АКАДЕМИЯ НАУК ТУРКМЕНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

СЛОВАРЬ ТУРКМЕНСКОГО ЯЗЫКА

Под общей редакцией
члена-корреспондента Академии наук Туркменской ССР М. Я. ХАМЕТОВА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК ТУРКМЕНСКОЙ ССР
АШХАБАД — 1962

СӨЗБАШЫ

Бейик Октябрь революциясындан соң сенагатың, оба хожалыгың, медениетиң, ылмың гүйчли депгин билен өсмеги дилиң лексикасының байлашмагына белли дережеде тәсир этди. Шонуң нетиҗесинде дилимизиң сөзлүк составында көп санлы тәзе сөзлер ве аңлатмалар пейда болды, бир нәче сөзлер көнелишип, уланмакдан галды, энчеме сөзлериң лексика-семантики функциялары гиңелди, оларың кәбири болса ылмы термине өврүлди. Совет хөкүмети йыллары ичинде түркмен дилиниң лексикасыны өвренмек, сөзлүклер дүзмек ишине айратын үнс берлип, айры-айры вагтларда мөчбери тайындан улы болмадык русча-түркменче хем-де түркменче-русча сөзлүклериң бир нәчеси чыкарылды. 1956-нҗы йылда Дил ве эдебият институты тарапындан тайярланан Русча-түркменче сөзлүгиң нешир эдилмеги болса түркмен лексикографиясының улы үстүнлигиниң биридир. Дил билими институты ылмың дүрли пудакларына: физика, математика, география, химия, геология, оба хожалыгына, гурлушыга, лингвистика, ботаника, астрономия дегишли дилиң терминологиясыны нормалашдырмакда белли әхмиете эе болан энчеме русча-түркменче терминологик сөзлүклер тайярлады хем-де нешир этди, бир нәче сөзлүклер болса өнүмчилиге берилди.

Бир томдан ыбарат болан түркмен дилиниң дүшүндиришли бу сөзлүги болса дилиң лексики составыны ызыгидерли өвренмек планы боюнча язылан ишлерден бири болуп, шу хәсиетде сөзлүк дүзмеклиге болан илкинҗи сынанышыкдыр.

Норматив принципде дүзүлен бу сөзлүге хәзирки заман түркмен дилинде актив уланылян сөзлер гошулды, оларың аңладян манылары йүзе чыкарылып, хәсиетлендириҗи мысаллар, дилиң байлыгыны гөркезйән хер хили формадакы дурнуклы сөз дүзүмлери, идиоматик аңлатмалар билен үпҗүн эдилди.

Түркмен дилиниң дүшүндиришли сөзлугини дүзмекде эсасан марксизм-ленинизм классыкларының эсерлеринден, хәзирки заман чепер эдебиятындан, окув китапларындан, газет-журналлардан, ылмы-популяр китапчалардан йыгналан мысаллар, шонуң ялы-да малдарчылыга, балыкчылыга, гушчулыга, докмачылыга, уссачылык хүнәрлерине, тикинчилик ишлерине, өй гошларына ве башга угурлара дегишли топланан тематик сөзлер эсасы база болды.

Сөзлүги дүзмекде гөз өңүнде тутулан максада, принципе хем-де онуң мөчберине лайыклыкда: XVIII—XIX асыр түркмен эдебиятында душ гелйән дүшүнмеси кын болан сөзлер, чепер эдебият эсерлеринде көп уланылмаян диалектал сөзлер, ылмың айры-айры пудаклары билен якындан багланышыклы сейрек уланылян терминлер, географик атлар, хас атлар, архаизмлер сөзлүге гиризилмеди. Булардан башга-да сөйгини, кичелтмеги (гушҗагаз, товуҗак, кейиҗек, китапҗык, депдерҗик ве ш. м.), сыпат дережелерини (сарымтыл, гарамтыл, туршумтык, аграк, ап-ак, гараҗа, сүйҗүҗе, дөвүжек) ве шуңа мензешлери ясаян аффикслер гошулан сөзлер, гошма хем-де тертип санлар, иш атлары, сес ве шекил аңладян сөзлер (шаг, гүмп, пат), ишлик дережелериниң бирден артык тиркешип гелйән формалары хем сөзлүге алынмады.

Сөзлүк дүзүленде, эсасан шу ашакдакы сөзлүклерден пейдаланылды: «Толковый словарь русского языка» (1935—1940 г. I—IV томлар, проф. Ушаковың редакциясы билен), С. Н. Ожегов, Словарь русского языка (1953 г.), «Русча-түркменче сөзлүк» (1956 й.), Х. Байлыев, Б. Гаррыев, Түркменче-русча сөзлүк (1940 й.) «Қазак тілінің түсіндірме сөздігі» (1959 й., I том), «Словарь иностранных слов» (1955 г.), «Түркмен дилиниң орфографик сөзлүги» (1957 й.) ве ш. м. Булардан хем башга ылмың дүрли пудакларына дегишли русча-түркменче терминологик сөзлүклерден пейдаланылды.

Сөзлүк түркмен дили билен гызыкланян дүрли кәрдәки специалистлере, газет-журнал ишгәрлерине, мугаллымлара, студентлере, окувчылара ве ш. м. сөз байлыкларыны артдырмакда, олары ерликли уланмакда голланма болар дийип умыт эдйәрис.

Түркмен дилиниң сөзлүги Түркменистан ССР Ылымлар академиясының Дил билими институтының лексикография секторының ылмы ишгәрлери тарапындан дүзүлди.

Сөзлүгиң хемме харплары айры-айрылыкда Дил билими институтының ылмы ишгәрлериниң ве шу хили ишлер билен мешгулланян бейлеки специалистлериң гатнашмагында лексикография секторында ара алнып маслахатлашылды хем-де институтың алымлар советинде макулланып, нешир этмеклиге хөдүрленди.

Сөзлүгиң илкинҗи редакциясы лексикография секторында гечирилди. Соңра редколлегияның ҷленлери тарапындан редактирленди.

Ылмың дүрли пудакларына дегишли болан терминлер Түркменистан ССР Ылымлар академиясының академиги К. Машрыков, Түркменистан ССР Ылымлар академиясының корреспондент-члени А. Н. Ныязов, биология ылымларының кандидатлары Б. Қербабаев, А. Тәшлиев, физика-математика ылымларының кандидаты К. Қалчаев, география ылымларының кандидаты А. Бабаев, техники ылымларың кандидаты Г. Таганов, меди-

СӨЗЛҮГИҢ ГУРЛУШЫ

1. Сөзлүкде баш сөз эдилип алнан сөзлериң хеммеси ипбий тертибинде ерлешдирилди.

2. Атлар бирлик санда, баш дүшүм формасында ;ынды.

БОЛЧУЛЫҚ, ...
ҚОЛХОЗ, ...
ОҚУВЧЫ, ...

3. Халк атлары ве бирлик санда уланылмаян кәбир рминлер көплүк санда гетирилди.

АЗИДЛЕР, ...
ИҢЛИСЛЕР, ...
ӨЗБЕҚЛЕР, ...
ЯКУТЛАР, ...

4. Ишликлер инфинитив формасында берилди.

ГӨРҮШДИРМЕК, ...
ДУРМАК, ...
ОКАМАК, ...

5. Узын айдылян чекимлилер баш сөзден соң квадрат обкада ики нокат билен гөркезилди.

БАТЫР [ба:тыр], ...
ДЫЗ [ды:з], ...
ЗАРЫН [за:ры:н], ...
МЕЙДАН [мейда:н], ...
ОДУН [о:дун], ...
ЧАҚЫЛЫҚ [ча:кылык], ...

Халк атларыны аңладян сөзлерде узынлык белгиси оюлмады.

6. Совет-интернационал сөзлериң дегишли ерлеринде асым гоюлды.

ГВА'РДИЯ, ...
ДО'ҚТОР, ...
ЖУРНА'Л, ...
КИНОСТУ'ДИЯ, ...

7. Ишлигиң ёклук галыпы (-ма, -ме) билен форма айындан габат гелйән «чатма, гайнатма» ялы атлара асым гоюлды.

ГАЙНАТМА', ...
ГОВУРМА', ...
ЧАТМА', ...

8. Өзбашдак уланылман, башга бир сөз билен биле-ликде гелип, тутуш бир маны аңладян кәбир сөзлериң ызындан ики нокат гоюлды. Соңра уланылян сөзи билен ирликде гетирилип, манысы дүшүндирилди.

ҚЕМИШ-КЕМИШ: к е м и ш - к е м и ш э т м е к—агла-ак-аглажак болуп, додакларыңы мүңкүлдетмек.

БАРК: б а р к у р м а к—1) ялдырамак, өвүсмек, өв-шүн атмак, шөхле бермек. *Чыралар барк уруп, боланда агшам, Гөйә хер бир ерде яняр миллион шем* (В. В. Маяковский, Америка хакында); 2) якымлы, гүйчли ыс яй-рамак, гелмек, күкемек.

Булар айры-айры сөзлер билен геленде, ашакдакы ялы алынды:

СЕМ: 1) с е м б о л м а к—геплемән, гүрлемән отур-мак; 2) с е м э т м е к — геплетмән, гүрлетмән отуртмак. Кәбир ягдайларда:

ӘТ: э т б о л м а к (г а л м а к)—... ялы формада хем берилйәр.

9. Омонимлер ве омографлар айратынлыкда берлип, рим цифрлери билен гөркезилди.

САПАҚ I, ...
САПАҚ II, ...
ОТ I, ...
ОТ [о:т] II, ...

10. Баш сөзлерден соң отур (,) ве дегишли еринде стилистик белгилер гойлуп, гысгача дүшүндириш берилди, мүмкин болан еринде синонимлер хем гетирилди.

ГЫЗЫЛ II, Химики элемент, ловурдап дуран сары ренкли гыммат баха метал, алтын, тылла.

ЭЛЕ'ГИЯ *эдеб., сазч.* Гайгы-гам дуйгусы орнашан лирики гошгы ве шу хәсиетде болан саз эсери.

Айратын ягдайларда сөзлериң манысы диңе синоним-лер аркалы берилди.

АМАЛ, Тәр, чәре, угур.

КЕСГИТЛИ, Аныk, ачык, белли, такык.

11. Көп маны аңладян сөзлериң айры-айры манылары цифрлер билен гөркезилди.

БӨВҮР, 1. Бил билен голтугың аралыгы, быкын. 2. Бир задың *бир бурчы, гапдалы, тарапы.*

Сөзлере дүшүндириш берленде, оларың кәбир маны айратынлыклары цифр билен белленмән, нокатлы отур (;) билен хем гөркезилди.

ЭГМЕК, 1. Бир задың учларыны бири-бирине якын-лашдырып, дуга гөрнүшинде этмек; башыны, ёкары та-рапыны ашак бүкмек, эпмек, тутмак, гышартмак.

12. Сөзлериң манысына дегишли мысалларың алнан ери яй ичинде гөркезилди.

13. Кәбир сөзлере дүшүндириш берленде, оларың ула-нылыш айратынлыгыны гөркезйән гошмача дүшүндириш-лер яй ичинде гөркезилди.

ЕҢУМЛЫ, Жана ярамлы, пейдалы (иймит хакда).

БӨВСҮЛМЕК, ... 2. Йыкылмак, дешилмек (сув бөве-ди хакда).

14. Баш сөз эдилип алнан синонимлериң бирине дүшүндириш берлип, бейлекилер шол сөзе салгыла-нылды.

ГАМ, *сер.* Г а й г ы.

ЭЛЯЗМА, *сер.* Г о л я з м а.

15. Бир сөз көп манылы сөзе салгыланыланда, салгы-ланылян маңысы цифр билен гөркезилди.

АГЫРЛЫК, *сер.* А г р а м 1, 2.

Эгер-де салгыланылян сөз омоним хем-де көп манылы болса, онда илки омонимлик белгиси — рим цифри би-лен берлип, соңундан дегишли манысыны гөркезйән арап цифри гоюлды.

ЭМ-ЕМ, *сер.* Эм I, 1.

16. Сөзлериң хемме манылары йүзе чыкарылып, де-гишли мысаллар берленден соң, шол сөзүң гатнашмагы билен эмеле гелйән дурнуклы сөз дүзүмлери, идиома-тик аңлатмалар ромб (◇) белгисинден соң берилди. Ола-

ТУРКМЕН ДИЛИНИҢ ЭЛИПБИЙИ

Басма харплар	Язма харплар	Харплариң атлары	Басма харплар	Язма харплар	Харплариң атлары
А а		*а*	П п		*пе*
Б б		*бе*	Р р		*эр*
В в		*ве*	С с		*се*
Г г		*ге*	Т т		*те*
Д д		*де*	У у		*у*
Е е		*е*	Ү ү		*ү*
Ё ё		*ё*	Ф ф		*эф*
Ж ж		*же*	Х х		*ха*
Ж ж		*жә*	Ц ц		*це*
З з		*зе*	Ч ч		*че*
И и		*и*	Ш ш		*ша*
Й й		*йы*	Щ щ		*ща*
К к		*ка*	Ъ ъ		*айырма белгиси*
Л л		*эл*	Ы ы		*ы комиссиялык*
М м		*эм*	Ь ь		*белгиси*
Н н		*эн*	Э э		*э*
Ң ң		*эң*	Ә ә		*ә*
О о		*о*	Ю ю		*ю*
Ө ө		*ө*	Я я		*я*

АББАТЛЫК, Католик монастыры ве оңа гарашлы болан мүлк, эмләк.

АББРЕВИАТУ'РА, Гысгалдылып ясалан сөз: «райком»; «колхоз», шонуң ялы-да ики я-да бир нәче сөзлериң баш харплары алнып ясалан сөз: *ТССР, ССКП.*

АБЗАЛ, I. Эсбап, гурал. *Соң Чоян атына мүнди, Алып герек абзаллары* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. Машының я-да башга задың шайы, энҗамы, бөлеги. *Механики абзалларың әхмиети өрән улы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АБЗАЛЛАМАК, *сер.* Абзаллашдырмак.

АБЗАЛЛАТМАК, Абзал, гурал билен үпҗүн этдирмек.

АБЗАЛЛАШДЫРМАК, Герекли эсбаплар, гураллар, шайлар билен үпҗүн этмек, энҗамлашдырмак. *Олар мекдебиң спорт мейданчасыны абзаллашдырдылар* («Пионер» журналы). *Мекдебиң мивели багындан ве гөк экининден гирек эп-эсли гирдежи уссахананы оңат абзаллашдырмага көмек этди* («Совет Түркменистаны» газети).

АБЗАЛЛАШДЫРЫЛМАК, Эсбаплар, гураллар, шайлар билен үпҗүн эдилмек, энҗамлашдырылмак. *Королың көшгүниң ювадан абзаллашдырылмагы феодаллары үнсүни чекипдир* (Орта асырлар тарыхы). *Гаррыгала районының 4-нжи едийыллык мекдебинде уссахана абзаллашдырылды* («Совет Түркменистаны» газети).

АБЗА'Ц, I. Бирнеме ичгинрәк язылян сетир башы. 2. Шонуң ялы ики сетир башының арасындакы текст. *Ол гөрнүкли ишгәрлериң газетлерде чап эдилән сөзлеринден тутуш абзацлары ят тутярды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АБИССИНИЯЛЫЛАР, Эфиопияның (Абиссинияның) ерли халкы, эсасы илаты.

АБИТУРИЕ'НТ, Орта мекдеби гутарян окувчы.

АБОНЕМЕ'НТ, Белли бир мүддет ичинде бир затдан пейдаланмак хукугы я-да шоңа ыгтыяр берйән документ. *Бизиң китап аланымызда гол чекйән абонемент карточкамыз китабың биздедигиниң субутыдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

АБОНЕ'НТ, Абонементден пейдаланян адам. *Телефон сетиниң абоненти.*

АБОРИГЕ'Н, Белли бир юрдуң эсасы илаты, ерли халкы.

АБО'РТ, *мед.* Эмели ёл билен вагтындан өң чага дүшүриш.

АБРАЙ [а:брай], I. Хеммелер тарапындан ыкрар эдилен ынам, хормат, сылаг. *Хер ким өз гүйҗүнден дашары гитсе, Абрайдан дүшер, масгара болар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Шөхрат. *Совет эдебиятының халкара абрайы өсди* («Совет эдебияты» журналы). *Түркменистаның опера ве балет театрының коллективи улы абрай газанды* («Мыдам тайяр» газети). *Цемент үвейҗи хем ишчилериң арасында улы абрайдан пейдаланяр* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Абрайдан салмак — абрайдан дүшүрмек, абрайыны гачырмак.

АБРАЙЛЫ [а:брайлы], I. Абрайдан пейдаланян, абрая эе болан, хорматлы, шөхратлы, сыланян. *Ата-энелер хер бир тарапдан ың абрайлы адамлардыр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). 2. Эдепли, медениетли, тербнели. *Абрайлы ере үст-башың тәмизрәк барсаң, мениң-ә шәрик задым шол — дийди* («Токмак» журналы). *Абрайлы машгала.*

АБРАЙЛЫЛЫК [а:брайлылык], Абрая эе болмаклык, улы ынама, хормата мынасыплылык.

АБРАЙСЫЗ [а:брайсыз], Хич ким тарапындан хормат гоюлмаян, биабрай, сылагсыз. *Абрайсыз ишгәр. Абрайсыз адам.*

АБРАЙСЫЗЛЫК [а:брайсызлык], Хич ким тарапындан хормат гоюлмазлык, биабрайлык, сылагсызлык. *Абрайсызлык ише зыян эдйәр.*

АБСЕНТЕИ'ЗМ, Капиталистик юртларда: жемгыетчилик ишлерине, йыгнаклара, сайлавлара гатнашмакдан боюн гачырмаклык.

АБСЕНТЕИ'СТ, Абсентеизмиң тарапдары.

АБСОЛЮ'Т, I. Идеалистик философияда: хемишелик, үйтгемейән, вагта ве гиңишлиге гарашлы болмадык хадысаларың илкинжи эсасы. *Абсолют хакыкат.* 2. Хич зада баглы болмадык, хич затдан асылы болмадык. *Гөйә сыпларлардан ёкарда дурян шу абсолют хөкүметиң бейле ярамаз иши нәме үчин хут ичерки яшайышда харыт хожалыгының, сөвданың ве сенагатың өсмеги билен хәсиетленйән дөвре габат геләйдикә?* (В. И. Ленин, Эсерлер). 3. Бүтинлей долы хукуклы. *Француз королы абсолют хөкүмдар болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). ◇ Абсолют улулык — математикада гошмак я-да айырмак аламатсыз алнан сан.

АБСОЛЮТИ'ЗМ, Патышаның чәкленмедик хөкүмдарлыгына эсасланан дөвлет гурлушы, чәксиз хәкимиетли монархия. *Абсолютизмиң еңилмеги.*

АБСОЛЮТИ'СТ, Абсолютизмиң тарапдары.

АБСОЛЮТИСТИК, Чәкленмедик хәкимлилик. *Абсолютистик, ярым азиат Руссиядан башлап, тә медениетли, азат ве цивилизленен Англия ченли, буржуаз жемгыетиң зерур органы болан бу эдараны хемме ерде гөрйәрис* (В. И. Ленин, Эсерлер).

АБСОРБЕ'НТ, *хим.* Дүрли маддаларың бөлежиклерини өзүне бирикдирйән ҳисим.

АБСТРАГИРЛЕМЕК, Абстрактлашдырмак, умумылашдырмак, абстракция гечирмек. *Абстрагирлемегиң нетиҗесине абстракция дийилйәр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

АБСТРАГИРЛЕНМЕК, Абстрактлашмак, умумылашмак.

АБСТРА'КТ, *филос.* 1. Конкрет дәл, абстракция эсасланан, умумы. *Абстракт дүшүнҗелер предметлериң диңе бир айры-айры аламатларыны гөркезйәрлер* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Бу языҗылар хем утопистдилер, олар хем өз планларыны абстракт идея эсаслардырярдылар* (В. И. Ленин, Эсерлер). 2. Айдың дәл, дүшүнүксиз. *Абстракт дүшүнҗе.*

АБСТРАКТЛЫК, I. Конкрет дәллик, абстракция эсасланаплык, умумылык. 2. Айдың дәллик, дүшүнүксизлик.

АБСТРА'КЦИЯ, I. Предметиң, ваканың, хадысаның сап, дүйп кануны аламатларыны, эсасы манысыны йүзе чыкармак максады билен, хайсы-да болса бейлеки кәбир хәсиетлерини, аламатларыны пикирде айрыш. 2. Умумы дүшүнҗе, теоретики умумылашдырма. 3. Дүшүнүксиз пикир, умумы дүшүнҗе, айдың дәллик, умумылык. *Догры абстракция — затларың мазмуныны суратландырыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

АБСЦЕ'С, *мед.* Организмиң бир агзасының кеселлемеги нетиҗесинде йыгнанян ириң, ириңли яра.

АБСЦИ'ССА, *физ.* Текизлик я-да гөврүм нокатларының орнуны аныклаян үч координатың бири. *Абсцисса окуны гөврүмлер оқы дийип кабул эдйәрис* («Физика курсы»).

АБУНА [абу:на], Дөвүрлейин чап эдилйән неширлер. *«Мыдам тайяр» газетине абуна язылан окувчы* («Токмак» журналы). *Бу район абуна язылмак үчин дүйдурыш берилмегини сораяр* («Совет Түркменистаны» газети).

АБУНАЧЫ [абу:начы], Дөвүрлейин чап эдилйән неширлере язылып алян адам, абуна язылан адам. *Хер эдип-хесип эдип, журналы вагтында чыкарып, абуначылара етирмели* («Токмак» журналы). *Абуначыларың саны гүн-гүнден көпелйәр.*

АБХАЗИЯЛЫЛАР, Абхазияның ерли халкы, эсасы илаты.

АБШАНАКЛАМАК, Аякларың арасыны бирнеме көвелдип, ачыбрак йөремек. *Ол аякланмадык көшек ялы абшанаклап, өз эҗесиниң янына барды* («Токмак» журналы).

АБШАРМАК, 1. Аякларың арасыны гиң ачмак. *Ине, ол земзен дей чишди-де турды, Абшарды, эллерин билине урды* (Р. Сейидов, Эсерлер). 2. Бириниң үстүне хемле атмак, абанмак. *Аллаберди бай Мередиң өңүне гечип, абшарып дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АБШАРТМАК, Аякларың арасыны гиң ачып гоймак. *Ол аякларыны гиң абшардып отурышына, стаканындакы чайы сесли үфлейәрди* (М. Горький, Эне). *Агзам аякларыны абшардып ишлэп дуршуна, механигиң йүзүне аларылды* («Совет эдебияты» журналы).

АБШАРЫЛМАК, Абшарып дуран ягдайда болмак. *Ол гелйэнлере ассырынлык билен середип, аркайын абшарылып отырды.*

АБЫР-ЗАБЫР, Болар-болмаз хайбат, хемле. *Бесдир онуң абыр-забыры* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Халназарың абыр-забры Умсагүлүң суссуны басды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АВ [а:в], 1. Хайванлары, гушлары авламак максады билен олары гөзлеме, ызарлама, шикәр. *Ол өзүниң ак гушагыны билике гушанып, хемише даглара ава гидйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Авы оңмадык шагаллар кәте-кәте увлашярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Атмак я-да башга хили ёл билен тутулян чөл хайванлары, гушлар. *Палава ав этлеринден атмак болар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ай йигид-ә «урд-ов!», бу ав уршуң билен сен мейданда гуш гоймарсың — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Ав ганлы — авуң оңандыгыны я оңмандыгыны билмек үчин айдылян аңлатма. Ав жанлы — ав оңмады, ав шовсуз. Гыша ав болмак — *сер.* Гыш. *Доварларың бир нәчеси гыша ав болды* («Токмак» журналы).

АВАМАК [а:вамак], Йити агырмак, авушамак. *Ики элиниң аясының жоврандырып авамагы мени чиркин сесленмәге мәжбур этди* (М. Горький, Эсерлер). ◇ Йүрек авамак — *сер.* Йүрек 1. *Өз-өзүне хайпы гелип, йүреги аваярды* (М. Горький, Эне). *Звеноның членлери йүреклериниң аваяндыгыны айдярлар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АВАНГА'РД, 1. Эсасы гүйчлериң өңүнден йөрейэн харбы бөлүм. 2. *гөч. м.* Бир жемгыетчилик топарың, сынпың өңде барыжы ёлбашчы бөлүми.

АВАНПО'СТ, Өндәки пост я-да шейле постуң ерлешйэн ери.

АВА'НС, 1. Эдилйэн зәхметиң хасабына өңүнден берилйэн пул, хак. *Бир нәче шчә бада-бат аванс бермели этди* («Токмак» журналы). *Оларың зәхметлерине йыгы-йыгыдан аванс пул пайламак ялы мадды хөвеслендириш чәрелери оңат ёла гоюлды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Соңундан хасабат бермек шерти билен өңүнден берилйэн пул. *Командировка үчин аванс пул алдым.*

АВАНСИРЛЕМЕК, Бирине аванс пул бермек, бир максат үчин өңүнден пул гечирмек. *Кәрхананы авансирлемек.*

АВАНСИРЛЕНМЕК, Аванс берилмек, өңүнден пул гечирилмек. *Колхозлара пул авансирленди.*

АВАНТЮ'РА, Хакыкы гүйчлери ве шертлери хасаба алмаздан, төтәни үстүнлик газанмаклыга ниетленилип, принципсизлик билен эдилйэн төвекгел иш.

АВАНТЮРИ'ЗМ, Аңсат үстүнлик, пейда газанмак күл-күлүне дүшен адамың принципсизлик билен баш урян төвекгел иши, авантюра мейиллилик. *Эмма бир сыясы партия-да авантюризме дүшмежек болса, өз ишини бу хили ярылышлара ве чылшырымлашмалара умыт багламак эсасында гуруп билмез* (В. И. Ленин, Эсерлер).

АВАНТЮРИ'СТ, Принципсиз пейдакеш, авантюризмиң тарапдары. *Сыясы авантюрист ялан Дмитриниң образы догры гөркезилипдир* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АВАРА [а:ва:ра], Дурмушда өзүне белли бир орун, мекан тапып билмән, ыгып йөрен ыкманда, сергездан. *Илиңден гитсең авара, Шонда болар сен бичәре* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

АВАРАЛЫК [а:ва:ралык], Дурмушда белли бир орун тапып билмән, ыгып йөрмеклик, ыкмандалык, сергезданлык.

АВА'РИЯ, Машының, механизмиң херекет эдйэн, йөрейэн вагтында заяланмагы, бозулмагы, хеләкчилик. *Ашырмәммедиң буравының аваридан чыкмагы, гысыр сыгрың гөле гузлайшы ялы, адам өмрүнде бир гезек учуралян зат. Мунуң ялы ягдайың авария сезевар этмеги мүмкин* («Совет эдебияты» журналы).

АВАРЛАР, Дагыстан АССР-ниң илатының бир бөлегини дүзйэн Кавказ халкы.

АВАТМАК [а:ватмак], Агыртмак, авушатмак. *Атанлыкда деген таяк онуң голуны аватды.*

А'ВГУСТ, Календарь йылың секизинжи айының ады. *Август айында олар өз паровозларыны йөретдилер* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Гечен йылың август айының илкинжи гүнлериди* («Токмак» журналы).

АВИА..., Гошма сөзлериң «авиацион» диен маныны аңладян биринжи бөлеги. *Авиазавод иште гиришди.*

АВИАБА'ЗА, Авиация энжамлары сакланылян ве гойберилйэн ер.

АВИАБЕНЗИ'Н, Авиацияда уланылян бензин.

АВИАБО'МБА, Самолётдан ташланылян бомба. *Авиабомба ташламак.*

АВИАДЕСА'НТ, Самолётдан душманың территориясына дүшүрилйэн десант, гошун.

АВИАЗАВО'Д, Самолёт ве онуң шайлары ясалян завод. *Авиазавод планыны артыгы билен ерине етирди.*

АВИАКОНСТРУ'КТОР, Авиация конструкторы, авиация дегишли машынлары ве бейлеки абзаллары ойлап чыкарян специалист. *Авиаконструкторлара мынасып сылаглар говшурылды.*

АВИАМАЯ'К, Самолётуң ёлуны горкезмек үчин йөрите эдилйэн үсти чыралы дин.

АВИАМОДЕЛИ'ЗМ, Авиация ишини, техникасыны практики өвреныш, самолётуң, планериң моделини өзбашдак ясамаклык.

АВИАМОДЕЛЧИ, Авиамодел ясамак иши билен мешгулланян адам. *Авиамоделчилериң ярышы башланды.*

АВИАМОДЕ'ЛЬ, Ховада учян аппаратларың нусгасы, модели.

АВИАМОТО'Р, Авиацион мотор.

АВИАНО'СЕЦ, Деңиз аэродромы хөкмүнде йөрите абзаллашдырылан харбы гәми.

АВИАПА'РК, Самолётларың херекет эдйэн составының жемленйэн ери.

АВИАПО'ЛК, Харбы-хова гүйчлериниң полкы, авиация полкы.

АВИАПО'ЧТА, Авиация билен дашалян почта, хова почтасы.

АВИАРАЗВЕ'ДКА, Айратын максат үчин авиация аркалы гечирилйэн барлаг, гөзлег.

АВИАРАЗВЕДКАЧЫ, Авиация аркалы барлаг гечиржи.

АВИАСЪЕМКА, Авиация аркалы бир ериң планыны я-да суратыны алма, самолётуң үстүнден сурат алыш.

АВИАТЕ'ХНИК, Авиация боюнча орта техники билимли специалист.

АВИА'ТОР, Самолёт сүрйән адам, лётчик.

АВИАТРА'НСПОРТ, Авиацион транспорт, авиация боюнча гатнав ишлер сериндеси.

АВИАТРА'ССА, Самолётларың ёлуның гечйән угры, хова гатнав ёлы.

АВИАЦИОН, Авиация дегишли болан, авиацияның гүйжүне эсасланан. *Революциядан озалкы Руссияның авиацион сенагаты ёкды* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

АВИА'ЦИЯ, 1. Ховада херекет эдйән аппаратлар хакындакы теория ве практика. 2. Ховада херекет эдйән аппаратларың жеми, хова флоты. *Арктиканы өзлешдирмекдә авиация айратын улы роль ойнаяр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

АВИАЭСКАДРИ'ЛЬЯ, Харбы-хова флотуның эскадрильясы.

АВИТАМИНО'З, *мед.* Иймитде витаминиң етмезлиги зерарлы йүзе чыкян кесел.

АВЛАГ [а:влаг], Ав авланылян ер, авун бол ери. *Авчыларның авлагы ак марал элден гидер* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

АВЛАМАК [а:вламак], 1. Мейдан хайванларыны, гушлары атмак я-да башга ёл билен тутмак, ав этмек. *Говакларда яшаян ве хайванлары даш билен уруп авлаян вагшы адамлар хакындакы гүррүң* (М. Горький, Эне). *Биз кейик авламага гитмек үчин тайярланярдык* («Пионер» журналы). *Илкидурмуш адамлары хайванлары үйшүшип авлапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Бирини я-да бир зады ызарламак, ызына дүшмек. *Яй ялы гара гаш, ок дей кирпиклер, Авлажага меңзйәр голай етени* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Гөвүн авламак — *сер.* Гөвүн. *Жерен нәхили эденде оларың гөвнүни авлап билжегине дүшүнмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АВЛАНМАК [а:вланмак], Ав эдилмек, ав эдилип тутулмак. *Гечен гүйз хем ғышы билен авланан тилкилериң, көвүклериң дерилери ятыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Көшгүң диварларының йүзүнде ёлбарсларың авланылышыны гөркезйән шекиллер чекилипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

АВЛАТМАК [а:влатмак], Ав этдирмек, ав авлап тутдурмак. *Жереним авлатдым дүзден, Ганлы яшым акар гөзден* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

АВСТРАЛИЯЛЫЛАР, Австралияның ерли халкы, эсасы илаты.

АВСТРИЯЛЫЛАР, Австрияның ерли халкы, эсасы илаты.

АВТО..., 1. *тех.* Гошма сөзлериң «автомобиль» диен маныны аңладян биринжи бөлеги. *Автотранспорт — автомобиль транспорты.* 2. Өз..., өзүниң... *Автореферат — өз язан рефераты. Автопортрет — авторың өзүни өзи чекен сураты.*

АВТОБА'ЗА, Автомобиллер дурян, ремонт эдилйән, запас шайлар ве башга герекли затлар сакланян хем-де дашаляп жай, ер.

АВТОБИОГРАФИК, Авторың я-да языжының өз дурмуш ёлуны беян эдйән, суратландырян. *Автобиографик роман.*

АВТОБИОГРА'ФИЯ, Тержимехал, шахсы тержимехал.

АВТОБЛОКИРО'ВКА, Отлуларың йөришини автоматик регулирлейән механизмлер системасы. *Автоблокировка билен энжамлашдырылан участокларың узынлыгыны 1950-нжи йылдакысындан, такмынан, 80 процент артдырмалы* (ССКП-ниң XIX гурултайының резолюциялары).

АВТОБРОНЕВИ'К, Бронирленен яраглы автомобиль.

АВТО'БУС, Елагчы гатнадян көп орунлы автомобиль. *Автобусы гөрүп, мүнерлер бөкүп* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Автобуслармы, пайтунлармы, приборлармы, арабалармы, ики яна гатнаян адамлармы ере гурт дүшен ялы болуп гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АВТОГАРА'Ж, Автомобиллер сакланян ер, гараж.

АВТОГЕМОТЕРАПИ'Я, *мед.* Өз ганыны өзүне гуймак ёлы билен сыркавы бежериш усулы.

АВТОГЕ'Н, *тех.* Яныжы газларың гызгын ховры билен металлары гүйчли гыздырып, бири-бирине сеплейиш, кебширлеме я-да кесиш.

АВТОГЕНЧИ, Металлары автоген ёлы билен ишләп бежерйән ишчи.

АВТО'ГРАФ, 1. Өз шахсы голы я-да чекен голы. 2. Авторың язан эсериниң голязмасы.

АВТОДРЕЗИ'НА, Демир ёлда өзи йөрейән кичижик вагонжык.

АВТОЗАВО'Д, Автомобиль, автобус ясалян улы сенагат кәрханасы, автомобиль заводы. *Горький адындакы автозавод.*

АВТОИНСПЕ'КЦИЯ, Транспорт херекетлериниң үстүнден эдилйән гөзегчилик ве шол гөзегчилиги гечирйән дөвлет органы.

АВТОКА'Р, Өзи йөрейән, үсти ачык, йүк дашаян кичижик тигирли арабажык.

АВТОКЛА'В, Бугун гүйжи билен физики я-да химики процес гечирмек үчин уланылян, гапагы жебис япылян аппарат.

АВТОКОЛО'ННА, Бири-бириниң ызындан тертипли херекет эдйән автомашынларың топары, автомобиль колоннасы.

АВТО'Л, Автомобиль, трактор ве ш. м. машынлары ягламак үчин небитден алынян яг. *Сизе берҗек машынларымызың автолы ёк экени, эртир геләймесеңиз болжак дәл — дийди* («Токмак» журналы).

АВТОМАГИСТРА'ЛЬ, Автомобиллер гатнаян улы ёл.

АВТОМА'Т, 1. Механизмлериң херекет этмеги билен белли бир иши өзбашдак ерине етирйән машын, гурал, аппарат. *Телефон-автомат.* 2. От ачян ярагың бир гөрнүши. *Душман гаршысына автомат тутдуң, Мердиң гөрелдесин алжак гүнүңдир* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Аласармык ягтының ашагында өз бири-бирлерине бака пулемётдан, автоматдан дынман от совурярлар* (А. Говшудов, Мәхри — Вепа).

АВТОМАТИЗА'ЦИЯ, Кәрханалары ве сенагаты, өнүмчилик процеслерини автоматик гураллар, машынлар билен үпжүн эдиш.

АВТОМАТИЗИРЛЕМЕК, Адамың зәхметини еңиллешдирмек максады билен сенагаты, кәрхананы, өнүмчилик процесини машынлар, автоматик гураллар билен энжамлашдырмак. *Өнүмчилик процеслерини автоматизирлейәрис.*

АВТОМАТИЗИРЛЕНМЕК, Автоматик машынлар, гураллар билен үпжүн эдилмек, энжамлашдырылмак.

АВТОМАТИК, 1. Өз-өзүнден механики херекет эдйән, ишлейән. *Отлыны автоматик тиркемеги гиризмек* («ССР-иң ыкдысады географиясы»). *Автоматик тормоз.* 2. *гөч. м.* Чаласын, чалт. *Ишчилер автоматик бир халда галтаклары ёкары итип чыкарярдылар* (М. Горький, Эсерлер).

АВТОМА'ТИКА, 1. Өнүмчилик процеслерини автоматлашдырыш усулларыны ве сериштелерини ишлемеклиги өз ичине алян ылмың ве техниканың бир пудагы. *Бу герде картошка экиҗи машында эдилиши ялы, өлчег симини уланмак аркалы, автоматика ёлы билен гитмек герек* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлак-де өсдүрмек чәрелери хакында). 2. Автоматик херекет эдйән механизмлериң ве гуралларың жеми.

АВТОМАТЧЫ, 1. Сенагатда, өнүмчиликде ве ш. м. автомат ишлери билен мешгулланян ишчи. 2. Автомат

ярагы билен ярагландырылан харбы эсгер. *Автоматчылар бөлүми. Ол Бейик Ватанчылык уршы дөврүнде автоматчылар бөлүминде гуллук эдипди.*

АВТОМАШЫН, Адам гатнадян ве йүк дашаян автомобиль. *Автомашын такыр ёл билен гүзүрдэп барярды* («Совет эдебияты» журналы).

АВТОМОБИЛИ'ЗМ, 1. *тех.* Автомобиллерден пейдаланмак ве олары ровачландырмак иши. 2. Автомобиль спорты.

АВТОМОБИЛЧИ, Автомобилизм иши билен мешгулланян адам.

АВТОМОБИ'ЛЬ, Адам гатнадян ве йүк дашаян транспорт сериндеси. *Автомобиль транспортының йүк доланышыгының 80—85 процент өсдүрилмегини гөз өңүнде тутмалы* (ССКП-ниң XIX гурултайының резолюциялары).

АВТОМОТРИ'СА, Өзи йөрейән двигателли демир ёл вагоны.

АВТОНО'М, Автономиялы, автономия эсасланан. *Гызыл площадда автоном республикаларың делегациялары йыгнаныпдыр* («Пионер» журналы).

АВТОНО'МИЯ, Ичерки канун чыкарыш ве доландырыш ишлерини өзбашдак чөзмек хукугы; өз-өзүни доландырыш, эдара эдиш. *Устав университетлерің хукугыны ве автономиясыны эп-эсли гиңелдипди* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

АВТОНОМЛЫК, Автономия болмаклык, автономия дегишли болан. *Оларың өңки автономлык галындылары сакланып гелипдир* (СССР тарыхы).

АВТОПА'РК, Автомобиллериң херекет эдйән составының ишини доландырян эдара. *Ол автопаркда механик болуп ишлейәр.*

АВТОПИЛО'Т, Учян аппаратлары автоматик регулирлейән гурлуш, механизм.

АВТОПЛУ'Г, Мотор билен ишлейән плуг, автоматик плуг.

АВТОПОРТРЕ'Т, Авторың өзүни өзи чекен сураты.

А'ВТОР, Чепер, ылмы, техники ве ш. м. эсерлери дөредйән, язян адам. *Гечмишиң вакалары гадымы авторларың эсерлеринде беян эдилйәр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

АВТОРЕФЕРА'Т, Авторың ылмы эсерлерине өзүниң гысгача беяны. *Диссертацияның авторефераты.*

АВТОРЛАШДЫРМАК, Язылан эсер бир дилден икинжи бир диле терҗиме эдиленде, авторың разылыгы боюнча эсере үйтгешиклик гиризмек. *Авторлашдырылан терҗиме.*

АВТОРЛАШДЫРЫЛМАК, Авторың рухсат этмеги билен я-да онуң ёлбашчылыгы астында терҗимечи тарапындан эсере үйтгешиклик гиризилмек.

АВТОРЛЫК, Эсериң автора дегишлилиги, авторың эсере болан хукугы.

АВТОРУ'ЧКА, Перосына сыя автоматик инип, хат язылян ручка. *Магазинде авторучкаларың хер хилиси сатыляр.*

АВТОТРА'КТОР, Автомобиль ве трактор ишлэп чыкарян, автомобиле ве трактора дегишли болан. *Автотрактор заводы.*

АВТОТРА'НСПОРТ, Автомобиль транспорты. *Автотранспорт улы әхмиете эедир. Шәхер автотранспорты.*

АВТОТРАНСФОРМА'ТОР, Электрик тогуны өзи регулирлейән гурал.

АВТОЦИСТЕ'РНА, Кузовасында цистерна ерлешдирилен автомобиль.

АВУЛАЙҖЫ [а:вулайжы], 1. Бир зада авы гатыжы, авы билен өлдүрижи. 2. Зәхерлейжи мадда. 3. *гөч. м.* Зыянлы, терс пикир йөреджи, якымсыз сөз айдыжы.

АВУЛАМАК [а:вуламак], 1. Бир зада авы гатмак, авы билен өлдүрмек, зәхерлемек. 2. *гөч. м.* Зыянлы, терс пикир йөретмек, гөвне дегмек.

АВУЛЫ [а:вулы], 1. *сер.* Зәхерли 1. *Бу җайда бир хили эрбет дерманлар сакланыпмы я-да авулы газларың сынаг эдилйән җайымы, нәме-де болса, бир эрбет ысы барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Авушап дуран, агырып дуран, йити агырылы. *Авулы яра.* 3. Элхенч аязлы (хова хакда). 4. *гөч. м.* Зыянлы, ажы, якымсыз. *Мунуң гаршы болуп эдип билҗек зады хем ёк вели, кәвагт авулы дилини етирип дуряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ичиниң елини кемаллы дөкмедик Гуллухан авулы сөз урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдым). *Эшитдим якымсыз авулы сеси* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АВУНДЫРМАК [а:вундырмак], 1. Бирини йити беден агырысына сезевар этмек, бириниң бир ерини гаты агыртмак. 2. Бирини гынандырмак, бириниң гөвнүне дегмек; ынжытмак, чүркемек. *Онуң зарын сеси хеммелериң йүрегини авундырды.*

АВУСИЙДИК [а:вусийдик], *зоол.* Дерисн сүтүкли, пишге гуйрук, кичирәк гемрижи токай хайваны.

АВУСЫЗ [а:вусыз], 1. *сер.* Зәхерсиз. 2. Агырысыз, ызасыз, гаты агырмаян. *Авусыз яра.* 3. Гаты совук болмадык, аязсыз. *Авусыз хова.*

АВУСЫЗЛАНДЫРМАК [а:вусызландырмак], 1. Зәхерсизлендирмек, авусыны айырмак. 2. Агырысыны айырмак, ызасыны айырмак.

АВУСЫЗЛЫК [а:вусызлык], 1. Авы гатылмазлык, авусы ёклук. 2. Агырысы болмазлык, агырмазлык.

АВУШАМАК [а:вушамак], Йити агырмак, өтмек, авамак. *Онуң гөзлери авушаярды* (М. Горький, Эне). *Арының чакан ери гаты авушаяр.*

АВУШАТМАК [а:вушатмак], Йити агыртмак, йити тәсир этдирмек. *Яраны авушатмак.*

АВЧЫ [а:вчы], 1. Ав авламак билен мешгул болян адам. *Авчы мергенлериң ав гейимлери* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бирине я-да бир зада эе болмаклыга ымтылян адам, хырыдар. *Елден-ыкдан, учуп-гонуп савчысы, Көпмүш онуң хырыдары — авчысы* («Октябрь ялкымы»).

АВЧЫЛЫК [а:вчылык], Мейдан хайванларыны, гушлары тутмак билен мешгулланмаклык, ав этмеклик кәри билен мешгулланмаклык. *Улы эркек адамлар аглаба авчылык билен мешгул болупдырлар* (СССР тарыхы). *Өнүмчилик, авчылык станциялары эп-эсли ёкары гөтерилди* («СССР-ниң ыкдысады географиясы»).

АВЫ [а:вы], 1. Зәхерлейжи, өлдүрижи мадда, зәхер. *Арагыңа авы гуюп хем өлдүрерлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Агыры, ыза. *Артык өз йүрегинде авы дуйды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдым). *Яраның авусы бар.* ◇ Ант ичип, авы яламак — *сер.* Ант. Багыр авусы — *сер.* Багыр. *Балам, багыр авусы — яман зат* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Гар авусы. — *сер.* Гар. *Хова эрбет булашыпдыр, гар авусы бар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АГА [а:га], 1. Өзүңден улы эркек доган я-да ата тарапындан болан эркек гарындаш. *Шондан соң Вепаның агалары-да оны көтеклемелерини гойдулар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бири ини ялы, бириси ага* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Агам Москва гитди.* 2. Яшулы адамлара йүзлениленде я-да олара хормат гойлуп айдылян сөз. *Берди аганың оглуна Аннагулы сөлпи диердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гурбан ага гечен гүнне гөз айлап, Еңишлер гойнунда гөвнүң хошлаяр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Хөкүмдар, хәким. *Азатлык гүнүниң даңы атыпдыр, Ага-баярлыгың дөври өтүпдир* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АГА'ВА, *бот.* Сүйүм алмак үчин өсдүрилйән тропики декоратив өсүмлик.

АГАЛЫК [а:галык], Хөкүмдарлык, хәкимлик. *Агалык сүрйән сыпплара халк гахарланышыгының ховпы хо-*

ватыр салыпдыр. Илкидурмуш-община дүзгүни вагтында агалык этмек-де, эзшилик-де болмандыр (СССР тарыхы). *Эзиз хан, сениң сөзүңден, мениң аңлышыма гөрә, Теҗен совети совет кануны билен йөремән, бейик рус агалык сыясатыны тутупдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АГАРАН [а:гаран], Дүе чалының йүзүне галян гатык. *Чай тейи ерине алачалы яг хем дүйәниң агараны билен бакды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Агаран билен чөрек ийдик.*

АГАРМАК [а:гармак], 1. Ак болмак, ак болуп гөрүнмек. *Тамың йүзи агарды. Узакдан җайлар агарып гөрүнйәрди.* 2. Гахарланмак, горкмак я-да нәсаглык зерарлы йүзүң ганы гитмек. *Онуң пешенели гарамтыл йүзи бир хили агарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бирден Байрамың меҗзине ган инип гызарды-да, дессине-де эдил кагыз ялы агарып гитди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Печориниң бирнеме реңки агарды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 3. Чалармак, чал болуп башламак, ак гирип башламак. *Ким билйәр, белки, онуң сакгалының шейле тиз агармагына шол хем себәп болса боландыр* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). 4. Ягтылып башламак, саз берип башламак. *Бутхананың ичи хениз дың агарманка халкдан долды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). 5. Солмак, реңки гитмек. *Мениң костюмымың реңки агарды.* 6. Йүзүниң посы, реңки, хапасы айрылып, ак болмак. *Пычагың йүзи агарып башлады.* ◇ Гөз агармак — *сер.* Гөз. *Онуң гөрен гүнлерини гөрен болсаң, сениң гөзүң агарды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мениң гөрен гүнүми ит гөрсе, гөзи агар.*

АГАРТМАК [а:гартмак], 1. Ак реңке өвүрмек, ак этмек. *Тамы агартмак.* 2. Реңкини гидермек, солдурмак. *Гүн костюмымы агартды.* 3. Йүзүниң посуны, реңкини, хапасыны айрып ак этмек. ◇ Сач-сакгалыны агартмак — бирини агыр гүне салмак, хорламак, гынамак.

АГАРЧӘКМЕН [а:га:рчәкмен], Дүйәниң гапдал йүңүнден гыллап эгрилип докалян непис чәкмен. *Ол томсуна агарчәкмен, гышына болса пагталы дон геерди, билине ак биз гушак гушанарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эгни агарчәкменли йигит ишикден гирди. Агарчәкмен этеги, Этеги гушлар ятагы* (монҗугатды).

АГА'Т, Гаты гатлаклы минерал, кварцың бир гөрнүши.

АГАЧ, 1. Эсасы дүйбүнден шаха айрылып өсйән көпйыллык улы өсүмлик. *Кенар боюндакы агачларың ыгшылдысының күйли овазыны сәхра яйрадярды* (М. Горький, Эне). *Агажың эрбеди сокы болар, адамың эрбеди — сопы* (накыл). *Агажың шахасы ёкары болса, мивеси ашак* (накыл). 2. Гурлушык материалы, янгыч серишдеси. *Хер бир адамың агач чапмага хакы бар экени* (Орта асырлар тарыхы). ◇ Агач этли — *сер.* Этли. *Эгни гөк комбинзонлы, агач этли йигит эртириң тәмиз ховасында бу гөрнүше сын эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Бу адам отуз бәш яшлар чемели, онуң агач этли, аграс бугдайреңк йүзи гүне яныпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АГАЧЛЫК, Агажың көп битен ери, баглык. *Узакда агачлыкларың арасында үсти черепицалы ак там селеңлән гөрүнди* (Б. Пүрлиев, Сөйги мукамы). *Дашдан середениңде Багыр обасы гиден гүр агачлык болуп гөрүнйәр.*

АГАЧЧЫ, Агач уссасы, агач ишләп бежерйән усса, агач өнүмлерини ясаян кәрхана ишчиси, нечжар. *Энәниң гапдалындан агаччылар цехиниң уссасы Вавилов гечип гитди* (М. Горький, Эне). *Агаччы усса бычгы билен агач кесйәрди.*

АГАЧЧЫЛЫК, Агач уссасының кәри, ягдайы, нечжарлык. *Агаччылык кәрине өкделемек. Агаччылык сенети билен мешгул болмак.*

АГАЯНА [а:гая:на], Өз мейлиңе, кейп эдип, аркайын, гайгысыз. *Оларың огланлары болса гырмызы дон гейип, башына ак шемпа телпек атып, совук сува эл урман, агаяна гезйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

АГГЛЮТИНАТИВ, *лингв.* Агглютинация дегишли болан. *Агглютинатив диллер. Түркмен дили агглютинатив диллере гирйәр.*

АГГЛЮТИНА'ЦИЯ, 1. *лингв.* Асыл сөзлере сөз ясайжы, сөз үйтгедижи аффикслер гошулмак ёлы билен сөзлериң ве сөз формаларының ясалыш усулы. 2. *мед.* Елмешме, битишме.

АГДАР-ДҮҢДЕР [а:гдар-дүңдер], Акан-дөкән, акан-йыкан, дагыныk, тертипсиз. *Чатманың ичини агдар-дүңдер этдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ол гудузлан ялы болуп, өйүң ичини агдар-дүңдер этмәге башлапдыр* (Н. Гелдиев, Гызыл галстук). *Инди ол ода горсалып, агдар-дүңдер болан мейданда, гара даг чакышян ялы, улы танклар газап билен сөвешйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АГДАРМАК [а:гдармак], 1. Бирини я-да бир зады бир тарапындан ыкинжи бир тарапына я-да гапдалына өвүрмек. *Чаганы ики янына йыгы-йыгыдан агдармак герек* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Йыкмак, дүшүрмек. *Ол мени аркасындан агдармага жан эдип, бирсыхлы урунярды* (М. Горький, Эне). *Бегенч, Аннак машыны агдарар өйдйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Хөкимиет башлыгыны, жемгыетчилик гурлушыны үйтгетмек, өңки жемгыетчилик дүзгүнини ёк эдип, тәзе жемгыетчилик дүзгүни гурмак. *1821-нжи йылда Пушкин хөкимиети гүйч билен агдармак хакында «Ханжар» диен сыясы шыгрыны дүзүпдир* («Эдебият») *Бу, ак патышаны хем агдарып гелен адам ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Ызына гайтарып гүймак. *Пөкген өңүнде гойлан чайыны кәсә гуюп, бир-ики сапар агдарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Икинжи кәсәни чәйнеге агдардым-да: — Сиз ким болярсыңыз? — дийип сорадым* («Токмак» журналы). 5. Ер сүрмек, ер депмек. *Ер-сувдан пай алан гарып ёксуллар, Агдарың, дөндериң, ер-сув сизиңки* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Полат атлы, ер агдаряр тар-тарлап* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 6. Ачып гөзден гечирмек, ызлы-ызына (сахыпаларыны) ачмак. *Китабы ачып, бир нәче сахыпаларыны агдарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Байрам бу сахыпаны соңуна ченли окаман, ене бир нәче сахыпаны агдарды* (Н. Жумаев, Ак дерек). 7. Ашагыны йүзүне чыкармак, гармак. *Мәхнет газандакы палавы ашбаз кепҗе билен агдарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Кепгир билен палавы агдарып, газаның агзыны ябды.* ◇ Гөзүни агдарып ятмак — *сер.* Гөз.

АГДАРТМАК [а:гдартмак], 1. Бейлесине өвүртмек, бир зады ыкинжи йүзүне өвүртмек. *Ашыр язылан кечәни ол йүзүне агдартды.* 2. Йыкдырмак, дүшүртмек. *Йуки агдартмак.* 3. Ызына гайтарып гүйдурмак, гайтартмак. *Багшы демленен чайы агдартды.* 4. Ер сүрдүртмек, ер депдиртмек. *Үзүмиң дүйбүни агдартдылар.* 5. Гарып, өвүрүп ашагыны йүзүне чыкартмак. *Палавы агдартмак.*

АГДАРЫЛМАК [а:гдарылмак], 1. Бир тарапындан бейлеки тарапыңа өврүлмек. *Хасса агырысына чыдаман, хыклап, ики яна агдарыляр* («Токмак» журналы). *Мыдам ишине жүр Какалы ятан еринде бир эйлек, бир бейлек агдарылып, буравың ичи барада пикир эдип ятырды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир тарапа эңип гитмек, дүңдерилмек, йыкылмак. *Пөкги вала дың аркан серрелип, агдарылан пышдыла дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң сакысы ики этмән агдарылярды.* 3. Ёк эдилмек, йыкылмак. *Керенскиниң буржуаз*

хө...мети агдарылды, министрлери болса туссаг эдилди (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Капиталистлер билен помещиклерің хәкимиети агдарылды* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). 4. Ызына гайтарылып гою...ак, гайтарылмак. *Чәйнеклердәки чайлар агдарылды.* 5. Өүрүлмек, депилмек. *Колхозың үзүм экилйән ерлери агдарылып гутарылды.*

АГДАРЫЛЫШЫК [а:гдарылышык], Жемгыетчилик т...ихында болян улы өзгериш, өврүлишик. *Якын гүнл...де ене бир агдарылышык болмагы мүмкин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АГДЫК [а:гдык], 1. Сан тайдан артык, мукдар тайд... көп, артык. *Перслер сан тайдан греклерден агдык б...упдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Ел узак, ишем а...ык* («Мыдам тайяр» газети). 2. *гөч. м.* Агыр, артык. *Сениң сөзлериң маңа агдык.* 3. Бир тарапа аган, гышаран (йүк хакда).

АГДЫКЛЫК [а:гдыклык], Сан тайдан артыклык, ...ілүк, артыкмачлык. *Умытсызлык әхеңлери агдыклык ...йәрди* (М. Горький, Эсерлер). *Сең халкыңа боюн эгдирип билмеди, Агдыклык этсе-де олаң санлары* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АГДЫРМАК [а:гдырмак], Бир зады өлчегинден арк долдурып, эрңегинден дөкмек. ◇ Э з е н е г и ң и а г д ы р м а к — өзүңи, эгин-эшигиңи оңарман, иш башарман йөрмек. *Донуның әзенегини агдырып, леп-леп әдип, пагта йыгмага угради* (А. Дурдыев, Сайланан ерлер).

АГЕ'НТ, 1. Бир гураманың, эдараның табшырыгы боюнча ерлерде гуллук везипеси билен багланышыклы иш алып барян векил. *Бир сапар земстволың агентини ...рахование үчин көтеклед-ов* (М. Горький, Эне). Башга бириниң бәхбиди үчин хызмат эдйән, гизлин ...ш алып барян адам, ичалы. *Бүтин Түркүстан генерал ...ллесоның жансызлары хем харбы агентлери билен долды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АГЕНТЛИК, Бир эдараның ерли бөлүми хем-де кәбир ...нформацион, арагатнашык ве ш. м. эдараларың ады. *Совет Союзының Телеграф агентлиги. Хова флотуның агентлиги. Почта агентлиги.*

АГЕНТУ'РА, 1. Разведка я-да ызарлама ишини ...лып барян гуллук. 2. Агент болуп ишлейәнлериң жеми, ...гентлер. *Граф оңа соңкы агентура маглуматларыны мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АГЕНТЧИЛИК, Агент болуп ишлемеклик кәри, агентиң везипеси.

АГЗА [агза:], 1. *көн. с. сер.* Ч л е н. *Хеммәңиз болмалы МОПР агзасы, Вейран болсун капитализм дүнйәси* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. *грам.* Сөзлемде белли сорага жогап болуп, өзара багланышып гелйән сөзлер (эе, хабар, айыклайжылар). *Сөзлем агзалары ики топара бөлүнйәрлер.* 3. *анат.* Беден органлары, сына. *Онуң он ики агзасының бары бирден говшады. Онуң бир гысым топрагыны мен өз говрәмиң бир агзасына деңейән* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Б а ш а г з а *грам.* — сөзлемде эе ве хабар. Д е н д е ш а г з а *грам.* — сөзлемде дең синтактик әхмиете эе болан агзалар.

АГЗАЛА [агза:ла], Агзыбир дәл, ылалашыксыз, оңшуксыз. *Агзала болуп яшашмак болмаз. Агзыбире таңры бир, агзаланы гаңрыбир* (накыл).

АГЗАЛАЛЫК [агза:лалык], Агзыбир дәллик, ылалашыксызлык, оңшуксызлык. *Англияның хөкүмдар топарларының арасындакы агзалалыклар гүйчленйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Яшулуларың кәбирлериниң агзалалыкдан хедер эдип, икиржиңлемегине гараман, көпчүлик болуп Халназардан дәне дилемәге мүвесса гойдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Агзалалык дөредижиликли ише пәсгел берйәр.*

АГЗАЛАЧЫЛЫК [агза:лачылык], *сер.* А г з а л а л ы к. *Агзалачылык болмазлыгы үчин, Тәхрана долы состава гирмек ягшы* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Айылганч хөвп грек дөвлетлериниң көпүсине өзлериниң адатдакы агзалачылыкларыны вагтлайынча ятдан чыкармага мәжбур этди* (Гадымы дүнйә тарыхы).

АГЗАМАК, Бир зат барада гүррүң этмек, айтмак, ятламак. *Николайы агзаноклармы? — дийип, эне ювашлык билен сорады* (М. Горький, Эне). *Мундан бир йыл өңкини болса агзажак хем дәл* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол гозгалаңдан шовсуз гайданыны агзанда, сесиниң ысгыны гачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гурт агзасаң, гурт гелер* (накыл).

АГЗАЛМАК, Бир зат барада гүррүң эдилмек, айдылмак, ятланмак. *Йигренжи ягы билен яращык сөзүниң агзалмагының өзи хем утанч* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Агшамкы йыгнакда кәбир кемчиликлер хакда хем агзалды ве олары тиз вагтда ёк этмеклик үчин, дегишли карар кабул эдилди.*

АГЗЫБИР [агзыби:р], Достлуклы, ылалашыклы, оңшуклы, бир максатлы. *Олар өрән агзыбир яшаян экенлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ватана вепадар, гоңша гадырдан, Агзыбир халкы бар, өзи гахрыман* («Октябрь ялкымы»). *Агзыбире таңры бир, агзаланы гаңрыбир* (накыл).

АГЗЫБИРЛИК [агзыби:рлик], Достлук, ылалашыклылык, оңшуклылык, бир максатлылык. *Олардың икиси-де агзыбирликде зәхмет чекдилер* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Агзыбирлик хемме заттан гүйчлүдир* («Совет эдебияты» журналы). *Сөвешде басылмаз гөрешжең яшлар, Агзыбирлик билен жемленйәр гүйчлер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АГЗЫСАРЫ [агзыса:ры], Кәмиллик яшына етмедик, пикир алышмак үчин хениз яш ве тежрибесиз. *Гөрен агзысарының сөзүне гитсең, ахырда газанжагың шу болар* («Колхоз гүнлери»). *Сениң ялы агзысары огланың элинден шол гызы алып биллесем, мен хем усса адымы ташларын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АГЗЫСАРЫЛЫК [агзыса:рылык], Кәмиллик яшына етмедик, пикир алышмак үчин хениз етишен дәллик, тежрибесизлик. *Сен шу яшда хем агзысарылык эдйәрсиң!*

АГИТА'ТОР, Көпчүлик арасында агитация ишини алып барян адам. *Агитатор халкың иң мәхрибан мыхманыдыр* («Эдебият»).

АГИТАТОРЛЫК, Агитация ишини алып бармаклык, агитатор болуп ишлемеклик. *Онуң агитаторлык ишини говы алып баршы барада хем гүррүң эдйәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

АГИТАЦИОН, Агитация дегишли болан, агитирлемек хәсиети бар болан. *Ата Салыхың дөреден эсерлери агитацион хәсиетлидир.*

АГИТА'ЦИЯ, Бир идеяны я-да шыгары халк көпчүлигине яйратмаклыгы максат эдинйән хем-де көпчүлиги сыясы тайдан тербиелемек ве олары мөхүм жемгыетчилик-сыясы меселелери чөзмеклиге чекмек максады билен алнып барылян иш. *Агитацияны хас гиңден гурамак герек* (М. Горький, Эне).

АГИТБРИГА'ДА, Көпчүлик арасында агитация ишлерини алып бармак үчин дүзүлен бригада, агитаторлар бригадасы. *Елөтен райкомы өри мейданларындакы малдарлара медениетли хызмат этмек үчин агитбригада дүзди* («Совет Түркменистаны» газети). *Агитбригада өз ишине башлады.*

АГИТГРУ'ППА, Агитация ишлерини алып барян топар. *Агитгруппа агитация ишлерини гечирмек үчин райоңлара угради.*

АГИТИРЛЕМЕК, 1. Көпчүлик арасында агитация ишини алып бармак, агитация ишини алып бармак би-

лен мешгул болмак. 2. Бирини бир зада ырмак. *Меселе айдың, бизи агитирләп отурасы иш ёк* («Колхоз гүнлери»).

АГИТИРЛЕНМЕК, Көпчүлик арасында агитацион иш гечирилмек, агитация алнып барылмак.

АГИТКАМПА'НИЯ, Агитацион кампания, агитация ишини гечирмек кампаниясы.

АГИТКОЛЛЕКТИ'В, Агитаторлар коллективи. *Агитколлективиң иши догры ёла гойлупдыр.*

АГИТПО'ЕЗД, Агитация ишлерини алып бармак үчин энжамлашдырылан отлы. *Агитпоезд кичиҗик дуралгаларда хем дуруп гечди.*

АГИТПУ'НКТ, Агитацион пункт, илат арасында агитация-көпчүлик ишлерини алып бармак боюнча пункт. *Колхозларда агитпунктлар ишлейәр.*

АГИТСАМОЛЁТ, Агитация ишлерини алып бармак үчин энжамлашдырылан йөрите самолёт.

АГЛАБА [агла:ба], 1. Бир задың я-да адамларың көп бөлеги, көпүси, ярындан говрагы. *Тоя гелҗеклериң аглабасы гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Совет адамларының, яшларының аглаба көпүси булара пугта дүшүнйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Дуранларың аглабасы танышдылар* («Колхоз гүнлери»). 2. Эсасан, галапын, көпленч. *Деряларың ве көлleриң янындакы адамлар аглаба балыкчылык билен мешгул болупдырлар* (СССР тарыхы). *Орта асырлар дөврүнде чагалары тербиелемек ве окатмак иши аглаба бутхана элинде жемленйәрди* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

АГЛАК I, Аз санлы, сейрек, селчең, дагынык. *Ил аглак болса, доңуз депә чыкар* (накыл).

АГЛАК [а:глак] II, Хемише аглап йөрен, көп аглаян. *Шонуң үчин Айнажык Аглак лакамын алды* (А. Ковусов, Гошгулар ве поэмалар). *Аглак чага. Аглак оглан-жык.*

АГЛАМАК [а:гламак], 1. Гөзяш этмек, гөзүңден яш дөкмек. *Биринҗи гезек бегенҗинден аглады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гулман байың көрпе оглы болса мөңүрип аглаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Бир зада гынаның зейренмек, ахмыр чекмек, зарынламак. *Халкың бейле ягдайына шахыр аглаяр* («Эдебият»). *Мен шейле хала этмиш үчин дүшмән, сизиң гүнүңизе агланым үчин дүшдүм* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *«Агламадык чага эмҗек ёк» дийип, Кән гезек эшденҗи билйәрин, эй, гыз!* (Б. Сейтәков, Сенемиң сөйгүси). ◇ Ган агламак гүйчли жибринмек, зорлук гөрүп, нала чекип, гаты гынаның зейренмек.

АГЛАМҖЫРАМАК [а:гламҗырамак], 1. Бир зада гынанып я-да небсиң агырып, гөзе яш айламак, зейренип чала агламак. *Гызҗагаз ики элини йүзүнден айырман, агламҗырап, оңа хаяллык билен җогап гайтарды* (М. Горький, Эсерлер). *Хатда онуң агламҗыраян йити сесини сува гечип барян Айна-да эшитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Зейренен болуп жөгүлик этмек, яландан аглан болмак. *Ол утанман, агламҗырамага башлады.*

АГЛАТМАК [а:глатмак], Бириниң агламагына себәп болмак, бирини агламага межбур этмек, гөзяш этдирмек. *Батрагы агладып, байы гүлдүрдиң, Көп начары гүнәсизҗе өлдүрдиң. Гарыпларың гара багрын дагладып, Никалысын зорлап алдың агладып* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АГЛАШМАК [а:глашмак], Көпчүлик болуп агламак, гөзяш эдишмек. *Садап бай болса ковчум-ковчум гелйән аялларың хеммеси билен биле аглашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Егын сеслери билен зовладышып аглашмаларыны гоюп, гөзяшларыны сүпүрдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Зейренишмек, дердинишмек.

АГЛОМЕРА'Т, *геол.* Дүрли даг жынсларының ве минералларың юмшак халдакы үйшмеклери.

АГМАК [а:гмак], 1. Долуп я-да жошуп гырасындан, эрнегинден дөкүлмек, кенардан ашмак. *Июль ве август айларында деря кенарларындан агяр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Сув яндан агды.* 2. Белли бир мөхлетден, вагтдан, мукдардан өтмек, гечмек. *Гүн өйледен агыпды* («Мыдам тайяр» газети). *Айсолтан Москва гелип дүшенде, гүн ортадан яңырак агыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол харманa баранда, гиҗе ярымдан агыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Демирчи Вакуланың эҗесиниң яшы кыркдан агыпды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Ики муң гоюндан-да агян агыр сүрүден хер гиҗе-гүндизде азындан 150—200 гоюн гузлаяр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Бир тарапа гышармак, дүшмек, йыкылмак. *Дүйәниң йүки бир тарапа агды. Соң эериң гашындан япышып, үстүне бир аягыны атды, дызады, бу ян тарапына агып тогалакды* («Гөроглы» эпосы). *Шол вагтда етип гелен атлылар атдан агдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Ашмак, гечмек. *Сүри гум этегинден агды.*

АГНО'СТИК, *филос.* Агностицизмиң тарапдары.

АГНОСТИЦИ'ЗМ, *филос.* Объектив дүнйә ве онуң өсүш канунларына акыл етирмеклигиң мүмкиндигини инкәр эдйән идеалистик философик таглымат. *Ылым агностицизми ялана чыкаряр.*

АГРАЛМАК, 1. Аграмы артмак, аграмы көпелмек. 2. Аграсланмак, парасатлы болмак. 3. Ялталык басмак; халы, ягдайы эрбетлешмек. *Гүнбе-гүнден агралярды йүкүмиз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Габаклары бири-бирине елмешйәр, келлеси аграляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 4. *гөч. м.* Айы-гүни голайламак, догҗак вагты якынлашмак. *Гөврели аял барха агралярды.*

АГРАЛТМАК, 1. Бир зады агыр этмек, бир задың аграмыны артдырмак. *Бу затлар мениң жүбими агралдяр.* 2. Бириниң гүнүни хас кынлашдырмак, эрбет ягдая салмак. *Шейле агыр дурмушы хас-да агралтмак нәмә герек* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гопбамларың халын агралтды бу дем, Арын аляларың батлы голлары* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 3. Гүйжүни гачырмак, кувватдан дүшүрмек.

АГРАМ, 1. Бир задың агырлыгы. *Өвеч гоюнларың аграмы 50—60 килограма етйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Кынчылык, агырлык; гайгы. *Бүтин аграм дайханың үстүне дүшйәр. Халназар шейле аграмы нәхили чексин?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Бир задың көп бөлеги, көпүси. *Гиҗәниң аграмы гечипди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ел ишчилериниң аграмы солдатлыга алынды. Гандым гелди, Ашыр гелди, башга-да гиденлериң аграмы доланып гелди. Артык нәме үчин гелмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Аграм салмак — 1) үстүнден басмак, аграм атып ашаклыгына гысмак, аграм атмак. *Аякларыны батгадан согурян ялы, ики аягына тайлы гезек аграм салып йөрейән оператор хованың газабындан кәйинип, гидип барярды* («Совет эдебияты» журналы); 2) эзъет бермек, хорламак, эзмек. *Гарып зәхметкеше аграмын салып, Байларың кисесин долдуран адат* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гамгын бир дуйгы энәниң калбына аграм салып, йүрегин булады* (М. Горький, Эне). Аграмы ашыр атмак — көпүсини амал этмек, көп бөлегини эдип гутармак, ярпыдан хас аңры гечмек. *Аграмы ашыр атан Гун даг гершилериниң депесине тарап эңңит эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

АГРАМЛАМАК, Бир зады, предмети элиңе алып, чен билен онуң аграмыны кесгитлемек, салдарлап гөрмек.

АГРАМЛЫ, 1. Аграмы көп болан; салдамлы. *Бегенч аграмлы говача гозаларының юка көйнек үстүнден патлап дегенини дуймады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Салыхатлы, пайхаслы, парасатлы, эдепли. ◇ А г р а м л ы с ө з а й т м а к — *сер.* С ө з. *Онуң шофёра аграмлы сөз айтмагындан хедер эден Андрей Николаевич дуруп билмеди* («Совет эдебияты» журналы). *Дилмаҗың айдан аграмлы сөзи яраман, Агсак мүрзе сапанчасына япышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АГРАМЛЫК, Бир задың гышармазлыгы үчин я-да дең аграмлылыгы сакламак үчин асылып гоюлян зат, йүк, агырлык. *Гара өе чөвши этмели, чувалы гумдан долдурып, түйнүкйүпден аграмлык асып гоймалы* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

АГРАМЛЫЛЫК, 1. Аграмы көплүк, агырлык. 2. Салыхатлылык, пайхаслылык, парасатлылык, эдеплилик; гайгылылык, үнҗүлилик. *Куйбышевиң кешбинде бир аграмлылык дуюлярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АГРАММА-АГРАМ, Дең-дең, дең аграмлы, аграмына барабар. *Аграмма-аграм чалшык этмек.*

АГРАР, Ер ишлерине ве ондан пейдаланмаклыга дегишли болан. *Аграр меселе.*

АГРАС, 1. Сөхелче агыр гелйән, агыррак болан, агыррак чыкан. 2. Салыхатлы, эдепли. *Йигитлериң узынак ве аграс бири столуң башындан туруп, олара көмеклешди* (М. Горький, Эне). *Ол адам өзүниң шейле даявлыгы ялы хем аграсды* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Вепаның гапдалында пейда болан агач эт аграс гөвре — Сәхетди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Агырлык билен херекет эдйән. *Онуң аграс аяклары. улы келлеси гарың үстүнде эртириң аласармыклыгында өңкүден-де уллакан ялы болуп гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы). 4. Юваш эшидилйән, салдамлы (сес хакда). *Гапының аңырсында аграс аяк сеси эшидилди* (М. Горький, Эне). *Ишлейән машынларың аграс гүввүлдиси эшидилйәрди.* 5. гөч. м. Якымсыз, тутук. *Япракдан гүл ысы гелмән, аграс чыглы бир ыс Айсолтаның бурнуна урды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АГРАСЛЫК, 1. Агырлык, аграмлылык. *Гараңкының ичинде гарың өл петделери аграслык билен гачярдылар* (М. Горький, Эне). *Ол аграслык ве ядавлык билен улудан демини алярды* (М. Горький, Эсерлер). 2. Салыхатлылык, парасатлылык, эдеплилик. *Җеннет аграслык билен ериндэн турды* («Мыдам тайяр» газети).

АГРЕГА'Т, 1. *тех.* Билеликде ишлейән бир нәче машынларың җеми. *Бурав агрегаты хәзир херекетсиз ятырды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Чылшырымлы машының бөлеклериниң бирлешиги.

АГРЕССИ'В, Зорлуклы, талавчылыклы, басыбалыҗылыклы. *Гепленйәр көп дилде, геплейәр миллет, Агрессив гүйчлере ягдырып нәлет* («Октябрь ялкымы»).

АГРЕССИВЛИК, Басыбалыҗылык, талавчылык этмәге ымтылмаклык, уруш одуны туташтырыҗылык. *Кәбир капиталистик дөвлетлер агрессивлик этмәге ымтылярлар.*

АГРЕ'ССИЯ, Бир дөвлетиң территория басып алмак, горкузып элгарама этмек, демократияны басып ятырмак ве реакцион дүзгүнлери орнашдырмак максады билен башга бир дөвлетиң үстүне чозмагы. *1941-нҗи йылда фашистик Германияның СССР-иң үстүне дүйдансыз чозмагы агрессиядыр. Мүсүре гаршы агрессияны аклаҗак болуп сыналды* («Совет Түркменистаны» газети).

АГРЕ'ССОР, Басыбалыҗы, таланчы, уруш одуны туташтырыҗы, агрессия эдйән. *Урушмага биз билен, Хыял этсе агрессор, Хасан уршун яда сар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АГРЕССОРЛЫК, Басыбалыҗылык, таланчылык, агрессор болмаклык. *Герман фашистлериниң агрессорлыгы.*

АГРО..., Гысгалдылан гошма сөзлериң «агрономик» диен маныны аңладян биринҗи бөлеги.

АГРОБИО'ЛОГ, Агробиология боюнча специалист.

АГРОБИОЛОГИК, Агробиология дегишли болан, агробиология эсасланян. *Агробиологик дерңевлер.*

АГРОБИОЛО'ГИЯ, Ер ишлерине дегишли болан умумы биологик канунлар хакындакы ылым. *Совет агробиологиясының үстүнликлери улудыр. Мичуринчилик агробиология.*

АГРОЛАБОРАТО'РИЯ, Ериң хасыллылыгыны газанмак үчин барлаг гечирйән лаборатория. *Посёлогың ортасында агролабораторияның җайлары ерлешдирилҗек* («Колхоз гүнлери»).

АГРОМА'КСИМУМ, Оба хожалык ишлеринде голланмагы зерур болан агрономик чәрелер, билимлер, агрономик максимум.

АГРОМЕЛИОРАТИВ, Ери сувармак я-да батгалыгы, шорлугы гуратмак ёлы билен ериң хасыллылыгыны говуландырыш ишине дегишли болан.

АГРОМЕЛИОРА'ТОР, Агромелиорация боюнча специалист.

АГРОМЕЛИОРА'ЦИЯ, Ери сувармак я-да батгалыгы, шорлугы гуратмак ёлы билен ериң хасыллылыгыны говуландырыш чәрелери.

АГРОМИ'НИМУМ, Оба хожалык ишлеринде амала ашырылмагы хөкман болан иң зерур агрономик чәрелериң җеми, агрономик минимум.

АГРОНО'М, Оба хожалыгында ер ишлери билен мешгулланян специалист, агрономия боюнча специалист. *Пөкгениң агрономлар билен угурсыз җеделлешмеги хем агрономың гөркезмелерини тутмаян ерлери болярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дөкүң пагта ерне герек дөкүни, Агрономдан сорап экиң экини* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АГРОНОМИК, Агрономия дегишли болан, агрономия эсасланян. *Агрономик чәрелер.*

АГРОНО'МИЯ, Ер ишлери ве оба хожалык хакындакы ылым. *Оларың икиси хем агрономиядан ёкары билим алып чыкмагы озал бир вагт вадалашыпдырлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Говача экерис, элимизде шейле техника, агрономия бар, бизи бүтин район голдар — дийди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АГРОНОМЛЫК, *сер.* А г р о н о м ч ы л ы к. *Мен агрономлыгы сөййән — диййәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АГРОНОМЧЫЛЫК, Агрономлык кәри, шу кәри өвредйән окув җайы. *Пөкген ага, мен агрономчылык окувыны гутардым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен нә билейин, онуң докторчылык окаяныны я-да агрономчылык окаяныны, йөне бир ёкары мекдепде окаяныны билйәрдим* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АГРОПРОПАГА'НДА, Оба хожалыгында агрономия билимлерини, агротехники чәрелери яйратмак пропагандасы.

АГРОПУ'НКТ, Агрономия көмегини берип дурян ве агрономия билимлерини пропагандирлейән пункт.

АГРОТЕ'ХНИК, Орта билимли оба хожалык специалисти, агротехника боюнча специалист.

АГРОТЕ'ХНИКА, Оба хожалык меденн экинлерини экмек, олары бежермек ве ёкары хасыл алмак техникасы. *Агротехника усулын берк дүзгүне саляс* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Бу ерде ёкары агротехниканың әхли усуллары уланыляр* («Колхоз гүнлери»).

АГРОТЕХНИКИ, Оба хожалык медени экинлерини экмек, олары бежермек ве ёкары хасыл алмак чәрелерине дегишли болан, агротехника дегишли болан. *Өсүмликлериң дүйбүне гум үйшүрмек олары горамагың агротехники чәресидир* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зос-

логия). Барлагда Атаның сүрен ерлери агротехники гөркезмелере лайык гелди (Б. Гурбанов, Душушык).

АГРОУЧА'СТОК, Экин мейданының сынаг гечирилйән айратын бөлеги.

АГРОХИ'МИЯ, Өсүмликлериң иймитлениши хем-де медени экинлери дөкүн ве химики серишделер аркалы горамак ве ёкары хасыл алмак хакындакы ылым.

АГСАК, Нәхили-де болса, шикес етмек зерарлы бир аягы майып, аягы шикесли, кейтик. *Агсак Нилиң гызыны мен танаярын* (М. Горький, Эне). *Кырк гуланың ичинде бир агсагы билдирмез* (накыл). *Сүри агсагыны гизләр* (накыл).

АГСАКЛАМАК, Бирнеме агсап йөремек, кейтиклемек. *Ол элиндәки таяга япланыбрак агсаклап йөрейәр* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Бәшим чалажа агсаклап, бир окуның бидерек гиденине гынанып барярка, онуң өңүнден бир товшан туруп гачды* («Совет эдебияты» журналы).

АГСАКЛЫК, Агсагың ягдайы, агсак болмаклык, кейтиклик. *Агсаклык оңа узак ёл йөремәге мүмкинчилик бермеди.*

АГСАМАК, 1. Аяга шикес етмеги зерарлы кейтикләп йөремек. *Богунлары чишйәр ве агырылы боляр, агсап башлаяр* (В. Р. Бородин, Өй гушларының кеселлери ве ветеринар-профилактик чәрелер). *Онуң йыкыланда чыкан аягы бирнеме агсаярды.* 2. *гөч. м.* Дурмушда ыза галмак, ишде ызда сүйренмек. *Медени-көпчүлик ишлериниң агсаяндыгыны хем ныгтап гөркезип, берк танкыт астына алыпдырлар* («Совет Түркменистаны» газети).

АГСАТМАК, 1. Агсак этмек, кейтик этмек, кейтиклетмек. *Мен чеп аягымы агсадыпдырын* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Бириниң ишине зыян этмек, пәсгел бермек, иши гайра гойдурмак.

АГСЫЛ, Еканчлы гара мал кесели. *Сыгырлар ве гөлелер агсыл билен кеселлейәрлер.*

АГТА, Эркеклик агзасының мәзлери айрылан, бичилен. *Ашыр агта ябысыны сува гойберип, Артыгың халыны сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Совеш гүни мунме агта, Агта гөвни өвгүн болар* («Гөроглы» эпосы). *Даяв агта өкүзлер ер сүрмек ишинде пейдаланыляр.*

АГТАЛЫК, Эркеклик агза мәзлери айрыланлык, бичиленлик ягдай.

АГТАРМАК, 1. Бирини я-да бир зады тапмак үчин гөзлемек; дөрүшдирмек, сермешдирмек. *Агтаран — тапар дийипдирлер* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Ол шол азаҗык вагты хем халк пейдасы үчин уланмак чәресини агтарярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир задың үстүни ачмак үчин барлаг гечирмек. *Археологлар мунуң ялы горганларың көпүсини газып агтардылар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Батыргай тежрибәң шовлы болсун! Агтарсаң тапарсың!* (Н. Жумаев, Ак дерек). ◇ Көне саман агтармак — көнәни гозгамак, бир вагт болуп гечен гүррүңи гозгамак, өлчермек.

АГТАРТМАК, Бирини я-да бир зады гөзлетмек, барлатмак. *Эзиз оны атлыларың ичинден агтартды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АГТАРЫЛМАК, Тапмак үчин барланылмак, гөзленилмек. *Шәхер ичиндәки сарайлар агтарылды. Сен, здең гөмүсгәң үсти агтарыланда, дүрли хайярлыга тутунярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АГТАРЫШ, Ылмы тайдан барлаг, гөзлег. *Агтарыш вагтында алымлар гара дашдан эдилен уллакан сүтүн тапдылар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Агтарыш ишлерини гечирмек.*

АГТАРЫШМАК, Тапмак үчин барлашмак, гөзлешмек.

АГТЫК, Оглуңдан я-да гызыңдан болан чага. *Мең агтыгым хәзир гелер* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Гарры агтыгының маңлайындан өпүп, өйүне угради* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

АГШАМ, 1. Гүнүң яшан чагы, сутканың гүндиз гутарансоң гиже билен аралыгындакы вагт. *Набат эҗе агшам дүшен бадына гараҗа өйүниң ики тай габсасыны-да ачып гойярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Шатлыгыны пайлашмак үчин шол агшам директорың янына гелип гиден адамың хетди-хасабы ёкды* («Совет эдебияты» журналы). *Орта билими болса мен гечен йыл алдым. Гүндиз ишлэп, агшам окадым* (Н. Жумаев, Ак дерек). 2. Шол вагтда гечирилйән жемгыетчилик йыгнанышыгы. *Эдебият агшамы. Танс агшамы.* ◇ Агшамың хайырлы болсун — ятмаздан өң бирине ынҗалыклы ятмагы арзув эдип айдылян аңлатма. *Агшамың хайырлы болсун, Сарыкбай!* («Совет эдебияты» журналы).

АГШАМАРА [агшама:ра], Гүнүң яшан вагты, агшам дүшен вагты. *Пенҗүрән өңүнде отурып бир гүн, Үч гыз агшамара эдйәрди гүррүң* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Ол ши болмаса-да, агшамаралар юваш сыкылык атып, эйлэк-бейлэк гечмәни чыкарды* (Б. Гулов, Хекаялар). *Агшамара сыгырлар сүрүден гелйәрлер.*

АГШАМЛЫК, 1. Агшам, иңрик гараландан соң. *Сиз экскурсиядан агшамлык гелдиңизми?* 2. Агшам нахары. *Онуң билен агшамлык эдикмәге галандыгыны айтды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Агшамлык нахары шонуң ичиндеди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АГЫ [а:гы], 1. Бир зада гаты гынаныланда я-да гаты агыры зерарлы эдилйән гөзяш. *Аяллар агы билен хабар берселер-де, Халназар онуң ызындан чыкман, бус-бус ялы ичерини саклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Энәниң агысы тутярды* (М. Горький, Эне). 2. Өлүм-йитимде гынанч билдирилип эдилйән сес. *Оларың сазланышып чыкян айылганч сеслери бүтин обаның ичини, онуң төверегини агы билен долдурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Йүрек агысы — *сер.* Йүрек 1. *Эгер мениң йүрегимиң шу агысы заманамызың шахырларындан бириниң гулагына илен болсады; белки, гызыклы бир ваканы әлеме дессан эдерди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АГЫЗ, 1. Ашакы ве ёкаркы эң аралыгындакы дил, диш ерлешйән бошлук. *Агзымда екеҗе диш галмады.* 2. Ики додагың узынлык аралыгы ве гөрнүши. *Арман, ол гызың агзы уллакан.* 3. Гирелге, бир задың гапысы. *Медени дынч алыш сейил багының агзы.* 4. Гап-гачларың ичине зат гуюлян ери, бокурдак. *Чувалың агзыны богмак.* 5. Көмекчи сөз ролунда: *Биз сейил багының агзында душушдык.* ◇ Агза алар ялы дәл —1) хапа, сөгүнч, пайыш сөз. *Онуң айданларыны агза алар ялы дәл;* 2) барып ятан ажы, ярамаз тагамлы. Агза аңкармак — гең галмак. *Бүтин оба онуң агзына аңкарды.* Агза бакмак — *сер.* Агза гарамак. *Ол ишгәрлериң хеммесини агзына бакдырды.* Агза гарамак — бириниң диени боюнча херекет этмек, бириниң диениндан чыкмазлык. *Энем-де, атам-да агзына гарап отыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мүнлэп адам онуң агзына гараярды, ол-да шонуң мейлине гөрә херекет эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Мары яшулулары Ныязбегиң агзына гарадылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Агза геленини отламак — нәме диййәниңи селжермән гүррүң этмек, яңрамак, самахылламак. *Агза геленини отлап йөрсең, сениң абрайың болмаз.* Агза геленини отармак — *сер.* Агза геленини отламак. Агза геленини урмак — *сер.* Агза геленини отламак. *Бе, шейле дийсене, биз онуң янында хер хайсымыз бир зат дийип, агзымыза геленинем-э урдук* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Агза дүшмек — бириниң эрбетлиги хакда

ил арасында гүррүң яйрамак, абрайы гачмак. Агза өйкүнмек — бириниң айдан сөзлерине гөвнүетмезчилик этмек, бириниң сөзлерини ёюп айтмак, бириниң диенини гайталамак. Агза өт (зәк) атылан ялы болмак — гөдек, ярамаз сөз эшитмек. Агзы аша етмек — оңат яшап башламак, мәтәчликден чыкмак. *Атаң пахырың яшлыгы бир көне гүпбиниң ичинде гечди. Агзы яңы аша етенде болса, бизи еке гоюп гитди. Эмма вели агзы яңы аша етен гарып йигит хәзирки ганат беклән арзувларының өңүнде көр болупды* («Совет эдебияты» журналы). *Колхоза гирип, агзымыз аша етди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Агзы бимаза — аш сайлаян, гөврели. Агзы бишмек — бир иш эдип чүркенмек, көсенмек, бир затдан алданмак. *Тапан гүррүниң хем ичиниң тутарыгы болмансоң алмады. Чүнки ичи тутарыксыз гүррүңден бир нәче гезек агзы бишипди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сүйтде агзы бишен, сувы үфлэп ичер* (накыл). Агзы бош — ичинде геп ятмаян, бидерек гүррүң эдйән, яңра. *Өзүң хем эшидйән көпелйәр мыш-мыш, Галың агзы бошлар «етмези бармыш»* («Совет эдебияты» журналы). Агзы говшак — агзы ачык, өзүни оңармаян, пөвхе. Агзы гум гарбамак — бат билен йүзин йыкылмак. Агзы дек дурмазлык — 1) хәли-шинди ийип дурмаклык, иерменлик. *Онуң агзы дек дуранок, хәли-шинди гәвүшэп йөр;* 2) яңралык, лакгылык. *Ол гүррүңе башладымы, онсоң онуң агзы дек дурмаз.* Агзы елли—бир гүррүни, ваканы болшундан бетер чиширип, улалдып, ялан-яшрык гошуп айдян. Агзы жәхексиз—көп геплейән, яңра. Агзы йыгмак — дил етирмекден сакланмак, бир зат догруда геплемезлик. *Ил агзын йыгып болмаз, челек агзын—богуп* (накыл). Агзы мумлы ялы — геплемезек, гүрлемезек. *Эдил агзыңыз мумлы ялы дымышып отурярсыңыз* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ек, Потды икимизиң яңымызда дилиниң кейпини нәче гөрсе гөрер, эмма башга ерде ол барада онуң агзы мумлы ялыдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Агзы пайыш—хапа, эрбет сөз айдян. *Онуң агзы пайыш, чекинмәни биленок.* Агзы тебсиремек—*сер.* Агыз кепемек. Агзымың ичи зирк ялы—агзымың ичи туп-туршы, агзыма зэк атылан ялы. Агзына бек — сыр дуйдурмаян, сыр саклаян, сыр бермезек. *Ол оглан өрэн агзына бекдир.* Агзына геленини диймек — эрбет кәемек, сөгмек. *Ол Мереде агзына геленини дийди.* Агзына дыгы болмазлык — *сер.* Агзы дек дурмазлык. Агзына ит даңлан ялы — барып ятан яңра. *Ери хов, агзыңа ит даңлан ялы увлап гелмесене, сен увламасаң хем хемме киши гитжегини билйәр* («Түркмен пьесалары»). Агзына пугта — *сер.* Агзына бек. Агзына салып бермек — айтжак гепини айдып бермек, өвретмек. *Песликде Назаровың хер яззжак сөзүни агзына салып берип отуран Хезрет ашакдан хүмүрдеди* («Совет эдебияты» журналы). Агзына соган дограмазлык — гулак салмазлык, диенини этмезлик, боюн эгмезлик. Агзына сув дамдырмак — бирине көмек этмек, хорлук чекйәне ярдам этмек. Агзына чалмак — ийдирмек, нахарламак. Агзындан ак көпүк сачмак — жошгунлы гүрлемек, дүблемек. Агзындан алмак — сөзүни бөлмек, айтжагыны айтмак, өңүртмек. *Ол гүррүң эдип отурана ёл бермән, онуң айтжакларыны агзындан алярды.* Агзындан геп алмак — бир зат хакда маглумат алмак үчин бирини гүрлетмек, геплетмек. *Онуң агзындан геп алмак кын.* Агзындан какып алмак — 1) *сер.* Агзындан алмак; 2) айдылян затлары екән-екән белламек, ядында сакламак. *Ол атасының хер бир сөзүни агзындан какып алып, өз калбында ерлешдирйярди* («Совет эдебияты» журналы). Агзындан сүйтысы гитмедик — көпи гөрмедик, энтек бишишмедик, тежрибесиз, яш. *Капиталистик юртларда хениз агзындан сүйт ысы гитмедик огланлар хем ишлейярлер.* Агзындан гүл ысы гелмек — манылы, акыллы сөзлемек. *Геплэнде агзындан гүл ысы гелйәр.* Агзыны ажатмак — якымсыз сөз айдып, бириниң гөвнүне дегмек, бирини гаты ынжатмак. *Вах, нэхак ере онуң агзыны ажатдылар.* Агзыны ысгамак — пикирини билжек болуп, сорап гөрмек, сорашдырмак. *Садап бай таныш-билишден, достдан-ярдан гелинлик сорады, онуң-мунуң агзыны ысгады. Хожамырат волостной комиссия членлеринден кәбириниң агзыны ысгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Агзының диенини гулагы эшитмезлик — диййәнини билмезлик, жогапкәрсизлик билен гүрлемеклик, болгусыз яңрамаклык. *Биз-э онсоң бу адамың агзының айданыны гулагы эшиденок экен дийип дүшүндик* («Токмак» журналы). Агзының эеси дэл — сыр саклап билмейән, яңра. *Сен оңа бу барада айтма, ол агзының эеси дэл ахыры!* Агзың тагам тапмак — бир затдан леззет алмак, хезил эдинмек, гөненмек, бир затдан пейда гөрмек. *Сенден мениң агзым тагам тапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Агзыңа буйруп билмезлик—1) ниймесиз зады иймек, берхиз саклап билмезлик. *Сыркав хич агзына буйруп биленок;* 2) диймесиз зады диймеклик, яңралык этмеклик. Агзыңа буюрмак — өзүңе эрк эдип билмек, бир зады айтмакдан сакланмагы башармак. Агзыңа сиңек гондурып йөрмек — ялталык этмек, өзүни оңармазлык, леллим болмак. *Сениң диййәниң, шол агзына сиңек гондурып йөренми?!* Агзыңа сув алан ялы болмак — сесиңи чыкарман отурмак, геплемән дымып отурмак. Агзындан ал алсын! — эрбет, шум хабар айдана йүзленип, «бейле сөз айтма, гоявери» диен манының берйән аңлатма. Агзыңы ачма! — геплеме, лал бол, сем бол! *Әшебиби барада болса агзыңы хем ачма* («Совет эдебияты» журналы). Агзыңы гуры чөп билен чалмак — бар хем болса ёк дийип таклап отурмак; мысапырсырамак. *Сары мирап, сен агзыңы гуры чөп билен чалмаса-на! Ашыр, сен, ханым, меселем, агзыңы гуры чөп билен чалярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Агзыңы йыгмак — дилиңи сакламак, сөзлемеги, геплемеги гоймак (көпленч ерликсиз гүррүң хакда). Агзыңы сала гойбермек—пайыш сөз айтмак. Агзыңы хайыр ачмак—говы арзувда болмак, дөвлетли гүррүң этмек, гова ёруп геплемек. *Сен йөне агзыңы хайыр ач-да, айтжак сөзүни билип гепле!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Агыз-агыздан ел алмак—гүррүң яйрамак, ил арасына гүррүң болмак. *«Агыз-агыздан ел алар» диен ялы, бу гүррүң бүтин мекдебе яйрады* («Совет эдебияты» журналы). *«Агыз-агыздан ел алар» диен ялы, бу вака барада хер ким хер хили гүррүң эдйәр* (Н. Помма, Эсерлер йыгындысы). Агыз алартмак—бирини терслешдирмек, аралыына чөп атмак, ара бозмак, агзыбирлиги бозмак. *Онуң эхли иши, бүтин унси гөреңиң аягындан арза язмак, агыз алартмак* («Совет эдебияты» журналы). *Обаның агзыны алартжак болян Сердар көри оба пислейәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Агыз ачмак—1) хайран галмак, гең галып агзыңы өвелтмек, аңкармак. *Ашырың шэхере гөзи душенде, агзы ачылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Адамлар ичлерини чекип, агызларыны ачдылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды); 2) дине ынанян гарры адамларың ораза тутян вагтларындакы агшамлык эдинмеклери. Агыз ачып билмезлик—горкыңа гепләп билмезлик, жыңкыңы чыкарып билмезлик. *Гараз, инди сизиң яныңызда мен агзымы ачмалы дэл-дэ* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Агзы билен ак гуш алмак—отуран ериңден хемме зады аңсат этмек, бир иши ерине етирмек барада өңүнден ерликсиз гүплемек.

Оны геплетсең, агзы билен ак гуш аляр. Агыз бирикдирмек — агзалалыгы ташламак, бири-бириңе гулак салмак, бир максат тутмак; дил дүвүшмек, диллешмек, достлашмак. *Ер эелери, өз агасындан айрылып гиден дайханлары кабул этмели дәл дийип, агыз бирикдирипдирлер* (СССР тарыхы). *Сизиң хем агыз бирикдирип, эмире гаршы гөрешмегиңиз герек* («Совет эдебияты» журналы). Агыз деңешдирмек — бири билен дең санашмак, бири билен сене-мене эдишип дурмак. *Сениң ялы нәкес, бинамыслар билен агзымы деңешдирип отурмага хем мен намыс эдйәрин! — дийип, Елли хемле урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Агыз долдурып айтмак — өвнүп гүрлемек, улалдып гүррүң этмек. *Бу ерде бизиң агыз долдурып айдар ялы шейле бир улы хызматымыз ёк-ла!* («Совет эдебияты» журналы). Агыз кепемек — сувсамак, сувсузлыкдан додаклары гурамак. *Узак ёлдан геленлериң агызлары кепәп гидипдир.* Агыз салмак — дишлемек, ярмак. *Ала ганжык ок ялы забырдап гелди-де, ябының гуйругындан габыр-губур эдип агыз салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Агыз сувармак — иймите эменип ювдунмак, гултунмак. *Алманы гөрен бадына, огланың агзы суварды.* Агыз сувы — ичимлик сув, ичилйән сув. *Чопанлар ве ферма ишгәрлери үчин гурлан оңайлы яшайыш җайлара, медпункта, агыз сувы үчин гурлан бассейне айланып гөрдүк* («Совет Түркменистаны» газети). Агыз сүйжетмек — сүйжи зат дадырмак, тамшандырмак. Агыз танатмак — говулык я-да эрбетлик тайдан өзүни белли этмек, кимдигиңи билдирмек. *Ол эйәм агзыны танадыпдыр.* Агыз урмак — ийип, дадып галмак; дишлемек. Агыз ягламак — бидерек, амала ашмажак сөз айтмак. Агыз ярмак — бир гүррүңи айтмак, гүррүң эдип бермек. *Артыгың бугдай ичиндәки башындан гечен ойлар ядына дүшүп, агзыны ярмага дили бармады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен, гырнак, эшитмедим дийме, шундан соң бир ерде агзыңы ярайсаң, демиң билен хасаплашмалы боларсың* («Совет эдебияты» журналы). Агызда болмак — ил арасында гүррүңиң эдилмек, адың чыкмак. *Аякда болардан, агызда бол* (накыл). Агызда аш гатыкламак — *сер.* Аш. Агыздан сыпдырмак — сыр ачмак, сыр билдирмек. *Билипсиң, эҗе! Билипсиң! — дийип, Хангелди бирден агзындан сыпдыранының дуйман галды* («Совет эдебияты» журналы). Бир агза бакмак — диңе бир адамың ёлбашчылыгында болмак, шонуң айданыны этмек. Бир-ики агыз сөз — *сер.* Сөз. *Мен сана бир-ики агыз сөз айтмага гелдим.* Жүпдек агыз — агзы кичиҗик. Йүреги агзындан чыкмак — *сер.* Йүрек. *Йүрегим агзымдан чыкып баряр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Сөзуң агзында — *сер.* Сөз.

АГЫЗБОГЫ, Халта, ганар, чувал ве ш. м. агзыны богмак үчин уланылян баг, йүп, даңы. *Халтаның агызбогусы нирде?*

АГЫЗГАПАК, Бир задың агзыны япмак үчин гапак я-да энҗам, агызяпы. *Радиатордан улы гүйч билен буг чыкып, агызгапагыны-да зыңды, ташлады* («Совет эдебияты» журналы).

АГЫЗДАН-АГЗА: агыздан-агза яйрамак (гечмек) — дилден-диле гечмек, ил арасына яйрамак. *Магтымгулы агыздан-агза гечип гелйән халк дөредижилигине улы үнс берипдир* («Эдебият»).

АГЫЗЗЫРЫК, Атың агзына салынян, уяна беркидилйән халкалы демир. *Галдав ата — полат агыззырык!* (М. Горький, Эсерлер). *Алаша еңсесини түңңердип, агыззырыгыны чейнеди. Жигитлер атларының агыззырыкларыны яздырып, яздан галан сонар самана гойбердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АГЫЗЗЫРЫКЛАМАК, 1. Агыззырык гейдирмек, агыззырык салмак. *Аты агыззырыкламак.* 2. *гөч. м.* Боюн эгдирмек, диениңи этдирмек, ялңыш иш эдйәни ёла гетирмек.

АГЫЗЗЫРЫКЛАНМАК, 1. Агыззырык гейдирилмек, агыззырык салынмак. 2. *гөч. м.* Боюн эгдирилмек, гайтавул берилмек, диениң этдирилмек.

АГЫЗЗЫРЫКЛАТМАК, 1. Агыззырык гейдиртмек, агыззырык салдыртмак. 2. *гөч. м.* Боюн эгдиртмек, диениңи этдиртмек.

АГЫЗЗЫРЫКЛЫ, 1. Агыззырык салнан, агыззырыгы бар болан. *Агыззырыклы уян.* 2. *гөч. м.* Боюн эгдирилен, табын эдилен.

АГЫЗЛАНДЫРМАК, 1. Адам я-да хайван чагасына илкинжи гезек иймитленмеги өвретмек. *Махласы, чопанлар гузыны агызландырянчалар, көп зәхмет чекмели болярлар* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бирине батырлыгы, йитилиги өвретмек; угра, ёла салмак.

АГЫЗЛАНМАК, 1. Иймитленмеги өвренмек. *Гузуҗык агызланып башлапдыр.* 2. *гөч. м.* Батыргай болмак, перт-перт гүрләп башламак; угра, ёла дүшмек.

АГЫЗЛАШМАК, Дийлене гайтаргы берип дурмак, айдылана жогап гайтарып сөгүшмек, сене-мене эдишмек. *Агызлашып отурма-да, бес эт!*

АГЫЗЛЫ, 1. Агзы бар болан. *Агызлы яра.* 2. *гөч. м.* Өз тәсирини башгалара етирип билйән, сөзи диңленйән. *Агызлы адам.*

АГЫЗМА-АГЫЗ, Жикме-жик, зат гойман, барыны, хеммесини. *Бәшим сердарың хут өзүни гөрүп, оңа сениң берен гөркезмелериңи агызма-агыз айтдым* («Совет эдебияты» журналы).

АГЫЗСЫЗ, 1. Агзы болмадык. 2. *гөч. м.* Геплемезек, гүрлемезек. *Эрканалык, эрким берип элимден, Дил, агызсыз галмайын мен лал ялы* (Б. Кербабаев, Айлар).

АГЫЗЯПЫ, *сер.* Агызгапак. *Сыяхатчы хелей пежиң агызяпысыны ювашҗа сүйшүрип, өз оглы Вакуланың өе мыхман чагырандыгына я-да чагырмандыгына гарады* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

АГЫЛ [а:гыл], 1. Маллары сакламак, ыклатмак үчин дивар, агач айланан ер. *Шу йыл гоюнларың гышладылжак ерлеринде 10 бассырма ве агыл гурулды* («Совет Түркменистаны» газети). *Гоюн агылындан үч саны гоюн, ики саны гечи боюнларыны узатдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Агыл долы акҗа гузы, эртир турсам ёкҗа гузы* (матал). 2. *гөч. м.* Гуршав, айлав, халка. *Айың дашыны агыл алып, Кәте гара булда батяр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

АГЫЛЛАМАК [а:гылламак], Бир задың дашына айлав болмак, тегелек халка болмак. *Әпет даглар агыллап, ал-асманда абанып дур* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

АГЫЛЧА [а:гылча], Гоюн-гечи ялы маллар сакланян улы болмадык агыл. *Агылчаларында ики саны семиз баггоюн хем гәвүшейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шондан соң ол, гөзенек агылча ичинде товукларың өңүне сепилен арпаны гөрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АГЫМ [а:гым], Сүри бир угра йөнеленде гөни гитмән, кә тегеленип, кә өврүлип, ювааш-ювашдан отлап эдйән херекети. *Хениз иңрик гаралманка, сүриниң хем агым эдип гелйәнлиги мәлим болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АГЫМТЫЛ [а:гымтыл], Бирнеме аграк, ренки ак өвүсйән. *Егорҗык онуң агымтыл келлесини чын йүрекден яман гөрйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Овадан гөк машын агымтыл даң үмезлигиниң ичине кем-кемден сиңип, гөзден йитип гитди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АГЫН, 1. Бүтинлей, дуршуна, түкел. *Гараңкы жайың ичинде үсти-башы агын тозан, сакгал басып гиден бир*

адама гөзүм дүшди (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Эдил, түйс, хут. *Ах, хәлиден Аманов Мәммет дийсеңиз болмаярмы? Агын болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АГЫНАМАҚ [а:гынамак], Эйләк-бейләк тоғаланмак, агдарылмак, бир тарапыңдан бейлеки тарапыңа гайта-гайта өврүлмек. *Ергалап көп ёллар өтмегим барды, Аңқырып, агынап ятмагым барды* («Токмак» журналы). *Ол, агынап галан алаша бакан йүзленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүнлерде бир гүн, алдавчы, гуйрукман тилки агынамак үчин бир улы ёла барып, эйләк-бейләк гума тоғаланыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

АГЫНАТМАҚ [а:гынатмак], Агынамага май бермек (мал хакда).

АГЫНАШМАҚ [а:гынашмак], Көп болуп агынамак, ызлы-ызына агынамак (мал хакда).

АГЫНЫК [а:гыныk], Дүйәниң агынап ятан хем чөкүп отурян гумак ери.

АГЫП-ДӨНМЕК [а:гып-дө:нмек], 1. Эйләк-бейләк айланмак, доланмак. *Яз үстүнде гоюн-гузы Гезйәр хер ян агып-дөнүп* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Гөйә ойнаклап, бири-бирини ковалаян ялы болуп, булутлар ашак-ёкарык агып-дөнйәрдилер* (Н. Жумаев, Ак дерек). 2. Үйтгәп дурмак, дурнуксыз болмак. *Йигит сәхел сөзе агып-дөнйәнлерден дәлди* («Колхоз гүнлери»). *Жеңнелиң агып-дөнүп дуран тутук шаггылдысы бу гызы гутлаярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АГЫР, 1. Аграмы көп болан, еңил болмадык. *Агыр гозалар өз салдамына дүйлар-дуюлмаз ыранярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Трактор агыр, еринден гозгап боланок* («Токмак» журналы). 2. Кынлык билен амала ашырылян, кын, көп зәхмет ве гүйч талап эдйән. *Программа бичак агыр болуп чыкды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Экеранчылыкда агыр зәхмет талап эдйән ишлер электрификациялашдырыляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Язмак гаты агыр болды бу хаты, Башлажак боламда яйдандым гаты* (А. Кекилов, Сөйги). 3. Якымсыз, ынжалыксыз. *Гараңкырап барян агыр ховада ховлының ичи онуң ягты гөзлерине дар гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Яман, азаплы, эжирли, гайгылы, чыкгынсыз. *Чернышов агыр ягдайда галды. Кимлер агыр гүнлерини бири-бирлери билен пайлашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Крыловың чагалыгы агыр ягдайда гечйәр* («Эдебият»). *Ай, гүндүр-дә, бай ага! Агыр хем болса гечйәр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 5. Сан тайдан көп болан, көп, улы. *Агыр гошун Теҗене бакан сүйшүп уграды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Агыр зыян чекмек.* 6. Горкулы, ховплы. *Языҗы он йылыны агыр кесел зерарлы ятып гечирди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 7. Көп, герегинден артык. *Агыр салгыт.* 8. Берк, гаты, рехимсиз. *Хөкүмден йүз дөндерен адам агыр җеза дучар болжакдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Агыр дем алмак — *сер.* Дем. *Иламан агыр дем алып барярды, Гиҗе болса ярпы болуп барярды* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). *Сыркав агыр дем аляр.* Агыр дегмек — эрбет тәсир этмек, өрән гынандырмак. Агыр йүзли — *сер.* Йүз I. *Мунуң хем үстесине, онуң хемише йүзүниң агырлыгы, гайдувсызлыгы ве дуэлы дили бизиң яш акыллаымыза гүйчли тәсир эдйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Гуллы орта бойлы, агыр йүзли, сейрек гепли, гахаржан бир йигитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Агыр сөз — *сер.* Сөз. *Бирине-де агыр сөз диймегин* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Нуры, чаганы бейле агыр сөз билен хорлама!* («Совет эдебияты» журналы). Агыр нахар — *сер.* Нахар. Агыр укы — *сер.* Укы. Аягы агыр — *сер.* Аяк. Гулагы агыр — *сер.* Гулак. Дили агыр — *сер.* Дил II. *Дили агыр эсер.*

АГЫР-АГЫР, 1. Өрән аграмлы, салдамлы, улы. *Салланшып дур агыр-агыр хошалар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Кынлык билен, ынжалыксыз. *Салланчакдакы бәбежик тиз-тизден агыр-агыр дем аляр* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Гарры болса агыр-агыр дем алып, Найынҗар гөрнүшде, чала хушунда* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). ◇ Агыр-агыр әдимлемек — *сер.* Әдимлемек. *Ол залда агыр-агыр әдимләп, ики яна гезмеләп йөр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АГЫРАК [а:гырак], Авушап дуран, сызлашып дуран, ынжалык бермейән. *Агырак яра.*

АГЫРАМАҚ [а:гырамак], 1. *сер.* Агырмак. 2. Гөвнүң галмак, гөвнүңе дегилмек, нәгиле болмак. *Биринден гөвнүң агыраса эрбет экен.*

АГЫРАТМАҚ [а:гыратмак], *сер.* Агыртмак.

АГЫРЛАЧ, Ювашлык билен, ларсылдылы; салдамлы. *Агырлач ларс-ларс гайнаян тошабың реңки өврүлипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АГЫРЛАШМАҚ, 1. Аграмы артып башламак, аграмы көпелип башламак. 2. *гөч. м.* Кынлашмак, эрбетлешмек, чылшырымлашып башламак. *Галаның ягдайы дурдукча агырлашяр* («Совет эдебияты» журналы). *1941-нжи йылың сентябрының ахырларында фронтда ягдай агырлашды* («Совет Түркменистаны» газети).

АГЫРЛЫК, 1. *сер.* Аграм 1, 2. 2. *гөч. м.* Герегинден артыклык, көплүк. *Салгытларың агырлыгы халкың чүң нәразылыгыны дөредипдир* (Орта асырлар тарыхы).

АГЫРМАҚ [а:гырмак], Агыры дуймак, агыры сызмак. *Эҗе, мениң келлям агыряр* («Совет эдебияты» журналы). *Гаты кечәниң үстүнде янлары агырып, ики яна агдарылярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гулакларың агырмагы ховплудыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Небсиң агырмак — *сер.* Небис. *Бизиң ол кичиҗик чагалара небсимиз агыряр* («Мыдам тайяр» газети). *Небсимиз агырса-да, поэмада шейле конфликти гөрүп болмаяр* («Совет эдебияты» журналы).

АГЫРТМАҚ [а:гыртмак], 1. Агыры дуюлмагына себәп болмак, агыры сыздырмак. *Ол йыкылып аягыны агырдыпдыр* 2. *гөч. м.* Бириниң гөвнүне дегмек, бирини ынжатмак. *Атасын агырдан довзаха барар* («Гөроглы» эпосы). ◇ Баш агыртмак — *сер.* Баш I. *Менден башга-да сув барада онуң башыны агырдан көп экен* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сен бизиң башымызы агыртма-да, дердиңи айт!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АГЫРЫ [а:гыры] I, Нәсаглык я-да шикес етмек зерарлы бир ериң авамагы, ыза. *Муса ага агыра чыдамага, иңңилдәп агламазлыга чалышярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Пөкгениң йүрек агырысы тутупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Агырыңа чыдасаң, мүң яша* (накыл). ◇ Гөз агырысы ялы болмак — *сер.* Гөз.

АГЫРЫ [а:гыры] II, Бир зат барасында, угрунда эдилйән алада.

АГЫРЫЛЫ [а:гырылы], Агырысы бар болан, ызалы, авулы. *Я сен ядыңдан чыкардыңмы, кичи оглуң шу өйүң ичинде аҗы түсседен яңа гөзлериниң агырылы боланыны — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Агырылы дишлер.*

АГЫРЫСЫЗ [а:гырысыз], Агырысы болмадык, агыры дуюлмаян, ызасыз, авусыз. *Агырысыз яра.*

АДА [а:да], Даш-төверегини сув гуршап алан гуры ер бөлеги. *Бу депеден чыкалга ада узалып гидйәр велин, хәзир сув аданы басды, ягтылыга гарашмалы. Адалары хем алаңлары пугта барлагын, чекиртгелер хемише шонуң ялы ерлерде тохум атярлар* (А. Говшу-

гүлүмжиремек. *Дурды рахат отурып билмеди, ажымтык йылгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АҖЫТЕРЕ [а:жытере], *бот.* Ясы япраклы шйилйән ажымтык от.

АҖЫТМАК [а:жытмак], Туршутмак (йүз хакда).

АЗ [а:з], Сан, мукдар тайдан көп болмадык, етерлик болмадык, кем. *Бизиң колхозымызда ишлейән аял-гызлар аз дәл* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гой, адамларың саны аз болсун* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). ◇ Аз салым — аз вагт, бирнеме вагт. *Аз салымдан сүйжи ука батдылар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол ене аз салым дымып отурды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АЗА [аза:], Агыры, азар; азап, жепа, хорлук. *Ол бедениниң бир еринде агыры азасыны сызярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Агыр яраның өлүм азасыны чекйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Азасыны алмак — зәхресини ярмак, горкузмак. *Халназарың агы көпелен гөзлери йүзлерини ашак салшып дуран хукуксызларың азасыны алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АЗАҖЫК [а:заҗык], 1. Бирнемежик, биразажык, көп дәл, аз-кем. *Булутсыз тәмиз ховада азаҗык өвүсгин барды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Азаҗык гайгыны иш басар, азаҗык агырыны — аш* (накыл). 2. Улы болмадык, гысгажык, узын дәл. *Манысы азаҗык, сөзи эп-эсли, Көпден көп язмага өкдедир өкде* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АЗ-АЗДАН [а:з-а:здан], Юваш-ювашдан, кем-кемден, бирден дәл. *Шол агыр гүнлер өз лабырыны атмага башланда болса, аз-аздан көмек гелип башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Тебигата гаршы агыр гөрешде адам аз-аздан өз яшайыш шертини говуландырыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

АЗАЛ, Ер сүрмек үчин уланылян көне гурал. *Плуг, сеялка чыкансоң, азал, кунде ташланды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Азалың окы еринде болса-да, тутажы чыкыпдыр, демри послапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АЗАЛДЫЛМАК [а:залдылмак], 1. Сан тайындан аз эдилмек, кемелдилмек. 2. Өңки дережесинден гысгалдылмак; песелдилмек, говшадылмак, ювашадылмак. *Докладың тексти азалдылды.*

АЗА'ЛИЯ, *бот.* Хер дүрли гүлли декоратив өсүмлик.

АЗАЛМАК [а:залмак], 1. Кемелмек, эгсилмек, аз болмак, говзамак. *Онуң сувуның мукдары 940 кубометр азалды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Өңки дережесинден аз болмак, говшамак, гысгалмак, ювашамак. *Говачаның ич иши бираз азалыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ожакдакы от сөнйәрди, түссе азалярды ве ичери соваярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АЗАЛТМАК [а:залтмак], 1. Бир зады кемелтмек, эгисмек, эгсик этмек, говзатмак. *Серие дайза онукҗы гүни азыкларының түкенип башланыны дуйды ве гүнделик харҗы эп-эсли азалтды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Өңки болшундан песелтмек, говшатмак.

АЗАН [аза:н], 1. *көн. с., дини.* Намаз вагтының өң янында дине ынанянлары намаз окамага чагырмак үчин гаты сес билен окалян дога. *Обаның орта гүрпүкдәки метҗитден агшам азанының сеси эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Метҗитден эшидилди. Яссы азаның сеси* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. Ир эртир, эртир, ир. *Ол азанда бизиңкә гелипди.* 3. Көне адат боюнча огул боланда айдылян дини санавач, окалян дога.

АЗАНЧЫ [аза:нчы], *көн. с.* Азан айдян адам. *Улкер икинди ерине барып, даңың дүйби яңы саз беренде, азанчы азана гыгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АЗАП [аза:п], Чекилйән жепа, гөрги, жебир, кынчылык. *Говачаның ынҗыклыгы, азабы, зәхмети хакында айданларың догры* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хыялымда сени хер хили безәп, Гүндизлер ышкыңда чекйәрин азап* (А. Хайыдов, Гөк асман).

АЗАПЛАНМАК [аза:планмак], Азап берилмек, сүтем эдилмек, хорланмак. *Эмма азапланан, масгараланан гызың йүрегинде сизиң бүтин өмрүңизи авулажак зәхерден башга нәме тапып билерсиңиз* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АЗАПЛЫ [аза:плы], Гөргүли, жепалы, жебирли, кынчылыклы, сүтемли. *Гечмишиң азаплы, ганлы Октябрь, Гелҗегиң шөхратлы, шанлы Октябрь* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АЗАПСЫЗ [аза:псыз], Гөргүсиз, жепасыз, жебирсиз, кынчылыксыз, сүтемсиз. *«Азапсыз ериң ады ёк» дийип, ойнамага айдылан дәлдир* («Пионер» журналы).

АЗАР [аза:р], 1. Агыры, ыза, кесел, дерт. *Онуң эндамының азарларымы, я-да пикир-хыялы оны хорлаярмы, гараз, Гурдуң гөзүне укы гелмейярди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Хорлук, азап, жебир, кынчылык. *Оларың азарларыны бизе етирмейәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гүнбе-гүнден бетерлән, Артярды мең азарым* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Биз чекилен азарларың тиз соңуна чыкдык* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Азар бермек — бирахат этмек, ынҗалык бермезлик, хорламак, ынҗатмак. *Гызка Амансолтаның Непесе азар берйән, гөдек дегишйән вагтлары болярды* («Совет Түркменистаны» газети). Азар болмак — дерт болмак, иш болмак. *Эмма велин, мен шейле эрбет гараголчылыгым себәпли Гурбан ага улы зыян беренме, иле-гүне хем улы азар боланыма, өз жаныны гынаныма дүшүндим* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Азар эдинмек — алада, үнҗи этмек, ынҗалыксызланмак. *Сиз азар эдинмән, меник агырян ерим ёк* (М. Горький, Эне). Азара галмак — *сер.* Азар эдинмек. *Азара галып гелениңиз үчин көп саг болуң* («Токмак» журналы). Азара гоймак — аладаландырмак, гөргә гоймак. *Агыр яралы тени, Азара гойды мени* (А. Кекилов, Сөйги).

АЗАРЛАМАК [аза:рламак], 1. Еканч венерики кесел билен кеселлемек. 2. Наркотик тәсирли затлары кабул этмезлик зерарлы кейпсиз болмак, нешесиз болмак.

АЗАРЛАНМАК [аза:рланмак], Еканч венерики кесел билен кесел болмак.

АЗАРЛАТМАК [аза:рлатмак], Еканч венерики кесел билен кеселлетмек.

АЗАРЛЫ [аза:рлы], 1. Еканч венерики кеселли, венерик. 2. Агырылы, ызалы. *Ики элини дирәп галмакчы боланда, азарлы эллери гөвресини гөтермән, йүзин йыкылыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Кынчылыклы, хорлуклы, азаплы, жебирли, аладалы, ынҗалыксыз, үнҗүли. *Азарлы гөрнүш.*

АЗАРЛЫЛЫК [аза:рлылык], 1. Еканч венерики кеселлилик. 2. Ынҗалыксызлык, аладалылык, жебирлилик, гайгы-гамлылык.

АЗАРСЫЗ [аза:рсыз], 1. Еканч венерики кеселсиз. 2. Агырысыз, ызасыз. *Азарсыз яра.* 3. Кынчылыксыз, аладасыз, үнҗүсиз, азапсыз. *Азарсыз адам.*

АЗАРСЫЗЛЫК [аза:рсызлык], 1. Еканч венерики кеселсизлик. 2. Агырысызлык, ызасызлык. 3. Кынчылыксызлык, азапсызлык, аладасызлык.

АЗАТ [аза:т], Хич ким тарапындан эзилмейән, өз ыгтыярлы, хак-хукуклы, эркин. *Рус ишчилер сыныпының өз азат болмагы угрундакы гөреши — сыясы гөрешдир ве бу гөрешиң биринҗи везипеси сыясы азатлыгы газанмакдыр* (В. И. Ленин, Эсерлер). *Большевиклер этди азат, Меник мәхрибан илими* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Сөйги диңе инди азат болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сениң тарыхларың шанлы шөхраты, Азат зәх-*

мети хем бердиң рахаты (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АЗАТДА-МАЗАТ [аза:тда-маза:т], *гепл. д.* Сен-мен ёк, бирденкэ. *Азатда-мазат бу йигидиң эзенегинден тутуп алып гидипдир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АЗАТЛЫК [аза:тлык], Бир юрдуң, жемгыетиң я-да онуң членлериниң жемгыетчилик-сыясы тайдан гарашсыз болмаклыгы, өзыгтыярлылык, хак-хукуклылык, эркинлик. *Пөкген аганың аяллар азатлыгына гаршы пикири ёк дэлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Азатлык ниреде, хукук ниреде, Гайта дийди: — Горпа басың сүйре-де* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ватанымызың азатлыгы үчин бар гүйжүмизи ве жаныымызы аямарыс.* ◇ А з а т л ы к б е р м е к — хаклы, хукуклы этмек. *Ленин бизе берди азатлык эрки* («Совет эдебияты» журналы).

АЗАТМАХЫ [аза:тма:хы], *зоол.* Эти гызгылт, нәзик ве сүйжи лосось балыгы. *Эшитди ол ене: «тирана, докы, Азатмахы, бекре» диен атлары* («Токмак» журналы).

АЗАШДЫРМАК [а:зашдырмак], Бириниң ёлуны ялңышдырмак, терс угра гөнүкдирмек, ёлдан сова дүшүрмек. *Нәбеледи азашдырмак.*

АЗАШМАК [а:зашмак], 1. Ёлдан сова дүшмек, терс угра гитмек. *Биз чалмары ве челгини гөзлэп, гумда азашып, узак вагтлап айландык* («Совет эдебияты» журналы). *Кары бир гүн ёлдан азашыпдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Олар шу йылың 23-нжи ноябрында ерли вагт билен сагат он алты чемесинде азашыпдырлар* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Ялңышлык гойбермек, ялңышмак. 3. *гөч. м.* Ёлдан чыкмак, азмак. *Ол дурмушда азашан адам болуп чыкды.* ◇ А к ы л д а н а з а ш м а к — *сер.* А к ы л. *Акылдан азашан хем нәсаг адам тарапындан дөредилен бир максат* (М. Горький, Эсерлер). С ө з и а з а ш м а к — *сер.* С ө з. *Ики саны етгинжегиң өз араларындакы сөзлери азашандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АЗГЫН [а:згын] I, 1. Ёлдан чыкан, ахлак тайдан бозулан. *Уруш одуны туташтырыжы, азгын, бихая бакың* (М. Горький, Эсерлер). *Галың азгынлар бизиң шу гүнүмизи хем көп гөрдүлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын.) *Азгынлардан Ватаның арыны алдык* (Нуры Аннагылыч Сайланан эсерлер). 2. Азаган, бетерлейән, симлейән. *Азгын яра.*

АЗГЫН [а:згын] II, *бот.* Гавуның бир гөрнүши, сорты.

АЗГЫНЛЫК [а:згынлык], Ёлдан чыканлык, ахлак тайдан бозуклык. *Хер ким болса болсун, хич йүз гөржек дэл, Азгынлык эдени сылап дуржак дэл* («Токмак» журналы).

АЗГЫНЧЫЛЫК [а:згынчылык], *сер.* А з г ы н л ы к. *Бизиң айдың канунымыза дүшүнмедик болуп азгынчылык этжеклере пугта «дүшүндириш» этжек йөрите эдара бар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АЗГЫРЫЛМАК, Бириниң үстүне гахарлы гыгырмак, йүзүни алмак, гаты-гаты геплемек. *Инди нәме отырсың, бар, чай гайнат-да — дийип азгырылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол менің өз ишим! — дийип азгырылды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Азгырылып кемпири ериндэн галды, Эриниң дулугна бир шапбат чалды* («Эдебият»).

АЗДЫРМАК [а:здырмак], 1. Ёлдан чыкармак, бириниң башыны айламак, ахлак тайдан бозмак. *Адам аздырян шейтанларың бет кесби-кәрлерине гуванышлары ялы, Елли хем өз сөзүниң Пөкгени пикире саланыны гуванды. Обаның гелин-гызларыны аздырып, ёлдан чыкарян сен!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бетерлетмек, симлетмек. *Яраны аздырмак.*

АЗЕРБАЙЖАНЛАР, Азербайжан ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

АЗЗА, *диал.* Елкенли навуң богалдагының палубаны дешип гечйән ери.

АЗИДЛЕР, *хим.* Азотлы водород кислотасының дузлары.

А'ЗИМУТ, *астр., геод.* Гөзегчилик нокады билен планетаның үстүнден гечирилен вертикаль текизлик арасындакы бурч. *Элиңизде компас бар, азимута середиң, бу ерден геченимизе ики гүн хем боланок, ятдан хем угры билмек кын* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АЗ-КЕМ [а:з-кем], *сер.* А з - о в л а к. *Жахан аз-кем ягтылыпды. Ек, ёк, мен ядамок, йөне аз-кем укы азар бержек боляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АЗЛЫК [а:злык], Сан я мукдар ве ш. м. тайдан кемлик, көп дәллик. *Эгер шонча ери өкүз билен экмели болса, онда бир пасыл хем азлык эдерди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Мекдеп участогымыз азлык эдйәр* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АЗМ: а з м у р м а к (э т м е к) — хайбат атмак, газапланмак, бириниң үстүне чишмек. *Онда нәме маңа азм урярсың?* (Мыралы). *Гарыба азм эдйәнлең, Инди хич чыкмаз сеси* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

АЗМАК [а:змак], 1. Ёлдан чыкмак, ёлуңы урдурмак, ахлак тайдан бозулмак. *Шу хили ягдайда иң абрайлы машгаланың хем азмагы мумкин — дийди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Дурмушда азан абрай гачыряр* («Токмак» журналы). *Гызыл гөрсе, Хыдыр азар* (накыл). 2. Чишмек, бетерлемек, симлемек (яра хакда). *Онуң элиндэки яра азыпдыр.*

АЗМАН, *зоол.* Дөрт яшына етен теке.

АЗОБЕНЗО'Л, *хим.* Бензолың азот гарындылы өнүми.

АЗ-ОВЛАК [а:з-овлак], Аз-кем, бирнеме, биразажык. *Ачлык яман зат, аз-овлак гарбанды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аз-овлак хат-галам биленим үчин оны окамага башладым* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

АЗО'Т, *хим.* Хованың эсасы бөлегини дүзйән ыссыз, реңксиз химики элемент, газ. *Өсүмликлер иймит үчин сувуң көмеги билен топракдан азот, фосфор, калий хем башгаларыны соруп алярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Азот — дуры, реңксиз газдыр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

АЗОТЛЫ, Азот гарындылы, составында азот бар болан. *Азотлы кислота.*

АЗРАК [а:зра:к], Азажык, бирнеме аз. *Өз хожайынындан азрск ер бөлегини алян экен* (СССР тарыхы). *Азрак сабыр эт, деррев гелер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АЗУ-КӨП [а:зу-көп], Аз хем болса, көп хем болса, нәче хем болса. *Азу-көп зат тайярланды.*

АЗЧЫЛЫК [а:зчылык], *сер.* А з л ы к.

АЗЫ, Алың дишлерден аңырки иймит чейнелйән ири ве ясы дишлер. *Онуң азы дишли агзы, тегелек якал йүзи гүлйәрди* («Токмак» журналы). *Мен агырып гаты азар берени үчин, азымы чекдирдим.* ◇ А з ы я р м а к — мазалы етишмек, кемсиз адам болмак; көпи гөрмек, догумлы, эденли болмак. *Айдышына гөрә, бой дэл, дулмушын, Азы яран бир бетхайбат гулмушын* (Б. Кербабаев, Эсерлер).

АЗЫК [а:зык], Иймит үчин герек болан өнүм, иймит. *Булар чөлде гоюн бакып йөркәлер, буларың азыклары түкенйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Азык кәрханалары дөредилди* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Илат үчин сенагат ве азык харытлары хем шол ёлдан дашаляр* («Совет эдебияты» журналы).

АЗЫКЛЫ [а:зыклы], Азык билен үпжүн эдилен, азыгы бар болан. *Ол чеп эли билен Аязың голундан тутуп, ичи азыклы хоржуны-да саг элиниң үстүнден ашырыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АЗЫК-СУВЛУК [а:зык-сувлук], Бир ере гидилende гөтерилйән иймит өнүмлери, ёл иймити. *Чары ага ишчилери азык-сувлук билен үпжүн эдйәр* (А. Говшудов, Көп-

петдагың этегинде). *Сәхет даң билен туруп, өз адамлары биле ёла дүшмек үчин, азык-сувлукларыны дүелере йүклешдирмек иши билен мешгулды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АЗЫҚСЫЗ [а:зыксыз], Азык билен үпҗүн эдилмедик, азыгы болмадык. *Поляк отряды көмексиз ве азыксыз галыпдыр* (СССР тарыхы).

АЗЫҚСЫЗЛЫҚ [а:зыксызлык], Азык билен үпҗүн эдилмезлик, азыгы ёклук.

АЗЫРГАНМАҚ [а:зырганмак], Аз гөрмек, небсиңе буйруп билмән, аз хасап этмек. *Биз «азырганан ач галар» болайдык өйдйән, ягшы йигит — дийип, Хыдыр игенибрәк айтды* («Совет Түркменистаны» газети). *Шол адам озалдан хем Артыгың бугдайыны гысганып, азырганып дурярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЙ [а:й] I, 1. *астр.* Асман жисими, Гүнүң шөхлесинден ягты алян планета, херекети боюнча Ериң хемрасы. *Ай дик асмана галанда, биз ёла дүшүндик. Ай догса, әлем гөрер* (накыл). 2. Календарь хасабы боюнча отуз гүнүң жеми, йылың он ики бөлегиниң бири. *Цементчилер октябрь айында айратын ёкары гөтерилиш билен ишледилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Айда гелсин, аман гелсин* (накыл). *Биз бир ай практикада болдук.* ◇ Ай агыллямак — Айың дашында ак халка эмеле гелмек. Ай гөржек ялы серетмек — гаранжаклап сиңе-сиңе серетмек. Ай айдың — ягты. *Ай айдың аязлы гыш гижеси, киршенсиз асманың йүзүнде йылдызлар йылдырашяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Ай пери *сер.* Пери. *Гөйә вада берип гыпанда гөзүң, Ярының элинден зүлпи сыпярды, Ай пери гөзүни ене гыпярды* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). Ай тутулмак — Айың йүзүне Ериң көлегеси дүшмек. Айың бөлеги — *сер.* Ай пери. *Онуң айың бөлеги ялы йүзүни, ногта гара сачларыны, гейимлерини тозан басыпды* («Совет эдебияты» журналы).

АЙ II, Әсермезлиги, гөвни етмезлиги, өкүнжи, канагатланмазлыгы аңладян ымлук. *Ай, зыяны ёк-ла!* («Бахар»). *Ай, кесбиңден берекет тап-а!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ай, мен-ә билмедим!*

АЙБА-АЙ [а:йба-а:й], 1. Хер айда, айлы-айына. *Бизиң айба-ай дүзйән иш планларымыз йыгнакда тассыкланыляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Иш табшырыкларыны айба-ай артыкмажы билен ерине етирйән ёлдашлар бар* («Совет Түркменистаны» газети).

АЙБАШЫ [а:йбашы], Аялларда айда бир гезек болян бил ачылма.

АЙБОГДАШ [а:йбогдаш], Аякларыны чалшырып, дабаныны дызың ашагына салып отуруш. *Мырат ага айбогдашыны гуруп, чай ичйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АЙБӨКЕ [а:йбөке], *деңизч.* Елкенли навуң гуйругындакы дүшек.

АЙГЫР, 1. Кәбир малларың (гылялың, эшегиң) эркеги. 2. *гепл. д.* Эсрек.

АЙГЫТ, 1. Аныk, айдың, әшгәр, белли, мәлим. 2. *гөч. м.* Максат, арзув, ислег, нетиже. *Түркмен халкының айгыды, ислеги бирди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мама өз айгыдыны айтмага гыссанды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЙГЫТЛАЙҖЫ, Әшгәр эдижи, мәлим эдижи, кесгитлейжи, аныклайжы. *Ол айгытлайжы зарба урмак билен душманың соңуна чыкмагы башарыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

АЙГЫТЛАМАК, Әшгәр этмек, мәлим этмек, аныкламак, кесгитлемек. *Бу меселәни айгытламалы.*

АЙГЫТЛЫ, Айдыңлайжы, әшгәр эдижи, кесгитли. *Дүнйә бу ишлери илкинжи гөрди, Он единжи йылда — айгытлы гүнде* («Совет эдебияты» журналы). *Империализмиң тутма гулларына айгытлы гайтавул берің!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЙГЫТЛЫЛЫК, Аныклык, айдыңлык, кесгитлилик, әшгәрлик, мәлимлик. *Аяз өз яшына лайык гелмейән айгытлылык билен өзүнден ики яш кичи иниси Ныяза буйруклар берйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол бизе гарап, айгытлылык билен жогап берди.*

АЙДЫЖЫ, 1. Хабар берижи, беян эдижи, дуйдурыжы. *Айдыжы акмак болса, диңлейжи дана герек* (накыл). 2. Лабызлы хеч билен ерине етижи. *Айдыжы багшы болса гетириберің!* («Гөроглы» эпосы). *Бу гүн айдым айдыжының уйры болмады.*

АЙДЫЛМАК, 1. Дуйдурылмак, хабар берилмек, дийилмек, мәлим эдилмек. *Агшам клубда оюн гөркезилжек — дийлип, колхозчылара екән-екән айдылды. Айдылан сөз — атылан окдур* (накыл). 2. Ерине етирилмек (айдым хакда). *Дүйн радиода ики саны тәзе айдым айдылды.*

АЙДЫМ, 1. *сунг.* Саза гошуп лабызлы хеч билен айдылян гошгы. *Набат айдым айдяр* («Октябрь ялкымы»). *Тәмиз ховада думлы-душдан айдым сеси яңланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *эдеб.* Халк дөредижилигиниң сазлы жанры.

АЙДЫМЧЫ, 1. Айдымы ерине етижи, айдым айдыжы, багшы, артист. *Түркмен дөвлет филармониясы хер хили айдымчылары өсдүрип етишдирйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Айдымчы билен Түркмен дөвлет университетиниң студентлериниң душушыгы гуралар* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Васп эдижи, шөхратландырыжы, дабаралandырыжы. *Совет халкы өзүниң сөйгүли шахыры, коммунизмиң ялкымлы айдымчысы Маяковскиниң доглан гүнүниң 60 йыллыгыны байрам этди* («Совет эдебияты» журналы).

АЙДЫҢ [а:йдың], 1. Ягты, дуры, ачык. *Ай айдың аязлы гыш гижеси, киршенсиз асманың йүзүнде йылдызлар йылдырашяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ай айдың болса-да, голай-голтумда гара-чыра гөрүнмейәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Догры, аныk, ынамлы, хакыkы. *Театрың дурмушында болуп гечен өзгеришлере бизиң гүррүң бермекчи болян үч саны спектаклымыз айдың шаятлык эдйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Совет халкы өз айдың ёлундан социалистик дөвлетиң душманларыны ёк этди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Белли, мәлим, әшгәр. *Оларың гүррүкиндан ишчилериң дурмушының хемме ерде бир меңзешдиги айдың болярды* (М. Горький, Эне). *Бизиң гелжегимиз өрән айдыңдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Айдың ёл — *сер.* Ёл. *Бизе ылхам берип, айдың ёл ачып, Баш болуп коммуна йөредйән сенсиң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АЙДЫҢЛАТМАК [а:йдыңлатмак], Беллисини этдирмек, мәлим этдирмек, аныклатмак, такыклатмак. *Диңе онуң пикирини айдыңлатмак үчин өзүне совал берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЙДЫҢЛАШДЫРМАК [а:йдыңлашдырмак], Аныгына етмек, хакыкатына дүшүнмек, такыкламак, белли этмек. *Болуп гечен бетбагтчылыклы вака гылык-хәсиетлери айдыңлашдыряр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу меселәни айдыңлашдырмак герек.*

АЙДЫҢЛАШМАК [а:йдыңлашмак], 1. Мәлим болмак, ачык болмак, аныклашмак, такыклашмак. *Сертиб шол ягдайың айдыңлашмак минутына гарашып, асуда жогап берди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Ачылышмак, дурланмак, ягтылмак. *Жепбарың Гүнүң ериң йүзүне чайып гойберен илкинжи ягты толкунларына ювнуп, айдыңлашан йүзүнде геңиргенжиң гойы боягы гызарып гитди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АЙДЫҢЛЫК [а:йдыңлык], 1. Ягтылык, дурулык,

ачыклык. *Гиҗе айдыңлыкды.* 2. Әшгәрлик, аныклык, дүшнүклилик, чылшырымсызлык, месе-мәлимлик. *Пушкиниң поэзиясының стилиниң йөнекейлиги ве айдыңлыгы, хакыкаты реалистик суратландырмага җан этмеги барха ачык йүзе чыкяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Халкың хал-ягдайыны говуландырмаклыга гөнүкдирилен чәрелер бүтин айдыңлыгы билен кесгитленди* («Совет Түркменистаны» газети).

АЙДЫҢСЫЗЛЫК [а:йдыңсызлык], 1. Әшгәр дәллик, анык дәллик, нәмәлимлик. 2. Дүшнүксизлик, гүмүртиклик, гарма-гүрмелик. *Пьесада кәбир айдыңсызлыга ёл берлендигини айтмак герек* («Совет Түркменистаны» газети).

АЙДЫШДЫРМАК, Бир меселе я-да бир зат барасында бир нәче адама хабар бермек, мәлим этмек; бирине көп зат айтмак; бар биленини айдып чыкмак. *Ол капитана нәмелердир айдышдырды* («Совет Түркменистаны» газети). *Ширниң чыкарылышы барасында билйәнлериниң барыны бир демине айдышдырып чыкаясы гелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АЙҖЫН, 1. *миф.* Жын, ал-арвах. *Гайракы гонамчылыкда айҗын бармыш.* 2. *гөч. м.* Хайяр, утанчсыз, шерменде. *Мырат келе галса, мени ковҗак хем дәл вели, онуң айҗын гызы ковды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АЙЛАВ, 1. Ат чапышыгы гечирилйән йөрите мейдан, ер. *Шу йылың май айында айлавда ат чапышык мәвсүми хем ачылҗак* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Тегелек, халка. *Становой пристав өз өңүнде ярым айлав болуп дуран адамлара серетди* (М. Горький, Әне). *Шол ышык сүтүни гөйә диерсиң айлав шөхлә габат гелип дөвүлйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Сова, эгри, өврүм. *Айлав ёлда гошуң гөйә бир халка* (Б. Кербабаев, Айлар).

АЙЛАВ-АЙЛАВ, 1. Айлавы көп болан, көп айлавлы. *Бу гайканың ичи айлав-айлав хырлы.* 2. Эгрем-бүграм өврүмли. *Шонуң гапдалында диварың йүзүне какылан даг умгасының айлав-айлав ики шахы гөрүнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АЙЛАВЛЫ, 1. Өврүмли, сова. *Айлавлы ёл.* 2. Чылшырымлы, кын. *Дурмушың эйлән гечилен айлавлы ёллары ядына салярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Кесгитлеме айлавлы болмалы дәлдир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 3. *гөч. м.* Дашдан гөрйән, пайхаслы, парасатлы, дүшүнҗели (адам хакында). *Мерет айлавлы йигитдир.* 4. *гөч. м.* Көпбилмиш, мекир, хилегәр (адам хакда). *Артык өзүни нәхили бишишендирин хасап этсе-де, Эзизиң айлавлы сөзлериниң арасындан сыпып билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Догрусы, ол түйс бир ичи айлавлы гедем адам экени* («Токмак» журналы).

АЙЛАВЧА, Кичиҗик айлав ер, өврүм; чылшырымлы, булашык. *Йөне мен чыкып болмажак бир жадылы айлавчаның ичине дүшүпдирин* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

АЙЛАГ [а:йлаг], *геогр.* Океаның, деңзиң, көлүң гуры ере сүсүп гирйән өврүми. *Фин айлагы. Гарабогазкөл айлагы Түркменистаның территориясында ерлешйәр.*

АЙЛАМАК, 1. Пырламак, тигирлемек. *Моторлар хотланып, чархы айлаяр, Обамызда Ильич нурун пайлаяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Сарамак, орамак. *Өйүң дашына урган айламак.* 3. Салмак, галдырмак. *Олар өзлериниң дашына көп адамлы ве ажайып көшк айлапдырлар* (Орта асырлар тарыхы). 4. Гездирмек, сын этдирмек, гөркезмек. *Ораз, йөр сени шәхере айлап гелейин.* 5. Гайтармак, доламак. *Ашыр, бар гоюнлары ызына айла!* ◇ Гөз айламак — *сер.* Гөз. *Көплүге гөзүңиз айламак герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Мен гелйәнчәм, мал-гара гөз айлавери!* Гөзе яш айламак — *сер.* Гөз. *Икиси-де алачсыз яш айлады гөзүне* («Мыдам тайяр» газети). Баш айламак — *сер.* Баш I. *Арманым көп өңки өтен вагтыма, Башым айлап, шикес берди багтыма* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АЙЛАМЧА, *сер.* Айманча.

АЙЛАНДЫ, Окгөзлериң арасындакы гара нагыш.

АЙЛАНДЫРМАК, 1. Пырландырмак, айлап херекет этдирмек. *Шемал оны айлап-айландырып, дашың уҗуна етирди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бирини бир задың дашындан айламак, ылгатмак. *Тилки товшаны депәниң дашындан бир нәче гезек айландырды.* 3. *гөч. м.* Өңки халына гетирмек. *Алымлар дүрли дога-тумар билен мени өңки сыпатыма айландырдылар* (Мыралы).

АЙЛАНҖЫРАМАК, Айлан-чайлан этмек, гезмелемек.

АЙЛАНМАК, 1. Пырланмак, тигирленмек. *Балерина бир аягында бир нәче гезек айланды.* 2. Барлап, гөрүп гайтмак, сынламак. 3. *гөч. м.* Белли бир хала өврүлмек. *Бол сув билен ер тапышса, үлке гүлзара айланарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Биз бу колхозың экин мейданларыны айланып гөрдүк.* 4. Гезеленч этмек. *Шу адам бир нәче айдан бәри деря бойларында айланып йөр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Дашында айланмак — *сер.* Даш II.

АЙЛАНЫШМАК, 1. Бир задың дашында гезмелешмек, көп болуп айланмак. *Фиридун Серие дайза серетди, онуң төверегинде айланышян чагаларың башларыны сыпалады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Бир ише гиришмек, башламак. *Онсоң йүклерини гечирмәге айланышды. Гачгакларың терс ызыны алмага айланышдылар* («Гөроглы» эпосы).

АЙЛАҢ-ЧАЙЛАҢ: айлаң-чайлаң этмек — аз вагт гезеленч этмек, гезмелемек. *Айлаң-чайлаң эденсоң гелер-дә!* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

АЙЛАТМАК, Пырлатмак, тигирлетмек; гездиртмек.

АЙЛАШМАК, Пырламага, айламага көмеклешмек, пырлашмак; гездиришмек.

АЙЛЫК [а:йлык], 1. Бир айың довамында чекилен зәхмете дөвлет тарапындан төленйән хак. *Хожамырат айда нәче айлык аляр?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Айлайын, бир айың довамы. *Секиз айлык агыр гүнлери башындан гечирен Айна эртирден соң кетени гейип, шайланып чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен бир айлык командировка гитҗек.*

АЙЛЫКЧЫ [а:йлыкчы], *көн. с.* Айлайын иш хакы алып ишлейән адам. *Гарлы какасының көне гуралларындан айрылып, көп йыллап башга уссаларың элинде айлыкчы болуп ишледи* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

АЙМАНЧА [а:йманча], 1. Одун-чөп, мал-хал ве ш. м. сакламак үчин эдилен үсти ачык, хаят гөрнүшли җай, айлав. *Дашына айманча айланан гиңишлиге авчыларың бүтин сүрини хем ковуп салан вагтлары болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Мал салар ялы айманча. Гоюн-гузы салынян айманча.* 2. Гонамчылыкда мазарың дашына айланян хаят.

АЙНА [а:йна], 1. Кварц чәгесини эретмек ёлы билен алынян дуры җисим. *Эмма бирден пенҗирәниң айнасының йүзүнде еңилҗек шыгырды пейда болды* («Колхоз гүнлери»). *Багда бир ховуз бар, айна дек сувы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Айна ишләп чыкарян завод.* 2. Арка йүзүне сырча чалнан, йүз гөрүлйән эсбап. *Эмма өз кешбинден доюп биленок, Айнаң яндан ковуп айрып боланок* («Токмак» журналы). *Асма айна гөни гапа гарап дур, Бир гызыллы сагат болса йөрәп дур* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 3. *сер.* Пенжире. *Башлыгың иш отагының ики саны айнасы барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Айна ялы — өрән арасса, ялпылдап дуран, пәкизе. *Онуң өйүниң ичи*

айна ялыды. Айнада гөрен ялы билмек — анык билмек, ачык билмек. *Ол бир йигит билен сөйшүп гиден дәлдир. Мен шоны айнада гөрен ялы билйәрин!— дийип, Аннагүл гыгырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АЙНАГОНЧ [а:йнагонч], Ялпылдап дуран гончлы, гонҗы лакланан (эдик хакда). *Оларың арасында гырмызы донлы, айнагонч эдикли бир яш йигит барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЙНАГӨЛ [а:йнагө:л], Халы гөлүниң бир гөрнүши. *А гыз, айнагөл, ак гочак, келле диен гөллери нәме айдаңок!* («Совет Түркменистаны» газети).

АЙНАЛАМАК [а:йналамак], Айна гоймак, айна отуртмак (пенҗирә, әйнеге, сагада ве ш. м.). *Верандаңы айналамак. Тәзе салнан тамың пенҗирелерини айналадылар.*

АЙНАЛАНМАК [а:йналанмак], Айна отурдылмак, айна гоюлмак. *Пенҗирелер айналанды.*

АЙНАЛАТМАК [а:йналатмак], Айна гойдурмак, айна салдырмак. *Пенҗирелери айналатмак.*

АЙНАМАК, Келпеңлик эдип буйсанмак, өвүнҗеңлик этмек, элҗиремек. *Ил-гүн гөрсе, Гөроглы айнапдыр я дәлирәпдир диер* («Гөроглы» эпосы). *Мерет шу гүнлер гаты айнапдыр, гөзи ер гөренок.*

АЙНАТМАК, Келпеңлик этдирип буйсандырмак, элҗиретмек. ◇ Дилиңи айнатмак — *сер.* Дил II. *Шол кепҗесакгал дилини айнадып, сесиниң лабзыны арапчамы я-да башга бир затчамы үйтгедип окаярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АЙНАЧЫ [а:йначы], Пенҗирә айна салян усса. *Айна салдырсаңыз айначы гелйәр.*

АЙНАШМАК, Келпеңлик эдип буйсанышмак, элҗиреширмек.

АЙНЫ I, *гепл. д.* Дүрли херекетлер эдип ил гүлүшдирйән, келпең, келчик (адам). *Дийсеңизем ол өрән айны адам.* ◇ Айны болмаса — болар-болмаз ерден, келчиклик эдип... *А гыз, галың гырнак, айны болмаса, ене өвей эне дийжекдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЙНЫ II, Эдил, түйс, диен. *Хасылың айны вагтында хем-де йитгисиз йыгналмагыны газанмак герек* («Совет Түркменистаны» газети). *Ока, ене-де ока, Айны окаҗак чагыңдыр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

АЙҢАЛМАК, I. Кеселден ачылышмак, сыркавлыкдан бирнеме сагалмак, ганыматлашмак. *Операциядан соң, сыркав гүн-гүнден айңалмага башлады.* 2. Өзүне гелмек, акыл-хушуна айланмак. *Элгушуң зарп билен гелип ургы эйле-бейле ургы болмаса-да, мөҗек шол бада айңалды* («Совет эдебияты» журналы). *Яңы гала сүсдүриленде сеңселән балык инди айңалыпды* (Н. Жумаев, Сырлы гала). 3. *гөч. м.* Гурпланмак, даянмак, тиженмек. *Айбыны яшыран айңалмаз* (накыл).

АЙҢАЛТМАК, I. Кеселден ачылышмагына көмек этмек, сыркавың ганыматлашмагына ярдам этмек. 2. Өзүне гетирмек, акыл-хушуна айландырмак. 3. *гөч. м.* Гурпландырмак, даяндырмак, өзүни тутдурмак.

АЙПАЛТА [а:йпалта], Агач ёнмак, одун чапмак ве ш. м. үчин ясалан агзы улы палта. *Хер яның гушапдыр батыр сакчылар, Херсиниң элинде айпалтасы бар* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Пычак, айпалта гөтерип, бир йыл көшкде хызмат этди* («Гөроглы» эпосы).

АЙРА, Бири-бириңден айрылан, айралыкда болан, үзне. ◇ Айра дүшмек — хер бириң бир ере дүшмек. *Сен нәхили болуп бизден айра дүшдүң?* Айра салмак — бири-бириңден айырмак, айралыкда яшатмак. *Юрды билен хайын душман, Айра салды ярдан яры* (Б. Кербабаев, Айлар).

АЙРАК, *зоол.* Даг кейиги.

АЙРАЛЫК, 1. Бирек-бирекден айра дүшмеклик, ватанындан, илиңден жыда, хижран дүшмеклик. *Эмма инди сизиң билен айралык вагты гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Икимизиң арамыза ажы айралык саларлар өйдүп горкярын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Өлүм-йитим. *Айралык хабары долды Ватана, Пролетар языҗысы Максим Горькиниң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Айралык чогы — айралык оды, айралык дерди, азабы.

АЙРАН, Гатык яйылып ягы алнандан соң галян сувук чал. *Айран! Айран! Айран! Айрандан ичиң, Лавашсыз, көрексиз дойрандан ичиң!* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). *Айрана гелен табагыны гизлемез* (накыл).

АЙРАТЫН [айраты:н], 1. Үйтгешик, тапавутлы. *Түтанъерлилик болса онуң айратын сыпатыды* («Колхоз гүнлери»). 2. Башга, өзге. *Айратын диллерде геплесек-де биз, Бөлүнмейән бирдир дилмиз, гөвнүмиз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Хас, өрән, жуда. *Гарры атасы Вепаны айратын говы гөрүп, оны өзи билен хемише ава алып гидйәни үчин, өзүнден улы догаклары оңа гөрүбилмезчилик эдйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Эсасан. *Мен оны айратын хем шу гүн сыздым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 5. Өзбашдак. *Магтымгулының эсерлери бир нәче гезек айратын китап эдилип чыкарылды.* 6. Йөрите. *Ныязбегден айратын хатлар хем гетирип бердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 7. Ялңыз, еке, диңе. *Ол өз жаныны айратын саңа ынаняр.*

АЙРАТЫНЛЫК [айраты:нлык], 1. Үйтгешиклик, тапавутлылык. *Оны түркмен халкына, түркмен дурмушына махсус болан айратынлыклар билен долдуряр* («Эдебият»). 2. Өзбашдаклык. *Хер бир полк өз байдагы астында айратынлыкда чыкыш эдипди* (СССР тарыхы).

АЙРАЧЫЛЫК, *сер.* Айралык. *Мен айрачылык үчин аглапдым* (Б. Пүрлиев, Илкиниҗи гүн).

АЙРЫ I, 1. Өзге, башга, үйтгешик. *Айры меселелери хас дүйпли өвренмек үчин институтымызда тәзе кружок дөредилди. Бу мата ол матадан айры.* 2. Өзбашына, өзбашдак. *Буларың достлугы шу дережә етди, хатда булар бири-биринден айры нахар хем иймейәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Айры отурмак. Айры яшамак.*

АЙРЫ II, *зоол.* Ики өркүчли мая, бугра. *Айры гум ерине чыдамлы малдыр.*

АЙРЫ-АЙРЫ, 1. Башга-башга, дүрли-дүрли. *Министрлигиң айры-айры кәрханалары өнүмчиликде тәзе зәхмет үстүнликлерини газанярлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Шол хабара хер ким айры-айры баха берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Өзбашына, өзбашдак, башга-башга. *Биз айры-айры тамларда яшаян хем болсак, бир машгаланың адамсыдырыс* («Совет эдебияты» журналы).

АЙРЫБАШГА, 1. Айратын, башга. *Кәмахал ол китаплардан айрыбашга бир кагызҗыга нәмедир бир затлар язып, оны хем гизлейәрди* (М. Горький, Эне). 2. Хас тапавутлы, ылайта-да, өрән. *Мен эдебияты айрыбашга говы гөрйәрин.*

АЙРЫК, Чат ачан ер, жайрык, ярык: *Көне галаның дивар ларында тутуш айрык атыпдыр.*

АЙРЫЛМАК, 1. Чат ачмак, жайрылмак, ярылмак. 2. Гопмак, бөлүнмек, гачмак. *Микробларың ве бедениң вейран болан өйжүклериниң айрылмагы* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). 3. Башга ере гөчмек, үйтгемек, айра дүшмек, гитмек. *Шахыра яш чагаларындан айрылмак гаты агыр дүшүпдир* («Эдебият»). *Биз өңки яшаян еримизден айрылып, шәхере гечдик.* 4. Ишден чыкмак. *Ол ишинден айрылыпдыр.* 5. Ника бозмак. *Ол аял әриндан айрылыпдыр.* 6. Өзбашдак яшамак, айратын хожалык гурмак. *Таган өзбашына хожалык болуп, эне-атасындан айрылды.* 7. Арадан

чыкмак, өлмек. *Обамызың 90 яшлы гаррысы барды велин, гөргүли өтен агшам айрылыпдыр.* 8. Чага дүшмек. 9. Ачылмак, гутулмак (кесел хакда). *Келле агырым айрылды.*

АЙРЫЛЫШМАК, 1. Чат ачып, ярылып башламак. 2. Бири-биринден айрылмак, айрылып гитмек. *Онуң билен айрылышанда, өзүнде нәхилидир бир еңиллик сызды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Бу китабы гөренимден соң, сен менден айрылышып билмерсиң — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. Өзбашдак хожалык болмак. *Ол эне-атасы билен айрылышып, өйли-ишикли болды.* 4. *сер.* Айрылмак 5. *Машгаланың айрылышмак горкусы йүзе чыкяр* («Совет эдебияты» журналы).

АЙРЫТ, 1. Улы ёлдан башга бир ёлуң айрылып гидйән ери, ёлуң дүрли тарапа бөлүнйән ери. *Оңа дегме, мен даң атып барярка оны ялнъа пугта долар-да, ёл айырда элтип ташларын* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Ики будуң чанаклык билен бирлешйән ериниң арасы. *Кә ерй дыза, кә ери айрыда голайлан бугдайың ичинде йүзүни ёкары тутуп гезйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дерянық кә ери уйлугындан, кә ери айрыдына я етйәр, я-да етенок* («Гөроглы» эпосы).

А'ЙСБЕРГ, Тутуш бузлуклардан бөлүнип айрылып, сувуң йүзүнде гайып йөрен даг ялы буз бөлеклери.

АЙТДЫРМАК, 1. Хабар бердирмек, мәлим этдирмек; дуйдуртмак. *Мама узак гиҗе Айнаның дашына гечипди, эмма кимиң алып гачаныны айтдырып билмәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өзүң утанян болсаң башга бирине айтдыраярлар.* 2. Ерине етиртмек, ишлетмек, ойнатмак. *Шол айдым өз йүреклеринден туран дайханлар, оны гайталап-гайталап айтдырыпдырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Биз хем радио айтдырярыс* («Колхоз гүнлери»). *Өтен агшам өйүмизде патефон айтдырдык.* 3. Гүррүң бердирмек, гүрлетмек. *Агшам атама эртеки айтдырдык.*

АЙТЕРЕК [а:йтерек], Оглан-гызларың ики тарап болуп «ким билмешек» диен ялы санавачлы ойнаян оюнларының ады. *Айтерек, гүнтерек, Бизден сизе ким герек?* («Совет эдебияты» журналы).

АЙТМАК, 1. Бир зат хакда хабар бермек, дуйдурмак, диймек. *Хакыкаты айтмак маңа, бу хакыкаты диңлемек хем сизе, әлбетде, агыр* («Совет эдебияты» журналы). *Бир задың аламатыдыр — дийип, мен айтмадыммы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Берди жан, мен кән айтдым, Гирели дийип колхоза* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Достуң айыбыны йүзүне айт* (накыл). 2. Ерине етирмек. *Пионер айдым айдар гөвнүң хошлап* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Назым умыт билен айдым айдяр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Гүррүң бермек, сөхбет этмек, гүрлемек. *Эртекилери айтмак техникасы өңки ве хәзирки вагтда-да өрән гызыклы меселедир* («Эдебият»).

АЙТМЫШЛАЙЫН, Айдышы ялы, айтмагына гөрә, хабар бермегине гөрә. *Белинский айтмышлайын, бу поэмалары Руссияның советлыларының хеммеси окаярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Сапар айтмышлайын, эртир Айналарда той болжак.*

АЙТЫМ [а:йтым], 1. Элиң аясы. *Элиң айтымы ялжак докуз гектар ер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Белли бир мөчбердәки мейдан, ер. *Ятагың бүтин айтымы ягтының астына дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гүр гара шахалар шовлап үстүнде, Гиден гиң айтыма көлеге саляр* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Эшелон Чәрҗеве геленде, вокзалың өңүндәки айтымда митинг гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Дүнйә эл айтымына гелмек — *сер.* Дүнйә. *Артык жан, сени алып гиденлеринде, мениң дүнйәм эл айтымына гелипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АЙШЫ-ЭШРЕТ, Сапалы чаг, вагтыхошлук, шатлыклы дөвран. *Агшамыңыз айшы-эшретде гечсин!* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Шоларың икиси-де томсуң жөвзалы айларында Тәхран аристократларының дынч алыш ве айшы-эшрет сүрйән ерлериди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АЙЫ, *зоол.* Токайларда ве Демиргазык бузлугында яшаян түйлек, гүйчли, йыртыҗы хайван, хырс. *Бир айы билен бир адам дост болупдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ашгабадың хайванлар багында ак, гоңур ве гара айы бар.*

АЙЫК, *сер.* Аныk.

АЙЫКЛАЙҖЫ: айыклайҗы сөзлер *грам.* — сөзлемде эйә, хабара я-да өзара бири-бирлерине багланып, олары айыклап, олар догрусында белли бир сорага жогап болуп гелйән сөзлер. *Айыклайҗы сөзлер хакында умумы маглумат.*

АЙЫЛГАНЧ, 1. Горкунч, ховплы, эйменч. *Өрән айылганч дүйш гөрдүм* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хайванат багында айылганч улы йылан бар.* 2. Йигренҗи, эрбет, пис. *Айылганч ыслар башыны айлапдыр* (Мыралы).

АЙЫЛМАК [а:йылмак], Өзүңе гелмек, хушуңа гелмек, ачылмак. *Айлың гафлатдан түркмен гызлары* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Эссиң айылмак — *сер.* Эст. *Деррев эссим айылыпдыр* («Мыдам тайяр» газети).

АЙЫЛ-САЙЫЛ: айыл-сайыл этмек — сайгармак, танавутландырмак. *Чендан гөрйән адамлар үчин, олары айыл-сайыл этмек өрән кынды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шол вагт хем пенҗиреден гүнүң ягтысы сычрап, онуң кешимлерини айыл-сайыл шекиллендирди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АЙЫҢ, Гованың йүплери даңылян агач. *Гованың айыңы дөвлүпдир.*

АЙЫП, Көпчүлик дүзгүнине лайык болмадык, йигренилйән иш, гелшиксиз, ярамаз иш, гүнә, утанч. *Сениң бу наданлыгың, Билсең, көп айып еңңе* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Агламак айып болар* («Гөроглы» эпосы). *Иван Тимофеевич, мен инди өз айыбыма дүшүнйән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Айыбыны айдан уялмаз* (накыл). *Айыбыны яшыран айналмаз* (накыл).

АЙЫПЛАЙҖЫ, Айыбыны субут эдиҗи, гаралайҗы, айып йүклейән. *Айыплайҗы документ.*

АЙЫПЛАМАК, Эдилен женаят иш үчин язгармак, гүнәлемек, гараламак, айыбыны йүзүне айтмак. *Оны ичалы дийип айыпладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң үчин сени айыплаҗак ким?* (М. Горький, Эне). *Декан олара гахарланды, олары-да шонуң билен дең хыянаткәрчиликде айыплады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АЙЫПЛАНМАК, Женаяткәрчиликли иш үчин айыплы хасап эдилмек, гүнәленмек, гараланмак. *Халк душманлары эден женаятчылыклы ишлери үчин, халк тарапындан айыпландылар.*

АЙЫПЛАШМАК, Гөвүн этмек, өйке этмек, өйкелешмек. *Оглум, пукарачылыкда айыплашмавери!* («Гөроглы» эпосы). *Олар мыхманы: — Айыплашмаң! — дийип ёла салдылар.*

АЙЫПЛЫ, 1. Айыбы бар болан, этмишли. 2. Гүнәли, языклы. *Уруш одуны туташдырыҗы империалистлер халк өңүнде айыплыдырлар.*

АЙЫПСЫЗ, 1. Айыбы болмадык, этмишсиз. 2. Гүнәсиз, языксыз. *Суд нетиҗесинде ол айыпсыз, арасса адам болуп чыкды.*

АЙЫРГЫЧ, *грам.* Сөзлемиң эесине, ат ролунда, ат формасында гелен хер бир агзасына багланып, олары

айыклап гелйэн сөзлер. *Элик я дегишлилик айыргыжы. Сыпат айыргыжы.*

АЙЫРМАК, 1. Алып башга ерде гоймак, бир предмети бир ерден икинжи бир ере гозгамак, ерини үйтгетмек, сүйшүрмек. *Ата, тигриҗи аңыррак айыр!* 2. Үстүнден сыпырмак, чыкармак. *Хошгелди дашкы көйнегини айрып, бир четде дуран отургычларың биринҗ үстүне атды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң папагыны айрып гөрдүм* («Совет эдебияты» журналы). 3. Дөвмек, овратмак, ярмак. *Хатда одун айырмак ялы агыр ишлери-де оңа буюрярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Бәшим, бар, пеҗе салар ялы одун айыр!* 4. Бошатмак, чыкармак (ишден, везипеден). *Гуллук везипесинден айырмак.* 5. *мат.* Бир сандан икинжи бир саны бөлүп алмак ве үчүнжи бир сан чыкармак хем-де шонда уланылян белги (—). *Ондан бәши айырмак.* 6. Ника боздурмак. *Гелни әриндән айырмак нәмә герек?* 7. Хападан сапламак, арассаламак. *Увелҗек бугдайы совруп, хапасыны айырмак.*

АЙЫРТМАК, 1. Бөлүп гойдурмак, бир зады алып башга ерде гойдурмак. 2. Чыкартмак. *Кирли гейимлерини айыртмак.* 3. Везипеден бошатдырмак, чыкартмак. *Ишден айыртмак.* 4. Айрып бөлек-бөлек этдирмек, овратдырмак, ярдырмак. *Одун айыртмак. Агач айыртмак.* 5. Хападан саплатмак, арассалатмак.

АК [а:к] I, 1. Гарың, мелиң реңки ялы реңк, гараның антоними. *Ак кагыза кешде чекйэс, Кувват берип эллермизе* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Огулгерек онуң гөзлериниң ичине ве ак сакгалына серетди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Арасса, сап, пәкизе. *Суд оны ак дийип тапды.* ◇ Ак алтын — *сер.* Алтын. *Ер уссатлары бу ериң хер гектарындан 50 центнер ак алтын алмага чалышярлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Ак гирмек — сач-сакгалың агарып уграмак, сача ак дүшмек. *Сениң сакгалыңдан ак гирсе-де, аң гирмәндир* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Ак пата бермек — *сер.* Пата II. Ак там болмак — гаты горкмакдан я-да утанмакдан йүзүң реңки гачмак. *Көп ёла гиденсоң ша гызы, Горкуп ак там болды йүзи* (А. С. Пушкин, Эртекилер). Елуң ак болсун!—*сер.* Ёл. *Елуңыз ак болсун, ёлдашлар!* («Мыдам тайяр» газети). *Елуң ак болсун, ёлдашың — хак* (нақыл).

АК [а:к] II, Сүйт-гатык. *Биз язына гойнуң агындан гарнымызы яздык.*

АК [а:к] III, Арпа-бугдай. *Мен чага вагтымда-да ак экилйэн ер шолды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АК [а:к] IV, *диал.* Балык тутулян улы тор. *Деңизде ак гурдук.*

АКАБА [ака:ба], Кесилмән акып дуран, мыдама акып дуран, акар; сувуң акян угры, сув акып эмеле гелен яп, жар. *Акабадакы гарлар аграс язылып ятырдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Теҗениң сувы инди акаба болды.*

АКАДЕМИ'ЗМ, *көн. с.* Ылмы ишлерде практикадан үзңе болан теоретики акым.

АКАДЕ'МИК, 1. Академияның члени. *Академигиң берен маслахатлары Байрамовың ылмы ишлериниң даянян материалларыны гиңелтди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Академик Филатов гөз беҗермекде дүнйэде ады белли алымдыр.* 2. *көн. с.* Академия курсуны гутаран адам.

АКАДЕМИКИ, 1. Академия дегишли болан. 2. Окува дегишли болан. *Академики йыл. Академики сагат.* 3. Ресмилешен кадалары, дүзгүнлери саклаян. *Академики суратчылык сунгаты.* ◇ Академики театр — гөрелдели дөвлет театрларына берилйэн хорматлы ат. *Түркмен дөвлет академики драма театры.*

АКАДЕ'МИЯ, 1. Екары ылмы я-да чеперчилик эдара. *Язлы инди бир йылдан бәри академияда ишлейәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *ТССР Ылымлар академиясы.* 2. Кәбир ёкары окув жайларының ады. *Харбы-медицина академиясы. Медицина ылымларының академиясы. Педагогик ылымларың академиясы.*

АКАН-ДӨКӘН [ака:н-дөкән], Булам-бужар, чалам-чаш, тертипсиз, булашык. *Өйүң ичини акан-дөкән эдип, тапан депдер-китапларыны алып, еңсесини түңңердип, мекдебине гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ичери гошлары акан-дөкән болуп ятыр.*

АКАН-ДӨКӘНЛИК [ака:н-дөкәнлик], 1. Бол-телкилик, жуда көплүк. 2. Булам-бужарлык, тертипсизлик, чалам-чашлык, дыр-пытраңлык. *Уссаның дүканында шейле акан-дөкәнлигиң арасында адамлар өзлерине ер тапярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

АКАР, Дынувсыз акып ятан, акян яп, сув, акаба. *Бу икиси тиркешип баряркалар, өңлериндән ичи акар сувлы бир гиң яп чыкыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Акар акар жар билен, Алма билен, нар билен, Ничик өмүр сүрейин, Бир аксакгал әр билен* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Биз шу гүн акара сува дүшмәге гитҗек.*

АКАРБАШ [акарба:ш], *мед.* Йүзе, эл-аяга чыкян сувлы баш. *Артык өз янындан: — Ол белки хем, акарбашдыр, вагты билен битмез — дийди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АКА'ЦИЯ, *бот.* Овнуҗак япраклы, салкым-салкым ак гүлли агач. *Мүсүрде хурма пальмаларының ве акацияларың токайлары болупдыр* (Гадымы дүнйэ тарыхы). *Акация агажы.*

АКБАЛЫК [а:кба:лык], *зоол.* Келлеси тогалак, эти гылчыксыз, теңңели ясы балык.

АКБАШ [а:кбаш], *бот.* Майдажык гүлли, говача бойлы, ялаңы одун хөкмүнде пейдаланылян өсүмлик. *Шемал деген акбаш тозгасы ялы тозады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АКВАМАРИ'Н, Гөгүмтил реңкли гыммат баха даш.

АКВА'РИУМ, Балыгы, сув хайванларыны ве сув отларыны сакламак үчин эмели усулда ясалан көл, ховуз я-да чүйшеден ясалан уллакан гап. *Ичи балыклы аквариум.*

АКГАЙМА [а:кгайма], Ак йүпек билен тахя ве ш. м. гаялян кешде. *Акгайма тахяның үстүнден папак геййэн Нурыды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АКГӨВҮНЛИ [а:кгөвүнли], *сер.* Акйүрекли. *Мерет акгөвүнли колхозчыды.*

АКГӨВҮНЛИЛИК [а:кгөвүнлилик], *сер.* Акйүреклилик. *Совет адамлары акгөвүнлилик хәсиети билен тапавутланярлар.*

АКГЫН, Деряның, ябың ве ш. м. акыш угры, акян ёлы, тарапы. *Гәмини акгына айлап, күрексиз херекет эдип уградык.*

АКГЫР, Гаты акян, чалт акян (сув хакда). *Акгыр сув.*

АКДЫРМА', Аял-гызларың букава, тахя дакынян шелпели шайы. *Непис ясалан акдырма.*

АКДЫРМАК, 1. Сувы бир угра гөнүкдирмек, сувы бир ере гойбермек, совмак. *Сувы гөк экине акдырдылар. Ораз, сувы инди помидора акдыр!* 2. Бир зады сувуң йүзи билен гидермек. *Яглыгымы сува акдырдым. Кесилен пүрслери сувуң йүзи билен акдырдылар.* 3. *гөч. м.* Яш дөкдүрмек, гөзяш этдирмек. *Хожам, Халназар билен гөрешенден соң, гөзлеринден яш акдырып гүлйэн Пөкги вала алажа гөзлерини агдарып серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Гыллыгыны акдырмак — *сер.* Гыллык. *Пөкги вала азгындакы гөк гыллыгыны акдырып, насыны чувалың дүйбүне дөкди, додакларыны ялашдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АКЖАРМАК [а:кжармак], 1. Ак болуп гөрүнмек, агарып гөрүнмек. *Онуң гара газаның ичиндәки патрак ялы. иримчик эндиган дишлери акжарып гөрүнйэр* (Б. Керба

гытлы эдим). *Автобус дараҗык көчелериң бирине дүшди ве аксовулт тозана гарышып, гөзден сумат болды.*

АКТ, I. Бир зарба эдилйән херекет я-да йүзе чыкян херекет, иш. *Агрессив акт.* 2. Бир зады, ваканы субут эдйән документ. *Шорта яшлардан кимдир-де бириси: — «Мал өлди!» — дийип, ферма мудириниң акт язышы ялы, бизем акт язарыс! — дийип, дегишме билен гүлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *театр.* Ойнуң бир пердеси. *Мен ойнуң биринҗи актына етишмедим.* 4. Окув җайларында: дабаралы йыгнак.

АКТЁР, Театрда оюн гойланда роллары ерине етиришди артист. *Яш актёрлар багтлы яшлыгың берлендигини гөркезйәрлер* («Пионер» журналы). *Ол драма театрының актёры.*

АКТИ'В, 1. Бир эдараның, гураманың өрән ишеңҗир, инициативалы ишлейән членлери, топары. *Чүнки җемгыетчилик активиниң хемишелик контроллыгы шиде гүррүңсиз көп пейда берер* («Совет Түркменистаны» газети). *Активлер-де чыкып җошгунлы сөз сөзлейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Биз бу барада сизиң колхозыңыздакы коммунистлер, комсомоллар, актив колхозчылар, аял-гызлар билен-де айратынлыкда геңеш этдик* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Ишеңҗир. *1812-нҗи йылың ватанчылык уршы өңде барыҗы рус пикириниң өсмегине гүйчли итерги болды, самодержавийәниң ве феодал крепостнойчылык гатнашыгының гаршысына актив протест дөретди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

АКТИВИ'СТ, Көпчүлик ишине актив гатнашян, бир коллективиң ишеңҗир члени. *Профсоюзларың активистлериниң нахарханаларда диңе бир совет сөвдасының кадаларының берҗай эдилиши билен гызыкланмаклары етерлик дәлдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Колхоз активистлери.*

АКТИВЛЕШМЕК, Ише ве ш. м. ыхласлы, җаныпкеш япышмак, башгалара гөрелде болмак, хас актив болмак, җанланмак. *Агитация-көпчүлик ишлери барха активлешйәр.*

АКТИВЛИК, Актив членлик, актив болмаклык, ишҗеңлик.

АКТРИ'СА, Театрда оюн гойланда роллары ерине етиришди артистка, артист аял. *Акгыз актриса, бизиң обалы* («Совет эдебияты» журналы). *Җерен оңат актриса болуп етишипдир.*

АКТУАЛ, Хәзирки пурсат үчин өрән пейдалы, эхмиетли, хас герекли. *Бирлешен Миллетлер Гурамасында совет векили атом ярагыны харбы максатлар үчин уланмакдан айырмалы дийип, актуал меселе гойды. Бу гөркезмелер бизиң үчин актуалдыр.*

АКУ'ЛА, Уллакан агызлы, деңизде яшаян, йыртыҗы балык.

АКУ'СТИК, Акустика боюнча специалист.

АКУ'СТИКА, *физ.* Физиканың сеси өвренйән бөлүми.

АКУСТИКИ, Акустика дегишли болан.

АКУШЕ'Р, Акушерликден специалист, врач.

АКУШЕ'РКА, Акушерликден орта билими болан специалист аял. *Биби больницада акушерка болуп ишлейәр.*

АКУШЕРЛИК, 1. Аяллара гөврели вагтында, чага догян вагтында ве соңкы дөвүрлерде врачлык көмегини бермеклиге багышланан медицинаның бир бөлүми. 2. Акушериң кәри, акушериң везипеси.

АКЦЕ'НТ, 1. Сөзде басым, шонуң ялы-да басымың беллиги. 2. Башга дилде геплейән адамың геплейшинде өз дилиниң оваз айратынлыкларының дуюлмагы. *Онуң геплейшинде акцент дуюляр.*

АКЦИОНЕ'Р, Акцияларың эеси, акционер кәрханаңың маясына шәрик.

А'КЦИЯ I, Капиталистик кәрханада капиталистлер тарапындан гоюлян пай, шол кәрханаңың гирдежисиниң белли бир бөлегине капиталистиң ыгтыярлыдыгына шаятлык эдйән, хукук берйән документ.

А'КЦИЯ II, Белли бир максада етмек үчин эдилйән херекет.

АҚЧӨП [а:кчөп], *бот.* Дагда битйән ёвшана меңзеш гаты балдаклы өсүмлик.

АҚШЕКЕРЕК [а:кшекерек], Ак үзүмиң юка габыклы говы сорты, ир бишйән ак үзүм. *Багбан бедресини долдурып акшекерек үзүм гетирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Тербашмыдыр, акшекерек, Салкым дүзүм-дүзүм болды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

АҚЫЛ, Адамың пикирленмек укыбы, аңлы-дүшүнҗели дурмушың эсасы. *Гуҗур азат, кувват азат, баш азат, Дуйгы азат, акыл азат, хуш азат* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).. *Акыл яшда болмаз, башда болар* (накыл). *Гахар өңден йөрәр, акыл — ыздан* (накыл). ◇ Акыл бермек — несихат этмек, өвүт өвретмек. Акыл кесмек — акылың етмек, дүшүнмек, билмек. Акылдан азашмак — акылыңы алдырмак, дәлиремек. Акылдан язмак — *сер.* Акылдан азашмак. Акылы гоялышмак — акыллылык дережеси артмак, акылланмак, гоязылашмак. *Яшлар акылы гоялышмадык адамлардыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Акылы гоялышан адам.* Акылы долушмак — акыл тайдан кәмиллешмек, акылы гоялышмак, акыллаңмак. Акылы етмек — акылы кесмек, дүшүнмек, билмек. *Онуң иң кичи оглуның хем акылы етипдир.* Акылыны алмак — бүтинлей бир задың ышкына дүшүрмек, бир зада берилмегини газанмак. *Ышкың хөвеси онуң акылыны алыпдыр.* Акылыңы алдырмак — *сер.* Акылыңы йитирмек. Акылыңы йитирмек — угурсыз пикире гитмек, акмаклык этмек.

АҚЫЛДАР [акылда:р], *сер.* Акыллы. *Өңде барыҗы рус акылдарлары реакция гаршы гөреш алып барярдылар* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Бу аял дүнйәниң хемме акылдарлары барада гүррүң эдерди* («Совет эдебияты» журналы).

АҚЫЛЛАНДЫРМАК, Акыл өвретмек, акыл бермек, тербиелемек. *Гошунда гуллук этмек оны акылландырыпдыр.*

АҚЫЛЛАНМАК, Акыллы болмак, парасатлы болмак, акыл җемленмек. *Оглан улалдыгыча акылланяр.*

АҚЫЛЛЫ, Акылы көп болан, дүшүнҗели, пайхаслы, парасатлы. *Акыллы өзүни өвмез* (накыл). *Акылла бир сөз бес, акмага мүң сөз хебес* (накыл). *Акыллы өвренер, акмак өвредер* (накыл). *Акыллының ишинден гөвнүң сөйнер, акмагың ишинден пәхимиң кәйнер* (накыл). *Акыллы башда билер, акмак—баша геленде* (накыл).

АҚЫЛЛЫЛЫК, Дүшүнҗелилик, парасатлылык, акыллы болмаклык. *Гөзеллик эпосда акыллылык ве догумлылык билен утгашдырылып берлипдир* («Гөроглы» эпосы). *Акыллылык билен херекет этмек.*

АҚЫЛСЫЗ, Акыллы дәл, акылы болмадык, акмак. *Сен акылсыз йигит дәл ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АҚЫЛСЫЗЛЫК, Акыллы дәллик, акылы болмазлык, акмаклык. *Акылсызлык билен иш этмәң!*

АҚЫЛ-ХУШ [акыл-ху:ш], Аң-дүшүнҗе, пайхас, ят. *Акыл-хушум галмандыр, халыс гаррапдырын.*

АҚЫМ, 1. Сувуң акян угры, гидйән угры. *Сувуң акымы деңзе тарап окгунлы хайдаяр* (М. Горький, Эсерлер). *Амыдеряның гадымы акымы боюнча көпүржикли толкунлар акып барян ялы болуп гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Хайсы хем

өзүңи алдатмак, ялан хабара, нәдогры зада ынанмак, алдава гитмек. *Мөҗек өзүниң алдананыны бүлип, башыны ашак салып, сеңкиллэп гидиберенмиш* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Бир вагтда мен өзүм. Оң сөзүне алдандым* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Инди алданмагың гечендир вагты* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АЛДАТМАҚ [а:лдатмак], Алдава дүшүрмек, алдава салмак.

АЛДАШДЫРМАҚ [а:лдашдырмак], Ялан сөзлэп бир нэче адамыны алдамак, алдава салмак, алдап чыкмак. *Ол хеммелери алдашдырып чыкды.*

АЛДЫГЫНА, Етишип билдигинден, чалт, ирмэн-арман, башардыгына, бирсыхлы, ызыны үзмэн. *Алдыгына нахар ийэр. Алдыгыңа ишлемек. Алдыгыңа геплемек.*

АЛДЫМ-БЕРДИМ: а л д ы м-б е р д и м е с а л м а к — 1) гаты гыссамак, хелэклемек, эрбет ягдая салмак. *Бу гүнки дөрэн дуйгы Айсолтаны алдым-бердиме салды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Абдыкерим ханың дуйдансыз гөзден гайып болмагы Артыгы алдым-бердиме салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим); 2) хайдап ишлемек, хайдап гутаржак, ерине етиржек болмак. *Олар алдым-бердиме салып, жайы гутарып барярлар.*

АЛДЫМ-БЕРДИМЛИ, Хелэкчиликли, өрэн гүйчли, гыссаглы. *Өзлерини шол бир гезек еңенлер билен алдым-бердимли сөвеш эдип хем билжекдилер* (М. Горький, Эсерлер).

АЛДЫМГАЧ, Аял көйнегиниң якасына, донуң гырасына тутулян дүрли реңкли сапаклардан эдилйэн жэхек.

АЛДЫРМАҚ, 1. Башга бир адамың үсти билен бир зат алмак, эдинмек. *Матаны Мереде алдырдым.* 2. Огурлатмак. *Жүбиңдэки пулуңы алдырмак.* 3. Йитирмек, гидермек. *Гуры саман тапман, баржа гурбуны хем алдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Егсам бу ерземинде ятып, бүтин ёлдашларымызы еке-екеден алдырмагымыз мүмкин* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 4. Агызландырмак, эммеги өвретмек, эмдирмек (овлак-гузы, гөле ве ш. м. хакда). *Огулнэзик! — дийип, гузулары энелерине алдырмак ниши билен хысырданып йөрен бир аяла гыгырды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ А л д ы р а н ы б а р я л ы — өрэн гыссаглы, өрэн ховлукмач. *Шол вагтда болса Хүммет волостной, алдыраны бар ялы, гапыны какман, шакырдап гирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЛҖЫРАМАҚ, Ховсала дүшмек, өзүңи йитирмек, элиңи-аягыңы чашырмак, башагай болмак. *Онсоң мен алҗырап, өз дилиме гетирип отуранымы дийип гойбердим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Аклар алҗырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гарлы алҗырады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

АЛҖЫРАҢҢЫ, Гара башына гай, башагай. *Аннатэҗиң алҗыраңңы ягдайыны дуянда, халыпасы дүшүндириш берди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Алҗыраңңы Мавы: — Артык! — дийип, гыгырып галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Догры, олар хэзир алҗыраңңы болупдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АЛҖЫРАҢҢЫЛЫК, Башагай халда болмаклык, алҗыраңңы ягдайда болмаклык. *Ол алҗыраңңылык билен күреклейэрди* (М. Горький, Эсерлер). *Айна оларың алҗыраңңылыгына йылгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онда бир хили алҗыраңңылык пейда болды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

АЛҖЫРАТМАҚ, Бирини утандырып, ховлукдырып, башагай этмек, гарабашына гай этмек, элини-аягыны йитиртмек, башагайлатмак. *Хошгелди, сизи адатдан дашары бир пикир алҗырадяр өйдйэн!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мама адатда кинаялы сөзлере дүшүнмезек, гыҗыгтлы сөзе үнс бермезек болса-да, Айнаның соңкы сөзи оны алҗыратды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЛҖЫРАШМАҚ, Көп болуп алҗырап отурмак, бир нэче болуп алҗырамак, башагайлашмак. *Олар нэме этжеклерини билмэн, алҗырашып йөрдүлер.*

АЛИЗАРИ'Н, *хим.* Өсүмликлерден, минераллардан эдилйэн бояг, реңклейжи мадда.

АЛИМЕ'НТ, Машгаланың зэхмете укыбы болмадык, айры яшаян бир членине хоссары тарапындан берилйэн көмек пул. *Алимент төлемек.*

АЛҚОГОЛИ'ЗМ, Арагы аша көп ичмеклик, аракхорлык. *Алкоголизме гаршы гөреш.*

АЛҚОГО'ЛИҚ, Алкоголизме берлен адам, арагы көп ичйэн адам, аракхор.

АЛҚОГО'ЛЬ, Спиртли ичгилер. *Ол ишдэни ачмак баханасы билен алкоголь ичгилери-де бирсыхлы пейдаланярды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АЛҚЫМ, 1. Адамың, хайваның энегиниң ашагы. *Онуң яңаклары дылчарып, алкымы гошаланып гөрүнйэрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Узын бойы, ак алкымы, Хайран эдйэрди халкымы* (А. С. Пушкин. Эртекилер). *Нартэҗиң алкымындакы гуляка болса гүн шөхлеси билен чакнышярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бириниң якын яны, гапдалы, голайы. *Олар отурып ине-гана маслахат этдилер, мен эдил алкымларына барып диңледим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) ◇ А л к ы м ы н д а н а л м а к — бокурдагындан тутмак; сөзде утмак, сөзде яланыны чыкармак. *Байрама юмругыны ченэнде, Гандымың гүйчли элиниң габарчыклы аясы онуң алкымындан алды* («Эдебият»).

АЛҚЫМЛАҚ, Алкымы этлек, алкымы улы. *Бэшим бай бетгелшик алкымлак адамды.*

АЛҚЫМЛАМАҚ, Бир задың голайына бармак, якынына бармак, голайлашмак. *Раст алкымлап гелсин, онсоң ковалың* («Гөроглы» эпосы). *Булар шол гыкылыклары билен алкымлап гелдилер* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Гошун душман позициясына алкымлап барды.*

АЛҚЫМСА, Дүйэниң, эшегиң ве ш. м. алкымындан айлап ногта беркидилйэн йүп, баг.

АЛҚЫНДЫҚ, Кир ювландан соң галан бөлежик сабын.

АЛҚЫШ, Бириниң эден ягшылыгы үчин, онуң максадына етмеги үчин айдылян сөз, эдилйэн арзув. *Бу гыз режэни дуюп, өрэн көп алкышлар дийип ялбарды* (А. С. Пушкин, Эртекилер). ◇ А л к ы ш о к а м а к — көп саг бол айтмак. *Оба адамлары: — Берекелла Мырада — дийшип, алкыш окадылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

АЛҚЫШЛАМАҚ, Бирине алкыш этмек, бир зады бири үчин арзув эдип, ягшы дилег этмек, алкыш окамак. *Яш йигитлер алкышлаяр Гүлнары* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Эр-аял Совет хөкүметини ве мэхрибан партиямызы алкышладылар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АЛЛА [алла:] I, *дини.* Худай, таңры. *Мадыр ишаның алланы, пыгамбери чагырмагы нэме үчинкэ?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЛЛА II, Бир зат догруда икиржиңлемеги, ынамың долы ёклугыны, шүбхеленмеги аңладян сөз. *Алла, мениң пишик билен оюн салышмак хөвесим бард-ов* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

АЛЛАЛАМАҚ [алла:ламак], Яш чаганы ятырмак максады билен хүвдүлемек. *Огулшекер бэбегини аллалап ятырды.*

АЛЛАНИЧИГСИ: а л л а н и ч и г с и б о л м а к — горкулы тисгинмек, үшерилмек, өзүңи йитирмек, ген галмак, зэхрэң ярылан ялы болмак. *Эне алланичигси болды ве зор билен гошарыны гержешдирип, еринден*

турды (М. Горький, Эне). *Гырат алланичигси болуп гайра чекилди* («Гөроглы» эпосы).

АЛЛАНӘМЕ, Өрән оңат, жуда ягшы, бир геңси, бир кемсиз. *Ине, серет, алланәме дурмушымыз бар!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Онуң оглуна-да ат дакып билҗек дәл, алланәме* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Җерен алланәме машгала.*

АЛЛАНӘМЕЛИК, Өрән оңатлык, бир геңсилик, бир кемсизлик.

АЛЛАСЫЗ [алла:сыз], Худая, дине ынанмаян адам, худайсыз.

АЛЛЕГОРИК, Гөчме манысы бар болан. *Аллегорик стиль.*

АЛЛЕГО'РИЯ, *эдеб.* Гөчме манылы образ.

АЛЛЕ'Я, Ики гапдалындан хатар баг экилен ёл. *Мен бульварың липа агачлы аллеясы билен гезеленҗе чыкдым* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

АЛЛИТЕРА'ЦИЯ, *эдеб.* Шыгырда чекимсиз сеслериң сазлашып гелмеги. *Сейдиниң шыгырларында аллитерацияны, анафораны хем гөрмек боляр* («Эдебият»).

АЛМА, Тогалак гөрнүшли миве ве шол мивәниң агажы. *Селең сая салян билбилли баглаң, Алма, энар, үзүм, пейвенде, берйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Яңаклары алма дек, додаклары гунчадыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гурбан Җепбара юмрук ялы гызыл алма хөдүрледи* («Совет эдебияты» журналы). *Алманы гөге ат, ере дүшәнчә я пелек* (накыл). *Алма биш, агзыма дүш* (накыл). ◇ Бир алманы ики бөлен ялы — өрән меңзеш (йүз кешби барада). *Буҗагаз чагалар эдил бир алманы ики бөлен ялыды.*

АЛМАЗ, 1. Берклиги билен тапавутланян, ялдыравук, реңксиз, гыммат бахалы даш. *Хатда алмаз гашлы бир йүзүк-де алып, бармагына дакды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Элимде гылыҗым, алмаздан өтгүр, Атым йылдырым дек узага гитгир* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Шу дашың бөлежиги беркидилен айна кесйән гурал. *Айнаны алмаз билен кесмели.* 3. *гепл. д.* Сакгал сырмак үчин полатдан ясалан үч дешиклиҗе ясы ве юкаҗык пәки. *Сакгал сырар ялы алмазың ёкмы?* («Токмак» журналы).

АЛМАК, 1. Элинде ерлешдирмек, элинде я-да башга бир еринде сакламак. *Гарры столуң үстүндәки җамы алып, ичини сув билен чайкады* (М. Горький, Эне). 2. Белли шертлерде хайсы-да болса бир максат билен кабул этмек. *Харбы гуллуга алмак.* 3. Бир зада эе болмак, гола салмак, өзүңе боюн эгдирмек. *Душманың яраглары зор билен алдык.* 4. Төлемек, бермек (баха хакда). *Хер адамдан нәче аляр?* 5. Яның билен гөтерип гитмек. *Ол уграҗак боланда, чемедан, ёрган-дүшек хем алды.* 6. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән исимлериниң манысы билен багланышыклы херекет аңладяр. *Дынч алмак, гаршы алмак, салгы алмак, дем алмак.*

АЛМАЛЫК, Алма агажының көп битен ери. *Тиз гит-де дерманларыңы гөтерип бага бар, биз алмалыкда я шетдалы багында боларыс* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АЛМЫТ, 1. Пара, пешгеш. *Моллаң алмыты, гаргаң иймити* (накыл). 2. *гөч. м.* Җогап, гайтаргы, хак. *Хә-ә, сопы ага, алдыңмы алмытыңы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң диеними этмән, алмытыңы алдыңмы? — дийипдир* (Мыралы).

АЛҢАСАК, Гыссанмач, ховлукмач. *Артык алҗасак ягдайда дашары чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эне гөвни халамазлык билен баш эгип: — Элхепус, алҗасакдыкларыны — дийип, пикир этди* (М. Горький, Эне).

АЛҢАСАКЛЫК, Гыссанмачлык, ховлукмачлык. *Кимдир бири алҗасаклык билен гелйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Николай алҗасаклык билен гэздэн гайып болуп гитди* (М. Горький, Эне)

АЛҢАСАМАК, Ховлукмак, гыссанмак. *Гарры Җыгалы бег алҗасаяр* («Гөроглы» эпосы). *Башлык бирэз алҗасаяндыгыны дуйдурды* («Колхоз гүнлери»). *Саңа нәме болды? — дийип, Гарягды ере саман таты гелдирмага алҗасады* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Ажыган өлмез, алҗасан өлер* (накыл)

АЛҢАСАТМАК, Бирини ховлукдырмак, гыссанмак. *Чаганы бейле алҗасатмасана!*

АЛҢАСАШМАК, Ховлугышмак, гыссанышмак. *Колхозчылар ир билен алҗасашып ише барярдылар. Алҗасашып биз ише, Дүвүнйәрдик дәникден* («Совет эдебияты» журналы).

АЛТАТАР, Дарагында алты ок ерлешйән түпең. *Атамың алтатары бар.*

АЛТМЫШ, 60 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Гара ага алтмыш яшына гирип ургап сүңңи сагат адам* («Совет эдебияты» журналы). *Шол өйүң кейванысы алтмыш яшлы эпей аял иш-алада арасындады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ораз ага хәзир алтмыш яшында.*

АЛТЫ, 6 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Алты адамының алтысы хем дымды* (М. Горький, Эне). *Айсолтан шол мейданың алты ай мундан өңки гөрнүшини гөз өңүне гетирди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң алты чагасы бар. Гич ят-да ир тур, алты пишеги артык ур* (накыл).

АЛТЫГАНАТ [алтыга:нат], *көн. с.* Айры-айры алты тәримден ыбарат улы өй. *Мыхман еримиң алтыганат өйүне оба адамлары үйшүп башладылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Агыр сепли алтыганат өйүң эеси байың лэлик гелни бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЛТЫЛЫК, 1. Алтыны билдирйән цифр. *Ханы алтылык яз гөрейин!* 2. Ойналян алты гүлли карт. *Гара алтылык.* 3. Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Алтылык галош.*

АЛТЫН, *сер.* Гызыл II, 1, 2. *Гумуң арасындакы йылдырашянлар алтын экени* (Мыралы). *Алтын ерде ятмаз, ягшылык — ёлда* (накыл). *Акыл айнамаз, алтын чүйремез* (накыл). ◇ Ак алтын — пагта. Гара алтын — небит. *Гара алтындан җошгун деря дөредйәс* («Совет эдебияты» журналы).

АЛТЫЯШАР, Алты яшыны долдуран, алты яшлы (мал хакда). *Колхозың алтыяшар аты гечен айлавда биринҗи ери алды.*

АЛХА-АЛЛЫК [алха:-аллык], Бир зады небсевүрлик билен алмаклык, ерли-ерден алмаклык. *Болшуңыз нәтүйсли, алха-аллык бар ялы!*

АЛХИ'МИК, Алхимия билен мешгул болян адам.

АЛХИ'МИЯ, Орта асыр мистиклериниң йөнекей металлары тебигатда болмадык фантастик «философик даш» аркалы гыммат баха метала өвүрҗек болуп гечирйән гөзлег ёллары.

АЛ-ХОВА [а:л-хова:], Белент, өрән ёкары, ал-асман. *Гүйчли гүррүлдили, хайбатлы сесли, Ал-ховада гезйәр, полатдыр аслы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АЛЧА, *бот.* Үлҗә меңзеш, гөҗек ялы тогалаҗык, сары реңкли сүйҗүмтик иймиш ве шол иймиши гетирйән агач. *Гоҗаман дагларың керт якаларындакы ябаны эрик, үзүм, алча агачларының мивеси шахаларына аграм берйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гаррыгаланың даг җүлгелеринде алча көп битйәр.*

АЛЧАК, Гөвначык, мылайым, гадырлы, шох. *Онуң өзи-де бир алчак йигит* («Токмак» журналы). *Гараягыз алчак бир гелин Александра Ивановна йүзленди* («Мыдам тайяр» газети). *Бу алчак адам бизи гадыр билен гаршы алды* («Колхоз гүнлери»).

АЛЧАКЛЫК. Гөвначыклык, мылайымлык, гадырлы-ык. *Ине, онуң «алчаклыгы» ве акыллы хабар гатышы* [illegible]*ммма, Тайлак хыззын*). *Гылыч аганың алчаклыгы* [illegible]*рден дәл ялыды* («Совет эдебияты» журналы).

А[illegible]НЫ, Ашыгың ат мүнйән тарапы. *Акпамыгың оглы [illegible]ек, Ек ягырның егени мен, Алтын ашыгым алчы гоп!* («Эдебиятдан хрестоматия»). ◇ Алчы мүндүрип, [illegible]са гопдурмак — бирини ойнамак, башыны-гөз[illegible]айламак. Ашыгы алчы отурмак — *сер.* [illegible]ик II. *Ашыр хан, адама дост хем, гарындаш хем [illegible]ың ашыгы алчы отуран вагтында тапылярды* (Б. Кер-[illegible]абаев. Айгытлы эдим).

АЛЫЖЫ. Хырыдар, сатын алян. *Малың говы болса [illegible]ы қысы көп-ле.*

АЛЫК. Малың гулагына кесилип салынян тагма, [illegible]ылйән белгик. *Муның өзи мениң чакгым билен алнан [illegible]ыкдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АЛЫМ [а:лым], Ылмың хайсы хем болса бир пуда-[illegible]дан өкде, көп билйән, ылымдар адам. *Ол ерик Украинадан алымлар гелдилер* («Пионер» журналы). *Сениң дең-душларың көпуси хер хайсы бир угурдан [illegible]им болуп етишипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың эте-[illegible]де).

АЛЫМЛЫК [а:лымлык], Ылымлылык, ылымдан баш [illegible]ыкармазлык, алым дережесине мынасыплык. *Оларың [illegible]расында алымлык сатан киши болуп, бидерек затлар [illegible]лен мешгулланян руханылара белли орун берилйәр* [illegible]рта асырлар тарыхы). *Алымлык дережесини алмак үсрунда чалышмак.*

АЛЫМСАК, *гепл. д.* Пара алмагы говы гөрйән, хич [illegible]ыр затдан доймаян, бетнебис, небсевүр. *Алымсак адам. [illegible]ишан-моллалар алымсак болман нәтсин, оларың эк-[illegible]ңжи ил үстүнден ахыры.*

АЛЫМСАКЛЫК, Алымсак болмаклык, алмыты говы гөрмеклик, небсевүрлик. *Онуң алымсаклык хәсиети бар.*

АЛЫН [а:лын], 1. Адамың, хайваның ве ш. м. келле үңкүнің йүз тарапы, өң тарапы. *Азады янына чагырды, ашыны сыпалады, гуҗагына алды-да, алындан өпди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ат рысгалы алында* (накыл). 2. Бир задың гаршысы, өң тарапы. 3. Көмекчи [illegible]өз ролунда: *Гөзләп йөрен задың алыныңда ятыр.* ◇ Алынындан диремек — мадды ве мораль гайдан көмек этмек, ярдам бермек. *Адыбег йыкылан-сүр-шен еримизде бизиң алынымыздан дирейәр* («Гөроглы» эпосы). *Онуң оглы етишди-де, атасының алынындан дирәди.* Алыңа ак гүн догсун—багтың ачык болсун, ишиң шовлы болсун, ишиң ровач тапсын. Алы-ңы диремек — харай гөзләп бир ере бармак, йүз тутмак.

АЛЫНДАҢЫ [а:лындаңы], Аял-гызларың маңлайла-рына даңынян яглыгы. *Ол улы бөрүгиндәки он сим алындаңының үстүнден яшыл өйме айлапдыр-да, шел-пели илдиргич илдирипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АЛЫНМАК, 1. Өзүң үчин бир зат алмак, эдинмек. *Өзүме бир «Победа» машын алындым.* 2. Йыгналмак, топланмак, эле дүшүрилмек. *Гечен малдарчылык йылын-да диңе 2 доңуздан 55 жожук алынды* («Совет Түркме-нистаны» газети). *Гектардан 30 центнер пагта хасылы алынды.*

АЛЫС, Якын дәл, гаты узак, даш. *Якына гетирдиң алыс ёллары* («Октябрь ялкымы»). *Алысдан ширин сөзлиңиз, Гелди, Өвез оглум гелди* («Гөроглы» эпосы). *Алыс ерден пыяда, Гелдим энче ёл гечип* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

АЛЫХЕЗРЕТ [а:лыхезрет], *көн. с.* Бейик мертебели адама йүз тутулып айдылян сөз.

АЛЫШДЫРМАК, 1. Герек-ярак затлары тайяр эт-мек, алып гоймак, алмак. 2. Хер ким бирини алып гит-мек, дагатмак.

АЛЫШМАК, 1. *сер.* Чалышмак 1. *Мен Мерет би-лен чакгымы алышдым.* 2. Бири билен гатнашык эт-мек, гелишмек; алшып-беришмек. *Елли гоңшулары би-лен гоңшы окара алышян адам дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Бирине бир зат алмага көмек-лешмек. *Мен Дурда китап алышдым.*

АЛЫШ-ЧАЛЫШ, Харыды арзан алып гыммат сатма, овнук сөвда. *Онуң белли кәри болман, иши алыш-чалыш эдип йөрмек.*

АЛЬБИНИ'ЗМ, *мед.* Пигмент етмезлиги зерарлы дери ве сачларың агармагы, реңк етмезлиги.

АЛЬБО'М, Суратлары, коллекциялары гоймак үчин депдер. *Суратыңа альбомымда җайым бар, Сениң сөй-гиң йүрегимде дайым бар* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Альбомы мана, шол сураты болса Айдогда берди* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). *Амангүл уллакан аль-бома серетмеги говы гөрйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АЛЬМАНА'Х, Айры-айры авторларың эдеби эсерле-рини өз ичине алян эсерлер йыгындысы. *Ата Салыхың энчеме эсерлери альманахларда бардыр.*

АЛЬПИНИА'ДА, Альпинистлериң көпчүликлейин йөрши.

АЛЬПИНИ'ЗМ, Чыкмасы кын болан бейик даглара чыкыш, спортуң бир гөрнүши.

АЛЬПИНИ'СТ, Альпинизм билен мешгулланян спорт-смен. *Альпинистлер ёла дүшди.*

АЛЬТ, 1. Пес чыкян аял я-да чага сеси; шонуң ялы сес билен айдым айдян айдымчы. 2. Гыҗакдан улурак, кеменче билен чалынян я-да үфленип чалынян саз гу-ралы.

А'ЛЬФА, Грек элипбийиниң илкинҗи харпының ады.

АЛ-ЭЛВАН [а:л-элва:н], Гызылала, гызылы көп болан (гейим-геҗим хакда). *Мамагүл ал-элван гейнип, чырпы хем гызыл күрте атынып, гелин ялы безенйәр* (А. Гов-шудов, Көпетдагың этегинде).

АЛЮМИ'НИЙ, *хим.* Химики элемент, чалымтыл ак реңкли еңил ве юмшак метал.

АЛ-ЯШЫЛ [а:л-я:шыл], Яшыл, гызыл, гөк ве ш. м. (реңк хакда). *Гүнсайын иш өсйәр, нагыш реңк ачяр, Ал-яшыл юмаклар товсушып учяр* («Совет эдебияты» журналы). *Эриклер гүлледи ак чадыр ялы, Ерлере дү-шелди ал-яшыл халы* (Р. Сейидов, Эсерлер).

АМАЛ, Тәр, чәре, угур. ◇ Амал этмек — *сер.* Амала ашырмак. Амала ашырмак—иш йү-зүне гечирмек, ерине етирмек, тамамламак. *Прогрессив усуллары амала ашырмак герек.*

АМАН [ама:н], Саг-саламат, саг-аман. *Ганымы сып-дырман дири, Агаларым аман галды* (Нуры Аннагы-лыч, Сайланан эсерлер). *Айда гелсин — аман гелсин* (накыл).

АМАНАТ, Өзүңки болмадык, башганыңкы, кесеки-ниңки. *Иң садаларың садасы хем Вүшиниң донуның аманатдыгыны аңлажакды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гит-де, аманат улаглары зелерине табшыр!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу сагат аманат. Ама-нада — яман ат* (накыл). ◇ Аманадыны таб-шырмак—өлмек, арадан чыкмак, вепат болмак. *Бу вагт хәлки агыр яралы болуп гелен муртлак аманады-ны табшырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АМАНЛЫК [ама:нлык], Саглык, гургунлык, саг-сала-матлык, аман-эсенлик.

АМАН-ЭСЕН [ама:н-эсен], Саг-саламат, саг-гургун. саг-аман.

АМАТ [а:мат], Оңай пурсат, дегерли вагт. ◇ Ама-тыны тапмак — чемесини тапмак, майыны тапмак.

АМАТЛЫ [а:матлы], Оңайлы, дерекли, пейдалы, бәх-

битли, хайырлы. *Ол ер сениң үчин өрән аматлы* («Токмак» журналы). *Аматлы вагты голдан бермегим мүмкин! — дийип ховатыр этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хей, бир аматлы тарапы тапылмазмы?* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Аматлы ягдайы элден бермезлик.*

АМАТЛЫЛЫК [а:матлылык], Аматлы болмаклык, оңайлылык, бәхбитлилик.

АМАТСЫЗ [а:матсыз], Аматлы дәл, пейдасыз, хайырсыз, бәхбитсиз, оңайсыз. *Дашсыз ерлер хем текиз дәл ве йөремәге аматсыз* («Совет эдебияты» журналы). *Ыкдысады тайдан аматсыз ягдая дүшмек.*

АМАТСЫЗЛЫК [а:матсызлык], Аматлы дәллик, пейдасызлык, хайырсызлык, бәхбитли болмазлык, оңайсызлык. *Хова ягдайының аматсызлыгына гарамаздан, колхозчылар ишиң депгинини говшатмаярлар.*

АМБУЛАТО'РИЯ, Сыркавларың гатнап өзлерини бежердйән кеселханасы. *Хожав Ефимовы уградандан соң, яныңдакылар билен хошлашып, амбулатория тарап гитмекчи болды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Аннагулы гулак агырысы зерарлы амбулатория гатнаяр.*

АМЕРИКАЛЫЛАР, АБШ-ың ерли халкы, эсасы илаты.

АМЕБА, Бир клеткалы, өрән кичижик ве иң сада жандар, хайван. *Амёба микроскопик хайван болуп, гурлушы туфелькаңыкыдан хем хас йөнекейдир* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

АМЕТИ'СТ, Мавы өвүшгинли, яшыл реңкли гыммат баха даш.

АММАР, 1. Бугдай, арпа ве ш. м. галла сакланян жай. *Галла үчин салнан аммарлардан башга, ховдан ялы газылан уллакан урулар-да долярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Колхозың аммар хем склад сарайының дервезесиниң агзы эриш-де агачды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АММИА'К, *хим.* Якымсыз йити ыслы реңксиз газ, азодың водород билен бирлешмеси.

АММОНА'Л, Партлайжы мадда.

АММО'НИЙ, *хим.* Арасса халда душмаян химики мадда; аммиага ве водорода бөлүнйән атомлар топары.

АММЫР, Көрүкде гыздырылан зады тутмак үчин уланылян узын саплы, агзы эгри гурал.

АМНИ'СТИЯ, Суд женаяткәрлигине чекилен адамларың ёкары хәкимиет тарапындан гүнәсиниң енледилмеги я-да гүнәсиниң гечилмеги. *Собор өз векиллерини Пскова иберип, гүнәкәрлере амнистия берилжекдигине сөз берипдир* (СССР тарыхы).

АМОРТИЗА'ТОР, Амортизация үчин эсбап, гурал.

АМОРТИЗА'ЦИЯ, 1. Эмләгиң уланылмагы, көнелмеги нетижесинде гымматының ашак дүшмеги. 2. Автобус, паровоз йөрәнинде, самолёт гонанында гаты силкемезлик үчин сарсгыны песелдижи, юмшадыжы пружиналы айратын гурлуш. *Машының амортизациясы оңат.*

АМО'РФ, 1. *хим.* Догры кристаллик гурлушы, шекили болмадык. 2. *лингв.* Үйтгедижи гошулмалары болмадык; формасыз.

АМОРФЛЫК, Аморф халдалык, аморф ягдайда болмаклык.

АМПЕ'Р, *физ.* Электрик тогуның гүйч өлчег бирлиги. *Бу бирлиге, мешхур француз физиги Ампериң хатырасына «ампер» дийилйәр* («Физика курсы»).

АМПЛИТУ'ДА, *физ.* Ыргылды герими. *Дең аграмлылык ягдайындан иң улы гышарма ыргылдының амплитудасы дийилйәр* («Физика курсы»). *Маятнигиң ыргылды амплитудасы.*

А'МПУЛА, Ичинде сувук дерман сакланян ики йүзи хем бекли турба чүйшежик.

АМУНИ'ЦИЯ, *харбы.* Харбы гуллукчының яраг ве гейимден башга энжамлары.

АМФИ'БИЯ, 1. *зоол.* Яшлыгында жабра ве улаланда өйкен билен дем алян оңургалы хайван, жандар. 2. *бот.* Сувда ве гуры ерде өсйән өсүмлик. 3. Сувда йүзйән ве гуры ерде хем йөрейән самолёт, танк, автобус.

АМФИТЕА'ТР, *театр.* Театрларда партериң ызындакы ярым айлав гөрнүшиндәки отурылян белент ер.

АНА, Ханка, ине. *Ана, шол ердәки рота билен такмынан он йыл болупдым* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Өзүнден ол хакда сорамак хем герек дәлдир. Яшабер, ана, вессалам* (М. Горький. Эсерлер). *Ана, достум, шол кейп, шол шовхун ышкы мени мес халына гетирйәр* (Мыралы).

АНА'ЛИЗ, 1. Бир предметиң, задың, хадысаның белли тарапларының, дүзүлишиниң ылмы тайдан дерңелиши. *Анализсиз синтез болуп билмез.* 2. Жисимиң хәсиетини, дүзүмини кесгитлемеклик. *Анализ — предметлериң, хадысаларың айры-айры бөлеклерини, хәсиетлерини сайлап айрып, олары бизиң пикиримизде бөлеклере бөлйән логики усулдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

АНАЛИЗА'ТОР, Жисимлериң, хадысаларың анализи гечирилйән дүрли эсбапларың, гуралларың ады. *Газларың анализаторы.*

АНАЛИЗЛЕМЕК, Анализ гечирмек, анализ этмек, тежрибе аркалы дернемек. *Дашларың хек ве гипс составыны анализлемек практика гиризилди* («Совет Түркменистаны» газети).

АНАЛИ'ТИК, Анализлемеги оңат башарян адам.

АНАЛИТИКИ, 1. Анализе эсасланян. *Аналитики усул.* 2. Анализ этмеклиге герекли болан. *Аналитики терези.*

АНАЛОГИК, Аналогия дегишли болан; якын, меңзеш.

АНАЛО'ГИЯ, Хадысаларың, вакаларың, предметлериң, дүшүнжәниң өзара бири-бирине меңзешлиги.

АНАНА'С, Бияра гөрнүшли тропик өсүмлиги ве онуң эгрелип дуран тогалак, якымлы ыслы ийилйән мивеси.

АНАРХИ'ЗМ, *сыясы.* Марксизме душман болан, пролетариат диктатурасыны инкәр эдйән овнук буржуаз реакцион акым, баш-башдаклык. *Анархизм — чөврүлен буржуаз индивидуализмдир* (В. И. Ленин, Эсерлер).

АНАРХИК, Анархия дегишли болан, анархияның тарапыны тутян.

АНАРХИ'СТ, *сыясы.* Анархизмиң тарапдары, анархизм гурамасының члени.

АНА'РХИЯ, Тертипсизлик, бозгаклык, баш-башдаклык, башлы-баратлык, хәкимиетсизлик. *Анархия капитализме махсус болмак билен кризисе, ишсизлиге алып баряр. Капитализмде өнүмчилик анархиясы.*

АНА'ТОМ, Анатомиядан специалист.

АНАТОМИК, Анатомия дегишли болан, анатомия эсасланян.

АНАТО'МИЯ, Организмлериң гурлушыны өвренйән ылым. *Анатомия организмиң гурлушыны өвредйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Хайванларың анатомиясы.*

АНГА'Р, *ав.* Самолётлары, дирижабллары сакламак, ремонт этмек үчин йөрите жай.

АНГИДРИ'Д, *хим.* Сувда эреп, кислота эмеле гетирйән окисел.

АНГИДРИ'Т, *хим.* Күкүрт кислотасының кальций дузы, тебигы минерал.

АНГИ'НА, *мед.* Дамак галма, дамак чишме кесели. *Совук ховада аяк ялаңач гезилсе, ангина ве өйкен чишме кесели билен кеселлемек ансатдыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

АНДЫЗ, *бот.* Майдажа япраклы, көки узын, язгын болуп өсйән дерман от. *Андызлының аты өлмез* (накыл).

АНЕКДО'Т, *эдеб.* Гызыклы хадыса, вака хакында кичирәк гүлкүли хекая, гүррүң. *Кеминәниң өмүр бойы га-*

рып яшандыгыны шахыр барада айдылян анекдотлар хем субут эдйәр («Эдебият»). *Халк эртекилери ве анекдотлары.*

АНЕМИ'Я, *мед.* Аз ганлылык, ганы азлык.

АНЕМО'МЕТР, Елиң тизлигини, гүйжүни өлчейән гурал.

АНЕРО'ИД, Атмосфера басышыны өлчейән барометриң бир гөрнүши.

АНҖАЙЫН, Иш башаржак, өкде. *Ол өрән анҗайын адамдыр, нәме дийсең башарар.*

АНИЛИ'Н, *хим.* Реңксиз, ягҗымак авулы сувуклык.

АНКЕ'ТА, Белли бир зат хакында маглуматлар язмак үчин сораг листи. *Аннагулы өзи ялы огланларың бәш-алты санагының анкета долдурып, характеристика яздырып дуранына гөрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Белки, Гыздурдының өзи хем анкета долдуранда, гечмишини мениң язышым ялы жикме-жик язып билен дәлдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

АННА [а:нна], Хепдәниң бәшинҗи гүнүниң ады, жума. *Сишенбе ве анна гүнлери полкумызың канцеляриясы офицерлерден долы боларды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Анна гүни Ленин адындакы колхозда түркмен гөреши боюнча яш пәлванларың гатнашмагында ярыш болжак.*

АННЕКСИРЛЕМЕК, *сыясы.* Зор билен бирлешдирмек, гүйч билен басып алмак.

АННЕ'КСИЯ, *сыясы.* Бир юрды башга бир империалистик юрдуң зор билен басып алмагы, өзүне бирикдирмеги.

АНО'Д, *физ.* Положител заряд берлен электрод.

АНОНИ'М, 1. Адыны яшыран автор. 2. Авторы кимдиги белли болмадык, авторы нәбелли, атсыз.

АНОНИМИКА, Аноним хат, атсыз хат.

АНО'НС, Спектаклың, концертиң, лекцияның болжакдыгы барада өңүнден эдилйән билдириш.

АНСА'МБЛЬ, *театр.* Айдымы, сазы ерине етирижилер топары. *Рус айдымларының ве пляскаларының ансамблы.*

АНТ, *сер.* Касам. ◇ Ант ичмек — бир иш, юмуш хакда гутарныклы вада бермек, вада этмек. Ант ичип авы яламак — бир зады этмеклиге я этмезлиге вада берип, соң ондан йүз өвүрмек, дәнмек, боюн алмазлык.

АНТАГОНИ'ЗМ, Барлышыксыз гапма-гаршылык.

АНТАГОНИ'СТ, Ылалашык, барлышык эдип болмажак душман, барлышыксыз душман, гаршыдаш.

АНТАГОНИСТИК, Антагонизме эсасланян, антагонизме хас болан, гапма-гаршылыклы, барлышыксыз. *Бизде антагонистик сыныплар дүйбүнден ёк.*

АНТА'РКТИДА, Ер шарының Гүнорта поляр области.

АНТАРКТИКИ, Антарктида дегишли болан.

АНТЕ'ННА, Радио толкунларыны бермек ве тутмак үчин симлер системасы. *Радионың антеннасыны бир дикейиш — дийди* («Колхоз гүнлери»).

АНТИ ..., Сөзлериң өңүнден гелип, «гаршы, терс, душман» диен маныларды аңладян приставка.

АНТИДЕМОКРАТИК, Демократизме, демократия гаршы болан.

АНТИК, Гадымы грек я-да рим медениетине, сунгатына дегишли болан. *Педагогики теория антик жемгыетде эмеле гелип башлапды* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

АНТИЛО'ПА, *зоол.* Эсасан гүнортада душян шахлы, гоша тойнаклы гөвүшейән хайван.

АНТИМАРКСИСТИК, Марксизме гаршы болан, марксизме гаршы гидйән.

АНТИМИЛИТАРИ'ЗМ, Милитаризме гаршы херекет эдйән жемгыетчилик акым.

АНТИМИЛИТАРИСТИК, Милитаризме гаршы гидйән.

АНТИСАНИТАР, Санитарияның дүзгүнине гаршы болан, шол дүзгүни бозян.

АНТИСЕМИ'Т, Еврейлере душманчылыклы гараян адам.

АНТИСЕМИТИ'ЗМ, Еврейлере душманчылыклы, йигренҗиликли гарайыш, бу акым буржуазияның өз сынпы бәхбиди үчин дөредилен акымдыр.

АНТИТЕ'ЗА, 1. Гапма-гаршылык. 2. Ики саны бири-бирине гаршы болан пикири чепер образда дең-ешдирме.

АНТИТЕ'ЗИС, *филос.* Диалектики өсүш процесинде башлангыч ягдайы инкәр этме.

АНТИФАШИ'СТ, Фашизмиң душманы, фашизме гаршы гөрешиҗи.

АНТИФАШИСТИК, Фашизме гаршы гөнүкдирилен, фашизме гаршы гойлан.

АНТИЦИКЛО'Н, *метеор.* Циклонлар арасында ерлешип, атмосфера басышы хемише ёкары болан ер, область.

АНТОЛО'ГИЯ, Дурли авторларың чепер эсерлериниң, галапын гошгуларының йыгындысы. *Түркмен поэзиясының антологиясы.*

АНТО'НИМ, *лингв.* Манысы боюнча башга сөзе гапма-гаршылыклы болан сөз.

АНТО'НОВКА, Гич бишйән алманың бир сорты.

АНТРА'КТ, 1. Спектакль перделериниң я-да концертиң бөлүмлериниң арасындакы гысгача аракесме. *Онуң яңрамасына гулак ассаң, бәш антрактың хем етмежекдигини ол билйәрди* («Токмак» журналы). *Антракт ыглан эдилмек. Антракт вагты.* 2. Пьесаның перделериниң арасында ерине етирмек үчин кичижик саз эсери.

АНТРАЦИ'Т, Даш көмрүң иң говы сорты. *Антрацит—7300 ве ондан-да көпрәк калория берйәр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

АНТРЕПРЕНЕР, Капиталистик юртларда: театрың, циркиң ве ш. м. томаша жайларының хусусы эеси.

АНТРОПО'ЛОГ, Антропология ылмы боюнча специалист.

АНТРОПОЛОГИК, Антропология дегишли болан, антропология эсасланян.

АНТРОПОЛО'ГИЯ, Адамың биологик тебигаты хакындакы ылым. *Антропология музейи.*

АНТРОПОМЕТРИК, Антропометрия эсасланян, антропометрия дегишли болан. *Антропометрик өлчеглер.*

АНТРОПОМЕ'ТРИЯ, Антропология ылмының адам беденини ве онуң бөлеклерини өлчемек билен мешгулланян бөлүми.

АНТРОПОМОРФИ'ЗМ, Адама махсус болан психики хәсиетлери тебигат хадысаларына, хайванлара, предметлере гечириш.

АНТРОПОМОРФИК, Антропоморфизме дегишли, антропоморфизме хас болан.

АНХА [анха:], Халха, ана, хана. *Анха, Солтансөйүн хем ызыңдан гелди — дийди* (Мыралы). *Анха, мөжеклериң гоңрас дериси, Чөкүт чөплүгинде булашып ятыр* («Совет эдебияты» журналы).

АНШЛА'Г, Спектакла, лекция, концерте ве ш. м. томаша жайларына әхли билетлериң сатылып гутарыландыгыны мәлим эдйән билдириш.

АНЫК, Ачык, айдың, дүшнүкли; говы гөрүнйән, такык, мәлим. *Нәме диймекчи боляны онуң гайгылы кешбинде аныk гөрүнйәрди. Фарж өвүниң эсерлеринде американ империалистлерини аныk паш эдйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Иң асыллысы хем өз совалларына аныk жогап эшитжекди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол ылалашык боюнча руслар билен греклериң арагатнашыклары аныk белленипдир* (СССР тарыхы). ◇ Аныгына етмек — дүйп себәбини билмек, долы такыкламак. *Мен сениң билен шу гүн агшам беллисини этжек, сениң ишлежегиң билен ишлемежегиң*

аныгына етжек (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АНЫКЛАМАК, Анык этмек, айдың этмек, дүшнүкли этмек; аныгына етмек, такыкламак, кесгитлемек. *Соңра нэхили гушуң тутуландыгыны ве хайсы капаса салмалыдыгыны аныклар* («Мыдам тайяр» газети). *Онуң удел аграмыны-да аныкладылар* («Совет эдебияты» журналы).

АНЫКЛАНМАК, Анык эдилмек, айдың, дүшнүкли эдилмек; кесгитленмек, такыкланмак, белли эдилмек. *Харбы гүйчлерің дүзүлиш кадасы хем хүжүм ери аныкланярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АНЫКЛАТМАК, Бирине бир зады айдың этдирмек, дүшнүкли этдирмек; такыклатмак, беллисини этдирмек. *Сувуң идел аграмыны аныклатмак.*

АНЫКЛЫК, Ачыклык, айдыңлык, дүшнүклилик; мәлимлик, беллилик, кесгитлилик, такыклык. *Бир манылылык, кануны бержай этмеклик бизиң пикиримизиң кесгитлилигини ве аныклыгыны үпжүн эдйэр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

АҢ [а:ң], I. Пикир, ой, дүшүнже. *Хер ишиңде кувват берйэр аң саңа* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Тэзе ахлак адамларың аңына ерлешип, көне урп-адатлары гысып чыкаряр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Хуш, акыл. *Йыкылян, иңлейән хатда өлйән хем, Еңишден өзгеси гелмейэр аңа* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ак гирени билен аң гирмез* (накыл). ◇ Аңы-ңы йитирмек — акылдан азашмак, акылыңы алдырмак.

АҢАЛМАК, Аңка-таңка болмак, хайран болуп дурмак, бир зады гең гөрүп середип дурмак, аңкармак. *Айна аңлады, Мама аңалып галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ери, тилки дост, нэме аңалып дурсуң? — дийипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

АҢАЛТМАК, Аңалып дурузмак, аңалып дурмагына себәп болмак, аңкартмак, хайран галдырмак. *Пөкги валаның хабары булутсыз гүнде чакан йылдырым ялы, адамларың барыны аңалдып гойды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АҢАЛЫШМАК, Көп болуп аңалып дурмак, аңкарышмак, хайран болшуп дурмак. *Аңалышып дурмаң-да, ишиңиз билен болуң!*

АҢ-БИЛИМ [а:ң-билим], Хат-сават, окув. *Онуң составында лектор, медени аң-билим эдараларының ишгәрлери бар* («Совет Түркменистаны» газети). *Аң-билиме тарап ачылды ёллар, Партияның берйән пейдасы шудур* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АҢДЫРМАК [а:ңдырмак], Дуйдурмак, билдирмек, мәлим, эшгәр этмек. *Гыза оны аңдырманка, Көп гиҗелер яныл көйди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Серхең өз калбының уллакан арзувларыны аңдырян эхең билен улудан демини алды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АҢЗАК, Элхенч совук, гурак аяз, шемаллы аяз. *Инди аңзага тутдугыдыр* («Колхоз гүнлери»). *Аңзак аязың, сыргынлы гарың ичинде йөремегиң хем кейпи ёкды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

АҢЗАКЛЫК, Доңаклык, гуры аязлык, гурак совуклык.

АҢК: аңк болмак (этмек) —хайран галмак, тәсин галмак. *Берди ага онуң эдйэн манылы-манылы гүррүңлерине аңк болуп галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гыкувлап мөҗсзиң алдылар дашын, Аңк болуп отурды сыртардып дишин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АҢК, *зоол.* Улы ала гуш.

АҢКА: аңкаң ашмак—алҗырамак, җансерек болмак, эл-аягыңы йитирмек. *Онуң хат өврснмеги нирсде, гайтам, иш билен аңкасы ашыпдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сениң аңкаң ашыпдыр өйдйән, биз хениз оглумызың нормасыны хем аламзок* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АҢКАВ, Аңкарып йөрен, агзыбош, агзачык, говшак. *Ол аңкав кемпир йигрими бәш манатлык кагыз пулы эллн манатлыкдан хич хачан тапавутландырып билмезди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Билмедим, пәлим улы болдумы, я кысмат шейле болдумы, сениң пәлелиге уградыланыңы бир хили аңкав ялы дуйман галдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АҢКАВЛЫК, Агзыбошлук, агзачыклык, говшаклык.

АҢКАМАК, Гаты ысланмак, порсамак, эрбет ыс бермек. *Чүнки онда гызыл гүллер ерине, Аңкар экен чүйрән маслыгың ысы* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). *Агзы эдил алажагөзен ялы аңкап дур* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Аңкап ятан маслыклардан, Якымсыз ыс гетирмейэр* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

АҢКАРМАК, Бир зады гең гөрүп хайран галмак, аңк болуп дурмак, бир зада бүтин үнсүңи берип, агзыңы өвелдип дурмак. *Набат агзыны ачып аңкарып галды* («Октябрь ялкымы»). *Гарлы усса өзүни йитирип, аңкарып галды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

АҢКАРТМАК, Аңк эдип гоймак, хайран галдырмак, аңк болуп дурмагына себәп болмак.

АҢКАРЫЛМАК, Гең гөрүп хайран болмак, агзыңы өвелтмек. *Аңкарылман-да, угрыбир уграк ызыңыза!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол аңкарылып дуран алабедер костюмлы үчүнҗи ёлагча серетди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АҢКАРЫЛЫШМАК, Бир нәче болуп аңкарып дурмак, көп болуп аңкарылмак, хайран галышмак. *Гызлар хем аңкарылышып дурлар* («Гөроглы» эпосы). *Душманың йыкылман галанлары аңка-таңка болуп, эпишгә бака аңкарылышдылар ве сапанчаларына япышдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АҢКА-ТАҢКА: аңка-таңка болмак (этмек)— өзүни йитирип гең галмак, алҗырамак, аң-тан болмак. *Душманың йыкылман галанлары аңка-таңка болуп, эпишгә бака аңкарылышдылар. Аңка-таңка болуп, ерлеринден товсуп туран гаракчылара бака узап дуран яраглар арачәкчи эсгерлериң тупеңлериди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АҢКАТМАК, Порсы ыс чыкармак, порсатмак. *Порсан эти аңкадып, өзи гирди.*

АҢК-ТАҢК: аңк-таңк болмак — *сер.* Аңка-таңка.

АҢЛАДЫЛМАК [а:ңладылмак], 1. Дүшүндирилмек, беян эдилмек, берилмек, билдирилмек. *Сан гошулмасы «-лар, -лер» билен аңладыляр.* 2. Дуйдурылмак, мәлим эдилмек. *Ол арзаларың мазмунында бир бейик гурлушыклара гошант гошмак арзувы аңладыляр* («Яш коммунист» газети).

АҢЛАМАК [а:ңламак], 1. Дүшүнмек, акыл етирмек. *Багың махав багбаны, Бир бирин диңлемәндир, Кимиң ягшы сайраяның, Дуйбүкден аңламандыр* («Токмак» журналы). 2. Аңмак, билмек, дуймак, сызмак. *Муны ашакдакы ялы ләлелерден хем белли бир дереҗеде аңламак боляр* («Эдебият»).

АҢЛАНМАК [а:ңланмак], 1. Дүшүнилмек, акыл етирилмек. 2. Билинмек, дуюлмак, сызылмак. *Селбиниң гөречлери билен бириген гөречлеримде бүтинлей башгача сөзлер аңланярды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АҢЛАТМА' [а:ңлатма], 1. *мат.* Шертли аламатлар, белгилер билен аңладылян бир нәче математики улулык, формула. *Алгебрашк аңлатма.* 2. *лингв.* Конкрет маны аңладян сөз дүзүми.

АҢЛАТМАК [а:ңлатмак], 1. Дүшүндирмек, аңына етирмек, билдирмек. *Көпленч вагтларда бир дүшүнҗәниң өзүни дүрли сөзлер билен аңлатмак болар* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 2. Маны бермек. *Сеслер белли бир тертипде гелип, маны аңлад-*

ярлар. 3. Дуйдурмак, билдирмек, сыздырмак. *Аман пощы өзүниң разыдыгыны хер сөзүнде аңладарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хожав Артыкова середип, бир зат дийжегини аңлатды* (Б. Гурбанов, Душушык).

АҢЛАШМАК [а:ңлашмак], Дүшүнишмек, билишмек, белет болушмак, аңышмак. *Сениң угруңы бир аңлашайлы!* («Гөроглы» эпосы).

АҢЛАШЫЛМАК [а:ңлашылмак], Бир зат дуюлмак, сызылмак, дүшүнилмек. *Гырат әсиз галандан соң, Гөроглының эле дүшени аңлашыляр* («Гөроглы» эпосы).

АҢЛЫ [а:ңлы], Пайхаслы, дүшүнжели, дүшби. *Ол хем гаты аңлы чопандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен инди аңлы эсгер, Улы Ватана сакчы* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

АҢЛЫЛЫК [а:ңлылык], Пайхаслылык, дүшүнжелилик, дүшбүлүк. *Аңлылык билен херекет этмек герек.*

АҢМАК [а:ңмак], 1. Дүшүнмек, акыл етирмек. *Сере жорасыны мәрекеден чете чыкарды ве меселәни аңды* («Токмак» журналы). *Сөз манысын аңып, бираз көшеши* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дуймак, билмек, сызмак. *Жыгалы бег агтыгының ховсала дүшенини аңды* («Гөроглы» эпосы). *Вера Павловна мениң умытсызланяндыгымы аңды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АҢҢАЛ, Бугдай, арпа ормак, от ятырмак үчин уланылян оба хожалык гуралы, улы орак. *Хан күйли бу шатырдыны барлап гөрейин — дийип, элине аңңалыны алды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АҢҢАЛАК: аңңалак гапмак — пуч галмак, алданмак. *Ахмал галып гитсеңиз, агзыңыз ягжарып гайдарын өйтмән, аңңалак гапып гайдарсыңыз* («Токмак» журналы).

АҢҢАТ, Чәгеден, гумдан эмеле гелен депе, бейиклик. *Дүе аңңатларың үсташыры узаклыга середйәрди* («Пионер» журналы). *Шол аңңат алты ай өң күпүрсәп ятан мейданы* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АҢҢАТЛЫК, Гиден депелик ер, бейикли-песли мейдан, депелик.

АҢҢЫЗА, *бот.* Яшындан порсаңңыза эмеле гелйән даг өсүмлиги.

АҢҢЫРАК, Көп аңңырян (эшек хакда). *Меле эшек гаты аңңыракды хем-де илки-илкилер мүнсең алып гачярды.*

АҢҢЫРМАК, Гыгырмак, сес этмек (эшек хакында). *Ергалап көп ёллар өтмегим барды, Аңңырып, агынап ятмагым барды* («Токмак» журналы). *Бир салымдан соң, эшек аңңырып, тумшугыны диң гөге тутуп, кәдини сүйрәп гидиберипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

АҢҢЫРТМАК, Аңңырмагына себәп болмак. *Эшеги аңңыртмак.*

АҢҢЫРЫШМАК, Бир нәче болуп аңңырмак, аңңырып гыгырышмак. *Обаның четрәгинде эшеклер ковалашып жызгынлашярдылар, аңңырышярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сарайдакы эшеклер аңңырышярдылар.*

АҢРУҖЫ [аңру:жы], Ягдайы болса, мүмкин болса. *Эгер онуң өзи разы болса, аңруҗы мүмкинлик тапылса, оны шәхере гетирели* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шу гүн аңруҗы гелип билсең, бизе гел!*

АҢРЫ, 1. Бир задың енсе, арка тарапыны гөркезйән сөз. *Инди оларың бары токайың үстүни гырып аңры атярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Көмекчи сөз ролунда: *Шол вагт коридорың аңырсында галмагал эшидилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Аңрың бәри гелмек — 1) йүрегиң буланмак, гусҗак болмак; 2) эрбет гахарланмак. *Халназарың аңырсы бәри гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Аңрыңа ил гонмак—нахар эдинмек, нахар иймек, доймак. *Дилиңе гуванып, нахарыңы соватма. Болянының, болмаянының аңрыңа ил гонандан соң билерсиң* («Совет эдебияты» журналы).

АҢРЫБАШ, Барып ятан, жуда говы, бахасына етилмез, иң ёкары. *XV асырда императорың хәкимиети эҗизлигиң аңрыбаш дережесине етипдир* (Орта асырлар тарыхы).

АҢРЫ-БӘРИ, Одук-будук, ожук-бужук. *Онуң гөзүнде бир әйнек барды вели, ол әйнегиң саплары дөвүм-дөвүм болуп, нәзик сим билен хем аңры-бәри, йүп-сүп билен саралыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ёлдашым: — Аңры-бәри зат алжак — дийип, магазине тарап йөнелди.*

АҢРЫК [аңры:к], Аңырлыгына, бейле тарапа. *Скифлер гүндогара тарап барха аңрык гидйәрдилер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

АҢРЫК-БӘРИК [аңры:к-бәри:к], Өңе-ыза, эйлэк-бейлэк. *Чәйнеги он гезек дагы аңрык-бәрик сүйшүреҗелеринден соң, Халмырадов чайы гайтармага башлады* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АҢСАТ [аңса:т], Еңил, йөнекей, кын дәл. *Диңе дилде аңсат он пут пагтаны, Хер гүн йыгян — дийип, батыр айтмак* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Әхли халкың бейле гуванҗыны газанмак аңсат дәлдир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Аңсат иш.*

АҢСАТЛАТМАК [аңса:тлатмак], Аңсат этмек, еңиллешдирмек, йөнекейлешдирмек, садалашдырмак. *Бу тәзе усул машын бөлеклериниң ясалыш процесини аңсатлатды.*

АҢСАТЛАШМАК [аңса:тлашмак], Аңсат болмак, еңлешмек, йөнекейлешмек, садалашмак. *Онуң ши өңкусинден аңсатлашан болмага чемели.*

АҢСАТЛЫК [аңса:тлык], Еңиллик, йөнекейлик, садалык, кын дәллик. *Душ гелйән кынчылыкларың хеммесини аңсатлык билен еңип гечйәрди. Кә ери аңсатлык билен тохум алды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Меселәни аңсатлык билен чөзмек.*

АҢСЫЗ [а:ңсыз] I, Хушсуз, хушы гачан; дүшүнжесиз.

АҢСЫЗ [а:ңсыз] II, Әгирт, улы, өрән мәхнет, уммасыз, гаты кән. *Ол аңсыз бир зады гөтерип баряр.*

АҢСЫЗЛЫК [а:ңсызлык], Хушсузлык, хушы гачанлык, дүшүнжесизлик. *Аңсызлыгың хем чакы билен — дийип, эҗеси оңа хүңүрдеди.*

АҢТАВ, Гөзлег, ызарлайыш, аңтамаклык.

АҢТАЙҖЫ, Бирини, бир зады тутмак, ёк этмек максады билен ызарлаян, гөзлейән. *Гиже, гайтам эрбетдир— көчелерде адам аз боляр, аңтайҗы кән боляр. Адамларың арагатнашыгындакы хас агдыклык эдйән зат, пурсат аңтайҗы гахар дуйгусыды* (М. Горький, Эне).

АҢТАЛМАК, Гөзленмек, ызарланмак. *Диймели, аңталмакда, сүргүнлерде чекилен азаплар бидерек гитмәндир!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АҢТАМАК, Бирини я-да бир зады тутмак я-да ёк этмек максады билен гөзлемек, ызарламак. *Китаплары дагыдамызсоң, начальниклер: — Бу киреден пейда болдука? — дийип аңтар. Ол хаты оңа бермеклигиң ягдайыны аңтаярды* (М. Горький, Эне). *Елли озал хем өзүниң шахсы пейдасы үчин, чемини аңтап, Пөкгениң янында колхозың партия гурамачысы Чары аганы яманлаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АҢ-ТАҢ [а:ң-та:ң]: аң-таң болмак—*сер.* Аңка-таңка. *Шонуң үчин олар онда нәме сораҗакларыны, нәме жогап берҗеклерини билмән, аң-таң болуп галярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АҢТАТМАК, Бирини, бир зады тутмак я-да ёк этмек максады билен ызындан ызарлатмак, гөзлетмек.

АҢЧЫ [а:ңчы], Деррев аңян, чалт дуйян, дуйгур, сынчы. *Онуң отделение командири өрән аңчыды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АҢШЫРМАК [а:ңшырмак], 1. Дуймак, сызмак, тана-

мак, билмек, дүшүнмек, дүшмек. *Ол пикирленип, нирә баряныны өзи-де аңшырман, башыны ашак салып барярды* (М. Горький, Эсерлер). *Сизем бизиң нәхили адамдыгымызы аңшырдыңыз өйдйән* (М. Горький, Эне). 2. Эшитмек. *Гыкылыгың арасындан диңе: — Аграмлык гум ас! Дирек ур! — диен сөзлери аңшырмак болярды.* 3. Сайгармак, гөрмек. *Папиросың одуны ярым километрден аңшырмак боляр* («Пионер» журналы).

АО'РТА, *анат.* Беденің әхли органларыны артериал ганы билен үпжүн эдйән, йүрегиң чеп гапдалындан башланян иң улы, эсасы артерия. *Өң тарапдан йүрек узын дамар — аорта билен гутаряр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

АПАДАҢЛАМАК, Габарылып йөремек, өзүни хайбатлы алып бармак. *Голтугы гарпызлы ялы, ападаңлап чишип йөрди* («Токмак» журналы).

АПАҢ-АПАҢ: апаң-апаң басмак — хайбатлы, гопбамсы йөремек. *Ол өзүни үстүн чыкан хасап эдип, апаң-апаң басды-да, эйванда гезим этди. Пелең апаң-апаң басып, гаррының янына барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АПАРТА'МЕНТ, Ичи говы безелен жай.

АПАТ [а:пат], Горкы, ховп, элхенч зат. *Кәрендеден исленйән хасыл эмеле гелжекми я бир апат пейда болуп, гөклугине орлуп гитжекми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Муса ага апат астында галанысы гөрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АПАТИК, Апатия махсус болан, апатия берлен. *Апатик адам.*

АПАТИКЛИК, Гөвни совуклык, пархсызлык, первайсызлык. *Апатиклик ягдайындакы адам.*

АПАТИ'Т, *мин.* Суперфосфат, фосфор кислотасы ве хек эдилйән минерал.

АПА'ТИЯ, Хемме затдан эл совамаклык, первайсызлык, пархсызлык.

АП-АЧЫК, 1. Өрән әшгәр, айдың, белли. *Онуң эртир гелжег-ә ап-ачык, йөне шу гүнем гелэймеги мумкин.* 2. Дуры, кир-кимирсиз. *Асманың йүзи ап-ачык болса-да, ол басжак ерини гаты говы сайгармаярды.*

АПБАСЫ [апба:сы], 1. Йигрими көпүклик пул мукдары. *Маңа бир апбасы берсене! — дийип, Маслов айгытлылык билен айтды-да, агыр элини эгнине атды* (М. Горький, Эсерлер). 2. Аял көйнегиниң өңүне дакылян япрак ялы ясы, күмүшден эдилен безег, шай. *Онуң бойнунда гоша товук, гызыллы апбасыларың ашак этегинде гөнжүк, ики ян гапдалында тумар, бармакларында хатар йүзүкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АПБАСЫЛЫК [апба:сылык], Йигрими көпүклик шайы пул.

АПГЫРТ, Аякгабың еңсесиндәки гаты ери. *Хачан Аман аяк чекип дуранында болса, ол урушдырып гелшине онуң чарыгының апгырдындан басды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АПЕЛЛЯ'ЦИЯ, *юр.* 1. Судуң чыкаран карары барада ёкары суд инстанциясына арз этме, арзнама, шикаятнама. 2. Голдав, маслахат, геңеш сорап йүзленме.

АПЕЛЬСИ'Н, *бот.* Нарынч реңкли, ыслыжа юмшак габыклы цитрус мивеси ве онуң агажы. *Закавказьедәки батгалыкларың еринде хәзир апельсинлер өсдүрилйәр* («Мыдам тайяр» газети).

АПОЛИТИ'ЗМ, Сыясатдан боюн гачырмак мейиллилиги.

АПОЛОГЕ'Т, Апологияның тарапыны тутян адам.

АПОЛОГЕТИК, Апологетика дегишли болан, апологетика махсус болан. *Бу апологетик сөзлемиң нәхили дережеде гүмүртикдигине середиң* (В. И. Ленин, Эсерлер).

АПОЛОГЕ'ТИКА, Дини таглыматың христиан догмасыны горамаклыга багышланян бөлүми; бир зады ченденаша өвмек.

АПОЛО'ГИЯ, Бир адамыны я-да башга бир зады хетденаша тарыпламаклык, өвмеклик.

АПОПЛЕКСИК, *мед.* Апоплексия дегишли болан, апоплексия хас болан. *Гижара Андрей Ефимыч апоплексик ургудан өлди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

АПОПЛЕ'КСИЯ, Бейнә ган инме, бейнә ган урма зерарлы бирденкә болян паралич.

АПОСТРО'Ф, Язувда сетир үстүнде гоюлян, отура (') меңзеш белги. *Жанна д'Арк.*

АПОФЕО'З, 1. Бир адамың, бир ваканың шөхратланылмагы, хорматланылмагы, дабараланылмагы. 2. *театр.* Кәбир театрал оюнларың, байрамчылык концертлериң дабаралы жемлейжи гөрнүши.

АППАРА'Т, 1. Абзал, гурал, механики гурлуш. *Телефон трубкасыны гулагыма тутуп, аппаратың чархыны дөрт гезек айладым* («Токмак» журналы). 2. *анат.* Организмиң айратын функцияларыны ерине етирйән органлары. 3. Эдараларың жеми, шонуң ялы-да эдараларың, гурамаларың ишгәрлериниң жеми. *Дөвлет аппараты. Суд аппараты. Магарыф министрлигиниң аппаратында ишлемек.*

АППАРАТУ'РА, *тех.* Аппаратларың, абзалларың, гуралларың жеми. *Аппаратураны догры уланмак.*

АППЕ'НДИКС, 1. *анат.* Көр ичегәниң гурчук шекилли өсүнтгиси. 2. *тех.* Аэростатың газ алып, газ чыкарян шлангы.

АППЕНДИЦИ'Т, *мед.* Көр ичегәниң гурчук шекилли өсүнтгисиниң чишмеги.

АППРЕТУ'РА, 1. Дерә чалынян лак, бояг. 2. Йөрите сувуклык аркалы матаны петлеме, дерини эйлеме.

АПРЕ'ЛЬ, Календарь йылының дөрдүнжи айы. *Апрель айының башларында ягыш көп ягяр.*

АПРОБА'ЦИЯ, Макулламаклык, тассыкламаклык. *Апробация комиссиялары тохумчылык фондуны тайярламак үчин мейданлары кесгитлейярлер* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы).

АПРОБИРЛЕМЕК, Макуллык билдирмек, тассыкламак.

АП-ТАП [а:п-тап]: абыны-табыны алмак—бир иш билен өвренишмек, ишиң тәрини эле алмак.

АПТЕ'ЧКА, Илкинжи медицина көмегини бермек үчин герекли болан дерманлар ве шол дерманлар салнан кичижик шкаф. *Огулжан аптечкадан дерман алып гидйәр* («Совет эдебияты» журналы).

АПЫ-ТУПАН [а:пы-тупа:н], 1. Тозанлы гүйчли ел гүйчли ягынлы харасат. *Хам хыяла гидип, турузып думан, Галды апы-тупан еллер ичинде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Апы-тупан турайса, пеналар ялы ол ерде аматлы сүмелге эдинмек герек* («Совет эдебияты» журналы). *Апы-тупанда чөлдәки доварлар хелак болярлар.* 2. *гөч. м.* Дава, женжел, гыкылык. *Салых ишан, Ыляс төре оларың башына апы-тупан салыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Гиң деряның боюнда бир обажык, Шол обада апы-тупан турярды* (Б. Кербабаев, Айлар).

АР I, 100 квадрат метре барабар метрики ер өлчег бирлиги, гектарың йүзден бир бөлеги.

АР [а:р] II, Етирилен зыяның өвезини алмак үчин эдилйән херекет, бир зат үчин өвез алма; намыс. *Сим агажа өзүн уряр буланып, Герек дәлми намыс билен ар оңа?* («Токмак» журналы). *Сөймеги хем йигренмеги өвредип, Бейик намыс билен ар бердиң маңа* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Арым көвенден, иманым көйсүн* (накыл).

АРА [а:ра], 1. Орта. *Мениң ол ара дүшмәге хакым ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Зордан гурруңиниң арасыны кесдим. Акнабат эже ара дүшди.* 2. *гөч. м.* Барыш-гелиш, гатнашык, арагатнашык. *Сениң билен онуң арасы хем бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хава, сен*

меним хәзирки вагтда Варвара Васильевна билен арамыз нәхилидигини сораярсың (М. Горький, Эсерлер). *Онуң билен арам саз дәл.* 3. Даш ёл, узак ёл, ики нокат арасындакы узаклык. *Ашгабат билен Бузмейиниң арасы 22 километр.* 4. Көмекчи сөз ролунда: *Ики ат депишер, арасында эшек өлер* (накыл). ◇ Ара тов дүшмек — ара бозулмак. Аралан чыкмак—вепат болмак, айрылмак. Араны ачмак — 1) дашлашмак, узаклашмак, өңе гитмек; 2) барыш-гелши бес этмек, достлугы бозмак. *Мен онуң билен араны ачдым.* Араны сазламак — арагатнашыгы дүзетмек, говуландырмак, якынлашмак, достлашмак. Арасы үзүк — арагатнашыкда дәл, арабагланышыклы дәл, хер бири бир ерде, үзүнде.

АРАБА, Ат ве ш. м. гошулып, йүк дашалян ики тигирли йөнекей транспорт. *Онуң окуны яглар ялы, ол нә арабадыр әйдәрмиң?* («Токмак» журналы). *Агам, мени арабаңа мүндүрип, өлүмден халас эдениң үчин көп саг бол!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Эшек араба. Йыкылжак араба кырк гүн өңүнден жыгылдар* (накыл).

АРАБАГЛАНЫШЫК [а:раба:гланышык], Бириниң я-да бир задың арасындакы ыснышыклы гатнашык, өзара багланышык, өзара баглылык. *Ол контрреволюцион элементлер билен арабагланышык саклаярды* («Совет Түркменистаны» газети).

АРАБАГЛАНЫШЫКЛЫ [а:раба:гланышыклы], Гатнашыклы, гатнашыгы бар болан.

АРАБАКЕШ, Араба сүрүжи, арабачы.

АРАБАКЕШЛИК, Арабакешиң ягдайы, кәри.

АРАБАЧЫ, 1. *сер.* Арабакеш. *Арабачы яба жылавың уҗуны булайлады* (М. Горький, Эне). *Дениска йигрими яшына голай барыпды, өзи болса арабачы болуп хызмат эдйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Араба ясаян усса.

АРАБИ'СТ, Арап дилинден ве эдебиятындан специалист.

АРАБОЗАР [а:рабозар], Адамларың арасындакы оңайлы гатнашыгы, барыш-гелши, достлугы бозуҗы. *Кәбир зәхмет сөймез арабозарлар хакында маңа хабар говушды* («Токмак» журналы).

АРАБОЗАРЛЫК [а:рабозарлык], Арабозарың хәсиети, адамларың арасындакы гатнашыгы бозуҗылык. *Арабозарлык этмек болмаз.*

АРАБЫ, Арап тохумындан болан. *Ол гарры арабыны (атыны) зер-зеревшан жул билен эер салып мүнди* («Гөроглы» эпосы). *Арабы гоюн.*

АРАГАТНАШЫК [а:рагатнашык], 1. Барыш-гелиш, достлуклы гатнашык, достлук. *Айсолтан билен Бегенжиң арагатнашыгы барха йитилешйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Олар билен якындан арагатнашык этмек герек* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Багланышык. *Дүшүнҗәниң мазмуны билен мөчбериниң арасында белли бир арагатнашык бар* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 3. Гатнав. *Өтен агшамдан бәри гала билен арагатнашыгымыз ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Хова арагатнашыгы. Телеграф арагатнашыгы.* ◇ Арагатнашык сакламак—барыш-гелиш этмек, бири-бириң билен хабарлашыклы болмак.

АРАГАТНАШЫКЛЫ [а:рагатнашыклы], Барыш-гелишли, гатнашыклы, дост. *Пётр болса обалар билен якын арагатнашыклы адамды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гуллухан билен, белки, Эзиз билен хем арагатнашыклы адамлар бардыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АРАГАТНАШЫКЧЫ [а:рагатнашыкчы], Арагатнашык ишгәри.

АРАДА [а:рада], 1. Ортада. 2. Якында, яңы-якында, якын гүнлерде. *Арада онуң досты бизе гелип гитди.*

АРАК, Алкоголлы ичги. *Кәсә арак гуйшуп, кәсе чакышдырярдылар. Мен арак ичмейәрин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир чүйше арак.* ◇ Арак сабын — *сер.* Сабын. *Хошгелди полотенцасыны эгнине атып, арак сабын гутусыны гөтерип даш чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АРАКЕСМЕ [а:ракесме], Дынч алмак үчин белленилен мөхлет, дынч алынян вагт. *Бирден аракесме болды, биз дашары чыкдык* («Токмак» журналы). *Аракесме вагтында окувчының нерв системасының хем дынч алмагыны үпҗүн этмек герек* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

АРАККЕШ, *сер.* Аракхор. *Ол түйс араккешдир.*

АРАККЕШЛИК, *сер.* Аракхорлык.

АРАКХАНА [аракха:на], Революциядан өң: арак сатылян, ичилйән ер, жай. *Артык пулуң билен барма аракхана, Зәхметиң зая этме, рехим эйле жана* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АРАКХОР [аракхо:р], Алкоголизме берлен, арагы көп ичйән, пьянчылык эдйән, араккеш. *Мениң атам өрән ызгытсыз адам, доганым хем шейле, өзи-де аракхор* (М. Горький, Эне). *Мениң ичдигим дәл, аракхорларың ичдиги* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

АРАКХОРЛЫК [аракхо:рлык], Спиртли ичгилери ченденаша, өлчегсиз ичмеклик, алкоголизм, араккешлик.

АРАЛАМАК [а:раламак], 1. Урушянлары бири-бириндең айырмак, араларына дүшмек. *Буларың галмагалына бейлеки ёлдашларының бири туруп аралажак болса, янындакы ёлдашы сакгалындан тутян ялы болупдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Чолук барып аралаянча, ёлдашлары оны мазалыжа чейнәпдирлер* («Совет эдебияты» журналы). *Урушянлары араламак.* 2. *гөч. м.* Дарақламак, дарамак. *Рыбин йүзүни ашак салып, сакгалыны бармаклары билен хаял араламага дурды* (М. Горький, Эне).

АРАЛАНМАК [а:раланмак], Урушянларың хер бири бир тарапа айрылмак, айрышдырылмак, араларына дүшүлмек.

АРАЛАТМАК [а:ралатмак], Урушянлары айыртмак, араларына дүшүртмек. *Урушянлары аралатмак.*

АРАЛАШМАК [а:ралашмак], 1. Араламага көмеклешмек. 2. Арасына, ортасына гирмек, якынлашмак, голайлашмак. *Сизиң отрядыңызың ярпысы эйәм Теҗене аралашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гараңкы гатлышмазындан өң оба аралашмак герекди* («Совет эдебияты» журналы). *Душманың чабга ялы ягян окуның астында булар жылгалы геришлере аралашдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. *гөч. м.* Башланмак, голайламак, пейда болмак, етип гелмек. *Умсүмлик аралашды* (М. Горький, Эне). *Шонда йүрегине гыссанмачлык хем аралашярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Иңрик гаралмагы билен билеликде, мавы асмандан ере якымлы бир салкынлык-да аралашярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АРАЛЫК [а:ралык], 1. Ики задың арасы, орталык. *Онуң телпегиниң этеги билен маңлайының аралыгы өрән гысбы гөрүнйәрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Аралыкда шорлук гиң мейдан барды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Арадашлык. *Ашгабат билен Москваның аралыгы инди 4 сагатлык ёл болды.* 3. Умумы, орталык, хеммелере дегишли болан. *Аралык мал. Аралык зат.*

АРАМ [а:рам] I, Орта, аралык, не гүйчли, не юваш. *Фиридун арам, юваш сес билен окаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ювашдан арама ченли ел болды. Арам совук. Арам ягтылык.*

АРАМ [а:рам] II, Парахатлык, асудалык, рахатлык, ынҗалык, карар. *Шондан соң Еллиниң жаны арам тапып отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Узүм арам тапып, узадан голун, Гайтадан гол салып, гүчды Сервини* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Арам*

гиренини чаклап җанына, Мекдеп мудириниң гелди яны-на (А. Кекилов, Сөйги).

АРАМАК [а:рамак], 1. Бири-бириндан айрышдырмак, бири-бириндан бөлүшдирмек. 2. Сайламак, селҗермек. *Пөкген ага: — Туды энтек арап кесиң — дийип таб-шырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Гөзлемек, аггармак. *Өз неҗатымы гарайын, ил бәхбү-дини арайын* («Гөроглы» эпосы). *Бухара эмири Совет хөкүмети билен «ярашык» этсе-де, пурсат араярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Бахана арамак — *сер.* Бахана. *Геп тапып, бахана араҗак болма!* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары). Буз үстүнде тозан арамак — *сер.* Тозан. *Буз үстүнде тозан арамага башладылар* («Токмак» журналы).

АРАМ-АРАМ [а:рам-а:рам], Вагтал-вагтал, кәте-кәте, кәвагт. *Шофёр өз ишинден гүрледи инди, Арам-арам оң йүзүне серепип* («Совет эдебияты» журналы).

АРАН, Бир задың ужуна дакылян дырнаклы илгенчек. *Гапаның араны бир гандымың дүйбүне җайдар илишип-дир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң айдян сөзлери Айдурдының ичини эдил аран ялы дарав-дарав эдип йыртып барярды* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

АРАПЛАР, Якын Гүндогар ве Демиргазык Африкада яшаян халк. *Галкын, гөзүң гөркез, хинди зенаны, Гүл меҗни саралан, арап җенаны* («Октябрь ялкымы»). *Арап сопулары ялы, узын көйнегиң билен сүлүлдәп, меним гүл өмрүми күл этдиң* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

АРАПЧА, Арап дилинде, арап графигинде язылан. *Сесиниң лабзыны арапчамы я-да башга бир затчамы үйтгедип окаярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АРАССА, 1. Тәмиз, пәкизе, хапа болмадык. *Сув, көп-рәк сув, арасса эсги, памык гетириң! — дийди* (М. Горь-кий, Эне). *Арасса җай. Арасса дептер. Гөзел пагтаны гаты арасса йыгяр.* 2. Дуры, ачык. *Арасса, тәмиз хова пикир-зехиниң ачяр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бахар эртири дек арасса гөвүн, Чагалар окярлар, алар-лар ылым* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Арасса асман.* 3. Сап, гошантсыз. *Арасса спирт.* 4. *гөч. м.* Пәк, акйүрекли, ахлак тайдан тәмиз. *Гүлсолтан өрән арасса, гүл-ден хем пәк гелин* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

АРАССАЛАЙҖЫ, Арассалаян, тәмизлейән, хапасыны саплайҗы. *Сортларың механики гатышмагы пагта арассалайҗы заводларда-да болуп билер* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы). *Пагта арассалайҗы завод. Арассалайҗы цех.*

АРАССАЛАМАК, 1. Тәмизлемек, бириниң я бир задың йүзүндәки кири, хапаны айрып арасса этмек. *Гарны-ны ярып, ичини-багрыны арассаладылар* («Гөроглы» эпосы). *Көвши арассаламак.* 2. Габыгыны соймак, да-шыны артмак, бир задың герексиз, хапа ерини айырмак, артмак. *Соган арассаламак. Йөрите машында пагтаны арассаламак.* 3. Сапламак, дурламак. *Спирти арассала-мак.* 4. *гөч. м.* Ят элементлерден халас этмек. 5. *гепл. д.* Огурлап лүт гоймак. *Огрулар өйде зат гойман арассала-лапдырлар.*

АРАССАЛАНМАК, 1. Тәмизленмек, пәкизеленмек, өз эгин-башыңы арасса этмек. 2. Өзүң үчин бир зат арас-саламак. *Қәшир арассаланмак.* 3. Хапа-хупа затлар айрылмак. *Свечкаларың хырлары оңат арассаланмаса, оларың сеплери ачыляр* («Совет эдебияты» журналы). *Ховлы арассаланды.* 4. Сапланмак, дуры эдилмек, дур-ланмак. *Спирт арассаланды.* 5. Ят элементлерден халас эдилмек. *Юрды кесеки юртларың гошунындан арассала-мак.*

АРАССАЛАТМАК, 1. Бирине арасса этдиртмек, сүпүрип, ардып тәмизлетмек. 2. Дашыны, габыгыны айырт-мак, сойдурмак, хапа ерлерини айыртмак. *Картошка арассалатмак.* 3. Саплатмак, дурлатмак. *Ягы арассалат-мак.*

АРАССАЛАШМАК, 1. Бирине бир зады сүпүрип, ар-дып тәмизлешмек. 2. Дашының габыгыны, хапасыны а рышмак. *Қәшир арассалашмак.* 3. Саплашмак, дурла мак. *Ягы арассалашмак.*

АРАССАЛЫК, *сер.* Арассачылык. *Арассалык - сагдыгың гиревидир.*

АРАССАЧЫЛЫК, Тәмизлик, пәкизелик, арассалы *Эгин-эшик арассачылыгына чага вагтында-да гелеңси ди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол арассачы лыга дүйбүндек хормат гоймаяр* (Н. Помма, Тайл хыссын). *Ол арассачылыга улы үнс берйәр. Дүйн клубс арассачылык хакында лекция окалды.*

АРАЧЫ [а:рачы], 1. Аралаян адам. *Арача таяк д гер* (накыл). 2. Ылалашдырыҗы адам, тараплар ар сында геплешик гечириленде гатнашян адам я-да г рама, барлышдырыҗы адам.

АРАЧЫЛЫК [а:рачылык], Тараплар арасында ыл лашыга ярдам эдиҗилик.

АРАЧӘК [а:рачәк], Территориялар арасындакы чә серхет. *Арачәкден он секиз саны мөҗекден ыбарат о даның бизиң топрагымыза бака геченлиги аныкланы дыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Арачәги бо янлара рехимсиз дараярыс* (Ата Салых, Сайланан эсе лер).

АРАЧӘКДЕШ [а:рачәкдеш], Арачәги бир болан, се хетдеш; гоңшы. *Киев районында, сәхра билен арачә деш серхетде полякллар яшапдырлар* (СССР тарыхы)

АРАЧӘКЧИ [а:рачәкчи], Серхет горагының харбы э гери, серхетчи. *Дагың үстүне арачәкчи гошунлары г тирип, Аллаяр тулум билен Гурдуң өз женаятыны үстүнде тутулмагына себәп болан бейлеки огланҗы ды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол диңе авчы дә Ватан сакчысы, Сөвер Ватанмызың арачәкчиси* (Н. По ма, Сайланан эсерлер).

АРБИ'ТР, Арачы, ылалашдырыҗы, битарап судь бекевүл.

АРБИТРА'Ж, Җеделли меселелери чөзйән гурам *Халкара арбитражы. Дөвлет арбитражы.*

АРВАНА, *зоол.* Инен дүе. *Догрудан хем йүкчи арв наларың йүк чекмекден яна өркүҗиниң гапдаллары ягы боларды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Арванаңың йүк галмаз, Ела гирсең нер билән* («Түркмен халк шахыр на дөредиҗилиги»).

АРВАХ, *миф. сер.* Ал II, 1. *Ол хемме адамының г зүне гөрүнмез, ол арвахдыр* (А. Говшудов, Көпетдагы этегинде). *Сен ынсан тохумындан дәл-де, арвахмы, җы мы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол өзүни гара ба яндыр, гөзүне җынлар, арвахлар гөрүнйәндир хасап этд* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АРГАМАК, 1. *зоол.* Даг кейиги. 2. *көн. с.* Бедев а

АРГАЧ, *докм.* Эршиң ичинден ики тараплайын найч билен гечирилйән йүплүк. *Чеп эли билен докманы басы аргаҗыны гечирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ар гаҗы эндиган бермеклиги биркемсиз ерине етирди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АРГЕНТИНАЛЫЛАР, Аргентинаның ерли халкы эсасы илаты.

АРГО', Айратын социал топарың йөрите сөзлер шертли аңлатмалар.

АРГО'Н, *хим.* Химики элемент, гөгүмтил ышык берйә ренксиз, ыссыз газ.

АРГОТИ'ЗМ, Арго дегишли сөзлер ве аңлатмалар

АРГУМЕ'НТ, *мат.* Гарашсыз үйтгейән улулык.

АРГЫН [а:ргын], Ядап халыс болан, ядав. *Аргы гөрнүш. Адамларың йүзи аргын гөрүнйәрди.*

АРГЫНЛЫК [а:ргынлык], Аргын, ядав халда болмак лык, ядавлык. *Сизиң полкуңызда аргынлык дүюлма ярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Етгинҗеклер в җахыллар болса аргынлыкларына гараман, ики топар болүнип, пөкги ойнаярдылар* (А. Говшудов, Повестле ве хекаялар).

АРГЫНЧЫЛЫК [а:ргынчылык], *сер.* Аргынлык. *Сөйгүли дост, мәхрибан ёлдашлар арасында узак ёлуң аргынчылыгы гөге соврулан ялы ёк болуп гитди* (К. Ишанов, Ватан үчин).

АРГЫШ, Сөвда эдип бир юртдан дәне, галла гетирмеклик. *Пөкген аргышдан гетиренже дәнесини бизиң өйүмизде йыгшырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гыш азыгыны эдинейин — дийип, бир-ики ганар йүң, бир-ики ганар көмүр билен Аркажа аргыша гитдим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АРГЫШЛАМАК, Аргыша гитмек, аргыша гидип галла гетирмек. *Дашховуздан, Хывадан аргышлап гелйән кервенлер олары гөренлеринде горкдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АРГЫШЧЫ, Аргыша гидип галла гетирйән адам. *Оларың белент суссы, әгирт кешби еке дүекешлерин, еке аргышчыларың дәл, оларың душларындан геченлерин гөвнүнде-де оңат тәсир галдырярдылар. Эмма хәзирки кервен, хәзирки аргышчы бүтинлейин башгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АРДАНА [а:рдана], Көшексиз сагдырян дүе я гөлесиз сагдырян сыгыр.

АРДУРЖА, *гепл. д.* Арманлыжа, бидережик, нәхак ере. *Вах, онуң үчин дәл-де, ардуржа 51492 көйүп гитжек — дийип, чыкып гитди* («Токмак» журналы).

АРДЫЛМАК, 1. Арассаланмак, тәмизленмек. *Экин мейданындакы япларың хеммесиниң ичи ардылды.* 2. Дашының габыгы айрылмак, союлмак. *Етерлик мукдарда согандыр картошка ардылды.*

АРДЫНҖЫРАМАК, Үсгүрип ардынмак, үсгүрип богазыны арчамак; әхем-әхем эден болуп сеслемек. *Арасы фанер билен кесилен бейлеки жайдан кимдир бири дуйдурыш берен ялы әхеңде ардынжырады* («Совет эдебияты» журналы). *Егор тирсегини дивана берип галды-да, ардынжырап, баш атып ышарат этди* (М. Горький, Эне). *Булут текизленипдир, ягса герек — дийди-де ардынжырады* («Колхоз гүнлери»).

АРДЫНМАК I, *сер.* Ардынжырамак. *Ол довшуки гайшардып, ардынып, ики саны адамыны алып гечди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Халназар ябыдан әвмезлик билен агып, ягжымык сеси билен ардынды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АРДЫНМАК II, Өзүң үчин бир зады ардып арассаламак. арассаланмак.

АРЕ'НА, 1. Циркде оюн гөркезилйән ер. *Соңра аренада гөзбагчы пейда болды.* 2. Мейдан, угур. *Бизиң түркмен совет языжыларымыз рус доганларымызың көмеги билен барып-ха Ватанчылык уршы йылларындан совет эдебиятының Бүтинсоюз аренасына чыкып уграндылар* («Токмак» журналы).

АРЕО'МЕТР, *физ.* Сувуклыгың дыкызлыгыны, удел аграмыны такыкламак үчин уланылян абзал. *Бу максат үчин ареометр дийилйән абзал уланыляр* («Физика курсы»).

АРЖАҢ [а:ржаң], Арлы, намыслы. *Бу даглылар аржаң жемендедир* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Аржаң адам.*

АРЖАНАК, *көн. с.* Эдермен, догумлы, батыр.

АРЗ, 1. Бир зада нәразычылык билдирилип эдилйән шикаят. *Баяра арз эдип, дивана гирдим* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Менің чыным, өзем ики-үч гүне ченли хасаплашмасаң, барып батрачкома арз этжек* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 2. Адалатсызлыгы, нәдогрулыгы ве ш. м. ёк этмек максады билен эдилйән ресми шикаят. *Богдан Хмелницкий Варшавада шовсуз арз эдишлерден соңра, казаклары гизлин маслахата йыгнапдыр* (СССР тарыхы). 3. Хайыш, йүз тутма. *Айлар! Белки, арзым кабул эдерсиниз* (Б. Кербабаев, Айлар). *Арзымы эшитгил арабың шахы, Гүлендам дек сөвер яры гөрмедим* («Гөроглы» эпосы).

АРЗА, Бир зат хакда хат үстн билен эдилйән шикаят, хайыш. *Менің шу арзамы район халк судуна бир етир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оглуң-да шу йыл гитмәге гөвнемейәр, галмак үчин арза язды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Билерсиниз, там салдырып гөрсеңиз, Хөкумет көмек бийр, арза берсеңиз* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АРЗАН [арза:н], Нырхы пес болан, гыммат дәл, бахасы аз болан. *Бу икиси хасап эдишип, жеделлешип, бири ящиги арзан дүшүрйәр, икинжиси болса себеди арзан дүшүрйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оларың нырхлары-да гечен йылдакысындан хас арзан* («Совет Түркменистаны» газети). *Затлар өрән арзан ве бол болмалы* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Арзан дүшмезлик — аңсат дүшмезлик. *Эмма бу сынанышык немецлере арзан дүшмеди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Бейле зат саңа арзан дүшмез, Сапа!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

АРЗАНЛАДЫЛМАК [арза:нладылмак], Бир задың нырхы песелдилмек, бахасы арзан эдилмек, ашакладылмак. *Китапларың нырхлары орта хасап билен 18 процент арзанладылды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АРЗАНЛАМАК [арза:нламак], Нырхы песелмек, арзан болуп башламак, бахасы ашакламак. *Картошканың шейле хем келемиң нырхы гечен йылың шу дөврүндәкисинден үч эссе диен ялы арзанлады* («Совет Түркменистаны» газети).

АРЗАНЛАТМАК [арза:нлатмак], Нырхыны песелтмек, арзан этмек, бахасыны ашаклатмак. *Көп уланылян өнүмлериң бахаларыны барха арзанлатмак ише барада дегишли чәрелер гөрүлйәр.*

АРЗАНЛЫК [арза:нлык], *сер.* Арзанчылык.

АРЗАНЧЫЛЫК [арза:нчылык], Гыммат дәллик, нырхы песлик, арзанлык. *Хәзир бизде хемме ерде арзанчылык.*

АРЗАЧЫ, Арза берен адам; арз эдеген адам. *Эзизе думлы-душдан арзачылар хем ягып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АРЗУВ, Бир зада болан хөвес, ислег. *Шонуң ялы окамагы хем рус дилине өкделемеги арзув эдйәрдик* («Токмак» журналы). *Бейик арзувлара бесленен несил, Уршуң одун сөндир ол үзүл-кесил* («Октябрь ялкымы»). *Онда гурплы ве шатлыклы дурмушда яшамак арзувы бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Инженер болмаклык Күмшүң арзувыдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Арзува етмек — өңүнде гоян арзув-ислегин амала ашмак, максада етмек.

АРЗУВДАШ, Эдйән арзувлары бир болан. *Ол йигитлер умытда арзувдашдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АРЗУВЛАМАК, Арзув этмек, ислемек. *Арзувлап тапмадым ол ала гөзи, Тойлар-томашалар тута билмедим* («Гөроглы» эпосы).

АРЗУВЛЫ, 1. Арзув эдилйән, ислегли, гарашылян. *Беглер, сизиң арзувлыкыз, Гелди, Өвез оглум, гелди* («Гөроглы» эпосы). *Мерет дийди: — Сонам, хачан той болар? Арзувлы пурсатлар нәвагт гелер?* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). *Эмма сениң ол ерде, менің бу ерде нәразылыгым билен ол арзувлы гүн гелмез* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Арзувы, ислеги көп болан.

АРЗЫЛЫ, Гадыр-гымматы көп болан, говы гөрүлйән, хормат гоюлян. *Эмма велин, арзылы мыхманың элинде диңе бир газетден башга совгат ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Нежис душманлар ниреде арзылыны ызарлаяр — дийшип гынанярдылар* (А. Дурды-

ев, Сайланан эсерлер). *Парахатлык! Ер шарының миллионларча адамларының иң арзылы ислеги шу сөз билен багланышыклыдыр* («Мыдам тайяр» газети).

АРЗЫ-ХАЛ [арзы-ха:л], Ягдай, хал-ахвал. *Ики яралы ёвнуң арзы-халыны айдышмагына мумкинлик бермеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шатудуң астында олар отурып, Арзы-халын бир-бир беяк эдишди* (Р. Сейидов, Багтлылар).

АРИО'ЗО, Кичирәк ария. *«Зөхре—Тахыр» операсындан Тахырың ариозосы.*

АРИСТОКРА'Т, Аристократия дегишли адам, буржуаз юртларда ёкары гатлагың векили.

АРИСТОКРАТИ'ЗМ, Дворянчылык-буржуаз жемгыетинде: аристократа махсус болан гылык-хәсиет.

АРИСТОКРАТИК, Аристократия хас болан, аристократия эсасланян. *Боярлар думасы аристократик эдара болупдыр. Новгород ол вагтларда барха феодаллык аристократик республикасы хәсиетини алыпдыр* (СССР тарыхы).

АРИСТОКРА'ТИЯ, 1. Феодал ве капиталистик жемгыетинде: дворянларың, агалык эдйән сынпың ёкары гатлагы. 2. *тар.* Гадымы Грецияда дөвлет хәкимиетиниң бир формасы.

АРИФМЕ'ТИКА, Цифрлер билен аңладылян санлар хем-де оларың үстүнде ишлемек догрусындакы ылым, таглымат. *Гөзенекли дептери арифметика үчин пейдаланярлар* («Токмак» журналы). *Арифметика сапагы.*

АРИФМЕТИКИ, Арифметика дегишли болан. *Арифметики гөнүкме.*

АРИФМО'ГРАФ, Өз-өзи механики суратда хасаплап, лентаның йүзүне язян механизм, абзал.

АРИФМО'МЕТР, Арифметики амаллары механики суратда хасаплаян механизм, абзал.

А'РИЯ, *сазч.* Көпленч операда оркестриң сазандарлык этмеги билен бир адамың сеси үчин чалынян саз эсери, шонуң ялы-да бир адамың сеси билен айдылян айдым. *«Шасенем—Гарып» операсындан ариялар ерине етирилйәрди* («Колхоз гүнлери»).

АРҚА I, 1. Гөврәниң эгинден инче биле ченли болан тутуш бөлеги. *Аркасы мәхнет торбалы, гара дере батып, бир аял гапдалымыздан гечип гитди* («Токмак» журналы). *Ләлик чага ялы, хемише аркаңыз сыпалып дурар өйдйәмисиңиз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дешли гаррының аркасы чыгжарярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың сырт йүзи, терс йүзи, еңсеси, ыз тарапы. *Нирдендир арка тарапда гөз етмейән бир ерден узага атян агыр топлар газаплы сеслери билен ёлбарс ялы арлашярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Өйүң арка йүзи.* 3. *гөч. м.* Даянч, голдав, хемаят. *Байларың хилели дүвнүни чөшүп, Гарыбың аркасын чаландан сечиң!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Сен, гардаш, адамлара говы арка дурярсың* (М. Горький, Эне). *Дагдан аркасы боланың, дашдан йүреги болар* (накыл). 4. Көмекчи сөз ролунда: *Ол какасының аркасындан абрай газанжак боляр.* ◇ Арка дурмак — бириниң тарапыны чалмак, бириниң бәхбидини горамак, голдамак. Арка тутунмак — бириниң көмек этмегинде, голдавында, хемаятында болмак. Аркасыны тутмак — тарапыны тутмак, арка дурмак, тарапыны чалмак.

АРҚА II, Несил айланышыгында хер бир несил. *Халычыдыр гаррың еди арка несли* («Совет эдебияты» журналы).

А'РКА III, *архит.* Яй гөрнүшинде гурулян гурлушык, яй гөрнүшинде эдилйән бина.

АРҚАБА-АРҚА, *сер.* Аркама-арка. *Чопанлар маллары аман сакламак үчин, өзлериниң ата-бабаларындан аркаба-арка гелйән бай тежрибә даяндылар* («Совет эдебияты» журналы).

АРҚАДАГ [аркада:г], Якындан голдав берйән, аркаңы тутян, тарапыны чалян.

АРҚАДАЯНЧ, Голдав берйән, хемаят эдйән, тарапдар. *Еке мен дәл, мен дек муңлап етишйәр, Хеммесем халкымың аркадаянжы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сенден башга мениң аркадаянжым ёкдур. Ашыр билен Мавы Чернышовың ынамдар аркадаянжыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АРҚАЙЫН, Рахат, ховатырсыз, асуда, чекинмән, бөкденчсиз, кынчылыксыз, ынжалыклы. *Мен оны аркайын этдим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бар, аркайын бол, хачан ишиңи гутарсаң, шонда гел* (Мыралы). *Аркайын дем аляр ишден геленде, Сайланяр, сайлаяр сайлав боланда* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Шейле-де болса, олар галмагалсыз өрән аркайын гүрлейәрлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Миналары айрып, бир нәче ерден аркайын гечмәге көчелер ачдылар.*

АРҚАЙЫНЛАНМАК, 1. Аркайын болмак, өзүни аркайын этмек, гөвнүни хош этмек, канагатланмак, ынжалмак. *Газаныланлар билен аркайынланмак болмаз* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бирине ынанмак, бирине бил багламак. *Достум, мен саңа аркайынланып гелдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АРҚАЙЫНЛАШМАК, Аркайын болушмак, ынжалыг башламак. *Ол өзүнден, өз гелжегинден шейле аркайынлашыпды, хатда гадамларыны ере басанында, аякларында куввәт сызды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АРҚАЙЫНЛЫК, Рахатлык, асудалык, дынчлык, аладасызлык, ынжалыклылык. *Малыңы гаты гыссама-да аркайынлык билен сүр!* («Гөроглы» эпосы). *Хава, мен асыл гарашып отырын-да! — дийип, узынак адам аркайынлык билен айтды* (М. Горький, Эне).

АРҚАЙЫНСЫРАМАК, Өзүни аркайын алып бармак, хас аркайын болмак, өзүни аркайын дуймак.

АРҚАЙЫНСЫРАТМАК, Бирини аркайын этмек, аркайын болмагына себәп болмак.

АРҚАЙЫНЧЫЛЫК, *сер.* Аркайынлык. *Олар хем аркайынчылыга салайсалар, иши кынлашдырарлар* («Колхоз гүнлери»). *Пагта хасылыны йыгнамакда аркайынчылыга ёл бермели дәлдир.*

АРҚАЛАМАК I, Арка гөтермек, арка алмак. *Ол одуны аркалап чекйәрди.*

АРҚАЛАМАК II, 1. Эерлемек я-да ганна салмак, үстүне жул атмак, үстүне кече япмак (ат, эшек ве ш. м. хакда). *Мыхман эйәм атдан дүшүп, оны аркалапды* («Совет эдебияты» журналы).

АРҚАЛАНМАК, 1. Бириниң көмегине даянмак, бириниң голдавына аркайын болмак, тарапың тутулжакдыгына ынам билдирмек. *Биз дайхан вепасына ынанярыс шолара аркаланярыс* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Эерленмек, үстүне жул, кече япылмак. *Жигитлериң атлары аркалангыды.*

АРҚАЛАТМАК, Эер, ганна салдырмак, үстүне жул кече япдырмак. *Аты аркалатмак.*

АРҚАЛАШМАК, Бири-бирине көмеклешмек, гезекленшип бири-бирине ярдам этмек, өзара ылалашып, бири-бирине көмек этмек. *Ялкап досты Чаряр биле Аркалашып ерин экди* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Комсомолчылар дайханлара гөзлешйәр, Хожалыклар аркалашы бирлешйәр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ондан соң хем аркалашарыс ахыры* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Аркалашан ёв гайтар* (накыл).

АРҚАЛАШЫК, Өзара ылалашыклы көмек, гезекленгезегине эдилйән ярдам, достлуклы гатнашык. *Шу ык гарып машгала аркалашык билен дайханчылык ишин башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АРҚАЛАШЫКЛЫ, 1. Өзара ылалашыклы, өзара көмекли коллектив. *Адамзат хич вагт бизиң дөврүмиздәки ялы агзыбир ве аркалашыклы яшамандыр* («Сов

эдебияты» журналы). 2. Агзыбир, достлуклы. *Диймек, канунык хемме маддасы боюнча, хер бир ягдайы аркалашыклы дерҗемәге себәп тапыляр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Олар аркалашыклы яшаярлар.*

АРҚАЛЫ I, I. Гиң сагрылы, гиң ягырнылы, аркасы улы болан (мал хакында). *Аркалы ат. Аркалы улаг.* 2. Тапавутлы, говы, гиң. *Сен ол ишлериң биринде хем дурман гитдиң, шиндем башлык аркалы адам* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Болса-да гелин өрән аркалы ве асыллы машгала экени* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

АРҚАЛЫ II, I. Тарапдары бар болан, голдавлы, даянчлы. *Мен бикәрлери халамасам-да, саңа гезек геленде гаты аркалыдырын* («Мыдам тайяр» газети). *Аркалы көпек гурт алар* (накыл). 2. «Көмеги билен, үсти билен» диен маныларда гелйән послелог. *Биз оны диңе фамилиясы аркалы танаман, әхли кешбинден хем танаярдык* («Совет эдебияты» журналы). *Бактериялары микроскоп аркалы ёрмек боляр.*

АРҚАМА-АРҚА, Несилме-несил, бир нәче арка боюнча.

АРҚАН I, Симден я-да сүйүмден ишилип эдилйән ёгын йүп.

АРҚАН [арка:н] II, 1. Арканлыгына, аркасына, ягырнысы ашак, еңсе. *Или алдап, аркан дүшүп ятанлар, Пагталык дийип бирин икә сатанлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ол бойнуның сандыравук хем гүйчли херекети билен келлесини аркан ташлады* (М. Горький, Әне). *Чүйшегөз күкрегине ченли ёрганы чекип, аркан дүшүп, кушетканың үстүнде ятырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Бир задың ызына, терсине тарап. *Отургыжың ягырныңа сөйгет берйән ери аркан язылып гитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Душманларың гатырлары, ябылары үркүп, аркан серпдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Учуп гелйән гушлар аркан серпикди.*

АРҚАНҖАҚЛАМАҚ [арка:нҗакламак], *сер.* Аркан-ламак II. *Серхең баш эгип, арканҗаклап чыкып гиденден соңра, Хекимилмүлк шол өңки ягдайында гуран агач ялы болуп дурды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АРҚАНЛАМАҚ I, Аркан билен даңмак, багламак.

АРҚАНЛАМАҚ [арка:нламак] II, Аркан чекилмек, ыза чекилмек, гөтинжеклемек.

АРҚАНЛЫГЫНА [арка:нлыгына], *сер.* Аркан II. *Өз-өзлеринден довул тапып, арканлыгына серпдилер* («Гөроглы» эпосы). *Гапыны ак йүзли, йылгырып дуран, сары сачы арканлыгына даралан гелин ачды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АРҚАСЫЗ, Тарапдары болмадык, голдавсыз; хоссарсыз.

АРҚАСЫЗЛЫК, Голдавсызлык, тарапдары болмазлык, тарапыны тутян болмазлык; хоссарсызлык.

А'РКТИКА, Ер шарының Демиргазык поляр области. *Совет Арктикасы.*

АРКТИКИ, Арктика дегишли болан, Арктика хас болан.

АРЛАМАК, 1. Гүйчли сес чыкармак, гыгырмак, элхенч сес этмек. *Гырат арлап атылмаса, Шир, пелең дей топулмаса* («Гөроглы» эпосы). 2. *төч. м.* Ерликсиз чишмек, хайбат атмак, гүплемек. *Пейдасы ёк «болсун» экип гүрләниң, Нетиҗе бермежек хар дек арланың* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Намарт аш үстүнде арлар* (накыл).

АРЛАТМАК, Гүйчли, айылганч сес этдирмек, арлап дурмагына себәп болмак.

АРЛАШМАК, Көп болуп арламак, бир нәче болуп арлап дурмак. *Шол мейданда трактолар арлашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АРЛЫ I, «Йыл, томус, гыш» ялы вагт аңладян сөзлериң өңүнден гелип, «бүтин» манысыны аңладян сөз. *Арлы томсы гүнүң ашагында гезмекден бугдайреңк йүзлери гара яныk болан йигитлериң ягырнысындан чыкан дерлери меле көйнеклерини шорладыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол өзлериңң мәхрибан өйи хакында пикир эдйәрди, арлы гыш чөлде болуп, атасы билен бирликде башындан гечирен вакаларыны бирин-бирин ятлаярды* («Совет эдебияты» журналы).

АРЛЫ [а:рлы] II, Өжи, ары бар болан, өчли. *Арлы адам. Арлы галмак. Арлы болмак.*

АРЛЫҚ, Бәбек гундаланда ашагына дүшелйән бөлек мата. *Йүп үстүнде арлыклар асылышып дуряр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АРЛЫҚГӨЛ [арлыкгө:л], Чувала салынян нагыш. *Бир гезек ол, сөвдагәрлериң биринден полковниге ораяна дүйнхалы, арлыкгөл халы-чувал алып берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АРМА [а:рма], *гепл. д. сер.* Армаверн. *Байрам билен Хүммет ага сеялка билен янашык йөрәп, оңа: — Арма, Дерягулы ага! — дийип гыгырдылар* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АРМАВЕРИ [а:рма:вери], Ишләп дуран адама «ядама» диен маныда йүз тутулып айдылян сөз. *«Армаверин, гайрат эдиң!» дийәр-де, Дыкгат берйәр гөк деңиз дей пеллере* («Совет эдебияты» журналы). *Нәзикҗамал эҗе, армаверн!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АРМА'ДА, Харбы гәмилерин ве самолётларың улы бирикмеси. *Шол эскадра «еңилмез армада» дийлип ат берлипдир* (Орта асырлар тарыхы).

АРМАҚ [а:рмак], Ядамак, ядап лежиң чыкмак, ядап халыс болмак. *Арып ядан болсаң, мен сени сүйреге алайын* («Гөроглы» эпосы). *Пөкги мирап арып гелендир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Арман-ядаман, кувват тапың! Салам гызлар, армаң!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

АРМАҚЛЫҚ [а:рмаклык], Ядамаклык, ядап халыс болмаклык. *Ишде армаклык болмаз.*

АРМАН [арма:н] I, 1. Етилмедик максат, дурмуша гечмедик арзув. *Айсолтан биле гошуны бирикдирип билсе, Бегенҗиң дүнйәде арманы ёкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Өкунч, пушман, өйке, кине. *Сүйтхорларың арман галды жанында. Арманым көп өңки өтен вагтыма, Башым айлап, шикес берди багтыма* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Желлатлар тапмасын дердине дерман, Йүрегинде галсын даг билен арман* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Бүргүт пенҗесинде, хазан елинде, Арман галды гөзел дагың гүлүнде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Арман чекмек — ахмыр чекмек, гаты гынанмак, өкүнмек.

АРМАН [арма:н] II, Шовсузлыга учраланда эдилйән өкүнжи билдирйән «вах, бидерек, нәхак» ялы маныларда гелйән үмлүк. *Йүз элли йыл болды догланың бәри, Арман, сен гөрмедиң оңат заманы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гаты говы машгала, арман, сачы инчежик экени* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ине, арман, танышманыңыз болмандыр — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Арман, элимден сыпайды.*

АРМАНЛЫ [арма:нлы], Арманы галан, максадына етмедик, арзувлы, арзувы говушмадык. *Гатная-гатная бир йылда ирдим, Дүелер арманлы гитди, Меңли хан* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Инди бу өйден чыкмак— арманлы өлмекди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АРМАНЛЫЛЫК [арма:нлылык], Ахмырлылык, максадыңа етип билмән галмаклык, арзувыңа говушман галмаклык.

АРМАНСЫЗ [арма:нсыз], Ахмырсыз, арманы болмадык, арманы галмадык. *Адалат угрунда өз өмрүни белли максада гурбан эдйән адамының өмри армансыз гечйәр диен пикири оядыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АРМАНСЫЗЛЫК [арма:нсызлык], Ахмырсызлык, арманы ёклук, арманлы болмазлык.

АРМАН-ЯДАМАН [а:рма:н-я:дама:н], Бирсыхлы, дынувсыз, хемише, ядавлыгы билмән. *Самодержавийәниң реакцион ролуны рехимсиз суратда паш эдип, икиси-де арман-ядаман гөреш алып бардылар* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

АРМАТУ'РА, 1. Бир аппаратың, машының энҗамлары, абзаллары, шайлары. 2. Демирбетон десгаларың демирден эдилйән эсасы. *Суварыш ·ярларының арматурасы сувуң сарп эдилишини сазламак ве каналларда сувуң белентлигини белли бир дереҗеде сакламак үчин герекдир* (Ф. Г. Севостьянов, Түркменистанда говачаның суварылышы).

АРМАТУРАЧЫ, Арматура гурмак боюнча специалист, гурлушык ишчиси. *Ол ере Украинадан арматурачылар гелдилер* («Пионер» журналы).

АРМЫТ, *бот.* Сүйнмегрәк хасыл гетирйән агач хем-де онуң мивеси. *Дүрли реңкдәки мәхнет армытлар саллanышып гөрүнйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ала дагың армыды, Энең-атаң бармыды? Сени яда береңиң Ики гөзи көрмүди?* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Хер хили мивели армыт-алмалы, Инҗирли баглары бардыр курортың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АР-НАМЫС [а:р-на:мыс], Хая-шерим, ыграр, выждан. *Ар-намыс сакламак.*

АР-НАМЫСЛЫ [а:р-на:мыслы], Хая-шеримли, ыгрaрлы, выжданлы. *Ар-намыслы болмак. Ар-намыслы адам.*

АРПА, *бот.* Көпленч язда экилйән, дәнеси гылчыклы өсүмлик ве онуң дәнеси. *Дашардакы оҗакда уллакан газан атарып, арпа унундан сыгыр ашы биширмәге башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бугдайлар хем арпалар, Болсун муңа сарпалар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хан күйли колхозың арпа-бугдайларының ерлерини сүрмекде, ерлере пел-чил чекмекде җан эдип ишледи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АРПАЛЫ, 1. Арпасы бар болан, арпа экилен. *Арпалы мейдан.* 2. Арпа салнан; арпа гарылан. *Арпалы чөрек. Арпалы халта.*

АРПАГАН, *бот.* Арпа меңзеш, башы гылчыклы ябаны от, өсүмлик. *Арпаганың балдагыны алдылар* («Совет эдебияты» журналы).

АРРЫК, 1. Хор, этсиз-гансыз, сүңклери чыкышып дуран. *Гөк йүң шарф онуң аррык, дамарлак бойнуна оралгыды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Онуң озалдан хем аррык йүзүниң тумшуклары гысыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аррык адам. Аррык дүшен мал.* 2. Гурпдан дүшен, гүйжи гачан, говы хасыл бермейән (ер хакда). ◇ Аррыгыңы гынамак — бир задың угрунда хеләк болмак, бидерек алада этмек. *Аррыгыңы гынама, сенем пу-уч! Бизиң үчин аррыгыңызы гынамаң* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дутар чалып, айдым айдып билйән адамдан көп зат ёк, бирнеме аррыгыңы гынамак герек ве олары тапып гетирмек герек* («Токмак» журналы).

АРРЫКЛАМАК, 1. Хорланмак, аррык дүшмек, этсиз-гансыз болмак, эти гачмак. *Онуң маллары бу йыл бир кеселе ёлуганлыгы себәпли, җуда хор дүшүпди, аррыклапды* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Эмма еди яшы долан чага айңалып билмейәрди, шем ялы кем-кемден эрейәрди, аррыклаярды, чөпе дөнйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гүйчли аязда иймсиз маллар аррыклаяр.* 2. Көп экин экилип гурпдан дүшмек, гүйжи гачмак (ер хакда).

АРРЫКЛАТМАК, Хорламак, аррык дүшүрмек, гүйжүни гачырмак (ер хакда).

АРРЫКЛАЧ, Ончаклы этли-ганлы болмадык, семиз дәл, хоррак. *Аррыклач адам. Аррыклач мал. Аррыклач гөрнүшли болмак.*

АРРЫКЛЫК, Этсиз-гансызлык, эти гачанлык, хорлук.

АРРЫЛДАМАК, *сер.* Арламак.

АРРЫЛДЫ, Кәбир хайваның, улы машының гүйчли сеси.. *Кәвагтлар дүшүксиз аррылды эшидилйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

АРСЕНА'Л, *харбы.* 1. Ок-дәри, яраг сакланян җай, харбы энҗамлар склады, горхана. 2. Яраг ве гошун энҗамларыны тайярлаян кәрхана.

АРСЛАН, *зоол.* Пишиклер машгаласындан болан гытык сары түйли, эркеклериниң бойны түйлек вагшы хайван, шир, пелең, ёлбарс. *Дагың арслан, ширлери алкыш эдйәр жаныңа, Гарсакларың гаргыңжы гелмез голай яныңа* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Нешүм етсе, болан кәриң пири мен, Дагларың арсланы, чөлүң шири мен* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Арслан йүрек — *сер.* Йүрек. *Арслан йүрек, горкмазак, Гүйжи кәнлере шөхрат* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

АРСЫЗ [а:рсыз], Ар-намысыны сакламаян, намыссыз, бинамыс. *Арсыз адам. Арсыз болмак.*

АРСЫЗЛЫК [а:рсызлык], Ар-намысы болмазлык, намыссызлык, бинамыслык, ар-намысы саклап билмезлик.

АРТ [а:рт], Арка, ыз тарап, сырт, ыз. *Ала көпек хасланаклап, арт аяклары билен гар тозадып, онуң өңүнден чыкды* («Колхоз гүнлери»). *Гөтерип атының ардына алды* («Героглы» эпосы). *Дүе ики ардыны ёкары галдыранда, Маманың йүзи боз-яз болуп:—Я алла! — дийип, аркан гайышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АРТБАГЫШ [а:ртбагыш], Гара өйүң гөзенеги, ачылян ери, дүйп тәрим тарапы. *Ол сейкин-сейкин басып, өйүң артбагшына бакан айланды. Ника окалып башланалы бәри, өйүң артбагшына гечип, «багчының багшы кесйән» сынды жыгылдысы-да шол бада дынды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АРТБУЖАК [а:ртбу:жак], 1. Отыръер, тәрет ери. *Ягыш гурчугының беденине лупа билен середип, өң тарап уҗунда агыз дешигини, бейлеки уҗунда болса артбужагыны гөрмек боляр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). 2. Мешик, янлык ялы гапларың ики арткы бужагы.

АРТДЫРМАК I, 1. Артып галдырмак, сүйшүрмек. 2. Көпелтмек, санының өсдүрмек, үстүне гошмак. *Тыгшытлык дайханың ачар ёлуны, Гүйчлендир хожалык, артдыр малыны* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Екарландырмак, гүйчлендирмек. *Харманың дүйбүнден туран агы сеси ол гуссаны хас хем артдырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Өнүмчилиги артдырмак үчин социалистик ярыш гиңден йайбаңланып башлады* («Эдебият»).

АРТДЫРМАК II, 1. Бирине сүпүртмек, арассалатмак, тәмизлетмек. *Дөле артдырмак. Ятаклары артдырмак.* 2. Габыгыны айыртмак, дашының хамыны сойдурмак. *Кәшир артдырмак. Соган артдырмак.*

АРТДЫРЫЛМАК I, 1. Артыкмач галдырылмак, сүйшүрилмек. *Мүң манат пул артдырылды.* 2. Көпелдилмек, өсдүрилмек, үстүне гошулмак. *Алтынҗы бәшйыллыкда Красноводск портуның йүк доланышыгы ики эссе диен ялы артдырылмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Екарландырылмак, гүйчлендирилмек. *Бизиң колхозчыларымыз артдырылан гүйч билен ишлейәрлер* («Колхоз гүнлери»).

АРТДЫРЫЛМАК II, 1. Арасса этдирилмек, тәмизлетдирилмек. *Дөлелер артдырылды. Атларың ятагы артдырылды.* 2. Габыгы сойдурылмак, дашының хапасы айырдылмак. *Картошкалар артдырылып гутарылды.*

АРТЕЗИАН: артезиан гуюсы — буравланып газылып, сувы турбадан батлы чыкян гуйы. *Ики саны артезиан гуюсыны тәзе обада гурмак кесгитленипди* (А

Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бизиң көчәмизиң сувы совукды, Артезиан булагның чогы-да барды* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар).

АРТЕ'ЛЬ, I. Бир хүнәрдәки адамларың, эсасан хем сенетчилериң өнүмчилик бирлешиги. 2. Өнүмчилик серишделерини умумылашдырмак эсасында коллектив хожалыгы алып бармак үчин, гражданларың өнүмчилик бирлешигиниң эсасы социалистик формасы. *Москва районының Ленин адындакы оба хожалык артелинде малдарчылыгың иң гирдежили пудагы болан доңуздарчылык өрән чалт өсдүрилйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Артелиң дүзгүннамасыны көпчүлиге дүшүндирмек комсомолларың борҗы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол икиси дүйпде, артелден алан докмаларының үстүнде йүзлерини галдырман читйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Артеле табшырылан дүйп халыларың хеммеси биринҗи сортдан гечди.*

АРТЕРИАЛ, *анат.* Артерия дегишли болан. *Артериал басыш.*

АРТЕРИОСКЛЕРО́З, *мед.* Артерия склерозы, артерияның гапдалҗыкларының чишип галңамагы хем-де өз чеелигини йитирмеги билен пейда болян кесел.

АРТЕ'РИЯ, 1. Йүрекден бедениң әхли органларына ган йөредйән ган дамар. *Ганы келлә ве эллере әкидйән ири артериялар аорта яйындан айрылып гидйәрлер* (А. Н. Қабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). 2. *гөч. м.* Мөхүм арагатнашык ёлы.

АРТИ'ҚЛЬ, *грам.* Қәбир диллерде атларың хайсы рода дегишлидигини гөркезмек үчин оларың өңүнден гетирилйән овнук бөлек.

АРТИ'ҚУЛ, Харыдың хили я-да гөрнүши.

АРТИКУЛЯЦИОН, Артикуляция дегишли болан, артикуляция махсус болан. *Артикуляцион база.*

АРТИҚУЛЯ'ЦИЯ, Дил билиминде: сеслери эмеле гетирмекде геп органларының херекети.

АРТИЛЛЕРИ'СТ, Артиллерия харбы гуллукчысы.

АРТИЛЛЕ'РИЯ, 1. От ачян топ, миномёт, гаубица ве ш. м. яраглар. *Артиллерия лафети.* 2. Шейле яраглы гошун. *Артиллерияда гуллук этмек.* 3. От ачян яраглары техникасыны ве уланылышыны өвренйән ылым.

АРТИ'СТ, Сунгат эсерлерини сахнада көпчүлик өңүнде ерине етирмек билен мешгулланян адам. *Театрың гөрнүкли артистлериниң алтысы Ленин байрагына мынасып болдулар. Артистлериң чыкышы. Ат газанан артист.*

АРТИСТИК, Артисте дегишли болан.

АРТИСТЛИК, Артист болуп ишлемеклик, артистиң кәри. *Ол кино-театрлара томаша баранда болса: — Артистлигем говы кәр — диерди* («Совет эдебияты» журналы).

АРТЛАШМАҚ [а:ртлашмак], Ики болуп мүнмек (ата, эшеге, дүйә ве ш. м.). *Артлашып яба мүнмек. Артлашып дүйә мүнмек.*

АРТМАК I, 1. Артыкмач галмак, сүйшмек. *Эдилен чакдан пул өрән көп артды. Галла хем артып галды.* 2. Көпелмек, ёкарланмак, өсмек. *Мәхриниң гахаржаңлыгы хем артыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Колхоз мейданларында трактрларың саны йылсайын артяр.*

АРТМАК II, 1. Арассаламак, сүпүрмек, тәмизлемек. *Дөле артмак. Ишикдәки гары артмак.* 2. Габыгыны, дашыны соймак, габыгыны айырмак. *Картошка артмакдан бетер агыр иш ёк* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АРТЫҚ, 1. Сүйшүк, артыкмач, герегинден артып галан (зат). *Кассада гойсаңыз артык пулуңыз, Герек вагты алың, бошдур элиңиз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Көп, зыят; башга. *Он йыл яшадым велин, шондан артыгы башартмаяр* (М. Горький, Эне). *Манат ясаның оглы боланымда-да, шундан артык пул совуп билмерин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. *гөч. м.* Ажайып, айратын, тапавутлы, жуда, говы. *Өңкүден-де артык болсун овадан* (Н. Помма, Сайланан эсерлер): *Онуң эҗеси гызыны ченден артык сөйгәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мениң ол гызлардан нәмәм артык?* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). ◇ Ченден артык — өрән көп, герегинден артык.

АРТЫҚЛЫҚ, 1. Агдыклык, көплүк, зыятлык, артыкмачлык. *Ене бир күрүшгежик болайса, артыклык этмежек экен — дийди* («Токмак» журналы). 2. Тапавутлылык, айратынлык. *Онуң сенден артыкмачлыгы гөрнүп дур ахыры.*

АРТЫҚМАЧ, 1. Герегинден агдык, көп, артык, сүйшүк. *Дайханда малына эмлемәге артыкмач галла нireде?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гыяллаң хем дүелең нәче болса планы, Бизде артыкмач боля, сизде нәхили, достум?* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Планы артыкмажы билен ерине етирдик. Артыкмач өндүрмек. Артыкмач экмек. Артыкмач табшырмак.* 2. Ажайып, говы, оңат, гөзел, тапавутлы, айратын. *Хава, хава, оны билйән, онуң гаты артыкмач гызы бардыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Герексиз, бидерек, герегинден артык. *Ашырың оңа артыкмач азар береси гелмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Мундан бейлөк, инди, дагы. *Төверекдәки эйменч гөрнүше артыкмач чыдаман, Артык ичерик гирди. Артыкмач чыдара хич кимде такат галмадык ялы гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

АРТЫҚМАЧЛЫҚ, *сер.* Артыклык. *Ондан башга тәзе ак тамың артыкмачлыгы хакда-да сөзлейәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Шейле ёлуң хайсыдыр бир айратын артыкмачлыгы бардыр дийип, ыкрар этмек болмаз* («Совет Түркменистаны» газети).

АРТЫҚ-СУЙШУҚ, *сер.* Артык 1. *Артык-сүйшүк галланың барыны йыгнап табшырмак.*

АРТЫҚСЫРАМАҚ, Өзүни артык саймак, өзүни ёкары тутмак, текепбирлик, улумсылык этмек, гопбамсырамак.

АРТЫП [арты:п], Бир зада игениленде, кәйиниленде уланылян сөз. *Артып галмыш яра көп азар берди.*

А'РФА, Үчбурч гөрнүшли, какылып чалынян киришли саз гуралы.

АРФИ'СТ, Арфа чалян сазандар.

АРХАИ'ЗМ, 1. Көнелишен, уланылышдан галан сөз я-да грамматик форма. 2. *гөч. м.* Гечмишиң галындысы.

АРХАИК, Гадымы заманлара хас болан, көне, уланылышдан галан. *Архаик стиль.*

АРХЕО'ГРАФ, Археография боюнча специалист.

АРХЕОГРА'ФИЯ, Гечмишиң язув ядыгәрликлерини ылмы тайдан йыгнамак, язмак, нешир этмек иши билен мешгулланян ылым.

АРХЕО'ЛОГ, Археология боюнча специалист. *Археологлар шуның ялы горганларың көпүсини газып агтардылар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Совет археологлары Орта Азияда, Сибирде ажайып ачышлар этдилер.*

АРХЕОЛОГИК, Археология дегишли, археология махсус болан. *Археологик барлаглар. Археологик газып агтарыш.*

АРХЕОЛО'ГИЯ, Сакланып галан ядыгәрликлере эсасланып, гадымы халкларың дурмушыны, медениетини өвренйән ылым. *Газып чыкармаклык билен археология ылмы мешгулланяр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

АРХИ'В, 1. Көне ве гадымы документлер сакланян эдара. *Тарыхы материаллар сакланян архив.* 2. Эдараның көне документлер сакланян бөлүми. 3. Бир эдараның я-да адамың ишине дегишли голязмалар, хатлар ве ш. м. йыгындысы.

АРХИВА'РИУС, Архиве ёлбашчылык эдйән адам.

АРХИПЕЛА'Г, Бири-бирине якын ерлешйән деңиз адаларының жеми.

АРХИТЕКТО'НИКА, 1. Дең ягдайда дуран бөлеклерден эмеле гелен битевплик. 2. Геологик гурлушын, даг жисимлериниң ерлешишиниң умумы гөрнүши.

АРХИТЕ'КТОР, Жай гурлушыгы, архитектура боюнча специалист. *Ол Венецияның үсти билен архитекторлар чагырып гетирипдир* (СССР тарыхы).

АРХИТЕКТУ'РА, 1. Гурлушык сунгаты, жайларың бинасыны гоймак, жайлары салмак сенети. *Совет архитектурасы боюнча салнан ики гат жай өрән овадан гөрнүшлиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хәзирки заман архитектурасы. Гадымы греклериң архитектурасы.* 2. Гурмаклыгың стили, бина этмек стили. *Жайың архитектурасы. Архитектурасы непис жай.*

АРЧА, *бот.* Кипарислер машгаласындан болан хемише гөк өвсүп дуран агач. *Чүйшегөз оды өлчерйәрди, арча салярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мен саңа гумдан сазак гетирип берерин, дагдан хем арча гетирип берерин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Арча көпленч дагларда битйәр.*

АРЧАЛМАК, Хапасы ардылмак, бир задың ёлы, өңи арассаланмак. *Яп арчалып гутарылды.*

АРЧАМАК, Хашал отуны айырмак, отамак, артмак, арассаламак. *Дийдим мен гайдамда: — Ак сен парахат, Экинмиз гарашяр, арчадык ёлуң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АРЧАТМАК, Бир задың ёлуны, өңүни арассалатмак, хапасыны айырдырмак. *Яплары арчатмак иши узага чекмеди.*

АРЧАШМАК, Арчамага көмек этмек, арассаламага көмеклешмек.

АРЧЫН I, *көн. с.* Түркменистанда революциядан өң: оба советиниң башлыгы везипесини ерине етирен везипели адам. *Гаты гидерсиң, сен арчының оглы болдугың асман болдугың дәл* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Онуң гирдежисини болса оба арчыны элине-агзына етирмән алярды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Бир гезек оба арчыклары столуң башында сөхбет эдип отуран экенлер* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

АРЧЫН II, 0,71 метре барабар рус узынлык өлчеги. *Үч арчын махмал.*

АРЧЫНЛАМАК, Арчын билен өлчемек. *Өңки вагтларда матаны арчынлап сатыпдырлар.*

АРЧЫНМАК, *сер.* Ардынжырамак. *Ол геленде хемише арчынып гелерди.*

АРЫ I, *зоол.* Мөр-мөжеклер машгаласындан болан чакян, ганатлы мөжежик. *Онуң аягындан ары чакыпдыр. Арының зәхерин чекмедик, балың гадырын нәбилсин* (накыл). ◇ Арының өйжугини горжамак — дегмедиге дегмек, этмесиз иши этмек. Бал арысы — гүл ширелериниң бал эмеле гетирйән арылар машгаласы. Эшек арысы — бедени түйлек улы ары.

АРЫ II, Агач кесмек үчин полатдан эдилйән ири дишли ясы пластинка, гурал, ики адам болуп ишледилйән улы бычгы. *Егын агачлар ары билен кесилйәр.*

АРЫК [а:рык], *сер.* Яп. *Өйумизиң якынында барды бир чуңңур арык* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Зәхмет фронтунда гөреш гайнаяр, Хер эсгерде жошгун меңзйәр арыга* (Б. Кербабаев, Айлар).

АРЫП [а:ры:п], *көн. с.* Билимли, эдепли, пайхаслы, парасатлы. *Арып болсаң хабар алгын сөзүнден, Бир көйнеги бардыр эгри дызындан* («Гөроглы» эпосы).

АРЫШ I, Дини дүшүнжә гөрә единжи асман, женнет. ◇ Арша етмек — дабарасы даг ашмак, хемме ере йярамак, мәлим болмак. *Гүлүп середип дур онуң сураты, Халк ичинде арша етди шөхраты* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Өвүп арша чыкармак — *сер.* Өвмек. *Ол китабы өвүп арша чыкарды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

АРЫШ II, Арабаның гошулян малың ики тарапындан гелйән узын ве ёгын агачлары. *Фургоны көприкиң үстүне чыкарамызда соң, Жепбар ага онуң аршындан чекди, биз ызындан итекледик* (Б. Гулов, Хекаялар).

АРЪЕРГА'РД, Харбы йөрүш вагтында эсасы гүйчлерден ызда барян гошун бөлүми.

АС [а:с], *зоол.* Көпленч көне тамларда, хапа ерлерде болян хажжыга меңзеш кичижик алажа сүйренижи.

АСАВАЧ [асава:ч], Бир зат асмак үчин илдиргичли энжам. *Мерет жая гирди-де, пальтосыны асавачдан асды.*

АСАЛ, Бал; сүйжи зат, ширин зат. *Зәхмет чекдим, асал болды хөрегим, Арман ишле!... — дийип, жошяр йүрегим. Ёлбашчымыз партия асал гошды ашымыза, Эле алып эркимиз, етдик гөвүн хошумыза* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

АСАЛГА, *сер.* Асавач.

АСАН [а:са:н], *көн. с.* Аңсат, еңил, шовлы. *Мүшгил ишлериң асан болсун!*

АСБЕ'СТ, Ода чыдамлы материал хөкмүнде уланылян сүйүмли ак минерал.

АСГЫН, Гүйжи пес, гүйчсуз, говшак. *Намарт асгын гер хер ерде, Ёв гүн өзүн салар дерде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Арман, Гызларгүлден мен жүда асгын, Еке бир бу йыл дәл, хер йыл тиримде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Алып асгын болянчаң, берип өкде бол* (накыл).

АСГЫНЖАК, Гапдалдан гошулып, жана дерт болян, пәсгелчилик. *Онуң өзүниң улагы болманы үчин, бир барян керпене асгынжак болуп гитмели болды.*

АСГЫНЖАҢЛЫК, Биринден асгынлык этмеклик, гүйжи песлик, гүйжи етмезлик. *Асгынжаңлык этмек.*

АСГЫНЛАМАК, Гүйжи песлик этмек, басылып башламак, еңлип башламак, эжизлемек. *Асгынладың, еңсе бердиң! Гачыбердиң, Мустапа бег. Мен сенден асгынладым* («Гөроглы» эпосы).

АСГЫНЛЫК, *сер.* Асгынжаңлык.

АСГЫРМАК, Гаты сесли үсгүрен ялы эдип агзындан, бурнундан немли хова гойбермек. *Гөроглы асгырып ериндең турды* («Гөроглы» эпосы). *Сен бир сөз айдып, ярым сагат үсгүрйәрсиң, асгырярсың, ондан соң бейлеки сөзи айдярсың* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АСГЫРТМАК, Асгырмагына себәп болмак, асгырар ялы этмек.

АСГЫРЫШМАК, Ерли-ерден асгырмак, көп болуп асгырмак, билеликде асгырмак.

АСДЫРМАК, 1. Асылян ерден я-да ёкардан илдиртмек, бирине асып гойдурмак. *Пальтоны асдырмак. Гейимлери асдырмак.* 2. Дара чекип, өлүм жезасыны бердирмек. *Чапарың дилини кесдиржек болды, Буйрук берип, дардан асдыржак болды* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

АСИММЕТРИК, Симметрик дәл, дең дәл, бир өлчегде болмадык, нәлайык.

АСИММЕТРИ'Я, Айры-айры бөлеклериң дең гелмезлиги, бир өлчегде дәллик, нәлайыклык.

АСКЕТИ'ЗМ, 1. Яшайшың айшы-эшретлеринден сакланмаклык догрусындакы дини-мистики таглымат. 2. *гөч. м.* Дүнйәниң айшы-эшретлеринден эл чекмеклик, теркидүнйә болуп яшамаклык, теркидүнйәлик.

АСЛА [асла:], *сер.* Асыл 3. *Шагала шам үчин огул доган ёк, Оглундан, гызындан асла доян ёк* («Октябрь ялкымы»). *Асла дүйнки дайхан гызына меңземейәрсиңиз* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

АСЛЫЕТ, *сер.* Асыл 1. *Шонда Вепа Пётр хакында арз этди ве онуң аслыетини гүррүң берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аслыетинде хич бир зада укыпсыз бо-*

лан гаргалар бутин токайы агзына гарадярды (М. Горький, Эсерлер).

АСМА', Асылян, асылып гоюлян, асып болян. *Асма чыра. Асма терези. Асма сагат.*

АСМАК, 1. Бир затдан саллап гоймак, бир зада илдирмек, дакмак, гоймак. *Аяллара бөрүк йүкдур башлара, Алтын, күмүш асмак гара сачлара* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Йылымов телефоны асды* («Колхоз гүнлери»). 2. Дара чекип, өлүм жезасыны бермек. *Дартып дар агачдан асып ничесин, Хөкумни зор билен йөреден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Бир аякдан асмак — парх гоймазлык, бир меңзеш хасапламак. *Ине, шу сөзлерден чыкарсаң маны, Асма бир аякдан хемме ынсаны* («Совет эдебияты» журналы). Гулак асмак — *сер.* Гулак. *Сиз бир зат айтсаңыз, олар хөкман гулак асарлар* («Совет эдебияты» журналы). Нахар асмак — иер ялы бир зат биширип башламак, нахар тайярламак.

АСМАЛЫК, Гелин алмага гидиленде дүйәниң ики гапдалындан дакылян я-да диварың йүзүне герилйән дүрли мата бөлежиклеринден эдилйән дөрт бурч безег. *Эйваның диварларының йүзлерине асмалык, дүебашлыклар гердилер'* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гапыда дуран эркегиң ховудының ики янындан яшыл бегресден халы герлип, үстүнден асмалык асылыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АСМАН [асма:н], 1. Ериң йүзүндәки гөрүнйән атмосфера — гүммез гөрнүшиндәки гиңишлик. *Асманың йүзүнде болмаса-да Ай, Гар шөхле салярды ериң йүзүне* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гиҗәкиң хениз шам салмадык Айы, гиң асмандакы бөлежик булутлара гирип чыкярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Асманың айна йүзүне хүнжи дөкүлен ялы пайрап чыкан йылдызлар асудалык билен йылпылдашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Екары, белентлик. *Мәрекәниң шат сеси асмана галяр* («Совет эдебияты» журналы). *Гойы түсселер асмана галяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гызыл хораз пасырдап асмана галды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). ◇ Асман пайыңы чекмек — элинде барыны этмек, элиндән нәме гелсе шоны этмек. *Элиңде болса, асман пайыңы ашак чекәй* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). Асман ягтылтгычлары — йылдызлар, планеталар.

АСПЕ'КТ, Нукдайназар, бир зада болан гарайыш.

АСЕ'ПТИКА, *мед,* Операция эдиленде, яра бежерилende яраны аздырмазлык усулы.

А'СПИД, *мин.* Гара реңкли гат-гат минерал.

АСПИРА'НТ, Екары окув жайының я-да ылмы эдараның аспирантурасында окап, ылмы иш язмага тайярланян адам.

АСПИРАНТУ'РА, Екары окув жайларының ве ылмы эдараларың гарамагында ылмы ишгәрлери тайярлаян курс. *Аспирантурада ока-да, белли бир теманың үстүнде ишләп, алымлык дережесине етжек бол* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол хем мениң аспирантурада галман, оба ише гайданлыгымы макуллаярды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

АСПИРИ'Н, *фарм.* Келле агрыны айырян хем-де гызгыны песелдйән дерман.

АССА, Ювашлык билен, чалт дәл, юваш-ювашдан, хаял. *Асса басып, йөрәп гелйәр газ ялы, Галаммың язаны маңа аз ялы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Дүшүндиңизми? Сорагыңыз бармы? — дийип, шейле асса, эмма дөзүмли мерданалык билен төверегиндәкилере йүзленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АССА-АССА, *сер.* Асса. *Асса-асса йөрәп, өз көшгүне гарап угради* (М. Горький, Эсерлер).

АССАЖА, Ювашжа, чалажа, эмай билен, ховлукман. *Көсүк бармакларын ойнап ассажа, Ене берди өтен йылкы совалы* («Совет эдебияты» журналы).

АССАЛЫК, Ховлукмазлык, хаяллык, ювашлык. *Гузубаев ассалык билен диваның гыражыгында отурды* («Совет эдебияты» журналы).

АССАМБЛЕ'Я, Хайсы-да болса бир гураманың дипломатик я-да башга бир хили хәсиетдәки умумы йыгнагы. *Бирлешен Миллетлер Гурамасының Баш ассамблеясы.*

АССАР, *сер.* Ичлик. *Йүпекден ассар этмек.*

АССАРЛАМАК, Ассар тикмек, ассар гоймак, ичликлемек. *Пенжеги ассарламак. Гүпбини ассарламак.*

АССАРЛАТМАК, Ассар тикдирмек, ассар гойдурмак, ичликлетмек.

АССАРЛЫК, Ассар этмек үчин мата, ичликлик.

АССЕНИЗА'ТОР, Ассенизация билен мешгул болян ишгәр.

АССЕНИЗА'ЦИЯ, Хапачылыгың соңуна чыкмак үчин арассачылык чәреси.

АССИГНА'ЦИЯ, Руссияда 1769—1843-нжи йыллар арасында йөредилен кагыз пул.

АССИГНО'ВКА, Гойберлен пуллары банкдан алмак үчин документ.

АССИМИЛИРЛЕМЕК, Гөрнүшини үйтгедип меңзетмек.

АССИМИЛИРЛЕНМЕК, Гөрнүши үйтгәп меңземек.

АССИМИЛЯ'ТОР, Ассимиллешдирмек ишини алып барян адам, ассимиллешдиржек болян адам.

АССИМИЛЯ'ЦИЯ, *лингв.* Сөзүң бир сесиниң икинжи бир сесе меңземеги. *Прогрессив ассимиляция. Регрессив ассимиляция.*

АССИРИЯЛЫЛАР, Якын Гүндогарда хем Закавказьеде яшаян, семит диллерине дегишли халк.

АССИСТЕ'НТ, 1. Профессорың, врачың ве ш. м. янындакы көмекчи ишгәр. *Марал жан, шуны бир өзүңе ассистент эдип алсана* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Ассистент болуп ишлемек.* 2. Екары окув жайларында кичи мугаллымлык везипеси.

АССИСТЕНТЛИК, Ассистентиң везипеси, кәри. *Ассистентлик этмек.*

АССОНА'НС, *эдеб.* Гошгы сетирлеринде чекимли сесленің капыядаш гелши, сазлашыгы. *Кеминәниң шыгырларында аллитерация ве ассонанс чүң манының сазлашыклы сөз дүзүмлери аркалы берилмегине хызмат эдйәрлер* («Эдебият»).

АССОРТИМЕ'НТ, Харытларың дүрли сортларының йыгындысы. *Нахарларың ассортиментиниң көп болмагы ве хилиниң говы болмагы, биринжи нобатда, ашпезлере баглыдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

АССОЦИА'ЦИЯ, 1. Бир кәрдеш адамларың я эдараларың бирлешиги. 2. Хайсы-да болса бир дүшүнжәниң башга бир дүшүнже эмеле гетирмеги эсасында айры-айры дүшүнжелериң багланышыгы. *Меңзешлик боюнча ассоциация.*

АССОЦИИРЛЕМЕК, Нәме-де болса бир задың арасында ассоциацияны амала ашырмак.

АССЫРЫН [ассыры:н], Хич киме дуйдурман, гизлин, яшырын. *Ассырын аглаяр онуң йүреги, Яш дөкйәр, дуймаяр даш-төвереги* («Совет эдебияты» журналы).

АССЫРЫНЛЫК [ассыры:нлык], Гизлинлик, яшырынлык, ювашлык. *Гылыч Гажар оглы ассырынлык билен ялбарып, йүз тутуп хем гөрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

АСТ, 1. Бир задың ашагы, дүйби, дүйп, тей. 2. Көмекчи сөз ролунда: *Непес аганы Гадамың ярагының астына бермән!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

АСТРО'ЛОГ, Астрологиядан специалист.

АСТРОЛО'ГИЯ, Гадым заманларда ве орта асырлар-

да: йылдызлар барадакы ялан схоластики ылым хем-де йылдызларың дуршы боюнча гелжек ыкбалы кесгитлеме.

АСТРОНА'ВТ, Астронавтика боюнча специалист.

АСТРОНА'ВТИКА, Дүнйә гиңишлигине учуш барадакы ылым.

АСТРОНО'М, Астрономия боюнча специалист.

АСТРОНОМИК, Астрономия дегишли болан, астрономия эсасланян.

АСТРОНО'МИЯ, Асман жисимлери хакындакы ылым.

АСТРОФИ'ЗИКА, Асман жисимлериниң физики ве химики хәсиетлерини өвренйән астрономияның бөлүми.

АСУДА [а:су:да], Үмсүм, раха́т, дынч, парахат, юваш, азат, эркин. *Зәхметкешлер асуда Яшар азат илимде* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

АСУДАЛЫК [а:су:далык], Үмсүмлик, парахатлык, дынчлык, азатлык, рахатлык, эркинлик. *Асудалык бозулды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Ондан соңра асудалык аралашды.*

АСФА'ЛЬТ, Елы, көчәни ве ш. м. текизлемек үчин уланылян гара смолалы масса.

АСФАЛЬТЛАМАК, Асфальт этмек, асфальт билен өртмек. *Инди көчелери асфальтламак иши гутарып баряр.*

АСФАЛЬТЛАНМАК, Асфальт билен өртүлмек, асфальт эдилмек. *Шәхерде әхли көчелер диен ялы асфальтланды.*

АСФАЛЬТЛАШМАК, Асфальтламага көмеклешмек, асфальт эдишмек.

АСЫ [а:сы], *көн. с.* Гүнәкәр, языклы, гүнәли. ◇ Асы болмак — масгара болмак.

АСЫК, Аялларың сачына дакынян пилче гөрнүшли күмүш шайы, безеги.

АСЫЛ, 1. Дүйп чыкыш, дөрейиш, хакыкы болуш, башлангыч. *Гызгалаңлы чагда ятлар аслын* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ол Вепаның аслына белетди.* 2. Хакыкы, эсасы, илкинжи, оригинал. *Асыл нусга.* 3. Хич, хич вагт, дүйбүнден. *Ол асыл гапымыздан геленок* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Асыл сөз — *сер.* Сөз.

АСЫЛГЫ, Асылып гойлан, асылып дуран.

АСЫЛДАШ, Гелип чыкышы боюнча меңзеш, аслы бир болан. *Бу гошулмаларың асылдаш болмагы хем мүмкин.*

АСЫЛЗАДА [асылза:да], Сыпайы, мылайым, салыкатлы (адам хакда).

АСЫЛЛЫ, Салыкатлы, аграс, абрайлы. *Онуң өзи бир асыллы ериң машгаласы болмага чемели* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Парахатлыгы горап сакламакдан, уршуң өңүни алмакдан асыллы везипе ёкдур* («Мыдам тайяр» газети).

АСЫЛМАК, 1. Чүйден я-да башга бир затдан илдирилип гоюлмак, илдирилмек. *Гоюнларың эти агачдан асылды.* 2. Улагдан я-да машындан япышмак, асылышмак. 3. Дара чекилип, өлүм жезасы берлип өлдүрилмек. *Коммуна дийип, көплер дөкйәр ганыны, Асылян көп, атылян көп, өлйән көп* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 4. Өз бойнуңа йүп салып дартылып өлмек, өзүңи өлдүрмек.

АСЫЛЫШМАК, *сер.* Асылмак 2. *Бу ел өйүмизи гөтерип гидер, ханы, думлы-дүшдан асылышалың!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

АСЫНМАК, Өзүң үчин асмак, асып гоймак.

АСЫР, Йүз йыл, йүз йыл арасындакы вагт, дөвүр. *Халк көпчүлиги арасында асырлар бойы дилден-диле, несилден-несле гечип, ятдан айдылян шахырана дөредижилиге халк дөредижилиги дийилйәр* («Эдебият»). *Мәмиев ериндан галып, онуң билен гадырдан гөрүшди-де, гечен асырың шаяды — мис күндүгини алып дашары чыкды* (Н. Жумаев, Ак дерек). ◇ Орта асыр — Европаның тарыхында V асырдан XV асыра ченли болан дөвүр.

АСЫРЛАЙЫН, Бир асырың довамында болян, асырлап. *Асырлайын алнып барлан гөреш. Асырлайын эдилен арзув.*

АСЫШДЫРМАК, Барыны асып чыкмак, хеммесини асмак, ёкардан илдиришдирип гоймак. *Гардеробчы гейимлери асышдырды.*

АСЫШМАК, Асмага көмеклешмек, асып гоюшмак.

АТ I, 1. *зоол.* Мүнмек үчин я-да иш малы көкмүнде пейдаланылян, бир тойнаклы ири өй хайваны. *Ил оңласа, атыңы сой* (накыл). *Ики ат депишер, арасында эшек өлер* (накыл). 2. Ат келлели күшт фигурасы. ◇ Ат салмак — 1) атлы чозмак, хүжүм этмек, атлы окдурылмак; 2) ики яңа алакҗап йөремек. Ат гамчыламак — йүзин салып гитмек, чапмак. Ат тезегини гуратмазлык — бир зат я бир иш үчин бир ере көп бармак, хәли-шинди бармак, гатнап иризмек. Аяклы ат — гаты чапян ат.

АТ [а:т] II, Чага догландан соң дакылян шахсы исим. *Ады Айлар Айдан йүзи ягтырак.* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Предмет ве дүшүнҗе аңладян сөзлер. 3. Грамматикада: предмет ве дүшүнҗе аңладып, «ким?, нәме?, нире?» диен сораглара жогап болян сөз топары. *Татьяна Ивановна атларың дүшүмлер билен үйтгейшини дүшүндирйәрди* («Пионер» журналы). 4. Гоюлян лакам. *Оңа — Эрни сувлы, сөлпи — дийип, ат дакып көтеклейәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Ат газанмак — шөхрата эе болмак, ишде абрай газанмак. *Бахара Түркменистаның ат газанан халычыңы ады берлипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Ат бермек — 1) бириниң дережесини гөтермек, ылмы ве ш. м. ат дакмак; 2) нәме-де болса адыны белли этмек. Ат дакмак — 1) ат гоймак, ат бермек; 2) мақул билмезлик, эдилен ише гөвнүетмезчилик этмек. Гошма ат — ики ве ондан хем көп сөзден эмеле гелен исим, сөз. *Атгулак, гылгуйрук, келлебашаяк ве ш. м.* Хас ат — айратынлыкдакы адам, шәхер, юрт ве ш. м. атлары гөркезйән сөз — ат. Яман ада гоймазлык — йүзүни гара этмезлик, яман ат гетирмезлик, абрайдан айырмазлык.

АТА, 1. Чаганың какасының какасы, какаңың какасы. 2. *диал.* Қака. *Атасыз оглан — етим, энесиз оглан — есир* (накыл). 3. Яшулы адамлара хормат гойлуп, йүзленилип айдылян сөз. *Мерген ата, гойбер мени, мен бу моллажыгың агзыны күл эдейин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АТА-БАБА [ата-ба:ба], Несил боюнча өңки яшап гечен адамлар, бир халкың гечмишде өтүп гечен адамлары. *Славянларың ата-бабалары Гүндогар Европаның улы бөлегини гадымдан зеләндирлер* (СССР тарыхы). *Орсгелдиниң аслы ата-бабасының гарып болшы ялы, оңа бай мирас хем етмәнди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз бу гөреши ата-бабамыздан өврендик* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АТАБИР-ЭНЕБИР [атаби:р-энеби:р], Бир эне-атадан догланлар. *Атабир-энебир чагалар.*

АТ-АБРАЙ [а:т-а:брай], *сер.* Абрай. *Совет алымларының ат-абрайы йыл-йылдан артяр.*

АТАГЫЗ, Бир зады гысмак ве чекип чыкармак үчин гурал, гысач. *Айнур эҗе атагыз билен отвёртка сорады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол өзүни атагыз ялы гысян, богмак ислән пенҗеден сыпмак үчин, барҗа кувватыны топлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АТАЙРЫ, *зоол.* Мөр-мөҗеклер топарына гирйән, мөеменҗеш, зәхерли, реңки сары мөҗек. *Ол хакыкатдан хем, атайры сыпатлы, дар маңлайлы, гур гашлы, чакан гөзли, ит дишли, хажжык агызлы, чүри додаклы, билбил аяк-*

лы, ағач этли, гараягыз, шиллиң узын аялды (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АТА'ҚА, Хүжүм, чозуш. *Атака гечмек.*

АТАЛЫ-ОГУЛ, Какасы ве оглы манысында уланылян тиркеш сөз. *Пөкген билен Хошгелди аталы-огул ялы тиркешип, бир гапдалларындакы гөк япраклы багларың ичине гирип гитдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен сениң билен кыяматлык аталы-огул болдум* («Гөроглы» эпосы).

АТАЛЫҚ, 1. Атаның ягдайы, какалык. 2. Өвей ата. 3. Атаның өз чагасына болан мәхри, боржы; аталарча. *Совет адамсы барада аталык аладасы эдилйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АТАМА'Н, Революциядан өң: казак областларында харбы-административ везипелериң ады, чини. *Шол йылнакда олар өзлериниң начальниклерини — атаманларыны хем сайлапдырлар* (СССР тарыхы).

АТАНАҚ, 1. Ики чызыгың, агажың ве ш. м. кесишмегинден эмеле гелйән шекил, фигура. 2. Егын йүплүк эгрилйән гурал. 3. Хачжа гөрнүшли ики метрлик узынлык өлчег гуралы. ◇ Атанак чекмек—1) атанак гөрнүшли чызык гечирмек; 2) пис, эрбет гөрүлмек, нәлетленмек. *Сен өз хетдиңи танаман, көрлерче гадам уруп, өз әхтибарыңа атанак чекйәрсиң* («Совет эдебияты» журналы).

АТАНАҚЛАЙЫН, Атанага меңзеш, атанак шекилли, атанак ялы кесишйән. *Атанаклайын хатарлы бәшатарың оңа нәхили гелишйәнини бирин-бирин гөзүниң өңүне гетирйәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АТАНЛЫК [ата:нлык], Дуйдансызлык, сәвлик, билмезлик. *Эмма атанлыкда бир вака болуп, бизиң хеммәмизи хайран галдырды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АТАН-САТАН: атан-сатан болуп йөрмек—әдимлериңи узын-узын әдип, тагашыксыз йөремек. *Ол атан-сатан болуп йөрәп барярды.*

АТАРМАҚ, 1. Ожагың үстүнде гоймак, нахар биширмек. *Аяллар нан биширмек, нахар атармак билен мешгулды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Угратмак, ёла салмак. *Мыхманы атар, башыңы гутар* (накыл).

АТАРМАН, Батыр, эдермен, гахрыман.

АТАРТМАҚ, Ожагың үстүне гойдурмак, нахар тайярлатмак, биширтмек. *Нахар атартмак. Газан атартмак.*

АТАРЫЛМАҚ, 1. Ожагың үстүнде отурдылмак, гоюлмак, тайярланып башланылмак. *Газанлар атарылярды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Уградылмак, ёла салынмак.

АТБАҚАР, Ат идедижи, ата середйән адам, ат чопаны. *Дийдәр башлык атбакара середип: Хер байталдан шунуң ялы тай догсун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АТБАШЧЫ, Гелин эдиниленде, гызы гетирмәге гидйән атлылар, өнатлы. *Йөне оглум, атбашчылап, гелналыҗылап алайсак говы болжак* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сөвүш гойнуң бир нәчесин өлдирлер, Атбашчы гелжегин шу гүн билдирлер* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

АТГАЙТАРЫМ, Ат чапым аралык, эп-эсли аралык.

АТГУЛАҚ, *бот.* 1. Кичиҗик гүлли, баш гетирйән хашал от. 2. Гелин эдинилйән ере элтилйән жүбт яглык, мата. *Өйүң ичинде атгулаклар асылгы дурды.*

АТГУЛАҚЛЫҚ, Атгулак этмәге ниетленен, атгулак этмек үчин герекли болан. *Атгулаклык мата.*

АТГЫР, 1. Говы атян, догры атян, мерген. 2. Гышартман гөнн атян (яраг хакда). *Ватан оглы, хызмат эдйәр Ватана, Кесгир гылыч, атгыр яраг, ат билен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АТДАШ [а:тдаш], Атлары бир болан, меңзеш атлы. *Мен-ә машына-да хыял эдйән, ненең гөрйән, атдаш!* («Колхоз гүнлери»).

АТДАШЛЫҚ [а:тдашлык], Ады бирлик, меңзеш атлылык.

АТДЫРМАҚ, 1. Зыңдырмак, оклатмак, ташлатмак, элтип дөкдүрмек. *Акнур эҗе әрине күл атдырянмыдыр?* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Түпеңлетмек. *Нышана атдырмак.*

АТЕИ'ЗМ, Худайың барлыгының ылмы тайдан инкәр эдилмеги, дине ынанмаклыкдан боюн гачырма, худайсызлык.

АТЕИ'СТ, Атеизми довам этдиржи, атеизмиң тарапдары, худайсыз. *Ол атеистдир, эйле-бейле гүррүңе ынанмаз.*

АТЕИСТИҚ, Атеизме дегишли болан.

АТЕИСТЛИҚ, Атеист болмаклык, атеистиң ягдайы.

АТЕЛЬЕ', 1. Гейим тикилйән уссахана. 2. Художниғиң, суратчының уссаханасы.

АТЙҮВРҮҚ, *бот.* Дашы ак, ичи гызгылт ун ялы, көмелеге меңзеш өсүмлик. *Бүтин эндамыны атйүврүк чалнан ялы гызгылт реңке бояды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АТКЕЧЕ, Атың үстүне япылян кече.

АТЛАЗ, Йылманак ве ялпылдавук йүпек мата. *Мамагүлүң эгнине гейнен гоша көйнегиниң ичкиси атлаз, дашкысы хем гырмызы кетениди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АТЛАНДЫРМАК I, Ата мүндүрилмек, бир ере уградылмак.

АТЛАНДЫРМАК [а:тландырмак] II, Ат бермек, ат дакмак. *Ол агтыкларының ичинде өз какасының ады дакылан Вепаны я-да өз атландырышы ялы Каканы говы гөрйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АТЛАНМАК, 1. Ата мүнмек, ата мүнүп гитмек. *Ругсат берсең атланайын, Айлар жан!* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Бир яна гитмек үчин ёла дүшмек, шайланмак.

А'ТЛАС, Географик карталарың ве ш. м. таблицаларың йыгындысы.

АТЛЕТ, Атлетика билен мешгулланян спортсмен.

АТЛЕТИКА, Хемме тараплайын физики тайярлыгы талап эдйән спорт машкы. ◇ Ең ил атлетика—бедентербийәниң бир гөрнүши: ылгамак, бөкмек, диск зыңмак ве ш. м.

АТЛЫ I, Ат мүнүп барян адам. *Ики саны атлы ызымдан етди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

АТЛЫ [а:тлы] II, 1. Ады бар болан, ат дакылан. 2. Мешхур, шөхратлы, ат газанан.

АТЛЫ-АБРАЙЛЫ [а:тлы-а:брайлы], Ат-абрая эе болан.

АТМА-АТ [а:тма-а:т], Бирин-бирин, еке-еке. *Атма-ат сорап чыкмак.*

АТМАҚ, 1. Окламак, ташламак, зыңмак. *Күл атмак.* 2. Түпеңлемек, өлдүрмек. 3. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән исимлериниң манысы билен багланышыклы херекет аңладяр. *Өвшүн атмак, геп атмак, баш атмак.* ◇ Гачып атмак—бир затдан горкуп жая ве ш. м. ере күрсәп гирмек, пеналанмак. Гөзе чөп атмак—*сер.* Гөз.

АТМАҚЛЫҚ, 1. Окламаклык, ташламаклык, зыңмаклык. 2. Түпеңлемеклик, өлдүрмеклик.

АТМОСФЕ'РА, 1. Ериң даш-төверегини гуршап алян газ гөрнүшли гатлак. 2. Газларың басыш гүйжүни өлчемек бирлиги. *Онуң басгысыны 68 атмосфера ченли етирйәр* («Физика курсы»).

А'ТОМ, Химики элементиң ядродан ве электронлардан ыбарат овнужак бөлеги. *Маддаларың бизе белли болан овнужак бөлежиклери — молекулалар, атомлар, электронлар ве башгалар физики жисимлердир* («Физика курсы»).

АТОМИСТИҚ, Атома, атомы өвреniш окувына дегишли болан. *Физикада атомистик принципиң тарыхы*

гипотезаның теория өврүлмегиниң мысалыдыр (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

АТОМЧЫ, Атом энергиясы боюнча специалист.

АТРИБУ'Т, I. Предметиң, хадысаның зерур, хемишелик аламаты. 2. Грамматикада: айыргыч.

АТТАШЕ', Айратын меселелер боюнча илчихананың ишгәри. *Харбы атташе.*

АТТЕСТА'Т, Орта окув жайы гутарыланда берилйән йөрите документ. *Онйыллыгы гутарып аттестат аланыма эйәм үч йыл гечипдир.*

АТТЕСТА'ЦИЯ, Бир адамың иши хакында хат үсти билен берилйән рекомендация я-да отзыв.

АТТРАКЦИО'Н, Гүйчли тәсир галдырыжы цирк я-да эстрада номери.

АТУВ, От ачян яраг билен берилйән өлүм жезасы.

АТХАНА [атха:на], Ат сакланылян жай. *Тохум гыллырымыз үчин атхана салдырдык* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Колхозчылар болса кәвагт цкиндинара атхананың агзына үйшенлеринде, Гелдиниң болшундан гүррүң эдип дегйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АТЧАПАР, *сер.* Чапыксувар.

АТЧЫЛЫК, Оба хожалыгының атлары өсдүрип етишдирмек билен мешгул болян пудагы.

АТЪЕЛМИК, *бот. сер.* Елмик.

АТЫЖЫ, Говы атян адам, түпең атмага түргенлешен адам, мерген. *Мүсүриң йайдан атыжылары шөхратланыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

АТЫЖЫЛЫК, Говы атмаклыгы өвренмеклик, атмага түргенлешенлик, мергенлик. *Онуң иң говы гөрйән кружокларының бири-де атыжылык кружогыды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Белки сең ядыңда овал языпдым, Атыжылык нышаныны аланмы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АТЫЗ, Даш-төвереги чил билен чәклендирилен кичирәк ер участогы. *Эллери кәтменли гызлар атызлары эндиган текизлейәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АТЫЛМАК, I. От ачян яраг билен түпеңленмек, от ачян яраг гөчүрилмек. *Шейле якындан атылмагы зерарлы пулемётың сеси хем гулагыңы гапып барярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. От ачян яраг билен өлдүрилмек. *Ол ягдайы гөрен бейлеки итлер атыланларың янына хасанаклашып барярлар* («Совет эдебияты» журналы). 3. Окланмак, ташланмак, зыңылмак. *Гуя атылан даш ялы болмак* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АТЫМ, I. Бир задың бир ёла атар ялы мукдары, бир задың бир ёла кабул эдилйән мукдары. *Атым чай — дийип, гоңшуларына гитди.* 2. Түпең билен атмак үчин мүмкин болан аралык, окуң кәр эдип билжек аралыгы. *Кейиклер атыма габат геленде, түпең таркылдады* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АТЫМЛЫК, Бир ёла атмак, кабул этмек үчин лайык болан мукдар. *Бир атымлык чай.*

АТЫР, Косметики серишде хөкмүнде уланылян ыслы жисимлериң спиртли эргини. *Үзүмиң гүлүниң атыр ысы думлы-душа йяраярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Иң гөзел атырдыр «Гызыл Москва»* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АТЫШМАК, I. Бири-бирине ок атмак, гүлле ягдырмак. *Сен хий атышдыңмы? — диен совала ол совук жогап бererди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бу айдан сөзлериң бары бикәрдир, Атышар мен, гайтарманам йүзүмни* («Гөроглы» эпосы). 2. Нышана урушмак.

АТЫШХАНА [атышха:на], Түргенлешмек үчин ок атылян ер, түпең атылян участок, жай. *Хер бир ярагың өзүне махсус атышханалар дүзедипдирлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АТЫШЫК, Ики тараплайын ок атмаклык, бири-бирине гүлле ягдырмаклык. *Шол махал атышыкда, жан алып, жан берилйән гүнлерде дуюп галдым* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АТ-ЯРАГ, Атлы гошун эсгерине герекли ат ве яраг энжамы.

АТЯТАК, Ат даңылян жай, ат сакланян ер.

АУДИЕ'НЦИЯ, Дөвлетлериң ёкары везипели адамларының янына йөрите кабул эдише бармаклык, икинчек гүррүң.

АУДИТО'РИЯ, I. Лекция окамак үчин жай. *Аудиторияның ичи адамдан хырын-дыкынды.* 2. Лекция, доклад диңлейәнлер. *Лектор аудиторияның гөвнүнден турайжак мысаллары гетирйәрди.*

АФЕРИ'СТ, Алдавчы, пыррылдакчы. *Чакган ве утанчсыз аферист Чичиков карьера ве спекуляция рухы билен ганыпдыр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

АФИ'ША, Оюн, концерт, лекциялар хакда язылян билдириш. *Ашгабат шәхеринде афишалары елмемегиң тертиби хакда Ашгабат шәхер советиниң карары чыкды* («Токмак» журналы).

АФОРИ'ЗМ, Гысга, чуң манылы чепер аңлатма. *Ол халкың арасында хас гиң йяран чепер афоризмлери, накыллары өз еринде, дегерли эдип пейдаланмагы оңаряр* («Эдебият»).

АФОРИСТИК, Афоризм хәсиетли, афоризм гөрнүшли. *Афористик стиль.*

А'ФФИКС, *лингв.* Сөз ясайжы ве сөз үйтгедижи гошулма.

АФФРИКА'Т, *лингв.* Гошма чекимсиз сес.

АХ I, Гынанмаклыгы, кәйинмеклиги, өкүнмеклиги аңладян үмлүк. *Ах, нireде сен, менің эзизим, тә өлйәнчәм унудылмарсың* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АХ [а:х] II, Ахмыр, нала. *Онуң бу ахына прокурор дүшүнәймесе, биз-э дүшүнмедик* («Токмак» журналы). ◇ Ах чекмек — нала чекмек, зарынламак. *Дүнйәде нәче адам бар болса, оларың хер хайсы өзүче ах чекйәр* (М. Горький, Эне).

АХ-А, Дабаралы, шатлыклы интонация билен йүз тутуланда уланылян үмлүк. *Ах-а, шей дийсеңиз-ле!* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АХАВ [аха:в], Бирине йүз тутуланда уланылян үмлүк. *Ахав, кәрдеш! Ханы ашак дүшсене! — дийип, саг элини галгатды* («Совет эдебияты» журналы).

АХВАЛ [ахва:л], Ягдай, хал, болуш, кейп. *Ине, ахвал шейле, ёлдашлар!* (М. Горький, Эсерлер). *Ахваллар ничик? Ахвалың говумы?*

АХВАЛАТ [ахва:лат], Ахвал, хадыса, вака. *Дүшүндирип болмажак гең вакалар, ахвалатлар, кәте эртекилер айдылярды* (М. Горький, Эсерлер).

АХ-ВАХ, Ядамаклыгы, армаклыгы аңладян үмлүк, хыкгы-чокгы.

АХБЕТИН [а:хбети:н], Сөзлемде өз пикириңи тассыкламак ве гүйчлендирмек үчин уланылян сөз. *Онуң аңырсына чыкалың, онуң ахыры бардыр ахбетин! — дүнйәде хемме задың ахыры бардыр!* (М. Горький, Эсерлер).

АХЛАК [ахла:к], Мораль, выждан, дуйгы, эдеп, тертип. *Шунуң ялы ахлагы бозук адам тербиечилик ишини алып барармы?* («Токмак» журналы).

АХЛАКСЫЗ [ахла:ксыз], Выждансыз, эдепсиз, битертип. *Ол хем ахлаксыз адам дәл ахыры!*

АХЛАКСЫЗЛЫК [ахла:ксызлык], Выждансызлык, эдепсизлик, тертипсизлик. *Ахлаксызлык этмек говы дәлдир.*

АХЛАКЫ [ахла:кы], Адамың ички, рухы дурмушына дегишли болан. *Ахлакы тербие.*

АХЛАМАК [а:хламак], Ах чекмек, нала чекмек.

АХМАЛ [ахма:л], Мүмкин, болса болар, осал. ◇ Ахмал болмак — этияжы элден бермек. *Хер эдимде*

бермән аман, Ахмал болсаң егсан этжек (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АХМАЛЛЫК [ахма:ллык], Болмагы мүмкинлик, болуп билжеклик, осаллык.

АХМЫР, *сер.* А р м а н.

АХМЫРЛЫ, *сер.* А р м а н л ы. *Ахмырлы өлүмиң киме гереги бар?* («Гөроглы» эпосы). *Инди, халыпа, дуймадым, ахмырлы болдум дийме, нажадыңы гөрүбер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АХУН [а:ху:н], *көн. с.* Улы молла, дини угурдан окап, белли бир билим дережесини алан дини адам. *Биз герекли еринде ахунлардан хем маслахат сорамалы. «Дин» адындан йыгнап ишан, ахуны, Өзүне ат берди — «Теҗениң ханы»* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АХЫЗАР [а:хыза:р], *көн. с.* Ахы-нала, дады-перят, гайгы-гам. *Ахызар эйлеме гелер Гөроглы* («Гөроглы» эпосы).

АХЫ-НАЛА [а:хы-на:ла], Дады-перят, зейренч, гайгы-гам. *Яшадып говгалы ахы-налада, Меканмыз болупды хатап галада* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АХЫР [а:хыр] I, 1. Тамам, ыз, бир задың гутарян ери, иң соңы. *Кәбир гошма атларың биринҗи сөзүниң ахыры чекимли сеҗ билен гутаряр.* 2. Көмекчи сөз лунда: *Ишиң ахырында саташмагы вадалашдык.*

АХЫР [а:хыр] II, Малларың өңүне от, тирт ве ш. м. дөкмек үчин лайдан эдилен кичиҗик айманча.

АХЫРЕТ [а:хырет], *дини.* Қыямат, ол дүнйә. *Ахыретде хемра болсун иманың, Жан җесетден җыда дүшен гүнлерим* («Гөроглы» эпосы).

АХЫРЗАМАН [а:хырзама:н], Көне дүшүнҗә гөрә: дүнйәниң соңы, ахыры. *Гитлер үчин гелди чын ахырзаман, Ит ятагна дөнүп бармаз саг-аман* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Тә қыямат ахырзаман болянча адың йитмесин* («Гөроглы» эпосы).

АХЫРҚЫ [а:хыркы], Соңқы, ызкы, иң соңқы. *Ахыркы сапагымыз сагат үчүң ярында гутаряр.*

АХЫРСОҢЫ [а:хырсоңы], Иң соңы, иң ахыры. *Ахырсоңы дава хемишеки болшы ялы гутарды* (М. Горький, Эсерлер).

АХЫРЫН [а:хыры:н], Тәсирлилиги гүйчлендирмек үчин уланыляң овнук сөз. *Мен җеделлешмедим ахырын. Догры ахырын.*

АЧ [а:ч], Ачлыгы дуйян, док дәл, зат иймедик. *Кимлери ач эдип, кимлери галтан, Кимлериң тагтыны зер зден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Док чайканман, ач доймаз* (накыл). ◇ А ч э ш е г е й ү к — *сер.* Э ш е к. *Сениң бу пальтоң ач эшеге йүк болжак.* Я р ы м а ч — иймит билен долы үпжүн болмадык, чала мыдар, ярым док.

АЧАР, 1. Гулпы ве ш. м. ачмак, япмак үчин металдан эдилен гурал. *Ол жүбүлеринден халка дүзүлен бир топар ачар чыкарып, гулпы ачҗак болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ачарсыз гулп. Ачар йитирмек.* 2. Умуман бир зада дүшүнмек, акыл етирмек үчин серишде. *Гөвүн бир хазына болуп, дил хем онуң ачарыдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Пагта азат зәхметиң ачарыдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

АЧАРЧЫ, 1. Ачар ясаян усса. 2. Ачар саклаян. *Обасыны доландырмаклыгы өзүни халадан ачарчы кемпирине табшырды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АЧ-АЧАН [ач-ача:н], Ачыкдан-ачык, догрудан-догры, гөс-гөни. *Бу шиде хич бир гизлин задың ёкдугыны ач-ачан айтды* («Совет эдебияты» журналы).

АЧГӨЗ [а:чгөз], 1. Хич затдан гөзи доймаян, хусыт, гысганч. 2. Залым, йыртыҗы. *Багымыза гирен ачгөз бөрики, Ган эҗредип гөре сүрүң, мертлерим!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

АЧГӨЗЛИ [а:чгөзли], Гөзи ганмаян, гөзи доймаян, доймаз-долмаз. *Юртбасар, маядар, ачгөзли байлар, Дава болса, асла гандан доймаз хич* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

АЧГӨЗЛҮҚ [а:чгөзлүк], Хич затдан гөзи доймазлык, хич затдан гөзи ганмазлык, хусытлык, гысганчлык.

АЧГӨЗЛҮЛИҚ [а:чгөзлүлик], *сер.* А ч г ө з л ү к. *Онуң йүзүне ачгөзлүлик билен серетдим* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АЧГЫР, Ачаган, ачмага өкде, ачмага укыбы бар болан.

АЧДЫРМАҚ, Ачмага мәжбур этмек. *Сахнаны ачдырмак. Гапыны ачдырмак.*

АЧЛЫҚ [а:члык], 1. Хасыл битмезлик я-да башга себәплер зерарлы азык өнүмлериниң етмезлиги. *Сизиң отайыңыз ачлыкмы?* (М. Горький, Эсерлер). 2. Узак вагтлап доя нахарланмазлык, нахар иймек зерурлыгыны дуймак, аҗыкмаклык. ◇ А ч л ы к ы г л а н э т м е к — бир зада нәразылык билдирип, белли мөхлет арасында нахардан йүз дөндермек (туссаг хакда).

АЧМАҚ, 1. Бир задың гапасыны, агызяпысыны айырмак, агзыны ачык гоймак. *Гапыны ачмак. Чәйнегиң гапагыны ачмак.* 2. Әшгәр этмек, мәлим этмек, йүзе чыкармак. *Эй, гечмишиң гара хатлы кануны Ачян сениң гизлин сырың паш эдип* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Йыгнагы, межлиси ве ш. м. ачык хасап этмек, башламак. *Йыгнагы ачмак.* ◇ А г ы з а ч м а к — *сер.* А г ы з. *Аңк эдип агзымы ачды-да гитди* («Токмак» журналы). А р а н ы а ч м а к — *сер.* А р а. *Эмма Жепбар хем ондан бир эйҗәм араны ачыпды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол бизден араны ачып гитди.* Г ө в ү н а ч м а к — *сер.* Г ө в ү н. *Шол багда сейил эдип гөвнүм ачярын* («Совет эдебияты» журналы). Г ө з а ч м а к — *сер.* Г ө з. Г у д у з а ч м а к — *сер.* Г у д у з. Г ү р р ү ң а ч м а к — *сер.* Г ү р р ү ң. *Икисиниң ачан гүррүңи гызык, Бир-бирниңкә дүшмез, хайсында язык* («Октябрь ялкымы»). О т а ч м а к — *сер.* О т II. П и с а ч м а к — *сер.* П и с. П и с а ч а н я л ы — *сер.* П и с. *Онуң эндамы пис ачан ялыды.*

АЧЫК, 1. Япык дәл, баглы дәл. *Тамың гапысы ачык дуран экени* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Ачык гапы.* 2. Гизлин дәл. 3. Айдың, дуры, тәмиз. *Гыш вагтында окувчының спорта ве ачык ховада ойнамаклыга болан хөвесини хер хили ёл билен гөтергилемек герекдир* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Ачык асман булуды дек* (М. Горький, Эсерлер). 4. Гөни, догры, дос-догры, анык. *Ёкуш дегйәр — дийип ачык айдяр, оңа хем ёкуш дегйәр, эмма гитмек ислейәр* (М. Горький, Эне). 5. Үсти япык болмадык, дашына хаят, габав эдилмедик. *Йыгнак ачык мейданда гечйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Г ө в н и а ч ы к — шат, шәхди гөтерилен. Э л и а ч ы к — *сер.* Э л. *Эли ачык адам.*

АЧЫҚГӨВҮНЛИЛИҚ, Шәхдачыклык, шадыянлык. *Ол гара гөзлериниң сорайҗы назарыны Павеле дикип, ачыкгөвүнлилик билен йылгырып, жогаба гарашды* (М. Горький, Эне).

АЧЫҚДАН-АЧЫҚ, Гөс-гөни, дос-догры, үзүл-кесил. *Ачыкдан-ачык гаршы чыкмак.*

АЧЫҚЛЫК, 1. Япык дәллик, баглы дәллик. 2. Шат гөвүнлилик, шәхди говулык. 3. Текиз ер, бош мейдан. *Пелиң ичиндәки ачыклыкда үйшүрилен картошка хасылың бол битенлигине шаятлык эдйәрди* («Пионер» журналы). ◇ Э л и а ч ы к л ы к — *сер.* Э л.

АЧЫЛМАК, 1. Ачык болмак, гапагы, агызяпысы айрылмак. *Алнан хатлар шол ериң өзүнде ачылярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Херекете башламак, функционирләп башламак. *Шу йыл тайярланып, тәзе ачылан, Белент клуб жайы гөрүнйәр дашдан* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гүн бу кентде-де мек-*

деп ачылар, чагалары окадарсың (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Гүллемек, гүл ачмак. *Ачылыпдыр гүлләримиз, Азат сайряр диллеримиз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ыкжам битирилйәр планлы ишлер, Ачылды гунчалар, совулды гышлар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 4. Дурланмак, ягтылмак, үмүр-думансыз болмак (хова хакда). *Хова кә ачыляр, кәте булашяр* (Б. Кербабаев, Айлар). 5. Довам этдирилмек, башланмак, дөредилмек. *Шу гүн ССКП-ниң нобатдакы гурултайы ачыляр.* ◇ Йүзи ачылмак — *сер.* Йүз I. *Алтының йүзи ачылып башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

АЧЫНМАК, Үстүни ачмак. *Ол хемише ачыныр ятяр.*

АЧЫШ, Ойлап тапыш, тәзелик дөретмеклик. *Мунуң өзи йөне бир идея хем дәл, түйс бир ачыш* (М. Горький, Эсерлер).

АЧЫШДЫРМАК, Хеммесини ачып гоймак, бир ян ужундан ачмак. *Гапылары ачышдырмак. Гөмлен саманлары ачышдырмак.*

АЧЫШМАК, Ачмага көмек этмек, көп болуп ачмак. *Нурберди икимиз Сапара ящик ачышдык.*

АШ, Ийилйән нахарларың умумы ады. *Ерунҗадан бизиң гарнымыза аш болярмы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ашы ёк ораза тутар, иши ёк намаз окар* (накыл). ◇ Аш бермек — дини дүшүнҗә гөрә: өлениң хатырасына нахар бермек. Аш сайламак агзы бимаза болмак, йүрек буланмак, гөвреде чага галмак себәпли, организмиң хер дүрли нахары, иймити талап этмеги, гөврелилигиң биринҗи стадиясы. Аша дүшмек — герегинден артык иймек, көп ийип, өзүни хорламак. *Нәмемиш, колхозың гара мал ферма мудири муғт этден аша дүшүп, гарны депрек ялы болупдыр* («Токмак» журналы). Агызда аш гатыклямак — болсады экмек, гуры сөз билен гөвнүни бержай этмек. Хайсы ашың гатыгы — «Сен ким, сен нәмәниң алынындан?» диен маныдакы аңлатма.

АША [а:ша], Өте, аңры, хас ёкары, көп. *Саңа «хай» дийилмедигиче, сен хетдиңден өрән аша гитдиң!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АШАК [аша:к], 1. Дүйп, аст. *Ашагы чүйрән агач.* 2. Көмекчи сөз ролунда: *Суратың ашагында уссаның зәхмет еңшилери барада очерк хем барды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Пес. *Кәйыллар болса совук нулдан ашак дүшйәр-де, әхли говачаны совук уруп, етишен көреклери ак патрак ялы ачып гидйәр* («Совет эдебияты» журналы). 4. Гүнбатар-демиргазык тарап. *Шол вагт ашак гапдалдан хатарың угруны сырып Аннагулы гелйәрди. Булар ашак тарапа көчәниң угры билен деңже йөрәп гитдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Йүзүни ашак салмак — уятлы этмек, утандырмак. *Ол йүзүни ашак салып отыр.*

АШАКЛАМАК [аша:кламак], 1. Песелмек, песе дүшмек, ашак дүшмек. *Самолёт кем-кемден ашаклады.* 2. Арзанламак, бахасы песелмек, гымматы азалмак. *Харыдың өнүмчилиге дүшйән гымматы ашаклады.*

АШАКЛАТМАК [аша:клатмак], 1. Песелтмек, песе дүшүрмек, ашак дүшүрмек. *Эмма ол мени узак гөтерип билмән, кем-кемден ашаклатды* (Мыралы). 2. Арзанлатмак, бахасыны песелтмек, гымматыны азалтмак. *Өнүмчилигиң өнүме дүшйән гымматыны ашаклатмак.*

АШАКЫ [аша:кы], Ашакда ерлешен, ашакдакы. *Ашакы этаж. Ашакы жай.*

АШГАЗАН [ашга:зан], Мускул халтажыгы гөрнүшинде болан нахар синдириҗи орган. *Ашгазан дуз кислотасыны хем бөлүп чыкаряр.*

АШГАР, Лакмус кагызыны гөк реңке өвүрйән ийиҗи химики бирлешме. *Йим ве сув берилйән гаплары гызгын ашгар билен ювярлар.*

АШГАРЛАМАК, Ашгара салмак, ашгар билен ишлемек.

АШГАРЛЫ, Ашгары бар болан, ашгара гойлан

АШГАРЛЫК, Ашгар этмәге ниетленен, ашгар этмек үчин герекли.

АШЛЫК, Аш этмек үчин герекли болан, аш биширмек үчин ярарлы. *Ашлык ун. Ашлык түви.*

АШМАК [а:шмак], 1. Аңырсына гечмек, өтмек; ёл гечмек. *Нуры диер өңе гадам басярсың, Даглар ашып, узак ёллар кесйәрсиң* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 2. Басмак, аргашмак (мал хакда). 3. Галмак, ёкарламак, гымматламак. *Бахасы бәш манатдан хем ашды.* 4. Гырасындан, эрнегинден агмак (сувуклык хакда). ◇ Аңкаң ашмак — *сер.* Аңка. *Йитгимиз энче гүнлэп ач-хор гезенсоң, онуң халыс аңкасы ашайыпдыр-ов!* («Совет эдебияты» журналы). *Көп ише етишҗек болуп аңкаң ашмак.*

АШНА [а:шна], Дост, гадырдан, дост-яр. *Ол, Халназарың улы ашнасыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эйсем сен нәхили дүшүнйәрдиң, ашна?* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Пейдасыз перишдеден ашна дөв ягшы* (накыл).

АШНАЛЫК [а:шналык], Достлук, гадырданлык, дост-ярлык. *Ашналык аңсат, айралык четин* (накыл).

АШПЕЗ, Нахарханаларда нахар биширйән адам, повар. *Мен болса бириниң өйүнде ашпез болуп яшаярын* (М. Горький, Эне). *Нахарларың ассортиментиниң көп болмагы ве хилиниң говы болмагы, биринҗи нобатда ашпезлере баглыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

АШПЕЗЛИК, Ашпезиң кәри. *Шу гысга мөхлетде Огулгөзел ашпезлиги өвренди* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

АШХАНА [ашха:на], Көпчүлик үчин нахар биширилйән ер, нахархана. *Биз тутуш демирден эдилен ашхана гелйәрис* (М. Горький, Эсерлер). *Диңе чайханалар, ашханалар, кәбир овнуҗак мейдан дүканлары ачыкды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АШХАНАЛЫ [ашха:налы], Ашханасы бар болан.

АШЫГАНА [а:шыга:на], Ашыга хас болан, сөйгүли, ышкы. *Вүши кел Бахара өз ашыклыгыны дуйдурып, бир-ики сапар ашыгана хат хем языпды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АШЫГОТЫ, *бот.* Ак гүлли, тегелегрәк япраклы хашал от.

АШЫК I, Арт аягың инжик сүңки билен бут сүңкүни бирлешдирйән ве чагаларың ойнаян айратын бир формадакы сүңки. *Ол ишден эли сыпынса, өз дең-дүшлары билен узын гүн ашык ойнаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Өе гелемде ишим ашык, топаз ойнамак боларды* (Мыралы). ◇ Ашыгы алчы отурмак — багты гетирмек.

АШЫК [а:шык] II, 1. Бирини түйс йүрекден сөен. *Басып-да зындана, от берип дерә, Ашыклар хамындан тар эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гой, Ашгабат ашыкларың шәхери, Томсы, гүйзи, гышы хем-де бахары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Бир зады сөйүп хырыдар болан. *Мен яңланян сүйҗи оваза ашык!* (М. Горький, Эсерлер).

АШЫКЛЫ, 1. Ашыгы бар болан. *Ашыклы оглан.* 2. Бут билен инҗик сүңкүниң ашык ерлешен ери.

АШЫКЛЫК I, Инҗик билен будуң ашык аркалы бирлешйән богны. *Чопан ол токлының ашыклыгындан тутуп өвечлэп барярды.*

АШЫКЛЫК [а:шыклык] II, Бирини түйс йүрекден сөймеклик, бир зада хырыдар болмаклык. *Вүши кел Бахара өз ашыклыгыны дуйдурып, бир-ики сапар ашыгана хат хем языпды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АШЫК-МАГШУК [а:шык-магшу:к], *көн. с.* Сөйшен

оглан ве гыз. *Бизиң ашык-магшукларымыз хат язышярлар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АШЫЛМАК [а:шылмак], Аңырсына гечилмек, өтүлмек; ёл гечилмек.

АШЫР [а:шыр]: а ш ы р а т м а к — келлең үстүнден ашырылмак. *Шуңкар ашыр атып дураны какжак, Ганлы чүңкүн нәзик бедене сокжак* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

АШЫРМАК [а:шырмак], 1. Бир затдан гечирмек, бир затдан өтүрмек, бир ере етирмек. *Ала дагдан ашырар мен* («Гөроглы» эпосы). 2. Белли бир чәкден, нормадан чыкмак, артдырмак, ёкарландырмак. ◇ А м а л а а ш ы р м а к — *сер.* А м а л. *Совет хәкимиети Ленинің гөркезмелерини амала ашырды* («Мыдам тайяр» газети).

АШЫРЫ [а:шыры], Күртәниң, көйнегиң ве ш. м. эгниңден ашырылян бир ин мата. *Күртәниң ашырысы.*

АШЫРЫЛМАК [а:шырылмак], 1. Белли бир ере әкидилмек, белли бир ере гечирилмек, бир ерден башга бир ере уградылмак. 2. Белли бир чәкден, нормадан чыкарылмак, артдырылмак, ёкарландырылмак. 3. Келеменлэп гайтмак.

АШЫРЫМ [а:шырым], 1. Эгинден ашырылып дакылян гушагың ады. 2. Дагың, белентлигиң үстүнден гечйән ёл.

АЭРОВОКЗА'Л, Аэропортуң вокзалы.

АЭРОДИНА'МИКА, Хованың ве бейлеки газларың херекети барадакы таглымат.

АЭРОДРО'М, Самолётың ве бейлеки учян аппаратларың учмагы, гонмагы хем-де дурмагы үчин йөрите энжамлашдырылан мейданча. *Самолётың пропеллери айланды, Аэродромындан бары сайланды* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Аэродрома биз деррев гидели* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

АЭРОЛИ'Т, Асмандан ере гачян космики даш.

АЭРОНАВИГА'ЦИЯ, Белленен ёл боюнча учужы аппаратлары сүрмек барадакы ылым.

АЭРОНА'ВТИКА, Ховада учмаклыгың теориясы ве сунгаты.

АЭРОПЛА'Н, Ховада учян аппарат, самолёт.

АЭРОПО'РТ, Хова гатнав ёлуның граждан аэродромы. *Ашгабат аэропорты.*

АЭРОПО'ЧТА, Хова почтасы.

АЭРОСТА'Т, Ховада учян шар, учян аппарат.

АЭРОТРА'НСПОРТ, Хова транспорты, хова арагат нашык серишдеси.

АЭРОФОТОГРА'ФИЯ, Самолётдан сурат алмаклыгың теориясы ве практикасы.

АЭРОФОТОСУРАТ, Самолётдан алнан сурат.

АЯ [а:я], Элиң ич йүзи, юмрук ачыланда элиң ич йүзүндәки текиз ер. *Эне ишикде сакланды-да, элиниң аясыны гөзуне пеналап, ичерик гарады* (М. Горький, Эне). ◇ Э л и ң а я с ы н д а с а к л а м а к — *сер.* Э л. *Шунуң ялы ярим болса, мен элимиң аясында саклардым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Э л и ң а я с ы я л ы — *сер.* Э л. *Элиң аясы ялы мейдан.*

АЯВ, Горама, горап саклама, зая этмән саклама. *Костюмы аяв билен геймек.*

АЯВЛЫ, Горалян, аялып сакланылян. *Йөне сен өзуңи аявлы сакла!* (М. Горький, Эне). *Мен китаплары аявлы сакламак барада гүррүң бердим* («Мыдам тайяр» газети).

АЯГУЧ [аягу:ч], Гышарылан, ятылан вагтда аяк тарап.

АЯЗ, Гүйчли гуры совук, аңзак. *Кәр эдип билмеди аяз хем ялын, Сервимиз етирди боюн хем инин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Чапгын аяз деген ерини кесип барярды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гар «ягды» дийип бегенме — аязы бардыр; ишан «гелди» дийип бегенме—ныязы бардыр* (накыл). ◇ Ч а к ы р а я з — гуры, йинти аяз, ичиңден-багрыңдан гечип барян совук.

АЯЗЛАМАК, Совук болуп дурмак, совук халында дурмак. *Аязлап дуран сув.*

АЯЗЛАТМАК, Совукда гоймак, совук какдырмак. *Аязладып гоймак.*

АЯЗЛЫ, Аязы бар болан, гүйчли совук ховалы. *Аязлы гиҗәниң асманында патрак ялы йылдызлар ялдырашярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

АЯК, 1. Жанлы жандарларда йөремек үчин хызмат эдйән орган. *Баш улусы — дөвлет, аяк улусы — мәхнет* (накыл). *Аягы улы сыганын геер, аягы кичи — сөенин* (накыл) 2. Столуң, стулуң, таганың ве ш. м. даянжы. *Таган аягы үч болар, бири-бирине гүйч болар, бири сынса, хич болар* (накыл). 3. Дерянын, акар сувуң барып гуйян ери. 4. Ахыр, соң, айың, йылың, паслың ве ш. м. гутарып барян вагты, дөври. *Гыш паслының аягы якынлашды, шу гүн хем соңкы гүнлерден бириди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шахыр 1822-нжи йылың аякларында өзуниң Екатерина II хакындакы уллакан очеркиниң үстүнде ишлейәр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 5. Көмекчи сөз ролунда: *Олар дерянын аягында яшаярлар.* ◇ А я г а г а л м а к — 1) бир ишиң угруна дүшмек, баш гөтермек, гаршы чыкмак. *Эй эзилен гуллар, аяга галың!* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер); 2) сагалмак, кеселден гутулмак. *Башда чырчыклыды, даянды чага, Кем-кемден өзи-де галды аяга* (А. Кекилов, Сөйги). А я г ы а г ы р — 1) говрели; 2) аягы дүшмедик, шовсуз. А я г ы б и ш е н я л ы б о л м а к — бир ерде дурмазлык. *Майса аягы бишен ялы болуп, ики яна зовзулдады.* А я г ы д ү ш м е к — *сер.* Д ү ш м е к. А я г ы д ү ш ү м л и б о л м а к — хайыр бермек, вепалы болмак, багт гетирмек (тәзе дурмуша чыкан гыз хакда). А я г ы е р т у т м а к — бир ерде ымыклы ерлешмек. *Онуң аягы сәхел ер тутса, дост-яры дәл, халкыны хем унутжагына ынанян* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). А я г ы н а й ы к ы л м а к — ялбармак. *Гелди көсе писини ашырып, онуң аягына йыкылды* («Совет эдебияты» журналы). А я г ы н ы б а г л а м а к — өйли-ишикли этмек, өермек. А я г ы н ы д а ң м а к — өйлендирмек, өйли-ишикли этмек. А я г ы н ы к е с м е к — гелмегини бес этдирмек. А я г ы н ы с а л л а п г и т м е к — бидерек, нәхак ёк болмак. А я г ы ң ы б и р е р е д е п м е к — өз айданыңы этдиржек болуп ян бермән гайталап дурмак, өзуңкини гөгертжек болмак. *Биз өз аягымызы бир ере депип, еди гат ер астындан гөвхер алмага ымтылярыс* («Совет эдебияты» журналы). А я г ы ң ы д ү р с б а с м а к — догры гезмек, өзуңи говы алып бармак. А я к а л д ы г ы н а — өрән чалт, өрән гаты: *Аяк алдыгына чапып баряр* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). А я к а с т ы н а а л м а к — басгыламак, депелемек. А я к б а г ы — пәсгел берйән, бөвет болужы, асгынжаң. А я к б и т м е к — йөремәге башламак (чага хакында). *Абадан яңы аяк битенже гызжагазды* («Совет эдебияты» журналы). А я к ё л у н а ч ы к м а к — мейдан этмек. *Аракхор Исфендияр, аяк ёлуна-да мениң ругсадым билен чыкмалы болар* («Совет эдебияты» журналы). А я к с е к м е к — аралашмак, гелмек. *Шәхер ичине хич бир душман аяк секмез* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). А я к ч е к м е к — дурмак, сакланмак. *Яш йигит аяк чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). А я к я з м а к — дем-дынч алмак, аз вагт дынч алмак үчин отурмак. И к и а я г ы н ы б и р г о н ж а с о к м а к — чыкалгасыз ягдайда гоймак, биалач этмек.

АЯКГАП [аякга:п], Дериден я-да башга материаллардан тикилип, аяга гейилйән гап. *Ол, тайяр аякгаплар эдарасының башлыгы* («Токмак» журналы). *Ол өй-*

лерде аякгап уссалары болупдырлар (Гадымы дүнйә тарыхы).

АЯКГАПЛЫ [аякга:плы], Аякгабы бар болан, аягына аякгап гейдирилен.

АЯКДАШ, 1. Дең чапян, дең гидйән (ат хакда). 2. Дең барян, бири-бириндең галман барян, бир хатарда барян. *Шол ики бригада биринҗи орунда аякдаш барярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Колхозың гызларындан хем булар билен аякдаш гидишйәнлери кәнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

АЯКДАШЛЫК, 1. Дең чапмаклык, дең гитмеклик (ат хакда). 2. Дең барыҗылык, бири-бириндең галман бармаклык.

АЯКЛАМАК, Гутармак, ахырына чыкмак, тамамламак. *Дурды чопан сөзүниң ызыны аякламанка, бир айылганч сес эшидилди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз гүррүңимизи аякламанкак, гызҗагаз ховлының гапысындан гирди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

АЯКЛАНДЫРМАК, Йөремеги өвретмек, йөремәге эндик этдирмек. *Гөләни аякландырмак.*

АЯКЛАНДЫРМАКЛЫК, Йөремеги өвретмеклик, йөремәге эндик этдирмеклик.

АЯКЛАНМАК, 1. Йөрәп башламак, аяк битмек, йөремеклиги өвренмек. *Аякланаңда элиңден тутуп. йөрҗен-йөрҗен эден, дил өвреден ким?* («Мыдам тайяр» газети). *Гөле аякланыпдыр.* 2. Гутарылмак, тамамланылмак. 3. Аягына етмек, ахырына чыкмак. *Йыл аякланды.*

АЯКЛАТМАК, Гутартмак, тамамлатмак, гутармаклыга межбур этмек, ахырына чыкдырмак.

АЯКЛАШМАК, Аякма-аяк пайлашмак, хер ким бир аягыны алмак. *Бир гойны аяклашдык. Аяклашып мал өлдүрмек.*

АЯКЛЫ, 1. Аягы бар болан. 2. Гаты йөрейән, чус, йөргүр, гитгир. *Аяклы ат.* ◇ Дөрт аяклы — аягы дөрт болан хемме маллар. Ики аяклы — адам. *Ики аяклы, ики гүнде* (накыл). Элли-аяклы — ише укыплы, херекетли, иш башарҗан. *Ол элли-аяклы машгала ахырын.*

АЯКСЫЗ, Аягы ёк, аягы болмадык, аякдан махрум болан. *Аяксыз адам.*

АЯКСЫЗЛЫК, Аягы ёклук, аягы болмазлык, аякдан махрумлык.

АЯКЧЫ, Мөр-мөҗеклер машгаласындан болан, чыбына меңзеш, икн ганатлы мөҗек.

АЯКЯЛАҢ, *сер.* Аякялаҥач. *Аякялаң гезени үчин жайрык-жайрык болан дабанлары-да, өкҗелери-де онуң гөзеллигини бозуп билмейәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

АЯКЯЛАҢАЧ, Аягы аякгапсыз, аякялаң. *Ол бүтин йыллап аякялаҥач гезйәр* («Пионер» журналы). *Аякялаҥач ойнамак.*

АЯЛ [ая:л], 1. Жынсы боюнча эркеге гапма-гаршылыклы болан адам, шахс. *Эркек азат, аял азат, гыз азат* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Елдаш, яссыкдаш, хатын, хелей. *Ол хаты, белки, өзүниң иң голай адамларына язандыр, белки, аялына я чагаларына язандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Какалы ювнуп болянча, аялы Үзүмгүл нахар гетирди.* ◇ Өй хожалыкчы аял — жемгыетчилик ишинде ишлемән, диңе өй хожалык иши билен мешгулланян аял.

АЯЛ-ГЫЗ [ая:л-гы:з], Аял ве гыз диен маныда уланыляп тиркеш сөз. *Мен шу ерде аял-гызларың йүзүни-гөзүни баглап гелен бүренҗеги башымдан сыпырып, ериң йүзүне чалярын — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Аял-гызлар барасында болса онуң йүреги өрән юкады, эмма онуң утанҗаклыгы түйс улы гызыңкы ялыды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

АЯЛЛЫК [ая:ллык], Аял болмаклык ягдайы, гызың дурмуша чыкандан соңкы ягдайы.

АЯЛМАК, Горалып сакланылмак, аявлы сакланылмак, гайгырылып сакланылмак.

АЯМАК, Аявлы сакламак, гайгырып сакламак, горамак, гайгырмак. *Шоны билйән болсаң, сен хич гысылмагың, өз жаныңа герек зады хич аямагын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шонуң үчин хем Гөроглы оны өрән аяп саклаяр* («Гөроглы» эпосы). *Нанысы аян аша етер, донуны аян — тоя* (накыл).

АЯМАКЛЫК, Аявлы сакламаклык, гайгырып сакламаклык, горамаклык.

АЯН [ая:н], Айдың, әшгәр, мәлим, ачык, белли. *Хер ким өз пикирини аян этҗек болярды* («Совет эдебияты» журналы). *Бу усулың иң пейдалы усулдыгы, дура-бара хеммелере аян болды* («Зәхмет гахрыманлары»).

АЯНҖАҢ, Зады аяп саклаян, горап саклаян.

АЯНЛЫК [ая:нлык], Айдыңлык, әшгәрлик, мәлимлик, ачыклык, беллилик.

АЯНМАК, Өз-өзүни аямак, өзүни сересаплык билен горамаклык.

АЯТ [а:ят], *дини.* Гурханың бир сүреси, гурхандан алнан шыгыр (дине ынанян адамларың арасында өлениң хатырасына окалян дога). *Шонуң үчин ол той гутлажагыны, яс тутуп, аят окажагыны билмән, мәхетдел галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эйледилер улы хормат, Оңа окап дога, аят* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Өли айтдан доймаз, дири — хеззетден* (накыл).

АЯТМАК, Аявлы саклатмак, бир зады аяп гойдурмак.

Б

Б, Түркмен элипбийиниң икинҗи харпы.

БА [ба:], Хайран галмагы, бегенҗи аңладян үмлүк. *Ба, онуң болуп гелишини!*

БАБА [ба:ба], 1. Эжеңиң какасы. *Агтыгы бабасын дүйдансыз гөрүп, Утанды-да бада еринден турды* («Совет эдебияты» журналы). *Меңиң бабам ажап гызыклы гүррүңлер бермәге өкдеди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Дийди: — Баба, ша ким? Оң пулы ёкмы? Гызыны сатмага гынанакмы?* («Октябрь ялкымы»). 2. «Яшулы, ата» маныснда айдылян сөз. *Ол бабамыз Ильич Ленин Берди таглым пайың сениң* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гезйәркәм, саташдым аксакгал баба. Гамланма, баба, сен гамланма, баба!* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Бабалар сөзи — ата-бабалардан гелйән аңлатмалар, накыл. Бабам дөври — *сер.* Дөвүр. *Онуң айтмагына гөрә, бабам дөврүнден бәри Халларың небересиниң эхли эркек адамларының кәри ёл салгы берижилик болупдыр* («Совет эдебияты» журналы). Аяз баба — гышың символы.

БАБАДАШ [ба:бадаш], Дашкырак гарындаш, ата-бабалары бир болан адамлар. *Бу меңиң бабадашым. Өзге душманың болмаса, бабадашың ёкмуды* (накыл).

БАБАСЫЛ [ба:басы:л], *мед.* Гөнн ичегәниң ашак бөлеги кәвагт ганап, дүвүн эмеле гелйән кесел, геморрой.

БАБАТДА [ба:батда], 1. «Барада, хакда, догруда, бабатында, тайдан, тарапдан» диен ялы послелог. *Бу*

бабатда оңа телим гезек айдыпдырлар («Совет эдебияты» журналы). *Якутлар XVII асырда медени бабатда өзлериниң төвереклеринден ёкары дережеде дурупдырлар* (СССР тарыхы). 2. *гөч. м.* «Хер, хер бир» диен сөзлер билен гелип, «хер ничик болса-да, нәхили болса-да» диен маныны аңладян көмекчи сөз. *Мерет хер бабатда мекдеби үстүнликли гутарды.*

БАБАТЫНДА [ба:батында], *сер.* Б а б а т д а 1. *Хер затдан бахана этсең-де, машын бабатында бахана этмегин* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАБЫР: б а б ы р б и л е к — этлек, ёгын, гүйчли билекли, эдермен. *Колхозың стахановчысы Жамал орта бойлы, ак йүрекли, этли-ганлы, бабыр билек бир гелинди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БАГ [ба:г] I, 1. Улы агачлар, өсүмлик. *Ашгабат буренип гөк бегрес бага, Сәхериң чагында яш гелин ялы* («Совет эдебияты» журналы). *Яшыл дон гейинди ялаңач баглар* (Б. Кербабаев, Айлар). *Хер ерде иймишли баглар гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Дүрли агачлар, гүллер экилип гөгердилен участок. *Гүләлекли гөк мейдан, салкын баглар сенде бар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Тәзе багымызы сувландырян чешмәмизиң гөзбашы бизиң обамыздан 6—7 километр узаклыкда, Көпетдагың ичинде ерлешйәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Эгер кәрендесине баг алнан болса, онда хасылың ики эссесини бермелиди* (Гадымы дүнйә тарыхы). 3. Гезмек, дынч алмак үчин аллеялы агачлык, гүллүклер. *Байлы агшам нахарыны иенден соң, баг тарапа гитмекчи болуп, туруп уграды* (Б. Гурбанов, Душушык) ◇ Ч а г а л а р б а г ы — *сер.* Ч а г а. *Ол бу гүн биринҗи гезек чагалар багына гидйәрди* («Бахар»). *Мамагүл хем чагалар багында тербиечи болуп ишлейәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАГ [ба:г] II, Өрүлип я ишилип эдилйән хем-де багламак, даңмак үчин уланылян йүп, даңы. *Баглары гырлан ганлы гош халтаҗык билен бейлеки тапан нышанларыны чыкарып ортада гойды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Б а г а б а к м а к — *сер.* Б а к м а к. *Бу адам булары бага бакып, семредип йөрен экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). А я к б а г ы — *сер.* А я к. *Сен оңа аяк багы болма.*

БАГА́Ж, 1. Ёлагчының яны билен алып гидйән я-да улаг билен иберйән йүки. 2. *гөч. м.* Биринің билим дережеси. *Ол өзүнің көне багажына даянярды.*

БАГА́ЖНИК, Велосипединң, мотоциклиң я-да автомобилиң ызындакы йүк гоюлян ери. *Ызында, багажникде болса матрос отырды* («Пионер» журналы).

БАГАНА, Тәзе доган яшажык гузының буйралы дерисн. *Багана беҗерйән аяллар өз ишлерине түргенлешдирдирлер* («Совет эдебияты» журналы). *Багана табшырмаклык планы артыгы билен ерине етирилди* («Совет Түркменистаны» газети). *Багана телпегини чыкарып, гарыны силкди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАГ-БАҚҖА [ба:г-бакҗа], Мивели ве мивесиз агачлар, дүрли боссан экинлери экилен ер участогы, баг-боссан. *Соң бир дөвүрде болса, ашагына гүн дүшмез баг-бакҗа пейда болупдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Төвереги баг-бакҗа, гүлзар болса хем, өз эркине гойберилмән, гүйч билен сакланян адам үчин ол ери зындан болар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАГ-БАҚҖАЛЫК [ба:г-бакҗалык], Баг-бакҗа экилен ерлер, баг хем боссан экилен ерлер, баг-боссанлык. *Йүрегим баг-бакҗалыгы ислейәр. Баг-бакҗалыгың аңырсына гөз етмез* («Совет эдебияты» журналы).

БАГБАН [ба:гба:н], 1. Багы бежерйән, идедйән ве оңа середйән адам. *Гарры багбан дөрт саны адамының гелйәнини гөрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу багың багбанына Нар ата дийилйәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол хаятдакы үзүм далбарларына тимар берип йөрен багбана гыгырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *гөч. м.* Өз юрдуның эеси, хожайыны. *Социализм багында биз гүл болуп гүлләлиң, Коммунизм багбаны бу онйыллык байраммыз* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БАГБАНЛЫК [ба:гба:нлык], Багбаның кәри, ягдайы.

БАГБАНЧЫЛЫК [ба:гба:нчылык], *сер.* Б а г б а н л ы к. *Маңа багбанчылык хакында гаты гызыклы гүррүң эдип берди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Европада багбанчылык, гөк экинчилик яйрапдыр* (Орта асырлар тарыхы).

БАГ-БОССАН [ба:г-босса:н], *сер.* Б а г-б а к ж а. *Баг-боссана сув бермәге гидйәрсиң* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Гарагумы баг-боссан эдйәрис биз* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

БАГ-БОССАНЛЫК [ба:г-босса:нлык], *сер.* Б а г-б а к ж а л ы к.

БАГГОЮН [ба:ггоюн], Хурушлык үчин элде бакылян гоюн. *Черкез бакан баггойнуны өлдурди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ишигиңде гөлели сыгыр, телим баггойнуң бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Баггоюнлар гапыларда даңылгылыгына галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАГҖЫК [ба:гжык], Гейимиң, эгин-эшигиң якасына илик ерине эдилйән инчежик баг. *Гулакҗыкымың немленен багҗыгы доңды* («Совет эдебияты» журналы). *Халназар сандырап башлан эллери билен донуның багҗыгыны чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАГҖЫКЛЫК [ба:гжыклык], Яка илдирилйән ашагы шелпели илгенчек.

БАГЗЫ, *көн. с. сер.* Қ э б и р.

БАГЛАЙҖЫ [ба:глайжы], *грам.* Сөзлери я-да сөзлемлери өзара багланышдырмага хызмат эдйән көмекчи сөз.

БАГЛАМАК [ба:гламак], 1. Даңып гоймак, даңып беркитмек, даңмак. *Мырат, Таня итлериниң йүпүни агажа баглап, яп-яңыжа орнашыпдылар* («Мыдам тайяр» газети). *Ол гечини бир агажа баглап, нәзенин аякларыны шилдирәп акян сува сокуп отурды* (Айбек, Новайы). 2. Богуп беркитмек, богмак. *Гөзел чемен баглаяр.* 3. Япып беркитмек, гулпламак (гапы ве ш. м. хакында). *Бар, оглум, гапылары баглап гел!* 4. *грам.* Баглайжылык ролуны ерине етирмек. *Гошулмалар эсасан сөз ясамага ве сөзлемде сөзлери бири-бирлерине багламага хызмат эдйәрлер.* 5. Ёлуны алмак, өңүни япмак, өңүни тутмак. *Елы от чабырадыжы топлы грек флоты баглапдыр* (СССР тарыхы). 6. *гөч. м.* Бент этмек, бендиван этмек. *Автор Махымы Тахыра пәк сөйги билен берк баглаяр* («Эдебият»). ◇ А я г ы н ы б а г л а м а к — *сер.* А я к. *Инди Хошгелдиниң аягыны багламасаң, муны саклап билмерсиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Б и л б а г л а м а к — *сер.* Б и л. *Ол өз ёлдашларына бил баглаярды.* Б и л и ң и б а г л а м а к — тайяр болмак, хәзир болуп дурмак. *Ал яраг, берк гуша, багла билиңи!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Г а н а т б а г л а м а к — *сер.* Г а н а т. *Ол бегенҗинден яңа диңе бир ганат баглап учуп билмеди* («Токмак» журналы). Й ү р е г и б и р е б а г л а м а к — *сер.* Й ү р е к. *Гайрата галайын, жораларым хем көмек берерлер дийип, йүрегими бире багладым* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). У м ы т б а г л а м а к — *сер.* У м ы т. *Иң агыр гүнлеринде какасына умыт баглады* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

БАГЛАНМАК [ба:гланмак], 1. Даңлып беркидилмек, даңлып гоюлмак. *Дүелериң хеммеси багланды.* 2. Боглуп даңылмак богулмак. *Беде десселери багланыпдыр.* 3. Япылан болмак, япылмак, гулпланмак. *Магазиң багланды. Төрек дүканы эййәм багланыпдыр.* 4. Өңи алынмак, өңи япылмак, өңи тутулмак, бекленмек. *Гачы-*

ның йыкылан ери багланды. Бөвет багланды. 5. *гөч м.* Бент болмак, бендиван болмак.

БАГЛАНЫШЫК [ба:гланышык], 1. Өзара гатнашык, бири-бирине болан гатнашык, арагатнашык. *Бир умумы чкынлык, багланышык бардыр* («Гөроглы» эпосы). *Онуң олар билен нәхили багланышыгы бар.* 2. Бири-бирине баглылык, бири-бирине эсаслананлык, бири-бирине гарашлылык. 3. Логика ве грамматика тайдан ызыгидерли, манылы язылыш.

БАГЛАНЫШЫКЛЫ [ба:гланышыклы], 1. Арагатнашык саклаян, гатнашыклы болан, арагатнашыклы. *Ол бүтин гошуның сөвеши билен багланышыклы* (А. Атажанов, Ики поэма). 2. Бир зада эсасланан, бири-бирине баглы болан, асылы болан, дахыллы болан. *Окатмак ишини дурмуша багланышыклы этмәге чалышярды* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Маслахат Каспи бассейниниң проблемасы билен багланышыклы докладлары диңледи* («Совет Түркменистаны» газети). *Онуң өмри ве дөредиҗилиги билен багланышыклы «Кемине ве Казы» операсы дөредилди* («Эдебият»). 3. Логика ве грамматика тайдан ызыгидерли, манылы болан.

БАГЛАНЫШЫКЛЫЛЫК [ба:гланышыклылык], 1. Арагатнашыкда болмаклык, гатнашык сакламаклык. 2. Бир зада эсасланаплык, бири-бирине баглылык, багланышыгы барлык, асылылык, дахыллылык. 3. Логика ве грамматика тайдан ызыгидерлилик, манылылык.

БАГЛАНЫШЫКСЫЗ [ба:гланышыксыз], 1. Арагатнашык сакламаян, гатнашыгы болмадык, арагатнашыксыз. 2. Хич зада эсасланмадык, багланышыгы ёк болан, дахылы болмадык. 3. Логика ве грамматика тайдан ызыгидерли дәл, бири-бирини тутмаян, манысыз. *Эне бу гызың багланышыксыз, чалт гүррүңине үнс билен гулак асярды* (М. Горький, Эне).

БАГЛАТМАК [ба:глатмак], 1. Даңдырып беркитдирмек, даңдырмак. *Маллары газыга баглатмак.* 2. Богдурып беркитдирмек, богдурмак. *Чемен баглатмак.* 3. Гулплатмак, япдырмак (гапы, сандык ве ш. м. хакында). *Дүкаиы баглатмак.* 4. Өңүни алдырмак, өңүни беклетмек, өңүни тутдурмак. *Бөведи баглатмак. Сувуң бөвсен ерини баглатмак.*

БАГЛАШМАК [ба:глашмак], 1. Бирине бир зады даңышмак, даңмага көмеклешмек (улаг, гап-гач ве ш. м. хакында). 2. Ики тарапың разылыгы боюнча газанылан ылалашык шертнамасына гол чекип кабул этмек. *Олег 911-нжи йылда Византия билен пейдалы ылалашык баглашыпдыр* (СССР тарыхы). *Тайпа йыгнагы яранык баглашыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БАГЛЫ [ба:глы], 1. Багланып гойлан, даңылгы. *Газыкда баглы гара гөле гөзуни мөлердип середйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Япык, гулплы, беркидилен. *Дүйн мен баранымда, Жереның гапысы баглыды.* 3. Бирине я-да бир зада гарашлы, асылы болан. *Нахарларың ассортиментиниң көп болмагы ве хилиниң говы болмагы, биринҗи нобатда, ашпезлере баглыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Голы баглы — *сер.* Гол I. *Голы баглы бендидик, Барымыз азат этди, Ыгтыяр хем эрк берди, Гамлы гөвни шат этди* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *СССР-иң шичиси хем дайханы, Голы баглы гардашларңыз унутмаң!* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). Гөзи баглы — *сер.* Гөз. *Эрк берди, баглы гөзүңиз ачды. Яшаң, аял-гызлар, заманың гелди* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

БАГЛЫК [ба:глык], Мивели я-да мивесиз агачларың көп экилен участогы. ери, көп агач битен мейдан. *Гүр баглыклаң арасындан Акяр ене көп санлы яп* (Р. Сейидов, Лебап гызы). *Йүзленди гөрүнйән гүри баглыга, Гезмәге сапалы, хезил чаглыга* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Байрам дагы гүр баглык обаның ичиндең чыкып, говача мейданына уградылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БАГЛЫЛЫК [ба:глылык], 1. Бирине, бир ягдая, хадыса, себәбе баглы болмаклык, гарашлылык. 2. Бири-бири билен багланышыкда, гатнашыкда болмаклык, дегишлилик. *Объектив дүнйәниң хемме затлары, хадысалар әхлумумы арагатнашыкда ве өзара баглылыкда болярлар* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Тарыхы ве милли айратынлыклара баглылыкда социалистик гурлушыгың аныk проблемаларыны чөзмеклигиң дүрли-дүрли методларының уланылып билинҗекдигини гөркезйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

БАГРӨЙКЕН, *анат.* Адамың я-да хайваның бокурдагы билен бирлешйән багры, өйкени, йүреги ве ш. м. ◇ Багрөйкени агзындан чыкмак — өзөп гайтармак, гусмак. *Багрөйкеним агзымдан чыкып гелйәр — дийип, Мерең күйки үсгүрен боляр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Багрөйкени горүнмек — 1) өрән иглемек, хорланмак; 2) гарыплыгы мәлим болуп дурмак.

БАГТ, 1. Дурмушдан разылык, яшайышдан хошаллык, канагатлы дурмуш, шатлыклы ягдай. *Багт берип, өң эзилен бир кәне, Көнәниң көкүни гуратды канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Совет Союзы — багт юрды!* («Бахар»). 2. Үстүнлик, ровачлык, шовлулык, абрай, хормат. *Ленииың дөреден партиясының хатарында дурмак, оңа лайык адам болмагың өзи улы багт* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары) ◇ Багт гушы учмак — багты оянмак, иши шовуна дүшүп башламак. Багта төвекгеллик этмек — багты сынап гөрмек, төвекгеллик билен бир иши этмәге сынанышмак. *Нәме-де болса багта төвекгеллик эдип, хаты элтип бермели* («Гөроглы» эпосы). *Тәмиз сөйгиң ады хей-де өчерме? Багт гушы хич себәпсиз учармы?* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). Багты ачыклык — иши ровачлылык. *Ол гызының ачык багтлылыгыны ислейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Багты гара — эден иши угра бармаян, шовуна дүшмейән. *Гарып билбил, багты гара, Йүрегиме салма яра* («Гөроглы» эпосы). Багты гетирмек — эдени угруна болмак, иши шовуна дүшмек. *Онуң багты гетирди.* Багты даш ярмак — *сер.* Багты гетирмек. *Махласы онуң багты даш ярярды* («Токмак» журналы). Багты ятан — шовсузлыга, бетбагтлыга сезевар болан. *Багтымыз ятды, ёлдашлар, Гөк экинлери гүн якар* (Чары Ашыр, Ганлы сака). Багтыны ачмак — 1) ишини шовлы этмек, ровачландырмак; 2) дурмуша чыкармак, әре бермек. *Эгер сенде хениз белгили бир зат ёк болса, мениң багтымың йүзүне өз элим билен чекен гара пердәми сырарсың, багтымы ачарсың, шатландырарсың* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Багтыны ятырмак — чыкгынсыз ягдая салмак, ишини гайтармак.

БАГТА-БАГТ, Нәме болса-да, нәхили болса-да, баша нәме гелсе-де. *Владимириң гөзүне яш айланды; ол багта-багт сүрүп уграды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БАГТЛЫ, 1. Багта эе болан, багты бар болан, багтыяр. *Бизиң юрдумызың чагалары дүнйәде иң багтлы чагалардыр* («Пионер» журналы). *Сен бизе хызмат этсең, дүнйәде иң бир багтлы адам болуп чыкжагыңа ынам* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Иши ровач аляң, үстүнликли, шовлы, хошбагт. *Нәзлим, голай гелйәр багтлы гүнлер* (Б. Кербабаев, Айлар). *Мениң йүрегимде зерреҗик бозгаклык болман, мен багтлы яшайыш ёлуна гадам урян ахыры* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Багтлы сәхет гөзлемез* (накыл).

БАГТЛЫЛЫК, 1. Багтлы болмаклык, багты барлык.

2. Ровачлылык, шовлулык. *Достум, сениң дуйгың белент хем тәмиз, адамзат үчин шол-да улы бир багтлылык* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Онуң ызында сепил болмаг-а бейледе дурсун, онуң гулы болмак хем багтлылык* («Совет эдебияты» журналы).

БАГТОҚЛЫ [ба:гтоклы], Хурушлык үчин элде бакылан токлы. *Багтоклуларыны агшамларына кухня саляр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БАГТСЫЗ, 1. Багты болмадык, бетбагт. *Ол өзүни өрән багтсыз хасап эдйәрди ве агласы гелйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Иши ровач дәл, иши шовуна душмейән, пашмаян.

БАГТСЫЗЛЫК, 1. Багтсыз болмаклык, бетбагтлык. *Өз халкының тарыхы багтсызлыкларына шулары себәп билйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Ровачсызлык, шовсузлык. *Сениң дарсдабаның меним гапыма дегели бәри, багтсызлык үстүне багтсызлык. Байларың башына гелен багтсызлык Гандым ялыларың бир нәчесине вагтлайын багт гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАГТЫЯР [багтыя:р], *сер.* Багтлы. *Багтыяр бу Жерен эҗе, Өң көп хорлук гөрен эҗе* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Биз сениң аркандан азат яшаяс, Биз багтыяр, биз шейле шат яшаяс. Пәк йүрек ынсаны багтыяр эдйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Саңа шөхрат болсун, бейик рус халкы! Сең көмегиң бизи багтыяр этди* (Р. Сейидов, Эсерлер).

БАГЧЫЛЫК [ба:гчылык], 1. Оба хожалыгының баг өсдүрип етишдирмек билен мешгулланян пудагы. *Яшулы, бу китап багчылыгы өсдүрмек хакда гүррүң берйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *сер.* Баглык.

БАГШЫ, Түркмен милли айдым-сазларыны, дессанларыны айтмакда халкың ичинде таналып, өзүни гөркезен адам, айдымчы. *Багшы ага, ядап геленсиңиз, жайлырак отурың* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Багшы илки билен пессай хеңе тутуп, новайыдан хең этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Багшыныңкы «хай» билен, молланыңкы «вай» билен* (накыл). ◇ Багша «Гөтер!» диймек — багшының хас батлы айтмагыны хайыш этмек.

БАГШЫЁВШАН, *бот.* Дагда битйән ыслыжа от.

БАГШЫЧЫЛЫК, Багшының кәри, багшылык сенети. *Он бәш йыл багшычылык этдим, хич кимде шейле сес ёкды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Хораз багшы етмиш яша голай өмрүниң аграмыны багшычылык билен гечирипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАГЫ-БОССАН [ба:гы-босса:н], Гөк экинлериң, ир-иймишлериң көп битйән ери. *Дурды Гылыч дүзер дессан, Мивеледи багы-боссан* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

БАГЫ-БОССАНЛЫК [ба:гы-босса:нлык], Баг-боссан битен ер, баглык.

БАГЫР, *анат.* 1. Адамда, хайванларда саг гапырганың ашагында, гарын билен күкрегиң аралыгында ерлешип, өт ишләп чыкарян организм, жигер. *Гарның яныңда багыр ерлешйәр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). 2. *гөч. м.* Гужак, күкрек, дөш. *Душман өзүниң ганлы ханжарыны Ватаның багрына дирән вагты, горкунч ховпуң Ватаның үстүне абанан вагты, Вепа ялы гужурлы йигитлер хей дуруп билерми!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Багра басмак — гужага гысмак, гужакламак. *Айсолтан говачаны эмай билен чекди-де багрына басды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гутлаярын, гызым! — дийип, мени багрына басды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Князь зыба гызы багрына басды* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Сени гызкаң багрыма басжакдым велин, болмады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Багры буз — доң йүрек, мәхирсиз. *Багры буз, сөзлери уз, Дишлери дүрдәне гөзел* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). Багрыны якмак — *сер.* Багрыңы кебап этмек. *Вай, бу мени нәтди? Эдил багрымы якды-да гояйды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Багрың бадашмак — *сер.* Бадашмак. *Эзиз билен бизиң багрымыз бадашмандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Багрың билен сүйшмек — 1) гөрүнмезлик максады билен йүзин ятып, өңе херекет этмек. *Ел бойы багрың билен сүйшүп йөремелиди;* 2) зордан йөремек, херекет этмек (ядавлык, сыркавлык ве ш. м. себәпли). Багрыңы кебап этмек — жуда көп азап чекмек, ынжамак, янып-бишмек. *Бухар эмириниң зулмы, Этди багрымызы кебап* (Р. Сейидов, Эсерлер). Багры түтемек — гаты гынанмак, янмак, көймек. *Гөриплериң багры түтәп өртенсин пыган эдип, Еңиш билен ишиң өңе сүргүн, сөйгүлим, бу гүн!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). Багыр авусы — чаганың арадан чыкмагы зерарлы эне-ата тарапындан билдирилйән чуң гынанч, чекилйән азар, гам. *Балам, багыр авусы яман зат* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Гара багыр болмак — өрән ыхлас билен япышмак, жаныпкеш болмак. Гара багыр — мәхрибан, гаты ичгин, ыхласлы.

БАГЫРАҚ [ба:гырак], 1. Хемише багырып йөрен, көп багырян. 2. *гөч. м.* Хемише зейренип, аглап йөрен (адам хакда).

БАГЫРМАҚ [ба:гырмак], 1. Гыгырып сес чыкармак, гыгырмак (кәбир хайванлар хакында). *Өйде өчүги чыраның ягтысына тахя тикип отурак Амансолтан дашарда дуйгның багыранысны эшидип тисгинип гитди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Гыгырып зейренмек, кәйинмек, агламак. *Багырып агларлык халлары барды* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Бу гаррыжа пахыр, нәме эдерини билмән, багырып башлапдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Гыгырды, багырды, этди галмагал* (А. Атажанов, Ики поэма).

БАГЫРТЛАҚ, *зоол.* Дөшүни ере берип япырылып ятян, петекесининң ашагы гаража ав гушы. *Биз агшама ченли ене бир нәче багыртлак авладык* («Пионер» журналы). *Түвелейи гөрүп, ховсала дүшен ве онуң нәмедигине дүшүнип билмән, отуң ичинден чыкып, бир багыртлак учуп гитди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БАГЫРТЛАМАҚ, 1. Бир зады я-да бирини күкрегиң ашагына алып ятмак. *Гапаны багыртлап ятан мөжек гөзлерини төверегине айлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Ере япырылмак. *Ер багыртлап гелйән танклар гөрүнди* (К. Ишанов, Ватан үчин).

БАГЫРТМАҚ [ба:гыртмак], 1. Дүйәни багырмага сезевар этмек. 2. *гөч. м.* Бирини гаты сес билен аглатмак, гыгыртмак, зейрендирмек.

БАГЫРЫБЕРМЕҚ [ба:гырыбермек], 1. Гыгырып сес эдибермек. *Яныма баранларында, ягыр дүе багырыберди.* 2. *гөч. м.* Гыгырып зейренибермек, аглабермек. *Нәдерсиң, агзыны гөге тутуп багырыберсе!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол гыссанжына багырыберди.*

БАГЫРЫШМАҚ [ба:гырышмак], 1. Гаты сес билен гыгырышмак. 2. *гөч. м.* Бир нәче болуп нәразылык билдирмек, зейренишмек, аглашмак. *Шуңа меңзеш баяр адамыны хенизе ченли гөрен дәлдирис — дийип багырышярлар* («Токмак» журналы).

БАГЫШБАГ [багышба:г], Үзүгин ашагындакы баглар (гара өй хакында). *Яңы аркайынланыпдык, бирден «багышбагы үзүлди, елбагы гырылды» дийип, хелей дады-перят этмәге башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БАГЫШЛАМАҚ, 1. Бириниң гүнәсини өтмек, гүнәсини гечмек. *Ол өз доганының бу гөдеклигини багышлап билмеди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Сениң шу дережә етен түркмен гызы болдугыңа шек етиржек болан болсам, элбетде, сең мени багышларсың* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Бир зады пешгеш бермек, сылаг

хөкмүнде бермек, багыш этмек. *Сапак чекилен йигит хем үмечи гелин-гызлара бир зат багышламага борчлы боларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Бир задың я-да биринің шанына багыш этмек, бир задың хорматына теклип этмек, ниетлемек. *Зелили бу темада язан шыгырларының көпүсини яшлыкда сөйшен гызы Дөндә багышлалдыр. Ол иң гөзел, иң ширин сөзлерден чемен баглаяр. Ол чемени өзүниң тарып эдйән гөзелине багышлаяр* («Эдебият»).

БАГЫШЛАНМАК, I. Биринің гүнәси өтүлмек. 2. Пешгеш берилмек, сылаг хөкмүнде берилмек. 3. Бир задың я-да биринің шанына, хорматына багыш эдилмек, ниетленмек. *Ленине багышланып язылан гошгы.*

БАГЫШЛАТМАК, I. Биринің гүнәсини өтдүрмек, гечдирмек. 2. Пешгеш бердирмек, сылаг хөкмүнде бердирмек.

БАДА [ба:да] I, Шол минутда, тизлик билен, башда, илки, деррев. *Бу көмеги, бу хорматы сал яда, Гыссанан вагтында, етишди бада* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гарры биринжи бада хич бир зат алмазлык ниетиндеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Бир бада — илки башда, йүзүниң угруна, бирден. *Гойсалар, бир бада түнегиме гидерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАДА [ба:да] II, *көн. с.* Ичгили бокал, ичгили рюмка, чакыр, шерап *Хачан өз тоюмда бада гөтерип, Диеркәм: — Шу гөзел мениң дилдарым!* («Совет эдебияты» журналы). *Сиз мейлисимизи яза дөндердиңиз. Ханы, достлар, бадалары гөтериң!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

БАДА-БАТ [ба:да-ба:т], Шол бада, илки бада, бирден, деррев. *Дуран адамлары ол бада-бат сайгарып-да билмеди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол өзүниң бу хатыны бада-бат почта агажың көвегине элтип гелди* (А. С. Пушкин, Сәйланан эсерлер). *Батыр аганың-да атың-да агзындан-бурнундан зогдурылып чыкян демлери бада-бат доңуп галяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гүлсолтаның сорагына бада-бат хич ким жогап бермеди* («Мыдам тайяр» газети).

БАДАК, I. Гөрешде гаршыдашың аягының даш йүзүнден өз аягыны атып, оны йыкмак максады билен эдилйән эмел. *Бадак салып йыкмак.* 2. *гөч. м.* Еңмек, үстүнлик газанмак үчин эдилйән гөреш. *Дайхан, батрак, аял-эркек сөзлешйәр, Көнелиге бадак атяр яшлармыз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *«Акял» ады иле мәлим болупды, Душманлара пугта бадак салыпды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ахырында йыкдык биз бадак атып билинден* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БАДАМ [ба:дам], Габыгы юка, шәниги шетдалының шәнигине меңзеш сүйри миве берйән агач ве онуң мивеси. *Хоз, писсе ве бадам дөвениң дишли дүшйән болса, Гәвүшгөзелиң еке дишли хем галмалы дәл* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Бадам габак — пөкгерип дуран овадан габак. *Гара гаш, дүрдәне диш, бадам габак сөвдүгим* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

БАДАМАК [ба:дамак], *диал.* Чөкүп отуран дүйәниң дызы билен бойнуны турмаз ялы даңмак. *Дүелери бадамак.*

БАДАМЖАН [ба:дамжа:н], Мивеси хыяра меңзеш сүйри, гарамтыл реңкли, дик өсйән бакжа экини ве онуң гетирйән мивеси. *Бадамжан хем пейдалы өсүмликлерден хасапланяр.*

БАДАМЛЫК [ба:дамлык], Бадам агажы көп битен ер.

БАДАТ [бада:т], Сүйжүмтик тагамлы, картошка меңзеш хасыллы экин ве онуң газылып алынян мивеси.

БАДАШМАК [ба:дашмак]: багрың бадашмак — бири-бирине баглы болмак, айрылмаз багланышыклылыкда болмак. *Сениң Гөзел билен багрың бадашыпмы?*

БАДЫНА [ба:дына], 1. «Дессине, деррев, ызысүре диен ялы көмекчи сөз. *Елдаш лейтенант, душманла догры бизиң үстүмизе гелйәр — дийип, хабар берен бі дыка, командир нәме этмелидиги хакында ойланд* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ягыш гоян бадына, би илерик отлук мейдана гезмәге гитдик.* 2. *сер.* Бат *Сув хер хили турбажыклар аркалы тутуланда хе олардан акып гелйән сувуң мукдары оларың диаметр лерине ве сувуң бадына баглылыкда, такмынан, ёка дакы ялы боляр* (Ф. Г. Севостьянов, Түркменистанд говачаның суварылышы).

БАДЫСАБА [ба:дысаба:], *көн. с.* Дан шемалы, сәхе шемалы (адатча бир задың хабары хөкмүнде шахырла рың уланян символы). *Бадысаба, саламымны, Хүйрлук га жана етир* («Түркмен халк шахырана дөредижи лиги»).

БАДЫХОВА [ба:дыхова:], Улумсы, гопбамсы. *Бады хова адам. Бадыхова гылыклы болмак.*

БАДЫХОВАЛЫК [ба:дыхова:лык], Улумсылык, гоп бамсылык. *Сәхеди гөренден соң, молла Хошлының ба дыховалыгы гачды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол: — Бизе Эргеш пәлван диерлер — дийип, бадыховалык билен жогап берди* («Токмак» журналы).

БАЖА [ба:жа], Аяллары доган болан адамлара дегишлиликде уланылян ат. *Ол эгнини гысды-да: — Ярама дуз сепмесене, бажа — дийди* (К. Жумаев, Ак дерек).

БАЖАК [ба:жак], Чайыр ве ш. м. отларың овнук көклери билен өртүлен ерин үстки гатлагы, депиленде даргамаян чайырлы кесек бөлеги. *Яңы ики эдим эденде, бажага будрәп йыкылды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ябың ичиндәки бажаклары ве бөвурсленлери хич зат гойман айралың* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАЖЫ, Аял доган, уя. *Мен гидйән, дүе бакян, Бажым сувларын чекйәр* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Гөзүңи ачдың-да, гөзледиң ажы, Гыза гардаш болдуң, аяла— бажы* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БАЗ [ба:з], *зоол. көн. с.* Алгыр гуш, элгуш. *Сизсиңиз Ватаның алгыр базлары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БА'ЗА, I. Бир задың эсасы чешмеси, эсас. *Ватанмың языжысы, сөзүң базасы, Дүнйә тәсир этди дилиң мазасы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Дүйп, эсас, фундамент (гурлушык хакында). 3. Кәбир эдара, кәрхана ады. *Дөвлет базасына уградылян инче сүйумли йүпек пагта ине шейле гөреш аркалы өсдүрилип етишдирилди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол бу ере йыгналан пагталары база угратмага гелен экен* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Сапар пагта базасында шофёр болуп ишлейәр.* 4. Харытларың, материалларың сакланян ери, склад. *Холодильниклер, сөвда базалары салнып башланды* («Токмак» журналы).

БАЗА'ЛЬТ, Вулканлардан эмеле гелйән гаты даг жисими.

БАЗАР [ба:зар], Зат сатылян ве сатын алынян ер, мейданча. *Какам билен базара гиденимизде, ол маңа кемпут алып берерди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Биринжи колхоз базарының орта гүрпрәгинде бири-бирине янашык ики чайхана ерлешйәр* («Токмак» журналы). *Базара бар, багтыңы гөр* (накыл). *Чагалы өй — базар, чагасыз өй — мазар* (накыл). ◇ Базар гурмак — 1) сөвда этмек, сатмак; 2) жедел этмек, давалашмак, гыкылык-гопгун турузмак. *Тәзе дурмуш, тәзеликлер болупдыр, Үстүмде базары гурма, атам жан!* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). Бары билен базар эйлемек — *сер.* Бары. *Гарлы ага мени гойбермежек болды. Бары билен базар эйлән, гүрлешип отурмагы йүрегинден сыздырып ялбарды. Мен бары билен базар эйледим, оңатжа, арасса гейиндим* («Совет эдебияты» журналы).

БАЗАРКО'М, Базар комитети, базарың башлыгы. *Агам базарком болуп ишлейәр.*

БАЗАРЛАМАК [ба:зарламак], Базара барып, герек-ярак задыңы алып гайтмак. *Ай, шу гүн кейпине базарлап гелсем дийәрин* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Олар базарлап гелипдирлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАЗАРЛЫ [ба:зарлы], Хырыдары көп болан, говы гечйән, оңат алынян. *Базарлы харыт. Базарлы мал.*

БАЗАРЧЫ [ба:зарчы], Зат алмак я-да сатмак үчин базара гидйән адам. *Базарчылар өйли-өйүне даргап башлады.*

БАЗБЕНТ [ба:збент] Чагаларың күртесиниң аркасына дакылян үсти гашлы, гырасы зынҗыр дүвмели, тегелек, гызыллы күмүш шай. *Букҗаның ичинден йүзүне тылла чайылып ясалан күмүш яй, базбент ве башга шулар ялы шелпели чага шайлары чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАЗЗЫ-БУЗЗЫ, Угурлы-утгасыз, баззык-буззук, дүшнүкли-дүшнүксиз. *Баззы-буззы геплемек.*

БАЗЗЫК-БУЗЗУК, *сер.* Базы-буззы. *Ол агзы наслы ялы баззык-буззук эдип гепледи* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Баззык-буззук найынҗар иңңилди чай ичим салым довам этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАЗЗЫЛДЫ, *сер.* Базырды.

БА'ЗИС I, *сыясы.* Жемгыетиң өз өсүшиниң белли бир этапындакы ыкдысады гурлушы. *Совет Союзында социалистик базис гурулды. Ыкдысады базис.*

БА'ЗИС II, *архит. сер.* База 2.

БАЗЛАМАК, *сер.* Базырдамак.

БАЗЛАТМАК, *сер.* Базырдатмак. ◇ Йүзүне базладып басмак—*сер.* Йүз I. *Мениң нәме кемчилигим бар болса, йүзүме базладып бас-да дын!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Басяс гүнәсини йүзүне базладып* («Токмак» журналы).

БАЗЫРДАМАК, Базырдылы сес чыкмак, базырдылы сесленмек, базламак. *От базырдап яняр. Өл одун янында базырдаяр.*

БАЗЫРДАТМАК, Базырдылы сес чыкармак, базырдылы сеслендирмек. *Базырдадып от якмак.*

БАЗЫРДЫ, Өл одун янында я-да одуң, көзүң, гызан демриң үстүне сувук зат дөкүленде чыкян сес.

БАЙ [ба:й] I, 1. Мал-мүлк эеси, гарыплары, батраклары эксплуатирлейән барлы адам. *Илкидурмуш общинасында бай-да, гарып-да ёк экен* (СССР тарыхы). *Бу ерлерден Говшут хан ялы ханлар, байлар, төрелер ве зәхметкеш көпчүлигиң ганыны ичйәнлер өтдүлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир вагт ол бай хукукдан кесилен махалы, мен оба советиниң мүрзесидим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Байың беренин гөрмедим, худайың — керемин* (накыл). *Бай тәзе дон гейсе: «Гутлы болсун!» диерлер; гарып тәзе дон гейсе: «Нирден алдың?» диерлер* (накыл). *Бай малыны бахыл гысганар* (накыл). *Бахыл байда берим болмаз* (накыл). 2. Өрән гурплы, көп хасыллы, зады бол; оба хожалыгы ве халк хожалыгы етерлик дережеде өсен. *Көп миллет ерлешен жайдыр бу дөвлет, Бейик максатлара байдыр бу дөвлет* («Октябрь ялкымы»). *Мүсүр общиналарында бай машгалалар пейда болупдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Душманлар ичинден бәри бакярлар, Бу бай мейданлара назар дикйәрлер* (А. Хайыдов, Гөк асман). ◇ Диле бай—*сер.* Дил II. *Бегенч, сениң дилиң өрән чепер, меңзетмелере өрән бай* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БАЙ II, Хайран галмагы, гең галмагы, тәсин галмагы аңладян үмлүк. *Бай, бу гүнүң ыссыдыгыны!* («Мыдам тайяр» газети). *Бай, мунуң дилини* (Шекспир, Отелло) *Бай, эне, сен хем ичагыры болан болсаң, бир эйәм алардың* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БАЙ III, Элбетде, хөкман. *Сүрйән тракторың шу болса, бай, дынч аларсың-а!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бай, азап чекендирин-ә!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАЙ-БАЙ, Бегенҗи, шатлыгы, гең галмагы аңладян үмлүк. *Бай-бай, гутлы болсун, халыпа! Ханы бир ериңден тур, гөрейин!* («Совет эдебияты» журналы). *Бай-бай, көп гетирипсиңиз! Пыяда гелдиңизми?* (М. Горький. Эне).

БАЙГУШ [ба:йгуш], *зоол.* Көпленч харабалыкда яшаян улы тегелек гөзли, токга келлели, эгри чүңкли гуш. *Голайҗыкда бир байгушуң, Чакыр сесине дин салды* (Чары Ашыр, Ганлы сака). *Дәлиҗе бир гүн сыгрыны бакып йөркә, бир байгуша душ гелйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Байгушуң рысгалы агзына гелер* (накыл).

БАЙГУШЛУК [ба:йгушлук], *сер.* Байгушхана I.

БАЙГУШХАНА [ба:йгушха:на], 1. Байгушларың меканы, байгушларың яшаян ери. 2. *гөч. м.* Хараба, харабалык. *Нусай байгушхана болупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

БАЙДАК, Бир дөвлете, эдара, гурама дегишли, агажа беркидилен белли бир реңкдәки мата. *Гырмызы байдагың пасырдысы оның гөвнүни гөтерйәр* («Колхоз гүнлери»). *Жайың иң депесинде болса ал байдак пасырдаяр* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Закаспиниң меркези—Ашгабатда гызыл байдак пасырдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим. ◇ Гөчме Гызыл байдак—ярышы: символы, ярышда үстүн чыкана берилйән сылаг. *Колхозың Гөчме Гызыл байдагы парлаяр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Еңиш байдагы—*сер.* Еңиш. *Халкымыз зәхметде аяман жаның, Еңиш байдагының астында дурды* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда).

БА'ЙКА, Йүзи түйжүмек юмшак нах мата.

БАЙЛАШДЫРМАК [ба:йлашдырмак], 1. Хас бай этмек, маллы-мүлкли этмек, өсдүрмек, гурплардырмак. 2. Бир задың етерлик дережеде үстүни долдурмак, көпелтмек, артдырмак. *Үйтгешик акыллы ве өрән билимли адам болан Чаадаев билен гүррүңлешмеги шахыры: рухы дүнйәсини байлашдырярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Институтың фондуны йылың-йылына хекаялар, айдымлар, накыллар, дессанлар билен байлашдырмак герек.*

БАЙЛАШМАК [ба:йлашмак], 1. Бай болмак, маллы-мүлкли болмак, гурпланмак. *Олар гарыпларың хасабына байлашыпдырлар* (СССР тарыхы). 2. Белли бир дережеде бир задың үстн етирилмек, дүшүнҗеси артмак, иш башаржаңлык тайдан кәмиллешмек, өсмек. *Социалистик ярышың гидишинде көпчүлигиң дөредижилик ишеңңирлиги артяр, тежрибеси байлашяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Лермонтовың дүнйәгарайшы байлашяр* («Эдебият»).

БАЙЛЫК [ба:йлык] I, 1. Мал-мүлклүлик, гурплулык, затлылык. *Ярымпатриархал, ярымфеодал жемгыетиң диңе байлык, беглик үчин чалшан эксплуататор топарының бош яшайышларыны беян эдйәр* («Эдебият»). *Байларың байлыгы, ханда хазына, Аз гелипмиш ша гызының бахасна* («Октябрь ялкымы»). 2. Мадды-материал затлар, гымматлы затлар, пул ве ш. м. *Бизиң Совет юрдумызда әхли байлыкларың эеси халкың хут өзи, зәхметкеш адамдыр* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлә-де артдырмак угрунда). *Пагта ummасыз байлыкдыр* («Колхоз гүнлери») *Бу отагың байлыгы мени гең галдырды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Аң-дүшүнҗе, тежрибе, кәмиллик тайдан өсенлик. *Бейик рус шахырының өлмез-йитмез эсерлери адамзадың байлыгыны артдырды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БАЙЛЫК [ба:йлык] II, Арабы гойнуң гуйругының ужундакы өсүнтги, гуйружак.

БАЙНАМАК, Бол-элинликде дөвран сүрмек, кейпи-сапада яшамак, хезил этмек. *Онуң гудратына шек етирен адамлар хич махал байнамаздылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БАЙНАТМАК, Бол-элинликде дөвран сүрдүрмек, кейпи-сапада яшатмак, хезил этдирмек. *«Яндагы яйнатма, бахылы байнатма» дийипдирлер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БАЙРАК, 1. Ярышда я-да башга бир затда үстүн чыкандыгы үчин белленйән сылаг. *Мен бу йыл хем байрагы башга адама гидермен* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Фабригиң коллективи оңат нетиҗелер гөркезендиги үчин, III кварталда үчүнҗи байрага мынасып болды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Белли бир ишиерине етирендиги үчин, сылаг хөкмүнде берилйән хак — пул я-да зат. *Ери, сен айт, оны саңа совгат эдип берәен адамың байрагына нәме берерсиң?* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). ◇ Байрак мейданы — ярыш гечирилйән мейдан. *Атлар байрак мейданына чыкдылар* («Колхоз гүнлери»). Кече байрагы — кече-кече, йүзүк ойнунда берилйән байрак. *Йүзүк оюнчылары болса, кече байрагы хантамадыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАЙРАКЛЫК, Байрак үчин белленен пул ве ш. м. зат.

БАЙРАКЧЫ, Байрак алмага гатнашян адам. *Обаның ашак янындакы гумсалт дүз мейдана байракчы эртир билен долы ялы ягып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАЙРАМ, 1. Бир ажайып ваканың шанына, ядыгәрлигине багышланып, дөвлет тарапындан иш гүни дәл дийлип белленен дабаралы гечирилйән гүн. *Мекдебиң окувчылары-да, мугаллымлар коллективи-де бу гоша байрама оңат тайярлыклы гелдилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Бейик Октябрь социалистик революциясының байрамыны оңат гаршы аларыс.* 2. Адат, дәп боюнча айратын белленилйән дабаралы гүн. *Биз, ленинчи яш пионер, Тәзе йылы байрам эдйәс* (Н. Омадов, Багт гүнеши).

БАЙРАМЧЫЛЫК, Бириниң я-да бир задың хорматына, шанына, хатырасына байрам гечирилйән гүнлер. *Байрамчылыгы өрән говы гечиреris* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Байрамчылык вагтында эхли Грециядан тәҗирлер Олимпия йыгнанындырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БАЙРОНИ'ЗМ, 1. Инглис шахыры Байроның тәсири билен XIX асырың башларында эдебиятда йүзе чыкан акым. 2. Рухупеслик, умытсызлык.

БАЙРЫ, Башдаш, илкинжи (аял). *Айҗамал диен байры аялы хем әриниң үстүне хеңкирип башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Йөне вели, байры хелейи оңа узак ёл бермәнди. Өйүң ишигине чыкып, сынлап, гүнүлик оды билен туташып дуран байры аялы: — Сен мениң әрими элимден алдың, бал гүнүне батдыңмы? Агла гырнак, агла! — дийип, гыжыт береси гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАЙРЫНМАК, Байлыга, газанылан үстүнлиге, шовуна дүшен ише улумсылык билен буйсанмак, шөхратпаразлык этмек. *Нурҗахан эҗе, ол дөвлетине, малына байрыныр чайканя* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАЙТАЛ, *зоол.* Уркачы гылял. *Дурдымырат биринің тайлы байталы чапдырып, сува гелйәнини гөрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Тохум байталлар, узын гуйрукларыны язып, алланирәдир гарашырдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БАЙ-ФЕОДАЛ [ба:й-феодал], Феодализм жемгыетиниң эксплуататорлары. ◇ Бай-феодал гөзи билен гарамак — көне дәп-адат билен гарамак, бириниң хукугыны кемелтмек. *Аялына бай-феодал гөзи билен гараяр* («Токмак» журналы).

БАЙ-ФЕОДАЛЧЫЛЫК [ба:й-феодалчылык], Феодализм дөвүрүндәки өнүмчилик серишделерине болан хуссыетчилик гатнашыгы, дүзгүни.

БАЙЫР, Даг этегиндәки белентли-песли депе, пеяпгыт дагжагаз. *Хошгелди бу гүн дүме экинлерине алаңып байыр хем даглара ченли гезипди* (А. Говшудов Көпетдагың этегинде). *Гөзеллик бар байырында, дүзүнде, Жайлар салыныпдыр дагың йүзүнде* (Ата Салы: Сайланан эсерлер). *Ашгабадың байырлары, даглар эйәм ал-яшыл болуп гүлледи* (Ата Говшудов, Мәхри-Вепа).

БАЙЫРЛЫК, Байырлы ер, көп байыр ерлешен да этеги. *Кичи Балканың этегиндәки байырлыкда неби вышкалары сомалышып гөрүнйәрди* («Совет эдебияты журналы). *Бәш йыл гечип-гечмәнкә, зәңит байырлыгы еринде әпет домналар ве мартенлер асмана галар* («Яш коммунист» газети).

БАК I, Сувук зат гуюлян улы гап. *Жайың ортасында чуңлугы алты метр ве гиңлиги дөрт метр ховза меңзеи бак бар* («Совет эдебияты» журналы). *Бензин бакларының ичи долуды.*

БАК II, Гәминиң ёкаркы палубасының өндәки бөлеги

БАКА [бака:], Тарап, гаршы, угур. *Аннагулы Гөзелиң сесини эшидип, оңа бака совулды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Олар бейик дагың эгрем-эгрем жүлгеси билен догры гүнорта бака йөрейәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАКАЛЕ'Я, Азык харытлары (чай, ун, сүйжи, кофе ве ш. м.).

БАКАЛЫ [бака:лы], «Гөрели, ханы» диен маны аңладян көмекчи сөз. *Мениң пальтомы чыкар бакалы!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Гәмини кенара яна бакалы!* (Шекспир, Отелло).

БАКАН [бака:н] I, *сер.* Бака. *Ал асмандан гүнбатара бакан яңыҗа эңңит эден мәхнет Гүнүң томускы ховры бираз өчен ялы сызылярды. Айсолтан гейимини голтуклап, хаммама бакан гитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БАКАН II, Атың ве ш. м. тойнагының ёкары ич йүзүндәки ойтак ер, чукурҗык.

БАКГАЛ [бакга:л], Дүкан сатыжысы, овнук затлары сатян сөвдагәр. *Ана, ол бакгал янындакы чокга сакгал, яңагы чыкык чал — Арыф Бухарыдыр* (Айбек, Новайы).

БАКДЫРМАК, 1. Ёлуңа серетдирмек, гөзлетмек, гаратмак. 2. Бирине идетдирмек, әнетдирмек. *Одуны йыгана якдыр, малы газанана бакдыр* (накыл).

БАКЖА, Гөк экин экилен ер, боссан. *Ага, мен пикир эдйән: — Шу бакҗада гавун-гарпыз көпмүкә, я асманда йылдыз?* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Балалар бакҗасы — *сер.* Бала. *Назар өң балалар бакҗасында тербиеленип, хәзир башлангыч мекдебиң окувчысыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БАКЖАКЛАМАК, Даш-төверегиңе, гапдалларыңа серетмек, гаранҗакламак. *Он ики яшлы сарымаңыз чага хич бир задың манысына дүшүнмән, горкулы гөзлери билен бакҗаклап серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бакҗаклама сагың билен солуңа, Тә гелинчән, гарашарын ёлуңа* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БАКЖАКЛАШМАК, Көп болуп бакжакламак, биледикде бакжакламак, гаранжаклашмак. *Атлар мәрекәниң ортасы билен аста-аста сеңкилдәп, ики бака бакҗаклашып угранларында, бүтин мәрекәниң үнсүни өзүне чекипдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАКЖАЧЫЛЫК, Оба хожалыгының гөк экинлери өсдүрип етишдирйән пудагы.

БАКМАК, 1. Бирине я-да бир зада серетмек, гарамак, әнетмек. *Шофёр — яш йигит-де, ёлагчы гыз-да кабинадан гиң мейдана бакярды* («Совет эдебияты» журналы). *Ак мапрач аял гаңрылып бакды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Гөзегчилик этмек, тербиелән

етишдирмек, гарашык этмек. *Бир гарыш огландым, бакдың, беҗердиң, Сенден башга ховандарым ёк менің* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Олары чекдирме билен бакды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 3. Идетмек. *Районың көп колхозларында сагылян сыгырлары ятакда бакмак ве гөлелери энелериндең айры идетмек гуралыпдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Чөлде гоюн-гузы бакян чопанлар, Хеммәңе көп салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бисәхет гүн ат бакмасаң, сәхетли гүн ат тапдырмаз* (накыл). ◇ Б а г а б а к м а к — көп эт, яг алмак үчин гышың башларына ченли данып бакмак (мал-гара хакда). Б ә р и б а к м а к — *сер.* Б ә р и. *Пөкгениң аз-кем бәри бакяны билдирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАҚНА, Ч. Табын, гарашлы, баглы. *Данил өз князлыгының сакланмагыны кемсидилмек билен сатын алыпдыр, эмма бакна ягдай билен разылашмандыр* (СССР тарыхы). *Башганың элине бакна болмакдан гутаряндыгына дүшүнйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Империалистик дөвлетлер тарапындан басылып алнып, эксплуатирленйән, эзилйән (юрт).

БАҚНАЛЫҚ, Басылып алнып эксплуатирленмеклик, табын эдилмеклик, гарашлылык. *Холопларың крепостной бакналыкларыны ене хас гүйчлендиripдир* (СССР тарыхы).

БАҚНАЧЫЛЫҚ, *сер.* Б а к н а л ы к. *Дайханлар озалкысы ялы помещикларың крепостной бакначылыгында галыпдырлар. Эмма бу, гөйә, азат ялы дайханлар хем хакыкатда кнәзден феодалчылык бакначылыгы ягдайында болупдырлар* (СССР тарыхы).

БАҚТЕРИО'ЛОГ, Бактериологиядан спецналист.

БАҚТЕРИОЛО'ГИҚ, Бактериология дегишли болан.

БАҚТЕРИОЛО'ГИЯ, Бактериялар хакындакы ылым.

БАҚТЕРИОФА'Г, Бактериялары ёк этмекде көмек эдйән мадда.

БАҚТЕ'РИЯ, Диңе микроскопда гөрүнйән овнуҗак, йөнекейже организм.

БАҚЫ [ба:кы], I. Хемишелик, мыдамалык, мудими. *Көнелер дек багта атмаяс палы, Бакы сапа берди хакыкат ёлы* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Бакы бина этдиң миллионлап ВУЗ-ы. Ылымдыр, билимдир җошларың сениң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Б а к ы ө й — *сер.* Ө й. *Белки, бу гарры тә өмри паяв болянча, иң соңкы бакы баржак өйи — габра хем шол пәли-ниети билен ёлдаш болуп барар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАҚЫ II, I. Семретмек үчин эдилйән идег. *Мунуң өзи томус бакылардан соңра семиз, агыр аграмлы ве аз санлы мал билен эт поставкасыны ерине етирмәге колхозлара мумкинчилик берер* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлак-де өсдүрмек чәрелери хакында). 2. Отлук мейдан, өри. *Гылял топарларыны сәхра — мейдан бакысына ковар экенлер* (СССР тарыхы). ◇ Б а к а г о й м а к — малы семретмек үчин йөрите идетмек, бакмак. *Биз бака гойлан гоюн ялы ийип-ичип ятмалымы?* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

БАҚЫЛМАҚ, Семретмек максады билен иймитлендирилмек, идедилмек. *Доңузлар гөк экин өнүмлериниң галындылары билен оңат бакылыпдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу мейданда бакылян семиз сыгырлар гөк толкунларың арасында йүзүп йөрене меңзейярди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БАҚЫЛЫ, Йөрите идедилен, бака гойлан, бакылан (мал хакында).

БАҚЫНМАҚ, Өзүң үчин мал бакмак, өзүң үчин идетмек.

БАҚЫР, *көн. с.* Мис. *Пылан ерде бакыр бар, барсаң бакыр-да ёк, такыр-да* (накыл).

БАҚЫШ, Бирине я-да бир зада сине середиш, гарайыш. *Бу сессиз бакышдан оларың җанлары арам тапан ялы болды* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

БАҚЫШДЫРМАҚ, Середип чыкмак, гөзлешдирмек, әнедишдирмек, середишдирмек.

БАҚЫШМАҚ, I. Бири-бирине я-да бир зада билеликде середмек, әнедишмек. *Олар йыгы-йыгыдан сагатларына бакышып нобатчылык чекйәрдилер. Отыр олар гаршы-гаршы бакышып Бир-бирлерне ичлерини дөкүшип* («Совет эдебияты» журналы. 2. Бакмакда бирине көмеклешмек. *Сен муны бакышыпмыдың, якышыпмыдың?* («Гөроглы» эпосы).

БАЛ I, I. Ары машгаласының хер хили гүл ширелеринден хасыл эдйән сүйжи маддасы, өнүми, хесел. *Бочкалар долудыр ары балындан, Теләрлер титрейәр гурчук гүлүнден* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Бал сүйжи, балдан бала сүйжи* (накыл). *«Бал» диен билен агыз сүйҗемез* (накыл). *Бал ғутан бармагыны ялар* (накыл). *Арының зәхерин чекмедик, балың гадырын нәбилсиң* (накыл). 2. *гепл. д.* Өрән сүйжи, тагамлы, оңат. *Чорба бала дөнүпдир.* ^ Б а л г ү н е б а т м а к — *сер.* Г ү н. *Сени ода атып, мен өзүм бал гүнүме батҗакмы?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Б а л ы г о я л м а к — 1) говы бишмек. *Колхозың баг-бакҗаларындакы ир-ийимишлериң балы гоялды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер); 2) акылы жемленмек, акылы дурланмак. Г у л а г а б а л б о л у п д а м м а к — *сер.* Г у л а к. *Онуң геплән геплери Мухаммедиң гулагына бал болуп дамды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). С ө з д е н б а л д а м м а к — *сер.* С ө з. *Билимиң гүйжүнден бал дамяр сөзден, Шолара сын эдиң, түркмен гызлары!* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БАЛ II, Улы танс агшамы. *Королың көшгүнде балларың ве хер хили томашаларың ызы үзүлмәндир* (Орта асырлар тарыхы).

БАЛ III, I. Тебигы хадысаның гүйжүни, дережесини беллейән, гөркезйән өлчег бирлиги. *Ашгабатдакы ер титремәниң гүйжи 7—8 бала етди.* 2. Окув жайларында, спорт ишинде цифра билен белленйән баха. *Бәш баллы система.*

БАЛА [ба:ла] I. Чага, перзент. *Зәхметкеш баласы пионер яшлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ашыр жан, сен хем меним балам!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Балам, инди сана өйленмәге вагт етипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Балаларым, какаңызы хем унутмаң* («Токмак» журналы). *Бал сүйжи, балдан бала сүйжи* (накыл). ◇ Б а л а л а р б а к җ а с ы — мекдебе ченли яшдакы чагалары тербиелейән эдара. *Назар өң балалар бакҗасында тербиеленип, хәзир башлангыч мекдебиң окувчысыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БАЛА [ба:ла] II, Угун ёнулып, түйнүгиң гөзлерине гейдирилйән ужы. *Өйүң чагарыгы гурум билен долуды, укларың балалары икинҗи гезек чыкарылыпдыр. Онуң өй көклери гырлышып ятырды, балалары сынык-сыныкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАЛАГУШ [ба:лагуш], Элгушуң чагасы, яш элгуш.

БАЛАК, Гөврәниң билден ашакы бөлегине гейилйән эшик, жалбар. *Ол дар балак геени халамаярмыш* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Б а л а к й ү п и — аял машгалаларың гара йүпден өрүп, балакларының агзына тутян лентасы.

БАЛАКЛЫК, Балак үчин мата. *Гандымың гөвнүндәки арзувы: ёрганлыкдан, балаклыкдан чалчаларыны хырык-дыкын долдурҗакды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БАЛАЛА'ЙКА, Үч тарлы, үч бурч формалы саз гуралы. *Ол бизиң балалайкамыз кысымындакы сазыны чалып отыр.*

БАЛАЛАЙКАЧЫ, Балалайка чалян адам.

БАЛА'НС, Эдараның я-да кәрханаңың белли мөхлетли

пул серишдеси хакындакы жемлейжи ведомосты. *От-ийм балансы гирдежи ве чыкдажы бөлүмлерден ыбаратдыр.*

БАЛАНСИРЛЕМЕК, 1. *бухг.* Баланс дүзмек, мукдарың жемини сазламак. 2. Деңаграмлылык сакламак, дең гелмек, тай гелмек.

БАЛАНСИРЛЕНМЕК, 1. Баланс дүзүлмек, мукдар, жем сазланмак. 2. Деңаграмлылык сакланмак, тай гелмек.

БАЛАНСИРЛЕТМЕК, 1. Баланс дүздүрмек, сазлатмак. 2. Деңаграмлылык саклатмак, тай гетиртмек.

БАЛАСЫЗЛЫК [ба:ласызлык], *сер.* Ч а г а с ы з л ы к.

БАЛАХАНА [балаха:на], Бир гат жайың үстүнден салынян кичижик там. *Биз балаханада яшаярыс.*

БАЛА-ЧАГА [бала-ча:га], Оглан-ушак, чагажыклар. *Мен гүнәсиз бала-чагаларың гырылмагына дөзмейән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАЛГАЗ, *бот.* Ясы япраклы, нйилйән ажымтык от.

БАЛДАК, *бот.* Өсүмлигиң шаха яйрадян эсасы бөлеги. *Ол айланып йөркә, жынлериң балдагына чырмашан чырмашыгың пете-пет үстүнден геләйсе нәтжек* («Токмак» журналы). *Оба боюнча юмшак ве гаты балдаклы от тайярламагың планлары ерине етирилди* («Совет Түркменистаны» газети). *Гүлләлеклериң диңе балдаклары сомалышып галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАЛДЫЗ [ба:лдыз], Гелниң адамсының кичи аял доганы. *Жамал эже өз балдызы билен билелешип, халы докап башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу менің балдызым, ол икиси хем оба гызлары* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Келлеси агырса гелнежесиниң, Балдызы үстүнде күкрек гереди* («Совет эдебияты» журналы).

БАЛДЫР, Аягың инжик билен дызың арасындакы юмры этли ери. *Әдгиниң гонжы балдырының юмры этинден гечмән, йыгырт-йыгырт болуп дур* (Н. Помма, Гайлак хыззын). *Чагаларың балдырлары, бутлары, икиян гапдаллары, голлары-да ачыкды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БАЛДЫРЛАК, Балдыры ёгын, юмры балдырлы. *Балдырлак аял.*

БАЛЕРИ'НА, Балет артисткасы. *Ол хәзир Түркмен дөвлет опера ве балет театрының балеринасы* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

БАЛЕ'Т, *сунгат.* 1. Сахнада ойналян танс сунгаты. 2. Дине танс этмек ве үм херекети аркалы ерине етирилйән сазлы театрал оюн. *Ол үч йылдан бәри Ленинградың балет студиясында окаяр экени* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). *Бу гүн Түркмен дөвлет опера ве балет театры небитчилерің медениет өйүнде «Алдар көсе» балетини гойярды* («Совет эдебияты» журналы).

БАЛЕТМЕ'ЙСТЕР, Балетде танс ойнуны гоюжы.

БАЛЕТМЕЙСТЕРЛИК, Балетмейстериң кәри, ягдайы.

БАЛЖАК, Гылыжы берк сакламак үчин гының агзындакы демир гуршав. *Олар гылычларының балжакларына япышярлар* («Совет эдебияты» журналы). *Ол күмүш гынлы гылыжының балжак тайыны өзүне бакан өвурди-де гобсунды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАЛКО'Н, 1. Жайың ёкаркы гатының гапысының агзында гурлан дашы айлавлы эйван. *Ашгабат шәхринде — багт меканымда, Белент, пәк ховалы, гиң балконымда* («Октябрь ялкымы»). *Ол пенжирениң өңүне гечип, балкона чыкды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Екарда бир нәче гат галереялар, балконлар болуп, адам гаршылаян ве уградян жемекде шоларың үстүнде яглыкларыны булап дуряр* (В. В. Маяковский, Америка хакында). 2. Театрда томашачылар отурян орта яруслакы ер. *Озал бир вагтлы ялы, аракесмеде гызлар бири-биринден өң баржак болуп, балконлара эңмейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

БАЛКЫЛДАМАК, Өвшүн атып ялдырамак, аларын мылайым гөрүнмек (гөз, йылдызлар хакында). *Потдының кесә чекиждн кинаялы гөреждн ене балкылдап серетди. Майсаның гөзлери чага чебшиңки ялы балкылдады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сениң балкылдаян гара гөзлериң — гараңкы гөвнүмиң ышыгы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАЛКЫЛДАТМАК, Өвшүнли ялдыратмак, алартмак. *Гөзүн балкылдадып хер ян гараяр* («Совет эдебияты» журналы). *Яшлы гөзлерини эжесине тапышан чагаңкы ялы балкылдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАЛКЫЛДАШМАК, Ялдырашып дурмак, гөрүнмек. *Айсыз дуры асманың йылдызлары өз канунлары боюнча асудалык билен балкылдашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАЛЛА'ДА, 1. *эдеб.* Хекая мазмунлы шыгыр эсериниң бир гөрнүши. *Гоюн ити Барс хакында баллада* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сазч.* Саз эсерлериниң бир гөрнүши.

БАЛЛА'СТ, 1. *деңизч.* Гәминиң дурнуклылыгыны үнжүн эдйән агырлык, йүк. 2. Аэростатың ёкары галыш белентлигини регулирлейән чәгели халта.

БАЛЛИСТИК, *харбы.* Баллистика дегишли болан. *Баллистик эгри чызык.*

БАЛЛИ'СТИКА, *харбы.* Снарядларың, окуң атылып гидишиниң кануны хакындакы ылым.

БАЛЛО'Н I, 1. Чүйше я-да метал гап. *Кислород салынян баллон.* 2. *ав.* Аэростатың газ долдурылян габы.

БАЛЛО'Н II, Автомобилиң дашкы резин тигри. *Машының ызкы тигирлериниң баллонлары көнелипдир.*

БАЛЛОТИРЛЕМЕК, Сесе гоймак.

БАЛЛОТИРЛЕНМЕК, Сесе гоюлмак.

БАЛХЫ, *бот.* Ири япраклы, дәнесиз ак мивели тут агажы. *Балхы тут бар, хер япрагы эл ялы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Тут агачларының бейлеки гөрнүшлериндн тапавутлылыкда балхы тут дәнесиз миве берйәр.*

БАЛЧЫ, Балчылык иши билен мешгулланян адам. *Менің агам колхозда балчы болуп ишлейәр.*

БАЛЧЫЛЫК, Оба хожалыгының бал ариларыны көпелтмек иши билен мешгулланян пудагы.

БАЛЫК [ба:лык], *зоол.* Жабралары билен дем алян, сувда яшаян оңургалы хайванларың умуми ады. *Вах, хава-ла, хей балык хем сувсуз оңармы?* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Мен машгаламың гүндеки шйжегини балык тутуп, гүндекисини гүнде тапярдым* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Балыгың дирилиги сув билен* (накыл). *Балык башындан порсар* (накыл).

БАЛЫКГУЛАК [ба:лыкгулак], Оңургасыз жандарларың кәбириниң эндамында болян говшурылан овуч гөрнүшли гораг өртүги ве шол мөжежигиң өзи. *Иймит үчин адамлар билеликде балыкгулаклар, мөр-мөжеклер, мивелер ве ийилйән көклер йыгнаяр экенлер* (СССР тарыхы).

БАЛЫКЧЫ [ба:лыкчы], Балык тутмаклык иши билен мешгулланян адам. *Каспидәки балыкчылар өйүне, Мыхманлыга гәми билен гечерис* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Балыкчы муң түменлик дүйш гөрсе, балыгына ёрар* (накыл). *Балыкчы балыкчыны дашдан гөрер* (накыл).

БАЛЫКЧЫЛЫК [ба:лыкчылык], Оба хожалыгының балык тутмак билен мешгулланян пудагы. *Германлар ве славянлар балыкчылык билен мешгул болупдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Мунуң өзи балыкчылыга, сув транспортына, оба хожалыгына эп-эсли зыян етирип билер диен нетижә гетирйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

БАЛЬЗА'М, 1. Эфир ягы эредилен смоладан эмеле гелйән мадда, шире. 2. Яра битирйән серишде, дерман.

БАЛЬЗАМИ'Н, *бот.* Декоратив гөрнүшинде экилйән тропик өсүмлиги.

БАЛЬЗАМИРЛЕМЕК, Мейдиң чүйремеклигиниң өңүни алмаклык ве оны узак вагтлап сакламаклык үчин оңа айратын дерман синдирмек. *Олар өленің мейдини бальзамирлейән экенлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БАЛЬЗАМИРЛЕНМЕК, Мейдиң заяланмазлыгы үчин айратын дерман синдирилмек.

БАЛЬНЕО'ЛОГ, *мед.* Бальнеологиядан специалист.

БАЛЬНЕОЛОГИК, *мед.* Бальнеология дегишли болан.

БАЛЬНЕОЛО'ГИЯ, *мед.* Минерал сувларың ве палчыкларың химики составыны хем-де кесел бежериш серишдедигини өврәнйән ылым.

БАЛЬНЕОТЕРАПИ'Я, *мед.* Минерал сувлар, палчыклар ве ванналар аркалы кесели бежериш.

БАМБУ'К, *бот.* Балдагы богунлы, сырдам өсйән, майышгак, берк агачлы тропик ве субтропик өсүмлик. *Ол ерде пальмалар, бамбуклар өсйәрлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БАНА'Н, *бот.* Улы мивели ве улы япраклы узын тропик өсүмлик ве оның мивеси.

БА'НДА, Жеңаятчы галтаманлар топары, гаракчылар топары. *Замана эгриси — Гитлер бандасы Азды, азгынлыкдан башлады урша* (А. Кекилов, Эгри азар, догры озар).

БАНДА'Ж, *мед.* 1. Беденің айры-айры бөлеклерини герекли ягдайда сакламак үчин йөрите юмшак даңы. 2. Машының бөлеклерине, вагонларың тигирлерине заяланмазлык үчин гейдирилйән метал гушак.

БАНДЕРО'ЛЬ, Кагыза доланып, почта үсти билен иберилйән букжа.

БАНДИ'Т, Банда гатнашыжы, яраглы талаңчы.

БАНДИТИ'ЗМ, Бандитлериң кәри, галтаманчылык, гаракчылык.

БАНДИТЛИК, *сер.* Бандитчилик.

БАНДИТЧИЛИК, Талаңчылык, галтаманчылык ишини алып бармаклык.

БАНДУ'РА, *сазч.* Чиртилип чалынян көп тарлы украин халк саз гуралы. *Гаяларың арасындакы сосна агачлары бандураның тарлары ялы гүңлеч гүвләп башладылар* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

БАНДУРАЧЫ, Бандура чалян сазанда.

БАНК I, *малие.* 1. СССР-де: дөвлет маяларыны жемлейән ири кредит эдарасы. *Дүйн мен ишчилере айлык бермек үчин банкдан пул алып гелдим* («Совет эдебияты» журналы). 2. Капиталистик юртларда: берилйән ссуда маяларыны жемлейән хем-де гирдежи ве артык пейда алмак үчин олары капиталистлериң ыгтыярына берйән эдара.

БАНК II, *карт.* Карт ойнунда орта гоюлян пул. *Ики шайы, үч шайы банк гойлуп, йигрими бир ойналярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бир сапар, экспедиция вагтында ол, гиже яссыгың үстүнде карт ойнап, банк гойярды — дийип, гуррун берйәрдилер* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

БА'НКА, 1. Сувук жисим гуюлян чүйше я-да демир гап. *Хошгелди өзүниң чүйше банкаларда ве башга гапларда тежрибе үчин өсдүрен өсүмликлерини гүнеше чыкарышдырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол ерде бир банка сува ятырылан үлже барды* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер). *Консерв банкалары автоматик усул билен гапакланяр.* 2. *мед.* Сыркавың аркасына урулян кичижик чүйше гап. *Врач онуң аркасына банка гоймагы буюрды.*

БАНКЕ'Т, Бириниң я-да бир ваканың хорматына багышланып берилйән дабаралы нахар, отурылышык. *Ярышда үстүн чыканларың хорматына банкет гурулды.*

БАНКИ'Р, Капиталистик юртларда банкың эеси я-да ири акционер. *Хас бай деллаллар банкирлере өврүлипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

БАНКНО'Т, *малие.* Пул доланышыгында пулуң дерегинки тутян процентсиз кредит билети.

БАНКРО'Т, 1. Капиталистик юртларда: карзыны төлемәге гурбаты чатмадык бергидар, бергә батан сөвдагәр, бай. *Хер хайсы банкрот галыпдыр-да, эдере иш, гидере ёл тапман, шу ерде бир элпе-шелпелик бардыр дийип, бурунларыны гысдырярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Өзүниң жемгыетчилик ишинде ве хусусы дурмушында хатырадан дүшен адам.

БАНКРОТЛЫК, 1. Капиталистик жемгыетде: берги-боржуны төлемеклиге ягдайы болмазлык, батмаклык. 2. *гөч. м.* Пужа чыкмаклык, баша бармазлык, шовсузлык.

БАНТ, Халка салнып даңлан лента. *Сачларына бант даңлан гызҗагазлар ойнашып йөрдүлер.*

БАОБА'Б, *бот.* Егин шахалы, көп яшаян тропик агач.

БАП [ба:п] I, Эсердәки эсасы бөлүмлер. *Өвез партия тарыхының дөрдүнҗи бабына ченли окапдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң хер бабыны окамда ачып, Гөрйәрин халкымың парлак багтыны* («Пионер» журналы). *Романың башкы бапларындан едиси тайын* («Совет эдебияты» журналы). *Канунымызың хер бабы. Багт хакында сөз ачяр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

БАП [ба:п] II, Лайык, мынасып, кыбап. *Сениң шу яшайшың бизиң заманамыза бап гелмейәр, окамагың, ишлемегиң, адамларың арасында болмагың, шадыян яшамагың герек — дийип, ол айтды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Онуң көп хәсиетлери Морозовыңкы билен бап гелмейярди* (А. Говшудов, Эсерлер).

БАПДАШ [ба:пдаш], Бирине, бир зада лайык гелйән, кыбапдаш.

БАПМА-БАП [ба:пма-ба:п], Бойдан-баша, хер бир бабыны, хемме бабыны, бирин-бирин. *Китап окарын бапма-бап* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БАПТИ'СТ, Эсасы христиан динининиң кәбир дәплерини инкәр эдйән ве адам диңе йигитлиге етенсоң, чокунмалы дийип үндейән христиан сектасының тарапдары.

БАР [ба:р] I, 1. Бириниң я-да бир задың болмагыны аңладян сөз. *Гараберди, обаның ичине айлан, ким бар, ким ёк, деррев билип гел!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хәзир шу дөвүрде, бизиң заманда, Бир бейик дөвлет бар ягты жаханда* («Октябрь ялкымы»). 2. Бир задың бардыгына гайтаргы берленде уланылян жогап сөзи — *Китабың бармы? — Бар.* ◇ Бар бол — «арма» дийленде берилйән жогап. *Бар бол, Хесел эже, өзүңиз хем арман-да* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

БАР [ба:р] II, Әхли, хемме, бүтин. *Гудок бар гүйжи билен Турбасын ярып баряр* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Ишлеримизиң бары дүзелди.*

БАР III, Атмосфера басышының бирлиги.

БАР IV, Көпленч дик дурлуп йилип-ичилйән кичижик ресторан.

БАРАБА'Н, *тех.* Механизмиң бөлеги, деталы, механизмлердәки ичи бош цилиндр. *Реверсив механизмиң тормозлайжы барабанының ишлейшини чалтландырмак болармы?* («Совет эдебияты» журналы). *Барабан якоры.*

БАРАБАР, Башга бир зат билен дең, дең дережеде болан, башга бир зада лайык, мувапык, дең болан. *Колхозчылар 1952-нжи йылда 1080 квадрат метре барабар мейданда теплица гурдулар* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлак-де өсдүрмек чәрелери хакында). *Лицей окувчылары алты йыл ичинде университет билимине барабар долы умумы билим алмалыдылар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Шол ай-*

да коллектив пландан дашары өнүм бермек барадакы борчнаманың үчден бирине барабар өнүм ишләп чыкарды («Совет Түркменистаны» газети).

БАРА-БАРА, Вагт гечдигиче, довам этдигиче, гитдигиче, ахыр соңунда. *Бара-бара аяҗыгым бент этди, Гердениме пелек урды нешәни* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Йөриш ачар бара-бара, Чөллер кесер мезил ара* («Гөроглы» эпосы).

БАРАБАРЛАМАК, Дең этмек, меңзеш этмек, мукдар тайдан лайык этмек.

БАРАБАРЛАШДЫРМАК, Барабарлап чыкмак, меңзеш эдип гоюшдырмак, деңлешдирмек.

БАРАБАРЛАШМАК, Барабар болмак, бириниң ызындан етмек, бирине я-да бир зада деңлешмек, лайык болмак, мувапык болмак.

БАРАБАРЛЫК, Бир меңзешлик, лайык гелмеклик, деңлик, кыбапдашлык, мувапыклык. *Оны тәзеден җошдурмак үчин даш сыпатың гөзеллиги, яшларың барабарлыгы, эдеп-тербийәниң кыбапдашлыгы герек* (Шекспир, Отелло).

БАРАБАРСЫЗЛЫК, Меңзеш дәллик, лайык гелмезлик, текиз дәллик, деңсизлик.

БАРАДА [ба:рада], «Хакда, догруда, бабатда, барасында, тайдан, тарапдан, боюнча» диен маныны аңладян послелог. *Айна-да Артыгың өмри барада аз ойланмаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бизиң юрдумызда кеселлилер ве гаррылар барада улы алада эдилйәр.*

БАРА'К I, Вагтлайын яшамак үчин салнан җай. *Барак типли бир пессежик җайың янында аяк чекдик* («Совет эдебияты» журналы).

БАРАК II, *диал. сер.* Сакарбалак.

БАРАСЫНДА [ба:расында], *сер.* Барада. *Ломоносов тебигат ылмы барасында көп ачышлар этди.*

БАРГА I, Сувуң япашак өркүчленип акян ери.

БАРГА II, *малдарч.* Дөл алыш кампаниясындан ир болан гузы, гочдан ир чыкан гоюндан болан гузы. *Көрпе гузуларың арасында барга гузы хем бар.*

БАРДА [ба:рда], Юкажык перде, өртүк. *Ол роговицаның аңырсына чекилен юка бардадыр* (С. К. Каранов, Бетерлән иринли гөз агыры).

БАРДЫ-ГЕЛДИ, Белки, эгер, мегерем. *Бу иш үчин барды-гелди җеза чекмели-де болса, правление членлериниң хеммеси дең чекер. Барды-гелди шейле болайса, биз Вепа шахыры хемишелик йитирерис* («Совет эдебияты» журналы). *Барды-гелди бир ишигайтгынчылык болаянда-да, галласызлыкдан, ачлыкдан бетер белаң үстүнден барман — дийип дүшүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Барды-гелди колхоз башлыгыны гөрәйсе, ызындан галмаяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАРДЫГЫЧА, Гитдигиче, барха. *Бардыгыча гөркелйән бу гөрнүкли гөркүмиз, Дегре-дашың сакчыдыр, саклаҗакдырыс, Ватаным* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

БА'РЖА, Башга бир гэминиң ызына тиркелйән ялпак дүйпли тиркег йүк гэмиси. *Ынха гөрсең әпет-әпет баржалары өзлериндең ок эссе дагы кичиҗик, эмма гүйчли пароходҗыклар дартып гелйәрлер. Дүрли гурал йүкли баржа егшерип, Ымтылярды Красноводск портуна* («Совет эдебияты» журналы).

БА'РИЙ, *хим.* Химики элемент, күмүш реңкли юмшак метал.

БА'РИН, Революциядан өңки Руссияда: эксплуататор сыпындан болан ер эеси, хожайын. *Дайхан бариниң ерини сүрүпдир* (СССР тарыхы). *Онегин Петербургда барин машгаласында энеден доглупдыр* («Эдебият»).

БАРИНЛИК, Баринин дережеси, хукугы, ягдайы.

БАРИНЧИЛИК, *сер.* Баринлик.

БАРИ'Т, Тебигы минерал. *Ине хәзир хем тоюн галындысына барит гошулмагының герекдигини буравлайҗа айтмагы-да шол себәплиди. Вахтада дуранлар етишибилдиклеринден гуя барит оклаярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

БАРИТО'Н, 1. Мисден ясалан орта овазлы саз гуралы. 2. Орта овазлы сес, хең.

БАРК: бар к урмак: — 1) ялдырамак, өвүсмек, өвшүн атмак, шөхле бермек. *Чыралар барк уруп, боланда агшам, Гөйә хер бир ерде яняр миллион шем* (В. В. Маяковский, Америка хакында). *Экгек турмаң, эй барк урян йылдызлар* (Шекспир, Отелло); 2) якымлы, гүйчли ыс яйрамак, гелмек, күкемек. *Ал-яшыл бүренип, бахар ысы билен барк урян ерде онуң гөзүне говача мейданындан башга зат гөрүнмейән болара чемели* («Совет эдебияты» журналы). *Узак ёлуң ики яныны бойлап, Хованы долдуряр барк урян ысы* (Б. Кербабаев, Айлар).

БА'РКА, Йүк дашамак үчин палубасыз ясы дүйпли агач гэми.

БАРКА'С, *деңизч.* 1. Күрекли гайык. 2. Буг билен йөрейән катер, йүк чекйән моторлы кичирәк гэми. *Баркас тогтан бадына, биз моторы ятырдык. Сәхер балыкчылар чекерлер торун, Дүрли балыклардан долар баркасда* («Совет эдебияты» журналы).

БАРКАСЧЫ, Баркас ясаян усса, баркасың эеси я-да баркас сүрүжи.

БАРЛАВ [ба:рлав], *сер.* Барлаг. *Рыза шаның дөреден диктаторлыгы хем эдйән жебир-зулумлары барадакы хакыкат хич бир цензураның барлавындан гечмән, дилден айдылян роваятларың, хекаяларың үстүнден шәхерлере ве кентлере яйраярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БАРЛАГ [ба:рлаг], 1. Бир задың догрулыгыны гөзегчилик я-да сынаг аркалы аныкламаклык. *Профсоюзларың область совети тарапындан гуралан барлаг жемгыетчилик контролёрларының көпусиниң етерлик ишлейәндиклерини гөркезди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Ылмы эсасда өврenмеклик барада алнып барылян дерңев. *Бизиң заманымызың тарыхчылары ядавсыз барлаглар гечирип, Нар чешмәниң, Көр чешме болмагының дүйп себабини аныклашдырдылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Капитаның буйругы боюнча радиочылар радио гойлушына барлаглар гечирмәге башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ылмы-барлаг ишини гечирмәге гелипдирлер* (Б. Пурлиев, Илкиңжи гүн).

БАРЛАГЧЫ [ба:рлагчы], Барлаг ишини гечирйән адам я-да комиссия.

БАРЛАМАК [ба:рламак], 1. Бир задың догрулыгыны аныкламак үчин дерңев гечирмек, дерңэп гөрмек. *Оны сизиң ишиңизи барлаян комиссияның хем башлыгы эдип белләпдирлер* (Б. Пурлиев, Илкиңжи гүн). *Социалистик борчнамаларың ерине етирилишини барламак хемише үнс меркезинде дуряр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу кешдәниң дашындан гарасаң, гөйә бир ачылып отуран гүле меңзейәрди, эл билен барламасаң, онуң матадыгы хем мәлим дәлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Сынап гөрмек, сынагдан гечирмек, сынамак. *Трактороың ишлейшини барладылар.* 3. Гөзден гечирмек, сермелэп гөрмек, агтармак. *Хожам эли билен гапдалыны барлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Соң шу эңеги яглык билен даңылгы адам дөвекчилериң гошуны барламага башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Ылмы эсасда өврenмек максады билен барлаг ишини алып бармак, дерңемек. *Докорың хем-де сыркавың ганыны деслап барламак.*

БАРЛАНМАК [ба:рланмак], 1. Дерңев гечирилмек, дерңелмек. *Бизиң секторымызың январь хем февраль айларында эден ишиң барланды.* 2. Сынаг эдилмек, сыналып гөрүлмек. *Окува гирйәнлериң рус дилини билишле-*

3. Гөзден гечирилмек, агтарылмак, сермелеп гөрүлмек. *Оларың өйи барланды.* 4. Ылмы эсасда [illegible] гечирилмек, дергетмек. *Гарабогазкөлүни алымлара барланды. Гарагум канализация гечйән угры алымлар тарапындан барланды.*

БАРЛАТМАК [ба:рлатмак], 1. Барлаг ишини гечиртмек, бир зада дегишлилигини аныклатмак. 2. Сынаг этдирмек, сынап гөрдүрмек. *Приёмнигиң ишлейшини барлатмак.* 3. Гөзден гечиртмек, агтартмак, сермелеп гөрдүрмек. *Гиҗеликде чылбыр ялы чырлатды, Токайлары, [illegible]* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 4. Ылмы эсасда [illegible] билен барлап ишини гечиртмек, дергетмек. *Гарабогазкөлүни алымлара барлатдылар.*

БАРЛАШДЫРМАК [ба:рлашдырмак], Барлап чыкмак, сынап үчин гөрмек, хеммесини гөзден гечирмек, агтарып чыкмак, сермешдирип гөрмек, дергешдирмек. *Гулмен ерчен итиң эндамыны эли билен барлашдырды* (А. Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар).

БАРЛАШМАК [ба:рлашмак], Бирине бир зады барламага дүшүп гөрмек, зоотехник гечирмек, агтарышдырмага, сынап этмәге көмеклешмек.

БАРЛЫ [ба:рлы], Зада мәтәч болмадык, бай, гурплы. *Реакцион [illegible] барлы сатлакларың ичинден чыкан студентлер [illegible] иңлислере, америкалара гол япярлар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Барлының базары [illegible]* (накыл).

БАРЛЫЛЫК [ба:рлылык], Зада мәтәч дәллик, гурплылык.

БАРЛЫШДЫРМАК, Ики тарапы ылалашдырмак, [illegible] *Күле гирриги өз гызы хем гиевиси билен [illegible] өйлерине гитдилер* (А. Гөвшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ики тарапы хем разы этмек, разылашдырмак. *Арачылар дүканчылар билен оларың [illegible] я-да оларың габаралы затларыны гөтеришмекден мызд алярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Бирлешдирип бир угра гөнүкдирмек, бирлешдирмек.

БАРЛЫШМАК, 1. Ылалашык гурамак, ярашык этмек, арагатнашык сакламак. *Гырлышмакдан пейда ёк, [illegible] — дийди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Барлышмалы я ыза чекилмели — дийип теклип эденлерем [illegible] җогап берди* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Ики тараплайын разы болмак, разылашмак. *Олар барлышыпдырлар.* 3. Дурмуш гурмак, әр-хелей болмак. *Сен ене Елли билен барлышайсаң [illegible] боляр?* (А. Гөвшудов, Көпетдагың этегинде). *Окувчылар мекдеби-де биле гутарып, бири-бири билен [illegible]* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАРЛЫШЫК, Ылалашык, ярашык, ылалашыклы арагатнашык. *Дөкүлен ганлары душманчылык, кине саклямак гуратман, диңе миллетлер, җынслар арасындакы эбеди барлышык гурадып билер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Я азашып, я-да алдав салмага, Я-да ол барлышык ислән гелипми?* (Б. Кербабаев, Айлар).

БАРЛЫШЫКСЫЗ, 1. Ылалашыксыз, ярашыксыз. *Гөроглы солтанлара гаршы барлышыксыз гөреш эдйәрди* («Гөроглы» эпосы). *Ол икиси барлышыксыз душманды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Үзүл-кесил, рехимсиз, бирсыхлы. *Бизиң өңе гитмегимизи бөкдерип [illegible] гаршы барлышыксыз гөреш алып бармага чагыряр* («Совет эдебияты» журналы).

БАРЛЫШЫКЧЫ, Ылалашык, ярашык эдйән тарап я-да адам.

БАРМАК I, *анат.* Пенҗәниң я-да дараклыгың айры-айры богунлы бөлеклери, эл-аягың гутарян ужы. *Элиниң башам бармагы билен кнопканы басды* («Совет эдебияты» журналы). *Он бармагың хүнәрли, көп затлары дөредйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Башам бармак баш гетир* (санавач). *Билен биленип ишләр, билмедик бармагын дишләр* (накыл). *Бал тутан бармагыны ялар* (накыл). ◇ Бармак дишлемек — 1) гең галмак, хайран болмак; 2) эден ишиңе өкүнмек. Бәш бармагың ялы билмек — өрән говы билмек. *Ол машының әхли бөлеклерини бәш бармагы ялы билйәр* («Совет эдебияты» журналы).

БАРМАК II, 1. Бир ере я-да биринің янына гелмек, гитмек, етмек. *Сиз ёлдашыңызың янына бармак ислейәрсиңизми? Мыхман ериме бардым-да, ши оңармаянлыгымы айтдым* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бар, окарам гел, окарам, бармасаң, гелмесең, ара ёлда дөвүл, окарам* (санавач). 2. Белли бир дережеде, депгинде өңе херекет этмек, гитмек. *Буларың дөвек ишлери шовлы барярды* (А. Гөвшудов, Мәхри—Вепа). 3. Көмекчи ишлик функцияңда ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде якынлашмагы гөркезйәр. *Алып бармак, болуп бармак, якып бармак, етип бармак ве ш. м.* ◇ Барып ятан — иң говы я-да иң эрбет, аңрыбашы. Этек алты ең еди болуп бармак — хасанаклап бармак, алакҗап бармак. Хак өйүне бармак — гурбан болмак, өлмек.

БАРОГРА'ММА, Барографың язып алян хова басышының диаграммасы.

БАРО'ГРАФ, *физ.* Атмосфера басыш гүйҗүни өзи язян барометр. *Ондан башга-да, өзлериниң гөркезишлерини язян барометрлер — барографлар ясаляр* («Физика курсы»).

БАРО'МЕТР, *физ.* Атмосфера басышыны өлчейән абзал. *Басышы өлчемек үчин болан абзаллара барометрлер дийилйәр* («Физика курсы»).

БАРОМЕТРИК, Барометре эсасланан, барометре дегишли болан. *Барометрик басыш.*

БАРОМЕТРО'ГРАФ, *физ.* Атмосфера ягдайыны өз-өзүнден беллейән абзал.

БАРО'Н, Графлыкдан ашакы дворянлык титулы. *Баронлар корола гаршы харбы херекетлер башлапдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

БАРОНЕ'ССА, Бароның аялы я-да гызы.

БАРОНЛЫК, Бароның ягдайы, дережеси.

БАРОСКО'П, *физ.* Атмосфера басышыны такмынан гөркезйән барометр.

БАРРИКА'ДА, *тар.* Көче уршы вагтында душмандан горанмак үчин эдилйән беркитме. *Хеммелери зорлап, көчелере баррикада гурмага сүрйәрдилер* (О. Гончар, Байдак гөтерйәлер). *Мавы шол вагт баррикададады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАРС, Пишиклер машгалаасындан болан, гаплаңа меңзеш йыртыҗы ябаны хайван. *Барс, барса меңзейән гоюнчы итди, Гиҗе-гүндиз доварлары сакларды. Үйрҗегини-үйрмежегини билмән, Тайзарып дур гөйә китүвли барс дек* («Совет эдебияты» журналы).

БАРХА [барха:], Гитдикче, бардыкча, гүнсайын, гүн-гүнден. *Чепер хөвесҗеңлерің ши барха говуланып башлады* («Мыдам тайяр» газети). *Мәрекәниң гөвни барха гөчйәрди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Барха гүйчленип барян ел олары ховсала салыпды* (А. Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар).

БАРЧА, *көн. с.* Хемме, әхли, бары. *Барча хайван саясында, Месгенли, мыдарлы даглар* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Барча дайхан байрамы зәхметкеш тойы гелди* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гуванч билен җайдакылар барчасы, Бакяр оңа яш гыз сөзлейән вагты* (Р. Сейидов, Багтлылар).

БАРШЫК, *сер.* Барлышык.

БА'РЩИНА, Крепостнойчылык хукугы вагтында: дайханларың помещиклериң ерлерини межбуры мугт ишләп бермеклери. *Дайханлары крепостнойчылыга өврүндирлер*

ве барщина ишлерини ерине етиридирлер (СССР тарыхы). *Хатда И. Петрович барщинаны ятырып, өрән чаклаңҗа оброк белледи* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер.)

БАРЫ [ба:ры], Әхлиси, хеммеси, жеми. *Барыңа кән салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Харманларның самандан көп гызылы, Илатының бары гоюн-гузулы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Шәхердәки дилмачларың, рус дилини билйәнлериң бары мобилизленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Б а р ы б и л е н б а з а р э й л е м е к — бары билен оңшук этмек, бар зат билен оңмак, канагатланмак. *Гарлы ага мени гойбермежек болды. Бары билен базар эйләп, гүрлешип отурмагы йүрегинден сыздырып ялбарды* («Совет эдебияты» журналы).

БАРЫБЕРМЕК, 1. Юваш-юваш йөрәп гелибермек, гидибермек, йөрәбермек. *Пантелей, муны өз яныңа, халталарың үстүне мүндүр, гой, ол юваш-ювашдан барыберсин, биз болсак, соң етерис* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ызымдан геленлерине гарашман, ёрган-дүшеги гөтерип барыбермели болдум* («Совет эдебияты» журналы). 2. Барып-гелип арагатнашык эдибермек, якынлашык ачып башламак. *Барыберсене, сени Мамагүл ковасы ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *«Ягшы гөрйәр» дийип, барыберме, «берйәр-ов» дийип, алыберме* (накыл).

БАРЫБИР [ба:рыбир], Нәхили-де болса, хер зат-да болса, хер ничик-де болса, тапавуды ёк. *Барыбир, уруп билмерсиң* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Барыбир, гүнүң-гүнүне бир гарның док болса, бир гарның ач* (М. Горький, Эне). *Биз, барыбир, оларың ызындан етип билжек дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАРЫ-ЕГЫ [ба:ры-ё:гы], Бар боланы, әхлиси, хеммеси, жеми. *Бары-ёгы бираз салымдан соң, бу ерде-де баш узелиң бетон десгаларының тутуш бир комплекси пейда боляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Владимир ёла белетди, ол бары-ёгы йигирми минутлык ёлды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БАРЫЛМАК, Бир ере гидилмек, бирниң янына етилмек. *Ине Мәммет аганыңка мыхманчылыга барылян ёл* («Совет эдебияты» журналы).

БАРЫП, Гадым эйямда, ир вагт, бир эййәм. *Хытай барып ики мүң йыл мундан озал Греция, Рим, Хиндистан, Арабыстан ялы дөвлетлер билен гиң сөвда алып барыпдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

БАРЫШ-ГЕЛИШ, Достлуклы гатнашык, арагатнашык.

БАРЫШДЫРМАК, 1. *сер.* Б а р л ы ш д ы р м а к. *Терслешенлери барышдырмак.* 2. Көп ере барып гөрмек, айланып чыкмак. *Бармалы ерине барышдырыпдыр.*

БАРЫШДЫРЫҢЫ, Ярашдырыжы, ылалашдырыжы.

БАРЫШМАК, 1. *сер.* Б а р л ы ш м а к. 2. Бир ере үйшүп бармак, йыгнанышмак.

БАРЬЕ'Р, *спорт.* Бөкүп гечмек үчин гурлан пәсгелчилик. *Чеп гапдалындакы гиден дүзлүкде болса атларың барьерден бөкүшини гөрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ат мүкүп, чыбык кесмәге ве атыны барьерден бөкдүрмәге велин, онуң дуран ериди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАС, *сазч.* 1. Басык ёгын сесли саз гуралы. 2. Ёгын сес ве ёгын сесли айдым айдян адам.

БАСА-БАС, Мәрекәниң, көпчүлигиң арасында дыкнышык, гыслышык зерарлы болян итеклешик. *Мәрекәниң арасында баса-бас пейда болды.*

БАСА-БАСЛЫК, Гыслышык зерарлы бири-бириңи итеклемеклик, дыкнышыклык.

БАСАЛАМАК, Бир задың үстүнден басып гечмек, депелемек. *Орда оглан-ушагы ат тойнагы билен басалаярды* (СССР тарыхы).

БАСАЛАШДЫРМАК, Басалап чыкмак, ызлы-ызына басаламак, депелешдирмек.

БАСАЛАШМАК, Бири-бириңи басжак болуп оюн эдишмек, бири-бириң билен далашмак. *Бири-бири билен басалашып йөрен йигитлериң, нөкерлериң шовхунлары узакдан, багың бейлеки бурчундан эшидилйәрди* (Айбек, Новайы).

БАСАЛЫК, Арам, гөвүнлик, рахатлык, ынжалык, чыдам. *Эмма ил-гүнден утаныл, йүрегине басалык берйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен өзүме басалык бержек болдум* (М. Горький, Эсерлер). *Эмма ол өзүни мертлерче саклап, бейлекилере-де басалык болярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен бирден гахарланып, гыгырсам гыгырыпдырын-да, сен бери маңа басалык болсаң болмаярмы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАСАЛЫКЛЫ, Арамлы, өз-өзүне гөвүнлик берйән, чыдамлы. *Сизиң хайсыңыз мендән басалыклы болсаңыз, Гыздурдының сөзлерини эшидип, чыдам эдип дурян болсаңыз дуруң-да* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАСГАНЧАК, 1. Аяк басып ёкары чыкмак ве ашак дүшмек максады билен дашдан я-да агачдан кеселигине гойлуп ясалан гурлуш, мердиван. *Мен басганчакдан тиз-тиз ёкары чыкдым-да, отага гирдим* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Шол махал арка йүздәки тамларың биринҗ агач басганчагындан дүшуп, өзүне бакан уграп гара гөз гыз, шол госпиталың начальнигиниң эдарасында гөрен гызыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шу жайың саг гапдалындакы сарымтыл йылманак дашдан өрүлен ажайып басганчаклардан йөрәп ёкары чыкды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Бир задың өсүш, орун тутуш я-да гурамачылык дережеси. *Партияның XX гурултайындан соң, эдебията ёлбашчылык этмеклик тәзе басганчага ёкары гөтерилйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Эмма муның өзи окувчыларың ылма болан хөвесини өсдүрмегиң ве тербиелемегиң диңе биринҗи басганчагыдыр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

БАСГЫ, 1. Дыкнышык, баса-бас. 2. Өзүни йитирип чашмаклык, башагайлык, алжыраңңылык. *Ынанчлы беркитмелери юмрулып бөвсуленден соң, өзлериниң басгы болуп гачан гошунларыны халас этмек үчин немецлер резервлерини сөвеше сүрен болмага чемели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хий, шейле-де бир басгы астында галмак бормы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАСГЫЛАМАК, 1. Бир зады депеләп ере ятырмак, депелемек. *Феодаллар дайханларың экин мейданларыны басгылаярдылар* (Орта асырлар тарыхы). *Агшамлары болса аякларыны тәмиз ювуп, хамыр басгылаярды, сув чекйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *гөч. м.* Әсгермезлик эдип хорламак, азар бермек, эзмек. *Октябрь революциясындан өң эксплуататорлар гарыплары басгылаярдылар.*

БАСГЫЛАНМАК, 1. Аяк астында галмак, депеленмек. *Абадан гайгы-хасратдан яңа, бир гиҗәниң ичинде эдил басгыланан майса ялы болуп сүллерди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Әсгермезлик эдилип хорланмак, азар берилмек, эзилмек. *Чыдамсыз бир ягдайда аяк астында басгыланяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАСГЫЛАТМАК, 1. Аяк астында галдырмак, депелетмек. 2. *гөч. м.* Әсгермезлик эдип хорлатмак, азар бердирмек, эздирмек.

БАСГЫЛАШМАК, Аяк астына алып басгыламага, депелемәге көмеклешмек.

БАСГЫЧ, Сорян кагыз беркидилен язув энжамы, сургуч. *Дөкүлен сыяны басгыч билен сордурмак.*

БАСДЫРМАК, 1. Аяк астында галдырмак, үстүнден аграм салдырмак, депелетмек. *Гудузлар жемленип атың сүрдүлер, Гарыбы басдырып хем-де урдулар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Түрмә салдырмак. *Бигүнә адамы*

басдырдылар. 3. Режеләп үсти-үстүне гойдурмак, бири-бириниң үстүнде ерлешдиртмек. *Күде басдырмак. Беде басдырмак. Одун басдырмак.* ◇ Гайга басдырмак — *сер.* Гайгы. *Гара гөрнүм йөрсең, гайга басдырар, Төверегңе середйәрсиң, эшекли* (Дурды Гылыч, Гошгулар). Ота басдырмак —*сер.* От I. *Ота басдыран ерлериң-ә бар экен* («Совет эдебияты» журналы). Сува басдырмак — сув басмагына ёл бермек. *Говача мейданларыны сува басдыряр* («Колхоз гүнлери»).

БАСКЕТБО'Л, *спорт.* Сүтүне беркидилен тор корзинка, эл билен топ зыңып дүшүрмек шерти билен ики команда арасында ойналян оюн. *Баскетбол ве спортуң бейлеки гөрнүшлери боюнча спортсменлериң арасында ёлдашлык дүшүшыгы гечирилди* («Яш коммунист» газети). *Мейданчада футбол, баскетбол оюнларындан башга-да, спортуң дүрли гөрнүшлери үчин белленен ерлери гөрйәрсиң* («Пионер» журналы).

БАСКЕТБОЛЧЫ, Баскетбол ойнуны ойнаян адам, баскетбол ойнуна гатнашыжы.

БАСКЛАР, Испанияның демиргазык-гүнбатар ве Францияның гүнорта-гүнбатар районларының эсасы илатыны дүзйән ерли халк.

БАСЛЫК, *докм.* Халы докаланда: читимден соң дарак какыланда, эрши гырмазлык үчин эршиң арасындан өлленип гечирилйән йүплүк. *Айнаның читими долды. Ондан соң баслык өтүрип, дартысыны берк чекди-де, дарак урмага отурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАСЛЫКДЫРМАК, I. Бир зады бири-бириниң үстүне басып гоюп хеңлетмек, дымжыкдырмак (от-нйм, иймит хакында). 2. Көп мукдарда бир ере үйшүрмек, топламак, йыгнамак. *Харытлары складда баслыкдырып гоймак.*

БАСЛЫКМАК, I. Бири-бириниң үстүне басылып гойлуп дымжыкмак, хеңлемек (от-нйм, иймит хакында). 2. Көп мукдарда йыгнанмак, топланмак, үйшмек. *Бир нәче айлап баслыгып ятан гарлар эрәп акярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАСМА', Чап этмекде уланылян, чап этмекде пейдаланылян, чап эдилип язылан. *Төкген дөрт бурч мөхрүң ёкарсында басма харплар билен «ника» дийлип язылан хаты зордан окап билди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Даш басма — *сер.* Даш I. *Хатда онуң китапларының арасында овадан маталара гапланан көне арап харплары билен язылан даш басма китаплар-да барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАСМАК, I. Аграм салмак, үстүнден ашаклыгына гысмак. *Инди чеп педалы бас-да, гойберме, четки саг педалы ювашжа бас — дийди* («Совет эдебияты» журналы). *Саг элине лайык гелип дуран йылпылдавук металлары басды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Яндагы бассаң, күде болар, бедәни бассаң — пиде* (накыл). 2. Үстүн чыкмак, боюн эгдирмек, еңмек. *Ики голсуз, бир аяксыз адамыны басмак болса душмана хас хем еңил дүшжегини билйәрин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Дашкент совети үлкәниң гүндогарында баш гөтерен контрреволюцияны басмак билен мешгулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Чалмак, япышдырмак. *Деррев эсги якып басың, даңың — дийди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 4. Бир ере топламак, үйшүрмек, топланмак, үйшмек. *Оларың ык тарапыны гар басыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Оты бассырманың үстүне басдым. Яндак басмак. Одун басмак.* 5. Аралашмак, өртмек. *Ол чал сачлы, йүзүни йыгырт басан адам болупдыр* («Токмак» журналы). *Эти гарынжа басыпдыр.* 6. Түрмә салмак, туссаг этмек. 7. Йүклемек, урмак. *Эзиз болуп дуран дүзгүнсиз нызамы бозуп, атлары эшелона басмага хөкүм берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Басан ериндан от чыкмак — гайратлы, эденли болмак, догумлы болмак. *Яш гөзлери янып дуран, басан ериндан от чыкян гелниң деми-демине етмейәрди* («Совет эдебияты» журналы). Багра басмак — *сер.* Багыр. *Князь зыба гызы багрына басды* (А. С. Пушкин, Эртекилер). Гайра басмак — ыза сүйшмек, ыза чекилмек, аркан чекилмек. Гара басмак — *сер.* Гара. *Адам аркан дүшүп ятан вагтында, оны гара бассяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Даг басмак — *сер.* Даг II. *Гурдуң эндамына даглар басмага башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Дер басмак — *сер.* Дер. *Оны гара дер басды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Кече басмак — *сер.* Кече. *Аялым аялыңа кече басышяр, ол нә иш дәлми?* («Токмак» журналы). Укы басмак — *сер.* Укы. *Укы басан гуш гөренде, Йылдырым дек учуп барар* («Мыдам тайяр» газети). Ызыны басып ятмак— хил, мукдар, дереже тайдан бәри янында болмак, деңрәк болмак. *Солтансөйүн йөне бир солтан болман, Мыралының ызыны басып ятан шахыр экени* (Мыралы).

БАСМАРЛАМАК, I. Бири-бириниң үстүнден басышдырмак, үсти-үстүне гоюшдырмак. 2. Ховп астына алмак, ховатырландырмак. *Турҗак гопгуның ховпы оны барха басмарлаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Басмарлап барян агыр горкы энәниң калбыны гуршап алды* (М. Горький, Эне). 3. Сүтем, зорлук, жебир этжек болмак.

БАСМАХАНА [басмаха:на], *көн. с. сер.* Типография.

БАСМАЧЫ, Орта Азияда Совет хәкимиетини берклешдирмек угрундакы гөреш дөврүнде йүзе чыкан контрреволюционер-талаңчы бандитлер, галтаман. *Харабада басмачылар месген тутды* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Басмачыларың улы топары ол оба чозуп гелди* («Совет Түркменистаны» газети).

БАСМАЧЫЛЫК, Орта Азияда Совет хәкимиетини беркитмек угрундакы гөреш дөврүнде, контрреволюцион-миллетчилер тарапындан дүзүлен талаңчылык херекети, галтаманчылык. *«Кокант автономиясы» даргандан соң, Ферганада басмачылык херекети дөреди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БА'СНЯ, Несихат берйән кинаялы гысгажык хекая, шыгыр. *Крылов 1788-нжи йылда басня язмага башлапдыр* («Эдебият»). *Батыр «Елбарс ве тилки» диен басняны лабызлы окады* («Пионер» журналы).

БАСРЫК, I. Атың үстүни басырмак үчин уланылян кече, аткече. *Ярышдан гелен аты басрык билен басырдылар.* 2. *сер.* Бассырма 2.

БАССАШ, I. Бири-бириниң ызындан доглан, тиркешик (чага барада). *Ол бири-бириниң ызындан эмеле гелен бассаш яш чагаларыны эклемек үчин илиң ерини-сувуны ярпасына экип, дайханчылык хем этди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Пәлван арадан чыкансоң болса, ызында бир гызы, ики саны бассажа оглы — хәзирки Кеседир Яллав галды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бири-бириндан кем галмажак болян, бири-бирини гысганян, бәсдеш. *Олар бири-бирине бассаш ялыдылар.*

БАССАШЛЫК, I. Бири-бириң ызындан догулмаклык, тиркешиклик (чага барада). 2. Бири-бириндан кем галмажак болмаклык, бири-бириңи гысганмаклык, бәсдешлик. *Олар терс болмасалар-да, бассашлыклары барды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол кичижик агтыгының догумлыдыгына бассашлык этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАССЕ'ЙН, I. Улы ховуз. *Шәхериң сув бассейни эстафетаның иң чылшырымлы этапларыды* («Мыдам тайяр» газети). 2. *геогр.* Деряның деңзе, көле гелип гуйян ери. *Маслахат Каспи бассейниниң проблемасы билен багланышыклы докладлары диңледи* («Совет Түркменистаны» газети). *Кузнецк бассейни Обь дерясының саг гошанды*

болан Томь дерясының бассейнинде ерлешендир («СССР-иң ыкдысады географиясы»). 3. *геол.* Даг жынсларының ятан области, ери. *Гараганда ве Подмосковье бассейнинде көп көмүр чыкарярыс* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

БАССЫР, Ызлы-ызына, гайта-гайта. *Ашгабатлылар ойнуң биринжи ярымында бассыр дөрт пөкгини дервезеден гечирдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

БАССЫРМА', 1. Ыссыдан ве ыгалдан горамак үчин мал даңылян, машын, гурал гоюлян дөрт төвереги ачык, үсти басырылгы жай. *Бассырманың ашагында дуран бир машының төверегинде шофёр айланып, машыны супуришдирип йөрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шу йыл доварларың гышладылжак ерлеринде он бассырма ве агыл гурулды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Матаның гырасына салынян тикин.

БАСТИО'Н, *харбы.* Бәш бурчлы гала я-да мейдан харбы беркитмеси.

БАСЫБАЛЫЖЫ, Басыбалыжылык сыясатыны йөредйән адам, агрессор.

БАСЫБАЛЫЖЫЛЫК, Кесекиниң юрдуны, ерини зорлук билен басып алмаклык сыясаты. *Ол улы басыбалыжылык йөрүшлерини эдипдир* (Орта асырлар тарыхы).

БАСЫК I, *мед.* Көпленч чагаларда болян богаз агыры кесели, ангина. *Басыгы хем басмасаң, өзүни басар* (накыл).

БАСЫК II, Юваш, гырык, богук, аграс, басыклач. *Дур, мен хәзир доланып гелерин — дийип, басык сес билен айтдым* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гаракчылар, бирехим залымлар! — дийип, басык сесленди-де, хамсыгып аглады* (М. Горький, Эне). ◇ Суссы басык — *сер.* Суст. *Ол гамгынды, суссы басыкды* (М. Горький, Эне).

БАСЫКЛАЧ, *сер.* Басык II. *Диңе мәрекәниң ызкы хатарларында басыклач хүмүрди эшидилйәрди* (М. Горький, Эне).

БАСЫЛМАК, 1. Аграм салынмак, үстүне аграм дүшмек, басгыланмак, депеленмек. 2. Бир ере үйшүрилмек, үсти-үстүне топланып гоюлмак. *Тамың үстүне беде басылыпдыр.* 3. Асгын дүшмек, еңилмек. *Мен ишден басыламок* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Ол ишден басылмагы билмейәрди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Суссуң басылмак — *сер.* Суст. *Володяның өңкүден-де бетер суссы басылды* («Мыдам тайяр» газети).

БАСЫМ I, Тиз вагтың ичинде, деррев, тиз, чалт, бахым. *Ярослав өленден соңра (1054), басым онуң державасы даргап башлапдыр* (СССР тарыхы). *Сабыр эт, оглум, ховлукма, басым болар* («Гөроглы» эпосы).

БАСЫМ II, *лингв.* 1. Сөзлериң белли бир богнуның бейлеки богунлардан батлырак, зарплы айдылмагы. *Түркмен дилинде басым көпленч сөзүң соңкы богнуна дүшйәр.* 2. Ишлениш, басылыш айратынлык (кече хакда). *Кечәниң басымыны етирмесең, ол говшак боляр* ◇ Логики басым — батлы я-да манылы айдылян сөз я-да сөзлем.

БАСЫМЛЫ, *лингв.* Басым билен айдылян, басымы бар болан.

БАСЫРГАНМАК, Укуда ятыркаң самрамак, горкулы дүйш гөрүп самырдамак. *Күйүндәки мөжеклер хем онуң дүйшүне гирип, басырганыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эрбет басырганып, яман дүйш гөрүпдирин* («Гөроглы» эпосы). *Егоржык өзүниң басырганяндыгыны аңып, гөзлерини ачды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БАСЫРМАК, 1. Бириниң я-да бир задың үстүни япмак, өртмек. *Бу кесерип ятан дагы басырып дуран, ок урсаң гечмежек сосна агачлары диңе Совет хәкимиетиниң йыллары ичинде етишди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ток уран адамы гум билен басырмак зыянлыдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Дөләниң үстүни басырмак.* 2. Сыры гизлемек, гүнәни яшырмак, кемчилиги, ялңышлыгы паш этмезлик. *Кемчилигиң үстүни басырмак болмаз.* 3. Жүйже чыкартмак үчин күрк болан товугың ашагына юмуртга салып отуртмак. *Мен шол ягышлык йылың язы ики товук басырдым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 4. Гатык этмек үчин бишен сүйде гөнезлик атып, габың үстүни өртүп гоймак. *Гызым, сен окувыңа гитмәнкәң, сүйди бишир-де, басырып гой!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ондан соң гечи агшам сүйдүни биширип, басырып, говы гатыкдан бир янлык эдип, әртеси аркасына гөтерип, казының янына гидипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БАСЫРЫЛМАК, 1. Бир задың үсти өртүлмек, япылмак. *Гамыш билен басырылан сүйнмек өйүң аңырсындан гойы гара түссе уллакан бурумлар билен чыкып, хаялык билен ёкары галярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Усти гар билен басырылан даг гершилери ялы ак алтын депелери гөзүни гамашдырярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сыр гизленмек, гүнә яшырылмак, кемчилик, ялңышлык паш әдилмезлик, үсти ачылмаслык. 3. Күрк болан товугың ашагына юмуртга салынмак. *Күрк болан товукларың хеммеси басырылды.*

БАСЫРЫНМАК, 1. Япынмак, өртүнмек, бүренмек. *Ол маңа гызарылып: — Сүргиңе етдирдиң — дийип, башыны басырынып ятды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Сырыңы гизлемек, гүнәни яшырмак.

БАСЫШ, *физ.* Бир задың үстүне, йүзүне тәсир эдйән гүйч, зарба; газларың, сувуклыкларың майышгаклык дережеси. *Газларың басышының термик коэффициенти* («Физика курсы»). *Сув транспортының кәмиллешдирилмеги ята хем акар сувдакы басышың яйрайыш канунларының өвренилмегине гетирди* («Физика курсы»).

БАСЫШМАК, Бир зады бир ере үйшүрмәге, топлап үсти-үстүне гоймага көмеклешмек, басмага көмеклешмек. *Күде басышмак. Ол маңа одун басышды. Мен Ораза яндак басышдым.*

БАТ [ба:т], 1. Бир иши ерине етирмек үчин жемленен гайрат, гүйч, гужур, кувват, херекет. *Жахана жар болан революциян Бейик еңишиниң гүйчли бады бар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бат герек мундан өтмәге, Гуш герек ковуп етмәге* («Гөроглы» эпосы). *Ел елкене бат берип, гәмини өңе итеклейәр.* 2 Бир ишиң ерине етирилишиниң чәги, мөчбери, дережеси, герими. *Хакыкаты берк тутуп, Хайдарыс бат билен, Планлары долдуряс, Гөреш эдип ят билен* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 3. Хайбат. *Сындырдылар залымларың бадыны, Байлардан ер-сувун алды ёксуллар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Бады гачмак — бады ятмак, суссы басылмак, хайбаты говшамак. *Онуң бады гачды* («Колхоз гүнлери»). Бадыны алмак — бадыны ятырмак, суссуны басмак, хайбатыны говшатмак. *Я валла, геле-гелмәне бадымы алярсың-ов* («Колхоз гүнлери»). Бат бермек — 1) бир задың бадыны гүйчлендирмек, херекетини гүйчлендирмек; 2) бирини өвүп гөтергилемек. Бат билен — бар гүйжүң билен, бат алып. *Ине шол ябы! — дийип, бат билен яба топулыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Шол вагт мөжек атың арткы аягына якынлашып середйәр вели, ат хем ягшыжа чемине салып, гоша тойнагы билен мөжегиң маңлайына бат билен депйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). Өзүңе бат бермек — хайбатлы гөрүнжек болмак, хайбатланмак, хондан бәрси болуп гөрүнмек. *Ол өзүне бат берйән адамды.*

БАТАЛИ'СТ, Харбы херекетлери суратландырян художник.

БАТАЛЬО'Н, *харбы.* Полкуң составына гирйән бир нәче ротадан дүзүлен гошун бөлүми. *Контрреволюцион*

казаклар, юнкерлер, мусулман батальонлары дерби-дагын эдилди (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оларың хеммеси бир батальондан экени* («Совет эдебияты» журналы).

БАТАРЕ'Я, I. *харбы.* Бир нәче топлары, миномётлары бар болан артиллерия я-да миномётчылар бөлүми. *Хер бир батарея өз нышанламалы ерини билйәр* (О. Гончар, Байдак гөтериҗилер). *Миномётчылар батареясы.* 2. Бирикдирилен бир типли гальваник элементлериң я-да аккумуляторларың топлумы. *Онуң чопан үчин белли бахасының ёкдугыны, йөне батареясының 36 сагатлыкдыгыны, тәзесини тапмагың болса кын дүшйәндигини айтды* («Совет эдебияты» журналы). *Радиоприёмниги ве онуң батареясыны хич киме сатмагын!* («Токмак» журналы).

БАТАРЕЯЧЫ, *харбы.* Батарея бөлүминиң уршуҗысы, артиллерист, топчы. *Батареячылар гелдилер.*

БАТБӨРЕК [ба:тбөрек], Бир тагта кагызың йүзүне юка агач бөлежиги атанаклайын елменип, узын йүплүк беркидилип хова гойберилйән учар, ойнавач. *Огланлар батбөрек учурярдылар.*

БАТГА, I. Ыгал я-да зей сувы йыгнанмак зерарлы эмеле гелйән кичирәк палчыклы ер. *Онуң эгри аяклары батгадан согрулян ялы эдилип, җансыз гөзлери күле ташланан мәз ялы сәмән гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Ягыш ягып палчык, лай, лүйк болан ер. *Ел батга болмадык болса, биз гүнорта болманка, шәхере барардык.*

БАТГАЛАНМАК, Ыгал ягмак я сув гитмек зерарлы батга болмак, батгалыга өврүлмек. *Суварымлы ерлериң шорланмак ве батгаланмак хадысасыны ёк этмәге мүмкинчилик берйәр* (Ф. Г. Севостьянов, Түркменистанда говачаның суварылышы).

БАТГАЛЫК, Батгалы ерлер, батгасы көп ер. *Командир өзүниң бир нәче йигитлерини гошуп, Гурды ве онуң ёлдашларыны батгалыгың үстүнден гечйән ёда салып уратды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Адамлар агачлары кесмәге, чадырлары дикмәге ве батгалыклары гуратмага гиришипдирлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Чәгесөв ве батгалык топраклар калий дөкүнлерине айратын-да мәтәҗдир* (М. Н. Скаткин, Җансыз тебигат).

БАТИ'СТ, Тов берлен йүплүкден докалян юкаҗык нах мата. *Ол бир килограм пагтадан 20 метр батист я-да 55 саны эляглык этмек боляндыгыны эшиденде болса, хайранлар галды* («Пионер» журналы).

БАТЛАНДЫРМАК [ба:тландырмак], I. Гүйчли херекет этдирмек, мөвч алдырмак, бат алдырмак, гүйжетмек. *Машының йөрейшини батландырып, шофёр мениң йүзүме серетди.* 2. Өңкүсинден гаталтмак, гүйчлендирмек (сес хакында). *Ол сесини батландырды.*

БАТЛАНМАК [ба:тланмак], I. Гүйчли херекет этмек. мөвч алмак, бат алмак, гүйҗемек. *Толкун атян Каспи деңзиң йүзүнде, Таймылың батланып өңе сүрүнди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Гаталмак, батлы чыкмак (сес хакында). *Онуң сандыраян сеси сарсдырыҗы гүйч билен батланды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гой барха батлансын дизелиң сеси* («Совет эдебияты» журналы).

БАТЛЫ [ба:тлы]. I. Мөвч урян, гүйчли, жошгунлы. *Батлы гитмесек өңе, Деррев етҗеклер деңе* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гопбамларың халын агралтды бу дем, Арын аляларың батлы голлары* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Гаты, хайбатлы, бат билен, чалт, тиз. *Аз салым геченден соң, батлы «Ура!» сеси дүнйәни яңландырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бирденкә болса Иван Чернышовың батлы командасы яңланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу гүн ене батлы гадам урярсың. Салланчагы батлы үврейәр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Улумсы, текепбир, бадыхова.

БАТЛЫЛЫК [ба:тлылык], I. Мөвч уружылык, гүйчлүлик, жошгунлылык. 2. Хайбатлылык, чалтлык, тизлик.

БАТМАК, I. Сува чүммек, гарк болмак. *Ол өзүни батып барян гәминиң үстүнде дурян ялы дүйярды* (Н. Жумаев, Ак дерек). 2. Палчыга гирмек, лая бушмак, чәгә гөмүлмек, чүммек. *Онуң ялаңач аягы ябың чәгесөв чыглы райышына батыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Карталарың такык дәлдиги үчин, батан йүк машыны үчин гахары гелди. Ол үргүн чәгә батып, өңе-ыза урунярды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Гөрүнмез болмак, яшмак (асман планеталары хакда). *Ай батанда, адамлар хем ятдылар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Узак гүнлән думлы-душа от совурян гызгын Гүн яңыҗа батыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Өмрүзая йылдыз кимин батайын, Шу ерлерде хич карарым ёк мениң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 4. Улы зыян чекмек, зыян гөрмек. *Сөвда эдип батмак.* 5. Санҗылмак, чүммек, дүртүлмек. *Элиме тикен батды.* ◇ Гайга батмак — *сер.* Гайгы. *Артыгың гайга батанына дөзүп билмедик Айна: — Вий, оглан, сана нәме болайды? — дийип сорасы гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Гама батмак — *сер.* Гам. *Ене-де Егорҗык бирден гама батды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). Гара дере батмак — *сер.* Дер. *Бир хаюкдан соң, ёрганың ичинде гара дере батып, хопугып ериндән галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Инкисе батмак—*сер.* Инкис. *Бирденкә-де агыр иңкисе батдым* («Токмак» журналы). Йүрегине батмак — *сер.* Йүрек. *Шол совук сөз ханҗар ялы онуң йүрегине батярды, майда-майда дограярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Маңза батмак — *сер.* Маңыз. *Бириниң гөвнүне якан зат бейлекисиниң маңзына батмаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Мениң бу сөзлерим онуң маңзына батмадык болара чемели* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). Оя батмак — *сер.* Пикире батмак. *Ол башам бармагыны агзына етирип, улы оя батды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Пикире батмак — *сер.* Пикир. *Ол ве гирип, бирентек вагтлап чуң пикире батып отурды* («Совет эдебияты» журналы). Ука батмак — *сер.* Укы. *Инди ынҗалып, сүйҗи ука батды* (Р. Сейидов, Багтлылар).

БАТМАН [ба:тман], *көн. с.* Такмынан йигрими килограма барабар болан агырлык өлчеги. *Халваның батманыны бир тине хич ким алмандыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Харман аланымда алтмыш батман бугдай берейин — дийип, дор алашаны алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Серче семрәп, батман чыкмаз* (накыл).

БАТНЫКЛЫ, Хош якян, мылайым, якымлы. *Батныклы гүррүң этмек. Батныклы сөзлемек.*

БАТНЫКСЫЗ, Якымсыз, эрбет, келчик, сувҗук, гелшиксиз. *Гүлҗахан онуң бу батныксыз херекетлерине, яңсылап гүлшүне, накыс геплейшине тиз дүшүнди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БАТНЫКСЫЗЛЫК, Якымсызлык, эрбетлик, мәхирсизлик, килчиклик, гелшиксизлик. *Эгер онуң батныксызлыгыны долы айтҗак болсаң, онда шейле башламалы* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Батныксызлык этмек.*

БАТО'Н, Сүйрүрәк ак чөрек.

БАТРАК, Байың хожалыгында ишлейән хакына тутма ишчи. *Дүйнки батрак — ынха мен бу гүн обаң эеси* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бир батрак бир байың гызына ашык боляр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Аллаберди бай Мәммеди 1921-нҗи йылда ер-сув пайлашыгы болҗак, байларың ер-сувлары бат-*

раклара берилҗек хабарыны эшидип, ишигинден ковуп-дыр (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БАТРАҚЛЫҚ, Батрак болуп ишлемеклик, батрак-чылык, батрагың ягдайы.

БАТРАҚЧЫЛЫҚ, *сер.* Батраклык. *Ол байың гапысында батракчылык эдип өсүпдир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Өз атаңың байың гапысында батракчылык эдип, нәхили зәҗирлер чекендигини гөз өңүне гетир ахыры* («Колхоз гүнлери»).

БАТРАЧКО'М, *көн. с.* Октябрь революциясындан соң батракларың хак-хукукларыны бай ве кулаклардан горамак үчин дүзүлен батраклар комитети.

БАТЫЛ [ба:тыл], *көн. с.* 1. Гөрмекден махрум, сокур көр, көр, кары. 2. *гөч. м.* Хич бир затдан хабарсыз. хич ери гөрмедик, ыза галан, соватсыз. *Өңки вагтда нәче җепа чексе-де, Рахатлык гөрмеди, гөзи батылды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Баглы, япык. *Ачылсын батыл ёлларың!*

БАТЫМЛЫ, Якымлы, тәсирли, манылы. *Сырдам бойлы, хәрбы гейимли аял, Батымлы сес билен юваш сөзлейәр* (А. Атажанов, Ики поэма).

БАТЫМСЫЗ, Чылка, якымсыз, тәсирсиз, якмаз. *Батымсыз адам. Батымсыз гүррүң.*

БАТЫР [ба:тыр], Батырлык гөркезйән, йүрекли, горкмазак. *Эмма ол гечелге йөнекей, аңсатҗа гечәймели ер болман, гаты хатар ер экени, ондан диңе батырлар гечип билҗек экени* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Батыр йигит — көп ширлери, Дөретдиң сен, түркмен халкы* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Сөйгүли Ватаным — Түркменистаным, Озал салам болсун батыр халкыңа* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Батыр ярасыз болмаз* (накыл). *Ат ёртушда белли, гурт — йыртышда; ер гөрешде белли, батыр — сөвешде* (накыл). ◇ Дили батыр — *сер.* Дил. *Гарлының пикириче, огулларының иң дили батыры хем еке сөзлүси Мыратды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БАТЫРГАЙ [ба:тыргай], Хич затдан чекинмән, горкман херекет эдйән, гайдувсыз, догумлы, батырларча. *Батыргай топулар, сагыныр дурмаз, Ишине өкдедир яш комсомоллар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Биз кынчылыклара гаршы батыргай гөрешйәрис.*

БАТЫРГАЙЛАНМАҚ [ба:тыргайланмак], Гайратланмак, догумланмак. *Патышаның яранлары батыргайландылар* («Мыдам тайяр» газети).

БАТЫРГАЙЛЫҚ [ба:тыргайлык], Батыргай болмаклык, горкмазаклык, догумлылык, гайдувсызлык. *Мен өңде барыҗы, прогрессив затлары батыргайлык билен өзлешдирйәрин.*

БАТЫРЛАНМАҚ [ба:тырланмак], Эдермен болмак, догумланмак, гужурланмак. *Шонуң үчин хем ол батыргайлык билен җогап берди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БАТЫРЛЫҚ [ба:тырлык], Эдерменлик, гахрыманлык, гайратлылык, горкмазаклык. *Батырлыгың етмезлигини яшлар хемме затдан эрбет гөрйәрлер* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Айсолтана хабар гатмага батырлык эдип билмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Батырлык сатмак — батырсырамак, өзүни батыр хасап этмек. *Онуң ялы ялчы итлер батырлык сатмасынлар* («Совет эдебияты» журналы). *Аннадурды бидерек батырлык сатанына пушман эдип, йөвселләп башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАТЫРМАҚ, 1. Сува я-да сувук зада чүмдүрмек; гарк этмек. *Новгородлы Миша өзүниң ёлдашлары билен бирликде үч саны швед гәмисини батырыпдыр* (СССР тарыхы). *Балдакларыны сува батырып отуран үзүм агачларының ашагындакы кенарда Халлар отырды* («Совет эдебияты» журналы). *Олар чөреги бөлеклешдирип, җамдакы чорба батырып, шидә билен ийәрдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Дегирмек, ламак (палчыга, лая). *Аягыңы лая батырмак.* 3. Чүдүрмек, санчмак, урдурмак. *Аягына тикен батыр.* 4. Улы зыян чекдирмек, бергидар этмек. *Сөвдасы батырып, гедай гезипдир* (Н. Сарыханов, Сайлан эсерлер).

БАТЫРСУМАҚ [ба:тырсумак], Болгусыз батырл сатян, өзүни батыр хасаплаян (адам). *Инди бул 1941-нҗи йылдакы эллери чермелги батырсумаклар ё* (О. Гончар, Байдак гөтериҗилер).

БАТЫРСЫРАМАҚ [ба:тырсырамак], Йүрекли бол болмак, батыр болан болмак, горкмадыксырамак. *Б дерек батырсырамак нәмә герек.*

БАТЫРЧЫЛЫҚ [ба:тырчылык], *сер.* Батырлы *Батырчылыклардан гүррүңлер башланан махалын болса, шу ики дост чага гулакларыны герип, ма алып гүррүң диңлейәрдилер* (А. Говшудов, Сайлан эсерлер). *Онуң эртекилериниң ве хекаяларының ичи де батырчылык, эдерменлик, гайдувсызлык, вепалыль хәсиетде болан ёахрыманлар динчилериң дыкгатын өзүне чекйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАТЫРЫЛМАҚ, 1. Сува я-да сувуклыга чүмдүри мек; гарк эдилмек. 2. Өл эдилмек, эзилмек. *Дуканы ык тарапында болса гумуң үстүнде сува батырыла күшт эсгиси язылярды* (А. Говшудов, Повестлер в хекаялар). 3. Банкротлыга элтилмек, бергидар эдил мек.

БАТЫРЫНМАҚ, Бирине дегип билмек, лак аты билмек. *Оларың хич бири маңа батырынып билҗек дәл лер. Ол шейле аркасы барка, бир адам өзүне батырыны билер ой этмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) *Олар дөрт боланы үчин. хич бир оглан олара батырыны хем билмеди* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

БАХА, 1. Бир задың гымматы, нырхы. *Пагтаның сортуны гарышдырсак, бахасы песелер* («Колхоз гүнлери») *Бир богдак гүлүң бахасы нәче? — дийип. ондан сораяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Окувчыларың билим дережесини гөркезйән белги. *Экзаменлерде баха билимиңе гөрә гоюляр.* 3. Бир задың әхмиетини, ролуны, дережесини кесгитлейиш. *Адама дашындан середип, баха бермели дәл экени* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Сейди бедевиң шол дөвүрде дурмушдакы тутян орнуна хем улы баха берипдир* («Эдебият»). *Хер ким бу хабара өзүче баха берди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Баха кесмек — нырхыны белли этмек, нырх кесмек. Бахасыны етирмек — лайык бахасыны бермек. Белли бахасы ёк — өрән говы, өрән әхмиетли. *Онуң чопан үчин белли бахасының ёкдугыны айтды* («Совет эдебияты» журналы).

БАХАДАШ, Дең бахалы, бахасы бир мензеш болан, нырхдаш. *Олара даш областлардан өзлериниңкә асла бахадаш болмадык башга ерлер берлипдир* (СССР тарыхы).

БАХАЛАМАҚ, Бир задың бахасыны, гымматыны кесгитлемек, нырх кесмек, бахасыны айтмак. *Ол гойнуны гыммат бахалаяр. Арзан бахаламак.*

БАХАЛАНМАҚ, Бахасы айдылмак, гымматы кесгитленмек, нырхы кесилмек. *Яш ве сагат гуллар гыммат бахаланыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БАХАЛАТМАҚ, Бир задың бахасыны айтдырмак, гымматыны кесгитлетмек, нырх кесдирмек, нырхыны сорамак. *Атыны гөрүп, бахаладып алалы* («Гөроглы» эпосы).

БАХАЛАШМАҚ, Баха кесмек барада чекелешмек, мала өз бахаңы берип алҗак болмак.

БАХАЛЫ, 1. Бахасы гыммат, гыммат баха. *Гемералың итлери гыммат бахалы тохум итлер, мунуң болса нәмедигини шейтан билсин!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Олары гыммат бахалы дашлардан ясалан затлар-*

дан долдурыпдырлар (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Говы, гымматлы, герекли, мөхүм. *Ол шейле адамлардан өвренен гыммат бахалы затларының хеммесини бейлеки колхозлара гечирер* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейләк-де артдырмак угрунда). *Гызыкланян хожалыклар үчин ыкдысады пейданың долы бахалы хасабыны йөретмек талап эдилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

БАХАНА, Ялан себәп, эсассыз делил, болгусыз себәп. *Ишлемәге гелен болсаң, бахана этме-де ишләбер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Мәхриниң эҗеси: — Бу гыз окувың башлананыны дуймандыр — дийип, бахана этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хер гүн шиден геленде болгусыз баханалар тапып, гүни аял ялы иңирдәп, кәте хем сак-сук эдип, Мамагүле азар ямаиыны берерди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Баханам «акжа бәбек» — билдир болсаң болмадымы* (накыл). ◇ Бахана арамак — бир максат билен бахана гөзлемек, эсассыз делил тапжак болмак. *Бахана ёк ериндан бахана арап бригадирликден бошатды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол гүлмек үчин диңе бахана арарды* («Совет эдебияты» журналы).

БАХАНАЛАМАК, Бир зады бахана этмек, ерликсиз себәп, делил гөркезмек. *Гичде-гиримде мекдеп баханалап чыканыңы гөрсем, тойнагыңы гырарын* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАХАНАЧЫ, Яландан бахана гөзлейән, бахана араян адам. *Баханачы адам.*

БАХАР, *сер.* Яз. *Бахар гелйәр, яз башланяр, гыш чыкяр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Хич совулмаз бахар-язым* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Мылайым бахар шемалы ёвшан, бозаган билен гараганың туршумтык ысыны гарышдырып гетирйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бахар өз мөвсүмини паявлады, томсуң яндырыжы жөвза ыссысы башланды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАХАСЫЗ, 1. Баха кесилмедик, бахасы белли болмадык (харыт хакында). 2. Бахасына етип болмаян, өрән говы, гыммат баха. *Эмма сени — бир бахасыз гөвхери, Дири шамчырагы сөндүрәйсем мен* (Шекспир, Отелло). 3. Дереге ярамаян, болгусыз. *Бахасыз харыт. Бахасыз зат.*

БАХАЧЫЛ, Өз харытларыны гыммат сатян, гыммачыл. *Ол бахачыл сөвдагәрди.*

БАХ-ОВ [бах-о:в], Гең галмагы аңладян үмлүк.

БАХЫЛ [бахы:л], 1. Гысганч. *Бахыл везирлериң гөзи теңне билен гидипдир* (Мыралы). *Сув бермән гуюсын гулплады бахыл, Сувы дашдан чекип, ичдим ярым йыл* («Совет эдебияты» журналы). *Бай малыны бахыл гысганар* (накыл). *Бахыл байда берим болмаз* (накыл). 2. Бириниң ишиниң шовлы болмагыны гөрүбилмейән, гөрип. *Мен оңа бахыл дәл, гуш болуп учсун* («Токмак» журналы). *Гөрип — бахыл адамлары йигренйәрин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бахылың багы гөгермез: гөгерсе-де, мивe бермез* (накыл). *Яндагы яйнатма, бахылы байнатма* (накыл).

БАХЫЛЛЫК [бахы:ллык], 1. Гысганчлык. *Менде бахыллык пейда болды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 2. Гөриплик, гөрүбилмезлик.

БАХЫЛЧЫЛЫК [бахы:лчылык], *сер.* Бахыллык. *Гөрйәрмиң, сен шейле йүрекден сөйшенлере-де бахылчылык этдиң* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол Өвезиң бизе чай-чилим беренини бахылчылык эдипдир* («Гөроглы» эпосы).

БАХЫМ, *сер.* Басым I. *Вепа, бахым мекдеби гутарярыс — дийип, Мәхриҗамал нәмедир ене бир затлар диймекчи болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Тур аяга, бахым бол, Тиз йөре өңе тарап* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

БАЦИ'ЛЛА, Чөпжагаз гөрнүшли сүйнмежик бактерия. *Инчекесел бациллась.*

БАШ I, 1. Адамың я-да хайваның, жанлы-жандарың келлеси. *Онуң гөреҗи башы шляпалы, гөзлери әйнекли бир алыма саташды. Сувчы башыны яглык билен богупдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Акыл яшда болмаз, башда болар* (накыл). *Башы сагың — малы түкел* (накыл). *Сересап геп даша гала, бисересап геп баша бела* (накыл). 2. Кәбир медени өсүмликлериң дәнели ханасы. *Бугдайың баш гөркезен учурларыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чүнки кәбир мекгежөвен башлары етерлик мукдарда тозанланмаяр* (А. Насыров, Түркменистан ССР-ниң колхозларында мекгежөвени өсдүрип етишдирмегиң агротехникасы). *Бугдай башлары ыгшылдашып отыр* («Колхоз гүнлери»). 3. Бир задың ёкары ужы, сүйр депеси. *Агажың башы чүрелип гидйәрди.* 4. Бир задың төвереги, яны, гапдалы. *Газаның башы гайда-гаймалашыкды.* 5. Көмекчи сөз ролунда: *Гөк чайың башында аркайынлыкда, Обада гүрлэлиң шол серги хакда* («Совет эдебияты» журналы). 6. Бир задың башланан ери, илки йүзе чыкан дөври, башлангыч. 7. Бир задың эсасы, дүйби. *Байлыгымызың башы пагта, Колхозмызың «ашы» пагта* («Совет Түркменистаны» газети). 8. Везипеси, кәри боюнча бейлекилерден улы, ёлбашчылык эдиҗи. *Онда, баш агроном бармы? Бар болса, шоны телефона чагырың!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *МТС-иң баш инженери* («Совет Түркменистаны» газети). *Гарры чопан Мәммет бизиң баш чопанымыздыр — дийди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Баш агза — *сер.* Агза. Баш агыртмак — 1) йүреге дүшмек, азар бермек, иңирдемек, иризмек. *Эйсем нәме мениң башымы агырдярсың?!* («Совет эдебияты» журналы). *Нурҗахан хем Артыгың башыны агыртды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) бир зат я-да бири барада гүррүң этмек, агзамак. *Бу икиси гөр нәче окув жайларының, гөр нәче хүнәрлериң башыны агыртдылар* («Совет эдебияты» журналы). Баш айламак — алдава салмак, алдамак. *Арманым көп өңки өтен вагтыма, Башым айлап, шикес берди багтыма* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Сен мениң башымы айлама-да, нәме дердиң-аладаң болса ачык айт* («Совет эдебияты» журналы). Баш айланмак — өзүни йитирмек, хушуң гитмек, гөзүң гараңкырамак, алҗырамак. *Эгер-де мениң башым айланмадык болса, бизиң өйүмиз эдил шу ердөлэниң дуран еринде болмалы* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Баш алып гитмек — бүтинлей чыкып гитмек, хемишелик хошлашмак, айра дүшмек. *Ол өз-түпеңи билен хошлашып, юртдан баш алып гитди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Баш атмак — 1) разылык бермек; 2) тассыкламак. Баш бермезлик — боюн эгмезлик, диен этмезлик. *Ол маңа хич баш бермейәр.* Баш болмак — ёлбашчылык этмек, ёл гөркезиҗи болмак. *Ишиң довам эдйәр халка баш болуп. Сең бейик шәгирдиң хем эгиндешиң* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). Баш галдырмак — гаршысына галмак, угруна чыкмак, гозгалаң турузмак. *Түркүстанда контрреволюция баш галдырярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Баш гошмак — 1) бири билен дурмуш гурмак, бирикмек. *Сениң билен өмүрлик яшамага баш гошдум* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эҗем догры айдяр, инди Тәзегүл ялы бириси билен баш гошмага вагт етди* («Совет эдебияты» журналы); 2) бир ише гиришмек, иш салышмак. *Билимизи сизе багламан, биз шейле улы ишлере баш гошуп билмездик* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Баш гөтермек — нәразычылык билдирип аяга галмак, гаршылык гөркезмек, гозгалаң турузмак. Баш дүшүм — «ким?, нәме?» диен сораглара жогап болян дүшүм. Баш өвретмек — идег, мүнги өвретмек (мал хакда). Баш ур-

мак — бир кәр билен мешгул болмак, бир көре улашмак. Баш ұстүне — гөзүм ұстүне, хайыш эдйорин, мен разы, мен тайяр, леббей. *Баш үстүне, ёлдаш башлык, нәме шаңга болса буюр!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Баш чыкармак — амал этмеги оңармак, башарып билмек, угур, ёл тапмак, чылпырымлы яглайдан өзүни алып чыкып билмек. *Хер ҷәрдан йүзүни гызартмак баш чыкарярды* («Совет эдебияты» журналы). *Достум, хазыр шикаржыламек вагты дәл, айгыт этмек, дүрли кынчылыкдан баш чыкармак вагты* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Баш этмек — 1) тагалым этмек, келлени бие эгип салам бермек. *Агам, уллук! — дийип, оның ёнүнде ёңүре гелди-де, элини дөшүнде сокуп, башыны эгди. Ягшы ишит, сага саламлыг учин, сизиң иңүзде баш эдярин* («Совет эдебияты» журналы); 2) бокун этмек, бокун болмак. Баша бармак — ёл алмак, шовуна дүшмек, дүзелмек, угруъмак. *Бизи шейле кадарлыклар билен алдатмак баша бармаз* («Совет Туркменистаны» газети). *Планлы иш баша бармаз.* Баша бела гелмек — бетбагтчылыга учрамак, баша иш дүшмек. *Баша бела дилден гелер* (накыл). Баша чекмек — бир баде ичмек, ички гойбермек. *Вепа сесини чыкарман, оның үзадан крижкасыны башына чекди* (А. Говшудов, Әсерлер). *Бокалларың дүйбүнде салын шерабыны бир ере сакгырып башына чекди* («Совет эдебияты» журналы). Башдан совмак — биринден, бир затдан дыммак, башыны тутармак. Баша алмана этмек — расы болмак, гөнүп уят болмак, бетгечмек. *Бермекли, Сираң ов! — дийсе богун. Оның башы алмана этерди* («Совет эдебияты» журналы). *Шатлыкдан башы алмана этди.* Баша бөш — ёрдам аял, дуз аял. *Аял адам болып баша бөш дегенлиден башга мәселәлер кем ёк* (Н. Помма, Сайлан хазыны). Башына гойбермек — өз акымына гойбермек, өз ерине, өз ыгтыярына гоймак. *Инди Нур ене-ата башына гойлыпды оның ёкары окуша гитмегине хем гелибка гошулыпды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Башына дөнмек — баш тармак, гашыны тармак, мохрилан тирмек. Башына өтмек — бир затдан ёда бирлик болмакдыр, ол башында болуп билмек. *Бу Гыратың башына өтер* («Гыратың эдеби»). Башына бармак — гелип ёлыкмак, дүрмүша чыкармак. *Варкаң башына гелсе, сакыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Башында чекмек — дүрүмак, тогтатмак, саклямак. *Аңлатсаң обалдан сонра сайлыкдан сон, инди хөкүмет дерман чёрек башында чекёр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Башына дөнейин — ёнүм, мерхабам, гелдиң. Башындан гүм — хасам болмак — ол адам хеле ишлемек. 2) бирини ёа-да башга зады этмедим дийип бокун алмакдыр, кабаллап этмек. Башыны этегине салмак — өкдә гоюп бермек, гүнә гечилмегини сорап бармак, гүнә гечилмегини гофуп йүз тутмак, хер бир зада бокун болмак. Башын ягсыта етмек — хаса болмак, сыпалаймак. Гар баша — бүтүн угрун, дерман. Гара башына — өзүне, бир өзи, өңр жан. *Гара башына гой болмаз, ёлдаш ала гере.* Гара башына гой болмак — ер. Гой. *Ораглан билен Нарык ол ишлери билен гара башына галдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАШ [баш] II. Организмиң кабер ыйгытлиги ерлешмеги эсасы дерини йүзүнде ёа-да ашагында мейе гелйән ерлеши ёа. *Бокал ики эллери билен башы дүшүпдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң элине баш чыкыпдыр.*

БАША-БАШ, 1. Екме-ек, ики баш. *Сөвеш баша-баш сөвешден башланды* («Мыдам тайяр» газети). *Ол дворянларың арасындакы дуэллери — баш-баш сөвешлери гадаган эдипдир* (Орта асырлар тарыхы). 2. Бир зады бейлеки зат билен, дене-дең. *Оны баша-баш чалышдым* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БАШАГАЙ, Этжек ишини билмән, өзүни йитирип йөрен, өз иши билен харс уруп йөрен, алжыраңңы. *Ол шол махал хорҗундан зат чыкармак, тертибе салмак иши билен башагай боланы үчин, диңе ол йигидиң йүзүне бир аларылып серетди ве хич зат диймән дымды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гандым ага иш аладасы билен башагай айт!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол әриниң ызы билен башагай халда барярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БАШАГАЙЛЫК, Өзүни йитирмеклик, бир иш билен харс уруп йөрмеклик, алжыраңңылык. *Ашыр шол башагайлыгың себәбини соң билип галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАШАГАЙЧЫЛЫК, *сер.* Башагайлык.

БАШАМ: башам бармак — элиң эсасы ёгын бармагы. *Ол башам бармагыны агзына етирип, улы оя батды* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы). *Элиниң башам бармагы билен кнопканы басды* («Совет эдебияты» журналы).

БАШАРҖАҢ, Ише укыплы, иш оңарып билйән, башарныклы, гайратлы. *Башарҗаң чопанлар сүрүни силе хеләклетмән, бир ере топлапдыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ишгәрлеримизиң башарҗаң болмалыдыгы барадакы гөркезмелерини хич вагтда ятдан чыкармак болмаз* («Совет Туркменистаны» газети). *Ашгабада сыясы тайдан гиң ауданда башарҗаң партия аңаиринің иберилмегини талап этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАШАРҖАҢЛЫК, Иши оңарып билижилик, угур тапыжылык, укыплылык, гайратлылык. *Дурмуш хем гөреш тежрибеси онда улы башарҗаңлык эмеле гетирипди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Оларың сөвешжеңлик башарҗаңлыкларыны ёкары гөтермәге хем чәрелер гөрлупдир* (СССР тарыхы).

БАШАРМАК, Оңарып билмек, бир ишиң хөтдесинден гелип билмек, бир нши алып барып билмек, оңармак. *Шунуң билен бирликде, оны чепер сөзлер аркалы уссатлык билен гөркезмеги-де башарыпдыр* («Эдебият»).

БАШАРНЫК, Бир иши ерине етирмеги оңармаклык укыбы. *Хер кимиң башарныгына лайык иши өз гөвнуне говудыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАШАРНЫКЛЫ, Башарныгы бар болан, укыплы, башарҗаң. *Энергетиклериң башарныклы ишлери-де улы роль ойнады* («Совет Түркменистаны» газети). *Машын-трактор станцияларының бай ве чылшырымлы техникасы башарныклы ишлери талап эдйәр* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында).

БАШАРНЫКСЫЗ, Башарныгы ёк, ише укыпсыз, иш оңармаян. *Патыша Фёдор башарныксыз, нәсаг ве кемакыл адам болупдыр* (СССР тарыхы).

БАШАРТМАК, Иш оңартмак, эйгертмек. *Аврлары шу дуршуна гөтерип гитмеклик хем оңа башартжак дәл* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Биз барада айдыланда болса, биз өзумизе башартжак хер хили ёл билен көмек этмәге шат боларыс* («Совет Түркменистаны» газети).

БАШАРЫК, Укып, укыплылык.

БАШАТГЫЧ, Аялларың келлелерине атян чабыды я-да яглыгы. *Какам эжеңе йүпек совсаны, башатгыч иберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ине мен пылан*

...гелнежеме бир башатгыч йүң яглык алдым (А. Говшудов, Эсерлер).

БАШАША [баша:ша], I. Бир задың я-да биринің үсташыр, келлесиниң үстүнден. *Ол топы башаша зыңды. Атылан ок башаша гечди.* 2. Биринден соң, биринден соң икинҗиси, бирини гойберип. *Бу гиден баглык башаша экилен алма билен гаралыды. Өйлерде башаша чыра янярды.*

БАШАШАК [башаша:к], Келлеси ашак, башы ашак, агзы ашак, ёкарсы ашаклыгына. *Күйзәни гөтерип, башашак эгди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Сиз мени гуя саллаҗак болсаңыз, онда башашак саллаң!* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ораз дерянық гырасында дуруп, сува башашак урды.*

БАШ-БАШДАКЛЫК, Тертипсизлик, гурамачылыксызлык, өзбашдаклык. *Ек-түк мен-менлик хем баш-башдаклык этҗек болянлара рехимсиз дарады* (Н. Помма. Себәбини соң билдим). *Шейле-де болса, баш-башдаклык болмаз ялы, хер киме белли бир юмуш табшырмалы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАШБОГЫ, Гыңач. *Маманың күртесине япышан эл онуң башбогусыны аркан алып гайтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАШБОЗАР, Тертип-дүзгүни бозян, кануна боюн эгмейән, өзбашдаклык эдйән. *Башбозарлара берк чәре гөрүлмелидир.*

БАШБОЗАРЛЫК, Ара бозуҗылык, агзалалык, өзбашдаклык этмеклик.

БАШБҮТИН [башбүтин], *сер.* Бүтинлейин. *Маяковский өзүниң талантыны башбүтин революцияның гуллугына, халкың ишине гойяр* («Мыдам тайяр» газети).

БАШГА, I. Кесеки, өзге. *Мундан бейлэк мен башганың гайгысына первайсызлык этмегими гойдум* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бейлеки, гайры, дашындан. *Башга экин экмән, пагта кән экдик. Пагта кән алмага күймузи дикдик* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 3. Айры, үйтгешик. *Мен, әлбетде, башга геп* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен башга зат эшитдим* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БАШГА-БАШГА, Дүрли-дүрли, айры-айры. *Олар башга-башга затлар айдярлар.*

БАШГАЛАМАК, Айры этмек, өзбашдак этмек, айырмак, үйтгетмек. *Ине онуң шейле болгусыз гылыклары дегнама халыс дегенден соң, нахар шйән столумы ве ятак жайымы башгаламалы болдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БАШГАЧА, Башга хили, өңкүден айры, башга түйсли, үйтгешик. *Эмма иероглифлериң формалары Мүсүрдәкиден бүтинлей башгача болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БАШГӨТЕР, Башы билен, бүтинлей.

БАШГЫРТЛАР, Башгырдыстан АССР-нде яшаян ве түрк диллериниң топарына гирйән ерли халк.

БАШДА, I. Өң хатарда, өнде. 2. Илки билен, озалы билен, иң илки, башдан. *Башда гызлар Дмитрий Иванковичден сорашдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Аял-гызлар азат болмалы башда, Шол ишлери ерне салың, ёлдашлар!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Башда дурмак — ёлбашчылык этмек, ёлбашчы болмак. *Онуң князының башда дурмагы астында, умумы союза бирлешипдирлер* (СССР тарыхы).

БАШДАН, *сер.* Башда 2. *Бу гызлар пагта башдан башладылар.*

БАШДАН-АЯК, Башындан ахырына ченли, учдантутма, бүтинлей, башбитин. *Түркмен эдебиятының ве сунгатының үстүнликли гечен онүнлүгине башдан-аяк сын эден москвалылар Совет Түркменистанының сунгаты, спорты, милли оюнлары, дөредиҗилиги сөйүҗи яшларындан бу гезек-де улы тама эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Мырадың перт-перт сөзлерини Шаммы ага-да башдан-аяк эшитди* («Пионер» журналы).

БАШДАНСОВМА, Ховлугып эдилен, харсал эдилен, болгусыз, йүзлей. *Сизиң бу башдансовма хатыңыз мен-э канагатландырмады велин, өзүңизе бир жаймы?* («Токмак» журналы).

БАШДАШ, Эркегиң илки өйленен аялы я-да аялың илки дурмуша чыкан эри. *Еллиниң ишигинде нахар хәзирлэп йөрен онуң башдаш аялы дэл* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАШКЫ, Илкинҗи, биринҗи, башдакы, озалкы. *Гышың башкы гүнлериңден бириди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гапысы хем тагтадан болман, шол башкы отурдылан көне эргенекди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БАШЛАМАК, I. Бир ише, гуллуга ве ш. м. гиришмек. *Сыпайычылык билен китаба өзүмиң хырыдардыгымы билдирмәге башладым* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде гымылдының башланышыны гөркезйәр. *Совап башламак, гызып башламак, үшэп башламак, өвүп башламак* ве ш. м.

БАШЛАНГЫЧ, Бир ваканың, ягдайың илкинҗи йүзе чыкан, башланан дөври, илкинҗи пурсаты, башланян ери. ◇ Башлангыч билим — *сер.* Билим. *Олары оглы башлангыч билими оба молласында алды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Башлангыч мекдеп — *сер.* Мекдеп. *Мәхриҗамал секиз яшына етенде, башлангыч мекдебе гирди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

БАШЛАНМАК, I. Ерине етирилип угралмак, иш йүзүне гечип башламак, гиришилмек. *Шу йылың томсунда бу ерде доңузлар үчин типли ятак жай салынмага башланыпды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Йүзе чыкмак, пейда болмак, дөремек. *Бу ики машгаланың баштутанларының арасында башланан достлук хем төтән ерден дөремәнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гаракчылар хакындакы гүррүң башланан вагтында, шу адамда бир хили дүшүнүксиз гөзгалаң башланды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 3. Дүшүп, гирип уграмак. *Чигреклиже яз гүнлери башланыпды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БАШЛАТМАК, Бир ише гиришдирмек, бир зады ишледип, ерине етирдип угратмак. *Колхозчылара пагта йыгымыны башлатмак.*

БАШЛЫ I. I. Башы бар болан, келлеси бар болан. 2. гөч. м. Келлели, акыллы. ◇ Башлы терези — *сер.* Терези.

БАШЛЫ [ба:шлы] II, Башы бар болан, эндамына баш чыкан. *Келлеси башлы оглан. Башлы адамлар Арчман курортына гидйәрлер.*

БАШЛЫ-БАРАТ [башлы-бара:т], Угры-утгасы ёк, угурсыз, өзбашдак, баш-башдак. *Гоша обасындакы бир күмәниң гапдалында бир нәче дайхан янына ере берип, башлы-барат гышарышып ятырды. Башлы-барат гүррүң гидип дураны үчинми — онуң сөзүни бирбада алып гөтермедилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАШЛЫ-БАРАТЛЫК [башлы-бара:тлык], Угры-утгасы ёклук, угурсызлык, баш-башдаклык, өзбашдаклык. *Шол башлы-баратлыгың арасында кә өңе гечип, кә ыза галып, волостной шэхере бакан ат гойды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАШЛЫК I. Маслахатың, йыгнагың, гураманың, эдараның ве ш. м. ёлбашчысы. *Йыгнагың башлыгы докладча сөз берди. Колхозың озалкы башлыгы озал Гызыл Гошун хатарында гуллук эден йигитди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БАШЛЫК II, *аякг.* Аякгабың гонч билен бурун аралыгының йүз тарапы.

БАШЛЫК III, Плащ ве ш. м. дашкы гейимиң келлә гейилйән бөлүми. *Юкаҗык башлыклы яшыл япынҗасыны алып, машына мүнди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Скифлериң кәбириниң келлесине йити үчлы башлык гейдирилипдир* (СССР тарыхы).

БАШЛЫКЛЫК I, Башлыгың везипеси, ёлбашчылык, баштутанлык. *Ол инди Ленин адындакы колхоза башлыклык эдйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Воевод шәхер гарнизонының үстүнден башлыклык эдипдир* (СССР тарыхы).

БАШЛЫКЛЫК II, *аякг.* Аякгаба башлык этмек үчин ярарлы гайыш.

БАШМАК, Пес өкҗели еңилжек аякгап. *Оның аягындакы башмагы ере гачҗак болуп дур* («Совет Түркменистаны» газети). *Аягына болса алабедер жорап билен гөк башмак чекди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БАШМАКЧЫ, Башмак тикйән адам, аякгап тикйән усса. *Башыңа дүшсе, башмакчы боларсың* (накыл).

БА'ШНЯ. Архитектура десгасы, гала. *Кремлиң Спасск башнясындакы сагат 12 гезек уряр* («Пионер» журналы).

БАШСЫЗ, I. Келлеси ёк, келлесиз. 2. *гөч. м.* Акылсыз, акмак, келлесиз.

БАШСЫЗЛЫК, I. Келлеси ёклук, келлесизлик. 2. *гөч. м.* Акылсызлык, акмаклык, келлесизлик.

БАШТУТАН, I. Көпчүлиге ёлбашчылык эдйән. *Маркс халкара ишчилер жемгыетиниң баштутаныдыр* (В. И. Ленин, Эсерлер). 2. Бир топарың, херекетиң башында дурян. *Бу гаракчыларың баштутаны болан шу эңеги даңылгы адам хумрарылып Вепа серетди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Оларың баштутаны: — Чары Чаман ким? — дийип сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БАШТУТАНЛЫК, Баштутаның везипеси, көпчүлиге ёлбашчы болмаклык, ёлбашчылык.

БАШУЧ [башу:ч], Ятан адамың келле тарапы. *Батыр ага хырчыны дишләп, гайгылы халда башыны яйкады, башужунда чоммалып отурып, оны танажак болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Энеси онуң башужунда горкулы йүрек билен титрейәр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гиже ятырдым велин, башужумда бир шакырды болды* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БАШЫНДА, 1. Бир ишиң үстүнде, бир ёлбашчылык ишинде. *Институтың башында директор дуряр.* 2. Бир ваканың, херекетиң илкинҗи башлан дөврүнде, биринҗи пурсатында. *1817-нжи йылың июнь айының башларында Лицей окувчылары окувы гутардылар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 3. Бир задың үстүнде, янында, дашында, төверегинде. *Чары аганың аялы газаның башында айланып йөрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БАШЮВЛУК, Баш, сач ювмак үчин ниетленен гатык, чал ве ш. м. серишде. *Дурсун башювлугыны алып ювунмага гитди.*

БАЯК, Ол гүн, арада, өң, өнрәк. *Елы дүшүп ол баяк. Агабай өйме гелди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Баяк бир шагалы уруп, бейнисини пытратдым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Саяк йөрме, таяк бар, шиндиден дәл, баяк бар* (накыл).

БАЯКЫ, Ол гүнки, аракы, өнрәкки. *Артык ага, ол баякы тут нахалларыңызы энтек гөчүреңзокмы?* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Баякы Рөвшенми сен?* («Гөроглы» эпосы).

БАЯМАК [ба:ямак] I, 1. Затлы ве пуллы болмак, бай болмак, гурпланмак. *Хожайыны ил гүйжүнден баяды* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң бүтин өмри пул билен ве баямак билен гечди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. *көн. с.* Гызы болмак.

БАЯМАК [ба:ямак] II, Түкенмек, гутармак. *Яз чыкыберенде, бизиң одунымыз баяды.*

БАЯ'Н, *сазч.* Ики тарапы клавиатуралы, эпин-эпин саначлы, хова аркалы чалынян саз гуралы. *Ол баяны өрән говы чаляр. Магазинде дүрли баянлар сатыляр.*

БАЯНЧЫ, Баяны чалян сазанда. *Баянчы баяныны чалмага башлады.*

БАЯР, 1. Хөкүмдар, хожайын, эксплуататор, чиновник. *Гулманың доган-гарындашлары улы көчә чыкып, гелжек баярың өңүнде гарашып дурдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гөзле, гөр, бак: бармы баярлар, ханлар? Елдашларың гитди, ёк бол, көне адат!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Өз миллетимизи гыргына берип, иң соңунда-да баярдан алян алмытымызың «доңуз оглудыгыны» аңладым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Гыңыр, бюрократ. *Шуңа меңзеш баяр адамы хенизе ченли гөрен дәлдирис* («Токмак» журналы).

БАЯРЛЫК, 1. Хөкүмдарлык, эксплуататорлык, чиновниклик. *Шахыр өзүниң «Оба» диен шыгрында «вагшы баярлыгы» сайгылаяр, крепостнойлык дузгунине гаршы чыкяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Гыңырлык, бюрократлык. *Танкыт баярлыгың дилини кесди* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БАЯРЧЫЛЫК, *сер.* Баярлык.

БАЯТМАК [ба:ятмак] I, 1. Бай этмек, гурплы этмек. 2. *гөч. м.* Дережесини артдырмак, үстүни етирмек, байлашдырмак. *Өзүниң эден ишлери билен шол тежрибәни баядан адамлардан бириди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БАЯТМАК [ба:ятмак] II, Иң соңуна ченли түкетдирмек, тамамлатмак, гутартмак. *Олар гыркымы баятдылар.*

БЕ I, **«Б» харпының ады.**

БЕ II, Гең галмагы аңладян үмлүк. *Бе, бу нәхили гүррүң-ов* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бе,— дийип, чыкалгасыз ягдая дүшен ялы, улы пикире гитди* («Совет эдебияты» журналы).

БЕГ, 1. Феодализм дөврүнде велаят хәкиминиң ве ш. м. ады. *Бегиң, шаның жайы бары ёк болды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Ёк болды ханлар, беглер, Гуралды совет или* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Хан-беглериң патышадыр пенасы, Ере, гөге сыгмаз олаң гүнәси* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. *көн. с.* Эсасан эдебиятда, фольклорда гахрыманларың адына гошулып уланылян хормат эпитети. *Гөроглы бег сөзүни тамам этди* («Гөроглы» эпосы).

БЕГЕЙИК, Аял гейимлериниң еңи билен янының биригйән ерине — голтугының ашагына тикилйән башга реңкдәки үчбурч мата бөлежиги.

БЕГЕМО'Т, *зоол.* Тропики Африканың сув бассейнлеринде яшаян сүйтемдириҗи улы хайван.

БЕГЕНДИРМЕК, Бириниң гөвнүни хош этмек, шатландырмак, гувандырмак. *Колхоз башлыгының габат гелмеги оны бегендирди* («Бахар»). *Мен сөвданы оңаранлыгымы айдярын, кейванины бегендиржек болярын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Артыгың арзувының йүзе чыкмагы Айнаны бегендирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БЕГЕНҖЕҢ, Сәхелче зада бегенйән, ужыпсызжа зат үчин гөвни хош болян. *Кәриз оба советиниң башлыгы бегенҗең адамды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БЕГЕНҖЕҢЛИК, Бегенҗең болмаклык, гөвнүхошлук.

БЕГЕНИШМЕК, Көпчүлик болуп бегенмек, билеликде шатланмак, гуванышмак. *Олар дүшүшып, табшырыгың бержай эдилени хакында бегенишип, гүррүң этдилер*

(Н. Жумаев, Ак дерек). *Тилкилер муңа бегенишип, ийип-ичип, селеңе чыкып, бир оя топланышып, аркайын атлар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БЕГЕНМЕК, Бир затдан гөвнүң хош болмак, шат болмак, гуванмак. *Вепа сержантың шу сөзүни эшиден вагты, гөйә өз доган-гарындашыны гөрен ялы болды, бегенди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Адамзат бир-ә бегенende геп тапмаз, бир-де гынанда* («Гөроглы» эпосы). *Акнабат эже бегенип гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БЕГЕНЧЛИ, Шатлыклы, гуванчлы. *Ол шол секунтда бүтин дүнйәни өзүне багышланан ялы дуйды, йүреги бегенчли урды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Батыр ага хем гынанчлы, хем бегенчли, мүртлак додакларыны мүңкүлдедип, аглап диңен чагажык ялы, адының Батырдыгыны зордан айтды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БЕГЗАДА [багзә:да], Бегиң оглы я-да агтыгы. *Буҗагаз оңатжа бегзаданың кимиңкидигини маңа хич ким айтмак ислемейәрми? — дийип, ол сорады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БЕГЛИК, 1. Бегиң ягдайы, дережеси. *Ярымпатриархал, ярымфеодал жемгыетиң диңе байлык, беглик үчин чалшан эксплуататор топарының бош яшайышларыны беян эдйәр* («Эдебият»). 2. Оңат ягдай, эркинлик. *Саглык болса, беглик болар* (накыл).

БЕГРЕС, Дашкы гейим тикилйән юкарак йүң мата, мавут. *Ол адамың башында депесине гызыл бегрес тутулан ак телпеги, эгнинде гара костюмы барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БЕДАСЫЛ, Гара йүрек, асылсыз, эрбет. *Ялталары танкытлап, аркайын ятырмалың, Бедасыл беззатлары максада етирмәлиң* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

БЕДАСЫЛЛЫК, Гара йүреклилик, асылсызлык, эрбетлик.

БЕДЕ, Мал иймити үчин гурадылып тайярланылан от, ёрунжа. *Тохум атларымыза ве бейлеки ябыларымыза етерлик беде болса боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хәзир бизиң колхозымызда тайярланан силослары, беделери ве иймлик дәнелери бир гөрседиңиз* («Совет Түркменистаны» газети). *Яндагы бассаң, күде болар, бедәни бассаң — пиде* (накыл).

БЕДЕВ, Мүнүлйән, чапылян гүйчли тохум ат. *Гамыш гулак бедев атлар йөрәнде, Ериң танапыны күлтерлән чекйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Колхоз башлыгы бедев гыр ата атланып, нирәдир гидип барярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Таналар ол хас бедевлер, Көне, йыртык жул биланы* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Чарпаялап ойнашып, кишңейәр бедев атлар* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бедев — жул ичинде; гөвхер — күл ичинде* (накыл).

БЕДЕЛИК, Беде этмек үчин яралы болан, беде үчин ниетленен. *Беделик ёрунжа. Беделик от.*

БЕДЕН, Адам я-да хайван организминиң даш гөрнүшиниң формасы, организм, эндам. *Жеңнел тарапдан довам эден гарашылмадык гең галдырыжы сес онуң депе сачларыны үйшүрди, диңе онуң дүвлен юмругы дәл, белки, онуң демир ялы берк беденини хем пагыш-пара говшатды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң бердашлы беденинде, янып дуран гара гөзлеринде гуҗурлылык дуюлярды* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). ◇ **Беден жезасы** — эндама шикес етирмек, урмак билен берилйән жеза.

БЕДЕНЕ, Торгайдан улурак, боз реңк, сайраян мейдан гушы. *Беденәниң йити чакыр сеси сәхрада яңланяр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Вуши кел аркасы аппаратлы бедене ялы ёргалаяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БЕДЕНЕЧИ, Бедене тутмак ве сакламак иши билен мешгулланян адам.

БЕДЕНОТ, *бот.* Узын япраклы дик өсйән хашал от.

БЕДЕНТЕРБИЕ, Адам бедениниң беркишмеги ве өсмеги үчин белли бир режим билен эдилйән гимнастик чәрелер. *Университетиң бедентербие коллективи студентлериң арасында бедентербие хәрекетини көпчүликлейин өсдүрмек ишини оңат ёла гоюпдыр* («Яш коммунист» газети). *Ол дашарда он минут бедентербиесини этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эртир ир билен бедентербие этмек саглыгы берклешдирмекде улы роль ойнаяр.*

БЕДЕНТЕРБИЕЧИ, Бедентербие, спорт иши билен мешгулланян адам.

БЕДРЕ, Эсасан сувуклык гуюлян, демирден ясалан гап. *Артык бедресини долдурмак үчин йүпүни галгадында, Айнаның етип гелйәндигини гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол хиңленип йүрегиниң гамыны говзадансоң, хер элине бир бедре алып сува гитди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БЕДРОЙ [бедро:й], *көн. с.* 1. Мысаласы пис, эрбет гөрнүшли, сыпаты якымсыз болан, бетгелшик. *Гырмызы яглык билен ол үч гүнläп ызыны үзмән өз бедрой йүзүни сүпүрди* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Биабрай, масгара. *Зевсиң бейлеки бедрой оглы одуң ве демир уссачылыгы шииниң худайы болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Үч фашистиң бедрой йүзүне бакып, Татьяна бирденкә өврүлди ыза* (А. Атажанов, Ики поэма).

БЕДРОЙЛУК [бедро:йлук], 1. Мысаласы пислик, эрбет гөрнүшлик, гелшиксизлик, бетгелшиклик. 2. Биабрайлык, масгаралык.

БЕДӘХЕТ, *көн. с.* Әгирт улы, өрән улы, тагашыксыз, әпет.

БЕДӘХЕТЛИК, Өрән улулык, әгиртлик, тагашыксызлык, әпетлик.

БЕЕВАН [беева:н], *көн. с.* Гиң чөл мейдан, дүз. *Йүзүң тутуп беевана, Бу кичиҗик керван баряр* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Тутдурмаз сен, тор гушум, беевака чыкар сен, Албай булап чагырсам, шуңкарым сен гола гел* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Ол беевап хакында, гоюнларың хәсиети хакында гүррүң берди.*

БЕЕВБАР [беевба:р], Мегерем, бирден, белки, бардыгелди, эгер, анруҗы. *Берен ящиклерими саклап билмеселер, беевбар бирини-икисини кемелдәйселер, төледерин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бә, мен нәхили иш этдим, нәхак гана галдым, беевбар өлмедик болса, оны гидип чыкарайын. Беевбар бәш-үч гүн галмалы болайсаң, хор болма, пулы гайгырман сов!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БЕЖЕРГИ, 1. Ери ишләп тайярламаклык, экине, экин мейданына эдилйән гарашык. *Бежергә гарашяр еримиз бизиң, Билимизи гушап тайяр болалың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бежергиси кемсиз етсе, хер дүйп говачамыз бир гойнуң йүңүче пагта берер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Ремонт этмеклик, ремонт. *Бригада зерур болан инвентарлар, бежерги гураллары, улаг билен үпҗүн эдилйәр.* 3. Тертибе салмаклык, тиҗемеклик 4. Кешде, гайма. *Бежерги салнан күрте.*

БЕЖЕРИЛМЕК, 1. Ишләп тайярланылмак, бежерги ишлери гечирилмек, экине, экин мейданына гарашык эдилмек. *Бу йыл үзүмимиз ягшы гетирди, хениз хем бежерилишине мениң гөвнүм етенок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Нагыш салынмак, безег салынмак, кешделенмек. *Онуң эгнинде якасы бежерилен ак көйнеги, ак балагы ве тәзе эдиги барды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 3. Кеселден халас эдилмек, сагалдылмак. *Мерезъел кесели дүйпли бежерилйәр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Шикесли гөзлери бежерилди тиз. Ху-*

нәрли врачлар ачды гөзүни (А. Хайыдов, Гөк асман). 4. Ремонт эдилмек, тикилмек, ясалмак, дүзелдилмек. 5. Тертибе салынмак, тиҗелмек.

БЕЖЕРИШМЕК, 1. Бежериш ишине көмеклешмек, экини бежермәге көмеклешмек. *Мен оңа ики пел ер бежеришдим.* 2. Безег салышмак, кешделешмек, нагышлашмак. *Күрте бежеришмек. Тахя бежеришмек.* 3. Ремонт этмәге көмеклешмек, дүзедишмек. *Ишчилер шеф колхозың дегирменини бежеришмекде улы көмек этдилер.* 4. Тертибе салышмак, бир зады тиҗемәге көмеклешмек. *Өй гошларыны бежеришмек.*

БЕЖЕРМЕК, 1. Ери, экин мейданыны сүрүп, суварып экише тайярламак, бежерги ишини гечирмек. *Говачаны бежермек, дөкүнлемек ялы мөхүм чәрелер хем йүз процент болупдыр* («Токмак» журналы). *Ол бир бөлежик ери экмек үчин бежермәге сынанышяр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Безег салмак, кешделемек, нагышламак. *Күрте бежермек.* 3. Ремонт этмек, дүзетмек, тикмек, ямамак. *Бежердик, ягладык — диенде уссаң, Берекелла! — дийип, берйәр жогабын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Оның гөвүнли-гөвүнсиз бежерен болмагы билен ол тракторың кемчилиги дүзелмәндир* («Совет Түркменистаны» газети). *Сапанчаны бежермәге берипдим* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Усса, сагады бежереңде, хер гүн гелип дурмалы этме* («Токмак» журналы). 4. Гөзегчилик этмек, идег этмек, идетмек. *Нәме үчин биз бу атлары бакып, бежерип бош ятярыс* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 5. Сыркавы гурат этмек, кеселден халас этмек, сагалтмак. *Трахома кеселли чагаларың кеселини бежермек ишини догры гурамагың айратын мөхүм эхмиети бар* (С. К. Каранов, Ховплы гөз агыры кесели ве оларың өңүни алмагың чәрелери). *Врач сыркавы бежерди.* ◇ Гаш бежержек болуп, гөз чыкармак — *сер.* Гаш.

БЕЖЕРТМЕК, 1. Бежерги ишини гечиртмек, ери, экин мейданыны экише тайярлатмак. 2. Гайма этдирмек, нагыш салдырмак, кешделетмек. 3. Бир зады дүзетдирмек, онартмак, тимарлатмак. 4. Сыркавы сагалтмак үчин врача серетдирмек, кеселе эм этдирмек. *Лермонтов сургүне барярка, ёлда, Пятигорскде кеселини бежертмәге гелен Белинский билен хем танышяр* («Эдебият»).

БЕЖИТ [бежи:т], *диал.* 1. Тиз, чалт, басым. 2. Хөкман, эшгәр. *Бежит билгин сен биаҗал өлүп сен; Биакыл Гөроглы, надан Гөроглы* («Гөроглы» эпосы). *Йыгнагмыз бар, хөкман шоңа гитмели, Бежит бу гүн доклад хем этмели* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БЕЗ: без болмак — бизар болмак, ирмек. *Бир затдан горка-горка без болмак.*

БЕЗБЕЛТЕК, *зоол.* Токлутайлар машгаласындан болан хем-де мөвсүмлейин учуп гечйән ав гушы. *Безбелтеги дик дуран еримден уршумы гөрүп: — Сен мерген болупсың! — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БЕЗГЕК, Бир затдан бизар болан, гөзүниң оды алнан, ирен, гачгак. *Озал хем сиз гыз-гелинлер, Вушини юрдан безгек этдиңиз!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БЕЗГЕКЛИК, Бир затдан бизар болмаклык, ирмеклик, гачгаклык.

БЕЗДИРМЕК, Бизар этмек, йүрегине дүшмек, иризмек. *Шол ыңҗылар оны, бир яндан, бездирсе, бейлеки тайдан, чекилмез зулумлара газапландырярды* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

БЕЗЕ, Көпленч адамың элинде, йүзүнде эмеле гелйән дери кесели.

БЕЗЕГ, 1. Дүрли шай-сеп, оваданлык үчин гоюлян затлар, нагыш. *Гой, түркмен гызларының безег-шайларыны достлугың нышаны хөкмүнде поляк гызы бойнуна безап, Польшада өвшүн атсын!* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). *Гапларың даш йүзлери безеглер билен, чуканаҗыклар, арча нагышҗагазлары билен безелипдир* (СССР тарыхы). *Храмларың эсасы безеглери сүтүклер болупдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Овадан гөрнүш, гелшик, гөрк, зынат. *Бу гызың йүзүнде эмели безегден хич бир нышана ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гөк агачлар колхоз обасының безегидир* («Совет Түркменистаны» газети). *Чеп яңага безег берйәрди халы, Инче, сагдын катды гуюлан ялы. Дүрли халы безег берйәр жайыңа, Бейле багт нирден дүшди пайыңа* («Совет эдебияты» журналы). 3. гөч. м. Ат-абрай, гуванч. *Бабам, сен дүнйәниң безеги болйың!* («Совет эдебияты» журналы). *Колхозым зәхметден безеги алыпдыр* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги) *Тарыхың безеги, эй бейик ынсан, Гуваняр адыңа зәхмет дүнйәси* (А. Екилов, Сайланан эсерлер).

БЕЗЕГЛИ, 1. Хер хили безеглер билен безелен, безелип, овадан эдилип гойлан. *Магазинлериң, киноларың, театрларың өңи дүрли чыралар билен безеглидир* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Гүл пүркүлен ялы гөзел безегли отагың ичинде Минский отуран экени* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Нагышланан, кешделенен. *Нәреддин шаның сураты болан гүлли, безегли кәсе назарыны өзүне чекди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БЕЗЕЛМЕК, 1. Безег шайлары билен тимарланмак, безег затлары аркалы гелшик берилмек. *Ягты чыралар халы билен безелен тамы гүндизлиге айландырярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Парахат яшамак үчин аматлы, оңат безелен өйҗагазда үмсүмлик хөкүм сүрйән ялы болуп гөрүнйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Биз гөзел безелен гөм-гөкже ёлка агачҗыны гөрдүк.* 2. Овадан гөрнүше гирмек. *Көчәниң ики янындакы сув акян япҗагазларың гыралары яшыл-гөк отлар билен безелипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Нагыш салынмак, кешделенмек. *Тамың ичи башдан-аяк дүрли нагыш билен безелен* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Петир безелен ялы болмак — *сер.* Петир. *Үлҗелер бишен вагтында, бу ак хейкеллер билен хачлар эдил ган ялы чым-гызыл нокатлар билен петир безелен ялы безелйәрдилер* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БЕЗЕМЕК, 1. Безег шайлары билен тимарлап гоймак, безег затларыны гоюп гелшиге гетирмек. *Көп вагтдан бәри довам эдип гелйән адата гөрә, пайтунчылар атларының боюнларыны готаз ве дүрли шайлар билен безәпдирлер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Бирини я-да бир зады овадан гөрнүше салмак, гөрк, гелшик бермек. *Гелҗекде республиканың пайтагтыны безежек бу ажайып жая меним-де зәхметимиң сиңендиги барадакы дүйгы мени нәче ишлесем-де ятырмаярды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Нагыш салмак, кешделемек. ◇ Гуржак ялы беземек — говы гейиндирмек. *Еке оглы дагыны эдил гуржак ялы безәйсең болмаярмы!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БЕЗЕМЕН, Говы гейинмеги, тимарланмагы сөййән, безенжен. *Болса-да пешекели, беземен йигит экени* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Башга бир беземен адамыны гөркезип, ине бу адамының гейимине серетме дийсең: — Йүки саманмы? — дийип, оңа йигренч билен середйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БЕЗЕМЕНЛИК, Говы гейинмеги, тимарланмагы сөйүжнлик, безенжеңлик. *Онда беземенликден, шатлыкдан хич зат галмандыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БЕЗЕНМЕК, Өзүни беземек, овадан гөрнүше, гелшиге гирмек, тимарланмак. *Гелин өзүне тимар берип, безенип, патышаның көшгүне баряр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ол безенип, шайланып чыкыпдыр* (Мыралы).

Ал-яшыл безендик йүпекден гейип, Чүнки саясыны гойры этди канун (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БЕЗЕТМЕК, 1. Бирини я-да бир зады овадан гөрнүше салдырмак, гөрк, гелшик бердирмек. 2. Нагыш салдырмак, нагышлатмак, кешделетмек.

БЕЗЕШМЕК, Беземәге көмеклешмек, овадан гөрнүше салмага көмек этмек.

БЕЗЗАТ [безза:т], Эдеп-тертиби болмадык, якымсыз, гарагол, ынжалыксыз. *Бир беззат уршаган адам болупдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Нәме диерлер өйдәң, беззат адам экен диерлер-дә!* («Совет эдебияты» журналы).

БЕЗЗАТЛЫК [безза:тлык], Эдеп-тертиби болмазлык, гараголлук, ынжалыксызлык, якымсызлык. *Бидөвлетиң беззатлыгыны чекмән, дөвлетиңи чайкамак хем хайпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Беззатлык этмели дәл!*

БЕЗЗАТЧЫЛЫК [безза:тчылык], *сер.* Беззатлык. *Олары беззатчылык эдйәниз дийип ковярлар* (Х. Ысмайылов, Мугаллымың гызы).

БЕЗИКМЕК, Без болмак, бир затдан я-да бириндан бизар болмак, ирмек, безмек. *Залымың зорундан безикдик бизлер, Диййәрди бизлере: Гулсуңыз сизлер* (Н. Помма, Сайланан өсерлер).

БЕЗИРГЕН, *көн. с.* Гатнап сөвда эдйән адам, кервенли сөвда эдйән сөвдагәр. *Безиргенлер айдяр жогап сөзуни: — Биз гездик бутинлей ериң йүзуни* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

БЕЗМ, *көн. с.* Шатлыклы отурылышык. *Шахана лыбаслар билен гиҗеки безмде хушдан айрылан шазада төверегине бейхуш ялы гарады* (Айбек, Новайы).

БЕЗМЕК, *сер.* Безикмек.

БЕЙ, Нәразылыгы, гынанмагы аңладян үмлүк. *Бей, инди мен сувам ичмәйинми?* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

БЕЙГЕЛМЕК, 1. Кем-кемден ёкары галмак, барха бейик болмак. *Байырлар өңкусинден бейгелен ялы, шәхере голайлашан ялы болуп гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Хайбат атып отуран әпет Көпетдагың иң бейгелен ериниң гаршысында улы оба узалып отырды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Ишде өсмек, ёкары чекилмек, везипән боюнча улалмак. 3. Гитдигиче гүйчленмек, гаталмак. *Оюнчы гызларың сеси бейгелйәр* («Совет эдебияты» журналы).

БЕЙГЕЛТМЕК, 1. Өңкусинден ёкары галдырмак, бейик этмек. *Посёлокларың арасында арагатнашык гум дөкүлип, бейгелдилен дараҗык ёдаҗыклар аркалы сакланылярды* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Бирини ишде өсдүрмек, ёкары чекмек, везипеси боюнча улалтмак. 3. Гаталтмак, гүйчлендирмек. *Патефоның сесини бейгелтмек.*

БЕЙИ, Дашы түйжүмек, алма меңзеш мылайым ыслы мивели агач ве онуң мивеси. *Ол алманы бейи агажына сапды* («Мыдам тайяр» газети).

БЕЙИК, 1. Ашакдан ёкарык узалып гиден, ёкары гөтерилип дуран, белент. *Көпетдагың бейик гершинде гар ялпылдап гөрүнйәрди* («Пионер» журналы). *Машынымыз бир бейиге чыкып, бир песе дүшүп, ойлук мейданың кесесинден гирди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Булар шол гидип барышларына, өңлериндан бир бейик депе чыкан* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Әхмиети әгирт улы болан, абрайлы, гөрнүкли. *Бизиң гүйжүмиз бизиң юрдумызың халкларының бейик достлугындадыр* (Н. С. Хрушев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлек-де артдырмак угрунда). *Бейик рус шахырының өлмез-йитмез эсерлери адамзадың байлыгыны артдырды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Тарыхың безеги, эй бейик ынсан, Гуваяр адыңа зәхмет дүнйәси* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бейик максат тутдук биз, Улы багта етдик биз* (лэле).

БЕЙИКЛИК, 1. Бейик ер, белентлик. *Дагың этеги гиден бейикликди.* 2. Белентлик дережеси, ёкары галыш мөчбери. *Ярым пута якын баряр аграмы, Бейиклиги метр — бир гоюн хамы, Өзуң билмән, хорлук гөрдүң телпекден* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Хаятың бейиклиги үч метр. Дагың бейиклиги.*

БЕЙИКЛИ-ПЕСЛИ, Бейиклик я песлик тайдан бир дережеде болмадык, текиз дәл, чаркандак. *Рельефи бейикли-песли болан даглык районларда мал гүйҗи айратын улы әхмиете эедир* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол дүрби билен бейикли-песли ерлери гөзден гечирйәрди* («Пионер» журналы). *Бейикли-песли байырлар, депелер, алаңлар яшыл махмал япынан ялы гөл-гөк өвүсйәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БЕЙЛЕ, 1. «Мунуң ялы, онуң ялы, шунуң ялы, эйле, шейле» диен маны аңладян гөркезме чалышмасы. *Бейле сувы ичмек болмаз, оны арассаламак герек* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Ек, Гурбан, бейле яшап болмаз* («Совет эдебияты» журналы). 2. Шейле бир, онча-клы. *Бейле ачык дәлди Гүллериң шәхди* («Совет эдебияты» журналы).

БЕЙЛЕКИ, Башга, эйлеки, гайры, өзге. *Мен хем гыркылыгың бейлеки тайыны узын таягың ужуна дакып беркитдим. Ол окувда өз эне дилинден бейлеки предметлерден өрән кынлык билен үчлүк, дөртлүк алмагы башаряр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Түркмен дилинде көп богунлы сөзлериң белли бир богны бейлеки богунларына гаранда гүйчлүрәк айдыляр.*

БЕЙЛЕЛИГИНЕ, Бейле тарапа, терс тарапа, эйлелигине. *Мәмметвели леңеч ялы, деррев бейлелигине дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БЕЙЛӘК, Бейле тарапа, бу гапдала, ол ере. *Багшы ага, ине шу көче билен гитмели, бейләк доланмалы, эйләк доланмалы — дийип, көчесине ве ховлусының габсасының реңкине ченли салгы берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *«Кругом» командасы берленде, ярысының йүзи эйләк, ярысыныңы бейләк өврүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Мундан бейләк — *сер.* Бу. *Мундан бейләк менде шейле зат болмаз — дийип, Бәшим ювашҗа сесленди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

БЕЙНИ, 1. Адамларың, хайванларың келлесинде ерлешйән гойы масса гөрнүшли меркези нерв системасының органы. *Пикирленме — бу ёкары гуралан материяның өнүмидир; хут бейниниң өнүмидир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин. Логика). *Келле бейниси акыл органыдыр — дийип, бейик рус алымы И. П. Павлов субут этди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. *гөч. м.* Ан-дүшүнже, акыл. *Эй, сен чүйрән дин-адат ата-бабаларың бейнисинде орнашмадык болсаң, бу вагт сөйгулим мениң янымда боларды — дийип, деряның боюнда эйләк-бейләк гезмелэп өйлерине гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол гызгалаң арасында бейнисине гирен дүрли ойлары дурлап гечирип билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Бейни чанак — келле бейнисиниң дашындакы гаты сүнк. Бейниси бекемек — ан-дүшүнжеси, акылы өсмек. *Эмма бейниси бекән еринде тапан гылык-хәсиетлериниң аграмы онда сакланыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Бейниси бош — еңилкелле, акылсыз. *Өзи яш, бейниси бош* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). Бейниси чайканмак — бейниси сарсмак, акылына шикес етмек, бейниси үйтгемек. Бейниси юка — акылы аз, кемакыл. *Бейниси юкарак бирини тапайын* («Гөроглы» эпосы).

БЕЙТ, *эдеби.* Ики сетирли гошгы дүзүлиш формасы. *Бу бейитлер оба мекдебинде хут Вепаның өзүниң тарапындан дүзүлен Ватан хакындакы айдымҗыгыды* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа).

БЕЙТМЕК. Бейле этмек, бейле болмак, шейле этмек. *Арман, Гүлсолтандакы пәк йүрек бейтмәге ёл бермейәр*

(Н. Помма, Тайлак хыззын). *Олар нәме үчин бейтдилеркә? — дийип, оларың райыны аңламак үчин, өзи билмедиксирән болуп сорады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бейтмек герек дәл, жаным!* (М. Горький, Эне).

БЕЙХУДА [бейху:да], Бидерек, бош, нетиҗесиз. *Бейхуда сөзлериң топлумыны дөрт сетире дүзениң билен гошгы эмеле гелмейәр* («Совет эдебияты» журналы). *Дурды оларың бейхуда, тослама сөзлерини эшиденде, маңлайыны тутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу бейхуда, биманы ган дөкүлишлериң тизрәк даяндырылмагына сабырсызлык билен гарашярды* (Айбек, Новайы).

БЕЙХУШ [бейху:ш], Өзүнден гиден, хушсуз галан, хүшсуз. *Ол ыс Нурсолтаны бейхуш этди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Оны агажа баглап, тә бейхуш болянча уруп, соңра ёла салыпдырлар* (М. Ибрахимов„ Ол гүн гелер). *Айнаның мүшк ялы күкейән ысы Артыгы бейхуш этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БЕК, *сер.* Б е р к 1, 2. *Мен муңа берк ынанян* («Мыдам тайяр» газети). *Сөзлешелиң адалатың хакы үчин, Парахат дурмушда достлук беки үчин* («Октябрь ялкымы»).

БЕКЕЛМЕК, *сер.* Б е р к е л м е к.

БЕКЕЛТМЕК, *сер.* Б е р к и т м е к.

БЕКЕМЕК, *сер.* Б е р к е м е к. *Учрум болуп, ганатлары бекәндир* («Совет эдебияты» журналы). *Ол зәхмете пугта бекәп, Тәзе усулы өңе сүрйәр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

БЕКЕТМЕК, *сер.* Б е р к и т м е к.

БЕКЕШМЕК, *сер.* Б е р к и ш м е к. *Энтек яш гөврелери иш билен бекешмедик-де болса, олар сагдын, ише хыжувлары барды* («Совет эдебияты» журналы). *Чекишмедик — бекишмез* (накыл).

БЕКЛЕМЕК, 1. Япмак, багламак, гулпламак. *Керимханың туссага дүшенигиниң икинҗи гүни, йүзи-гөзи гаралан бир адамыны зындана итеклединлер-де, гапыны дашындан бекледилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Өңүни бөветлемек, бөвет басмак, багламак. *Ол бөвсүлен ери беклемек мүмкин дәлди. Дагдан инйән өрән көп сув ёлларының хеммесини беклэп, Палтагачана гөнүкдирип, гар сувы акар ялы үгур этмек герек* («Совет эдебияты» журналы). 3. Елуны, өңүни тутмак, габат болмак. *Бекледи дурберди өңүми бирден, Белент булда башын деңәп дуран жай* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги).

БЕКЛЕНМЕК, 1. Япылмак, багланмак, гулпланмак. *Дүкан бекленди.* 2. Бөвет басылмак, бөветленмек, багланмак. *Басылып алнан ерлериң дашы хаят билен беклепдир* (Орта асырлар тарыхы). *Ябың сувуның йыкылан ери бекленди.* 3. Елы, өңи тутулмак, габалмак.

БЕКЛЕТМЕК, 1. Япдырмак, баглатмак, гулплатмак. 2. Бөвет басдырмак, баглатмак. *Гүйчли акян сувуң өңүни беклетдим.* 3. Өңүни тутдурмак, габатдырмак. *Хаят чекип араны беклетди.*

БЕКЛЕШМЕК, 1. Бир зады япмага, багламага көмеклешмек. 2. Бөвет басышмак, баглашмак. *Сувуң өңүни беклешмек.*

БЕКЛИ, 1. Япык, гулплы, баглы. *Хикмет Исфаханы ялы улы бай, аристократ адамының гызы Шемсийә Тәхранда, бекли гапының ёкдугы мәлим зат* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Бөвет басылан, бөветленен, багланан. *Пеллере сув тутулян гулаклар беклиди.* 3. Өңи тутулан, гермев эдилен, габалан.

БЕКРЕ, *зоол.* Эти ве ишбили говы хилли, гыммат баха улы балык. *Эшитди ол «тирана», «докы», «бекре» диен атлары* («Токмак» журналы).

БЕЛА [бела:], 1. Хорлуклы дерт, ховп, бетбагтлык. *Ялталык адама нәхили белалары ве зыянлары гетирйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Акмага өз дилиндэн дүрли бела гелермиш* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Пәл азман, баша бела гелмез* (накыл). *Сересап геп даша гала, бисересап геп баша бела* (накыл). 2. «Мерез» диен маныда уланылян сөгүнч сөзи. ◇ Б е л а я л ы — хемме затдан баш чыкарып билйән, догумлы, ишеңнир. *Бела ялы адам.* Б е л а н ы ң к ө р ү г и — хеммесини эдйән, себәпкәр. *Беланың көрүги — Байрам егенимиң Селбини алжак боляндыгыны менден гөрүп, ичиниң көйгүнжини менден чыкармак ислейәр* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Беланың көрүги — шол начальник сумак болуп йөрен волостнойда* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Б е л а н ы ң о к ы — гаргыш. *Гич эксең экини, аларсың белаң окуны* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Т е б и г ы б е л а — ер титремек, сув басып хеләк болмак ве ш. м. зерарлы халкың башына дүшйән ховп. *Тебигы бела — ер титремеси зерарлы агыр зыян чекилди* («Пионер» журналы). Ш у б е л а — өрән көп, көп хайыш эдип, шунча. *Шу бела ялбарярын хем вели, шол өз угруңыза умдузуне тутдурып отырсыңыз* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

БЕЛА-БЕТЕР [бела:-бетер], 1. Ховплы зат, элхенч зат, бетбагтчылык, эрбетлик. *Әхли бела-бетер деп болсун* («Токмак» журналы). *Бу гезишде хер хили бела-бетере душ гелйәрсиң — дийип, Хожагулы кых-кых эдип гүлди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бела-бетере сезевар болмазлыгың гамыны иймек герек* («Совет эдебияты» журналы). 2. Көне-күшүл, хапа-хупа, зир-зибил.

БЕЛА-КАЗА [бела:-каза:], *сер.* Б е л а - б е т е р 1. *Говачаны инди хич бир бела-казаның бизиң элимизден алжак гуманы ёк* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БЕЛГИ, 1. Бир зады аламатландырян нышан, беллик, аламат. *Оглуның якасында кичи командирлик белгиси бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гочмурадың йүзүндәки гүлүмсиремек белгилери айрылды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Капитан-да оның картасындакы белгилери өзүниңки билен деңешдирди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Окувчыларың, студентлериң билим алыш, оны өзлешдириш дережесине берилйән баха. *Оңат белгилер алып, өзүңе геп гетирме* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Биз окаян курсумызы оңат белгилер билен гутардык* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. *грам.* Пунктуация дегишли аламат. *Язувда сораг сөзлеминиң ызына сораг белгиси (?) гоюляр.*

БЕЛГИЛЕМЕК, Бир зада белги, нышан, аламат гоймак, беллик этмек. *Илки башда мусурлилер хер бир сөзи айратын белгилер — суратлар билен белгиләндирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БЕЛГИЛЕНМЕК, Бир зада белги, нышан гоюлмак, беллик эдилмек, аламатланмак. *XIX асырың йигриминжи йылларының башлары Гүнбатар Европада революцион ве милли-азатлык хереketiniң тәзеден ёкары гөтерилмеги билен белгиленди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БЕЛГИЛЕТМЕК, Бир зада белги, нышан гойдурмак, беллик этдирмек, аламатландырмак.

БЕЛГИЛЕШМЕК, Бир зада белги, нышан, аламат гоюшмак.

БЕЛЕНТ, 1. Бейик, ёкары. *Иван Тимофеевич белент ере чыкып, төверегине назар салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Инди гөз айласак ол ятан чөле, Белент ымаратлы гөзел шәхер бар* («Совет эдебияты» журналы). *Бир бар экен, бир ёк экен, бир белент дагың гаясында бир гарга өзүне хөвүртге ясап яшаяр экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Дабаралы, абрайлы. *Яшасын бизиң белент максадымыз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мертебеси белент адам. Белент ада мынасып болмак.* 3. Өрән эхмиетли, мөхүм, гүйчли. *Хүмметиң белентдир, гараң кичиҗик* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 4. Екары, инче, гаты (сес). *Бирденкә*

радионың белент овазы яңланды (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Сөзлемде сорагы аңладян сөз белент хеҗ билен яңланяр.*

БЕЛЕНТЛИК, 1. Бейик ер, бейиклик. *Ол 600 м белентлиге ёкары галыпдыр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). 2. Дурмушдакы өсүш дережеси, ёкары галыш, ёкары гөтерилиш. *Киев дөвлети Ярослав вагтында хем кувватлылык боюнча, хем медениетиң белентлиги боюнча Европаның дөвлетлери арасында гөрнүкли орун тутупдыр* (СССР тарыхы).

БЕЛЕНТ-ПЕС, Бейикли-песли, бейик-пес. *Йылгынлык, сазаклык беленди-песи* («Совет эдебияты» журналы). *Трактор яңладып беленди-песи, Ховлугяр тараза басым ет дийип* (Н. Помма, Сайланан эсерлер)

БЕЛЕНТЛИ-ПЕСЛИ. *сер.* Бейикли-песли. *Узынлы-гысгалы, белентли-песли, Манысы азаҗык, сөзи эп-эсли* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гөзлери йити, өзи голча ялы, кичиҗик бир офицер өз нөкерлерине, белентли-песли хатара телпеклере гөз гездиренден соң, инчемик сес билен өз дилмаҗына игенди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БЕЛЕТ, Бирини, бир ери, зады я-да бир ваканы, ягдайы говы билйән, танаян. *Ёла белет гарры ат гуйругыны шуввулдадып, гөни шол айрыда тутдурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Вепа өзлери билен бир класда окаян гызларың хеммесиниң хатына белетди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ёлдаш генерал, мен бу ерлере гаты белет* («Совет Түркменистаны» газети).

БЕЛЕТЧИЛИК, Бир зады, ери я-да бирини говы танап билмеклик, бир зат билен говы танышлык. *Булар ишими, екеми, ончасына белетчилигимиз ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БЕЛИ'ЛА, 1. Сувда эремейән ак минерал бояг. 2. Грим ве косметика үчин уланылян ак бояг.

БЕЛИҢ: белиң бермек — бизар этмек, иризмек, ядатмак. *Түйлиниң сөзүни макуллан болуп, оңа белиң берди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Мениң билен саламлашмагы ве гөрүшмеги бахана эдип, эҗесине белиң бермәге гелен экени* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БЕЛКЕ, Юка яйылып кесилен хамыр бөлекларинден бишириләән нахар. *Ичи этли яглы белке бокурдагындан дурман гечди* («Колхоз гүнлери»). *Гүл оларың өңүне гатыксыз, нансыз белке гоюпдыр* (Мыралы).

БЕЛКЕЛИК, Белке үчин ниетленен, белке үчин тайярланан.

БЕЛКЕМ, *сер.* Белки. *Белкем, сиз сөйгүли аялыңызы башга хили дийип хасаплаянсыңыз* (Шекспир, Отелло). *Белкем, гарбак-гурбак эдерис* («Совет эдебияты» журналы).

БЕЛКИ, Бир задың болжагыны я-да болмажагыны анык билдирмән, икучлулыгы аңладян гириш сөзи. *Белки, арзым кабул эдерсиң!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Белки, ол хем сениң билен гөвүндешдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Белки, сең ядыңда, овал языпдым, Атыҗылык нышаныны аланмы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БЕЛЛЕМЕК, 1. Бир задың йүзүне беллик этмек, нышан гоймак, аламатландырмак. 2. Бир зады такыкламак, режиме гиризмек, дүзгүнлешдирмек. *Мекдеп окувчысының дурмушында кадалы тертиби беллемек-де өрән мөхүмдир.* 3. Бирини бир везипә, ише гоймак. *Ерлере епископлары ве аббатлары белләнликлери үчин, олар көп пуллар алыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Мени Мары областына белләпдирлер* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Ол адамлары ише белләпдирлер.* 4. Бир үстүнлиги, дабаралы ваканы ятламак. *Пионерлер И. В. Мичуриниң доглан гүнүниң 100 йыллыгыны дабаралы беллемәге тайярланярлар* («Мыдам тайяр» газети). 5. Үнс бермек, ныгтап гөркезмек. *Шуның билен бирликде, XVIII асыр түркмен медениетинде Магтымгулы ялы прогрессив шахырларың боландыгыны-да айратын беллемек герек* («Эдебият»).

БЕЛЛЕНМЕК, 1. Бир задың йүзүне беллик эдилмек, нышан гоюлмак, аламатланмак. 2. Режиме гиризилмек, такыкланмак, канунлашдырмак, дүзгүнлешдирмек. *Измаил шәхериниң себитинде хем шейле завод гурмаклык белленди* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Везипә, ише гоюлмак. *Секиз адамдан ыбарат дөвекчилер бригадасы дүзүлип, бригаданың ёлбашчысы хем Сәхет белленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Бир үстүнликли, дабаралы вака ятланмак, гөркезилмек. *Бейик шахыр Магтымгулының 225 йыллык юбилейи белленди.* 5. Өзүни танатмак, иле мәлим болмак. *Ол улы иле белленипдир.* 6. Үнс берилмек, ныгталып гөркезилмек.

БЕЛЛЕНТГИ, Эрбет хәснет, яман гылык билен якасыны танадан. *Бу бурунлак адамының пис хәсиетлери госпиталда яшаянларың хеммесине мәлим болан беллентги адам экенлигини Гүрт азаҗык соң билди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БЕЛЛЕТРИ'СТ, Беллетристка эсерлериниң авторы.

БЕЛЛЕТРИСТИК, Беллетристика дегишли болан, беллетристика хас болан. *Беллетристик усулда язылан эдеби эсер.*

БЕЛЛЕТРИ'СТИКА, Проза билен язылан чепер эдебият. *Шахыр ол заманың рус беллетристикасындакы мейиллери беллейәр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БЕЛЛЕШДИРМЕК, Хеммесини белләп чыкмак, беллик гоюшдырмак, нышан гоюшдырмак. *От ятырмагың иң мөхүм ислеглерини дүшүндирип, оларың колхоздан битмели ислеглерини блокнотына беллешдирип, олар билен хошлашды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БЕЛЛЕШИК, Өңүнден геплешмеклик эсасында эдилйән гүррүң, ылалашык, вадалашма. *Олар өзара беллешик этдилер.*

БЕЛЛЕШМЕК, 1. Бири билен бир зат хакында өңүнден геплешмек нетижесинде белли бир ылалашыга гелмек. *Беллешелиң шунда даңың атарын* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Биз беллешилен ере бардык* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Биз сагат алтыда душушмагы беллешдик.* 2. Беллик эдишмек, беллик гоюшмак.

БЕЛЛИ, 1. Мәлим болан, хеммелере әшгәр, аян болан. *Чехлерің күмүш чыкарян магдан оҗаклары белли болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Белли болжагыны билйәрин* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Бизе белли болан папирусларың иң улусының узынлыгы 40,5 метрдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Онуң мыхманларының арасына серетмегиниң себәби деррев белли болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Ил арасында ады яйран, мешхур, танымал. *Дүнйә белли папанинчи дөртлере, Хорматлы кән салам Ата Салыхдан!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Мертден доган ады белли, Гөроглы* («Гөроглы» эпосы). 3. Өзүне махсус болан, айратын. *Хер бир себәпли багланышык белли шертлерде дөрейәр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Сөзлем болмак үчин сөзүң белли бир мукдары хөкман дәлдир.* 4. Такык, анык, кесгитли. *Азаҗык ойланандан соң, ол өз йүрегинде белли бир карара гелен болмага чемели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Белли бахасы ёк — *сер.* Баха. *Онуң чопан үчин белли бахасының ёкдугыны айтды* («Совет эдебияты» журналы). Беллисини этмек — кесгитли, гутарныклы нетижә гелмек, я эйләк, я бейләк этмек.

БЕЛЛИ-БЕЛЛИ, Айры-айры, айратын, кәбир. *Эмма велин белли-белли вагтларда Мәхриде бир тутуклык ве тукатлык пейда боларды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Белли-белли ерлеринде түссе барлыгы хениз хем билдирйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БЕЛЛИ-БЕТЕР, Хас бетер, айратын хем, хас, ылайта-

-да. *Нурҗаханың соңкы сөзи Ашыры белли-бетер хем гозгалаңа салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эне малларың гысыр галаклары белли-бетер-де бригадада бакылян сүрүлере дегишлидир* («Совет Түркменистаны» газети).

БЕЛЛИК, I. Йөрите гоюлян белги, нышан, аламат. *Хол гөрүнйән бейик гершиң үстүнде бизиң арачәк белligимиз бар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол ыз боюнча эдилмели белликлери эдип ве ондан бир хили хасаплар чыкарып, соң ене маңа йүзленди* («Совет эдебияты» журналы). *Куйбышев өз жүби депдерчесиндәки белликлере гарап, йигрими-отуз эдим йөреди-де даянды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Алнан билиме я-да эдилйән ише берилйән баха.

БЕЛЛИ-КҮЛЛИ, Дүйпгөтер, гутарныклы, бүтинлей. *Онуң гелмеги мисгәри белли-күлли даланмакдан халас этди* («Совет эдебияты» журналы). *Мен бай болмакдан белли-күлли гечдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гурт: — Хава! — дийип жогап бермек билен, белли-күлли хем шол гүн пикире чүмүп, өзүни хорлаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БЕЛО'К, Хайванларың, өсүмликлериң өйжүклериниң составына гирйән органики мадда. *Шунлукда кислород чыкып, углерод болса белоклар, яглар эмеле гетирмек билен, өсүмликлерде йыгнаняр* («Физика курсы»). *Ишчи арылар гүлде белок шимитини хем йыгнаярлар.*

БЕЛОРУСЛАР, Белоруссия ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

БЕЛЬГИЯЛЫЛАР, Бельгияның ерли халкы, эсасы илаты.

БЕНДЕ, *көн. с.* 1. «Худайың» гулы (өңки вагтларда адамлар тебигатың гүйжүне «худай» дийип дүшүнип, өзлерини шонуң гулы хасаплапдырлар). *Йигитлик «худайы», эй Амур, бил, мен сениң садык бендән болдум хер сагат* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Алыхезрет, биз сизиң нөкер ялы вепалы бенделериңиз* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гөроглы бир языклыжа бендедир* («Гөроглы» эпосы). 2. Пахыр, пукара, гарып. *Бу бендәниң садалыгыны гөрсене* («Совет эдебияты» журналы).

БЕНДЕЛИК, *көн. с.* Бендәниң ягдайы. *Айтсана: — Не гөрдүң сен бенделикден, Гутаргын жаныңы шерменделикден* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БЕНДИ, Азатлыкдан махрум эдилен адам, голы баглы есир, туссаг. ◇ Б е н д и б о л м а к — бүтинлей берилмек, ашык болмак. *Ол социалистик обаның тәзе гөркүне бенди болды* («Колхоз гүнлери»).

БЕНДИЛИК, Бенди болмаклык, бендиниң ягдайы.

БЕНДИВАН [бендива:н], Гарашып дуран, баглы, интизар. *Бендиваны болуп галдым, Бир кадды далы нәзлиниң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Ери, ынха эртир мунуң үчин ишимизи бендиван этмели болжак-да!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Тени гөк габарчык ялаңач ынсан Фашистиң өңүнде болуп бендиван, Баряр, гара батяр акжа аягы* (А. Атажанов, Ики поэма).

БЕНЗИ'Н, Небити тәзеден ишлемек нетижесинде алынян реңксиз сувук янгыч. *Машыныңы сүрүп правленийәниң ишигине бар, бензини аз гөтерме* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бензин ысы бурнумыза урярды* («Совет эдебияты» журналы).

БЕНЗОБА'К, Бензин гуюлян бак, гап.

БЕНЗОКОЛО'НКА, Бензин алмак үчин йөрите абзаллашдырылан ер, бензин колонкасы.

БЕНЗО'Л, Көмри коксламак ёлы билен алынян реңксиз сувук янгыч (партлайжы мадда, дерман ве бояг тайярламак үчин уланыляр).

БЕНТ I, *эдеб.* Гошгуда: сазлашыклы гелйән белли бир сетирлериң топлумы, строфа. *Диңе бир бентден ыбарат болан «Сөйгүлиме» диен гошгыны окап гөрелиң!*

БЕНТ II, 1. Дерялларда, каналларда сувуң дереҗесини ёкары галдырмак ве бөлүшдирмек үчин гурулян гидротехники гурлушык. *Үйтгедйәрис дерялларың ёлуны, Бентлер салып, гуряс ажайып ГЭС-лер* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Бент гурмак үчин еди ярым миллион риял гойбермәге ким саңа ыгтыяр берди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Бөвет, пәсгел, кынчылык. *Сиз менің өңүме бент гурҗак болярсыңыз* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Душманлар өңүңде бент алмасын, табшыран затларыңы айдышың ялы эдерин, гелинчаң жайыңы абат сакларын, багыңы хар этмен — дийип, Вепаны уградыпды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Б е н т б о л м а к — даңылмак, багланмак. *Бент болан зынжырлы голлар ачыляр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). Б е н т э т м е к — даңмак, багламак, беклемек. *Гыратың бент эдер ёлуң, Гарамарсың сагы-солуң* («Гөроглы» эпосы). *Бара-бара, аяжыгым бент этди, Гердениме пелек урды нешәни* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Оңа гөрә-де ер әлери эркин смердлери бент эдипдирлер ве гул ялы эксплуатирләпдирлер* (СССР тарыхы).

БЕНТЛЕМЕК, 1. Бент гурмак. 2. Бөвет болмак, пәсгел бермек. 3. Бент этмек, баглы эдип гоймак, даңмак.

БЕНТЛЕНМЕК, 1. Бент гурулмак. *Бентленмедик жарлара инен сувлар-да оба гидйән улы яба сырыгып, ашакы сака аграм салжакды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Багланып галмак, даңылмак. *Ол бир зада бентленип галды.*

БЕНУА'Р, *театр.* Ложаларың партерниң деңиндәки иң ашакы ярусы.

БЕРБАТ [берба:т], Дерби-дагын, бер-бибат, вейран, харап. *Рим ёллары кем-кемден заяланып бербат болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Ол өмрүни Тахыр үчин бербат этмәге хемише тайяр* («Эдебият»).

БЕРБАТЛАМАК [берба:тламак], Бербат этмек, вейран этмек, сандан чыкармак, харапламак. *Олар оның велосипедини болса бербатладылар* («Совет Түркменистаны» газети).

БЕРБАТЛАНМАК [берба:тланмак], Бербат болмак, вейран болмак, сандан чыкмак, харапланмак.

БЕРБАТЛЫК [берба:тлык], Дерби-дагынлык, сандан чыкмаклык, вейранлык. *Байгуш бетбагтлык, бербатлык гетир — Дийип, гайга батды бичәре Хасан* («Совет эдебияты» журналы).

БЕРБАТЧЫЛЫК [берба:тчылык], *сер.* Б е р б а т л ы к. *Уруш вагтында бербатчылык көп боляр.*

БЕР-БИБАТ [бер-би:ба:т], Бүтинлей бербат болан, вейран болан, бүтинлей сандан чыкан, харап болан. *Гырат агзына геленини гапып, бу дуран пыяданы бер-бибат этди* («Гөроглы» эпосы). *Гиден улгам яняр гызыл от болуп, Душман сүйшүп гелйәр бер-бибат болуп* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БЕРГИ, Карз алнып гайтарылып берилмели пул я зат, төленмели болан борч. *Сен хөкүмете гелжек йылкы бергиңи берипсиң; эгер гыссансаң, ондан карз хем алып билерсиң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сени алжак боланымда, бергиниң ашагында гөмлуп галыпдым* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бергиң мүңе етсе, юмуртга берек ий* (накыл). ◇ Б е р г и д е н ч ы к м а к — карз алан боржуны үзмек. Б е р г ә б а т м а к — көп бергили болмак.

БЕГИДАР [бергида:р], *сер.* Б е р г и л и. *Хүнәрментлер ве овнук сөвдагәрлер баярлара ве тәҗирлере бергидар болупдырлар* (СССР тарыхы).

БЕРГИДАРЛЫК [бергида:рлык], *сер.* Б е р г и л и л и к. *Афиналыларың көпүси ер әлерине бергидарлык гулчулыгына дүшүпдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БЕРГИЛИ, Бирине бергиси бар болан, борчлы, бергидар, карздар. *Сениң атаң гөргүли, Үч шир маңа бер-*

гили (М. Сейидов, Гиҗеки мыхман). *Ол дөвлетлере бергилиди хем шол бергилер үчин бичак көп төлеглер төлейәрди* (СССР-иң ыкдысады географиясы).

БЕРГИЛИЛИК, Бирине борчлулык, бергили болмаклык, бергидарлык. *Бергилилик бизиң башымыздан совулды.*

БЕРДАШЛЫ [берда:шлы], Сагдын, гужурлы, чыдамлы, берк. *Ол эли-аягы бердашлы, суңкбашы ири, даяв адамды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онуң бердашлы беденинде, ныып дураң гара гөзлеринде гужурлылык дуюлярды* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

БЕРДЕҢКЕ, Бир гүлле (ок) атян түпең. *Мен-ә өз өмрүмде юмруклашып гөрен адам дәл вели, шейле хөкүмете гаршы чозуш болса, бердеңке гөтермекден гайра дуржак дәл!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БЕРДИРМЕК, Бирине бир зады говшуртмак. *Мен онуң берәисини бердирерин.*

БЕРЕБЕКГЕЙ, *гепл. д.* Халыс геп дүшүндирип болмаян, гепе дүшмез. *Беребекгей адам.*

БЕРЕКЕЛЛА, Бириниң иш башарышыны, битирен говы ишини өвмек үчин айдылян сөз. *Берекелла, яш суратчы гыз!* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Берекелла, оглум, берекелла! Өрән говы иш битирипсиң!* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

БЕРЕКЕТ, 1. Бол өнүм, көп хасыл. *Хасылың-да берекеди боляр* («Колхоз гүнлери»). *Херекетде — берекет* (накыл). 2. Доклук, боллук, хүммет. *Сениң тойнагың деген еринде, берекет хем болмаз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оларың өйүне берекет ягды, чагалары окап башладылар* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Бизиң ики стакан иченимиз билен бу өйүң берекеди гачасы ёк* («Совет эдебияты» журналы).

БЕРЕКЕТЛИ, 1. Бол өнүмли, хасыллы. 2. Тиз доюрян, ёкумлы, хүмметли. *Берекетли нахар.*

БЕРЕКЕТЛИЛИК, Берекеди барлык, хүмметлилик, өнүмлилик.

БЕРЕКЕТСИЗ, Берекеди аз болан, аз өнүмли, хүмметсиз. *Берекетсиз иймит.*

БЕРЕКЕТСИЗЛИК, Берекеди ёклук, хүмметсизлик, өнүмсизлик.

БЕРЁЗА, Габыгы ак, дереге меңзеш япраклы агач. *Берёза ве дерек агачларының гарамтыл ве гөгүмтил япракларының арасындан совук эшиге гирен отлы үчгунлар йылпылдашярды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Токайларда сосналар, ёлкалар, берёзалар, хоз агажы ве башга агачлар хем гырымсы агачлар өсйәрлер* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

БЕРЖАЙ [бержа:й]: б е р ж а й э т м е к — ерине етирмек, долдурмак. *Пагта табшырмак планыны 125 процент берҗай этди* («Колхоз гүнлери»). *Ол бу шлери чалтлык билен берҗай этди-де, даш-төверегини сынламага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен хем онуң весъетини берҗай этмек үчин, жанымы гайгырмарын* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

БЕРИ, «Бир, вели» ялы маны аңладян овнук сөз. *Шу сапар бери шулардан замечанны алмайын!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ахав, хәзир болуң, адаммыка бери?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БЕРИЛМЕК, 1. Гойберилмек, сатылмак. *Дүканда хер хили затлар берилйәр.* 2. Бирине бир зат багыш эдилмек, говшурылмак. *Бүтин юрдумызда колхоз гурлушыгы үстүн чыкандан соң, буҗагаз чешме колхозың эечилигине берилди* (Н Помма, Себәбини соң билдим). 3. Бирине я-да бир зада өзүң гөвнүңи бермек, шонуң эркыгтыярына гечмек. *Сурковың бар үнси яшаҗык соснаҗыклара берлипди* («Мыдам тайяр» газети). *Гарры болса жоннук күйзесине гүйменип, Артыгың сөзүне берилмек билен гуйының башыны өзүне месген эдинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Б е р и л д и г и б о л с у н — өмри узак болсун, өлмесин (чага боланда айдыляр).

БЕРИМ, Берилйән зат, пара. *Муны чагырып гетириң, берим, пешгеш бериң. Хав, тагсыр, бу нәмәниң берими, пешгеши, энгамы?* («Гөроглы» эпосы). *Моллада берим болмаз, ябыда — герим* (накыл). *Бахыл байда берим болмаз* (накыл).

БЕРИМСИЗ, 1. Гысганч, хусыт. *Беримсиз байлара барандан, керемли даглара бар* (накыл). 2. Говы, артык. *Хер бир гүлүң, гунчаң беримсиз зере* (Р. Сейидов, Багтлылар). ◇ Ч ы н а б е р и м с и з — *сер.* Чын. *Пётр чына беримсиз эдип, дегишме гүррүңини этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БЕРК, 1. Йыртылмаян, дөвүлмейән, заяланмаян, пугта, мәкәм. *Хайсы-да болса бир берк дашы, мысал үчин, чакмак дашыны, башга даш билен уруп гырдаярлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Тутаҗерли, гайдувсыз, пугта. *Өзи болса берк ве ичи пикирли адамды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Маллары өрән аладалылык билен идетмеклерини берк талап эдйәрис* («Совет Түркменистаны» газети). *Мырат онуң сөзүне берк ынанды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ватанымың ёлунда гурбандыр бу баш, Тылымда берк дуржагыза ынанян* (А. Ныязов, Шыгырлар). 3. Сагдын, гүйчли, сагат. *Берк беденли, йити гөзли, дурнуклы, Элмыдам хүшгәрдир яш комсомоллар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 4. Пугта, ыкжам, мәкәм. *Вагонларың гапылары берк ябылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 5. Гораг, гала, пена. *Дашымызың полат берки, Сөзлери дүрдәне яшлар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Чын полатдан пугтадыр, демир гала беркимиз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 6. Агыр, ёкары. *Женаят эденлере берк жеза берилйәр.*

БЕРКАРАР [беркара:р]: б е р к а р а р э т м е к — дүйбүни тутмак, беркитмек, тассык этмек, мәкәмлешдирмек. *Ол көпчүлик арасындакы өз абрайыны везипе үсти билен дәл-де, улы билим, тәмиз мораль, биркемсиз зәхмет аркалы беркарар эдипди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Шу дурмушы, шу дөвраны, эшрети, Октябрь еңиши беркарар этди* («Пионер» журналы). *Хытай Халк Республикасының беркарар эдилендигине алты йыл долды* («Мыдам тайяр» газети).

БЕРКЕЛМЕК, 1. Гитдигиче берк болмак, хас берк, пугта болмак, пугталанмак, бекелмек. *Парахатлык барха беркелсин* («Мыдам тайяр» газети). 2. Хас гаталмак, гаты болмак.

БЕРКЕМЕК, 1. Гаты болмак, гатамак, бекемек. *Одун дөвмекден, картошка артмакдан, газан, гап-гач ювмакдан беркән эллерин янында Шемсийәниң эли гөйә памык ичинде сакланан ялыды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Берк болмак, дурнуклы болмак, пугта болмак. *Гурбан жогап берди бакып шадыян: — Достлугымыз барха беркәр арада* («Совет эдебияты» журналы).

БЕРКИДИЛМЕК, 1. Пугталанмак, мәкәмленмек. *Пугта беркидилен рамаларың, пола гоюлян бөлек-бөлек тагталарың өрән көпүсини вагондан дүшүрдим* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гүйчлендирилмек, кувватландырылмак. *Гошун бөлүмлери беркидилди.* 3. Бириниң ыгтыярына, гарамагына берилмек, бирине табшырылмак. *Шу тема маңа беркидилди. Участоклар бригадалара беркидилди.*

БЕРКИТМЕ', 1. Бир задың өңүни алмак, габамак, тутмак үчин десга, бент. *Мен болса беркитмелер салмак үчин машынлары дерянын кенарына экитмек герек диййәрин* («Совет эдебияты» журналы). 2. Горанма сериштеси, горанмак үчин гурлан десга. *Душманың галайдан, чоюндан ясан беркитмеси чым-пытрак эдилди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

БЕРКИТМЕК, 1. Мәкәм, берк болмагыны газанмак,

гаталтмак. 2. Пугталамак, мәкәмлемек, баглап даңмак. *Рельси шалмана беркитмек. Симиң бир уҗуны стола беркитмек.* 3. Кувватлы этмек, дурнуклы этмек, гүйчлендирмек. *Кулаклар, байлар билен диклешип, колхозы беркитдик* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 4. Гөзегчилик этмек үчин бирине табшырмак, ёлбашчылык этмек үчин бириниң гарамагына бермек. *Оны ики ай довамында оңат ишлейәнлериң бирине беркитдилер.*

БЕРҚИШМЕК, 1. Хас гатамак, хас дыкызланмак, бекишмек. 2. Хас берк болмак, хас пугталанмак, хас гүйчленмек. *Бизде улы сөйги ол бейик халка, Беркишер достлугмыз аркаба-арка* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Онуң шу пикири ылайта-да соңкы гүнлерде беркишйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БЕРҚЛЕМЕК, 1. Пугталамак, мәкәмлемек, беркитмек. *Серпик багыны даң, узук багыны беркле!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Бириниң бир зады башга бирине хабар бермезлигини, айтмазлыгыны газанмак.

БЕРҚЛЕНМЕК, 1. Пугталанмак, мәкәмленмек, беркидилмек. *Жайың гапылары беркленди.* 2. Бириниң бир зады айтмазлыгы, хабар бермезлиги газанылмак.

БЕРҚЛЕТМЕК, 1. Даңдырып пугталатмак, мәкәмлетмек. 2. Дүйп тутдурмак, дурнуклы этдирмек.

БЕРҚЛЕШДИРМЕК, 1. Хас берк этмек, пугталамак. 2. Эсас тутдурмак, дүйп алдырмак, орнашдырмак, пугталашдырмак. *Районың малдарлары өзлериниң гечен малдарчылык йылында газанан устүнликлерини берклешдирйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Гүйчлендирмек, кувватландырмак, гурпландырмак. *Инчекесел билен кеселлемеклиге гаршы гөрешмекде организми умумы берклешдирмегиң улы әхмиети бар* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Эртир ир билен бедентербие этмек саглыгы берклешдирмекде улы роль ойнаяр.*

БЕРҚЛЕШМЕК, 1. Хас берк болмак, гатамак, пугталанмак, мәкәмлешмек. *Гурплы голуң билен гурулан бина, Берклешип өврүлди бир сарсмаз гала* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Эсас тутмак, дүйп тутмак, орнашмак, пугталанмак. *Колхозда зәхмет дүзгүн-нызамының берклешендигини белледи* («Колхоз гүнлери»). *Бу доганлык, достлук барха берклешсин* (Р. Сейидов, Багтлылар). 3. Гүйчленмек, кувватланмак, гурпланмак. *Колхозың көп тараплы хожалыгы барха берклешйәр ве өсйәр* («Бахар»).

БЕРҚЛИК, Гатылык, мәкәмлик, пугталык, чыдамлылык. *Онуң берклиги догры, ёгынлыгы нәхили?* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

БЕРМЕК, 1. Бирине бир зат говшурмак, табшырмак. *Докторың берен дерманынам-а ичмәнсиң!* («Совет эдебияты» журналы). *«Ятана берсең — маңа бер» — дийип, ене келлесини яссыга гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Беренден ал, урандан гач* (накыл). *Сорап беренден, уруп бер* (накыл). 2. Табшырмак (экзамен, зачёт хакда). *Студентлер физикадан экзамен бердилер.* 3. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән исимлериниң манысы билен багланышыклы херекет аңладяр. *Гүррүң бермек, сораг бермек, азар бермек, ганалга бермек* ве ш. м

БЕРХИЗ [берхи:з], Кеселлиниң өзүне якын зады ийип-иймезлик дүзгүни, диета. *Пөкген докторың дерманыны ичип, хем онуң айдан берхизини тутуп, кемсиз сагалды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БЕРХИЗЛИ [берхи:зли], Берхиз тутян, берхиз саклаян. *Берхизли адам.*

БЕРЧ, Кесел зерарлы беденде галян дүвүн. ◇ Берч болмак — 1) дүвүн галмак, гатап галмак. *Келҗәниң ады Чашчың йүрегинде бир тике берч болуп галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа); 2) халыс ирмек, бизар болмак. *Гурт шу жәнаятлы кәринден халыс берч болан болмага чемели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БЕРЧИҚМЕК, Бир затдан ирмек, бизар болмак (иймит хакда). *Ол бирсыхлы яглы нахар ийип берчигипдир.*

БЕРЧИН, *тех.* Метал бөлеклерини бири-бирине беркитмек, сеплемек үчин уланылян йөрите болт я-да металын ичинден гечирилип, ики тарапы хем епбешленен демир.

БЕРЧИНЛЕМЕК, Чүйүң эпенекден чыкып дуран ужуны епбешлемек, берчин билен беркитмек.

БЕРЧИНЛЕНМЕК, Берчин билен беркидилмек. *Ол гөйә агзы берчинленип гапакланан газан ялы, окопың ичинде демигип отыр* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

БЕС, 1. Етерлик, болар. *Оңа гөвнүңден чыкаранжаң бес* («Совет эдебияты» журналы). 2. Болды, гутар, тамамла. *Ол оглун чекди-де дийди: — Гарагол, Бесдир инди, отур, акыллыжа бол!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Бес этмек — 1) бир иши болдум этмек, гутармак; 2) тамам этмек, гоймак, гайталамазлык. *Владимир Мономах Киев Русуның үстүне чозмакларыны бес этмәге половецлери мәжбур эдипдир* (СССР тарыхы).

БЕС-БЕЛЛИ, Өрән айдың, гаты аныk, месе-мәлим. *Көп вагт гечмәнкә, хемме зат бес-белли болды.*

БЕСЛЕМЕК, 1. Тимар бермек, беземек, гейиндирмек. *Мениң өзумиң бесләп гоян улагым бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Яраглары беслән душман кастына, Бедев аты эрләлиң дестине* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Етишдирмек, тербиелемек. ◇ Йүрегинде беслемек — йүрегинде ниет, арзув этмек. *Йүрегиңде бесләп кәриңи эле алмасаң, элбетде, ол сени ынҗалыклы гездирмейәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

БЕСЛЕНМЕК, 1. Овадан гөрнүше гирмек, безенмек, гейинмек, шайланмак. *Айна умә бесленип гелипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ал-асманда бесленип, әлемгошар гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы). *Сансыз гозалар билен бесленен гөм-гөк говачалар берлен сөзүң артыгы билен ерине етирилжекдигине шаятлык эдйәр* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн). 2. Етишдирилмек, тербиеленмек, улалдылмак. *Бейик арзувлара бесленен несил, Уршуң одун сөндир ол үзүл-кесил* («Октябрь ялкымы»).

БЕСЛЕТМЕК, Безетмек, шайлатмак, тайярлатмак, тербиелетмек.

БЕССЕ-БЕССЕ, Перс-ала, менек-менек, тегелек-тегелек. *Соңабака йөрите ясалан демирлери гыздырып, мунуң эндамына даг басмага башладылар, гушаклыкдан ёкарсыны бессе-бессе этдилер. Онуң йүзи тутушлайын бессе-бессе, менек-менек болшуп ган өйүпдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БЕТ I, 1. Яман, эрбет, пис, хырсыз. *Елли гаты бет адам, ол түйс гарайүрек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гетирипсиң гөс-гөни Мени бет хыял билен* (М. Сейидов, Гижеки мыхман). 2. Якымсыз, гарагол, гудуз, тертипсиз (адама, гылык-хәсиете ве ш. м. дегишли). *Ол гоюп билмеди бет гылыгыны, Өңден эндик эден ялталыгыны* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик).

БЕТ II, Көпленч сөзүң өнүнден гошулып, отрицатель маны берйән гошулма. *Бетниетлилигиң хайран эдйән аламаты* (Шекспир, Отелло).

БЕТБАГТ, Багты гара, иши шовсуз, багтсыз, гарабагт. *Өзүмден улы аял доганым бетбагт болды* (М. Горький, Эне). *Хассаны бетбагт эдерсиңиз* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Хоп, дурубер, бу бетбагтың-а дилини тапып уграндырын!* (А. Дүрдыев, Сайланан эсерлер).

БЕТБАГТЛЫҚ, Иши шовсузлык, багты гаралык, багтсызлык, гарабагтлык. *Бу ишиң нетиҗесиниң бет-*

багтлыга алып барянлыгыны билйән (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Бу бетбагтлыгың хеммесиниң себәби нәме?* («Совет эдебияты» журналы).

БЕТБАГТЧЫЛЫК, *сер.* Бетбагтлык. *Монголларың тоздурыжылыклары Русь үчин айылганч бетбагтчылык болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

БЕТГЕЛШИК, Эрбет гөрнүшли, овадан дәл, гелшиксиз, гөрнүксиз, шекилсиз. *Нәтаншың өйи гарылды ве бетгелшикди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Шәхериң кешбини бетгелшик эдйән шу бейик хаятлар* («Совет эдебияты» журналы).

БЕТГЕЛШИКЛИК, Овадан дәллик, эрбет гөрнүшлилик, гелшиксизлик, гөрнүксизлик, шекилсизлик.

БЕТГҮМАН [бетгүма:н], Гөвнүне гүман гетирйән, бир задың догрудыгына ынам этмейән, дүйпли ынанмаян, мүнкүр. *Шейле исыллы гөзел ханым өз гайын энеси хакында бетгүман болмага онуң нәме хакы бар?* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БЕТГҮМАНЛЫК [бетгүма:нлык], Гөвне гүман гетиржилик, дүйпли ынанмазлык, мүнкүрлик. *Боссан өз хожайыны Междеддини биринжи гөренде, оңа бетгүманлык эдипди, икичәк учрашан вагтларында онуң гөзүне гарамаярды* (Айбек, Новайы).

БЕТГҮМАНЧЫЛЫК [бетгүма:нчылык], *сер.* Бетгүманлык. *Инди болса менде шейле бетгүманчылык бар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

БЕТГЫЛЫК, Эрбет хәсиетли, гылыгы яман, гылыксыз. *Ол, готракы, чагалы, бетгылык Баллының кешбини ядына саланда, йүреги буланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БЕТЕР, 1. Яман, эрбет. *Сениңкиден бетер жәнаят эдимми?* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Гүйчли, өрән, гитдигиче, хас. *Мәхриҗамалың йүрегинде Вепа болан сөйги хас бетер жошярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Бәш бетер — хас бетер, хас яман.

БЕТЕРДЕН-БЕТЕР, Хас яман, өрән эрбет. *Бетерден-бетери боляр.*

БЕТЕРЛЕМЕК, 1. Өңкүден эрбет болмак, хас бетер болмак, гайра үзүлмек, кесели агырлашмак. *Достумың кесели бетерләпдир.* 2. Хас гүйчленип башламак, гүйжемек. *Онуң геплемезлиги шондан соң хас бетерледи* («Совет эдебияты» журналы).

БЕТЕРЛЕНМЕК, 1. Өңкүден эрбетленмек, озалкыдан бетерлешмек, гайра үзүлмек. *Саглыгы гитдигиче бетерленйәрди.* 2. Барха гүйжемек, гитдигиче гүйчленмек.

БЕТЕРЛЕТМЕК, 1. Бетер этмек, эрбет этмек, гайра үздүрмек, агырлатмак. 2. Гүйчлендирмек, гүйжетмек. *Гахарыны бетерлетмек.*

БЕТЕРЛЕШМЕК, 1. Өңкүден эрбетлешмек, хас яманлашмак, кесели агырлашмак, гайра үзүлмек. *Аягымың ярасы бетерлешипдир.* 2. Өңкүсинден гүйжемек. *Салгытларың агырлыгы, чиновниклериң каст этмеклери бетерлешипдир* (Орта асырлар тарыхы).

БЕТЛАГАМ, *көн. с.* Бетгылык, бетхәсиет, жәбжынаган. *Бетлагам әре барандан, газылгы гөре бар* (накыл).

БЕТЛИК, 1. Эрбетлик, яманлык. *Пәлиниң бетлигин Айлар хем билди* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Гараголлук, якымсызлык. *Чагаларың бетлик этмегине ёл бермели дәл!*

БЕТНАМ [бетна:м], *көн. с.* Яман атлы, масгара, вежера. *Ишан, хожалар мени халк арасында бетнам хем эдйәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол, илиң-гүнүң ичинде диле дүшди, бетнам болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Айтсаңыз-ла, инди мен шейле бетнам болуп галыбермели боларынмы?* («Совет эдебияты» журналы). *Мен Эйран аялларыны бетнам эден чадралары сыпырдым* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БЕТНАМЛЫК [бетна:млык], Яман атлы болмаклык, масгаралык, вежералык.

БЕТНЕБИС, Өз пейдасына чапян, небсине буйруп билмейән, небисжең, ачгөз. *Бетнебис адам.*

БЕТНЕБИСЛИК, Өз пейдаңа чапмаклык, небсине буйруп билмезлик, небисжеңлик, ачгөзлүлик.

БЕТНИЕТ, Яман инет, эрбет пәл, эрбет максат, гарайүрек. *Бу бетниетини дурмуша гечирмек үчин көп пулы харч этмекден-де чекинмейәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бетниет пәлияманлар янсын, өртенсин көйүп* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

БЕТНИЕТЛИ, Яман ниетли, эрбет максатлы, гара йүрекли, яман пәлли. *Арачәкден гечирмерис бетниетли неҗиси* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

БЕТНИЕТЛИК, Эрбет пикирде болмаклык, яман максат тутмаклык, яман ниетлилик, гара йүреклилик, бетпәллик.

БЕТНЫШАН [бетныша:н], Кешби эрбет, бетгелшик, гелшиксиз, әлхенч, бетсыпат. *Бу бетнышан сыпатларың Гөзүмден гитдиги болсун* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Бетнышан фашистлер зерарлы йүреги ярапы галан еке сен дәл ахыры* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БЕТНЫШАНЛЫК [бетныша:нлык], Гелшиксизлик, эрбет гөрнүшлилик, әлхенчлик.

БЕТО'Н, Цемент, чәге ве овнуҗак чагыл гарылып доңдурылян гурлушык материалы. *Чәгеден, чагылдан ве цементден болан шейле материала бетон дийилйәр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

БЕТОНЛАМАК, Бетон гуюп беркитмек.

БЕТОНЛАНМАК, Бетон билен беркидилмек.

БЕТОНОМЕША'ЛКА, Бетон тайярлаян машын. *Электрик билен ишлейән тегелек бычгы иңңилдәп сесленди, ниредедир бир ерде бетономешалка шакырдап ишлемәге дурды* («Совет эдебияты» журналы).

БЕТОНЧЫ, Бетон ишинде ишлейән ишчи, специалист. *Ол ере Украинадан бетончылар гелдилер* («Пионер» журналы). *Баш сакаң бетончы гызлары ялы, Хыжувлы бедени гужурдан долы* («Совет эдебияты» журналы).

БЕТПӘЛ, *сер.* Бетниет. *Отуранларың гахар-газап оды билен янян гөзлери Еллиниң бетпәл мысаласына дикилипди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дүйнки чопан оглуның хем ниетиниң парахатчылыкдыгыны бетпәл империалистлер билсинлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БЕТПӘЛЛИК, *сер.* Бетниетлик. *Хей, пеләкетлер, сиз яш башыңыздан бетпәллик эдйәмисиңиз?* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

БЕТПӘЛЧИЛИК, *сер.* Бетниетлик. *Империалистлериң уруш одуны туташтырмак угрундакы бетпәлчиликлерини гахар-газап билен паш этди* («Совет эдебияты» журналы).

БЕТСЫПАТ, *сер.* Бетнышан.

БЕТХА [бетха:], Якымсыз, гарагол, гыкылыкчы, галмагалчы. *Бетха гылык-хәсиет. Бетха адам.*

БЕТХАЛЫК [бетха:лык], Гыкылыкчы болмаклык, якымсызлык, гараголлук, галмагалчылык. *Бетхалык этмек. Бетхалыгы бес этмек.*

БЕТХӘСИЕТ, Яман хәсиетли, хәснети эрбет, бетгылык. *Бетхәсиет мал.*

БЕТХӘСИЕТЛИК, Яман хәснетлилик, хәснети эрбетлик, бетгылыклык.

БЕХЕЙ, Бегенҗи, геңиргенмеги я-да гөвнүетмезлиги аңладян үмлүк. *Бехей, ханха ики саны гуш* (Ата Салых, Дынч алыш вагты).

БЕХИШТ [бехи:шт], 1. Дини-мифики дүшүнҗә гөрә, гүнә этмән өлен адамларың рухуның ол дүнйәде эшретли яшаян ери, женнет. *Гаррылармыз гой барсынлар «бехишде»* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Гөвы ер, тебигаты бай ер, эшретли ер. *Бейле диймәң, Азер-*

байҗан гөзел ер, бу ери чын бехиштдир (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БЕЧГЕ, Кәбир өсүмликлериң дүйбүнден чыкян шахажыгы.

БЕЯН [бея:н], Бир пикир, ягдай, дурмуш хакында айдылян гүррүң, мазмун. *Ашык болшумызы беян эдейин* (Шекспир, Отелло). *Йөне мен эртеси язып гетирдим. Зоям билен душушымың беянын* (А. Атажанов, Ики поэма).

БЕЯННАМА [бея:нна:ма], 1. Язув ишиниң бир гөрнүши, өз сөзлериң билен язып гөркезиш. *Окувчылар беяннама яздылар* («Мыдам тайяр» газети). 2. Адатча айгытлы әхеңде беян эдилен пикир, гарайыш, хат үсти биден берлен хабар. *Совет Союзының тутян позициясы совет делегациясының озалкы беяннамасында бирин-бирин гөркезилди* («Совет Түркменистаны» газети).

БИ..., «Сыз-сиз» гошулмаларының функциясында гелйән приставка.

БИАБРАЙ [биа:брай], Абрайы гачан, абрайсыз, вежера, масгара. *Биз-ә сизи тарыплап, арша чыкарандырыс велин, биабрай эдәймәверин!* («Токмак» журналы). *Абрай алмак үчин биабрай болдум-ла мен!* (Б. Кербабаев, Айлар).

БИАБРАЙЛЫК [биа:брайлык], Абрайдан дүшмеклик, абрайсызлык, масгаралык. *Догрудан-да ол Фиридуны улы биабрайлыкдан гутарыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эгер-де көп сакласаңыз, сизе биабрайлык гелер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БИАБРАЙЧЫЛЫК [биа:брайчылык], *сер.* Биабрайлык. *Улы биабрайчылыгың үстүнден барайҗак ялы яйданярлар* («Колхоз гүнлери»).

БИАГЫРЫ [биа:гыры], Хич зат догрусында аладаланмаян, хич задың гамыны чекмейән, геленсиз, аладасыз. *Биагыры адам.*

БИАГЫРЫЛЫК [биа:гырылык], Хич зат догрусында алада, үнжи этмезлик, биагыры болмаклык, геленсизлик, аладасызлык. *Бу биагырылыгың үчин хеммәмизиң саңа кәмәге хакымыз бар* («Колхоз гүнлери»). *Бу йыл пагтаның сортуна хас көп унс берйәрис, ишде биагырылыга асла ёл беремзок* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

БИАГЫРЫЧЫЛЫК [биа:гырычылык], *сер.* Биагырылык.

БИАҖАЛ [би:ажал], Ажалы етмән, ажалсыз. *Хер хайсын бир ерде бейхуда гезмәң, Биажал өлменем, умыды үзмәң!* («Гөроглы» эпосы).

БИАЛАЧ [би:ала:ч], Алажы болман, алачсыз, чәресиз, чыкгынсыз, нәлач. *Яраман, биалач болан вагтында, ол суд этмеги өзүниң приказчигине табшырыпдыр* (СССР тарыхы). *Ол биалач ызына өврүлди.*

БИАЛАЧЛЫК [би:ала:члык], Алачсызлык, чәресизлик, нәлачлык. *Тәзе боярлар болса биалачлыкдан бейик княза боюн эгипдирлер* (СССР тарыхы).

БИАРМАН [би:арма:н], Максады ерине етен, эден арзувы ерине говшан, армансыз. *Чапым-чапым этсек ол гара мары, Яш йүрегим болар биарман, атам* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гой, бу йигит биарман болмасын!* («Гөроглы» эпосы).

БИБАТ [би:ба:т], 1. Абат дәл, сандан чыкан, уланылышдан галан, довлүп-енжилен, юмрулан, бозулан. *Хәзир онуң абат жайындан бибат жайлары кәнди, думлы-душда йыкык-емрик хараба болуп ятан тамлар отырдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сүр дөвраны, өйүң гөзел хем абат, Тебигы беладан болман дек бибат* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Хожалыгы, ыкдысадыети песе дүшен, ыза галан. *Көнәни ятласак. кәндир дердимиз, Дүзелендир бибат болан юрдумыз* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БИБАТЛЫК [би:ба:тлык], Абат дәллик, сандан чыканлык, довүк-енжиклик.

БИБАТЧЫЛЫК [би:ба:тчылык], *сер.* Бибатлык.

БИБАШ [би:баш], Тербие гөрмедик, адам диенини этмейән, өзбашына гиден, тертипсиз, тербиесиз. *Аннагулыны яшлыкда тербиелемән, бибаш өсдүрен какасы билен эҗесиди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БИБАШДАКЛЫК [би:башдаклык], Несихаты тутмазлык, өзбашына гитмеклик, өзбашыналык, тертипсизлик. *Пьян шляхтачылар тәзе бибашдаклыклар эдипдирлер* (СССР тарыхы).

БИБАШЛЫК [би:башлык], *сер.* Бибашдаклык.

БИБЕРЕКЕТ [би:берекет], *сер.* Берекетсиз.

БИБЕРЕКЕТЛИК [би:берекетлик], *сер.* Берекетсизлик. *Гечен йыл биберекетлик көп болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БИБИ [би:би], *көн. с.* 1. Руханыларың аялларының хормат билен тутулян ады. 2. Өзүнден улы аял доганына йүзленилип айдылян ве гарындашлык арагатнашыгыны гөркезйән сөз.

БИБЛИО'ГРАФ. Библиография ишиниң специалисти.

БИБЛИОГРАФИК. Библиография дегишли болан. *Библиографик язгы.*

БИБЛИОГРА'ФИЯ. Китапларың атларының, чап эдилип чыкан йылының ылмы язувы.

БИВАГТ [би:вагт], 1. Осланмадык, гарашылмадык вагт, пурсат, бимахал. *Дурды, мегерем, бу бивагт гопан дүшнүксиз хадысадан маны алып билмеди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ир я-да гич, дегишли вагтында болмадык.

БИВАЗЫ [би:ва:зы], Дурмушда өзүни эрбет алып барян, бозгак. *Бивазылара сапак берйән асыл сен экениң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БИВАЗЫЛЫК [би:ва:зылык], Дурмушда өзүни говы алып бармазлык, бозгаклык.

БИВАЗЫЧЫЛЫК [би:ва:зычылык], *сер.* Бивазылык. *Өңки бивазычылык эдип йөренің бесдир* (А. П. Чехов. Сайланан эсерлер).

БИВАТАН [би:ватан], Белли бир юртда орун тутмаян, ватансыз. *Буларың хеммеси өз юрдуны сатан биватанларың тосламасы* («Совет эдебияты» журналы).

БИВЕПА [би:вепа:], Вепа бермейән, сөзүнде дурмаян, ынамы өдемейән, вепасыз, ыкрарсыз. *Хич гөрүлен дәлдир бейле бивепа. Маңа ики яндан етйәр-ле жепа* («Совет эдебияты» журналы). *Мен бивепа болабилмен* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

БИВЕПАЛЫК [би:вепа:лык], Вепа бермезлик, ынамы, умыды өдемезлик, вепасызлык, ыкрарсызлык, дөнүклик. *Сиз маңа бивепалык этмерсиңиз* (М. Ю. Лермонтов. Бизин заманымызың гахрыманы).

БИВЕЧ [би:веч], Вежи болмадык, вечсиз, болгусыз, угурсыз, бидерек (адам). *Пайтагтда йүзе чыкан бир нәче бивечлериң питнесини ятырмак үчин нәхили чәре гөрмек герек?* (Айбек. Новайы).

БИВЫЖДАН [би:выжда:н], Выжданы болмадык, выждансыз, ыкрарсыз.

БИГАЙРАТ [би:гайра:т], Элинден зат гелмейән, әхтинден дәнйән, гайратсыз, горкак, намарт. *Атамың ганыны унудар ялы, мен бир бигайрат, бинамыс адам болмалы* (М. Ибрахимов. Ол гүн гелер).

БИГАЙРАТЛЫК [би:гайра:тлык], Элинден зат гелмезлик, гайратсызлык, горкаклык, намартлык. *Бигайратлык этмек.*

БИГАЙРАТЧЫЛЫК [би:гайра:тчылык], *сер.* Бигайратлык.

БИГАМ [би:гам], Аладасыз, первайсыз, үнжүсиз, гамсыз. *Шу ерде хожалыгым билен мешгул болуп йөркәм, бигам яшайшымы күйсәп йөрердим* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Дүнйәде гам барын билмән гелйәрдим,*

Багтың гуҗагында бигам гүлйәрдим («Совет эдебияты» журналы).

БИГАМЛЫК [би:гамлык], Аладасызлык, үнҗүсизлик, первайсызлык, гамсызлык. *Намысдыр, ховп гүни бигамлык этмек, Ковмасаң тутдурмаз максада етмек* («Октябрь ялкымы»).

БИГАПЫЛ [би:га:пыл], Хабарсыз, дуйдансыз. *Бигапыл йөрмек. Бигапыл ятмак.*

БИГЕЛШИК [би:гелшик], *сер.* Бетгелшик. *Гөзе-баша дүшмеклик бигелшикдир.*

БИГЕЛШИКЛИК [би:гелшиклик], *сер.* Бетгелшиклик.

БИГЕҢЕШ [би:геңеш], Геңешсиз, сораман-идемән, бидин. *Бигеңеш иш этмезлик.*

БИГҮМАН [би:гүма:н], Гүмансыз, гүррүңсиз, хөкман. *Бу хат бир ай озал бу оба етди Элден-эле гечипдир ол бигүман* («Совет эдебияты» журналы). *Чүнки ол-да сөзлән инди бигүман. Теклибими голдар дийип билйәрди* (Р. Сейидов, Багтлылар).

БИГҮНӘ [би:гүнә], Гүнәси болмадык, гүнәсиз, языксыз. *Бигүнә дайханың тенини гыздырсаң, түнегиңи башыңа юмыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Пьесаның соңкы гөрнүшлеринде җенаят эденлер тутуляр, бигүнә адамлар бошадыляр* («Совет Түркменистаны» газети).

БИГҮНӘЛИК [би:гүнәлик], Гүнәсизлик, языксызлык.

БИГӘНЕ [би:гәне], Өз машгалаң, гарындашың дәл-де, башга адам, ят, кесеки. *Ери, гызың бир бигәне билен тиркешип гачып гидәйсе нәме этжек?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бигәне тутма өзүңни! Эшитгил зарың сөзумни!* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

БИДЕРЕК [би:дерек], 1. Хич зада ярамаян, дерексиз, нетижесиз, пейдасыз, бош. *Бидерек ере пул сарп эдесим геленок дийипдир* (Мыралы). *Любаның: — Усса, гитме— дийип гыгырмагы-да бидерек болды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Бир окуң-а бидерек гидендир, жиги!* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 2. Угурсыз, болгусыз. *Асыл хич ким билен арасы саз дәл, Хемише гөрүнйәр бидерек ерде* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Бидерек зат үчин тутуп даваны, Маңа гаршы өжүкдирйәр обаны* («Совет эдебияты» журналы). *Ек, ёк, бидерек гүррүң, ыгтыяр агада болса, мукуң ганыны ичер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Себәпсиз, нәхак. *Хачлы йөрүшлер диңе көп адамларың бидерек хелак болуп өлмегине элтипдир* (Орта асырлар тарыхы).

БИДИН [би:ди:н] I, Дине, худая ынанмаян, динсиз.

БИДИН [би:ди:н] II, Ыгтыярсыз, ругсатсыз, маслахатсыз, идинсиз. *Беглериң маслахатындан бидин король мөхүм карарларың бирини-де кабул этмәндир* (Орта асырлар тарыхы). *Йөне вели, унутма: — Бизден бидин иш этмели дәл!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БИДИНЛИК [би:ди:нлик] I, Дине ынанмазлык, динсизлик.

БИДИНЛИК [би:ди:нлик] II, Ругсат алман, геңешмән бир ише баш гошмазлык, маслахатсызлык. *Бидинлик говы дәл.*

БИДО'Н, Сувуклык гуюлян бокурдаклы сүйри демир гап. *Сүйт, яг гуюлян бидон.*

БИДӨВЛЕТ [би:дөвлет], 1. Дөвлетсиз, малсыз. *Бир элешан бидөвлет орта чыкяр* (М. Ю. Лермонтов, Бизин заманымызың гахрыманы). *Йөне гезип йөрен бир бидөвлет болмаса ягшы* («Гөроглы» эпосы). 2. Огул-гызсыз, зүрятсыз. 3. Кәйинжи аңладян сөз. *Пәхей, бидөвлет! Бир ерини якандыр-ов?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ддигимиң ишини гөрди бидөвлет! — дийип, ол мисгәре кәйинди* («Совет эдебияты» журналы).

БИДҮЗГҮН [би:дүзгүн], 1. Эдеп-тертипсиз, дүзгүнсиз, гарагол. *Бидүзгүн оглан.* 2. Серенҗам берилмедик, тертибе салынмадык. *Бидүзгүн затлар дүзгүне салыняр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БИДҮЗГҮНЛИК [би:дүзгүнлик], 1. Эдепсизлик, тертипсизлик, дүзгүнсизлик, гараголлук. *Болян бидүзгүнликлери ёк этмек.* 2. Серенҗам берилмезлик, тертибе салынмазлык.

БИДҮЗГҮНЧИЛИК [би:дүзгүнчилик], *сер.* Бидүзгүнлик.

БИДӘНЕ [би:дәне], 1. Дәнеси болмаян, дәнесиз. 2. Үзүмиң дәнесиз бир сорты. *Бидәне, гара үзүм, велинбармагы, Аграм берип эгйәр, олар балдагы* («Совет эдебияты» журналы).

БИЖАЙ [би:жа:й] I, 1. Ерликсиз, эрбет, гелшиксиз (сөзлемек, өзүни алып бармак барада). *Бегенч өзүниң йөнекей вәши сөзлерине-де ынам этмән: — Мен варсакы, бижай сөзлер урайдым өйдйән — дийип, эжап эдйән вагтлары хем болярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Текиз дәл, аматлы, оңайлы болмадык. *Думе мейданлары тапланмадык бижай ерлер, оны суварып бормука?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БИЖАЙ [би:жа:й] II, Өрән, жуда, гаты. *Сениң саг гайдып гелмеклигиң мени бижай гувандырды. Бизиң пикиримиз бижай ялңыш экени* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Юмшак креслоның үстүнде шәхдачык халда отуран Хуммет ага Георгини бижай гадырдан гаршылап, өз янында отуртды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БИЖЕ [би:же], 1. Бир жедели чөзмек, бир задың гезегини, дүзгүнини, тертибини, хукугыны кесгитлемек үчин чекилйән белгили чөп хем-де бир зада хукук берйән я-да бир дүзгүне боюн эдйән шертли затжагаз ве ш. м. *Ким билйәр хайсының бижеси галар, Хайсының башына дүшжек говгалар* (М. Сейидов, Гижеки мыхман). *Кимиң өңүрти алмалыдыгына биже атышалы* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бижели оглан аглamаз* (накыл). 2. Пай, үлүш, бөлек. *Чүйшегөз болса: — Шонуң икиси хем сизиң бригадаңызың бижесине дүшди — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер), *Мениң бижәме гаты говы ер дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гидерйәр гөзүми, гидерйәр ченден Тебигатдан саңа берилен биже* («Совет эдебияты» журналы).

БИЖИН [би:жин], *көн. с.* 1. Маймын. 2. Көне йыл хасабына гөрә мүчәниң, ягны он ики йылың докузынжы йылының ады. *Бижин йылы.*

БИЗ I, 1. Биринжи йөнкемәниң көплүгини аңладян ат чалышмасы. *Биз бири-биримиз билен сөзлешйәрис ве пикир алышярыс. Биз гайтжак болуп дуркак, хованың булашжакдыгыны аңдык* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Автор я геплейән адам тарапындан окыжылара, диңлейжилере йүзлениленде «мен» манысында уланылян сөз. *Гөзел ярым, бизи гойма армана* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БИЗ [би:з] II, Ак реңкли иримчик нах мата. *Онуң гурсагындан акан гак донуны, биз көйнегини гана булапдыр-да гатапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Капасада топ-топ бизи, Асылгыдыр Хыва доны* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ол томсуна агар чәкмен, гышына болса пагталы дон геерди, билине ак биз гушак гушанарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БИЗ [би:з] III, Көвүш, әдик тикиленде дешик дешмек үчин уланылян саплыжа, йити учлы эсбап, гурал. *Уссаның инчели-ёгынлы бир нәче бизи барды.*

БИЗАР [би:за:р], Халыс ядан, иргин, ирен. *Мен сува дүшмекден бизар-ла, мен сувсуз өлүп барян!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ондан халк өңем-э бизарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Биз урушдан бизар* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Бизар болмак — *бир затдан я-да биринден ирмек, халыс ядамак. Мен олардан бизар болан хем болсам, догрусыны айтмагың айбы ёк* («Гөроглы» эпосы). Элли бизар — бүтин-

лей боюн гачырма, йүз дөндерме. *Онуң мени өренинден элли бизар гечен-ле* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БИЗАР-ПЕТЕҢ [би:за:р-петең]: **бизар петең этмек** — бүтинлейин иризмек, халыс ядатмак, башыны алып гитмәге кайыл этмек.

БИЗО'Н. Демиргазык Америкада яшаян узын хем юмшак йүнли ябаны өкүз.

БИЙ, Хер бир зады билйән, парасатлы. *Бий адам.*

БИКАНУН [би:ка:ну:н], Кануна эсасланмадык, кануна лайык дәл, канунсыз. *Баш Ассамблеяның бикануң резолюциялары* («Совет Түркменистаны» газети). *Бикануң әдилек иш.*

БИКАРАР [би:кара:р], Карары етмейән, карарсыз, ынжалыксыз. *Прага, Будапеште, Берлине бардык, Эмма сенсиз йүрек бикарар, Ватан!* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БИКЕ [би:ке], Революциядан озал ерли хәкимлериң ве ш. м. аялына йүз тутулып айдылян сөз, хожайын аял. *Ерли хәкимлериң аяллары, ягны сувлы ериң бикелери, бейлекилер ялы йүз бермән дурярдылар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гәхрыманы). *Иң говусы бу яглыгы сен алма, йитенини биләйсе, бикәм дәлирәр* (Шекспир, Отелло).

БИКЕМАЛ [би:кема:л], Дүзүв дәл, кемаллы дәл, улалып оңалмадык, угурсыз (адам хакында). *Бикемал адам.*

БИКЕМАЛЛЫК [би:кема:ллык], Дүзүв дәллик, кемаллы дәллик, улалып оңалмазлык, угурсызлык (адам хакында).

БИКӘР [би:кәр], 1. Кәрсиз, ишсиз, ишлемейән. *Мен бикәрлери халамасам-да, саңа гезек геленде, гаты аркалыдырын* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бош, бидерек, угурсыз, нәхак. *Бу бир бикәр гурруңдыр, хей машынлы хем бир огры болармы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ай дост, сен бикәр ере тукатланып, бизиң гиң юрдумызы даралдярсың. Командир: — Бир окуңыз хем бикәр гечмесин — дийип гыгырды-да, атмага команда берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. *гепл. д.* Кейпине, йөне. *Ери, ишлиже гелдиңми, я-да кейпине?! Бикәр!*

БИКӘРЛИК [би:кәрлик], 1. Кәрсизлик, ишсизлик. *Онуң өйи бикәрлигини шатлыклы гечирмәге дөвталап мыхманлардан долы боларды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Ялталыгы, тукатлыгы, бикәрлиги ташладым* («Токмак» журналы). 2. Бошлук, бидереклик, угурсызлык.

БИЛ [би:л], 1. Гөврәниң арка тарапында гапырганың гутаран ериниң төвереги, гушак ери, гушаклык. *Ол өзүниң ак гушагыны билине гушанып, дага ава гидйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Айсолтан, билинден ашагының габалыгы гиң көйнегиң ичинде мәлим болуп дуран бир гыз* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дил билен орак орсаң, бил агырмаз* (накыл). 2. Узын задың ортасы, ортарасы. *Ол пүрсүң билинден кесип, дең ики бөлдүлер. Ол тут агажының били өрән ёгынды.* ◇ **Бил ачылмак** — айбашы болмак, айбашы гөрмек. **Бил баглямак** — бирине я-да бир зада ынанмак, бирине я бир зада аркайын болмак, ынам этмек, даянмак. *Тәлее бил багламак намардың ишидир* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Мениң бил баглара хич кимим ёкды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). **Бил бермек** — 1) орта билинден эгрелмек, яй бермек, егшермек. *Жайың бил берен пүрслерине ашакдан пая урдулар;* 2) гүйчден галмак, эҗизлемек, гаррамак. **Бил бүкмек** — гүйчден гачмак, халыс болмак. *Озалкы дайханчылыгың агыр зәхмети билими бүкди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). **Бил бүкүлмек** — гүйчден галмак, тапдан дүшмек, гаррамак, кувватсызланмак. *Шол вагт бирден онуң гөзүниң өңүнде телпек басып, били бүкүлен Сәхет ага пейда болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). **Бил язмак** — ядавлык зерарлы геринмек, дынч алмак. *Хер гиң дөвлетли, бизиң якын дост-да, Сыратың, сөйгүлим, долы гөрүнйәр* (А. Нурлыев, Ш. гырлар). *Бизиң эпилен билимизи язды — дийип, Айсолтан уйтгешик бир бегенч билен гурруң берди* («Совет эдебияты» журналы). **Билиңи гушамак** — пайдалы галмак, хер бир ишиң, зәхметиң гаршысында көзеңи дурмак. *Сең угруңда билим гушадым гайым* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БИЛБАГ [би:лба:г], Гушак, гайыш, чеки.

БИЛБИЛ, *зоол.* Өзүниң хош овазлы сайрайшы билен тапавутланян чал я-да сары реңкли сайрак гушжагаз. *Ак гүллериң арасында, Билбиллер хер яна товсяр* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гөзел зәҗе пенҗирәни ачып, гүр баглыгың ичинде сайраян билбиллериң овазыны диңлейәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ **Билбил ялы сайрамак** — якымлы гүррүң этмек, лабызлы сөзлемек, сакынман геплемек. *Билбил кимин сайраян диллериң бардыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

БИЛГЕШЛЕЙИН, Гөре-биле, билип, билкастдан. *Мен шу гүн кенарың боюны сырып, билгешлейин пыяда гайтдым* («Совет эдебияты» журналы).

БИЛГИР, Хер бир зада говы дүшүнйән, хер бир зады говы билйән, көп затлары билижи, тиз дуюжы, билгич. *Бир вагт ятдан чыкан хакыкат ызын ызарлап, билгирлер хер ян йөрйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Пәхимли, пайхаслы, билгир адамы, Тутанъерли өңе атяр гадамы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БИЛГИЧ, *сер.* **Билгир**. *Эҗеси болса илки бада: — Гызыма бир кесел ёлугыпдыр — дийип, эм-ём этди, соңабака болса билгичлере гатнады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БИЛДИР, Өтен йыл, гечен йыл. *Баханам «акжа бәбек» — билдир болсак болмадымы* (накыл).

БИЛДИРИШ, Бир зат хакында язув я-да дил үсти билен эдилйән ыглан, хабар. *Билдиришлер озалкы ёлменмейән ерлерине-де ябшырылып башланды* («Токмак» журналы). *Шу гүн агшам йыгнак болжакдыгы хакында билдириш асылып гойлупдыр.*

БИЛДИРМЕК, 1. Бир зады мәлим этмек, хабар бермек, бирине бир зат хакында айтмак. *Сиз өзүңизиң хатыңызда И. П. Белкин хакында хабар алмак исләндигиңизи маңа билдирйәрсиңиз* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Биз кинодан галмажагымызы эҗемизе билдирдик.* 2. Аңлатмак, дүйдурмак. *Хер ничик-де болса, маршрута урамага онуң өзи кейпихонлук билдирди* («Совет эдебияты» журналы). *Көп нокат сөзлемиң — айдылжак пикириң гутарылмандыгыны билдирмек үчин гоюляр.* 3. Ызы галмак, гөрнүп дурмак, мәлим болмак. *Онуң саг дулугында пешехорданың ызы билдирйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ **Миннетдарлык билдирмек** — *сер.* **Миннетдарлык**. *Күрт Ахмет миннетдарлык билдирип, аганың шол хорматының себәбини пикирленип башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). **Сыр билдирмек** — *сер.* **Сыр**. *Ол нәме-де болса сыр билдирмедиксирән болуп, тарса ериндеп турды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). **Ынам билдирмек** — *сер.* **Ынам**. *Дүшүп дур ядыма, ынам билдирип, Отрядың башлыклыгына сайланың* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги).

БИЛЕ, 1. *сер.* **Билен**. *Сув шарлап, ол дашлы байырдан гечип, Күмүш чайылан дек акяр яп биле* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Ораз галам биле хат язяр* 2. Бирликде, биллеликде, билелешип. *Ругсат эдиң маңа биле гитмәге!* (Шекспир, Отелло). *Чарх башында биле дуруп ишлейәр, Огланың атасы, гызың энеси* (А. Нызов, Шыгырлар). *Сәхет даң билен туруп, өз адамлары биле ёла дүшди* (А. Говшудов, Эсерлер).

БИЛЕВ, Бир зады йителтмек я-да ёнуп текизлемек үчин уланылян гурал. *Чәге дашындан дегирмен дашыны, чалгы дашыны ве билев дашыны ясаярлар.*

БИЛЕЗИК, 1. Аялларың билегине дакынян, тылла чайылып күмүшден ясалан гашлы безег шайы. *Бу кейваны аялларың билеклеринде гөденсиз ясалан гадымы бәшгошма билезик гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гошарда тылладан бар билезиги* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Бир гүлли палас эдинипдир, тумар, гөнҗүк, билезик шайы бар* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Чагарыгың дашындакы тегелек агач, гуршав.

БИЛЕК, Элиң тирсек билен гошар аралыгы. *Билегимде ялпылдаян билезик, Сөйгүлимден галыпды мең ядыгәр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Онуң билегинден чермелги гуҗурлы голлары машыны өрән чалт ишледйәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Патыша дерянық гырасына бир газык какып, оңа бир узын йүп дакып, бир уҗуны билегине баглап, деря сува душүпдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Билеги ёгын бирини йыкар, билими болан — мүңүни* (накыл).

БИЛЕКСЕ, Мал даңылян йүпүң ужундакы халка. *Сыгрың билексесини яздырып, сүрә гошуп гел!*

БИЛЕЛЕШИК, Билеликде бир иши алып бармак я-да херекет этмек үчин дөвлетлериң, партияларың, гурамаларың ве ш. м. бирлешен топары, блок.

БИЛЕЛЕШИКЧИ, Билелешиге гатнашян адам, топар.

БИЛЕЛЕШМЕК, Көпчүлик болуп биригишмек, гошулышмак. *Ишчилериң белли бир мукдары билелешип ишләпдир* (СССР тарыхы). *Гижәниң бойы узак. Оны билелешип эдерис* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИЛЕЛИК, Ики я көп болуп бир болмаклык, биле болмаклык, бирлик, агзыбирлик. *Биз билелигиң тарапдарыдырыс.*

БИЛЕН, 1. Угурдашлыгы гөркезйән баглайжы көмекчи. *Гаплаң билен арслан агзын яглады* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Эзиз Теҗен шәхерине Аллаярхан билен биле чозды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Өз өңүндәки сөз билен бирликде билеликделиги, инструменталлыгы, процесиң гечишини ве ш. м. гөркезйән послелог. *Мен шу гүн ёлдашым билен музее гидйәрин. Инди пагтаны машын билен йыгярлар. Басымың ериниң үйтгемеги билен сөзлериң манысы хем үйтгәп билер.*

БИЛЕНИ-БИТЕНИ, Бар билйән зады, элинден гелйән зады. *Онуң бар билени-битени базара гатнамакды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БИЛЕ'Т 1. Бир затдан пейдаланмаклыга хукук берйән документ. *Кино билет алып, ичине гирдилер* («Токмак» журналы). *Хошгелдиниң отлы билети жубусиндеди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир гурама, партия я-да везипә болан гатнашыгы, агзалыгы тассыклаян документ. *Колхозың уставыны бозуп, партия билетини элимден гидерип билжек дәл* («Колхоз гүнлери»). *Райкомың секретары кандидатлык билетини маңа говшуранда, өзүми дуйман сандыраярдым* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). 3. Экзамен алнанда, сорагың темалары язылан хат. *Ине билет чекди йайданман Сона. Дуран үч-дөрт саны окувчы ене* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик).

БИЛИК: билиги бар — ишиң ягдайы барада хабарлы, маглуматлы. *Бу ишден мениң билигим бар — дийип, Сәхет йүзүни молла Хошла бака өвүрди. Бу эзяканың гаракчылардан нәме билигиниң бардыгы хич киме мәлим болман галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БИЛИМ, 1. Окув, совет. *Гарашяр ол ерде саңа, Билим бержек мугаллымлар* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Эмма онуң долы орта билими ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Дурма инди, гал ериңден, басым бол! Ыхлас билен ока, өврен, билим ал!* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Билеги ёгын бирини йыкар, билими болан — мүңүни* (накыл). 2. Окамак нетиҗесинде белли дереҗеде алынян ылым. *Башлангыч билим. Екары билим. Орта билим.*

БИЛИМДАР [билимда:р], *сер.* Билимли. *Мукаддес Ватаның бар билимдары — Инженер, языҗы, шахыр хем доктор* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Болдуң мениң башыма окумыш, билимдар!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ягды өз янындан өзүни гиң дүшүнҗели хем билимдар хасаплаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ысгыны гидип, халыс болуп: — Инди бу беладан нәхили гутуларкам? — дийип, бир билимдар тилкиниң янына маслахата барыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БИЛИМДАРЛЫК [билимда:рлык], 1. *сер.* Билимлилик. *Хемише мейданда гүни гечйән чөл адамлары одуң ысыны алярлар, ыз ызламакда ажайып билимдарлыкларыны гөркезйәрлер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Новайы билимдарлыкдан дәл-де, ылым барада өз кемчиликлеринден геп урярды* (Айбек, Новайы). 2. Көпбилмишлик этмеклик, көпбилмишлик. *Ол өзүни хондан бәрси тутуп, билимдарлык сатды. Ашыр шоңа бакан элини узадып, өзүни билимдарлыга салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БИЛИМЛИ, 1. Хатлы-соватлы, билим алан, билимдар, билими бар, билими көп. *Мениң атам-энем билимли адамлар дәлди.* 2. Окамак нетиҗесинде белли дереҗеде ылым алан. *Орта билимли болман, ёкары мекдебе гечмек болмаз. Билимли өлмез, билимсиз гүлмез* (накыл).

БИЛИМЛИЛИК, Хатлы-соватлылык, ылымлылык, билимдарлык.

БИЛИМСИЗ, Хатсыз-соватсыз, надан, ылымсыз. *Окувсыз, билимсиз түркмен аялы, Онуң азатлыга көндүр хыялы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Шәхерлилер рыцарлары гөдек ве билимсиз адамлар боландыклары үчин хем йигренипдирлер* (Орта асырлар тарыхы). *Билимли өлмез, билимсиз гүлмез* (накыл).

БИЛИМСИЗЛИК, Хатсыз-соватсызлык, наданлык, ылымсызлык. *Мени билимсизлик көсейәр.*

БИЛИНМЕК, 1. Кесгитленмек, аңланмак. 2. Бир задың үсти ачылмак, дуюлмак, мәлим болмак, тапылмак. *Гойберлен ялңышлыклар билинди.*

БИЛИШМЕК, Бири-биринден хабар алышмак, хемесини дине ялы билмек. *Оңат габат гелишдик, Хал-ягдайы билишдик* («Совет эдебияты» журналы).

БИЛКАСТЛАЙЫН, *сер.* Билгешлейин. *Ол вакаларың билкастлайын булашдырылян гөрнүшде сыпатландырмага дыржашылмагы халкларың үнсүни совмакдан башга зат дәлдир* («Совет Түркменистаны» газети).

БИЛМЕК, 1. Бир зады аңшырмак, акыл етирмек, бир затдан хабарлы болмак. *Рейхан арап ахыр болмажагыны билди* («Гөроглы» эпосы). *Болманда-да сениң бу ерде хемишелик дәлдигиңи мен билйәрин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир зады өзлешдирмек. *Шахырың бу дөртлемесини хәзир түркменлериң көпүси ятдан билйәр* («Эдебият»). *Картаны оңлы билемок. Йөне адыны айдайын* («Совет эдебияты» журналы). 3. Сызмак, дуймак. *Олар гөрмек, эшитмек, ыс алмак, тагамы билмек ве дашкы тәсирлери дуймак органларындан ыбаратдыр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). 4. Танамак. *Мен онуң кимдигини билмек ислейәрин! Сен оны ачык билйәрмиң?* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 5. Бир иши, везипәни ерине етирмеги башармак, оңармак. *Ол өзүниң ишини билйәр. Билен биленин ишләр, билмедик бармагыны дишләр* (накыл). *Билмесең, билениңкә гит* (накыл). *Билене ягты, билмедиге гараңкы* (накыл). 6. Көмекчи ишлик функциясында ысныпып гелйән ишликлери билен бирликде модаллык гөркезйәр. *Йүзүп билмек, алып билмек, гөтерип билмек, язып билмек* ве ш. м. ◇ Билмезлиге салмак — билмедикси-

рән болмак, аңмазлык этмек. Көп билен болмак — *сер.* Көп. *Сен өзүңе табшырылан зады этмән, көп билен болуп, шылтак газанярсың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БИЛЧЕКИ [би:лчеки], Атың эерини, эшегиң ганҗасыны беркитмек үчин гарнының ашагындан айланып даңылян йүп, гайыш.

БИЛЬЯ'РД, 1. Йөрите столуң үстүнде таягың ужы билен шар уруп ойналян оюн. 2. Шу оюн ойналян эрҗекли ве бурчларындакы дешиклери торлужа стол.

БИМАЗА [би:маза:], 1. Гарагол, тербиесиз, якымсыз. *Бимаза Володя хатда оюнларда хем өз яшытларының арасында тапавутланяр* («Мыдам тайяр» газети). *Мекдепде болан вагтыңда-да шу Аман пощының оглы Вепа билен геплешгәйсең, бойнуңы согарын, ол бир бимаза харамзададыр! — дийип хемле урды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бимаза огланың гепине гитдим; Бу болшум дүйбүнден ялңыш экени* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). 2. Ынҗалыксыз, бирахат. *Бимаза эденим үчин багышлаң!* (А. С. Пушкин. Сайланан эсерлер). *Гүндиз гөрсем суратың, гиҗелер бимаза мен* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). ◇ Агзы бимаза — *сер.* Агыз.

БИМАЗАЛАНМАК [би:маза:ланмак], 1. Гараголлугы артмак, якымсызланмак. 2. Ынҗалыксызланмак, рахатсызланмак.

БИМАЗАЛЫК [би:маза:лык], 1. Гараголлук, якымсызлык, битертиплик. *Хошлы, бизиң огланларымызың ичинде бимазалык эдип йөренлери ёкдур* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Ынҗалыксызлык, рахатсызлык.

БИМАЗАЧЫЛЫК [би:маза:чылык], *сер.* Бимазалык.

БИМАКСАТ [би:максат], Максатсыз, себәпсиз. *Бимаксат иш ёк.*

БИМАМЛА [би:ма:мла], Мамла дәл, догры дәл, хак дәл. *Бир нәчелери болса оны бимамла хасаплап хүҗүрдешдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Оңа гысгажык жогап гайтаранда, Артыгың сеси-де бимамлаңкы ялы эшидилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бегенҗиң бимамла йылгырян додакларында утанч ялы бир ягдай сызыляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИМАМЛАЛЫК [би:ма:млалык], Мамла дәллик, догры дәллик, хак дәллик. *Хава, хава! — дийип, өй эеси бимамлалык билен айтды* (М. Горький, Эне). *Катя артыкмач сөз айданына дүшүнип, бимамлалык билен Егор Макарычың еңинден чекди* («Совет эдебияты» журналы).

БИМАНЫ [би:ма:ны], *сер.* Манысыз 1, 2. *Бу бейхуда, биманы ган дөкүлшилериң тизрәк даяндырылмагына сабырсызлык билен гарашярды* (Айбек, Новайы).

БИМАР [би:ма:р], *көн. с.* Нәсаг, кесел, хасса, нәхош.

БИМАРЛЫК [би:ма:рлык], *көн. с.* Нәсаглык, кеселлик. хассалык, нәхошлук.

БИМАХАЛ [би:махал], *сер.* Бивагт. *Эҗе жан, бимахал совук урмаса, етмиш центнерден пагта аларлыкак өйдйәрин!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бимахал чак гелен адам кимкә?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Көне галаң бурчларында бимахал гаралып, дүшүнҗесиз, ынанҗаң адамларың йүрегине ховсала салып йөрен сен экениң-ов!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БИМЕСРЕП [би:месреп], Бидерек, нетиҗесиз.

БИМЕССЕП [би:мессеп], Бир сөзли дәл, мессепсиз, ыкрарсыз. *Бимессеп адамлар — ярамаз адамлардыр.*

БИМЫНАСЫП [би:мына:сы:п], Бирине я-да бир зада мынасып дәл, лайык дәл.

БИМЫНАСЫПЛЫК [би:мына:сы:плык], Бирине я-да бир зада мынасып, лайык дәллик.

БИНА [бина:], 1. Гурлушык ишинде: жайың тутулан дүйби, фундамент. *Дашдан салынян улы ымаратларың биналарыны гранитден өрйәрлер* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). 2. Жай, ымарат. *Гүнүң узын тыглары глип, вокзалың хем бейлеки биналарың диварларын уряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Бина бомак — эмеле гелмек, дөремек, эсасланмак, гурулма салынмак. *Дашының ховлусыны мен салдырдым, жаңлар хөкүметиң көмеги билен бина болды* (А. Говшудов Эсерлер). Бина этмек — эмеле гетирмек, гурмак салмак. *Вышка посёлогында административ, хожалык ве яшайыш жайларының йүзлерчеси бина эдилди* («Совет Түркменистаны» газети).

БИНАМАЗ [би:нама:з], *көн. с.* Намаз окамаян, намазсыз.

БИНАМЫС [би:на:мыс], Намысы ёк, арсыз-намыссыз утанчдан-хаядан гачмаян, намыссыз. *Хей ыснат гетирен бинамыс, ахыры алмытыңы алдың герек?!* («Совет эдебияты» журналы). *Бинамыса гүнде той* (накыл).

БИНАМЫСЛЫК [би:на:мыслык], Утанч-хаясызлык намыссызлык, арсызлык.

БИНАМЫСЧЫЛЫК [би:на:мысчылык], *сер.* Бинамыслык. *Мен бейле бинамысчылыгы эдип билмен, нәме болсам ёлдашым билен биле боларын* (А. Говшудов Эсерлер).

БИНЕСИП [би:неси:п], Несибеси болмадык, несип этмедик, несипсиз. *Эмма заманасының бир нәче адамларына миессер болан шахырлык багты я-да багтсызлыгы оны хем бинесип галдырманды* (Айбек, Новайы).

БИНИКА [би:ника:], *сер.* Никасыз. *Биника өйленмек.*

БИНОБАТ [би:но:бат], *сер.* Нобатсыз. *Халназарың хатарында Атайы гелне үлешикден өң етди, тамдыра бинобат болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БИНОВА [би:нова:], 1. Хич затсыз, новасыз. 2. Акылсыз, пәхимсиз. *Диңле гоңшы, партия ынсан үчин ховадыр, Оңа гаршы гидйәнлер акылсыз, биновадыр* («Совет эдебияты» журналы).

БИНТ, Яра даңыляп хаса саргы. *Мен дерманханадан бинт алдым*

БИНТЛЕМЕК, Бинт билен даңмак, сарамак. *Ораз элиниң ярасыны бинтләпдир.*

БИНТЛЕНМЕК, Бинт билен даңылмак, саралмак. *Элиң ярасы бинтленен болса говы боларды.*

БИНТЛЕТМЕК, Бинт билен баглатмак, саратмак. *Бармагымың ярасыны бинтлетдим.*

БИНТЛЕШМЕК, Бинт билен даңмага көмеклешмек, сарашмак. *Мен онуң элини бинтлешдим.*

БИНУРБАТ [би:нурбат], Гечиримсиз, рехимсиз. *Бинурбатдыр газап, ганым дөкер сен, Сынам үзре тыгсыз яра салан яр* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

БИНЫШАН [би:ныша:н], Нам-нышансыз, атсыз-сорсуз, нышансыз, дерексиз. *Бир кагызжык тапылсады, язып бизе огрын чөрек дашаян аяла берердик, биз бинышан гитмездик, тарыхда галардык — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Адыбегиң ызы бинышан гитди — дийип, мен нәумыт болуп йөрдүм* («Гөроглы» эпосы).

БИО'ГРАФ, Биография дүзүжи.

БИОГРАФИК, Биография дегишли, биография махсус болан.

БИОГРА'ФИЯ, Бириниң дурмуш халының язгысы, тержимехал. *Онуң көп санлы фотосуратларында биографиясының айры-айры сахыпалары, гылыгының эволюциясы кинода гөрнен ялы аян болярды* (Н. Жумаев, Ак дерек). *1925-нжи йыл, Александр Корнейчугың дурмушындакы ве дөредиҗилик биографиясындакы, ики саны мөхүм вака билен белленилди* («Совет эдебияты» журналы).

БИО'ЛОГ, Биология ылмындан специалист. *Дегре*

дашы биолог, геолог, техникли гелйәр (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Биологларың йыгнагы болды.*

БИОЛОГИК. Биология ылмына хас болан. *Зыян бөрижи мөр-мөжеклере гаршы гөрешиң биологик чәрелери барха гиңден пейдаланыляр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Озалы билен, биологик өсүш тәсири астында болуп гечйәр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

БИОЛО'ГИЯ, Жанлы тебигатың, органики яшайшың канунлары хакындакы ылым. *Хәзир болса биология мугаллымларының пайтагтда болан семинарындан гайдып гелйән экени* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БИПАРХ [би:парх], *сер.* Пархсыз.

БИПАРХЛЫК [би:пархлык], *сер.* Пархсызлык. *Селби оны совук-салалыкда, бипархлыкда айыплаяндыр өйдүп, ол ёсла пикир этмейәрди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БИПАЯН [би:па:я:н], Соңы болмадык, ахыры ёк, түкениксиз. *Бипаян дүнйәде жаны нейледиң? Агаюнус, ширин-ширин сөзледиң* («Гөроглы» эпосы).

БИПЕЙДА [би:пейда:], Пейдасы болмадык, пейдасыз. *Ол сөвда бипейда болды.*

БИПЕРВАЙ [би:перва:й], 1. Хич зат хакында алада, үнжи этмейән, дурмуша первайсыз гараян. *Сопы назир салды сува бипервай* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Онянча Селби хем ослагсыз душушыгың илкинжи тәсиринден бошап, өзүни раслады, Байрамы бипервай гаршыламага чалышды* (Н. Жумаев, Ак дерек). 2. Гелеңсизлик билен гараян, геленсиз. *Ол хай-ховайы дурмушы югрулан, бипервай, гелеңсиз бир адамды* (Айбек. Новайы). *Бипервай хәсиетли болмак.*

БИПЕРВАЙЛЫК [би:перва:йлык], 1. Хич зат хакында алада, үнжи этмезлик, первайсызлык. *Гөз ачып-юмасы салымың ичинде мени энчеме айлап гуршап алан рахатлык ве бипервайлыкдан нам-нышан хем галмады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Гелең этмезлик, геленсизлик. *Бу ишде бипервайлыгың өңүни алмалы* («Совет эдебияты» журналы).

БИР, 1. 1 цифриниң ады ве онуң мукдары, еке. *Мен бир кем алтмыш яшадым* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Бир гүнлүк ёла чыксаң, үч гүнлүк азык ал* (накыл). *Бир гөрен таныш, ики гөрен гарындаш* (накыл). *Бир гүнүм — хош гүнүм* (накыл). 2. Нәмәлимлиги, нәбеллилиги аңладян көмекчи. *Пенҗирәң өңүнде отурып бир гүн, Үч гыз агшамара эдйәрди гүррүң* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Олар бир бейик түммеге чыкып, даш-төвереге гөз айлаярлар* («Бахар»). 3. Еке, ялңыз. *Онуң бир өзи өйдеди.* 4. *сер.* Бирлик II, 2. ◇ Бир агза бакмак—*сер.* Агыз. Бир алманы ики бөлен ялы — *сер.* Алма. *Буҗагаз чагаларың ики сенысы эдил бир алманы ики бөлен ялыды.* Бир бада — *сер.* Бада I. *Гойсалар бир бада түнегиме гидерин. Заводдакы гүнделик гайнаян дурмуш бир бада сыңды* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим). Бир баша — *сер.* Баш I. Бир башы, бир дабаны дегмек — *сер.* Баш I. Бир гез бейгелмек—*сер.* Гез. Бир гөзде гөрмек—*сер.* Гөз. *Сен муны өз чагаларың билен бир гөзде гөр.* Бир гөзи ая бакмак, бир гөзи шетдалы какмак—*сер.* Гөз. Бир гысым болмак — *сер.* Гысым. Биринден гөрмек — бирини бир затда айыпламак, бир задың (ишиң) себәпкәри дийип хасап этмек. Бир йүзли этмек — 1) хеммесини ербе-ер этмек, сайхаллашдырмак. *Иши бир йүзли этдим;* 2) *сер.* Бир яңалак болмак. Бир мейдан — эсли вагт, ёңсуз салым. *Бир мейдан ойнандан соң, ене гөре гирип гитди* («Гөроглы» эпосы). Бир салым — *сер.* Салым. *Бир салым гечени ятлашалы биз* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Бир санач ел алып гелмек—*сер.* Ел. Бирсанач уны артык ийнек—*сер.* Ун. Бир сөзли — сөзүнден дәнмейән, тутанъерли. Бир тәррәк (төвра) — бир хили, бир түйсли. *Онуң әнзси хем бир төвра адам* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Бир хаюкдан соң—*сер.* Хаюк. Бир хеңе тутмак — *сер.* Хеңе I. Бир чукура түйкүрмек — *сер.* Түйкүрмек. *Хеммеси бир чукура түйкүришип, шу гүн агшам оба шураны йитирим этмеги маслахат этдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир чукура түйкүрип-де, Бирлешелиң биз борымыз* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Бир эйәм—*сер.* Эйәм. *Гараңкы бир эйәм дүшүпди* («Мыдам тайяр» газети). Бир ян йүзли этмек—*сер.* Бир йүзли этмек. Бир яңалак болмак — я эйлэк, я бейлэк болмак, беллисини этмек. *Шол бир яңалак болянча сабыр этмек герек.* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Аягыңы бир ере депмек—*сер.* Аяк. *Биз өз аягымызы бир ере депип, еди гат ер астындан гөвхер алмага ымтылярыс* («Совет эдебияты» журналы).

БИРАГЫЗДАН, Хеммеси билеликде, агзыбир. *Карары бирагыздан кабул этдилер.*

БИРАЗ [бира:з], Аз мукдарда, азаҗык. *Дийди: — Достлар, көмек бериң бираз сиз!* («Совет эдебияты» журналы). *Бу ягдайда бираз ховсала дүшди* («Гөроглы» эпосы).

БИРАХАТЛАНМАК [би:ра:хатланмак], Ынҗалыгың гачмак, рахатсызланмак, ынҗалыксызланмак. *Бейле бирахатланып отурмасана!*

БИРАЯКДАН: бираякдан сүрмек—бир мензеш хасап этмек, хеммесини дең хасапламак. *Хемме кәрендечини бираякдан сүрмек болмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БИР-БИРДЕН, Еке-екеден, бири-бириниң ызындан.

БИРДЕН, Бир зарба, бир бада, гарашылмадык ерден. *Бирден машын бадыны говшатды. Бирден онуң йүзи ягтылан ялы болды* («Совет эдебияты» журналы). *Бирден токайың ичинде гезип йөрен Гөрогла гөзи дүшди* («Гөроглы» эпосы).

БИРДЕН-БИР, *сер.* Ике-тәк. *Ол муны дүнйәде бирден-бир эсердир өйдйәр* (Н. Сарыханов. Сайланан эсерлер).

БИРДЕНКӘ, Бир бада, бирден, дуйдансызлыкда. *Бирденкә Акбилек үйрүп, гапа тарап окдурылды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Артык онуң бирденкә эгниндэн гужаклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бирденкә самолётың өң тарапында патырды башланды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИРЕНТЕК, Бир нәче, көп, энчеме. *Ол өе гирип, бирентек вагтлап чуң пикире батып отурды. Бу маслахат эдебиятың әхли жанрлары боюнча яш эдебиятчыларың бирентек эсерлерини ара алып маслахатлашды* («Совет эдебияты» журналы).

БИРЕХИМ [би:рехим], Хич киме рехим этмейән, доңйүрек, рехимсиз. *Лютер князлары дайханлардан иң бирехим суратда өч алмага чагырыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

БИРЕХИМЛИК [би:рехимлик], Рехими болмазлык, доңйүреклик, рехимсизлик. *Сен бейле бирехимликден эл чек* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БИ'РЖА, 1. Капиталистик юртларда: малие ве улы сөвда ылалашыкларыны дүзйән эдара. 2. Сөвда мейданы, пәлехана. ◇ Зәхмет биржасы — буржуазия юртларында: ишсизлере иш тапып бермек барадакы деллалчылык ишлерини алып барян эдара, пәлехана.

БИРИГИШМЕК [би:ригишмек], 1. Гүйжи бир ере топламак, йыгнанышмак, бирлешмек, жемленмек. *Зәхмет чекип, ере сачып дерини, Бириғшип байлардан алды ерини* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Гошулышмак,

гарышмак. *Ел боюндакы обалардан атлананлар-да шолара биригишйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БИРИГҮН [би:ригүн], Эрте дәл-де, ондан соңкы гүн. *Эгер ава гитҗек болсаң, биригүн гидели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мара болса, эртир дәл-де, биригүн гидйәрис* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

БИРИКДИРМЕК [би:рикдирмек], Бирлешдирмек, гошмак, гармак. *Өйүң ичи ялы атызларың өрән көпүсини бирикдирмелиди* («Колхоз гүнлери»). *Ол Галичи басып алыпдыр ве оны өз князлыгына бирикдирипдир* (СССР тарыхы). ◇ Агыз бирикдирмек — *сер.* Агыз. *Сизиң хем агыз бирикдирип, эмире гаршы гөрешмегиңиз герек* («Совет эдебияты» журналы). Гош бирикдирмек—*сер.* Гош. *Айсолтан билен гошуны бирикдирип билсе, Бегенҗиң дүнйәде арманы ёкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИРИКМЕК [би:рикмек], 1. Гошулмак, гарылмак, бирлешмек. *Түркменистаның Руссия бирикмегиниң ашакдакы ялы оңайлы тарапларыны-да беллемән гечмек болмаз* («Эдебият»). *Шол посёлоклар кем-кемден гиңелип, шәхере биригйәрлер* («Яш коммунист» газети). 2. Бири билен дурмуш гурмак, әр-аял болмак.

БИРИН-БИРИН [би:ри:н-би:ри:н], Башдан-аяк, жикме-жик, екеме-еке. *Ругсат берең, хеммесини бирин-бирин айдып берейин* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Мухаммет өвүниң чопанчылыкда йөрен гүнлерини бирин-бирин гөз өңүне гетирди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БИРИНҖИДЕН, 1. Хеммеден өңүрти, илки билен. оазалы билен. *Ек, Гурбан, биринҗиден-ә, гаррылар хут шейле диерлер дийип, ыканмага сенде хич хили эсас ёк* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир тарапдан.

БИРИНҖИЛИК, Гөркезен хызматы, үстүнлиги боюнча биринҗи орны эелемеклик, биринҗи болмаклык. *Биринҗилик мениң элимден гидип барярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Лачын гечен йыл республикин ярышда биринҗилик газаныпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИРЛЕШДИРИҖИ, 1. Гүйжи бир ере жемлейжи, бирлик дөредиҗи. 2. Бир зады башга бир зада гошужы, гарыжы. 3. Бир зады даңыжы, елмәп беркидиҗи, утгашдырыжы.

БИРЛЕШИК, 1. Гурама, жемгыет, союз. *Азатлык ёлунда хемме бирлешик, Бирлешйәрлер дүнйә зәхметкешлери* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Оның инженерлик эдйән промысели диңе бир трест боюнча дәл, «Түркменнебит» бирлешиги боюнча-да иң өңдәкилериң хатарына гошулды* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 2. Ылалашыклы, достлуклы топар. *Ярославың огуллары-ның арасындакы бирлешик узак довам этмәндир* (СССР тарыхы).

БИРЛЕШМЕК, 1. Бирикмек, биригишмек, гошулмак. *Көп миллет бирлешен жайдыр бу дөвлет* («Октябрь ялкымы»). *Урарту юрдунда хас гүйчли тайпаларың башда дурмаклары астында овнук тайпаларың бирлешмеклери болупдыр* (СССР тарыхы). 2. Бири-бири билен кесишмек, чатлышмак.

БИРЛИК I, 1. Бир меңзешлик, умумылык. 2. Битевилик, агзыбирлик. *Бозулмаз бирлиги чекич-орагың, Гечирди гайлардан сениң зүрдың* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

БИРЛИК II, 1. Бири билдирйән цифр. *Овадан язылан бирлик.* 2. Окувчыларың окайшына берилйән иң пес баха. 3. Екелик, ялңызлык. 4. Ойналян бир гүлли карт. *Хач бирлик.* 5. Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Бирлик кагыз манат.* ◇ Бирлик сан — *сер.* Сан.

БИРЛИКДЕ, 1. Көпленч «билен» көмекчи сөзүниң соңундан гелип, «биледикде, биле» диен маны аңладян жемлейжи сөз. 2. Ики я-да бир нәче болуп, гошулышып, биледикде. *Набат эҗе, Жамал, икиңизи бирликде ишлаярың* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БИРЛӘН-ИКИЛӘН, 1. Ек-түк, аз-кән, ек-ярым, бир-ики, кәбир. 2. Аз душ гелйән, сейрек.

БИРНЕМЕ, Аз-овлак, аз-кем, аз-маз, азаҗык. *Эртең тәзе йыла гечилерине бирнеме вагт барды* («Совет эдебияты» журналы). *Бибиниң, Гандымың гүррүңи Артыгы бирнеме ынҗалтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БИРОВАЧ [би:рова:ч], Ровач алмадык, шовсуз, үстүнликсиз. *Пушкин декабристлериң дөвлетлиларың бировач боландыгыны эшитди* (А. С. Пушкин. Сайланан эсерлер).

БИРОВАЧЛЫК [би:рова:члык], Ровач алмазлык, шовсузлык, үстүнликли болмазлык. *Гүнбатар граждуцияның бировачлыклары декабристлериң көпүсинде ынпыкечлик ве шүбхеленмек дуйгусыны дөретди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БИРӨВШЕН [би:рөвшен], Ягты дәл, рөвшен дәл, айдың дәл. *Руссияның гелҗеги тукат, бирөвшен ялы болуп гөрүнйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер)

БИРСЫДЫРГЫН [бирсыдыргы:н], Бир меңзеш, бир түйсли, бир болушлы. *Сувуң бирсыдыргын акгышыны дөредйән гүңлеч шаггылдысы эшидилйәр. Бригадир йыгымчыларың бирсыдыргын херекетинден бир бада гөзүни айрып билмеди. Моторың бирсыдыргын чыкян дынгысыз гүррүлдиси бир бада йүрегиме дүшҗек ялы этсе-де, соңабака өвренишип башладым* («Совет эдебияты» журналы).

БИРСЫХЛЫ [бирсы:хлы], 1. Хемише, элмыдама, үзнүксиз, хәли-шинди. *Ичине шалы экилен ялы бирсыхлы сув ичип гүрледи* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Көчелери текизлейән грейдерлериң, бульдозерлериң дынгысыз эшидилйән гүңлеч сеслери тәзе жайлара дүшүп, бирсыхлы яңланып гүввүлдейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Алада, гайгы оны рахат ятырмады, бирсыхлы эйлесине-бейлесине айланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир болуш, бирсыдыргын.

БИРУГСАТ [би:ругсат], *сер.* Ругсатсыз. *Ораз эҗесинден биругсат кино гитмейәр.*

БИРЧАК, Көп вагт мундан өң, бир эйәм, бир вагт, көпден, өңрәк. *Ол ишини бирчак гутарып гитди. Кино бирчак гутарды.*

БИРЫСГАЛ [би:рысгал], *сер.* Рысгалсыз.

БИРЯНЛАЙЫН [биря:нлайын], Бир тараплы, угурлы, бир тараплайын.

БИСАБЫР [би:сабыр], *сер.* Сабырсыз. *Бисабырлар асла адам хем дәлдир* (Шекспир, Отелло).

БИСАБЫРЛЫК [би:сабырлык], *сер.* Сабырсызлык. *Ери, Казбиче нәме болды?—дийип, мен бисабырлык билен штабс-капитандан сорадым* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Хайт-хайт Гөроглы, бисабырлык этме!* («Гөроглы» эпосы).

БИСАЙХАЛ [би:сайхал], *сер.* Сайхалсыз.

БИСАҢГАЛ [би:сакгал], *сер.* Сакгалсыз. *Ине бу бисакгал йигит болса бизиң республикамызың белли трактөрчыларының бири* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БИСЕРЕСАП [би:сереса:п], *сер.* Сересапсыз. *Сересап геп — даша гала, бисересап геп — баша бела* (накыл).

БИСЕРЕСАПЛЫК [би:сереса:плык], *сер.* Сересапсызлык.

БИСКВИ'Т, Сүйжи көкәниң бир гөрнүши.

БИСМИЛ, *мед.* Адамың топугына, дызына чыкян яра, сүнк ярып чыкян яра.

БИСЫРАТ [би:сы:рат], 1. *сер.* Сыратсыз. *Өзүниңки экен бейле бисырат Эдилип «Токмакда» чекилен сурат* (**«Совет эдебияты» журналы**). 2. *гөч. м.* Утанчсыз, угурсыз, болгусыз, бихепбе. *Середиң, бу бисыратың йүзүне. Ол бисырат күштде утуландан давалашаныны, уршаныны өзүне абрай хем батырлык билйәр* (Н. Поммa, Тайлак хыззын).

БИСӘХЕТ [би:сәхет], Сәхет дәл, сәхет хасапланмаян. *Бисәхет гүн ат бакмасаң, сәхетли гүн ат тапдырмаз* (накыл).

БИТ, Адамларда, хайванларда болян, галлада, унда ве ш. м. дөрейән овнуҗак мөҗек — паразит. *Адамда паразитчилик эдйән битиң ховпы хем синегиңкиден аз дәл* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

БИТАГАШЫК [би:тагашык], *сер.* Тагашыксыз. *Битагашык адам. Битагашык гөвре.*

БИТАГАШЫКЛЫК [би:тагашыклык], *сер.* Тагашыксызлык.

БИТАЙ [би:та:й], Бири-бирине дең дәл, меңзеш дәл, тай гелмейән, тайы ёк, тай дәл. *Битай йүк. Битай көвүш.*

БИТАЙЛЫК [би:та:йлык], Бири-бирине меңзеш гелмезлик, дең дәллик, тай гелмезлик.

БИТАҚАТ [би:та:кат], Такады, сабры гачан, сабырсыз, ынҗалыксыз. *Гызҗагазы операция эдилмәге әкидиленде битакат болуп галан Огуляр эҗе перзендини өврән-өврән огшапды* («Совет эдебияты» журналы). *Битакат болмалы дәл.*

БИТАҚАТЛАНМАК [би:та:катланмак], Такады гачмак, сабырсызланмак, ынҗалыксызланмак, толгунмак.

БИТАҚАТЛЫК [би:та:катлык], Такады ёклук, сабырсызлык, ынҗалыксызлык, толгунмаклык. *Битакатлык сабырлы адама ярашмаз.*

БИТАП [би:та:п], Ярав дәл, табы гачан, тапсыз, кувватсыз, сыркав. *Бирден Өвез битап болуп кеселледи* («Гөроглы» эпосы).

БИТАПЛЫК [би:та:плык], Ярав дәллик, табы гачанлык, тапсызлык, кувватсызлык, сыркавлык. *Битаплык оңа ишлемәге мүмкинчилик бермейгр.*

БИТАРАП [би:тарап], 1. Хич бир тарапа гошулмаян. *Марыдан гелен яшулулар, ики янына-да битарап гөрүнмек ниети билен, Готур сөвдагәриңкиде дүшдүлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Хич хили реакция бермейән. *Умуман, хер бир химики маддаңың атомы битарапдыр. Эгрелдилйән жисимиң ичинде дартылмаян, гысылмаян ве битарап дийилйән гатлак болмалыдыр* («Физика курсы»).

БИТАРАПЛАШМАК [би:тараплашмак], Хич бир тарапа гошулман, четде дурмак, четлешмек.

БИТАРАПЛЫК [би:тараплык], 1. Хич бир тарапа гошулман, четде дурмаклык. 2. Хич хили реакция бермезлик.

БИТГИН, Говы битен, оңат өсүп етишен. *Битгин отларың арасында гырмылдашян сувулганларың саны-сажагы ёк* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Оның төверегиндәки битгин бугдай деря ялы чайканярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Гөвни битгин — *сер.* Гөвүн. *Оның гөвни битгинди.*

БИТГИНЛИ, Болдумлы, хасыллы. *Экинлери хем ерлери чалшырып эксең, говы битгинли боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шол йыл, хакыкатдан хем, бугдай битгинли болуп, түммүле дуранда гызыллапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БИТЕВИ, 1. Бөлеклере, айры-айры топарлара бөлүнмедик, дагыныk дәл, тутуш. *Гөрнүкли рус алымлары агрономчылык чәрелериниң битеви системасыны дүздүлер* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). 2. Дөвүлмедик, битин.

БИТЕВИЛИК, 1. Айры-айры топарлара, бөлеклере бөлүнмедик, дагыныk дәллик, тутушлык. 2. Дөвүлмән галанлык, битинлик.

БИТЕРТИП [би:терти:п], 1. Тертипсиз, дүзгүнсиз, бидүзгүн. *Битертип чагалара тербие бермек ишини хас оңат гурамак герек.* 2. Булам-буҗар, режели дәл, гарым-гатым. *Жайың ичиндәки мебеллер битертип ерлешдирилипдир.*

БИТЕРТИПЛИК [би:терти:плик], 1. Тертипсизлик, дүзгүнсизлик, бидүзгүнлик. 2. Булам-буҗарлык, гарым-гатымлык, режели дәллик.

БИТИН [бити:н], 1. Дөвүлмедик, абат. *Битин галан кәсе.* 2. Йыртылмадык, дешилмедик, дагамадык. *Битин гейим. Битин аякгап.* ◇ Битин сан — дроба бөлүнмедик сан. Гөвни битин — гөвни хош, разы. *Гуллының мундан озал гөвни битинди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Чөреги битин — *сер.* Чөрек. *Хернә чөрегиң битин экен — дийип гүлүмсиреди* («Токмак» журналы).

БИТИНЛИК [бити:нлик], 1. Дөвүк-енҗик дәллик, абатлык. 2. Йыртык-йиртык дәллик, дешилмедик.

БИТИРИЛМЕК, Ерине етирилмек, бержай эдилмек, гутарылмак, тамамланмак. *Табшырылан иш вагтында битирилди. Юмуш битирилди.*

БИТИРИШМЕК, Бир иши битирмәге, ерине етирмәге көмеклешмек, гутарышмак, тамамлашмак. *Зерур иши битиришмек.*

БИТИРМЕК, Бир иши соңуна ченли алып бармак, ерине етирмек, бержай этмек, гутармак, тамамламак. *Мен сениң ялы иш битирмән гелмен* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Деңиз портуның коллективлери хас көп иш битирдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

БИТИШИК, Бири-бири билен битишип дуран, бири-бирине елмешен, сеплешен, бирлешен. *Ол костюмың көйнеги билен балагы битишикди, бойдан-баша хем иликди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БИТИШМЕК, 1. Бири-бири билен утгашмак, бирлешмек, елмешмек, сеплешмек. *Гара гашлар айрылышяр, битишйәр* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. Говулашмак, гутулышмак (яра, дөвүк хакда). *Яра битишипдир. Аягының дөвлен сүнки битишипдир.* 3. Тамамланып башламак, гутарышмак. *Ишлер хем битишип баряр.*

БИТМЕК, 1. Тамам болмак, ерине етмек, бержай болмак, гутармак, долмак. *Галлаңларың увлап, хер яна чашар, Инди сениң ишиң битди, Меңли хан* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *От ятырмагың иң мөхүм ишлеглерини дүшүндирип, оларың колхоздан битмели ишлеглерини блокнотына беллешдирип, олар билен хошлашды* (Н. Поммa, Себәбини соң билдим). 2. Гөгермек, өсмек. *Адамлар дүзде битйән өсүмликлериң сүйүмлерини өрмәге гечипдирлер* (СССР тарыхы). *Днепр, Днестр ве Дунай дерялары-ның кенарларында гамыш бол битйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Ойнап эксең, бойнап битер* (накыл). 3. Гутулмак, сагалмак. *Яра битипдир. Дөвлен инҗик битипдир. Тыг ярасы битер, сөз ярасы битмез* (накыл). 4. Чөкүнди я-да кесмек тутуп, өни япылмак. *Бу жүрүндиги битмишден вагты билен гезек етмез, йөр отлы гелмәнкә, ёлуң ол йүзүнден сув алып гелели* («Токмак» журналы). 5. Болдумлы, хасыллы гөгермек, өсмек, хасыллы болмак. *Ол колхозың гавуны говы битипдир.* ◇ Аяк битмек — *сер.* Аяк. *Абадан яңы аяк битенҗе гызҗагазды* («Совет эдеби-

яты» журналы). Гөвүн битмек — *сер.* Гөвүн. *Тәзе достдан гөвни битди* («Мыдам тайяр» газети). Диенің битмек — айданың болмак, диенің ерине етмек. *Агаң янында диенің битдәми?* («Гөроглы» эпосы). Дил битмек — *сер.* Дил II. Эшиги битмек — *сер.* Эшик. *Умуман, онуң гарны доюп, эшиги битмеди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БИФШТЕ'КС, *кулин.* Қакмач ялы эдилип дагланан эт, нахар. *Икинҗисине гоюн этинден говурма бар, яхна-да бар, котлет, бифштекс, палав-да бар* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БИХАБАР [би:хабар], *сер.* Хабарсыз. *Айнур эҗе өзи хакындакы бу болан гүррүңлерден бихабар, трактор-ың гүррүлдисине үнс берип, от ятырып йөр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ил менің адымы бәш бармагы ялы билсе-де, шәхериңизе геленимден бихабардыр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Дүнйәден бихабар — *сер.* Дүнйә. *Дөвекчилер өз ишлери билен гүйменип, дүнйәден бихабардылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

БИХАБАРЛЫК [би:хабарлык], *сер.* Хабарсызлык.

БИХАЛ [би:ха:л], 1. Дини дүшүнҗә гөрә «кераматлы» манысында уланылян сөз. 2. Иш башармаян, говшак. *Потдыны сен бихалдыр хасап эдйәмиң?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шонуң билен биле, сен Атагы бихал билмегин* («Совет эдебияты» журналы). *Ине, шол гысянларың гаршысына чыкып, олары гылыҗы билен дерби-дагын эден ата-бабаның кесби-кәрини сен бихал гөрмегин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БИХАСАП [би:хаса:п], *сер.* Хасапсыз. *Онуң малы бихасапды.*

БИХАТА [би:хата:], *сер.* Хатасыз. *Ёла чыкды отлымыз, Хош гал, гидйән бихата* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БИХАЯ [би:хая:], *сер.* Хаясыз. *Бихая, масгара, иле гүлкүдир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Людовик хилегәр ве бихая сыясатчы болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

БИХАЯЛАНМАК [би:хая:ланмак], Хер хили эрбетлиге йүз урмак, утанҗы гачмак, хаясызланмак.

БИХАЯЛЫК [би:хая:лык], Бихая болмаклык, эрбетлиги йүзүне алмазлык, хаясызлык, утанчсызлык, шерменделик. *Гуванч бихаялык билен өзуниң бу харамзадачылыкларыны җенаят хем хасапламаян ялы болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бу нәхили бихаялык?!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

БИХАЯЧЫЛЫК [би:хая:чылык], *сер.* Бихаялык. *Эшитдим, ёлдаш начальник, барып ятан бихаячылык* («Совет эдебияты» журналы).

БИХЕПБЕ [би:хепбе], Иш оңармаян, иш-гүйчден бизар, бикәр, хепбесиз, говшак. *Хүнәрсиз, бихепбе адамыны халан гыз тапылармы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ай, менің бир өверликли кәрим ёкды, менің агам, иним ылымлы алым, хүнәрли болуп гитдилер, мен болса бихепбе болдум* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол барып ятан бихепбе дийсене* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

БИЧАК [би:чак], Ченденаша, чаксыз, өрән, эгирт. *Програм бичак агыр болуп чыкды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Ол тебигаты бичак говы гөрйәрди* («Мыдам тайяр» газети).

БИЧДИРМЕК I, Гейим-гежим тикмек үчин матаны ве ш. м. өлчедип кесдирмек. *Көйнек бичдирмек. Костюм бичдирмек.*

БИЧДИРМЕК II, *вет.* Эркеклик органының мәзини кесип айырдырмак.

БИЧЕМЕ [би:чеме], 1. Чемеси болмадык, чемесиз, тагашыксыз. 2. Өрән, артык, чаксыз. *Сазы бичеме говы чалян экениң* («Гөроглы» эпосы). ◇ Бичеме дәл — мүмкин, әхтимал, белки. *Бахар Хошгелдә дурмуша чыкайса-да бичеме дәл!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БИЧИЛМЕК I, Гейим-гежим тикилмек үчин мата ве ш. м. өлченип кесилмек. *Олар хер гүнде йүзлерче гейимиң бичилмегини үпҗүн этмелидирлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Маслахатлы бичилен дон гысга болмаз* (накыл).

БИЧИЛМЕК II, *вет.* Эркеклик органының мәзи кесилип айрылмак.

БИЧИМ, Бичилиш ягдайы, гөрнүши, фасон, бичүв. *Нәме үчин мунуң хеммесини бир бичимде этдикә?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИЧИМЧИ, Гейим, аякгап бичйән усса. *Ол өкде бичимчи.*

БИЧИМЧИЛИК, Бичимчиниң кәри. ягдайы. *Ишчилер ве инженер-техники ишгәрлер үчин бичимчилик-тикинчилик курсы ачылды* («Совет Түркменистаны» газети). *Тиз вагтдан соң оны иң жогапкәрли бичимчилик цехине өзбашдак ишлемәге гечирдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

БИЧИНМЕК, Өзүне гейим-гежим бичмек. *Ол Настяның көмеги билен өзүне көйнек бичинди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БИЧИШМЕК I, Гейим, аякгап бичмәге көмеклешмек.

БИЧИШМЕК II, *вет.* Эркеклик органының мәзини кесип айырмага көмеклешмек. *Овлак бичишмек.*

БИЧМЕК I, 1. Гейим үчин тикилйән затлары үлңи, форма боюнча өлчәп кесмек. *Дон бичмек. Гейим бичмек.* 2. *гөч. м.* Бир ишиң планыны дүзмек, кесгитли нетижә гелмек. *Бейле ише янашаңда, Илки өлчәп, соң бичмели* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Бага сейил этмегиң планыны өзүче өлчәп, өзүче бичди* («Совет эдебияты» журналы).

БИЧМЕК II, *вет.* Эркеклик органының мәзини кесип айырмак.

БИЧҮВ, 1. *сер.* Бичим. *Билине ак гушак гушанарды, депеси чүрүрәк, гадымы бичүвде тикилен телпегини геерди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Башындакы дүрли өвсүп дуран готазлы тахясы өзбек бичувиндеди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. *гөч. м.* Даш гөрнүш, сыпат, габара, форма. *Товугың хем юмуртгасының хеммеси бир бичүвдедир* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИЧӘРЕ [би:чәре], 1. Бириниң көмегине мәтәч, агыр ягдайдан чыкмага алач тапмаян, чәресиз, алачсыз. *Бичәре негрлери Америка әкидйән экенлер* (Орта асырлар тарыхы). *Илиңден гитсең авара, Шонда болар сен бичәре* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 2. Гөргүли, бетбагт, пахыр. *Гөзи яшлы бичәре, Тәк бир өзи отырды* (Шекспир, Отелло). *Ол бичәре кемпириң гүнәси нәме?* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Вах, мен бичәре оңа разы-ла!* («Совет эдебияты» журналы).

БИЧӘРЕЛИК [би:чәрелик], 1. Бириниң көмегине мәтәчлик, агыр ягдайдан чыкмага алач тапмазлык, чәресизлик, алачсызлык. 2. Гөргүли халда болмаклык, пахырлык, бетбагтлык.

БИШ-ДҮШ, Нахар тайярламаклык, нахар. *Дашкы биш-дүш эдилйән отагда чолук йигит нахар тайярлаярды* («Колхоз гүнлерн»). *Буларың бир нәчеси биш-дүш хәзирлемек хем чай гайнатмагың үгруна чыкдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол биш-дүше өрән өкде экени.*

БИШЕК [би:шек], Гүмансыз, хөкман, шексиз. *Ырс арап, яманлык этсе, бишек янар одумыза* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Хоссардан айралык ажы-ла бишек* (Б. Кербабаев, Айлар).

БИШИМ, Бишмеклик, етишмеклик дережеси. *Бу түвиниң бишими гөвы.*

БИШИРИЛМЕК, Ода тутулып я-да одуң үстүнде гайнадылып нахар ве ш. м. тайярланылмак, биширип хәзир эдилмек. *Чөрек биширилйән печь, азык сакланылян җай гуралы* («Совет эдебияты» журналы). *Нурҗаханың гапысында гоша газан атарылып, пишме биширилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БИШИРИНМЕК, Өзүң үчин биширмек, өзүң үчин биширип тайярламак. *Арабакешлер өзлерине нахар биширинйәрдилер* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БИШИРМЕК, I. Ода тутуп я-да одуң үстүнде гайнадып нахар, овкат тайярламак. *Биширен нахарларыны ийип доюп болмаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Эҗем чөрек биширмек үчин гитди. Нахарымы өзүм биширдим.* 2. Бир ериңи гызгын зада якмак. *Мырат элине чай дөкүп бишиripдир. Чәге аягыңы биширип баряр.* ◇ Сапагы биширмек — *сер.* Сапак II.

БИШИРТМЕК, I. Бирине нахар, овкат тайярлатмак. *Гоңшымызың машгалаасына нахар биширтдик.* 2. Бир ериңи ода я-да гызгын зада якдырмак.

БИШИШМЕК, , I. Бишип тайяр болуп бармак, тайын болубермек. 2. Сагдын, чыдамлы, мерт болуп етишмек, кәмиллешмек, түргенлешмек. *Бу гызлар мекдепде, пионер отрядында, медениет өйүнде, спорт ярышларында бишишипдирлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. *гөч. м.* Беркешмек, жебислешмек, мәкәмлешмек. *Отларда бишишен партиямыз бар, Партиям гелҗеге — өңе гараяр* (А. Хайыдов, Гөк асман). ◇ Мәши бишишмезлик — *сер.* Мәш. *Гөрйән велин, сениң билен мениң мәшим бишишҗек дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БИШМЕК, I. Нахар, овкат тайяр болмак. *Пишме бишер, гайнатма гайнар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Палав бишди.* 2. Етишмек (миве хакында). *Оглан ховлугар, тут вагтында бишер* (накыл). 3. Гаты гызмак, яныp бармак. *Гүнүң ашагында гезмекден яңа аркам бишди.* 4. Бир ериң гызгын зада янмак. *Сүйтде агзы бишен, сувы үфлэп ичер* (накыл). *Якма, бишерсиң, газма, дүшерсиң* (накыл). 5. *гөч. м.* Гайгы-гам чекмек, хорлук гөрмек. *Кимлер бу зулумда чүркенди, бишди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 6. *гөч. м.* Хер бир кынчылыга дөз гелип билмек, чыдамлы болмак. *Көп ерлерде болан, көп ерде ыган, дурмуш газанында бишен адамды* («Совет эдебияты» журналы).

БИЫГТЫЯР [би:ыгтыя:р], I. Ыгтыярсыз, ругсатсыз, ылалашыксыз. *Биыгтыяр ишден гитмек.* 2. Эрксиз, алачсыз. *Бегенч габагыны галдырман, пилиң элден сыпып барян йылманак сапыны биыгтыяр сыпалады. Шол ойлар, шол азаплар ядына дүшенде, Айсолтан биыгтыяр йылгырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БИЫНҖАЛЫК [би:ы:нҗалык], I. Бирахат, ынҗалыксыз. *Сораг билен оны биынҗалык эдәймәйин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Аладасы барлык, гайгы-үнҗүси барлык, ынҗалыгы ёклук, аладалылык. *Озалдан хем биынҗалык Черкезиң Пөкги вала түйс йүрегине дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БИЫНСАП [би:ынса:п], *сер.* Ынсапсыз. *Соң бу залым биынсап арапдан арыңы аларсың* («Гөроглы» эпосы).

БИЫНСАПЛЫК [би:ынса:плык], *сер.* Ынсапсызлык. *Сен ойланып гөр, бу нәхили биынсаплык!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БИЭДЕП [би:эдеп], *сер.* Эдепсиз. *Мен сизден хемме зада гарашярдым, эмма шейле биэдеп зада гарашмаярдым* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БИЭДЕПЛИК [би:эдеплик], *сер.* Эдепсизлик. *Жора жан, догрусы, сенде биэдеплик, ялталык бар* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Оглум, патышаның берен задыны шол бада ийәймек биэдеплик болар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Елда өрән кән биэдеплик эдени Каштанканың ядындады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БИЯРА [бия:ра], *бот.* Гавун ве гарпыз ялы бакҗа экинлериниң пазылы. *Бири-бирине тутушып гиден гөм-гөк бияралар дөрт-бәш әдим гиңлигинде газылан җояларың арасыны тапышдырып баряр. Гүр бияларың ичинде гоша юмрук ялы теркелер хем пейда болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Муртлары ал асмана азм урян гавун бияралары серлишип ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БК(б)П, *тар.* Бүтинсоюз Коммунистик (большевиклер) партиясы (1925—1952).

БЛАНК, Текстли ве шол текст боюнча долдурылмага дегишли графирленен кагыз.

БЛИНДА'Ж, *харбы.* Артиллерия ве миномёт окларындан горанмак үчин үстүң берк эдилип гурлан ерземин, букалга.

БЛОК I, *тех.* Агыр йүклери галдырмак үчин йөнекей гурлуш. *Блоклар йүклериң орнуны үйтгетмек үчин уланыляр* («Физика курсы»).

БЛОК II, *сыясы.* Дөвлетлериң, сыясы партияларың, топарларың билеликде херекет этмек үчин ылалашыгы, билелешиги. *Коммунистлер билен партияда дәллериң блогы.*

БЛОКГА'УЗ, *харбы.* Горанмак үчин даянч пункты болуп хызмат эдйән ве ок атмак үчин дегишли болан жай, ер.

БЛОКИРЛЕМЕК, I. *харбы.* Гуршап алмак, габамак. 2. *д. ё.* Айратын сигналларың көмеги билен ёлы беклемек, япмак.

БЛОКИРЛЕНМЕК, *харбы.* Гуршалып алынмак, габалмак. 2. *д. ё.* Айратын сигналларың көмеги билен ёлы бекленмек, япылмак.

БЛОКНО'Т, Кагызы йыртылып айрылян язув депдерчеси. *Эллери блокнотлы яш физиклер электрик механизмлериниң дашына үйшдүлер* («Пионер» журналы). *Векил окуң адыны блокнотына айратын беллик этди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

БЛУ'ЗА, Гушаксыз гейилйән гиң көйнек гөрнүшли иш гейими. *Эгни гөк блузалы, гүне агараң сарымтыл шляпалы, бугдайреңк даяв бир адам эллерини салгап, янындакылара ичгин гүррүң берйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

БЛУ'ЗКА, Аялларың юбка билен геййән гысга көйнеги.

БО, *сер.* Бов. *Бо, бу алмаң сүйжүҗедигини* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

БО'БРИК, Читилип докалан ялы йүзи түйжүмек, галың йүң мата. *Бобрикден тикилен пальто. Вобрик берк мата боляр.*

БОВ [бо:в], Гең галмагы, бегенжи аңладян үмлүк. *Хан күйли болса: — Бов, сен ниреде гезип йөрсүң? Мен гиҗе-гүндиз пикир эдйәрин ахыры — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БОГАЗ I, *анат.* 1. Гызылөдегиң ве дем алыш ёлларының башланян ери, дамак. *Богазың өрән оңат ачылыпдыр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Инди чөрек билен ярма-да богазындан гечмейярди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Богазы богмасаң, богаз дүйәни ювудар* (накыл). 2. Бойнуң өң тарапы, бокурдак. *Оны сыпдырман богазына сыртмак атмак герекди* («Совет эдебияты» журналы). 3. Кәбир бокурдаклы гапларың бойны. ◇ Богаз долмак — гөвнүң бозулмак, агласың гелмек, агың тутмак, гахар гелип я-да бегенип ювдунмак, хамсыкмак. *Онуң бегенжинден богазы долды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нөкериң йүреги авады, богазы долды, ювдукды* (Б. Кербабаев,

Чекишмән—бекишмез). *Нурсолтаның богазы долды, сөзүни довам эдип билмеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Богаз йыртып гыгырмак — *сер.* Гыгырмак. *Алты сопының богазыны йыртып, азана гыгырмасы нәме үчинкә?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Богаза тегек болмак — не бәрик, не-де аңрык, хич яна гидип билмән, богазда галмак. Богазы өллемек — бираз сув, чай ве ш. м. ичмек.

БОГАЗ II, *геогр.* Көл билен материгиң я-да ики деңзиң арасындакы инчеҗик сув бошлугы. *Азияны Америкадан Бериңг богазы бөлүп айыряр* (СССР тарыхы). *Одиссейиң гәмиси дараҗык богазда тас хеләк болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БОГАЗ III, Ынсан ве хайванларың ичинде чагасының эмеле гелен дөври. *Губа дүе богазды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Богаз сыгырлары минерал иймитлер — хек ве сүңк учы билен гошмача иймитлендирмек герек* (В. А. Трофимовский, Яш ири шахлы маллары өсдүрип етишдирмек). *Ол юртда болса бир богаз гечи галан экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БОГАЗБОССАН [богазбосса:н], Ортасы ромб шекилли ве гыралары гочак нагышлы палас гөли.

БОГАЛДАК, Елкен беркитмек үчин гәмилерде эдилйән бейик сүтүн. *Одиссей өзүни богалдага пугта даңмагы буйрук беripдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Батлы елиң дердинден бурав вышкасы эдил гәминиң богалдагының гүйчли гайларда болшы ялы ыраң атып жыгылдаярды* («Совет эдебияты» журналы).

БОГДАК, 1. Дәнеден ве ш. м. долы болмадык агзы богланчувал, торба ве ш. м. *Ат үстүнде ики богдак ун хем бар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Десселенен даңы, дессе. *Ол ики богдак гүл билен ики-үч саны оюнжак, бир гуты шоколад алып, вокзала таксили гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БОГДУРМАК, 1. Бир зады башга бирине даңдырмак, богуп баглатмак, десселәп баглатмак. *Гөрйән велин, бу маңа дессе богдурҗаг-ов!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бокурдагыны гысып, кынлык билен дем алдыртмак, богазыны гысып, дем алмакдан махрум этдирмек. *Йөне вели, сениң хәзирки ичи гүҗүкли теклибиңе берлип, өзүми богдурар ялы, мен бу жаны арзан баха хасап эдемок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БОГМАК, 1. Бир зады даңмак, десселәп багламак. *Жан огуллар, ене екеҗе гүн гайрат эдиң, от богмакдан хем дынарсыңыз!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дессе богян аялларың херекетлериңден, оракчыларың йүзлеринден, орикларың ялпылдысындан жөвзаның якып, говруп барянлыгы говүнйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ил агзыңы йыгып болмаз, челек агзыны — богуп* (накыл). 2. Бокурдагы гысмак, богазы гысып кынлык билен дем алдырмак. 3. Эрк-ыгтыярыны чәклендирмек, гысмак. *Бутхана ылмы пикириң чала йүзе чыкмагыны богупдыр* (Орта асырлар тарыхы). 4. Өңүни беклемек, багламак, гойбермән сакламак. ◇ Башыны богмак — *сер.* Баш I. *Белли бириниң башыны богсак боляр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БОГНАМАК, Богун-богун кесип бөлеклемек.

БОГНАЯКЛЫЛАР, *зоол.* Аяклары богун-богун мөр-мөжеклер топары.

БОГУК, 1. Гырылҗык чыкян, гырык, тутук (сес). *Ол гүррүң вагтында оңайлы бир сөз айтса я говнүне жай бир сөз эшитсе, богук сеси билен гүлүп, элини шол түйлере етирерди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Егорҗык! Егорҗык! — дийип, ики саны сесиң богук пышырдысы эшидилйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. *гепл. д.* Боглуп гойлан, богулгы. *Богдакларың агзы богукды.*

БОГУЛМАК, 1. Даңылмак, багланмак. 2. Демиң тутулмак; сесиң гырылҗык болмак, гырылмак. *Ол өзүниң боглан ялы гырык сеси билен: — Гүррүң нәме хакын гидйәр — дийип сорады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 3. Бокурдакдан алнып гысылмак, дем алмагы кынлашмак. *Йүрегиме галып болан бир күйи бир за бада дашыма чыкармасам, боглан пишик ялы дырҗ лап мениң ич гошумы ган өйдүрйә ахыры* («Совет эд бияты» журналы). 4. Эрк-ыгтыярың чәклендирилме гысылмак.

БОГУЛЫК, Богы этмек үчин эдилен герекли йүп, ба ве ш. м. зат. *Ол богулык үчин ики пенҗе ёрунжа орды*

БОГУМ-БОГУМ, Көп богунлы. бир нәче богунлы *Богум-богум болуп, узалып гидйән сырдам гамышла онуң гөзүне гөрнүп дуран ялыды* («Совет эдебияты журналы).

БОГУМЧЫ, *бот.* Балдагы гызыл, богум-богум, ер язылып өсйән хашал от.

БОГУН, 1. Организмиң овнук бөлекleриниң бирлеш йән ери; элиң, аягың овнук сүңклериниң бири-бири би лен биригишйән ери. *Онуң гара, дузлы палчыгы, эп -эсли улулыкда болан көли эмеле гетирйән дуз лы сувы гурагыры, билагыры, богун хем-де дамар ке селлерини бежермекде ярамлы серишдедир* («Сове Түркменистанының аяллары» журналы). *Күшгленин перзиси, аты, рухы, пили ве башгалары агачдан, гой нуң богун-сүңклериндендир* (А. Говшудов, Мәхри—Ве па). 2. Гамыш, гаргы ве ш. м. өсүмликлериң балдакларындакы бөлүмлер. 3. *грам.* Сөзлериң чекимли сеслери боюнча бөлүнйән бөлеги. *Сейдиниң хемме дөртлемелериниң богун санлары дең дәлдир* («Эдебият»). *Бу сөзлери ол богунлара бөлүп, яңсы билен айтды* (Н. Жумаев, Ак дерек). ◇ Богны ысмазлык — 1) бир зада эрк эдип билмезлик, гайраты чатмазлык, бир ише хөтде гелип билмезлик. *Бу гезек хем гөз-гөртеле ялан сөзлемәге онуң богны ысмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол бәрден баранда, Артыгың өйде ёклугындаңмы я Шекериң өйделигинденми — бир хили богны ысмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) дөзүп билмезлик, эл дегрип билмезлик. *Онуң достуна зыян етирмәге богны ысмаз.* Ачык богун — чекимли сесе гутарян богун. Япык богун — соңы чекимсиз сесе гутарян богун.

БОГУШДЫРМАК, Богуп чыкмак, десселәп чыкмак. *Оларың ики-үч гүн мундан озал ятыран отларыны колхозчылар богушдырярлар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БОГУШМАК, 1. Бирине бир зады даңмага, багламага, богмага көмеклешмек. *Мырат эҗесине беде богушяр.* 2. Бири-бириңи богмак, якалашмак, басалашмак.

БОГЫ, 1. Даңлан дессе, петде, даңы (от, ёрунжа, пул, кагыз ве ш. м. хакында). *Мен дөрт богы от гетирдим.* 2. Бир задың агзыны даңмак үчин уланылян йүп, баг. 3. Аялларың башларыны даңян даңысы, яглыгы, башбогы. *Инчемикдир онуң ёгын гөвреси, Аякда көвүш ёк, башында богы* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БОЗ, Чалымтыл (реңк). *Боз ат. Ак инер чөкмесе, боз мая гаймаз* (накыл). ◇ Боз мейдан — хениз экилмедик, өзлешдирилмедик мейдан. *Боз мейданда хасыл кән битер* («Колхоз гүнлери»). *Сувдан ганып, таба гелен боз ере, Колхозчының пак зәхмети нур сачды* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). *Сүрлен ерлериң 140 гектары тарп ве боз ерлерден өзлешдирилди* («Совет Түркменистаны» газети). *Хайда өңе, полат атым. Боз чөллери баг эйлели!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Гөвхере тай боз ермизиң, Пагта, бугдай, арпасы кән* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БОЗАГАН, *бот.* Эсасан сүбсе үчин пейдаланылян, овнуҗак дәнели пүрли өсүмлик. *Мылайым бахар шемалы бозаган билен гараганың туршумтык ысыны гарышдырып гетирйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БОЗАГАНЛЫК, Бозаганың көп битен ери. *Бозаганлык ер.*

БОЗАРМАК, Чалымтыл реңк алмак, боз реңке өврүлмек. *Гуванҗың йүзи бир гызаряр, бир бозаряр, ол нәме дийжегини хем билмеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сары, шал гейнен бир гыз, докуз яшлы гейнүвли огланың элинден тутуп, машындан чыкды, шәхериң сөкүлен, бозаран өйлерине үнс билен гарады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БОЗГАК, Агзалачылык дөредип йөрен, тертип бозуҗы, башбозар, йыкгынчы. *Дайханлар бирлешип, экиш башланда, Бозгаклар бар болса, маңа табшырың!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ол барып ятан бозгак экен* («Совет эдебияты» журналы).

БОЗГАКЛЫК, Агзалалык дөретмек билен мешгул болмаклык, тертип-дүзгүни бозуҗылык, гара йүреклилик, башбозуҗылык. *Мен ол бозгаклыгың ичинде ёк!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Нәмәлим, надан топарларың бозгаклык чыкармагына чыдап болмаз* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Мениң йүрегимде зерреҗик бозгаклык болман, мен багтлы яшайыш ёлуна гадам урян ахыры* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БОЗГАКЧЫЛЫК, *сер.* Бозгаклык. *Князь бозгакчылыкларындан адамының өмри гысгалды* (СССР тарыхы). *Пишеси хем бозгакчылык дөредип йөрмек экен* («Совет эдебияты» журналы).

БОЗГУЧ, Хаты өчүрмек, сүпүрмек үчин резин.

БОЗДУРМАК, 1. Бир зады йыкдырмак, даргатдырмак. *Ховлының агач диварыны боздурдылар.* 2. Ишлемегини кесдирмек, ишлемекден гоймак, дөвдүрмек, заялатмак. *Приёмныги дүзетдиржек болуп боздурыпсың.* 3. Өчүрип айырдырмак, сүпүртмек. *Ол адыны списокдан боздурыпдыр.* 4. *гөч. м.* Елдан чыкартмак, азгынлыга йүз урдуртмак, аздырмак. *Эгер оглуңа хай диймесең, хумарбазлара оны боздурарсың.*

БОЗЛАМАК [бо:зламак], 1. Мылайым сес билен сокдурып сесленмек (дүе, көшек хакында). *Дүе бозлап, ат кишңәп, Жанлылык дөреди дашда* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Көшегиниң сокдурып бозлаян нәзик сеси гулага гелйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Зарын сесленмек, нала чекмек. *Бозлап аглаяр велин, йүрегими паралап баряр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БОЗЛАТМАК [бо:златмак], 1. Бозламага сезевар этмек, бозлап йөрмегине себәп болмак. *Дүйәни бозлатмак.* 2. *гөч. м.* Зарын сеслендирмек, нала чекдирмек.

БОЗЛАШМАК [бо:злашмак], 1. Бир нәче болуп бозламак. *Жеренлерц гезер дүзде, Бозлашар дүелер бозда* («Гөроглы» эпосы). 2. *гөч. м.* Зарын сесленишмек, нала чекишмек.

БОЗМАК, 1. Бир зады йыкмак, даргатмак. *Душманлары даргадып, хөвүртгесин боздулар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Сандан чыкармак, дөвмек, заяламак. *Машыны бежержек болуп бозмак.* 3. Өчүрип айырмак, сүпүрмек, өчүрмек. *Резин билен бозуп айырмак.* 4. Бирини аздырмак, яман ёла салмак, ёлдан чыкармак. *Яман дил ил бозар, яман аяк — ёл* (накыл). ◇ Рахатлыгы бозмак — *сер.* Рахатлык. *Гелип мениң рахатлыгым бозярсың!* (Шекспир, Отелло). Үмсүмлиги бозмак — *сер.* Үмсүмлик.

БОЗУК, 1. Сандан чыкан, дөвүк, заяланан. *Алтын, күмүш гөзеллериң шайыдыр, Гоч йигитлер бозук жая серетмез* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Жигимиң оюнжак түпеңи бозук ятыр.* 2. Елдан чыкан, азгын, бетниет. *Өй эсиниң оглы бозук хем ахлаксыз адамды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Гөвни бозук — *сер.* Гөвүн. Кейпи бозук—*сер.* Кейп. *Кейпимиң бозук вагтында сен мени гүлдүрдиң* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). Ниети бозук — *сер.* Ниет. *Ол, пәли яман, ниети бозук адам.*

БОЗУКЛЫК, 1. Саз дәллик, хараплык. 2. Азгынлык, бетниетлик, ахлаксызлык. *Аяла эсгермезлик билен гарамак, хормат гоймазлык ве чагалара жогапкәрсизлик билен гарамак, жынсы бозуклыгың эсасы болуп билер* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

БОЗУЛМАК, 1. Йыкылмак, даргамак, сөкүлмек. *Жайларың эйваклары бозулып айрылыпдыр.* 2. Дөвүлмек, енҗилмек, заяланмак. *Репродуктор бозулыпдыр.* 3. Пытрамак, дагап гитмек. *Йыкылып ордам бозулды, Дәли көңлүм серхош олды* («Гөроглы» эпосы). 4. Ахлаксыз болмак, бетниет болмак, азмак. *«Бозуланың өңүнден, дүзүлениң соңундан» накылына эрйәрмиң?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 5. Гайгыдан я-да шатлыкдан яңа гөзе яш айламак, толгунмак, хапа болмак. *Гызым, бозулма-да, ягдая серет, Ховлукма, дарыкма, бар-да пикир эт* (А. Кекилов, Сөйги). *Антон ага бозулып, йүзүни ашак салды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

БОЗУШМАК, Йыкышмак, даргадышмак, сөкүшмек. *Мен олара теләр бозушдым.*

БОЗ-ЯЗ: боз-яз болмак — утанмак, йүзүң гызармак. *Мухаммедиң йүзи боз-яз болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бу гелшиксиз ягдая йүзлери боз-яз болан Нурҗахан хениз өзүни растлап билмәнди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

БОЙ, 1. Адамың гөвресине я-да бир зада дегишли узынлык, бейиклик. *Боюң зыбадыр еке чынардан* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Говагың ини бир метр, бойы үч метр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). 2. Өсүш, кәмиллешиш процеси. *Говачаның бир нәчеси энтек инини, боюны кемаллы алмандыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Он бәш яшлы Түркменистан, Өсүп баряр боюң сениң* (Дурды Гылыч, Гошгулар). 3. Сув якасы, кенар я-да бир задың угры. *Яп бойларының хер еринде бир дүйп тут, узакдан болса хеллевлэп эрик агачлары гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 4. *гөч. м.* Дурмуша чыкмадык, өйленмедик. *Бири хем бой, жеми дөрт гызы бар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Болгусыза барынчаң, бой отургын өлинчәң* (накыл). ◇ Бой алмак — етжек дережесине ченли өсмек. *Говачаларың бой алшы ве хасылланышы өрән говы болды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Ел бойы — *сер.* Ел. Йыл бойы — *сер.* Йыл. *Йыл бойы зәхмет чекйән* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Өмүр бойы — *сер.* Өмүр. *Мунуң үчин ол өмүр бойы үнҗүли болды* («Совет эдебияты» журналы).

БОЙБОДРАН, *бот.* Балдагы инче, телпекләп өсйән, сары гүлли порсы ыслы от.

БОЙДАН-БАША, Башдан-аяк, башындан ахырына ченли, хеммеси. *Зелилиниң «Болса» диен шыгры бойдан-баша мертлик ве жомартлыга дегишлидир* («Эдебият»). *Бойдан-баша эгин-башы гарады* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БОЙДАШ, 1. Бойы дең болан. *Барып эҗеси билен бойдаш болуп дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гөвре ослагсыз ерде оның билен бойдаш болды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Дең-душ, жора, дең-деш (гызлар хакда). *Айып болар, бойдашдан галмаклык ыза* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бойдаш жан, мениң гүнәми геч!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БОЙДӘНЕ, *бот.* Бугдай ялы дәнели, экилйән ыслы өсүмлик.

БОЙКОТ, 1. Дөвлет, гурама, эдара билен я-да айры бир адам билен хер бир хили гатнашыгыны кесмекден я хем шолары бүтинлей эсгермезликден ыбарат болан сыясы ве ыкдысады гөреш тәри. 2. Протест билдирмек алараты хөкмүнде араңы кесиш, йүз дөндериш.

БОЙКОТЛАМАК, Бойкот этмек.

БОЙЛАМАК, Сувуң, чукурың чуңлугыны боюң билен өлчемек. *Сувуң чуңлугыны бойлап гөрмек.*

БОЙНАМАК, 1. Бой алмак, өсмек. *Ойнап эксең, бойнап битер* (накыл). 2. Елдан чыкмак, угрундан совулмак (чапылян ат хакында). *Шол бармана бир ябы бойнап, хатара дүйән арасына урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Ише өвреншмек, ише эндик эдип башламак (мал хакда). *Яш өкүз ише бойнады.*

БОЙНАТМАК, 1. Бой алдырмак, өсдүрмек. 2. Елдан чыкармак, совдурмак.

БОЙРА, 1. Сувда битйән узын балдаклы гамыш писинт өсүмлик. 2. Өсүмликден өрүлен дүшек. *Гетирен йылгын бойраларыны ве үч-дөрт саны агажы хем пейдаланып билмедилер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Олар бир стакан чай иченлеринден соң, бойраның үстүнде сүйнүп, хорламага башладылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БОЙЧЫ, Сув бойланян чөп, сувуң чуңлугы өлчелйән чөп. *Гүндизине ол хышадан бойчы эдип, Сувуң елесинден гойберди оны, Эмма таразының гөвгүнли сеси Оны гойбермеди, бойчы эт бийип* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БОКА'Л, Чакыр я-да сув гуйлуп ичилйән гап. *Бокала «Мадера», «Тербаш» дөкдулер* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Нуры бокаллара шерап гуюп башлады* («Совет эдебияты» журналы).

БОКС, *спорт.* Айратын дүзгүн боюнча юмшак эллик билен бири-бириңи уруп, ики саны спортсмениң арасында алнып барылян сөвеш.

БОКСЧЫ, Бокс билен мешгулланян спортсмен. *Соңабака ол боксчулар ялы, юмругыны дүвүп, дүв-дүв топулып башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БОКУР, Гысга боюн, гысга боюнлы, бокурдагы ичине гидип дуран. *Бейлекиси болса бойны бокур, гөзи чукур, бурунлак узын адамды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БОКУРДАК, *сер.* Б о г а з I. *Дем алнанда, тозан бурна ве бокурдага гирйәр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат) *Өвез, хованың бу ягдайында сениң чөрек ненең бокурдагыңдан гечйәр?* («Колхоз гүнлери»). ◇ Б о к у р д а г ы ң г у р а м а к — 1) гаты сувсамак; 2) гаты көп агламак, аглап сесиң гырылмак. *Илли, гызыңы элиңе алсана, оның бокурдагы гурады* («Токмак» журналы). Б о к у р д а г ы н д а с у ң к б о л у п г а л м а к —бир зат хакда өмүрлик ахмыр (өйке, кине) галмак. Б о к у р д а к д о л м а к — *сер.* Б о г а з. *Оның бокурдагы долуп башлады* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары).

БОЛ, Артыкмажы билен бар болан, етерлик болан, көп. *Гүнүң бол шөхлеси оба яйраяр* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Затлар өрән арзан ве бол* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бол битсе галлаң, ол сениң тыллаң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Өсдүрйәрис бол хасыллы говача* (А. Хайыдов. Гөк асман).

БОЛАЛМАК, *сер.* Б о л а м а к.

БОЛАМАК, Бол болмак, етерлик болмак. *Базарда гөк өнүмлер болады. Өң сейрек тапылян харытлар хәзир болады.*

БОЛАР-БОЛМАЗ, Хич зада ярамаян, бидерек, овнук, майда, әхмиетсиз, угурсыз. *Оларың өз араларында болар-болмаз жеделлер хем чыкярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БОЛАРМАК, *сер.* Б о л а м а к.

БОЛАТМАК, Етерлик үпжүн этмек, бол этмек.

БОЛГАРЛАР, Болгария Халк Республикасының ерли халкы, эсасы илаты.

БОЛГУСЫЗ, Овнук-ушак, әхмиетсиз, ужыпсыз, бидерек, угурсыз, бош. *Обаның орта гүрпүндэки демирчи уссаның болгусыз дүканының төверегинде жанлы хереket башланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Вася болгусыз зада гахарланяр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Үстүне абаныр гелйән уллакан ховп оларың хич бирини гызыкландырман, овнук меселелер барада болгусыз гүргүң этдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БОЛГУСЫЗЛЫК, Угурсызлык, әхмиетсизлик, бидереклик, ужыпсызлык. *Болгусызлык этмели дәл. Болгусызлык билен гүррүң этмек.*

БОЛДУМЛЫ, Өсгүн, битгин, даяв. *Болдумлы битен говачалара серетдигиңче середесиң гелйәр* («Колхоз гүнлери»). *Болдумлы хасыл эмеле гетирен үзүмлериң бир яныңдан гирен Аллалы пар азажык салымың ичинде ишини битирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Болдумлы чага.*

БОЛДУРМАК, 1. *сер.* Г у ҝ а р т м а к. 2. Екдан бар этдирмек, тапдырмак. *Болдуран хем аял, гүлдүрен хем аял* (накыл).

БОЛЕЛИН [болели:н], Долы канагатландырып билйән, етерлик дережеде болан (зат хакда). *Болелин сувлы болмаклыгы бизиң халкымыз асырлар бойы арзув эдип гелди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

БОЛЕЛИНЛИК [болели:нлик], Долы канагатланарлык, бол-телкилйк, зада мәтәч дәллик. *Хава, гыз, болелинлик өзи-хә говы затдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БОЛИ'Д, *астр.* Өрән улы метеор.

БОЛЛУК, Көп мукдарда барлык, мадды ягдайың говулыгы, болелинлик, артыклык. *Обамызда боллук билен саглык жошяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гүн өзүниң шөхлесини боллук билен яйрадып башлады* («Совет эдебияты» журналы).

БОЛМАК, 1. Энеден догулмак, дүнйә инмек, эмеле гелмек. *Тәзе болан гузулары вагтлы-вагтында эмдирмеклиге пионерлер көмек бердилер* («Мыдам тайяр» газети). 2. Гатнашмак, бармак. *Йыгнакда болмак. Ишде болмак.* 3. Бир ерде көп вагт яшамак, дурмуш гечирмек, гезмек. *Пушкин Петербургда болан йыллары (1817—1820) рухы тайдан чалт өсди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 4. Гутармак, тамамламак. *Мен М. Горькиниң «Әне» романыны окап болдум.* 5. Көмекчи ишлик функциясында гелип, ашакдакы ялы уланыляр: а) ысныпып гелйән исимлериниң манысы билен багланышыклы хереketи аңладяр. *Чопан болмак, мирап болмак, жем болмак, вежера болмак, кесел болмак;* б) ысныпып гелйән ишлиги билен бирликде, гымылдының болуп гутаранысыны аңладяр. *Барып болмак, гөрүп болмак, ичип болмак, ийип болмак;* в) ысныпып гелйән ишлиги билен модаллыгы гөркезйәр. *Бу дагдан гечип болармы? Машыны бу ерден сүрүп болмаз.* ◇ Б о л м а ж ы с ы б о л м а к — етжек дережесине етмек, хондан бәрси болмак (отрицатель гылык-хәсиет хакда). *Ничикми, екерәк өйде гызыл-чызыл гөрәйдиги, бар ондан соң ол болмажысы боляр* («Токмак» журналы).

БОЛМАСА, «Болмак» ишлигиниң шерт формасының ёклук галыпы; гаршылыгы, шерти аңладян баглайжы көмекчи. *Болмаса бу ерде совукдан гейимиң ве дүшегиң нәче галың болса-да, гатап галаймак кын дәлди* («Совет эдебияты» журналы).

БОЛСА, «Болмак» ишлигиниң шерт формасы; гаршылыгы гөркезйән баглайжы көмекчи. ◇ «Б о л с а д ы» э к м е к — *сер.* Э к м е к. *Мениң йүрегим «болсадыны» экйәрди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *«Болсады» эксең, «кәшгәди» гөгәр* (накыл).

БОЛТ, Бир ужы берчинли, бир ужы хырлы гайка. *Говшан болтларыны товлашдырып беркитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Энебай: — Ата, кичи болтлара*

гелйән ачарың бармы? — дийип сорады (Б. Гурбанов, Душушык).

БОЛУШ, Өзүни алып барыш, гылык-хәсиет, ягдай. *Хер ким бир болушдп гечйәр бу ёлы* («Совет эдебияты» журналы). *Ёри, Мыралы, бу нә болуш!* (Мыралы).

БОЛЧУЛЫК, *сер* Б о л л у к. *Азат ве шатлыклы зәхмет азык өнүмлериниң болчулыгыны дөредйәр* (Орта асырлар тарыхы).

БОЛЬШЕВИ'ЗМ, В. И. Ленин тарапындан ишленилип дүзүлен революцион пролетар херекетиниң ве пролетариат диктатурасының теориясы ве тактикасы.

БОЛЬШЕВИ'К, Ленин таглыматыны, большевизми тутанъерли довам этдиржи. *ССКП члени Чары Пөкгениң гражданлык уршуна хем гатнашан көне большевикдигини гөркезди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ягдая болшы ялы баха бермек большевиклере мынасып гылыкдыр* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БОЛЬШЕВИКЛЕРЧЕ, Большевиклер ялы, большевистик принцип боюнча. *Йыгнакларда большевиклерче чыкыш этмек герек.*

БОЛЬШЕВИСТИК, Большевиклере хас болан, большевизмиң принциплерине эсасланян.

БО'МБА, Партлайжы жисимден ичи долдурылан ярылян снаряд., *Гөзел шәхерлере бомбалар дүшди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Топ, пулемёт ве бомба сеслери бүтин төвереги әңдиредйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

БОМБАЛАЙЖЫ, Бомба ташлаян, бомба ташлап ховадан хүжүм эдйән (самолёт хакда). *Бомбалайжы самолёт.*

БОМБАЛАМАК, Бомба ташламак, бомба ташлап ховадан хүжүм этмек. *Душманың харбы объектлерини бомбаламак.*

БОМБАЛАНМАК, Бомба ташланмак, бомба ташлап ховадан хүжүм эдилмек. *Харбы объектлер бомбаланды.*

БОМБАЛАТМАК, Бомба ташлатмак, бомба ташладып ховадан хүжүм этдирмек.

БОНАПАРТИ'ЗМ, Бири-бирине душман сынпларың арасында яллаклап, өзи-де хемише капиталистлери голдаян, харбы гүйже даянян буржуаз сыясат, шейле сыясаты йөредйән хөкүмет.

БОНАПАРТИ'СТ, Бонапартизмиң тараплары.

БОРАГАН, *сер.* Б о р а н. *Бораганың ичинде энтәп нә көрүң бар дийсене* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

БОРАК, *бот.* Малың иййән юмшак отуның бир гөрнүши.

БОРАН [бо:ра:н], Сыргынлы ел, ыгаллы совук хова. *Ажы ел гар билен совуряр боран* (К. Ишанов, Ватан үчин).

БОРЖО'М, Екумлы минерал сув.

БОРЖАК [бо:ржак], *бот.* Евшан писинт сырдым өсйән, яшыл реңкли пурлы өсүмлик, гызылжа.

БОРОНА', *оба х.* Ери малаламак үчин уланылян оба хожалык гуралы. *Гураллар бороналардан, азаллардан ыбарат болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Олар сүрлен, борона урлан ерлерде галан-гачан чайырлары, хашал отлары, яндак көклерини чөплейәрдилер* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Саг гапдалы болса — хениз ялазы, диңе йүзүнден борона дишлери йөредилип, йыгжам чызмык болуп ятан текиз говача мейданыды* («Совет эдебияты» журналы).

БОРОНАЛАМАК, Сүрлен ери борона билен текизлемек, борона басмак. *Сүрлен ерлери бороналамак.*

БОРОНАЛАНМАК, Борона билен эндиган эдилмек, борона басылмак. *Сүрлен экин мейданларының хеммеси бороналанды.*

БОРОНАЛАТМАК, Сүрлен ери борона билен эндиганлатмак, борона басдырмак. *Сүрлен говача мейданыны бороналатмак.*

БОРОНАЛАШМАК, Бирине борона басмага көмеклешмек, борона басышмак.

БОРТ, Йүк машынының, гәминиң ве ш. м. йүк йүкленйән ериниң төверегиндәки агачдан я-да демирден эдилен гермев. *Машының бортундан япышып мүнмәге мәжалының галмандыгы үчинми, ол геле-гелмәшине кабина мүнди* («Совет эдебияты» журналы).

БОРТМЕХА'НИК, *ав.* Авиация механиги.

БОРТПРОВОДНИ'К, *ав.* Самолётда ёлагчылара хызмат эдйән граждан хова флотуның ишгәри.

БОРТРАДИ'СТ, *ав.* Авиация радисти.

БОРЧ [бо:рч], 1. Берги. *Йигит бар, дөвлет эеси, Борч эдип эгне гееси* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Борҗа батмак. Борҗа галмак.* 2. Везипе, кәр. *Ган дөкүп алнан азатлыгымызы, Горамак, сакламак бизиң боржумыз* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ине, яңҗа обамыздан гелдим мен, Солдатлык боржума башладым ене* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Мукаддес борч.* 3. Берлен сөз, эдилен вада. *Хер бириси өзүне борч эдинди, Көп адама йш өвредип билмеги* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

БОРЧЛЫ [бо:рчлы], 1. Боржы бар болан, бергили. 2. Бир зады ерине етирмеклиги өзүне борч эдинен. *СССР-иң хер бир гражданы жемгыетчилик, социалистик эечилиги горап сакламага ве берклешдирмәге борчлудыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Партия гурамалары өңде барыҗыларың ыш тежрибесини, ылмың газананларыны гиң йайратмага борчлудырлар* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Эдилен ягшылык үчин миннетдар болан. *Өмрүм бойы борчлудырын мен саңа* (Б. Кербабаев, Айлар).

БОРЧНАМА [бо:рчна:ма], Язув үсти билен бойна алнан борч, вада. *Шол айда коллектив пландан дашары өнүм бермек барадакы борчнаманың үчден бирине барабар өнүм ишләп чыкарды* («Совет Түркменистаны» газети).

БОРЩ, Ичине гөк өнүм атылып бширилйән чорба. *Борщ ийиң, пити хем эрбет дәл* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БОСА-БОС, Башлы-барат гачыш, гача-гач, босгун.

БОСА-БОСЛУК, Башлы-барат гачмаклык, гача-гачлык. *Бир бар экен, бир ёк экен, бир вагт боса-бослук эден бир юрт болан экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БОСАГА, 1. Гапының ашак бөлегиндәки кеселигине пола беркидилип гойлан агач. *Тамың босагасындан әтлән, бир гарры ве гирди.* 2. Ваканың, ягдайың өң яны, башлангыҗы. 3. Гәминиң йүзмегини кынлашдырян, деряның дүйбүндәки дашлы бейиклер. *Днепр босагаларында харытлар ве гайыклар кенар билен чекилип гечирилипдир* (СССР тарыхы).

БОСГУН, Көп болуп гачянлар, көп болуп гачып барянларың топары, гача-гачлык. *Босгунлар чем гелен ерде яшапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Немецлерин босгунлары гирсе сүрен тапман, ибиртде-зибирт болуп, топ окларының астында мынҗыраярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БОСГУНЧЫ, Босуп барянлар, гачып я-да бир угра эңип барянлар, босгуна гатнашыҗы. *Халназар босгунчылары ызына гайтарып, Гүн ортадан агандан соң, обасына етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БОСГЫ, *сер.* Б о с г у н. *Халк босга дүшмесин, гачмасын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БОСДУРМАК, Гача-гачлык туруэмак, гача-гачлыга сезевар этмек.

БОСМАК, Босгун болуп гачмак, топар-топар болуп юрдуны ташлап гачып, гөчүп гитмек. *Обаның улудан-кичи хеммеси гума тарап босупдыр.*

БОСОНО'ЖКИ, Өкҗе ве бурун тарапы ачык еңил яз аякгабы.

БОССАН [босса:н], Гөк экинли мейдан, гавун-гарпыз экини, бакҗа. *Лиза боссаның ичи билен мейдана бака ылгады* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Сөйгүли меканым, эй Түркменистан! Колхозың мейданы баг билен боссан* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

БОССАНЧЫЛЫК [босса:нчылык], Оба хожалыгында гавун-гарпыз, хыяр ве ш. м. экеранчылыгыны өсдүрмеклик, бакҗа экинлери экилен ер. *Дерялары ве көллериң боюндакы яз сувларындан долян чөкетлериң көп бөлеги боссанчылык үчин уланылып билнер* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

БОССАНЫ [босса:ны], Палас нагшы. *Олар инди боссаны, гочаҗык, халыяран, гүляйды ялы палас нагышларыны уланярлар* («Совет Түркменистаны» газети).

БОСТО'Н, Екары хилли костюмлык йүң матаның бир төрнүши. *Гараның эгнindәки бостон костюмы Мырады гең галдырды* («Токмак» журналы).

БОТА'НИК, Ботаника ылмындан специалист.

БОТА'НИКА, Өсүмликлер хакындакы ылым. *Ботаниканың өсүмликлери өврениши ялы, зоология хем хайванлары өвренйәр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Греклер ботаниканы, тарыхы өвренипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

БОТАНИКИ, Ботаника ылмына дегишли болан. *Гербарилери ботаники прес аркалы гечирмек герек* («Пионер» журналы). *Ботаники баг.*

БОТИ'НКА, Келте гончлы багҗыклы аякгап. *Мәлик ботинкасыны силкип чыкарды* («Пионер» журналы). *Дурдымырат: — Эҗе, тамдан мениң ботинкам билен долакларымы алып гел! — дийип гыгырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БОТЛАМАК [бо:тламак], Дүйәниң көшеги болмак, көшеклемек. *Губа дүе богазды, бу вагта ики-үч ботларды — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Яңырак ботлан дүе көшегини ысырганып, абшарып дур* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БО'ТЫ, Бейик гончлы аял галошы. *Кимиңдир бириниң ак ботулы аягыны ыралап башлайшына Вася гөзүни айырман әңедип дурды* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

БО-ХО'В [бо-хо:в], Гең галмагы аңладян үмлүк. *Бо-хов, бу-да бу гүн сейле чыкыпдыр-ов!* («Совет эдебияты» журналы).

БО'ЦМАН, Харбы гәмилерде кичи командир.

БО'ЧКА, Сувуклык гуймак үчин агачдан я демирден ясалан гап, челек. *Бир тарапда небит бочкасы дурды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Бочкалар долудыр ары балындан, Теләрлер титрейәр гурчук гүлүнден* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

БОШ, 1. Ичине хич зат салынмадык, долдурылмадык. *Гочмырат столуң бир четинде дуран бош кәселере хем чакыр гуюшдырыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Хич ким тарапындан эеленмедик, эесиз. *Хич бир бош курси ёк, хемме ер долы* («Совет эдебияты» журналы). 3. Экин экилмедик, хич зат гөгермедик, пейдаланылмадык. *Ине, шу шәхериң дуран ери яңы-якында хем тозап ятан бош мейданды* («Совет эдебияты» журналы). 4. Зәхмет билен мешгулланмаян, ишсиз, бидерек. *Хошгелди бош гезмели болан бир нәче гүнүни бош гечирмеди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 5. Гиң, гысмаян. *Туфлим аягыма бош боляр.* 6. Багланмадык, даңылмадык. *Дүелериң аягы бошды.* 7. Болгусыз, әхмиетсиз, манысыз, эсассыз. *Бош гүпүләп гүрледи* («Токмак» журналы). ◇ Агзы бош — *сер.* Агыз. Башы бош — *сер.* Баш I. *Башы бош аял.* Бейниси бош — *сер.* Бейни. *Өзи яш, бейниси бош* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). Эли бош — *сер.* Эл. *Мыхманың өңүнде аш гой, ики элини бош гой* (накыл).

БОШАМАК, 1. Бош болуп галмак, бир задың ичи бош болмак. *Гонан самолётың ичи кем-кемден бошаярды.* 2. Азат болмак, азатлык алмак. *Белки, түссаглар хем бошар?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дүнйә зәхметкешлериниң гелди бошажак вагты* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Көне дүнйәң дүзгүнинден бошаян көп* («Октябрь ялкымы»). 3. Везипеден, ишден чыкмак, ишден айрылмак. 4. Даңылгы, баглангы ягдайындан айрылмак. *Дүе бошапдыр.* 5. Бош болмак, говшамак. *Тигриң бошан гуршавыны беркитмек.*

БОШАНМАК, 1. Даңыдан бошап гитмек, йүпүни үзмек, багындан сыпып гитмек. *Дүе болса бошаныр, багыны сүйрәп гидипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Сыгыр бошаныпдыр.* 2. *гөч. м.* Азатлыга чыкмак, азат болмак. *Хабар алып тәзелериң пендинден, Бошанавер көнелигиң бендинден* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БОШАН, 1. Говшак, угурсыз, болгусыз. *Бошаң адам.* 2. Дагап дуран, пытрап барян, юмшак, берк дәл. *Бошаң керпич. Бошаң топрак.* 3. *сер.* Бошланъ 2.

БОШАНЛЫК, 1. Говшаклык, угурсызлык, болгусызлык. 2. Пытрап дуранлык, берк дәллик, юмшаклык. *Топрагың бошаңлыгы.* 3. *сер.* Бошаңлык 2.

БОШАТМАК, 1. Бир задың ичини бош гоймак, ичиндәки затлары айырмак, ичинден чыкармак. *Сиз галаны бошадып, табшырып гитмели* («Совет эдебияты» журналы). 2. Даңысыны чөзүп гойбермек, багыны чөзмек. *Эндамларында дер бугарян өкүзлери чархдан бошадып, от күдесиниң көлегесине гетирди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гөләни бошадып гойбериң.* 3. Азат этмек, эрк бермек. *Казаклар түссаглары бошадыпдырлар* (СССР тарыхы). 4. Бирини ишден, везипесинден айырмак, чыкармак. *Оны везипесинден бошатдылар* («Колхоз гүнлери»). *Хәзириң өзүңде арзаңы язып билерсиң, бошадарыс гойбериберерис! — дийип, Катя сакланып билмән торсарды* («Совет эдебияты» журналы). 5. Атмак. *Мен хем әтияч үчин алып баран гоша тупеңимиң ики гөзүни хем бошатдым* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол хораза өмурманың бир гөзүни бошадып гойберди* («Совет эдебияты» журналы). *Адама бир автомат магазинини бошатдык* (Н. Сарыханов. Сайланан эсерлер). ◇ Ичиңи бошатмак — *сер.* Ич. *Гуванч хакында гүрләп ичини бошатжакды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БОШАШМАК, 1. Кем-кемден бошамак, бир задың ичиндәкилер айрылышмак, чыкышмак. 2. Бирнеме говшашмак. *Машының нурбатлары бошашыпдыр.* 3. Иш азалышмак, иш еңлешмек. *Эллер бошашып, габады геленде отурышарыс, гүррүңлешерис.*

БОШЛАҢ, 1. Иши, аладасы ончаклы көп дәл, иши аз болан. *Онуң бирнеме эли бошлаңды.* 2. Ончаклы (адам, мал-гара ве ш. м.) көп дәл. *Гуйының башы бошлаңды.*

БОШЛАҢЛЫК, 1. Иш, алада көп дәллик. 2. Ончаклы (адам, мал-гара ве ш. м.) көп дәллик. *Шу гүнки төверегиң бошлаңлык болмагының себәби хем шол болмага чемели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БОШЛУК, 1. *сер.* Бошлаң 1. *Бошлукдан хем чыкян зат ёк, бир ише ерлешилсе говы болжак.* 2. Хич ким ёклук, бошлаң. 3. Экин-тикин ве ш. м. зат экилмедик, бош ятан. *Булар барып бир бошлук ери экҗек болупдырлар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Гүлзара өврүп чөл бошлукларыны, Гуряс Ленин билен шатлык дүнйәсин* («Совет эдебияты» журналы).

БОЮН, 1. *анат.* Бедениң келле билен төврәни бирлешдирйән бөлеги. *Боюнларында яглыжак, бир эйже-*

...ик, бир геңси (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бейик Кекил болса бойны бокур узын адамды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дүе өз бойнуның эгрисини билмән, ышанс эгри диермиш* (накыл). 2. Күйзе, чүйше ялы ... агзының инчелйән ери. *Бойны узын чүйше ... Гейше-гежмиң* келлә гейдирилйән ери, якасы. *Көйнегиң бойны гиң боляр.* 4. Жогапкәр. *Онуң шейле ... бойн.* ◇ Боюн алмак — 1) өзүң барадакы бир задың хакыкыдыгы, догрудыгы билен ...лашмак. *Мен ялңышымы боюн алдым ахыры* («Совет эдебияты» журналы); 2) бир иши, юмшы ерине етирмәге вада этмек, сөз бермек. *Пощы, булары алып ...тмесек, ...шимиз ёл алмаз, булар әхли иши битирмеги ...* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Боюн болмак — 1) бир задың ерине етирилмегини өз үстүне алмак. *Мен чагаларың окувдан галмажагына боюн болдум;* 2) гарашлы болмак, табын болмак, боюн эгмек. *Лап этмейән, ол бир белли чеперди, Чеперлер хем оңа боларды боюн* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Боюн бурмак — 1) бир зат үчин өтүнч сорамак, ялбармак, биринден бир зат дилемек. *Тәлейиң терс гелип, эгилди гүйжүң, Дыза чөкүп боюн бурарсың инди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер); 2) бирине гарашлы, баглы болмак. *Лепбей дийип бая боюн бурарды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Боюн гачырмак — *сер.* Боюн товламак. *Соң ызына учуп гелен кепдерилери зелерине гайтарып бермекден боюн гачыряр* («Токмак» журналы). *Гыз алып гачаның терс ызыны ызарламакдан ызчы боюн гачырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Боюн сынмак — *сер.* Боюн эгмек. *Рус князлыкларындан бириниң бир вагт меркези болан Полоцк боюн сынпдыр* (СССР тарыхы). *Биз завод зелериниң хиле ве мекирчиликлерине алданамзок, асыл олара боюн сынмарыс* (А. Говшудов, Эсерлер). Боюн товламак — боюн гачырмак, бир иши ерине етирмекден дәнмек, этмежек болмак. *Мен бу ягдайдан боюн товладым* («Токмак» журналы). *Мен бейле бинамысчылыгы эдип билмен, нәме болсам ёлдашым билен биле боларын — дийип, Пётр ташлап гитмекден боюн товлады* (А. Говшудов, Эсерлер). Боюн толгамак — *сер.* Боюн товламак. *Бә! «Бу хаты мен язамок» дийип, Нурҗан ондан боюн толгады ахыры!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Эзиз оларың хеммесинден боюн толгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Боюн эгмек — 1) табын болмак, боюн болмак, гулак асмак. *Чөллер бизе боюн эгип, Орун берер гиң шәхере* (Н. Омадов, Багт гүнеши). *Карара боюн эгмек ислемейән жеңаплара үнс бермәге вагт етди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер); 2) биринiң айданы билен разылашмак. Бойнуна гоймак — субут этмек. *Мен Айгүлүң бойнуна гойярын* («Совет эдебияты» журналы). Бойна сыртмак салмак — 1) сыртмак эдип даңмак; 2) биринiң ыгтыярыны долы суратда эле алмак. Бойнуны согурмак — өлдүрмек. Бойны бурук — гөвни кем, гөвни сыныk, тукат. Бойны чаигы яссыгы ялы болмак — гаты семремек, ёгнамак (адам хакда). Газ боюн — овадан, узындан ак боюнлы.

БОЮНЛАК, Егын я-да узын боюнлы (адам, гап-гач ве ш. м. хакда). *Боюнлак чүшелер өрән көпди* («Пионер» журналы).

БОЮНМҮНДҮК, *гепл. д.* Бирини я-да бир зады бойна мүндүрип гөтермегиң бир гөрнүши. *Оглуна болса бужагаз оюнжак билен шоколады берип, боюнмүндүк эдип машына мүндүрерин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Аялыңы боюнмүндүк эдип гөтермели диен таглымата мениң-ә гөзүм дүшмеди* («Совет эдебияты» журналы).

БОЮНТЫРЫК, 1. Гоша я-да араба гошулян иш малларың бойнуна гейдирилйән энжам. *Боюнтырыгың самачавларындан хич бири галман, кәбир ериниң сарыгарынҗа ялапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Эксплуатирлейән гүйч, зулум, сүтем. *Олар ыкжам дурарлар, башланан мукаддес иши, ягны капитализм боюнтырыгындан ыччы адамлары бошатмак гөрешини алып бараплар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол колониал гулчулык боюнтырыгыны ене-де Индонезияның бойнуна дакмак ислейәрлер* («Совет Түркменистаны» газети).

БОЮНТЫРЫКЛАМАК, 1. Боюнтырык гейдирмек, боюнтырык салмак. 2. *гөч. м.* Зорлук билен гарашлы этмек, боюн эгдирмек, табын этмек.

БОЮНТЫРЫКЛАНМАК, 1. Боюнтырык гейдирилмек, боюнтырык салынмак. 2. *гөч. м.* Гарашлы эдилмек, табын эдилмек.

БОЮНТЫРЫКЛАТМАК, 1. Боюнтырык гейдиртмек. 2. *гөч. м.* Гарашлы этдирмек, боюн эгдиртмек, табын этдирмек.

БОЮНЧА, Сөз соңы көмекчиси. *Айсыз дуры асманың йылдызлары өз канунлары боюнча асудалык билен балкылдашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сөзсоңы көмекчилери: «үчин, себәпли, гөрә, ялы, кимин, ченли, бәри, деңич, өң, соң, боюнча, гаршы» ялы сөзлерден ыбаратдыр.*

БОЮР-БОЮР, Дүвме-дүвме (агланында дөкүлйән гөзяш хакында). *Гөзлеримден боюр-боюр яш дөкүп аглаярдым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол гөзүнден боюр-боюр яшыны гойберип, сакгалындан сырыкдырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

БОЮРГАНМАК, Зейренип агламак, хамсыгып зейренмек.

БОЮРГАНЫШМАК, Зейренишип аглашмак, хамсыгышып зейренишмек. *Бу адамларың боюрганышып отураныны гөрмән гарагың ёкмы?* («Токмак» журналы).

БОЮРДАМАК, Дүвме-дүвме болуп дөкүлмек, боюр-боюр дөкүлмек. *Онуң гөзүнден ене-де яш боюрдады ве ол хамсыгып, сөзүниң үстүне гошды* (А. М. Горький, Эне).

БОЮРДАТМАК, Дүвме-дүвме дөкмек, боюр-боюр дөкмек, ярым-яш аглатмак. *Ол гөз яшыны боюрдадып отыр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БОЯ, *сер.* Бояг. *Өлиниң маслыгына гызыл боя я-да сурик чалынян экен* (СССР тарыхы).

БОЯГ, Мата я-да предмете реңк берйән жисим, боя. *Онуң ичинде дүйрүлги мата, бояглар ве кагыз барды* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер). *Гөк бояг. Гызыл бояг.* ◇ Бояг чалмак — шелайын сөзлер билен ювмарламак. *Ягшы, өңүнден бояг чалма-да, бир бада матлаба геч* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БОЯГЧЫ, Бояг бояйжы, реңклейжи. *Харплар-да боягчының дивар йүзүне пуркйән нагшы дәл* («Совет Түркменистаны» газети).

БОЯГЧЫЛЫК, Бояг боямак иши.

БОЯЛМАК, 1. Бояг чалынмак, реңклемек. *Мазарың эсасы жайында сурик билен чым гызыл эдилип боялан сүңк тапылды* (СССР тарыхы). *Эмма көпленч дүрли реңкдәки гарынтгылара боялан даш дузлары-да душ гелйәр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). 2. Хапа буланмак, тегмилт дегмек, гараланмак. *Йүзи гүне гаралан ве гөзяшына боялан докуз яшлы бир оглан барды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БОЯМАК, 1. Бир зада реңк бермек, бояг чалмак, реңклемек. *Гөз өңуме сакгалыны хына билен боян жерчи гелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Павел оны деррев алып нышана, Гөен көйнегини бояды гана* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Хапа буламак, тегмилт дегирмек, гараламак.

БОЯНМАК, Өзүң үчин боямак, реңкленмек. *Йүң боянмак.*

БОЯТМАК, 1. Бирине бояг чалдырмак, реңклетмек. *Мата боятмак.* 2. Хапа булатмак, тегмилт дегиртмек, гаралатмак.

БОЯШМАК, Бирине боямага көмеклешмек, реңклешмек. *Йупек бояшмак. Халычы аяллар бири-бирине йүплүк бояшырдылар.*

БӨВЕМЕК, Бөвет болмак, өңүне пәсгел болмак, өңүни тутмак. *Аннатәҗик өңүни бир зат бөвән ялы, онуң аягы өңе әдилмеди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

БӨВЕН, Егын ичеге. *Онуң депесиндең шовлап ел урярды, өйи бөвен ялы чиширйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БӨВЕТ, 1. Сувун өңүне эдилйән бент. *Адамлар эдил саканың алкымындан бөвет басаймалыдыр өйдүп ойладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сув ашак уруп, бөведи дешди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өсүше, херекете ёл бермейән ягдай, гүйч, кынчылык, пәсгелчилик. *Ол өз ёлундакы хемме бөветлери ёк эдипдир* (СССР тарыхы). *Мен инди сизиң гуржак болян бөветлериңизи бөвүсмек үчин гөреше чыкдым* (Б. Пурлиев, Илкинжи гун).

БӨВЕТЛЕМЕК, 1. Сувуң өңүне бөвет этмек, бөвет басмак. *Волганы бөветлән, эмели көл — Москва деңзи дөредилди* («Мыдам тайяр» газети). *Сувуң өңүни ачмак аңсат, оны сакламак, бөветлемек кын.* 2. Пәсгел бермек, кынчылык дөретмек.

БӨВЕТЛЕНМЕК, 1. Сувун өңүне бөвет эдилмек, бөвет басылмак. *Ян бөветленденден соң, колхозчылар чай ичмәге отурдылар.* 2. Пәсгел берилмек, кынчылык дөредилмек.

БӨВЕТЛЕТМЕК, 1. Сувуң өңүне бөвет этдирмек, бөвет басдырмак. *Сувы бөветлетмек.* 2. Пәсгел бердирмек, кынчылык дөретдирмек.

БӨВРЕК, *анат.* Оңургалыларда пешев бөлүп чыкарян орган. *Көмуртуршы газындан башга бөлүп чыкарыш органлары — бөвреклер аркалы беденинден чыкян башга маддалар хем гана гирйәр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Буларың гоңшуларының дүеси тиз бөврек кеселинден өлүпди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Бөвреги бөкмек — бегенҗи ичине сыгман, кейпи көк болмак. Бөвреги ярылмак — гахары гелмек, гызма болмак. *Сен ялы билимлем гөрлүпдир-ле, не бейле бөврегиң ярылыберди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

БӨВСҮЛМЕК, 1. Бир зат ярылып бөлүнмек. *Чөллүгиң бир еринде ериң габыгы бөвсүлмелидир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Йыкылмак, дешилмек (сув бөведи хакда). *Ол бөвсүлен ери беклемек мүмкин дәлди* («Совет эдебияты» журналы). *Бир ериң бөведи бөвсүлсе, бейлеки бир ер гарк боляр!* (М. Горький, Эне).

БӨВҮР, 1. Бил билен голтугың аралыгы, быкын. *Мавы гөзли дайханың янында дуран бейлеки дайхан онуң бөврүне дүртди* (М. Горький, Эне). *Гандым елкенли аяклары билен дүйәниң бөврүне депди* («Пионер» журналы). 2. Бир задың бир бурчы, гапдалы, тарапы. *Җайың ол бөврүнде отуран бир нәче гелин-гыз өз араларында җеделлешйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дөләниң бир бөврүне зыңлып, чалам-чаш болуп ятан бир күти китап онуң элине илди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Бөври бүкгүлдемек — ынҗалыксызланмак, бирахатланмак. *Бу ягдай Мухаммедиң-де бөврүниң бүкгүлдисини артдырман дурмады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). Бөврүни диңлемек — бирнеме ойланып дурмак, ойланмак, пикирленмек. *Хәлиден сөзе гошулман, бөврүни диңлән отуран Черкез Пөкги вала сораг берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дымды гарры, өз бөврүне диң салып* («Совет эдебияты» журналы).

БӨВҮРСЛЕН, *бот.* Ийилйән овнук гара мивели, т кенли гырымсы өсүмлик ве онуң мивеси. *Нәбелли гар гыссанҗыка бөвүрслениң ашагына өзүни урды* (А. Го шудов, Көпетдагың этегинде). *Ябың ичини баҗакларда ве бөвүрсленлерден хич зат гойман арассалалы* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БӨВҮСДИРМЕК, 1. Гаты йыртдырмак, йыртыш -йыртык этдирмек. *Көйнегиңи агажа бөвүсдирмек. О өзүни ите ярдырып, донуны бөвүсдирипдир.* 2. Ярдыр мак, яралатмак. *Өң хем яралы кейшиң пәки ялы сыңр гына Аннак будуны бөвүсдирипдир* (Б. Кербабае Айсолтан). 3. Йыкдырмак, дешдирмек. *Бөведи бөвүс дирмек. Гачыны бөвүсдирмек.*

БӨВҮСМЕК, 1. Бир зады ярып чыкмак, бөлүп гечмек бөлмек. *Айсыз гараңкы гиҗәниң түмлугини бөвсүп бар ян чыраның ышыгы чар төвереге яйрапды* («Совет Түрк менистанының аяллары» журналы). *Мүмкин дәл зәхмет сиз ягшы яшамак, Бөвсүп гечйәс чәгелери, ылайы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хүҗүм болса өңе гече ол бөвсүп* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Йыкып гечмек дешмек. *Июль ве август айларында сув деря кенарла рындан агяр ве бентлери йыгы-йыгыдан бөвүсйә* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Хава, деряның бөвсен вагты хем болупды* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

БӨВШЕҢ, 1. Бошлаг, бош, гиңиш. 2. Дыкыз дәл бошаң. *Ол кепҗеси билен гуйының бөвшеҗ тарапыны көвүп башлапдыр* (Мыралы).

БӨВШЕҢЛЕМЕК, Бошлаг болмак, бошамак, юм шамак.

БӨВШЕҢЛЕШМЕК, Бирнеме бошамак, бошашмак *Элим бөвшеңлешди.*

БӨВШЕҢЛИК, 1. Бошлаглык, бошлук, гиңишлик. *Гүр токайың ичиндаки ак бөвшеңлиге меңзейән гиң маңлайының этегиндәки гыйма гара гашлары — онуң гөрк базарыны өлчегсиз гиңелдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Аракесме, ишсиз болнан вагт. *Ол бөвшеңликде Пөкги вала өзүне мүмкинчилик тапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БӨГҮРМЕК [бө:гүрмек], 1. «Бөө» эдип сесленмек (кәбир мал хакында). *Ичинде доңузлар бөгүрип, шагалар увлашян хышалыклары, гамышлыклары, батгалыклары, шорлуклары ёк эдип, аңырсына гөз етмейән карталар чекдик* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гөләниң бөгүрен сеси хич ере етмәнкә, гарын ичегеси чогуп чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Гыгырып агламак, зөрледип агламак. *Ол чыдам этмән бөгүрмәге башлады.*

БӨГҮРТМЕК [бө:гүртмек], 1. Бөгүрмәге сезевар этмек, бөгүрип гыгыртмак. *Гөләни бөгүртмек.* 2. *гөч. м.* Зөрледип аглатмак, гыгырдып аглатмак. *Чаганы бөгүртмек.*

БӨКДЕЛМЕК, Бир херекетиң, өсүшиң өңи бөветленмек, пәсгел берилмек, сакланмак. *Бу ишлериң шейле бөкделмеги шүдүгәр сүрүминиң бөкделмегине гетирйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

БӨКДЕМЕК, Бир херекетиң я-да өсүшиң өңүне бөвет басмак, пәсгел бермек, өсүшини сакламак. *Өйленмек сениң окувың өңүни бөкдәнок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Доварчылыгың өсмегини нәме бөкдейәр?* («Совет Түркменистаны» газети). *Эйсем онда сени шол мүмкинчиликлериң өңүни бөкдемек үчин гоюпдырлар-да?!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гун).

БӨКДЕНЧ, Бир задың өңүни саклаян пәсгелчилик, бөвет, кынчылык. *Ине, бу хат оңа бөкденч болупдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гатнавың бөкденҗи ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БӨКДЕНЧСИЗ, 1. Пәсгелсиз, гаршылыксыз. *Гәмилер шу шлюзлардан бөкденчсиз гатнарлар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Кынчылык чекмән, аңсатлык билен, сагынман. *Декламацияларыны бөк-*

денчсиз айдарын («Мыдам тайяр» газети). 3. Дурузман, сагындырман. *Гызлар машынлары бөкденчсиз ишлетмеги өвренйәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

БӨКДЕНЧЛИК, Бөвет болмаклык, пәсгелчилик. *Эгер сиз машынлары оңат ремонт этсеңиз, экишде хем бөкденчлик болмаз* («Совет эдебияты» журналы).

БӨКДЕРГИ, Атың эериниң сыртына даңылян йүк. *Атыны, бөкдергисинден хорҗуныны алды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Озалкы гечен урушларда хемише атың бөкдергиси боларды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Яртыгулак билдирмән, онуң атының үстүне чыкып, бөкдергиниң сыртында җайлашды* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БӨКДЕРМӘК, Атың эериниң сыртына йүк урмак, йүклемек. *Ики дессе ёрунҗаны атың сыртына бөкдермек. Хорҗуны бөкдермек. Атың кечесини бөкдермек.*

БӨКДҮРМӘК, 1. Бирини я-да бир зады ёкары-ёкары товусдырмак. *Берекелла, ханым! — дийип бөкдүрди, өзи хем ойнады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир ерден я-да бир задың үстүнден товсуп гечиртмек. *Ат мүнүп, барьерден бөкдүрмәге велин, онуң дуран ериди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Йүрек бөкдурмек — *сер.* Йүрек I. *Шол хабар онуң йүрегини бөкдүрмәге башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БӨКЕ, *деңизч.* Елкенли навуң дүшеги.

БӨКЕ-БӨКЕ, 1. Ызлы-ызына бөкүп, бөкҗекләп-бөкҗекләп. *Бөке-бөке гитмек.* 2. *гепл. д.* Биалач, чәресиз.

БӨКЕҖЕКЛЕМЕК, *сер.* Бөкҗеклемек. *Бир аягының үстүнде бөкеҗекледи* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БӨКЕҖЕКЛЕШМЕК, *сер.* Бөкҗеклешмек.

БӨКЕҖЕҢ I, Бейик өкҗели (көвүш, әдик). *Аягы бөкеҗең Хыва әдикли йигит онуң кейпине гелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БӨКЕҖЕҢ II, Бөкмәге ыкҗам (өкделик билен товусян, бөкйән.

БӨКЕЛЕК, *зоол.* Синеклериң топарындан болан, хайванлары дишлейән, гөгейине мензеш мөжежик. *Эдил бөкелек ялы хеммәмизе улукҗын берйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эдил бөкелек дишлән ялы, йүзүни туршадышына серет!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БӨКҖЕКЛЕМЕК, 1. Товсуп-товсуп гитмек, товсаклямак, бөкежеклемек. *Эй-әҗик! Өзүң сорай — дийип, голҗагазыны галгатды-да, кейик овлагы ялы бөкҗеклән гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шу болшуң билен бөкҗеклән йөрсең-ә гелишмән хем дурҗак дәл!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 2. *гөч. м.* Шадыян ойнамак, шатлык этмек. *Олар «өз-өзүнден гайнаяр» дийәрлер — дийип, бегенҗинден яңа бөкҗекләси гелип гепледи* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Фиридуның йүреги сабырсызлык билен бөкҗекледи* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БӨКҖЕКЛЕШМЕК, Товсаклашып йөрмек, бөкежеклешмек. *Тайчанаклар бөкҗеклешип оюн эдишйәрдилер. Чагалар бөкҗеклешип ойнаярлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БӨКМЕК, 1. Товсуп бир ерден гечмек, товусмак. *Олар баклары сувдан долдурып, бир вагондан башга бир вагона чалт бөкйәрдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Кичиҗик Гелдиҗик бөкүп бойнума, Гезеленҗе гелениме бегенйәр* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Мен оңа спортуң бөкмек, ядро зыңмак ялы дурли гөрнүшлери билен-де түргенлешмеклигиң герекдигини дүшүндирдим* («Пионер» журналы). 2. Бир задың үстүнден өзүни ашак окламак. *Рулуң сыртында отуран Халлара гөзи дүшен Коля Черёмушкин кузовдан бөкүп дүшди* («Совет эдебияты» журналы).

БӨКҮҖИ, Бөкмек боюнча өкде спортсмен.

БӨКҮҖИЛИК, Бөкүш тәрини билмеклик, бөкмәге өкделик.

БӨКҮШ, Бөкмеклик укыбы. *Бизиң бу гезекки бөкүшимиз секиз йүз метр бейикликден болмалыды* («Совет эдебияты» журналы).

БӨКҮШМЕК, 1. Бир нәче болуп бөкмек, көпчүлик болуп товсушмак, ызлы-ызына бөкмек. *Биз машындан бөкүшип дүшдүк* («Совет эдебияты» журналы). *Чекиртгелер бөкүшйәрлер, гурчуклар, томзаклар сүйренишйәрлер* (М. Н. Скаткин, Җансыз тебигат). 2. Товсуп ойнашмак, шатланышмак. *Танс эдип бөкүшйәр огланлар, гызлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

БӨЛДҮРМЕК [бө:лдүрмек], 1. Бир зады бөлүп-бөлүп пайлатмак. 2. Овнук бөлеклере бөлеклетмек, овнутмак. *Башлык пулы бөлдүрмек.*

БӨЛЕК [бө:лек], Битевиден бөлүнен зат, бир задың белли бир мукдары, тике. *Тилки аз йөрән, көп йөрән, бир бөлек этиң үстүнден барып, ол эти ийҗек болупдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Тарап, күнҗек, топар. *Гочмырадың хөвлусы Ашгабат шәхериниң гүнбатар-демиргазык бөлегинде ерлешйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Айың бөлеги — *сер.* Ай. *Онуң Айың бөлеги ялы йүзүни, ногта гара сачларыны, гейимлерини тозан басыпды* («Совет эдебияты» журналы). Сөз бөлеклери — *сер.* Сөз. *Бир бада айдылян сөз бөлеклерине богун дийилйәр.*

БӨЛЕК-БӨЛЕК [бө:лек-бө:лек], 1. Топар-топар, бөлеклере бөлүнен. *Адамлар бөлек-бөлек болуп, үчбир, бәшбир багда гезйәрдилер, гүррүң эдишйәрдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Дагыныk, пытраңңы. *Греклериң айры-айры илатлы пунктлары Ерорта деңзиниң кенарларында бөлек-бөлек ерлешипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 3. Тике-тике, парча-парча, йыртык-йыртык.

БӨЛЕК-БҮЧЕК [бө:лек-бүчек], Овнук-ушак, майда-чүйде, аз-овлак. *Эҗе, бөлек-бүчек бар болса әберсене* («Совет эдебияты» журналы). *Халназар бөлек-бүчек багрөйкенлери лак-лук атды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БӨЛЕКЛЕЙИН [бө:леклейин], Бөлек-бөлек, ярпы-ялта, бөлеклер боюнча, тутушлайын дәл, ломай дәл. *Айың ярым көлегесиниң дүшен орунларында болса Гүн диңе бөлеклейин тутуляр* («Совет Түркменистаны» газети).

БӨЛЕКЛЕМЕК [бө:леклемек], 1. Бөлеклере бөлмек, бөлек-бөлек этмек. 2. Овнутмак, майдаламак (пул хакында). *Йүзлүги бөлеклемек.*

БӨЛЕКЛЕНМЕК [бө:лекленмек], 1. Бөлеклере бөлүнмек, бөлек-бөлек эдилмек. *Якмак үчин гетирилен агачлар деррев бөлекленди.* 2. Овнудылмак, майдаланмак (пул хакында). 3. Дагыныk болмак, топарлара бөлүнмек. *Гадым вагтларда халклар барха овнуҗак топарлара бөлеклейәрди.*

БӨЛЕКЛЕТМЕК [бө:леклетмек], 1. Бөлеклере бөлдүрмек, бөлек-бөлек этдирмек. 2. Овнутдырмак, майдалатмак (пул хакында). *Ири пуллары бөлеклетмек.*

БӨЛЕКЛЕШМЕК [бө:леклешмек], 1. Бөлеклере бөлүшмек, бөлек-бөлек эдишмек, майдалашмак. 2. Бөлек-бөлек болуп башламак. *Бөлеклешип булутлар, Ягмыр ягып башлады* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

БӨЛМЕК [бө:лмек], 1. Бир зады бир я-да бир нәче ере пайламак, бөлеклемек, үлешдирмек. *Гойнуң этини дөрт ере бөлдүлер.* 2. Бир зады топарлары боюнча тапавутландырмак. *Эртекилери мазмунларына ве формаларына гарап, бири-бирине якын үч топара бөлмек болар* («Эдебият»). 3. Бир зады бөвүсмек, ярып гечмек. *Таймылларың хеммеси Каспиниң көк чүйше ялы сувуны бөлүп сүйнүп уграды* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Пикири бөлмек — *сер.* Пикир. Сөзи бөлмек —

сер. Сөз. *Улы оглы онуң сөзүни бөлди* («Мыдам тайяр» газети). *Эмма мен онуң сөзүни бөлдум* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

БӨЛҮЖИ [бө:лүжи], 1. Бөлеклере бөлйән, бөлеклейжи, пайлайжы. 2. *мат.* Бөлүнижини бөлйән сан.

БӨЛҮМ [бө:лүм], 1. Бир эдараның, кәрхананың айры-айры пудагы я-да бир гураманың составына гирйән эдара. *Пөкген телефоның гулагыны товлап, район оба хожалык бөлүми билен геплешжек болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мекдепде докмачылары, эгрижилери, тикинчилери, йүпекчилери тайярлаян бөлүм бар* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *театр.* Сахнада гоюлян оюнларың бир гөрнүши, бөлеги. *Концертиң биринжи бөлүми гутарды.* 3. *харбы.* Кичи харбы подразделение. *Бизиң Гызыл Гошун бөлүмлеримиздең бир топары «Н» дерясының боюнда душман билен зор уруш эдйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гурт өз ёлдашлары билен бирликде бөлүмлерине говушды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пыяда гошун бөлүми.* 4. Китабың, газетиң темалар боюнча бөлүнйән бөлеги, баплары. 5. Улы магазиниң, дүканың белли бир угурдан зат сатян бөлеги, тарапы, гапдалы. *Дүкан гиң ве гараңкырак ики бөлүме бөлүнйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БӨЛҮНИЖИ [бө:лүнижи], 1. Бөлүжә бөлүнйән сан. 2. Бөлүнип айрылян, бөлеклере бөлүнйән. *Оңа гөрә-де олара «раскольниклер» (бөлүнижилер) дийип ат бермәге башладылар* (СССР тарыхы).

БӨЛҮНИЖИЛИК [бө:лүнижилик], Бир битин санын башга бир сана галындысыз бөлүнмеклик хәсиети.

БӨЛҮНИШИК [бө:лүнишик], 1. Өз угурлары, кәрлери, дережелери боюнча топарлара бөлүнмеклик. *Зәхметиң бөлүнишигиниң гүйчленмеги* (СССР тарыхы). 2. Битеви дәллик, дагыныклык.

БӨЛҮНИШМЕК [бө:лүнишмек], *сер.* Бөлүнмек.

БӨЛҮНМЕК [бө:лүнмек], 1. Бөлеклере айрылмак, бөлек-бөлек болмак. 2. Айрылып өзбашдак, гарашсыз болмак. *Инди немецлер топара бөлүнип, үч тарапдан чозярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Дөвүлмек, йыртылмак. *Кәсе ики бөлүнди.*

БӨЛҮШДИРМЕК [бө:лүшдирмек], 1. Бөлек-бөлек этмек, бөлеклере бөлмек. 2. Пайлап чыкмак, пайлашдырмак. *Хемме затлары тәзеден бөлүшдирмәге башлаярлар* («Пионер» журналы).

БӨЛҮШМЕК [бө:лүшмек], 1. Бөлек-бөлек эдишмек, бөлмәге көмеклешмек. 2. Бир зады өзара пайлашмак, етдигинден алышмак.

БӨРЕК I, Яйылып кесилен хамырың ичине эт, юмуртга я-да гөк өнүмлер салып гайнадылып биширилйән нахар. *Какаң «Этли бөрек иесим гелйәр» дийди, бу гүн шоны биширйән* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эртир билен бөрек бүкүп гоюпдым* («Совет эдебияты» журналы).

БӨРЕК II, *бот.* Үзүм япрагына меңзеш, балдагы юмшак от.

БӨРЕКЛИК, Бөрек этмәге герек болан зат.

БӨРЕҢ-БӨРЕҢ, Бөрнүлдәп ятан (сув, небит ве ш. м. сувуклык хакда). *Бир нәче айлап баслыгып ятан гарлар эрәп, чайлар бөреҢ-бөреҢ долуп акярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Небитлер дөкүлип, бөреҢ-бөреҢ болуп, гиҗеликде кичирәк көл ялы чаңҗарып дур* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БӨРИ [бө:ри], *зоол. сер.* Мөҗек 1. *Шемал бөрүлериң ысын гетирди, Кәте итлер ковды, кәте бөрүлер* («Совет эдебияты» журналы).

БӨРТМЕ', Чиш. ел. *Сыркавларың дериси гызгын ве гуры, кәвагтлар дериде бөртме дөрейәр* (В. А. Юсин, Аякчы ысытмасы ве она гаршы гөреш).

БӨРТМЕК, Чишмек, елленмек. *Бөртүп дуран гаҗ* («Совет эдебияты» журналы).

БӨРТМЕЧ, Говрулып дуран этиң шора дуран вагт

БӨРТҮК, *сер.* Бөртме. *Габакларың бөртүк, гөзүңчин уланыл үнжи* (Б. Кербабаев, Айлар).

БӨРТҮЛМЕК, Чишмек, елленмек. *Шонуң гаш-гаК.* Ишанов *багы хемише бөртүлип, газап көлегеси онуң сыпатын* БРОНЕТР *мурдар гараңкылык салярды* (М. Ибрахимов, Ол гүяраглары у гелер).

БӨРҮК [бө:рүк], 1. Кешде салнып тикилйән ве келлүчин уланы гейилйән тахя. *Гүллериң башында шайлы бөрүги бардыБРОНИР* 2. Аялларың башына геййән бедре гөрнүшли топбусы *Аялларымызы яшмакдан, бөрүкден халас этмелгайтаранль* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Байдак гөт

БРА'ГА, Элде ясалан пиво писинт ичгинің бир гөрнүБРОНИ ши. *Ыссы вагтлары брага ичилйәр.*

БРАЗИЛИЯЛЫЛАР, Бразилияның ерли халкы.

БРАК, Дереге ярамаян, кемчиликли, шикесли тайярланан өнүм. *Эмма гарапачак пилелери ве брак пилелери хөкман сайлап айырмак шерти билен алярлар* (В. З. Ренко, Йүпекчилик боюнча өнде барыжы тежрибе). *28 саны турбаның 6 санысы дүйбүнден дереге ярадылман брак эдилди* («Токмак» журналы).

БРАКЛАМАК, Шикесли тайярланан өнүми дереге ярамаз дийип тапмак, брак этмек.

БРАКЛАЙЖЫ, Брагыны саклайжы, брак эдижи, брага чыкарыжы адам.

БРАКЧЫ, Ишде брак гойберижи ишгәр.

БРА'УНИНГ, Автоматик атылян наган.

БРЕЗЕ'НТ, Өл гечирмейән галың сык мата. *Гарягды ага чадырың ишигине брезент язяр* («Совет эдебияты» журналы). *Бирден-де салам берип, этли-ганлы, чал сачлы, аягы брезент эдикли бир адам гелди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БРИГА'ДА, 1. Өнүмчиликде бөлүнип өзбашдак ишлейән адамлар топары. *Сегиз адамдан ыбарат дөвекчилер бригадасы дүзүлип, бригаданың ёлбашчысы хем Сахет белленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Чагалар трактор бригадасына экскурсия гитдилер* («Пионер» журналы). 2. Харбы бөлүмлериң бирикмеси. *Танк бригадасы.* 3. Отла хызмат эдйән ишгәрлер топары.

БРИГАДИ'Р, Бригаданың ёлбашчысы. *Энебай билен Ата-да шу бригадириң бригадасындадылар* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ораз ики йылдан бәри «Ялкым» колхозында бригадир болуп ишлейәр.*

БРИГАДИРЛИК, Бригадириң кәри, везипеси. *Сен бригадирлиге разылык берипсиң — дийди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БРИЛЛИА'НТ, Гыммат баха даш. *Гулагындак бриллиант ысырга асманды* («Совет эдебияты» журналы).

БРИТАНИЯЛЫЛАР, Бейик Британияның илаты, инглислер.

БРОМ, *хим.* Химияда, медицинада ве фотография ишинде уланылян гойы гызыл реңкли, ийижи сувук химики элемент.

БРОН I, Харбы гәмилериң, танкларың полатдан ясалан горав өртүги.

БРОН II, Бир зада эе болмаклыга я-да бир зады алмаклыга хукук берйән ресми кат, документ.

БРОНЕ..., Гошма сөзлериң **«бронирленен»** я-да «бронетанка дегишли болан» диен ялы маны аңладып гелйән биринжи бөлеги.

БРОНЕАВТОМОБИ'ЛЬ, *сер.* Броневик.

БРОНЕВИ'К, Бронирленен яраглы автомобиль. *Броневиклер хүжүми кесди* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Гызыл Гошун акларың бир броневигини яндырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БРОНЕКА'ТЕР, Бронирленен яраглы катер, гәми.

БРОНЕНО'СЕЦ, Бронирленен улы харбы корабль, гәми.

БРОНЕПО'ЕЗД, Демир ёлларда харбы хуҗумлер үчин уланылян бронирленен яраглы поезд, отлы. *Биз бу ёл билен бронепоездиң гелмегине гөз дикйәрдик* (К. Ишанов, Ватан үчин).

БРОНЕТРАНСПОРТЕР, Пыяда гошунлары ве ок-яраглары уршуң барян ерине дашаян хем-де разведка үчин уланылян бронирленен автомобиль.

БРОНИРЛЕМЕК I, Окдан горанмак үчин брон билен өртмек. *Сырткы бронланан гапысыны ачанында, ишини гайтаранлыгыны гүлкүли гүррүң берйәрди* (О. Гончар, Байдак гөтериҗилер).

БРОНИРЛЕМЕК II, Бир зады бирине беркитмек, бирине бир зады беллемек.

БРОНИРЛЕНМЕК I, Брон билен өртүлмек.

БРОНИРЛЕНМЕК II, Бирине бир зат беркидилмек, бирине бир зат белленилмек.

БРОНХИ'Т, *мед.* Немли бронх бардаларының кеселлемеги, чишмеги.

БРОНХЛАР, *анат.* Дем алынян бокурдагың бөлүнип айрылян шахаҗыклары.

БРО'ШКА, Аялларың көйнегиниң якасына илдирилйән безег шайы, гүляка.

БРОШЮ'РА, Кичиҗик юка китапча.

БРУС, *спорт.* Гимнастика машклары ерине етирилйән, ашагы станоклы ики саны кесе гойлан тогалак агачлы энҗам. *Бу элементи дуран ериңде брусда, турникде, халкада ве бейлеки снарядларда ерине етирмек мүмкин* («Пионер» журналы).

БРУ'СТВЕР, Окдан горанмак үчин окопың өңүне эдилйән райыш. *Олар еркүмә гирилйән бруствериң үстүнде отурдылар* (О. Гончар, Байдак гөтериҗилер).

БУ [бу:], *грам.* Гөркезме чалышмасы, шу. *Бу нәхили гүррүң? Бу нә болушдыр?* (Б. Кербабаев, Айлар). *Бу гүнки ишиңи эртә гойма* (накыл). ◇ Мундан бейлэк — мундан соң, индиден бейлэк, шу гүнден башлап.

БУГ [бу:г], Сувуклык гыздырылмагы нетижесинде эмеле гелйән чыглы газ. *Ягшың өң янында хова буг билен доляр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Буг установкасыны эрбет ремонт эден механигиң үстүнден шикаят эдйәрдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

БУГА, *зоол.* Өкүз. ◇ Буга гелмек — хөвре гелмек (сыгыр хакда). *Муса ага яңыжа буга гелен сары сыгрың дөлесини тәмизлән, ерини арассалады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БУГАБАСАР, *зоол.* Үч яшындакы уркачы түве.

БУГАРМАК [бу:гармак], Буга өврүлмек, буг халына гечмек, буг чыкармак. *Тәзе доган Гүнүң шөхлесине мейдан чалажа бугарып дурды* («Совет эдебияты» журналы.) *Палав болса газанда бугарып дуран* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Эндамларында дер бугарян өкүзлери чарҗдан бошадып, от күдесиниң көлегесине гетирди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БУГАРТМАК [бу:гартмак], Буга өвүрмек, буг халына гечирмек, буг чыкартмак.

БУГДАЙ, *бот.* Дәнесинден ун эдилйән өсүмлик ве онуң дәнеси. *Гүйзлук бугдай экмәге тайярланмалы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Аннагулының какасы бугдай дөвегине гидипди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Арпа экип, бугдай орҗак болма* (накыл). *Бугдай наның болмаса, бугдай сөзүң ёкмуды* (накыл).

БУГДАЙБОГУН, *бот.* Бугдая меңзеш аррык дәнели от.

БУГДАЙЛЫК, Бугдай экилен гиң мейдан, бугдайың көп экилен ери. *Халназар аңырсына гөзъетмез гарамтыл-гөк бугдайлыгың ичини сөкүп барярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУГДАЙРЕНК, Бугдайың дәнеси билен реңкдеш, гызылрак-гараягыз (адам хакда). *Онянча ишкден орта бойлы, этлек, бугдайреңк, яңы сачындан ак гирен аллы гирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Баш чопан даяв, агач этли, аррык йүзли бугдайреңк адамды* («Совет эдебияты» журналы).

БУГДАЙЧЫЛЫК, *сер.* Бугдайлык. *Ол ерде бугдайчылык-да ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БУГҖАРМАК [бу:гҗармак], 1. Йылылык температурасы зерарлы буг чыкмак. *Бугҗарян палав.* 2. Чаларак дерлемек. *Ол чай ичип, бугҗарып отырды.*

БУГҖАРТМАК [бу:гҗартмак], 1. Буг чыкартмак. 2. Чаларак дерлетмек. *Чай оның эндамыны бирнеме бугҗартды.*

БУГЛАМАК [бу:гламак], 1. Бир зады япык гапда өз ширеси, бугы билен биширмек. *Палавы бугламак.* 2. Бир зады буга тутмак.

БУГЛАНМАК [бу:гланмак], 1. Өз ширеси, бугы билен биширилмек, буга гоюлмак. *Бир топар аяллар голларыны чермәп, нәме-де болса бугланян улы демир газаның дашында айланярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Буга тутулмак.

БУГРА, *зоол.* Ики өркүчли дүе, айры.

БУГУРЧЫ, *зоол.* Яңы ишде уланылмага башланан, торумдан улы, үч яшындакы дүе. *Дүелер, эркек, бугурчы, торумлар — хеммеси айры тохум малдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол өзүниң бизе етмиш батман бугдая берен бугурчысыны йүз такал окамак билен, иң соңунда он ики батмана алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУДАЯК [бу:даяк], *бот.* Бугдая меңзеш мейдан өсүмлиги.

БУДДИ'ЗМ, Хытайда, Японияда, Хинди-Хытайда ве Гүндогарың көбир бейлеки юртларында яйран дин, бутпаразлык.

БУДИ'ЛЬНИК, Ислән вагтында жыңырдатмак үчин гурулян сагат.

БУ'ДКА, Сакчы, гаравул ве ш. м. үчин көпленч агачдан ясалян улы болмадык жай. *Ак колонкалар билен безелен тәзе, чалҗа будка пейда болды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Инди ише гиришмек герек—дийип, бурав будкасына тарап угради* («Совет эдебияты» журналы). *Эзиз хан Артыгы шәхериң илерсиндәки будканың янындан отлы ёлуны кесмәге иберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУДКАЧЫ, 1. Будкада дурян сакчы. 2. *гепл. д.* Кичиҗик будкаларда зат сатян сатыҗы.

БУҖАК [бу:жак], Гөлөниң, гечиниң, гойнуң дерисинден, хамындан сувук зат гүймак үчин эдилйән габын, мешигиң, янлыгың голы я-да арт аягы. *Артык онуң агзыны богдум хасап этсе, буҗагы ачыляр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Билйән, шу махаллар Айгүлы геләйсе, сен буҗагы чөзүлен тулума дөнердиң* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Буҗагы чөзүлен янлык.*

БУҖУРЫК, Бетер, дерт, азар. *Эл дегирсең, мунуң буҗурыгы артар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бархa буҗурыгыны артдырып башлады* («Токмак» журналы).

БУЗ [бу:з], Доңан сув. *Ики саны душман бузуң үстүнден таян ялы шарпылдап гайтды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гар кә ерлерде буза өврүлипди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). ◇ Буз үстүнде тозан арамак — *сер.* Тозан. Буз этмек — соватмак. *Сона гөнүкдирип пикирин-оюн, Шат хыяла чүмди буз эдип чайын* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). Буза дөнмек — буз ялы болмак, совамак. Сөзи буз ялы — *сер.* Сөз. *Сүйтхорларың сөзи буздан совук-ла!* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БУЗАВ I, *зоол.* Ериң ёкаркы юка гатлагының ашагы

билен йөрейән келлеси улы, узынҗа мөҗек, мурзебашы.

БУЗАВ II, *көн. с.* Гөле, хөҗек. *Отага гачар бузавлар, Өңүк башлар ягшы гәвлер* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

БУЗГУНЧ, Айратын өзболушлы ыс берйән (тәзе матаның я-да эгин-эшигиң ысы хакында). *Бузгунч ыс күкейәр кетенисинде* (Б. Кербабаев, Айлар). *Айнабадың гылы гырылмадык бузгунч ыслы кетени көйнеги шовурдады. Онуң якымлы бузгунч ысы Артыгың бурнуна урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУЗЛУК [бу:злук], Буз билен өртүлен мейдан, доңаклык. *Бузлуклар ягирт гиң мейданлары басырыпдырлар* (СССР тарыхы). *Ягирт улы бузлуклар даглардан ашык сырыльярлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Бу сөз Узак Сибирь — бузлук тайларда Авчылаң-да гулагына етйәндир* (Р. Сейидов, Багтлылар).

БУЙДУРМАК, Өрән яман үшетмек, совуга алдырмак, доңдурмак. *Бир кәсе ичәйсең, гөзүңе дегер, бу сени буйдурмаз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БУЙМАК, Өрән үшемек, совук алмак, доңмак (ыгаллы совукда). *Өкүзиң ягышдан буюп, өлҗек болуп ятаныны гөрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол, белки, бир ерде буюп галандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУЙНУЗ, *көн. с.* 1. Шах. *Гоча буйнуз йүк дәлдир* (накыл). 2. *мед.* Гөзүң тогалак агы. *Мунуң нетиҗесинде немли ве буйнуз перделер немлемекден кесилйәр ве гөз гурап, хемишелик көр боляр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

БУЙРА, Бурум тутан, тов атып дуран. *Өркүчлери гомлы, түйлери буйра атып башлан эне дүелер көшеклерини ысырганарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим) *Буйра сачлыҗа огланҗык ызкы партада, әпишгәниң өңүнде ялтаклап отырды* («Пионер» журналы). *Онуң буйра гара сачы негр чагасыныка меңзейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

БУЙРА-БУЙРА, Бурум-бурум, буйралы. *Ол узын бойлы, эгинлек, отуз яшларындакы, буйра-буйра болуп дуран сарымтыл сачлы бир адамды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ол сачлары буйра-буйра йигидиң гелйәнини гөрди* («Токмак» журналы).

БУЙРАЛАНМАК, Буйра-буйра болмак, тов атып дурмак. *Гарагөзелек гызың өзи болса буйраланып дуран ловурдавук гызыл махмалдан көйнек гейипдир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БУЙРУК, 1. Бир иши ерине етирмек үчин хәкимнет органларының ресми табшырыгы. *Ол: — Елдаш лейтенант, буйрук боюнча мен сизиң ыгтыярыңыза иберилдим — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бир ишиң ерине етирилмеги барада эдилйән теклип, саргыт, табшырык. *Шу сөзлердир халкың бизе буйругы, — Ортада галмасын байлар гуйругы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Аяз өз яшына лайык гелмейән айгытлылык билен өзүнден ики яш кичи иниси Ныяза буйруклар берйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Ишлигиң буйрук формасы *грам.* — ишиң, гымылды-хереketиң ерине етирилмегини я етирилмезлигини буюрмагы я-да хайыш этмеги аңладян ишлик формасы.

БУЙРУЛМАК, Бирине бир иш табшырылмак. *Элиңде гөк демриң болмандан соң, эдере алажың ёк, буйрулыны этмели боляр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Йырта буйрулып ясалан ялы* (Шекспир, Отелло).

БУЙСАНҖАҢ, Буйсанып йөрен, буйсанаган, өвүнҗең. *Буларың хеммеси Селбиниң буйсанҗаң, мүкүр хәсиетине себәп болупды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БУЙСАНҖАҢЛЫК, Буйсанҗаң болмаклык, өвүнҗеңлик, буйсанч. *Аристократ машгалаларың бири-биринден гопбамлык, буйсанҗаңлык билен тапавутланмак: ислейән айры-айры гатлаклары арасында учурым дөрәйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БУЙСАНМАК, 1. Бир зада гуванмак, бегенмек, өвүнмек. *Ол Айнаның сыратына, боюна, өзүниң эдермелигине буйсанды. Мама өз янындан: — Хер нәче азап чексем-де, иң соңунда бол-телкилигиң гарындан барян — дийип буйсанды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир зада даянмак, бирини арка эдинип аркайынсырамак. *Гүйжүне буйсанып, нәхак зордайын Яланҗа етдирдиң, ёк бол, көне адат!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ашгабатдан, Гызылардан гелен атлыларда буйсанмак билен, Эзизиң йыгынчагының чашырылжагыны гөз өңүне гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУЙСАНЧ, *сер.* Буйсанҗаңлык. *Онуң соңа гөзүнде буйсанч ышыгы янды* («Совет эдебияты» журналы). *Өзлерине пешгеш берлен ики долларлык сигарларыны буйсанч билен гөркезйәрдилер* (В. В. Маяковский, Америка хакында).

БУЙСАНЧЛЫК, *сер.* Буйсанҗаңлык. *Асыл бизиң врачларымызың арасында бир түркмен гызы-да бар, хан-ха хол отуран — дийип, буйсанчлык билен айтды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БУЙТАР-СУЙТАР, Сапалак, сыпҗыклык, бахана. *«Гитҗек дәл» дийип, буйтар-суйтар этмек болса, меним эдәхедим дәл — дийип гүплейәр. Инди мен нирә гидейин — дийип, буйтар-суйтар эдип дурҗак болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БУКАВ, Аялларың боюнларына дакынян күмүшден ясалан гашлы, шелпели шайы. *Билйәрин, ол гызың ады Сүлгүнди, Бойны букавлыды, йүзи гүлгүнди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Халайык хайран ойнуңа, Голум букавлы бойнуңа* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

БУКАВЛЫК, *мед. сер.* Яйҗык I.

БУКАЛГА, *сер.* Букы. *Аматлы букалга. Ховпсуз букалга.*

БУКДАКЛАМАК, 1. Бирине өзүни гөркезмезлик максады билен япырылып, бүкүлып йөрмек, гөрүнмежек болуп херекет этмек. *Мен букдаклап бардым-да, этиң үстүнде сүйндүм* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Олар отуран вагтларында, Вүши келгорка-горка зордан йүз—йүз элли адым якынларына букдаклап барып билди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гиҗе гараңкы болса-да, хүҗүм эдйәни, букдаклаяны, гизленип гачяны сайгармага көп санлы йылдыз шөхлеси мүмкинлик дөредйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Огрын гезмек, гачгак болуп гезмек. *Артык онда-мунда ики гүн букдаклап гезенинден соң, ызыны барлап гөрмек үчин чатмаларына доланып гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУКДАКЛАШМАК, 1. Гөрүнмежек болуп эглишип йөремек, бүкүлышып йөрмек. *Ханы, сиз хем сөзүңизде тапылың — диер өйдүп, Түйли билен Мырат ялама хем Акмырады гөрен ерлеринде букдаклашып йөрлер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Онуң гөвнүне болмаса, өе бака мерхеметсиз адамлар япырылышып, төверегlерине гаранҗаклашып, букдаклашып гелйән ялыды* (М. Горький, Эне). 2. Огрын гезишип йөрмек, гачгак болуп гезишип йөрмек.

БУКДУРМАК, Яшыртмак, гизлетмек; букулдырмак. *Йигитлериң букдурып саклап дуран итлери чиңерилишип середишмәге башладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БУКҖА, 1. Түркмен аял-гызларының үч бурчы эпленип бири-бирине тикилен ве бир бурчы хем ачык, эл ишлерини салян габы. *Аялы бир көне букҗаны алып чыкды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Үч бурчы эпленип бири-бирине елменен ве бир бурчы ачык кагыз гап. *Степанов букҗаны ачып окамага башлаяр* («Совет эдебияты» журналы).

БУКИНИ'СТ, Көне я-да гадымы китаплары сатыжы.

БУКИНИСТИК, Көне я-да гадымы китаплары сатмаклыга дегишли болан. *Букинистик магазин.*

БУКМАК, I. Йыгшырмак, гизлемек. *Шу документи берк ерде букуп гой.* 2. *сер.* Б у к у л м а к. *Баштутансыз галан казаклар ве дайханлар лагерде букупдырлар* (СССР тарыхы). *Алжагыны билсе жүйжәни, букуп гечир гижәни* (накыл).

БУКУЛМАК, Башга биринден гизленмек, гизлин ерде яшырынмак, букмак. *Гурт, гуш хем букуляр ховвуртга, хине* («Совет эдебияты» журналы). *Елдашларыңдан букулмак.*

БУКУЛЫШМАК, Көп болуп букулмак, билеликде букулмак. *Черкез, Гарягды ага сеңкериң даш йүзүнде букулышып диңлейәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

БУКЫ, I. Горанмак үчин эдилен гизлин ер, жай. букалга. *Бүкуда рус гошунларының отряды дурян экен* (СССР тарыхы). *Ол бир көне ябың эгреминде буқы гурады* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 2. Гизлин, яшырын. *Сумме токай ичинде буқы ерде жай гуран партизанлара шөхрат!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Буқы ерде сакла, гизле, берк сакла* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БУЛАВА', *спорт.* Инчелйән ужы дувүнли, чүйше гөрнүшли спорт энжамы.

БУЛАГАЙ, Башбозар, женжелчи, галмагалчы, бозгак, арабозар.

БУЛАГАЙЛЫК, Башбозарлык, женжелчилик, бозгаклык. *Нәме, гөвнүңе дегдими, булагайлык этдими* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Ол гиҗелерине ятмаярды, булагайлык эдйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БУЛАГАЙЧЫЛЫК, *сер.* Б у л а г а й л ы к.

БУЛАЙЛАМАК, I. Бир зады ховада галгатмак, ики яна булап ышарат этмек. *Гуйругыны хилелик билен булайлап гелйән көпек геле-гелмәне сүрә күрсәп уряр. Ол ызына өврүлди-де, маңа элини булайлады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ховада айлямак, салгамак. *Ол элиндәки талгыны булайлап, ене бир гезек урды.*

БУЛАЙЛАТМАК, I. Бир зады ховада галгатдырмак, булатмак. *Байдажыгы булайлатмак. Яглыгы булайлатмак. Албай булайлатмак.* 2. Хова галдырып салгатмак. *Гамчысыны ховада булайладып сайгылады.*

БУЛАК, Чешме сувы, акян япжагаз. арык. *Товланып булаклар мөвч уруп жошяр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гатнап булак боюна, Гамлы лале айдярды* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Оны оканыңда, дуры мавы асман, дашларың арасындан чогуп чыкян булаклар гөз өңүне гелйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

БУЛАМА', *диал.* Гоюн-гечиниң овуз сүйдүнден соңкы сүйдүни биширмекден алынян өнүм, гоюлтмак. *Булама биширилипдир.*

БУЛАМАК I. Уна яг гарылып бишириллән гойы нахар. *Бизе битин, буламага док болсак боляр-да* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эй мөҗек, сен бир сувуҗак буламак ичип, бир нәче сапар япыёкарык ылгасаң, ичиңдәки бела гачар — дийипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

БУЛАМАК II, I. Сувук задың ичине чемче я-да башга зат сокуп гармак, гатышдырмак. *Шүляни булап бишырмесең, газаның дүйбүне елмешер.* 2. Хапа этмек, хапаламак. *Чагалар эллерини палчыга булапдыр.* 3. *гөч. м.* Агзалалык туруземак, булагайлык этмек. *Гөвни буламакды иши байларың* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 4. *сер.* Б у л а й л а м а к. *Келлеси газан ялы ёгнас бир адам инди зордан аякларыны атян ябыны дебсилән, гамчысыны булап гойберйәрди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ А ж а л а э л б у л а м а к — *сео* А ж а л. *Етмедик ажала эл буладың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Г ү н ү н и б у л а м а к — *сер.* Г ү н. *Буҗагаз гүнүни булайма!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Й ү р е к б у л а м а к — *сер.* Й ү р е к I. *Айнаның йүрегини буламак ислемәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БУЛАМ-БУЖАР, Жайба-жай дәл, гарым-гатым, булашык, тертипсиз. *Онуң самраян сөзлери булам-буҗирды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Аякларыны тарпылдадып айланяр. Уруш хакда булам-буҗап ойланяр* (А. Атажанов, Ики поэма). *Ярым-ярчык, булам-буҗар сыясат логики гирым-гатымлыгың дөремегине-де сесәп боляр* (С. И. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

БУЛАМ-БУЖАРЛЫК, Жайба-жай дәллик, гарым-гатымлык, булашыклык, тертипсизлик. *Колхоз ёлбашчылары везипесине оңат хөтде гелен болса, булам-буҗарлык болмазды* («Колхоз гүнлери»). *Дүшүнер ялы дәл, булам-буҗарлык* («Совет эдебияты» журналы).

БУЛАНДЫРМАК, I. Буланык хала гетирмек, буланык этмек. *Акар сувы айландыран, Дуры сувы буландыран* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Ховданың сувуны оуландырыпдырлар.* 2. *гөч. м.* Агзалалык дөретмек, ырсарамак, женжел агтармак.

БУЛАНМАК, I. Буланык хала өврүлмек, буланчак болмак (сувуклык хакында). *Биз бирнеме йөрәнимизден соң, сув буланып башлады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хапа болмак, хапаланмак. *Онуң акжа гейими, ялпылдавук сачы тозаны буланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. *гөч. м.* Ырсарамак, женжел агтармак. 4. Ики бака ыранмак, яйканмак.

БУЛАНЧАК, Дуры болмадык, арасса дәл, буланык. *Амур гөйә херекет этмек ислемейән ялы, өзүниң сарымтыл-гөк буланчак толкунларыны ялталык билен гымылдадярды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Елуң ики гарапы эйәм буланчак сувдан долупды* (О. Гончар. Байдак гөтериҗилер).

БУЛАНЧАКЛЫК, I. Дуры дәллик, арасса болмазлык, буланыклык 2. *гөч. м.* Агзалалык, булагайлык. *Пәле перманы боюнча Орта Азиядакы болян булянчаклыклардан, йүзе чыкан вакалардың сөз ачылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БУЛАНЫК, *сер* Б у л а н ч а к. *Олар буланык асмана бакярдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Буланык сув.*

БУЛАТМАК, I. Бир зады буламаклык ишини бирине ерине етиртмек, гардырмак. 2. Бир зат билен хапалатмак, хапа ёкдурмак. *Элини гани булатдың* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БУЛАШДЫРМАК, I. Хапа буламак, чирк ёкдурмак, хапалатмак. 2. Ызлы-ызына буламак, чалт-чалт буламак. *Ене-де агач чемче билен булашдырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Агзалалык дүшүрмек, булагайлык дөретмек, булашыклык дөретмек. *Мунуң ялы халкы булашдырян мелгуның көкүни көвлемек герек* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Булам-буҗар этмек, гарым-гатым этмек. *Хасап-хесип ишлерини булашдырмак.* 5. Пикир гарышмак зерарлы бир зады икинжи бир зат билен чалшырмак.

БУЛАШМАК, I. Хапа дегирмек, хапаланмак. *Хожайын товугың аягыны иймән экен, ол тозана ве мөй кереплерине булашып, атылан еринде ятан экен* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Уст-башларының булашмагындан горкмаян хем хич зады йигренмейән адамларың арасында дурды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гөр, хич ким сениң хапаңа булашасы геленок!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Булам-буҗар болмак, гарым-гатым болмак. *Онуң сачы булашыпды.* 3. Ялнышлык зерарлы угры йитмек, булашык болмак, пикириң гарышмак. *Эгер ол басым гелмесе, ишлериң булашмагы мүмкин* («Совет эдебияты» журналы). 4. Гаралмак, үйтге-

мек. *Биз гайтжак болуп дуркак, хованың булашжакдыгыны аңдык* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Хова кә ачыляр, кәте булашяр* (Б. Кербабаев, Айлар). 5. Сайгарар ялы болмазлык, гаржашмак, думанлашмак. *Трахома гөреже геченде, гөзде гамашмак ве булашмак пейда боляр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

БУЛАШЫК, 1. Булам-буҗар болуп гиден, чалам-чаш, тертипсиз. *Энеси онуң дерлән булашык сачларыны эли билен сыпалашдырды* (М. Горький, Эне). *Жепбар сөзлейән вагтында, булашык кирпиклери дынувсыз гырпылдаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң келлесиндәки көп вагт бәри даралман, телпек ялы болуп гиден булашык сачлары онуң хырсызлыгыны хас хем гүйчлендирйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Айдың дәл, гарым-гатым, гаржашык, дүшнүксиз. *Пушкин жемгыетчилик-сыясы дуржушың шол булашык вагтында поэзияның әхмиетине өрән говы дүшүнйәрди* («Эдебият»). 3. Ачык дәл, тутук, буланык (хова хакында). *Ексуллык эндишеси шейле булашык елли ховада машгаланы хас-да ховсала салярды* («Совет эдебияты» журналы).

БУЛАШЫКЛЫК, 1. Булам-буҗарлык, чалам-чашлык, тертипсизлик. *Сачың булашыклыгы адамыны гелшиксиз гөркезйәр.* 2. Айдың дәллик, гатым-гарымлык, баш-башдаклык, дүшнүксизлик. *Соң бир хили булашыклыга дүшүп, окувындан хем ковлупдыр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Ачык дәллик, тутуклык (хова хакда). *Шу гүнки хованың булашыклыгы иште пәсгел берди.*

БУЛГУР, 1. Хрусталь. 2. Сувук зат гуюп ичмек үчин уланылян чүйше гап, стакан. *Шерапны булгурны ерден галдырып, Тәзе йылы гутлап, гөзүн гүлдүрди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ачылан чакыр чүйшелериниң ичинде галанларыны саркырышдырып, ики булгур чакыр ичди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Адамлар, булгурларыңызы долдурың!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БУЛДУРАМАК, Ялпылдап өвүшгин атмак, йылдырап гөрүнмек. *Онуң гөзяшы булдурап акярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Акяр чешмелериң сувы булдурап* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

БУЛДУРАТМАК, Ялпылдылы өвүшгин атдырмак, йылдырадып гөркезмек. *Чаганың гөзүниң яшыны булдуратмак болмаз.*

БУЛДУРАШМАК, Ялпылдашып өвүшгин атмак, йылдырашмак. *Елкадакы йылпылдашян мерҗенлер, Булдурешяр гөйә үзүм салкымы* («Мыдам тайяр» газети). *Гөзлеринде булдурашян яш дамжалары гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Үзүм хошалары гөк япракларың арасында булдурашып, бири-бирине чакнышяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БУЛДУР-БУЛДУР: б у л д у р-б у л д у р э т м е к — **булдурашып дурмак.** *Гызҗагазың гөзяшы булдур-булдур эдйәрди.*

БУЛДУРЧЫН, Гарың йүзүндәки булдурап гөрүнйән йылдыравуклар. *Айың ышыгына ердәки доң гарың йүзүнде булдурчынлар йылдырашяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БУЛҖУРА, Гуйының агзының заяланмазлыгы үчин агачдан я дашдан эдилйән тегелек халка.

БУ'ЛКА, Бугдай унундан биширилйән хер хили формалы көке, чөрек. *Булкаларыны, колбаса-пейнирлерини буфетде гойян гыз нәмекә?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң элинде ичи бир топар француз булкалы себетҗик бар* (М. Горький, Эсерлер).

БУЛКАЧЫ, Булка сатыҗы. *Чишик булкачы булгуны гөтерди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БУЛУТ, Гарамтыл я-да агымтыл реңкли, ерден бир нәче ёкарлыкда йыгнанян гойы сув бугы. *Булут аманың йүзүни бүрейәр* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *манда юкаҗык булут эмеле гелди* (Б. Кербабаев, солтан). *Булутлар гөчмесини ювашатды* («Совет бияты» журналы). ◇ М е н д е н с а ң а б у л я к ы н — меңден саңа пейда ёк, маңа аркайынсыра

БУЛУТЛАШМАК, Булут билен өртүлмек, булут лашып гаралмак. *Язың илки айларында хова сага йын үйтгәрди, бирден булутлашып, шемал тура,* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУЛУТЛАШЫК, Булут билен өртүлен, булутлы. *ваның йүзи булутлашык.*

БУЛУТЛЫ, Булут билен өртүлип дуран, булут а лашмак зерарлы гаралып дуран. *Булутлы хова. Бу лы гүн ай болмаз, Гөрүп гөвнүм җай болмаз, Дхли рен ичинде, Мең җорама тай болмаз* (ләле).

БУЛЬВА'Р, Көпленч шәхер көчелериниң ортарасы болян баглык гиң аллея. *Арасындан догры ёллар че лип, Бульварлар бар кенарында дерәниң* (Нуры Ан гылыч, Сайланан эсерлер). *Тверь бульварының га янында, Гүнде гөрйән мен Пушкиниң хейкелин* («Со эдебияты» журналы).

БУЛЬДО'Г, Келте аяклы, ясы дөшли, ясы тумш айратын бир итиң тохумы.

БУЛЬДО'ЗЕР, Тракторың өңүне беркидилип ер кизленйән гурал ве шол гураллы трактор. *Бизде бу дозерлер, ер соруҗы машынлар ишлейәр* («Пионе журналы). *Көчелери текизлейән грейдерлериң, булы зерлериң дынгысыз эшидилйән гүңлеч сеслери тәзе җа лара дүшүп, бирсыхлы яңланып гүввүлдейярди* («Со эдебияты» журналы).

БУЛЬДОЗЕРЧИ, Бульдозер сүрйән адам. *Бульд зерчилер гечен айың планыны артыгы билен ери етирдилер.*

БУ'НКЕР, 1. Гәминиң көмүр сакланылян җайы. *Г минин бункери.* 2. Комбайның дөвлен бугдай йыгнал ери. *Автомашын бункерден дәне йүкүни тутуп хайда* («Колхоз гүнлери»). *Комбайның бункери.*

БУНТЧЫ, Питнә гатнашыҗы.

БУРАВ, Товланып тегелек дешик дешйән бурмал гурал. *Рамаларың йүзүне бурав билен дешилен фане беркитмели* («Пионер» журналы). *Батлы елиң дердш ден бурав вышкасы, эдил гәминиң богалдагының гүй ли гайларда болшы ялы, ырак атып җыгылдаярд* («Совет эдебияты» журналы).

БУРАВЛАЙҖЫ, Буравламак ишиниң ерине етирйән алып барян ишчи. *Ери, эгирт улы буравлайҗы машы билен үч йыллап газдылар* (М. Н. Скаткин, Җансыз те бигат). *Буравлайҗы конторалар үчин гелен энҗамла ра эесизлик гөзи билен гарамага уйгунлашан ким* («Токмак» журналы).

БУРАВЛАМАК, 1. Бир зады бурав билен дешмек. 2. Скважина этмек үчин бурав билен ер газмак. *Онун ёлбашчылык эдйән бригадасының буравлан гөзлег скважинасы фонтан атып чыкян небит берип башлады* («Совет Түркменистаны» газети). *Буравлап бөвсенде ерин гатлагын, Гөтерйәр гөвнүми моторлаң сеси* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

БУРАВЛАНМАК, 1. Бурав билен дешилмек. 2. Бурав билен газылмак. *Скважиналарың икиси хем чалтландырылан режимде турбина усулы билен буравланды* («Совет Түркменистаны» газети).

БУРАВЧЫ, *сер.* Б у р а в л а й җ ы. *Буравчылар билен арасын сазлап, Голайында сува якарды малын* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Какалы буравчылар бөлүминде, Үзүмгүл болга эксплуатацион бөлүмде окапды* («Совет эдебияты» журналы).

БУРГОМИ'СТР, Кәбир Европа юртларында ве өңки вагтларда Руссияда шәхер управленнесиниң баштута-

ны. *Бу начальниге Германияда болса бургомистр дийип ат беридирлер* (Орта асырлар тарыхы).

БУРГУЛАМАК, 1. Буруп чүммүклемек, бирининг эндамындан товлап, гаты чүммүклемек. *Меним будумдан бир дәл, ики дәл бургулады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Буруп, бургы салып тов бермек. *Дашына оралан сими бургулап беркитдилер.*

БУРГЫ, 1. Йүп бурмак үчин уланылян гурал. 2. Гөврели аялларда, чага догурмазының өң янында эмеле гелйән йити ичагыры. *Оғуң-а ичинден бургы тутуп, чага догурҗак болуп ятыр* (Мыралы).

БУРЖУА', *тар.* Буржуазия сынпындан болан адам, эксплуататор. *Дворянлар билен буржуаларың бәхбитлери умумы болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

БУРЖУАЗ, Буржуазия хас болан, буржуазия дегишли болан. *Керенскиниң буржуаз хөкүмети агдарылды, министрлери болса туссаг эдилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *СССР-иң Дөвлет бюҗети буржуаз дөвлетлериниң бюҗетинден дүпгөтер тапавутланяр* («Совет эдебияты» журналы).

БУРЖУАЗИ'Я, Өнүмчилик гуралларына ве сериш делерине хусусы эечилик этмек билен капиталистик жемгыетде агалык сүрйән сынп. *Бай банкирлер ве тәҗирлер тәзе сынпы—буржуазияны эмеле гетирипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

БУРЖУАЗЛАШМАК, Буржуазия сынпына, хәсиетине гечмек, эксплуататор болмак.

БУРЖУАЗ-МИЛЛЕТЧИ, Бир миллет билен икинжи бир миллетиң арасында милли душманчылык дөретмәге сынанышян, буржуазияның эксплуататорлык бәхбидиниң тарапыны тутян адам.

БУРЖУЛАМАК I, Буржы багламак. *Агачлар буржулап, сувлар доңупды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БУРЖУЛАМАК II, Гузлажак, ботлажак болуп хеләк болмак (кәбир хайванлар хакда).

БУРЖЫ I, Гышың совук айларында дашың, дагың. өсүмликлериң ве башга затларың үстүнде эмеле гелйән гар гөрнүшли доңан буз, салланышып дуран жыза. *Көчәниң бойдан-баша икиян тарапына экилен агачлар буржы баглап, шахаларыны ашак эгип отырдылар* («Совет эдебияты» журналы).

БУРЖЫ II, Кәбир малларың, хайванларың ботлажак. гузлажак боландакы хеләк болян ягдайы.

БУ'РКИ, Узын гончлы, йылы, енил кече әдик.

БУРМА', Бир зады бурун дешйән гурал.

БУРМАК, 1. Бир тарапа товлап товлуландырмак. *Ики симиң уҗуны атагзы билен буруп беркитмек.* 2. Бир тарапа товламак, товлап беркитмек. *Нурбады буранда, эйван ягтыланды* («Колхоз гүнлери»). 3. Бир тарапа өвүрмек, совмак. *Шофёр машының рулуны чепе бурды.* 4. Чүммүклемек. *Уруп, сөгүп, эндамыңдан бурарды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 5. Башга тарапа чекмек, совмак (гепи, гүррүңи ве ш. м.). *Сен нәме үчин меним сөзүми башга яна бурярсың?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Боюн бурмак — *сер.* Боюн. *Бәшим ругсат бермегини эҗесинден боюн буруп хайыш этди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

БУРМИ'СТР, Крепостнойчылык дүзгүни вагтында помещигиң мүлкүни йөретмек үчин помещик тарапындан белленен ёлбашчы.

БУРУГСАМАК, 1. Янман түсселемек, бурум-бурум түссе чыкмак. *Тарланың ягдайыны билмәге гелйәркә, бирден бургусап чыкян түссәни гөрйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Йити ыс бермек, ыс урмак. *Говрулян этиң ысы тамдырда бишйән чөрегиң ысы билен гошулышып бургусаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БУРУГСАТМАК, Якып билмән түсселетмек, түссе чыкармак. *Турбасындан түссәни бургусадярды фабрик* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Сен маңа өйкүнип, бу ерде чилимиңи бургусадан болма, мен-ә чекимчи!* («Токмак» журналы).

БУРУГСЫ, Бургусап чыкян, бурнуңа урян йити ыс.

БУРУК, Товлы, товланан, бурлан. ◇ Бойны бурук — *сер.* Боюн.

БУРУЛМАК, 1. Бир тарапа товланып тов берилмек. *Инче симлерден бурлуп цшилен сим урган.* 2. Товланып беркидилмек, товланмак. *Говшан бурма чүйлер бурлуп беркидилди.* 3. Темми берилмек, чүммүкленмек. *Ол эдил өз будундан бурлан ялы болды.* 4. Бир тарапа өврүлмек, совулмак. *Ол чепе бурлуп, аягыны кичиҗик гапының биринҗи басганчагына басды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 5. Башга тарапа чекилмек, совулмак (геп, гүррүң хакда). *Онянча Гочмырадың гелмеги билен буларың гүррүңи башга тарапа бака бурулды* (А. Говшудов, Эсерлер). 6. Кемсинмек, эжизленмек. *Хиле билен сизе «гарып мен» диер, Шу хили мөҗеклер ил малык иер, Бурлуп гелсе, бойнуң товламак герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

БУРУМ, Бурлан товлам, товламың бир айлавы; буйра.

БУРУМ-БУРУМ, Товлам-товлам; буйра-буйра. *Инди ол көчеден бурум-бурум тозан асмана галярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сачы бурум-бурум болуп дуран мылайым гөрнүшли, гүлер йүзли яш адамды* («Совет эдебияты» журналы).

БУРУН I, 1. Адамың йүзүнде, хайваның тумшугында ерлешен дем алыш ве ыс дуюш органы. *Чыбын ёлбарсың бурнундан дишлэп башлаяр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Айсолтан япрагы бурнуна тутды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гахарың гелсе, бурнуңы дишле* (накыл). 2. Аякгабың я-да башга задың өң тарапы, уҗы. *Ол немециң гөвресини ере ташлап, аягының бурны билен ителэп гойберди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гөтерип жигисин, машына тарап, Йөреди аягның бурнуна гарап* («Совет эдебияты» журналы). 3. *геогр.* Үч тарапы сув, бир тарапы гуры ер болуп, сувуң ичине гирип дуран сүйнмек ер; умуман шонуң ялы сүйнүп гиден гум депеси. *Порты реконструкциялашдырмагың эсасы меселелериниң бири Красноводск бурнуның үстүнден канал гечирмекдир* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Бурнундан гетирмек — иенини-иченини жанына нош болмаз ялы этмек, азар яманыны бермек. хорламак. Бурнуңы уватмак — бир затдан хантама болуп ымтылмак. Жүйк бурун — *сер.* Жүйк. Ики элиңи бурнуңа сокуп гелмек — *сер.* Эл. *Мен инди ики элими бурнума сокуп, нә йүзүме барайын?* («Токмак» журналы).

БУРУН II, *кон. с.* Озал, өң, илки, өңүрти. *Ол дан атмазындан бурун, гечелгә етишмеги гөз өңүнде тутярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БУРУНЛАК, Узын бурунлы, улы бурунлы. *Ол сүңклек, гараягыз, бурунлак бир огланды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бейлекиси болса бойны бокур, гөзи чүкур, бурунлак узын адамды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БУРУНЛЫК, 1. Дүйәниң бүйлүсиниң ужундакы четниге дагълып идилйән йүп. *Тиркишиң ызындакы дүе бурунлыгыны үзүпдир.* 2. *гөч. м.* Дүе. *Ана гөр, яшымың соңунда мениң еке бурунлыгымы элимден дартып алдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУРУНЛЫКЛАМАК, Дүйәниң бурнуны дешип, бүйлүсине бурунлык багламак, дакмак.

БУРУНЛЫКЛАНМАК, Дүйәниң бурны дешилип, бүйлүсине бурунлык багланмак, дакылмак. *Бурунлыкланан дүе ялы Амыдеряның эркини элимизе аларыс* (А. Говшудов, Эсерлер).

БУРУНСА, Дүебашлыгын дүйәниң бурнуның үстүнде дурян ве овсара биригйән бөлеги.

БУРЧ I, I. *Бир затың, предметиң тарапларының бириген ери, күнжи, чүнки. Гылыч Гажар оглы көчәниң бурчундан долашып гелеп айтды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бу жайың бир бурчунда агач кровать бар экен* (А. Говшудов, *Мәхри—Вепа*). 2. *мат.* Бир нокатда бириген ики чизгиниң аралыгы. *Гөни бурч (бурчы 90° дең болан бурч). Пити бурч (90° аз болан бурч). Күтек бурч (90° көп болан бурч).* ◊ Гызыл бурч — йөрите абзаллашдырылан практики әхмиетли ер, жай. Жанлы бурч — *мор-мөжекләриң, хайванжыкларың сакланян жайы, ери (колхоз-совхозларда).*

БУРЧ II, *бот.* Сүйүмсек мивели дик яйрап өсйән өсүмлик we onuң тагам үчин уланылян якымлы йити ыслы хасылы. *Болгар бурчы. Гызыл бурч. Гара бурч.*

БУРЧАЛ, *бот.* Ондан мавы гүлли, көсүги ййилйән мейдан оты.

БУРЧАК-БУРЧАК, Дамжа-дамжа, дүвме-дүвме. *Яңаклары бурчак-бурчак дерлейәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Үлак йлы йөрән адамлар бурчак-бурчак дерлейәрдилер* (А. Говшудов, Эсерлер).

БУРЧАКЛАМАК, Бурчак-бурчак дерлемек, гаты дерлемек. *Оның мөңлйыны кертип дуран бөрүгиниң ашагындан бурчаклап сапын дерлер бири-бирине тапышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БУРЧАЛЫК, *бот.* Балдаклары яшажык соганың яшына меңзеш, көки чигилдемички ялы, алада битйән хашал от.

БУРЯТЛАР, Бурят-Монгол АССР-ниң эсасы илаты, ерли халкы.

БУСДУРМАК, I. Үстүни басыртмак, гизлетмек, яшыртмак. *Оның ятагының бир нәче ярамаз гылыкларыны бусдурды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Ере багрыны бердирмек, япырылдырмак. *Товугы бусдурмак.*

БУСДУР-ЯСДЫР: бусдур-ясдыр этмек — үстүни басырмак, гизлемек, яшырмак.

БУСМАК, I. Гизленмек, яшырынмак, букулмак. *Бусып галан инки душманлара рехимсиз дарамак герек* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ере япырылмак, ере багрыны бермек. *Ол зымыларың арасында бусуп ятан сулгунлери зорҗек болуп, гөзүни йити-йити гездирйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир товшанжык эгнин гысып, Чол дүбүнде бусуп ятыр* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

БУСУЛМАК, *сер.* Бусмак. *Бусулан ерик кән болар. Эгер сен бүрүт-де болсаң* (Чары Ашыр. Ганлы сака).

БУТ [бу:т] I, *анат.* Ангыц дыздан ёкарсының чаталба бирлешен ерине чейин болан аралыгы. *Бүши келиң ики бутлары сыпыллаанын титрейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мыналайы сакар ал атың арт бутлары чыкын-чыкын болуп дурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

БУТ II, Жайың биненың тутмак үчин уланылян даш.

БУТЕРБРО'Д. Арасы яглы, колбасалы я-да пейнирли бир болек чөрек, булка we ш. м. *Олар бутерброд алып йидилер.*

БУТНАМАК, Дуран ериңден гозганмак, йөремек, гымылдамак, сүйүмсек, депремек. *Өлдүрсеңиз хем, мен инди шу ерден бутнажак дәл! Хайсың дуран ериңден бутнайсаң — атарын!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хенизем дур шол ериңде бутнаман* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Беленч бутнаман дурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ламалар илкибада өң аякларыны галдырып, хоммалышып, хайран галян ялы бутнаман дурдулар* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Ферида дуран ериңден бутнамады, яша долан зөлери билен оңа назар салды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БУТНАТМАК, Дуран ериңден гозгатмак, гымылдатмак, депретмек. *Гопланың: — Мен самры бутнатман тутарын — дийип пикирленипдир* («Мыдам тайяр» газети). *Ол оны дуран ериңден бутнадып хем билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БУТПАРАЗ, Буддизми үндейән, буддизмиң тарапдары. *Олар бутпараз боландыклары үчин, гөйә довзахе бармалы экенлер* (Орта асырлар тарыхы).

БУТПАРАЗЛЫК, Будда динииң тарапыны тутужылык.

БУТХАНА [бутха:на], 1. Будда динине чокунылян жай, худая чокунылян ер. 2. Ыбадатхана, килисе. *Яман этсең, екшенбе гүни бутхана тәзе лента дакынман гидерсиң-дә!* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 3. *гөч. м.* Дини гурама. *Патыша тагтының аркадаянжы болан бутхана-да Пушкин гаршы чыкяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

БУ'ФЕР, *д. ё.* Ургының зарбының бадыны говшатмак үчин вагонларда, автомобиллерде йөрите эдилйән энжам.

БУФЕ'Т, I. Гарбанар ялы анры-бэри сатылян ер. *Мен яңы мекдебиң буфетинден гарбак-гурбак эдиндим* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гап-гач, азык гоюлян шкаф. *Дашкы тамда овадан буфет гойлупдыр.*

БУФЕТЧИ, Буфетде ишлейән сатыжы.

БУХА'НКА, Белли бир стандарт формада биширилен чөрек.

БУХГА'ЛТЕР, Бухгалтерия ишини алып барыжы специалист. *Хава, ол бухгалтер экени* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

БУХГАЛТЕ'РИЯ, I. Хасапчылык ве хасаба алмак ишиниң теориясы ве практикасы. 2. Эдараның, кәрхананың хасабатчылык бөлүми. *Колхозың бухгалтериясы.*

БУ'ХТА, Гэмилер дурмак үчин аматлы, улы болмадык айлаг. *Эмма гайык чакганлык билен бухта аман-сау чыкды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

БУШЛАМАК [бу:шламак], Шатлыклы хабар билен илкинжи гутламак я-да ол хакда бирини хабардар этмек, сөйүнжилемек. *Айсолтан шатлыгыны кимедир бушламага гыссаняр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дашарык чыкан Айна доланып гелип, Ашырың геленини бушлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

БУШЛА'Т, Матрос формасында тикилен гысга куртка.

БУШЛАТМАК [бу:шлатмак], Бирини шатлыклы хабар билен хабардар этдирмек. *Узак ерлердәки дост-ярларына ченли бушладыпдырлар.*

БУШЛУК [бу:шлук], 1. Шатлыклы вака, тәзелик догрусында илкинжи гезек берилйән хабар, гутлаг ве ол хакда хабар берен адама берилйән зат, сөйүнжи. *Балаларым, мен сизиң бушлугыңыза нәме берсемкәм?* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бушлук, Сапа ага, бир огул ве бир гызыңыз болды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Мал гузланда чагадан өң гелйән сувлы барда.

БУШЛУКЧЫ [бу:шлукчы], Бушлаян адам. *Бушлукчылар думлы-душа чапыберсе, өрүп аяк үстүне галан оба шол өе бака йөрүш эдер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БУЮРМАК, Бир иши ерине етирмеги табшырмак, буйрук бермек. *Хөкман зынжыр билен даң — дийип, Чолуга буюрды* («Совет эдебияты» журналы).

БУЯН, *бот.* Көки дерман этмек үчин тайярланылян, көпленч деря якаларында өсйән көпйыллык өсүмлик. *Ерунжалы атызларың чиллериндәки буянлары, печеклери оруп алмак.*

БУЯНА [буя:на], Мундан бейләк, шейләк, әйләк. *Дурды ага гахарлы әхендә: — Индиден буяна шейле зат болмасын — дийди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

БУЯНЛЫК, Буяның көп өсен ери. *Гүлжанларың өйи дөрт тарапы хышалык, буянлык, тутлук болан мекдебиң*

янында ерлешйәрди (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БУДРЕМЕК, I. Аягың бир зада дегип, батлы ыраның гитмек, энтиреклемек. *Мыхман геленде я-ха кәсе дөвер, я-да дүзҗе ерде бүдрәп йыкылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан) *Ол гапыдан чыкып, яңы дөрт-бәш әдим әденде, ятан пиле бүдрәп, йүзинлигине йыкылды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Кынчылыга, шовсузлыга душ гелмек. *Онуң бүдрәп гидйән вагтлары-да кән болярды* («Совет эдебияты» журналы).

БУДРЕТМЕК, I. Аягыны бир зада дегрип, чолашдырып энтиреклетмек. *Ишигиң агзындакы затлары айрың, болмаса гелен-гидени бүдредерсиңиз.* 2. *гөч. м.* Биринн ялнышдырмак, кынчылыга сезевар этмек.

БУДУР-СУДУР, I. Текиз дәл, йылманак дәл, тагашыксыз. *Симферополың янындакы говакларда бүдүр-сүдүр даш гураллар тапылды* (СССР тарыхы). 2. Бейикли-песли, чаркандак (ёл ве ш. м. хакда).

БУЗДУРМЕК, Сапак гечирип я-да сапагы гаты чекип йыгыртмак, агзыны даралтдырмак.

БУЗМЕК, Сапак гечирип я-да сапагы дартып йыгырмак.

БУЗУШДИРМЕК, Бүзүм-бүзүм этмек, бүзүп чыкмак. *Халта йыртыкларыны бүзушдирмек.*

БУЗУШМЕК, Бүзмәге, йыгырмага көмеклешмек. *Хам чарыгың агзына йүп өтүрип бүзүшмек.*

БУЙЛИ, Дүйәниң бурнундан гечирилйән ужы эпенекли агач.

БУКГУЛДЕМЕК, Бир зат барада ынжалыксыз ягдайда йүрек урмак, аладалы ягдайда болмак. *Мениң эртирден бәри йүрегим бүкгүлдәп дур.*

БУКГУЛДИ, Йүрек урма, аладалы ягдай, ынжалыксыздык. ◇ Йүрәге бүкгүлди гитмек — *сер.* Йүрек I. *Огланларың йүрегине бүкгүлди гитди* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер).

БУКДУРМЕ', Бир нәче динли тов берлип ишилен йүп.

БУКДУРМЕК, Йүпүң айры-айры динлерине тов берип ишмек. *Йүпүң ики уҗуны деңләп бүкдүрмәге башлады* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер).

БУКЛЕМ-БУКЛЕМ, Эплем-эплем, товлам-товлам. *Сергездан дийсең — сергездан, бүклем-бүклем болып товланып, луммурдап чөле тарап акып ятыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БУКМЕК, 1. Бир зады эпмек, эгмек. *Бир элиниң бармаклары билен бейлекисиниң бармакларыны бүкүп, гөзлерини асмана дикип, ахыр соңы хем жогаба гарашян Байрама найынҗар гарады* (Н. Жумаев, Ак дерек). 2. Гыраларыны эпип. бири-бирине беркитмек, эплемек. *Эртир билен бөрек бүкүп гоюпдым* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Бил бүкмек — *сер.* Бил. *Озалкы дайханчылыгың агыр зәхмети билими бүкди* (Н. Сарыханов. Сайланан эсерлер).

БУКУК, Эгик, эпилен. *Бүкүк түңни кебзе оңлы задың үстүнден элтмежек ялыды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

БУКУЛМЕК, 1. Эгрелмек, эпилмек. *Арасса мисден ясалан затлар тиз вагтда күтелйәр ве аңсат бүкүлйәр экен* (СССР тарыхы). 2. Ашак эгилмек, япырылмак. *Нәтаныш бираз вагт дурып, агажың сүтүниңден айрылды, бүкүлди ве гапдалдакы агажа тарап ылгады* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Бил бүкүлмек — *сер.* Бил. *Били бүкүлмәндир, сакгалы ак дәл* (А. Ныязов. Шыгырлар). Ики бүкүлмек — лепбей дийип дурмак, горкындан баш эгмек. *Ол горкуп, ики бүкүлип, ере гирәйжек боляр.*

БУКУР. Итиги кеселли я-да бил оңургасы язып күйкерен, күйки.

БУКУРДИ, Хайванларың ики бака дабыранда чыкян аяк сеси; хайванларың меслигинден бөкжекләп ойнаклайшы. *Гөле горкулы гөзлерини өңкүден-де бетер мөлертди ве үркүп бүкүрдиси урды* (А. Говшудов. Көпетгың этегинде). *Эмма Атайры гелинден Мелегуш хем гачды, оны өз яныка элтмән, бүкүрди урды* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

БУКУТМЕК, Гөврәни бирнеме ашак эгмек, йыгырмак. *Телпекли адам бүкүдип хайбат урды* («Токмак» журналы). *Ол бүкүдип гышарды ве сүйҗи ука гитди* («Пионер» журналы).

БУКУШМЕК, 1. Бүкмәге көмеклешмек, билеликде бүкмек. *Бөрек бүкүшмек.* 2. Аягыны йыгырмак, йыгрылмак.

БУРГУТ, *зоол.* Улы ве гүйчли йыртыжы гуш. *Йәне гарагушларда бүргүтлерден башга бир нәче айратынлыклар бар* («Пионер» журналы).

БУРЕ, *зоол.* Башга организмлериң ганы билен экленйән, кичижик бөкйән мөжежик. *Адам бүреси хем ховпсуз дәл* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Ган соруҗы бүрелер хем кесел гушдан саг гуша мерги кеселини гечирип билерлер.* ◇ Көрүң элине бүре дүшен ялы этмек — *сер.* Көр.

БУРЕЛМЕК, Бир задың үсти өртүлмек, бир зат билен йүзи япылмак, герилмек. *Озалкы вагтда аял-гызларың Элмыдама бүрелгиди йүзлери* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Кичиҗик ак мата онуң аякларына, бедениниң үстүне бүрелипди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БУРЕМЕК, 1. Бир задың үстүни, даш-төверегини гөрүнмез ялы эдип өртмек. *Ол ерде гиң ёлы баглар бүрейәрди.* 2. Баша бүренжек атмак, башыны өртмек.

БУРЕНЖЕК, Аялларың башына атынян чабыды. *Бүренжек хем атыныпдыр, Агында гара пашмак* (Чары Ашыр, Поэмалар).

БУРЕНМЕК, 1. Бир зат билен өртүнмек, япынмак. *Ашгабат бүренди гөк бегрес бага* («Совет эдебияты» журналы). *Шунуң ялы якымлы сәхер чагында ёргана бүренип ятмак болармы дийсене!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Баша бүренжек атынмак. *Адам гөрсе, гачярдыңыз бүренип, Яшаң аял-гызлар, заманңыз гелди* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

БУРҖЕШМЕК, Йыгырт-йыгырт болмак, йыгрылмак, бүрүлмек. *Онуң сач-сакгалы элли йыллык дурмушың бүтин жебир-сүтеминден хорланан адамыңкы ялы агарып, йүз-гөзи бүржешипди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БУРКУЛДЕВУК, Юмшак, үргүн. *Хемише ерлер, ёллар чуканак-чуканак болуп, бүркүлдевүк гум тозап ятарды. Елуң бүркүлдевүк тозаны онуң бүтин үстүни-башыны басды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БУРКУЛДЕМЕК, Өрән майда, үргүн халда болуп, басанында я-да эл уранында тозап дурмак. *Елуң киршени аягың ашагында бүркүлдәп дур.*

БУРМЕК I, *бот.* Дик өсйән ве дашы түйжүмек узынжа чогдам дәнели бирйыллык хашал от, япышак. *Онуң эндам-жанына бүрмек япышыпдыр.*

БУРМЕК II, 1. Йыгырмак, бүзмек. *Халтаның агзыны бүрмек.* 2. Чытмак, йыгырмак. *Ол өз-өзүнден йылгырып, өйүниң гапысыны ачды-да, бирден гашларыны гахарлы бүрүп, босагада тогтады* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БУРУЛМЕК, 1. Йыгрылып бүзүлмек. *Теммәки халтаның агзы бүрүлгиди.* 2. Йыгрылмак, чытылмак. *Гөзлери гиҗе-гүндиз бүрлүп дур* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

БУРУНЧ I, Мис билен галайыдан эмеле гелйән метал. *Шкафларың үстүнде бүрүнчден ясалан бюст барды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Язбиби сары бүрүнч семавары гетирип, столуң үстүнде гойды* («Совет эдебияты» журналы).

БУРУНЧ II, *бот. сер.* Түви. *Атың кишмиш ерми, бүрүнч ерми?* («Гөроглы» эпосы).

БҮРҮШДИРМЕК, 1. Йыгырмак, чытмак. *Ол чогдам гашларыны бүрүшдирип, эсли сакланды* («Колхоз гүнлери»). 2. Бедениң бир ерини я-да бир зады ода я-да гайнан сува якып чүрүшдирмек. *Әдигими ода бүрүшдирдим.*

БҮРҮШМЕК, 1. Йыгрылмак, чытылмак. *Онуң чеп гөзүниң ёкарқы гатлагы пешехорда чыкып гутулан ялы бүршүпдир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бирден ене чытык гашы бүрүшди* (А. Атажанов, Ики поэма). 2. Эндамың бир ери я-да башга бир зат ода я-да гайнан сува янып чүрүшмек. *Олар бүтинлей ода говрулып бүршүпдирлер* (О. Гончар, Байдак төтерижилер).

БҮС-БҮТИН [бүс-бүти:н], Дүйпгөтер, бүтинлей, дүйбүнден. *Деря боюндакы жеңнел билен чөлүң арасыны тутуп, ики тарапа-да узалып гидийән умласыз гиңишлик болса бүс-бүтин чүйше гарындысы билен долуп дуран ялыды* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Шол гуррүңлер Айнаны бүс-бүтин одукдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оба хожалыгының коллективлешдирилмеги обаның йүзүни бүс-бүтин үйтгетди.*

БҮТИН [бүти:н], Хемме, әхли. *Бүтин зәхметкешиң агзын бир эдип, Йөрүтмекди чын мырады Ленининң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ол өзүниң бүтин өмрүнде ики сапар айдым айдыпды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Дүнйәдәки бүтин затларың эеси-де, хәкими-де адам* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

БҮТИНДҮНИЙӘ [бүти:ндүнийә], Дүнйәниң хемме ери боюнча, дүнйәниң бүтин юртлары боюнча. *Яшларың бүтиндүнйә фестивалы.*

БҮТИНЛЕЙ [бүти:нлей], 1. Дүйбүнден, дүйпгөтер. *Түркмен аялларының дурмушы хем бүтинлей өзгерди* («Эдебият»). *Даш-төверек эйәм бүтинлей гараңкырапды, гөзъетимиң ёкарсында болса инсизже орак ялы Ай гөрүнйәрди* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). 2. Бойдан-баша, тутуш, долы. *Тойхана язылсын бүтинлей халы, Гөзеллер гейинсин гүләлек ялы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Эмма «Бетбагтчылыклы вака» диен пьеса кемчиликлерден бүтинлей халас дәл* («Совет Түркменистаны» газети).

БҮТИНЛЕЙИН [бүти:нлейин], *сер.* Бүтинлей. *Айсолтан йылгырыш аламатыны бүтинлейин гизлэп билмеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эмма хәзирки кервен, хәзирки аргышчы бүтинлейин башгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БҮТИНРУССИЯ [бүти:нруссия], Әхли Руссия хем-де Руссия Совет Федератив Социалистик Республикасына дегишли болан.

БҮТИНСОЮЗ [бүти:нсоюз], Союз боюнча, Совет Союзы үчин умумы болан. *Пагта өндүрмекде Бүтинсоюз мөчберинде бизиң республикамыз икинҗи ер тутяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Яшларың Бүтинсоюз фестивалы.*

БЫГЫР-БЫГЫР, Нахар чала гайнанда чыкян сес. *Быгыр-быгыр гайнаян палав, чекдирме Боллук билен етҗек бүтин оба-да* (Б. Кербабаев, Айлар).

БЫГЫРДАМАК, Быгыр-быгыр эдип гайнамак, быгырдылы гайнамак. *Газанда быгырдап бишип дуран балык* («Совет эдебияты» журналы).

БЫГЫРДАШМАК, Быгырдылы сесленишмек, быгырдылы гайнашып дурмак. *Дөрт-бәш газанда палавдыр чекдирме быгырдашып гайнаярды.*

БЫГЫРДЫ, *сер.* Быгыр-быгыр.

БЫЖЫКЛАМАК, Бир ише я сөзе йүрек гысмак, чатламак, гыжынмак. *Жемалың йүреги быжыклаярды* («Колхоз гүнлери»). *Айсолтаның Потдының сөзлерине ичи быжыклаярды* (Б. Кербабаев. Айсолтан).

БЫЗМЫК, Яга бишен поссук. *Олар бызмык билен гаймакдан гарын гарыны мазалы долдурыпдырлар* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

БЫҚЫН, *анат.* Гапыргаларың ашак йүзи, ашак этеги. *Бу гыз ики элини быкынына уруп дур* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гарынлары быкынларына елмеше атлар үмзүклерини илери атярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БЫЛИ'НА, *эдеб.* Гахрыманлар хакында айдылян руссы халк айдымы, гахрыманчылык эпосы, дессан. *Владими, хакындакы ядыгәрлик былиналарда сакланып галыпды.* (СССР тарыхы).

БЫЧГЫ, Агач, демир кесмек үчин уланыляң дишли полат гурал. *Бычгы билен агач кесмек.*

БЫЧГЫДИШ [бычгыди:ш], Хала салынян нагыш.

БЫЧГЫЛАМАК, Бычгы билен кесмек. *Агажы бычгылап кесмек.*

БЫЧГЫЛАНМАК, Бычгы билен кесилмек. *Кесилмәй бычгыланып гойлан агач.*

БЫЧГЫЛАТМАК, Бычгы билен кесдирмек.

БЫЧГЫЛАШМАК, Бычгы билен кесишмәге көмеклешмек.

БӘ, Хайран галмагы, геңиргенмеги аңладян үмлүк. *Бә, бу алманың сүйжүдигини!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Бә, ер-сув хеммелере дең-дермиян пайланжак болса, ондан маңа-да етермикән? Бә, валла, патышаның йыкыланы чынмыка?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БӘБЕК, Бир яшына етмедик, гундагдакы чага. *Өзлериниң өйүнде хем шейле бир бәбегиң эмеле гелмегини алладан дилейәрлер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Баханам «акжа бәбек» — билдир болсаң болмадымы* (накыл).

БӘБЕНЕК, *анат.* Гөзүң гөреҗи билен бириген алмасы, өзени. *Гөреҗимде бәбенек сен, сөйгүли шанлы Ватан!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Артыгың отлуклы гөзлериниң бәбенеклери гүн шөхлеси билен бәслешйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БӘГҮЛ, *бот.* Ыслы, овадан гүлли өсүмлик ве шол өсүмлигиң гүли. *Бәгүлуң гунчасын ысгады, үзди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ядыңдамы, сен дөшүме бәгүл дакдың* (Р. Сейидов, Багтлылар).

БӘЙ, *сер.* Бә. *Бәй мунуң үзындыгыны!*

БӘЛЧИК, Вәшилик этмеги говы гөрйән, дегишген. *Өвезиң бәлчик гөрнүши Оразың гахарыны гетирип, гөвнүне дегди* («Колхоз гүнлери»). *Колхозчылар бәлчик Сәхедиң гайгы-гамыны онуң тукат йүзүнде гөрйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

БӘЛЧИКЛИК, Дегишгенлик, вәшилик. *Өвез я-да мугаллым Аман ялы йигитлер билен эдилйән гүррүңлерде бәлчиклик өрән сейрек боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Башлыгың соңкы сөзлеринде бәлчиклик әхеңи бар ялыды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Бәлчиклиге салмак — оюн эден болмак, дегишмек. *Кака, нәтдиң, хаты окап билдиңми?! — дийип, бәлчиклиге салып гыгырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БӘЛЧИРЕМЕК, Оюн этмек, дегишмек. *Сен нәме бу гүн көп бәлчирейәрсиң?* («Совет эдебияты» журналы).

БӘЛЧИРЕШМЕК, Өзара дегишмек, бәлчиклик эдишмек, оюн эдишмек. *Ол өрән мылайым бәлчиреширди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Онда-да шуңуң ялы якымлы сәхер чагында ёргана бүренип ятмак болармы дийсене! — дийип, Непесов бәлчиреширди* («Совет эдебияты» журналы).

БӘРИ, 1. Вагт-довамлылык гөркезйән сөзсоңы көмекчи. *Мен йигрими секиз йыл бәри жаханда яшаярын* (Шекспир, Отелло). 2. Көмекчи сөз ролунда: *Олар дагың бәрсинде ерлешипди.* ◇ Бәри бакмак — саглыгы говулашмак, сагалмак. *Пөкгениң аз-кем бәри бакяны билдирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БӘРИК [бәри:к], Шу ере, бу ере, шу тарапа. *Гызлар, гызлар, бәрик гелиң, бәрик!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев.

Багбаның гызы). *Гызылхан, аты бәрик гетир!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БӘРЛИГИНЕ, *сер.* Бәрик.

БӘС, Өзара ярыш, жедел. ◇ Бәс гелмек — хәтде гелмек. *Тойҗан өз газабына бәс гелмән, вагтлайынча өзүни унудар дийсең, догры!* («Совет эдебияты» журналы). *Бейле сорагы ол өзүне шарпык сайды, онуң йүрегине бәс гелмеди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

БӘСДЕШ, Бири-биринден кем галмажак болян, ярышян, гаршыдаш. *Бу ики бәсдеш бири-биринден галмагы өрән ёкуш гөрйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Олар бәсдешдилер* («Совет эдебияты» журналы).

БӘСДЕШЛИК, Бири-биринден кем галмажак болмаклык, бәсдешлериң ягдайы. *Нуртәч окувда-да хемише Бахар билен бәсдешлик эдйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хорезмиң баш шәхери Үргенч сөвдада Самаркант билен бәсдешлик эдипдир* (СССР тарыхы).

БӘСЛЕШМЕК, Бири-биринден кем галмажак болмак, ярышмак. *Ким ягшы тахя тикйәркә, бәслешип гөрүң* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

БӘХБИТ [бәхби:т], Бир ишден гелип чыкян пейда, хайыр. *Халкың бәхбидинден белент бәхбит болармы!* («Колхоз гүнлери»). *Дөвлет бәхбидини горамак дуйгусы Айсолтанда хич вагтда сөнмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Какаң ил бәхбиди бардыр өйден ерикде жаныны аямаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Бәхбит бола — хайыр болсун, пейдалы болсун. *Бәхбит бола, айдып отурың!* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы).

БӘХБИТЛИ [бәхби:тли], Пейдалы, хайырлы. *Дайхана бәхбитли затдыр шерекет* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гулман арчындан я-да шоңа меңзешден пукаралар үчин бәхбитли иш хич вагт чыкмаса герек* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

БӘХБИТЛИЛИК [бәхби:тлилик], Пейдалылык, хайырлылык.

БӘХБИТСИЗ [бәхби:тсиз], Пейдасыз, хайырсыз. *Бәхбитсиз иш. Бәхбитсиз херекет.*

БӘШ, 1. 5 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Адамың бәш дуйгы органы бар* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). 2. *сер.* Бәшлик 2. ◇ Бәш бетер— *сер.* Бетер.

БӘШАТАР, Ичине бәш ок ерлешйән түпең. *Постумда берк дурярын, бәшатарым элимде* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Мавы бәшатарың гундагына какды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БӘШБУРЧ, Йылдыз писинт бәш бурчы болан шекил.

БӘШГОШМА, Бәш хатар гашлы билезик. *Онуң голлары бәшгошма билезик, бармакларында хатара йүзүк барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

БӘШДАШ [бәшда:ш], Чагаларың бәш саны дашы оклап ойнаян ойны.

БӘШЙЫЛЛЫК, Бәш йыл мөхлет, бәш йыл ичинде амала ашырылмагы гөз өңүнде тутулян (иш, план). *СССР дүзендир бәшйыллык план, Зәхметкешлер чагырярлар ярыша* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ол биринҗи нобатда шу бәшйыллыгың өңүсыра колхозың болуш ягдайыны гүррүң этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

БӘШЛЕМЕ, *эдеб.* Бәш сетирли шыгыр формасы, мухаммес. *Шонуң үчин бәшлеме формасындан мысал алмак етерликдир* («Эдебият»).

БӘШЛИК, 1. Бәши билдирйән цифр. 2. Окувчыларың окайшына гоюлян иң ёкары баха. *Бәшлик бахалар билен ёкары класа гечмели. Ол хемме дерслеринден бәшлик алды.* 3. Ойналян бәш гүлли карт. *Бәшлик хач.* 4. Қәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Бәшлик манат.*

БӘШӨРҮМ [бәшө:рүм], Гөзенек шекилде гытаклайын дегишйән нагыш.

БЮЖЕТ, *малие.* Гирдежи ве чыкдажыларың сметасы. *Совет дөвлет бюжети коммунизм гурмагың мөхүм ярагыдыр. СССР-иң дөвлет бюжети буржуаз дөвлетлериң бюжетинден дүйпгөтер тапавутланяр. Депутатлар республиканың бюжети хакында малие министриниң докладыны диңледилер* («Совет эдебияты» журналы).

БЮЛЛЕТЕ'НЬ, 1. Жемгыетчилик әхмиети бар болан вака хакында гысгажык хабар. 2. Қәбир дөвүрлейин неширлериң ады. 3. Сайлав листогы. *Хеммежәмиз гола бюллетень алып, Халкың говы огулларна сес берерис* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 4. Йше яравсызлык, сыркавлык барада берилйән листок.

БЮРО', 1. Қәбир органларың ёлбашчы бөлүмлериниң ады. *Сиз билен пикир алышмак үчин, райкомың бюро членлери мени шу йыгнага иберди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Қәбир эдараларың атлары. *Ол көпден бәри хова бюросында ишлейәр.*

БЮРОКРА'Т, Бюрократизмиң яраны, бюрократизмиң тараплары. *Онда әхли бюрократларың иш вагтыны пейдасыз йыгнаклар, маслахатлар гечирмәге сарп эдендиклериниң үстүнден гүлүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

БЮРОКРАТИ'ЗМ, 1. Буржуазия дөвлетлеринде: агалык эдйән сынпларың бәхбидини гораян эдара эдиш системасы. 2. *гөч. м.* Хакыкы ише үнс бермән, оңа формал гарайҗылык, канцеляриячылык. *Гайра гоюлмасыз меселелери чөзмекде бюрократизме ёл бермели дәлдир.*

БЮРОКРАТИК, Бюрократия эсасланян, бюрократия хас болан. *Бюрократик диктатура. Бюрократик абсолютизм.*

БЮРОКРА'ТИЯ, Буржуазия дөвлетлеринде: халкың бәхбидине первайсыз гараян ёкары чиновниклик администрациясы.

БЮРОКРАТЛЫК, Бюрократ болмаклык, бюрократың ягдайы.

БЮСТ, Адамың билинден ёкарсының скульптура шекили. *Ленинің бюсты кесе гөйлан столуң ортасында дурярды* («Совет эдебияты» журналы). *Рус халкының бейик шахыры М. Ю. Лермонтовың бүргүнчден эдилен бюстуны гоюпдырлар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

БЮСТГА'ЛЬТЕР, Гөвси гөтерип сакламак үчин гейилйән гөвүслик (аяллар хакында).

В

В, Түркмен элипбийиниң үчүнҗи харпы.

ВАГГЫЛДАМАК, Ваггылдылы сес этмек, ваггылдылы сес чыкармак. *Мәрекәниң ваггылдап чыкян сеси асмана гөтерилди.*

ВАГГЫЛДАШМАК, Ваггылдылы сесленишип дурмак. *Ваггылдашып дурмаң-да, өйли-өйүңизе даргаң!*

ВАГГЫЛДЫ, Көп мукдардакы сувуң ёкардан ашак инендәки я-да үйшен мәрекәниң, көп гушуң ве ш. м. галмагаллы чыкян гүнлеч сеси.

ВАГЛАМАК, Ваг-ваг эдип сес чыкмак, ваггылдылы сес чыкмак. *Сил сувуның ваглап акян сеси узакдан эшидилйәрди.*

ВАГЛАТМАК, Ваггылдылы сес чыкартмак, ваггылды-

лы сеслендирмек. *Үстүмиздең бир бедре сувы вагладып гуйдулар.*

ВАГО'Н, Йүк дашамак ве ёлагчылары гатнатмак үчин паровоза тиркелип йөредилйән транспорт серишдеси. *Биз эртир өз атларымыз билен вагона мүнмелидирис* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вагондан дүшүрилен көпрүлер даг ялы үйшүп дурды* («Токмак» журналы).

ВАГОНЕ'ТКА, Дар колеялы ёллар я-да асма ёллар үчин үсти ачык, йүк дашалян платформа, я-да вагон, вагонжык.

ВАГРА'НКА, *тех.* Чоюн ве реңкли металлар эредилйән шахта пежи.

ВАГТ, 1. Философияда: бирсыхлы херекетдәки материяның довам этмегиниң объектив формасы. *Хемме зат шерте, ере ве вагта баглыдыр.* 2. Бир задың секунт, минут, сагат, ай, йыл ве ш. м. билен өлчелйән, кесгитленйән довамы, узаклыгы, аралыгы. *Сәхет хем жигитликде эп-если вагт гуллук этди* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа). *Өзбек пагтачыларының гелип гиденине бир хепдә голай вагт гечипди* («Бахар»). 3. Бир задың болуп гечйән дөвүр аралыгы, сагадың, гүнүң, айың, йылың чалышян ызыгыдерли довамы. *Иш көп вагты талап эдйәр. Уграмак герек, вагт гарашмаяр.* Дөвүр, мөвсүм. *Кынчылыклы вагтлар гечди.* 4. Бир задың болуп гечйән чагы. *Гыш вагты совук боляр.* ◇ Бир вагтлар — 1) өң бир заман, гечмишде, өңлер. *Бир вагтлар болан гүррүң;* 2) гелжек бир заманда, гелжекде. Гыммат вагт—иң әхмиетли вагт, иң пейдалы, герекли вагт, мөвсүм, пурсат. *Биз гыммат вагты элден берйәрис* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ВАГТАЛ-ВАГТАЛ, Чендан ярым, кәте-кәте, кәвагт, кәярым. *Вагтал-вагтал өсйән шемал ерде ятан гуры япраҗыклары өз угруна алып гидйәрди* («Пионер» журналы). *Вагтал-вагтал ашак середйәрдим* («Совет эдебияты» журналы). *Вагтал-вагтал ягыш ягярды.*

ВАГТЛАЙЫН, Белли бир вагт довамында болян, херекет эдйән, хемишелик дәл, аз вагтлайын. *Машгала вагтлайын пейдаланмак үчин ер участогы берлипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ВАГТЛЫ-ВАГТЫНДА, Белли бир вагтда, өз белленен мүтдетинде, пурсатында. *Окувчыларың ата-энелериниң йыгнагыны вагтлы-вагтында чагырып дурмак герекдир* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв. Педагогика).

ВАГТ-ОРУН: вагт-орун дүшүм — «кимде?, нәмеде?» диен сораглара жогап болян дүшүм.

ВАГТЫХОШ, Кейпи көк, хич бир аладасыз, гамсыз, кейпли. *Вагтыхош мыхман.*

ВАГТЫХОШЛУК, Хич бир аладасызлык, гамсызлык, кейиплилик, кейпикөклүк. *Бир топар өрдек шу көле гелип, вагтыхошлук эдер экенлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ВАГШЫ, 1. Йыртыжы, ябаны (хайван хакда). *Онуң пикириче, вагшы хайванларың хеммеси отдан гачармыш* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Хайван, залым, выждансыз. *Хич гөзи ачылман вагшы талашдан. Көп агыр асырлар гечирен башдан* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Вагшылары гыргын жаным, Халлымжан!* (Б. Кербабаев. Айлар).

ВАГШЫЛЫК, Вагшыларча эдилйән херекет, рехимсизлик, газаплылык, выждансызлык. *Эзиз өз вагшылыгыны бүтин көплүге гөз эдип, ене бир гезек гөркезипди* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ВАГШЫЧЫЛЫК, *сер.* Вагшылык.

ВАГЫЗ, *көн. с.* Несихат, маслахат, үндев. өвүт. *Мәмметвели сакгалыны сыпап. вагыз айтмага дурды* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). *Базарың әхли адамсыны агзына гарадып. вагыз эдип дур* («Совет элебияты» журналы).

ВАГЫЗ-НЕСИХАТ [вагыз-неси:хат]. Бир идеяны дүшүндириш, яйрадыш, өвүт-үндев, маслахат. *Зелили агзыбирлик хакда-да вагыз-несихат йөредипдир* («Эдебият»). *Нәме үчин шол деңсизликлериң гаршысына вагыз-несихат йөретмейәрлер?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ВАГЫЗ-НЕСИХАТЧЫ [вагыз-неси:хатчы], Өвүт, үндев эдйән адам, несихат, маслахат берйән адам. *Ол вагыз-несихатчы адамды.*

ВАГЫЗЧЫ, Өвүт-несихат берйән адам, несихатчы. *Гынансак-да, маңа душлны вагызчы ве ахлак окаян гарга болуп чыкды* («Токмак» журналы).

ВАГЫР, Гыкылык, гопгун, галмагал, шовхун. *Шы хабарлар ил арасында вагыр эдилип гүррүң эдилйә* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Узакдан мә рекәниң вагры эшидилйәрди.*

ВАГЫРДАМАК, Вагыр этмек, гыкылык этмек, гопгун туруземак, вагырдылы сес этмек. *Оларың узакда вагырдап сеслери эшидилйәрди.*

ВАГЫРДАШМАК, Вагырдылы сес эдишмек. *Вагыр дашып отурман-да, өйли-өйүңизе даргаң!*

ВАГЫРДЫ, Мәреке, көпчүлик гүррүңинден чыкя галмагаллы сес. *Газма габсалы ак өйүң ичинден чыкя гүлки гатышыклы вагырдыны эшитди* (Б. Кербабаев Айгытлы әдим).

ВАГЫР-ШАГЫР, Вагтыхошлук, кейпи-сапалык үчи эдилйән шагалаң.

ВАГЫР-ШАГЫРЛЫК, Вагтыхошлук, кейпи-сапалы үчин эдилйән шагалаңлык, отурылышык. *Соң гызлар ва гыр-шагырлык билен гелдилер* (А. Дурдыев, Сайлана эсерлер). *Гоңшы обада бир вагыр-шагырлык бар ялыды Гызларың бу вагыр-шагырлыклары шатлык үстүне шат лык гошды.*

ВАДА [ва:да], Бир зады ерине етирмекде ве ш. м ягдайда мейлетинлик билен берлен сөз, әхт. *Пётр, си аркайын болуң, сизиң берен вадаңызы ялана чыкарман* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ВАДАЛАШМАК [ва:далашмак], Бир ишн я бир зад ерине етирмек, я-да ерине етирмезлик ве ш. м. үчин вад эдишмек, бири-бирине сөз беришмек. *Ёкары билим алы чыкмагы олар бир вагт вадалашыпдылар* (А. Говшудо Көпетдагын этегинде).

ВАДАЛАШЫК [ва:далашык], Эдилен вада, деслапк геплешиклер эсасындакы берлен сөз.

ВАДАЛЫ [ва:далы], Вада эдилен, вада берлен. *Вада лысы гелен адам гарчыгай гуш ялы далмынып оты* («Гөроглы» эпосы). *Вадалы йигидиң вадасында тапыл магы герек.*

ВАДАСЫЗ [ва:дасыз], Вада эдилмедик, вада берилме дик. *Душушмак меселеси иң соңунда вадасыз галды.*

ВАДЫРДАМАК, Чалт-чалт дүшнүксиз гүррүң этмек сөзлемек. *Ол гапыдан гирен бадына вадырдап башлады*

ВАДЫРДАШМАК, Чалт-чалт дүшнүксиз гүррүң эдиш мек, сөзлешмек.

ВАДЫРДЫ, Чалт айдылып дүшнүксиз эдилйән гүррүң геплейиш.

ВАЖЫП [ва:жы:п], Айратын улы әхмиети болан, гай ра гоюп болмаян, мөхүм, дервайыс, герекли, зерур. *Б ерде Мырат үчин важып меселе чөзүлйәрди* («Мыда тайяр» газети). *Өзүңизиң чыкышыңызда шу важып ме селе барада зерур затлары гүррүң этмедиңиз.*

ВА'ЗА, Миве, гүл ве ш. м. затлар салынян сүйнме гап. *Улы Чертомлың горганы агтарылан вагтында, ажа йып күмүш ваза тапылды* (СССР тарыхы).

ВАЗЕЛИ'Н, Медицинада, косметикада ве техникад уланылян, небитден алынян яг. *Кәвагтлар болса сак галыны ялпылдатжак болуп, вазелин-де чалярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дагламадан соң габа гың гыраларыны сары реңкли симап ягы я-да вазели билен яглаярлар* (С. К. Каранов, Бетерлән ириңли гө агыры).

ВАЗЗЫК-ВУЗЗУК. Дийжек задыны ачык, дүшнүкли айдып билмейән адамың дилини чолашдырып сөзлейши, шонуң ялы-да чага яңы дил чыкаранда, дилини чолашдырып геплейши я-да геп органларының бири етмезчилик эдйән адамың сөзлейши; сесе өйкүнмегин бир гөрнүши. *Онуң ваззык-вуззук сесинден хич ким хич бир зат дүшүнмеди.*

ВАЗЗЫЛДАМАК, 1. Ваззылдылы геплемек, сөзлемек, гүрлемек. 2. Ваззылдылы сесленмек (көпленч сиңек, ары, томзак ве ш. м. хакда).

ВАЗЗЫЛДАТМАК, Ваззылдылы сеслендирмек, ваззылдылы сес этдирмек. *Примусыны ваззылдадып отлады.*

ВАЗЗЫЛДАШМАК, 1. Ваззылдылы гүрлешмек, сөзлешмек. *Олар аңырдан диллери тутулып, ваззылдашып гелдилер.* 2. Ваззылдылы сесленишмек, сес эдишмек. *Даш-төверекде сиңеклер ваззылдашярдылар.*

ВАЗЗЫЛДЫ, Сиңегиң, арының ве ш. м. учан вагтында ганатындан дөрейән сес, примус ве ш. м. затлар яныңда чыкян сес.

ВАЗЛАМАК, Ваззылдылы сес этмек, ваззылдылы сесленмек, вазырдамак. *Бәшатарың оқы Атайры гелниң депесинден вазлап гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Санитар машыны вазлап барярды.*

ВАЗЛАТМАК, 1. Ваззылдылы сеслендирмек. 2. Гаты гыгыртмак, гүйчли айтдырмак. *Приёмниги вазладып айтдырярдылар.*

ВАЗЫРДАМАК, Вазырдылы сесленмек, вазламак. *Таяк онуң үстүнден вазырдап гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Самолёт вазырдап башланда, Айсолтан хич бир зат дүймады* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ВАЗЫРДАТМАК, Вазырдылы сеслендирмек, вазырдылы сес чыкартмак, вазлатмак.

ВАЗЫРДАШМАК, Вазырдылы сесленишмек. *Дөрт саны атлы гапдалымыздан вазырдашып гечди.*

ВАЗЫРДЫ, От я-да гызгын демир билен тагма басыланда, отлы кесинди зыңланда ве ш. м. затларың зарбындан дөрейән сес.

ВАЙ [ва:й], Гең галмаклыгы, гынанжы, горкы, агыры дүйгуларыны аңладян үмлүк. *Мени гетирип өйүмизе ташладылар; эҗелигим: — Вай, әкидиң — дийип надаралык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вай, Гарлы, ет, тут! — дийип, айылганч гыгырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ВАЙ-ВАЙ, *сер.* В а й. *Сениң вай-вайың гутармады.*

ВАЙКЫРМАК, «Вай-вай» дийип гыгырмак, вайламак. *Оларың вайкырян сеслери узакдан эшидилйәрди.*

ВАКА, [ва:ка:], Болуп гечен я-да болуп дуран хадыса, ягдай. *Ине, онсоң уруш вакаларындан гүррүң башланяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бу вака окув йылының башында болупды* («Пионер» журналы).

ВАКА'НСИЯ, Эеленмедик везипе, бош дуран везипе, ишлемәге бош ер.

ВА'КСА, Гура, яг ве мум гарылып тайярланылян, гайыш аякгап ягланылян гара яг, ренк, крем.

ВАКЦИ'НА, *мед.* Еканч кеселлериң өңүни алмак үчин деслап санчмакда ве кеселлери бәжермекде уланылян препарат.

ВАҚЫГА [ва:кыга], *сер.* В а к а.

ВАҚЫРДАМАК, 1. Шовхунлы, галмагаллы, сесли гүлмек, вакырдылы гүлмек. 2. Вакырт-вакырт эдип сесленмек, вакырдылы сес чыкармак. *Мен барып вакырдап гыгырын* («Түркмен эртекилери»).

ВАҚЫРДАШМАК, 1. Шовхунлы, галмагаллы, сесли гүлүшмек, вакырдылы гүлүшмек. 2. Вакырдылы сес эшидилип, чыкып дурмак.

ВАҚЫРДЫ, 1. Шовхунлы, галмагаллы гүлки. 2. Демир, гап-гач ве ш. м. затларың гачмагындан, бири-бирине дегмегинден йүзе чыкян сес.

ВАЛА-ВАЛА: в а л а-в а л а э т м е к — угурсыз, болгусыз гүррүң этмек, гүрлемек. *Пөкгиниң вали-валасы ятандан соң, Мелебайың хем хор-хоры кесилипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хонуң ялы ерден гелйәркә, вала-вала эдип гелйән Вүши келди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ВАЛЕЙКИМ [ва:лейким], *сер.* В а л е й к и м е с с а л а м. *Валейким, гел, Берди ага, дүшек үстүнден отур!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ВАЛЕЙКИМЕССАЛАМ [ва:лейкимессала:м], Салам берленде, жогап хөкмүнде айдылян «сиз хем саламат болуң» диен сөз. *«Эссалавмалейким, валейкимессалам» диен ажайып сөзи хер бир арап эртир ир билен бири-бирини гөренде гадыр билен айдяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Валейкимессалам, гелен ягшы* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ВАЛЕНТЛИЛИК, *хим.* Бир атомың водород атомы билен я-да башга бир валентли элементиң атомы билен бирлешмеклик укыбы.

ВАЛЕРЬЯ'НА, *бот.* Көкүнден дерман тайярланылян гызгылт гүлли чемен өсүмлиги.

ВАЛЕРЬЯ'НКА, *фарм.* Валерьяна дамжасы (дерман).

ВА'ЛИК, *тех.* Дүрли механизмиң айланян цилиндри, оқы. *Чап эдиҗи машының валиклери сахыпа гөрнүшинде тертипли ерлешдирилен метал харпларың үстүне реңк алып берйәр* («Пионер» журналы).

ВАЛЛА, Өз мамладыгыңы, айдян затларың догрудыгыны субут этмек, бирини ынандырмак максады билен эдилйән касам. *Я валла, кейваны, шуны билдиң-ов!* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Пәхей, валла, Артык, сен хем гарачы мал ялы!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ВА'ЛЬС, Ики болуп ойналян салдамлы танс ойны ве шу тансың сазы.

ВАЛЮ'ТА, Хайсы-да болса бир дөвлетиң пул системасы, пул бирлиги.

ВАНИЛИ'Н, Ванилиң составына гирйән ыслы органик малда.

ВАНИ'ЛЬ, Сүйнмек мивели тропик өсүмлик ве онуң дәнеси, мивеси.

ВА'ННА, 1. Сува дүшүлйән узын улы гап. *Колхозчылар иш гейимлерини айырярлар, ванна гирип, пугта ювунярлар-да, тәзе эшиклерине гирйәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ынха герек болса карзанлы ванна* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Бедениңе, тениңе гүнүң, сувуң, хованың тәсирини гечирмек аркалы кесел бежериш.

ВАҢҚЫРМАК, Урулмак, енжилмек зерарлы ваңк-ваңк эдип сесленмек, чыңсамак (ит ве ш. м. хайванлар хакында). *Салкан даш гүжүге дегдими, нәтдими, ол ваңкырып гачды.*

ВАҢҚЫРЫШМАК, Урулмак, енжилмек себәпли ваңк-ваңк эдишип гыгырышмак, чыңсашмак.

ВАҢЛАМАК, 1. Ваңңылдылы сес этмек, ваң-ваң эдип сес чыкмак. 2. *гепл. д.* Бирсыхлы геплән, гүрлән дурмак. *Эҗелигимиң дили, хатардакы дүңкүң дили ялы, бирсыхлы ваңлап дуряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ВАҢЛАТМАК, 1. Ваңңылдылы сес дөретмек, ваңңылдылы сес этдирмек. 2. *гепл. д.* Гыгыртмак, айтдырмак. *Ине деррев приёмниги ваңладып берейин* («Колхоз гүнлери»).

ВАҢҢЫЛДЫ, Метал затларың галташмагы я-да урулмагы зерарлы дөрейән гүнлеч сес.

ВАҢҢЫРДАМАК, Ваңңырдылы сесленмек, ваңңырдылы сес эмеле гелмек.

ВАҢҢЫРДАТМАК, Ваңңырдылы сеслендирмек, ваңңырды дөретмек.

ВАҢҢЫРДАШМАК, Ваңңырдылы сесленишмек, ваңңырдылы сеслер эшидилмек.

ВАҢҢЫРДЫ, Уллакан жаңың ве ш. м. гүйчли гүңлеч сеси. *Эшидилйәр жаңларың ваңңырды сеси* («Совет эдебияты» журналы).

ВАРАҚ I, Хатардан чыкан, уланмадан галан, көнелен, чагшан, харапланан, заяланан, дөвүк. *Варак гапы онуң элинден сыпып, шаркылдап гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оңа бир варак, ташланды дутар сатын алып бердилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ВАРАҚ II, *көн. с.* Бир тагта кагыз, сахыпа. *Дептериниң ортасындан варагы дүшүпдир.*

ВА'РВАР, *тар.* Гадымы греклерде, римлилерде: кесеки юртлы, гелмишек. *Варварларың чозуп гирмеклери нетиҗесинде Рим сыныпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Варварларың (римли дәллериң) хүҗүмлери гул эечиликли дөвлетиң хеләк болмагыны чалтландырыпдырлар* (СССР тарыхы).

ВАРВАРИ'ЗМ, Башга бир дилден алнан сөз я-да аңлатма.

ВАРЕ'НЬЕ, Шекерде гайнадылып биширилен миве, мүрепбе.

ВАРИА'НТ, Бир задың үйтгешик гөрнүши, дүрли гөрнүши, китабың, проектиң, планың ве ш. м. айры-айры гөрнүши, *Классык шахыр Молланепес «Зөхре—Тахырың» түркмен вариантының авторыдыр.*

ВАРК-ВАРК, *сер.* В а р к ы л д ы.

ВАРҚЫЛДАМАҚ, Варк-варк эдип сесленмек, варкылдылы сес этмек. *Гурбагалар варкылдаярдылар.*

ВАРҚЫЛДАШМАҚ, Варк-варк эдишмек, варкылдылы сес эдишмек. *Гурбагалар варкылдашярлар.*

ВАРҚЫЛДЫ, Гурбаганың ве кәбир гушларың эдйән сеси.

ВАРРЫҚ, Гепиниң, гүррүңиниң угры болмадык, угурсыз, горкак.

ВАРРЫЛДАМАҚ, 1. Вар-вар эдип сесленмек, варрылдылы сес этмек. *Асманда хем гөрүнмән, Варрылдап сес эдйәрсиң* («Мыдам тайяр» газети). *Асманда самолёт варрылдаярды.* 2. *гепл. д.* Угурсыз, болгусыз гүрлемек, лакгылдамак. *Гепиниң, гүррүңиниң угры хем ёк, йөне варрылдап отыр.*

ВАРРЫЛДАТМАҚ, Вар-вар этдирмек, варрылдылы сеслендирмек. *Моторыны варрылдадып, хер гүн диен ялы шу көчеден гечйәр.*

ВАРРЫЛДЫ, 1. Дүрли машының моторындан чыкян гүввүлдили гаты сес. *Электрик моторының варрылдысы узын гиҗеләп ятмады.* 2. Угурсыз, болгусыз гүррүң, лакгылды.

ВАРСАҚЫ, Бидерек, бош сөзлер, болгусыз гүррүң, яңрама. *Олар оңа-муңа какдырып, бири-бирине дегшип, бир салым варсакы сөзлер урушдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йөнекей варсакы гүррүңлериң сөйгә, хакыкы сөйгә өврүлип гиденини өзлери-де дуйман галдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ВАРСЫЛДАМАҚ, Варсылдылы сес этмек, варсылдылы сесленмек.

ВАРСЫЛДЫ, Гүйчли хова зерарлы чыкян батлы сес.

ВАС-ВАСЫ, Елдиргән ялы болуп йөрен, угурсыз гүррүңлери гөвнүне алян, гайгычыл. *Вас-васы кеселинден хачан дынжак?* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мен шейтаның вас-васына дүшүп чыкан экеним* («Гөроглы» эпосы).

ВАСП, Тарып, өвги. *Дил хем галам берди, васпын язарын, Алкышдыр, галкышдыр яшларың сениң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Адамларың парахатчылык ислейәндиклери васп эдилйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ВАССА'Л, *тар.* Орта асырларда Гүнбатар Европада: улы феодала табын ве гарашлы болан овнук феодал — ер эеси. *Боспор патышалары Рим императорларының вассалы болупдырлар* (СССР тарыхы).

ВАССАЛЛЫҚ, Вассалың кәри, ягдайы.

ВАССЫҚЛАМАҚ, Вассылдылы сес чыкармак. *Ан ачык бир йәванда көрүк вассыклап, көмүрден ал-яшы ялын булайланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ВАССЫҚЛАТМАҚ, Вассылдылы сеслендирмек, ва сылдылы сес чыкармак.

ВАССЫҚЛАШМАҚ, Вассылдылы сес эдишмек.

ВАССЫЛДАМАҚ, *сер.* В а с с ы к л а м а к.

ВАССЫЛДАТМАҚ, *сер.* В а с с ы к л а т м а к.

ВАССЫЛДАШМАҚ, *сер.* В а с с ы к л а ш м а к.

ВАССЫЛДЫ, Гүйчли хова зерарлы варсылдап чык ян батлы сес.

ВАСЫРДАМАҚ, Васырдылы сесленмек, васырдыл сес чыкмак. *Устүнден сув гуйлан от васырдап өчү галды.*

ВАСЫРДАТМАҚ, Васырдылы сес чыкармак, васыр дылы сеслендирмек.

ВАСЫРДЫ, Гүйчли хова зерарлы вассылдап чыкя сес.

ВАТ, *физ.* Электрик гүйжүниң я-да механики кувва тың өлчег бирлиги.

ВАТАН, I. Доғуп-дөрән ериң; өнүп-өсен юрдуң. *Ватанмың бәхбидин, халкың ыкбалын, Горап саклаярсың, гуваняс саңа* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хер бир ватан оглы: — Өз ватаныма мен нәме билен хызмат эт дим — дийип ойланар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Бир задың эмеле гелен ери, дөрән ери. *Совет Союзы — социалистик революцияның Ватаныдыр.*

ВАТАНДАШ, Бири билен ватаны, доглан ери бир болан, юртдаш. *Совет адамлары өзүниң ватандашы С. П. Крашенинниковы хошаллык билен ятлаярлар* («Мыдам тайяр» газети). *Мениң ватандашым.*

ВАТАНДАШЛЫҚ, Ватандаш болмаклык, бир ватандан болмаклык, юртдашлык.

ВАТАНПАРАЗ, 1. Өз ватаныны, юрдуны түйс йүрекден сөййән. 2. *гепл. д.* Өз доган ериниң адамларының бәхбидини бейлеки адамлардан илери тутян.

ВАТАНСӨЙҮҖИ, *сер.* В а т а н ч ы.

ВАТАНЧЫ, Өз ватаныны сөййән, өз ватанының бәхбиди угрунда гөрешиҗи адам, патриот. *Крылов чүңүр ватанчы болупдыр* («Эдебият»). *Ватанчы гызлармыз гурап ярышы, Өрән непис эллик-жорап өрүши* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ВАТАНЧЫЛЫҚ, Өз ватаныңа берилмеклик, өз ватаныңа, халкыңа болан сөйги, ватан бәхбиди үчин гахрыманчылык этмеклик, герек еринде жаныны гурбан этмеклик. *Бизиң гүйжүмиз адамларың жебислешмегинде, оларың ватанчылыгында, оларың рухубелентлигиндедир* (Н. С. Хрущёв, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлә-де артдырмак угрунда). *Мениң агам Ватанчылык уршунда гахрыманларча гурбан болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ВА'ТЕР, *тех. сер.* В а т е р м а ш и н а.

ВАТЕРМАШИ'НА, Пагта, кенеп, йүң эгриҗи машын.

ВАТЕРПА'С, *тех.* Чызыгың текизликдәки горизонтал ягдайыны кесгитлейән абзал (гурлушык ве нечжарчылык ишлеринде уланыляр).

ВАТЕРПО'ЛО, *спорт.* Ики команда арасында сувда ойналян топ ойны.

ВАТИ'Н, Йылы ичлик хөкмүнде уланылян чал докалан трикотаж мата.

ВАТРУ'ШКА, Ортасы сүзмели я-да мүрепбели тегелек галың чөрек, көке.

ВАТТМЕ'ТР, Электрик тогуның гүйжүни ват боюнча өлчейән гурал.

ВА'ФЛЯ, Яг, юмуртга гарылып тайярланян, йүзи гөзенек-гөзенек гатлаклы көке.

ВАХ, Адамың ички дуйгуларыны, ягны арманлы галмагы, гынанжы, өкүнжи, гахары ве ш. м. аңладян үмлүк. *Вах, сениң дилиң гурсун, дилиң* (Мыралы). *Вах,*

шейтан *гөзүме гөр нәче гарлар совурды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ВА'ХА, *вет.* Гыялларда болян кесел.

ВАХАЛЫ, *вет.* Ваха кесели билен сыркавлан (гылял хакында).

ВАХАРМАН [вахарма:н], *биол.* Саралып бишйән дашы торлы сүйжи гавунын бир сорты. *Гөк бияранын ичинде вахармаклар дүнйеринчик ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гөкторлы, вахарман, тарлавук гавун, Ёванда ярлар, тапмасаң табын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер)

ВАХ-ВАХ, Адамың гынанч, өкүнч, ядавлык дуймак ялы ички дуйгусыны аңладян үмлүк.

ВАХЕЙ, *сер.* В а х.

ВАХМИСТР, *харбы.* Революциядан өң атлы гошунда унтер-офицерлик чини, ады. *Атларының арпаларыны огурламага гиденде хем япынҗасыны эдил адам ятан ялы эдип, вахмистр аганы-да алдарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ВА'ХТА, 1. *деңизч.* Харбы гәмидәки йөрите гөзегчилик эдйән нобатчы, гаравул. 2. Белли бир сенәниң я-да башга бир задың шанына рухубелентлик билен өндүрижликли ишлейиш. *Сөйүшдиң мекдепде окан дөврүңден, Зәхмет вахтасында бекән дөврүңден* («Совет эдебияты» журналы).

ВАХТЕР, Эдарада дурян гаравул, эдара гаравулы.

ВАШЫРДАМАК, Вашыр-вашыр эдип сесленмек, вашырдылы сес чыкмак.

ВАШЫРДАТМАК, Вашырдылы сеслендирмек, вашырдылы сес чыкармак. *Сердарың узадан туршы хырыны вашырдадандан соң, Келханың богазы бираз гиңеди. Хүммет волостной ярты соганы вашырдадып чейнәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ВАШЫРДЫ, Қәшир, келем, хыяр ялы тер затлар ййленде шатырдап чыкян сес.

ВЕ I, «В» харпының ады.

ВЕ II, Угурдашлыгы гөркезйән баглайжы көмекчи. *Ол ерде язлык бугдайдан башга дүме күнҗи, нохут ве гавун-гарпыз ялы экинлер-де эмеле гелйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сениң хер әдимиң әхли ынсана шатлык ве азатлык ёлуны ачяр* (Ата Ныязов, Шыгырлар).

ВЕБАЛ [веба:л], *көн. с.* Гүнә, язык. *Эгер ол кырк гүнден бәрде өләйсе, вебалы сениң бойнуңа* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ВЕГЕТАТИВ, *биол.* Хайванларың ве өсүмлик органларының иймитленмеги, өсмеги ве ш. м. үчин хызмат эдйән. *Көке, балдага ве япрага өсүмлигиң вегетатив органлары дийилйәр* (В. А. Тетюрев, Ботаника). ◇ В е г е т а т и в к ө п е л и ш *биол.* — җынс органлары гатнашмаздан көпелиш ёлы.

ВЕГЕТАЦИОН, *бот.* Өсүмлигиң яшайыш ве өсүш дөвүрүне дегишли болан. ◇ В е г е т а ц и о н д ө в ү р — өсүмликлере жан гирип башлап, өсйән дөври.

ВЕГЕТА'ЦИЯ, *бот.* Өсүмлигиң яшайыш, өсүш дөври.

ВЕ'ДОМОСТЬ, Белли бир хакыкы маглуматлар язылан список, сводка.

ВЕ'ДОМСТВО, Дөвлет управлениесиниң бир пудагы ве оңа хызмат эдйән эдаралар системасы.

ВЕҖЕРА [вежера:], 1. Биабрай, масгара. *Сен-ә ол бендәни веҗера эдәйдиң!* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 2. Айып, эрбет, яман. *Веҗера иш этмек.* 3. Гөрк-гөрнүши элешан, саллам-сажак, бетнышан.

ВЕҖЕРАЛЫК [вежера:лык], Биабрайлык, масгаралык. *Ол өз ханлыгыны газанмак үчин хич бир веҗералыкдан гайданок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Веҗералык билен өлмели борсуң!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ВЕЗИПЕ [вези:пе], 1. Белли бир боржы ерине етирмек билен багланышыклы гуллук. *Овнук феодаллар офицерлик везипелерини алыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы). 2. Ерине етирилмели иш, борч, максат. *Окувларыны вагтында тайярламак ве ёлдашларына гөрелде болмак хер бир пионериң эсасы везипесидир.* 3. Бир иши ерине етирмеклиги, чөзмеклиги талап эдйән меселе. *Ашыр, сениң өңүңде жогапкәрли везипе дуряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ВЕЗИПЕЛИ [вези:пели], Бир везипә, кәре эе болан. *Хайсы-да болса онуң ёкары везипели адамлардан бири болуп, жогапкәрли орунда ишлейәни беллиди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ВЕЗИПЕПАРАЗ [вези:пепараз], Везипе үстүнде чалышян, везипе үстүнде далаш эдйән, улы везипелерде болмагы говы гөрйән.

ВЕЗИР [вези:р], *көн. с.* Патышаның маслахатчысы, юрды эдара этмекде патышаның якын көмекчиси, генешдары. *Везир огуллы боланына көп шатланыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Бир ерден гелен гелмишеге шейле эмел беренине везирлери гынандылар* («Гөроглы» эпосы).

ВЕЗИР-ВЕКИЛ [вези:р-веки:л], Везирлериң ве векиллериң жеми. *Магтымгулы шаның везир-векиллериниң ызлы-ызына ягдырян чылшырымлы сорагларына перт-перт жогап берйәр* («Яш коммунист» газети).

ВЕЗИРЛИК [вези:рлик], Везириң кәри, ягдайы. *Тахырың какасы Бахыр Бабахан патыша везирлик эдипдир.*

ВЕЙ, Адамың гең галмаклык, хайран галмаклык ялы ички дуйгусыны аңладян үмлүк. *Вей, мөҗек дост, сениң хабарың ёкмы?* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Вей — дийип сыпыбилмерсиң, сен меним сорагыма жогап бер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ВЕЙ-ВЕЙ, Адамың ички дуйгуларындан: гең галмаклыгы, хайран галмаклыгы, ядавлыгы, агыры дуйгулары аңладян үмлүк. *Вей-вей, бейле зат болмаз ахыры* (Б. Пурлиев, Хекаялар).

ВЕЙРАН [вейра:н], Бербат болан, сандан чыкан, харап болан, юмрулан, йыкылан, заяланан, чашан. *Ериң гүйчли титремегинден обалар хем шәхерлер вейран боляр* («Токмак» журналы). *Вейран болсун капитализм дүнйәси* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ВЕЙРАНЛЫК [вейра:нлык], *сер.* В е й р а н ч ы л ы к. *Гудузлары ере егсан этмесек, Гүл өсйән үлкәни эдер вейранлык* (Б. Кербабаев, Айлар).

ВЕЙРАНЧЫЛЫК [вейра:нчылык], Көпленч хожалыкда, ыкдысадыетде бүтинлейин харап, зая эдилмеклик, вейран эдилмеклик, бербатчылык. *Ол уруш одунын етен ериндәки вейранчылыклары ончаклы акылына гетирип билмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ВЕКИЛ [веки:л], 1. Биринин гөзбидини гөз өңүнде тутян, биринин гарайшыны беян эдйән. ычанылан адам. *Булар Дашховуздан, Марыдан, Чәржевден гелен векиллерди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Векил онуң адыны блокнотына айратын беллик этди* (Ж. Акыев, Хекаялар). 2. Бир халкың, юрдун бәхбиди үчин иши, дөредижилиги билен өзүни танадан адам. *Кемине зәхметкеш халкың векилидир* («Эдебият»).

ВЕКИЛЛИК [веки:ллик], 1. Векилиң везипесини ерине етирмеклик, векил болмаклык. *Секцияның хайышына гөрә, онуң тарапындан Баш Советиң янында векиллик этмеги К. Маркс өз үстүне алды* (В. И. Ленин, Эсерлер). 2. Биринин бәхбидини гөз өңүнде тутян эдара.

ВЕКИЛХАНА [веки:лха:на], *сер.* В е к и л л и к 2.

ВЕКИЛЧИЛИК [веки:лчилик], *сер.* В е к и л л и к. *БМГ-ниң Баш Ассамблеясында гураманың әхли членлери векилчилик эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети).

ВЕ'ҚСЕЛЬ, Кесгитленен мукдардакы пулы белли бир мөхлет ичинде төлемек боржы хакындакы пул докумснти.

ВЕ'КТОР, *мат.* Өлчеглери херекетиң угры билен хәсиетлендирилйән математики улулык.

ВЕЛАЕТ [вела:ет], *көн. с.* 1. Юрдуң меркезинден узакдакы яшалян ерлер, территория. 2. Кәбир дөвлетлерде административ бөлүнишик, юрдуң белли бир бөлеги, области. *Дөвлет айры-айры велаетлере, хатда князлыклара-да бөлүнйәр экени* (СССР тарыхы). *Гүлендам Ширван велаетиниң патышасының гызыды* («Гөроглы» эпосы). *Гуллуханың Закаспи велаетине ыгтыярлы дикме болжагыны ынандырыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ВЕЛИ I, Гаршылыгы гөркезйән баглайжы көмекчи. *Гызлардан сув сорадык вели, ынха шужагаз гыз галмагал эдип, дүшүбермезми башымыздан* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Гутардым вели, эжем-какамдан гаты горкян* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ВЕЛИ [вели:] II, 1. Диндар, кераматлы. *Өвладың итини бихал гөрме, олар велидирлер — дийип, өз ата-бабасының олары мугт ерден яллап гелеилерини ядына салды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Өңүнден билижи, акылдар, көпбилмиш.

ВЕЛИКОДЕРЖА'В, *тар.* Империалистик дөвлетлере махсус болан, милли айратынлык рухы орнан. ◇ Великодержав шовунизм — бейлеки халклары гулчулыга сезевар этмек барада басыбалыжылыклы сыясат.

ВЕЛИКОРУСЛАР, *тар. сер.* Русларр.

ВЕЛИЛИК [вели:лик], 1. Диндарлык, кераматлылык. 2. Акылдарлык, көпбилмишлик. *Онуң айдан сөзлери — велилик сөзлери болды.* ◇ Велилик сатмак — хемме зады билен болмак, «пыгамберлик» этмек, хер зады өңүнден билен болмак.

ВЕЛИН [вели:н], *сер.* Вели I. *Онуң эрнини саллап дуршуна сын эденде велин, эмелсиз, эрни сувлы болар — дийип гуман эдйәрсиң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Говачаның ынжыклыгы хакында айданларың догры велин, соңкың өтерәк болаймасын* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ВЕЛО..., «Велосипед» диен сөзи аңладян гошма сөзлерің биринжи бөлеги.

ВЕЛОДРО'М, Велосипед ярышы үчин йөрите ёдажыклы ер, мейданча.

ВЕЛОЗАВО'Д, Велосипед заводы.

ВЕЛОКА'МЕРА, Велосипед камерасы.

ВЕЛОСИПЕ'Д, Аяк билен херекете гетирилип сүрүлйән ики тигирли, руллы механизм. *Эсен тәзеже велосипед, Бибижик болса патефон алды* («Пионер» журналы). *Велосипед камерасы.*

ВЕЛОСИПЕДЧИ, Велосипед сүрйән адам, велосипед сүрйән спортсмен.

ВЕЛОСПО'РТ, Велосипед спорты.

ВЕЛЬБО'Т, *деңизч.* Кит авламак я-да хеләкчиликден халас этмек максады билен деңиз гәмилериниң янында сакланян, чалт йүзйән енилжек гайык.

ВЕЛЬВЕ'Т, Махмала меңзеш нах мата. *Көйнек тикдирмек үчин вельвет алдым.*

ВЕЛЮ'Р, Йөрите ишленилмеги нетижесинде йүзи гытык түйжүкли мавут я-да фетр мата.

ВЕ'НА, *анат.* Ганың йүреге тарап херекет эдйән ган дамары. *Капиллярлар бири-бири билен бирлешип, вена дамарларыны эмеле гетирйәрлер* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ВЕНГЕРЛЕР, Венгрия Халк Республикасының илатыны дүзйән эсасы халкы.

ВЕНЕ'РИК, Венерики кеселли адам.

ВЕНЕРИКИ, Жынс органларының үсти билен гейән ёканчлы кеселе дегишли болан.

ВЕНЕРО'ЛОГ, Венерики кеселлерден специали венерики кеселлери бежерйән врач.

ВЕНЕРОЛО'ГИЯ, *мед.* Медицинаның в... (азарлама) кеселлери өвренйән бөлүми.

ВЕНО'К, Гүлден, агач пүрүнден ве ш. м. өрүл халка гөрнүшли безег, дессе. *Гуллериң, венокларе арасында дуран табыдың өңүнден топар-топар бол гечйәрлер* («Совет эдебияты» журналы). *Союзлар өдүден венок чыкарярлар* («Пионер» журналы).

ВЕНТИЛЯ'ТОР, Жайларда хованы тәзелемек үч айланян ганатлы я-да перли гурал. *Айнур эже тә ве тилятора ченли середип чыкды* (Н. Помма, Тайл хыззын).

ВЕНТИЛЯ'ЦИЯ, Хованы тәзелейән, жайың ховас ны тәзеләп дуряң йөрите гураллар системасы.

ВЕПА [вепа:], Бирине я-да бир зада түйс йүрекде берленлик, пейдалы, хайырлы болмаклык. *Биз дайхс вепасына ынанярыс* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим *Бейик гелжек бизе гужагын герди, Хер ким өз дост ның вепасын гөрди* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер *Жепасыны чекен вепасыны гөрер* (накыл).

ВЕПАДАР [вепа:да:р], *сер.* Вепалы. *Эгер шейл болса, өз сөйгүсине вепадар бир сөйгүли тапан болса мениң ол ара дүшмәге хакым ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ватана вепадар, гоңша гадырдан, Агзыби халкы бар, өзи гахрыман* («Октябрь ялкымы»).

ВЕПАДАРЛЫК [вепа:да:рлык], *сер.* Вепалылы *Өвезиң Гөроглө ве Чандыбил халкына болан вепадар лыгы гөркезилйәр* («Гөроглы» эпосы).

ВЕПАЛЫ [вепа:лы], Бирине я-да бир зада түйс йү рекден берлен; пейдалы, хайырлы, вепадар, ынамдар *Ватаныңа вепалы болмак.*

ВЕПАЛЫЛЫК [вепа:лылык], Вепада дурнуклылык ынамлылык, хайырлылык, пейдалылык. *Онуң эртекиле риниң ве хекаяларының ичинде гайдувсызлык, вепалы лык хасиетде болан гахрыманлар диңлейжилерин дык гатыны өзүне чекйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа) *Эмма догры сөзли, тутанъерли Токга өз вепалылыгыны тассыкламак үчин боюн алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ВЕПАСЫЗ [вепа:сыз], Вепа, пейда, хайыр бермейән бивепа, ыкрарсыз. *Эгер-де Жыгалы бег вепасыз болуп чыкса, хер вагт хем муны илине етирмесе болар* («Гөроглы» эпосы).

ВЕПАСЫЗЛЫК [вепа:сызлык], Түйс йүрекден берилмезлик, вепалы дәллик, ыкрарсызлык.

ВЕПАТ [вепа:т]: вепат болмак — өлмек, арадан чыкмак. *Ата-энеси вепат болды* («Гөроглы» эпосы). *Ол оглуның зәхметкешлерің азатлыгы угрунда батырлык гөркезип, вепат боланлыгыны билди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ВЕРДИШ, Бир зада болан эндик. *Тур-отура яран дан соң нәтдилер? Юмуш буйрун, ише вердиш этдилер* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). *Бу ерлер патыша солдатларының нызама вердиш эдйән мейданчасы болупдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ВЕРМИШЕ'ЛЬ, Унашың инчежик тогалажык бир сорты.

ВЕРОНА'Л, *фарм.* Укы гетирйән дерман.

ВЕРСТ, 1,06 км дең болан рус узынлык өлчеги. *Шәхер болса обадан йигрими верст дашлыкдады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Еди мүң версти ашып жең билен, Дөрт йыл сизден жыда болдук, достларым* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ВЕРСТА'К, Үстүнде агач, демир ишлеп бежерер ялы уссаның йөрите иш столы.

ВЕРСТКА, *типогр.* Чап үчин йыгналан йыгымы (харплары) сахыпа гечириш, сахыпалашдырма.

ВЕРСТЛИК, 1,06 километре дең болан узаклык, аралык. *Гуш обаның бир верстлик ичерсиндәки ябың ачык гырасындакы гүр гамышлыгың ичинде болгуч болярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ВЕРТОЛЁТ, *ав.* Ерден дик ёкары галып, ховада сакланып ве ёкардан дик ашак дүшйән йөрите конструкциялы учян аппарат. *Якын вагтларда Ашгабат билен Пөвризе аралыгында вертолёт гатнажак.*

ВЕС-ВЕЙРАН [вес-вейра:н], Бүтинлей вейран болан, харап. *Шәхери душманлар вес-вейран эдипдирлер.*

ВЕССАЛАМ [вессала:м], Башга зат ёк, тамам, гутарды, соны. *Соңра болса онуң элине баранканы тутдурярлар вессалам, трактористы тайың* (Н. С. Хрущёв, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлак-де өсдүрмек чәрелери хакында). *Еңилжек дүйдурыш берерлер, вессалам!*

ВЕСТИБЮ'ЛЬ, Көпленч жемгыетчилик жайларында ялкы гирилйән өндәкиотаг.

ВЕСЪЕТ, Вагыз, несихат, маслахат, табшырык. *Пионерлер, Ленининң весъетини хич вагт ятдан чыкармаң! Китабы сөйүң ве өвреним — дийип, М. Горький весъет эдипди* («Мыдам тайяр» газети).

ВЕСЪЕТНАМА [весъетна:ма], Язув үсти билен берлен весъет. *Полторацкининң весъетнамасы элинде тутан Чернышов трибуна чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ВЕТЕРА'Н, Көп урушлара гатнашан тежрибели, көне уршужы. *Биз Бейик Ватанчылык урушының ветеранлары билен душушдык.*

ВЕТЕРИНА'Р, Мал докторы, ветеринариядан специалист.

ВЕТЕРИНА'РИЯ, Хайван кеселлери хем-де олары бежермеклик хакында ылым.

ВЕХИМ, Бир задың салян горкусы, ховп, хатар. *Бир шум тапыларам, агтыгымың хемме сырыны эшгәр эдер, бу гудачылыгам бозулар — дийип, өз йүрегинден вехим эдйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Йүрек болса, өлүм яда гелмейәр, Горкы, вехим гарасынам салмаяр* (Б. Кербабаев, Айлар).

ВЕХИМЛИ, Ховплы, горкулы, хатарлы. *Бейле вехимли халда агзыңа элик этмесең болмаз!* (М. Горький. Эне). *Гошунларың бары хәзирленсин, вехимли ерлере патруль гоюлсын* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ВЕХИМЛИЛИК, Ховплулык, горкулык.

ВЕЧ, 1. Тәр, ягдай, алач, ёл. *Ах чекип тапмады гитмәниң вежин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Зат, дерек. *Мен-э Жерени хич бир вечден хем хасап эдемок* (Б. Кербабаев, Айсолтан) *Айнаның сорагы Мама хич бир вечден тәсир этмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Маза, угур. *Ишдәсиниң хем, ийшиниң-ичишиниң хем вежи болмады* (Б. Кербабаев, Чекишмән — бекишмез). ◇ В е ж и н г а ч м а к — угруң гачмак, кувватдан дүшмек.

ВЕ'ЧЕ, *тар.* Гадымы Руссияда: дөвлет ве жемгыетчилик ишлерини ара алып маслахатлашмак үчин кәбир шәхерлерде гечйән йыгнак хем-де шол йыгнагың гечйән ери. *Новгородда бир жаң болуп, онуң сесине халк жемгыет ишлерини чөзмек үчин вече маслахатыны йыгнанярды* (А. Н. Радищев. Петербургдан Москва сыяхат).

ВЕ'ШАЛКА, Гейим-гежим асылян илдиргичли энжам, асавач. *Докуны болса чыкарып, вешалкадан асмагы унутды* («Колхоз гүплери»). *Ине, бу ерде гейим асылян вешалка дуржак, бу ерде болса огланлар биллиард ойнаярлар* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ВЕШЕҢ-ВЕШЕҢ, Герегинден артык, нәче дийсең көп, бол. *Пул диениң вешең-вешең* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ВЕ'ЯЛКА, Дәнәни совруп арассалаян оба хожалык машыны.

ВЕЯЛКАЧЫ, Веялкада ишлейән адам, ишчи.

ВЗВОД, *харбы.* Ротаның, эскадроның я-да батареяның улы болмадык бөлүми. *Сен өз взводуң билен мениң янымда болмалы* («Совет эдебияты» журналы). *Ол, душманың бир взвода чекли солдаты бар дийип чаклады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ВЗНОС, Бир зат үчин төленйән пул, төлег пулы. *Членлик взносы. Гириш взносы.*

ВИБРА'ТОР, *физ.* Ыргылдылы херекети эмеле гетирйән гурал.

ВИБРА'ЦИЯ, *физ.* Хайсы-да болса бир майышгак, чее жисимиң ыргылдылы херекети.

ВИГО'НЬ, *зоол.* Лама тохумыңдан болан, Гүнорта Америкада яшаян инче ве юмшак йүнли сүйтемдиржи хайван.

ВИ'ЗА, 1. Гуллук везипесиндәки адамың документе язян беллиги. *Арза виза гоймак.* 2. Бир юрда бармага я-да ондан чыкып гитмәге, үстүнден гечмәге ыгтыяр, ругсат берленлигиниң паспортда белленмеги.

ВИЗИРЛЕМЕК, Документиң йүзүне визе гоймак, ыгтыяр бермек.

ВИЗИРЛЕНМЕК, Документиң йүзүне виза гоюлмак, ыгтыяр берилмек.

ВИЙ, Арман чекмеклик, гең галмаклык, гынанмаклык ялы ички дуйгулары аңладян үмлүк. *Вий, какасының айдяныны, бурнуң хапасы боланы үчин, оны кесип зыңжакмы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хатыжа оны гөренден ичини чекип: — Вий, бу нә болуш? — дийип, ондан сорады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ВИ'ЛКА, 1. Нахар йиленде уланылян, көпленч дөрт дишли чаршак гөрнүшли энжам. *Ол ялпылдашып дуран вилка, пычак, чемче берип, бизиң хаял этмән нахар ийменимизи сорады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Техникаңың дүрли пудакларында уланылян ябак гөрнүшли десга, гурлуш. *Штепсель вилкасы.*

ВИНЕГРЕ'Т, Гөк өнүм, юмуртга, эт ве ш. м. доралып сирке, яг гарылып тайярланян совук нахар.

ВИО'ЛА, Кеменче билен чалынян алты киришли саз гуралы.

ВИОЛОНЧЕЛЧИ, Виолончель чалян сазанда.

ВИОЛОНЧЕ'ЛЬ, Гыжага мензеш, дөрт киришли, кеменче билен чалынян саз гуралы.

ВИ'РУС, *мед.* Еканч кесел дөредйән өрән кичи микроб.

ВИ'СМУТ, 1. *хим.* Химики элемент, гызгылт өвүшгинли, күмүш реңкли майышгак метал. 2. Шу элементден тайярланян дерманлык жисим.

ВИТАМИ'Н, Организмиң кадалы ишлемеги үчин герекли, дүрли химики состава эе болан органики мадда. *Бу ийлер витаминлериң, углеводларың ве минераллы маддаларың чешмесидир.*

ВИТАМИНЛИ, Составында витамиң болан, витамине бай болан. *Витаминли гөк өнүмлер.*

ВИТРИ'НА, Магазинлериң пенжиреленде харыт гоймак үчин ер хем-де шонуң ялы йүзи айналанан шкаф я-да ящик. *Ол тәзе китаплар гойлан витринаның янына баряр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ВИЦЕ..., Гошма сөзлериң «орунбасар, көмекчи» манысыны берйән биринжи бөлеги (Меселем: *вице-консул, вице-король*).

ВИЦЕ-АДМИРА'Л, Контр-адмирал ве адмирал чинлериниң аралыгындакы харбы адмираллык ат, чин.

ВИЦЕ-АДМИРАЛЛЫК, Вице-адмиралың кәрп, ягдайы.

ВИЦЕ-ПРЕЗИДЕ'НТ, Президентиң орунбасары, көмекчиси.

ВОДЕВИ'ЛЬ, Куплетлер айтмак билен башланян гүлкүли, бир-ики гөрнүшли пьеса. *Хлестаков, асла карикатура я-да водевиль гахрыманы дәлдир* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ВОДО..., Гошма сөзлериң сува дегишлиликде маны аңладян биринжи бөлеги.

ВОДОҚА'ЧКА, Насос билен сув чыкарян йөрите жай.

ВОДОЛА'З, Сув гечирмейән йөрите костюмлы, сувуң ашагында ишлейән адам.

ВОДОПРОВО'Д, Герекли ере сув етирилйән турба системалы десга. *Сиз водопровод ши билен танышмысыңыз?* («Колхоз гүнлери»). *Водопровод сети.*

ВОДОПРОВОДЧЫ, Водопровод гечирйән, ремонт эдйән ишчи.

ВОДОРО'Д, *хим.* Химики элемент, кислород билен бирлешенде сув эмеле гелйән еңил газ. *1804-нжи йылда академик Я. Д. Захаров водород билен долдурылан шарда ёкары галыпдыр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

ВОЕВО'ДА, Гадымы Руссияда: гошун башлыгы, шонуң ялы-да область ве округ башлыгы.

ВОЕВОДАЛЫҚ, Воеводаның кәри, ягдайы.

ВОЕНКО'М, Харбы комиссар.

ВОЕНКОМА'Т, Харбы комиссариат. *Бир гүн военкоматдан Чагырыш хаты алдым* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ВОЖА'ТЫЙ, Пионер отрядының я-да дружинасының ёлбашчысы. *Вожатый улудан бир гүлди* («Пионер» журналы).

ВОКАЛ, Айдыма дегишли болан, айтмаклыга ниетленен.

ВОҚАЛИЗА'ЦИЯ, *муз.* Диңе чекимли сеслер билен айдым айтма.

ВОҚАЛИ'ЗМ, *лингв.* Чекимли сеслериң системасы.

ВОҚАЛИ'СТ, Вокал сунгатындан специалист, айдымчы.

ВОҚЗА'Л, Көпленч гатнав ёлларындакы ёлагчылар үчин улы станцияларың жайы. *Оны угратмак үчин Гочмырат билен Чашчы хем вокзала чыкды. Ашгабат вокзалының төвереги угратмага гелен гелин-гыз, оглан-ушак, улы адамлардан долуды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ВОЛЕЙБО'Л, *спорт.* Топы эл билен гөзенек сетканың үстүнден гечирип ойналян спорт ойны. *Мейданчада футбол, волейбол оюнларындан башга-да спортуң дүрли гөрнүшлери үчин белленен ерлери гөрйәрсиң* («Пионер» журналы).

ВОЛЕЙБОЛЧЫ, Волейбол билен мешгулланян адам, волейбол ойнаян оюнчы.

ВОЛНОМЕ'Р, Толкун ыргылдысының йыгылыгыны ве чалтлыгыны өлчейән гурал.

ВОЛОСТНОЙ, Волость чиновниги, хәкими. *Волостнойлар, чиновниклер чыкмакчы боланда, полковник элини далдалады. Ханы. Хожамырат волостной?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ВО'ЛОСТЬ, Революциядан өң ве соң 1929—1930-нжы йылларда уезд составына иң кичи административ бирлик хөкмүнде гирен территориал бирлик. *Канцелярчының хем волость мүрзесиниң арчыны алты апбасыдан гөк Хытай мавудыны аланларына үч йыл болды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Ол дайханлар община я-да шол вагтларда ат беришлери ялы волость эмеле гетирийдирлер* (СССР тарыхы).

ВОЛЬТ, *физ.* Электрик тогуның гүйжеңмесиниң өлчег бирлиги.

ВОЛЬТА'МЕТР, *физ.* Электрик тогуның гүйжүни онуң химики херекетлери боюнча өлчейән гурал, эсбап.

ВОЛЬТМЕ'ТР, *физ.* Электрик зынҗырларының (акымының) ики нокадының аралыгындакы гүйжеңмесиңи өлчейән гурал, эсбап.

ВОЛЬФРА'М, Химики элемент, кынлык билен эрейән күмүш реңкли метал.

ВО'ТУМ, Буржуазия юртларда: сес бермек эсасында кабул эдилен карар.

ВО'ТЧИНА, *тар.* Гадымы Руссияда: феодаллара дегишли болан ер эмлэги.

ВРАЧ, Кеселлилери бежерйән ёкары медицина билимли адам. *Гөзүңде кемчилик барыны дуйсаң, дерров врача йүз тутмалы* (С. К. Қаранов, Трахома ве оны гаршы гөреш). *Юрдумызда врачларың саны гүн-гүндөн көпелйәр.*

ВРАЧЛЫҚ, Врачың кәри, ягдайы.

ВТУЗ, Ёкары техники окув жайы.

ВУЗ, Ёкары окув жайы. *Милли кадрлары тайярламак үчин айратын вузлар дөредилди.*

ВУЛҚА'Н. Вагтал-вагтал ериң астагындан сувук гызгын мадда зыңлып чыкян агызлы, конус гөрнүшли даг, янардаг. *Вулканларың ярылмагы нетиҗесинде пароход палчык билен гөмлүпдир* («Пионер» журналы). *Вулкан атылмагының вәхими оларың дурмушына ховп салярды* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ВУЛКАНИЗИРЛЕМЕҚ, Каучуга чеелик, берклик веш. м. хәсиетлерини бермек үчин гыздырып ишлемек.

ВУЛКАНИ'Т, *геол.* Вулкан атылмагы нетиҗесинде эмеле гелен даг жынсыны.

ВУЛЬГАРИ'ЗМ, *лингв.* Эдеби дилде уланылан жаргон сөзлер ве аңлатмалар.

ВУШИ, Гөзи шуллы, гөзүниң кирпиги дүшүп, дыртарып дуран, трахомалы.

ВЫ'ВЕСКА, Эдараның, гураманың, кәрханаңың веш. м. ады язылан язгылы айна, тагта ве ш. м. зат.

ВЫЖДАН [выжда:н], Хая-шерим, ынсап, адамкәрчилик. *Эгер калбында выжданы бар адам болса, бейле сөзлери чекип чыдамазды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Большевигиң сап выжданы, Ватаныма берйәр шатлык* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ВЫЖДАНЛЫ [выжда:нлы], Сап йүрекли, ынсаплы, адамкәрчиликли.

ВЫЖДАНЛЫЛЫҚ [выжда:нлылык], Сап йүреклилик, ынсаплылык, адамкәрчиликлилик.

ВЫЖДАНСЫЗ [выжда:нсыз], Выжданы болмадык, ынсапсыз, ахлаксыз, адамкәрчиликсиз.

ВЫЖДАНСЫЗЛЫҚ [выжда:нсызлык], Выжданы ёклук, ынсапсызлык, ахлаксызлык, адамкәрчиликсизлик.

ВЫҖЫРДАМАҚ, Выжырдылы гүрлемек, чалт-чалт дүшнүксиз гүрлемек, геплемек. *Ол энайыжа выжырдады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ВЫҖЫРДАШМАҚ, Выжырдылы гүрлешмек, чалт-чалт дүшнүксиз гүрлешмек, геплешмек. *Өз диллерине өзлери дүшүнйәндирлер-дә, огланжыклар выжырдашып ойнашып йөрлер.*

ВЫҖЫРДЫ, Чалт-чалт дүшнүксиз эдилйән гүррүң.

ВЫЗ-ВЫЗ: выз-выз этмек — *сер.* Выззылдамак. *Бир сиңек выз-выз эдип гелипдир-де, Солтансөйнүң йүзүне гонупдыр* (Мыралы).

ВЫЗЗЫЛДАМАҚ, Выззылдылы сес этмек, выз-выз эдип сесленмек, вызламак. *Бал арылары ыхлас билен айланышып, үмсүмликде выззылдаярдылар* (М. Горький, Эне).

ВЫЗЗЫЛДАШМАҚ, Выззылдылы сес эдишмек, выз-выз эдишип сесленишмек, вызлашмак. *Мөр-мөҗеклер выззылдашып учярдылар* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ВЫЗЗЫЛДЫ, Синегиң, кәбир мөр-мөҗеклериң учуп йөрен вагтында ганатының эдйән сеси. *Ханы, ары, сен деррев барып, пилиң гулагына хош овазлы выззылдыңы эт* («Түркмен эртекилери»).

ВЫЗЛАМАК, *сер.* Выззылдамак.

ВЫЗЛАШМАК, *сер.* Выззылдашмак.

ВЫЗЫРДАМАК, Вызырдылы сес чыкмак, вызыр-вызыр эдип сесленмек.

ВЫЗЫРДАШМАК, Вызырдылы сес эдишмек, вызыр-вызыр эдишип сесленишмек.

ВЫЗЫРДЫ, *сер.* Выззылды.

ВЫКЛЮЧА'ТЕЛЬ, Электрик тогуны гечирмек, гойбермек үчин уланылян энжам. *Окувчылар выключатель, патрон серишделерини отуртмагы-да башарярлар* («Пионер» журналы).

ВЫ'МПЕЛ, 1. *деңизч.* Гэминиң богалдагының үстүнде гоюлян ужы хачжалы узын, инсиз байдак. 2. *ав.* Самолётдан, аэростатдан ташланян ичи маглуматлы узынжа гутужык. 3. *спорт.* Ярышян командалар арасында алшылян үч бурч гөрнүшиндәки байдажык.

ВЫ'ШКА, Гөзегчилик этмек я-да техники максатлар үчин гурулян инсиз бейик десга. *Вышканың үстүнде дуран часовойың жүрлевүгиниң сеси оны саклады* («Пионер» журналы). *Небит вышкалары ялы ал-асмана узалан дереклер даң сазына гөрк гошяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ВЫШЫ-ВЫШЫ, Ювашдан эшидилйән гүррүң сеси, узакдан ювашжа гулага гелйән гүррүң. *Гулагына бир вышы-вышы илсе, ол дараклыгына галып, еке өйлиниң хоразы ялы хекержеклән, даш-төверегине середйәрди* («Совет Түркменистаны» газети). *Мундан бир ай озал ят тутан гошгусына середип, өзүни көшешдирмәге чалышса-да, буларың вышы-вышысы, хикир-хикири йүрегине дүшйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ВӘ, Гең галмагы, горкмагы аңладян үмлүк. *Ол «вә...» эдип вәгирди.*

ВӘГИРИШМЕК, Горкудан яңа айылганч сес эдишип гыгырышмак. *Галя ве онуң жигилери, обаның бейлеки чагалары эжелерине япышып вәгиришйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ВӘГИРМЕК, Горкудан яңа айылганч сес эдип гыгырмак. *Ол бирден вәгирип, ериңден турды.*

ВӘГИРТМЕК, Горкузып «вә...» этдирип гыгыртмак.

ВӘК, Авунмак, агыры дуйгусыны аңладян үмлүк. *Вәк-ле, гелнеже! Гойберсене элими!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ВӘХ, Горкузмаклыгы аңладян сес.

ВӘШИ, Дегишген, бәлчик, оюнчы. *Бегенч сөзлешмәге чекинмейән вәши бир йигитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ВӘШИЛИК, Дегишгенлик, бәлчиклик, оюнчылык. *Ол вәшилиге салып, оларың газабыны ятырмага чалышды. Ашыр оңа әхмшет бермән вәшилиге салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

Г

Г, Түркмен элипбийиниң дөрдүнжи харпы.

ГА, Гектар сөзүниң гысгалдылып уланылян формасы.

ГАБА [га:ба], 1. Гөврүми улы, гарасы уллакан, даш гөрнүши улы болан. *Дурды чопаның йүзи билен габа телпеги гөрүнди.* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ишана ёк бу гүн гоюн келлеси, Ит йүңүне меңзәр габа селлеси* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Чишик, ёгын. *Док мөжеклер габа гарнын чекендир, Тире-тарапкешлик тохмун экендир* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Көп. *Сүриниң габасы сува якылды.*

ГАБАВ [га:бав], 1. Галаның я-да гошуның дашына душманың гуран халкасы. *Сөвешде булар еди адам болуп душман габавына дүшдүлер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Габава дүшмек. Габавда болмак.* 2. Даш-төверегини габап дуран затлар, гуршав.

ГАБАК [га:бак], Гөзүң үстүнден гелйән кирпикли хам өртүги (ашакы хем ёкаркы). *Хожамың юкажык габаклары горкы билен тисгинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Трахома кесели илкибада пейда боланда, габагың ич гаты болан немли пердеде үйтгешикликлер йүзе чыкяр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). ◇ Габак галдырмак — бирине серетмек, гарамак. *Эзиз габагыны галдырды. Ол габакларыны галдырман, кирпиклерини гырпман, узак бир ере гараярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАБАКМАН [га:бакман], Пөкги габаклы, габагы пөкгерип дуран. *Габакман гелин. Габакман адам.*

ГАБАЛМАК [га:балмак], Даш-төверегиң алынмак, габава дүшмек, гуршалмак. *Обаларың төвереги гарымлар билен габалгы болупдыр* (СССР тарыхы). *Пэли азанларың габаляр дашы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГАБАЛЫК [га:балык], Гөврүми улулык, даш гөрнүши улулык, чишиклик. *Ол билинден ашагының габалыгы гиң көйнегиниң ичинде мәлим болуп дуран бир гызды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАБАМАК [га:бамак], 1. Төверек-дашыны гуршап алмак, төверегине халкалайын айланмак. габава салмак. *Гүррүңе башладык жемләп башымыз, Полициялар габап алды дашымыз* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Биз олары гизлин ерде гоюп, жайы габадык* («Пионер» журналы). *Олар мени гөрүп, деррев дашымы габадылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бириниң дашына үйшмек, бир задың төверегине йыгнанмак, топланмак, халкалайын айланмак. *Топланан мәреке онуң дашыны габады.*

ГАБАНЖАҢ [га:банжаң], Габанмак хәсияти, гылыгы болан, өзгелерден гысганып гораян. *Габанжаң адам.*

ГАБАНЖАҢЛЫК [га:банжаңлык], Габанжаң хәсиетли, гылыклы болмаклык, өзгелерден гысганып горайжылык. *Айнаның гөвнүне гелен габанжаңлык гүшы учды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Габанжаңлык эдип ялңышян, белкә* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Оң габанжаңлыгы өңкүсинден он эссе артыпдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГАБАНМАК [га:банмак], Габанжаңлык этмек, габанжаң гылыкда болмак, өзгелерден гысганмак. *Эгер Пөкген ага гызыны бейле габанян болса, биз-э нәме дийжегимизи билемзок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өвези менден габаныр башлады* («Гөроглы» эпосы).

ГАБАРА, Задың даш гөрнүши, даш гарасы. *Өңден барян тройканың (үч атлы пайтуның) габарасы хас айдың билдирип уграды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Шуның габарасы аслы ясалышымы я-да үстүне чадыр дагы гурап гелйәрми?* («Гөроглы» эпосы).

ГАБАРМАК [га:бармак], 1. Гөврүми улалмак, пөкгермек, гүберилмек, чишмек. *Фартуклары гитдигиче габаряр, Узакдакы харман гар дек агаряр. Эңеги билен тегеленип, габарып дуран йүзүниң этлек яңаклары өңден хем кичижик бурнуны хас-да мыщык эдип гөркезйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Габарчык эмеле гелмек, пакгармак. *Элимиң аясы габарды. Аягым габарыпдыр.* 3. *гөч. м.* Ерликсиз өвүнмек, гүплемек, чишмек. *Болса-да, ол габармагың ве чишмегиң гадырыны билип, хөтдесинден гелйән адам экени* («Токмак» журналы).

ГАБАРТМАК [га:бартмак], 1. Ичине зат салып гүбертмек, пөкгертмек, чиширмек (халта, чувал ве ш. м. хакда). *Ол яңы халтасыны габардып уграп вагты, огры-*

лыгының үстүнде тутулды (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Габарчык эмеле гетирмек, габарчык дөретмек. *Туфли аягымы габартды.*

ГАБАРЧЫК [га:барчык], Тениң сув йыгнанып пакгаран, габаран ери, чиш. *Чекгедәки икбаш дейин габарчык, Аңладяр өлүмли сөвеш гуранын* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАБАРЫЛМАК [га:барылмак], 1. Долуп гүбермек, көкгермек. *Пагта салнан ганарлар габарылып гөрүнйәрдилер.* 2. *гөч. м.* Хондан бәрси болмак, гопбамсырамак, чишмек. *Көсе заңңар габарылып донуна сыгынок* («Гөроглы» эпосы). *Башлык ише геленде, хас габарылып гелди* («Колхоз гүнлери»). *Хайбат атып габарлып, Саклады ол чопаны* («Мыдам тайяр» газети). *Какасы ич ишиге гирип, габарылып дурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГАБАТ, Бир задың гөни өңүнде, гаршысында дуран, гаршыдаш болан, гөни алнында. *Диңе бир сеңки дәл, гоңшың гоңшусы, Сеңки дек жай тутды гоңшыңка габат* (Н. Поймa, Сайланан эсерлер). *Габат гаршымыздакы даг кертлериниң үстүни чалымтык үмүр өртүпди* («Совет эдебияты» журналы). *Мекдебиң габат өңүнде гүр баглык барды.* ◇ Габат гелмек — 1) бирн билен душ гелмек, пете-пет болмак, душмак. *Ол маңа хер гүн китапханаңың агзында я-да өзүнде габат гелйәр* («Токмак» журналы); 2) догры гелмек, лайык гелмек, бир вагта дүшмек. *Ол вака мениң окан йылларыма габат гелйәр.*

ГАБАТЛАМАК, 1. Габатма-габат этмек, гаршыма-гаршы этмек, бири-бирине гөни гетирмек, гөнүлемек. *Ики хатар дурайсадык габатлап* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир зада я-да вагта лайык гелер ялы хереket этмек, ниет эдип иш гөрмек. *Фестивала габатлап Москва гитдик.* 3. Габат өңүнден чыкмак, өңүнден гаршыламак, пете-пет гелмек. *Онуң өңүнден, гапдалындан хем йөрите иберилен отрядлар габатлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАБАТЛАНМАК, 1. Габатма-габат болмак, гаршыма-гаршы болмак. 2. Бир зада, вагта лайык гетирилмек. габат гелер ялы эдилмек, ниетленмек. *Хәзир Ата Говшудовың эсерлер йыгындысының үч томлугының илкинҗи томы онгүнлүге габатланып чыкарылды* («Совет эдебияты» журналы).

ГАБАТМА-ГАБАТ, Гаршыма-гаршы, йүзбе-йүз, пете-пет. *Жайлар бири-бирине габатма-габат салныпдыр.*

ГАБАТМАК [га:батмак], Төверегини гуршап алдырмак, дашына халкалайын айландырмак, габава алдырмак. *Дүйәни оба адамларына габадып тутдулар.*

ГАБАХАТ, Гаты ярамаз, айып, эрбет, язгарылян иш, хереket. *Эден шертнамасын габахат бозуп, Неҗис галтаманлар гечди серхетден* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Сениң аялың гаты говы адам ялы-ла, шу ишиң габахат болаймасын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАБАХАТЛЫК, Өрән ярамазлык, эрбетлик, айыплык, гөдеклик. *Биз мунуң өчр габахатлыгы бардыр өйдүп, ой-пикир хем этмейәрдик* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАБАХАТЧЫЛЫК, *сер.* Габахатлык. *Буржуазия гозгалаң турзан халка габахатчылык билен дөнүклик эдипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ГАБАШМАК [га:башмак], Габамага көмек этмек, билеликде габамак, дашыны гуршашмак, дашыны алышмак. *Мал габашмак.*

ГАБЗАМАК, Болян хереketиң, ягдайың өңүни алмак, пәсгел бермек, хереketиң амала ашмагына бөкденч болмак, дүйрүп алмак. *Умсагүлүң ганы гачып, гара додаклары муңкүлдежек боланда, Халназар онуң өңүни габзады. Гызылт көпек онуң өңүни габзап, хаял эдим урярды. Ашыр хөвсала йүрегини алдырман, онуң өңүни габзады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАБРЫСТАН [габрыста:н], Адам жайланылян ер, гонамчылык, мазарчылык, гөрүстаң. *Танк ызындан ёк эдилен экиниң Еринде бир габрыстана саташды* (Чары, Ашыр, Поэмалар).

ГАБРЫСТАНЛЫК [габрыста:нлык], Гонамчылыкларың көп ери, гөрүстанлык.

ГАБСА, Жайың я-да айнаның өңүндәки ачылып-япылян агач гапы. *Сәхет ишиги эмайлык биле ачжак болды, эмма болмиды, габса-да шакырдады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Еллиниң габсаның петлели тайындан тутавач гөзләп, ишик ачжак болуп урнушыны хасаба алмасак, ол ишикден кынчылык гөрмән даш чыкды. Батлы ачылан габса хем дрка йүзүнде гулагыны герип, диңлән дуран Жоммының маңлайына гүтледи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАБСАЛ [га:бсал], 1. *сер.* Капас 1. *Сизиң бу ериңиз гаты габсал, бизиң ялы чарва сәхра мейдан ягшы.* 2. Төвереги гиң дәл, дар, гысык.

ГАБСАЛАМАК, Габса отуртмак, гапы отуртмак. *Жайы габсаламак.*

ГАБСАЛАТМАК, Габса отуртдырмак, гапы отуртдырмак.

ГАБСАМАК [га:бсамак], 1. Дашыны алмак, дашына айланып уграмак. *Өйүмизиң гамшына дырмашып уграндан, эҗем икимиз гыркылык билен ерли-ерден габсап уградык* (Н. Поймa, Тайлак хыззын). 2. Бүрәп алмак, урмак, долмак (ел. түссе ве ш. м. хакда). *Онуң бурлан узын муртларыны, гырчув сакгалыны түссе габсады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАБСАТМАК [га:бсатмак], Бүрәп алдырмак, урдурмак, долдурмак (ел, түссе ве ш. м. хакда). *Эҗем бәрсинден габсадып гойберди* (Н. Поймa, Тайлак хыззын).

ГАБШЫРМАК, 1. Ики зады бири-бирине сөйәп гоймак, янашык гоймак. 2. *гөч. м.* Мушакгат барыны ягдырмак, гапышдырмак, мүшгил этмек.

ГАБЫЗ: габыз болмак — чакданаша бушугасы гелмек, гаты бушугасы гелмек. *Нерессе чага габыз болан экен.*

ГАБЫК [га:бык], 1. Өсүмликлериң балдагының, көкүниң дашындакы өртүги. *Бу зат агач көкүнден я-да габыгындан эдилен ундан биширилипми, нәмеми, ондан агач ысы гелйәрди. Ине, ине, гөрүң — дийип, агаҗың даш габыгындан юлып айрылан ерини эли билен гөркезди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Кәбир өсүмлик мивелериниң (чигидиң, соганың, нохудың ве ш. м.) дашкы өртүги. *Хоз ийилмейән габыкдан ве тагамлы маңыздан ыбаратдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Гүйзде зая этмән, габыгын бөлмән, Грузин гызлары мандарин йыгяр* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Онуң сувуның йүзүнде чүйрүк ералманың габыклары гайярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сопы соган ийимез, тапса — габыгыны хем гоймаз* (накыл).

ГАБЫР, Мейит гөмлен чукур, мазар, гөр. *Мен сенден айра дүшсем, Габрымы газан аглар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гоюң ода янсын дүнйәң байлары! Габрына йыкылып, чексин вайлары* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ганымың габрын газып кепен донун бичмәге, Эй, голы яраг тутан, бизи чагыряр Ватан* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГАБЫР-ГУБУР: габыр-губур этмек — үйрүп топулмак, габырдап үйрмек, габырдап агыз урмак (ит хакда). *Ит ябының гүйругындан габыр-губур эдип агыз салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол кетекде ятан ала ганҗыгың бирден габыр-губур эдип, адама топулмасы барды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАБЫРДАМАК, *сер.* Габыр-губур.

ГАБЫРДАТМАК, Габыр-губур эдип басмак, хасыр-хусур басмак.

ГАБЫРДЫ, Ит үйрүп топуланда, япышанда чыкян сес.

ГА'ВАНЬ, Деңиз кенарында энжамлашдырылан гәми дуралгасы. *Эмма грек флоты олары гавана гойбермәндир ве Гара деңзе гитмәге мәжбур эдипдир* (СССР тарыхы).

ГАВУН [га:вун], Кәдилер машгаласындан болан боссан экини ве онуң мивеси, хасылы. *Иер ялы өйлериниң төверегине гавун, гарпыз экмәге башладылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мерт несиллер билипдир ишиң оңат бабыны, Гужагына сыганок хер вахарман гавуны* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гөчүп геленлер иер ялы гавун экмәге башладылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гавун гавундан реңк алар* (накыл).

ГАВУН-ГАРПЫЗ [га:вун-гарпыз], Гавундыр гарпызы аңладян тиркеш сөз. *Ол ерде язлык бугдайдан башга думе күнжи, нохут ве гавун-гарпыз экинлер-де эмеле гелйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАВУНЛЫК [га:вунлык], *сер.* Гавунчылык. *Артыклардан илерде-де, гайрада-да гиден гавунлык болуп, кел чатмалар чөп ичинде тохум берлен ялыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАВУНЧЫЛЫК [га:вунчылык], Гавуның көп экилен ери, гавуның бол ери. *Ол гавунчылыкда эли замчалы хут шу махалың өзүнде огрулыкда тутулан ялы болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Биз гиҗәниң ичинде гавунчылыга бардык* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАГАЛ, Гызгын ганлы, гахаржаң, гызма. *Сениң шу иши гагал агаңа айтмагың нәмә герекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гарры хелей, гагал хелей иңирди болуп галылсың* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГАГАЛЛЫК, Гагала хас болан гылык-хәсиет, гахаржаңлык, гызмалык. *Онда гагаллык хәсиет бар.*

ГАГШАМАК, Гыздырмак, горкмак я-да үшемек зерарлы сандырамак, титремек, галдырамак. *Мәммет ага онуң эңеклериниң шакырдашып, гагшап дуранысы гөрсе-де, онуң сөзүне гулак асман гахарланды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Яз болса не ягшы, гышда гагшап отурмалы* («Токмак» журналы).

ГАГШАТМАК, Гыздырып я-да үшедип сандыратмак, титретмек, галдыратмак. *Хайванларың сүңүни гагшатжак вагшы херекети совет халкының душмана болан газабыны бир нәче эссе артдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАГЫЛДАМАК [га:гылдамак], Гагылдылы сес чыкармак (гаргаларың, газларың, өрдеклерң гагылдысы хакда). *Ол чарбага барып, чарбагың ичини гезип чыкансоң, ахырда уллакан бир чынарың башында гагылдап отуран ала гарганы тапяр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Гарга гагылдап, газ болмаз, кемпир безенип — гыз* (накыл). ◇ Гагылдап отурмак — болмажак затлары өңүнден айдан болуп отурмак, гарагурум сыкмак.

ГАГЫЛДАШМАК [га:гылдашмак], Билеликде гагылдылы сес чыкармак, көп болуп гагылдамак. *Көлде газлар гагылдашяр.*

ГАГЫЛДЫ [га:гылды], Газларын, гаргаларың, өрдеклериң сесленишини аңладян сөз. *Билбил-де сайрамышын, гарганың гагылдысы хас даша яйрамышын* («Токмак» журналы).

ГАГЫРМАК [га:гырмак], 1. *сер.* Гагылдамак. *Гарга мүң гагырса-да яз чыкмаз, газ бир гагырса — яз* (накыл). 2. Богазыны сесли арчамак, гакылыгыны түйкүрмек.

ГАГЫРТМАК [га:гыртмак], Богазыны сесли арчатмак, гакылык гопдуртмак.

ГАГЫРЫНМАК [га:гырынмак], Богазыны арчамак, гакылыгыны түйкүринмек, ардынмак. *Лукашка гагырынды-да, көчәниң бойы билен атыны йүзин салып гитди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАГЫРЫШМАК [га:гырышмак], Билеликде гагырмак, гагылдылы сесленишмек. *Гаргалар гагырышярлар.*

ГАДАГАН, Бир ишиң, задың эдилмегине ыгтыяр берилмедик, ёл берилмейән. *Карары чыкарды үчүнжи сессия, Галың гадагандыр нагыту-несъе* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ыза чекилмеклик гадаган* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу ере ятлара гирмек гадаган!* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Гадаган этмек — ёл бермезлик, ыгтыяр бермезлик, багламаклык.

ГАДАК, 409,5 грама дең агырлык өлчеги. *Хер пенҗеси бир гадак, Тиз ганарын долдуряр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Нәзик, непис, совут күмүш шайларың, Дөрт гадакдан артык гелди агрмы* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАДАКЛАМАК, Гадак билен өлчемек, гадак билен чекмек. *Чайы гадаклап өлчемек.*

ГАДАКЛЫК, Гадага дең болан агырлык. *Акмырат ат торбаның ичине бир гадаклык дашы салып, гитмәге тайынланды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГАДАМ, Әдилйән әдим. *Херси бир миллетден, бир топар адам, Дең йөрәп, достлукда дең басып гадам* («Совет эдебияты» журналы). *Энче вагт гечди ики арадан, Батыргай гадамын әдели бәри* (Б. Кербабаев, Айлар). *Дерби-дагын эгдик дурып серхетде, Мукаддес топрага гадам атаны* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). ◇ Гадам урмак (басмак) — өңе херекет этмек, илери гитмек, йөремек. *Нуры дийр, өзүни гөркезип онда, Еңишден-еңише гадам ур өңде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Биз хем дурмуш билен биле өсйәрис, Үстүнлиге тарап гадам басярыс* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГАДАР: не гадар — нәче гезек, бир нәче ёла, көп гезек, шунча. *Мен оңа не гадар маслахат бердим. Мен не гадар саңа айтдым. сен гулак асмадың!*

ГАДЫМ [гады:м], Хас өңки, озалкы, гаты көне, бир мөвритдәки. *Гадым гара өйлер, агач табаклар, Гара, яглы чемче, гочак сусаклар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Мергенлер гадымдан галан хырлыларының аякларыны дикердилер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Сен хич вагтда гадым адатыңдан эл чекжек дәл* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАДЫМКЫ [гады:мкы], Көне дөвүрдәки, бир мөврите дегишли, гечмишдәки. *Эмма биз хенизем шол гадымкы ягдайда* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАДЫМЛЫК [гады:млык], Хас көнелик, бир мөвритдәкилик.

ГАДЫМЫ [гады:мы], *сер.* Гадым.

ГАДЫМЫЛЫК [гады:мылык], *сер.* Гадымлык.

ГАДЫР, 1. Бирек-бирege гоюлян хормат, сылаг, гадыр-гыммат. *Гадырны билениң гадрын билйәрсиң* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Өвредениң үчин саг бол, дост, мен өзүм сениң гадырыңы билерин* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). 2. Бир задың гымматы, хөзири, бахасы. *Галланың гадыры шондан соң билнер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мыдам сенде дурмаз йигитлик чагы, Йигрим бәшиң гадырыны билсене* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Зер гадырыны зергәр билер* (накыл). *Арының зәхерини чекмедик, балың гадырын нәбилсин* (накыл). ◇ Гадыр гижеси — *дини. сер.* Гиже.

ГАДЫР-ГЫММАТ, *сер.* Гадыр 1. *Олар батырлык адамларың гадыр-гымматының иң ёкары дережеси дийип хасаплаярлар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бу өрән гызык, сада, догры гепли хем достлуга гадыр-гыммат гойян адам* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

Хүкарың гадыр-гымматыны биз билйәс («Гөроглы» эпосы).

ГАДЫРДАН [гадырда:н], Гадыр-сылаг эдйән, гадырлы, өрән якын, ичгин адам. *Ватана вепидар, гоңша гадырдан, Агзыбир халкы бар, өзи гахрыман* («Октябрь ялкымы»). *Сен болдуң иллериң чын мәхрибаны, Халкларың хоссары хем гадырданы* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). *Гадырдан галамдашлар! Бирек-бирекден хал-ахвал сорашарча вагт гечди* («Токмак» журналы).

ГАДЫРДАНЛЫК [гадырда:нлык], Гадыр-гымmат саклайжылык, гадырлылык, якын достлук, ичгинлик.

ГАДЫРЛАНМАК, Гадырлы болмак, алчакланмак, сылаглы гарамак. *Жёрен гадырланыпдыр.*

ГАДЫРЛЫ, Сылагы бар болан, хорматлы, хормат гойян. *Саг бол, менің гадырлы гоңшым!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Сары онуң билен гадырлы гөрүшсе-де, илки бада оны танамады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гаршы чыкып Гира билен, Гадырлы гөрүшди Төре* (Чары Ашыр, Ганлы сака).

ГАДЫРЛЫЛЫК, Гадыры барлык, хорматлы гөрмеклик, гадыр-гымматлылык, алчаклык, сылайжылык. *Арчын өзүниң агасыны ене-де гадырлылык билен гаршы алды* (А., Говшудов, Эсерлер).

ГАДЫРСЫЗ, Гадыры болмадык, сылагсыз, гадыр этмейән. *Гадырсыз адам.*

ГАДЫРСЫЗЛЫК, Гадыры ёклук, гадыр-гымматы тутмазлык, хормат сакламазлык.

ГАЗ [га:з] I, Сувда йүзүжи, ябаны я-да элдеки, узын боюнлы гуш. *Гуры агачлар гунчалап, гүллер ачян яз берди, Багларымыза — билбил, көллеримизе газ берди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Газ йөришли салланып барян Айсолтан ол айдымы дуймаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дүнйәни сил алса, губа газың дөшүнден* (накыл). *Гарганың газ баласы, хер кишиң өз балисы* (накыл). ◇ Газ боюн — *сер.* Боюн.

ГАЗ II, Гиңишлиге эндиган яйрамага укыбы болан физики жисим. *Бу җай авулы газларың сынаг эдилйән җайымы, нәме-де болса, бир эрбет ысы барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАЗАВ, I. Газаның ве ш. м. кесмегини газамак үчин йөрите гурал. *Гыратың эндамының дерини газав билен газады* («Гөроглы» эпосы).

ГАЗАКЛАР, Газагыстан ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты. *Шейтангала барянча, газак гатышыклы түркмен зурруҗек өйлери көмелек гүберчеги ялы болуп гөтерилипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол газак йүзлүди* («Совет эдебияты» журналы). *Газак эдебияты. Газак дили.*

ГАЗАКЫ: газакы гоюн — тегелек гуйруклы гойнуң бир гөрнүши.

ГАЗАЛ, *эдеб.* 1. Шыгрың ики сетирли формасы. 2. *гепл. д.* Гошгы, шыгыр. *Проза язанлар, газал дүзенлер, Аман галың дост-яр, дөвраным менің* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Газаллардан безәп газет дашыны, Гыммат-лы шахырмыз дүнйәден өтди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ГАЗАЛАМАК, Газап-газап арассаламак, ызыгидерли газап дурмак, бир задың кесмегини, ич галындысыны айырмак. *Газаны газалап арассаладым.* ◇ Газалап дурмак — иргинсиз гозгап, гайталап дурмак.

ГАЗАЛМАК, Газав, кепгир ве ш. м. билен арассаланмак, тәмизленмек, йүзи гырылмак. *Газан газалды.*

ГАЗАМАК, I. Газав, кепгир ве ш. м. билен тәмизлемек, бир задың йүзүни гырмак. *Азал демриниң посларыны газандан соң кебитледи, яглады.* 2. Ызлы-ызына гашамак, дырмамак. *Мәлим зат, Иван ага, йөнекей өкҗәң чоруны айырмах үчин хем газамак герек* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Ер пешемек, дөрҗелемек. *Атлар тойнаклары билен тагтаны газадылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гулак газамак — *сер.* Гулак. *Он дөрт-он бәш яшыны долдуран гызының гулагыны дынувсыз газпярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Васп этмесем, выждан гулагмы газар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАЗАМАТ, *сер.* Түрме. *Ене еңсесинден найзасын дирәп, Газамат газыгын сарадан канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хеммеси, газамадың агзында ики санагыны гойдук* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЗАН [га:зан], Нахар биширмек үчин ясалан гап. *Нурҗаханың гапысында гоша газан атарылып, пишме биширилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оҗагың үстүнде гара газан атарылгы дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Газаны газанан атар, одуны йыган якар* (накыл). *Томус депеси гайнамадыгың, гыш газаны гайнамаз* (накыл). *Газана янашсаң, гарасы ёкар, ямана янашсаң — беласы* (накыл). ◇ Газан гулагыны гыздырмак — нахар этмек, нахар биширмек.

ГАЗАНДЫРМАК, 1. Газанч этдирмек, газанмага мүмкинчилик бермек. 2. Эе болдурмак, белли бир дережә етирмек.

ГАЗАНМАК, 1. Гирдежи алмак, газанч этмек. *Биземыкна, какаң бар, гыз җигиң бар, ишләрис, газанарыс, хор болмарыс* (А. Дурдыев, Багтлы йигит). *Гара өйүң гөргүси бизи йыкяр, Газанан задымыз дешигне дыкяр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Белли бир дережә етмек, эе болмак. *Лачын гечен йылкы республикан ярышда биринҗилиги газаныпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Түркменистаның балет театрының коллективи улы абрай газанды* («Мыдам тайяр» газети).

ГАЗАНЧ, Алынян гирдежи, хак, дүшевүнт. *Гарыпларың газанҗыны хожайынлар йыгнаярды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Дийди: — Менің сап зәхметим, газанҗым, Танка дөнүп яга эйлесин хүҗүм!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Иллериң келлериниң ич эмелсизи талап эдип, газанч тапяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАЗАНЧА [га:занча], Кичижик газан. *Ол газанчаны газап, ишдәменлик билен ийди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАЗАНЧЛЫ, Газанҗы көп болан, дүшевүнди, пейдасы бар болан. *Газанчлы иш.*

ГАЗАНЧСЫЗ, Газанҗы, гирдежиси аз болан, аз дүшевүнтли. *Газанчсыз адам.*

ГАЗАНЧЫ [га:занчы], Тойда-томашада газаның башында дуруп, көпүлүк үчин нахар биширйән адам. *Иримчик ягсыз гапыргалары газанчылара хөдүрлейәнлер-де барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЗАНЫЛМАК, 1. Газанч эдилмек, пейда, дүшевүнт тапылмак. 2. Белли бир дережә эе болмак. *Хелме ишде болшы ялы, малдарчылыкда хем устүнлигиң газанылмагы кадрлара баглыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Инҗисе япҗа болуп газанылҗак азатлыгың мен үстүне түйкүрерин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЗАП, Гүйчли гахар дүйгусы. *Балкылдаян гара гөзүң учгуны, Газап билен бакса яндырҗак гөни* (Б. Кербабаев, Айлар) *Халназар өз газабына чыдап билмән сандырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Газабыны ювутмак — өз-өзүни көшешдирмек. *Тамара Даниловнаң игенҗине чыдаман гелени үчин, газабыны ювутмага чалышды* («Совет эдебияты» журналы). Газап атына атланмак — өрән гүйчли гахарың гелмек, газапланмак. *Тас газап атына атланып, болмаз бир ишиң үстүнден барыпдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЗАПЛАНДЫРМАК, Гаты гахарыны гетирмек, га-

ныны гыздырмак, ёвузландырмак. *Ол мени газапландырды*

ГАЗАПЛАНМАК, Ченденаша гахарланмак, ганын гызмак, ёвузланмак. *Елбарс газапланып япырлып әҗди. Барып бир гуланың үстүне зыңды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГАЗАПЛЫ, 1 Гахар-газап билен, гахарлы. *Хат окаланда, диңлейжилериң кешби бүтинлейин үйтгеди, газаплы гөзлер бир нокада гарады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гайдувсыз, ёвуз. *Мен газаплы сөвешлере гүнешли Түркменистандан гелдим* («Бахар»).

ГАЗАПЛЫЛЫК, Гахарлылык, гызгын ганлылык, ёвузлык. *Курбский патышыны максатсыз газаплылыкда айыплапдыр* (СССР тарыхы).

ГАЗАРЫЛМАК: газарылып дурмак — сөмелип дурмак, дикилгазык болуп дурмак.

ГАЗАТМАК, Газамага межбур этмек, газав, кепгир ве ш. м. билен арассалатмак, тәмизлетмек, йүзүни сыдыртмак.

ГАЗАШМАК, Газав, кепгир ве ш. м. билен арассалашмак, тәмизлешмек.

ГАЗАЯК [га:заяк], *бот.* Сувлы ерлерде битйән, юмшак балдаклы бирйыллык өсүмлик.

ГАЗГАНАК, Елда я-да ериң үстүнде эмеле гелйән чукуржыклар, чуканак.

ГАЗГЫЧ, Ер газмак үчин ужы чиш гурал. *Олар ер участокларыны ужы йителдилен таяк — газгыч билен дырмап агдарыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГАЗДЫРМАК, Газы ишлерини гечиртмек, газып ойдурмак, чукур этдирмек.

ГАЗЕ'Т, Жемгыетчилик-сыясы дурмушың вакаларыны беян эдйән, эсасан хер гүнде ызыгидерли чыкарылян дөвүрлейин нешир. *Сув барада чынлакай иш барянъны газетлер хем язяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Оның бөлек макалалары газет-журналларда чыкярды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАЗЕТЧИ *гепл. д.* Газет ишгәри.

ГАЗИРО'ВКА, *гепл. д.* Газланан сува хер хили мивe сувлары, ширелери гошулып ичилйән ичги. *Газировка ичмек.*

ГАЗЛАМАК, Газ бермек, газ гойбермек.

ГАЗЛАНМАК, Газ берилмек, газ гойберилмек.

ГАЗЛАШДЫРМАК, Өйлере газ янгыжыны гечирмек, газ чекишдирмек. *Ашгабады газлашдырмак ишине гиришилди.*

ГАЗМА', 1. Оюлып ясалян, бежерилйән, оюк нагышлы. *Айсолтаның җайы сораланда: — Гапысы газма нагышлыдыр — дийлип, салгы берлайсе болмаярмы?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Сөзениң газылып алнып, таяк эдилйән көки.

ГАЗМАК, Газылян гурал аркалы ери көвмек, ери оймак, газы ишлерини гечирмек. *Газы газмага гидйән колхозчылар ябың бойы билен йөрәп барярлар. Мен шу гүнлер газы газян, эртир бар-да мениң чәгими алмага көмеклеш* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Якма бишерсиң, газма дүшерсиң* (накыл).

ГАЗНА, *көн. с. сер.* Хазына. *Огры патышаның газнасыны огурламага гирипдир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ине гызыл газнасы. Максат-мырадыңа ет* («Мыдам тайяр» газети).

ГАЗНАЧЫ, *көн. с.* Хазына саклаян адам.

ГАЗОГЕНЕРА'ТОР, Гаты я-да сувук янгычлары янызы газа өвүрйән аппарат.

ГАЗОЛИ'Н, Небит арассалананда алынян өнүм, янызы сувуклык.

ГАЗОМЕ'Р, Газың харч эдилишини, мукдарыны өлчейән гурал.

ГАЗОМЕ'ТР, Газлары йыгнамак, сакламак хем-де өлчемек үчин лабораторияларда пейдаланылян гурал.

ГАЗЫ, Суварыш каналларыны, яплары газмак иши, хашар иши. *Мен шу гүнлер газы газян, эртир бар-да мениң чәгими алмага көмеклеш. Эдил шол вагт Аннагулы газы ишинден атлы гелйәркә, Алтына душды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Газыда, оракда ярышып говы, Галмаз ыза, белки, пайын өң болар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАЗЫК, Ере, дивара ве ш. м. ерлере какылян, ужы чиш агач я-да демир. *Ол газыгың дашына айланып дуран атына серетди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Көтек гүйчли болса, йүң газык ере гидер* (накыл). ◇ Газыгында гаррасын — *сер.* Гаррамак. Газык болмак — бир ерде гозганман, гымылдаман дурмак. Газыкдан йөрүтме — күтек, көр зехин.

ГАЗЫКБАГ [газыкба:г], Йүп билен даңылян даңының бир гөрнүшиниң ады.

ГАЗЫЛМАК, Ериң ье ш. м. ичиниң оюлып алынмагы, газы иши гечирилмек, газып гоюлмак. *Кәбир ерлерде ер астындан дуз газылып алныпдыр* (СССР тарыхы). *Гөлегчилер Халназары мазарлыга алып баранларында, онуң габры газылып гутарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЗЫНМАК, Өзүң үчин газмак, өзүң газмак. *Тизлик билен хер ким өзүне ятым газынды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАЗЫЧЫ, Газы газян дайхан, колхозчы.

ГАЗЫШМАК, Газмага көмек этмек, бир зады (ер ве ш. м.) билеликде газмак.

ГАЙ, 1. Гар, ягыш гатышыклы гүйчли елиң өсмеги билен йүзе чыкян тебигы хадыса, харасат. *Деря билен барярлар, гай туруп, гәмини даша уруп дөвүпдир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гарры ойнаса, гай турар* (накыл). *Чопан гайда өсер, молла — тойда* (накыл). 2. Гүйчли совук. 3. *гөч. м.* Дөвлетлер арасында йүзе чыкян уруш, сөвеш. *Бозулмаз бирлиги чекич-оригың, Гечирди гайлардан сениң зүрдың* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гайың гаршысына гайдувсыз гөреширип, ёлумызы довам этдирдик* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Гара башына гай болмак — иш билен гүмра болуп, алҗырап йөрмек. *Бир адам чотуны шакырдадып, гара башына гай болуп отырды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Есер ерде гай тутмак — гыссаг арада ише зелел бержи пәсгелчилик йүзе чыкмак, биягт шовсузлыга учрамак.

ГАЙГАНА, Дүе ботланда, яңы болан көшегиң дашындакы сувлы барда.

ГАЙГЫ, Адамларда дөрейән аладалы, үнҗүли пикир, гам-гусса. *Мениң гайга, яса гаршы дуряным, хемише той агтаряным сизиң өзүңизе мәлим дәлми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гайгы билен өйлерине баранда, Эҗеси гызына огрын серетди* (Б. Кербабаев. Айлар). *Ничелер көп чекди неше хем меңи, Гайгыдан ган эңрәп, болмады деңи* (Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Гайга батмак — бир зат барада гамланмак, бир задың пикирини чекмек. *Артыгың гайга батанына дөзүп билмедик Айна: — Вий, оглан, сана нәме болайды? — дийип сорасы гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гайга басдырмак — улы алада гоймак, чүң пикирде галдырмак. *Гара гөрнүм йөрсең, гайга басдырар. Төверегңе середйәрсиң эшекли* (Дурды Гылыч, Гошгулар). Гара гайгы — дерт, азар, алада.

ГАЙГЫ-АЛАДА, *сер.* Гайгы-гам. *Ол, асыл хич бир задың гайгы-аладасыны этмән, элиндәки бердеңкә гуванды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЙГЫ-ГАМ, Адамларда дөрейән гусса, гайгы, алада, үнжи, пикир, хасрат. *Шол гөрнүш Артыгың гайгы-гамыны башындан ядавлыгыны эндамындан согруп алана дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сенде чигит ялы гайгы-гам ёкдур* (Ата Салых, Эсерлер). *Гай-*

гы-гам галмады йүрек астында, Үч-дөрт агыз гошгы дүз диййәр гөвнүм (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ГАЙГЫ-ГУССА, *сер.* Гайгы-гам. *Гитди башымыздан гайгы-гуссалар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гайгы-гусса гетирмегин башыңа, Хандан батыр, эсрек нерим нәм болды?* («Гөроглы» эпосы).

ГАЙГЫЛАНДЫРМАК, Гайгы этдирмек, гам-гусса чекдирмек, алада этдирмек.

ГАЙГЫЛАНМАК, Гайгы этмек, гам-гусса чекмек, алада этмек, үнҗә, пикире батмак. *Онуң йүзүне середен доктор-да онуң бир затдан гайгыланяндыгыны аңлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАЙГЫЛЫ, Гайгы-гам чекйән, аладалы, гамлы, үнҗүли. *Ол илки гайгылы, аладалы ялы гөрүнди. Ол икисиниң хем чынлакай сыпатларына, гайгылы кешплерине геңиргенди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эпосың иң соңкы бөлүми хас гайгылы шекилде дүзүлипдир* («Гөроглы» эпосы). *Гелин болса гиҗәни гайгылы яс билен гечирйәр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГАЙГЫРМАК, 1. Аяв сакламак, горап сакламак, аямак. *Ленин жаныны гайгырман көп ишлейәрди* («Мыдам тайяр» газети). *Эдебият әлеминде Горькимиз Хызмат этди өз гүйҗүни гайгырман* (А. Ныязов, Шыгырлар). 2. Рехим этмек, дөзмезчилик этмек, дөзмезлик. *Мен сыркав адамыны гайра үзәймәйин дийип гайгырдым* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАЙГЫСЫЗ, 1. Гайгы-гамы болмадык, аладасы, үнҗүси ёк. *Гайгысыз гара сувда-да семрәр* (накыл). 2. Хич затдан чекинмән, аркайын. *Ол яман гайгысыз гүррүң эдйәр.*

ГАЙГЫСЫЗЛЫК, Гайгы-гам болмазлык, аладасызлык, үнҗүсизлик.

ГАЙГЫ-ҮНҖИ, *сер.* Гайгы-гам. *Көңлүнде болмасын гайгы-үнҗүден* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГАЙГЫ-ХАСРАТ, *сер.* Гайгы-гам. *Гайгы-хасратдан башга өзүм үчин хич зат газанып билмедим* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Мен атадан еке болдум. Гайгы-хасрат билен өлдүм* («Гөроглы» эпосы).

ГАЙГЫЧЫЛ, Гам чекеген, гайгы эдеген, аладачы. *Шейле болса, гайгычыл гаррының өңүнде оңа хакыкаты беян этмек, сөзлемек агыр дегди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Гайгычыл адам.*

ГАЙДА-ГАЙМАЛАШЫК [га:йда-га:ймалашык], Көпчүликлейин эдилйән тертипсиз ягдайдакы чаласын хереket. *Гарагумуң үсти гайда-гаймалашык билен долуды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Театрың агзы томашачылардан яңа гайда-гаймалашыкды.*

ГАЙДУВСЫЗ, Хер бир кынчылыклардан гайтмаян, батырлык билен херекет эдйән, горкмазак, окгунлы. *Сен бейик Ватаның сакчысы болан гайдувсыз Гызыл Гошуның уршуҗысы ахырын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Беркирәк ур, инди гөрсүн бу душман Совет лачынларның гайдувсыз гүйҗүн* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Ватан үчин ширин жаныны аяман, гайдувсыз сөвеш эдйән мертлере шөхрат!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЙДУВСЫЗЛЫК, Гайдувсыза хас болан гылык-хәсиет, гайдувсыз болмаклык, хич затдан гайтмазаклык, окгунлылык. *Онуң эртекилериниң ве хекаяларының ичинде батырчылык, эдерменлик, гайдувсызлык, вепалылык хәсиетде болан гахрыманлар диңчилериң дыкгатыны өзүне чекйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мунуң хем үстесине онуң хемише йүзүниң агырлыгы, гайдувсызлыгы ве дүзлы дили бизиң яш акылларымыза гүйчли тәсир эдйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГАЙДЫМ, Өңки темпинден песелиш ягдайы, өңки ягдайындан говшамак, ювашамак хәсиети. *Ол айдым жошдуряр, ёкдур гайдымы, Мен багышлап, саңа язdым бейдими, Гүйчли толкун асыл болмаз гайдымы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Гайдым чалышмасы — *сер.* Чалышма.

ГАЙДЫРМАК [га:йдырмак], 1. Ховада учурмак. *О. элиндәки дашы гайдырып зыңып гойберди.* 2. Сувда йүздүрмек, сува батырман, йүзүнде йүздүрмек. 3. *гөч. м* Уруп гачырмак, урмак. *Мерген илкинжи окунда алманы гайдырды.*

ГАЙДЫШМАК, 1. Ики-екеден гайдып башламак, дагашмак. *Колхозчылар пагта ерлеринден өйлерине гайдышып гелйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) 2. Чекилишмек, песелишмек. *Элимиң чиши бирнеме гайдышды. Нурҗахан Велиевна, өтен агшам Мырат Чарыевичиң ягдайы бутинлей оңатлашып башлады, гызгыны гайдышды* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЙДЫШЫК, Ики-екеден гайдышып башланмак ягдайы, дагашмак херекети.

ГАЙДЫШЫН [гайдышы:н], Ызыңа гайдып, доланып гелйәркән, гелшин. *Тапдан дүшен чагаларың хеммеси диен ялы гайдышын ёлда хеләк болупдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ГАЙЗА, Йүзи галың, утанчсыз, хаясыз. *Йүзи гайза адам.*

ГАЙЗАР: гайзар болмак — жулк болмак, бир хили эндамың гатамак. *Совук сув ичип гайзар болдум. Гөк чай ичип дерлемесем* (Көрмолла, Гошгулар).

ГАЙЗЫКМАК, Совамак, үшемек зерарлы йүзи үйтгемек. *Эмма ол хем даяв ве йүзи гайзыган хем-де бир петде иңнә меңзәп дуран гара муртлы адамды* («Пионер» журналы).

ГА'ЙКА, Нурбата товланян, көп гыраңлы ичи хырлы демир. *Ол сизи шу гайканы согруп отыркаңыз тутупдыр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГАЙКЫ, Гайшарылып йөрейән, гайшак. *Ким гайкыны сөвер, ким — күйкини* (накыл).

ГАЙКЫЛДАМАК, 1. Отуран ериңде илери-гайра херекет этмек, ики яна чайканып отурмак. *Дүйә мүнсең, шол гайкылдап отурмалы боляр.* 2. Гайшарылып, илери-гайра херекет эдип йөремек.

ГАЙКЫЛДАШМАК, 1. Ики яна чайканышып отурмак. 2. Гайшарылып, оймул-оймул эдишип йөремек.

ГАЙЛАМАК, 1. Гай дүшмек, хова совамак. 2. *гөч. м* Башагай ягдая дүшмек. *Ак ёрганлы гөк ёлкалар астындан, Бизиң ёлагчылар барярды гайлап* (Б. Кербабаев. Айлар).

ГАЙМА, 1. Машын тикини ялы өрән майда эдилип тикилйән тикиниң бир гөрнүши. 2. Тахя, гейме салынян нагшың бир гөрнүши. *Нәзик онуң-мунуң халысыны докап, гаймасыны гаяп, кешдесини чекип, эл хүнәри билен хызмат эдйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хакыкатдан-да гарры яш башындан бу гыза кешде этмек, гайма гаямак, халы читмек ялы эл хүнәри ишлерини өвредип башламагы билен оңа эдепли болмак тербиесини-де берип башлапды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАЙМАК I, 1. Сүйт биширилендә йүзүнде эмеле гелйән юкажык яглы гатлак. *Бир банка гатык, еке бир күрүшгеде гаймак чыкарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гыратың сагрысында гаймак гойсаң бозулжак дәлди* («Гөроглы» эпосы). *Гитмек үчин габа гаймак, яг салды* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Тайлак хыззын чагаларың ичйән сүйдүнден, ийән гаймагындан тамакин болуп, бокурдагыны гулкулдадып отыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Сувуклыгың ве ш. м. йүзүнде эмеле гелйән юкажык өртүк.

ГАЙМАК II, Богаз болмак (дүе хакда).

ГАЙМАК [га:ймак] III, 1. Ганат яйып ховада учмак (гуш хакда). *Гарагушлар сениң үстүңде гайяр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бир түйсли уллакан гушлар*

бу агачларың башындакы хөвүртгелериң янында гыгырышып гайырдылар (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. Зыңылмак зерарлы ховада яйылып гитмек. *Самолётың схематик модели асманда гайырды* («Пионер» журналы). 3. Сувуң йүзүнде гөтерилип йөрмек, сувда йүзмек. *Сувуң йүзүнде гайып йөрҗек болса, ол гурчуҗак җәхеннеме гитсин* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 4. Бир ерден бат билен йыкылмак, зарплы гайтмак. *Мен билмедим нәме үчин атланып, Ат үстүнден гайдыңмы сен, Артыкҗан?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЙМАҚЛАМАҚ, 1. Биширилende сүйдүң йүзүнде гаймак эмеле гелмек, гаймак битмек. *Акы хем йүзи гаймаклап дуран йылҗак сүйди деррев ичип болды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сувуклыкларың ве ш. м. йүзүнде юкаҗык өртүк эмеле гелмек. *Сувуң гырак-буҗакларында буз гаймаклап гөрүнйән ерлери-де барды. Дана голай гаймаклап доңан чәгелер эсгерлериң аякларының ашагында ыкырдаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гаймаклап башлады дерялар, җарлар* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАЙМАЛАМАК I, Гайма усулы билен эдилйән кешдәни салмак, гайма салмак.

ГАЙМАЛАМАК [ға:ймаламак] II, 1. Ганат яйып учуп йөрмек. 2. *гөч. м.* Бир задың төверегинде гөрүнмек, айланып йөрмек.

ГАЙМАЛАШМАК [га:ймалашмак], 1. Бир нәче болуп, ганат яйышып учмак, ховада яйылып йөрүшмек. *Ал ховада гаймалашян гушларың, Ганатында гөрнүкли бир хаты бар* (А. Какилов, Сайланан эсерлер). *Кә ерде гарагушлар гаймалашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир задың төверегинде айланышып йөрмек, херекет эдишип йөрмек. *Адамлар ховлукмач гаймалашярды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гөзүң өңүнде гаймалашмак — *сер.* Гөз. *Онуң гөзүниң өңүнде отур аламатының сураты гаймалашярды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Оларың гөзлериниң өңүнде Ашгабат көчелери гаймалашып башлады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАЙМАЛАШЫК [га:ймалашык], Көпчүликлейин эдилйән тертипсиз херекет. *Баг астында язылыпдыр халылар, Думлы-душда гаймалашык, алада* (Б. Кербабаев, Айлар). *Кичиҗик станцияда гаймалашык башлады* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

ГАЙНАГ I, Чиг дәл, гайнан (сув хакда). *Брюшной тиф микроблары гайнаг сувда бир нәче минутың ичинде өлйәрлер* (Н. А. Яблоков, Еканчлы ичеге кеселлери).

ГАЙНАГ II, Агзың ичинде, буриунда ве ш. м. ерлеринде яра дөремек билен йүзе чыкян кесел.

ГАЙНАГЛЫ, Гайнаг кеселине дучар болан (адам). *Гайнаглы адам.*

ГАЙНАМ, Гайнама дережеси. ◇ Гайнамы сынмак — гайнамакдан галмак, гайнандан соң сован башламак.

ГАЙНАМАК, 1. Гүйчли гыздырылмак, температурасы ёкарландырылмак зерарлы бугарып лакырдамак, лыгырдамак (сувуклык хакда). *Чай-нахарың гайнап дур, Электрик ток билен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Гызгалаңлы бармак, мөвч алмак, жошмак. *Заводдакы гүнделик гайнаян дурмуш бир бада сөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Кенарында дурмуш жош алып гайнар, Отлук яйларда маллармыз яйнар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГАЙНАТМА', Эти гайнадылып биширилйән сувук нахар. *Сары кәди билен гайнамы етен яглы ищек этиниң гүйчли гайнатмасы онуң богазындан зордан өтди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Столуң үстүнде дүрли тагамлар: чекдирме, гайнатма ве башгалар барды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАЙНАТМАК, 1. Сувуклыгы гаты гыздырып, температурасыны ёкарландырып лакырдатмак. *Эже, чай ичсең-ә гайнадайын! Нурбердиниң калбындакы хыялы, Бозды онуң чай гайнадян аялы* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гайнаян сувда сакламак, биширмек. *Кирли гейими гайнатмак. Юмурта гайнатмак.* ◇ Богазында гайнатмак — айратын жошгун, хен билен айтмак.

ГАЙНДАК, Түркмен жорабына салынян нагыш.

ГАЙРА, 1. Демиргазык-гүндогар тарап, илериң гаршысындакы тарап. *Тамың гүндогар илери чүңкүнде ве гүнбатар гайра чүңкүнде эл пулемётыны гурдулар* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Ыз, арка тарап, еңсе. 3. Гезек, сапар, ёла, мертебе. *Ичине-де чөвүп, бәш-алты гайра депди* («Гөроглы» эпосы). 4. Көмекчи сөз ролунда. *Олар дагың гайрасында ерлешдилер.* ◇ Гайра чекилмек — ыза сүйшмек, ыза чекилмек. *Жемагат гайра чекилди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Айсолтан өз херекетини дуйман, бир әдим гайра чекилди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Гайра үзүлмек — кеселлиниң кесели ягшыланан ялы болуп, гайтадан бетерлемек, нәхошламак, гайраламак. *Йөне мен сыркав адам гайра үзүлмесин — дийип гайгырдым* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ер чекен, юваш, юваш, какаң эшидерем, онсоң ене гайра үзүлип, өңкүденем бетер болар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гайра басмак — *сер.* Басмак. *Мүрзевелиң аты «есер», гамчыласаң, гайра басар* (накыл).

ГАЙРАК [гайра:к], Демиргазык-гүндогар тарапа, гайра тарапа, арка, еңсе тарапа. *Соң булар гайрак гиден ызы ызарлап гитдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАЙРАҚЫ, Демиргазык-гүндогар тарапдакы, гайра, еңсе тарапдакы. *Гайракы оба.*

ГАЙРАЛАМАК, 1. Гайра чекилмек, ыза сүйшмек. 2. Кеселлиниң ягдайы агырлашмак. *Ол гүн-гүнден гайралаярды* («Гөроглы» эпосы).

ГАЙРАТ [гайра:т], 1. Иш башаржаңлык укыбы, бир ишиң хөтдесинден гелип биличилик, батырлык, эдеплилик. *Ишледикче артяр гайраты онуң, Ол гуванҗы, ярашыгы жүлгәниң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Гүйч, кувват, гужур. ◇ Гайрат этмек — хер бир кынчылыга хөтде гелмәге чалышмак, чыдам этмек. *Жан огуллар, ене икиҗе гүн гайрат эдиң!* (Н. Помма. Тайлак хыззын). *Аз вагт гайрат этсек, бу гүнлер хем гечип гидер, Петр!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАЙРАТЛАНМАК [гайра:тланмак], Гайратлы болмак, гайрата галмак, жанланмак.

ГАЙРАТЛЫ [гайра:тлы], 1. Эденли, эдермен. башаржаң. *Айсолтан хем гайратлы, хем гөрмегей* («Гөроглы» эпосы). *Күрт Ахмет шу гүн харманларда болан вакада ене бир ыхласлы хем гайратлы ёлдаш тапанына ынанды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гайратлы адам.* 2. Гүйчли, кувватлы, гужурлы. *Гайратлы мал.*

ГАЙРАТЛЫЛЫК [гайра:тлылык], Эденлилик, эдерменлик, башаржаңлык.

ГАЙРАТСЫЗ [гайра:тсыз], 1. Элинден зат гелмейән, эденли дәл, бигайрат. *Гайратсыз адам.* 2. Гүйчсүз, кувватсыз, гужурсыз.

ГАЙРАТСЫЗЛЫК [гайра:тсызлык], 1. Элинден зат гелмезлик, эденсизлик, бигайратлык. 2. Гүйчсүзлик, кувватсызлык, гужурсызлык.

ГАЙРЫ, Башга, өзге, ят. *Хәзир гүнешли республикамызда аял-гызларың мугаллыма, пагтачы, врач ве гайры хүнәрлерде ишлейәнлери мүңлерчедир* («Мыдам тайяр» газети). *Ол бир гайры юрт экени* («Гөроглы» эпосы).

ГАЙТА, 1. *сер.* Гайтам. *Гайта, ери геленде бизиң*

хем көмек бермегимиз герек (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Какасының, доганларының горкузҗак болмагы Гурда чигит ялы-да тәсир этмейәрди, гайта оны өҗүкдирйәрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Гезек, ёла. *Бәш гайта бәш — йигрими бәш.*

ГАЙТАВУЛ, Кесгитли жогап, гөркезилйән гаршылык, гайтаргы. *Гелсе душман, гайтавул бермәге тайярдырыс* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Даяв яш йигит оңа үзүл-кесил гайтавул берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Япҗалыга айны вагтында гайтавул бермек герек* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейләк-де артдырмак угрунда).

ГАЙТА-ГАЙТА, Ызлы-ызына, өврән-өврән, бир нәче гезек, бир нәче ёла. *Гүлер йүзүне гайта-гайта бакдым мен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол диш порошогы билен дишини гайта-гайта арассалады. Ене мүнди эҗесиниң дызына. Гайта-гайта бакяр онуң йүзүне* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЙТАДАН, Ене бир гезек, тәзеден, яңадандан, ямашгандан, икиленч. *Парторг Ярнепес аганың йүзүне гайтадан йити серетди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Полторацкий иң соңкы сагадыны хем революция угрунда харч эдип, ишчилере язан хатыны гайтадан окап отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен көп зады гайтадан пикир эдип гөрдүм* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАЙТАЛАМАК, 1. Яңадандан этмек, гайтадан этмек, ене бир гезек. *Ол яңкы айданларыны гайталап, бетер гыгырды. Мәхриҗамал бада-бат айдан сөзлерини ене гайталапдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Тәзеден дөремек, ене-де пейда болмак (яра, кесел ве ш. м. хакда).

ГАЙТАЛАНМАК, 1. Гайталап дурулмак, гайтадан эдилмек. *Фантастики эртекилерде үчлеме, ягны бир задың, бир ваканың үч гезек гайталанмак хәсиети бар* («Эдебият»). *Константинополда гозгалаңлар гайталанып дурупдыр* (Орта асырлар тарыхы). 2. Тәзеленип дурмак, тәзеленмек (кесел ве ш. м. хакда).

ГАЙТАЛАП-ГАЙТАЛАП [гайтала:п-гайтала:п], 1. Бир нәче гезек, ызлы-ызына, өврән-өврән. *Шол айдым өз йүреклеринден туран дайханлар оны гайталап-гайталап айтдырыпдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бейле задың ёклугыны, болуп-да билмежекдигини гайталап-гайталап айтды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Ныгтап-ныгтап, айратын үнс берип, пугта табшырып. *Меселәниң әхмиетини гайталап-гайталап айтмак.*

ГАЙТАЛАТМАК, Гайтадан, ямашгандан этдирмек, тәзеден айтдырмак. *Гайталадып дурма-да, гит!*

ГАЙТАМ [гайта:м], Мунуң терсине, муңа гарамаздан, терсине. *Гайтам, сениң шунча ок-яраг алып гелениңи эшитсе, сени өз янына чагырар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол гоша гелгенде-де ондан хайыр болман, гайтам, зыян болмагы мүмкин. Шикаят этсеңиз хем сизе ондан асла көмек болмаз, гайтам, империя комиссиясыны алданыңыз үчин өзүңиз суда дүшерсиңиз* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЙТАРГЫ, 1. Берилйән жогап. *Садап нәме гайтаргы бержегини билмән, икиржиңлежек ялы этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол йити сөзлер билен гайтаргы берйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Хүжүме берилйән гайтавул. 3. Сатын алнан харыдың бахасындан артян ве гайтарылып алынян пул. *Галан гайтаргыңызы алың!*

ГАЙТАРМА', *көп. с.* Дурмуша чыкарылардан соң, атасы өйлерине гайтарылан гелин, чувалгыз. *Айна-да гайтарма болса, гелналыҗы гидерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Соң хакыт дул этине-де мүндүм, алкымымдан алкым туруп, эдил гайтарма ялы болд* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЙТАРМАК, 1. Ызына доламак, ызына өвүрм ызына ибермек, угратмак. *Амин сурини ызына гайтды. Аркалашан ёв гайтар* (накыл). 2. Бир зады ызы өнки эесине бермек, говшурмак. 3. Эден сөвдаңы, даңы гойболсун этмек, сөкмек. *Нуры лебзинден дән эден сөвдасыны гайтарды.* 4. Биринің эден ягшылыг ның ягшылык билен ашагындан чыкмак. 5. Иенин зындан гелмек, гусмак. *Иеним батмады, гайтарды* ◇ Гелин гайтармак — *сер.* Гелин. Гула гайтармак — *сер.* Гулак. *Мерген учуп барян өдеклери атмак үчин, гошаның ики гулагыны хем гатарды.* Гыз гайтармак — *сер.* Гыз.

ГАЙТАРТМАК, 1. Ызына долатмак, ызына өвүр мек. *Мәммет маллары чолугына гайтартды.* 2. Бир зад ызына, өнки эесине өврүп бердирмек, говшуртма ибертмек. *Сапар, сен эхли чувалгызлары гайтартды бизиң ишеңнир ғызларымызың көпуси башга колхозла ра сиңди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Эдилен сөвданы гойболсун этдирмек, боздурмак, сөв дүрмек. *Ол оглуның алан моторыны гайтартды.* 4. Ин нини гусдурмак. *Бикә марганцовка ичирип гайтартды*

ГАЙТАРЫЛМАК, 1. Ызына өвүрдирилмек, ызын доландырылмак, иберилмек. 2. Бир зат ызына берил мек, говшурылмак. 3. Сөвда гойболсун эдилмек, бозул мак. *Эдилен сөвда гайтарылды.*

ГАЙТГЫН, 1. Песелиш, азалма, песе дүшме (сув хак да). 2. Сувдан мазалы долма. *Ерунҗалы пеллериң су вы гайтгын алып долупдыр.*

ГАЙТМАК, 1. Гелен ерине гитмек, ызына уграмак өврүлмек. *Мыхманлар өйли-өйүне гайтды. Шады, өзүн бил, мен-ә гайтҗак* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Баг баның гызы). *Ев гайтса, агсак озар* (накыл). 2. Екар дан ашак гачмак, йыкылмак. ◇ Иши гайтмак — *сер.* Иш. Йүзи гайтмак — *сер.* Йүз.

ГАЙЧЫ, Мата ве ш. м. затлар кесилйән, гыркылян гоша тыглы гурал. *Мениң болиум хем гадым бир акмак казының өзүниң узын сакгалыны гайчы билен гысгалтмагың ерине от билен гысгалтҗак болуп, эҗегини якып хем сакгалдан айрылышы ялы боляр — дийип, өз-өзүне кәйнерди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Баглары тимарлап кырпян гайчысыны алып, эйвандан ашак дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Гайчы гулак — *сер.* Гулак. *Гайчы гулак, дик боюн бардыр бизиң атлармыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Гайчы гуйрук — *сер.* Гуйрук. *Гайчы гуйрук гарлавачлар гайышып, Жайың депесинден хер ян учярлар* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ГАЙЧЫЛАМАК, Гайчы билен гыркып тимарламак, гайчы билен кесмек, гыркмак. *Ол муртларыны гайчылап, бир кадада сакларды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАЙЧЫЛАТМАК, Гайчы билен гыркып тимарлатмак, кесдирмек, гыркдырмак. *Үзүми гайчылатмак.*

ГАЙШАК, Арка тарапа гайшарылып дуран, аркан гышарып дуран. *Чокайының оагыны сүйрәп гелйән гайшак бир яшулы үррүне гошулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу ики барян аялың бир-ә узын, гайшак, семиз, чишик, гара ягыз, бурунлак, сачы чалараң бир аялды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЙШАРМАК, Арка тарапа эгрелмек, дөшүни илери берип, келләни гайра тутмак, аркан гайышмак. *Боюн сынман гайшаряның. Земзем кимин чишерйәниң, Сагасола гышаряның, Депесинден дүшди канун* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ГАЙШАРТМАК, Арка тарапа эгрелтмек, дөши илери берип, кәлләни аркан атдырмак, аркан гайышмак. *Нурсолтан гурсагыны гайшардып йөрйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол дөшүни гайшардып, ао-*

дыныл, ики саны адамыны алып гечди (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЙШАРЫЛМАК, Арка тарапа эгрелмек, дөшүни илери берип, келләни аркан гайышдырмак. *Гайшарлып гапың агзында, Төрә: — Атлан! — дийди Гара* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Румыклы мертлер-де йылдызлы гайгын Дерясында эркин сүрйәр гайшарлып* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЙЫБАНА [га:йыба:на], I. Хабарлы болмалы адамын я-да эдараның ёклугында болян, эдилйән, өзүни гөрмезден, дашындан. *Бахар гайыбанадан хат огрусына гахарланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Мыдама лекциялара гатнашып окалмаян (окувын бир гөрнүши). *Ол гайыбана окап, шу йыл үчүнҗи курса экзамен бермелидир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гайыбана окув.*

ГАЙЫБАНАЧЫ [га:йыбаначы], Гайыбана окаян студент. *Гайыбаначыларың көпүси шу йыл Ашгабатда окамалы. Нәмемишин, гайыбаначы мугаллымларың окувына гелмелимишин* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАЙЫК, Сувда күрек билен сүрүлйән гәминиң бир гөрнүши. *Илерки бурундан бир гайык доланды* («Совет эдебияты» журналы). *Деряның йүзүнде елкенли гәмилер, елкенсиз гайыклар йүзйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар атҗак болуп ченәнлеринде, Пөвхе өлдүм-өлдүмде гелип, гайыгың гырасына япышды, гайык ене дүңдерилди. Гызлар ол гайык билен гечмек үчин деряның бойы билен ашак тарапа сырдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЙЫКЧЫ, Гайык сүрйән адам. *Гайыкчы күреги элинде тутуп, еринден турды* (М. Горький. Эсерлер).

ГАЙЫМ [га:йым], I. Пугта, мәкәм, берк. *Ол ыш галан ерини гайым басыр* («Гөроглы» эпосы). *Гуванҗым сен, гүнешим сен, тагтым сен, Сең угруңда били гушадым гайым* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Тутанъерли, ишине жүр. *Аялы Людмила өрән мылайым, Эли дек дуранок, хызмата гайым* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гайым адам.* 3. Ыкжам, ярашып дуран (гурал хакда). *Бу кәтмен еңилҗек хем отага гайым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЙЫМЛАШМАК [га:йымлашмак], I. Гайым болуп башламак, берклешмек, пугталашмак, берк орнашмак. *Сибирь ханлары өз араларында ярамаз гайымлашан бир нәче мулклере бөлүнйән экен* (СССР тарыхы). 2. Тутанъерли болмак, ишине жүр болмак, башарныклы болмак. 3. Ыкжамлашмак, чемели болмак.

ГАЙЫМЛЫК [га:йымлык], I. Говшак дәллик, берклик, пугталык, мәкәмлик. 2. Тутанъерлилик, ишине жүрлүк, башарныклылык. *Ишде гайымлык.* 3. Ыкжамлык, чемелилик.

ГАЙЫН [га:йын] I, Гелниң я-да онуң адамсының ата-энелериниң ве өзлеринден улы доган-гарындашларының гарындашлык арагатнашыгыны аңладян сөз. *Агшам той бар бизиң гоңшың өйүнде, Бу тоя гатнашяр, гиев, гайын-да* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Шуңуң ялы галмагалчы гайын эне билен оңушян гелинлере берекелла!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Гадыр гайын билен гиевде* (накыл).

ГАЙЫҢ I, *бот.* Ак габыклы дик өсйән узын агач. *Гайың агажы.*

ГАЙЫҢ II, Көпек ит билен ганжык тазының ганының гарышмагындан доган ит, көпек билен тазының гибриди. *Гуртлан гайың ялы хер яна чапян, Колхозларда кулаклара ёл ёкдур* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГАЙЫП [га:йып], Гөзе гөрүнмейән, гөзден йитирим болан. ◇ Г а й ы п б о л м а к—гөзден йитмек, гүрүм-жүрүм болмак, йитирим болмак, зым-зыят болмак. *Кимдир бири гезип йөр сувуң боюны сырып. Бирден ол гайып болуп гитди гүр бага гирип* (Нуры Аннагылыч, Сайланан

мак, галайы билен тутдурмак. *Семавар галайылатдым.*

ГАЛАЙЫЛАШМАК [гала:йылашмак], Галайы чайышмак, галайы чайып, тутдурмага көмек этмек. *Усса түңче галайылашдым.*

ГАЛАЙЫЧЫ [гала:йычы], Галайы чайян усса.

ГАЛАЙЫЧЫЛЫК [гала:йычылык], Галайычының кәри.

ГАЛАҚ [га:лак], Ярышда ве ш. м. ыза галян, ызда барян, асгын. *Ол көне пикирли, дурмушдан галак, Гечен асырларың адамы ялак* («Совет эдебияты» журналы). *Ишчи, дайхан бир-бирине даяняр, Галак халклар укусындан ояняр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Обамызда көне дуйгулы, галак дүшүнҗели бир адам хем галмандыр дийип айдып билмерис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАЛАК-ГАЧАҚ [га:лак-гачак], Бир затдан галян галынды, аз-овлак галан зат. *Гарга хем: — Мен экиленинде-де, орланында-да ве дөвленинде-де яныңдан айрылмадым, онуң үчин-де галак-гачагы мениңки болмалы — диййәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ГАЛАҚЛЫҚ [га:лаклык], Ызда барыҗылык, галагың ягдайы, ишде агсамаклык. *Ах, галаклык, наданлык нәхили айылганч беладыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАЛАМ I, I. *көн. с.* Сыя батырылып хат язылян елек, йүвүш я-да йөрите тайярланылян узын чөп, таяҗык. 2. Хат язмак, сурат чекмек үчин ичи графит дашы билен долдурылан таяҗык. *Галам алып язмага өрән чалясын элим* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол гөрен затларыны кагыза галам билен беллик этди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАЛАМ II, *диал. сер.* Чемче.

ГАЛАМ III, Орак дишелйән, метала хашам салынян гурал.

ГАЛАМ IV, *бот.* Деря якаларында топбак болуп гөгерйән өсүмлик.

ГАЛАМГАШ [галамга:ш], Гыйлып дуран гаш. *Бир гөрейин, галамгашыңы какдыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГАЛАМДАН [галамда:н], Галам, ручка салынян гутужык.

ГАЛАМДАШ, Язмаклык-бозмаклык билен мешгул боляның кәрдеши, кәрдеш. *Якында чаршаңңылы галамдаш ёлдашларымызың бирине габат геленимде, сизиң районыңызың халындан хабар алдым* («Токмак» журналы).

ГАЛАНДАР, Зыярат эдип гезип йөрен, теркидүнйә адам, гедай, ыкманда. *Ол Вахыт галандар ялы шәхер-шәхер айланып, көче-көче сөкүп йөреним биридир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Испихандан гелип, Мекге-Мединә барян кырк галандар пейда болды* («Гөроглы» эпосы).

ГАЛАНТЕРЕ'Я, Туалете дегишли майда-чүйде затлар (эллик, дарак, илик, айна ве ш. м.). *Галантерея харытлары. Галантерея магазини.*

ГАЛАПЫН [галапы:н], «Көпленч, көп ягдайларда, мыдама» диен маныдакы көмекчи сөз. *Пөкген өзүниң ишеңҗирлигини билдирҗек болуп, галапын соватлы болан колхоз адамларының бир өзүнден башгасыны соватсыз эдип гөркезди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Орта мекдеплер галапын улы колхозларың хем хер биринде бар* («Мыдам тайяр» газети). *Бу догруда айдылан хабар галапын габат гелйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЛАТ, Хакыкы болмадык, эсассыз, угурсуз, ялан, ялгыш. *Галат айдярсың!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эй, Гөроглы, галат этдим* («Гөроглы» эпосы).

ГАЛБАҢ, Түммерип дуран, галып дуран. *Йөрәнде, галбаң гөвсүниң үстүнде ойнаклап, бири-бирине овсун атышып дуран ёгын хем узын гара сачлары бар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол алма ялы ак яңакларының, галбаң гөвсүниң үстүнден салланып дурак гара готаларының ужуны ойнап, Арзыгөзеле серетди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАЛБИР [галби:р], Дәне эленйән ири гөз элек. *Галбир билен бугдай элемек.*

ГАЛБИРИ [галби:ри], Аял гейими үчин докалян ярым йүпек эл мата. *Бир вагт мен онуң аялына галбири сатаным ядыма дүшйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЛГАМАҚ [га:лгамак], Елиң ве ш. м. тәсири билен гымылдамак, пасырдамак, елпеселенмек, херекетленмек. *Колхоз правленесиниң җайының үстүнде гызыл байдак пасырдап галгаярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен сизиң элиңиздәки галгап дуран кагызҗыгы гөрдүм* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Галгап йөрмек — ики бака ылгап йөрмек, ыкмак.

ГАЛГАН, *бот.* Тикенлиҗе ясы япраклы хашал от.

ГАЛГАТМАК [га:лгатмак], Елиң я башга бир задың тәсиринде ыкдырмак, пасырдатмак, эйлэк-бейлэк булайлатмак, елпесетмек. *Башлык гамчылы элини галгадаңыны хем дуймак галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол чокуллы сачыны селкилдедип, эллерини галгадып гепледи. Ол говкы эллерини галгадып, хынчгырып гепледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЛГАШМАҚ [га:лгашмак], Көп болуп билеликде галгамак, ыгып дурмак, пасырдашмак, елпеселешмек, учганаклап гөрүнмек, йөрмек. *Галгашып гачып дур саралан япрак* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАЛДАВ, Ынҗалыксыз, ховлугаган, чаласын, галҗаң, алңасак. *Дөши депутат нышанлы галдав адам өмүрюшден ядаҗага меңзәнок* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЛДАВЛЫҚ, Галдава хас болан гылык-хәсиет, галдав хәсиетли болмаклык, ховлугаганлык, алңасаклык, галҗаңлык. *Хачан шу адамлар галдавлыгы терк эдеркәлер?* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Ондан гарашып болмаҗак галдавлык билен онуң будундан агыз салды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАЛДЫРАВУҚ, Горкуп, үшәп ве ш. м. зерарлы галпылдап дуран.

ГАЛДЫРАМАҚ, *сер.* Гагшамак. *Ол илки билен галдырап үшүдйәнигини ве йүрегиниң буланяңлыгыны дүйды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ысытма тутян адам илки галдырап башлаяр.*

ГАЛДЫРАТМАҚ, *сер.* Гагшатмак. *Гыздырма тутанда, илки галдырадып башлаяр.*

ГАЛДЫР-БАСДЫР, Ялан-яшрык, гизлин, галп. *Артык, мени өзүң танаярсың, менде галдыр-басдыр зат болмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЛДЫР-БАСДЫРЛЫҚ, Ялан-яшрыклык, гизлинлик, галплык. *Мунда гөрнетин галдыр-басдырлык бар! Ол шол санашыкда бир галдыр-басдырлык барыны аңлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЛДЫРМА', Чалың үстүне сүйт гуйланда ёкары галян гойы агаран, галдырым.

ГАЛДЫРМАК I, I. Дуран ериңден ёкары гөтермек, гөтерип ерден аягыны үзмек. *Ол өзүңи дөвүк әйнегини ёкары галдырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Дикелтмек, аяга галмагына көмек этмек. *Башың галдыр, серет, Эйран гөзели, Серет-де сыклап гөр, тана озалы* («Октябрь ялкымы»). *Йигитлер, башыңызы галдырың, биз сизи гутармага гелдик* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 3. Үстүне чыкармак, гөтерип үстүнде гоймак. *Йүки галдырмак.* 4. Артдырмак, ёкарландырмак. *Халк хожалыгыны галдырмак. Өнүмчилиги галдырмак.* ◇ Габак галдырмак — *сер.* Габак.

ГАЛДЫРМАК [галдырмак] II, 1. Ядыңдан чыкарып гоюп гайтмак я-да гоюп гитмек. *Сагады өйде галдырыпдырын.* 2. Йитирип ёк этмек, йитирмек. *Чакгыны галдырмак. Эляглыгы галдырмак.* 3. Ярышда ве ш. м. ёлдаш-

ларыңдан озуп, олары ызда гоймак. *Гарлавач атлары йүз метр ызда галдырып, пеллехана илкинҗи болуп гелди.* 4. Ташлап гитмек, гоюп гитмек. ◇ Г е д а й г а л д ы р м а к — *сер.* Г е д а й. *Акыла гелмежек салгытлар билен ач-ялаңач, гедай галдырдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЛДЫРЫМ, 1. *сер.* Г а л д ы р м а. 2. Йүң сайыланда юмшаклык үчин ашагына дүшелйән дери, гарагурум ве ш. м. зат.

ГАЛЕРЕ'Я, 1. Улы ымаратларың арасыны бирлешдирйән узын, дар хем-де үсти япык эйван. *Москвада көп улы жайлар галерея аркалы бирлешйәр.* 2. Театрларың, циркиң ёкарқы мертебеси, ярусы. 3. Сунгат эсерлериниң сергиси гөркезилйән жай. *Сурат галереясы.*

ГАЛҖАҢ, *сер.* Г а л д а в. *Какаң пахыр өрән галҗаң адамды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Артык, сен өрән галҗаң йигит* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЛҖАҢЛЫК, *сер.* Г а л д а в л ы к.

ГАЛИФЕ', Әдик билен геймек үчин йөрите бичүвде тикилен балак. *Галифе жалбарлы колхоз башлыгы нирәдир гидип барярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол шнурлы сапанчасыны галифе жалбарының үстүнден салпы саллапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЛҚАН, Сөвешде тыг-зарбадан горанмак үчин, тегелек гапак гөрнүшли, элде гөтерилйән металдан эдилен гадымы гурал, энҗам. *Галкан дәлдир өңлерине тутяны, Сары яй дәл сөвеш гуни атяны. Гөроглы хем сөвеш эден, Бу дагларда тутуп галкан* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАЛҚ-ГУЛҚ: г а л к - г у л к э т м е к — чаласын нймек, деррев ийип гутармак, лак-лук атмак.

ГАЛҚМАҚ, 1. Ёкары галмак, гөтерилмек. *Эмма ол деря дәлди, ол гүнүң ховрундан галкан салгымды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Аяга галмак, баш гөтермек. *Галкың инди, махал болды галкмага, Яраг эдип элде херне барыңыз. Галкың бу гүн эли яраг тутанлар! Ватаның адына намыс-ар үчин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Г ө в ү н г а л к м а к — *сер.* Г ө в ү н. *Айнаның шол вадасы ядына дүшенде, онуң гөвни хас-да галкярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөвнүм галкып, гүлзарлыкда гүл ачяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАЛҚЫЖАҚЛАМАҚ, 1. Сәхел гөтерилмек, ёкары галмак. *Ол галкыжаклап йөрәнде, энчеме гөзлер оңа бакан айланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Шатланмак, рухланмак. *Гөвүн гушы алла нирәдир галкыжаклаян Бегенҗе сөз берерисми?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАЛҚЫЖАҚЛАТМАҚ, Гөвнүни гөтермек, шатландырмак, рухландырмак. *Говача гүнсайын үйтгәп, Айсолтаның гөвнүни гүнсайын галкыжакладып, иң соңунда шу гүнки гөрнүшине гелип етди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАЛҚЫНДЫРМАҚ, 1. Ярдам эдип, гоп берип ёкары галдырмак, гөтермек. 2. Рухуны гөтермек, рухландырмак. *Чекилйән зәхметлер оны бирнеме галкындырярды* («Колхоз гүнлери»).

ГАЛҚЫНМАҚ, Рухуң гөтерилмек, рухланмак; бирнеме гурпланмак.

ГАЛЛА, 1. Арпа, бугдай экини. *Шу йыл галла экинимиз говы хасыл берер.* 2. Бугдай, арпа экинлеринден алынян хасыл. *Гедай галла тапмаз, галла тапса — гап* (накыл).

ГАЛЛАЧ [галла:ч], Ач-ялаңач, гарып. *Доган кимин голдадың сен галлажы, Ер-сув берип, элим ише етирдиң* («Октябрь ялкымы»). *Гараңка өврүп-де ягты сәхери, Галлажың дашыны тор эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАЛМАГАЛ, 1. Вагырдап чыкян гыкылык, вагырдылы сес. *Шол вагт коридорың аңырсындан галмагал эшидилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир задың үстүнде турян жеңжел, дава, гопгун. *Гызлардан сув сорадык вели, ынха шужагаз гыз галмагал эдип, дүшүбермезми башымыздан* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ГАЛМАГАЛЛАМАҚ, 1. Галмагал этмек, гыкылык этмек. *Галмагаллап дурма-да, ишиң билен бол!* 2. Дава этмек, жеңжел этмек.

ГАЛМАГАЛЛАШМАҚ, 1. Ики я-да көп болуп галмагал эдишмек, гыкылык эдишмек. *Нәме галмагаллашып дурсуңыз!* 2. Дава-жеңжел туруземак, билеликде дава этмек. *Болгусыз задың үстүнде галмагаллашмак.*

ГАЛМАГАЛЛЫ, 1. Галмагалы, гыкылыгы көп болан, гопгунлы. *Булар говгалы ве галмагаллы йыгнакларды* (Орта асырлар тарыхы). 2. Давалы, жеңжелли. *Галмагаллы зат. Галмагаллы иш. Галмагаллы меселе.*

ГАЛМАГАЛСЫЗ, 1. Галмагалы, гыкылыгы ёк болан, сессиз-үйнсүз, гыкылыксыз. *Шейле-де болса, олар галмагалсыз, өрән аркайын гүрлейәрдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Давасы ёк болан, жеңжелсиз, ими-сала.

ГАЛМАГАЛЧЫ, Көп галмагал эдйән, давачыл, гыкылыкчы, надара. *Бизиң обамызда шондан галмагалчы аял ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол өрән галмагалчы болан экени* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Галмагалчы адам.*

ГАЛМАК I, 1. Ёкары турмак, ериңден турмак, дикелмек. *Ол ериңден галып, газап билен гыгырды-да, онуң сөзүни кесди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Барха ёкарламак, ёкары гөтерилмек, бейгелмек. *Эртеси, Гүн гушлуга галанда, даңылгы көпек чыңсап башлаяр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Өңкүсинден көпелмек, артмак, өсмек, ёкарланмак. *Бахасы галмак. Хожалык тайдан галмак.* 4. Дережеси ёкарламак. *Яз айларында дерянын сувы барха галяр. Атмосфера басышы галмак. Ган басышы галмак.*

ГАЛМАК [га:лмак] II, 1. Ярышда ве ш. м. бейлекилерден соң гелмек, бейлекилерден ызда болмак, еңилмек. *Ярышда ыза галмак айып затдыр. Соңкы айлавда «Коммуна» колхозының Йылдырым атлы аты бизиң Үлкеримизден галды.* 2. Етишип билмезлик зерарлы гитжек ериңе гидип, уграп билмезлик. *Отлудан галмак. Машындан галмак.* 3. Гитмеклигиңи гойболсун этмек. *Командировкадан галмак. Тойдан галмак.* 4. Ятдан чыкарылып галдырылмак, алынман гайдылмак. *Яңкы мыхманларың дүвүнчеги галыпдыр.* 5. Бар болмак, болмагыны довам этдирмек. *Ил ичинде галан ярар улаглары хем алып гелмәге буйрук берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 6. Гутарылман ташланмак, гутарылман гоюлмак. *Галан ише гар ягар* (накыл). 7. Көмекчи ишлик функциясында гелип, ашакдакы ялы уланыляр: а) ыснышып гелйән исимлериниң маныларыны билен багланышыклы херекет аңладяр. *Хайран галмак, гең галмак, хабарсыз галмак, ишсиз галмак;* б) ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде гымылдының болуп гутараныны аңладяр. *Дуйман галмак, өврәнип галмак, билмән галмак, гөрүп галмак.*

ГАЛМЫҚЛАР, Галмык автоном областының ерли халкы. *Шол галмык чарвалары болса герек* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАЛҢАМАҚ, Өңкүден галың болмак, хас күти болмак. *Мен ёлдакы гар сыргыкларының галңап, йөремегиң кыналяндыгыны дүйдум* (Л. Н. Толстой, Сыргын). ◇ Х а м ы г а л ҢА м а к — *сер.* Х а м.

ГАЛҢАТМАҚ, Өңкүсинден галың этмек, хас күти этмек. *Ханы, инди айрыл! — дийди ве бөвединиң еңсесини галңатмага башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАЛҢАШМАҚ, Өңкүден галың болуп башламак, күтүлешмек.

ГАЛОШ, Ыгал боланында әдиҗи, ботинканың дашындан гейилйән я-да диңе өзи гейилйән дүз өкжели, гончуз ве багжыксыз резин аякгап. *Онуң томсуң жөвзасында-да аягына галош билен меси геенини гөреңинде, ол бир молладыр диен пикир гөвнүңе гелерди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Анна пилпил галошыны чыкарды-да, төре гечип отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЛП, I. Хакыкы дәл, ялан (документ хакында). *Актың галпдыгыны хасап этмәнимизде-де, дили дүшүксиз* («Токмак» журналы). *Эмма ол галп хат онуң гөзүне-де илмеди* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Яланчы, вепасыз. *Галпың газаны гайнамаз, гайнаса-да байнамаз* (накыл).

ГАЛПАК, Яш чаганың хениз сырылмадык сачы. *Мыдам башында хүжжерйәр, Арасса гара галпагы* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ол меле галпаклы, ак йүзлүҗе эйҗеҗик гыз* (Н. Помма, Себәбини соң билдим)..

ГАЛПЛАШДЫРМАК, Бир зада меңзедип, галп ясамак, галп этмек, ёймак.

ГАЛПЛЫК, I. Хакыкы дәллик, ялан, алдав. *Йөне вели галплык мениң гөвнүме ярамады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Яланчылык, алдавчылык.

ГАЛПЫЛДАМАК, Үшәп, горкуп я-да үшүдип титремек, сандырамак, гагшамак. *Ничик лак атҗагын билмейән ялы, Огрын-огрын галпылдаяр азаҗык* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАЛПЫЛДАШМАК, Көп болуп галпылдап дурмак, билеликде галпылдамак, сандырашмак, гагшашмак.

ГАЛПЫЛДЫ, Үшемек, горкмак я-да үшүтмек ве ш. м. нетиҗесинде дөрейән титреме, сандырама, гагшама. *Онуң эндамында галпылды пейда болды.* ◇ Галпылды етишмек — йүреге ховсала дүшмек, горкуп башламак. *Йүреклери сырылан жигитлере-де бираз галпылды етишди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГА'ЛСТУК, Бойна дакылян ясы лента, дилкав мата. *Ол мугаллымларың биринден бир ак яка, ене биринден хем бир галстук алып, шолары бойнуна илдирипдир* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер) *Фиридун галстугыны даңынды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Пионер галстугы.*

ГАЛТАК, Үсти ящиге меңзеш, эл билен итилип сүрүлйән, еке тигирли кичиҗик араба. *Совет инженерлери өзи йөрейән галтак дөретдилер* («Пионер» журналы).

ГАЛТАМАК, Чала дегирмек, каклышдырмак; дегмек. *Кимлери ач эдип, кимлери галтан, Кимлериң тагтыны зер эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Яглыга элим чала галтады.*

ГАЛТАМАН I, *көн. с.* Гарып, пукара. *Галтаман адам.*

ГАЛТАМАН II, Өлдүрип-кесмек, таламак ялы женаят эдйән адам, гаракчы, талаңчы. *Мени хем тас галтаманлар хатарына гечирипдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гаракчы, галтаман, оба огрусы, Гүн-гүнден көпелди эли эгриси* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАЛТАМАНЛЫК I, *көн. с.* Гарыплык, пукаралык.

ГАЛТАМАНЛЫК II, *сер.* Галтаманчылык.

ГАЛТАМАНЧЫЛЫК, Өлдүрип-кесйәнлериң кәри, галтаман болуп халкы таламаклык, гаракчылык.

ГАЛТАШДЫРМАК, Янашык гоймак, бири-бирине дегрип гоймак, дегирмек, каклышдырмак.

ГАЛТАШМАК, I. Чала дегмек, каклышмак. *Дашың төверегине галташян чызык боюнча угрукдырыландыгыны сиз гөренсиңиз* («Физика курсы»). *Айсолтан өз гөвсүне галташып дуран говачаның бир япрагыны ёлды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Гарындашлык тайдан илтешиги болмак.

ГАЛТАШЫК, I. Бири-бирине галташып, дегшип дуранлык, илтешик. 2. Якынлык, гатнашык. *Мениң онуң билен галташыгым ёк.*

ГАЛТГА, Тор я-да чеңнек сува батмазлык үчин дакылян еңилжек агач ве ш. м. *Огланлар ярым сагат ял айлагың ичинде галтга серединшип отурдылар* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ГАЛЫБЕРМЕК, I, !. Бәрха ёкарламак, гитдигиче ас мана гөтерилмек. 2. Ериңден туруп гидибермек, угра бермек.

ГАЛЫБЕРМЕК [га:лыбермек] II, Хас ыза галмак, гит дигиче ызда болмак. *Кә ерде бүдрәп, кә ерде сүршүп чакан ат галыберди* («Гөроглы» эпосы).

ГАЛЫБЕРСЕ-ДЕ [га:лыберсе-де], Ондан соң хем, сон ра хем, иң соңунда болса, шонуң билен бирликде.

ГАЛЫНДЫ [га:лынды], I. Тутуш задың ужундан ар тып галан бөлек, аргып-сүйшен, артык зат. *Суварыш щитокларыны колхозларың ве башга ерлериң уссахана ларындакы ясы демирлериң галындыларындан ясамак болар* (Ф. Г. Севостьянов, Түркменистанда говачаның суварылышы). *Гурбан элиндәки алманың галындысыны сүңкүң үстүне оклады* («Совет эдебияты» журналы). *Галынды мата.* 2. Өң болан затдан сакланып галан зат. *Гадымы урп-адат галындысындан бошамадык Нурсолтан етишен гызыны ерлешдиренини кем гөрмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Көнәниң галындысы. Көне галаның галындысы.* 3. Дерде ярамаян зыңынды, ташланды, зир-зибил. *Галынды хапа затлар чукура дөкүлйәр.*

ГАЛЫНДЫРМАК, Зыян етирилен мадды ве мораль ягдайдан, агырлыкдан чыкармак, аяк үстүне галдырмак, өзүни тутмага мүмкинчилик дөретмек. *Горкаклар, намартлар, эҗизе ганымлар, вепасызлар, дөнүклер болса масгараланярлар ве галындырмаз гаргыш астында галярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Оны биз галындырып билмерис* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

ГАЛЫҢ I, Юка дәл, күти. *Ол Сүлгүниң элиндәки галың кагызың бир янындан тутды* («Колхоз гүнлери»). *Оларың йыгнан гербарилери үч саны галың альбомы эмеле гетирди* («Пионер» журналы). ◇ Йүзи галың—*сер.* Йүз. *Биз-ә яңкы адамларың йүзлериниң хамыны гаты галың гөрдүк* («Токмак» журналы).

ГАЛЫҢ II, *көн. с.* Гелин эдиниленде, гыз үчин салынян салгыт. *Олар агыр галың салып дурмазлармыка диййән. Сен галына гаршы болсаң-да, Хожагулы гаршы болмаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАЛЫҢ III, Хер бир, бир нәче, кәбир, болар-болмаз. *Галың азгынлар бизиң шу гүнүмизи хем көп гөрдүлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАЛЫҢЛЫК I, Юка дәллик, күтүлик, галың болмаклык. *Чөлде гарың галыңлыгы дыздан гечди* («Колхоз гүнлери»).

ГАЛЫҢЛЫК II, *көн. с.* Галың бермек үчин йыгналан затлар.

ГАЛЫП [га:лы:п], Задың кешбини, формасыны берйән энжам, ясама шекил, үлни. *Дөрт-бәш адам яба берйәр тарайшы, Галыпдан чыкан дей ичи-райышы* (Н. Помма, Гошгулар). *Керпич гуюлян галып. Бу керпичлериң гырадеңлиги бир галыпдан чыкан ялы.* ◇ Йүрege галып болмак—*сер.* Йүрек *Айсолтан шол гүррүңиң йүрегине галып болжагыны дуйярды* (Б. Кербабаев. Айсолтан).

ГАЛЫПЛАМАК [га:лы:пламак], Галыба салмак, галыба гейдирмек.

ГАЛЫПЛАНМАК [га:лы:планмак], Галыба салынмак, галыба гейдирилмек.

ГАЛЫПЛАТМАК [га:лы:платмак], Галыба салдырмак, галып урдурмак. *Туфлими галыплатдым велик, оңат болды.*

ГАЛЫПЧЫ [га:лы:пчы], I. Галып ясаян усса. 2. Метал гуйян усса, специалист.

ГАЛЬВАНИЗА'ЦИЯ, Кесел бежермек я-да техники максатлар үчин хемиселик тогы пейдаланыш.

ГАЛЬВАНИЗИРЛЕМЕК, Бир задың ичинден электрик тогуны гечирмек.

ГАЛЬВАНИК, Химики реакцияның көмеги билән эмеле гетирилйән (ток хакда).

ГАЛЬВАНО'МЕТР, Пес гүйчли электрик тогуны өлчемек үчин гурал, эсбап. *Абзала Депре-д' Арсонвалың гальванометри дийилйәр* («Физика курсы»).

ГАМ, *сер.* Гайгы. *Мениң гамым, аладам өзүме етик. Гечениң гамыны чекме-де, гелҗегиңе гуван* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эмма велин ене-де Оразгүлүң дерди, гамы өзүне етикди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Гама батмак — бир зат барада гайгыланмак, бир задың пикирини чекмек. *Ене-де Егорҗык бирден гама батды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). Гамыны иймек (этмек) — бир задың өңүнден угруна чыкмак, аладасыны этмек. *Экленч гамыны этмән, ялталыгы сөййәнлер, Ише барман, бидерек ятмаклыкдан эл чекиң!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГАМА, Ики йүзли, узын ясы тыг, ханжар. *Билиңдәки гаманы хем чөз-де, ташла* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Адам өлдуриҗилериң гамасы олариң сыясатының адатдакы гуралы болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ГАМАК, Чомужың гуран балдагы. *Аланы харам болмуш усса, бу өйи гамакдан ясадымыка, нәмекә* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Гамага дөнмек — гаты хорланмак, еңлемек.

ГАМАШДЫРМАК [га:машдырмак], 1. Гөк иймиш, туршы тагам иймеклик зерарлы дишиң чейнемек укыбыны песелтмек, дишини алдырмак. 2. Йити шөхлә-ниң, гүйчли елиң тәсири ве ш. м. нетиҗесинде гөзүң гөрмек укыбыны песелтмек, гөзүни яшардып үмезлетмек, гөзүң гөршүни вагтлайын булашдырмак. *Сувлы ерің баг-бакҗалары гөзүңи гамашдыряр* («Совет эдебияты» журналы). *«Ак алтының» шөхлеси гөзүңи гамашдыряр* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ГАМАШМАК [га·машмак], 1. Гөк иймиш, гаты туршы тагам иймеклик зерарлы дишиң чейнемеклик укыбы песелмек. *Дишим гамашяр.* 2. Йити шөхлә-ниң, гүйчли елиң тәсири ве ш. м. нетиҗесинде гөзүң гөрмеклик укыбы песелмек, яшарып үмезлемек, гөзүң өни булашмак. *Трахома гөреҗе геченде, гөзде гамашмак ве булашмак пейда боляр.* 3. Үйтгәп булашмак, гаралып булутлашмак (хова хакда). *Хова гамашып, асманың йүзүни аксовулт булут перделәпдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Йүзи гамашмак — *сер.* Йүз. *Шол секунтда гүлер йүзи гамашды* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАМАШЫК [га.машык], Гамашып дуран, оңлы гөрүнмейән, булашып дуран, ачык дәл. *Гамашык гөзлериниң мени гөрйәнлиги якымлы дәлди* («Мыдам тайяр» газети). *Гамашык ховада ак гар гаймалашярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАМ-ГУССА, *сер.* Гайгы-гам. *Билйәрин, үч йыллап гам-гусса барыны чекипсиңиз* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бөлекленип булутлар Ягмыр ягып башлады, Гам-гуссада болан ил Гамлы гөвнүн хошлады* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Йүрегимни гам-гуссага долдурды, Гелиң беглер, ар алмага гиделиң!* («Гөроглы» эпосы).

ГАМГЫЛ, Өркүжи гапдалына гышаран дүе.

ГАМГЫН [гамгы:н], Гам чекйән, шадыян дәл, тукат, гайгылы, гуссалы. *Чекип чаганың хөвесин, Гамгын йүреклерин ачяр* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ол ишден үнҗүли, гамгын гайдышыны дуйды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАМГЫНЛАНМАК [гамгы:нланмак], *сер.* Гамланмак.

ГАМГЫНЛЫК [гамгы:нлык], Гамгын халдалык, тукатлык, гайгылылык. *Сен-ә бир самсыҗак экениң! — дийип, гамгынлык хем мылайымлык билен айтды* (М. Горький, Эне).

ГАМЛАНМАК, Гам чекмек, бир задың гайгысыны этмек, гайга батмак, тукатланмак, гамгынланмак. *Гамланма, баба, сен гамланма, баба! Онуң Полат атлы бир шәгирди бар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гамланма, жан оглум! — дийди-де гожа, Иваның машынлы гиденин дийди* (Н. Помма, Гошгулар).

ГА'ММА, I. *сазч.* Сеслериң ызыгидерли песелмеги я-да ёкарланмагы. 2. *гөч. м.* Бир меңзеш болан көп дүрли, үйтгәп дурян хадысаларың я-да предметлериң, затларың ызыгидерли хатары.

ГАМХОР [гамхо:р], Гамыны иййән, аладасыны эдйән, хоссарлык эдйән, хоссар. *Хорланаларың гамхоры болмак ислейәр* («Гөроглы» эпосы).

ГАМХОРЛЫК [гамхо:рлык], Гамхор болмаклык, гамыны ийижилик, аладасыны эдиҗилик, хоссарлык, якынлык. *Айсолтана гамхорлык этҗегине сөз берйәр* («Гөроглы» эпосы).

ГАМЧАВ, Гиҗилевүкли, овнук дүвүртик өргүнли гөз кесели.

ГАМЧЫ, Ат сүрмек үчин таяҗыга беркидилип, гатланып тикилйән, өрүлйән гайыш. *Мавының гершине гамчы дегенден соң, Гандым алты эркеги өз чатмасына бакан сованыны гүррүң эденде, хахахайлап гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хошлы гарылҗык сеси билен гыгырып, гамчысыны булаяр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Богданов, биз тайяр! — дийип, билинден гамчысыны чыкарып алды* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Гамча басмак — ата гамчы чалып, йүзин салып чапып гитмек. *Мерет обадан чыкандан соң, ябысыны гамча басды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гамчы товламак — хайбат атмак, горкузмак. *Оң үстүне гамчы товлап хожайын Ийдиң, ичдиң — дийип, хакын бермәндир* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Гамчы иймек — урулмак.

ГАМЧЫЛАНМАК, Гамчы билен урмак, гамчы чалып сайгыламак, гамчы чалмак. *Сиз даяв бир йигиди өңүңизе салың-да, икиянлайын гамчылап, шәхериң ичине бутин көчеме-көче айлаң* (Мыралы). ◇ Ат гамчылама к — *сер.* Ат I, 1. *Ат гамчылап, даг үстүне чыкып гөрдулер. Мәтел ат гамчылап гайдыберди* («Гөроглы» эпосы).

ГАМЧЫЛАШМАК, 1. Билеликде гамчыламак, көп болуп гамчыламак. *Олар атларыны гамчылашып, йүзин салып гитдилер.* 2. Бири-бириңе гамчы чалмак.

ГАМЧЫЛЫК, Гамчы үчин ниетленен, тайярланан зат.

ГАМЫШ, 1. Сувлук ерлерде чыбык-чыбык болуп битйән, балдагының ичи дешик, богун-богун көпйыллык өсүмлик. *Бизиң колхозымыз ири маллар үчин мүң тонна голай гамыш ятырды. Гөвүн-гөвүнден сув ичер, гамыш — богундан* (накыл). *Гамшы говшак тутсаң, элиңи гыяр* (накыл). 2. Өйүң дашына тутмак үчин гамышдан өрүлен серишде. *Хәзир шол жайың дашы көне гамыш айланан ялы болуп дур* («Токмак» журналы). ◇ Гамыш гулак — *сер.* Гулак. *Гамыш гулак бедев атлар йөрәнде, Ериң танапыны күлтерләп чекйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАМЫШБАГ [гамышба:г], Гамыш өрүленде гамышлары бири-бирине багламак үчин инчежик йүп.

ГАМЫШДАШ [гамышда:ш], Гамыш өрүленде аграмлык үчин асылян даш.

ГАМЫШЛЫК, Гамшың көп битен ери. *Урарсың — дийшип, гамышлыга бардылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАН [га:н], Артерия ве вена дамарлары аркалы организмиң эхли ерине айланып дурян ве беденің эхли клеткаларыны иймитлендирйән гызыл реңкли сувуклык. *Шу гиң сәхрада ат тойнагының чуканак газмадык,*

адам ганы даммадык бир дабан ери ёкды («Совет эдебияты» журналы). *Нәхак ган ерде ятмаз ахырын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Ган агламак — *сер.* Агламак. *Өмүр сөвдасында көпи утулып, Ган агларды гарры-гожа чатылып* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Багбан гелди ганлар аглап, Йүрек билен багрын даглап* («Гөроглы» эпосы). Ган алмак — 1) *көн. с.* Кесел бежермек үчин бедениң белли бир ерини чиртып ган чыкармак. *Кеселлиниң маңлайындан ган алдылар;* 2) душман тарапындан өлдүрилен адамың үчин, олардан бирини өлдүрмек (көне дәп боюнча). *Гадам жан, балам! Мениң оглум болжак болсаң, мениң ганымы гандарымдан ал!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). Ган гагшырмак — ерликсиз гахарланып, азгырылып өз гарамагындакы адамлары, машгалаңы горкузмак, хорламак. Ган гызмак — гахарың гелмек, гахарланмак. *Нәдогры ише ганым гызып башлады* («Токмак» журналы). Ган гитмек — ган дөкүлмек, ган акмак. *Чүнки ярасындан ган гидип, оның ене эсси айылып, йүреги чашып башлады* (А. Говшудов, Эсерлер). Ган дөкмек — ёвуз урушмак, алдым-бердимли сөвешмек, ган дөкүшикли урша гатнашмак, ган дөкүп урушмак. *Елдаш командующий, биз нәме үчин ган дөкйәрис?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ган ичмек — нәхак адам өлдүрмек. *Желлатлар ган ичип, кейпини чаглап, Гарыбы дүнйәде хор эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Ган йөремек — ысгына гелмек. *Гам билен гусса гарк болан тукат колхозчыларың йүреклерине кувват гелип, дамарларына ган йөреди* (А. Говшудов, Эсерлер). Ган өймек — ургы, гапжама — гысыш зерарлы тениң белли бир ериниң ган йыгнанып гөгермеги. *Оның йүзи тутушлайын бессе-бессе, менек-менек ган өйүпдир* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). Ган сачмак — урушда, сөвешде ган дөкмек, сөвешмек. *Эйран шаларының лешгерлери сансыз гезек ганларыны сачыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ган чайкамак — 1) уруш эдип гырмак, кән адам өлдүрмек; 2) азар бермек, гүн бермезлик. *Эшитмедим дийме, эй азгын гырнак, Тоюңызы хөкман гана чайкарын* (Б. Кербабаев, Айлар). Ган ысы гелмек — өлүм ховплы болмак, уруш, өлүшме ховатырлы болмак. *Догры, элбетде, бу шиден ган ысы гелйәр, олар адам өлдүрмеги сув иченче-де гөренок* («Түркмен пьесалары»). Ган энремек — *сер.* Энремек. Ган ювутмак — агыр хорлук чекмек, зорлук гөрмек. Гана боямак — уруп, уршуп, үсти-башыны ган этмек. Гана сувсамак — пәл азып, адам өлдүрмеги, ган дөкмеги ислемек, хөвес этмек. Ганы гайнамак — гызгын хыжув дөремек, ганың гүйчли гызмак. *Ким берипдир какасына наганы, Яш огланың бирден гайнады ганы* (М. Сейидов, Гиҗеки мыхман). Ганы гачмак — 1) бир затдан горкуп я-да сыркавлап, реңкиң агармак, йүзүң агармак; 2) гахарың гелмек, гахарланмак. *Умсагулуң ганы гачып, гара додаклары мүңкүлдежек болында, Халназар онуң өңүни габзады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ганы гачык — йүзүндс ган-пет болмадык, реңки ак. *Айна шол гелене середип, оның ганының гачыкдыгыны, балкылдаян гөзлериниң шөхлесиз гөрүнйәнини сызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ганы гызгын — сәхел зада гахары гелйән, гахаржан. *Гадам өрән яш йигит, ганы гызгын йигит* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). Ганы ериндс — жаны саг, йүзи гызарып дуран, сагат. Ганы совамак — гахары гачмак, көшешмек. *Маралың ганы совананды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Ганына галмак — нәхак өлдүрмек. *Ики адамың ганына галды* («Совет эдебияты» журналы). Ганыңы гачырмак — бир зада гаты гахарланмак, реңкиң ак там этмек. *Яңы дан ягтыланда, йүзүниң ганыны гачырып, Хошлы Аман пощының өйүне гелди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Итиниң айылганч увлап, багры билен сүйшүп, ховла гиренини гөрен Гулман йүзүниң ганыны гачырып, дервезәниң агзына чыкды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Ганыны гечмек — *көн. с.* адам өлдүрениң гүнәсини гечмек. *Ягшы, сениң үчин мен бу дервезебаның ганыны гечйәрин* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Ганыны гыздырмак — гахарыны гетирмек, жаныны якмак. *Сиз нәхак ере волостной аганың ганыны гыздырдыңыз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ганыны сорамак — көне адат боюнча өлдүрилен адамының хунуны сорамак. ар алмак. *Шонуң үчин-де буларың ганыны сорамага хет эдип билен адам болмады* («Совет эдебияты» журналы). Ганыны сормак — рехимсиз хорламак, көп ишлетмек, ёвуз эксплуатирлемек. Гөзе ган инмек — 1) кесселлилик зерарлы гөзүң гызармак; 2) гахар-газаба мүнмек, газапланмак. *Хожамырадың сүзгек гөзүне ган инди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАНА [га:на], Пугта дойянча, доя. *Геп гыш сувларыны гана берип, ичини мазалы депип бежермекде* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде).

ГАНАВ, Сув акдырмак үчин эдилйән уллакан яп. *Барды-гелди сил сувы гаты гыссара чемели болса, ганава яздырмак өрән ажат* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде).

ГАНАВУЗ, Эрши гызыл, аргажы мавы йүпек мата. *Олениниң эгнинде гызыл йүпекден ганавуз көйнек барды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАНА-ГАНА [га:на-га:на], Пугта ганып, доя-доя. *Сувдан гана-гана ачылды парлап* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гүжагында айдым айдяс, саз чалып, Сең мәхриңден гана-гана, Пөвризәм!* («Мыдам тайяр» газети).

ГАНАҚАР [га:накар], Ханжарың ортасындан гечйән ойтак чызык. *Ханжарың ганакары.*

ГАНАЛГА: ганалга бермек — 1) пәсгел бермек, зыян бермек, бөкденч болмак. *Сары сөзлейән вагтында, Пөкги вала: — Пәхей, пәхей — дийип бир нәче гезек ганалга бержек болсада, ол оңа сөзүни кесдирмән, йүрегиндәки посуны дөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) *диал.* Май бермек, мүмкинчилик бермек, ёл бермек. *Халназар бай хем Черкезе гайтавул бержек болды, эмма Черкез оңа-да ганалга бермән довам этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шол себәпли оңа биз өз билдигиче хожайынлык этмәге ганалга берердик* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГАНАМАК [га:намак], Ган чыкмак, тениңден, ярадан ве ш. м. ган акмак. *Онуң бурны ганады.*

ГАНАР, Иримчик докалан матадан эдилйән уллакан халта, гап. *Пагта ганарыны дыкып долдурып, Хер гүйүз килоны гойяр гапана* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Халта-ганарымыз галладан долы* («Совет эдебияты» журналы).

ГАНАТ [га:нат], 1. Гушларың ве кәбир мөр-мөжеклериң ики гапдалындаky учмак үчин хызмат эдйән органы. *Ек, Жума, жижим, мен урдум, оның ганатыны чым-пытрак этдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Аты барың ганаты бар* (накыл). *Гуш ганатындан кирей ислемез* (накыл). 2. Самолётың галыш гүйжүни дөредйән, ики яна узалып гидйән бөлеги. *Сөйгүли Ватаны горамак үчин, Асманда ганатын герйәр самолёт* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Самолётың ганаты.* 3. Жайың бир тарапына узалып гиден бөлеги, галаның, хаятың бир тарапкы дивары. *Көне галаның бир ганаты ве саңңылдап дуран бир бурчы көҗәниң үстүне абанып дурярды* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде). *Ол хөкүмет жайының чеп ганатында ерлешйәрди* («Мыдам

тайяр» газети). ◇ Ганат багламак — 1) ганат чыкарып уграмак, учмага етишмек, учурым болмак; 2) гаты бегенмек, шатлыкдан учайжак болмак, еңил гопмак. *Айсолтаның гөвни ганат баглап, алла кирәдир учян ялы дуюлды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Ганат гермек — өрән ыхласлы, мәхирли горап сакламак. Ганат какмак — бир зада хөвес этмек, бир ише йүрек билен япышмак, перваз урмак.

ГАНАТЛАНДЫРМАК [га:натландырмак], *гөч. м.* Чакданаша бегендирмек, рухландырмак, шатландырмак. *Совет Гошунының үстүнлик хабары Теҗен дайханларыны ганатландырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу гүнки дөрән дуйгы Айсолтаны ганатландырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАНАТЛАНМАК [га:натланмак], Ганат багламак, гаты шатланмак, рухы гөтерилмек. *Мехинликиң ышгына ганатланан Мавы жан ажыгына бир мүңзәнде, үстүндәкини агдарды. Өңки айгытларың үстүне, ослагсыз гелен харбы көмеге чәржевлилер ганатландылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАНАТМАК [га:натмак], Ган чыкармак, тенден, ярадан ве ш. м. ган акдырмак. *Яраңы дөржелэп отурма, ганадарсың!*

ГАНГРЕ'НА, *мед.* Тениң, тен агзаларының, организмиң докумаларының белли бир ериниң чүйрэп, өлүп башламагы.

ГАНДАЛ, *көн. с.* Туссагың элине я-да аягына салынян агыр зынжыр. *Олар азатлык дүнйәсине чыкарларына ынам этмейән ялы, аякларында гандалың барыны-ёгуны сынап гөрйән ялы, гиңрәк әдип гөрдүлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАНДАР [га:нда:р], Адам өлдүрен, адам ганына галан. *Гандарымыз — Гитлерден артык ал өжи, доган!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Керимханың гандары сен — дийдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ата-бабамың гандары, Залым Рейхан, дөвүшели!* («Гөроглы» эпосы).

ГАНДАРЛЫК [га:нда:рлык], Гандар болмаклык, адам ганына галмаклык, гандарың ягдайы. *Инди дүшенок күйүне Не гандарлык, не-де өлүм* (Чары Ашыр, Ганлы сака).

ГАНДЕПЕР [га:ндепер], *бот.* Шугундырың дүйби ялы ёгын дүйпли даг өсүмлиги.

ГАНДҮШЕР [га:ндүшер], Якын хоссар, гарындаш. *Гурт икимиз гандүшер гарындашдырыс — дийди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГАНДЫЗ, Итиң, атың ве ш. м. арт аягының ич йүзи, ямыз. *Итлериң гандызына чыбыклады-да, мени гөтерип алып гидип, өз өйүнде бир махмал көрпәниң үстүнде ятырды* (Мыралы). *Ябысы самана дызанда, онуң гандызына бир гамчы чалып, башыны гатырак силкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАНДЫЗЛАМАК, Гандызына урмак. *Артык хениз оңа жогап бермәнкэ, ябысыны гандызлап, Халназарың оглы Баллы гелипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ела дүшди дөкүп гөвүн посуны, Гамчы билен гандызлады ябсыны* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

ГАНДЫМ, Орта Азияның гумлук ерлеринде битйән, инче, узын көкли, богун-богун, тикенли агач. *Онуң гандым көкүнден эдилен эгри чопан таягыны элине аланына он бәш йыл болупды* («Колхоз гүнлери»). *Ол ерде сазак, черкез, гандым ялы агачлар битйәр* («Пионер» журналы).

ГАНДЫМЛЫК, Гандымың көп ери, гандымың көп гөгерен ери. *Гандымлык мейдан.*

ГАНДЫРМАК [га:ндырмак], Сувсузлыгыны, тешнелигини канагатландырмак, ийдирип-ичирмек. *Тәжирлер олары аракдан гандырып, лут эдйән экенлер* (СССР тарыхы). *Чайдан гандырмак. Сува якып гандырмак.* 2. *гөч. м.* Бир зады пугта дүшүндирмек, ынандырмак. *Хожайынлара хем-де хәкимиетлере боюн болмагы гуллара гандырыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ГАНДЫРЫЛМАК [га:ндырылмак], 1. Ганянча ичирилмек, тешнелиги канагатландырылмак. *Маллар сувдан гандырылды. Чайдан гандырылмак.* 2. *гөч м.* Бир зат пугта дүшүндирилмек, ынандырылмак.

ГАНЖАРМАК [га:нжармак], Сәхелче ган чыкмак, ган гөрүнмек. *Айна гыян бармагым бирнеме ганжарды.*

ГАНЖАРЫШМАК [га:нжарышмак], Ики тарап болуп урушмак, ган дөкүшмек. *Ол ики яның топулышжагындан, ганжарышжагындан горкды. Онуң озал шонуң ялы чынлакай ише гатышмадан агзы бишипди, ганжарышманың үстүнден барыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАНЖЫГА, Эериң еңсесине бөкдерги беркитмек үчин йөрите эдилен йүп. *Дүйн дәл, өңкин өйлэнлер Гараберди ашак тарапдан атлы гелип, Мәммет байың өйүне совулды-да, ат үстүнден дүшмән, ганжыгасыны чөзүп, аткечэ долангы бир топар түпеңи берип гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ганжыгасы, янтанапы, уян-гамчысына ченли мен гетирип берйәрдим* («Гөроглы» эпосы).

ГАНЖЫК, Уркачы ит. *Гараҗа өйүң гөзенегинде гуйлунып ятан ала ганжык ок ялы зыбырдап гелди-де, ябының гуйругындан габыр-губур эдип агыз салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Оларың арасында бири ганжык экен, яла гелйән экен* («Совет эдебияты» журналы).

ГАН-КОК [га:н-кок], Сычыран ган, ганлы хапа. *Деррев дүзгедерис, ёлдаш лейтенант, буларың ганы-кокы билдирмез ялы эдерис* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Йүзүниң ганы-кокы ёк — *сер.* Йүз.

ГАНЛЫ [га:нлы], 1. Ганы еринде болан, ганы бар болан. 2. Ган ёкушан, ган деген, ган болан. *Ганлы халта. Ганлы таяк.*

ГАНМАК [га:нмак], 1. Сувсузлыгыны канагатландырмак, болянчан ичмек. *Ганыпдыр өйдйән! — дийип, бедрәни Алтына узатды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Пугта дүшүнмек, өзлешдирмек. ◇ Гулак ганмак — *сер.* Гулак. *Эмма ахырет сөзлери билен гулагы ганан Халназара Хожамың пессай, найынҗар сөзлери айратын тәсир этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАНОЖАК [га:но:жак], Уруш-сөвешден гайтмаян, якымсыз, жеңпараз. *Адалатлы совет суды ганожакларa жеза берди* (Н. Поммa, Тайлак хыззын). *Ганожак байларың көкүни кесдиң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГАН-ПЕТ [га:н-пет], Адамың йүзүниң ганының нормалдыгына я-да нормал дәлдигине дегишлиликде улanылян тиркеш сөз. *А гыз, башыңы бир галдыр, саңа нәме болды, тоба-тагсыр, йүзүңде ган-пет ёк!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ГАНСЫЗ [га:нсыз], 1. Ганы аз, аз ганлы. 2. Өлүм-йитимсиз, ган дөкүшилмән. *«Гөреш гансыз гутармаз» дийлен сөз чын болды* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ГАНСЫЗ-ХУНСУЗ [га:нсыз-ху:нсуз], *сер.* Гансыз. *Нәме сиз уруш өлумсиз-йитимсиз, гансыз-хунсуз болар өйдйәрмисиңиз?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГАНТ, Шугундырың ве гамшың айратын сортундан алынян ёкумлы, ак, сүйжи өнүм, шекер. *Бир яглык ганды хем Алтының гапдалында яглыгы билен яйрадып гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Татьяна чай гуюп, ганды сүйшурип, Мыхманлара ичгин хөдүр эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Керпич гант — дөрт бурч гант.

ГАНХОР [га:нхо:р], Нәхак адам өлдүрйән, ган ичен, ган дөкен. *Ганхор залымларың янар ичлери* (К. Ишанов,

Сайланан эсерлер). *1929-нжы йылда болса ол йыкгынжы, ганхор Мәммет бай шол хан аялы билен сүргүне иберилди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАНХОРЛЫК [га:нхо:рлык], Ганхор болмаклык, ганхора хас болан гылык-хәсиет.

ГАНЫБИР [га:ныби:р], Якын, бир несилден болан. *Мениң какамың ганыбир дайзасы мейханажык саклар экени* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

ГАНЫМ [ганы:м], Душман, ёвуз, залым. *Эмма дүнйәде адамзадың иң ганым душманы фашистлер экен — дийди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГАНЫМАТ [ганы:мат], Хич нәнең дәл, яман дәл, ортатап, канагатланарлы, оңат. *Худая шүкүр, ганымат! Достлашдылар* (М. Горький, Эне). *Томсуна ене-де ганымат, хер ничик-де болса байыкыда ишләп, нәме-де болса бир зат газанярсың* («Совет эдебияты» журналы).

ГАНЫМАТЛАШМАК [ганы:матлашмак], Говулашмак, ягшылашмак. *Өңкусинден аз-кем ганыматлашды* («Гөроглы» эпосы).

ГАНЫШМАК [га:нышмак], 1. Сувы етерликли ичеңкирлемек, ганаңкырламак. *Бир нәче гүн гураксыран ерлериң инди бирнеме мәхри ганышды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чайдан, чилимден ганышдыңмы?* («Гөроглы» эпосы). 2. Меселә, айдылан зада дүшүнишмек.

ГАҢҢА, Мүнмек я-да йүк йүклемек үчин эшегиң аркасына салынян, агачдан эдилен эер гөрнүшли эсбап. *Мүнгә болмаз яз айына бакмасаң, Узеңниң үзүлер гайыш дакмасаң, Гаңңаң агар, гарынбагын чекмесең, Дүртүнип мейданда дурсуң эшекли* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Нарлы Непесович бу гезек сесини чыкарман ыза чекиленде, агажың гаңңа ялы көкүне бүдрәп, диң аркан йыкылды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Гаңңаңы гарның ашагына алмак — йөнекей зада гахарланмак, деррев гахарың гелмек. Гаңңаңы гышартмак — айдылан-дийлени эсгермезлик, гепиңи, сөзүни гышартмак, терс гүррүң этмек, кесирлик этмек. *Гаңңаңы гышартсаң, гаңрып алжак* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гаңңаңы гышартма-да, мазалы бол!*

ГАҢРАК, Овлак-гузы тутар ялы ужы гаңырчаклы таяк. *Чопан гаңрагыны овлагың аягындан салды.* ◇ Гаңрага дөнмек — гаты хорланып инчелмек.

ГАҢРЫЛМАК, 1. Бойнуңы ызына өвүрмек, бойнуңы өврүп серетмек. *Усса көрүгини басып дуран ериндең, гөзүни адамчы эркегиң гөзи ялы эдип, гаңрылып серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гызы сүйрәп барян сыгрың башы бирден ызына гаңрылды* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Өврүлип дурмак, терсине өврүлмек. *Диңе менден башга адамлаң бары Ятыпдыр дийди-де гаңрылып дурды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Бир ян йүзүне эгилмек, эгрелмек, терсине товланмак, йүзи гайтмак. *Чишиң уҗы гаңрылыпдыр.*

ГАҢРЫШМАК, Бир ян тарапына эгишмек, эгрелдишмек, терсине товлашмак.

ГАҢРЫШЫНА: гаңрышына гайтмак — бириниң пикирине гаршы гитмек, эдениң дәл диймек. *Биз онуң болшуны халамасак-да, бу сапар гаңрышыча гайтмадык* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАҢТАРМАК, Атың уяныны эериң гашындан гейдирип, бойнуны гайшардып гоймак. *Гыратың башыны гаңтарып гоюпдырлар* («Гөроглы» эпосы). *Атың аңырсына гечип, уяныны гаңтарып, атың ялларыны дүзедишдирен болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАНТАРЫЛМАК, Атың уяны эериң гашына илдирилип, бойны гайшарылып дурмак. *Артык гаңтарылгы Мелегушуң ришме-танапыны газыга илтеди-де, нирәдир гыссанмач ховлукды. Чыплак эерленен улагларың гуйруклары омракай дүвлүп, уянлары гаңтарылып гоюлярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАҢШЫРАВУК, Адамың сеңригиниң ич йүзүндәки кекирдевүк сүңк ве шол ер. *Бегенжиң бурнуна ыс урып, гаңшыравугыны түтедйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу нарзанларың хайсы биринден ичсең хем, жаныңа жан, рухуңа рух гошяр, гаңшыравугыңы түтедип, ишдәңи ачяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГАҢЫРМАК, Бир ян йүзүне эгмек, бир тарапа эгрелтмек; терсине эгмек, терсине товламак. *Соң уллакан гурплы ёгын демир билен гаңрып ачдылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). ◇ Гаңрып алмак — зор билен алмак, гүйч билен алмак. *Эзиз хан кимиң оңат улагы болса, атасындан галан мирас ялы гаңрып алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАҢЫРТМАК, Бир ян тарапына эгдирмек, эгрелтдирмек, терсине товлатмак.

ГАҢЫРЧАК, Гейим-геҗим асмак үчин ужы ызына гаңрылып дуран гурал, илдиргич. *Сув гечер ялы гөзенежик-гөзенежик таглардан дүшек, гейим-геҗим асар ялы чүйден гаңырчак хем эдипдирлер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Розы гаңырчагыны реңкледи* («Совет эдебияты» журналы).

ГАП [га:п], 1. Ичине хер хили зат салынян халта, чувал ве ш. м. затлар. *Онуң билинден салланян гапда алты оклы нәган барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Нахар ве сувук затлар гуюлян газан, бедре, жам ве ш. м. предметлер. *Бир яндан эгсилип башлады гаплар* (Б. Кербабаев, Айлар). *Оларың өңлеринде дүрли нахар гаплары үйшүп дурды* (Б. Гурбанов, Душушык). 3. Зат салмак үчин йөрите ясалан гуты. *Подполковник папирос габыны ачып, командириң өңүнде гойды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Бир гап гурчук — 19 грам гүрчүк тохумы. *Нәче гап гурчук тутдуң?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАПАК, 1. Газаның, чәйнегиң, челегиң ве ш. м. агыз япысы. *Соң өзүм дүйдырын я-да хабар берегрин — дийип, икдир гапагыны алып, коридори чыкды-да, көвшүни геймәге дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гаррының гатаңсы бармаклары гайнап дуран газаның гапагыны гандыранда, чекдирмәниң ысы тамың ичини тутды* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Дутарың гулдагының йүзи *Шүкүр дутарының гапагына какып башлады* (Н. Сарыханов, Шүкүр багшы). 3. Мекдеп партасының ачылып-япылян ясы бөлеги. *Оглан партасының гапагыны чалажа ачды* («Пионер» журналы). 4. Ягыш ягандан соң, экилен ериң үстүнде эмеле гелйән бөлежик-бөлежик гырманча, гатан юкажык ер гатлагы.

ГАПАКЛАМАК, 1. Агзына гапак япмак, гапак билен агзыны беркитмек. *Газаның агзыны гапакламак.* 2. Дутарың гапагыны отуртмак. *Усса дутары гапаклапдыр, инди перделерини гейдирйәр.* 3. Ягыш ягандан соң, экилен ериң йүзүнде гапак эмеле гелмек. *Ериң йүзи гапакланда, оны овратмалы* («Мыдам тайяр» газети). *Хер гезекки юмшатмаклыгың максады хашал отларыңы гөгерип чыкмагы ве ериң гапакламагы билен кесгитленилйәр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ГАПАКЛАТМАК, 1. Гапак билен агзыны япдырмак. 2. Дутарың гапагыны гойдурмак. *Дутарымы гапаклатдым.* 3. Экилен ериң йүзүнде гапак эмеле гелмегине ёл бермек. *Экилен ери гапаклатмак.*

ГАПАН I, Үстүне басан хайванлары гапжап тутян демир гурал. *Тилки мекир болса-да, этлән ери гапандыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Мергенлер гапандан пейдаланмагы хем маслахат берипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Догры ёл якындыр, эгри ёл узак, Сагда гапан бардыр, сол тайда дузак* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГАПАН II, Агыр ве улы затлар өлчелйән чеким гура-

лы, улы терези. *Ол гүнде телим гезек гелйән йүк машынының үстүндәки бугдайлы чувалы гөтерип, гапанда чекип, аммара дөкерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАПАНКЕЧЕ, Ав гапанының үстүнде гоюлян бөлек кече. *Гапанкече болар ялы көне кече бөлеги ёкмы?*

ГАПАНЧЫ, Гапан чекйән адам.

ГАП-БИЛ [гап-би:л], Бир задың узынлыгының ортарасы, орта бил. *Халка дашың гап-билиндан дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Ваннаның гап-билиндан болуп дуран карзан дуршуна елжикли, көпүкли сабына өвүлипдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАПБӨВҮР [га:пбөвүр], Өйүң гап-гач гоюлян бөври, тарапы. *Кәсе гапбөвүрдәки тагана дегип, жыңғырды билен пытрады. Өйүң гапбөвүрүндәки горлы күйзе, тәзе гайдып гелен гелин ялы, бүренип отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Набат өз гапбөвүрүнде отырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГАП-ГАДЫРЛЫ, Өрән гадырлы, гадырлылык билен. *Булар гап-гадырлы гөрүшдилер* («Токмак» журналы).

ГАП-ГАЖАК [га:п-га:жак], *сер.* Г а п-г а ч. *Шкафың үстүндәки гап-гажаклар оның гөзүне илмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Оның жайы, ёрган-дүшеги, гап-гажагы, етерлик иймити хем бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАП-ГАРА, Ченденаша гара, жуда гара, шар-гара. *Оның гап-гара болан келлесинде диңе дишлери агарып гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ата-энелери харманларда, оракда боланы үчин, хоссарсыз галан шол чагалар гап-гара болупдырлар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАП-ГАРАҢКЫ, Жуда гараңкы, гаты гараңкы, гөзе дүртме гараңкы *Янап отлучөп сөненде, Гап-гараңкы болды там* (Р. Сейидов, Лебап гызы). *Даш-төверек гап-гараңкыды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАПГАРМАК [га:пгармак], Габың ичине салмак, зады габа ерлешдирмек. *Үйшмек бугдайың гырасындан чувалыны гапгармага дурды Ол гызыл чувала өй гошларыны гапгарярка, өз янындан хиҗленмек билен гөзяш эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАПГАРТМАК [га:пгартмак], Бир габа дыкдырмак, габа салдырмак, габа ерлешдиртмек. *Хармандан бугдай гапгартмак. Саман гапгартмак.*

ГАПГАРЫЛМАК [га:пгарылмак], Габа ерлешдирилмек, габа салынмак. *Гар эдил сусакдан дөкүлйән ялы болуп, поссуның сыйына гапгарылды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАПГАРЫШМАК [га:пгарышмак], Гапгармага көмек этмек, габа салышмак, йыгнашмак.

ГАП-ГАЧ [га:п-га:ч], Ичине ийилйән затлар салмак үчин уланылян хер дүрли гаплар (окара-чанак, жам, табак ве ш. м.). *Столуң үстүнде гап-гач гоюлды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Нәзик гап-гажы хәзирлейәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАПДАЛ, 1. Бөвүр, ян. *Хернә йүзүм-гөзүм дегмән, гапдалым дегди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Тарап, ян. *Эмма Бахар бир гапдалдакы эрик агажының ёгын сүтүнине гөзлерини дикди-де дымды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Көмекчи сөз ролунда: *Хан Күйлиниң ёлы буларың гапдалындан гечмәге догры гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Аркасы мәхнет торбалы гара дере батып, бир аял гапдалымыздан гечип гитди* («Токмак» журналы). ◇ Г а п д а л ы б и л е н — икинжи бир задың, адамың яны билен.

ГАПДАЛЛАМАК, Бир задың гапдалы билен йөремек, бир задың дөнинден гитмек, гапдалына якынлашмак. *Душумызда болса башга бир саня гапдаллап баряр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Ол сессиз-үнсүз ве бир хили гапдаллап йөрейәрди* (М. Горький, Эне).

ГАПДЫРМАК, 1. Оклап ховадака тутдурмак, оклап ере дүшүртмән алдырмак. *Пөкини гапдырмак.* 2. Агыз салдырмак, дишлетмек. *Эркегиң эсрейәндир, ахмал болуп өзүни гапдыраймагын.* ◇ Г у й р у к г а п д ы р м а к — *сер.* Г у й р у к. *Мөҗеклер билен гемришип, мунча иш битирен итлере бир гуйрук гапдырайын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАПЖАВАЧ [гапжава:ч], Бир зады гапжап тутян йөрите энжам, гурал.

ГАПЖАЛМАК, Гапжадылып тутулмак, ики задың арасында галмак, арасында галып гысылмак. *Тохумлар клавишлер билен гапжаляр* (И. К. Максименко, Түркменистаның говача селекциясы ве тохумчылыгы).

ГАПЖАМАК, Ики тараплайын басып гысмак, арасына салып сыкмак. *Бармагымы габса гапжады. Бу чүй атагзы билен пугта гапжап чекмесең согуртмаз.*

ГАПЖАТМАК, Гапжап тутдурмак, арасында галдырып гысдырмак, сыкдырмак. *Элини габса гапжадыпдыр.*

ГАПЖЫК, Ичине пул салынян кичижик гайыш гап. *Ынха герегиң пул болса — дийип, пулдан долы гапжыгыны голтугындан чыкарып, өңүме оклады. Нә бейле, гапжыгы тиз окладың-ла — дийип, оңа дазарылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАПЛАМА' [га:плама], *диал.* Эт, соган, түви ве ш. м. гөк өнүмлер гарышдырылып, табада биширилйән чөрегиң бир гөрнүши.

ГАПЛАМАК [га:пламак], 1. Габа салмак, габа ерлешдирмек. 2. Матаның ичине йүң, пагта салып ёрган этмек. *Буларың үчүсини-де биле гаплайжакмы?* («Совет эдебияты» журналы). *Тәзе ёрган гапладылар.* 3. *гөч. м.* Габсап алмак, өртүлмек, бүрелмек. *Гойы түтүн асманы гаплады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бирденкә гүйчленип, әлем жаханы гаплан улы ел болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГАПЛАНМАК [га:планмак], 1. Габа салынмак, габа ерлешдирилмек. 2. Матаның ичине йүң, пагта салып ёрган эдинмек. *Ерган гапланмак.*

ГАПЛАН, *зоол.* Пишиклер машгаласына гирйән алажмула дерили йыртыжы, вагшы хайван. *Яраланан гаплаң жан ховлуна өвүлип, гөни Оразгелдә тарап окдурылды* («Совет Түркменистаны» газети). *Гылыч мерген бир сапар ава гиденде, гаплаң авлайшыны гүррүң берди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАПЛАТМАК [га:платмак], 1. Дашына гап этдирмек, габа салдырмак. 2. Матаның ичине йүң, пагта салдырып ёрган этдирмек. *Ерган гаплатмак.*

ГАПЛАШМАК [га:плашмак], 1. Габа салышмак, данышмага көмек этмек, гапламага көмеклешмек. 2. Матаның ичине йүң, пагта салып ёрган тикишмек. *Ерган гаплашмак.*

ГАПМА-ГАРШЫ, Бири-бирине бүс-бүтин гаршы, терс. *Бирден бири гапма-гаршы токунды, Йөне токунма дәл, гурсагна гонды* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАПМА-ГАРШЫЛЫК, Бири-бирине гөс-гөни гаршы болан ягдай, бири бейлекисини инкәр эдйән хал (пикир, эдилйән херекет хакда). *Бу жеселеде, элбетде, гапма-гаршылык хем ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАПМАК, 1. Окланан зады ере дүшүрмән, ховада тутмак. *Топ урландан соң, ким өңүрти гапса, ол ойны алып барыжы боляр* («Пионер» журналы). *Хер айдылан сөзи ере гачырман, Гапян ялы, Гүллер бир ерде дурман, Кә стола кә-де гапа йөрейәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Агыз урмак, агыз салмак, дишлемек. *Оңа агыздырык салжак боланда болса, алаша додакларыны гымылдадып, оюн эдип, Артыгың элини гапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дүе көшегини говы гөрсе, хем депер, хем гапар* (накыл). 3. *гөч. м.* Иймек. *Бәш мензилден бедев атлар чапар мен, Хер мензилде сермес гузы гапар мен* («Гөроглы» эпосы). ◇ Г ө з г а п м а к—

сер. Гөз. *Гөзлериң гапыдыр шүбхе туссеси* (М. Горький, Сайланан эсерлер). Гулагыңы гапмак — *сер.* Гулак. *Шейле якындан атылмагы зерарлы пулемётың сеси хем гулагыңы гапып барярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Сесиңи гапмак — *сер.* Сес. *Гап сесиңи, өлжегиңе гүлйәрмиң? — дийипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ГАП-ЧАНАК [га:п-ча:нак], *сер.* Гап-гач. *Гылыч Гажар оглуның гап-чанакларыны дөвүшдирен вагтлары-да аз болмады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гап-чанаклары арасса сакламак.*

ГАПЫ, 1. Жая гирмек үчин өтелге, гирелге, агыз. *Бахар билен чыкып гитди ичерден, Барып хасапчылаң ачды гапысын* («Совет эдебияты» журналы). 2. Жайың агзына отурдылян габса, ишик. *Агач уссаларының янында тайын гапылар дур* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Өйүң ишигиниң өңи, өң тарапы. *Гапымда ёлбарс саклап, өйүмде аркайын ятып билмен. Гапыңда гарагулак дүйән сүйнмәниң-ә билйән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гапы сырмак — ишикме-ишик айланмак. Гапы тутмак — *көн. с.* пул алмак максады билен чыкарылян гызың отуран өйүниң ишигини ачман саклямак, шейле хем гелин салынжак ишиги ачман саклямак. Гапы хакы — *көн. с.* гелин эдиниленде: гелинлик гыз алнып гайдылжак болнанда, ишик тутуп дуранлара хем-де гетирилен гелни бир жая салжак боланларында, ишиги тутуп дуранлара берилйән пул. Еди гапыда ер тапмадык — белли бир ерде орун тутмаян, хемме ерден ковлуп йөрен.

ГАПЫ-ГАПЫ, Ишикме-ишик, өйме-өй. *Гапы-гапы элендирен сениң гөзлериң, гөзлериң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гапы-гапы айланмак.*

ГАПЫК, Баглы, япык. ◇ Гарагың гапыкмы — *сер.* Гарак I. *Сениң гарагың гапыкмы, балагың йыртылыпдыр* (М. Горький, Әне).

ГАПЫЛ [га:пыл], 1. Дуйдансыз, ахмаллыкда, бирденкә. *Ятан душманларың үстүни гапыл басарыс* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ягмыр шол ерде гапыл ятырка, оны эле салыпдырлар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ховплы, горкулы. *Ел йөрәнде керверлер Гапыл ерде ятмады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Хич затдан хабарсыз, хич зат билмейән. *Гапыл адам. Гапыл галмак.*

ГАПЫЛЛЫК [га:пыллык], Ахмал галмаклык ягдайы, дуйдансызлык, хабарсызлык. *Иң горкулысы-да, гапыллыкда тора дүшмеклик. Бу шейле гапыллыкда болды. Хатда гизленмәге хич пурсат болмады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАПЫЛМАК I, Гапып тутулмак, ере дүшмәнкә эле алынмак. *Ызлы-ызына окланян гарпызлар гапылып тутуляр.*

ГАПЫЛМАК II, Багланмак, япылмак. ◇ Гөз гапылмак — *сер.* Гөз. *Аглап-аглап оның ики гөзи хем гапылды.* Гулак гапылмак — *сер.* Гулак.

ГАПЫРГА, Оңурга сүнки билен дөши бирлешдирйән ясы пластинка гөрнүшли узын сүнк. *Ол аты шейле зор дебсиләндир велин, оның гапыргасыны дөвәйипдир* (СССР тарыхы). *Дерҗев органлары булардан йүз гөрүп, гапырга сырмаса герек* («Токмак» журналы). *Сен айып гөрме, мениң эзилмедик гапыргам галан дәлдир* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Йүз гөрүп, гапырга сырма* (накыл). ◇ Гапыргаларыны санабермели — гаты хор, аррык.

ГАПЫРЖАК, Тагтадан, демирден я-да картондан ясалан ящик, гуты. *Оны габыр гапырҗагы ялы дараҗык полкада ятырып, араларында гаравул дурярды, сөзлешмәге гоймаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол яссыгының ашагындан махорка гапырҗагыны алып, чилим ясамага дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАПЫЧЫ, Гапы-гапы гезип йөрен, айланып йөрен, гедай. *Ол окув сагадыны гутарандан соң, гапычы та ялы ыгярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАПЫШДЫРМАК, Мушакгат барыны ягдырмак, хо сала барыны ягдырмак. *Бай, Сары мирап, сен х дүнйәни гапышдырярсың-ов!* (Б. Кербабаев, Айгыт. әдим).

ГАПЫШМАК, 1. Дишлешип урушмак, бири-бири гапмак, бири-бириңе агыз салмак, дишлешмек. *Атлар к вагт депишип гапышярдылар* (Л. Н. Толстой, Эсерле 2. Бири-бириңе оклап тутмак. *Топ гапышмак.* 3. Ики з дың йүз тарапы бирлешмек, бир зат ялы болмак. 4. Г болмак, хич ерден тапылмазлык. 5. Апы-тупан турма булашмак (хова хакында). *Ат тозундан асман-земин г пышар* («Совет эдебияты» журналы).

ГАПЫШЫК, 1. Бири-бирине гапышып дуран. 2. Бе алан, баглы, гөмүк.

ГАР [га:р], Сув кристалҗыклары гөрнүшинден ыб рат болуп, гышына дүйән ак тозгажык ялы атмосф ра ыгалы. *Гар гатышыклы шовлаян шемал эсгерлер ичинден гечйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Га кимин ак пагтамыздан реңк алан, Ак булутлар гөк й зүнде гөчйәрлер* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Гар «ягды» д йип бегенме, аязы бардыр; шаһ «гелди» дийип бегенм ныязы бардыр* (накыл). ◇ Гар авусы — гар ягма дан өңки йити совук. *Хова эрбет булашыпдыр, гар ав сы бар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Йүзүн ден гар ягмак — *сер.* Йүз I. *Берди аганың йүзү ден гар ягяр, серединги ёк* (А. Дурдыев, Сайлана эсерлер). Петиңе гар ягмак — ишиң гайтма багтың ятмак. *Петиме гар ягды мениң, Эй арчын, өйү йыкылсын!* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГАРА, 1. Көмүрүң реңкинде болан. *Гара кече ак бол маз, көне душман — дост* (накыл). 2. Нәмедигини сай гарып болмаян зат, узаклыкдан гөрүнйән предмет в ш. м. *Шол вагт буларың гапдалында багчылыгың ичин де ики саны гара салгым атды* (А. Говшудов, Мәхри— Вепа). *Гайракы үзүмчилигиң четинде бир гара гөрүнди* 3. Даш габара, гөрнүш. *Хүмметиң белентдир, гараң ки чиҗик, Көйнегиң ягшыҗа, донуң моҗуҗык* (Молла мурт, Сайланан эсерлер). 4. Гөр-бак, серет, әңет. ◇ Га ра алтын — *сер.* Алтын. *Небите «гара алтын» ди йип, йөне ерден айтмандырлар* («Совет эдебияты» жур налы). Гара багыр — *сер.* Багыр. Гара ба гыр болмак — *сер.* Багыр. Гара басмак — эрбет дүйш гөрүп басырганмак, дүйшүнде горкуг гыярмак. *Ол гара басан ялы бир хили ысгындан дүш ди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гара баш — *сер* Баш I. Гара башыңа гай болмак — *сер* Гай. *Бир адам чотуны шаркылдадып, гара башын гай болуп отырды* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). Гара бермек — бир ере гелмек, бармак, гөрүнмек, кәмахал гөрнүп гитмек, узакдан чала гөрнүп гитмек. *Эмма сүри гара бермеди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Эне кимдир бирине гарашярды, эмма хич ким гара бермейярди* (М Горький. Эне). Гара бурч *бот.* — *сер.* Бурч II. *Онуң йүзүниң чеп гапдалындакы гара бурч ялы меңҗа газа гөзи иленде болса: — Муңа нәме үчин Меңлиҗан дийдилеркә! — дийип ойланды* («Совет эдебияты» журналы). Гара гайгы — *сер.* Гайгы. *Гуллухан, бизиң гара гайгымыз русларың гвардия гураны дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гара гейинмек — *сер.* Гейинмек. Гара готаз — түркмен гызларының чекгесинден саллап гойберйән токга сечеги. *Середиң, шар гара сачларыны майдажа өруп, гара готазың багы билен шабырдадып, ики ян чекгесинден гойберипдир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). Гара гөзүм — *сер.* Гөз. Гара гөрнүм — *сер.* Гөрнүм. *Гара гөрнүм гелденден соң, атдан дүшди* («Гөроглы» эпосы). Гара гүйч — *сер.* Гүйч. *Абаныр гелйән*

гара гүйч, пурсады элден бермән, ыза чекилмеги талап эдйәр (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гара гүнлер *-сер.* Гүн. *Адамының башындан айрылман дуржак зат ёк экен, ол гара гүнлерем гечди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гара гыш — *сер.* Гыш. *Ынха хой дийман, гара гыш гелйәр.* Гара гәз — *сер.* Гәз *Ана гөр, үстүң-башың гара гәз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гара депел — *сер.* Депел. Гара дере батмак — *сер.* Дер. *Өзем хаммамдан чыкан ялы гара дере батыпдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын) Гара донлы болмак — *сер.* Дон. *Хеммесине дүшүнйәрин, йүрегим билен жан эдйәрин, эмма ене мен гара донлы болярын* («Мыдам тайяр» газети). Гара ёкдурмак — 1) тегмил этмек, хапаламак; 2) төхмет атмак, масгараламак, мыжабат атмак. Гара жүржен — инчемик гара йүз, гүне янып гаралан. *Вагоның ичинде гара жүржењже бир оглан барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бейлекиси болса гара жүржењже, йити гөзли, инчемик огланды* (Б. Кербабаев, Чекишмән—бекишмез). Гара иш — *сер.* Иш. *Мавы акбиждеде галып, Түркүстанда демир ёлуң гара ишинде ишледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гара ишчи — *сер.* Ишчи. *Бир нәче гара ишчилер болса Чары агадан башга башлык бардыр хем өйтмейәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гара йүклемек — гүнәкәр этмек, гүнә йүклемек. *Атабая сүртеңде ёкмаз гараны йүклән менми?!* («Совет эдебияты» журналы). Гара йүрек—*сер.* Йүрек I. *Елли бет адам, ол түйс гара йүрек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гара йүрек, муңкүрлер Берйәр маңа хер хил ат* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Гара мал — *сер.* Мал. *Колхозың гара мал фермасы.* Гара небис — эрбет небис, харам небис. *Ол гара небси үчин хер хили иш этмекден гачмаз* (Н. Помма, Тайлак хыззын. Гара салмак — *сер.* Гара бермек. Гара суваг—*сер.* Суваг. Гара сув болмак—*сер.* Сув. *Ики гат ёрганың ашагында ятып дерледим, гара сув болдум.* Гара сүртмек — бирини гараламак, яландан гүнә йүклемек. *Перишде ялы пәкизе машгала гара сүртжек болмаң нәме?!* («Түркмен пьесалары»). Гара чын — *сер.* Чын. *Бармагыны бурнуна голай элтип, оңа гара чыны билен серетди* (М. Горький, Әне). Гара яныk болмак — *сер.* Яныk. *Адамларың йүзлери гара яныk болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гарадан гайтмаз — 1) хич бир затдан горкмаян, чекинмейән, гайдувсыз. *Онуң диңе бир гарадан гайтмаз ики саны оглы барды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер); 2) йүзи галың, хер бир зат үчин уланылян (йити яраг хакында) *Гарадан гайтмаз пычак.* Гараңы сайламак — бириниң янындан ковлуп гитмек, бир ерден чыкып гитмек, гөтерилмек. *Елли, этишгир билен агзыңы ган ялан ганжыга дөндермәнкәм, шу тайдан гараңы сайла, ханы гал! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гараңы ювмак — эден гүнәни ювмак. *Менің гарамы ювмага, мени хондан бәрси адам эдип гөркезмәге чалышяр* («Совет эдебияты» журналы). Гараҫы йитмек — гөзден йитмек, горизонтда гөрүнмезлик. *Шагелдиниң гарасы йитен дессине, чопан жанланды* («Совет эдебияты» журналы). Багты гара — *сер.* Багт. Пети гара — шор манлай, алыны гара, иши гайдан, багтсыз. *Бу пети гараны өлдүрен болаймайын— дийип горкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРАБА-ГАРАБА, Өңде баряны гөзден йитирмән, ыз яны билен. *Ахыры ызына гараба-гараба дүшүп, мазарчылыга бардым* («Гөроглы» эпосы).

ГАРАБАШ, *бот.* Дәнели экинлериң башында эмеле гелйән гара реңкли көмелек кесели. *Агзына инип дуран, гарабаш деген арпаның гылчыгы ялы муртуна тимар берди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гарабаш кесели билен кеселлән сүбселиги ёлуп айырмалы* (С. Ө. Өвезмырадов, Судан оты Түркменистанда тәзе от-ийимлик өсүмликдир).

ГАРАБИЖЕ [гараби:же], *көн. с.* Октябрь революциясының өң янларында гошунчылыга адам ибәрмек үчин атылан биже. *Онуң гарабижеден гайдып гелип дуршуды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРАБОҚУРДАҚ, Гүн-гүзеран, яшайыш үчин герекли болан иймитлер. *Гарабоқурдак угрунда селлән йөрмек.*

ГАРАВ, Гайтавул, гаршылык, жогап. *Ол гарав тапмажагына гөзи етсе, хер хили иш этмекден гачмаз* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гарав бардыр ерсиз урлан таякда* (накыл).

ГАРАВУЛ, 1. Бир зады горамак, сакламак үчин я-да бивагт адам бармагы гадаган эдилен ере гоюлян сакчы. *Мавы бир нәче гүн мундан өзәл, Эзизиң сарайына гаравул болан гижеси бир нәче яраглары дүйә йүкленнини гөрүпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен шу гүн шәхер магазинининң директорыны гөрдүм. Ол маңа: — Магазине гиже гаравул бол! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Нышана алмак үчин хызмат эдйән, түпенин нилининң ужундакы чыкып дуранжа демир. *Түпеңиң гаравулы.* ◇ Гаравула алмак — нышана алмак. Хормат гаравулы — яс ерининде өлен адамының мейдининң янында дурян адам.

ГАРАВУЛЛАМАҚ, 1. Гаравулчылык чекмек, горап сакламак, сакчылык этмек. *Сен энтек шу склады гаравуллап дур.* 2. Ченемек, нышана алмак, гаравула алмак. *Мавы душмана рехим этмәниң терсдигине дүшүнип, чаласын гаравуллады-да, түпеңиниң чекерини чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРАВУЛЛЫҚ, *сер.* Гаравулчылык. *Диллерини саллашып, ондан-оңа дазырдашян итлер тә хова ягтылянча гаравуллык чекипдирлер* («Совет эдебияты» журналы). *Гаравуллык ишинде ишлемек.*

ГАРАВУЛХАНА [гаравулха:на], Гаравулларың болян жайы. *Янындакы сербазларыны гаравулханада гойда, өзүни бәрик алып гел* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРАВУЛЧЫЛЫҚ, Гаравулың кәри, гаравуллык, сакчылык. *Казак дервезәниң янында гаравулчылыга кә дуряр, кә дурмаяр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Гижелерине колхозың экеранчылыгына гаравулчылык чекмели болдук* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРАГАН, *бот.* Шор ерлерде битйән, пынтык ялы тогалак-тогалак дүвүнлиже, гаты балдаклы көпйыллык өсүмлик. *Шемал дикелмән яйран гараганың, болгусыз чалы-черкезиң чыгсыз, гуры ысыны гетирйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мылайым бахар шемалы ёвшан, бозаган билен гараганың туршумтык ысыны гарышдырып гетирйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРАГАЧ, *бот.* Овнук япраклы, яйрап өсйән бейик агач. *Кесип гечйәр обаң үчин тил агач, Гуршап алан эрик, алма, гарагач* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хәзирликче бу ерде гарагач, тут, ак акация өсйәр* («Яш коммунист» газети).

ГАРАГАЧАҚ, *зоол.* Адам горсе гачян узын гара йылан. *Диййәр: — Ханха баряр бир гарагачак* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРАГАЧЛЫҚ, Гарагажың көп битен ери. *Гарагачлык ер.*

ГАРАГАШ [гарага:ш], Йүпек яглыгың бир гөрнүши. *Гарагаш яглык.*

ГАРАГОЛ [гараго:л], Якымсыз, беззат. *Ол оглун чек-*

ди-де, дийди: — Гарагол, Бесдир инди, отур, акыллыжа бол! («Совет эдебияты» журналы). *Ол мундан он бәш йыл өнки болгусыз, гарагол чага хич меңземейәр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАРАГОЛЛУК [гараго:ллук], Гараголуң гылык-хәсиети, беззатлык. *Кимдир бири гараголлук билен хиңленди* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРАГОЛЧУЛЫК [гараго:лчулык], *сер.* Г а р а г о л л у к. *Чагалара гараголчулык этмезлиги табшырмак герек.*

ГАРАГӨНЕ [гарагө:не], Даш реңки диен маныда. *Ол гарагөнеси гиден папкасыны голтуклап, трибуна тарап барярка ичини геплетди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАРАГӨРНҮМ, Гарасыны гөрмек мүмкин болан аралык, узаклык. *Онуң гарагөрнүм ерде жөв-жөвлеп дурмакдан башга эдйән ши ёк* («Совет Түркменистаны» газети). *Дурды хем Гоша обасындан болуп, Артыклардан гарагөрнүм ёкарда отурярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАРАГУЛАК, *зоол.* Пишиклер машгаласындан болан, уҗы гара, дик гулаклы йыртыҗы хайван. *Хайванат багында ики саны гарагулак бар.*

ГАРА-ГУРА, Көне-күшүл, хапа-супа мата йыртыгы ве ш. м. затлар. *Бу, ода салсаң түтемежек көне-күшүл, йыртык-йирик гейимлериңи гара-гура чөплейәне берсең болмаярмы!*

ГАРАГУРТ, Ягы алнан гоюн сүйдүниң айранына буян гошулып гайнадылмагындан эмеле гелйән туршумтык сүйжи өнүм, реңки гара гурт. *Муңа йыл ашан гарагурды тап-да, сува гайнадып-гайнадып шепбик ялы эдип чал* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАРАГУРУМ, Өйүң йыртылып, түссе сиңип гиден көне дурлук-үзүклери ве ш. м. көне-сөне затлар. *Ынха, үстүңиздәки гара өй, мунуң гарагурумына боглуп отырсыңыз* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гара өйүң үстүнде бир нәче йыл түссе сиңип дуран гарагурумы якып, кирпиниң тикенли хамыны якып, шол яралар гутарыларды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гарагурум гар ялы яғяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАРАГУШ I, *зоол.* Лачынлар машгаласындан болуп, даглык ве чөллүк ерлерде яшаян, эт иййән йыртыҗы ве гүйчли, чүңки эгри гуш. *Кә ерде гарагушлар гаймалашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сәхрадакы сүрүлеримизе гарагуш чозупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРАГУШ II, *мед.* Тутанда эл-аягы сандырадып, агзыны көпүржикледип, хушуңы йитирдйән нерв кесели, эпилепсия. *Онуң гарагушы тутды-да, аркан гайтды.* ◇ Г а р а г у ш а г ы р ы л ы — *сер.* Г а р а г у ш л ы. *Хемишелер гарагуш агырылы адам көп болярды, инди азалыпдыр.*

ГАРАГУШЛЫ, Гарагуш кеселли, гарагуш кесели билен кеселлән, эпилептик.

ГАРАГЫЙЧАК, Гарадан гелен шекилсиз, сүйнмек гара йүзли. *Гарагыйчак атайры кешби болса оңлы сөз вада бермейәрди. Онуң янындакы гарагыйчак бир гелин дашына чыкарып айтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАРАДАМАК, *бот.* Гумда битйән улы япраклы от.

ГАРАДЕНДАН [гараденда:н], *бот.* Гумда битйән ясы япраклы, көки мивели көпйыллык өсүмлик, от.

ГАРАДИЛ, *мед.* Төләниң дилиниң үстүне өрйән дүвүртик, кесел ады.

ГАРАДОЛАН, *бот.* Дагда битйән тегелек япраклы хем көп чыбыклы агач. *Гышың башында бир сапар дага гиденде кесип гетирен гарадолан таягыны элине алды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРАЕЛИН, Елинлемән гузлан. *Гараелин гечи.*

ГАРА'Ж, Автомобиллер ве мотоцикллер сакланылян хем-де ремонт эдилйән жай. *Оба хожалык машынла үчин гиң гараж салынярды* («Колхоз гүнлери»). *Кол гаражындан өрйән машының саны отуздан агяр* («вет эдебияты» журналы).

ГАРАЗ, Нәхили хем болса, ахырсоңы, хер ничик болса, махласы. *Гараз, аңсат дәл-дә, нәхили болса-Аннагула Алтыны гөрмек хөкман герекди* (А. Дур, ев, Сайланан эсерлер). *Гараз, инди сизиң яныңызда агзымы ачмалы дәл-дә?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эди

ГАРАЙЫШ, Бир зада болан пикирлениш, нукдай зар, середиш. *Хәзир ишчиниң, дайханың Вагтлайын күмете болан гарайшы бутинлейин үйтгеди* (Б. Кербаев, Айгытлы эдим). *Сен бир менлик бол ахыры!— ди гарайыш билен Аннадурды мурт Аманла серетди* (Помма, Тайлак хыззын).

ГАРАК I, *сер.* Г ө з 1. *Бермесең-де чыкарарыс гарңы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сениң нәме гарагы гапыкмы?* («Совет эдебияты» журналы). *Көр бол! Гарагың чыксын!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гарагы гапыкмы? — гөзүң көрми, гөреңокмы?!*

ГАРАК II, *бот.* Пүри богун-богун болуп дуран, шө ерлерде битйән гырымсы өсүмлик. *Биз гарак йыгдык.*

ГАРАКӨКЕ [гаракө:ке], *сер.* С ө к. *Набат эҗе агтгының элине бир ойнам гаракөке берди.*

ГАРАКӨЛ [гаракө:л], Гаракөли гойнуң гузусынь баганасы. *Дөвлете гаракөл багана табшырмак план долдурылды.*

ГАРАКӨЛИ [гаракө:ли], Орта Азияда өсдүрилйе буйра-буйра йүнли гойнуң бир тохумы. *Гаракөли гоюнларың баш саныны хас көпелтмеклик белленди* («Со вет Түркменистаны» газети). *Гаракөли гоюнлара Чәҗев себитлеринде яшан чарвалар көп үнс берипдирле* («Эдебият»).

ГАРАКӨЛЧҮЛИК [гаракө:лчүлик], Оба хожалыгы ның бир пудагы хөкмүнде гаракөли гоюнлары өсдүри етишдирмеклик. *«Комсомол» гаракөлчүлик совхозы ш йылың июнь айында гурулды* («Совет Түркменистаны газети). *«Равнина» гаракөлчүлик совхозының чопанла ры хер йүз эне гоюндан бир йүз йигрими бәш гузы ал дылар* («Колхоз гүнлери»).

ГАРАКЧЫ, Илиң задыны, малыны таламак билен мешгул болян, ёл урян, талаңчы. *Гаракчы-галтаман, оба огрусы, Гүн-гүнден көпелйәр эли эгриси* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гирмесин Ватана нәкес гаракчы* («Совет эдебияты» журналы). *Гаракчы топдан айрыланыны саңҗар* (накыл).

ГАРАКЧЫЛЫК, Гаракчының хәсиети, хүнәри, талаңчылык. *Нәме гаракчылык үчин отурандыр өйдйәрмиң?* (Мыралы). *Князлыгың ичинде хем бирнеме гаракчылык азалыпдыр* (СССР тарыхы).

ГАРАЛАМАК, 1. Реңкини гара этмек, гара реңке өвүрмек. 2. Хапа дегирмек, хапаламак. *Элими гаралады.м.* 3. *гөч. м.* Төхмет этмек, яманламак. *Мәхриниң өзлерини гаралап гиденини хем дуймадылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Төверегинден середип йөрмек, гөзден йитирмән, ызына дүшмек, гөзегчилик этмек. *Вуши кел төверегимизден гаралап йөрүпдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 5. Яг чалмак, арассаламак. *Эдигими өзүм гараладым.*

ГАРАЛАНМАК, 1. Гара болмак, гара реңке боялмак. 2. Хапа болмак, хапаланмак. 3. *гөч. м.* Төхмет атылмак, яманланмак. *Жеңаяткәрлер, жемгыетчилик тарапындан гараландылар.* 4. Яг билен арассаланмак, ягланмак. *Гараланмадык солдат эдиклериниң гонҗы-да гысгаҗыкды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАРАЛАТМАК, 1. Гара этдирмек, реңкини гара этдирмек. *Кагызың өзүни гаралатмак.* 2. Хапа этдирмек, хапалатмак. 3. Төхмет атдырмак, яманлатмак. *Же-*

наяткәри гаралатмак. 4. Яг чалдырып арассалатмак. *Аякгабы гаралатмак. Әдиги гаралатмак.*

ГАРАЛЛА: 1) г а р а л л а б о л м а к — пәсгел бермек, зелел бермек; 2) г а р а л л а э т м е к — угруна середип дурмак, гөзегчилик этмек, гөз эдип дурмак, алада этмек. *Гыркым машыны өзүне гаралла эдилип дурулмагыны сөйләр* («Колхоз гүнлери»).

ГАРАЛМАК I, I. Гара болмак, гара реңке өврүлмек. *Проявителде көп сакланса, сурат гараляр.* 2. Бозулып башламак, үйтгемек (хова хакында). *Булут гелип, хованың йүзи гаралды.* 3. *гөч. м.* Бишмек, етишмек. *Үзүмлер эйәм гаралыпдыр.* 4. Гараңкы дүшүп башламак. *Бу вагт яңы иңригиң гаралып барян вагтыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 5. Узакдан гөрүнмек, чала мәлим болмак. *Гөвнүме болмаса, ол тамың дүйбүнде бир зат гаралды, нәмедигини ачык сайгарып билмедим.*

ГАРАЛМАК II, Ара алнып маслахатлашылмак, середилмек. *Йыгнакда ики меселе гаралды. Бу меселә өң гаралыпды.*

ГАРАЛТМАК, Гара этмек, гара реңке өвүрмек. *Диварың йүзүни түссе гаралдыпдыр.*

ГАРАЛЫ [гара:лы] I, *бот.* Гөгүмтил-гара реңкли, ийнлйән ве тогалак-сүйри миве гетирйән агач хем-де онуң мивеси. *Гараның ве шетдалының шахаларында помидорың дүвүнчеклэп, гызарышып отурмагы гаты гең* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онда эрик-де, алма-да, үлүже-де, гаралы-да, шетдалы-да, хатда нар-да барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРАЛЫ II, Гүнәси бар болан, гүнәли, языклы. *Поликей биабрай ве гаралы адамды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАРАЛЫК I, Гара реңкдәкилик.

ГАРАЛЫК II, Гүнә, төхмет, айып, шылтак. *Маңа гаралык йөңкемәге чалышярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ахыры шол гаралыгы бойнундан айырдырмак үчин арза берди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАРАМА-ГАРА, *сер.* Г а р а б а - г а р а б а. *Вепа гарама-гара ызына дүшүп, оны сынлаярды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАРАМАК, 1. Середмек, бакмак, әңетмек. *Керим мыхманларың йүзлерине йылгырып гарады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гөзегчилик этмек, әңетмек. *Чагалара гарар ялы бир адам герек.* 3. Ара алып маслахатлашмак, дерңемек. *Бу меселә гечен йыгнакда гарадылар.* 4. Агзына середип дурмак, баглы болмак, гарашлы болмак.

ГАРАМАНДАЛАК [гараманда:лак], *бот.* Ортасындан соганыңкы ялы поррук чыкарып өсйән ясы япраклы, көки мивели өсүмлик. *Гарамандалак, шагал гозасы, ябаган ялы бидерек хар-хашал отлардан башга бу ерде хич зат ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРАМАТ [гара:мат], Башга бирине жогапкәрлик, өзге үчин язык, гүнә, төхмет, гаралык. *Өлсе, гараматыны мен чекейин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сен бир улы гыз, мен болсам бир гарры адам. Илиң гараматындан чекинмән дурамок* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГАРАМАЯК, Йөнекей, пукара, гарып, көпчүлик векили (адам хакда). *Бизлер гарамаяк адамлар. Өзлери болса мениң ялы гарамаягың дүшйән хасабына дүшеноклар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ене тәзе ховп, ене тәзе жең, Гарамаякларың хорлук такдыры* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГАРАМТЫЛ, Реңки гарарак, гара якын реңкли. *Гужурлы гөвреси, гарамтыл сачы, Гөвнүмде бир тәзе дүйгы дөретди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Онуң пешенели гарамтыл йүзи бир хили агарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРАМҮРРИ, *бот.* Дашы дилим-дилим, киченрәк, гич бишйән гарпыз.

ГАРАМЫК I, *бот.* Итүзүме меңзеш гараҗа миве гетирйән агач ве онуң мивеси. *Ол инчежик, гараягыз, бойы узын, гөзлери гарамык ялы бир огланды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Жансыз гөречлери гарамык ялы булдурап гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарамык өзүн баг саяр, депе өзүн даг саяр* (накыл).

ГАРАМЫК II, *мед.* Чаганың тенине өрйән овнужак гара дүвүртикли кесел. *Италмаз ага, сениң муның гызамык-да дәл, гарамык-да дәл, мама хем дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАРАНДЫРМАК, Гарашдырып гоймак, төверегине серетдирмек, әңетдирмек. *Мени гарандырдың-да гояйдың. Ол мени ёлуна гарандырып гойды.*

ГАРАНЕБИТ, Небит илкинжи гезек ишләп бежерилен вагтда ондан бензин, газолин, керосин алнандан соңкы галян ягжымак галынды.

ГАРАНҖАКЛАМАК, Бир затдан хедер эдип, даш-төверегине серетмек, төверегине бакмак, **төверегине** әңетмек. *Салланҗырап эмай билен этлейәр, Гаранҗаклап, гөр кимидир ятлаяр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Мама горкулы гөзлери билен төверегине гаранҗаклады. Ол гыз төверегине гаранҗаклады. Артык тайлы гезек ызына гаранҗаклады. Алаша төверегине гаранҗаклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАРАНҖАКЛАТМАК, Даш-төвереге серетдирип гоймак, гарашдырып гоймак. *Бирини гараңҗакладып гоймак.*

ГАРАНҖАКЛАШМАК, Билеликде гаранҗакламак, даш-төвереге середишмек, әңедишмек. *Ак өйлериң гапыларындакы аладалы гелинлер алланичигси гаранҗаклашып, яшмакларыны омрагай яшыныпдырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАРАНИЛ [гарани:л], Сечме атян еке нил ав түпеңи. *Ол, ябы, байтал, эшек улаглы, гаранилли, палталы, гыркылыклы, дурли яраглы йыгынды нөкерлериң арасында айланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАРАНМАК, Төверегине гарамак, эйләне-бейләне серетмек, әңетмек. *Онсоң Егорың дем алшына диң салып, төверегине гаранды. Еке өзи галансоң, Весовщиков төверегине гаранды. Эне өз ерине барып, нахарлы габыны ерде гойды-да, йүзуниң дерини сүпүрип, төверегине гаранды* (М. Горький, Эне).

ГАРАНТГА, Мал-гара, гуш гелмезлик үчин экиниң ичинде адама меңзедилип гоюлян шекил, агачдан ве ш. м. эдилен гөвре. *Гарантга ялы болуп дуран Елли Хошгелдә өз сырыны аңлатҗак болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен саңа гарантга диемок* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Улы ёлуң якасында асылып дуран Хораз багшы бир гарашда экиниң ичиндәки гарантга ялы гөрүнсе, икинжи гарашда гыжытлы гыгырян жарчыны яда салярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ата сөмелек бир говаганың дүйбүнде дикилен гарантга ялы сөмелип дуряр. Бу болса ызда бригадир я-да звено башлыгыны гөрсе, гарантга ялы сөмелип дуряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГАРАҢКЫ, 1. Ягты дүшмейән, ягты дәл, ышыксыз. *Умсум гараңкыда докладчының сөзи перт-перт яңланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гүн яшып, гараңкы дүшмәнкә, Гыздурды хем гелни билен оба гелди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гараңка өврүп-де ягты сәхери, Галлажың дашыны тор эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гараңкыда йөресең бүдүрәрсиң* (накыл). 2. *гөч. м.* Дүшнүксиз, айдың дәл, гүмүртик, шүбхели. *Эйсем, сизе гараңкы ери нәмеде? — дийип сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Г а р а ң к ы г а т л ы ш м а к — гараңкырап башламак, гараңкы дүшмек,

инрик гаралмак. *Гараңкы гатлышанда, товуклар кетегине йыгнаныр.*

ГАРАҢКЫЛАЧ, Ончаклы гараңкы дәл, чала гараңкы, гараңкырак. *Ховада булут болмаса-да, асман айсыз боланы үчин гараңкылачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРАҢКЫЛЫК, 1. Ягтылыгың болмазлыгы, түмлүк. *Чайчы гөзлерини петредип, гиң сәхраны бүрән гараңкылыга серетди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эмма Мехинлиниң ызда галмагы, гитҗек ёлуның гараңкылыгы оны бираз икиржиклетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гойы гараңкылык, гөйә гара перде эмайлык билен сырылян ялы, гүнбатара бака дүйүрлйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эййәм гараңкылык өртүп барярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *гөч. м.* Меденнетден ыза галаклык, наданлык. *Нурсуз гара булутлар, үстүмизде гезърди, Гараңкылык, наданлык или хорлап эзерди* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ГАРАҢКЫРАМАК, Гараңкы дүшүп башламак, чала гараңкы дүшмек. *Ичери гараңкырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гөзүң гараңкырамак — *сер.* Гөз. *Онуң гөзи гараңкырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң башы айланып, гөзлериниң өңи гараңкыран ялы болды* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРАҢКЫРАТМАК, Чала гараңкы этмек. *Айналара туты түтүп тамың ичини гараңкыратмак.*

ГАРА-ӨРТ: гара-өрт болмак — гүне янып я-да нәхошлап йүзүң гаралмак. *Сувсуз хорланып, агзым кепәп, гумда ыссың ашагында гара-өрт боланым ядыма дүшйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол дөрт-бәш гүнлэп гара-өрт болуп, гөзүни пугта юмуп ве дишлерини жыгылдадып, дүшекде урнуп ятды* (М. Горький, Эне).

ГАРАСАР, *зоол. сер.* Сар I. *Говача совкасыны гарасарлар, торгайлар, серчелер, гаргалар ве башга гушлар гырярлар* (П. П. Богуш, Түркменистанда говача совкасы ве оңа гаршы гөреш чәрелери). *Гарасар учан ялы, гүрлэп атаргитдилер* («Гөроглы» эпосы).

ГАРАСЕЛМЕ, *бот.* Ягжымак галың япраклы хашал от, селмәниң бир гөрнүши. *Шейле бир ачлык башланды велин, адамлар гараселме, гырчыма ялы отлары иймәге башладылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГАРАСӨЙМЕЗ, Көпчүликден өзүни үзүне саклаян, иле, хич киме гатышмаян. *Гарасөймез адам.*

ГАРАСӨЙМЕЗЛИК, Гарасөймезиң гылык-хәсиети, көпчүликден өзүни үзүне сакламаклык, иле, хич адама гатышмазлык. *Гарасөймезлиги билен бүтин шәхержиге якасыны танадан Николай Весовщиков ичерик гирди* (М. Горький, Эне).

ГАРАСУВ, 1. Сарың гайнамагы зерарлы агзыңдан гелйән сувуклык. *Агзымдан гарасув гелйәр.* 2. Гөз агыры — көрлүк кеселиниң ады. *Трахома вагтында бежердилмән, кирпик йыкылып, гөзе гарасув инип, оңа гүл дүшенде, оны дерман билен бежерип болмаяр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). *Онуң гөзүне гарасув инипдир.*

ГАРАТЕҢҢЕЗ, *бот.* Дагда битйән, гүр инче чыбыклы, тикенли агач.

ГАРАТИКЕН, *бот.* Көпленч сувлук ерлерде, яп боюнда битйән сых-сых узын япраклы хашал от, өсүмлик.

ГАРАТМАК, Серетдирмек, бакдырмак. *Ичинден адам сүмәймели топларыны бизе гарадып гуруплдырлар* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРАХАЛЫЛЫ [гарахалы:лы], *сер.* Халылы.

ГАРАХАССАЛЫК, Гаты гыззырдян горкулы ёканч кесел, тиф. *Гарахассалыга ятып, Өлди Халтач хем аялы* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Мунуң атасы гарахассалыкдан өлүпди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАРАХАССАЧЫЛЫК, *сер.* Гарахассалык. *Мусүрден гетирилен ёканч гарахассачылык кесели* [illegible] *дыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГАРАЧАЙЫР, *бот.* Богун-богун болуп өсйән чайыр бир гөрнүши.

ГАРАЧАРЛАК, *зоол.* Деңизде балык ийип яшаян, ганатлары човлы, чүңки эгри шар-гара гуш.

ГАРАЧОРБА [гарачо:рба], *сер.* Чорба.

ГАРАЧЫ, Бирден күртдүрип дурян, үркек (мал хакда). *Хеммесинден хем ямаңы, ол өз янындан бир зады догры я нәдогры дийип дүшүнсе, эдил гарачы ябы ялы күртдүрйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Пәхай валла, Артык, сенем гарачы мал ялы-ов!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРА-ЧЫРА, Хайваның, адамының ве ш. м. задың өрән узаклыкдакы гарасы. *Елдашларыңдан, сүйрегчиден хей бир гара-чыра ёкмы? Хич гара-чыра ёк* («Гөроглы» эпосы).

ГАРАШ, Бакыш, середиш, әңедиш. *Улы ёлуң якасында асылып дуран Хораз багшы бир гарашда экин ичиндәки гарантга ялы гөрүнсе, икинҗи гарашда гыжытлы гыгырян жарчыны яда салярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРАШДЫРМАК, Бириниң гелерине я-да бир задың боларына гөз дикип дуруямак. *Машына гарашдырмак. Сөз берип гарашдырмак.*

ГАРАШЛЫ, 1. Бирине бакна болан, өз эркли дәл, бир затдан асылы болан, башга баглы. *Шол вагтларда адамлар тебигата бүтинлей гарашлы болупдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Бир эдара, гурама табын болан. *Бизиң мекдебимиз Халк магарыф министрлигине гарашлы.*

ГАРАШМАК, Бириниң я бир задың гелер вагты болянча сагынмак, дурмак, гөз дикмек. *Мен Ашыра гарашярын. Ол саңа сабырсызлык билен гарашяр. Эзиз бир салым гарашандан соң, олара сораг берди. Ол, сорага-да гарашман, өз акылының етишине гөрә, дүшүндирип башлады. Сен онуң гөрйән чәресине гарашма-да, кын ягдайдан баш чыкармагы өврен* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРАШСЫЗ, Гарашлы дәл, өзбашдак, өзыгтыярлы. *Областларың танымал хөкүмдарлары өзлерини патышадан гарашсыз дүйярдылар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГАРАШСЫЗЛЫК, Гарашлы дәллик, өзбашдаклык, өзыгтыярлылык. *Шондан соң Мүсүр узак вагтлап өз гарашсызлыгыны йитиripдир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГАРАШЫК, Эдилйән алада, көмек, гөз айламаклык. *Чагалара хем гарашык герек.*

ГАРАШЫЛМАК, Бириниң гелерине я-да бир задың боларына гарашып отурылмак, гөз дикилмек. *Ол гарашылмадык ерден чырасы өчен тамың ичинден отлучөп сермейән ялы, дөләниң ичини серменип башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАРАЯГ [гарая:г], Гойнуң чөрүнден эдилйән яг (готур мала, гуртлан мала ве ш. м. чалыняр). *Бир вагтлар-а дүе готуранда, йыл ашан гараяг чалып, гүнде гоярдык* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАРАЯГЫЗ, Реңки гара болан, бугдай реңкден хем гарарак. *Ол сүңклек, гараягыз, бурунлак бир огланды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бейлеки готракы, гараягыз яш йигит болуп, хич бир зат сайгарар ялы дәлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол офицер ат йүзли, гараягыз, гара гөз, гара саш, отуз бәш-отуз еди яшлар чемели бир адамды. Гурт гарт аграс гараягыз йүзүни саллап, сесини чыкарман дымып отырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАРАЯТАК, Сүри доварың белли бир ятян ятагы. *Доварлар үчин гараятаклар бир махалында шейле жайлар гуюдан 15 км узакда гуралса хем болар* («Совет Түркменистаны» газети).

ГАРБАК, *диал. сер.* Чеңңек 2. *Деряда гарбак гуруп гайдыпдым велин, улы балык дүшен экен.*

ГАРБАК-ГУРБАК: гарбак-гурбак этмек — аз-овлак иймек, гарбанмак. *Мен яңы мекдебиң буфетинден гарбак-гурбак эдиндим* («Совет эдебияты» журналы). *Ораз гарбак-гурбак этмеги теклип этди* («Колхоз гүнлери»).

ГАРБАМАК, Зады небсевүрлик билен хасыр-хусур алмак, чаласын алмак, ур-тут алмак. *Шол огланың элинден гарны гарбап алып, ачык гапыдан дазырдадып зыңды Дайханларың агызларындакыны гарбап алып, Халназарың уруларыны долдуран Бабахан арчын дәл-де, кимди?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарга тилкиниң гөзүнден чокжак болуп, чүңкүни яңы узадып барярка, тилки бирден туруп, гарганы агзы билен гарбап аляр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ол халтажыгы гарбап алды, онуң ичинде хич зат ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Ер гарбамак—*сер.* Ер. *Гызжагаз энтәп йыкылды, гыллыгы салланып, додаклары ер гарбады. Сениң ики яныңдан еңсәңе дүвүндирерлер: агзың ер гарбар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРБАНАЛГА, Аз-овлак иймек, гарбанмак үчин иймит, еңилжек нахар.

ГАРБАНАЛГАХАНА [гарбаналгаха:на], Гарбанмак үчин кичирәк нахархана. *Олар гарбаналгаханадан нахар эдиндилер.*

ГАРБАНАРЛЫК, Гарбанар ялы, еңилжек нахар эдинерлик. *Гарбанарлык иймит.*

ГАРБАНДЫРМАК, 1. Дөвүм-дишлем чөрек ийдирмек, доярдоймаз нахар ийдирмек, еңилжек нахар бермек. 2. Нәумыт гоймак, сермендирмек. *Халназар байы гарбандырып гойдуң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРБАНМАК, 1. Дөвүм-дишлем чөрек иймек, доярдоймаз нахар эдинмек, еңилжек нахар иймек. *Ораз ага, бир-ики агыз гарбанып гидәйсеңиз говы боларды* («Колхоз гүнлери»). *Ай огул, гел бир агыз чөрек гарбан, соң ене ишләбер — дийди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Мениң машгалам гарбанмага зат тапман, ач ятып, ач туря, а онуң ити хем бугдай чөрегинден йүз өвүрйә. Обада эдере иш, гарбанара зат тапмадык ач дайхан базара дөкүлипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Нәумыт галмак, хич затсыз галмак, серменмек. *Эгер-де биз оларың шу пикирини пуҗа чыкарып биләйсек, онда олар дүйбүнден гарбанып галарлар* (М. Горький, Эне).

ГАРБАТМАК, 1. Бир зады хасыр-хусур алдырмак, чаласын эл урдурмак. 2. *сер.* Гарбандырмак. *Мала аз-овлак сыпал гарбатмак.*

ГАРГА, 1. *зоол.* Ялпылдавук гара елекли, гагылдап сесленйән ве ала, гара реңкде болян улы гуш. *Йыл ашан тохумың ярысыны гаргалар чөпледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарга гарганың гөзүни чокмаз* (накыл). *Гарганың газ баласы, хер кимиң өз баласы* (накыл). *Гарга мүң гагырса-да яз чыкмаз, газ бир гагырса — яз* (накыл). 2. *гөч. м.* Мекир, хилегәр. *Ай, ол гаргадыр, сениң дузагыңа дүшмез. Эзиз гаргадыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРГАМАК, 1. Гаргыш этмек, нәлетлемек. *Оглум. «Жаны агыран таңрысына гаргар» дийипдирлер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Пайыш сөзлер айтмак, сөгмек. *Элбетде, Пехлевә сөгүп-гаргамак билен тәҗи-тагтдан эл чекдирмек мүмкин дәл* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Халназар олара гаргады. Баярың оңа сәхел бир зат үчин: — Ит оглы, доңуз оглы — дийип гаргаянындан онуң хабары ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРГАНҖЫРАМАК, 1. Хүңүрдәп гаргыш этмек, самырдап нәлет этмек. 2. Хүңүрдәп пайыш сөз айтмак, сөгүнҗиремек. *Адамлар оңа сөгүп, гарганҗырап даргап гидйәрдилер* (М. Горький, Эне).

ГАРГАНМАК, 1. Бирине гаргамак, гаргыш эдип отурмак, нәлет этмек. *Дейюс гара гырнак, гара томзак ялы гарганып отурмакдан башга ишиң ёк* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Хернә эйгилик гарасыны гөрмәдиң-дә! — дийип гаргандың. Халназара гарганды-да, чорлуҗа ялаңач аякларыны бири-бириниң өңүне ташлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бирине пайыш сөз айтмак. 3. *гөч м.* Бир зада жибринип кәйинмек. *Гарганып йөрмек.*

ГАРГАТМАК, 1. Гаргыш этдирмек, нәлет этдирмек. *Болар-болмаз ярамаза гаргадың дурмазлар. Нәхак гаргатмак.* 2. Пайыш сөз айтдырмак, сөгдүрмек. 3. *гөч. м.* Нәхак ере кәйиндирмек.

ГАРГАШМАК, Билеликде гаргамак, көп болуп гаргыш этмек; бири-бириңе гаргамак.

ГАРГЫ, *бот.* Сырдам өсйән, богун-богун, узын ёгын гамыш. *Чекилип герлен симиң үстүнден гаргы гоюляр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өнде барыжы тежрибе). *Славянлар агызларында саклаян гаргылары билен дем алян экенлер* (СССР тарыхы). ◇ Гаргы түйдүк — *сер.* Түйдүк. *Чопаның гаргы түйдүги яланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сакчылар гаргы түйдүк чалшып, айдым айдярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРГЫЛЫК, Гаргының көп битен ери. *Гаргылык ер.*

ГАРГЫНЧ, *сер.* Гаргыш. *Баллы хан ичерде Атайры гелниң игенҗини, гаргынҗыны чекип отырды. Аннаберсиден оңа не сөгүнч, не гаргынч, не игенч, не гайтавул барды. Артык эҗесиниң гаргынҗына йылгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дагың арслан-ширлери алкыш эдйәр жаныңа, Гарсакларың гаргынҗы гелмез голай яныңа* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГАРГЫШ, Бирине эрбет зады арзув эдилип айдылян терс дилег, пайыш сөз, сөгүнч, нәлет, йигренч. *Инди улы илиң алкышына гаршы бир адамының гаргышы гөр, нәме иш битиреркә?* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шол гаргышларың хеммесиниң хич бир пейда бермежегини билип, ол аял сесини кесди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Итиң гаргышы гурда ёкмаз* (накыл). ◇ Гаргыш ягдырмак — бирсыхлы гаргамак, гаргыш эдип кәйинмек. *Шемсие узак сөзледи, зейренди, Пехлевә гаргыш ягдырды* (М. Ибрахимов, Ол гелер).

ГАРДАШ, 1. Эркек доган. *Мениң иң улы гардашымың ики оглы бар.* 2. Эркек адама йүз тутулып айдылян сөз. *Билйән болсаң, гардаш, говача бир айлан* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хава, гардаш, Нурҗахан эҗе мени хем ятдан чыкармандыр. Сиз билйәнсиңиз, бизиң гана-ган гардашларымыз асырлар боюнча бири-бириндән жыда яшаярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Текели илинден гелен гардашым, Көрпе гузы Рөвшен жандан билдиңми?* («Гөроглы» эпосы).

ГАРДАШЛЫК, *сер.* Доганлык 1.

ГАРДЕРО́Б, 1. Гейим асылян шкаф, гейим асып гоймак үчин шкаф. *Гардероб сатын алдык.* 2. Көпчүлик жайларында гелен-гиденлериң үстки эшиклери сакланылян ер. *Түркмен дөвлет акаде́мики драма театрының ичинде ики гардероб бар.*

ГАРДЕРОБЧЫ, Гардеробда, гейим асылян жайда хызмат эдйән адам.

ГАРДЫРМАК [га:рдырмак], Гармага мүмкинчилик бермек, гарып булашдыртмак, гатышдыртмак, гошдурмак. *Оңа сыгырлара берилжек тиртиң ичине арпа унуны хем гардырдым.*

ГАРҖАМАК [га:ржамак], *сер.* Гармак.

ГАРҖАШДЫРМАК [га:ржашдырмак], Гарым-гатым этмек, булам-буҗар этмек, булашдырмак, гарышдырмак. *Пикири гаржашдырмак.*

ГАРҖАШМАК [га:ржашмак], 1. Гарылмак, гарышып гитмек, гошулмак. *Тыченко онуң ызындакылар билен гаржашып, гөйә ол-да уградянлар хөкмүнде сапанчасы-*

на япышып, гозгалаң билен пурсат арап гитди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол мәрекәниң арасына гаржашды.* 2. Булам-бужар болмак, гарым-гатым болмак, ялңышлык гитмек, булашмак. *Пикир гаржашмак.*

ГАРЖАШЫК [га:ржашык], *сер.* Гарышык. *Перманы гаржашык пикир басярды* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРЖЫҚМАҚ [га:ржыкмак], Гырык болмак, гырылмак. *Онуң сеси гаржыгып гитди* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРЖЫМЫК [га:ржымык], Гырык, богук (сес хакда). *Гаррыжа ямщик, гаржымык сеси билен гыжырдады* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАРК: 1) гарк болмак — сувуң дүйбүне гитмек, сува батып өлмек. *Писарев деңизде сува дүшүнйәркә, сува гарк болупдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Адамлар гарк болупдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ичян болса сува гарк болуп, өлүп галыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Намарда зар боландан, гара деря гарк бол* (накыл); 2) гарк этмек — 1) сувуң дүйбүне батырмак, сува гидермек. *Сув гүйжәп, гарк этди оны, Гитди ол сувуң тейине* (Чары Ашыр, Поэмалар); 2) халыс доюрмак, басдырып сувармак, пели долдурып сув тутмак. *Экини гарк этдим, энтеклер сувсамаз;* 3) гарк урмак — эрбет үсгүрмек, бирсыхлы үсгүрмек. *Хасар гарк урмага башлады* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Сөзуни гутарды-да, хан ичини тутуп, гарк уруп ашак отурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Пикир дерясына гарк болмак — *сер.* Пикир. *Пикир дерясына гарк болан Мухаммет оңа бир бада батыргай жогап берип билмеди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГАРКЫЛДАМАК, Гаркылдылы сес чыкармак, гарк-гарк эдип сеслемек (газ хакда). *Чешмимиң көлүнде гаркылдап йүзер, Яшылбаш соналы газларың сениң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гарга гагылдаяр, газ гаркылдаяр.*

ГАРКЫЛДАШМАК, Көп болуп гаркылдамак, гаркылдылы сес эдишмек. *Гаркылдашып газлар, үркүшип сона, Нәге сув чайканса, көлден айыпдыр* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ГАРКЫЛДЫ, Газ гыгыранда чыкян сес.

ГАРЛАВАЧ [гарлава:ч], *зоол.* Серчелер отрядындан болан инче узын човлы ганатлы, гуйругының ортасы гәдик, чалт учян, петекеси акжа, кичижик гаража гуш. *Эмма онуң гысгажык бойы, нәзижек эллери түйнүк йүпүне етмән, гарлавач достлугына гөрә эжесиниң көйнегинден асылыпды* («Совет эдебияты» журналы). *Көне адатлары оклап, Дурмушымыз тәмиз саклап, Гарлавач дек ганат беклән, Руха рух гошды канун* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Төрән гара атын мүнүп, Лал учды гарлавач ялы* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Осетин обажыгы гарлаважың хөвүртгеси ялы болуп гөрүнйәрди* (М. Ю. Лермонтов. Бизиң заманымызың гахрыманы).

ГАРЛЫК [га:рлык], Гарың көп дүшен ери, гарың көп яган йылы. *«ГАЗ элли бириң-де» еңлешди халы, Чәгелиги еңип, гарлыга дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Гөрсең, даш-төверегиң ягты ве гарлык* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Өтен йыл өрән гарлык болды.*

ГАРМА′ [га:рма] I, Эршк гызыл йүпекден, аргажы гара йүплүкден эдилип, элде докалян зол-зол мата. *Башында гара телпеги, эгнинде гарма доны бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эгни гарма донлы, ортадан ёкары даяв бир адам билен гөрүшди. Халназарың гарма доны билен көвүш-месисини хем шоңа бердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эгни узын гарма донлы, Мыдам дең-душы дашында* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГАРМА′ [га:рма] II, Соган, кәшир, эт, чөрек гарылып биширилйән дограма чорба, нахар. *Бир улы керсе гарманы гарнына гапгарды* («Гөроглы» эпосы).

ГАРМА-ГҮРМЕЛИК [га:рма-гүрмелик], Адамлары тертипсиз үйшмелеңи, айдың дәллик, бир хили боля булашыклык, башагайлык. *Шол гарма-гүрмелик нети жесинде, түрмеде отуран комиссарлар бошап, пароход отурыпдырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ме болсам гарма-гүрмеликден пейдаланып, киредесиң мед пунктуң врачы дийип ат салаяндырын* («Токмак» жур налы).

ГАРМАК [га:рмак], Бир зады икинжи бир зат билеи гошмак, гаржамак. *Колхозың ыймыти гыт болмаса-да Айсолтан Лачының ыймытине юмуртга гарып бермеи хайыш эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сачыпдыр лар ол женнетиң зерини Гарыпдырлар гулман би лен хүйрүни* («Гөроглы» эпосы). ◇ Тозана гар мак — *сер.* Тозан. *Шу минутың өзүнде сени бир то зана гарсамдым* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаны гызы). Эл гармак — *сер.* Эл. *Меръем, бу сенми, са ңа эл гардылармы?* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ГАРМАЛАШЫК [га:рмалашык], Адамларың тертип сиз гарым-гатымлыгы. *Мен оны гармалашыгың ичинде чекип чыкардым* (М. Горький, Эне).

ГАРМО′НИКА, Клавиатуралы саз гуралы.

ГАРМО′НИЯ, 1. Аккордларың дүзүлиши барадакы саз теориясының бөлүми. 2. Саз, дең гелмеклик, сазлашык, сазлык.

ГАРМОНЧЫ, Гармонь чалян адам. *Гармончының сазының сесине гошуп, чагалар танс эдип башладылар.*

ГАРМО′НЬ, *сер.* Гармоника.

ГАРНАЙЫЧ, *бот.* Тогалажык көкүнден сүйде меңзеш сувуклык чыкып дуран дагда битйән өсүмлик. *Гарнайыч сакгыжы.*

ГАРНАМАК, Өлдүрилен малың гарныны дилип, ич гошуны чыкармак, айырмак. *Овадан кейиклери гарнап, машының ортасына басдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАРНАТМАК, Өлдүрилен малың ич гошуны айырдырмак, арассалатмак.

ГАРНАШМАК, Өлдүрилен малы гарнамага көмек этмек.

ГАРНИЗО′Н, Шәхерде, галада я-да беркидилен районда ерлешдирилен гошун бөлүми. *Шәхер гарнизонында оңлы гошун ёгуны ынандырды. Чернышов шәхер гарнизонының аз саплы солдатларыны көмеге үндейәрди. Гушгы гарнизонының Ватан бәхбидини гөз өңүнде тутян ынсаплы генералы Вростосаблин аклара гошулмакдан бүтинлейин боюн товлаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Москва гарнизонының гошунларының нызама дуран бөлүмлери гымылдаман дым-дырс дурлар* («Пионер» журналы).

ГАРНИ′Р, Этли нахарың гапдалындан гоюлян түви, унаш ве ш. м. хуруш.

ГАРНИТУ′Р, Бир задың долы комплекти, йыгындысы. *Мебелиң гарнитуры.*

ГАРНУВ [га:рнув], Гошант, гарында. *Бу матаның хич хили гарнувы ёк.*

ГАРНУВЛЫ, Гошант гошулан, гарында гарылан, гарышдырылан. *Бу йүпек гарнувлы.*

ГАРНУВСЫЗ, Гарындысы, гошанды болмадык. *Гарнувсыз тохум атлар.*

ГАРП, *көн. с.* Гүндогарың гаршысы, гүнбатар. *Гүйчли ялың чабырады гарпдан* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАРПЫЗ, *бот.* Кәдилер машгаласындан болан боссан экини ве онуң уллакан тогалак сүйжи хасылы. *Бу гарпызың ичи көз ялы экен* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сүйнмек, тогалак гарпызлар чакнышып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мен шу йыл гумда үргүн чәгәниң хем үстүне дүме гарпыз экжекдирин* (А. Гов-

шудов, Көпетдагың этегинде). *Оларың йүзи гарпызың пачагы ялы йылманак гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Гарпыз чигиди билен говурганы тапса-да эдил палав ялы гөрйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бир элде ики гарпыз тутдурмаз* (накыл). ◇ А я к л ы г а р п ы з — пес бойлы, тогалак адам, гарынлак чаклаң адам.

ГАРПЫШМАК, I. Салшып алмак, гейдирилишмек, урушмак. *Гарягды уруш башланан бадына Мухат билен гарпышды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Гарпышан адамларың гыкылыклары алазензеле туруздy* (М. Горький, Эне). *Ики ит бада-бат бир гарпышды.* 2. Гужаклашмак. *Ругсат бер, йүреклери ачалы, гой йүреклер гарпышсын* (Г. Сейитлиев, Г. Мухтаров, Чопан оглы).

ГАРРАМАК, Гарры болмак, яшың көнелишмек. *Айна алты айда, белки, алты йыллык гаррапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дүнйәни гөрмән, обамызда гарradык* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Догрусы, көпуси хер йыл планда белленип, хыял билен гаррады* («Токмак» журналы). *Ол ёлбарс өрән гаррапдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ат гаррар, мейдан гаррамаз, йигит гаррар, хеңнам гаррамаз* (накыл). *Тоя гаррамак ёк* (накыл). ◇ Г а з ы г ы н д а г а р р а с ы н — өйленен йигидиң гелни билен бакы яшамагы арзув эдилип, гелин эдинен эне-аталара гутлаг маңысында айдылян аңлатма.

ГАРРАТМАК, Гарран хала гетирмек, гаррылыга етирмек. *Оны көне агыр дурмуш гарратды.*

ГАРРАШМАК, Гаррылык ягдайына етишмек, яш көнелишмек. *Адам бирнеме гаррашып башлапмы, нәмеми, өңкулик ёк.*

ГАРРЫ, Гаррылык яшына етен, гаррап яшы хас хем көнелишен. *Гөрүлмедик шадыянлык колхозда, Йигитде, гаррыда, гелинде гызда* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ынха, биз ики гарры, кемпир-ә колхозың гулажыны доkаяр. Мен колхозың йүпүни ишйән, оглумыз фургон сүрйәр, гелнимиз газы газяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Онуң гарры атасы Гылыч мергениң йүрегинде өңки сөйгүсиниң үстүне агтыгына берк ынанч дөреди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гарры ойнаса, гай турар* (накыл). *Гарры хем болса гыз ягшы, эгри хем болса ёл ягшы* (накыл). ◇ Г а р р ы г ы з — *сер.* Г ы з. *Гарры гыз адыны алдың-ла, балам! Бир вагт кемала гелдиң-ле, балам!* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРРЫ-ГАРТАҢ, *сер.* Г а р р ы - г у р р ы. *Гарры-гартаң ыза галанларың гершинде гамчы ойнады. Нахар биширмәге, чай гайнатмага гарры-гартаң аяллар көмек эдйәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарры-гартаң адамлар, аяллар как дилйәрлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАРРЫ-ГУРРЫ, Гарры ве гарташан адамлар. *Ики-еке гарры-гуррулар барян болаймаса, инди ол ерик башга барян ёкдур-ла!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРРЫГЫЗ [гаррыгы:з], бот. Дашы бүдүр-сүдүр, гасын-гасын, пачагы галың гички (гыша сакланян) гавуның бир сорты. *Гөк бияраның ичинде гаррыгызлар дүңдерилишип ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дашховзуң гаррыгыз гавунындан герк-гәбе болан Эзиз агралды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРРЫЛЫК, Гарры болмаклык ягдайы, яшы көнелик. *Оглум, гаррылык басмарлаяр* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Нурҗахан гаррылык муңкурлиги билен Артыгың айратын аламатларына ченли тинтеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гаррылык гөрмедик эй гөркана Ай! Ашак дүшсең түйдук чалып берейин* (Р. Сейидов, Багтлылар). ◇ Г а р р ы л ы г а й ү з у р м а к — гаррап башламак. *Балам, мен инди гаррылыга йүз урундырыш* (Мыралы).

ГАРСА, Бирден, чалт, тиз, бирденкә. *Сорапларына-да питива этмән, оны гарса гуҗакламак иследи* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАРСАК I, *зоол.* Чөллүкде яшаян гысгажык аяклы, гыммат баха дерили, тилки чагасына меңзеш кичиҗик хайван. *Еңсеки дүзлүкден бир гарсак тутдук. Авчылар гарсагы дериси үчин авлаярлар.*

ГАРСАК II, Гызларың бәш саны тогалажык дашы оклап хем гапып ойнаян ойны, бәшдаш. *Гызлар бәш даш билен гарсак ойнаярдылар.*

ГАРС-ГАРС, Кичи калибрли яраг атыланда ызлы-ызына чыкян сес. ◇ Г а р с - г а р с г а ш а н м а к — *сер.* Г а ш а н м а к. *Олар гарс-гарс гашанярдылар* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАРСЫЛДАМАК I, Гарсылдылы сес чыкмак (кичи калибрли яраг атыланда). *Якын янымыздан гарсылдап, бәшатарың сеси эшидилди.*

ГАРСЫЛДАМАК II, Бирсыхлы гашанып, гарт-гарт эдип отурмак, гашанмак. *Нәме, гарсылдап отырсың, гиҗейәрми?!*

ГАРСЫЛДАТМАК, Кичи калибрли яраг атмак, гарсылдылы сес чыкармак. *Ол усташыр гарсылдадып гойберди.*

ГАРСЫЛДЫ, Кичи калибрли яраг атыланда чыкян сес, гарсылдап чыкян сес. *Яңы бир гарсылды эшидилди.*

ГАРСЫНМАК, *сер.* Г а р с ы л д а м а к II. *Эндамың от алып барярмы, не бейле гарсынярсың?!*

ГАРТАҢ, Гарран башлан, яшы бир чене етен. *Бегенч бир гартаң аялың янына барды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гоңшудан гелен гартаң аял чаганың гөбегини кесди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ерли-ерден япышдылар шайларна, Гартаң аял билезигне гарансоң. Гартаң аял жаныкды-да геп урды* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГАРТАШМАК, Бирнеме гаррамак, гаррап башламак. *Ол гөрәймәге гарташан ялы болса-да, ганы ере дамайжак боляр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол инди гарташыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАРТМАЧ, Эдилйән чакдан гарры, гаррырак, гарташан. *Мырадалы аганың гартмач гүлкуси шыг-шыглап айратын-да часлы чыкярды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Дийсеңем-ә, ол сана гөрә гартмач болса герек.*

ГАРЧЫГАЙ, Ава салынян элгушуң бир гөрнүши. *Бир тойда шол аты ач гарчыгай — элгушы билен хем ярышдырдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эне жан гафлат дүйшүнде, Бир гарчыгай тора дүшдүм. Бир гарчыгай мәхрибаның, Гөзумден бигәне болды* («Гөроглы» эпосы). *Тора дүшен ач гарчыгай бакышлым, Канда мениң гара гөзлим гөрүнмез* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ГАРЧЫН, Гейим-гежим салынян чувалың бир гөрнүши. *Огулгерек гарчын чувалың ичини дөкүшдирйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сув акар чарпын-биле, Гыз гайдар гарчың биле, Дегмән гызың гөвнүне, Ойнасын лачын биле* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ГАРША [гарша:], Көне адат боюнча гелинлик гыз алып, ерине гыз бермеклик дәби. *Гарша гуда боланы үчин, бу ики арада узын салгыт — галың дийилйән зат ёк* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Шекер етишсе, шоны чыкарып, я гарша эдип, өйүне гелин гетирмекчиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРШЫ, I. Бириниң я-да бир задың гөни өң тарапы, маңлай тарапы. *Гаршым алып дуран дилбер, Нәзлим бир сув бер ичели* («Гөроглы» эпосы). *Ящулулар дуралганың гаршысындакы дүзлүкде аяк үстүнде митинг гечирдилер. Оларың гаршысындан өзлери билен сандаш ёлагчы чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы

әдим). *Хожайын оның гаршысында полың үстүнде отурды, бир салым оның йүзүне сесини чыкарман серетди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Йөредилйән пикириң, душүнжәниң, ишиң ве ш. м. терсине. *Өзлериниң өтгүр сөзлерини душманың гаршысына гөнүкдирдилер* («Совет эдебияты» журналы). 3. Хер гезек, гайта-гайта, бирсыхлы. *Сен гаршы мениң яныма бейдип гелип дурма-да, өзүң хем бир алажыны гөржек бол.* ◇ Г а р ш ы г и т м е к — биринің пикири, херекети билен разылашман, онуң пикирине гаршы болмак, гаршы дурмак, гаршы чыкмак, терс херекет этмек. *Бизе гаршы чыкяның сеңригине какарыс* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГАРШЫ-ГАРШЫ, Гайта-гайта, өвран-өвран, хер сапар. *Мен хем муны гаршы-гаршы барлап дурман, йылы саклажак болайын — дийип, ичини геплетди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГАРШЫДАШ, 1. Бири-биринің гаршысында болан, гаршыма-гаршы болан. *Оларың гаршыдаш отуран гоңшулары той эдйәр.* 2. Гөрешде, ярышда ве ш. м. гаршыңа чыкыш эдйән бәсдеш. *Ол күштде гаршыдашындан утулды. Ярышда гаршыдашыңдан үстүн чыкмак.*

ГАРШЫЛАМАК, Өңүнден чыкмак, гаршы алмак. *Арчын өзүниң агасыны ене гадырлылык билен гаршылады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Өвез гөвүнли-гөвүнсиз ериндеп турып, Гаражаны гаршылады* («Совет эдебияты» журналы). *Эмма Нурҗахан оны өз оглы ялы гаршылады. Атлы полк Куропаткин көчесине гиренде, шәхер халкы олары гүл билен гаршылады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шапак яшып, яңы боланда яссы, Какчы Гадам гаршылады Иваны* (Н. Помма, Гошгулар).

ГАРШЫЛАНМАК, Гаршы алынмак, өңүнден чыкылмак. *Бу чагырыш шатлык билен гаршыланыпдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Өзбегистан пагтачыларының делегациясы бизиң колхозчыларымыз тарапындан мәхирли гаршыланды.*

ГАРШЫЛАТМАК, Бирини гаршы алдырмак, өңүнден чыкдырмак. *Мыхманлары гаршылатмак.*

ГАРШЫЛАШМАК, Бири-бирине габат гелмек, гаршы гелмек, душ гелмек, душушмак. *Ики ханлар гаршылашып дуранда, Орта ерде окун дөкер гача-гач* («Гөроглы» эпосы). *Биз орта ёлда гаршылашдык.*

ГАРШЫЛЫК, 1. Эдилйән хүҗүме, хе́рекете берилйән гайтавул. *Аман пощы хем гаршылык гөркезжек болуп дурмады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Олар ерли илатың батыргай гаршылыгына дучар болдулар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Хайван хем сойжак боланында, өз гурбуна гөрә гаршылык гөркезйәр. Сынпы душманларың гөркезйән гаршылыклары барада гүррүң этди. Душманың гаршылыгы говшап, топ гүммүрдиси кем-кемден азалышярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Пикириң, душүнжәниң бири-бирине терслиги, гапма-гаршылыгы.

ГАРШЫЛЫКЛЫ, 1. Бири-бирине гаршы болан, бири-биринің инкәр эдйән. *Гаршылыклы пикир.* 2. Ики тараплы болян, ики тараплайын йүзе чыкян. *Гаршылыклы түпең атылды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАРШЫЛЫКСЫЗ, Хич бир пәсгелсиз, гаршылык гөркезмән, гайтавулсыз. *Гаршылыксыз табын болмак.*

ГАРШЫМА-ГАРШЫ, Бири-бирине гаршы, йүзбе-йүз. *Бири-бирине гаршыма-гаршы дурупдырлар* (СССР тарыхы). *Биз гаршыма-гаршы отурып, шыбыгымызы отладык* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГАРЫ, 1. Гоюн, гечи ве ш. м. малларың дызы билен тойнагының аралыгы, инҗик. *Гүйругы күле, эринлек көпек Мелегушуң янында гарысыны яссанып, гүне мейирәп ятырды. Атың ахырының бәрсинде ики гарысыны яссанып ятан көпек жәбжыныл үйрди-де, гүнбатара тарап йүзленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Би сыхлы ызына гаранжаклаян Черкез, мөжегиң узы-узын палланыны, иң соңунда гарысыны яссанып галыны сайгарды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). Ярым гулажа барабар өлчег бирлиги. *Телпек гейим төверегинден бәш-алты гары бизи айла* («Гөроглы» эпосы). *Он гары мата.* ◇ Г а р ы ң а г а л м а к — ятан ериңден чалт турмак, дикелмек. Г а р ы ң а д а я н м а к — өз гайратыңа даянмак, өзүне герек иши өзү этмек, хер бир зада өзүң хөтде гелмек. *Какаң хем кака́ң велин, өз гарыңа даянмак герек* («Токмак» журналы).

ГАРЫЛҖЫК [га:рылжык], Ачык дәл, богук, тутук гарышык (сес хакда). *Нурсолтан гарылжык сес билен гыгырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол гарылжык сес билен довам этди Халназар ёгын гарылжык сес билен хемле урды. Эзиз сандыраян гарылжык сес билен хөкүм этди. Додагыны элиниң аясы билен сүпүрди-де, гарылжык сес билең гыгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАРЫЛМАК [га:рылмак], 1. Бири-бирине гатышдырылмак, гарышдырылмак, гошулмак. *Бир нәче ишчи болса цементе гарылжак гумы тордан гечирйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Немец солдатларындан долы эшелон, Башашак дүңдерлип гума гарылды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Партия арка чыкды саңа, Гарылды душманлар чаңа* (Дурды Гылыч, Гошгулар). 2. Якмаз зат ийип я-да өкдер ядап кеселлемек (гуш, ат хакда). *Гушы нахарлы ава салдым вели гарылыпдыр.*

ГАРЫМ, 1. Пәсгелчилик үчин гиң ве узын эдилип газылян чукур. *Ол, метжитден гайдандан соң, улы гарымдакы дүелерң сынлады. Ёкаркы өйүң еңсесинде дашына гарым газылып чалмар эдилен дүе агылы гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Назар байың өйлерини, дүе гарымларыны бизиң алдыгымыз болар — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өз якын одуна өзүң бишерсиң, Өз газан гарымна өзүң дүшерсиң* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гарымың ичи бир гиҗеде сувдан долуп, ишлемек мүмкин болмады* («Мыдам тайяр» газети). 2. Силос этмек, галла гөммек ве ш. м. үчин газылан чукур. *Гиң гарымларда экилен лимонлары гөркезди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Силос этмек үчин йөрите тайярланып гойлан гарымлар гөз өңүме гелйәрди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). ◇ Г а р ы м ы н ы г а з м а к — өңүнден алажыны этмек, чәресини гөрмек, өңүни алмак. *Сизе гөрүлжек чәрәниң өңүнден гарымыны газып гояндырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГАРЫМ-ГАТЫМ [га:рым-гатым], Бири-бирине гатышан, гарышып гиден, булам-бужар. *Ол яңкы юртларың пайтагтларыны гарым-гатым эдипдир* («Токмак» журналы). *Диңе депеленен хем-де тезек билен гарым-гатым болуп ятан сыпал өвзе гөрүнйәрди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГАРЫН I, 1. Иймит сиңдириш трубкасының ёлуның иң гиң бөлеги. *Эгнимиз йыртык дәл, гарнымыз ач дәл, Гараз нәтжек, хич бир зада мәтәч дәл* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гел, мен хем шуңа ковшайын, бир тәр билен мен хем етдигими аларын ве гарнымы дойрарын — дийип пикирлекйәр-де, товшаның ызындан ковалап гидиберипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Мен чагаларың гарынларыны нахардан дойруп билйәрин, эмма башга эдип билжек ишим ёк* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гарны дока бела ёк* (накыл). *Гарны докуң малы түкел* (накыл). 2. *гепл. д.* Гөбегиң төвереги. *Атларың гарынлары-да тазыныңкы ялы чекилипди* («Совет эдебияты» журналы). *Сен наны ийип, гарның үстүнде шәник дөвлер ялы*

әдерсиң (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 3. Шол органың ичи арассаланып, ичине говурма, чиг эт салнан гөрнүши. *Ине, ичине яглы говурма дыкылан гарын* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бу гарны хем Мерет ага сана той пай иберди — дийип, Халназар бая элтип бер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гарның говзамак — ачлыгыңы дуюп башламак, ажыкмак. Гарны ясы — гарны улы, семиз. *Мен бу ярагы гарны ясы байың гепине гидип, өзүм ялы гарыбың какан гөвресинден ган алмак үчин гөтеремок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ана, бурны емшик, гөзлери чукур, гарны ясы, этлек бир сөвдагәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гарны язмак — ниметден пугта доймак. *Гылтыма ковалашян гоюн гарныны язып билмән, гайта кем-кемден ытыгсап башлады* («Совет эдебияты» журналы). Гарын отармак — ийип-ичмек, нахарланмак. Гарын чекмек — хорланып инчелмек, хорланмак. *Док мөжеклер габа гарнын чекендир, Тире-тарапкешлик тохмун экендир* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГАРЫН II, *көн. с.* 36 йыла барабар болан вагт.

ГАРЫНДАШ I, Якын хоссар, аслы бир эне-атадан өнүп-өсен адамлар. *Гарачомак улы бай ве Бабаханың якын гарындашы* («Эдебият»). *Мазалы, онуң билен сиз гарындаш болдуңыз — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гарындашың үйни гараңкыда белли* (накыл). *Гарындашым — гара газаным, уругым — унлы чувалым* (накыл). *Гарындашдан гарным якын* (накыл). ◇ Дашкы гарындаш — якын болмадык гарындаш.

ГАРЫНДАШ II, *гепл. д.* Хат язылян галам.

ГАРЫНДАШЛЫК, Якын хоссарлык, гелип чыкышы боюнча якын арагатнашыкда болмаклык. *Арман, гарындашлык илтешигимиз бар* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың арасында гарындашлык пейда болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Таган билен Назаргелдиниң гарындашлык тайындан арагатнашыклары барды.*

ГАРЫНДАШСЫРАМАК, Якын хоссар болан болмак. *Ол чәкмениниң сыйы билен дерлерини сүпүришдирип, гадырлы гарындашсырады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАРЫНДЫ [га:рынды], Бир задың ичине гарылян, гошулян зат, гошунды. *Инди олар билеликде палчык гарындысының хилини-де, онуң удел аграмыны-да аныкладылар* («Совет эдебияты» журналы). *Диймек, сортлук тохумлар экиленинде, башга сортларың тохумларының гарындысының болмазлыгы өрән мөхүмдир* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы). *Олар чүйрүнтги гарынды салнан күйзежиклерде гөчүрилип экилипдир* («Совет эдебияты» журналы).

ГАРЫНЖА, Юкажык ганатлы я-да ганатсыз, топар болуп яшаян, кичижик овнужак мөжежик. *Бир гарынжа чешмәниң башына сув ичмәге барыпдыр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Ганатлы гарынжа. Гарынжа гара гүнде, гурбага саз-сөхбетде* (накыл).

ГАРЫНЖАЛЫК, Гарынжаның көп ери, гарынжаның көп болан йылы. *Гарынжалык йылы.*

ГАРЫНЛАК, Гарны ясы, уллакан гарынлы. *Усса гарынлак ве сакгаллы бир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол вагтлар бу гарынлакды, инди онуң ёгын гарны чекилишипдир* (А. Говшудов, Эсерлер). *Шол вагт Өвезиң өзи ялы узын бойлы, гарынлак бир адам билен хорҗа бир киши гапыдан гирди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол өрән гарынлак, дүйрленен гамыш ялы эпей болупдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГАРЫНСА, Малың гарнының ашагына тутулян ясы мата. *Эшегиң гарынсасыны пугта чек!*

ГАРЫП [гары:п], 1. Хер бир зада мәтәч адам, ыкдысады тайдан хич хили үпҗүнчилиги болмадык адам. *Мен-ә гарыбам болсам, өзүми сениң билен деңәп билжек дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарыплар байлар ялы дәл, оларың дурмушы азыр хем болса, өзлерини пес тутмаярлар* («Пионер» журналы). *Ол оба гарыпларыны бирлешдирди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол гарып гоңшусы бир товук эдинсе, шоны хем гөрүбилмезчилик эдерди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гарыбың гөвни сынык, сөзи дөвүк; этимиң бойны бурук, йүзи солук* (накыл). *Гарып адам яманар, яманар-да гуванар* (накыл). *Гарыбың сөзи ер хем алмаз, ерде-де галмаз* (накыл). *Гарыба ит хем ягы, бит хем* (накыл). 2. *көн. с.* Чет юрда дүшен мысапыр.

ГАРЫП-ГАСАР [гары:п-гасар], Гарып, пукара, хорхомсы. *Мал-дөвлети көп болса, гарып-гасарлара пайласын* («Гөроглы» эпосы).

ГАРЫП-ГАСАРЛЫК [гары:п-гасарлык], Гарыплык, пукаралык ягдайы.

ГАРЫПЛАШМАК [гары:плашмак], Ыкдысады тайдан песе дүшмек, гарыплык ягдайына дүшмек, гарып дүшмек. *Халк болса гарыплашыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Овнук сөвдагәрлер гарыплашдылар* (СССР тарыхы).

ГАРЫПЛЫК [гары:плык], Гарыбың хал-ягдайы, гарып болуп, мәтәчликде яшамаклык. *Гарыплык гурасын! — дийип, батлы сес билен гыгырды. Гарыплык чага-чуга янында, аял янында, гоңшы-голам янында адамының башыны ашак саляр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гызым, сен хем гарыплыкдан басылып, өзүңи алдадаймагын!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гарыплык өлдүрмез, өлдүрмесе-де гүлдүрмез* (накыл).

ГАРЫПЧЫЛЫК [гары:пчылык], *сер.* Гарыплык. *Ишчилер бу гарыпчылыкдан гутулмагың ёлларыны агтарярдылар* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ГАРЫШ, Элиң башам бармагы билен күлем бармагының арасына дең болан узынлык өлчеги. *Биз ялак йигитлер бир пыяла сув иченде, гызларың зүлпүниң нәче гарыш узалянындан сениң хабарың ёк* (Г. Сейитлиев, Г. Мухтаров, Багбаның гызы). *Ики элини быкынына гоюп, саг аягыны бир гарыш өңе этледи* («Совет эдебияты» журналы). *Гарыш бойлы галан гөк чүйше ялы говачалар болса миннети Мургап дерясының сувундан чекип, гүнүң ыссысына боюн эгмән, ыссының өңүнде мерт дурярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ызчының гөзүне басылан ыз бир гарыш ёкары галып гөрүнйәрмиш — диен бир мыш-мыш бар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Итлер диллерини бир гарыш узадып хасылаярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Бойы бир гарыш, сакгалы ики гарыш* (матал).

ГАРЫШДЫРМАК [га:рышдырмак], 1. Бири-бириниң ичине гармак, бири-бириниң ичине гатышдырмак, булашдырмак. *Пагтаның сортуны гарышдырсак, бахасы песелер* («Бахар»). *Большевиклер машгаланы гарышдырмак исләноклар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *сер.* Гаржашдырмак. *Мен пикиримы гарышдырярын.*

ГАРЫШЛАМАК, Гарыш билен өлчемек. *Матаны гарышламак.*

ГАРЫШЛАТМАК, Гарыш билен өлчетмек.

ГАРЫШМАК [га:рышмак], 1. Бири-бириниң ичине гарылмак, гатышмак, гошулмак. *Адам гөре гирйәр, гума гарышяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Көрпе гузуҗыклан мәлешйән сеси, Түйдүге гарышяр чөллер ичинде* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 2. Бир ише гатышмак, гүррүне гошулмак. *Артык Бабалы, тылың ишине гарышмак мениң везипәме гиренок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Кежебән гарышмак — *сер.* Кежебе. *Кеҗебәм гарышяр* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

ГАРЫШЫК [га:рышык], 1. Гарым-гатым, бири-бирине гарылан, гатышык, гаржашык. *Шол сөвеш барян ериң аңырсында, өйлә санан гүнүң ашагында ялын гарышык гойры түссе асмана галяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Гырык, гырылжык, богук, гаржашык (сес хакда). *Гарышык сес билен геплемек. Онуң сеси гарышык чыкяр.*

ГАРЫШЫКЛЫК [га:рышыклык], Гарышык халда болмаклык, гатым-гарымлык.

ГАСДЫРМАК, Гасын-гасын эдип тикдирмек, эпип тикдирмек.

ГАСМАК, 1. Гасын-гасын эдип тикмек, эпип тикмек. *Көйнегиң этегини гасмак.* 2. *гепл. д.* Болар-болмаз эдип тикмек, башарныксыз тикмек.

ГАСҢАК I, Арабаның тигриниң гуршавыны беркидйән демир.

ГАСҢАКЛАМАК I, Арабаның тигрини гасңак билен гуршавына беркитмек.

ГАСҢАК II, Гат-гат кир.

ГАСҢАКЛАМАК II, Гат-гат кир тутмак, гасңак багламак.

ГАСҢАКЛАТМАК I, Арабаның тигрини гасңак билен гуршавына беркитдирмек.

ГАСҢАКЛАТМАК II, Гат-гат кир басдырмак, гасңак баглатмак.

ГАССАП [гасса:п], Мыдама мал сатмак, мал өлдүрип эт сатмак билен мешгул болян адам. *Гассап Алы, нәме дурсуң, мениң өлүмими ислейән дәлсиң ахыры!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол адам мал өлдүрйән гассапды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Гечә җан гайгы, гассаба — яг* (накыл).

ГАССАПХАНА [гасса:пха:на], Йөрите мал өлдүрилйән ер, җай. *Дийәрлер: — Неслимиз гырсына бермерс, Илимизи гассапхана өвүрмерс* («Октябрь ялкымы»). *Район гассапханасы.*

ГАССАПЧЫЛЫК [гасса:пчылык], Гассабың хүнәри, гассабың кәри. *Ашыр гассап ады оңа гассапчылык кәриндең галыпдыр.*

ГАСТРИ'Т, *мед.* Ашгазан кеселлериниң бир гөрнүши.

ГАСТРОЛЁР, 1. *театр.* Чыкыш этмек үчин вагтлайын чагырылан артист. 2. *гөч. м.* Ондан-оңа гечип йөрен, ол шахадан ол шаха бөкүп йөрен.

ГАСТРО'ЛЬ, *театр.* Башга ерден гелен бир актёр я-да актёрлар тарапындан гойлан оюн, спектакль.

ГАСТРОНО'М, Гастрономия магазининиң ады.

ГАСТРОНО'МИЯ, Көпленч еңилжек нахар эдинер ялы иймит өнүмлери, иймек-ичмек, азык харытлары.

ГАСЫК [га:сык], Гарның ашак этеги.

ГАСЫН, 1. Йыгырт. *Умсагул хамы бүршүк эли билен гасын атан йүзуни сыпады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оразгүлүң кәбир ери гасын атан бугдайреңк йүзуниң саг тарапында гараҗа нокат ялы меңи барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пөкгерип дуран яңаклары инди гасын атан, өсгүн, булашык муртлары хем салпарып ятан, агзы болса наслы ялы юмралып дуран бир адамды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Эпин, эплем (гейимде). *Гасын атан көйнек.*

ГАСЫН-ГАСЫН, 1. Йыгырт-йыгырт. *Алкымы гасын-гасын болуп, халта ялы салланыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Эпин тутан, эпин-эпин. *Бу сапар гонҗы гасын-гасын эдигини чыкарып, ялпылдавук ботинка гейипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАТ, 1. Эпин, эплем. *Отурып газетиң гатыны ачды* («Совет эдебияты» журналы). *Байдагың гаты язылды* («Колхоз гүнлери»). *Сәхер-сәхер ачып альбомың гатын, Гайыбана середип дойян диенмиш* («Совет эдебияты» журналы). *Касым билен бир партада отурып, Билеҗе серетҗек китап гатына* («Мыдам тайяр» газети). 2. Мертебе, этаж. *Колхозың онйыллык мекдебиниң гиң әпишгели ики гат бейик җайы бар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Үч отаглы ики гат өйде Гөвхериң еке өзи яшаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. *сер.* Гатлак. *Мүнүп гахар атыны, Сөкүп даглаң гатыны* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ Гөвнүңде гат галмак — *сер.* Гөвүн. *Ишан аги, алың, доход вагты дәл, гөвнүңизде гат галмасын!* — *дийди* («Совет эдебияты» журналы).

ГАТАЛМАК, 1. Берклешмек, пугталашмак, гайымлашмак. *Палчык барха гаталяр.* 2. Гүйчленмек, батланмак. *Радионың сеси гитдигиче гаталяр.* 3. Тизлешмек, чалтлашмак. *Отлының гидиши гаталяр.*

ГАТАЛТМАК, 1. Өңки дережесинден гаты этмек, гаты хала өвүрмек, берклешдирмек, гайымлашдырмак. 2. Өңки дережесинден артдырмак, гүйчлендирмек, батландырмак. *Эне сөзүни мылайымлык билен башлап, соңуны гаталтды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Агзам сесини гаталдып башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ГАТАМАК, Чыгы гидип беркемек, гурап гаты хала өврүлмек, гаты болмак. *Кәбир ери гаңы билен гатапдыр, Сыпҗырылыпмы, дөвлүпми белли дәл* (Б. Кербабаев, Айлар). *Көчә дөкүлен дерслер эйәм гатап гемре болупдыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАТАНЧ, 1. Үстүни етирмек үчин гошмача зат, гошант. *Саңа той гатанҗы дийип, өз яңымдан ики саны гоюн билен бир дүе бугдай ниетләп гоюпдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гурплурак адамлар тапдыгындан гатанч дийип, кимси довар, кимси өкүзче элтдилер* («Гөроглы» эпосы). 2. Гарынды, гарнув. *Сениң аңрыңда мещан гатанҗың бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу унуңда дийсеңем-ә арпа гатанҗы бар болса герек.*

ГАТАНЧЛЫ, Гатанҗы бар болан, гарындылы, гарнувлы, гошантлы. *Чәге гатанчлы топрак. Арпа гатанчлы ун.*

ГАТАҢҢЫР, *бот.* Көки ири тогалак клубенли, овнук ералма меңзеш, ийилйән өсүмлик. *Биз мейдандан ювa, елмик ве гатаңңыр йыгдык.*

ГАТАҢСЫ, Бирнеме гатан, яңы гатап башлан, ончаклы юмшак болмадык. *Гатаңсы чөрек. Гатаңсы халва.*

ГАТАТМАК, Гатап гитмегине ёл бермек, гатылык дережесине элтмек, гурадып беркишдирмек. *Палчыгы гататмак. Чөреги гататмак.*

ГАТБАР, *сер.* Гатбар-гатбар. *Немецлер өзлериниң беркитмелерини шол токайың ичинде ве онуң аркасында үч гатбар гурапдырлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эйвандакы халы дүшек язылгылыгына, онуң үстүндәки гатбар яссык мүндерилгилигине галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАТБАР-ГАТБАР, Бир нәче гатдан дурян, үсти-үстүне гатланып гиден, гат-гат. *Ши-шахы донларың ярашяр саңа, Гатбар-гатбар гейип гитсең хер яна* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гатбар-гатбар җайы бардыр курортың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГАТБАРЛАМАК, Үсти-үстүне гоймак, гат-гат гоймак. *Дагларың гатбарлан гарын эредип, Бол хасылың гөзбашыны дөретди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГАТБАРЛАНМАК, Үсти-үстүне гоюлмак, гат-гат болмак. *Маталар гатбарланып гойлупдыр. Дагларың гары гатбарланып ятыр.*

ГАТБАРЛАШМАК, Үсти-үстүне бир нәче гат болмак, гат тутмак. *Гатбарлашып гиден даглар.*

ГАТ-ГАТ, Бир нәче гат, бир нәче мертебе. *Бу сөз Москвада гат-гат җайларда, Гүлнар Ханова дийип гүррүң эдйәндир* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Гат-гат җай. Гат-гат мата.*

ГАТЛА, Деряларың сувуны яплара бөлйән хем-де сувуң дережесини галдырып песелдйән гидротехники десга, кичирәк бент. *Сув электрик станциясының гатласына бетон гуюлды* («Мыдам тайяр» газети).

ГАТЛАК, 1. Ериң ве ш. м. белли бир галыңлыкдакы гаты. *Небитли гатлаклары вейран эдйәрсиң* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Ериң гатлагы.* 2. *гөч. м.* Илатың, жемгыетиң сынп билен багланышыклы болан белли бир топары. *Сөзлердәки ве херекетлердәки ясама гылык, ёкары гатлак билен халкың ашакы гатлакларының арасында учурым дөредйәр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАТЛАКЛЫ, Хамыр яйылып, гатларының арасына яг чалнып, ягда биширилйән бызмык ялы чөрек өнүми.

ГАТЛАМА', *сер.* Гатлаклы. *Шу букҗаның ичиндәки күлче, гатламамыка?* («Гөроглы» эпосы).

ГАТЛАМАК, 1. Гат-гат этмек, гат-гат эдип эплемек. *Шу халтаны гатла-да, ашагыңа атай!* 2. Йүпи, йүплүги бир нәче гат эдип бирлешдирмек, бирлешдирип ишмек. *Сапак гатламак.*

ГАТЛАНМАК, 1. Гат-гат болмак, эпленмек. 2. Бир нәче гат эдилип бирлешдирилмек (йүп, сапак хакда).

ГАТЛАТМАК, 1. Гат-гат этдирмек, эплетмек, эплетдирмек. *Дүйә халык этҗек болсаң, шу халталардан гатлат-да тикдирәй!* 2. Бир нәче гат этдирип бирлешдиртмек, ишдирмек (йүп, сапак хакда).

ГАТЛАШДЫРМАК, 1. Гат-гат эдишдирмек, эплешдирмек. *Гатлашдырып, яглык барыны сарап, Төверек-дашына билмезди гарап* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Йүпи, йүплүги бир нәче гат эдип бирлешдирмек, ызлы-ызына гатламак, бирлешдирип ишишдирмек.

ГАТЛАШМАК, Гатламага көмек этмек, билеликде гатламак, биле ишмек. *Сапак гатлашмак.*

ГАТЛЫШМАК, Гошулышмак, сеплешмек, гарылышмак. *Онуң хыялларына тебигатың берк дуйгусы гатлышды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Ынҗалман, ызына окдурлып гитди, Гараңка гатлышып, үмдүзке тутды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Гараңкы гатлышмак — *сер.* Гараңкы. *Гараңкы гатлышып, товук кетегине гирен бадына, гарры энесиниң товукларының бирини огурлап алды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАТМАК, Гошмак, гармак, бирикдирмек. *Айып болар өз гошандым гатмасам* («Совет эдебияты» журналы). *Мәшиң ичине бираз түви хем гатай!* ◇ Зәхер гатмак — *сер.* Зәхер. *Гайта, оглуны урдуң, аты-ны басып алдың, тойларына зәхер гатдың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Хабар гатмак — *сер.* Хабар. *Ай, шоңа говусы хабар гатма!* Эл гатмак— аял машгала эрбет гөвүн билен эл дегирмек, эл гармак. *Агшам, сениң оглуң мениң аял доганыма эл гатыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАТНАБЕРМЕК [гатна:бермек], Ызлы-ызына гатнамак, барып-гелип дурмак. *Ол мениң Айдогдым билен биле гатнаберсин* («Совет эдебияты» журналы).

ГАТНАВ, 1. Аралыга гатнамак үчин эдилйән херекет. *Чылшырымлы фронт шертлеринде гатнав эдилди* («Совет Түркменистаны» газети). *Гатнав бөкделмесин, сен пугта серет* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Барыш-гелиш, арагатнашык. *Белки, ол шейле-де болса болаяндыр, йөне велин, шу өйлере гатнав атып башланыңы маңа дуйдурманыңдан соң, инди мен-э нәме дийип, нәме айтҗагымы билмедим, Вүши бег! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ашна, озалдан хем гатнашып гелйәс, Гатнавы тәзеден ачалы дийҗек* («Совет эдебияты» журналы).

ГАТНАВЛЫ, 1. Көп гатнав эдилйән, көп гатналян, гелим-гидими көп болян (ёл хакда). *Ол уллакан гәми гатнавлы Евфрат дерясының боюнда ерлешипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Барыш-гелишли, гатнавы бар болан, арагатнашыклы. *Гатнавлы танышлык.*

ГАТНАМАК, 1. Белли бир пунктлар арасында йөремек, херекет этмек (улаг хакда). *Москвада ериң ашагындан ерасты отлы (метро) йылдырым ялы гатнаярмышын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Шол бир ере гайта-гайта барып гайтмак. *Онуң мекдебе гатнап йөрен бир оглы билен бир гызы бар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хер гүн барып саз, гүррүңин диңләпҗик, Ирмән, арман хемише-де гатнаян* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер): *Биби мекдебе мыдам бизиң янымыздан гатнарды.*

ГАТНАТМАК, 1. Белли бир пункт арасына йөретмек, херекет этдирмек (улаг хакда). 2. Шол бир ере гайта-гайта барып гайтдырмак. *Мени хер гүн гатнадып халыс этди.*

ГАТНАШМАК, 1. Гатнашык этмек, арагатнашыкда болмак, достлуклы барыш-гелиш этмек. *Олар бири-бири билен сачаклы гатнашярлар.* 2. Кәбир көпчүликлейин болян задың арасында болмак. *Сары, сен хем гатнашарсың?* («Колхоз гүнлери»). *Бу гүррүңчилиге болса, голай-голтум оба-гоңшулары-да гатнашярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Ярыша гошулмак. *Гечен йыл колхозың атларындан икиси ат чапышыга гатнашды* («Совет эдебияты» журналы).

ГАТНАШЫК, 1. Адамлар арасындакы барыш-гелиш, арагатнашык. *Айсолтан эҗе онуң билен сачаклы гатнашык эдерди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бу гатнашык Чашчының ислеги боюнча дурдугыча якынлашярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Өзлериниң дост-ярлары билен хем гатнашык этмәге чекинйәрдилер. Гудалары билен гадырлы гатнашык ачмагына бир себәп тапылды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Белли бир зада болан арагатнашык, гарайыш, багланышык. *Өнүмчилик гатнашыклары.*

ГАТНАШЫКЛЫ, *сер.* Гатнавлы 2.

ГАТЫ, 1. Юмшак болмадык, пугта, берк. *Ондан соң оны гаты ерде ятырып, аякларының үстүне мүндүлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ер гаты болса, өкүз өкүзден гөрер* (накыл). 2. Пугта, мәкәм, гайым. *Айрылар гидер диййәрсиң вели, келләңи яман гаты сапаңа-ла!* («Совет эдебияты» журналы). 3. Жуда, өрән. *Чопан гаты ядапды* («Мыдам тайяр» газети). *Маңа багбанчылык хакында гаты гызыклы гүррүң эдип берди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гөроглының гаты гахары гелди* («Гөроглы» эпосы). 4. Гүйчли, батлы. *Өңки атлы галды, эмма инди башга бир атлы гаты ковяр* («Гөроглы» эпосы). *Ол гаты геплемән, диңе хамсыгын хумүрдеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Гаты адам — *сер.* Адам. Гаты гитмек — хетден ашмак, өте гечмек, хакыкы дережесинден аңры гитмек. *Сен гыз, гаты гитмегин!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гаты гөрмек — бириңден гөвне дегер ялы сөз эшидип өйкелемек. *Колхоз башлыкларындан зейренмегини колхозың секретары Алты өрән гаты гөрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гаты гөрсең, гаты ерде отур* (накыл).

ГАТЫ-ГАЙРЫМ, Гөвне дегер ялы, ёкуш, гаты, агыр, ярамаз (сөз). *Какасына гаты-гайрым бир зат айтмакдан сакланды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Нурҗахан хениз өзүни билип, өз доганына дәл, хатда хич киме-де гаты-гайрым сөз айдып гөрмәнди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ГАТЫ-ГАТЫ, Тиз-тиз, чалт-чалт, басым, гүйчли. *Сапаргүл ховлугып, гаты-гаты йөрәп барярды* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың гаты-гаты геплешйән сеслери гелди.*

ГАТЫ-ГУТЫ, Галан-гачан, бөлек-бүчек, ийилмән галан (чөрек бөлеги). *Кәбир хорҗунлардан гаты-гуты чөрек хем чыкды. Хер ким аяк үстүнде диен ялы сув ичип, гаты-гуты гарбанмакчы болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өйүне гирип, гаты-гуты чөреклери чанага дограшдырып, элтип гойнуның өңүнде гойды* (А. Дур-

дыев, Сайланан эсерлер). *Гаты-гуты гемришдирип, дишимизи дөвйәрдик* («Совет эдебияты» журналы).

ГАТЫЖА, *бот.* Даг боржагына меңзеш, майда япраклы көпйыллык хашал от.

ГАТЫК, Сүйдүң ичине гөнезлик атылып, басырылып тайярланян өнүм. *Хошгелди бир банка гатык, ене бир күрүшге гаймак чыкарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гатык гетириң, гатык — дийип гыгырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Акмаяның ёлы гатык дөкүлен ялы чаңжарярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гатык герек болса, гетирип берейин!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Күмүш гапыржак). ◇ Гатык басырмак — сүйдүң ичине гөнезлик гошуп, уятмак үчин үстүни япып гоймак.

ГАТЫКЛАМАК, Гатык гошмак (аша ве ш. м.). *Унашы гатыкламак.* ◇ Агызда аш гатыклямак *сер.* Аш.

ГАТЫКЛАНМАК, Гатык гошулмак. *Гатыкланан унаш.*

ГАТЫКЛАТМАК, Гатык гошдурмак. *Унашы гатыклатмак.*

ГАТЫЛАЧ, Ончаклы юмшак болмадык, гатап беркишен. *Кейиклериң бири сыңраклары билен гатылач ерден гум тозадярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГАТЫЛМАК, Гошулмак, гарылмак. *Тәзе дурмуша етилип, Ашыма баллар гатылып, Ятан хассалар гутулып, Саг эйледиң жанларымы* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ГАТЫЛЫК, 1. Гаты болмаклык дережеси. 2. *гөч. м.* Гысганчлык, гысыклык.

ГАТЫМ-ГАРЫМ [гатым-га:рым], Бири-бирине гатышан, гарышан, булам-бужар. *Столуң үстүндәки кагызлар гатым-гарым болуп ятырды.*

ГАТЫР, *зоол.* Эркек эшек билен байталың чакнышмагындан эмеле гелен хайван. *Голуң баглап, тиркәрин сени гатыра* («Гөроглы» эпосы). *Безелен гатырың үстүнде «Елпеселенди» диен хеңи чалып гелйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГАТЫРГАНДЫРМАК, Бирини гахарлы кәйиндирмек, бириниң гахарыны гетирмек, өйкелетмек. *Өз дилегини битирмезлигим оны хич гатыргандырмады* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Бирини гатыргандырмак.*

ГАТЫРГАНМАК, Гахарлы кәйинмек, гахарлы геплемек, гаты гөрмек, өйкелемек. *Артык гатырганды: — Ашыр, сен эңек этмели ериңде-де эдйәрсиң, этмесиз ериңде-де эдйәрсиң. Шейле-де болса, оңа гатырганман жогап гайтарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эне жан, гатырганма-да, гүррүң нәме хакда гидйән болса, шоны мәлим этсене!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гарлы усса оглуның бу сорагына хич бир геңиргенмеди, гатырганжак хем болмады* (А. Говшудов, Повестлер).

ГАТЫРХАНА [гатырха:на], Гатыр сакланылян жай, гатыр ятагы. *Мыралыны гатырхана салың! — дийип хөкүм эдипдир* (Мыралы).

ГАТЫРЧЫ, Гатыр идейән, гатыр сүрйән адам. *Гатырчы ала гөзлерини алардыпдыр* (Мыралы).

ГАТЫШДЫРМАК, 1. *сер.* Гарышдырмак. *Олар әхли машгалаңы гоюн-гузы ялы гатышдырмак ислейәр ахыры! Анна Петровна өзүниң гысгажык сөзүни русча-түркменче гатышдырып сөзледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Булашдырмак, чалшырмак. *Сен бу ики меселәни гатышдырярсың!*

ГАТЫШМАК, *сер.* Гарышмак 1, 2. *Ызына доланса, гуйының дүйбүндәки сүңклере гатышжак* (Мыралы).

ГАТЫШЫК, *сер.* Гарышык 1. *Мекдеп клубунда улы-кичи, оглан-гызлар гатышык отурып, «Узакдакы гелинлик» киносына середйәрдилер.*

ГА'УБИЦА, *харбы.* Атян окы дик ёкардан дүшйән, нили мортираның нили ялы артиллерия топы. *Гаубицадан от ачмак.*

ГАУПТВА'ХТА, Харбы туссаглар сакланылян жай. *Гошунда гуллук эденимде, екеже гүн хем гауптвахта дүшен дәлдирин.*

ГАФЛАТ, *көн. с.* Гапыллык, ахмаллык, гараңкылык. *Айлың гафлатдан, түркмен гызлары!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Даглар башы думанлап, Толкун атяр үмүрлер, Гараңкы хем гафлатда Пуч гечйәрди өмүрлер* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Эне жан гафлат дүйшүнде, Бир гарчыгай тора дүшдүм* («Гөроглы» эпосы). *Хикмет, сен гафлатда галма, бу ерик хем гирип чык* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гарк олуп гафлатда ятма, нәзли дилдарым, оян!* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ГАХАР, Гаты нәразылык нетижесинде пейда болян газаплы дуйгы, газап. *Гахар учганаклап оң гөзлеринде, Гашларының арасы чытылып гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Гахарым гелсе өлдурер мен, Аглама, Өвез, аглама!* («Гөроглы» эпосы). *Жоралар бу совала гелниң гахары гелер дийип чак этдилер* («Токмак» журналы). *Гахарың аңы болмаз* (накыл). *Чилим бир гахарда, бир нахарда* (накыл). *Гахар өңден йөрәр, акыл—ыздан* (накыл). *Гахарың гелсе, бурнуңы дишле* (накыл). ◇ Гахар одуны өчүрмек — ынжалтмак, рахатланмак, көшешмек.

ГАХАР-ГАЗАП, Өрән гүйчли гахар. *Гурплы гөвресине кувват етишип, Гахар-газап билен сөзледи ичгин* (Б. Кербабаев, Айлар). *Империалистлериң уруш одуны туташдырмак угрундакы бетпәлчиликлерини гахар-газап билен паш этди ве нәлетледи. Якымлырак сөз айтсаң, Белки бирден аглажак. Гахар-газаба ятсаң, Белки өте даглажак* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гахар-газаба мүнмек — гаты гахарланмак. *Монах гахар-газаба мүнүпдир* («Мыдам тайяр» газети). *Дийди, дийдесиз сөзлер, Гахар-газаба мүнүп* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

ГАХАРЖАҢ, Гаңы гызгын, сәхелче зада гахары гелип дуран. *Бә, жижим, гахаржаң экениң!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Шу урша гидип геленлер хас хем гахаржаң болуп гелйәр өйдйән* (А. Говшудов, Эсерлер). *Какам гахаржаңдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Мен шейле гахаржаң, шейле ызгытсызмы?* («Совет эдебияты» журналы).

ГАХАРЖАҢЛЫК, Гаңы гызгынлык, гахаржаң болмаклык. *Гахаржаңлык этмек.*

ГАХАРЛАНДЫРМАК, Гахарыны гетирмек, газапландырмак. *Онуң бүтин гөвреси өзүниң алачсызлыгына дүшүнип, тукат гахарландырян бидерек дөзмезчилик дөредйәрди* (М. Горький, Эне).

ГАХАРЛАНМАК, Гахарың гелмек, ганың гызмак, херрелмек, дазарылмак, газапланмак. *Саңа, гардаш, бу вагт гахарланмак, ганыңы гыздырмак ярашмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ялбарып хем, гахарланып хем гөрдүм* («Совет эдебияты» журналы). *Набат эже гахарланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГАХАРЛАНЫШМАК, Бири-бирине гахарлы сөз айдышмак, бири-бирине гахар этмек. *Икиси бир гүн гахарланышыпдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бәш минутдан соң, гахарланышан адамсындан өтүнч сорамага ол тайярды* («Совет эдебияты» журналы).

ГАХАРЛЫ, Гахар билен, газаплы, хыжувлы. *Башлык бираз гахарлы дымды* («Совет эдебияты» журналы). *Аял гахарлы жогап берди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ичинден чыкан бир китабы хем ердөлэниң бир дулуна бака гахарлы ыңып гойберди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАХАРЛЫЛЫК, Гахарлы ягдайда болмаклык, газаплылык. *Марал келпең Мыша гахарлылык назары билен гарады.*

ГАХАТ, Сейрек душ гелйән, гыт. *Чарва чопан-чолуга*

Гахат болуп өрүлер, Токайда хем дүзлерде Гыгырышды бөрүлер (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бу айдян затлары патышачылыкда гахатмы, хеммесини тайяр эдип бердилер* («Гөроглы» эпосы).

ГАХАТЛЫК, Гыт ве гахат болмаклык, гытчылык. *Капиталистик юртларда Хөкүм сүрйәр гахатлык* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ГАХАТЧЫЛЫК, *сер.* Гахатлык.

ГАХРЫМАН [гахрыма:н], 1. Өзуниң башарҗаңлыгы, эдерменчилиги билен гахрыманчылык иш эден адам, гахрыманлык гөркезен адам. *Хәзир болса бизиң азат Ватанымызы дашкы душманлардан горап дуран, гүйчли гахрыман Гызыл Гошунымыз бар, булар ишчи-дайхан огулларыдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Айсолтана гахрыман ады берилди вели, ол Бегенҗиң гөзүне пери болуп гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ак алтын угрунда болды гахрыман, Гахрыманлар мыдам бизе мәхрибан* (Н. Помма, Гошгулар). 2. *эдеб.* Эдеби-фольклор эсерлеринде эсасы херекет эдиҗи адам. *Эсериң баш гахрыманы. Артык «Айгытлы эдим» романының гахрыманыдыр.* 3. Белли бир дөврүң, заманың хәсиетли айратынлыкларыны өзүнде махсус эден шахс. *Шәхерде ве областда гахрыман шәхериң гахрыманчылыклы горалмагы билен багланышыклы ерлер көп* («Совет Түркменистаны» газети). *Әхлихалк социалистик ярышының гахрыманлары.* ◇ Гахрыман эне — СССР-де: 10-дан аз болмадык чаганы өсдүрип етишдирен энә дакылян хорматлы ат. Совет Союзының Гахрыманы — СССР-де: гөркезилен эдерменлик, гахрыманлык үчин дакылян ат. Социалистик Зәхметиң Гахрыманы — СССР-де: халк хожалыгында, медениетде, ылымда ве ш. м. газанылан үстүнлик үчин дакылян ат.

ГАХРЫМАНЛАРЧА [гахрыма:нларча], Гахрыманың гөркезйән эдерменлиги ялы, гахрыманлык билен. *Онуң адамсы гахрыманларча гурбан болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ондакы гахрыманларча хелак болан огулларымыз асыл ядымыздан чыкмаз* (Б. Пүрлиев, Илкиҗи гүн). *Гахрыманларча сөвешмек.*

ГАХРЫМАНЛЫК [гахрыма:нлык], 1. Гахрыманчылыклы иш, гахрыманчылык. 2. Гахрыман адына эе болмаклык, гахрыман болмаклык. *Яшлар ишде гахрыманлык кешбини гөркездилер.*

ГАХРЫМАНЧЫЛЫК [гахрыма:нчылык], *сер.* Гахрыманлык. *Бизиң халкымызың зәхмет гахрыманчылыгы догручыллык билен гөркезилйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Петр инди өзуниң иң сөйгүли айдымы болан гахрыманчылык хакындакы айдымлара башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГАХРЫМАНЧЫЛЫКЛЫ [гахрыма:нчылыклы], Гахрыманчылыга хас болан, гахрыманлык билен, эдерменчиликли.

ГАЧА: 1) гача дурмак — ичгин дурмазлык, чекилибрәк дурмак, гайра дурмак, чеке дурмак. *Шпион әдилип иберилендир өйдүп, олардан гача дурярдылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Эгер бири бизиң таралымыза гечмек ислесе, ол сосна токайындан гача дуруп йөрәр — дийип чаклапды* («Мыдам тайяр» газети); 2) гача уруш — душмана эмел этмек максады билен, кә уршуп, кә ыза чекилип алнып барылян сөвеш.

ГАЧАГАН, Гачмага эндик эден.

ГАЧА-ГАЧ, Думлы-душа гачыш, босгы. *Гача-гач, ковха-ков онуң хениз гөрен зады дәлди* («Гөроглы» эпосы).

ГАЧА-ГАЧЛЫК, Думлы-душа гачмаклык, босга дүшмеклик, боса-бослук. *Васильканың гошунына гаршы урша гиришен поляклар-да гача-гачлыга башлапдырлар* (СССР тарыхы).

ГАЧАК, 1. Тутдурмазак, сарч (мал хакда). *Гачак мал.* 2. Гачып гезип йөрен, гелмән-гитмән йөрен, гөрүнмән гезип йөрен. *Гачак адам.* ◇ Гачак мал (зат) — *сер.* Мал. *Аллаяр тулум билен Гурт гачак малдан йүклерини тутуп гайтдылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГАЧАКЛЫК, Гачага хас болан гылык-хәсиет.

ГАЧАКЧЫ, Гачакчылык эдип йөрен адам, контрабанда билен мешгулланян адам, контрабандист. *Бай оглы, гачакчы бизе герек дәл, Ғазалкыдан яда салың сиз, яшлар!* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГАЧАКЧЫЛЫК, Дөвлет серхединден пач төлемән гизлин харыт гечирмеклик, гачакчының алып барян иши, контрабандистлик. *Хөкүметиң иң яман гөрйән зады хем гачакчылык ахыры!* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГАЧАЛАК: гачалак этмек — боюн гачырмак, сапалак атмак, гачалакламак, сыпҗакламак. *Нурҗахан гачалак этмән, йүрегиндәкини мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЧАЛАКЛАМАК, Боюн гачырмак, гачалак этмек, сапалак атмак, сыпҗакламак. *Йүзүни ики яна совуп гачалаклады* («Колхоз гүнлери»).

ГАЧАЛАК-САПАЛАК: гачалак-сапалак этмек — ишде ве ш. м. гача дурмак, боюн гачырмак.

ГАЧАЛГА, 1. Гачар ялы ер, гачып атар ялы ер, гачып гизленер ялы ер. *Шәхериң кә җайларының ашагында йөрите гачалгалар бар.* 2. Сыпып болар ялы (ягдай), сыпар ялы бахана, сыпалга. *Ол догрусыны айтмакдан чекинди, гачалга тапды* (Б. Кербабаев, Чекишмән—бекишмез).

ГАЧАРА-КОВАРА, Бир иши ерине етирере, амала ашырара (вагт хакында). *Энтек гачара-ковара май барды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ГАЧГАК, Белли бир себәбе гөрә яшаян ериңден, юрдундан гачып йөрен. *Өз өйүнде гачгак гулы гизлән адама өлүм жезасы берлиндир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГАЧГАКЛАМАК, Гача дурмак, гайра дурмак, бир ишден сова дуруп сыпҗакламак, гачып гезип йөрмек. *Ол йүзүни ики яна совуп гачгаклады. Милли комитет дагадыландан соң, гачгаклап гезйән Ораз сердар бир ерден пейда болды. Артык Халназарың карам бижесинден гачгаклап, ненең-ничик болянча шәхере дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЧГАКЛЫК, Гачгак болуп гезмеклик, гачгагың ягдайы. *Эмма гачгаклык яман* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЧГАЛАКЛАМАК, *сер.* Гачгакламак. *Бабахан арчын Эзизден, Артыкдан нәче гачгалакласа-да, бир сөй билен өйүнде галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГАЧГЫН, 1. Белли бир себәбе гөрә өз юрдуны ташлап гиден. *Гачгынлар хич ерден тапылмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Пес, аз (сув, реңк ве ш. м. хакында). *Өтен йыл деряның сувы бирнеме гачгын болды.* ◇ Гачгыным шол — гөрмежегим шол, ислемейән задым шол.

ГАЧМАК, 1. Дуран ериңден бир тарапа гаты ылгап гитмек, ыза чекилмек. *Зарбымыза чыдаман, гаты гачдың дүз билен, Арыны сизден алдык комиссар Пожарскиниң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Буларың бир нәчесине яра дүшмеги себәпли, узын гиҗе гачып билмежекдилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Бир себәбе гөрә болян ериңден, ишден я-да башга бир затдан ыгтыярсыз чыкып гитмек, ызаклашмак. *Ораз сердар Эйрана гачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гачан гутулар, дуран тутулар* (накыл). 3. Элиңден я-да ёкардан ере дүшмек. *Бу сыраты гөрсең, диййәрсиң*

гөйә, Айың бир бөлеги ере гачыпдыр (А. Ныязов, Шыгырлар). 4. Песелмек, чекилмек, азалмак (сув хакда). *Деряның сувы гачыпдыр.* ◇ Г а н ы г а ч м а к — *сер.* Г а н. *Горкусына ганы гачды йүзүкден, Говшанлыгын әшгәр этди сөзүкден* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). Х а й ы г а ч м а к — *сер.* Х а й I. Х е з и л и г а ч м а к — *сер.* Х е з и л. Х е з и л и ң г а ч м а к — *сер.* Х е з и л. *Ысгынсызлык зерарлы хезилиң гачмак.* Ы с г ы н ы ң г а ч м а к — *сер.* Ы с г ы н. *Бүтин гүн ишләп ысгыным гачды.*

ГАЧХА-ГАЧ [гачха:-гач], *сер.* Г а ч а-г а ч, *Ол, гачха--гач, ковха-ковда-да өзүни йитирмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЧХА-ГАЧЛЫК [гачха:-гачлык], *сер.* Г а ч а-г а ч л ы к.

ГАЧЫ, Сув агмаз ялы деряның, каналың кенарына, якасына гум үйшүрилип эдилйән беркитме. *Адамлар ене-де дерлерини сачып, чыраның ягтысына ишлейәрдилер ве онуң ғачыларыны беркидйәрдилер. Бир гүн эленйән чәч ялы пайраян чабганың астында Пилмахмыт гөйә диерсиң гүнбатардан сил турҗак, хүҗүм этжек ялы буравы горамак нети билен гачы чекйәрди. Колхоз посёлогының якаларында ховлукмачлык билен гачылар галдырылярды* («Совет эдебияты» журналы). *Бу икисиниң ёлы деряның илери йүзүне гечип, гачының үсти билен, гөк талларың арасындан гөни ёкарлыгына гидйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Каналың бейик гачысы чәге билен говача мейданларының арачәги болуп хызмат эдйәрди* («Колхоз гүнлери»).

ГАЧЫРМАК, I. Бир яңа гидермек, сыпдырмак. *Алёша Полторацкиден нәхили ёл билен оны гачырмага көмек эдип билжегини сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол аңырдан ат гачыран ялы алакҗап гелшине Мырадалы ага дага йүзленип: — Хениз хем дурмусыңыз! — дийди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ызыма гачырман тутдулар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Элинден я-да ёкардан ере дүшүрмек. *Ол ыранды, түпеңини гачырды, арадан салым гечмәнкә, өзи хем гүплэп гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Китабы элимден гачырдым.* ◇ Б и р х е ң г а ч ы р м а к—*сер.* Х е ң I. *Ханы, үч-дөрт саны хең хем гачырай!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Б о ю н г а ч ы р м а к — *сер.* Б о ю н. *Хораз боюн гачырыпдыр* («Мыдам тайяр» газети). Х а й ы н ы г а ч ы р м а к — *сер.* Х а й I. *Соңкы сөз Агсак мүрзәниң хайыны гачырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ы н ж а л ы г ы н ы г а ч ы р м а к — *сер.* Ы н ж а л ы к. *Мейданың сөзи өң хатарда отуран бир яшулының ынҗалыгыны гачырды* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЧЫРТМАК, I. Бир себәбе гөрә бириниң я-да бир задың ишден я-да башга бир ерден гачып гитмегини амала ашыртмак, узаклашдыртмак. *Бир энайыҗа элдеки кейик овлаҗыгым барды велин, Жеренжиге идетдирен болуп гачыртдым-да!* 2. Элинден я-да ёкардан ере душүртмек. *Элимдәки кәсәни гачырдан Ата болды.*

ГАЧЫШМАК, I. Билеликде гачмак, юваш-ювашдан гачмак, гачып башламак. *Чагаларың хеммеси гачышып гитдилер.* 2. Дөкүлип башламак (суваг ве ш. м. затлар хакында). *Тамың сувагы гачышыпдыр.*

ГАШ [га:ш] I, Гөз ойтумының үстүндәки гыйлып дуран гара түй ве шол ер. *Айсолтаның гыйма гара гашлары бираз язылыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Айна зҗелигиниң йүзүне чиҗериленде, онуң язылып ятан гара гашлары хырсызланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Яй ялы гара гаш, ок дей кирпиклер, Авлаҗага меңзәйәр голай етени* (Б. Кербабаев, Айлар). *Гөзуме боландан гашыма болсун* (накыл). ◇ Г а ш б е ж е р җ е к б о л у п г ө з ч ы к а р м а к — говусыны этжек болуп булашдырмак, эрбет этмек. Г а ш к а к м а к — гашыны херекет этдирип гөз-гашыны ... мак, ышарат этмек. Г а ш т а п ы ш м а к — *сер.* ... ч ы т м а к. Г а ш ч ы т м а к — бир зада нәгиле ... гахарланмак, маңлайыны йыгырмак. *Гашлары ... гөзлери яняр, Ай йүзүнде гахар-газап өвшуни* (Б. ... бабаев, Айлар). Г а ш ы я з ы л м а к ... йүзи ачылмак. *Гарып энә гөзуң айдың диели, ... онуңам чытылан гашы* («Совет эдебияты» журналы).

ГАШ [га:ш] II, I. Йүзүгиң; гүляканың ве ш. м. ... шайларының йүзүне отурдылян, беркидилйән ... баха даш. *Гыз непис ясалан йүзүге хем ... гашына серетди* (А. Говшудов, Көпетдагың ... *Йүзүгимиң гашы дөвлүпдир.* 2. ... сомалып дуран томмак ери. *Аннагулының ... эли ериң гашында* (А. Дурдыев, Сайланан ... *Ат чапаныңдан-а гечдик, ериң гашына берк* ... кыл). 3. Папагың маңлайың үстүнден өне узалып дуран гаты, ясы юка бөлеги. *Папагың гашы дөвлүпдир.* 4. Көмекчи ат ролунда: *Шонуң үчин ол өз векиллериниң гашында азм урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАШАВ, Атың эндамыны гашап арассаламак үчин чотга ялы энҗам, эсбап.

ГАШАМАК, Гижейән ериңи дырнагың билен газамак. *Аннагулы келлесини гашамага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол бир гүн омзуны гашамак үчин агажа ойканяр вели, ёкарсындан найынҗар сес эшидилйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Эшек хем өз деңини гашар* (накыл). *Утулан еңсесини гашар* (накыл). ◇ Г и ж ә н е р и ң г а ш а м а к — өзүне дегишли болан зат барада гүрлемек, айтмак, геплемек.

ГАШАНМАК, Өз-өзүни гашамак, гижейән ериңи гашамак. *Гапдалыны гашанып, гышарып ятан Гандым лаңңа галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир агажа барып, гапдалыны ойкап гашаныпдыр ве шонда гөк сапаклар илишип галыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Гушларың аяклары гижейәр, гашанҗак болуп бир ол аягыны, бир бейлеки аягыны гөтерип гойяр* (В. Р. Бородин, Өй гушларының кеселлери ве ветеринар-профилактики чәрелер). ◇ Г а р с--г а р с г а ш а н м а к — элиң етишдигинден гашанмак. *Олар гарс-гарс гашанярдылар* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Бири ятыр гарс-гарс гашанып* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГАШАТМАК, Бириниң гашамагыны газанмак, гижейән ериңи газатмак. *Аркаңы гашатмак. Гижейән ериңи гашатмак.*

ГАШБА-ГАШ [га:шба-га:ш], Йүзбе-йүз, гаршыма--гаршы. *Икиси хем отурдылар гашба-гаш, Өсүпдирлер бир обада яшба-яш* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГАШ-ГАБАК [га:ш-га:бак], Гаш ве габак. *Менің гөзум, гаш-габагым, Айлар жан!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ол гаш-габакларыны саллапды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГАШЛАК [га:шлак], Гашларының арасы гатышып дуран, гүр гашлы, улы гашлы. *Гашлак солдат күлем бармагы билен папиросының күлүни какды* («Пионер» журналы).

ГАЯ, Дагың япгыт дәл-де, гөни дик чыкян ери, учут. *Дагың гаясына чыкып, гуш тутдук* («Токмак» журналы). *Артык йылчыр керт гаяда бир даша япышыпдыр. Пыяда гошунлар гаялардан ашдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Совет солдатлары гая дырмашды* («Совет эдебияты» журналы). *Гөроглы бир бейик гаяның үстүндэн сын эдип дуруберсин* («Гөроглы» эпосы).

ГАЯ-ГОПУЗ: г а я-г о п у з ёк — алып барян бир үйтгешик, гыссаглы зат ёк. *Сары, шинди гая-гопуз ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГАЯЛМАК, Гайма билен нагыш эдилмек, гаймаланмак. *Тахяның гаймасы оңат гаялыпдыр.*

ГАЯЛЫК I, Гаяның көп ери.

ГАЯЛЫК II, Илки гарнына гайян дулуч, инен дүе. *Гаялык дулуч.*

ГАЯМАК, Гайма билен нагыш этмек, гаймаламак. *Хакыкатдан-да гарры яш башындан гыза кешде этмек, гайма гаямак ялы эл ишлерини өвретмек билен, оңа эдепли болмак тербиесини-де берип башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Биз-э гелин вагтымызда сүлмүрәп чай ичердик, гайма гаярдык, кешде эдердик* («Совет эдебияты» журналы).

ГАЯТМАК, Гайма билен нагыш этдирмек, гаймалатмак. *Гайма гаятмак.*

ГАЯШМАК, Гайма билен нагыш эдишмек, гаймалашмак. *Мен Бибә гайма гаяшдым.*

ГВА'РДИЯ, Сайлама гошун бөлүми. *Ол бәш мүң адамдан ыбарат гвардия гурапдыр* (СССР тарыхы). *Полат гвардия өңе тарап херекет этди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Иван Тимофеевич гвардия меселесинде өз сөзүни гутарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гиң гиден мейданда бир йигит дуряр, Саг дөшүнде гвардия нышаны* (Р. Сейидов, Багтлылар). ◇ Ак гвардия — гражданлык уршундакы контрреволюцион гошуның умумы ады. Гызыл гвардия — 1917—1918-нжи йылларда большевиклер партиясы тарапындан гуралан ишчилериң сөвешжең отряды.

ГВАРДИЯЧЫ, Гвардия бөлүминде гуллук эдйән харбы гуллукчы. *Мавы, сен мерт йигит хем гвардиячы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүнүң гызгын шөхлесинде гой артсын бадыңыз, Зәхметде хем гой яңлансын гвардиячы адыңыз* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда).

ГЕ, «Г» харпының ады.

ГЕГЕМО'Н, Бир ишде ёлбашчылык ролы элде саклаян, ёлбашчы, сердар. *Пролетариат — революцияның гегемонудыр.*

ГЕГЕМО'НИЯ, Ёлбашчылык этмекде эсасы роль ойнайжылык, ёлбашчылык.

ГЕГЕМОНЛЫК, *сер.* Гегемония.

ГЕДА [геда:], *сер.* Гедай. *Мен мунуң патышадыгыны билмесем, гедадыгыны билмесем, гарыпдыгыны билмесем, байдыгыны билмесем, асла мениң дүйшүме гирен адамзат шу болса ягшы, йөне гезип йөрен бир бидөвлет болмаса ягшы* («Гөроглы» эпосы). *Мусүрде ша боландан, Кенганда геда бол* (накыл).

ГЕДАЙ [геда:й], Дилегчилик эдип, ил элинден гүн гөрйән адам. *Хак-хукук, эрк-ыгтыяр сейфде сакланып, ачары патыша чиновникларинің, байларың элинде боланы үчин, халкың гедай гүни барды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол озал сөвдагәр болуп, сөвдасыны батырып, гедай гезипдир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гедай галла тапмаз, галла тапса — гап* (накыл). *Акылсыз бай боландан, акыллы гедай бол* (накыл). *Ит гедайдан горкар, гедай хем итден* (накыл). ◇ Гедай галдырмак — мәтәчликде гоймак, гарып дүшүрмек, ач-яланач гоймак.

ГЕДАЙЛАШМАК [геда:йлашмак], Гедайлык ягдайына дүшмек, ыкдысады тайдан хас песе дүшмек, гарыплашмак. *Гедайлашмагың ве ачлыгың нетиҗесинде «гачгакларың» ве «тәзе гелйәнлериң» Дона гелишлери чалт өсүпдир* (СССР тарыхы).

ГЕДАЙЛЫК [геда:йлык], *сер.* Гедайчылык.

ГЕДАЙЧЫЛЫК [геда:йчылык], Гүзеран гөрмек үчин дилегчилик эдип, илден зат йыгнамаклык, гедая дегишли болан хәснет, гедайың алып барян дурмуш дережеси. *СССР-де гедайчылык ве ишсизлик ёк.*

ГЕДЕМ, Бойны ёгынлык эдйән, улумсы, текепбир, гопбамсы. *Озалкы гедем герцоглар ве графлар кем-кемден королың көшгүнде гуллук эдйәнлере өвүлипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ГЕДЕ́МЛИК, Гедемиң гылык-хәсиети, улумсылык, текепбирлик, гопбамсылык. *Гедемлик аламаты йүзе чыкып дуран Старостин хем шейле адамды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Хожагулы гедемлик билен гапыны шакырдадып ачды* («Совет эдебияты» журналы).

ГЕЕРЛИК, Геймек үчин герекли болан. *Геерлик гейим эдинмек. Геерлик эгин-эшик алмак.*

ГЕЖ, Ерден газылып алынян дуза меңзеш дигир-дигир топрак, көл хеки. *Геж билен сувалып, диварлары агардылыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гарры гөрсе улы там зыбрым керпичден, Төвереги тутулыпдыр ак гежден* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

ГЕЗ, 1. Тирсекден бармагың ужуна барянча болан узынлык. *Ол чоммалып отурышына хем бейлеки перизатлардан гез ярым ёкары гөрүнйәр* («Гөроглы» эпосы). *Онуң бойы бир гез узады.* 2. Дегирмени чалт ве юваш йөретмек үчин гоюлян гурал. *Дегирмениң гези галыпдыр.* ◇ Бир гез ёкары галмак — өрән гаты бегенмек, гуванмак. Бир гез бейгелмек — *сер.* Бир гез ёкары галмак.

ГЕЗДИРМЕК, Эйлэк-бейлэк йөретмек, айлан-чайлан этдирмек, гезмелетмек. *Гушлары гездирмек үчин олар йөрите гезилйән клеткалара салыняр* (Н. А. Иванов. Гушчулык малдарчылыгың иң мөхүм пудакларындан биридир). *Чаганы гездирмек.* ◇ Геп гездирмек — *сер.* Геп. *Мен сыпатымы үйтгетсем-де, геп гездирйән, агзалалык салмага чалышян хайынлардан дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз гездирмек — *сер.* Гөз. *Акгыз хеммеден өң чыкды-да, гапа Гөзүни гездирип, сын этди көпе* («Совет эдебияты» журналы). *Агдар-дүңдер болуп ятан тамың ичине гөзүни гездирди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол төверегине гөз гездирип, җигитлерине бакан гөз айлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕЗЕ-ГЕЗЕ, Айлана-айлана, гезип-гезип, көп йөрәп. *Шу гүн шәхери гезе-гезе лүтүм чыкды.*

ГЕЗЕГЕН, 1. Көп гезйән, көп гезмеги халаян, бидерек ыгып йөрен. *Дәли тоя болмаз, гезеген — идеге* (накыл). 2. *гепл. д.* Ахлак тайдан бозулан.

ГЕЗЕГИНЕ, *сер.* Гезек-гезегине. *Чай халтаны мен Ашыр билен гезегине гөтererис — дийип ойлапдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аяз элеги ташлап, олара ылгады, олары гуҗаклап, гезегине огшады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГЕЗЕК, 1. Гайта, сапар, өврән, ёла. *Пушкиниң ата-бабаларының атлары Руссия тарыхының сахыпаларында телим гезек душ гелйәр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бу коллектив Бүтинсоюз социалистик ярышда телим гезек үстүн чыкды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Дүзгүн, нобат. *Олар сүри болуп гезйәрлер, отлаян вагтларында хемише гезегине бири гаравулчылык чекйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Белки, инди гезек бизиңкидир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гезеги етмек — нобаты гелмек, гезеги гелмек.

ГЕЗЕК-ГЕЗЕГИНЕ, *сер.* Гезекли-гезегине. *Соңра болса гезек-гезегине чыкып башларсыңыз* («Совет эдебияты» журналы).

ГЕЗЕКЛЕШДИРМЕК, Гезекли-гезегине, нобатма-нобат ерине етирмек, нобатма-нобат чалшырмак, нобаты боюнча гойбермек. *Гезеклешдирип ишлетмек.*

ГЕЗЕКЛЕШИБЕРМЕК, Гезекли-гезегине эдибермек, нобатма-нобат чалшып ерине етирибермек.

ГЕЗЕКЛЕШМЕК, Гезекли-гезегине этмек, нобатма-нобат чалышмак, гезегине иш салышмак. *Гезеклешип*

урдулар, Ган айланды гөзуме (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ГЕЗЕКЛИ-ГЕЗЕГИНЕ, Нобатма-нобат, гезек-гезегине, ызлы-ызына. *Ол гезекли-гезегине аякларының үстүнде дуруп: — Хава, тәзе әдигиң гереги ёк — дийди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЕЗЕКМЕ-ГЕЗЕК, *сер.* Гезекли-гезегине. *Офицерлер гезекме-гезек бири-бирлериниңкә йыгнанышярдылар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Дөш бошлугының гезекме-гезек улалмагы ве кичелмеги хованы кә өйкенлерин ичине гирмәге, кә оларың ичинден чыкмага мәжбур эдйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ГЕЗЕЛЕНЧ, Ачык ховада дынч алмак үчин эдилйән айлаң-чайлаң. *Шу гүн бир гезеленҗе чыкайын — дийдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чопанларың янына чөле гезеленҗе гитмек маңа миессер болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гөз багланандан соң гезеленҗе чыкмагың нәме?!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бираз вагт пикирленип отурып, Гезеленч этмәге дүвдүм йүрегим* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Хем ишиңи битирен, хем гезеленч эдип гелен адам боларсың* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гүн везир оглуны ызына туркәп, патышаныңка гезеленҗе барды* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ГЕЗЕЛМЕК, I. Бирине я-да бир тарапа ченелип дурмак, гөни дирелип дурмак, гезәп гоюлмак. *Ол горкулы гөзлерини төверегине айланда, тәримиң көклери онуң гөреҗине гүлле болуп гезелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир задың агзына кесердилип гоюлмак. *Гечелгә гойлан агач гезелип дур.* ◇ Гезелип дурмак — бириниң янында ишсиз сөмелип дурмак.

ГЕЗЕМЕК, Бирине я-да бир зада ченемек, догрулмак. *Бегенч Потда юмругыны гезеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Степан карабинини тутулан адама гезеди* («Мыдам тайяр» газети). *Артык шол секунтда оңа бакан түпеңини гезеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Олары мазалы танаянча, Гарягды автоматының агзыны гезәп дурды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ГЕЗЕН, Аякгап уссаларының уланян пычагы.

ГЕЗЕНДЕ, Жаханкешделик эдип йөрен, көп ерлери айланып гезип гөрен (адам). *Огрумы сен я гезенде, Чандыбилиң гиң дүзүнде* («Гөроглы» эпосы). *Ол гезенде адамдыр.*

ГЕЗЕНМЕК, Бирине я-да бир зада ченемек. *Таягы ченәп, гезенип дурма!*

ГЕЗЕР, Атың йөришиниң ёрга якын бир гөрнүши. *Узак ызда галды оба, Ел гезерне гечди атлар* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГЕЗЕРИНЕ, Гезер гөрнүшиндәки йөриш билен. *Аты гезерине сүрүп барян Куйбышевиң кешбинде хазир айратын бир агрямлылык дуюлярды. Артык алашаны гезерине сүрүп гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГЕЗЕРМЕН, *сер.* Гезенде. *Гезермен адам.*

ГЕЗЕШМЕК, Ерли-ерден геземек, көп санлы болуп геземек, ченешмек. *Чопанлар хем таягыны гезешип чыкды өңүнден* («Гөроглы» эпосы).

ГЕЗИБЕРМЕК, Гезмеклиги я-да бир ерде болмаклыгы довам этдирмек. *Сизиң хабарыңыз ёк, мен өмүрлик аркайын яшамагымыз үчин мергенлерден хат алдым, инди сиз аркайын гезибериң — диен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Байталыны бакып-бежерип гезиберсин. Адыбег шейлелик билен аламанчылыкда гезиберди* («Гөроглы» эпосы).

ГЕЗИЛМЕК, Гезеленч эдилмек, айлаң-чайлаң эдилмек. *Гышына дашарда көп гезилмейәр.*

ГЕЗИМ, I. Айлаң-чайлаң, ики бака йөрәп эдилйән херекет. *Тыченко коридорда гезиме башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гейнүвли гелин-гызлар, йигитлер гезим эдйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа *Бир элиң папиросы, түссәңи асмана үфләп, эйләк-бейләк гезим этдик* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Хайваның белли бир аралыкда гезйән мейданы, чегыр. *Гапаны хемише ык тарапыңызда хем итиңизиң гезиминден дашракда гурмагы ядыңыздан чыкармаң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕЗИШМЕК, Көп болуп гезмек, билеликде гезин йөрмек, хер ерде айланышып йөрмек. *Шәхерде тому айларында гиҗәниң бир вагтлары хем ики-еке гезишип йөрен адамлары гөрмек боляр.*

ГЕЗЛИК, *сер.* Пычак. *Йити гезлик. Полат гезлик.*

ГЕЗМЕК, I. Кейпине гезмелемек, айлаң-чайлаң этмек. *Мен хем обамыза гезмәге бардым* (Н. Помма, Гошгулар). *Биз дүйн шу яна гезмәге гитдик. Гезен деря, оту ран гүмра* (накыл). 2. Дурмуш гечирмек, яшамак. *Кө мине әралы ишаның сопусы болуп, бир нәче йыл гезд* («Эдебият»). *Түркменлериң ханы Гүлҗемал хандың Ач-ялаңач гезйән дыгыдан кәнди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Милли комитет дагадыландан соң, гачгак лап гезйән Ораз сердар бир ерден пейда болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Адам назары дүшмеди ерде гезсин* («Гөроглы» эпосы). 3. Бири билен тиркеш мек, вагт гечирмек. *Ата Мырат билен биле гезйәр* ◇ Бош гезмек — ишсиз йөрмек. *Капиталистик юрт ларда бош гезйән ишчилериң саны барха көпелйәр.*

ГЕЗМЕЛЕМЕК, 1. Айлаң-чайлаң этмек, гезелен эдип айланмак. *Багда гезмелемек.* 2. Эйләк-бейләк, ики яна йөремек, гезим этмек. *Ол ики элини быкынын уруп, ыранып, улумсылык билен гезмелейәр. Уезд на чальниги ондан соң гезмелемекден даянды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мырат ага өйде дергазап болуп эллерини овкалап гезмелейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Мен гезмелемәге башладым* (А. С. Пушкин Сайланан эсерлер). *Отагың ичинде аңрык-бәрик гезмеледи* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЕЗМЕЛЕШМЕК, 1. Көп болуп гезмелемек, гезишип йөрмек, айлаң-чайлаң эдишип йөрмек. *Гезмелешип йөрен солдат топарларыкың үстүне Гүн өзүниң сымгылт шөхлесини салярды* (Л. Н. Толстой, Кавказ ятламалары). 2. Эйләк-бейләк йөрешмек, гезим эдишип йөрмек. *Көчелерде машынлар гаймалашып, адамлар гезмелешип йөреноклар* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Аракесме вагтында залда гезмелешмек.*

ГЕЗМЕЛӘБЕРМЕК, Гезмелемеги довам этдирмек; гезмеләп башламак.

ГЕЗӘБЕРМЕК, Бирине я-да бир тарапа ченәбермек, гөнелдибермек. *Киришсиз яйыны гезәберди* («Гөроглы» эпосы).

ГЕЙДИРИЛИШМЕК, 1. Бири билен урушмак, бири-бириң үстүне окдурылып басалашмак. *Хораз ялы, бири-бириңиз билен гейдирилишмәге-де утанҗак дәл-овсиз!* (Б. Пурлиев, Илкиҗи гүн). 2. *гөч. м.* Бири-бирине жогап гайтарып, давалашып дурмак, сөгүшип дурмак. *Нәхак ере гейдирилишип дурмак.*

ГЕЙДИРИЛМЕК, 1. Гейдирип гоюлмак, эгин-башлы эдилмек, гейимини гейдирмек. *Халназара кепен гейдирилйән вагтында, онуң өмүр боюна эден гүнәсини, роза-намазының казасыны ювмага тутундылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чагажыклара тәзе эгин-эшик гейдирилди.* 2. *гөч. м* Бири билен урушмак, сөгүшмек, *Бириниң үстүне ерликсиз гейдирилмек.*

ГЕЙДИРИШМЕК, Гейдирмәге көмеклешмек. *Гейим гейдиришмек.*

ГЕЙДИРМЕК, Эшигини эгнине сокмак, эшигини енлендирмек, гейиндирмек. *Садап, мениң Мавыма, мениң эдермен оглума деррев бир лай тәзе гейим гейдир! Мениң бар вагтымда, Нурҗахан эҗе-де хич хачан хор*

болмаз! — дийип, тикен тахясыны башына гейдирди, гыгындырды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕ'ЙЗЕР, Фонтан болуп зогдурылып сув ве буг чыкян гызгын чешме. *Камчатканың дагларының хемме ерлери гар билен басырылгы вагтында гейзерлер бугарып дурярлар* («Мыдам тайяр» газети).

ГЕЙИЛМЕК, Гейип уланылан болмак. *Бу әдик озал бир аз-овлак гейлипдир.*

ГЕЙИМ, Адамың тенини, эндамыны өртйән эгин-баш. *Оның акжа гейими, ялпылдавук сачы тозана буланды. Шылхасы чыкан көне гейимлер гызыл эсгери шатлама аяздан горап билмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир ювунмалы, гейим чалшырмалы* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Кумуш гапыржак). *Ягыш ягып дурка, мекдебе гайданым себәпли, гейимлерим өл болупдыр.*

ГЕЙИМ-ГЕЖИМ, Гейимиң әхли гөрнүши, эгин-эшик. *Овкат, гейим-гежим яман ягдайда* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Усса гейим-гежимини сыкышдырды* («Гөроглы» эпосы). *Мен олардың не эгинлерине гейим-гежим эдип билйән, не-де гарынларыны нахардан дойруп билйәрин* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГЕЙИМЛИК, Гейим этмек үчин герекли болан, эгин-эшик эдер ялы, гейим үчин. *Магазинден гейимлик мата алдым.*

ГЕЙИМЧИ, Эгин-эшик, гейим тикйән усса. *Ана, гейимчи уссалар тикен гейимлерини сүпүрйәрлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГЕЙИНЖЕҢ, Говы эшик геймеги сөййән, гейнеген. *Ол адатдан дашары пәкизе, сыпайы гейинжеңди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЕЙИНМЕК, 1. Гейим-гежимиңи ве ш. м. геймек. *Мая овадан, тәмиз гейнен бугдайреңк бир гелинди* («Совет эдебияты» журналы). *Оның өзи ялы гейнен яш йигит ыкжам япышып, оның әдигини сүпүрмәге отурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аяллар зыңыпдыр яшмак бөрүги, Гейинипдир, атыныпдыр йүпеги* (Н. Помма, Гошгулар). *Ювундылар, гейиндилер, көчә чыкдылар* («Токмак» журналы). 2. Өртүлмек, бүрелмек. *Яшыл дон гейинди ялаңач баглар* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Гара гейинмек — яс гейимини геймек, яс тутмак.

ГЕЙМЕК, *сер.* Гейинмек 1. *Ол хер дүрли эшиклер геймек, вагтыны дабаралы гечирмек билен мешгул болярды* («Эдебият»). *Олар говы геймек ислейәрдилер, эмма дурмуш шерти агырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Дохов ялпылдавук ботинка гейипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөгүмтил папагыны ики эли билен келлесине гейди-де, ызына бака уграды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Экен орар, докан геер бу илде, Зәхмет чекен хер кес дояр бу илде* («Октябрь ялкымы»). *Аягы улы сыганын геер, аягы кичи — сөенин* (накыл).

ГЕЙНЕГЕН, *сер.* Гейинжең.

ГЕЙНҮВ, Оңат эсбап, гейим гейиш.

ГЕЙНҮВЛИ, Говы гейнен, гыммат баха эшиклер гейнен, эсбабы дүз. *Бир гейнүвли адамы гөркезип: — Ине, шу хем кичи адам дәл — дийсең, дерди-хал таныщжак боляр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Шу адам хемише гейнүвли гезйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Жумадурдының гейнүвли аялларының бири сачак, бири нахар, бири ичги алып гелди. Шол вагтда болса үч саны гейнүвли аял үч табагы палавдан тегелән гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Байың гапысы ачыланда, оның ичинден арасса гейнүвли оглан чыкды* («Мыдам тайяр» газети).

ГЕЙРЕК, *мед.* Кебзән ашагы, пилчән ужуның кекирдевүк сүңки. *Вий, Солтан эже, оглуң гейреги инипдир* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГЕКЗА'МЕТР, Алты стопалы шыгыр дүзүлиш формасы. *Бу шыгыр гекзаметр формасында дүзүлипдир.*

ГЕКТА'Р, 10000 кв. метре дең болан ер өлчеги. *Бизиң колхозымыз бу йыл дөвлете хер гектардан 35 центнер инче сүйүмли совет пагтасыны бермек угрунда гөрешйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Бири-бирине утгашан шол овнужак-пеллер топы чөзленен гулли мата ялы, йүзлерче гектардан ыбарат гиң карталара өврүлди* («Совет эдебияты» журналы). *Биз ики гектар ерде лимон хем өсдүрип етишдирдик* (Н. Помма, Себәбини сон билдим). *Нәче гектара етер ялы дөкүн чекдиң?* («Колхоз гүнлери»). *Хер гектардан алтмыш центнер песинден. Иң ёкары хилли ак алтын алды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГЕКТАРЛЫК, Бир гектар мөчберидәки, гектара барабар болан.

ГЕКТОВА'Т, *физ.* Электрик тогуның гүйжүни өлчемек үчин уланылян, 100 ватдан ыбарат өлчег бирлиги. *100 ват бир гектоватдыр* («Физика курсы»).

ГЕКТО'ГРАФ, Элязма я-да машынязма текстиң саныны көпелдйән гурал, хат басма машыны.

ГЕКТОГРАФИК, Гектографда чап эдилен. *Чап этмегиң гектографик усулы.*

ГЕКТОГРАФИРЛЕМЕК, Гектографда чап этмек.

ГЕКТОЛИ'ТР, Сувук җисимлериң 100 литре дең болан метрик өлчеги.

ГЕКТОМЕ'ТР, Метрик өлчег системасында 100 метре барабар болан өлчег бирлиги.

ГЕЛ-ГЕЛ, Ери инди, ахыр соңы, нетнжеде, иң сонунда. *Гел-гел отряд болуп гижелерине колхозың экеранчылыгына гаравулчылык чекмели болдуң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕЛДИ-ГЕЧЕР, Тиз өтүп гечйән, чалт болуп гечйән; эл йүзүнден, эл ужундан, йүзлей. *Ол мыхман хем дәл. гелди-гечер хем дәл. Ол йөне гелди-гечер бир зат экени* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕЛДИ-ГЕЧЕРЛИК, Тиз өтүп гечиңилик; эл ужундан этмеклик, башдан совмаклык. *Ишде хич вагт гелди-гечерлиге ёл бермек болмаз.*

ГЕЛДИГИЧЕ, Өңе сүйшдүгиче, якынлашдыгыча. *Якын гелдигиче хем тозаны көпелйәр* («Түркмен эртекилери»).

ГЕЛЕВЕРИ, 1. Бириниң гелмегини хайыш эдип айдылян сөз. *Гызым, гелевери, тизрәк!* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары). 2. Сылаг, хормат гойлуп «гелиң, гечиң» диен маныда айдылян йүзтутма сөз.

ГЕЛЕ-ГЕЛМӘНЕ, Бада-бат, йүзүниң угруна, гелен дессине, тиз. *Гуйругыны хилелик билен булайлап гелйән көпек геле-гелмәне сүрә күрсәп уряр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол аңырдан геле-гелмәне, чуканак гөзлерини юмжукладып самрап башлады. Олар геле-гелмәне ырсарарлар. Ол геле-гелмәне гамчыларының хер хайсыны бир яңа зыңды. Сиз геле-гелмәне кесгин чәре гөрмән, Эзиз билен дипломатларча арагатнашыга йүз урярсыңыз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Марьянканың кичижик доганы гызларың янына геле-гелмәне гыгырды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Өе геле-гелмәне Ювды деррев ол элин* («Мыдам тайяр» газети).

ГЕЛЕГУРТ [гелегу:рт], Топ болуп гезйән йыртыжы мөжегиң бир гөрнүши. *Бу голайларда мен гелегурт бар сесини эшидемок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕЛЕҢ, Үнс, дыкгат, алада. *Ёгса нәме! Колхозда пул бар-да, бу затлара гелең эдйән ёк, огул!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Энесем гызына этмез кән гелең Чем гелен еринде ятар баш ялаң. Комиссиялар муңа хич гелең этмән, Кәбир гарыплара галды сув етмән* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

ГЕЛЕҢСИЗ, Алада этмейән, ишиң пикирини чекмейән, совук-сала, биагыры, бипервай. *Өвез окувында ве башга*

ишлеринде гелеңсиз хем дәлди (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Айна бейле түнт, бейле гелеңсиз машгала дәл ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол гелшикли дәл! — дийип, оглы гелеңсиз сесленди* (М. Горький, Эне).

ГЕЛЕҢСИЗЛИК, Гелеңсизиң хәсиетине дегишли болан, бнагырылык, аладасызлык, бипервайлык, совук-салалык. *Бу бир тосламадыр гуман эдип, өңки гелеңсизлигиме гездим* (А. Говшудов, Эсерлер). *Эгер сен гелеңсизлик билен элиңи сыртыңа айлайсаң, өз-өзүңе хыянат этдигиң болар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оларың совук ганлылыгыны, гелеңсизлик эдәнини язгарды* («Зәхмет гахрыманлары»). *Ол гелеңсизлик билен гапа серетди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГЕЛИБЕРМЕК, Барыбермек, голайлабермек, гирибермек, йыгнаныбермек, топланыбермек.

ГЕ'ЛИЙ, *хим.* Водороддан соң иң еңил газ, химики элемент.

ГЕЛИКОПТЕ'Р, *ав.* Дик ёкары учмак үчин ичине хова долдурылан дирижабль кысымлы аппарат, вертолет. *Илкинҗи геликоптер рус ойлап тапыҗылары тарапындан дөредилди* («Пионер» журналы).

ГЕЛИМ-ГИДИМ, Барыш-гелишли арагатнашык, барыш-гелиш. *Гелим-гидим гөрмедик, отурыш-туруш өвренмедик етимиң бирини алып берсең, оның хич батныгы болҗак дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕЛИН, Кәмиллик яшына етип, тәзе дурмуша чыкан гыз; яш аял. *Жамал эҗе докманы оглуның гелни билен билелешип докаяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оглумыза гелин әберәйсегем болҗак — дийип, какасына йүзленди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Халназар гелни өленде, тойы даганда, Артыга авуны алдыранда-да хәзиркиси ялы дарыкманды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Пөкген ага, гидйән гызларың дерегине колхозыңыза гелйән гелинлери хасап эдеңзокмы? Шу халы уссаханасы илки гуралан вагты Жамал эҗе гелинди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз-э гелин вагтымызда сулмурәп чай ичердик, гайма гаярдык, кешде эдердик* («Совет эдебияты» журналы). *Гелин болмасак хем гәдикден гарапдык* (накыл). *Гелниң гелди-гелдиси, оглуң болды-болдусы* (накыл). *Гызым, саңа айдайын, гелним. сен эшит* (накыл). ◇ Гелин гайтармак — алнан гелни атасы өйлерине гайтармак (көне дәп боюнча).

ГЕЛИНБАРМАК, I. Овадан сүйри үзүм гетирйән үзүм агажы ве онуң мивеси. *Гелинбармак үзүм хошалары бири-бирине чакнышяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гелинбармак, монты — үзүмиң түйси, Мивелер бол битйәр бизиң ерлерде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Етишипдир хоша-хоша салланшып, Гелинбармак дейин үзүмиң бойы* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Хала, чувала, жораба ве ш. м. салынян бармага меңзеш нагыш. *«Гелинбармак» диен бир нагыш бардыр, шоны халычаның гырасына салсаң, бай, халыча халычаҗык болаяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ГЕЛИН-ГЫЗ [гелин-гы:з], Гелинлер ве гызлар, аял машгала. *Бегенч адатда гелин-гызлар билен сөзлешмәге, дегишмәге чекинмейән, вәши, шовхун бир йигитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Лап этдигим дәлдир бир ажап ердир, Обамызың гелин-гызы чепердир* («Совет эдебияты» журналы).

ГЕЛИНЛИК, Гелин эдилҗек гыз, гелин эдинмек үчин гөз астына алынян гыз. *Гарры эне даш-төверегинден гелинлик агтармага башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Инди гелинлик гөзлемәге гезек Акнабат эҗә гелди* (А. Дурдыев, Багтлы йигит). *Гараз, гелинлик хаясы перде болуп, биринҗи гезек өзүни зордан саклады. Я гызлык гелинлик билен дегшенден соң, гылык хем үйтгәйәрми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕЛИНЧЕК, *бот.* Ак гүлли, яшыл, гызгылт реңкли бирйыллык өсүмлик.

ГЕЛИО'ГРАФ, 1. *астр.* Гүнүң суратыны алмак үчин фотоаппаратлы телескоп. 2. *харбы.* Сигнал арагатнашыгыны сакламак үчин уланылян гурал. 3. *метеор.* Гүнүң ялкымыны, шөхле салшыны автоматик суратда регистрирлейән абзал.

ГЕЛИОГРА'ФИЯ, Астрономияның Гүни дерңемек билен мешгулланян бөлүми.

ГЕЛИО'МЕТР, *астр.* Асман ягтылгычларының гөрүнйән диаметрлерини өлчемек үчин абзал.

ГЕЛИОТЕ'ХНИКА, Техниканың Гүн энергиясыны сенагатда ве яшайыш дурмуш максатларында пейдаланмаклык билен мешгулланян пудагы.

ГЕЛИШДИРМЕК, 1. Лайык этмек, ярашыклы этмек, җайба-җай этмек. 2. Барлышдырмак, ылалашдырмак. *Олары гелишдирип гайтдым.* 3. *диал.* Адагламак. *Олары яшлыкдан гелишдиripдирлер.*

ГЕЛИШМЕК, 1. Ики-екеден гелмек, юваш-ювашдан, ызлы-ызына гелип башламак. *Касса пейда берйәр, сизден хак алмаз, Дүшунен дайханлар гелишип баряр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Гелшикли болмак, ярашмак. *Шу болшуң билен бөкжеклэп йөрсең-э, гелишмәнем дуржак дәл! Бейле этмек бизиң гуҗурлы неслимизе гелишмейәр* {«Совет эдебияты» журналы). 3. Ылалашмак, барлышмак, разылашмак.

ГЕЛМЕК, 1. Бир ерден икинҗи бир ере бармак. *Достум, мен саңа аркайынланып гелдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дөрт тарапдан тиркешип, Гызыл кервен гелип дур* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Гелен дөвлет, гиден мәхнет* (накыл). 2. Йүзе чыкмак, пейда болмак. *Бир шахыр отырка гиҗе дүмтүнип, Гелендир бир пикир онуң оюна* («Токмак» журналы). 3. Көмекчи ишлик функциясында гелип, ашакдакы ялы уланыляр: а) ыснышып гелйән исимлериниң манылары билен багланышыклы херекети аңладяр. *Хуша гелмек, камата гелмек, лайык гелмек;* б) ыснышып гейән ишлиги билен бирликде гымылдының довамлылыгыны ве якынлашмагыны гөркезйәр. *Геплешип гелмек, язышып гелмек, ишлешип гелмек; етип гелмек, ылгап гелмек, учуп гелмек, йүзүп гелмек, йөрәп гелмек, сүрүп гелмек.* ◇ Гелен ягшы — *сер.* Ягшы. *Гелен ягшы! Ашыр, дүшек үстүне геч!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гелип етмек — аралашмак, голайлашмак. Гөз өңүне гелмек — *сер.* Гөз. *Сув электрик станцисы гөзүмиң өңүне гелди* («Мыдам тайяр» газети). Өр-гөкден гелмек — *сер.* Өр. *Бирден сачагы гөрүп, Гелди аял өр-гөкден* («Мыдам тайяр» газети). Хош гелдиңиз, сапа гелдиңиз — *сер.* Хош.

ГЕЛМИШЕК, *гепл. д.* Башга бир ерден икинҗи бир ере гөчүп гелен адам. *Бахана гытмы нәме, гелмишек диерсиң. Думлы-душдан тимисгенип гелен ачмаңыз гелмишеклер халкың ганыны соруп, тылла йыгнаярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир ерден гелен гелмишеге шейле эмел беренине везирлери гынандылар* («Гөроглы» эпосы).

ГЕЛНАЛЫҖЫ, Дабаралы ягдайда гелин гетирмәге гидйән ве алып гелйән адамлар (аяллар). *Хер халда, ондан-мундан жемленип, он бәш мөчберли атбашчы, шонча-да гелналыҗы топланды. Сувсан гошун сувлы кервени гелналыҗы ялы гаршылады. Эртир гелналыҗы, атбашчы гиделиң! — дийип, бутин оба хабар берлипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йөне, оглум, атбашчылап, гелналыҗылап алайсак говы болҗак* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гелналҗылар гелип, той гызыганда, Мәрекаң өңүне чыкды бир киши* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ГЕЛНЕҖЕ, 1. Өзүнден улы эркек доганың гелнине дегишлиликде уланылян сөз. *Жерен ол аялы гөрүп йыг-*

рыйлы-ла — *Сапарың гелнеҗеси гелйәр — дийип, сүлмүрәмлеп башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бегар ол гелнеҗеси билен бир станогың үстүнде отырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен пылан гелнеҗеме бир башатгыч йүң яглык алдым* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эҗемден, какамдан, гелнеҗеңиң бегенди тапармыкам дийип, олара-да шунча дүшүнйәрдүм болдум, болмады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Өзүңден улының аялына йүз тутулып айдылан сөз.

ГЕЛШИК, Гөрк, ованданлык, ярашык. *Обаның гелшиги говы. Хер шиң хайры ягшыдыр, тоюң гелшиги багшыдыр* (накыл). ◇ Гелшигине гелмек — гөркүне гелмек, ярашыклы болмак, ованданланмак. *Шу мейданың йүзүнден трактор йөрәр велин, ер гелшигине гелер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕЛШИКЛЕНМЕК, Гелшигине гелмек, гелшикли болмак, ованданланмак. *Отагың ичи гелшикленди* (М. Горький, Эне).

ГЕЛШИКЛИ, Гөрмегей, овадан, ярашыклы. *Онуң яңагында эмеле гелйән чуканаклар Бегенҗиң гөзүне Айсолтаны хас гелшикли бир гыз эдип гөркезйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шол ховузчаның еңсесинде, ховлының ортасында, өңи эйванлы, гелшикли бир там отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сервиҗан хем гелшикли, хем пәхимли* («Гөроглы» эпосы).

ГЕЛШИКЛИЛИК, Ованданлык, гөрмегейлик, ярашыклылык.

ГЕЛШИКСИЗ, 1. Гөрмексиз, бетгелшик, ярашыксыз. *Потдының гөзлери чукур, гелшиксизди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Унтер Пришибеев гелшиксиз йүзүни мүршердип, эллерини гапдалына гысды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Айып, ерликсиз, ярашыксыз. *Бу теклип билен ил ичине чыкмак оңуң үчин гелшиксизди* («Колхоз гүнлери»). *Бейле этмегиң өрән гелшиксиз болупдыр.*

ГЕЛШИКСИЗЛИК, 1. Овадан дәллик, гөрмегей дәллик, гөрмексизлик, ярашыксызлык. 2. Айыплык, ерликсизлик, ярашыксызлык. *Гелшиксизлик билен эдилен ш болупдыр.*

ГЕЛШИРМЕК, 1. Гелшигине гетирмек, ярашыклы этмек. 2. Бир зады ерине гоймак, лайык гетирмек. оңармак. *Гапыны гелширип, ерине отуртдым.* 3. *гепл .д.* Дегерли урмак. *Чекгесине гелширмек.*

ГЕМИРМЕК, 1. Диш билен китирдедип кертип, газап иймек. *Мөнҗе оглан омачаны гемрип, Халназара бакан дүвденекледи. Ач дүелер оларың пудакларына ченли гемрипдир. Атлар дишлери билен өңлерине гермелен агачлары гемирдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Кака, ач мөҗеклер гоюн сүңкүни гемрип билйәрлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Кишиниң газанҗыны өз шахсы пейдаң үчин харчламак, иймек, кесекини рехимсиз эксплуатирлемек. *Сен үч йыллап колхозы гемирдиң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Заяламак, харапламак. *Нәмә уран хем болсаң, пычагың йүзүни гемрипсиң.*

ГЕМИРТГЕ, *бот.* Яшажык терне.

ГЕМИРТМЕК, 1. Диш билен китирдедип, кертдирип, газадып ийдирмек. *Сүңк гемиртмек. Терне гемиртмек.* 2. Заялатмак, хараплатмак, йүзүни гайтартмак. *Пилиң йүзүни нәмә гемиртдиң?*

ГЕМИРЧЕК, Гаты сүнке өврүлмедик беден бөлеги, китирдевүк. *Галкан гөрнүшли гемирчекден ёкарракда иймит ювудылян махалда бокурдагың ичине болан гирелгәни япян бокурдак үстлүги бардыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ГЕММИК, Алын дишлери дүшен, ёкаркы додагы агзының ичине йыкылып дуран. *Агзы гемлик адам.*

ГЕММИКЛИК, Геммиге дегишли болан, геммиге хас болан. *Ондан соң хас хем өзүниң геммиклигини гөркезмәге чалышды* («Совет Түркменистаны» газети).

ГЕМОГЛОБИ'Н, *физиол.* Гызыл ган шариклериниң дүзүминдәки гаһы гызардян жисим. *Гемоглобин ганың дүзүминде боляр.*

ГЕМРЕ, 1. Ятакда гат-гат болуп баслыгып ятан. чүйрән мал дерси. *Көчә дөкүлен дерс аяк ашагында эйәм гатап гемре болупдыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *гепл. д. сер.* Гасҗак II. *Гемресин юмшатмансың, сен муны гейип, еңңе! Гөр, сениң гүл меңзиңи гөркезйәр ёюп, еңңе!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГЕМРИЖИ, Узын алын дишлери билен кертйән, гемирйән сүйтемдиришилер, алажагөзен, сычан, алака ве ш. м. *Чал алака ялы гемриҗилер, гурбагалар, аслар ве йыланлар хем улы зыян берип билер* (В. З. Раенко. Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ГЕМРИК, Йүзи, гырасы гемрилен, гәдилен. *Гемрик йүзли пычак.*

ГЕМРИЛМЕК, 1. Йүзи гайтмак, йүзи гәдилип заяланмак. *Пычагың йүзи гемрилипдир.* 2. Диш билен китирдедилип, гемрилип, газалып ийилмек. *Олар маңа гемрилен сүңк, чендан гаты-гуты чөрек ташладылар* (Мыралы).

ГЕМРИШМЕК, 1. Көп болуп гемрип отурмак. 2. Дишлешип урушмак (хайван хакда). *Гемришип дуран эркеклериң бириниң халыс хайы гачды.* 3. *гепл. д.* Оюн эдип басалашмак, далашмак, чекелешмек. *Гемришип ядамак.*

ГЕНДЕ, Яман, эрбет, ярамаз. *Гүллере лайык хем дәлдир ол генде* («Совет эдебияты» журналы). *Маядар, ганхорлар — ынсан гендеси* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГЕНДЕЛЕ, *балыкч.* Овнук балык тутмак үчин улаңылян тор. *Ики гапдалында барян гәмилең, Салланып гөрүкйәр конус генделе* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ГЕНДЕРЕВ, *бот.* Ёкумсыз ябаны от. *Шоны хем билмейәрмиң? Эдил гендеревден доян мал ялы пөкгердәйәр! — дийди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГЕНЕАЛО'ГИЯ, 1. Уругың тарыхы, уруг шежреси; айры-айры уругларың тарыхыны өврәнйән көмекчи тарых дерси. 2. Хайван я-да өсүмлик тохумларының гелип чыкышы.

ГЕ'НЕЗИС, Гелип чыкыш, дөрейиш, эмеле гелиш.

ГЕНЕРА'Л, Гошунда ёкары команда составына берилйән чин ве шол чинли шахс. ◇ Генерал майор—илкиңжи генераллык чини. Генерал лейтенант—генерал майордан соңкы чин. Генерал полковник— генерал лейтенантдан соңкы чин.

ГЕНЕРА'Л-ГУБЕРНА'ТОР, Буржуаз юртларында: ёкары харбы административ хәкимиетли үлкәниң, облastың начальниги. *Александр I-ден разылык алып, Пушкини генерал-губернаторың канцелярисының чиновниги эдип, Одесса гечирдилер* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГЕНЕРАЛИ'ССИМУС, Уруш вагтында дөвлетиң әхли яраглы гүйчлерине ёлбашчылык этмек билен, ватан өңүнде гөркезен айратын гөрнүкли хызматлары, битирен ишлери үчин дакылян иң ёкары харбы ат.

ГЕНЕРАЛИТЕ'Т, Гошуның ёкары командованиеси, генераллары.

ГЕНЕРА'ТОР, Механики энергияны электрик энергиясына өвүрйән машын. *Өвез ялы окувчылар генераторың ишлейшини өз ёлдашларына тежрибе йүзүнде дүшүндирен болсалар, Ата, Нөкер рубильниги ачып-ялыт гөрдүлер* («Пионер» журналы).

ГЕНЕТИК, Генетикадан специалист.

ГЕНЕ'ТИКА, *биол.* Биологияның организмлериң өсүп-

шини, несил ызарлайшыны, онуң үйтгәп дуршуны өврен-йән бөлүми.

ГЕНЕТИКИ, Генетика дегишли болан. *Бизи гызык-ландырян предметиң гелип чыкышыны гөркезмек зерур болан махалында, генетики кесгитлеме уланыляр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

ГЕНҖИ-ХАЗЫНА [генҗи-хазы:на], Кән байлык, мүлк, хазына. *Хан болан адама генҗи-хазына, дөвлет герек-дир* («Гөроглы» эпосы).

ГЕНИАЛ, 1. Хетденаша талантлы, артыкмач дөредиҗи-лик укыбы болан. *Гениал сердар. Гениал адам.* 2. Гений хәсиетине махсус болан. *Гениал эсер.*

ГЕНИАЛЛЫК, Гениал болмаклык, гениал хәсиетде-лик.

ГЕ'НИЙ, 1. Ин ёкары дережели, дөредиҗиликли укыплылык, ёкары дережеде талантлылык. 2. Шол хили таланта, укыплылыга эе болан адам. *Бейик рус халкы-ның арасындан дөрейән генилери йигренйән патыша хө-күмети декабрь гозгалаңына гатнашаны үчин А. А. Бастущев-Марлинскини Кавказа сүргүнлиге иберипди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГЕНЧ, Хазына, байлык, мүлк. *Мекдеп багт генҗи-миз, Томус алдык дыңҗымыз* («Мыдам тайяр» газе-ти). *Акылың гөрнүкли корифейлериниң эсерлери совет ылмының генҗидир, байлыгыдыр.*

ГЕНШТА'Б, Баш штаб. *Гошуның генштабы.*

ГЕҢ, Хайран эдиҗи, тәсин галдырыҗы, тәсин геңир-гендириҗи, таң. *Онуң хениз гөрмедик җайлары оңа өрән геҗ болуп гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсер-лер). *Җан агалар, сизлер мени геҗ гөрмәң, Гердениме пелек урды нешәни* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Геҗ сес онуң гулагына эшидилйәрди* («Мыдам тайяр» газети). *Бир дүйпде үч хили миве бишйәрди, Гөренлер геҗ галып середишйәрди* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ГЕҢЕШ, Бир меселе барада эдилйән маслахат. *Сениң бу геңешлериңе шондан артык маслахат бермәге мениң хетдим ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сәхе-диң йүзүне середип, геңеш салян ялы этди* (А. Говшу-дов, Мәхри—Вепа). *Ол өз сайлавчыларына геңешлер берип хат язяр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Геңеш тойы — *сер.* Той.

ГЕҢЕШДАР [геңешда:р], Өвүт-несихат берйән, масла-хат салынян адам, геңешчи. *Говшут ханың Гылыч ак-сакгал диен бир улумсы геңешдары болан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Озалы атамың-бабамың геңешдары Көседир. Ок дегенде мунча акманды яшың, Ага бегим, геңешдарым, нәм болды?* («Гөроглы» эпосы).

ГЕҢЕШЛИ, Өңүнден гүрлешилен, маслахатлы, геп-лешикли. *Геңешли бичилен дон гысга болмаз* (накыл).

ГЕҢЕШЛИЛИК, Өзара маслахатлылык, геңешли ра-зычылык. *Геңешлилик говы зат.*

ГЕҢЕШМЕК, Бириңден маслахат сорамак, өвүт ал-мак, маслахатлашмак. *Геңешейин дийип, сизиң яныңыза гелдим* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Пелең оларың хем эллерине япышды, сынлады, ёлдашына геңешди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шу ерде гарры атам бар, шоңа геңешейин* («Гөроглы» эпосы). *Кишә геңеш, өз билениңден галма* (накыл).

ГЕҢЕШСИЗ, Өңүнден разычылык сораман, геңеш этмән, маслахатсыз. *Геңешсиз эдилен иш.*

ГЕҢЕШЧИ, *сер.* Геңешдар. *Королың геңешчиле-ри оларың хемме талапларыны кабул этмеги вада бе-рипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ГЕҢЗЕВ, Бурнуна салып геплейән. *Геңзев адам.*

ГЕҢЗЕВИ, Дутарың 4-нҗи перзеси ве шол перзеден башланян хеңлер.

ГЕҢИРГЕМЕК, *сер.* Геңиргенмек. *Айна оны геңир-геди. Артык Эзизиң совалына геңиргеди, йүзүне серет-ди. Садап Халназарың совалыны геңиргеди. Маманы та-камаян адамлар-да геңиргәрди. Ашыр онуң болуп дур-шуны геңиргәп, ондакы ягдайы кемсиз аңласа-да, бил-мезлиге салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Айсол-таның гүлкүсини геңиргән Нәзикҗамал: — Нәме, кей-гим, яманмы? — дийип сорады* (Б. Кербабаев, Айсол-тан).

ГЕҢИРГЕНДИРМЕК, Геҗ галдырмак, хайран гал-дырмак. *Ашырың совалы Артыгы бираз геңиргендирди. Ослагсыз сөз оны геңиргендирди* (Б. Кербабаев, Айгыт-лы эдим).

ГЕҢИРГЕНИШМЕК, Билеликде геңиргенмек, көп бо-луп геңиргенмек. *Огланлар геңиргенишип, өңе йөредилер* (Н. Җумаев, Сырлы гала).

ГЕҢИРГЕНМЕК, Геҗ гөрмек, геҗ галмак, хайран болмак, тәсин галмак. *Биз муңа гаты геңиргендик* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Өз болшуңа өзүң геңиргенмек.*

ГЕҢЛЕМЕК, Геҗ-таң гөрмек, айып гөрмек. *Көчеде өз пейвагтына хиңленип барян гейнүвли адама габат гелен ёлагчылар оны геңлейәрдилер* (А. Говшудов, Мәх-ри—Вепа).

ГЕҢЛЕНМЕК, Геҗ гөрүлмек, айып гөрүлмек. *Моцсей сыпайычылык билен өз йүзүнде геңленмек дуйгусыны дөретди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГЕҢЛИК, Геҗ-таңлык, хайран галыҗылык, тәсинлик.

ГЕҢСИ, 1. Оңат, говы, ажайып. *Совгат үчин өрән геңси коллекциялар дүзүпдирлер* («Мыдам тайяр» газе-ти). *Онда дурмуш үйтгешигрәк, бир геңси* (Б. Кер-бабаев, Айлар). 2. Бир хили, геҗ-таң.

ГЕҢСИЛИК, Оңатлык, говулык. *Инди обамызда ма-шынмыдыр, электрикмидир, радиомыдыр, харазмыдыр— бир геңси болайды* («Совет эдебияты» журналы). *Мей-дан ал-яшыл гүле бүренипдир, бир геңсилик, гөвнүң-гөв-сүң ачыляр. Ашгабат бир геңсилик, гөвнүң ислән зады бар.*

ГЕҢ-ТАҢ [геҥ-та:ң]: геҥ-таң гөрмек — хайран галмак, геҗ гөрмек. *Хошгелди, бу ерде хич бир геҥ-таң гөрерлик зат ёк ахырын* (А. Говшудов, Көпетдагың эте-гинде). *Чүнки бу адамының атасындан хем, оглундан хем хич бир зады геҥ-таң гөрмели дәлдигини Гурт гаты говы билйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЕҢ-ЭНАЙЫ [геҥ-эна:йы], Геҗ ве үйтгешик, хайран галдырыҗы. *Узын көлегелер геҥ-энайы нагышлары эме-ле гетирйәрдилер* («Мыдам тайяр» газети). *Геҥ-энайы нәме гүррүң бар? — дийдим. Геҥ-энайы затлар гөрдүк сергиде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гандым өзу-ниң гүнделигине геҥ-энайы затлары язып алярды* («Пионер» журналы).

ГЕОБОТА'НИКА, Ботаниканың өсүмликлер дүнйәси-ниң ериң йүзүне ярайшыны, үйтгейшини өвренйән бө-лүми.

ГЕ'ОГРАФ, География боюнча специалист, географи-ячы. *Университетиң географлары каналың угрунда барлаг ишлерини гечирйәрлер.*

ГЕОГРАФИК, География дегишли. *Географик жур-нал. Диварың йүзүнде географик карта асылгы дур.*

ГЕОГРА'ФИЯ, Ери, онуң үст гурлушыны ве ондакы җанлы тебигатың ерлешишини өвренйән ылым. *Геогра-фия ылмы. Физики география. Ыкдысады география.*

ГЕОГРАФИЯЧЫ, *сер.* Географ. *Гүнбатар Европа-ның географиячылары Азия хакында өзлериниң ылмы ишлеринде русларың гүррүңлеринден пейдаланыпдырлар* (СССР тарыхы).

ГЕОДЕЗИК, Геодезия дегишли болан. *Геодезик гурал. Геодезик сигнал.*

ГЕОДЕЗИ'СТ, Геодезия боюнча специалист. *Геоде-зистлер өз ишине башладылар.*

ГЕОДЕ'ЗИЯ, Ериң формасыны, өлчегини өвренмек ве

онуң мейданларыны өлчемек билен мешгул болян ылым. *Геодезия ылмы.*

ГЕО'ЛОГ, Геологиядан специалист. *Онда нәме үчин геолог хем онуң тарапыны тутяр? — дийип сорады* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Ол ерик Украинадан геологлар гелдилер* («Пионер» журналы).

ГЕОЛОГИК, Геология дегишли. *Геологик карта.*

ГЕОЛО'ГИЯ, Ериң эмеле гелиш тарыхыны, гурлушыны, составыны ве газылып алынян пейдалы ерасты байлыкларыны гөзлән тапмак методларыны өвренйән ылым. *Геология барада энчеме мөхүм ачышлар эдипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ГЕО'МЕТР, Геометриядан специалист.

ГЕОМЕТРИК, Геометрия дегишли. *Геометрия жеми— алгебраик жем билен гарышдырмалы дәл* («Физика курсы»).

ГЕОМЕ'ТРИЯ, Математиканың гиңишлик формаларыны ве оны өлчемегиң дүзгүнлерини өвренйән бөлүми. *Олар геометрияның канунларыны өзбашдак аңлап билйәрлер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГЕОМОРФОЛО'ГИЯ, Физики географияның ер йүзүниң рельефини, кешбини ве онуң өсүш тарыхыны өвренйән пудагы.

ГЕОФИ'ЗИК, Геофизикадан специалист.

ГЕОФИ'ЗИКА, Ериң физики хәсиетлерини ве онда болуп дурян физики процеслери өвренйән ылым. *Геофизика ылмы.*

ГЕОФИЗИКИ, Геофизика дегишли. *Халкара геофизики йылының дөвүрүнде ионосфераның эмеле гелиш жикме-жик өвренилжекдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ГЕОХИ'МИК, Геохимиядан специалист. *Геохимикле-риң республикан маслахаты өз ишине башлады.*

ГЕОХИМИКИ, Геохимия дегишли. *Геохимики дерҗев.*

ГЕОХИ'МИЯ, Ериң химики составыны хем-де ердәки химики элементлериң ерлешишини, бирлешишини өвренйән ылым. *Геохимия ылмы.*

ГЕП, 1. Пикир алышмак үчин сөзленйән сөз, гүррүң. *Бу гүнки геп эртирки гүнүң яссыгы* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гепиң азы ягшы, ашың — дузы* (накыл). 2. *гөч. м.* Эсасы иш, меселе. *Геп кейигиң ятышында дәл, геп мергениң атышында* («Түркмен пьесалары»). ◇ Геп астында галмак — көп гүррүңиң ашагында галмак, хер хили гүррүңиң предмети болмак. Геп башыны агыртмак — бир зат хакында көп гүррүң этмек, дүрли гүррүңе етмек. Геп бермек — бирине геп өвретмек, бир зат хакында йүрегиниң чиширмек. *Ким-де болса бири муңа геп берип, йүрегини чиширипдир өйдйән* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Геп гездирмек — бириниң гүррүңини икинжи бирине айтмак, гүррүң йяратмак. Геп гозгамак — бир зат хакында яңадан гүррүң ачмак, өңки бир болан гүррүң, иш хакында агзамак. *Пөкгениң аялы докторың саргыдыны берк тутуп, хатда Бахарың никасы хакында хем геп гозгамаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Геп гөзлемек — бахана агтармак, ырсарамак. *Бахары аздырян хем шуларың биридир, инди хем геп гөзлән гелендирлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Геп енчгилемек — шол бир гүррүңи, гепи өвран-өвран гайталап отурмак. Геп нокатламак — гүррүңи түкениксиз айтмак, хечжикләп гүррүң эдип отурмак, овнукчыл болмак. *Мен бу ерде сизиң билен геп нокатлашып, ойнашып отурмага гелемок, ызымда зерур ишлерим маңа гарашып дур* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Геп тапмак — бахана тапмак, хиле гөзлемек. *Гөроглы, нәме геп тапып гирдиң?* («Гөроглы» эпосы). Геп урмак (гатмак) — бирине бир зат диймек, гүррүңе башламак, лак атмак. *Айсолтан эҗесине геңиргемек билен геп урды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гезеленч бир говы затдыр — дийип, ене-де өзи геп урды* («Зәхмет гахрыманлары»). Геп чекмек — бириниң айдан адалатсыз сөзүне жогап бермән отурмак. *Дурдудан геп чекесим ёк* («Совет эдебияты» журналы). Геп чынтгемек — иргинсиз гайталап сорамак, гепиң дүйбүне дүшүнмек. *Хошгелди бу хакда мундан артык геп чынтгемеги ислемеди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гепе гитмек — биринiң айдан гүррүңине ынанып, нәдогры иш этмек. Гепи көпелтмек — хер хили бахана тапҗак болмак, хер хили гүррүң тапмак. *Сениң билен гепи көпелдип отурмайын* («Гөроглы» эпосы). Гепиң гердиши — гепиң ери геленде, гепиң өврүми. *Йөне, гепиң гердиши геленде, асылкысыны айдян — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер). Гепиң түммек (күле) ери — гүррүңиң гутаран ери, гепиң гысгасы: *Онсоң хем, Угурлы хан, гепиң түммек ери—биз Недир шаның гужагына гызымызы берип, башымыза телпек гейип йөрүп билмерис, инди дүшүндиңми?!* («Түркмен пьесалары»). Гепиңи гөгертмек — айданыңы, диениңи этдирмек, өз диениңи этдирмек. *Ол өз гепини гөгертҗек болды* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ГЕПБАЗ [гепба:з], Гепе уссат, геп тапмага өкде. *Гепбаз адамлары яманламага ялан ерден хем сөз тапарлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕП-ГЕҢСИ, Ажайып, оңат, парахат, алланәме.

ГЕП-ГЕҢСИЛИК, Гүлала-гүллүк, парахатчылык, алланәмелик, оңатлык. *Мунда хич неченсилик ёк, асыл геп-геңсиликдир* («Совет эдебияты» журналы).

ГЕП-ГҮРРҮҢ, Дүрли гүррүң, геп. *Халназарың гелин ерине түкениксиз геп-гүррүң аланыны агзанда, ене гөзүни яшардып гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өрән говы, Аллаберди байдан-а саңа геп-гүррүң етйән дәлдир-дә?! — дийип сорады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГЕПЛЕМЕЗЕК, Көп геплемеги халамаян, аз геплейән. *Мәхри дурдугыча геплемезек, дымма болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Оларың бир нәчеси геплемезекдилер* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Йне, ол сөвдагәрлериң икиси-де Тахыр ялы геплемезек экен* («Совет эдебияты» журналы).

ГЕПЛЕМЕК, 1. Сөзләп башламак, бир дилде сөзләп билмек. *Начальник икиржиклик билен гепледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол түркменче гепледи. Ханы, геплән отур, инди нәме этмели?* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 2. Сөз сөзлемек, чыкып гүррүң этмек. *Бир нәче ёлдашлар чыкып геплән, шәхеркомың ишиндәки кемчиликлери танкытладылар* («Совет Түркменистаны» газети). *Голуңда хүнәр бар, йүзүңде шатлык, Геплесең, ынанян, дилиң дур сачар* (А. Ныязов, Шыгырлар). 3. *гөч. м.* Бир затда язгармак, кәемек. *Нәме, какаң саңа гепледими?*

ГЕПЛЕМСЕК, Көп гүрлейән, геплемәни халаян, көп сөз сөзлейән. *Ол инди өңки ялы геплемсек, алчак дәл-де, аз гепли, аграс адамды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Ахав, йигитлер, адамлар маңа геплемсек болайыпдыр диййәрлер. Ширин геплемсек аялларың янына мундурилип гойберлипди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГЕПЛЕМСЕКЛИК, Геплемсеге махсус гылык-хәсиет, геплемсек болуш. *Гуськовың геплемсеклиги себәпли айтды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЕПЛЕНМЕК, 1. Көпчүлик өңүнде, йыгнакда сөз сөзленмек, гүррүң эдилмек. 2. *гөч. м. сер.* Кәелмек.

ГЕПЛЕТМЕК, 1. Сөз айтдырмак, гүррүң бердирмек, сөз сөзлетмек. *Оны геплетҗек болдулар.* 2. Йыгнакда ве ш. м. ерлерде гүрлетмек, чыкыш этдирмек, сөз сөзлетмек. *Йыгнакда оны геплетмедилер.* 3. *гөч. м.* Бир затда язгартмак, кәетмек. ◇ Ич геплетмек — *сер.*

И ч. *Ол өз янындан ичини гепледип ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕПЛЕШИК, Мөхүм меселәни чөзмек үчин адамлар арасында, ики топар арасында гечирилйән гүррүң, эдилйән маслахат. *Уч гүнлүк урушдан соңра татарлар гепләшик этмәге гиришдилер* (СССР тарыхы). *Шу ики мысалымыздан эне билен атаның геплешигине махсус айратынлыклары гөрмек боляр* («Совет эдебияты» журналы).

ГЕПЛЕШМЕК, Пикир алышмак максады билен сөзлешмек, гүррүңлешмек, бири билен гүррүң эдишмек. *Патышадан гелен илчи билен геплешмек үчин, казакларың йыгнагы чагырылан экени* (СССР тарыхы). *Булара ымыклы геплешмек герекди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ГЕПЧИ, I. Геп гездирйән, гыбаткеш. *Яш йигиде гепчи болмак ярашмаз.* 2. Гепе чепер, гүррүңчи. *Гепчи адам.*

ГЕРБ, Бир дөвлетиң, республиканың ве ш. м. дөвлет тарапындан белленилйән эмблемасы, ресми аламатлы нышаны. *Ол өз дөвлетине Византия императорының ики келлели гарагуш гөрнүшиндәки гербини өзлешдиripдир* (СССР тарыхы). *СССР-иң Дөвлет герби.*

ГЕРБА'РИЙ, Гурадылан өсүмликлер коллекциясы. *Өз йыгнаҗак гербарилериңи айры-айры темалара бөлмели* («Пионер» журналы). *Мекдеп окувчылары гербарий йыгнадылар.*

ГЕРБИ, Чырпы, күрте ве ш. м. баша атылян эшиклериң еңлерини бирикдирйән ала йүп, алаҗа.

ГЕРГЕЛЕМЕК, *диал.* Бир зады ики болуп гөтермек, гөтерип алып гитмек.

ГЕ'РГЕНЕК, *диал. сер.* Ганрак.

ГЕРГИТ, Гушларың ганатының эпленйән ери.

ГЕРДЕН, I. Боюндан голуң башланян ерине ченли болан аралык, ики омзуң аралыгы, эгин. *Йүк гөтермекден гердени яра болупдыр.* 2. *гөч. м.* Бүтин гөвре, беден, сына. *Дат эдйәрин бу пелегиң элинден, Гердениме пелек урды нешәни* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гара гүнде гарыплыгың эҗрини өз гердениm билен чекендирин* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары).

ГЕРДЕНЛЕК, Гердени ясы, эгинлек. *Гердеңлек адам.*

ГЕРДИРМЕК, Герип гойдурмак, язгын эдип асдырмак. *Ювулгы гейимлери гердирмек. Йүп гердирмек.*

ГЕРДИШ, *көн. с.* Дөвүр, айланыш. *Элбетде, гердиши шейледир-дә!* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). ◇ Гепиң гердишине гөрә — ери геленде, габат гелени үчин. *Мен сени хич ойнаҗак боламок, йөне гепиң гердишине гөрә гүррүң этдим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Йөне, гепиң гердишине гөрә, асылкысыны айдян — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЕРЕГЕ, I. Гөч вагтында тәрим, ук, чагарык, өй гошы йүкленен йүк. *Өкүзине сыгрына бар гошуны гереге эдип, чагасыны мүндүрип барянлар-да барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *сер.* Йүрек II. *Дүелериң ховутларына халыклар герилйәрди, халы гереге-гелер даңылярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕРЕГИМ, Гарры аялларың яшлара йүзленип айдян сөзи. *Бу нәме хекаят болды, герегим!* (М. Горький, Эне).

ГЕРЕК, I. Мөхүм, зерур, деркар, лазым. *Сен улы гөвресиң, Баку йүрекдир, Ол бизе хер затдан бетер герекдир* (А. Какилов, Сайланан эсерлер). *Әхли гүйҗи шу сынага хөтде гелмәге мобилизлемек герек* («Совет Түркменистаны» газети). *Герек дереги йыкар* (накыл). 2. Мүмкин, әхтимал. *Олар хәзир Гарагумуң этегине чыкаңлап йөрен болсалар герек* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ана, шол гара чызык ялҗак сүйнмежик зат отлы болса герек* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Герегиниң артдырмак — өзүни хас герекли хасаплатмак, нәзиңи чекдирмек. *Ол өзүни өвди, герегини ардырды.*

ГЕРЕКЛЕМЕК, Бир задың я-да бириниң герекдигини, зерурдыгыны мәлим этмек, ислемек. *Бу Хесел эҗ нәме болдука, гереклесең, ол-да гелмән оңайяр* («Совет эдебияты» журналы). *Биз сени герекледик.*

ГЕРЕКЛИ, Мөхүм болан, герек, зерур, деркар. *Сәхдиң хемме герекли кагызы шу санаҗың ичинде ерлеш дирилйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Аннагүл партиямыза өрән герекли адам* (Р. Алыев, Коммунизм ёлуны да). *Диңе герекли еринде дегерли сөз билен канагатланмак хәсиети барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Герекли дашың аграмы ёк* (накыл).

ГЕРЕКСИЗ, Мөхүм, деркар болмадык, герек дәлазымы ёк. *Шу гүнлер, пагтаның ак патрак болуп ачылан вагты, көмек герексиз хем дәл* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Сапар герексиз кагызлары йыртып ташлады.*

ГЕРЕК-ЯРАК, Аңры-бәри, герек затлар. *Башладылар алмага герек-ярак шайларын* («Мыдам тайяр» газети).

ГЕРҖЕШДИРМЕК, Геришдирип гоймак, дартыштырып гермек. ◇ Гашлары гержешдирмек — гашыңы язышдырмак. *Эне алланичигси болды ве зор билен гашларыны гержешдирип, еринден турды* (М. Горький, Эне).

ГЕРҖЕШИК, 1. Герлип дуран, эйләк-бейләк дартылып дуран. 2. *гөч. м.* Чолашык, булашык.

ГЕРҖЕШМЕК, Герлип дурмак, дартылмак. *Энәниң йүзүндәки яра ызы агарды гитди ве сол гашы ёкары гержешди* (М. Горький, Эне).

ГЕРИЛГИ, Герлип гойлан, асылгы дуран, дартылан. *Ол герилги карта гөз гездиренден соң, Чернышова йүз ленди. Күрен-күрен обалар бошады, өйлер тутулгы, чувеллар герилги, дүшеклер язылгы галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕРИЛМЕК, I. Чекилип, дартылып гоюлмак, асылып дурмак. *Диварларың йүзүне узын сечекли халы торбалар, халы чуваллар герлипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дивара герлен овадан халы чыраның шөхлесине ловурдап дуряр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Чолашып дурмак, пәсгел болмак.

ГЕРИМ, I. Адамың, хайванның эдиминиң аралыгы. *Хошгелди Бахар билен айрылышандан соң, гиң герим билен әдимләп, өз өйлерине етди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол өз өйлериңе бака гиң герим билен уграды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Моллада берим болмаз, ябыда — герим* (накыл). 2. Ишиң яйбаңлыгы, ишиң барыш депгини, гидиш айтымы. *Малдарлар арасында агитацион-көпчүлик ишиниң геримини гиңелтмели* («Совет Түркменистаны» газети). *Эмма онуң ол вагтларда герими гиң дәлди* («Колхоз гүнлери»). *Пөкген хем, Сапар хем гиң герим билен өңе әдимлемегиң аладасыны эдйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕРИНҖИРЕМЕК, Юваш геринмек, чала геринмек. гернип дурмак. *Павел Андреевич креслода отуран еринде геринҗиреди* (М. Горький, Эсерлер). *Аман геринҗирәп, башыны яссыкдан галдырып: — Эҗе, дашары чык-да, бир гүне серет! — дийди* («Колхоз гүнлери»).

ГЕРИНМЕК, Ядавлык ве ш. м. зерарлы гөвре ве гол дамарларыңы язышдырмак, эллериңи язгын узадып, ашак-ёкарык херекет этдирмек. *Ол улудан дем алып, соңра геринди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Артык еринден турды, геринди. Аяклы чилими ызлы-ызына күкетсе-де, гернип, паллап башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЕРИШ, I. Бойнуң чыкян ериниң еңсе тарапы; кебзе, ягырны. *Мавының гершине гамчы дегенден соң, Гандым алты эркеги өз чатмасына бакан сованы гүррүң эденде, хахахайлап гүлди. Гарры-гартаң ыза галанларың гершинде гамчы ойнады* (Б. Кербабаев, Айгытлы

әдим). *Богды богазындан, атды гершине, Алып гитди эмедеклэп баршына* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Ол хатлар үчин Бахарың таягы мениң гершиме дегди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Гумуң, дагың эшегарка болуп гидйэн ери, эгин. *Гүн Көпетдагың бейик гершини гыратлапды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чопан сөзүни соңламанка, мөжеклер гершиден аңрык гечип, гөзден гайып болупдырлар. Гүнбатардакы гершиң үстүнде бир топар мөжегиң пейда боланлыгыны чопан сайгарды* («Совет эдебияты» журналы). *Айна үч-дөрт гериш ашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Малың боюн оңургасының гутаран еринин үсти, бойнуң башланян еринің үстүндәки түммүже ер.

ГЕРИШДИРМЕК, Герип чыкмак, хеммесини гермек. *Ювулгы гейимлери гершидирмек.*

ГЕРИШМЕК, Гермәге көмек этмек, биле гермек, герип бермек. *Ол маңа дивара халы геришди.*

ГЕРК-ГӘБЕ: герк-гәбе болмак — гаты доймак, өрән оңат доймак. *Палавы бокурдакларына ченли шйип, герк-гәбе болдулар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дашховзуң гаррыгыз гавунындан герк-гәбе болан Эзиз агралды. Яз гүнүниң якымлы шөхлеси гиң дүнйәни герк-гәбе долдурды. Дүрли шймек-ичмекден герк-гәбе этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сени гыммат баха ныгматлар билен герк-гәбе дойырлар* (Мыралы).

ГЕРМЕВ, Елы, гәдиги ве ш. м. беклемек үчин я-да бир задың дашына айлав этмек үчин гермелйэн, кеселигине гоюлян зат, предмет. *Дайза бөкүп гермевден гечди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Күдәниң дашына болса хер гоюн бойнуның чыкан ерине ченли келлесини сокуп билер ялы гермев эдилипдир* (Н. Помма, Себэбини соң билдим).

ГЕРМЕВАЧ [гермева:ч], Гермев. *Гапа гермевач герәй!*

ГЕРМЕК, 1. Чекип, дартдырып асмак, язып гоймак, язмак. *Парладып, гырмызы байдагын герип, Юрдумзы гораян Гызыл Гошундыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Олар көне килимлерден герип, чадыра меңзейән бир зат дүзедип, ичине стол гоюпдырлар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Ики тарапа узатмак, яймак (ганат, гол ве ш. м. хакда). *Асманда ганатын герйәр самолёт* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бегенч голуны нәхили геренини дүймады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Гулак гермек — *сер.* Гулак. *Шагырдының пейда болан тарапына үшерилишдилер ве гулакларыны гердилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Көкенек гермек — *сер.* Көкенек. *Акгыз Ягмыр дийип көкенек герйәр* («Совет эдебияты» журналы). Күкрегиңи гермек — *сер.* Күкрек. *Гүлшенли дөврана күкрегин герен, Гүл йүзли гахрыман йитди-де гитди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГЕРМЕЛМЕК, Бир зада пәсгелчилик үчин кеселигине гоюлмак, яйрап, бири-бириниң ичинден гечмек, гермәп гоюлмак, чекилмек. *Ики эгниң үстүне гермелен говачаның астында галпылдаян Бегенчди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гапының ичинден таяк гермелипдир.*

ГЕРМЕМЕК. Хер ужуны бир ере илдирип, кесе гоймак, чекмек. *Пасеканың ерлешйән ерине мал гирмез ялы агач гермейәрдилер* (И. Шакало, Түркменистаның өнде барыжы пасекасы).

ГЕРМЕСАТАН: гермесатан этмек — 1) элинден, аягындан тутуп гөтермек; 2) көплэп дүйт-мүйт этмек. *Үч саны ит бир мөжеги ара алып, гермесатан эдип чекелейәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕРМЕТИК, Жебис багланян, хова гечирмейән. *Герметик кабина. Герметик гап.*

ГЕРМЕТМЕК, Кесе гысдыртмак, кесе илдиртмек, ики задың арасына йүп чекдирмек. *Агылың агзына агач гермедиңми?*

ГЕРМЕЧ, 1. *сер.* Гермев. 2. Өйүң гапысының ашак четине гермелйэн агач. *Галыдакы гермеч гарып ишгиниң гадырлы мыхманы болуп ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гермежине чекмек — аркасына, ягырнысына урмак. *Барып оның гермежине чекип билмедим* (Н. Помма, Эгри эйикмез). Гермеч болмак — бир ише, тәзелиге бөвет болмак, гаршы чыкмак, пәсгел бермек. *Сен, Пөкген, бизиң илери гитмегимизиң, меденцетли болмагымызың өңүне гермеч болян терс пикирли буйрукчы баяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕРМЕЧЛЕМЕК, Гаты-гаты әдимлемек, йөремек. *Яңкы чашы адам эллерини жүбүсине сокуп, бир тарапа гермечлэп гадам урды* (М. Горький, Эне).

ГЕРМЕШДИРМЕК, Гермәп чыкмак, хеммесини гермемек. *Үстүне агач гермешдирип, сыза, селин билен басырып суваярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГЕРМЕШИК, Кеселигине гермелип гойлан, дартылан.

ГЕРМЕШМЕК, 1. Гермелип дурмак, ики задың арасында дартылып дурмак, кеселигине илишип дурмак. *Агач гермешип дур.* 2. Илишип галмак, гермелип, гечмән дурмак (богазда ве ш. м. ерде). *Бокурдакда гермешип галмак.*

ГЕРҢЕМЕК, Хер хайсың бир ужундан тутуп гөтермек. *Путлук дашың гулпундан таяк илдирип, ики киши герҥәп алып гитди.*

ГЕРТ, Ун үвелен вагтында тозап дүшйән ун киршени, чаң, тозан. *Дегирмене гирсең, үст-башыңа герт синйәр. Дегирмениң килваны ялы оның кирпиклерине ченли герт өртүлипди.*

ГЕРТДИРМЕК, 1. Бойнуны сүйндүрип чекмек, дартдырмак. 2. Келләни, бойны аркан гайшартмак (мал хакында). *Гөле гертдирип, ногтасыны дартды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕРЦ, Ыргылды тизлигиниң өлчег бирлиги.

ГЕ'РЦОГ, Гүнбатар Европада: хөкүмдар князларың я-да ёкары дворянларың титулы ве шол титуллы шахс. *Бу ири феодаллара герцоглар ве графлар дийлип ат берлипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ГЕРЧЕ, *көн. с.* Хер нәче, мегер, эгер. *Герче сөзүң яланы бар, Гөзи ёлда галаны бар* («Гөроглы» эпосы).

ГЕРЧЕК I, 1. Руханылар тарапындан «кераматлы, гүйчли» дийлип сыланян адам. *Оңа ишаның өзи гадымы «герчеклериң» адындан ыбарат Абдылкерим диен ат гоюпдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Улы, догумлы, гочак. *Йигрими ики яшлы герчек оглуның кешби гөзүниң өңүнде учганаклаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Эй мәхирли новжуван, герчек гоч йигит!* («Гөроглы» эпосы). *Етишикли герчек гоч йигит — командириң жөвхер пычагы етишип, душманың ягырнысындан гирипдир* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГЕРЧЕК II, *бот.* Алабахарда гөгерйән от.

ГЕТИРЕГЕН, Көп гетирйән, көп хасыл битйән. *Гетиреген эрик.*

ГЕТИРИЛМЕК. Алнып гелинмек, бир ерден икиншги бир ере элтилмек, гетирип гоюлмак. *Өзүне гетирилип берлен телеграмма шатлыклы гөз гездирен Чернышов оны Николай Матвеевиче узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу сазак гумдан гетирилди.*

ГЕТИРИНМЕК, Өзүң үчин алып гелмек, өзүң үчин гетирмек, әкелмек. *Бакҗадан гавун-гарпыз гетиринмек. Одун гетиринмек. Гуюдан сув гетиринмек.*

ГЕТИРИШМЕК, Гетирмәге көмеклешмек, билеликде гетирмек, әкелишмек. *Мен оңа бир машын одун гетиришдим.*

ГЕТИРМЕК, 1. Бир ерден икиншги бир ере алып гелмек, әкелмек. *Сув гетирен хем бир, күйзе дөвен хем* (накыл). *Ол магазинден бир халта ак ун гетирди.*

2. Хасыл битмек, хасыллы болмак. *Бу йыл үзүмимиз ягшы гетирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Миве авачлары говы гетиripдир.* ◇ Гөз өңүне гетирмек — *сер.* Гөз. *Шол ятламаларың ичинде, нәме үчиндир, Тәхраның җәхеннеми гөз өңүне гетирйән гызгын гүндизлери ве дымык агшамлары оның хыялындан чыкмаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Сары гетирмек — *сер.* Сары. Таса гетирмек — *сер.* Тас.

ГЕТИРТМЕК, Алып гелдирмек, экелдирмек. *Болмажагына гөзи етип, карт гетиртди-де, столуң үстүне элли саны червонец гоюп, карт пайламага башлады* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Одун гетиртмек. Сув гетиртмек.*

ГЕ'ТМАН, Көне вагтда Украинада: казак гошунының начальнигы ве ёкары хәкими. *Сени хут гетманың өзи патыша аялың янына чапар эдип иберйәр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Реестр казак гошунының башында король тарапындан тассыкланян гетман дурупдыр. Польша гетманы болан Жолкиевскиниң командалыгы астында гошун ибермеги карар эдипдир* (СССР тарыхы).

ГЕЧГЕЛ, *сер.* Гечгин. *Гечгел харыт.*

ГЕЧГИН, Говы алынян, говы сатылян, тиз гечйән, гечгел, йөргүнли. *Гөк өңүм илки чыканда, гаты гечгин боляр.*

ГЕЧГИНСИЗ, Көп алынмаян, аз алынян, гечмезек. *Базарда келем шу вагт гечгинсиз. Гечгинсиз харыт.*

ГЕЧЕ'ГЧИ, 1. Елдан гечип барян, ёлагчы, өтегчи. 2. *гөч. м.* Узак яшамаян, тиз өтүп гидйән. *О гаррылар нәче гүнүң адамсыдыр өйдйәң, олар гечегчи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЕЧЕЛГЕ, Адам, мал-гара, улаг ве ш. м. гечер ялы ер, гүзер, өтелге, гечит. *Булары иң якын ёл билен гечелгә элтди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Булар тиз токая уруп, гечелгә бака гитдилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Дербент гечелгеси берк дивар билен горалыпдыр* (СССР тарыхы). *Каналың боюнда паромлы гечелгелерің 8-си бар* («Пионер» журналы). *Демир ёл гечелгеси. Дараҗык гечелге.*

ГЕЧЕМЖЕК, *бот.* Кәшириң япрагына меңзеш япраклы, көки мивели өсүмлик. *Дага гечемҗек йыгмага гитдик.*

ГЕЧИ, Шахлы, гәвүшейән, сүйт ве чөпүр берйән элдеки довар, өй хайваны. *Гечиниң чөпүринден ишилен үч бүкдүрме инче танап Айнаның нәзик эллериниң ичинден гечипди, голларыны доңдурыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гоюнлар, гечилер доянсоң гана, Силкиншип яздылар чаңлы йүңүни* (Н. Помма, Гошгулар). *Онда-да гечиниң чөпүринден ишилен танап-ла!* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн). *Бир сапар оның гоңшы гарындашларындан бириниң гечиси экиз гузлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гечә җан гайгы, гассаба — яг* (накыл). *Гечиң йүз — сөзүң дүз; гечиң үч — сөзүң пуч* (накыл). ◇ Гечи сакгал — *сер.* Сакгал. *Эгер гызың гөзи зат гөрйән болсады, онда Мәтер шыхың гечи сакгалындан пенҗеләп хиңңилдик учарды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). Гечиниң өң аягы ялы — хер зада гошулып дуран. Гечиси яйрамак—кейпи көкелмек, шатланмак, яйнамак. *Достуның эчилмегине шатланып, гечиси яйрады* («Мугаллымлар газети»). *Отуранларың гечиси яйрады* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ГЕЧИБЕРМЕК, Душундан аңрык гидибермек, бир задың үстүнден ашыбермек, өтүбермек; гирибермек. *Геч диемде, сесиңи чыкарман гечибергин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГЕЧИГУЛАК, *диал.* 1. Пишме. 2. *бот.* Сүйнмек узын япраклы от.

ГЕЧИГУШ, *зоол.* Гуйругы инчежик, ала елеклиже, кичижик гуш. *Кеселлерден башга йүпек гурчукларына серче, гоюнгуш, гечигуш, хер хили арылар, чырлавуклар, ч алака ялы гемриҗилер улы зыян берип билер* (В. З. І енко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ГЕЧИЛМЕК, 1. Белли бир аралык йөрелип өтүлм *Сагатда 50 км гечилди.* 2. Гүнәси багышланмак. *Баш ны этегине салып гелен адама ган алгың болса-да гечи йәндир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Йүз дөнд рилмек.

ГЕЧИРИБЕРМЕК, Бир задың үстүнден я-да ичинд өтүрибермек.

ГЕЧИРИЛМЕК, 1. Бир задың үстүнден я ичинден өт рилмек, гечирип гойберилмек. *Аңырдан гелен баярл сала отурдылып гечирилмели болды* (Б. Кербабае Айгытлы эдим). 2. Амала ашырылмак, ерине етирилме бержай эдилмек, гечирип гутарылмак. *Тежрибе гечири мек. Экиш кампаниясы оңат гечирилди.* 3. Алнып б рылмак. *Колхозчыларың арасында җемгыетчилик-сыяс ыш гечирилйәр. Якында эдарамызың йыллык хасаб йыгнагы гечирилди.* 4. Кабул эдилмек, алынмак. *Ише г чирилмек.* 5. Башга ише, ере белленмек, орны, дережес үйтгедилмек. *Класдан класа гечирилмек. Башарҗа ишиңе гечирилмек.* 6. Тержиме эдилмек, өвренилмек *Ики гезек тежрибе гечирилди.*

ГЕЧИРИМ, Дөзмезчилик, рехим, өтүрим. *Хи сени гечиримиң болмазмы?!*

ГЕЧИРИМЛИ, Гөврүмли гиң, адалатлы, рехимли, өтү римли.

ГЕЧИРИМЛИЛИК, Гечиримли болмаклык, адалатлы лык, рехимлилик, өтүримлилик. *Мен өзүмиң гечиримлилигим себәпли оңа дегмедим* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Сизиң шанлы гечиримлилигиңиз гүнәми өтерсиңиз дийип умыт этмәге маңа мүмкинчилик берйәр!* (М. Горький, Эсерлер).

ГЕЧИРИМСИЗ, Рехимсиз, доң йүрек, забун. *Дүшүксиз, гечиримсиз келесаңлык этдим, мен* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Рехимсиз ве гечиримсиз болмак.*

ГЕЧИРИМСИЗЛИК, Рехимсизлик, доң йүреклик, забунлык. *Гечиримсизлик этмек. Гечиримсизлик билен иш гөрмек.*

ГЕЧИРМЕК, 1. Бир задың үстүнден я ичинден өтүрмек. *Дешикден йүп гечирмек. Маллары гечелгеден гечирмек. Мыхманы итден гечирмек.* 2. Уруп сокмак, сүнчмек, санчмак. *Душманың бөврүнден найза гечирмек.* 3. Башга ере, ише беллемек, орнуны үйтгетмек. *Хасапчының ерине гечирмек. Башга ише гечирмек. Класдан класа гечирмек.* 4. Бир кәр билен мешгул болмак, өтүрмек. *Хораз багшы өзүниң етмиш яша голай өмрүниң аграмыны багшылык билен гечирипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 5. Багыш этмек, багышламак (гүнә ве ш. м. хакда). *Мениң гызгын ганлылыгымы гечириң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 6. Алып бармак (йыгнак ве ш. м. хакда). *Иван Тимофеевич шондан ярым сагат озал гысгажык йыгнак гечирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 7. Ерине етирмек, бержай этмек, амала ашырмак. *Отамак ишини хашал отлар гөгерен дессине гечирмек болар* («Мыдам тайяр» газети). 8. Тержиме этмек, бир дилден икинжи диле өвүрмек. ◇ Гөзден гечирмек — *сер.* Гөз. *Ол ойнаян чагалары ве олара гуваныч билен гарайан ата-энелери гөзден гечирди* («Совет эдебияты» журналы). Гүн гечирмек — *сер.* Гүн. *Булар шейле гарыплык билен гүн гечирйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Дурмуша гечирмек — *сер.* Дурмуш.

ГЕЧИРТМЕК, 1. Бир задың үстүнден я ичинден өтүртмек. *Йүпи халкадан гечиртмек. Доварлары дерядан гечиртмек.* 2. Уруп сокдурмак, сүнчдүрмек, санчдырмак. *Душманың багрындан ханҗар гечиртмек.* 3. Башга ише, ере беллетмек, орнуны үйтгетмек. *Класдан класа гечиртмек. Башга везипә гечиртмек* 4. Бир иш билен

мешгул болдурмак, өтүртмек. *Дурмушы шатлыклы гечиртмек.* 5. Багыш этдирмек, багышлатмак. *Гүнәсини гечиртмек.* 6. Алып бардырмак (йыгнак ве ш. м. хакда). *Пыгнак гечиртмек. Маслахат гечиртмек.* 7. Ерине етиртмек, бержай этдирмек. *Отаг ишини вагтында гечиртмек герек.* 8. Тержиме этдирмек, бир дилден икинжи диле өвүртмек, чөвүртмек.

ГЕЧИТ, *сер.* Гечелге. *Мүң ичитден бир гечит* (накыл).

ГЕЧМЕК, 1. Өтүп гитмек, гирип гитмек, бир задың үстүнден ашмак, этләп аңырсына бармак. *Гәдикден гечмек. Елдан гечмек. Көпрүден гечмек. Ит үйрер, кервен гечер* (накыл). 2. Қабул эдилмек, белленмек, гирмек. *Ише гечмек.* 3. Говы сатылмак, алынмак. *Малымыз оңат гечди. Говы гечйән харыт.* 4. Бир ере (гурама) гирмек, бир гурама агза болмак. *Ораз сердар «Вагтлайын хөкүмете» член гечип, Ныяз бег түркмен гошунларына башлык белленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Олар «Мир» колхозына член болуп гечдилер.* 5. Бир иши гутарып, икинжи ише башламак. *Эсериң биринжи бөлүмини гутарып, икинжи бөлүмине гечмек.* 6. *гөч. м.* Бириндең, бир затдан йүз өвүрмек, эл чекмек. *Геченден—геч* (накыл). 7. Багышламак, өтмек. *Хошгелди сениң гөвнүңе деген болса-да, сен оңуң гүнәсини геч!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 8. Ара вагт дүшмек, өтмек. *Арадан йыллар гечди* («Пионер» журналы). 9. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде гымылдының болуп гутаранына гөркезйәр. *Беллән гечмек, гелип гечмек, дуруп гечмек, учуп гечмек, кесип гечмек.* ◇ Ичине-дашына гечмек — алчаклык билен гүрлешмек, угруны тапмак. Ичинден гечип бармак — *сер.* Ич. *Ичиңден гечип барян шемал турды* («Мыдам тайяр» газети). Көр дүеси көпрүден гечмек — өйли-ишикли болмак, өйленмек.

ГЕЧМИШ, 1. Өтен заман, гадымы заман, гечен вагт. *Эй гечмишиң гара хатлы кануны, Ачян сениң гизлин сырың паш эдип* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Гечен дурмуш, тержимехал. *Сен өз гечмишиң нәмесини ядыңа салып билерсиң* (М. Горький, Эне).

ГИБРИ'Д, Айры-айры сортларың, тохумларың чакныштырылмагындан алнан өсүмлик, хайван. *Гибрид мекгежөвен башларының депесиндәки ве дүйбүндәки сагдын тохумлары экиш үчин долы пейдаланмалы* («Мекгежөвенден ёкары хасылы нәхили алмалы»).

ГИБРИДИЗА'ЦИЯ, Өсүмликлериң я-да хайванларың хилини оңатлашдырмак үчин сапмак, чакнышдырмак. *Алманың бу сортуны гибридизация ёлы билен алдык. Гибридизация методы.*

ГИГА'НТ, Өрән уллакан, әгирт улы.

ГИГИЕ'НА, Сагатлыгы горап сакламак чәрелерини ишләп тайярлаян хем-де дашкы среданың дүрли факторларының адам организмине эдйән тәсирини өвренйән ылым; саглыгы горап сакламагы үпҗүн эдйән практики чәрелериң жеми. *Бу тәрлер гигиена тайдан аматлы, арзан ве чемели боляр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ГИГИЕНИК, Гигиена эсасланян, гигиена дегишли. *Гигиеник дүзгүн-тертиплер. Гигиеник чәрелер.*

ГИГИЕНИ'СТ, Гигиена боюнча специалист, врач.

ГИГРО'МЕТР, Хованың чыглылык дережесини беллемек үчин уланылян гурал, абзал.

ГИГРОСКО'П, Хованың чыглылык дережесиниң үйтгейшини гөркезйән гурал. *Гигроскопың гөркезишине гөрә, шу йыл гечен йылкылара гаранда ыгал көп ягыпдыр.*

ГИГРОСКОПИК, Өзүне чыг синдирйән, чыг чекижилик укыбы бар болан. *Гигроскопик мадда. Гигроскопик памык.*

ГИДЕРМЕК, 1. Элден бермек, алдырмак. *Византия областларыны бири-бириниң ызындан гидермәге башландыр* (Орта асырлар тарыхы). 2. Огурлатмак; йитирмек.

ГИДЕРМЕН, Гитмәге мейилли, гитмәге хыяллы, гитмәге гөвүнжең. *Ол хем шәхере гидермен.*

ГИДИБЕРМЕК, Гитмегиңи довам этмек, өтәгитмек, уграбермек. *Сениң сакгалың шунча узын болса-да, акылың гысга экени — дийип гидиберипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ГИДИЛМЕК, Бир ере барылмак, барып гелинмек. *Онуң ызындан гидилди. Гөвнелсе, ондан аңыррак хем гидилер.*

ГИДИШИН [гидиши:н], Гидип барян вагтың, гидип барярканың, йүзүң угруна, ёлуң угруна. *Гидишин бизиң өйүмизе хем дегип гечгин!*

ГИДИШЛИК, Бир ере көпчүликлейин уграмаклык, гитмеклик. ◇ Гидишлик этмек — отурылан ерден гайдышып башламак, даргашмак, уграмаклыга, гитмеклиге мүвесса этмек. Өңе гидишлик — өңе тарап болан прогрессив херекет. *Драматургияда кәбир өңе гидишлигиң боландыгы белленди* («Совет эдебияты» журналы.)

ГИДИШМЕК, 1. Ики-екеден гидип башламак, ики-екеден даргашмак. *Адамлар ики-екеден гидишип башладылар.* 2. Бири билен бир ишде, меселеде, гүррүңде галмажак болуп чалышмак. *Ярышдашыңдан галмажак болуп гидишмек. Сөзде басылмажак болуп гидишмек.*

ГИ'ДРА, 1. Грек мифологиясында: кесилен келлелериниң дерегине тәзе келле дөрейән көп келлели йылан. *Айылганч гидраны өлдүрипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Иймитленмәге ве дуймага укыбы болан органлы, сүйжи сувда яшаян жандар. 3. *гөч. м.* Айылганч хайван, элхенч жандар, йылан.

ГИДРАВЛИК, Гидравлика дегишли. *Гидравлик барлаг. Гидравлик процес. Гидравлик тормоз.*

ГИДРА'ВЛИКА, Сувуклыкларың дең аграмлылыгы ве херекети хем-де оларың практики тайдан пейдаланылышы хакындакы ылым.

ГИДРО..., Гошма сөзлериң сува дегишлиликдәки, сув билен багланышыклылыкдакы маныны аңладян илкинжи бөлеги. *Гидроэлектростанция. Гидронасос.*

ГИДРОАЭРОДРО'М, Гидросамолётлар гонмак үчин сув аэродромы.

ГИДРОАЭРОПЛА'Н, Сувда гонян ве учян аэроплан.

ГИДРОБИОЛО'ГИЯ, Биологияның сувда яшаян организмлериң яшайшыны өвренйән бөлүми.

ГИДРОГЕО'ЛОГ, Гидрогеологиядан специалист.

ГИДРОГЕОЛО'ГИЯ, Геологияның ерасты сувларың эмеле гелшини, херекетини ве хәсиетини өвренмек билен мешгулланян пудагы.

ГИДРО'ГРАФ, 1. Сув акымының чалтлыгыны өлчейән гурал. *Сувуң акыш чалтлыгы гидрограф билен өлчелйәр.* 2. Гидрография боюнча специалист.

ГИДРОГРАФИК, Гидрография дегишли. *Гидрографик экспедиция. Гидрографик ишлер.*

ГИДРОГРА'ФИЯ, Географияның ериң йүзүндәки сувлары өвренйән бөлүми.

ГИДРОДИНАМИК, Гидродинамика дегишли. *Гидродинамик барлаглар.*

ГИДРОДИНА'МИКА, Гидромеханиканың сувуклыгың эдйән херекетини хем-де сувуклык ве онуң билен галташян жисимлериң относител херекетлери вагтында өзара механики тәсирини өвренйән бөлүми.

ГИДРО'ЛОГ, Гидрологиядан специалист.

ГИДРОЛО'ГИЯ, Ер шарының сув гиңишликлерини ве тебигатда сувуң айланыш херекетлерини өвренйән ылым.

ГИДРОМЕТЕРЕОЛОГИК, Гидрометеорология дегишли. *Гидрометеорологик гөзегчилик.*

ГИДРОМЕТЕОРОЛО'ГИЯ. Атмосфера сув айланышыгыны өвренйән ылым.

ГИДРОМЕТРИК, Гидрометрия дегишли. *Гидрометрик абзал.*

ГИДРОМЕТРИ'СТ, Гидрометриядан специалист.

ГИДРОМЕ'ТРИЯ, Гидробиологияның акян сувларың тизлик, чуңлук, харчланыш ве ш. м. методикасыны ишлән тайярламак билен мешгул болян бөлүми.

ГИДРОПЛА'Н, *сер.* Гидросамолёт. *Гидроплан сува гоняр.*

ГИДРОСАМОЛЁТ, Сува гонмак ве сувдан учмак үчин уйгунлашдырылан самолёт, сув самолёты.

ГИДРОСТА'НЦИЯ, *сер.* Гидроэлектростанция.

ГИДРОСТАТИК, Гидростатика дегишли. *Гидростатик басыш.*

ГИДРОСТА'ТИКА, Сувуклыгың ве онуң ичине чүмдүрилен жисимлериң деңаграмлылык ягдайыны өвренйән гидромеханика бөлүми. *Архимед рычаг канунының субутнамасыны беripдир, гидростатиканың эсасы канунының ачыпдыр* («Физика курсы»).

ГИДРОСУЛЬФИ'Т, *хим.* Сенагатда бояг ишинде уланыляп химики дуз.

ГИДРОТЕРАПИ'Я, *мед.* Ванна кабул этдирмек ве ш. м. аркалы сув билен кесел бежериш.

ГИДРОТЕ'ХНИК, *тех.* Гидротехникадан специалист. *Ол гидротехник болуп ишлейәр.*

ГИДРОТЕ'ХНИКА, *тех.* Техниканың сувы бент, канал ве ш. м. десгалар аркалы халк хожалыгында пейдаланмак иши билен мешгулланян пудагы.

ГИДРОТЕХНИКИ, Гидротехника хас болан. *От кебелеклери бир йылың ичинде улы гидротехники десганың гыммatына барабар зыян етирип билер* («Пионер» журналы). *Гидротехники ишлер депгинли алнып барыляр. Гидротехники десгалар.*

ГИДРОТЕ'ХНИКУМ, Сув ве сув гүйчлериниң пейдаланмагы өвредйән, сув гурлушыгы хакда орта билим берйән окув жайы. *Ашгабадың гидротехникумы хер йылда орта билимли энчеме гидротехниклери тайярлап етишдирйәр.*

ГИДРОТУРБИ'НА, Сув энергиясының көмеги билен айланып херекет эдйән двигатель.

ГИДРОУ'ЗЕЛ, Гидротехники десгаларың жеми (каналлар, гидроэлектростанциялар ве ш. м. десгалар топлумы).

ГИДРОЭЛЕКТРОСТА'НЦИЯ, Сув гүйжүниң көмеги билен электрик энергиясыны өндүрйән электрик станциясы. *Биз тәзе гураляң гүйчли гидроэлектростанцияның янында дурдук* (Б. Нүрлиев, Илкинжи гүн).

ГИЕВ, Дурмуша чыкан гызың адамсына гызың эне-атасы, хоссарлары тарапындан гарындашлык тайдан берилйән ат, көрекен. *Гызың, гиев болжак йигидиң өйүне бармагы, хей гөрлүп-эшидилен затмыдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң өңүни кесип, нобура өзүни ташлан йигит гиёв экени* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мени гиев эдинжекми?* («Гөроглы» эпосы). *Мунуң келлесинде бир мысгал-да акылы ёк экени, бейле адамыны биз гиев эдинип билмерис* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гиевим монтёр Меретдурды болар — дийип гөвнүне гетирмейәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гадыр гайын билен гиевде* (накыл).

ГИЕВЛЕМЕК, *көн. с.* Атасы өйүне гайтарылан гелниң ызындан огрын ягдайда гөрме-гөрше бармак (адамсы хакда). *Мен хем кемпиримиң ызындан гиевлемәге барамда тутулып, сува салма енжилдим* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ГИЕВЧИЛЕМЕК, *көн. с. сер.* Гиевлемек. *Онуң гиевчилемек хакындакы эдип берен гүлкүнч гүррүңлери билен Кәриз обасының бәри башындан гирдик* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГИЖЖЕЛЕМЕК, 1. Биринің я-да бир задың дашына үйшмек, дашына айланмак. 2. Бирини өжүкдирип күшгүрмек.

ГИЖАРА [ги:жа:ра], Икрик гарааландан соң, иль шам, икиндинлер. *Вера Николаевна Байрамова гижа гитжекдиклерини айтды* («Пионер» журналы). *Гижа галың булут текизленип, асманың дүзүне хаклып ги* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГИЖЕ [ги:же], Агшамдан соң башлап, дан атяң довам эдйән вагт. *Эшелонлар диңе гижесине хере эдйәрди. Бай гиже бугдайың бир четинден бираз ор гидилени барада бирине мүкүрлик эдди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бизиң гижеде-гүндизде өкмыз пикиримиз-де говача ахыры* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гиже укы гелмеди хич гөзлере, Дан шемалы чалды лер йүзлере* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Шем гижәниң аязлы болжагыны билдирди* (М. Ибрай мов, Ол гүн гелер). *Гиже ода гитме, сундаз — түс* (накыл). ◇ Гадыр гижеси *көн. с.* — ораза айның 27-сине гечилйән гиже.

ГИЖЕГҮНДИЗ [ги:жегүндиз], Эрден гөк, аргая гызыл йүпекден докалан мата.

ГИЖЕ-ГҮНДИЗ [ги:же-гүндиз], 24 сагада бараб вагт аралыгы, гиже хем гүндизиң довамындакы ваг *Хошгелди гиже-гүндизини хемише эсгерчилыгь ичинде гечирйәрди. Гиже-гүндиз гатнавы кесилмән, о лы гатнап дуряр* (А. Говшудов, Көнегалың этегинде *Сен мениң күйүмде гиже-гүндизлер* (Б. Кербабаев, А лар). *Дурман гиже-гүндизде Совда шага дәрәрди* (. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ол гиже-гүндиз өкүн йөрди* (Н. Помма, Тайлак хыззыны).

ГИЖЕКИ [ги:жеки], Гиже болуп гечен, гиже болг я гелен, гижесине болан (зат, вака, адам ве ш. м. *Гижеки сыраң яган гар эремәнди* (Ж. Акыев, Мергени оглы). *Докмачыларың бир мүңе голайы хожалыгы гижеки санторисинде өз саглыгыны сөвүндирди* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу гижеки бола вака, Диңе шунуң билен битди* (Р. Сейидов, Багтлы лар).

ГИЖЕЛИК [ги:желик], Гиже вагты, гарацкылык. *Ги желикде чылбыр ялы чыртлатды Токадарың, жеңнелле ри барлатды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГИЖЕМЕК [ги:жемек], Беденинде гижи пейда бол мак. *Гөз гижейәр, яшаряр* (С. К. Каравов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). *Яраң гижемек.* ◇ Гижеи ерини гашамак — *сер.* Гашамак. *Дурды шол барада Артыгың гижән ерини гашады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Элин гижемек — 1) элиң аясы гижәнде «дүшевүнт дүшер, пул дүшер» дийип ырам этмек *Элим гижейәр, пул дүшер*; 2) дава-жедел гезлемек. шер агтармак, ырсарамак. *Акмак адамлары-да, элиң гижейәр, шонуң үчин хем өлдүрендир — дийип, хоза жогап берди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГИЖИ [ги:жи], Беденде дөрейән гижиленүк. *Озал готур болан малың хем үч йыллап эдамының гижиси галмазмыш, оглум* («Гөроглы» эпосы). *Элиңиң гижиси көшешди.*

ГИЖИКДИРМЕК [ги:жикдирмек], 1. Вагтыны гиж этмек, вагтың көпүсини гечирмек. *Гүни гижикдирмек.* 2. Гижә галдырмак, гетирмели ве этмели вагтында гиж гоймак. *Говачаның уҗуны чырпмасы гижикдирйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ГИЖИКМЕК [ги:жикмек], 1. Агшам якыллашмак, гүн яшмага аз галмак, гүн агып башламак. *Гөнүс гүнлери гүн гижигип, яндырыжы гүйжүни кемелденден соң, адамлар жайың даш ишигине үйиндирлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Вагт хем гижикди* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Машын колхоз обасына голайланда, гүн гижигипди* («Колхоз гүнлери»). *Ылайта-да гүн гижигип башланы үчин, гуйының башының*

үйшмеги кән дәлди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гижә галмак, вагтындан гайра галмак, эгленмек. *Олар, элбетде, Кавказда бизиң гаршылыза чыкып билмезлер, гижикдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГИЖИЛЕВҮК [ги:жилевүк], Беденинде гүйчли гижи эмеле гетирйән ёканчлы дери кесели. *Гижилевүк сакыртгасы дериниң ичине гирип, якымсыз кесел — гижилевүк дөредйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Сениң муның гижилевүк хем болман, итешен болаймасын* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГИЖӨЙЛӘН [ги:жөйлән], Гүнүң икиндине якынлашан вагтлары, ир икиндин. *Мен шәхере гижөйлән гелдим.*

ГИЗЛЕМЕК, Биринден яшырмак, йыгшырмак. *Бегенч, сен гизләнсиң! Айсолтан йылгырыш аламатыны гизләп билмеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бәшатарым билен наганымы хем голайжакда гизледим. Садап гүлкүсини гизлемек билен яшмагыны чейнеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эмма ялык гизләрден ёңсүзды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Айрана гелен табагыны гизлемез* (накыл).

ГИЗЛЕНМЕК, Букулмак, бириндеи йыгшырылмак, яшырылмак. *Сен хәзир вагты барка чагаңы ал-да гач ве тиз гизлен!* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Селчең агачлардакы серчелер, гөйә диерсиң, бир затдан ховатыр эдйән ялы, жаныгышып жүрлешмек билен гизлендилер. Сөвеш яраглары, улаглар гизленйәрди. Эмма сизиң билен биле гизленмәге ер тапылмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хум ёкмы ичинде гизленер ялы?* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гизленәйсек, ничик борка?* («Гөроглы» эпосы).

ГИЗЛЕНПЕЧЕК, Ики топарың бири гизленип, икинжи топары олары агтарып тапып ойналян оюн. *Гизленпечек ойнамак.*

ГИЗЛЕНЧЕК, *сер.* Гизлин.

ГИЗЛЕТМЕК, Йыгшыртмак, букдурмак, яшыртмак. *Күкүрди чагалардан гизледипдир.*

ГИЗЛИГИН [гизлиги:н], *сер.* Гизлин. *1567-нжи йылың өңүсырасында баярларың гизлигин улы дилдүвшүклери дүзүлипдир* (СССР тарыхы).

ГИЗЛИГИНЛИК [гизлиги:нлик], *сер.* Гизлинлик. *Гизлигинлик билен гечмек.*

ГИЗЛИН [гизли:н], Дуйдурмазлык билен, огрын, яшырын. *Сениң гизлин сырыңы Иван дуймаяндыр диен ой сениң гөвнүңе гелмесин! Оларың арасында гизлин гүррүң болуп гечипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гизлин хабар этмек. Гизлин ыш алып бармак. Тебигатың гизлин сырларыны билмек.*

ГИЗЛИНЛИК [гизли:нлик], Ач-ачан дәллик, огрынлык, яшырынлык. *Ол гозгалаң он йылың довамында чрән гизлинликде тайярланылды* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГИЛЕ [ги:ле], Өйке-кине, нәразылык. *Бу гүн өзүң гөркез иле, Ил сенден этмесин гиле* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГИЛМАЛА [гилма:ла], Суваг чекмек үчин уланылян гурал. *Гилмаланы үтүк ялы йөредйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ГИМН, Дөвлет я сынп бирлигиниң символы хөкмүнде кабул эдилен дабаралы айдым. *Совет Союзының Дөвлет Гимниниң шанлы, дабаралы овазлары чалынярды* («Пионер» журналы).

ГИМНАЗИ'СТ, *көн. с.* Гимназияның окувчысы. *Гимназистлериң хем гайры окувлы адамларың дүнйәде гөр-бак нәчеси барды* (М. Горький, Эсерлер).

ГИМНА'ЗИЯ, *көн. с.* Патыша Руссиясы дөвүрүнде: умумы орта билим берйән окув жайы. *В. И. Ленин гимназияда окапдыр. А. С. Пушкин гимназияда окан дөвүрүнде гөзел эсерлер дөредипдир.*

ГИМНА'СТ, Гимнастика билен мешгул болян спортсмен. *Совет гимнастлары гимнастика ярышы боюнча дүнйәде биринжи орны эеледилер.*

ГИМНАСТЁРКА, Харбы гуллукчының формалы гейими хөкмүнде кабул эдилен дашкы көйнек. *Алёша гимнастёркасының жүбүсинден чыкарып, язув депдерчесини Чернышова узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эгни гимнастёркалы бир солдат бизе ёл салгы берди.*

ГИМНАСТИК, Гимнастика дегишли.

ГИМНА'СТИКА, Организмиң физики тайдан өсмеги үчин эдилйән ызыгидерли машклар, бедентербие. *Мекдепдәки гимнастика, түркмен гөреши ве бейлеки секциялара яшларың 170-ден говрагы гатнашяр* («Пионер» журналы).

ГИНЕКО'ЛОГ, *мед.* Гинекологиядан специалист. *Мария Александровна гинеколог болуп ишлейәр.*

ГИНЕКОЛОГИК, Гинекология дегишли. *Гинекологик бөлүм.*

ГИНЕКОЛО'ГИЯ, *мед.* Аял кеселлерини ве оларың бежерилиш усулларыны өвренйән ылым. *Студентлер гинекологиядан экзамен бердилер.*

ГИҢ [ги:ң], 1. Дар дәл, гөврүми яйраң, инли. *Ики сагат йөрәнлеринден соң, оларың өңүнде гиң жүлге яйылып гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Белент жайың язылып ятан гиң саясыны долдурып отуран адамлар дутарың ширин овазындан леззет алярдылар* («Токмак» журналы). *Гиң гончлы әдиклери болса ол халамаяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гиң гейим. Гиң көче.* 2. *гөч. м.* Гахары гелмезек, совук ганлы, дарыкмаян. *Гиң адам.*

ГИҢЕЛМЕК [ги:ңелмек], Өңки ягдайындан гөврүми артмак, гиң болмак, мейданы улалмак, инли болмак. *Совукда жисимлериң гөврүми даралып, гызгында, ыссыда гиңелйәр* («Физика курсы»).

ГИҢЕЛТМЕК [ги:ңелтмек], 1. Гөврүмини артдырмак, гиң этмек, инине артдырмак, улалтмак. *Чешмәниң гөмлен сувларыны, жалавларыны арчап, гөзбашың айтымыны гиңелтдилер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Аяз оны бираз гиңелтди-де, күлүңиң сапыны ичерик салды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Артдырмак, көпелтмек, яйбаңландырмак. *Малдарлар арасында агитацион-көпчүлик ишиң гериминн гиңелтмели* («Совет Түркменистаны» газети).

ГИҢЕМЕК [ги:ңемек], 1. Гиңлиги артмак, гөврүми улалмак, гиңелмек. *Сердарың үзадан туршы хыярыны вашырдадандан соң, Келханың богазы бираз гиңеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Гиң гөврүмли болмак, совук ганлы болмак. *Ол инди гаты гиңәпдир.*

ГИҢИШ [ги:ңиш], Дар дәл, бирнеме гиң. *Бу жай хер затдыр, оңа гөрә гиңиш.*

ГИҢИШГЕНЛИК [ги:ңишгенлик], *сер.* Гиңишлик 1. *Гижә галан бир товшан гиңишгенлиге чыкды-да, төвереге диң салмага дурды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГИҢИШЛИК [ги:ңишлик], 1. Гөврүми яйраңлык, ачыклык, гаты бошлук, гиңлик. *Самолёт деңиз гиңишлигиниң үстүнден учуп барярды* («Совет эдебияты» журналы). *Газагыстанда, Сибирде үммүлмез гиңишликлер бар* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлә-де артдырмак үгрунда). *Бу балык гиңишлиги говы гөрйәр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Аркайынчылык, асудалык. *Солтансөйүн гиңишлик бир вагт болса, белки, оны хармана ташларды* (Мыралы).

ГИҢЛИК [ги:ңлик], 1. *сер.* Гиңишлик 1. *Аңырсы-бәрси гөрүнмейән гиңлиге гөз етирип болмаярды.* 2. Совукганлылык, аркайынчылык, пайхаслылык. *Огулшекер өзүни гиңлиге салды* («Совет Түркменистанының

аяллары» журналы). *Аннагулы муңа гиңлиге салып гүлди-де: — Халыпа, саңа-да чай берселер ичерсиң! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГИПЕ'РБОЛА, 1. *эдеб.* Тәсирини гүйчлендирмек максады билен чакданаша улалдып, чиширип гөркезйән шахырана усул. *Гиперболаны хем Магтымгулы өз шыгырларында аз уланмандыр* («Эдебият»). 2. *мат.* Конусың кесилмеги нетиҗесинде эмеле гелйән эгри чызык.

ГИПЕРТО'НИК, Гипертония кеселли.

ГИПЕРТОНИ'Я, *мед.* Гүйчли ган басышы зерарлы йүзе чыкян кесел.

ГИПНО'З, Адамың эркиниң алынмагы эсасында эмеле гелйән укулы я ярым укулы ягдай ве шоны эмеле гетирйән усул, гөзбагчылык. *Гипноз усулы билен адамы уклатмак.*

ГИПНОЗЧЫ, Гипноз, гөзбагчылык билен мешгул болян адам.

ГИПНОТИ'ЗМ, Гипноз барадакы таглымат, гипнозчылык.

ГИПО'ТЕЗА, Тежрибе үсти билен барланылмадык кәбир хадысалары дүшүндирмек, субут этжек болмак максады билен эдилйән чаклама. *Магнетизмиң гелип чыкышы хакында Ампериң гипотезасы* («Физика курсы»).

ГИПОТЕНУ'ЗА, *мат.* Гөнүбурчлы үчбурчлугың гөни бурчуның гаршысында ятан тарап.

ГИПС, Хек гошантлы ак я-да сары реңкли минерал жисим. *Гипс чыкармагы, оны үвемеги ве колхозлара гатмеги гурамак зерурдыр* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында).

ГИРДАП [гирда:п], 1. Деряда, деңизде сувуң көвленип, айланып акян ери, бургы. *Хайыклары дүйпсүз гирдаба атян, Азатлык арсланы, бири биз бири* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Чылшырым, кынчылык. *Мен билермен бу урушың гирдабын, Озал башлап өлдүрерлер сердарын* («Гөроглы» эпосы).

ГИРДЕҖИ [ги:рдежи], Чекилен зәхмет үчин хер хили чешмелерден гирйән дүшевүнт, пейда. *Пагтадан шейле хасыл алсак, башга гирдежи хасап хем дэл. Хасылы йыгнап, гирдежини сандыга саланымыздан соң, уллакан той эдерис* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сен небсиңи шаглатмаңда-да гирдежиң чыкдажыңдан саламлырак болар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Колхоз гирдежисини пайладыгы гелин эдинип, той этжекдирис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чыкдажы чыкман, гирдежи гирмез* (накыл).

ГИРДЕҖИЛИ [ги:рдежили], Гирдежини көп берйән, пейданы көп берйән, дүшевүнтли. *Гирдежили ш. Гирдежили экин.*

ГИРДЕҖИЛИЛИК [ги:рдежилилик], Гирдежиси көплүк, пейдалылык, дүшевүнтлилик. *Экинлериң гирдежилиги артяр.*

ГИРДЕҖИСИЗ [ги:рдежисиз], Гирдежиси аз болан, дүшевүнтсиз, пейдасыз.

ГИРДЕҖИСИЗЛИК [ги:рдежисизлик], Гирдежиси азлык, дүшевүнтсизлик, пейдасызлык.

ГИРДЕНЕК, Гысгажык бойлы, келтежик бойлы, кичижик, чаклаңжа (адам хакында). *Гирденек адам.*

ГИРДИ, *диал. сер.* Гирденек.

ГИРДИРМЕК [ги:рдирмек], 1. Гирмәге мүмкинчилик бермек, ичине салмак, гиризмек. 2. Бир зады икиңжи бир задың ичине салмак, гиризип жебис гетирмек. 3. Кабул этдирмек, гөтертмек, ерлешдирмек. *Чаганы окува гирдирмек. Колхоза гирдирмек.*

ГИРЕВ, 1. Карз (вагтлайын) алнан задың дерегине гоюлян харыт, пул ве ш. м. зат. *Гиревине ерлер гойлуп, эгер бергидар бергисини үзүп билмедик вагтында, ол ерлер монастырларың эечиликлерине гечерлер экен* (СССР тарыхы). *Ол китабыны гирев гойды.* 2. Шалык эдип билжек, замун, кепил. *Парахатлык гирев болан халкара достлугы бакы яшасын!* («Совет эдебияты» журналы). *Сап йүрекли зәхмет үстүнлигиң гиревидир* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Гирев болмак — замун болмак, кепил болмак. *Бирине гирев болмак.*

ГИРЕЛГЕ [ги:релге], Жайың ве ш. м. ичине гирилйән ер, гапы. *Узын бойлы, инчемик йүзли бир адам гирелгэ голайлашды* («Совет эдебияты» журналы). *Гутының меркезинде, гирелге дешиҗегиниң өңүнде хөвүртге ерлешйәр* (И. Шакало, Түркменистаның өң барыжы пасекасы).

ГИРИ, Элиң ичи, пенже, ая. ◇ Гирә дүшмек бириниң я-да бир задың тәсирине дучар болмак, э. дүшмек. *Сен нәхили бейле язгыдың гирисине дүшдүң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гирә салмак — өз тәсириңе дучар этмек, эле салмак, эле дүшүрмек. *Мениң ялы бир казагың бириси хайваны гирә саландыр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГИРИБЕРМЕК [ги:рибермек], Отага я-да бош бир задың ичине гирип гитмек, гирип гечибермек. *Гир, олум, гирибер!* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы).

ГИРИЗМЕК [ги:ризмек], 1. *сер.* Гирдирмек 1, 2. *Жая гиризмек. Окува гиризмек.* 2. Бир задың хатарына, дүзүмине гошмак. *Списога (ат) гиризмек.* ◇ Теклип гиризмек — *сер.* Теклип. *Отряды вожатыларының бири шейле теклип гиризди* («Мыдам тайяр» газети).

ГИРИФТАР [гирифта:р], *көн. с.* Бендиван, баглы, гарашлы. *Гирифтар этмек. Гирифтар болмак.*

ГИРИШ [ги:риш], Ылмы ишиң я-да эсериң башлангыч бөлүми. *Диссертацияның гириши оңат язылыпдыр.*

ГИРИШМЕК [ги:ришмек], 1. Ики-екеден гирип башламак, юваш-ювашдан гирмек. *Окувчылар мекдебе гиришип башладылар.* 2. Бир ише башламак, бир ишэ эдип башламак. *Түркмен драматурглары айратын хем соңкы йылларда хәзирки заман темасындан пьеса язмаклыга хас ичгин гиришдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Кутузов харбы ишлери чуңңур өвренмәге гиришйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ГИРМЕК [ги:рмек], 1. Бир задың ичине гечмек. *Пайтун оның гөк габсалы дервезесинден гирип, ховлының ортасында дурды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Иниси дил хаты язмага ичери гирди* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Кабул эдилмек, бир ере ерлешмек, гөтерилмек. *Института окува гирмек. Ише гирмек.* 3. Бир задың хатарына, санына гошулмак. *Мешхур Пулково дагы Ленинградың гахрыманчылыклы горалмагының тарыхына гирди* («Совет Түркменистаны» газети). *Мениң адым хем списога гирди.* 4. Ювулмак нетиҗесинде гысгалмак, даралмак, кичелмек. *Көйнегиң гирипдир. Мата ювланда гирйәр.* ◇ Дүйше гирмек — *сер.* Дүйш. *Гүндиз пикириң мен болайын, Гиҗе гирсем дүйшлериңе* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гүндиз гөрен задың кәвагт дүйше гирйәр.* Сана гирмек — *сер.* Сан.

ГИРРЕЛИШМЕК, Бири билен гахарланышмак, херелишмек.

ГИРРЕЛМЕК, Бир зада бирден гахарланмак, деррев гахарланмак. *Бидерек зат үчин гиррелмек.*

ГИРРИК, Сәхел зада гахарланян, гаты гахаржан, даргурсак. *Күле гиррик бу гүррүңлере өзүче дүшүнди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гиррик болмазлар, оңшуклырак болмак герек* («Совет эдебияты» журналы).

ГИРРИКЛИК, Гиррик хәснетли болмаклык, даргурсаклык, гахаржаңлык. *Сен, жиги, гиррикликиңи ташла-*

-да, бизе гызыклы гүррүң эдип бер! (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ГИРТМЕК, Асылышып ыза чекмек, асылышып бурунлыгы дартмак (дүе хакда).

ГИРЯН [гиря:н]: *көн. с.* г и р я н б о л м а к — гөзи яшлы болмак, агламак. *Онуң яңагындан, додагындан соруп, онуң яңагының үстүне яңагыны гоюп дуранында, онуң гирян болан гөзлеринден яш акып, ики яңагының арасындан сырыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГИСТО'ЛОГ, Гистология боюнча специалист.

ГИСТОЛО'ГИЯ, Хайванларың, адамларың ве өсүмликлериң организмлериниң микроскоп аркалы барланылян докума гурлушлары хакындакы ылым.

ГИТА'РА, Чиртилип чалынян, бир нәче тарлы саз гуралы. *Ол гитарада түркмен хеңлерини-де ҷаларды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Пётр болса шол обадан тапан дөвүк гитарасыны элине алды, инди ол гитараны тиңңиңдедип, түркменлериң айралык хакындакы айдымларына хиңленйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГИТАРАЧЫ, Гитара чалян адам. *Өзи хем гитарачыды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГИТ-ГИДЕ, *диал. сер.* Г и т д и г и ч е. *Ол гит-гиде рухланып, гүррүңни довам этди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГИТГИР, Чалт йөрейән, чуст. *Йылдырым сыпатлы атыңыз гитгир, Сынпы душманлара гылҗыңыз өтгүр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГИТДИГИЧЕ, Вагт гечдигиче, гит-гиде, юваш-ювашдан, барха. *Немец дилинде алнып барылян гүррүң гитдигиче гүйҗейәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГИТМЕК, 1. Бир тарапа бармак, йөремек, уграмак. *Иван Иванович чыкып гитди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Гиден гетирер, отуран нырх сорар* (накыл). 2. Ташлап өтәгитмек. *Ишден гитмек. Гуллукдан гитмек.* 3. Довам этмек. *Атышык диңе депәң төверегинде, деряң кенарында гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Сарп эдилмек, гечмек. *Вагтың бидерек гитмек.* 5. *гөч. м.* Чүммек, батмак, гирмек. *Пикире гитмек.* 6. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде гымылдының якынлашмагыны ве болуп гутараныны гөркезйәр. *Сүрүп гитмек, ылгап гитмек, гайдып гитмек, йүзүп гитмек, сырылып гитмек, бегенип гитмек, йыгып гитмек.*

ГИЧ [ги:ч], Өз болмалы я-да эдилмели вагтындан соң, вагтың көпүсини гечирип. *Хениз гич дәл, гелип етдиң Мырадым!* («Совет эдебияты» журналы). *Сениң дашы ҷәҗек, ичи мөҗекдигиңи мен гич аңладым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Иш көп боланда, гич ятыляр. Гич ят-да, ир тур, алты пишеги артык ур* (накыл). ◇ Г и ч а г ш а м — илкагшамдан соң, мазалы гиҗе дүшүп башлан вагт. *Шол тамҗагазда ир эртир, гич агшам тамдыраның тары сесленйәр* («Совет эдебияты» журналы). Г и ч я г ш ы — Гүн яшандан соң, агшам бир өе барланда: «Агшамыңыз хайыр болсун!» дийлен маныда айдылян сөз.

ГИЧ-ГИРИМ [ги:ч-гирим], Гүн яшандан соң, гичлик. *Гичде-гиримде гезмәге чыкыляр.*

ГИЧКИ [ги:чки], Соңкы мөвсүмдәки, гич етишйән. *Гички гавун. Гички хыяр.*

ГИЧЛЕМЕК [ги:члемек], Гич агшам бир ере гитмек, гич бармак. *Жейхун дынман, сесин кесмән акярды, Гичләп гайтсалар-да гызлар ятмага* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГИЧЛИК [ги:члик], Гиҗара, агшам. *Кәмахал гидйәр Гөкяйла, Гичлик ене гелйәр гайдып* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Шу гүн гичлик Өвези дардан асдыржак — дийип, атам шәхере җар чекдирипдир* («Гөроглы» эпосы).

ГЛАВЛИ'Т, Чыкян метбугатлары (китап, газет-журналлары) илки гезден гечирйән эдараның гысгалдылан ады.

ГЛАДИА'ТОР, *тар.* Гадымы Римде: циркде вагшы хайван я-да башга бир уршуҗы билен алдым-бердимли гүйч сынанышян есир эсгер, есир гул. *Гладиаторлар гулларың айратын разрядыны дүзүпдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГЛИ'ССЕР, Сувуң йүзи билен чалт гидйән дүйбi ясы гәми.

ГЛИЦЕРИ'Н, Яглары химики ёл билен арассаламак аркалы алынян, медицина ве техники максатлар үчин уланылян дуры, гойы сувуклык.

ГЛО'БУС, Ериң шекилини гөркезйән, окуң дашында айланып дуран топалак шар, ериң модели, окув әсбабы. *Гөзлери мугаллымың столуның үстүндәки глобуса дикилди* («Совет эдебияты» журналы). *География сапагында глобусдан пейдаланыляр.*

ГЛЮКО'ЗА, Өсүмлигиң мивесинде болян сүйҗи өнүм, үзүм шекери.

ГНОСЕОЛО'ГИЯ, Философияда: акыл етириш теориясы, тебигата, жемгыете гөз етирип билмек таглыматы.

ГОБЗЫ, *диал.* Кервене гидиленде, кәсе, чәйнек, гыркылык ве ш. м. салып, өз яның билен әкитмек үчин гайышдан тикилйән гап, гуты.

ГОБСУНДЫРМАК, Ериңден туруҗак болуп гозгандырмак, керекет этдирмек, гымылдатмак. *Агыр толкунлар гайыгы гобсундырып ыңдарылярдылар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ГОБСУНМАК, Ериңден туржак болуп сынанышмак, керекет этмек. *Ол күмүш гынлы гылыҗының балҗак тайыны өзүне бакан өвүрди-де гобсунды. Артык отуран ериңден гобсунды. Ашыр гобсунды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ваня дайы ериңден азаҗык гобсунды* («Мыдам тайяр» газети). *Ол бир гобсунды, ёлдашлары оңа текге бердилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГОБСУНЫШМАК, Ериңден туржак болшуп сынанышмак, керекет эдишмек, гымылдашмак. *Бизиң болса йүрегимиз мүңкүлдәп дур, гобсунышярыс, гара дере батярыс* («Совет эдебияты» журналы).

ГОБСЫ, Ителги, ярдам. *Батга батып чөкен дүйә бирнеме гобсы берип туруздылар.*

ГОВ I, Йыланың хамының дашындан сыпырылып айрылян юкажык яргак. *Йылан гов ташландыр.*

ГОВ II, Чакмак дашындан от алмак үчин, көне эсгиден, памыкдан эдилйән йүп. *Чакмак дашына гов гоюп чакды-да, Муса ага от якынды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Айсолтаның игенҗи Потда тәсир этмән, гайта онуң гуры говуна учгун япышдырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГОВА, Гуюдан сув чекмек үчин уланылян, гөнден ве ш. м. берк затдан эдилен гап. *Билине говаңың багы оралан ёгын пурс дурдугыча батланып айланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гуюларың агзында гова-да ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Акмаяның бирденкә йүпи үзүлип, говасы гуя гачана дөнди* («Совет эдебияты» журналы). *Мейданың шор отундан доян гоюнлар мәлешип, говалара тарап эңйәрлер* («Колхоз гүнлери»).

ГОВАДАКЛАМАК, 1. Овшанаклап йөрмек, овшанаклямак. *Гылыч Гажар оглы говадаклап, тагтаның янына гелди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Яранҗаңлык билен керекет этмек. *Готур сөвдагәр эп-эсли салымдан бәри говадаклаярка, ахырында май тапып, чай башында олара арз этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОВАДАКЛАШМАК, 1. Бир нәче болуп говадаклямак, овшанаклашып йөрмек, овшанаклашмак. *Чагалар багында говадаклашып ойнашып йөрен чагаҗыклары*

гөрениңде, олара томаша эдип, йылгыраныңы өзүң хем дуймаярсың. 2. *гөч. м.* Ики я-да ондан-да көп болуп, бирине яранжаңлык билен хызмат этмек, хомпулдашмак.

ГОВАК, Дагың, депәниң вс ш м. йүзүндәки, дүйбүндәки, ичиндәки уллакан чукур, улы көвек ер. *Ол кениз бир говагың агзындан барып, атдан дүшди-де, онуң ичине гирди* (Мыралы). *Шол чөллүгиң аңры башында бир уллакан говак бардыр* («Түркмен эртекилери»). *Шол говакда душман дзоты барды* («Совет эдебияты» журналы). *Гай туранда, говага гирипдирлер.*

ГОВАЛДАҢ. Долак доланман, жорапсыз. *Мерет-де туруп, чәкменини эгнине ясгыныжак алып, чарыгыны аягына говалдаң сокуп, аяк ёлуна гитди. Хан ага чокайыны аягына говалдаң сокуп, дашарык чыкды. Хан күйли көрекден гарныны доюрды-да, чокайыны аягына говалдаң сокуп: — Сениңки, хелейхан, дүрс — дийип, кепбеден чыкып гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГОВАЛЧ, 1. Ичи бош, ичи паклав. 2. *сер.* Говуз.

ГОВАЧА, 1. Пагта хасылыны берйән өсүмлик. *Гөк говача парахат деңиз ялы вөвүшгин берйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Хасыл уссатлары говача экишине виришдилер* («Бахар»). *Байрам дагы эртир ир билен эгинлери кәтменли узын сырғын, гүр баглык обаның ичинден чыкып говача уградылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гүн аңырсына гөзъетмез гөм-гөк говача мейданыны алтын шөхле билен гарк эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Дөрт яңагың ичиндәкиже гөлүң ортасындакы пишме көрнүшли нагыш.

ГОВАЧАЛЫК, Говачаның экилен, гөгерип отуран ери. *Ганарлар хем говачалыкда дикелйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Эгер ол ёрункжалыга, говачалыга уруп гитмедик болса, оны сыпдырман эле салжакдыкларыны-да айтды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГОВГА [говга:], 1. Дава, гыкылык, галмагал. *Бу говга мунуң билен гутармады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бир говгада галды башым, Дынмай акар гөзде яшым. Эй яранлар, ким етишер дадыма? Башым чыкмаз көп говгая саташдым* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 2. Уруш, сөвеш, жең. *Мек өмри говга билен гечен адамы адам хасап эдйәрин* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ганлы говгаларда гечди көп гүнүң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Рус гелмезден озал, бизиң үлкәмизде йылда говга, йылда жеңди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Герек гүни эле түпең аларын, Фашистлер башына говга саларын* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Сизиң башыңызда бир говга турузсам герек* («Гөроглы» эпосы).

ГОВГАЛЫ [говга:лы], 1. Гепли-гүррүңли, галмагаллы, гыкылыклы, давалы. *Онуң говгалы гечмишиниң ызыны сорадым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Уруш-чыгырышлы, сөвешли, жеңли. *Яшадык говгалы ахы-налада, Меканмыз болупды хатап галада* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГОВГАСЫЗ [говга:сыз], Дава-жеңжели болмадык, галмагалсыз, гыкылыксыз.

ГОВГАЧЫЛ [говга:чыл], Мыдама говга, дава эдйән, гыкылыкчы, галмагалчы. *Говгачыл адам.*

ГОВЗАМАК, Габың ве ш. м. ичиндәки зат азалмак, эгсилмек. *Янлыгың гарны бир тыңзап, бир говзап сес этди. Көшек эне дүйән говзан эмжеклерини тайлы гезек сокжаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гарның говзамак — *сер.* Гарын I. *Гарынлары говзан, йүреклери сырылан йигитлере-де бираз галпылды етишди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОВЗАТМАК, Долы халыдан азалтмек, үстүнден бирнеме айырмак, эгсик этмек. *Чувалы говзатдылар. Ол хиңленип, йүрегиниң гамыны говзадансоң, хер элине бир бедре алып, сува гитди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГОВКА, Нахара атмак үчин йүни йөрите ёлнан ве отда чавланан довар дериси.

ГОВКУРТ, *бот.* Даглык ерлерде битйән ясы япраклы юмшак балдаклы мал оты.

ГОВКЫ, Бирнеме эгри, яй берип дуран. *Ол говкы эллерини галгадып, хынчгырып гепледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң аягы говкы.*

ГОВЛУК, Ювлукдан болан чага.

ГОВРУЛМАК, Догралан эт ягда дагланып бишмек, бишип ягы чыкмак. *Янан ягың, говрулян этиң ысы тамдырда бишйән чөрегиң ысы билен гошулып бургсаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГОВРУНМАК, Өзүң үчин говурмак, говруп биширинмек. *Эт говрунмак. Балык говрунмак. Күнжи говрунмак.*

ГОВРУШМАК, Говурмага көмек этмек, биле говурмак. *Эт говрушмак. Чигит говрушмак.*

ГОВУЗ, Долы дәл, эгсик, говалч. *Алтын долы бедресиниң сувуны говуз бедресине гүйды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГОВУЗЛЫК, Долы дәллик, эгсиклик.

ГОВУЛАНДЫРМАК, Өңки ягдайындан оңатландырмак, өңкүсинден ягшыландырмак. *Гул зелериниң өзлери хем техниканы говуландырмага гызыкланмаярдылар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Бизиң юрдумызда аялларың яшайшыны ве дурмушыны говуландырмаклыга көп үнс берилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ГОВУЛАҢМАК, 1. Өңки ягдайындан оңат болмак, ягшыланмак. *Ишлер гитдигиче говуланяр. Ел говуланыпдыр.* 2. Сагат болмак, сагалмак, ягшылашмак.

ГОВУЛАТМАК, Өңки ягдайындан говуландырмак, ягшыландырмак, оңатлатмак.

ГОВУЛАШМАК, 1. Өңки ягдайындан говуланмак, ягшылашмак, оңатлашмак. 2. Сыркав халындан ягшылашып башламак, айңалып башламак, оңатлашмак.

ГОВУЛЫК, 1. Говы халдалык, оңатлык, ягшылык. *Сенден говулык тамасыны эдип дурамзок. Колхозың эрбетлиги-говулыгы ёлбашчылыга баглы ахыры* (А. Говшудов, Эсерлер). *Оның догры, эмма көп вагтда говулык үчин хем хызмат эдйән ери боляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шу гүн жарчы гыгырып башланда, говулыгың болмажагыны билипдим* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *диал. сер.* Элбукжа.

ГОВУР, Галмагал, зензеле. *Обаның ичинде ики янылгашып, говур эдйәрлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бакың, Бабаң яшы етсе-де чене, Бидерек говур этди дүшүнмән чына* (Н. Помма, Гошгулар). *Онуң ызы билен үчүнжи ерден говур турды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Аялларың арасына говур дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Малларың, адамларың сеслери обаның үстүнде говур ялы болуп яңланярды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Класың ичи гулки, говур билен долды* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары).

ГОВУРГА, Говрулан бугдай. *Ол вагтлар гүн гүйчлиниңкиди, говурга — дишлиниңкиди* («Пионер» журналы). *Говурга говрунмак. Күнжүли говурга.*

ГОВУРДАК, 1. Говрулан гуйрук ягындан галан жигирдек. 2. *сер.* Говурма. *Элиңе уллакан ак кәсәни алып, голчадан говурдаклы яг чыкарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Говурдак чорбасы.*

ГОВУРДЫ, Галмагаллы эдилйән гүррүң, көпчүликлейин геплешик. *Мыхманларың арасында говурды пейда болды* («Мыдам тайяр» газети).

ГОВУРМА', Майда догралан эти ягда говруп, алынян тайяр иймит. *Ине, ичине яглы говурма дыкылан гарын, гайнадылан эт ве башга иймели затлар. Дөвек-*

чилерің гошунда яглы говурманың кәнлигини гөрүп, нахар этдирмек оның йүрегине дүшен болмага чемели (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Отуранларың өңүнде чанаклап говурма хем яңы тамдырдан чыкан меле петир гоюлды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шол вагт гелин говурма говруп отуран экени* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Айна окара долы говурма чыкарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОВУРМАК I, 1. Азаҗык сув гуюп, яга даглап биширмек. *Бир овлагы хем говур-да, өңүнде гой* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Айсолтаның: — Сен түвүсини арассалаянчаң, мен этини говрайын — диеси гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Гызгынына яндырмак, якмак. *Гүн әхли өсүмликлери говурярды* (Гадымы дүнйә тарыхы). ◇ Гысып говурмак — *сер.* Гысмак. *Олары дең сизлик гысып говурярды* («Мыдам тайяр» газети).

ГОВУРМАК II, Йүп я-да йүплүк билен бүзмек, даралтмак (чарык, телпек ве ш. м. хакында). *Телпегиң этегини говурмак.*

ГОВУРТМАК, Азаҗык сув гуюп, яга дагладып биширтмек. *Эт говуртмак.*

ГОВУШГЫН. Бир иши, херекети ерине етирмек үчин ңат ягдай, ыкжамлык.

ГОВУШГЫНСЫЗ, Говушгыны болмадык, ыкжам дәл, говшак, ысгынсыз. *Бу ак йүзли говушгынсыз гөвреден хожайының ысы гелйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Гелниң говушгынсыз юка додакларының тисгинжирейәнине, пакгаран дилиниң дийжек болян задына өврулмейәнине гөзи дүшенде, ондан тамасыны үзүпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОВУШГЫНСЫЗЛЫК, Говушгынсыз халда болмаклык. *Биз болса Бакыев ялы ферма мудириниң говушгынсызлыгы зерарлы өз малымызы хар эдйәрис* («Колхоз гүнлери»).

ГОВУШМАК, 1. Эесиниң элине дүшмек, барып етмек, гелип етмек. *Иберен китапларың ики экземпляры хем маңа говушды* («Эдебият»). 2. Тапышмак. *Ол өз сөйгүлисине говушяр* («Гөроглы» эпосы).

ГОВШАК, 1. Берк дәл, пугта болмадык, ыранып дуран. *Агач говшак дикилипдир.* 2. *гөч. м.* Догумлы дәл, эмелсиз, сөлите, леллим. *Шоларың ичинде иң говшагы мен боламсоң, сизиң элиңизе дүшдүм* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Аман пощының өзи хем дөрт оглуның ичинде иң эмелсизи, говшагы Вепа дийип хасаплаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Өкде дәл, гүйчли дәл, пес, аз дүшүнжели. *Рус дилини говшак билмеклиги оны кынчылыкда гойды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң билим дережеси говшак.* 4. Дегерли дәл, чала, юваш, горка. *Зарплы дийәйместең, ол-да яман дәл — дийип, Оразлы хем мысса йылгырмак билен оңа говшак жогап гайтарды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 5. Гаты дәл, юмшак. *Бу пөкги говшак торланыпдыр.* 6. Бош, чала. *Гамшы говшак тутсаң, элиңи гыяр* (накыл). 7. Пес депгинли, ярамаз, хаял. *Неширятымыз хас хем говшак ишлейәр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Күмүш гапыржак). *Көпчүликлейин хереketлериң говшак тарапыны хем гөркездилер* (СССР тарыхы).

ГОВШАКЛЫК, 1. Берк дәллик, пугта дәллик. 2. Догумсызлык, эмелсизлик, леллимлик. *Ашыр өзүнде бир хили говшаклык сызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Төверек жеменде Гуллерде гөзлер, Говшаклык ярашмаз оңа хергизлер* («Совет эдебияты» журналы). 3. Гүйчли дәллик, кувватлы дәллик, песлик, яравсызлык. *Гызгыным артып, бир хили говшаклык пейда болды.*

ГОВШАМАК, 1. Берклиги песелмек, пугталыгы айрылмак. *Петлә урлан чүй говшапдыр.* 2. *гөч. м.* Ятышмак, песелмек, көшешмек, майламак. *Гүйчли ел кем-кемден говшады. Хова бирнеме говшады.* 3. Депгини песелмек, ярамазланмак. *Ишиң гидишиниң говшамагына ёл бермек болмаз.*

ГОВШАТМАК, 1. Берклигини өңкә гаранда песелтмек. *Саргыны бирнеме говшат, болмаса жаңымы алжак.* 2. *гөч. м.* Гүйжүни, кувватыны песелтмек. *Икинжи хем атмасыны говшадан ялы болды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 3. Депгинини, темпини песелтмек, ярамазлатмак. 4. Кувватдан дүшүрмек, гүйжүни гачырмак. *Кесел оның саглыгыны говшадыпдыр.*

ГОВШАШМАК, 1. Юваш-ювашдан говшап башламак. *Отурдылан пурс говшашыпдыр.* 2. Аз-овлак майламак, аяз айрылышмак, ятышмак, песелишмек, көшешмек. *Гөвнүңе болмаса, хованың авамасы хем говшашан ялыды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 3. Кувватдан дүшүшмек, гүйжүң гачышмак. *Гаррылык зерарлы бүтинлей говшашмак.*

ГОВШУРМАК, 1. Әкидип бермек, элтип табшырмак. *Шу ики халтажыгың бирини Бахара говшурып билермисиңиз?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Деррев барың-да, шу хаты Гөрогла говшурың!* («Гөроглы» эпосы). *Ай, шоңа бириниң саргыдыны говшурайжакдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сиз гитмәң, огланлар, мен өзүм гидип, Говшурмасам такат тапмаз йүрегим* (Н. Помма, Гошгулар). *Ол Карл Маркс адындакы колхоза совгат говшурмага гитди* («Колхоз гүнлери»). 2. *тикинч.* Ерине элтип тикмек, бирикдирип тикмек, сүгшурмак. *Ол көйнегиниң яныны ашырысы билен говшурды.* ◇ Гол говшурып дурмак — *сер.* Гол I.

ГОВШУТ, Ики ганат тәримиң бирлешйән сепи.

ГОВЫ, Эрбет дәл, оңат, ягшы, мазалы, ег. *Гаты говы, шол боляр — дийшип гыгырышдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Маңа нарзан ваннасы өрән говы ярады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Говы гөрмек — эй гөрмек, сөймек, халамак. *Мен оны говы гөрйәрдим* («Совет эдебияты» журналы). *Сен душманы говы гөрйән болсаң, ханха ёлуң ачык — гидибер! Сениң ялы горкагың бизе гереги хем ёк* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГОГУР [го:гур], *зоол.* Чүнки ве бойны узын, сувлук ерде яшаян уллакан гуш. *Бирден гогурың сеси ялы бир сес гелди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГОДУК, Гуланың күрреси. *Гулан башына гай дүшсе, годужагына гарамаз* (накыл).

ГОДУКДЫРМАК, Сарсдырмак, титретмек, ырандырмак, чайкамак, гозгамак. *Ерлери годукладып барян совет топлары атылып башлады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГОДУКМАК, Гозганмак, сарсмак, титремек, ыранмак, гымылдамак (ер хакында). *Ер годуклапдыр.*

ГОДУРДАМАК, Годы-годы эдип гүрлемек, хондан бәрси болуп гүрләп отурмак. *Нәме бейле годурдап отырсың?!*

ГОДУРДАШМАК, Бир нәче болуп годурдамак, хондан бәрси болуп гүррүң эдишип отурмак.

ГОҖА, 1. Яшулы, гарры. *Командир билен ерли дайханлардан болан бир гожаны гөренден соң, ол ынанды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гадам ага өрән хош гылык гожа* (Н. Помма, Гошгулар). *Бурны дүвүнли гожа кирпикмен чала нәразылык билен парады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Устүнден бир нәче асырлар гечен, көне, гарры. *Гожа даглардан ёл ала, Ак йүзи гоша хал ола* («Гөроглы» эпосы). *Гожа даглар.*

ГОҖАЛМАК, Гожалык яшына етмек, гаррамак. *Асырлар оң гара сачын агартмаз, Өмүр бакы хич гожалмак ёк оңа* («Совет эдебияты» журналы).

ГОҖАЛЫК, Гожаның яшында болмаклык, гаррылык. *Потдук ага, гожалык билен нәдйәрсиң?!*

ГОҖАМАН [гожама:н], 1. Өрән гарры, гожалык

яшына етен. *Мивелер астында бөкҗеклэп яшлар, Яшлыга айланды гоҗаман башлар* (Б. Кербабаев, Айлар). *Агроном яңкы гоҗаманың сөзүни бөлди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Үстүнден көп йыллар, асырлар гечен, көне. *Гоҗаман чынарларың шахалары ал асмана гол узадяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ак ёргандан чыкды гоҗаман даглар* (Б. Кербабаев, Айлар). *Гоҗаман даглар тебигатың гөзеллигине гөрк гошярдылар* («Пионер» журналы).

ГОЗА [го:за], 1. Говачаның хениз ачылмадык гунчасы. *Гозалары муңден-муңден чакышяр, Агарыпдыр, йүзме гүлүп бакышяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сансыз гозаларың ханасын саллап, Отуршы гөзүниң өңүнден гечйәр. Йылдызлы асман дек пагта мейданы, Ачылшан гозалаң асла ёк саны* («Совет эдебияты» журналы). *Бири-бириниң ичинден гечен гурплы шахалардан асылан агыр гозалар өз салдамына дуйлар-дуюлмаз ыранярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Аялларың сача дакян күмүш шайы.

ГОЗАК, Тара чукуры, тараның ашагындакы аяк сокулып отурылян чукур. *Ханха агзын ачып ятыр Дурсун пахырык гозагы* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГОЗАЛАМАК [го:заламак], Гоза чыкарып башламак, гоза гетирмек. *Говачаларымыз гыраден гозалапдыр.*

ГОЗГАЛАҢ [го:згалаң], 1. Көпчүликлейин яраглы чыкыш, баш галдырыш, топалаң. *Олар гозгалаң туруздылар хем еңиш газандылар. Умуман, гозгалаң революция гансыз, гурбансыз баша баранок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бухара халкы яраглы гозгалаң башлаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Зәхмете лайык зәхмет хакы ислэп, Бир гүн кән ишчилер үйшдүк бир яна, Хорлугмыза нәразылык билдирип, Гозгалаң этмәге чыкдык мейдана* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Ынжалыксыз гымылды, херекет, ховсала. *Ол гызда бир хили гозгалаң пейда болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Гозгалаңа дүшмек — ховсалалы, аладалы ягдайда болмак. *Гозгалаңа дүшен гарры Ашыры гөзяш билен гуҗаклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гозгалаңа салмак — ынжалыксызландырмак, толгундырмак. *Ол өзүни гозгалаңа салан меселәни Жүнейде гысга сөз билен мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОЗГАЛАҢЛЫ [го:згалаңлы], Аладалы, ховсалалы, ынжалыксыз. *Гозгалаңлы Тыченко коридорда гезиме башланда, ак гвардиячылар комиссарың одиночкасына шакырдашып гирдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОЗГАЛАҢЧЫ [го:згалаңчы], Гозгалаңа гатнашыжы, гозгалаң эдижи, гозгалаң турузян. *Сиз бейле гозгалаңчылара көп дучар гелерсиңиз* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол өзүни Эзиз ханың янында гозгалаңчыларың жаныпкешлеринден гөркезди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОЗГАЛМАК [го:згалмак], 1. Эл дегрилип ериндэн үйтгедилмек, ериндэн гымылдадылмак, элленмек. *Столуң үстүндәки затлар гозгалыпдыр.* 2. Бир зат я-да меселе хакында гүррүң эдилмек, агзалмак. *Йыгнакда Дурды хакдакы меселе гозгалды.*

ГОЗГАМАК [го:згамак], 1. Ериндэн үйтгетмек, ериндэн сүйшүрмек, ериндэн гымылдатмак, эллемек. *Трактор агыр, ериндэн гозгап боланок* («Токмак» журналы). *Инди мени бу жайымдан гозгама* («Гөроглы» эпосы). *Оды гозгасаң, өчер, гоңшыны гозгасаң, гөчер* (накыл). 2. Бир зат я-да меселе хакда гүррүң этмек, агзамак. *Планың ерине етиши хакында меселе гозгамак.* 3. Тәсир этмек, ынжытмак, рахатсызландырмак. *Соңкы гүррүңлер оны хас хем гозгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу гүррүң гозгады гүмра йигиди, Диңе өз пикирне хемра йигиди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Дердини гозгамак — *сер.* Дерт. *Шекериң дердини гозгамак ислемейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ярасыны гозгамак—*сер.* Яра. *Ярамы гозгама, ер чекен!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОЗГАНМАК [го:зганмак], Ериндэн сүйшмек, гөркак я-да сүйшжек болмак, гымылдамак. *Аяны отурян ериндэн гозганжак боланда, гөвресине эдем эдип* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОЗГАНЫШМАК [го:зганышмак], Билеликде гозганмак, гымылдашмак. *Бу вагт гапы тирәсинде адамлар ики яна гозганышдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ГОЗГАТМАК [го:згатмак], Ериндэн сүйшүрмек, ериндэн үйтгетдирмек, ериндэн гымылдатдырмак.

ГОЙ, Шейле болсун, хич зат дийме, дегме. *Гой, ак лансын яшлыгмызың айдымы* (Н. Помма, Гошгулар). *Нәразылык, гой, кимден чыкса чыксын, бизден чыкмасын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нагт пулум ёк, гой, несъе болсун* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гой, халкымыз шундан бейлак шейле алмалар ийсин* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ГОЙБЕРИБЕРМЕК, Ызлы-ызына гойбермек, тутуп дуран задыны бирдан сыпдырмак, билгешлейин гойбермек, атанлыкда гойбермек.

ГОЙБЕРИЛМЕК, 1. Пайланмак, яйрадылмак, берилмек. *Гурлушыга герекли энжамлар арзан бахасы билен гойберилйәр.* 2. Даңысы чөзүлмек, бошадылмак. *Даңылгы маллар хем гойберилди.* 3. Гирмәге ругсат эдилмек. *Жаң боландан соң, клуба гойберилйәр.* 4. Өңи ачылмак, тутулмак (сув ве ш. м. хакында). *Экине сув гойберилди.* 5. Чыкарылмак, нешир эдилмек, чап эдилмек. *Ол макала газетиң шу номеринде гойберилди.*

ГОЙБЕРМЕК, 1. Пайламак, яйратмак, бермек. *Колхозлар аванс дәне гойберйәрлер.* 2. Даңысыны чөзмек, бошатмак. *Мен ити гойбермегиң нәхилидигини сизе гөркезерин* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Даңылгы маллары гойбердим. Тутулан гушы гойбердик.* 3. Гоймак, салмак, ибермек. *Сениң дамарыңа шу сүлүги гойбермели эдипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Хат язып гойбермек.* 4. Өңүни ачмак, тутмак (сув ве ш. м. хакында). *Канала сув гойбермек.* 5. Чыкармак, нешир этмек, чап этмек. *Макала гойбермек.* 6. Айырмак, сыпдырмак. *Гыз утанып йүпден элини гойберди* (Б. Гурбанов, Душушык). 7. Ашаклыгына окламак, ташламак. *Дик дуран ериндэн өзүни яссыгың үстүне гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 8. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып келйән ишлиги билен бирликде гымылдының болуп гутараныны аңладяр. *Товлап гойбермек, айдып гойбермек, йылгырып гойбермек, ковуп гойбермек, силтерлэп гойбермек.*

ГОЙБОЛСУН: гойболсун этмек — этжек болян ишиңи этмезлик карарына гелмек. *Якубың гүррүңи бу иши гойболсун этмәге оны мәжбур этди* («Совет эдебияты» журналы).

ГОЙДУРМАК, 1. Алнан зады өңки ериндэ я-да башга бир ерде галдыртмак, ташлатмак. 2. Затлары тертибе гетиртмек, ерлешдиртмек. *Аннагулы бу затлары тамында ербе-ер гойдурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен столы шу ерде гойдурдым.* 3. Бес этдирмек, ташлатдырмак. *Шахыр өз гошгусында нас атмагы гойдурмак исләпдир* («Эдебият»). *Чаганың сесини гойдурмак.* 4. Отуртдырмак, салдырмак. *Айна гойдурмак. Диш гойдурмак.*

ГОЙМАК, 1. Элиң билен ерлешдирмек, ене ериндэ галдырмак, ташламак. *Ол стаканларыны, чүйшелерини булкаларыны, колбаса-пейнирлерини кичиҗик буфетде гоян гыз нәмекә?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гүлайын ювашлык билен ерде гойды* («Гөроглы» эпосы). *Генерал онуң өңүнде ики дилде машинкада печать эдиле*

...шертнамеси гойды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гурбан аркасындакы йүкүни йылчыр дашың үстүнде ...май ...гойды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бес этмек, ташламак. *Чилими гоймак. Багшы айдым айтмагыны гойды Ол сесини гойды.* 3. Көмекчи ишлик функциясында гелип, ашакдакы ялы уланыляр: а) ысныш гелйән исимлериниң манылары билен багланышыклы керекет аңладяр. *Гол гоймак, резолюция гоймак, шикаят гоймак, ёлдан гоймак;* б) ысныш гелйән ишлиги билен бирликде гымылдыңың болуп гутарандыны аңладяр *Алып гоймак, эдип гоймак, оруп гоймак, серетдирип гоймак, гуруп гоймак.*

ГОЙРЫ, 1. Саясына гүн дүшмейән, гойы. *Ялдырамык ювашжадан сесленйәр, Гойры сая салып, барха бесленйәр* (Ш. Помма, Сайланан эсерлер). *Гойры көлге хатар атып, Булар узак сөзлешди* («Мыдам тайяр» газеты). *Мекдебиң мейданчасыны агачларың гойры көлегесинде гуршапды* («Пионер» журналы). *Гойры тозан, ...ңжүк кесек бүтин төвереге долы ялы ягды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Еңил-елпай дәл, аграс, салдамсыз, салыкатлы. *Гойры адам.*

ГОЙТУК, Бойы келте, кичижик. *Шол гойтук адам гелип гитди.*

ГОЙЫ, 1. Сувук болмадык, согашып дуран. *Шу гүнлер дүйәниң гойы өлүми кәндир* («Гөроглы» эпосы). 2. Гойры, тутуш. *Гойы гара түсселер буругсап, товланып асмана галярлар. Онуң гөзи харманың гойы көлегесине дүшйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГОЛ I, 1. Беденің эгниңден тә элиң бармакларына ченли болан бөлеги. *Элимдәки бир чогмак гүллерден хер хайсысының голуна бир гызыл гүл берип гечип гитдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол ики голуны салып, мессан басып йөрәп гелйәркә, онуң ялпылдавук гара сачлары ики гөвсүниң үстүнде ойнап, бири-бирине овсун атяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Чагаларың ики голы-да ачыкды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер) *Өз голуң билен берен сувуңы ичип, өз ёлума гидейин* («Гөроглы» эпосы). *СССР-иң ишчиси хем дайханы, Голы баглы гардашларымыз унутмаң* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Кесев узын болса, гол янмаз* (накыл) 2. Документиң ве ш. м. йүзүне бир зады тассыкламак үчин хут өз элиң билен язан фамилияң. *Адамзат багты үчин бүтин дүнйәде, Парахатчылык болсун дийип гол чекйән* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар). *Ол хеңи ясаян хүнәрли эллер Парахатлык үчин гоюпдыр голлар* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Шу сыры хич ерде паш этмезлигиме, шу дил хатыны берйәрин ве голумы чекйәрин* («Совет эдебияты» журналы). 3. Кәбир өсүмликлериң, агачларың балдагы, шахасы. *Гожаман чынарларың шахалары ал-асмана гөл узадяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хакыкатдан-да говачаның голларындан агыр гозаларың кәбири йылык ялы сүемлерини дүйәң эмжеги ялы йәрадыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Гол асты — көп хукуклар боюнча бирине гарашлы, өз эрксиз, бакна. *Патышаның гол астында Эзилйәрди халкың сениң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Гол бермек — пәлиңден гайтмак максады билен руханы адамдан (ишандан, пирден) дога алмак ве диңе дини дүзгүне хызмат этмек (дини дүшүнже боюнча). *Шу пире гол берип, сопы болуп гояндыр* («Гөроглы» эпосы). Гол говшурмак — 1) ики элиңи говшурып, хызмата тайярдыгыңы билдирмек. *Элтен совгатларыны Хүңкәриң өңүнде гоюп, гол говшурып, салам берип дурды. Гоч йигитлер, өмрүң болсун зыяда, Гол говшурып, хызмат эдиң пыяда* («Гөроглы» эпосы); 2) ишлемән дурмак, бикәр дурмак. Гол гөтермек — 1) йыгнакда, сайлавда сес бермек. *Каргада-да гол гөтердилер, оны кемсиз тассыкладылар* («Совет эдебияты» журналы). *Соң Пекген меселәни сесе гоюлды, бир Еллиден башга членлериң хеммеси Хошгелдиниң тарапына гол гөтердилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 2) ишиниң ровач болмагы, шовуна дүшмеги үчин пата бермек. дога окамак (дини дүшүнже боюнча). *Пирим Шахымердан мертлериң мерди, Гол гөтерип, бизе бир пата берди* («Гөроглы» эпосы). Гол чекмек — өз адыңы я-да атаң адыны язмак, гол гоймак. Гол япмак — бириниң аркасыны тутмак, бирине арка дурмак. *Мен сизиң бириңизе гол япып, бириңизи яман тутамок* («Совет эдебияты» журналы). *Ек, Артык, иш бириниң сеңригине какып, бирине гол япмакда дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гола алмак — биринің эрк-ыгтыярына эе болмак, өзүне гарашлы этмек; ишиң ве ш. м. тәрине өкделемек. *Биринжиден, ол бай небит районларыны гола алар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Рус аялы Аннагүле өвретди, Станоклаң тәрин гола алмагын* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). Гола дүшмек — тутулмак, эле дүшмек. *Ахыр гола дүшер бир гүн* («Гөроглы» эпосы). *Әр еңилсе, гола дүшер, гуш еңилсе — тора* (накыл). Гола салмак — бир зады элиңе дүшүрмек, өз яныңа гечирмек. *Гола салып отузыны, кыркыны, Бойнун шалгам ёлан ялы ёл, достум!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Соң усса шол гызы гола салмагың пикиринде болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Голдан бермезлик — мүмкин болан пурсатдан долы пейдаланмак, пурсаты сыпдырмазлык. *Шол ягдайың өзи, пурсады голдан бермән, эгинмән херекет этмеги Чернышовдан талап эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Голундан гөтермек — мадды хал-ягдайына көмек бермек, эклемек, эклешмек. *Сен болсаң ише гүнөртан гелйәрсиң, шумы сениң етишип, атаң голундан гөтерйәрсиң!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Голы баглы — ыгтыярсыз, эрксиз, гарашлы. Голы юкалык — элиңде харчлык пул, зат аз болмаклык, эли юкалык, гарыплык.

ГОЛ [го:л] II, Гум еринде ики гершиң аралыгындакы гиң ой ер, гиден песлик. *Машынлар вазлашып яңладяр голы, Үстлери хем пагта-галладан долы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Чопанларың чын мәхрибан хоссары, Чарвалар гош басяр голлар ичинде* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

ГОЛА [го:ла], 1. Гуршундан гуйлан кенек, ашык. *Гола кенек.* 2. *гепл. д.* Гуршундан гуйлан мөхүр, печать. *Гола болса полковнигиң бериш ялы, Бабахан арчында галыпды. Арчынлык голасы Бабахана гечйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мырат арчын ене алды голаны* («Совет эдебияты» журналы).

ГОЛАВРАМАК, Узак ёлы пыяда гечмек ве ш. м. себәпли гаты ядамак, ысгындан дүшмек, халыс болмак, аша ядамак. *Дага ава гидип, халыс голавradык.*

ГОЛАЙ, 1. Даш болмадык, узак дәл, якын. *Сениң шол оглуң уршуң голайына баржак гуманы бармы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бирденкә шәхериң гүндогар четинде гызыл гвардияның дуран ериниң голайында атышык башланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Яй ялы гара гаш, ок дей кирпиклер, Авлажага меңзйәр голай етени* (Б. Кербабаев, Айлар). *Буларың барлыгын аңман, Ол өрән голайдан өтди* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ханы, оглум, голайыма геч! — дийди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 2. Гарындашлык тайдан якын болан, якын. *Ол хаты, белки, ол өзүниң иң голай адамларына язандыр, белки, аялына я чагаларына язандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Чен, чак, мөчбер, якын төверек, чемеси.

ГОЛАЙ-ГОЛТУМ, 1. Якын аралык. *Бу гүррүңчилиге болса голай-голтум, оба-гоңшулар-да гатнашярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң ады билен ашналары голай-голтумдакы обалардан йыгнанып, Артыгы улы дабара, айратын хөвес билен гаршы алдылар. Голай-*

-голтумдан өерәймекчи боланда-да, оңлы ерден оңа гыз берилжеги гүманады (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мирап голай-голтумда тапылмады* («Колхоз гүнлери»). 2. Якын гарындаш. *Голай-голтумыңы чагырып той этмек.*

ГОЛАЙЛАМАК, 1. Бир ере, бир зада голай гелмек, якынламак. *Отлы станция голайлады.* 2. Якын гелмек, якынламак (вагт хакында). *Гиҗе даңа голайлапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Инди какасының хем гелер вагты голайлаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Отлының гелер вагты голайлапдыр.*

ГОЛАЙЛАТМАК, Голай аралыга элтмек, голай гетирмек, якынлатмак. *Кем-кемден оларың араларыны голайлатдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шофёр машыныны көпрә голайлатды-да дурузды.*

ГОЛАЙЛАШМАК, 1. Бир ере, бир зада хас голайламак, голай гелмек, якын гелмек, якынлашмак. *Элгушы мөҗеге хас голайлашыпды* («Совет эдебияты» журналы). *Отлы станция голайлашярды.* 2. Етип гелмек, якынлашмак (вагт хакда). *Ол шол махал гараңкының голайлашмагына бегенди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГОЛАЙЛЫК, 1. Узак дәллик, якынлык. *Ишлейән еримиң голайлыгы-да хер затча бар.* 2. Гарындашлык тайдан болан якынлык. *Оларың гарындашлык тайдан бир голайлыгы барды.*

ГОЛАК, Голы болмадык; эли кесик, голсуз. *Голак адам.*

ГОЛАКЛЫК, Голак болмаклык, голдан махрумлык, голсузлык.

ГОЛАҢ, Өйүң гамшының дашындан айланян йүп.

ГОЛБАГ [голба:г], Хамыт билен арабаның голуны багламак үчин уланылян гайыш, голгайыш.

ГОЛГАЙЫШ, *сер.* Голбаг.

ГОЛГАРАМА′ Бирине гарашлы болан, бирине табын, баглы ягдай, элгарама. *Оларың өзлери хем кесеки дөвлете голгарама* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОЛДАВ, Көмек, гарашык, хемаят, ярдам. *Эмма ол башлангыч долы голдав тапмандыр* («Совет эдебияты» журналы). *Аракы пул маңа оңат голдав болды.*

ГОЛДАМАК, Арка чыкмак, көмек бермек, гарашык этмек. *Полторацкини голдамак барада яныңдан дүрли планлар дүзйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өзүм өлсем, рухум голдар сизлери. Әхли түркмен халклары хем саңа яр болуп, сени голдар, оглум!* («Гөроглы» эпосы).

ГОЛДАТМАК, Аркасыны тутдурмак, көмек бердирмек.

ГОЛДАШ, Көмек берйән, голдаян. *Сакламак тәҗи дөвлетдир, Ат йигидиң голдашыдыр* («Гөроглы» эпосы).

ГОЛДАШМАК, 1. Голдамага көмек бермек, арка чыкышмак, көмек эдишмек. 2. Биле гөтермек, бирликде тутуп гөтермек. *Ичи арпалы агыр халталары ене-де голдашып башлады* («Колхоз гүнлери»).

ГОЛЛАНМА′, 1. Герекли, дегишли угур боюнча алынян китап, гөркезме эсбабы. 2. Бир зады, иши ерине етирмек үчин канунлар йыгындысы.

ГОЛЛАНМАК, Бир зады өз ишиңде пейдаланмак, уланмак. *Мен шол канунлар йыгындысыны голланярын.*

ГОЛЛАШМАК, Бири-бириң голуна гол салмак, гол-гола берип тутушмак.

ГОЛСУЗ, 1. *сер.* Голак. *Ики голсуз, бир аяксыз адамыны басмагың болса душмана хас хем еңил дүшжегини билйәрин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Гол чекилмедик, гол гоюлмадык. *Айтгула төхмет эдип, голсуз хатлар яздылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГОЛСУЗЛЫК, *сер.* Голаклык.

ГОЛТАШМАК, Жуда якын дурмак, бири-бирине голуң дегмек, голуң каклышып дурмак. *Мәхрижамал нәмедир бир зат барасында йүрекден сыздырып гүррүң бермек үчин, Вепаның саг гапдалына голташды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГОЛТГЫ, Көмек, хемаят, голдав. *Гөвүнлик берижи сөзи билен бизе голтгы берйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Үч йыллап азап эдип окадан мугаллымың оңа голтгы берҗек болуп гошмача сорага гечмеги Артыгы алҗыратды* («Мыдам тайяр» газети).

ГОЛТУК, 1. Голуң эгин билен бирлешйән ериниң аша гы. *Онуң голтугына яра чыкыпдыр.* 2. Ян билен голуң арасындакы бошлук, гиңишлик. *Онуң голтугында ямадүшен букҗа барды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Мен оны голтугыма алып, доктора экитжек болдум* (Б. Пүрлиев, Илкиңки гүн). *Шонда Гурт өзүниң яралы командириниң голтугына гирип алып чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Вуши билен Жоммы голтугы түпеңли уклап ятярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Голтугымдан дөкүлсе — гонҗума* (накыл) ◇ Голтукдан гөтермек — ярдам этмек, көмек эдип аяга галдырмак, гурпландырмак. *Бейик рус халкы ене бизиң голтугымыздан гөтерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОЛТУКЛАМАК, 1. Голтугында гөтермек, голтугың алып гөтермек, голтугына алмак. *Чүйшегөз дендерини голтуклап гелди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Айсолтан геййимини голтуклап, хаммама бакан гитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Бириниң голтугындан тутмак, бириниң голтугына гирип гөтермек, голтугындан тутуп йөремек, көмек этмек. *Сува гарк болан адамы голтуклап дайзам алып гелйәрди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Ол ёлдашыны голтуклап, нәмедир бир зат барада гүррүң берйәрди.*

ГОЛТУКЛАТМАК, Голтугыңдан тутдурмак.

ГОЛТУКЛАШМАК, Бири-бириниң голтугындан тутмак, гол тутушмак. *Гызлар голтуклашып бага гирдилер*

ГОЛЧА, Яг, бал ве ш. м. затлар салар ялы агзы гиң, ичи сырчалы кичиҗик күйзе. *Гүлнәз голчадакы гатыкдан мис җама гуюп, алыны гемрилен агач чемчи билен оны чалмага башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Элине уллакан ак кәсәни алып, голчадан говурдаклы яг чыкаряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГОЛЧУНАР [голчуна:р], 52 карт билен 11 я-да 2 сана ченли утук газаныльян карт ойнуның ады. *Голчунар ойнамак.*

ГОЛЧУР, Өсүмлигиң гапдалдан чыкян өсүнтгиси келте шаха. *Мерет күйки жөвенлериң яш голчурларыны йыгмага дурды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим) *Дәне үчин экилен өсүмликлерде голчурлары ёк этмек мөхүм агротехники усулдыр* («Мекгежөвенден ёкары хасылы нәхили алмалы»).

ГОЛЯЗМА′, Авторың өз эли билен язан тексти, асыл нусгасы, элязма. *Диссертацияның голязмасы. Халк дөредиҗилигине дегишли эсериң голязмасы.*

ГОМ [го:м] I, Гүйчли ел зерарлы деңизде эмеле гелйән улы толкун, гүйчли толкун. *Деңиздәки гом дек мунда хер алаң, Пешмек билен гызган битен чөп килен* («Совет эдебияты» журналы).

ГОМ [го:м] II, Өркүҗиң гапдалы, күпе, арка. *Сүңки сомалышып, эрәпдир гомы, Устуне гүпүрдән йыкыляр тамы* (Ата Көпек Мерген, Йүрек дендери).

ГОМАЛМАК, Ерликсиз-ере өвүнмек, гопбамсырамак, гомпармак.

ГОМАЛТМАК, Ерликсиз-ере өвүндирмек, гопбамсыратмак, гомпартмак.

ГОМАЛЫШМАК, Ерликсиз-ере өвүнишмек, гопбамсырашмак, гомпарышмак. *Нәме бейле гомалышып йөрсүңиз!*

ГОМЕОПА′Т, Гомеопатиядан специалист.

ГОМЕОПАТИК, Гомеопатиядегишли. *Дерманың гомеопатик дозасы.* («

ГОМЕОПА'ТИЯ, Кесели дерманың кичи дозасы билен бежериш усулы.

ГОМЛАМАК [го:мламак], 1. Өркүжиниң гапдаллары-на яг йыгнамак, семремек (дүе маллары хакында). *Бугурчының реңки хурмайы ялы гызарып, гаракөли ялы буйра атды, өркүжи гомлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Голтугындан гөтермек, хемаят бермек.

ГОМПАРМАК, Хондан бәрси болан болмак, өвүнжеңлик этмек, гопбамсы болмак, чишмек, гомалмак. *Юсуп ша гомпарып отыр* («Гөроглы» эпосы). *Ери хов, халыпа, не бейле гомпарярсың!*

ГОМПАРЫШМАК, Көп болуп гомпармак, хондан бәрси болушмак, гомалышмак.

ГОМПЫ, Өзүни хондан бәрси сайян, өвүнжеңлик эдйән, гомалян. *Гомпы адам.*

ГОНАК, *сер.* Мыхман. *Биз олара гонак болдук.*

ГОНАКЛЫК, *сер.* Мыхманлык.

ГОНАЛГА, 1. Гонар ялы ер, гонмак үчин ер, дүшелге. *Уруглар ав ве ийилйән отлар гөзлегинде өз гоналгаларыны үйтгедип, гөчме дүрмүшда яшапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Арчын хан, хасапсыз учан гуш гоналгасыны ялыңяндыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОНАМ [го:нам], Габыр, гөр, мазар. ◇ Гонам башы — соңра гонамчылык болан ачык бир мейданда илки жайланан адам, мазар.

ГОНАМАЛЧЫ, Тойда-томашада, худайёлуда ве ш. м. гелене-гидене хызмат эдйән, мәрекә эсерденлик эдйән адам. *Еварың гонамалчысы Сары оны хорматлы ерде — дүшек үстүнде отуртды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОНАМЧЫЛЫК [го:намчылык], Өлен адамларың жайланян ери, мазарчылык, мазарыстан. *Соң Магтымгулының гонамчылыгына айланып гайдарыс* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Оны Сарагтдакы Жөхитдепе диен гонамчылыкда жайлапдырлар* («Эдебият»).

ГОНДАЛАВ, Гапдалдан берилйән ве етирилйән пәсгел, зыян, эзъет, азар. *Биз сыгыр чопаның гондалавындан гачып, өңки еримизи үйтгетдик. Хывада, Хорезм үлкесиниң хер бир еринде сәхелчежик гондалав барыны билдимми, мен оңа шол гиҗеде етип билйән, шол гиҗе-де чым-пытрак эдип билйән. Башарса, душманың еңсесинден гондалав берип дурмак үчин, Чернышов оны Теҗенде галдырып гайдан экен* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОНДУБАГ [го:ндуба:г], Бир зады даңмак, багламак үчин даңының бир гөрнүши. *Сыгрың аягыны гондубаг салып даңярлар.*

ГОНДУРМАК, 1. Гонмага мүмкинчилик бермек, учуп йөреи зады ере дүшүрмек, учмагыны бес этдирмек. *Самолёты гондурмагы ойланды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Пугта урмак. *Агсак мүрзәниң күйки ягырнысына түпең тейини гондурып, оны гызыл вагона сүсүрен сен диййәрлер, шейлеми? Элиндәки пил билен бириниң еңсесине гондурасы гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОНМАК, 1. Ерде отурмак, ховадан ере дүшмек (учян зат хакда). *Онуң гидйән тарапына эңишип, Эй полат гуш, бизиң гуя гон! — диййәр* (Н. Помма, Гошгулар). *Сув акар кенар гидер, Лачыным гонар гидер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ховлукма, гурбага дост, ине гонарын! — дийип, сөзүни гутарып-гутарманка гурбага атан-сатан болуп, өрдегиң аркасындан сүйшүп гайдан* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Дынч алмак үчин аркадакы йүкүни дүшүрмек, йүкүни дүшүрип отурмак. *Дынч алмак үчин аралыкда бир гондук.* 3. Гөче-гөчлүкде бир юртдан икинжи бир ере барып орнашмак, тәзе юрт тутмак. *Кимлер гонмандыр бу юрда, Юрда гонан гөчер бир гүн* («Гөроглы» эпосы). *Гөчен юрдуң гадырыны гонаңда билерсиң* (накыл). 4. Алчы я-да товха отурмак (ашык ойнунда).

ГОНОРА'Р, Язан эсери, ерине етирен иши үчин языжа, алыма, художниге ве ш. м. берилйән пул, галам хакы. *Авторлык гонорары.*

ГОНЧ, 1. Аякгабың топукдан ёкаркы бөлеги. *Дохов бу сапар гонҗы гасың-гасың әдигини чыкарып, ялпылдавук ботинка гейипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өзлериниң сересап әдимлемезликлери себәпли, кәбирлериниң әдигиниң гонҗы сувдан долды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Әдигиниң гонҗы йыгырт-йыгырт болуп дур* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Балагың бир ян бөлеги. *Нәме-де болса, бу гаты зат ички балагының гонҗундады* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Мамагулуң ички гейиминиң гонҗуның агзындакы бир сере бежергиси гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Гонжуна гор гуймак — гахарыны гетирмек, аладалы ягдая салмак, дегнасына дегмек. *Китабың арасындан чыкан сурат онуң гонҗуна гор гуйды* («Совет эдебияты» журналы). Ики аягыны бир гонҗа сокмак — *сер.* Аяк. *Муса ага ики аягыны бир гонҗа сокярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГОҢАК, Сачың дүйбүнде эмеле гелйән, кепеге меңзеш овнук-овнук тозга. *Сача гоңак дүшүпдир. Сачы ювуп, гоңагыны айырмак.*

ГОҢАКЛАМАК, Келләне, сачың дүйбүне гоңак дүшмек. *Сач кирлесе гоңаклаяр.*

ГОҢАКЛАТМАК, Келләне, сачына гоңак дүшүрмек. *Келләни гоңаклатмак. Сачыңы ювман гоңаклатмак.*

ГОҢКАРМАК, Гопбамсы, улумсы ягдайда отурмак. *Гоңкарып отурмак.*

ГОҢРАЛМАК, Гоңур реңке өврүлмек, гоңур реңке гечмек, гоңур болмак. *Айсолтаның гүне гоңралан йүзүниң ашагындакы акҗык алкымы Бегенҗи гозгалаңа салды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГОҢРАС, Гоңра якын, гоңур өвүсйән, чала гоңур. *Бегенҗиң гүне янан йүзи гызгылт гоңрас болуп гөрүнйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Анха мөҗеклериң гоңрас дериси булашып ятыр* («Совет эдебияты» журналы).

ГОҢРУМТЫЛ, *сер.* Гонрас.

ГОҢУР, Гызгылт меле, гарамтыл гызыл (реңк). *Айсолтаның гүне янан гоңур яңагыны ялап гечйән шемалда салкынлык дуюлярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гой, танасын ол душман, Ким экени душманы, Геленне этсин пушман, Гой, аксын гоңур ганы!* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Илки билен роговицада овнуҗак, айры-айры кокат гөрнүшде сарымтыл я-да чалрак гоңур реңкдәки булашыклык пейда боляр* (С. К. Каранов, Бетерлән иринли гөз агыры).

ГОҢУРБАШ, *бот.* Яз айларында битйән юмшак от.

ГОҢУРСАМАК, Яныk ыс гелмек, гоңурсы ыс гелмек. *Бир задың ысы гоңурсаяр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГОҢУРСАТМАК, Гоңурсы ыс яйратмак, гоңурсы ыс дөретмек. *Резин якып гоңурсатмак.*

ГОҢУРСЫ I, Гоңурсап чыкян яныk ыс. *Жайдан бир хили гоңурсы ыс гелйәрди.*

ГОҢУРСЫ II, Гоңра якын реңк. *Гоңурсы меле реңкли скульптуралар ёлуң гыраларыны безейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ГОҢШУЛЫК, Гоңшы болуп яшамаклык, янашыклык. *Мен онуң билен дулдегшир гоңшулыкда яшаярын* («Токмак» журналы).

ГОҢШУЧЫЛЫК, *сер.* Гоңшулык. *Гоңшучылык арагатнашыгы. Гоңшучылыкда говы гөрүшмек герек.*

ГОҢШЫ, Бири билен янашык яшаян хожалык, машгала, хемсая. *Хатда өз гоңшулары чагажыкларына тәзе эгин-баш гейдирәйселер, Елли шоңа хем ичигарачылык, гөриплик эдерди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

Саг бол, мениң гадырлы гоңшым! (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Гүлме гоңшыңа — гелер башыңа* (накыл). *Эсине герек болса, гоңшусына харам* (накыл). *Гоңшың гоңшы болса, кел гызың хем әре гидер* (накыл). ◇ Гоңшы окара — гоңшучылык арасында биш-дүшден дадырылян зат, нахар. *Гоңшы окара алшып-бершмек.*

ГОҢШЫ-ГОЛАҢ, Гоңшулыкда ве якын төверекде яшаян хожалыклар, машгалалар. *Онуң сыпайычылыгы, адамкәрчилиги, гоңшы-голаңа мәхрибанчылыгы, хий, дийип-айдар ялы дәлди!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Буларың гоңшы-голаңларындакы гаррылар-да эдил пәлванлар ялы ирден туруп, мал-гараларына середйәрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГОП: гоп бермек — 1) бирини я-да бир зады гөтермек үчин көмек бермек, турмага ярдам этмек. *Маманың эгнинден гоп берип галдырды. Ачлык адамыны гөр нәхили эҗизледйәр — диен ой билен, Артык оны гоп берип галдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) бирини гөтергилемек, мечев бермек. *Айсолтана эҗесиниң шол сөзи голтугындан гоп берип галдырана дөнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сазың әхеңи болса, бири-бирини мәкәм гысян эллериң голтуклардан гоп берип галкыжакладян, гөвүнлери гөвүнлере җебислейән сиңнин йылылык ялы сызылярды* («Совет эдебияты» журналы). *Хай берекелла, Вүши бег, гайрат эт бакалы, Вүши бег! — дийип, хер вагт онуң голтугындан гоп берен ялы эдйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГОПАРМАК, 1. Гөгерип отуран я-да бир ере беркидилги зады согурмак, согруп чыкармак. *Токай агачларыны гопармак үчин оларың вагты көп болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Ол жайың илерки ишигини гопармак аңсат — дийип пышырдады* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Йүзүниң гатыны айырмак, гатыны гачырмак. *Усса тамың көне сувагларыны гопарып, бир йүзүни тутуш тәзеден сувады.*

ГОПАРТМАК, 1. Гөгерип отуран я-да бир ере беркидилги зады согуртмак, согруп чыкартмак. *Гуран агажы гопартмак.* 2. Йүзүниң гатыны айыртмак, гатыны гачыртмак.

ГОПАРЫЛМАК, Согрулып айрылмак, чыкарылмак. *Гопарылды шорлукдакы йылгынлар, Депелер-де пытрадылар хер ян* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Гуран агачларың хеммеси гопарылды.*

ГОПАРЫШМАК, Гопармага, согурмага көмек эдишмек. *Соган гопарышмак.*

ГОПБАМ [гопба:м], *сер.* Гопбамсы. *Ол өзүни шейле бир гопбам ве батыргай тутяр* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Оларың хер бири оңа гопбам сөз уруп, оны айратын хеззетлемек үчин алып гитдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОПБАМЛЫК [гопба:млык], Гопбама махсус болан гылык-хәсиет, улумсылык, гедемлик. *Хормат эт хем сыла, Гулак ас иле, Гопбамлык говы дәл, Гир догры ёла* («Токмак» журналы). *Гоңшуларының хормат гоймазлыклары онуң гопбамлыгыны ятырар экен* («Мыдам тайяр» газети).

ГОПБАМСЫ [гопба:мсы], Иле гөвни етмейән, өзүни хондан бәрси тутян, улумсы, гедем, гопбам. *Гөроглы бу гопбамсы ханлара, деспотик солтанлара боюн эгмейәр* («Гөроглы» эпосы). *Бу гопбамсы чалды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Эсининң гелерине гарашып, гопбамсы бир сыпата гирип отурды* («Совет эдебияты» журналы).

ГОПБАМСЫРАМАК [гопба:мсырамак], Өзүни хондан бәрси тутмак, гомпармак, чишмек. *Сениң улумсылыгың, гопбамсырамагың хич киме гереги ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Ол асла нәмесине гопбамсыран боляр-ка?* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ГОПБАРМАК, Хондан бәрси болмак, улумсы болмак, гомпармак, чишмек.

ГОПГУН, 1. Гүйчли галмагал, гыкылык, зензелевагырды. *Олар өз оюнларының гызгалаңы билен дашында-төвереклеринде гопгун турса-да дуймаярдылар* (Б. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Оларың өйлерини төверегинде гүлки, гопгун дурдугыча көпелйәрди. Об бу гүн дан атандан жагыл-жугул гопгун билен өрди Артамонов телеграмманы окап гутарманка, дабарал гопгун бүтин төвереге яңланып гитди* (Б. Кербабаев Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Дава, женжел. *Бу Мәхр билен Вепаның үстүнде туран гопгуны ядыңа салярд* (А. Говшудов, Эсерлер). *Нәразылык, жәнжел, гопгу ене көпелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар о нук-ушак гопгун турузсалар хем мүмкиндир* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ГОПГУНЛЫ, 1. Гыкылыклы, галмагаллы, зензелели *Танслар даянды, голлар салланды, Дым-дырса айланд гопгунлы мейлис* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. *гөч. м.* Давалы, женжелли. *Комиссияның биринжи межлиси гопгунлы гечди. Оңа гопгунлы гүнлер хем, Айнаның агы халы хем, Тежениң гураклыгы хем тәсир этмәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гопгунлы ш.*

ГОПДУРМАК, Ериндан туруздмак, галдырмак. *Ат гелди, бар, достуңы ериндан гопдур, гиделиң, вагт г чип баряр!*

ГОПМАК, 1. Йүзи дөкүлип айрылмак, гачмак, союлмак (сувагы, габыгы, кесмеги). *Тамың сувагы гопу дыд.* 2. Дөвлүп айрылмак, дөвүлмек. *Чәйнегиң гулп гопды.* 3. Согрулып айрылмак, согрулмак. *Дурдыгыч кынлашса-да оң халы, Йылгын гопаймаса, ол хем го жак дәл* (Н. Помма, Гошгулар). 4. *гөч. м.* Ериңде галмак, турмак. *Набат еринден гопды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гич гопдум өйдйән, етишип билмеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Гыкылык [гал магал] гопмак — *сер.* Гыкылык. *Төверекден гы кылык гопды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОПУЗ, Түркмен гызларының агыз билен чалян д мир дилли саз гуралы. *Гопузың сесине сесин гошупды Яш йүрегим шоңа гайнап жошупды* (Н. Помма, Сайла нан эсерлер). *Көп вагтлар гездим гөз яшым дөкүп Инди шады-хоррам боласым гелйәр, Сазлы гопузым алып элиме, Көп шатланып, инди чаласым гелйә* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ынха, Акбиби да замы кружогымыза член эдип аларыс велин, шонд онуң гопуз чалшыны-да, лэле какышыны-да гөрүбер рис* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГОПУК, Гопуп айрылан, гопан. *Бу чәйнегиң жүрүн диги гопук-ла!*

ГОР I, 1. Агаранлы дүе чалының күйзедәки галын дысы; дүе сүйдүнден чал этмек үчин герек болян г незлик. *Горы етен дүе чалы Артыгың гаңшыравугын түтетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Чал тутма үчин горуңыз бармы?* 2. *гөч. м.* Артдырып гойлан пу зат, мая. *Онуң озалдан бирнеме горы бардыр. Ол го баглапдыр.*

ГОР II, Палчыкдан салынян жайың, хаятың бир пар сасы. *Ене бир гор гойяйсак, тамың бойы етжек.*

ГОР [го:р] III, Отдан галян овнук көз, овнук көз га тышыклы күл. *Мыралының атына шим бермәң-де, торба сына гор салып гейдириң — дийип табшырыпдыр* (Мыралы). *Томсуң жөвзасының астында чайканып ятан от лы гора меңзейән үргүн меле чәге бу гүн гара букулы ятыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Гон жуна гор гуймак — аладалы, ховсалалы ягда салмак, гахарыны гетирмек, ховсала салмак. *Хәли-шин*

ди савчылыга гелйәнлер оның гонҗуна гор гуйярды (**«Совет эдебияты» журналы**).

ГОРАВ [го:рав], *сер.* Г о р а г 1.

ГОРАВАЧ [го:рава:ч], Горап саклаян зат, гораг үчин серишде.

ГОРАГ [го:раг], 1. Горап сакламак үчин эдилйән чәре, саклав. *Соңкы вагтларда душманлар шол обаны гораг астында сакламага башлапдырлар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Сен хак зәхметимиң горагындасың* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың өңүне эдилйән пәсгелчилик. *Мейдан-гораг токайларыны экмек хакындакы карар.*

ГОРАГЧЫ [го:рагчы], Гөзегчилик эдйән, горап саклаян адам; горайҗы. *Биз сизиң горагчыңыз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол Зөхрәниң, Тахырың хем-де оларың эркин сөйги барадакы пикирлериниң горагчысы хөкмүнде чыкыш эдйәр. Йөнекей түркмен адамы Кеминәни өзүниң якын бир горагчысы хасабында ондан хәли-шинди тымсаллар гетирйәр* («Эдебият»).

ГОРАЙҖЫ [го:райҗы], *сер.* Г о р а г ч ы. *Шол ёлуң гахрыман горайҗыларына ве ишгәрлерине ядыгәрликлер бина этмек барада шу гүн карар кабул эдилди* («Совет Түркменистаны» газети).

ГОРАЛМАК [го:ралмак], Эсеванлык эдилип сакланмак, горап сакламак үчин гөзегчилик эдилмек, гаравулчылык эдилмек. *Горалан гөзе чөп дүшер* (накыл).

ГОРАМАК [го:рамак], 1. Экине ве ш. м. гөзегчилик этмек, гаравулчылык чекмек, эсеванлык этмек. *Харманы отдан-сувдан, мал-гарадан горамак.* 2. Ватаны душмандан сакламак. *Душманлардан азатлыгы гораяс, Мейил этселер, биз рехимсиз дараяс* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Горамага гатнашярын, Гүллэп өсйән совет юрдун* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГОРАНМАК [го:ранмак], 1. Дашкы среданың, задың зыян, зелел етирмезлиги үчин өзүни горамак. *Кеселиң ёкушмагындан горанмак аңсатдыр* (Н. А. Яблоков, Еканчлы ичеге кеселлери). 2. Ватаны ховплы ягдайдан горамак, душмандан өзүни горамак. *Горанмак ишинде болан тайярлыклара гөз гездирилҗек мейдана гитҗек* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГОРАТМАК [го:ратмак], Гөзегчилик этдирмек, горап саклатмак, гаравулчылык этдирмек, серетдирмек. *Узүм горатмак. Экини мал-гарадан горатмак.*

ГОРАШМАК [го:рашмак], Горап сакламага көмеклешмек, билеликде горамак. *Экин горашмак.*

ГОРГУН, Атың гезериниң, чапыш херекетиниң бир гөрнүши (ат горгунына гиденде, бир вагтың ичинде бир өң аягыны ве бир арт аягыны ере басяр). *Ол ики атлының өңүне дүшүп, горгунына сүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОРДУРМАК, 1. Аты горгунына сүрмек. *Башлык ене-де атыны гордурып гелди* («Колхоз гүнлери»). 2. *гөч. м.* Пикирини билмек үчин гүрлетмек. *Степановың иберен векиллерини гордурып гөрерис* («Совет эдебияты» журналы).

ГОРҖАВ [го:ржав]: г о р җ а в б е р м е к — бир задың эт дийип күшгүрмек, өҗүкдирмек. *Оңа горҗав берйән адам бар.*

ГОРҖАМАК [го:ржамак], 1. Дөрҗелемек, өлчермек, гозгамак (от барада). *Оды горҗасаң, өчер, гоңшыны гозгасаң, гөчер* (накыл). 2. Бир задың ичини арассаламак үчин дырмаламак. *Ол шыбыгының ичини горҗады-да, ене онуң ажы түссесини ичине сорды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Болуп гечен зады яңадан гозгамак, агзамак. *Өтен йылкы меселәни горҗаярлар.*

ГОРҖАТМАК [го:ржатмак], 1. Дөржетмек, өлчертмек, гозгатмак (от барада). *От горҗатмак.* 2. Бир задың ичини арассалатмак үчин дырмалатмак. *Шыбыгы горҗатмак. Гулагыңы горҗатмак.* 3. Өң болуп гечен бир зады гозгатмак, агзатмак. *Дердини горҗатмак.*

ГОРҖАШДЫРМАК [го:ржашдырмак], 1. Дөржешдирмек, өлчеришдирмек (от хакда). *Оды горҗашдырмак.* 2. Болуп гечен зады йүзе чыкармак үчин горҗап йөрмек.

ГОРИЗО'НТ, Асманың я-да ериң йүзүниң гөз билен гөрүп болян чәги, гөзъетим. *Горизонтда хич зат гөрүнмезлик.*

ГОРИЗОНТА'ЛЬ, Горизонта параллель болан гөни чызык.

ГОРИ'ЛЛА, *зоол.* Меркези Африкада яшаян адам писинт маймын.

ГОРКА, Батыргай дәл, әтиячлы ягдайда, чекинибрәк. *Ише горка япышмак.*

ГОРКА-ГОРКА, Горкы билен, чекине-чекине, яйдана-яйдана. *Ол горка-горка ыза чекилди. Огланҗык горка-горка гүҗүгиң янына барып, оңа чөрек оклады.*

ГОРКАК, Батыр дәл, товшан йүрек, горкуп йөрен. *Горкаклар, намартлар, дөнүклер болса масгараланяр ве галындырмаз гаргыш ашагында галярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Какам көнелишен гарры адам, сен ондан хем бетер горкак болупсың* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол пикир мени гөтерип, намыссыз, горкаклар хатарында гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Горкагы ковсаң, батыр болар* (накыл).

ГОРКАКЛЫК, Горкага дегишли болан гылык-хәсиет, батыр дәллик, товшан йүреклик. *Ишде горкаклыгың гереги ёк. Горкаклыгың хем гөзүни чыкарярсың.*

ГОРКМАК, 1. Бир затдан, херекетден ве ш. м. хедер этмек, горкы дуйгусы пейда болмак, үркмек. *Мәхриҗамал горкуп: — Вай! — дийип гыгырды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Горкана гоша гөрнер* (накыл). 2. Хедер этмек, әтияч этмек, чекинмек. *Биз әхли мугаллымлар болуп ондан горкардык* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). ◇ Г о р к а н ө ң ү р д е р э т м е к — әтияч эдип, бир зады өңүнден айтмак, ерине етирмек. *Иван, горкан өңүрдер этме!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОРКУЗМАК, 1. Гарашылмадык херекет билен зәхресини ярмак, алланичигси тисгиндирмек, үркүзмек. *Дуйдансыз үстүне барып горкузмак.* 2. Белли бир херекет билен хедер этдирмек, этияч этдирмек. *Мәхриҗамал бада-бат агасының горкузмак ёлы билен айтдыран сөзлерини ене гайталапдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Олар өзлериниң шу хилелери билен секиз батыры горкузып, ховсала салҗак болупдырлар* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа). 3. Ховп салмак, горкы салмак. *Айтмады диймән, кимде-ким мени горкузҗак болуп гаршымдан чыкса я-да мениң билен яка тутушса, менден эйгилик тамасыны этмесин* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Деряның җошмагы халкы горкузды.*

ГОРКУЛЫ, Горкусы бар болан, ховплы, хатарлы. *Говача экини үчин иң горкулы зыянкешлериң бири говача совкасыдыр* (П. П. Богуш, Түркменистанда говача совкасы ве оңа гаршы гөреш чәрелери). *Гөроглы горкулы ерлерде боляр* («Гөроглы» эпосы). *Мама горкулы гөзлери билен төверегине гаранҗаклады. Онуң горкулы гөзлери гыммат баха бир задыны йитирен ялы алакҗады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОРКУЛЫК, Горкулы ягдай, ховплулык, хатарлылык ягдайы. *Мен болсам-а гитмездим, горкулык! — дийип. Власова сөзледи* (М. Горький, Эне). *Обаның ичинде хич хили горкулык ёк.*

ГОРКУНЧ, Эйменч, эрбет, айылганч, элхенч. *Эмма эртеси вака Сәхедиң ойлашындан-да горкунч болуп чыкды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ёрганың астында хем оңа дүнйә горкунчды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Шейле агыр җебирлерден соң меним эндамыма бу чишиң йөремеги горкунч* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

Хер бир горкунч бела-бетер Өңүнде хем дурярды ол (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГОРКУНЧЛЫ, Өрән эйменчли, элхенчли. *Тебигатың горкунчлы хадысаларының вехими оларың дурмушына хемише ховп саляр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГОРКУНЧЛЫК, Эйменчли, горкунчлы ягдай. *Бир горкунчлык бар ялы болуп дур* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГОРКУСЫЗ, 1. Хич хили горкусы болмадык, ховпсуз, вехимсиз (ер). *Горкусыз ер.* 2. Хич затдан горкман, батырлык билен, этиячсыз. *Биз хич затдан горкусыз барярдык.*

ГОРКУСЫЗЛЫК, Горкусы ёклук, этиячсызлык, ховпсузлык, вехимсизлик.

ГОРКУШМАК, Билеликде горкмак, этияч эдишип башламак, ховатыр эдишмек. *Горкушып отурмак. Горкушып башламак.*

ГОРКЫ, Бир зат себәпли дөрейән вехим, хедер этмек дуйгусы, гүйчли тисгиниш. *Онуң йүзүнде горкының ве ховлукмачлыгың хемише агдыклык эдйән бир кешби өңкүлигине галярды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Хәзирки ялы айгытлы минутда горкыны, ховатыры диңе намартлар агзап билер. Тыченко онуң кешбинде горкудан, довулдан хич бир зат сайгармады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол адам турҗак боланда туруп билмән, горкусына чиркин гыгырыпдыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Горкының өлүме хайры ёк* (накыл). ◇ Горка дүшмек — горкулы ягдайда болмак, горкмак. *Бәбек, атлымыдың я пыяда? — дийип, өзүниң горка дүшмеги билен сорады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГОРКЫ-ҮРКИ, *сер.* Горкы. *Шол пурсатда мениң йүрегимде хич хили горкы-үрки ёкды* («Совет эдебияты» журналы). *Артык уруш гидйәнини, горкы-үркини хем унутды-да, өз жигитлерине эл булап, шәхере бакан ат гойды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Маманың ядында горкы-үрки бармы* («Гөроглы» эпосы).

ГОРП, Көвлен ер, чуң чукур. *Кепҗәниң агзы бирденкә бир горпа гидипдир* (Мыралы). *Вүши келиң гиден ёлы бир горпы гечип, көне галаның илери чети билен көчә дүшмелиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бир гөрсем, өң янымда чуң горп бар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Сыландылар гол, аягымы чатмага, Өлдүрип, ләшими горпа атмага* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ Горп атмак — 1) дагың, жайың ве ш. м. ашагы көвүлмек, оюлмак, ерде бошлук эмеле гелмек. *Хаятың ашагы горп атыпдыр;* 2) ягдайың эрбетлешмек, ховп дөремек. *Дүйбүң горп атыпдыр, көкүң чүйрәпдир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Аягының асты горп атып барян ханың өңүнде довуллы вака сагат сайын гызып гитди. Гөвнүме болмаса, онуң хем аягының асты горп атян ялы, шу гүн я эрте о-да гүрпүлдәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГОРРА, Эркеклик мәзине шикес дүшен, перзент өндүрмек укыбы болмадык, төк (эркек адам хакында). *Горраларың лыбасына гирип, бир хили тәсинлик билен өкжәни гөтерипдир* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ГОРСАВ [го:рсав], Ичи овнук көзли күл. *Тамдырың горсавына картошка гөмдүк.* ◇ Горсав ачмак — гудуз ачан ялы херекет этмек, от ачмак. *Олар аз вагт горсав ачдылар.*

ГОРСАЛМАК [го:рсалмак], Бири тарапындан отда көселмек.

ГОРСАМАК [го:рсамак], 1. Өлчермек, дөржемек, горжамак (от барада). *Янып дуран оды горсамак.* 2. Мекгежөвени ве ш. м. овнук көзли күлүң ичине гөмүп биширмек. *Ода мекгежөвен горсамак.* ◇ От горсамак — *сер.* От II.

ГОРСАНМАК [го:рсанмак], 1. Өзүң үчин отда, горда горсап зат биширинмек, көсенмек. 2. Ода-көзе дүшмек, дек отурман, оңа-муңа какынҗырамак. *Адамлара азар берип горсанып отурма! Бидерек горсанып йөрмек.*

ГОРСАТМАК [го:рсатмак], Бирине отда, горда горсадып зат биширтмек, көсетмек. *Мекгежөвен горсатмак.*

ГОРСАШМАК [го:рсашмак], Отда горсап зат биширишмек, көсешмек, горсамага көмеклешмек.

ГОРСУЛДАМАК, 1. Улы аякгаплы горс-горс эдип йөремек, горсулдылы сес чыкармак. *Горсулдап йөрмек.* 2. *гөч. м.* Хондан бәрси болуп йөрмек, гопбамсырамак. *Горсулдан болуп йөрмек.*

ГОРСУЛДАТМАК, Горсулдылы сес чыкармак, горсулдылы сеслендирмек. *Иван орлан отларың үстүнден әпет әдимини горсулдадып, ховуз тая ылгаярды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГОРСУЛДЫ, Гиң аякгап гейип йөреленде чыкян сес.

ГОРУЛМАК, Ашаклыгына сүйшүп дөкүлмек, гуюлмак (чәге ве ш. м. хакда). ◇ Ичиң горулмак — *сер.* Ич. *Ол хачан ичи горландан соң, өйүне гайдып гелйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГОРУМ, Гәминиң дүйби. *Горумдакы сувлар саг тая эңип, Навуң бир гапдалына аграм салярды* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Иңлис формасындакы ики саны солдат эли сыртына даңылгы бир балыкчыны пароходуң горумына сүйрәп гетирди* («Совет эдебияты» журналы).

ГОРХАНА [го:рха:на], Ок-дәри ве ш. м. партлайҗы маддалар сакланылян жай, склад. *Бу обаның ок-дәри хем янгыч сакланян горхана өврүленлиги берлен гүррүңлерден айдың болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГОРЧИ́ЦА, 1. *бот.* Сары гүлли от гөрнүшли өсүмлик. 2. Чөрege ве ш. м. чалмак үчин шу өсүмлигиң тохумындан тайярланан йити ажы өңүм.

ГОРЧИЧНИК, Япылан ерине ган үйшүрйән, йүзүне горчица хамыры чалнан пластырь, япы. *Онуң эндамына горчичник ятдылар* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГОРЧЫ I, Гор тутян.

ГОРЧЫ II, *зоол.* 1. Гаракөли гоюн билен газакы гойнуң аралыгындакы гойнуң ады. 2. Гойнуң гоңра якын ве ак билен гоңруң аралыгындакы реңки.

ГОРШО́К, Яшажык чаганың аягыны тутмак үчин металдан я-да фарфордан эдилен гап. *Чаганы горшокда отуртмак.*

ГОСПИТАЛИЗИРЛЕМЕК, Сыркавы госпитала салмак, кеселханада бежермек.

ГО́СПИТАЛЬ, Харбы кеселхана, харбы гуллукчылар бежерилйән кеселхана, кеселханаңың бир гөрнүши. *Ол яраланды, бир нәче госпиталда ятды. Ол госпиталың жайларының даш йүзүнден гечйән ябык көпрүсиниң янында дуран машына бакан йүзленди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Ол бир сапар яраланып, мейдан госпиталында аз вагт ятып, ене тиз өз бөлүмлерине гайдып барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гелиңизи гөрмедим, ол бир госпиталда доктор болуп ишлейәрмишин* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГОТАЗ, Безег үчин дакылян ужы йүплүк пүрчүкли дүвме, ужы сечекли дүвме. *Күмүш гупба, гара готаз сачында, Дүзүм-дүзүм салланышып дур экен* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Айнаның дарак тутян эли гөз илгинсиз инип галярды, готазлары галгаярды. Көйнекчәниң готазлары сагрысындан дөкүлип дуран Мелегуша базбенди гоша юмрук ялы ини дөрт бармак гөвүсбент дакыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол готазларының уҗуны ойнап, Арзыгөзеле серетди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГОТАН, *зоол.* Алкымы холтумлы, узын чүңкли, сувлы ерлерде яшаян улы ак гуш. *Айсолтаның ак готаның га-*

нагы *ялы пел-пеллейән эли гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Оратор ок деген готан ялы гайып дүшди. Голлары пел-пеллейән готаның ганаты ялы галгаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Готан эти — халк медицинасында дерман хасап эдилйән гуш эти.

ГОТОВА'ЛЬНЯ, Чызгы энжамлары ерлешдирилен гуты.

ГОТУР, 1. Йүзи мама дишән, йүзүнде мама кеселиниң ызы галан. *Йүзи готур адам.* 2. Малың, адамың хамына дүшйән гижилевүкли кесел. *Гулман байлардан үч саны чаллык гечини несъе алдык, ол гечилерем готур чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бир бар экен, бир ёк экен, гадым эйәмде келлеси кел, гөзи көр, эндамы готур бир тилки бар экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Готур дүе. Мал докторы готур маллары аңсатлык билен бежерйәр. Готур голуңда болмасын, яман — яныңда* (накыл). ◇ Готур ачмак — готур кесели билен кеселлемек, готур кесели дегмек. *Гечиниң готур ачаныны бежерйәрис* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГОТУРАҚЫ, Чала готур, готур нышаны бар болан. *Баллының готуракы йүзүне гынанч гатышыклы шатлык гелип гонды. Готуракы, чагалы, бетгылык Баллының кешбини ядына саланда, йүреги буланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОТУРАМАК, Готур кесели билен кеселлемек, готур болмак. *Дүйәңизде готураны бармыды?* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГОТУРЛЫК, Мама кесели билен кеселлемек нетижесинде готур болмаклык.

ГОХ [го:х], Шовхунлы чыкян гыкылык, галмагал, гопгун. *Улы гох турупдыр* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Гох турузмак — галмагал этмек, гопгун турузмак, гыкылыкламак. *Сансыз аяк гырмылт-гырмылт, Оба ичинде гох турузды* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

ГОЧ, 1. Эркеклик мәзи бичилмедик улы гоюн. *Ики гочуң келлеси бир газанда гайнамаз* (накыл). *Гоча буйнуз йүк дәлдир* (накыл). 2. Эркек жынсы кейик. ◇ Гоч йигит — *сер.* Йигит. *Бедев атлар семиз болар, Гоч йигитлер тәмиз болар* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гоч йигит сөвешде белли* (накыл).

ГОЧАК I, Гочуң шахына меңзетмек билен, хала, аял гейимлерине салынян нагыш. *Көне нагышларымыз: гочак, гөллермиз, Ичян агыз, инер диш, эрик гүллермиз* («Совет эдебияты журналы).

ГОЧАК II, *диал. сер.* Улы 1. *Гелди даяв, гөзлери гочак бир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өңлеринден бир гочак бейик даг чыкыпдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гочак гарпызларың, чал келемлериң, Мылайым хованда өсйәр, етишйәр* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ГОЧАК III, Эдермен, батыр, гайратлы. *Гочакларым, олжа аланыңызда, Хажы агаңызам ядыңыздан чыкарманг!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ганат какып галкың гөге, гочаклар* (А. Какилов, Сайланан эсерлер). *Гоч гузудан дөрән дузы гоч болар, Бир гочакдан гочак дөрәр, солтаным* («Гөроглы» эпосы).

ГОЧАЛМАК, *диал. сер.* Улалмак 1.

ГОЧАЛТМАК, *диал. сер.* Улалтмак 1.

ГОЧБУЙНУЗ, 1. Эсасан кечә салынян гочуң шахына меңзеш нагыш. *Гочбуйнуз нагыш салнан кече.* 2. Габрыстанлыкда мазарың башында гоюлян шаха меңзеш беллик.

ГОЧГАР, Кичирәк гоч, гочуң баласы.

ГОЧЫ, 1. Өзүне гөвни етйән, йүрекли, батыр. *Белки, онуң гочы оглундан тамасы бардыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Улы, етишен, кәмил (адам).

ГОШ, 1. Яшайышда өй хожалыгында уланылян ёрган-дүшек ве ш. м. затлар. *Мен он минудың ичинде гошумы элтип, сениң гошуңа гатып билжек* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Дервайыс гошларыны гөтерип, ызан-чуван ылгашян аяллар, чагалар-да эшелона бакан хайдаярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өйүң гошы.* 2. Яның билен экидилйән йүк, аңры-бәри затлар. *Хошгелди гошларыны галыда гоюп, жайларының ишигиндәки бу гөрнүшлери хырыдар гөз билен сынлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Портфелимден башга-да гошум бар.* 3. Чөл, мейдан ерлеринде гош-голам гойлуп, вагтлайын месген тутулян ер. *Чолугы билен баш чопан гошдадылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бирден гөкден дүшен ялы болуп, буларың гошунда үч атлы, бир пыяда, дөрт саны яраглы адам хәзир болды* (А. Говшудов Мәхри—Вепа). *Эй пәлванлар, сиз шу гошда бир азажык дынч алың* («Түркмен эртекилери»). *Я гума чыкып, Айнаны чопан гошунда гоймалымы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. *гөч. м.* Ер сүрмек үчин гошулан маллар. *Олар ерли-ерден гош гошуп, гөк отлы, махмал ялы чыг ери ала дөржүк эдерди. Галың йигидиң жаны билен дең гөрйән малы гошдан, дөвекден чыкарылып, нәче гезек берилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гош бирикдирмек — өйли-ишикли болмак, биле дурмуш гурмак, өйленмек. *Айсолтан билен гошуны бирикдирип билсе, Бегенжиң дүнйәде арманы ёкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Гош диймән, гоша гысдырылмак — хич зат дийилмәнкә гүррүнде орта дүшмек, ара сокулмак. *Гош диймән, гоша гысдырылан Аллаярова гөвни етмеди* («Совет эдебияты» журналы).

ГОША I, Ики, жүбт. *Йылдырым чакыпды онуң йүзүнде, Гоша дамжа ёл эдипди йүзүнде* («Совет эдебияты» журналы). *Ожакдан элли-алтмыш әдимликде бир гоша гөз йылпылдаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Гоша дырнак — *сер.* Дырнак. Гоша нокат — *сер.* Нокат. Гоша эгрем — күртә, тахя, кечә ве ш. м. салынян нагыш.

ГОША II, Ики нилли түпең. *Дулдан асылгы дуран гошасына япышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бегенч гоша түпеңини эгнине илдирди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эгнинде гошасы юваш хиңленйәр, Овазасы төверекде яңланяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГОШАВУЧ, Ики элиңи бирлешдирип тутанындакы эмеле гелйән эл аясындакы бошлук. *Гошавужыны шимден долдурып, дашарык чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГОШАВУЧЛАМАК, Гошавуч билен алмак. *Сувдан гошавучлап йүзүк юванда, Өзүне-де гөрүнди оң сыраты* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ишикден гелене гошавучлап пай бердилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГОШАЛАМАК, Гоша, ики этмек. *Хеммелер хасыл алнандан соң огулларыны өермек, той этмек, гызларына сеп, инжи алмак, сыгырларыны гошаламак пикириндеди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГОШАЛАНМАК, Гоша болмак, ики болмак, ики болуп гөрүнмек. *Айсолтан өз аладасының гошаланаными дуюп галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Харплар онуң гөрежине гошаланып гөрүнди. Онуң яңаклары дылчарып, алкымы гошаланып гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОШАНТ, Бир задың үстүни етирмек үчин гошулян пай, бөлек, етне, урна, зат. *Ол өз гошандыны гошмага баряр, Ишлемәге Гарагумуң чөлүне* («Совет эдебияты» журналы). *Кәвагт болса арачәкчилерден аз-овлак дәри алып, өзүниң хумметсиз дәрисине гошант эдйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Олар түркмен медениетиниң өсүшине мынасып гошант гошдулар*

(«Совет эдебияты» журналы). *Онуң битирен ишлери бизиң колхозымызың гүллемеги үчин уллакан гошант болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГОШАР, *анат.* Билегиң ашак бөлеги. *Ак гошарың кувватлы, чын зәхметиң буравы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гошарларында иймешик түйлери барды. Ол түпеңине икинҗи гезек ок сүренде, Келхан онуң гошарындан тутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Саңа дага гошарымдан тутдуранымдан боглуп өлерин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гошар ве ая сүңклери гиң аяны эмеле гетирйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ГОШАРЛАМАК, Гөрешиленде гаршыдашың билиндәки гушакдан тутман, өз гошарыңдан тутмак. *Ага Мередиң билинден пугта гошарлап тутды.*

ГОШАРЛАТМАК, Гөрешде гаршыдашыңа билиңден гошарлап тутдурмак, пугта ичиңи бермек. *Билиңден гошарлатмак.*

ГОШ-ГОЛАҢ, Ичери гошы, өй гошы, ёрган-дүшек, гап-чанак ве ш. м. затлар. *Олар гош-голаңларыны хасыр-хусур эшегиң үстүне атдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу гош-голаңлары билен Хошгелди машына мүнүп, якындакы дуралга барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гөроглы гош-голаң, паты-путуларыны гоян ерине — Үчгүммез дагына етди* («Гөроглы» эпосы).

ГОШГУЧЫ, Гошгы дүзйән, гошгы язян адам, шахыр.

ГОШГЫ, 1. Шыгыр билен язылан шахырана эсер. *Вепаның гошгулар язан депдериниң ичинден шейле бир гызыклы зат чыкды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Түркмен халкының сув угрундакы асырлар бойы гөрешини гошгы билен язылан повестинде чепер беян этди* («Совет эдебияты» журналы). *Бу кагызың йүзүнде гошгы барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гепл. д.* Шыгырларың умумы ады. *Ол гүллерден Лермонтовың гошгуларыны окан ялы леззет аляр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим.) *Онуң пионер отрядына нызам этдирип, байрамчылык йыгнакларында гошгы окап, декламация айдып йөрени яңы дәлмиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГОШДАШ, Мейдан ерлеринде бир гошда я-да якын янында гош тутуп яшаян. *Ол чопанлар гошдаш яшаярлар.*

ГОШДУРМАК, 1. *сер.* Гардырмак. 2. Арасына бирикдиртмек, арасына гардырмак. *Екеже сыгрымы гошдурай! — дийип, Набат эже чопана йүз тутды.* 3. Сүрмек үчин араба ве ш. м. беркитдирмек. *Аты араба гошдурмак.* 4. Дүздүрмек, яздырмак. *Гошы гошдурмак.*

ГОШЛАМАК, Улаг малларының бирини мүнүп, бейлекисини яның билен идип гайтмак. *Ашыр өз янында ене бир ябыны гошлап, Артыгың үстүнден гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сервиҗан атланып, бир атам гошлап гелди* («Гөроглы» эпосы).

ГОШМА′, Гошулып эмеле гелен. ◇ Гошма ат — *сер.* Ат. Гошма сөзлем — *сер.* Сөзлем.

ГОШМАК, 1. Өңкүсиниң үстүне гоймак, үстүни артдырмак, үстүни етирмек. *Ичип көпчулигиң ичине бармак гелшикли зат дәл — дийип, сөзүниң үстүне гошды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Гармак, гарышдырмак, бирикдирмек. *Йыкылмыш көне дүнйә, Авы гошдуң ашыма* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 3. Көп задың арасына гармак, бирикдирмек. *Командир өзүниң бир нәче йигитлерини гошуп, Гурды ве онуң ёлдашларыны батгачылыгың үстүнден гечйән ёда салып угратды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бар, оглум, сыгры сүрә гошуп гел!* 4. Мала, араба, азал ве ш. м. тиркемек, арабаны, азалы ве ш. м. мала тиркемек, дөвек дөвмек үчин ябылары я эшеклери бири-бириниң гапдалына чатмак. *Дайысының ябысы билен дүесини гошуп, чыглы ерден кеш чекип уграды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим) 5. Гошгы, шыгыр дүзмек, язмак. *Гошгы гошмак* 6. Ярышдырмак, чапышдырмак. *Мени өз пелләмден чы каржак болсаң, ат гошҗак дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гошмак аламаты — арифметикад саны бири-бирине гошмалыдыгыны аңладян белги (+) Баш гошмак — *сер.* Баш I. *Я-да ол менден йү дөндерип, башга бири билен баш гошяр* (Н. Помма Себәбини соң билдим). *Ол бу ише баш гошан маха лында, өз үстүне шейле ховпуң абаняндыгыны билйәр миди?* (М. Горький, Эне). Гүйч гошмак — *сер* Гүйч. *Ене бу сөзлери гайталап энче, Өңкүден-де арты гүйч гошуп гүйҗе* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гул лухан Теҗенден чекилмек ишине пәсгел бермек, барҗ гүйҗи аклара гошмак үчин чалышды* (Б. Кербабаев Айгытлы әдим). Дөвеге гошмак — *сер.* Дөвек *Иш малларыны алып гитмели, тохум маллары даг әкидип, дөвеге гошмак болмаз* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Сана гошмак — *сер.* Сан. *Мен оны ада санына гошдум* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГОШМАЧА, Өңкүден хем башга, өңкиниң үстесине өңкүден дашары, үстүне гошуп. *Дайханлар гошмача та лаплары өңе сүрүндирлер* (Орта асырлар тарыхы) ◇ Гошмача гыммат — буржуазияның зәхметси газанҗының чешмесини эмеле гетирйән, ягны хакын тутма ишчиниң ишчи гүйҗүниң гымматындан артык өн дүрйән гымматының бир бөлеги.

ГОШУЛМА′, *грам.* Өзбашына уланылман, сөзлер гошулып уланылян бөлек, аффикс. *Дүшүм гошулмасы Заман гошулмасы. Йөңкеме гошулмасы.* ◇ Сөз ясай жы гошулма — гошулан сөзүнден тәзе маны ясаян гошулма.

ГОШУЛМАК, 1. Гарылмак, гатылмак. *Бу яга бал го шулыпдыр.* 2. Арасына элтилмек, ичине гиризилмек, бирикмек. *Гарлы хем барып, гышарышып ятан бир үйш меге гошулды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Артык Эзизе гошулмак билен Советден дашлашаныны биринҗи гезек дуюп галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сүримизе-хә ене-де бир сыгыр гошулыпдыр.* 3. Билеликде, бирликде керекет этмек. *Эмма чаганың диңмән, гайта өңкүсинден хем бетер аглап башланы үчин, онуң өзи-де сакланып билмән, оңа гошулып агламага башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Сен бизиң саз-сөхбетимизе нәме дийип гошулмаярсың, хич бир зат ийип-ичмейәрсиң, саңа нәме боляр?* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Мен комсомол ёлдашларымың теклиплерине гошулярын* («Совет эдебияты» журналы). 4. Нызамлы, тертипли, сазлашыклы болмак. *Эмма онуң гошулан аяклары бейнисиниң буйругына эмел этмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Екедабаның сеси дашардакы күштүлерің сеси билен гошулярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 5. Ярышмак, чапышмак. *Ярыша гошулмак.* ◇ Көпчүлик ишине гошулмак — көпчулигиң бәхбиди үчин эдилйән иш билен мешгул болмак. *Айҗамал көпчулик ишине гошулды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГОШУЛЫШМАК, 1. Бир нәче болуп бирлешмек, гарышмак. *Ене атланып, гошулышып сүруберсинлер* («Гөроглы» эпосы). 2. Сазлашыклы чыкмак, сазлашмак.

ГОШУН, Дөвлетиң яраглы гүйчлери я-да онуң бир бөлеги. *Думлы-душдан гошун йөрейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Элмыдам гайшардып дурсуң дөшүни. Иркилмез сакчымыз Совет Гошуны* («Токмак» журналы). *Теҗенде аз санлы гызыл гвардиядан башга гошун гүйҗи ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гошун командири ялы болуп, хеммесиниң өңүне дүшүп барян Пөкген аяк чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГОШУНТГЫ, *сер.* Гарнув. *Бу унуң бир гошунтгысы бар болса герек.*

ГОШУНЧЫЛЫК, Харбы гуллук ягдайы. *Кырк йыл гошунчылыкдан тархан гезен дайхан бирденкэ солт бермеги өрэн ёкуш гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГОШУШМАК, Гармага, гошмага көмеклешмек. *Палга саман гошушмак.*

ГОШЧЫ, 1. Гош саклаян, гоша середйэн. *Бизиң бу ...имиз гошчы болупдыр, асыл гошуң янындан гитмейэр.* 2. Гош гошян, гош сүрйэн адам.

ГОШЮМРУК, Бирлешдирилен ики юмрук. *Дашың ...улыгы гошюмрук ялыды* («Мыдам тайяр» газети). *Алтылы пар гошюмрук ялы ики саны дашы голтугына салыпды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГОЮЛМАК, Бир ерде ерлешдирилмек. *Китаплар ...ажеркада гоюлды.*

ГОЮЛТМАК, Сыгыр, гоюн гузландан соң, биринжи ...нки сүйдүнден бишрилйэн өнүм. *Оглум, ажыгансың, ...ме, саңа гоюлтмак биширдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Айсолтан эжэ сыгырлары гузласа, гоюлтмагындан дадырман иймезди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГОЮМ, Аманат кассада гойлан пул. *Аманат кассада ...оюм гоймак.*

ГОЮМЧЫ, Гоюм гойян адам, гоюмың эеси. *Гоюмчыларың саны барха көпелйэр. Аманат кассаның гоюмчысы болмак.*

ГОЮН I, Гоша тойнаклылар отрядындан болуп, сүйт, ...үң, эт үчин сакланян өй хайваны. *Бу ерде гечен йыл орта хасап билен хер йүз эне гоюндан 105 гузы алынды* («Совет Түркменистаны» газети). *Гоюн йүзе етйэнчэ, дериси мүңе етер* (накыл). *Гойны ел алса, гечини асмандан гөзле* (накыл).

ГОЮН II, *көн. с. сер.* Гуҗак. *Гүлүбэн гойнуна гучар Ашгабат, Гүн-гүнден гүйч алып, гечер Ашгабат* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гойнуна долмак. Гойнундан секиз җеннет ысы гелйэр. Гойнумдан дөкүлсе — гонҗума* (накыл).

ГОЮНГУШ, *зоол.* Торгая меңзеш гуш. *Кеселлерден башга йүпек гурчукларына серче, гоюнгуш, гечигуш, хер хили арылар, алака ялы гемриҗилер улы зыян берип билер* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыҗы тежрибе).

ГОЮНДАРЧЫЛЫК [гоюнда:рчылык], Оба хожалыгының бир пудагы хөкмүнде гоюнлары өндүрип өсдүрмеклик. *Түркменистанда гоюндарчылык хем өсдүрилйэр.*

ГОЮНЧЫ, Гоюн сүрүсиниң ызына дүшйэн, сүри билен өврениши (ит, эшек ве ш. м.). *Өйлериң арка тарапында хем сымгылт уллакан гоюнчы көпек зынҗырына бөкүп дурярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гиҗе-гүндиз энтэп чыкярды лути, Янында ёлдашы — гоюнчы ити* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГОЮНЧЫЛЫК, *сер.* Гоюндарчылык. *Гоюнчылыгы хас гиңден өндүриҗиликли өсдүрмек герек.*

ГОЮШМАК, Гоймага көмеклешмек. *Китаплары этажеркада гоюшдым.*

ГОЯГ, Элгуша берлен йүңүң я-да түйли хамың гайдып агзындан чыкан гөрнүши, гусугы.

ГОЯЗЫ, Салыкатлы, акыллы, гойры. *Ол бир хили гоязы ялы, акылына айланан адам ялы гөрүнйэр* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Өзи гоязы гөрүнсе-де яшы отуз, отуз икиден кэн дэл болса герек. Онуң гоязы сыпатындакы әвмезлик билен агып-дөнйэн гөзлеринден, белки, мени сынап гөрмек ислейэндир диен маны аңлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГОЯЗЫЛАНМАК, Салыкатлы болмак, акылланмак. *Майса хас гоязыланыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГОЯЛМАК, Сувы азалып гойы болмак, сувуклыгы айрылмак. *Чернил өңкүсинден гоялыпдыр.* ◇ Балы гоялмак — *сер.* Бал. *Колхозың баг-бакҗаларындакы ир-иймишлериң балы гоялды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГОЯЛТМАК, Сувуны чекдирип, гойы хала өвүрмек. *Көп гайнадып гоялтмак.*

ГОЯЛЫШМАК, Сувы чекилишип, өңкүсинден бирнеме гоялмак, гойы болмак. *Буламак гоялышып башлапдыр.* ◇ Акылы гоялышмак — *сер.* Акыл. *Акылы гоялышан адам.*

ГОЯҢ, *мед.* Гурагыры кесели, сүңк агыры кесели, ревматизм.

ГӨБЕ [гө:бе], Көвүш уссаларының тикини эндиганламак ве ш. м. үчин уланян тутарлы ясы гуралы.

ГӨБЕК [гө:бек], 1. Чага эне гарнындака, оны энеси билен бирлешдирйэн ве йймитлендирйэн ичеге. *Гоңшудан гелен гартаң аял чаганың гөбегини кесди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Етим оглан өз гөбегини өзи кесер* (накыл). 2. Гарның ортасындакы кесилип даңлан дүвүн, ичеге дүвни. 3. Резин пөкгиниң ел берилйэн дешигиниң ич гапдалына ерлешдирилен токгага резин. *Пөкгиниң гөбеги гачыпдыр.* ◇ Гөбек эне — яңы доган чаганың гөбегини кесен аял. *Мама эже мениң гөбек энемди.* Гөбегиң гөмлен ери—доган ериң, энден болан ериң. Гөбегиң гөмлен ялы болмак — бир ерден хич яна гитмэн отурмак. *Сениң гөбегиң гөмлен ялы, өмүр ичерде отырсың-ла! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Өз гөбегиңи өзуң кесмек—өз ыкбалыңы өзуң чөзмек, өз гарыңа даянып гүн гөрмек.

ГӨБЕКЛИ [гө:бекли], Гөбеги бар болан. ◇ Эркек гөбекли — *сер.* Эркек. *Эркек гөбеклиден хатда оняшар оглан-да гөрүнмейэр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГӨБЕКЛИК [гө:беклик], 1. Екарсы үч бурч, ашагы хем гөнҗүк ялы, үсти гашлы, аялларың гурсагына дакынян безег шайы. 2. Гөбегиң төвереги.

ГӨВДЕ, 1. *сер.* Гөвре. 2. Өлен адамың гөвреси, жесет.

ГӨВДЕЛИ, Гөвреси улы. *Ири гөвдели Гарамка Капылов хем гатнашярды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГӨВДЕРИ, Эршн гызыл, аргажы гөк, элде докалян йүпек мата. *Акгөзелиң гөгерчин ялы өвшүң атян гөвдери көйнекли гызы силтенҗирэп гепледи* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГӨВДҮКМЕК, Ачдан-ач гезмек (мал хакында). *Бу гоюн гөвдүгипдир.*

ГӨВДҮШ, *диал.* Агзы гиң, дүйби инче, голча ялы гап.

ГӨВЕК, Гоюн, гечи билен чакнышмазлык үчин текәниң, гочуң гарнының ашагына тутулян кече, халта.

ГӨВЕҢ, *бот.* Даглык ерлерде битйэн ве сакгыз өнүми алынян өсүмлик.

ГӨВЕНЕК, *зоол.* Гырга меңзеш, пелпелләп учян йыртыжы гуш. *Иңрик гараландан соң, экинчилигиң төверегинде пелпелләп, гайышып йөрэн гөвенеклере душ гелмек болярды.* ◇ Гөвенек болмак — биринің я-да бир задың үстүне абанып дурмак. *Хава, гүррүң беринң, бизем эшидели! — дийип, ики элини өңкуси ялы скамейканың сөйгедине дирэп, оларың үстүне гөвенек болуп башлады* (Н. Помма, Себэбини соң билдим).

ГӨВЕЧ, Ичинде гызыл-күмүш эретмек үчин берк материалдан эдилен, ода дурнуклы гап.

ГӨВНЕҖАЙ [гөвнежа:й], Гөвне макул, максада лайык, писиндиң отурян, гөвне лайык. *Эмма гөвнежай сарайы ёк* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Середемде гүлүп бакдың гөвнежай* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨВНЕМЕК, Разы болмак, кайыл болмак, ислемек. *Бэ, мен ерли-сувлы, өз эркли адам болармыкам, эйсем, Халназар бай оңа гөвнэрмика?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Биз гөвнесек-гөвнемесек гитмели болдук* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨВНЕТМЕК, Разы этмек, разы болдурмак, разычылыгыны алмак. *Пөкгениң бу гүррүни бидерек баханадыр, мен оны өзум гөвнедерин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГӨВНҮЕТИЖИЛИК, Бир зада писиндиң отурмаклык, гөвне лайыклык, макул гөрүжилик. *Вуши кел өзүне гөвнүетижилик билен отургычда отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГӨВНҮЕТМЕЗЛИК, Бимакул гөрмеклик, халамазлык. *Гөвнүетмезлик билен гарамак.*

ГӨВРЕ, 1. Бедениң гушаклыкдан бойна ченли аралыгы. 2. Келлесиз тутуш беден. *Немец капитанының агыр гөврези ерде чабаланып аягыны какышдырып ятырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Баш болмаса, гөвре лэш* (накыл). 3. *сер.* Гөврүм 1. ◇ Улы гөврәни кичелтмек — бирине хайыш билен йүз тутуп я-да биринден зат сорап, йүзуни сараltмак.

ГӨВРЕЛИ, Аягы агыр, ики ат, гөвресинде чага галан, хамыла. *Гөврели аял.*

ГӨВРЕЛИЛИК, Аягы агырлык, хамыла болмаклык, гөвреде чага галмаклык. *Өзүниң гөврелилиги әшгәр мәлим болуп дуран хожайың аял семаварың башында отурды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Онуң гөврелилиги билдирмейәрди.*

ГӨВРҮМ, 1. Даш гөрнүшиң мөчбери, габара, гөвре. 2. Бир задың узынлыгына, инине ве бейиклигине куб бирлиги билен өлчелйән улулыгы. *Бу җайың гөврүми улы.* ◇ Гөврүми гиң — гахары гелмезек, даргурсак дәл, совук ганлы, дарыкмазак, рахат (адам хакда). *Гөрәймәге гөврүми гиң бир адам, Дешли гөвреси бар, ёгын голлары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГӨВҮН, Ички дүнйә, йүрек, ич, ислег. *Гөвүн бир чүйшедир, сынса тапылмаз* (накыл). *Гөвүн сыса, гөвре сыгар* (накыл). *Гөвүн — гөвүнден сув ичер, гамыш — богундан* (накыл). *Гөвни ачыгың ёлы ачык* (накыл). ◇ Гөвне алмак — айдылан зат я эдилйән херекет үчин өйкелемек, гаты гөрмек, ёкуш гөрмек. *Бибисолтан гаҗымалды ве даргурсакды, ол сәхел зады гөвнүне алып, доммарылар йөрерди* («Совет эдебияты» журналы). *Везириң гепини гөвнүңе алма, гаррап чашыпдыр бу* («Гөроглы» эпосы). Гөвне гелмек — 1) горкы ве ш. м. затлар яда дүшмек. *Хер затлар гелип гөвнүне, Хопукды, укусы гачды* (Чары Ашыр, Поэмалар); 2) бир сөзе, херекете ялңыш дүшүнип гаты гөрмек, өйкелемек. Гөвне гетирмек — бир зат хакында эрбет пикире гелмек. *Ек затлары гөвнүңе Гетирме-де, үмсүм гез!* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Гөвне дегмек—нәразы этмек, өйкелетмек, ынҗытмак. Гөвне дүвмек—бир иши этмеклигиң хыялында болмак, йүрегиңе дүвмек. *Сона язмаклыгы дүвүп гөвнүне, Башлады салам хат язмага ене* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). *Окува гитмеклиги гөвне дүвмек.* Гөвне жай болмак — канагатланарлык халда болмак, догры тапылмак. Гөвне серетмек — *сер.* Гөвне гарамак. *Инди, оглум, ил хем машгаласының гелҗегини гөз өңүнде тутяр, гызының гөвнүне середйәр, онуң халап бармагыны ислейәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гөвне чиглик гитмек — бир зада мүңкүр болмак, айдылан геп, сөз гөвне якмазлык, ёкуш дегмек, ярамаз тәсир этмек. Гөвни ачык — бахыл дәл, ичигара дәл, ягшы ниетли, хоштап. *Болса-да, ол гөвни ачык адам экени* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). Гөвни бире багламак — белли бир карара гелмек, бир пикире гелмек. Гөвни битгин — өз-өзүнден гөвни хош, өз болшундан өзи разы. *Гөвни битгин адам.* Гөвни бозук — гайгылы, гамгын. *Гөвнүң бозук, гамлы гөрдүм* («Совет эдебияты» журналы). Гөвни гөчгүн — кейпи көк. *Айтымы долдурян агыр мәрекәң, Рухы белент, гөвни гөчгүне меңзәйәр* (Б. Кербабаев, Айлар). Гөвни сынык — ынҗан, кемсидилен. Гөвни хош — ягдадан, дурмушдан ве ш. м. разы, хошал. *Онуң ерлеш ериңден гөвни хошды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гөвни чөкгүн — шат гөвүнли дәл, пес гөвүн, суст, кейсиз, тутук, гамгын, пессимист. *Огулсызлыкдан он гөвни гаты чөкгүн экен* («Түркмен халк эртекилер йгындысы»). Гөвни юкалык — йүреги юкалык, дзүмсизлик, рехимдарлык. *Сәхел ерде эҗизлик я-да гөни юкалык этмели дәлдир* («Совет эдебияты» журналы Гөвни ярым — нәгиле, кемсинйән. *Гожа Ефимов йүзүне мәхирли гарады, кеселлиниң гөвни ярым бол экен* («Совет эдебияты» журналы). Гөвнүнде турмак — гөвнүни билип иш этмек, йүрегине ярама ислегини канагатландырмак. *Хызматкәрден кән зат э эмма гөвнүңден туряның үстүнден бармак кын* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Гөвнүне гарамак — уруна ковмак, диенини этмек, гаршы гитмән, разы этме *Эҗе, ата-энелериң машгаланың өз гөвнүне-де гарамалары герек ахырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этеги де). Гөвнүни авламак — бириниң гөвнүни алма гөвнүнден турмак, угруны тапып бегендирмек, хоша этмек. *Гудачылык гүррүнинде өзүни голдар диен ни билен онуң хем гөвнүни авламак иследи* («Совет эдеби ты» журналы). Гөвнүни гөзлемек — *сер.* Гөнүне гарамак. *Перзендиниң гөвнүни гөзлежек бо яр.* Гөвнүни гетермек — бегендирмек, шатла дырмак. *Бу гөрнүш, биринҗи тарапдан, Берди Ораз вичиң гөвнүни гетерсе, икинҗи тарапдан, онуң йүрегин авадярды* («Совет эдебияты» журналы). Гөвнүн тапмак — разы этмек, йүрегинден турмак, гөвнүнде турмак, угруны тапмак. *Эҗең дагың гөвнүни тапары сен йөне тизрәк беллисини эт, хачан мең билен гитҗек* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гөвнүни хо этмек — *сер.* Гөвүн хошламак. *Оны гүнден гү рап, гөвнүн эдйәр хош* («Совет эдебияты» журналы Гөвнүң бозулмак — бир зады ятлап хапа болма эҗизлемек, хамсыкмак. *Мехинли өзүниң Майса адын эшиденде, чагалык дуйгусы оянярды, гөвни бозулярд* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Гөвнүң гечмек — бири я бир зат хакда өңки эдйән говы пикириңден дән мек, тамаң чыкмазлык. *Офицерлериң өз нөкерлеринде гөвүнлери гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Гөвнүң гөге етмек — гаты бегенмек, монча болмак шатланмак. *Гөвнүм гөге етер, бир гүлүп баксаң* (Б Кербабаев, Айлар). Гөвнүң гөге учмак — чак данаша бегенмек, шатланмак. Гөвнүң гөтерилмек — шәхдиң ачылмак, кейпиң көкелмек, шатланмак *Яш малдарларың залына гиренинде, гөвнүң хас-да гөтерилйәр* («Мыдам тайяр» газети). Гөвнүңде гат галмак — гөвнүңде өйке, кине галмак. Гөвнүңде кир сакламак — өйке-кине сакламак, ар эдип йөрмек. Гөвнүне геңешмек — бир ише башламаздан өң пикир этмек, ойланып гөрмек, пикирленмек. *Ханы мен бир гөвнүме геңешип гөрейин — дийип, бир салымдан соң жогап берди* («Совет эдебияты» журналы). Гөвнүне якмак — гөвнүне хош ярамак. *Хан боларсың диени огланың гөвнүне якмаз дурмады* («Гөроглы» эпосы). Гөвнүни ёкары тутмак — өзүни хондан бәрси саймак, өзүни улумсы саймак. *Пэх-пэх, сениң гөвнүң өрән ёкары-ла! — дийипдир* («Токмак» журналы). Гөвүн алдамак — өз-өзүни хошал этмек, алдамак, гөвүн йүвүртмек. *Буларың хеммеси гөвүн алдамакдыр ве бош затдыр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). Гөвүн ачмак — гайгы-гуссаны ташламак, шатланмак. *Гөрдүгиңче гөвнүң ачар, Онда шатлык, мисли той. Онуң гөвнүни ачмагың зерурлыгыны аңласа-да, хәзир онуң дилине сөз гелмейәрди* («Совет эдебияты» журналы). Гөвүн бермек — ынам гечирмек, разылык билдирмек, йыкгын этмек, халамак. *Нурҗаны онуң*

сүзләр алмаян болса, я башга бирине гөвнүни берен болса, гүррүң гызза-гызза геленде, окува өтәгитмеги хем мүмкиндир («Совет эдебияты» журналы). *Нәме үчин бу гелни озал гөрмәндир? Алсамдым! — дийип, оңа гөвүн бермәндир* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Гөвүн битмек — бир зат хакында биринден разы болмак, хошал болмак. *Эҗемизиң агы билен гөвни битҗек болса, битерче болды* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). Гөвүн бөлмек — өнки эден пикириңден, маслахатыңдан дәнмек, йүрегиңи икә бөлмек. *Мен-ә гөвнүми бөлдүм* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөвүн галкмак — гөвүн гөтерилмек, бир зада бегенип, рухуң гөтерилмек. Гөвүн гөрмек — бириниң гөвнүни тапмак, диенини этмек, разы этмек. *Мен-ә, дайза, сениң гөвнүңи гөрмек үчин көпүң гөзүндэн дүшдүм* («Совет эдебияты» журналы). Гөвүн гүйтмек — йүрек шатландырмак, гөвүн алмак. Гөвүн гыйылмак — йүрегиң авамак, рехимиң гелмек. *Инди гыйылмалы дәлдир гөвүнлер* (Р. Сейидов, Багтлылар). Гөвүн (йүрек) дөвүлмек — озал говы арагатнашыкда болан адамыңдан ве ш. м. ярамаз сөз эшидип я башга зат себәпли гаты өйкелемек, жуда гаты гөрмек. *Эзизиң аклардан гөвни дөвүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөвүн етмек — писиндиң отурмак, оңат макулламак. *Мениң эдйән ишиме-де, өзүме-де гөвни етйән болара чемели* («Совет эдебияты» журналы). Гөвүн йүвүртмек — өз яныңдан хондан бәрси болмак, хөтде гелип билмежек затларыңа хыял этмек, бир зат хакда арзув этмек. *Ол өз янындан гөвүн йүвүрдип, обаның улы гызларыны башдан-аяк сынлап чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөвүн йыкмак — гөвнүне дегмек, гөвүн галдырмак, гөвүн агыртмак, өйкелетмек, ынҗатмак. *Эмма онуң гөвнүни-де йыкмак болмаз* («Совет эдебияты» журналы). Гөвүн посламак — гөвүн чөкгүн болмак, тукат болмак, шәхдачык болмазлык. Гөвүн посуңы дөкмек — йүрегиндәки сыры, гөвнүндәки хыялы, ислег-арзувыңы, геп-гүррүңиңи дашына чыкармак, айтмак. *Олар гөвүнлериниң посларыны дөкмәге дурдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөвүн соватмак — 1) геп берип ики адамының арасыны бозмак. *Артыкдан онуң гөвнүни дөндермек, онуң гөвнүни соватмак иследи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) бир затдан, ишден, адамдан йүз өвүрмек; 3) кейпден чыкып канагатланмак, ынҗалмак. Гөвүн солпудан чыкмак — кейпден чыкмак, арманыңы галдырмазлык, ислегиңче этмек. *Тойы нәхили ислесең, шонуң ялы гура-да, гөвүн солпудан чык!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөвүн сындырмак — бириниң гөвнүне дегмек, бирини ынҗытмак. Гөвүн хошламак — хошал болмак, бегенмек, шатланмак. *Пионер айдым айдяр гөвүн хошлап* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). Гөвүн чаглamак — хошал болмак, шатланмак. *Гоҗа язык мылайым гүнешинден гурп алмалыды, гөвүн чаглamалыды* («Совет эдебияты» журналы). Кичи гөвүнли — улумсы дәл, пәли пес. *Ол кичи гөвүнли йөнекей мыхман* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Кичи гөвүнли болмак. Өзүңи кичи гөвүнли алып барыш.* Пес гөвүнли — улумсы дәл, өвүнҗең дәл.

ГӨВҮНДЕШ, Бири-бириниң гөвнүнден турян, гөвни бир, пикирдеш. *Белки, ол хем сениң билен гөвүндешдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨВҮНҖЕҢ, Хас гөвүнли, мейилли, хөвесҗең. *Иште гөвүнҗең адам.*

ГӨВҮНҖЕҢЛИК, Гөвүнҗең ягдайда болмаклык, хөвесҗеңлик, хөвеслилик. *Озалкы трактөрчыларың биренгеги машын-трактөр станцияларына ише гөвүнҗеңлик билен гидерлер дийип чак этмек герек* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында). *Ол гошунчылыга гөвүнҗеңлик билен гитди.*

ГӨВҮН-КИНЕ [гөвүн-ки:не], Өйке-кине, нәразылык. *Гөвүн-кине герек дәл.* ◇ Гөвүн-кине этмек — гаты гөрмек, нәразы болмак, өйке этмек. *Элбетде, мен мунуң үчин сизден гөвүн-кине эдип дурамок* («Токмак» журналы).

ГӨВҮНЛИ-ГӨВҮНСИЗ, Чала гөвүнли, мейилли-мейилсиз, ислегсиз, хөвессиз. *Ол Баллының гөвүнли-гөвүнсиз: — Мен гидерин! — диен сөзүни кесип: — Ек, кака, мен гитҗек! — дийди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨВҮНЛИК: гөвүнлик бермек — өвүт-несихат этмек, гөвнүни көшешдирмек үчин хошамай сөз айтмак, тесселли бермек, рахатландырмак. *Яраларыңыз хем бахым ягшы болар — дийип, Пётр гөвүнлик берди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Нәме болса, гелексоң гөрүберерис! — дийип, өзүниң башлыгына гөвүнлик берип, гапа тарап хыялланды* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨВҮНСИЗ, Гөвүнҗең болмадык, нәразылык билен, хөвессиз. *Айна гөвүнсиз йылгырды, шкирҗиңледи, кынлык билен дилленди. Ала гөзлери нәме үчиндир ене шол секунтда гөвүнсиз гүлүмсиреди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨВҮНСИЗЛИК, Нәразылык, хөвессизлик. *Онуң хәзирки болян сөвда гөвүнсизлигиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Башлык гөвүнсизлик билен барып телефоның трубкасыны алды* («Колхоз гүнлери»).

ГӨВҮС, 1. Күкрек, дөш, гурсак. *Маңлайы сакар ол атың гөвси илерик омзамак билен, ики өң аягының арасындан поссунлы сүмәймелиди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Аял машгаланың сүйт инйән мәзи, эмжек, мәме. *Ол ики голуны саллап, мессан басып йөрәп гелйәркә, онуң ялпылдавук гара сачлары ики гөвсүниң үстүнде ойнап, бири-бирине овсун атяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Өз гөвсүниң ак сүйдүни эмдирен сениң яшайшыңа гаршыдыр өйдйәрмиң?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГӨВҮСБЕНТ, Безег үчин атың гөвсүне дакылян йүзи күмүшли ясы гайыш. *Көйнекчәниң готазлары сагрысындан дөкулип дуран Мелегуша базбенди гоша юмрук ялы ини дөрт бармак гөвүсбент дакыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨВХЕР, Безег үчин уланылян гыммат баха даш, дүр. *Ленин орден өвшүн атяр гөвхер дек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Самандан сайланылан гөвхер ялы йылпылдаян меле бугдая серетди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Бедев — жул ичинде, гөвхер — кул* (накыл). *Итиң бойнуна гөвхер даксаң, ит хем аглар, гөвхер хем* (накыл).

ГӨВШҮЛ, Реңки гидишен, көнелишен, гейлен. *Эгнинде гөвшүл Хыва доны барды.*

ГӨВШҮЛДЕМЕК, Тәзелик гөрки гитмек, көнелмек. *Ол өзүниң гөвшүлдэн гырмызы донуны гапдалында эплэп гойды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гара өйүң гөвшүлдэн килимини серпип, онуң ичинден бир йигит чыкды. Халназарың гөвшүлдэн йупек доны гызың башына бүрелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨГЕБАКАР [гө:гебакар], *зоол.* Узын боюнлы, гөге середйән гуш.

ГӨГЕЙИН [гө:гейин], *зоол.* Иңнеси билен хайванлары чакян ве онуң ганыны сорян уллакан гөк сиңеге меңзеш мөжежик. *Дүе чөкмән, ол өң аяклары билен дөшүндәки гөгейини ковды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Эндамындан гөгейин дишлейән мал ялы, Гөроглы какынҗырап дек дуранок* («Гөроглы» эпосы).

ГӨГЕЛЕ [гө:геле], 1. Хениз говы бишмедик, ала гөк, чала бишен (иймиш хакда). 2. *гөч. м.* Агзындан сүйт ысы гитмедик, агзы сары (оглан). *Гөгеле оглан.*

ГӨГЕРМЕК [гө:гермек], 1. Ере ташланан тохумындан

шине ярып, ериң йүзүне чыкмак, балдак чыкармак, тохум алып өсүп башламак. *Озал бу аңнатда екеже-де гөгерип отуран чөп ёкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Орта бойлы бугдайың ичинде эгри орагы айлап салян оракчы, селчең гөгерен гүнебакар билен сандашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Тохум ал-да, ере бар, гөгермесе, маңа гел* (накыл). 2. Гөк реңке өврүлмек, гөк реңке меңземек. *Совукдан яңа эллери гөгерипди.* 3. Тениңе зарба дүшүп, ган өймек. *Онуң гөзүниң өңи гөгерипдир.*

ГӨГЕРТМЕК [гө:гертмек], 1. Тохум алдырмак, дүйл тутдурмак, өсдүрмек. *Бу эриклери биз экдик, биз сув бердик, биз гөгертдик.* 2. Тениңе гаты зарба уруп, ган өйдүрмек. *Чекич дегип, бармагымың уҗуны гөгертди.* 3. *гепл. д.* Харыды дегерли бахасындан ёкары сатмак. *Сен халыңы гөгердип билдиң-ле!*

ГӨГЕРЧИН [гө:герчин], Гөгүмтил чал реңкли мейдан кепдери. *Судаба гыз дәлди-де, даг гөгерчиниди.* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГӨГИ [гө:ги], Дүе ботландан соң, ичинден айрылян ташланды, бөлек хапа эт. *Дүйәниң гөги.*

ГӨГҮМТИЛ [гө:гүмтил], Чала гөк өвүсйән, гөгрәк. *Гөгүмтил папагыны ики эли билен келлесине гейди-де, ызына бакан уграды* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). *Бегенч гөгүмтил көйнегиниң еңлерини чермәп, тирсегинден бейләк гечирипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГӨДЕК, 1. Даш горнүши тагашыксыз, бетгелшик. *Ол дашындан гөрәймәге аграс, гөдек ве иримчикди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Зоңтар, сыпайычылыксыз, эдепсиз, якымсыз, гелшиксиз. *Гөдек сеси билен гыгырды* («Токмак» журналы). 3. Хич бир зада эли гелишмейән, усуллы дәл, чемесиз, укыпсыз. *Гөдек адам өзүне белли.*

ГӨДЕКЛИК, 1. Тагашыксызлык, бетгелшиклик. 2. Зоңтарлык, санайычылыксызлык, эдепсизлик. *Мүрзәниң гөдеклиги, эдепсизлиги оңа өрән гулкүнч гөрүнди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Өз гөдеклигим билен мен сени аязда дурмага мәҗбур этдим* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). 3. Усуллы дәллик, чемесизлик, укыпсызлык. *Херекетиң гөдеклиги.*

ГӨДЕКСИ, Гөдегрәк, сыпайычылыксыз, эдепсиз. *Ол гыз сарч ве гөдекси* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГӨДЕНСИЗ, Гелшиксиз, тагашыксыз, улы. *Чунки горкусындан яңа дүелериниң гөденсиз аяклары бүтин гөвресине ченли саңңылдаяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бу кейваны аялларың билеклеринде гөденсиз ясалан гадымы бәшгошма билезик гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң гөденсиз эллерини гөренңде, ол хич вагт хем халы читип, непис нагышлар салан дәлдир дийип пикир эдерсиң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГӨЕМЕК, Дүелере азар бермез ялы, мес эркегиң башбагыны пугта чекип, душалгы аягына дакмак.

ГӨҖЕК, Яя салып атмак үчин палчыкдан ясалып гурадылан тогалаҗык кесек. *Атан окы эгленмез, дагы дешйәр гөҗеги, Хер гүн өңе бат билен, ене өсйән, Ватаным* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГӨЗ, 1. Гөреч органы ве гөрежиң өзи, гарак. *Гөзүң шар шекилли алма меңзеш формасы бар* (С. К. Каранов, Бетерлән иринли гөз агыры). *Гурт бир вагт гөзүни ачып гөрсе, төверегинде отуран өз ёлдашларына гөзи дүшди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол ыссы гүнден, агыр зәхметден соң, гөзүни мавы асмана дикип пикир эдйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гөзүң агырса, элиңи чек, ичиң агырса — дамагыңы* (накыл). *Гөз агырыдан адам өлмез, сорамага хич ким гелмез* (накыл). *Гөз уҗы билен гөзлеме: гөзлериңе зор гелер; дил уҗы билен сөзлеме: өзүне азар гелер* (накыл). 2. Агажың гапдалындан өсүп чыкан чыбык дүйби. *Бу агажың гөзи көп экен.* 3. Иңнеде ве теменде сапак өтүрилйән дешик. *Иңнәниң гөзи дөвлүпдир.* 4. Түпеңиң ок салынян ери билен бирликде нили. *Түпеңиң икинҗи гөзи оклуды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 5. Сувуң башлангыч чыкян ери, чешмәниң гөзбашы. *Сувуң гөзи битипдир.* 6. Пенҗирәниң, әпишгәниң, айнаның айна салнан бөлеги. *Айнаның бир гөзи дөвлүпдир.* 7. Хорҗуның зат салынян ери. *Хорҗуның ики гөзи хем аңры-бәри нәзи--ныгматдан долуды.* ◇ Гөз агармак — эрбет гүне дүшмек, ярамаз дурмушда яшамак зерарлы гаты хорланмак, кын ягдая дүшмек. *Онуң гөрен гүнлерини гөрен болсаң, сениң гөзүң агарды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Гөз агырысы ялы болмак — исленилмедик ере бармак, герек дәл ерде хәзир болмак, халанмаян ериңде гөрүнмек. *Сен хем гөз агырысы ялы болуп, осланмадык вагт чыкайың-а!* («Түркмен пьесалары»). Гөз айламак — 1) даш-төвереге серетмек, гөз гездирмек, гарамак, бакмак. *Бизиң гарры кервенбашымыз кәте гүнбатара, кәте-де гүндогара гөз айлаярды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Көплүге гөзүңиз айламак герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер); 2) эсевән болмак, көмек эдип дурмак, гарашык эдип дурмак. *Мен гелйәнчәм мал-гара гөз айлап дуравер!* Гөз алартмак — гахарлы серетмек, газаплы гөрнүшде болмак гөзүң билен горкузҗак болмак. *Гөз алардып энесине серетди* (А. Кекилов, Сөйги). *Ол аңырдан геле-гелмән маңа гөзүни алардып середер* («Совет эдебияты» журналы). Гөз астына алмак — белли бир максат билен кесесинден сын этмек, агтарып ызына дүшмек, аңтамак. *Гөз астына алып йөрен гызы билен душушмага аматлы пурсат тапды. Мени Аннамырат готу, гөз - астына алып йөренмиш* («Совет эдебияты» журналы). Гөз ачмак — дешилип акмак, дешилмек. Гөз ачып гитмек — өңүнде гоян мал садыңа, арзувыңа, ниетиңе етмән, арманлы өлмек, ахмырлы дүнйәден өтмек. *Гөзум ачып гидерин яғты жа хандан, Йүзе чыкман галса мениң ниетим* (Б. Кербабаев, Айлар). *Шу гачып гутулан ат кимин бир ат эдинмесем, өлемде гөзүми ачып гидерин — дийип ант ичд* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гөз билегашың арасында ялан сөзлемек — гөз-гөр теле, гөрүп дурка ялан айтмак. *Гөз билен гашың ара сында ялан сөзлеме! Ол сениң дийҗек аялың дәл - дийип, ичинден гепләп, оңа ажы йылгырмак билен се ретди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гөз билеийәйҗек болмак — гөзи ичинден гечип барма диканлап гахарлы серетмек. *Ол мени гөзи билен ийә жек болды.* Гөз болмак—1) иле белленмек, ил арасы да гүррүң болмак; 2) гөз-гулак болмак, эсеванлык этме Гөз боямак — алдамак үчин эмел этмек, хил этмек. Гөз гамашдырмак — ялпылдап өвшүн а мак. *Булут сырылан ховада гушлуга галан гүнүң нур гөз гамашдыряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гө гамашмак — йити ягта, гара ве ш. м. гөзүң бул шып, зат сайгармазлык. Гөз гапмак — 1) алдав салмак, хиле гурамак. *Душманың гөзүни гапмак гере ди;* 2) гөзе түссе, тозан ве ш. м. затлар урмак, долма *Душман гөзүн гапсын топуң түссеси, Габра тарап итиб риң душманы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Гөз г тырмак — оваррам этмек, дөз гелмек. *Гөз гатырсаң бир зат алаярсың, болмаса-да гезер йөрерсиң.* Гө -гаш чекмек — йүрекден күйсемек, йүрекден исл мек. *Гөзи-гашы чекип дуран болса, янына бар-да!* Гө гездирмек — даш-төверегиңе серетмек, сын этме *Шол мейдана хырыдар гөз гездирен Дурды өзүниң и ки арзувыны янындакы ёлдашларына гүррүң бер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз гөркезмек - үйтгешик, тәсин иш эдип, өзүни танатмак. *Гызыл Гошы гөз гөркезди, Тарыхда ёкдур бейле жең* (Ата Көпе Мерген, Йүрек депдери). Гөз гөрмек — дини д

шүнҗе боюнча: бирининг гудратыны гөрмек. Гөз гуванч — иң мәхрибан, иң сөйгүли, иң эзиз. *Ек, Хасан җан, гөзүмиң гуванҗы, сен бей дийме!* («Гөроглы» эпосы). Гөз гүлдүрмек — гөз ойнатмак, гөзде шатлык аламатыны дөретмек, йылгырмак. *Халназар гөзлерини гүлдүрип, мылайым гараш билен ер гөркезди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз гыздырмак — бир зады элемәге ымтылмак, бир зады алмага хөвес этмек, бир зады алмага мейил этмек, алмак арзувында болмак. *Белки, Елли Пөкгениң гызы Бахара гөз гыздыряндыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гөз гыпмак — бир гөзүни чалт юмуп ачмак билен ышарат этмек. *Магтым Амана гөз гыпып, йылҗыраклап гепледи* («Совет эдебияты» журналы). Гөз дегмек — көне дүшүнҗә гөрә: говы зада мәхир билен середиленде, гең гөрүп середиленде, өңкүсинден ярамазлашмак, өңки ягдайындан песелмек, эрбет болмак. *Бу сапар бизиң атымыза гөз дегди, ёгса хей дүз ерде-де ат будрәп аг-сармы? — дийди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гөз делмиртмек — найынҗар халда серетмек, бир зада мәтәч болуп, оян-буяна гөз айламак. *Билмезлиге салып, сынлаян өзүм, Мыдам мекдеп тарап делмирдип гөзүм* (А. Кекилов, Сөйги). Гөз дикмек — 1) бир нокада жиңкерип пугта серетмек, гөзүни айырман серетмек. *Төверегине гөз дикип гелйән кервенбашымыза ассалык билен гүррүң бердим* (А. Говшудов, Эсерлер); 2) гелерине сабырсызлык билен гарашмак, йүрек билен ымтылып гарашмак. *Гелериңе гөз дикип, Гелгин, гарашян саңа* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер); 3) бир зады алмагың кастына дүшмек. *Небтимизе гөзүң дикйәр, Тиз гайрата галың, достлар!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер); 4) хантама болмак, тамакин болмак. *Дурсундан хем айратын сылага гөз дикен Боссан гүррүңини узадып, өзүне айратын хормат гойдурмага чалышды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). Гөз-дилден сакламак — көне дүшүнҗә гөрә: аман сакламак, горамак. *Булар халкымызы гөз-дилден саклар, От-сув беласындан хем елден саклар* («Совет эдебияты» журналы). Гөз доймак — *сер.* Гөз докунмак. *Тарп ве боз ерлери өзлешдирмекден алнан бол хасылы гөренинде, адамың гөзи дояйяр.* Гөз докунмак — бол-элин зады гөрүп гөз доймак. Гөз дүшмек — гөрмек. *Ашырың шәхере гөзи дүшенде, агзы ачылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз етирмек—белет болмак, говы билмек, акыл етирмек, аңыгына етмек, ынанмак. *Геп төвекгелликде дәл-де, эдилҗек болян ишиң нетиҗесине гөз етирмекде* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Гөз етмек—*сер.* Гөз етирмек. *Багшыны ёлундан алып галып болҗак дәл. Шоңа хеммәниң гөзи етди* («Совет эдебияты» журналы). Гөз жүйжертмек—укламан, гөзүни ачып ятмак, оя ятмак, дикан серетмек. *Уклар ялы дәл-ле, гөзүни жүйҗердип ятыр ахырын!* Гөз мөлермек — горкмак, горкудан гөзүң тегеленмек. *Бай оглы галпылда дүшди, гөзлери мөлерди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Гөз нуры — гөзүң горуҗылык дережеси. *Гөзүниң нуры өчүшипдир.* Гөз овасы—гөз шарының дурян ери, гөзүң өңүндәки ой. *Гара гөзлериниң овасына ики дамҗа яш айланан Мәхри:—Мырат кака, бу Сәхет аганың оглы Келҗемикә?! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң гөз оваларының төвереклери хем гымылдашярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гөз ойнаклатмак — гөзүң гарасыны, гөзүни херекетлендирмек, нәз-керешме этмек. *Ол йигит гөзүни ойнакладыпдыр.* Гөз өңүнде тутмак — бир зады назарда тутмак, назара алмак, аладасыны этмек, бир иши максат этмек, ятда сакламак. *Сиз халк бәхбидини гөз өңүнде тутуң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз өңүнден гечмек — өң бир гөрен задың, гөрен вакаң ве ш. м. бирин-бирин ядыңа дүшмек, хыяла гетирмек. *Гөз өңүнден гечди огланлык вагты, Халлы билен тойы — ачылан багты* (Б. Кербабаев, Айлар). Гөз өңүнден өтүрмек — болуп гечен я-да болҗак вакалары хыяла гетирмек. Гөз өңүне гелмек — өң бир гөрен задың кешби, болшы ядыңа дүшмек, аңында суратланмак. *Полторацкиниң пешенели кешби, ховсала өзүни алдырмаян пайхаслы образы оларың гөзүниң өңүне гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз өңүне гетирмек — өң гөрен затларыны әхли болуш ягдайы билен ядыңа салмак, ядыңа дүшүрмек. *Хәзир мен дүмтүнип өйде отырян, Агыр ягдайңызы гөзе гетирйән* (А. Кекилов, Сөйги). Гөз сүзмек — ука мейил этмек, гөзүң чалажа юмулмак, нәз этмек, иркилжиремек. *Пружинли кроватың үстүнде Хүммет бай гөзлерини сүзүп, оялы-укулы ятыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Дал гердене тылла хейкел дакмасаң, Неркес гөзүң сүзүп, гашың какмасаң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). Гөз сыпынмак — гөзүни эсасы затдан башга яна совмак. *Жуллы шол демирчиниң дүканына барәнда, бир демир бөлегини гөрүпдир, уссаның гөзи сыпынан бадына, шол демир бөлегини биз балагының чермегине дүйрүп, үстүнден хем көйнегини гойберип чыкып гидипдир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гөз тегелемек — бир зада гең галып серетмек, мөлерилип горкмак, аңка-таңка болмак. *Аннагулы бирден дүйрүкди-де, гөзүни тегеледи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гөз учганаклямак — 1) хорланмакдан, горкмакдан гөзүң өңүнде учганак горунмек; 2) догумлылык аламаты йүзе чыкмак, эдерменлик аламаты йүзе чыкмак. *Яй ялы эгрелен гарры аялың, Өлүгси гөзлери учганаклаяр* (Б. Кербабаев, Айлар). Гөз үмлемек — гөзүң билен ышарат этмек, үм билен дуйдурмак. *Сесини чыкарман, хыҗув эдип хырчыны дишләп дуран гырчув Балла гөз үмледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз чакы — гөз өлчеги, гөз чени. Гөз чыкармак — аша гитмек, ченден ашмак. *Сен жуда гысыклыгың-да гөзүни чыкарярсың* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гөз этмек — 1) гүжеңлемек; 2) эйменч херекет аркалы башга адамлары хем горкузмак үчин, көпчүлигиң өңүнде бирине сүтем этмек, жеза бермек. *Хыянатчының бирини ёк эдип, ики-еке галкына-да гөз эдип билсем, мен-э шонуң жезасыны чекмәге-де разы* («Совет эдебияты» журналы). Гөз юммак — вепат болмак, өлмек, ёгалмак. *Советлериң барлыгында азатлыгың гүни яшмаз! Хер ер, хер тарап онуң шөхлесини гөрер — дийип гөзүни юмды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Гөз юмуп-ачасы салымда — шейле тиз вагтың ичинде, дийсең тиз, сәхелче вагтың ичинде. *Ондан шунчасыны чыксак, шунча бергиң галяр — дийип, гөз юмуп-ачасы салымда хасап чыкарды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гөз юмуп гечмек — гөрмезлиге салып гечмек. *Кемчилигиң душундан гөз юмуп гечмек болмаз.* Гөз яшартмак — гөзүне яш гетирмек. *Теммәки дөвйән ялы, гөзүни яшардып, чыгнып отыр* («Токмак» журналы). Гөзден гечирмек — бирин-бирин середишдирип чыкмак, барлашдырып өз йүрегине айдың етмек. *Йөне мен, озалы билен, ол гызы гөрейин, ягшы сынлап гөзүмден гечирейин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гөзден гизлемек — йыгшырмак, йыгнамак, букмак. *Ал, булары хем ят гөзден гизле!* («Совет эдебияты» журналы). Гөзден дүшмек — өзүни халыс йигрендирмек, абрайдан дүшмек, рысва болмак. *Адамлар, мен гаты эрбет болуп, бутин адамларың гөзүнден дүшүпдирин* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гөзден йитмек — гөз гөреден узага гитмек, гөрүнмез болмак, йитирим болмак, сумат болмак, гөзден гайып болмак. *Алёша ата чаласын атланды-да, алагараңкының ичинде сүйкүп гиден йылдырым ялы гөзден йитди* (Б. Кербабаев, Айгыт-

лы әдим). Гөзден от сычрамак — деген тәсирли ургы ве ш. м. зерарлы гөзүң өни ягтылып гитмек. Гөзден салмак — үнсден дүшүрмек, ятдан чыкармак, көмек, ярдам этмезлик, гөз-гулак болмазлык, гарашык этмезлик. *Гардаш оглы, мениң буравымы гөзден салма, мени зада мәтәч этме!* («Совет эдебияты» журналы). Гөзден сыпмак — гөзден йитмек, йитирим болмак. *Ахмал болсаң, гөзден сыпар.* Гөзе ак дүшмек — гөзүң гарасында ак тегмилт пейда болмак, эмеле гелмек. Гөзе-баша дүшмек — сувумсызлык эдип, өзүни йигрендирмек, ерликсиз херекет этмек, бетнебислик этмек, ачгөзлүк этмек. *Сен гөзе-баша дүшүберме, өзүңи бир азрак чеке сакла!* («Совет эдебияты» журналы). Гөзе гара сув инмек — гөзүң көр болмак. Гөзе гелмек — эдйән иши, херекети, гөрнүши гөвнүңден турмак, жаныңа ярамак. *Мавы костюмлы, ялпылдавук гара сачларыны аркан даран яш йигит онуң гөзүне гелйәрди* («Совет эдебияты» журналы). Гөзе гөрүнмек — 1) кәмиллик яшына етмек, етишмек (гыз хакда). *Йыртыжылар басмарламак исләндир, Онуң яңы гөзе гөрнен гызыны* (Б. Кербабаев, Айлар). *Онуң үчин утанасы иш ёк. Инди сиз хем гөзе гөрнүп башлапсыңыз* («Совет эдебияты» журналы); 2) хич зат ёк болса-да, бир зат, гара бар ялы болуп гөрүнмек. Гөзе губар инмек — гаррап, гөзүң ышыгы өчмек. Гөзе гүйдүшмек — бир зады дуйдурман этмек, гөркезмән этмек, билдирмән этмек. *Ол ослагсыз айгыт билен көпүң гөзүне гүйдүшип, шол ата чаласын атланды-да, гамча басды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзе дүртме — 1) чакданаша гараңкы, түм. *Көче гөзе дүртме гараңкыды* («Совет эдебияты» журналы); 2) месе-мәлим, гөз-гөртеле. *Онуң ниети бизе мәлим, херекети гөни гөзе дүртме* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзе дүртүлип дурмак — гөрнүп дурмак, белли болуп дурмак. *Гөзе дүртүлип дур ахырын!* Гөзе илгинч — *сер.* Илгинч. *Ол гөзе илгинч хайбатлы галамы гизләндир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Гөзе илмек — гөзе гөрүнмек, гөзе каклышмак, душмак. *Алёша умытсыз гаранжакланда, четрәкде даңылгы, эесиз, усти адамсыз бир ат гөзүне илди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзе каклышмак — гөзе гөрүнмек, гөзе илмек; чала гөрүнмек, чала мәлим болмак. *Яшыл япракларың арасы билен гөзе каклышян ек-түк ак памыклар йылпылдашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ылайта-да Түркменистан ССР Екары Советиниң Президиумының жайы хеммеден өң гөзе каклышярды* («Совет эдебияты» журналы). Гөзе сүрме этмек — гадырыны, гымматыны билмек, говы гөрмек, хорматламак. *Бибижахан ялы гыз тапсам, гөзүме сүрме эдерин, жаныдан эзиз гөрерин.* Гөзе тутмак — гөзүңе якын гетирип серетмек. *Дүрбүсин алды-да, тутды гөзүне, Сиңкин-сиңкин бакды ериң йүзүне* (Чары Ашыр, Поэмалар). Гөзе чөп атмак — алдава салмак, алдамак. *Сиз чөп атмарсыңыз мениң гөзүме* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Шу ики арада бизиң гөзүмизе чөп атып гидипдир.* Гөзе ыссы гөрүнмек — гөзе якымлы, мәхирли гөрүнмек, мәхрин алмак. *Анха, онуң ызында бир командир, Ыссы гелди ол гөзүне Айларың* (Б. Кербабаев, Айлар). Гөзе якмак — говы гөрүнмек, гөвнүңе ярамак, халамак. *Непесиң гырмызы доны Ораза бираз гысгарак-да болса, хемелериң гөзүне якды* («Совет эдебияты» журналы). Гөзе ярамак — *сер.* Гөзе якмак. *Шу маталарың хайсысы гөзүңе яраяр?* Гөзе яш айламак — гынанып я-да бегенип гөзүңе яш гетирмек, дуйдурмазлык билен агламак. *Кә гөзе яш айлап, кә чекип ичин, Көпден сөзлейәрди йигдиң энеси* (А. Кекилов, Сөйги). Гөзи ага-гара дүшмек — даш-төверегиндәки затлары гөрүп, сайгарып башламак (яш чага хакда). *Инди чагажыгың гөзи ага-гара дүшйәр.* Гөзи ачылмак — 1) гөрмәге башламак; 2) аңлы-дүшүнжели болмак, шүнжән артмак. *Эркли, хукуклы болдуңыз сизлер, ... -билим көпелип, ачылды гөзлер* (Ата Салых, Сайла эсерлер); 3) бир зада болан хөвеси артмак, гөхи г мек, кейп этмек, бегенмек. *Бир якын ерде той болса рарды, эгер гөреш тутулса, гөзи ачыларды* («Со эдебияты» журналы); 4) соватлы болмак. Гөзи б лы — медениетден ыза галан, соватсыз. Гөзи га болмак — биринден бир зат хантама болмак, тама болмак. *Мениң шу болшумда оларың ене маңа гөзи г* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзи гарам ялы — гара гөзележик (чага дегишли). Гөзи гат ны гөрен — хорлук гөрен, кынчылык чекен, жепа кен. *Онуң гөзи гатыны гөрендир.* Гөзи гачан — х -хомсы дүшен (адам), аррык дүшен (мал). Гөзи гү ли — гөзүне гүл дүшен, гөзүниң гарасына гүл, ак тег дүшен. *Онуң гөзи гүлли экен.* Гөзи гүлмек бегенмек, гуванмак, шатланмак. *Халаян гайхаслы дылян сөзи — Диенде, Ягдының гүлйәрди гөзи* («Со эдебияты» журналы). Гөзи гыймазлык — йүре авамак, дөзмезлик, гайгырмак. *Элбетде, онуң ме оятмага гөзи гыян дәлдир* («Совет эдебияты» журнал Гөзи ер гөрмезлик — месликден өзүни улум алып бармак, гедемлик эдип гезмек, адам танамазл *Онуң хәзир гөзи ер гөренок, ол не сизи сылаяр, не ... ңа хормат гойяр* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Гөзи е ден айырмазлык — бирсыхлы ере середип от мак, бирсыхлы ашак середип йөрмек. *Мерет ерден ... айранок гөзүни, Гыз-да айдып билмән дийжек сөзү Утанжындан гара сачын ойнап дур* (Д. Байраммырад Сөйги ве мекирлик). Гөзи ёк ялы—уруп-уржашд рып барян, сайхалсыз. *Ол аялың гөзи ёк ялы сүссенекл гелмегини мызайык этмән, арадан бираз салым геченд соң, шейле дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерле Гөзи ёлда болмак — бириниң гелерине интиз болмак, гарашып дурмак, көп гарашмак. *Онуң ики гө ёлдадыр* («Совет эдебияты» журналы). Гөзи ичи гитмек — гаты хорланмак, гөзи ханасына гитм *Уллакан гара гөзлери узак вагт кесел ятаныкы я... ичине гидипдир* («Совет эдебияты» журналы). Гөз ичиңден гечмек — йити-йити, тәсирли серетм *Елдиргәли бәри онуң жынсы үйтгәндир, гөзи ичиңд гечип баряр.* Гөзи йителмек — бозгаклыга гө гелмек, ярамаз, болгусыз зада кейип этмек, бегенмек, г зи ачылмак. *Бири меселә хас айдың гөз етирип, догручы чөзүжи боляр, башга бириниң болса, шонуң ялы дава ... меселә эли етәйдигине гөхи гелйәр, гөзлери йителип ба... лаяр* («Совет эдебияты» журналы). Гөзи мәзл мек — гөзи булашмак, гөзи укудан яңы ачылан ял болмак. *Онуң гөзи мәзлешип дурды.* Гөзи от де янмак—ерән догумлы, гужурлы сыпатда болмак. *Ону гөзи от дей яняр. Ким онда жошгунлы гулйән, Гөз от дей янян шат! Олар комсомола гелйән, Ленинчи я отряд* (Р. Сейидов, Эсерлер). Гөзи хаялламак- гаррылык себәпли я агырыдан гөзүң нуры өчмек, гөз ахмалламак. *Кемпириң гөзи хаяллапдыр.* Гөзи хе неклемек — гөзүнде укы аламаты пейда болмак. *... хем болса мениң гөзлерим хенекләпдир* (А. Говшудо Мәхри—Вепа). Гөзи чакгының чүйи ялы- укусы тутмаян, гөзи жикгерип дуран, гөзи ачык ятан Гөзи ягтылмак —ысгына гелмек, гөзи йителме гурпланмак. *Чай ичип, чөрек иенден соң, гөзи ягтылд* («Гөроглы» эпосы). *Сувсузлыгы ганандан соң, онуң гөз ягтылды.* Гөзи янмак — гөзүнде догумлылык ала маты гөрүнмек, гөзүнде гужурлылык аламаты гөрүнмек *Ватан берди саңа говшамаз гүйжи, Гөзлериң яныр дур сөзлериң сүйжи* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар). Гөзүң үстүне! — баш үстүне, лепбей. *Гөзум үстүне! Гири гечиң, отурың!* Гөзүнде от якмак — сүтем этмек

хорламак, жезаландырмак. *Өзүңизе мәлим болшы ялы. Теҗенде Эзиз хан хөкүм сүрйәр. Илатың гөзүнде от якяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүне басып алмак — еңип алмак, эрк-ыгтыярына бакман алмак, зор эдип алмак. *Совет хөкүмети маңа Аллаберди байың ерини ал дийдими, мен онсоң онуң ерини гөзүне басып аларын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гөзүне гөркезмек — өзүң барада биринің эдйән пикирини гүйжүң, башаржаңлыгың билен бүтинлей үйтгетдирмек, башгачадыгыңы гөркезмек. *Дур энтек, сениң гөзүңе гөркезерин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гөзүне гум атмак (гүймак) — өзүне каст этжек боляның чәресини гөрмек. *Шонуң үчин-де өзүни гөзетлән йөренлериң гөзлерине гум гүйды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Гөзүне гүл салмак — бир зада оңат хөтде гелмек, хек этмек. *Саглык болса, бу ишиң гөзүне гүл саларыс.* Гөзүне дегмек—түйс жай еринде көмек болмак, жай еринде көмек бермек. *Дайханларыңыза бирнеме пайласаңыз, оларың гөзүне дегер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүни ачып горени — өзүни билип угралы бәри, энеден догалы бәри, бар билйән зады. *Онуң гөзүни ачып гөрени окувдыр, башга задыңы билмез.* Гөзүни-башыны айламак — аңналак гапдырмак, алдап бир зада разы этмек, алдамак. Гөзүни горкузмак — дагды этмек, бадыны алмак, горкузмак. Гөзүни гөгертмек — гөрги гөркезмек, гаты хорламак, бокурдагындан богуп, өлдире гетирмек. *Алкымындан алып гөзүн гөгертди* (Б. Кербабаев, Айлар). Гөзүни еңсесинден чекмек — жеза бермек, берк гайтавул бермек. *Эгер шейле бир зада йүз берәйсе, гөзүңи еңсәңден чекерин* («Совет эдебияты» журналы). Гөзүни оймак — иң эрбет чәре бермек, гөзүни көвлемек, гөзүни чыкармак. *Гечмишде кәбир жеңаятчыларың гөзүни ояр экенлер.* Гөзүни чыкармак — 1) көр этмек; 2) бир задың, ишиң хөтдесинден долы гелип билмек. Гөзүниң ак ягыны ймек — биринің гүлүни чиртмек, газанжындан, гыммат затларындан пейдаланмак. *Дүйн менің гөзүмиң ак ягыны ийип, бу гүн хем хондан бәрси иш эдйән ялы, утанман, Мухаммеди йыгнакда токмаклярлар* («Совет эдебияты» журналы). Гөзүниң одуны алмак — башдан горкузмак, хедер эдер ялы темми бермек. *Олардан бир нәчесиниң гөзүниң одуны алмак герек* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Гөзүң авусыны алмак — аз салым ятып турмак. *Елагчылар гиҗе ярымдан агандан соң, бир салым гөзлериниң авусыны алмак карарына гелдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң агыны көпелтмек — гахарлы серетмек, гөзүни алартмак, гахарланмак. *Халназир онуң адыны тутанда, гөзүниң агыны көпелтмек билен, хапа сөзлер агзаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң айдың — бегенчли ваканы гутлап айдылян сөз, гутлаг манысында айдылян аңлатма. *Гоңшы, гөзүң айдың, оглуң гелипдир, Хеммә-де етирсин, ягшы болупдыр* (А. Кекилов, Сөйги). Гөзүң алында — гөзүң өңүнде, горуп дуркаң, йүзүне. *Эгер мени онуң гөзүниң алында тутсалар, мен оны өлүм өңүндәки рахатындан, гелҗегиң умыдындан-да дындарын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң ганмак — доя-гана сынламак, гөре-гөре доймак, кешби аңында берк галмак. *Онсоң хем гөзүң ганан доварлары танамак хем кын дәлдир* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). Гөзүң гапылмак — көр болмак, гөрмекден галмак. Гөзүң гараңкырамак — ысгынсызлык ве ш. м. зерарлы эссиң айылып, башың айланып, гөзүң зат гөрмән башламак. *Онуң гөзи гараңкырады, акылы ишлемесинден даянды, келлеси сәмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң гитмек — гөзеллик, говулык зерарлы хайран галмак, хөвес этмек, гаты халамак, ислемек. *Эне жан, сениң эдебияты говы билишиңе гөзүм гидйәр* («Түркмен пьесалары»). *Чендан шәхере баранда, онуң шол затлара гөзи гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң гызармак — азгынчылык этмек, азмак. *Инди етмиш танап ериң эеси ясавулбашының гөзи гызарды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Гөзүң гытагыны айламак — бир ере гөни дәл-де, гыя серетмек. *Хызматкәр чекдирме этини чекелейәнлере гөз гытагыны айлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң думанламак — ичги, ядавлык ве ш. м. зерарлы зордан гөрмек, чала сайгармак, гөзүң өңүмезлемек. Гөзүң ерине гелмек — дынч алмак нетиҗесинде өңки каддыңа гелмек, ысгына гелмек, кувватланып айңалмак, доймак. *Жапбаклар ийдилер, ичдилер, гөзлери ерине гелди* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). *Ганлы шара гиҗе-гүндизлән дуз датмадык жигитлериң гөзлерини ерине гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң етик болмак — пугта белет болмак, говы бнлмек. *Бу сапар ялңышмандыгыма гөзүм етик болансоң, мен: — Хава, шек-шүбхе ёк, эдил шонуң өзи! — дийип, ынамлы жогап бердим* («Совет эдебияты» журналы). Гөзүң кесмек — гөзүң гөрмек. Гөзүң өвренишмек — көп иш салшып адат эдинмек, эндик этмек, өвренишмек *Ашыр билен сениң гөзүң өвренишипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүң өңүнде гаймалашмак — гөзүң өңүнде ики яна херекет эдйән, учушып дурян ялы болмак, кебелеклемек. Гөзүң сув ичмезлик — гөвнүне якмазлык, писиндиң отурмазлык, эдилйән ишден ве ш. м. разы болмазлык. *Эмма, нәме үчиндир, Кавамдан менің гөзүм сув ичмейәр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). Гөзүң сув ичмек — бир зада гөвнүң етмек. Гөзүң үмезлемек — гөзүң гамашмак, гөзүң өңи булашмак. *Бакжаклаян гара гөзи үмезлән, Эмай билен чөкди ики дызына* (Б. Кербабаев, Айлар). Гөзүң үстүнде орны болмак — биринің гелмегине түйс йүрекден разы болмак. *Гөчүп гел, гөзүмиң үстүнде орнуң бар! — дийип, кемпир гызының сөзүниң үстүне гошды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Гөзүң ханасындан чыкайжак болмак — нәразылыкдан, гысганчлыкдан я-да горкудан гөзүң петремек. *Горкудан дөвлериң гөзи ханасындан чыкжак болды* («Түркмен эртекилери»). Гөзүң чекмек — гөзүң нерви билен баглылыкда габагың бир дамаржыгы тирсилдемек. *Бир нәче ай бәри чеп гөзүм ызыны үзмән, тирп-тирп эдип чекйәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гөзүң чорбасыны акдырмак — агырмак зерарлы гөзүң чылпыкламак, гөзүң ириңлемек. *Гөзүниң чорбасыны акдырып йөренлер инди ёк диерликдир.* Гөзүңде болмак — гөзлегинде болмак, тапсаң хабар бермек, алмак. *Шәхере гитсең, томус геер ялы ак туфли гөзүңде болсун!* Гөзүңде окуң болса урмак (атмак) — элинден гелсе, зыян етирмек, ери геленде, асла гайгырмазлык. Гөзүни агдарып ятмак — хушдан гитмек, горкулы халда ятмак, чашмак. *Хиңнилдикден йыкылып, ол гөзүни агдарып ятыр.* Гөзүни акҗартмак — гөзүң агыны көпелдип, гөзүни алартмак, гахарлы серетмек. *Перизадың йүзүне бакып, гөзүни акҗартды* («Гөроглы» эпосы). Гөзүни петретмек — гөзүни ханасындан чыкарара гетирмек, гөзүни гиңден ачып серетмек; 2) горкудан гөзүни тегелемек. *Иңнилдәп, гөзүни петредип ятыр* («Токмак» журналы). Гөзүни сыкмак — эҗизләп гөзяш этмек, агламак. *Менем илки бада сениң ялы гөзүми сыкыпдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөзүни тутмак — ягшылыга яманлык этмек, эдилен ягшылыклар терсине болсун диймек. *Шол бир тамдыр чөрегим, эмдирен сүйдүм гөзүни тутандыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гөзүни элек-челек этмек — үстүни алдырып, өзүни йитирмек, алҗырамак. Бир гөзи ая бак-

мак, бир гөзи шетдалы какмак — чашы. Гара гөзум — жан ялы гөрйәним. Гөрене гөз этмек — иле масгара этмек, иле рысва этмек. *Сараны өлдүрени гөрене гөз этмән итден чыкармаз* («Совет эдебияты» журналы). Гыйчак гөз — гыралары инчелип, гыйлып гидйән гөз. *Ол гыйчак гара гөзлерини гүлдүрип: — Бизиңки адам овгандыр — дийип, чалгырт дил билен жогап берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Көнелишен гөз — говы гөрмейән гөз, күтелип башлан гөз. Неркес гөзли — овадан гөзли. Хак гөзүнден урмак — ерликли сөз айтмак. *Ине, Пөкген ага, шу пикирциң гаты догрудыр, түйс хак гөзүнден урупсың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Хак гөзүнден эшитмек — ынамлы адамдан, ынамлы ерден, гөренден, билйәнден эшитмек. Хеммәни бир гөзде гөрмек — хич кимден йүз гөрмән, бар адама дең гарамак, хеммелер үчин бир хәсиетде болмак. Яман гөзден сакламак — гөз дегмекден сакламак, хер хили беладан горамак.

ГӨЗАРА [гөза:ра], Бака гоюлян маллар келлесини чыкарып ийм иер ялы, агылың диварының хер еринде гоюлян дешик. *Хол бир гапдалдакы гоюн агылындан үч саны гоюн, ики саны токлы гөзарадан боюнларыны узадып середишйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГӨЗБАГЧЫ [гөзба:гчы], Чаласын херекет этмек билен адамы алдава салян гипнозчы. *Сен жадыгөй, гөзбагчы!* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Дүйн бу ерик Апельбаум диен гөзбагчы гелди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ГӨЗБАГЧЫЛЫК [гөзба:гчылык], Гөзбагчының кәри, жадыгөйлик. *Ялан говга салып күлли жахана, Гөзбагчылык үчин гурды бахана* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Эмма велин, мунда хич бир хили гөзбагчылык ёкдур* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейләк-де артдырмак угрунда).

ГӨЗБАШ, I. Сувуң чыкян ери, чешмәниң акып башлаян ери. *Берйәр херсиниң иш пайын, Ясавул гөзбашдан пайлап* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. *гөч. м.* Бир задың башлаян ери. *Азатлыгың гөзбашыны тапанлар, Хеммәңе кән салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГӨЗБОЯГЛЫК, *сер.* Гөзбоягчылык. *Бу яш гөзбояглык үчинми?* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨЗБОЯГЧЫ, *гепл. д.* Алдавчы, яланчы, кеззап. *Бизиң арамызда гөзбоягчы адам болмалы дәлдир.*

ГӨЗБОЯГЧЫЛЫК, Алдава салмаклык, бүс-бүтин ялан иш, алдавчылык, кеззапчылык. *Гөзбоягчылык этмек үчин голтукларыны китапдан долдурып йөрен яңралары өвмели дәл-де, хакыкаты окаян адамлары өвмели* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Эмма театрың сагдын гүйчлери оларың бу гөзбоягчылыгы билен разылашман, редакция шу фельетоның мазмунындакы хаты иберди* («Токмак» журналы).

ГӨЗ-ГӨРТЕЛЕ, Ач-ачан, ил йүзүне, гөрнүп дурка, иле әшгәр, месе-мәлим, гөрнетин. *Ол Вепаның өлүми барасындакы билдириши айтмадык болуп, гөз-гөртеле ялан сөзледи* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Говача бежергисине гөз-гөртеле пәсгел берйәрди* («Колхоз гүнлери»). *Бу гезек хем гөз-гөртеле ялан сөзлемәге онуң богны ысмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГӨЗ-ГУЛАК: гөз-гулак болмак — хабардар болмак, эсеван этмек, серетмек. *Ол дурмушың нәмәлим хем чолашык ёлларында, хемише шол гылычдан гөз-гулак болмалыды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Мен өзүм бир гөз-гулак болайын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Илюшкадан гөз-гулак бол!* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГӨЗГҮЛБАН [гөзгүлба:н], Шалпы-шарак; иле масгара. *Оны гөзгүлбан эдип, атың өңүне басып гетиripдирлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оларың бейле гөзгүлбан болуп дуршуна бизиң хайпымыз гелди* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ГӨЗГЫНЫ [гөзгы:ны], Гаты кынчылыклы, хорлуклы, гүзап, найнжар. *Онуң гөрнүши өрән гөзгыныды. Шиндизем ташламан чүйрүк дүзгүни, Халк ичинде болуп йөрмүң гөзгыны* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨЗГЫНЫЛЫК [гөзгы:нылык], Гөзгыны халда болмаклык, гөзгыны ягдайда болмаклык, гүзапчылык, найнжарлык. *Язына шол трактorчы гөзгыныклык билен экин мейданына чыкяр* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейләк-де өсдүрмек чәрелери хакында). *Сәхет ага, бизиң чөрек тапжак болян еримиз-ә гөзгынылык! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГӨЗГЫНЫЧЫЛЫК [гөзгы:нычылык], *сер.* Гөзгынылык. *Нәлет сиңмиш ишсизлик кын! Шондан бир гөзгынычылык ёк* (М. Горький, Эне).

ГӨЗДАҢДЫ, Чагаларың гөз даңлып ойналян ойнуның ады. *Гөздаңды гызыклы оюндыр.*

ГӨЗЕГ, Чувал, хоржун ялы габың агзыны гөземек үчин эдилйән халкажыклар. *Хоржуна гөзег этмели. Бу чувалың гөзеги болмансоң, муны гөзәп боланок.*

ГӨЗЕГ: гөзег салмак — серетмек, бакмак, гарамак, әнетмек. *Соң еринден туруп, дүрбүси билен өңе, окларың үчин тарапына пугта гөзег салды, сагадына серетди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГӨЗЕГСИЗ, I. Гөзегчилик эдилмейән, хич хили гөзегчилиги болмадык. *Жайы гөзегсиз галдырмак.* 2. Гөзеги болмадык, гөзег эдилмедик, гөзелмедик.

ГӨЗЕГЧИ, Гөзегчилик эдйән, эсеванлык эдйән, середйән, әнедйән адам, гөзегчи. *Ёлдаш майор, 2-нжи ротаның гөзегчиси — пулемётчы Сарыев!* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Айгүлы демир ёла гөзегчи болуп ише гирди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хер оюнчының өзүниң көмекчи гөзегчиси боляр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГӨЗЕГЧИЛИК, Гөз-гулак болмаклык, гөзегчи болмаклык, гаравулчылык, гөзетчилик. *Олар хатарларың гөни болмагына ве инедөрдүллериң догрулыгына гөзегчилик этмелидирлер* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейләк-де артдырмак угрунда). *Сакчылар гүндизлери шол күмежикде саялап, төверегине гөзегчилик эдйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Айгүлы дагы-да демир ёла гөзегчилиги гүйчлендирдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГӨЗЕЛ, I. Овадан, ярашыклы, гелшикли, гөрмегей. *Хер кимиң өз сыпаты өзүне гөзел диен ялы, өзүниң шол гөрнүши оңа гөзелди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сейди өз дөредижилигинде Түркменистаның гөзел тебигатыны улы ussatлык билен суратландырып билипдир* («Эдебият»). *Вепа өзлериниң гөзел яшлык дөвүрлерини гөзүниң өңүне гетирди ве кагыза серетди-де, улудан демини алды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Аял. гыз машгала. *Башың галдыр, серет, Эйран гөзели. Серет-де сынлап гөр, тана озалы* («Октябрь ялкымы»). *Бир кемсиз гөзел болмаз* (накыл).

ГӨЗЕЛЕК: гара гөзелек — овадан гара гөзли. *Ынха гөзлери ойнаклап дуран бир гара гөзелек гыз* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГӨЗЕЛЛИК, Якымлы шекиллилик, гөрмегейлик, оваданлык. *Ягшы йигит, биз тебигатың эчилерине гарашып дурмаярыс, онуң байлыгыны, гөзеллигини гаңрып алярыс* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Сюжетиң халкылыгы, чекилен суратларың гөзеллиги, шыгрың гулага якымлылыгы ол поэманы шол вагткы эдебиятдан сайлярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Сенем бу гөзеллиге бир сын этсене!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГӨЗЕЛМЕК, Гөзеглери йүп билен даңылмак, көжелмек. *Чувалларың хеммесиниң агзы гөзелипдир. Гөзелен хоржунда нәме бар?*

ГӨЗЕМЕК, Чувалың, хоржуның ве ш. м. габың ичинден зат дөкүлмез ялы көжүклеринден эйлэк-бейлэк атанаклайын йүп гечирип даңмак. *Агаюнус ики хоржуның агзыны гөзэп, өзүниң хем зерли-зерли гейимлерини алды* («Гөроглы» эпосы). *Чуваллары гөземек.*

ГӨЗЕНЕК, 1. Атанаклайын гөрнүшде какылып, чекилип эдилен гермев. *Шондан соң ол багың бир бурчунда, гөзенек агылча ичинде товукларың өңүне сепилен арпаны гөрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Пенҗиресиниң дашына болса демирден гөзенек этдирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Гара өйлериң дурлугы, гамшы айрылан тәриминиң дешиклери, шол гөзенегиң өңи. *Өйүң гөзенегинде ятан ала ганҗык гечип барян яба топулды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Садап, нәме үчин гөзенеги ачаңок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГӨЗЕТЛЕМЕК, 1. Серетмек, бакмак, гарамак. *Хер дозорың ызындан гөзегчилик этмек үчин белленен адамлар хүшгәрлик билен оларың сигналыны гөзетлейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Япон ичалыларының гөзетлемек сынанышыклары пуҗа чыкярды* («Мыдам тайяр» газети). 2. Гарашып дурмак. *Бирини гөзетләп дурмак.*

ГӨЗЕТМЕК, Гөзеглериндэн йүп гечирип даңдырмак, көжетмек. *Хоржуны гөзетдим. Чувалыны башга бирине гөзедипдир.*

ГӨЗЕТЧИ, *сер.* Гөзегчи. *Хер бир ишде өзүң гөзетчи болмасаң болмаяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гылыч мерген иберди — дийип айт, мени хеммеси танаяр, болмаса сен шу ерде гөзетчи бол, мен гидейин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГӨЗЕТЧИЛИК, *сер.* Гөзегчилик. *Диңе алып барян ишинде дерҗев гөзетчилиги гүйчленени себапли, хемишекиси ялы, бир сагат-ики сагатлап ломай вагт огурлыгыны эдип биленокды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол узограга гөзетчилиге гиден болса герек* («Совет эдебияты» журналы). *Үзүм агачларына ве башга баглара сув тутушына хер гүн Хошгелдиниң өзи гөзетчилик эдйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГӨЗЕШМЕК. Гөзэп бермек, гөземәге көмек бермек, көжешмек. *Хоржуны гөзешмек. Чуваллары гөзешениң үчин саг бол!*

ГӨЗЛЕГ, 1. Зады тапмак максады билен эдилйэн агтарыш, идег, барлаг. *Пётр хем бикәр ере өзүне иш тапяр, дерде галяр, гөзлег биленем адам тапып болармы?* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шагал бир гүн аҗыкды, Авуң гөзлегне чыкды* («Совет эдебияты» журналы). *Онсоң үрч эдип, онуң гөзлегине чыкдык* («Токмак» журналы). 2. *гөч. м.* Ислег, арзув. *Онуң гөзлеги иң четдэки районың иң четдэки колхозы* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГӨЗЛЕМЕК, 1. Тапмак максады билен агтармак, барламак, аңтамак, ызарламак. *Эли таяклы адамлар, ассырынлык билен букдаклап, кимдир бирини гөзлейәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Андрей илки гелен гүни, өзүне җай гөзлемели болды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Бир яна әнетмек, бакмак, серетмек. *Алла, гөзүми ачып гөзлемесем болмады* («Гөроглы» эпосы). *Гүлнар гызың гиден тайын гөзлейәр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГӨЗЛЕНМЕК, 1. Агтарылмак, середилмек, барланылмак, аңталмак. *Хас аматлы өри мейданлары гөзленип тапыляр ве өзлешдирилйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Өзүң үчин гөзлемек. *Көмелек гөзленмек.*

ГӨЗЛЕТМЕК, Тапмак үчин агтартмак, барлатмак, аңтатмак, серетдирмек. *Йитен малы гөзлетмек. Сайлавчыларың списогындан бириниң фамилиясыны гөзлетдим.*

ГӨЗЛЕШМЕК, 1. Тапмак максады билен гөзлемәге көмеклешмек, аңташмак, барлашмак. *Бириниң йитирен задыны гөзлешмек. Гөзлешмәге башга адам хем ёкды.* 2. *гөч. м.* Ярдам этмек, гарашык этмек, көмеклешмек. *Комсомоллар дайханлара гөзлешйәр, Хожалыклар аркалашып бирлешйәр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГӨЗЛИ, Гөзи бар болан. *Гөзли агач.* ◇ Гөзли көр — сыясы советсыз, гөзъетими гиң болмадык, дар дүшүнжели. *Артык, биз гөзли көр экеник* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йити гөзли — акылдар, пәхимли, дашдан гөрйән, эсерден. *Сыпмасың ол гола дүшмән, Йити гөзли болгун, иним!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГӨЗЛИ-БАШЛЫ, Өйли-ишикли, машгалалы. ◇ Гөзли-башлы (болмак) этмек — өермек. *Инди сени өерип, гөзли-башлы этмегимиз герек* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мениң бир етишен иним бар. Шоны гөзли-башлы этмек максадым бар* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨЗЛУК, 1. Чыбын-чиркейден горанмак үчин, атың, эшегиң гөзүниң ёкары яныңдан дакылян сечекли гайыш. 2. Жуваза, хараза ве ш. м. гошулян иш малларының гөзүне тутулян мата.

ГӨЗМОНҖУК [гөзмо:нжук], 1. Дини дүшүнжели аялларың «гөз дегмесин» дийип, өзүниң я-да чагасының бойнуна, малына дакян ала монжугы. 2. *гөч. м.* Овадан, эйжежик, говы. *Онуң ики саны гөзмонжугы ялы эйжежик чагасы бар.*

ГӨЗҮГАРА, Мәтәч, зар, тамакин. *Инди сен менден хем гөзүгарамы?!*

ГӨЗҮГАРАЛЫК, Зада мәтәчлик, хары-зарлык, тамакинлик. ◇ Гөзүгаралык этмек — ичигаралык этмек, гөрүп билмезлик этмек. *Сен инди мениң шужагаз гүнүме-де гөзүгаралык эдйәрсиңми?!*

ГӨЗҮКДИРМЕК, Хениз тежрибеси болмадык адама, хайвана иш — ёл өвретмек, тәлим бермек, нәхили ишлемелидигини гөркезмек. *Тазыны ава гөзүкдирмек. Оны саза гөзүкдирен уссады болды.*

ГӨЗҮКМЕК, 1. Ише бирнеме өвренишмек, хүнәри эле алып башламак; берилйән тәлиме өвренишмек (мал хакда). *Ол инди гөзүгип уграпдыр.* 2. Дини дүшүнжэ гөрэ: чага ве ш. м. гөз-дил дегмек.

ГӨЗЧЫКГЫНЧ, Бихаячылыклы эдилйэн херекет, акыла сыгмажак иш, бихаячылык. *Бейле гөзчыкгынч иш этмек болмаз.*

ГӨЗЪЕТИМ, 1. Гөзүң гөрйән, сайгарян, етйән аралыгы. *Гүнүң күмүш нуры бүтин гөзъетиме боллук билен дөкүлйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бүтин мейдан элиң аясы ялы текиз, гөзъетими долдурып язылып ятыр* («Колхоз гүнлери»). 2. Адамың билим дережеси, дүшүнже. *Эмма онуң пайхасы, гөзъетими кем-кемден гиңелйәр, үйтгейәр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол дүнйәниң көп ерлерини айланып гөрмеги, өз гөзъетимини гиңелтмеги арзув эдипдир* («Эдебият»).

ГӨЗЯШ [гөзя:ш], Гөзден акян, чыкян яш. *Гөзяш чабга ялы дөкүлйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гөзяшымы сил эдип, көп агладым дашардан* («Түркмен халк айдымлары»). ◇ Гөзяш дөкмек — *сер.* Гөзяш этмек. Гөзяш этмек — агламак.

ГӨЙДУК, 1. Яшлыкда эне сүйдинден мәхри ганмадык, ачлык зерарлы кадалы өсмедик, боюны-инини алмадык, битмедик, эҗиз (адам, хайван хакында). *Гөйдук гөвресиндэки улы келлеси меҗ-менликден саңылдаярды* («Токмак» журналы). *Ичинде кәбир гөйдук, готур ачаныны болса булара гошман, айры бежерйәрис* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Эҗиз гөгерен, сувдан ве ш. м. затлардан хорлук, мәтәчлик чекен, боюны алып өсмедик (өсүмлик хакда). *Кеселли ве гөйдук өсен гозаҗыклардан тохум үчин пагта йыгылмаяр* (И. К. Мак-

сименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы).

ГӨЙДҮҚДИРМЕК, 1. Яшлыкда эне сүйдүнден мәхрини гандырмазлык, етерликли идетмезлик, иймитлендирмезлик (адам, хайван хакында). *Чаганы яшлыкдан гөйдүкдирмек.* 2. Вагтында сув, иймит бермән ве ш. м. зерарлы хорламак (өсүмлик хакда).

ГӨЙДҮКМЕК, 1. Яшлыкда эне сүйдүнден мәхри ганман хорлук чекмек, кадалы иймитленмән хорланмак, гөйдүк өсмек (адам, хайван хакда). *Чага гөйдүгипдир. Бу жанавар гөйдүген экен.* 2. Сув, дөкүн етмезчилиги зерарлы өсмән галмак (өсүмлик хакда). *Экиниң гөйдүген ерлери бар.*

ГӨЙҮЛ, *бот.* Ере язылып өсйән, тегелек япраклы, тикенли ябаны өсүмлик.

ГӨЙӘ [гө:йә], Хамала диерсиң, түйс, хамала, эдил. *Кырк йигит гөйә хам пайлашян ялы мейхананың ичинде гопгун гөтердилер* («Гөроглы» эпосы). *Колхозчылар гелип мунда дынч аляр, Гөйә той гүнүни ядыңа саляр* (Н. Помма, Гошгулар). *Артомонов, гөйә диерсиң, Иван Тимофеевичден бир зат сорамак ислейән ялы онуң йүзүне серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨЙӘҚИ [гө:йәки], *сер.* Гөйә. *Гөйәки әрини янында дийип дүйды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Булар ың хеммеси гөйәки бир тен* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨҚ [гө:к] I, 1. Асманың гойы реңкине, деңиз реңкине меңзеш реңк. *Гөк говача парахат деңиз ялы өвүшгин берйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Гөк мавут. Гөк мата. Гөк деңиз. Гөк асман.* 2. Долы бишмедик, чиг (ир-иймиш хакда). *Гөк эрик. Гөк алма. Гөк үзүм туршы боляр.* 3. Бакжа экини, ир-иймиш, миве. *Инди гарып-дайхан гөк экмек герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Шәхериң төверегинде гөк көп экилйәр.* ◇ Гөк далак этмек — *сер.* Далак. *Эмма додагыны дишләп, гөк далак этмек билен ол чыдады* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Гөк даш болмак — *сер.* Даш I. *Гөк даш болан Мырат бир ян йыкылды, Чала эшидилди ондан хыркылды* (М. Сейидов, Гижеки мыхман). Гөк салмак — гөгерип гөрүнмек. Гөк чай — *сер.* Чай.

ГӨҚ [гө:к] II, Гөзъетимдәки хова гиңишлиги, ериң йүзүнден гөрүнйән атмосфера, асман. *Гөкде кир-кимир ёк. Гөк ашагымыза өврүләйдимикә?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гөгүң йылдызлары балкылдап дуряр* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Гөге түйкурсең, йүзүңе дүшер* (накыл). *Ер гаты-да, гөк йырак* (накыл). ◇ Гөкден дүшен ялы болмак — хич затдан хабарсыз болмак, бир иш билен, ер билен нәтаныш болмак. *Мен района геленимде, гөкден дүшен ялы болдум* («Колхоз гүнлери»). Гөкдәки дилегиң ерде говушмак — *сер.* Дилег. *Гөкдәки дилегим ерде говушды дийсене!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Депеси гөге етмек — *сер.* Депе. *Бу везипе Аннагулының депесини гөге етирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Диң гөге галмак — дик ёкары гөтерилмек, бейгелмек. *Зәхметден көп зат дөрәп, Жайлар диң гөге галяр* (Р. Сейидов, Багтлылар). Диң гөкден гелмек — осламадык, чак этмедик задың үчин гең галмак, алланичигси болмак. *Официантка бу сөзе диң гөкден гелди* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨК-АҚ [гө:к-а:к], Дүрли миве, ир-иймиш, ак өнүмлери.

ГӨҚ-АЛА [гө:к-а:ла], Тенде ган өймек зерарлы эмеле гелйән менеклер, перс-ала. *Мама онуң эндамыны гөк-ала эдипдир, тенинден темен чүмдүрипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Солтансөйун аялының аркасыны барлап гөрсе, хакыкатдан-да гөк-ала экени* (Мыралы). *Келләмде битин ерим галмады, эндамым гөк-ала болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГӨҚБОГМА [гө:кбогма], *мед.* Көпленч яш чагалара дегйән, дынгысыз үсгүрдйән ёканч кесел. *Гөкбогма билен кеселлән чаганы саг чагаларың арасына элтмели дәл.*

ГӨҚГАБАРЧЫҚ [гө:кга:барчык], *мед.* Аяга, эле чыкян иринли чиш. *Онуң гөкгабарчыгы ярылды.*

ГӨҚГАРГА [гө:кгарга], *зоол.* Елеги гөк гарга.

ГӨҚДАМАҚ [гө:кдамак] I, *зоол.* Алкымы гөк хажжык, ыссы вагтларда чөплере чыкян хажжык.

ГӨҚДАМАҚ [гө:кдамак] II, *бот.* Хашал отуң бир гөрнүши.

ГӨҚЛУҚ [гө:клук], 1. Етишен дәллик, чиглик. *Экинмизи гөклүгине орардык, Экленжиң ызында гөрги гөрердик* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 2. Гөк реңклилик; гөгерип отуран отлук.

ГӨҚМҮРРИ, Дашы, пачагы гөк гөрнүшли гавуның бир сорты. *Гөк бияраның ичинде гөкмүррүлер дүңдерилишип ятырлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГӨҚНАР [гө:кна:р], Тиряек ширеси алынян өсүмлик ве онуң гозасы, хаш-хаш. *Гөкнар билен ничиксиң?* («Гөроглы» эпосы). *Гөкнар, келем, гүнебакардан башга-да хер йыл ики көлче теммәки экилйәрди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ГӨҚСУВЛЫ [гө:ксувлы], Үзүмиң бир сорты. *Гөксувлыны ийжекмиң я гелинбармагы?!*

ГӨҚТОРЛЫ [гө:кторлы], Дашы овадан торлы, ири гавуның бир сорты. *Гөк бияраларың ичинде гөкторлулар дүңдерилишип ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гөкторлы, вахарман, тарлавук гавун, Елаңда ярыляр, таплысаң табын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГӨҚХОҚАР [гө:кхокар], *зоол.* Инжиги, чүңки, бойны узын, гөгүмтил ганатлы гуш. *Гөкхокарлар сувуң гырасында дурярдылар* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ГӨЛ [гө:л], Халының ве паласың йүзүне салынян улы эсасы нагыш. *Нәме үчин, бу тамларың хер бириниң дашына халы гөли салмадыка?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хер яны колхозың зәхмети билен, Түркмен халысының гөли дек гөзел* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Мен сени сайлаян, эй халычы гыз, Хер гөлүңде бейик хүнәр жанлансын* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). ◇ Гарлык гөл — Керки халысына салынян гөлүң бир гөрнүши. *Диваның сыртында гарлык гөл улы халы дурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Гурбага гөл — халының улы гөлүниң гапдалындан салынян нагыш.

ГӨЛЕ, Сыгрың, сугуның хениз яшына етмедик чагасы, тана. *Сыгырлар гөлелерине етмәге гыссанярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Деррев гөлесини гойберди-де, сыгрыны сагды. Эжеси хем эли бедрели, гөлесини гойберип, сыгрыны сагмага барярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГӨЛЕГ [гө:лег], Гөленйән, жайланян мейит, өли.

ГӨЛЕГЧИ [гө:легчи], Өлини жайламага гатнашян адам. *Гөлегчилер Халназары мазарлыга алып баранларында, онуң габры газылып гутарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөйә аталарының гөлегчиси яңы уграп ялы болуп отурярлар* («Гөроглы» эпосы). *Гөлегчилер гонамчылыга уградылар* («Совет Түркменистаны» газети). *Гөлегчилер арадан чыканы жайлап гелдилер.*

ГӨЛЕМЕК [гө:лемек], Гөлеги, өлини жайламак. *Өлини гөлемек.*

ГӨЛЕНМЕК [гө:ленмек], Жайланмак, депин эдилмек.

ГӨЛЕРМЕК [гө:лермек], Аякларыны узын салып, чәшерип чишип ятмак (хайван барада). *Дүйәмиз гөлерипдир.*

ГӨЛЧЕ [гө:лче], Халының кесе гырасына салынян кичиҗик гөл. *Гыра гөлчеси.*

ГӨМГЕ, Йүзи керепләп, порсап гиден лүйк.

ГӨМ-ГӨҚ [гөм-гө:к], Гаты гөк, жуда гөк. *Гөм-гөк*

дуры асман шәхериң үстүни бүрәп дурды (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гөм-гөк говачалар айдымық сазын, Чалян ялы юваш пышырдашярды. Дыз бойы галан гөл-гөк говачалар хатар-хатар болуп өсүшип отырды* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨМДҮРМЕК, Гөрүнмез ялы үстүне гум атдырмак, гум, гор ве ш. м. билен басыртмак, өртдүрмек. *Доварың дамак ганыны гөмдүрмек. Гора картошка гөмдүрмек.*

ГӨМЕЛТЕЙ, 1. Хилегәр дәл, мекир дәл, гөнүмел, сада (адам). *Гөмелтей оглан.* 2. Иримчик, гөдекси, нәсыпайы, тагашыксыз. *Гөмелтей бармаклары билен ашаграгындан бирини сайлап алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Гөни айдылан, хич хили хилеси, гачалак-сапалагы болмадык (сөз, иш ве ш. м.). *Йөне вели, бирденкә Халназара геченини онуң өзи хем гөмелтей гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөмелтей эдилен херекет.*

ГӨММЕ′, 1. Гора гөмлүп биширилйән чөрегиң бир гөрнүши. *Оғлум, бир гөмме чөрек бишир* («Гөроглы» эпосы). 2. Газык дерегине ере гөмлен сим.

ГӨММЕК, 1. Задың үстүни гум ве ш. м. билен өртмек. *Ол хиниң агзыны гөмүп, дәнелери гыша гамлап гоюпдырлар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ермолай гора картошка гөмүп биширйәнчә, мен иркилдим* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Хапа затлары гөммек аркалы зыянсызландырмак болар* (Н. А. Яблоков, Еканчлы ичеге кеселлери). 2. Җайламак, дуламак (адамы). *Гарыплар болса өз өлүлерини хич бир бальзамлашдырман, ере гөмүпдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГӨМҮК, 1. Үсти өртүлен, гөмлүп гойлан. *Томускы алан көмрүм хәзир хем гөмүк дур.* 2. *гөч. м.* Белли бир затдан башы чыкмаян, хич зат билмейән. *Ол арап дилинден гөмүкдир. Математикадан гөмүк адам.*

ГӨМҮЛГЕН, *зоол.* Чәгә гөмлүп ятян зәхерли йылан. *Ханы ол зәхерли гөмүлген йылан?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Гөмүлген ере гөмүлйәр, Нургелдиниң голайында* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨМҮЛ-ГӨМҮЛ, *зоол.* Чәгә гөмүлйән хажжык.

ГӨМҮЛМЕК, Гум, гор ве ш. м. билен басырылмак, өртүлмек. *Йүзлери тозан билен гөмлен, аңыны гидерен илат ерли-ерден онуң йүзүне үшерилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хапаның үсти гөмүлди.* ◇ Гөбегин гөмлен ери — *сер.* Гөбек.

ГӨМҮСГЕ, 1. Өнден топланылып гойлан, мүлк, зат, байлык. 2. Эдилен гүнәкәрчиликли, женаятлы иш, пыссы-пыҗурлык. *Гуллуханың гөмүсгелеринден бириниң үстүни Ашыр агтарды. Эден гөмүсгәң үсти агтарыланда, дүрли хайырлыга тутунярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Үйшүп ятан зир-зибил.

ГӨМҮШМЕК, Гөммәге көмек этмек, гөммәге көмеклешмек. *Хапа гөмүшмек. Чукуры гөмүшмек.*

ГӨН [гө:н], Аякгап ве ш. м. тикмек үчин ишленен хам, дери. *Мары шәхериндәки гөн ювулян заводлара экскурсиялара гидипдилер* («Мыдам тайяр» газети). *Олар Европа базарларына гант, яг, гөн ве башга харытлар ибердилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гөнден хер хили аякгап тикилйәр.*

ГӨНДЕРИЛМЕК, Бир ере уградылмак, иберилмек. *Бир нәче отряд Арал деңзи тарапа гөндерилипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бизе гөндерилен хат. Гөндерилен чакылыкчы.*

ГӨНДЕРМЕК, 1. Ела салмак, угратмак, ибермек. *Ол ики саны кенизи эркек лыбасында солтаның үстүне гөндерип, шейле мәлим эдиң дийипдир* (Мыралы). *Узакдан гөндерен хатыңы алдым, Гадырлы ёлдашым, Дурды Гылыч ага* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Бир баша чекмек, хеммесини бир бада ичмек. *Ол гиҗеки мейлисден галан бир кәсе арагы гөндерип, демини алан хамырлы чөрек билен ищек гойнуң гоша гапыргасыны сырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Кәседәки гатыгың барыны гөндерди.*

ГӨНДЕРТМЕК, 1. Ела салдырмак, угратдырмак, ибертмек. *Хаты дүйн гөндертдим.* 2. *гөч. м.* Бирден башына чекдирмек, хеммесини ичирмек. *Оңа бир кәсе яг гөндертдим.*

ГӨНЕЗЛИК, Бишен сүйди гатык этмек үчин сүйде гошулян туршы гатык. *Гатык басырар ялы гөнезлик герек. Олардан гөнезлик гетирди.*

ГӨНЕЛМЕК, 1. Доглалмак, гөни болмак, язылмак. *Ол бүтин гөвреси билен гөнелип, бир тарапа середип дур* (М. Горький, Эне). 2. *гөч. м.* Чыныңы айтмак, хакыкаты айтмак, догрындан гелмек. *Сен гөнел-де, догрыңы айт!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хә-ә, шейле дий-де, гөнелсене!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГӨНЕЛТМЕК, Эгри ерлерини дүзетмек, догруламак, гөнүлемек. *Чыбыгы гөнелтмек. Чүйи гөнелтмек.*

ГӨНЕНДИРМЕК, 1. Хезил этдирмек, хезил бермек, бегендирмек, гувандырмак (иш барада). *Хава, гараз, нәче-де гөнендирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сиз-э мени гөнендирәйдиңиз!* 2. Бир зат билен долы үпжүн этмек, канагатландырмак. *Ир-иймишден гөнендирмек.*

ГӨНЕНМЕК, 1. Жаның леззет тапмак; хезил этмек, бегенмек (иш барада). *Ана, инди патыша йыкылыпдыр, нәхили гөненйән болсаңыз, гөнениң гөрейин! Артык ялың ызына дүшүп, патыша хөкүметиниң үстүне чозуб-а гөнендиңиз?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир зат билен долы үпжүн болмак, етерлик канагатланмак. *Иймитден гөненмек.*

ГӨНЕНЧ, Бир затдан алынян хезиллик, эшрет, леззет. *Ол бизе гөненч бермеди. Гөненҗиң үстүнден бармак.*

ГӨНЕНЧЛИК, Хезиллик, эшретлилик, леззетлилик. *Гөненчлик гөрмән улалдым, Җебир барын чеке-чеке* (Чары Ашыр, Ганлы сака).

ГӨНҖҮК [гө:нжүк], 1. Аялларың көйнегинин үстүнден дакынян ужы шелпели безег шайы. *Жыңңырдап җаң сеси гелйәр, Билмедим, гөнҗүкми, тумар* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Онуң бойнунда гоша товук, гызыллы апбасыларың ашак этегинде гөнҗүк, бармакларында хатара йүзүкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Кечә салынян гүлүң бир гөрнүши.

ГӨНИ, 1. Эгри дәл, ок ялы, догры. *Көчелери хем гиң ве эдил оклав ялы гөнүди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Эдил, хут, түйс. *Гырсын фашистлери от болуп гөни* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Бир угра, тарапа гышарман гидйән, алып барян, догры. *Компартияң тутян максады гөни* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 4. Ачык, яшырман, догры. *Гөни йүзүне айтмак.* 5. Йүз гөрмейән, ак йүрекли, догры ишлейән, догручыл. *Ол гөни адам.* ◇ Гөни сайлав — *сер.* Сайлав. Гөниңден гелмек — хакыкаты болшы ялы айтмак, догрусыны айтмак. *Көмүр ялы сакгалының арасыны дырмап отуран Бабахан арчын гөнүсинден гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨНҮБУРЧЛУК, Гөни бурчлы дөрт бурчлук.

ГӨНҮКДИРМЕК, 1. Барылмалы ере гөни угур билен ибермек, гөни ёла салмак, догры ёл билен угратмак, угрукдырмак. 2. *гөч. м.* Догры усул, угур билен херекет этдирмек, ише түргенлешдирмек, кәмиллешдирмек, угрукдырмак. *Потдан гүррүңиң угруны гөнүкдирди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Артыгы йөнекей сөз билен гөнүкдирип билмежегине гөзи етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӨНҮКМЕ′, *грам.* 1. Окув китапларында окувчы тарапындан ишленилмели, ерине етнрилмели юмуш, иш, меселе. *Китабың бәшинҗи сахыпасындакы онунҗы гөнүкмәни ишлемели.* 2. Ел гөркезме, угрукма. *Бир ишде тәзе гөнүкмелер бермек.*

ГӨНҮҚМЕҚ, 1. Барылмалы ере угур боюнча гөни гитмек, уграмак. *Соң тамларың гапдалы билен доланды ве өз ёлуна бака гөнүгип, гөк отларың үсти билен әдимлейәрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Догры усул, угур билен херекет эдип башламак, ише түргенлешмек, угрукмак. *Иште гөнүкмек.*

ГӨНҮЛЕМЕҚ, 1. Гөни ёл билен гитмек, догруламак. *Галмагал турзуп нәтжек, сүрүбер-дә гөнүле-де!* («Гөроглы» эпосы). *Трактормы сүрлен ериң ичи билен гөнүләп, йөрәп гитди. Оба пагтачылыгың ичи билен гөнүләп уградык.* 2. *гөч. м.* Догры сөзлемек, чыныны айтмак, догрыдан гелмек, догрыны айтмак. *Гөнүлесем, гызым, меним хем чага хүвдүләсим, салланчак үврәсим гелйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГӨНҮЛИК, 1. Эгри дәллик, догрулык. 2. Чын сөзлүлик, догручыллык. *Гөнүликден зовал ёк.*

ГӨНҮМЕЛ, 1. Чын сөзли, айтжагыны гөни айдян, хакыкатчы, догручыл. *Мая, сен өрән гөнүмел гыз* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Сөзлери гөнүмел шол адам Фирдуның калбыны якымлы дуйгулар билен долдурды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Ач-ачан, ачык, гүмүртиксиз. *Андриянов, нәме иш этсе, гөнүмел эдерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГӨНҮМЕЛЛИК, 1. Гөнүмеле дегишли болан гылык-хәсиет, хакыкатчылык, догручыллык. *Агзам инди көшешен Гузубаевиң янына барды-да, оңа гөнүмеллик билен йүзленди* («Совет эдебияты» журналы). *Садалык ве гөнүмеллик болса онуң айратын хәсиетиди* («Колхоз гүнлери»). 2. Ач-ачанлык, ачыклык, гүмүртиксизлик. *Гөнүмеллик билен эдилен иш.*

ГӨҢҮЛ, *сер.* Гөвүн. *Ойланяр Татьяна, ойланяр Гүллер, Пикирден, хыялдан долы гөңүллер* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨР [гө:р], Өлен адам жайланян чукур, габыр, мазар. *Гудузлан итлериң барын сал гөре* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Миваимзе гирен ачгөз бөрини, Ган эҗредип гөре сүрүң, мертлерим!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГӨР-БАҚ, *сер.* Гара 4. *Гөроглы бир келеме сөз айдар, гөр-бак нәме диййәр* («Гөроглы» эпосы). *Сен гөр-бак кирәни тозатдың!* (М. Горький, Эне).

ГӨРГИ, Чекилйән хорлук, дерт, жебир, жепа, кынчылык. *Оны зындана салып, хер хили гөргүлер билен гынаяр* («Гөроглы» эпосы). *Бөвреги бир огры гарга, Ийжек болуп, галды гөргә* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар). ◇ Гөрги гөрмек — азар яманыны гөрмек, хорлук, азап чекмек, жепа чекмек. *Өйүң гөргүсини гөрмек кемини гоймадың* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сени гөржек болуп, гөрги барыны хем гөрдүм* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гаргыш сиңенлер, бизиң дүнйәде гөрмедик гөргимизи гөркездилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГӨРГҮЛИ, 1. Жебир-сүтем чекен, хорлук дердини чекйән. *Өңки вагтларда пукара гөргүлилер ерсиз-сувсузлыкдан хорланып гелдилер.* 2. Бичәре, пахыр, бетбагт. *Гөргүлә эйәмден небсим агырыберди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Гөргүлиниң гөзи агырса, гоңшусы дуймаз* (накыл).

ГӨРГҮР, 1. Говы гөрйән, гөрежи гүйчли, гөзи йити. *Дилде сөзлән сөзлерим, Гөргүр эден гөзлерим —Барысы агзыбирлик* (Дурды Гылыч, Гошгулар). 2. *гөч. м.* Дуйгур, хүшгәр, эсерден. *Пелеңден хайбатлы, мөжекден гөргүр, Өзи болса айны диен яшында* (Н. Помма, Гошгулар). *Гөргүр адам.*

ГӨРГҮРЛИК, 1. Гөзи йитилик, гөрежи йитиплик. *Гөргүрлик говы зат. Гөргүрлик герек.* 2. *гөч. м.* Дуйгурлык, хүшгәрлик, эсерденлик. *Ишде гөргүрлик.*

ГӨРДУМ-БИЛДИМ, Гөзленйән я-да гарашылян зат бабатда аздан-көпден хабар, маглумат. *Хей ондан бир гөрдүм-билдим болдумы? Бизиң йитен малымыз хакында гөрдүм-билдим бармы?*

ГӨРДҮРМЕҚ, 1. Бир зады, бирини башга бириниң гөрмегини газанмак, башга бири аркалы иш гөрмек. *Мен оны агама гөрдүрдим, эмма ол бу теклибе разы боланок.* 2. Бирине гөркезмек, серетдирмек. *Башга бирине гөрдүрип алаймасам, өзүм танамок.*

ГӨРЕЛДЕ, Тежрибе, сапак алмак мүмкин болан нусга, тәлим алар ялы херекет, гылык-хәсиет. *Ёлдашлар газаклардан гөрелде алып, гамшы пейдаланмагы мен сизе маслахат берердим* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өн дүрилишини мундан бейлә-де артдырмак угрунда) *Колхозың йүпекчилик боюнча гечирен ишлери гөрелд аларлыкдыр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өнд барыжы тежрибе). *Хак иш үчин нәхили гөрешмек гере ги барада Петроградаккы ишчилер, солдатлар хем мат рослар бизе бейик гөрелде гөркездилер* (Б. Кербабаев Айгытлы әдим). ◇ Гөрелде алмак — бириниң го вы хәсиетине өйкүнмек, шоны кабул этмек.

ГӨРЕЛДЕЛИ, Гөрелде аларлыклы, эдепли, салыкат лы, тертипли. *Бизде өз ишинде хөвесжең, гайратлы, гө релдели яш мугаллымлар кадры бар* (И. Т. Огородни ков, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Гөрелдели адам Гөрелдели мекдеп.*

ГӨРЕН-ЭШИДЕН, Бир затдан хабары болан. *Хей олы ры гөрен-эшиден адам бармы?*

ГӨРЕЧ, Гөзүң ортарасындакы гараҗа бөлеги. *Тәрими көклери онуң гөрежине гүлле болуп гезелди* (Б. Кер бабаев, Айгытлы әдим). *Диер Помма, меним гереги Ватан, Гөзүмиң гөрежи, йүрегим Ватан* (Н. Помм Сайланан эсерлер). *Әлемгошар бардаҗыгының орт сында тегелек дешик — гөреч боляр* (А. Н. Кабано Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ГӨРЕШ, 1. *спорт.* Бири-бириңи йыкмак максады бі лен гечирилйән спортуң бир гөрнүши. *Пәлванлар орт чыкып, ики-бир, ики-бир тутлушып, гөреш башланяр* (А Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол көне тойларда гөреш т туп, аз вагт пәлванчылык хем эдипди* (А. Говшудо Көпетдагың этегинде). *Француз гөреши. Гөрешде ат ңы-да сылама* (накыл). 2. Сөвеш, уруш. *Элбетде, гөре мейданына гирен гаршылык гөрер* (А. Говшудов, Көпе дагың этегинде). *Сыпы гөреш.* 3. Қынчылыклары, бөве лерн еңип, бир задың угрунда чалышма, херекет. *Ол ин уруш одуны туташдырмак ислейән неҗислере гарш халкың алып барян гөреши хакында гүррүңе башла* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Халкларың парахатчыль угрундакы гөреши. Планы артыгы билен долдурмак у рунда гөреш.*

ГӨРЕШГЕН, Говы гөрешип билйән, гөрешмәге өкд *Гөрешген адам. Гөрешген пәлван.*

ГӨРЕШДИРМЕҚ, Гүйч сынанышдырмак үчин гөреш салмак, гөреш тутдурмак. *Шу гүн паркда улы пәлва лары гөрешдирҗеклер.*

ГӨРЕШҖЕҢ, Гөрешиҗи, сөвешҗең. *Окув окап, б лим алян яшлардан, Мерт гөрешҗең гурултая кән с лам* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гөрешҗең па тияң члени болмак Дуйгусы калбымда толкунлаяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГӨРЕШҖЕҢЛИК, Гөрешиҗилик, сөвешҗеңлик.

ГӨРЕШИҖИ, Гөреш алып барыжы, гөрешйән. *Пар хатчылык угрунда гөрешиҗи.*

ГӨРЕШМЕҚ, 1. Гөреш спорты боюнча гүйч сынашы бири-бириңи йыкҗак болмак, гөреш тутмак. *Шу г стадионың гөреш мейданчасында яш пәлванлар гөре җекдир.* 2. Гөреши алып бармак, сөвешмек, урушма *Кутузов гүйҗүни гайгырман гөрешен серкердеди* («М дам тайяр» газети). *Азатлык угрунда гөрешмек.* 3. Б задың угрунда чалышмак, алада этмек. *Колхозың ма*

дарлары тәзе йылда хас көп үстүнлик газанмак үгрунда гөрешйәрлер («Совет Түркменистаны» газети).

ГӨРИП [гө:ри:п], Кишиниң үстүнлигини гөрүп билмейән, бахыл, ичигара. *Гөриплериң багры түтәп, өртенсин пыган эдип, Еңиш билен шиңе өңе сүргүн, сөйгүлим, бу гүн* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гөрип болмак. Гөрип адам.*

ГӨРИПЛИК [гө:ри:плик], *сер.* Г ө р и п ч и л и к. *Гөриплик гурасын, гөриплик!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң пис хәсиетлериниң иң бәркиси гөриплик — бахыллыкды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Сен маңа гөриплик эдйәрсиң, гөриплик* («Совет эдебияты» журналы).

ГӨРИПЧИЛИК [гө:ри:пчилик], Гөрибе дегишли болан гылык-хәсиет, бахылчылык, ичигарачылык, гөриплик. *Адамларда гөрипчилик диен зат бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Еллиниң ичигарачылык, гөрипчилик хәсиети шейле гүйчлүди, ондакы хемме хәсиетлерден иң ёкары дережеде дурярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Багтымың ачыланына гөрипчилик этмән, совлуң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГӨРҢ, Гөрнүш, сырат, кешп, оваданлык. *Парлак гүн шугласы-да, бу гызың аслы гөркүне гөрк гошян ялыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Көчелер безелги, чаңдан ёк нова, Тебигатың безегине гөрк гошяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Азат Ватанмызың гөрки, Мерт несли, мердана яшлар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гөрк — агыздан, гөрмек — эгинден* (накыл). *Гөрк — агыздан, хая — гөзден* (накыл).

ГӨРҢАНА [гөрка:на], Овадан, гөрмегей. *Сен бир гөркана гөзел ахырын* (М. Горький, Эсерлер). *Эй гөркана, гиң, бай Ватаным сенде Ынсаның бар чын мынасып гөркүне* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ГӨРҢЕЗИЖИ, 1. Математикада: берлен мукдарың нәче дережеде гетирилйәндигини аңладян белги. *Мелем,* 3^3, a^6. 2. Бир задың өсүш я-да галыш мукдарыны гөркезйән дереже. *Ортача гөркезижи. Медени өсүшиң гөркезижиси.* ◇ Е л г ө р к е з и ж и — *сер.* Е л. *Совет Союзының Коммунистик партиясы бизиң ёл гөркезижимиздир.*

ГӨРҢЕЗИЛМЕК, 1. Гөрмәге, серетмәге мүмкинчилик берилмек, башга бирине гөркезмек. *Сайлавчылара энчеме гезек кино гөркезилди.* 2. Мәлим эдилмек, айдылмак, белленилмек. *Шол хатда гөркезиленлери вәкиллер дил билен хем тассыкладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГӨРҢЕЗМЕ', 1. Иши ве ш. м. ерине етирмек үчин берилйән табшырык, салгы берилйән угур. *Сен шондан соң не-хә гелдиң, не-де өвүт-үндев үчин листовкалар, гөркезмелер алдың.* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Пөкгениң агрономың гөркезмелерини тутмаян ерлери болярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Коммунистик партияның ве Совет хөкүметиниң эдебият барадакы гөркезмелеринден угур алып, түркмен языҗылары энчеме эсерлер дөретдилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. *юр.* Сүлчи сорагында берилйән жогап, маглумат. *Ол сорагда хем башга хич хили гөркезме бермеди. Гүнәкәриң язув үсти билен берйән гөркезмеси.*

ГӨРҢЕЗМЕК, 1. Зады айдың гөрер ялы этмек, зада гөзүни дүшүрмек, гөрмәге мүмкинчилик бермек. *Сен маңа өйүңизи гөркез — дийди* («Гөроглы» эпосы). 2. Серетмек, әңетмек, таныш болмак үчин бирине гөрмәге бермек. *Макаламы огланлара гөркездим.* ◇ И ш г ө р к е з м е к — *сер.* И ш.

ГӨРҢЛИ, *сер.* Г ө р м е г е й. *Тоты-гумрулары арзувлы пери, Гүн кимин гөркләдир колхозың багы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гөркли гелин.*

ГӨРҢСҮЗ, Гөрк-гөрмеги болмадык, овадан дәл, бетгелшик, ярашыксыз. *Гөрксүз оглан дәл.*

ГӨРМЕГЕЙ, Овадан, сыратлы, ярашыклы, гөркли, гөрмекли, шекилли, гөрнүкли. *Бу аял сыратлы, гөрмегей хем яш аялды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гурдуң гөвнүне болмасамы, бу мылайым гүлүмсиремек ве гөрмегей йүз гөрнүши хем ички гахар-газабы гөркезмезлик үчин тутулан сырлы пердә меңзеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГӨРМЕГЕЙЛИК, Оваданлык, сыратлылык, ярашыклылык, шекиллилик, гөрнүклилик.

ГӨРМЕ-ГӨРШ, Бири-бириңкә барып гөрүшме, бири-бириңи гөрмек максады билен эдилйән барыш-гелиш, хал-ахвал сорашыш. *Гөрме-гөрше гелен гелин-гызлар гызыл-ал гейнип безенипдирлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хачан ол харбы гейим билен өйүне гөрме-гөрше биринҗи гезек геленде, онуң аялы: — Инди бирнеме гүрда меңзәп башладың! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГӨРМЕК I, 1. Гөрүш укыбына эе болмак. *Ол инди өз ёлуны гөрйәр.* 2. *гөч. м.* Бири билен душушмак, бирине габат гелмек. *Мен Атаны шәхәрде гөрдүм.* 3. *гөч. м.* Башдан гечирмек. *Патыша вагтында сакгалымызың реңки үйтгән вагтында, бизиң гөзүмиз нәмелер гөрмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. Көмекчи ишлик функциясында гелип, ашакдакы ялы уланыляр: а) ыснышып гелйән исимлериниң манылары билен багланышыклы хереket аңладяр. *Макул гөрмек, аңсат гөрмек, тукат гөрмек;* б) ыснышып гелйән ишлиги билен модаллык гөркезйәр. *Сорап гөрмек, барлап гөрмек, сынап гөрмек.* ◇ Г ө р м е з л и г е с а л м а к — гөрмедиксирән болмак.

ГӨРМЕК II, *сер.* Г ө р к. *Багт бердиң, гөрмек бердиң, гөрк бердиң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Сыркавлык зерарлы онда гөрмек галмандыр. Сонаның хич гыздан гөрки хем кем дәл, гөрмеги хем.*

ГӨРМЕКЛИ, *сер.* Г ө р м е г е й. *Гөрмекли адам.*

ГӨРМЕКЛИЛИК, *сер.* Г ө р м е г е й л и к. *Онуң гөрмеклилиги, адамкәрчилиги, дийсең гаты артыкмачдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГӨРМЕКСИЗ, 1. Овадан дәл, гөрмегей дәл, бетгелшик. *Гызлардан иң гөрмексизиниң бири шейле айдым айдяр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГӨРМЕКСИЗЛИК, Овадан дәллик, гөрмегей болмазлык, бетгелшиклик.

ГӨРНЕТИН [гөрнети:н], 1. Гөз-гөртеле, ач-ачан, месе-мәлим. *Пәле меселесинде, биже атышлыкда, гөрнетин зорлукда ил арасында нәразылык көпелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Билгешлейин. *Гүлнәз шоны дүйдугыча адамлардан гөрнетин гачярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГӨРНҮК, Даш гөрнүш, сырат, сыпат, кешп. *Онуң даш гөрнүги ёк.*

ГӨРНҮКЛИ, 1. *сер.* Г ө р м е г е й. *Гөрнүкли адам. Гөрнүкли машгала.* 2. Оңат гөрүнйән, белент. *Патыша шәхерден сесъетим узакда, гөрнүкли ерде белент минара салдырыпдыр* (Мыралы). 3. Ады белли, танымал, абрайлы. *Жемгыетчилик малдарчылыгыны өсдүрмекде газанан гөрнүкли үстүнликлери үчин пул байрагы говшурылды* («Совет Түркменистаны» газети). *Кемине гөрнүкли түркмен шахыры Молланепес билен хем арагатнашык саклапдыр* («Эдебият»). *Гөрнүкли языҗыларымыз дөредиҗилиге яңы башлан эдебиятчылара хәли-шинди маслахат берйәрлер* («Токмак» журналы).

ГӨРНҮКСИЗ, 1. Гөрнүги ёк, даш гөрнүши пес. *Гөрнүксиз аял.* 2. Гелшиксиз, ярамаз. *Гөрнүксиз ши этмек.*

ГӨРНҮМ: г а р а г ө р н ү м е р — гөрмек мүмкин болан аралык, гарасы гөрүнйән аралык. *Гара гөрнүм ерден ызыңа гайтмак.*

ГӨРНҮШ I, 1. Бир задың даш сыпаты, даш шекили даш кешби. *Бейик дагың өңүнде ятан шу гиң мейданың йүзи бәш-алты йылың ичинде дүйбүнден башга гөрнүше өврүлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хер агаҗың бир*

хили гөрнүши, гөвнүңи гөтерижи якымлы ысы бар (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Бир задың хили, типи, формасы. *Эелик дүшүми гошулмасыз гөрнүшинде хем уланыляр. Шу-ха ишиң бир гөрнүши, бу-да башга бир гөрнүши.*

ГӨРНҮШ II, Өзүни гөркезме. *Агаюнус гызлар билен гөрнүше гелди* («Гөроглы» эпосы). *Озалкы сапар гөрнүше иберен еримде келлэни ялаңачлап, агзыңа гелениңи яңрап, мени масгара эдипсиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГӨРНҮШ III, Спектаклың бир бөлүми, перде. *Ойнуң бир гөрнүши гутарды. Операның ахыркы гөрнүши.*

ГӨРНҮШ IV, I. *лог., филос., биол.* Предметлер я-да дүшүнжелер класлара бөлүненде, система салнанда хас умумы маныдакы предметиң, дүшүнжәниң — жынсы (уруг) дүшүнжәниң ичине гирйән бир умумы дүшүнже. Меселем, ылым—хас умумы дүшүнже (жынсы дүшүнже), дил билими — ылмың ичине гирйән умумы дүшүнже — гөрнүш. 2. *лингв.* Кәбир диллерде, меселем, рус дилинде, гымылды-херекетиң болуп гечиш хәсиетини: башланянлыгыны, довамлылыгыны, гайталанянлыгыны, көп гезек я бир гезек болуп гечйәнлигини ве ш. м. гөркезйән грамматик категория. *Ишлик гөрнүшлери.*

ГӨРНҮШЛИ, Гөрнүшден ыбарат болан, гөрнүши бар болан. *Еди гөрнүшли пьеса.*

ГӨРҮБЕРМЕК, Ыкбалыңдан нәме гелсе, разы болмак, дурмушыңда нәме габат гелсе, разы болмак. *Багтымыздан нәме габат гелсе гөрүберерис.*

ГӨРҮБИЛМЕЗЧИЛИК, Бахылчылык, ычигарачылык. *Гаррыжа атасы Вепаны ава алып гидйәнлиги үчин, өзүнден улы доганлары оңа гөрүбилмезчилик эдйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Феодаллар сөвдадан байлашан буржуазия гөрүбилмезчилик билен гарапдырлар* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГӨРҮЖИЛИК, *сер* Гөргүрлик. ◇ Өңден гөрүжилик — хер бир зада өңүнден акыл етиржилик.

ГӨРҮЛМЕК, I. Середилмек, әнедилмек. 2. Билинмек, дуюлмак, аңылмак. *Вагтында гөрүлди, болмаса от алып гитмеги мүмкин экен.*

ГӨРҮМ, I. Гөрелде, эдеп, тәлим, тербие. *Чага гөрүм гөркезмек герек.* 2. *сер.* Горк. *Бу матаның даш гөрүми ёк.* ◇ Гөрүм гөрмек — айбашы болмак, били ачылмак, этеги гитмек (аялларда).

ГӨРҮМ-ГӨРЕЛДЕ, Гөрелде боларлыклы тербие, нусга болуп билерлик эдеп-тертип, гылык-хәсиет. *Москвадан алып, гөрүм-гөрелде, Гымылды көпелди, саг билен солда* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГӨРҮМСИЗ, Гөрүм-гөрелде гөрмедик, дегим дегмедик, зат гөрмедик, ачгөз. *Гөрүмсиз адам. Гөрүмсиз гылык-хәсиет.*

ГӨРҮМСИЗЛИК, Гөрүмсизе дегишли болан гылык-хәсиет, биэдеплик, ачгөзлүк.

ГӨРҮНМЕК, I. Гөзе илмек, гөз өңүнде пейда болмак. *Гөзлеринде булдурашян яш дамжалары гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ял бойларының хер еринде бир дүйп тут, узакдан болса хеллевлэп эрик агачлары гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Бир ере кәте-кәте бармак, кәмахал бармак, аз бармак. *Сен бу гүнлер гөрүнмейәрсиң-ле! Мен-ә гөрүнйән вели, сени көп гөремок. Чагырылмадык ерде гөрүнмек.*

ГӨРҮСТАН [гө:рүста:н], *сер.* Габрыстан.

ГӨРҮСТАНЛЫК [гө:рүста:нлык], *сер.* Габрыстанлык.

ГӨРҮШДИРМЕК, I. Гөрүп чыкмак, середип чыкмак, айланып чыкмак. *Өйме-өй гөрүшдирмек.* 2. Ики адамың бири-бири билен гөрүшмегини газанмак, икисиниң бири-бирини гөрмегине мүмкинчилик бермек; эллешдирмек, саламлашдырмак.

ГӨРҮШМЕК, I. Йүзбе-йүз болмак, бири-бириңи гөрмек, душушмак. *Шу кәсәни гөтерелиң, бизе бири-бирмиз билен элмыдама оялыкда гөрүшмек несип этсин! дийди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Алтын жа мен сениң билен узак гүррүңлешип хем билмедим, ен -де икимиз гөрүшмели боларыс — дийип, атыны сүр гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Эллешип с ламлашмак. *Сары онуң билен гадырлы гөрүшсе-де, и ки бада оны танамады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим *Аман пощы отага гирди-де, салам берди ве гөрүшм үчин элини узатды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Бир зат хакда бирини гөрмәге көмек этмек, гөрмәге к меклешмек.

ГӨРӘ, «Себәпли, гаранда, середенде» диен маныдакы көмекчи сөз. *Патапың сорамагына гөрә, бу аял гид гоңшы өйлеринден бир гарры аялы алып гелди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Онда гелнен анык нети гөрә, ол Гуллухана рехимсиз дарашды* (Б. Кербаба Айгытлы эдим).

ГӨС-ГӨНИ, I. Дос-догры, гаты гөни, догры. *Шо гөрә-де гөс-гөни шоларың харманына бака гитди* (Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Хакыкатдан-да, догр дан-догры, ачыкдан-ачык.

ГӨТЕРГИ, Адама ве ш. м. көмек үчин берилйән те ге, голдав, голтгы. *Йүки галдырышмак үчин гөтер бермек.*

ГӨТЕРГИЛЕМЕК, I. Көп болуп дабара билен бири ёкары галдырмак, гөтермек. *Йигитлер Аманы, гызл Гүлнары Гөтергилән, шондан өе салдылар* (Р. Сейид Баттлылар). 2. *гөч. м.* Абрайыны галдырмак, ёкары г термек. *Мәмметвели оны гөтергиледи. Овганыстана г чып гиден Эзиз Чапык Теҗене гайдып гелипди. Мил комитет оны гөтергилейәрди* (Б. Кербабаев, Айгыт эдим). 3. *гөч. м.* Үстүнден гүлмек максады билен яла дан өвмек, ойнамак. *Гөтергиләр ялы, ойнар ялы мен с ниң үчин оглан-огланҗык дәл.*

ГӨТЕР-ГӨТЕР: гөтер-гөтер этмек — көл б луп ёкары галдырмак, гөтермек.

ГӨТЕРИЛИШ, Ёкары галыш, өсүш.

ГӨТЕРИЛМЕК, I. Ерден ёкары галмак, ерден са ланмак, ёкары галмак. *Гүндогардан гөтерилен дан ш пагы дүнйә йүзүне чалымтык чәкмен болуп чайыляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мәхнет газандакы пала ашбаз кепҗе билен агдарды, олардан гөтерилйән шир ли буг атбашчыларың буркуна урды* (Б. Кербабаев, А гытлы эдим). *Самолёт яңы гөтерилипди.* 2. *гөч.* Салыкатлылыгыны йитирмек, гопбамсырамак, хонд бәрси болмак, гүплемек. 3. *гөч. м.* Гаты шатланмак, г ванмак, хондан бәрси болмак, кейпиң артмак. *Кеңпле барха гөтерилди* («Токмак» журналы). 4. *гөч. м.* Ичи мек. *Москвада Улы Кремль көшгүнде болан кабул эди ликде парахатчылыгың ве бирек-биреге хызматдашл гың саглыгына тост гөтерилди* («Совет Түркменистан газети). ◇ Гөвнүң гөтерилмек — *сер.* Гөв *Яш малдарларың залына гиреңиңде гөвнүң хас-да г терилйәр* («Мыдам тайяр» газети). Ынсап гөт рилмек — биинсап болмак, ынсап гачмак. *Онд ынсап гөтерилипдир ахырын!*

ГӨТЕРИМ, I. Сүйтхордан бир зат. пул карз алианд шонуң үстүне галдырылян, үстүне артдырылып гоюл проценти. *Пөкгениң какасы Гуллы жиннекден он пут бу дайы гөтеримине несъе алыпдыр* (А. Говшудов, Көпе дагың этегинде). *Гөтерим үстүне мүнмез ялы, сен б гезек барыны төле!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер 2. *гөч. м.* Сәхел зада гөтерилйән, келпең, еңлес. *Г терим адам.*

ГӨТЕРИМЛЕМЕК, Аррыклыгы ве хорлугы зерар гузлажак-гузлажагының өң янында сүрә эермән галма

...ителип башлаяр («Совет эде-
...сүрүдән галмак (гоюн, гечи хак... гаян арванадан болан эркек
бар. ...ын бир гөхертлери барды.

ГӨТЕРИШМЕК, 1. Герек зат...ны, ичери гош-голаңларыны яның билен гөтермек. *Авчы өз ...ласы билен бир ерден башга экен.* 2. Дурмушында болян ш...агчылар. *Гүн агыберенден соң өзүни салыкатлы, аграс алып б...тарапа ызы үзүлмән, дүели гөч-Бу дурмушың гадырыны билип...* Дурдыев, Сайланан эсерлер). *рек.* (накыл). 2. Күшт, шашка, дүз-

ГӨТЕРИШМЕК, Гөтермәге к...нчының бир гезек эдйән ойны, мек. *Йүк гөтеришмек.* ...өч этмек. *Бир гөч ыза галмак.*

ГӨТЕРМЕК, 1. Екары галдыр...к — гаты ховлукмак, гыссанмак. ламак, эле я-да арка алмак. *Байдак олса, гидип билерсиң!* ...элу, Компартиямыздан аляр па...белент, бады белент, жошгунлы. *Ру-*гулар). *Муса ага сувлы күйзесиң хош овазы докладчының сөзүни* химов, Ол гүн гелер). 2. гөч. ...ев, Айгытлы эдим). *Айсолтаның гөч-Аманы окува гөтердилер. Ише г...гарпыз мейданы, колхоз багы хас-да* этмек, ичмек. *Гелен мыхманлар...рбабаев, Айсолтан).* ◇ *Гөчгүн лер.* ◇ *Багша «Гөтер!»* ...дам. *шы. Баш гөтермек* — *...* Кейпи тиз гөтерилйән, тиз гызян. *Гөч-чыдаман баш гөтермек. Ой...* батлы, хайбатлы. *Обаның арасында гөч-Оюн. Эдилен ойны гөтермек. Ө...ярды. Думлы-душдан гөчгүнли сес чык-сер. Өкже. Гыгырып, дөшүкш...* аев, Айгытлы эдим). *Гөчгүнли гүррүң (Н. Помма, Себәбини соң билдим...* *сер. Эл.*

ГӨТЕРТМЕК, 1. Екары галдыр... Ондан-оңа гөчүп-гонуп йөрмеклик, көп-саклатмак, эле я-да арка алдырм...ыссаглы гөчүш. *Биз-ә гөче-гөчден ядадык. Чага гөтертмек.* 2. гөч. м. *Кабул...* ЛУК, Көпчүлик болуп гыссаглы гөчмеклик, *Ише гөтертмек. Чемодан гөтерт...* гөчмеклик ядгайы. *Хей шейле-де бир гөче-*ГӨТЕРХӘ-ГӨТЕР: *гөтерхә-гө...армы?* («Токмак» журналы). *рың бирдим* галдырмак, гөтер-гөте... *сер.* Гөчүм. *Гөчер болмазлык. Гөчери гу-терхә-гөтер эдип машыка йүклемек...чер кимден?*

ГӨТИН [гөтин]. Аркан, ызына... К, 1. Яшаян ерини үйтгетмек, бир ерден икин-лер. ◇ *Гөтин гайтмак* — ...ре барып яшамак. *Гөчжек дийип одуныңы от-*гайтмак, депгини, темпи говшамак... накыл). *Гөчен юрдуң гадырыны гонаңда билерсиң* мак. *Оды горжасаң — өчер, гоңшыңы гозгасаң — өчер кимден?*

ГӨТИНЖЕКЛЕМЕК [гөтинжеклемек]... накыл). 2. Күшт, дамка ве ш. м. оюнда чөпи бир мек, гөтин чекилмек, гөтинлигине х...башга өе сүйшүрмек, гөчүм этмек. *Пыяда гөчмек.* бир адым гөтинжекледи (Б. Керба...гөчмек. *Аты гөчүп шаратмак. Ялңыш гөчмек.* Башлыгың аты бир-ики адым гөт...лмак, партламак, от алмак (ок, түпең барада). бабаев, Айсолтан). 2. Икиржинләп ...енап, түпеңиң чакмагыны гысды, эмма гөчмеди. башламак. *Гошун гөтинжеклән дур...елле гөчмек* — *сер.* Келле.

ГӨТИНЖЕКЛЕМЕК [гөтинжеклемек]. ...ЧҮМ, Күшт, дамка ве ш. м. оюнларда чөпүң бир дан боюн товлажак болмак, өз ди... ен икинжи бир өе эдйән гөчи, гөчер, гөч. *Гарры* ламак, дәнмек. *Ол инди өз айдан сөз...* *Пәлван ага үчүнжи гөчүмде ялңышды.* башлады. 4. Азары гайдып башлам... ГӨЧҮП-ГОНМАК. Бир ерден икинжи ере гөчмек, бир-инди бирнәме гөтинжеклән башлад... ...хлы гөчүп йөрмек. *Нарлы Непесович, сен нәме он-*Айсолтан). *ГӨТИНЛЕМЕК [гөтинлемек]. 1. Гөн-оңа гөчүп-гонуп йөрсүң?* (Н. Помма, Тайлак хыз-йөремек. *Атлар гөтинлән, ыза чекилды...ын). Оларың бир бөлеги чарвачылык билен мешгул* аркан чекилмек, ыза сүйшмек. *Душ...болуп, өз маллары билен бирликде ондан-оңа гөчүп-го-*лады. *нуп гезипдирлер* («Эдебият»). *Гөчүп-гонмакдан яңа ха-лыс болдук.*

ГӨТИНЛЕТМЕК [гөти:нлетмек], 1. ...ГӨЧҮРМЕК, 1. Өңки яшаян ериндан башга ерде тин йөретмек. *Машыны гөтинлетмек.* 2. яшатмак, башга ерде мекан тутдурмак. *Мен сизи аяк* ыза гайтармак. *Мәрекәни гөтинлетмек. етерден дашрак ере гөчүрҗек* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Колхоз бутин обаны тәзе посёлога гөчүрди.* 2. Гөгерип отуран ерини үйтгетмек, башга ерде отуртмак. *Үзүмлери экиниң ортасындан гөчүрдик. Гүллери гөчүрмек.* 3. Озал язылгы хаты болшы ялы эдип башга кагыза язмак, гечирмек. *Комиссарың хатыны гыссаг арада бир нәче ерден гөчүрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол Дурдының язан беяннамасындан гөчүрди* («Мыдам тайяр» газети). *Хаты гөчүрип болдум.*

ГӨТИНОГРЫ [гөтиногры]. *гөтино...* ГӨШ [гө:ш], *диал. сер.* Эт 2. *Гөшүң чылкарак ери-*өзүң языклы халыңа бигүнәни айыпла... *ден бир кило алдым.*
мыны языклы этмек, гараламак. *Ол г...*
ногры этди.

ГӨТИНСҮМЕР [гөти:нсүмер], *бот.* А...
мензеш баш чыкарян хашал от. *Экш...*
сүмерден долы.

ГӨХ [гө:х], *Кейп.* ◇ *Гөхи гелмек*...
шатланмак. *Бу дөрүшден Потдыкың к...*
ое, адамчылыгы өз хасыетинден ...
бабаев, Айсолтан). *Шейле бир ...*
ондан соң обаның гепчи ...
(А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Бирде бир-*
айдың гөз етирип, догручул чөзүжи бол...
леринің болса, шонуң ялы давалы месел...

ГРА'ДУС, 1. Төверегиң 360/1-не дең болан дуга ве бурч өлчег бирлиги. *Бир градуса гышарсаң, агыр багалыга чүмерсиң* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Совуклык, ыссылык өлчейән гуралларда (термометрде, барометр-

дең галүнен чызыклар. *Мекгежөвени топрак он сантиметр чуңлукда он-он ики градус температура ченли йыланда соң экмек герек* («Мекгежөвенден ёкары хасылы нәхили алмалы»).

ГРА'ДУСНИК, Гызгынлыгы өлчемек үчин чүйшеден ясалан ичи симаплы гурал. *Врач градусниги голтугыма салды.*

ГРА'ЖДАН, Конституцияның әхли хукукларындан долы пейдаланян, конституцияның дүзгүнлерини бержай эдйән ве бир дөвлетиң хемишелик яшаян илатының составына гирйән отурымлы адам. *Зәхмете укыплы хер бир адамының сап йүрекли зәхмет чекмеги — мунуң өзи граждапларың эсасы борҗудыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Совет гражданы үчин совет топрагының хеммеси бир дәлми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГРАЖДАНЛЫК, Бир дөвлетиң граждапы хатарында болуп, гражданың хукугындан пейдаланмак ягдайы. *Тербие ве билим адамы өзүниң граждаплык борҗуна дүшүнйән дережә ченли ёкары гөтермелидир* (И. Т. Огороднинов, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Граждаплык хукугы.*

ГРАМ, 1 куб. сантиметр сувуң аграмына дең болан агырлык өлчег бирлиги. *Хер ханасын бир грамдан хасаплап, Диййәр: — Биз ярышда галмарыс ыза* (Н. Поммa. Сайланан эсерлер). *Йүз грам яг.*

ГРАММАТИК, Грамматика дегишли болан. *Дилиң грамматик гурлушы. Грамматик кадалар.*

ГРАММА'ТИКА, 1. Дил билиминде: сөзлериң үйтгейшини ве сөзлемде оларың бири-бири билен багланышыны өзренйән бөлүми. *Ол рус дилини, грамматика канунларыны билмәни үчин, офицер оны дилмачлыга кабул этмәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Грамматик дүзгүнлери жемлейән окув китабы.

ГРАММАТИ'СТ, Грамматикадан специалист.

ГРАММОФО'Н, Карт айтдырмак үчин үсти турбалы саз аппараты, турбалы (рупорлы) патефон, сандык багшы. *Огланың бурны гөйә диерсиң граммофон турбасы ялы* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Граммофон пластинкасының бири кырк бәш минутлап айтдырыляр* («Пионер» журналы).

ГРАН, 0,062 грама дең болан аптекарь агырлык өлчеги.

ГРАНА'Т I, Гарамтыл-гызыл реңкли гыммат баха даш.

ГРАНА'Т II, Эл билен зыңылян партлайжы яраг, снаряд. *Командир гранатыны элине алды, автоматларың хеммеси ички гапа бака узады* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа). *Ватан оглы, гөрешиҗең партизанлар, Гранат ягдырып отлар совуряр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГРАНАТОМЕ'Т, *харбы.* Гранат атян яраг.

ГРАНИ'Т, Кварцдан, мейдан шпатындан ве слюдадан эмеле гелен дигир-дигир, даш писинт гаты даг жисими. *Гранитден ясалан ымаратлар ве десгалар пугта болярлар* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Бизиң юрдумызың халкларының достлугы гранит ялы беркдир.*

ГРАНКА, *полигр.* Чап эдилжек болуп йыглан текстиң деслапкы машын нусгасы, хениз сахыпалашдырылмадык оттиск.

ГРАФ, Дворяпларa баронлык дережесинден соңкы берилйән титул.

ГРА'ФИК, 1. Дүрли-дүрли процесларың мукдар тайдан багланышыны чызыклар аркалы шекиллендирйән диаграмма. *Атмосфера басышының үйтгейшиниң графиги* 2. Норманы ве онуң ерине етирилмели вагтыны айдың, ачык гөркезйән иш планы. *Ишлериң графигини колхозың агротехниги дүзйәр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өнде барыжы тежрибе).

ГРА'ФИКА, 1. Реңк чалып дәл-де, диңе чызыклар ве штрихлер аркалы сураты шекиллендириш сунгаты хем-де шейле усул билен дөредилен эсер. 2. *лингв.* Язувда уланылян белгилериң, харплары шекили. *Түркмен ... линиң графикасы.*

ГРАФИКИ, Графика, шекиллендириш сунгатына ... гишли болан. *Графики сурат.*

ГРАФИ'Н, Сув, чакыр ве ш. м. сувуклыклар гу... ялы инче узын бокурдаклы гап. *Ол сувлы графине ... рап элини узатды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хошгел... элиндәки долы графини столуң үстүнде гойды* (А. Г... шудов, Көпетдагың этегинде).

ГРАФИ'Т, 1. Галамың ичиндәки инчежик гараны ш. м. тайярламак үчин уланылян минерал, дүрли г... нүшли углерод. 2. Галамың ичиндәки гара.

ГРАФО'ЛОГ, Графологиядан специалист, графолог билен мешгулланян адам.

ГРАФОЛО'ГИК, Графология дегишли болан.

ГРАФОЛО'ГИЯ, Адамың гылык-хәсиетини билм... максады билен онуң хат язышыны өвренмеклик.

ГРАФЧЫЛЫК, Графың ягдайы.

ГРЕ'ЙДЕР, Гум ёллары газмак ве дүзлемек үч... уланылян машын. *Грейдер билен ёл дүзлейәрлер.*

ГРЕКЛЕР, Грецияның ерли халкы, эсасы илаты.

ГРЕ'ЛКА, 1. *мед.* Бедениң бир ерини гыздырм... үчин ичине гызгын сув гуйлуп ве ш. м. уланылян г... *Агырян ериңе грелка гоймак.* 2. Гыздырмак, йылатм... үчин энҗам. *Температураны сакламак үчин, жайың ... леклери боюнча гечйән плита гөрнүшиндәки грелкал... отурдыляр* (Н. А. Иванов, Гушчулык малдарчылыг... иң мөхүм пудакларындан биридир).

ГРЕЧИ'ХА, Дәнесинден ярма ве ун эдилйән өсүмл... *Гүндогардан Европа гречиха, мекгежөвен аралашы... дыр* (Орта асырлар тарыхы).

ГРИМ, *театр.* Сахнада ойналанда йүзе чалынян ре... *Артистлер сахнада ойнанларында, йүзлерине грим ч... ярлар.*

ГРИМЕР *театр.* Артистлериң йүзүне грим чалян ... рите ишгәр.

ГРИМЛЕМЕК, Сахнада ойнамак үчин, йүзе реңк ч... мак, сакгал, мурт отуртмак. *Йүзүни гримлемек.*

ГРИМЛЕНМЕК, Сахна чыкмак үчин, йүзүне реңк ... лынмак, сакгал, мурт отурдынмак.

ГРИМЛЕТМЕК, Грим чалдырмак. *Гримёра йүзү... гримлетмек.*

ГРИП, *мед.* Дем алыш ёлларының ве өйкениң чиш... ги зерарлы гыздырдян ёканч кесел, совукламак, ... мев. *Грип (совукламак, дүмев.лемек) кесели — бу ... сел ёкары температуралы, келләниң агырмагы, ишдән гачмагы билен гечйән кеселлерден биридир* (А. Ажунд... Инчекесел ве оңа гаршы гөреш).

ГРОССМЕ'ЙСТЕР, Күшт ойнуның уссатларына б... рилйән иң ёкары ат. *Күшт ойны боюнча бизде гро... мейстрлериң саны барха артяр.*

ГРУЗИНЛЕР, Грузия ССР-ниң ерли халкы, эсас... илаты. *Соңкы гезек өнди Ватан топрагын, Гөтерди л... шини грузин достуның* («Совет эдебияты» журнал...

ГРУЗОВИ'К, Йүк автомобили, йүк машыны. *Ол гр... де телим гезек гелйән грузовик машының үстүндән б... дайлы чувалы гөтерип, гапанда чекип, аммара дөкер...* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГУБА, Гызгылт-гоңур реңк (дүйәниң, газың реңк... хакда). *Көшекли дүе билен губа дулуч аркайын гәвүш... шип отырдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гәв... шәп отуран губа эркек Гандыма әвмезлик билен сы... этди* («Пионер» журналы). *Дүнйәни сил алса, губа г... зың дөшүнден* (накыл).

ГУБАР [губа:р], 1. Чаң-тозан, үмүр, думан. *Энелер б... лут дек сессиз аглады, Асман гашың чытып, губар бағ... ды* (А. Хайыдов, Гөк асман). 2. Гөзүң өңүнде эмеле ге... йән үмез. *Зордан гөрйән сизи хәзир, Губар инйәр гө... лериме* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГУБАРЛАМАК [губа:рламак], 1. Думанламак, үмүрлемек. *Дагларың башы губарлаяр.* 2. Гөзүң өңүнде үмез эмеле гелмек. *Гөзүң губарлап башламак.*

ГУБАРЛАНМАК [губа:рланмак], 1. Думанланмак, үмүрленмек. *Губарланып алыс ерден гөрүнер, Чандыбилден бизиң беглер етишди* («Гөроглы» эпосы). 2. Гөзүң өңи үмезленмек.

ГУБАРЛАШМАК [губа:рлашмак], 1. Думанлашмак, үмүрлешмек. 2. Гөзүң өңи үмезлешмек. *Гуваныр агласа оглуң сөзүне. Яш айлаяр губарлашан гөзүне* (А. Атажанов, Алма ене гүллейәр). *Гөзүң губарлашып башламак.*

ГУБЕРНА'ТОР, Бир губернияның (областың, бир үлкәниң) башлыгы. *Губернатор Пушкини ишинден айырмаклыгы патышадан талап этди* («Эдебият»).

ГУБЕРНАТОРЛЫК, Губернаторың везипеси, дережеси.

ГУБЕ'РНИЯ, Руссияда XVIII асырың башларындан тә СССР-де районлара бөлүнишик гечен вагтына ченли болан эсасы административ-территориал бирлик. *Мен өз губерния барышняларымызы хем гөрүпдим* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Губерния начальниги.*

ГУБУР [губу:р], Җайланылан адамың мазары. *Несип тартып, мен Москва барайсам, Ленинің губурны илки гөрерин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГУВ, *зоол.* Узын эгри боюнлы, юмшак елекли уллакан сув гушы. *Мен ол ерде оңат ак гув тутарын* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Деңиздәки мавы сувлары гөрдүк, Көллердәки өрдек, гувлары гөрдүк* («Пионер» журналы).

ГУВАНДЫРМАК, Бегендирмек, шатландырмак. *Чаганы гувандырмак. Шатлыклы хабар айдып гувандырмак.*

ГУВАНҖАҢ, Сәхел зада гуваныр-бегенйән, шатланян, буйсанаган. *Гуванҗаң адам. Гуванҗаң гөрнүш.*

ГУВАНҖАҢЛЫК, Гуванҗаң гылык-хәсиетлилик, бегенҗеңлик. *Билйәрин! — дийип, Эне оңа бирнеме гуванҗаңлык билен җогап берди* (М. Горький, Эне).

ГУВАНМАК, Хөвесиң артмак, бегенмек, шатланмак, рухланмак. *Бу районың малдарлары газанан үстүнликлерине гуваныр, өз гүйчлерини тәзе үстүнликлере тиҗәйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Гуваныр йүрекден дүзерди нагма* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сениң дабараңа гуванян* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУВАНЧ, Бир зада болан бегенч, шатлык, буйсанч. *Онуң йигренҗи шакырдысы Артыгың гуванҗыны кесди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ынха сениң дост-ярларың йыгнаныр, Гуванч билен уграйярлар Москва* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГУГАРМАК [гу:гармак], Бошап галмак, таңкырап галмак, хич затсыз галмак. *Мен өзүми билелим бәри, ол гугарып дуран хараба* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГУГУЛДЫ [гу:гулды], Отлы гудок ве ш. м. гыгырдыланда чыкян сес. *Дуралгада манёвр эдйән паровозуң гысгажык гугулдысындан башга сес эшидилмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вокзала етип гелйән отлының гугулдысы эшидилди. Гудогың гугулдысы.*

ГУГУРТМАК [гу:гуртмак], Дуйдурыш сигналыны бермек, гугулдылы сес чыкартмак, гыгыртмак. *Отлы сүрен машинистлер Гугурдып салам бererди* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГУДА, Гыз чыкаран машгала билен шол гызы гелин эдинен машгала арасындакы якынлык арагатнашыгыны аңладян сөз. *Шалар билен гуда болмагы йүрегине дүвүпдир* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Гурт билен гоюн гуда болмаз, гуда болса-да гоюн гүлмез* (накыл).

ГУДАЧЫЛЫК, Гуда ягдайында болмаклык, гудалык ягдайы. *Шонуң үчин гарры гудачылыга ер агтаранда хем гыз чыкаржак, хем гелин эдинжек ерини агтарыны* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гудачылык гүррүңини этмек, сөз айдыҗы болуп барып сөз ованданмак мениң башаржак ишим дәл* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГУДО'К, Сигнал бермек үчин механики усулда чыкарылян сес. *Эмма якычлашян отлының ёгнас гудогындан хем гүззүлдисинден яңа биз онуң соңкы айдан сөзлерине оңат дүшүнип билмедик* («Совет эдебияты» журналы). *Пароходларың гудоклары үч минут гыгырярлар* («Пионер» журналы). *Олар ишчи шәхерҗигиниң якынына етдилер, онянча фабригиң гудогының сеси чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГУДРАТ, Чакданаша кувват, артык гүйч. *Дайхан гардаш, гулак гой сен сөзүме, Улкәмизиң гудратыдыр ак пагта* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *«Гудраты гөрсең, дага бар» дийселерем, чын гудраты, совет техникасының, гахрыман гурлушыкчыларың кувватыны шу ерде ач-ачан дүюп галярсың* («Токмак» журналы).

ГУДРАТЛЫ, Гудраты бар болан, өрән гүйчли, зор. *Вах, мениң голларым шейле узын, гудратлы болсады — дийди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гудратлы адам.*

ГУДУЗ, 1. Нерв система зыян етирйән ёканчлы кесел. *Ол ит гудузлапдыр.* 2. *гөч. м.* Йыкып-юмруп йөрен, забун. *Бахаргүл, мен немецлериң элине дүшдүм, ол гудузлар дүнйәниң иң айылганч азаплары билен бизи гынадылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. *гөч. м.* Тертипсиз, гарагол, ёкнасыз (көпленч чага хакында). ◇ Гудуз ачмак — 1) вагшылашмак, йыртыҗы болмак, өрән рехимсиз болмак, гудузламак. *Гитлер дәлирәпдир, гудуз ачыпдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер); 2) якымсызлык этмек, гарагол болмак.

ГУДУЗЛАМАК, 1. Ёканчлы нерв кесели билен кеселлемек, гудуз ачмак. *Ол гудузлан болса герек* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Ченденаша забун болмак, рехимсизлик этмек, дәлиремек. *Гудузлан душманы дерби-дагын этмек герек.*

ГУДУЗЛЫК, Гудуза махсус болан хал-ягдай, гылык-хәсиет.

ГУДУК, 1. Чилик ойнуның бир гөрнүши. *Ойны алып барыҗы таяҗыгы ве топы элине алып, гудугың янында галяр* («Пионер» журналы). 2. *диал. сер.* Гуйы.

ГУДУМАН, *гепл. д. сер.* Гудуз 3. *Бә, гудуман оглан экениң!*

ГУДУРАМАК [гу:дурамак], 1. Өрән бегенмек, чакданаша гуванмак. 2. Якымсызлык этмек, беззатлык этмек, гөзе дүшме болмак, гараголлук этмек (көпленч чага барада). *Нәме бейле гудураярсың?*

ГУЖАК, 1. Ики элиңи айлап аланында күкрек билен элиң аралыгында эмеле гелйән гиңишлик, ики элиңи дашындан айлап аланындакы эмеле гелйән гөврүм. *Ол яш йигит Гурдуң гуҗагында жан берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сапар оглуны бир нәче вагтлап гуҗагына гысып дурды* («Пионер» журналы). *Мен эҗемиң гуҗагына гысылып, эртекисини диңлейәрдим* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Күкрек билен ики элиң арасында ерлешйән мукдардакы зат. *Хемра илки бир гуҗак гуры одун гетирди* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гуҗак от. Ики гуҗак одун.* ◇ Гужак ачмак — мәхирли гаршы алмак, гүлер йүз билен кабул этмек. *Хачан гелсең тайяр мен, гуҗак ачып дурмага* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГУЖАКЛАМАК, Ики элиң билен дашындан айлап тутмак, гуҗагына гысмак, алмак. *Оңа бакан топулыпдыр-да, оны мәкәм гуҗаклапдыр* (Мыралы). *Гыз хем онуң бойнундан пугта гуҗаклады* (М. Ю. Лермонтов,

Бизиң заманымызың гахрыманы). *Биби меним бойнумдан гужаклап: — Энем-атам разы болармы, сен нәхили пикир эдйәрсиң? — дийди.*

ГУЖАКЛАТМАК. Гужаклап тутдурмак, ики элини дашындан айлап тутдурмак. *Гөрешде билиңден гужаклатмак. Гыз өзүни гужаклатмады.*

ГУЖАКЛАШМАК. Бири-бириңи гужакламак, бири-бириң бойнундан гол салмак. *Олар гужаклашып огшашдылар-да, яңадандан гөрүшдилер. Эзиз билен гадырлы гөрүшди, гужаклашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол какасы-эжеси билен гужаклашды, какасы-эжеси шатландылар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ГУЖУР, I. Гүйч, кувват, энергия. *Сакар атың йылаңыкы ялы ялманян узын дили онда айратын бир гужурың барыны мәлим эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гайратың, укыбың, гужрун етишип, зехиниң кесйән болса, ким сениң өңүңе бөвет боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Гайрат, башаржаңлык, догумлылык. *Лекин дөнүклери хыжув ве гужур билен паш эдйәрди* («Мыдам тайяр» газети). *Гитдигиче гужрун артмак.*

ГУЖУР-ГАЙРАТ [гужур-гайра:т], *сер.* Гужур 2.

ГУЖУРЛЫ, I. Гужур-кувваты бар болан, гүйчли, зор. *Гужурлы хем гайратлы Гүйч-кувваты голунда, Өңе тарап хайдаяр, Автоматы элинде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Йүреги жошгунлы, гужурлы голлы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Догумлы, гайратлы, башаржаң. *Ховп Ватаның үстүне абанан вагты Вепа ялы гужурлы йигитлер дуруп билерми* (А. Говшудов, Эсерлер). *Диңе бир-ики саны гужурлы оглы барды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Шол халатда онуң гужурлы йигиде гөзи дүшди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Гужурлы ишлемек.*

ГУЖУРЛЫЛЫК, Кувватлылык, гүйчлүлик, догумлылык, гайратлылык, башаржаңлык. *Онуң бердашлы беденинде, яңып дуран гара гөзлеринде гужурлылык дуюлярды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ГУЗАЙ, Дагың, депәниң ве ш. м. гүн дүшмейән тарапы. *Инди дагларың гузайында-да гар гөрүнмейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ине, шу агажы барлалың, эгер шу агажың гузай тарапында меним белгим болса-ха биз ёлумызы ялңышамызок* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГУЗГУЛАК, *бот.* Яз айларында битйән гузының гулагына меңзеш сүйрүже япраклы туршужа от.

ГУЗЛАМАК, I. Гөлеси болмак, гузусы, овлагы болмак (кәбир хайванлар хакында). *Гоңшымызың гечиси экиз гузлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гоюнлар эйәм гузламага башлапдырлар* («Колхоз гүнлери»). *Эже, сыгрың гузладымы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Юмуртгаламак. *Бир окуның ичинде, Гуш-гумрулар гузлаяр* («Токмак» журналы).

ГУЗЛАТГЫ, Дөрт-дөртден ики хатар чукура гумалак, чөр ве ш. м. ташланып ойналян чагалар ойны. *Гузлатгы ойнамак.*

ГУЗЛАТМАК, I. Догуртмак (кәбир маллар хакында). *Сен шоларың хеммесини алты айда гузлатмалы* (Мыралы). 2. Юмуртгалатмак.

ГУЗЫ, I. *зоол.* Гойнуң алты ая ченли дөвүрдәки кичижик чагасы. *Мен нирә барсам, я-ха гузы, я-да токлы сойярлар!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *гөч. м.* «Балам, оглум, жаным» диен маныда уланылян сөз. *Бар болавери, гузым!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Артык жан, өзүни бейле хорлама, гузым!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГУЙГУЧ, Агзы даражык габа сувуклык гуймак үчин уланылян, дүйби чүри, агзы гиң гурал. *Гуйгуч ве иге ялы овнук затлары Сельхозснабың район бөлүмчинде сатдырмак хакында гүррүң гозгадык* («Токмак» журналы).

ГУЙДУРМАК, I. Бир гапдан башга бир габың ичине дөкдүрмек, агдартмак. *Шу графине-де бир литр сүйт гуйдур!* 2. Метал эргининден я-да палчыкдан бир зат ясатмак, бежертмек, этдирмек. *Хөкман дервезәни полатдан гуйдурарын* («Совет эдебияты» журналы). *Бәш мүңе голай керпич гуйдурдым.*

ГУЙЛУНМАК, Товлам-товлам йыгрылмак, дүйрүлмек. *Гараҗа өйүң гөзенегинде гуйлунып ятан ала гаҗык ок ялы гелди-де, ябының гуйругындан агыз салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГУЙМА', Мейдан еринде ягын сувуның көп йыгнанян ери, чөкетлик ер, какың улы бир гөрнүши.

ГУЙМА: гуйма гурсак — тебигы акыллы, дога акыллы, дүшби. *Гуйма гурсак болмаса, дүртме гурсак нейлесин* (накыл).

ГУЙМАК I, I. Бир гапдан башга габа дөкмек, гапгармак. *Кәсесиндәки чайы чәйнегине гуйжак боланда, дашына дөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Метал эргининден я-да палчыкдан бир зат ясамак, этмек. *Чоюндан күндүк гуймак. Керпич гуймак.* ◇ Гулагына гуймак — *сер.* Гулак. *Бабаң айданыны ядыңда сакла! — дийип, гулагыма гуйды* («Мыдам тайяр») газети).

ГУЙМАК II, Говрулан уна азажык яг, сув гарылып биширилйән нахар. *Ол эртирден бәри екеже чемче гуймак ийди.*

ГУЙРУК, I. Хайваның оңурга ужасының узалып гидйән инче бөлеги. *Сыгырлар сапанлы гуйрукларыны булайлап, молаярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сыгрың гуйругында пычак дөвме* (накыл). 2. Кәбир малың (гойнуң) түрре тарапындакы юмшак бөлеги. *Гуйрукларыны мазалы тегелән баггойны гөрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Хер бир задың сырты, сырткы бөлеги, ыз тарапы. *Кепдериниң гуйругы.* ◇ Гуйрук гапдырмак — мөжек билен уршан ите гойнуң гуйругыны йидирмек. *Мөжеклер билен гемришип, мунча иш битирен итлере бир гуйрук гапдырайын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гайчы гуйрук — арасы ачылып дуран, гайча меңзеш гуйрук.

ГУЙРУКМАН, Гуйругы уллакан, гуйругы улы (гоюн, тилки ве ш. м. хакында). *Гуйрукман тилки. Гуйрукман гоюн.*

ГУЙТАК, Гуя меңзеш тебигы оюлан ер.

ГУЙЫ, I. Сув алмак үчин ериң сувлы гатлагына ченли газылан чуң чукур. *Мыралыны чөл ичинде бир гуя ташлапдырлар* (Мыралы). *Аннагулы гелип, бедресини гуя салламага дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Дүрли техники бәхбитлер үчин буравланып газылан чуң чукур, скважина. *Небит гуюларының сүтүнлери хатар-хатар болуп гөрүнйәр* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). ◇ Инне билен гуйы газмак — амала ашырып болмажак гаты кын ише япышмак, битирилмеси өрән кын ише башламак. Гуйының дүйбүне дүшен ялы болмак — башы билен гитмек, дерексиз гитмек.

ГУК [гу:к]: гук бермек — дуйдурыш үчин сес чыкармак, хабар бермек, дуйдурмак. *Гөрүп билмеңиз, габады геленде, мен гук берейин* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ГУК-ГУК [гу:к-гу:к], Ызлы-ызына «гук» эдип чыкян сес. *Хатда паровозларың гук-гуклары-да эшидилмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГУКМЫ-ПАНК [гу:кмы-панк], Чагаларың палчыкдан окара шекилли ясап, ере уруп ойнаян ойны.

ГУЛ, *көн. с.* Капиталистик жемгыетден өнки гул эечилик ве феодалчылык жемгыетинде: өнүмчилик гуралларына ве хич бир зада хукугы, ыгтыяры болмадык,

зәхмети ве яшайыш дурмушы эсининң ыгтыярында болан адам. *Эй эзилен гуллар, аяга галың!* (А. С. Пушкин, Эсерлер).

ГУЛАЖЫК, *докм.* Халының соңкы әлеминиң хер еринде үч бурч горнүшинде салынян нагыш.

ГУЛАЖЫН, *зоол.* Ики яшының ичиндәки уркачы гөле, түве. *Бизиң хөвүр өкүзимиз билен ол гулажынымызы доктора горкезмек үчин, оба гетирендигимизи эйәм олар ниреден билдилеркә?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГУЛАК, 1. Сес эшидиш органы. *Гулагың гарны болмаз, сиңегиң — эрни* (накыл). *Гулак эшиденини гөз горместин* (накыл). 2. Саз гуралларының сапының ужундакы кириш беркидилйән ери. *Тамдыраның гулагы. Гыжагың үч гулагы бар.* 3. Аяк басмак үчин пилиң гапдалына беркидилйән демир. *Пилиң гулагыны гайдып говшамаз ялы этдим.* 4. Газаның даш гырасындакы эл тутары. *Гара газаның дөрт гулагы боляр.* 5. Түпеңиң окуны гөчүрмек үчин бармак билен гысылян ери, окы урян чакмак. *Аннагулы түпеңиң гулагына бармагыны етирип барярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 6. Сув акян ябың гапдала совулян ериниң сакасы. *Ябың гулагына бөвет басмак.* ◇ Гулага бал болуп даммак — гулагына ярамак, гулагына якымлы эшидилмек. *Онуң геплән геплери Мухаммедиң гулагына бал болуп дамды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). Гулага дегмек — *сер.* Гулага илмек. *«Хайт-хайт» диен оваз Көсәниң гулагына дегйәр* («Гөроглы» эпосы). Гулага етмек — хабардар болмак, эшидилмек. *Бу хабар онуң-да гулагына етди* («Совет эдебияты» журналы). Гулага илмек — бир зат барасында бир хабар эшидилмек, эшитмек. *Гуленнамың шу сөзлер гулагына илди* («Гөроглы» эпосы). Гулага якмак — айдылан сөз, эдилен гүррүң гөвнүне ярамак, гөвнүнден турмак, бегендирмек, халамак. *Долан Ай хем гөкден ягтысын саляр, Гулагма якярды агшамың сазы* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). Гулагы агыр — говы эшитмейән, кер. *Онуң гулагы агырды.* Гулагы мис ялы болмак — өрән сак, йити болмак, өрән эшитгир болмак. *Олар шейле асса гүррүң эдйәрдилер велин, эгер үч әдим якынларында дуран адамың гулагы мис ялы болаймаса, оларың сөзүнден маны аңшырып билжек дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гулагына гуймак — өврән-өврән айтмак, дүшүндирип айтмак, берк табшырмак. *Бабаң айданыны ядыңда сакла! — дийип, гулагыма гуйды* («Мыдам тайяр» газети). Гулагыны яздырмак — гулагыны гойбермек, гулагыны гысмак, атмак (түпең хакда). Гулагың камата гелмек — бир зады көп эшидип ирмек, йүрегиңе дүшмек. *Радиаторы хем дешилен янлык ялы, сув сакланок — дийип, шофёр зейренди велин, гулагым камата гелди* («Токмак» журналы). Гулагыңы гапмак — гулагыңы кер эдип бармак, вагтлайынча эшитмез этмек. Гулак асмак — 1) диң салмак, диңлемек. *Фиридун диңиргенип, ол ят сесе гулак асды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер); 2) айдылан, дийлен зады ерине етирмек. Гулак габартмак — гулак асмак, диң салмак, эшитжек болмак. *Адамлар шол айылганч сесе гулак габартжак ялы этдилер-де, ене өз угурларына гитдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Гулак газамак — бирине бир зады көп айтмак, ятладып дурмак. Гулак гайтармак — түпеңиң чакмагыны чекмек, атмага хәзирләп гоймак. *Халназар шол ойлардан соң, соңкы вагтда эдинен сапанчасыны элине алды, окуны барлады, гулагыны гайтарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гулак ганмак — бир зат барада көп эшидип, пугта ядында галмак. *Какаҗандан гулагы ганан чага энайыжа гөзлерини тегелэп, Артыга бармакларыны узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гулак гапылмак — гүйчли сес ве ш. м. зерарлы гулагың кер болмак, эшитмекден галмак. Гулак гермек — үнс билен диңлемек, гулак асмак. Гулак гоймак — гулак асмак, диң салмак, диңлемек. *Эй яранлар гулак гоюң дессана Большевиги басан болмаз, яранлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шахым, гулак гойсаңыз, Бизден сизе маслахат* («Мыдам тайяр» газети). Гулак гырпмак — гулагы япырмак (ат, дуе, эшек ве ш. м. хакда). *Гырат агзыны ачып, гулагыны гырпып топулды* («Гөроглы» эпосы). Гулак посламак — көп вагтлап эшитмезлик, көп вагтлап диңлемезлик (көпленч айдым, саз ве ш. м. хакда). Гулак салмак — *сер.* Гулак асмак. *Гулак сал, сойгүлим, хабар берейин, Артелмизде өң хатарда барярын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Гулак шаңламак — гулакда сес эмеле гелмек, гулакдакы сес яңланмак. Гулак этини гуратмак — бир зады көп агзап, халыс ядатмак, айда-айда бизар-петегини чыкармак. *Гурлушык дийип, гулак этими гуратдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гулакда галмак — айдылан зат берк ятда галмак. Атың гулагы ялы — тапавуды ёк. *Онуң үчин чайың гарасы билен гөгүниң тапавуды атың гулагы ялыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Газан гулагыны гыздырмак — *сер.* Газан. Гайчы гулак — гайчы ялы ужы човлы гулак (ат хакда). Гамыш гулак — ужы човлы, дик гулак. Пилиң гулагында укламак — *сер.* Укламак. Тамда гулак бар — «этиячлы бол, айдылян гүррүңиң эшидилмеги, диңленмеги мүмкин» диен маныда уланылян сөз дүзүми.

ГУЛАКҖЫН, Баганадан, сүтүкли дериден тикилйән, гулаклары япян йылы телпек. *Башы гулакҗынлы чолук йигит нахар тайярлаярды* («Колхоз гүнлери»). *Башындакы тилки дерисинден тикилен гулакҗын дәлди-де, овадан чал папакды* («Совет эдебияты» журналы).

ГУЛАКЙҮП, Хатабы ховут билен бирикдирйән йүп.

ГУЛАКХАЛКА, Аял машгалаларың гулагындан дакынян безег шайы, ысырга, тенечир.

ГУЛАКЧӨП, Хатаплары бирикдирип саклаян ики бармак инлиликдәки ясыжа агач ве арабаның аршына өтүрилйән таяжык.

ГУЛАН, *зоол.* Гыляллар машгаласындан болан ябаны хайван. *Елбарс газапланып, япырлып эңди, Барып бир гуланың үстүне зыңды* (Ата Салых, Елбарс ве тилки). *Эмма «кырк гуланың ичинде бир агсагы билдирмез» диен ялы, ёлдашлары онуң йөришини билдирмейәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гулан башына гай дүшсе, годужагына гарамаз* (накыл).

ГУЛАНГҮЙРУК, *бот.* Гумда битйән юмшаҗык, акжа хашал от.

ГУЛАТЫ, *зоол.* Гыргылар машгаласындан болан сычан ве ш. м. овнужак хайванлары авлаян уллакан чөл гушы. *Кә ерде гулатылар гаймалашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хенизе ченли гулаты адыны алан ерим ёк, аласым хем геленок* («Совет эдебияты» журналы). *Гулатының саясында боландан, бүргүт пенҗесинде болан ягшыдыр* (накыл).

ГУЛАЧ I. Гап этмек үчин иримчик докалян өңүм. *Ол узак гиҗе гулач докарды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гарры эне йүң эгирйәр, гулач докаяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГУЛАЧ II, Ики голуңы гиң гереңиндәки узынлык. *Онуң басҗак ерлери хем бир гулач галярмыш — диен мыш хем бар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гулач-гулач сачымы Дарагмады вагтында* (лэле).

ГУЛАЧЛАМАК, Ики голуңы гиңден герип өлчемек (узынлыгы). *Хова деңизинде гулачлап йүзйәр, Гөрешде*

еңилмез яш комсомоллар (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГУЛГАМАК, *зоол.* Сувулгана гөрә ясырак хем ёгнасрак сүйренижи хайван.

ГУЛ-ГУЛА, Галмагал, зензеле, гопгун, дав-дава.

ГУЛКУЛЛАТМАК, Гулк-гулк эдип ишдәли ичмек, жыңкыдып ичмек, башына чекмек. *Ермолай бир демде гулкуллатды* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ГУЛКУТМАК, Башына чекмек, жыңкыдып ичмек. *Мерет бир окара чалы гулкудып гойберди.*

ГУЛЛУК, 1. Гуллукчының иш везипеси, ишлейән ери, орны. *Ол өзүнден гуллугы кичирәк адамлары гөренде, Рүстемче гүрлейәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Харбы борчлулык везипәни бержай этмеклик. *Ол ене-де бир нәче вагтдан соң, Гызыл Гошун гуллугына гитжек* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Гуллук! — хызмата тайярдырын диймек. Гуллук этмек — хызмат этмек. *Мыхманлара оңат гуллук этмек.*

ГУЛЛУКЧЫ, 1. Акыл зәхметиниң дүрли гөрнүшлери билен мешгул болян, ишлейән адам. *Ол гуллукчылардан юваш-юваш овнук ер эелериниң сословиеси эмеле гелипдир* (СССР тарыхы).

ГУЛЛУКЧЫЛЫК, Гуллукчының везипеси, гуллук эдйәниң кәри. *Ол гуллукчылык ишине шейле башлапды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГУЛП I, Бир задың агзыны гулпламак үчин, ачар билен багланылян ве ачылян демир гурал. *Бу ачарларың хич бири-де бу гулпа лайык гелмеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Гулп урмак — гулп билен беркитмек, гулпламак. *Гапа гулп урмак. Дүканың агзына гулп урмак.*

ГУЛП II, 1. Кәбир гапларың гапдалындакы эл тутары. *Ожагына дерс дөкүп отлады ве ожагың үстүнде гулпы дөвүк гара китири гойды. Вуши кел столуң үстүнде дуран уллакан китириң гулпуна япышды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Апбасы ялы кәбир түркмен шайларының гапдалына беркидилйән халка. *Апбасымың гулпы дөвлүпдир.*

ГУЛПАК, 1. Галапын яшажык гызларың келлесиниң ики гапдалындан гоюлян чогдам сач. *Майса узынжа гулпакларыны яңыжа өрүпди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гызымың гаража гулпакларыны ювдум* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Умуман өрүлен сач. 3. Гыңажа салынян шах шекилли нагыш.

ГУЛПЛАМАК, Гулп илдирип япмак, гулп билен багламак, гулп билен беркитмек. *Ол өзуниң отагына гирип, ичинден гулплап аглады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хайванларың барыны бир сарая габаң-да, агзыны дашындан гулплаң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУЛПЛАНМАК, Гулп салынмак, гулп билен багланмак, гулп урулмак, япылмак. *Магазин эйәм гулпланыпдыр.*

ГУЛПЛАТМАК, Гулп салдырмак, гулп билен баглатмак, гулп урдурмак, япдырмак. *Дүканы гулплатмак. Гапыны гулплатмак.*

ГУЛПЛЫ, Гулп билен гулпланан, гулп билен япылгы дуран, баглы, бекли. *Өйүмиз ичинден гулплуды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГУЛТУМ, Бир ювдум, бир овурт (сув хакда). *Бир гултум сув.*

ГУЛТУНМАК, Бир затдан хантама болуп ювдунмак, гарашмак, әт галмак. *Артык, сениң сөйгүлиң букжасыны баглап, саңа гарашып, гултунып отыр. Хер хайсысы гезеги өңүрти алмак үчин гултунып, илеррәк омзады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУЛТУНЫШМАК, Бир затдан хантама болуп ювдунышмак, гарашышып отурмак.

ГУЛУН, Тай. ◇ Гулун атмак — тайы өли догмак, тай ташламак (байтал хакда).

ГУЛУНЛАМАК, Тайчанак гузламак (байтал хакда). *Гөр-ле, баба, гулунлаян огушя* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГУЛЧУЛЫК, 1. Гул болмаклык, гулуң ягдайында болмаклык, гуллук ягдайы. *Ленин диймек — халкың агзын бир эден, Гулчулыкдан гутулмагы өвреден* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Оларың боюнларына гулчулык зынҗырыны дакмак ислейән адамхор желләтларың йигренч пыгылларыны паш этди* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 2. Гул эечилик дөвүне дегишли болан, эсасланян.

ГУМ, 1. Бизиң планетамызың — Ериң габыгының дашкы гатлагы. *Сәхет гахар билен пилини ере уруп, гум атмага башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол узын гүнлэп гума булашып йөрән болмасын?* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң усти-башы гум, маңлайы хем чилик ялы галып, ганҗарып дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Гиден чәгелик мейдан, чәге топраклы чөл ерлер. *Черкез сүрүлери мөҗекден горамага гума гиден колхозчыларың биридир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол гумда, Узбойың үгрундакы гуюларың бириниң башында догулды* («Пионер» журналы). *Ене ол колхозың гоюнлары дийип гума гидйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гумда дүрли хайванлар яшаяр. Гечен дынч гүни гума одуна гитдик.* 3. Тозан, чаң, киршен. *Үстүң-башың гум болупдыр.* ◇ Башыңдан гум совурмак — *сер.* Баш.

ГУМАЙ, *бот.* Сувотуна меңзеш көпйыллык хашал от.

ГУМАК, Үргүн чәгесөв гум гатышыклы, гумсалт. *Гарры аялың күйзәң агзындан дөкйән сувы оның ашагындакы гумак ери көвди. Ашыр гумак ёл билен чатмаларына бакан хайдап барярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хайванларың аякларының астында торч эдилен гумак мейданчалар барха йыгы-йыгыдан чыкмага башлады* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГУМАКЛЫК, Гум болуп ятан ёл, ер.

ГУМАЛАК, Дүйәниң, гойнуң ве ш. м. тезеги. *Иң соңкы дүе гумалагына гараман: — Ине, бу-да Ашырыңкы— дийип, гумалагы элиниң терси билен зыңып гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гумалак атмак — пал атмак.

ГУМАЛАКЛАМАК, Гумалак гачырмак, тезеклемек.

ГУМАНИ'ЗМ, 1. Жемгыетчилик ишиндәки адамсөерлик, адамкәрчилик. *Социалистик гуманизм.* 2. *тар.* Феодализмиң хем католицизмиң идея дургунлыгындан адамзат шахсыетини азат этмәге чалшан возрождение дөвүриниң прогрессив херекети.

ГУМАНИ'СТ, 1. *тар.* Гуманизмиң векили, тарапдары. 2. Адамзады говы гөрйән, ынсансөер.

ГУМАНИТАР, Халкың дилини, медениетини, тарыхыны өвренмек билен мешгулланян, шол ылымлара дегишли болан. *Лицейде эсасан гуманитар ылымлар өвредилйәрди* («Эдебият»).

ГУМБАЙРАК, Тоюн ялы өзли болман, пытрап ятан чәгесөв топрак, гум. *Сиз аяк астына елмешен гумбайрак палчыкдан энайымы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бөведиң гумбайрак болса догры* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГУМ-ГУКЛУК [гум-гу:клук], Сессиз-үйнсүзлик, ынс-жынс ёклук, дым-дырслык. *Дүнйә йүзи гум-гуклукды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ичери гум-гуклукды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГУМДАН [гумда:н], Пилиң үстүнде гум дурян ясы ери, гумханадан ашакы бөлеги.

ГУМЛАМАК, 1. Өсүмлигиң ве ш. м. дүйбүне гум дөкмек, дүйбүне гум үйшүрмек, дүйбүни юмшатмак. *Помидорың дүйбүни гумламак.* 2. Мал ятагына, малларың ашагына гум дөкмек.

ГУМЛАТМАК, 1. Өсүмлигиң ве ш. м. дүйбүне гум дөкдүрмек, гум үйшүртмек, дүйбүни юмшатдырмак. *По-*

мидорың дүйбүни гумлатмак. 2. Мал ятагына, малларың ашагына гум дүшетмек, чәге дөкдүрмек.

ГУМЛУК, Тутуш гум болуп ятан; чәгелик. *Өңки гумлук ери, мал гезен чөли, Безеди шәхериң баглары, гүли* («Совет эдебияты» журналы). *Ол Елбарслының өңүндәки урпак гумлукда бир ойы эеледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУМРЫ, *зоол.* Кепдерилер машгаласындан болан кичирәк гоңрумтыл чал гуш. *Бир вагтда бир гумры бир агажың үстүнде хөвүртге эдинен экен* («Түркмен эртекилери»). *Асла сени гөрмемишем, дилдарым! Гумрумы сен, билбилми сен, нәме сен?* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Онуң өңки гачанлары хошачылара ял, гуш-гумрулара иймит боляр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУМСАЛТ, *сер.* Гумак. *Гумсалт ериң йүзүнде ат гойнагының ызы сүрүли гойнуң ызы ялыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ярым сагат йөрәнлеринден соң, гумсалт мейдана чыкдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГУМХАНА [гумха:на], Пил сапының ашакы уҗуның гутаран еринде сапың уҗы гирер ялы көверилип дуранжа демир.

ГУНАН, Йки-үч яшлы эркек тай, ики-үч яшының ичиндәки яш ат. *Икияшар, үчяшар гунан тайлар билен гысыр байталларың топарланышыгы хас-да кейпли боляр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГУНАНЧА, *зоол.* Гунанлыга етмедик гылял, кичи гунан. *Жерен байтал ёк ве бир гунанча ёк* («Гөроглы» эпосы). *Сакар ат еди яшына етен хем болса, эдил гунанча ялыды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГУНДА, Саймаклык үчин үйшүрилен бир үйшмек памык, ак. *Еллиниң йүзи ак гунда ялы агарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол адамының эгниндәки гунда ялы ак сакгалының уҗы гырадең чырпылып тимарланан ялыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пагтаның гундасындан хер дүрли нагышлар эдип, өйүң үзүклерини-де безәрдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГУНДАГ I, Үшемезлик үчин бәбек доланылян мата бөлеги. *Оглуң Мәммет гундагда, сениң этегиңде отуранок ахыры* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Оразы шол гундагдака гөрүшүм, инди ондан бәри энче йыл гечипдир.*

ГУНДАГ II, I. Түпеңиң янлы беркидилйән агач. *Вүши кел эгниндәки түпеңини ёкаррак галдырып, гундагына какды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ал, хайын, пайың! — дийип сесленди, түпеңиң дөвлен гундагы зыңылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Тамдыраның гапак отурдылан бөлеги, гөвреси.

ГУНДАГБАГ [гундагба:г], Чага гундаланда дашына доланылян йүп.

ГУНДАГЛЫ, Гундага саралан, гундалан. *Гундаглы чага.*

ГУНДАЛМАК, Гундага доланмак.

ГУНДАМАК, Чаганы гундага доламак. *Чаганы галың эдип гундадылар.*

ГУНДАТМАК, Чаганы гундага долатмак. *Яш чаганы гундатмак.*

ГУНДУЗ, *зоол.* Гыралары токайлык деряларда яшаян ве балык, леңнеч, гурбага ш. м. билен иймитленйән гыммат баха дерили кичижик хайван. *Шемле гушак, гундуз сопбач, переңи мавут чәкмен гейдирмели* («Гөроглы» эпосы). 2. Чув ак. *Хатар-хатар гундуз ялы мүңләп өй, Пөвризәмиз дейин гуҗагын ачяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГУНТ: гунт ялы — чакданаша агыр, гаты агыр. *Халта гунт дүшен ялы* («Совет эдебияты» журналы).

ГУНУШМАК, Херекет эдип башламак, топулмак, гиришмек. *Онсоң биз-де саңа гунушдык* («Гөроглы» эпосы).

ГУНЧА, Долы ачылмадык гүл найчасы, гүлүң гозасы. *Багың гунчасы гүл ачды, Дүрли мивелериң бишди. Ыкжам битирилйәр планлы ишлер, Ачылды гунчалар, совулды гышлар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гүлләлеклериң гунчалары дөкүлип, диңе балдаклары сомалышып галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Багт гунчасы — яңы башлаян эшретли дурмуш, сапалы дөвран, шатлыклы, азат яшайыш чешмеси. *Онуң йыршарып башлан багт гунчасы япракларыны язып гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУНЧАЛАМАК, Гунча гетирмек, гунча дүвмек, гозалап башламак. *Говачалар гунчалады, гүлледи, гозалады* («Совет эдебияты» журналы).

ГУПБА, Гызларың тахясының депесине дакынян, ашагы гүберчек, ёкарсы чүрелип гидйән шелпели күмүш безег шайы. *Эгнине дөкүлип, шелпе, готазлар, Гызыл гупба ялпылдаяр башында* (Б. Кербабаев, Айлар). *Шол вагт сычрап галан Гүнүң шөхлеси Айнаның гызыл чайылан гупбасыны ловурдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Тылла гупбасыны ялпылдадып отуран ай йүзли гызлар көпди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГУРАВ, *сер.* Гурат.

ГУРАВЛАШМАК, Сагалып башламак, ягшылашмак, говулашмак, ганыматлашмак.

ГУРАВЛЫК, Нәхош дәллик, сыркав дәллик, жаны саглык, сагатлык, гуратлык.

ГУРАГЫРЫ [гу:ра:гыры], Нервлере зыян етмеги зерарлы мускулларың ве богунларың агырма кесели. *Княгиня гурагырысыны бежердйәр* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Мени гурагыры яман хорлаяр.*

ГУРАГЫРЫЛЫ [гу:ра:гырылы], Гурагыры билен кеселлән адам.

ГУРАК, I. Ягышсыз, ягмырсыз, ыгалсыз (йыл ве ш. м. барада). *Өтен йыл мейдан гаты гурак болды.* 2. Ызгарсыз, чыгсыз, немсиз. *Гурчук тутулян жайдакы хованың гаты гурак болмагы-да маслахат берилмейәр.*

ГУРАҚЛАШМАК, Гар, ягыш ягман, ыгал дүшмән башламак, от-чөп гурап башламак. *Сәхрадакы климат барха гураклашыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГУРАҚЛЫК, Узак вагтлап ыгал дүшмезлик, гар, ягыш ягмазлык зерарлы мейданда от-чөп гөгермезлик ягдайы. *Он единжи йылың гураклыгы Гарагумуң дурмушыны хем өлүм халына гетирипди. Оңа гопгунлы гүнлер хем, Айнаның агыр халы хем, Тежениң гураклыгы хем тәсир этмәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ишиңде ядаман, сен гөркез хүнәр, Гураклык ёк болсун, сувсузлык гачсын* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда).

ГУРАҚЧЫЛЫК, *сер.* Гураклык. *Судан оты йылылыгы сөййән, гуракчылыга ве ысса чыдамлы өсүмликдир* (С. Ө. Өвезмырадов, Судан оты Түркменистанда тәзе от-иймлик өсүмликдир). *Онуң үстүне гуракчылык болуп, оба адамларының ягдайы хас хем кынлашыпдыр* (Мыралы).

ГУРАЛ [гура:л], Зат ясамак, бежермек, ишлемек үчин уланылян энжам, шай, яраг, серишде. *Бригада зерур болан инвентарлар, бежерги гураллары, улаг билен үпжүн эдилйәр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе). *Жамал операция гуралларыны гайнап дуран сува салып, Меръеме көмек бермәге гелипди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Гурал ишләр, эл магданар* (накыл).

ГУРАЛЛАНМАК [гура:ллaнмак], Гурал эдинмек, гураллы болмак.

ГУРАЛМАК, I. Жай ве ш. м. гурлушык десгалары салынмак, дүзүлмек, ясалмак. *Гаррылыкдан менем болжак гөйә яш, Тараза гуралса полатдан гатла* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Колхозымызда чагалар үчин яс-*

ли гуралды. 2. Бир максат үчин жемленмек, ёла гоюлмак.

ГУРАМА′ I, Жемгыетчилик бирлешиги я-да дөвлет эдарасы. *Ол хениз киетине етмәнкә, обаларда гарыплар гурамасы гуралайды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Профсоюз гурамасы. Партия гурамасы.*

ГУРАМА′ II, Дүрли мата бөлекларинден тикилен. *Гурама курте. Гурама көйнек.*

ГУРАМАК I, 1. Жемгыетчилик гүйчлерини жемлемек аркалы сыясы ве ш. м. гураманың эсасыны дүзмек, эсасыны тутмак, дөретмек, бир зады, бир иши дүзмек, угрукдырмак. *Өзара көмек кассасыны гурамак. Шофёрчылык кружогыны гурамак.* 2. Бина этмек, салмак (жай ве ш. м.). *Шу аңырсына-бәрсине гөз етмейән Кисловодск шәхериниң ичиндәки санаторилери Совет хөкүмети ким үчин гурады? Элбетде биз үчин* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 3. Ела гоймак, тертибе салмак. *Эй, мунуң зыяны ёк, биз иши герегиче гурамага хенизем етишерис* («Совет эдебияты» журналы). *Ишде гурап социалистик ярышлар, Барярыс еңишден бейик еңише* (Н. Помма, Гошгулар).

ГУРАМАК [гу:рамак] II, 1. Өли, чыгы, неми айрылмак, гуры болуп галмак, сарыкмак. *Ювлуп серлен гейимлериң хеммеси гурапдыр.* 2. *гепл. д.* Жуда аррыкламак, гаты хорланмак, иглемек. *Герек өңкүсинден хем бетер гурапдыр.* 3. *гөч. м.* Ек болмак. *Гарыплык гурасын! — дийип, Муса ага оңа серетди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 4. Өсүмлик дүнйәсинде: яшайыш процеси кесилмек, гутармак, солып гитмек. *Шу йыл бизиң ики дүйп эригимиз гурады.*

ГУРАМАЧЫ, Көпчүлиге ёлбашчылык этмеги башарян, ёлбашчылык этмәге укыплы.

ГУРАМАЧЫЛЫК, Көпчүлик ишлерине ёлбашчылык этмеклиге болан башаржаңлык, укыплылык. *Чингиз хан өзуниң гурамачылык укыбыны гөркезипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ГУРАМАЧЫЛЫКЛЫ, Гурамачылыга дегишли болан, оңат гуралан тертипде. *Гурамачылыклы башланан иш говы нетиже берди* («Бахар»). *Гурамачылыклы херекет этмек. Субботник гурамачылыклы гечди.*

ГУРАМАЧЫЛЫКЛЫЛЫК, Гурамачылыклы ягдайда болмаклык. *Зәхмете социалистик гарайыш совет адамларының ёкары дүшүнжели дүзгүн-нызамларында ве гурамачылыклылыгында йүзе чыкяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ГУРАНМАК [гу:ранмак], Өл, чыг ерлерини гуратмак.

ГУРАТ, 1. Сыркав дәл, нәхош дәл, жаны саг, сагдын. *Мен гаты гурат, жаным саг.* 2. Хор дәл, этли-ганлы, семиз. *Гоюн гурат боланда бир хепделәп чөплериң уҗуны чиртени билен оңяр* («Колхоз гүнлери»). 3. Гурплы хожалыгы болан, кем зады ёк, барлы. *Олар гурат яшаярлар.* 4. Саз ишлейән, бозулмаҗык, абат. *Машының нәхили, гуратмы?*

ГУРАТЛЫК, 1. *сер.* Гуравлык. 2. Этли-ганлылык. 3. Бозулан ери ёклук, абатлык.

ГУРАТМАК [гу:ратмак], 1. Өл, чыг ериңи гуры этмек, гуры хала өвүрмек, сарыкдырмак. *Пежиң башында йылнып, долакларыңызы гурадып билерсиңиз* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Өл болан көйнеги гуратмак. Чыг чекен йүңи гуратмак.* 2. Гурамагына себәп болмак. *Ызлы-ызына бир нәче гүн эпгек өссе, хениз эйикмедик говачаны гуратжакды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Агачлары идетмән гуратмак. Экини суварман гуратмак.* ◇ Гулак этиңи гуратмак — *сер.* Гулак. *Булар гурлушык дийип, гулак этими гуратдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГУРАШМАК [гу:рашмак], Гурап башламак, ызгары чекилишмек, сарыгышмак. *Серлен гейимлер гурашыпдыр.*

ГУРБАГА [гурба:га], *зоол.* Арт аяклары узын, сув ве гуры ерде яшаян кичижик, гуйруксуз хайван. *Гу багалар, аслар ве йыланлар хем улы зыян берип бил* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы те: рибе). *Гарыңжа гара гүнде, гурбага саз-сөхбетде* (н кыл). ◇ Гурбага гөл — *сер.* Гөл.

ГУРБАН [гурба:н], 1. Мусулман дининде: худай ёлу мал пида эдилйән, халк үчин зыянлы дессур. 2. *гөч.* Бир зада берлип я-да бир задың угрунда өз жаны гоюп эдилйән пида. *Мени гурбан береңиң үчин, х гамгын болмагын* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Гурба болмак — бир задың угрунда жан бермек, өлме *Мен Ватан үчин гурбан болян* (А. Говшудов, Мәхри Вепа). Гурбан этмек — жандан ве ш. м. гечме өлдүрмек. *Биз өзүмизе буйрулан иши ерине етирм үчин, Ватан үчин башымызы гурбан этмәге гелд* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГУРБАТ, Гүйч, куввat, гужур. *Йүзин дүшүп ятд гурбат ёк онда* (Н. Помма, Гошгулар).

ГУРБАТЛЫ, Гүйчли, кувватлы, гужурлы. *Гурба лы голлар. Гурбатлы адам.*

ГУРБАТЛЫЛЫК, Гүйчлүлик, кувватлылык, гужурл лык.

ГУРГУН, 1. *сер.* Гурат. *Оглум, гургунмысың? дийип, эҗеси сорады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер *Нурҗахан эҗе-де, Шекерем гургунмыдыр!* (Б. Керб баев, Айгытлы әдим).

ГУРГУНЛАШМАК, 1. Кеселден ачылышмак, ягш лашмак, ганыматлашмак. *Кеселден соң бирнеме гургу лашдым.* 2. Семрәп башламак, гуратлашмак (мал х кында). *Гоюнлар бирнеме гургунлашып башлапдырла* 3. *гөч. м.* Оңат яшап башламак, гурпланмак. *Говы ш лән гургунлашмак.*

ГУРГУНЛЫК, Саглык, аманлык. *Таныш дең-душ о. ланлар гургунлыкмы?!*

ГУРГУНЧЫЛЫК, *сер.* Гургунлык.

ГУРДАМАК [гу:рдамак], Малың ярасына дүшен гур ды айырмак. *Гоюн гурдамак.*

ГУРДАТМАК [гу:рдатмак], Малың ярасына дүше гурды бирине айырдырмак.

ГУРДАШМАК [гу:рдашмак], Малың ярасына дүше гурды айрышмак.

ГУРДУҚМАК [гу:рдукмак] I, Малың ярасына гур дүшмек.

ГУРДУҚМАК [гу:рдукмак] II, Гурт чозуп сүрини, ма лы заяламак, сүрә, гойна гурт дегмек, гурт дарама *Гоюн гурдугыпдыр.*

ГУРДУРМАК, 1. Салдырмак, ясатмак, дикдирме (жай ве ш. м. хакда). 2. Сөкүлен зады тәзеден йыг натмак.

ГУРҖАК, Адамың, хайваның кешбине меңзедили ясалян чага ойнаважы. *Соң бир сапар гызына гурҗа гетирди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Гурҗа театры — йөрите ясалян, адамың я-да хайваның ше кили аркалы гөркезилйән оюн. Гурҗак ялы бе земек — *сер.* Беземетек. *Еке оглы дагыны эдил гур жак ялы безәйсең болмаярмы!* (А. Дурдыев, Сайлана эсерлер).

ГУРҖАНҚЕЛ, *зоол.* Узын эгри боюнлы, дөши ак герши гара, сувда яшаян йүзүжи гуш.

ГУРЛУШ I, Дөвлет, жемгыетчилик дүзүлишиң систе масы, белленилен сыясы дүзгүн, йөрелге, када-канун норма. *Социалистик гурлуш.*

ГУРЛУШ II, 1. Дүзүлиш, ясалыш, салныш. *Жайы гурлушы гөвнежай.* 2. *грам.* Ички багланышык нетиже синде эмеле гелен система, дүзүлиш, сөзлемде сөзлерии багланыш тертиби. *Сөзлем гурлушы. Грамматик гурлуш*

ГУРЛУШЫК, Жай, завод, фабрик, кәрхана ве ш. м.

салмак иши. *Совет халкы абатлашык, гурлушык билен мешгулдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГУРЛУШЫКЧЫ, Гурлушык ишинде ишлейән адам, гурлушык иши билен мешгул болян адам. *Бизиң республикамызда зәхметиң оңат нусгасыны гөркезйән небитчи, химик, гурлушыкчы, деңизчи ве колхозчы көп* («Совет Түркменистаны» газети).

ГУРМАК, 1. Бина этмек, салмак, дикмек. *Совет адамсы бейик сув десгаларыны гуряр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Эмеле гетирмек, дүзмек, дөретмек. 3. Гапан, дузак ялы эмели усул билен ав авланян гураллары ав тутмага тайяр эдип гоймак. *Тилкә гапан гурмак.* 4. Сөкүлен зады тәзеден жемлемек, йыгнамак, өңки гөрнүшине гетирмек. *Алан шкафымызы усса гелип гуруп берди.* ◇ Дузак гурмак — *сер.* Дузак. *Душманларың төверегине берк дузак гурмак герек.* Машгала дурмушыны гурмак — *сер.* Машгала. *Эмма оларда эркин яшайша болан ымтылыш, азат сөйгә болан ислег-арзув өчмәндир, багтлы машгала дурмушыны гурмак арзувы гитдигиче артыпдыр* («Эдебият»). Мейлис гурмак — *сер.* Мейлис. *Мыхманлар билен мейлис гуруп отурмак.* Сөхбет гурмак — *сер.* Сөхбет. *Гүл йүзүң шөхлесине саз билен сөхбет гуралы* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). Той гурмак — *сер.* Той.

ГУРНАМАК, Бөлек-бүчек затдан ясамак, тикмек, дикелтмек. *Чага күртесини гурнамак.*

ГУРП, 1. Гүйч, күвват, гурбат. *Хайванам сойжак боланында, өз гурбуна гөрә гаршылык гөркезйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Жыгалы бег гурбы етен совгадыны гөтерип, Хүңкәр солтаның янына салама барды* («Гөроглы» эпосы). *Гурбы бар душмана бадак атмага Турникде айланып, нызам этмәге* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Мал, мүлк, байлык. *Гөвүн диенини этмек үчин гурп герек.* ◇ Гурба гетирмек — гүйже гиризмек, гайрата галдырмак. *Айнаның хопугып чыкан сеси Нурҗаханы гурба гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Гурпдан дүшмек — 1) газанжың етмезчилик этмек, пулдан, малдан мәтәчлик чекмек, гарыплашмак. *Сен гелин эдинип хас хем гурпдан дүшенсиң* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим); 2) кеселлилик зерарлы ысгындан гачмак, нәхошламак. *Сен халыс гурпдан дүшүпсиң.* Гурпдан салмак — гүйжүне зыян етирмек, гүйжүни кемелтмек. *Игрими саны солдат өлдуреңиңиз билен патышаны гурпдан салдыгыңыз болдумы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГУРПЛАНДЫРМАК, 1. Бирнеме семретмек, даяндырмак. *Мырат ага чопанчылыга башлалы бәри, гоюнлары гурплandырыпдыр.* 2. Дурмуш ягдайыны говулandырмак. *Пагтадан алнан бол хасыл колхозчылары гурплandырды.* 3. Гүйч-күвват бермек, рухландырмак. *Өңки-өңкүлик болса, Гандым этияч эдерди, хәзирки шагалаң оны гурплandырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГУРПЛАНМАК, 1. Ысгына гелмек, сагадыңа чыкмак, даявланмак. *Ата ага доктора серетдирип угралы бәри, бирнеме гурпланды, өңки болшы өверликли дәлди.* 2. Дурмуш ягдайың ягшылашмак, оңатлашмак, говулашмак. *Бу йыл экин ганымат болар, индики йыл гурпланарыс тамасы билен йылың-йылына гарашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Инди колхозчыларымыз гурпланды, инди олар медениетлешерлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Гүйчленмек, күвватланмак, рухланмак.

ГУРПЛУЛЫК, 1. Гүйчлүлик, күвватлылык, даявлык. *Табрида губернисында соңкы 30 йылың ичинде юрт тутан рус улаты бейлеки рус губернияларының дайханларындан өзүниң диңе хас гурплулыгы билен тапавутланяр* (В. И. Ленин, Эсерлер). 2. Дурмуш дережеси гаты говулык, барлылык.

ГУРПЛЫ, 1. Гүйчли, күвватлы, сагдын, даяв. *Гурплы гөвресине күвват етишип, Гахар, газап билен сөзледи ичгин* (Б. Кербабаев, Айлар). *Гурплы гоңуң билен гурулан бина Берклешип, өврүлди сарсмаз бир гала* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Дурмуш ягдайы гаты говы, оңат яшаян, барлы. *Ол гурплы адамды. Ол оба арасының дайханчылык, мирапчылык меселесине гатышярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хава, догрудан-да бу колхоз пагтаның бол хасылыны газанмак билен гурплы дурмуша гадам урды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Пагталы мейданлар, гурплы колхозлар, Ата-энелерим, даянжым сизлер* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГУРПСУЗ, 1. Гүйчсүз, күвватсыз, ысгынсыз. *Гурпсуз гөвре пьян ялы энтеди* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Дурмуш ягдайы, гүзераны ярамаз болан, барлы болмадык.

ГУРПСУЗЛЫК, 1. Халы песлик, ысгынсызлык, гүйчсүзлик. *Ол өзүнде ене гурпсузлык сызып, өе гидип гышармага, дыңч алмага мейил этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Ярамаз дурмушда болмаклык, гүзераны песлик, барлы дәллик.

ГУРРА, Пал атмагың бир тәри. *Гарягды ага ене гурра ташламага башлады* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гуррасы душмазлык — бир иши вагты билен ерине етирмезлик, вагты билен эдип болмазлык. *Онда-да, меселем, оларың гурралары душмаз, сөвда ая чекер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГУРРАНДАЗ [гурранда:з], Гурра ташлаян, гурра атян, палчы. *Дийдилер: — Эй хөкүмдар, Бир гарры гуррандаз бар* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Патыша дессине мунежжимлерини, гуррандазларыны йыгнады* («Гөроглы» эпосы).

ГУРРАЧЫ, *сер.* Гуррандаз. *Иң соңунда патыша гуррачылара хөкүм эдипдир* (Мыралы).

ГУРРУК, 1. Уланылман ташланан гуйы, гөмлүп галан сувсуз чуң гуйы; чукур. *Гүнлериң биринде бир тилки чөл мейданда чапып йөркә, бирден гурругың ичине дүшүпдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Эҗкамы гиден сыгырлар гуррук гуюларың дашына эгеленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Сүйди жуда аз берйән, сүйтсүз (сыгыр хакда). *Дайханы сага-сага гуррук сыгра дөндердиңиз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГУРРУМСАК, *гөд. с.* Ярамаз гылыклы, адамкәрчиликсиз, пис. *Гуррумсак адам.*

ГУРРУМСАКЛЫК, Ярамаз гылыклылык, адамкәрчиликсизлик, пислик.

ГУРСАК, Гөврәниң өң тарапының ёкары бөлеги, күкрек, дөш, петеке. *Нурсолтан гурсагыны гайшардып йөрейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Гаты гурсак — гысганч.

ГУРСАКЧА, 1. Гушаклыгындан ёкарыңы япян, еңсиз йылы гейим. *Донуң ичинден гурсакча гейипдир.* 2. Аялларың дөшүниң үстүнден дакынян безег шайы. *Гойды аста терезиниң жамына, Гурсакчасын, билезигин, чаңасын* (Б. Кербабаев, Айлар). 3. Атың дөшүне дакылян күмүшден безег шайы.

ГУРТ I, Тогаланып гурадылан сүзме, гуран токга сүзме. *Гурт сермек.* ◇ Гурт болмак — гаты үшемек, совукда гатап галмак; даш ялы болмак. *Дашарда галан товук агшамкы аязда гурт болупдыр.* Гурт этмек — бир зады совуп гутармак, харчлап гутармак, биринiң задыны «иймек» (алмак). *Эшиден болсам, мен оны гурт этмег-ә бейледе дурсун, шол бада аша гатык этмейәнми?* («Совет эдебияты» журналы).

ГУРТ [гу:рт] II, *сер.* Мөжек I. *Гурт аркасындан гуш доймуш* (накыл). *Гурт гөрен итиң агзы бир болар* (накыл). *Гурт агзасаң, гурт гелер* (накыл). *Гурт билен гоюн гуда болмаз; гуда болса-да, гоюн гүлмез* (накыл). *Сүргден айрылан гойны гурт гапар* (накыл). *Ат ёртушда*

белли, гурт — йыртышда (накыл). *Гуртдан горкак токая гирмез* (накыл). ◇ Гурт ялы адам — *сер.* Адам. Гуртмусың, тилки? — табшырылан ишиң ерине етирилендигини я-да етирилмәндигини билмек үчин берилйән сораг.

ГУРТ [гу:рт] III, *зоол.* Синегиң тохумындан эмеле гелйән аяксыз, гөвреси билен сүйшйән сүңксүз мөжежик. *Хава, агажы гурт өз ичинден ийгәндир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эте гурт дүшүпдир.* ◇ Ере гурт дүшен ялы — *сер.* Ер.

ГУРТЛАМАК [гу:ртламак], Гурт дүшмек, гурт дөремек. *Мен хем гоюнларың гуртланына серетмели боларын, йүнлерини гырқмалы боларын, сен оны сайып, кече этмели боларсың* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эт гуртлапдыр. Гоюн гуртлапдыр.*

ГУРТЛАТМАК [гу:ртлатмак], Гурт дүшүрмек, гуртламагына себәп болмак. *Ыссыда эти гуртлатмак. Гузыны гуртлатмак.*

ГУРУГАНЛЫК [гу:руганлык], Ыгаллык дәл, чыглык дәл; батгалык дәл. *Ериң йүзи гуруганлык. Ел гуруганлык.*

ГУРУГАНЧЫЛЫК [гу:руганчылык], *сер.* Гуруганлык.

ГУРУҢЫ, I. Жай ве ш. м. зат гурян, салыңы. *Гуруңылар дынч аляр, Отурярлар, гезйәрлер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир зады, иши ёла салыңы, башыны башлайңы, угрукдырыңы.

ГУРУЛМАК, 1. Бина эдилмек, салынмак, дикилмек (жай ве ш. м. хакда). *Малдарчылык жайлары барха көп гуруляр* («Совет Түркменистаны» газети). *СССР-де биринҗи гурлан улы канал Ак деңиз—Балтик каналыдыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Тов берилмек, сазланып гоюлмак, херекете гетирилмек (сагат хакда). 3. Гуруп гоюлмак (гапан, хепбик, чиртмек ве ш. м.). *Тилки тутмак үчин гапан гурулды.*

ГУРУЛТАЙ, Бир нәче обаның, эдараның ве ш. м. векиллериниң йыгнагы. *Сөйгүлим ялпылдап гурултая гелҗек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хәзир яш аял-гызларың гурултайына тайярлык ишлери йүбаңландырылды* («Яш коммунист» газети). *Гурултай өзүниң халка болан биринҗи йүзленмесинде шейле мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Партия гурултайы — *сер.* Партия. *Эстония ССР-ниң оба хожалыгының зәхметкешлери ССКП-ниң XX гурултайының карарыны ерине етирмек угрунда гөрешйәрдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

ГУРУЛЫК [гу:рулык], *сер.* Гуруганлык.

ГУРУМ, Одуң, түссәниң эмеле гетирйән гарасы, гара өрт гатлагы. *Трахома хапа — гурум болан ерлерде аңсат йайраяр* (С. К. Каранов, Ховплы гөз агыры кеселлери ве оларың өңүни алмагың чәрелери). *Гурум баглан кепбәниң ичи жемендеден долуды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ГУРУМЛАМАК, Гурум багламак, түссе синип гаралмак, гара өрт болмак. *Гапбөвүрдәки ябада гурумлап гиден ики саны телпек асылгы дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУРУНМАК, Өзүң үчин жай, күме, теләр ве ш. м. салмак, ясамак, эдинмек.

ГУРУШМАК, 1. Гурмага көмеклешмек, гурмага көмек этмек, салышмак. *Завод, фабрик гурушмак. Жай гурушмак.* 2. Бир себәбе гөрә элиңден, аягындан ве ш. м. ысгынсызлык йүзе чыкып, чумшулди пейда болмак, эл-аягың ве ш. м. донан ялы болмак. *Оның эндам-жаны гуршан ялы болуп дурярды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Гылыч Гажар оглы аязда ат мүнүп аягы гуршан ялы говадаклап, тагтаның янына гелди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГУРХАН [гурха:н], Мусулман динини ве догмаларыны өз ичине алян ве беян эдйән дини китап.

ГУРЧУК, *зоол.* Сүйнмегрәк, сүңксүз жандар. *Ораз гул хем онуң-мунуң халысыны докаярды, йүңүни эгирйәрди, гурчугыны ярпасына тутярды* (А. Говшудов Мәхри—Вепа). *Бу гурчук дәл я-да чекиртге дәл ахырын, бу хайванларың иң зандыяман элхенҗидир. Гечен йыл гурчугымыз кичи кыркына ятан вагты мен — Шу йыл пиляни пландан үч эссе артык аларыс! — дийип бегендим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) ◇ Бир гап гурчук — *сер.* Гап.

ГУРШАВ, 1. Челегиң, тигриң ве ш. м. дашына гейдирилйән демир халка. *Челегиң гуршавы говшапдыр.* 2. Дашы габалып алнан ягдай, габав. *Гуршавда галмак. Гуршавың ичинде болмак.*

ГУРШАЛМАК, Даш-төвереги габалмак, дашы алынмак. *Нил өзүниң акымында даглар билен гуршалан дағ жүлгәни эмеле гетирйәр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Совет Союзында зәхметкеш адам хормат билен гуршаландыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ГУРШАМАК, Халкалайын дашыны алмак, даш-төверегини габамак. *Отаряр, суваряр хем дөкйәр дөкүн Онсоң гуршап аляр ләлезар экин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Клубуң-да, яслиниң-де төверегини гуш баглык гуршап аляр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ГУРШАТМАК, Даш-төверегини габатмак, даш-төверегини габап алдырмак. *Душман гошунының дашыны гуршатмак.*

ГУРШУК, Бир себәбе гөрә элиң я аягың доңан ялы болуп, гуршуп, чумшулдәп дуран ягдайы. *Элимиң гуршугы айрылышды.*

ГУРШУН, Агымтыл чал реңкли, юмшак, агыр метал химики элемент. *Онуң келлесиниң ойнам бармак гапдалындан вазлап гечен бердеңкәниң гуршун окуды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Демиңиз дүшен ериндә дүшман гуршун ялы эресин. Артык гуршун ялы акян чәгәниң белент райшына чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУРШУНЛАМАК, Гуршун билен тутдурмак, гуршун гуймак.

ГУРШУНЛАНМАК, Гуршун билен беркидилмек, гуршун гуйлуп, дешиги бекленилмек. *Бедрелериң дешиклери гуршунланды.*

ГУРШУНЛАТМАК, Гуршун билен тутдурмак, гуршун билен беркитдирмек. *Бидоның дешилен ерини гуршунлатмак.*

ГУРЫ [гу:ры] I, Өл дәл, өл дегмедик, чыгы ёк болан чыгсыз. *Агшамкы гуры ел болса ериң ызгарыны хас хем кепдирди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Гуры агачлар янар, сөнер, өл агачдан хасыл өнер* (накыл). *Гуры агажы эгмегин, дегмедиге дегмегин* (накыл) *Өл тезек, гуры тезек, өзүңе-де гелер гезек* (накыл) *Гурының одуна өл янар* (накыл).

ГУРЫ [гу:ры] II, Бидерек, нетиҗесиз, йөне. *Гуры гидип геленим галды. Ол диениңи этмез, гуры айданыгалар.* ◇ Гуры сөз — бидерек, бош сөз. *Гуры сөзден палав болмаз, яг билен түвүси болмаса* (накыл) Гуры хыял — *сер.* Хыял. *Бу херекетлериң хемеси гуры хыял я-да бир сүйжи дүйше меңзейән бир затларды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГУСДУРМАК, Иенини гайтартмак, иенини агзындан гетиртмек, гайтартмак. *Душманларың иенлерин гусдурыяр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГУСДУРЫҢЫ, Гусдурмак хәснети бар болан. *Гусдурыңы дерманлар.*

ГУСМАК, Иениң агзындан гелмек, иенини гайтармак, гайтармак.

ГУССА, Гайгы, гам, пикир, алада. *Шатлыга өвүрлди онуң гуссасы* («Совет эдебияты» журналы). *Артыгың*

ювнүнде хәзир чигит ялыҗак гусса галмады (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Канун чыкандыр уссадан, Гутарды бизи гуссадан, Сайландык гурум, түсседен, Медениете гошды канун* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ГУССАЛАНМАК, Гусса чекмек, гайгыланмак, аладаланмак. *Ине ол эйәм ярым сагат отурды, бир сагат отурды ве бу оны гуссаланмага ченли иризди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГУССАЛЫ, Гайгылы, гамлы, аладалы. *Дурмуш гуссалы бир азатлыкдыр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГУСУК, Иениң йүрегиңе батман, гайтарылян зат. *Гусуга батмак.*

ГУТ I, *көн. с.* Багт. *Ит гелди — гут гелди* (накыл).

ГУТ II, Гулагың ичинде эмеле гелйән кир.

ГУТАЛИ'Н, Аякгаба чалынян яг.

ГУТАП [гута:п], Ичине эт, гөк от ве ш. м. салнып бширилйән чөрек. *Ичи гөкли гутап. Этли гутап.*

ГУТАРМАК, 1. Зат галмазлык, түкенмек, баямак. *Мениң гөзел дөвраным гутарды* («Токмак» журналы). 2. Бес этмек, тамамламак, түкеллемек. *Диңе гожа сөзүни гутарандан соң, ол гыкылык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүррүңи гутармак. Сөзүңи гутармак.* 3. Алададан, ишден ве ш. м. халас этмек, дындармак. *Муны гапы-гапы элеңип йөрмекден гутаралың. Нәдейин кысматым яман, Бу гамлардан гутар мени* («Гөроглы» эпосы) 4. *гөч. м.* Арадан чыкмак, ёгалмак, өлмек. 5. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде, гымылдының болуп гутараныны гөркезйәр. *Суварып гутармак, газып гутармак, окап гутармак, язып гутармак, айдып гутармак.*

ГУТАРНЫКЛЫ, Белли бир нетиже берер ялы, башлы-аяклы, дүйпли. *Эпосың хемме нусгаларыны өврекип, гутарныклы умумы бир текстини ишлемели* («Гөроглы» эпосы). *Аңырсы бәш-он гүнүң ичинде сизиң давалы меселәңизи гутарныклы чөзерис* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Агзалачылык болмазлыгы үчин, бизиң өйүмизе йыгнанышып, гутарныклы бир карара гелмегимиз герек* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГУТАРТМАК, 1. Зат галдырман айырдырмак, түкетдирмек, баятдырмак. *Сатып гутартмак. Йыгып гутартмак.* 2. Иши ве ш. м. тамамлатмак, болды этдирмек. *Ол җайыны гутардыпдыр.* 3. Бес этдирмек, гойдурмак. *Эдйән гүррүңини гутартмак.* 4. Бир затдан азат этдирмек, дындартмак. *Кесели гутартмак. Аладаны гутартмак.*

ГУТАРЫЛМАК, 1. Түкедилмек, баядылмак. *Харытлар сатылып гутарылды.* 2. Болды эдилмек, тамамланмак. *Җай салнып гутарылды. Газы-хашар иши гутарылды.* 3. Азат эдилмек, халас эдилмек. *Улы ховпдан гутарылмак.*

ГУТЛАГ, Ишдәки үстүнлиги, шатлыклы хабары гутлап айдылян сөзлер, йүзленип мүбәреклемеклик. *Рус доганма гутлаг айдян ене-де* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Гутлаг хаты. Гутлаг телеграммасы. Гутлаг сөзлериңи айдып гутармак.*

ГУТЛАМАК, Биринің оңат эден ишини, үстүнлигини, байрамчылыгы, шатлыклы хабары мүбәреклемек. *Гутлаярын гойнуңдакы Хеллевлешйән тәзе багы. Павелиң бу ишин гутламак герек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГУТЛУК, Тәзе гейим, аякгап геен чага сылаг хөкмүнде берилйән пай, зат. *Тәзе көйнек геен оглана гутлук бердилер. Гутлук алмак.*

ГУТЛЫ, *көн. с.* Багтлы. ◇ Гутлы болсун — байрамчылыгы, тәзе гейлен эгин-эшиги, алнан тәзе заглары гутлап, мүбәреклән айдылян аңлатма. *Эй, совет мүлкүмиң батыр гошуны, Гутлы болсун он бир йыллык байрамың* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Вүши җан, алан гелниң гутлы болсун, аягы дүшümли болсун, бу өрән оңан иш* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Акнабат эҗе, тамың гутлы болсун!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГУТУЛАЛГА, Гутулар ялы ягдай, гутулмага болан ёл, чыкалга, алач.

ГУТУЛГЫСЫЗ, 1. Гутулмак мүмкинчилиги болмадык, чыкалгасыз, алачсыз, биалач. 2. Хөкман. *Революцияның болҗагы гутулгысыз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Татьянаның яшайшы гутулгысыз суратда трагики хем болмалыды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГУТУЛГЫСЫЗЛЫК, 1. Гутулмак мүмкинчилиги ёклук, чыкалгасызлык, биалачлык. 2. Хөкманылык. *Капиталистик юртларда стачкаларың гутулгысызлыгы.*

ГУТУЛМАК, 1. Қеселден ачылмак, сагалмак. *Дели дүшйәр, баран гутуляр өлмән* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ховпдан халас болмак, ховпдан сыпмак, дынмак. *Ленин диймек — халкың агзын бир эден, Гулчулыкдан гутулмагы өвреден* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ялан сөзлесең, тутуларсың, дүз сөзлесең, гутуларсың* (накыл). ◇ Ужыз гутулмак — өзүне шикес етиртмән сыпмак, аңсатлык билен гутулмак. *Сары бу сапар ужыз гутулыпдыр — дийдим* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Арман, шоры депесине чыкан Мәтер шых менден ужыз гутулды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГУТУМ: гӱтумың гурамак — гаты хорланмак, халыс болмак, ядамак.

ГУТЫ, Агачдан, гайышдан ве ш. м. ясалан кичиҗик гап, гапыржажык. *Ол өзүниң ак гушагыны билине гушакып, билине дәри гутусыны, серкежини дакынып, аяклы теке хырлысыны асып, хемише даглара ава гидйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бал арылары 12 рамкалы гутуларда сакланяр* (И. Шакало, Түркменистаның өңде барыҗы пасекасы).

ГУЧМАК, Багрыңа басмак, гужагыңа гысмак, гужакламак. *Гөвнүм гушы ганат какып, Хем гонсам, хем учсам диййәр, Нәзли яра гүлүп бакып, Хем өпсем, хем гучсам диййәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Үзүм арам тапып, узадып голун, Гайтадан гол салып гучды Сервини* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГУШ, *зоол.* Бүтин бедени елек билен өртүлен, гоша ганатлы, оңургалы учян хайван. *Гүл-пүрчүк пудакларда сайрармыш дүрли гушлар* («Токмак» журналы). *Гуш өзи үчин чапар, тазы — эеси үчин* (накыл). *Гуш агаҗа бир гонар* (накыл). *Гуш бар — этини иймели, гуш бар — эт бермели* (накыл). *Гуш бурунсыз догмаз, чага — рысгалсыз* (накыл). *Гуш ганатындан кирей ислемез* (накыл). *Гушуңы аланда сал* (накыл). ◇ Гуш бермек — ялан сөзлемек, алдамак. Гуш йүрек — *сер.* Йүрек I. *Хеммеси сениң гуш йүреклигиңден ахыры* («Токмак» журналы). Гуш ызы — халының гөлүниң ичине салынян, гушуң аяк ызына меңзеш нагыш. Гушы учмак — кейпи көкелмек, гөхи гелмек, бегенмек, шатланмак, рухланмак. *Аңырсына гөзүни етирип билсе, онда ханың гушы учярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Башгаларыны язмалы боланда-ха гушуң учяр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Тутан гушуны утмек — *сер.* Утмек.

ГУШАК, Гайышдан, йүпден я-да докалан матадан биле багламак, даңмак үчин йөрите эдилен баг. *Ол томсуна агыр чәкмен, гышына болса пагталы дон геерди, билине ак биз гушак гушанарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пәлван гушагыны ыкҗам гушанып, сыйыны чекишдирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Гушак чөздүрмек — *көн. с.* ызда галак дәп-дессура гөрә өйленен йигидиң билиндәки гушагы берк баглап, оны гелне чөздүрмек. *Артык оңа гушак чөздүрмекден, әдик чыкартмакдан гечип, бир баш йүзүкчилериң янына барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГУШАҚГАПДЫ, Ики тарап болуп гушак окланып,

гапылып ойналян оюн. *Гушакгапды ойнамак. Гушакгапды өрән гызыклы оюн.*

ГУШАҚЛЫК I, 1. Билиң инчелен ери, билиң гушак дақылян ери, бил. *Соңабака йөрите ясалан демирлери гыздырып, мунуң эндамына даг басмага башладылар, гушаклыкдан ёкарсыны бессе-бессе этдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аягы гырма көвүшли, ногта ялы сачлары гушаклыгына етип дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Гушак эдер ялы гайыш, телетин. *Гушаклык гайыш. Гушаклык мата.*

ГУШАҚЛЫК II, *геогр.* Ериң үстүниң ики меридианы я-да параллеллери арасындакы бөлеги. *Камчатканың гүндогар кенарына якын ерлешен яш вулканлык гушаклыгында гызгын чешмелер чыкярлар* («Мыдам тайяр» газети). *Ыссы гушаклык. Орта гушаклык. Тропик гушаклык.*

ГУШАЛМАК, 1. Гушак багланмак, гушак дақылмак. *Онуң эгнинде гырмызы дон, кемери салпы гушалан гылыч, голунда-да бәшатар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Дашы габалмак, дашы гуршалып алынмак. *Диңли даш диварлар билен хем гушалыпдыр* (СССР тарыхы).

ГУШАМАК, Билиңе гушак дақмак, орамак, багламак. *Чалтлык билен еринден галып, донуны гейип, билини гушамага дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гушак гушамак. Билиңе гушак гушамак.* ◇ Билиңи гушамак — *сер.* Бил. *Сең угруңда билим гушадым гайым* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГУШАНМАК, Билиңе гушак дақмак, билиңе гушак багламак. *Ол томсуна агар чәкмен, гышына болса пагталы дон геерди, билине ак биз гушак гушанарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пөкген ясы гайыш гушагыны гушанды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГУШАТМАК, Бирине билиңе гушак дақдырмак, билине гушак оратмак. *Билине гушак гушатмады. Билиңе йүпек гушак гушатмак.*

ГУШГОНМАЗ, *бот.* Тутуш тикенли өсүмлик.

ГУШГӨЗИ, *бот.* Пессежик бойлы, шор ерлерде топ-бак өсйән, гушуң гөзүне меңзеш чал реңкли гүл гетирйән бирйыллык өсүмлик.

ГУШГУН, Дүйәниң ховудының, эшегиң ганҗасының, атың эериниң өңе сүйшмезлиги үчин гуйругының ашагындан гечирилйән йүп. *Керем дәли Гырата гушгун салып, оны хем гетирип өз билине баглады* («Гөроглы» эпосы).

ГУШДИЛЛИ, *бот.* Экинчиликде, экин арасында гөгерйән инче япраклы от.

ГУШИГДЕ, *бот.* Ябаны игде агажы ве онуң майда мивеси.

ГУШЛУК I, 1. Гүнүң гуш учум белентлигине галян вагты, Гүнүң яны ёкары сайланып башлан вагтлары. *Гүн гушлук галан вагты буларың ховлусына үйтгешик мыхманлар гелип гирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Вагт гушлукдан гечди* («Мыдам тайяр» газети). *Бу гүн эйәм гушлук болупдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гүн гушлуга галанда ишиң депгини гүйчленип угради.* 2. Гүндогар билен Гүнортаның аралык тарапы. *Гушлукдан бир отлы гөрүнди. Гушлук тарапа гитмек.*

ГУШЛУК II, Гушуң көп ери, гушуң көп болян ери.

ГУШХАНА [гушха:на], Көп санда гуш сакланылян жай. *Гушханада гушлар бошлав ерлешдирилйәр* (Н. А. Иванов, Гушчулык малдарчылыгың иң мөхүм пудакларындан биридир).

ГУШЧУЛЫК, Оба хожалыгының өй гушларыны өсдүрип көпелтмеклик билен мешгул болян бир пудагы. *Гушчулык, доңуздарчылык барадакы планлар хем артыгы билен ерине етирилди* («Совет Түркменистаны» газети). *Гушчулык фермасы. Гушчуылк совхозы. Гушчулык хожалыгың өрән пейдалы пудагыдыр.*

ГУЮҖЫ, Бир зады, металы эредип гуйян.

ГУЮЛМАК, I. Бир гапдан икинҗи бир габа дөкүлмек, башга бир габа салынмак. *Нәхили янгыҗың гуюлмалыдыгы хем өрән аныk гөркезилйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Екардан ашак дөкүлмек, дөкүлип дурмак, инип дурмак. *Гаршылыгна бакман үсти агараляр, Үзнүксиз гуюлян чәге зерарлы* (Н. Помма, Гошгулар).

ГУЮМ, Кәбир затларың белли бир мукдардакы өлчеги. *Бир гуюм дәри.*

ГУЮНМАК, Чай, нахар ве ш. м. зады габа гуюп алмак, өзүң үчин гуймак. *Кәсә чай гуюндым. Ол бир габа чорба гуйнуп, нахар эдиндиң*

ГУЮШМАК, Гуймага көмеклешмек, гуюп бермек (чай, нахар ве ш. м.). *Нахар гуюшмак.*

ГҮБЕРИЛМЕК, *сер.* Гүбермек. *Аллалы пар көне ёрганыны секиң үстүне язяр-да, гүберилип ятяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГҮБЕРМЕК, 1. Ичине ел дүшен ялы чишмек, ёкары галып дурмак, габармак, пөкгермек. *Хәзир шол чөлде гүберип галан тәзе шәхер, шовхунлы, шатлыклы дурмуш бутин үнсүни өзүне чекйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Текепбирлик этмек, чишмек, габарылмак, гопбамсырамак.

ГҮБЕРТМЕК, Ичине ел дүшен ялы габартмак, пөкгертмек, чиширмек. *Дурсуның көйнегини гүбердип дуран гөвси, Мухадың йүрегини эретди* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ГҮБЕРЧЕК, Үсти түммерчек, гүберилип дуран. *Онуң гупбасының ёкаркы гүберчеги өйүң гамшы билен деңлешип дур. Шейтангала барянча газак гатышыклы түркмен зүрруҗек өйлери көмелек гүберчеги ялы болуп гөтерилипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГҮБҮРДЕВҮК, Бирсыхлы гүбүр-гүбүр эдйән, гүбүрдән сесленйән, гүбүрдән дуран.

ГҮБҮРДЕМЕК; Йылдырым чакмак аркалы гүммүрдемек, гүбүрдили сес чыкмак. *Хова нәче якымлы, мылайым болса-да, бир гөрсең, йылдырым чакып, гөк гүбүрдән, гүйчли чабга ягып дур* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Оҗар оды гүбүрдәп яняң демир пеҗиң башында агшам нахарыны эдинип отырды* («Колхоз гүнлери»).

ГҮБҮРДЕТМЕК, Гүбүр-гүбүр этдирмек, гүммүрдетмек, гүбүрдили сес чыкартмак.

ГҮБҮРДЕШМЕК, Гүбүр-гүбүр эдишмек, гүммүрдешмек. *Посёлокдакы ак отагларда печлер гүбүрдешип яныp башлады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГҮБҮРДИ, Гөк гүрләнде, печде от яныда ве ш. м. чыкян сес. *Узакдан эшдилди гүбүрди сеси, Гурсүлдеди ол парахат йүреклер* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Гөгүң гүбүрдиси эшидилйәр. Пеҗиң гүбүрдиси гүйчленди.*

ГҮВВҮЛДЕМЕК, Гувлэп сес этмек, гүввүлдили сесленмек, гувлемек. *Гүввүлдейәр дередәки сил ялы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГҮВВҮЛДИ, Машын, механизм ве ш. м. херекет эденде, топ атыланда эшидилйән, чыкян сес. *Онуң гүввүлдиси сес-үйн алышдырар ялы болмады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Түссе, думан, гүввүлдилер ичинде, Эдермен полк барха ымтыляр өңе* (Б. Кербабаев, Айлар). *Эдил өңки ялы гүйчли ве горкунч тәзе бир гүввүлди эшидилди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Узакдан гелйән машының гүввүлдиси эшидилип башлады.*

ГҮВ-ГҮВ: гүв-гүв этмек — ызлы-ызына гүввүлдәп сес чыкмак, ызлы-ызына гүввүлдемек. *Гүв-гүв эдип, от совуряр топлармыз* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮВЛЕМЕК, *сер.* Гүввүлдемек. *Гара ел хем ятар ерде ятмады, Бутин гиҗе жошан сув ялы гүвлэп* (Н. Помма, Гошгулар). *Радиоприёмник гүвлэп башлады*

(«Колхоз гүнлери»). ◇ Келле гүвлемек — *сер.* Келле. *Келләм гүвлейәр.*

ГҮВЛЕМПАЧ [гүвлемпа:ч], Улы-улы геплеген, бадыхова. *Ол барып ятан гүвлемпач адамды.*

ГҮВЛЕМПАЧЛАМАК [гүвлемпа:чламак], Гүйчли ловлап янмак. 2. *гөч. м.* Гаты гызмак (хова хакда). *Сүйрдепә галан Гүнүң оды гүвлемпачлап янярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮВЛЕШМЕК, Ерли-ерден гүввүлдили сес чыкмак. *Узакда атылян топларың гүвлешйән сеслери эшидилйәрди.*

ГҮВӘ, *сер.* Шаят. *Ынха-да шаядым! — дийип, Аңңалы гүвә тутундым* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Мал-дүнйә, хемме саны түкел бар, онсоң буларың сөзүне гүвә болды-да дуруберди* («Гөроглы» эпосы). *Шол гүвә болаймадык болса, сиз маңа ынанмаздыңыз* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). ◇ Гүвә гечмек — шаят болмак, шаятлык этмек.

ГҮВӘЛИК, *сер.* Шаятлык. *Везирлери гүвәлик берибердилер* («Гөроглы» эпосы). *Гүвәлик этмек.*

ГҮЕ, Йүңе ве йүңден эдилен затлара дүшйән, дашы түйжүмик кичижик мөжек. *Артыгың гөвнүне гелшине гөрә, гүе деген мешиге тошап гуян ялы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң тәзеҗе костюмына гүе дегипдир.*

ГҮЖҖҮЛДЕМЕК, Гүжжүлдили сесленмек, гүжжүлдили сес чыкмак. *Ол бираз өзүни растландан соң, саглып алынян сүйтлериң гүжжүлдейәнини диңледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮЖЖҮЛДЕТМЕК, Гүжжүлдили сес чыкармак. *Айна ийдирен дүйәниң хер эмҗегини үч-дөрт гезек гүжжүлдетди-де, көшегини гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮЖЖҮЛДИ, Сүйт сагланда, янлык яйыланда ве ш. м. чыкян сес. *Сыгыр сүйдүниң бирсыхлы дең гүжжүлдиси эшидилйәрди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Диңе сыгыр ятак тарапдан сагылян сүйдүң укыңы гетиришйи бир меңзеш гүжжүлдиси эшидилйәрди* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары).

ГҮҖЕҢ-ГҮҖЕҢ: гүҗең-гүҗең этмек — *сер.* Гүҗеңлемек. *Гүҗең-гүҗең эдип йөрмек.*

ГҮҖЕҢЛЕМЕК, Тамшандыржак болуп, задыңы буйсанып гөркезмек, бир задыңы бермән гөркезмек, гүҗең-гүҗең этмек. *Тилкилер йүңи етен гүйрукларыны булайлаярдылар, гүҗеңлейәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Айсолтаның нәзик додаклары болса, эндиган овнук дишлерини гүҗеңлән, нәз эдижи бир ягдайда йылгыряр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Иң соңкы душ гелен ики саны товшан болса, өзлерини гүҗеңлейән ялы товсушып гитдилер* («Колхоз гүнлери»).

ГҮҖҮК, 1. Итиң ве ш. м. яшажык чагасы. *Ол ёлбарсың гүжүгиниң улалып, өз сыгрыны яралышыны ве авчылыкда гөрен башга гызыклы затларыны гүррүң берерди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бир тазының ганжык гүжүгини гетирип, сениң өңүңе ташлады* («Гөроглы» эпосы). *Гүжүк үйрмәни энесинден өврener* (накыл). 2. Ите деңелип айдылян гөдек сөгүнч. *Кес сесиңи, гүжүк! Ол чөреги ниреден огурладың* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГҮҖҮКЛЕМЕК, Итиң ве ш. м. яшажык чагасы болмак.

ГҮҖҮМ, *бот.* Овнук шахалы, гүр япраклы, мивесиз уллакан агач. *Бакы мерген дагы гүжүмиң дүйбүндәки язылгы гүлли кечелериң үстүнде отурып, чайың башында елек яссыгы тирсеклән, сөзе башладылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГҮҖҮРДЕМЕК, Гүжүр-гүжүр эдип геплемек, вүжүрдемек (чага геплешиги хакында).

ГҮҖҮРДЕШМЕК, Гүжүр-гүжүр эдип гүрлешмек, вүжүрдешмек (чага геплешиги хакында). *Гүжүрдешип, чагаларың хеммеси бирден геплән башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮҖҮРДИ, Башлы-барат чага гүррүни, вүжүрди.

ГҮЗАП [гүза:п], Агыр кынчылык, жебир, сүтем, зулум, азап. *Өрән көпди байлаң эден гүзабы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сен маңа мунча гүзап этме!* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ГҮЗЕР, Сув акян чайың, ябың ве ш. м. мал-гара инер ялы ялпаграк ери, гечелге, олум. *Ол гыз күйзесини гүзерің гырасында гоюп, төверегине гаранжаклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гыз яңы башлан бир атыз жөвениң ичини кесип, чукур гүзере барып гирди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГҮЗЕРАН [гүзера:н], Яшайыш оңшугы, гүн гечирме, экленч, яшайыш, дурмуш. *Хер кимиң өйи, ислеги, дурмушы, гүзераны хем башга* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мыралы баш везир боландан соң, илатың ягдайына, гүзеранына гөз айлап башлан экен* (Мыралы). ◇ Гүзеран гөрмек — зәхмет чекип, яшайыш дурмушыңы амала ашырмак, гүн гөрмек. *Оларың машгаласы агзы-бир ишләп, зәхмет аркалы гүзеран гөрер экени. Хер зат этмели, гүн гечирмели, гүзеран гөрмели* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮЗЕРАНЧЫЛЫК [гүзера:нчылык], Дурмуш ягдайлары, экленч гөрме, яшайыш. *Экленч гүзеранчылыгында велин, бири-бирине сөенишмек ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГҮЗЗҮЛДЕМЕК, Гүззүлдили сес чыкмак, гүззүлдили сесленмек.

ГҮЗЗҮЛДИ, Машын ве ш. м. йөрәнде чыкян сес. *Эмма якынлашян отлының ёгнас гудогындан хем гүззүлдисинден яңа биз онуң соңкы айдан сөзлерине оңат дүшүнип билмедик* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮЗЛЕМЕК, 1. Гүззүлдәп сесленмек, гүззүлдәп сес чыкармак (машын, мотор ве ш. м. сеси хакда). *Ниредендир машының гүзләп сеси эшидилди.* 2. Ишләп, йөрәп дурмак, херекет этмек. *Онуң өйүнде болса радиоприёмниги гүзләп дур* («Токмак» журналы).

ГҮЗЛЕТМЕК, 1. Гүззүлдили сес чыкартмак, гүзләп сес этдирмек. *Шофер машыны гүзледип гитди.* 2. Херекет этдирмек, ишлетмек, йөретмек.

ГҮЗҮРДЕМЕК, *сер.* Гүзлемек. *Усти брезент билен өртүлен «ЗИЛ—150» кысымлы автомашын такыр ёл билен гүзүрдәп барярды* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮЗҮРДЕТМЕК, *сер.* Гүзлетмек.

ГҮЙДҮШИК, Аңтап ахмалына салыш, сапалак.

ГҮЙДҮШМЕК: гөзе гүйдүшмек — дуйдурман, билдирмән зады алмак, огурламак ве ш. м. иш этмек. *Кимлер сатыгчының гөзүне гүйдүшип, ондан бир бөлеги алып гачяр. Ашырың гөзүне гүйдүшип, огурлык эдйән ялы чендан онуң йүзүне бакды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮЙҖЕЛМЕК, *сер.* Гүйжемек. *Гүйҗелйәр сынпы гөрешлер, Горалың «Тәзе обаны»* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГҮЙҖЕМЕК, 1. Гүйжи артмак, барха гүйжи көпелмек, гитдигиче гүйчленмек, мөвч алмак, батланмак. *Адамың тебигаты өзгертмек угрундакы гөрешде бизиң заманамыздакы ялы гүйҗән вагты болан дәлдир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Барха гаталмак, гитдигиче зорамак, бады артмак. *Бу дуйгы вагтың гечмеги билен песелмейәрди, гайтам барха гүйҗейәрди* («Совет Түркменистаны» газети).

ГҮЙЗ, Йылың үчүнжи паслының ады. *Гүйз гирипди, багларың япраклары саралып башлапды* («Пионер» журналы). *Йөне вели, онуң тебигатының бахары, томсы, гүйзи, гышы ёкды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гүйз гыркымы — *сер.* Гыркым. *Доварларың гүйз гыркымы Ленин адындакы колхозда хем гурама-*

чылыклы гечирилйәр («Совет Түркменистаны» газети).

ГҮЙЗЕК, *сер.* Гүйземик. *Гүйзек үзүм. Гүйзек терне.*

ГҮЙЗЕМЕК, Үзүм, гавун ве ш. м. өсүмликлериң бишмәге етишмейән, гички дүвйән хасылы. *Оңа гирйән йүклер, даңылгы гүлебентлер гүйземик пәендеки ялыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮЙЗЛҮК, Гүйз экилйән экин, гүйзүне экилйән экин. *Гүйзлүк соган экмек үчин, жоялары текизледилер* («Мыдам тайяр» газети). *Ене мертлер, Беҗерип ер, Гүйзлүк экин экйәрлер* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГҮЙЛМЕК, 1. Гыркмак я өлдүрмек максады билен малы ятырып, дөрт аягыны хем бир ере гетирип даңмак. 2. Әл-аягыны багламак, даңмак. *Икисинем гүйлүп, сува зыңалың — Дийдилер-де, үстүмизе эңдилер* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГҮЙЛҮНМЕК, 1. Гыркылмак я өлдүрилмек үчин дөрт аягы даңылмак, гүйлүп гоюлмак. 2. Чолашып, туруп билмән ятмак. *Онуң дөрт аяклыдан еке эшеги барды, ол газыгына чолашып, гүйлүнип ятса-да, чолашыгыны айырмаярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гүйлүнен гүйчли инер дек, Чарыяр ятыр бүкүлип* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГҮЙМЕМЕК, Дүрли себәп, бахана ве ш. м. затлар билен эглемек, вагтыны гечирмек, үнсүни өзүне чекмек. *Бирден чоларак вагт душ гелип, Мехинли оны гүймеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аман, бар сен олары бирнеме гүйме!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Күмүш гапыржак).

ГҮЙМЕНҖЕ, Гүйменмәге себәп болян зат, гүйменер ялы зат, иш. *Бу улы адамлар гүйменҗе үчин ойнаярдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол табак чекилйәнчә өзүне бир гүйменҗе тапды. Пелең хана гүйменҗе хемише тапыляр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮЙМЕНИШМЕК, Көп болуп гүйменмек, билеликде гүйменмек, бир иш билен мешгул болшуп дурмак. *Дөвекчилер өз ишлери билен гүйменишип, дүнйәден бихабардылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГҮЙМЕНМЕК, 1. Бир иш билен мешгул болмак. *Айна шол вагт өйүң төрүнде гүйменип отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өйде орта яша якынлашан бир аялдан башга жандар ёкды, ол бир ише гүйменип отырды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Вагт гечирмек, эглемек. *Овнук-ушак зат алжак болуп гүйменмек.*

ГҮЙМЕҢ-СҮЙМЕҢ: гүймең-сүймең этмек — нәме үчиндир эглемек, аз вагт сакланып галмак, аз вагт гүйменип тагапыл этмек. *Нәме гүймең-сүймең эдип йөрсүң? Бириниң гелерине гарашып, гүймең-сүймең этмек.*

ГҮЙҮРДЕТМЕК, Гүйүрдили сес чыкармак, гүтүрдедип чейнемек, иймек (ат, эшек хакда). *Ядав атлар дүрүшде оты гүйүрдедип чейнедилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮЙҮРДИ, Маллар гаты зат иенде гүтүрдәп чыкян сес.

ГҮЙЧ, 1. Жанлы затларың мускуллар аркалы физики херекети, тәсир этмеги, шонуң ялы хем, умуман физики я-да мораль тайдан актив херекет этмеклиге болан башаржаңлык, гурп, укып. *Пурсат тапан махалы, ит гачжак болуп, бар гүйжи билен бир тарапа бака өзүни оклады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гүйжи етмез гөре галар* (накыл). 2. *физ.* Херекети эмеле гетиржи, дөредижи кувват, энергия. *Меркезден дашлашян гүйч. Инерция гүйжи.* 3. Бир зат өндүрмеклиге ярдам берип билжек әхли энжамлар, гураллар, абзаллар, гурп. *Әхли гүйжи шу сынага хөтде гелмәге мобилизлемек герек* («Совет Түркменистаны» газети). 4. Зарба, бат. *Пропеллер айланып гиренсоң гүйже, Самолёт лачын дек асмана галды* (Н. Помма, Гошгулар). 5. *гөч. м.* Аң-дүшүнже, башаржаңлык. *Акыл гүйч берер, гүйч хем йүрек* (накыл). ◇ Гүйч гошмак — гүйжи артдырмак, гурпландырмак. *Ене бу сөзлери гайталап энче, Өңкүден-де артык гүйч гошуп гүйже* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Гүйчден салмак — гүйжүни гачырмак, гужурдан дүшүрмек. Гара гүйч — ховплы гүйч, элхенч зат.

ГҮЙЧ-ГАЙРАТ [гүйч-гайра:т], Элде бар болан әхли мүмкинчилик, башаржаңлык, кувват, гайрат. *Зәхмете социалистик гарайыш әхли гүйч-гайратыны сарп эдйән өңде барыжыларың ярышында өз беяныны тапяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ГҮЙЧ-КУВВАТ [гүйч-кувва:т], Жанлы-жандарларың өз мышцаларына зор салып, физики гымылды-херекети дөретмеклик укыбы, гужур-гайрат.

ГҮЙЧЛЕНДИРМЕК, 1. Гүйжүне гүйч гошмак, гүйжүни көпелтмек, кувватландырмак. 2. Дережесини галдырмак, артдырмак, батландырмак. *Гурт бир хили огурлыгы ташлан ялы этди, эмма карт ойнамасыны өңкусинден хем гүйчлендирипди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ГҮЙЧЛЕНМЕК, 1. Гүйчли болмак, гүйжи көпелмек, кувватланмак. *Адам отуз яшларында хас гүйчленйәр.* 2. Барха гүйжи артмак, гүйжәп башламак, батланмак. *Бирденкә гүйчленип, әлем-жаханы гаплан улы ел болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Шондан соң болса Гурдуң сөвешжеңлик усулы өңкусинден хем хас гүйчленипди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Станцияда адамларың жанлы херекети гүйчленди* («Токмак» журналы).

ГҮЙЧЛИ, 1. Гүйжи көп болан, кувватлы, зор. *Гөроглы инер дек гүйчлуди* («Гөроглы» эпосы). 2. Зарплы, батлы. *Хова нәче якымлы, мылайым болса-да, бир гөрсең, йылдырым чакып, гөк гүбүрдәп, гүйчли чабга ягып дур* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гүйчли елиң гамыш өйи думлы-диша дагадышы ялы, олар-да пытрап гидипдирлер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГҮЙЧЛҮЛИК, 1. Гүйжи көплүк, кувватлылык. *Сениң шу вагта ченли Советде галмагың, Совете пәсгел бермегиң сениң аркадаянжың гүйчлүлигинден хем мениң говшак депремегимден болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Зарплылык, батлылык. *Депгиниң гүйчлүлиги. Деряның акымының гүйчлүлиги.*

ГҮЙЧСҮЗ, 1. Гүйжи болмадык, гүйжи аз болан, кувватсыз. *Иң гүйчсүзиң гүйчлүлерден хөкүми зор* (матал). 2. Зарплы болмадык, говшак, чала, юваш. *Гүйчсүз ел. Гүйчсүз акян сув. Гүйчсүз депгин.*

ГҮЙЧСҮЗЛИК, 1. Гүйжи азлык, кувватсызлык. 2. Зарплы дәллик, говшаклык. *Акымың гүйчсүзлиги.*

ГҮЛ, 1. *бот.* Қәбир өсүмликлериң ачылян ыслы гунчасы, өсүмлигиң тохум яйрадыжы органы ве шол өсүмликлериң умумы ады. *Бу кешдәниң дашындан гарасаң, бир ачылып отуран гүле меңзейәрди, эл билен барламасаң, онуң матадыгы хем мәлим дәлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хер гүлүң бир ысы бар* (накыл). *Гүлүң битен еринде гадыры ёк* (накыл). *Хер кимиңки өзүне — гүл гөрүнер гөзүне* (накыл). *Гүле каст эдип деген күл болар* (накыл). *Гүлүң мивеси болмаз* (накыл). 2. Гөзүң гөрежиниң үстүне өртүлйән ак ёрка, барда. *Гөзүң йүзүнде ёрка пейда боляр, гүл дүшүп, гөзи көр эдйәр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). 3. Багананың буйрасы. *Бу багананың гүли говы.* 4. Кечәниң йүзүне салынян нагыш. *Бу кечәниң гүли говы. Гүли овадан кече.* 5. Алмадык хамырдан чөрек биширленде, чөрегиң йүзүнде эмеле гелйән янык. ◇ Гүл меңиз — *сер.* Меңиз. *Галкын, гөзүң гөркез, хинди зенаны, Гүл меңзи саралан арап жената* («Октябрь ялкымы»). Гүл өмрүни күл этмек — *сер.* Өмүр. *Арап сопулары ялы узын көйнегиң билен сүлпүлдәп, мениң гүл өм-*

рүми күл этдиң (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гүл пүркүлен ялы болмак — арасса ве безелен болмак, режели хем-де овадан болмак. Гүл пүркүлен ялы этмек — арасса ве безелен хала гетирмек, режели ве овадан гөрк бермек. Гүлүни чиртмек — бир задың иң говусындан пейдаланмак, иң говусыны сайламак.

ГҮЛАБЫ [гүла:бы], *бот.* Дашы торлы ве сары реңкли этлек гавуның бир сорты. *Гөк бияраның ичинде гүлабылар дүңдерилишип ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гыша сакламак үчин гүлабы гавунлар хас дурумлы боляр.*

ГҮЛАЛА-ГҮЛЛҮК [гүла:ла-гүллүк], Уруш-сөгүшсиз, оңатлык, парахатлык, асудалык. *Үч-дөрт айлап хеммеси гүлала-гүллүк болды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Сиз обадан аркайын болуң! Бу ерлер гүлала-гүллүк* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Бүтин илат гүлала-гүллүк* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГҮЛАП [гүла:п], Гүл сувы, гүлден алынян атыр.

ГҮЛБАН [гүлба:н]: иле гүлбан болмак — иле масгара болмак, масгаралыкда ил йүзүнден дүшмек, иле гүлки болмак. *Мен ,ялңышыпдырын, иле гүлбан болдум* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮЛБЕР, Паты-путы, аңры-бәри, гош-голам. *Пулуңы йыгна-да, гүлберңи гөтерип, гелен ызыңы ел чалмачка гайт* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Гүлберини аркасына даңмак — гайдып гелмез ялы паты-путусы билен ковмак.

ГҮЛГҮЗАР [гүлгүза:р], *сер.* Гүлзар. *Достлуклы Ватанмыз гүлгүзар болсун* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГҮЛГҮН, Өвшүн атян гызыл реңк, нарынжы реңк. *Гүлгүн йүзүне гүнүң нуры дөкүлен, Гезип гөрдүм шәгалаңлы зол билен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Алтын кәсе гүлгүн шерап, Ичилер мейдан ичинде. Сөвеш мейданында бары гылавлы, Голлары найзалы, гүлгүн ялавлы* («Гөроглы» эпосы).

ГҮЛДАН [гүлда:н], Гүл сакланылян күйзе, гүл гоюлян гап. *Бюстүң гапдалында ики саны гүлдан бар, оларда гүл гойлупдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Төрде бир гүлдан гетирип гойды* («Гөроглы» эпосы).

ГҮЛДҮРИЖИ, Гүлки тутдурыжы, гүлкиңи гетириҗи, гүлкүли. *Гүлдүриҗи роваят. Гүлдүриҗи адам.*

ГҮЛДҮРМЕК, Бирини гүлмәге мәжбур этмек, гүлки дөретмек. *Болдуран хем аял, гүлдүрен хем аял* (накыл). ◇ Гөз гүлдүрмек — *сер.* Гөз. *Шол сөзлер оңа гурп берди, Айнаның чөкгүн гөвнүни гөтерди, гөзлерини гүлдүрди* (Б Кербабаев, Айгытлы эдим). *Акгыз гөз гүлдүрип, гөвнүң гүлдүрип, Бу ягдайдан хошалдыгын билдирди* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮЛЕ, Аргач гечирер ялы, эришлериң арасыны ачмага хызмат эдйән, кеселигине дуран гоша гаргының дашына саралан эриш — докма, тара гуралы.

ГҮЛЕБАГЫ [гүлеба:гы], Ужы гүлә багланылып, аягың билен басар ялы, гозагың ичине салланып дуран үзеңни гөрнүшли халка йүп (тара энҗамы).

ГҮЛЕБЕНТ, Дашына мата доланып даңлан гош, дашы даңылгы йүк, гош-голам. *Долы ганар болса я-да агыр гүлебент болса, шофёр оны Вүши келиң аркасына гойярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эй яшулы, аркаңдакы гүлебендиң нәме?* (Мыралы). *Оңа гирйән йүклер, даңылгы гүлебентлер гүйземик пәендеки ялыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГҮЛЕК, 1. Көп гүлйән, гүлеген. *Гүлек адам.* 2. *гөч. м.* Гүлүп дуран, овадан, гелшикли, гөрмегей (йүз, гөз хакда). *Рухлары белентди, йүзлери гүлек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГҮЛЕС-ЯЛАС, *сер.* Гүлүм-ялым. *Гыздурды гүлес-ялас эдип, маңа йүзленди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГҮЛЗАР [гүлза:р], Баг-бакҗалы, гүлли ер, отлук, гүл өсүп отуран ер, ләлезар, гүлгүзар, гүлшен. *Төвереги баг-бакҗа, гүлзар болса хем гүйч билен сакланылян адам үчин ол ери зындан боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гүлзара дөндерип чөллүк мейданы, Барярыс багтлы бейик дурмуша* (Н. Помма, Гошгулар).

ГҮЛЗАРЛЫК [гүлза:рлык], Баг-бакҗалык, чеменлик, ләлезарлык. *Бир чеменлик, гүлзарлык ерде дүшледи* («Гөроглы» эпосы). *Гөвүн галкып, гүлзарлыкда гүл ачяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГҮЛКИ, 1. Гөвүн хошлук, ички гуваңч, шатлык себәпли ызлы-ызына чыкарылян сес. *Оның гүлкүсини бейлекилер хем алып гөтердилер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Кичиҗик чагаларың шатлыклы гүлкүлери эшидилйәрди* («Пионер» журналы). *Гүлкә гүлмесең, гөвни галар* (накыл). 2. *гөч. м.* Гөзгүлбан, иле бетнам, гүлкүнч, масгара. *Иле гүлкиң масгара, шалха-шалха донуңыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Иле гүлки болуп дурмак.*

ГҮЛКҮЛИ, 1. Гүлки дөредйән, гүлкүни гетириҗи, гызыклы. *Гүлҗахан, оклярмак, сен гүлкүли фельетонлар язярдың* («Совет эдебияты» журналы). *Оба адамлары картинаны, цирк я-да шонуң ялы гүлкүли томашалары халаярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гүлкүли эртеки. Гүлкүли вака.* 2. Шатлыклы, бегенчли. *Гүлкүли, шатлыклы гүнлер.*

ГҮЛКҮЛИК, *сер.* Гүлкүнч.

ГҮЛКҮНЧ, Гөзгүлбан, иле гүлки, масгарачылыклы. *Гызларың эдебини, гылыгыны, отурышыны-туршуны билмейән йигитлериң шол вагткы дөредйән образлары нәхили гүлкүнчдир* («Совет эдебияты» журналы). *Мүрзе ага оңа өрән гүлкүнч гөрүнди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГҮЛЛЕ, Гуршундан ясалып, түпең билен атылян тогалак ок. *Душманлара гызгын гүлле пайрадан Пулемётчылара ялкымлы салам!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГҮЛЛЕМЕК, 1. Гүл ачмак, гүл чыкармак, гүл гетирмек. *Өзлериниң яшайшының белли бир дөвүрүнде олар гүллейәрлер* (В. А. Тетюрев, Ботаника). 2. *гөч. м.* Екары өсүш дережесинде болмак, пажарлап өсмек. *Гүлләп өсйән Түркменистан илиңден, Шөхрат саңа, докузыңжы гурултай!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 3. Алмадык хамырдан чөрек бишириленде гаралып йүзи галмак. *Гүллән чөрек.*

ГҮЛЛЕТМЕК, 1. Гүллемәге мүмкинчилик бермек, гүл гетиртмек, гүл ачдырмак. *Тохум алмак үчин ёрунҗаны гүллетмек.* 2. *гөч. м.* Баг-бакҗалыга, гүлзарлыга өвүрмек. *Гарагум чөлүни гүллетмек хакда, Ики гарры узак гүррүң этдилер* (Н. Помма, Гошгулар). 3. *гөч. м.* Екары дережеде пажарлап өсдүрмек. *Ватачы гүллетмек.* 4. Чөрегиң хамырыны говы алдырман биширип, чөрегиң йүзүни галдырмак. *Чөреги гүллетмек.*

ГҮЛЛИ, 1. Тутуш гүл болуп ятан; чеменлик, ләлезарлык. *Гүлөлеклер йыгып, гайтдык шәхере, Эмма унутмарыс гүлли мейданы* (А. Хайыдов, Гөк асман). 2. Гүл гетирйән, гүли бар болан. *Гүлли өсүмликлер ховасыз яшап билмезлер* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 3. Гүл басылан, гүл нагшы чекилен. *Гүлли жорап өрмек.* ◇ Гөзи гүлли — *сер.* Гөз. *Оның гүлли гөзүниң үстүндәки юка габагы гымылдап, кешбине бир хили үйтгешиклик берди* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим).

ГҮЛМЕК, Гүлки дөретмек (ызлы-ызына гүлкүли сес чыкармак. *Айсолтан җакгылдап гүленини дуйман галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Гүлүп кесе йыкылмак — бир зада хезил эдип ызыгыдерли гүлмек,

довамлы гүлмек, гүлүп гызыл гыран болмак. Үстүнден гүлмек — бирини яңсыламак, бирини гүлки астына алмак, масгараламак. *Нәме бейле адамының үстүнден гүлйәрсиңиз?.*

ГҮЛМЫХ [гүлмы:х], 1. Эериң гашына, мебеле какылян овадан келлели чүй. 2. *диал. сер.* Тебле. *Гыраты гүлмыхдан бент этди* («Гөроглы» эпосы).

ГҮЛМӘН-ЫШМАН [гүлмән-ышма:н], Хич гүлмән, асуда халда, йылгырман. *Бир тогалак йигит гүлмән-ышман кәйинди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГҮЛҮМҖИРЕМЕК, Чала йылгырмак, гүлүмсиремек. *Атының агыззырыгыны айрып, Алтына гүлүмҗирәп бакды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гыз: — Эрте! — дийип, гөз астындан, Нәзли гүлүмҗирәп бакды* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГҮЛҮМСИРЕМЕК, *сер.* Гүлүмҗиремек. *Ала гөзлери нәме үчиндир, ене шол секунтда гөвүнсиз гүлүмсиреди. Ол гүлүмсирәп, Дурды билен ичгин сөзлешмек иследи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гурт, сенем бу ерлере дүшүпсиң-ов! — дийип, гүлүмсиреди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГҮЛҮМ-ЯЛЫМ: гүлүм-ялым этмек — яландан гүлүмҗирән болмак, яранҗаңлык этмек, гүлес-ялас этмек, яяпламак.

ГҮЛҮНДИРМЕК, Бир затдан гөнендирмек, бир зат берип канагатландырмак, бегендирмек.

ГҮЛҮСТАН [гүлүста:н], Гүллер месгени, тутуш гүллүк ер. *Ашгабат, мен сени гүлүстан дийдим* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Сениң беллән ёлуң билән дуз йөрәп, Ватанмызы гүлүстана өвүрдик* (А. Какилов, Сайланан эсерлер).

ГҮЛҮШДИРМЕК, Башгалары гүлдүрмек, көпчүлиги гүлдүрмек. *Мәрекәни гүлүшдирмек. Отуранлары гүлүшдирмек.*

ГҮЛҮШМЕК, Билеликде гүлмек, көпчүлик болуп гүлмек. *Шейлеликде, дегишмек, гүлүшмек ялы гызыклы гүррүңчилик башланярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мухадың бу сөзүне гызларың бир нәчеси хыкырдашып гүлүшдилер* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ГҮЛХАНА [гүлха:на], Гүл экилйән хем-де өсдүрип етишдирилйән җай, гүл хожалыгының җайы. *Бу җай Кисловодскидәки иң говы гүлханаларың биридир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГҮЛЧҮЛДЕМЕК, Гүтләп ере гачмак, ыкжам ере йыкылмак. *Ере гүлчүлдәп йыкылмак. Гүлчүлдәп дегмек.*

ГҮЛЧҮЛДИ, Гүтләп дегмекден я-да бир зада җай урулмакдан чыкян сес. *Гүтләп гачан задың гүлчүлдиси эшидилди. Гүлчүлди батлы чыкды.*

ГҮЛЧҮЛИК, Гүл өсдүрип етишдирйән хожалык. *Гүлчүлиги өсдүрмек.*

ГҮЛШЕН, *сер.* Гүлзар. *Гүнешдир, гүлшендир дөшлериң сениң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Йүпек гейип чыкар гүлшен баглара* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГҮЛӘЛЕК, *бот.* Язына мейданда битйән юка япраклы гызыл гүл. *Яз гүнлери гүләлеклер ачылып, Гүлүп бакяр Гүнүң алтын нуруна* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гелин-гызлар шол мейданда шемаллы гүнүң гүләлеги ялы херекет эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Даг, байырлар гөк отлы гызыл гүләлекден безенипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГҮЛЯЙДЫ, Паласа, күртә ве ш. м. салынян, пишме писинт, үч саны атанаклайын чызыкдан ыбарат нагыш. *Гүляйды нагшы билен күрте бежермек.*

ГҮЛЯКА, 1. Түркмен гелин-гызларының якаларына дакынян тегелек, йүзи гашлы безег шайы. *Гүлякасы Гүне, йүзлери Ая, Дүшүп дур шөхлеси даглара, чая* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Тахя, күртә салынян нагыш ады.

ГҮМ: 1) гүм этмек — йитирим этмек, ёк этмек, оварра этмек; 2) гүм болмак — йитирим болма ёк болмак, оварра болмак. *Йыртыҗы мөҗеклер г болуп гачяр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер ◇ Гүмүни чекмек — ёк этмек, ковмак.

ГҮМАН [гүма:н], Бир зат догруда эдилйән ча ◇ Гуман этмек — бир гөренине мензетмек, ч этмек, пикир этмек, пикир эдип чакламак. *Догры, й кешбинден хем гуман этмек боляр* (А. Говшудов, Мә ри—Вепа). *Гиҗе үзүм иймәге чыкан кирпидир гүм этдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГҮМАНА [гүма:на], Болҗагы-болмажагы белли д нәбелли, икучлы. *Кысматым язылды шейле, Гөрмеги гумана болды* («Гөроглы» эпосы). *Хошгелди өзүниң г гүн отла мүнҗегини бу икисине хем айдың айтманд диңе гумана эдип гоюпды* (А. Говшудов, Көпетдаг этегинде).

ГҮМАНСЫЗ [гүма:нсыз], Икучлы дәл, ачыкдан-ачы хөкман, такык. *Әхлихалк революциясының үстүн чы җагы гумансыздыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮМАНСЫРАТМАК [гүма:нсыратмак], Икучлы этм нәбелли этмек. *Гумансырадып җогап бермек.*

ГҮММЕЗ, Қәбир җайларың, метжитлериң ве ш. үстүндәки гупба шекилли уллакан гүберчек ве ш җайларың өзи. *Огланлар ене бираз йөрәп, гүммез гө нүшиндәки гиңишлик ере чыкдылар* (Н. Жумаев, Сы лы гала). *Солтан Санҗар гүммезиниң гапдалындан д ган Гүн өзүниң агыр гөвресини ерден яңыҗа саймапд* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ГҮММЕЗЕКЛЕМЕК, Гүммез ялы болуп дурм *Маңлайы сакар ал атың белент сагрысы гүммезлейгр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Диш-дырнак болуп эдинил гүммезеклэп отуран ак өй даргады. Эсеналы чайд соң, гарымың ичинде байыр ялы гүммезеклэп гал бугдая сын этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Г ман гүммезеклэп отуран үч саны ак өйүң өңүндәки ванлы тама бака Ыляс төрәни алып барды* (А. Говш дов, Повестлер ве хекаялар).

ГҮММЕЗЕКЛЕШМЕК, Гүммез ялы болшуп отурм *Анха, Халназарың хатарындакы ак өйлер гүммезек шип отыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮММЕРЧЕК, Гүберилип дуран ер.

ГҮММИ-СҮММИ: гүмми-сүмми этмек — ына сыз гүрлемек, ялан-яшрык сөзлемек, дүшүнксиз б зат айтмак, хытды-пытды этмек. *Ол ене-де бир зат расында гүмми-сүмми этди.*

ГҮММУК-СҮММУК, *сер.* Гүмми-сүмми.

ГҮММҮЛДИ, *сер.* Гүммүрди. *Бу гезек гүммүл гаты эрбет болды* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы

ГҮММҮР-ГҮММҮР, Ызлы-ызына чыкян гүммүр *Узакда топлар гүммүр-гүммүр эдип атылярды* (Н. По ма, Тайлак хыззын).

ГҮММҮРДЕМЕК, Гүммүрдили сес дөретмек, ызл -ызына атылмак (топ сеси ве ш. м. барада). *Топл гүммүрдәп башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этег де). *Эмма бу гүммүрдәп чыкан большевик топларын сеслериниң Назар байың гөзүни тегеледйәндиги мәли ди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бирден топл гүммүрдәп башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың э гинде).

ГҮММҮРДЕШМЕК, Топ атылян ялы сеслер чык башламак, ызлы-ызына гүммүрдемек. *Сөвеш мейдань да топ сеслери гүммүрдешип башлады — дийип, ол г руңини кесди.*

ГҮММҮРДИ, Топ атыланда ве ш. м. эмеле гели гүңлеч сес. *Шейле бир хайбатлы гүммүрди болды вел ер билен гөк биле сарсды* (А. Говшудов, Мәхри—В па). *Гүммүрди узакдакы дагың дерелеринде-де яңл ды. Бейик Октябрь революциясының гүммүрдиси бүт ер йүзүни сарсдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әди

Ол гүнлер ики даг чакышян ялы, топларың гүммүрди сеслери эшидилер дурарды (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГҮМП-САМП: 1) гүмп-самп этмек — гепләнинде ынамсыз геплемек, айтжак задыны перт-перт айдып билмән, гүмми-сүмми этмек. *Ондан бир зат сорасаң, гүмп-самп эдер дурар;* 2) гүмп-сампа урмак — белли бир зат айтман, патаррака урмак, угур тапдырмазлык. *Ол сөзүниң соңуны гүмп-сампа уруп, чыкып гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Өңүнден беллик этдим-де гойдым — дийип, гүмп-сампа урар дурар* («Токмак» журналы).

ГҮМПҮЛДЕМЕК, Гүмпүлдили сес эмеле гелмек, түлең атыландакы ялы сес чыкмак, атылып гитмек. *Гүмлүлдәп түссе чыканда, Гурбан вагшы бир сес этди* (Р. Сейидов, Лебап гызы). *Тәрим атың сагрысына гүмпүлдәп дегди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮМПҮЛДЕТМЕК, Гүмпүлдили, түпеңиңки ялы сес чыкармак, атмак.

ГҮМПҮЛДИ, Түпең ве ш. м. зат атыланда эмеле гелйән зарплы сес, урулмак зерарлы түпеңиңкә меңзеш чыкян зарплы сес. *Эмма онуң тени гүмпүлди билен тиз өврениши. Вагонлардан бирине от дүшүп, снаряд гүмлүлдиси ери сарсдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Түпең сесиниң гүмпүлдиси токайда яйрап гитди* («Мыдам тайяр» газети).

ГҮМРА [гүмра:], 1. Геплемән, сессиз-үйнсүз отуран, лал ялы болуп отуран. *Бу гүррүң гозгады гүмра йигиди* («Совет эдебияты» журналы). *Гезен — деря, отуран — гүмра* (накыл). 2. Бир зада аша мешгул, өз иши билен башына гай. *Нуры өзбашына гүмра болуп йөрендиги үчин, дашындакыларың нәме ишлейәндигинден хабары ёкды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хер ким өз халысыны гермек билен гүмрады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГҮМРЕМЕК, *диал.* Гүбүрдәп янмак, көзүгип янып дурмак (от хакында). *Гемре ожакда гүмрәп яняр.*

ГҮМРҮК, Чет юрт малларындан, харытларындан алынян пач, пул. *Биз харыдымызы сизиң үстүңизден гечирсегем гүмрүк төлемерис* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГҮМРҮКХАНА [гүмрүкха:на], *көн. с.* Гүмрүк хакы йыгнаян адамлар үчин серхетде салнан жай, таможня.

ГҮМҮРДИ, Ондан-мундан, пейвагтына эдилйән месайы гүррүң. *Якындан гүмүрди сеси гелйәрди.*

ГҮМҮРТИК, Гаты дүшүнүкли болмадык, ачык болмадык, нәтакык, ынамсыз, шүбхели. *Бу назарың манысы гаты гүмүртикди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Онуң гүмүртик сөз уршундан, ынамсыз гарашындан онуң өзүне мүңкүрлик эдйәндигини Алёша аңлады. Бизи инди гүнделик гүмүртик маглуматлар канагатландырмаяр. Жигитлериң онуң ызына әержеги гүмүртикди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен-ә сениң бу гүмүртик сөзлериңе дүшүнмедим* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГҮМҮР-ЯМЫР, Пейвагтына, өзара эдилйән гүррүң, өзара гүррүң. *Бирденкә бир нәче адамың гүмүр-ямыр сеси эшидилди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Хем шемалларыс, хем Мәммет билен ёлда бираз гүмүр-ямыр эдишерис* («Совет эдебияты» журналы). *Гурбан чопан икиңизиң араңызда нәхили гүмүр-ямыр болан болса, догруҗаңдан геләйгин, акдабан! — дийип, эҗем гелә-гелмәне ятан таяк билен мени сайгылаберди* («Түркмен пьесалары»).

ГҮН, 1. *астр.* Төверегинден Ер, Ай ве бейлеки планеталар айланян, Ериң йүзүне ягтылык берйән асман жисими, планета. *Гүн догды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гызгын Гүн яңыҗа батыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Бир гиҗе-гүндизиң довамындакы вагт аралыгы, сутка. *Ене ики гүнден Москва етерис.* 3. Хепдәниң, айың ве йылың довамындакы дөредижилик иши билен мешгул болуняң белли бир вагт. *Иш гүни.* 4. *гөч. м.* Экленч, дурмуш, гүзеран. *Гүнүм үчин гүнимиң огланыны аллалаярын* (накыл). ◇ Гүн гечирмек — ишләп гүзеран гөрмек, экленч этмек. *Пукара дайханлар болса талабанлыкда, чопан-чолуклыкда гүн гечирйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). Гүн гөрмек — дурмуш үчин зәхмет чекмек, гүзеран гөрмек, экленч этмек, яшамак. Гүн дегмек — 1) Гүнүң шөхлеси дүшмек. *Үсти ачылан мейдана сәхелче гүн дегип, ел чалдыгы, шол бада гырпаклап агарярды* («Зәхмет гахрыманлары»); 2) гүн урмак, гүнде көп гезип нәхошламак. Гүн тертиби — 1) йыгнакда гаралжак меселелериң жеми, ызыгидерлилиги. *Сессияның гүн тертибинде үч меселе тассыкланды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы); 2) гүнделик эдилмели ишлер барада дүзгүн, тертип. *Ол өзүниң гүн тертибини дүзүпди* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). Гүн яманыны гөрмек — кынчылык чекмек, жебир чекмек, гаты хорланмак. *Шу болшумда, шу гүнде, Гүн яманын гөрсем-де, Яранмярдым ене-де Яранарн дийп йөрсем-де* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Гүни гелмек — бир зат үчин кейпи гөтерилмек, гушы учмак, гөхи гелмек. *Онсоң Нарлы Непесовичиң гүни гелйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гүни-сәхеди долмак — болмалы, дөремели, йүзе чыкмалы ве ш. м. вагты етмек, вагты долмак, вагты болмак. *Байталының гүни-сәхеди долуп, тазының чагасы ялы бир зат ташлады* («Гөроглы» эпосы). Гүнүне ит агламак — жебир-жепада яшамак, кын дурмуш гечирмек. *Харман ногайың гүнүне ит аглар дийипдир* («Совет эдебияты» журналы). Гүнүне янмак — бирине дуйгудашлык этмек, бири хакында аладаланмак. Гүнүни буламак — *сер.* Гүнүни чайкамак. Гүнүни чайкамак — рахат дурмушы бозмак, машгала дурмуша агзалалык салмак. *Сен нәме үчин менің рахат гүнүми чайкаярсың?* («Совет эдебияты» журналы). Бал гүне батмак — гөвы дурмуш гөрмек, бол-элинликде яшамак. *Сени ода атып, мен өзүм бал гүнүме батжакмы?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Галмаз гүне салмак — чыкгынсыз ягдая салмак, агыр дурмуша етирмек. *Хер агзасын чым-лытрак дагадып, Эбедилик галмаз гүне саларыс* (Б. Кербабаев, Айлар). Гара гүнлер — агыр хорлукда яшалан гүнлер, хорлуклы вагт. Зәхмет гүни — колхозда долы иш гүни хөкмүнде белленилен иш нормасы. *Колхозчыларың зәхмет гүнлери зәхмет деп-дерчелерине хер гүн языляр. Мен шу гүн бир ярым зәхмет гүни газандым.* Кишә гүнүң галмак — элгарама болмак, экленжиң кишә гарашлы болмак. Өз гүнүңи өзүң гөрмек — кесекиниң көмегине мәтәч болман, өз башыңы өзүң чарамак. *Мен хем, элбетде, йыкма-йыкылма өз гүнүми гөрерин* («Совет эдебияты» журналы). Эрбет гүне салмак — жебир, сүтем этмек, эзмек, хорламак.

ГҮНАША [гүна:ша], Бир гүн гечирип, икинжи гүн, арасына бир гүн салып. *Ол гүнаша гелип, азык алып гидерди.*

ГҮНАШЫМ [гүна:шым], *сер.* Гүнаша. *Олар гүнашымдан гелип, гүнашыма гидйәндиклери үчин, гуйының совук сувуны янжап-янжап ичипдирлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүнашыма гитжек гоюн Янжап-янжап сув ичипдир* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

ГҮНАШЫМЛЫК [гүна:шымлык], Бир гүнден артык вагт аралыгы үчин чакланан, бир гүнден артыграк болар ялы. *Чопан гүнашымлык азыгы гуйругы жоннук гөк эшеге йүклейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮНБАТАР, 1. Әлемиң дөртден бир тарапы, Гүндо-

гарың гаршысы ве шол угур, Гүнүң яшян тарапы. *Ал-асмандан гүнбатара бакан яңыжа эңңит эден мәхнет Гүнүң томускы ховры бираз өчен ялы сызылярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Машын депәниң усти билен гүнбатар тарапа зымдырылды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. *геогр.* Гүндогарың гаршысында ерлешйән юртлар. *Якын Гүндогар. Узак Гүндогар.*

ГҮНБЕ-ГҮН, *сер.* Гүн-гүнден. *Гүнбе-гүн бизиң ишимизиң депгини гүйчленйәр. Гүнбе-гүн зарпчыларың сапы артяр.*

ГҮНБЕ-ГҮНДЕН, *сер.* Гүн-гүнден. *Гүнбе-гүнден бетерлэп, Артярды мең азарым* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Разиниң гүйжи гүнбе-гүнден артыпдыр* (СССР тарыхы).

ГҮН-ГҮНДЕН, Гүн гелдигиче, гүнбе-гүнден, хер гүн, гүнсайын. *Социалистик Ватан гүн-гүнден гүйжеди, гүлледи* («Эдебият»). *Эзиз хан гүн-гүнден өрч алярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮНДЕ-ГҮНАША [гүнде-гүна:ша], Хер гүн диен ялы, гүн ашырып. *Айгулы хем гүнде-гүнаша диен ялы олара барып гайдарды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГҮНДЕЛИК, 1. Хер гүнки, гүндеки. *Дурмушың гүнделик мәтәчлиги астында зәхметкеш адамлар эзилйәрдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Меңиң гүнделик нормамы ерине етирип билмедик вагтым болдумы? Мәхрибан партияның гүнделик аладасы нетижесинде түркмен медениети гүнсайын өсйәр ве ровачланяр. Әр-хелей арасында гүнделик иш барада гызыклы гүррүңлер эдилйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өе берлен юмушлар ве окувчының етишиги боюнча алан бахасы гоюлян, белленилйән депдерче. *Окувчының гүнделиги өрән арасса сакланыпдыр.*

ГҮНДИЗ [гүнди:з], Гүн доганындан тә Гүн яшана ченли болан аралыкдакы вагт, эртир билен агшамың аралыгындакы вагт. *Гүндизиң гызгын ховры совлуп, гиҗе салкынлашыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүндизиң ыссы болжагы мәлимди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эзизиң сарайының бүтин төверегини, ниреден хүжүм этмегиң лайыклыдыгыны Тыченко гүндиз кемсиз өврәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮНДИЗКӨР [гүнди:зкө:р], *зоол.* Гырга меңзеш, гиҗесине учян йыртыжы меле гуш.

ГҮНДИЗЛИК [гүнди:злик], Гүнүң чыкып дуран вагты, гүндиз чагы. *Яглы чыралар халы билен безелен тамы гүндизлиге айландырярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ичи безегли гиң отаг, ичи гүндизлик ялы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГҮНДОГАР, 1. Әлемиң дөртден бир тарапы, Гүнбатарың гаршысы ве шол угур, Гүнүң догян тарапы. *Амыдерянық гүндогар кенарында бир оба барыпдырлар* (Мыралы). *Фронт сепгиди болса гүндогар еңсәңде галярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Акжа булутлары гүйзүң шемалы Сүрйәр гүндогара юваш-ювашдан* («Совет эдебияты» журналы). 2. *геогр.* Гүнбатарың гаршысында ерлешйән юртлар.

ГҮНДУШМЕҢ, Сыгрың, гойнуң сыңрагының аралыгындакы чуканак ер, атың тойнагының сырт гапдалындакы чуканак ер.

ГҮНЕБАКАР, *бот.* Тегелек ясы башлы, сары гүлли, чигидинден яг алынян өсүмлик. *Орта бойлы бугдайың ичинде эгри орагы айлап салян оракчы, селчең гөгерен гүнебакар билен сандашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хер ерләкде гөгерен гүнебакарлар йүзлерини гүне тутуп дурярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГҮНЕГАРГАН [гүнегарга:н], *зоол.* Хажжыгың бир жынсы, келпезе, гөкдамак.

ГҮНЕЙ, Дагың, депәниң ве ш. м. гүн дүшйән тарапы. *Галаның гүнейинде отуранлар өрән көпди* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ГҮНЕЙИК, *бот.* Чәгесөв, акланлык ерде битйән инче жик япраклы, ак гүлли ябаны өсүмлик.

ГҮНЕШ, 1. Гүн дүшйән ер, гүн дүшйән тарап, Гүнүң шөхлеси дүшйән ер. *Хошгелди өзүниң чүйше банкаларда өсдүрен өсүмликлерини гүнеше чыкарышдырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гүнешде дурмак мүмкин дәлди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Тамың гүнешинде ойнашып йөрен бир топар ушажык огланлары гөрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Гүнүң нуры, шөхлеси. *Гүнеш дүшүп, доңак гары эредип, Мыдамалык гурулыпдыр яз паслы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Яз гүнлериниң ялкымлы гүнеши шу жайың илерки пенжиресинден өзүниң алтын нуруны шу гызык үстүне сачярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Думлы-душ гөк өвүсйән гүләлекли гиң сәхрада экиз гузуларыны ызына тиркәп, гүйругы элек ялы док гоюнлар мылайым гүнешден леззет алдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮНЕШЛЕМЕК, Гүнешде отурмак, Гүнүң гызгыны на йылынмак. *Сәхедиң гүнешләп ятан мөҗеге дуйдурман барып, чаласынлык билен онуң гарнының силкени чынды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Кәбирлери олумың дашына чыкып гүнешлейәрдилер* («Пионер» журналы). *Оларың хеммеси гүнешләп гезмелейәрдилер* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГҮНЕШЛИ, Гүнүң шөхлеси дүшйән, гүн ягтысы көп болан. *Мен газаплы сөвешлере гүнешли Түркменистандан гелдим* («Бахар»). *Хәзир гүнешли республикамызда аял-гызларың мугаллыма, врач, пагтачы ве гайры хүнәрлерде ишлейәнлери муңлерчедир* («Мыдам тайяр» газети). *Гүнешли пайтагтым гөзел Ашгабат* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮНИ, *көн. с.* Бир адамының көп аялы болса, шол аялларың бири-бирине болан гатнашыгыны аңладян сөз. *Ол гүни аял ялы иңирдәп, кәте хем как-сок эдип. Мамагүле азар яманыны берди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гүнум үчин гүнимиң огланыны аллалаярын* (накыл).

ГҮНИН [гүни:н], Бир гүнүң ичинде, шол гүнүң довамында, гүнүбирин, *Москва самолёт билен гитсең, гүнин барярсың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мара, ахала гидип гелмек үчин азындан ярым ай болмаса, бир ай вагт герекди, хәзир гүнин барып гелйәрис* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оба гүнин барып гелмек.*

ГҮНЛҮК, Бир гүн хасабы, вагты билен өлченйән, хасапланян. *Маңа бәш гүнлүк азык тайярла* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гүнлүк ёла чыксаң, үч гүнлүк азык ал* (накыл). *Бир гүнлүк газанч. Дөрт гүнлүк ыш.*

ГҮНЛҮКЧИ, Хер гүнки эден ишине гөрә хак алып ишлейән ишчи, гүнделик эден иши хасабындан хак алян талабан. *Айлыкчылар, гүнлүкчилер өз хожайынлары билен хаклашдырылжакмыш* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГҮНЛҮКЧИЛИК, Гүнлүкчи болуп ишлемеклик, гүнлүкчиниң ягдайы. *Гурт гүнлүкчилик иш эдип, онуң ерини сүрүп, мунуң отуны ятырып пул газаняр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гүнлүкчилик эдип гүзеран гөрмек өрән кын.*

ГҮНОРТА, 1. Әлемиң дөртден бир тарапы, Демиргазыгың габат гаршысы ве шол угур, илери. *Инди олар бейик дагың эгрем-эгрем жүлгеси билен догры гүнорта бака йөрейәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ленин адындакы колхозың гүнорта тарапыны белент-белент гарлы даглар тутуп отыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Демиргазыгың гаршысында ерлешйән юртлар, ерлер. 3. *сер.* Гүнортан.

ГҮНОРТА-ГҮНБАТАР, Гүнорта билен Гүнбатарың аралыгы.

ГҮНОРТАН [гүнорта:н], Гүнорта чагы, гүнүң орта болан вагты. *Дурдум гүнортанлар мекдеп янында, Чагаларың шат сесине диң салып* («Пионер» журналы). *Сизе гүнортана ченли мөхлет берйәрин* (Мыралы). *Гүндизиң гүнортан вагты хем ичи тум ялы гараңкы болан гур токайың ичи эйәм гараңка өврүлипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГҮНСАЙЫН [гүнса:йын], *сер.* Гүн-гүндэн. *Колхоз башлыгының абрайы гүнсайын артяр* («Колхоз гүнлери»). *Мәхрибан Коммунистик партияның хем-де Совет хөкүметиниң гүнделик аладасы нетиҗесинде түркмен медениети гүнсайын өсйәр ве ровачланяр* («Совет эдебияты» журналы). *Совет хәкимиетиниң хакыкы тарапдарлары болан Ашыр ялы гарыплар гүнсайын көпелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮНУЗЫН [гүнузы:н], Бүтин бир гүнүң довамында, эртирден агшама ченли. *Гүнузын ишлейәрис ерлермизде* («Мыдам тайяр» газети). *Гүнузын ав эдипдир* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГҮНҮБИРИН [гүнүби:ри:н], Эдил шол гүнүң өзүнде, бир гүнде, арасына гүн салман. *Шол хабар гүнүбирин дайхана барып етди. Гуллуханың шол патарракылары-да гүнүбирин Артыга етди. Полковник шол хабарлары область начальнигине гүнүбирин мәлим эдип дурярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮНҮДЕШ, *сер.* Гүни.

ГҮНӘ, 1. Дине уйян адамларың дүшүнҗесине гөрә: шеригатың дүзгүнини бозмаклык. 2. Ялңышлык, нәдогрулык билен эдилен херекет, язык, этмиш. *Елдаш Акмәммедов, бу ерде мениң гүнәм нәме? — дийип, ол сесини саңкылдадып геплемек билен әхли гынанҗыны йүзе чыкарды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Басян гүнәсини йүзне базладып* («Токмак» журналы). ◇ Гүнә йүклемек — бойнуна гүнә атмак, гүнә йөңкемек. Гүнәң өтүлмек — эден гүнәң багыш эдилмек, гүнәң гечилмек. Гүнәсини гечмек — гүнәсиня, эден этмишини багышламак, өтмек. *Бойдаш жан, мениң гүнәми геч!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гүнәсини өтмек — *сер.* Гүнәсини гечмек. *Бар, гүнәңи өтдум* («Гөроглы» эпосы).

ГҮНӘКӘР, 1. Жеңаят иш эден, языклы, этмишли, гүнәли. *Гүнәкәр болсаң, бир эйәм жогапкарчилиге чекердик* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гүнәкәрсиң суд өңүнде сөмелдерс, Жезаландырылман галмасаң герек* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Карт ойнуның башында яраг уҗундан өлен бир адам себәпли гүнәкәр боланларың арасы билен Гурт хем гүнәкәрчилиге чекилди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гарлы усса, бу ишде мен чигит ялы гүнәкәр дәл ахырын* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Себәп болан, себәпкәр. *Гыз өзүни гүнәкәр сайян ялы гөрүнйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ГҮНӘКӘРЛЕМЕК, *сер.* Гүнәлемек. *Мусулман руханылары Авиценнаны худайсызлыкда гүнәкәрләпдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ГҮНӘКӘРЛИК, Гүнәкәр болмаклык, языклылык. *Онуң атасыны гүнәкәрлиге чексем, ол маңа йүзүң үстүнде бурнуң бар диймән, гайта мениң гөмелтей айбымы өртмәге чалышяр* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮНӘКӘРЧИЛИК, *сер.* Гүнәкәрлик. *Карт ойнуның башында яраг уҗундан өлен бир адам себәпли гүнәкәр болан адамларың арасы билен Гурт хем гүнәкәрчилиге чекилди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГҮНӘЛЕМЕК, Гүнә йүклемек, гүнәли этмек, языклы этмек, айыпламак, гүнәкәрлемек. *Суд процесинде жена-ятчыны гүнәлемек.*

ГҮНӘЛЕНМЕК, Гүнә йүкленмек, гүнәли эдилмек, языкланмак, айыпланмак. *Шеин дөнүкликде гүнәленип, өлүм жезасы берлипдир* (СССР тарыхы).

ГҮНӘЛИ, *сер.* Гүнәкәр. *Гүнәлиң одуна бигүнә янар* (накыл).

ГҮНӘСИЗ, Гүнәси ёк болан, языксыз, бигүнә. *Артыгың гөзүнден ыгтыярсыз даман яш онуң гүнәсиз маңлайында тагма болуп галды. Халназары алтмыш секиз яшадып, онуң он ики ящыны гүнәсиз нересse оглан хасап эдип гечдилер-де, галан элли алты йылыны арассаламага башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮНӘСИЗЛИК, Гүнәси ёклук, бигүнәлик, языксызлык. *Оларың икисиниң хем йүзлерине чагалыкдакы гүнәсизликлери гелип гонды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮҢ, 1. Кер хем лал. *Я-да Хытаймама билен Жора гүңден етәйдимикә?* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Йүпеги сакламасаң, йүң болар, гөзели сакламасаң — гүң* (накыл). 2. *гөч. м.* Аңкасы ашан.

ГҮҢЛЕЧ, Егнас чыкян сес, ачык чыкмаян сес. *Токай тарапындан гелен гүңлеч сес гөз ачып-юмасы салым кесилди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Сувуң гүңлеч сеси эшидилйәрди* («Колхоз гүнлери»). *Түпеңиң гүңлеч сеси обаның ичине яйрап гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Челегиң ичинден чыкян ялы гүңлеч гүввүлди эшидилди* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ГҮП, Өвнүп эдилйән гүррүң, гүплемеклик. *Баллының гүпүни эшиден гелин оңа бакан гөзүниң гытагыны айлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮПБЕ, Шол бада, хасыр-хусур, деррев, бирден. *Бердиниң гүпбе ядына дүшүп, улы үнҗә гитди* («Мыдам тайяр» газети). *Гөроглы гүпбе атдан дүшди* («Гөроглы» эпосы). *Өвезиң оглуның доглан гүнүниң тоюдыгы Эсеновың гүпбе ядына дүшди* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮПБЕРИЛМЕК, Чишип түммерилмек, габарылмак, гүберилмек. *Галың дон гейип гүпберилмек.*

ГҮПБЕРМЕК, Чишип түммермек, габармак, гүбермек. *Пагталы галың дон гейип гүпбермек.*

ГҮПБЕРТМЕК, Чиширип түммертмек, габартмак.

ГҮПБИ, Пагталы, гысга ве галың дашкы гейим. *Хошгелди гүпбүсиниң якаларыны галдырып, дик отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оларың икиси хем пагталы жалбар, пагталы гүпби, тилки дерисинден гулакҗын гейипдир* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮПБҮЛДЕМЕК, Гүп-гүп эдип сес чыкмак, гүпбүлдили сес дөремек.

ГҮПБҮЛДИ, Юмшак бир зада урулмак, дегмек зерарлы чыкян сес. *Хамырың гүпбүлдиси.*

ГҮП-ГҮП: гүп-гүп этмек — ызлы-ызына гүпбүлдемек, лап-лап эдип янмак, от алмак (ялның сеси хакда). *Чүнки ол энҗамларың гүп-гүп эдип бирден от алаймак хәсиети бар* («Токмак» журналы).

ГҮПҖЕК, Дөрт бурчы дәл-де, ики тарапы бүзүлен тогалак яссык. *Эҗеси онуң гапдалына гүпҗек ташлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Артык төвереге гөз гездиренден соң, дүшегиң үстүне гечип, гүпҗеге тирсегини берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮПЛЕМЕК, 1. Чакданаша өзүни өвмек, өвнүп гүрлемек, өвүнмек. *Ожагың башында гүплемеги ким оңармаз өйдйәрсиң?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чәрҗеви еке өзүм хем аларын — дийип гүплән Эзиз өзүни ока бермән, атлылары билен ызына бакан серпикди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йыгнак, мейлисе барсам, Бош гүплән гүрләмок* («Токмак» журналы). 2. Батлы дегмек, гүпбүлдили сесленмек, йыкылмак. *Ол түпеңини гачырды, арадан салым гечмәнкә, өзи хем гүплән гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Зыңлан топ гүплән онуң аркасына дегди.*

ГҮПЛЕТМЕК, Бат билен урмак, гүпбүлдили сес чыкармак. *Бириниң аркасына топ билен гүплетмек.*

ГҮПЛЕШМЕК, Өвүп гүрлешмек, өвүшмек. *Артык шол каррикатуралары гөренде, бири-бирлерине гөвүнлери етмән гүплешийәнлерини диңләнде, Ашгабада геленине өкүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮПҮРДЕМЕК, Гүпүрдили сесленмек, гүпүрдили сес чыкмак, тапырдамак. *Ер чайканып, гөк сандырап гүпүрдәп, Фронтларда апы-тупан турярмыш* (Б. Кербабаев, Айлар). *Чагалар бир салым гүпүрдедилер, ойнап кейпден чыкдылар.*

ГҮПҮРДЕТМЕК, Гүпүрдили сес чыкармак, дүкүрдили сеслендирмек, тапырдатмак. *Икиси бирден гүпүрдедип дарак урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮПҮРДЕШМЕК, Гүпүрдили сесленишмек, гүпүрдили сеслер эшидилмек. *Гүпүрдешйән дарагларың сеси эшидилйәрди. Огланҗыклар тамың ичинде гүпүрдешйәрдилер. Танс ойнаянларың гүпүрдешйән аяк сеслери эшидилйәрди. Атлылар гүпүрдешип гечип гитдилер.*

ГҮПҮРДИ, Бир нәче атларың, адамларың ве ш. м. аякларындан чыкян тапырдылы сес. *Шол гүпүрди ат тойнагының гүпүрдисини яда салды. Атың гүпүрдисине гара өйүң гөвшүлдән килимини серпип, ичинден бир йигит чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮПҮР-ТАПЫР, 1. Чалтлык билен эдилйән херекетден пейда болян гүпүрдили сес. *Бу гүпүр-тапыра Бахарың эҗеси оянырдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бирден, бир бада, хасыр-хусур. *Гүпүр-тапыр йыкылмак.*

ГҮПҮР-ТАПЫРЛЫК, Гүпүрдили херекет, тапыр-тупурлык, башагайлык. *Дашарда улы гүпүр-тапырлык хем гыкылык турды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГҮР, Арасы йыгы, арасы бири-бирине гаты якын болан, селчең дәл. *Гөзел эҗе пенҗирәни ачып, гүр баглыгың ичинде сайраян билбиллериң овазыны диңлейәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Төверегиндәки гүр токайлык хышадан башга не оба бар, не-де чатма* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Онуң гүр гара сакгалы хем саңңылдап дурярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Оларың барян ёлуның гырасы гүр алма агачлыгы экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ол бизе зык этдирмән, мәрекәниң гүр ерине сиңип гитди* («Токмак» журналы).

ГҮР-ГҮР: гүр-гүр силкинмек — ызлы-ызына силкинмек, өврән-өврән силкинмек. *Шол вагтда агынап галан дор алаша гүр-гүр силкинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮРЕЛМЕК, 1. Арасы бири-бирине якын болмак, йыгы болмак, йыгалмак. *Төкйиң агаҗы барха гүрелйәр.* 2. Йыгы-йыгыдан, чалт-чалтдан, тиз-тизден йүзе чыкмак. *Эмма түпең сеси кем-кемден гүрелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮРЕЛТМЕК, 1. Бири-бириниң арасыны йыгы этмек, якын этмек, араларыны йыгалтмак. 2. Йыгы-йыгыдан, чалт-чалтдан, тиз-тизден йүзе чыкармак.

ГҮРҖИ, *гепл. д., зоол.* Кичи тохумлы итлериң ады. *Гайың ит билен гүржүден эмеле гелен, бурны тилкиниң бурнуна өрән чалым эдип дуран яшаҗык сарыҗа гүҗүк тротуарың угры билен бир өңе, бир ыза ылгаярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ховлуда кичиҗик бир гүржи җөв-җөвлән үйрәрди.*

ГҮРЗЕЛЕК, Дешли, габарасы улы, габа. ◇ Гүрзелек сакгал — *сер.* Сакгал. *Ол: — Әхем! — дийди-де, тимар берлен гүрзелек сакгалыны сыпады* («Колхоз гүнлери»). *Халназарың гаршысында дуран орта бойлы, зейтун донлы гүрзелек ак сакгалды. Гүрзелек чал сакгалың кимдигини тәзе хызматкәр билмесе-де, онуң хайбатындан суссы басылып, деррев ябысыны жылавлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮРЗИ, Демир енжилйән уллакан агыр чекич, екедабана меңзеш гысга саплы гурал. *Сени гүрзи билен енҗер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮРЛЕВҮК, Гүр-гүр эдйән, гүррүлдили сес чыкарян. *Гүрлевүклер гүрләп, йылдырым чакып, Кәте болса чабга ягяр яз айы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГҮРЛЕМЕК, 1. Гүррүң этмек, сөз сөзлемек, геплемек. *Хеким кел көп гүрледи* («Совет эдебияты» журналы). *Өлен-йитен болмадык болса ягшы — дийип, сораг көкмунде гүрледи* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Кәселерне чай сүзүшип икиси, Гүлүшип, ойнашып, гүрләп отырлар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Гүррүлдили сес этмек, арламак (ёлбарс, гаплаң ве ш. м. хакда) *Гаплаң гүрләр гаясында, Жерен гезер саясында* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). *Ол ызлы-ызына йылдырым чакып, үзнүксиз гөк гүрлейәнини хем шаглап чабга ягяныны аңлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гөк гүрләп, йылдырым чакып, ягыш ягмага башлады.* ◇ Ак көпүк сачып гүрлемек — батлы-батлы, чалт-чалт гүрлемек, гахарлы гүрлемек.

ГҮРЛЕҢГҮҖҮК, *зоол.* Юмшак ерде гуйгуч шекиллиже чуканак эдинип яшаян кичиҗик мөжежик. *Мен ынха шу көшкде еке өзүм гүрлеңгүҗүк ялы айланып йөрүн* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮРЛЕТМЕК, Гүррүң бердирмек, сөз сөзлетмек, геплетмек. *Оны йыгнакда гүрлетдилер. Еке өзүни гүрлетмек.*

ГҮРЛЕШМЕК, Пикир алышмак максады билен геплешмек, гүррүң эдишмек, сөзлешмек. *Эзиз Артыгы янына чагырып, онуң билен мылайым гүрлешмек күйүне дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ине отургычда отыр гүрлешип, Баг астына гоша гүл битен ялы* («Совет эдебияты» журналы). *Гүрлешип менің билен Хал-ахвалым сорады* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ол менің билен чай ичип, гүрлешмәге башлады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГҮРЛҮК I, Арасы якынлык, селчең дәллик, йыгылык. *Токайың гүрлүги. Экиниң гүрлүги.*

ГҮРЛҮК II, Гаңнаның ян агачларыны бирлешдирйәң эгри агач. *Черкез гейим салып барян ат торбасыны гаңнаның гүрлүгинден чөзүп алды-да, тайхарың бурнуна гейдирип, гулакларының еңсесинден берк баглады* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ГҮРМЕК, 1. Үйшүп дуран, бир ере топланан. *Узакдан бир гүрмек оба гөрүнди. Яңкы овлак шу гүрмек гечиниң арасына сиңди.* 2. Үйшмелең, топар, үйшмек (адам көпчүлиги хакда). *Аманы шол гүрмекден гөзле!* 3. *бот.* Тохумының дашы тутуш овнужак гылчык, тикенжик билен өртүлен бирйыллык хашал от.

ГҮРМЕКЛИК, 1. Көп адам үйшен ер, үйшмелең, көпчүлик (адам хакда). *Яйлым шу гүрмеклиге уруп гитди.* 2. Гүрмегиң көп битен ери, гүрмегиң көп гөгерен ери. *Гүрмеклик мейдан.*

ГҮРМЕТОП, Тоюң соңунда якын аралыга көп ат гойберлип гечирилйән ярыш, чапышык.

ГҮРП: орта гүрп — орта хал, орта дереҗе. *Менің ише гелен колхозым районда орта гүрпде барян колхозларың бириди* («Колхоз гүнлери»). *Обаның орта гүрпүндәки демирчи уссаның болгусыз дүканының төверегинде жанлы херекет башланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Чөкетлигиң орта гүрпүндәки цементленен ховуз гүн нуруна ялпылдаяр* («Колхоз гүнлери»). *Жайың орта гүрпүне якын бир еринде Бахар өз гелнеҗеси билен бир станогың үстүнде отырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГҮРПБАССЫ, Дузак хөкмүнде эдилйән, үсти билинмез ялы эдилип юка басырылян чукур, гарым. *Танклары гелҗек угрунда танк гечмез ялы чукурлар газыпдырлар, гүрпбассылар эдипдирлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГҮРПҮЛДЕМЕК, 1. Гүрпүлдили сес чыкмак, гүрпүл-

дили сеслемек. 2. *гөч. м.* Йыкылмак. *Гөвнүме болмаса, онуң хем аягының асты горп атян ялы, шу гүн я эрте ол-да гүрпүлдәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮРПҮЛДЕТМЕК, 1. Гүрп-гүрп этдирип сес чыкармак. 2. Бат билен йыкмак. *Мениң йөнекейже бир питиғим хем оны дүйәниң үстүнден багы үзүлип гачан галлалы ганар ялы гүрпүлдедер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮРПҮЛДЕШМЕК, Ызлы-ызына гүрпүлдемек, көп ерден гүрпүлдили сес чыкмак. *Батлы басян аяк сеслер гүрпүлдешди* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ГҮРПҮЛДИ, Юмшак я-да берк дәл зада урланда чыкян сес. *Ховузда өл гейимлере урулян саплы тагтаның гүрпүлдиси гелди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГҮРРЕ: гүрре өрмек — бирден турмак, бирден галмак, топлум билен турмак, учмак. *Гәвүшини чалып, рахат ятан сүри гүрре өрйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮРРҮЛДЕМЕК, Гүррүлдили сес чыкмак, гүррүлдәп сеслемек. *Ызымызда гүррүлдәп мотор сеслери эшидилмәге башлады* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ГҮРРҮЛДЕТМЕК, Гүррүлдили сес чыкармак. *Моторы гүррүлдедип ишлетмек.*

ГҮРРҮЛДИ, Двигатель ишләнде, машын йөрәнде, чарх айлананда ве ш. м. чыкян сес. *Самолёт ховада гулачлап гүррүлди салды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Мырадың соңкы сөзлери душларындан дазлап гечен йүк машынының гүррүлдисине гошулып, зордан эшидилди* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). *Роторларың гүррүлдиси сес-үйн алышдырмаярды* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮРРҮҢ, Пикир алышмак үчин сөзленилйән сөз, геплешик. *Жуманың гүррүңини пионерлериң хеммеси өрән үнсли диңледилер* («Бахар»). *Маңа багбанчылык хакда гаты гызыклы гүррүң эдип берди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бегенҗиң жаныгып эдйән гүррүңине Айсолтан ынамсыз йылгырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эп-эсли вагт дүрли темаларда гүррүң этдилер* («Токмак» журналы). *Гүррүң сүйҗи, саманча ёк гүйҗи* (накыл). ◇ Гүррүң ачмак — бир меселе барада гүррүң эдип башламак, сөз ачмак. *Шу якында болуп гечен йыгнакда Гүррүң ачды Байрам мөхүм зат хакда* («Совет эдебияты» журналы). *Сөзүң эбетейини тапман дуран Артыга күйзәниң тогаланмагы гүррүң ачмага бахана болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гүррүң бермек — бир зат хакында бирини хабарлы этмек, бирине хабар бермек, хекая этмек. Гүррүң чыкмак — бир зат барасында гүррүң яйрамак. *Инди обада батрак, бай диен гүррүң чыкыпдыр* («Зәхмет гахрыманлары»). Гүррүңе гызмак — эдилйән гүррүңе пугта гиришмек, гүррүңе кейпиң гөтерилмек. *Гүррүңе келлеси гызып, сениң хөвес эдип диңлейәниңи биләйсе велин, онда ол хас жаныгып гүррүң эдйәрди.* Гүррүңи башга тарапа совмак — эдилйән гүррүңи гышартмак, терсине өвүрмек. Йылманак гүррүң — хошамай гүррүң, мылайым гүррүң.

ГҮРРҮҢДЕШ, Пикир алышмак үчин биле гүррүң эдишйән, биле гүрлешйән адам. *Татьяна хошалды гүррүңдешинден* («Совет эдебияты» журналы). *Ол бирден дымды, онуң гөвнүне гүррүңдеши түркмен дилине дүшүнмейән ялы болды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Онуң хер гүррүңдеши, хер бир сораг-совал эдени, хер илден, хер обадан хем дул, хем гыз салгы бердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Инди мен өз гүррүңдешимиң өз непи үчин хер бир ишден гайтмажакдыгына гөзүми етирдим* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гүррүңдеш болмак — бир зат хакда гүррүң этмек, бири билен гүрлешмек. *Мен онуң билен гүррүңдеш болаңымда, тапян делиллерини үгурсыз гөрдүм* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). *Чары ага хер гүн барып айланяр, гурлушык техниги билен гүррүңдеш боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен сениң билен гүррүңдеш боларын* («Совет эдебияты» журналы).

ГҮРРҮҢЛЕШМЕК, Пикир алышмак үчин гүррүң эдишмек, өзара геплешмек, сөзлешмек. *Онуң билен дегшип, гүррүңлешер йөрердим* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хава, мен чаларак какдырып гүррүңлешип гөрдүм вели, Тыллагөзелем оңа гаршы дәл ялы* («Совет эдебияты» журналы). *Ол дайханлар билен гүррүңлешмеги говы гөрйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГҮРРҮҢСИЗ, 1. Хич бир хили баханасыз, хөкман. *Мен гүррүңсиз боюн болмалы болдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. «Догрудан-догры, гөс-гөни, хакыкатдан-да» диен маныдакы гириш сөз. *Муңуң өзи, гүррүңсиз, эпосың говы тарапыдыр* («Гөроглы» эпосы).

ГҮРРҮҢЧИ, Гүррүң этмеги говы гөрйән, гүррүң этмеги говы башарян, гүррүңчил. *Гурт геплешмеги, гүррүңлешмеги гаты сөййән гүррүңчи адам хем болса, шу бурунлак билен ики гүнлэп бир агыз геплешмән сакланып билди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Дурды Ныязбеги гүррүңчи бир адам хасап эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гадымы гүррүңчилер шейле гүррүң берйәрдилер* («Гөроглы» эпосы).

ГҮРРҮҢЧИЛ, *сер.* Гүррүңчи.

ГҮРРҮҢЧИЛИК, Көпчүлик тарапындан үйшүлип эдилйән гүррүң. *Бу гүррүңчилиге болса голай-голтум, оба-гоңшулар-да гатнашярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гүррүңчилик хем дурдуғыча гызыкланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дегишмек, гүлүшмек ялы гызыклы гүррүңчилик башланярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГҮРС-ГҮРС, *сер.* Гүрсүлди. ◇ Гүрс-гүрс урмак — чалт-чалт урмак (йүрек хакда). *Шолмука, шол дәлмикә? — дийип, йүреги гүрс-гүрс урярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шадының йүреги гүрс-гүрс урярды* («Бахар»).

ГҮРСҮЛДЕМЕК, Гүрсүлдили ишлемек, гүрс-гүрс эдип сеслемек. *Хәзирем бир хили йүрегим гүрсүлдәп дур* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Айнаның йүреги гүрсүлдәп урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң башы айланып, йүреги гүрсүлдейәрди* (М. Горький, Әне).

ГҮРСҮЛДЕТМЕК, Гүрс-гүрс эдип сеслендирмек.

ГҮРСҮЛДИ, 1. Йүрек, дамар батлы, гүйчли уранда ве ш. м. чыкян сес. 2. *гөч. м.* Йүреге дүшйән ховсала, галагоплук. *Ягмырың дызындан ысгыны гачды, Йүрегиңе элхенч гүрсүлди дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Эзизиң эшелонының Мара голайладыгыча, Артыгың йүрегиниң гүрсүлдиси көпелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГҮРҮМ-ҖҮРҮМ: гүрүм-жүрүм болмак — бирден гөзден йитмек, йитирим болмак, зым-зыят болмак. *Гоюн итлериниң бири гүрүм-жүрүм болды* («Совет эдебияты» журналы). *Бә, ол бу затларыны ташлап, нирә гүрүм-жүрүм болдука* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Эдил сапана салнып атылан ялы гараңкы гиҗеде гүрүм-жүрүм болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол Сәхедиң сеси чыкан бадына гүрүм-жүрүм болупдыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГҮСҮРДЕМЕК, Гүсүрдили сес чыкмак, гүсүрдили сеслемек. *Багыртлак горкусына гүсүрдәп учупдыр велин, ат үркүпдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ГҮСҮРДЕТМЕК, Гүсүр-гүсүр эдип сес чыкартмак, гүсүрдили сеслендирмек.

ГҮСҮРДЕШМЕК, Гүсүр-гүсүр эдишмек. *Сүлгүнлер*

ыңа сыгдыгындан гыгырмак. *Богазыны йыртып, азана гыгырмасы нәме үчинкә?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫГЫРТМАК [гы:гыртмак], 1. Сес чыкартмак, сес эмеле гетиртмек. *Чаганы бижай тутуп гыгыртды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Кәйиндирмек, азгырылдырмак.

ГЫГЫРЫШМАК [гы:гырышмак], Билелешип гыгырмак, көп болуп сеслемек. *Чарва, чопан-чолуга Гахат болуп өрүлер, Токайда хем дүзлерде Гыгыршарды бөрүлер* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Сувчулар хем чолук оны гөренде, Бегенишип, гыгыршып ериндеп галды* (Н. Помма, Гошгулар).

ГЫДЫ-ГЫДЫ: гыды-гыды этмек — бидерек, йүреге дүшгүнч гүрлемек, бидерек гүрләп, гулагыңа камата гетирмек. *Гыды-гыды эдип гулагымы камата гетирдиң.*

ГЫДЫРДАМАК, Башардыгындан зәхмет чекмек, укыбына гөрә ишлемек. *Биз хем болшуна гөрә гыдырдап йөрүс.*

ГЫЖАК, Гапак дерегине кәдисниң йүзүне яры чекилен, пердесиз, үч киришли сыхалып чалынян саз гуралы. *Бахар гүни Гарасувуң боюна Сейле чыкдык, алып гыжак, дутары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Дутара гошуляр гыжагың сеси, Сизи диңлейәнлең артяр хөвеси* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГЫЖАКЧЫ, Гыжак чалян адам. *Сен бизиң иң өкде гыжакчымызсың* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫЖАЛАТ [гыжа:лат], Бирине билдирилйән игенчли нәразылык, мечев, күшгүрниң, гыжыт. *Инди мундан ар тык гыжалата өзүми гоймарын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өвез гыжалата чыдап билмеди* («Гөроглы» эпосы). ◇ Гыжалат бермек — бириниң бир зады оңармаянлыгы барада намысына дегер ялы сөз айтмак. *Ата өз достуна гыжалат берди* («Колхоз гүнлери») *Ашырдурдының өзи хем озан вагты гыжалат бермеги говы гөрйәрди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Ялтаны тан кытлап гыжалат берйәр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГЫЖАМАК: диш гыжамак — бири я-да бир за барасында ахмыр чекмек; зор бермек, газапланмак. *Мөҗеклер агажың ашагында дуруп, дишлерини гыжап дырлар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Агса мүрзе гөзлерини алардып, дишлерини гыжады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дишими гыжап, гүйжүм билә дызадым* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГЫЖЫГЫЖЫ, *бот.* Яз айларында гөгерйән яба ны от.

ГЫЖЫК, Тениң гыжыкланында йүзе чыкян, тәсирл дуйгы.

ГЫЖЫКЛАМАК, Адамың гыжыгыны гетирмек үчи тенини дырмаламак. *Ол ене Марьяняны гыжыкламаг башлады* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЫЖЫНМАК, 1. Бир зада хыжув этмек, ахмыр чек мек. *Гечен зада гыжынмак.* 2. Гахар-газаба мүнме гахарланмак. *Ол ашакы күти додагыны дишләп гыжы ды, газабына чыдаман сандырады* (Б. Кербабаев, Ай гытлы әдим).

ГЫЖЫРДАМАК, 1. Чейнеленде, дишиң арасын зат галып гыжырдылы сес чыкмак, гыжырт-гыжырт э мек. *Дишиң арасында ийнән задың гыжырдамак.* *гөч. м.* Сәхел зада гахарланмак, гахарың гелмек. *Нә бейле гыжырдап отырсың?*

ГЫЖЫРДАТМАК, 1. Гыжырт-гыжырт эдип чейн мек. *Пишик сычаны гыжырдадып чейнеди.* 2. Гахарын гетирмек, гахарландырмак.

ГЫЖЫРДЫ, Иймит чейнеленде, кәбир гаты зады дишиң арасында галмагындан йүзе чыкян сес. *Дишиң арасында бир гыжырды-ха бар.*

суя боюндан
Жумаев. Сыралы
ГҮСУРДИ, Г
башга ягдайлэрд
ГҮТЛЕМЕК, Г
билен бир зада
гары совруп, гид
(Л. Н Толстой
ГҮТЛЕТМЕК,
бат билен бир за
Ол чалчаны гап
түне-де эдерменл
эдим). Болдуң-а
йып, өз двигуне
агырандан соң
дим).
ГҮТҮРДЕМЕК,
мак. Дашарда га
сеси гелйәрди.
ГҮТҮРДЕТМЕК,
гөч. м. Гемрип ий
гокга гандың ҮТҮР
ГҮТҮРДИ, *Гар*
риленде ве ш. *ч.*
йәрэл гелйәкиң ә
ГҮФТАР [гүфта:р]
ГЫБАТ [гы:бат]
ры, такык *лал*
бат эдип *отурэк*
лыкда Пөвгениң
хушуны учурды
Гөрениң
мы? (А. Говшу
ГЫБАТКЕШ [гы
адамының
кешиң хем жайы
эпосы).
ГЫБАТКЕШЛИК
лык, гыбаткеше
ГЫБАТЧЫ *[гы:б*
ГЫБЫРДАМАК,
мек, *гыбырт-гыбы*
2. Гырмыл-гырмыл
Ёнмәк ичинде
ГЫБЫРДЫ, *Мир*
рабымың
ГЫБЫРДЫКЛАМАК
ремек, кичи *адам*
гыбырдыклады.
ГЫБЫРДЫКЛАТ
ремек, гыбырт-гыбы
шып гитмек.
ГЫВ [гы:в], Ая
гыранда уланян сөз
ГЫВЛАМАК [гы:в
«Гыв!» — дийип
ГЫГЫРМАК [гы:г
гаты сес эмеле гети
шуны тутуп,
билдим). 2. Бирини
дийип, Аман пощы гы
лер! — дийип гыгыран
ев, Илкинжи гүн). Гү
сына дүшүп, ене гыг
эдим). Бигүнә адамы
йыртып гыгырмак, *бога-*

ыңа сыгдыгындан гыгырмак. Богазыны йыртып, азана гыгырмасы нәме үчинкә? (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫГЫРТМАК [гы:гыртмак], 1. Сес чыкартмак, сес эмеле гетиртмек. *Чаганы бижай тутуп гыгыртды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Кәйиндирмек, азгырылдырмак.

ГЫГЫРЫШМАК [гы:гырышмак], Билелешип гыгырмак, көп болуп сеслемек. *Чарва, чопан-чолуга Гахат болуп өрүлер, Токайда хем дүзлерде Гыгыршарды бөрүлер* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Сувчулар хем чолук оны гөренде, Бегенишип, гыгыршып ериндеп галды* (Н. Помма, Гошгулар).

ГЫДЫ-ГЫДЫ: гыды-гыды этмек — бидерек, йүреге дүшгүнч гүрлемек, бидерек гүрләп, гулагыңа камата гетирмек. *Гыды-гыды эдип гулагымы камата гетирдиң.*

ГЫДЫРДАМАК, Башардыгындан зәхмет чекмек, укыбына гөрә ишлемек. *Биз хем болшуна гөрә гыдырдап йөрүс.*

ГЫЖАК, Гапак дерегине кәдисниң йүзүне яры чекилен, пердесиз, үч киришли сыхалып чалынян саз гуралы. *Бахар гүни Гарасувуң боюна Сейле чыкдык, алып гыжак, дутары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Дутара гошуляр гыжагың сеси, Сизи диңлейәнлең артяр хөвеси* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГЫЖАКЧЫ, Гыжак чалян адам. *Сен бизиң иң өкде гыжакчымызсың* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫЖАЛАТ [гыжа:лат], Бирине билдирилйән игенчли нәразылык, мечев, күшгүрниң, гыжыт. *Инди мундан ар тык гыжалата өзүми гоймарын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өвез гыжалата чыдап билмеди* («Гөроглы» эпосы). ◇ Гыжалат бермек — бириниң бир зады оңармаянлыгы барада намысына дегер ялы сөз айтмак. *Ата өз достуна гыжалат берди* («Колхоз гүнлери») *Ашырдурдының өзи хем озан вагты гыжалат бермеги говы гөрйәрди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Ялтаны тан кытлап гыжалат берйәр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГЫЖАМАК: диш гыжамак — бири я-да бир за барасында ахмыр чекмек; зор бермек, газапланмак. *Мөҗеклер агажың ашагында дуруп, дишлерини гыжап дырлар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Агса мүрзе гөзлерини алардып, дишлерини гыжады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дишими гыжап, гүйжүм билә дызадым* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГЫЖЫГЫЖЫ, *бот.* Яз айларында гөгерйән ябаны от.

ГЫЖЫК, Тениң гыжыкланында йүзе чыкян, тәсирлә дуйгы.

ГЫЖЫКЛАМАК, Адамың гыжыгыны гетирмек үчи тенини дырмаламак. *Ол ене Марьяняны гыжыкламак башлады* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЫЖЫНМАК, 1. Бир зада хыжув этмек, ахмыр чек мек. *Гечен зада гыжынмак.* 2. Гахар-газаба мүнме гахарланмак. *Ол ашакы күти додагыны дишләп гыжы ды, газабына чыдаман сандырады* (Б. Кербабаев, Ай гытлы әдим).

ГЫЖЫРДАМАК, 1. Чейнеленде, дишиң арасын зат галып гыжырдылы сес чыкмак, гыжырт-гыжырт э мек. *Дишиң арасында ийнән задың гыжырдамак.* *гөч. м.* Сәхел зада гахарланмак, гахарың гелмек. *Нә бейле гыжырдап отырсың?*

ГЫЖЫРДАТМАК, 1. Гыжырт-гыжырт эдип чейн мек. *Пишик сычаны гыжырдадып чейнеди.* 2. Гахарын гетирмек, гахарландырмак.

ГЫЖЫРДЫ, Иймит чейнеленде, кәбир гаты зады дишиң арасында галмагындан йүзе чыкян сес. *Дишиң арасында бир гыжырды-ха бар.*

ГЫҖЫТ [гы:жыт], *сер.* Гыжалат. *Өз хәсиетинден хабарсыз Пөкги вала Умсагүлүң сөзи яраман, оңа кинаялы гыжыт берди. Халназар гапдаллайын соваллара, гыжытлара гулак габартман, жаныгып довам этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ек, бу болмаз — дийип, ол өзүне гыжыт берди* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫЗ [гы:з], Аял жынслы перзент; дурмуша чыкмадык аял машгала. *Өзи гызмы я дулмы?* («Гөроглы» эпосы). *Гурдуң назары врач аялларың арасында дуран бир гыза дикилди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ашы ажыгана бер, гызы — ашыгына* (накыл). *Гызым, саңа айдайын, гелним, сен эшит* (накыл). *Гызың ысы — гүлүк ысы* (накыл). *Гыз ягшысы «гышык» чатмадан чыкар* (накыл). *Гызы барың нәзи бар* (накыл). *Гызлы гызылдан доймаз* (накыл). *Гызың галыңы — гарың сувы* (накыл). *Гызлар гөвни — гызан газан* (накыл). *Гызарана «гыз» диерлер, агарана — «биз»* (накыл). *Гызым өйде, гылыгы дашарда* (накыл). *Гыз машгаланың эрки энеде болар* (накыл). *Гызың урдугы — худайың бердиги* (накыл). ◇ Гыз гайтармак — гайтарманы, чувалгызы гайын өйлерине элтмек (көне дәп боюнча). Гыз чыкармак — гызы дурмуша чыкармак, эре бермек. *Огул өйлендирин, гыз чыкарарын* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гарры гыз — дурмуша чыкман, яшы 25—30 төверегине етен гыз.

ГЫЗАМЫҚ, *мед.* Екары гызгынлы, беденинде дүвүртик өрмек билен йүзе чыкян ёканч чага кесели. *Гардаш, мунуң өзи бир гызамык ялы чага кеселидир* (М. Горький, Эне). *Гыш гызамык гелмесин, томус — мама* (накыл).

ГЫЗАР-ГЫЗАР, *зоол.* Гахары гетириленде, өңки реңкини үйтгедип, гызгылт өвүсйән хажжык.

ГЫЗАРМАК, 1. Гызыл реңке өврүлмек, гызыл реңке гечмек, гызгылт өвшүн атмак; ган өймек. *Гамчының деген ерлери зав-зав болуп гызарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Говачаларың узынжа балдаклары топлум дурналарың инжиклери ялы гызарярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шапак хем гызарып, гужагын ачды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гызарып теним гөрненден, агарып ямам гөрүнсин* (накыл). 2. Екары температура зерарлы көз ялы гызыл болмак, чым гызыл болмак (демир ве ш. м. хакда). *Демир отда гызаряр. Көрүге сокан симлериң-ә көз ялы гызарыпдыр.* 3. *гөч. м.* Гахар гелмек, гахарланмак. *Халназарың газабы ичине сыгмады, гызарды, дамарлары тарсылдап урды. Чишик бег гызарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аннатувак, сен нәхак гызарярсың, рахатлан!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гөзүң гызармак — *сер.* Гөз. *Онуң гызаран, думанлы гөзлери ягтылан дек болды* («Совет эдебияты» журналы). *Сениң пәлиң азып, гөзүң гызарыпдыр.* Йүзүң гызармак — *сер.* Йүз I. *Онуң йүзи гызарды, чекге дамарлары тисгинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сапа хем ялталык этмесе, көпчулигиң өңүнде мениң йүзүм гызармазды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол нәхили ядыгәрлик, ненеңси зат! — дийди ве йүзи чалажа гызарды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГЫЗАРТМАК, 1. Гызыл реңке өвүрмек, гызыл реңке боямак, гызыл реңк чалмак. 2. Екары температура зерарлы көз ялы этмек, чым гызыл этмек. *Демир бөлегини гызартмак. Орагы гызардып тапламак.*

ГЫЗАРЫЛЫШМАК, Бири-бириң билен гахарланышмак, дазарылышмак. *Ашырың гвардия начальниги билен гызарылышаны догруда гүррүң берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЗБУТ [гызбу:т], Мейдан көмелегиниң бир гөрнүши.

ГЫЗГАЛАҢ, Гызгын хөвес, гызгын жошгун, депгин, гөчгүн, шовхун. *Сөвеш гызгалаңы билен гызан гөврелер тәмиз хованың чигрегини яңы сызып башлаярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар өз оюнларының гызгалаңы билен даш-төвереклеринде гопгун турса-да дуймаярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГЫЗГАЛАҢЛЫ, Гызгын жошгунлы, гөчгүнли, шовхунлы. *Төверекде гызгалаңлы херекет хөкүм сүрйәр* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Совет башлыгының мохорка түтүни билен долы кабинетинде гызгалаңлы гүррүң гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хәзир гызгалаңлы гүнлер* («Совет эдебияты» журналы). *Шуның ялы гызгалаңлы вагтда кем-кәс надаралыгың хем пейда эдйән ери болман дурмаз* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГЫЗГАН, бот. Гүр өсйән, габыгы чал, чыбыклары тутуш тикенли, гырымсы ябаны агач. *Мен олары гызгана долап, эйлэк-бейлэк тогалайын, үстлеринден депип ичими совадайын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өрт алан гамышың ялыны, онуң арасындакы чыгар гызганың хем пудакларыны көйдүрҗекди. Көне гызганы гопарып зыңсаң-да, ахмал болсаң дырнаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЗГЫЛТ, Гызыл өвүсйән, чала гызыл. *Пурли йылгынларың гызгылт гүллеринден оларың бурунларына якымлы ыс урды. Өзүне гөвни етйән адам әвмезлик билен гызгылт сачларыны дарамага дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гызгылт мата. Гызгылт реңк.*

ГЫЗГЫН, 1. Совук дәл, өрән ыссы; ёкары температура. *Гызгының ёк, Ягмыр, ме, атыр ысга!* («Совет эдебияты» журналы). *Заводың әсасы агрегаты болан пежиң гызгыны ёкары дережә етип ярылыпдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Гүндизиң гызгын ховры совлуп, гиҗе салкынлашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гызгын эпгек сепе билмез Гуракчылык тохумыны* («Совет эдебияты» журналы). *Гызгын чай. Гызгын сув.* 2. *сер.* Гызгалаңлы. *Шол адамлар гызгын сөвешден-де гайтжак адамлар дәлди. Артык оларың гызгын жеделлерини эшиденде: — Бу нәхили гүйч? — дийип ойланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дүканда гызгын сөвда гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Буларың арасында гүррүң хас гызгын барярка Жамал гелди* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Гызгын ганлы — *сер.* Ганы гызгын. *Гызгын ганлы адам сәхелче бир зат айтсаң гахарланяр* («Түркмен пьесалары»). Ганы гызгын — *сер.* Ган. *Гадам өрән яш йигит, ганы гызгын йигит* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). Үстүнден гызгын сув гуйлан ялы болмак — *сер.* Сув. *Мениң үстүмден гызгын сув гуйлан ялы болды, иним жиглэп гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ГЫЗГЫНЛЫК, 1. *физ.* Материяның херекетиниң айратын формасы, жисимин иң овнужак бөлежиклериниң херекет этмегинден эмеле гелйән энергия. *Гызгынлык дережеси.* 2. Гызгын халдалык, йылылык.

ГЫЗДЫРМАК, 1. Екары дережеде ыссылык бермек. *Соңабака йөрите ясалан демирлери гыздырып, мунуң эндамына даг басмага башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Температураның артмагы, гызгынын ёкары галмагы; пугта йылытмак. *Мен өтен агшам яман гыздырдым.* ◇ Гөз гыздырмак — *сер.* Гөз. *Белки, Елли Пөкгениң гызы Бахара гөз гыздыряндыр, ким билйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Сөвда гыздырмак — *сер.* Сөвда. *Сөвданы гыздырмак үчин чалышмак.*

ГЫЗЗА-ГЫЗЗА: гызза-гызза гелмек — гызгалаңлы пурсаты гелмек, вагты, моменти гелмек. *Гызза-гызза геленде, Артык тапылмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЗЗА-ГЫЗЗАЛЫК, Гызза-гызза гелен ягдай. *Мен дүйн Бабаларың обаларына барып гелдим, ол ерде бейле гызза-гызззалык ёкды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГЫЗЗЫРМА′ I, *мед.* Иниңи тикенекледип, үшедип,

эндамың. гаты гызмаклыгы билен йүзе чыкян кесел, ысытма. *Гыззырма кеселине гаршы гөрешде оларың әхмиети улудыр* («Яш коммунист» газети). *Ол соңабака эдил гыззырма тутян ялы галпылдап башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Гыззырма тутмак — гыззырма кесели билен кеселлемек. *Мен шу гүн ярамок, агшам гыззырма тутды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫЗЗЫРМА′ II, Алдырылмадык хамырдан сачда ве ш. м. бишириләйн юкажык чөрек. *Оглан какасына гыззырма элтип, оны ишмегини сорашяр* («Мыдам тайяр» газети).

ГЫЗЛАК [гы:злак], Көп гызлы. *Ол гызлакды: үчуси чувал гыз, бири хем бой, жеми дөрт гызы бар* (Н. Сарыханов, Эсерлер).

ГЫЗЛЫК [гы:злык], 1. Аял машгаланың дурмуша чыкмазындан озалкы ягдайы. *Эмма гызлык зжабы, онда-да бир яны Артык боландыгы үчин, ол шол сөзүни айдып билмеди. Я гызлык гелинлик билен дегшенден соң, гылык хем үйтгәйәрми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Маша гызлык чагыны хемишелик гоюп гитмелиди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Өвей эжәниң я-да өвей каканың гызы. *Солтан Непес аганың гызлыгыдыр.*

ГЫЗМА′, Сәхел зада гахары гелйән, ганы гызгын, гиррик, даргурсак. *Александр өрән шөхратпараз, гызма ве газаплы болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Гызма везир өзүни атдан оклапдыр* (Мыралы).

ГЫЗМАК, 1. Температура, гызгынлык дережеси ёкары галмак. *Гүн гызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гара гышлар совга галып, томус гүне гызан чопан, Ол зулумдан азат болуп, зарпчы болуп сергә гитди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гүн догуп, эййәм хова гызып уграпды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Даргурсаклык этмек, гахарың гелмек, гирриклик этмек. *Ол тиз гызярды, сөзлейярди, өйкелейярди, тиз-де совайрды, мылайымланярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Нәдогры ише ганым гызып башлады* («Токмак» журналы). 3. *гөч. м.* Гызгалаңлы болмак. *Базар яңыжа гызып башланда, Мырат ёлагчыларың гелмегине гарашярды* («Мыдам тайяр» газети). 4. *гөч. м.* Бир зада гаты хөвесленмек, хөвесиң артмак. *Көплүк бугдая гызар-да эсасы меселә зыян берер.* ◇ Келле гызмак — *сер.* Келле. Пула гызмак — *сер.* Пул. *Пула гызып, сатма мени мал ялы* (Б. Кербабаев, Айлар). Чети гызмак — гахары гелмек, гахарланмак.

ГЫЗЫБЕРМЕК, *гөч. м.* Гахарланып башламак. *Пир бу хабары эшидип гызыберди* («Гөроглы» эпосы). *Сен энтек гаты гызыберме, вагтындан өң сөвеше-де гирме* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЗЫК, Кейпли, хезил, гең. *Меселәниң гызык ери бизиң загырдыклашанымызда дәл* («Токмак» журналы). *Вепаның гошгулар язян дептериниң ичинден шейле бир гызык зат чыкды: бир тегелек йүпек мата, онуң ики ян тарапына-да кешде эдилипдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Икисиниң ачан гурруңи гызык, Бир-бирниңкә дүшмез, хайсында язык* («Октябрь ялкымы»). *Сен гаты гызык адам* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫЗЫКДЫРМАК, 1. Бириниң бир зада болан хөвесини артдырмак, хөвесини гүйчлендирмек, гызыкландырмак. *Артык Бабалының бир нәтаныш милиционере гереклиги Иван Тимофеевичи хас хем гызыкдырды. Онуң газетлерден, уруш хабарларындан берен гурруңлери болса Артыгы гызыкдырды. Артык өз йүрегини ачып, бутин ягдайлары мәлим этди-де, оны өзүне гызыкдырды. Үстлерине абаныл гелйән уллакан ховп оларың хич бирини гызыкдырман, овнук меселелер барада болгусыз гурруң этдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Өжүкдирмек, хыжувыны артдырмак.

ГЫЗЫКЛАНДЫРМАК, *сер.* Гызыкдырмак I. *Эдаралары эдара этмәге халкың өзүни гызыкландырмак герекдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Жепбар бу гүн хеммәни гызыкландырян меселәни орта атды* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫЗЫКЛАНМАК, Бир иши билмекде, этмекде өзүңде гүйчли хөвес дөремек, мешгул болмак, хөвесленмек. *Ери, ери ызыны айт-ла! — дийип, Дерягулы гызыкланды* («Колхоз гүнлери»). *Гүррүңчилик хем дурдугыча гызыкланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Пушкиниң чепер эдебият билен гызыкланмагы гүнсайын артярды* («Эдебият»). *Белки, бу меселе билен башга-да гызыкланян адамлар бардыр* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫЗЫКЛЫ, Гызыгы бар болан, шатлыклы хөвес дөредйән, хөвесленерлик, гызык. *Бу затларың хеммесинден соң гызыклы гүррүңлере башламак бу машгалада адат болуп галыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Менем саңа хер гезеңде иң гызыклы китаплары сайлап берәрин* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Болды гүррүң гызыклы Межлисиң ахырында, Колхоз хем-де колхозың Активлери хакында* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ГЫЗЫКМАК, 1. Хөвес билен, ыхлас билен япышмак, үнс бермек, хөвесленмек, гызыкланмак. *Ики атың хайсының өкде чыкжагына хеммелер гызыгярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сүри болжак диениңиз догры велин, сакчы гоюп аркайын болсаңыз, гоян сакчыңыз уклар я-да ота гызыгар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Азажык дымандан соң, ол хем подполковниги гызыган совалларыны берип башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол оглан гызыгып ойнаярды* («Мыдам тайяр» газети). 2. Мөвч алмак, гызмак. *Оларың арасында гүррүң гызыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЗЫЛ I, Ган ренкиндәки ренк. *Нешдер уруп, гызыл ганың дөксе-де, Чыдадык биз, чүнки зар эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ак үзүм гызыл үзүм билен биле бишипдир* (Р. Сейидов, Багтлылар). ◇ Гызыл юмруга гирмек — юмрук салшып урушмак, юмруклашмак. *Биз ики тарап болуп гызыл юмруга гирәйдик* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

ГЫЗЫЛ II, 1. Химики элемент, ловурдап дуран сары ренкли гыммат баха метал, алтын, тылла. *Көшгүң гызыл чайылан гапысы өрән улы* («Мыдам тайяр» газети). *Гызыл гөрсе, Хыдыр азар* (накыл). 2. *гөч. м.* Өрән говы, гыммatлы. *Бу хасыл дуран бир гызылдыр.* 3. Атылып алнан бугдай харманы. *Якында атып тайярлан гызылыңыз бар болса, бар, атлара иймлик гетир!— дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Гызыл тапан ялы болмак — кейпиң көк болмак, шатланмак, бегенмек. *Хожайын, кашгар чайыны бермесең болжак дәл, биз-э гаты ядадык! — дийип, гызыл тапан ялы йылжыраклап, тирсегине гышарды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гызылың гырындысы ялы — өрән овадан, гөрмегей, гыммат. *Ол гызың өзи иш гейиминде болса-да, иш гейиминиң ичинде гызылың гырындысы ялы болуп гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГЫЗЫЛГЫРАН [гызылгыра:н]: гызылгыран болмак — гүлүп кесе йыкылмак, көп гүлмек, гүлүп кейпден чыкмак. *Томашачылар масгарабазың вәши сөзлерине гызылгыран гүлүшдилер.*

ГЫЗЫЛЕТЕНЕ, Хениз учурым болмадык, елек чыкармадык (чага гуш хакда). *Хениз түйүни етирмедик, гызылетене чага гушларың жүррүлдейән сеслери эшидилди* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). *Хөвүртгедәки юмуртгажыклары иймеги, гызылетене чагажыклары авламагы говы гөрйән жандарларың бири-де йыландыр* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гурруңи). *Бу гушы гызылетенекә тутдук, инди албая гойберйәрис.*

ГЫЗЫЛЕТЖИК, гызылетжик этмек (болмак) — енжил я да дөнип гызыл гана бояк, хамы сыпырылып яраланмак. *Ябының тойнагы бөкәми басабаса гызылетжик этди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ГЫЗЫЛЖА, *бот. сер.* Бөрежак.

ГЫЗЫЛЖАГУРТ [гызылжагурт], *зоол.* Шагала төрә кичирәк, ики ён яклары билен ер пешейән чөл можери, йыртыжы хайван.

ГЫЗЫЛЖИНЖИК [гызылжинжик], *зоол.* Сувлук ерде яшаян, үзүни гызыл инжикли як гуш. *Говача чөлдерининг балдаклары гызылжинжик яклы ялы гелерек отырлар* («Колхоз гүнлеги»).

ГЫЗЫЛЛАМАК, 1. Гызыл чаймак, гызыл чалмак, гызыл сувуны бермек. *Белеге шайының йүзүни гызылламак.* 2. *бот.* Бугдай яки түммүле дуранда, бүлүтлик, дымыклык себәпли кеселлемек, данеси аррыкламак. *Шол йыл хаҗыкатдан хем, бугдай батгалык болып түммүле дуранда гызылландык* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГЫЗЫЛЛАТМАК, 1. Гызыл чайдырмак, гызыл чалдырмак, гызыл сувуны бердирмек. *Сагадын гызылламак.* 2. *бот.* Яки түммүле дуран бугдайы хөванын калеллыгы, петиллиги зерарлы кеселлетмек. *Бу гайта-гайта хөванын булутлашмасы, петиллиги бугдайы гызылладяпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГЫЗЫЛМЕНИЗ, Эти-ганы ериндә, гызыл йүзли (адам хакда). *Уяны бойсы, гызылменизи бу агшам МТС-де окап, сүйжи гечди* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫЗЫЛӨДЕК [гызылөдек], *анат.* Аяк сөлүүни билен ашгазаны бирлешдирйән гызыл, турба шекилли өдек. *Түркменистаның шерт-герүнде гызылөдегиң рак кесели расыз дүш гелйән формалардандыр бардыр* (И. Ф. Березин. Рак кеселиниң келте эр-өнүги гаршысына нәхили гөрешмелер).

ГЫЗЫЛСАПАК, *бот.* Сапагы гызыл үүрүм, а-үүмүк бир көрүм. *Гызылсапак үүрүм.*

ГЫЗЫЛ-ЧЫЗЫЛ, *сөз к.* Аяк машгала (аяк машгаланың тейин тейинсиз гызыл болянда себәпли, ёзүл машгала диллэр).

ГЫЗЫЛЧЫНЫРТ [гызылчынырт] болмак — зәрәсыз болса чашын агмак, йәрәт этмек. *Хемме-сини ардан ардарып, гызылчынырт этди* («Гөроглы» эпосы). *Лимлеген сөк-сөгүр билен безелип, гүлләкләр гызылчынырт болыпдыр* (А. Говшудов, Ёлбогданың этегинде).

ГЫЗЫШМАК, 1. Үзелгисиз айырмак үчин ишлемек, керекет этмек, керекет едип йыгынмак. *Говарчак эсгерлер гызышмак үчин таяр эдәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир иш ве ш. м. зат билен гызыгып гитмек, гызып башламак. *Гүррүңе гызышмак.*

ГЫПДЫРМАК, 1. Чүйше совуги, агач гайчагы я-да башга бир зада беденин бир ериши диллэрмек, кедирмек, *бөлдүрмек. Чүйше дөшүне элими сайдырдым.* 2. Өлчедип бөлдирмек. *Матаны гыйдырмак.*

ГЫПИКМАК, 1. Юкарак кесилип, гыйлып алнан гавун бөлеги, дилим. *Гавундан бир гыйкмак кесмек.* 2. Юкарак бөлек. *Гечелеңка сыпап, ялан гарын ак гыйкмаклары дашгөтерерлер гөрүнөрди* (Л. Н. Толстой. Сайланан эсерлер).

ГЫЙКМАЧ, Гавундан, гарпыздан ве ш. м. юкарак кесилен бөлек.

ГЫЙКЫМ, *сер.* Гыйкмач.

ГЫЙКЫНДЫ, Мата бачиленде, кесиленде галан бөлекләр. *Олар көпөр билен чаңгаладылар, мата гыйкындыларыны сетиридилер* (СССР тарыхы).

ГЫЙМА, гыйма гаш — пейкам ялы ичежик гаш. *Оның гыйма сары гашларында, йылмыр мәңлайында үнҗа хаты чызылыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Айсолтаның гыйма сары гашлары бирден ялылыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГЫЙМАК, 1. Кесип яраламак, долмек я-да йыртмак. *Ычак оның элини аясыны бирден гыйды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гамыш сопаюк тутсаң, элиңи гыйар* (накыл). 2. Бүтин материал үзүндән эгелмәлийән тыч (нагыл). *Матаны үзүндән гыймак.* 3. Өзүни ёгдан кемсиме гөйүп айрыдырмак. *Матаны үзүндән гыймак — сер.* Пүрек I. *Йөкәр ф.* Пүреги гыймак — *сер.* Пүрек I. *Йөкәр ялаңык сени Халказарың йүресиңи гыйса да, ол бу сапар чыдамлылык эди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Пигрими ика чалы сер чөрек олтурык кеңеш сөзүнүң өңүнде инсанлыкдыр, оның йүресиңи гыйар* («Совет эдебияты» журналы). Пүреги гыймак — *сер.* Пүрек I. *Оның ша болып оарышна сениң йүресиң гыйярмы?* Ника гыймак — *сер.* Ника. *Ынадер болсаң адам ялы, ника гыйып. Бала пагтасың ачылышына сәгидәлер* (Н. Поммо. Себәбини сен билдиң).

ГЫЙЧАК, Дашы дүз дал, чүйкүчүк гыйы. *Дараджык гыйы бадык гыйчак дашлары дүзлериң ясы дабанларының астында шыкырдаяр* (А. Говшудов, Махра. Вена). *Бир тарапың гаяның гыйчак дашлары, икинжи тарапың болса чын жүйледи* (А. Говшудов. Эсерлер). *Ол өңүнде кесерли stan гыйчак дашың үстүнөдек зордан Ол өңүнде кесерли «Совет эдебияты» журналы. Гыз ыкыс гөзлик сөзде «сер.» гыйчак зара гөзлерини сүздирип — Гыз сер. I. — Ол гыйчак зара гөзлерини сүздирип — Гыз ыкыс гөзлик сөзде «сер.» гыйчак дашың үстүнөдек зордан

гүле гөзи дүшүп, Пөкги вала-да онуң үстүне гыгыны пүркди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫҚ-БАҚ [гы:к-ба:к], Галмагал, гыкылык, алазензеле. *Келлесини ал-асманда тутян гөк эркек төверегинде гаймалашянлара, гык-баклара отлуклы гөзлерини тегелэп, ялт-юлт гарады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫҚУВ [гы:кув], *сер.* Гыкылык. *Буйрук алып полицейлер бейгинден, Гыкув эдип үстумизе чоздулар* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Шагалларың гыкувлары, олара бакан узын-узын үйрэн итлериң сеслери эшидилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бошанан ябылар ики бака дайырдашып, хеңкиришип улы тозанлы гыкув турзарды* («Гөроглы» эпосы). *Шатлыклы гыкувлар билен, Гайтарлып хер ян гечипди* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГЫҚУВЛАМАҚ [гы:кувламак], Гыкув урмак, «гыв!» дийип алазензеле турузмак. *Душманы гыкувлап сүрүң, йигитлер!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гыкувлап мөҗегиң алдылар дашын, Аңк болуп отурды, сыртардып дишин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ГЫҚУВЛАТМАҚ [гы:кувлатмак], Гыкув урдурмак, гыкувлап гыгыртмак.

ГЫҚУВЛАШМАҚ [гы:кувлашмак], Гыкув уруп гыгырышмак, гыкувлап гыгырышмак. *Гыкувлашып бирден: — Гөтер-де, гөтер! Әпет-әпет пүрси үйшүп согуряр* (М. Сейидов, Мәхрибан шәхер).

ГЫҚЫЛЫҚ [гы:кылык], Гаты-гаты чыкян сес, часлы сес, галмагал, зензеле, гыкув. *Булар шол гыкылыклары билен алкымлап гелдилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Танапың сыпанына гөзи иленден, гыкылык эдип башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар өңки гыкылыкларыны гойдулар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Гыкылык (галмагал) гопмак — галмагал турмак, зензеле чыкмак. *Төверекден гыкылык гопды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫҚЫЛЫҚЛАМАҚ [гы:кылыкламак], 1. Галмагал этмек, гыкылык этмек, галмагалламак. *Эҗелигимсумак Халназарлара бакан гыкылыклап гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Дава этмек, давалашмак.

ГЫҚЫЛЫҚЛАШМАҚ [гы:кылыклашмак], 1. Гыкылык эдишмек, галмагал эдишмек, галмагаллашмак. *Адамларың гыкылыклашян сеслери эшидилйэрди.* 2. *гөч. м.* Дава эдишмек, давалашмак, женжеллешмек.

ГЫҚЫЛЫҚЧЫ [гы:кылыкчы], 1. Көп гыкылык эдйән, галмагалчы, гопгунчы. *Илюшканың гыкылыкчы хелейи хем сессиз дем алып, уклап ятырды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. Дава эдип йөрен, давагәр. *Гыкылыкчы адам.*

ГЫҚЯКА [гы:кяка], Көйнекде гапдалракдан ачылян яканың бир гөрнүши. *Бегенҗиң гыкяка көйнегиниң иликлери яздырылып, якасы ятырыландыгы үчин, ясы гурсагы, долы бойны, бугдайреңк йүзи гүне яныпдыр-да, гызгылт гоңрас болуп гөрүнйэр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГЫЛ, Адамының ве сүйтемдириҗилериң беденинде болян инчеҗик түй. *Артыгың мурты товлама гелипдир, ялаңач эңегине болса иймешик гара гыллар өрүпдир. Онуң какасының чишен, ысланан гөвреси, пакгаран йүзүнде дуртершип галан гыллары мәзлешик гөзлериң өңүнде ойнады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гыл үстүнде дурмак — гуллук меселесинде ве ш. м. ишден чыкарылҗак-чыкарылҗак ягдайында болмак. *Чопаның өз жаны-да гыл үстүнде дурярды* («Совет эдебияты» журналы). Гыл ювдан ялы болмак — эдйән тамандан кесилмек, дүйбүнден тамаң чыкмазлык, бир затдан умыт, тама этмезлик. *Менден саңа булут якын — дийип, Мырат чүрт-кесик айдандан соң, Тайлак хыззының тамасы гыл ювдан ялы болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гылы гырылмадык — хениз гейилмедик, өрән тәзе, хениз уланылмадык. *Айланың гылы гырылмадык бузгунч ыслы кетени көйнеги шовурдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Арасындан гыл гечмез дост — *сер.* Дост. *Аман гошы билен Сэхедиң ве оларың ташламаларының арасындан гыл гечмез достлуклары шейледи* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫЛАВ, 1. Гавуның этиниң йүзи, үстки гылавлап дуран ери. *Гавуның гылавыны айрып иймели.* 2. Пәкинин иң йити ери, йүзи. *Бу пәкиниң гылавы гайдыпдыр.* ◇ Гылав алмак — эден ишиң бир гезек шовуна дүшенине буйсанып, зады әсгермезлик этмек, азмак. *Гылав алып, аңсат дүшен еңишден, Ватаныма хүжүм этди бу азан* (А. Кекилов, Эгри азар, догры озар). Гылав бермек — гөтергилемек, хыжув бермек, аздырмак. *Сен хем гылав берме, Даңатар, отуржак болсаң, өрән үмсүм отур!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГЫЛАВЛАМАҚ, Йүзи гылав алмак, йүзүнде гылав эмеле гелмек. *Гавуның йүзи гылавлапдыр.*

ГЫЛАВЛАНМАҚ, Эден ишиң бир гезек шовуна дүшмегине буйсанмак, өңки эден ишиң ровач тапандыгы үчин, ене тәзесине ымтылмак. *Тәзеден бәри сен гылавланыпсың.*

ГЫЛАВЛЫ, Гүйчли ислеги бар болан, бир зады эдеси гелйән, хөвесҗең. *Сен гылавлы йигит экениң, аягың дүшди. Сөвеш мейданында бары гылавлы, Голлары найзалы, гүлгүн ялавлы* («Гөроглы» эпосы).

ГЫЛАВЛЫЛЫҚ, Гүйчли ислеги барлык, бир зады эдеси гелйәнлик, хөвесҗеңлик, гөвүнҗеңлик. *Шол вагт Вепа хош гылавлылык билен еринден галды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГЫЛГАНАҖЫҚ, *диал. сер.* Гылдырган.

ГЫЛГУЙРУҚ, *зоол.* Мөвсүмлейин учуп гечйән, гуйругы инче, кичирәк ав гушы. *Биз агшама ченли бир нәче гылгуйрук авладык* («Пионер» журналы).

ГЫЛДЫРГАН, Кәбир хашал отларың балдагында, гылчыкда болян, зордан гөзе гөрүнйән, гыл ялы тикенҗик. *Яңы элиме бир гылдырган батды.*

ГЫЛЛА: гылла ярысы — задың дең ярысы, дең икиден бир бөлеги. *Мен өмрүмиң гылла ярын өтүрдим, Шейдип сең мамаңы өе гетирдим* («Октябрь ялкымы»).

ГЫЛЛАМАҚ, Гечиниң сүтүгинден чөпүрини сайламак.

ГЫЛЛЫҚ, Агыздан сүйгүп чыкян сүлекей, сувуклык. *Гызҗагаз энтэп йыкылды, гыллыгы салланып, додаклары ер гарбады. Пөкги вала агзындакы гөк гыллыгыны акдырып, насыны чувалың дүйбүне дөкди. Онуң гансыз реңки гөгерип, гөзлери мәзлешипдир-де, агзындан ганлы гыллык акярды. Ядав ат бурнуны пырылдаданда, көпүк гатышыклы гыллыклар Сэхедиң үстүне сычрады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гыллыгыны акдырмак—1) бир зада эменип, агзын сувуны акдырмак; 2) иш оңарман, эмелсиз, гөрнүшде болмак.

ГЫЛТАШМАҚ, *сер.* Галташмак. *Тене хер гөзек чыбын-чиркей гылташанда, тисгинишип ве титрешип гидйэрди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЫЛТЫЗ, 1. Етмез, етер-етмез, кемтер, чалажа. *Арман онуң юмругы Мәтер шыхың агзына гылтыз дегди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Азлык эдйән, кемте, етер-етмез, аз, гысга. *Одуның йүпи гылтыз гелди Гейимлик үчин алнан мата бираз гылтыз гелди* ◇ Гылтыз какмак — азлык этмек, чала етмезлик чалажа дегмек.

ГЫЛТЫМ, Сәхелче өсен гыртыч, от. *Гоюнлар гыл тыма ковалашярлар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим)

ГЫЛЧЫ, *гепл. д.* Яранҗаңлык эдйән, гөвүн гөрүжи яранҗаң. *Инди Халназарың гылчылары: — Пәхей байың иңкис эдйән задыны! Оглуң болса, гыз гытмы Илиң орта бармак ялы еринден сайлап аларсың — ди*

ишгөвүнлик берҗек болярлар (Б. Кербабаев, Айгытлы дим).

ГЫЛЧЫК, 1. Арпаның, бугдайың ве ш. м. дәнелериң дашындакы дүртеришип дуран гылдырганлы габыгы. *Ол агзына инип дуран гарабаш деген арпаның гылчыгы ял муртуна тимар берди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бо ы етен, баш гөркезен, гылчыгыны яйрадан, дәнеси долушан түммүл майса. Арпа болса гылчыгыны яйрадып, алтын реңки билен саралып гөрүнди* (Б. Кербабаев, Ай тлы әдим). 2. Балыгың этиндәки инчеҗик узын сү жагазлар. *Балыгың этинде гылчык көп боляр.*

ГЫЛЧЫЛЫК, *гепл. д.* Яранҗаңлык.

ГЫЛЫК, 1. Дурмушда өзүни алып барыш, хәсиет, реже. *Онуң еке геплилик әдәймек гылыгы хем барды* («Колхоз гүнлери»). *Онуң ички гылыгы хем бирнеме үй әпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гурт өзүниң хе ишеки гылыгына гөрә хич бир гүррүңини накылсыз я-да мысалсыз айтмаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мен сен гелелиң бәри саңа сын эдйән вели, сениң о дакы гылыкларың хәлем довам эдйәр* (А. Дурдыев, С іланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Хованың, тебигатың үй гейиш процеси. *Хованың, гылыгының гең дәлдигини аңдым* («Колхоз гүнлери»). ◇ Гылыгы гең дәлл к — ниети говы дәллик, пәли эрбетлик. *Пәлваның гылыгының гең дәлдигини билди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гара дере батып гелен Садап бай онуң гылыгының гең дәлдигини гөрүп, оңа япышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЛЫКДАШ, Гылыклары меңзеш болан, хәсиети р, бир гылыкдакы. *Өзүң билен пикирдеш, гылыкдаш лмак билен адамкарчиликли болса, онуң яшына я-да сыратына гарамак нәмә герек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫЛЫМ, Эдилйән иш, пикир, болуш. *Олар шу гы имлары билен ене җенаят эдйәрлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫЛЫЧ, 1. Полатдан ясалян узын эгри, совук яраг *Бир нәче йыллардан бәри дулда асылгы дуран гылы ыны сырып даш чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа) *ылыч өз гыныны кесмез* (накыл). *Гылыч гынында ят а, послар* (накыл). *Гылыч ярасы битер, дил ярасы битмез* (накыл). *Гылыч гөтерен гылычдан хем өлер* (накыл). 2. Гулач, долак ялы иримчик маталар дока анда уланылян, аргач какылян докма сенеди. ◇ Гы ычдан гечирмек — гылыч билен чапып өлдүрмек. *Нәдерсиңиз; барыңызы бирден гылычдан гечирәйсем!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЛЫЧЛАМАК, Гылыч урмак, гылыч билен кесмек, ылыч билен чапмак. *Душманы гылычламак.*

ГЫЛЫЧЛАТМАК, Гылыч урдурмак, гылыч билен кесдирмек, чапдырмак.

ГЫЛЫЧЛАШМАК, Гылычлы урушмак, бири-бириңе гылыч салмак. *Душман билен гылычлашмак.*

ГЫЛЯЛ [гыля:л], Атың әхли жынсыны өз ичине алян умумы ат. *Кака Сөйүн ялы гылял чопанларың иш тежрибелерини яйратмагың зерурлыгыны ятлатды* («Колхоз гүнлери»). *Ай, шу тохум гыляллар маңа артыкмач дерт боляр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гөроглы тохум гылялының уяныны гүнүң ашагына бака бурды* («Гөроглы» эпосы). *Дор алаша узакдан бир гылял гөрди-де кишңеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЛЯЛЧЫЛЫК [гыля:лчылык], Оба хожалыгының гылял тохумыны көпелтмек билен мешгул болян пудагы. *Ашгабат районының «Мир» адындакы колхозының яңы-якынлар хем гылялчылык фермасында тохум гыляларың саны 100-е голайлаярды* («Совет Түркменистаны» газети). *Гылялчылык өсйәр бизиң ерлерде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГЫММАТ, 1. Нырхы хакыкы бахасындан артык болан, арзан болмадык. 2. Говы, артыкмач. *Йүзи гара Бибиҗамал шукуң ялы гызылдан гыммат әриң гадырыны биленок* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чаңңалаклаң айры гымматы барды* («Совет эдебияты» журналы). *Ёлдаш лейтенант, сиз мени өлүмден гутардыңыз, мен бу ягшылыгыңызың гымматына дүшүнйәрин* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 3. Әхмиет, гадыр; нырх, баха. *Комиссиялар болса бәшҗе минут сынлап, сениң ишиңе гыммат гойҗаклар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Гыммат вагт — *сер.* Вагт. *Биз гыммат вагты элден берйәрис* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫММАТЛАМАК, Өңки бахасындан нырхы ёкарламак, бахасы артмак. *Капиталистик юртларда харытларың бахасы гыммаглаяр.*

ГЫММАТЛАТМАК, Бахасыны, нырхыны өңкүсинден галдырмак, бахасыны көпелтмек.

ГЫММАТЛАШМАК, Бахасы, нырхы өңкүсинден бирнеме ёкарлашмак, бахасы галмак. *Харытларың бахасы өрән гыммаглашыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГЫММАТЛЫ, Говы гөрүлйән, гадырлы, сөйгүли, әхмиетли, гөвне җай. *Ол өзүниң гымматлы, адамың гөвнүнден турян сөзлери билен халкы өзүне чекип билипдир* («Эдебият»). *Завоводчы үчин хер бир адам, иш гүнүниң хер бир сагады гымматлыды* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫММАТЛЫК, *сер.* Гымматчылык.

ГЫММАТЧЫЛ, Задыны илиңкиден гыммат сатян. *Гымматчыл адам. Гымматчыл сөвдагәр.*

ГЫММАТЧЫЛЫК, Әхли задың бахасының гыммат болуш ягдайы, бахасы ёкарылык. *Гымматчылыга гаршы гөрешмек үчин буйрук чап эдипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ГЫМПАЙ, Бир гөзүниң габагы гөзүниң үстүне өртүлип дуран, бир гөзүни чала ачып середйән. *Гөзи гымпай бир адам Артыкдан совал сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫМШАТМАК, *сер.* Гымылдатмак. *Гыз укының арасында йылгыряр ве додакларыны гымшадып, ене гышаряр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГЫМЫЗ, Байтал сүйдүнден эдилйән чал, өңүм. *Меселем, өзүниң составы боюнча гымза өрән якын болан чал билен кесел бежермеклиги гурамаклык бутинлей мүмкиндир* (М. Г. Бердигылыҗов, Түркменистаның курортлары). *Сув, чөрек, гымыз диен ялы сөзлер хениз хем мениң дилимиң уҗунда* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫМЫЛДАМАК [гы:мылдамак], 1. Ювашҗадан херекетленмек, эйләк-бейләк гозганмак, сүйшмек. *Командириң ериндеп гымылдамага табы галманды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Артык бираз гымылдаҗак боланда, ярасының азары йүрегине урды. Эзизиң реңки үйтгеди, гашлары рахатсыз гымылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Йөремек, уграмак. *Дынҗыңызы алдыңыз, инди гымылдамак герек!*

ГЫМЫЛДАТМАК [гы:мылдатмак], Бир зады чала ыргылдатмак, ериндеп гозгамак, гымшатмак. *Эмма ол гөзлериң эеси сүем бармагыны гымылдадып, оны өзүне бакан чагырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бе, шейлеми? — дийип, юка додакларыны чала гымылдатды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГЫМЫЛДАШМАК [гы:мылдашмак], 1. Ызлы-ызына гымылдап башламак, билеликде, көпчүлик болуп гымылдамак. 2. *гөч. м.* Көпчүлик болуп йөрәп уграмак. *Санчылар ве кучер гымылдашдылар* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЫМЫЛДЫ [гы:мылды], Бир зат ыранында, гозгананда эмеле гелйән херекет, ыргылды. *Москвадан алып гөрүм-гөрелде, Гымылды көпелди саг билен сола*

(Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гымылды гөрүнмез гараңкы җайда, Пикир мейданында ёртуп гезйәрин* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Хатарың үгрунда гымылды ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫМЫРСАМАК, Көпчүлик болуп йөрмек, топар болуп бир угра бармак, гымылдамак. *Ере гурт дүшен ялы, Гымырсап баряр гошун* («Мыдам тайяр» газети).

ГЫМЫРСЫ, Көпчүликлейин (йөреленде) эдилйән херекет, башлы-барат гымылды. *Биринҗи түпең сеси чыкан бадына, ибиртде-зибиртлик башланып, обаның ичи гымырсы болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫН [гы:н], Пычагың ве гылыжың тыгына лайык эдип, гайышдан ве ш. м. тикилйән гап. *Пурсады голдан бермән, жубусиндәки пычагы чыкарып, гыныны ташлап, май алып, бар гүйҗүни йыгнап, осламан дуран капитаның гурсагындан дикди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гылыч гындан чыкды, атланды олар, Ватаның душманда хич көймез ары* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Пычак өз гынына кесмез* (накыл). ◇ Гын ялы — даражык.

ГЫНАМАК [гы:намак], 1. Сүтем этмек, зорлук этмек, жебир чекдирмек, хорламак. *Эртеси булары ене бирин-бирин ,сорага чагырып, өңки ялы гынамакларыны довам этдилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Гаты ынҗытмак, азар бермек, җаныны якмак. *Обадашлык хатырасына, сен мени мундан артык гынама* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ажы сөзлер айдып гынамак.*

ГЫНАНДЫРМАК [гы:нандырмак], Биринде гынанч дөретмек, бириниң небсини агыртмак, йүрегини авутмак. *Бу хабар оны бичак гынандырды.*

ГЫНАНҖАҢ [гы:нанҗаң], Сәхел зада гынанч билдирйән, небси агырян, гуссачыл. *Гынанҗаң адам.*

ГЫНАНМАК [гы:нанмак], Йүрегиң авамак, небсиң агырмак, гусса чекмек, өкүнмек. *Адамзат бир-ә бегененде геп тапмаз, бир-де — гынаканда* («Гөроглы» эпосы). *Өңделиги элден берсек, гаты гынанарыс* («Совет эдебияты» журналы). *Гынаняр ол хорлуга Гөзлеринден яш акяр* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Гынансак-да, онуң нәме хакында гүррүң берйәндигини аңшырып билмедик* (Н. Помма, Тайлак хызын).

ГЫНАНЧ [гы:нанч], 1. Агыр йитги зерарлы эмеле гелйән гам-гуссалы дуйгы, гам, гусса. *Бейик рус халкының гөрнүкли шахыры Пушкиниң арадан чыкмагы бүтин халкда гынанч дөредйәр* («Эдебият»). *Ол хемише халкың ичинде гезени үчин, халкың мейли, ниети, шатлыгы, гынанҗы оңа аянды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аял доганының гынанҗы хем онуң үстесине болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Бир зат хакда дөрейән өкүнч, ахмыр. *Елдаш Акмәммедов, бу ерде мениң гүнәм нәме? — дийип, ол сесини саңңылдадып геплемек билен әхли гынанҗыны йүзе чыкарды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Гынанч билдирмек — биринiң гынанҗына дуйгудашлык билдирмек.

ГЫНАНЧЛЫ [гы:нанчлы], 1. Гынанч дөредйән, гам-гуссалы. *Нәме үчиндир, оңа шол гөрнүшлер инди хас гынанчлы ве эйменч гөрүнди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Агыр ойда отуран Чернышов гынанчлы сөзледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Ахмырлы, өкүнчли. *Гынанчлы гүррүң.*

ГЫНАНЫШМАК [гы:нанышмак], Билеликде гынанмак, йүреклери авамак, небислери агырмак. *Гынанышып, көп арман чекип галдылар* («Гөроглы» эпосы).

ГЫНАТМАК [гы:натмак], Гүзап гөркезмек, сүтем этдирмек, хорлатмак. *Етим оглан, дул хатыны гынадып, Баба башын алып гитди, Меңли хан* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ГЫҢАҖУҖЫ [гы:ңажу:жы], Гыңач гачмаз ялы, келлә саралып гыңаҗа илдирилйән, ужы илдиргичли ясыжа күмүш шай.

ГЫҢАК, Чөрегиң гырасындакы кетирдевүк.

ГЫҢАЧ [гы:ңач], Дурмуша чыкан түркмен аял машгалаларының башына оранян яглыгы, узын матасы. *Гыңачларыны Мелегушуң гуйругы ялы эдип, Садап бай, Мехинли, Атайры гелин онуң ызына дүшди. Мама ягҗымак йүзүни гыңаҗының ужы билен сүпүренден соң, хашылап дем алды. Атайры гелин гыңаҗыны галгадып, оңа бакан топулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Набат бозуландыгыны дуйдурмаҗак болуп, көне чит гыңаҗының човы билен гөзлерини сүпүрди* (А. Говшудов, Повестлер).

ГЫҢАЧЛЫК [гы:ңачлык], Гыңач эдер ялы мата, гыңач болар ялы мата.

ГЫҢРАЛМАК, 1. Азм урмак, дазарылмак, херрелмек. *Терс бакып, гыңралып совлуберди* («Гөроглы» эпосы). 2. Гыңыр болмак, хырсызланмак.

ГЫҢЫР, Йүзи агыр, гагал, хырсыз. *Вәши йигитлерден бири Балла дегип гүлди: — Бә, бу гелин шу вагтдан шейле гыңыр гөрүнйәр-ле!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мәхри шейле гыңыр ве иримчик хем манылы гепледи велин, онуң сөзлери калбында адамкәрчилик ысы бар адамының йүзүни якып-яндырарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫҢЫРЛЫК, Гыңра хас болан гылык-хәсиет, гахарҗаңлык, хырсызлык, гагаллык. *Кимси гыңырлык билен гечйәнлере середип, папакларыны ювашлык билен чыкарярдылар* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЫП: гып басмак — бирден гамча басмак, йүзин салмак, алдыгына чапдырып гитмек. *Батыр ёлы дүшүп, атыны гып басандан соң, нөкерсумаклар түпеңлерини товхулдадып атан болдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ГЫП-ГЫЗЫЛ, Реңки жуда гызыл, чым гызыл. *Оның йүзлери гып-гызыл.*

ГЫПҖЫК, Тисгинмекден, гыпҗынмакдан өврендек ли болуп галан. *Гыпҗык мал.*

ГЫПҖЫНДЫРМАК, 1. Аграм салып агыртмак, та гашыксыз херекет эдип агыртмак (бедениң богунлары на). *Били гыпҗындырмак.* 2. Уржак ялы эдип тисгин дирмек, горкузып зиңкилдетмек.

ГЫПҖЫНМАК, 1. Бедениң бир ерине аграм дүшүп агырмак. *Билим гыпҗыныпдыр.* 2. Бир ериңе дегер өй дүп тисгинмек, горкуп зиңкилдемек. *Нәме бейле гыпҗынып отырсың?*

ГЫПМАК, 1. Бирине ышарат эдип, гөзүни юмуп гой бермек, габаклары чалт херекет этдирип, гөз ачып юммак. *Ерошка гөзүни гыпып, Оленинiң йүзүне сорагly серетди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. Япырмак. *Ат гулагыны гыпып, газыгың дашына айланды.*

ГЫПЫДЫКЛАМАК, Бир хили епберилип, агсабрап йөремек. *Бабахан арчын гыпыдыклап, оларың янына барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Тимар берип телпегине, донуна, Гыпыдыклап векилиң барды янына* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

ГЫПЫК, Гулагы япырылып дуран. *Бу атың гулаклары дога гыпыкды.*

ГЫПЫРТМАК, Бир ян ужундан башлап кесмек, бәрыны ятырмак, пурдемек, пуррелемек. *Вуши кел ораг алып, гөрен чыбыгыны гыпырдып башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫПЫШМАК, Япырышмак. *Газыкда дуран атлар гулакларыны гыпышып, оңа топулды.* ◇ Гөз гыпышмак — бири-бириңе гөз гыпмак. *Сен оны ал, мен муны — дийип, гөз хем гыпышды* («Токмак» журналы).

ГЫР I, Кә ери такыр ве көп ери хем депелик болугидйән дашлык ер. *Етмиш яшлы чала чатарын, өмрүңд*

ил гарасыны гөрмез ялы эдерин, гырдан чыкарын! — *дийип, Мама горкузды. Кыркчулбадан аңырлыгына болса овнуҗак гызгылт дашлы гыр яйнап гидйэрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шахерлерин гат-гат асмана галар, Гырда электрик ялкымын салар* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Дуе гырда болса-да, гөзи шорда* (накыл). *Гырмылдан гыр ашар* (накыл). ◇ Гырың дашы ялы — жуда көп, ченденаша көп. *Ярагы эдил гырың дашы ялы эдерис* («Түркмен пьесалары»).

ГЫР [гы:р] II, Чалымтыл ат реңки. *Айбы ёк, гара ат өлен болса, гыр ат өлмэндир* (Мыралы). *Йылдырым дек йүврүк гыр ат астында, Дөврүң кесгир, сырма гылыч дестиңде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ГЫР: 1) гыр душман — чакданаша, бири-бирине өч, ганым душман, түйс душман. *Ол бизиң гыр душманымыз ахыры* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим); 2) гыр какыны — ниреде бир йигренйэн зады, ниреде бир мыррых гөрйэни. *Ай, шу хайран галмыш-да, какасының гыр какыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫРА, Бир башы, эрнек, чет, яка. *Атызларың гыраларында сүрүлмэн галян ерлер көп болярды* («Колхоз гүнлери»). *Иванов гейипдир еңсесин эллэп, Гырасы елкенли тегелек папак* (Н. Помма, Гошгулар).

ГЫРАВ, Хованың совуклыгындан ере дүшйэн овнуҗак чыглы өртүк, атмосфера чыгы, гар сепиндиси ялы нем. *Өвез муртуның гыравларыны сүпүришдирип, ферма мудиринден шикаят эдип башлады* («Колхоз гүнлери»). *Онуң эгниндэки гырав реңкинде болан гысга ичмеги ялпылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Гырав дүшен ялы болмак — агармак. *Сач-сакгалың-а гырав дүшен ялы болупдыр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ГЫРАВЛАМАК, I. Гырав дүшмек, гырав багламак, гырав эмеле гелмек. *Ол дашы гыравлан элликлери билен атларың уянларыны сайхалламага башлады* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. *геч. м.* Сакгал-сачы агарып уграмак, чалармак. *Тойлың буйра гара сачы Гыравлан ялы болупдыр* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГЫРАГАРА, Кечэниң гыраларының гарасы (гара йүңи).

ГЫРАДЕҢ, Барысының бойы, дережеси ве ш. м. дең, бир зейилли. *Гырадең гоюлмадык мум шемлериниң кэ ерде бири яняр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Ол адамының эгниндэки гунда ялы ак сакгалының уҗы гырадең чырпылып тимарланан ялыды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

ГЫРАДОЛАВ, Халының, паласың кесе ики гырасына тутулян жэхек писинт гөк, гара ве ш. м. йүп.

ГЫРАК-БУЖАК [гырак-бу:жак], Бир задың чети, гырасы, бөлежиги. *Шол вагт мэрекэниң гырак-бужагында бир пукара гаррыжа адам отырды* («Гөроглы» эпосы). *Оларың шол хайлыклары, ылайта-да гырак-бужакдакы үлкелерде эйчи гиддэрди Суюк гырак-бужакларында бул гаймалаклап гөрүнйэн ерлери-де барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГЫРАН I, *сер.* Гыргын. ◇ Гыран дегмек — мерги, гарахассачылык ялы көпчүликлейин хелэк эдиҗи кеселлере дучар болмак, гырылмак. *Бу гыран дегенлери гырып гүкедил болярмы* («Гөроглы» эпосы).

ГЫРАН [гыра:н] II, *көн. с.* Түмениң ондан бирине барабар болан пул бирлиги. *Ол сизден бэш-үч гыран алмак дэл, герек болса хатда берип хем гойберер. Готур сөвдагэр маңа бир хоржун күмүш пул табшырды, баржасы гыран болара чемели* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Багананың бахасы тогсан гырана дүшди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол текжеден күмүш манатлар, гыранлар хем кагыз пуллар тапыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫРАН-ҖЫРАН: гыран-жыран этмек — дыр-пытрак этмек, горкузып хеммесини даргатмак. *Өйүни гыран-жыран эдип гайдан болаймасын* (Б. Сейтэков, Гыз салгыды). Гыран-жырана салмак — *сер.* Гыран-жыран этмек. *Гөроглы шейле бир уруш этди, агыр лешгери гыран-жырана салды* («Гөроглы» эпосы).

ГЫРАҢ, Кэбир затларың эрнегиндэки бурч, чүнк. *Үч гырың ярадан ган хем чыкмандыр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГЫРАТ [гыра:т], Дең, барабар, лайык. *Ерунжаны ер билен гырат эдип оруп алыпдырлар.*

ГЫРАТЛАМАК [гыра:тламак], Дең, долы, барабар этмек. *Кэсэни гыратлап түви өлчемек.*

ГЫРБА-ГЫРАТ [гырба-гыра:т], Эдил эрнегинден, пүре-пүр, барабар.

ГЫРГЫ, *зоол.* Мелерэк реңкли, ав авлаян кичирэжик йыртыжы гуш. *Ол пахыр эдил гыргы гөрен ялы, өйден чыкып гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гыргының пел-пеллэп дуршы ядыма дүшйэр* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Гыргы гөрен серчэ дөнди душманлар, Гошук батлы үстлерине эңенде* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ГЫРГЫН, *мед.* Көпчүликлейин гырылмаклык, гыран, өлүм. ◇ Гыргына бермек — өлүме итеклемек. *Өз миллетимизи гыргына берип, иң соңында-да баярдан алмытымызың «доңуз оглудыгыны» аңладым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Энчеме лешгерлерини гыргына берди* («Гөроглы» эпосы). Гыргына салмак — басга гоймак, гыран-жырана гетирмек, көпчүликлейин гырмак, хорламак. *Бир йигит итлери гыргына салды* — *дийип, Солтансөйне арз эдипдир* (Мыралы).

ГЫРГЫНЧЫЛЫК, Көпчүликлейин өлүм-йитим, гырылмага себэп болян ягдай.

ГЫРГЫЧ, Гавуның, гарпызың ве ш. м. ичини гырмак үчин гырасы овнуҗак дишли, чемче писинт демир гурал. *Адам дашдан хер хили формада болан гураллар: пычаклар, гыргычлар ясамаклыгы өврекипдир* (СССР тарыхы).

ГЫРДАМАК, Бүдүр-сүдүр ерини гырып дүзлемек, ёнуп йылмамак, ренделемек, текизлемек. *Агажың дувүнлерини пычак билен гырдамак.*

ГЫРДАТМАК, Бүдүр-сүдүр ерини гырып дүзлетдирмек, ёнуп йылматмак, ренделетмек, текизлетмек.

ГЫРДЫ, Жикге ве товха тараплары йылманан ашык.

ГЫРДЫРМАК I, Барыны өлдүртмек, өлдүрип гутартмак. *Аз саклы гыммат баха гошуны бидерек гырдырмаң нэме манысы бар. Бэш саны галтаман зерарлы, гүнэсиз или гырдырмак — сизиң ынсабыңыза сыгмаз дийип билйэн* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГЫРДЫРМАК II, 1. Ичиниң этини гыргыч билен алдырмак (гавун, гарпыз ве ш. м. хакда). *Гавун гырдырмак.* 2. Йүзүниң бүдүр-сүдүр ерини дүзлетмек, йүзүни ёндурмак, текизлетмек. *Тамдыраның гапагыны ене азажык гырдырмак.* 3. Сесиңи богдурмак, сесиңи заялатмак. *Көп гыгырып сесиңи гырдырмак.* 4. Үстүнден гайдырмак, гырып гечирмек. *Гапларың үстүни гырдырып, чызыкдан зыңлып чыкды* («Мыдам тайяр» газети). *Токайы гырдырып учян самолёт, Гүндизлиге айландырды токайы* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Гөз гырдырмак — трахома зерарлы өрен эт дүвүртиклерини гырдырмак ёлы билен бежертмек.

ГЫРКДЫРМАК, 1. Йүңүни гыркып алдырмак. *Ол бириниң гыркымда өз сүрүсини машын билен гыркдырмакдан боюн гачыряндыгыны айтды* («Колхоз гүнлери»). 2. Сачыны бежертмек. *Сачыны гыркдырмак.*

ГЫРКМАК, Малың йүңүни гыркылык билен алмак.

Ол сизе өлдүр диенок-да, йүңүни гырк дийәр (Б. Пүрлиев, Хекаялар).

ГЫРКУВ I, *сер.* Гыркым.

ГЫРКУВ II, Сакгалының ужы гыркылан (адам). *Шол атың үстүндәки гыркув үзеңә галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫРКЫЛМАК, Гыркылык билен йүңи алынмак. *Гыркылан гоюнлар эркана гезип йөр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГЫРКЫЛЫК, Гоюн, гечи ве ш. м. гыркмак үчин уланылян, сынна меңзеш узын демир гайчы. *Оларың эллеринде гыркылык болса, бизде сув ялы яраглар бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Оларың хер бириниң өз гыркылыгы бар* («Колхоз гүнлери»).

ГЫРКЫМ, Доварың йүңи гыркылян мөвсүм, гыркув. *Сазагың гыркым дийип гиденине кән салым гечди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Гүйз гыркымы — гыркымың гүйзки мөвсүми. *Доварларың гүйз гыркымы Ленин адындакы колхозда хем гурамачылыклы гечирилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ГЫРКЫМЧЫ, Гыркым мөвсүминде довар гыркян адам. *Гыркымчылар уссатлык билен ишлейәрдилер* («Колхоз гүнлери»).

ГЫРКЫНДЫ, *сер.* Гырынды.

ГЫРКЫНМАК, Өзүң үчин гыркмак. *Йүң гыркынмак.*

ГЫРЛЫК, Гиден гыр болуп ятан чөллүк, тутуш гыр болуп ятан ер. *Чәгелиги еңип, гырлыга дүшди, «Газ — 51-иң-де» еңледи халы* (Н. Помма, Гошгулар).

ГЫРЛЫМ, Бир задың үстүнде болян баса-бас, дыкнышык. ◇ Гырлым бермек — бир зат үстүнде жаныңы параламак, бир зат үчин басга дүшмек. *Гарагум чөллеринде тешне маллар гуйы үстүнде гырлым берйәр. Маллар гуюларың агызларында гырлым берйәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫРЛЫШМАК, Ики тарап болуп урушмак, бири-бириңи өлдүрмек. *Биз яңы максадымыза етдик дийсек, булар гырлышмага тайын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫРЛЫШЫК, Ики тарап болуп эдилйән өлшүк, бири-бириңи гырмаклык. *Ики дөвлет арасында гырлышык башланыпдыр* (СССР тарыхы).

ГЫРМАК I, Барыны, хеммесини өлдүрмек, ёк этмек, өлдүришдирип чыкмак. *Өз еринде душманы гыряр гызыл эсгерлер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шу гүн бир ере хабар берсеңиз, барыңызы гырарын* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хүжүм чагларында дүшсең ядыма, Гырарын душманы, еңерин оны* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Энтек мөҗек кәндир, биз орданың ярсыны хем гырып билен дәлдирис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫРМАК II, 1. Газамак, ёнмак, йүзүни йылмамак. *Гыргыч билен гавуның этини гырмак.* 2. Кесмек, гыркмак. *Докмачылар, илки бири-бириниң эртирден бәри нәче гырым гыраныны, нәче читенини билишдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Үзмек, ёлмак, ёк этмек. *Мөйүң керебин гырдылар* («Мыдам тайяр» газети). *Адалатлы совет кануны дин зынҗырыны гырды* («Совет эдебияты» журналы). 4. Йүзүни арассаламак, тәмизлемек.

ГЫРМАКӨВҮШ, *көн. с.* Галың гайышдан тикилен ангыртсыз, бейик өкжели ве бурны ясы түркмен көвши. *Гырмакөвүш үргүн чәгә Догры ики ёла батды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГЫРМАНЧА, Сил гелен я-да гүйчли сув акан ер гурандан соң, сув билен акып гелен тоюнлы топракдан эмеле гелйән бөлек-бөлек гатлак. *Сув гайтгынындан соң-җүлгеде гырманча галяр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Чаряр баряр ортарадан, Гырманча эгри дызындан* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ГЫРМЫЗЫ, 1. Гойы гызыл реңкли бояг; ганың реңкиндәки реңк. *Тотам эҗе эгнине йүпек совсаны көйнек гейип, башына болса гүлли гырмызы йүң яглык атыпды* («Совет эдебияты» журналы). *Сени сөйдүм, Ватан, сен җаным-җаным. Үстүңде дөкер мен гырмызы ганым* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ак телпегини гырмызы бояга бөкет гейипдир* (И. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Гызыл реңкли йүпекден элде докалян гырасарылы мата, кетени. *Көйнеклик гырмызы (мата) алдым. Эгни гырмызы кетени көйнекли гыз.*

ГЫРМЫЛ-ГЫРМЫЛ: гырмыл-гырмыл этмек — ювашҗадан херекет этмек, чалажа йөремек. *Шол вагт аягыны ере ювашҗа басып, гырмыл-гырмыл эдип, сычан гирип гелйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ГЫРМЫЛДАМАК, Ювашҗадан гымылдамак, өрән хаял йөремек, херекет этмек. *Артыгың муртлары Айнаның бурнуның ашагында гарынҗа ялы гырмылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гырмылдан гыр ашар* (накыл).

ГЫРМЫЛДАШМАК, Көплүк болуп гырмылдап йөремек, ювашҗадан өңе херекетде болмак. *Сүрүли гоюн гурт ялы гырмылдашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гарынҗа ялы гырмылдашян җеменделер онуң гөзүне Ашгабады уллакан овадан бир шәхер эдип гөркезди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫРМЫЛДЫ, Эдилйән чалажа херекет, ювашҗа йөрейиш.

ГЫРНАК, *көн. с.* Октябрь революциясындан озал: байларың, ханларың өй хызматкәри хөкмүнде саклан аялы. *Бай гырнак аялының гапысына аларлып серетди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гурбан байың гапысының Гырнагыды Гарагыз* (Р. Сейидов, Лебап гызы).

ГЫРНАКБАГ [гырнакба:г], Йүп данланда, дүвүн салнышының бир гөрнүши, даңылмасы йөнекей, чөзүлеген дүвүн.

ГЫРНАКЛЫК, *көн. с.* Гырнагың ягдайы, халы, гырнак болуп яшамаклык.

ГЫРНАКСАЧ, *бот.* Яз айларында гөгерйән хашал от.

ГЫРПА, Сәхел зада тисгинйән, гыпҗынян, гыпҗык.

ГЫРПАҖАКЛАТМАК, Гөзүни гырп-гырп эдип дурмак, ызлы-ызына гырпып дурмак. *Пётр кичирәк гөзлерини гырпаҗакладып, Вепа бака дикди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ГЫРПАК, Сувуң йүзүндәки доңан юкаҗык бузлы гатлак, гаймак. *Сувуң йүзүниң гырпагы бар.*

ГЫРПАКЛАМАК, Йүзи чалажа доңмак, йүзи болгусызҗа доңмак, гаймакламак. *Сувларың йүзи гырпаклаяр* («Мыдам тайяр» газети).

ГЫРПАЛЫК, Гырпа халда болмаклык, гыпҗынаганлык.

ГЫРПМАК, Гөзүни чалт юмуп ачмак. *Ол гөзүни гырпман середйәрди.* ◇ Гулак гырпмак — *сер.* Гулак. *Гырат агзыны ачып, гулагыны гырпып топулды* («Гөроглы» эпосы). *Ябы гулагыны гырпып, бирден гоша тойнагы салды-да, яззыны берди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГЫРП-ЧЫРП: гырп-чырп этмек — 1) аз-овлак чырпмак, йыгмак. *Мен хем шу төверекде агачларың артыкмач шахаларыны гырп-чырп эдейин* («Совет эдебияты» журналы); 2) көп зәхмет чекмән, өз хайрыңа алмак, ожук-буҗук иш билен мешгул болмак, как-сок этмек.

ГЫРПЫК, Яшажык гузының гытык түйли дериси, ярамазҗа багана ве ондан эдилйән керри телпек.

тайяр» газети).

ГЫРПЫЛДАТМАК, Габагыңы бирсыхлы ачып-юммак, гырп-гырп этмек. *Гөзлериниң габакларыны гырпылдадярды* («Колхоз гүнлери»). *Жемшит гөзлерини гырпылдатды* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ГЫРПЫНМАК, Габагыңы гырп-гырп этмек, гырпмак.

ГЫРПЫШМАК, Бири-бириңе гөз какышмак, гөз аркалы ышарат эдишмек. *Гызлар үм эдшшип, гырпышдылар гөз* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫРРА: г ы р р а я л а н — түйс ялан, халыс чыпдырма. *Гырра яландан улы или билен аглап отурыберсин* («Гөроглы» эпосы).

ГЫР-ТУТУШ, Өрән жет, бири-бирине өч, херре-де-теше. *Олар бири-бири билен гыр-тутуш.*

ГЫРТЫЛДЫ, Ат, эшек, гоюн ялы хайванлар от отланда эмеле гелйән гырт-гырт сес. *Гойнуң от отлаян гыртылды сеси эшидилйәрди.*

ГЫРТЫЧ, *бот.* Яз айларының башында гөгерйән гытык бойлы хашал от. *Шу мейданың гыртыҗы, йылагы дыза чыкыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Әгирт улы, өрән горкунч, бүтин аркасы гыртыч билен өртүлгиди* («Мыдам тайяр» газети).

ГЫРТЫЧЛЫК, Гыртыжың көп гөгерйән ери, көп битен ери. *Адамлар сыртлардан ашярлар, гыртычлык мейданлардан йөрейәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫРЧАМАК, 1. Сув гечйән ябык я-да бир ериң от-чөпүни, үстки гатлагыны ве ш. м. йүзлей гырмак, гырып айырмак, арассаламак. *Ян гырчамак.* 2. Орак ве ш. м. йити яраг билен майда эдип керчемек, гырып кесмек. *Мала бермек үчин ёрунжа гырчамак.*

ГЫРЧАШДЫРМАК, 1. Гырчап, арассалап чыкмак. *Ябың отларыны гырчашдырдым.* 2. Керчешдирмек, гырышдырмак. *Ерунжаны гырчашдырып, малларың өңүне дөкмек.*

ГЫРЧАШМАК, 1. Гырчап арассалашмак, гырчамага көмеклешмек. *Ябың отуны гырчашмак.* 2. Керчемәге көмек этмек, керчешмек.

ГЫРЧУВ: г ы р ч у в с а к г а л — 1) өсгүн дәл, гытык гырчалан сакгал. *Онуң бурлан узын муртлары, гырчув сакгалы түссе билен габсалды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Пөкген бәш-он гүнлэп гумда гезен вагты сырылмадык эңегиниң гырчув сакгалыны дырмалады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол орта бойлы, ясы гарын, сарыягыз, мавы гөзли, гырчув сакгал бир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) шонуң ялы сакгаллы адам.

ГЫРЧЫЛДЫ, *сер.* Г ы р т ы л д ы. *Тайының дүңкүлдисем ёк, гырчылдысам* («Гөроглы» эпосы).

ГЫРЧЫМ: г ы р ч ы м б о л м а к — эле илип башламак, бойы гырчамага етмек (от, ёрунжа ве ш. м. хакда). *Ерунжа инди оңат гырчым болупдыр.*

ГЫРЧЫМА, Яныжа бой алып угран ёрунжа ве ш. м. от. *Ерунжа мейданында болса гүйз паслының соңкы орумыны етишдирмедик гөк гырчыма үлпүлдэп отырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫРЫК, 1. Гырдалан, кесилен, гырлан. *Дузага дүшүпдир чага кепдери, Ганаты галанок гырыкды пери* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. Богук (сес хакда). *Гырык сесли Крюха үсгүрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГЫРЫЛЖЫК, Чала богук сес, чала сес, чала гарышык чыкян сес. *Алейким! — дийип, гырылжык сес билен чеп элини узатды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Халназар ёгын, гырылжык сес билен хемле урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Жума өйдеми? — дийип, яңкы атлы хошаматсыз гырылжык сес билен сорады* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫРЫЛМАК, 1. Кесилмек, ёлунмак, үзүлмек. *Онуң үстүнден гуш болуп учсаң, ганатың гырылжак* (Мыралы). *Ондан соң олар гырлан зынжыры сеплемәге башладылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гырык чыкмак, богулмак, гаржашмак (сес хакында). *Сесиң гырлыпдыр.* 3. Көпчүликлейин өлмек, өлүп гутармак. *Гырылянлар, ызына чекилйән отрядлар барада Чернышовың штабына ызлы-ызына айылганч хабарлар гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гышына бир сиңек хем галман гырлар.*

ГЫРЫМ, Ики өйдүмден соң, ики сетир читиленден соң, читилен йүплери эндиган гырмаклык процеси. *Халычылар илки бири-бирлериниң эртирден бәри нәче гырым гыранлыны, нәче читенини билишдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫРЫМ-ГЫРЫМ, Елум-ёлум, үзүк-үзүк, ёлук-ёлук. *Мелегуш иң соңунда танапыны гырым-гырым эдип, узын гуйругыны эгнине атды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ГЫРЫМСЫ, Хер түйсли келте бойлы (агач ве ш. м.). *Жигитлер гырымсы гара оҗары, оларың төңкелерини үйшүрип, уллакан от якдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гырымсы агачларың эмеле гетирен гүр токайы билен йөрәр дийип чаклапды* («Мыдам тайяр» газети).

ГЫРЫНДЫ, Докма докаланда халының йүзүнден гырлып айрылян овнук йүп бөлеклери, шонуң ялы-да хер бир задың ёнулып айрылан овнук бөлеги, күлкеси. *Халының гырындысы. Демир гырындысы.* ◇ Г ы з ы л ы ң г ы р ы н д ы с ы я л ы — *сер.* Г ы з ы л II. *Ол гызың өзи иш гейминде болса-да, иш гейминиң ичинде гызылың гырындысы ялы болуп гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГЫРЫНМАК, Өзүк үчин гырмак, гырып алмак. *Ол гавуны гырык-да сувуны ич!*

ГЫРЫШДЫРМАК, 1. Гырып чыкмак, ёнушдырмак, газашдырмак. *Тошап гайнатмак үчин гарпызларың ичини гырышдырмак.* 2. Хеммесини ёлушдырмак, барыны үзүшдирмек. *Ол гахарына эхли йүплери гырышдырып чыкды.* 3. Өлдүрип чыкмак, өлдүришдирмек. *Чекиртгелери гырышдырмак.*

ГЫР-ЯПЫР: г ы р - я п ы р э т м е к — гыран-жырана салмак, гыран-жыран этмек, дыр-пытрак этмек. *Асыл товук жаныаварлары гыр-япыр эдип йөрен сенмидиң* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ГЫСАЧ, *сер.* Г ы с г ы ч.

ГЫСБАҢ, *сер.* Г ы с б ы.

ГЫСБЫ, Гиң дәл, дар, кичи, инсиз, гысбаң. *Ики тамың арасындакы гысбы ёл билен бармалы болды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бу жүлге бир бейик дагың арка йүзүнден айланып, соңабака гысбы ёда болуп ёкарык галярды. Ине, шундан хем бармак болар — дийип пышырдады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫСГА [гы:сга], 1. Узынлык я-да бой тайдан етерлик дережеде болмадык, узын дәл, келте. *Бири гысга болса, бириси узын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бу йүп гаты гысга.* 2. *гөч. м.* Аз, сәхелче (вагт хакында). *Вагт гысга боляр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Түркменистаның театрал сунгаты гысга вагт ичинде ёкары дережә гөтерилди* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫСГАЛМАК [гы:сгалмак], Узынлыгы кемелмек, келтелмек, гирмек. *Көйнек гысгалыпдыр.* 2. Вагты, мөхлети азалмак. *Байыр майса билен өзүн безәпди, Гиҗелер гысгалып, гүнлер узапды* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫСГАЛТМАК [гы:сгалтмак], 1. Узынлыгыны кемелт-

мек, келтелтмек. *Йүпи гысгалтмак. Көйнеги гысгалтмак.* 2. Мөхлетини, вагтыны азалтмак, кемелтмек. *Ол гүррүңини гысгалтмалы болды.*

ГЫСГАЛЫК [гы:сгалык], Узын дәллик, келтелик. *Бу костюм саңа гысгалык эдер ялы дәл!*

ГЫСГАНМАК, Хусытлык этмек, гысганчлык этмек. *Шунча байлыклары билен ене гысгандылармы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бай малыны бахыл гысганар* (накыл).

ГЫСГАНЧ, Жомарт дәл, хусыт, гысык. *Бизиң гадымкы гысганч топрагымыз инди асырлардан бәри габанжаң горап гелен гизлин гөвхерини жомартлык билен багыш эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫСГАНЧЛЫК, Жомарт дәллик, гысыклык, хусытлык. *Герек болса жаңымы-да берерин; Шейле вагтда гысганчлык ол не яман* (Б. Кербабаев, Айлар).

ГЫСГАЧА [гы:сгача], Өрән гысга, долы дәл. *Гысгача биография. Лекцияларың гысгача курсы.*

ГЫСГЫЧ, Зады гысып тутар ялы демир гурал, гысач.

ГЫСДЫРМАК, Ики саны задың аралыгына салып гоймак. *Мүрзелер ерлеринден туруп, елек галамларыны гулакларының еңсесине гысдырдылар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГЫСДЫРЫЛМАК, Ики саны задың аралыгына салнып гоюлмак, арасына сокулып гоюлмак.

ГЫСМАК, 1. Ики задың арасына салып берк басмак я-да эл билен тутмак, сыкмак. *Ол тахяны гурсагына гысды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Дар болмак. *Халназары ене гиң өйүң тәримлери гысып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Туфлиниң чеп тайы аягымы гысяр.* 3. *гөч. м.* Бир иш, зат бабатда гыссамак, кәемек. 4. *гөч. м.* Сүтем этмек, эзмек. *Америкада негрлери гысярлар.* ◇ Гысып-говурмак — 1) гаты гысмак, жуда гысмак, гысып оврадып бармак. *Дар әдик аягымы гысып-говруп баряр;* 2) алып бармак, алдым-бердиме салмак, гыссамак. Йүрек гысмак — *сер.* Йүрек I. *Мениң-э инди йүрегим хем гысяр, нәме эдсеккәк?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ГЫСМЫЛЖЫРАМАК, Бирине гаршы гысылыбрак дурмак, якын дурмак, гысылжырамак. *Бибигүл Дурда гысмылжырап: — Өрән овадан — дийип жогап берди* («Колхоз гүнлери»). *Ол оңа хер нәче гысмылжыраса-да, Айнаның гөвни Умсагүлде бир йигренжилик сызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫССАГ, Тиз, чалт, ховлукмач. *Эзиз өз хөкүмини гыссаг яйратмак үчин, хер оба бир жигит иберди. Артык, хәзир вагт гыссаг, белли бир дүзгүн дүзмек аңсат иш дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫССАГЛЫ, Ховлукмач, тиз, гыссаг, алңасак. *Солтансөйүн үчин Мыралы гыссаглы герек болупдыр* (Мыралы). *Мениң хем гыссаглы ишим бар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Мен хәзир гыссаглы тайярлык ишлери билен мешгулдырын* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫССАМАК, 1. Бир зады вагтындан өң, тиз гутармак үчин ховлукдырмак. *Ил шейле босга дүшсе-де, оны ковалаян, гыссаян ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Белли бир хабар алмак максады билен кәемек, өз эркине гоймазлык. *Артык оны эркине гойман гыссады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Өз эркине, пейвагтына гойман сүрмек (мал хакында). *Малыңы гаты гыссама-да, аркайынлык билен сүр* («Гөроглы» эпосы). 4. Жан ховлуна азап бермек (кеселли хакда).

ГЫССАНМАК, 1. Ховлукмак, алңасамак. *Дур энтек! Ене нирә гыссанясың?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөроглы ене гыссанды* («Гөроглы» эпосы). *Жепбар сагадына середип гыссанды* («Совет эдебияты» журналы). *Гыссанан лая батар* (накыл). 2. Кесел зерарлы жанховлуна азап чекмек. *Сыркав ятан адам гыссаняр. Саңжы тутуп гыссанмак.*

ГЫССАНМАЧ, Ховлукмач, алңасак, ховул-хара, тиз. *Хайдар гыссанмач агачдан дүшмәге башлаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол гапыны гыссанмач ачанда, ики жигит ичерик күрсәп урды. Умсагүл элинде айлап отуран кәсесини гыссанмач овуртлап, сөзүни довам этди. Артык отлудан дүшен бадына гыссанмач этләп, Чернышовыңка барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫССАНМАЧЛЫК, Гыссанмач ягдайда болмаклык, ховул-харалык, ховлукмачлык, алңасаклык. *Арчын Пөкгиниң гыссанмачлыгына әхмиет бермән, поща гарады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫССАШДЫРМАК, Еке-еке гыссамак, гыссап чыкмак, барыны гыссамак. *Өз-өзүңден ховсала тапып, колхозчылары ерликсиз гыссашдырып, шу ягдая дүшдүң* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ГЫСЫ, Ики дагың бири-бирине голайлашян аралыгы, ёлы даралян ери.

ГЫСЫК, *гепл. д. сер.* Гысганч. *Аю, Аннагулының какасы, мен саңа гаты гысык дийжек* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ГЫСЫКЛЫК, *сер.* Гысганчлык. *Баллы хан, сениң ялы бай оглуна бейле гысыклык гелишмез* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫСЫЛЖЫРАМАК, *сер.* Гысмылжырамак.

ГЫСЫЛМАК, 1. Бир ере ыкжам дыкылып дурмак; көпчүлигиң ичине дүшүп сыкылмак. *Геплешиге пәсгел бермезлик үчин күнже гысылды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. Ховсала дүшмек, дар гөвүнлилик этмек, дарыкмак. *Гурбанов хем гаты бир гысылып, йыгрылжырап отурмады* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Хорланмак, инчелмек, чекилмек. *Онуң озал хем аррык йүзүниң тумшуклары гысылды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ГЫСЫЛЫШМАК, Бири-бирине гысылмак, якын дурмак я-да отурмак. *Патап ата бурчдакы гысылышып дуран аяллара йүзленди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онуң янында хоссарлары гысылышып дурдулар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ГЫСЫЛЫШЫК, Гысылышмаклык ягдайы, дарышганлык, дыкнышык. *Машының ичи адамдан яна гысылышык болды.*

ГЫСЫМ, Элиңи юманында, элиң ичинде эмеле гелйән бошлук. *Он рупияны гысымына жыңнырдадып гуяндан соң, серпик яңадандан хас гиңрәк ачылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гысымында саклямак — бирниң эркини өз ыгтыярыңа алмак, эрк тайдан өзүне гарашлы этмек. *Ол мени өңки чыкаран гызлары ялы гысымының ичинде саклажак боляр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Бир гысым — бир гысыма сыгар ялы; инче. *Бир гысым бедежиклери болса-да пайлашар экенлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Онуң бир гысым топрагыны мен өз гөврәмиң бир агзасына деңейән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Муртлары бир гысым, гөзлери ала* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Онуң били бир гысымды.* Бир гысым болмак — 1) гаты хорланмак, хор гөрүнмек; кичижик гөрүнмек; 2) дүйрүкмек. *Бир гысым болуп, зырмырлып барян элгушы йигитлериң икисиниң-де үнсүни өзүне чекди* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫСЫМЛАМАК, Элиң билен гысып тутмак, гысымың билен гысып тутмак. *Ол атлары илиң сүрши ялы гоп берип гыссаман, уяны ики эли билен гысымлап, йөне сөмелип отырды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Бир аягы месили, бир аягы ялаңач, гошасыны гысымлап, хасанаклап даш чыкды. Гапыдан гелен Ашыр сесини чыкарман, Артыгың дүшегиниң янында чөкүп, онуң элини гысымлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫСЫР, Богаз дәл, гаймадык (мал хакда). *Гысыр гечи. Гысыр мал.*

ГЫСЫРАК, *гепл. д.* Уркачы тайчанак. *Ек этсене айт, гысырагыңы!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шол гысырак Дүлдүл хем болса, сениңки болсун* («Гөроглы» эпосы).

ГЫСЫРБОССАН [гысырбосса:н], Паласа çалынян нагшың бир гөрнүши.

ГЫТ, Бол дәл, селчең тапылян, селчең болян, аз. *Илде сенден хем овадан йигит гыт дәлдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Шол алты ай ичинде онуң ховплы гүнлери гыт болмады. Нәме үчин бизиң сувумыз гыт боляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ГЫТАК [гы:так], Гөни дәл, догры дәл, гышык. *Ол оба тарап гытак бир ёдажык гидйәрди.* ◇ Гөзүң гытагыны айламак — *сер.* Гөз.

ГЫТАКЛАМАК [гы:такламак], Гытак йөремек, айланыбрак йөрәп якынлашмак, габатлап голайлашмак. *Озалдан дүзгүн эден дүе, хер вагт бир агзыны ота уруп, кейиклере тарап гытаклап уграды.* ◇ Гытаклап серетмек — гөзүң бир ян чети билен серетмек. *Нәме, бейле маңа гытаклап серединсиң!*

ГЫТАЛМАК, Гыт болмак, селчең тапылмак, азалмак.

ГЫТЛЫК, *сер.* Гытчылык. *Сен өлйәнчәң, гытлык гырасындан бармарсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫТЧЫЛЫК, Болчулык дәл, герекли затларың гытлыгы, гахатчылык. *Гөк экинчилик колхозлары өзлериниң парниклери ве йыладылан топраклары үчин биологик янгыжы барада йыгы-йыгыдан гытчылык чекйәрлер* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейләк-де өсдүрмек чәрелери хакында).

ГЫТЫК, Өсгүн дәл, яңы чыкып башлан, гысга. *Пөкген өзүниң гытык муртуны сыпалады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу орта бойлы, долы, гытык чал сачлы адамды* («Совет эдебияты» журналы).

ГЫТЫРДАМАК, Гытырт-гытырт этмек, гытырдылы сес чыкмак, гитирдемек. *Чувалың ичинде сычан гытырдаяр.*

ГЫТЫРДАТМАК, Гытырт-гытырт эдип чейнемек, гытырдылы сес чыкармак, гитирдетмек.

ГЫТЫРДЫ, Йити диш билен гаты зат гемриленде чыкян сес (кәбир хайван хакда). *Сычаның гытырдысы эшидилди.*

ГЫЧЫН, *деңизч.* Деңизде кыбладан өвүсйән ел.

ГЫШ, Йылың дөрдүнҗи паслы. *Өтен йыл шу чәкмен билен бүтин гышы башымдан гечирдим.* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гыш гызамык гелмесин, томус — мама* (накыл). *Гышың гуни кырк түйсли, кыркысы-да гылыксыз* (накыл). *Томус депеси гайнамадыгың, гыш газаны гайнамаз* (накыл). *Гыш гамыны яздан ий* (накыл). ◇ Гыша ав болмак — совукдан, иймсизликден, хорлукдан өлмек. Гара гыш — өрән аязлы совук гыш.

ГЫШАРМАК [гы:шармак], 1. Бир гапдала япланыбрак, кесерибрәк дурмак. *Бегенҗиң бир янлыгына гышаран говача гөзи дүшди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дикилен агачлар гышарыпдыр.* 2. Ятмак, укламак. *Халназар хич ерден угур тапман, ирден гышармага мәжбур болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Фиридун харманың гапдалында, хениз дөвүлмедик бугдайың янында гышарыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Соңра болса батга батан өкүз ялы хашлап, эйваның габадындакы агач таятаның үстүнде гышарды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Гөни ёлдан бир гапдала совулмак, гөни ёлдан чыкмак. *Бир градус гышарсаң, агыр батгалыга чүмерсиң* (А. Говшудов, Эсерлер). 4. Кине этмек, өйкелемек. *Нәме менден йүзүңи совуп, гышарып йөрсүң?*

ГЫШАРНЫКСЫЗ [гы:шарныксыз], Эсасы йөрелге боюнча, хакыкы дүзгүн боюнча, догры. *АБШ-ның кәбир генераллары ве сенаторлары Совет Союзына гаршы нәхили яңрасалар-да, биз өз ёлумыз билен гышарныксыз барярыс ве барарыс* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейләк-де артдырмак угрунда).

ГЫШАРТМАК [гы:шартмак], Эгрелтмек, кесертмек. *Агзыны гышардып, дүшнүксиз самрады, кимедир сөгди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң шофёры керпич дүшүрилйән ере етип-етмән, машының кузовыны ашаклыгына гышартды-да, керпичлери агдарып гойберди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гаңңаңы гышартмак — *сер.* Гаңңа. *Елдаш, сен гаңңаңы гышартма!*

ГЫШАРЫЛМАК [гы:шарылмак], 1. Гышарып дурмак, бир гапдала эгрелмек, бир тарапа эглип, кесерип дурмак. *Көне теләр гышарылып дур. Дирек гышарылыпдыр.* 2. Япланмак, кесермек. *Гышарлып ики дайхан Бир пелиң гырасында Шу хили гүррүң гидйәр Оларың арасында* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Өйкекине этмек, гөвүн этмек, өйкелемек, торсарылмак. *Сен нәмә гышарылярсың?*

ГЫШЛАГ, Гышына гышламак үчин маллы-гаралы гөчүлип барылян ер.

ГЫШЛАДЫЛМАК, Идедилип гышдан чыкарылмак, гыш вагтында бакылмак, гыш вагтында идедилмек. *Маллары йылы гышладылмагы говы нетиҗәниң газанылмагына гетирди* («Колхоз гүнлери»). *Малдарчылыгың өсмеги маллары йылы ве док гышладылмагына көп дереҗеде баглыдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ГЫШЛАКЫ, Өз вагтындан ир, гыш айларында догян (овлак гузы). *Ирки болан гышлакы гузы.*

ГЫШЛАМАК, Гышына бир ерде яшамак, гышыңы бир ерде гечирмек. *Полюсың үстүнде гышлан мертлере, Хорматлы кән салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ГЫШЛАТМАК, Идедип гышыны гечирмек, гышына бакмак (мал хакда). *Маллары оңат гышлатмак герек.*

ГЫШЫК [гы:шык], Дуруш ягдайы гөни дәл, дим-дик дәл, эгри, кесе. *Чагарыгы гышык болса-да, түссеси гөни чыкяндыр* (Мырадлы). *Ак телпегини гышык гейип, эйләк-бейләк гечерди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Гышык серетмек — бириниң алып барян сыясатына нәразылык билдирмек, гаршы чыкмак. *Ол өзүне гышык середен адамлары тутуп башлапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫШЫКЛЫК [гы:шыклык], Гышык ягдайда болмаклык, эгрилик.

ГЫШЫК-ЧАЙШЫК [гы:шык-чайшык], Бир режели дәл, догры дәл, гөни дәл, эгрем-буграм. *Мадыр ишаның тайынлан рапортларына Эзиз гышык-чайшык гол чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫШЫН-ЯЗЫН [гышы:н-я:зы:н], Гышына ве язына, бүтин йылың довамында. *Гышын-язын яшыл өвүсйән арчалар даглары, дерелери гелшигине гетирйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГЫЯ, Кесе, янын, гышык. *Чәкмени гыя япынып ятан Мерет чәкменің сыйыны йүзүнден серпди-де галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гара гөзүң билен гыя гашыңы. Күтелмежек акыл-хушуңы сөййән* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ Гыя бакмак — гөзүң четти билен серетмек, нәразылык билен гарамак. *Лачын киби гыя бакдым, Өртедим жанымы якдым* («Гөроглы» эпосы). *Гыя бакып, еңин дишләп, Сенем гелди, сонам гелди* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

ГЫЯК, *бот.* 1. Чылгам-чылгам юка балдаклы, гумда гөгерйән көпйыллык өсүмлик. *Сәхел хова майласа, гумда гыяклар дүртеришип галяр.* 2. Гейиме салынян нагшың бир гөрнүши.

ГЫЯЛАМАК. Аралыгы гысгалтмак максады билен гөнүлемек. *Булар обадан чыкып, демир ёлуң көпрусине бака гыялап гитдилер. Ол өзүне салгы берлен ере бака догры ёлдан гитмән, нәме үчин хем болса гыялап, үзүмчилиге уруп гитди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Елиң угруна гыялаcана! — дийип гыгырянлыгы эшидилйәрди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ГЫЯҢ, Гыраден дәл, гышык, эгри.

ГӘБЕ, Гүберилип дуран, чишик, пөкги. *Хожайының гәбе гарны гөрүнди* («Пионер» журналы).

ГӘБЕРМЕК, Гүберилип дурмак, чишмек, пөкгермек. *Онуң гарны гәберипдир.*

ГӘБЕРТМЕК, Чиширмек, пөкгертмек, түммертмек (гарын ве ш. м. хакда). *Чемчеторба гапбөвүрде гарнының гәбердип, ики элини герип ятырды. Шол вагтда бир ерден гарнының гәбердип, моймулдап гелен Пөкги вала көплүгиң үнсүни өзүне чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӘВМИШ, *зоол.* Улы келлели, ёгын шахлы өкүз. *Гәвмишлер көчеде пытрашып йөрлер* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Аррык гәвмишлер гошулан араба баряр* («Мыдам тайяр» газети).

ГӘВМИШПАРАЗ, Хиндистандакы бир диниң векили, өкүз-сыгра сежде эдйән, өкүз-сыгры мукаддес сайыҗы.

ГӘВҮШ, Дишлериң билен чейнеленде эдилйән хереket. *Мал ятакларының дерс ысы ве дүе гәвүшиниң ысы өвүсйән шемала гаршы көвсарлаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Халназар хамырлы мыссык чөреги алачалы яга омракай батырып, гәвүш арасында сөзледи. Маманың хоррулдысы, чырлагың жыррылдысы, дүелериң гәвүши оларың гулагына илмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гәвүш гайтармак — кәбир малларың ювудан ниммитини агзына гайтарып гәвүшемеги. *Гөк отдан доян сыгырлар ялта гәвүш гайтарып, пөкгерип ятырдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӘВҮШЕМЕК, 1. Гәвүш гайтарып чейнемек, чейнәп, эҗеклериҗи херекетлендирмек, чейнемек (дүе, гоюн ялы мал хакда). *Жайың ык тарапында бир боз мая гәвүшәп чөкүп отыр* («Колхоз гүнлери»). *Сыгыр гапымызда гәвүшәп дурандыр* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). 2. *гепл. д.* Иймек, гарбанмак. *Ол иш гурруңине гиришмезден озал, бираз гәвүшемеги теклип этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Ериң тейинде йылан гәвүшесе билмек — хемме затдан хабарлы болмак.

ГӘВҮШЕШМЕК, Билеликде гәвүшемек, ерли-ерден гәвүшәп дурмак (дүе, гоюн ялы мал хакда). *Көшекли дүе билен губа дулуч аркайын гәвүшешип отырдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Агыр сүри гәвүшешип ятанда, Айдымлар жанланяр диллер ичинде* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

ГӘГИРМЕК, Агзындан сесли ел чыкармак. *Бир окара дүе чалыны ичдим велин, гәгирдим, бурнум түтәп гитди.*

ГӘДИК, 1. Хаят ве ш. м. ялы ерлерде адам гечер ялы гәдилен ер, гечелге. *Ол гәдикден гечип, көчә бака гитмән, көне горпа бака гачды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гелин болмасак-да, гәдикден гарапдык* (накыл). 2. Эрҗеги, гырасы дөвүк, емрик. *Стёпка элине гәдик чемчесини алып, түссәниң ичинде газаның гапдалында өз орнуна гечди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ГӘДИЛМЕК, 1. Хаятың ве ш. м. бир ери йыкылмак. 2. Гырасы, эрҗеги дөвүлмек, учмак. *Чемчәниң гырасы гәдилипдир.*

ГӘДИШДИРМЕК, 1. Гәдик-гәдик эдип чыкмак, хер ериндеи йыкмак. *Ахыр соңундан хем олары гәдишдирипдирлер* (СССР тарыхы). 2. Көп задың гырасыны, эрҗегини дөвүп чыкмак, бир задың гырасыны гәдик-гәдик эдип чыкмак, гемрик-гемрик этмек.

ГӘЗ, Өрән гаты кирлән ер, кир. ◇ Гара гәз — гаты кир, кир басып гиден, гара кир, хапа. *Гиҗәм ёк, гүндизим ёк, гара гәзе булашып йөрүн* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӘЗЛЕМЕК, Гаты кирлемек. *Онуң якасына тозан сиңып, еңиниң манжети гәзләп башлапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӘЗЛЕТМЕК, Чакданаша кирлетмек. *Шейле йүреги юка машгала барыны билсем, мен якамы гәзледер йөрмидим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӘҚИЛИК, Нахардан дояныдан соң гәгиренинде агзындан чыкян ел. *Сүйҗи-сүйҗи иймәниң ажы-ажы гәкилиги болар* (накыл). ◇ Гәкилигиң азмак — гарым-гатым, якар-якмаз зат ийип, ичиң бозулмак, агзындан порсы ыс гелмек. *Огулларым, овнуҗак гушларың этинден чекдирме этсең, гәкилигиҗи аздыраган болар — дийип, сыпайычылык этди* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

ГӘЛЕ, Яла гелен уркачы мөҗек.

ГӘМИ, Адам ве йүк дашамак үчин уланылян сув транспорты. *Дерянық йүзүнде елкенли гәмилер йүзйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Самолёт асманда гәми дек йүзйәр, Ягмырың хыялы гөр нирде гезйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ГӘМИК, Экилен тохумдан яңы гөгерип чыкан экин (гавун, гарпыз ялы экинлерде). *Ондан соң, ол гәмиклериң депесинден чекилйән ялы хүҗүм эдип галшындан жиҗисине гурруң берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӘМИКЛЕМЕК, 1. Гөгерип чыкмак, гәмик болуп чыкмак. *Эйәм говача гәмикләпдир* («Колхоз гүнлери»). 2. Бир я бир нәче тохум ташлап, айры-айры эдип экмек. *Дайхан өз экинине әлик этди, жоя газды, гавун гәмикледи, күнҗи экди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ГӘМИЧИ, Гәми сүрйән, гәми йөредйән адам. *«Гәмиченың жаны бир» дийлени догры сөз* («Совет эдебияты» журналы).

ГӘН, Малың этиниң, ягының ичинде болян овнуҗак мәз, дүвүн.

ГӘНЕ, *диал. сер.* Мүтрүк.

ГӘП, Ичине саман, селин ве ш. м. зат дыкылан гөле хамы, көшек хамы. *Дүйәмизиң көшеги өлен бадына, оны ичине саман дыкылан гәп билен алдадык.* ◇ Гәби азмак — умумы йөрелгеден чыкмак, дәп-дессуры бозмак, пәли азмак; акыл-хушуны йитирмек. *Чайчы, сенинем гәбиң азып йөр өйдйән? Онуң аңкасы ашыпды, гәби азыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Догрымы айтсам, өз иргинсиз талапларыңыз билен сиз онуң гәбини аздырдыңыз* («Совет эдебияты» журналы).

ГӘР, Галапын аяклары, гулагы ве яңагы гызгылт гоңур (гечи ве ш. м. хайван хакында). *Онуң ызындакы келте аяклы гәр ябының үстүндәки мәхнет дүңелек адам ябысыны йүзин салып баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гәр гечи.*

ГӘТМЕК, 1. Бир ериден гәдиҗек ачмак, гырасыны йыкып оймак. *Хаяты гәтмек.* 2. Гырасындан дөвүп алмак, гырасындан азаҗык бөлүп айырмак. *Чөрегиң гырасындан гәтмек.* 3. Башыны бозмак, ужундан бираз харчламак. *Аяп саклаян пулумың гырасыны гәдесим геленок.*

Д

Д. Түркмен элифбийиниң бәшинҗи харпы

ДАБАЛАМАК [да:баламак]. Аяк астына алып басатмак, басгыламак (дүе хакда)

ДАБАН [да:бан]. 1. Аягың бүтевлигинде алдагы *Дага чыксаң хем, дабагыңы эзлэп гез* (накыл). 2. Өкже ве өкҗәниң ашагы. *Аякларының болса дабанлары кирден җайрык-җайрык, хер җайрысында суы гизлаймалыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дедеден акак дер дабакдан сырыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). 3. Аягың дүрки, узынлыгы билен өлчелйән белли бир мукдардаки аралык өлчеги. *Нуры дийр, бир дабак еримиз берлэн. Ёкша билен өңе сүрейик, достлар!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер) ◊ Дабан азабы — чекилен зәхмет ве она дүйбэн хак. *Өрэн көпди байлак дэкдек сүзабы, Көйүп гитди Мукеың дабак азабы* (И. Номма, Сайланан эсерлер). Дабаның дүшмек — өрэн көп айланып, йөрэп ядамак, халыс болмак. Дабанына көз басылан ялы болмак — өрэн берк, йити тэсир этмек. *Бибиниң адк түгилди велин, эдил дабанына көз басылак ялы болды* («Түркмен пьесалары») Бир денеси, бир дабаны дегмек — өрэн көп ишли, аладалы болмак, етишиксиз гүнде болмак. *Акмәммет ага, өзүң гөрэрсиң ахырык, мен ишиме етишип билмэн, бир депэм, бир дабаным десйәр* (А. Говшудов, Көнетдагың этегиңде).

ДАБАНАКЛАМАК [да:банакламак]. Эйлэ-бейлэ чапмак, ылгамак. *Нэме ики бака дабанаклап дөрсүк!*

ДАБАНЛАК [да:банлак]. Улы, яэн дабанлы

ДАБАНЛАМАК [да:банламак]. Дабан басып өлчемек эгиң дүрки, узынлыгы билен өлчемек. *Артык чэҗи дакгадан, дашыны дабанлады, гессен боя дабак чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ДАБАРА. 1. Бир ваканың шанына гечирилйән улы байрам, томаша, шадыянлык, шовхун. *1-нҗи Май байрамының дабарасы.* 2. Жошгунлы руххубелентлик, гөтгүнлик. *Ол ишә гейимлери гейнип, дабара билен класа гирди* (А. Говшудов, Мәхри Вепа). *Пүшүнде дабара, шатлык дүшүнйәрди* (Г. Кулиев, Көнетдагың акырында). 3. Үстүнлик, өкиш, ат эбрай ат, тарыш, шөхрат. *Гыпчак Гошуның дабарасы богада сыдзылачлы сүрүш ыйдыран* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым) *Дабарасы бүтин әлеме дөкды, Батырлар дөрэдэр бизиң ерлерде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер) *Асуда юрдумда чэк-чэк болсамда, Дабарасы җешит, асманы гүмбэз* (К. Ишанов, Ватан үчин) ◊ Дабара дүшмек — кемчилиги тез галдырып хабар йәрмек. *Бир кичиҗик ишден шейле бир улы иш батырыпдыр — дийип, из ичине дабара дүшди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Дабарасы ядамак — көп ере ады йәрмек, ады әлеме дөкмек. *Ол гүн өңүң дабарасы дагы ашыпды* («Совет эдебияты» журналы) *Гел, сойгулым, той эдели, Дабарасы даглар ашсын* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багдашлык пеши).

ДАБАРАЛАНМАК. 1. Шадыянлык эдилмек, байрам эдилмек. 2. Үстүн чыкмак, ешмек, макул билинмек. *Бешик эдэлэр дабаралайды* («Мыдам тайяр» газети) *Дашкенлерниң ешмек билен дабаралыкдыр* (СССР тарыхы) 3. Ат-абрайы гөтерилмек, тарыпланмак, шөхратланмак. *Ол барлы дабаралайрды* («Колхоз гүнлери»)

ДАБАРАЛЫ. 1. Шатлыклы, шовхунлы, гөтгүнли, томаллы. *Октябрь байрамының дабаралы гечирдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Белент, дережели. *Зор шаирлер, өзгерийлер дөредерис, изи галмалыкдан чыкмаң дийип, дабаралы сөз берди* («Совет Түркменистаны» газети). *Дабаралы косам этмек.*

ДАБЫРАМАК [да:бырамак]. Ат салып хөлүхмат бармак, гидип гелмек; ичинден чыкмак үрүп гечмек. *Мен хем ене-де дабырап дөрермикдим — дийип, ичимден гечди* («Совет Түркменистанының авллары» журналы) *Гөзел дабырап деррев тамына барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ДАБЫРАШМАК [да:бырашмак]. Ат салышып чапыш, билеликде хайдан гелмек я-да бармак. *Олар атларыны дабырашып гелдилер.*

ДАБЫРДАТМАК. Гаты чапдырып гитмек, чалт сүрүп гитмек

ДАБЫРДАШМАК. Гаты чалт чапышып гечмек, гелмек. *Атлылар өңки гелишлери ялы, ене дабырдашып гиттилер. Атлылар атсуваклырыны галгадмаклып, дабырдашып герачларында болса, шол мәхнет өңүк әүресини сөгүп алып гиден ялы болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым)

ДАБЫРДЫ. Гаты чапылян я-да чапян атларың ве ш. м. аяк сеслери

ДАВА [да:ва]. 1. Айры-айры мәселелер боюнча адамлар арасында дөрейән ылалашыксызлык. *Посманың чап болып чыкмагы хер дүрли эдеби җемгыетлер арасында давалар дөредипдир* («Эдебият») *Сизиң иш хакында эйдян давагыза, хей, өңүк дахылы бармы?* (В. Пүрлиев, Ылаҗжы гүн). 2. Галмагал, тыкылык, жеңжел. *Бу ерде давакы ылалдып дүрсең иш ёкла!* («Совет эдебияты» журналы) *Мыка ачык гаршылык ёкгемесе-де четтер өңүң дава туразмагы мүмкин* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым) 3. гич. м Уруш, жең. *Давада нәче кем, өлдүрлэн кимдир? Өлмэн гөрүң, дүнйә зәхметкешлери!* (Молламүрт, Сайланан эсерлер). *Бир мүң дөкүп өлэ-ө дөрдүнҗи йылда дава башланды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа)

ДАВАГӨР [да:ва:гөр]. Дава эйлэн адам, эдилйән дава гатнашып алам. *Ол вагда давагөрлер арасында өңүк иеши тутанышыпдыр* (СССР тарыхы) *Бир гезек ол, давагөрлерик биринден полковничик ынсадек мәхек ялы халыс бевапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым)

ДАВА-ЖЕҢЖЕЛ [да:ва-жеңжел]. Бир-бир бирлэн гатнашып жедел, дава-шер, говга-галмагал, дөвүш. *Дөвгалмагалың арасечмезок давагөрлери бес эдилсе Гөзгүи Сакмадде галмаздыр* (СССР тарыхы). *Мыдам дава-жеңжел эдип көрек ялыдыр, өңүнден Нодирә хемише нәмәлим реакциячылара мейилдиди* (Н. В. Гоголь, Көнеле)

ДАВАКЕШ [да:вакеш]. *сер.* Давачы

ДАВАКЕШЛИК [да:вакешлик]. *сер.* Давачылык

ДАВАЛАШМАК [да:валашмак]. Дава этмек бир-бирсуысында жеделлешмек, жеңжел турузмак, галмагал этмек. *Эйсем биз кетмели, эрбап билен давалашып отырмак ахмыр'* (М. Ибрамимов, Ол гүн гелер)

ДАВАЛЫ [да:валы]. 1. Ылалашыга гелинмейән, жедели. *Өңүк билен өңки тойда-да чапылып, ызына дөнүп болып чыкыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым) 2. Галмагалсы, тыкылыкы, жеңжелли.

ДАВАЧЫЛ [да:вачыл]. 1. Өзгелер билен давалашып дөрейән, дава этмеги сөййән, давакеш адам. *Ол нәче давачы адам.* 2. Жеңжелчи, галмагалчы

ДАВАЧЫЛЛЫК [да:вачыллык]. Дава эдижилик

ДАВА-ШЕР [да:ва-шер]. *сер.* Дава-жеңжел

ДАГ [даг]. 1. Тебигиликлерин белли бир ерлешиги ёкары галып гиден даш жынсы, мәселә. *Бейикликлер Гир, мәхелли гөрүкли, кеселмли даглар!* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым) *Дагдан аркасы болмаң, дүйбе-ги болар дийип, халк накылында айдылыпр* («Совет Түркменистаны» газети). *Дагы-дашы ёк гозгор адам*

арасында сөз (накыл). *Дос башы думанлы болмаз, ер башы—хыялсыз* (нақыл). ◇ *Дабарасы дар ашмак* — *сөз* Дабараға. *Тувеләме, дабарасыз дар ашар* (Ғ. Кулиев, Көлетдағлық ақыретында) *Шондан соң Гөрөғлы дабарасы дар ашды* («Совет әдебияты» журналы).

ДАҒ [дағ] II. Салған тағма, белги, нышан. ◇ *Даг басмак* — пыздырылған метал билен тағма басмак, нышан галдырмак. *Тебип эҗиз сачы сары, Дағ басмадыр пеше хары* («Төкмак» журналы). *Жүнейит Хыдыр-ның халкларын сынды, Ниче-ниче мақлайыны дағ басды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Пүрекде дағ галмак* — *сөз* Пүрек 1. *Жөнетлер тамамлап дердине дерман, Пүрегинде галдың дағ Салып ғайры* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ДАҒАМАК [дағамак], 1. Пытран ятмек, дашына хала гечмек, яйрамак. *Хекимет Нефтяные Мисе өзүнүң бойнундан дүшүп, дағап яган ондайы горкезди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Хер кимиң ич угруна гитмек, даргамак, пытрамак. *Мыхманлар самодин соң дағалыпдыр* (А. С. Пушкин, Табытчы). 3. Болушып хер хайсы бир ерде болмак, болельщиклере болушып гитмек. *Якын гарындаш чуракларын XVII асырда дағап яшаяндыр* (СССР тарыхы). *Дағап түркмен илерини бир ерде. Түркменистан адыны алан дайханлар* (Мәхәммәмүрт, Сайланан эсерлер). 4. Көп уланмак, ягарлы санлан гитмек, йыртылмак. *Оның яшы дағандыр*. 5. Вейран болмак, харап. *Көне чатма халыс дағалыпдыр* ◇ *Дерегине дағамак* — халыс ат тагламан гитмек. *Ол пахырын дереги дағапдыр* (чишайын, дурмуш барада). *Ол пахырын дереги дағапдыр*.

ДАҒАТМАК [дағатмак], 1. Дашынк хала гитмек, пытратмак, яйратмак. *Фирдоун айдат патан ене ишин пайратын этип, ушакы гончага дағатды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Хер кимиң ич угруна гойбермек, ковмак. *Мергенин патагын дағатмак*. 3. Болуп хер хайсына бир угра даргатмак, болельщиклере болмек. 4. Санлан галдырмак, йыртмак. *Ол тыбашыны дағатды*. 5. Вейран этмек, харапламак, санлан чыкармак.

ДАҒАШМАК [дағашмак], 1. Пытранып ятмек, яйранып чыкмак. 2. Кем-кемден дағалмак, ковнуп болуп дашын гитмек, даргашмак. *Дайханлар колхозчылар патагы кабул эдендирдилер, эдилген пайдалар (Орта асырлар тарыхы). Гөк гөгерченин сеси, чыкып ятан патагына сыгышып башлаяндыр* (А. Гөнчдурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Болушып хер хайсы бир ерде ятмак, болельщиклере болушмак. 4. Йыгнанышыдан пытранып гитмек, йыртылышмак. *Мәҗ чыкып, дашлар дағашып...* Көп уланмак, ягралы санлан гитмек, болельщиклере болушып гитмек, дағап башламак. *Болельщик Ғурбан Ғулмак Аягына дағашып башлапдыр*.

ДАҒДАН I, *бот.* Дагда битйән берк улы агач.

ДАҒДАН II. Дагдан эҗиленден, кумушдан ве ш. м. ювелир гошнаҗарлар үчинлерине такмак үчин ...

ДАҒДАНЛЫК. Дагдан эҗиленен хем битен гошнаҗарлар ...

ДАҒДЫ *дағлы болмак* — сакы чыдам гөрнүшини дермек, бетбек болмак.

ДАҒДЫРАМАК. Нәгаҗлык ...ерлерини ...мак, титремек, галталамак, ...ердамак. *Ол дагдан ...мбе дагдыран башлады*.

ДАҒДЫРАШМАК. Нәгаҗлык, горкы ...ерлерини ...мак, титремек галталамак, дагдырашмак.

ДАҒЛАМАК [дағламак], 1. *Дағ басмак*, тагма басмак, пыздырылан метал билен тагламак. *Ол ...ерлерде бөвет земленлерини сакгы ...ер билен тагламаяндыр, сакгы тагламаяндыр* (Орта асырлар тарыхы). *Көне ...ер ...ер билен долларын дагдың, Кесги ...ленчи ...ер ...ер дагдың* (Н. Номмз, Сайланан эсерлер). 2. *Эт ...ны ...ка* ...ермеклемек. 3. *кин.* с. Кибир ...ра пыздырылан метал басмак. Себитлерине, медисина ...на ...ласланмадык тебипчилик усулы) 4. *кин.* м. Бирнәче кемчилигини, недогры эден ишини дүзүне диймек, дүзе не айтмак, дүзламак. ◇ *Пүрек дағламак* — *сөз* Пүрек 1. *Шум ...ллар ...мек үчин дагдың, Пүрегими ...ер ...дыма дагдың* («Гөрөғлы» эпосы). *Сен ...ны, ...ырлы ...лы тасвир. Пүрегими дагларымы, ...ер ...ер* (Ь. Кербабаев, Айлар).

ДАҒЛАНМАК [дағланмак], 1. *Даг басмак* тагма ...рылан метал билен тагма басылмак, тагмаланмак. 2. *кин.* с. Себитлерде ...ла бир агыра, ...ра пыздырылан метал басылмак. 4. *кин.* м. Бирнәче кемчилигини, недогры эден ишини дүзүне диймек, дүзелмек, дүзланмак.

ДАҒЛАТМАК [дағлатмак], 1. *Даг басмак*, тагма ...рылан метал билен тагма басдырмак, тагмалатмак. 2. *кин.* с. Себитлерде ...ла бир агыра, ...ра пыздырылан метал басдырмак. 3. *кин.* с. Себитлерде ...ла бир агыра, ...ра пыздырылан метал басмак. 4. *кин.* м. Бирнәче кемчилигини, недогры эден ишини дүзүне диймек, дүзетмек, дүзлатмак.

ДАҒЛЫ [дағлы], 1. *Даг басылан*, дагланып тагма ...ан, нышанлы. 2. Даглык ...ерде яшаян. (адам). ◇ *Пүреги дағлы болмак* — *сөз* Пүрек 1. *Дүшмançарың бирден бүреги ...ылып, Хемише бол талып — бишмиш болсун* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДАҒЛЫК [дағлык]. Даглы көп ер, көп дағлы ...ер. *Рельефи бейик-песги болан даглык районлара мал ...ёдиҗ айратын ...ны эмиссе гелди* («Совет Түркменистаны» газеты). *Бизиң өлкәмиз даглык. Даглык бөлүмлер* (Н. Номмз, Сайланан).

ДАГТОЙГА [дагтойга], *бот.* Хошбуй ...ыллы ...ир ...шибек үчүм.

ДАҒЫ. 1. Бирнәче ...ленмиш ...ларда ...ллы, ...йдем, ...ыш, ...ыш ...ден ...ларда ...ланылып ...ган ...ы болуп. *Дагы дат гатнашмаяндыр*? 2. Бирнәче ...ленмиш ...ларда ...ланылып ...ленмиш ...ыны ...ны ...ыш ...ыш, *Ата ...ыш дагы ...ыш ...ыш, ...ыш ...ыш, ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш* (Н. Номмз, Сайланан ...ыш). *Гурбанмырат ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бегер, ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш ...ыш

ДАДЫЛМАҚ [да:дылмак], Азаҗык ийилмек, бир дадым алынмак; тагамыны билмек үчин ийлип гөрүлмек.

ДАДЫМ [да:дым], Нахарың, ниймитиң дадып гөрмек я-да тагамыны билмек үчин алынян азаҗык мукдары.

ДАДЫМЛЫҚ [да:дымлык], 1. Дадып гөрмек я-да тагамыны билмек үчин алнан нахар, ниймит. 2. Датмак үчин гоңшы-голама берилйән азаҗык нахар, ниймит.

ДАДЫНМАҚ [да:дынмак], Агзыңы сувартмак, бир зада гызыгып алданмак, ымсынмак, эменмек.

ДАДЫ-ПЕРЯТ [да:ды-перя:т], Ахы-нала, налалы агы, гыкылык этме, агылы, гыкылыклы соралян харай. *Голай гүндогардакы пессеҗик тамың гапысында отурып, дады-перят эдйән аялың сесине әхмиет берйән адам ёкды* («Токмак» журналы). *Җерен эҗе дады-перят билен: — Җан огул! Бизиң оглумызы гөрмедиңми? — дийди* («Мыдам тайяр» газети). *Я-да ынха акар Тахыр деряда, Гоюп Зөхре гызы дады-перяда* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ДАДЫРМАҚ [да:дырмак], 1. Азаҗык мукдарда бермек. *Уч пут игдесинден чагалара екеҗесини дадырмага гурбы чатмадың Тайлак хыззын чагаларың ичйән сүйдүнден, иййән гаймагындан тамакин болуп, бокурдагыны гулкулдадып отыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Дадып тагамыны билмек үчин хөдүр этмек.

ДАЗ: даз ясамак — өрән чалт йөремек, зовурдап гитмек, өрән чаласын херекет этмек, ат салмак. *Гарлы дүңкүлдэп, гөзаралара' тарап даз ясады* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ДАЗАРЫЛМАҚ, Хайбат атмак, хемле урмак, йүзүни алмак, херрелмек. *Чык йыгнакдан! — дийип, дазарылмага ченли барып етди* («Токмак» журналы). *Ол Артыга газап билен дазарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бар, деррев какаңа чай гайнат! — дийип, сачыны хүҗжердип, Алтының йүзүне дазарылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДАЗЗАРКЕЛ, *зоол.* Йыртыҗы гушлар отрядындан, гыргылар машгаласындан болан, депеси түйсүз, ала елекли улы гуш. *Онуң депеси даззаркелиңки ялы ялпылдады. Ягырнысы күйки, депеси даззаркелиңки ялы, сеси богук бири еринден турды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАЗЗАРМАҚ, Ачылып, сомалып гөрнүп дурмак, яланач болуп гөрүнмек. *Онуң сырылан келлеси даззарып гөрүнди.*

ДАЗЛАМАҚ, 1. Чалт йөремек, гаты-гаты йөрәп гитмек, тиз, чалт херекет этмек. *Дыҗыны алан айы сүрүси дазлап гечди* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Машын даш дүшелен ёлден дазлап барярды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Аннагулы өйден дазлап чыкды* (А. Дурдыев, Багтлы йигит). 2. Сесли, бат билен зыңлып гитмек, вазламак, дазырдылы сес чыкмак.

ДАЗЛАТМАҚ, 1. Чалт йөретмек, гаты-гаты йөретмек, гаты сүрмек. 2. Сесли, гаты зыңмак, бирден бат билен зыңмак, дазырдылы сеслендирмек. *Дазладып даш зыңышмак.*

ДАЗЛАШМАҚ, 1. Дазлап чапышып гечмек, чалт йөрешип бармак, гитмек. 2. Сесли, ызлы-ызына зыңылмак, вазлашмак, дазырдылы сеслер эшидилмек.

ДАЗЫРДАМАҚ, *сер.* Дазламак. *Уч тонналык машын өз ызында гойры тозан галдырып, дазырдап гитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гүнбатар четки гараҗа әйден бир йигит дазырдап чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАЗЫРДАТМАҚ, *сер.* Дазлатмак. *Огланың элинден гарны гарбап алып, ачык гапыдан дазырдадып зыңды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАЗЫРДАШМАҚ, *сер.* Дазлашмак. *Дазырдашып гелйән атлылары гөренде, Нурҗаханың хушы башындан учды. Кимлер улулы-кичили шайларыны шаңңырдадып, гуванчлы йөришде дазырдашярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАЗЫРДЫ, Батлы, чалт херекет, зыңлан даш ве ш. м. зарбындан чыкян сес.

ДАЙЗА, 1. Өз эҗеңиң аял доганларына ве онуң эркек доганларының аялларына дегишлиликде гарындашлык арагатнашыгыны гөркезйән сөз. *Мен өтен агшам сениң яныңа мазалыҗа гүрлешмәге барыпдым велин, арман, дайзаң билен дайың гелэен экенлер* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). 2. Умуман өзүңден улы аял машгала хормат билен йүз тутулып айдылян сөз. *Дайза, ол диййәниң ким?* («Токмак» журналы). *Ене чай бар — дийип, Алтын кәсәни алып долдурды-да, Гөзел дайза узатды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДАЙРА, *диал. сер.* Депрек. *Яңагына дөкүп шабрам сачларын, Лэле гыз, Гызларгүл дайрасын чаляр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДАЙХАН [дайха:н], Эсасы кәри ер бежерип, экин экмек ишлери билен мешгул болян адам. *Дайхан элкини йигренер, экин — салкыны — дийипдирлер, энтек ховлукмак герек дэл!* («Совет эдебияты» журналы). *Мениң эдил өзүңиз ялы, йөнекей дайхан гызы болуп ишлэсим гелйәр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Ол өз пайтуны билен ёлдан барян вагтында, екшенбе гүни өз еринде ишлэп йөрен бир дайхана душяр* («Эдебият»).

ДАЙХАНЛЫҚ [дайха:нлык], *сер.* Дайханчылык.

ДАЙХАНЧЫЛЫҚ [дайха:нчылык], Дайханың кәри, ер ишлери, экин-тикин билен мешгулланмаклык. *Дайханчылык ишини өзүм говы билйән. Дайханчылыкдан башга Орсгелдиниң элиниң хүнәри я-да кәри хем ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хожаныязың эсасы кесби-кәри дайханчылык болупдыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ол дүнйэ говгаларындан эл үзүп, ата-баба кәри болан дайханчылыга баш урмага мейил этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАЙЫ [да:йы], 1. Өз эҗеңиң эркек доганларына хем-де шол тарапдан болан эркек адамлара дегишлиликде гарындашлык арагатнашыгыны гөркезйән сөз. *Асыл сениң елиңе-ыгыңа дүшер ялы дэл, какаңда-ха шейле хәсиет дүйбүнден ёкды, дайыларыңда хем шейле хәсиетлиси ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хем дайымлара барярын, хем тайыма баш өвредйәрин* (накыл). 2. Умуман өзүңден улы эркек адамлара хормат билен йүз тутулып айдылян сөз.

ДАЙЫМ [да:йым], *диал.* Элмыдама, хемише, бакы. өмүр, мыдам. ◇ Хер дайым — кәвагт, кәярым. кәте-кәте. *Кулы хер дайым Огулбикәниң айдан гүррүңине жак-жак гүлүп: — Хэ, онсоң! — дийип, гүррүниң ызына гарашарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДАЙЫРДАМАҚ, Дайырдылы сес чыкмак.

ДАЙЫРДАТМАҚ, Дайырдылы сес чыкармак. *Олар атларыны дайырдадып сүрүп гелдилер.*

ДАЙЫРДАШМАҚ, Дайырдылы аяк, тойнак сеслери чыкмак. *Бошанан ябылар ики бака дайырдашып, хеңкиришип, улы тозанлы гыкув туруздылар* («Гөроглы» эпосы). *Адамлар тамларының өңүне чыкып, дайырдашып гечйән атлылара середйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ДАЙЫРДЫ, Ат чапыланда я-да гаты сүрленде, дарак какыланда ве ш. м. ягдайларда чыкян сес.

ДАҚДЫРМАҚ, 1. Тикдирип беркитдирмек (илик, багҗык ве ш. м. зат хакында). *Көйнеге илик дакдырмак.* 2. Йүк, гош-голаң урдурмак. *Ол мениң мүшдегими дүесине дакдырмады.* 3. Баглатмак, илтетмек, асдырмак. *Гулага гулакхалка дакдырмак.* 4. Әри өлен аялы әрининдоганына әре бердирмек, чатдырмак. *Ол гелин өзүни йүвүрҗисине дакдырмаз.*

ДАҚМАҚ, 1. Тикип беркитмек (илик, багҗык ве ш. м. зат хакында). *Көйнегимиң еңине илик дакдым.* 2. Йүк, гош-голаң урмак. *Мен йүкүми оларың дүесине дакдым.*

ч Багламак натемек, асмак. *Оланлар бошларига бир чойнак кайнаган сувни шошмасдан ағдариб юборишди* (Ғ. Ғулом, Шум бола). Ер ости сувларини ер юзасига чиқариб юбормоқ. (Б. Пўлатов, Ҳ. Ғиёсов, Ер ости сувлари). ч Ажратиб олмоқ, ажратиб юбормоқ. *Ер ости сувларини ер юзасига чиқариб юбориш* (Ғ. Ғулом, Шум бола). ч Ер. Ажратиб юбормоқ. *Ер ости сувларини ер юзасига чиқариб юбориш* (А. Ҳайитов, Сайланма). ч Ер. Ажратиб олмоқ, ажратиб юборилмоқ. *Ер ости сувларини ер юзасига чиқариб юборилмоқда* (А. Ҳайитов, Сайланма).

ЛАБЛАШМАК. Бошқаларнинг ёрдамини ёки қўллашини кутмасдан, барчи ишга тезлик билан киришмоқ. *Ҳаммалари ҳам ишга ўзларини дарҳол олишдилар, ҳеч кимдан бирор нарсани сўрашмадилар* (А. Ғафуров, Шарқ қизлари). *Улар ҳаммасини ўзлари олишдилар* (Ғ. Ғулом, Айвонда ётган ёлғиз одам).

ЛАҚИЛЛАЙМАК. Ғуфт. қилмоқчи бўлмоқ, ҳозирланмоқ. *Болалар, ҳозир сиз ҳаммангиз ҳам ёзишга ўтиринглар, мен ҳам сизлар учун ёзишга ҳозирланаман* (Ғ. Ғулом, Шум бола). *Ҳозир ҳаммаларингиз ёзишга ўтиринглар, мен ҳам

налы). *Волостнойлар, чиновниклер чыкмакчы боланда, полковник элини далдалады* (Б. Кербабаев, Айгытлы

Номма, Сайланан эсерлер). 2. *бот.* Өсүмликлерин сапак төрүшли овнужак чылгымлары. ◇ Енсе дамары тутамак — *сер.* Енсе. *Бедле сүрүнлер Гараҗаның енсе дамарын дерен тапак ялы сапалярды.* («Совет

мырлак голлар.

ДАМДЫК, *гепл. д.* Сувуклыгың я-да бир задың ин аз мукдары, дамжа. *Бедреде бир дамдык хем сув ёк. Онуң келлесинде дамдык хем акыл галмандыр.*

ДАМДЫРМАК, Дамжа-дамжа эдип гуймак, дамжаладып дөкмек. *Ол бичәрәниң гөзүне инди ким дерман дамдырярка? — диен ой онуң гөвнүне гелди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Агзына сув дамдырмак — *сер.* Агыз.

ДАМЖА, Сырыгып дамян кичижик тогалажык сувуклык, сувуклык дүвмежиги. *Герек болса дамжа ганың, Ватан үчин бергин, иним!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гөзлеринде булдурашян яш дамжалары гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Көче билен пыяда барян адамларың йүзлеринде түкенмиксиз дер дамжалары дүзүлйәрди* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Мирап Бегенч сувуң бир дамжасыны ыря этмезлик үчин балдырыны чызгап йөрсе-де, сув етенок* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Ягышдан гачып, дамжа учрамак — бетерден бетерине сезевар болмак, өнкүден-де эрбет ягдая дүшмек. *Хан күйли ягышдан гачып, дамжа учрады* (А. Дурдыев, Хан күйли).

ДАМЖАЛАМАК, 1. Дамжа-дамжа болуп даммак. 2. Ики-еке дамып, ягып башламак. *Станция үч верст галанда, ягыш дамжалап угради* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДАМЖЫКЛАМАК, *сер.* Дамжаламак 2. *Шәхериң ышыклары гижәниң гараңкы пердесини йыртярды, дамжа клаян ягша ёл ачяна меңзейәрди* (М. Ибрахимов, Ол гү елер).

ДАМКА, 1. Шашка ойнунда: шашканың бир чөпүниң гаршыдашың тарапындакы биринжи хатарың бир өйүне барып етмеги ве дурли тараплара гөчүп билмек мүмкинчилигини газанмагы. *Гара чөпүң бири дамка чыкды.* 2. *гепл. д.* Күшт тагтасы ялы 64 өйли тагтада ойналян 24 чөпли оюн, шашка. *Хава, яныңыз билен күшт, дамка алмагы хем ядыңыздан чыкараймаң!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Күшт, дамка ярышыкда биз олардан оздук* («Пионер» журналы).

ДАММАК, Дамжалап гачмак, дамжа-дамжа болуп дүшмек, дамжаламак. *Ири-ири ягыш дамжалары дамып башлады* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Артыгың гөзүнден ыгтыярсыз даман яш онуң гүнәсиз маңлайында тагма болуп галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Маңзына даммак — *сер.* Маңыз. *Окан жүмлелери шол вагт онуң маңзына даммады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Чырасына яг даммак — *сер.* Чыра. *Сараның чырасына яг дамды* («Токмак» журналы). Яңакларындан ган дамайын диймек — өрән гурат болмак, эти-ганы еринде, семиз болмак. *Ынха, меселем, өзүңден мысал ал: бәш гүн мундан өң сениң яңакларыңдан ган дамайын диййәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДАН [да:н], Кесилип, гыйлып алнан бөлек (тикинчиликде). *Дан алмак. Бу гейимиң янындан дан алмалы.*

ДАНА [да:на], *көн. с.* Көп затдан хабарлы, билимли. акыллы, акылдар, парасатлы. *Онуң адыл ве дана адамдыгы хакда бүтин юрда шөхрат яйрапмыш* («Мыдам тайяр» газети). *Бәшим жан, сен зады гайгы этме! Даналар: — Йүз манадың боландан, йүз достуң болсун! — дийипдирлер* («Совет эдебияты» журналы). *Да-*

на бир сөз бес, акмага мүң сөз хебес (накыл). *Айдыҗы акмак болса, диңлейҗи дана герек* (накыл).

ДАНАЛЫК [да:налык], Көп затдан хабарлылык, билимлилик, парасатлылык.

ДАНДАВ, 1. Бөкденч, пәсгел. 2. Селҗермеклик, сайгармаклык, сайламаклык, тапавут гоймаклык. *Өзүниң гаршысына гиден адамлара, гайтавул берере чемели адамлара онуң дандавы ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАНДАВЛЫ, 1. Бөкденчли, пәсгелли. 2. Хер бир зада тапавут гойян, хер бир зады сайлаян, селжерйән.

ДАНДАВСЫЗ, 1. Бөкденчсиз, пәсгелсиз. 2. Хич бир зада тапавут гоймаян, дандавлы дәл, хич бир зады сайлап селжермейән.

ДАНДАМАК, Хер бир зады селжермек, тапавут гоймак, сайламак, сайгармак. *Ички хәсиет тарапындан адам дандаман, гызлары җре берйәрлер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ишдә диениң шүнүңкы ялы болайса, зат дандамасы ёк!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДАНИЯЛЫЛАР, Даниянын эсасы халкы, ерли илаты.

ДАНТИ'СТ, Революциядан өңки Руссияда: диш доктурчылыгы мекдебини гутармадык, диш бежерйән специалист — практик.

ДАҢ, Гүн догмазындан өң хованың ягтылып башлаян чагы, жахан, яланчы ягтылып башлаян пурсат. *Шу гүн даң билен Ашгабатдан уч, агшамара бар-да, Москваны гез. Шофёр мөҗеги ковалап, даңың атандыгыны хем дуйман галды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бир гүн Аннагулының эҗеси даң билен турды-да, чай гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Даң атмак — жахан ягтылмак. Даң саз бермек — даңың атяны билдирип башламак. *Бу гүн хем хемишеки гиҗелер ялы баг-бакҗалар парахат дем алып, өз нобатында дың саз берди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Даң сазы — 1) даңың атып башлан чагы. *Даң сазы бир эйәм асманың йүзуни гызардыпды* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер); 2) *гөч. м.* бир задың башлангыжы, бир задың йүзе чыкып башлан дөври. Даң тилки гуйругы болмак — яңы дың билдирип уграмак, дың саз берип башламак. *Даң тилки гуйругы боланда туран Нәзик эҗе хемишеки адаты боюнча сыгрыны сагды-да, оны бошадып, бир гапдалларындан гечйән көчә салып гойберди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДАҢДАН [даңда:н], Жаханың ягтылып башлан вагты, эртир ир билен, даң билен. *Даңданың чагында туруп бир гөзел, Даң йылдызына хөвес билен гарады* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Мен даңдан гаравуллыгымы чалшамда болса, бир хатар йүкли эркегиң демир ёлдан гечип, гүнбатарык барянына гөрдүм* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАҢДЫРМАК, 1. Йүпүн ве ш. м. затларың учларыны бир задың дашындан айлап, бирлешдирип баглатмак, учларыны дувдурмек. *Чарыгың багыны даңдырмак. Гушак даңдырмак.* 2. Бир зада баглап гойдурмак, беркидип гойдурмак, илтетмек, баглатмак. *Эшеги газыга даңдырды.* 3. Сарадып баглатмак, орадып беркитдирмек. *Сиз империализмиң яглы лукмасына гызыгып, бу гүн мени даңсаңыз, эртир олар өзүңизе меңзеш итлере сизи даңдырарлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Яраны даңдырмак.*

ДАҢМАК, 1. Йүпүн ве ш. м. затларың учларыны бирлешдирип багламак, учларыны дувмек, уламак. *Агасы Гундогды болса онуң тәзеҗе сары ботинкасының багҗагазларыны даңып берди* («Бахар»). 2. Бир зада баглап гоймак, беркидип гоймак, илтемек. *Бойнуна зынҗыр салып, уллакан бир гара даша даңып гойяр* («Совет эдебияты» журналы). *Аты даңмак. Дүйәни газыгына даңмак.* 3. Дашыны сарамак, багламак. *Мен гош даңып гезмекден ирдим* («Токмак» журналы). *Оба тебиплери дүрли затлардан тайынланан мелхеми япып, Артыгың ярасыны тәзеден даңмакчы болдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Душманлар муны өлдир ялы уруп, элини-аягыны пүгта аркасына даңыпдырлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Аягыны даңмак — *сер.* Аяк. Гүлберини аркасына даңмак — *сер.* Гүлбер. Йүпсүз даңмак — көп гарашмага мөҗбур этмек, көп гарашдырмак. *Ол мени йүпсүз даңды.*

ДАҢЫ, 1. Яра ве ш. м. даңмак үчин саргы, сарағ. *Бу үч гызыл эсгериң яраларының даңылары, шол яраланан вагтларында өзлериниң даңан даңыларыды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бир зады даңмак, гүйлмек үчин бөлек йүп, баг. *Хашлап улудан демини алып, ики элини быкынына уруп, отла серетди, ызындан Нургелдиниң голуның, аягының даңыларыны кесишдирип бошатды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Даңлып гойлан гүлебент, дүвүнчек, йүк. *Завода угратмак үчин басылып гойлан пагта даңылары узакдан даг ялы болуп гөрүнйәрди.*

ДАҢЫЛМАК, 1. Йүпүн ве ш. м. затларың учлары дүвлүп бирлешдирилмек, багланмак, чатылмак. 2. Бир зада багланып гоюлмак, беркидилип гоюлмак, илтелмек, багланмак. *Эсгиден тикилип, сапак билен күйзәниң гулпуна даңлан дыкысыны ачды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Саралып багланмак, оралып беркидилмек, багланмак. *Ол яралары даңландан соң, кровата гечди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Голуна гызыл мата даңлан гара костюмлы бир адам ызына ики саны солдат эердип, камераның ичине гирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. *гөч. м.* Көп гарашып дурмак, бент болмак, гарашып хич яңа гидип билмән дурмак.

ДАҢЫНМАК, Багы, йүпи, матаны ве ш. м. өзүң үчин даңмак, багланмак.

ДАҢЫШМАК, Даңмага көмеклешмек, бир зады багламага, беркитмәге, сарамага көмек эдишмек.

ДАП-ДАЯВ, Пешенели, сырдам, өрән даяв, гүйчли, гужурлы. *Дап-даяв, сап-сагдын, били бүкүлмез, Гөреш этсе, душманындан йыкылмаз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДАР [да:р] I, 1. Сырлашып дуран, гысып дуран (кичи гейим хакда). *Дар балак геени халамаярмыш* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Ини, кеселиги боюнча гиң болмадык, гиң дәл, инсиз. *Дар көче. Дар коридор.* 3. *гөч. м.* Аз зады өз ичине алян, чәкли. *Бу сөзүң уланышыш герими дардыр.* 4. *гөч. м.* Көп тараплы болмадык, хер тараплы болмадык, хер тараплайын дәл, бир тараплы. *Дар дүшүнҗе.*

ДАР [да:р] II, Өлүм жезасы берленлери асмак үчин ики саны дикилен агажың үстүндән кеселигине агач гойлуп эдилен десга. *Сындырды душманың гуран дарыны, Эшидип эҗизлең ахы-зарыны* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ДАР III, Гошулан сөзүниң манысы билен баглылыкда шахс аңладян сөз ясайжы гошулма. *Бергидар, алгыдар, миннетдар.*

ДАРАГТ, *бот. сер.* Баг I, 1.

ДАРАДЫЛМАК [да:радылмак], Чапышыкдан өң весоң сынаг үчин якын аралыга чапдырып гечмек (ат хакда).

ДАРАЙЫ [дара:йы], Эрши гызыл, аргажы яшыл, гызыл-яшыл өвсүп дуран сык докалан юка йүпек мата. *Дарайыдан көйнеклим, Гөз өңүмден гечдиң сен* («Совет эдебияты» журналы). *Түйнүкден дүшйән гүнүң шөхлеси онуң дарайы көйнегинде, эл ишинде ойнаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДАРАК, 1. Сач дарамак үчин уланылян диш-диш

гурал. *Баймырат Маралың дарагыны алып гачыпдыр.* 2. Йүң дарамак үчин уланылян диш-диш гурал. 3. Докма докаланда читилен читимлери берклешдирмек үчин какылян демир дишли, саплы гурал. *Жайдан докма дараклариның сеслери гүпүрдәп эшидилйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДАРАҚЛАМАҚ, Бармакларыңы ичинден гечирип дарамак (сач, сакгал ве ш. м. хакда). *Салым гечирмән, ак сакгалыны габарчыклы эллери билен дараклаярды* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ДАРАҚЛЫҚ I, *анат.* Дабаның үзеңниликден бармаклара ченли болан бөлеги. *Гулагына бир вышы-вышы илсе, ол дараклыгына галып, еке өйлиниң хоразы ялы хекерҗеклəп, даш-төверегине середйәрди* («Совет Түркменистаны» газети). *Гаравул шол вагтда башга биринден үйшенип, аякларының дараклыгына басып, коридор билен гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДАРАҚЛЫҚ II, *зоол.* Яшыл реңкли, чүңки узын ве гуйругы дарак ялы язылып дуран сара мензеш гуш.

ДАРАҚДЫШ [дараҚди:ш], Йүң дараланда, дарагың дишинде галян йүңүң гырынды үбтүклери.

ДАРАҚЧЫ, Дарак ясаян усса.

ДАРАЛМАҚ I, Даракдан гечирилмек, дарап арасса эдилмек. *Онуң келлесиндəки көп вагт бəри даралман, телпек ялы болуп гиден булашык сачлары онуң хырсызлыгыны хас хем гүйчлендирйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ДАРАЛМАҚ [да:ралмак] II, 1. Дар болмак, өңкүсинден кичелмек, гирмек. 2. Инсиз болмак, кичелмек (гиңишлик барада). 3. Якын аралыга чапылып гечилмек (ат хакында). 4. *гөч. м. сер.* Дарыкмак. *Бай өйүнде гиң дүнйəси даралды, Игледи-де, гүнбе-гүнден саралды* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы).

ДАРАЛТМАҚ [да:ралтмак], 1. Дар этмек, өңкүсинден кичелтмек (гейим барада). 2. Инсиз этмек, инини кемелтмек, гысмак (гиңишлик барада).

ДАРАМАҚ I, 1. Дарак билен сача тимар бермек, булашыгыны айырмак. *Чалшырды иш лыбасын, Гара сачын дарады* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). 2. Даракдан гечирмек, дарак билен тəмизлемек.

ДАРАМАҚ [да:рамак] II, 1. Якын аралыга чапып гечмек (ат хакда). 2. Хүҗүм этмек, окдурылып топулмак, чозмак. *Олар Ватаны гораяр, Ганыма гурт дек дараяр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ДАРАНМАҚ, 1. Сачыңы дарамак, сачыңы дарап тертибе салмак. *Ирден туруп, сачыны даранды.* 2. Өзүң үчин йүң дарамак.

ДАРАТМАҚ I, 1. Дарап сача тимар бердирмек, булашыгыны яздырмак. 2. Дарак билен арассалатмак, дарамага бермек, тəмизлетмек. *Чəкменлик йүң даратмак.*

ДАРАТМАҚ [да:ратмак] II, *сер.* Дарытмак.

ДАРАШМАҚ I, Дарамага, дарап арассаламага көмеклешмек. *Йүң дарашмак.*

ДАРАШМАҚ [да:рашмак] II, Якын ара ат салшып, чапышып гечмек, чапышмак. *Олар оккесдирме дарашып гечип гитдилер.*

ДАРБАЗ [да:рба:з], Дартылан йүпүң, симиң үстүнде ойнаян оюнчы.

ДАРБАЗЛЫҚ [да:рба:злык], Дарбазың кəри, ягдайы.

ДАРВИНИ'ЗМ, Хайванларың ве өсүмликлериң гөрнүшлериниң гелип чыкышы хем-де өсүши хакындакы, шонуң ялы-да жанлы тебигатың өсүш канунлары хакындакы таглымат.

ДАРВИНИ'СТ, Дарвинизме эериҗи, дарвинизмиң тарапдары.

ДАРГА, Елкенли гайык сүрйəн адам. *Мəтякүп дарга Йыланлы билен Дашховзуң арасында йүк чекйəн көне гайыкчыды* (Б. Сейтəков, Гыз салгыды).

ДАРГАМАҚ, *сер.* Дагамак.

ДАРГАТМАҚ, *сер.* Дагатмак.

ДАРГАШМАҚ, *сер.* Дагашмак. *Тылла булутлар асманың йүзүнде кем-кемден овнашып даргашяр* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДАРГУРСАҚ [да:ргурсак], Хер бир зада дарыгян, ынҗалыксыз, гахары тиз гелйəн, сабыр-такатсыз. *Шол хəсиетимиң нəче эйменчдигине дүшүнсем-де, даргурсак боланым үчин, өзүме өзум буйруп билемок* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ДАРГУРСАҚЛЫҚ [да:ргурсаклык], Хер бир зада дарыгып дурмаклык, сабыр-такатсызлык, ынҗалыксызлык, гахаржаңлык.

ДАРКА: дарка ярылмак — сесли дикан ярылмак, бирден чат ачмак, бөлүнмек. *Ал, ий, иследигиңче, Дарка ярылар кəси, Шекер ялы сүйҗи ол* («Пионер» журналы).

ДАРЛЫҚ [да:рлык], 1. Эгниңе сырлашып дуран болмаклык, кичилик (гейим хакда). 2. Гөврүми, мейданы боюнча гиң дəллик, кичилик, инсизлик. *Мейдан дарлык этди* («Совет эдебияты» журналы).

ДАРСДАБАН [дарсда:бан], Дарсылдап, дүңк-дүңк эдип, чалт херекет билен йөрейəн.

ДАРСЫЛДАМАҚ, Дүңк-дүңк эдип отлуклы ялы йөремек.

ДАРСЫЛДАШМАҚ, Дүңк-дүңк эдип отлуклы ялы йөрешип бармак.

ДАРСЫЛДЫ, Отлуклы ялы йөреленде, аягың ашагындан дүңк-дүңк эдип чыкян сес. *Онуң дабанының дарсылдысы илерки хатардан гайракы хатара барып етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДАРТГЫ, Чекиниң халкасына дакылян ясы гайыш.

ДАРТГЫН, Дартув, берк чекилгилик, пугта гергинлилик.

ДАРТГЫНЛЫ, 1. Берк чекилги, пугта гергинли. 2. *гөч. м.* Йитилешип говшамаян, сəхел бир зат болайса чакнышҗак болуп дурян. *Залда дартгынлы үмсүмлик пейда болды* («Яш коммунист» газети). *Умумы ягдай дартгынлы болуп галяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ДАРТГЫНЛЫЛЫҚ, 1. Берк чекилгилик, пугта гергинлилик. 2. *гөч. м.* Дартгынлы халда болмаклык, бир ягдайың, ваканың, хадысаның ве ш. м. йитилешен болмаклыгы.

ДАРТЫ, *докм.* Докалян затларда эршиң арасыны ачмак үчин йөрите гурал.

ДАРТЫШЫҚ, Бир зат я-да бир меселе үстүнде болян чекелешик, гызгынлы гүррүң.

ДАРЫ, *бот.* Шалы өсүмлигине мензеш өсүмлик ве онуң овнуҗак сары дəнели хасылы. *Серчеден горкан дары экмез* (накыл).

ДАРЫҚДЫРМАҚ [да:рыкдырмак], Йүрегини, ичини гысдырмак, бир зат үчин гыссандырмак, гуссаландырмак, гысындырмак. *Иң соңкы гүни гечирйəндиги хакындакы пикир онуң йүрегини дарыкдырярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДАРЫҚМАҚ [да:рыкмак], Йүрегиңи, ичиңи гысдырмак, гысынмак, гайгыланмак, гуссаланмак. *Мен нəмеден дарыгярын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Жаным, дарыкмасын асла йүрегиң!* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Дүйрлешдирип эл ишин, Чыкяр өйден дарыгып* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы).

ДАРЫТМАҚ [да:рытмак], Якын аралыга ат чапдырып гечмек. *Атларыны онуң өзи дарыдып гөрйəрди* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Чапыксувар Гырсакары дарыдып геленден соң, оны бир салым гездирди* («Совет Түркменистаны» газети).

ДАРЫШГАН [да:рышган], Территориясы, гиңлиги бөюнча ончаклы улы болмадык, гиң дəл. *Кичиҗик да-*

рышган мейданчада гараягдан бошан челеклер дагашып ятыр (М. Горький, Эне).

ДАРЫШГАНЛЫК [да:рышганлык], Бирнеме дарлык, гиң дәллик, гыслышыклык.

ДАТ [да:т] I, Ярдам, көмек соралып эдилйән нала, зейренч аңладян үмлүк. *Дат! Өрдек дост, йүрегим буланып, башым айланяр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Дат! Ишимиз гайтды! Вах арман, инди гачара-да май ёк!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Дадына етмек — вагтында етишип, бирини кын, чыкгынсыз ягдайдан халас этмек. *Мерт эсгерлер меңиң дадыма етди, Хожайным Аманы алды-да гитди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). Дат этмек — зейренмек, нала этмек.

ДАТ [да:т] II, Нахарың ве ш. м. леззетли тагамы. *Аррык этиң дады ёк.*

ДАТЛАМАК [да:тламак], «Дат, дады-бидат» дийип, гыгырып харай ислемек.

ДАТЛАТМАК [да:тлатмак], «Дат, дады-бидат» дийип харай сорадып гыгыртмак.

ДАТЛЫ [да:тлы], 1. Говы тагамлы, леззетли. *Чекилип башлады датлы тагамлар, Арасыны ачды гайгылар, гамлар* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Якымлы, эшретли, говы. *Тарыхы ятламак, гөр, нәхили датлы!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДАТЛЫЛЫК [да:тлылык], 1. Говы тагамлылык, леззетлилик. 2. Якымлылык, эшретлилик, говулык.

ДАТМАК [да:тмак], 1. Тагамыны гөрмек, дузуны гөрмек. 2. Нахардан ве ш. м. бирнеме иймек. *Бир гүн дуз дадан ериңе мүң гүн салам* (накыл). ◇ Шарпык датмак — *сер.* Шарпык. *Эгер душман хүҗүм этсе, Бизден шарпык дадар хайын* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Ыссыны-совугы датмак — хер хили кынчылыгы башдан гечирмек. *Ыссыны-совугы көп дадан адам ягшы уршар — дийип, оны Эзизиң өзи кабул эдипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДАХАН [даха:н], *көн. с сер.* Агыз I. ◇ Писсе дахан — кичижик агыз. *Писсе дахан билен хүнҗи дишиңи, Хормата лайык ишиңи сөййән* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ДАХЫЛ, Дегишли, багланышыклы, асылы, гарашлы. *Сизиң иш хакында эдйән даваңыза, хей, онуң дахылы бармы?* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ДАХЫЛЛЫ, Дегишли, багланышыклы, асылы, гарашлы болан. *Махымың ахы-наласы билен Айың, Гүнүң шөхлесиниң дахыллы ериниң ёкдугы хеммелере мәлим* («Эдебият»).

ДАХЫЛЛЫЛЫК, Дегишлилик, багланышыклылык, асылы болмаклык, гарашлылык. *Дахыллылык нире, зат нире! Йөне ол гошул дийилмедик ере гошулып, көтегиң гүйҗи билен йүң газыгы ере гидерди* («Токмак» журналы).

ДА'ЧА, Шәхерде яшаян адамларың томус айларында яшамак үчин шәхериң дашында, баглык-бакҗалык ерде салнан өйи, җайы. *ТССР Екары Советиниң Пөвризедәки дачасына барып гөрдүк* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДАШ I, Узак аралыкда болан, узак аралыкда ерлешен, алыс, узак. *Киме хат язып отырсың, даш ереми я-да якынамы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хемедан даш болса, кәди якын* (накыл).

ДАШ II, 1. Бир задың дашкы тарапы, даш-төвереги, дүзүв йүзи. *Кәсесиндәки чайы чәйнегине гүйҗак боланда, дашына дөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дашы җәҗек, ичи мөҗек* (накыл). *Челегиң дашы хапаланыпдыр.* 2. *сер.* Дашары I. *Даш чыкып ичери гирен бадына: — Бай-бай, хова яман совапдыр — дийди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Хас, өрән, инҗән. *Бу мата ондан даш говы.* 4. Көмекчи сөз ролунда: *Оларың өйи шәхериң дашында ерлешйәр.* ◇ Дашын да айланмак — бирине говы хызмат этмек, яран жаңлык этмек.

ДАШ [да:ш] III, 1. Токга я-да тутуш массадан ыбарат, сувда пытрамаян, сүйнмейән гаты даг жынсы. *Даг гөрки — даш, йүз гөрки — гаш, агыз гөрки — диш* (накыл). 2. Шол хили даг жынсының бир токгасы. ◇ Даш йүрек — *сер.* Йүрек I. Гөк даш болмак — гаты ушемек, агламак, ве ш. м. себәпли реңкиң үйтмек, йүзүң гөгермек. *Гөк даш болан Мырат бир ян ёкылды, Чала эшидилди ондан хыркылды* (М. Сейидов, Гиждуван мыхман). Палтан даша дегмек — *сер.* Палта. *Палтам даша дегди, чыкмады тамам* («Токмак» журналы). Чалгы даш — пычак ве ш. м. йителтмек үчин чалынян даш.

ДАШАЛМАК, Бир ерден икинжи бир ере чекилмек, әкидилмек, гетирилмек, элтилмек. *Керпичлер ховла дашалды.*

ДАШАМАК, Бир ерден икинжи бир ере чекмек, гетирмек, әкитмек, элтмек. *Бизиң билен галай, араба мүнерсиң, арабалы йүң дашарсың!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ДАШАНМАК, Өзүң үчин гетирмек, чекмек, дашап әкитмек, элтинмек.

ДАШАРҚЫ, Өйде дәл, дашарда ерлешен, дашарда болан, дашкы. *Олар дашаркы кроватың үстүнде отурдылар.*

ДАШАРЫ I, Җайың даш тарапы, ховлы, көче. *Дашардан машының сигналы эшидилди.* ◇ Дашары юрт — *сер.* Юрт. *Дашары юрда турист болуп гитмек.*

ДАШАРЫ II, Белленен мукдарындан көп, артык, агдык. *Бригаданың гүнде пландан дашары 40—50 тонна небит бермеги, бу саның болса гүнсайын ёкарланмагы тарыхы гурултая оңат совгатдыр* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Адатдан дашары — *сер.* Адат. *Адатдан дашары чагырылан гурултай. Адатдан дашары ягдай.*

ДАШАРЫҚ [дашары:к], *сер.* Дашары I.

ДАШАТМАК, Бир ерден икинжи бир ере элтдирмек, әкитдирмек, чекдирмек. *Арабачылар ол тама чемеданлары дашаян экенлер* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ДАШАШМАК, Дашамага көмек этмек, гетиришмек, әкидишмек, чекишмек, элтишмек.

ДАШГЫН [да:шгын] I, Сувуң жошуп, кенардан агмагы, жошгун. *Дерянық дашгыны бирнеме песелди.*

ДАШГЫН [дашгы:н] II, *сер.* Дашары II.

ДАШГЫНЛЫ [да:шгынлы], Кенардан агжак болуп дурян, жошуп дурян, жошгунлы.

ДАШГЫНЛЫК [да:шгынлык] I, Кенардан агжак болуп дуранлык, жошгунлылык.

ДАШГЫНЛЫК [дашгы:нлык] II, Агдыклык, артыклык, көплүк.

ДАШДЕШЕН [да:шдешен], 1. *зоол.* Серчелер машгаласындан болан берк, гөни чүңкли гуш. *Чекиклер билен кичиҗик дашдешенлер хениз хем оялы-укулы сыгырышярлар* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). 2. *гөч. м.* Хер бир ишиң угруны билйән, хөтдесинден гелйән.

ДАШДЫРМАК [да:шдырмак], *сер.* Жошдурмак I.

ДАШКЫ, 1. *сер.* Дашаркы. 2. Даш йүзи, тарапы. *Кәбир адамларың дашкы гөрнүшиниң өзи онуң ялы шүбхә ер гоймаяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). ◇ Дашкы гарындаш — *сер.* Гарындаш I.

ДАШЛАМАК I, Бир задың дашына даш этмек, өртүк этмек, жилт этмек.

ДАШЛАМАК [да:шламак] II, 1. Даш зыңмак, даш билен урмак, даш ташламак, даш атмак. *Огланлар деррев дашлап, таяклап йыланы өлдүрипдирлер* («Түркмен

узак эртекилер йыгындысы»). 2. Даш дүшемек, даш билен өртмек (ёла, гечелга ве ш. м.).

ДАШЛАШМАК I, I Бир ерден я-да бир затдан узаклашмак, араны ачмак. 2. *гөч. м.* Бир эсасы меселеден, эсасы темадан узага гитмек, четлешмек.

ДАШЛАШМАК [да:шлашмак] II, 1. Бири-бириңе даш атмак, даш зыңышмак. 2. Даш дүшешмек, даш билен өртүшмек (ёла, гечелгэ ве ш. м.).

ДАШЛЫ [да:шлы], 1. Даш гарындылы, даш гошантлы. 2. Даш дүшелен, даш билен өртүлен. *Узакдакы дашлы ёлдан Атың дүкүрдиси гелди* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ДАШЛЫК I, Узаклык, четлик, алыслык.

ДАШЛЫК II, Бир задың дашыны, үстүни өртмек үчин өрти.

ДАШЛЫК [да:шлык] III, Гушуң иймит сиңдирмек үчин хызмат эдйэн органы.

ДАШЛЫК [да:шлык] IV, Дашы көп ер, дашлы ер.

ДАШМАК [да:шмак], *сер.* Ж о ш м а к I. *Жомартлык газаны гайнады дашды* (Б. Кербабаев, Айлар).

ДАШ-ТӨВЕРЕК, Бир ериң эхли тарапы, дашыны гуршап алян гиңишлик, чар төверек. *Даш-төверегиндэки обалары билен бирликде, диңе бирже шэхерден ыбарат князлыклар хем болупдыр* (СССР тарыхы).

ДАЯВЛАЧ, Ончаклы даяв болмадык, гаты бир улы гөврели болмадык. *Артыгың дайысы даявлач, сакгалы ярпыдан көп агаран, бугдайреңк, пешенели адамды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДАЯВЛЫК, 1. Даяв болмаклык, улы гөврелилик, дешлилик. 2. Гужурлылык, кувватлылык, сагдынлык.

ДАЯМАК, 1. Бир задың гапдалындан сөег урмак, дирег урмак, паяламак. 2. Ики зады йыкылмазлык үчин бири-бирине сөемек.

ДАЯНДЫРМАК, Аяк үстүне галдырмак, гуратландырмак, сагатлатмак, кувватландырмак.

ДАЯНМАК I, Аяк үстүне галмак, гуратланмак, сагалмак. *Ол инди бирнеме даянды.*

ДАЯНМАК II, 1. Бирине, бир зада бил багламак, аркаланмак. *Какаң хем какаң велик, өз гарыңа хем даянмак герек* («Токмак» журналы). 2. Эсас эдинмек, эсасланмак. 3. Аяк чекмек, дурмак, тогтамак, сэгинмек. *Шол бармана бир дагың дүйбүне барып даяндык* (Мыралы)

ДАЯНЧ, 1. Бир зады беркитмек үчин герек болан сөйгет, дирег. 2. *гөч. м.* Эсасланылян гүйч, даянылян гүйч, арка.

ДАЯНЫКЛЫ, *сер.* Д а я в. *Онуң селчеңрэк, көпуси агаран сакгалы өзүниң даяныклы гөвресине ярашярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДВИ'ГАТЕЛЬ, *тех.* Хайсы хем болса бир энергияны механики ише өвүрйэн машын. *Сув двигателлери магданчылык ишлеринде-де уланылыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ДВИЖО'К, Дүрли механизмлериң окуның бүтин бойы билен херекет эдйэн бөлеги, кичижик двигатель. *Ягтылтмак үчин йөрите движок ишлейэр экен* («Колхоз гүнлери»).

ДВОРЯН, Дворянлар гатлагындан болан шахс. *Онуң атасы Сергей Львович Пушкиниң аслы көнеден гелйэн, бир махал бай дворянларды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДВОРЯНЛЫК, Феодал жемгыетинде, соңра болса капиталистик жемгыетде: агалык эден эксплуататорлар (помещиклер, ер эелери ве ш. м.) сословиеси, гатлагы, дворяның ягдайы.

ДЕ, «Д» харпының ады.

ДЕ'БЕТ, *бухг.* Гирдежи ве чыкдажы китапларында: шол эдара гелйэн гирдежилериң, алгыларың хасабы.

ДЕБИ'Т, Вагт бирлигинде чешмэниң берйэн бир энергиясының мукдары (небит, сув, газ ве ш. м.).

ДЕБИТО'Р, Карз алан адам я-да эдара, бергили, карздар.

ДЕБСЕМЕК, Ат, эшек ве ш. м. улаг мүнленде, бөврүне аягың өкжеси билен урмак, депмек. *Сэхет голагы гөтерип, сарайың ичине саланларында, атыны дебсэп, уезд начальныгы гелип етди. Атлы атыны дебседи-де, Сэхет голакдан гамчы салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДЕБСЕТМЕК, Ат, эшек ве ш. м. мүнленде, бөврүне аягың өкжеси билен урдурмак, депмек.

ДЕБСЕШИК, Гүйчли гопгун, башлы-баратсыз херекет. *Гыкылык, гопгун, дебсешик турды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гыкылык артды, дебсешик гүйжеди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ДЕБСЕШМЕК, Атың, эшегиң бөврүне депишип бармак, гитмек. *Олар атларыны дебсешип гелдилер.*

ДЕБСИЛЕМЕК, 1. Ат, эшек ве ш. м. улаг мүнленде, бөврүне аяк билен ызлы-ызына дебсэп сүрмек. *Галкарак отурып, атыны дебсиледи* («Гөроглы» эпосы). *Батлы өңе сүрүп, дебсилэп аты, Пэли азанлара гөркезиң шаты* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Эсгермезлик этмек, эсгермезлик эдип ҳорламак, басгыламак.

ДЕБСИЛЕТМЕК, 1. Ат, эшек ве ш. м. улаг мүнленде, бөврүне аяк билен ызлы-ызына дебседип сүрдүрмек. 2. *гөч. м.* Эсгермезлик этдирмек, хорлатмак, басгылатмак.

ДЕБЮ'Т, 1. Артистиң сахнада биринжи гезек чыкышы. 2. *күшт.* Күшт, шашка дөвүниң башлангыҗы, күшт, шашка ойнуның башы.

ДЕВИ'З, Өзүни алып бармаклыгың я-да бир ишиң эсасы идеясыны аңладян гысга шыгар, сөз. *«Мыдам тайяр!» диен сөзлер пионерлериң девизидир.*

ДЕГАЗА'ТОР, 1. Дегазация гечирилйэн аппарат. 2. Дегазация гечирйэн адам.

ДЕГАЗА'ЦИЯ, Бир ерден зэхерлейжи жисимлери, газлары айырма я-да олары зыянсызландырма.

ДЕГДИ, *гепл. д.* Бир ерде, бир кэрде гуллук этмэн, ондан-оңа гечип йөрен адам. *Саңа дегди диерлер* («Токмак» журналы).

ДЕГДИРМЕК, 1. Эл урдурмак, эл дегиртмек, эллетмек. 2. *гөч. м.* Азар бердирмек, ынҗытдырмак, ынҗалыксызландыртмак.

ДЕГЕНЕК, 1. Элде тутмага ве бир зады урмага өрэн оңайлы, ыкжам, салдамлы (таяк, палта ве ш. м. хакында). *Онуң ики чалчасындан башга дегенек палтасы-да барды. Дегенек ожар Артыгың депесинден инерли болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Ыкжам, чаласын, гайратлы (адам). *Ол йигрими бэш яшларындакы дегенек йигит экен* («Токмак» журналы). *Гыздурды хем дегенек жахыл болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДЕГЕР-ДЕГМЕЗ, Бахасындан арзан, гечен бахасына я-да кембаха. *Дегер-дегмезине сатмакчымышын* («Совет эдебияты» журналы). *Гечен гүйз ве гышы билен авланан тилкилериң, көвүклериң дерилери ятыр, олары хемишеки ялы, дегер-дегмез бахасына Гулман байың дуканына элтип табшырмалы дэл* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДЕГЕРЛИ, 1. Ерликли айдылан (сөз), өз еринде берлен (жогап ве ш. м.). *Полторацкиниң өз сөзүнден өтгүр, дегерли сөз тапмак мүмкин-де дэлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол халкың арасында хас гиң яйран чепер афоризмлери, накыллары өз еринде, дегерли эдип пейдаланмагы оңаяр. Оларың хер бирикиң сорагына дегерли жогап берди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Максада лайык, оңайлы, аматлы. *Аллаяр сарык чарваларының иң дегерли гуюларыны зелэпдир. Мен нэмс үчин дегерли пурсаты голдан бердим?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Саңа ерли-ерден өрэн дегерли көмек эдерис дийсек, сен ничик гөрйэрсиң? — дийип, Акмэм-*

мет айтды (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 3. *сер.* Дегенек I.

ДЕГИЛМЕК, I. Азар берилмек, ынҗалыксызландырылмак, ынҗыдылмак. 2. *гөч. м.* Оюн эдилип бирине бир зат айдылмак, бәлчирешилмек.

ДЕГИМ, Нобат, пурсат, ыгтыяр. ◇ Дегим дегмек — бир дережә етмек, гуллуга, кәре эе болмак. *Эмелдарлар дегим деген ялы, ондан-оңа ат чапярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дегимсизе дегим дегсе, йылда гечини ики гыркар* (накыл).

ДЕГИМСИЗ, Сувумсыз, келпең, гопбамсы. *А гыз, Гелди ялы дегимсиз адам ёк экени* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДЕГИРМЕК, I. Бир зады икинҗи бир зада галташдырмак, янашык гоймак. *Мундан соң булар тирсеклерини яссыга берип, бири-бириниң агзына агызларыны дегиржек ялы якын отурдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Столы дивара дегрип гоймак.* 2. Атып я-да салып нышананы ве ш. м. зады урмак, галташдырмак. 3. Бир зат ёкушдырып я-да сүртүп хапаламак. *Сен костюмың еңине хапа дегрипсиң.*

ДЕГИРМЕН, I. Дәне үвейән эл гуралы, хараз. *Чөрege ярна болар — дийип, эл дегирменинде меллек еринден өнен жөвени яряр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа) 2. Дәне, галла үвемек үчин гуралан кәрхана, галла үвелйән жай. *Дегирмениң килваны ялы оның кирпиклерине ченли герт-губарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Колхоз дегирмениниң сувы часлы акып дур* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). 3. Гаты жисимлери овradян гурал. *Дашың овradылян, лай эдилйән еринде хем, иң ахырда хем цемент үвейән дегирменде жанып-кешликли зәхмет чекилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ДЕГИРМЕНЛИК, Үвемек үчин арассаланып гойлан (галла). *Дегирменлик бугдай. Дегирменлик арпа.*

ДЕГИРМЕНЧИ, Дегирмениң эеси, дегирменде ишлейән адам, килван. *Узын бойлы дегирменчи пейда болды* (Н. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДЕГИШГЕН, Дегишмеклиги говы гөрйән, чепер сөзлери билен адамлары гүлүшдирип билйән, бәлчик, вәши, шох. *Ол өрән дегишген хем догумлыды* («Совет эдебияты» журналы). *Молланепес өз дөвүрүниң соватлы, дүшүнжели, дегишген, мәреке сөен адамы болупдыр* («Эдебият»). *Ол бизиң колхозчы Агажан ага Дегишген, мылайым, ишине әге* (Н Помма, Сайланан эсерлер).

ДЕГИШГЕНЛИК, Дегишмәни говы гөрүжилик, чепер сөзлер билен адамлары гүлүшдиретенлик, бәлчиклик, вәшилик. *Мая жан, өңкүже дегишгенлигиң, Эмма ишиңде сең эдерменлигиң* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң шәхдачыклыгы, отурышыгы, мәреке-мейлис сөймеги, дегишгенлиги оңа агыр дурмушдан чыкмага көмек эдйәр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ДЕГИШЛИ, I. Гарамагында болан, гарашлы, багланышыклы. *Бу барада дегишли гурамалар билен сөзлешип хем гоюпды* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 2. Дахыллы, баглы, асылы, махсус. *Мениң гелжегим диңе маңа дегишли* («Совет эдебияты» журналы). *Мениң пикиримби барламак сизе дегишли дәл!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мекдепден дашгын гечирилйән ишлере өзүне дегишли болмадык, болгусыз бир иш хөкмүнде гараярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Гөз өңүнде тутулан, лайык, махсус. *Шейле кемчиликлериң довам этмегиниң нетижесинде колхозда шудүгәрленмәге дегишли 1500 гектар ериң 200 гектарында шудүгәр сүрүми гечирилипдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Аллаяр тулумың хемме женаятларының үсти ачылып, бойнуна субут болды, дегишли жезасына етди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДЕГИШЛИЛИК, I. Гарамагында болмаклык, гарашлылык, багланышыклылык. 2. Дахыллылык, махсус баглылык, асылылык.

ДЕГИШМЕ', Өзара оюн эдишип, *бәлчирешип* ә, йән гүррүң я-да бир керекет. *Достларың теенели дег мелери бир бада ятды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әд *Айсолтаның дегишмесине дүшүнмедик Бегенҗиң зарын чыкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эйсем өлүмден горкярсың-да — дийип, профессор йөнекей гишме билен айтды ве йылгырды* (А. Говшудов, М ри—Вепа).

ДЕГИШМЕК, I. Өзара оюн эдишип, бәлчирешип г рүң этмек я-да бир керекет этмек, вәшилик билен би -бириңе сөз гатмак. *Бегенч адатда гелин-гызлар бил сөзлешмәге, дегишмәге чекинмейән, вәши, шовхун б йигитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Йигитлер гүлшү дегишип барышларына, ёлуң кынчылыгыны әсгермезл эдйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Чалыш мак, алышмак. *Мен китабымы ёлдашым билен дегиш дим.* 3. Өзгермек, үйтгемек. *Диңе йити гөзлериниң гарс шы бираз дегишди. Эмма хәзир ягдай үйтгеди, сыяса дегишди. Руссия бу гүн-эрте икинҗи революция — со циалистик революция гарашяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Бири-бирине дегмек, гысылмак, янашмак *Столуң төверегиндәки стуллар бири-бирине дегишип дурды.*

ДЕГМЕК, I. Бир зат икинҗи бир зат билен галташмак, янашмак. *Шонуң үчин роговица өзүне дегйән хер бир зады гаты оңат дуйяр* (С. К. Каранов, Бетерлән ириңли гөз агыры). 2. Атып я-да салып нышана ве ш. м. галташдырмак, урмак. *Даш барып ызкы машына патлап дегди. Ики саны ок машының гапдал демрине дегипдир* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 3. Екушмак, сүртүлмек. *Вепаның элине бир хили елмешик зат дегди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Өз бахасына, ныркына, гымматына мынасып болмак. *Кырк гузулы гойна дегип дуран мата-да берейин* («Гөроглы» эпосы). 5. Азар бермек, ынҗатмак. 6. *гөч. м.* Оюн этмек, бәлчирешмек. *Йөне бу затлары бизе дегип айдярсың-ла?* («Гөроглы» эпосы). *Ашыр Майса дегип гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Дегип гечмек — аз вагтлайын бармак, барып гитмек, бирининкә совлуп гечмек. *Эгер эртир оны гөрсеңиз, онуң бир минутлыкча мениң өйүме дегип гечмегини сорак* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). Агыр дегмек — *сер.* Агыр. *Бу сораг Гылыч Гажар оглуна өрән агыр дегди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гөвне дегмек — *сер.* Гөвүн. *Дүйн сениң гөвнүңе дегипдир эҗем, Шол хакда гүрлешип отырдык биз хем* («Совет эдебияты» журналы). *Герегим, мен онуң гөвнүне дегдим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гөз дегмек — *сер.* Гөз. *Диййәр: — Гөз дегмегиң тарапдары сен, Ел турса-да, борсуң себәпкәри сен* («Совет эдебияты» журналы). Гулага дегмек — *сер.* Гулак. *«Сыртлан бармыш» сеси гулагына дегели бәри, ол инди гижелерине үзүмиң ичине-де гирип билёнок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Екуш дегмек — *сер.* Екуш. *Артыгың соңкы сөзи Ашыра ёкуш дегди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Догрусы, бу ягдай оңа бирнеме ёкуш дегди* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). Жанына дегмек — *сер.* Жан. *Бу сөзлер Бөриевиң жанына дегди* («Совет эдебияты» журналы). *Бу энәниң жанына дегди* (М. Горький, Эне). Ок болуп дегмек — гүйчли тәсир этмек, өрән гынандырмак. Сувуна дегмек — *сер.* Сув. Эл дегмек — *сер.* Эл.

ДЕГНА: дегнасына дегмек — жанына дегмек, гаты ынжатмак, соңкы дережә етйәнчә гахарыны гетирмек. *Ине, онуң шейле болгусыз гылыклары дегнама дегенсоң, жайымы тәзелемели болдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Оларың аныk жогап бермән, гайта яң-*

са алып гүлмеклери онуң хас-да дегнасына дегйәрди («Совет эдебияты» журналы). *Шол сөзлер Сарының дегнасына дегсе-де, ол дарыкмады, гиңлиге салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕГРАДА'ЦИЯ, Кем-кемден эрбетлешип песе дүшме.

ДЕГРЕ, *сер.* Д е г р е-д а ш. *Дегресин алан сүңбүллер, Бу бага еңңем гелдими* («Гөроглы» эпосы). *Ел ятыр-а, ёл ятыр, Дегресинде ил отыр* (фольклор).

ДЕГРЕ-ДАШ, Даш-төверек, дөрт тарап, чар тарап, төверек. *Ол хем өвүнмәге пурсат тапанына бегенип, дегре-дашына гаранҗаклап сөз атды* («Токмак» журналы). *Барып үйшсек Каспиң дегре-дашына, Нәдерсиң долайса пагта планың* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). *Шол безегли нагышлары-да аз гөрүп, ымаратың дегре-дашыны ал-элван безәпдирлер* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ДЕГСИН: **д е г с и н э т м е к** *дини.* — өлениң хорматына, хатырасына биширилен зады нйип дога окамак. *Мениң мәхрибанларыма дегсин этсин* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ДЕГШИК, Бири-бирине дегип дуран, бири-бирине галташып дуран, янашык. *Дегшик отуран өйлериң саны көпди.*

ДЕГШИРИЛМЕК, 1. Деңешдирилип гөрүлмек, гаршы гойлуп барланып гөрүлмек. 2. Барланмак, дерңелмек. *Жеңаят иши дегширилипди.*

ДЕГШИРМЕК, 1. Деңешдирип гөрмек, гаршы гоюп барлап гөрмек. *Ики, хаты-да дегширип гөрдүлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Барламак, дерңемек. *Халк роваятларыны етерлик дегширип гөрмәндир* («Совет Түркменистаны» газети).

ДЕГШИРТМЕК, 1. Бири-бири билен деңешдиртмек, деңешдирип гөрдүрмек, гаршы гоюп барладып гөрдүрмек. 2. Барлатмак, дерңетмек. *Бу меселәни пугта дегширтмек герекди.*

ДЕДУКТИВ, Дедукция эсасландырылан, дедукция дегишли болан.

ДЕДУ'КЦИЯ, Тәзе дүзгүн-кадалары өңки болуп гечен дүзгүн-кадалардан түйс логики ёл билен чыкармак мүмкин болян пикирленме, ойланма усулы; умумы пикирлерден хусусы нетиҗелере гелиш ёлы.

ДЕДУЦИРЛЕМЕК, Дедукция ёлы билен нетиҗә гелмек.

ДЕЗЕРТИ'Р, Дезертирлик эден адам, ишден я-да гошунчылыкдан ве ш. м. боюн товлап гачан адам, гачгак.

ДЕЗЕРТИРЛИК, Дезертир болмаклык, харбы гуллукдан гачмаклык, гошунчылыга чагырылышдан я-да дөвлет хем-де жемгыетчилик боржундан боюн товламаклык, гачгаклык.

ДЕЗЕРТИРЧИЛИК, *сер.* Д е з е р т и р л и к.

ДЕЗИНСЕ'КТОР, Дезинсекция гечирйән адам.

ДЕЗИНСЕКЦИОН, Дезинсекция аркалы, дезинсекция ёлы билен, дезинсекция дегишли.

ДЕЗИНСЕ'КЦИЯ, Зыян берижи мөр-мөҗеклери йөрите серишделер аркалы ёк эдиш.

ДЕЗИНФЕ'КТОР, Дезинфекция гечирйән адам, дезинфекция специалисти.

ДЕЗИНФЕКЦИОН, Дезинфекция аркалы, дезинфекция ёлы билен.

ДЕЗИНФЕ'КЦИЯ, Йөрите дерманларың көмеги билен ёканчлы микроблары ёк этме, ёканчсызландырма. *Дезинфекция ве кеселлериң өңүни алмагың бейлеки чәрелерини гечирмек.*

ДЕЗИНФИЦИРЛЕМЕК, Бир зады дезинфекция этмек, дезинфекция гечирмек.

ДЕЗИНФИЦИРЛЕНМЕК, Дезинфекция эдилмек, дезинфекция гечирилмек.

ДЕЗИНФИЦИРЛЕТМЕК, Дезинфекция этдирмек, дезинфекция гечиртмек.

ДЕЙ'ЗМ, *филос.* XVII—XVIII асырларда йайран дини-философик таглымат болуп, ол дүнйәни илки йрадан худай болса-да, соң тебигатың өсүшине худай гатышмаяр диен пелсепәни үндейәр.

ДЕЙ'СТ, Деизмиң тарапдары.

ДЕЙ, *сер.* Д е к II. *Думан дей сырылды, ёк гайгы-гамың, Халкың абатлыгы сениң ылхамың* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Вахарманың торы дей* («Мыдам тайяр» газети).

ДЕЙЮС [дейю:с], Гылык-хәсиети тайдан пис, эрбет гөрүлйән, нежис. *Маңа-да от берип гойберен шол дейюс болды — дийип, додагыны дишләп, келлесини яйкады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хех, гарның гурсун, дейюс. Сениң хелейиң бар, машгалаң бар, үмсүм гез-де йөр-дә!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДЕЙЮСЛЫК [дейю:слык], Эрбетлик, пислик, нежислик.

ДЕК I, Үмсүм, юваш. *Бир минут дек отурма, Вагтыңы бош өтүрме* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Дек гезип йөрмеги-де башараңок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эгер сиз олары дек гездирип билсеңиз, биз шол гулага якымсыз сөзи сөзлүгимизден бүтинлейин өчүрмәге хәзир* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Дек гезен док гезер* (накыл).

ДЕК II, «Ялы, кимин, дей» диен маны аңладян сөзсоңы көмекчи. *Ак алтындан даг дек көп харман үйшди* («Совет эдебияты» журналы). *Багда бир ховуз бар, айна дек сувы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДЕКАБРИ'СТ, *тар.* Дворянларың 1825-нжи йылың 14-нжи декабрында болуп гечен революцион-азат эдижи херекетине гатнашыжы. *Айратын хем ол декабрист А. И. Одоевский билен якындан таныш боляр* («Эдебият»). *Петербургда декабристлериң Демиргазык жемгыети эмеле гелди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДЕКА'БРЬ, Календарь йылының иң соңкы, он икинжи айының ады. *Декабрь айының башларыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕКА'ДА, 1. Бир айың үчден бир бөлеги, он гүнлүк вагт бирлиги. 2. Көпчүлик кампаниясына багышланан онгүнлүк. *Ене тапды бир када, Делил болды декада* («Токмак» журналы).

ДЕКАДЕ'НТ, Декадентлигиң ызына эерижи, декадентлигиң тарапдары. *Символистлер, декадентлер суссупеслиги, умытсызлыгы, ол дүнйә ынанмагы үндейән үндевчилерди* («Эдебиятдан хрестоматия»).

ДЕКАДЕНТЛИК, XIX асырың ахырларында ве XX асырың башларында эдебиятда хем-де сунгатда болуп гечен, «Сунгат сунгат үчиндир» диен шыгары үндейән, аңрыбаш индивидуализм ве формализм билен тапавутланян бүржуаз реакцион угур, акым.

ДЕКАЛИ'ТР, Он литре барабар сувуклык метрик өлчеги.

ДЕКАМЕ'ТР, Он метре барабар узынлык өлчеги.

ДЕКА'Н, Екары окув жайларында факультетиң ёлбашчысы. *Университетиң филология факультетиниң деканы.*

ДЕКАНА'Т, Деканың ёлбашчылык эдйән факультетиниң административ-окув управлениеси.

ДЕКАНЛЫК, Деканың везипеси, ягдайы.

ДЕКЛАМА'ТОР, Чепер эсерлери лабызлы, тәсирли окаян адам; декламация билен чыкыш эдйән артист.

ДЕКЛАМА'ЦИЯ, Чепер эсерлери лабызлы, чепер, тәсирли айтмак сунгаты; чепер эсерлери лабызлы окайыш. *Озал шейле деклама айтмага эндик эден адамлары ише салып гойбермек аңсат дүшмеди* («Колхоз гүнлери»).

ДЕКЛАМИРЛЕМЕК, Чепер эсерлери тәсирли, лабызлы окамак.

ДЕКЛАРАТИВ, Декларация формалы, декларация

формасы бар болан, дабаралы. *Декларатив формада дәл-де, конкрет предметиң, конкрет сюжетиң үсти билен беян эдилйәнлиги поэзияның прогрессив өсүшиниң шаядыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕКЛАРА'ЦИЯ, I. Ресми суратда я-да дабара билен беян эдиш, беяннама, жарнама. 2. Герекли маглуматлар барада хабар берйән кәбир ресми документлериң ады. *Хер бир колхозда ве совхозда бу ише конкрет хем-де гүнделик ёлбашчылык этмеклиги кәбир ёлдашлар гызза-гызгалык, шовхунлы декларациялар билен чалшырярлар* (Н. С. Хрущёв, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында).

ДЕКОРАТИВ, Декорация үчин хызмат эдйән, безег үчин хызмат эдйән. *Декоратив өсүмликлер.*

ДЕКОРА'ТОР, Декорация этмек үчин сурат чекйән художник, декорация специалисти.

ДЕКОРА'ЦИЯ, Театр ойнунда вакаларың болян ериниң ве гөрнүшлериниң сахнада суратландырылан шекили, сахна безеги. *Үчүнҗи сахнаның декорациясы өрән оңат.*

ДЕКРЕ'Т, Екары хәкимиетиң чыкаран мөхүм карары. *1920-нҗи йылың декабрь айында В. И. Ленин бизиң юрдумызда пагтачылыгы дикелтмек хем-де өсдүрмек хакында тарыхы декрете гол чекди* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы).

ДЕКРЕТЛЕШДИРИЛМЕК, Декрет аркалы канунлашдырылмак, декрет үсти билен беркарар эдилмек. *Асла хич хили: «халк өнүмчилиги» диен теория субут эдилмейәр-де, декретлешдирилйәр* (В. И. Ленин, Эсерлер).

ДЕКРЕТЛЕШДИРМЕК, Декрет аркалы канунлашдырмак, декрет үсти билен беркарар этмек.

ДЕЛ, I. Ят, кесеки. *Ховлыма гелсем, бир дел араба дур* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Чендан ярым ишчилер шәхерҗигине ниредендир бир ерден дел адамлар гелйәрдилер* (М. Горький, Эне). 2. Сейрек душ гелйән, кынлык билен тапылян, үйтгешик. *Олар нәхилидир бир дел зады тапмаклыга тамакиндилер* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ДЕЛАЛАТ [дела:лат], *көн. с.* Хайыр, пейда, көмек, ярдам. *Сениң хем бизе бир көмегиң, делалатың деген ери болсун ахырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Яш булдурян гөкҗе гөзүң мөлердип, Делалат ислейән ялы зарлаяр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Эҗемден, какамдан, гелнеҗемден делалат тапармыкам дийип, олара-да шунча дүшүндирҗек болдум — болмады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Чәре, алач. *Бизиң дердимизе бир делалат эдевери!* («Гөроглы» эпосы).

ДЕЛЕ, *бот.* Селне меңзеш гөкҗе от.

ДЕЛЕГА'Т, Дөвлет я-да коллектив тарапындан сайланан, белленилен векил. *Делегат болуп, гурултая геленлер, Акйүрекли коммунистлере кән салам* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Парахатчылык тараплардарының Бүтинсоюз конференциясына делегат сайламак меселеси гаралды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДЕЛЕГА'ЦИЯ, Бир коллективиң, дөзлетиң иберйән делегатлары, делегатлар топары. *Йөрите делегацияның үсти билен фронта гызыл байдак ве совгат ёллапдырлар* («Пионер» журналы). *Руссия делегациясы 23 делегатдан ыбарат болды* (В. И. Ленин, Эсерлер).

ДЕЛИЛ [дели:л], Бир зады субут этмек үчин гетирилйән эсас, бахана, себәп. *Агроном онуң үстүнден көп делиллер гетирип, Мередиң адына хат язды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол өзүни акламак үчин онларча делиллер гетирйәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Делил тапмак — бахана, себәп тапмак.

ДЕЛИЛБАГ [дели:лба:г], Дүйәниң бурунлыгының ужуна дакылян инчеҗик йүпҗагаз, тиркег багы.

ДЕЛИЛЛЕНДИРМЕК [дели:ллендирмек], Делил гетирип субут этмек, делиле гетирмек, өзүче эсасландырмак. *Шейле дийип, Байрам педсоветиң карарыны делиллендирип гүррүң берди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ДЕЛЛАЛ [делла:л], Алыжы билен сатыжыны разылашдырян, ылалашдырян адам, сөвда арасында гезйән адам. *Ярмаркаларда деллалларың болмагы зерур болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Олар потратчыларың деллалларың, төрелериң, ене кимлериң сык элегинден элеиип, дәнеси оларың холтумларына гидйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕЛЛАЛЛЫК [делла:ллык], Деллалың кәри, ягдайы.

ДЕЛЛАЛЧЫЛЫК [делла:лчылык], *сер.* Деллаллык.

ДЕЛЛЕК, Деллекханада ишлейән усса, сач-сакгал алян, сырян усса. *Деллекден башга бу жая гарасыны салян адам ёк* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Өз ишине жуда өкделән деллегиң машинкасыны ишледиши гөзүң өңүне гелйәрди* («Колхоз гүнлери»).

ДЕЛЛЕКЛИК, Деллегиң кәри, ягдайы.

ДЕЛЛЕКХАНА [деллекха:на], Сач-сакгал алдырылян, сырдырылян ер, сертарашхана. *Оны бада-бат деллекхана уратды* («Токмак» журналы).

ДЕЛМИРИНМЕК, Бирине зарын, найнҗар гарайыш билен йүзленмек, боюн буруп хайыш этмек; ики бака урунмак.

ДЕЛМИРИШМЕК, Бирине зарын, найнҗар гарайышлы середишмек, боюн буруп хайыш эдишмек, ики яна урнушмак. *Чагаларың — гөзүң агы-гарасы, Делмиришип соңа эдйәр төвелла* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕЛМИРМЕК, Бирине зарын, найнҗар гарайыш билен серетмек, боюн буруп хайыш этмек, ики бака урунмак. *Дагларда делмирип галдым, Атым ёк, ёлум даш олды* («Гөроглы» эпосы). *Эҗеси делмирип оңа бакып дур, Гизлесе-де, гөзден яшы акып дур* (А. Атажанов, Ики поэма).

ДЕЛМИРТМЕК, Бирине зарын, найнҗар гарайыш билен серетдирмек, боюн буруп хайыш этдирмек, жибриндирип гөз дикдирмек. *Ашырың йүзүнден-гөзүнден, хатда элинден, гейиминден-де огшады, яшы түкенен гөзлерини делмирдип, йүреги билен аглады. Мавы гөзүни делмирдип, эшегини дебседи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕ'ЛЬТА, *геогр.* Дерянын аягындакы шаха-шаха болуп гуйян ери, дерянын аягы. *Нилиң ашак акымында — дельтасында Ашакы Мүсүр эмеле гелипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ДЕМ, Агыз я-да бурундан өйкен аркалы алнып гойберилйән хова. *Онуң гызгын деми мениң йүзүме чавярды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). ◇ Дем алмак — дынч алмак. *Олар хем шу ерде дем алярлар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Дем бермек — 1) дынҗыны бермек, дынч алдырмак. *Шоңа акылың етйән болса, рычагы ал-да, буравча дем бер!* («Совет эдебияты» журналы); 2) бир зада ел берип чиширмек; 3) говы бишмек үчин буга гоймак. *Чайчы улы рахатлык билен яг салып, палава дем берйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Деме гелмек — ховре гелмек (байтал, эшек хакда). Деми-демине сыгмазлык — ховлугып, чалт-чалтдан дем алмаклык. *Мүбәшир Мәммет эли панусны гелип, деми-демине сыгман, самана гарады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Деми ичине сыгмазлык — *сер.* Деми-демине сыгмазлык. *Умсагулуң деми ичине сыгман, сожап, Халназара гүррүң бермәге тайынлананда, гапыдан гелен Пөкги вала хабар бермәге дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Деми дүшүшмек — бирнеме ынҗалмак, гахары ятышмак,

ның асфальт хениз ончаклы демрикмәнди — («Совет әдәбияты» журналы).

ДЕМСИЗ-ДҮЙСЗ, **Дем алман, өлп ялы, демсиз.** *Ол демсиз-дүйсүз ялы* **болуп, азаҗык ятандан соң:** — *Вах! — дийип, чабалямаса* **башлады** (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДЕМСИЗ-ҮЙНСҮЗ, Сессиз-үйнсүз, сесини чыкарман, геплемән. *Ол демсиз-үйнсүз ерине гечип отурды.*

ДЕНДАН [денда:н], *сер.* Д и ш.

ДЕНДРОЛОГИК, Дендрология дегишли болан.

ДЕНДРОЛО'ГИЯ, Ботаниканың агач ве гырымсы өсүмликлери өврәнйән бөлүми.

ДЕҢ, Улулыгы, әхмиети, хили ве ш. м. боюнча бири-бирлерине барабар болан. *Жыкспаразлык ятдыр, ак-гара деңдир, Белки, сизиң үчин бу дәплер деңдир* («Октябрь ялкымы»). *Херси бир миллетден бир топар адам, Дең йөрәп, достлукда дең басып гадам* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Д е ң г ө з б и л е н (г ө р м е к) г а р а м а к — хеммелере бир мөҗеш гарайыш билен серетмек, хеммелер билен дең гатнашыкда болмак. *Ыза галянлара көмек бер — дийди, Хеммелери дең гөз билен гөр — дийди* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик).

ДЕҢДЕШ, Деңме-дең, бири-бирине дең болан. ◇ Д е ң д е ш а г з а *грам.* — *сер.* А г з а. *Аталар сөзи кәте деңдеш агзалы сөзлемлер аркалы берилйән болса, кәте йөнекей сөзлемлериң үсти билен беян эдилйәр* («Эдебият»). *Сөзлемиң деңдеш агзаларының арасында отыр гоюляр.*

ДЕҢДЕШЛИК, Деңме-деңлик, бири-бирине деңлик, бир мөҗешлик.

ДЕҢ-ДУШ [дең-ду:ш], Яшлары бири-бирине якын адамлар, биле өнүп-өсен ёлдаш, ёлдаш адамлар. *Ол хатлары келлеси гызан вагтларында, дең-душларына гөркезерди* («Совет эдебияты» журналы). *Мунуң дең-душлары Рөвшен адыны тутман. хемише онуң адыны «Гөроглы» дийип тутярдылар* («Гөроглы» эпосы).

ДЕҢЕ-ДЕҢ, *сер.* Д е ң м е-д е ң. *Деңе-дең чалшык этмек.*

ДЕҢЕМЕК, 1. Бир задың икинҗи бир зада барабардыгыны, дең гелйәндигини, етйәндигини я-да етмейәндигини барлап гөрмек. 2. Дең гымматлы гөрмек, барабар гөрмек, барабар тутмак. *Шуны эдил гөрежиңе деңегин!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Сен хем өзүни адама деңейәрсиң-ов!* («Гөроглы» эпосы). *Мен-ә гарыбам болсам, өзүми сениң билен деңәп билжек дәл* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ДЕҢЕЧ, «Ченли, гадар, кимин» ялы маны аңладян сөзсоны көмекчиси. *Сен гайрат эт-де, эртире деңеч гарап!*

ДЕҢЕЧЕР, Бири-бирине лайыграк, барабаррак, деңрәк. *Өзүниз билен деңечер этсеңиз хем оңарын* («Гөроглы» эпосы).

ДЕҢЕЧЕРЛИК, Барабаррак гелмеклик, деңме-деңрәк болмаклык, деңрәклик.

ДЕҢЕШДИРМЕ', *эдеб.* Объектив дүнйәниң предметлериниң, хадысаларының мөҗешлигини ве тапавудыны йүзе чыкарян логики усул.

ДЕҢЕШДИРМЕК, Мөҗешлигини я-да тапавудыны билмек үчин бири-бирине гаршы гоймак. *Сейди өз илиниң гелин-гызыны тарыпланда. олары өңки гечен бир нәче ашыклар билен деңешдирйәп* («Эдебият»). *Гызлар өз араларында оңдан алан хатларыны деңешдирип гүлшердилер* («Совет эдебияты» журналы). *Гетириң. деңешдирелиң Бизиң Өвез огул билен* («Гөроглы» эпосы).

ДЕҢЕШМЕК, 1. Бири билен боюны өлчәп гөрмек, боюны деңәп гөрмек. 2. Бирине тай гелмек, бири билен барабар болҗак болмак (ишде, окувда ве ш. м. ерлерде). *Жора жан, дийсеңем сен билен-ә деңешип билмесем герек!* (Г. Мухтаров, Багбаның гызы). *Билбил алдап тутмакда Ермолай билен деңешип билжек адам ёкды* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДЕҢИЗ, Ажымтык дузлы, улы сув гиңишлиги. *Пушкин деңиз кенарында гезеленч этмеги өрән говы гөрйәр экен* («Эдебият»). *Әй, мениң көмегим деңзе дамҗа дамандан энайы дәлдир* («Совет эдебияты» журналы). *Догры, Арал деңзи хакыкатдан-да доянок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕҢИЗЧИ, Флотда гуллук эдйән адам. *XIV асырда итальян деңизчилери эйәм өрән такык карталары дүзмеги башарыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Өзуң деңизчи болуп Амыдерядан горкярмың?* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕҢИ-ТАЙЫ [деңи-та:йы]: д е ң и-т а й ы (б о л м а д ы к) ёк — өрән артык дережеде болан, өңе гиден, өсен, артыкмач. *Фарфор тайярламакда хытайлылар деңи-тайы ёк уссат болупдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ДЕҢЛЕМЕ', *мат.* Бир я-да бир нәче нәбелли улулыклардан ыбарат математики деңлик. *Тапылан аңлатманы икинҗи деңлемеде ерине гоялың* («Физика курсы»). *Квадрат деңлеме.*

ДЕҢЛЕМЕК, 1. Бир зады икинҗи бир зат билен дең этмек, барабар этмек, лайык этмек, мөчбери боюнча мөҗеш этмек. 2. Бирини икинҗи бири билен бир хатарда тутмак. *Самсык, сен нәхили болуп өзуңи Варламов билен деңлейәрсиң? — дийип сорады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Меле ёрга оба тарап башы өврүленден соң, гулакларыны деңледи* («Совет эдебияты» журналы). ◇ И к и б а ш ы н ы д е ң л е м е к — бир иш я-да бир меселе барада: «соңы нәме билен гутарса, шонуң билен гутарсын, тапавуды ёк» диен маныда айдылян аңлатма.

ДЕҢЛЕНМЕК, Дең эдилмек, барабар эдилмек, лайык гелмек, мөчбери боюнча мөҗеш болмак. *Классыкы ве реал гимназияларың хукукда деңленмеги шу йыллара габат гелйәр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ДЕҢЛЕТМЕК, Дең этдирмек, барабар этдирмек, мөчберини мөҗеш этдирмек.

ДЕҢЛЕШМЕК, 1. Бир зат икинҗи бир зат билен барабарлашмак, учлары дең болмак. 2. Өңде барянларың ызындан етмек, өңдәкилериң хатарына гошулмак, барабар болмак. *Колхозымыз республикада өңде барян ёкары хасыллы колхозларың хатарына деңлешди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол нәме үчин иң өңдәкилере деңлешмели дәл?* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ДЕҢЛИ-ДЕРЕЖЕЛИ, 1. Безелип, бежерилип эдилен, оңат ясалан, говы, режели. *Бу жайың аслы бишен керпичден салнан деңли-дережели тәзе жай дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Егса Сәхедиң пычагы, башга бир нәчелериңки ялы, тылла гынлы, алмаз тыглы, деңли-дережели пычак хем дәлди, ак сүңк саплы, жөвхер-полат тыглы йөнекей пукара пычагыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Ил ичинде ат-абрайлы, салыкатлы, баржамлы, оңат (машгала, хожалык, адам ве ш. м. барада).

ДЕҢЛИК, 1. Бүтинлей мөҗешлик, барабарлык, лайыклык. *Акылларың деңлиги хакындакы пикири гиң суратда өсдүрйәрдилер* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). 2. Бүтин жемгыетиң өнүмчилик серишделерине дең гатнашык этмеклик ягдайы, дең хукуклылык, дең ыгтыярлылык. *Сап ыгтыяры элиңизден алдылар, Деңлик бермән, бүренжеге салдылар* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Тәзеки дурмушы, деңлиги билдик, Деңлик пайларыны алсам атам жан!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Д е ң л и к а л а м а т ы *мат.* —

көшешмек. *Элбетдә, Халназарың деми дүшүшйәнчә, Айнаны бу төверекде саклап болмаз. Артык, демиң бираз дүшүшсин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Деми ичине долмак — асуда дем алып билмән хеләк болмак, кынчылык чекмек, гыссанмак. *Урулян йигидиң деми ичине долды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Деминден сыпмак — бириндән гачып гутулып билмек, бириниң гахар-газабындан гидип билмек, гутулнак. *Чары чаманың Хорезм үлкесинден чыкмажагыны, Хорезмде болса өз деминден сыпмажагыны ол билйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Деминди алмазлык — сесини чыкармазлык, сем болмаклык, геплемән отурмаклык. Деминди дүрсемек — асуда дем алып, өзүне гелмек, өзүни расламак, нормал хала гелмек. *Нурҗамал демини дүрседи ве инди нәме этмелидиги барада пайхаслы пикирленмәге дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Укуда басырганак Вүши кел хем демини дүрсәп, бир кәсе чай ичип, инди өзүни раслады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Екары геч, отур, демиңи-дагыңы бир дүрсе ахыры!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Деминди санап ятмак — өлүм халында ятмак, өлжек-өлжек халда болмак, өрән агыр сыркавлык ягдайында болмак. *Ол бичәре демини санап ятыр. Артык демини санап ятаның килвандыгыны танады-да, онуң арыны душмандан өтерәк алмак ниети билен бәшатарыны бердеңкә чалышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Бир дем — аз вагт, аз салым, сәхелче вагт, бир салым. *Бир дем айра дүшсем онуң янындан, Гөвнүмиң бахарын гарлы гыш аляр* («Совет эдебияты» журналы). Бир демде — гөз ачып-юмянча, тиз, хәзир, деррев. *Шу ерде нәме ислесең айт, бир демде дагадып ташлайын* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Ики эгниңден дем алмак — агыр сыркавлык ве ш. м. зерарлы өрән кынлык билен дем алмак. *Ики эгниңден дем алянын гөренсоң, Пәликиң бетлигин Айлар хем билди* (Б. Кербабаев, Айлар). Ин соңкы деме ченли — тә өлйәнчә, тә вепат болянча. *Биз ин соңкы демимизе ченли галаны горарыс, эмма бизиң гүйҗүмиз өзүне мәлим* («Совет эдебияты» журналы). Улудан дем алмак — бир зада гынанып, ахмыр чекип, көп хова соруп дем алмак, ичини чекип дем алмак. *Түрмеде! — дийип, эне улудан демини алып айтды* (М. Горький, Эне). *Улудан алынян демлер буг дәл-де, ялын болуп чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бепа өзлериниң гөзел яшлык дөвүрлерини гөзүниң өңүнә гетирди ве кагыза серетди-де, улудан демини алды* (А. Говшудов, Мәхри—Бепа). Шол демде — шол вагтда, шол пурсатда, бада-бат. *Ол шол демде гөзүни ачды* («Совет эдебияты» журналы). *Айларың кинеси учды шо демде* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ша көшги дуршы билен шол демде аяга галды* («Мыдам тайяр» газети).

ДЕМАГО'Г, Демагогик усуллары пейдаланян адам, демагогияны уланян адам, надара. *В. И. Ленин либераллары ве демагог-реформистлери Маниловың ады билен йөне ерден тагмаламады* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ДЕМАГОГИК, Демагогия хас болан, демагогия эсасланян, надаралык билен, надара. *Демагогик сөзлейиш. Демагогик усул.*

ДЕМАГО'ГИЯ, Өз ярамаз максатларыңа етмек үчин, халк көпчүлигиниң аз дүшүнжели бөлегиниң арасында хер хили бош вадалар билен шөхрат газанжак болмаклык, хер хили надарачылык. *Буржуаз хилегәрлериниң демагогиясы.*

ДЕМАРКА'ЦИЯ, 1. *харбы.* Арачәгиң бир беллик билен белленмеги, кесгитленмеги. 2. *мед.* Өлен беден хамының сагдын хамдан бөлүнип белли болмагы, айрылмагы.

ДЕМГЫСМА, *мед.* Йүрегиң я-да бронхларың кеселлемеги нетижесинде эмеле гелйән богулма кесели, агырлык билен дем алма кесели, астма. *Демгысма инчекеселиң узага чекйән формасында өйкениң көп бөлегиниң бу кесел билен кеселлемегинден гелип чыкян аламатдыр* (А. Ахундов, Инчекесел ве оңа гаршы гөреш).

ДЕМГЫСМАЛЫ, Демгысма кеселине дучар болан. астма кеселли (адам). *Мен ялы демгысмалы үчин бу аңсат иш дәлдир* (М. Горький, Эне).

ДЕМ-ДЫНЧ [дем-ды:нч], Ишден ядаландан соң алынян дынч. *Жума, сен дем-дынжыңы ал, белки ене ызыңа гитмели болар* («Совет эдебияты» журналы). *Өз меканында бир нәче гүн дем-дынч алды* («Гөроглы» эпосы). *Соң булар дың саз берен махалларында, огрын беркитмелерине етдилер ве дем-дынч алдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Дем-дынч бермек.*

ДЕМЖИКДИРМЕК, *сер.* Демикдирмек.

ДЕМЖИКМЕК, *сер.* Демикмек.

ДЕМИКДИРМЕК, Дем тутдурмак, бир себәбе гөрә демини кынлык билен алдырмак, богдурмак, демиңи ичиңе дүшүрмек, демжикдирмек. *Яндырып барян ялын билен демикдирип барян түссәниң ичинде Тарлан ики яна урунян экен* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Шол соңсуз, түкениксиз ховур хем эпгегиң чешмеси адамлары иризәр, демикдирйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДЕМИКМЕК, Дем тутулмак, бир себәбе гөрә демиңи кынлык билен алмак, богулмак, демжикмек. *Өйлериң янында адам-да, агач-да, көлеге-де гөрүнмән, бу оба эдил ыссы ховада демигип гуран ялыды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ол демигйәр, хушукдан гидип соңаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Бай ага, башымы ашак эгсем, бирден сен хем онуң буҗагыны богайсаң демигерин* (Мыралы).

ДЕМИР, Күмүш реңкли агыр метал, чойнуң ве поладың эсасы дүзүм бөлеги, химики элемент. *Демир хемме металларың арасында иң агрыдыр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). *Демире дем берйәр голы Айларың* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ерде ятан гыйкым-гыйкым послы демирлере гөзүни гездирмәге башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол чым-гызыл болуп дуран узын демри көрүкден чыкарып, оны екедабан билен енчилэп дурды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Демир ёл — отлы ёлы, поездлериң, трамвайларың гатнав ёлы. *Ашгабатдан гачан аклар болса, демир ёлы бирсыхлы вейранлап гитдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕМИРГАЗЫК, 1. Дүнйәниң дөрт тарапының бири. Гүнортаның гаршысында ятан тарап, гайра. *Самолёт ёлуна учды-да гитди, Демиргазык сары йүзүни тутуп* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң демиргазык тарапымызда, гумуң ичинде бирден уллакан янгын дөреди* (Н. Помма. Тайлак хыззын). *Демиргазык тайдан Дашкент — Москва отлы ёлуны кесип, атаман Дутов яңадандан Оренбургы эеледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Совук ве арам-совук климатлы зонада ерлешен ерлер.

ДЕМИРГАЗЫК-ГҮНБАТАР, Демиргазык билен гүнбатарың аралыгындакы тарап. *Климат барада Уралы такмын дөрт бөлеге: салкын ве чыглы климатлы демиргазык-гүнбатара бөлмек болыр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). *Командир салгы берлен угра середенде, демиргазык-гүнбатар тарапдан токай агачлыгының арасы билен өзлерине бака гелйән немец солдатларыны гөрди* (А. Говшудов, Мәхри—Бепа).

ДЕМИРГАЗЫК-ГҮНДОГАР, Демиргазык билен гүндогарың аралыгындакы тарап.

ДЕРИЧИ, Дери өнүмчилигиниң ишгәри, дери ишләп бежерйән, дери алян ишгәр. *Докмачыларың, деричилериң цехлери болуңдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ДЕРКАР [дерка:р], *сер.* Герек. *Маңа чигит ялы зат деркар дәл* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕРЛЕК, Хемише дерләп йөрен, тиз дерлейән. *Дерлек адам.*

ДЕРЛЕКЛИК, Дерлегиң ягдайы.

ДЕРЛЕМЕК, 1. Дер чыкармак, эндамыңа дер, чыг чыкмак. *Узак ёлы йөрән адамлар бурчак-бурчак дерлейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Чай ичип дерлемек.* 2. *гөч. м.* Бир задың үстүнде көп зәхмет чекмек. *Мазалыжа дерлемесең иш битмез.* 3. *гөч. м.* Чыг, нем билен үсти, йүзи өртүлмек. *Айнаның йүзи дерлейәр.*

ДЕРЛЕТМЕК, 1. Дер, чыг чыкартмак. 2. *гөч. м.* Жуда ядатмак, бирини өрән көп ишлетмек. 3. *гөч. м.* Бирини гыссамак, утандырмак.

ДЕРЛЕШМЕК, Дере басдырышып отурмак. *Олар дерлешип, чай ичишип отырдылар.*

ДЕРЛИ, Дер чыкаран, дер гелен, чыгжаран.

ДЕРЛИК, *диал.* Телпегиң ашагындан йөрите гейилйән юка тахя.

ДЕРМАН [дерма:н], 1. Кесел бежермек үчин серишде. *Иссер доктордың дерманыны ичип, онуң айдан берхизлерини тутуп, кемсиз гутулды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бире-бири, леззет. *Сөзлериң хер дерде дерман, инчедир билиң сениң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕРМАНЛЫК [дерма:нлык], 1. Дерман үчин герекли болан (серишде). 2. *гөч. м.* Азажык, уҗыпсыз, сәхелче. *Дерманлык дийип чабаланып ятсаң-да, онуң екеже игде мугт берҗек гуманы ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДЕРМАНХАНА [дема:нха:на], Дерман тайярланылян ве сатылян эдара. *Шәхеримизиң бир нәче еринде дерманханалар ишлейәр. Дерманхана үчин тәзе жай сарыңды.*

ДЕРМАТИ'Н, Телетин, гайыш писинт мата.

ДЕРМАТО'ЛОГ, *мед.* Дери-хам кеселлериниң врачы, дерматология боюнча специалист.

ДЕРМАТОЛО'ГИЯ, Медицинаның дери-хам кеселлерйән өврейән бөлүми.

ДЕРНЕВ, Бир ишиң догрудыгыны, канунылыгыны билмек үчин гечирилйән барлаг, ревизия. *Өвез, сениң оюң колхозың дерҗей комиссиясының члени* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ылмы тайдан гечирилйән барлаг. *Сув барада ылмы, техники дерҗевлериң гечирилендиги хеммелере белли* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДЕРҢЕВЧИ, 1. Бир ишиң догрудыгыны ве кануна лайыкдыгыны барлаян адам, ревизор. *Дерҗевчи гапыдан гиренде, эдараның башлыгы горкуп, зөвве ериндэн галды* («Токмак» журналы). 2. *юр.* Женаят билен багланышыклы ишлериң илкиньки барлагыны, дерҗевини гечирйән вәкилли адам. *Прокурорың дерҗевчиси иши барламак үчин өйе чыкды.*

ДЕРҢЕВЧИЛИК, Дерҗевчиниң кәри, ягдайы.

ДЕРҢЕЛМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгы, кануна лайыкдыгы барланып билинмек, барланмак. *Идея үгры билен бирликде оларың чеперчилик дережеси хем йөрите дерҗелмелидир* («Совет эдебияты» журналы). *Жеңатлың ишиң дерҗелип суда гечирилди.* 2. Ылмы тайдан барлаг, дерҗев гечирилмек. *Түркмен дилиниң ишлик дережелери ылмы тайдан дерҗелйәр.*

ДЕРҢЕМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгыны ве кануна лайык гелйәндигини барламак, барлаг этмек. *Мениң кимдигими сен дәл-де, штаб политотдели дерҗесин! Гуллухан барадакы маглуматы мазалы дерҗәли* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Ылмы тайдан өвренмек. *Ол физики жисимлериң хереketиниң канунларыны дерҗәпдир* (Орта асырлар тарыхы).

ДЕРҢЕТМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгыны, кануна лайыкдыгыны барлатмак, барлаг этдирмек. 2. Ылмы тайдан барлаг, дерҗев гечиртмек.

ДЕРҢЕШМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгыны, кануна лайыкдыгыны барлашмак, барлаг эдишмек. 2. Ылмы тайдан барлашмага көмеклешмек.

ДЕРРЕВ, Хаял этмән, дессине, басым, чалт, тиз. *Деррев чыраны якдылар* («Токмак» журналы). *Тилки деррев умыт үзди жаныңдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕРС I, Белли бир угур боюнча мекдеплерде окадылян сапак, предмет. *Хемме дерслерден говы бахалар алмак.*

ДЕРС II, Мал тезеклериниң, чөрлериниң дүрли гарындылар билен гарышмагындан эмеле гелйән дөкүн. *Дерслериң дымылҗык ысы өсйән шемала аралашып, Хошгелдиниң бурнуна урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДЕРСЛЕМЕК, Ериң меслигини ёкарландырмак үчин дерс дөкмек. *Ерлери дерслемек иши гутарды.*

ДЕРСЛЕНМЕК, Ериң меслигини ёкарландырмак үчин дерс дөкүлмек, дөкүнленмек. *Дерсленен ерлериң хасыл берши хем үйтгешик боляр.*

ДЕРСЛЕТМЕК, Ериң меслигини ёкарландырмак үчин дерс дөкдүрмек, дөкүнлетмек.

ДЕРСЛЕШМЕК, Ери дерслемәге көмеклешмек, дөкүн дөкүшмек. *Мен олара ер дерслешдим.*

ДЕРТ, 1. Узак вагт довам эдйән кесел. *Чиг эт—эт гетир, чиг түви — дерт гетир* (накыл). 2. Алада, үнҗи. азар, иш-гүйч. *Ай, эҗе, сен хем өз ишиң, дердиң билен болуберсең болмаярмы!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ай, шу тохуҗы гыляллар хем маңа бир артык дерт боляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Дерди башындан аша — иш-аладасы көп болан, өз ишине-гүйжүне етишип билмезлик. *Дертлери башындан аша дайханлар оларың гыкылыкларына гулак салмаярдылар* («Совет эдебияты» журналы). Дердини гозгамак — көнәни. гечени ятлап гайгыландырмак, гусса чекдирмек. *Айна Шекериң шол халыны кемсиз аңлаярды. эмма онуң дердини гозгамак ислемейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Дердини пайлашмак — чекйән аладасыны. азабыны сорап гөвүнлик бермек. *Мениң дердими пайлашян, йүкүми еңледйән сенсиң* («Героглы» эпосы). Дерди өзүне етик — иш-алада билен гүмра болан. аладасы, азары өзүне етик болан. *Онсуз-да оларың дертлери өзлерине етикдир* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ДЕРТДЕШ, 1. Бир меңзеш дертли, кеселли. 2. *гөч. м.* Бир меңзеш аладалы, үнҗүли, бир кыбап ишли. *Бир нәче вагтлап ики дертдеш сожап-сожап демлерини алдылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ДЕРТДЕШЛИК, 1. Бир меңзеш дертлилик, кеселлилик. 2. *гөч. м.* Бир меңзеш аладалылык, үнҗүлилик, бир кыбап ишлилик.

ДЕРТИ, Месге эредиленде онуң ичине бугдай ярмасы я-да түви атылып. сарыяг дурланандан соң, газаның дүйбүнде галян галынды.

ДЕРТЛЕМЕК. Дүйпли кеселе учрамак. кеселлемек. *Мәмметвели будуны тутуп билмән, дертлән ит ялы сандырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕРТЛЕТМЕК. Дүйпли кеселе учратмак, кеселлетмек.

ДЕРТЛЕШМЕК. Бири-бириңе дердиңи. аладаны айдышмак, ичиңи дөкүшмек, дердинишмек. *Ол дертлешере өзи ялы бир адам тапды.*

ДЕРТЛИ, 1. Дерт тапынан, узак вагта чекйән кеселли. сыркав. 2. *гөч. м.* Аладалы, үнҗүли, азаплы, кынчылыклы. гайгылы.

ДЕРТЛИЛИК, 1. Дертли, кеселли болмаклык. кеселлилик, сыркавлык. 2. *гөч. м.* Аладалылык, азаплы бол-

өзара бири-бирине дең болан ики бөлекден ыбарат алгебраик аңлатма (=).

ДЕҢМЕ-ДЕҢ, 1. Бир задың икинҗи бир зат билен барабар, аграмына-гарам, баша-баш, деңе-дең болмагы *Жөвен билен бугдайы деңме-дең чалышдык.* 2. Ойнук, ярышың дең гутаран соңы, нетижеси. *Күшт ярышы оларың арасында деңме-дең гутарды.*

ДЕҢҢЕНЕ, Дең-душларың отурылышык этмек максады билен дең харажат чекип, биширинйән нахары, шәрикли биширилен нахар. *Ол деңңене башы болупдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Деңңенә дең шәрик* (накыл).

ДЕНӨЛЧЕГЛИ, *физ.* Меңзеш өлчегли, өлчеги тайдан бир меңзеш болан. *Хемишелик тизликли хереkете деңөлчегли херекет дийилйәр* («Физика курсы»).

ДЕНӨЛЧЕГЛИЛИК, *физ.* Меңзеш өлчеглилик, өлчег тайлан бир меңзешлик.

ДЕҢСИЗЛИК, 1. Бүтинлей меңзеш дәллик, барабар дәллик, лайыксызлык. 2. Дең хукуксызлык, дең ыгтыярлы болмазлык, деңлик болмазлык. *Ол депелериң арасында эмләги деңсизлигиң йүзе чыкмагына шаятлык эдйән бай ве гарып мазарлар бар* (СССР тарыхы). *Ол Артыгың айданларына дүйплейин дүшүнмесе-де, деңсизлик шемалының чаляныны бираз сызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *мат.* Бир улулыгың башга бир улулыкдан улы я-да кичилигини гөркезйән алгебраик аңлатма.

ДЕҢСИЗ-ТАЙСЫЗ [деңсиз-та:йсыз], Өрән артык дережеде болан, артыкмач, деңи-тайы болмадык. *Мунуң өзи хожалыга деңсиз-тайсыз дүркүклылык берйәр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ДЕҢТӘСИРЛИ [деңтәси:рли], *физ.* Дең дережеде тәсир эдйән, бир меңзеш тәсир эдйән.

ДЕҢТӘСИРЛИЛИК [деңтәси:рлилик], *физ.* Дең дережеде тәсир эдижилик, бир меңзеш тәсир эдижилик.

ДЕП, *гепл. д. сер.* Депрек. *Мениң үчин деп билен таңнырың тапавуды ёк, ал-да таңнырдадыбер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ашгабат бүтин дүрмүшына музыка ве деп деси билен яңланярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДЕП: 1) деп болмак — ёк болмак, башындан совулмак, айрылмак. *Саңа гелҗек күлли бела деп болсун, Түвек апа, саңа бир дон герекдир* (Молламурт, Сайланан эсерлер); 2) деп этмек — өңүни алмак, арадан гөтермек.

ДЕПАРТА'МЕНТ, 1. Патыша Руссиясында ве кәбир дашары юртларда министрлигиң, ёкары дөвлет я-да суд эдарасының бөлүми. *Гоголь ахырсоңы 1829-нҗы йылың ноябрында кичи чиновник болуп, дөвлет хожалык ве көпчүлик жайлар департаментине ише гирди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). 2. Францияда административ-территориал округ. 3. Америкаңың Бирлешен Штатларында ве Швейцарияда министрликлериң ады.

ДЕПГИ. 1. Аяк билен депилип урулян ургы. 2. *гөч. м.* Хорлук, зулум, басгы, сүтем. *Миллион йыллап гезип депги астында, Эзилип аякда галды гарыплар* (Дүрды Гылыч, Гошгулар).

ДЕПГИЛЕМЕК, 1. Аяк билен басгыламак, депелемек, депмек. 2. *гөч. м.* Азар бермек, зулум, сүтем этмек, хорламак, эзмек. *Мүгтхорлары депгиләп, гам лайына батырдың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Депгиләп дурсуң-ла, әсгермән сөзүм* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕПГИЛЕНМЕК, 1. Аяк билен басгыланмак, депеленмек, депилмек. *Экин ерлери депгиленмели дәлдир.* 2. *гөч. м.* Азар берилмек, зулум, сүтем эдилмек, эзилмек.

ДЕПГИЛЕТМЕК, 1. Аяк билен басгылатмак, депелетмек. *Яш экинлери депгилетмек болмаз.* 2. *гөч. м.* Азар бердирмек, зулум, сүтем этдирмек, эзъет бер мек.

ДЕПГИН, Бир зады амала ашырмаклыгың, бир я-да табшырыгы ерине етирмеклигиң чалтлык дере си, бат, темп. *Сиз депгиниңиз багландырып башла ңыз, энтек сизиң этмели ишлериңиз аңры көп* (А. шудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Депгин мек — гатнап иризмек, үзнүксиз барып дурмак.

ДЕПГИНЛИ, Депгин билен, темп билен, ба гайратлы.

ДЕПДЕР, Бир зат язмак үчин дашына сахап лып тикилен ак кагызлар. *Дептериңе еңши язы хатарда болдуң, Гурбан!* (Н. Помма, Сайланан лер). *Дептерлериниң сахыпаларында окулык-де лук-де пейда боляр* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕПДЕРЧЕ, Кичижик форматлы язув дефте *Голтук жүбүсинден язув дептерчесини чыкарды* Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Куйбешев* *дептерчесиндәки белликлере гарап* *гушлуга бакан йөреди-де даянды* (Б. Кербабаев, гытлы әдим).

ДЕПДИРМЕК, 1. Тойнак салдырмак, аяк билен дурмак. *Өзүңи ата депдирмек.* 2. Ери пил билен дартмак, сүрлен ялы этдирмек.

ДЕПЕ, 1. Тебигы я-да эмели уллакан гум түмме үйшмеги. *Деңизлерде туран толкун мисали, Ит гериш-гериш депелер чөлде* (А. Хайыдов, Гөк асма 2. Бир задың чүр башы, ин ёкаркы нокады, сүйр баш келле, баш. *Учут гаяларың йүзлеринден пәлаңлап лаңлап гидйән ёда бейик дагың депесине чыкды* Говшудов, Мәхри—Вепа). *Томус депеси гайнамады гыш газаны гайнамаз* (накыл). 3. Көмекчи сөз роль да: *Депесинден окларың ушсуздан гечйәнини эшид Артык, окуң өзүнден атыляныны аңлады-да, пессе даш хаятың сыртында букулды* (Б. Кербабаев, Айгы лы әдим). ◇ Депе сачы дүйрүкмек — *Депе сачы үйшмек. Оглумиздан депе-са дүйрүгип, Бирденкә гойберди өзүн ашага* (Б. Кер баев, Айлар). Депе сачы үйшмек — *сер.* Са *Мыралы билине йүп дакып, гуйының дүйбүне* етен *депесиниң сачы үйшүпдир* (Мыралы). *Оңуп абы бойнуны хекгердип, ёлуны кесип гечен байталлы гөрди-де кишңеди. Муңа* *шүп, дер басып гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер Депеси гөге етмек — бир зада я-да бир ш шатланып, өрән хошал болмак, монча болмак, гөн битмек, бегенмек. *Отдан абат чыкып* *Депәм гөге етди мениң шо заман* (А. Кекилов, Сөйг *Бу везипе Аннагулының депесини гөге етирди* (А. Д дыев, Сайланан эсерлер). *Мени сениң* *Өз адына габат геленде болса, депесинден* *гуйлан ялы: — Бәхә, иш гайтды — дийип,* *ды-да, зөвве еринден турды* (Н. Помма, Гайлак хы зын). Депәнден гум совурмак — 1) чекип ишлемек; 2) бир иши я-да башга бир зады медим дийип боюн алмазлык.

ДЕПЕДИШ [депеди:ш], Чагаларда диш чыкмак лен багланышыклы йүзе чыкян ич гечме кесели.

ДЕПЕ-ДҮЗ, Бейикли-песли ерлер, бейик ве пе лер. *Ол тамдырың ховры дек, Ялан дүзлер депе-дүз* («Совет эдебияты» журналы). *Гүлзар болды деп -дүзлер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕПЕК, Депмәге эндик эден, депмеклик хәс бар болан, депеген (мал хакда). *Депек эшек. Деп*

ДЕПЕЛ, Ат, ябы ве кәбир ш. м. хайванларың

айында болян ак тегмилт, сакар. *Ол оның депелики, ағыр сөзлерины сыгындырды. Алашаның маңлайындағы депелине гөзи душен Ашыр, алашаның бойнундан ужакласы гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДЕПЕЛЕМЕК, 1. Аяк билен дөвеләп, басгылап баслыкдырмак, беркитмек, гаталтмак. *Вепа дөлəни этилген депелейди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Силос тайярланында отлайчылар сыгындамак адатча депелемек билен гөнүгейлəр* 2. *гөч. м.* Əсгермезлик эдип эзъет бермек, зулум этмек, сүтем этмек, хорламак. *Ол башгалардың дили болып, адамыны əсгермəн, депелəп йөрмели дəл ахыры* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДЕПЕЛЕНМЕК, 1. Аяк билен басгыланып, дөвеленип баслыкдырылмак, басгыланып беркидилмек. 2. *гөч. м.* Əсгермезлик эдилип эзъет берилмек, зулум эдилмек, сүтем эдилмек.

ДЕПЕЛЕТМЕК, .. Аяк билен дөвеледип, басгыладып баслыкдыртмак, басгыладып беркитдирмек. 2. *гөч. м.* Əсгермезлик этдирип эзъет бердирмек, зулум этдирмек, сүтем этдирмек, хорлатдырмак. *Ек, мен депелетмек оңа намысым* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕПЕЛЕШМЕК, Депеләп баслыкдырмага, гарышдырмага көмеклешмек. *Керпич гуюлжак палчыгы депелешмек*

ДЕПЕЛИК, Депе-депе болуп дуран ер, алаңлык. *Бу ер депеликди* (Айбек, Новайы). 2. Телпегиң депесине тутмак я-да тахяның депеси үчин ниетленен (мата бөлеги).

ДЕПЕШЕК, Бирсыхлы аяк билен депйән ялы эдилйән хереket (яш чага хакда). ◇ Депешек этмек — гыпчыллык болуп басгыламак, дөвешек этмек.

ДЕПЕШЕКЛЕМЕК, Бирсыхлы аяк билен депйән ялы хереket этмек. *Италмаз депешеклəп, надаралык эдйəр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол ер депешеклейəн ялы болып дүшүнча якын гараяр* («Колхоз гүнлери»).

ДЕПЖЕМЕК, Гейимлик матаның я-да гейимиң йыртылан ерини гырасыны бири-бирине ябшырып, гапжап тикмек. *Гызлар тикинлери депжемегиң тəрлери билен үчүн болярдылар* («Мыдам тайяр» газети).

ДЕПЖЕТМЕК, Гейимлик матаның ики гырасыны, гейимиң йыртылан ерини гапжадып тикдирмек, бири-бирине ябшыртмак.

ДЕПИ, Гум ичиндəки шор топраклы бейик болмадык тümmə-түмсек ер.

ДЕПИЛМЕК Ер агдарылмак, пил билен агдарылып горшалмак, бежерилмек. *Депилен ерлериң бажагы-ны айдылмак*

ДЕПИН, Пил билен бир гезек депилип алынян чүнкүн пили бойладып депилен ер. *Иллериңкиден бир депен чүң газылыпдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Депин этмек — жайламак, гөммек. *Улы ер болып Гөроглының жыназасыны окап, депин этдилер* («Гөроглы» эпосы).

ДЕПИРЖИК, Депеләп дуран, уруп, хорлап йөрен, ызгытсыз, шепагатсыз. *Дек башыңы депиржик эре бермə акдыл).*

ДЕПИРЖИКЛЕМЕК, Аяк билен ызлы-ызына депешеклемек чалт хереket эдип йөремек. *Ише гөйдүк ауга ёрмəн эгесиң Депиржиклəп батлы-батлы йөрйəрди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ДЕПИШМЕК, 1. Бири-бирини депмек, тойнак салышмак. *Ики ат депишер, арасында эшек өлер* (накыл). 2. Ер агдарышмага көмек этмек.

ДЕПМЕК 1. Тойнак салмак (мал барада); аягың билен урмак (адам барада). *Гандым елкенли аяклары билен дүйəниң бөврүне депди* («Пионер» журналы). *Эшек семресе, эесини депер* (накыл). 2. Ери пил билен агдармак, агдарып бежермек. *Узум депмек ишинде хер бригададан бир звено ишлейəрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Улагы чалт сүрмек, чапмак, ат салмак. *Анха, атлар эрленги дур, ховатырлы ягдай душ гелсе, мүнер-де деперин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мерет деррев ол иңкилди сесиң чыкан ерине ябысыны депди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Түпең гөченде, бады ызына урмак. *Ек, сен атып билмерсиң, бу түпең гаты депйəр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Бир депен ерини депип дурмак — бир диен задыны зол гайталап дурмак. *Шо бир депен ериңи депип дурсуң* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). Ер депип дурмак — *сер.* Ер.

ДЕПМЕ-ХАЛАЛ [депме-хала:л]: депме-халал этмек — болшуна гөрə делиллендирмек, кануна гетирмек, сүлə гетирмек, кала-якул этмек. *Олар дилəп гелселер, сиз депме-халал эдип, зомап гелйəрсиңиз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДЕПО′, Паровозлар, вагонлар дурян ве ремонт эдилйəн йөрителешдирилен жай, уссахана *Депоның ишчилери тепловозлары хемише вагтындан өң ремонт эдип гутарярлар* («Мыдам тайяр» газети).

ДЕПРЕК, Гуршав гөрнүшли тегелек агажың йүзүне чиг дери тутулып, какылып чалынян саз гуралы. *Чагалар, сизе тəзе чыкан депрек гетирип берейин!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сурнайың хем-де депрегиң овазы астында дружинаның байдагы чыкарылды* («Пионер» журналы).

ДЕПРЕКЧИ, Депрек чалян адам, депрек чалян сазанда, депчи. *Онуң ызысүре бир сазандар билен бир депрекчи пейда болды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ДЕПРЕМЕК, Тутанъерли, гужурлы хереket этмек, япышмак. *Сениң шу вагта ченли Советде галмагың, Совете пəсгел бермегиң, сениң аркадаяжың гүйчүлүгинден хем менің говшак депремегимден болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДЕПРЕНМЕК, Тутанъерли, гужурлы хереketленмек, япышмак. *Ол хениз башына иршимə, аркасына ховут дегмедик тез мал ялы депренди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДЕПРЕ′ССИЯ 1. *мед.* Адамың суссупес, эжизлəн психики ягдайы, дүнйəден дойгунлык халы. 2. Юрдуң хожалык ягдайының песе дүшмеги, дургунлылыгы.

ДЕПРЕШМЕК, Тутанъерли, гужурлы хереketде болушмак, япышмак.

ДЕПУТА′Т, 1. Сайланан векил, сайлав системалы дөвлет эдарасының члени. *Совет Союзында депутат халкың хызматчысыдыр.* 2. Бир табшырыгы ерине етирмек үчин ыгтыярлы эдилип сайланан адам.

ДЕПУТАТЛЫК, Депутатың кəри, везипеси.

ДЕПУТА′ЦИЯ, Депутатлар топары, бир табшырыгы, буйругы ерине етирмек үчин бир коллективиң я-да гураманың сайланылан я-да белленилен адамлар топары. *Депутация ибермек. Депутацияны кабул этмек.*

ДЕПЧИ, *гепл. д. сер.* Депрекчи.

ДЕР, Дери асты мəзлерден чыкян сувуклык, чыг. *Дерядакы дүр дек дүрдəне дерлер Сырыгяр яңакдан мысалы симап* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бахарың эгниндəки гөвшүллəн кетени көйнегиниң ягырнысына дер чыкыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Дер басмак — кынчылык гөрмек, гысылмак, гыссанып дерлемек. Дер бермек — ёкары температурадан я-да агыр зəхметден соң дерлемек (адам барада); чапылян атлардан дер чыкмак, дерлемек. *Хениз оңлы дер хем бермəндир* («Совет Түркменистаны» газети). Дер дөкмек — көп зəхмет сарп этмек, зəхмет чекмек, ишлемек. *Гүндизине колхозчылар пиллерини гүне ялпылдадып, дер дөкүп*

ишлейәрдилер («Совет эдебияты» журналы). Дер сачмак — *сер* Дер дөкмек. Ажы дериңи чыкармак—оңатжа ишлемек. Гара дере батмак — гаты дерлемек, эгин-башыңы сыкыбермели болмак, дерләп өл-сув болмак.

ДЕРБЕНТ, Дагың дерелеринде, жүлгелеринде эсасы гечелге, бент. *Дагың дербендинде гаравул ташлачды* («Гөроглы» эпосы).

ДЕРБИ-ДАГЫН [дерби-да:гын], Херси бир ерде ерлешен, дув-дагынык, чым-пытрак, пытраң, яйраң. ◇ Дерби-дагын этмек — чым-пытрак этмек, ёк этмек, дагатмак. *Сен шол жошгуклы хүжүмиң өң сапына геч-де, хайын душманы дерби-дагын эт* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕРБИ-ДАГЫНЛЫК [дерби-да:гынлык], Херси бир ерде ерлешенлик, дув-дагынлык, чым-пытраклык, яйраңлык.

ДЕРВАЙЫС [дерва:йыс], Гайра гоюлмаз, зерур, гыссаглы, хөкманы. *Шол ягдай хәзириң өзүнде өрән дервайыс меселеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕРВЕЗЕ, 1. Ховла отурдылян, ики тарапа ачылян гиң гапы. *Казарманың дервезеси гиң ачылып, эли яраглы солдатлар демонстрация бакан уградылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *спорт.* Спорт оюнларында топ ве ш. м. салмак, гечирмек үчин дикилен ики агажың аралыгы.

ДЕРВЕЗЕБАН [дервезеба:н], Дервезе сакчысы, дервезе саклаян адам. *Дервезебанлар хем гиҗәниң бивагт чагы боландан соң ачмандырлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕРВЕЗЕБАНЛЫК [дервезеба:нлык], Дервезебаның кәри, ягдайы.

ДЕРВҮШ, Диниң адындан диваналык эдип йөрен галандар, гапы-гапы айланян гедай. *Эй дервүш, көвшуңи гей!* («Пионер» журналы).

ДЕРВҮШЛИК, Дервүш болуп гезмеклик, галандарлык диваналык.

ДЕРДЕСЕР, Алада, үнҗи, хысырды, гайгы. *Ол өзуниң өй хожалыгының дердесери билен гүмра болуп галыпдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Онуң укусыны гачырян, оны дердесере гойян бир зат бар — дийип ойланды* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕРДЕСЕРЛИ, Аладалы, үнҗүли, хысырдылы.

ДЕРДИНЕГЕН, *сер.* Дердинжен.

ДЕРДИНЖЕҢ, Хемише дердинип йөрен, көп дердинйән, зейренжең, дердинеген.

ДЕРДИНМЕК, Өз дердиңи бирине айтмак, ичиңи дөкмек, зейренмек.

ДЕРДИНИШМЕК, Бири билен дердиңи айдышмак, ичиңи дөкүшмек, зейренишмек, дертлешмек. *Кәбир гараңкы гиҗелер, Дердиншердик дүрли хеңде* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ДЕРДИ-ХАЛ [дерди-ха:л], Дерди-азары, хөкман, гүррүңсиз, деррев. *Бир гейкүвли адамыны гөркезип, шу хем кичи адам дәл дийсең, накыс гулкусини эдип, дерди-хал танышжак боляр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДЕРЕ, Даглык ерлерде ики яны бейиклик болуп, узалып гидйән гиңишлик ер. *Байлык көндүр дересинде, дагында, Мүң дүрли мивеси бишди багында* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гүммүрди узакдакы дагың дерелеринде-де яңланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЕРЕҖЕ, 1. Бир задың денешдирилиш улулыгы, өлчег, мөчбер, белентлик. *6—7 гүнден соң, Акмырадың гызгыны 39—40 дережә мүнди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир везипе, кәр, ылым үчин берилйән ат. *Белли бир теманың үстүнде ишләп, алымлык дережесине етжек бол!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Хал, ягдай. *Буларың достлугы шу дережә етди, хатда булар бири-биринден айры нахар хем ийменәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мени шу дережә етиң большевистик партия ве Совет хөкүмети саг болсу* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 4. Мертебе, абрай. *Уруш салан ярасыны сен хич кимден сорамалы дәл-де, гө рымана хормат гоймалы, онуң дережесини гөтерме билмели* («Совет эдебияты» журналы). 5. *грам.* Хер кетиң объектине ве субъектине болан объектив гаты шыгыны гөркезйән ишлик категориясы. *Дүйп дере Шәриклик дереҗе.* 6. *грам.* Сыпатларың гөркезй хиллериниң нә халдадыгыны билдирйән категория.

ДЕРЕҖЕЛИ, 1. Бир нәче басганчакдан ыбарат (лан. 2. Ат-абрайлы, мертебели, абрайлы. ◇ Бири жи дережели — өрән мөхүм, важып. Икинж дережели — эсасы дәл, ончаклы важып болмады

ДЕРЕҖЕЛИЛИК, Ат-абрайлылык, мертебелилик, а райлылык.

ДЕРЕК I, *бот.* Сөвүтлер машгаласындан болан д өсйән йылдыравук япраклы агач. *Экилен гөк дерекл башыны асмана гөтерип, обаның үсташыр гөрүнйәр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДЕРЕК II, 1. Хабар, идег, угур. *Дерегиң кимден райын, Сенсиз не мейлис кылайын* («Гөроглы» эпосы *Мен ондан дерек билмедим* (Н. Помма, Тайлак хы зын). 2. *грам.* Орнуна, ерине, өвезине, үчин. *Герек дер ги йыкар* (накыл). ◇ Дереги даргамак — б затдан нам-нышан галмазлык. Дерек тапмак бири я-да бир зат хакда хабар эшитмек, ниреде ве н неңси, нәхилидигини билмек.

ДЕРЕКЛЕМЕК, 1. Бирини я-да бир зады гөзлеме ызарламак, идемек. 2. Саг-аманлыгыны барлама барлап гөрмек, гөзден гечирмек.

ДЕРЕКЛИ, 1. Дереги, хабары алнан, дереги, хабар бар болан. 2. Бир задың дерегини тутуп билжек, яра лы. 3. Әхмиетли, герекли, манылы. *Ол маңа дерекли з айтмады.*

ДЕРЕКЛИК, Дерек агажының көп өсүп отуран ер

ДЕРЕКСИЗ, 1. Хабар-хатырсыз, нам-нышансыз, атсы сорсуз. *Ол дерексиз гиден мал болды.* 2. Бир задь дерегини тутуп билмейән, хич задың дерегине гечмейә ярамаян. 3. Әхмиети болмадык, манысыз, әхмиетси

ДЕРЕСОГАН, *бот.* Дерелерде ябаны битйән сога

ДЕРЕСЫГЫР, *зоол. сер.* Сугун.

ДЕРЖАВА, Өзбашдак сыясат алып барян гарашы лы болмадык дөвлет. *Совет державасы.*

ДЕРЖИКМЕК, Чала дерлемек, чыгжармак. *Маңлай держигип гитди* («Колхоз гүнлери») *Держиген бугда реңк йүзүни атырланан овадан элягшыгы билен сүпүрс* («Совет эдебияты» журналы).

ДЕРЖИРЕМЕК, Сәхелче дерлемек, чыг чыкмак. *Га ягды кисесинден элягшыгыны чыкарып, держирән ма лайыны сүпүрди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ДЕРЖИРЕТМЕК, Сәхелче дерлетмек, чыгжартма *Гүн өйленден агандан соң, хова бир хили чалары эндамыңы держиредйән дымыклык аралашды* («Сове эдебияты» журналы).

ДЕРЖИРЕШМЕК, Чаларак дерлешмек, чыгжарыш мак. *Хованың гызгынлыгына бакман, сүтүк гушак гуш нан адамлар держиришип отырдылар* (Б. Кербабаев, Ай гытлы әдим).

ДЕРИ, 1. Адамың, хайваның беденииң дашкы өртү ги. 2. Овнук хайванларың сойлуп алнан хамы. *Дер алян контора. Говы баксаң, дериң болмаз, эрбет бак саң — дириң* (накыл). ◇ Дери сырмак — тәз өлдүрилен гойнуң дериси яглы гиденде шоны пычак би лен газап, кесип алмак. Дерисине дуз бер мек — берк жеза бермек. *Деримизе дуз бererле* («Мыдам тайяр» газети) Дерисине саман дык мак — өлдүрмек.

ДЕРИЧИ, Дери өнүмчилигиниң ишгәри, дери ишләп бежерйән, дери алып ишләр. *Дөнмачыларың, деричилериң цехлери болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ДЕРКАР [дерка:р], *сер.* Герек. *Маңа чигит ялы зат деркар дәл* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕРЛЕК, Хемише дерләп йөрен, тиз дерлейән. *Дерлек адам.*

ДЕРЛЕКЛИК, Дерлегиң ягдайы.

ДЕРЛЕМЕК, 1. Дер чыкармак, эндамыңа дер, чыг чыкмак. *Узак ёлы йөрән адамлар бурчак-бурчак дерлейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Чай ичип дерлемек.* 2. *гөч. м.* Бир задың үстүнде көп зәхмет чекмек. *Мазалыжа дерлемесең иш битмез.* 3. *гөч. м.* Чыг, нем билен үсти, йүзи өртүлмек. *Айнаның йүзи дерлейәр.*

ДЕРЛЕТМЕК, 1. Дер, чыг чыкартмак. 2. *гөч. м.* Жуда ядатмак, бирини өрән көп ишлетмек. 3. *гөч. м.* Бирини гызгамак утандырмак.

ДЕРЛЕШМЕК, Дере басдырышып отурмак. *Олар дерлешип, чай ичишип отырдылар.*

ДЕРЛИ, Дер чыкаран, дер гелен, чыгжаран.

ДЕРЛИК, *диал.* Телпегиң ашагындан йөрите гейилйән юка тахя.

ДЕРМАН [дерма:н], 1. Кесел бежермек үчин серишде. *Гөкген докторың дерманыны ичип, онуң айдан берхизлерини тутуп, кемсиз гутулды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бире-бири, леззет. *Сөзлериң хер дерде дерман, инчедир билиң сениң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕРМАНЛЫК [дерма:нлык], 1. Дерман үчин герекли болан (серишде). 2. *гөч. м.* Азаҗык, ужыпсыз, сәхелче. *Дерманлык дийип чабланып ятсаң-да, онуң екеже игде мүнт берәрек сүманы'ок* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДЕРМАНХАНА [дема:нха:на], Дерман тайярланылян ве сатылян эдара. *Шәхеримизиң бир нәче еринде дерманханалар ишлейәр. Дерманхана үчин тәзе жай салыпдыр.*

ДЕРМАТИ'Н, Телетин, гайыш писинт мата.

ДЕРМАТО'ЛОГ, *мед.* Дери-хам кеселлериниң врачы, дерматология боюнча специалист.

ДЕРМАТОЛО'ГИЯ, Медицинаның дери-хам кеселлерини өвренйән бөлүми.

ДЕРҢЕВ, Бир ишиң догрудыгыны, канунылыгыны билмек үчин гечирилйән барлаг, ревизия. *Өвез, сениң өзүң колхозың дерңев комиссиясының агзы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ылмы тайдан гечирилйән барлаг. *Сув барада ылмы, техники дерңевлериң гечирилендиги хеммелере белли* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДЕРҢЕВЧИ, 1. Бир ишиң догрудыгыны ве кануна лайыкдыгыны барлаян адам, ревизор. *Дерңевчи гапыдан гирende, здараның башлыгы горкуп, зөвве еринден галды* («Токмак» журналы). 2. *юр.* Женаят билен багланышыклы ишлериң илкинжи барлагыны, дерңевини гечирйән везипели адам. *Прокурорың дерңевчиси иши барламак үчин обл чыкды.*

ДЕРҢЕВЧИЛИК, Дерңевчиниң кәри, ягдайы.

ДЕРҢЕЛМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгы, кануна лайыкдыгы барланып билинмек, барланмак. *Идея угры билен бирликде оларың чеперчилик дережеси хем йөрите дерңелмелидир* («Совет эдебияты» журналы). *Женаятчыларың иши дерңелип суда гечирилди.* 2. Ылмы тайдан барлаг, дерңев гечирилмек. *Түркмен диликиң лексик дережелери ылмы тайдан дерңелйәр.*

ДЕРҢЕМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгыны ве кануна лайык гелйәндигини барламак, барлаг этмек. *Мениң кимдигими сен дәл-де, штаб политотдели дерңесин! Гулаухан барадакы маглуматы мазалы дерңәли* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Ылмы тайдан өвренмек. *Ол физики жисимлериң хереketiniң канунларыны дерңәпдир* (Орта асырлар тарыхы).

ДЕРҢЕТМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгыны, кануна лайыкдыгыны барлатмак, барлаг этдирмек. 2. Ылмы тайдан барлаг, дерңев гечиртмек.

ДЕРҢЕШМЕК, 1. Бир ишиң догрудыгыны, кануна лайыкдыгыны барлашмак, барлаг эдишмек. 2. Ылмы тайдан барлашмага көмеклешмек.

ДЕРРЕВ, Хаял этмән, дессине, басым, чалт, тиз. *Деррев чыраны якдылар* («Токмак» журналы). *Тилки деррев умыт үзди жаныңдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДЕРС I, Белли бир угур боюнча мекдеплерде окадылян сапак, предмет. *Хемме дерслерден говы бахалар алмак.*

ДЕРС II, Мал тезеклериниң, чөрлериниң дүрли гарындылар билен гарышмагындан эмеле гелйән дөкүн. *Дерслериң дымылжык ысы өсйән шемала аралашып, Хошгелдиниң бурнуна урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДЕРСЛЕМЕК, Ериң меслигини ёкарландырмак үчин дерс дөкмек. *Ерлери дерслемек иши гутарды.*

ДЕРСЛЕНМЕК, Ериң меслигини ёкарландырмак үчин дерс дөкүлмек, дөкүнленмек. *Дерсленен ерлериң хасыл берши хем үйтгешик боляр.*

ДЕРСЛЕТМЕК, Ериң меслигини ёкарландырмак үчин дерс дөкдүрмек, дөкүнлетмек.

ДЕРСЛЕШМЕК, Ери дерслемәге көмеклешмек, дөкүн дөкүшмек. *Мен олара ер дерслешдим.*

ДЕРТ, 1. Узак вагт довам эдйән кесел. *Чиг эт—эт гетир, чиг түви — дерт гетир* (накыл). 2. Алада, үнҗи, азар, иш-гүйч. *Ай, эҗе, сен хем өз ишиң, дердиң билен болуберсең болмаярмы!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ай, шу тохум гылыллар хем маңа бир артык дерт боляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Дерди башындан аша — иш-аладасы көп болан, өз ишине-гүйжүне етишип билмезлик. *Дертлери башындан аша дайханлар оларың гыкылыкларына гулак салмаярдылар* («Совет эдебияты» журналы). Дердини гозгамак — көнәни. гечени ятлап гайгыландырмак, гусса чекдирмек. *Айна Шекериң шол халыны кемсиз аңлаярды, эмма онуң дердини гозгамак ислемейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Дердини пайлашмак — чекйән аладасыны. азабыны сорап гөвүнлик бермек. *Мениң дердими пайлашян, йүкүми еңледйән сенсиң* («Гөроглы» эпосы). Дерди өзүне етик — иш-алада билен гүмра болан, аладасы, азары өзүне етик болан. *Онсуз-да оларың дертлери өзлерине етикдир* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим).

ДЕРТДЕШ, 1. Бир меңзеш дертли, кеселли. 2. *гөч. м.* Бир меңзеш аладалы, үнҗүли, бир кыбап ишли. *Бир нәче вагтлап ики дертдеш сожап-сожап демлерини алдылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ДЕРТДЕШЛИК, 1. Бир меңзеш дертлилик, кеселлилик. 2. *гөч. м.* Бир меңзеш аладалылык, үнҗүлилик, бир кыбап ишлилик.

ДЕРТИ, Месге эредиленде онуң ичине бугдай ярмасы я-да түви атылып. сарыяг дурланандан соң, газаның дүйбүнде галян галынды.

ДЕРТЛЕМЕК, Дүйпли кеселе учрамак, кеселлемек. *Мәмметвели будуны тутуп билмән, дертлән ит ялы сандырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДЕРТЛЕТМЕК, Дүйпли кеселе учратмак, кеселлетмек.

ДЕРТЛЕШМЕК, Бири-бирине дердини, аладаны айдышмак, ичиңи дөкүшмек, дердинишмек. *Ол дертлешере өзи ялы бир адам тапды.*

ДЕРТЛИ, 1. Дерт тапынан, узак вагта чекйән кеселли, сыркав. 2. *гөч. м.* Аладалы, үнҗүли, азаплы, кынчылыклы. гайгылы.

ДЕРТЛИЛИК, 1. Дертли, кеселли болмаклык, кеселлилик, сыркавлык. 2. *гөч. м.* Аладалылык, азаплы бол-

маклык, жебирлилик, жепалылык, гайгылылык, үнжүлилик. *Дертлилик адамың ишжеңлик укыбына көп зыян етирйәр.*

ДЕРТСИЗ, 1. Дерди болмадык, кеселсиз. 2. *гөч. м.* Гайгысыз, жебри-жепасыз, аладасыз, үнжүсиз.

ДЕРТСИЗЛИК, 1. Дерди ёклук, кеселсизлик. 2. *гөч. м.* Жебри-жепасы ёклук, гайгысызлык, аладасызлык, үнжүсизлик.

ДЕРХАЛ [дерха:л], *көн. с.* Шол вагт, шол махал, шол бада, дессине, деррев. *Өрен гоюнлары ёлдан, Ковмага йүвүрди дерхал* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ДЕРЯ [деря:], 1. Башланян еринден гуйян ерине ченли тебигы суратда хемише акып дуран, эп-эсли мөчбердәки сув. *Шу ерден 16 километрликде дерянық кенарында гамыш битмәндир* («Токмак» журналы). *Гөз — деря* (накыл). 2. *гөч. м.* Көп, уммасыз. *Ызы үзүлмез адам дерясы акды* («Пионер» журналы).

ДЕСА'НТ, 1. Душманың территориясына гошун дүшүрме. 2. Душман территориясына дүшүрилен гошун. *Душман кәбир ерде десант ташлады* (Б. Кербабаев, Айлар).

ДЕСАНТЧЫ, Десанта гатнашян уршужы.

ДЕСГА [десга:], Дүрли гөрнүшли улы гурлушык. *Шлюзлар чылшырымлы гидротехники десгадыр* («Мыдам тайяр» газети). *Гум депелериниң ортасында ерлешйән дүшелгәниң десгалары гөрүнйәр* («Колхоз гүнлери»).

ДЕС-ДЕҢ, Бир меңзеш, дең, барабар, тапавутсыз, пархы ёк. *Бизде аял-эркек дес-дең хукуклы* (Н. Помма, Гошгулар). ◇ Инини-боюны дес-дең этмек — *сер.* Ини-бойы.

ДЕСЕ'РТ, Нахарың соңундан берилйән миве, конфет я-да сүйжи ныгмат.

ДЕСЛАП [десла:п], Илки билен, өни билен, озалы билен, деррев. *Фанера листини деслапдан реңклемели* («Мыдам тайяр» газети).

ДЕСЛАПКЫ [десла:пкы], Иң овалкы, озалкы, илки, нлкинжи.

ДЕСМАЛ [десма:л], *сер.* Эляглык.

ДЕСМАЛЧЫ [десма:лчы], *гепл. д.* Яранжак, япжа, гылчы.

ДЕ'СПОТ, 1. Гадымы Гүндогар гул эечилик монархияларында: канунлар эсасында дәл-де, өз иследигиче, чәксиз хәкимдарлык эдйән, ёкары хәкимдар. *Ол газаплы деспот болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *гөч. м.* Залым, донйүрек.

ДЕСПОТИ'ЗМ, Чәксиз хөкүмдарлык. *Деспотизмиң ве крепостнойчылык дүзгүниниң тиз вагтдан сынжакдыгына Пушкин берк ынам билдирйәр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДЕСПОТИК, Деспотия махсус болан, деспотларча. *Патышаның хәкимлиги деспотик хәкимиетди* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ДЕСПОТИ'Я, Деспотың доландырян дөвлети, залымлык.

ДЕССАН [десса:н], Халк дөредижилигине ве классыкы эдебията хас болан шыгыр билен кысса гарышыклы язылан эдеби эсер. *Бейик Магтымгулы, Сейди, Зелили, Энчеме дессанлар дүзерди саңа* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ДЕССАНЧЫ [десса:нчы], 1. Дессан язян адам. 2. Дессаны бойдан-баша ятдан айдян багшы.

ДЕССЕ, Боглан, даңлан богы (гүл, арпа, бугдай, соган ве ш. м. хакда). *Бири орак оряр, бири дессе чекйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДЕССЕЛЕМЕК, Дессе эдип богмак, дессе этмек, дессе багламак, дессе-дессе эдип гоймак. *Десселе-де сен ысга, Тәзе дурмуш гүлүң бар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДЕССЕЛЕНМЕК, Дессе-дессе эдилип гоюлмак, дессе багланмак, дессе-дессе эдилмек, дессе бөгүлмек. *Ора... чылар десселенен бугдайлары бир ере үйшүрилер...*

ДЕССЕЛЕТМЕК, Дессе-дессе этдирип гойдурмак, дессе баглатмак, дессе-дессе этдирмек, дессе бөгдүрмек. *Оран ёрунҗасыны ёлдашына десселетди.*

ДЕССЕЛЕШМЕК, Десселемәге көмеклешмек, дессе баглашмак. *Ятырылан ёрунҗаны десселешмек.*

ДЕССЕММАЯ [дессемма:я], Элде ойнамак ве ыгы мак үчин якымлыжа ыслы, кыркгүнлүк горшушлы вуның бир сорты, мазы.

ДЕССЕРХАН [дессерха:н], *көн. с. сер.* Сачак. *Бар ичерден дессерхан алып чык!* («Гөроглы» эпосы).

ДЕССИК, Тара докаланда гечирилен аргажы хакы үчин хызмат эдйән ясы агач гурал, тара шайы.

ДЕССИНЕ, Шол вагтың өзүнде, шол минутда, шол билен, шол бада, деррев, тиз. *Дессине район прокурорына, милициясына телефон урмалы* (А. Говшудов Көпетдагың этегинде). *Гижәниң ярымындан кичкүнукусыз гечирен адамлар дессине ука гитдилер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ДЕССУР [дессу:р], 1. Көпчүликлейин кабул эдилер дәп, несилден-несле гечйән дүзгүн-тертип, адат. *Ене-де агшамларына ышык якып отурмагы өзлерине дессур эдинипдирлер* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер) *Хер бир халкың өз дәплери ве милли дессурлары бар* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Дүзгүн, када, әдик. *Ирхары хеммеси агзыбирлик билен ишмек бу машгалада ата-бабадан гелйән дессурды* (А. Говшудов, Мәхри-Вепа).

ДЕСЯТИ'НА, 1,09 гектара барабар болан рус ер өлчеги. *Онда миллион десятина гөзел тогай петрап бәрип сув гөрмәң күпурсәп ятыр* (Б. Кербабаев, Айтгылы әдим).

ДЕСЯТНИК, Бир топар ишчилериң үстүнден гарайан ишчи, онбашы.

ДЕСЯТНИКЛИК, Десятниги кәри, ягдайы.

ДЕТА'ЛЬ Механизмиң, машының ве ш. м. овнук бөлеги. *Деталларың ишленип чыкарылышыны йөредүрмели. Хер бир деталың нәмә хызмат эдйәндигини гүррүң бермейин* («Пионер» журналы).

ДЕТЕРМИНИ'ЗМ, Әхли хадысаларың ве ягдайларың шертлилигиниң ве кануна лайыклыгының себәплерине ылмы тайдан дүшүнмеклик. *Детерминизм ядро ядыларың эдйән затларының зәрүрлигини йөредүлмик билен, эрк азатлыгы хакындакы дүрли эртекини инкяр ташламак билен, адамың пайхасыны-да, сөйгүсиниң-де, онуң эдйән ишлерине баха берилмегини-де хич ёк этмейәр* (В. И. Ленин, Эсерлер).

ДЕТЕРМИНИ'СТ, Детерминизмиң тарапдары.

ДЕТЕРМИНИСТИК, Детерминизме махсус болан, детерминизме эсасланан.

ДЕФИ'С, *грам.* Тиркеш сөзлериң ве ш. м. арасында баглашдырыжы аламат хөкмүнде хем-де сөз бир сөзүң гысмак үчинми бутин сөзлериң ортасыны гысгалдып ыгы се чызык. *Тиркеш сөзлериң арасында дефис гойлуп языяр*

ДЕФОРМА'ЦИЯ, Форманың үйтгемеги, форманың өзгермеги.

ДЕФОРМИРЛЕМЕК, Дашкы гүйжүң тәсири нетиҗесинде бир жисимиң өлчегини, формасыны үйтгетмек, өзгертмек. *Деформирленен жисимиң башга жисимлере гатсып эдип билйән гүйжүне майышгак гүйч дийилйәр* («Физика курсы»).

ДЕФОРМИРЛЕНМЕК, Деформация сезевар болмак, формасы үйтгедилмек.

ДЕЦИГРА'М, Грамың ондан бир бөлеги.

ДЕЦИЛИ'ТР, Литриң ондан бир бөлеги.

ДЕЦИМЕ'ТР, Он сантиметрден ыбарат узынлык ол

...ги, метриң ондан бир бөлеги. *Бир метрде 10 дециметр бар.*

...ШДИРМЕК. Дешик этдирмек, дешик ачдырмак, дешик эмеле гелмегине себәп болмак.

...ШИК, Бир задың йыртылан, дешилен ери. *Хоңкарып дуран дешиге уссаның гөзи дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

...ШИК-ДЕШИК, Бир нәче ери дешилен, эленме-дешик эдилен.

...ШИЛМЕК. Дешик эдилмек, дешик гечирилмек, дешик эмеле гелмек, дешик ачылмак. *Онуң гөзлери ярыдан дешилен ялы кичиҗик гара гөзли адамды* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Ол ямалы җалбарыны, дабагы бурнундан чыкып дуран, дабаны дешилен аяккабагыны гиркезди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

...ШИШМЕК. Дешик эдишмек, дешик ачышмак.

...ШЛИ, Гөвреси улы, иримчик, даяв. *Колхозчылар ...ы дешли гөвресине ве пешенели сарыягыз йүзүне ...се дишдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

...ШЛИЛИК, Даяв, улы гөврелилик, даявлык.

...ШМЕК, Дешик этмек, дешик ачмак. *Сув ашак ...ь бөведи дешди-де, йүзүниң угруна шаггылдап гитди* («Совет эдебияты» журналы).

...ЗОТ, Горанмак ве от ачмак үчин йөрите эдилен дегем. *Шол говакда душман дзоты барды* («Совет эдебияты» журналы).

...ИАБА'З, *геол.* Көчелере дүшемек үчин ве гурлушык ...ериалы хөкмүнде уланылян даг жынсы. *Карел-фин ССР-инде гранит, диабаз, мермер ве башгалар чыкарыляр* («СССР-иң кадысалы географиясы»).

...ИАБЕ'Т, *мед.* Көп сийдик йыгнанмак нетиҗесинде ...ле гелйән кесел.

...ИАБЕ'ТИК, Диабет кеселине дучар болан адам.

ДИА'ГНОЗ, *мед.* Сыркавың кеселини дерңәп гөрмек нетиҗесинде кесели такыклама, беллеме.

...ИАГНО'СТ, Кеселиң диагнозыны говы гоюп билйән ...ч.

...ИАГНО'СТИКА, *мед.* Медицинаның диагноз гоймак усуллары я-да кеселлери хәсиетлендирйән аламатлары өврәнйән бөлүми.

ДИАГОНА'ЛЬ, 1. *мат.* Көпбурчлугың ики галташмабурчларының депесини бирлешдирйән гөни чызык. *...докм.* Йүзи гыйчак чызыклы галың берк мата.

ДИАГРА'ММА, Улулыкларың бири-бирине болан гатнашыкларыны гөркезйән чызгы. *Кабинетиң диварларында карталар, диаграммалар бар* («Совет эдебияты» журналы).

ДИАЛЕ'КТ, *лингв.* Ерли геплешик, умумы халк дилиниң пудагы, шиве.

ДИАЛЕКТАЛ, *лингв.* Бир диалекте хас болан, дегишли болан.

ДИАЛЕКТИ'ЗМ, *лингв.* Бир диалектиң, шивәниң эдеби дилде уланылян сөзи я-да сөз дүзүми. *Сарыханов халк дилиниң архаизмлер, диалектизмлер билен баланмагына үзүл-кесил гаршы гөрешйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ДИАЛЕ'КТИК, Диалектики философияның, диалектиканың тарапдары.

ДИАЛЕ'КТИКА, *филос.* Тебигатың, адамзат жемгетиниң ве пикирленмегиң әхлумумы хереket канунлары ве өсүши хакындакы философик акым. *Материалистик диалектика.*

ДИАЛЕКТИКИ, *филос.* Диалектика эсасланян, диалектиканың када-канунларындан угур алян.

ДИАЛЕКТО'ЛОГ, Диалектологиядан специалист.

ДИАЛЕКТОЛОГИК, *лингв.* Диалектология дегишли болан. *Диалектологик карта.*

ДИАЛЕКТОЛО'ГИЯ, *лингв.* Дил билиминиң диалектлери, шивелери өврәнйән бөлүми.

ДИА'ЛОГ, Ики я-да бир нәче адамың арасындакы гүррүң, гүрлешик, геплешик.

ДИАЛОГИК, Диалог формалы, диалог формасында язылан.

ДИАМА'Т, *филос.* Диалектики материализм.

ДИА'МЕТР, *мат.* Мәркезден гечйән хем-де тегелегиң я-да шарың ики нокадыны бирикдирйән гөни чызык. *Ойна башламаздан озал, диаметри ве чуңлугы 25 см дең болан чукур газмалы* («Пионер» журналы).

ДИАМЕТРАЛ, *мат.* Диаметр чызыгы боюнча ики дең бөлйән.

ДИАПАЗО'Н, 1. Сесиң я-да саз гуралының чыкарып билҗек овазының җеми. 2. *гөч. м.* Бир задың гөврүми, тутян ери, мөчбери.

ДИАПОЗИТИ'В, *физ.* Проекцион фонарь үчин дүры пластинка алнан фотосурат.

ДИАФРА'ГМА, *анат.* Күкрек бошлугы билен гарын бошлугының арасыны бөлйән мускуллы гермев.

ДИВА'Н I, Отурмак ве гышарып ятмак үчин аркалы юмшак мебель. *Диваның үстүнде оны отуртдым* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ДИВАН [ди:ва:н] II, *көн. с.* Көне дөвүрде Гүндогар юртларында ёкары везипедәки адамлардан гурлан совет, эдара. *Шол гүн диваның төверегине үйшен жемагат өрән кәнди. Бүтин арчынларың, эминлериң, эмелдарларың дивана чагырылан гүнүнде волостнойың оңа гитмән галмагы оны бираз икиржиңлетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДИВАН [ди:ва:н] III, *эдеб.* Гүндогар эдебиятларында лирики эсерлериң йыгындысы.

ДИВАНА [ди:ва:на], 1. *көн. с.* Гапы-гапы айланып йөрен гедай. 2. Акылдан азашан, дәли. *Балыкча көп сөгди оның аялы Дидди:— Сен акмаксың, дивана ялы* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

ДИВАНАЛЫК [ди:ва:налык], 1. Дивананың ягдайы. 2. Акылдан азашанлык, дәлилик.

ДИВАНАЧЫЛЫК [ди:ва:начылык], *сер.* Дивана лык. *Сен бу диваначылыкдан эл чек* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДИВАР [ди:ва:р], 1. Жайың ве ш. м. бир вертикальдик бөлеги, тарапы, окы. *Ол чеп элини тамың диварына дирәп, гапа йөрәп угради* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). 2. Салнан бейик хаят.

ДИВЕРСА'НТ, Диверсия эдйән агент, йыкгынчылыклы иш билен мешгул болян адам. *Диверсантлар, чалылар тутулсын, Постуңызда пугта дуруң, йигитлер!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДИВЕРСАНТЛЫК, Диверсантың кәри, ягдайы.

ДИВЕРСИОН, Диверсия дегишли, хас болан.

ДИВЕ'РСИЯ, *харбы.* 1. Душманың гүйҗүни эсасы зарба урулҗак ерден совмак максады билен гечирилйән харбы манёвр. 2. Душманың тылында я-да бир юртда харбы, дөвлет объектлери дашары дөвлет агентлери тарапындан зыянкешлик ниети билен юмурма, сандан чыкарма.

ДИВИЗИО'Н, 1. *харбы.* Артиллерия, атлы гошун ве бронетанк бөлүмлеринде харбы подразделение. 2. *деңизч.* Бир класдан болан харбы корабллардың бирлешмеси.

ДИВИ'ЗИЯ, *харбы.* Бир нәче полкдан я-да бригададан ыбарат болан улы гошун бирлешмеси *Түркмен дивизияларыны голдамалы болярсыңыз* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДИГДЕНЕКЛЕМЕК, Совукдан яңа үшәп титремек, үшәп я-да үшүдип сандырамак.

ДИГДЕНЕКЛЕТМЕК, Совукдан үшедип титретмек, үшедип сандыраклатмак.

ДИГДЕНЕКЛЕШМЕК, Совукда үшәп титрешмек, үшәп сандыраклашмак.

ДИГДИКЛЕМЕК, *сер.* Дигденеклемек.

ДИГДИКЛЕШМЕК, *сер.* Дигденеклешмек.

ДИГЕР, Хич зат, нам-нышан. *Бар-да эҗеме айт, мен дийсе эгер, Көне дессурлардан галмасын дигер* («Совет эдебияты» журналы). *Өйке-кинедек Потдының гөвнүнде хич хили дигер галмасын* (Н. Помма, Эсерлер йыгындысы).

ДИГИР, Техниз задык йүзүнде болян кичижик, овнужак дүвүр, дүвүртик, дәне, юмры.

ДИГИРДЕМЕК, Бир зат себәпли эндам-жанында майдажа дигир пейда болмак, сандырамак. *Ахмединиң эндам-жаны дигирдәп гитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың ачырсында)

ДИГИР-ДИГИР, 1. Дәне-дәне сечелеиип дуран, дәне-дәне болуп дуран. *Сарыяг дигир-дигир болуп дур.* 2. Юмры-юмры болуп дуран, юмралышып дуран, дүвүр-дүвүр болуп дуран. *Яшулы түйлек аякларыны ве мускуллары дигир-дигир ёгын голларыны үзадып, секиниң үстүнде йүлик дүшүп ятды* (Н. Помма, Тайлак хыссыны).

ДИГЛЕМЕК, Гарашылмадык тасир нетижесинде эндамындан совук сув гуйлан ялы болмак, эндамың тикенеклемек. *Мениң эндамым диглэп, ики бака ыранчды* («Колхоз гүүлери»).

ДИДАКТИК, Тербие берижи, овут-несихатлы, өвренерликли, овут алярлы.

ДИДА'КТИКА, 1. Педагогикада окатмаклыгың умумы усулларыны беян эдйән бөлүм 2. Умумы вагыз-несихат, ахлак өвредиш

ДИДАР [дидар], Пуз; горме-горүш. *Артык Айканың дидарына муштак болуп отырдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Арман, маңа несип этжек дәл дидар* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). *Секде галды дидарым, Сейрым алдың, Атамак* («Совет эдебияты» журналы).

ДИДЕ [дидә], Гөз, гореч. *Эдил дидәм, эне жан, Гечиң душек устуне* (А. Аланышов, Сона).

ДИДЕБАН [дидебан], 1. *сер* Дидиван. 2. *кон. с* Дозор, өндәки гаравул.

ДИДИВАН [дидиван], Түшенчң ужундакы шыпаза алмак үчин гойлан гаравулы.

ДИЕТЕТИКА, Организмиң догры ийминленмеги хакында, берхиз тутмак хакында ылым.

ДИЗЕЛЧИ, Дизель сүрйән адам, дизель машинасы. *Дизельчи машинистлер үчин комекчилер етиидирйлрис* (Х. Шемайылов, Повестлер).

ДИЗЕЛЬ, Ичинден отланян двигатель. *Мәтнет дизель автобус, Мерамага тайынды* («Совет эдебияты» журналы) *Дизель машын гелди-де, сачында янчыда* («Токмак» журналы).

ДИЗЕНТЕ'РИЯ, *мед.* Ганлы ичгечме, ёканчлы ичгыры кесели.

ДИЗЕНТЕРИЯЛЫ, Дизентерия кеселли, дизентерия кеселине дучар болан

ДИПДИРМЕК, 1. Бир гүррүң, меселе ве ш. м. барада бир зат айтдырмак, геплетмек. *Ачлык нәме айдырмаз, доклук нәме дийдиржез* (накыл). 2. Бириниң адындан бир зат айтдырмак, «пыланы дийди» дийип айтдырмак.

ДИПИЛМЕК, Бир гүррүң, меселе ве ш. м. барада бир зат айдылмак.

ДИПИШМЕК, Бирн-бирине бир затлар айдышмак, өзара гүррүң эдишмек, айдышмак. *Питиниз гелйр — дийшип, сени хорматламак үчин нахар тайярламага гүйменерлер* («Совет эдебияты» журналы).

ДИПМЕК I, Бирине бир зат айтмак, хабар бермек, дуйдурмак. *Бу йыл галламыз бол болар — дийди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДИПМЕК II, Эйсем болса, шейлеликде, онда ве ш. м. нетиже чыкармагы, жемлемеги аңладян гириш сөзи. *Диймек, ол мениң йүрегим билен оюн этдими?* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның газы). *Диймек, сен мениң билен клуба гитжек дәл-дә?!*

ДИК, 1. Горизонтала перпендикуляр дуран, перпендикуляр болан. 2. Аяк үстүнде, өр боюна. *Одшгини хем дик дурка гейип билмейәр* (Н. Помма, Тайлак хыссыны).

ДИКАН [дикан], Догры, габат, гөни. *Дикан гүноатарыңда болса колхолың гөк экинчилик мейданы эртириң дуры ховасында хас овадан болуп гөрүнәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ДИКАНЛАМАК [диканламак], Бирине я-да бир зада гөнүлөй назар дикмек, гөнүлемек, догруламак, дикарынламак. *Сона она диканлап серетди* («Совет Түркменистанының аңлары» журналы).

ДИКАНЛАШМАК [диканлашмак], Бири-бирине догры серетмек, бири-бирине назарыны дикмек. *Диканлашып бакды гоша гераклер, Айларың гөреҗи дийип «Хош эне!»* (Б. Кербабаев, Айлар).

ДИКАРЫНЛАМАК [дикарынламак], *сер* Диканламак. *Артык бираз ойдан соң, дикарынлап жогап гайтарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дикарыклап гайта-гайта серетди* (Б. Кербабаев, Айлар).

ДИКГЕРМЕК, Кейиш көк болуп, башыны ёкары тутмак; хеҗлермек. *Мениң гөзүм йителип, башым дикгерди* («Совет эдебияты» журналы).

ДИКГИРДЕМЕК, Чалт херекет эдип йеремек, дикгирдили йеремек (эшек барада). ◇ *Эшеги дикгирдемек — сер.* Эшек.

ДИКГИРДЕТМЕК, Чалт йеретмек, дикгирдили йеретмек, сүрмек (эшек барада). *Эшегини дикгирдедип гидибердн* («Колхоз гүүлери»).

ДИКГИРДЕШМЕК, Чалт йерешип бармак (эшек барада).

ДИКГИРДИ, Эшегиң йоркшининң бир горнуши ве онуң янындан чыкян сес.

ДИКДИРМЕК, 1. Ере отурдырмак, дүйбүни, ужуны ере гөмдүрмек, дикип гойдурмак. *Агач дикдирмек.* 2. Салдырмак, турдурмак (жай хакда). *Жай дикдирмек*

ДИКДУШДИ, Душүнмезек ве дине өз дининн этдиржек болуп эржеллик эйлән, кесир. *Ол дикдуши-де, бир өз диенмез болар* (А. Гошмудов, Көпетдагың этегинде).

ДИКДУШДУЛЫК, Душүнмезеклик ве дине өз дининн этдиржек болмаклык, кесирлик. *Гөздүрдының дикдушдулык эдип, бу берен сөзек жөсеби кашлының сагарыны сетирди* (Н. Помма, Тайлак хыссыны).

ДИКЕЛМЕК, 1. Ериңден галмак, ериңден турмак. *Оглан бардык тасинды ве дикелди* («Пионер» журналы). 2. Боюна өсмек, бейелмек. *Жайың гурлушыны соны гидйәнки учин, гүн-гүнден бойы дикелйәр.*

ДИКЕЛТМЕК, 1. Ериңден галдырмак, өр турузмак, дим-дик эдип гоймак, галдырмак. *Аяк пощы ойнуч дава гөзресинде дикелтди - Сакат! Карнат дөлыңың төвересинде гезен гуларың ядыңа дүшйәрми? — дийди* (А. Гошмудов, Махри—Вепа) 2. *зач м.* Аяга галдырмак, өсдүрмек, яйбаклатмак. *Халк хожалыгыны дикелтмек.*

ДИКЕЧ, Дикелип дуран зат, предмет. *Статуяның мермер дикежиниң йүзүнде Диофантың эдермекликлери ве ешиглери хакында көне язгыдырлар* (СССР тарыхы).

ДИКИЛГАЗЫК дикилгазык болмак — хич яна гымылдаман сөмелип дурмак, бендиван болуп дурмак.

ДИКИЛМЕК, 1. Ере отурдылмак, дүйби ере гөмлүп гоюлмак 2. Гурулмак, салынмак. *Улы болмадык саклавхана дикилипдир* (СССР тарыхы).

ДИКЛЕШМЕК, 1. Арт аяклариның үстүне галып гарышмак. *Урушян итлер диклешип, бири-бирине алыз*

салдылар. 2. Йүзбе-йүз болуп сөгүшмек, айдышмак, дава-лашмак. *Мен иң соңында оның билен диклешмәге мәжбүр болдум* («Совет эдебияты» журналы).

ДИКМЕК, 1. Ере отуртмак, дик эдип дүйбүни ере гөммек, дикип гоймак, отуртмак. 2. Гурмак, салмак. *Бу ауч чатма дикмек хем башга ишлер билен мешгул болдулар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Гөз дикмек — *сер.* Гөз. *Гөз дикәниң болса, утанма, айдай!* («Совет эдебияты» журналы). Киндиң дикмеги — назарыны дикмек, тамакин болмак.

ДИКТА'НТ, Мекдепде гечирилйән язув ишиниң бир төрүши.

ДИКТА'ТОР, Чәксиз хәкимиетлик эдйән хәким. *Себят диктатор болмагы хакында карар чыкарыпдыр* (Гадымы дүйя тарыхы).

ДИКТАТОРЛЫК, Хәкимиет башына диктатор болуп гечиш, диктаторлук ягдайы, дөвүри.

ДИКТАТОРЧЫЛЫК, *сер.* Диктаторлык.

ДИКТАТУ'РА, Агалык эдйән сынпың гүйжүне даянып, хич бир зат билен чәклендирилмедик дөвлет хәкимиети. ◇ Пролетариат диктатурасы — социалистик революцияда үстүн чыкан ишчилер сынпының дөвлет хәкимиети. *Совет хәкимиети — пролетариат диктатурасының дөвлет формасыдыр. Париж Коммунасы адамзат тарыхында пролетариат диктатурасыны беркарар этмегиң илкинҗи сынанышыгыды* («Мыдам гайрә» газети).

ДИКТО'ВКА, *сер.* Диктант. *Мугаллымың диктовкасындан бир азаҗык ыза галдым* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ДИ'КТОР, Микрофон өңүнде радио-телевидение гепле-шиклериниң текстини окаян радио шикары. *Колхозда сун-гундан мөвч урян зәхмет жошгуны хакында диктор-ың берен хабары гаррыда шатлык дуйгусыны эмеле гетирди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ДИКТОРЛЫК, Дикторың кәри, ягдайы.

ДИЛ I, 1. *анат.* Агыз бошлугында ерлешен тагам билиш органы. *Эне сесини чыкарман, кепән дили билен додакларыны ялашдырярды* (М. Горький, Эне). *Ики килограм дил алып говярдым.* 3. Сагатда ве ш. м. приборларда: өз окунда айланып, вагт, гүйч ве ш. м. гөркезиҗи узынҗа ясы демир; жанда: уруп сес чыкармак үчин узынҗа ёгын демир. *Сагадың дили гүнортан нахар вагтының якынлашяндыгыны гөркезәрди* («Эдебият ве сунгат» газети).

ДИЛ II, *лингв.* 1. Пикирленмәниң ишлейиш нетиҗелерини беллейән ве адамларың арагатнашык серишдеси болан сеслериң ве сөзлүк-грамматик серишделериң системасы. *Дил жемгыетде адамларың арагатнашык этмекле-риниң, пикир алышмакларының ве бири-бирлерине дүшүнишмеклериниң гуралы болуп хызмат эдйәр.* 2. Геплейиш укыбы, сөзлейиш башаржаклыгы. *Дилден махрум болмак.* 3. Умумы халк сөзлүк-грамматик системасына эсасланян сөз дөредижилигиндәки геплейиш серишделериниң жеми. *Шәхер азат, оба азат, ил азат, Вагт азат, багт азат, дил азат* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Пушкиниң дили. Чепер эдебиятың дили.* 4. *гөч. м.* Герекли маглуматлары алмак мүмкин болан есир. *Дил тутуп гетирмек.* ◇ Дил билими — дил хакындакы ылым. Дил өврүлмезлик — сөзлери айдып билмезлик, дүшүнүкли геплән билмезлик. Дил ярмак — сөз ачмак, гүррүң этмек, чекинмән геплемек. *Тә соңкы вагтлара ченли Магтымгулы бейле-де дурсун, умуман түркменлериң медениети барада дил ярмага хем мизат эдип билерди?* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында) Дил тутулмак—геплемекден галмак, алжырамак. Дил дүвүшмек — бир иши амала ашырмак үчин, көпленч гизлин, өңүнден геплешмеклик, вадалашмаклык. Дил етирмек — бири говы хем болса, оңа ат дакмак. *Эҗе, маңа нәме дийсең дий, йөне шол гыза дил етирме!* («Совет эдебияты» журналы). Дил хат — *сер.* Хат. Дил ужундан — йүрекден айдылмаян (сөз). Дил ачмак — *сер.* Дил ярмак. *Йүзбашы ханың дашлашаныны ене бир гезек ызындан әҗедип аныкландан соң дил ачды* («Совет эдебияты» журналы). Дил бирикдирмек — *сер.* Дил дүвүшмек. Дил битмек — 1) дил чыкармак, геплән башламак (чага хакында); 2) утанман, чекинмән геплән башламак, дилленмек. Дил чыкмак — *сер.* Дил битмек. Дил-агза дүшмек — эрбетлик тайдан халк арасында ады яйрамак, иле гүррүң болмак. *Ол бейле дил-агза дүшмели адам дәлдир* («Совет эдебияты» журналы). Дил дүшгүр — гүррүңе, гепе-сөзе говы дүшүнйән. Дил бай — манылы сөзлемеги оңарян, овадан сөзли, сөз запасы көп болан. Дили узын — 1) болгусыз зада дил етирйән, көп геплейән, лакгы; 2) бириниң янында диени эдилйән, абрайлы, мүйнли болмадык. Дили дузлы — ажы сөзли. Дили гысга — мүйнли, айыплы. Дили авулы — *сер.* Дили дузлы. Дили бармазлык — говулык я-да эрбетлик тайдан бир зады айдып-дийип билмезлик. Дили гысгалык — бир себәбе гөрә эдилен хорматың хөтдесинден гелип билмезлик, этжегиңи эдип билмезлик. Дили агыр — дүшүнмеси кын болан, чылшырымлы. Дили батыр — догумлы, ерликли, дөзүмли геплейән. Дилини тапмак — йүрегинден турмак, угруны тапмак. Дилиң ужунда — яда дүшжек-дүшжек болуп дуран зат, геп, сөз хакда айдылян сөз. Дилиңе дыгы бермек — чени-чакы билен геплемек, бираз геплемезлик. Дилиңе чоламак — айтмасыз зады айтмак, дилиңе алмак. Дилиңи дишлемек — бир себәбе гөрә геплемән, сөзлемән отурмак. Дилиңи ойнатмак — сувумсызлык эдип, сөзлери нәдогры айдып геплемек. Бир дил билен — бир тәр, бир ёл, бир себәп билен. Жан-дил билен — түйс йүрекден, жаның ве йүрегиң билен, ыхласлы.

ДИЛБЕР, Сөйгүли, дилдар, яр. *Айып, сын эйлеме, нәзли дилберим* (Б. Кербабаев, Айлар).

ДИЛГИР [дилги:р], Гөвни галан, өйкели, нәразы, кинели. *Гөзелим, гүлер йүзлим, Менден дилгир болмагын* (А. Аламышов, Сона).

ДИЛГИРЛИК [дилги:рлик], Гөвни галанлык, нәразылык, өйкелилик, кинелилик.

ДИЛДАР [дилда:р], *сер.* Дилбер. *Хачан өз тоюмда бада гөтерип, Диеркәм: — Шу гөзел мениң дилдарым!* («Совет эдебияты» журналы).

ДИЛДҮВШҮК, Сыясы я-да башга максат билен бирине гаршы билеликде херекет этмек хакында гизлин ылалашык, өңүнден геплешик. *Бу дилдүвшүге сениҗем гошуланыңы билйәрин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИЛЕВАР [дилева:р], Чепер геплейән, гепе чепер. *Бегенч, мен сениң бейле дилевардыгыңы дүймаярдым* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бизиң обамызда шондан дилевар аял ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДИЛЕВАРЛЫК [дилева:рлык], Чепер геплемеклик, гепе чеперлик. *Йүзи мама дишән кейваны дилеварлык билен гүррүңиниң ызыны кесмән геплейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИЛЕГ, 1. Бириниден бир зат сорап йүз тутма, хайыш. *Шу йыллыкча шу адамлара гарашык эт — дийип, саңа дилеге гелдик* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Алтын гапылының агачдан гапыла дилеги дүшер* (накыл). 2. Ислег, арзув. *Хернә той болсун — дийип, дилег этдилер* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). *Хич адам тохумы шейле азаплара дучар болмасын — дийип, мен дилег эдйәрин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

◇ Гөкдәки дилегиң ерде говушмак — эдйән арзувың аңсатлык билен тиз вагтда амала ашмак. *Гөкдәки дилегим ерде говушды дийсене!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДИЛЕГ-АРЗУВ, Эдилйән ислег, арзув, дилег. *Дилег-арзув хич хайсы пейда этмеди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДИЛЕГЛИ, Дилег билен, дилеги дүшен, хайышлы. *Мен сениң яныңа дилегли гелдим.*

ДИЛЕГСИЗ, Дилег этмән, йүз тутман, хайышсыз.

ДИЛЕГЧИ, 1. Зат дилемәге, сорамага гелен адам. 2. Гедай ялы дилән зат алып йөрен адам, эл серип йөрен адам. *Хасаналы агаң хем метҗидиң гапысында отурып, дилегчилере гошулыпдыр — дийдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДИЛЕГЧИЛИК, 1. Зат сорап, диләп йөрмеклик. 2. Гедай ялы дилән зат алып йөрмеклик, элсеризилик.

ДИЛЕМЕК, 1. Биринден бир зат сорап йүз тутмак, дилег этмек. *Артык Эзиз ханыңкыдан доланып геленден соң, байтал дилемек баханасы билен Меретлере барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Арзув этмек, ислемек. *Юмша гидениң эгленип геленини диле* (накыл). 3. Сатын алмак үчин бахалашып, өз кесгитлән баханы айтмак.

ДИЛЕНҖЕҢ, Дилегчилик эдип йөрен, диленип йөрен, эменҗең.

ДИЛЕНҖЕҢЛИК, Диленҗең болмаклык, диленип йөрмеклик, эменҗеңлик.

ДИЛЕНМЕК, 1. Өзүң үчин бир зады сорамак, өзүң үчин дилег, диленҗеңлик этмек. 2. Сатын алмак үчин соралмак. *Онуң базара чыкаран кечеси диленмеди.*

ДИЛЕТА'НТ, Йөрите тайярлыгы болман, ылым я-да сунгат билен мешгул болян адам.

ДИЛЕТАНТИ'ЗМ, Бир зада дилетантларча гарамаклык, дилетантчылык.

ДИЛЕТАНТЛЫК, Дилетантың кәри, ягдайы.

ДИЛЕТАНТЧЫЛЫК, *сер.* Дилетантлык.

ДИЛЕТМЕК, Бир зады соратмак, сорап йүз тутдурмак, дилег этдирмек.

ДИЛЕШМЕК, Сорашып, йүз тутушып дурмак.

ДИЛИК, Кесилип я-да йыртылып дилнен, йирик. *Онуң ёкарқы додагы диликди.*

ДИЛИК-ДИЛИК, Энчеме ери дилнип йыртылан, дилим-дилим болан, йирик-йирик. *Онуң эгнидәки көйнеги дилик-диликди.*

ДИЛИМ, Дилнип я-да кесилип алнан бөлек (гавун, гарпыз ве ш. м. хакда). *Тер гавунларың кәбири дилим алнан ялы ярылып, кәбириниң сырты жайрылып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДИЛИМ-ДИЛИМ, 1. Дилнип бөлекленен я-да йүзи дең узын бөлеклере бөлүнип дуран (гавун, гарпыз хакда). 2. Йүзи дилнен, чызылан, ярык-ярык эдилен. *Онуң бүтин йүзи яраланыпды ве дилим-дилимди* («Яш коммунист» газети).

ДИЛИМЛЕМЕК, Дилип бөлеклере бөлмек, дилим-дилим этмек.

ДИЛИМЛЕНМЕК, Дилимлере бөлүнмек, дилим-дилим эдилмек, дилнип бөлеклере бөлүнмек.

ДИЛИМЛЕТМЕК, Дилим-дилим этдирип кесдирмек, дилип бөлеклетмек.

ДИЛИМЛЕШМЕК, Дилим-дилим эдип кесишмек, дилимлемәге көмеклешмек.

ДИЛИНМЕК, Дилим-дилим болмак, дилик эмеле гелмек, йирилмек.

ДИЛИШМЕК, Дилим-дилим эдишмек, дилмәге көмеклешмек, йиришмек.

ДИЛКАВ [дилка:в], Бир задың инсизже узын бөлеги, гыйкындысы.

ДИЛЛЕНДИРМЕК, Бир зат барада айдып билмән йөрен пикирини мәлим этдирмек, сөз ачдырмак. *Олары мылайым сөз билен йүзе чыкармак я-да гөрнетин нәхак ши гөзлерине гөркезип диллендирмек мүмкин* (Мыралы).

ДИЛЛЕНМЕК, Бир зат барада айдып билмән йөрен пикириңи мәлим этмек, сөз ачмак. *Бахар диллендемедик хем болса, Гөзел эҗе онуң йүзүнде игенч аламатларыны гөрен болмага чемели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИЛЛЕШИК, 1. Бири билен бир зат барада өңүнден конкрет пикире гелме, вадалашык. 2. Гизлин ылалашык, гизлин вада, дилдүвшүк.

ДИЛЛЕШИКЛИ, 1. Бири билен бир зат барада өңүнден белли бир пикире гелнен, вадалашылан. 2. Гизлин ылалашылан, вадалашыклы, дилдүвшүкли.

ДИЛЛЕШИКЛИК, 1. Бири билен бир зат барада өңүнден конкрет пикире гелмеклик, вада эдишмеклик. 2. Гизлин ылалашыклык, гизлин вадалылык, дилдүвшүклик.

ДИЛЛЕШИКСИЗ, 1. Бири билен бир зат барада өңүнден конкрет пикире гелмән, вадалашыксыз. 2. Гизлин ылалашыксыз, гизлин вадасыз.

ДИЛЛЕШИКСИЗЛИК, 1. Бири билен бир зат барада өңүнден конкрет пикир эдишмезлик, вада эдишмезлик, вадалашыксызлык. 2. Гизлин ылалашыксызлык, гизлин вадасызлык, дилдүвшүксизлик.

ДИЛЛЕШМЕК, Бири билен бир зат барада өңүнден конкрет пикире гелмек, вадалашмак. *Диллешен болаймаң эҗең икиңиз* («Совет эдебияты» журналы).

ДИЛЛИ, 1. Көп геплейән, геплемсек, дилевар. 2. Дили дүзлы, гайтаргы, жогап берйән. ◇ Дилли түйдүк — *сер.* Түйдүк. Көп дилли — көп сөзли, ики сөзли, яланчы.

ДИЛЛИЛИК, 1. Көп геплемеклик, геплемсеклик, дилеварлык. 2. Дили дүзлулык, гайтаргы, жогап беришилик.

ДИЛМАЧ [дилма:ч], *көн. с.* Эдилйән гүррүңи, геплешиги бир дилден икинҗи бир диле гечирйән адам, терҗимечи.

ДИЛМАЧЛЫК [дилма:члык], Дилмажың кәри, ягдайы. *Мәмметже ага-да дилмачлык эдйәр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДИЛМЕК, 1. Дилим-дилим эдип кесмек. 2. Дилик ачмак, йирмек. *Салдамлы гамчы яш йигидиң юка көйнегини дилип гечди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Как дилмек — *сер.* Как.

ДИЛСИЗ, Аз геплейән, геплемсек дәл, юваш, геплемезек.

ДИЛСИЗЛИК, Аз геплегенлик, геплемсек дәллик, ювашлык, геплемезеклик.

ДИЛЧИ, Дил билиминдэн специалист. *Келҗе-хә: — Мен агрономлыгы сөййән — диййәр, маңа-да мугаллымлыгы: — Дилчи боларсың — диййәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Дилчи нас — атаныңда диле тәсир эдйән, диле өтйән нас.

ДИЛЧИЛИК, Дилчиниң кәри, ягдайы.

ДИМ-ДИК, Өр боюңа, дик, гөс-гөни. *Магтым сортдурып, өңде дим-дик болуп дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ДИН [ди:н] I, Идеологик надстройканың формаларындан бири — тебигатдан дашары гүйчлериң ве жандарларың (худайың, рухуң) барлыгына ынанян мистики дүшүнҗелериң жеми. *Өз жаныңа җебир эдйәң сен дине уюп, еңңе!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Динден чыксаң-да, илден чыкма* (накыл).

ДИН [ди:н] II, Ишилен йүпүң, сапагың ве ш. м. бир гаты.

ДИ'НА, *физ.* Механикада гүйч өлчемек бирлиги.

ДИН-АДАТ [ди:н-а:дат], Дине ве адата дегишли болан дессур, дәп. *Эй, сен чүйрән дин-адат, ата-бабала-*

...рың бейнесинде орнашмадык болсаң, бу вагт сөйгүм менің янымда боларды (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДИНА'МИК, Радиоприёмнигиң я-да радиосетиң реродукторы.

ДИНА'МИКА, 1. Өзүне тәсир эдйән гүйч билен багланышыкда жисимлериң херекет канунларыны өвренйән механиканың бөлүми. 2. Бир хадысаның, ваканың үйтгейши, херекетиң ягдайы.

ДИНАМИКИ, Динамика хас болан, динамика махсус болан. *Динамики сунгат.*

ДИНАМИ'Т, Гүйчли партлайжы мадда. *Гаравулы йыгнап, көпри дүйбүне, Гоюлды динамит йыкарлы оны* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ДИНА'МО, *сер.* Динамо-машын. *Кирлән свечкалар динамодан мотордакы янгыжа от бермәге гечйән тогы гойбермейәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ДИНАМО-МАШЫН, Электрик тогуны ишләп чыкармак үчин уланылян машының көне ады, электрик генераторы. *Динамо-машының тәсир коэффициенти* («Физика курсы»).

ДИНАМОМЕ'ТР, Механики гүйжүң мөчберини өлчемек үчин гурал. *Биз гүйчлери динамометриң көмеги билен өлчәп билйәрис* («Физика курсы»).

ДИНА'Р, Югославияның ве Ырагың пул бирлиги.

ДИНАСТИК, Династия хас болан, династия дегишли.

ДИНА'СТИЯ, Шол бир уругдан болуп, бири-бириниң ызындан гарындашлык, несилдешлик тайындан тагта чыкян монархларың бир нәчеси. *Хут өз патышаларының династиясының болмагы билен өзбашдак эрмени дөвлетини гуруплдырлар* (СССР тарыхы).

ДИНДАР [ди:нда:р], Дине ынанян, худая ынанян, дини дәп-дессуры бержай эдйән. *Каменский идеалистик дүнйәгарайшы уланян түйс диндар адамды* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ДИНДАРЛЫК [ди:нда:рлык], Дине ынанмаклык, дини дәп-дессуры бержай этмеклик.

ДИНИ [ди:ни], 1. Дине уйян, дине ынанян. 2. Дине махсус болан, дине дегишли болан.

ДИНСИЗ [ди:нсиз], Дине ынанмаян, дини инкәр эдйән. *Ол хеммелери Иерусалими «динсизлерден» азат этмек үчин гитмәге чагырыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ДИНСИЗЛИК [ди:нсизлик], Дине ынанмазлык, дини инкәр этмеклик.

ДИНЧИ [ди:нчи], Дине ынанян, дини дәп-дессуры бержай эдйән (адам).

ДИҢ, Гөзегчилик этмек, серетмек үчин палчыкдан ясалан минара; лайдан эдилен узын ве тогалак бейиклик. *Забт эдижи диңлерден шәхер диварларыны горайжылара ок атыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Спасск диңлеринден ышык ялдырап, Бүтин Москваны ягтылдян ялы* («Совет эдебияты» журналы).

ДИҢ: 1) диң аркан серрелмек — арканлыгына йыкылмак. *Пөкги вала диң аркан серрелип, агдарылак пышдыла дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим); 2) диң гөге галмак — *сер.* Гөк II. *Зәхметден көп зат дөрәп, Жайлар диң гөге галяр* (Р. Сейидов, Багтлылар); 3) диң гөкден гелмек — *сер.* Гөк II. *Официантка бу сөзе диң гөкден гелди* («Совет эдебияты» журналы); 4) диң салмак — *сер.* Диңлемек. *Акнабат эжәниң янына гелип, элини аркасына тутуп, диң салып дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДИҢДИРМЕК, Агламагыны гойдурмак, агламагыны бес этдирмек. *Гелин огланы диңдирмек үчин ол тама гирди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДИҢЕ, Еке бир, еке, ялңыз. *Умумы хәсиетлер диңе айры-айры предметлерде боляр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Бу заглара етмек үчин диңе ишлемек герекдигине ол дүшүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Окувчыныҥ өй ишини ве окувыны диңе догры гурамак герекдир* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ДИҢИРГЕМЕК, Бир зат хакда бөврүни диңлемек, пикир этмек. *Бир салым диңиргәнден соң, ниетини мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДИҢИРГЕНИШМЕК, Бир зат барада бөврүни диңлешип дурмак, пикирленишмек. *Хызматчылар бири-бириниң йүзүне середишип, бир минут диңиргенишип дурдулар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ДИҢИРГЕНМЕК, Бир зат хакында бөврүни диңлемек, пикирленмек. *Берди ага диңиргенип, хат гетиренің йүзүне середип дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Совал берсем, диңиргенмән жогап берип билермиң!* (Ата Салых, Дынч алыш вагты).

ДИҢИШМЕК, 1. Сес кесилишмек, сес галышмак, көшешмек. *Гурлавуклар диңшип, диң салдылар* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Оларың сеси бирнеме диңишди.* 2. Кесилишмек, гутарышмак, көшешмек. *Агшамкы башлан ягыш гижара диңишди.*

ДИҢЛЕМЕК, 1. Гулак салмак, эшитмек. *Агитатор көпчүлигиң радио диңлемегини гураярды* («Колхоз гүнлери»). 2. Бир гүррүне гизлин гулак асмак, диң салмак, диңширгәп гулак асмак. 3. *гөч. м.* Бириниң айдан-диенине гулак асмак, макул билмек. ◇ Бөврүни диңлемек — *сер.* Бөвүр.

ДИҢЛЕНМЕК, 1. Гулак асылмак, айдылян зат эшидилип отурылмак. *Диңленсе-диңленмесе, ызыны үзмән сакырдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Гизлин гулак асылмак, диң салынмак. 3. *гөч. м.* Берилйән маслахата гулак салынмак, макул гөрүлмек.

ДИҢЛЕТМЕК, 1. Гулак асдырмак, айдылян зады эшитдирип отуртмак, диңлемәге мүмкинлик бермек. 2. Гизлин гулак салдырмак, диң салдырмак.

ДИҢМЕК, 1. Агламагыны бес этмек, сеси кесилмек, сесини гоймак. *Мен хенизе ченли оны элиме алан адам дәл, өзи аглап, өзи диңер* («Токмак» журналы). 2. Бес этмек, кесилмек, гутармак. *Ягыш диңди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИҢШИРГЕМЕК, Бир ерден чыкян сеси аңшыржак болуп гулак асмак. *Ол соңкы хабарлары диңлейән ялы диңширгеди* («Колхоз гүнлери»).

ДИҢШИРГЕНМЕК, Чыкян сеси аңшыржак ялы этмек, асуда диңлемек, гулак салмак. *Археолог ериңден туруп диңширгенди* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Ол диңширгенип, төверегине сер салярды ве хер бир херекете пикир берйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИПЛО'М, 1. Екары я-да йөрите орта окув жайының гутарыландыгы хакындакы я бир адың берлендиги я-да алнан ылмы дереже хакындакы шахадатнама. *Сен хем инди окап йөрән ВУЗ-ңы Отлично гутарып, дипломың алдың* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Сергиде экспонатларың ёкары хиллилиги үчин сылаг хөкмүнде берилйән шахадатнама. 3. *гепл. д.* Университети я-да институты ве ш. м. гутарды дийип шахадатнама алмак үчин ерине етирилйән дерҥев, иш, проект.

ДИПЛОМА'НТ, *сер.* Дипломник.

ДИПЛОМА'Т, 1. Дашары юрт дөвлетлери билен арагатнашык этмек үчин хөкүмет тарапындан векил эдилен везипели адам. *Ол тежрибели дипломат болуп, хәзирки ягдайдан пейдаланмагы гөз өңүнде тутярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Башга адамлар билен болан арагатнашыкда өрән инче ве башаржаңлык билен херекет эдйән адам. *Елдаш Чернышов, сиз, белки оңат дипломатсыңыз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДИПЛОМАТИК, Дипломатия дегишли болан, дипломатия махсус болан.

ДИПЛОМА'ТИЯ, 1. Дөвлетиң дашарқы халкара сыясатыны амала ашырмак угрунда хөкүметиң алып барян ишн. *Генерал Маллессон оларың ишсини-де умумы дипломатия тертиби боюнча эдепли кабул этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Сапалаклы сыясат, херекет.

ДИПЛОМАТЛЫК, 1. Дипломатың кәри, ягдайы. 2. Башгалар билен эдилйән арагатнашыкда башарҗаклык билен херекет этмеклик. *Теймирде дипломатык ве серкерделик талантлары биригипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ДИПЛО'МНИК, Гутардыш диплом ишиниң үстүнде ишлейән студент.

ДИРЕГ [ди:рег], 1. Дирәп сөйгет этмек үчин пейдаланылян агач. *Онуң дирег үчин ве саланы узындан-ёгын, габыгы сыпырылмадык пүрсди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Ел өсенде, гара өйүң чагарыгына диремек үчин уланылян ужы хатҗалы узын сүтүн, агач. *Өе чөвүш этдилер, диреg урдулар.* 3. Аркадаянч, даянч, эсас. *Сизи тарып эдип, айдярын ачык, Бизиң гуванҗымыз, арка диреgмиз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДИРЕГЛИК [ди:реглик], Дирег этмек үчин, дирег ясамак үчин ярамлы агач.

ДИРЕКТИ'ВА, Ёкары органын өзүне гарашлы болан органлара берйән гөркезмеси. *ССКП-ниң XX гурултайының директиваларында түркмен малдарларының өңүнде жогапкәрли хем хорматлы везипе гоюлды* («Совет эдебияты» журналы).

ДИРЕ'КТОР, Әдараның, кәрханаиың я-да окув жайының ёлбашчысы. *Мен шу гүн магазиниң директорыны гөрдүм* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДИРЕКТОРА'Т, Улы кәрханаиың, әдараның бир баш директоры тарапындан ёлбашчылык эдйән директорлар коллегиясы.

ДИРЕКТО'РИЯ, Кәбир хөкүметлериң ады (1795—1799-җы йылларың француз буржуаз революциясы вагтында Франциядa хөкүмет шейле атландырылыпдыр).

ДИРЕКТОРЛЫК, Директорың кәри, ягдайы.

ДИРЕ'КЦИЯ, Директорың ёлбашчылык эдйән эдарасының, кәрханасының я-да окув жайының ёлбашчы органы.

ДИРЕЛМЕК [ди:релмек] I, 1. Жан гелмек, жан гирмек, жанланмак (жанлы затлар хакда). *Ынанман дурамок вели, гуры агажың жанланмагы өлиниң дирелмеги билен деңрәкмикән хасап эдйән* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Бир иши ерине етирмекде аяк үстүне галмак, рухланмак, жанланмак. 3. Өңки катдына гелмек, өнки дережесине етмек, дикелмек. *Оларың көмеги билен Кокант автономиясының яңадандан дирелмегине умыт баглаярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Агыр кеселден ачылып сагалмак, өлүмиң гырасындан гайтмак. *Мазалы, Чары ага дирелэйди — дийшип, бир гоюн союп, той эдип, обаны-да чагырдылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДИРЕЛМЕК [ди:релмек] II, 1. Дирег болмак, даялмак, сөйгет болмак, сөелмек. 2. Бир задың ужы икинҗи бир зада дегип дурмак, дегмек, дүртүлмек. *Халназар сандырады, ёкарык галдыран кепҗеси кем-кемден ашак инди, ере дирелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Үнси дикилмек, назар дүшмек, гөз өңүне гелмек, середилмек. *Хеммәниң гөзи Пөкги вала дирелди. Артыгың гөзүкиң өңүне бирденкә үйтгешик бир ягдай гелип дирелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДИРЕЛТМЕК [ди:релтмек], 1. Жана гетирмек, жан гирдирмек, жанландырмак. 2. Бир иши ерине етирмекде аяк үстүне галдырмак, руханландырмак, жанландырмак. 3. Өңки катдына гетирмек, өнки дережесине етирмек, дикелтмек. *Тәзеден дирелтдик сениң рухуңы, Саза салдык сең азатлык хеңиңи* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Грек гадымылыгыны ве шонуң билен бирликде сунгатың өрән ёкары дережеде өсмегини дирелтди* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). 4. Агыр кеселден гутармак, ачмак, сагалтмак. *Доктор оны зордан дирелтди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИРЕМЕК [ди:ремек], 1. Бир зады сакламак үчин сөег, дирег урмак. 2. Сөенмек, даянмак үчин элиңи я-да башга бир ериңи икинҗи бир зада урмак. *Ол чен элини тамың диварына дирәп, гапа тарап угради* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 3. Геземек, ченемек. *Душман өзүниң ганлы ханҗарыны Ватаның багрына дирән вагты, горкунч ховпуң Ватаның үстүне абанан вагты Вепа ялы гуҗурлы йигитлер хей дуруп билерми* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гүл өлди — дийсем, өз өлүмимиң гурсагыма пычак дирежеги ядыма дүшди* (Мыралы). ◇ Алыныңы диремек — *сер.* Алын *Догры оба етип, алнын дирейәр* («Совет эдебияты» журналы).

ДИРЕНМЕК [ди:ренмек], 1, Сөйгет үчин элиңи я-да башга бир ериңи бир зада урмак, сөйгет эдинмек, яп ланмак. *Ол ич ишикде диренип дурды* (А. Дурдыев Сайланан эсерлер). *Гарлы хем туруп, ики элине бағ гүйжүни берип, тәриме диренди* (А. Говшудов, Повест лер ве хекаялар). 2. Бир зада якын гелип дурмак *Усти йүкли машын складың агзына гелип, диренип дурды.*

ДИРЕТМЕК [ди:ретмек], Бир зады саклатмак үчин сөег гойдурмак, дирег этдирмек, сөйәп гойдурмак.

ДИРИ [ди:ри], 1. Яшамаклык укыбы бар болан, өлмедәл, жанлы. *Гаракчыларың дөрдүси дири эле дүшди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ирден хүжүм эдиң, бермән аманы, Өлдүриң галмасын дири чекиртге* (Молламурт Сайланан эсерлер). *Говы баксаң, дериң болмаз, эрбет баксаң — дириң* (накыл). 2. Хакыкы, чын, жанлы. *Гары мәтел галды гүнәкәр ялы, Ол гечен гүнлериң дири мысалы* («Октябрь ялкымы»). 3. Долы бишмедик, бишип етишмедик (палав хакда). ◇ Дири самсык— *сер.* Самсык. *Гылыч мерген болса: — Ай, бу бир ой натгы, дири самсык-ла — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДИРИЖА'БЛЬ, Ичи газдан долдурылан, ховада еңил корпуслы моторлы аппарат. *Илкинҗи дирижабл рус ойлап тапыҗылары тарапындан дөредилди* («Пионер» журналы).

ДИРИЖЁР, Оркестре, хора, опера ве балет оюнларына ёлбашчылык эдйән адам.

ДИРИЖЁРЛЫК, Дирижёрың кәри, ягдайы.

ДИРИЛИК [ди:рилик], 1. Яшайыш укыбы барлык өли дәллик, жанлылык. *Ол сес ики тешәниң дирилиги сувундан ганмагына мүмкинлик бермеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дирилик чешмеси, шербетдир сувуң Хемме затдан ширин сенсиң, Ватаным!* (Б. Кербабаев Айлар). 2. *гөч. м.* Яшайыш, дурмуш, гелҗек, жан *Айнам, сен мениң Айнам, сен мениң дирилигим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДИРИҢ-ДИРИҢ: диринь-диринь бөкмек — дуран ериңде чалт-чалтдан бөкмек, ёкары-ёкары бөкмек *Ол бу хабары эшиденден, дириң-дириң бөкүберди* («Токмак» журналы). *Яшажык Тарлаңың болса түссә боглуп дириң-дириң бөкүп дуршы оларың гөз өңлеринден гитмейәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ДИСК, Ясы ве тегелек гөрнүшли предмет. *Олар диск хем-де найза зыңмалы болупдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Автоматың диски* (ок ерлешйән дарак).

ДИСКРИМИНИРЛЕМЕК, Хукуклылыгы чәклендирмек, дең хукуклылыкдан махрум этмек.

ДИСКРИМИНИРЛЕНМЕК, Хукуклылыгы чәклендирилмек, дең хукуклылыкдан махрум эдилмек.

ДИСКУССИОН, Дискуссиялы, жеделли, чекишмели.

ДИСКУ'ССИЯ, Бир жеделли меселәни көпчүликлейин ара алып маслахатлашма, бир меселе догрусында гечирилйән чекишме.

ДИСПАНСЕ'Р, Йөрите кесел бежермек ве врачларың ызыгидерли гөзегчилиги астында кеселиң өңүни алмак билен мешгулланян медицина эдарасы. *Кеселханаларың, диспансерлериң, чага догрулян өйлериң, санаторилериң, дынч алыш өйлериниң сети үзнүксиз өсйәр* (М. Г. Бердигылыҗов, Түркменистаның курортлары). *Инчекесел диспансери.*

ДИСПЕ'ТЧЕР, 1. Транспортың херекетине гөзегчилик эдйән ишгәр. *Ашгабатдан эшелон үстүне эшелон уграндыгыны болса диспетчер хабар берйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим), 2. Бир меркези пунктдан кәрханаңың ишиниң баршына гөзегчилик эдйән ишгәр.

ДИСПЕТЧЕРЛИК, Диспетчериң кәри, ягдайы.

ДИ'СПУТ, Жемагат өңүнде ылым, эдебият ве ш. м. тема барасында гечйән жедел, чекишме.

ДИССЕРТА'НТ, Диссертация гораян адам.

ДИССЕРТАЦИОН, Диссертация дегишли. *Диссертацион тема.*

ДИССЕРТА'ЦИЯ, Алымлык дережесини алмак үчин көпчүлик өңүнде горалян ылмы иш. *Ол болса диссертациясыны горар-да, институтларда сапак берер* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ДИССИМИЛЯ'ЦИЯ, Меңзешлигиң азалмагы, меңзешлигиң дашлашып башламагы.

ДИСТРО'ФИК, *гепл. д.* Дистрофия кесели билен кеселлән адам.

ДИСТРОФИКИ, Дистрофия дегишли болан.

ДИСТРОФИ'Я, *мед.* Докумаларың хем-де органларың иймитленмегиниң бозулмагы, гаты аррык дүшме, иймитден хорланма.

ДИФТЕРИ'Т, *гепл. д., мед. сер.* Дифтерия.

ДИФТЕРИ'Я, *мед.* Агыз бошлугында, бурнуң немли бардажыкларында пейда болян ве организмиң бүтинлей зәхерленмеги нетижесинде көпленч чагаларда эмеле гелйән ёканч кесел.

ДИФТО'НГ, *лингв.* Бир богунда айдылян ики чекимли сесиң дүзүми.

ДИФФЕРЕНЦИА'Л, *мат.* Гарашсыз үйтгейән улулыгың эркин өсдүрилмеги, артдырылмагы. *Долы дифференциал деңлеме.*

ДИФФЕРЕНЦИА'ЦИЯ, Бир задың дүрли элементлерини чәклендирме, бөлеклере бөлме, бөлүшдирип айырма, айыл-сайыл эдиш.

ДИФФЕРЕНЦИРЛЕМЕК, Бир зат өврениленде я-да барланыланда, дүрли элементлери чәклендирмек, бөлеклере бөлмек, бөлүп айырмак, айыл-сайыл этмек.

ДИФФЕРЕНЦИРЛЕНМЕК, Бир зат өврениленде я-да барланыланда, дүрли элементлер чәклендирилмек, бөлеклере бөлүнмек, бөлүнип айрылмак, айыл-сайыл болмак. *Орта мекдепде хас квалифицирленен ве дифференцирленен ёлбашчылык талап эдилйәр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ДИФФУЗ, *физ.* Диффузия нетижесинде эмеле гелен, диффузиялы, гарышык.

ДИФФУ'ЗИЯ, *физ.* Ики я-да көп жисимлериң молекулаларының бири-бириниң арасына аралашмагы, гечмеги, сиңмеги. *Газларың диффузиясы сувуклыкларда-да, шейле хем сувуклык билен хованың арасында-да болып* логиясы).

ДИШ [ди:ш], 1. Иймити дишләп алмак, чейнәп ниймек үчин агызда ерлешйән сүңк. *Атлар дишлери билен өңлерине гермелен агачлары гемирдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бахарың хүнжи дек дүзүлен дишлери ак садап ялы йылдырады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дил — бела, диш — гала* (накыл). *Диш дише дегенден даш даша дегсин* (накыл). 2. Инструментлериң, гуралларың, машын бөлекleриниң ве ш. м. дишелен тарапы, кертик-кертик ери. *Бычгының диши. Чархың диши.* ◇ Диш чалмак — 1) укуда дишлериңи гысып гыжырдатмак. *Аннагулы гөзүни ачман: — Хүмм, боля-боля... — дийип, дишини бир-ики ёла чалан болды-да, бейлесине агдарылып ятды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) бир задың хыжувлы арзувында болмак. Диш өтмек — айдан-диениңе гулак асдырмак, диениңи этдирмек. Диш өтмезлик — өзгә хич зат эдип билмезлик, зелел-зыян етирип билмезлик. *Мәлметвели хекиме биз ялыларың диши өтмез* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Диш гыжамак — *сер.* Гыжамак. *Агсак мүрзе гөзлерини алардып, дишлерини гыжарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Диш гысмак — хич зат диймән, геплемән, ичиңи хүмледип йөрмек. *Бәш-үч гүн дишими гыссам, элбетде, бу-да гечер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мен бүтин өмрүми дишими гысып гечирдим* («Совет эдебияты» журналы). Дишинде эт галмак — сүтемли иш эдип, хич хили гарав гөрмезлик. *Муны төлесең, олар ене залгыт салар, оларың дишлеринде эт галар.* Дишини дөкмек — 1) азап бермек, сүтем этмек. *Бу өй бизи халыс гарратды, дишимизи дөкди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар); 2) урмак, еңчмек. Дишиңи чархламак — бир зада зор тайярлык гөрмек.

ДИШ-ДИШ [ди:ш-ди:ш], Дишелип кертик-кертик эдилен, диш гөрнүшинде болан. *Дагың диш-диш болуп гөрүнйән белент геришлери асмана улашып, өңүни булут тутан Айың ягтысына агарып гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ДИШ-ДЫРНАК [ди:ш-дырнак]: диш-дырнак болмак — бир ишиң угрунда гөргә галмак, улы азара галмак, зәхмет чекмек. *Ол гарры энеси билен кичиҗик аял доганының арлы томус диш-дырнак болуп, хоша чөплән эдинен бугдайжыкларына-да эл гатып башлады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДИШЕЛМЕК [ди:шелмек], Йүзи диш-диш эдилмек, диш чыкарылмак, диши йителдилмек, орак, бычгы ве ш. м. хакда). *Арының дишлери говы дишелипдир.*

ДИШЕМЕК [ди:шемек], Орагың, арының ве ш. м. йүзүни йөрите гурал билен диш-диш этмек, дишлерини йити этмек, диш чыкармак. *Усса күмесине барып, гетирилен пычаклары тапламак, ораклары дишемек ялы ишлер билен мешгул болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Мама дишемек — *сер.* Мама II. *Бу ики кейванының бириниң тегелек, мама дишән аграс гарагыз йүзи барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИШЕНМЕК [ди:шенмек], Өзүң үчин дишемек, өзүң үчин орагың ве ш. м. йүзүни диш-диш этмек, йителтмек, диш чыкарынмак. *Орак дишенмек.*

ДИШЕТМЕК [ди:шетмек], Орагың ве ш. м. дишини йити этдирмек, диш чыкартмак. *Орак дишетмек. Бычгы дишетмек.*

ДИШЛЕК [ди:шлек], 1. Улы йити дишли, диши улы болан. 2. Агыз салып дишләп йөрен, дишлемәге эндик эден, гапак. *Дишлек мал. Дишлек ат.*

ДИШЛЕМ [ди:шлем], Агза сыгар ялы, бир агза салым, бир бөлежик, азажык. *Генерал оңа бир дишлем чөрек оклаяр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ДИШЛЕМЕК [ди:шлемек], 1. Агыз салып, дишиңи ге-

чирмек, яраламак. *Кәте итлер, кәте гуртлар дишледи* («Совет эдебияты журналы). 2. Дишиң билен бөлүп алмак, иймек; дишиң билен тутмак. *Эсги дишлән агзың инди гүлдүрип, Яшмагыңы ташламага хөвеслен* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ишлемедик — дишлемез* (накыл). ◇ Дилиңи дишлемек — *сер.* Дил I. *Эҗеси дилини дишлэп, ғриниң йүзүне серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Хырчыңы дишлемек — *сер.* Хырч. *Ол хырчыны дишледи-де, арзачыларың янына гелди* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДИШЛЕНМЕК [ди:шленмек], 1. Агыз салынмак, агыз салнып, диш билен яраланмак. 2. Диш билен бөлүнип алынмак, ийилмек; диш билен тутулмак.

ДИШЛЕТМЕК [ди:шлетмек], 1. Агыз салдырмак, агыз салдырып, диши билен яралатмак, ярдырмак. 2. Диш билен бөлдүрип алдырмак, ийдирмек; диш билен тутдурмак.

ДИШЛЕШМЕК [ди:шлешмек], Бири-бириңи дишлемек, бири-бириңе агыз салып яраламак. *Мөҗеклер билен дишлешен итлериң хер хайсына бир парча гуйрук берипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДИШЛИК [ди:шлик], Йүң дарагың дишине гейдирилип гоюлян агачдан эдилен гапажык.

ДИШСЫНЧГАР [ди:шсынчга:р], Дишиң арасында галан галындылары арассаламак үчин ужы инче гурал. *Онуң саг элинде алтын чайылан күмүш дишсынчгары барды* (Б. Сейтәков. Гыз салгыды).

ДИЯР [дия:р], *көн. с.* Яшалян ер, велает, улке, юрт. *Гөроглы ага хормат, бизиң диярымыза хош гелипсиңиз!* («Гөроглы» эпосы).

ДОВАМ [дова:м], 1. Бир задың гутарылман, амала ашырылман галан бөлеги, ызы, соңы. 2. Бир задың гечйән дөври, вагты, мүтдети. *Ики йылың довамында гошун тертиби Гылыч Гажар оглуны догумландырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол өзүниң бүтин өмрүниң довамында хыжувлы гөрешипди* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). ◇ Довам этмек — йүзе чыкан иш, херекет ызы үзүлмән болуп дурмак, ызы кесилмезлик. *Довам эдйәр мениң сөзүмиң ызы, Мен хем шол обалы бир түркмен гызы* («Октябрь ялкымы»).

ДОВАМАТ [дова:мат], *көн. с.* Хемише, элмыдама, үзнүксиз, бирсыхлы, ызыгидерли. *Довамат ядымда айдан айдымың, Мисли жошан деря, ёкдур гайдымың. Гөренлер довамат ядына салар, Тойларда томаша эден мысалы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДОВАМЛЫ [дова:млы], Көп вагта чекйән, узак вагт довам эдйән, ызыгидерли, үзнүксиз. *Вокзала якынлашан паровозуң довамлы гудогы эшидилди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Довамлы өтен заман ишлиги — *сер.* Ишлик.

ДОВАМЛЫЛЫК [дова:млылык], Узак вагта чекижилик, үзнүксизлик, ызыгидерлилик.

ДОВАМСЫЗ [дова:мсыз], Узак довам этмейән, көп вагта чекмейән, ызыгидерли дәл.

ДОВАМСЫЗЛЫК [дова:мсызлык], Узак довам этмезлик, көп вагта чекмезлик, ызыгидерли дәллик.

ДОВАР, Овнук малларың умумы ады (гоюн, гечи). *Шол докуз йүз сегсен докуз баш довар Өвезиңки болмалы* («Колхоз гүнлери»).

ДОВАРЧЫЛЫК, Оба хожалыгың довар өсдүрип етишдирмек билен мешгулланян бир пудагы. *Доварчылыгы ымыклы ёкары гөтермели* («Совет Түркменистаны» газети).

ДОВЗАХ, *дини.* 1. Дини дүшүнҗә гөрә: гүнәли адам өленден соң, онуң жанының «ол дүнйәде» жезаландырылян ери, жайы, жәхеннем. *Гурт болса: — Эгер мени муң йыллап довзахың одуна яндырып чыкарсаңыз-да шу бир болшум болар — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Боюн эгмейәнлери болса довзахың эйменчли жезбирлери билен горкузыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы). 2. *гөч. м.* Агыр ягдай, жебир, сүтем. *Башыңыза дөнейин, шолары шу азаплы довзахдан гутарың!* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДОВЗАХЫ, *дини.* Довзаха бармалы, гүнәли.

ДОВУЛ, Галмагал, гопгун; ховсала, галагоплук. *Сен, оглан, зат ёк ерден довул турузярсың!* («Совет эдебияты» журналы). *Чотуң гөркезйән уммасыз пулуны гөруп, Пөкгениң хем йүрегине довул дүшүпдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОВУЛЛЫ, Галмагаллы, гопгунлы; ховсалалы, галагоплы. *Ханың өңүнде довуллы вака сагатсайын гызып гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим)

ДОВУЛЧЫ, Гопгун турзужы, галмагалчы, галагоплук тапыжы, ховсалачы. *Кәбир довулчы, тызмалы адам лар хешелле какдылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДОВЧА, Хениз бишип етишмедик гөк миве (эрик ве ш. м.).

ДОГ, *зоол.* Хениз гузламадык, бир яш билен ики яшың аралыгындакы яш гечи. *Кары ага, бу говурма-ха дог гечиниң этидир!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДОГА [дога:] I, *дини.* 1. Дини дүшүнҗә гөрә: келселден гутулмак, гөз дегмезлик ве ш. м. үчин ишан-молларың язып берен бәлежик «мүкаддес» хатлары, формулалар. *Дога диклер сеҗдемиң ол бойнуна* («Токмак» журналы). 2. Дине ынанян адамлар тарапындан хәйир билен «худая», «кераматлы» адамлара йүз тутанларында окалян гурхан сетирлери. *Галандар онуң сөзүне әхмиет бермеди-де, ики элиниң аясыны йүзүниң голайына етирип, пыщырдап дога окамага башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ДОГА II, *сер.* Догабитди. *Дога саллах эдениңе-де шүкүр* (Ата Салых, Дынч алыш вагты). *Шекер дога шейле* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ДОГАБИТДИ, Догалы бәри, догуп-дөрәли бәри, өмрүниң дуркуна, өмүр бойы, дога. *Ол өзүниң аслы геплейән шивесини үйтгетжек болуп шунча жан этди велин, ол оңа пейда бермеди, онуң догабитди эндик эден шивеси өзүне бака чекип, онуң аслының кимдигини гөркезип дурярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Догабитди ыссы билен эндик эден адамлар гара дерлерини сачып, экинлериниң бол битен хасылларыны йыгнаярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОГАГӨЙ [дога:гө:й], *дини.* Дога язып берйән; язып берен догасы йөрейән.

ДОГАН, 1. Бир эне-атадан болан чагалар хакында машгала арагатнашыгыны гөркезйән ат. *Гаррыжа атасы Вепаны айратын говы гөрүп, оны хемише өзи билен ава алып гидйәндиги үчин, өзүнден улы доганлары оңа гөрүбилмезчилик эдйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Якын ёлдаш, дост. *Аваса-да полковнигиң йүреги, Доганларын кабул этди шадыян* (Б. Кербабаев, Айлар). 3. Өз ящың билен деңрәк яшлы адамлара йүз тутулып айдылян сөз. *Хав, доган, саңа айдыляр! — дийип, ол ене оңа йүзленди* («Токмак» журналы). ◇ Доган окушмак — бири билен доган болмак, доганларча яшамага вадалашмак.

ДОГАН-ГАРЫНДАШ, Бир несилден болан адамларың хеммеси. *Орсгелдиде хем доган-гарындаш барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Вепа сержантың шу сөзүни эшиден вагты, гөйә өз доган-гарындашыны гөрен ялы бегенди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДОГАНЛАШМАК, Доганлык арагатнашыгында болмак, доган болмак, доган окушмак. *Доганлашды рус, түркмен бирлешип, Большевигиң берйән пейдасы шудур* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ДОГАНЛЫК, 1. Доганларың өзара машгала арагатнашык ягдайы. 2. Доганларча достлук, якын достлук,

достлуклы арагатнашык. *Сениң мәхриң доганлыгың гөзбашы, Ол доганлык берди гүллән дурмушы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Доганлык республикалары. Доганлык гатнашыгы. Доганлык саламы.*

ДОГАНОГЛАН, Какалары доган болан огланлар, гызлар, какаңың доганының оглы я-да гызы. *Елли мениң эжемиң доганогланыдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОГА-ТУМАР [дога:-тумар], Ишан-моллаларың берйән догаларының умумы ады. *Дога-тумар дийип гелйәнем ёк* («Совет эдебияты» журналы).

ДОГМА' I, Огул чага, огул. *Ай, колхозчылар! Берди аганың догмасы гелйәр!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бизиң догмамыз билен сизиң гызыңызың хышы-вышы гүррүңлери хем бар болара чемели* («Совет эдебияты» журналы).

ДО'ГМА II, Көре-көрлүк билен хич бир танкыды барлагсыз, «хакыкатдыр» дийлип кабул эдилйән, субут эдилмән макулланылян ягдай, дүзгүн.

ДОГМАК, 1. Энеден болмак, дүнйә инмек. *Мениң доган обам даг этегинде, Совет топрагының чет серхединде* («Октябрь ялкымы»). 2. Пейда болмак, гөрүнмек, чыкмак, йүзе чыкмак. *Догды Ватанмызың яшмасыз Айы, Ялпылдап шөхлеси артяр гүнсайы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гүн догуп, әлеме нуруны сачды, дүнйәни ягтылтды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Догман гечмиш — чага, бейлекә кәелип айдылян аңлатма. *Хәй, догман гечмиш* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДО'ГМАТ, Дини таглыматда көре-көрлүк билен кабул эдилен ве танкыт этмеклиге дегишли болмадык эсасы дүзгүн, дини таглыматың «хакыкат» дийлип ыкрар эдилен дүзгүни.

ДОГМАТИ'ЗМ, Дине догма эсасланылян, танкыды дәл пикирлениш.

ДОГМА'ТИК, Догматизмиң тараплары, догматизме ыхласлы болан.

ДОГМАТИКИ, Догма эсасланылян.

ДОГРАЛМАК I, 1. Догры болмак, гөнелип дурмак, гөни болмак, гөнелмек. 2. *гөч. м.* Бир ишде, меселеде догры позицияда болмак, догры болмак.

ДОГРАЛМАК II, Дограм-дограм эдилмек, дограм-дограм болмак, бөлек-бөлек эдилмек, тике-тике эдилмек. бөлекленмек. *Сковородкада жанлы ялы бөкуп дуран овнуҗак догралан эт онуң ишдәсини ачды* («Совет эдебияты» журналы).

ДОГРАЛТМАК, Гөни этмек, догры этмек, гөнелтмек,

ДОГРАМА', Догралып гарылан чөрегиң ве этиң үстүне чорба гуйлуп хәзирленйән нахар. *Догрусыны айтсам, дограма ишмәлимиз бәри хем гаты көп вагт болупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОГРАМАК, Кесип бөлеклемек, бөлек-бөлек этмек, тике-тике этмек. *Нина нахара атмак үчин картошка дограяр* («Пионер» журналы).

ДОГРАМ-ДОГРАМ, Бөлек-бөлек, кесим-кесим эдилен, догралып, кесилип бөлекленен. *Ол чыбыклары дограм-дограм эдип гечди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДОГРАМЧА, Догралан бир бөлек эт. *Ол ортада ягжарып ятан юмшак чишлигиң бир дограмчасыны ишдәменлик билен агзына атып гойберди* («Совет эдебияты» журналы).

ДОГРАТМАК, Дограм-дограм этдирмек, кесип бөлеклетмек. *Эт догратмак. Чөрек догратмак.*

ДОГРАШМАК, Дограм-дограм эдишмек, кесип бөлеклешмек. *Пачак дограшмак.*

ДОГРУДА, «Барада, хакда, барасында, хакында» ве ш. м. ялы маны аңладян сөзсоңы көмекчи, послелог. *Ол догруда хич зат айдылмады.*

ДОГРУДАН, «Хакыкатдан, чындан» ве ш. м. ялы маны аңладян көмекчи. *Догрудан-да, мен нәме үчин агладымкам!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ДОГРУДАН-ДОГРЫ, Дос-догры, гөс-гөни, гөни, хакыкы, чын. *Москва бейик князыны онуң догрудан-догры вассаллары шейле агзыбирлик билен голдап саклапдырлар* (СССР тарыхы). *Аталар сөзүниң бир нәчеси догрудан-догры хас гиң ве чуң маны аңладярлар* («Эдебият»).

ДОГРУЛАМАК, 1. Догры этмек, гөнүлемек. *Сими догруламак.* 2. Нышана алмак, ченемек. *Шол ерде отуран әпет чынары догрулап, бир ок атды* («Гөроглы» эпосы). *Мерген түпеңини отуран гуша догрулап атды.* 3. Бир зада гөнүләп гитмек, догры гитмек. *Кәбир ерден горкман догрулады, кәерде хем ёлдан чыкман сүрди* («Совет эдебияты» журналы).

ДОГРУЛАНМАК, 1. Догры эдилмек, гөнүленмек. 2. Нышана алынмак, ченелмек. *Топларың агзы душмана тарап догруланды.*

ДОГРУЛАТМАК, 1. Догры этдирмек, гөнелтмек. 2. Нышана алдырмак, ченетмек. *Түпеңиң агзыны нышана догрулатды.*

ДОГРУЛЫК, 1. Эгри дәллик, гөнүлик. 2. Ялан дәллик, ялңыш дәллик, хакыката лайыклык. 3. Сапйүреклилик, акйүреклилик, выжданлылык.

ДОГРУСЫНДА, «Барасында, хакында» ве ш. м. ялы маны аңладян сөзсоңы көмекчи, послелог.

ДОГРУЧЫЛ, 1. Ялан сөзлемейән, догры геплейән, хакыкатың тарапдары, хакыкатчы. *Хошгелди акйүреклі, догручыл оглан* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Болшы ялы, хакыкы, чынлакай, реал. *Хекаяда дурмушы догручыл беян этмеклик билен билеликде, эртекә кыбапдаш ери-де боляр.*

ДОГРУЧЫЛЛЫК, 1. Ялан сөзлемезлик, догры геплилик, хакыкатчылык, догрулык. 2. Болшы ялылык, хакыкылык, реаллык. *Бизиң халкымызың зәхмет гахрыманчылыгы догручыллык билен гөркезилйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Пушкин дуйгулары аңлатмакда поэзияның хакыката әермегини талап эдйәр, дилиң догручыллыгы ве образың анык болмагы үгрунда чалышяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДОГРЫ, 1. Эгри дәл, гышык болмадык, гөни. *Түпеңи догры ченемеклик герек!* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Догры гелен кейгиң ики гөзүнден башга айыбы ёк* (накыл). 2. Ялңыш дәл, хакыката лайык гелйән, чын. *Догры дүшүнҗелер көп адамларың зәхмет ишиниң процесинде эмеле гелйәр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Сакламасаң, гитсем догры ёл билен, Етердим максада, кәбәм, атам жан!* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ленин бабам салып гойды догры ёл* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Догры гелмек—миессер болмак, сай-себәп билен эдилмек, габат гелмек. *Бир сәвлик себәпли шу сапаркы дөвекде тохум атлары уланмак догры гелипдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Догры тапмак — макул гөрмек, догры дийип билмек. Догрыңдан гелмек — хакыкаты айтмак. *Гидере ерим галмады, догрымдан гелейин!* («Мыдам тайяр» газети).

ДОГУЛМАК, *сер.* Догмак. *Молланепес, такмынан, 1810-нҗы йылда Сарагт себитлеринде энеден доглупдыр* («Эдебият»).

ДОГУМ, *сер.* Догумлылык. *Сагында, солунда машын сүрүлди, Догум билен кенарында дерянын* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ДОГУМЛАНМАК, Догумлы болмак, йүрекли болмак, батыр болмак, гужурланмак, гайратланмак. *Бу сөлперип йөрмегиңи ташла, догумлан, сен хем бир хепбелиже бол!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДОГУМЛЫ, Эдермен, батыр, йүрекли, гайратлы. *Онуң*

догумлы назары илки билен ёла, арабалара, соң асмана дүшди, эмма хич ерде узак дурмады (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Онуң адамсы Айгүлы бизден догумлымы я-да эдерменми?* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ахав, халыпа, не бейле догумлы экениң!* («Токмак» журналы).

ДОГУМЛЫЛЫК, Эдерменлик, башаржаңлык, батырлык, йүреклилик, гайратлылык. *Гылыч мерген кичиҗик агтыгының догумлылыгына бәсдешлик этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДОГУРМАК, 1. Дүнйә индирмек, гузламак, чагаламак. *Эҗем пахыр хем бир пәлван огул дограймандыр.* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). 2. Гүнүң чыкмагына гарашмак. *Гүни ёлда дограды — дийип, җогап берипдир* (Мыралы).

ДОГУРТМАК, Дүнйә индиртмек, гузлатмак, чагалатмак.

ДОДАГАРА [до:дага:ра]: додагара сеслер *лингв.* — өйкенден гелйән хованың додакларың арасындан чыкмагы билен эмеле гелйән сеслер (меселем, «оба» сөзүндәки «б» сеси).

ДОДАК [до:дак], Агзың гыраларыны эмеле гетирйән күти этлек хам, эрин, леб. *Онуң ярылан додакларындан ган акярды* («Пионер» журналы). *Бегенҗиң Айсолтана гөни середип билмейән гөрежинде, бимамла йылгырян додакларында утанч ялы бир ягдай сызыляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Додак сингармонизми *грам. — сер.* Сингармонизм. Додак сеслери *грам. — сер.* Сес. Додак гитди базара — агламага башламак, кемиш-кемиш этмек. Писсе додак — юкажык, кичиден тегележик додак. *Писсе додак, инче бил, алма яңаклы сөвдүгим* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДОДАКЛАК [до:даклак], Додагы улы, эринлек.

ДО'ЗА, 1. Бир гезекде ичилмели дерманың белли бир мукдары. *Көп доза билен дерман ичмек. Дерманың дозасыны азалтмак.* 2. Бир задың белли бир мукдары, белли бир саны.

ДОЗО'Р, *харбы.* Гошун бөлүминиң разведка, гөзегчилик гечирйән улы болмадык топары. *Ол бир сагатлап дозорда дурды* («Яш коммунист» газети). *Көп ягшы — дийип, лейтенант өңе хем ики гапдала дозорлар белледи, оларың старшиналарыны беллэп, нәхили херекет этмелидиклерини өвретди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДОЗОРЛЫК, Гошун бөлүминиң гөзегчилик эдйән топарының кәри, ягдайы. *Дозорлыкда дуран эсгерлер гайдып гелдилер.*

ДОЙГУН, 1. Мазалы, говы алан, етерликли боялан (ренк хакда). *Дойгун реңк.* 2. *гөч. м.* Бириндең я-да бир затдан бизар болан, ирен, ядан; доян, док. *Дойгун адам.*

ДОЙГУНЛАШМАК, Дойгун болмак, етерликли ганышмак. *Адамың гызыл ган беденҗиклериниң мөчбер-де, формасы-да гемоглобиниң кислороддан хас долы ве чалт дойгунлашмагыны үпҗүн эдйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ДОЙГУНЛЫК, 1. Мазалы, говы алмаклык, етерликли боялмаклык (ренк хакда). 2. *гөч. м.* Иренлик, яданлык, бизарлык. *Онуң сөзлеринде көне агаларындан дойгунлык сызылды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ДОЙДУРМАК, Дойянча ийдирмек, док этмек, доюрмак. *Буйруп дайханлара гоюн сойдурҗак, Өзлери ийп, чекиртгәнем дойдурҗак* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ДОЙМАЗ-ДОЛМАЗ [доймаз-до:лмаз], 1. Хич доймаян, хич долмаян, хажымелик. 2. *гөч. м.* Барына канагат этмейән, канагатсыз. *Төверек-дашда доймаз-долмаз мерги барды* («Яш коммунист» газети).

ДОЙМАК, 1. Дойянчаң иймек, герегиңче иймек, мазалы нахарланмак. *Каштанка өрән кән ийди, эмма вели доймады, йөне нахар ймекден мелул болды* (А. П. Чехов. Сайланан эсерлер). *Экен орар, докан геер бу илде, Зәхмет чекен хер кес дояр бу илде* («Октябрь ялкымы»). 2. Бай болмак, байлашмак. *Ай, солтаным, солтанларың небсине доймак ёкдур!* (Мыралы). *Док чайканмак, ач доймаз* (накыл). 3. *гөч. м.* Гөрүп ганмак, канагатланмак. *Сәхер-сәхер ачып альбомың гатын, Гайбана середип дойян — диенмиш* («Совет эдебияты» журналы) *Суратлары хәрдүк, сөзүм доймак, Ак часам бакрыма, йүрек гоянок* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Йазып барйар, сөзи зертап, Доюп болмаз жамалындан* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 4. *гөч. м.* Бигам болмак, ирмек, ядамак, армак. *Галмагалдан, сувдан ол ирди, дойды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Мен ондан түйс дойдум.*

ДОК I, 1. Ач дәл, нахарлы. *Гүйрүги элек ялы док гоюнлар мылайым гүнешден леззет алардылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Док дийип, тилке бирме; ач-да болса, гурда бар* (накыл) *Докуң ачдан хабери ёк* (накыл). 2. Долы, маңызлак. *Док дәнәниң хер бири сынаддан эмайы дөйи* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Мес яшаян, болелинликде яшаян. *Мен ачдым, ялаңачдым, Мени док этди Совет* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Док чайканмак, ач доймаз* (накыл).

ДОК II, Гәмилери ремонт этмек үчин гуралан порт десгасы.

ДОҚАЛМАК, Читилип я-да эришден аргач гечирилип тайяр эдилмек, өндүрилмек (халы, мата ве ш. м. хакда). *Жүнейт хан элде докалан йүпекден өз адына пул чыкарыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чепер докалыпдыр, оңатдыр жили, Сунгат уссатларны гөрдүк сергиде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДОҚАМАК, Читип я-да эришден аргач гечирип тайяр этмек, хәзирлемек, өндүрмек (халы, мата ве ш. м. хакда). *Олар фронтда Ватан үчин жан аяман сөвешйән совет эсгерлерине йылы эшиклер докаярдылар, өрйәрдилер* («Эдебият»). *Ол узак гиҗеси гулач докарды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Экен орар, докан геер* (накыл).

ДОҚАНМАК, Өзүң үчин докамак, докап өзүң үчин тайярламак. *Алача доканмак. Палас доканмак.*

ДОҚАТМАК, Докамак үчин бирине бермек, башга бирине докап тайярлатмак. *Килим докатмак. Долак докатмак.*

ДОҚАШМАК, Докамага, докап тайярламага көмеклешмек. *Халы докашмак. Чалча докашмак.*

ДО'КЕР, Докда ишлейән ишчи.

ДОКЛА'Д, 1. Белли бир тема боюнча көпчүлик өңүнде беян эдилйән хабар. *Бегенч, мен сениң докладыңы бир нәче гезек эшиден хем болсам, бейле дилевардыгыңы дуймаярдым* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Гуллук иши догрусында эдара ёлбашчысына ве ш. м. ятдан я-да хат үсти билен берилйән маглумат. *Йыгнакда Хошлы хасабат докладыны бермели болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДОКЛАДЧЫ, Доклад эдйән адам. *Ол бу гезек иң өңдәки хатарда отурды-да, сөзләп дуран докладчының йүзүне дыкгат билен середип, онуң сөзлерини үнс билен диңләп башлады* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ДОКЛУК, 1. Ач дәллик, нахарлылык. 2. Болелинлик, болелин яшамаклык, меслик. *Ачлык нәме ийдирмез, доклук нәме дийдирмез* (накыл). *Ачлык җебрин чекмедик, доклук гадырын нәбилсин* (накыл).

ДОКМА, Докамак үчин эриш, йүплүк ве ш. м. чекилип йүвүрдилен десга. *Докма докап, хат язып, кешде чекмек сенде бар. Нусга үчин сайлап багларың гүлүн, Даланың астында докма йүвүртди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бахар хенизем докмасыны кесенок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОКМАЧЫ, Мата, халы ве ш. м. докмачылык ишинде ишлейән адам, ишчи.

ДОКМАЧЫЛЫК, Мата, халы ве ш. м. өнүм докап йярламак сунгаты.

ДО'КТОР, 1. *гепл. д.* Кесел бежермек боюнча ёкары ылымлы специалист, врач. *Бу гүн доктора гелеклериң саны көпди* (Б. Гурбанов, Душуткы). *Набадың бирден ызына дөнен сөз-де шу болды: — Нәме, саг болманында ән дорторлы? — дийип, йылгырып Дурдымырадың йүзүне серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Диссертация горамак нетиҗесинде берилйән ёкары ылмы дереже. *Филологик ылымларың доктору.*

ДОКТОРА'НТ, Докторлык диссертациясыны тайярламак үчин бир ылмы эдара берилйән алым.

ДОКТОРАНТУ'РА, СССР Ылымлар академиясының ылмы-барлаг институтларының дүнүнде ылмы ишгәрлери, ылмың докторларыны тайярлап етишдириш системасы. *Ол докторантураны Москвадан тәзе гутарып гелди* Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ДОКТОРЛЫК, 1. *гепл. д.* Врачың кәри, врачың профессиясы, ягдайы. 2. «Ылымларың докторы» диен ылмы дереже.

ДОКТОРХАНА [докторха:на], *көн. с.* Кесел бежерилйән җай, амбулатория. *Колхозың докторханасы, чагалар багы ве хаммамына ченли шекилленип, диңләп отуранларың гөзүниң өңүндэн гечйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОКТОРЧЫЛЫК, *сер.* Доктор лык 1.

ДОКТРИ'НА, Ылмы я-да философик теория, сыясы система, таглымат. *Империализмиң докторинасы бизе ятдыр.*

ДОКУЗ, 9 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Докуз ай боланда, бир оглуң болсун, Онуң батыр ады әлеме долсун* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Ондан бәри докуз гүн гечди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Докузы долмак — хемме зады ербе-ер болмак, болелинликде, кемчиликсиз яшамак.

ДОКУЗЛЫК, 1. Докуз саны бирликден ыбарат болан саның цифри. 2. Докуз бирликден ыбарат болан задың ады. *Керпич докузлык карт.*

ДОКУМА, *биол.* Организмиң өйжүклер таплумы. *Мыщца докумасы. Нерв докумасы.*

ДОКУМЕ'НТ, 1. Бир факты я-да бир зада болан хукугы тассык эдйән иш билен багланышыклы кагыз. *Төлег документлери.* 2. Эесиниң кимдигини билдирйән, гөркезйән шахадатнама. 3. Тарыхы тайдан бир әхмиети болан акт, сурат ве ш. м. язгылар. *Дөвлет документлерини рус дилинде языпдырлар* (СССР тарыхы).

ДОКУМЕНТАЛ, Документлере, фактлара эсасландырылан. *Документал маглуматлар. Документал фильм.*

ДОКУМЕНТА'ЦИЯ, Документлериң жеми.

ДОКУНМАК, Болелинлиги гөрүп канагатланмак, аркайынланмак, өзүни док, канагатлы дуймак.

ДОКЫ, *зоол.* Бекре балыклар машгаласының ичинде иң улы гымматлы балык.

ДОЛАК, Әдик, чокай ве ш. м. аякгап гейленде аяга доламак үчин йөрите докалан я-да матадан эдилйән бөлек мата. *Мерет хайдан-хай аягына долагыны доланып, чарыгыны гейәгеден ерinden турды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Я долак, я жорап гошунмыз үчин Докалың! Өрелиң! — дийди бирлешип* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДОЛАҚЛЫК, Долак этмек үчин герек болан, долак этмәге яраян. *Долаклык йүң. Долаклык мата.*

ДОЛАМА', Дөвлен эт, түви гарылып, келем я-да үзүм япрагына доланып биширилйән нахар.

ДОЛАМАК, 1. Дашына айлап даңмак, дашына сарамак, орамак. *Аягына долак долады.* 2. Бир задың дашыны өртүп даңмак, багламак, үстүни өртмек. *Ол хатларыны йүпек яглыга долап саклаярды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Ызына гайтармак, ызына тарап өвүрмек. 4. *гөч. м.* Бир тарапа совмак, әхенини үйтгетмек. *Гүррүңи экеранчылык мейданына бака доладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Дашыны доламак — дурмуша чыкжак гызы гейим-геҗим билен үпжүн этмек, етерлик гейим этмек. *Ол шол гызың гөвнүни тапсын-да, дашыны долап, ислән гүнлери сәхедини белләп, тойларыны эдиберсинлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОЛАНАН, Доганогланлардан болан чагаларың гарындашлык арагатнашыкларыны гөркезйән сөз. *Пахай, акмак, шоңа-да жогап тапаңокмы, асыл мениң доганым-да болмаз, долананым-да диерлер* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДОЛАНДЫРМАК, 1. Ызына өвүрмек, ызына гайтармак. 2. Эдара этмек, бир иште ёлбашчылык этмек. 3. Хожалыгың яшайшына ёлбашчылык этмек, хожалыгы алып бармак. *Машгаланың бу агыр, ягдайы Крыловы ишлемәге ве машгаласының гүзераныны доландырмага мәжбур эдйәр* («Эдебият»).

ДОЛАНМАК, 1. Дашына айланмак, дашына саралмак, оранмак. *Долагыны доланып башлады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дашыны өртмек үчин бир зада оралмак, дашы бир зада оралып өртүлмек. *Ергана доланан кичиҗик Алмазың гөзлери йылпылдаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Гайдып гелмек, ызына гайтмак, ыза өврүлмек. *Муны эшидип, деррев доланып ыза, Эшегими мүнүп өе гайтдым* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Пощы кака, сен бу гүн ызыңа доланайыпсың-ов! — дийип, ол етгиҗек сораг хөкмүнде сөзледи* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Бир тарапа совулмак, угруны үйтгетмек. *Ылгады, бат алды, ерден ёлунды, Гүне «салам» берип, сага доланды* («Совет эдебияты» журналы). 5. Өтүп гитмек, гечмек, айланмак. *Гүнлер гечди, айлар, йыллар доланды, Фабрикде беркшди, өсди Аннагүл* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). 6. *гөч. м.* Оңшук этмек, гүзеран гөрмек.

ДОЛАНЫШЫК, 1. Гүзеран, оңшук ягдайы. 2. Сөвда ишинде харытларың, пул серишделериниң айланмагы, доланып дурмагы. *Бөлек сатув харыт доланышыгының ғышарныксыз артмагы совет халкының мадды хал-ягдайының ёкары гөтерилмегиниң айдың гөркезиҗисидир* («Совет Түркменистаны» газети). 3. *оба х.* Экин өврүлишиги, чалшырып экиш усулы. *Колхозда экин доланышыгы ёла гойлупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ДОЛАШМАК, 1. Бири-бириниң бойнуна гол салмак, чырмашмак, гужаклашмак. *Татьянаң бойнуна долашяр голлар, Гейә дырмышан дек реңбе-рең гүллер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Доламага көмеклешмек. 3. *гөч. м.* Алдава дүшмек, алданмак, чолашмак. *Ахыр залым байларың Долашдың сен дузагна* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ДОЛДУРГЫЧ [до:лдургыч], *грам.* Сөзлемиң ишликлерден ве ишлик формаларындан болан агзасына багланып, олары айыклап гелйән айыклайжы агзасы. *Орун долдургыжы. Еңиш долдургыжы.*

ДОЛДУРМАК [до:лдурмак], 1. Бир задың ичини долы этмек, агзына ченли дыкып салмак, пүре-пүр этмек. *Саңа хем бир ящиги долдурып ибердим* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Ерине етирмек, бержай этмек. *Шу гүнлер биз гиҗе-гүндиз ятман, планымызы долдуржак болярыс* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Йүз процент долдурды, Ене йыгяр дашындан* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ДО'ЛЛАР, АБШ-да ве кәбир бейлеки юртларда пул бирлиги.

ДОЛМАК [до:лмак], 1. Ичине салнып, агзына, эрнегине ченли гелмек, пүре-пүр болмак. 2. Ыгнанмак, үйшмек, топланмак. *Аз салымдан соң мейдан адамдан долды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Энче вагт*

гараңкыда гездиңиз, Тәзе дурмуш өйүне долмалы гүндүр (Молламурт, Сайланан эсерлер). Ерине етмек, бержай болмак. *Колхозың пагта планы долды.* 4. Яйрамак, тутмак. *Долды деррев тозандан Дуры асманың йүзи* («Мыдам тайяр» газети). *Докуз ай боланда, бир оглуң болсун, Онуң батыр ады әлеме долсун* (А. С. Пушкин, Эртекилер). 5. Бой алмак, бойы-ини етмек. *Долан Ай гиң әлеме шөхле сечйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Дамак долмак — *сер.* Дамак. *Бегенҗинден Гөзел эҗәниң дамагы долды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОЛОМИ'Т, Дүзүминде кальций ве магнезия бар болан чалымтыл-ак реңкли минерал. *Гурлушык материалларының ве буянкы материалларың (доломитлер, хек дашлары) ири өнүмчилиги дөредилди* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ДОЛУЛЫК [до:лулык], 1. Долы, пүре-пүр болмаклык ягдайы, бир задың етерликлилиги. *Мешигиң сувдан долулыгындан гелниң хабары ёкды.* 2. Этли-ганлылык, семизлик.

ДОЛУМЛЫ [до:лумлы], Ири, даяв, семиз. *Гөрсең, колхозчылармызың гойны хем гечиси, Өрән гөзе долумлы, түве дек иң кичиси* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ДОЛУМЛЫЛЫК [до:лумлылык], Ирилик, даявлык, семизлик.

ДОЛУП-ДАШМАК [до:луп-да:шмак], 1. Долуп дашына чыкмак, долуп агмак. 2. *гөч. м.* Гүйчли дережеде ылхамы гөтерилмек, хыжувланмак. *Долуп-дашып мөвч уруп, Деря кимин жошяр йүрек* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДОЛУШМАК [до:лушмак], 1. Эте-гана гелмек, семрәп башламак. *Долушды кемала гелип, Өңки гара нәзик беден* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. Етишмек, бишишмек, бой алмак. *Эмма ондакы долушан гозалар чат ачыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Бой алып башламак, ини, бойы барабарлашмак. *Долушан Ай дик депә галыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Акылы долушмак — *сер.* Акыл. *Онуң шинди акылы долушмандыр.*

ДОЛЫ I, Кичижик гөҗек гөрнүшли, буз болуп гачян атмосфера ыгалы. *Томсуна кәте ягыш ерине долы ягяр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Чабга өрән гүйчли дегйәр, долы гатышыклы дәлдигине мен гаты шат* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Долы кимин ягар чоюн-полатлар, Душмана от сачар алтын йигитлер* (Б. Кербабаев, Айлар).

ДОЛЫ [до:лы] II, 1. Пүре-пүр эдилип гуйлан, эрнегине ченли салнан, долдурылан. *Бедре долы акшекерек үзүмиң үстүне совук сув гуюп иймәге башлаярлар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Хырын-дыкын болан, хырын-дыкын. *Жайың ичи адамдан долуды.* 3. Башдан-аяк, бүтинлей. *Биз ол карарлары газетлерде долы окапдык* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 4. Семиз, этли-ганлы, ёгын. *Бегенҗиң ясы гурсагы, долы бойны, бугдайреңк йүзи гүне яныпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 5. Гутарылан, гутарныклы. *Лицей окувының бүтин курсы алты йыллыкды, лицей окувчылары шол алты йыл ичинде университет билимине барабар долы умумы билим алмалыдылар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДОМАЛАН, 1. *биол.* Даг этеклеринде ябаны битйән, ерден гүберилип галян, бөврек тагамлы өсүмлик. 2. *бот.* Сувотуна меңзеш хашал от.

ДОМИНИО'Н, Британия империясының составындакы өз-өзүни доландырян дөвлет.

ДОМИНО', Сүңкден, пластмассадан ве ш. м. ясалан йүзи нокат-нокат санлы 28 саны пластинкажыклар билен ойналян оюн ве шол пластинкажыкларың өзи.

ДОМКРА'Т, Агыр затлары бирнеме ёкарык галдыр үчин уланылян механизм.

ДОММАЛ, Бир тонна голай йүк ерлешйән үч оры гайык.

ДОММАРЫЛМАК, Доңан, доңдурылан ялы болм түңнерилмек. *Бу сөзден соң Гылыч Гажаров аз салым сини чыкарман, келлесини сыпалап, кесилйән әпет раңкының төңнеси ялы доммарылып отурды* (Н. П ма, Тайлак хыззын).

ДО'МНА, Демир магданындан чойны эредип ал үчин йөрите шахта пежи.

ДОН [до:н], Түркменлериң узын ве гиң дашкы мил гейими. *Гурплы дурмуша өвүрп, Тәзеледиң доңларм* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Дон бичерлер еңли-як. дост тутарлар өңли-соңлы* (накыл). *Маслахатлы бичи дон гысга болмаз* (накыл). *Гырмызы дон. Гарма д Пагталы дон. Хыва доны.* ◇ Доны бичилмек гутарныклы маслахаты эдилмек, бир зат, адам бара гөрүлмели ишиң, чәрәниң беллемеги. Ажал донун геймек — *сер.* Ажал. *Небереси сессиз галып ишин Ол Людовик ажал донуны гейди* (А. С. Пушкин, Са ланан эсерлер). Газап донуны геймек — өр гаты гахарланмак, газапланмак. *Газап донун гейип, ч занда душман, Абананда үстүмизе ол думан* (А. Кек лов, Сайланан эсерлер). Гара донлы болмак гүнәли болмак, языклы болмак.

ДОНИЙЗИ [до:нйүзи], Ак ве сары золаклы донлу мата.

ДОНЛУК [до:нлук], Дон этмек үчин ярамлы бола ниетленен. *Доңлук мата.*

ДО'НОР, Яралыларың хем сыркавларың дамарын ган гойбермек үчин өз ганыны берйән адам.

ДОНОРЛЫК, Донорың ягдайы.

ДОҢ, 1. Совукдан гатан, буза өвүрлен, гатап гала гатан, доңан. *Айың ышыгында ердәки доң гарың йүзүн де булдурчылар йылдырашяр* (А. Говшудов, Көпетда гың этегинде). ◇ Доң йүрек — *сер.* Йүрек I. Доңуны чөзмек — гахарыны ятырмак, өйкесини яз мак. *Инди бу агрономың доңуны чөзмек-де улы ишди* («Совет эдебияты» журналы).

ДОҢАК, Ашак температурада доңуп галан (яга ыгал, ер барада). *Гүнеш дүшүп, доңак гары эредип, Мы дамалык гурулыпдыр яз паслы* (Нуры Аннагылыч, Сай ланан эсерлер).

ДОҢАКЛЫК, 1. Ериң, топрагың доңан халдакы яг дайы. 2. Гаты совук хова, аяз. *Бирден гар галың ягып доңаклыга тутайса нәдерсиң!* («Колхоз гүнлери»).

ДОҢДУРМА', Говрулан күнжини, бугдайы тошаба га рып, доңдурыландан соң эмеле гелйән халва меңзеш өнүм, иймит.

ДОҢДУРМАК, 1. Совукда гататмак, доң халына өвүрмек, буза өвүрмек. 2. Совуга алдырмак, үшетмек. 3. *гөч. м.* Херекетсиз ягдая өвүрмек, херекет этмез ялы этмек. *Гечиниң чөпүринден ишилен үч бүкдүрме инче танап Айнаның нәзик эллериниң ичинден гечипди, голларыны доңдурыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бизиң тракторымызы болса белли-күлли доңдурып гойдуңыз* («Совет эдебияты» журналы). 4. Юмрук я-да башга бир зат билен гүтледип урмак. *Ясавулың дулугына бир гезек доңдурып, дөшүнден итерип гойберди* («Совет эдебияты» журналы). *Ваня дайы чекгәңе доңдурайса нәдерсиң?!* («Мыдам тайяр» газети).

ДОҢМАК, 1. Буза өвүрлмек, буз болмак, буз халына гечмек. *Сув доңупдыр.* 2. Гаты үшемек. *Ол доңупдыр хав, геплемәге агзы ысанок* («Совет эдебияты» журналы). 3. Совап гатамак, ызгары гидип гатамак, беркемек. *Эййәм доңмага башлан ери палта билен чапып, еркүме газырдылар* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 4. Херекет эдип билмән галмак, гымылдап билмән дурмак, га-

тап галмак. *Нәтаныш гүр агачлыга серетди-де, доңуп галды* («Мыдам тайяр» газети).

ДОҢҢАРАДАШ [доңңарада:ш]: доңңарадаш болмак — керекет этмән дурмак, сәхелче-де гымылдаман доммалып отурмак. *Ярым гөврсини дашары чыкаранда, ол тарапдан аяк сесини эшидип, доңңарадаш болды* («Пионер» журналы).

ДОҢУЗ, *зоол.* Ири беденли, ёгын ве гысга аяклы, гоша тойнаклы, сүйтемдиржи хайван. *Шәхерлилер сыгыр, гечи, доңуз, газ саклаяр экенлер* (Орта асырлар тарыхы). *Ил аглак болса, доңуз депә чыкар* (накыл). *Доңуз өлсе-де, хор-хоры ятмаз* (накыл). 2. Сөгүнч хөкмүнде уланылян сөз. *Мәммедиң голундан сыпмарсың, доңуз!* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Доңзуң агы нәме, гарасы нәме — душманың, якмаз задың хеммеси бир. Доңзы батгада басмак — душманың алжыранңы вагтында дашына гечмек.

ДОҢУЗБУРУН I, Халының гөлүниң ичине салынян нагыш.

ДОҢУЗБУРУН II, *вет.* Гылялың тойнагының ёкары гапдалына чыкян яра.

ДОҢУЗГАТАҢҢЫР, *бот.* Иримчик дәнели от. *Ябаган, доңузгатаңңыр, дәнегерчек, адыяман, сүйтлеңңич ялы биредерек хар-хашал отлардан башга бу ерде хич зат ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОҢУЗДАР [доңузда:р], Доңузлары өсдүрип етишдирмеклик иши билен мешгул болян адам, доңуздарчылыкдан специалист.

ДОҢУЗДАРЛЫК [доңузда:рлык], Доңузлары малдарчылыгың бир пудагы хөкмүнде өсдүрип етишдирмеклик.

ДОҢУЗДАРЧЫЛЫК [доңузда:рчылык], *сер.* Доңуздарлык. *Хер бир колхозда ири шахлы мал, доңуздарчылык, гушчулык ве ш. м. фермалар гуралмалыдыр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ДОПБА-ДОГРЫ, 1. Гөнелип дуран, эгри дәл, гөс-гөни, догры. *Допба-догры ёлa дүшди.* 2. *гөч. м.* Гөс-гөни, ачык, гөнүләп, догры. *Пөкген допба-догры «алжак дәл» дийип билмән, «дашамага меним улагым ёк, оным ёк, муным ёк» дийип, минерал дөкунини алмаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДОР [до:р], Гызгылт-меле (атык реңки хакда). *Мыхман дор атың хич бир еринде кемчилигини тапып билмән пикире гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дор алаша баш чекдирмежек болуп, агыздырыгыны шакырдадып чейнейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Сыпанда дор тайың сагрысын, гөвсүн, Силкинип, ойнаклап, ол атяр овсун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДОРДЕПЕЛ [до:рдепел], Маңлайы сакар дор ат.

ДОРСАЛ, 1. *мед.* Арка тарапында ерлешен, арка тарапдакы. 2. *лингв.* Дил аркасының гатнашмагы билен эмеле гелйән (сес барада).

ДОС-ДОГРЫ, 1. Гөнелип гиден, гөни болуп дуран. *Дос-догры чыбык.* 2. *гөч. м.* Гөс-гөни, ап-ачык, догрудан-догры. *Дос-догры айдып гойбермек.*

ДОС-ДОЛЫ [дос-до:лы], 1. Пүре-пүр болан, эрнегине ченли долан. 2. Көп үйшен, топланан, хырын-дыкын. *Ачылан пагтаның ичи өкде йыгымчылардан дос-долы.*

ДОСТ [до:ст], 1. Бири билен өзара ынамлылык, сөйгүлилик, вепалылык гатнашыгында болан адам, ёлдаш. *Шу обада ики саны гарып, дост машгала яшаярдылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Пушкиниң метбугатда биринжи пейда болан эсери «Шахыр достума» диен шыгрыдыр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Гахрыман достларының дүшүп өңүне, Арладып машының сүрйәр илери* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Достуң айыбыны йүзүне айт* (накыл). *Догры дост кинесиз болар, болшуңы йүзүне диер* (накыл). *Достуңы эгleме, непден галмасын; душманың саклама, сырың билмесин* (накыл). 2. Ёлдашына я-да башга бирине йүз тутулып айдылян сөз. *Дост, бираз аяк чек!* ◇ Арасындан гыл гечмез дост — өрән говы гөрүшйән дост. *Аман пощы билен Сәхединң ве оларың машгалаларының арасындан гыл гечмез достлуклары шейледи* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДОСТЛАШМАК [до:стлашмак], Бири билен дост болмак, достлук арагатнашыгыны ачмак. *Чаганың башга жынсдан болан чагалар билен достлашмагыны ата-энелериң гөтергилемеклери герекдир* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ДОСТЛУК [до:стлук], Достлара хас болан арагатнашык, достларча алнып барылян гатнашык. *Аллаяр тулумың оны сорап гелмеги, белки, көне достлук себәплидир* (А. Говшудов, Эсерлер). *Сөзлешелиң, адалатың хакы үчин, Парахат дурмуша достлук беки үчин* («Октябрь ялкымы»). *Халкларың достлугы бар затдан гыммат* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ДОСТЛУКЛЫ [до:стлуклы], Достлук гатнашыклы. достлара хас болан, достларча. *Эмма түркмен зәхметкешлери билен русларың арасындакы достлуклы арагатнашыклар хас өң башланыпды* («Эдебият»).

ДОСТПАРАЗ [до:стпараз], Достуның бәхбидини ёкары тутян, достларыны төверегине чекйән, олары голдаян.

ДОСТПАРАЗЛЫК [до:стпаразлык], Достуң бәхбидини хас белент тутмаклык, достларыны төверегиңе чекмеклик, олары айратын голдамаклык.

ДОСТПАРАЗЧЫЛЫК [до:стпаразчылык], *сер.* Достпаразлык.

ДОСТ-ЯР [до:ст-я:р], Таныш-билишлер, говы достлук гатнашыгында болан адамлар. *Дост-ярлары чагыралы тоймуза, Гол тутушып гелсин-дурсун өймузе* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол дең-дүшлар, дост-ярлар билен ачык гөвүнли гатнашып, адамларың бири-бирлери билен достлуклы арагатнашыкда болмакларыны ислән адам болупдыр* («Эдебият»).

ДОСТ-ЯРЛЫК [до:ст-я:рлык], Таныш-билишлик, говы гатнашыклык, достлук.

ДОТА'ЦИЯ, Кәрханалара, эдаралара ве гурамалара артык харчланан пулы төлемек я-да башга максатлар үчин дөвлет тарапындан берилйән көмек пул.

ДОЦЕ'НТ, Ёкары окув жайының мугаллымының ылмы ады ве везипеси, профессор билен ассистентиң аралыгындакы ылмы ат ве шу ады алан хем-де шол везипеде ишлейән адам. *Доцент болуп ишлемек.*

ДОЦЕНТЛИК, Доцентиң алып барян везипеси, доцентиң кәри. *Доцентлик адына мынасып болмак.*

ДОЦЕНТУ'РА, 1. Доцентиң ады ве везипеси. 2. Ёкары окув жайының, кафедраның доцентлериниң жеми.

ДОЮМ, Дояймага барабар мукдар, бир ёла доймак үчин герек болан нахар мөчбери (от, иймит ве ш. м. хакда).

ДОЮМЛЫК, Иймит үчин отуң ве ш. м. затларың эсли мукдарда гөгермеги, доймага етерлик мөчбер.

ДОЮРМАК, Дойянча ийдирмек, док этмек, нахарланянча ийдирмек, нахарламак. *Бәш-үч саны чиновнигиң сеңригине каканың билен ажы дойруп болмаз* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим).

ДОЯ, 1. Док болар ялы, доярлык. *Ол хем гайта доя кандан доюрман, Уруп-сөгүп эндамыңдан бурарды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Доя-гана.

ДОЯ-ГАНА [доя-га:на], Аркайын, ине-гана, мазалы. иследикче. *Ак өйүң төрүне дүйпхалым дүшэп, Доя-гана сынлармыкам, Артык жан!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДОЯР-ДОЙМАЗ, Ярым ач, бир гарны ач, бир гарны док.

ДӨВ I, Хакыкатда болмадык эгирт гүйчли мифик

жандар. *Гүнлер гелип гечди, сагады долды, Дөв чагасы ялы бир оглы болды* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Ярым адамлар — ярым дөвлер яшаян юртлар хакында-да фантастик тарыхлар (роваятлар) хем гүррүң берлипдир* (Орта асырлар тарыхы). *Ишлесең, дөв ялы ишлежек, йөне менің нормама гөзүни дикип ятмагыңа мен-э дүшүнмейәрин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Дөв чалмак — акыла шикес етмек, келле айланмак, үйтгемек. *Менің саглыгыма дөв чалар ялы дәл* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сени дөв хем чаланок, сениң сакгалыңдан тутуп, мен шейле бир чалайын велин, онсоң сен телбеликден хем аңрык гечерсиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДӨВ II, Бир гезек ойналып гутарылян оюн, тапгыр. *Буларың бир дөв ойнажак күштлери бир нәче сапара барды* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Дөви сүрмек — 1) ойны өкде болмак, оюнда утмак. *Эмма Гурт гартың шәрикдеши-де ёкды, зады-да ёкды, ол пуллар дөвүниң сүрен гиҗеси утан пулуды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа); 2) эден иши ёл алмак, иши шовлы болмак.

ДӨВДҮРМЕК, 1. Бөлеклере бөлдүрмек, бөлеклетмек, сындыртмак. *Сересап бол, элиңдәки гапыржагы дөвдүрәйме!* 2. Майдалатмак, ярдырмак, овратдырмак. *Одун дөвдүрмек. Гант дөвдүрмек.* 3. Беден сүңкүң бир ерини сындыртмак. *Аягының астының ыкжам дәлдигини сызан мес бир ат асмана зыңды-да, ики вагоның арасына дүшүп, бир аягыны дөвдүрүп, гермесатан салланып галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Дашының габагыны овратдырып, ичиниң маңзыны алдырмак. *Шәник дөвдүрмек. Хоз дөвдүрмек. Дөвек дөвдүрмек.* 5. Сандан чыкартмак, боздурмак, заялатмак (гурал, машын ве ш. м. хакда).

ДӨВЕК, Бугдай, жөвен, арпа ве ш. м. дәнели өсүмликлер орлуп алнандан соң, десселенип үйшүрилип дөвүлмек процеси, иши хем-де шонуң дөвүлйән ери. *Дөвек дөвмек хем малларың көмеги билен гечирилипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Аннагулының какасы бугдай дөвегине гидипди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Колхозың дөвек дөвйән машыны бар. Колхозчылар дөвеги өз вагтында гечирдилер. Аты дөвек гаррадар, йигиди — орак* (накыл). ◇ Дөвеге гошмак — аты я-да эшеги дөвек дөвмек үчин гошмак. *Иш малларыны алып гитмели, тохум маллары дага экидип, дөвеге гошмак болмаз* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДӨВЕКЧИ, Дөвек дөвйән адам, дөвек дөвмек иши билен мешгул болян адам. *Пөкген дөвекчилериң яныңдан өврулип гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сегиз адамдан ыбарат дөвекчилер бригадасы дүзүлип, бригаданың ёлбашчысы хем Сәхет белленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДӨВЕШЕК: дөвешек (болмак) этмек — бир нәче болуп басгыламак, депешек этмек, торч этмек, торч болмак.

ДӨВЛЕТ I, Юрдуң агалык эдйән сынпының бар болан тертиби горамаклыгы ве бейлеки сынпларың гаршылыгыны басмаклыгы өңүнде максат эдип гоян сыясы гурамасы ве шейле сыясы гурамалы юрдуң өзи. *Магтымгулының дөврүнде, түркменлерде меркезлешен бир дөвлет гурлушы болмандыр* («Эдебият»). *Онуң голязмалары, Вавилон дөвлетиниң сене язувы ялы, өйүнде күде болуп ятыр* («Токмак» журналы). *Совет Союзы ишчилериң ве дайханларың социалистик дөвлетидир. Дөвлет серхетлери.*

ДӨВЛЕТ II, Мал-мүлк, байлык, багт. *Йигидиң мырады атдыр, Аты сакламак дөвлетдир* («Гөроглы» эпосы). *Сен огрулыгыңы, яланчылыгыңы ташласаң, дөвлет тапарсың* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Менің малым, дөвлетим хем бар, эмма шуның ялы жанлы алтын ашыгым ёк* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Ягшы ниет — ярым дөвлет* (накыл). ◇ Дөвлет гушы гон мак — багтың учмак, багтың гелмек.

ДӨВЛЕТЛИ, Маллы-мүлкли, барлы, гурплы, бай; көп машгалалы, багтлы. *Хернә адына зелик этсин, дөвлетли болсун! — дийип, Артыкгүл зәҗе-де өз гызының айданыны макуллады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дөвлет ли — аш үстүне, бидөвлет — кәйинч үстүне* (накыл).

ДӨВЛЕТЛИЛИК, Маллы-мүлклүлик, барлылык, байлык, гурплулык; багтлылык, көп машгалалылык.

ДӨВМЕ: дөвме гоша — билинден эпленип, оң салнып, пешеңи чыкарылян гоша түпен.

ДӨВМЕК, 1. Эгип, эгрелдип, бүкүп я-да бир ере гүйчли уруп бөлеклере бөлмек, бөлек-бөлек этмек, сындырмак. *Күйзе дөвмек. Ол элиндәки чыра чүйшәни ере гачырып дөвди. Сув гетирен хем бир, күйзе дөвен хем* (накыл). 2. Ушатмак, майдаламак, ярмак, овратмак. *Гант дөвмек. Одун дөвмек.* 3. Үвемек, овратмак. *Эт дөвмек.* 4. Габыкдан арассаламак (дөвек, миве хакда). *Биз хем харманлармыз машында дөвүп, Сенагат дөврүни гуралың, яшлар!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Хозуң ийилйән бөлегини алмак үчин оны дөвмек герек* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 5. Беден сүңклериң бир ери сынмак. *Эшекден йыкылып, элини дөвүпдир.* 6. Сандан чыкармак, бозмак, заяламак. *Адамлар хорланарлар: машынларыны дөверлер, сувларының хеммесини ичерлер! — дийип ойландым* («Совет эдебияты» журналы). 7. *гөч. м.* Берк танкыт этмек, пугта үстүнден дүшмек.

ДӨВНЕМЕК, Бир задың үстүнде көп урунмак, көп гайталамак, ленч этмек.

ДӨВРАН [дөвра:н], Леззетли, кейп-сапалы, шатлыклы гечирилйән өмүр, дурмуш, яшайыш, вагт. *Зәхметкешде ёкдур арман, Бердиң бизе багтлы дөвран* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Гүлшенли дөврана күкрегин герен, Гүл йүзли гахрыман йитди-де гитди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Дөвран сүрмек — кейпи-сапада яшамак, леззетли дурмуш гечирмек.

ДӨВРЕ, Тегеленип айлав гуруп отуран я-да дуран мәреке. *Илкиңжи вальса башлап, мәреке дөвресиниң ярысына етенинде, оңа гөзи дүшди* («Токмак» журналы). ◇ Дөвре гурамак — отурылышык этмек, отурылышык гуруп, кейпи-сапа чекмек.

ДӨВТАЛАП, Бир юмшы битирмәге, бир ере гитмәге ве ш. м. мейилли, хөвесли. *Онуң бикәрлигини шатлыклы гечирмәге дөвталап мыхманлардан өйи долы боларды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Нәме, онуң өзи дөвталап болуп гечендир өйдйәрмиң?!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ДӨВТАЛАПЛЫК, Бир юмшы битирмәге, бир иши этмәге ве ш. м. болан мейиллилик, хөвеслилик. *Тилки дагы нәмежик! — дийип, Сидор Кузьмич дөвталаплык билен гүррүңе башлады* («Пионер» журналы).

ДӨВҮК, 1. Дөвлүп сандан чыкан, дөвлен, сыныk. *Гарлы хем дөвүк әйнегини дакыныp, ише башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бу чәйнегиң гулпы дөвүк.* 2. Дөвлүп сепленен. *Ахмал болмаң, онуң элиниң дөвүги бардыр.* 3. Дөвлен задың бөлеги. *Ховлуда чүйше дөвүклери гөрүнйәрди.* 4. Габыкдан арассаланан (дөвек, миве хакда). 5. Бозулан, ишлемейән. *Дөвүк приёмник.*

ДӨВҮК-ЕНҖИК, Басылып, енжилип дөвлен, дөвүк-сөвүк зат, емшерен. *Симферополың якынындакы говакларда хайванларың көп мөчберде дөвүк-енжик сүңклери тапылды* (СССР тарыхы). *Бизиң ховлымызда дөвүк-енжик демирлер үйшүп ятырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Кассаның гулплары оңат ишлейәрди, дөвүк-енжик гөрүнмейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ДӨВҮЛМЕК, 1. Эглип, эгрелип, эпленип бөлеклемек, бөлек-бөлек болмак, сынмак. *Гайыгың дөвлен агачлары-*

ның кенарда ыклашып йөреклерини гөренимде, депе сачым үйүп сизда («Совет эдебияты» журналы). *Гөрешде гөнер ерүкүң дөвүлмек. Дөвлен эл догры битмез* (накыл). 2. Басгыланып, урлуп я-да машындан гечирилип габыгындан арассаланмак (бугдай, арпа, миве дәнелери ве ш. м. хакда). *Дөвлен бугдай дән ялы болуп дурйы* («Совет эдебияты» журналы). 3. Сандан чыкмак, бозулмак, харапланмак. *Велосипедим дөвүлди.* 4. *гепл. д.* Наз-кереним этмек, сүйнүп-саркмак, нәзиргемек. *Ол гыз дөвүлүшмек болярды.* ◇ Чөп дөвлен ялы болмак — 1) бирден үйтгемек. *Онуң кейпи чөп дөвлен ялы болды, ол йүзүни саллап, гүллерини гөтерип, дәхедемдеген эдип маңа сайгы* (Н. Помма, Тайлак хыззын); 2) чүрт-кесик эдилмек (ап-ачык болмак). Йүрек дөвүлмек — *сер.* Гөвүн.

ДӨВҮМ, Дөвлүп алнан бөлек (есасан чөрек барада). *Галың бенде бир дөвүм чөрөге зарды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Бир гезек Дурды ага Елбарсы алдап, бе чөрек билен экитмек үчин, элине бир-ики дөвүм чөрек билен бир-ики бөлек эт алып чыкды* (Ж. Акыев, Мергенің оглы).

ДӨВҮМ-ДИШЛЕМ [дөвүм-ди:шлем], Бир-ики дөвүм, бир-ики аз-азлык, аз-овлак, бир азажык (чөрек ве ш. м. йийип-ичмәге дәги). *Ялы чай гоюпдыр, чай ичипдирлер, дөвүм-дишлем ким ичмедирлер* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Касьян, сизден дөвүм-дишлем чөрек тапып болмазмы? — дийди* (И. С. Тургенев, Авчының хатлырыдан).

ДӨВҮМ-ДӨВҮМ, Күл-оврам, оврам-оврам, бөлек-бөлек. *Ол әйнегиң саплары дөвүм-дөвүм болуп, нәзик сим билен хем аңры-бәри, йүп-сүп билен саралыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДӨВҮМЛЕМЕК, Дөвүм-дөвүм этмек, бөлек-бөлек эдип дөвмек, ушатмак, майдаламак.

ДӨВҮНМЕК, Өзүң үчин дөвмек, өзүң үчин овратмак, өзүң үчин майдаламак, бөлеклере бөлмек. *Гант дөвүнмек. Шәнік дөвүнмек.*

ДӨВҮР, 1. Бир задың болуп гечйән, довам эдйән вагт аралыгы. *Медицина ылмы трахома кеселиниң гөзе дешиниңдән то ситимичә, дөрт дөвүрден кәбрәк болжедигини хасапланы* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). *Урушдан соңкы дөвүр.* 2. Замана. *Бизиң дөвүрүмизде ылым азатдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бахар җан, инди дөвүр ылым дөври* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Күмүш гапыржак). *Дөвүрүмизе лайык улы дабара, Гөрүлмедик той эдерис биз онда* (Б. Кербабаев, Айлар). 3. Вагт, чаг, пурсат. *Вепа өзлериниң гөзел яшлык дөвүрлерини гөзүниң өңүне гетирди ве кагыза серетди-де, улудан демини алды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол дөвүрден оба гечди* («Токмак» журналы). *Оксана, шу гысгажык дөвүрүң ичинде өз башыңдан гечирен вакаларыңы ядыңа салып гөр!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Дөвүр дөнмек — дөвран гелмек, дөвран айланмак. Бабам дөври — гадым вагт.

ДӨВҮРДЕШ, Бир дөвүрде яшан, бир вагтда өмүр сүрен. *Молланепесиң дөвүрдеши, якын эгиндешлериниң бири-де сатирик шахыр Кеминедир* («Эдебият»). *Онуң дөвүрдешлери ве пикирдешлери шол язгылары саклап, соңундан чап эдипдирлер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Мегерем, онуң дишлери полатдан болса герек, екежеси хем шитилемәндир — дийшип, онуң дөвүрдешлери гүррүң эдйәрлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДӨВҮРЛЕЙИН, Белли бир дөвүрде болян, вагтлайын болуп гечйән.

ДӨВҮРЯН [дөвүр:ян], Ерганың гырасына тутулян инсизже ренкли мата. *Ергана дөвүрян этмек үчин гөк ренкли мата хем алды.*

ДӨВҮШ, *гепл. д.* Уруш, сөвеш, чакнышык. *Ар алмага мертлер чыкды дөвүше* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДӨВҮШМЕК I, 1. Бир зады бөлеклэп дөвмәге көмеклешмек, бөлек-бөлек эдишмек, оврадышмак. *Одун дөвүшмек.* 2. Дөвек дөвмәге көмеклешмек. 3. Дашының гаты габыгыны оврадышып, ичиниң маңзыны алышмага көмеклешмек. *Шәнік дөвүшмек.*

ДӨВҮШМЕК II, *гепл. д.* Урушмак, сөвешмек, чакнышмак. *Дөвүшсең, мерт билен дөвүш, Намарды ковужы болма!* («Гөроглы» эпосы).

ДӨЗ: дөз гелмек — чыдамак, дөзмек. *Бихаялык билен чозан душмана Берк гайтавул бөриң, дөз гелип жана* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бизиң халкымыз уллакан өз-өзүни чәклендирмелере дөз гелмели болды* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол одуң гызгынына дөз гелип билмеди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). ◇ Өзүне дөз гетирип билмезлик — *сер.* Өз. *Мен дили гурамыш өзүме дөз гетирип билмедим-де: — Ек, ага, бары бир йүз йигирми километр — дийдим* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДӨЗМЕК, 1. Бирехим болмак, рехимсизлик этмек, гөз гыймак, небсиң агырмазлык. *Сиз ненең меңи шоңа бермәге дөзжек* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шоколадыны хем өзи шмәге дөзмән, айнаның өңүнде гоюпдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сен бир гарры тилки, ган ичип гездиң, Миллион зәхметкешиң жанына дөздүң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Чыдам этмек, дөз гелмек, чыдамак. *Мыдам сен дийп гезерин, Жебриңе-де дөзерин* («Совет эдебияты» журналы).

ДӨЗҮМ, *сер.* Чыдам.

ДӨЗҮМЛИ, 1. Хер бир зада дөзүп билйән, чыдам эдйән, чыдамлы. *Юрдуң башына шейле ягдай дүшен вагтында, элбетде, кынчылыклара дөзүмли болмалы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Гайратлы, берк, ынамлы. *Хатыжа оны хас хем дөзүмли тутды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дулдакы гылыжы алды элине, Дөзүмли эдимлэп дүшди ёлуна* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ики яна дөзүмли силтерлейән машын рахатланмага май бермейәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 3. Мерхеметсиз.

ДӨЗҮМЛИЛИК, 1. Хер бир зада дөзүп билижилик. чыдам эдижилик, чыдамлылык. *Кынчылыга дөзүмлилик герек.* 2. Гайратлылык, берклик, ынамлылык. *Клаус онуң жогабыны өрән дөзүмлилик билен берди-де, ене-де солдатлардан сорады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. Мерхеметсизлик.

ДӨЗҮМСИЗ, 1. Хич бир хили кынчылыга ве ш. м. дөзүп билмейән, чыдап билмейән, чыдамсыз. *Дөзүмсиз чага.* 2. Гөвни юка, рехимдар, дурумсыз, мерхеметли. *Ол йүреги юка, дөзүмсиз бир аялды.* 3. Хер бир зада дөзүп билйән, бирехим, залым.

ДӨЗҮМСИЗЛИК, 1. Хер бир хили кынчылыга ве ш. м. чыдап билмезлик, чыдам эдип билмезлик, чыдамсызлык. 2. Гөвни юкалык, рехимдарлык, дурумсызлык, мерхеметлилик. *Дөзүмсизлик, сада ынанжаңлык, ялан сөзлемезлик хем башга шоңуң ялы хәсиетлери шекиленерди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Хер бир зада дөзүп билмеклик, бирехимлик, залымлык.

ДӨКДҮРМЕК, Бир зады бир ере гүйдурмак, элтип агдартмак. *Экин мейданына дөкүн дөкдүрмек.*

ДӨКЕ-ДӨКЕ, Ызыны үзмән дөкүп, бирсыхлы дөкүп. сача-сача. *Ол шол ерде гөзяшыны дөке-дөке, икинжи йылыны гечирди* (Айбек, Новайы).

ДӨКМЕК, 1. Бир зады бир ере гүймак, агдармак. *Үстүне чай дөкерми, сува йыкылармы, гараз билемок* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сачмак, яйратмак. өртмек. *Шөхлесини дөкйән гүнүң астында, Гүлден күкейәрди духи-атырлар* (Б. Кербабаев, Айлар). *Гүнүң жошгунлы чогы бүтин гөзъетиме күмүш нуруны хениз*

боллук билен дөкйәрди (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Сепмек, пытратмак, даргатмак, яйратмак. *Нахаллар отуртдык басым-басымдан, Дүйбүне дерс дөкдүк гысым-гысымдан* («Пионер» журналы). *Махмал ялы мылайым мейданда сеялкалар хатара тохум дөкйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Артык обадан алан хатларыны командующиниң өңүне дөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Силкип габың ичиндәкини айырмак, бошатмак. *Ол бугдайлы чувалы гөтерип, гапанда чекип, аммара дөкерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шол дуран халтаны дөкүп гетир! Бедрәни дөк!* 5. Бир задың ичини барламак, бир зат аггармак, гөзлемек. *Ичерини дөкүп чыкмак. Әхли жүбүлериңи дөкүп чыкмак.* 6. Дешиленлиги я-да заяланаплыгы зерарлы акмак, сувуклык гойбермек. *Челек бирнеме дөкйәр.* 7. Акдырмак, сачмак (ящ, ган хакда). ◇ Ажы дер дөкмек — *сер.* Дер. *Бу теклип догалы бәри ажы дер дөкмедик адамы өр-гөкден гетирер.* Ган дөкмек — *сер.* Ган. *Жеңде тербие алан хем дөкен ганы, Рус гочаклары, дегмез яныңыз* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Гөзяш дөкмек — *сер.* Гөзяш. Ич дөкмек — *сер.* Ич. Йүрегиңи дөкмек — *сер.* Ич дөкмек. *Ол башыны ашак салып, йүрегини дөкди* (Айбек, Новайы).

ДӨКҮЛМЕК, 1. Бир ере гуюлмак, агдарылмак. *Небитиң резервуара барман, ере дөкүлип башланыны гөрдүм-де, саңа яланчырак болмалы болайдым-да* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 2. Сачылмак, акмак. *Гой, гөзүңден яшың дөкүлмесин!* 3. Сепилип гитмек, пытрамак, даргамак, яйрамак. *Мерверит дек дәнелери дөкүлйәрди* (Р. Сейидов, Багтлылар). 4. Елнуп айрылмак, гачмак, дүшмек. *Сениң япракларыңың вагтындан өң дөкүлмегине мен себәп болдум* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 5. Бир задың ичи барланмак, бир зат аггарылмак, гөзленмек. *Ичери дөкүлди.* 6. Топланышып гелмек, көп болуп чозмак. *Дагдакы дөвекчилериң үстүне дөкүлен гаракчыларың тутулан хабары оба әйләм гелип етипди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ДӨКҮН, 1. Хасыллылыгы ёкарландырмак үчин топрага дөкүлйән мадда, дерс. *Тайынлыклар гөрйәрлер ере дөкүн дөкмәге, Пугта үнс берелиң, ак пагтаны экмәге* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Отаяр, суваряр хем дөкйәр дөкүн, Онсоң гуршап аляр лялезар экин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гызыл сүрүми, дөкүниң гүйчлендирип, ёкары хасыл хакында пикир эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Органики дөкүнлер. Минерал дөкүнлер. Эмели дөкүнлер.* 2. Дерде ярамаян галынды, хапа затлар, зир-зибил, зыңынды. 3. *гөч. м.* Өрән көп, бол. *Базарда ир-иймиш дөкүн болупдыр.*

ДӨКҮНЛЕМЕК, Экилжек ере, экине дөкүн дөкмек, дөкүн дөкүп, топрагың меслигини артдырмак. *Говачаны бежермек, дөкүнлемек ялы мөхүм чәрелер гечирилди* («Совет Түркменистаны» газети).

ДӨКҮНЛЕНМЕК, Экилжек ере, экине дөкүн дөкүлмек, дөкүн дөкүлип, ериң меслиги артдырылмак. *Шудугәр вагты минерал дөкүнлер билен дөкүнленсе, ол ериң ёкары хасыл гетирмегине улы көмек берйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ДӨКҮНЛЕТМЕК, Экилжек ере, экине дөкүн дөкдүрмек, экини дөкүн билен үпжүн этдирмек. *Говача мейданыны дөкүнлетмек.*

ДӨКҮНЛЕШМЕК, Дөкүн дөкүшмек, дөкүн дөкмәге көмеклешмек.

ДӨКҮНМЕК, Өз үстүне сепмек, өз үстүне пүркмек, дөкмек. *Жерең жик үстүне атыр дөкүнди.*

ДӨКҮШМЕК, 1. Дөкмәге, гуймага көмек этмек. *Дөкүн дөкүшмек.* 2. Гөзлемәге көмек этмек, барламага, аггармага көмеклешмек.

ДӨКӘН-САЧАН [дөкән-сача:н], Дөкүк-сачык, дөкүлен, пытраңңы, акан-дөкән. ◇ Дөкән-сачан (болмак) этмек — дөкүп-сачмак, бисарпа тутмак; пырап ятмак, бисарпа тутулып, акан-дөкән болмак. *Ов дан гелин хер элиндәки сувлы бедресини дөкән-сачс эдип, хас гаты йөрәп башлады* (Н. Помма, Тайлг хыззын).

ДӨКӘН-САЧАНЛЫК [дөкән-сача:нлык], Пытраңңылык, исриплик, бисарпалык, акан-дөкәнликли ягда *Бригадирлериң ишлеринде кемчилик, дөкән-сачанлы болмасын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДӨЛ, 1. Эркеклик органлардан бөлүнип чыкян тохум сперма, сперматозоид. 2. Гавун-гарпыз, хыяр, помидо ялы гайталап дүвйән экинлериң бир тапгыр дүвүп, бер йән хасылы. *Хениз дөлүни сабытмадык помидорлары гөк бияралары гышарышып ятырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *зоол.* Гоюн, гечи ялы овнук до варларың гузламагы. *Непес аганы гоюнлардан дөл ал мага ибердик* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Дөл вагтында гелип, гумда язларлар, Хер ким ыхла эдер, малыны гөзләр* (Молламурт, Сайланан эсерлер) *Гүйзки дөл кампаниясыны хасаба алманыңда-да, хе йүз гоюндан 110 гузы алдылар* («Совет Түркменистаны» газети). 4. *гөч. м.* Чага, несил, огул. *Сен эгер менш дөлүм болсаң, маңа гулак ас!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДӨЛЕ, Гыш вагтларында ири шахлы маллары сакламак үчин салыняң жай. *Тәзе салнан сыгыр дөлеси хас хем ажайып гөрүнйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Соңабака хайванлар үчин йөрите жайлар — дөлелер салып башлапдырлар* (СССР тарыхы).

ДӨЛЛЕМЕК, 1. Дөле дурмак, гоюн, гечи гузлап башламак. *Бу яшулы чопаның сүрүси Гамаклы ойы диен ерде дөллейәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хасыла дурмак, дүвүп хасыл берип башламак (гавун, гарпыз, хыяр ве ш. м. гайталап дүвйән экинлер барада).

ДӨММЕК, 1. Бедениң ичинден дөрәп, чишип чыкмак, иринләп ярылмак, чишип ярылмак. 2. *гөч. м.* Бирден ичини дөкмек, пикир эдип йөрен задыны айтмак. *Ахыры дуруп билмән, ол йигит дөмди. Ол дөмүп, йүрегиндәки затларың хеммесини айтды.*

ДӨНДЕРМЕК [дө:ндермек], 1. Бир тарапындан икинжи бир тарапына өвүрмек, агдармак. *Сакчы сув тутулан пазылларың арасындакы гавунларың кәбирини чүйремезлик үчин дөндерйәрди.* 2. Ызына гайтармак, ызына өвүрмек, доландырмак. *Ал бу тенден жаныны, Берме маңа дөндерип* (Б. Кербабаев, Поэмалар). 3. Агзыны, ёкарсыны ашак эдип гоймак, башашак эдип гоймак, дүндермек. 4. Башга бир зат ялы этмек, башга бир зада меңзетмек. *Адамларың деми ичерини печли тама дөндерипди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 5. Боюн товламак, йүз өвүрмек. ◇ Ит алан санажа дөндермек — *сер.* Санач. *Дүе ялы пагталары басалап йөрме-де, пелиң үстүнден йөре — дийип, Аннагулыны ит алан санажа дөндердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Йүз дөндермек — *сер.* Йүз. *Спартак Римиң үстүне йөрүшден йүз дөндермели болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *XIV асырда Англияда көп феодаллар барщинадан йүз дөндерипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ДӨНМЕК [дө:нмек], 1. Бир тарапындан бейлеки тарапына өврүлмек, доланмак, агдарылмак, дүндерилмек. *Ол леңңеч ялы деррев бейлелигине дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Ызына гайтмак, ызына өврүлмек. *Салан тешәм дөнүп аягыма дүшди, Аягымы сарп этмиш ситдим* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Совет ден дөнмерин, касам ичйәрин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Бир зада өврүлмек, бир зада меңземек. *Гонра гындан тылла өнйәр, зер өнйәр, Чөллер хала гелип,*

...дөнйәр («Октябрь ялкымы»). *Эртекидәки дек бе... чәч өнйәр, Гүн дүшенде, ол чәч алтына дөнйәр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Башына дөнмек — *сер.* Баш I. Башыңа дөнейин — *сер.* Баш I. *Эй элип каматлы гөзел жуваным, Мениң билен ... башыңа дөнейин* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *... Марал жан, бишыңа дөнейин, айтсана, ол ниреде?* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). Буз дөнмек — *сер.* Буз. Дөвүр дөнмек — *сер.* Дөвүр. *Дөвүр бизе дөнүпди Сырлы депәң тейин...* («Совет эдебияты» журналы). Ыла дөнмек — *сер.* Ыл. *Бизиң бу сагадымыз эдил бир йыла дөнди* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДӨНҮК [дө:нүк], 1. Өз ватанына, халкына дөнүклик эден. **хыянатчы, хайын**. *Ватаның дөнүги харамзадалар, ... (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Мыдам душманларың тарын тоздурдың. Дөнүклериң тутан ёлун боздурдың* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Ичигара ичалың кепен донун бичәрис, ... (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Сөзүнде, әхтинде тапылмаян, бивепа.*

ДӨНҮКЛИК [дө:нүклик], 1. Өз ватаныңа, халкына хыянат этмеклик, хайынлык, хыянатчылык. *Өз ёлдашымыз-а дәл, асыл сүйдеш доганымыз хем болса, дөнүклик эдендиги үчин, чәресини гөрмелидирис* («Совет эдебияты» журналы). *Маңа хер хили ат даксалар хем, мен өз юрдума хич вагт дөнүклик эден дәлдирин* (А. Говшудов, Эсерлер). *Харам дөнүк, бизи сатан хем сенсиң, сен мени ене хыяната, өзүң ялы дөнүклиге үндейәрсиң!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Сөзүнде тапылмазлык, әхтинде дурмазлык, бивепалык.

ДӨНҮКЧИЛИК [дө:нүкчилик], *сер.* Дөнүклик.

ДӨНҮМ [дө:нүм]: дөнүм этмек — белли бир аралыга айланып гайтмак, өврүм этмек (гоюн сүрүси, ат чапмаклык хакда). *Атбашчылар Халназарың хатарының үстүнден дөнүм этдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДӨРДЕМ [дө:рдем], Бир гарындан доглан дөрт чага, гузы, овлак.

ДӨРДҮРМЕК [дө:рдүрмек], Бир зады эйләк-бейләк агдарып, горжап, өврүп барлатмак, агтартмак. *Дөкулен хапа-супаларың арасыны дөрдүрип чыкды, эмма хич зат тапмады.*

ДӨРЕДИЖИ, Нәме хем болса бир зады дөреден, йүзе чыкаран адам. *Ол мукам дөредижидир* (Айбек, Новайы). *Рус дөвлетиниң дөредижи ядросы хем онуң метрополиясы болды* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ДӨРЕДИЖИЛИК, Бир зады дөретмек, йүзе чыкармаклык укыбы. *Бу дөвүр Хытайың өңде барыжы художникleriniң дөредижилигинде тәзе мазмуны дөретди* («Совет Түркменистаны» газети). *Соңкы йылларда ол дөредижилик ишинде хас хем ишеңчирлик гөркезип башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ДӨРЕДИЖИЛИКЛИ, Тәзе оригинал бир зады дөредйән, йүзе чыкарян. *Говачаның тәзе сортларыны дөретмегиң теоретикы эсасы, Мичуриниң материалистик таглыматыдыр, ягны дөредижиликли совет дарвинизмидир* (В. Кулебяев, Инче сүйүмли совет говачасының ТССР-дәки тәзе сортлары).

ДӨРЕМЕК, 1. Тәзе бир зат эмеле гелмек, пейда болмак, йүзе чыкмак, хасыл болмак. *Түркмен халкының ыкдысады-сыясы ве медени тайдан ымыклы өсмегине мүмкинчиликлер дөрейәр* («Эдебият»). *Азериниң шол секунт кешбинде хошаллык дөреди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Дүнйә инмек, әнеден болмак, догулмак, догмак. *Шу обада дөрәп, шунда өсен гыз* («Совет эдебияты» журналы).

ДӨРЕТМЕК, Тәзе оригинал бир зат эмеле гетирмек, йүзе чыкармак, хасыл этмек. *Әгирт гурлушыклар халкында гыммatлы эсерлер дөретмек бизиң языжы ве шахырларымызың гайра гоюлмасыз везипесидир* («Совет эдебияты» журналы). *Бейик пролетар языжысы М. Горькиниң өвредиши ялы, халк әхли мадды гыммatлыклары дөредйән гүйчдүр* («Эдебият»).

ДӨРЖЕЛЕМЕК [дө:ржелемек], 1. Ызыгидерли дөржәп дурмак, горжаламак, гозгамак. *Сувжумак шыкгы тоюнлары дөржеләп башлады. От шатырдап янярды гараңкыда учгунлар гаймалашярды, одуң башында болса бир нәтаныш адам хениз янып гутармадык кесиндилери элиндәки узын кесеви билен ыхласлы дөржеләп отырды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың ичини дөрүп гөзлешдирмек, гөзләп дөкүшдирмек, агтарышдырмак. *Ол маңа хүмүрдеди-де, чемеданың ичини дөржелемәге башлады* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 3. *гөч. м.* Гозгап дурмак, гозгап азар бермек.

ДӨРЖЕЛМЕК [дө:ржелмек], 1. Дөрүлип гарышдырылмак, эйләк-бейләк агдарылмак, горжалмак. 2. Бир задың ичи дөрүлип гөзленмек, агтарылмак. 3. *гөч. м.* Азар берилмек, бир зат барланып, соралып дурулмак.

ДӨРЖЕМЕК [дө:ржемек], 1. Дөрүп гарышдырмак, дөрүп эйләк-бейләк агдармак, горжамак. *Алты элиндәки сердессеси билен гары дөржемәге дурды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың ичини дөрүп гөзлемек, агтармак, тапжак болмак. 3. *гөч. м.* Гозгап азар бермек, барлап дурмак. *Агам, сениң өзүңи дөржәп, эркиңе гоймасалар дуруп билермиң? — дийди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДӨРЖЕТМЕК [дө:ржетмек], 1. Эйләк-бейләк агдардып гөзлетмек, агтартмак. *Хемме ери дөржедип чыкды, эмма хич зат элине илмеди.* 2. *гөч. м.* Гозгап азар бердирмек, барладып дурдурмак.

ДӨРЖЕШМЕК [дө:ржешмек], 1. Дөржемәге көмеклешмек, дөрженәп эйләк-бейләк агдарышмак. 2. Бир задың ичини дөрүп агтармага көмек этмек, дөкүп гөзлешмек. 3. *гөч. м.* Бир зады барлап, сорап азар беришмек. *Нәхилидир бир гүррүң тапжак болуп дөржешип йөрлер.*

ДӨРЖҮК [дө:ржүк]: гызыл дөржүк — дөрүлип чыкылан, дөржүк-дөржүк эдилен, газалып, басаланып торч эдилен. *Тәзе гөчүлип гелинжек юрдуң үсти гызыл дөржүкди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Гараз бу тарп ятан мейданың үсти хәзир гызыл дөржүкди* (А. Говшудов, Мәхрн—Вепа).

ДӨРМЕК [дө:рмек], 1. Эйләк-бейләк пешемек, горжап гарышдырмак, горжамак. *Ери дөрмек үчин кәтменден пейдаланыпдырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ерин йүзүн азал дөрүп сүренде, Ызысүре мала оны йылмаяр* (Ш. Петефи, Гошгулар ве поэмалар). 2. Бир задың ичини дөкүп гөзлемек, агтармак. *Долмаз петекелериниң есири болан товуклар демир дырнаклары билен тезек дөрйәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Биз бу обажыга гелип, ери дөрүп йөрен товук-да гөрмедик* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДӨРТ [дө:рт], 1. 4 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Аңырсы бир нәче гүнден болса гулакларыны үче, дөрде етирен говачаларың узынжа балдаклары гызарярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу ерде гаракөл баганалар эсасан үч сорта бөлүнйәр, эмма хер бир сортуң өзи-де ене дөрт топара бөлүнйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сер.* Дөртлүк. ◇ Дөрт аяклы — *сер.* Аяклы. *Онуң дөрт аяклыдан еке эшеги барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДӨРТБУРЧЛУК [дө:ртбурчлук], Дөрт бурчлы геометрик шекил. *Агачларың көлегеси кесе дөртбурчлук болуп ере дүшйәр* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДӨРТГОШМА' [дө:ртгошма]: дөртгошма билезик — дөрт хатар гашлы билезик. *Ылманан дөртгошма билезиги этлек билеклерине дакынып, күмүшли хей-*

кели янын дакында (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДӨРТЛҮК [дө:ртлүк], 1. Дөрди билдирйән цифр. *Дөртлүк язмак.* 2. Етишигиң бәш баллы системасында «ягшы» диен баханы аңладян сан. *Дөртлүк хем бәшлик баханы, Хемише алян хем өзүм* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). 3. Ойналян дөрт гүлли карт. *Хач дөртлүк.* 4. Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Дөртлүк галош.*

ДӨРТЯШАР [дө:ртяшар], Дөрт яшың ичиндәки мал. *Оларың хожалыгында диңе бир дөртяшар дүелери барды.*

ДӨРҮЛМЕК [дө:рүлмек], 1. Горжалып агдарылмак, пешелип агдарылмак, горжалмак. *Ер участоклары уҗы йителдилен таяк — агач кәтмен билен дөрүлйән экен* (СССР тарыхы). 2. Бир задың ичи агдар-дүндер эдилип гөзленмек, агтарылмак. *Өйүң дөрүлмедик ери галмады.*

ДӨРҮШМЕК [дө:рүшмек], 1. Горжашып агдарышмак, дөрмәге көмеклешмек, горжашмак, агдарышмак. *Ер дөрүшмек.* 2. Бир зады гөзләп агтарышмак, гөзлешмек.

ДӨШ [дө:ш], 1. *анат.* Бедениң гапыргалары бирлешдирйән майышгак сүңкли өң тарапкы бөлеги. 2. Гөврәниң боюндан гарна ченли болан аралыгы, өң тарапы. *Мерген газың эдил дөшүнден урды. Дүнйәни сил алса, губа газың дөшүнден* (накыл). 3. *гөч. м.* Гейилйән гейимиң дөшүң үстүндәки өң якасы. *Хошгелдиниң дөшүндәки Бейик Ватанчылык уршуның орден ве медальлары гөрен Пөкген «ол урушдан гелендир» дийип пикир этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Белент-белент дагларына чыкҗак мен, Гүллериңден тирип, дөше дакҗак мен* (А. Хайыдов, Гөк асман). ◇ Дөш гермек — гөвсүни, гөврәни герип горамак, голдамак. *Бизиң ата-бабаларымыз шу гөзел топрак үстүнде дөш герип, ган дөкдүлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДӨШДҮШМЕ′ [дө:шдүшме], *вет.* Дүйәниң бирден чөкүп, туруп билмезлик кесели.

ДӨШЛЕК [дө:шлек], Гиң дөшли, ясы дөшли, гиң күкрекли, гөвүслек. *Дөшлек адам.*

ДРА′МА, Сахнада гоймак үчин диалог формасында язылан эдеби эсериң бир гөрнүши. *Сазлы драманың улы эсерини тутушлыгына язмак үчин шуның ялы пластинкаларың үч-дөрт санысы етерлик* («Пионер» журналы). *А. Говшудовың «Жума» драмасы сахнада улы үстүнлик билен гөркезилйәр.*

ДРАМАТИ′ЗМ, *эдеб.* Болшуң, ягдайың драма махсус болан агырлыгы, чыкгынсызлыгы, дартгынлылыгы.

ДРАМАТИК, Драма хас болан, драма дегишли болан, драматизм хәсиетли.

ДРАМАТИКЛИК, Драма, драматизме махсуслык. *Эсериң драматиклиги.*

ДРАМАТУ′РГ, Драма эсерлерини язмак билен мешгул болян языжы. *Ол шахыр ве драматург хөкмүнде шөхрат газаныпдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Шол гүнүң эртеси драматург дан саз берединден турды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДРАМАТУРГИ′Я, 1. Драма эсерлерини язмаклык теориясы; драма сунгаты. 2. Драма эсерлериниң жеми, топлумы. *Драматургиямызда, шонуң ялы-да кинематографиямызда чепер эсерлерің сатира ялы гөрнүшлери шу вагта ченли ёк* («Эдебиятдан хрестоматия»). 3. Драма эсериниң гурлуш теориясы.

ДРАМАТУРГЛЫК, Драматургың кәри, ягдайы.

ДРАМКРУЖО′К, Драма эсерлерини сахнада гөркезмек үчин дүзүлен кружок, оюн кружогы. *Мекдебиң драмкружогы оңат ишлейәр.*

ДРАП, Дашкы гейим тикилйән йүң матаның оңат хилли, галың сорты.

ДРА′ХМА, 1. Гадымы Грецияның гызыл ве күмүш пулы, шонуң ялы-да хәзирки Грецияның пул бирлиги. 2. Дерманхана чекүвиниң метрик өлчег сис ризилмезинден озалкы 3,73 грама дең болан ... бир лиги.

ДРЕЗИ′НА, Отлы ёлда элиң я-да двигателиң көмеги билен йөредилйән кичи вагонжык, механики арабажык

ДРЕНА′Ж, 1. *тех.* Ганав я-да турбалар системасының көмеги билен чалпав топрагы чалыкдырма. 2. *мед* Яраның ириңини я-да сувуны турбажыгың көмеги билен дашына чыкарма. 3. *мед.* Ярадан ириң я-да сувуклы чыкармак үчин бедене гечирилйән дешиклиже резин я-да чүйше турбажык.

ДРЕНАЖЛАМАК, Дренаж ишини гечирмек.

ДРЕНАЖЛАНМАК, Дренаж эдилмек, дренажда гечирилмек.

ДРОБИ′ЛКА, Оврадыжы машын, майдалаян машын

ДРОБЬ, *мат.* Бирлигиң бөлеклерини хасыл эдйән тутуш бир задың овнук бөлегини гөркезйән сан. *Онлук дробь.*

ДРУЖИ′НА, 1. Гадымы Руссияда: князь гошунларының эсасыны дүзен, князлыгы ве князь феодалларының хусусы хожалыгыны доландырмаклыга гатнашан яраглы отряд, нөкерлер. 2. Гүнбатар Европа юртларында: уруг башлыгының дашына топланан уршуҗылар отряды, нөкерлер. 3. Патыша Руссиясының ополчениесинде болан гошун бөлүми. 4. Бир максат билен дөредилен мейлетин бирлешик, топар, отряд. *Дружина совети мекдебиң эхли пионер ишлериниң коллектив ёлбашчысыдыр* («Пионер» журналы).

ДРУЖИНАЧЫ, Дружинада дурян адам, дружинаның членн.

ДУАЛИ′ЗМ, *филос.* Яшайшың илкинжи себәби дийип, йки өзбашдак, бири-бирини инкәр эдйән, бири-бири билен гөрешйән башлангыжы (мадды ве рухы башлангыжы) ыкрар эдйән философик ялан таглымат.

ДУАЛИ′СТ, Дуализмиң тарапдары, дуалистик пикирде болан адам.

ДУАЛИСТИК, Дуализме хас болан, дуализме эсаслаян.

ДУБ, Ири япраклы гаты агач. *Батманов дуб агажындан эдилен креслоны ыза сүйшүрип, ериндан галды* (Б Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ДУБЛЕР, *театр.* Спектаклда эсасы ролы ерине етирйән артистиң дерегине ойнап билйән икинжи актёр.

ДУБЛЕ′Т, Бир задың икинжи экземпляры, ики саны меңзеш предметиң бири.

ДУБЛИКА′Т, Документиң асыл нусгасы билен дең юридик гүйжи болан икинжи экземпляры.

ДУВ-АК [дув-а:к], 1. Ап-ак, өрән ак, чув-ак. *Дув-ак гар.* 2. *гөч. м.* Ганы гачып, ап-ак болан, ган-петсиз. *Йүзи дув-ак болды* («Совет эдебияты» журналы).

ДУВ-ДАГЫН [дув-да:гын], Дыр-пытрак, чалам-чаш; пытраң. *Тамларың, кепбелериң турбаларындан чыкян түсселер дув-дагын болуп пытраярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Этекдәки булутлар дув-дагын болды* (А. Говшудов, Повестлер).

ДУГА′, Тегелегиң я-да эгри чызыгың бир бөлеги.

ДУЗ [ду:з], 1. Газылып алынян йити тагамлы гаты, ак жисим, мадда. *Кәбир хоржунлардан гаты-гуты чөрек хем чыкды, дуз хем тапылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Чөрек, тагам ве ш. м. иймит өнүмлериниң жеми. *Ынха сениң дуз хакың, саг бол!* (Мыралы). *Бир гүн дуз дадан ериңе мүң гүн салам* (накыл).

ДУЗАК, 1. Гушы я-да гачак малы тутмак үчин халка гөрнүшли гурулян эмел, тилсим. *Чүрчүри тутмак үчин дузак гурдук.* 2. *гөч. м.* Салынян хиле, мекирлик. *Дузага дүшендир чага кепдери, Ганаты галганок, гырыкды пери* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Өз гуран дузакларына өзлери чолашдылар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

◇ Дузага салмак — алдап эле салмак, алдап тутмак. Дузак гурмак — алдамак үчин хиле этмек. *Душманлар бүтин төвәрәге дузак гурдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДУЗАКЛАМАК, 1. Дузага салмак, дузакда саклаак. 2. *гөч. м.* Хиле гурмак, мекирлик этмек.

ДУЗАКЛАНМАК, 1. Дузакда сакланмак, дузага салынмак. 2. *гөч. м.* Хилә дүшмек, мекирлиге дучар болмак.

ДУЗАКЛАТМАК, 1. Дузакда саклатмак, дузага салдырмак. 2. *гөч. м.* Хилә дүшүртмек, мекирлиге дучар этдирмек.

ДУЗЛАМАК [ду:зламак], 1. Тагамлык үчин дуз сепмек. *Бөреклик эти дузламак.* 2. Дуза ятырмак, дуза басмак. *Ол гаракөл баганаларыңы соймак, дузламак, әйлемек, беҗермек барадакы иш процеслериниң хемишә әдәбиячылык эдәр* («Совет эдебияты» журналы). *Келем дузламак.* 3. *гөч. м.* Дузлы сөзлер билен йүзүни алмак, йүзүни гыздырмак. *Тул-туллап гаты азар бир сөз дийип, гызлар чишиги дузлардылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДУЗЛАНМАК [ду:ллаңмак], 1. Тагамлык үчин дуз сепилмек. *Палава салынҗак эт дузланып гойлупды.* 2. Дуза ятырылмак, дуза басылмак. 3. *гөч. м.* Дузлы сөз айдылып йүзи алынмак, йүзи гыздырылмак.

ДУЗЛАТМАК [ду:латмак], 1. Дуз сепдирмек, дуз бердирмек. 2. Дуза ятырмак, дуза басдырмак. *Помидор дузлатмак.* 3. *гөч. м.* Дузлы сөз айтдырып, йүзүни алдырмак, йүзүни гыздырмак.

ДУЗЛАШМАК [ду:лашмак], 1. Дуз сепмәге, дуз беришмәге көмеклешмек. 2. Дуза ятырмага, дуза басмага көмеклешмек. *Хыяр дузлашмак.*

ДУЗЛУК [ду:злук], Дуз магданының газылып алынып бөлүп. *Дузлуга ёрмек дуз болар* (накыл).

ДУЗЛУЛЫК [ду:злулык], 1. Дузы көплүк, шорлук (тагам барада). *Нахарың дузлулыгы нәхили?* 2. *гөч. м.* Эрбет тәсирлилик, авулылык, зәхерлилик (сөз, дил хакда). *Дили дузлулык этмегиң гереги ёк.*

ДУЗЛУ [ду:злы], Дузы көп дүшен, шор. *Нахар дузлы болупдыр.* 2. Дуза ятырылан, дуза басылан. *Дузлы хыяр. Дузлы балык.* 3. *гөч. м.* Эрбет тәсир галдыран ажы, авулы, зәхерли (сөз, дил хакда). *Оның дили дузлы.*

ДУЗСУЗ [ду:зсуз], 1. Дузы болмадык, юван, тагамсыз. *Дузсуз нахар.* 2. Дуза ятырылмадык, дуза басылмадык. *Дузсуз хыяр.* 3. *гөч. м.* Самсыклач айдылян, манысыз, бидерек, ювнуксыз, сувҗук (сөз хакда). *Чашчы чаман сувук, дузсуз, ювнуксыз сөзлери тиркешдирип, шол гызың адына гошгы билен, сөз билен хат язмагыны довам этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДУЗСУЗЛЫК [ду:зсузлык], Дузы болмазлык, ювanлык, тагамсызлык. 2. *гөч. м.* Самсыклач гүррүң этмеклик, манысыз гүрлемеклик, ювнуксызлык, сувҗуклык.

ДУЗТОРБА [ду:зто:рба], Дуз салынян торба, дуз салмак үчин улы болмадык гап. *Ол дога дийип гелене эдил эҗөмиң дузторбасындакы ялы дузы берип гойберйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДУЗ-ЧӨРЕК [ду:з-чөрек], Ийлип-ичилйән тагам, нахар. ◇ Дуз-чөрек ийишмек — достлуклы. яшамак. *Йигитлер, сизиң билен бир биле нәче вагт дуз-чөрек ийишдик* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДУЗЧУЛ [ду:зчул], Дузы халаян, дузлы тагамы говы гөрйән. *Дузчул адам.*

ДУЗЧУЛЛЫК [ду:зчуллык], Дузлы тагамы говы гөрмеклик.

ДУЙГУДАШ, Бири билен бир пикире эерйән, дуйгудашлык эдйән, пикирдеш.

ДУЙГУДАШЛЫК, 1. Бири билен бир пикире эермеклик, пикирдешлик. 2. Гөвүн гөрмеклик, рехимдарлык этмеклик, рехимиң инмеклик. *Шунда Гарлы усса хем өз оглуның товук кетеги ялы сүренде дашарыны дуйман ятышыны яда салып, дуйгудашлык этди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДУЙГУЛЫ, Дашарқы дүнйәниң хадысаларыны өзлешдирмек ве сайгармак укыбы бар болан.

ДУЙГУЛЫЛЫК, Дашарқы дүнйәниң хадысаларыны өзлешдирмек ве сайгармак укыбына эе болмаклык.

ДУЙГУР, Дуймаклык укыбы гүйчли болан, чалт аңян, тиз дуйян, сызгыр.

ДУЙГУРЛЫК, Дуймаклык укыбы гүйчлүлик. *Хикмет Исфаханы оның сөзлеринде манысы сөвдагәр дуйгурлыгы билен гарбап алып, байлашып билҗегини гөз өңүне гетирди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДУЙГЫ, Адамың хакыкаты догрудан-догры дуймаклык аркалы шекиллендириши, дашарқы дүнйәниң хадысаларыны өзлешдириш ве сайгарыш укыбы. *Чешмеде сува душмеклик еңиллик ве шәхдачыклык дуйгусыны дөредйәр.*

ДУЙДАНСЫЗ [дуйда:нсыз], 1. Гарашылмадык ягдайда, хабарсыз, билдирмән, гапылмыкда, ахмаллыкда, бирденкә. *Артык оңа дуйдансыз соваллар ягдыранышында дуйман галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дуйдансыз чыкан сес онуң шол хыялыны нирәдир учурды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Тарпа-тайын, бирден. *Гайратлы, жаныпкеш зәхмет батыры Дуйдансыз арадан чыкды-да гитди* (Н. Йомма, Сайланан эсерлер).

ДУЙДАНСЫЗЛЫК [дуйда:нсызлык], Гапыллык, ахмаллык, хабарсызлык, билдирмезлик.

ДУЙДУРМАК, 1. Өңүнден хабар бермек, мәлим этмек, хабардар этмек. *А гыз, инди сен дуйдурдың, аркайын болай!* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер). 2. Билдирмек, әшгәр болмак. *Экиниң бол хасыл бержекдиги өңүнден дуйдурыпды.*

ДУЙМАК, 1. Өңүнден билмек, аңмак. *Мен эҗизлейәндигими тиз дуйдум* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 2. Сызмак. *Агырыны дуймак.*

ДУЛ [ду:л] I, Өйүң, жайың ичиниң чеп я-да саг гапдалы. *Гоюн-гузы бакдым чөлде, Дулумызда ёкды галла* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бу ердөләниң бир ян дулунда шем янып дурды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДУЛ II, Аялы я-да әри өлен, аялсыз я-да әрсиз галан, башы бош. *Сен, ханым, өзүңи дул хасап этмегин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дул гөзи билен аял алма, пыяда гөзи билен — ат* (накыл).

ДУЛАМАК [ду:ламак], 1. Доламак, бүремек, өртмек, чоламак. 2. Жайламак, ерлемек (өлен адам хакда). *Иң соңунда өз доганларыңызы өз элиңиз билен дулаң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДУЛАНМАК [ду:ланмак], 1. Доланмак, бүрелмек, өртүлмек, чоланмак. *Аргын гүнүң шөхлелери кә булутлара дуланяр, кә болса көвүң ичине — меник яныма дүшйәр* («Эдебият»). 2. Жайланмак, ерленмек (өлен адам хакда).

ДУЛАТМАК [ду:латмак], Жайлатмак, ерлетмек (өлен адам хакда).

ДУЛАШМАК [ду:лашмак], Жайламага, ерлемәге көмеклешмек (өлен адам хакда).

ДУЛДЕГШИР [ду:лдегши:р], Өрән якын, янашык, голай гоңшы. *Гажар аганың сүмелгеси билен булдегшир бир тәзе жай пейда болупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДУЛЛУК, Аялы я-да әри өлүп, аялсыз, әрсиз галмаклык, башы бошлук. *Мен хем дуллукдан халыс ирдим* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДУЛУК, *анат.* Йүзүң сакгалсапы билен эңек аралыгындакы гапдал тарапы. *Онуң эллери үшәп, дулуклары нар ялы гызарыпды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

Оның [illegible] булутында пешехорданың ызы билдирйәрди (А. Сәдудоә, Мәхри—Вена)

ДУДУЧ, *зоол.* Икн яшыны доллуран инен дүе. *Дүеде дудч гурбан, Дайысы Гылыч гулбан* («Туркмен халк шыраны дөредижилиги»).

ДУ'МА, *тар.* Руссиянын меркезн ве ерли управленнесинин дүрли органларының ады. *Дөвлет думасы. Шәхер думасы.*

ДУМАН [дума:н], Дүри дәл хова, үмүр, тот. *Гара булутлар дагап, Гатда думаны, чаңы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Газап донун гейип чозанда душман, Абананда үстүмизе ол думан* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ДУМАНЛАМАК [дума:нламак], 1. Думан гуршап алмак, думан өртмек, думан бүремек. *Хованың йүзи думанлап, җахан гапышан ялы болды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Гараңкырамак, үмезлемек (гөз хакда). *Гөзүмиң өңи думанлап дур.* 3. *гөч. м.* Гаржашмак, булашмак (пикир хакда). *Онуң келлеси думанлап дурды.*

ДУМАНЛАНМАК [дума:нланмак], 1. Думана бүренмек, думан билен гуршалмак, думан билен өртүлмек. 2. *гөч. м.* Гаржашмак, булашмак.

ДУМАНЛАШМАК [дума:нлашмак], Асманың йүзүне думан өртүлип башламак.

ДУМАНЛЫК [дума:нлык], Думан билен өртүлмеклик, думан бүрелмеклик, тотлук.

ДУМЛЫ-ДУШ [думлы-ду:ш], Чар төверек, даш-төверек. *Думлы-душдан ягып гызыллы шайлар, Халы үстүнде түрды күмүшден депе* (Б. Кербабаев, Айлар). *Атларың үстүндәки ыкжам отуран жигитлерің үстүне думлы-душдан гүл ягды. Думлы-душ гум-гуклукды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДУП-ДУРЫ, Ап-арасса, гаты пәкизе, өрән тәмиз, өрән дуры. *Хова ягтыландан бәри асманың йүзи дуп-дуры* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДУПЛЕ'Т, Бильярд ойнунда: бир шар билен икинжи шар урланда, шарың борта дегип бильярдың дешигине гирмеги.

ДУРА, *диал.* Гуш авлананда деңиз-деря кенарында букы үчин газылян чукур, ятым.

ДУРА-БАРА, Кем-кемден, юваш-ювашдан, асса-асса, гитдикче. *Бири-биримизи танап, Дура-бара халашдык* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). *Иңрик дура-бара гаралып, такыры-да өз ичине габап алып барярды* («Совет эдебияты» журналы).

ДУРАЛГА, 1. Отлы, автобус ве ш. м. гатнав серишделериниң ёлагчылары мүндүрйән ве дүшүрйән ери, дурян ери. *Ол сәхер билен туруп, автобус дуралгасына гөнүкди* («Эдебият ве сунгат» газети). *Дуралгада манёвр эдйән паровозуң шакырдысындан башга сес эшидилмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Ыкрар, лебиз. *Онуң белли бир ягдайы, белли бир дуралгасы ёкды* («Совет эдебияты» журналы).

ДУРАЛМАК, *сер.* Дурланмак. *Сув дуралып башлады.*

ДУРАЛТМАК, Дуры этмек, дурламак.

ДУРАЛЫКЛЫ, Узак өмүрли, өлмезек. *Чагаңыз дуралыклы болсун!*

ДУРАЛЫКЛЫЛЫК, Узак өмүрлилик, өлмезеклик.

ДУРАЛЫШМАК, *сер.* Дурлашмак.

ДУРГУНЛЫК, Дуруп галмаклык, херекетсизлик, өсүш ёклук.

ДУРГУШАН, Яшы бир чене баран, гарташан, көнелишен (адам барада).

ДУРГУШМАК, 1. Энчеме вагт дуруп арассаланмак, дуруп дурланмак. *Боссан овадан голчадан дургушан шерабы гулли кәсә гуюп, хормат билен хөдүрледи* (Айбек, Новайы). 2. Яшың бир чене бармак, гарташмак.

ДУРДЫ-ДУРДЫ: дурды-дурды болып яңы аяк үстүне галып, йөрәп башламак, аяк башламак (чага хакда).

ДУРЗУЛМАК, Болуп дуран херекет тогтадылып сакланмак. *Техники себәплере гөрә, заводың 3-нжи вагтлайын дурзулды.*

ДУРК, 1. Гөрнүш, судур, шекил, ягдай. *Галың хәзирки дуркуна белетди* («Совет эдебияты» журналы). *Өсди-де дурка гелди, Гүн-гүнден гөрке гелди* («Пионер» журналы). 2. Бир задың берклик, пугта дережеси, өмри. *Бу матаның хич дуркы ёк.*

ДУРКЛЫ, Көп вагта гидйән, берк, пугта (мата да).

ДУРЛАМАК, Сувуклыклары хападан арассалап хападан сапламак, дуры гөрнүшине гетирмек. *Бейлән алнан сув лай боландыгы үчин, дурламага гойлар.* ◇ Пикир дурламак — *сер.* Пикир. *Айсолтан өз пикирини дурлады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Реңкини дурламак — *сер.* Реңк. *Помидорлар гызыл реңкин дурлапдыр* (Б. Кербабаев, Айлар).

ДУРЛАНМАК, 1. Сувуклыклар хападан сапланмак, арассаланмак, дуры гөрнүше гелмек, арасса халатөврүлмек. 2. Арасса, пәкизе, ачык болмак. *Гөгүң йүзи чүйше ялы дурланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДУРЛАТМАК, Сувуклыклары арасса, дуры гөрнүшине гетиртмек, сапланмага гойдурмак.

ДУРЛАШМАК, Арассаланышып, сапланышып башламак (сувуклык барада).

ДУРЛУК, Гара өйүң тәриминиң дашына айланып кече гөрнүшли өртги. *Дурлугың бир дешиндеки Ышыкладым усул биле* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ДУРМАК, 1. Аяк чекмек, сакланмак, тогтамак. *Автомобиллер сакга дурдулар* («Пионер» журналы). 2. Аяк үстүне галмак, дим-дик ятдайда болмак, ыкылмак. *Онуң йигитлери мейданың бир четинде дурдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Бир ерде ерлешмек, бар болмак. *Плитаның үстүнде сүйтли пити дурды* («Мыдам тайяр» газети). 4. Бир ерде ве болмак, бир везипәниң башында болмак, бир гураманың агзасы болмак. *Хожалыклар башында шөхлелер ве дайханлар дурярлар* («Мыдам тайяр» газети). *Мен хем төзе дүнйә дурмак ислейән, Илиң хатарында дурмак ислейән* (Р. Алиев, Коммунизм ёлунда). 5. Көчекси ышлик функциясында ысныпып гелйән ишлиги билен оңарылан гымылдының башланышыны, довамлылыгыны ве ышлыгырымлы хәзирки заманы гөркезйәр. *Ыслемлемек дурмак, гойбермәге дурмак; гелип дурмак, дейип дурмак; өвсүп дурмак.* ◇ Арка дурмак — *сер.* Арка I.

ДУРМА'Н, *бот.* Ысы неше беришли зәхерли өсүмлик.

ДУРМУШ, 1. Яшайыш дөври, заман, өмүр. *Бахтлы ве шатлыклы дурмуш.* 2. *филос.* Бизиң аңымыза баглы болмадык объектив реаллык, материя, тебигат. *Дурмуш аңы кесгитлейәр.* 3. Җемгыетиң маддый яшайышының шертиниң жеми, гүзеран, ягдай. *Ыслемлемлерың маддый дурмуш меселелерине хызмат этмеклиге СССР-де улы үнс берилйәр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шямбирёв, Педагогика). *Пагта — сурлы дурмушың мәчеси* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онда меселем дурмушымы ёкары галдырмак хөвеси бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Бүтин дуршы, дуркы, өвреси. *Ол дурмушы билен гагшаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Дурмуш гөрмек — 1) көп меселелер боюнча дүшүнжели болмак, көп зады башдан гечирмек. *Бу адам бир нәче йыл җигит болуп гуллук эден ве онда-мунда отурылышыкларда болуп, аз-кем дурмуш гөрен адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар); 2) яшамак, гүзеран гөрмек. Дурмуш гечирмек — бир иши амала ашырмак, иш йүзүне гечирмек. *Колхозчыларың бирентегиниң мамла хасап*

...дэйэн пикирини дурмуша гечирмек үчин ише айгытлы ...шмагың чарелери барада ойланярды («Совет эдебияты» журналы). Дурмуша чыкмак — бири бирден гош бирикдирмек, эре бармак, яшайыш гурмак. *Ол гызы бир эйэм дурмуша чыкып, ондан бир гыз...каз хем болупдыр* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

ДУРНА, *зоол.* Узын аяклы, узын боюнлы ве узын гүнкли батгалык ерлерде яшаян гуш. *Говачаларың ...нжэя балдаклары топлум дурналарың инжиклери ...лы гызгарярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дурна гөкде, дурак ерде* (накыл).

ДУРНАДАБАН [дурнада:бан], *бот.* Ере язылып өсйэн, овнук тикенли мал оты.

ДУРНУКЛЫ, Бир идея берлен, тутанъерли, үйтгэп дурмаян. *Дурнуклы большевик, басылмаз ишден* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). ◇ Дурнуклы сөз дүзүми *грам.* — *сер.* Сөз.

ДУРНУКЛЫЛЫК, Бир идея берилмеклик, тутанъерлилик, үйтгэп дурмазлык. *Өзүниң гүйжүне, дурнуклылыгына ынанян бу гайратлы гыз кимди?* («Совет эдебияты» журналы).

ДУРНУКСЫЗ, Белли бир идея берилмэн, үйтгэп дурян, тутанъерли дэл, үйтгэп, өврүлип дурян. *Дурнуксыз адам.*

ДУРНУКСЫЗЛЫК, Бир идея берилмезлик, тутанъерли дэллик, үйтгэп, өврүлип дурмазлык.

ДУРУЗМАК, 1. Дик, вертикаль ягдайда гоймак, сакламак билмек. *Таягы бармагың үстүнде дик дурзуп билмек.* 2. Гарашдырып гоймак, гарашдырмак, сакламак. *Мени шу ерде дурзуп, өзи болса гитди.* 3. Болян хереketи сакламак, тогтатмак, ишлетмэн сакламак. *Абат факторлары дурузман ишлетмек герек.* 4. Хатара дүзмек, хатарың угрунда гоймак. *Мугаллым пионерлери хатара дурузды.*

ДУРУЛЫК, Арассалык, пэкизелик, тэмизлик, саплык. *Янаның дурулыгы, арассалыгы гөрнүп дурды.*

ДУРУМ, Бир задың дуруп, сакланып, галып билижилик дережеси, дурк. *Бу матаның дурумы ёк.*

ДУРУМЛЫ, 1. Көп вагтлап сакланып, дуруп, галып билйэн, берк, пугта. *Дурумлы мата.* 2. Өзүне эрк-ыгтыяр эдип, сакланып билйэн, дурнуклы, дөзүмли. *Дурумлы адам.*

ДУРУМЛЫЛЫК, Өзүне эрк-ыгтыяр эдип, сакланып билижилик, дурнуклылык.

ДУРУМСЫЗ, 1. Көп вагтлап сакланып, дуруп, галып билмейэн, берк болмадык. 2. Өзүне эрк-ыгтыяр эдип, сакланып билмейэн, дөзүмсиз, дурнуксыз.

ДУРУМСЫЗЛЫК, Өзүне эрк-ыгтыяр эдип, сакланып билмезлик, дөзүмсизлик. *Гарры эне дурумсызлык эдип ...лады.*

ДУРУШМАК, Бирине бир ерде дурмага көмеклешмек. *Гаравул дурушмак.*

ДУРЫ, 1. Буланык болмадык, буланчак дэл, арасса, ...изе. *Яплар долуп, дуры сувлар акып дур* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Дуры сув. Дуры айна.* 2. Ачык. ...утсыз (хова хакда). *Гөм-гөк дуры асман шэхериң үстүни бүрэп дурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДУТАР [ду:та:р], Берк агачдан көвлүп ясалян, келлеси кэди гөрнүшли, узын сапы пердели, ики киришли ...кмен саз гуралы. *Бармаклар дегенде, эришлең бары Овазланяр гөйә дутарың тары* («Совет эдебияты» журналы).

ДУТАРЧЫ [ду:та:рчы], Дутары ясаян ве чалян адам.

УХО'ВКА, Көпленч плита пежиниң гапдалында ...лан ве одуң ыссысына иймит биширилйэн демир ящик.

ДУЧАР [ду:ча:р]: 1) дучар болмак — душ гелмек, сезевар болмак, саташмак, учрамак. *Мегерем, бу йигит бир шовсузлыга дучар боландыр — дийип, мурт-лак адам пышырдабрак айтды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн); 2) дучар этмек — душ этмек, сезевар этмек, саташдырмак, учратмак.

ДУШ [ду:ш] I, Төверек, чен, чак, такмын. *Бири гызым Набат, еди яшында, Бири гарры атам, етмиш душунда* («Октябрь ялкымы»).

ДУШ II, Сува дүшмек үчин пүркгүчли десга, үстүне сув пүркйэн гурал.

ДУШ [ду:ш]: 1) душ болмак — *сер.* Дучар; 2) душ гелмек — габат гелмек, душушмак, дучар болмак; 3) душ этмек — дучар этмек, душурмак, учратмак. *Дең этмэн, душ этмез* (накыл).

ДУШАК, Дүйэниң, эшегиң, атың ве ш. м. ики өң аякларыны чатмак, даңмак үчин йүп. *Хеззет этсең эшеге, хыззын урар душага* (накыл).

ДУШАКЛАМАК, Душак салмак, душак билен аякларыны багламак. *Эшеги душакламак.*

ДУШАКЛАНМАК, Душак салынмак, душак билен даңылмак.

ДУШАКЛАТМАК, Душак салдырмак, душак билен баглатмак.

ДУШАКЛАШМАК, Душак билен баглашмак, душакламага көмеклешмек.

ДУШАКЛЫ, Душак салнан, душак билен багланан. *Душаклы дүелер мейданда отлашып йөрди.*

ДУШДАШ [ду:шдаш], 1. Яшытдаш, дең-душ. 2. Бири-бирине габадрак дуран. *Бизиң өйүмиз оларың өйи билен душдашды.*

ДУШЕНБЕ [ду:шенбе], Хепдэниң биринжи гүнүниң ады.

ДУШЛЫ [ду:шлы], Ченли, чаклы, такмынан, төверек (яш барада). *Ол мен душлы адамды.*

ДУШМАК [ду:шмак], 1. Бирине душ гелмек, саташмак, габат гелмек. *Хеммесин ёк этдиң, сен бизе душуп, Баярлары ташлап зыңдың, азатлык* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Эзиз шол гүнүң эртеси Ныязбеге душды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир ягдая сезевар болмак, дучар болмак, учрамак. 3. Габат гелмек, шовуна дүшмек.

ДУШМАН [душма:н], 1. Душманчылык ягдайында болан, ганым, ягы. *Душманлардан азатлыгы гораяс, Мейл этселер, биз рехимсиз дараяс* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Я урушда басылып, душманлары есир дүшэйдимикэ?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Зыян гетирйэн, шикес етирйэн затлар. *Сиңек саглыгың душманыдыр. Соңкы пушман — өте душман* (накыл).

ДУШМАНЛЫК [душма:нлык], Бири-бириңи йигренмеклик билен эдилйэн гатнашык ве херекет, ганымлык, ягылык.

ДУШМАНЧЫЛЫК [душма:нчылык], *сер.* Душманлык. *Галмады душманчылык хич бир ургда, тиреде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ДУШУНДА [ду:шунда], «Гапдалында, голайында, якынында» диен ялы маны аңладян послелог.

ДУШУРМАК [ду:шурмак], 1. Саташдырмак, душ этмек. *Дайханлары колхозлара үйшүрип, Гарыплары бир-бирине душурып* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Габат гетирмек, шовуна дүшүрмек, максада лайык этмек.

ДУШУШМАК [ду:шушмак], Бири-бири билен саташмак, бири билен душ гелмек, гөрүшмек. *Мердан ага билен гижаралар конторада душушдык* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ДУШУШЫК [ду:шушык], 1. Бири-бириң билен саташмаклык, душ гелмеклик. *Душушык якындыр гүлүм, Айлар жан* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Бири билен танышмак хем-де гүррүңдеш болмак максады билен гуралян кабул эдилишик. *Депутатың сайлавчылар билен*

душушыгыны гурамак. Языҗының пионерлер билен душушыгы.

ДУЭ'ЛЬ, Буржуаз-дворян жемгыетинде ики адам арасында болян баша-баш яраглы сөвеш. *Дуэль диениң бизиң полкумызда хэли-шинди боларды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Ленский Онегини дуэле чагыряр* («Эдебият»).

ДУЭ'Т, *сазч.* 1. Ики сес, ики гурал үчин дүзүлен саз эсери. 2. Ики саны ерине етириҗиден ыбарат болан ансамбль.

ДУЮЛМАК. Өңүнден билишмек, аңылмак; сызылмак. *Нәме үчиндир, гелен адамың сеси оңа таныш ялы болуп дуюлды* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮБЛЕМЕК, Ырсарап, месиргәп, агзыңа геленини самрап дурмак, бириниң үстүне гызарылмак.

ДҮВДЕК, Дүйрүлип, бүкүлип даңлан дүвүнчек, дүйрленен гөрнүш. *Оның гара булашып дүвдек ялы болуп ятаныны гөрен гоңшусы: — Дурмушыны өз эли билен бозан адамың болҗагы шудур — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дүвдек болан ялы епбешип отургың, шондан башга сениң битиржек ишиң ёк* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ДҮВДЕНЕКЛЕМЕК, Чалтлык билен ылгап гитмек. дүңк ясап гитмек. *Хер ерде дувденеклэп, Эт диенин этсем-де, Ынха алян «аклыгым», Ишини берк тутсам-да* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Нәме бар, какасы? — дийип, дүвденеклэп дашарык чыкды. Боляр оглум — дийип, эҗеси дүвденеклэп гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДҮВ-ДҮВ: д ү в-д ү в д ы з а м а к — бириниң үстүне хайбат атып, гахарлы, хыҗувлы топулҗак болуп дурмак. *Соңабака ол боксчулар ялы, юмругыны дүвүп, чагаларына хем дув-дув дызап башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДҮВДҮРМЕК, 1. Матаның, яглыгың ичине зат салдырып, дүвүнчек этдирмек. 2. Йүпүн, йүплүгиң ве ш. м. ужуны чигдирмек.

ДҮВМЕ', Күмүшден ясалян ашак тарапы йириҗек, шыңңырдап сес эдйән, ичи дашлыҗа тогалаҗык шай. *Дабаралы вагтларда гейилйән гейимлер эгирт дүвмелер билен ялдырашып дурдулар* (СССР тарыхы).

ДҮВМЕ'-ДҮВМЕ', Тогалак-тогалак, дамжа-дамжа, тогалаҗык формалы. *Йылдыз ялы янып дуран гөзлериң Дүвме-дүвме яшын ере дөкйәрди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол бурнуның үстүндәки дер дүвмелерини жүби яглыгына сүпүрип, дендерини дүйрледи* («Колхоз гүнлери»).

ДҮВМЕК, 1. Бир зады матаның, яглыгың ичине салып, долап даңмак, дүвүнчек эдип бағламак. *Гызлар, шу ярпыҗы алманы гөрйәңизми? Шуны мен хәзир бир дүвүнчежиле дүвүп гойарын* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Бағбаның гызы). 2. Йүпүн, йүплүгиң ве ш. м. ужуны даңмак, чигмек. *Йүплүгиң ужуны дүвмек.* 3. Миве гетирмек, мивелемек. *Мен гарашдым агач миве дүвенде* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Й ү р е г е д ү в м е к — *сер.* Й ү р е к 1. *Бахар йүрегине дүвен бир зады ене сорамакчы болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Владимир Ильич хер ничик болса-да университет билимини алмагы йүрегине дүвйәр* («Мыдам тайяр» газети). Ю м р у к д ү в м е к — *сер.* Ю м р у к. *Ол зөвве ериндэн галып, юмругыны дүвди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮВМЕЛЕМЕК, Дүвме-дүвме болмак, бир нәче дүвме эмеле гелмек, тогалаҗык-тогалаҗык болмак, дамжа-дамжа болмак. *Оның гөзлеринден яш дүвмелэп-дүвмелэп акяр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДҮВМЕЛЕНМЕК, Дүвме гөрнүшли тогалак болмак, дүвме-дүвме болмак. *Гүллериң гөзүнде яш дүвмеленди* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮВНҮК, Ховплы чиш гөрнүшинде эмеле гелйән рак кесели.

ДҮВНҮКМЕК, Бир зат ийлип отырка кынлык билен ювдунмак. *Сәхетдурды бир зат дийип дүшүндиржек ялы этди-дә, гөзүнин яшыны сырып дувнукди* («Токмак» журналы).

ДҮВҮЛМЕК, 1. Матаның, яглыгың ве ш. м. ичине зат салнып багланмак. 2. Йүпүн, йүплүгиң ве ш. м. ужунда чигин эдилмек.

ДҮВҮН, 1. Йүпүн ве ш. м. затларың дүвлен ери, чигин. 2. Шаханың, балдагың пынтык ярып чыбык чыкаран ери, түңни ери. *Балдагың иң ашакы дүвүнлериниң аралыгында гошмача хова көклери эмеле гелйәр* (А. Насыров, Түркменистан ССР-ниң колхозларында мекгежөвени өсдүрип етишдирмегиң агротехникасы). 3. *гөч. м.* Бир затдан галан агыр тәсир, даг, ахмыр, кине. *Шейле чөзүлди ол өйкәниң дүвни* (Р. Сейидов, Багтлылар). 4. Яра, түңни, юмры.

ДҮВҮНДИРМЕК, 1. Бирини бир зат иййән вагтында нәдогры ювутдырмак. 2. *гөч. м.* Юмрук билен батырмак, юмрук салмак. *Ынха саңа биҗе! — дийди-де, Ашырың еңсесине дүвүкдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮВҮНМЕК, *сер.* Д ү в н ү к м е к. *Алҗасашып биз ише, Дүвүнйәрдик дәнекден* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮВҮНЧЕК, 1. Ичине зат салнып дүвлен яглык я-да мата бөлеги. *Ол долангы дүвүнчеги яшулының аягының янында гоюпдыр* («Мыдам тайяр» газети) *Тоя геленлере дүвүнчек пайланды.* 2. Гөк экиниң, мивели агачларың тәзеҗе дүвүп башлан мивеси. *Ол гаршы-гаршы эглип, говачаның дүвүнчеклерине сын эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮВҮНЧЕКЛЕМЕК, Дүвүнчек дүвүп башламак, дүвүнчек атып башламак, дүвүп башламак (гөк экин, мивели агачлар барада). *Бир дүйп гаралының ве шетдалының шахаларында помидорың дүвүнчеклэп гызарышып отурмагы гаты гең* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДҮВҮР, Бир задың овнук бөлеги, кичиҗик бөлежиги, дәне. *Аркасына хамыртуршының бир дүвүрни чейнәп чалдым-да, сураты тамымызың диварына елмедим* («Совет эдебияты» журналы). *Ягшы йигит, бир дүвүр набат тапып гетирсене, чайы йүрек алмаҗак боляр!* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ДҮВҮР-ДҮВҮР, Дәне-дәне болуп бөлүнен, бөлежик-бөлежик болан, дигир-дигир болуп дуран.

ДҮВҮРТИК, *мед.* Адамың тенине, эл-йүзүне чыкян кичиҗик чишҗагаз, яраҗык.

ДҮВҮРТИКЛЕМЕК, Дүвүртик чыкармак, көп дүвүртик өрмек.

ДҮВҮШМЕК, Бирине бир зады дүвмәге, чигмәге көмеклешмек. ◇ Д и л д ү в ү ш м е к — *сер.* Д и л II. *Хошгелди билен бу икиси дил дүвшүпдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДҮЕ, *зоол.* Чыдамлылыгы билен тапавутланян бир я-да ики өркүчли, гәвүшейән ири өй хайваны. *Сәхетдаң билен туруп, өз адамлары биле ёла дүшмек үчин азык-сувлукларыны дүелере йүклешдирмек иши билен мешгулды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Дүе өз бойнуның эгрисини билмэн, йылана эгри диермиш* (накыл). *Дүе чөкерип, чеммер ишме* (накыл). *Дүе көшегини говы гөрсе, хем депер, хем гапар* (накыл). *Чөкен дүе ер алар* (накыл). *Дүйә мүнүп, хатаба букма* (накыл).

ДҮЕБАШЛЫК, Дүрли-дүрли дөртбурч мата бөлежиклеринден күшт өйлериниң формасында тикилйән ве гелин эдинмәге тоя гидиленде, дүйәниң үстүне атылян, гыралары сечекли гурама безег. *Чырпысы болмаса-да, гызыл күрте, яшыл күрте ве ики саны букҗа балак-*

...кәнеси хем асмалык, дүебашлыгы билен гелипдир (А. Гөвшудов, Эсерлер)

ДҮЕГҮН, *зоол.* Ыссы юртларда яшаян, гаты ылгамага ...ыклы учуп биленок ...ы улы гуш.

ДҮЕДАБАН [дүеда:бан], *бот.* Ере язылып өсйән, тегелек ясы япраклы хашал от. *Гожаман чынарларың ...ларын дүедабан ялы гөк япракларыны герип, алтынлыга ...т узадяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮЕДАР [дүеда:р], Дүе өсдүрип етишдирмеклик ...ы билен мешгуллаяян адам, специалист.

ДҮЕДАРЧЫЛЫК [дүеда:рчылык], Оба хожалыгында малларчылыгың дүе өсдүрип етишдирйән пудагы.

ДҮЕКЕШ, Дүйә середйән ве дүе билен йүк дашамалык ...ын бәүне ...йән ...ы. *Оларың белент ...ы, ...ы ...ыбы ...ы дүекешлерің, еке аргышчыларың дәл, оларың дүшүнүшлерине гөвнүңде-де оңат ...ер ...дырярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮЕКЕШЛИК, Дүекешиң кәри, ягдайы.

ДҮЗ I, 1. Мейдан, чөл, такыр. *Адамлар чыбыклардан ве ...ыдан ...ет ...ек...ден ...де ...ың ...ыклыларың сүйүмлерини ...ге ...ирлер* (СССР тарыхы). *Йүз гезек айланып колхоз дүзүне, Аманы хем гөзлән такаса ...йдяр* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. Үст мейданы тегиз, йылманак, элиң аясы ялы.

ДҮЗ II, 1. Догры, хак, раст. *Дүз шше топулгын, комсомол болсаң, Йөрибер Ленинің ёлы билән* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Пагтаның бири-бирине бәслешйән гозалары капыясы, ритми дүз шыгыр ялы гөрүнйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Тертипли, эдепли. *Оның ...ы дүз гезсиң!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер) 3. Догры, гөни. *Чагарыгы гышык хем болса, түссеси дүз чыкяйыр* (Мыраллы).

ДҮЗГҮН, 1. Эдеп, тертип. *Дүзгүн билен барып, ишлерне башлың, Тәзе лыбас гейип, бөрүгин ташлап* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Гурлуш, система *Уруҗлыкда дүзгүни даргап башлапдыр* (СССР тарыхы) 3. Кабул эдилен када. *Гошулмаларың язув дүзгүни.* ◇ Дүзгүн этмек — бир зады эндик этмек, када эдинмек. *Ол келлесини силкмеги дүзгүн эдипдир.*

ДҮЗГҮНЛЕШМЕК, Белли бир тертибе, када, дүзгүне гирип башламак, ёла гойлуп башламак.

ДҮЗГҮНЛИ, 1. Эдепли, тертипли. *Хак ёл үчин дүзгүнли кичиҗик эдим уранда, улы гүйчлери хем өз ызына эердип билер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер) 2. Када-канунлы, ызыгидерли, тертипли.

ДҮЗГҮНЛИЛИК, 1. Эдеплилик, тертиплилик. 2. Кадалылык, ызыгидерлилик.

ДҮЗГҮННАМА [дүзгүнна:ма], Бир задың гурлуш тертибине дегишлиликде беян эдилен дүзгүн, када-канун йыгындысы. *Артелиң дүзгүннамасыны көпчүлиге дүшүндирмек комсомолларың борҗы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДҮЗГҮН-НЫЗАМ [дүзгүн-ныза:м], Эдеп-тертип, дәп-дессур, тертип-дүзгүн.

ДҮЗГҮН-НЫЗАМЛЫ [дүзгүн-ныза:млы], Тертип-дүзгүнли, эдепли-тертипли, кадалы.

ДҮЗГҮН-НЫЗАМЛЫЛЫК [дүзгүн-ныза:млылык], Тертип-дүзгүнлилик, эдеплилик, тертиплилик.

ДҮЗГҮНСИЗ, 1. *сер.* Тертипсиз. 2. Булам-буҗар, башлы-барат, угур-утгасыз. *Гурумлы кепбелер, гара кечелер, Дүзгүнсиз обалар, эгри көчелер, Кесел боляр табы юка ничелер, Шам шемала, даңдан еле ярашмаз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Када боюнча алнып барылмаян, ызыгидерли болмадык.

ДҮЗГҮНСИЗЛИК, 1. *сер.* Тертипсизлик. *Бу ...ыклыклардан ...ың ...ың ...ың, сизиң алы җенабыңыз!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Булам-буҗарлык, башлы-баратлык, угур-утгасызлык.

ДҮЗДЕЧИ, Чөлде яшаян, ябаны. ◇ Өйдечими я-да дүздечи — маталың җогабыны тапмак үчин берилйән чәклендириҗи сораг.

ДҮЗДҮРМАК, 1. Бир нәче зады йүпе, чише ве ш. м. ызыгидерли өтүртмек. *Шол чебишлерден бириниң ики будуны алдыр-да, чише дүздүр!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Киришлерини чекдирип сесини сазлатмак (саз гураллары барада). *Тамдыраны дүздүрмек.* 3. Дөретдирмек, яздырмак (шыгыр ве ш. м.). *Гошгы дүздүрмек. Сөзлем дүздүрмек.* 4. Овнук бөлеклерини, шайларыны йыгнап ёла салдырмак, абат этдирмек, гурдурмак.

ДҮЗЕДИЛМЕК, 1. Бежерилип абат эдилмек, бежерилмек. *Тракторың моторы дүзедилди.* 2. Ёла гоюлмак, тертибе салынмак, ербе-ер эдилмек. *Доварларың гышладылян ери өрән оңат дүзедилипдир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ДҮЗЕДИШМЕК, Дүзетмәге, бежермәге, дүзгүне салмага көмеклешмек. *Текстде гойберлен ялңышлары дүзедишмек.*

ДҮЗЕЛИШМЕК, 1. Абат болушмак, ёла дүшүшип башламак, дикелишмек, абатлашмак. *Ишлер инди бирнеме дүзелишди.* 2. *гөч. м.* Өңки нормал ве адамкәрчиликли ягдайына гечишип башламак, адам болшуп башламак.

ДҮЗЕЛМЕК, 1. Абат болмак, ёла гоюлмак, дикелмек, бежерилмек, абатланмак. *Көнәни ятласак, кәндир дердимиз, Дүзелендир бибат болан юрдумыз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Өңки нормал ве адамкәрчиликли ягдайына гечмек, адам болмак. *Ол инди кемсиз дүзелипдир.*

ДҮЗЕЛТМЕК, 1. Абат этмек, ёла гоймак, дикелтмек, бежертмек, абатламак. 2. *гөч. м.* Өңки нормал ве адамкәрчиликли ягдайына гечирмек, адам хатарына гошмак.

ДҮЗЕТМЕК, 1. Абат этмек, дикелтмек, бежермек, абатламак. *Яп газып, пел чекип, дүзедиң ерлер* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Черкез отургычлары дүзетди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Өңки нормал ве адамкәрчиликли ягдайына гетирмек, адам хатарына гошмак. *Өйкелешигиң ярашыгы шонда болуп билер, хачан ялңышан тарапың өз ялңышыны дүзетмек үчин йүрегинде гүйчли ислег дөресе* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Белли бир дережеде тертибе салмак, дүзгүне салмак. *Вуши кел чоммалып отурышыны дүзедип ынҗалыклашды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Деминң дүзетмек — асуда дем алып, өзүңе гелмек, өзүңи растламак, нормал хала гелмек. *Гүллер гүлүп гелйәр элин узадып, Ягмыр өңе әдйәр демин дүзедип* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮЗҮМ, Ере чызык чызылып ве оңа чөп гойлуп ойналян оюн. *Кәте күшт, кәте дүзүм ойнашып, Билмейәрлер барып хабар гатаны* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Кимлер ишсизликден дүзүм ойнаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол тойда бир топары үйшүп, дүзүм ойнаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДҮЗҮМЧИ, Дүзүм ойнуна гатнашян, дүзүм ойнамага өкде адам. *Дүзүмчилериң арасында шовхунлы гурруң гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮЗИ, *сер.* Дүзүйүп.

ДҮЗЛЕМЕК, 1. Бежеришдирип текизлемек, текиз этмек. *Яплар газып гөмүң текизлән, дүзлән, Тохум гоян ериң тапың берк ызлап* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Ёла гоймак, сазламак, догруламак. *Оларың арасындакы дүшүнилишмейән гурруңлери дүзлән гелди.*

ДҮЗЛЕНМЕК, 1. Бежерилип текизленмек, текиз эдилмек. *Атыздакы ой ерлер дүзленди. Чукур дүзленмек.* 2. Ёла гоюлмак, сазланмак, догруланмак. *Шуңуң билен бир кемсиз Зулум ожагы дүзленди* («Мыдам тайяр» газети).

...ыш мейдан, такырлык. *Ефрат ве Тигр дерялары...ың арасында әгирт улы дүзлүк ятыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ДҮЗЛҮК II, Сап йүреклилик, догрулык, арассалык, пәклик, эли догрулык.

ДҮЗМЕ', Мекдеплериң ёкарқы класларында гечирилйән язув ишиниң бир гөрнүши. *Алтынҗы класың окувчылары дүзме яздылар.*

ДҮЗМЕК, 1. Бир нәче зады йүпе, чише ве ш. м. ызыгидерли өтүрип чыкмак. *Жигитлер гулан этини түпең чыбыгына дүзүп, кебап биширдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бөлеклерини, шайларыны йыгнашдырып, гурнап ёла гоймак. *Бәшатары сөкүп, яңадан дүзмек.* 3. Киришлерини чекип, сесини сазлашдырмак. *Дутары дүзмек.* 4. Хасыл этмек, эмеле гетирмек. *Амыдеряның чөкүндилери Гарагумы дүзйән эсасы жынслары эмеле гетирйәрлер* («Мыдам тайяр» газети). 5. Дөретмек, язмак (шыгыр, хат ве ш. м. хакда). *Державин хем Петров сазык чалдылар, Айдым дүзүп гахрыманың шанына* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бу икиси гошгуҗыклар ве айдымлар дүзердилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 6. Көпчүлигиң гүйҗүни чекмек ёлы билен эсасландырмак, гурмак. *Комсомоллардан он-он бәш адамдан ыбарат бригада дүзмели* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮЗМЕЛИ: дүзмели гошма сөзлем *грам.*— бир нәче йөнекей сөзлемлерден эмеле гелйән гошма сөзлем.

ДҮЗҮВ, I. *сер.* Догры 1. 2. Нормал ягдайда болан, оңат, говы, абат, гурат. *Амансолтан атлыларың пәлиниң дүзүв дәлдигини билип, зөвве ериндән галды* («Совет Түркменистаны» газети). *Оларың ок-яраглары дүзүвди* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮЗҮВЛИ, Мазалы, оңайлы, ярарлы. *Ол бир дүзүвли зат айтмады.*

ДҮЗҮЙҮП, Уклар гышармазлыгы үчин уланылян ясы докама йүп.

ДҮЗҮЛМЕК, 1. Йүпе, чыбыга, симе ве ш. м. сетирленип гечирилмек, өтүрилмек. 2. Хатара дурмак, тертипли гоюлмак, сетирленмек. *Байдак гөтериҗилериң колоннасы стадионың мейданында нызама дүзүлйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Бөлеклер гурналмак, шайлары ерли-ерине гойлуп ёла салынмак. 4. Киришлери чекилип сазланмак, гошулмак. *Дутарларың сеслери дүзүлди.* 5. Дөредилмек, язылмак, гошулмак. *Агладым, багрым эзилди, Гамың сазлары дүзүлди* («Гөроглы» эпосы). 6. Көпчүлик гүйҗи чекилмек ёлы билен эсасландырылмак, гуралмак. *Секиз адамдан ыбарат дөвекчилер бригадасы дүзүлип, бригаданың ёлбашчысы хем Сәхет белленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДҮЗҮМ, Бир задың дүзүлип, өтүрилип гойлан хатары, йүпли халкасы. *Тайлак хыззын 10 дүзүм монҗук, хонҗуден башга-да бир топар оюнҗак алыпдыр* (Н. Поммa, Тайлак хыззын).

ДҮЗҮМ-ДҮЗҮМ, Бир нәче дүзүмден ыбарат болан, хатар-хатар болуп дүзүлен, сетирленен. *Дүзүм-дүзүм гозалар говачаларың шахаларыны ашак эгипдирлер* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

ДҮЗҮШМЕК, 1. Йүпе, чыбыга, симе ве ш. м. өтүришмек, дүзмәге көмеклешмек. *Хүнҗи дүзүшмек.* 2. Бөлек, овнук шайларыны йыгнашмак, гурнашмак. 3. Киршини чекип сазламага, гошмага көмеклешмек. *Дутар дүзүшмек.* 4. Дүзмәге, язмага көмеклешмек.

ДҮЙБЕМЕК, Дүйбүни ёлуп айырмак, дүйбүни ёлуп арассаламак. *Гөкли сомса биширжек болуп, селмәни дүйбәп отырдым* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮЙБҮНДЕН, Бүтинлей, асла, дүйпден. *Граждан гуллугы үчин ол яш йигит өзүни дүйбүнден укыпсыз дийип дүйярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Ол спиртли ичги ичмесини дүйбүнден ташлады.*

ДҮЙН, Шу гүнүң өң янындакы гүн, гечен гүн. *Дүйн өйлән ягыш ягыпды. Дүйн бизиң класс ёлбашчымыз дынч гүни экскурсия гитмәге тайярлык гөрмек дөгрусында бize дүшүндириш берди.*

ДҮЙНЕМЕК, Зыярат этмек, өвлүйәниң «гүйҗүне» ынанып, оңа айланмак. *Кераматын сынап гөрдүм, Телим өвлүйә дүйнәп гөрдүм* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ Ер дүйнемек — арадан чыкмак, ёгалмак, өлмек. *Ол пахыр иң соңкы барҗак ерине барды, ер дүйнеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮЙНКИ, Дүйн болуп гечен, дүйн болан. *Ол дүйнки вака хакында бир агыз хем сөз айтман, бизи кабул этди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ДҮЙН-ӨҢҢИН [дүйн-өңңи:н], Дүйн я-да ондан өңкүси гүн, яңы-якында, тазеликде. *Дүйн-өңңин бирденден эшитдим вели, Ол гызлаң шахыра сөйгүси улы* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮЙП, 1. Бир задың ашак тарапы, ашагы, асты. *Ол демир ёлуң якасындакы хаятың дүйбүне букулып, телеграфа голайлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир задың ич тарапының гутаран ери. *Сычан дүйбүнден сызлымдан соң агзы дар, дүйби гиң бир ёлы ясап чыкыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ол суйының дүйбүни гөрмән, бедресиндәки сувы дөкен-сачан эдип, зордан кәбгәны суви ягды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Тер. *Ол ынаны дүйбүнде, артелдан алан докмаларының үстүнде йүзлерини гызгырмак чатйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Ерден шахаланып гидйән өсүмликлериң, агачларың көк системасы. 5. Улы агачларың ве кәбир өсүмликлериң бир санысы. *Яп бойларының хер еринде бир дүйп тут, ундан болса хеҗлевлән эрик агачлары көпүйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хер дүйп говачаны бейгерип, кемала гетирмек үчин, гөр нәче шайлар чекилйәр* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). 6. Эсасы, эсас, өзен. *Ол шейле бир есерлик билен мылайымсырады велин, командир бу есерликлериң дүйп мазмуныны эйлем аңлады ве онуң йүзүнде йигренч аламатлары пейда болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Дүйбүне етмек — долы аныгыны билмек, меселәни хемме тараплайын айдыклашдырмак. Дүйбүни тутмак — эсасыны гоймак, эсасландырмак. Дүйп ишлек *грам.* — *сер.* Ишлик. Дүйп тутмак — 1) көк урмак; 2) мазалы орнашмак, бүтинлей ерлешмек. Дүйп алмак — көк урмак, гөгермек. *Кәбир дүйп алан нахаллары-да гызгын гүн көйдүрйәрди* («Совет эдебияты» журналы). Гуйының дүйбүне дүшен ялы болмак — *сгр.* Гуйы.

ДҮЙПГӨТЕР, Бүтинлей, хемишелик, дүйбүнден, бүс-бүтин, асла. *Онуң хакындакы пикир дүйпгөтер үйтгеди* («Колхоз гүнлери»). *Партияның ве хөкүметиң бу карары Орта Азия республикаларында бейик өзгүрмеклери дүйпгөтер говуландырмакда өврүлишик пункты болды* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы).

ДҮЙПДЕН, *сер.* Дүйбүнден. *Мистер Гарольд шол сөзлериң оны дүйпден эсгерилйәнлигини аңлатмак үчин, оңа совал берди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДҮЙПЛЕЙИН, Бүтинлей, хемишелик, мыдамалык.

ДҮЙПЛЕМЕК, Дүйп отуртмак, дүйп гоймак. *Демирчи усса бедре дүйпледи.*

ДҮЙПЛИ, 1. Көки бар болан, көкли (өсүмлик хакда). 2. Ашагы, асты, дүйби бар болан. 3. Эсасы бар болан, эсаслы.

ДҮЙПСҮЗ, 1. Дүйби болмадык, көксүз. 2. Чуң, чун-

р. *Дүйпсүз деря батдың Чаряр* (Чары Ашыр, Поэма-р). 3. Хич зада эсасланмадык, эсассыз.

ДҮЙПХАЛЫ [дүйпха:лы], Өйүң төрүне язар ялы улы халы. *Ол шай-сепли болмаса-да, ики саны оҗакбашы, р дүйпхалы, бир гүлли палас эдинипдир* (А. Говшу-в, Эсерлер). *Аял доганы Жерен болса тамык төрүн-дүйпхалыңың үстүнде отурып, сачыны дараяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДҮЙРЛЕМЕК, I. Орап дүйрмек, бир нәче гезек до-, турба шекилли этмек, тогаламак. *Кагызы дүйрле-к. Ол гелин кечелери дүйрләп, өе оклады.* 2. *гөч. м.* ...влугып ишдәли ийнек, небсевүрлик билен чалт-чалт ийнек. *Олар кәселердәкилери бир бада башларына чекип, говурманы дүйрләп башладылар* (М. Ибрахимов, С гүн гелер). 3. *гөч. м.* Багырт-бугурт басмак, бас-эламак.

ДҮЙРЛЕНМЕК, 1. Бир нәче гезек доланмак, оралып турба гөрнүшли дүйрүлмек, тогаланмак. *Ичине кече сыпан гамыш дүйрленип гоюлды.* 2. *гөч. м.* Гысылып йгрылмак, дүйрүкмек. *Товланып барян йылан бирден дүйрленди.*

ДҮЙРЛЕТМЕК, Долап, орап турба гөрнүшли этдирмек, дүйрдүрмек, тогалатмак.

ДҮЙРЛЕШМЕК, Дүйрлемәге көмеклешмек, дүйрүп дөшмак, тогалашмак.

ДҮЙРМЕК I, I. Долап, орап турба гөрнүшли тогаламак. 2. Булам-бужар эдип, топлап йыгнамак. *Дийип, үйшүп ятан топ-топ халады, Гүллер шол дуршуна дүйрү долады* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Сы рылмак, айрылып башламак. *Гиҗе өз пердесини дүйрүп башландан соң, дан хем саз бермәге йүз урды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 4. Багырт-бугурт басмак. топлап ашагына салмак.

ДҮЙРМЕК II, I. Бир нәче затдан, адамдан ве ш. м. ыг ат болан топар, үйшмек, топлум. *Бу кичиҗик топар токайың этегине етип, дүйрмеги билен сагынды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. *гөч. м.* Бүтин гөвреси, дуршы. *Алаша сыпа бакан дүйрмеги билен окдурылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Үйшүрилип гойлан үйшмек, топба

ДҮЙРМЕКЛЕМЕК, Дүйрүп топбак, үйшмек эдип башламак. *Үчбир-үчбир отурып, сечеленип дуран палавы дүй мекләп башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

Д ЙРҮКДИРМЕК, Этняч этдирмек, йыгрылдырмак, горкузмак. *Оларың ачылан гөвүнлерини гөвүнсиз үйрәп ит бираз дүйрүкдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

Д ЙРҮКМЕК, Гысылып йыгрылмак, кичелмек, горкмак. *Самраяр ене-де Эне дүйрүгип, Ховпа дүшйәр, акяр яшы сырыгып. Нәме үчин ол гиҗикди? Нәм болдука Набда? Бирденкә ол дүйрүкди, Айбын салды-да яда* («Совет эдебияты» журналы).

Д ЙРҮЛМЕК, 1. Доланып турба гөрнүшли тогаланмак. *Серпик яңадандан хас гиңрәк ачылды, гамыш дүйрүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Йыгрылмак, дүйрүкмек, горкуп доланмак. *Ол эдил сыр ялы дүйрүлди* («Совет эдебияты» журналы).

Д ЙРУМ, Үйшүрилип, дүйрмек эдилип гойлан.

ДҮЙРУМ-ДҮЙРУМ, Бир нәче дүйрүмден ыбарат болан, топ-топ, үйшмек-үйшмек болуп дуран. *Оның өңүнәки сыртычлар дүйрүм-дүйрүм болуп, ызда галяр* Н. омма, Тайлак хыззын).

Д ЙРУШМЕК, 1. Турба гөрнүшли эдип долап йыгамага көмеклешмек. *Гамыш дүйрүшмек.* 2. Дүйрүм-дүйрүм, топ-топ, үйшмек-үйшмек этмәге көмеклешмек.

Д Т, 1. Догры янмаян чырадан ве ш. м. эмеле гелән ссе. 2. Янян задың ялкындан, түссесинден эмеле элйән гара өртүк, гура. *Дүйт берлен айна.*

ДҮЙТМЕК, Көп гейдирмек, узага гитмек, чыдамак (гейим-гежим хакда). *Оңа нәче аякгап алып бердик, эмма хич зат дүйтмейәр.*

ДҮЙШ, Уклап ятан адамың келлесинде пейда болян хыялы затлар. *Ятсам, турсам пейда болдуң дүйшүмде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Дүйш гөрмек — укуда ятыркаң, дүйше хер хили хыялы затлар гирмек. *Мен агшам дүйш гөрүпдирин. Ач тозук дүйшүнде дары гөрер* (накыл). Дүйше гирмек — укуда гөз өңүне гелмек, дүйшүңде бири я-да бир зат гөрүнмек. Дүйш ялы болуп гөрүнмек — чала хакыдаңа гелмек, чала ядыңа дүшмек. *Ол маңа бир дүйш ялы болуп гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮЙШҮРГЕМЕК, Уклап ятан адамың келлесинде бир зат хакда хыял, пикир пейда болмак, дүйш гөрмек. *Мен Гызыл Гошуна гидерин, командир боларын — дийип дүйшүргемеги, элбетде, бу затларың хеммеси говулыгың нышаныды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДҮКАН [дүка:н], 1. Хер хили харыт сатылян кичирәк жай. *Дүканда чай ёкмы нәме?!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сенетчилик уссаханасы. *Ана, бир дүканда әдикчилер мумлы сапаклары эйлек-бейлек чалтлык билен чекйәрлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДҮКАНДАР [дүка:нда:р], *сер.* Дүканчы.

ДҮКАНЧЫ [дүка:нчы], Дүканда отурып сөвда эдйән адам, дүкан эеси. *Дүканчы бир стакан чай гуйды ве бир бөлежик дишлем-дишлем эдилен гант билен бирликде оңа берди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ДҮКАНЧЫЛЫК [дүка:нчылык], Дүканчының кәри, ягдайы.

ДҮКБЕРДЕН, *докм.* Түтә гейдирилйән агач ик.

ДҮКҮРДЕМЕК, Дүкүрдили сес чыкмак, дүкүр-дүкүр этмек. *Пайтун көчеден-көчә айланды, атларың наллы тойнаклары дүкүрдеди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДҮКҮРДЕТМЕК, Дүкүрдили сес чыкармак, дүкүр-дүкүр этдирмек. *Аяклармың дүкүрдетмек. Ат очкларыны дүкүрдедип ойнар.*

ДҮКҮРДЕШМЕК, Дүкүрдили сес чыкмак, дүкүр-дүкүр этдирмек.

ДҮКҮРДИ, Такыр-такыр, түпүрт-түпүрт эдип чыкян ses. *Көпдөрың черчеде пейда болян көп сеси эдик дүкүрдиси ёк [illegible] (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Ховлыдан ат авазлык дүкүрдиси эшидилди* (Г. Кулыев, Конеларын арасында).

ДҮМЕ, Ягыш сувуны экилйән, ягны сувуның ёлы бойлап суварылмаян эдилйән (ёрик). *Бу планы тезе дүме ёлларын эмлак, тезе ёба сувлар, сув электрик станцияларын, сувлак ве башгаларын хеммеси горкезилипди* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде). *Дүме экинлер диңе дик ӂүлгелериниң хас бейик болларинде ве деменгелиси я-да гүбатара йерлешен эңитлерде дүше болйар* («СССР-ниң икдысады географиясы»).

ДҮМЕВ, Совукламак, организмиңи совуга урдурмак зерарлы йүзе чыкян нәхошлук, ёк.

ДҮМЕВЛЕМЕК, Совукламак зерарлы сыпатлар сыр-кавламак, совукламак, нәхошламак. *Ол агачлык дүмевлемедик* (Б. Пурлиев, Иликиси гүн). *Гүл эҗе дүмевлеп, нәхош ятыр* (К. Гурбанмырадов, Солдатың йүреги). *Ол элмыдама ганы гачан, хор, дүмевлән ягдайдады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ДҮМЕВЛЕТМЕК, Совук урдурып нәхошлатмак. *Эндик этмедик яш чагаңы ачык ховада горегинден көп саклап дүмевледипдир.*

ДҮМТҮНИШМЕК, Бир зада гүйменишип отурмак, бир зады ерине етиржек, амала ашыржак болшуп ишлешип отурмак. *Эртир гидәржәңиз, гиҗәниң бир вагт-*

лары гелйәрсиңиз, соң болса, китап билен дүмтүнишип отырсыңыз (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДҮМТҮНМЕК, Бир хысырдылы иш билен гүйменип отурмак, башагай болуп отурмак. *Ол шол ишлерине пикир эдип дүмтүнип отырка, бирденкә бири гелип, җая гирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гызым, Бахар, биз бу халыларың үстүнде гөзүмизи герип дүмтүнйәрис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДҮНЙӘ, 1. Бүтин әлем, җахан. *Өз өмрүңиң соңунда ягты дүнйәниң шөхратлы шөхлесине буйсанжаңлара бир нәче сөз галдырып гитмек күйүне дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дүнйәниң эшреди хем өз газанжыңы ийип, гейип, хөвесли яшамак ахыры* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бизиң яшаян планетамыз, ер йүзи, ер шары, ер тогалагы. *Дүнйә белли халычылык ишинде, Чепер нагша өкделәндир эллериң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Дүнйәниң бир нәче еринде хәкимиети эле алан империализм сүрүсинден башга хич бир ыксан, хич бир ата-эне, хич бир огул-гыз уруш исләнок* («Совет эдебияты» журналы). 3. Айратын жемгыетчилик гурлушлы адамзат жемгыети. *Зәхметкеш дери билен дикилен завод ене капитализм дүнйәсине хызмат эдерми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Вакаларың, предметлериң яшайыш дурмушының бир области. *Өсумликлер дүнйәси. Органики дүнйә.* ◇ Дүнйә дурсун, сен дур! — өмрүң узак болсун, өлмәедиң, узак яша манысында айдылян аңлатма, Дүнйә инмек — энеден болмак, догмак. *Ондан бир гызжагаз дүнйә инди* («Токмак» журналы). Дүнйәден хабарлы — *сер.* Хабарлы. *Хут бүтин дүнйәден хабарлы адам хөкмүнде гүррүң берйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Дүнйәден бихабар — хич затдан хабарсыз, хич зат билмейән. *Дөвекчилер өз ишлери билен гүйменип, дүнйәден бихабардылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). Дүнйәден өтмек — *сер.* Өтмек. *Онуң ызы билен аялы хем дүнйәден өтди* («Гөроглы» эпосы). Дүнйәң эл айтымына гелмек — дүнйәң даралмак, өрән гаты дарыкмак.

ДҮНИЙӘГАРАЙЫШ, Тебигата ве жемгыете болан гарайыш системасы; пикирленме, ойланма. *Октябрь революцыясының еңмеги Молламуртуң өзүниң дүнйәгарайшыны ве онуң эсерлериниң тематикасыны хас гиңелтди* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ДҮНЪЕВИ, Хакыкы дүнйә хас болан, дини-аскетлик гарайшың терсине.

ДҮНДЕРИЛМЕК, 1. Дүйби ёкарык болуп агдарылмак. *Газ ялы гайкыжыклап, жайтарып дуран дөшлериңи дүңдерилен кәсе ялы эдип, киме гүжеңлейәниңи-де билйәрин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Бир йүзүнден икинжи бир йүзүне агдарылмак, өврүлмек, йыкылмак. *Дүшүндиңми, маям? — дийип, башлык гахарлы геплэп, дүңдерилип ятжак болса-да Акбиби оны ыгтыярына гоймады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 3. Айланып, товланып акмак, буланып акмак (сув хакда). *Артык дүңдерилип барян сува гөз гездирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Меле сув дүңдерилип, шаглап аканда, Дерек япраклары оңа сес гошяр* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮНДЕРИШМЕК, Бир улы задың дүйбүни ёкары өврүп гоймага көмеклешмек, дүндермәге, агдармага көмеклешмек.

ДҮНДЕРМЕК, Дүйбүни ёкарык эдип агдармак, дүйбүни ёкарык эдип өвүрмек, агзыны ашак эдип гоймак. *Ол тамдырының агзына көне чоюн газан дүңдерип гойды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Уллакан даш тагараны оларың үстүне дүңдерип гойдум* («Пионер» журналы). *Огулбике чемче ве чанагыны ювуп, газанының үстүне дүңдерди* (А. Дурдыев, С... ланан эсерлер).

ДҮҢЕЛЕК, 1. Бир формасыз токга бөлек, улы юмры бөлек. *Ол өзүниң уллакан ысаҗы билен бир дүңелек демри көрүгиң үстүнде гоюп, көрүгини басярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Тагшык-сыз тогалак, этли-ганлы, ёгнас. *Онуң ызындакы келте аяклы гыр ябының үстүндәки мәхнет дүңелек адам ябысыны йүзин салып баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮҢК, 1. Кервенде дүйә дакылян улы жаң. *Эҗелигимиң дили хатардакы дүңкүң дили ялы бирсыхлы ваңлап дуряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *сер.* Дүңкүлди. *Ашык дүңк эдип, алчы жүңкүлдир* (Х. Ысмайылов, Повестлер). ◇ Дүңк ясамак — ылгап гитмек, гаты ылгап, дүңкүлдәп гитмек. *Керим эҗесине тарап дүңк ясады* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮҢК-ДҮҢК, Ызлы-ызына дүңкүлдили чыкян сес. *Дүкандан екедабаның дүңк-дүңки чыкып башландан соң, өңки эндиклери боюнча адамлар ене үйшүп башладылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДҮҢКҮЛДЕМЕК, 1. Гаты ылгап гитмек, аяк алдыгына ылгап гитмек. *Ол гыз йүзүниң угруна дүңкүлдәп гитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Дүңкүлдили сес чыкмак, дүңкүлдили сес эшидилмек.

ДҮҢКҮЛДЕТМЕК, 1. Дүңкүлдили гаты сес чыкартмак, сес этдирмек. 2. Батлы урмак, гаты урмак.

ДҮҢКҮЛДЕШМЕК, 1. Дүңк-дүңк эдип ылгашып гитмек. *Огланлар дүңкүлдешип гитдилер.* 2. Дүңкүлдили сеслер эшидилмек.

ДҮҢКҮЛДИ, Йөреленде я-да бир зада урланда чыкян гүңлеч сес.

ДҮҢҢҮРДЕМЕК, Дүңңүрдили сес чыкмак, дүңңүрдили сес эшидилмек.

ДҮҢҢҮРДЕТМЕК, Дүңңүрдили сес чыкармак, дүңңүр-дүңңүр этдирмек. *Йөр, дүңңүрдедип учутдан даш тогаллалы!* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДҮҢҢҮРДЕШМЕК, Ызлы-ызына дүңңүрдили сес чыкмак, дүңңүрдили сес эшидилмек. *Дүвмелерің дүңңүрдешип саз эдер, Хер гүлеңде гыш гүнүни яз эдер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДҮҢҢҮРДИ, Депрек чалнанда, метал гаплар галташанда ве ш. м. ягдайларда дөрейән сес.

ДҮҢҢҮР-ДҮҢҢҮР, Ызлы-ызына чыкян дүңңүрдили сес.

ДҮП-ДҮЗ, 1. Теп-тегиз, эндиган, йылманак, тегиз, дүз. *Гызылардадың демир ёлдан гайра тарапы дүп-дүз мейдан.* 2. Дава-женжелсиз, ербе-ер, ими-сала, парахат. *Горкма, баран бадыма сыгрыч дили ялы кагыза хат язагадан, печады гүтледерин велин, өңкүжәмиз ялы бары дүп-дүз болаяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДҮП-ДҮЗЛҮК, 1. Теп-тегизлик, эндиганлык, йылманаклык, тегизлик, дүзлүк. 2. Дава-женжелсизлик, ербе-ерлик, ими-салалык, гүлала-гүллүк.

ДҮР, Моллюскларың беденинде эмеле гелйән дәне, хүнжи гөрнүшли гызгылт я-да сарымтыл-ак реңкли гыммат баха гаты жисим. *Дерядакы дүр дек дүрдәне дерлер Сырыгяр яңакдан мысалы симап* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хатыңыз не ажайып, сөзлериң дүр мысалы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Дүр сачмак — манылы гүррүң этмек, лабызлы, мылайым гүрлемек. *Ол айбогдашыны гуруп дүр сачяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Халк ичинде дүрлер сачан дутарым* (Р. Сейидов, Эсерлер). Элинден дүр дөкүлмек — *сер.* Эл. *Бизиң бригадамызда ишлейән гызларың хайсыны гөрсең, элинден дүр дөкүлйән уссадыр* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮРБИ, Дашдакы затлара серетмек үчин ики саны

айналы турбажыклардан ыбарат, элде гөтерилйән оптики гурал. *Ол өзүниң элиндәки дүрбүси билен үзнүксиз гараяр; кәте дүрбүсине ынанмаян ялы, йөнекей гөз билен гараяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ефрейтор дүрбүсини тутуп, өңлерине, гапдалларына середип баряр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ДҮРДӘНЕ, 1. Дүр ялы, дүре меңзеш; дүрүң тогалагы, дәне-дәнеси. *Дүрдәне дер гелди гарры хем яша, Чөзүлйәр кын ишлең чолашык товы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер) 2. Манылы, акыллы, мазмунлы, ажайып. *Етди бүтин ер йүзүниң халкына, Алтындан агдыграк дүрдәне сатың* («Эдебият») ◇ Дүрдәне сачмак — манылы гүрлемек акыллы гүррүң этмек, лабызлы, мылайым гүрлемек.

ДҮРЛИ Бир меңзеш дәл, бири-бирине меңземейән, бири-биринден үйтгешик, айры-айры, хер хили. *Сойлан гойнуң яты какланды ве дүрли нахарлар тайярланмага башланды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Хер хили, хер түйсли. *Гараз, ол дүрли хүнәрлере баш урды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Достум, хәзир шикаятланмак вагты дәл, айгыт этмек, дүрли кынлыклдан баш чыкармак вагты* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДҮРЛИ-ДҮМЕН, Хер хили, хил-хил, бири бейлекисине меңземейән, бир ёлче гөрнүшли. *Дүрли-дүмен нахар-лар тайярланып, гетирилмәге башланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДҮРЛИ-ДҮРЛИ, Хил-хил, үйтгешик-үйтгешик. *Атамыр сөзи билерниң аңладян манылары боюнча хер хили болушлары ялы, дүзүлишлери тайындан хем дүрли-дүрлүдир* («Эдебият»)

ДҮРЛҮГОҶАК, Хала салынян нагшың бир гөрнүши.

ДҮРЛҮЛИК, Бир меңзеш дәллик, бири-бирине меңземезлик, хер хилилик, айры-айры гөрнүшлилик. *Бу сиркезлер машын гурлушыгының пудакларының көп дүрлүлиги билен тапавутланярлар* («СССР-иң ыкдысады географиясы»)

ДҮРРЕ, Йүпден, чиг хамдан өрүлен сапсыз гөдек гамчы. *Бойнуна йүп салып, бириниң идип, бириниң хем дүрре гамчы билен енжип гелйәндигини гөрдүм* (П. Помма, Тайлак хыззын). *Ики саны даяв адам гелди-де, гейимини чыкардып, йүзин ятырып, дүрре билен сайгыламага башладылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДҮРРЕЛЕМЕК, Дүрре билен урмак, енчмек.

ДҮРС, 1. Догры, мамла, хак. *Сениңки, хелей хан, дүрс — дийип, кепбеден чыкып гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Ербе-ер, өз еринде, догры. *Акыллы бир дүрсмүкә? — дийип, мен өз-өзүме бир топар гепле бердим* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Аягыны дүрс басмак — *сер.* Аяк. *Сен аягыңы дүрс басмаярсың — дийип, Гүлсолтаны илден габанандыгыны. Акгөзел эҗәниң йүзүне базладып басды* (П. Помма. Тайлак хыззын).

ДҮРСЕЛМЕК, Сыркавлыкдан гутулып башламак, кесселден ачылмак, сагалмак. 2. Гөни ёла дүшмек, өзүни дүзетмек, догры ёла гирмек, адам хатарына гошулмак.

ДҮРСЕМЕК, 1. Ягдайыңы говуландырмак, хал-ягдайыны опатлашдырмак, өзүни тутмак, өзүни растламак. *Оңа өзүни дүрсемәге май бермеди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Хер нәме хем болса, ол өзүни бирнеме дүрседи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол шейле дийди-де, ululдан демини дүрседи* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Екары геч, отур, демиңи-дазыңы бир дүрсе ахыры — дийип, ериндә отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДҮРСЛҮК, 1. Догрулык, мамлалык, хаклык. 2. Ере-ерлик, өз еринделиклик.

ДҮРТГҮЛЕМЕК, 1. Бириниң эйлесине-бейлесине дүртмек, дүртүп, нәмедир бир зат дуйдурмак. 2. Бирини бир ише үндемек, бир хыяла эертмек, күшгүрмек. *Йүрегинде дөрәп бир ажап сөйги, Мынчалаяр, дүртгүлейәр, гоймаяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Иши тиз ерине етиржек болуп хайдамак, «бол» дийип хайдап дурмак.

ДҮРТГҮЧ, Биширилжек чөрегиң йүзүни дүртмек үчин уланылян диш-диш энҗам, дикеч.

ДҮРТДҮРМЕК, 1. Бириниң бөврүне какдырмак, бәрсине серетдирмек. *Ол достуның бөврүне дүртдүрип, даш чыкды.* 2. Бир ужы йити зады икинжи бир зада санчдырмак, сокдурмак. *Гуры, гөзүме чөп дүртдүреним галды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ДҮРТЕКЛЕМЕК, 1. Ызлы-ызына дүртмек, бир нәче гезек дүртүп азар бермек. *Олар бири-бирлерини дүртеклэп, шоңа бака окдурылдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол мени дүртеклэп отуртмады.* 2. Дүртүк-дүртүк этмек. *Петирлик хамырың йүзүни дүртеклэп чыкмак.* 3. Бир зады хемише ядына салып дурмак, гайталап-гайталап айдып этдирмек. 4. Бирини бир хыяла үндемек, күшгүлевик бермек.

ДҮРТЕРИШМЕК, 1. Көп мукдарда ерден чалажа чыкышып дурмак. *Гыш паслындан галан ызгардан нем алып, яңы дүртеришип уграп отжагазлары гурара гетирен гүн ир эртирден башлап гызып уграды* («Совет эдебияты» журналы). *Хатда алабахарың чыгы билен яңыжа дүртеришип галан гөк отлы хиллери хем Айсолтан өз звеносы билен агдарышдырярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Сых-сых болшуп дурмак, сых-сых болшуп чыкышмак. *Ужы эгрелдилмедик чүйлер дүртеришип дурды.* 3. *гөч. м.* Сомалышып дурмак, дим-дик болшуп дурмак.

ДҮРТЕРМЕК, 1. Яны гөгерип чыкып дурмак, яңы гөгерип өсүп башламак. *Гөгерен бугдайлар йылак ялы дүртерип галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Сых-сых болмак, сых-сых болуп дурмак. *Сакгалының -өңүнде ве дулукларының үстүнде дүртерип дуран гыллары барысыны ёлушдырып чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДҮРТМЕ': дүртме гурсак — бир иши айтдырып, көп дийдирип эдйән, өзүнден билип этмейән, дүшби дәл (адам). *Гуйма гурсак болмаса, дүртме гурсак нейлесин* (накыл).

ДҮРТМЕК, 1. Бир задың йити ужуны бир ере санчмак, сокмак. *Онуң тенине найза дүртүп соранларында-да, «билемокдан» башга жогап бермеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир задың йүзүни дешик-дешик, дүртүк-дүртүк эдип чыкмак. *Чөрегиң йүзүни дүртмек.* 3. Ере санҗып экмек, отуртмак. *Помидор, келем, бурч шитиллерини ере дүртүп экйәрлер.* 4. Бириниң бөврүне какмак, дуйдурмак. 5. *гөч. м.* Бир иши этмеклиге үндемек, бир иши этмеклигини дуйдуртмак, ятладып дурмак. *Шондан соң Өвез гапдалындакы отураның бөврүне бармак билен дүртүп, икиси тиркешип даш чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хениз хем онуң ёлдашлары эйлесинден-бейлесинден дүртүп: — Аннагулы, аягыңы дүз, аңкарма! — дийшип голдап барярлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Дүртмесең дуймаз — өзүнден билмез, айтмасаң ядына дүшмез.

ДҮРТҮК, Дүртүк-дүртүк эдилен, дүртүлен.

ДҮРТҮЛМЕК, 1. Санҗылмак, чүмдүрилмек, сокулмак, дегилмек, дирелмек. *Ол узадылан бармак, Аннагулының бөврүне таяк билен дүртүлен ялы болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Актюбинск гитсе, Түркүстаның бөврүне найза дүртүлдигидир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң хем гахарымың өйжүклерини горҗалап, гулагыма чөп дүртүлен ялы этди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Ере санҗылып экилмек,

отурдылмак (шитил, нахал ве ш. м. хакда). *Ере дүртүлен үзүм чыбыклары пынтык ярып башлады.* 3. *гөч. м.* Бир иш этмеклиге үнделмек, бир иш этмеклик үчин дуйдурылмак, яда салынмак. 4. *гөч. м.* Сомалып дурмак, дикилгазык болуп дурмак.

ДҮРТҮНМЕК, Сине середип гөзлемек, агтармак. *Инди кимиң тамы герек болса, шәхериңки ялы, номериңи дүртүкип тапмалы* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДҮРТҮШМЕК, 1. Дүртүп чыкмага көмеклешмек. *Биширилжек петир череги дүртүшмек.* 2. Отурдып чыкмага көмек этмек (шитил, нахал ве ш. м. хакда). 3. Бири-бириңи дүртмек, бири-бириңе бармагыңы дегрип, бир зат дуйдурмак.

ДҮРҮШДЕ, I Мала бермек үчин чапылан ёрунжаны, бедәни, саманы ве ш. м. гарып, кепек сепилип тайярланян иймит. *Мырат от бедәни самана гарып, эркегиң ахырына дүрүшде дөкди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Гарым-гатым, булам-буҗар, гарышык, гатышык. *Шорта, бәлчик сөзлериң дүрүшдеси эдилип гарышдырылан бу сөзлер өзүне гөрә манысыз дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дүрүшде болуп маслык билен ятагы. Пәлинден тапыпдыр пәли азан ягы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ДҮРҮШДЕЛИК, Дүрүшде этмек үчин герек болан, дүрүшде этмек үчин яралы (от, беде ве ш. м. хакда).

ДҮШБИ, Бир зада тизлик билен дүшүнйән, тиз пәхим эдйән, пәхимли, зехинли; дүшгүр, дуйгур. *Ол өрән дүшби огланды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ханы өзүң ялы дүшби адам* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ДҮШБҮЛИК, Бир зада тизлик билен дүшүнмеклик, тиз пәхим эдйилик, пәхимлилик, зехинлилик, дүшгүрлик. *Чаганың энесине чалым эдйән мылайым тебигаты, адама якымлылыгы, яшына лайык гелмейән дүшбүлиги Акуша тәсир эдерди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Онуң дүшбүлиги, аңы-дүшүнҗеси өсүп ве артып башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮШГҮНЧ: йүрege дүшгүнч — гахарыңы гетирйән, бизар эдйән, иризйән, ядадян. *Курорт яранда нәме? Шейле ичякгыч адам гүлүп, йүрege дүшгүнч лакгылдап, гулагыңы газап отурса, нәдип семреҗек* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДҮШГҮР, 1. *сер.* Дүшби. *Гыратым яман дүшгүрдүр* («Гөроглы» эпосы). *Хай, жәнавар, хайп болды, адам ялы дүшгүр, хәсиетли хайванды — дийип тарыплады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Чалнанда говы йителйән. *Дүшгүр пәки.* ◇ Диле дүшгүр — *сер.* Дил II. *Сатыҗы онуң ялы диле дүшгүрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДҮШГҮРЛИК, *сер.* Дүшбүлик. *Ватан үчин белли бир максат тутуп, өзлерини өлүме чаглап гелен адамларың нәхили дүшгүрлигини шу ерде өлчемек боларды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДҮШГҮЧ, *сер.* Дүшгүр.

ДҮШДҮШ, *зоол.* Кереп өрйән, көп аяклы, чакмаян кичижик мөҗежик. *Агрономлар ёл гөркезип, Коммунистлер план дүзүп, Дүшдүшлериң торун үзүп, Гутлалың тәзе обаны* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ДҮШЕВҮНТ, Дүшйән гирдежи, газанч, хайыр, пейда (пул хакда). *Йүкүни эгирйәрди, гурчугыны ярпасына тутярды, дүшевүнт гетирйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң жүбүсине дүшевүнт дүшйәрмикә?* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДҮШЕВҮНТЛИ, Газанчлы, гирдежили, пейдалы, хайырлы. *Гарлының уссачылык хүнәри дүшевүнтли иш болмалыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гурт, эгер сениң йүрегиңде талап этмек бар болса, мен сана дүшевүнтли талап тапып берейин — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДҮШЕГАШЫ, Арадан чыкан адам жайланып і де, гөлегчилер үчин мал өлдүрилип берилйән нахар. *Дүшегашы үчин ики гоюн кесилди* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮШЕК, 1. Ятмак үчин герекли затлар (ёрган-яссык, дүшекче ве ш. м.). *Гурт түнексиз ит ялы ыгып, даңданлар өйлерине гелип, хемише салнып гойлушы ялы эртире бош чыкян дүшегине гечип ятды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Дүшемек, ере язмак үчин уланыляң затлар (кече, халы ве ш. м.). *Байлара гул болуп, сувун гетирен, Дүшек тапман, күл үстүнде отуран* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Валейким, гел Берди ага, дүшек үстүнден отур! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Алейким эссалам, хош гелипсиңиз, мыкманлар, дүшек үстүне гечип отурың!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Дүшеги юмшамак — баран еринде гүрлешип аркайын отурмак, эгленмек. *Онуң дүшеги юмшады* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Дүшек салмак — ятмак үчин ёрган-дүшек язмак.

ДҮШЕКЛЕНМЕК, Бир ере дүшек язылмак, дүшек дүшелмек.

ДҮШЕКЛИК, Дүшек этмек, дүшемек үчин герек болан зат (кече, халы ве ш. м.). *Гулмана бермели пулларындан өзлерине хем бирнеме пулуң галяныны билип, дүшеклик үчин бир гүлли кече хем алдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ДҮШЕКЧЕ, Үстүнде ятмак үчин матаның ичине памык, елек я-да йүң салнып тикилйән кичирәк дүшек. *Адыңа мынасып йүзлериң гүлек, Ерганың йүпекден, дүшекчәң елек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДҮШЕКЧЕЛИК, Дүшекче этмек үчин герекли болан, дүшекче эдилйән. *Дүшекчелик мата. Дүшекчелик елек.*

ДҮШЕЛГЕ, 1. Елагчыларың дүшүп, дынч алып гечйән ери. 2. Узакдакы экин мейданларында ишленилйән вагтда дынч алмак, ятып-турмак үчин йөрите эдилен ер, жай. *Калинин адындакы колхозың мейдан дүшелгесиниң янында гуралан көрек арассалаян машының ишлейиш талаба лайыкдыр* («Яш коммунист» газети). 3. Бейиклиге чыкмак я-да дүшмек үчин басганчак. *Онуң диңе бир мүнүп-дүшелгеси барды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДҮШЕЛМЕК, 1. Дүшек язылып гоюлмак, дүшек язылмак, дүшеклемек. *Азербайҗаның агачлы хем сувлы кентлери, язда яшыл халы дүшелен ялы, сапалы чеменлери ве даглары шол ятлама билен деңешдиреңде, оңа хакыкы женнет ялы гөрүнди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гүнүң шөхлеси ериң йүзүне өйме ялык ялы дүшелди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Өйүң төрүне тәзе халылар дүшелди.* 3. Бир задың үсти тутуш өртүлмек (ёл ве ш. м. хакда). *Эмма ол ыз ховлының ичиндәки чагыл дүшелен ерлерде гөзден йитип гидйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮШЕМЕК, 1. Дүшек язып гоймак, дүшек язмак. *Гүлүшип, ойнашып даргадылар тиз, Көлгә халы дүшәп чыкды ики гыз* («Совет эдебияты» журналы). 2. Үстүни (ёлуң, көчәниң) гаты зат билен өртмек, өртүп чыкмак.

ДҮШЕНМЕК, Өзүң үчин дүшек язынмак, дүшек салынмак. *Дүшегини өзи дүшенип ятды.*

ДҮШЕТМЕК, 1. Дүшек салдырмак, дүшек яздырмак. *Өйүң көлеге тарапына дүшек дүшетдилер.* 2. Үстүне, йүзүне яйратдырмак, яздырмак, өртдүрмек. *Гапының агзына гум дүшетмек.*

ДҮШЕШМЕК, 1. Дүшек дүшемәге көмеклешмек, дүшек салмага көмек этмек. 2. Үстүне, йүзүне (ёл, көче) яйрадышмак, өртүшмәге көмеклешмек. *Үзүм далбарының ашагына керпич дүшешмек.*

ДҮШЛЕМ, Иш арасында дем, дынч алынян вагт *Еварчылар гушлук дүшлемиңде бир ере үйшүп, телә*

...тында чай ичмәге отурыпдырлар (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮШЛЕМЕК, Чай ичмек, нахар эдинмек, дынч алмак үчин бир ерде дүшмек, гонмак я-да иш вагтында ара бесип, дем-дынч алмак. *Йүкли арабалар кервени Серяның обадан тарапкы кенарында дүшледи* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Гөрселер, оларың дүшлән ерине голай, чолаҗа бир ерде зүррүҗек гара өй отуран экен* (Мыралы).

ДҮШМЕК, I. Екардан ашаклыгына гачмак, дөкүлмек. *Алма, биш, агзыма дүш* (накыл). 2. Ашак инмек, ашаклыгына йөремек, отуран я-да дуран задының үстүнден айрылмак. *Кабинадакы гара көйнекли йигит хем машындан дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гүн Ашгабатдан самолёт гелди, Оң ичинден дүшди ак ектай гелин* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Ол ябысындан сырылып дүшди-де, гуйының гырасындан ики эдим гайрада дуруп, бедресини гуя саллямага дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Ичине гирмек, ичинде болмак, ичине гачмак. 4. Ювунмак. *Гелелим бәри, ики гезек нарзана дүшдүм* («Совет эдебияты» журналы). 5. Акыл етирмек, пәхим этмек, аңламак, аңшырмак, билмек, дүшүнмек. *Мен оңа нәме маналык эдйәнлигиме дүшемок* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи үн). 6. Пейда болмак, гетирилмек, гөрүнмек (базарда). *Базара гавун дүшүпдир.* 7. Пейда бермек, хайыр этмек, ярамак. *Гызыл Гошун гуллугы саңа дүшүпдир* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 8. Песелмек, азалмак. *Деряның сувы гүн-гүндән дүшйәр.* ◇ Аша дүшмек — *сер.* Аш. Аягы дүшмек — багт гетирмек. Гарып дүшмек — пулсуз, затсыз галмак, ягдайың песелмек. Гөз дүшмек — *сер.* Гөз. *Гызың гөзи овадан ата дүшенден, йүзи ачылды* («Совет эдебияты» журналы). Гөзе-баша дүшмек — *сер.* Гөз. Ела дүшмек — *сер.* Ел. *Аггыз «Победа» мүнүп ёла дүшди. Сәхет даң билен туруп, өз адамлары биле ёла дүшмек үчин, азык-сувлюкларыны дүелере йүклешдирмек иши билен мешгулды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Йүреге дүшмек *сер.* Йүрек I. *Дөвекчилериң гошунда яглы говурманың кәндигини гөрүп, нахар этдирмек оның йүрегине дүшен болмага чемели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Пикирине дүшмек — *сер.* Пикир. Сәв дүшмек — *сер.* Сәв. Такатдан дүшмек — *сер.* Такат. *Даңдандан бәри ишледилйән, ыссыда гурпдан, такатдан дүшен өкүзлер чалаҗадан гымылдаярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Халдан дүшмек — *сер.* Хал. *Халдан дүшүп, яссыга баш гойды* (Айбек, Новайы). Ховсала дүшмек — *сер.* Ховсала. *Ховсала дүшен Бухара эмири Керки большевиклерине гаршы гөреш үчин акларың Закаспи флотуның командованиесинден көмек сорады* («Совет эдебияты» журналы). Чөке дүшмек — *сер.* Чөке. *Ол дикелмек иследи, эмма яраларындан ган акмак билен ысгыны гачан экен, ол зордан чөк дүшүп билди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Элден-аякдан дүшмек — *сер.* Эл. Эле дүшмек — *сер.* Эл. *Эле дүшмән саг-аман гелен ериң хем өрән говы* («Совет эдебияты» журналы). Этден дүшмек — *сер.* Эт.

ДҮШНҮКЛИ, Ансатлык билен дүшүнилйән, айдың, ачык. *Ол коллегияда хасабат беренде геплейшди ялы манылы, дүшнүкли фактлар билен геплейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Ынха, Чары дост, эшитдиңми? Дүшнүкли, өзүңе баглы зат* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шейле дүшнүкли айдып берсең, харплыгы яңыҗа гутаран чаганың хем ялңышсыз язҗагына ачык ынанярын* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДҮШНҮКЛИЛИК, Ансатлык билен дүшүнмеклик, айдынлык, ачыклык.

ДҮШНҮКСИЗ, 1. Дүшүнер ялы болмадык, дүшүнип болмажак, айдың, ачык дәл, дүшүнмеси кын болан. *Шол вагт онуң бу гарашында, гөзлеринде дүшнүксиз аламатлар сызылды. Гаракчылар хакындакы гүррүң башланан вагтында, шу адамда бир хили дүшнүксиз гозгалаң башланды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бу ишде дүшнүксиз бир ахвалат бар* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Бу бир дүшнүксиз вака. Дүшнүксиз ягдай.*

ДҮШНҮКСИЗЛИК. Дүшүнер ялы дәллик, дүшүнип болмазлык, айдың, ачык дәллик. *Онуң дүшнүксизлиги шол сөзлери биринҗи гезек эшидени үчин хем дәлди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДҮШҮК, 1. Пес, говшак, гүйчсүз. *Бири оңа: — Олары угратдылар — дийип, дүшүк сес билен жогап берди. Хата гөз гездиренде, Чернышовың кагызлы эллери сандырады, оканда сеси дүшүк чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Хор, эжиз, кейпсиз. *Ол рухсузды, эбти дүшүкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮШҮКЛИК, 1. Песлик, говшаклык, гүйчсүзлик. 2. Хорлук, эҗизлик, кейпсизлик.

ДҮШҮМ I, Гелшик, ярашык (гейим ве ш. м. затлар хакда). *Бу матаның көйнеге дүшүми ёк.*

ДҮШҮМ II, *грам.* Атларың сөзлем ичинде белли бир грамматики мана эе болуп, дегишли аффикслер билен үйтгэп гелйән формасы.

ДҮШҮМЛИ, Говы гелйән, оңат гелишйән. *Бэ, кәхили говы мата, айт? Реңки хем, тикилиши хем өрән дүшүмли!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дүшүмли реңк. Дүшүмли мата.* ◇ Аягы дүшүмли болмак — *сер.* Аяк. *Белки, онуң аягы дүшүмли болаяды!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ДҮШҮМЛИЛИК, Гелшиклилик, ярашыклылык.

ДҮШҮНДИРИШ, Бир зады аныклашдырмак үчин айдылян сөзлер, берилйән гүррүң. *Кәбир иш хакында өзи билен бидерек эҗеклешйәнлере дүйпли дүшүндиришлер хем эдйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол гүррүңиниң угрундан даша чыкман, угурдаш дүшүндириш эдип гидйәрди* (А. Говшудов, Повестлер). ◇ Дүшүндириш хаты — *сер.* Хат.

ДҮШҮНДИРИШЛИ, Дүшүндириш берлип язылан, дүшүндириш берлен. *Түркмен дилиниң дүшүндиришли сөзлүги.*

ДҮШҮНДИРМЕК, 1. Дүшүндириш бермек, бир зады аныклашдырмак үчин гүррүң бермек, бир зады айдыклашдырмак үчин дүшүндиришли гүррүң этмек, аңына етирмек. *Командир бир нәче гүнлэп шу казармада болмалыдыгыны дүшүндирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ондан соң биз бу дүме ере мәтәч хем болуп дурмарыс — дийип, Сәхет дүшүндирди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *сер.* Ювундырмак. *Чаганың организминде маддаларың чалышмагының говуланмагына ызыгидерли сува дүшүндирмек хем ярдам эдйәр* (С. О. Дулицкий, Рахит).

ДҮШҮНҖЕ, 1. Предмет хакда логики тайдан формалашан умумы пикир, бир зат барадакы идея. 2. Бир зат барасында өзүңде болан маглумат. 3. Бир зада дүшүнмеклик, бир зады билмеклик укыбы. *Онуң дүшүнҗеси артды, гөзьетими гиңеди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Ол хеммесине тәзе гөз, тәзе дүшүнҗе билен гарады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мениң инди пикирим гиңәп, дүшүнҗәм артды, мен багтлы йигит болдум* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДҮШҮНҖЕЛИ, Хер бир зада дүшүнип билйән, акыл етирип билйән, пикир эдип билйән, пәхимли, пайхаслы. *Бу, Совет хәкимиети билен халк арасындакы векиллерден бири болуп, ил ичинде абрайлы, акыллы, дүшүнҗели бир адамды. Онуң шол гөрнүши, дүшүнҗели гарашы Чернышова ярады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДҮШҮНҖЕЛИЛИК, Хер бир зада дүшүнип билижи-

лик, акыл етирип билиҗилик, пикир эдип билиҗилик, пәхимлилик, пайхаслылык.

ДҮШҮНҖЕСИЗ, Хер бир зада дүшүнип билмейән, акыл етирип билмейән, пикир эдип билмейән, пәхимсиз, пайхассыз. *Жемгыетчилик эмләгине дүшүнҗесиз, первайсыз гарамалы дәл.*

ДҮШҮНҖЕСИЗЛИК, Хер бир зада дүшүнип билиҗилик укыбы болмазлык, акыл етирип билмезлик, пәхимсизлик, пайхассызлык.

ДҮШҮНИШМЕК, 1. Бири-бириң пикирине дүшүнмек, бири-бириң билен долы пикир алышмак. *Бирек-бирege дүшүнишмегиң газанылмагыны социализмиң бәхбитлери талап эдйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бир зада дүшүнип уграмак, аныгына етип башламак. *Болян затлара мен инди бирнеме дүшүнишдим.*

ДҮШҮНМЕК, 1. Пикирленип манысыны аңламак, ойланып манысыны билмек, акыл етирмек, билмек. *Пөкги валаның соңкы сөзүне хич ким дүшүнмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дайхан хич бир зат дүшүнмейәр — диен ой сениң гөвнуңе гелмесин* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Мен диңе шол белгиден бәрде азат, эркана, буйсанчлы гезйән — дийип дүшүнйәрдилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Ювунмак. *Ол сува дүшүнди, акҗа болды* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮШҮРИНМЕК, Өзүң үчин ёкардан ашак дүшүрмек, дүшүрип алмак. *Йүкүң үстүнден яссык дүшүриңмек.*

ДҮШҮРИШМЕК, Дүшүрмәге көмек этмек. *Одун дүшүришмек. Йүк дүшүришмек.*

ДҮШҮРМЕК, 1. Ёкардан я-да элинден ашаклыгына гачырмак, ере гачырмак. *Кәбири болса тамдырда чөрегини яндыряр я-да дүшүрйәр-де: — Шу сапаркы унумыз эрбет — дийип, өз гүнәсини хем бүтдайың, унуң үстүне йүклейәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Бир задың үстүнден алып, ерде гоймак, бир задың үстүнден ере индермек, дүшмәге хемаят этмек. *Оны гөтерип диен ялы машындан дүшүрдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Ондан Айна эҗәни голтуклап дүшүрдилер* (Б. Гурбанов, Душушык). *Оңа дил гайтарман, бедрелерини гоюп, күйзесини дүшүрип, агламҗырап, өе гирип гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хошгелди өйден чыкып, фургончы билен бирликде гошлары дүшүрмәге башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гепл. д.* Акыл етирмек, аңлатмак, дүшүндирмек. ◇ Жайына дүшүрмек — *сер.* Жай. *Өз мертебесини белент тутды, түйс жайына дүшүрди* (М. Горький, Эне). Рухдан дүшүрмек — *сер.* Рух. *Экилен дәнелер ташланан еринде галып, шүдүгәриң тозап ятмагы, йылың яман режеси дайханы рухдан дүшүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Эле дүшүрмек — *сер.* Эл. *Вепа бу иши билен бир эрбет душманы яныңың нөкерлери билен бирликде эле дүшүрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДҮШҮРТМЕК, 1. Ёкардан я-да элден ашаклыгына гачыртмак, ере гачыртмак. *Серет, элинден чәйнегини дүшүрдәйме!* 2. Бир задың үстүнден алдырып, ерде гойдурмак, бир задың үстүнден ере индертмек. *Йүк дүшүртмек.*

ДҮШҮШ, Озалдан дүшүнишилен, геплешилен, озалдан бири-бирине етик. *Окадып, өвредип, пугта тутупды; Умлэнде, үмүне дүшүш эдипди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Халназар билен дүшүш Садап сөзе башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Набат өрән дүшүшди Буравларың дәбине* («Совет эдебияты» журналы).

ДҮШҮШМЕК, 1. Ызлы-ызына, ювааш-ювашдан ашак инишмек, дүшүп башламак. *Адамлар эйвандан ашак дүшүшипдилер.* 2. Песелмек, азалмак. *Сув дүйнки катдындан дүшүшипдир.* 3. *гепл. д.* Бир неме аңшырып, дүшүп, билип башламак.

ДЫГЛАМАК, Эндамың, бедениң чүмшүлдәп, тикенекләп гитмек. *Артыгың адыны эшиденде, онуң гамчысы ядына дүшенде, Мавының эндамы дыглады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эйванда нәтаныш адамларың янында отуран яшулыны гөрен бадына, Бахарың йүреги җигледи, эндамы дыглады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу якымсыз сесе Огулсолтан эҗәниң эндамы дыглап, гитди* («Совет эдебияты» журналы).

ДЫГЫ [ды:гы], Алач, чәре. *Оңа хич дыгы болмаз.* ◇ Дилине дыгы бермек — *сер.* Дил II. *Дилиңе бираз дыгы берсең, кем болмаз* («Совет эдебияты» журналы).

ДЫГЫДАН [ды:гыдан], Ченденаша, чакданаша, мөчберсиз. *Түркменлериң ханы Гүлҗемал ханды, Ач-ялаңач гезйән дыгыдан кәнди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шонуң билен бир вагтда болса, шол чагырылян ер онуң үчин дыгыдан дашары сөйгүли, гыммат баха ялы дуюлды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ДЫГЫЛЫ [ды:гылы], Хасаплы, кадалы, сарпалы. *Пулы дыгылы совмак. Одуны дыгылы якмак.*

ДЫГЫЛЫК [ды:гылык], Хасаплылык, кадалылык, сарпалылык.

ДЫГЫСЫЗ [ды:гысыз], Ченденаша, чакданаша, өрән. *Сарайҗы машын дыгысыз чаласын ишлейәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ДЫГЫСЫЗЛЫК [ды:гысызлык], Дыгысы болмазлык, белли бир чәги, хетди ёклук.

ДЫЗ [ды:з], *анат.* Бут суңки билен инҗик суңкүниң бирлешйән богны, ери. *Бегенч мелемтил җалбарыны чызгап, дызындан ёкары гечирипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол гапдалындакы отураның дызына какды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Дыза чөкмек—1) боюн бурмак, ялбармак. *Оглуның янына барып, дызына чөкдәр, онуң маңлайындан сыпалаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Рехм этмерс ялбарып чөксе-де дыза* (Ата Салых, Сайланан эсерлер); 2) боюн болмак, боюн эгмек. Дыз эпмек — 1) сәхел вагт отурмак. *Дызларыны эпди-де, Геле-гелмән дессине, Атаны ол өпди-де, Гойды башын үстүне* («Совет эдебияты» журналы); 2) боюн эгмек, боюн болмак. *Хич хачан душман өңүнде эпмез олар дызларыны, Эхли халкым болды йүрекдешиң сениң, Түркменистан!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). Дыз язмак — аякларыңы өңе узадып дынч алмак.

ДЫЗАМАК, 1. Зор берип топулҗак болмак, окдурылҗак болмак. 2. Бириниң я-да бир задың үстүне илери-илери омзамак. *Халназар төверегини итлере алдыран екегапан ялы болуп, хер хайсыны бир яна итеклешдирип дызады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЫЗАНАКЛАМАК [ды:занакламак], Ики дызыны ере уруп, чөке дүшүп йөремек. *Ясавул дызанаклап, гапа сүйшүп башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ДЫЗАНАКЛАТМАК [ды:занаклатмак], Ики дызыны ере урдурып, чөке дүшүрип йөретмек.

ДЫЗАНАКЛАШМАК [ды:занаклашмак], Көп болуп дызанакламак, билеликде дызанакламак.

ДЫЗАРЛАМАК [ды:зарламак], Чөкерилен дүе тарса турмазлык үчин, бир я-да ики өң дызыны йүп билен сарап даңмак, дызламак.

ДЫЗАРЛАНМАК [ды:зарланмак], Дүйәниң дызлары йүп билен саралып даңылмак.

ДЫЗАРЛАТМАК [ды:зарлатмак], Чөкерилен дүйәниң бир я-да ики өң аягыны йүп билен саратмак, даңдырмак. *Дүйәни дызарлатмак.*

ДЫЗАРЛАШМАК [ды:зарлашмак], Дызарламага көмеклешмек, дызыны даңмага көмек эдишмек. *Дүйәни дызарлашмак.*

ДЫЗАТМАК [ды:затмак] I, *сер.* Дызарлатмак.
ДЫЗАТМАК II, Зор бердирип өңе тарап омзатмак.
ДЫЗАШМАК [ды:зашмак] I, *сер.* Дызарлашмак.
ДЫЗАШМАК II, I. Омзашып дурмак, өң тарапа үмзүк атышып дурмак. 2. Бири-бириң үстүне дызамак. *Гикиси бири-бирине дызашдылар* (А. Говшудов, Мәхвепа).
ДЫЗБАГ [ды:зба:г], Дүе дызарланян йүп, баг. *Дызарланан дүе дызбагыны үзүп, тарса еринден галды.*
ДЫЗБА-ДЫЗ [ды:зба-ды:з], *сер.* Дыздегшир. *Дызба-дыз отурмак.*
ДЫЗБИЗИ [ды:зби:зи], Балакйүзүң ёкарсы билен бирикдирилип тикилйән реңкли мата.
ДЫЗГЫН, I. *сер.* Дызмач. 2. Жошуп дуран, жошуп чыкян, гүйчли пүркүлип дуран, жошгунлы, гүйчли. *Вук демри гыздырян, Бизиң гызгын небтимиз, Дүнйә үзүн гездирйән, Бизиң дызгын небтимиз* («Совет эдебияты» журналы).
ДЫЗГЫНЛЫК, 1. *сер.* Дызмачлык. 2. Жошуп дуранлык, гүйчлүлик, жошгунлылык.
ДЫЗДЕГШИР [ды:здегши:р], Дызба-дыз, янашык, ыкын, голай. *Гаррылар ожагың башында, кечәниң үстүнде дыздегшир, орнашыклы отурдылар* (Н. Сарыхановы, Сайланан эсерлер).
ДЫЗЛАМАК [ды:зламак], *сер.* Дызарламак. *Ол ат дуесини чөкерип дызлады* (Мыралы).
ДЫЗЛЫК [ды:злык], Гелин алнанда, безег үчин дүйәниң дызына данылян ашагы сечекли мата.
ДЫЗМАН, *сер.* Дызмач. *Бегенжиң дызман башга бираз дегеси гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).
ДЫЗМАНЛЫК, *сер.* Дызмачлык.
ДЫЗМАЧ, Ганы гызгынлык билен дызаян, дызап дуран, дызгын. *Артык дызмач алашасының танапыны өзүне бакан чекип, шүбхели бир сес билен онуң соңкы сөзүни гайталады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).
ДЫЗМАЧЛЫК, Дызап дуружлык, дызмажың ягдайы, хәсиети, дызманлык, дызгынлык.
ДЫЗЧАНАК [ды:зча:нак], *анат.* Дызың үстүндәки эйнек-бейлек сүйшүп дуран тегележик сунк. *Дызчанак чекеселине өз вагтында эсеван эдилмесе, адамың өмүр бакы агсак болуп галмагы мүмкиндир* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).
ДЫКАЛАМАК, Пугта басышдырып салмак, дыкып-дыкып гапгармак, дыкып долдурмак. *Ол урусыны бугдайдан долдурып гайданы үчин, чалчасыны хем шол затдан дыкалайса, дүнйәде башга арманы галжак дәлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Халтаны дыкалап долдурмак.*
ДЫКАЛАНМАК, Пугта басылып салынмак, дыкылып долдурылмак. *Гараягыз, сагат беденли бир йигит дыкалан халтасыны өңи билен гапаның үстүнде гойды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Дыкаланып долдурылан пагталы ганар.*
ДЫКАЛАТМАК, Пугта басып салдырмак, дыкып-дыкып гапгартмак, дыкып долдуртмак. *Халтаны дыкалатдып долдуртмак.*
ДЫКАЛАШМАК, Пугта басышып салышмак, дыкып-дыкып гапгарышмак, дыкып долдурышмак.
ДЫКГАТ, Пикириң я-да назарың эшидиш органың ир объекте, бир зада гөнүкдирилмеги, үнс. *Армаверің, гайрат эдиң! — дийәр-де Дыкгат берйәр гөк деңиз дей пеллере* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хер бир зама аладалы ве дыкгат билен гараң* (Н. С. Хрущёв, ягтаның өндүрилишини мундан бейләк-де артдырмак ерунда). *Кән экин экмәге эдиң сиз дыкгат, Вагты гечирмезден гөк экмек герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер).
ДЫКГАТЛЫ, Дыкгат билен, үнс билен, пикир берип. *Гайдалы ишлер билелиң, Дыкгатлы назар салалың, Хасылы кәнден алалың, Безәлиң биз тәзе обаны* (Молламурт, Сайланан эсерлер).
ДЫКГАТЛЫЛЫК, Пикир я-да назары, эшидиш органы бир объекте, бир зада гөнүкдирмеклик, үнс бержилик, үнслүлик.
ДЫКДЫРМАК, 1. Бир зады пугта басышдырып, өрән ерлешикли эдип, габа салдырмак. *Ганара саман дыкдырмак.* 2. Бир задың агзына, дешигине бир зат гойдырып беклетмек, япдырмак. *Чүйшәниң агзыны дыкдырмак.*
ДЫКМАК, 1. Бир зады пугта басышдырып, өрән ерлешикли эдип габа салмак. *Халтаны дыкып, отдан долдурмак герек. Ганара пагта дыкмак.* 2. *гепл. д.* Небсевүрлик билен етишибилдигинден иймек, ачлыкдан чыкан ялы болуп нахар иймек. 3. Бир задың агзыны, дешигини беклемек, япмак. *Жыкыр, сениң ян өрәңи йыкайын; Сув алмасын, токуртгаңы дыкайын; Сениң ерңе тәзе мотор дикейин, Гөркезен гөргүси кәндир жыкырың* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Ашыр онуң шнур билен ики элини еңсесинде даңды, агзына яглыгыны дыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Күйзәниң агзына дыкысыны дыкмак.* ◇ Дерисине саман дыкмак — *сер.* Дери.
ДЫКНЫШМАК, Ителешип гысылышмак, гысылышып ерлешмек, итнишмек. *Машының ичиндәки дыкнышып дуран ёлагчыларың арасына ёлбарс гирен ялы болды* (Н. Помма, Эгри эйикмез).
ДЫКНЫШЫК, Адамларың гысылышып отуран, дуран ягдайы, итнишик, баса-баслык. *Байрам дыкнышыгың ичинден чакганлык билен ёл ясап, бурчда отуран Дерягулы аганың янына барды* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Жыгыллыкда дыкнышык болар. Базар дыкнышыгы.*
ДЫКНЫШЫКЛЫК, Итнишиклик, гысылышыклык.
ДЫКЫ, Агзы даражык гапларың гапагы, агзыяпысы (чүйше, күйзе, челек ве ш. м.). *Чүйшәниң дыкысы паркылдап, потолога барып дегди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мухаммет нагышлы кәдисиниң сечекли дыкысыны айрып, нас атды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).
ДЫКЫЗ, 1. Өрән сык, чал болмадык. *Докалышы өрән дыкызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Дыкылып долдурылан, берк гапгарылан. *Дыкыз халта. Дыкыз ганар.* 3. Этли-ганлы, семиз. *Кыркың бир ян четинден гирен дыкыз колхоз башлыгы нирәдир гидип барярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 4. Ичи дыкылан ялы долы, берк. *Дыкыз гозалары ак патрак ялы ачылан говача мейданы тутуп ятыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).
ДЫКЫЗЛЫК, 1. Өрән сыклык, сыклык дережеси. 2. Дыкылып долдурылан ягдай, гапгарылып дыкыз эдилен ягдай. 3. Этли-ганлылык, семизлик. 4. Ичи дыкылан ялы долулык, берклик.
ДЫКЫЛМАК, 1. Дыкы билен япылмак, дыкы билен беркидилмек. *Чүйшелериң агзы дыкылды.* 2. Дыкын эмеле гелмек, бекленмек, тутулмак. *Онда скважинаның турбасы дыкыландыр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 3. Пугта басышдырылып, өрән ерлешикли эдилип габа салынмак. *Сәхет ага ичине яглы говурма дыкылан гарны хоржундан чыкарды* (А. Говшудов, Эсерлер). 4. *гөч. м.* Сокулып бармак, сокулып гирмек, сокжарылмак. *Мәрекәниң арасына дыкылып гирмек.* ◇ Йүрек дыкылмак — *сер.* Йүрек I.
ДЫКЫН, Йыгнанып, бир задың өңүни бекләп дуран, бир задың өңүни тутуп, үйшен үйшмек. *Хер ничик хем болса, ябың якасын Сырып гидип, аныгына етейин. Дыкын гелип, беклән болса сакасын, Өз вагтында барып, зыңып атайын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Йүреге дыкын болмак — *сер.* Йүрек I. *Ол хәли-шинди галамы дилине дегрип, ири харплар билен йүрегиндәки дыкын болуп дуран сөзлериң барыны язышдырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДЫКЫШМАК, Дыкмага көмеклешмек, беклешмек. *Чүйшелерің агзына дыкы дыкышмак.*

ДЫЛМЫЛДАМАК, Дылым-дылым этмек, гүлүмсиремек, йылгырмак. *Ол, чепер языҗымыз Агахан Дурдыевиң «тарып эдйән» Баллы моллосы ялы, Хатыҗаның өңүнде дылмылдап, ягшы гөрүнҗек болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДЫЛЫМ-ДЫЛЫМ: дылым-дылым этмек — бир толгундырыҗы себәбе гөрә йылгырмак, гүлүмсиремек. *Акнабат эҗе чабыдыны эгнине атып, дылым-дылым этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДЫМ, 1. «Жуда, өрән» ялы гүйчлендириҗи сөз. *Гарлының башы айланды, гөзи дым гараңкы болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Хич, асла, дүйбүнден. *Бизиң сыгрымыз хашал оты дым иймейәр.*

ДЫМДЫРМАК, Дым-дырс этмек, геплетмән отуртмак, геплемегини гойдурмак.

ДЫМ-ДЫРС, Сессиз-үйнсүз, үмсүм, парахат. *Бүтин төверек дым-дырс парахатлыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЫМ-ДЫРСЛЫК, Сессиз-үйнсүзлик, үмсүмлик, парахатлык. *Жайың ичи дым-дырслык болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бүтин ер дым-дырслыкды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ДЫМҖЫК, Тутуқ, якымсыз, бозулан, хапаланан, дымылҗык (хова барада). *Йылы тамың ичине дымҗык дер ысы яйрап гитди* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн).

ДЫМҖЫКДЫРМАК, Хова етмезчилиги я-да башга себәплере гөрә ысландырып заяламак.

ДЫМҖЫКЛЫК, Тутук, якымсыз ыслылык.

ДЫМҖЫКМАК, 1. Дерләп юмшамак, чыгҗарып говшамак. *Шол ыс, шол төмиз хова Бегенҗиң там ичинде узак гиҗе дымҗыган эндамына, говшан дамарларына гурп-кувват берйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Хова етмезчилиги ве ш. м. себәплере гөрә, бирнеме заяланып ысланмак (эт, азык өнүмлери ве ш. м. хакда).

ДЫММАК, 1. Сесиңи-үйнүни чыкарман отурмак, геплемән отурмак. *Вепа өңки болшунда эриҗиҗини саллап, гараҗа гөзлерини гыпылдадып, дымып дурды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Акнабат эҗе эли кәсели эп-эсли дымандан соң, чайыны бир овуртлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Петиш болмак, шемал өсмән, асуда ягдайда болмак.

ДЫМШЫК, Сес-үйн чыкармазлык, сем болшуп отурмаклык, сессиз-үйнсүзлик. *Нурҗахан, эзизим! — дийип, узак вагткы дымшыкдан соң, Мырат сөзе башлады* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн).

ДЫМЫК, Дем алмак үчин агыр болан, дем гысдырыҗы, петиш, капас (хова хакда). *Хова яман дымык* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Дымык сес *грам. — сер.* Сес.

ДЫМЫҚЛАШМАК, Бирнеме дымыклык аралашмак, биразаҗык петишленмек, капасланмак. *Хова дымыклашып башлады.*

ДЫМЫҚЛЫК, Ыссылык зерарлы хованың капаслыгы, дем гысдырыҗы петишлик, дем алмак үчин хованың агырлыгы. *Хованың шол дымыклыгыды* («Совет эдебияты» журналы).

ДЫМЫҚМАК, Ыссылык зерарлы капас болмак, дымык болмак, петишленмек. *Гиҗәниң дымыгып ятан майыл ысы йүзүңизе урар* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ДЫМЫЛҖЫК, *сер.* Дымҗык. *Малларың хем оларың дерслериниң дымылҗык ысы өсйән шемала аралашып, Хошгелдиниң бурнуна урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДЫМЫЛҖЫҚЛЫК, *сер.* Дымҗыклык.

ДЫМЫШМАК, Көпчүлик болуп сес-үйн чыкарман отурмак, геплемән отурмак. *Вепа билен Мәхриҗамал эп-эсли дымшып, өз ёллары билен элли-алтмыш адым йөредилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер)

ДЫНГЫ [ды:нгы], Геплешикде, ишде ве ш. м. гысгаҗык аракесме, вагтлайынча сакланма. *Хошгелди, инди хатдат йигитлер көпелипдир, бу иш шоларың башарҗак ишлери — дийип, Акмәммет ага гүррүңине бир дынгы берди-де, ене довам этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Нурҗахан! — дийип, ол өз сөзүне дынгы берди* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн). ◇ Дынгы белгилер *грам.* — пунктуация кадаларының эсасында гоюлян белгилер (нокат, отур, кесе чызык, йүзленме белгиси, гоша дырнак, яй ве ш. м.).

ДЫНГЫСЫЗ [ды:нгысыз], Ызыны үзмән, бирсыхлы, үзнүксиз, түкенмиксиз, дынувсыз. *Ики ятак-гөндәлә дынгысыз яган ягыш үчүнҗи гүн гушлукда диңди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Социализм хөкүмәти дынгысыз чалярлар* (Ата Салых, Сайланач эсерлер). *Зәхметкеши эзйән билен Дынгысыз гөрешди Ленин* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ДЫНГЫСЫЗЛЫК [ды:нгысызлык], Ызыны үзмезлик, бирсыхлылык, үзнүксизлик, дынувсызлык, түкенмиксизлик. *Дынгысызлык эдип, шол бир зады гайталап дур. Дынгысызлык билен гүррүңини довам этдирди.*

ДЫНДАРМАК [ды:ндармак], 1. Халас этмек, азат этмек, башындан совмак, гутармак. *Эртеден бирик ве редиң, сизиң «Гелинлик пулумыз бар, пулумыз бар» дийип йөрмәнизден дындарайын! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Махрум этмек, кесмек. *Эдер мени оның гөзүниң алынында тутсалар, мен оны нәче өңүндәки рахадындач, гележегиң умыдындан-да дындарарын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вагшы Эзиз хан мени төмиз ховадан дем алмакдан дындарды* («Совет элебияты» журналы).

ДЫНДЫРМАК [ды:ндырмак], Ынҗалтмак, аятмасыны, энремесини бес этдирмек, кәшетмек, дынлырмак.

ДЫНМАК [ды:нмак], 1. Халас болмак, бөшекдән совмак, азат болмак, гутулмак. *Дамагы чалынҗак болуп дуран гоюнлар хәзирликче өлүм хәтеринден дынып дылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Русиз бирлешенимиз бәри биз ол гачха-ковдан дындык* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бес этмек, гоймак, дурмак. *Ягыш дынды.* 3. Ынҗалык тапмак, кәрар тапмак, гутулмак, башдан совмак, рахатланмак. *Хава, ханым-машгаламың дынҗак ерине серетдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЫНМАН [ды:нма:н], Ызыны үзмән, бирсыхлы, дурман, дынувсыз. *Ондан соң шу гүнки йыгнан үзүм хакында ве ики саны йүк машынының дынман үзүм дашандыгы хакында гүррүң башланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Магданлыдыр даглармыз. Мивелидир баглармыз, Жоралар, дынман окаң! Окамалы чаглармыз* («Эдебият»). *Полатдан беркидип, ховдан гурулды, Депгин билен дынман, чекич урулды* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ДЫННЫМ [дынны:м]: дынным ялы — өрән кичи, дырнак ялы, ужыпсызҗа, сәхелчежик.

ДЫНУВСЫЗ [ды:нувсыз], *сер.* Дынгысыз. *Оба хоҗалыгының мөхүм пудагының мундан бейләкки дынувсыз өсүши башланар* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). *Ондан өкде чыкмак үчин дынувсыз гөрешмек герек* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЫНУВСЫЗЛЫК [ды:нувсызлык], *сер.* Дынгысызлык.

ДЫНЧ [ды:нч], 1. Рахатлык ягдайы, сарп эдилен гүйч-кувваты өңки катдына элтмек үчин, ишленмән дем алынян бош вагт. *Майя Антоновна бага шәхәнден соң, аягының дынҗыны бермек үчин, бу мейданча гелди* («Совет эдебияты» журналы). *Шейле-де болса, мен Нарлы Непесович билен бир санаториде дынч алмалы*

...к (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Асудалык ягдайында болан, херекетсиз, гымылдысыз халда болан, ...гун я-да чала херекет эдйән. *Нәме үчин биз бу ...ары бакып-бежерип, бош ятырярыс, бу заманда ...ип-ичип, дынч ятмак халанмаяр, пейдаланың! — дийип, Хошлы айтды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 3. Парахат, рахат, говгасыз. *Итлериң үйрйән сеслери ...нч отуран обаны улы шовхуна саларды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дынч башыңы депиржик эре ...ме* (накыл). *Ач башым — дынч гулагым* (накыл).

ДЫНЧЛЫК [ды:нчлык], 1. Асудалык ягдайында болмаклык, херекетсиз, гымылдысыз халда болмаклык, ...гунлык. 2. Парахатлык, рахатлык, говгасызлык. *...СР халклары дынчлыгы сөййәрлер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Дынчлыкда илери гитсин ишимиз, Батыр Гызыл Гошун болмага гелиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ДЫНЧСЫЗЛЫК [ды:нчсызлык], 1. Дынч алмазлык, ...ч, дем алып билмезлик, дем-дынч ёклук. 2. Аладалылык, рахатсызлык.

ДЫҢЗАМАК, 1. Сувук затдан мазалы долуп тыңкермак, долуп чишмек. *Дийди: — Дыңзап сув гелседи ...тая* (Н. Помма, Гошгулар). 2. Мөвч алмак, жошмак, батланмак. *Дыңзап дуран бейик гүйжүң, Өңүн ачды Ленин ёлы* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы).

ДЫҢЗАТМАК, Сувуклыкдан долдурып чиширмек, тыкартмак. *Сыгырлар гижара эмжеклерини дыңзадып ...йлер.*

ДЫҢЗАШМАК, 1. Ичи долуп тыңкарышмак, долуп чишишмек. *Гөк отдан доюп гелен гечилериң эмжеклери дыңзашып дурды.* 2. Мөвч алышмак, жошушмак. *Деңи...гер дыңзашып дерялар дашяр, Месликден атлармыз ...ы пешйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ДЫРЖАШМАК, Жан чекмек, жан этмек, ыхлас билен ...ышмак, бар гүйжүни гоймак, чалышмак, дырышмак. *Хер ничик-де болса, ёла дүшүп уран вагтларында, ...өзи йөрежек болуп дыржашды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бар гүйжи билен бөведи сакламага дыржашды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ДЫРМАЛАМАК, Дөржеләп көвмек, горжалап оймак, дырчак я-да башга бир зат билен йүзүни дырмамак, сыгырмак. *Ине, шу ерде бир зат бар! — дийип, агажың би...ерини эли билен дырмалады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДЫРМАМАК, 1. *сер.* Дырмаламак. *Олар кешлери ...арасыны кәтмен билен еңилжек дырмаярдылар, юл...адярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *сер.* Дырнаклакламак. *Гүлнәз эллери билен онуң йүзүни, гөзүни дырмады, сыпмага чалышды* (М. Ибрахимов, Ол гүн...гелер). ◇ Ер дырмамак — *сер.* Ер. *Көпуси сеси...и чыкарман, башыны ашак салып, ер дырмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЫРМАНМАК, Бир зат билен мешгул болмак, гүймәнмек, дүмтүнмек, дөрженмек. *Онуң ичинде бир аял бир...затлар бишрйәми, нәмеми, өз ши билен дырманяр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ДЫРМАТМАК, Бир зат билен көвдүрип ойжагаз этдирмек, йүзүни сыдыртмак, горжалатмак.

ДЫРМАШМАК, Эллериң билен япышып, аякларың көмеги билен ёкары чыкжак болмак, япышып бир заданың үстүне мүнжек болмак. *Сазакларың башына дырмашып чыкан хажжыклар дүнйәниң болшуна гең галыжылык билен сын эдйән ялыдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оларың гөзлери яп-яңы дырмашып барян бир...ара дүшйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дыңамага, горжамага көмеклешмек, билеликде дырмакмак.

ДЫРМЫК, Агдарылан ериң кесеклерини овралып дүзлемек я-да сепилен тохумың үстүни өртмек үчин уланылян узын саплы, диш-диш оба хожалык гуралы. *Агдарылан ериң кесеклери дырмык билен овралып текизленди.*

ДЫРМЫКЛАМАК, Дырмык билен овралып юмшатмак, дырмык билен дүзлемек.

ДЫРМЫКЛАТМАК, Дырмык билен овралып юмшатдырмак, дырмык билен дүзлетмек.

ДЫРМЫКЛАШМАК, Дырмык билен оврадып юмшатмага көмек этмек, дырмыкламага көмеклешмек.

ДЫРМЫЛДАМАК, Бир иши өрән хаял ерине етирмек, жуда хаял ишлемек, гүйменмек. *Бу дырмылдап отурышың билен ишиңи агшама-да гутармарсың.*

ДЫРНАК, 1. Эл-аягың бармакларының ужундакы буйнуз өртүк. *Илде оглуң дырнагына зар болуп йөренлер хем бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен сениң аркаңы гашашардым велин, сен чыдап билмерсиң. Мениң дырнакларым өсүпдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Гушуң, пишигиң ве ш. м. пенжеси, аякларының ужундакы йити буйнуз өртүк. 3. *докм.* Ужы тогалажык ве ашагы ызына эгрелип дуран нагыш. 4. *гурл.* Фундаментиң үстүнден 50—60 сантиметр бейикликде өрүлйән дивар, диварың эсасы. ◇ Гоша дырнак *грам.* — башганың сөзүни, цитаталары, сөзбашыны, яңса алынян сөзлери ве ш. м. тапавутландырмак үчин гоюлян дынгы белги («»).

ДЫРНАКЛАМАК, *сер.* Дырначакламак.

ДЫРНАМАК, Бир задың йити ужы билен йүзүни сыдырмак. *Көне гызганы гопарып зыңсаң-да, ахмал болсаң дырнаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДЫРНАЧАК, *сер.* Дырнак 1, 2. *Онуң элинде дырначагың ызы галыпдыр.*

ДЫРНАЧАК-ДЫРНАЧАК, Дырначакланып галдырылан ыз. *Пишик онуң йүзүни дырначак-дырначак эдипдир.*

ДЫРНАЧАКЛАМАК, Бедениң я-да башга бир задың йүзүне дырнагыны чүмдүрип, ыз галдырмак, дырмамак, дырнагыны гечирмек, дырнакламак, дырначак-дырначак этмек. *Пишик Черкезиң элини, йүзүни дырначакламага мәжбур болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДЫРНАЧАКЛАТМАК, Бедениң я-да башга бир задың йүзүне дырнагыны гечиртмек, дырнагыны чүмдүрип, кичижик яра салдыртмак, ыз галдыртмак, дырнагыны гечиртмек, дырначак-дырначак этдирмек.

ДЫРНАЧАКЛАШМАК, Бири-бириңе дырнак уруп ёлмалашмак, урушмак.

ДЫР-ПЫТРАК [ды:р-пытрак]: дыр-пытрак (этмек) болмак — дерби-дагын болуп даргамак, даргап гитмек, даргашып ятмак, дув-дагын этмек.

ДЫРЫШМАК, *сер.* Дыржашмак. *Әринден ыза галмажак болуп дырышярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Оглан йүрекде болан горкы-сырыны аңлатмазлыга дырышяр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Онуң эдйән херекетлерине, өзүни алып баршына мениң гөвнүм етмесе-де, шунча чыдажак болуп дырышдым, эмма чыдап билмедим* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДӘБШЕКЛЕМЕК, *сер.* Дәбшенеклемек. *Укудан ачылып, дәбшеклән ятан Сона жакгылдап гулди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДӘБШЕКЛЕТМЕК, *сер.* Дәбшенеклетмек.

ДӘБШЕНЕКЛЕМЕК, Ятан ериңде аякларыны думлы-душа узадып херекет этмек, дәбшеклемек. *Инди бу яшдан соң шейдип дәбшенекләп ятмак сана-ха гелшенок* («Совет эдебияты» журналы).

ДӘБШЕНЕКЛЕТМЕК, Ятан ериңде аякларыны думлы-душа узатдырып херекет этдирмек, дәбшеклетмек. *Ол хайван диңе дөрт аягыны дәбшенекледип узатды* (А. Говшудов, Көпстдагың этегинде).

ДӘДЕ, *диал.* Кака.

ДӘЛ, Өзүниң биле уланылян сөзүниң долы манысында дәлдигини ве умуман ёклугы гөркезйән сөз. *Егса Сәхедиң пычагы, башга бир нәчелериңки ялы, тылла гынлы, алмаз тыглы, деңли-дережели пычак хем дәлди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Мырат келе галса мени ковжак хем дәл вели, онуң айжын ялы гызы ковды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДӘЛЖЕМӘШ, *бот.* Мал иййән, беде эдилйән бирйыллык дәнели от.

ДӘЛИ, 1. Психики ве рухы тайдан нәсаглык тапынан, жынлы. *Дәли дәлини сөер, молла — өлини* (накыл). *Дәли тоя болмаз, гезеген — идеге* (накыл). 2. *гепл. д.* Акылыны алдыран, акылындан азашан, тентек, акылсыз. 3. *көн. с.* Соңуны саймаз, батыр.

ДӘЛИГӨЖЕЛЕ, *бот.* Яшы ве дүйби чигилдемиңкә меңзеш, көки ажы, ак гүллүже от.

ДӘЛИ-ПОРХАН [дәли-порха:н]: д ә л и-п о р х а н б о л м а к — бир задың ышкына дүшүп, болуп билениңи болмак, бир задың угрунда меҗнун болмак, бир задың ышкына йүрек билен берилмек. *Хожагулы бир нәче вагтдан бәри Алтының дашындан ашык болан болуп, дәли-порхан болуп йөрйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДӘЛИЛИК, 1. Психики ве рухы тайдан бозулмаклык, нәхошлук. 2. *гепл. д.* Акылдан азашмаклык, тентеклик, акылсызлык. *Гандымың дүрдәне сөзлери Артыгы дәлилик хетдине етирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *көн. с.* Соңуны саймазлык, батырлык.

ДӘЛИРЕМЕК, 1. Психики ве рухы тайдан бозулмак, нәхошламак. *Ол чаман хем болса, йүврүк хем болса, я самсыкдыр, я-да дәлирәп ачыландыр, дүзүв зад-а дәлдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гепл. д.* Акылдан азашмак, акылы йитирмек, тентек болмак, акылсызлык этмек. *Бе, кака, сен дәлиредиңми?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ДӘЛИРЕТМЕК, 1. Психики ве рухы тайдан нәхошлук дөретмек. 2. *гепл. д.* Акылындан азашдырмак, акылыны йитирмек, тентек этмек.

ДӘЛИ-ТЕЛБЕ, Психики ве рухы тайдан нәсаг, тентек. *Мулки байың сакгалыны торба ялы эдип йөрен дәли-телбе оглы Гуллының образы көне замананың эзижи топарларының типини гөз өңүне гетирйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ДӘЛИХАНА [дәлиха:на], Психики ве рухы тайдан кеселли, дәлирән адамлар сакланылян хем-де бежерилйән кеселхана. *Аял гейимине гирип, тасдан дәлихана дүшүпдим* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДӘЛИШГЕ, Дәлилиге салып, этжегини эдип йөрен, тентек, самсык.

ДӘНДИРМЕК, Бир иши этмекден боюн товлатмак, боюн гачыртмак. *Хайсы хем болса, бир сес оны өңки пикиринден дәндирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ДӘНЕ, 1. Галла өсүмликлери ве оларың хасылы, тохумы. *Ол чаршагы долдурып атдыгыча, бугдай дәнелери үвмек болуп үйшйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Галла, бугдай, арпа ве ш. м. *1956-нжы йылда хер зәхмет гүне 20 манат 50 көпүкден пул, 400 гр. дәне пайланды* («Совет Түркменистаны» газети). *Меле сув сычанларың, алакаларың хинлерине сиңди; дәне гөмлен урулара акып гитди* («Совет эдебияты» журналы). 3. Саны, мукдары аңладян сөз. *Ики дәне папирос.* 4. Үзүм, кишмиш, ялы мивелериң ичиндәки тохумы, чигиди.

ДӘНЕГЕРЧЕК, *бот.* Дәнесинден яг өндүрилйән техники өсүмлик. *Дәнегерчек, адыяман, сүйтлеңчик ялы биде-рек хар-хашал отлардан башга бу ерде хич зат ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ДӘНЕ-ДӘНЕ, Хер бир дәнеси өзбашдак, айры-айры болуп дуран, сечеленип ятан. *Хемме сачлары гойберлип, онуң өсгүн бөлеклери дәне-дәне болуп шабрашып дурярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Палав өрән говы бишипдир, дәне-дәне болуп ятыр.*

ДӘНЕЛЕМЕК, Дәне гөрнүшини алмак, башлап уграмак, баш гетирмек.

ДӘНЕЧИЛИК, Оба хожалыгының бугдай, арпа ве ш. м. галла өндүрмек иши билен мешгулланян пудагы. *Дәнечилик районы. Дәнечилик совхозы. Бизиң юрдумыз — дәнечилик юрдудыр.*

ДӘНҖИРЕМЕК, Болелин задың ичинде хер бир зада гөвнүетмезчилик этмек, айнамак.

ДӘНИК, Иймек үчин сувда гайнадылан бугдай.

ДӘНМЕК, Бир иши этмәге сөз берип, соңра боюн товламак, боюн гачырмак, берен сөзүнден дөнмек. *Максадымы айтсам, сен пәлиңден дән-де, ызыңа долан!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Сөзүнден дәнмек. Эден эхтиңден дәнмек. Мерт адам хич вагт сөзүнден дәнмез.*

ДӘП, 1. Хеммелер тарапындан кабул эдилен дүзгүн-тертип, жемгыетчиликде өзүңи алып баршың традиция боюнча кабул эдилен кадалары, дессур, адат. *Дайханларың адаты дийжекми я-да дәби дийжекми, илки сайланан мирабы сува чүмдүрип чыкардылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Эндик, түргенлик, гылык-хәсиет. *Ир аты́п, ир турмагы дәп эдиндир.*

ДӘП-ДЕССУР [дәп-дессу:р], Эндик болуп галан адат, йөрелге, дессур. *Көне дәп-дессурлара ынанмак айып дәлми?* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ДӘРИ, 1. Ок атян ярагы гөчүрмек үчин пейдаланылян партлайжы мадда. *Ол өзүниң ак гушагыны билине гушанып, билине дәри гутусыны дакып, дага ава гидйәр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Ода якын дурса, туташяр дәри* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. *диал. сер.* Д е р м а н.

ДӘРИ-ДЕРМАН [дәри-дерма:н], *гепл. д.* Сыркава эдилйән хер хили дерман.

ДӘХЕДЕМ-ДЕССЕМ: д ә х е д е м-д е с с е м э т м е к — бир аягың бурнуна икинжи аягың өкжесини дегрип йөремек я-да өлчемек.

ДЬЯК, *тар.* Гадымы Руссияда: эдара ишлерини алып барян везипели адам.

ДЮ'ЖИНА, Он ики саны бир меңзеш зат.

ДЮЙМ, Футуң 12-ден бир бөлегине (2,54 см) барабар узынлык өлчеги.

ДЮЙМЛЫК, Дюймдан ыбарат болан.

ДЮРАЛЮМИ'НИЙ, *хим., тех.* Алюмининиң, мисин ве марганецин эредилен маддасы.

Е

Е, Түркмен элипбийиниң алтынжы харпы.

ЕВРЕЙЛЕР, Европа, Азия ве Америка юртларында яшаян, бир нәче дагынык топарлардан ыбарат, семит диллер машгаласына дегишли болан халк, мусайылар. *Сизиң үчин хеммелер ёлдаш — эрменилер-де, евреилер-де, австриялылар-да* (М. Горький, Эне).

ЕВРОПАЛЫЛАР, Европада яшаян ерли халклар.

ЕГ, *көн. с. сер.* Г о в ы. *Онуң янына өзүниң ег гөрйән аялы Огулсолтан гелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хасратлы өмүр сүренден, Ятсаң егдир гөр биляң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ЕГДЕКЛЕМЕК, Чалт әдимлән йөремек, елк-елк эдип

чалт йөрәп гитмек, егденеклемек. *Ашыр ялта середенде, Айнаның егдеклэп гелйэндигини гөрди. Аркасы кәдили Мехинли гуя бакан егдекледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕГДЕҢЛЕШМЕҢ, Бир нәче болуп егдеклемек, билеликде егдекләп йөремек. *Шол өйҗагазларың ичинден чыкян адамлар шәхере бакан егдеклешйәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕГДЕНЕҢЛЕМЕҢ, *сер.* Егдеклемек.

ЕГДӘНЕ, *бот.* Халылыдан соң бишйән, бир дәнели әкары сорт ак үзүм. *Бизиң колхозымыз егдәне үзүмини экип башлады.*

ЕГЕН, Аял доганындан я-да онуң огул-гызларындан болан чага гарындашлык тайдан берилйән ат. *Бу ишлериңи бизе нәме дүйдураңок, бизиң хем өңүнден дайыларыңа, егенлериңе хабар етирмек, тайярлык гөрмек ишлеримиз барды ахыры* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол егенини колхоза салҗак болуп, эйлэк ылгап, бейлэк ылгап, ахыры колхоза салыпды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЕГЕНЧИ, Аял доганындан я-да онуң огул-гызларындан болан гыза гарындашлык арагатнашыгыны билдирйән сөз. *Ол хемише геленинде, чагаларыма: — Егенҗигим, егенчим — дийип, гаты говы гөрйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ахыр ол гобсунып: — Егенчи! — дийди* («Совет эдебияты» журналы).

ЕГЕСИ, Жөвен унундан бишириләйн буламак. *Сахаплары егесиниң кесмеги ялы сыпырылышып дур* («Токмак» журналы).

ЕГМАЛ [егма:л], *бот.*, Гумда битйән гараҗа дәнели ве ясы япраклы от.

ЕГРЕ, Жана-жан, йүрекдеш, якын, говы. *Егре дост.*

ЕГСАН [егса:н]: егсан этмек — дерби-дагын этмек, чым пытрак этмек, ёк этмек. *Гудузлары ере егсан этмесек, Гүл өсйән үлкэни эдер вейранлык* (Б. Кербабаев, Айлар). *Оны иле етирмән, бүтин сотнясы билен ере егсан этдиң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕГШЕРИЛМЕҢ, *сер.* Егшермек. *Вуши кел хем өзүниң чепиксизҗе гөвреси билен егшерилип ганар чекйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онда-да эшек гитмән, егшерилип дуранындан соң, ол дишини гахарлы гыжап, бат алып гелип, эшегиң бөврүне чокайлы аягы билен депйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЕГШЕРМЕҢ, 1. Гаррылык зерарлы бил бүкүлмек, эгилмек. 2. Агыр зат гөтерип япырылмак, эгилмек, егшерилмек. *Себединиң аграмына егшерип барян яшаҗык хаммалы гөрди* («Пионер» журналы). 3. *гөч. м.* Жепа, жебир, сүтем зерарлы хор дүшмек, гүйч-күвватдан айрылмак, асгынламак. *Оны ачлык аграмы басып, егшеренден соң, Майса япышмакдан башга чәреси галманды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕГШЕРТМЕҢ, 1. Аграм атып егшермәге сезевар этмек. 2. *гөч. м.* Жебир, жепа, сүтем чекдирмек, зулум этмек зерарлы хор дүшүрмек, гүйчден, кувватдан айырмак.

ЕДИ, 7 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Ери, еди әдим санап белле* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Еди яшан аты сыгырып сува якма* (накыл). ◇ Еди өлчәп, бир кесмек — *сер.* Өлчемек. Еди гапыда ер тапмадык — *сер.* Гапы. Еди ёлуң үстүнде иркилмек — *сер.* Ел. Еди пышт — еди арка, еди несил. *Сөгүнч-гаргынч болса Халназарың еди пышдына ченли етипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Еди ыклым — дүнйәниң йүзи, бүтин әлем.

ЕДИГЕН, *астр.* Демиргазык тарапда гөрүнйән айратын йылдызлар топары. *Едиген хатары нызама дуран ялы болуп гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Едиген арка айланып гидипдир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЕДИЙЫЛЛЫК, 1. Еди йыл окалян долы дәл орта мекдеп. *Мырат едийыллыгы гутарып гелйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Еди йыл үчин ниетленен, еди йыл мөхлетли. *Едийыллык план.*

ЕДИЛИК, 1. Едини билдирйән цифр. 2. Ойналян еди гүлли карт. *Едилик хач.* 3. Қәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Едилик пелте. Едилик чыра.*

ЕДИСИ, *дини с.* Өлен адамың хатырасы үчин, өленинден соң, дегсин эдилйән единҗи гүн, единҗи гүнүни беллэп гечмеклик дәби. *Соңкы алты айда тәзе этден биринҗи гезек доян Гандым Халназарың үчүниң, едисиниң, кыркының гелҗегине гуванды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕДИТОП, Икн тарап болуп, таяк билен пөкги урлуп ойналян оюн. *Едитоп өрэн гызыклы оюндыр. Чагалар хөвес билен едитоп ойнаярлар.*

ЕЗИТ [ези:т], Ганым душман, залым, рехимсиз, йигренҗи. *Бу харам езитлере өзүңи енчдирме!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Көп езиди ере салан достум сен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЕЗИТЛИК [ези:тлик], Ганым душманлык, залымлык, рехимсизлик, йигренҗилик.

ЕҚБЕРДЕМ, Бир адамлык кичиҗик гайык.

ЕҚЕ, 1. *сер.* Бир I. *Биз-э өз лэйтенантымызы билйәрис, озал булар шкими, екеми, ончасына белетчилигимиз ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ата-энесиниң еке зүряды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Диңе бир, ялңыз, диңе. *Айнаның еке дашкы гөркүши дәл, онуң ички гылыгы хем бирнеме үйтгәпди. Гуллухан, сен еке шу гүн дәл, хемише ялңышярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Еке чыкана — еке кесек* (накыл). *Екәниң чаңы чыкмаз* (накыл). *Еке гезен хедер эдер* (накыл). *Еке болуп ёл тәпандан, көп болуп азашан ягшы* (накыл).

ЕҚЕБАРА [екеба:ра], Хожалыгыны өзбашдак алып барян ве хич бир оба хожалык артелиниң члени болмадык дайхан. *Екебара дайхан хожалыгы гүйчли коллектив хожалыга өврүлди* («Эдебият»).

ЕҚЕБАРАЛЫҚ [екеба:ралык], *сер.* Екебарачылык.

ЕҚЕБАРАЧЫЛЫҚ [екеба:рачылык], Екебара хожалык ягдайы. *Екебарачылыкдан коллектив хожалыга гечмеклик.*

ЕҚЕГАПАН, *зоол.* Ябаны эркек доңуз, чөл доңзуның эркеги. *Халназар төверегини итлере алдыран екегапан ялы болуп, хер хайсыны бир яна итеклешдирип дызады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар екегапаныңкы ялы азыларыны сыртардышып, Жемшидиң үстүне топулярлар* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ЕҚЕГӨЗ, Диңе бир гөзи болан, бир гөзли, тәк гөзли. *Сагатчы әйнегини маңлайына гоюп, екегөз дүрби билен сагадың механизмине середйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЕҚЕДАБАН [екеда:бан], Даш овратмак, метал созмак үчин улы агыр чекич. *Екедабаның сеси дашардакы күштүлериң сеси билен гошулярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол чым гызыл болуп дуран узын демри көрүкден чыкарып, оны екедабан билен енчгилэп дурды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЕҚЕ-ЕҚЕ, Бирин-бирин, бир-бирден, еке-екеден, екеме-еке, екэн-екэн, башдан-аяк. *Ол алан затларыны еке-еке санап гөрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЕҚЕ-ЕҚЕДЕН, *сер.* Еке-еке. *Гызлар еке-екеден хатара дурып, хер хайсы өз гезегинде бөкйәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ЕҚЕЛЕМЕҢ, 1. Гүр гөгерен экинлериң кәерлеринден гопарып сейрек этмек, селчеңлемек, селчен этмек. *Олар*

говачалары екелейгрдилер (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Келемде иң илки хакыкы япрак пейда боланда екелемек шшини гечирйәрлер* (В. А. Тетюров, Ботаника). 2. Көпчүлик болуп бириниң үстүнден дүшмек, бирини ара алмак.

ЕКЕЛЕНМЕК, I. Гүр гөгерен экинлериң көринден гопарылып сейрек эдилмек, екелемек иши гечирилмек, селченленмек. *Бир нәче колхозчылар говачаның екеленмән галан ерини екелейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Көпчүлик болуп бириниң үстүнден дүшүлмек, бири ара алынмак.

ЕКЕЛЕТМЕК, I. Екелемек ишини гечиртмек, сейрелетмек, селченлетмек. *Хыяры екелетмек. Гавуның гөмиклерини екелетмек.* 2. Екелемәге мәжбур этдирмек. *Бирини екелетмек.*

ЕКЕЛЕШМЕК, Екелемәге көмеклешмек. *Гүр экилен экинлери екелешмек.*

ЕКЕЛИК, *сер.* Бирлик II. *Эмма онуң екелиги, ылайта-да Мехинлиниң овсуны шол нигетини бир бада говшатды. Артыга сөз хем берен болса, хәзирки екелик оны ойландырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Екелик манат. Екелик карт.*

ЕКЕЛЛИ, Хожалыгында көмекчиси болмадык, ише ярәян адамсы болман, диңе өзи ишлейән. *Оглы фронта гидип, екелли галан бир гожа дайхан орак ормага экин үстүнде ёвар эдипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕКЕМЕ-ЕКЕ, *сер.* Еке-екеден. *Екеме-еке барлап чыкмак. Екеме-еке айланып чыкмак. Екеме-еке гөзден гечирмек.*

ЕКЕН, *бот.* Крахмаллы хем-де сүйжи көкли, балдакларындан өрме затлар, кагыз ве ш. м. эдилйән ве ховуда дыкылян көпйыллык узын өсүмлик.

ЕКЕНИЛ [екени:л], Бир нилли ав түпеңи. *Бәшим тәзеҗе екенили гөрүп: — Кака, бу түпең нәме? — дийип сорады* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Ол екенил ав түпеңини гөзлейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕКЕСИРЕМЕК, Өзүни еке дуймак, ялңыз галып йүрегиң гысмак, дарыкмак. *Эне мәхринде шейле бир якымлылык ве ширинлик бар, хатда екесиремек ховпы онуң янында хич зат болуп галяр* («Совет эдебияты» журналы). *Белки хем волостной екесирейәндир?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕКЕСИРЕТМЕК, Бирини екесиремәге сезевар этмек, ялңыз галдырып йүрегини гысдырмак, дарыкдырмак. *Сары ага, сени екесиредип болмаз ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йөне ол йүреги екесиретме. Ол маңа бир гызы сөймәге герек* («Совет эдебияты» журналы).

ЕКЕ-ТӘК, 1. Диңе бир, бирден-бир, ялңыз, екеҗе. 2. Еке-чәк, бир өзи, екеҗе өзи, ялңыз. *Еке-тәк гезим эдйән Артык ишчилериң ковчум-ковчум үйшйәнлерини гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕКЕ-ЧӘК, Диңе бир өзи, екеҗе өзи, еке-тәк, ялңыз. *Хо-ол екс-чәк отуран гараҗа өй бизиңкидир* (Мыралы).

ЕКИРИЛМЕК, Яман гөрүлмек, йигренилмек.

ЕКИРМЕК, Бирини яман гөрмек, йигренмек. *Артык, олар мени озалдан хем екирип йөрлер. Гуллухан хәзир мени хем екирйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕКСЫРУН [ексыру:н], Эрбет, еке чыкан, ич якгыч, яман беззат. *Ол ексырун нәдип гөзүни алдырдыка* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЕКТАЙ [екта:й], Еке гат я-да юкажык ичликли тикилен пагтасыз дон, халат. *Мәмметвели хушур дийип гелсе, мен онуң юка ектайыны башына бүрәрин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эгнинде көне ектайы, Башында-да шыпырма бар* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЕК-ТҮК, Аз-овлак, бирлән-икилән, ек-ярым, кәерде, сейрек, ужыпсыз. *Яшыл япракларың арасы билен гөзе каклышян, ек-түк ак памыклар йылпылдашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Өрән узакда, ер билен г маның биригйән еринде ек-түк булут гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Ек-түк адамлар муңа ынанмаяр.*

ЕКШЕНБЕ, Хепдәниң единҗи гүни, умумы дынч алынян гүн. *Екшенбе гүни биз онуң билен чайханада саташдык* («Токмак» журналы). *Атасы өленден бир-ики хепде соң, екшенбе гүнүнде Павел Власов өйлерине лут пьян болуп гелди* (М. Горький, Эне). ◇ Ганлы екшенбе *тар.* — 1905-нҗи йылда Петербургда ишчилериң парахат демонстрациясының хайынлык билен патыша хөкүмети тарапындан ока тутулан 9-нҗы январь гүни.

ЕКӘН-ЕКӘН, *сер.* Еке-еке. *Мени гызыкландыран зат энергопоезд болды, онуң ичине айланып, екән-екән эллешдирип гөрдүм* («Токмак» журналы). *Ол өзүниң башындан гечирен гара гүнлерини жанындан сыздырып, екән-екән гүррүң эдип берди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЕК-ЯРЫМ [ек-я:рым], *сер.* Ек-түк. *Диңе ек-ярым чарвалар айлагың толкун уруп йылчарып галан гиңишлигинде пейда боляр экен* («Совет эдебияты» журналы).

ЕЛ, 1. Хова акымының белли бир угры боюнча хереket эдйән, өвүсйән гүйчли шемал. *Дак саз берди, ел хем ятды* (А. Говшудов, Повестлер). *Тозанлы еллериң, гураклыгың хөкүм сүрйән ерлеринде инди тәзе гүйч— совет адамсының гүйҗи хөкүм сүрйәр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Дагы-дашы ел бозар, адам арасыны — сөз* (накыл). 2. *мед.* Елҗнкмек билен гечйән кесел. 3. *гөч. м.* Гахар, газап. *Ол гитсе-де, гаррының ели ятанок* («Совет эдебияты» журналы). *Гөрйәрин вели, сениң бир санач елиң бар өйдйән.* ◇ Ел алмак — гахар-газаба мүнмек, гахарланмак. *Ол сәхел зада ел алып гөтерим болман, өрән салыкатлы, пайхаслы адамдыр* («Совет эдебияты» журналы). Ел бермек — 1) бир задың ичини елден долдурмак; 2) бирини яландан өвүп гөтергилемек, чиширмек. Ел өвүсдирмек — йыкып-юмурмак, дерби-дагын этмек, ёк этмек. *Эгер эртир Дөвлет гитмесе, өйүңизиң еринде ел өвүсдирерин* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Ел чалмак — 1) *сер.* Елдиргемек. *Муны ел чаландыр дийдим ахыры* («Түркмен пьесалары»); 2) ызгары гитмек, бирнеме гурашмак. *Усти ачылан мейдана сәхелче гүн дегип, ел чалдыгы, шол бада гырпаклап агарярды* («Зәхмет гахрыманлары»); 3) ховасы тәзеленмек, ел какмак. *Тама ел чалып дуряр.* Ел йүрек — *сер.* Йүрек I. *Гепиң гысгасы, молла Гуты гаты ел йүрек адам экени* (А. Говшудов, Эсерлер). *Йөне мен бир зада дүшүнемок: мунуң батыр боланлыгы хайсы, бейле ел йүрек боланы хайсы* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). Еле совурмак — дерексиз даргатмак, дерексиз тутмак; нетиҗесиз харчламак, совмак. *Шу вагта ченли газанан абрайыны еле совруп башландыгыны дуянок* («Совет эдебияты» журналы). Елини ятырмак — көшешдирмек, рахатландырмак, ынҗалтмак. *Гахары гелен адамың елини ятырмак.* Бир санач ел алып гелмек — гахар-газаплы гелмек. Ызыны ел бозманка (чалманка) — *сер.* Ыз. *Олар ызларыны ел бозманка, деррев еңселерини өвүрсинлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕЛБАГЫ [елба:гы], Гара өйүң үзүгиниң даңылян баглары. *Гүйчли ел башлан бадына чөвши этдик, түйнүге дирег урдук, бирден:—Багышбагы үзүлди, елбагы гыдылды — дийип, хелей дады-перят этмәге башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЕЛБЕГЕЙ, Еңленилмән эгне атылан я-да келлә бүрелен. *Онуң эгнине елбегей атан доны, гүрзелек сакгалы, мурты, үстүнде гурт серәймели ягы телпеги-де сарыды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Айсолтан узын сачек*

ли йүң яглыгыны үстүне елбегей атып, гоша яссыга тирсегини берип, эйвандакы гиң халының үстүнде чай ичйәрди (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Башы елбегей бүренжекли Садап бай Халназарың газаплы сесини эшиденде тисгинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕЛГАМАҚ, I. Ясыжа тагтажыгың ужуна терслейин жагыз елменип, таяжыга беркидилен хем-де еле тутанда пырланян чага ойнаважы. *Сен нәме елгамак ялы пырланып дурсуң?* 2. Өрән еңил. *Гамшың елгамак ялы тозгалары хем гымылдаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Тәрими елгамак ялы эдип, ёкары галдырдык* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЕЛГИН, Бир задың бадының, зарбының дөредйән ели. *Мелегушуң елгини гуйының башында сув алып дуран Атайры гелни энтетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вулкан асмана атыланда, өзүниң елгини билен тозанлары асмана алып гидйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ЕЛГИНЛИ, 1. Елгини бар болан, елгини гүйчли болан. 2. *гөч. м.* Гахар-газаплы, хыжувлы, гахарлы.

ЕЛ-ГУЗ, Ел, шемал. *Ховада ел-гуз, ыссы-совук болман, диңе азажык салкынлык сызылярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мениң өйүм беркдир, елде-гузда ыранманы хем билмез* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕЛДЕН-ЫҚДАН [елден-ы:кдан], Ондан-мундан, дашөверекден, хер тарапдан.

ЕЛДИРГЕМЕК, Бирнеме акылың үйтгемек, акылыңдан азашмак. *Соңкы вагтларда Ягды молланың аялы Мамагүл хем эдил елдиргән ялы болайыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол пахыр елдиргәйдимикә?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЕЛЕ, Елиң өсйән тарапы, шемал өвүсйән тарап. *Өзи хем онуң еле гапдалындан үстүне абаныр, одуныны эзмезлиге чалышян экени* (Мыралы). *Аркасы кәдили бир гыз еле янларындан сув алмага гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Елесине-ыгына дүшүп болмазлык — угруна-утгасына дүшүп болмазлык. *Асыл сениң еләңе-ыгыңа дүшер ялы дәл, какаңда-ха шейле хәсиет дүйбүнден ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Тоба-тагсыр, мен-ә сениң еләңе-ыгыңа дүшүнип билен дәлдирин* («Токмак» журналы).

ЕЛЕЖИРЕМЕК, 1. Ачык ховада гезмелемек, ачык хова чыкып селеңлемек. *Хас хем говы болар ялы, ележирип гелерис-ә!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Шемал какып дурмак, ел чалмак.

ЕЛЕЖИРЕТМЕК. 1. Ачык ховада гезмелетмек, селеңлетмек. *Вах, шол агачлар бир тизрәк етишседи. Сени хем бир шолаң саясында ележиретседим* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). 2. Шемал какдырмак, ел чалдырмак. *Чаганың болян отагыны йыгы-йыгыдан ве дованлы ележиретмек герек* (С. О. Дулицкий, Рахит).

ЕЛЕЖИРЕШМЕК, Көп болуп ачык ховада гезмелешмек.

ЕЛЕК, Гушларың эндамына битйән ики гапдалы сүңүкли өсүнтги, пер. *Елек яссыгы тирсеклән гышаряр вешк, онсоң онуң оядыгыны, укудадыгыны билип болмаяр* («Токмак» журналы). *Эгер токайда тилкини хәким эдип гойсалар, елек көп болар-да, гуш болмаз!* (М. Горький, Эне). *Адыңа мынасып йүзлериң гүлек, Ёрганың үпекден, дүшекчән елек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Онуң күкреги овраныпдыр, елеклери гана боялыпдыр. Елек яссык. Гуш елеги*

ЕЛЕКЛЕМЕК, Елек билен өртүлмек, елек чыкармак. *Гушуң чагажыклары елеклән башлапдыр.*

ЕЛЖИК, *сер.* Көпүржик.

ЕЛЖИКЛЕМЕК, *сер.* Көпүржиклемек. *Бащак сүйән ерде кәчүклән гайнап, Елжиклейәр эдил чогян сүйт ялы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЕЛИМ, Бир зады, задың бөлеклерини елмемек, бири-бирине жебис тутдурмак үчин уланылян елмешеген мадда, чырыш. *Букжаны өңкүси ялы елмежек болды, эмма өңкүси ялы елим тутмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ярым сагат геченден соң, Каштанка елим ве лак ысы гелйән адамларың ызына дүшүп, көче билен барярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЕЛИМЛЕМЕК, Елим чалмак. *Чат ачан ерини елимлемек.*

ЕЛИМЛЕНМЕК, Елим чалнып беркидилмек, елим чалынмак.

ЕЛИМЛЕТМЕК, Елим чалдырып беркитдирмек, елим чалдырмак. *Гап-чанакларың дөвүк-енжик ерлерини елимлетмек.*

ЕЛИМЛИ, 1. Елими бар болан, дүзүминде елими болан. *Елимли жисим. Елимли масса.* 2. Елим чалнып беркидилен, тутдурылан, елим чалнан. *Гапагы елимли тамдыра.*

ЕЛИН, Эне жынслы сүйтемдиржилериң сүйт ишләп чыкарян эмзикли органы. *Булут ялы сүйшүп, елинлерини гөтерибилмән, мытдылдашып, халҳа колхоз маллары гелйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сыгрың габа елни сатанының арасына сыгмаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Елни гозгамак — елнине сүйт инип башламак, гузлажак вагты якынлашмак.

ЕЛИНЛЕМЕК, Елни гозгамак, елнине сүйт инмек, гузлажак вагты якынлашмак. *Сыгрымыз елинләндир.*

ЕЛИНСЕ, Сагылян элдеки малларың эмишмезлиги үчин елнине гейдирилйән халтажык. *Гоюн эмишмез ялы эмжегине елинсе гейдириң!*

ЕЛИНСЕЛЕМЕК, Елне елинсе гейдирмек.

ЕЛИНСЕЛЕНМЕК, Елинсе гейдирилмек. *Эмишмезлик үчин елинселенмек.*

ЕЛИНСЕЛЕТМЕК, Елне елинсе гейдиртмек. *Сагылян гечилери елинселетмек.*

ЕЛЙЫРТАН, Гызыл гүлли, юкажык нах яглык. *Аннажамал йүзүниң дерини елйыртан яглыга сүпүрди-де, әпшигә бака серетди. Бир көне елйыртан яглык болмалыдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЕЛК: елк ясамак — чалт йөрәп гитмек, ылгап гитмек, йүзүң угруна гитмек. *Сизи телефона чагырярлар! — дийди-де, яңкы огланжык ызына елк ясайды. Ол шаркылдадып ачан габсасыны япман гитди, еңсесине-де гараман, елк ясады* («Совет эдебияты» журналы).

ЕЛКЕН I, Ел дүшүп чишенде, гәмини йөретмек үчин хызмат эдйән богалдага беркидилен улы галың мата. *Елкен ялы болушып деңиз дейин мейданда, Ак чадырлар узакдан гөрүнйәрлер агарып* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың елкен ялы агарып гөрүнйән фартуклары ялы фартукларың бирини дакынып, сениң хем оларың арасына гошуласың гелйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЕЛКЕН II, Диңе дабаның өртйән ве аягына даңар ялы хер ериндеп йүп (гайыш) гечирилен, телетинден, резинден эдилйән хем аякяланач гейилйән томус аякгабы, чепек. *Булармы, түйс еңил аяк, елкен гулаклардыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЕЛКЕНЛИ I, Елкениң көмеги билен йөрейән (гәми хакда). *Деряның йүзүнде елкенли гәмилер, елкенсиз гайыклар йүзйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕЛКЕНЛИ II, Аягына елкен геен, чепекли.

ЕЛКИЛДЕМЕК, Чалт херекет эдип йөремек, гаты-гаты әдимләп йөремек. *Ювундылы бедәни алага-да, ювунды чукурына бакан елкилдеди. Манат ясаяның оглы боланымда-да, шундан артык пул совуп билмерин— дийип, көчеден-көчә елкилдейәрми — елкилдейәр!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЕЛКИЛДИ, Чалт йөремегиң бир гөрнүши.

ЕЛЛЕНДИРМЕК, 1. Ел алдырып чиширмек, ел алдырмак, чиширмек, пөкгертмек. *Чөп үстүнден хажжык*

бакяр, Еллендирип алкымыны («Совет эдебияты» журналы). *Яраны аздырып еллендирмек.* 2. *гөч. м.* Нәдогры сөзлер айдып чиширмек, хыжувландырмак, газапландырмак.

ЕЛЛЕНМЕК, 1. Ел алып чишмек, ел алмак, пөкгермек. *Гиҗе укламанлыгы зерарлы елленен гөзлери гурады* («Эдебиятдан хрестоматия»). *Артыгың габаклары елленипдир, гөзлери улалыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Нәдогры зат үчин чишмек, ел алмак. ◇ Йүреги елленмек — *сер.* Йүрек I.

ЕЛЛИ, 1. Көпленч вагт ел өсйән (ер хакда). *Республикамызда иң елли ерлериң бири хем Гызыларбат, Газанҗык, Небитдаг шәхерлеридир.* 2. Гүйчли ел өсүп дуран, ел туруп дуран. *Елли хова. Аракы елли гүнде тас сүримизи бөлдүрипдик.* 3. Елленип чишен, пөкгерен. *Габаклары елли, гөзлери чылпыклы ялы гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Агзы елли — *сер.* Агыз. *Бу гүррүңлер агзы еллилериң, горкакларың ялан тосламаларыдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕЛМАЯ [елма:я], *миф.* Гадымы эртекилерде, роваятларда, хекаяларда душ гелйән, йөрәнде «аягы ере дегмейән», йылдам мая. *Буларың аякларының ашагында «елмаялары» бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *«Елмая» мүнүп, Арабыстан илатыны үч айлап гезди* («Гөроглы» эпосы).

ЕЛМЕЛМЕК, *сер.* Елменмек.

ЕЛМЕМЕК, 1. Елим чалып елмешдирмек, елим чалып япышдырмак, елимләп тутдурмак. *Хаты вокзалың гөрнүкли ерлерине, заводың биналарына елмедилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Елли хаты элинде саклап, букҗаны өңкуси ялы елмеҗек болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Гүпледип гойбермек, бат билен урмак. *Таяк билен елмемек.* 3. *гөч. м.* Җай еринде дегерли сөз айтмак, манылы сөз айтмак. 4. *гөч. м.* Бирине бир зады хиле я шовлулык билен дакмак, бермек, сатмак. ◇ Маңлайына елмемек — *сер.* Маңлай.

ЕЛМЕНМЕК, 1. Елим билен елмешдирилмек, елим билен тутдурылмак, япышдырылмак, елмелмек. *Елменен букҗаны эмайлык билен ачды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бат билен урулмак.

ЕЛМЕТМЕК, 1. Елим чалдырып тутдуртмак, елмешдиртмек. *Шыгары диварың йүзүне елметмек.* 2. *гөч. м.* Бат билен урдурмак, патлатдырмак.

ЕЛМЕШДИРМЕК, Бир нәче зады елмемек, елмәп чыкмак. *Студентлер реңк билен язылан афишаны елмешдирип, билет сатып уградылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЕЛМЕШЕГЕН, Оңат, чалт елмешйән, деррев япышян, япышаган.

ЕЛМЕШИК, Аңсатлык билен елмешйән, шепбешик, япышаган, елмешеген. *Вепаның элине бир хили елмешик зат дегди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЕЛМЕШМЕК, 1. Бир зада елменип галмак, бир зада елменмек, бири-бирине берк япышмак. *Чаганың эере берк елмешенини аңладылар* («Гөроглы» эпосы). *Ширин Мередиң кебзесине елмешип дуран көйнегиниң ел берлен бөвен ялы, кем-кемден чишип уграшына сын этди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бири я-да бир зат билен айрылып билмез ялы болмак, баш гошмак.

ЕЛМИК, *бот.* Ере яйрап язгын өсйән, ийилйән от. *Чагалар елмик йыгдылар.*

ЕЛПЕВАЧ [елпева:ч], Елпемек үчин гасынлы энжам. *Шинди гөзе гөрүнмән, ол гызгылт шөхлелерини асманың йүзүне елпевач шекилинде яйратды* (М. Горький, Эне). *Ашаклыкдан өсйән эртир шемалы, Елпәп оң йүзүни елпевач ялы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хытайлылар елпевач ясамага уссатдырлар.*

ЕЛПЕЛМЕК, Бири тарапындан елпевач я башга би зат билен ел чалдырылмак, еликдирилмек.

ЕЛПЕМЕК, Елпеважы я-да башга бир зады ики бак булап ел чалдырмак, шемалландырмак, еликдирмек. *О ички сырыны төверегиндәкилере дуйдурмазлык нше билен, пышдыляка көйнегини елпеди* (Б. Кербабае Айгытлы эдим). *Гиң жайың гапысындан этледик вели салкын хова йүзүмизи елпеди* («Совет эдебияты» жур налы).

ЕЛПЕНМЕК, Елпевач билен өзүни елпемек. *Елп вач билен елпенмек.*

ЕЛПЕСЕЛЕНМЕК, Елиң гүйжүне галгамак, пасырда мак. *Башындакы яглыгы елпеселенди.*

ЕЛПЕСЕЛЕТМЕК, Галгатмак, пасырдатмак.

ЕЛПЕШМЕК, 1. Елпемәге көмеклешмек. *Сыркавы йүзүни елпешмек.* 2. Билеликде елпемек, көп болуп елпә отурмак. *Өйдәки адамлар яглыкларыны елпешип, чыбы дан горанярдылар.*

ЕМЕК: емек болмак — гошмача урна болмак, ө киниң үстүне етне болмак. *Онуң үстүне-де гелниниң ө меги емек болды. Пәлә биҗе атышмак хабары хем ону үстүне емек болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЕМИРМЕК, 1. Бир зады мащартмак, емшертмек, я башдырмак. 2. Бир задың гырасыны, эрңегини йыкма гәтмек, дөвмек. *Кәсәниң эрңегини емирмек.*

ЕМИРТМЕК, 1. Бир зады емрик этдирмек, емшерт дирмек, мащартдырмак. 2. Бир задың гырасыны, эрңе гини йыкдырмак, гәтдирмек, опуртмак. *Чукурың эрңек лерини емиртмек.*

ЕМПЕМЕК, Бир аягы гөтерибрәк басып кейтиклеме кейтиклән йөремек. *Оны башдан-аяк гөзден гечирди, е емпәп уграды* (М. Горький, Эне). *Ол өйлерине емпә уграды.*

ЕМПИК, Бир аягыны гөтерип басян, чаларак агсая кейтик.

ЕМРИК, Гырасы, эрңеги емрилен, йыкылан. *Хошгел ди галаның емрик еринден дырмашып үстүне чыкд* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гырасы емри окара.*

ЕМРИЛМЕК, 1. *сер.* Емшерилмек. *Семавары турбасының агзы емрилипди* (Б. Кербабаев, Айгыт эдим). 2. Гырасы йыкылмак, эрңеги гәдилмек, обурыл мак.

ЕМШЕРИЛМЕК, *сер.* Емшермек.

ЕМШЕРМЕК, Ичине мащарып эпилмек, ичине, ич та рапына чөкмек, емрик болмак, емрилмек, емшерм епилмек.

ЕМШЕРТМЕК, Мащардып эпмек, ичине, ич тарапы чөкермек, емирмек. *Бедрәни емшертмек. Үстүндә ба сып таңкыры емшертмек.*

ЕМШИК, 1. Мащарып эпилен, ичине, ич тарапына чө кен, емрик. *Емшик гап. Емшик түңче.* 2. Япбашык, ясы мащык. *Ана бурны емшик, гөзлери чукур, эрбет этлек бир сөвдагәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Пол дының бурны емшикди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЕНЕ, 1. Ямашган, тәзеден, гайтадан. *Бакан бүгелип дүвен бир задыны ене сорамакчы болды* (А. Говшудов Көпетдагың этегинде). 2. Ене-де, башга-да. *Ене үч ай натлык харыт ал.* 3. Болса-да, дийсең хем, гайта. *Я рак дийәймесең, ене-де шонуң өйдәкарчылыгы ялан дир.* ◇ Енәң-енеси бар — ене-де бир вагтлар, г жекде. *Енәң енеси бар, сыгрың гөлеси бар* (афоризм)

ЕНЕ-ЕНЕЛЕР, Бирентеклер, бир нәчелер не ш меңзешлер.

ЕНЕКИ, Гелҗекки, индики. *Галанысы болса ене йылларда хасаплашар гидерис. Ол өз перзендини гы гырмак билен, енекилеринден ховатыр эдип, гөзүн дөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

ЕНЖИК, Емшерилип дөвлен, басылып дөвлен, күлөврем эдилен, емишик.

ЕНЖИЛМЕК, .. Урлуп мыжжыгы чыкарылмак, урулмак, көтек иймек. *Пөкги вала мазалы енжилипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Чекичленип созулмак, чекич билен урулмак (метал хакында).

ЕНЧГИЛЕМЕК, *сер.* Енчмек 2. *Ол чым гызыл бопбурган ыссы демри көрүкден чыкарып, оны екедабан билен енчгилэп дурды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Геп енчгилемек — *сер.* Геп.

ЕНЧДИРМЕК, 1. Бирине пугта урдурмак, мазалы урдурмак *Мухаммет жаның какасы гелсин, оны өлдирмәге енчдирерин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Чекичлэп создурмак, чекич урдурмак (метал хакында).

ЕНЧМЕК, 1. Пугта урмак, мазалы сайгыламак, енчгилемек *Мен машгаламы ызымда ташлап, талаңчылык этмәге, гарыплары енчмәге, ган дөкмәге гелемок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол кәйинди-де, маңлайына енчмәге башлады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Чекичлемек, созмак, чекич билен урмак (метал хакында). *Демри енжип созмак.*

ЕҢ, Гейимиң бүтин голы өртйән бөлеги. *Ики еңи тирсегине ченли чермелен Нәзик тиз-тизден эдим уруп, ыссанмач гелйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Дерлән ве чәге сыран йүзүни еңи билен сүпүрди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ең бермезлик — зайданлык өне сүрмеклик, өз дениңи макулламаклык. *Пөкген ең бермән, Еллини аклады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Ең чермешмек — бири бирине көмүшмәге хәзирленмек, херрелишмек. *Мениң гүлүм билен ыгынышып, ең чермешендигими бир айтсаңыз!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Ең сары — түркмен аял-гызларының дон, чабыт, көйнек ялы әйимлериниң еңиниң ужуна урян, тикйән айры реңкдәки матасы. Этек алты, ең еди болуп бармак — *сер.* Бармак II. *Этек алты, ең еди, Йөрәп урян ёл билен* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЕҢДИРМЕК, Еңиш газандырмак, үстүн чыкдырмак, гүлүк газандырмак.

ЕҢЕЛЕМЕК, *көн. с.* Етде-гүтде дурмушда яшан гарыпкарап. *Юсуп! Сизиң бөвединиңизиң башында отуран йөсей еңиёлугың бири болса-да, онуң эсасы гүйжүне ишик эдйәнлер башга* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бетде, велаетиң ичинде хем еңиёлук өрән кән* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЕҢИЖ, Үстүн чыкыжы, еңиш газаныжы. *Ынха йитгымыз Ватан адындан, Салют берйәр еңижилер нына* (А. Кекилов, Сөйги). *Дөвлете табшырыс ёкары дурсун. Чүнки биз еңижи — зәхметкеш несил* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЕҢИЖЛИК, Үстүн чыкыжылык, еңиш газаныжылык. *Совет халкының душмана болан газабыны, еңижилик рухуны бир нәче эссе артдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЕҢИЛ, 1. Агыр дәл, аграмы аз болан, агыр болмадык. *Еңил минерал.* 2. Көп зәхмет сарп эдилмейән, кын мадык, аңсат, сада, йөнекей, еңил-елпай. *Ики голбир аяксыз адамыны басмагың болса, душмана хас еңил дүшжегини бөлйәрин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бу мәселәни чыкармак өрән еңил. Еңил иш.* 3. *м.* Аграс дәл, салыкатсыз, келпең, гөтерим (адам да). *Еңил адам. Еңил хәсиет.* 4. *гөч. м.* Синмеси аң болан, аз хүмметли (нахар хакда). *Еңил нахар йик. Еңил нахар эдинип, кино гитдик.* 5. *гөч. м.* Галың юка. *Адамлар агыр гыш гейимлерини чыкарып, яз гейимини геййәрдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн р). ◇ Еңил галмак — чаласынлык билен ерине турмак, еңил херекет этмек. *Шол вагт Вепа хош хәлылык билен ерининден еңил галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Еңил атлетика — *сер.* Атлетика. Еңил машын — *сер.* Машын. *Еңил машын түвелей турзуп ёла дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Еңил яраланмак — чала яраланмак, ховпсуз яра дүшмек. *Эмма Дантес элинден еңил яраланяр* («Эдебият»). Келлеси еңил — *сер.* Еңилкелле. *Келлеси еңил адам.* Өкҗеси еңил — *сер.* Өкҗе. *Өкҗеси еңил адам.* Сүңңи еңил — *сер.* Сүңңи. *Сүңңи еңил хожайының өзи шу гүнки ялы гөзүмиң өңүнде* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Эли еңи — *сер.* Эл.

ЕҢИЛ-ЕЛПАЙ [еңил-елпа:й], 1. *сер.* Еңил 2. *Мен саңа еңил-елпай иш тапарын* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Чала, йүзлей, дүйпли дәл. *Араларында еңил-елпай яралы боланлар барды велин, бейле яралар яра хасап хем эдилмеди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЕҢИЛКЕЛЛЕ, Акылы аз, акылсыз, кемакыл. *Ай, мен онуң еңилкелледигини билйәрдим-ле!* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Огулларыны сандан чыкарян, баллым, сениң шол еңилкелле дәдең!* («Совет эдебияты» журналы).

ЕҢИЛКЕЛЛЕЛИК, Акылы азлык, еңилкеллә хас болан гылык-хәсиет, кемакыллылык. *Бу еңилкеллелигиң үчин хеммәмизиң саңа кәемәге хакымыз бар* («Колхоз гүнлери»). *Еңилкеллелик билен бир ише баш гошярсыңыз-да, ызыңызы басга гойярсыңыз!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЕҢИЛЛЕНМЕК, *сер.* Еңлемек 2.

ЕҢИЛЛЕТМЕК, *сер.* Еңлетмек 2. *Василий Дмитрич Ивана терҗиме этдирмек билен, Артыгың агыр халыны еңиллетмек күйүне дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЕҢИЛЛЕШДИРМЕК, 1. Аңсатлашдырмак, садалашдырмак, йөнекейлешдирмек. *Олар Гүндогарда азатлык ве өзлериниң такдырыны еңиллешдирмеклиге умыт баглапдырлар* (Орта асырлар тарыхы). 2. Бирнеме азалтмак.

ЕҢИЛЛЕШМЕК, 1. Аңсатлашмак, биразажык садалашмак, йөнекейлешмек. *Ики болсак көп зада чыдарыс, дердимиз еңиллешер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Бирнеме азалышмак.

ЕҢИЛЛИК, 1. Аграмы азлык, агыр дәллик. *Реңкли металлар зеңлемәге гаршы дурумлылыгы, электрик гечиржилиги, пугталыгы, еңиллиги ве ш. м. билен демирден говы болуп, дегишли халларда демриң ерини тутяр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). 2. Зәхмети еңиллешдирмек, мадды тайдан говуландырмак үчин берилйән көмек. *Бизе берилйән еңиллигиң хетди-хасабы ёк* («Колхоз гүнлери»). 3. Аңсатлык, чалтлык. *«Победа» машыны ялпылдавук йылчыр көчеден еңиллик билен тигирленип барярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 4. *гөч. м.* Аграс дәллик, салыкатсызлык. *Гылык-хәсиетиң еңиллиги.* 5. *гөч. м.* Асудалык, аркайынлык. *Салкынлык араны үчин, Айсолтан еңиллик билен дем алярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Адамлар гуры ере гадам басып башланларында, еңиллик билен дем алдылар* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Еңиллик этмек — долы пикирленмән, кем акыл иш этмек, болгусызлык этмек.

ЕҢИЛМЕК, 1. Урушда, сөвешде, давада басылмак, еңлише сезевар болмак. *Онуң хәзирки гөрнүши давада еңлен идамының сыпатыны берйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Инди мен пишик билен дава салсам-да, еңилмесем герек* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Әр еңилсе, гола дүшер; гуш еңилсе — тора* (накыл). 2. Ярышда, гөрешде, оюнда гаршыдашындан аскын гелмек, басылмак, йыкылмак, утулмак. *Түркмен гөрешинде Мары областының пәлванлары Дашховуз областының пәлванларындан еңилдилер. Американың*

боксчулары СССР-иң боксчуларындан 2—10 хасабы билен еңилдилер.

ЕҢИШ, 1. Урушда, сөвешде душмандан үстүн чыкып газанылан үстүнлик. *Илки башда гозгалаңчылар бир нәче еңишлер газандылар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Шу дурмушы, шу дөвраны, эшрети Октябрь еңши беркарар этди* («Пионер» журналы). 2. Ишде, зәхметде, хер хили спорт ярышларында газанылян үстүнлик. *Мени шу дережә етирен еңишлериң гиреви большевистик партия саг болсун* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Зәхметде тәзе-тәзе еңишлер газанарлар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Еңиш дүшүми — «кими? нәмәни?» диен сораглара жогап болян дүшүм. Еңиш байдагы — еңшиң, үстүнлигиң символы.

ЕҢИШЛИ, Еңиш билен гутаран, үстүнликли. *Бу парахат дөвүр, еңишли дөвүр. Бакы гуваныш оңа, Еңишли гидйәс өңе* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ЕҢЛЕМЕК, 1. Аграмы кемелмек, аграмы азалмак. *Гурап еңлемек. Хорланып еңлемек. Операция ятып туралым бәрі үч кило еңләпдирин.* 2. Аңсатлашмак, садалашмак, йөнекейлешмек. *Ягдай еңлэп башлады.* 3. *гөч. м.* Еңилкеллелик эдип башламак, салыкатсыз болуп башламак, сувжукламак, гөтерилмек. *Майса эжәниң кичи гызы Тәзегүл шу гүнлер гаты еңләпдир.* 4. *гөч. м.* Көшешмек, ынҗалмак, рахатланмак. *Ша бутин газабыны дөкуп, бираз еңләпди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол Мырады гөрүп гайданда, еңлән ялы, рухы гөтерилен ялы болуп гайдарды* («Совет эдебияты» журналы). 5. *гөч. м.* Гутарара якын гелмек, азалмак. *Гыркым нәдйә, еңлейәми? Аңырсы ики гүнлүк ишимиз галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 6. *гөч. м.* Рухланмак, догумланмак, рухуң гөтерилмек. *Онуң агыр гөвреси еңләпди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). ◇ Өкҗеси еңлемек — *сер.* Өкҗе. *Бу йыл хасылың болсады экилен ялы болдумлыдыгына өңүнден гөзүни етирип билен Пөкгениң өкҗеси хас хем еңләпди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Сүңңи еңлемек — кейпи ачылмак, кувватланмак, даянмак. *Келлеси дурланып, сүңңи еңлән хекимиң гүрләси гелйәрди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЕҢЛЕНМЕК, Гейимиң еңине голуңы сокуп геймек, еңе сокуп геймек. *Онуң эли саралгы болансоң, көйнегини еңленип билмән, якасындан бойнуны чыкарып отырды* («Совет эдебияты» журналы). *Доны еңленип геймек.*

ЕҢЛЕС, 1. Аграмы бириеме кемелен, аграмы еңилрәк болан. *Еңлес чеким.* 2. *гөч. м.* Еңилкеллелик эдйән, салыкатсыз. *Еңлес адам.* 3. *гөч. м.* Чала, юваш. *Мениң ыз янымда көйнегиң еңлес пасырдысы ве аяк сеси эшидилди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЕҢЛЕСЛИК, Еңилкеллелик, аграс дәллик, салыкатсызлык.

ЕҢЛЕТМЕК, 1. Аграмыны кемелтмек, аграмыны азалтмак. *Айна бедресини еңледип узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Рухландырмак, догумландырмак. *Эмма Артыгы ол горкузмады, гейиминиң эзилжегини ядына салмады, гайта, онуң послан гөвнүни ачды, агыр ойларыны еңлетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *гөч. м.* Аңсатлашдырмак, садалашдырмак, йөнекейлешдирмек, говуландырмак, еңиллетмек. *Шол болса Теҗен Советиниң, шәхериниң ягдайыны бираз еңлетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕҢЛЕШМЕК, 1. Аграмы азалышмак, аграмы кемелишмек. *Чөрек, гуранындакмы, нәмеми, бирнеме еңлешипдир.* 2. Аңсатлашмак, йөнекейлешмек, садалашмак. *Бу ише мешгулланса, онуң халы еңлешер — дийип, бөврүни диңләп, ювашлык билен айтды* (М. Горький, Эне).

ЕҢЛИК, 1. Чөрек бишириленде, тамдырың ховрундан, гызгынындан горанмак ве иш вагтында еңиң хапаланмазлык үчин гола гейилйән энҗам. *Элиңе еңлик гейип, чөрек биширмек. Йыгымчылар еңлик гейип пагта йыгярлар. Еңлик гейип ишлемек.* 2. Ең этмек үчин бичилен я-да ниетленен мата.

ЕҢМЕК, 1. Урушда, сөвешде үстүн чыкмак. *Ватанчылык урушында фашизми еңдик.* 2. Бир зат угрундакы гөрешде үстүнлик газанмак. *Кынчылыгы еңмек үчин, Тутанъерли болгун, иним!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 3. Гөрешде, ярышда ве ш. м. гаршыдашыңдан үстүн чыкмак. *Ярышда еңмек.*

ЕҢҢЕ, 1. Өзүңден улы аганың аялы. *Еңңеси болса булара нахар алберип, хемишекиси ялы чагалары билен өз отагына гирди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Стола тәзе ак скатерть язып, Еңңе, балдыз отыр бир зада гызгып* (Т. Эсенова, Гүллер). 2. Өзүңден яшы уллы болан нәтаныш аяла йүз тутулып айдылян сөз. *Еңңе, нәме хабар билен гелипдиң? — дийип, Пөкген сорайды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕҢСЕ, 1. Келләниң, келле сүңкүниң ыз тарапы, арка тарапы. *Арчын бөрүгини чыкарып, еңсеси тутурган текыр келлесини сыпады* (Б. Кербабаев, Айгытлы адам). *Утулан еңсесини гашар* (накыл). 2. Бир задың арка тарапы, ыз тарапы, тыл. *Айларың шатлыгына бимаял хем этди, Шол вагт еңседен бир гөвре етди* (Б. Кербабаев, Айлар). 3. Көмекчи сөз ролунда: *Дашчыларың еңсесинде болан бир сөвешде булар еди адам болып дашлаган габавына урыпдылар* (А. Говшудов, Мәхри Вепа). ◇ Еңсе бермек — гачмак, ыза чекилмек, ёзгелемек, еңилмек. *Душманың бир топарчың басып болан дыгыны гөрүп, ыкынҗы топары хем еңсәни берип гачды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Еңсе дамарың гатамак — гаты гахарың гелмек, газабы мүнмек. Еңсе өвүрмек — гачмак, ыза гайтмак, өвүрлип чекилмек. Еңсе түңнертмек — пәсгелик болдырмек, өйкелемек, гахарланмак. Еңсәңден тутулмак — *сер.* Еңсе дамарың гатамак. Еңсәңи эл ялы этмек — ёк болуп гитмек. *Ол горкусына еңсесини эл ялы этди.*

ЕҢСЕКИ, Еңсе тарапдакы, ыз тарапда болан, сыртарапкы, еңседәки. *Бат билен урлан шапбык болян еңсеки диварың янына пызып гойберди* («Совет эдебияты» журналы).

ЕҢСЕЛИК, 1. Гелин-гызларың еңсесине дакылян шекели, ясы шайы. *Нурсолтан еңселик дакыныпдыр.* 2. Келлекиниң атың гулакларының сыртындан айланян ере гайышы. *Ораз атының еңселигини дүзелтди.*

ЕҢСИКЧИ, Илде гөрен задыны башарса-башармаса этжек болян, дурнуксыз хәснетли, келпен, дегди. *Пөмс саңа бир табшыржак задым: еңсикчи болмагын, дегди болмагын. Бир ишиң башыны тутсаң, соңарман айрылмагын* («Совет эдебияты» журналы) *Еңсикчиңки ёк гүн, етип барса еди гүн* (накыл).

ЕПБЕКЛЕМЕК, 1. Эл билен ювашжа тапбиллатмак, урмак (яш чага хакда). *Ачыгы эсасын епбеклән ыклады.* 2. Бир задың үстүни, йүзүни эл билен башга зат билен ювашжа уруп тегизлемек, режелемек. *Какын үйшүрилги гумы епбекледи. Гөзе эдилен ёмы сепиниң үстүни епбеклемек.* 3. *гөч. м.* Бирини пугта урмак, енчмек. *Оны мазалыжа епбеклэпдирлер.*

ЕПБЕРИЛМЕК, Билиңи бүкүп, япырылып отурмак, эпленип отурмак. *Ягы Мәхәммет эшиги какаса атмак сува якмага гитди, бар, Гурбан, епберилип отырма-да серет, гелйәрми?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЕПБЕШДИРМЕК, Уруп, басып мыщартмак, эзмек, япбашдырмак, емшертмек. *Гөзүни шуллардын, телесини епбешдирип, дөрт тарапа хат язып зыңып отыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ЕПБЕШИК, Бири-бирине гысылып мыщарлап, ёшиң берк зада дегип эпилен, япбашык, епик. *Диварың ш*

үзенде янып дуран чыра полуң үстүнде ятан епбешик бүдрелери ятылдар (М. Горький, Эне).

ЕПБЕШЛЕМЕК, *сер.* Епбеклемек 1. 2. Урун бир задың йүзүни ясыламак. 3. *төч. м.* Берк танкытлап, ясламаз ялы этмек.

ЕПБЕШМЕК, Урлуп, гысылып, басылып мыщармак, берк зада дегип эпилмек, епбешик болмак, япбашмак, ышармак. *Демре дегич епбешмек.*

ЕПЕЛЕК, *бот.* Эсасан гумда битйән мал оты.

ЕПИК, *сер.* Епбешик. *Эндамының кәбир ери епикди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕПИЛМЕК, *сер.* Епбешмек.

ЕПИСКОП, Христианлык дининде ёкары дережели рухашлык адыне шол ада эе болан адам. *Ерли феодаллар — баярлар ве епископлар ягшы ерлери өрән ирден өз эллерине алыпдырлар* (СССР тарыхы).

ЕР, 1. Өз окуның ве Гүнүң дашында айланян, Гүндөн кичи учунжы планета. *Меркурий, Венера, Ер планеталары Гүнүң төверегинде айланярлар* («Физика курсы»). *Ере, төге эрк эдип-де сораяс, Тарыхда гызыклы дөвер этди конди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Сувлы гиңишликлерин, деңзиң терсине гурулык, гуры гиңишлик. *Самолётда учуп барярқаң, ер билен сувы сайгармак болар. Ере бакмадан ер сөкмек* (накыл). *Ер дойкан, ер доймаз* (накыл). *Ер гаты болса, өкүз өкүзден гөрер* (накыл). *Ер ала, юрт ала* (накыл). *Ерден тапсаң, ерден ал* (накыл). *Ер төрки сув болар, сув төрки — гув* (накыл). 3. Бизиң планетамызың габыгының үстки гаты, топрак. *Эзиз сесини чыкарман, дырнагы билен ер дырмалы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу ерде йүз гектардан говрак ер бизе боюн эейәр* («Бахар»). 4. Юрт, үлке, дөвлет. *Онуң бир дабан ери үчин мен жаныма дермедим хәзир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 5. Бирнәче эечилигинде, гарамагында болан пейдаланылян территория. *Деря мавы лента ялы узалып, Овган ери билен ирмек дөнйәр* (А. Хайыдов, Гөк асман). 6. Орун, жай. *Өзлериниң улагларыны ёлдан совмага ер гөлейәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Яшулы профессор өз ишиниң ылкысы болмадык чакганлык билен ерини турды* («Совет эдебияты» журналы). 7. Бири я-да бир зат эелән, бири я-да бир зат бар болан болулык: даш-төверек, гиден гиңишлик, участок. *Бу нәзик сөзлер жай, оңайлы ер!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол ерде язлык бугдайдан башга дүме күнжи, нохут ве гөвен экинлер-де эмеле гелйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 8. Ятмак үчин ёрган-дүшек язылан орун. *Гелниниң өз ерини гайын энеси билен чагаларың арасында саланыны гөрдүм* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 9. Гуллук везипеси, кәр. *Ол говы ерде ишлейәр.* 10. Вагт, пурсат. *Хан күйли жаныны эмгекли ерине тапылмаярды* (А. Дурдыев, Хан күйли). 11. Бир задың галдыран ызы. *Элиниң ода бишен ери галдырып ётүр.* 12. Зат, харыт табшырылып гайдылып гурлан ий алыжы. 13. *төч. м.* Несил, машгала. *Ол гыз гөзи ериң машгаласы экени.* ◇ Ер серменмек — жаныпып бир зат гөзлемек. *Йитирен задыңы гөзлап ер серменмек.* Ер депип отурмак — депинип этдиржек болуп, хөтжетлик этмек, өз дилеги тутмак. Ер гарбамак — ере йүзин йыкылмак, серилмек. Ер хопмак — ер ювутмак, ер чекмек, йитирим болмак, ёк болуп гитмек. Ер янашыгы болмак — биле бир ерде экин экмек. Ер чекен — бирине кәеленде айдылян гаргыш. *Ярамы сөгмә, ер чекен!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ер ярыдмады, мен гирмедим — эрбет утандым; утанжымдан гирере дешик тапмадым. Ере дуланмак — өлмек. *Шейле йүз билен яшандан, абрай билен ере дуланың яшы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ере сөкмек ёк этмек. *Душманлары ере сокдум, Чекинмедим хич бир затдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Ере гирмек — 1) ёк болмак, өлмек; 2) бир зат үчин гаты утанмак, утанчлы болмак. Ере язмак — йүзин йыкмак, уруп йыкмак. Ере гурт дүшен ялы — чакданаша көп, өрән көп, мыгылды (адам барада). *Хер ерде херекет ере гурт дүшен ялы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). Ери гелмек — чеми гелмек, вагты гелмек. *Ери геленде, бизем бир гезек оңа гүлели ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ери душмак — мынасып йигиде дурмуша чыкмак (аял машгала хакда). *Өз машгаласының ериниң душжагыны гөз өңүнде тутяндыр* («Совет эдебияты» журналы). Ериң тейинде йылан гәвүшесе билмек — *сер.* Гәвүшемек. Ериң песи билен — ювашлык билен, хич киме гөрүнмән. Ериң танапыны күлтерлемек — чалт йөремек, чалт йөрәп гитмек. *Гырат ериң танапыны күлтерлейәр* («Гөроглы» эпосы). Гөзи ер гермезлик — *сер.* Гөз. Сөзүң ер тутмазлык — *сер.* Сөз. Ян ер — сув дурмаян япашак ер. Ятан ери ягты болсун — өлен адама хормат гойлуп айдылян сөз дүзүми.

ЕРАЛМА, *сер.* Картошка. *Кәшир, соган, ералмалар ерләпдир, Помидорлар гызыл реңкин дурлапдыр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Онуң сувуның йүзүнде чүйрүк ералманың габыклары гайярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЕРАСТЫ, Ериң ашагында ерлешен, ериң ашагындакы. *Небит скважиналардаң тебигы ерасты газың гүйжи аркалы чыкарыляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Москвада ерасты демир ёлы — метрополитен салынды* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). ◇ Ерасты билен — гизлин, яшырын, дуйдурман. *Ерасты билен аңтап йөрйәрка, ахыры бир гүн Бабагаммар өз ясан дутарыны чалып отырка, Алы онуң үстүнден барыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЕРБЕ-ЕР, Өз еринде, ерли-еринде, жайба-жай, тертипли. *Айнам, бизиң өйүмиз бармыдыр? Вий, Артык жан, хемме ербе-ердир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Жайың ичиндәки гошларың ербе-ер гоюлмагы ве иченриң тәмизлиги шу болгусыз жайың ичине айратын бир гөрк берйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕРБЕ-ЕРЛИК, Ерли-еринденик, жайба-жайлык, тертиплилик. *Экилен агачларың ербе-ерлиги олара тимар берйәр.*

ЕРДЕМИР, *оба х.* Ер сүрмек үчин азалың ужуна гейдирилйән ясы демир.

ЕРДӨЛЕ, Галапын мал сакламак ве гышлатмак үчин ерден газылып, үсти басырылян жай, дөле. *Гадым заманда адамлар гышың совугындан горанмак үчин, ердөле газмаклыгы ве күме салмаклыгы өврепдирлер* (СССР тарыхы). *Өрүден гелен сыгыр гелшине, йүзүниң үгруна ердөлә гирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕР-ЕСИР [ер-еси:р], Ызан-да-чуван, кынчылыклы, хорлуклы ягдай. *Улагсызлар ер-есир гол тутушып, ёла дүшдүлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕРЗЕМИН [ерземи:н], Жайың ашагындан ер газылып эдилен отаг, жай, подвал. *Цементленен түмлер, нагымлар, ерземинлер ве башга букулар гурупдырлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЕРИ, Гең галмагы аңладян гириш сөз. *Ери, Вуши кел, болуп гелшиң нәхили, нәме хабар бар? — дийип, Елли сорады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ери, оглум, бу гүн нәме гетирдиң?* («Мыдам тайяр» газети).

ЕРИНЕ, *сер.* Дерек II, 2. *Ерине башга зат алмак. Елдашыңың ерине ишлемек.* ◇ Ерине дүшмек — жай гелмек, лайык болмак, оң болмак.

ЕРКҮМЕ, Яшамак үчин ерден газылып гурлан жай,

күме. *Олар разведкачыларың еркүмесине етенлеринде, капитан атдан товсуп дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Гар сыргының дердинден еркүмелердәки пелтели чыраларың ышыгы-да гөрүнмейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЕРЛЕМЕК, 1. Тәзе ерде яшамаклыга өвренишмек, өвренишип гитмек, уйгунлашмак. *Өвез бу ерде кән ерлемеди* («Гөроглы» эпосы). 2. Сакланмак, эгленмек. 3. *гөч. м.* Хырыдарыны, ерини тапып бермек (сөвда-сатыкда).

ЕРЛЕТМЕК, 1. Тәзе ериң яшайыш шертлерине өвренишдирмек, уйгунлашдырмак. *Башга юртдан гетирилен өсүмлиги ерлетмек. Гөчүп гелен адамлары ерлетмек.* 2. Сакламак, эглемек. 3. *гөч. м.* Хырыдарыны тапдырып сатдырмак.

ЕРЛЕШДИРМЕК, 1. Зады бир задың ичине салып орнашдырмак, жайлашдырмак, ербе-ер гоймак, сыгдырмак. *Гыш гейимлерини сандыга ерлешдирмек. Бу гошлары чемедана зордан ерлешдирдим.* 2. Салмак, орнашдырмак, гиризмек (ише, окува). *Оны ёкары мекдеплериң биринде окува ерлешдирмек хыялы ёк дәл* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз олары гөз бежерилйән жайымызда ерлешдирдик* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). 3. *гөч. м.* Дурмуша чыкармак, әре бермек. *Етишен гызы ерлешдирмек.*

ЕРЛЕШИКЛИ, Говы ерлешен, тагашыклы, жайлы. *Ерлешикли отурмак. Ерлешикли зат.*

ЕРЛЕШМЕК, 1. Бир задың ичине жайлашмак, сыгмак. *Алан китапларым улы шкафа ерлешди. Машына ерлешмек. Йыглан гавунларың хеммеси араба ерлешер.* 2. Гирмек, кабул эдилмек, гөтерилмек (ише, окува). *Бизиң херимиз бир ише ерлешдик* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Сарп болмак, харч эдилмек. *Норма боюнча алнан харытларың хеммеси ерлешди.* 4. Белли бир ерде, территорияда болмак. *Түркмен дөвлет университети Ашгабат шәхеринде ерлешйәр.* 5. Мәкәм орнашмак, жайлы отурмак. *Пөкги айбогдашыны гуруп, кемаллы ерлешмәнкә, Мәмметвели хожам пейда болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 6. *гөч. м.* Дурмуша чыкмак, әре бармак.

ЕРЛИ, 1. Ери бар болан. 2. Белли бир ере махсус болан, шол бир ере хас болан. *Ерли вагт. Ерли геплешик. Ерли климат.* 3. Белли бир территорияның, районың чәгине дегишли болан. *Зәхметкешлер депутатларының ерли Совети.* 4. Озалдан шол ерде яшап йөрен. *Хожамырат ерли халкдан етишен бирден-бир ишгәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕРЛИ-ЕРДЕН, Хемме ерден, думлы-душдан, херси бир ерден. *Ерли-ерден хасанаклап галан адамларың бейнилерини минутлык галагоплук гаплап алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар ерли-ерден Байрамың үстүне дүрли сораглары ызлы-ызына ягдырярдылар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ЕРЛИ-ЕРИНДЕ, *сер.* Ербе-ер. *Мен элимде болан гүйчлерими ерли-еринде гойдум* («Совет эдебияты» журналы).

ЕРЛИКЛИ, Герек еринде, өз еринде, жай, өз вагтында. *Хемише гызыклы шорта сөзлер айтмага эндик эден Гурбанлыкың ерликли сөзүне отуранлар йылгырышдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сейди эсерлеринде меңзетмелери, деңешдирмелери ерликли ве етерликли уланыпдыр* («Эдебият»).

ЕРЛИКЛИЛИК, Ерликли болмаклык, жайлылык, өз вагтындалык.

ЕРЛИКСИЗ, 1. Ерликли болмадык, ягдая догры гелмейән, гелшиксиз, оңайсыз, нәхак. *Елли өз аялының үстүне диле алып болмажак ялан мыжабатлар ве ерликсиз төхметлер атды. Ерликсиз гыгырышмак, биде-рек ере яңрап йөрмек саңа нәмә герекди?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Угурсыз, бихепбе, бидерек. *Ерликсиз адам.*

ЕРЛИКСИЗЛИК, 1. Ерликли болмазлык, ягдая догры гелмезлик, гелшиксизлик, нәхаклык. 2. Угурсызлык, бихепбелик, бидереклик. *Ол бирнеме ерликсизлик эдди.*

ЕРЛИ-СУВЛЫ, Ери ве сувы бар болан, ер хем-де сув билен үпжүн эдилен. *Бә, мен хем ерли-сувлы, өз эркли адам болармыкам. Ол, илиң ичинден сөгүрмаме сатылян ерли-сувлы яп алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕРСИЗ, 1. Экин экмек үчин ери болмадык, ерден махрум эдилен. *Ерсизлере ер берди, хем трактор гетирди. Батраклары бай эден октябрь айы гелди* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Белли орны болмадык, орунсыз. *Ерсиз билет. Ерсиз томашачы.* 3. *гөч. м. сер.* Ерликсиз 1. *Чернышов Аманың ерсиз ышлыгына дүшүнмейәнлиги мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ейдаш Дурдыев, ерсиз батырлык эдйәрсиңиз* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы)

ЕРСИЗ-ЕРЕ, Нәхак, бидерек, себәпсиз. *Оларың бир нәчелери ерсиз-ере гызып, агызларындан көпүк гечсе-лер-де, халк бизбиди өчүк болман, кер хайсы из жубуси ни гөз өңүнде тутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕРСИЗЛИК, 1. Экиң ери болмазлык, ерден махрум лык. *Ерсизлик, юртсузлык, агыр дурмуш олары ше дүш ленмәге межбур эдйәр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Белли орны болмазлык, орунсызлык. 3. *гөч. м. сер.* Ерликсизлик 1.

ЕР-СУВ, «Ер ве сув» манысында гелйән тиркеш сөз. *Ер-сув дайханыңкы болмалыдыр!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Совет хәкимиетинден ер-сув* [illegible] («Эдебият»).

ЕРЧӨРЕК, Гора гөмлүп биширилен чөрек. *Дүрды чөпан ерчөрек биширмәге гиришди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕСЕР, 1. Мекир, хилегәр, көпбилмиш. *Тәжирің сесер оглы бар экен, бириниң элинден орагыны алып, ол хем оракчылары уруп башлапдыр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ол өзүни есер хасап этсе-де, акмаклачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Пәхимли, йити, ша шарныклы, дашдан гөрйән (адам хакда). *Артык ерек есер йигитди.* 3. *гөч. м.* Өзүне чекижи, тәсирли. *Матаҗы дийр, алды хушум, Есер гара зүлпүң сениң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). ◇ Есер ерде гай тутмак — *сер.* Гай.

ЕСЕРЛЕНМЕК, 1. Мекир, хилегәр болуп, көпбилмиш лик эдип башламак. 2. Пәхимли болмак, догумлы бол мак, догумланмак, башарныклы болмак. *Бә, Артык, сен есерленипсиң айт!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕСЕРЛИК, 1. Мекирлик, хилегәрлик. *Есерликлер этди дүз тутман пәлин, «Пуландыр» байап алды бай оглун* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Есерлик билен Пөк гене гарады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Гы дөнүп садаладын башга есерлик окундысыны сайлап мады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол шейле бир есерлик билен мылайымсырады велин, командир бу есер ликлериң дүйп мазмуныны эйәм аңлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Пәхимлилик, йитилик, башарныклылык, дашдан гөрүжилик, догумлылык. *Бу ишде батырлык, гайдувсызлык, эдерменлик, чеҗамлылык, есерлик хем башаржаңлык — хеммеси бирден герекдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол ерин тежрибелик ве есерлик билен гөни ызына өвүрлди* («Совет эдебияты» журналы). *Есерлик билен гүррүң этмек.*

ЕСИР [еси:р], 1. Душманың элине дүшен ве азатлыкдан махрум эдилен, есирликдәки, бенди эдилен адам. *Есирлери салып өңмүзе гитдик, Якындакы* [illegible] *ва элтдик* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол хем шәхериң аяллары, есирлери билен биле сүрүлди* (Б. Кер-

бабаев Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Бир зады хөвес эдиж. хырыдар. *Бу хем шол Өвезҗаның есиридир* («Гөроглы» эпосы). *Бу сизиң гоңшыңыз ве шейда сесиңизиң ювасы хем есири Берди суратчы* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев Чопан оглы). ◇ Есир дүшмек — душманың элине дүшмек, душман тарапындан есир алынмак, бенди эдилмек. *Есир дүшен солдаты гыкаярлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Есир болмак — есирликде яшамак. *Яга дүшмек, есир болмак өлүмден бетер болуп, бизиң намысымыза дегйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЕСИРЛИК [еси:рлик], 1. Есир дүшмеклик, бендилик, есириң хал-ягдайы. *Ол есирликден гачышыны айтды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Кимлер есирликде кыйбети чашды, Гиң жаханы бизе дар эден канун* (Н. Гомма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Бир зады хөвес эдиҗилик, хырыдарлык, бир зада ашыклык.

ЕСИРХАНА [еси:рха:на], *көн. с.* Есирлериң сакланян жайы, ери. *Ханың есирханасы ики ховлы экен. Эдил шол гүнлер хем ханың есирханасының есирден долан гүнлеринде* (А. Говшудов Повестлер ве хекаялар).

ЕТГИНҖЕК, Яңы етишип барян оглан, хениз оглан лыкдан йигитлик яшына, йигитлик чагына етмедик. *Сизлер бир етгинҗек, ёксул баласы, Зәхметкеш халкларың пиват баласы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Екары окув жайларында хер йыл етгинҗеклериң ве гызларың мүкиерчеси окаяр* («Пионер» журналы).

ЕТГИНҖЕКЛИК, Огланың етгинҗек яшларындакы дөвруне дегишли болан чаг, етгинҗегиң ягдайы. *Мен өзүмиң етгинҗеклигимде-де диңе Ашгабат шәхеринде гечиришдим* («Колхоз гүнлери»). *Етгинҗеклик — йигитлик дөвүрлери дөнүп бу ялы йөнекей гөрүнсе-де, соңкы үч-дөрт йыллык ичиде чөпе-чалама урярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕТДИРМЕК, 1. Ылгавда, ярышда ярышдашыңы ызыңдан етирмек, деңлешмегине мүмкинчилик бермек, ызыңдан етирмек. *Пеллехана голайланында, ызындан етдирди.* 2. *гөч. м.* Гарып дүшмек, лүт галмак. 3. *гөч. м.* Гаррылык зерарлы кувватдан дүшмек, лагшамак.

ЕТЕҢКИРЛЕМЕК, Етмәге сәхелче галмак, етип бармак. **етибермек**. *Шәхере етеңкирлемек. Ызындан етеңкирлемек. Ковуп етеңкирлемек.*

ЕТЕР-ЕТМЕЗ, 1. Узынлык тайындан гылтыз гелйән, чала етип-етмейән, зордан етйән (йүп ве ш. м. затлар хакда). *Шу сагат баг хем онуң гошарына етер-етмез боляр.* 2. Чала етер ялы, зордан етер ялы. *Гыз бир алманы Теммелиң эли етер-етмез ерде гоюпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 3. Етерлик мукдарда дәл, аз мукдарлы, гылтыз какян, етжеги я етмежеги набелли. *Халылык йүпүмиз етер-етмез болды.* 4. *гөч. м.* Болар-болмаз, болгусыз, йигренжи, бинамыс, бигайрат, угурсыз, бихепбе (адам хакда). *Мен, элбетде, хер етер-етмез билен башымы деңлэп билмен ахыры! Хер етер-етмезиң бизе дырнагыны узадып билжек гуманы барлы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕТЕРЛИК, 1. Талабы канагатландырып билжек, герек болан мукдардакы, канагатланарлык. *Пөкген гумдакы гоюк сүрүлерине иберилен от-иймлери хәзирликче етерлик хасаплады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол етерлик ятманды* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бес, боляр, етик. *Айдыланлар етерлик.*

ЕТЕРЛИКЛИ, Етерлик мукдарда болан, талабы канагатландырып билйән, канагатланарлыклы. *Етерликли болгы адамлар өрән аз болупдыр* (СССР тарыхы).

ЕТЕРЛИКСИЗ, Етерликли болмадык, талабы канагатландырып билмейән, канагатланарлыксыз болан. *Европа греклери тарапындан иберилен көмек өрән етериксиз болды* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЕТИБЕРМЕК, *сер.* Етеңкирлемек. *Ол етиберенде, чопанларың ити үйрүп топулды* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Галаның орта билине етиберенлеринде, Арсланың гөзи бирденкә бир зада дүшди* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ЕТИК, 1. Бир зат барада хабары бар болан, бир задың аныгына етен, бир зада белет болан, говы билйән, хабарлы. *Онуң кәбир гөрнүши өз берйән гүррүңине озалдан етик адамының болшуна меңзейән ялы болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Оңа хеммәң етик ахыры* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). 2. *сер.* Етерлик 2. *Онсуз-да оларың дертлери өзлерине етикдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Айы-гүни долан, болмалы вагтына, дережесине етен (чага хакда). *Етик доган чага сагдын өсйәр.* 4. Говы, долы, мазалы. *Почтальоның айдан сөзүне етик дүшүнмедик яшулы: — Нәме дийдиң? — дийип сорады* («Совет эдебияты» журналы). *Гавуклар етик бишипдир.*

ЕТИКЛИК, Бир зат барада долы хабары барлык, бир задың аныгына етик болмаклык, бир зада белетлик.

ЕТИМ [ети:м], Эҗеси я какасы болмадык; ата-энесиз. *Биз ики дост етим галып яшлыкдан, Көп хорландык яшлыгмызда ачлыкдан* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Менем етим, сенем етим, ики етим болуп ыкбалымызы өзүмиз чөзели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Атасыз оглан — етим, энесиз оглан — есир* (накыл). *Етим оглан өз гөбегини өзи кесер* (накыл). *Етим гөзи чемчеде, одунҗыкы — омчада* (накыл).

ЕТИМЕК [ети:мек], Етим галан, энесиз-атасыз.

ЕТИМ-ЕСИР [ети:м-еси:р], 1. *сер.* Етим. 2. *гөч. м.* Дегишли хоссары болмадык, хоссарсыз. *Гой шол пуллар етим-есире етсин* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЕТИМ-ЕСИРЛИК [ети:м-еси:рлик], 1. *сер.* Етимлик. 2. *гөч. м.* Дегишли хоссарсызлык, хоссар ёклук.

ЕТИМЛИК [ети:млик], Етимиң ягдайы, ата-энесизлик, етим-есирлик. *Мениң соңкы гүнлерде саңа рехимим инйә, сениң етимлигиңе мен дөземок. Ах, етимлигиң, саллахлыгың йүзүне көз дегсин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Хоссарсызлык, хоссар ёклук.

ЕТИМОЛТАҢ [ети:молтаң], Аякгабың дабанының ярысына тутулян бөлек яма. *Айнаның янындакы ызларың икиси хем чокай ызы болуп, онуң биринҗикиде етимолтаң барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕТИМСИРЕМЕК [ети:мсиремек], Етимлиги дуюп башламак; етим болан болмак. *Оны алҗыраңкылыга салян ягдай — ылайта-да Баллының дөрт яшлы гызының етимсирәп бармагыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕТИМЧИЛИК [ети:мчилик], *сер.* Етимлик. *Бу йигит етимчилик билен өссе-де, өрән парасатлы болуп етишипдир* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЕТИРИЛМЕК, 1. Алнып барылмак, элтилмек. 2. Етер ялы эдилмек, узалдылып галташдырылмак, дегрилмек.

ЕТИРИНМЕК, Хер бир затдан үпҗүн болмак, барлы болмак, үпҗүнчилик тайдан ислегиңи канагатландырмак.

ЕТИРМЕК, 1. Арадашлыкдакы бир зада узадып дегирмек, галташдырмак. *Гүл астында отургычда отурды, Букҗалы хатына элин етирди* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Алып бармак, элтмек, говшурмак. *Олар алып барян йүклерини вагтында етирдилер.* 3. Етерлик этмек, деңине элтмек. *Сенагаты урушдан озалкы дережесине етирмек ве ондан-да гечирмек угрундакы хорматлы ише совет адамларының хеммеси бир адам ялы болуп гиришди* («Эдебият»). 4. *гөч. м.* Хабар бермек, дуйдурмак, айтмак. *Онуң шу ерде айданларыны Серхеңе етирмек етерлик* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Бахасыны етирмек — *сер.* Баха. *Яраглары бахасыны етирип сатҗагына ынанярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гөз етирмек — *сер.* Гөз. *Бу йыл хасылың болсады экилен ялы болдумлыдыгына өңүнден гөзүни*

етирип билен Пөкгениң өкҗеси хас хем еңлэпди (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Ерине етирмек — 1) чалмак, айтмак (айдым, саз). *«Сенемиң» айдымыны ерине етирмек;* 2) бержай этмек, амала ашырмак, иш йүзүне гечирмек. Хэсини етирмек — *сер.* Хэ. *Иван саг бол берип, хэсини етирди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЕТИШДИРМЕК, 1. Идедип өсдүрмек, гөзегчилик эдип улалтмак, кемала гетирмек. *Ак алтының рекорд хасылыны өсдүрип етишдирмек үчин, колхоз мейданында тутанъерли зэхмет чекйәрис* («Совет Түркменистаныңың аяллары» журналы). 2. Тербиеләп өсдүрмек. *Биз оны мешхур разведкачы эдип етишдирердик* («Совет эдебияты» журналы). *Шуның ялы ишчи-дайхан огулларындан тэзе адам эдип етишдирйән Гызыл Гошун дүнйәниң йүзүнде диңе Совет Союзындадыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Вагтында элтип бермек, өз мөхлетинде элтмек, говшурмак. *Ким пәлесини етишдирмесе, эйгилик тамасыны этмели дәлдигини хем дүйдурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. Бир зады белленен вагта тайярлап хэзир этмек. *Макаланы шу айда етишдиреринь.*

ЕТИШИБИЛДИГИНДЕН, Бар гүйжи билен, чалт, алдыгына, хайдап. *Түпеңиниң гундагы билен элиниң етишибилдигинден урярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Такырдатмазлыга җан эдип ювунды-да, етишибилдигинден чокунып ве додакларыны сессиз гымылдадып, ыбадат этмэге дурды* (М. Горький, Эне) *Онуң эндамы от ялы гызыпды ве етишибилдигинден: — Эҗе! — дийип гыгырярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЕТИШИК, Окувы өзлешдириш, билим алыш дереҗеси. *Мекдеп ёлбашчылары Сапарың өзүни алып баршы, окувдакы етишиги, йыгымда нәме билен мешгул болянлыгы билен гызыкландылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЕТИШИКЛИ, 1. Хемме ишде башаржаңлык билен етишйән, чаласын. *Етишикли санитарлар эййәм етишип, яралананлары йыгнан болмага чемели* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Гурбанлың өзи гаты етишикли, хер бир ише етишйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Гошулмасыз ишине гошулып йөрен, хер бир зада гарышып, гошулып йөрен. *Эл, онуң етишиклидигини, эййәм сизе-де бардымы?*

ЕТИШИКЛИЛИК, Етишикли болмаклык, етишип билижилик, хер бир ише үстүнликли дарышганлык.

ЕТИШИКСИЗ, Етишикли болмадык, етишиксиз гүнде, гара башына гай, алжыраңңы, гыссаглы ягдайда. *Агыр йүкли эркеклер эгри боюнларыны сүйндүрип, етишиксиз гүнде гадам урярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Олар өй ишлери билен хемишекилери ялы етишиксиз гүндедилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЕТИШМЕК I, 1. Өсүп кемала гелмек, хасыла дурмак, биширмек. *Экен 30 гектар ёрунҗасы хэзир бир кемсиз етишип, мавы гүл болуп отыр* («Токмак» журналы). *Нахар етишипдир.* 2. Кэмиллик яшына етмек, өсүп улалмак, җахыл чыкмак. *Совет чагаларына коммунистик җемгыетиң актив членлери болуп етишмек үчин, партия ве хөкүмет тарапындан эхли мүмкинчиликлер дөредилйәр* («Эдебият»). *Нурсолтан гызының етишенини көпден бәри аңлаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЕТИШМЕК II, 1. Гечилйән сапаклары етерликли өзлешдирмек, етишик газанмак, талаба лайык өзлешдирмек (окув хакда). *Ол сапакларына говы етишйәр.* 2. Вагтында бармак, гиҗэ галман бармак. *Отла етишмек. Окува етишҗек болуп ылгап гитдим.* 3. Етишикли болмак, өз вагтында хэзир болмак, вагтында тайяр этмек. *Сапёрлар ол вагтда ёллары беҗерип етишерден эҗизди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Галпылды етишмек — *сер.* Галпылды. *Йүреклери сырылан җигитлере-де бираз галпылды етишди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЕТЛИШМЕК, *сер.* Етишмек II, 2.

ЕТМЕЗЛИК, 1. Гысга болмаклык, гысгалык, чатмазлык. 2. *сер.* Етмезчилик 1. 3. Етерлик дэллик, азлык, гытлык, кемлик, канагатланарсызлык, бир задың етмезлик этмеги. *Метал өнүминиң артык болман, етмезлик эдер горкусы барды* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ЕТМЕЗЧИЛИК, 1. Бир затда болан нәдогрулык, кемчилик. *Ол эсасы етмезчилиги агтарды* («Колхоз гүнлери». 2. *сер.* Етмезлик 3. *Өзүңе мәлим, хемише Аркачда дәне етмезчилиги болуп дурярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Минерал дөкүнимиз етерлик болса хем, дерс дөкүнимиз етмезчилик эдер* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

ЕТМЕК, 1. Өңден гидип барян я-да гачып барян билен деңлешмек. *Ярышда өндәкилере деңлешмек. Айларың шатлыгна билбил хеч этди. Шол вагт еңседен бир гөвре етди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Мейдан ичре етдиң бедев харладып, Ылгав эдип, ат алнына дерледип* («Гөроглы» эпосы). 2. Бир ере бармак, белли бир ере барып етишмек. *Товшан болса, шол гачышына бир гүр жеңңеллиге етип, япракларың ашагында гизленип, өзүни билмэн көп ятыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 3. Пай дүшмек, белли бир мүкдарда берилмек. *Бу өтен агшамкы олжадан етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. Етерлик болмак, герегиче болмак. *Ер гыт дэл велин, ханы сув етйәрми?* (А. Говшудов. Мэхри—Вепа). *Биширилен нахар хеммелере етди.* 5. Алмак, эдинмек, газанмак. *Бу затлара етмек үчин диңе ишлемек герекдигине ол дүшүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 6. Бириниң я-да бир задың таасири гечмек, гүйчли тэсир этмек, себәп болмак. *Бу ишиң Гөроглудан етенини аңлады* («Гөроглы» эпосы). *Дурдының ажы сөзи Артыга кемсиз етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 7. Узынлык өлчеги боюнча белли бир мөчбере дең болмак. *Хажжыгың узынлыгы метр ярыма етйәр* («Мыдам тайяр» газети). 8. Яшы, вагты, мөхлети белли бир чене бармак. *Түркменистан етди он бәш яшына* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). ◇ Акылы етмек — *сер.* Акыл. *Ол инди эп-эсли чага болупдыр, хер бир зада акылы етйәр.* Арзува етмек — *сер.* Арзув. *Арзувыңыза етмек үчин шу вагтлардан тарых сапагыны оңат өвренмек герек* («Мыдам тайяр» газети). Гөзүң етмек — *сер.* Гөз. *Шу меселеде баш чыкармаз ялы чылшырымлы зат ёгуна гөзүм етйә* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим). Йигит етмек — *сер.* Йигит. *Илиң сениң ялы йигит етен огуллары от горсаярлар* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер). Йүки етмек — *сер.* Йүк. *Йүкүң етер гыжыт, гепден, Шонда мени багышла сен!* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Йүни етмек — *сер.* Йүн. Максада етмек — *сер.* Арзува етмек. Мырада етмек — арзувына, максадына етмек. Нешеси етмек — *сер.* Неше.

ЕТМИШ, 70 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Мениң үчин гектардан элли центнер хем аз, етмиш центнер хем кэн дэл* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хораз багшы өзүниң етмиш яша голай өмруниң аграмыны багшылыклык билен гечирипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЕТНЕ, Урна, гошант.

ЕТНЕЛИК, Етне этмек үчин герекли болан. *Етнелик мата алмак.*

ЕФРЕЙТОР, *харбы.* Солдатлыкдан улы икинҗи харбы ат, иң кичи харбы чин. *Бир ефрейтор онуң ызына дүшүп, чыра гөтерип, икиси ве гирди* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

Ё

Ё. Түркмен элипбийиниң единҗи харпы.

ЁВ, *көн. с.* 1. Душман, ягы. *Еңмеклик үчин ёвы, Офицер болмак говы* («Пионер» журналы). *Юрдуң дашын хем ичин, Ёвдан горамак үчин, Саклапдыр көп эсгерим* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Аркалашан ёв гайтар* (накыл). *Ев гайтса, агсак озар* (накыл). 2. Уруш, сөвеш, жең. *Гитлериң якан ёв оды янмадык дек өчди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Ев гүни атың газыкда даңылгы галмагыны өрән эрбетлигиң нышанагы көкүрөкде гөрәрдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЁВАР, Биринің хожалык ишине көмек бермек максады билен көпчүлик болуп мейлетин ерине етирилйән иш (көпленч бир гүнлүк). *Ёвара йыгнанан дайхан өрән кәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Комсомоллар ёвар әдип, оңа тәзе юртдан жайжагаз салып бериндирлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол хайсы бир ишиң гырасындан барса, эдил ёвара баран ялы, ишиң аман-эсенини бермезди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гезеленч баг ерини бежермек, обаң көчелерини хем япларыны бежермек ишлерине биз гүн сайын эдемизок, олары колхозчылар ишлеринден соң, ёвар шекилинде ишләп бежерйәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЁВАРЧЫ, Евара гатнашыжы. *Ёварчылар бири-бирлерине мечев берип, көмек ишини өзлериниңкиден жәхт тутярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЁВУЗ, 1. Яман, эрбет. *Эй, алданан, ёвуз гүне дүшен адамлар!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вепа азажык салым урушда болан вагтының ичинде ёвуз гүнлерде эдермен ёлдашың догандан хем артык экенлигини эйәм аңлапды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Газаплы, рехимсиз. *Агшамара болан пилле, Токайларда ёвуз халда Душман дишин гыжаярды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЁВУЗЛЫК, 1. Яманлык, эрбетлик. *Адамлара ёвузлык дәл-де, ягшылык гетирйән башга гүйчлер-де болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Газаплылык, рехимсизлик. *Халк багшылары ёвузлыга гаршы гөрешдәки үстүнликлер хакында гүррүң берип гелипдирлер* (СССР тарыхы).

ЁВШАН, *бот.* Овнук гүлли, йнти ыслы мал ийән ве якмак үчин пейдаланылян пүрли өсүмлик. *Аңкат-аңкат чөллериң үстүнден ашып гелйән пессай шемал чоган, ёвшанларың чыглы ысыны гетирди* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ЁВШАНЛЫК, Ёвшаның көп битйән ери.

ЁГАЛМАК [ё:галмак], 1. Ёк болуп гитмек, ёк болмак, йитирим болмак; йитмек. *Византия империясында-да гул эечиликли гурлуш кем-кемден ёгалып уграпдыр* (Орта асырлар тарыхы). 2. *гөч. м.* Арадан чыкмак, вепат болмак, өлмек. *Ашырың гелниниң ёгаланыны мәлим этмели болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң үч оглы гошундады. Шоларың бири эйәм урушда ёгалыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ЁГАЛТМАК [ё:галтмак], 1. Ек этмек, йитирим этмек, йитирмек. 2. *гөч. м.* Өлдүрмек.

ЁГНАЛМАК. 1. Егын болуп башламак, гөврүми улалмак, бирнеме ёгнамак. *Гүлүң балдагы ёгналыпдыр.* 2. Семрәп башламак, бирнеме семремек. *Ол өңкусинден хас өсүпди ве ёгналыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ЁГНАМАК, 1. Ёгын болмак, дүйби, гөврүми улалмак. *Чынар хем гүнде ики эссе ёгнапдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Семремек. *Ол дынчлык зерарлы ёгнапдыр.*

ЁГНАС, 1. Бирнеме ёгын, ёгынрак. *Бу сортуң сүйүмлери бирнеме гысгадыр ве ёгнасдыр* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы). 2. Бирнеме семиз, чишик, семизрәк. *Ол солдатларың бири узын ёгнасды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Ёгынрак чыкян, пес әхенде яңланян (сес хакда). *Гелинлик гызың ролуны ойнаян өрән дешли йигидиң сеси гыз сесинден хас ёгнасды* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң сеси хем башга — пессай, ёгнас ве овазлы* (М. Горький, Эне).

ЁГСА, Гаршылык ве шерт гөркезйән баглайжы көмекчи сөз. *Ай, уруш зыян этди-дә, ёгса мен окап ёкары билим алжакдым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң гелени говы болды, ёгса биз бу иши гутарып билмездик.*

ЁГЫН [ёгы:н], 1. Диаметри хем-де инни улы болан, инче болмадык. *Бахар бир гапдалдакы эрик агажының ёгын сүтүнине гөзлерини дикди ве дымды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол ёгындан гара сачларыны хем еңсесинде еке өрүп саклапдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Этли-ганлы, семиз, чишик. *Мугтхор, сүйтхор ёгын гарыны Эшретли ериндән өчүрен кошчы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Пес, хас ёгнас (сес хакда). *Халназар ёгын, гырылжык сес билен хемле урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сыгырлар ёгын сес билен хованы яңландырып молаярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Ёгын чекимли *грам. — сер.* Чекимли.

ЁГЫНЛЫ-ИНЧЕЛИ [ёгы:нлы-и:нчели], 1. Арасында ёгыны ве инчеси бар болан, ёгын ве инче гатышыклы. *Ёгынлы-инчели агачлар үйшүрилги ятырды.* 2. Кә ёгын, кә инче, хем ёгын, хем инче (сес хакда). *Даңылгы ит ёгынлы-инчели чыңсады.*

ЁГЫНЛЫК [ёгы:нлык], 1. Диаметри, инни улулык, инче дәллик, ёгын болмаклык. *Ярым метр ёгынлыкдакы пурс. Чынар агажы ёгынлык тайдан хас тапавутланяр.* 2. Этли-ганлылык, семизлик, чишиклик. 3. Песлик, хас ёгнас сеслилик. *Гудок сесиниң ёгынлыгы. Чекимли сеслериң ёгынлык тайдан сазлашмаклары.*

ЁДА [ё:да], Адамың я-да хайваның көп гатнав этмеги нетижесинде эмеле гелен инчежик ёлжагаз. *Ол йигит шол жайларың арасындакы ёда билен йөрәп, Хошгелдә якынлады* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Ёда ызласаң ёла барар, ёлы ызласаң — иле* (накыл).

ЁЗ, Гысыр ве эркек доварлар, маллар. *Сай атлы, ябзал атлы, ёз атлы — хемме жемленди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЁЗУЛМАК, Эсремеклиги галмак, эсремеклик дөври тамамланмак (эркек хакда). *Эркек ёзулыпдыр.*

ЁЙДУРМАК. 1. Болшундан үйтгетмек, заялатмак, хараплатмак, боздурмак. 2. Нәдогры беян этдирмек, галп гөркездирмек, терсине өвүртмек (иш, делил ве ш. м. хакда). *Кадаңы ёйдурмага ёл бермек болмаз.*

ЁЙМАК, 1. Заяламак, харапламак, бозмак, үйтгетмек, эрбетлешдирмек. *Дүнйәден гөвни гечгинлик, нәумытлык аламаты онуң кешбини ёйярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Нәдогры беян этмек, галплашдырмак. *Тарыхы ёймак болмаз.*

ЁК I, Екуп галан галынды, ёкунды. ◇ Ёк болмазлык — өрән аз болмаклык. *Икимиз ийжек болсак, агзымыза ёк хем болмаз* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЁК [ё:к] II, 1. Бир зат инкәр эдилип жогап берленде айдылян модал сөз. — *Эртир театра гитжекми? — Ёк.* 2. Бар болмадык. *Теҗенде аз санлы гызыл гвардиядан*

башга гошун гүйҗи ёкды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Небисҗең байлар ёк, залым ханлар ёк, Мүлкдар ёк хем эзилиән җандар ёк* («Октябрь ялкымы»). *Ек ердең бар эден, ёнушгадан дон эден* (накыл). ◇ Ега чыкармак — болгусыз зада харчлап гутармак, ёк этмек, ёкламак. Егуна (янмак) көймек — ёк этмек, ёк эдип дынмак, ёкламак. *Артык онуң ёгуна көймек чәресине гиришди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ек болмак — 1) баш алып гитмек; 2) йитмек, ёгалмак. Ек этмек — 1) йитирим этмек, йитирмек, ёкламак. *Задыны ёк этмек;* 2) ятырмак, айырмак; 3) дерби-дагын этмек, чым пытрак этмек.

ЕКАНЧ, Микроблар аркалы яйрап, кесел дөредийән. *Эмма ёканч кесел этмесин хасса, Хүшгәрлик дермандыр, билиң сиз, яшлар!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Синеклер ёканч кеселлери яйрадярлар* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

ЕКАНЧЛЫ, Башгалара ёкушян, ёканч кесели бар болдан. *Трахома өрән ёканчлы кеселдир* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

ЕКАНЧСЫЗ, Башгалара ёкушмаян, ёканчлы дәл.

ЕКАРКЫ, Екары бөлекдәки, бир задың үстүндәки, ёкардакы. *Дурды штаб вагонына гирип, ёкаркы полкада ер тутанда, эшелон херекете башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Екаркы додагының ашагындан пугта гысылгы дишлериниң ак сүңки ялдырап гөрүнйәрди* (М. Горький, Эне).

ЕКАРЛАНМАК, 1. Екары галмак, бейгелмек, асмана гөтерилмек. *Самолёт барха ёкарланяр.* 2. Өңки дережесинден артып башламак, көпелмек, галмак. *Экин мейданларының гирдежи беризилиги ёкарланяр* («Совет эдебияты» журналы). *Гуллукчыларың зәхмет хаклары ёкарланяр.* 3. Мөвч алмак, гүйҗемек. *Аралашан гозгалаңың барха ёкарланян толкуның тәсирине берлип, бүтин мәреке ген ве гүнлеч вагырдаярды* (М. Горький, Эне). 4. Говуланмак, оңатланмак. *Колхозчы көпчүлигиниң хал-ягдайы ёкарланяр* («Колхоз гүнлери»).

ЕКАРЛАТМАК, 1. Екары галдырмак, бейгелтмек. *Лётчик самолёты гитдигиче ёкарладяр.* 2. Өңки дережесинден артдырмак, көпелтмек, галдырмак. *Бахасыны ёкарлатмак. Билим дережесини ёкарлатмак.* 3. Мөвч алдырмак, гүйчлендирмек, ишиң депгинини артдырмак. 4. Говулатмак, оңатлатмак. *Дурмуш дережесини ёкарлатмак.*

ЕКАРЛАШМАК, 1. Бирнеме ёкары галмак, бейгелмек. 2. Өңки дережесинден бирнеме артмак, бир азажык көпелмек, галмак. *Хил тайдан ёкарлашмак.* 3. Бирнеме мөвч алмак, бир азажык гүйчленмек. 4. Говулашмак, оңатлашмак. *Илатың мадды хал-ягдайы ёкарлашяр.*

ЕКАРЛЫГЫНА, 1. Екары тарапа, бейиклигине. *Ол гара муртларыны ёкарлыгына товлапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гүндогар тарапа, гүндогара. *Өңүндәки бейик хаятың этеги билен ёкарлыгына сырып, көчә дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЕКАРЫ, 1. Ерден асмана тарап болан угур, бейиклик, асман. *Эҗем бу гүнки хованың ягдайыны билмек үчин ёкары серетди.* 2. Ашакдан ёкарлыгына, белент. *Ол өзүниң дөвүк әйнегини ёкары галдырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Екары галдырды-да, ене отургыҗа хылчылдадып гойды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Артык, көп, зыят. *Шондан ёкары бир шайы хем берип билҗек дәл* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Колхозчылар шу йыл пагтадан ёкары хасыл алдылар.* 4. Говы, артык, гөрелдели. *Өзүңден ашагы гөр-де, шүкүр эт, өзүңден ёкарыны гөр-де, пикир эт* (накыл). 5. Гымматлы, белент, мөхүм. *Моллапепес шу дүнйә яшайшыны хемме затдан ёкары тутяр* («Эдебият»). 6. Аңры тарапа, өң тарапа, ёкарык. *Сагадың дили барха ёкары сүйшйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Бегенч мелемтил җалбарыны чызгап, бызындан ёкары гечиripдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 7. Гүнүң догян тарапы, гүндогар. *Ёкары тарапа хере кет этмек.* 8. Белент әхеңли, инче (сес хакда). *Ёкары (әхеңли) айдымлардан айтмак.* 9. Гүйчли, батлы. *Ёкары депгин билен артяр санымыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 10. Өз әхмиети боюнча гөрнүкли, хормматлы, улы. *Ол баяк Еллиниң агасы мени ёкары чекҗек болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ёкары сылаг. Ёкары баха.* 11. Иң оңат, иң говы. *Ёкары сортлы харыт. Ёкары хилли өнүм.* 12. «Әлбашчылык эдйән, баш» днен ялы маны аңладып, эдара атларына гошулып уланылян сөз. *ТССР Ёкары Советиниң Пөвризедәки дачасыны барып гөрдүк* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 13. Магарыф системасындакы багланчак, дереже хакда: жемлейҗи, тамамлайҗы. *Ёкары билим алып чыкмагы озал бир вагт вадалашыпдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Улы оглы болса ёкары мекдеплериң бирини гутарып баряр* (Н. Повмы, Тайлак хыззын). 14. Өйүң төри, төр. *Ёкары гечип отурҗак дәл — дийип, ич ишикде аяк үстүнде отурды-да, аман-эсенлик сорашды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 15. Көмекчи сөз ролунда: *Самолёт дагы ёкарсында үчярды.* ◇ Екары гөтерилиш мөвч алыш, яйбаңланыш, өсүш. Йүзүни ёкары тутмак — *сер.* Йүз. *Нәме бейле йүзүни ёкары тутуп гөрмедик болуп барярсың?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕКАРЫК [ёкары:к]. Угур, тарап гөркезйән хал сөзи. *Ёкарык гечип отурмак.*

ЕКДУРМАК, 1. Бир зада ыз, тегмил галдырып капаламак. *Мехинлә буюр, оның гейим-гежимине кир ёкдураймасын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Ёканч кеселе ёлукдырмак. ◇ Гара ёкдурмак — *сер.* Гара. *Бигүнә адама гара ёкдурҗак болмак.*

ЕКЛАМАК [ё:кламак], 1. Бирини я-да бир задың ат этмек, ятламак, күйсемек. *Гырат Гөроглыны ёклап бир кишиҗеди* («Гөроглы» эпосы). *Майса ене-де бир зады ёклаян ялы, бөврүни диңлейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Ек этмек, йитирмек. 3. Сарп этмек, харчламак. *Алан депдеолериңи кирә ёкладың? Ол элине дүшен 10 манады бир ерде-хә ёклапдыр.* 4. Егуна янмак, өлдүрмек. *Гызылханы тутмалы я-да ёкламалы. Мен оны өз элим билен ёкларын!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕКЛАНМАК [ё:кланмак], 1. Биои я-да бир зат ат эдилмек, ятланмак, күйселмек. 2. Ек эдилмек, йитирилмек. 3. Сарп эдилмек, харчланмак. 4. Егуна янылмак, өлдүрилмек.

ЕКЛУК [ё:клук], Биринің я-да бир задың болмазлыгы, бар болмазлык, ёк болмаклык. *Елбарсың ёклугы Дурды аганы хас-да көсендирди* (Ж. Акыев, Мергенің оглы).

ЕКМАК, 1. Бир затда ыз, тегмилт галмак, ёкушмак. *Гейиме ёкан чыршагы арассаламак кын дәл, эмма йүреге япышан посы сапларлык дерман ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Газана янашсаң, гарасы ёкар, янына янашсаң — беласы* (накыл). 2. Еканч кесел ёкушмак. *Муның кел болупдыр, гиҗилевүк кесели ёкыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Екумлы болмак, ярамак. *Мивe сувы маңа ёкяр.* 4. Тәсир этмек, сөзүң өтмек. *Биз нәче «гел» дийип саргаярыс, бизиң сөзумизиң бири хем оңа ёканок. Пөкген бир көне пикирли адам, оңа шол пикир Елли Замандан ёкярмы я-да башгадан ёкярмы, ончасыны мен билемок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЁКНА, Бир затда галян ёк, ёкунды, галынды. *Шоңа билен гарыбың гарнына ёкна, йыртыгына яма олар хасап эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЁКНАСЫЗ, 1. Хич хили геп-сөз тәсир этмейән, кәелеңнини билмейән, несихат алмаян, буйруп болмаян. *Бе, бу вагтлар меңиң пенҗирәмиң агзында дуран ёкасыз кимкә?* («Колхоз гүнлери»). *Хей, ёкнасызлар, ей шейдерлерми? Ханы, йөр өе* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ягды хем бир ёкнасыз адам экен.* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Сувумсыз, батныксыз. *Ол өзүниң ёкнасыз хәсиетлери билен мекебиң дивары газетине хем дүшди* (А. Говшудов, Ғәхри—Вепа).

ЁКНАСЫЗЛЫК, 1. Хич хили геп-сөз тәсир этмезлик, кәеленини билмезлик, несихат алмазлык, асла улак асмазлык. *Ёкнасызлык этмек.* 2. Сувумсызлык, батныксызлык. *Онуң бу ёкнасызлыгы хеммелерің ланыны кеч этди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЁКСУЛ [ё:ксул], *көн. с.* 1. *сер.* Пролетариат. *Адамзат багтының нахалын экип, Ёксул, бирлеш!* ийип, ёл салгы берди (Б. Кербабаев, Эсерлер топлуы). 2. Барлы болмадык, гарып, мәтәч. *Ёксул үчин ямады жаныны, Дүнйәде таналяр ады Ленинің* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЁКСУЛЛЫК [ё:ксуллык], Барлы дәллик, гарыплык, ғәтәчлик. *Өмрүни ёксуллыкда гечирди* (Ата Салых, Ынч алыш вагты).

ЁКУМ, Ийилйән затлардан гелйән пейдалы тәсир. *Бу иймитиң ёкумы ёк.*

ЁКУМЛЫ, Жана ярамлы, пейдалы (иймит хакда). слында, гавун ялы адама ёкумлы иймиш болмаз А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ёкумлы маддалар эсасан габыкда топланярлар* (В. А. Тетюрев, Ботаника). *Шура дүзгүни оба араларына яз шемалы ялы кымлы хем ёкумлы яйраяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы дим). ◇ Эли ёкумлы — *сер.* Эл. *Бу йыл мирапылыгы эли ёкумлы адамлардан Мәммет хана табшыралың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЁКУМЛЫЛЫК, Ярамлылык, пейдалылык, жана синнилилик (иймит хакда).

ЁКУМСЫЗ, 1. Екумлы болмадык, ярамлы дәл, пейасыз (иймит хакда). 2. Тәсирсиз, батныксыз.

ЁКУМСЫЗЛЫК, 1. Ярамлы дәллик, пейдасызлык (иймит хакда). 2. Тәсирли дәллик, батныксызлык.

ЁКУНДЫ, 1. Екуп галан зат, ёкна. *Топрага сиңен ан ёкундылары галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Нышан, аламат, тәсир. *Гадымкы садалыкдан башга есерлик ёкундысыны сайгармады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЁКУШ, Эрбет, яман тәсир эдйән. ◇ Екуш гөрмек — 1) гөвнүң галмак, гаты гөрмек. *Бир тарапдан, эҗем билен какам бар, онсоң айрылышыпдыр адына эе болмагы мен гаты ёкуш гөрйән* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *А гыз, бей дийсем, сен берин бир куш гөрәймегин* (Н. Помма, Тайлак хыззын); 2) бир зады эдесиң гелмән, кын гөрмек, агыр хасапламак. *Буйрулан юмшы ёкуш гөрмек. Иш этмеги ёкуш гөрйән адам ёк.* Екуш дегмек — агыр дегмек, эрет тәсир этмек. *Онуң мени гоюп гитмеги маңа ёкуш дегди. Артыгың соңкы сөзи Ашыра ёкуш дегди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Агрономың дегишмеси оңа хәзир гаты ёкуш дегди* («Колхоз гүнлери»). *Бу ягдай оңа бирнеме ёкуш дегди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Екуш сөз — *сер.* Сөз. *Чернышов жы, ёкуш сөзлерден хем чекинмән, Ашгабат облсоветини вежера танкыт этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЁКУШДЫРМАК, *сер.* Екдурмак. *Яш чагалы аял рахомалы болса ве арассачылыгы сакламаса, ол көпленч өз чагасына трахома ёкушдыряр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

ЁКУШМАК, 1. *сер.* Екмак 1, 2. *Трахома саг адама хем деррев ёкушып билер* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). 2. Тәсир этмек, тәсирини етирмек.

ЕЛ [ё:л], 1. Гатнав, херекет этмек үчин ер зонасы, көпчүликлейин йөрелйән угур. *Гуйы обаның ёкары четиндеди, оңа обаның ортасындан ёл барярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ела чыксаң, ёлдашыңы дүзет* (накыл). *Елы йөрән еңер, иши — япышан* (накыл). *Елдан чыксаң чык, илден чыкма* (накыл). 2. Угур, тәр, усул. *Сораг сөзлемәи эсасан үч хили ёл билен эмеле гелйәр.* 3. Елагчылык, сапар, сыяхат. *Гөзи яшдан дола-дола, Ша уградың узак ёла* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Бу ата-эне уруш вагтларында гитгел ёл ягдайының кынчылыгыны дуймаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 4. Бир максада етмәге чалышян акым, угур. *Ленин ёлы билен барянлар еңер!* ◇ Ел алмазлык — ерине етмезлик, шовлы болмазлык, угур алмазлык. *Атабайың өз өмрүнде биринжи гезек Акмаяны өзүне табын этмек ислени ёл алмады* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Ел ачмак — угур алдырмак, өңүни арчамак, араны дүзлемек. *Танышык вагтында ики обадаш Ел ачды болмага өмүрлик ёлдаш* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер); Ел кесмек — 1) ёлда гүррүң берип, вагт гечирмек; 2) гаракчылык этмек, ёлдан гечленлери таламак, ёл урмак; Ел бойы — ёлуң бүтин довамында болуп гечйән. *Ол ёл бойы иңирдәп гелйәр.* Ел бермек— 1) гелйәниң өңүнден совулмак, гечип гитмәге мүмкинчилик дөретмек. *Алтын дагыны алып гелдилер. Дик дуран адамлар ёл бердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) ыгтыяр бермек, руссат этмек, мүмкинчилик бермек. *Мен онуң бейле билимсиремегине хич хачан ёл бермерин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Ел болсун! — ишиң шовлы болсун, саг-аман гидип гел (алкыш). *Агаюнус булара ёл болсун айдып, ак пата берип угратды* («Гөроглы» эпосы). *Рахым ага: — Ел болсун! Сапарыңыз нирә? — дийип сорады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Ел гөркезмек — угур гөркезмек, өвретмек. *Нуры диер үнс берйәр ишине, Гөни ёл гөркезип деңи-душуна* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар). Ел гөзлемек — чыкалга агтармак. *Ягдайдан чыкмак үчин ёл гөзлемек.* Ел гөркезижи — этмели ишлери гөркезйән, ёлбашчылык эдижи. *Совет Союзының Коммунистик партиясы бизиң ёл гөркезижимиздир.* Ел салмак — 1) гатнап дурмак, көп гатнамак, гелип-гечип дурмак; 2) көп гатнап ёл этмек. Ел сөкмек — көп йөремек, йөрәп көп ёл гечмек. Ел тутмак — бириниң ёлунда дурмак, ёлуны кесмек, гелҗек ёлуның өңүнде дурмак. Ел тапмак — 1) ёлуң үстүнден бармак; 2) бир задың угруны, тәрини билмек. *Элбетде, арада онайлы ылалашык болса, оңа ёл тапмак аңсат-ла* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Ел урмак — гелен-гечени таламак. *Ел урмаклык, огрулык ишине башлан Аллалы парың өз хәсиетине гөрә башындан гечирен айратын тарыхы барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Ел оглы — нәме дийилсе эдип дурян, гаршылык гөркезмейән. *Мен ёл оглы* («Совет эдебияты) журналы). *Ел оглы ёлда ягшы* (накыл). Ела рована болмак — бир ере уграмак, ёла дүшмек. *Маслахатдан соң мыхманлар ёла рована болдулар.* Ела гоймак — дүзетмек, угрукдырмак, гөнүкдирмек. *Иван Петрович атасы пакырык ёла гоян тертибини говшатды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Ела гетирмек — тербиелемек, дүзетмек, оңат тербне бермек. *Ахлак тайдан бозук адамыны ёла гетирмек.* Ела гитмек — угра бармак, угрукмак. *Мениң ишим ёла гидер*

(М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Ёла дүшмек — 1) бир яна уграмак, ёла рована болмак. *Эртеси эҗем билен, бутин достларымыз билен хошлашып ёла дүшдүк* (Б. Пүрлиев, Илкиньжи гүн); 2) угра бармак, угрукмак. *Совет хөкүметиниң иши мазалы ёла дүшйәнчә, Агсак мүрзе ялы сыртыны габардяялар тапылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ёла салмак — *сер.* Ёла гоймак. *Сен бу иши ёла сал* («Совет Түркменистаны» газети); 2) тербие бермек, тербиелемек, ёл горкезмек. *Оны ёла салҗак болуп сынанса-да хич тәсири етмеди* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). Ёлдан азашмак — ялңыш пикире дүшмек, ялңышлык гойбермек. *Оглум, олар хак ёлдан азашыпдырлар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Ёлдан совмак — аздырмак, ялңышдырмак, терс угра гөнүкдирмек. Ёлдан чыкмак — азмак, бозулмак. *Мен бир ёлдан чыкан болдум* («Түркмен пьесалары»). Ёлуна дүшмек — бир задың угрунда херекет этмек, бир задың күйүне дүшмек. *Аннагулы шоны билмегиң ёлуна дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Ёлуны гөзлемек — бириниң гелмегине гарашмак, бирине гарашмак. *Тә гүн батып гараңкы дүшйәнчә Сапарың ёлуны гөзледи* («Совет эдебияты» журналы). *Гелҗек дийип ёлуңы гөзледип гойдуң.* Ёлуң ак болсун! — ёлуң ачык болсун, ишиң шовлы болсун! *Ёлуң ак болсун, ёлдашың — хак* (накыл). Ёлуң дүшмек—бир сөй билен үстүнден бармак. *Ёлуң дүшен вагты бизиңкә-де барып дур!* Ёлуны кесмек — гелйәниң өңүнден гечмек. *Тойҗан әшебибиниң ёлуны кесди* («Совет эдебияты» журналы). Ёлуң танапыны дартмак — чалт ёл йөремек, ёл ашмак. Ёлуңы урдурмак — терс ёла дүшмек, бозулмак. *Ол я-ха дүйбүнден ылымсыз адам, я-да ылмы гаты көп окап, ёлуны урдуран адам* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Айдың ёл — догры ёл, догры алып барылян угур. Еди ёлуң үстүнде иркилмек хеммелере белли болан затдан бихабар болмак, бихабар галмак.

ЁЛА [ё:ла], Гезек, сапар, гайта. *Мен сизиң өйүңизе үч ёла барып гайтдым.*

ЁЛАГЧЫ [ё:лагчы], Бир ере угран, ёла дүшен, гидип барян адам. *Нобурларың, япларың аралары-да ёлагчылар билен долуды. Оларың гаршысындан өзлери билен сандаш ёлагчы чыкды. Диңе узакдан барян ёлагчының айдым сеси эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЁЛАГЧЫЛЫК [ё:лагчылык], Ёлагчының ягдайы, ёлагчы болмаклык. *Ёлагчылык адаты боюнча ичмеклеримизе чоланып гышарышдык* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мени ёлагчылыга иберипмидиң?* («Гөроглы» эпосы). *Бу узак ёлагчылык огланлары бири-бирине хас якынлашдыряр* («Совет эдебияты» журналы).

ЁЛАЙРЫТ [ё:лайрыт], Бир ёлдан башга бир ёлуң шаха болуп айрылян ери, айырды. *Булар хем ёлайрыдында өйли-өйүне совлуп гитдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хол ёлайрытда ирден тапышярдык биз* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ЁЛБАРС, *зоол.* Пишиклер машгаласындан болан өрән гүйчли, йыртыжы улы хайван, шир, пелең. *Бир вагт адамлар ёлбарсы тутуп, агажа даңып гоюпдырлар. Ол тилки бир гүн гезип йөркә, оңа бир ёлбарс душ гелипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ики сычан бириксе, ёлбарсың гуйругыны кертер* (накыл).

ЁЛБАШЧЫ [ё:лбашчы], 1. Бир ишиң башында дуран, бир зады доландырян, башлык. *Бейле халылары чыкарян уссахананың ёлбашчысы кимкә?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз аял-гызлары ёлбашчы ишлере чекмеклиге айратын үнс берйәрис* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Баштутан, бир ишиң башында болуп, ёл горкезйән. *Бу топарың ёлбашчысы Атады.* 3. Эсасы, өңде барыҗы. *Әхли халк хожалыгыны техника тайдан ярагландырмакда ёлбашчы роль машын гурлушыгына дегишлидир* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ЁЛБАШЧЫЛЫК [ё:лбашчылык], 1. Бир ишиң башында дурмаклык, бир зады доландырмаклык, башлыклык. *Бу гелниң ёлбашчылык эдйән звеносы колхоз боюнча иң өңде барыҗы звеноларың бири хасапланяр* (Б. Пүрлиев, Илкиньжи гүн). 2. Ёлбашчы везипәни ерине етиржилик, баштутанлык. *Хер бригаданың өз багы, өз звеносы айры-айры хем болса, умумы ёлбашчылык Нурберди аганың бойнундады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЁЛГУЧ, Түй, гыл ёлмак үчин энҗам, жүпдек. *Елгуҗы алып, сакгалының кесе этеклерини ёлмага отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЁЛДАШ, 1. Өзүниң гарайшы, иши, дурмуш шертлери ве ш. м. боюнча бири билен умумылыгы, якынлыгы бар болан адам, якын арагатнашык эдйән адам. *Окувларыны вагтында тайярламак ве ёлдашларына горелде болмак хер бир пионериң эсасы везипесидир. Әр йигидиң ёлдашы аял хем болса, герекли еринде мен-ә әр дерегини тутмалы дийип дүшүнйән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир коллективиң члени болан адам, өз (партия, совет) средасындан болан адам. 3. Йүз тутулып айдылян сөз. *Ёлдашлар, Советлер хәкимиети сизиң өз ишчи-дайхан хәкимиетиңиздир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хава, ёлдаш башлык, алдым, чагырышыңыза-да ынха гелдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Бири билен ёлы бир болан адам, бири билен угурдаш ёлагчы. *Узадандан ёлдаш болмаз* (накыл). 5. Планетаның дашына айланян асман жисими, хемра. *Ай — Гүнүң ёлдашыдыр.* 6. *мед.* Чага боланда, чаганың яны билен дүшйән зат, эшен. ◇ Өмүрлик ёлдаш — әр-аяллык арагатнашыгы, ягдайы. *Молланепес Боссантәч атлы гызы сөйүпдир ве оның билен өмүрлик ёлдаш болупдыр* («Эдебият»). Ян ёлдаш — *сер.* Өмүрлик ёлдаш.

ЁЛДАШЛЫК, 1. Ёлдаша махсус болан, ёлдашларча гатнашыга эсасланян, достлуклы. *Оңа ёлдашлык көмегини бердилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Билеликде достларча гечирилйән, дең хукуклы гатнашылян. *Ёлдашлык нахарларына гатнашянларың хер бири азык гетирмели болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 3. Ресми ярышлардан дашарда болуп гечйән, достларча гечирилйән. *Күштүүлериң ёлдашлык душушыгы. Спортуң дүрли говрнүши боюнча ёлдашлык душушыгы гечирилйәр.*

ЁЛДУРМАК, 1. Бир зады чекип, согруп алдырмак. *Гөзел җигисине бәгүл ёлдурды.* 2. Чекип, дартып үздүрмек. *Бу йүп оңа ёлдурмаз.* 3. Чекип согуртмак, үтдүрмек. *Дериниң йүңүни ёлдурмак.* 4. *гөч. м.* Алдырмак, гидермек, огурлатмак. *Бирине задыңы ёлдурмак.*

ЁЛ-ЕДА [ё:л-ё:да], 1. Улы ёл я-да майда ёдалар. *Машынлар ёл-ёда диймән, чаркандак диймән, гөс-гөни дазлашып гелйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Иш усулы, угур. *Дүнйәң йүзүниң хемме агрономларының хем ёл-ёдасы, пәли-ниети бир ахырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЁЛКА, 1. Хемише гөк болуп дуран арча мензеш пурлы агач. *Билиң, бир токайда өсүпдир ёлка, Ол ёлкаң үстүнде отуряр белка* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Диңе сосналар билен ёлкалар озалкысы ялы гөк салярлар.* 2. Тәзе йыл байрамында отагда безелип гоюлян ёлка агажы. *Тәзе еңишлең ёлы Ёлка билен ачыляр* («Пионер» журналы). *Багтлар ислән, Ёлка бесләп, Чагалар хем ятанок* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ЁЛЛАМАК [ё:лламак], Бирини я-да бир зады бир ере

ЁНУШДЫРМАК [ё:нушдырмак], Эп-эсли ёнмак, ёнуп чыкмак.

ЁНУШМАК [ё:нушмак], Ёнмага көмеклешмек. *Агач ёнушмак. Демир ёнушмак.*

ЁҢ, *мед.* Нәсаглама, дүмев, үшеме ве ш. м. нетиҗесинде пейда болян еңил сыркавлык. *Яш йигит ёҢ тапынып, ёла дүшмәге мөҗалы болмандыр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Мен ёҢ тапындым.* ◇ **ЁҢ болмак** — дәп болмак, дүзгүн болуп гитмек, гиңден яйрамак.

ЁҢЛАМАК, Ярамазлык тапынмак, дүмевлемек. *Бизиң бу огланҗыгымыз ёҢлапдыр! — дийди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Чыплак гейнен адам ёҢлапдыр.*

ЁҢСУЗ, 1. Көп, улы. *Яглык гизләрден ёҢсузды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Эп-эсли, бир нәче, эсли. *Сув башында ёҢсуз вагт гүйменди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЕРГА, 1. Эсасан атың бир вагтда өң ве ызкы саг аякларыны хем-де өң ве ызкы чеп аякларыны атып йөрейшиниң бир гөрнүши. 2. Ёргалап чапян ат. *Халназарың ёргасы эерленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу ёрга сүрүп гезйән гопбамсы чалды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЕРГАЛАМАК, Ёргасына гитмек, ёрга гезери билен гитмек. *Дор алаша кәкилик ялы ёргалап баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Үстүне мүнүлмегиңе мәхетдел мес мая ёргалап гитди* («Колхоз гүнлери»). *Гел, бир хиле эдели: сен шол гызҗагазларың ызына дүшүп гит, мен хем учуп билмейән киши болан болуп, өңлеринден ёргалап гачайын* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЕРГАЛАТМАК, Ёргасына сүрмек, ёргасына чапдырмак. *Кимлердир гөк от йүкли эшегини ёргаладып баряр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сары ага дор алашасыны обаның ичи билен ёргаладып, нирәдир демиргазык-гүндогар тарапа хайдап барярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЕРГАЛЫК, Ёргалап гидиш, ёрга гезери билен йөрейиш.

ЕРГАН, Ятыланда үстүне өртмек үчин арасына памык, йүң, елек салнып тикилен көрпе, өртүк. *Непис нагышлы Мары сандыгының үстүне мүндер-мүндер эдилип ёрганлар, пер яссыклар галдырылыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Боляр, оглум! — диениңден соң, Аннагулы ёрганына гирип уклады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Пөкген хениз гутулып ёргандан чыкманка, Хожам ага хем гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЕРГАН-ДҮШЕК, Ятыланда үсте япынмак, ашага дүшенмек үчин герекли ёрганлар ве дүшеклер. *Оның жәйы, ёрган-дүшеги, гап-гажы, етерлик иймити хем бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен ёрган-дүшегими йыгнашдырдым-да, эпишгелери ачмак үчин уградым* («Пионер» журналы).

ЕРГАНЛЫК, Ерган чекмек үчин герекли болан. *Ёрганлык йүң. Ёрганлык пагта.*

ЕРГУН, *сер.* Я д а в.

ЕРГУНЛЫК, *сер.* Я д а в л ы к.

ЕРГУТ, 1. Дүйшүң ве ш. м. манысының дүшүндирмеси, тәлей. *Яшулы, бу дүйшүң ёргудыны өзүң айдаймасаң, менден-ә ёран ёк. Сениң дүйшүң ёргуды яман* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЕРДУРМАК, Тәлее гаратмак, дүйшүң ве ш. м. манысыны дүшүндиртмек, ёргудыны айтдырмак.

ЕРКА, Юкажык барда, перде. *Гүнүң тегелегиниң өңүне ёрка чекилен ялы, сарымтыл сымгылт болуп, хованың йүзи чаңҗарып гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол башлар гутуландан соң, гөреҗиң йүзүнде ёрка пейда боляр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

ЕРМАК I, 1. Дүйши кесгитлемек, дүшүндирмек, ёргудыны айтмак. *Хер гиҗе дүйшде гөрйәрдиң, Ир туруп, ягша ёрярдың* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Артык демини дүрсәнден соң, өз янындан дүйшүни ёрды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Хасап этмек, хасапламак, бир затдан гөрмек. *Экзаменден гечип билмәнини Артык ёк затлара ёрды* («Мыдам тайяр» газети).

ЕРМАК II, *сер.* Я д а т м а к. *Артыгы узак гүнүң орагы ядатмаса-да, шол агыр ойларың берен азаплары оны ёрды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЕРТМАК, Ылгап гитмек, йүвүрмек, чалт йөремек. *Машын болса чөлден ёртуп барярды* («Совет эдебияты» журналы). *Арап ат мейданда ёртар, Гоч йигидиң рыскы артар* («Гөроглы» эпосы). *Ол ики як ёртуп гезди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Көп ёртан бир таяр* (накыл). *Ёртан озар, ятан тозар* (накыл).

ЕРҮЛМАК I, Дүйшүң ёргуды кесгитленмек, ёргуды айдылмак. *Оның гөрен дүйши ёрулды.*

ЕРҮЛМАК II, *сер.* Я д а м а к. *Көп йөрәп ёрулмак. Ишлап ёрулмак.*

ЕРУҢЖА, *бот.* Мал иймити үчин экилйән нәзик балдаклы, кичижик япраклы, мавы гүлли өсүмлик, от. *Ерунҗа экмәге хем гүйзлүк бугдай экмәге тайярланмалы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гүл ачылдыр говачалар, Ерунҗа гечипдир дыздан* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ерунҗа бизиң аррык дүшен ерлеримизи мес эдйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Экен 30 гектар ерунҗасы хәзир бир кемсиз етишип, мавы гүл болуп отыр* («Токмак» журналы).

ЕРУНҖАЛЫК, Ерунҗаның көп экилен ери. *Ораз кака, ерунҗалыкдан аты тапмадым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЕЮК, 1. Заяланан, харапланан, бозулан. 2. Нәдогры, ялңыш. *Еюк дүшүнҗе берйән хекая. Хакыкы зат хакында ёюк пикир.*

ЕЮЛМАК, 1. Заяланмак, харапланмак, бозулмак, үйтгемек. 2. Нәдогры беян эдилмек, галплашдырылмак. *Илки башларда гечмиш вакалар хакындакы гүррүңлер, ёйлан, эртеки гөрнүшинде берлипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Тарыхы теманы ишлейән эсерлерде гечмишиң ёюлмагына, оның эрбет тарапларының йитигси гөркезилмегине ёл бермек болмаз* («Совет эдебияты» журналы). 3. Арадан чыкмак, айрылмак, өлмек (чага хакда). *Тәзе болан чагаҗык ёйлупдыр.*

Ж

Ж, Түркмен элипбийиниң секизинҗи харпы.

ЖАБРА, Сувда яшаян балык, гурбага ве башга жандарларың дем алыш органлары. *Сувда яшаян пес оңургалы хайванларда жабра дем алыш органларыдыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ЖАКЕ'Т, Дашкы келте аял гейими.

ЖАНДА'РМ, 1. Жандармерияның полицейлик чини. 2. Жандармерияның гуллукчысы. *Бирден гелип жандармлар, Мәрекәни хер ян итди* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЖАНДАРМЕ'РИЯ, Буржуазия юртларында: сыясы гораг ве ызарлайыш ишлерини гечирйән хем-де революцион херекете гаршы гөрешйән йөрите полицей гошунлары, дөвлет полициясының отряды.

ЖАНР, 1. Сюжети ве стилистик аламатлары билен хәсиетленйән сунгат эсерлериниң бир гөрнүши. 2. *эдеб.* Эдеби эсерлериң айратын бир гөрнүши. *Ата Салыхың поэзиясының эсасы жанры лирикадыр.*

ЖАНРЛЫ, Жанра эе болан.

ЖАНРЧЫ, Жанр боюнча специалист, художник.

ЖАРГО'Н, Өзүниң грамматик гурлушы ве сөзлүк фонды болман, умумы халк дилинден тапавутланян специфик, ясама, шертли сөзлери ве аңлатмалары бар болуп, бир социал топарың талабыны канагатландырян сөзлейиш.

ЖЕ, «Ж» харпының ады.

ЖЕНЕ'ШЕНЬ, *бот.* Көкүнден дерман эдилйән өсүмлик.

ЖЕТО'Н, 1. Ярыша гатнашыжылара байрак хөкмүнде берилйән метал нышан. 2. Зат ве ш. м. алмак үчин хукук берйән номерли метал, нышан, беллик.

ЖИМ, *спорт.* Штанганы ве агыр терези дашыны ёкары галдырыш машкының бир гөрнүши.

ЖИРА'Ф, *зоол.* Африкада яшаян, узын боюнлы ве узын аяклы, бедени ала-мула хайван.

ЖОНГЛЁР, Бир вагтың өзүнде дүрли затлары ёкарык атып ве гапып билйән цирк артисти.

ЖОНГЛЕРЛЫК, Жонглёрың сунгаты, кәри.

ЖУРНА'Л, 1. Китапча гөрнүшли дөвүрлейин нешир. *Хошгелди элиндәки журналыны столуң үстүнде гойды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир вака, карар, гечирилйән иш хакда язгы китабы я-да дептер. *Клас журналы.*

ЖУРНАЛИ'СТ, Журналистика билен мешгулланян эдебият ишгәри. *12-нжи ноябрда, Москвада, Союзлар өйүниң сүтүнли залында журналистлериң Бүтинсоюз Биринжи гурултайы болды* («Яш коммунист» газети). *Ине, ол хәзир журналистлер билен цехлере айланып йөр* («Совет эдебияты» журналы).

ЖУРНАЛИ'СТИКА, 1. Журналларда ве газетлерде эдеби-публицистик иш алып барыш ве шол барадакы ылым. 2. Дөвүрлейин нешир эдилйән журнал ве газетлериң жеми.

ЖЮРИ', 1. Сергилерде, конкурсларда ве ярышларда байрак беллейән экспертлер топары, комиссия. 2. Спорт ярышларыны алып барян судья.

Ж

Ж, Түркмен элипбийиниң докузынжы харпы.

ЖАБЖЫНДЫРМАК, 1. Гахарлы үйрдүрмек (ит хакда). 2. *гөч. м.* Гахарлы азгыртмак, ажысыны пүркдүрмек, йүзүни алдыртмак.

ЖАБЖЫНМАК, 1. Гахарлы үйрмек (ит хакда). *Чагалар: — Гүжүк нәме жабжынярка? — дийшип, гүлүшийәрдилер* («Токмак» журналы). *Олары гөрен итлер өзлерини өлдире гетирип жабжындылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Гахарлы азгырылмак, бирине ажыны пүркмек, бириниң йүзүни алмак. *Мен оларың йүзүне жабжынманкам, какам олара: — Хожам, шу меселе үчин шундан соң бәриңи гарап хем бакма! — дийип ковды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖАБЖЫНЫШМАК, 1. Билеликде, ерли-ерден жабжынмак, бир нәче болуп жабжынмак (ит хакда). *Итлер ёкаркы хатардан жабжынышып башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Бири-бириңе азгырылышмак, ажыны пүркүшмек. *Галмагал эдип жабжынышмак. Нәхак зат үчин жабжынышмак.*

ЖАГГЫЛДАМАК, Жаггылдылы сес чыкармак, жаггылдылы сесленмек. *Гүр баглыкда гушлар жаггылдаярлар.*

ЖАГГЫЛДАШМАК, Бир топар болуп жаггылды этмек, билеликде жаггылдамак, жагыл-жугул эдишмек. *Дашарда чагажыкларың жаггылдашып ойнаян сеслери эшидилйәрди.*

ЖАГГЫЛДЫ, Сайраян гушларың, ойнаян чагаларың гарышык чыкян сеси, галмагаллы овазы.

ЖАГЫЛ-ЖУГУЛ, Гаржашык чыкян сес, жаггылды. *Оба бу гүн даң атандан жагыл-жугул билен өрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖАДЫ [жа:ды], 1. Гадымы наданлык дүшүнжесине гөрә, адамлара, тебигата тәсир эдип билйән «кераматлы» гүйч, овсун, гөзбагчылык, тилсим. *Китаплара жады, гудратлык серишдеси хөкмүнде гарапдырлар* (СССР тарыхы). *Ылдызлар ялдырап жады гөз ялы, Ятанлаң үстүне ышыгын сачяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гепл. д. сер.* Ж а д ы г ө й.

ЖАДЫГӨЙ [жа:дыгө:й], 1. Жадылык билен мешгулланян адам, гөзбагчы. *Илатың наданлыгындан кеселлери «окамак», «кераматлы сув» ве дүрли отлар билен бежерйән поплар, жадыгөйлер ве жадыгөй аяллар пейдаланыпдырлар* (СССР тарыхы). *Шол говакда кырк саны жадыгөй яшаян экени* (Мыралы). 2. *гөч. м.* Гүйчли тәсир галдырян, өзүне чекйән, есир эдйән, эркиңи алян, жадылаян. *Хатыжа хем оңа жадыгөй гарайышлары билен середип, гүлүп жогап берйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЖАДЫГӨЙЛИК [жа:дыгө:йлик], Жадыгөйиң кәри, гөзбагчылык, жадылык. *Жадыгөйлик эдип или алдамак. Ол жадыгөйлик билен мешгул болупдыр.*

ЖАДЫГӨЙЧИЛИК [жа:дыгө:йчилик], *сер.* Ж а д ы г ө й л и к. *Жадыгөйчилиге ынанмаклык хөкүм сүрүпдир* (СССР тарыхы).

ЖАДЫЛАМАК [жа:дыламак], 1. Жады этмек, овсунламак, гөз багламак. *Медея жадылап хем-де жадылы дерманлар билен аждарханы укладыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *гөч. м.* Тәсин галдырмак, өзүне чекмек, есир этмек, эркини алмак.

ЖАДЫЛАНМАК [жа:дыланмак], 1. Жады эдилмек, овсунланмак, тилсим эдилмек, гөзүң багланмак. *Жадыланан ялы болмак.* 2. *гөч. м.* Тәсин галмак, есир болмак, эркиң алынмак. *Оңа сын эдйәнлер эдил жадыланан ялы, узак вагтлап онуң янындан айрылып билмейәрдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЖАДЫЛАТМАК [жа:дылатмак], 1. Жады этдирмек, овсунлатмак, тилсим этдирмек, гөзүни баглатмак. 2. *гөч. м.* Чуң тәсир этдирмек, тәсин галдыртмак, эркини алдырмак.

ЖАДЫЛЫ [жа:дылы], 1. Жадысы бар болан, овсунлы, тилсимли. *Жадылы херекет. Жадылы адам.* 2. *гөч. м.* Тәсин галдырян, есир эдйән, эркиңи алян. *Сен нәхили бейле жадылы китап, Алып билемок-ла чигит дек маны!* («Совет эдебияты» журналы).

ЖАДЫЧЫЛЫК [жа:дычылык], *сер.* Ж а д ы г ө й ч и л и к.

ЖАЗ I, Нахар бишириленде, якылып гошулян яг.

ЖАЗ II, *сазч.* Какылып ве үфленип чалынян дүрли саз гуралларындан ыбарат оркестр. *Жаз сазы. Агшамларына клубда жаз оркестри саз чаляр.*

ЖАЗЗЫЛДАМАК, Жаззылдылы сес чыкмак, жаззылдылы сеслемек, жазырдамак. *Газанда жаззылдап говрулян этиң ысы гелйәрди.*

ЖАЗЗЫЛДАТМАК, 1. Жаззылдылы сес дөретмек, жаззылдылы сеслендирмек. жазырдатмак. *Жаззылда-*

дып эт говурмак. 2. *гөч. м.* Авулы чакмак, жаслатмак (ары, ичян хакда).

ЖАЗЗЫЛДЫ, 1. Эт говрулып башланда ве ш. м. чыкян сес, жазырды. 2. Ары, ичян ве ш. м. чаканда дуюлян йити агыры.

ЖАЗЛАМАҚ, Нахары жаз билен биширмек, нахара жаз гошмак.

ЖАЗЛАНМАҚ, Нахара жаз гошулмак. *Газандакы яга жазланян этлери демине дартаясы гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖАЗЛАТМАҚ, 1. Жазлы биширтмек, нахара жаз гошдурмак. 2. *сер.* Жаззылдатмак.

ЖАЗЛЫ, Жаз гошулан, жаз гошулып биширилен, жазы бар болан. *Ожакда-да жазлы унаш лыкырдапжык дур экени* («Совет эдебияты» журналы). *Жазлы аш. Жазлы биширилен гөк.*

ЖАЗЛЫҚ, Жаз үчин ниетленип гойлан *Жазлык яг.*

ЖАЗЫРДАМАҚ, *сер.* Жаззылдамак.

ЖАЗЫРДАТМАҚ, *сер.* Жаззылдатмак.

ЖАЗЫРДЫ, *сер.* Жаззылды. *Жазырды дөретмек.*

ЖАЙ [жа:й] I, Яшамак, ишлемек ве ш. м. үчин гурлан бина, өй, ымарат. *Жайың эпишгесиниң дерегине дешиклерден ел көвсары уруп, дүканың ичинде түвелей турузярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ине, бу улы жай хем окалга болжак* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 2. Оны-муны гоймак я-да мал-гара салмак үчин гурлан десга. *Одун гоймак үчин жай. Гөк өнүмлер сакланян жай.* 3. *гөч. м.* Орун, ер. *Ол тамасы чыкмадык Бибисолтанын гөвнүнде башга затлар жай тутды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖАЙ II, 1. Ерликли, оңат, оңайлы. *Машгала тербиесинде акыла жай уланылян гөтергилемек ве темми бермек чәрелериниң улы әхмиети бардыр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Жай геп, раст айдяң!* (Г. Гурбансәхедов, Сурай). 2. Гөни, догры, ыкжам. *Ок жай дегени үчин, мөжек бада-бат өлүпдир* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Жайына дүшүрмек — чемине дүшүрмек, ерине салмак, жүпүне гетирмек. Гөвне жай болмак — *сер.* Гөвүн. *Узум агачларының дүйбүни беҗершилери Хошгелдиниң гөвнүне жай болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЖАЙБА-ЖАЙ [жа:йба-жа:й], Ербе-ер, ерли-еринде, тертипли. *Аслында галың төлеп, ерли-еринде халат-серпайыны жайба-жай эдип өйлендирмәге гаррыда гүйч ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЖАЙБА-ЖАЙЛЫҚ [жа:йба-жа:йлык], Ербе-ерлик, ерли-ериндеклик, тертиплилик.

ЖАЙДАР [жа:йда:р], 1. Оңат, говы, ерликли. *Хошгелди бу агшам хемишеки адаты боюнча жайдар агшам нахарындан соң, өвүниң радиоприёмнигиниң гулакларыны товлады ве радио диңлемәге башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Жайымыздан жайдар жайы аңмадым, Жайларың жайына жайлашан вагтым* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Жайлы, берк, пугта, гөни. *Ол отургыжың жайдар гойландыгыны барлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ок жайдар дегмәндир* («Мыдам тайяр» газети).

ЖАЙЛАМАҚ [жа:йламак], 1. Ерли-еринде, жайба-жай гоймак, тыгшытлыжа гоймак, ерлешдирмек. *Айрылан агачлары тама салып, жайлап гойдук.* 2. Арадан чыкан адамыны ерлемек, депин этмек. *Аннабегенч пакыр өмрүнде түпең сесини эшиден адам дәл ахыры! Оны жайланымыз яңы дәлмиди?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол хем атасыны шу ерде жайлады* (Б. Сейтәков, Доганлар).

ЖАЙЛАНМАҚ [жа:йланмак], 1. Ерли-еринде, жайба-жай эдилип гоюлмак, тыгшытлы гоюлмак, ерлешдирилмек. 2. Арадан чыкан адам ерленмек, депин эдилмек. *Магтымгулының жайланан ерини гидип гөрмекчи* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЖАЙЛАТМАҚ [жа:йлатмак], 1. Ербе-ер, жайба-жай гойдурмак, ерлешдиртмек. 2. Арадан чыкан адамы ерлетмек, депин этдирмек.

ЖАЙЛАШДЫРМАҚ [жа:йлашдырмак], Ербе-ер гоюшдырмак, ерли-ерине салмак, сыгдырмак. *Гурт гошларыны жайлашдырып, өзүне гөркезилен кроватда отурды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЖАЙЛАШМАҚ [жа:йлашмак], 1. Ербе-ер, жайба-жай гоюшмак. *Одун жайлашмак.* 2. Ер алмак, орун алмак, жайлы отурмак, ерлешмек. *Мырат хем өз орнунда жайлашды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эмма ол бир серетди-де, ене хич бир зат диймән, диңе өз отурышыны дүзедип жайлашды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Арадан чыканы жайламага көмеклешмек, депин эдишмек.

ЖАЙЛАШЫҚЛЫ [жа:йлашыклы], Ыкжам, ынжалыклы, жайлы, ерлешикли. *Аман пер яссыкдан тирсегини галдырып, жайлашыклы отурды* («Токмак» журналы).

ЖАЙЛЫ [жа:йлы], 1. Жайы бар болан, жай билен үпжүн эдилен, орунлы. 2. *сер.* Жайлашыклы. *Почтальон жайлы отурды* («Совет эдебияты» журналы). *Багшы ага, ядап геленсиңиз, жайлы отурың!* (А. Говшудов, Эсерлер). 3. Максада лайык, ерликли. *Еллини дерҗемек жайлы боларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЖАЙРЫҚ, Ярылмак зерарлы эмеле гелен узын айрык, чат ачан ер, ярык. *Әхли ери оңат санитар ягдайына гетирмели, диварлардакы ве хаятлардакы жайрыклары сувамалы.*

ЖАЙРЫҚ-ЖАЙРЫҚ, Тутуш жайрык болуп дуран, айрык-айрык, ярыклы. *Жайрык-жайрык көне ховлулары торч эдипдирлер* (Н. Жумаев, Ак маяның ёлы).

ЖАЙРЫЛМАҚ, Жайрык, ярык эмеле гелмек, чат ачмак, ярылмак. *Гавунларың кәбириниң сырты жайрылып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЖАЙТАРМАҚ, Товланып галып дурмак, ганатарылып, дурмак, өңе чыкып дурмак; гайшарылмак. *Муртуң жайтарышындан хабар алмаярмың?* («Колхоз гүнлери»). *Мурты жайтарып дуран гараягыз шофёр ёла дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Сениң бу бөрүксиз жайтарып йөрүшүңе мен нәме ил өңүнде утанян дәлдирин өйдйәрмиң?* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн)

ЖАЙТАРТМАҚ, Товлап ёкары галдырмак, ганатарып дурузмак, гайшартмак. *Гуйругыны жайтардып, йүзин салып өтәгитди* («Гөроглы» эпосы). *Ичян гуйругыны жайтардып дурды.*

ЖАЙТЫ, Жайтарылып дуран, товланып галып дуран, жайтарян. *Онуң инчежик жайты мурты барды.*

ЖАЙЫРДАВУҚ, *гепл. д.* Жайырдылы сес эдйән, жыгылдап дуран. *Онуң көвшүниң жайырдавук сесине хем гуванарды* («Эдебият ве сунгат» газети). *Жайырдавук көвүш.*

ЖАЙЫРДАМАҚ, 1. Жайырдылы сес чыкмак, жайырдылы сеслемек, жайырт-жайырт этмек, гаты жыгылдамак. *Оразың тәзе көвши жайырдаярды.* 2. Йыртылып гитмек (юкажык мата хакда).

ЖАЙЫРДАТМАҚ, 1. Жайырдылы сес чыкармак, жайырдылы сеслендирмек, жыгылдатмак. *Ол әдигини жайырдадып, гечип гитди.* 2. Йыртып гойбермек, йыртмак. *Элиндәки түйүкли яглыгы жайырдадып ики бөлди.*

ЖАЙЫРДЫ, Бир заты сүйрүлмегинден дөрәйан йити сес, жыгылды әдик, тигир ве ш. м. хакда). *Тәзе әдигиң жайырдысы эшидилйәрди.*

ЖАҚГЫЛДАМАҚ, 1. Часлы сес билен сайрамак, жакгылдылы сес чыкармак, жак-жак этмек (гуш, товук хакда). *Билбилиң жакгылдысы-да эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Жак-жак эдип гүлмек,

хахахайлашмак. *Айсолтан жакгылдап гүленини хем дуйды галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол жакгылдап аркаң-аркаң гайшарярды* (Б. Сейтәков, Доганлар).

ЖАКГЫЛДАШМАК, I. Билеликде часлы сес билен сайрамак. көп болуп жакгылдылы сесленмек (гуш, тоок ве ш. м. хакда). 2. *гөч. м.* Билеликде жак-жак эдип гүлмек, хахахайлашмак. *Олар жакгылдашып гүлүшдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЖАКГЫЛДЫ, I. Кәбир гушларың чыкарян сеси, сайрайшы. *Гушларың жакгылдысы.* 2. *гөч. м.* Шонуң ялы сес билен чекип гүлки, жак-жак эдип чыкян сес. *Шатлашышып отлаан огланларың жакгылдысы узакдан эшидилйәрди.*

ЖАК-ЖАК: жак-жак этмек — *сер.* Жакгылдамак. *Гелинлер үмлешип, гүлүшйәр жак-жак* (К. Гурбаннепесов, Гошгулар ве поэмалар). *Багда гушлар жак-жак эдип сайраярды.*

ЖАЛА Гүйчли ягыш, чабга. ◇ Жала деген ялы этмек — бир бада гутармак, тамамламак. *Колхозчылар плануны жала деген ялы этдилер* («Колхоз гүндүги»).

ЖАЛАЙ, Енил дурмуш алып барян, кейпихонлык эйлән гезеген, пул совраган, жалатай. *Түйс бедасылың бири. Жалай дийсең, чын жалай* (А. Аламышов, Сона). *Ол гиҗеси бүтин килең огры, жалай йүзлерди* (Н. Жумаев Ак маяның ёлы). *Жалайы эрбет гөрйәрлер. Жалай адам.*

ЖАЛАЙЛЫК, Жалайың гылык-хәсиети, жалай болмаклык, жалатайлык. *Ол элини совук сува урман, жалайлык эдип гечирипдир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Аманың жалайлыгы долы субут эдилип, ишден бошадылды* («Токмак» журналы).

ЖАЛАТАЙ, *сер.* Жалай. *Жалатая ялнып гүн гөрүбилмерсиң* («Гөроглы» эпосы). *Саңа ишсиз, бош вагтыны нәхили гечиржегини билмән йөрен жалатай диерлер* («Совет эдебияты» журналы).

ЖАЛАТАЙЛЫК, *сер.* Жалайлык. *Ол жалатайлыгыны ташлады, бедениниң ве гейиминиң пәкҗелигине көп үнс берип башлады* (М. Горький, Эне).

ЖАЛБАР, Эркек адамың билинден топугына ченли аралыгы өртйән үстки гейими, балак. *Бегенч мелемтил жалбарыны чызгап, дызындан ёкары гечирипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Жалбарың зая болмаз, дызыңа дең чермесең* («Токмак» журналы).

ЖАЛБАРЛЫК, Жалбар тикмек үчин иңетленен мата, балаклык. *Магазинден ики жалбарлык мата сатын алдык.*

ЖАМ [жа:м] I, Металдан эдилен гап, табак. *Яглы күйзеден бир жам говурма чыкарып гойды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ханы маңа бир жам совук сув берсене, йүрегим янды-ла!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЖАМ [жа:м] II, *сер.* Мис 2.

ЖАМАЛ [жама:л], Гөрк, гөрмек, гөзеллик, хусн. *Нә середип дуряң? Гел ичели чай! Жамалыңы якындан хем гөрейин* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Дик асмана галан Айың жамалы, Сувда толкун билен ойнашян ялы* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ЖАМБӨРУК [жа:мбө:рук], *диал.* 1. Бирнеме чукуррак тикилен нагышлы тахя, бөрүк. *Волостной шемпа ак телпегини гапдалында гоюп, жамбөргүни маңлайына гейди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өйләнлер Гөзел тамында екеҗе отурып, жамбөрүк тикйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Нагшың бир гөрнүши. *Нәме үчин, бу тамларың хер бириниң дашына жамбөрүк нагшы салмадыка?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЖАН [жа:н], 1. Адамың психики ички дүнйәси, онуң аңы, дуйгы-дүшүнҗеси ве ш. м. *Айдан сөзи леззет берди жаныма, Ока! — дийди, мен окайын, атам жан!* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Васп эден дөвлетим — мениң Ватаным, Онуң билен бирдир жаным хем тенім* («Октябрь ялкымы»). 2. Адама, хайванлара дирилик берйән рух. 3. Сөйги, гадыр билдирилип айдылян сөз. *Хава, Илли жан, мен Кисловодскиде эдил чага пишигиң гүни ялы гүн гөрдүм* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 4. Саны гөркезиленде «адам» сөзүниң дерегине уланылян сөз, киши. *Олар бәш жанды.* 5. Йүрекден сыздырылып айдылян жогап сөзи. *Жан, сесиңе дөнейин!* ◇ Жан алып, жан бермек — газаплы сөзеш алып бармак, гырып-гырлышмак. *Сөйгини жан алып, жан берилйән гүнлерде дуюп галдым* (А. Говшудов, Эсерлер). Жан бермек — арадан чыкмак, өлмек, гурбан болмак. *Гырат Гөроглының баш ужунда чабаланып жан берди* («Гөроглы» эпосы). *Иван Петрович мениң элимде жан берди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Жан параламак — гаты ыхлас этмек, үстүнде жаныңы бермек. *Бир зады этдиржек болуп жан параламак.* Жан саны — адам саны, машгала агзаларының саны. Жан чекмек — бир задың угрунда ыхлас билен зәхмет чекмек, бир иши битирмек үчин чалышмак, дыржашмак. Жан эмгемезлик — жаныңы гынамазлык, жаныңа дөзмезчилик этмек, говы зәхмет чекмезлик. Жан этмек — *сер.* Жан чекмек. *Мен онуң гөзүне гөрүнмезлиге жан эдйәрдим.* Жана каст этмек — 1) бирини өлдүрмек я-да шол максат билен жанына шикес етирмек; 2) өлер ялы ишлемеклик, ядавлыгы билмән, зор ишлемеклик. *Жана каст эдип ишлемек. Герегинден көп ишлән, жана каст этмек.* Жандан гечмек — *сер.* Жаныңы гурбан этмек. *Шу гүн үчин миллион жандан гечилди, Бирлешйәрлер дүнйә зәхметкешлери* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Жаны-дили билен — түйс йүрекден, бар гүйжи билен, жаны ве йүреги билен. *Ол жаны-дили билен гүррүң берди.* Жаны арам тапмак — ынҗалмак, рахатланмак. *Үйшүп ятан телеграммалара гөзи дүшүп, жаны арам тапды* («Зәхмет гахрыманлары»). Жаны чыкмак — өлмек. Жанына дегмек — йити, гүйчли, гаты тәсир этмек. Жанына от салмак — ховсала салмак, гынандырмак, ынҗалыксызландырмак. Жаныны жәхеннеме ибермек — өлдүрмек. Жаныны якмак—гаты кәйиндирмек, зейрендирмек. Жаның агырмак — *сер.* Жаның янмак. *Жаны агырмаяның янында башым агыряр дийме* (накыл). Жаның ужы — рахат, говы, хезил. Жаның янмак — агыр дегмек, отрицатель тәсир этмек. Жаныңы гурбан этмек — ватан я-да бир говы гөрйән задың, адамың угрунда өзүни хеләк этмек, гурбан болмак, өлмек. *Ол бизиң үчин жаныны гурбан этди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЖАНАВАР 1. *сер.* Хайван. *Сыгыр өрән пейдалы жанавардыр. Жерен ымгыр чөлде эркин гезйән жанаварларың чң гөзелидир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ат жанавар эп-эсли ёл ашянча, шол гидишине гидипдир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дерт чекйән, хор я-да өлен хайвана рехим инип айдылян сөз. *Хай, жанавар, хайп болды, адам ялы дүшгүр, хәсиетли хайванды — дийип тарыплады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол эйәм оба барандыр, бу жанавар болса хар-хашал ота гүйменип галыпдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЖАНА-ЖАН [жа:на-жа:н], Вепалы, йүрекдеш, жаныпкеш, жанкөер. *Сен бизиң иң якын жана-жанымыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бир йүрекли ики гуш дек ики гоңшы жана-жан* («Совет эдебияты» журналы).

ЖАНА-ЖАНЛЫК [жа:на-жа:нлык], Вепалылык, йүрекдешлик, жаныпкешлик.

ЖАНАЛГЫЧ [жа:налгыч], Дини дүшүнҗә гөрә: Эзрайыл. *Гөйә жаналгыч гелип, жаныны жәхеннем ба-*

зарына иберйән ялы болды (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЖАНАН [жа:на:н], Сөйгүли, дилдар, мәхрибан, магшук. *Карлен жан, жананым! — дийип бөкдүрмәге дурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Вах, рехим етмез жаныма жананым менің, Көйди хасрат одундан көймедик жаным менің* («Эдебият ве сунгат» газети).

ЖАНДАР [жа:нда:р], 1. Жаны бар болан, дири яшаянлар, жанлы организм (адам, хайван, мөр-мөжек). *Малдарлар жанлы-жандарлар билен иш салышяр ахырын* («Совет эдебияты» журналы). 2. Адам. *Өйде орта яша якынлашан бир аялдан башга жандар ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Хайван, хайванлар, хайванат. *Товуклар болса вагтлы-вагтында кетеклерине йыгнанмагы өзге жандарлардан говы билйәрлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бир ерде бир жандарың чыңсаян сеси чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЖАНКӨЕР [жа:нкөер], *сер.* Жана-жан. *Сенден якын жанкөер гардашы ёк экен* («Гөроглы» эпосы). *Егса-да жанкөериң болмаса шейле боляр* (Б. Сейтәков, Доганлар).

ЖАНЛАНМАК [жа:нланмак], 1. Яшап башламак, жан гирмек, дирелмек. *Ыссы жөвзаның дердинден саралып солан ысгынсыз хашал отлар хәзир гайтадан гүллемек үчин жанланярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Херекете гелмек, оянмак, рухланмак, башаржаңлыгы артмак. *Бир нәче йөрите топлар хем миномётлар, токайың ичинде жанланян душманың от нокатларыны ятырярды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЖАНЛЫ [жа:нлы], 1. Яшайша укыбы бар болан, жаны бар болан, дири. 2. Овнук шахлы мал, довар. *Айна башлән-үчлән жанлы эдинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Жанлы алып гел, догрусыны айтсам, дограма иймәлимиз бәри хем гаты көп вагт болупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Гызгаланлы, чаласын, догумлы, рухланан. *Станцияда адамларың жанлы херекети гүйчленди* («Токмак» журналы).

ЖАНЛЫ-ЖЕМЕНДЕ [жа:нлы-жеменде], Адам, ынсан. *Ики гулак жанлы-жемендәниң әхлисинде бар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гөк деңиз ялы толкун атып ятан говачалы карталарың ичинде хем бу вагт жанлы-жеменде ёкды* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың ховлусында жанлы-жеменде ёк.*

ЖАНЛЫЛЫК [жа:нлылык], 1. Яшайша укыплылык, жаны барлык, дирилик. 2. *гөч. м.* Гызгаланлык, чаласынлык, догумлылык, рухлулык. *Онуң гөзлери гечен йылдакы ялы умытсыз гараман, жанлылык, тиз пәхимлилик билен ялпылдаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оңа сиңе сын эдип отурсаң, хемме херекетинде үйтгешик жанлылык дуюлярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖАНСЕРЕК [жа:нсерек], Өзүни йитирен, нәме этжегини билмән алҗырап йөрен, алҗыраңңы, чашгын. *Адам бары жансерекди* (К. Гурбаннепесов, Гошгулар ве поэмалар). *Ол ики арада жансерек болуп гарашды* (Б. Сейтәков, Доганлар).

ЖАНСЫЗ [жа:нсыз], 1. Жаны болмадык, дири дәл, өли. *Өз капитанының жансыз гөвресини сүйрәп, дашарык чыкарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Чаласын херекетде болмазлык, рухдан дүшен, херекетсиз. *Мусүр жансыз юрда өврүлйән ялыды* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Жансыз гөзлери күле ташланан мәз ялы сәмән гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *гөч. м.* Бир дөвлетиң харбы ве бейлеки сырларыны башга бир дөвлете аңтап етирйән гизлин агент, ычалы. *Бутин Түркүстан генерал Моллесоның жансызлары хем харбы агентлери билен долды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу жансыз менде гадаган эдилен китабың барлыгыны нирден билдикә* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЖАНСЫЗЛЫК [жа:нсызлык], 1. Жаны болмазлык, жаны ёклук, дири дәллик. 2. *гөч. м.* Гызгаланлы дәллик, херекетсизлик, рухсузлык. 3. *гөч. м.* Жансызың ягдайы, ичалылык. *Немец фашистлери оны пула тутуп, бир нәче йыл өзлериниң ичалылык жансызлык мекдебинде окатдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЖАНХОВУЛ [жа:нховул], Өлүмиң өң янындакы ягдай, пурсат. *Барың, эгленмәң! — дийип, жанховул ялы болуп гыгырды* («Гөроглы» эпосы). *Товшан нәче гаты яраланса хем, жанховлуна гачып билйәрди* (Ж. Мергениң оглы).

ЖАНЫҚМАК [жа:нықмак], Бир зат этмеклиге йүрек билен чалышмак, жан чекмек, ыхласлы болмак, гызмак. *Бегенжиң жаныгып эдйән гүррүңиңе Айсолтан ынамсыз йылгырды. А гыз, нәме гүлйәрсиң? Ынанаокмы? Серет ахыры! — дийип жаныкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эшик Бухара мәселеси барасында жаныкды. Адамлар жаныгып сөзлешйәрдилер* (Б. Кербабаев, Ай гытлы әдим).

ЖАНЫПКЕШ [жа:ны:пкеш], 1. Ишини жаныгып эдйән, бир зада ыхласлы япышян. *Шол гошгуларда Эренистаның гөзел ерлери, онуң сапаүрек, жаныпкеш адамлары хакында гүррүң берилйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Гайратлы, жаныпкеш зәхмет батыры, Дөвдансыз арадан чыкды-да гитди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Вепадар, йүрекдеш. *Жаныпкеш дост.*

ЖАНЫПКЕШЛИК [жа:ны:пкешлик], 1. Жаныгып ишлемеклик, ыхласлылык. *Жаныпкешлик билен япышылан ишиң зарпчыларың янында манысы болмаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Вепадарлык, йүрекдешлик, түйс йүрекден берленлик. *Өзүниң жаныпкешлигини ол субут этжек болуп чалышярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЖАНЫЯНГЫН [жа:ныянгын], Биринден я-да бир затдан нәразы болан, гахарлы, ичи янып дуран, янгынлы. *Жаныянгын адам.*

ЖАҢЫЯНГЫНЛЫК [жа:ныянгынлык], Биринден я-да бир затдан нәразылык, гахарлылык, янгынлылык. *Капитан жаныянгынлык билен башыны силкип, ялпаклап гүлди* (Г. Гурбансәхедов, Сурай).

ЖАҢ, 1. Сес сигналыны бермек үчин ичи доллакланан метал гурал. *Ылмы ишгәрлер гәминиң ичинден улы жаң тапдылар* («Пионер» журналы). *Йөне бирден узакдан эшидилен жаң сеси оны укусындан оярыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Шол гурал какылында чыкян сес, сигнал. *Полторацкий телеграфчыларындан чыканда, гиже сагат үчүң жаңы урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Эңегине жаң дакылан ялы *сер.* Эңек.

ЖАҢҢЫРДАМАК, Жаңңырдылы сес чыкармак, жаңңырдылы сеслемек. *Ене чыкды жаңың тонам овазы! Энайы жаңңырдап чагырды бизи* (А. Хайыдов, Гөк аслан).

ЖАҢҢЫРДАТМАК, Жаңңырдамага мәжбур этмек, жаңңырдылы сес чыкартмак, сеслеидирмек.

ЖАҢҢЫРДАШМАК, Билеликде, ызлы-ызына жаңңырдамак, көп ерде жаңңырдамак. *Йүк үстүнде жаң гойсаң, Жаңңырдашар, яр-яр* («Түркмен халк шахыраны дөредижилиги»).

ЖАҢҢЫРДЫ, Жаң я-да металдан йөрите эдилен затлара какыланда, урланда чыкян сес. *Узакдан гелйән кервениң жаңының жаңңырдысы эшидилйәр.*

ЖАР I, Сил сувуның акян угры. *Амыдеряның ёкары бир нәче жарлары өзүне бирикдирйәр-де, Овгыстанның үстүнден гечйәр. Эшелон Тежен жарының үстүндәки демир көпрүден өтди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖАР II, Бир зат барада эдилен ыглан, хабар. *Жар сеси эшидилди.* ◇ Жар болмак хеммелере мәлим болмак, эхли ере яйрамак. *Айдан сакгадың сыры оба жар болжагы гөрнүп дуряр* (А. Дурдыев, Сайланан

эсерлер). Жар чекмек — бир зат хакында халка хабар бермек үчин гыгырып хабар бермек. *Эйлак ил ичине жар чекип чыкдым дийсене!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Жар этмек — паш этмек, хемме мәлим этмек, хабар бермек. *Индонезия республика дайлап жар эдилди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЖАР [жа:р] III, Дөвүлмән галан баш гатышыклы дәне, чөрек дүйби. *Ылгашып гелен товуклара жар гатышыкы бугдай сепип гойберди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЖАРАН, Шахаланып айрылян кичижик жарлар. *Ораамдар олаң өйи Бир жараның боюндады* (К. Гурбанепесов, Гошгулар). *Артык Амыдерядан бөлүнип барян ки саны жарана элини салгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЖАРКА, Бир бада, бирден (сесли херекет хакда).

ЖАРКЫЛДАМАК, Жаркылдылы сес чыкармак, жаркылдылы сеслинмек. *Жаркылдап ишлэп дуран дивар сарды бирден тогтан ялы болды* («Совет эдебияты» журналы). *Гапы жаркылдап ачылды ве жайың ичинден йүреси яманлы жарбы басланып дашары чыкды* (Г. Кулиев, Көпетдагын этегинде).

ЖАРКЫЛДАТМАК, Жаркылдылы сес чыкартмак, жаркылдылы сеслендирмек. *Гапыны жаркылдадып ачмак.*

ЖАРКЫЛДЫ, Гапының батлы ачылмагы, бир задың сесли ики ярылмагы ве ш. м. зерарлы чыкян, эмеле гелян сес. *Гапының жаркылдысы эшидилди. Агач ярылан, гүйчли жаркылды эмеле гелйәр.*

ЖАРНАМА [жарна:ма], Бир ишик амала ашырмак үчин, чагырыш билен көпчүлиге йүзленме, чакылык. *Эртагшам саңа жарнаманың текстини говшурарлар* (Г лыев, Көпетдагын аңырсында).

ЖАРЧЫ, Бир хабары, билдириши ил арасында гыгырып ыглан эдйән адам. *Шәхер жемагатыны вечә жаң какмак билен я-да жарчыларың үсти билен чагырыпдыр* (СССР тарыхы). *Халназар бай, гөзүң айдың хов! — с н жарчының сеси яңланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы м).

ЖАРЧЫЛЫК, Жарчының везипеси, ягдайы. *Бу сесиң билен жарчылык этмегиң герек* (Б. Пүрлиев, Илкинжи).

ЖАСЛАТМАК, 1. Авулы чакмак, сокмак (йылан, ичян, ары хакда). *Ары элимден жасладып гойберди.* 2. *гепл. д.* Атып гойбермек, атмак. *Түпеңи жаслатмак.*

ЖАССЫЛДЫ, Түпең ве ш. м. затлар атыланда чыкян сес.

ЖАТЫРДАМАК, Жатырдылы сес чыкмак, аграм дүшмек, зор гөрмек зерарлы жатырдылы сесленмек. *Телэриң үстүндәки агач жатырдап дөвүлди.*

ЖАТЫРДАТМАК, Жатырдамагына себәп болмак, жатырдылы сеслендирмек. *Агажы жатырдатмак.*

ЖАТЫРДАШМАК, Ызлы-ызына жатырдамак.

ЖАТЫРДЫ, Агач я-да агачдан эдилен затлар дөвленде, жайрыланда, чат ачанда, ярыланда эмеле гелйән сес.

ЖАХАН, *сер.* Дүнйә 1, 2. *Жахана жар болан революцияның, Бейик еңишиниң гүйчли бады бар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ек болсун ынсаның душманы ур...! Яшасын жаханда парахат дурмуш* («Октябрь ялдызы»). *Жаханың гураклыгы сениң ялы бозгакларың, хаяларың көпелмеги зерарлы дәлми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Аяз баба байраммыза яшулы, Айланып гелипдир бүтин жаханы* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Жахан ягтылмак — даң атмак. *Жахан ягтылан соң хем, ики мерген ве чопанларың бири гачан мал клериң ызыны ызарлап ковуп гидипдирлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Жахан уршы — бир нәче улы дөвлетлериң гатнашмагында болян уруш.

ЖАХАНГИР [жаханги:р], *көн. с. сер.* Басыбалыжы. *Жахангир залымларың инди багты ятандыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЖАХАНГИРЛИК [жаханги:рлик], *көн. с. сер.* Басыбалыжылык.

ЖАХАНКЕШДЕ, Сыяхат эдип йөрен, гезенде.

ЖАХАНКЕШДЕЛИК, Жаханкешдәниң ягдайы, сыяхат эдижилик, гезенделик.

ЖАХЫЛ [жа:хы:л], Йигитлик яшындакы, хениз орта яша етмедик, йигит. *Гөрәймәге жахыл сиз, нәче атам яшыңыз?* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар). *Москваны гөрсем, ене хут жахыл болардым; гелип Ватанымызың бәхбиди үчин пагта хасылыны хас көп алмагың тәзе усулларыны дөредердим* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Гаррылар гүйжелйәр жахыллар ялы, Максада етирди Ленинің ёлы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Жахыл чыкмак — өсүп жахылың яшына етмек, йигит етишмек. *Түвелеме, улы йигит болуп, жахыл чыкып гидипсиң, танар ялак хем болмансың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЖАХЫЛЛАНМАК [жа:хы:лланмак], Даянып жахыл гөрүнмек, йигделмек, жуванланмак.

ЖАХЫЛЛЫК [жа:хы:ллык], Жахылың яшында болмаклык, жахылчылык, йигитлик, жуванлык. *Жахыллык яшына гадам басыпдым* (Д. Баймырадов, Тәзе гошгулар). *Жахыллык вагты. Жахыллык күвваты.*

ЖАХЫЛСЫРАМАК [жа:хы:лсырамак], Өзүни жахыл саймак, жахыл болжак болмак.

ЖАХЫЛЧЫЛЫК [жа:хы:лчылык], *сер.* Жахыллык. ЖЕ, «Ж» харпының ады.

ЖЕБИР, Азап, жепа, гөрги, зулум, сүтем, хорлук. *Миллионларча зәхметкешлер хорлукдан, гедайлыкдан, жебирден ве ачлыкдан халас эдилди* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Менің шу алты айда чекен жебрим дагың депесинден инсе, белки, йыкыларды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЖЕБИР-ЖЕПА [жебир-жепа:], *сер.* Жебир. *Ол көп жебир-жепалары башындан гечирди* (Г. Гурбансэхедов, Сурай).

ЖЕБИРЛИ, Азаплы, жепасы көп болан, зулумлы, сүтемли, хорлуклы. *Жебирли ягдай. Жебирли иш. Жебирли дурмуш.*

ЖЕБИР-СҮТЕМ, *сер.* Жебир-жепа. *Дайханлар жебир-сүтеме сезевар эдилйәрдилер* (СССР тарыхы).

ЖЕБИС, 1. Берк, пугта. *Туруп ковшуни гейип, дашарык чыкды, доланып гапыны жебис япды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Физика ылмы башга ылымлар билен жебис багланышыклыдыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Лайык, мынасып, барабар. *Пөкген аганың района баранда эдйән гүррүңлери билен бу ерде эдйән гүррүңлери жебис гелмейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Габатма-габат, пете-пет, гөни, душ, дең. *Ол ёлайырда жебис гелен газык билен мотоциклетиң сакга даянанының сайгарыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЕБИСЛЕМЕК, 1. Бири-бирине дегрип, пугта бирлешдирмек, жебис гетирмек, жебис этмек, лайык гетирмек. *Зынҗыры ерине жебиследи-де, оны беркитмәге башлады* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Агзыбирлик газанып бирлешдирмек. *Халк көпчулигини жебислемек.*

ЖЕБИСЛЕНМЕК, 1. Бири-бирине дегрилип, пугта бирлешдирилмек. 2. *гөч. м.* Агзыбирлик газанылып бирлешдирилмек. *Газак, түркмен, тәжик, рус баласы Доган болуп жебислендик дашыңа* (А. Ковусов, Гошгулар ве поэмалар).

ЖЕБИСЛЕШИКЛИ, Гурамачылыклы, агзыбир, ыснышыклы. *Эсгерлер жебислешикли стройда сөвеше чыкыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЖЕБИСЛЕШМЕК, 1. Жебис болмак, берк гысылмак,

лайык болмак. 2. *гөч. м.* Агзыбир болмак, бирлешмек, пугталашмак. *Спарталылар ысныщыклы жебислешен община болуп яшапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЖЕБИСЛИК, 1. Жебис болмаклык, жебис гелижилик. 2. Агзыбирликли бирлешик, пугта, берк бирлик, ысныщыклык.

ЖЕДЕЛ, Өз пикирин догрулыгыны, мамладыгыны горап, бир зат догрусында алнып барылян гаршылыклы пикир, чекишме.

ЖЕДЕЛКЕШ, *сер.* Жедел чи.

ЖЕДЕЛКЕШЛИК, Жедел эдижилик, жедел этмеги говы гөрүжилик.

ЖЕДЕЛЛЕШМЕК, 1. Жедел эдишмек, чекишмек. *Жайың ол бөвүрүнде отуран бир нәче гелин-гыз өз араларында халы нагышларының үстүнде жеделлешйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Дава эдишмек, галмагаллашмак. *Сениң билен жеделлешип дурмага вагтым ёк* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЖЕДЕЛЛИ, 1. Жедел дөредйән, чекишмели. *Меселе жеделли ве горкулы болаңы үчин, мен сизиң хут өзүңизе арз этмәге мәжбур* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 2. Давалы, женжелли, галмагаллы. *Жеделли гүррүң. Жеделли иш.*

ЖЕДЕЛСИЗ, 1. Жедел дөретмейән, чекишмели дәл. *Жеделсиз меселе. Жеделсиз субутнама.* 2. Давасыз, гүррүңсиз, шексиз. *Жеделсиз иш. Жеделсиз ишлемек. Ол бу табшырыгы жеделсиз ерине етирер.*

ЖЕДЕЛЧИ, Жедел этмеги халаян адам, жедели көп эдйән адам, жеделкеш.

ЖЕДИРДЕМЕК, Жедир-жедир эдип гүрлемек, өрән чалт ве чаласын геплемек. *Ол жедирдәп башлады* (Б. Гулов, Хекаялар).

ЖЕДИРДЕШМЕК, Жедир-жедир эдишип гүрлешмек, чалт ве чаласын геплешмек.

ЖЕДИРДИ, Жедирдәп гүрлененде чыкян сес, гүррүң.

ЖЕЗА [жеза:], Эдилен гүнә я-да женаята гаршы гөрүлйән чәре, берилйән берк темми. *Хыянатчының бирини ёк эдип, ики-еке галаныңа-да гөз эдип билсем, мен-э шонуң жезасыны чекмәге-де разы* («Совет эдебияты» журналы). *Гурт гарта эден гүнәсине гөрә жеза берилди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Өлүм жезасы — *сер.* Өлүм.

ЖЕЗАЛАМАК [жеза:ламак], Жеза бермек, берк темми бермек, жезаландырмак. *Суд гүнәкәрлери жезалады.*

ЖЕЗАЛАНМАК [жеза:ланмак], Жеза берилмек, берк темми берилмек, жезаландырылмак. *Гүнәкәр жезаланды. Эден женаятыңа гөрә жезаланмак.*

ЖЕЗИТ [жези:т], *көн. с.* Арапча «тәзе» диен маныда.

ЖЕЗИТЧЕ [жези:тче], *көн. с.* Арапча «тәзелешдирилен», «тәзече» диен маныда. *Жезитче хат.*

ЖЕЙХУН [жейху:н], 1. Мөвч урян, мес, газаплы акян, жошян. 2. Амыдерыяның көне ады. *Гой яңланып аксын гошгы хеңимиз, Жейхуның жош уруп акышы ялы* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер). *Жейхуны агдарсаң, кән хасыл өнжек, Түркменистан чөли гүлзара дөнжек* («Түркмен поэзиясының антологиясы»).

ЖЕЛЕГАЙ, Даш-төверекдәки голай-голтум ерлер, төверек. *Олар 2—3 гүнден бәрде бу желегайларда гызыллар гөрнер өйдүп пикир хем этмейәрдилер* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Бу желегайда дурмарың* («Токмак» журналы)

ЖЕЛЛАП [желла:п], Алып сатыжы, сөвдагәр. *Желлапларa иң ири сенагатчылар дийип ат берди.*

ЖЕЛЛАПЛЫК [желла:плык], Желлабың кәри, ягдайы, сөвдагәрлик.

ЖЕЛЛАПЧЫЛЫК [желла:пчылык], *сер.* Желлаплык. *Ол желлапчылык билен гүн гөрйән жалатайды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЕЛЛАТ [желла:т], *көн. с.* 1. Өлүм жезасы барадакы хөкүмі ерине етирйән адам. 2. Ганхор, залым, жебир эдижи. *Ган ичен желлатлар пычагын ялап, Кән кеслле кесдилер көне дөвүрде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Оларың боюнларына гулчулык зынҗырыны дакмак ислейән адамхор желлатларың йигренч пыгылларыны паш этди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЖЕЛЛАТЛЫК [желла:тлык], 1. Желладың кәри. 2. *гөч. м.* Ганхорлык, залымлык. *Эзизиң желлатлыгы харбы сүлчини екеже-де ынҗалыкдан айырмаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЕЛЛАТЧЫЛЫК [желла:тчылык], *сер.* Желлатлык.

ЖЕМ I, 1. Гошуланда хасыл болян умумы мукдар, сан, хемме. *Бу йигитлериң жеми он алты адамды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. *мат* Жемленende чыкян нетиже. 3. Түкел. *Биз шу вагт жем вагтымыз гүрлешелиң.* ◇ Жем болмак — йыгнанмак үйшмек, топланмак. *Чагаларың хеммеси нахарханада жем болдулар* («Мыдам тайяр» газети). *Гараңкылык бизден гитди гүм болуп, Станция ат хем дакдык жем болуп* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер).

ЖЕМ II, Мүрепбәниң бир гөрнүши.

ЖЕМАГАТ [жема:гат], 1. Адамлар, жеменде, мәхелле, мәреке. *Шол вагт шәхер тарапдан бир атлының аты-ны гамча басып, ак көпүк эдип гелйәнлигини гөрүп дуран жемагат: — Большевигиң өңи гелйәр — дийип сандырашмага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. «Адамлар» диен маныда көпчүлиге йүз тутулып айдылян сөз. *Жемагатлар, мираплыгы шу агзалан адамларың хайсына берсең хем, гезегини гечирер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЕМАГАТЧЫЛЫК [жема:гатчылык], *сер.* Жемгыетчилик. *Шәхер галасының ичинде яшайыш жайлары, складлар ве башга хер хили жемагатчылык жайлары болупдыр* (СССР тарыхы).

ЖЕМГЫЕТ, 1. Мадды дурмушың (яшайшың) умумы конкрет-тарыхы шертлери эсасында бирлешен адамларың жеми. *Улы-кичи, аял-эркек адамларың бары бизиң жемгыетимизде дең бир хатардакы адам хасапланяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Тарых — адамзат жемгыетиниң яшайшы хакында ылымдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Социалистик өнүмчилигиң эсасы максады хем-де баш везипеси бутин жемгыетиң хемише өсйән мадды ве медени ислеглерини максимал канагатландырмакдыр* (Н. С. Хрущёв, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлә-де өсдүрмегиң чәрелери хакында). 2 Елип чыкышы, ягдайлары, бәхбитлери ве ш. м. умумылыгы эсасында бирлешен адамлар топары. *Дворянлар жемгыети.* 3. Умумы меселелери өзлери үчин максат эдинйән адамларың бирлешиги, эдара, гурама. *Спорт жемгыети. Гызыл ярым ай жемгыети. Сыясы ве ылмы билимлери йөратмак барадакы жемгыет.*

ЖЕМГЫЕТЧИЛИК, Жемгыете дегишли болан, жемгыете хас болан, жемгыетде адамларың ишине багланышыклы болуп гечйән.

ЖЕМЕНДЕ, *сер.* Жемагат. *Гүн гушлук галандан соң, бутин жеменде аяк үстүне галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Төверекде болса гөрүнйән жеменде ёк* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЖЕМИ, Хеммеси, әхлиси, бары. *Мүсүр язувында жеми 700-ден-де көпрәк белги болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Соңкы душушыкдан соң, жеми нәче адам сергхетден гечирилди?* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЖЕМЛЕМЕК, 1. Жем этмек, бир ере топламак, үйшүрмек, йыгнамак. *Дең-душларындан карз алып дөрт йүз тылланы жемледи* («Гөроглы» эпосы). *Оларың хеммесиниң пикирини бир ере жемлән тапылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *мат.* Гошуп жемини чыкармак, хасабыны чыкармак. 3. Белли бир нетижә гелмек нети-

же чыкармак. *Келхан иң соңында гүррүңи бир ере жемләп* (Б. Кербабаев, **Айгытлы әдим**). *Гарры өз пикирини жемлемек үчин үсгүреси гелмесе-де үсгүрен болды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 4. Бес этмек, гутармак, тамамламак. *Пионерлер өз йыгнанышыкларыны «Мениң магрибан юрдум гиңдир» диен айдым билен жемлейәрди* («Мыдам тайяр» газети).

ЖЕМЛЕНМЕК. 1. Жем болмак, бир ере топланмак, ушмек, йыгнанмак 2. *мат.* Гошулып жеми чыкарылмак. 3. Белли бир нетиҗә гелинмек, нетиже чыкарылмак. *Сессияда эдилен докладлар жемленди.* 4. Бес эдилмек, гутарылмак, тамамланмак. *Дагыстан сунгатының ве эдебиятының Москвада гечирилен декадасының ишлери жемленди.*

ЖЕМЛЕТМЕК. 1. Жем этдирмек, бир ере топлатмак, үйшүртмек, йыгнатмак. *Ишчи гүйҗүни жемлетмек. Әхли [illegible] бир ере жемлетмек.* 2. *мат.* Гошуп жемини чыкартмак, хасаплатмак. *Колхозчыларың газанан зәхмет гүнлерини жемлетмек. Чыкдаҗылары жемлетмек.* 3. Белли бир нетиҗә гетиртмек, нетиже чыкартмак. *Йыгнаманың ишини жемлетмек.* 4. Бес этдирмек, гутартмак, тамамлатмак.

ЖЕМЛЕШДИРМЕК, Хеммесини бир ере жемлемек. *Материаллары жемлешдирмек.*

ЖЕМЛЕШМЕК, 1. Бир ере топланышмак, йыгнанышмак, үйшүшмек, жем болмак. *Эмма бу сапаркы сөйги онуң хеммесине гурп берйән, хемме сөйгүлериниң бир жемлешен чүгдамы ялы дуюлды* (Б. Кербабаев, Айсолган). 2. Жемлемәге көмеклешмек, нетиже чыкарышмак. *Ишиң нетиҗесини жемлешмек.*

ЖЕ'МПЕР, Өрүлен якасыз ве иликсиз кофта.

ЖЕМХУРИЕТ [жемху:риет], *көн. с. сер.* Р е с п у б л и к а.

ЖЕНАН [жена:н]. Гөркли, гөрмегей, нәзенин (аял машгала хакда). *Галкын, гөзүң гөркез, хинди зенаны, Гүл меңзи саралан арап жеңаны* («Октябрь ялкымы»). *Мениң йүрегиме бу жеңаның сураты нагыш болалы бәри, гиҗе-гүндиз мениң кейпим бәшди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ЖЕНАП [жена:п], Революциядан өң өзүңден ёкары чинли харбы гуллугында ишлейән адама ве кәбир чет ортлулара йүзлениленде айдылян сөз. *Эй сен, эй хаязлар жеңабы, Халк өңүнде тиз берерсиң жогабы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Жеңап полковник! Полковник ага, бейле зат ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЕНАЯТ [жена:ят], Гүнәкәрчиликли херекет, канундан чыкмаклык, кануны бозмаклык, гүнә, этмиш. *Эгер мен жеңаят этмедик болсамдым, онда мени хич ким зындана салмазды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *«Жеңаят» сөзүни эшидип, онуң хас-да ганы гызып башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЕНАЯТКӘР [жена:яткәр], *сер.* Ж е н а я т ч ы. *Сен кем озал жеңаяткәр болуп гөрдүңми?* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЖЕНАЯТКӘРЛИК [жена:яткәрлик], *сер.* Ж е н а я т ы л ы к.

ЖЕНАЯТЛЫ [жена:ятлы], Жеңаяты бар болан, гүнәли, этмишли. *Гурт шу жеңаятлы кәрлерден халыс берч болан болмага чемели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЖЕНАЯТЧЫ [жена:ятчы], Жеңаят эден, жеңаятлы иш эден адам, гүнәкәр, жеңаяткәр. *Жеңаятчылары хем гула өвүндирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Олар суд өңүндәки жеңаятчы ялы, ак там болуп дурдулар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Ондан жеңаятчылара дегишли жеза бермегини хайыш этди* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЕНАЯТЧЫЛЫК [жена:ятчылык], Жеңаят иши, гүнәкәрчилик, жеңаяткәрлик.

ЖЕНЖЕЛ. 1. Галмагаллы дава, гыкылыклы жедел. *Оларың өз араларында бор-болмаз жеңжеллер хем чыкярды* (Б. Кербабаев, **Айгытлы әдим**). *Хениз агы-гараны селҗерип билмейән бу нересде чагаҗык өйүң ичинде жеңжел башланан махалы эҗесиниң аягындан ялышып, гөр нәче гезеклер багырып аглапды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гыкылык, галмагаллы сес, гопгун. *Чагаларың жеңжели.*

ЖЕНЖЕЛКЕШ, *сер.* Ж е н ж е л ч и.

ЖЕНЖЕЛЛЕШМЕК, Бири билен женжел этмек, давалашмак, кәйишмек, гыгырышмак. *Хәзир жеңжеллешип отурмага вагт ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аман ага онуң билен жеңжеллешип дурманы услып билмеди* (Б. Сейтәков, Доганлар).

ЖЕНЖЕЛЛИ, Давалы, гыкылыклы, галмагаллы.

ЖЕНЖЕЛЧИ, Женжел этмеги сөййән, галмагалчы, давачыл, гыкылыкчы, женжелкеш. *Гой колхозда хеммелер, айратын-да жеңжелчи бригадирлер, онуң кимдигини билсинлер* («Колхоз гүнлери»). *Казының бәш-алты лүтчеги хызматкәрлер билен бирлешип, жеңжелчилери епбешләп, ховлудан чыкарды* (Н. Жумаев, Ак маяның ёлы).

ЖЕННЕТ, 1. *дини.* Дини-мистики дүшүнҗә гөрә: хамала шеригатың када-канунларыны берҗай эдип өлен, намазхон адамларың рухы яшаян ери, бехишт. *Какасы женнетиң ак гушудыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Сапалы, эшретли, оңат ер, жай. *Азат бир дурмушда шол азат зәхмет Ер йүзүнде дөредипдир женнети* (Б. Кербабаев, Айлар). *Сениң даглаң, сениң баглаң, сең чөллең, Дийсем; мениң үчин хакыкы женнет* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ягшыны гөрмек хем женнет* (накыл).

ЖЕҢ, *көн. с.* Уруш, сөвеш, дава-женжел. *Коммунистик партия диййәрис саңа, Жеңлерде, аңларда әкидйәң өңе* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЖЕҢБАЗ [жеңба:з], Жең ислейән адам, урушпараз, уруш одуны туташдырыжы. *Жеңбазлара хер гүн гаршы жошяр азатлыгың гүйҗи* (А. Ковусов, Гошгулар ве поэмалар). *Бу сес бетпәл жеңбазлара — душманлара харасатдыр* (Ж. Илмырадов, Гошгулар). *Фашистик жеңбазлар ер йүзүнден ёк эдилмелидирлер.*

ЖЕҢБАЗЛЫК [жеңба:злык], Уруш одуны туташдырыжылык, урушпаразлык. *Максады белли онуң, Гелйәр жеңбазлык ысы* (А. Ковусов, Гошгулар ве поэмалар).

ЖЕҢҢЕЛ, Гүр агачлык ер, гүр токай. *Гайрамыздакы жеңңелде шагаллар гыгырышярды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Баксак үлкәмизиң хер бир тайына. Жеңңелне, дүзүне, белент-оюна* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЖЕҢҢЕЛЛИК, Гүр агачлык ер, гиден гүр токайлык. *Волганың ики кенарының жеңңеллик ве сәхралык гиңишликлеринде дүрли халклар яшапдырлар* (СССР тарыхы). *Бәшим шатлыгың дердинден жеңңеллиге барып етендигини хем дуйман галды* (Ж. Акыев, Мергенин оглы).

ЖЕҢПАРАЗ, *сер.* У р у ш п а р а з. *Дынчлык тарапдары чәксиз океан, Жеңпараз женаплар ужыпсыз бир сан* («Октябрь ялкымы»). *Жеңпаразлар уруш ислейәрмишлер* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЖЕҢЧИ, Жең эдип йөрен, женжелчи, давачыл, гыкылыкчы. *Жеңчи ене парахатланмады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЖЕПА [жепа:], 1. Хорлук, азап, жебир, сүтем, эҗир. *Ол көп жепалары башдан гечирди.* 2. Азабы көп болан агыр зәхмет. *Бу әхли зынат халкың агыр жепалары нетиҗесинде дөредилипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). ◇ Ж е п а ч е к м е к — хорлук гөрмек, агыр дурмушы башдан гечирмек. *Нересде нәхили жепа чекди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Жепасыны чекен, вепасыны гөрер* (накыл).

ЖЕПАКЕШ [жепа:кеш], Зәхметден гачмаян, зәхмет-

сөер, хич бир кынчылыкдан гачмаян. *Менің агтыгым улының диенини тутян, дүнйәде дайханчылык ишинден башга зады билмейән жепакеш оглан* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Тапдым, ынха сениң фамилияң, жепакеш йигит* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЕПАКЕШЛИК [жепа:кешлик], Жепакеш болмаклык, зәхметден гачмазлык, зәхметсөйүжилик, зәхметсөерлик. *Жепакешлик билен ишлемек. Жепакешлик билен зәхмет чекмек.*

ЖЕРЕН, *зоол.* Гум ве даг кейигиниң гечиси, кейик. *Жерен дек бөкүшип, багда гезйәрлер, Герек задың машын билен язярлар, Хемме зады бир гулакдан дүзйәрлер, Голлары хүнәрли гызлары гөрдүк* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар).

ЖЕРИМЕ [жери:ме], Темми хөкмүнде салынян пул салгыды, штраф. *Колхозың кассасына тогсан манат элли докуз көпүк жериме элтдим* («Совет эдебияты» журналы). *Нәдогры эдилен херекет үчин жериме төлемек.*

ЖЕРРЕЛТМЕК: гөзүңи жерреллтмек — йитий-йнти серетмек, жиңкерилип серетмек. *Яшулы гөзүме гөзлерини жерреллдип середип, китабыны өвмәге дурды* («Бейик шахыр»).

ЖЕРХЕТ, Башда, ярада эмеле гелйән ириң. *Онуң гызгын яга даглапан аяклары чишипдир, эти дөкүлипдир, дабанындан, сыңракларындан жерхет акыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЕРЧИ, Овнук сөвдагәр, овнук-ушак затлар сатян адам, сатыгчы. *Саңа дакнышык этмәге жерчиниң нәме хетди бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сөзүмиз саман дек соврулды еле, Базар жерчиси дек жеңжел гуржак дәл* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЕРЧИЛИК, Жерчиниң кәри, сөвдагәрлик, сатыжылык. *Ол базарда жерчилик эдерди* («Совет эдебияты» журналы). *Жерчилик этмек. Жерчилик билен мешгуллапмак.*

ЖЕСЕТ, *көн. с.* Тен, беден. *Жесет топрак, жан жөвхердир, Алып болмаз зер биляни* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ЖЕТ, Бири-бири билен душманчылыклы арагатнашыкда болан, аралары бозулан, терслешик, терс. *Хей, акйүрекли билен гарайүрекли хем жет болмазмы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Обада башга-да оглаплар көпди, эмма олар бу икиси ялы жет дәлдилер* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ЖЕТЛЕШИК, 1. *сер.* Жетлик. 2. Дава, женжел. *Гой, оларың жетлешиги нәме болса шол болсун* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Оларың арасында жетлешик бар.*

ЖЕТЛЕШМЕК, 1. Бири билен жет болмак, бири билен терслешмек. *Өз бири-бириң билен жетлешмек.* 2. Давалашмак, галмагал эдишмек. *Иш үстүнде жетлешмек.*

ЖЕТЛИК, Бири-бириң билен жет болмаклык, аралары ёклук, терслик, жетлешик.

ЖИБИРДЕМЕК, 1. Зарын сес билен жүйгүлдемек, жүркүлдемек (гуш хакда). 2. *гөч. м. сер.* Жибринмек. *Жибирдәп гүррүң этмек. Жибирдәп беян этмек.*

ЖИБИРДЕШМЕК, 1. Көп болуп билеликде жибирдемек. 2. *гөч. м.* Бири билен зейренишмек, арзы-халыңы айдышмак. *Жибирдешип отурмак.*

ЖИБИРДИ, Кәбир гушлар жүркүлдәнде чыкян сес. *Серчелериң жибирдиси ятмады.*

ЖИБИР-ЖИБИР: жибир-жибир этмек — *сер.* Жибирдемек. *Гөвресинден улы сесли капитан жаныкды-да, жибир-жибир эдип зейренди* («Совет эдебияты» журналы).

ЖИБРИНМЕК, Зейренип кәйинмек, нәгилелик билдирмек, янып гүррүң этмек, янып-бишмек. *Вүши кел жаны-дили билен жибринип гүрледи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ожар оды басылан дек жибринип, Эзиз мыхманының тарапын чалды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖИГЕР I, *көн. с. сер.* Багыр I. *Сенем жан үчин агларын, Жигерим ода дагларын* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Ялңыз балам, жигер парам етим галар өйдйән* («Совет эдебияты» журналы).

ЖИГЕР II, *бот.* Яшажык керкав.

ЖИГЕРБЕНТ, Эзиз гөрүлйән, жан-тен билен сөйүлйән (чага хакда). *Гүлнар жигербендим, екәм — ялңызым* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Жигербендим, умыдым Теселли берйән гөвне* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы).

ЖИГИ, 1. Өзүнден яшы кичи болан эркек я-да аял доган. *Ол жигилерине яз гүнлеринде нәмелериң болянлыгы хакында экабырлык билен гүррүң берип башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Эжем чөрек бишрип болянча, мен жигим билен ойнашдым.* 2. Өзүнден яшы кичә йүз тутулып айдыляп сөз. *Жерен, жиги, дур! — дийип, ябысындан дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир окуң-а бидерек гидендир, жиги!* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ЖИГИРДЕК I, Пес хилли овнук игде, гушигде.

ЖИГИРДЕК II, Гойнуң гуйругы я-да малың ягы говруландан соң эремән галян говурдак, яг говурдагы, жыззык. *Ичине жигирдек салнып бишрилен чөрек.*

ЖИГИТ, Революциядан озал: атлы гошун нөкери, атлы гошунда гуллук эдйән эсгер. *Совет Гызыл гвардия отрядыны дүзсе, Эзиз өз төверегине жигит топлап башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң жигитлери мейданың бир четинде дурдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЖИГИТБАШЫ, *көн. с.* Жигитлериң ёлбашчысы. *Жигитбашы Нобада хабар гатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЖИГИТЛИК, Жигидиң кәри, нөкерлик. *Бу харамзада шол жахыл вагты жигитликде гуллук эдйәркә хем, бизиң атлара гейдирйән арпаларымызы огурларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЖИГЛЕМЕК: йүрек жиглемек — *сер.* Йүрек I.

ЖИЖИ, *гепл. д. сер.* Жиги. *Ери, жижим, сен хем бей диен болмасана!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЖИКГЕ, Чукуржыклы йүзи, түкгәниң терси (ашык хакда). *Жикге ятан ашык.*

ЖИКГЕРИШМЕК, Билеликде жикгермек, бири-бириңе херрелип серетмек, бири-бириңе херрелишмек, хайбат атышмак.

ЖИКГЕРМЕК, Бирине херрелип, гахарлы серетмек, хайбат атмак.

ЖИКГИЛДЕМЕК, 1. Жикгилдили сес чыкармак, жик-жик эдип сеслепмек, жиркилдемек (гуш хакда). 2. *гөч. м.* Көпбилмишлик сатмак, [illegible]

ЖИКГИЛДЕШМЕК, 1. Бир нәче болуп [illegible] бир топар болуп сайрамак, жиркилдешмек [illegible] хакда). 2. *гөч. м.* Бири-бириңе көпбилмишлик сатмак, сокжарылып өвнүшмек.

ЖИКГИЛДИ, Серче, жикжики ялы гушуң [illegible] сеси. *Дашарда серчелериң жикгилдиси эшидилйәрди.*

ЖИКЖЕРИШМЕК, Бири-бириңе жикжермек. херрелишмек.

ЖИКЖЕРМЕК, Екнасызлык этмек, сокулжырамак.

ЖИКЖИКИ, *зоол.* Серчелер отрядындан [illegible] жик гушжагаз. *Жикжикилер чир-чир* [illegible] *лер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). [illegible] *ленип, Мал-гаралар геринди* (А. Ковусов, Гошгулар [illegible] поэмалар).

ЖИКМЕ-ЖИК [жи:кме-жи:к], Бирин-бирин, [illegible] -екән, чинтгеләп, аныk, долы. *Душманың әхли* [illegible] *ны жикме-жик билмегимиз зерур* (Б. Кербабаев, Айгыт

лы әдим). *Маңа ол хакда җикме-җик гүррүң берипди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЖИКМЕ-ЖИКЛИК [жи:кме-жи:клик], Бир задың әхли болшы, долы суратда аныклык, долы дережеде барлык.

ЖИЛВЕ, *көн. с.* Нәз-керешме, нәз. *Йүз-мүң җилве билен кыларсең мукам, Гойнуң паслы-бахар, ачыкдыр ыкаң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гүлүң гейип, җилве берип өзүне, Мени ышк одуна яканлар гелди* («Совет эдебияты» журналы).

ЖИЛВЕЛИ, Нәз-керешмели, нәзли.

ЖИЛТ, Китабың дашы, сахап.

ЖИЛТГЕ, Еке гат, ишликсиз тикилен пенжек. *Мениң җилтгәмиң ашагындан узын көйнегимиң этеклериниң чыкып дуранына серетме* (А. Говшудов, Көпетдагың тегинде).

ЖИЛТЛЕМЕК, Сахыпалары җилде салып беркитмек, захапламак.

ЖИЛТЛЕНМЕК, Сахыпалар җилде салнып беркидилмек, сахапланмак.

ЖИЛТЛЕТМЕК, Жилт этдирмек, сахаплатмак.

ЖИЛТЛЕШМЕК, Жилтлемәге көмеклешмек, сахаплашмак.

ЖИЛТЧИ, Китап сахаплаян ишгәр, специалист.

ЖИНДЕ, Көне-күшүл гейим, көне эшик. *Эгнине җинде гейдирди* («Гөроглы» эпосы). *Гарып дайхан зарды ана, Геен җиндеси сал-салды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЖИННЕК, 1. Ужыпсыз овнук зат, сәхелче зат. *Дөрт йыл ичинде хак дийип, Халназардан бир җиннек хем лманды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол бир җиннек үчин җан берйән адам болупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *сер.* Жиннекчи. *Гуллы җиннекден галан мүлкде гаррап төңңе болуп галан кел-көр зум, бир нәче дүйп эрик, гарран шетдалы, тут агачлары сомалышып отырдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың тегинде).

ЖИННЕКЧИ, Бидерек затлара улы әхмиет берйән адам, овнукчыл.

ЖИҢКЕРИЛМЕК, Гөзүни җиңкердип серетмек. *Мола гызың хоссарларының йүзүне җиңкерилип серетди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЖИҢКЕРИШМЕК, Бири-бириң йүзүне йити-йити середишмек, бири-бирине йити-йити бакышмак.

ЖИҢКЕРМЕК, Бириниң йүзүне йити-йити серетмек, акмак. *Йүзүне җиңкерип середйәр* («Гөроглы» эпосы).

ЖИҢКИЛДЕМЕК, Гөрүнмесиз ерде гөрүнмек, бармасыз ере бармак, догумсыран болмак.

ЖИҢКИЛДЕШМЕК, Бир нәче болуп жиңкилдәп йөрмек.

ЖИР, Юка нах мата. *Магазинде җир матаның хер хили сорты бар.*

ЖИРИМ, Говрулан этиң, эредилен месге ягың я-да увчилимиң дүйбүнде йыгнанян лөдере.

ЖИРКИЛДЕМЕК, *сер.* Жикгилдемек.

ЖИРКИЛДЕШМЕК, *сер.* Жикгилдешмек. *Гүр баглыкда серчелер җиркилдешип сес эдйәрлер.*

ЖИСИМ, Гиңишликдәки айратын алнан предмет я-да иңишлигиң бир мадда билен долан бөлеги. *Атом реакторы иш процесинде радиоактив җисимлери гөрнүшинде галынды бөлүп айыряр* («Яш коммунист» газети).

ЖОВРАНМАК, 1. Йити агыры зерарлы авунмак. 2. гөч. м. Йитги зерарлы гынанмак, чүркенмек. *Ашакдакы өзлери Язяр Анна жовранып* (А. Аламышов, Сона).

ЖОГАП [жога:п], 1. Сораг зерарлы йүзе чыкян пикир. *Соваллар үчин хем өз янындан жогап беслән гелипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Алнан хата я-да башга бир зада болан гайтаргы. *Гөвнүм гүл чансоң язан хатыңа, Мен хем саңа жогап язян, эй Би-би!* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Математикада: меселе чөзүленде чыкян ахыркы нетиже. 4. Ыгтыяр, разылык, ругсат. *Атасындан жогап алып, пата алып гидиберди* («Гөроглы» эпосы).

ЖОГАПКӘР [жога:пкәр], Өз херекетиң, болшуң, гуллук ягдайың ве ш. м. үчин жогап берйп билерлик хукуга ве боржа зе болан. *Окувчыларың зәхмет тербиеси үчин мекдеп жогапкәр болса-да, машгалада дегишли зәхмете физики тербие болмадык вагтында, ол бу везипә хөтде гелип билмез* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Ол участогың әхли ишине жогапкәр ахырын* («Совет эдебияты» журналы).

ЖОГАПКӘРЛИ [жога:пкәрли], 1. Өрән мөхүм, важып. *Бу өрән жогапкәрли ве хорматлы иш* («Пионер» журналы). *Эртир сизиң жогапкәрли докладыңыз бардыр* («Яш коммунист» газети). 2. Гараматы көп болан, жогапкәрчиликли. *Жогапкәрли везипе.*

ЖОГАПКӘРЛИК [жога:пкәрлик], Өз херекетиң, болшуң, гуллук ягдайың ве ш. м. үчин жогапкәр болмаклык, олар үчин жогап бермеклиге борчлулык. *Шейле жогапкәрлигиң бойнуңда болдугына дүшүнмегиң өзи шейле агыр иши ерине етирип билжегиңи гөркезйәр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЖОГАПКӘРСИЗ [жога:пкәрсиз], Жогапкәрчилиги болмадык, жогапкәрчилик чекмейән, жогапкәрчилиги ёк болан. *Иште жогапкәрсиз гарамак болмаз.*

ЖОГАПКӘРСИЗЛИК [жога:пкәрсизлик], Жогапкәрчилиги бодмазлык, жогапкәрчилик чекмезлик, жогапкәрчилик ёклук. *Аяла әгермезлик билен гарамак, хормат гоймазлык ве чагалара жогапкәрсизлик билен гарамак, җынсы бозуклыгың эсасы болуп дуряр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

ЖОГАПКӘРЧИЛИК [жога:пкәрчилик], *сер.* Жогапкәрлик. *Сиз өзүңизиң ишол кесбиңиз билен халкың өңүнде жогапкәрчилик чекмели боларсыңыз* («Совет эдебияты» журналы). *Бу зер-заячылык үчин сизи жогапкәрчилиге чекмели* (Б. Пүрлиев, Сөйги мукамы).

ЖОГАПСЫЗ [жога:псыз], 1. Жогап берилмедик, гайтаргысыз. *Сорагы жогапсыз гоймады* («Зәхмет гахрыманлары»). 2. Жогабы гөркезилмедик (математикада). *Жогапсыз меселе.* 3. Ыгтыярсыз, разылык берилмедик, ругсатсыз.

ЖОҢУК [жо:жук], Доңзуң чагасы, чага доңуз. *Ябаны доңуз. Ызында-да жожуклары бар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Жожуклар чыгырышярлар.*

ЖОҢУКЛАМАК [жо:жукламак], Гузламак (доңуз хакда).

ЖОЗЗУК, Семиз, этли-ганлы (адамың йүзи хакда айдыляр). *Оларың арасында йүзи жоззук адам айратын болуп гөзе илйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Семрәпдир, йүзи жоззук ялы, бойны ховут ялы болупдыр* (Б. Гулов, Хекаялар).

ЖОҚЖОҚЫ, *зоол.* Серчелер машгаласындан болан реңки гара, кичирәк гуш.

ЖОКРАМА, Өрән ыссы, гүйчли ыссы. *Чөлүң иң жокрама гүнүниң ашагында-да өлмәнди* («Яш коммунист» газети). *Бейниңден гечип барян жокрама ыссыда хем чөлде дурмуш дашярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖОМАРТ [жо:ма:рт], Эли ачык, гысганч дәл, сахы, алчак. *Зәхметдир байлыгың жомарт атасы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЖОМАРТЛАНМАК [жо:ма:ртланмак], Бирнеме сахы болмак, жомарт болуп башламак, алчак болмак. *Мама тирсегине галды, гөзүни яшартды, жомартланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖОМАРТЛЫК [жо:ма:ртлык], Эли ачыклык, гысганч дәллик, сахылык, алчаклык. *Разин халка гыммат баха затлары жомартлык билен пайлапдыр* (СССР тарыхы).

ЖОМРУК, Дөвлен я-да кесилен агачың төңкеси, дүйби, дөвлен ери. *Шол ерде жомрук бир ёгын агач дүйби галыпды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЖОМРУЛМАК, Дөвлүп айрылмак, дөвүлмек. *Мейданда жомрулан агач ятырды.*

ЖОМУРМАК, Дөвүп айырмак, дөвмек, дөвүшдирмек. *Талгы жомруп ташламак.*

ЖОНТАРМАК, Жонтук болуп галмак. *Бирден онуң жонтарып дуран сүем бармагыны гөренде, онуң ядына дүшди* (Б. Пурлиев, Сөйги мукамы).

ЖОНТМАК, Бир задың ужуны кесип я-да дөвүп айырмак, жонтук этмек. *Чәйнегиң жүрүндигини жонтмак.*

ЖОНТУЛМАК, Ужы дөвлүп я-да кесилип айрылмак, жонтук эдилмек. *Күндугиң жүрүндиги жонтулыпдыр.*

ЖОНТУК, Ужы кесилип я-да дөвлүп айрылан, күле. *Гарры болса жонтук күйзесине гүйменип, Артыгың сөзүңке берилмек билен, гуйының . башыны өзүне месген эдинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сен өз жонтук эшегиңи мүнүп, ондан-оңа ыкдың* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЖОҢК-ЖОҢК, 1. Чага ойнуның ады. *Ол огланлык дөврүнде жоңк-жоңк ойнанларында, Айнаның донуны серпип гачандыгыны гөзүниң өңүнден гечирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бөкжекләп, лоңкулдап йөриш. *Жикжики жоңк-жоңк эдип, ол агачдан бу агажа бөкүп, учуп-гонуп йөркә, бир яндагың үстүнден баряр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Атажык дептер-китапларыны алып, жоңк-жоңк эдип, огланларың өңүне гечди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЖОҢКУЛДАМАК, Жоңк-жоңк эдип йөремек, бөкжекләп йөремек, лоңкулдамак. *Гушлар жоңкулдап йөрдүлер.*

ЖОҢКУЛДАШМАК, Бир нәче болуп жоңкулдап йөремек, жоңк-жоңк эдишип йөремек. *Жоңкулдашып гитмек. Жоңкулдашып йөрмек.*

ЖОРА [жо:ра], Бири-бири билен ёлдашлык, достлук гатнашыгыны саклаян гыз я-да аял, бойдаш. *Доганларымыз тиз гелер, Жошуп ләле как, жора!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Дең-душ жораларым мекдепде окяр, Хөкүмет олара көп ягшы бакяр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЖОРАЛАРЧА [жо:раларча], Жоралык хатырасы үчин, жора ялы болуп, бойдашларча. *Селби, эгер сен жораларча догрыңы айтмажак болсаң, онда биз сенден комсомолларча талап эдерис* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЖОРАЛЫК [жо:ралык], Жораларың арагатнашыгы, оларың арасындакы достлук, бойдашлык. *Ики кардешиң жоралыгы хас якынлашды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖОРАН, Товшан йөрейән ёда. товшаның гатнав эден ёдасы.

ЖОРАП [жора:п], Аяга гейилйән өрме трикотаж я-да йүңден өрүлйән өңүм. *Мен хем эллик, жорап өрейин. Ол жорабыны чыкарып, кровадың ашагында гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЖОРК, Улы батгалык, лүйк; сувлы, сув дөкүлен (ер). *Эмма хениз хем экишиң башына барар ялы дәл: мейдан батга, жорк болуп ятыр* («Совет эдебияты» журналы). *Лая батып галарсың, үстүң-башың жорк болар* («Токмак» журналы).

ЖОРКУЛДАМАК, Жорк болмак, улы батгалыга өврүлмек, бүтинлей лүйк болмак; сув дөкүлип, батга болуп ятмак.

ЖОРЛАМАК, Сесли акмак, дөкүлмек (сувуклык хакда). *Тернавдан сув жорлап акярды.*

ЖОРТ: жорт атмак — бирине гөвни етмезчилик *...билемәге хем сынанышяр* (Н. Помма, Та... хыззын).

ЖОРТА: жорта дөвүлмек (учмак) — ден дөвүлмек, сынмак. *Агажың гуран шахасы жо... дөвүлди. Гезлик жорта учды.*

ЖОРТМАК, Егындан гелен бойы келте, узын бо... дык. *Жортмак таяк. Ол бир жортмак адамды.*

ЖОШГУН [жо:шгун], 1. Деряда сувун көпелип д... магы, мөвч урмагы, дашгын. *Жошгун Амыдеря га... узакда* (А. Ковусов, Гошгулар ве поэмалар). 2. *гөч.* Гүйчли дуйгы, хыжув, мөвч. *Токай тарапындан ге... гүңлеч сес гөз юмуп-ачасы салым кесилди-де, ене өң... синден хем батлы ве хыжувлы жошгун билен довам... ди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Зелили өз өңүп-ө... ериниң тебигатыны хем бир нәче шыгырларында ... жошгун билен суратландырыпдыр* («Эдебият»).

ЖОШГУНЛЫ [жо:шгунлы], 1. Мөвч урян, дашгын батлы (сув хакда). 2. *гөч. м.* Жош урян, ылхамлы, жувлы. *Залдакыларың жошгунлы сеси клубы сарсдыр...* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында). *Жошгунлы яңлян айдымың сеси бүтин оба яйрады* (Д. Баймырадов, ...зе гошгулар). *Азатлык дерясы жошгунлы акяр, Руг... берсең, бойлап йүзсем, атам жан!* (А. Кекилов, Сайлан... эсерлер). 3. Тәсирли, гызгалаңлы. *Ол гапыда дуруп, ... миссарың гвардиячылара болан иң соңкы жошгунлы ... зүни эшитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖОШГУНЛЫК [жо:шгунлык], 1. Хыжувлылык, да... гынлык, батлылык (сув хакда). *Дерянық жошгунлы... артяр.* 2. *гөч. м.* Ылхамлылык, хыжувлылык. 3. Тәсир... лик, гызгалаңлык.

ЖОШГУНЛЫЛЫК [жо:шгунлылык], *сер.* Жошгунлык.

ЖОШДУРМАК [жо:шдурмак], 1. Жошмага мүмкинлик бермек, жошуп акдырмак, дашдырмак (сув хакда). 2. *гөч. м.* Гүйчли дуйгы дөретмек, ылхамы артдырмак, мөвч алдырмак. *Мүдими месгени багтың, шатлыгы... Жошдуряр еңише барян халкымы* («Эдебият ве сунгат» газети). *Назарың йылгырып дуран суратыны оны өңкүде... -де бетер жошдурды* (Б. Пурлиев, Сөйги мукамы). 3. *гөч. м.* Хөвесини артдырмак, гызгалаңлы этмек. 4. *гөч. м.* Жомартлык этдирмек, эчилдирмек. 5. *гөч. м.* Сувсуглыгы дуйдурмак, сувсатдырмак.

ЖОШМАК [жо:шмак], 1. Өрән гүйчли акмак, сув көплүк эдип дашмак, кенардан агмак. *Теҗениң дерясы бе... йыл алабахардан жошуп гелипди* (Б. Кербабаев, Ай... гытлы әдим). 2. *гөч. м.* Гүйчли дуйгы дөретмек, мөвч алмак, хыжувланмак. *Мәхриҗамалың йүрегинде Вепа... болан сөйги хас бетер жошярды* (А. Говшудов, Мәхри-Вепа). *Бу гиң мейданда хер ким бир шиде, жанлы хе... рекет жошярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Хөвеси артмак, гызгалаңлы болмак. 4. *гөч. м.* Жомартлык этмек, эчилмек. *Жошан махалына саташ... саң, саңа бир теңңе-ики теңңе берер* («Гөроглы» эпосы).

ЖОШУРМАК [жо:шурмак], *сер.* Жошдурмак.

ЖОЯ [жо:я], Хатар экилен экинлерде хатарларың арасына чекилен даражык золак, кичижик япжагаз. *Ики жояның арасыны тапышдырып барян бияраларың ичинде... хер хили гавунлар серлишип ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Яш натуралистлер жоя газдылар* («Мыдам тайяр» газети).

ЖОЯЛАМАК [жо:яламак], Жоя газып чыкмак, жоя чекмек. *Эртир оңа трактор жояламага барар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЖОЯЛАТМАК [жо:ялатмак], Жоя газдырмак, жоя чекдирмек. *Гавун экилжек ерлери жоялатмак.*

ЖОЯЛАШМАК [жо:ялашмак], Жоя газышмак, жоя чекмәге көмеклешмек.

ЖОЯЛЫК [жо:ялык], Жояның көп ери. *Овнуҗак ял...*

[illegible] болуп гөрүнйәрди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оның илгерки дүс әгилип, еңсесини жоялык тутуп гидәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЖӨВЕН Узын бойлы, чиңрик гөрнүшли өсүмлик ве оның талы хөкмүнде пейдаланылян сечмә меңзеш ак [illegible], хасылы. *Көҗелик жөвенимиз хем өз янымыздан өсди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Жөвен, мекдепдир дийилйән зат сув болса болуберҗек экени* («Совет эдебияты» журналы).

ЖӨВЕНЕК, Буз халында ягян тогалаҗык ягын.

ЖӨВЕНЛИК, Көп жөвенли ер, жөвениң көп экилен ери. *Жөвенлигиң ашак четинден кичирәк бир там гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы).

ЖӨВЗА [жөвза:], Гүн шөхлесиниң гүйчли гыздырян вагты, томсуң ыссы гүнлери, янгынлы ыссы. *Гышың шатлыкы совукларында-да, томсуң жөвзасында-да элиндам сол чөлүң ортасы гүр токай хем шу махал бир хили рең[illegible] ялдырап яшыл өвүсйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сары ага гызгын гүнүң жөвзасы астында янып саралан гиң дүзлүге первайсыз назар салды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЖӨВЛАН [жөвла:н]: **жөвлан урмак** — эйләк-бейләк чапаллашмак, алакҗамак; йүрек гысмак, дарыкмак. *Яка йыртып, дат әдип, Жөвлан урдум гыгырып* (Б Кербабаев, Поэмалар). *Обамыздакы кәбир келпең жахылар жөвлан урарды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дем-дөрт гиҗеде еке-тәк гаррының йүреги жөвлан урарды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖӨВХЕР, 1. Гыммат баха даш. *Хер дүрли тохумлар сепйәрис ере Ерлеримиз меңзейәрлер жөвхере* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Жеҫет топрак, жан жөвхердир, Алып болмаз зер билән* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»). 2. Солмазак бояг ве онуң реңки. 3. Екары сортлы полат. *Онуң эгнинде өзүне лайык гырмызы дон, аягында формалы гара әдик, билинде йүзүне гызыл чайылан күмүш гынлы жөвхер гылыч барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ак сүңк саплы, жөвхер-полат тыглы йөнекей пукара пычакды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЖӨГИ [жө:ги], 1. Хилегәр, мекир. *Олар саңа: — Шейтана сапак берен жөги — дийдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Яланчы, ялан сөзлейән.

ЖӨГҮЛИК [жө:гүлик], 1. Хилегәрлик, мекирлик. *Жөгүлик эден болма, сениң нәмелер эдип йөренйиң мен говы билйәрин* («Совет эдебияты» журналы). *Ол жөгүлиге, салып, өзүнден гиден киши болуп башлады* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). 2. *гөч. м.* Ялан сөзлүлик, яланчылык.

ЖУВАЗ [жува:з], *көн. с.* Яг ишләп чыкарян йөнекей абзал, яг чыкарылян ер. *Көп мукдардакы гуллар докмачылык уссаханаларында ве жувазларда зәхмет чекипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Яш йигит аграс гадам басып, жувага гошулан инер кимин, чатманың дашына бирсыхлы айланярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЖУВАЗЧЫ [жува:зчы], Жувазда яг өндүрйән ишгәр. *Шол жувазчы етим оглан, Өз ярына етди, Кемпир* («Совет эдебияты» журналы).

ЖУВАЗЧЫЛЫК [жува:зчылык], Жувазчының кәри, ягдайы.

ЖУВАН [жува:н], Яш, жахыл, йигит. *Гиң сачак ныгматын гүҗеңләп ятыр, Докуз жуван мыхман гарашып отыр* (К. Гурбаннепесов, Гошгулар). *Жуван өмрүң сынды, достум, Гөз өңүмде ятыр мейдиң* («Совет эдебияты» журналы).

ЖУВАНА [жува:на], *зоол., диал.* Ики яшар өкүзче.

ЖУВАНЛЫК [жува:нлык], Яшлык, жахыллык, йигитлик. *Жуванлыкда дөретмәге, яшамага ве дурмушың хениз хич ким тарапындан аяк басылмадык зонасына— эртирки сүңүне гиҗим урмага гүйчли хыжув боляр* («Яш коммунист» газети).

ЖУГРАФИЯ [жугра:фия], *көн. с. сер.* Географ и я.

ЖУГУР, 1. Аялларың сача дакынян безег шайы. 2. *сер.* Жар III.

ЖУГУРДАМАК, Жугурдылы сес чыкармак, жугурдылы сеслемек.

ЖУГУРДАТМАК, Жугурдылы сеслендирмек, жугурдылы сес этдирмек.

ЖУГУРДАШМАК, Ызлы-ызына жугурдамак, жугурдап дурмак.

ЖУГУРДЫ, Якмаз зат иймек нетиҗесинде ичиң елленмегинден дөрейән сес.

ЖУДА [жуда:], Ченденаша, халыс, хас, өрән. *Сен жуда гысыклыгың-да гөзүни чыкарярсың. Жуда мен бойнумы йыгрып гезсем-де, мени товшаның чагасыдыр өйтме* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Жуда болмаса шу пулуң ярыны бир ал* («Совет эдебияты» журналы).

ЖУКГУЛДАМАК, Жукгулдылы сес чыкармак, жукгулдылы сеслемек.

ЖУКГУЛДАТМАК, Жукгулдылы сеслендирмек, жукгулды.

ЖУКГУЛДАШМАК, Көп жукгулдылы сеслемек, билеликде жукгулдамак.

ЖУКГУЛДЫ, Түркмен айдымлары айдыланда, бокурдакда гайнап чыкян сес. *Багшының жукгулдысы хем гелип дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖУЛ, 1. Атың, тазының үстүне япылян япынҗа, басырык. *Ол атың жулуны салып, өңүне от дөкди* (Б. Сейтәков, Доганлар). *Етип-етмән атдан дүшүп, сыпырдык биз жулларыны* («Совет эдебияты» журналы). *Бедев — жул ичинде, гөвхер — күл* (накыл). 2. *гөч. м.* Эгин-эшик, гейим. *Мениң жулумы терс салан сен дәлми?* (Б. Гулов. Хекаялар). ◇ **Жулдан чыкмак** — лүт галмак, жуда гарып дүшмек. **Жулдан чыкянчаң гидишмек** — бир ян йүзли болянчаң гидишмек. *Молла Хошлы, сениң билен тә жулдан чыкянчам гидишмәге мен тайяр!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЖУЛК, 1. Сувдан долан, сувлы. *Бизи чайдан жулк эдип гөненҗекди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 2. Заяланан, лак. *Жулк юмуртга.*

ЖУМА [жума:], *сер.* Анна.

ЖУБИ, Овнук-ушак зат салмак үчин гейиме тикилйән халтажык, кисе. *Онуң бир жубусинден тапылан бир нәче ачар билен гапыны ачдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Жубусинден яглыгыны чыкарып, маңлайыны сүпүрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ **Жубиңи агралтмак** — пуллы болмак. *Заводың хожайыны өзүниң гирдежисини көпелдип, жубусини агралтжак боляр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). **Жубэ гирмек** — жубудан огурлык этмек, пул огурламак.

ЖУБУЛИК, Гейиме жубы, кисе эдер ялы мата.

ЖУБУТ, 1. Икә галындысыз бөлүнйән, тәк болмадык. *Жубут санлар.* 2. Гоша, ики. *Ики жубут элягыны ве бир халтажык чыкарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хәзир ол хывалы мыхманына совгат эдип, онуң аялы үчин бир жубут гулак халкасыны ясап гутарып барярды* («Бейик шахыр»). *Мен магазинден жубут кәсе алдым.* 3. Бири-бирине мынасып, тай. *Дийәрди: — Гөзел гыз, гөрмегей йигит, Булар бир-бирине мынасып, жубут* («Совет эдебияты» журналы).

ЖУЙГУЛДЕМЕК, Жуйк-жуйк этмек, жуйк-жуйк эдип сеслемек, жуйгулдили сеслемек (гуш, жуйже хакда). *Чөпүң дүйбүнде бир гушҗагаз жуйгулдеди* («Совет эдебияты» журналы).

ЖУЙГУЛДЕШМЕК, Көп болуп жуйк-жуйк эдишмек, көп болуп жуйгулдемек. *Гушлар дүшен ялы хепбик, дузага, Жуйгулдешип кәбирйси сыгыряр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ҖҮЙГҮЛДИ, Җүйҗәниң ве кәбир овнук гушларың эдйән сеси. *Гөк мейданда гушларың җүйгүлдиси көпелйәрди* («Эдебият ве сунгат» газети).

ҖҮЙҖЕ, *зоол.* Товугың чагасы. *Җүйҗелерің өлүм-йитимсиз сакланылмагы оларың оңат иймлендирилмеги аркалы хем газаныляр* («Совет Түркменистаны» газети). *Хи, гечен өмрүңде машын билен җүйҗе чыкарыланыны гөрупмидиң? Ынха инди гөрйәрис, кейгим!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Җ ү й җ ә н и г ү й з с а н а ш м а к — ишиң соңуна серетмек, бир задың нетижесини соңра, белли бир мөвритде барлап гөрмек. *Язда өсдүрен гузулары билен гуванмасың, җүйҗәни гүйз санашарыс* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ҖҮЙК, Ужы чиш, сүйнмек, инче. *Җүйк бурунлы яш йигит чемеданың үстүнде отурып, ёлагчыларың гүррүңлерине гошулман, етишибилдигинден чилим чекйәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Бу отурылышы хем шол җүйк бурун майор бозды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Җ ү й к б о л м а к — бир гезек еңленден соңра, уршуп билмән, сүллерип дурмак, суступес болмак, урушман гачмак (хораз хакда).

ҖҮЙП-ҖҮЙП, 1. Җүйҗәниң я-да кәбир гушларың ызлы-ызына чыкарян сеси. *Шол гөзел җошгун билен сайраян торгайларың җүйп-җүйби эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Җүйҗелер чагырыланда айдылян сөз.

ҖҮЛГЕ, Деряның, дагың угруна узап гидйән өңи бекли дере. *Дөрт тарапыны даг тутан бу өрән гиң җүлге ал-яшыл өвүсйәрди* («Бейик шахыр»). *Машын япашак инип, гөм-гөк отлы гиң җүлгә дүшди* («Совет эдебияты» журналы).

ҖҮЛҖҮЛ, Чагаларың үфлән чалян ойнаважы, журлевүк. *Җүлҗүл чалып җүрлетмек.*

ҖҮЛПҮЛДЕМЕК, Җүлпүлдили сес чыкармак, сува чүмүп я-да батып, җүлпүлдили сесленмек. *Җүлпүлдәп сува чүммек. Ягыш сувуның ичи билен җүлпүлдәп йөремек.*

ҖҮЛПҮЛДЕТМЕК, Җүлпүлдили сеслендирмек.

ҖҮЛПҮЛДЕШМЕК, Билеликде җүлпүлдемек, көп болуп җүлпүлдемек. *Адамлар җүлпүлдешип, сувуң ичи билен әдимлейәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде)

ҖҮЛПҮЛДИ, Сувуклыгың ичине гаты зат гачанда я ягышда йөреленде эмеле гелйән сес.

ҖҮМҖҮМЕ, *бот.* Яшыл гүллүже ийилйән от. *Оның йүзи эдил җүмҗүме гүли ялы менек-менек гызарды* (Б. Сейтәков, Доганлар). *Җүмҗүме яз айлары гөгерйәр. Чагалар топарланышып, җүмҗүме йыгмага гидйәрлер.*

ҖҮМЛЕ, *көн. с. сер.* С ө з л е м. *Бахар газете середип, бир нәче җүмләни окады. Мениң хем сениң билен айланасым гелйәр — диен җүмлесини айратын ныгтап айдышы хем оның йүрегинде бир шүбхе бардыгыны аңладярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Ш у ж ү м л е д е н — шу сандан, шу сөзден, нетижеде.

ҖҮМЛЕ-ҖАХАН, Бүтин ер йүзи, хемме юрт, әхли ер. әлем-жахан. *Хытай, хебеш, хинди, җүмле-җаханың Халкы хак ишиңе шаят, партиям* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Җүмле-жахан бу гүн аяга галды, Хак сөзүң айдылян пурсады гелди* («Октябрь ялкымы»).

ҖҮММҮШ, Бир ериң ортарасы, арасы, ичи. *Асуда Гарагумың җүммүши бу гүн өрән шагалаңды* («Мыдам тайяр» газети). *Пөкген ики-еке әдимлән, гурлушыгың җүммүшине гирип гитди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол адамларың җүммүшине синҗек болуп, барха өңе дызаярды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Токайың җүммүшине көмелек гөзлемәге гитмек.*

ҖҮМРИ, *гепл. д.* Огры, алдавчы.

ҖҮМШҮЛДЕМЕК, Эндамыңа ювашҗадан тикен чүмдүрилйән ялы дуюлмак, эндамың тикенеклемек. *Сердарың болуп ятышына гөзи дүшенде, оның гарташан эндамы җүмшүлдәп гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Акгыз диен язгыны окамда, эндамым җүмшүлдәп гитди* (Б. Гулов, Хекаялар).

ҖҮМШҮЛДИ, Эндамың җүмшүлдәнде сызыляң дуйгы. *Сең сынаңда җүмшүлди дөремеди* (А. Ковусов, Гошгулар ве хекаялар).

ҖҮҢК: й ү р е г е җ ү ң к б о л м а к — гөвне җай, макул болмак, гөвнүне ярамак, маңзыңа батмак. *Оның айдан сөзлери йүрегиме җүңк болды.*

ҖҮП, *гепл. д. сер.* Җ ү б т. *Атың гарнындан доландырып җүп гамчы урды* («Гөроглы» эпосы). *Ики аягын җүп басып, Перт-перт айдар сөзлерин* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ол ики аягыны җүп уруп рапорт берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Җ ү п ү н е д ү ш м е к — *сер.* Ш о в у н а д ү ш м е к. *Догры айдярсың, яшулы, түркмениң шол накылы түйс бир җүпүне дүшен зат экен* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ҖҮПДЕК, Мала дүшен гуртлары гурдамак үчин уланылян демир эсбап. *Оның гушагында гоюн гурдалян җүпдеги асылгыды* («Эдебият ве сунгат» газети). *Җүпдек билен гурт айырмак.* ◇ Җ ү п д е к а г ы з — *сер.* А г ы з. *Шейле җүпдек агыздан болса, шеребеден, йүрек булаян зәкден башга зат чыкмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ҖҮПТҮН, *зоол.* Келлеси кичиҗик, гара реңкли улы сув гушы.

ҖҮР, Табшырылан иши өз вагтында ерине етирйән, өз ишине гайым, хүшгәр, сак, хакына гайым. *Гуллугыңа сак хем җүр болмалы* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол дашдан гөрәймәге өрән говшак ялы хем болса, ишиңе өрән җүр адамды* («Совет эдебияты» журналы). *Ишиңе җүр болмак.*

ҖҮРБЕ-ҖҮР, Хер хили, дүрли хили, җүре-жүре, дүрли-дүрли, хил-хил. *Оның китапханасында өзүниң окаян угрундан башга-да җүрбе-җүр эдебиятлары гөрмек болярды: Столың үстүндәки дүрли гапларда болан җүрбе-жүр тагамлар ве башга нәзи-ныгматлар гөрүнди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ҖҮРДЕК, *сер.* К ү й з е. *Ол сувлы җүрдеги башына гөтерди* (Б. Сейтәков, Доганлар). *Җүрдеги долдурып сув гетирмек.*

ҖҮРЕ I, *диал.* Хили, түйсли. *Агаюнус айна алып серетсе, маңлайында бир җүре хал гөрүнди* («Гөроглы» эпосы).

ҖҮРЕ II, *вет.* Тарпа-тайын өлдүрйән гылял кесели. *Хей байталың гурсун, байталыңа җүре дегсин, кетев дегсин, шундан башга гечере ер тапмадыңмы? — дийип сөгди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гылялым барлыгына бар велин, җүре гетирмиш, өрән гарры* (М. Горький, Эсерлер).

ҖҮРЕ-ҖҮРЕ, *сер.* Ж ү р б е-ж ү р.

ҖҮРҖЕН, *зоол.* Кичиҗик гаража мөҗек.

ҖҮРКҮЛДЕМЕК, Җүрк-жүрк этмек, жүркүлдили сесленмек.

ҖҮРКҮЛДЕМЕК, Жүркүлдили сеслендирмек, жүрк-жүрк этдирмек.

ҖҮРКҮЛДЕШМЕК, Бир нәче болуп жүрк-жүрк эдишмек, көп болуп жүркүлдемек. *Гушлар жүркүлдешип, хөвүртгелерине етмәге ховлугярдылар* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Гүр баглыкда гушлар жүркүлдешйәрлер.*

ҖҮРКҮЛДИ, Кәбир гушлар сайранда чыкян сес (серче ве ш. м. гушлар хакда). *Чар төверекден гушларың жүркүлдиси, дүрли мөр-мөҗеклериң иңнилдиси эшидилйәрди* («Совет эдебияты» журналы)

ҖҮРЛЕВҮК, Үфленип чалнанда жүррүлдили сес чыкян агач я-да метал энжам, жүлжүл. *Судьяның жүрлевүгиниң сеси оюнчылары мейдана чагырды* («Мыдам тайяр» газети). *Вышканың үстүнде дуран часовойың*

жүрәкләшиң сәлә Мелковы саклады («Пионер» журналы) *Чагалар, сизе тәзе чыкан жүрлевук гетирип берәдә* (Н. Поляк, Тайлак хыззын).

ЖҮРЛЕМЕК, *сер.* Жүррүлдемек. *Шорлукда гезерди товшан, сулгүнлер, Бузав тәсин жүрләп, топрак көчүрди* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Жубусинден жүрлевүнә чыкарып, арасыны үзмән жүрлетди* (Г. Кулыев, Көлдәлән әнирәнлә).

ЖҮРЛЕТМЕК, *сер.* Жүррүлдетмек.

ЖҮРЛЕШМЕК, *сер.* Жүррүлдешмек. *Селчең сачларында гетчелер, зейә ашлашып, бир затдан ховатыр зейә алып жаныгышып жүрлешмек билен гизлендилер. Пәлемелериң арагатында гаймалашян гушлар дүрли оваз билен жүрлешйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖҮРРҮЛДЕМЕК, Жүррүлдили сес чыкармак, жүррүлдили сеслемек, жүрлемек. *Гушларың жүррүлдейән сеслери эшидилйәр.*

ЖҮРРҮЛДЕТМЕК, Жүррүлдили сес чыкартмак, жүрлетмек. *Жүрлевүги жүррүлдетмек.*

ЖҮРРҮЛДЕШМЕК, Бир нәче болуп жүррүлдемек, ызлы-ызына жүррүлдемек, жүрлешмек. *Серчелер, торгайлар жүррүлдешип, гары ачылан ерлерден өзлерине шимит агтарярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖҮРРҮЛДИ, Жүрлевүк чалнанда чыкян сес; кәбир гушларың ағзы мөр-мөжеклериң эмеле гетирйән сеси. *Артык дөң сиз беренде, гушларың жүррүлдисине ояңды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Жүрлевүгиң жүррүлдисине машын сакга дүзәды.*

ЖҮРҮНДИК, Чәйнек, семавар ве ш. м. затларың сув акары, бурны, жүрүги. *Ол аппаратың резин найының үжундакы мис жүрүндигини ёкарык галдырып, агажың төверегине чалтлык билен айланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ягыш алдыгына ягярды. Эдил күндүгиң жүрүндигинден дөкүлйән ялыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЖҮТЛЕШМЕК, Чакнышмак (гушлар хакда).

ЖЫБАР [жыба:р], Чалажа сепеләп ягян губарлы овнук ягыш, чисңәп дуран хова. *Сабыр гечмәнкә, жыбар ягша өврүлди* («Мыдам тайяр» газети). *Ызлы-ызындан акып мениң гөз яшым, Йылы жыбар ялы гүюлды ере* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫБАРЛАМАК [жыба:рламак], Чалажа сепеләп губарлы овнук ягыш ягмак, чисңәп дурмак. *Гүн ерден бираз сайланандан соң, жыбарлап ягян ягыш ериң йүзүни йылмап, тозаныны ятырды-да, диңди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хованың хениз хем шол жыбарлап дуршуды* (Б. Сейтәков, Доганлар).

ЖЫГА, I. Гылгуйругың овадан гуйрук елеги. 2. *көн. с.* Шаларың келлесине геййән затларының маңлайына гысдырян елеге меңзеш безеги, тәч. *Мениң өзүм онүч-ондөрт яшымда, Тылладан жүп жыгам бардыр башымда* («Гөроглы» эпосы). *Башым акылдан долы, Кежежим жыга ялы* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫГБА-ЖЫГ: жыгба-жыга гелмек — гыззагызза гелмек, гыссаглы вагтда, гыссаг боланда. *Жыгба-жыга геленде, Маманың сөзи ер алагандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол иш жыгба-жыга геленде, өзүни йитирип, чалам-чаш болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЖЫГГЫЛДЫ, Сув гайнажак боланда ве ш. м. ягдайларда чыкян сес.

ЖЫГЛАМАК, Жыг-жыг эдип сес чыкармак, жыггылдылы сесленмек. *Семавар жыглаяр.*

ЖЫГЛЫМ, Чаглың овнужак-овнужак бөлеги. *Ийм дашлыкда, есасан, жыглым ве чәге гөрнүшиндәки башга затларың көмеги аркалы майдаланяр* (Н. А. Иванов, Гүшчулык малдарчылыгың иң мөхүм пудакларындан бириди).

ЖЫГЫЛДАВУК [жы:гылдавук], Жыгылдысы бар болан, жыгылдап дуран. *Аягы жыгылдавук гара әдикли бир адам уссаханада пейда болды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫГЫЛДАМАК [жы:гылдамак], Жыгылдылы сес чыкармак, жыгылдылы сесленмек. *Ягы гачан тигирлер дынувсыз жыгылдамак билен зейренйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Элини отургыжың сапында гоюп, гүйч билен басды велин, отургыч жыгылдап гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Йыкылжак араба кырк гүн өңүнден жыгылдар* (накыл).

ЖЫГЫЛДАТМАК [жы:гылдатмак], Жыгылдылы сес чыкартмак, жыгылдылы сеслендирмек. *Жыгылдатман ачды жайың ишигни* («Бейик шахыр»). *Аягындакы пышбага меңзеш пашмагыны жыгылдатмага дурды* (Б. Гулов, Хекаялар).

ЖЫГЫЛДАШМАК [жы:гылдашмак], Бир нәче болуп жыгылдамак, көп болуп жыгылдылы сесленмек.

ЖЫГЫЛДЫ [жы:гылды], Бир задың сүйкешмеги нетиҗесинде дөрейән йити сес. *Арабаларың жыгылдысындан адамлар бири-бирлериниң сесини эшидип билмәндирлер* (СССР тарыхы).

ЖЫГЫЛДЫК, Көне-күшүл зат сатылян базар, ер. *Дынч алыш гүнлери жыгылдыкда гер хили затлар сатыляр.*

ЖЫГЫЛДЫЛЫ [жы:гылдылы], Жыгылдаян, жыгылды сесини дөредйән, жыгылдап сесленйән. *Гапы бирден жыгылдылы сес этди* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫГЫЛЛЫМ, Адамларың көп үйшен ери, үйшмелен, улы мәреке. *Жыгыллыма дүшен яш, гарры аялларың-да аңы гачыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЫДА [жыда:], Айра, айралык. *Сиз билйәнсиңиз, бизиң гана-гач гардашлашымыз асырлар боюнча бири-биринден жыда яшаярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Жыда дүшмек (болмак) — 1) айралыга учрамак, бири-бириңи гөрмекден махрум болмак. *Арман, жыда дүшдүм ол полат гушдан, Айрылдым достлардан, ол дөрт ёлдашдан* (Чары Ашыр, Поэмалар); 2) махрум болмак, айрылмак. *Онуң чеп эли узак бир госпиталда мундан он бир йыл өң өзүнден жыда болупды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫДАЛЫК [жыда:лык], Айра дүшмеклик, айралык, айрачылык. *Пелек айра салса, жыдалык дүшсе, Әхтибарлы шир ёлдашы герекдир* («Гөроглы» эпосы). *Мен ахыр көп гүнлеп жыдалык чекен* (Р. Сейндов, Багтлылар).

ЖЫЗА, I. Галапын гүйз айлары ягышдан соң, доңаклык зерарлы эмеле гелйән гырав, буржы. *Ол гөгертгилер жыза гапланып, буз болуп дурярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Адамың тенине өрйән сарыжа кичижик дүвүртижек. 3. *гепл. д.* Сача дүшйән сирке. *Онуң сачына жыза дүшүпдир.*

ЖЫЗЗЫК, *сер.* Жигирдек II.

ЖЫЗЗЫЛДЫ, Жызлан ве ш. м. мөр-мөжекден чыкян йити сес.

ЖЫЗЗЫН [жыззы:н]: жыззын атмак — *сер.* Жыззынламак.

ЖЫЗЗЫНЛАМАК [жыззы:нламак], Жыззын атмак. жыртык атмак, арт аягы билен депежеклемек.

ЖЫЗЗЫНЛАШМАК [жыззы:нлашмак], Билеликде жыззынламак, жыззын атышмак, жыртык атышмак (эшек, гылял хакда). *Тайлы байталлар, куррели эшеклер бири-бирини ковалашып, жыззынлашып, обаның төверегини торч эдердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЫЗЛАМАК, I. Жыззылдылы сес чыкармак, жыззылдылы сесленмек (жызлан хакда). 2. Авушап гаты агырмак (яра я-да тене бир зат батан вагтында). *Велмырадың дөши жызлап гитди* (Н. Жумаев, Ак маяның ёлы). *Жызлап агырмак.*

ЖЫЗЛАН [жызла:н], *зоол.* Томус айларында агачларда яшаян гысга өмүрли мөжежик. *Шол ягдай гайдып гелмезмикән, я-да жызланың өмри ялы өмүрлик сөндүгимикән?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң өмри жызланың өмри ялы гысга* (Мыралы).

ЖЫЗЛАШМАК, 1. Бир нәче болуп жызламак, билеликде жызламак (жызлан хакда). *Яз айларында жызланлар жызлашып сес эдйәр.* 2. Эндам-жаның авушап гаты агырмак. *Эндам-жаны тикек-тикен болуп жызлашды, агзының ичине өт атылан ялы болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЖЫЗЫРДАМАК, 1. Жызырдылы сес чыкармак, жызырдылы сесленмек. 2. *гөч. м.* Гүне янмак. *Шол эңеш даңылгы адам томсуң жөвзасында гүне жызырдап, хатара дуран дөвекчилере бака азм урды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЖЫЗЫРДАТМАК, 1. Жызырдылы сеслендирмек. 2. *гөч. м.* Якып бармак, өрән гаты гыздырмак.

ЖЫЗЫРДАШМАК, 1. Жызырдылы сес эдишмек. *Ол аягының бурны билен жызырдашян газаның ашагындакы отлары пызышдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Билеликде жызырдап гүне янмак.

ЖЫЗЫРДЫ, Соган, эт ве ш. м. затлар жазлананда я-да говруланда дөрейән сес. *Хениз жызырдысы ятмадык гызгын говурмалы тарелкалар аралашды* (Б. Кербабаев. Айсолтан).

ЖЫК [жы:к], Памыгың сүйүмини чигидинден сайлаян агач гурал. *Жувазыма ок болмаса, ик болар, Бөлеклери чарх я-да жык болар* («Токмак» журналы).

ЖЫКГЫЛДЫ, Сагат ишлэнинде дөрейән сес, эмеле гелйән сес. *Сагадың жыкгылдысындан башга сес ёкды* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫКЖЫК [жы:кжы:к], *зоол.* Томзаклар машгаласындан болан, томзага меңзеш кичиräжик мөжек. *Шондан соң олар жыкжык ялы зол гатнап уграпдырлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫКЛАМАК [жы:кламак], 1. Пагтаны жыкдан гечирип арассаламак. 2. Огрынча гарамак, өзүни гөркезмән серетмек, ышыкламак. *Жыклап дуран ериндеи гапыны какды* (Г. Гурбансэхедов, Сурай). *Гыз дурлугың дешигинден жыклап отурышына Аннагылыжы гөрди* (Б. Гулов. Хекаялар).

ЖЫКЛАТМАК, 1. Пагтаны жыкдан гечиртмек. 2. Жыкламага мүмкинчилик бермек, ышыклатмак.

ЖЫКЛАШМАК [жы:клашмак], 1. Пагтаны жыкдан гечирмәге көмеклешмек. 2. Бир нәче болуп огрынча серетмек, көп болуп жыкламак, ышыклашмак. *Гапыдан жыклашып дурмак.*

ЖЫКЫР, Революциядан өң: дерядан, япдан эмели ёл билен сув чыкармак үчин уланылян сада гурлушлы десга.

ЖЫКЫРДАМАК, 1. Жыкырдылы сес этмек, жыкырды дөремек. 2. *гөч. м.* Сесли гүлмек, ызлы-ызына гүлки сеси чыкмак. *Гүлеси гелмесе-де, жыкырдап гүлен болды* («Совет эдебияты» журналы). *Чагажыклар жыкырдап гүлйәрлер.*

ЖЫКЫРДАШМАК, Көпчүлик болуп жыкыр-жыкыр эдишмек, бир нәче болуп жыкырдамак, ызлы-ызына жыкырдылы сес этмек. *Нәме үчиндир жыкырдашып гүлүшйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЖЫКЫР-ЖЫКЫР, Жыкырдылы чыкян сес, ызлы-ызына чыкян гүлки сеси. ◇ Жыкыр-жыкыр этмек — *сер.* Жыкырдамак.

ЖЫКЫРДЫ, Көпленч агач гураллар херекет эденде, чагалар гүленде чыкян сес.

ЖЫКЫРЫК, 1. Тов тутмазлык үчин ики ужы ве ортасы дешилип, гойнуң боюнбагына беркидилйән инсиз ясыжа агач. 2. Дегирменің ортасындакы ортасы көвек, келтежик сүйбек гейдирилйән агачжык.

лен минерал. *Ол гырманча деряның ... ларының бөлежиклеринден эмеле гелйәр* (Гадымы ... йә тарыхы). ◇ Жынсы үйтгемек—гылык-... геп-гүррүңи, түйси үйтгемек *Шу гүнлер онуң ... үйтгәпдир.*

ЖЫНСПАРАЗЛЫК, Адамзадың гелип чыкышы билен багланышыклы жынс айратынлыгыны өңе гойян реакцион, фашистик теория. *Жынспаразлык ятдыр, ак-гара дөндир, Белки, сизиң үчин бу дәплер гөндир* («Октябрь алкымы»)

ЖЫНССЫЗ, Айылганч, горкунч, якымсыз; депе сачыны үйшүрйән чиркин. *Бу чага айылганч бир жынссыз гыгырды* («Гөроглы» эпосы). *Ичерде бир жынссыз сес эшидилен ялы болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЖЫНҚ: 1) жыңкыны чыкармазлык — сесини чыкармазлык, геплемезлик. *Жыңкыны хем чыкармады* (Б. Пурлиев, Илкиңжи гүн). *Мәммет жыңкыны чыкармады* («Совет эдебияты» журналы) *Сув санашыгында хич бириңиз жыңкыңызы чыкараңызок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) жыңк этмезлик — *сер.* Жынкыны чыкармазлык. *Ол горкусына жыңк этмеди.*

ЖЫҢҚЫТМАК, *гепл. д.* Небсевүрлик билен ичмек, бир баша чекмек. *Таймаз баба сован чайы жыңкытды* (К. Гурбаннепесов, Гошгулар ве поэмалар).

ЖЫҢҢЫРДАМАК, Жыңңырдылы сес чыкармак, жыңңырдылы сеслемек. *Кәселер дынувсыз жыңңырдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Башлык райондан өйүне гелип, яңы өңүне бир чәйнек чай аланында, телефон жыңңырдады* («Совет эдебияты» журналы).

ЖЫҢҢЫРДАТМАК, Жыңңырдылы сеслендирмек, сес чыкартмак. *Башлыгың галам билен кәсәни жыңңырдатмагына гараман Нәзикҗамалың ынҗылы йүзүне чукаңак гөзлерини гүлдүрип серетди* (Б. Кербабаев, Айсолтан) *Дервезебан элиндәки ачарларыны жыңңырдадып, ховлусына бакан өкүзе гөтерипдир* (Мыралы)

ЖЫҢҢЫРДАШМАК, Бир нәче ерде жыңңырдамак, ызлы-ызына жыңңырдамак, жыңңырдылы сеслемек.

ЖЫҢҢЫРДЫ, Метал, чүйше ве ш. м. затларың я-да жаңың урулмагындан дөрейән ыргылдылы титревүк сес. *Торгайларың жүйп-жүйби шахалардакы ыранян гозалары — дувмелериң жыңңырдысы ялы болуп эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Кәсе гапбөвүрдәки тагана дегип, жыңңырды билен пытрады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Столуң үстүндәки телефоның жыңңырдысы эшидилди.*

ЖЫПЫДЫКЛАМАК, *гепл. д.* Йүзүң угруна чалт йөрәп гитмек, чапып гитмек. *Оңа мейил берип жыпыдыклады-да, Артыгың өзи хем ылгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЫПЫДЫКЛАШМАК, *гепл. д.* Бир топар болуп чалт йөрәп гитмек, чапышып гитмек. *Чагалар жыпыдыклашып гитдилер.*

ЖЫРК, *гепл. д.* Бүтинлей, түйс, барып ятан. *Сопы, сен-ә, гайта, жырк парса тутдуң-ов!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гыннагың жырк сары кирпигини сурмелетмәге отураны-да шолды велин, гоңшы артелиң фотографиясында бир гопгун турды* («Токмак» журналы).

ЖЫРКЫЛДАМАК, Жыркылдылы сес чыкармак, жыркылдылы сеслемек.

ЖЫРКЫЛДАТМАК, Жыркылды дөретмек, жыркылды эмеле гетирмек, жыркылдылы сеслендирмек. *Гапының килдини жыркылдатмак.*

ЖЫРКЫЛДАШМАК, Ызлы-ызына жыркылдамак, бир нәче ерде жыркылдамак.

ЖЫРКЫЛДЫ, Сагат механизми ве ш. м. ишлән вагтда эшидилйән сес. *Сагадың жыркылдысы.*

ЖЫРЛАТМАК, *гепл. д.* Йыртып гойбермек, йыртмак. *Бөрүгине япышан эл онуң гыңаҗыны парран жырладып гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЫРМАК I, Мата бөлегини йыртмак. *Матаны жырмак.*

ЖЫРРАРЫЛМАК, *гепл. д.* Аяк алдында тачмак, бар гүйжүң билен ылгап гитмек. *Еке кейигиң жыррарылып, араны ачып барянына Аннагың гөзи илди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Атчапар хәзир шуларың жыррарылып гайдан ериндедир* (Г. Гурбансәхедов, Сурай).

ЖЫРРЫК, Яңы болан гузының эти, аррык эт.

ЖЫРРЫЛДАМАК, Йыртылып жыррылдылы сес чыкармак, жыррылдылы сесленмек.

ЖЫРРЫЛДЫ, Мата-марлак йыртыланда чыкян сес, кәбир гушларың ве ш. м. сеси. *Маманың хоррулдысы, чырлагың жыррылдысы оларың гулагына илмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЫРТЛАМАК, *сер.* Жыззынламак.

ЖЫРТЛАШМАК, *сер.* Жыззынлашмак. *Хәзир болса ол агачларың арасында эсиз эшеклер жыртлашып йөрлер* («Токмак» журналы).

ЖЫССЫЛДАМАК, Жыссылдылы сес чыкмак, жыссылдылы сес билен атылмак. *Депесинден окларың жыссылдап гечйәндигини эшитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Түпең жыссылдап гитди.*

ЖЫССЫЛДАТМАК, Жыссылдылы сес чыкармак, дөретмек. *Жыссылдадып түпең атмак.*

ЖЫССЫЛДАШМАК, Ызлы-ызына жыссылдамак, биленликде жыссылдап атылмак. *Ызлы-ызына атылян түпеңлериң сеслери жыссылдашярды.*

ЖЫССЫЛДЫ, Гүлле атян овнук калибрли түпең атыланда, «жыс» эдип чыкян сес. *Олара атылян окуң жыссылдысы олары алжыраңнылыга салса-да, топбакларыны язмаярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖЫТЛАТМАК, *гепл. д.* «Жыт» эдип сес этдирмек, сесли түйкүрмек. *Пөкги вала насыны жытладып жомартлык сатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЖӘГИЛДЕМЕК, Жәгилдили сес чыкармак, жәгилдили сесленмек, жәк-жәк эдип агламак. *Чага жәгилдәп аглаярды.*

ЖӘГИЛДЕТМЕК, Жәгилдили сеслендирмек, жәк-жәк этдирип аглатмак.

ЖӘГИЛДЕШМЕК, Билеликде жәгилдемек, бир нәче болуп жәгилдемек, жәк-жәк эдишип аглашмак.

ЖӘГИЛДИ, Ящажык чаганың аглаян сеси. *Бирденкә ёрганың ашагындан бир жәгилди эшидилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ящажык чаганың жәгилди сеси гелйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Тәзе болан чаганың жәгилдиси.*

ЖӘЖЕК, Дөвлен айна, фарфор өнүмлериниң бөлежиклери. *Сырчалы овадан жәжеклер ялдырашярды* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Тамың ичинде кәсе жәжеклери пытрап ятыпды. Гызым, барлы адамларың дашы жәжек, ичи мөжек сөзлерине ынанып, өзүни алдадаймагын* (Н. Поммз, Тайлак хыззын). *Дашы жәжек, ичи мөжек* (накыл). ◇ Жәжек чыкармак — гызамык билен сыркавламак, гызамык чыкармак.

ЖӘХЕК, Гейимиң я-да башга ш. м. затларың гырасына гелшик я-да пугталык үчин эдилйән бежерги. *Москва жәхек чекилен байдаклар билен бүрелгиди* («Пионер» журналы). *Ол гоңшусыны жәхек чалмак баханасы билен өйүне чагырды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Агзы жәхексиз — *сер.* Агыз. *Агзы жәхексиз адам.*

ЖӘХЕКЛЕМЕК, Гырасына жәхек чекмек, жәхек тутмак. *Мениң көйнегими гызыл йүпек билен жәхекләпдирлер.*

ЖӘХЕКЛЕНМЕК, Гырасына жәхек чекилмек, жәхек тутулмак. *Жәхекленен дон. Жәхекленен көйнек.*

ЖӘХЕКЛЕТМЕК, Жәхек этдирмек, жәхек тутдурмак. *Көйнегиң якасыны жәхеклетмек.*

ЖӘХЕҚЛЕШМЕҚ, Жәхеклемәге көмеклешмек, жәхек чалышмак. *Дон жәхеклешмек.*

ЖӘХЕННЕМ I, *сер.* Довзах. *Жайың жәхеннемдир, эйлегин сейран. Миллети зулматда галдыран адат* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Жәхеннеме гиден өзуне ёлдаш агтарар* (накыл). ◇ Жәхеннем этмек — оварра этмек, гүм этмек, ёк этмек, йитирмек. Жәхеннеме гит — оварра бол, гүм бол, ниге гитсең, шоңа гит. Жәхеннем базары — ол дүнйә. *Гөйә жаналгыч гелип, жанымы жәхеннем базарына иберйән ялы болды* (Н. Помма, Тайлак хыззык). Жаныны жәхеннеме ибермек — *сер.* Жан. *Душманларың бир нәчесиниң жаныны жәхеннеме иберип, онсоң өлерин* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЖӘХЕННЕМ II, Нәме болса шол болсун, оларра
ЖӘХЕТ, Нукдайназардан, тарапдан, тайдан, себа
ли. *Бейик Ватанчылык уршы дөврүндәки түркмен чеге
эдебияты өзүниң идея-мазмуны жәхетден
де дуряр* («Түркмен поэзиясының антологиясы») *Пат
шалыгың ери сан жәхединден хеммесинден артыкды
(Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Языпдыр ол шәхер би
лен оба хем, Өсүп деңлешмели хер бир жәхетден* (Н
Помма, Сайланан эсерлер).

ЖӘХТ: жәхт тутмак — берк тутмак, гүйч гай
мак, ыхлас этмек, илери тутмак. *Ёлдашлар бир-бирле
рине мечев берип, көмек шүйи өзлериңкиден
тутярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хайыр ишд
жәхт тут* (накыл).

З

З, Түркмен элипбийиниң онунжы харпы.

ЗАБО'ЙЩИК, Магдан, көмүр газып чыкарян ишчи. *Забойщик болуп ишлемек.*

ЗАБТ: забт этмек — 1) харбы гүйчлери топлап хүжүм этмек, штурм этмек, чозмак; 2) зор бермек, депгини гүйчлендирмек. *Гызлар, шу гүнкимиз ялы эртир хем пагта забт этсек, биригүн ирден гызыл кервен уградарыс* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЗАБУН [забу:н], 1. Гаты рехимсиз, чакданаша берк, пугта. *Ермолай оны гаты забун тутарды* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Дурмушың өзи Артыгың гөзүндәки даңыны айрып, забун, сүтемкәр Эзиз ханың хакыкы кешбини оңа гөркезйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өрән гүйчли, газаплы. *Немецлер забун еңлише дучар болупдырлар* (СССР тарыхы). *Забун совук хова.*

ЗАБУНЛАШМАҚ [забу:нлашмак], Забунлыгы артып башламак, рехимсизлиги, залымлыгы гүйжәп башламак.

ЗАБЫРДАМАҚ, 1. Вазлап чалт херекет этмек, дазлап гитмек, өрән чаласын гитмек, забырдылы сесленмек. *Ятан ала ганжык ок ялы забырдап гелди-де, ябыкың гуйругындан габыр-губур эдип агыз салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Агыр йүкли машынлар забырдап гечйәрдилер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *гөч. м.* Агзы-агзына етмән гүрлемек, өрән чалт геплемек, агзының етишип билдигинден геплемек. *Забырдап гүррүң этмек. Забырдап китап окамак.*

ЗАБЫРДАШМАҚ, 1. Бир нәче болуп забырдамак, забырдылы сесленишмек, билеликде чалт херекет эдип гитмек. *Машынлар забырдашып барярдылар.* 2. *гөч. м.* Бир нәче болуп өрән чалт геплемек.

ЗАБЫРДЫ, 1. Чалт херекет, чалт йөрейиш, гидиш нетижесинде чыкян сес. *Машынларың забырдысы барха гүйчленйәр.* 2. *гөч. м.* Чалт гепленденде эшидилйән гүррүң, сес.

ЗАБЫРТ-ЗАБЫРТ: забырт-забырт гечмек — бири-бириниң ызындан забырдылы сес эдип, чалт гечмек, ызлы-ызына забырдап гечмек.

ЗАВ [за:в], Дагда дерәниң гутаран ериндәки учут, керт ер.

ЗАВ-ЗАВ [за:в-за:в]: зав-зав болмак — чылгым-чылгым пөкгерип, ыз галмак. *Гамчының дегек ери зав-зав болуп гызарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗАВКО'М, Профсоюз гурамасының завод комитети.

ЗАВО'Д, 1. Чиг малы механики ишләп чыкарян сенагат кәрханасы, шонуң ялы-да ири сенетчилик кәрханасы. *Уссахана әгирт улы заводың йыгнайжы цехине меңзейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Чакыр заводына үч йүз йигримн тонна үзүм табшырдык, инди галаныны хем кишмиш серйәрис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Малдарчылыгы өсдүрип етишдирмек билен машгуллыгын кәрхана. *Ашгабадың атчылык заводы*

ЗАВХОЗ, Эдарәниң ял кәрханалары хожалык бөлү
миниң мүдири. *Ёлдашлар, бу бизиң тәзе завхозымыз
ахыры — дийип, шофёр онуң аркасыны тутжак болды*
(«Совет эдебияты» журналы).

ЗАГ [за:г], *зоол.* Гара гарга. *Дең гөрмезлер
билен
Сайланан эсерлер). Сайрашяр билбили, конуп
ды заглар, Гезмәге сапалы гызыклы чаглар* (Н. Помма,
Сайланан эсерлер).

ЗАГАРА I, *диал. сер.* Төтек. *Гурак загара
дан зордан гечйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве
лар). *Бир йөвүм загара тапман, гапы-гапы
гапысына айланардык* («Токмак» журналы).

ЗАГАРА II, *зоол.* Сүйжи сувда яшаян, теңнели,
лак балык.

ЗАГ-ЗАГ: заг-заг этмек — үшемек я-да гөркл
зерарлы сандырамак, титремек. *Иним заг-заг
ренк'алынян өсүмлик. Йүзлери загпыран дек
ир кувватдан дүшүп угран етгинжек жогап
(Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЗАГС, Гражданлык ягдайының актларыны язып
йән эдара, райисполкомың бөлүми. *Илки сен
лен района гит-де, ЗАГС-а барып язлыш* (А. Г
Көпетдагың этегинде).

ЗАГЫРДАМАҚ, Горкмак, үшемек ве ш. м. зерарлы
рекләп дурмак, сандырап дурмак, саңңылдамак,
дыкламак. *Сениң сесиңи эшиденде, загырдап дурса
дерсиң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗАГЫРДАШМАҚ, Көп болуп загырдап дурмак,
мак, үшемек ве ш. м. зерарлы загырдыклашып дурмак
сандырашып дурмак.

ЗАГЫРДЫ, Горкы я-да үшүтме ве ш. м. зерарлы
чыкян ягдай, хал. *Мең жаныма гирди элхенч
(«Совет эдебияты» журналы).

ЗАГЫРДЫКЛАМАҚ, *сер.* Загырдамак. *Ка
малына эл дегиржек боланда, эндамы демир
ялы загырдыклаярды.*

ЗАГЫРДЫКЛАШМАҚ, *сер.* Загырдашмак.

ЗАЁМ, Белли шертлер билен карзына пул алмакда
ыбарат малие операциясы. *Онуң заёмы 215 мүң
утды.*

ЗАЖИГА'ЛКА, Сүртемек аркалы от алынян хем-д
отлучөп дерегине уланылян, шонуң ялы-
мак үчин хызмат эдйән чакмаклы гурал. *Чагалара от,
жигалка билен ойнамаклыгы гадаган эдиң!* («Совет
Түркменистаны» газети).

ЗАЗЕМЛЕ'НИЕ, *эл.* Тогундан горанмак үчин
приборлары, электрик абзаллары ер билен

...ирилән сим. *Ховадакы «А» симе антенна дийилйәр, ...йлән «Б» симе болса, заземление дийилйәр* («Физика курсы»).

ЗАКАЗ 1. Бир зады ясатмак, бежертмек, тайярлатмак ве ш. м үчин эдилйән табшырык. *Оба хожалык азларыны тайярлаян завод улы роль ойнаяр* («Совет үркменистаны» газети). *Сиз нәме заказ этмек ислейәрсиңизми?* («Токмак» журналы). *Шу гүн бизиң тикинчилик уссаханамыз отуза голай костюм заказ алды.* 2. Табшырык боюнча тайярланан предмет. *Хер цех азы ерине етирип, иши башга цехе гечирмәге ховлугяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗАКАЗНО'Й, Почта тарапындан йөрите жогапкәрчилик билен кабул эдилйән. *Мен Москва заказной хат бердим. Заказной бандероль.*

ЗАКАЗЧЫ, Заказ эдйән адам, заказ берижи, мүшдери.

ЗАКГУН [закгу:н], 1. Дини дүшүнже боюнча: довзахда өсйән, мивеси зәхерли агач. 2. Өрән ажы зат, зәхер, авы. *Алажа гөз хожама галла ерине закгун берерис* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗАКЫЖА [за:кыжа], *зоол.* Йылпылдавук гара елекли кичижик гара гарга, закыжа гарга. *Догрудан хем шу аял эдил закыжа гарга ялы гарады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЗАЛ, 1. Көпчүликлейин йыгнаклар ве башга чәрелер ...чирилйән гиң жай. *Залдакыларың жошгунлы сеси клубы сарсдырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Яшлар зала гирен батлары ...ка турниге япышярдылар* («Пионер» журналы). 2. Мыхман кабул эдилйән гиң ...аг.

ЗАЛП, Бир нәче түпеңиң я-да топуң команда билен бирден атылмасы. *Артиллерия салютының отуз залпы гүммүрдеди* («Пионер» журналы). *Вепа Аманың топ...рының биринжи залпы болды* (А. Говшудов, Мәхри—...епа).

ЗАЛУВАТ [за:лува:т], Тәсин галмагы аңладян сөз, заңнар. *Ахав, залуватлар, эгер ол гелэйсе, сизиң хем...мәнизи иер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). ...вачалары гырып гутардың, *залуват, сакла!* («Совет ...ебияты» журналы).

ЗАЛЫМ [за:лым], 1. Хич бир кануны әсгермән, адамлары эзйән, адамкәрчилик сыпатыны йитирен, эжизлере ...аным, рехимсиз хөкүмдар. *Залымлар зулмундан гутарып ...шын, Зәхметкешлер танады өз гардашын* (Молла...рт, Сайланан эсерлер). *Небисжең байлар ёк, залым ханлар ёк, Мүлкдар ёк хем эзилйән жандар ёк* («Октябрь ялкымы»). 2. Рехимсиз, ёвуз, доңйүрек. *Мерет обаның ...лым байларындан булар ялы неҗис ишлерин йүзе ...кжагыны башдан-да осламан дурмаярды* (А. Дурдыев, ...йланан эсерлер). *Залымың — зулумындан, шермендәниң — шеринден* (накыл).

ЗАЛЫМЛЫК [за:лымлык], 1. Рехимсиз хөкүмдарлык, гемкәрлик. *Халк окуң көрлуги үчин дәл-де, залымлыгы ин гаршылык гөркезйәр* («Совет эдебияты» журналы). ...Доңйүреклик, ёвузлык. *Окуң йөнекей сада гурруңында гараңкы дүнйәде хөкүм сүрйән залымлык, деңсизлик шекилленйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ...й, шейле-де бир *залымлык болармы?* (Г. Мухтаров, Сейитлиев, Чопан оглы).

ЗАМАН [зама:н], 1. Дөвүр, замана, эйям. *Сизе, багтлы заман гурмага жан эдйән Совет хәкимиетине гаршы йыртыжы аклар, вагшы Эзиз хан ганлы гөреш алып ...ряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хәзир шу дөвүр...бизиң заманда, Бир бейик дөвлет бар ягты жаханда* («Октябрь ялкымы»). *Хәзирки заман эдебияты.* 2. Вагт, чаг, мүтдет. *Хош гал, Гөзел! Хат язып дур ...о заман, — Сени чәксиз сөййән ёлдашың Аман* ...Помма, Сайланан эсерлер). *Дүнйәден бихабар, бийрат душман, Бүргүт пенҗесине дүшди шо заман* (А. Ныязов, Шыгырлар). 3. *грам.* Херекетиң бир вагта, ягны өтен, гелҗек, хәзирки вагта дегишлилигини аңладян ишлик формасы. *Ишлигиң хәзирки заман формасы «-яр, -йәр» гошулмасы аркалы ясаляр. Өтен заман. Гелҗек заман. Ишликлер үч заманда уланыляр.*

ЗАМАНА [зама:на], *сер.* Заман 1. *Хамытбег, заманаңы сиз менден ягшы дүшүнйәрсиңиз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бей дийме, гызым, мен сениң ягдайыңа дүшүнйән, замана шейле* («Совет эдебияты» журналы).

ЗАМАНДАШ [зама:ндаш], Бири билен бир заманда яшан, бири билен бир дөвүрде болан, дөвүрдеш. *Зелили Сейдиниң замандашыдыр.*

ЗАМУН [за:му:н], 1. Бир адамының эден этмишини гайталамажагына гүвә гечип, онуң әхли жогапкәрчилигини өз үстүне алмаклык, кепил. 2. Шаятлык, гүвәлик. *Шол дәнәни дайхана пайласаң, индики йыла ченли өлмән чыкжагына мен замун!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Замунына алмак — кепил болуп азат этмек. *Туссагы замунына алмак.*

ЗАМУНЛЫК [за:му:нлык], 1. Бир адамының өз борҗуны ерине етирмегине гүвә болуп, өз үстүне алынян жогапкәрчилик, кепиллик. 2. Шаят болмаклык, гүвәлик.

ЗАМЧА, Дашы дилим-дилим тогалак, сары улы гавун, гавуның бир сорты.

ЗАНДЫЯМАН, Занды бозук, пәлияман, бетниет. *Өзүниң зандыяман гылыгына гөрә, айыбыны боюн алмагы өзүне кемчилик билди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Зандыяман шалар хәли-шинди өзара чакнышярлар* («Гөроглы» эпосы).

ЗАНДЫЯМАНЛЫК, Занды бозуклык, пәлияманлык, бетниетлик.

ЗАНТ, Пәл, хыял, ниет.

ЗАҢ, 1. Жаң, зок. *Сагадың сеси улы заңың сеси ялы болуп эшидилйәрди* («Мыдам тайяр» газети). *Бу саңа заң какылян минара чыкып, зарңылдадып заң какаян ялы дәлдир!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Заңңырдылы оваз, сес. *Аврора диймеклик сәхер даңыдыр, Бейик азатлыгың шанлы заңыдыр* (Н. Помма, Гошгулар).

ЗАҢЛАМАК *сер.* Заңңырдамак.

ЗАҢҢАР, Шейтанлык билен иш гөрйән, кеззап, дейюс, залым. *Хай заңңар, агасының малына эл гарып башлад-ов* («Гөроглы» эпосы). *Заңңар, Дурды, нәме доңан ялы болуп отырсың* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЗАҢҢЫРДАМАК, Заңңырдылы сесленмек, заңңырдылы сес чыкармак, заңламак. *Асма сагат заңңырдаяр.*

ЗАҢҢЫРДАТМАК, Заңңырдылы оваз, сес дөретмек. *Екарда потологың хас деперәгинде, угурсыз гитара заңңырдатдылар* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Сандыгың гулпуны заңңырдатмак. Жаңы заңңырдатмак.*

ЗАҢҢЫРДАШМАК, Ерли-ерден заңңырдамак, заңңыр-заңңыр эдишмек, заңңырдылы сесленишмек.

ЗАҢҢЫРДЫ, Метал предметлере урланда дөрейән сес, заң сеси.

ЗАПА'С, 1. Мәтәчлик йүзе чыканда, тайяр болуп дурар ялы өңүнден гамыны ийип топланан, тайярланан зат, артык дуран гоюм, басылып, йыгналып гойлан зат. *Көп галла запасы болан помещиклер галланың гыммат-лыгындан пейдаланыпдырлар* (СССР тарыхы). *Азык запасы эдиндик.* 2. *харбы.* Харбы гуллугы гечип гелен ве герек боланда, ене-де харбы гуллуга чагырылмагы мүмкин адам. *Запасда дуранларың гошуна мобилизленмеги дайхан хожалыгындан ишчи гүйжүни алмак билен, оны хем агыр гүне салды* (СССР тарыхы). 3. Ериң астында ерлешйән небит, демир, гызыл ве ш. м. магдан байлыгының бар болан мукдары. *Уралың өрән бай демир запаслары көне овнук заводжагазларда агач көмүрүнде эредилйәрди* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). ◇ Запас шай — машынларың артык айры-айры бө-

леклери, деталлары. *Эртеси склада тракторың запас шайлары гелди* («Совет эдебияты» журналы).

ЗАПОВЕ'ДНИК, Дел өсүмликлери ве хайванлары горап сакламак хем-де көпелтмек үчин горалып сакланян мейдан, горав ер, жай, горалга. *Түркменистаның дүрли районларында заповедниклер бар.*

ЗА'ПОНКА, Эркек адамының көйнегиниң еңине дакылян илгенчек, гашлы илик.

ЗАР [за:р] I, 1. Ахы-нала, зейренч, налыш, дат-перят. *Иван Тимофеевич Артыгың огланыңкы ялы энайы зарыны эшиденде йылгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хөкүмете эшитдирип зарыны, Кощы, батрак байдан алды арыны* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Мәтәч, тапмаян, етип билмейән. *Мен шимәге зар дәлдим, ичмәге-де зар дәлдим* («Гөроглы» эпосы). *Илде оглуң дырнагына зар болуп йөренлер хем бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Балам, ол инди дынч алмага-да зар болды — дийип зейренди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Намарда зар боландан, гара деря гарк бол* (накыл). *Өз аррыгыны хар эден киши аррыгына зар болар* (накыл). ◇ З а р ч е к м е к — бирини гөрмек арзувыны эдип, зарынлап агламак, ахы-перят эдип агламак. *Ене көп ашык чекди ах билен зары, дилбер* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар). *Гүлайым дийр, гөрдүм сениң зоруңы, Гөренлер чекерлер сениң зарыңы* («Гөроглы» эпосы).

ЗАР [за:р] II, Кәбир атларың соңуна гошулып, көплүги аңладян гошулма. *Ләлезар, гүлзар.*

ЗАРБА, 1. Урулян ургы, эдилйән хүҗүм, чозуш, зарп. *Халкың революцион гүйҗүкиң зарбасыны көне дүнйәниң үстүне гөнүкдирендиклерини Шолохов уссатлык билен суратландыряр* («Совет эдебияты» журналы). *Артыгың полкуна мазалы зарба дегипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Депгин, темп, зор бермеклик. ◇ З а р б а у р м а к — зор бермек, зор салмак, ургы индермек, урмак. *Мотомехчасть, топлар хем миномётлар, Полка агыр зарба уруп башлады* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЗАРБЫКМАК, Зор гөрүп агырмак, зор гөрүп азмак, агырысы гүйҗемек. *Ондан соң бокурдагың зарбыгып чишмәбилишинден чишмесин!* («Токмак» журналы). *Аягым зарбыгыпдыр.*

ЗАР-ЗАР [за:р-за:р]: з а р-з а р а г л а м а к — зарынлап агламак, йүрек билен зарын агламак.

ЗАР-ЗЕЛИЛ [за:р-зели:л], *сер.* З а р I. *Биз сени гөресимиз гелип, зар-зелил болдук* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЗАРЛАМАК [за:рламак], Ахы-зар чекмек, зар чекмек, налыш эдип агламак.

ЗАРЛАНМАК [за:рланмак], Нәразылык билдирип налыш этмек, наламак.

ЗАРҢЫЛДАМАК, Зарңылдылы сес чыкармак, зарңылдылы сеслемек. *Ол шкаф билен бойдаш болуп, онуң тахылларыны чекенде болса, онуң кашаң симлери зарңылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өрән гурат, киришлери зарңылдап дуран дутар, элиңе алып чалыбермели* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Дивардакы асма сагат ызлы-ызына еди гезек зарңылдады* («Совет эдебияты» журналы).

ЗАРҢЫЛДАТМАК, Зарңылдамагына себәп болмак, зарңылдылы сеслендирмек, зарңылдылы сес чыкартмак. *Сандыгың агзыны зарңылдадып ачды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЗАРҢЫЛДАШМАК, Зарңыл-зарңыл эдишмек, зарңылдылы сеслешмек, ызлы-ызына зарңылдап дурмак.

ЗАРҢЫЛДЫ, Метал затлара урланда, заңлы сандык ачыланда, заңлы асма сагат уранда ве ш. м. чыкян сес. оваз.

ЗАРП, 1. Бир херекетиң гүйжи, бат, елгин. *Адалатсыз дөври көп гөрен чаглар, Саралды, хор болды ол гара баглар, Зарбымыздан титрәп, ыраңшып даглар, Үстүнден думаны айрылса герек* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Ургы, зарба. *Мен сени екеже зарба билен ер зөнерин* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). ◇ З а р п э т м е к *мат., көн. с.* — санлары бири-бирине гатырып, көпелтмек. З а р п а л а м а т ы *мат., көн. с.* — көпелтмек аламаты, белгиси.

ЗАРПЛАНМАК, Бады хас артмак, барха гүйчленмек, батланмак, галмак. *Башлыгың гарылжык ёгын сеси барха зарпланды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЗАРПЛЫ, 1. Зарп билен чыкян, гүйчли, батлы. *Дүрден мекдебиң агзындан зарплы сигнал сеси чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шувлап гелйән гар бичак зарплы, эдил алдажы ялы дуюлярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бат билен, батлы, чалт, гаты. *Зарплы акян Днепрден хем гечипдим* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗАРПЧЫ, Өз нормасыны артыгы билен ерине етирйән, ишде өзгелере гөрелде болян, социалистик өндүрижиниң техникасыны эле алан, өнде барыжы ишгәр.

ЗАРПЧЫЛЫК, Өнүмчиликде социалистик ярышың практики усулы хөкмүнде зарпчыларың хеҗимлеширйән херекети. *Зарпчылыкдан ялпылдаяр дөшлермиз, Зәхмет гахрыманы бизиң яшлармыз* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Хемише зарпчылык буларың кәри* (Атабай Салых, Сайланан эсерлер).

ЗАРЫН [за:ры:н], 1. Рехим индириҗи, налышлы, йүрегиңи гыйып барян. 2. Найынҗар эшидилйән. *Айсолтаның дегишмесине дүшүнмедик Бегенҗиң сеси зарын чыкды?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дашарда әлем парч болан гөк отларының үстүнде бир ерде отурып чалян дутарларының зарын сеси* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЗАРЫНЛАМАК [за:рынламак], Зарын сес билен зейренмек, налыш эдип агламак, ахы-нала чекмек. *Ол ёлуң янындан: — Артык жан етиш! — дийип зарланды, Гарры онуң сыйындан янышып зарынлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗАРЫНЛАШМАК [за:ры:нлашмак], Зарын сес билен зейренишмек, көп болуп ахы-нала чекмек.

ЗАРЫНЛЫК [за:ры:нлык], Адамың гайгылы пикири, җар, йүрек гыйдырыжы хал-ягдайы. *Шол гөзлерде бейлан гайгы-гусса, сесиндәки эшидилйән зарынлык Ленинриң өз гайгысыны унутдырды* (М. Ибрахимов, Сайланан эсерлер). *Гызыл ага зарынлык билен сорады* («Совет эдебияты» журналы).

ЗАРЫНЧ [за:рынч], Налышлы, йүрек гыйдырыжы зейренч. *Нурҗаханың зарынҗыны эшиденде, оңа сөзүни берйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗАРЯ'Д, *физ.* Хайсы хем болса бир жисимдәки бар болан электрик тогуның мукдары. *Положител заряд. Электрик заряды.*

ЗАРЯ'ДКА, Эсасан ир билен гечирилйән физики гимнастика машкларының жеми. *Ирки зарядка.*

ЗАСТА'ВА, Гораг ишини алып барян, сакчылык эдйән харбы бөлүм. *Заставадан көмек гелен бадына Гызыл-рат-да командире йүз тутды* (Чары Ашыр, Йолдашлар). *Лейтенант заставадан санитары чагырды* («Совет эдебияты» журналы).

ЗАТ [за:т], 1. Хер дүрли материаллар, харытлар, әйратын предмет, өнүм ве ш. м. *Серги оба гөзлеринде чилигинде кән затларың бардыгыны гөркезйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Дүрли хили са. вака, ягдай, ахвалат ве ш. м. *Ёлдашларда сениң хемме зада акылык хем етйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗАХЫР [за:хы:р], *көн. с.* Гөрнүп дуран, ачык, белли, мәлим.

ЗАХЫРЛЫК [за:хы:рлык], *көн. с.* Гөрнүп дуранлык, ачыклык, мәлимлик.

ЗАЧЕТ, Екары мекдепде, спорт машкларында ве ш. м. барлаг сынагларының бир гөрнүши ве шу сынагларың гечирилендигини тассыклайжы белги. *Ол бу гүн дан биген: — Зачётым бар — дийип, мекдебе гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Белки, ол зачётлара тайярланып отурандыр* («Колхоз гүллери»).

ЗАЯ [за:я], 1. Харап болан, ынжамак нетижесинде дерде ярамаян, хатардан чыкан, исрип болан, ыря. *Пагтадыр Ватаның гереги — гөрки, Екеже үбтүгем болмасын зая* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол экинлериниң хасылыны зая этмән йыгнаяр* (К. Жумаев, Дөрт доган). *Зая болан өнүм.* 2. Елдан чыкан, азан, ахлак тайдан бозулан.

ЗАЯ'ВКА, Герек болан зат үчин деслап соралып язылян хат. *Арада районың заявкасы боюнча 1200 үйше лимонад чыкардык* («Токмак» журналы). *Заявкалар 48—01 телефон аркалы хем кабул эдилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗАЯЛАМАК [за:яламак], Харап этмек, харама чыкармак; ыря этмек, исрип этмек. *Ягыш догрудан хем бор ягярды ве ёллары заялапды* («Совет эдебияты» журналы). *Сениң этиңи заяламанжык ийип гутарарын* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Зыян етирмек, хатардан чыкармак, бозмак, дөвмек. *Гуллар зәхмет гураллырыны заялаярдылар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 3. Елдан чыкармак, аздырмак (ахлак хакда). *Арак оны гаты заялапдыр.*

ЗАЯЛАНМАК [за:яланмак], 1. Харама чыкмак, харап болмак; ыря болмак, исрип болмак. *Ызгар траншея дүшмели дәлдир, чүнки ызгар дүшсе, чыбыклар заяланяр* (Н. Гарягдыев, Тут агачларыны отуртмагы гинелтмеклик ТССР-де йүпекчилиги өсдүрмегиң эсасыдыр). 2. Зыян етирилмек, хатардан чыкарылмак, бозулмак, дөвүлмек. *Рим ёллары кем-кемден заяланып, бербат болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). 3. Елдан чыкмак, ахлак тайдан бозулмак, азмак. *Эгер хер бир доңуз оның бурнуна чилим дүртүп йөржек болса, ол дерров заяланып гитмезми?* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЗАЯЛАТМАК [за:ялатмак], 1. Бир задың заяланмагына себәп болмак, бир зады зая этдирмек. *Бакып гөрүң, ягшы ачып гөзлериңиз, Мугтхорлара заялатмаң галланы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Зыян етиртмек, хатардан чыкартмак, боздурмак, дөвдүрмек. 3. Елдан чыкартмак, аздыртмак.

ЗАЯЧЫЛЫК [за:ячылык], Зая эдилмегиң, харап эдилмегиң нетиҗеси, харапчылык, бозуклык. *Говачаларың хатар аралары беҗериленде, заячылыга ёл берилмели дәлдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Булар йүплүк сүймекде, эгирмекде, докамакда болян заячылыкларың гаршысына гөреширип, өз араларында социалистик ярышы йүбаңландырдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЗВЕНО', Улы болмадык гурамачылык ячейкасы, харбы бөлүми, бир задың бир бөлеги. *Районымызда аялгызларың 24-си пагтачылык бригадаларында звено ёлбашчыларыдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гурчук алнан гүнүнден башлап, звеноның членлериниң нобатчылык этмеклери үчин йөрите график дүзүлүк* («Мугаллымлар газети»). *Пионер отрядымызда дөрт звено бар.*

ЗВЕНОВО'Д, Звено ёлбашчылык эдйән адам, звеноның ёлбашчысы. *Бу бригаданың звеноводы планы долдурды* («Совет Түркменистаны» газети). *Бизиң бригадамызың звеноводы пагта табшырмак планыны долдурды.*

ЗЕ, «З» харпының ады.

ЗЕБЕРЖЕТ, *көн. с.* Алтын өвүшгинли, сарымтыл-яшыл реңкли гыммат баха даш, хризолит.

ЗЕЙ, Ерасты сувларының аша көп болмагы зерарлы ёкары чыкян ызгар, сув, нем. *Бу отаг гүн душмәндиги үчин, зей ысыны берйән капаса меңзейән* ерди (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Зей сувы чекдирилип гутарылландан соң, звеномыз гамыш ятырмага гиришди* («Совет эдебияты» журналы).

ЗЕЙИЛЛИ, Ялы, дек, тетелли, кимия. *Ёк, башлык, бизиң окувчыларымыз о зейилли иш этмез. Суд практикасында бу зейилли вакалара шәхер советиниң карарлары әсасында милиция органлары административ чәре гөрйәр* («Токмак» журналы).

ЗЕЙКЕШ, *оба х.* Ериң артыкмач ызгарыны чекдирмек үчин йөрите газылян канал.

ЗЕЙКИР, 1. Гоюн гыркыланда, гыркылык агыртмазлык үчин башам бармага саралян йүң. 2. Башам бармага гейдирилйән гашсыз ясы йүзүк.

ЗЕЙЛЕМЕК, Зей чыкмак, ызгар чыкмак, ызгар чекмек, шорламак. *Елларың ики тарапы-да зейләп, йүзи шорлап ятан мейданлык я-да зей сувундан эзъет чекип, саралып отуран экинчилик болуп гидйәрди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Аша суварыш ишлерини гечирмеклик экин мейданларының зейлемегине гетирйәр.*

ЗЕЙЛЕНМЕК, *сер.* Зейлемек. *Ол ерлерде топрагың шорланмагы хем-де зейленмеги хас гиң яйрандыр* (Н. Гарягдыев, Тут агачларыны отуртмагы гинелтмеклик ТССР-де йүпекчилиги өсдүрмегиң эсасыдыр).

ЗЕЙЛЕТМЕК, Зей чыкмага сезевар этмек, зей алдырмак, шорлатмак. *Сув ери зейледипдир.*

ЗЕЙЛЕШМЕК, Бирнеме зейлемек, зейләп башламак.

ЗЕЙЛИ, Йүзүне зей чыкан, зейи бар болан, ызгарлы. *Сары үч гүнден бәрь гараңкы, зейли зынданда минутсайын өлүме гарашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗЕЙЛИЛИК, Зей чекен халда болмаклык, зейи барлык, ызгарлылык. *Ериң зейлилиги.*

ЗЕЙРЕНДИРМЕК, Зейренмегине себәп болмак, зейренч дөретмек, нәгилечиликли ягдая салмак, найнҗар кәйиндирмек. *Бидерек зат үчин зейрендирмек.*

ЗЕЙРЕНҖЕН, Мыдама зейренип йөрен, зейренип йөрмәге эндик болан. *Зейренҗең адам. Зейренҗең гылык-хәсиет. Зейренҗең болуш. И. А. Крыловың «Зейренҗең тилки» диен баснясы өрән йити баснядыр.*

ЗЕЙРЕНҖИРЕМЕК, Зейренип башламак, чала зейренмек, зейренч билдирмек. *Елли зейренҗиреди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Зейренҗирәп гүррүң этмек. Яландан зейренҗиремек.*

ЗЕЙРЕНИШМЕК, Бири-бириң билен зейренмек, көп болуп зейренмек. *Гулманың эден зулумындан зейренишердилер. Ине оларың шол гүнки гүррүңлери дердинишмек, зейренишмекди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЗЕЙРЕНМЕК, Бир зат барада разылашмаянлыгыны нәгилелик билен билдирмек, нәгилелик билен геплемек, кәйинмек. *Хер хайсы өз агыран ерини тутуп зейренйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бириниң янында ичиңи дөкүп зейренмек. Нәхак зейренмек. Игенип зейренмек.*

ЗЕЙРЕНЧ, Бир затдан дилгир болуп, сөз билен билдирилйән нәгилелик, кәйинмеклик. *Зейренч эп-эсли вагта чекенинден соң, Артык билен Ашырың арасында ювашҗа пышырды довам этди. Кәте онуң зейренҗи Айнаң-да гулагына илйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗЕЙРЕНЧЛИ, Зейренч билен сыздырылян, зейренч билен беян эдилйән, игенчли. *Адамларың зейренчли кәйинҗи гызышып, бир дережә барандан соң, Баба солдат муртларыны товлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Зейренчли хем совук гарашлар, бүтинлей ялңызлык, агыр дурмуш Гулнәзи айгытлы карара гелмәге мәжбур эдйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЗЕЙТУН [зейту:н], 1. *бот.* Гүнорта юртларда өсйән, хемише гөк салып дуран субтропик өсүмлик ве онуң яг алынян гаралы писинт мивеси, маслина. *Грецияда зейтун ве үзүм агачларыны өсдүрмек говы башардяр* (Га-

дымы дүйнө тарыхы). *Булгаарча, оңаралы зейтин ак тегмек Отыз шы жаңы сөөгөт эмын* («Совет эдебиятынын» журналы). 2. Сарыктын жүнүн ууруу. ◊ *Зейтин алып* — сарыктын жүнүн ууруу, өөрүжөт дөө, өөрүжөт ташуучу ууруларын дөө. *Малчылардын сарыктарын ууруга алып жүрө берсе, кыштоо бүтпөйт* (Ө. Керебаев, Айтматов сөзү).

ЗЕКАТ [жөө т.] *мус.* Малдын дини боюнча жыл сайын ордо алынып жалпыга өзүнө бөлүп салынат *Зекатын жалпыга тартышмалы. Ушундай сабоо... жок, жок бөлүп* (Мөлөмүрт, Сайлоонун жөөлөрү). *Оңаралы ошого окшоп алып чыгууда кем эмес жалпыга Сиз ала алдап жекет бөлүштүрүлөнүн шакөөн* («Төө» журналы).

ЗЕКАТЧЫ [жөө т.] *мус.* Зекат боюнча, алып адам. *Зекатчылардын сыртынан ат салып көөлөө.* (Ө. Керебаев, Айтматов сөзү).

ЗЕЛЕП, *сөө* Ылдам *жөөлөө*, *ж.* *Бирок ошо жөө жок болуп, Таяк ала, бөө-бөө ооп сөөгөнөт Ак.* Молдомурт, *Ылдат көөгүр, Бири келет, бири кетөөт* (Молдомурт, Сайлоонун жөөлөрү). *Зелеп ырааттан сайтмок кем төөө оолалы* (Ө. Керебаев, Айтматов сөзү). *Зелеп.*

ЗЕЛЕЛКЕШ, *сөө* Зелеп. *Ош зелекеш болуп, ошолуп сөөдүм, эжекеш* («Ата Салых, Сайлоонун жөөлөрү»).

ЗЕЛЕЛКЕШЕЛИК *сөө* Зелекештөө. *Көп зелекештик төөнүн жалпыга сөөлөө* (Ата Салых, Сайлоонун жөөлөрү).

ЗЕЛЕЛЕЛИ *сөө* Зелеп. *Ал ... ошого оңт ооп ... далат ачкайтмаларын* («Совет Түркөөнстанын» газетасы).

ЗЕЛЕЛЕЛИШ *сөө* Зелеп.

ЗЕЛЕЛЕШЕЛЕК *сөө* Зелекештөө.

ЗЕМЗЕН [ооп Хажөөк өөлөлөө оңаралы сыйымдуу сыйымдуу оңаралы] *мус.* Ооп-ооп ... *Земзен сайбат ооп барат. Барышат* (Ө. Керебаев, Айтматов сөзү). *Земзен* [ооп ... ооп] *мус.* ... *Земзен сайбат ооп барат. Барышат* (Ө. Керебаев, Айтматов сөзү).

ЗЕМИН [ооп ... ооп] *мус.* ... *Ак Көөлө ... Сыйым Ырчы «Ак ... ооп ... Ырчы, Ак ... Ырчы, Ак ... Ырчы, Ак

рат *докаянлаң иши инчедир* («Совет эдебияты» журналы). *Зер гадырыны зергәр билер* (накыл). *Зергәр зер тапар, харбан — хар* (накыл).

ЗЕРГӘРЛИК, Зергәриң хүнәри, зергәриң кәри, зергәрчилик. *Зергәрлик өнүмчилигиниң гүллемеги XVII асырда дәвам* (СССР тарыхы).

ЗЕРГӘРЧИЛИК, *сер.* Зергәрлик. *Феодаллар зергәрчилик өнүмлерини сатын алыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ЗЕРЕВШАН [зеревша:н], *көн. с.* Зер-алтын сечеленип дүран. *Зеревшан сечекли көйнекче, гүдүри гүпҗекче салып, Гыраты эрләп, кемсиз безеди* («Гөроглы» эпосы).

ЗЕРЗАВ [зерза:в], Жуда агырылы, азары алып барыш. *Шу гапдалым дуршуна зерзав, гапырам дөвүлмедик болса-да биридир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЗЕР-ЗАЯ [зер-за:я], Харап болан, жуда заяланан, тутуш хараба чыкан. *Пәкизе җай зер-зая болупдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аң салман отурыпдырын, гапыларың болса дамҗа зер-зая этҗек — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЗЕР-ЗАЯЧЫЛЫК [зер-заячылык], Хас зая эдилмеклик, бүтинлей харапчылык, бозуклык. *Бу зер-заячылык үчин сизи жогапкарчилиге чекәймели* («Совет эдебияты» журналы).

ЗЕРЛЕМЕК, Зер чаймак, зер билен бежермек.

ЗЕРЛИ, Зер чайылан, зер билен бежерилен, зер гошулан. *Эгни зерли донлы Тогса бай Эзизиң гашында ики бүкүлип салам берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Доляр мениң торларыма дүрли балыклар: Алтын балык, күмүш балык, зерли балыклар* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

ЗЕРРЕ, I. Тозаның, киршениң, чаңың иң майдажа бөлеклери, тозаның учганаҗыгы. 2. *гөч. м.* Сәхелче, азажык, ужыпсыз. *Мениң йүрегимде зерреҗик бозгаклык ёк ахыры* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Өз ишинде зерре көссүң гойян ёк; Бу гүнки ишиң «эрте эдерин» дийән ёк* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Бу яш йүрегимде ёк зерре арман, Ганат багланып, гөкде учан яшлыгым* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ЗЕРРИН [зерри:н]: зеррин доймак — герк-гәбе доймак, гарның ярылара гелйәнчә нйип доймак, халыс доймак. *Чекдирмеден, бөкдурмеден зеррин доянсоң болса, башлыгымыз бөкдерги эдип гойберди* («Токмак» журналы).

ЗЕРУР [зеру:р], Өрән герекли болан, важып, дервайыс, мөхүм. *Эгер эртир башга бир зерур ишимиз болмаса, хөкман ава гидерис. Гэминиң йөремегини оңатлашдырмак үчин эмели чәрелери гечирмек зерур боляр* («Мыдам тайяр» газети). *Бизе ерден өнйән задың хеммеси зерур* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЗЕРУРЛЫК [зеру:рлык], I. Жуда гереклилик, өрән важыплык, деркарлык. *Зәхметкешлериң шахсы зерурлыклары үчин гойберилйән затлар харыт боляр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Хөкманлык, мөхүмлик, дервайыслык. *Сизе хабар бермегиң зерурлыгыны назара алып, мәлим этмәге мәҗбур болдум* (Мыралы). *Эзизи өрән тиз ярагсызландырмаклыгың зерурлыгына Чернышов дүшүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗЕРУРЧЫЛЫК [зеру:рчылык], *сер.* Зерурлык.

ЗЕФИ'Р, *докм.* Непис докалан юкаҗык нах мата.

ЗЕХИН [зехи:н], Акыл етирмеклик тайдан адамда бар болан тебигы укып, талант. *Борис Годуновың өрән йити зехини болупдыр* (СССР тарыхы). *Ватанымызың пажарлы өсүшине жаны-тени билен гуванян хер бир языҗының дөредиҗилик зехини жошман дурып билмез* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Зехинниң якмак — өвретҗек болуп, бидерек жан чекмек, бир зада гахарыңы гетирмек, кәйнмек. *Олар зехинлерини якярлар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЗЕХИНЛИ [зехи:нли], Зехини гүйчли болан, йити зехини бар болан, талантлы, укыплы. *Зехинли шахырың дөредиҗилиги хемме тараплайын өсүп башлады* («Совет Түркменистаны» газети). *Зехинли боланыңа гөрә, хемме дерслерден говы бахалар алдың.*

ЗЕХИНЛИЛИК [зехи:нлилик], Зехини гүйчлүлик, зехини йитилик, укыплылык, талантлылык. *Мугаллымлар онуң аҗайып зехинлидигини ве поэзияны айратын говы гөрйәндигини беллейәрдилер* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Гурт өзүниң йити зехинлилиги билен өкде хатсоватлы болупды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЗЕХИНСИЗ [зехи:нсиз], Зехини ёк болан, күтек зехинли, таланты болмадык, укыпсыз, көрзехин. *Өвез зехинсиз дәлди* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

ЗЕХИНСИЗЛИК [зехи:нсизлик], Зехинли дәллик, зехини ёклук, акылы күтеклик, талантсызлык, укыпсызлык.

ЗИБИЛ, Көне-сана эсги, сыр-сүплүк, хапа-супа. ташланды, зир-зибил, галынды. *Көне хаятың дүйбүнде зибиллери дөрҗелэп йөрен ики саны огланҗык Жона бакан ылгады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЗИБИЛЛИК, Зибилли ер, зибилиң көп йыгнанан ери, хапа атылян ер.

ЗИКГЕ, Көне вагтда уланылан, металдан ясалян пул. *Олар өз зикге пулларыны чыкарыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). ◇ Зикге какмак — пул ясамак, пул чыкармак. *Мен зикге какамок. Пулуң көп болса, өзүң берәй* («Совет эдебияты» журналы).

ЗИЛЛЕ: зиллән чыкмак — бизарың чыкмак, лүтүң чыкмак, халыс болмак. *Гарашмакдан яңа зилләмиз чыкансоң, кәйнмәге башланымызы өзүмиз хем дүйман галыпдырыс* («Токмак» журналы).

ЗИҢК: зиңк этмек — *сер.* Зиңкилдемек 1. *Сәхет зиңк эдип тисгинди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЗИҢКИДИКЛЕМЕК, Агсап йөремек; леңкилдәп херекет этмек, зиңк-зиңк эдип чалт йөремек, аягың ашагы яйлы ялы тиз йөремек, бөкжеклемек.

ЗИҢКИЛДЕМЕК, 1. Алланычигси тисгинмек, бирден тисгинип гитмек, зиңк этмек. *Пөкги вала иңне урлан ялы зиңкилдеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Италмаз зиңкилдәп, зөвве еринден туряр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *сер.* Зиңкидиклемек. *Шекер аягының ашагы яйлы ялы зиңкилдәп, Артыгың бойнуна бөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗИҢКИЛДЕТМЕК, 1. Бирден силкиндирмек, тисгиндирмек, алланычигси бөкдүрмек. 2. Леңкилдедип херекет этдирмек, зиңк-зиңк этдирмек. *Агсак аягыны ере дегрип-гөтерип, эгнини зиңкилдетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗИҢКИЛДЕШМЕК, 1. Алланычигси тисгинишмек, зиңкилдили бөкүшмек, горкулы ягдайда болмак. *Зиңкилдешип отурмак.* 2. Леңкилдешип херекет эдишип йөрмек, бөкжеклешмек.

ЗИҢҢИРТ, Екарсы чүрелип дуран, соммак, чүри. *Онуң зиңңирт папагының ашагындан гара буйра сачлары гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЗИРЕ [зи:ре], Дәне-дәне болуп дуран, сечеленип дуран, дигир-дигир, зире-зире.

ЗИРЕ-ЗИРЕ [зи:ре-зи:ре], *сер.* Зире.

ЗИРЕК [зи:рек], Йити, пәхимли (акыл). *Солтаның зирек акылына хайрандырын! — дийипдир* (Мыралы).

ЗИРЕКЛИК [зи:реклик], Йитилик, пәхимлилик (акыл хакда). *Акылың зиреклиги.*

ЗИР-ЗИБИЛ [зи:р-зибил], 1. *сер.* Зибил. *Диварларың, хаятларың дүйди, өйлериң гапысы порсаң сувлар, зир-зибиллер билен долуды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ховлыны зир-зибиллерден арассаламак. Зир-зибил*

ЗОГДУРЫЛМАК, 1. Гүйчли фонтан уруп, чогуп чыкмак, батлы акмак, зарплы гуюлмак. *Инди ондан 20 секундолитр сув чыкып, эдил турбадан гүйян ялы зогдурылып акяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гара туссе тамың гапысындан ве эпшигелеринден зогдурылып чыкярды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Дәнелер зогдурылып, бункере дөкүлйәрди* («Колхоз гүнлери»). 2. *гөч. м.* Баса-бас болуп гирмек я-да чыкмак, көплүк болуп итнишип гирмек, чыкмак. *Мәреке зогдурылып Кремле гирипдир* (СССР тарыхы).

ЗОК [зо:к], 1. Сигнал бермек үчин механики гурал энҗам, гудок. *Тәзе дурмуш, тәзе шатлык сетирдиң, Зогуң чалып, хайдап гелең тепловоз* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер). 2. Сигнал берйән гудогың согуп чыкян сеси.

ЗОЛ [зо:л] I, *сер.* З о л а к. *Кәбир гүләлекли золлар болса гүл пүркүлен ялы гызгылт өвшүн атяр. Хер хили үзүмлер өзбашына бир зол болуп гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗОЛ [зо:л] II, Ызыны үзмән, хер гезек, бирсыхлы, гаршы-гаршы, хәлн-шинди. *Зол гөрмесем гүллән йүзүм, Такат тапмаң гысяр йүрек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Лейтенант зол ызына ганрылып гараярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЗОЛАК [зо:лак], 1. Матаның йүзүне гелшик үчин эдилйән инли зол-зол чызмыклар. *Ганатларының үстүнде золак ак чызмыклар бар* (Н. А. Иванов, Гушчулык малдарчылыгың иң мөхүм пудакларындан биридир). 2. Гиңишлигиң инчеден бир угра узап гидйән бөлеги. *Курорт даг этеги билен сәхра золагының арачәгинде деңиз дереҗесинден 157 метр белентликде ерлешендир* (М. Г. Бердигылыҗов, Түркменистаның курортлары). 3. Бир задың узап гидйән угры билен гөгерйән я-да ерлешйән ери, мейданы. *Улы дерялары үгрунда токай золаклары дөредилйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ЗОЛАК-ЗОЛАК [зо:лак-зо:лак], Золаклары бар болан, зол-зол, золаклы, золлы. *Золак-золак матадан тикилен көйнек. Золак-золак чызмыклы костюм.*

ЗОЛАКЛЫ [зо:лаклы], *сер.* З о л а к-з о л а к. *Гызыл золаклы пижамасыны геймәге дурды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЗОЛ-ЗОЛ [зо:л-зо:л] I, *сер.* З о л а к-з о л а к. *Үйден асылгы зол-зол яшыл пижамасыны алып, сандыраклап гейинди* («Токмак» журналы).

ЗОЛ-ЗОЛ [зо:л-зо:л] II, Гайта-гайта, гаршы-гаршы, өврән-өврән, бирсыхлы. *Ол бир затлары айдып, зол-зол бизи гүлдүрйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Сыгрың зол-зол молап дурмагына, Сонаның небси агырды.*

ЗОЛЛЫ [зо:ллы], *сер.* З о л а к л ы. *Онуң эгнинде иңлис матасындан гейим, аягында гөк хем гызыл золлы, үсти ачык туфли, башында болса шляпады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЗОМ [зо:м], Әмәрт, гөдекси, дызмач, гөдек гүйч билен дызаян.

ЗОМАМАК [зо:мамак], 1. Гүйч билен өңе омзамак, гөврәни өңе итип дызамак, аграм салмак. *Мәрекәниң ичинде өңе зомамак.* 2. Зор салып өңе сүйшмек, сүрүнмек, өңе тарап херекет этмек. *Душман алҗак болуп,*

небти, галланы, Өңе зомап, ийәр гызгын гүллэни (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Өңкиң ялы зомап, гелмесең герек* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЗОМПА, Дуйдансыз, бирден. *Гараңкы көчелерің биринден ики саны яш йигит зомпа чыкды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Онуң өңүнден каскалы ики саны гара зомпа чыкды* («Совет эдебияты» журналы).

ЗОМПАРМАК, Депеси чүрелмек, зүррелмек, дик гөрүнмек. *Онуң телпегиниң депеси зомпарып дурды.*

ЗОМПУЛДАМАК, Бир задың ичинден бирден чыкмак, бирден пейда болмак, зомпа чыкмак. *Зомпулдап сувдан чыкмак.*

ЗОМПУЛДАШМАК, Ызлы-ызына зомпулдамак, ызлы-ызына зомпа чыкмак, гөрүнмек. *Сува дүшйэн чагалар бирден сува чумуп, зомпулдашып чыкярлар.*

ЗО'НА, Белли бир чэгиң аралыгынданкы гиңишлик, бир угруң бойы, гиден бир ер, белли бир чэк. *Хэзир геофизики йылың программасына лайыклыкда экваториал зонада сейсмик ве башга ылмы станциялар ишлейәрлер* («Мугаллымлар газети»). *Ол трест гуюлары, ховузлары хениз хем медени зоналарың якынында газяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗОНАЛ, Зоналар боюнча, зоналарда ерлешен, зоналара бөлүнен, зона дегишли. *Елөтен зонал тежрибе станциясының агротехника бөлүминиң мудири доклад этди* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу ерде СССР-де биринжилиги алмак угрундакы XXIII зонал күшт ярышының япылышы болды* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗОНД, 1. Топрагың ашак гатлакларыны барламак үчин уланылян гурал. 2. Метеорологик гөзегчиликлери гечирмек үчин хызмат эдйэн, өзи язян гуралы улы болмадык хова шары.

ЗОНТ, *сер.* Зонтик.

ЗО'НТИК, *сер.* Саяван.

ЗОҢҢАРМАК, Дик отурмак, дурмак, сөмелмек. *Нәме үчин ол ерде зоңңарып отырсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗОҢТАР, 1. Чоммалып дуран, кеержекләп дуран. *Оларың икисиниң хем еңсесинден чатыбермели зоңтар муртлары барды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Иримчик, гөдекси. *Шол вагт дашардан зоңтар сес эшидилди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ЗОО..., Гошма сөзлериң «хайванат, зоологик» диен маныны берйэн биринжи бөлеги. *Зоопарк—хайванат багы.*

ЗООВЕТЕРИНАР, Оба хожалык малларыны өсдүрип етишдирмеклиге, иймитлендирмеклиге ве догры пейдаланмаклыга дегишли болан.

ЗООГЕО'ГРАФ, Зоогеография боюнча специалист.

ЗООГЕОГРАФИК, Зоогеография дегишли болан.

ЗООГЕОГРА'ФИЯ, Ер шары боюнча хайванларың бөлүнишини өвренйэн ылым, зоологик география.

ЗООГИГИЕ'НА, Хайванларың саглыгыны горамак барадакы ылым.

ЗОО'ЛОГ, Зоологиядан специалист.

ЗООЛОГИК, Зоология дегишли болан, зоология хас болан.

ЗООЛО'ГИЯ, Хайванат дүнйэсини өвренйэн ылым. *Ботаниканың өсүмликлери өвренишли ялы, зоология хем хайванлары өвренйэр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Республикамызың мекдеплеринде ботаника ве зоология предметлери РСФСР-иң окув китаплары ве программалары эсасында окаляр* («Мугаллымлар газети»).

ЗООПА'РК, Хайванат паркы.

ЗООСА'Д, Хайванат багы.

ЗООТЕ'ХНИК, Зоотехникадан специалист. *Мен — агроном, ёлдашым болса зоотехник* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Салам, ёлдаш зоотехник! — дийип, ол Назара элини узатды* («Совет эдебияты» журналы).

ЗООТЕ'ХНИКА, Оба хожалык малларыны өсдүрип етишдирмек, сакламак усуллары барадакы ылым.

ЗООТЕХНИКИ, Зоотехника дегишли болан, зоотехника эсасланян. *Зоотехники хызмат эдилишиниң говуландырылмагы үстүнлик газанмага көмек берди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗОР [зо:р], 1. Гүйч, кувват, гужур. *Зорум-кувватым ёк, баксам сагтыма, Гердениме пелек урды нешэни* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ганымлардан алдың ары, Кувватланды голуң зоры* (Дурды Гылыч, Гошгулар). 2. Гүйчли, кувватлы, гужурлы. *Ишде тутанъерли зор эгиртлере Хорматлы кэн салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ягыш догрудан хем зор ягярды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Оңат, говы, өкде, гайратлы. *Ол зор йыгымчы* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Машынларың хем өзүң зор ишлейән бат билен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Зор бермек — көп гүйч сарп этмек, гүйчли херекет этмек, бир ише жаныпкешлик билен япышмак, зор салмак, гаты аграм салмак. Зор салмак — *сер.* Зор бермек. *Мен аяк чекип, гулагыма нәче зор салсам-да, яңкы инчежик сес гайталанмады* («Совет эдебияты» журналы). Зор этмек — зорлук этмек, гүйч гөркезмек. *Башлык зор эдип дурмады* («Совет эдебияты» журналы). Зора дүшмек — зорлук гөрмек, зораякдан, зора галып этмек. *Атам мени зора дүшүп баряндыр хыял этмесин* («Гөроглы» эпосы).

ЗОРАМАК [зо:рамак], 1. Гүйчленмек, зарпланмак, батланмак. *Москвадан йүзленкипдир башлармыз, Заём билен гаты зоран ишлермиз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Гүйчли, кувватлы болмак, зор болмак. 3. Көпелмек, артмак, жошмак. *Дерянық сувы зораяр.*

ЗОРАЯКДАН [зо:раякдан], Зорлук билен, гүйч билен, зора галып, нәлач.

ЗОРДАН [зо:рдан], 1. Зор билен, гүйч билен, кынлык билен. *Ол яглыгы зордан чөзди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Кэ ерлерине сув йыгнанан ёл билен гелйэн йүк машыны зордан йөрейәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Чала, чалажа. *Йыгнак ачык ховада гечйэрди, пелтели чыра президиум столуны зордан ягтылдярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу сеси диңе гулагы мис ялы адамлар зордан эшидип билсе-де, нәмедигини аңшырып билжек дәлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Говүнли-говүнсиз, чала. *Айна зордан сесленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЗОРЛАМАК [зо:рламак], 1. Бир зады гүйч билен этдирмек, зорлук этмек, межбур этмек. *Эзиз хан аглатды Теҗен илини, Уруп, зорлап, талап алды малыны* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Хэкилмулк ованлыгы мешхур аялы, Меръеми зорлап алып гайдыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Зорлук билен намысына дегмек (аял-гызлар хакда). *Ол Гүленнамы зорлапмыш* («Совет эдебияты» журналы).

ЗОРЛАНМАК [зо:рланмак], 1. Зор эдилмек, зор гүйч билен этдирилмек, зорлук эдилмек, межбур эдилмек. 2. Зорлук билен намысына дегилмек (аял-гызлар хакда). *Зорланян уялаң бүтин намысы, Отланян ерлериң бейиги, песи — Ур! Өлдүр! — диййэрлер, фашист нәкеси!* (Р. Сейидов, Эсерлер). 3. Өрэн гүйчли болмак (нахар хакда). *Агшамдан галан нахар зорланыпдыр.*

ЗОРЛАТМАК [зо:рлатмак] I, 1. Зорламага межбур этмек, бир зады зор билен этдиртмек, зорлук этдиртмек, межбур этдиртмек. 2. Намысына дегмәге межбур этмек, намысына дегдиртмек (аял-гыз хакда).

ЗОРЛАТМАК II, *гепл. д. сер.* Зөрлетмек.

ЗОРЛУК [зо:рлук], 1. Адама эдилйэн сүтем, жебир-жепа, гүзап. *Бу зорлугы ыксан гөрүп билерми?* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Эне-гыз титрешип, чыкдык шо гиҗе, Жогап берип билмэн зорлуга—гүйҗе* («Совет эдебияты»

журналы). 2. Зоры барлык, гүйчлүлик, кувватлылык. *Онуң бизден зорлугы мәлим болды.* ◇ З о р л у к э т м е к — сүтем этмек, жебир бермек, хорламак.

ЗОРЛЫ [зо:рлы], I. Өрән гүйчли (тагам хакда). *Зорлусындан ичипдир иче биленини!* (М. Горький, Эне). 2. Дузы артык дүшен, дузлы. *Нахарыңыз гаты зорлы болупдыр.*

ЗОРРУК, 1. Гөдек, ёгын (сес хакда). *Ишикден бойнуны узадып, зоррук сеси билен гыгырды* («Токмак» журналы). 2. *гөч. м.* Горкак, болгусыз. *Ери, зоррук, кейплер ненең? — дийип, гараягыз оглана йүзленди.*

ЗӨВВЕ: з ө в в е т у р м а к — бирден аяк үстүне галмак, тарса ериңден турмак. *Гардаш, мениң сачларымы елмик согран ялы этдиң-ле? — дийип, зөвве ериңден турды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЗӨВҮК, Бир чапраз йүпегиң алтыдан я-да секизден бир бөлеги. *Бир зөвүк йүпек.*

ЗӨММЕК, Ужы чүрелип дуран, дик, чүри. *Онуң башында зөммек гара телпеги барды.*

ЗӨММЕРИЛМЕК, Чүрелип дурмак, гөрүнмек.

ЗӨММЕРИШМЕК, Зөммек-зөммек болуп дурмак, учлары чүрелишип дурмак. *Лайдан салнан улулы-кичили ховлулар колхозың бир четинден бейлеки четине ченли зөммеришип дурярдылар* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ЗӨММЕРМЕК, Ужы чүрелип дурмак, дик гөрүнмек. *Хемишеки хер ерде зөммерип дуран гара өйлерден инди посёлокда зат галмандыр.*

ЗӨММЕРТМЕК, Зөммек эдип гоймак, зөммек эдип геймек, дик геймек. *Казбек өзүниң ак кардинал телпегини зөммердип гөрүнйәрди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЗӨРЛЕТМЕК, Мөңкүрип, ёгнас сес билен сокдурып агламак, зорлатмак. *Оглан нәтжегини билмән, йүрегине ховсала дүшүп, гөзлерини мөлертди-де, зөрледип башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ахырда ол богазына сыгдыгына зөрлетмәге башлады* («Токмак» журналы).

ЗӨХРЕ, *астр.* Улы планеталарың биринің ады, Венера. *Зөхре йылдызы.*

ЗУВАЛА [зува:ла], *диал. сер.* З о в а л а. *Бир зувала унаш.*

ЗУЛМАТ [зулма:т], 1. Гүн яшандан соң, гүндогар тарапдан яйрап үграйн гараңкылык. *Гүндогардан зулмат гөтерилипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Агыр кынчылыклы дөвүр, жебри-жепа, сүтем, гараңкылык. *Бүтин дүнйә галяр шу ише хайран, Миллети зулматда галдыран адат* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Партия гутарды бейле зулматдан* («Совет эдебияты» журналы).

ЗУЛУМ, 1. Адама берилйән әзъет, жепа, әдилйән жебир, сүтем, хорлук. *Гадымы ашыклара эдилен зулумлар бир эйямлар ёк болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гүндогар Европаның халклары зулумдан азат болдулар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ З у л у м э т м е к — хорламак, гынамак. *Бейле хапа тама салып, Саңа зулум эденлер ким?* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ЗУЛУМДАР [зулумда:р], *сер.* З у л у м к е ш. *Зулумдар хан.*

ЗУЛУМДАРЛЫК [зулумда:рлык], *сер.* З у л у м к е ш л и к. *Зулимдарлык билен эдилйән хереқети ёк этмек.*

ЗУЛУМКЕШ, Зулум эдижи, жепа берижи, сүтем эдижи, залым, зулумкәр. *Большевиклер шейле зулумкеш адамларың гаршысына гөрешйәр — дийип, Айгулы оңа дүшүндирди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЗУЛУМКЕШЛИК, Зулум эдижилик, жепа берижилик, сүтемкешлик, залымлык, зулумкәрлик, зулумдарлык.

ЗУЛУМКӘР, *сер.* З у л у м к е ш. *Шейле-де автор Бабаханы адалатсыз, зулумкәр дийип айдяр* («Эдебият»).

ЗУЛУМКӘРЛИК, *сер.* З у л у м к е ш л и к.

ЗУЛУМЛЫ, Сүтемли, жебирли, хорлуклы.

ЗУТ [зу:т]: з у т г и т м е к — йүзүниң угруна гитмек, өрән чалт гитмек. *Зут гачып гитмек.*

ЗҮВВЕТДИН [зүвветди:н], Барып ятан, түйс (горкак, яланчы). *Душманлар зүвветдин горкак хем эмелсиз* («Совет эдебияты» журналы). *Вүши бег, сен адам болжак болсаң, шу зүвветдин горкаклыгыңы ташламалы боларсың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сениң гепиң ики чыкяр. Сен зүвветдин адам экениң.*

ЗҮЛП, Гызларың, аялларың ики чекгесинден товлап гойберйән сачы. *Сачлары шамара меңзеш, зүлпи-тарым сен мениң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ол өй хакыны унутды-да, хондан бәрси болуп, зүлплерини сыпады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗҮЛПЕ I, Гапының, әпишгәниң ве ш. м. илдиргижи. *Зүлпесини илдирип, гапыны багламак.*

ЗҮЛПЕ II, *вет.* Дүйәниң үсгүлевүк кесели. *Дуелерин зүлпе кеселине гаршы гөрешмек.*

ЗҮЛПҮКАР [зүлпүка:р], *көн. с.* Хезрет Алының гылыжының ады, легендар гылыч. *Бедев атлы батыр мерде Кесгир зүлпүкар герекдир* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЗҮМЕРРЕТ, Ачык яшыл реңкли гыммат баха даш, изумруд. *Алтын-күмүш, зүмеррет дал гердене дакар сен, Гөрен билен баш гошуп, жаным ода якар сен* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ЗҮРРЕЛМЕК, Бир ужы я-да депеси инчелип, човланып гитмек, бир тарапы чүррүк болмак, зомпармак. *Онуң башындакы гара шляпасы зүррелип дур* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЗҮРРҮК, Ашагы габа, ёкарсы инчелип, чүрелип гиден. *Зүррүк өйлер көмелек гүберчеги ялы болуп гөтерилипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗҮРЯТ [зүря:т], Огул-гыз, несил, чага. *Зүрятсыз адам бир гуры агачдыр* («Гөроглы» эпосы). *Эне үчин эзиздир өз зүряды* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда).

ЗЫБА [зы:ба:], Овадан, гөрмегей, гелшикли, гөзел. *Айна ак зыба бармаклары билен пишегиң сапындан пенжеләпдир-де, янлыгы йыгы-йыгыдан гүжжүлдедйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Белли сен гызлар ичинде овадан зыба гөзел* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЗЫБАЛЫК [зы:ба:лык], Оваданлык, гелшиклилик, гөрмегейлик, гөзеллик. *Зарпчы ядамаз юмушдан, Зыбалыгы сап күмүшден* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ЗЫБАН [зыба:н], *көн. с.* Дил. *Жаныма жан гошян сүйжи зыбандыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЗЫБРЫМ, Тутуш, бүтинлейин, түкел, сап. *Эйванлы тамың өңлери Зыбрым халы, кече, дүшек* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЗЫБЫРДАМАК, 1. Сесли чалт йөремек, дазлап гитмек, дазырдамак. *Агыр йүкли машынлар зыбырдап гечйәрдилер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гараҗа өйүң гөзенегинде гуйлунып ятан ала ганжык ок ялы зыбырдап гелди-де, ябының гуйругындан габыр-губур эдип агыз салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Өрән чалт, тиз окамак.

ЗЫБЫРДАШМАК, Ызлы-ызына зыбырдамак, дазлашып гитмек, дазырдашып гитмек.

ЗЫБЫРДЫ, Окгунлы, чаласын херекет, бирсыхлы чалт херекет.

ЗЫГДЫРЫЛМАК, *сер.* З о г д у р ы л м а к. *Гара алтын зыгдырылып акярды. Зыгдырылып чыкян чешмелер мейданлара тарап йүзленйәрлер* («Колхоз гүнлери»).

ЗЫГЫЛДАМАК [зы:гылдамак], Зык-зык эдип сесленип дурмак, зыгылдылы сес чыкармак. *Шол аппараты элиме алып, гөгүмтил даша якынлашан бадыңа, ол зыгылдап башлаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ЗЫГЫЛДАШМАК [зы:гылдашмак], Билеликде зыгыл

ламак, зык-зык эдишип сесленишип дурмак, зыгылдылы сесленишип дурмак.

ЗЫГЫЛДЫ [зы:гылды], Зык-зык эдип чыкян сес, гыжагынка меңзеш сокдурылып чыкян сес. *Гыжагың зыгылдысы.*

ЗЫГЫР [зы:гыр], бот. Дәнесинден яг, балдагындан болса сүйүм өңүмлери алынян медени өсүмлик. *Зыгыр ве бейлеки экинлериң өңүмлери көп болар ялы этмек герек* («Совет Түркменистаны» газети). *Кенеп, зыгыр экинлери, адыны тутан экиниң бар* («Совет эдебияты» журналы).

ЗЫГЫРДЫКЛАМАК, . Бир ере бирсыхлы чалт гатнамак, ызлы-ызына гатнап дурмак, зыгыр-зыгыр гатнамак. чалт херекет этмек. 2. Горкудан, совукдан ве ш. м. яна титремек, сандырамак, гагшамак.

ЗЫГЫР-ЗЫГЫР: 1) зыгыр-зыгыр гатнамак — *сер.* Зыгырдыкламак 1. *Ол секиз-докуз гезек зыгыр-зыгыр гатнанындан соң, халыс болмажагыны билип, ене универмагың агзына барып дурды* («Токмак» журналы) 2) зыгыр-зыгыр этмек — *сер.* Зыгырдыкламак 2.

ЗЫГЫРЛЫК [зы:гырлык], Зыгыр өсүмлигиниң көп экилен ери, көп битен ери.

ЗЫК [зы:к]: зык этдирмезлик — ызындан етдирмезлик, эле дүшмезлик, тутдурмазлык. *Ики айлава гойберилйән Лачын еди-секиз атың хич бирине зык этдирмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *«Берекет» колхозы районымызың бейлеки колхозларына зык этдирмән гелйәр* («Токмак» журналы).

ЗЫМ, Шар гөрнүшли учурылян ойнавач. ◇ Зым учан ялы болмак (учмак) — ём-ёк болмак, йитирим болмак, гүрүм-жүрүм болмак, сумат болмак. *Билмерсиң нирәк йитирим боляныны, бирден зым учан ялы болайярмыш* («Токмак» журналы). *Шу пикир келлесине гелени билен ериңден турды-да, бир яна зым учан ялы учды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ЗЫМДЫРЫЛМАК, Окдурылып гитмек, окдурылып бармак. *Машын депәниң үсти билен гүнбатар тарапа зымдырылды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Машынлы хер яна зымдырылып гечсиң, мен оңа бахыл дәл, гуш болуп учсун* («Токмак» журналы).

ЗЫМ-ЗЫЯ [зым-зыя:]: зым-зыя болмак — зым учан ялы ём-ёк болмак, гүрүм-жүрүм болмак. *Ол ерден чыкды-да бир топар адам, Токая йүзленип зым-зыя болды* (Чары Ашыр. Поэмалар). *Онуң зым-зыя болшуна ичим түтәп дур* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЗЫНА [зына:]. Кесеки машгаласына якынлык этмеклик азгынлыгы, бозуклык. *Пеләкет, зына ишлер эдипсиң!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Мунуң йүзүни гөрмек женнетиң ичинде зына эденден хем эрбетдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЗЫНАГӘР [зына:гәр], *сер.* Зынахор.

ЗЫНАТ [зы:нат], Безег, серенжам, зиби-зинет, оваданлык. *Шу дөвлетиң дүйп сыры — сөймек герек зәхмети, Зәхметдир бу дурмушың мисилсиз пәк зынаты* (Г. Сейитлиев, Гошгулар). *Гүн тебигата айратын зынат хем гөзеллик берйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЗЫНАТЛАМАК [зы:натламак], Овадан гөрнүш бермек, серенжам берип беземек, оваданламак, гөрнүше гетирмек.

ЗЫНАТЛАНМАК [зы:натланмак], Овадан гөрнүш берилмек, серенжам берлип безелмек, оваданланмак, гөрнүше гелмек.

ЗЫНАТЛЫ [зы:натлы], Овадан гөрнүшли, серенжамлы, безегли. *Зынатлы биналар, ажап көшүклер, Айна дек көчелер оклав дей гөни* («Совет эдебияты» журналы).

ЗЫНАХОР [зына:хо:р], Зына иш эдйән (адам).

ЗЫНАХОРЛУК [зына:хо:рлук], Зынахорың ягдайы.

ЗЫНДАН [зында:н], *көн. с.* Туссаг сакланян жай, түрме. *Сары үч гүнден бәри гараңкы, зейли зынданда минутсайын өлүме гарашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗЫНҖЫР, 1. Бири-бириниң ичинден гечйән демир халкаларың дүзүми. *Өйлериниң арка тарапында хем сымгылт, уллакан гоюнчы көпек зынҗырына бөкүп дурярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Акбилек дызап, зынҗырыны ёлайжак болярды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Гулчулык күндеси, зулум, бакналык. *Зынҗырдан бошатдың баглы голлары* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ишчилер сыныфы билен дайханлар бирлешип, капитализмиң зынҗырыны чым пытрак этдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Бири-бирине илдирилен халка гөрнүшли кечә салынян нагыш, гүл. *Кечәниң түтүш гырасына зынҗыр салыпдыр.* ◇ Зынҗырдан бошан ялы — гудузлан ялы, гудуз ачан ялы, дәли.

ЗЫНҖЫРЛАМАК, Зынҗыр билен багламак, зынҗыр билен даңмак, зынҗыр салмак. *Чапавулчылык вагтларында дайханлары зынҗырлапдырлар* (СССР тарыхы). ◇ Зынҗырлаймалы болмак — дәлилик хетдине етмек, акылындан азашмак, месиргәп жеңжел этмек. *Йөне, муны зынҗырлаймалы болаймаса ягшыдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЗЫНҖЫРЛАНМАК, Зынҗыр билен багланмак, зынҗыр салнып бент эдилмек, даңылмак. *Аягы зынҗырланан ат адам гарасыңы гөрүп, ювашҗа кишңеди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЗЫНҖЫРЛАТМАК, Зынҗыр билен баглатмак, зынҗыр салдырып бент этдирмек, даңдырмак.

ЗЫНҖЫРЛЫ, 1. Зынҗыр билен багланан, зынҗыр салнып бент эдилен, даңлан. *Зынҗырлы голлары, зулмы унутмаң!* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ховлудакы зынҗырлы ит бирсыхлы үйрүп дурярды.* 2. Зынҗыр дакылан, зынҗыр билен херекет эдйән. *МТС тарапындан шу колхоза 4 саны зынҗырлы трактор иберилипдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗЫНХАР [зынха:р], *көн. с.* Асла, хергиз, хич вагт. *Зынхар гыр атыңы гойма хөвүре* («Гөроглы» эпосы). *Сөйгүли ярыңы, зынхар унутма — дийип. айдымың интизар овазы отагың ичинде яңланды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ЗЫНХАРЛАМАК [зынха:рламак], Бир-зады хайыш эдип табшырмак, саргыт этмек.

ЗЫНЧ: зынч болмак — берк баслыгышмак, баслыгып беркишмек, гатамак.

ЗЫҢДЫРМАК, 1. Бир зады зыңмага биринң межбур этмек, зыңып гойбертмек, батлы оклатмак, ташлатмак. *Аңры-бәри чүйше дөвүклерини еңсеки хапа атылян чукура зыңдырмак.* 2. Нәдогры эдилйән иши я-да гылык-хәсиети, эндик боюнча эдилйән херекети ве ш. м. гойдурмак, бес этдирмек. *Кече телпеклериңизи зыңдырып, кел башыңыза нәхили цилиндр гейдирен болсам, шонуң ялы-да сизи ишледерин* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЗЫҢМАК, 1. Бир зады узага дүшүрмек үчин батлы ташламак, дазырдадып гойбермек, окламак. *Шол махал огланҗык элиндәки пөкгүсини өзлерине якынлашып барян Мәхрә зыңды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Харап болмак, заяланмак я-да дерде ярамазлык зерарлы атып гойбермек, айрып ташламак, айырмак. *Бу гүн гелер, эрте гелер билен гүллерине сув сепип, ики-үч гүнлән сакласа-да, ахыры зыңмалы болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Йүз дөндермек, унутмак, бес этмек, гоймак. *Дини ынанчлары ахырына ченли зыңып ташламак* («Совет Түркменистаны» газети). *Ялталыгы зыңмак үчин Кынчылыгы еңмек үчин, Тутанъерли болгун, иним!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 4. Батлы товусмак,

ёкары бөкмек. *Аягының астының ыкжам дәлдигини сызан мес бир ат асмана зыңды-да, ики вагоның арасына дүшүп, бир аягыны дөвдүрип, гермесатан асылып галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 5. Ахырына ченли етирмән гоймак, ахырына ченли довам этдирмән галдырмак, эйгермән гоймак. *Бир ише башлап зыңмак. Акмаклык эдип окувы зыңмак.*

ЗЫҢЫЛМАК, I. Узага дүшүрилмек үчин батлы ташланмак, дазырдадып гойберилмек. *Хениз гәми көпрә етип-етмәнкә, ёгын урганларың уҗы көпрүдәки дуран адамлара тарап зыңлып башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Яссыклар гөйә топ атылан ялы болуп зыңылды* («Гөроглы» эпосы). 2. Атылып гойберилмек, айрылып ташланмак, айрылмак. *Заяланан ве ынҗан затларың хеммеси хапа атылян ящиге зыңылды.*

ЗЫҢЫНДЫ, Дереге ярамаянлыгы үчин зыңлан затлар, бир задың дерде ярамаян галындысы, ташланды. *Метал зыңындыларыны башарныклы эллер алада билен йыгнаяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗЫҢЫШМАК, I. Зыңмага көмеклешмек, билеликде зыңмак, оклашмак, ташлашмак. *Там салян усса керпич зыңышмак.* 2. Бири-бириңе зыңмак, окламак. *Топ зыңышмак.* 3. Зыңып гүйч сынанышмак. *Даш зыңышмак.*

ЗЫПДЫРУН [зыпдыру:н], *гепл. д.* Небит тәзеден ишленende галян ве дүрли техники хаҗатлар үчин уланылян гара масса, гудрон.

ЗЫР: з ы р д ә л и — 1) барып ятан дәли, түйс дәли, дүблэп дуран дәли. *Шу вагт мениң бир йүрегим гысяр вели, зыр дәли болуп, дүзе дүшермикәм диййән, гелиң ичелиң — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа); 2) өрән гарагол, жуда якымсыз (оглан-ушак хакда). *Лэлик середилен оглан зыр дәли болупдыр.*

ЗЫРМЫЛДАМАК, Өрән чалт йөремек, ок ялы гитмек; чалт херекет этмек. *Ол зырмылдап баршына тигирлериниң ашагындакы палчыклары мынчалап, гыралары кертиленҗе ёдаҗыклар ясаярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЗЫРМЫЛДАШМАК, Ызлы-ызына зырмылдап гитмек, билеликде чалт йөрәп гитмек. *Машынлар асфальт ёлдан зырмылдашып барярлар.*

ЗЫРМЫРЫЛМАК, *сер.* З ы р м ы л д а м а к. *Бирденкә онуң өңүнден бир адам зырмырылып гечип, чүңүр нобура өзүни оклады. Бирденкә онуң гулагына илен сес сүңүңки говшатды, гызгын ган дамарларында зырмырылып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вах, апельсинли чеменлиге зырмырылян сув!* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗЫРРАҖЫМ [зырраҗы:м], Барып ятан, диениңден бәш бетер, түйс (яланчы, горкаклар ве ш. м. хакда). *Зырраҗым кеззап готур серче-де ялан сөзлемесини гоюпдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ЗЫЯДА [зыя:да], *көн. с. сер.* А р т ы к м а ч 2. *Гоч йигидиң өмри болсун зыяда; Сени, мени хак етирсин мырада* («Гөроглы» эпосы).

ЗЫЯН [зыя:н], I. Бириңден я-да бир затдан етйән ногсан, зепер, зелел, шикес. *Адат, сениң эден зыяның кәндир, Сени ёк этмели — ичдигиң гандыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Деряларың зор жошмагы экеранчылыга көп зыян берйәрди* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Тебигы бела — ер титремеси зерарлы агыр зыян чекилди* («Пионер» журналы). 2. Сөвда-сатыкда ве ш. м. гөрүлйән зелел. *Зыян гөрмек. Зыян чекмек.* 3. *гөч. м.* Йитги. ◇ З ы я н ы ё к — айыбы ёк, зелели ёк, оваррам. *Зыяны ёк, гызым, ине басым бизиң пароходумыз хем гелер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). З ы я н ы ң а ч а п м а к — өз зелелиңе иш этмек, пейдасыз иш гөрмек. *Чай пулы берели, чапма зыяна* («Совет эдебияты» журналы).

ЗЫЯНКЕШ [зыя:нкеш], Халк ве дөвлет бәхбитлерине хыянат этмеги максат эдинип, олара ыкдысады ве сыясы тайдан зелел етирйән адам, халк душманы, зелелкеш. *Айгулы нәче активсиресе-де, ол зыянкешиң барып ятаны экени* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Зыянкешлер жогапкәрчилиге чекилмелидирлер. Күрт Ахмат эгнине мусулман лыбасыны геен зыянкеш ватан хайынларыны-да ягшы танаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЗЫЯНКЕШЛИК [зыя:нкешлик], Зыянлы иш алып барыжылык, зыянкешиң херекети, йыгынчылыклы херекет, зелелкешлик. *Ол кёне шахсият култы шертинде зыянкешлик эдип гелипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Шейле зыянкешлик билен асла ылалашып болмаз — дийип, ол агзындан көпүк сачып гыгырды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ЗЫЯНЛЫ [зыя:нлы], Зыяны бар болан, зыян етирип билйән, зелел етирмәге укыплы болан, зыян берйән, зелелли. *Зыянлы дузларың топракда аша болмаян гатачылыга зыян етирйәр. Көнәниң зыянлы таглатмасына гаршы гөрешмеклик маслахатлашылды* («Совет Түркменистаны» газети).

ЗЫЯНЛЫЛЫК [зыя:нлылык], Зыяны барлык, зелеллилик.

ЗЫЯНСЫЗ [зыя:нсыз], 1. Зыянлы болмадык, зыян етирмәге укыбы болмадык, зелел етирип билмейән, зелелсиз. 2. Зыян етирмән, зелел чекдирмән, сагламан, йитгисиз. *Мен бу доварлары хич бир зыянсыз ишине говшурарын. Хасылы зыянсыз йыгнамак. Зыянсыз херекет этмек.*

ЗЫЯНСЫЗЛАНДЫРМАК [зыя:нсызландырмак], Зыян етирмек мүмкинчилигинден айырмак, зелелсиз этмек, зелелсиз эдип гоймак. *Ере гөмлен миналары зыянсызландырмак. Дэри-дерманлары зыянсызландырмак.*

ЗЫЯНСЫЗЛЫК [зыя:нсызлык], Зыян етирип билмезлик ягдайы, зыяны ёклук, зелел бермезлик, зелелсизлик. *Херекетиң зыянсызлыгы.*

ЗЫЯПАТ [зыя:пат], *көн. с.* Мыхманчылыкда эдилйән хеззет-хормат, отурылышык. *Муны чарва байлары зыяпата чагырандыр* («Гөроглы» эпосы).

ЗЫЯРАТ [зыя:рат], Динн дүшүнҗэ гөрэ «кераматлы» ерлере, «кераматлы» адамлара тагзым этмек. *Зыярат этмәге геленлеринде, гоюп гиден затларындан дерек тапмаяр* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЗЫЯТ [зыя:т], 1. Мукдар, сан тайдан агдыклык эдйән, көп, артык. *Ханым, муңуң салнаны инди муң йылдан зыятдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Артып галан зат, артыклык эдйән зат. *Бугдай экип, хапман этдиң үйшүрип, Шерекете бер зыядын сүйшүрип* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Башга, артык, аша. *Башлык мундан зыят сабыр саклап дуруп билмеди* («Колхоз гүнлери»).

ЗЫЯТЛЫК [зыя:тлык], Зыят болмаклык, гөрнүшдэки көплүк, артыклык, агдыклык.

ЗЭК, *хим.* Алюминиң, хромуң, демриң, шонуң ялы-да ашгарлы металың я-да аммонийниң икили күкүрт туршы дузы. *Обадакы болгусыз тебиплерден бири онуң гөзүне тиряек, ене бири зэк гуюп, бейлекиси-де дем алдыкуп, онуң гөзүни зарбыкдырдылар* (Н. Помма, Себебини соң билдим). ◇ А г з а з э к а т ы л а н я л ы э т м е к — *сер.* А г ы з. *Мени пичласаң, эдил агзына зэк атылан ялы эдәрин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗЭКЛЕМЕК, Зэк атмак, зэк гатмак.

ЗЭКЛЕТМЕК, Зэк атдырмак, зэк гатдырмак.

ЗЭХЕР, 1. Өлдүрйән авулы мадда, авы. *Пеленниң дашы юмшак, ичи зэхер* (накыл). *Арының зэхерин чекмедик балың гадырын нәбилсин* (накыл). 2. *гөч. м.* Бир задың ажы. йити тэсири. *Дүрдымырадың болса бу болшы гөренинден соң, ичип отуран чайы агзына зэхер ялы дегди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Совук елиң*

сар авусы Ховада зәхерин сачяр (Чары Ашыр, Поэмалар). 3. *гөч. м.* Бир зада гахар билдирилип айдылян гаргыш сөз. *Зәхер этмәндирис, утанмаярмың, өзүңден ушы җүмлә бирмәсең!* ◇ Зәхер гатмак — шатлыклы дурмушы, ягдайы ве ш. м. өрән гынанчлы хала өвүрмек. *Гайта, оглуны урдуң, атыны басып алдың, тойларыңа зәхер гатдың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Зәхерини пүркмек — бирине газапланып, якмаз, ажы сөз айтмак, ажыны пүркмек. *Сен маңа зәхериңи пүркмә.*

ЗӘХЕРЛЕМЕК, 1. Бир зада зәхер гатмак, авы гошмак, бир зады авуламак. 2. Зәхер берип өлдүрмек, авулап өлдүрмек. 3. *гөч. м.* Бирине, бир зада эрбет тәсир этмек, ярамаз ыз галдырмак, агзыны ажатмак. *Ахырында налач галып, Халназарлара: — Гелиңизи йыгнаң! — диенде, Айна: — Маңа эл дегди — дийип, хем олары, хем энелигини зәхерледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЗӘХЕРЛЕНМЕК, 1. Бир зада зәхер гатылмак, авы гошулмак, авуланмак. 2. Зәхер берлип өлдүрилмек, авуланып өлдүрилмек. *Түссечыкар одун долы янып гутарманка япыланда, угар газы билен зәхерленмек йыгы-йыгы гөрүнәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). 3. *гөч. м.* Бирине эрбет тәсир эдилмек, ярамаз ыз галдырылмак; агзың ажадылмак.

ЗӘХЕРЛЕТМЕК, 1. Бир зада зәхер гатдырмак, авы гошдурмак, авулатмак. 2. Зәхер бердирип өлдүртмек, авулатмак. 3. *гөч. м.* Бирине эрбет тәсир этдирмек, бириниң агзына авы атылан ялы этдирмек.

ЗӘХЕРЛИ, 1. Дүзүминде зәхер бар болан, өзүнде зәхер саклаян, авулы. *Зәхерли йыланлар адама көп зелел гетирйәрлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Зәхерли маддалар. Зәхерли ампула.* 2. Зәхерләп өлдүрйән, зәхерлейжи. *Урушда демикдириҗи зәхерли газларың уланылмагы язгарылды* («Совет Түркменистаны» газети). 3. *гөч. м.* Эрбет тәсир эдйән, өрән якымсыз тәсир эдйән (сөз). *Хениз хем онуң гыҗытлы, зәхерли сөзлерине чыдам эдип дурдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЗӘХЕРЛИЛИК, Зәхери барлык, авулылык.

ЗӘХЕРСИЗ, Дүзүминде авусы, зәхери болмадык.

ЗӘХМЕТ, 1. Адамзадың белли бир максат үчин сарп эдйән акыл хем-де физики гүйҗи. *Азат бир дурмушда шол азат зәхмет Ер йүзүнде дөредипдир җеннети* (Б. Кербабаев, Айлар). *Догрудан хем бу балдырларың юмры этлери зәхметде беркишди ахыры* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Шунча зәхмет билен галдыран бәведини сув эйәм йыкара гетирипди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Азап, гөрги, жебир, жепа. *Агшамкы ел адамлара зәхмет берен болмага чемели* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Чексең зәхмет, ягар рәхнет* (накыл). *Зәхмет соңы рәхнет* (накыл). ◇ Зәхмет депдерчеси — ишгәриң я-да ишчиниң иш стажы хем-де ишине дегишли башга белликлер белленилйән депдерчеси, документи. Зәхмет гүни — *сер.* Гүн. *Биз хер зәхмет гүне йигрими манатдан говрак пул алдык.* Зәхмет пәлваны — ишде улы үстүнлиге эе болан, зәхмет гахрыманы. Зәхмет резервлери — сенетчилик училищелеринде ве мекдеплеринде дүрли хүнәр алып, квалифицирленен ишчилер болуп етишйән яшлар. Зәхмет хакы — чекилен зәхмет үчин төленмели хак, айлык. Зәхмет чекмек — көп ишлемек, азап гөрмек, көп гүйч сарп этмек, жепа чекмек.

ЗӘХМЕТКӘШ, I. Өз физики я-да акыл зәхметиниң хакы билен яшаян адам (ишчи, дайхан, гуллукчы). *Республикамызың оба хожалыгының зәхметкешлери газанылан үстүнликлери хас байлашдырярлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Революциядан озал зәхметкешлер хор яшаярдылар. Челекен зәхметкешлери инди акар сув ичйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сер.* Зәхметсөер. *Зәхметкеш адам. Зәхметкеш ишгәр.*

ЗӘХМЕТЛИ, Көп зәхмет талап эдйән, зәхмети көп сарп этмели болян, кын. *Зәхметли иш. Зәхметли хереket.*

ЗӘХМЕТСИЗ, Көп зәхмет талап этмейән, аңсатлык билен амала ашырылян, эл ужундан битйән, кынчылык дөретмейән. *Мен бу адреси адреслер бюросының үсти билен хич бир кынчылыксыз, зәхметсиз, аңсатлык билен тапдым.*

ЗӘХМЕТСӨЕР, Зәхметден чекинмейән, зәхметден гачмаян, зәхмет чекмеги халаян, жепакеш, зәхметкеш. *Зәхметсөер небитчилер көп иш битирдилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Эмма гүррүңи бир ере жемлэп айданыңда, буларың икиси хем зәхметсөер адам* («Совет эдебияты» журналы).

ЗӘХМЕТСӨЙМЕЗ, Жанына иш якмаян, зәхмет чекмеги халамаян, ятан чөпи галдырасы гелмейән, иш хош якмаян, ял ягысы.

ЗӘХМЕТСӨЙҮҖИЛИК, Зәхмете болан сөйги, зәхмете берилмеклик, иши халамаклык. *Яш шахырың хемме гошгулары зәхметсөйүҗилик дуйгусына югруландыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЗӘХРЕ, *анат.* Өт халтасы. ◇ Зәхреси ярылмак — бирденкә гаты горкмак, алланичигси болмак. *Зәхреси ярылара гелен Вуши илки бада элиндәки түпеңини хем унутды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Көсе-де зәхреси ярылан ялы болды* («Гөроглы» эпосы).

ЗӘХРИ-ЗАКГУН [зәхри-закгу:н], *сер.* Зәхер.

ЗӘХРИМАР [зәхрима:р], 1. Йыланың зәхери, йыланың авусы. 2. *гөч. м.* «Бела, закгун, авының сапы» диен ялы маныларда гелйән гаргыш сөз. *Бай ага, нәме хызмат бар? Зәхримар хызмат! Оны гөреңокмы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *гепл. д.* Зәхер гошулан ялы ажы зат, арак, тиряк ве ш. м. *Муса ага, бизи нәумыт этме, ол зәхримардан бир-ики чүйше тап!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

И

И. Түркмен элипбийиниң он биринжи харпы.

ИБЕРИЖИ [и:беријжи], Зат иберйән адам (посылка, хат ве ш. м.).

ИБЕРИЛМЕК [и:берилмек], Бир ере уградылмак, ёлланылмак, гөндерилмек (бирини я-да бир зады). *Ашгабада сыясы тайдан гиң дүшүнҗели, башаржаң партия ишгәриниң иберилмегини талап этди. Ашгабада иберилмегиң барада мен сениң элиңе хат берейин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Район ве область эдараларының онларча ишгәрлери Москва ве Ашгабада вагтлы-вагтында окува иберилип дуруляр* («Совет эдебияты» журналы). *Бу гыз райондан бизиң артелимизиң башлыгы эдилип иберилипдир* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИБЕРИШДИРМЕК [и:беришдирмек], Көп мукдардакы зады дүрли ерлере ибермек, ёлламак. *Автореферaты дүрли ерлердәки ёкары окув җайларына иберишдирдим.*

ИБЕРИШМЕК [и:беришмек], Бир зады бир ере угратмага, ёлламага, гөндермәге көмеклешмек.

ИБЕРМЕК [и:бермек], Бирини я-да бир зады бир ере угратмак, ёлламак, гөндермек. *Эҗегүлүң ниети адама*

зар болмазлык, чагаларыны говы гейиндирип, мекдебе ибермек, говы җайларда яшамакды (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ашгабатдан Гызыларбада, Гушга хем башга бир нәче ерлере өз үндевчилерини ибердилер. Эзиз атлы иберип, огурлык йөңкелйән йигиди гетиртди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Совет халкыны алтын шөхлели маталар билен гейиндирмек сениң зәхметиңе, сениң иберен пагтаңа баглы* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИБЕРТМЕК [и:бертмек], Бирини я-да бир зады бир ере угратдырмак, ёллатмак, гөндертмек. *Мени Тәхрана чагырян-да сиз, башга ере ибертжек болян-да сиз* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ИБИРТДЕ-ЗИБИРТ, Көпчүликлейин эйлэк-де-бейлэк, ики бака эдилйән чалт гатнав, херекет. *Олар ики бака ибиртде-зибирт, эдил аягы ода бишен ялыдылар.*

ИБИРТДЕ-ЗИБИРТЛИК, Көпчүликлейин эйлэк-бейлэк йөремеклик, ховлукмач ягдайда эйлэк-де-бейлэк эдилйән херекет. *Биринжи түпең сеси чыкан бадына, ибиртде-зибиртлик башланып, обаның ичи гымырсы болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шол ибиртде-зибиртликде «жын» онуң элинден бир сөй билен сыпып, гызылжагурт ялы гум тозадып, өз башыны гутарса разы болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ИБЛИС [ибли:с], *сер.* Ш е й т а н.

ИГ [и:г], *көн. с.* Арасса ганлы, гарнувсыз (түркмен халкы барада). *Өзлериниң аз-овлак гарнувы бар, түйс иг дәл экенлер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Инди теке гулуңы, игиңи сайлап дуранок* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ине сен игмишиң-дә!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ИГБАГ [и:гба:г], Йүпүң даңлышының бир гөрнүши.

ИГДЕ, *бот.* Овнужак чал япраклы, дашы юкажык габыклы миве гетирйән уллакан агач ве онуң мивеси. *Сувлы ябың гыраларыны болса игдедир тут агачлары тутуп отырды. Соңабака тал, эрик, игде, тут ялы агачлары экидйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Кеседен дуруп середениңде, игде агажының арасында чала гөрүнйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Игделери гоңшыңыз үчин гетирендир өйдүп сиз гөвнүңизе гетирмәң!* («Совет эдебияты» журналы). *Улы ёлуң гырасында бир дүйп улы игде өсйәр* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ИГДЕЛИК, Игде агажының көп битен, гөгерип отуран ери. *Игделигиң ичи билен бир ёдажык гечип гидйәрди.*

ИГЕ [и:ге], *тех.* Метал гураллары йителтмек, бүдүр-сүдүр ерлерини ёнмак, олара диш кесмек үчин уланылян йүзи овнук хем ири дишли полат эсбап. *Игениң хырт-хыртымы? Ёк, бу-да дәл. Бир хили гең сес якындан эшидилип дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Пили иге билен таплады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң бежерйән зады метал, эсасы зәхмет гуралы иге* («Совет Түркменистаны» газети).

ИГЕЛЕНМЕК [и:геленмек], Иге билен йителдилмек, иге билен ёнмак, йылмамак. *Орсгелди ага эйваның ашак этегинде пилиниң йүзүниң гайдан ерлерини игелейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ИГЕЛЕНМЕК [и:геленмек], Иге билен йителдилмек, иге билен ёнулмак, йылманмак. *Бу палта игеленип йителдилсе, ялав ялы боларды.*

ИГЕЛЕТМЕК [и:гелетмек], Иге билен йителтдирмек, иге билен ёндурмак, йылматмак. *Бу пычагы игелетмели болупдыр.*

ИГЕЛЕШМЕК [и:гелешмек], Иге билен йителдишмек, ёнушмак, йылмашмак, игелемәге көмеклешмек.

ИГЕНЖЕҢ [и:генжең], Бирсыхлы игенмәге, иңирдемәге эндик эден (адам). *Ол өрән игенжең адамды.*

ИГЕНЖЕҢЛИК [и:генжеңлик], Игенмеклик хәсиети, игенжеңиң гылыгы, ягдайы. *Ынжыклыгың, игенжеңлигиң нам-нышаны ёкды* («Совет эдебияты» журналы).

ИГЕНИШМЕК [и:генишмек], Бири-бирине игенмек, бири-бирине иңирдемек. *Шондан соң мираплар бири-бирлерине игенишдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бизе хем инди бири-биримизе игенишип отурмак герек дәл* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИГЕНМЕК [и:генмек], Биринден я-да бир затдан нәгиле болуп, игенчли сөз айтмак, иңирдән кәйнемек, иңирдемек. *Нәме саклаярсың! — дийип, шофёри игенди. Хениз Бегенже ышк эсери етмедимикә? — дийип игенипди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Инди Аннабердиден эҗеси игенип башлады. Ол өйүнде аялына игенди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Артык сакланып билмән, Балла игенди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИГЕНЧ [и:генч], Биринден я-да бир затдан игенмек болуп эдилйән иңирди, кәйинч. *Бу чагы онуң гулагына етйән түкениксиз иңирдиден ве игенчден нәдә боларды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол эдилйән игенчлере чыдамадык ялы йүзүни галдырды* («Колхоз гүллери»). *Аннабердиден оңа не игенч, не сөгүнч, не гайтавул барды. Шол гөзлерде: — Хожам, сен цен наныңкаст эдйәрсиң — диен игенч гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Айсолтан оңа игенч билен гарады* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИГЕНЧЛИ [и:генчли], Игенч билен, иңирдили, кәйинчли. *Онуң игенчли овазы эшидилип дуран ялыды. Хожамырат волостной кагызындан хем, игенчли сөзүнден хем разы болман, игенчли гепледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аялының игенчли сөзлери онуң гулагына дегенде, ол ымызганярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Усса өңки игенчли пикиринден дәнди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИГИНМЕК, *сер.* Ч ы г ы л м а к.

ИГЛЕМЕК [и:глемек], 1. Кесел зерарлы хорланмак, аррыкламак. *Ол, җөвза гүнүң ашлемине ышып барян тер гул ялы, гүн-гүнден саралып иглейярди. Ишде-де сары гетирмек, ысгынсызлык, ганы чүйремек ве иглемек кеселлери ховплудыр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өнде барыжы тежрибе). *Ишлән өлмез, иглән өлер* (накыл). *Адам гулагындан игләр* (накыл). 2. Көп уланылмак зерарлы көнелмек, йилип инчелмек (метал гураллар хакда). *Оңуң элинде иглән пычак барды.*

ИГЛЕТМЕК [и:глетмек], 1. Кесел зерарлы хорлатмак, аррыклатмак. *Чаганы кесел иглединдир.* 2. Көп уланмак зерарлы көнелтмек, иглемек ве ш. м. зерарлы шпелтмек (метал гураллар хакда). *Бу пычагы яман иглединдирлер.*

ИГЛИ [и:гли], 1. Нәсаглык зерарлы хорланан, аррыклан. *Мунуң өзүне унс бердириши, ышыкыклыгы игли ганыңкыдан хем бетеррәк. Боласы, хечим эдип иглиоглана дөнәйипсиң-ле!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гызырманың вагтал-вагтал гайталанып гутмасының метжесинде чагалар хор ве игли болуп ыкласыгланып йәрлер* (А. Акыев, Гыззырма кесели ве оңа гаршы гөреш). *Онуң аркасындакы иглиже чага бүлүки-бүзүк күршердип, чиңңерилип гарады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Көп уланмак зерарлы ёнулан, инчелме (метал гураллар хакда).

ИГЛИК [и:глик], Иге дегишлик, иге хас болан.

ИГЛИЛИК [и:глилик], Кеселлилик зерарлы аррыклык, хорлук, ысгынсызлык.

И'ГРЕК, 1. Латынь элипбийиниң йигрими бешинжи харпының ады (у). 2. *мат.* «У» харпы билен белленйән нәмәлим сан.

ИДЕА'Л, 1. Бир ишиң, мейлиң эсасында эдилйән максат, ахыркы максат, етилмек исленйән арзув. 2. Бир задың барып ятан нусгасы. *Хиндистан пирогрессивлик прогрес идеалларына эерип, дүнйәниң әхли халклары*

союздашлык элини узатды («Совет Түркменистаны» газети).

ИДЕАЛИЗИРЛЕМЕК, Хакыкы болшундан хем гөвы, идеал эдип **гөркезмек**.

ИДЕАЛИ'ЗМ, *филос.* Хемме задың эсасы материя болман, рух, идеядыр дийип хасаплаян, материализме гаршы болан ялан философия угры. *Материализм билен идеализмиң арасында элмыдама гөреш алнып барлыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ИДЕАЛИ'СТ, 1. *филос.* Идеализминң тарапдары. 2. Хакыкы дурмушы идеализирлемәге ымтылян адам.

ИДЕАЛИСТИК, *филос.* Идеализме хас болан, идеализме махсус болан. *Бу меселәниң чөзүлиши билен баглылыкда, ики угур — материалистик ве идеалистик угур тапавутландырыляр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Буржуаз эдебиятының идеалистик думана букулян бир вагтында, бизиң эдебиятымыз реалистик дәплериң горайҗысы болуп дуряр. Марксистик-ленинчилик эстетиканың идеалистик эстетиканың канунлары билен хич бир умумылыгы ёкдур* («Совет эдебияты» журналы).

ИДЕГ [и:дег], 1. Бирине я-да бир зада эсеван болмаклык, бирине, бир зада эдилйән гарашык, гөзегчилик. *Яслидәки чагаларың идеги говы.* 2. Бир задың угрунда эдилйән алада, сораг; үнҗи. *Бизиң МТС-миз запас шайлара хер йыл мәтәчлик чекип, идег эдип гелйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Нәче идег этсем-де, Дерек тапмадым сенден* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 3. Бирини тутмак я-да бир зады тапмак максады билен гечирилйән агтарыш, сораглама, гөзлег. *Гозгалаңчы басылып гачалы бәри, Артыгың идеги зорды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИДЕГЛЕМЕК [и:деглемек], Бири я-да бир зат барада сорашдырып билмек, гөзлег этмек. *Аждар өзүни идеглемәге гелен гызың бурнуны чекйәнини дуйды* («Совет эдебияты» журналы).

ИДЕГЛИ [и:дегли], 1. Идеги бар болан, идег эдилйән, гарашык, гөзегчилик эдилйән. 2. Эле салмак үчин ызына дүшүлйән, агтарылян; гөзлегли, сораглы. *Оның ызы идегликди.*

ИДЕГСИЗ [и:дегсиз], 1. Идег, гарашык эдилмейән, середилмейән, әнедилмейән, идисиз. *Мен муны идегсиз галдырмарын.* 2. Генешсиз, гөзлегсиз, сорагсыз. *Идегсиз гелен дүшексиз отурар* (накыл).

ИДЕГСИЗЛИК [и:дегсизлик], Гарашык эдилмезлик, индегсизлик. *Экинлериң идегсизлиги хасыла зыян берйәр.*

ИДЕГ-СОРАГ [и:дег-со:раг], Бирини я-да бир зады сорап агтарыш, гөзлег, индег. *Пуллы кирелере баран болсаң, шо тайдан идег-сораг эдип гөр, кирелере бардың!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИДЕДИҖИ [и:дедиҗи], Мал-гара ве ш. м. вагтлы-вагтында от-сув берип идедйән, середйән адам. *Ол бир нәче кемчиликлери доңуз идедиҗилере гөркезди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИДЕДИЛМЕК [и:дедилмек], Бирине я-да бир зада эсеван, гарашык, гөзегчилик эдилмек, экленип-сакланылмак. *Яшулы өзүниң хәзирки идедилишинден, кичи оглукдан хошалдыгыны айтды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Пионерлер экинлериң идедилишини өвренйәрлер* («Мыдам тайяр» газети). *Мекгежөвен оңат идедилмегини талап эдйән экиндир* (А. Насыров, Түркменистан ССР-ниң колхозларында мекгежөвени өсдүрип етишдирмегиң агротехникасы). *Говача оңат идедилмегини талап эдйән экиндир. Чага яшка, нәче оңат идедилсе, шонча-да сагдын өсйәр.*

ИДЕДИШМЕК [и:дедишмек], Идетмәге көмеклешмек, идег эдишмек, гарашык эдишмек.

ИДЕҢЛЕМЕК [и:деңлемек], Өз ызың билен әкитмек, идип әкитмек.

ИДЕЛМЕК [и:делмек], 1. Гөзлег эдилмек, агтарылмак, гөзленмек. *Ягшы зат йитмесе, гөзләп идемез, Мерт янында сөвеш турса гүйделмез* («Совет эдебияты» журналы). 2. Идег-сораг эдилип дурулмак, хал-ахвалындан хабар алнып дурулмак.

ИДЕМЕК [и:демек], 1. Гөзлег этмек, агтармак, гөзлемек. *Гырат дийп агтарсам дагы-дүзлери, Бир йылда гелмесек, идәң бизлери* («Гөроглы» эпосы). 2. Идег-сораг этмек, хабар тутмак, сорап дурмак. ◇ **Идәп гөрмек** — ишде, гепде-гүррүңде гөвнүңе чиглик гиден зады тәзеден аныгына етмек үчин дерңемек, барламак. *Айдан сөзлериниң ызыны идәп гөрсең, сегсен проценти чыпдырма болуп чыкяр* («Токмак» журналы).

ИДЕНЕҢЛЕМЕК, Баш айланмак, бүдремек ве ш. м. зерарлы энтиреклән гитмек. *Оның башы айланып, иденеклән гитди.*

ИДЕНЕҢЛЕТМЕК, Итмек, гүйч билен чекмек ве ш. м. зерарлы энтиреклетмек; зор билен итенекләп йөретмек, сүдүрлемек. *Мени иденеклединг, гетирип заводың ховлусына дыкды* («Токмак» журналы).

ИДЕОГРА'ММА, *лингв.* Бир дүшүнжәни аңладян шертли язув белгиси.

ИДЕО'ЛОГ, Жемгыетчилик сыпың, жемгыетчилик-сыясы гурлушың, угруң идеологиясыны гораян, йөредйән адам. *Кемине зәхметкеш халкың, эксплуатирленйән сыпың гөрнүкли идеологыдыр* («Эдебият»).

ИДЕОЛОГИК, Идеология дегишли болан, идеология хас болан. *Партиянын идеологик есасларыны горап саклямак талап эдилйәрди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИДЕОЛО'ГИЯ, Гарайышларың ве идеяларың системасы, дүнйәгарайыш. *Халкларың достлугының марксистик-ленинчилик идеологиясы еңип үстүн чыкды* («Совет Түркменистаны» газети). *Чепер эдебият жемгыетчилик идеологиясының бир гөрнүшидир. Бу кесгитлемеде идеологияның диңе бир тарапы берлип, сунгаты идеологияның бейлеки формаларындан тапавутландырян задың үстүнден гечилип гидилйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ИДЕТМЕК [и:детмек], 1. Экләп-сакламак, тербиеләп өсдүрмек (адам барада); от-ийм берип бакмак, әнетмек (мал барада). *Ол мени идетҗек адам болап болуп, мени өйүне алып гитди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Оглум, сен дагларда ав ат-да, гезибер хем малыңы идет* («Гөроглы» эпосы). *Докуз гуты гурчук идедип, планы бир йүз бәш процент бержай этдик* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Хайваплары идетмек аңсат дүшмейән болара чемели* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сораг-идег этдирмек, индетмек.

ИДЕШМЕК [и:дешмек], Гөзлег эдишмек, агтарышмак, гөзлешмек.

ИДЕ'Я, 1. Адамың аңында мадды дүнйәни (хакыкы я-да галп) сураглардырян хем-де онуң өзүни гуршаян дүнйә болан гарайшыны аңладян дүшүнже, пикир. *Ол өз алып барян ишиниң өлмежегине, Октябрь революциясының бейик социал идеясының бүтин төвереклейин парлажагына ыканярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир задың мазмуныны кесгитлейән эсасы пикир. *Эсериң идея тайдан-да, чеперчилик тайдан-да шовлы болмагы дөредилйән типлериң говы болмагына баглыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Шахырың дөредиҗилигинде чеперчилик серишделери идеяны образлы бермеклиге хызмат эдйәр* («Эдебият»).

ИДЕЯЛЫ, Идеясы бар болан, идеясы гүйчли, чуң мазмунлы. *Дүнйәде иң идеялы, иң өңде барян совет эдебияты көпчулиги мораль-сыясы тайдан тербиелемегиң иң мөхүм ярагыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ИДЕЯЛЫЛЫК, Идеясы гүйчлүлик, чуң мазмунлылык.

Метбугат ёкары идеялылыгы билен тапавутланяр («Совет Түркменистаны» газети). *Онуң позищиясы сунгата партиялылыкдан, идеялылыкдан ыбарат болуп, ыза галакларың гаршысына гөреш алып баряр* («Совет эдебияты» журналы).

ИДИ [и:ди], *сер.* И д е г. *Тохум атлар үчин болса айратын иди зерурды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИДИЛИ [и:дили], 1. Идиси бар болан, гарашык эдилйән, идегли. 2. Говы, оңат, мазалы, угурлы, долы. *Ол адам гарры̆ның совалына идили дүшүнмедик ялы болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Чашчы эдилип отурылан гурруңы идили аңшырап-аңшырмаз гурруңе гошулды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Шейле-де болса, авторың пикирлериниң бирини-де идили беян эдип билмән, такал окамак билен чәкленендигине гынанярсың* («Совет Түркменистаны» газети). *Шу биография гурпсуз, идили гуралсыз, екебара түркмен дайханының типиклешдирилен образының биографиясыдыр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ И д и л и э т м е з л и к — пугта теммисини бермеклик. *Кимиң уранының биләйсем идили этмездим. Менң хем идили этмез* («Гөроглы» эпосы).

ИДИЛМЕК [и:дилмек], Ызың билен чекилип йөредилмек, ызың билен идип экидилмек. *Гызлы өйүң гапысындан идилип гелен, келлесини ал-асманда тутян гөк эркек төверегинде гаймалашянлара, гык-баклара отлуклы гөзлерини тегелеп, ялт-юлт гарады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИДИН [и:дин], Ругсат, ыгтыяр, җогап. *Озалдан дил-лешикли Дурсун-да, Җамалларың тамына гитмәге эҗесинден идин алды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИДИНСИЗ [и:динсиз], Биыгтыяр, ругсатсыз, жогапсыз, бидин. *Ким менден идинсиз гурруңе башласа, агыр темми берерин* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИДИО́МА, *лингв.* Шол бир диле махсус болуп, терҗиме эдиленде, өңки манысыны йитирйән сөз дүзүми.

ИДИОМАТИК, *лингв.* Идиома ве идиоматика дегишли болан, идиома хас болан. *Идиоматик аңлатма. Идиоматик сөзлер йыгындысы.*

ИДИОМА́ТИКА, *лингв.* 1. Идиомалар хакындакы таглымат. 2. Бир дилиң идиомаларының жеми.

ИДИРДЕТМЕК, Еңсесинден гүйч билен итип йөретмек, гүйч билен ителәп, йөредип алып гитмек, гүйч билен өзүне гаршы чекмек. *Хатда өзүниң йүрегине дакылан үзүлмез тары шол бармакларының дашына орап, өзүни машына бакан идирдедип барян ялы дуюлды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол галтагы идирдедип, эйлям ики кварталы гечди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Черкез хем онуң бир янындан япышып, оны четрәге идирдетдилер. Ашыры узак сөзлемәге гойман, идирдедип уградылар. Онуң хер бир гымылдысы, гөйә диерсиң дартыжы бир магнит ялы, Айнаны өзуне чекип, идирдедип баряна дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИДИСИЗ [и:дисиз], 1. *сер.* И д е г с и з. 2. Идили дәл, оңат дәл.

ИДИСИЗЛИК [и:дисизлик], 1. *сер.* И д е г с и з л и к. 2. Идили дәллик, оңат дәллик.

ИЕГЕН, Көп ийән, хоран, иермен.

ИЕРЛИК, Иер ялы зат, иймек үчин тайярланан зат. *Ынха эрте-биригун мүлк харманымызы аларыс, иерлик дәне шондан галар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЕРМЕН, 1. *сер.* И е г е н. 2. *гепл. д.* Өзи ве өз хожалыгы үчин алып-ёлуп барян, бол-телки иймеги халаян, ёлужы. *Иермен адам.*

ИЕРМЕНЛИК, Көп иегенлик, хоранлык. *Гәвүшгөзел дийсең, Гәвүшгөзел дийшип, онуң иерменлигине ичлерини чекишип гең гөрйәрдилер* (Н. Помма, Тайлак хызын).

ИЕРО́ГЛИФ, Идеограмма меңзедилип язылян Мүсүр ве Хытай язувы.

ИЕРОГЛИФИК, Иероглифлер аркалы аңладылян, бе-дирилйән. *Иероглифик хат.*

ИЗОЛИРЛЕМЕК, *физ., тех.* Бир зады төверегиндә затлардан айрыбашгалашдырмак, бир ерден (адамлары арасындан ве ш. м.) башга ере айрып четлешдирмек.

ИЗОЛЯ́ТОР, *физ.* 1. Электрик тогуны гечирмейән жисим. 2. Электрик симиниң ролиги. *Электрик начаг ере гитмезлик үчин, сим фарфор изоляторлара берк-дилйәр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). 3. Айры сакланмалы адамлар я-да хайванлар үчин йөрите жай. *Гөл дүшүрен сыгры деррев изолятора гечирмели* (В. А. Трофимовский, Яш шахлы ири маллары өсдүрип етишдирмек).

ИЗОЛЯ́ЦИЯ, 1. *тех.* Электрик тогуны гечирмейән сөбап я-да жисим. 2. Айрып четлешдирме, изолирлеме, айрыбашгалашдырма.

ИЗОМОРФИ́ЗМ, *хим.* Дүрли кристаллик хасетли маддаларың бир формада кристаллашмагы, бир меңзеш гөрнүшделик.

ИЗОМОРФЛЫ, Бир меңзеш гөрнүшли, бир меңзеш формалы.

ИЗОТЕ́РМА, *метеор.* Бир меңзеш ортача температуралы ерлери география картада бирлешдирйән чызык.

ИЗОТО́П, Бири-бириңден атомының аграмы ве радиоактивлиги билен тапавутланян шол бир химики элементиң атомларының бир гөрнүши. *Изотоп усулы я-да белленен атомлары уланмак усулы* [illegible] *тутында уланыляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ИЙДИРИП-ИЧИРМЕК, 1. Эклемек-сакламак. *Оны эрлиси ез оны хасаплап, йдирип-ичирип ез гөрүп саклаберипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Бирине хормат эдип нахар бермек. *Мыхманлары йдирип-ичиренлеринден соң угратдылар.*

ИЙДИРМЕК, 1. Нахар бермек, нахарламак. *Үч ышыгли чагасыны не оңлы йдирип билйәрди, ит-де гедирип билйәрди* («Совет Түркменистанының [illegible] журналы). *Ачлык нәме йдирмез, доклук нәме дийдирмез* (накыл). 2. Дәнәни, мивәни ве ш. м. мәлә-гара, мөр-мөжеге, гуш-гумра шам этмек, алдырмак, [illegible]. *Ай кәмилейин, сени хем сакама йдирдәнимиң айтдуң* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Жигимиң тизини янадага гахарланып: — Сени сени дәлә йдирмесем болмаз — дийип, учуп гидипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 3. Гөвсе, елне сүйт инмек, сүйт гелмек. сүйт гелип башламак. *Айна йдирен [illegible] гезек гүжжүлдетди-де, [illegible]* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сыгыр йдирен [illegible] гөләниң ногтасындан чекип айырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 4. Хакыңы гидермек, алчалы пулуңы хасаплап долы алман гидермек, хакындан артык зат бермек.

ИЙИЖИ, Кертип, ийип заялайжы (химики маддалар хакда).

ИЙИЛМЕК, 1. Нахар эдинилмек, нахарланылмак. *Чай-чөрек ийилйәнчә гараңкы дүшер* (Г. Кулиев, Көнеда-дагың аңырсында). *Нахар ийлип гутарды.* 2. Көп уланылмак, көнелмек зерарлы өнулып инчелмек. *Моторың зынҗыры ийлипдир.*

ИЙИП-ИЧМЕК, Гарныңы доюрмак, нахар эдинмек, нахарланмак, доймак. *Мен яңыжа ёкаркы обадан ийип-ичип гайтдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЙИШМЕК, Билеликде чай-чөрек иймек, нахар эдинмек. *Сиз билен бир нәче вагт дуз-чөрек ийишдик* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЙМ, Мала ве ш. м. берилйән от, арпа ве ш. м. иймит. *Колхозда 100 тонна голай концентратлар [illegible] тайяр эдилди. Гошавуҗыны ймден долдурып, дашарыны чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИЙМЕК, 1. Иймит кабул этмек, иймитленмек, нахар

лапмак. *Окувчының мекдепден геленинде, иймәге ве дынч алмага мүмкинлиги болмалыдыр* (И. Т. Огороднико в, П. Н. Шимбирев, Педагогика). *Мен деңиз сувуна югрулап чыкып иймдим* («Совет Түркменистани» газети). *Бир дөвүм хем чөрек ийди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Берселер иерсиң яглы көмежи* (накыл). *Ийип доймадык ялап доймак* (накыл). 2. Көп уланмак, көнелмек зерарлы ёнүп инчелтмек. 3. Бириниң задыны, хакыны бикануи алмак. ◇ Гамчы (таяк, юмрук) ийиек—*сер.* Гамчы. *Шол меселеде Халназардан бир-ики гезек гамчы хем ийипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гамчыны ийиек—бир зат барада өңүнден тайярлык гөрмек, өңүнден алада этмек. *Гыш азыгың гамчыны ийдик* («Ыңдам тайёр» газеты). *Турсун гардашларын жандан сөйлер, Турсун чагаларның гамчын иенлер* («Октябрь ялкымы») Бир табакдан нахар ийиек — бир ерде яшашмак, биле болмак.

ИЙМЕК-ИЧМЕК 1. Нахар эдинмек, нахарланмак. *Ийиек-ичмек, гүлүшмек-ойнашмак, шахандазлык этмек болса сизин өз ыгтыярыңызда* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу заңкарың ийип-ичип, туршусы депесине чыкыпдыр* («Гороглы» эпосы) *Сизиң саз-сөхбет, иймек-ичмек ядыңыза дүшдәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Йийлән иймит, нахар. *Оны бир пәкизе жая салдылар ве ийиек-ичмек бердилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ийиек-ичмекден, гейимден кем зады ёк* («Совет эдебияты» журналы).

ИЙМИТ, 1. Иймек үчин өндүрилен өңүм, азык, нахар. *Багда чагаларга иймитлер вагтлы-вагтында берилйәр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Оның жайы, ерден-дүшеги гап-гажы, етерлик иймити хем бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Колхозың иймити гыт болмаса-да, Айсолтан Лачының иймине юмуртга гарып бермеги хайыш эйәрди ёй ши дийәнаң чай-чөрек, иймит хазырлемек дәлми?* (Б. Кербабаев, Айсолтан) 2. Организм үчин герек болан хер хили ёкумлы маддалар, дөкүн. *Бежергиси говы етсе, сувдан, иймитден хорланмаса, хеч дүйп говачамыз бир гойнуң йүңүче пагта бермер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИЙМИТЛЕНДИРМЕК, 1. Герек болан иймитлери йидирмек, иймит бермек, нахарламак. *Чаганы нәдогры иймитлендирмегиң зыяны улудыр* (С. О. Дулицкий, Рахит). 2. Экиш өсүмлиги ве ш. м. дерс билен, минерал дөкүнлер билен дөкүнлемек, дөкүн дөкмек. *Багышлаң, бизиң бир нәчелеримиз сизиң ерлериңизи тебигатың өзи иймитлендирйәр дийип дүшүнйәрис* (Б. Сейтәков, Москванын ыкымчы).

ИЙМИТЛЕНМЕК, 1. Иймит кабул этмек, иймек. 2. Организме герек болан хер хили ёкумлы маддалары кабул этмек (өсүмликлер хакда). *Агажың өсйәндигиниң себәби оның топракдан ве ховадан алян маддалары билен иймитленйәндигиндендир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

ИЙМИТЛИК, Иймит болар ялы, иймит үчин хызмат эдйән. *Меҗежевениң чала бишен башларыны ашлык ол малык, оның иймитлик халыны кемелтмейәндигини ялы барлап гасаклык эдди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИЙМИШ, Хасыл берйән агажың, өсүмлигиң ийилйән миесин. *Лезгет алыпдылар гөзел дурмушдан, Гавундан, гоңурдан, дурли иймишден* (Б. Кербабаев, Айлар). *Бир ерде эрик, инҗир, Ене дурли иймиш бар* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бу дурмушда душманлар узадайса бурнуны Нәҗек болса ишмишден, бартышдырарс эрбиня* (Н. Пенма, Сайланан эсерлер). *Агач иймишинден белли, адам — кылмышындан* (накыл).

ИЙМЛЕМЕК, От-ийм бермек, ийм ийдирмек, нахарламак. *Узакдан өрүлерде доварлары иймлемегиң шертлерини говуландырып, өлүм-йитимсиз сакланылмагыны газанарыс* («Совет Түркменистаны» газети).

ИЙМЛЕНМЕК, От-ийм берилмек, ийм ийдирилмек, нахарланмак. *Гушларың оңат иймленмегини үпҗүн этмели* («Совет Түркменистаны» газети).

ИЙМЛИ, Ийм берлен, нахарланан. *Улы калибрли пулемётларың сеси иймли торбаны гөрен ябының хокранышы ялы болуп, гапдалда бир ерден эшидилйәрди* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ИЙМЛИК, Ийм үчин тайярланан я-да бөлүнип гойлан өңүм (от, силос, дәне ве ш. м. хакда). *Иймлик арпа, күнҗара ялы затлар салынян склад, төверегине инедөрдүл эдилип от басылан агыл эдил отлучөп гутулары ялы болуп гөрүнйәр* («Колхоз гүнлери»). *Якында атып тайярлан гызылыңыз бар болса, бар атлара иймлик гетир!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Иймлик өлчеглер боюнча чала бишен мекгежөвениң силосланан башлары бишен мекгежөвене барабардыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ИЙМЧИ, Ийм иййән, ийм иймеги өвренен. *Иймчи маллар ийм вагты боланда, гапа гелйәрлер. Иймчи токлы.*

ИК [и:к], Йүң, памык ве ш. м сүйүмли затлар эгрилйән сада эл гуралы. *Пөкгениң аялы пырланып дуран игини саклады-да, гүлүмсирәп, гүррүң диңлемәге дурды. Бике хем игини эгрип гулак салярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Нурҗахан игини эгирмәге башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оның бир элинде икдир гапак барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИКАРАЛЫК [ика:ралык], 1. Бир иш, вака билен икинҗи бир иш, вака аралыгы, шол аралыкдакы вагт, пурсат. *Шу икаралыкда дүйш хем гөрүпдирин* («Колхоз гүнлери»). 2. Ики задың арасы, аралыгы.

ИКАТЕК [икатё:к], *зоол.* Көпленч өзи хөвүртге ясанман, башга хөвүртгеде гузлаян ве бир юртдан икинҗи юрда гөчйән токай гушы. *Ашак гапдалдан үчүнҗи бригаданың ериндәки цшләп йөрен үч саны тракторың сеси, икатёгың ве гайры гушларың сеслери — буларың хеммеси гошулып, колхозчылары хас шатландырярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Нәме бейле икатёк ялы гайталап дурсуң?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИКБАШ [и:кбаш], Игиң говы пырланмагы үчин ашак ужуна гейдирилйән, ичи дешик конус писинт агач. *Бу тилкиҗик, бир нәче юртлары гөзләп, ярты икбаш тапыпдыр. Мен агшам гелип ятанымда, икбашлы игим барды велин, инди диңе икбашым галыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ИКИ, 1. 2 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Ине шу обада ики саны гарып дост машгала яшаярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Махласы, ики йүрек бирликде гопярды, икисиниң хем максады бир максатды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол гиҗе-гүндиз диймән, ики элини ярышдырып ишлейәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өвез ол ики бригаданың хер биринде болмалы комсомолларың хем атларыны язып тайярлан экен* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ики адам бир адамың таңрысы* (накыл). *Бир гөрен таныш, ики гөрен гарындаш* (накыл). *Ики аяклы ики гүнде* (накыл). *Ики гочуң келлеси бир газанда гайнамаз* (накыл). *Ики ат депишер, арасында эшек өлер* (накыл). 2. *сер.* Икилик 2. ◇ Ики нокат — *сер.* Нокат.

ИКИБАШДАН, *гепл. д.* Болманда-да, өңи-соңы, барыбир. *Мен, икибашдан, гитмели болдум.*

ИКИБИР [икиби:р], Ики-икиден, ики-ики болуп, ики адам болуп. *Икибир, үчбир үйшүп, адамлар алҗыраңңы гүррүң эдишйәрдилер. Атбашчылар икибир, үчбир, кә ыза, кә өңе бакан ат гойдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Арадан көп вагт гечмәнкә, икибир, үчбир болуп, бригадирлер гелип башладылар. Колхозчылар икибир, үчбир япланышып ятырдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ИКИБИР-ИКИБИР [икиби:р-икиби:р], *сер.* Икибир.

ИКИГАТ, Гөвресиндә чага галан, аягы агыр, тойлы, хамыладар болан, гөврели. *Вагт гечип, Адыбегиң аялы икигат боляр* («Гөроглы» эпосы).

ИКИГЕПЛИ, Айдан-диенининң үстүнде тапылмаян, вадасында тапылмаян, вадасында дурмаян, яланчы, ыкрарсыз, лебизсиз, икидилли.

ИКИГЕПЛИЛИК, Айдан-диенининң үстүнде тапылмазлык, лебизсизлик, икидиллилик.

ИКИГӨВҮНЛИ, Бир иши эдейинми, этмәйинми дийип йәданян, икиржиңленйән. *Мен шу вагт икигөвүнли болуп дурун.*

ИКИГӨВҮНЛИЛИК, Икигөвүнлиниң ягдайы. *Халназар оңа икигөвүнлилик билен серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИКИДИЛЛИ, *сер.* Икигепли.

ИКИ-ЕКЕ, Бир-ярым, ек-ярым, ек-түк, кәбир. *Гамчысыны чоммалдып геплейән чиновникден, ики-еке байдан башга тәзе донла гөз илмеди. Башлык бу гүн гыркымчылар, ики-еке чопан-чолуклар билен биле нахар ииммәге отурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң шемпа телпегиниң ашагындан ики-еке ак гыл гөрүнйән гүр гара сачлары чогуп чыкып дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИКИ-ИКИДЕН, Ики-ики болуп, икибир-икибир, гоша-гошадан. *Агшам яшулулар ики-икиден йыганып башладылар* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Ики-икиден гелен казы, Бармыдыр гыш гүнүң язы?* («Гөроглы» эпосы).

ИКИЙҮЗЛИ, Хер киме бир сөз берип йөрен, ики тарапа-да хызмат эдйән, дил берйән, икидилли, бивепа. *Шу гечи сакгал барып ятан кеззап, яланчы, мекир ве икийүзли адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Олар икийүзлүлери ве адалатсыз адамлары паш эдйәрлер* («Совет эдебияты» журналы). *Эмма сениң сөз уршуң пурсат арап йөрен икийүзли эс-эре чалым эдйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Икийүзлиниң йүзи гурасын* (накыл).

ИКИЙҮЗЛҮЛИК, Хер киме бир сөз берип йөрмеклик, икийүзлиниң ягдайы, болшы. *Гоголь хөкүмдарлык эдйән сыпларың векиллериниң икийүзлүлигини, адамкәрчиликсизлигини, хаясызлыгыны ве уҗыпсызлыгыны рехимсиз паш этди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ИКИЙЫЛЛЫК, Мөхлети ики йыл болан. *Ол икийыллык республикан партия мекдебини гутарандан соңра, агитация бөлүминиң мүдирлигине белленди* («Токмак» журналы). *Мен эртир икийыллык Гызыл Гошун гуллугына гидйәрин* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИКИЛЕМЕК, 1. Бир иши билелешип этмек, ики болуп ерине етирмек. *Бу агажы икилэп йыкдык.* 2. Бириниң дашына ики болуп гечмек, бирини ики болуп урмак. *Олар оны икилэпдирлер.*

ИКИЛЕНЧ, 1. Икинжи гезек, яңадан, тәзеден, гайтадан, ямашган. *Ах, оглум! — дийип, Берди ага икиленч Аннагулы билен ене гөрүшди. Аннагулы икиленч: — Саг болуң! — дийип, кәсесини гоюп турды. Ат бедредәки сувы ичип гутарды, Аннагулы икиленч чекип чыкарып гөркезди, ат ичмеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Мундан бейлак, индиден бу яна, дагы-дувара. *Шуны уруп билмесем, мен икиленч элиме түпең алмарын* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ИКИЛЕТМЕК, Бир иши ики болуп этдирмек, ики болуп ерине етиртмек.

ИКИЛИК, 1. Икини билдирйән цифр. *Овадан язылан икилик.* 2. Етишигиң бәш баллы системасында «канагатланарсыз» диен баханы аңладян сан. *Хатда мугаллыма Сона икилик хем гоймандыр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Ойналян ики гүлли карт. *Икилик оюн.* 4. Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Икилик галош.* ◇ Икилик этмек — әхдияланлык, [illegible] лык, икийүзлүлик этмек.

ИКИЛӘН-ҮЧЛӘН, Икиден-үчден, ики я-да үч [illegible] ики-үч. *Говачаның ичинде колхозчы көп болмаса-да, [illegible] герде икилән-үчлән ишлэп йөрэнлере гөз илйэрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Өйүң төверегинде [illegible] овлаклы гечи гөрүнйәр. Көчәниң хер бир [illegible] ишчилер икилән-үчлән дүшүп галярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ИКИНДИ, Гүн яшмазының өң янындакы вагт, Гүн яшмазының өңүсырасы. *Бу гүн хем Гүн икинди [illegible] баран махалы, обаның орта гурпундәки демирчи [illegible] ның болгусыз дүканының төверегинде җанлы [illegible] башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гүн икиндә якынлапдыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ИКИНДИН [икинди:н], Икинди билен гич [illegible] ченли болан вагт. *Икиндилер мал-гаралар [illegible] Ызында чопанлар сүрүп гелйәрди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ИКИНДИНАРА [икинди:на:ра], Икинди [illegible] икинди вагты, икинди чагы. *Бир гүн [illegible] гуя сув алмага барды. Бир гүн икиндинара [illegible] лар колхоз сарайының аҗзына үйшүп, [illegible] дурдулар. Акнабат эҗе томус айларының бир [illegible] икиндинара сыгыны сагып, эли сүйт бедрели [illegible] гелйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *[illegible] аландан соң икиндинара, Елдашлары билен асмана [illegible] ды* («Совет эдебияты» журналы).

ИКИРЖИҢЛЕМЕК, Икигөвүнлилик этмек, [illegible] диңлэп дурмак, айгыт эдип билмэн дурмак, [illegible] рамак. *Маңа ярамаян ери сениң шол айгыт [illegible] мезлигиң, икиржиңлемегиң, ики ашдан [illegible] икиржиңледи. Тәчли дилмач картасына [illegible] ретди-де, икиржиңледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы [illegible]). *Бегенч йүзүни ашак салып, икиржиңлемек билен: — [illegible] нирәк барярыс? — дийип сорады* (Б. Кербабаев, [illegible] тан). *Өвез илки икиржиңлейәр* («Гөроглы» эпосы).

ИКИРЖИҢЛЕТМЕК, Икигөвүнли этмек, [illegible] диңлетмек, йәданжыратмак. *Бутин арчынларың, [illegible] риң, эмелдарларың дивана чагырылан гүнүнде, [illegible] нойың оңа гитмән галмагы оны бираз [illegible] Эмма Мехинлиниң ызда галмагы, [illegible] кылыгы оны бираз икиржиңлетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИКИРЖИҢЛЕШМЕК, Икигөвүнли болшуп [illegible] йәданжырашмак.

ИКИРЖИҢЛИ, Икигөвүнли, йәданчлы.

ИКИРЖИҢСИЗ, Икигөвүнлилик этмән, [illegible] мән, йәданчсыз. *Ол икиржиңсиз херекет эдйәр* [illegible] эдебияты» журналы).

ИКИЧӘК, Диңе ики болуп, ики адам болуп, [illegible] де. *Генерал столуң үстүнде карта язды, икичәк [illegible] мәге отурдылар. [illegible] этди. Тиг Жонс билен Эзиз икичәк сөзлешди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол аял чыкандан соң, [illegible] икичәк галдылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ИКИЯН [икия:н], Ики тарапы, ики гапдалы, ики йүз. *Көчелерин икиян гырасыны овадан җайлар [illegible]* («Совет Түркменистаны» газети). *Сачларының [illegible] чекгесинден яңыҗык ак гөрнен пешенели аял бу [illegible] Айсолтаның гөзүне өрән мәхирли гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *[illegible] дилер. Алаша Артыгың икиян гапдалы билен [illegible] башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИКИЯНЛАЙЫН [икия:нлайын], Ики тараплайын, ики гапдаллайын, ики тарапдан. *[illegible] кет эдип, адамлар кервенини алып барян [illegible] аяк басанда, ашагына гөзи илмеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сиз даяв бир йигиди өңүңизе салың-да,* [illegible]

...гнайын гамчылап, шәхерің ичине бүтин көчебе-көче ...йлаң (Мыралы)

ИКИЯШАР, Ики яша етен, ики яшлы (дүе ве ш. м. ...када).

ИКО'НА, *дини.* Христианларда худая, пыгамбере, перишдә меңзедилип чекилен сурат. *Иконалар бизиң мусәйлеримизде сакланылярды* (СССР тарыхы).

ИКСАЛЫК [и:ксалык], Ик салынян гап.

ИКУЧЛЫ [икучлы], Такык кесгитленмедик, бир зады болжагы-болмажагы нәмәлим, гүмүртик. *Бу гиже ...гыш ягжагы икучлы дәлди* («Совет эдебияты» журналы)

ИКУЧЛУЛЫК [ику:члулык], Белли дәллик, нәмәлимлик, нәтекыклык

ИЛ [и:л] Халк, илат, адамлар. *Ол өз пукаралыгына гарамак, ил бәхбиди бардыр өйден еринде жаныны ...ямаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Иллер бир эйәм ...дата гитдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гүллэп өсйән Түркменистан илинден Шөхрат саңа, докузынжы ...урултай!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Йигит өйлендирилende, онуң гелниниң миллетине, илине серединмейәр* («Гөроглы» эпосы). *Ил оңласа, атыңы сой* (накыл). *Өз гадырын билмедик, ил гадырын нәбилсин* (накыл) *Ил агзы керамат* (накыл). *Ил аглак болса, доқуз дөге чыкар* (накыл). *Ил билен гелен — той-да байрам* (накыл). *Ил агзын йыгып болмаз, челек агзын богуп* (накыл). 2. Юрт, ватан. *Артык эле дүшмән, ил ашкан билерми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Илден чыкмак — ил арасында довам эдйән дәп-дүзгүнден, када-канундан чыкып, бир иш этмек. *Мен илден чыкан мүлхит билен суд өңүнде дурмагы өзүме камак билйән* («Совет эдебияты» журналы). Ил болмак — достлукда, парахатчылыкда, говы арагатнашыкда яшамак. Иле меңзеш этмек — 1) бир зады ...ндиги ерине етирмек; 2) өйли-ишикли этмек, өермек. *Ах, какасы, Аннагулыны хем иле меңзеш эдип гойберерәйин!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИЛАТ [и:ла:т], Бир юртда, шәхерде ве ш. м. яшаян халк. ил. *Кәлиң угрунда бәш арчынлык илат болуп, Артыкларың обасы дем шонуң бириди. Теҗен илаты Гызыл Гошуна нәхили гараяр? Ол илатың агзыны аларбол өзүне гышык середен адамлары тутуп башлапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ер хем илатыңкы, сув хем илатыңкы* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Шу барешларсыз ...аландырлар илы Арабыстан илатының үстүнден дүшди* («Гөроглы» эпосы).

ИЛГЕЗЕК, 1. Догумлы, чаласын, чалт. *Артык булутлы ховада илгезек йөрәп, Гандымың чатмасына барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Даш хем болса гетир! — ...йлап буйруландан соң, ол огланжык илгезек туруп, ...ызын сатда* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Есерлик билен, бихаялык билен гөзе-баша дүшүп иш гөрйән, мекир, есер. *Өзүмиң чак кетхуда сайлап, илгезек хожайын: — Бирнәче сага мәча бер! — дийип хайыш этди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИЛГЕЗЕКЛИК, 1. Догумлылык, чаласынлык, чалтлык. *Олариң байрукларыны илгезеклик билен ерине етирйәндирлер* (СССР тарыхы). 2. Гөзе-баша дүшмеклик, мекирлик, есерлик, бихаялык. *Пөкги валаның илгезеклигиндэн, өвлат адамсы ялы сокҗарылып баршындан, ...ожуук йүзүниң кешбинден Гүлҗамал хан оны өвлатдыр хасап этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИЛГЕНЧЕК [и:лгенчек] 1. Гейимиң якасына я-да гыраҗына бир ужуна беркидилйән ужы ганырчаклы шай. *Якасының илгенчеклери бармакларының арасындан хәва-ашында сыпып дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Олар шай-сеплери: сырга, билезик, монжук, илгенчек ...ялакгы башаряр экенлер* (Орта асырлар тарыхы). 2. Гатыны эпишгәни ве ш. м. япмак үчин ичиниден эдилйән илдиргич. *Мүрзе гөзүни айлап, пенҗирәниң габсасының илгенчегиниң гопарылып, дашындан, ёкары эрнекден берк пахна урлуп беркидилендигини гөрди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ИЛГИНЧ [и:лгинч]: гөзе илгинч — гөзе дүртүлип дуран, гөзе гөрнүп дуран, гөз-гөртеле, месаңа болуп дуран. *Соң бир дөвүрде болса ашагына гүн дүшмез баг-бакҗа пейда болупдыр ве ол гөзе илгинч хайбатлы галаны гизләпдир* (А. Говшудов, Эсерлер).

ИЛГӨЗЛҮГИН [и:лгөзлүги:н], Адамларың гөзүниң алынында, ил гөзүне, гөз-гөртеле, месаңа, әшгәр. *Милли комитет билен Агсак мүрзәниң арасында илгөзлүгин дүшманлык болса-да, оларың йөрейән ёллары бирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИЛ-ГҮН [и:л-гүн], Халк, жемагат, илат. *Нәме, ил-гүнсениң яшдыгыны билмейәрми?* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол илиң-гүнүң ичинде диле дүшди, бетнам болды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Кән вагт зарын чекип, Сорадым илден-гүнден* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ил-гүн парахатлыкмыдыр?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Илим-гүнүм болмаса, Айым-Гүнүм догмасын* (накыл).

ИЛДЕШ [и:лдеш], Бир илден, юртдан болан, или бир болан, ватандаш. *Олар башга взводдан гелен таныш-...ары ве илдешлериди* («Совет эдебияты» журналы). *Оны сөйүп хормат эдйәр илдеши, Гара сачларындан ак-...хем гирипдир* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ИЛДИРГИЧ [и:лдиргич], 1. Аял бөрүклериниң маңлайына дакылян, йүзи гашлы безег шайы. *Өзүниң яшына гараман, Марының керпич-керпич шелпели илдиргижини хем маңлайына дакынды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гызыл гупба ялпылдаяр башында, Илдиргижиң сүмсүлеси ыраняр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Мамагүл гүлли өйме даңнышдыр, маңлайына-да көкенли гызыллы илдиргич отурдыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Илдирмек, асмак үчин ужы эгрелип дуран ганырчак. *Телпегини илдиргичден илдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИЛДИРИШДИРМЕК [и:лдиришдирмек], Илдирип чыкмак. *Дуруң, мен гуры чыбыклары йыгнашдырып, ...гечиң шахына илдиришдирейин* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ИЛДИРМЕК [и:лдирмек], Бир зады илдиргичден асмак, асып, өтүрип гоймак. *Билине гылыч гушанан Артык, Халназарың гошасыны хем эгнинден илдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Туруп дарагыны дулдан илдирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Какасы-да ятыш телпегини келлесине атып, сердессесини элине илдирип ылгапдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИЛЕН-ЧАЛАН [и:лен-чалан], Дашрак гарындаш, ковум. *Байың илен-чаланларындан, дост-ярларындан башга-да геленлер кәнди, ене гелжеклере-де гарашярдылар. Өңи билен Ашырдан ослап, онуң илен-чалан ерлерине айландылар. Атланан атлылар Ашырың илен-чаланларының, таныш-билишлериниң барына айланып чыкдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Илен-чаландан диңе обада бир иниси барды* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ИЛЕРИ, 1. Гүнорта тарап, гүнорта тарапа болан угур. *Дагың илери дүйбүне серетсе, дагың дүйбүнден бир деря акып ятан экен. Маңа шол харабаның илери четиндәки түммегиң дашындан гала салдырып бер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Биркемсиз асфальтланан көчелер илерден гайра узалып гидйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Елуң илери йүзүндәки гараҗа өйүң гөзенегинде гуйлунып ятан ала ганҗык ок ялы зыбырдап гелди-де, ябының гуйругындан габыр-губур эдип агыз салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Йылдызлар сырыгып, илери гечди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Өң тарап, өң. *Языҗылар, ялтак-*

лашмак, булары Гошуп араңыза, гидиң илери» («Токмак» журналы). *Бош болуп-да социалистик ярышы, Ат гизлеп, ишик илери сүрүп* (Н. Пожма, Сайланан эсерлер). 3. Көмекчи сөз ролунда: *Олар бизиң илеримиздең генди.* ◇ **Илери тутмак** — бириниң я-да бир задың мертебесини өхары гөтермек, бирини икинжи бириндең гөзи төрмек. *Бизиң партизанка эҗеликлер хакында иледа этмеси хемме затдан илери тутар* («Совет Туркменистаны» газети). **Илиң илерисинде** Ишиң.

ИЛЕРИ-ГАЙРА, Өңе-яза, ачык-барык, эйлэк-бейлэк. *Бульдозер оны бир нече сеңек илери-гайра омзандан соң, суюк акыллы механизатор ювашады* («Совет эдебияты» журналы). *Дүе талашыкчы дыкларыны илери-гайра сүйшүрип, бошуна ере берип отурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЛЕРИ ИЛЕРИ, Өң тарапа, гитдиче өңе. *Биз оланлары ирден ондат тербеледендирис — дийип, илери-илери омладык* («Токмак» журналы). *Олар илери-илери омзашдылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИЛЕРЛЕМЕК, I. Өңе тарап хереке этмек, илери сүйшмек, голайлашмак. *Совет Гошунлы ауналан позицияларына тарап илерлейдилер.* 2. Өдкүсинден кем хемек, пугталанмак, берхемек. *Хөкүметиң илерлеп барянлы, Йылда-йылдан кендүр пейда берйэр* (Мелламүрт, Сайланан эсерлер).

ИЛЕРЛЕТМЕК, Өңе тарап хереке этдирмек, илери сүйшдүрмек, голайлатмак.

ИЛЕРЛЕШМЕК, Кол болуп өңе тарап хереке этмек, илери сүйшүшмек.

ИЛЕРЛИ-ГАЙРАЛЫ, Илерден гайра бака, гайрадан илери бака. *Гундогардан сүйлерине бакып азап азар күрек оба илерли-гайралы хатар гирип, асадалык билен яйлак отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Илерли-гайралы отурып күрек-күрек обаларың ярпызлык тап дек эдип ат сүрмек болдуң* («Совет Туркменистаны» газети).

ИЛЕРЛИСИНЕ, Илериң тарапа, илери үгра, илери бака. *Ахматың ене халык оюнын эсас чакларын, сек илерисине бакып ушат сөйлэйэр,* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол сөзлеп айланда илерисине бака дала хече сачлэрди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Үлкер илерисине бакып эмеле, ишлэди сүрүп сөйлэйэрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бала илерисине тарап ылгап ирдилер* («Совет Туркменистаны» газети).

ИЛИК, Гейимиң яка, башга затлара илдирмек үчин дикилип сүмме, сапак. *Бегенчиң көйнегиниң чыкгыры ялтырдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол хөлүниң балагы билен көйнегиниң ятагыны, ишиниң бедрик-башлыгыны иликлэп* (А. Говшудов, Эсерлер). *Эсерлер көйнегиниң илигини ачып барлап, илерини гөзлэйэрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Илик сыгыпмы?* (Б. Кербабаев, Эсерлер). *Эсерлериниң көмелеры) Ине сапак, гара чай, ол илик-сапак халан ахтың тапгырлыгы* («Совет эдебияты» журналы).

ИЛИКДИРМЕК [иликтирмек], Җикүни чала илдирмек.

ИЛИКМЕК [иликмек], Бир ере чала бир зада чолашып, долашып галмак, асылып галмак. *Дүе бир агаҗа гапдалына ойнап гашаландар ол шонда гок сапаклар иликипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ИЛКАГНАМ, Гүн ашаклап ак соң, эсасың ак ушаклык чагы, таранып гатланып ваты. *Гошуның ёлсең сүйдүң илкагнамдан Гарагума гирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гөл бозса илкагнам башга бирше сачып гидилдир* («Токмак» журналы).

ИЛКИ, I. Озалы билен, өңүрти, башда, деслап. *Мен сага илки эндирен сүйдүмы совет чореси билен берме-диңми?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ленасулыкың колхозында паставщик илки йүзүни экс йүкмөзе башладылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол илки гайчы, аладалы ялы серунда. Мен шу гиҗәниң өлүнде илки билен Артык билен беллешип эдерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЛКИБАДА [илкибада], Илки билен, озалы билен, деслап, өңүрти, башда. *Эшек илкибада бир азрак вагт өкүзиң акдыны зерен болса да, соңабака ядал, халыс чрамал, ыза галмаса башлады* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Офицерлер илкибада взводдач-взвода кейпихонлык билен болашяндылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эҗеси болса илкибада: - Гызыма бир кесел алдыңдар — дийип, эмдем этди, соңабака болса билчилере гитди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ИЛКИДУРМУШ, Адамзат тарыхының галмык довруне дегишли болан ибтидайы. *Ол соңаклар илкидурмуш ачылларының чөгесин болундырдылар* (СССР тарыхы).

ИЛЛЮ'ЗИЯ Гөзүн алдавы, шейлелиг дийип пикирлетирмек, сапсыма чаныш. *Фин меньшевиклери кемме тарифдан бозуҗылыны гизлап, конституцион иллюзия билен алдардылар* (СССР тарыхы).

ИЛМЕК [илмек], I. Асылып, голашып галмак, яшынмак. *Пул шахедан илди.* 2. Дегмек, дүшмек, гапжалмак. *Гурдуң изиң гүрүне илсе, артык азаң хем гирулы галмаз ёлдер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Бир куча китап оның элине илди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Бирденкә оның элине Артыгың гырмызы доны илди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЛСИЗ [илсиз], 1. Илсиз-гүнсиз болмадык, бинатан, ватансыз. 2. *сөз.* Илсиз-гүнсиз.

ИЛСИЗ-ГҮНСИЗ [илсиз-гүнсүз], Пы. халк, адам яшамаян. *Оваллар илсиз-гүнсүз ыдан яган чөллүк барка жаныпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ИЛСИЗЛИК [илсизлик], Илсиз-гүнсиз ёлуш, ватансызлык.

ИЛТЕЛМЕК [илтелмек], I. Чала дашлып гөзлемек, чалжа чатылмак, багланмак. *Пулуң үчи агжа илтелди.* 2. Бирине бир иш йүклелмек, табшырылмак. 3. *сөз.* м. Адамсы арадан ачылып, ики галан гелни адамының догасына, доганогланына ере берилмек. *Жакыл йүзүгүнсине илтелди.*

ИЛТЕМЕК [илтемек], I. Чала дашлы гоймак, чала чатмак, багламак. *Биленлерин, келек сөзлэп илтен, совхозы чөгесине агжалы мекеге салымларың алынмагыны эдилдирдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Артык Мелеедүшк ярпызлык тапгырлык сөзлэп илтейдэ, илдирдар сызгырык чыгарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бирине бир иш йүклемек, табшырмак. *Хөрөк бир деле мират-лыгы кичик чагындан ишлерин сөзлэп сөзлэ дурлы-гарын дүзүп атлар тутдуң* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. *сөз.* м. Адамсы арадан чыкып, дүе галан гелни адамының догасына, доганогланына ере бермек. *Ол гелни сайып сөзлэп илтейдэ.*

ИЛТЕНМЕК [илтенмек], I. Чала дашланмак, чала чатланмак, багланмак. *Аялыңа ол ишлэп салымлара эгем-бирлери гиз Айсекиң йүрегине илтенип ярпак бельгеси кеси ялы сүйүш гидирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бирине бир иш йүклемек, табшырылмак. 3. *сөз.* м. Адамсы арадан чыкып, дүе галан гелни адамының догасына, доганогланына ере берилмек.

ИЛТЕТМЕК [илтетмек], I. Чала дашдырмак, чала баглатмак, чатдырмак. *Пулуң үчларини бири-бирине чала илтетди.* 2. Бирине бир иш йүклетмек, табшырдырмак. 3. *сөз.* м. Адамсы арадан чыкып дүе галан гелни адамының догасына, доганогланына ере бердирмек, дакдырмак.

ИЛТЕШДИРМЕК [илтешдирмек], Бир нече зады илтеп чыкмак, бири-бирине илтемек. *Дүелери йелнашдырып, чиплларың көшелерини илтешдирдик* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ИЛТЕШИК [и:лтешик], 1. Чалажа илишип дуран, чатылып, багланып дуран. *Сүем бармак толкундан сыпан балык ялы зыңлып гитди, башам бармагың болса чала илтешиги галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Гарындашлык я-да башга бир тайдан болан якынлык, гатнашык. *Ол кәте Өвезиң болшуна гахарланып: — Арман, гарындашлык илтешигимиз бар. Ол хем бир ялңышлык билен болан зат, ёгсам сени танамаздым — дийип айдяр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол Тәхранда месген тутуп, өзуниң көне достлары билен илтешик гөзлемәге башлады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Көрпе огулда сениң илтешигиң ёкдур* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИЛТЕШМЕК [и:лтешмек], Чала илишип дурмак, чала даңылмак, чатылмак, багланмак.

ИЛТИМАС [илтима:с], *көн. с.* Биринден я-да бир зат барада эдилйән умыт, ынам. *Диңе онуң йүрегинде илтимас — умыт дөретди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИЛ-УЛУС [и:л-улус], *сер.* Ил 1. *Урушда эдермен гайдувсызлык ил-улусыңызың абрайыдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мары билен Теҗениң арасындакы боз ятан гиң мейдан баг-бакҗалы ил-улус хем болар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ИЛЧИ [и:лчи], *дипл.* Ёкары дережели дипломатик векил. *Я бир дөвлетиң илчисисиң я-да мени барламак үчин иберилен бир жансызсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Илчилер Гөроглының янына гелдилер* («Гөроглы» эпосы). *Илчә өлүм ёк* (накыл).

ИЛЧИЛИК [и:лчилик], *гепл. д.* Ил арасында болян, көпчүлик. *Бу илчилик, мунуң ичинде хер хайсы бар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ИЛЧИХАНА [и:лчиха:на], Илчи тарапындан ёлбашчылык эдилйән дипломатик векиллик хем-де шол векиллигиң жайы. *Бу гүнлер кәбир дашары юрт илчиханалары реакцияның сөвешжең штабына өврүлипди. Бу гезек оңа арка дуран дашары дөвлетлерден башга бириниң Тәхрандакы илчиханасының ишгәрлери болды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ИМАН [и:ма:н], *дини.* Мусулман динине болан ынанч, уймаклык, мусулман динини ачык ыкрар этмеклик. *Сен мениң дирилигим, сен мениң иманым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ене дилесем, ахырет гөвхер иманымы бериң* («Гөроглы» эпосы). *Ыкрары ёгуң — иманы ёк* (накыл). *Арым көненден, иманым көйсүн* (накыл).

ИМАНЛЫ [и:ма:нлы], Мусулман динине ынанян, уйян. *Мениң иманлы гиденим сениң нә гайгыңа* («Гөроглы» эпосы). *Иманлы адам.*

ИМАНСЫЗ [и:ма:нсыз], Мусулман динине ынанмаян, уймаян, динсиз. *Дин үчин аяга галаның, Ашыр ялы имансызы өлдүреңиң кесевиси гөгерер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИМАНСЫЗЛЫК [и:ма:нсызлык], Мусулман динине ынанмазлык, уймазлык, динсизлик.

ИМЕШИК [и:мешик], Булашып дуран, имешип, булашып галан, тимарланмадык (йүң, гыл, түй ве ш. м. барада). *Онуң гошарларында имешик түйлери барды. Имешик сакгаллы ыкҗамрак отурды. Артыгың мурты товлама гелипдир, ялаңач эңегине болса имешик гара гыллар өрүпдир. Ай ягтысы онуң имешик саргылт сачларына, ак ювха йүзүне шөхле сачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИМЕШМЕК [и:мешмек], Булашып дурмак, булашып галмак, булашмак. *Оглы болса эңегиндәки имешип дуран түйлери дырмалап, өзүче беллешдирйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ИМИ-САЛА [и:ми-сала:], Асуда, парахат, дынч. *Мама геленде, ими-сала, хошамай гүрлешип отырдык* (М. Горький, Эсерлер).

ИМИ-САЛАЛЫК [и:ми-сала:лык], Асудалык, парахатлык, дынчлык. *Эмма обада башланан ими-салалык узага чекмеди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ими-салалык, ай айдың гиҗеси, үзүмчиликде билбиллер жак-жаклап сайраярдылар. Хова парахат, төверек ими-салалыкды* («Совет эдебияты» журналы). *Ики хепде гечди, хемме зат ими-салалыкды* («Колхоз гүнлери»). *Ожагың башы йылжак ве ичери ими-салалык* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИММИГРА'НТ, Хемишелик яшамак үчин дашары юрда гиден адам.

ИММИГРА'ЦИЯ, Хемишелик яшамак үчин дашары юрда гитме.

ИММУНИТЕ'Т, *мед.* Еканч кеселлери организмиң кабул этмезлиги.

ИМПЕРА'ТОР, Кәбир монархларың титулы. *Ол императорың суратыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИМПЕРИАЛИ'ЗМ, Капитализмиң иң ёкары ве иң соңкы стадиясы. *Империализми монополистик капитализм дийип, Ленин кесгитлейәрди* (СССР тарыхы). *Япон империализми, зынҗырдан бошап, Бизе хүҗүм эдип билмерсиң яшап* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Сиз империализмиң яглы лукмасына гызыгып, бу гүн мени данҗаңыз, эртир олар өзүңизе меңзеш итлере сизи даңдырарлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИМПЕРИАЛИ'СТ, Империализмиң сыясатыны йөредйән ири капиталист. *Басыбалыҗы империалистлер бакна юртларың байлыгыны демлерине дартярлар-да, онуң ерине ачлык, гедайчылык беласыны дөкйәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эгер империалистлер бизи асуда гүнлеримизе гоймак ислемеселер, онда фашизм такдырының олара-да гарашяны гой олар унутмасынлар. Дүйнки чопан оглуның хем ниетиниң шондадыгыны, ынанҗының мәкәмдигини, шол ынанҗың, шол гайратың хемише үстүн чыкяндыгыны, чыкҗакдыгыны, гой, бетпәл империали тлер билсинлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИМПЕРИАЛИСТИК, Империализме хас болан. *Империалистик уруш. Империалистик сыясат. Империалистик монополияглар.*

ИМПЕ'РИЯ, 1. Башында император дурян монархик дөвлет. 2. Ири империалистик колониал дөвлет. *IV асырың ахырында Рим империясы ики бөлеге: гүндогар ве гүнбатар бөлеге бөлүнипдир* (СССР тарыхы).

И'МПОРТ, *ыкд.* Бир юрда дашары юртдан харыт гетириш. *Лейпцигде хер йылда баглашылян экспорт ве импорт ылалашыклары барды* («Совет Түркменистаны» газети).

ИМПОРТЁР, *ыкд.* Дашары юртдан харыт гетирйән.

ИМРИНДИРМЕК, Мәхир билен сөйдүрмек, говы гөрдүрмек, мәхир индирмек.

ИМРИНМЕК, Мәхирли сөймек, говы гөрмек, мәхир инмек, ынанмак, берилмек. *Онуң эдени эм болмалыдыр диййән сөзлерине-де бираз имринди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ИН [и:н] I, 1. Бир задың кеселигине болан узынлыгы. *Онуң бейик диварының ини 6 метр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Халының ини 6,5 метрден ыбаратдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бичилмән гойлан. *Ин мата.*

ИН [и:н] II, Тең, беден, эндам. *Келжәни гөренде, онуң ини чүмшүлдәп гитди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ине синдирмек — хайсы-да болса бир зады пейдалы харҗ этмек, аркайынлыкда өзлешдирмек. *Мерет ол хаятың хасылыны ине-гана инине синдирмесе герек — диййәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Иниң тикенеклемек — горкудан я-да башга бир вака зерарлы беденинде бир хили тәсир дөремек.

ИНВАЛИ'Д, Кеселлилик, ярадарлык я-да гаррылык зерарлы ише яравлылык укыбыны йитирен адам, майып-мүжрүп. *Инвалидлере ве ише яравлылыгыны элден*

гидерен колхозчылара көмек фонды дөредилйәр («Совет Түркменистаны» газети). *Бирден инвалид болуп гелйәсе нәдерсиң?* («Совет эдебияты» журналы).

ИНВАЛИДЛИК, Кеселлилик я-да гаррылык зерарлы ише яравлылык укыбыны йитиренлик, инвалидиң ягдайы, майып-мүжрүплик. *Яшының чене етенлигине салгыланып, правление оңа ишден бошап, инвалидлиге гечмеги тәлим гезек теклип эдипди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ИНВЕНТАРИЗАЦИОН, Инвентаризация дегишли инвентаризация гечирйән. *Инвентаризацион комиссия.*

ИНВЕНТАРИЗА'ЦИЯ, Бир эдараның, гураманың, кәрхананың ве ш. м. эмләгини хасаба алып, списогыны дүзүш. *Колхозларда хасабат йылнакларына тайярлыгы инвентаризация гечирмек билен бирликде алып бармак герек* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНВЕНТАРИЗИРЛЕМЕК, Бир задың инвентарь язувыны гечирмек, инвентарларың хасабатыны алып, списогыны язмак.

ИНВЕНТА'РЬ, Эдара, кәрхана ве ш. м. дегишли болан предметлериң, затларың жеми. *Бизиң өз мотоциклетимиз, медени инвентарымыз болар* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНВЕ'РСИЯ, *эдеб.* Сөзүң аңладян манысыны кесгитлемек, сөзе стилистик хәсиет бермек максады билен сөзлемдәки сөзлериң адаты тертибиңи бозуш. *Молланепес өз шыгырларында инверсияны хас көп пейдаланяр* («Эдебият»).

ИНГАЛЯ'ЦИЯ, *мед.* Ичиңе сувуклык, буг ве ш. м. чекип алмак аркалы ёкарқы дем алыш органлары бежериш.

ИНГИ [и:нги], *мед.* Гарын бошлугындан хайсы-да болса ички органың (көпленч инче ичегәниң) ашак сүйшмеги зерарлы эмеле гелйән кесел. *Онуң ингиси азар берйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Шонуң нетиҗесинде гасыкда эмеле гелен чиш, юмры.

ИНДЕВ, Күнҗи ялы дик өсйән, сары гүлли, дәнесинден ажы яг алынян бирйыллык өсүмлик. *Индев суваран ялы* (накыл).

ИНДЕГ, *сер.* И д е г 2.

И'НДЕКС, 1. Бир задың ады язылан список, ат язгылары, гөркезгич. 2. Бир задың цифра боюнча гөркезгиҗи. *Сенагат өнүмчилигиниң индекси.* 3. *мат.* Көпленч улы харпың ашак четинде гоюлян сан я-да харп аламаты.

ИНДЕЛМЕК, Идег, индег эдилмек, хабар тутулмак, сораг-идег эдилмек, соралмак. *Гел дийп инделмедик ере, Галкынып барыҗы болмаң* («Гөроглы» эпосы). *Инделмезден гелен мыхманы хем шейле гахар билен гаршылаймаса ягшыдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИНДЕМЕК, 1. Бири я-да бир зат барада аладаланмак, ынҗалыксызланмак. 2. Бирини я-да бир зады идемек, сораг-идег этмек, гөзлемек.

ИНДЕМИР [и:ндемир], Докалян матаның инини кадалы сакламак үчин матаның гырасына дүртүлйән, ики ужы демирли агач таяҗык.

ИНДЕРИШМЕК [и:ндеришмек], Ёкардан ашаклыгына гойбермәге көмеклешмек.

ИНДЕРМЕК [и:ндермек], 1. Бир зады ёкардан ашаклыгына батлы гойбермек. *Олар катменлерини индерип, ёкары гөтерйәрдилер* («Колхоз гүнлери»). 2. Юмрук я-да башга зат билен урмак. 3. *гөч. м.* Бириниң үстүнден дүшмек. *Гөрйән вели, ол сениң үстүңден индерип башласа герек.*

ИНДЕРТМЕК [и:ндертмек], 1. Бир зады ёкардан ашаклыгына батлы гойбертмек. 2. Бирини урдурмак. *Ол: — Сен говуҗа гез, ёгсам келлаңе токмак индерерин — дийди.* 3. *гөч. м.* Бириниң үстүнден дүшүрмек, бирини танкыт этдирмек.

ИНДИ, 1. Шу вагт, хәзир, шинди. *Ханы, инди сесиңи гоюң-да, гулак асың!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Муңдан буяна, муңдан бейлак. *Гел, инди икимиз хемишелик дост болалы* (Мыралы). *Гараз, инди сизиң яныңызда мен агзымы ачмалы дәл-дә!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИНДИВИДУАЛ, Индивидуума хас болан. *Социалистик реализм хер бир языжының дөредижилигинде индивидуал айратынлыгың болмагына ёл ачяр* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың хәсиетлеринде индивидуал айратынлык бар* («Гөроглы» эпосы).

ИНДИВИДУАЛИ'ЗМ, Бир шахсың бәхбитлериниң жемгыетиң бәхбитлерине гаршы гойян буржуаз дүнйägарайыш. *Буржуаз эдеби бетнебислигиниң ве индивидуализминиң терсине, социалистик пролетариат партиялы эдебият принципини өңе чыкармалыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ИНДИВИДУАЛИ'СТ, Пикиринде хем-де хереketлеринде индивидуализмиң тарапыны тутян адам, өзүни бейлеки адамлардан айры тутян адам.

ИНДИВИДУАЛЛЫК, Бир шахсың, хадысаның бейлекилерден айратынлыкда болан хәсиетлериниң топлумы, айратынлыгы. *Ол оларың хер бирини өзүне хас болан индивидуаллык билен гөркезйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ИНДИВИ'ДУУМ, Айратын шахс, өзбашдак организм.

ИНДИ-ИНДИЛЕР, Хут хәзирки вагтда, түйс шу вагтлар, шинди. *Инди-индилер хем эсгерлере мәхе каклышанда, олара пархсыз гарап билмейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ИНДИКА'ТОР, 1. Буг машынларының цилиндриндәки басышы, гүйженмәни ве ш. м. өлчемек үчин ulanылян гурал. 2. *хим.* Химики реакциянық гутарандыгыны гөркезйән мадда, реактив. *Индикаторларың белленен атомларының гиризилмеги механизмлерини өвренмекде көкүне тарап херекет эдйән органиги жисимлериң бардыгыны йүзе чыкарды* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНДИКИ, Гелҗек, гелҗекки, соңкы. *Артык түрк гиренде, еке болса, чыканда, доганлы болуп, онуң билен индики душушыга ченли чынлакай хошлашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Индики межлис ың йылың 6-нжы февралына белленди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНДИКИЛЕ, Индиден бейләк, мундан бейләк, мундан буяна, гелҗекде. *Алёша, индикиле шуның ялы боланда, маңа сөз хем айтма-да, йөне бөвүме хүтледәй!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Индикиле алажыны тапсаңыз, тракторы бир минут хем сакламажак болуң!* («Совет эдебияты» журналы).

ИНДИРМЕК [и:ндирмек], Сүрүп, ковуп, белли бир ериң үстүнден алып гелмек. *Сыгырларымы деррев топлап, йүзүми оба тарап гөнелтдим ве обаның ёкары четинден чаңжардып индирдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИНДИРТМЕК, Сүрдүрип, ковдурып, белли бир ериң үстүнден элтдирмек.

ИНДОНЕЗИЯЛЫЛАР, Индонезияның, эсасан Малайя халкларындан хем-де тайпаларындан ыбарат ерли илатының умумы ады.

ИНДУКТИВ, Индукция дегишли болан, индукция эсасланан. *Индукцион генераторда ики саны эсасы белек бар: магнит мейданыны эмеле гетирйән бу бөлеге индуктив дийилйәр* («Физика курсы»).

ИНДУ'КЦИЯ, 1. *физ.* Электрик ве магнит энергиясының жисимлере болан тәсири. *Электростатики индукция.* 2. *филос.* Хусусы ягдайлардан, фактлардан умумы нетиҗелер чыкарыш, пикирленме.

ИНДУСЛАР, *көн. с.* Хиндистаның ерли илатының умумы ады.

ИНДУСТРИАЛ, Индустрия эсасланан, индустрияның өсмеги билен багланышыклы. *Сибириң иң улы индустриал меркези болан Новосибирск области өңде барыжы областларың бири хасапланяр* («Совет эдебияты» журналы). *Индустриал техникумының чепер хөвесжеңлер коллективлериниң чыкышлары болды* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНДУСТРИАЛИЗА'ЦИЯ, Сенагатың бир пудагына я-да бүтинлей хемме пудакларына индустриал машын гурлушык техникасыны орнашдырыш.

ИНДУСТРИАЛИЗИРЛЕМЕК, Индустриализация ишини гечирмек.

ИНДУСТРИАЛИЗИРЛЕНМЕК, Индустриализация иши гечирилмек.

ИНДУ'СТРИЯ, Машынлашдырылан техникалы завод-фабрик сенагаты. *Агыр индустрия дынчлыгың даянжыдыр* («Токмак» журналы). *Индустрияның тәзе гигантлары.*

ИНЕ, Ынха, шу. *Ине, бу меңиң гиже-гүндиз ятман, ызында сер-сепил болуп йөрен эсерим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер) *Ине, ишден чыкып өе гелйән, ишиң улусы онсоң башланяр* («Совет эдебияты» журналы).

ИНЕ-ГАНА [и:не-га:на], Аркайын, алңасаман, ховлукман. *Мен шол ики ярым ай ичинде не аркайын ишип-ичдим, не-де ине-гана укымы алдым* (Б. Кербабаев, Айсолтан) *Барянчак хемме затлар хакында ине-гана гүрлешерис* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ИНЕ-ГАНАЛЫК [и:не-га:налык], Аркайынлык, ховлукмазлык, алңасамазлык. *Ол гызларың өй безешлерине ине-ганалык билен сын эдйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИНЕДӨРДҮЛ [и:недө:рдүл], 1. Дөрт тарапы хем бири-бирине дең квадрат гөрнүшли, квадрат гөрнүшинде, квадрат шекилли. *Инедөрдүл тамың бир дулундакы йүзи овадан, непис нагышлы Мары сандыгының үстүнде мүндер-мүндер эдилип ёрганлар, пер яссыклар галдырылыпды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Говача инедөрдүл гәмикленип экилди* («Колхоз гүнлери»). 2. *гөч. м.* Гысга бойлы, семиз, тогалак. *Гараягыз, инедөрдүл чопан аяк үстүнде дурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИНЕЛГЕ [и:нелге], Ашак дүшүлйән, ашак иниләйән ер, ашак дүшер ялы япгыт ер.

ИНЕН, Энелик жынсы бар болан, уркачы (дүе барада). *Халназар олардан бир нәче инен дүе алыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИНЕР, *зоол.* Арвана билен буградан болан эркек мал. *Өзи болса инере мүнүп, бейлеки сүриниң ызындан гитди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Хатарда нер болса, йүк ерде галмаз* (накыл).

ИНЕ'РЦИЯ, *физ.* Жисимлериң өз асуда ягдайыны я-да хереketини дашкы гүйжүң тәсири етйәнчә саклап билмеги. *Аристотель тарапындан инерция кануны язылыпдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Жисимлериң өз хереketiniң тизлигини өз-өзүниң үйгетмән сакламак хәсиетине инерция дийилйәр* («Физика курсы»).

ИНЖЕНЕ'Р, Хайсы хем болса бир угурдан ёкары техники билим алан специалист. *Вүши, сен ёкары окувлы болжакдың, доктор я инженер болжакдың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол ерик Украинадан инженерлер гелдилер* («Пионер» журналы).

ИНЖЕНЕРЛИК, Инженериң кәри, везипеси. *Онуң инженерлик эдйән промысели диңе бир трест боюнча дәл, «Түркменнебит» бирлешиги боюнча-да иң өңдәкилериң хатарына гошулды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ИНЖИ [и:нжи], Яш чага онуң якын хоссары, гарындашы тарапындан ады тутулып берилйән мал. *Саңа инжи дүе, гоюн, сыгыр берерин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИНЖИК [и:нжик], *анат.* 1. Аягың топук билен балдыр аралыгы. 2. Аягың топук билен дыз аралыгындакы ёгын сүнки. *Чорлан инжиклерини, чөңүртге сыңжыран бармакларыны гызгын чәге гатадыпды* («Совет Түркменистаны» газети). *Онуң чаң сиңен инжиклерини чөп-чаламлар чызыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ИНЖИР, *бот.* Гүнорта юртларда өсйән сүйжи мивели агач ве онуң мивеси. *Ики йыллык нарлар, инжирлер хениз миве гетирмән, өсүп барян яш чага ялы, инчемик бойларыны яңзы етиripдирлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бир ерде эрик, инжир, Ене дүрли ймиш бар* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ИНҢ, 1. Өзүңден яшы кичи болан сүйтдеш эркек доган ве доганоглан. *Ай, меңиң бир өверликли кәрим ёкды, меңиң агам, иним ылымлы алым, хүнәрли болуп гитдилер, мен болсам бихепбе чыкдым* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Өзүңден яшы кичи адама йүз тутулып айдылян сөз. *Бизиң гүнәмизи өтүң, иним!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Вах, иним, Илли жан, меңиң жаным жәхеннем базарына гидип баряр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ИНИ-БОЙЫ [и:ни-бойы], Бир задың кеселиги ве узынлыгы. *Говачаның бир нәчеси энтек инини-боюны кемалы алмандыр. Бириниң ини-бойы боланок, гараз гепиң гысгасы, өз обамызда сынам отурян еке гыз бар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ И н и н и - б о ю н ы д е с - д е ң э т м е к — йүгта урмак, енчмек, кәемек. *Какаң бир гелсин бакалы, сениң иниңи-боюңы дес-дең этдирин* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ИНИЦИАТИ'ВА, 1. Ишиң тәзе гөрнүшине болан ички хыжув, башлангыч. *Йүпекчилик бригадасыны дөретмек диймек халкың инициативасыны ятырмак дийилдиги дәлдир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хайсы-да болса бир ишде, хереketде ёлбашчылык роль, гөрелде.

ИНИЦИА'ТОР, Бир затда өз инициативасыны гөркезип, башлангыч хереket эдйән адам, бир задың башыны башлайжы. *Бизиң шөхратлы пайтагтымыз Москваның комсомоллары өрән говы инициаторлар болуп чыкыш эдйәрлер. Көп мүңлерче аяллар зәхмет усулларының инициаторларыдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНИШ [и:ниш], Ашак тарапа болан япгыт, эңңит. инелге. *Геришден ашак иниşden гуйругыны хилелик билен булайлап гелйән көпек геле-гелмәне сүрә күрсәп уряр* («Совет эдебияты» журналы).

ИНКАССА'ТОР, *малие.* Пул алмак, пул гойбермек ялы инкассо операциясыны гечирйән кассир.

ИНКА'ССО, *малие.* Ынаныңың табшырмагы боюнча вексель я-да башга документлер эсасында пул алма.

ИНКВИЗИ'ТОР, *тар.* Инквизициянын члени, судьясы. *Инквизиторлар еретиклери ве енесликде шүбхели болан адамлары гөзләп тапыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ИНКВИЗИ'ЦИЯ, *тар.* Католик бутханасының дине шүбхеленйән адамлары рехимсизлик билен хорлан дернәч хем-де жеза бериши органы.

ИНКОРПОРАЦИ'Я, 1. Бир зады составына гиризме, гошма, бирлешдирме. 2. Белли бир вагтда чыкан кә-нунлары бир йыгындыда системлешдирме.

ИНКУБА'ТОР, Юмуртадан эмели ёл билен жүйже чыкарян аппарат. *Товуклары өсдүрип етишдирмек боюнча йөрите хожалыклар бар, ол хожалыкларда инкубаторлар боляр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ИНКУБАТО'РИЙ, Инкубация иши гечирилйән йөрите салнан жай. *Гурчуклар инкубаторийден берленде, ол хемме звенолара говшурыляр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ИНКӘР: и н к ә р э т м е к — бир задың барлыгыны,

догрулыгыны ве ш. м. ялана чыкармак, рет этмек, шоңа ынанмазлык, боюн эгмезлик. *Башлык Тәзегүлүң тежрибелерини, юмшак хәсиетлидигини, өрән тутанъерли гүйчлүдигини инкәр эдип билмейәрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Кәбир соралан зады инкәр эдип билмәнлигине гынанып, ызына гайтды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИНЛИ [и:нли], Ини узын болан, ини аз болмадык. *Бу мата гаты инли экен.*

ИНМЕК [и:нмек], 1. Ёкардан ашаклыгына дүшмек, ашакламак. *Гушлар гайып йөрүшлерине бирден ашак инйәрдилер* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 2. Бейик ерден ашак дүшүп гайтмак. 3. *гөч. м.* Бириниң үстүнден дүшмек, эңмек, дөкүлмек. *Шол махал урмак үчин маяч болан ягырнысының гөзүне таяк инди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Дүнйә инмек — *сер.* Дүнйә. *Яңыжа дүнйә инен чаганы гелип элине аляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Тәзе граждың дүнйә инендиги хакындакы бушлук шу ерден йәраяр* («Совет Түркменистаны» газети). Рехим инмек — *сер.* Рехим. *Бирденкә гаррының маңа рехими инен ялы болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИНСИЗ [и:нсиз], Инли дәл, ини гысга, кеселигине ини улы болмадык. *Йөрелйән ёда болса гаты инсизди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИНСПЕКТИРЛЕМЕК, Бир ишиң, херекетиң догрулыгына гөзегчилик этмек максады билен барламак, дергемек.

ИНСПЕ'КТОР, Өз гарашлы гурамаларының ве ишгәрлериниң ишини барлаян ве контроллык эдйән везипели адам. *Инспектор узак эглемән, мекдепден чыкып гитди* («Токмак» журналы). *Ол инспектор болуп ишледи.*

ИНСПЕКТОРЛЫК, Инспекторың кәри, везипеси.

ИНСПЕКЦИОН, Инспекция ве инспектирлемәге дегишли болан. *Якын вагтда комиссияның гөчме инспекцион топарларының икиси шол пунктлара ураҗак* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНСПЕ'КЦИЯ, 1. Бир зады инспектирлемек иши билен мешгул болян эдара, гурама. *Область дөвлет сөвда инспекциясының ишгәри барлаг нетиҗесинде ашакдакылары йүзе чыкарды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Дергев, барлайыш.

ИНСТА'НЦИЯ, Дөвлетиң бири-бирине гарашлы болан эдара эдижи, партия, профсоюз ве ш. м. органларының системасындакы ызыгидерли басганчак. *Ашакы ве ёкарқы инстанция.*

ИНСТИ'НКТ, Догрудан-догры өз эркине дәл, ислег боюнча максада лайык херекетлери этмеклиге болан мейил, гылык. *Догры ёла гойлан физики тербие чагада жынсы инстинктиң вагтындан өң йүзе чыкмагының өңүни аляр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

ИНСТИНКТИВ, Инстинкте хас болан, инстинкт боюнча. *Инстинктив эдилйән херекет.*

ИНСТИТУ'Т, 1. Кәбир ёкары окув жайларының ве ылмы эдараларың ады. *Мен Москвадакы сөвда институтына гитжек* («Токмак» журналы). *Менің окувымы гутарып, института гитмек арзувым бар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Белленен, довам эдип гелйән йөрелге, дәп-дүзгүн.

ИНСТРУКТА'Ж, Елбашчылык хәсиетли гөркезме, голланма, инструкция. *Айна ишлап чыкармак боюнча инструктаж берилйән ерде орта техники билимли адамлар ишлежекдирлер. Олар билен йыгы-йыгыдан инструктаж гечирилсе, партия гурамасы ишде үстүнликлер газаныр билерди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНСТРУКТИВ, Елбашчылык хәсиети болан, инструкция берйән. *Сайлавлар гечирмек хакында Указ чыкан бадына агитколлективиң инструктив маслахаты болды* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНСТРУКТИРЛЕМЕК, Елбашчылык хәсиетли гө кезме бермек, инструкция бермек.

ИНСТРУ'КТОР, Инструктирлемек иши билен мешг болян адам, инструкция берйән адам. *1949-нжы йылд бәри болса Огулбиби серия инструкторы болуп ишлей* («Совет эдебияты» журналы). *Тайярланып етишдирил инструкторларың бирентеги мекдеплерде, кружок ишл ринде улы чәрелери гечирдилер* («Совет Түркменистан газети).

ИНСТРУКТОРЛЫК, Инструкторың везипеси, кәр *Мен 1932-нжи йылда серияның инструкторлыгы везипе не белледим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *М зонасы боюнча инструкторлыга белленилди* («Токма журналы).

ИНСТРУ'КЦИЯ, Хайсы-да болса бир иши ерине ет мәге дегишли болан гөркезмелериң, дүзгүнлериң жем *Казак командованиесиниң шол миссиядан инструкц алан йигрими офицери хәзир Хыва, Бухара гайдынд* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИНСТРУМЕ'НТ, Бир иши ерине етирмекде уланыл эл гуралы, эсбап, шай. *Бригаданы тракторлар үчин гер болан запас шайлар билен, инструмент билен үпжүн з йәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Медикаме лериң, медицина энжамларының ве инструментлерин өндүрилиши барха артдырыляр.*

ИНСТРУМЕНТАЛ, *тех.* Инструмент ве ш. м. тай лаян, инструменте дегишли болан. *Көп адам инструм тал заводында ишчи болуп ишлейәр. Топ, инструмент уссаханаларың ишчилери-де вагончыларың талабы голдадылар* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНСТРУМЕНТЧИ, Инструмент ясаян специали *Инструментчи ишчилерден Медведев өз тежрибелери кында гүррүң берйәр* («Совет Түркменистаны» газет

ИНСЦЕНИРЛЕМЕК, Эдеби эсерлери театрда гойм я-да кинода гөркезмек үчин дүзетмек, лайыклашдырм сахналашдырмак.

ИНСЦЕНИРО'ВКА, Инсценирленен, сахналашдыр лан эсер, сахналашдырыш процеси.

ИНТЕГРА'Л, *мат.* Өзүниң чәксиз овнук бөлеклерин жеми хөкмүнде гаралян битеви сан, битеви улулык.

ИНТЕЛЛЕ'КТ, Акыл етиржилик укыбы, пайхас.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛ, Акыл етиржилик укыбы, пайха бар болан, интеллекте дегишли.

ИНТЕЛЛИГЕ'НТ, Интеллигенция гатлагына дегиш болан адам. *Хорматлы интеллигент, юртда гозгалаң райса, сиз хайсы тарапда боларсыңыз: халк биленми оңа гаршы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Языжылар душушыкларың хеммесинде интеллигентлере гүррүң б дилер* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНТЕЛЛИГЕ'НЦИЯ, Ылмың, техниканың ве ме ниетиң дүрли пудаклары боюнча йөрите билими бол акыл зәхмети билен мешгулланян социал гатлак. *О интеллигенциясы үчин яшайыш өйлериниң 500 мүң гурулды* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНТЕНДА'НТ, *харбы.* Интендантлык гуллугының х бы ишгәри. *Инчежик күмүш погонжыклы, хениз пети рылмадык тәп-тәзеже папаклы ики саны интендант бар* («Совет эдебияты» журналы). *Ол Хожамырат воло нойың интендант гуллугында фуражир болуп ишлейә ни эшитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИНТЕНДАНТЛЫК, 1. Харбы бөлүмлери ве гошу хожалык энжамлары билен үпжүн эдйән харбы гура 2. Интендантың везипеси, ягдайы.

ИНТЕНСИВ, 1. Гүйчли, ёкары дереҗели. *Интенс зәхмет.* 2. *оба х.* Иң ёкары өндүржилик берйән.

ИНТЕРВА'Л, 1. Бир предмет билен икинжи бир пр метиң арасындакы бошлук, аралык, узаклык. 2. *ф сазч.* Ики сесиң аралыгындакы белентлик тапавуды.

ИНТЕРВЕ'НТ, *сыясы.* Интервенцияны гуран я-да о

гатнашыгы *Интервентлер бизиң юрдумыза нәме үчин багырлагыны герёярлер. Иңлис интервентлериниң гошуны, менин эшидишиме гөрә, бизиң арачәгимизе аяк басар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИНТЕРВЕ'НЦИЯ, *сыясы* Бир я-да бир нәче юртларың башга бир юрдуң ички ишлерине гүйч билен гарышмагы (территория алмак, революцияны я-да милли-азат эдиш херекетлери ве ш. м. ятырмак максады билен). *Интервенция зерарлы тәзедүнлан оба хожалыгы галланың өндүрилишини кемелтди* («Совет Түркменистаны» газети). *Интервенцияның енин «Жемгыети горайыш» комитети даргады* (Б. Кербабаев Айгытлы эдим).

ИНТЕРВЬЮ', Корреспондентиң сыясы ве жемгыетчилик ишгәри билен чапа тайярланан гүррүңи, шонуң ялыда гүррүңи беян эдйән газет макаласы.

ИНТЕРМЕ'ДИЯ, Драма я-да опера эсерлериниң перделериниң арасында ве ш. м. ягдайда ерине етирилйән комуки хасиетли гошмача сахна я-да пьеса.

ИНТЕРНА'Т, Окувчылар үчин окув жайының янындакы умумы етаххана. *Айнур эже чагаларыны интернада ерлешдирендигини айтды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ИНТЕРНАЦИОНА'Л, 1. Халкара бирлешик. 2. Совет Союзының Коммунистик партиясының гимни, халкара пролетариат гимниниң ады. *Гөвнүң затирлап жошдугың заман «Интернационалы» чалгын, түйдүгим!* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗА'ЦИЯ, Бир зады интернационалашдыр, халкларың арасындакы дийип билиш, хайсы хем болсун бир территорияны, деряны ве ш. м. пейдаланмакда дөвлетлере дең хукук бериш.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗИРЛЕМЕК, Бир зады интернационала дегишли этмек, халкара пейдаланмак мумкинлигини ялан этмек, макулламак.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИ'ЗМ, Капиталистик гурлушы ыгтмак хем-де коммунизм гурмак угрундакы гөрешде пролетаристың халкара бирлиги ве райдашлыгы; әхли халкларың дең хукуклылыгыны ве азатлыгыны горап сакламаклык достлуга ве бирек-биреге көмек бермекде, шовинизме ве миллетчилиге гаршы гөреш. *Бизиң языжыларымызың проза, поэзия, драма эсерлери совет адамларыны интернационализм рухунда тербиелейәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Онда өзүниң азатлыгы угрунда түркмен халкының гөреши барадакы тема пролетар интернационализми темасы билен утгашыр* («Совет эдебияты» журналы).

ИНТЕРНАЦИОНАЛИ'СТ, Интернационализмиң тарапдары.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТИК, Интернационализме эсасланан, интернационализме хас болан. *Олар ишчилер сыпының еке-тәк интернационалистик партиясының болмагыны ислемейәрдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНТИЗАР [интиза:р], Гөрмәге зар, гөзи ёлда, гарашян. *Онуң интизар гөзлери яңкы гелиң гирен гапысына дикилди* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң гөвнүне гоюнларың оты гутарып, олар совук ховада мәлемәге яраман, агызларыны ачышып, өз ёлуна интизар бакышып дуран ялыды* («Колхоз гүнлери»).

ИНТИЗАРЛЫК [интиза:рлык], Интизар болмаклык, узак гарашмаклык, гөз дикип дурмаклык.

ИНТИЛМЕК, Бир зада үнс билен серетмек, көп гарашмак. *Онуң интилйән еринде агач бөлежигиниң ятандыгыны гөрди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНТОНА'ЦИЯ, Геплешигиң сазлашыклы, мылайым хеңли гурлушы, гепленденде әхеңиң, сесиң ёкары галып ве ашак дүшүп гезеклешип дурмагы. *Олар оригиналың интонацыясыны, эмоционал гүйжүни берип билипдир* («Совет эдебияты» журналы).

ИНТРИ'ГА, *эдеб.* Романда, драмада эсасы херекетиң өсмеги.

ИНФЕКЦИОН, Инфекция хас болан, ёканч.

ИНФЕ'КЦИЯ, *мед.* Кесел дөредижи микроорганизмлериң организме аралашмагы, ёканч кесел микробы.

ИНФИНИТИ'В, *грам.* Ишлигиң нәмәлим формасы.

ИНФОРМА'ТОР, Информация гечирйән адам, информация берйән адам, хабардар эдижи.

ИНФОРМАЦИОН, Информация дегишли болан, хас болан. *Колхоз радиоузели бригадаларда пагта йыгымының баршы хакындакы сводканы, бир нәче информацион макалалары берди* («Совет эдебияты» журналы).

ИНФОРМА'ЦИЯ, Ишиң, бир задың хал-ягдайы барасында берилйән хабар, маглумат. *Сазчылык училищесини гутарянлар Радио информация управлениесине ишлемәге гитжекдирлер. Маслахатда Тарасовың информациясы диңленди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНФОРМБЮРО', Информацион бюро, информацион хабар берйән бюро. *Йөне велин, коммунистик ве ишчилер партиясының информацион бюросы дөредилмезден хем өң, ылмы коммунизм довам эдйәрди ахырын* («Совет Түркменистаны» газети).

ИНЧЕ [и:нче], 1. Егын дәл, ёгын болмадык. *Ол шейле инче сапагың-да үзүленини деррев билйар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Белент, йити (сес хакда). *Онуң сеси өрән инче.* 3. Непис, нәзик. *Халназар олардан инче чәкменлик алыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. Чылшырымлы, кын. *Ол инче затлара оңлы дүшүнмейән ыңдарма бир адамды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 5. *сер.* Инчекесел. ◇ Инче чекимли *грам.*— *сер.* Чекимли.

ИНЧЕКЕСЕЛ [и:нчекесел], *мед.* Кох таяжыклары дийлип атландырылян, микроб аркалы дөрейән хем-де өйкене, сүнке, богунлара, ичегә зыян етирйән ёканч кесел. *Доктор онуң инчекеселиниң барлыгыны айдярды* («Пионер» журналы).

ИНЧЕКЕСЕЛЛИ [и:нчекеселли], Инчекесел билен сыркавлан.

ИНЧЕЛЕМЕК [и:нчелемек], *сер.* Инчелтмек.

ИНЧЕЛИ-ЕГЫНЛЫ [и:нчели-ёгы:нлы], 1. Инче ве ёгын гатышыклы. 2. Белентли-песли. *Онуң гапдалындан инчели-ёгынлы гүлки сеслери эшидилйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ИНЧЕЛИК [и:нчелик], 1. Егын дәллик. 2. Белентлик, йитилик (сес хакда). *Багшының сеси бирнеме инчелик эдйәр.* 3. Непислик, нәзиклик. *Инчелик билен докалан халы.* 4. Чылшырымлылык, кынлык.

ИНЧЕЛМЕК [и:нчелмек], 1. Егынлыкдан инче хала гелмек, инче болуп башламак. *Ол чылгамлар гитдикче инчелип, ахырсоңы чөлде йитип гидйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хорланмак, аррыкламак. *Онуң долы гөвреси элип ялы инчелип, гапыргасы гарнына елмешди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИНЧЕЛТМЕК [и:нчелтмек], 1. Бир зады ёнуп, ренделәп ве ш. м. ёл билен инче хала гетирмек. *Усса тамдыраның сапыны бирнеме инчелтжек болуп, айна билен гырып башлады.* 2. Хорлатмак, аррыклатмак. *Ол инчекеселиң яш организми инчелдип алжагыны хем унутмаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИНЧЕМИК [и:нчемик], 1. Ончаклы инче болмадык, ёгын дәл, инчерәк. *Ики йыллык нарлар, инжирлер хениз мәве гетирмән, өсүп барян яш чага ялы, инчемик бойларыны яңы етирипдирлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Ончаклы ёгын дәл, агач этли, инчесагт (адам хакда). *Инчемик бир оглан мениң гөзумиң өңүнг гелйәр. Айың ягтысы дүшүп дуран гарамтыл инчемик йүзүни ёлдашларына тарап өвурди* («Совет эдебияты» журналы).

ИНЧЕСАГТ [и:нчесагт], Инчеден гелен сагдын, агач этли. *Комбайнда келтежик инчесагт огланжык пейда*

болды («Колхоз гүнлери»). *Сәхет Какаҗыков, инди алтмыш яшына етен инчесаг яшулы болса-да, оңа гарры диер ялы дәл* («Совет эдебияты» журналы).

ИҢ, Өз соңундакы гелйән сөзүң манысыны гүйчлендирйән овнук бөлек. *Иң соңунда тоюң биринҗи гүнүни Айсолтанларда, икинҗи гүнүни Бегенчлерде гечирмек карарына гелдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мәниң максадым дүнйәде иң ширин алмалар етишдирмекдир* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Тилкиниң мүңде бир сапалагы бар, иң говусы гөрүкмезлик* (накыл).

ИҢИРДЕМЕК, Нәразылык билдирмек, игенчли геплемек, теене этмек. *Халха, гоңшың гелни балдызы билен кино гидйәр, хи гайны гелнине, гызына иңирдейәрми?! Бу сапар-да Мереде бир иш үчин иңирдемәге башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИҢИРДИ, Бирине билдирилйән йүреге дүшгүнч нәгилелик, теене, игенч. *Айнаның Артык ядына дүшүп, йүзүне ягты шөхле чайылҗак ялы этсе-де, энелигиниң иңирдисини эшиденде, нәзик йүзүнде ынҗы аламаты пейда болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен оның айданларына ынандым. йөне велин, кейванының иңирдисини эшидип отурмага йүрегим такат бермеди* (Н. Сарыханов. Сайланан эсерлер).

ИҢИРДИЛИ, Теенели, игенчли. *Иңирдили гүррүң.*

ИҢИР-ИҢИР: **иңир-иңир этмек** — йргинсиз иңирдемек, бирсыхлы игенмек, игенип отурмак.

ИҢКИС [иңки:с], Бир зат барада эдилйән үнҗи, ынҗалыксызлык, гөвүнде галян гуман. *Айна оның кесби-кәрине белет боландыгы үчин, оңа бир хили шүбхе билен гарады, гөвнүне бир хили иңкис гитди. Артык эҗесиниң болуп отурышындан оның бир иңкисиниң барыны сызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ **Иңкисе батмак** — гаты ынҗалыксызланмак, улы алада этмек, йүрекден хесер чекмек. *Бирденкә-де агыр иңкисе батдым* («Токмак» журналы).

ИҢЛЕМЕК, Иңнилдили сес чыкармак, иңнилдили сес этмек, иңремек, иңренмек. *Артык оның янына барып гөрсе, хәлки шайлы гелин иңләп ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мениң айданларым тә кыямат болянча, гулагында иңлесин-де дурсун* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ **Иңләр синек болмазлык** — жанлы-жандар ёклук. *Хәзир көчеде иңләр синек ёкды* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ИҢЛЕТМЕК, Иңнилдили сес чыкартмак, иңнилдили сеслендирмек. *Аягындан дүшен яра оны бир нәче вагт иңлетди.*

ИҢЛЕШМЕК, Иңнилдили сесленишмек. *Өлүм гетиржи окларың ики тайлайын иңлешйән сеслери гараңкылыгы басды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Машынлар иңлешип зордан херекет эдйәрлер* («Колхоз гүнлери»).

ИҢЛИСЛЕР, Англияның эсасы илатыны дүзйән халк.

ИҢНЕ, 1. Тикин иши үчин уланылян йнти учлы, сапак гечирилйән гөзли метал эсбап. *Солдат болан адамың янында иңне билен сапагы хемише болар*. (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гызым, бар, маңа бир иңне билен сапак гетирип бер* (Г. Гурбансэхедов, Энесиниң юмушлары). 2. Ары, ичян вс ш. м. мөр-мөжеклериң чакян, авы гойберйән органы, нешдери. ◇ **Иңне билен гуйы газмак** — *сер.* Гуйы. *Оны газанмак иңне билен гуйы газандан, янгыны бир чемче сув билен сөндүржек болмакдан энайы дәл экени* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). **Иңнеден чыкма** — тәзеже, янъяңы тикилен, ясалан, гейилмедик, эл дегмедик. *Мама иңнеден чыкма йүпек совсаның үстүнден малдайы чабыт гейип, гарагүлли гушагы билине оранды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). **Иңнә сапаймалы болмак** — өрән аррыкламак, бижай хорланмак.

ИҢНЕБАГЖЫК [иңнеба:гжык], Гейимиң якасына я-да башга ш. м. зада илдирилйән метал эсбап, менче. *Келлеси кичелип, иңнебагжыгың томмужа у ялы болар* («Совет Түркменистанының аяллары» ж налы).

ИҢНЕЛИК I, *зоол. сер.* Тенечир I.

ИҢНЕЛИК II, 1. *сер.* Иңнебагжык. 2. Иңне д түп гоймак үчин йөрите яссыкжагаз.

ИҢНИЛДЕМЕК, *сер.* Иңлемек. *Залда зарык хеңи иңнилдейәр. Ятымдан биринҗ укы арасында с раянлыгы, ичи-ичине сыгман хамсыгып аглаянлыгы иңнилдейәнлиги эшидилди* («Совет эдебияты» ж налы).

ИҢНИЛДИ, Кесел я-да агыры зерарлы чала чы найнҗар сес. *Яралананларың иңнилдиси, адамлар гыкылыгы ховада яңланярды* («Совет Түркменистан газети). *Арадан аз салым геченде, Мырадың ювашиңнилдиси эшидилди* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). *янча-да өң янындакы сув гечйән кичиҗик өтүкден ңилди сеси Мередиң гулагына гелди* (А. Дурдыев, С ланан эсерлер).

ИҢҢӘ-ИҢҢӘ, Яшаҗык бәбек агланда чыкян *Нурҗаханың өйүнде иңнә-иңнә диен сес чыкяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Икинҗи отагдан: Иңнә-иңнә — диййән бәбек сеси эшидилди* («Совет э бияты» журналы).

ИҢҢӘН, Өрән, жуда, бетер, гаты, хас, хейвере. *Я якында капитан Вепа Аманың батареясы немец фаши легириң иңнән беркиден беркитме галдасыны юмур ишине гатнашды* (А. Говшудов, Сайланан эсерле *Өңүмчиликде ишлемек иңнән гызыклыды* («Колхоз г лери»).

ИҢРЕ, Игенжең, иңирдеген, майдачыл. *Ленин иң лери паш эдйәрди.*

ИҢРЕМЕК, *сер.* Иңлемек.

ИҢРЕНМЕК, *сер.* Иңнилдемек.

ИҢРИҢ, Гүн яшып, гараңкы дүшүп башлан вагт, *Төверекде иңрик гаралмага мейил эдени үчин, ятым гамына дүшен башагай серчелер алазензеле эдип ж рүлдешйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Отлы ст ция гелип дуранда, иңрик эйәм мазалы гаралы* («Совет эдебияты» журналы).

ИОН, *физ.* Электрик заряды билен зарядланан ат я-да атомлар группасы. *Ионларың көп мукдарда б магына гөрә, ол гатлаклара ионосфералар дийил* («Физика курсы»).

ИОНИЗАЦИЯЛАШМА, *физ.* Ионларың эмеле гел ги, дөремеги.

ИОНИЗИРЛЕМЕК, *физ., мед.* Ион эмеле гетирм ион дөретмек.

ИПРИ'Т, *хим.* Яра эмеле гетирйән зәхерлейжи мад

ИР [и:р], 1. Даң атан бадына, гүн доган дессине, а билен. *Онда эҗе, сен эртир даң билен тур-да, чай г нат, мен эртир ирден оба советиниң эдарасына бар лыдырын — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерле *Ир туруп, өрсең, перим, шабрың гара зүлпүң дарап, йүзүңи гөрмесем, боляр мениң халым харап* (Ата лых, Сайланан эсерлер). *Хер гүн ир билен ише баш ярын* («Совет Түркменистанының аяллары» журнал *Ир туран ишинден дынар* (накыл). 2. Энтек вагты д бирнеме өң, болмалы я-да өз вагтындан өң, озал. *Яз чыкыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ине шол г кулары себәпли адамлар бу гүн ир дагады* (А. Гов дов, Повестлер ве хекаялар). *Хәзир онуң гелер вагты дан ир.*

ИРГИН [и:ргин], Бир затдан халыс ирен, бизар лан, петең болан, без болан, ядан. *Ясавул жаныңд ргин халда сөзүни довам этди* (А. Говшудов, Пове

лер ве хекаялар) *Дурмушдан иргин болсаң, бар затдан бизар болар экенин* («Колхоз гүнлерин»).

ИРГИНЛИ [и:ргинли], Ядав, аргын; ядадян, ардырян. *Узын гүнүң иргинли ёлундан сарсыган жемагат өзүни уллакан шәхериң голтугына атмага тайынланярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ИРГИНСИЗ [и:ргинсиз], Ирмән-арман, ызы үзүлмән, бирсыхлы ядавсыз. *Айсолтаның иргинсиз зәхмети, дынувсыз аладасы нетижесинде говача гүнсайын үйтгәп, онуң гөвнүни гүнсайын галкыжакладып, иң соңунда шу гүнки гөрнүшине гелип етди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Колхозың тәзе башлыгы ялтанмазак хем иргинсиз адамды* («Совет эдебияты» журналы).

ИРГИНСИЗЛИК [и:ргинсизлик], Ызы үзүлмезлик, бирсыхлылык, ядавсызлык, ирмезеклик. *Гел, бу гаты гөрсе-де, «Дилеме, дилеме!» — дийип табшырыклар берсе-де, «сат» диен иргинсизлиге тутайын-да отурайын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИР-ГИЧ [и:р-ги:ч], Иң соңунда, бир вагт, ирде-гичде, ир-гич. *Ир-гич гелмели-хә боларсың!*

ИРГӨЗИН [и:ргөзи:н], Ир билен, гижә галман, гүн яшып гараңкы дүшмәнкә, ирдәжикден. *Гөйә тойчы ялы бу жошан ахвал, Нә себәпден үйшдүлеркә иргөзин?* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Булар иргөзинден бири-бирине гыгырышып башладылар* («Гөроглы» эпосы).

ИРИ [и:ри], 1. Овнук болмадык, майда дәл, улы. 2. Улы гөвреси болан, гөврүми улы болан, даяв. *Мениң сүңкбашы ири уллакан гөврәме лайык уллакан келләм бар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Улы тутумлы, көп материал мүмкинчилиги болан, яйбаң. *Ири хожалыга онуң башаржаң ёлбашчылыгы хер бир әдимде дуюляр* («Совет эдебияты» журналы).

ИРИГӨЗ [и:ригөз], Ири затлары гечирйән, гөзлери ири болан (элек ве ш. м. барада). *Гойы дамжалар иригөз элекден гечен бугдай ялы ягярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен сувсадым, сув ичесим гелйәр. Маңа иригөз элекден сув берсең укларын* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ИРИЗМЕК [и:ризмек], Бизар этмек, йүреге дүшмек, бизар-петеңе гетирмек, ядатмак. *Бу эшиклер мени халыс иризди. Сен шу гүк «гитжек-гитжегиң» билен мени халыс ириздиң* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИР-ИЙМИШ [и:р-ийминш], Мивелериң умумы ады, дүрли мивелер. *Колхозың баг-бакжаларындакы ир-иймишлериң балы гоялды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бу халталарың ичинде ир-иймишлер, сүйде бишен күлчелер барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ИРИКМЕК [и:рикмек], Бир затдан ирмек, халыс болмак, ядамак, берчикмек.

ИРИМТИК [и:римтик], *сер.* Иримчик.

ИРИМЧИК [и:римчик], 1. Бирнеме ири, ончаклы овнук болмадык, герегинче майда болмадык, ирирәк. *Онуң иримчик эндиган дишлери акжарып гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Улы гөврели, гөрүми улы, даяв. *Оларың гатырлары хем онуң Овганыстанда гөрен гатырларындан иримчикди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол узын бойлы, иримчик адамды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Инче дәл, непис дәл, ёгын. *Иримчик гылдырганлы чәкмен илкибада онуң кирли эндамының эгесини сетирйән ялы дуюлды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Иримчик йүң маталарың ишленип чыкарылышы 88 процент артды* («Совет Түркменистаны» газети).

ИРИНЖЕҢ, Бир иши гөвнемән, иринип ерине етирйән. *Ол өрән иринжең адам.*

ИРИНЖЕҢЛИК, Бир иши гөвнемән, иринип ерине етиржилик. *Бир иште башланыңда иринжеңлик этмек.*

ИРИНМЕК, Бир иши гөвүнли-гөвүнсиз этмек, иринжеңлик билен ерине етирмек. *Телпегини дулдан илдиренлеринде, еринден туруп алмага иринди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Чагырылан ере иринме, чагырылмадык ерде гөрүнме* (накыл).

ИРИҢ, Организмиң өйжүклеринде эмеле гелйән эрбет ыслы, сарымтыл-гөк реңкли гойы сувуклык. *Ярада ириң эмеле гелипдир.*

ИРИҢЛЕМЕК, Организмиң өйжүклеринде ириң эмеле гелмек, ириң эмеле гелип башламак. *Хожам, онуң деген ери азып ириңлемесе-де биридир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир нәче вагт геченден соң, трахомалы гөз чылпыкламага ве ириңлемәге башлаяр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

ИРИҢЛЕТМЕК, Ириң эмеле гетиртмек. *Яраңызы ириңледипсиңиз.*

ИРИ'С, Шоколад реңкли, кубик шекилли, сүйтден, гантдан тайярланян конфетиң бир сорты. *Бир килограм ирис алдым.*

ИРИШМЕ, Уяна ве келлекә багланып, атың, эшегиң ве ш. м. алкымындан гайдян зынжыр. *Ол хениз башына иришме, аркасына ховут дегмедик тез мал ялы депренди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мерет ябының уяның салып, иришмесини күлтерлән, эериң гашындан асды-да, йүзүниң угруна мүнүп, шәхере гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИРКИ [и:рки], 1. Ир билен болан, эртирки, азандакы. *Ирки смена гелен лаборанткалар Заводың янында болупдырлар жем* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың башлангыч дөвүрүне дегишли болан, илки дөвүрүне дегишли болан, өнки. *Ирки яз сүрүмини вагтында гечирелиң!* («Совет Түркменистаны» газети). *Ирки келем экилип гутарылды.*

ИРКИЛДИРМЕК, Чала ука гидермек, ымызгандырмак. *Печиң яны адамы иркилдиржек.*

ИРКИЛИШМЕК, 1. Уклашып отурмак. *Эртеки диңлән отуран чагалар иркилишип башладылар.* 2. *гөч. м.* Иргинсизлик билен гарашмак.

ИРКИЛМЕК, 1. Чала ука гитмек, укламак, ымызганмак. *Аннагулы ябының үстүнде эдил иркилйән ялы ыранып, обаның ичинден гечип баряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бахар даңа голай азаждык иркилип билди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Асуда, юваш, парахат халда болмак; иргинсиз гарашмак. *Бу гөрнүш иркилип ятан Гарагум үчин тәзелик дәл* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Еди ёлуң үстүнде иркилмек — *сер.* Ёл.

ИРЛАНДИЯЛЫЛАР, Ирландияның эсасы илатыны дүзйән халк.

ИРЛЕМЕК [и:рлемек], Вагтындан өң гелмек, ир билен гелмек. *Бу нәме бейле ирледикә!* («Совет эдебияты» журналы).

ИРМЕК [и:рмек], Бизар болмак, халыс болмак, лүтүң чыкмак, ядамак. *Ол Гелдиниң товланып йөрүшинден халыс ирипди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Йигит бар, хич иш битирмез, Ил ирер галмагалындан* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ИРМӘН-АРМАН [и:рмән-а:рма:н], Армазлык билен, асла ядаман, ядавсыз, дынувсыз, ирниксиз. *Ирмән-арман ишлемек.*

ИРНИК, 1. Эдилен ише аңсат гөвни етмейән, ынжык. *Башлыгымыз өрән ирник адам.* 2. Көп зәхмет талап эдйән, чылшырымлы, овнук, кын. *Бу өрән ирник иш.*

ИРНИКСИЗ, *сер.* Ирмән-арман.

ИРРАЦИОНАЛ, 1. *филос.* Идеалистик философияда: пайхас, акыл чатмаян. 2. *мат.* Битин я-да дробь, рационал сан билен догры гөркезип болмаян.

ИРРАЦИОНАЛИ'ЗМ, Идеалистик философияда хакыкаты иррационал дийип хасаплаян хем-де логики акыл етириши инкәр эдйән аңрыбаш реакцион угур.

ИРРИГА'ТОР, *оба х.* Ирригация иши боюнча специа-

лист. *Ат газанак ирригатор диен хорматлы ады дакмак.*

ИРРИГАЦИОН, *оба х.* Ирригация дегишли болан суварыш. *Юрдуң ирригацион хожалыгыны өсдүрмек барада бизиң партиямыз ве Совет дөвлетимиз хемише ядавсыз алада эдйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Эхли ерлерде ирригацион сеть арассаланяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Ирригацион десга.*

ИРРИГА'ЦИЯ, *оба х.* Сувсуз ерлери эмели ёл билен суварыш. *Ирригация ве мелиорация ишлери болса эп-эсли дережеде гиңелди* («Совет Түркменистаны» газети).

ИРУ-ГИЧ [и:ру-ги:ч], *сер.* И р-г и ч. *Иру-гич җогап бермели боларыс* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИСГЕНЕ, Агач дешмек үчин уланылян ужы йити гурал. *Онуң столы, агач ишлейән машыны, агач йылмакян заты, исгенеси, бычгысы барды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ИСГЕНЖЕ. Ишленилйән заты гысып алмак, сакламак үчин гурал.

ИСИМ, 1. *көн. с. сер.* А т II, 1. 2. *грам.* Ат, сыпат, сан, чалышма ве ш. м. сөз топарларының умумы ады. *Ишликлер умуман исимлерден ве ишликлерден ясалярлар.*

ИСЛАНДИЯЛЫЛАР, Исландияның эсасы илатыны дүзйән халк.

ИСЛЕГ, Бир зада болан хөвес, мейил, арзув. *Аматлы ер миессер гелсе, мен инди оңа хөкман өз ислегими мәлим эдерин диен карара гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИСЛЕМЕК, Бириниң я-да бир задың ислегини этмек, бир заты хөвес этмек, бир зада мейил, арзув этмек. *Хер гектардан ислән хасылымызы аларыс* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ИСЛЕНМЕК, Бир зат хөвес эдилмек, мейил, арзув эдилмек. *Көрендеден исленйән хасыл эмеле гелжекми я бир апат пейда болуп, гөкүгине орлуп гитжекми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИСЛИМИ, Алтын сувы чайылан нагыш.

ИСПАНИЯЛЫЛАР, Испанияның эсасы илатыны дүзйән халк.

ИСПОЛКО'М, Исполнитель комитет. *Шәхер исполкомына гутлаг телеграмма гелип говушды* («Совет Түркменистаны» газети). *Соңра бары бирлешип, Исполкома бардылар* (А. Кекилов. Сайланан эсерлер).

ИСПОЛНИ'ТЕЛЬ, Судуң карарыны ерине етирйән везипели адам, ишгәр.

ИСРИП [исри:п], Зая, харап. *Аял-гызларың өзи хасылы исрип этмән йыгнамага хөвесжең хем болярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ИСРИПСИЗ [исри:псиз], Заясыз, харапламан, йитгисиз. *Пагта хасылыны исрипсиз йыгнап дөвлете табшырмак угрундакы сөреше өз гошантларыны гошмага олар-да ислег билдирдилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Ак алтының бол хасылыны исрипсиз йыгнап, ажайып үстүнликлер газанярыс.*

ИСТРЕБИ'ТЕЛЬ, *ав.* Душман авиациясыны хова сөвешлеринде уруп йыкмак үчин хызмат эдйән, чалт учян сөвеш самолёты. *Бир нәче шадыян истребитель лётчик хем барды* («Совет эдебияты» журналы). *Истребителлер асмана гөтерилди.*

ИТ, 1. *зоол.* Йыртыжы сүйтемдиржилериң айратын машгаласындан болан өй хайваны. *Эмма ол үйтгешик гара Мырат аганың гөзи дүшмезден озал, итлериң гөзи дүшди* (Х. Деряев, Ыкбал). *Хернә вагтында етишәйдиң, ёгса ол ит мени гемрәйжек экен* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ит үйрер, кервен гечер* (накыл). *Итиң бойнуна гөвхер даксаң, ит хем аглар, гөвхер хем* (накыл). *Ит йүврүгин тилки сөймез, гамлы киши гүлки сөймез* (накыл). *Ит гедайдан горкар, гедай хем итден* (накыл). *Ит гуйругындан гаррар, эшек ялындан* (накыл). *Ит гара гөрмесе үйрмез* (накыл). *Ит яссанак ыңжалмаз* (накыл). 2. *гөч. м.* Нежис, сайыш. *Сыя, адамчылыгыны йитирен, йыртыжылык үчин ялаяян бир топар аңмаз итлер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим) ◇ И т д е н ч ы к а р м а к — өлдүрмек. *Оны өтен эҗе итден чыкаран болаймасынлар* («Совет эдебияты» журналы). Г ү н ү ң е и т а г л а м а к — чыдамсыз агыр дурмушда яшамак, жебир-жепада болмак, сүтем гөрмек. *Гиң элемим даралар, Алар дүнйәни үмез. Итлер аглар гүнүме, Гөзүм яшы кепемез* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). Ы з ы н а и т с а л м а к — *сер.* Ы з. *Сөгүп йүгүнүп алярлар, Ызына-да ит салярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ИТАЛИЯЛЫЛАР, Италияның эсасы илатыны дүзйән халк.

ИТ-ГУШ: и т-г у ш ёк жанлы-жеменде ёк, хич ким ёк.

ИТДИРМЕК I, 1. Бириниң я-да бир задың ызындан ителетмек, гүйч билен өңе сүрдүрмек, сүйшүртмек. 2. Батлы урдурмак, ителетмек.

ИТДИРМЕК [и:тдирмек] II, Бирини я-да бир зады чекдирип, өз ызы билен әкитдирмек, ядыр йөретдирмек.

ИТЕКЛЕМЕК, 1. Итип, ителәп өңе сүйшүрмек, ителемек. *Ол бир эли билен гапыны итеклән вагында, булутдан чыкан Ай ялы Гөзеле йүзи дүшди* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер). *Олар оны шол ере элтип, гапының еркмәниң ичине итеклән салдылар-да, гапыны дашындан гулпладылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бир ише я-да бир зада үндемек, угрукдырмак. *Онуң бу сөйгүси оны догры ёла итекледи* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Г ү н ү н и и т е к л е м е к — гүзеран-дурмушыны гечирмек, гүн гөрмек. *Гүзеран гөрмегиң, гүнүни итеклемегиң хем кән хили ёллары боляр* («Совет эдебияты» журналы).

ИТЕКЛЕНМЕК, 1. Итилип, ителенип өңе сүйшүрилмек, батлы итилип, ителенип гойберилмек, ителенмек. *Арада ителенен мен болдум.* 2. *гөч. м.* Бир ише я-да бир зада үнделмек, угрукдырылмак.

ИТЕКЛЕТМЕК, Бириниң я-да бир задың ызындан итдирип, ителедип өңе сүйшүртмек, өзүни итдирмек, ителетмек.

ИТЕКЛЕШДИРМЕК, Төверегиндәки затлары, өңүңе габат гелен затлары итмек, итишдирмек. *Халназар төверегини итлере алдыран екегапан ялы болуп, хер хайсыны бир яна итеклешдирип дызады. Газабына бәс гелмән сандыраян солдатың бири габадындакылары ики бака итеклешдирип, платформа товсуп чыканыны-да дуймак, элини папагының этегине галдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИТЕКЛЕШМЕК, 1. Бир зады итмәге, ителемәге көмеклешмек. 2. Бири-бириң билен итишмек, ителешмек. *Бары бирден өңе сүйшүп, бири-бирини итеклешип, көчәни даралдып, ики араны тапышдырара голай гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИТЕК-ЧОМАК, Кынлык билен, зордан. *Итек-чомак язан болян велин, угры ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИТЕЛЕМЕК, *сер.* И т е к л е м е к. *Айсолтан бир гапыны ителеди-де: — Эҗе, ай эҗе! — дийип гыгырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Немецың гөвресини ере ташлап, аягының бүрны билен ителәп гойберди* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

ИТЕЛЕНМЕК, *сер.* И т е к л е н м е к.

ИТЕЛЕТМЕК, *сер.* И т е к л е т м е к.

ИТЕЛЕШДИРМЕК, *сер.* И т е к л е ш д и р м е к. *Ол өңүнден чыканлары ителешдирип, Ахмедә машына тарап ёл алды* (Г. Кулыев. Көпетдагың аңырсында).

ИТЕЛЕШМЕК, *сер.* И т е к л е ш м е к.

ИТЕРМЕК, 1. Бирини я-да бир зады итип гойбермек.

Хава, ол машыны хем шол гобул ере итериң, үстүне кеширмәң! — *дийип, өз адамларына буйруклар берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Бирини бир иш гедермек, нәме болсаң, шол бол диен ялы эдип ибермек.

ИТЕШЕН, *мед.* Екумсыз иймит ийленде иймит чалшыгы нетиҗесинде бедене өрйән гиҗилевүкли өргүн. *Итешен хем шейле йүреге дүшгүч болармы? Сениң мунық гиҗилевүк хем болман, итешен болаймасын* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ИТИБЕРМЕК, Итип, ителәп гойбермек. *Оны бир тарапа итиберди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол эшикleриниң үстүне гапдалында дуран галтагыны хем итиберип гойберди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИТИГИ [ити:ги], *мед.* Көпленч чагаларда болян оңурга кесели.

ИТИЛМЕК, 1. Гүйч билен бир тарапа сүйшүрилмек. *Бу стол азаҗык өңе итилипдир.* 2. Гүйч билен бир ере сокулмак, дыкылмак.

ИТИНМЕК, Гүн-гүзераның ягшы-яман доландырып йөрмек.

ИТИШДИРМЕК, *сер.* Итеклешдирмек. *Сәхет оларың хер хайсыны бир тарапа итишдирип, ховлудан чыкды* (А. Говшудов. Эсерлер).

ИТИШМЕК, *сер.* Итеклешмек.

ИТЛИК, Биабрайчылык, хатырасызлык, хайванлык. *Аслында мираплыгың өзи, даш йүзден гараңда, яшулулык ялы гөрүнсе-де, хакыкатына дүшүнсең итликдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сениң шу болшуңдан меним итлигим говудыр велин, мен бу гүнлер ит дәл* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИТМЕК I, *сер.* Итеклемек. *Редукторың гапагының бир четини өңе итйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Меним халамаяныма середип дурмазлар, еңсәмден итер гойбәрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИТМЕК [и:тмек] II. 1. Бир зады чекип, өз ызың билен алып гитмек. *Агта ябысыны идип уграды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Кака, идип экидәйин-ле?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Бирининң ыгтыярыны эле алып, ызың билен йөретмек, бирини ызына эертмек. *Сен бизи нирә итсең идип йөрҗек-ов!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Итме көр — 1) көмексиз, идилмән, өзбашына йөрәп билмейән көр; 2) аз дүшүнжели, совады, дүшүнжеси аз болан. *Дурды мен хем өзүми итмели көр хасап эдемок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИТНИШИК, *сер.* Дыкнышык.

ИТНИШМЕК, *сер.* Дыкнышмак.

ИТСИНЕК, *зол.* Итде болян синек.

ИТТИРСЕК, Габагың гырасындан дөмүп чыкян агырылы дүвүртик.

ИТҮЗҮМ, *бот.* Өрән майда, үзүме меңзеш, гаража мивe гетирйән гырымсы өсүмлик we оның мивеси.

ИХТИО'Л, Газылып тапылян балык галындыларындан эмеле гелен даг жынсыны күкүрт кислотасы билен ишлемек аркалы алынян яг гөрнүшли өнүм, яра чалмак үчин уланылян гара реңкли яг, дерман.

ИХТИО'ЛОГ, Ихтиология боюнча специалист.

ИХТИОЛО'ГИЯ, Зоологияның балыклары өвренйән бөлүми.

ИЧ, 1. *анат.* Гөвреде ашгазаның, ичегәниң, бөврегиң we ш. м. ерлешен ери. *Гөзүң агырса, элиңи чек, ичиң агырса — дамагыңы* (накыл). 2. Бир задың тутян гөврүми, ортасы, зат сыгып, ерлешип билйән ери. 3. Көмекчи сөз ролунда: *Ол кабинетиң ичинде ики яна гезим этди* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Ич геплетмек — бири я-да бир зат барада пикир, алада эдип, ичиңден гүрлемек, дашыңа чыкарман, өз-өзүңден гүрлемек. *Мәхриҗамал ичини гепледип, асса йөрәп, шол вагт топ депип, ойна гызаи Келҗә якынлашды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Ич гысмак — эдере иш тапман я-да екеликден яңа карар тапып билмезлик. Ич дөкмек — йүрегиндәки затларың барыны айтмак, бүтин дуйгуларыңы беян этмек, бир зат хакдакы пикириниң долы айтмак. *Дурды башга ерде агзына ыкжам болса-да, Артыга ичини дөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Ич якмак — дийлени терс этмек, гахар гетирмек, жана дегмек, гынандырмак. *Сен бейдип мениң ичими якма-да, ынанмалы зада ынанай!* (Н. Помма, Эгри эйикмез). Ичде ит увламак — яман ажыкмак. Ичи дүшмек — бир задың ичи заяланмак, харап болмак. *Аслында, гавун-гарпыз хем бишенден соң, ичи дүшйәндир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Ичи-ичинден гечмек — 1) бир нәче гүнләп нәйм я нахар иймезлик. *Ол сыгрың ичи-ичинден гечип дур;* 2) хорланмак. Ичи-ичине сыгмазлык — ылгамакдан я-да гахар-газапдан яңа чалт-чалт дем алмазлык. *Ол ичи-ичине сыгман, зордан гүрледи.* Ичи пикирли — этжегини ичинде саклаян, пикирини даша чыкармаян, ичинден ойланып йөрен. Ичини үзмек — бир задың эсасы бөлегини, көп эссесини алмак. Ичиң горулмак — гаты ажыкмак. *Ол хачан ичи горландан соң өйүне гайдып гелйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Ичиң янмак — бир задың ахмырыны эдип, гахарланып йөрмек. Ичиңде сакламак — аян этмезлик, сыр билдирмезлик. Ичиңден гечип бармак — гаты үшемек, йити тэсир этмек. Ичиңи бошатмак — *сер.* Ич дөкмек. Ичиңи ит йыртмак — ынжалыксызланмак, ховлукмак, гыссанмак. *Онуң шу вагт ичини ит йыртяндыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Ичиңи соватмак — эдейин дийип йөрен задыңы эдип, ахмырдан чыкмак, кейпден чыкмак. *Оны өз эдеиинден хем артыграк эдип алдадым, шейдип хем ичими соватдым — дийди.* Ичиңи тутуп галмак — бириниң я бир затдан алданмак. Ичиңи уруп галмак — задыңы огурладып, задыңы гидерип ве ш. м. ягдайда гаты гынанмак, гаты небсиң агырмак. Ичиңи чекмек — бир зада гең галмак, хайран галмак зерарлы деминиң ичинде дартмак. *Аяллар ол хабары илки эшиденлеринде, ичлерини чекдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЧАЛЫ [ича:лы], Башга дөвлете харбы я-да өзге сыр бермек билен мешгулланян гизлин шпион, жансыз. *Оны большевик ичалысы дийип айыпладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЧАЛЫЛЫК [ича:лылык], Ичалыларың жеңаятлы иши, шпионлык, жансызлык.

ИЧГЕЧМЕ, *мед.* Ичегәниң кадалы ишлемегиниң бозулмагы зерарлы, чалт-чалтдан мейдан этмеклик билен йүзе чыкян ёканч кесел.

ИЧГИ, *гепл. д.* Ичилйән спиртли затлар. *Бу ичгини ичсең, сенде не абрай гояр, не-де саглык* («Токмак» журналы). *Столың үстүндәки дүрли гапларда болан жүрбе-жүр ичгилер we башга нәзи-ныгматлар гөрүнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИЧГИЛИ, Спиртли ичги ичен. *Даш гөрнүшиңе середениңде, ичгили ялы болуп гөрүнйәрди.*

ИЧГИН [ичги:н], 1. Бирнеме ич тарапда болан. *Ичгин салнан хаят.* 2. Жаныпкешлик билен, чын йүрекден, мәхирли. *Айнур эҗе олар билен өрән ичгин гүрлешди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол гошуны ерде гоюп, онуң билен ичгин саламлашды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. *гөч. м.* Якындан, чуң, дүйпли. *Партия гурамалары бу меселе билен ичгин мешгул болды* («Совет Түркменистаны» газети). *Кеминиңиң дурмушы, дөредижилиги өз дөврүниң социал гатнашыклары билен ичгин багланышыклыдыр* («Эдебият»).

ИЧГИН-ИЧГИН [ичги:н-ичги:н], 1. Хас жаныпкешлик

билен, йүрек билен. *Экскурсоводлар республикамызың байлыклары хакында ичгин-ичгин гүррүң берйәрлер* («Совет эдебияты» журналы). *Йөрәп гелишлерине ичгин-ичгин сөзлешдилер* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 2. Дыкгат билен, якындан. *Айсолтан бу етгинжекден бир үйтгешик аламат гөржек болуп, ичгин-ичгин сынлаяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ИЧГИНЛИК [ичги:нлик], 1. Ичгин ягдайда болмаклык, бирнеме ич тарапдалык. 2. *гөч. м.* Жаныпкешлик, якынлык, мәхирлилик. *Гочмырат ичгинлик билен сорашдырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИЧЕГЕ, *анат.* Адамың ве хайваның иймит синдиржи органындакы юмшажык турба. *Яртыгулак болса шол бөлежик ичегеде экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Эмма ичегәмиз жүгүрдашып дурандан соң, аңрымыза дүшен зат болмады* («Токмак» журналы).

ИЧЕГЕН, Спиртли ичгилери нормасындан артык ичйән, көп ичйән, көп ичмеги сөййән. *Олар шейле ичегенми?* (Шекспир, Отелло).

ИЧӘРИ, 1. Яшалян жайың ичи, ич гөврүми, яшалян жай, өй. *Элбетде, ичерини тәмиз сакламак говы зат* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хошгелди ылгап ичерден чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Өй, машгала, чага-чуга, оглан-ушак. *Яшулы, бизиң ичеримиз гургунмы?* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Ичерини чайкамак — машгала дурмушыны бозмак. *Сен көпден бәри ичерини чайкажак болуп йөрсүң* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИЧЕРИК [ичери:к], *сер.* Ичери 1. *Пөкген ичерик гирмеги билен отургычда хем отурман, төре дүшелен халың үстүне гечди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ИЧЕРКИ, 1. Жайың, өйүң ве ш. м. ичинде болан. 2. Бир дөвлетиң, гураманың ве ш. м. ички яшайшына, дурмушына дегишли болан.

ИЧЕРМЕН, *гепл. д.* 1. *сер.* Ичеген. 2. Ичмәге мейил билдирен, ичмекчи болан, ичмек ислән.

ИЧИГАР, *гепл. д.* Кәелип, йигренилип айдылян сөгүнч сөз. *Хий, шу ичигарыны хем атарлармы? Өзүңи гөр, гөклән күррәни гөр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хай, ичигар, өтен агшамкы гөрен дүйшүм догры чыкайжак өйдйән* («Совет эдебияты» журналы).

ИЧИГАРА, Гөрүбилмезлик эдйән, яман ниетли, бахыл, гөрип. *Нәме үчин маңа өңүнден хабар бермәнсиң, сен Вүши кел, ичигара экениң!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ичигара адамлары деррев танамак боляр* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ИЧИГАРАЛЫК, Яман ниетлилик, бахыллык, гөриплик.

ИЧИГАРАЧЫЛЫК, *сер.* Ичигаралык. *Елликиң ичигарачылык хәсиети шейле гүйчүди, ондакы хемме хәсиетлерден иң ёкаркы дережеде дурярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ИЧИГЛИ, Бириндән ахмырлы, арлы, өчли, гахарлы. *Артык бир нәче гезек ичигли ялы депди. Баллының гүнүни эшиден гелин оңа бакан гөзүниң гытагыны айлады, яшмагыны чейнәп, бүренжегини ичигли ялы чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЧИКДИРМЕК, Уруп демини ичине долдурмак, гаты урмак.

ИЧИКМЕК, Урулмак зерарлы демиң ичине долмак, гаты урулмак.

ИЧИЛМЕК, Ичилип гутарылмак, түкедилмек. *Иним, ийилйән, ичилйән дәлдир* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИЧИМ, Ичмәге ярамлылык дережеси, мөчбери. *Бу чайың ичиминиң үгры ёк.*

ИЧИМЛИК, Ичер ялы, ичмек үчин пейдаланылян, ичмәге ниетленен. *Шәхерлери ичимлик суў билен үпжүн этмәге мүмкинчилик берҗекдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Дүйн дәлмиди челек билен бу чөле. Ичимлик суў дашаляны гүнаша* («Совет эдебияты» журналы).

ИЧИРГИ, Эриң, ганҗаның ашагындан малың аркасына салынян кече. *Ол онуң эндамыны ичирги билен сүпүрди, жул салман, чыплак эерледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Аннагулы атының агыздырыгыны ачып, атының ичиргилерини дүзетмек билен сөзүни довам этдирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ИЧИРГИЛЕМЕК, Ат, эшек ве ш. м. малларың аркасына ичирги салып эерлемек.

ИЧИРМЕК, 1. Хайсы-да болса бир сувуклыгы ичмәге бермек, ювутдырмак. *Доктор деррев Акмырада дермана ичирди-де: — Ханы мунуң эҗеси? — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Геп өвретмек ишандырмак. *Ол оңа айтмалы затларыны айдып, эййәм ичирендир.*

ИЧИШМЕК, 1. Биле ичмек. *Ханы энтек йәр, сен-ден ичишели, бираз өзүңи дурсе!* 2. *гөч. м.* Ара-шерап ичип мейлис гурмак, йыгнанышып билеликде ашгынлы ичги ичмек. *Бу сапар шейле мейлис гурмага, ...биле ичишмәге мәжбур эден бир зат болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЧИЯНГЫНЛЫ, Бириндән я-да бир затдан гөвни галып, ахмыр чекип йөрен, ичи китүвли.

ИЧИЯНГЫНЛЫЛЫК, Бириндән я-да бир затдан гөвнүң галып, ахмыр чекип йөрмеклик, ичи эзгинлик.

ИЧКИ, 1. Бир задың ичинде болан, ичиндәки. *Ички хаты хем алып, ички жая гирип, ишиги чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ички отагдан ...аганың сеси эшидилйәрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 2. Даш чыкарылман, ичден эдилйән (ишлер, дуйгы ве ш. м. барада). *Мен сизиң ички ...дашкы йүзүңизден гөрйән ахыры* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Языҗы өз ...ички дүйгүлерини язмакда эп-эсли өңе гидйәр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Ичден гейилйән. *Ол дине ички гейиминде галды.* 4. *гөч. м.* Бир гураманың, дөвletiң ички дурмушына дегишли болан. *Эзизи Теҗениң ханы дийип танаярдылар, онуң ички ишине хич вагт-да пәсгел бермезлиге шерт гойярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ИЧЛЕКЛИ, Ичине дөвлен эт, говурдак салнып биширилйән этли чөрек. *Хемише ичлекли миессер болуп дуранок* (А. Говшудов, Эсерлер)

ИЧЛЕМЕК, Бирнеме яг йыгнап семрәп ятмак (мал барада). *Бага бакылян гоюнларың гүйругы ичләп ятрапдыр. Онуң сәхел гүйругы ичлесе, саңа-да, маңа-да рехим этмез* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

ИЧЛИК, Костюмың, пальтоның ве ш. м. ич тарапына тутулан мата. *Онуң пальтосы сандан галып, телим ериндең ичлиги гөркүп дур* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ИЧЛИКЛИК, Ичлик үчин алнан, ниетленен мата, ичлиге ярамлы мата. *Костюмыма ичликлик мата алдым.*

ИЧМЕК I. Сувук зады овуртлап ювутмак. *Гарлы усса бир чәйнек гөк чай ичди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эл-аягыны болса пишик ювнушыны эдип ювды-да, чайыны ичмәге отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИЧМЕК II. Гоюн дерисинден йүң тарапы ичине эдилип тикилйән дашкы гейим, поссун. *Артык алашасыны Акгыпын какасы Сәхет голага табшырып, азыгыны дайханларың эшеклерине йүкледи-де, ичмегини эгнине атып, элкинче гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен менің ичмегиме сыгман отурмагыма серетме!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИЧМЕКЛИК, Ичмек тикмек үчин тайярланан дери. *Ичмеклик дери.*

ИЧМЕКЧЕ, Гушаклыгына етйән гысга ичмек, гысга

поссун. *Эгер ол шол сандан кем болса, оңа «ичмекче» я-да башга шоңа меңзеш ат дакярлар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ИЧЯКГЫЧ, Гаты гахарыны гетирйән, жаныңы якян, дикдүшди. *Онуң ялы ичякгыч адамыны бизиң жемгыетимизде мен хенизе ченли гөрмәндим* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сары чайыны овуртлап, ичякгыч хабар гатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИЧЯКГЫЧЛЫК, Гаты гахарыны гетиржилик, жаныны якыжылык, дикдүшдүлик. *Бай, сен хем ичякгычлыгыны эдйәрсиң.*

ИЧЯН [ичя:н], *зоол.* Богнаяклы зәхерли мөжек. *Сувуң ортасына баранларында, ичян гурбаганың аркасындан чакыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Язың чыкмагы билен чөлде йылан, ичян ялы мөр-мөжеклер-де гөрнүп башлаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ИЧЯНАРЫЗ [ичя:нагыз], 1. Ере чызык чызылып ойналян ойнуң бир гөрнүши. 2. Аял гейимине, хала салынян нагшың бир гөрнүши. *Көне нагышларымыз: — «гочак, гөллермиз. Ичянагыз, инердиш, эрикгүллермиз» Әлеме ярады, инди писмидир* («Совет эдебияты» журналы).

ИШ [и:ш], 1. Энергияның бир гөрнүшиниң башга бир гөрнүше гечмеклик процеси, херекетде болмаклык. 2. Эдилйән, чекилйән зәхмет. *Иш Сапаргүли ядатмады, гайтам оның йүкүни еңлетди* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң бу эден ишини Мерген ага халамады* («Бахар»). *Бар-бар ишден бар, ишлемедик нана зар* (накыл). *Ашы ёк ораза тутар, иши ёк намаз окар* (накыл). 3. Айлыгың чешмеси хөкмүнде хайсы-да болса бир турамада эдилйән гуллук, кәр. *Гоңшымда бир баг бар, шол баг ичинден Эртир ише, өйлән ве гечйәрин* («Совет эдебияты» журналы). 4. Зәхмет нетижесинде дөредилен эсер ве ш. м. *Онуң ылмы иши чап эдилди.* 5. Зәхмет чекилип ерине етирилйән зат. *Ол эдип отуран ишини ташлап, дашарык чыкды.* ◇ Иш горкезмек — 1) ишни үстүнликли ерине етирмек, сыгат иш этмек; 2) дерт болмак, азар болмак, хупбат ямаңыны бермек. Иш кесмек — суд эдип, жеза бермек, йыл кесмек. Иш салышмак — бири билен ишде арагатнашык этмек. Иш үстүнде — иш башында, иш вагты, ишде. Иш ташламак — *сер.* Стачка. Иш укыбыңы йитирмек — иш башаржаңлыгыңы гидермек, гурпдан гачмак, майып-мүжрүп болуп, ишден галмак; гаррамак. Ишден чыкышмак — көп вагт ишлемән, соң ише гиришенинде, оңат ишләп билмек укыбыңы йитирмек. Ишден эл совамак — эдйән ишиңе совук-сала гарамак, үнс бермезлик. Ише бишишмек — ишиң тәрини эле алмак, ише эндик этмек, ише оңат вердиш этмек. *Мехинли дога етим болуп, дайысының элинде өсүпди, юмрук ялылыгындан ише бишишипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Иши гайтмак — хеләкчилиге дучар болмак, эден иши баша бармазлык, масгара болмак, эрбет ягдая дүшмек. *Ким уруш ислейән болса, онуң иши гайдандыр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Иш ишден гечмек — болжак иш болуп гечмек, гайтарып болмаз дережеде аңры гитмек. *Иш ишден гечсоң, онуң угрунда ылганың хайры ёк.* Иши көр этмек — иши гутарман гоймак, ташламак. Ишини гөрмек — багтыны ятырмак, бетбагтчылыклы, эрбет ягдая салмак. *Атам, энем мениң ишим гөрйәрлер, Таналмаян бир ят ере берйәрлер* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Ишиң илери — тутан, башлан ишиң шовлы болсун! Ишиң пыррык болмак — ишиң пашмазлыгы, эрбет бозулмасы. Гара иш — физики гүйч гойлуп эдилйән иш. Контроль иш — мекдеплерде гечирилйән язув иши. Өй иши — 1) өй хожалыгына дегишли болан ишлер; 2) ерине етирмек үчин мугаллым тарапындан окувча берилйән юмуш.

ИШ-АЛАДА [и:ш-алада], Иш-пише, иш-гүйч; үнжи. *Обаның ичи гүндизки иш-алада билен, херекет билен, дүрли-дүмен сес билен долуды. Колхоз мейданы, иш-алада, говача, баг-бакжа-да хемишекиси ялыды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ИШАН [и:ша:н], *көн. с.* Молладан соңкы дини дереже, ат. *Молла, ишан, хожа. сейди, Азып илиң хамын сойды* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Шол вагтда Желил ишан пейда болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ишаның иши түкенмез, дагың — дашы* (накыл).

ИШБИЛ, Балык юмуртгаларының, тохумының массасы. икра.

ИШГӘР [и:шгәр], 1. Ишлейән, зәхмет чекйән адам. *Бу ерде ол өзүниң оңат ишгәрдигини дөрев субут эдйәр* («Эдебият»). *Гурлушыга ишгәрлер гелдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Зәхметиң бир пудагында ишлейән адам. *Еке бойдаш дәл, мен сизиң хеммәңизиң ылмы ишгәр болуп етишмегиңизи арзув эдйәрин* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Сунгат ишгәри. Профсоюз ишгәри.*

ИШДЕШ [и:шдеш], Биле бир ишде ишлейән, коллега. *Өзүниң ишдеш ёлдашларының ягдайы хакындакы маглуматлары гөзден гечирди* («Совет Түркменистаны» газети). *Бейлеки ишдеш ёлдашларың хем гелйәрлер* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ИШДИРМЕК [иишдирмек], Йүң, йүп. йүплүк ве ш. м. тарларыны бирлешдирип йүп этдирмек, товлатдырмак, бүкдүртмек. *Хәзир гөләмизе ногта ишдирйәрин — дийип, эжеси йүң дарагыны өңүнден айырды-да: — Оглум, ажыгансың, мен гоюлтмак биширдим — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ИШДӘ. Нахар ниймәге болан ислег, мейил. *Кадалы гезим эдйән сыгырларың ишдәси говы* («Совет Түркменистаны» газети). *Ишдә диениң шукуңкы ялы болайса, зат дандамасы ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Ишдә ачылмак — нахар ниймәге ислег, мейил артмак, ишдәли болмак. Ишдә кесилмек — ишдәден галмак, ишдә тутулмак, нәсаглык зерарлы ишдәсиз болмак. Ишдә тутулмак — *сер.* Ишдә кесилмек. Ишдә янмак — вагтында нахар эдинмән, ишдәни бозмак.

ИШДӘЛИ, *сер.* Ишдәмен. *Мен яңыжа ийдим — диенсоң, Аннагулы ишдәли ниймәге отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сен яман ишдәли ялы* («Гөроглы» эпосы). *Бу топарың арасында бир адам Төверегне хас ишдәли гараяр* (А. Ныязов, Шыгырлар).

ИШДӘМЕН, 1. Ишдәси гүйчли, ишдә билен, хоран. ишдәли. *Мердан оларың ишдәмен ийишлерине сын эденинден соң гитди* («Мыдам тайяр» газети). 2. *гөч. м.* Хөвес билен, ислег, арзув билен, гылавлы. *Ол ише ишдәмен япышды.*

ИШДӘМЕНЛИК, 1. Ачык ишдәлилик, нахара мейиллилик. *Ишдәменлик билен нахар эдинмек.* 2. *гөч. м.* Ише я-да башга бир зада хөвеслилик, гылавлылык. *Ол демиргазыга тарап ишдәменлик билен серетди* («Колхоз гүнлери»). *Келже болса, бир хили ишдәменлик билен кагызы алды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ИШДӘСИЗ, 1. Кем ишдә, чумхөрек, мейилсиз. *Нахары ишдәсиз ийдим.* 2. *гөч. м.* Бир ише мейли, хөвеси аз болан, хөвессиз, гылавсыз.

ИШДӘСИЗЛИК, 1. Кем ишдәлилик, чумхөреклик. 2. *гөч. м.* Хөвессизлик, ислегсизлик, гылавсызлык.

ИШЕҢҢИР [и:шеңңир], Иш башаржаңлыкда тапавутланян, иш башарян; актив, ишжең. *Бу огрын ёданы ишеңңир партизанларың көмеги билен тапып, батыр разведчиклеримиз пейдаланыпдырлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Тәжигүл ялы ишеңңир гыз аз-аздыр, онуң элинден дүр дөкүлйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз ише ишеңңир гатнашярыс.*

ИШЕҢҢИРЛИК [и:шеңңирлик], Иш башаржаңлык;

активлик, ишжеңлик. *Бедентербие коллективлериниң ишеңңирлигине ярдам бермелидир* («Совет Түркменистаны» газети). *Колхозчылар ишеңңирлик билен ишлейәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

ИШЖЕҢ [и:шжең], *сер.* Ишеңнир. *Хемише шадыян, кейпи көк, ишжең башлыгың бейле газаплы гөрнуше дүшмеги бригадирлери гең галдырды* («Совет эдебияты» журналы). *Тәзеликчилериң ишжең ишлемеклерини газанмалы* («Совет Түркменистаны» газети).

ИШЖЕҢЛИК [и:шжеңлик], *сер.* Ишеңнирлик. *Комсомол активистлериниң ишжеңлик укыпларыны ёкары гөтермелидирис* («Совет Түркменистаны» газети).

ИШИГАЙТГЫНЛЫК [и:шигайтгынлык], Иши эрбетлик, иши баша бармазлык, дүйпден шовуна дүшмезлик, бетбагтлык. *Хий, шундан бетер хем бир ишигайтгынлык бормы* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ИШИГАЙТГЫНЧЫЛЫК [и:шигайтгынчылык], *сер.* Ишигайтгынлык. *Ол ишигайтгынчылыгың нышаныдыр. Уллакан ишигайтгынчылык болупдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИШИК [и:шик], *сер.* Гапы 2. *Биринҗи отагың ики ишиги бар* («Совет эдебияты» журналы). *Соңра олардан бири ишиги чалажа какды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ИШИКСӨЕ [и:шиксөе], Габсаның дашыны гуршаян дөрт бүвч агач, чарчува. *Жайың ишиксөеси гойлупдыр.*

ИШЛЕМЕК [и:шлемек], 1. Зәхмет чекмек, бир иш билен мешгул болмак. *Шол гүррүңлер оңа ишде гайдувсыз ишлемегине күвват берйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ишлемедик — дишлемез* (накыл). *Улы башлар, кичи ишләр* (накыл). 2. Херекетде болмак билен бир зады өндүрмек, чыкармак. *Завод ишлейәр.* 3. Бир эдарада гуллук этмек, бир везипәни, кәри ерине етирмек. *Ылмы ишгәр болуп ишлемек.* 4. Абат болуп йөрәп дурмак. *Сагат ишлейәр. Трактор ишлейәр.*

ИШЛЕНМЕК [и:шленмек], 1. Зәхмет чекип, иш эдилмек, зәхмет чекилмек. *Пагта йыгымы вагтында көп ишленйәр.* 2. Бир задың, меселәниң үстүнде иш алнып барылмак. *Меселе ишленди.*

ИШЛЕТМЕК [и:шлетмек], 1. Херекетде болуп бир өнүм өндүртмек, чыкартмак. *Механизми саз ишлетмеги башаряр* («Совет Түркменистаны» газети). *Нәме, мен алланың эшегини огурлапмыдырын, сени гезмели, мени ишлетмели дийип бийрык чыкарар ялы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Зәхмет чекдирип бир иш билен мешгул болдурмак. 3. Гуллук этдирмек, бир везипәни, кәрн ерине етиртмек. 4. Абат эдип йөретмек.

ИШЛЕШМЕК [и:шлешмек], 1. Ишлемәге көмеклешмек. 2. Көпчүлик болуп ишлемек. *Бейлекилер ишлешип йөрен вагты, элими говшурып отурмак гөвнуме жай дәлди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Еңлери чызгалгы гелин-гызлар ишлешип йөрлер* («Совет Түркменистанының аялларыы» журналы).

ИШЛИ [и:шли], 1. Бир иш билен мешгул болуп йөрен, эли бош дәл, иши көп болан. *Сиз, бейле хеммәңиз ишли болсаңыз айтмалы экениңиз.* 2. Иш билен, иш билен багланышыклы. *Мен сениң яныңа ишли гелдим.* 3. Эли хүнәрли, чепер, зәхметсөер (гыз, гелин хакда).

ИШЛИК [и:шлик], *грам.* Гымылды, херекет ве гымылдамазлык ягдайы билдирйән сөз топары. ◇ Ишлигиң пассив формасы *грам.* — ишлигиң гайдым дережесиниң гошулмасыны кабул этмек билен ясалян форма. Гошма ишлик *грам.* — көмекчи ишлик аркалы бирлешйән сөзлериң семантика тайдан бир битеви маны аңладян грамматик категориясы. Довамлы өтен заман ишлиги *грам.* — бир ишиң, гымылды-херекетиң бир нәче вагт довам эденлигини аңладян ишлик формасы. Дүйп ишлик *грам.* — асыл ве ясама ишликлериң үйтгемейән бөлеги. Кем ишлик *грам.* — ишлик категориясына дегишли грамматик термин. Көмекчи ишлик *грам.* — гошма ишликлериң эсасы сөзден соң гелйән ишлик, гошма ишлигиң икинжи бөлеги болан ишлик. Ортак ишлик *грам.* — ...дәлйән гымылдамазлыгың айры-айры адамлардан бирдирип, багланян сөзлерини сыпатландырып гелйән ишлик формасы.

ИШЛИЛИК [и:шлилик], Бир иш билен мешгуллык, эли бош дәллик, иши көплүк. *Ол ишлилиги зерарлы тоя гелди.*

ИШМЕК [и:шмек], Йүп, йүплүк ве ш. м. затларың дүннини, тарыны бирикдирип беркитмек, сапага, гөнәпа өвүрмек, бүкдүрмек, товлап йүп, сапак этмек. *...бир йүпүң уҗуны ишип отыр. Оларың бири ...пишге эдип етишдирйәр, бири ... йүп ишйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гүнд... бир болгусыз хокга чыкарып, «Чеммер ишйәрсиңиз дүчөкерип»* («Совет эдебияты» журналы).

ИШ-ПИШЕ [и:ш-пи:ше], 1. Бар иши, эдйән иши, чешгул болян зады. *Күшт ойнамакдан башга ...болмадык Артык онуң азына япышды* (Н. ... Сайланан эсерлер). *Ол тайпаның ил-гүни ...башга иши-пишеси болмандыр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Кәр, хүнәр. *Онуң иши-пишеси эр ...макды* («Гөроглы» эпосы)

ИШСИЗ [и:шсиз], 1. Капиталистик жемгыетде: иши болмадык, зәхмет хакындан, яшайыш ...махрум болан, хич бир иш этмән йөрен. 2. *гепл. д.* Бикәр, кейпине, иши ёк, иш билен багланышыксыз. *Ишсиз гелер, ишлейәниң ишини галдыр* (накыл)

ИШСИЗЛИК [и:шсизлик], 1. Капиталистик ...де: капиталистик плансыз өнүмчилигиниң ягдайында ишсиз адамларың болмаклыгы. *СССР-де ишсизлик бир эйәм ёк эдилди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бикәрлик, бошлук. *Кимлер ишсизликден дүзүм ...ды* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ИШСИЗ-ПИШЕСИЗ [и:шсиз-пи:шесиз], Хич бир хели иши-пишеси болмадык. ишсиз, бикәр. *Бир нәчелери ...са хич бир ишсиз-пишесиз, йәне эндик ... боюнча гезеленҗе гелйәрдилер* (А. Говшудов, ... лер ве хекаялар).

ИШЧИ [и:шчи], 1. Социалистик жемгыетде: ...ёлбашчы гүйч болуп дурян ве ... де өнүмчилик серишделерине әелик эдйән: ... өндүрижилик зәхмети билен мешгул болян ... лер сыныпына дегишли болан адам. *1905-нжи йылың 3-нжи январында Путилов заводының администрациясы дөрт саны ишчини ишден чыкарды* (СССР тарыхы). *Бойнумдакы гызыл яглык, ишчи-дайхан ...* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Капиталистик ... гыетде: буржуазия тарапындан эксплуатирленйән, ... йән ве өнүмчилик серишдесинден махрум эдилен ... на тутма ишгәр. ◇ Гара ишчи — гара ишде ... лейән ишчи.

ИЩЕК. Ики яшың ичиндәки гоюн. *Йөрите ...ищек гойнуң этинден ... табак-табак чекилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим) *Мен эртир сүрүден сизиң үчин бир ищеги гетирерин* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ИЮ'ЛЬ, Календарь йылының единжи айының ады. *Он биринҗи июлда болса эс-эрлер яңадандан ... туруздылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ИЮ'НЬ, Календарь йылының алтынжы айының ... *Он единжи июнда Ашгабатда биринҗи гезек ... люцион агдарылышыга сынанышыпдырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

Й

Й, Түркмен элипбийиниң он икинжи харпы.

ЙИГДЕКЧЕ, Яңы йигит чыкып угран, етгинжек. *Ол яңы етишен йигдекче вагтында хич ким онуң өңүне гечмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол бир йигдекче болды.*

ЙИГДЕЛМЕК, 1. Йигит болуп гөрүнмек, яш гөрүнмек. *Онуң сач-саҗы гелендигине бегенҗинден бир нәче яш йигделеҗ денди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Даянмак, кувватланмак. *Гарры гөвре ямашгандан йигделди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Айна хәзир алты айлык дәл, белки, алты йыллык йигделди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙИГДЕЛТМЕК, 1. Йигит гөркезмек, яш гөркезмек. *Гүн-гүндэн готерлиш халкың хәзеси, Гаррыны йигделдйән ыылдыр-ыылмыш* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Даяндырмак, кувватландырмак. *Бу душушык Ахмедиҗиң йүрегиндәки якымсыз дуйгыны ювмалыды, калбыны йигделтмелиди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЙИГИТ, Йигитлик чагына етен, жахыл чыкан, өйленмедик оглан, етгинжек, йигдекче. *Бегенч сөзлешмәге, дөшүмзге чекинмейән, вәши, шовхун бир йигитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Яш йигит аяк чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Йигит гызың бүтин херекетлерини гөзүнден гечирйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Гөрүлмедик шадыянлык колхозда, Йигитде, гаррыда, гелинде, гызда* (Б. Кербабаев, Айлар). *Йигиде мүң дүрли хүнәр хем аздыр* (накыл). *Йигидиң гүлер йүзи болсун* (накыл). *Йигиди достундан тана* (накыл). *Йигит гөре батыр, ат чапа йүврүк* (накыл). 2. Йигдекчелере, етгинжеклере йүз тутулып айдылян сөз. *Гелиш ниредедйдир, ягшы йигит?* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Йигит етмек — йигит чыкмак, чагалыкдан сайланмак, кәмиллик яшына етмек (оглан хакда). Гоч йигит — батыр, эдермен йигит, гөрчек йигит, гайратлы йигит. *Яраг алып гоч йигит, Ватан үчин шайланяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЙИГИТЛИК, Адамың яшының етгинжеклик вагты билен дургушан дөврүниң арасындакы чагы, жахыллык дөври. *Мыдам сенде дурмаз йигитлик чагы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Алманың багы гөзел, Йигитлик чагы гөзел* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ЙИГРЕНДИРМЕК, Бирине я-да бир зада йигренч дөретмек, йигренҗилиги йүзе чыкармак, яман гөркезмек. *Сен өзүңи гаты йигрендирйәрсиң.*

ЙИГРЕНҖИ, Йигренч дөредйән, өрән эрбет, нежис, пис. *Алёша түрме сапанчасыны дакынып, коридора баранда, бирденкә йигренҗи бир адам гөзүне гөрүнди. Онуң алаҗа гөзлеринде йигренҗи бир хиле шөхлесиниң барыны-да дуйды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙИГРЕНҖИЛИК, Йигренҗи болмаклык, йигренҗи гөрүнмеклик, өрән эрбетлик, нежислик. *Айнаның шол гарашында бир сораг, бир мүңкүрлик, бир йигренҗилик сызды-да, әхмиет бермеди. Ол шол ягдая йигренҗилик билен серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Азия халкларына американ империалистлериниң вагшыларча эдйән йигренҗилиги месе-мәлим гөрүнйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙИГРЕНИЛМЕК, Йигренҗи гөрүлмек, эрбет гөрүлмек, нежис гөрүлмек. *Ол эрбет хәсиети үчин хеммелер тарапындан йигренилйәрди. Йигренилйән ериңе баржак болуп нәме этжек?*

ЙИГРЕНМЕК, Йигренҗи гөрмек, эрбет гөрмек, яман гөрмек, нежис гөрмек. *Гардаш ферма, «хүнәри өврен-де, йигрен» диййәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң өзүни улумсы тутушыны Сапар ичинден йигренди* («Совет эдебияты» журналы). *Ыланың йигренеки нарпыз, ол хем хинининң агзында гөгерер* (накыл).

ЙИГРЕНТГИ, Өзүни йигрендирйән, йигренч дөредйән, өрән эрбет, нежис. *Ай, сен-ә бир ёкнасыз, йигрентги экениң. Йигрентги адам.*

ЙИГРЕНЧ, Бирине я-да бир зат барасында дөрейән өрән эрбет, ярамаз дуйгы. *Болгарларың улудан-кичә хеммеси түрк шасының өз раятына табын болмага эден теклибини йигренч билен рет эдйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Оларың боюнларына гулчулык зынҗырыны дакмак ислейән адамхор җеллатларың йигренч пыгылларыны паш этди* (Б. Пүрлиев, Илкиниҗи гүн).

ЙИГРИМИ, 20 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Оларың нәзик аяклариның ашаклары яйлы ялы болуп, дириң-дириң бөкенде, йигрими әдимден артыга зыңяна меңзеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу етим оглан йигрими яшына етипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЙИГРИМИЛИК, Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Йигримилик тигир.*

ЙИЛИК, Меркези нерв системасының органы ве ганы эмеле гетирйән, келле хем оңурга сүңкүниң каналыны долдурян мадда, сүңкүң ичиниң юмшак массасы. *Эҗеси оглуна йилик берип бакярды.* ◇ Йилигини сормак — эзъет бермек, эксплуатирлемек, хорламак. *Оларың кимисини сагярды, кимисиниң йилигини сорярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙИРДИРМЕК, Бир задың гырасыны я-да башга бир ерини кесип, йыртып дилдирмек, йирик этдирмек. *Көвшүң эрнини йирдирмек.*

ЙИРИК, Дилнен я-да гырасы йыртылан ер. *Гырасы йирик консерв банкалары, газет бөлеклери чашышып ятырды* («Совет эдебияты» журналы). *Гараханың додагының йиригини докторлар бежерипдирлер.*

ЙИРИЛМЕК, Гырасы дилнип йыртылмак, дилик эмеле гелмек. *Галошымың эрни йирлипдир.*

ЙИРМЕК, Гырасыны дилип йыртмак, йирик этмек, дилмек. *Ол тәзеҗе көвшүниң апгырдыны йирипдир.*

ЙИТ, Ити ковмак үчин айдылян сөз. *Артыгың тирсегине галып, «йит» дийип гыгыранына-да гулак асмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙИТГИ, 1. Йитирилен зат, ыря, исрип, зая. *Хасыл йыгналанда, йитгилере ёл берилмели дәлдир.* 2. Йитип гиден, азашып башга ере дүшен (адам, мал, зат ве ш. м.). *«Йитгимиз гелйәр» дийшип, сени хорматламак үчин нахар тайярламага гүйменерлер* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Өлүм, йитим. *Иңлис гошунлары агыр йитгә дучар эдилди* («Совет эдебияты» журналы).

ЙИТГИСИЗ, 1. Зая этмән, исрип этмән, заясыз, ырясыз. *Колхозчылар пагта хасылыны дөвлете йитгисиз табшырмак үчин көп тагалла этдилер* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Өлүм-йитимсиз. *Сөвешден йитгисиз доланып гелмек.*

ЙИТЕЛДИЛМЕК, Чалнып йити эдилмек, кесгир, өтгүр эдилмек.

ЙИТЕЛМЕК, 1. Чалнып йити болмак, кесгир болмак, өтгүр болмак. *Пәки гаты йителипдир.* 2. *гөч. м.* Дүнйәгарайшы артмак, дүшүнҗеси, пәхими гиңелмек. *Чары өңкүсинден йителипдир.*

ЙИТЕЛТМЕК, Чалып йити этмек, чалып кесгир этмек, чалып өтгүр этмек. *Бу пычагы йителтмесең, мал союп болмаз. Бу пычагы оңат йителдипсиң.*

ЙИТИ, 1. Күтек дәл, кесгир, өтгүр. *Шу гүррүңлериң ичинде хем ыылдам ат, йити гылыч, өтгүр пычак суратландырыляр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Тагталары ыылмарды Уссаның йити рендеси* («Пионер» журналы). 2. Якып барян, гүйчли тәсир эдйән, гызгын. *Гүнүң йити*

шөхлеси оның гапыргалары санабермели аррык эндамыны ялпылдатды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүн өзүниң йити шөхлесини сечйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Ялдырап дуран, хас гүйчли ышык берйән, ичинден гечип барян. *Асманың йити йылдызлары кем-кемден өлүгсиленип, гүндогардан гөтерилен дың шапагы дүнйә йүзүне чалымтык чәкмен болуп чайылды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 4. Гүйчли депгин билен алнып барылян, гүйчли, гызгалаңлы. 5. Өрән зехинли, акыллылыгы билен тапавутланян, дүшби, дыкгатлы. *Шуның зехиниң күтекдигини, йитидигини, акыллыдыгыны, акмакдыгыны билейин* («Гөроглы» эпосы). *Пәк ниети, йити зехини барды, Мыдам харбы ише гызыкланярды* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). 6. Өрән гүйчли тәсир эдйән, өтйән, өтгүр. *Эне бегенип янына барды-да, оның уллакан гара элини гысды ве гараягың йити ысыны демине чекди* (М. Горький, Эне). 7. Говы гөрйән, гөрежи гүйчли, гөргүр. *Соң Жерен алгыр йити гөзүни доганына дикди-де: — Шейлеми, Дурдымырат? — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сениң гөзүң хем мениңкиден йүти дәлдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Йити гөзли — гелжеги өңүнден билйән, дуйгур, хүшгәр. *Ёлдашлар! Халкара ягдайының агырлашмагы бизиң йити гөзли болмагымызы талап эдйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Йити серетмек — сиңе серетмек, диканлап серетмек. *Маңа йити середип. Бир зат диййәрлер гүлшуп* (А. Көкилов, Сайланан эсерлер). Йити сөз — *сер.* Сөз. *Дүртүлди йүрегне бу йити сөзлер, Маңлайна дер гелди, аларды гөзлер* («Совет эдебияты» журналы).

ЙИТИГӨЗЛҮЛИК, Хүшгәрлик, эсерденлик, дуйгурлык. *Юрдумызың зәхметкешлери бизиң бейик Ватанымызың дөвлет бәхбитлерини йитигөзлүлик билен гораян гүйчлеримизе гызгын сөйги билдирйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Гоголь натурал помещик хожалыгының кризисиниң ве зыянлылыгының себәплерини йитигөзлүлик билен гөрди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЙИТИГСИ, 1. Жуда кичи, зордан гөрүнйән, чала мәлим болян, ужыпсыз. *Гүндиз чыра билен агтарсаң-да тапып болмажак йитигси ёдады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Тарыхы теманы ишлейән эсерлерде гечмишиң ёюлмагына, онуң эрбет тарапларының йитигси гөркезилмегине ёл бермек болмаз* («Совет эдебияты» журналы). 2. Чала янян, пессежик янян, шөхлесиз, өвүгси. *Ол отжагаз гаты дашда гөрүнйән йитигси чыра меңзейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЙИТИГСИЛЕНМЕК, Барха йитип бармак, барха ужыпсызланмак, гитдигиче азалмак, гитдигиче өвүгси болуп гөрүнмек. *Асманың йүзи агарярды, көлегелер йитисиленйәрди, япраклар гүне гарашып титрешйәрди* (М. Горький, Эне).

ЙИТИК, Йитирилен, азашан. *Эмма Мерет гарындашларыны хем йыгнаман, хич кимe сала салман: — Йитигиңизи башга ерден гөзлең! — дийип, ызларына гайтарыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙИТИЛЕНМЕК, 1. Чалнып йити эдилмек, кесгир болмак, өтгүр эдилмек. *Пычак бирнеме йитиленипдир.* 2. *гөч. м.* Дүнйәгарайшы, дүшүнжеси гиңелмек, артмак. *Онуң үнси йитиленди* (М. Горький, Эне). *Тәчли өңкусинден бирнеме йитиленипдир.*

ЙИТИЛЕШМЕК, Дартгынлыгы артмак, дартгынлыгы гүйжелмек, хас чылшырымлы болмак. *Харбы ягдайларың йитилешмеги механиканың чалт өсмегине көп тәсир эдйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ЙИТИЛИК, 1. Күтек дәллик, кесгирлик, өтгүрлик. *Бу пәкиниң йитилиги эдил ялав ялы.* 2. Гызгын ховурлылык, ховры гүйчлүлик, якып барыжылык. *Гүнүң ховруның йитилиги зерарлы пазылларың йүзи солупдыр.* 3. Хас гүйчли ышык берижилик, хас йити ышыклылык. *Чыраның йитилиги гөзлериңи гамашдырярды.* 4. Дүшүнжеси аптыклык, дүшбүлик, зехинлилик, дыкгатлылык. *Пөкенең даш гөрнүшине середеңде, бейле бир йитилик чыкмажак ялы гөрүнйәр, эмма ол гаты йити яткешди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 5. Гүйчли тәсир эдижилик, өтгүрлик (тагам, ыс ве ш. м. хакда). 6. Дартгынлылык, дартгынлыгың чылшырымлылыгы.

ЙИТИРИМ: 1) йитирим болмак — гүрүм-жүрүм болмак, зым учан ялы йитип гитмек, гүм болмак, ёк болуп гитмек. *Я мен хем Ашыр ялы шоларың ичинде йитирим боларын, я-да оларың ашына зәхер гатарын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онда ол эййәм чыкып йитирим болдука?* («Совет эдебияты» журналы). *Ким биле, Мырат кирә йитирим болды? — дийип, Гарлы гөзлейәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар); 2. Йитирим этмек — гүрүм-жүрүм этмек, гүм этмек, ёк этмек. *Шонуң үчин хем олар Гарачомага бермеги, Гарачомы йитирим этмеги, юртдан чыкармагы макул хасаплаярлар* (Гөроглы»). *Муны яш вагтында өлдүрип йитирим этмели* («Гөроглы» эпосы).

ЙИТИРМЕК, 1. Бир зады ёгалтмак, гачырмак. *Чекмы йитирдим.* 2. Зыян чекмек, зелел гөрмек. *Сен бүтин бир йылыңы йитирдиң* («Совет Түркменистанының әдебият ылары» журналы). *Мусуриң фараонлары өзлериниң Сусриядакы мүлклерини йитирипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 3. Гүйжүни ёкламак, өлүм-йитиме сезевар болмак. *Инглислер шол чагын үчин хем олар Гарачомага гөрүнйән гөрүмлерини бермеги, Гарачомы йитирим этмеги, юртдан чыкармагы макул хасаплаярлар* (Гөроглы»). *Муны яш вагтында өлдүрип йитирим этмели* («Гөроглы» эпосы).

ЙИТИРМЕК, 1. Бир зады ёгалтмак, гачырмак. *Чекмы йитирдим.* 2. Зыян чекмек, зелел гөрмек. *Сен бүтин бир йылыңы йитирдиң* («Совет Түркменистаны» газети

гидйәр («Совет эдебияты» журналы). *Көп вагт гечмеги билен, язылан хатлар кагызың йүзүнден йитип гидипдир.* ◇ Г а р а с ы й и т м е к — *сер.* Г а р а. *Сизиң гараңыз йитмәнкә, мен ызыңыздан етерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Г ө з д е н й и т м е к — *сер.* Г ө з. *Еке кейигиң жыррарылып, араны ачып, гөздең йитип барядыгыны сайгарды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЙОД, *хим.* 1. Чал-гара реңкли кристал маддасы, химики элемент. 2. Шу мадданың медицинада уланылян спиртли эргини.

ЙӨВСЕЛ, Говшак, эденсиз, укыпсыз. *Йөвсел адам.*

ЙӨВСЕЛЛЕМЕК, 1. Өзүниң гүнәкәрдигини, пикириниң нәдогрудыгыны билип говшап башламак, өз пикиринден дәнип башламак. *Пөкги вала йөвселледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бейле оюн болмаз — дийип, бидерек батырлык сатанына пушман эдип, йөвселләп башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Азалып башламак, азалып, гидишип, даргашып башламак, сайпалламак.

ЙӨВСЕЛЛЕШМЕК, 1. Өзлериниң гүнәкәрдиклерини, пикирлериниң нәдогрудыгыны билип, дәнишип башламак, говшашып башламак. 2. Азалышып башламак, гидишип, даргашып башламак, сайпаллашмак. *Базарың мәрекеси оирнеме йөвселлешипдир.*

ЙӨНЕ [йө:не], 1. Мугт, пулсуз, пешгеш. *Бу китабы мен сана йөне берйәрин.* 2. Кейпине, пейвагтына, бидерек, себәпсиз. *Онуң гамшыларың арасында гизленип дурмагы йөне ерден дәлдир* («Мыдам тайяр» газети). 3. «Эмма, вели» диен манылары аңладян, гаршылыгы гөркезйән баглайжы. *Йөне вели, гарры китабының тапылгысыз говудыгыны менсиз хем билйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Йөне икимиз ийжек болсак, агзымыза ёк хем болмаз* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЙӨНЕКЕЙ [йө:некей], 1. Дүшүнмеги кын болмадык, аңсат, сада. *Ол хатда өзүниң йөнекей вәши сөзлерине-де ынам этмән, мен адатдан дашары варсакы, биҗәй сөзлер урайдым өйдйән дийип, өзүнден өзи эҗап эдйән вагтлары хем болярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Улумсы дәл, ачык гөвүнли, кичи гөвүнли, сада. *Биз бир йөнекей адамлардырыс, шөхратлы ханым!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 3. Бейлекилерден тапавутланмаян, бейлекилерден үйтгешик болмадык. *Мениң эдил өзүңиз ялы, йөнекей дайхан гызы болуп ишләсим гелйәр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Ол диңе иңрик гаралардан соң, ярагыны шол ерде гизләп, йөнекей шәхер адамсы сыпатында гөни түрмә барды* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). 4. Адаты, хакыкы. *Мениң йөнекей адымы тутайың!* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). 5. Чылшырымлы болмадык, сада. *Бу машын йөнекей, сада машын дәл, Бейлекилер ялы йөресе-де ёл* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бу, дурмушда болан йөнекей бир иш* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Олар йөнекей чатмаларда я-да гараңкы говакларда яшапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). ◇ Я й р а н й ө н е к е й с ө з л е м *грам.* — *сер.* С ө з л е м.

ЙӨНЕКЕЙЛИК [йө:некейлик], 1. Дүшүнмеги кын дәллик, өрән дүшнүклилик. *Пушкиниң поэзиясы стилиниң йөнекейлиги билен тапавутланяр.* 2. Кичигөвүнлилик, улумсы дәллик, садалык. *Гардаш, гаты гитме, сен хетденаша, Йөнекейлик мынасыпдыр хер кишә* («Токмак» журналы). 3. Чылшырымлы дәллик, садалык. *Вака өзүниң йөнекейлиги билен тапавутланяр.*

ЙӨНЕЛИШ [йө:нелиш]: й ө н е л и ш д ү ш ү м — «киме?, нәмә?» диен сораглара жогап болян дүшүм.

ЙӨНЕЛМЕК [йө:нелмек], Бир тарапа уграмак, бир угра гитмек, бир угра йөремек. *Халназар оңа гулак асман, сакгалыны сыпап, өз өйүне бакан йөнелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Петербург ишчилери патыша көмек әдер диен ымыт билен, Гыш көшгүне тарап йөнелдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙӨНЕ-МӨНЕ [йө:не-мө:нс], Эйле-бейле, аз-овлак, кичи-кирим. *Онуң хәзирки ёлбашчылык эдйән гурлушыгы-да йөне-мөне гурлушык дәл* («Совет эдебияты» журналы).

ЙӨНТЕМ [йө:нтем], 1. Чала гөрйән, говы гөрмейән. *Гарлы өзүниң йөнтем гөзлерини он-он бәш әдим арадашлыкда дуран атла бака дикди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Догумлы дәл, сөлпи, түркана, сада. *Бизиң сакчыларымыз йөнтем, Вүши билен Жоммы голтугы түпеңли уклап ятярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Й ө н т е м и ң н е — иңнәниң бир гөрнүши.

ЙӨНТЕМЕК [йө:нтемек], *сер.* Й ө р м е м е к.

ЙӨҢКЕЛМЕК, Төхмет эдилмек, гаралык япылмак. *Эзиз атлы иберип, огрулык йөңкелйән йигиди гетиртди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Адамлар гөйә бир гүнә йөңкелип чагырылян ялы гөрүнйәр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЙӨҢКЕМЕ', *грам.* Атларың соңуна дегишли гошулмалар гошулып, бир задың киме, нәмә дегишлидигини гөркезип гелйән грамматик категория. *Атлар йөңкеме билен үйтгәнинде, дегишлилиги аңладярлар.*

ЙӨҢКЕМЕК, Гаралык япмак, төхмет этмек. *Елдаш Беркелиеве бейле агыр гүнәлер йөңкемәге бизде эсас ёк — дийип, ол берк сес билен мәлим этди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Маңа ғыралык йөңкемәге чалышярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен шол беяннамалары гүнәкәрлейәнлере йөңкейәрдим* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙӨРГҮНЛИ, Көп тутулян, көп уланылян, көп агзалян. *Гараның «батыр» лакамындан «чомак» лакамы халк арасында хас йөргүнлидир* («Эдебият»). *Йүрегинде болан ислеге гаршы ил арасында онуң «Аллаяр тулум» лакамы йөргүнлиди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Шол 1949-нжы йылда болан вака хенизе ченли-де ил арасында йөргүнли гүррүң болуп галыпдыр* («Токмак» журналы).

ЙӨРГҮНЛИЛИК, Көп тутулмаклык, агыздан-агза көп гечижилик. *Өрән йөргүнлилик билен агыздан-агза гечди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЙӨРГҮР, Тиз, чалт йөрейән, гитгир, чус. *Бу эшек өрән йөргүр.*

ЙӨРЕДИЛМЕК, 1. Ишледилмек. 2. Алнып барылмак, амала ашырылмак, иш йүзүне гечирилмек.

ЙӨРЕЛГЕ. 1. Көнеден дәп болуп галан дессур, када-канун. 2. Елбашчылык гөркезмесини берйән угур, алнып барылян угур. *Шоларың йөрелгеси, белки, бизиң ялы хениз этмесини өвренмедик гөзсүзлере-де ёда болар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙӨРЕМЕК, 1. Эндиган әдим эдип херекет этмек, ёл гечмек. *Олар хер вагт бурунларыны ачып, хемишекилери ялы парахат йөрейәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Яңкы тилкиҗик ёл йөрәп барярка, бир таныш тилкә душупдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Елы йөрән еңер, иши — япышан* (накыл). 2. Херекете гелмек, ишләп башламак, ишлемек. *Отлы ювааш-ювашдан йөрәп уграды. Электрик станциясы йөрәп башлады.* 3. Гөркезилен угур, дүзгүн боюнча херекет этмек. *Сениң беллән ёлуң билен дүз йөрәп, Ватанмызы гүлүстана өвүрдик* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 4. *гөч. м.* Организме гүйчли тәсир эдип йярамак (ары, йылан ве ш. м. зәхери хакда). *Халк арасында: — Ичяның зәхери сары адама гаты йөрейәр — дийилйәр.*

ЙӨРЕТМЕК, Эндиган әдим әтдирип херекет этдирмек. *Улудан бир сожады-да, соңра йөредип гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Херекете гетирмек, ишләп башлатмак, ишлетмек. *Дерялары тебигы ягдайларында гәми йөретмек үчин пейдаланмак көпленч вагтда кын боляр* («Мыдам тайяр» газети). *Оны Москва мата*

докаян машынлары йөретмек хүнәрини өвренмәге иберди-лер («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ол йүп тутян саг элини ики гат эршиң арасы билен йөретди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *гөч. м.* Белли бир тертип, када боюнча алып бармак, довам этдирмек. *Советлер революцион сыясаты ызыгидерли йөредийәрдилер* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Пикир йөретмек — *сер.* Пикир. *Зелили шейле пикирлер йөретмек билен өз ватандашларының агзыбир, ыснышыклы яшамакларыны исләпдир. Дессанда бу хили фантазиялар кәбир ягдайларда авторың йөретмек ислейән пикирини йүзе чыкармага хызмат этдирилйәр* («Эдебият»).

ЙӨРЕШМЕК, Йөрәп ярышмак. *Мен онуң билен йөрешип гөрдүм.*

ЙӨРЖЕН-ЙӨРЖЕН: йөржен-йөржен (болмак) этмек — яңы аяк битип йөрәп башламак, патдык-путдук эдип йөрежек болмак, чала йөрәп башламак. *Оңа йөржен-йөржен эден, дил өвреден ким?* («Мыдам тайяр» газети).

ЙӨРИТЕ [йөри:те], 1. Бир зат үчин айратын ниетленен, айратын бир максат үчин гөнүкдирилен. *Ол йөрите салнан гиң яғты җайда яшаяр. Батарея гаршы гөреши-жи йөрите бир взвод ыздан бир ерден шол батарея ок атярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Диңе бир зат үчин, айратын. *Гелин эдин, тои эт бакалы, онсоң йөрите гелгерис — дийшип гитдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бу барада йөрите лекция болжак өйдйән* («Совет эдебияты» журналы).

ЙӨРИТЕЛЕШДИРМЕК [йөри:телешдирмек], Йөрите бир максада гөнүкдирмек, айратын максат үчин ниетлемек, йөрите пейдаланмак үчин бәллемек. *Өнүмчилиги йөрителешдирмек меселесине айратын үнс бермели* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙӨРИШ [йөри:ш], Аяк басыш, йөремек тәри, әдим уруш. *Хан күили элмыдама бир йөришде леп-леп эдип йөрейәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гыратың йигрими дөрт дүрли йөриши барды* («Гөроглы» эпосы)

ЙӨРМЕК, Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде гымылдының довамлылыгыны, чылшырымлы хәзирки заманы гөркезйәр. *Шагал дост, бар айт, шол гаррыжа аял ялан сөзләп, агзына геленини яңрап йөрмесин* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Гүйз гузласа, өрән говы, йылык ялы гатыгыны иер-де йөрерис, эже* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙӨРМЕЛЕМЕК, Гыбырдап йөремек, гыбырдамак (кичижик мөр-мөжеклер хакда).

ЙӨРМЕМЕК [йө:рмемек], Матаның гырасыны үсташыр санжып тикмек, гапжап тикмек. *Көйнегиң ене сәхелче йөрмемели ери галды.*

ЙӨРМЕТМЕК [йө:рметмек], Матаның гырасыны гапжап, үсташыр санжып тикдирмек. *Ерганың гырасыны гелнине йөрметди.*

ЙӨРМЕШМЕК [йө:рмешмек], Йөрмәп тикмәге көмеклешмек, матаның гырасыны гапжап тикишмек. *Көйнек йөрмешмек.*

ЙӨРҮЛГЕН, *мед.* Дырнагың дүйбүнден дөмүп чыкян йити агырылы чыкув, яра. *Бармагыма йөрүлген чыкды.*

ЙӨРҮШ, 1. Гошуның я-да флотуң йөрите максат билен бир угра эдйән херекети. *Пыяда гошун йөрше чыкды.* 2. Бириниң үстүне эдилйән харбы херекет. *Шол башагайлык иңлислериң йөршүни тесдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ассирия патышалары олара гаршы йыгы-йыгыдан йөрүшлер гечирипдирлер* (СССР тарыхы). 3. Гурамачылыклы эдилйән чыкыш, гөреш. *Медени йөрше ярыш гуралың, Обалара тарап догры йөрәлиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Хачлы йөрүшлер — XII — XIII асырларда Гүнбатар Европада феодалларың басыбалыжылыклы йөрши.

ЙӨВРҮК, *сер.* Йылдам. *Меслигинден жыда нәп йөврүк ат, Басан ерин көвләп, гумдан ёл ачар* (Ш. Помма, Сайланан эсерлер). *Гелиндйилер йөврүк ат ярaглы* («Гөроглы» эпосы). *Ол, йөврүк атларың хөжйыныды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Йөвр ярышда белли, намарт — табакда* (накыл). *Ит йөргин тилки сөймез, гамлы киши гулки сөймез* (накыл). ◇ Йөврүк эллер — чаласын херекет эдйән, чаишлейән эл. *Онуң бир эли кесерли, бир эли йүпли, йөврүк эллери гөзлериниң ызына эерйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙӨВРҮКЛИК, *сер.* Йылдамлык. *Тайың йөрүклиги гит-гиде артяр.*

ЙӨВСЕ, Тикин тикиленде бармагың ужуна гейдирйән, телетинден, гайышдан эдилйән я-да метал зыжа. *Гойсана, гыз, ол сениң гөвнүңедир — дийип, гелиндйи тикйән жамбөрүгини алып, дызының үстүнде гойды, бармагына йөвсесини өтүрип, кешде этмәге өтүрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙӨВҮРДИЛМЕК, Докамак үчин докманың эрлиш герип, тайяр эдип гоймак. *Өйүң гапыларында йөвүрдилен дүйпхалының үстүнде Айнаның еке ене отурып, баш ма ашак салып, докма докаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙӨВҮРДИШМЕК, Йөвүртмәге көмеклешмек. *А гиҗ Нурҗахан, шу гүн элиң дегсе, маңа бир доланмак йөвүрдишевери!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мерал эжесине докма йөвүрдишип отырды.*

ЙӨВҮРЖИ, Гелин машгаланың өз адамсының ичин эркек догаңына гарындашлык тайдан берйән ады. *Гөвүнли-гөвүнсиз бир гүн Йөвүржиме дакдылар* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Йөвүржисиниң гелекине бегенип, онуң йүзи ачылмады, гайта гамашды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЙӨВҮРМЕК, *сер.* Ылгамак. *Сарыжа йөвүрйәр, мисли йылдыз ялы сүйнүп барярды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Ол алыс ерден йөвүрүп гелен ялы, соңап-соңжап демини алды* (Г. Мәтиев, Көпетдагың аңырсында).

ЙӨВҮРТМЕК, Докамак үчин эрши герип, докма тейярламак. *Улы бир зат хем дәл-ле, маңа докма йөвүртмек* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нусга үчин сайлап бе ларың гүлүң, Даланың астында докма йөвүртди* (Ш. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Гөвүн йөвүртмек — *сер.* Гөвүн. *Өз янындан гөвүн йөвүрдип, ол ның улы гызларыны башдан-аяк сынлап чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Набат эже гөвүн йөвүрди сүйжи хыяллара гарк болупды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЙҮЗ I, 1. Адамының келлесиниң өң тарапкы бөлеги. *Бегенжиң гүне янан йүзи гызгылт гоңрас болуп горк йәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гөрмегей ак йүзи чал жа дерләп, Рус аялы отыр оглун сөзлемиш* (Говшудов, Повестлер эдебияты» журналы). 2. Задың үст тарапы, үсти, өкарасы. *Дараҗык ёда бейик гаяларың йүзи билен деңеш* (Ш. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Халыкың йүзи чыкарылды* 3. Умуман дашкы гөрүнйән тарап. *Гөгүң йүзи чыш ялы дурланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дашың йүзи говы агарыпдыр.* 4. Дүзүв тарапы (матаның ш. м.). *Бу матаның йүзи хайсы, өвре тарапы хайсы билер ялы дәл.* 5. Көмекчи сөз ролунда: *Гуллар аяң ның йүзүнде гайрды.* ◇ Йүз бермек — хажык-хужук этмек, говы кабул этмек, голдамак. *Ол башың йүз берёнимизе бегенип, өрән ичгин гүррүңлешди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Йүз гөрмек — достлашлык тарапгөйлик зерарлы сыламак, илден артык гөрмек, башгалардан илери тутмак. *Ине бизиң-ден дөлеётсе гошмак герек экени, эмма йүз гөрүпдирлер* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Йүз гөренің йүзи гурсун* (накыл). Йүз дөндермек — йүзүни совмак, боюн товламак,

эл чекмек, дәнмек. *Ким билйәр, белки инди ондан йигитлер йүз дөндержек. Сен үстүңе гелен багтдан йүз дөндерме!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүз отдан ыссы — йүзүне гелип билмезлик, йүзүне айдып билмезлик. Йүз өвүрмек — 1) арагатнашыгы бес этмек, терк этмек, оңшуксызлык зерарлы терслешмек, дөнмек. *Өзлери менден йүз өвүрйәрлер* («Совет эдебияты» журналы). *Эгер ол хем менден йүз өвурсе, онда меним ишим гайтдыгы!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) бир тарапа, бир угра йүзленмек. *Самолёт шәхериң үстүнден бир айланды-да, гайралыгына бака йүз өвурди.* Йүз салламак — нәразы болмак, кинели, өйкели гөрнүшде болмак, утанжыкдан ере бакмак, өйкелемек. *Барсам, башлык йүзүни саллап отыр* («Токмак» журналы). *Онуң кейпи чөп дөвлен ялы болды, ол йүзүни саллап, гүллерини гөтерип, дәхедем-дессем эдип, ызына гайтды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Йүз саралтмак — бирине боюн буюп дилег салмак, дилемек. *Хич вагт оларың янына барып, бойнуңы буруп, йүзүни саралтмак герек дәл* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Йүз совмак — *сер.* Йүз өвүрмек. *Ол нәме үчин сенден йүзүни совяр?* Йүз сапажаклатмак — догры гарап билмезлик, догрусыны айтмажак болмак, догры гелип билмезлик. Йүз' тапмак — говы кабул эдилмек, хорматланмак. *Кейпи көкмүкә, оңат йүз тапдымыка? Я-да ызына ит салып гойбердимикә?* («Совет эдебияты» журналы). Йүз туршатмак — 1) нәгиле, нәразы болмак, йүз чытмак. *Меле донлы, ак сакгал, бели бүкүлен бир адам йүзүни туршатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) хованың йүзи булашып башламак. *Гыш ховасы кем-кем йүзүн туршатды* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). Йүз тутмак — дилег, көмек, сораг, хайыш ве ш. м. билен бирине йүзленмек, маслахат атмак. *Мәреке ерли-еринде отурандан соң, Аннак еринден галып, мәрекә йүз тутды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мен МТС-е, райкомың секретарына йүз тутдум* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Йүз урмак — бир ише гиришмек, баш гошмак, бир иш билен мешгул болмак. *Гурт шол гүнден башлап, жеңаят ишлерине йүз урупды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Йүз чыдамазлык — бир зада этмәге йүрек этмезлик, ынсабы чатмазлык, выжданы этмезлик. *Эмма оны диймәге Мырадың йүзи чыдамады, чай бермели болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Онуң кесесинден йүзүң чыдар ялы дәл* (Б. Кербабаев, Чекишмән—бекишмез). Йүз чытмак — агыры зерарлы я-да гахар, өйке зерарлы нәгилелик билдирмек. *Алабедер гошунына гарап, йүзүни чытып дуран Эзизиң айылганч гөзлерине гөзи дүшен дилмач оңа вехим берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүз-де-гөз — йүзбе-йүз дуран, гаршыма-гаршы, янашык. *Ынха өзи бар, йүз-де-гөз, айтсын, мунуң дилегини битирмедик вагтым бармыды?* Йүзе гелмек — айыбыны йүзүне айтмак, йүзүне гоймак, йүзлешмек. Йүзе сылмак — тогап этмек, ягша йыкгын этмек, ягшылыгы дилег этмек, берлен зада бегенмек, йүзүне сүртмек. *Кейсәпи серетди, гең галыплар серетди. Ичини ачышдырып гөрсе, йүзүне сылды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Йүзе тутарлыгы ёк — дерде ярамаян, угурсыз, ярамаз. Йүзе чыкармак — әшгәр этмек, аян этмек, үстүни ачмак, айдыңлашдырмак. *Деңешдирмек — объектив дүнйәниң предметлериниң, хадысаларының мейешлигини ве тапавудыны йүзе чыкарян логики үсүлдир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). Йүзе чыкмак — пейда болмак, эмеле гелмек, әшгәр болмак дөремек. *Пәле перманы боюнча Орта Азиядакы байлык буланчаклыклардан, йүзе чыкян вакалардан сөз ачмалы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүзи ак там болмак — горкмак, утанмак ве ш. м. зерарлы реңкиң өчмек. *Онуң шол вагткы болшуны сөз билен айдып гөркезмек хем аңсат дәл, йөне онуң реңки өчүп, йүзи ак там болупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бахар, сен сыркавлап дагы этдиңми, йүзүң ак там-ла, нәме бейле хор?* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). Йүзи ачык — ачык гөвүнли, мәхирли, мылакатлы, мылайым. Йүзи ачылмак — 1) көпи гөрен, душмуша долы гиришен ягдайында болмак, утанмазлык; 2) гахары ятмак, өйкеси язылмак. *Алтының бу сөзе гамашып дуран йүзи ачылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Йүзи боз-яз болмак — чыкгынсыз ягдая дүшмек, утанмак, уялмак. *Бу сөзден соң онуң йүзи боз-яз болды.* Йүзи болмазлык — абрайы болмазлык, хорматы ёклук. *Сениң гепләре йүзүң бармы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүзи булутлы гөрүнмек — өрән агыр йүзли болмак, гайгылы, гамлы гөрүнмек. Йүзи гайдышмак — гурамага башламак, солуп башламак. *Яз отларының йүзи гайдышыпдыр.* Йүзи гайтмак — 1) йүзи заяланмак, күтелмек (пычак, палта ве ш. м. хакда); 2) алыжысы азалмак, аз гечмек, гадырсызланмак (харыт хакда); 3) бирнеме говулашмак, гутулышмак (яра хакында). Йүзи галың — дийлени йүзүне алмаян, айдылян затлар ёкмаян, утанчсыз, бинамыс. *Догрусы, ол түйс бир йүзи галың, гедем адам экени* («Токмак» журналы). Йүзи гамашык — 1) гахары гелмек, гахаржан гөрнүшли болмак. *Онуң йүреги гахар-газап билен долды, йүзи гамашды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Алтының бу сөзе гамашып дуран йүзи ачылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) йүзи тутулмак, бозулмак, булашмак (хова хакда). *Хованың йүзи гамашып дур.* Йүзи гылавламак — сувы сүйжэп башламак, яны бишип уграмак. *Гавунларың йүзи гылавлапдыр.* Йүзи ёк — 1) бириниң янында хетди, абрайы, сылагы, хорматы ёк. *Оңа жогап берип билере бизиң йүзүмиз ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) хырыдары ёк, алян ёк, йүзүне хем середилмейәр. *Гечен базарда-ха малың йүзи ёкды.* Йүзи йүлмек адам — сакгалсыз-муртсуз, көсе. Йүзүңи кесе-кесе совмак — нәразылык билдирмек, диканлап серетмезлик, өйкелемек. Йүзи көлегесиз — жуда сары, чыпар (адам хакда). Йүзи салык — тукат гөрнүшли, өйке-кинели гезип йөрен, тукат. *Ашырың йүзүни салык гөрен эжеси онуң тарапыны чалды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өңки шатлык ёк онда, Йүзи өрән салыкды* (М. Сейидов, Чолук). Йүзи солгун — үнжүли, аладалы, гайгылы. Йүзи тәзеленмек — гуратланып башламак, семрәп уграмак. *Йүреклерине күвват гелип, дамарларында ган йөреди, адамларың йүзлери тәзеленди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Йүзи ягтылмак — 1) бир зада бегенип шәхди ачылмак. *Охо! — дийип, йүзи ягтылып гитди, Достларына гуванч билен серетди* («Совет эдебияты» журналы); 2) йүзүне эт-ган инип уграмак, семрәп башламак. Йүзүнден гар ягмак — йүз-гөзүнде рехим-шепагат болмазлык, гахарлы гөрүнмек. *Онуң йүрегиниң аваяндыгы, йүзүнден гар ягяндыгы хем шонуң үчинди* («Совет эдебияты» журналы). *Берди аганың йүзүнден гар ягяр, середерлиги ёк* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Йүзүнден йүз гүжүк дойжак — хапыса, чыршаклы. *Йүзүне середиң, йүзүнден йүз гүжүк дойжак* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Йүзүне алмак — тиз кирлемек, чала ёкушан зат йүзүнде белли болуп дурмак. *Ак там азажык хапаны-да йүзүне аляр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Йүзүне атанак чекмек — пейдасындан гечмек, терк этмек, хасапдан чыкармак. Йүзүне басмак — этмишини, кемчилигини гөни йүзүне айтмак. *Гүлсолтаны илден габаныңдыгыны, гадымкы гүни аялларың урлушы ялы уруп хорлаяндыгыны Аксөзел эжәниң йүзүне базладып басды* (Н. Помма, Тайлак

хыззын). Йүзүне гара сүртмек — мынасып болмадык иш этмек. Йүзүне гара чекмек — көмек этмели еринде гөрүнмезлик, болгусыз иш этмек, утанмазлык. Йүзүне гоймак — *сер.* Йүзүне басмак. *Гылыч Гажаровың бар этмишлерини бирин-бирин йүзүне гойды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Йүзүне диймек — догрусыны догры айтмак, айыбыны яшырмазлык, кемчилигини өзүне айтмак. *Ёңсаңден гүррүңиңи этмән, йүзүңе диерин.* Йүзүне дурмак — гүнәсине шаят гечмек, йүзлешмек. *Судда гүнәкәриң йүзүне дурды.* Йүзүне йүзи дүшмек — бири-бирини гөрмек, бири-бирине гөзи дүшмек. Йүзүне сиңе серетмек — танажак болмак. Йүзүне түйкүрмек — нәлет айтмак, нәлетлемек. Йүзүне чиңерилмек — йити-йити серетмек, сиңе серетмек. Йүзүни алмак — гаты-гирим сөз айтмак, дәламак, ынҗытмак, азгырылмак, кәемек. Йүзүни ере басмак — әсгермезлик этмек, гулак асман гитмек, өз диенини этмек. *Ол гыз оларың барының йүзүни ере басды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүзүни ере бермек — *сер.* Йүзүни ере басмак. Йүзүни ере чалмак — халыс масгара этмек, абрайдан дүшүрмек, биабрай этмек. Йүзүни сыпамазлык — нәдогры иши үчин йүзүни ювмазлык, бимамла хасап этмеклик. *Мен хем өз агзыма бурнум диййәнлерден дәлдирин, гөвнүмден турмаса, йүзүни сыпаман. Мениң-де доганым вели, шу болшы билен мен-ә онуң йүзүни сыпап билмен* («Совет эдебияты» журналы). Йүзүни ювмак — 1) тарапыны чалмак, биринің этмишини делиле гетирмек болмак. *Мен какамың йүзүни ювамок, йөне сениң какаң хем өверликли ишләп баранок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 2) сувы сүйжемек, яны бишип уграмак (үзүм ве ш. м. хакда). *Халылы эйәм йүзүни ювуп башлапдыр.* Йүзүниң гаты гачык — горкы, кесел, нәсаглык зерарлы йүзи саралан, йүзи солук. Йүзүниң гаты дамайын диййәр — семиз, сагдын. Йүзүниң ган-кокы ёк — *сер.* Йүзүниң гаты гачык. Йүзүниң пердесини сырмак — паш этмек, үстүни ачмак. Йүзүниң реңки өчмек — йүзи ак там болмак, йүзүнде реңк-пет галмазлык. Йүзүниң угруна — 1) геле-гелмәне, гелен бадына, гелшине, деррев. *Шол халатда еңңеси хем силтенҗирәп турды ве ичини хумледип, йүзүниң угруна дашарык чыкып гитди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер); 2) гидип барярка, ёл угруңа, ёлда, гидишин. *Йүзүниң угруна базара-да дегип гечди.* Йүзүниң ягы дамайын диййәр — *сер.* Йүзүниң гаты дамайын диййәр. Йүзүң бир гат хамы гопмак — гаты эрбет утанмак, уялмак. Йүзүң ганыны гачырмак — гахарың гелип урушжак, сөгүшжек болмак. *Оңа якмаз сөз дийдим велин, йүзүниң ганыны гачырып дур.* Йүзүң гызармак — утанып, йүзүне ган йыгнанмак, йүзүң үйтгемек, утанмак, уялмак. *Везириң болса гаты гахары гелипдир ве утанҗына йүзи гызарыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). Йүзүң гызмак — *сер.* Йүзүң гызармак. *Йөне вели, Токар жан, өңүрти сапагыңы тайынламалы, мугаллымың өңүнде йүзүң гызмаз ялы, оңа түргенлемели* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). Йүзүң дүшмек — арзув эдйән максадына етмек, мәтәҗликден чыкмак, бир зада әе болмак. *Мениң-де агтыга йүзүм дүшер* («Совет эдебияты» журналы). Йүзүң үстүнде бурнуң бар диймезлик — хич зат диймезлик, эденине дәл диймезлик. *Нәме этсең хем инди биз саңа «йүзүң үстүнде дурнуң бар» диймәли — дийип, сөзүне башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Йүзүни ашак салмак — мүйнли болмак, чекинмек, утанмак. Йүзүни гөге тутмак — *сер.* Йүзүни ёкары тутмак. *Хер ким өз гүйҗүнден дашары гитсе, Йүзүн гөге тутмак мен-менлик этсе, Абрайдан дүшер, масгара болар* (А. Салых, Елбарс ве тилки). Йүзүни ёкары тутмак — улумсылык этмек, гопбамсырамак. *Нәме бе йүзүни ёкары тутуп, гөрмедик болуп барярсың? йип, бәлчирейән ялы этди* (А. Говшудов, этегинде). Йүзүни сортдурмак — нәгилелик билдирмек. *Ол йүзүни сортдурып* Агыр йүзли — 1) йүзи салык, гахарлы, геплемезек, аз геплейән. Гаррылыга йүз мак — *сер.* Гаррылык. *Балам, мен инди йүз урупдырын* (Мыралы). Ялаң йүз сакгал мадык, сакгалы ёк.

ЙҮЗ II, 100 цифриниң ады ве онуң мукдары. *колхозым хер бир тарапдан хер йыл өзүниң планыны йүз процентден ёкары гечирйәр* (А. Көпетдагың этегинде). *Йүз намарт бир мердиң тутмаз* (накыл). *Йүз гоюн түкенер, йүзүгаралык мез* (накыл). ◇ Йүз башлы өй — йүз бар болан өй. *Аслында, йүз башлы, өй Артыгың эҗесине, онуң өзүне-де хан отагындан йы гөрүнмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЙҮЗБАШЫ, *көн. с.* Йүз адамдан ыбарат бөлүминиң ёлбашчысы. *агтартды, онбашы, йүзбашылардан сорады. Ол, улы бир тирәниң башы хем йүзбашы болара чемели* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

ЙҮЗБЕ-ЙҮЗ, Гаршыма-гаршы, йүзлери габат болан, гаршыдаш. *атышмагы унутма!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) *гит хем онуң билен йүзбе-йүз геленинде, хемишеки шуны саклап билмән, бир хили үйтгейәрди* («Совет бияты» журналы). *Хошлашдылар достлар, болуп, Сең үстүңде бәш деңизчи жан берди* (А. Шыгырлар).

ЙҮЗГӨРҮҖЙ, Тарапгөйлик эдйән, йүз гөрүп иш лышян, хеммелере дең гөз билен серетмейән. *жи адам.*

ЙҮЗГӨРҮҖИЛИК, Тарапгөйлик эдижилик. ре дең гөз билен серетмезлик, йүз гөрүп иш лык. *Йүзгөрүҗилик этмек болмаз.*

ЙҮЗГҮР, *спорт.* Сувда йүзмәге өкде, йүзмәге болан, сувда говы йүзүп билйән *йүзгүр спортсменлериң саны барха көпелйәр.*

ЙҮЗГҮРЛИК, *спорт.* Йүзмәге өкделик, йүзмәге генлик. *Бу дерядан йүзүп гечмек үчин й*

ЙҮЗГҮЧ, Сувда болян чаласын йүзйән мөҗек.

ЙҮЗДҮРМЕК I. Сувда йүзмәге мүмкинчилик мек, өвретмек, йүзүш этдирмек. *Бедентербие 7-нҗи класың окувчыларыны сув ховданына алып гитди.*

ЙҮЗДҮРМЕК II. Дамагы чалнан малың хамыны сокуп сойдурмак. *Гойнуң дерисини йүздүрмек*

ЙҮЗИН [йүзи:н], Йүзүни, гөврәни ашаклыгына аркан дәл, йүз тарапың үстүне. *Ондан соң оны ерде йүзин ятырып, аякларының үстүне* Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң дызы хем бир дегип, йүзин йыкылды* (А. Говшудов. гинде). ◇ Йүзин салмак өрән гаты гитмек, аяк алдыгына чапмак, ат салмак. *Кыбла гуйругыны җайтардып, йүзин салып өтәгитди. Арап җар атыны йүзин салып гелйәр* («Гөроглы» эпосы) Йүзин дүшмек — бетерине тутмак, аша гечмек. *берилсе, йүзин дүшер этме* (накыл).

ЙҮЗЛЕЙ, 1. Чуң дәл, йүзүне голай, хас ёкарракдан, йүзрәгинден, чалажа. *Ери нәче йүзлей экиниң хасыллылыгы аз боляр.* 2. *гөч. м.* болар-болмаз, дүйплейин дәл, говшак. *Ол соңкы*

дар гураманың ишине йүзлей ёлбашчылык эденлигини өз ичинден бойнуна алмага мәжбур болды (Н. Жумаев, Ак дерья). *Дурмуша шейле йүзлей гараян адамлар яшларың арасында-да бар* («Совет эдебияты» журналы). *Мен йүзлей гөзден гечирдим* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында).

ЙҮЗЛЕК. Бириниң йүзүне бир зады гөни айтмага утанчы йүзи, утанжак. *Йүзлек адам.*

ЙҮЗЛЕКЛИК. Утанжаң хәсиетлилик, йыгралык, чекинжеңлик. *Йүзлеклик этмегиң гереги ёк.*

ЙҮЗЛЕНМЕ'. Көпчүлиге йүз тутулып айдылян сөз, хайыш, чагырыш. *Гурултай өзүниң халка болан биринжи йүзленмесинде шейле мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бизиң колхозымызың адамлары Дашкентде гечирилен маслахата гатнашыжыларың йүзленмесини ара алып маслахатлашдылар* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ **Йүзленме белгиси** *грам.* — йүзленме сөзлеминден соң гоюлян белги (!). *Язувда йүзленме сөзлеминден соң йүзленме белгиси гоюляр.* **Йүзленме сөзлеми** *грам.* — *сер.* **Сөзлем.**

ЙҮЗЛЕНМЕК, I. Бир тарапа уграмак, бир тарапа йөрелмек, бир тарапа гитмек, бир угра херекет этмек. *Шол вагт гыркымчылар хем шу гүнки гыркымыны гутарып, теляре бакан йүзлендилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Айна кәдисини аркасына алып, Артыкдан тая огрын гөз гездирди-де, ызына бакан йүзленди* (Б. Кербаев, Айгытлы әдим). 2. Бирине я-да көпчүлиге йүз тутмак, хеммелериң пикирини өзүңе чекйән сөз айтмак, чагырыш билен йүз тутмак. *Комиссар Алёша йүзленди. Ол ондан соң гарнизон начальнигине йүзленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙҮЗЛЕРЧЕ, Бир нәче йүзден ыбарат болан, энчеме йүзден дүзүлен. *Бу ерде машынлар билен яраглапан сәхелче адам, екебара йүзлерче адамың гүйжи етмежек ишлери битирйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙҮЗЛЕШДИРМЕК, *юр.* Гүнә йүкленйәни я-да шаяды шаят билен йүзбе-йүз эдип сорамак, ики адамы йүзбе-йүз эдип меселәни аныклашдырмак. *Эгер сен меселәни айдың чөзжек болсаң, давагәрлери бир ерде йүзлешдир.*

ЙҮЗЛЕШМЕК, *юр.* Давагәриң билен йүзбе-йүз болуп гепләшмек, йүзбе-йүз болуп даваны чөзмек. *Мен онуң ялы аял билен йүзлешмек ислемейәрин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙҮЗЛИ, Бириниң янында сылагы, хорматы бар болан, сөзе диңленйән, абрайлы. *Гулман арчын бейик баярларың янында йүзли хем говы адам болуп гөрүнжек болуп «Мен хасыла гарашып дурман, өз обамдан өй салдырмак бойнумдаку борчумы өзи дилэп алыпдыр — дийди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Көмек өзүниң янында йүзли болян пейдалары өзүнүң өзүрки жогабыны берйәр* (Н. Сарыхан, Сайланан эсерлер). ◇ **Ат йүзли — сүйнмегрәк овадан йүзли.** *Ат йүзли адам.* **Гүлер йүзли** — алчак, мылайым, мылакатлы. *Орта бойлы, этли-ганлы, гүлер йүзли Нурсолтан сагып гелен сыгырчыгыны, ичинде болан пул, устүни гапак билен ертиклеп Айсолтаның гаршысында гелип отурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЙҮЗЛҮК I, Йүз манатлык тутуш кагыз пул. *Петде-петде йүзлүклери алып, курорта гелдими, гелди* (Н. Поммер, Тайлак хыззын). *Сыгрың бахасындан алнан йүзлүклер оның пенҗесинден өз ыгтыярына еке-екеден ере гачып башлады* («Токмак» журналы). *Иним, ынха шу үч йүз манатлык заём, үчүси хем йүзлүк, шуңа нәче пул берйән болсаңыз, бериң!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙҮЗЛҮК II, Гейимиң, ёрганың ве ш. м. затларың даш йүзүне тутмага яраян. *Душеги бир гаты палас, япынжалары хем йүзлүги чашып, йүңлери тозгалашып дуран ики саны ёрган болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЙҮЗЛҮЛИК, Бириниң янында хорматы барлык, абрайлылык. *Бизиң арчынымызың баяр янында йүзлүлиги шундан хем гөрүнйәр — дийип дүшүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙҮЗМЕК I, I. Батман сакланып билмек, элиң, аягың ве ш. м. көмеги билен сувуң йүзүнде херекет этмек. *Гурбага хем сува гирип, бейлеки гырасына тарап йүзүп уграпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ол сувда говы йүзйәр.* 2. Сувуң йүзи билен гитмек, сувуң йүзүнде херекет этмек (гәми ве ш. м. хакда). *Дерянық йүзүнде елкенли гәмилер, елкенсиз гайыклар йүзйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ **Пикир дерясында (көлүнде) йүзмек** — *сер.* **Пикир.** *Ол пикир дерясында йүзйәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Йүзйән пикир көлүнде Хер демимде бир яна* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЙҮЗМЕК II, Малың дерисиниң элини сокуп, союп айырмак, соймак, хамыны сыпырмак. *Уруш ислэп, үстүмизе гелсеңиз, Тайындырыс бурнуңыздан йүзмәге* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЙҮЗҮГАРА, I. Умумы адаты, йөрелгәни бозан, гүнә иш эден, айыплы, этмишли. *Сопы аялың өңүнде йүзүгара болмажак болуп, чопаның пулуны берип, деррев оны башындан совупдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Бирине кәелип айдылян сөз. *Харам, йүзүгара, сува гитсе-де, эдил ятымлык гиден ялы болайяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙҮЗҮГАРАЛЫК, Умумы адаты, йөрелгәни бозужылык, айыплык, этмишлилик. *Утанмаз, яман иш, йүзүгаралыкдан, Чекинмез хер хили масгаралыкдан* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Йүз гоюн түкенер, йүзүгаралык түкенмез* (накыл).

ЙҮЗҮЖИ, I. *сер.* **Йүзгүр.** 2. Сувуң йүзүнде гайып йөрен, сувуң йүзүнде херекет эдйән. *Якын вагтларда ене-де бир йүзүжи электрик станция гурулжак.*

ЙҮЗҮЖИЛИК, *сер.* **Йүзгүрлик.** *Йүзүжилик спортуна 836 адам гатнашды* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙҮЗҮК, I. Безег үчин бармага өтүрилйән, күмүш я-да гызылдан ясалян, гашлы я-да гашсыз халка. *Шол вагт патышаның гызының йүзүги йитен экени* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Голлары хыналы, бендинде йүзүк, Эдеп билен сөзлэр, гөзлери сүзүк* («Гөроглы» эпосы). *Алтының бармагында алтын йүзүги барды.* 2. *гөч. м.* Чакгы, йүзүк ве ш. м. зат гизленип, ики тарап болуп көпчүликлейин ойналян ойнуң ады, кече-кече. *Дурды тоюң гонамалчылыгыны өз элине алып, йүзүк ойнажаклара байрак белледи. Сен, хан огул, хер нәче сарсмазлык этсең-де, йүзүги мен сенден аларын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йүзүк оюнчылары болса кече байрагы хантамады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЙҮЗҮКЧИ. Йүзүк ойнуна гатнашян, йүзүги тапмага өкде адам. *Шундан чыкса менің йүзүкчи болмадыгым. Артык оңа гүлжегини, аглажагыны билмән, әдик чыкартмакдан, гушак чөздүрмекден гечип, бир баш йүзүкчилериң янына барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙҮЗҮШМЕК I, Йүзүп сувда ярышмак. *Яш чемпионлар гүйч сынанышмак үчин сувда йүзүшдилер. Оларың командасы йүзүшмекде хем биринжи орны эеледи.*

ЙҮЗҮШМЕК II, Мал өлдүриленде дерисини соймага көмеклешмек, хамыны айырмага көмек этмек. *Сыгрың хамыны Ата йүзүшәйди, болмаса, менің еке өзүми гаты ядатжакды.*

ЙҮК, I. Йүклемек үчин, улага урмак үчин тайяр эдилип гойлан зат, харыт. *Йүк йүклемек ве дүшүрмек барадакы әхли операциялар долы механизмлешдирилипдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Аңырдан ядап гелйән*

кервенлер шу ерде йүклерини яздырып, үч гүнлэп дынч алмагы макул гөрдүлер («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Йүк эгриси узак гитмез* (накыл). 2. Өйүң дулунда галдырылып гойлан ёрган-дүшек. 3. *гөч. м.* Азап, жебир, жепа. *Мени шу хетде етирен дурмушың аграмлы йүкүдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дийдиң: — Мердандыр ышк йүкүң чекен* (Р. Сейидов, Багтлылар). ◇ Йүке вердиш—йүк йүкленмэге, йүк урулмага эндик эден, йүкчи. *Хиндилер йүке вердиш гатыр ялы иңлислериң пулемётларыны чекйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүки агралмак—ише етмек, ише көп болмак. *Гүнбе-гүнден агралярды йүкүмиз, Байлара сиңйәрди зәхмет хакымыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Эже жан, сен мениң халымы сорамага гелдиңми я йүкүми бираз агралтмак ниетиң бармы?* («Совет эдебияты» журналы). Йүки айрылмак — дертден, гайгыдан дынмак, алада-азапдан халас болмак. *Елли болса үстунден агыр йүк айрылан адам ялы, өзүни лампа ашак гойберди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Йүки етмек — дерди артмак, аладасы, азабы көпелмек. Йүки саман — иш оңармаян, бидерек, бош. *Башга бир беземен адамыны гөркезип: — Ине бу адамың гейимине серетме! — дийсең: — Йүки саманмы? — дийип, оңа йигренч билен середйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Йүкүни еңлетмек — гайгы-гамыны азалтмак, жепасыны, дердини еңлетмек. *Иш Сапаргүли ядатмады, гайтам онуң йүкүни еңлетди* («Совет эдебияты» журналы). *Нәхили-де болса, багтлы дурмуш сергисини ачян шол сөзлер оны юмшатды, йүкүни еңлетди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Йүкүни тутмак — герекли затдан шайыны тутмак. *Ок-ярагдан ягшы тутуп йүкүңиз, Шундан гөни Речица гитмели* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Йигрими еди дүйәниң бугдай йүкүни тутуп, ызымыза өврүлдик* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЙҮКЛЕМЕК, I. Бир зада йүк урмак, йүк басмак. *Артык алашасыны Ашырың какасы Сәхет голага табшырып, азыгыны дайханларың эшеклерине йүкледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол ики саны мәхнет мешиги эшеге йүкледи* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. *гөч. м.* Бирине бир зады ерине етирмеги табшырмак, бир зады этмәге борчлы этмек. *Мениң өңки ишимиң үстүне вагтлайын ене бир иш йүкледилер.* ◇ Гүнә йүклемек — *сер.* Гүнә. *Шолар ялы хайынларың гүнәсини большевиге йүклемек болмаз ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Төхмет йүклемек — *сер.* Төхмет. *Ол мениң бойнума төхмет йүклэли бәри, мен онуң билен хич вагт душушмадык болсам нәтжек — дийип, Вепа жогап берди* (А. Говшудов, Эсерлер). Үстүне йүклемек — бир иши ерине етирмеги бирине табшырмак.

ЙҮКЛЕНМЕК, I. Йүк урулмак, йүкленип гоюлмак, йүк басылмак. *Шу йыганжа ёвшанларымызың өзи йүкленип, эшегимизиң өзи өйүмизе дикгирдэп барса — диййәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Мавы бир нәче гүн мундан озал, Эзизиң сарайына гаравул болан гиҗеси бир нәче ярагларың дүйә йүкленененини гөрүпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Бир задың ерине етирилмеги табшырылмак, бир зады этмәге борчлы эдилмек. *Салгыдыҗ бүтин аграмы барлы сынпларың үстүне йүкленди* (СССР тарыхы).

ЙҮКЛЕТМЕ: йүклетме дережеси *грам.* — херекетиң сөзлемиң эеси тарапындан эдилмән, онуң буюрмагы, табшырмагы боюнча башга бири тарапындан эдилйәндигини анладян ишлик формасы.

ЙҮКЛЕТМЕК, Йүк урдурмак, йүк басдырмак. *Битертип йүклетсең, шондан көп ерлешмез* («Совет эдебияты» журналы).

ЙҮКЛЕШДИРМЕК, Йүклери йүклемек, йүклери йүклэп чыкмак. *Сәхет дан билен туруп, өз адамлары билен ёла дүшмек үчин азык-сувлукларыны өгүзлере йүкләшдирмек ишы билен мешгулланды* (А. Говшудов, Махри—Вепа).

ЙҮКЛЕШМЕК, Йүк йүклемәге көмек этмек, йүк урмага көмеклешмек. *Дурды мениң әхли гошумы машына йүклешди. Одуныңы-да йүклешейин* («Совет эдебияты» журналы).

ЙҮКЛИ, Йүк урлан, йүк йүкленен, йүк басылан. *Агаланың алаңына гелйән галла йүкли кервениң ызы гатар мейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол үсти гурч одундан йүкли 5 саны эшегиң кервен ялы болуп гелйәнлигини гөрди. Дерс йүкли арабалар яйкылдашып барярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЙҮКСҮНМЕК, Агыр гөрмек, йүк билмек, кын гырмек. *Мен сени йүксүндимми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЙҮКЧИ, Йүк дашамага гайым, йүк гөтермәге тургенлешен, йүк гөтермәге укыплы, йүке вермиш (кыл барада). *Догрудан хем йүкчи арваналарың йүк чекмекдеки яңа өркүҗиниң гапдаллары яра боларды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЙҮЛМЕЙҖИ, Йүлмемек билен мешгул болян, йүлмемек ишини эдйән, нагыш салян. *Цехиң йүлмейҗи болуминде хем иш өрән гызгалаңлы гидйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙҮЛМЕК, Сүрлүп йылманак болан, тайпы. *Ярмек ашык.* ◇ Йүзи йүлмек адам — *сер.* Йүз. *Мениң хоҗайыным йүзи йүлмек, гоҗрасды* («Мыдам тайяр» газети).

ЙҮЛМЕМЕК, Йүзүни гырдап йылмамак, йүлменек этмек, тайпы этмек. *Бир бөлежик алмазы Йүлмәп отыр хемише* (А. Атаҗанов, Арзылы мыхман). *Ашыгы дашы ойкап йүлмемек.*

ЙҮЛМЕНМЕК, Йүлменек эдилмек, йылманып йүзи гырдалмак, тайпы болмак. *Хер бир даш шейле бир дүйы йүлменипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Дашлашык ак ёлайысы йүлменен мис җамы орта гойды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЙҮҢ, Хайванларың дерисиниң үстүндәки юмшак түк өртүги. *Дүе йүңүнден чекилен адамлар пейдаланылмагы гуруп отырдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Көтек гүйчли болса, йүң газык ере гидер* (накыл) *Бир би эҗесине йүң түйдушди.* ◇ Йүң сакгал болмак — башга бири үчин кишиниң өңүнде яланчы болмак, бирини алдап масгара болмак. *Эмма хыяллар дүнйәсинде яшамагы говы гөрйән адамларың чекилен гезек йүң сакгал боландыклары мәлимдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Я, бу-ха оңаржак-ов, бизи йүң сакгал этжек-ов!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Йүңи етмек — 1) мазалы гүйже гирмек, жыкылчыкмак, етишмек. *Бизиң ёлагарымызың ёлбашчысы йүңи яшы долдурып, йүңи етен гоч йигитлер хер гүн масгара галаның бир гапдалына йыганышярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар); 2) етжек дережесине етмек, бармалы хетдине бармак, бахасы етмек. *Шляпа-да, Гуллуханың йүңи етди. Маманың йүңи етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЙҮҢҖҮМЕК, Түйжерип дуран, йүңи үсүп-өсүп болан. *Иримчик йүңҗүмек сүйүмли бирйыллык ферманы 1941-нжи йылда алмаклык бизе башардыпды* (Б. Кулебяев, Инче сүйүмли совет говачасының ТССР-дәки тазе сортлары).

ЙҮҢЛЕК, Өсгүн йүңли, гүр йүңли, йүңи көп берйән. *Йүңлек гоюн.*

ЙҮП, I. Йүңден, чөпүрден ве ш. м. ишилип, йүк, мал-гара даңмак үчин уланылян баг, танап. *Чеп дашы ики күлтем гара йүп билен гөле хамындан эдилен бир тиркиш асылгы дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гандым дүйәни деррев чөкерди, йүплерини чекип дагыштырды* («Пионер» журналы). *Муны шол сычан гем*

рүп, ылгавына гелип, ёлбарс даңлан йүпи диши билен кертип үзүпдир («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ахыры «йүп сырылып, тойнукдан гечер», гелип дерҗелмән, хич зат эдилмез — дийип, башга бири жогап берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Йүп сырылып, тойнукдан гечер* (накыл). 2. Халы докамак үчин йүнден эгрилен сапак, эриш: *Дүрли йүпден халы-хорҗун докярсың* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Кәте чекип гаррың игенч-гепини, Өзүмиз реңклэп халың йүпүни* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Йүпсүз даңмак — вада берип, вагтында гелмезлик, көп гарашдырмак. Йүпүниң үстүнде одун гоюп болмазлык — ынам эдип болмазлык, жан ынанып болмазлык, бил баглап болмазлык. *Онуң йүпүниң үстүнде одун гоюп болмаз — дийип, бүтин оба гүррүң эдйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЙҮПЕК, 1. Йөрите сакланян гурчугың пилесинден эмеле гелйән өнүм. *Ватан бизден йүпи, йүпеги көп талап эдйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Мама йүпегиң уҗуны дүвүҗи болуп ише башлады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Йүпеги сакламасаң, йүң болар, гөзели сакламасаң — гүң* (накыл). 2. Йүпекден эдилен, йүпекден тайярланан. *Юка йүпек көйнекли бир гызың эл булаянлыгы гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Йүпек яглык башында, сенде гөрүнмез чабыт* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Йүпек чекмек — пилэни гайнадып уч алмак, йүпеги газанда гайнадып илкинжи гезек ишлемек. *Набат йүпек чекмек ишине түргенлешипдир.* Йүпегиң учлы! — йүпек чекиҗә: — Ишиң шовлы болсун! — диен маныда айдылян аңлатма. *Мырат Огулнур эҗә: — Йүпегиң учлы болсун! — диенде, ол хем — Дөвлетиң гүйчли болсун!— дийип жогап берди.*

ЙҮПЕКЛИ, Йүпек гарылан, йүпек гатанжы болан, түйс нах болмадык. *Йүпекли Хыва донуны эгнине атан Гулман бай эйвана чыкды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЙҮПЕКЧИ, Йүпекчилик боюнча специалист, гурчук тутуп пиле тайярламак билен мешгул болян адам. *Хер бир колхозда йүпекчилериң йөрите бригадасы бар* («Совет эдебияты» журналы). *Йүпекчилер гурчук тутмак мөвсүмине тайярлык гөрйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Йүпекчи гөзеллер айдымлар айтды* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ЙҮПЕКЧИЛИК, Оба хожалыгының гурчук тутуп пиле алмак билен мешгул болян пудагы. *Бизе хөкман герек шу йүпекчилик, Говы зат шу йүпек, сөййәр көпчулик* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер). *Йүпекчилик иши ымыклы ылмы эсаса гоюлды* («Совет эдебияты» журналы).

ЙҮПЛҮК, Мата, халы ве ш. м. докамак, бир зат тикмек үчин памыкдан, эришден эгрилип тайярланан өнүм, сапак. *Аялым болса йүплүк эгирйәр, ол хем аз-овлак газаняр. Халычылар йүплүклери сайлаярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЙҮРЕК I, *анат.* 1. Мускул халта шекили меркези ган айланыш органы. *Гөрди ол, отлукда ики адамы, Йүреги гүрсүлдэп, этмэн чыдамы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Чалтлык билен микрофоны ачды-да, өз йүрегинден җошуп чыкян сөзлерини бат билен сөзлемәге башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шадының йүреги гүрс-гүрс урярды. Дагдан аркасы боланың дашдан йүреги болар* (накыл). 2. Бир ериң я бир задың иң эсасы ери, меркези. *Москва Совет Союзының йүрегидир.* 3. Гүйч-кувват, гайрат. *Онуң айдян задыны эдәмәге йүрек герек.* 4. *гөч. м.* Адама дуйгы, тәсир, кейип билдирйән органың символы. ◇ Йүреге бүкгүлди гитмек — горкы, алада, ынҗалыксызлык, ховсала аралашмак. *Огланларың йүрегине бүкгүлди гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Йүреге галып болмак — *сер.* Йүреге жүнк болмак Йүреге даш багламак — хыял эден задыңы амала ашырмак үчин чыдамлылык, дөзүмлилик билен гутарныклы бир карара гелмек. *Милиционер бираз ойланандан соң, йүрегине даш баглады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүреге дүвмек — белли бир карара гелмек, бир пикире гелмек, бир нетиҗә гелмек. *Мен хем ата чыкманы йүрегиме дүвдүм* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүреге дүшмек — 1) халыс этмек, иризмек, ядатмак. *Хоразың сеси байың йүрегине дүшйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»); 2) арзув этмек, ислемек. Йүреге дыкын болмак — бир затдан йүрекде кине галмак. Йүреге пычак болуп санҗылмак — өрән эрбет тәсир этмек, эрбет ягдайда галдырмак, йүрегине яра салмак. Йүреге жүнк болмак — *сер.* Жүнк. *Бу накыл йүрегине жүнк болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Йүреге от дүшмек — ховатырлы ягдайда гыссанмак. *Гөзи дүшүп ховатырлы сурата, Дикелди ол йүрегине от дүшүп* (Б. Кербабаев, Айлар). Йүреги агзына гелмек — бир затдан гаты горкмак. *Аман хем Антика билен тиркешип гелэйсе, Акмаяның йүреги, белки, агзына гелерди* («Совет эдебияты» журналы). Йүреги атың келлеси ялы — батыр, горкмазак, эдермен. *Бэ, бу адамың йүреги атың келлеси ялы болса герек — дийип ойланярды* («Совет эдебияты» журналы). Йүреги ачык — ичигара дэл, гөвни ачык, пэк йүрекли, ак йүрекли. *Онуң өзи өрән йүреги ачык, бэлчик, говы йигит* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). Йүреги бире багламак — йүреге дүвен задыны ахырына ченли алып бармак. *Сен ерсиз меселе билен башыңы агыртма-да, йүрегиңи бире багла, элиңе яраг ал* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүреги бире дүвмек — *сер.* Йүреги бире багламак. *Гызылхан йүрегини бире дүвди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүреги даглы болмак — йүреге дегилмек. Йүреги дүшүшмек — рахатланып башламак, гахары ятышып башламак, көшешмек. *Сапаргүлүң инди бирнеме йүреги дүшүшип башлады* («Совет эдебияты» журналы). Йүреги елленмек — болгусыз зат үчин ховсала дүшмек, бикарар болмак. Йүреги киршенсиз адам — йүрегинде гара, яманлык болмадык адам. Йүреги сувлы — өрән аркайын, гөвни хош. *Шонуң үчин Гуллуханың эдйән ишинде, бүтин болшунда йүреги сувлуды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүреги сув үстүнде — горкулы ягдайда болмак, бирахатланмак, горкмак. *Сестраларың йүреги сув үстүнде галкыҗаклады* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). Йүреги ярылмак — гаты горкмак, зәхрән ярылмак. *Тилкиниң йүреги ярылан ялы болуп гачыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). Йүрегине батмак — өрән йити тәсир этмек. Йүрегине яра салмак — улы зыян етирип авундырмак, ынжытмак, кәйитмек. Йүрегини гыймак — хас эрбет тәсир этмек (сөз хакда). *Пөкги валаның сөзи Халназарың йүрегини гыйса-да, ол бу сапар чыдамлылык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йүрегини чиширмек — болгусыз геп билен гахарыны гетирмек, ганыны гыздырмак, бирине хыжув дөретмек. Йүрегини яраламак — гөвнүне дегмек, йүрегини агыртмак, гаты ынжытмак. Йүрегини ярмак — гаты горкузмак, хайыкдырмак. Йүрегиң алмак — сулхуң сөймек. Йүрегиң гыймак — йүрек этмек, дөзмек. Йүрегиң гыйым-гыйым болмак — йүрегин гаты авамак, рехимиң гелмек. *Мениң йүрегим гыйым-гыйым боляр* (М. Горький, Сайланан эсерлер). Йүрегиң карар тапмак — *сер.* Йүрек ерине гелмек. *Хей-де карар тапармы, Нургелдиниң йүреги,*

...р ерине хамыр югруп, Гора гөмүп чөреги (М. Сейидов, Чолук). Йүрегиң мынчгаламак — 1) йүрегиң эзилмек, йүрек агырысыны дуймак; 2) йүрегиң гысмак, дарыкмак. *Өзуниң оңа болан мәхри йүрегини мынчгалады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек авамак — йүрегиң гыйылмак, гынанмак, ынҗамак. *Тыченконың йүреги авады. Артыгың йүреги авады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек авулы болмак — ынҗыдылмак. Йүрек агзындан чыкмак — ховсала дүшмек, гыссанмак, ховлукмак, дарыкмак. *Онуң йүреги агзындан чыкып баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек агысы — түйс йүрекден билдирилйән гынанч, небис агырма. Йүрек ачмак — бирине сырыны айтмак, пикириңи айтмак. *Мен сизе йүрегими ачмак ислейәрин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек бөкдүрмек — толгундырмак. *Шол хабар онуң йүрегини бөкдүрмәге башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Йүрек буламак — эрбет сөз я хабар айдып хапа этмек. *Айнаның йүрегини буламак ислемәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек буланмак — якмаз зат иймек зерарлы йүрегиң эндиремек, иениң гайтаржак ялы болуп дуюлмак. Йүрек быҗыкламак — бир зады этжек, ерине етиржек болуп ховлукмак, дуруп билмезлик. *Ондан өҗүни алмак үчин айтмага йүреги быҗыклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек гизлемек — ичиңи айтмазлык, сыр гизлемек, сырыны айтман сакланмак, йүрегиндәкини айтмазлык. *Сен, дост, йүрегиңи менден гизлап, киме паш этжек?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек гиңемек — рахатланмак, аркайынланмак. *Бу пикир Гарлы уссаның гөвнүне хем макул болды, хатда онуң йүреги гиңәп, гөвни ынҗалды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Йүрек гопмак — бир зада жуда бегенип я-да бир затдан гаты горкуп алланичигси болмак, йүрегиң батлы-батлы урмак. *Айнаның йүреги гопды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек гысмак тукатлык дуймак, биынҗалыклык эмеле гелмек, кейпсиз болмак, гайгыланмак. *Маңа барасы гелмедик болан болярды, инди болса мени говы гөрйәр, мени гөрмесе, йүреги гысяр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Дым-дырслык габап алып дашыны, Айларың йүреги гысып башлады* (Б. Кербабаев, Айлар). Йүрек дагламак — йүрегини авутмак, йүрегини агыртмак, өрән гынандырмак. Йүрек дилинмек — хайпың гелмек, рехимиң инмек, гаты гынанмак. *Бирден Амансолтанның йүреги дилнип гитди* («Совет Түркменистаны» газети). Йүрек дыкылмак — ишдән зат алман, бир хили йүрегиң петикленен ялы болмак. Йүрек ерине гелмек — рахатланмак, аркайынланмак. *Онуң йүреги ерине гелен ялы болды.* Йүрек жиглемек — аңып гынанмак, дуймак, сызмак. *Эҗесиниң зейренйәндигини эшидип, Бахарың йүреги жигледи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Йүрек жошмак — рухуң гөтерилмек, хөвесиң артмак. *Тапдым багт чешмесини, Гоймаз йүрек жошмасыны* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Йүрек иче сыгмазлык — ховлукмак, ынҗалыксызланмак. *Гөроглының йүреги ичине сыгмаяр* («Гөроглы» эпосы). Йүрек мүңкүлдемек — йүрек гопмак, ынҗалыксызланмак. *Бизиң болса йүрегимиз мүңкүлдәп дур* («Совет эдебияты» журналы). Йүрек оды — гайгы-хасрат. Йүрек партламак — ховсала аралашмак, дарыкмак. Йүрек парчаламак — өрән эрбет тәсир галдырмак, рухдан дүшүрмек. Йүрек сырылмак — нахар несиң гелмек, ажыкмак. Эртирден *бәри йүрегимиз сырылды.* Йүрек тары — йүрек арзувы, йүрекде бесленен зат. Йүрек ховламак — ич гысмак, ховлукмак. *Кәте йүрегим ховлап, Чыкян даша бир күйде* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Йүрек чатламак — сабырсызлык билен гарашмак, бир зада гаты ховлукмак, ховлукмачлык... мек. Йүрек чишмек — гахарың гелмек, ш... *Бу гурруңе онуң какасы билен эҗесиниң йүреклери... шипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Йүрек эретмек — сүйжи-сүйжи хош сөзлер айдып, ... ның гөвнүни гөтермек, бир зада разы этмек. *Йүрек эредип гызың-гелиниң, Чепер сөзлериме эдерин ...* («Токмак» журналы). Йүрекде даг галмак — бир затдан йүрекде ыңкыс галмак, бир затдан ... китүв галмак. Йүрекде ялын гоймак — йүр... яра салмак, йүрекде ахмыр галдырмак, кине ... Йүрекден турмак — гөвнүнден ... ислегине гөрә керекет этмек, сөзлемек. *Шол айдым... йүрегинден туран дайханлар оны гайталап-гайтал... айтдырыпдырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Йүрек — *сер.* Йүреги ачык. *Колхозда ак йүр... билен ишлемек, гурплы дурмуш дурмушың эсасы шер... дир.* Арслан йүрек — гарадан гайтмаз, йүрекли батыр. Гара йүрек — ичигара, шуңа... Гуш йүрек — жуда горкак, зүвветдин гарка... *Хеммеси сениң гуш йүреклигиңден ахыры* («Токма... журналы). Даш йүрек — рехимсиз, шепагатсы... Доң йүрек — рехимдар дәл, шепагатсыз, рехимс... ёвуз. Ел йүрек — 1) ... ... гахарың гелйән, да... гурсак, гызма; 2) батыр дәл, горкак, йөвсел. Гөвш... йүрек — сәхел бир керекете зыңкылдәп дуян, горкак. Юка йүрек — дөзүмсиз, мылайым, сада, рехимл...

ЙҮРЕК II, Ичинде аркайын отырян ялы, ... чеден, ёргандан ве ш. м. дүйәниң ховулының үстүнд... эдилйән айлав. *Усти йүпек ёрганлы халы йүрегиң гетүр... дырмашып мүненде болса, шол гелниң ... гүрйәнини эшидипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙҮРЕКДЕШ, 1. Бири-бирине пугта ынанян, бири-бе... лен мәхирли арагатнашыкда болан. *Эмма ики йүр... дешиң гулкуси ончаклы батлы чыкмады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чын йүрекдеш, мәхрибаным, бар мундан... сен мениң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Йүрекдеш турян, пикирдеш, угурдаш. *Шулар ... хатларда Мухаммедов, миннетдарлык билдирйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЙҮРЕКДЕШЛИК, 1. Бири-бирине мәхирли ... шыкда болмаклык. *Балаларым, сиз учманың ак гуш... ялы гүлшүң, ойнашың, өмүр сүрүң, мен болсам сиз... йүрекдешлигиңизе, агзыбирлигиңизе гуванарын йүр... рин — дийди-де, агтыгының элинден тутуп, ... ды.* 2. Йүрекден туружылык, пикирдешлик, ... *Йүрекдешлик билдирмек.*

ЙҮРЕКЛИ, 1. Горкмазак, гайратлы, гайдувсыз, ба... тыр. *Сен йүрекли батырсың, бар-да ... шу халта сал — дийип, өзи горкуп ... ды* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Йүрекли деңиз йүзүҗилериниң мүнүп гиден гәмилери ... таптадан бирикдирилип ясалан гәмилер ... дырылды* (СССР тарыхы). 2. Ыхлас билен, чын йүрекден. *О... буйруга тиз гопуп, ише йүрекли япышмагы адат ... уграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙҮРЕКЛИЛИК, 1. Горкмазаклык, гайратлылык, ме... лик, батырлык. *Грузинлериң йүрекликлик билен ... лык гөркезмеклерине гараман, Гейдар Ибраги... билен алыпдыр* (СССР тарыхы). *Эдебиятда ... патлары: бу, биринҗиден, сөйгүдир, икинҗиден, йүре... лиликдир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Догумлылык, ыхласлылык.

ЙҮРЕКСЕ, Ажыгыланда ийилйән сәхелче зат, бир... гарбанмак үчин ийилйән зат. *Йүрексе эдинмек. Йүрек... се болар ялы чөрек иймек.*

ЙҮРЕКСЕЛИК, Йүрексе болар ялы сәхелче ... нахар. *Йүрекселик тайяр зат ёкмы?*

ЙҮРЕКСИЗ, Батыр дәл, горкак, варрык.

ЙЫРЕКСИЗЛИК. Батыр дәллик, горкаклык, варлыксызлык.

ЙЫ «Й» харпының ады.

ЙЫГАЛМАК. 1. Арасы якынлашмак, бири-бирине голай болмак, йыгы болмак, гүрелмек. *Хатар аралары барха йыгаляр.* 2. Йыгы-йыгыдан болуп дурмак, тизлешмек. *Ана, ене атылды, барха йыгаляр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙЫГАЛТМАК. Арасыны якын этмек, гүр этмек, бири-бирине голай этмек. *Хатарларың арасыны 60 сантиметрде чекип йыгалтып экип, ёкары хасыл алмагы гөзленди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Йыгы-йыгыдан этмек, тизлешдирмек, чалтлашдырмак. *Эсен сонкы вагтлара олара гелмесини йыгалтды.*

ЙЫГДЫРМАК, 1. Оруп, йыгнап хасылыны топлатмак, хасылыны алдырмак, ордурмак, тирдирмек. *Бир гектара голай ериң үзүмини окувчылара йыгдырдык.* 2. Чапып, дөвүп бир ере үйшүртмек, тирдирмек. *Одун йыгдырмак.*

ЙЫГЖАМ. Аралары өрән якын, аралары голай. *Йыгжам гойлан яка пешеңли ве алабедер оклы патроплар гөрүнүшли дурды. Саг гапдалы болса йыгжам чызмык болуп ятан текиз говача мейдаңы* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫГЖАМЛАМАК. Бир ере, бир зада голайламак, якынламак. *Араны гаты йыгжамладым.* 2. Чалтлашмак, тыгыллап болуп гитмек. *Толкунышян булутлар чакнышып, ызлы-ызына йылдырым чакып, гөгүң гүрлемеси ене йыгжамлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЙЫГЖАМЛАНМАК. 1. Арасы голайламак, арасы якынлашмак гүрелмек. *Гырымсы агачларың арасы йыгжамланып гидяр.* 2. Тиз-тизден болмак, чалтланмак. *Йылдырым чакмасы йыгжамланды. Ашырым-ашырым гелйән ел йыгжамланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЙЫГЖАМЛАТМАК. Арасыны якынлатмак, арасыны голайлатмак. *Мелегуш Халназары танап, ысырган жык хокранжак ялы этди, аякларыны йыгжамладып, ерсесине түшүрди, оңа бакан мейил этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Йыгы-йыгыдан этмек, чалтлашдырмак, тизлешдирмек. *Артык хереқетини йыгжамлады. Бугдайдан гызгылт тозан турды. Эсеналы диши гөвүшини йыгжамладып, вәшилиге салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЙЫГЖАМЛАШМАК. 1. Арасы якын болмак, бири-бирине голай болмак, гүрелмек. *Пеллехана якынлашдыкарыны, атларың арасы йыгжамлашды.* 2. Тиз-тизден болмак, йыгы-йыгыдан болмак, чалтлашмак. *Шол ерден башлап, оларың душушыгы йыгжамлашды* (Г. Кулиев Көпетдагың аңырсында).

ЙЫГМАК. 1. Хасылыны алмак, хасылыны йыгнамак, тирмек. *Колхозчыларың йыгып үйшүрен гавунлары, гарбызлары хер ерде күде болуп ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Аннагулуларың колхозында пагтаның илки йүзүм ялы йыгмага башлапдырлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Оруп йыгнамак, йыгнамак, ормак. *Гоҗа ёвшан йыгып йөркә, илери тарапдан бири ак, бири гара, ики саны түвелей гелйәр. Үч саны гыз мейдаңа бар, көмелек ве шулара меңзеш затлар йыгмага гейилдирлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). ◇ Агзыны йыгмак — *сер.* Агыз.

ЙЫГНАЛЖЫ. Йыгнап гурмак билен мешгул болян, гурнайжы. *Жайлары механики йыгнайжы цехлере дашамак ишиң ярпыз гуралыпдыр. Картошка йыгнайжы комбайнлары шидән чекармаклыгың ялыны ерине етирилди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙЫГНАК. Бир меселәни ара алып маслахатлашмак үчин гураманың членлериниң йыгнанышыгы. *Биз яңы партбюро билен колхоз правлениесиниң бирлешен йыгнагыны гутарып гайтдык* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Йыгнак ачык мейданда гечйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Аннагулының геленине он-он ики гүн геченден соң, колхозың умумы йыгнагы болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Йыгнак йөнекей сөзлем *грам.* — диңе эе билен хабардан дүзүлен сөзлем. *Эе билен хабардан дүзүлен сөзлеме йыгнак йөнекей сөзлем дийилйәр.*

ЙЫГНАЛМАК, 1. Хасылы йыглып алынмак, хасылы топланмак. *Бир мүң докуз йүз он бәшиңжи йылың гүйзүнде, экин-тикин йыгналандан соң, мирап тутушлык вагты гелип етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Йыгшырып, үйшүрип, жемленип гоюлмак, гизленмек. *Шонуң үчин хем гейимлер адатча гаты гураманка йыгналяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Бир ере жемленмек, аз-аздан топланмак, үйшмек. 4. Ондан-мундан алып топланмак, алынмак. *Екебара хожалыклардан салгыт йыгналды.*

ЙЫГНАМА', Овнук бөлеклерден йыгналып гурулян. дүзүлйән. *Линияның даянч диреглери үчин заводларда ясалан йыгнама демир бетон фундаментлери уланыляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙЫГНАМАК, 1. Хасылыны йыгып алмак, хасылыны топламак. *Хәзир бугдай йыгнаярыс* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Гөк экин хасылыны йыгнамага окувчылары мобилизледилер.* 2. Тизләп гоймак, йыгшырмак. *Ме, муны өңки еринде йыгна-да гой!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. Бир ере жемлемек, бир ере үйшүрмек, топламак. *Ол тире башлыкларыны йыгнап, хер кимден сорашдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. Йыгым алмак, йыгымы алып топламак. *Хава, мен Эзиз ханың атлылары үчин хүшүр-зекат йыгнаян. Белки, чемчелән йыгнанымы сусаклап дөкмели болар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оба хожалык салгыдыны долы йыгнадык.* 5. Хоссарлык эдип идетмек, эклемек, серетмек максады билен өз яныңа алмак, алып гөз-гулак болмак. *Атамың улы агасы Бизи йыгнады янына* (А. Ныязов, Шыгырлар).

ЙЫГНАНМАК, Бир ере топланмак, бир ере жемленмек, үйшмек. *Ол хемме колхозчылара: — Гелиң, йыгнаның, мен сизе бәш гүнүң ичинде газанан зәхмет гүнлериңизи окап бержек — дийип, йыгымчылары чагырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙЫГНАНЫШМАК, Бир ере гелишмек, бир ере жемленишмек, үйшмек, топланышмак. *Олар бу ере хасабат-сайлав йыгнагыны гечирмек үчин йыгнанышыпдырлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Барса, ёлдашлары йыгнанышып башлапдырлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙЫГНАНЫШЫК, 1. Бир меселе ве ш. м. хакда көпчүлик болуп эдилйән маслахат, межлис. *Соңабака йыгнанышык, Болуберди хер гүнде* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бу дружинада дүрли темалара дегишли гызыклы йыгнанышыклар гечирилйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Обада болан йыгнанышыкдан соң, ол көчеде дайханлары дашына эгрип отыр* (М. Горький, Эне). 2. Той-томаша, отурылышык, үйшмелең, чакылык.

ЙЫГНАТМАК, 1. Хасыл топлатмак, хасылы йыгып алдырмак. *Хасылы йитгисиз йыгнатмак.* 2. Гизләп гойдурмак, йыгнап гойдурмак, йыгшыртмак. *Оны Айсолтаның хайышына гөрә йыгнатдым* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Бир ере жемлетмек, бир ере үйшүртмек, топлатмак. *Колхозың башлыгы бригадирлери йыгнадып, олар билен йыгнак гечирмеги маслахат билди. Маллары йыгнатмак.* 4. Йыгым топлатмак, йыгымы топладып алдырмак. *Салгыт йыгнатмак.*

ЙЫГРА, Утанжак, чекинжең, уялжак. *Гылыч ага яш агрономың йыградыгыны аңлап, хас-да экезленйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫГРАЛЫК, Утанжаңлык. чекинженлик, уялжан-

лык. *Онда хемишеки йыгралыкдан зат галмандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫГРЫК, *сер.* Йыгра.

ЙЫГРЫКМАК, I. Утанҗаңлык этмек, утанҗырамак, чекинмек, уялмак. *Гызым билен таныш болуң — диймеги мени гаты йыгрыкдырды* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Горка дурмак, горка херекет этмек. *Дурдымырат өзүниң йыгрыкмагындан реңкини ак там эдип, деррев гелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЙЫГРЫЛЖЫРАМАК, I. *сер.* Йыгрыкмак. *Эмма йыгрылжырап, гөйә утанян ялы йүзүни өртйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Үшемек ве ш. м. зерарлы бирнеме йыгрылмак. *Шуҗагаз совукдан хем горкуп, гечи ялы йыгрылжырап дурды.*

ЙЫГРЫЛМАК, I. Йыгырт атмак, гасын-гасын болмак, гасын атмак, дүйрленмек. *Ол галстугының йыгрылан ерлерини язып башлады* («Мыдам тайяр» газети). *Иймиң ашгазанда майдаланмагы я-да овранмагы ашгазаның мускул диваржыкларының йыгрылмагының хасабына болуп гечйәр* (Н. А. Иванов, Гушчулык малдарчылыгың иң мөхүм пудакларының биридир). *Көйнегиң йыгрылан ерлерини язышдырмак.* 2. Бүкүшмек, дүйрүкмек (үшемек ве ш. м. зерарлы). *Огулгерек совукдан горкусына ёрганың ичинден элини-аягыны чыкарып билмән, йыгрылып ятышында, гиҗәниң бир вагтлары оянды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Эмма Умсагүлүң пишик өңүндәки сычан ялы йыгрылмагы, шонуң биле шол хабары аныкламагың зерурлыгы Халназары бирнеме өзүне гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ваня алҗыраңңы бир гөрнүшде йыгрылып дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫГШЫРМАК, Бир зады йыгнап гоймак, хич ким алмаз ялы бир ерде яшырып гоймак. *Бу эсбабың өрән гыммаглыдыгыны дүшүндирйәр ве гизлин ерде йыгшырмагың зерурдыгыны айдяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Сен йыгшырып, маңа айтмажак болярсың, деррев тап!* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЙЫГШЫРЫЛМАК, I. Гөрүнмез ялы эдилип гоюлмак, йыгнап гоюлмак, яшырылмак. *Прилавканың астында йыгшырылып гойлан харытлар бар* («Совет Түркменистаны» газети). *Орагым яңыҗа-да шу ердеди, эййәм йыгшырылыпдыр. Оларда йыгшырылып гойлан затлар көп.* 2. Гайра чекилип бүкулмак, гөрүнмежек болмак. *Ол горкусына йыгшырылды.*

ЙЫГЫ, I. Аралары голай, аралары якын болан, гүр. *Үзүмлериң арасы өрән йыгы экилипдир.* 2. Ызлы-ызына болян, тиз-тиз, чалт. *Инди бу ёлдан автобус өрән йыгы гатнаяр.*

ЙЫГЫҖЫ, I. Типографияда харп йыгян ишчи, специалист. *Ол харп йыгыҗы болуп ишлейярди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Хасыл йыгян, хасыл йыгнаян адам, машын ве ш. м. *Хер бир пагта йыгыҗы, Гурбан аганың я-да Жумагүлүң янындан йыгмагы ислейярдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Пагта йыгыҗы ве дәне арассалайҗы машынлары ишләп чыкармаклыгың планы ерине етирилди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙЫГЫ-ЙЫГЫ, Чалт-чалт, тиз-тиз, ызлы-ызына. *Бе, Аннагулы йыгы-йыгыдан хат иберйәр-ле, бу эййәм хатлы-советлы болайдымыка?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Полина бу ере йыгы-йыгыдан гелйәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Айна янлыгы йыгы-йыгыдан гүжжулдедйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫГЫЛАНМАК, Арасы якынлашмак, арасы голай болмак, йыгы болмак. *Чепер хөвесҗеңлериң сайлавчыларың арасында чыкышы йыгыланды* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙЫГЫЛМАК, I. Орлуп йыгналмак, йыгналып хасылы алынмак, орулмак, тирилмек. *Эмма сиз нәме ишлейәрсиңиз, пагта йыгярмысыңыз я йыглан пагтаны сыка жага салярмысыңыз?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Бир ере топланмак, жем болмак, үйшмек. *Ол ере той мәре кеси ялы көп адам йыгылды.*

ЙЫГЫЛЫК, Арасы якынлык, голайлык, гүрлүк. *Отурдылан агачларың арасы өрән йыгылык эдйәр.*

ЙЫГЫМ, I. Хасыл йыгналян дөвүр, хасыл йыгнам кампаниясы, вагты, орак вагты, орум, тирим. *Йыгым ишине пәсгел бермез ялы, бүтин ягдайлары дүзетжеги ни башлык өз сөзүнде айдып гечди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Колхозчылар йыгым ишине башладылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Белли бир максат үчин йыгналян пул я зат, төлег. *Халкдан топланян йыгымлар юрды абаданлашдырмак үчин пейдаланыляр.*

ЙЫГЫМЧЫ, Хасыл йыгнайжы, хасыл йыгнаян колхозчы. *Йыгымчыларың гөзи Аннагула дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Йыгымчылар пагта йыгмакда хормат хаты билен сылагланды* («Совет Түркменистаны» газети). *Бригадир бизи йыгымчыларың янына алып гитди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЙЫГЫН, I. Бир ере йыгнанан мәреке, мәхелле, үйшмелең. *Шунлук билен агыр йыгын той мейданына бака эҗер. Шейле агыр йыгның гурулжагыны өй эеси гөз өңүне гетирипдир* (А. Говшудов, Эсерлер). *Эмма дурдугыча йыгын көпелйәндир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Гошун, лешгер. *Йыгын гелип, сап-сап болуп дурдулар, Субх-сәхерден нагарасын гурдулар* («Гөроглы» эпосы). *Лейтенантың буйругы боюнча йигитлер бири-биринің ызындан шонуң ялы ерликли хем чаласын херекет этмек билен, душманларың агыр йыгнаны заяладылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЙЫГЫНДЫ, I. Бир нәче эсерлер, ишлер, документлер ерлешдирилен китап. *Халк айдымларының уллакан йыгындысы нешир эдилйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Оларың арасында роман-да бар, повест-де, пьесалар йыгындысы-да бар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хер ерден топланан, йыгналып жемленен. *Областда биринжилиги алмак үчин гечирилен футбол ярышында шәхериң йыгынды командалары чыкыш этдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙЫГЫНЧАК, I. Кичирәк үйшмелең, кичирәк йыгнанышык. *Оларың гапысында бир йыгынчак бар, той эдйәрлермикә?* 2. Белли бир максат үчин дүзүлйән аз санлы нөкер, топалаң. *Ол бир-ә, юрда гайдып гелмез, бир-де, өзбашына йыгынчак дүзмез. Мен нәме үчин чете чыкып, өзүм ялылардан йыгынчак дөретмедим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫГЫРМАК, I. Йыгырт-йыгырт этмек, эпин тутдурмак, эпин-эпин этмек, эпмек. *Көйнегиңи бейдип йыгырмасана!* 2. Бүзүп бир ере гетирмек, бүзүп кичелтмек, телпегиң этегини йыгырмак, говурмак. 3. Бир зат се бәпли дүйрүлмек. *Ол ялаңач аякларыны йыгырып, [illegible]-гөк, порсы садыр сувуң ичинде ятырды* («Совет эдебияты» журналы). 4. Етип, голайлап бармак, голайлаш-мак. *Батлы йөрәп, шәхерден Сайладылар гараны, Хайсын, йыгырып барярлар Полк билен араны* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Кейиклер гачяр, машын ючүчы йыгырып* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Сенригиңи йыгырмак — бир зат-ы ачгылдырмак үчин бирден-бирлик этмек. *Баллы атың үстүнде, маслыга гелен йигит ялы, сенригини йыгырып дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫГЫРТ, Йыгрылып эмеле гелен эпин, гасын. *Аялың яңаклары йыгырт басан долмуш аял болупдыр* (Н. Поммa, Тайлак хыззын). *Онуң йыгырт [illegible] 70-ден агандыгыны аңладярды* («Совет Түркменистаны» газети). *Көйнегиң йыгыртларыны үтүклесең болмаярмы?!*

ЙЫГЫРТ-ЙЫГЫРТ, Йыгырт атан, эпин-эпин, гасын-

-гасын. *Әдигиниң гонҗы балдырының юмры этинден гечмән, эдил гадымкы демирчилериң көрүги ялы йыгырт-йыгырт болуп дур* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Йүзуниң хамы болса эдил хинди хоразының бойны ялы йыгырт-йыгыртды* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ЙЫГЫРТЛАШМАК, Йыгырт-йыгырт болмак, эпин атмак, гасын атмак. *Йыгыртлашан . йүзүне үстүнлик шөхлеси чайылан Нәзикҗамал сөзүни довам этди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Боюнлары йыгыртлашан, үзын аррык, эгмек көсә шол таланҗан зат етмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫГЫШМАК, Йыгмага көмек этмек, йыгмага көмеклешмек, биле йыгмак, тиришмек. *Мен Дурда от йыгышдым. Биз икинҗи бригада пагта йыгышдык.*

ЙЫҚАН-ЮМРАН [йыка:н-юмра:н]: 1) йыкан-юмран этмек — вес-вейран этмек, дерби-дагын этмек, агдар-дүндер этмек, йыкышдырмак. *Онсоң гызларың хеммеси дөвүң өйүни йыкан-юмран эдип, гачып гидйәрлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»); 2) йыкан-юмран болмак — вейран болмак, дерби-дагын болмак, агдар-дүндер болмак, йыкылмак. *Ол йыкан-юмран болан, йөремеги кын көче билен барярка, өз машгалалары хем ядына дүшди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЙЫҚГЫН: Йыкгын этмек — бир тарапа бил багламак, бир зада йүрегини бермек, мейилли болмак. *Хей мәрекәни өзүңе тарап йыкгын этдирен вагтың болдумы?* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гылычныяз хем оларың тарапына йыкгын эдйәрди. Аңнатлар илкибада бираз дул-сул дийип тыкырашсалар-да, Халназарың ат-абрайына йыкгын эдип, гуда болдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫҚГЫНЧЫ, Йыкгынчылык ишлерини алып барян адам. *1929-ҥҗы йылда болса ол йыкгынчы, ганхор — Мәммет бай шол хан аялы билен сүргүне иберилди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Яраг алып гоч йигит ватан үчин шайланяр, Сен хем гора Ватаны йыкгынчыдан, җан гүлүм!* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЙЫҚГЫНЧЫЛЫК, Бербатчылык, вейранчылык, опурылышык. *Дурубер, бу ыш арамыздакы сынпы душманларың йыкгынчылыгыдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙЫҚДЫРМАК, 1. Вейран этдирмек, бербат этдирмек, йыкып сындыртмак. *Көне хаятлары «ЧТЗ» маркалы трактора йыкдырдык, ерлери болса бульдозере дүзлетдик.* 2. Гөрешде үстүн чыкартмак. *Ол пәлван маңа йыкдырмаса герек.*

ЙЫҚМА-ЙЫҚЫЛМА, Телли-пелли, болшуна гөрә, бир мыдар эдип, бир тәр билен (дурмуш-яшайыш хакда). *Мен өз гүнүми йыкма-йыкылма өзүм ковалярын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарры эне йүң эгирйәр, гулач докаяр, онуң-мунуң йүпегини чекип берйәр, кишиниң хызматыны эдйәр, гараз йыкма-йыкылма бир мыдар билен гүн доландыряр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЙЫҚМАК, 1. Вейран этмек, бербат этмек, юмурмак. *Көне хаятлары йыкып, дөкүн хөкмүнде ере дөкйәрлер.* 2. Еңмек, үстүн чыкмак (гөрешде ве ш. м.). *Худайберди яшдаш огланлары билен гөреш тутарды, көпленч вагтларда йыкып байрак аларды* («Пионер» журналы). *Эҗизрәк бир йигит эгнинден япышанда, ол оны силтерлэп йыкды-да, өкҗе гөтерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Хөкүм сүрмегинден махрум этмек, хәкимиет башындан агдармак. *Аяллар бөлүми оба чыкярлар; Гөреш эдип, көне адаты йыкярлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 4. Дик дуран халындан гышардып, ере япламак. *Агшамкы гүйчли ел бир нәче агачлары йыкыпдыр.* 5. Бир задың ичине гачырмак, бир задың ичине дүшүрмек. *Мен пили бир чуң гуя йыкарын* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).◇ Гөвүн йыкмак — *сер.* Гөвүн. *Чопанымыз хем аялының гөвнүни хич йыкмады* («Мыдам тайяр» газети). Өйүни йыкмак — *сер.* Өй. *Ай Мәммет бай, сен бизиң өйүмизи йыкдың, өйүмизи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙЫҚЫК, Абат дәл, йыкылып вейран болан, бербат болан, юмрулан. *Шол бармана, йыкык көприниң агажына будрәп, элини ере дирәп галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бири-бириниң үстүне елменен ялы депежиклер, йыкык тамҗагазлар тиз-тиз гөз өңүне гелип гечди* («Совет эдебияты» журналы). *Ишчилер ярым йыкык түнеклерде яшапдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ЙЫҚЫК-ЕМРИК, *сер.* Йыкык-юмрук. *Елуң чеп гапдалында гадымы байларың палчыкдан салнан галаларының ве җайларының йыкык-емрик диварлары гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫҚЫК-ЮМРУК, Абат дәл, вейран болуп галан, бербат болан, хараба дөнен. *Берлинде болан адамың йыкык-юмрук харабачылыклар ядындадыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Йыкык-юмрук җайлары гөркезди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЙЫҚЫЛМАК, 1. Вейран болмак, бербат болмак, юмрулмак. *Ёрганы көпрүси йыкылан яплардан урдурып геченде болса, Халназарың үзеңкисини йыгырярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Юмрулды, йыкылды залымлар тагты* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Гөрешде гаршыдашыңдан еңилмек, басылмак. *Ай, йыкылсаң, улудан йыкыл диен накыл бар* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гөреш этсе душманындан йыкылмаз, Яшлара кән салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Яран яш пәлвандан йыкылды. Йыкылан гөрешден дойманы* (накыл). 3. Тайып, будрәп, аягың өзүңе эдем бермән, гөврәң билен ере гайтмак. *Сынҗа гылмага отуран Мәмметвели күндүгиңе будрәп йыкылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Энтеди, йыкылды, ене-де турды Дийди: — Яп ичиндеҗятсам бор маңа* («Токмак» журналы). *Сөенишен йыкылмаз* (накыл). 4. Агдарылып ере дүшмек, башашак гайтмак, бир задың үстүнден ере гачмак. *Сапар йыкылан бада эшек хем дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Эгер йыкылайсаң, чигидиң чашар, билгин шоны! — диен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 5. Бир задың ичине гачмак, ичине дүшмек. *Пил хем ызы билен барып, гуя йыкылып өлүпдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 6. Башга угра акмак, агмак, бөвсүлмек (сув хакда). *Нәбелли себәплере гөрә, ики сапар сув йыкылыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). 7. Хөкүм сүрмекден махрум болмак, хәкимиет ёлбашчылыгындан ёк эдилмек, агдарылмак. *Ана, инди патыша йыкылыпдыр; нәхили гөненйән болсаңыз, гөнениң гөрейин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Аягына йыкылмак — *сер.* Аяк. *Жан гелким, жан гелин, оглум гелйәнчә, агтыгымы элтжек болма — дийип, ярым-яш болуп, гелниниң аягына йыкылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гүлүп кесе йыкылмак — *сер.* Гүлмек. *Бир нәчеси гүлүп, кесе йыкылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Шарпылдап йыкылмак — батлы йыкылмак. Эшекден йыкылан ялы болмак — әне-сәне болмак, сеңсе болмак. *Мени эдил эшекден йыкылан ялы әне-сәңе этди* («Токмак» журналы).

ЙЫҚЫП-ЮМУРМАК, Йыкан-юмран этмек, агдар-дүндер этмек, бер-бибат этмек. *Тебигат хадысалары даг җынсларыны йыкып-юмруп дурярлар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ятларың ордасын йыкып-юмурың, Фашист гошунларның билин омурың* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ЙЫҚЫРДАМАК, *гепл. д.* Йыкыр-йыкыр эдип гүлмек, йыкырдылы гүлмек. *Гызҗагазлар йыкырдап гүлүшдилер.*

ЙЫҚЫРДАШМАҚ, *гепл. д.* Билеликде йыкырдап гүлүшмек, йыкырдылы гүлүшмек.

ЙЫҚЫРДЫ, Юваш чыкян довамлы гүлки сеси.

ЙЫЛ, Он ики календарь айындан ыбарат вагт бирлиги. *Арадан ики йыл гечди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Яңкы китабың элиме дүшендигине шу йыл догры кырк йыл боляр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *1961-нжи йыл тамам болды.* ◇ Йыл бойы — йылың эхли довамында, бүтин йыл. *Йыл бойы зәхмет чекйән* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Йыл язувы — хер йылда алнып барылян тарыхы вакаларың язгысы. Йыла дөнмек — көп вагта чекмек, узак вагт довам этмек.

ЙЫЛАҚ, *бот.* Гумда битйән чылгам-чылгам балдаклы, юмшак яз оты. *Язкы йылагың уҗы иңне ялы гүр саманы терслин-оңлын булашып гөрүнйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бир нәче йыл мундан өң болдумлы яз гүнлеринде шу мейданың йүпек ялы гыртыҗы, йылагы дыза чыкарды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гоюнларың халаян оты йылак гөк халы ялы болуп яйылып ятыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫЛАМАҚ, 1. Чала гызмак, йылы гечмек. *Бугүн эмеле гелмегиниң себәби сувуң йыламагы диен нетиҗә гелипдир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 2. Температура ёкары галып башламак. *Хова йылап башлады.*

ЙЫЛАН [йыла:н], Эгрем-буграм болуп сувлуп хереket эдйән, зәхерли, аяксыз сүйренижи. *Йылан ялы товланҗыраян гоша сач, Овсун атяр, шовурдаяр кетени* (Б. Кербабаев, Айлар). *Йылан чакан кендирден горкар* (накыл). *Йыланың дашы юмшак, ичи зәхер* (накыл). *Йыланың аягыны гөрмерсиң, молланың — чөрегини* (накыл). *Дүе өз бойнуның эгрисини билмән, йылана эгри диермиш* (накыл). *Йыланың йигренени карпыз, ол хем хининиң агзында гөгерер* (накыл).

ЙЫЛАНДОДАҚ [йыла:ндо:дак], *бот.* Билек ялы ёгын, япраксыз, ак гүлли, гумда битйән паразит өсүмлик.

ЙЫЛАНҚӨМЕЛЕК [йыла:нкөмелек], *бот.* Узын инче балдаклы ийилмейән көмелек.

ЙЫЛАНЛЫҚ [йыла:нлык], Йыланың көп болян ери. *Хәлки патышаны гөтерип алып гидип, йыланлык, ичянлык жая ташлаң — дийип, шол тәзе гурлан гүлүстаның бир четинде оны ташламакчы болупдырлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЙЫЛАНЧЫР [йыла:нчыр], *зоол.* Сувулгандан улурак, ялдыравук хамлы сүйренижи. *Разведчигиң ер астындан йыланчыры сайгарян йити гөзлери Эзизиң өтен йылкы Эзиз дәлдигини сайгарды. Онуң шайлы бөрүгине, гызыл чайылан гупбасына яңы ерден сайланан гүнүң шөхлеси дүшүп, сув йүзүнде, яп якаларында йыланчыр ялы йылпылды ойнатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЙЫЛАТМАҚ, 1. Йылы этмек, гыздырмак (жай ве ш. м. барада). *Бизиң тамымызы газ йыладяр. Шу турбаларың гызгыны болса жайы йыладяр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Йылы халына өвүрмек, температураны ёкарландырмак (сувуклык барада). *Совук сувы йылатмак.*

ЙЫЛБА-ЙЫЛ, Хер йыл, йылың-йылына, йыл-йылдан, йыл гелдикче. *Өкүмиң өкүмчилиге дүшйән гымматы-да йылба-йыл ашакладыляр* («Совет Түркменистаны» газети). *Ерлер йылба-йыл экишиң өң якында биҗе атылып, тәзеден пайланыляр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЙЫЛГАЙ, *гепл. д.* Элмыдама, мыдама, хемише.

ЙЫЛГЫН, Сырдым-сырдым шахалы, габыгы гызыл гырымсы агач. *Теҗениң хер дүйп йылгыны саңа гаранда, мениң үчин хас гыммадрак* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Огулгерек йылгын төңнелерини* [illegible] (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЙЫЛГЫНЛЫҚ, Йылгын агажының көп битен ери. йылгының көп гөгерип отуран ери. *Йылгынлык* [illegible] *да йыгнанан адамың саны ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң гапдалымдакы гиден* [illegible] *гың ичинден уллакан базар ёлы гечйәр* (А. [illegible] Сайланан эсерлер).

ЙЫЛГЫРЖАҚЛАМАҚ, Хошал болуп [illegible] чала йылгырмак. *Ики элини узадып* [illegible] *Айнур эҗе билен эллешди* (Н. Помма, [illegible]). *Тилки хем гуйругы биркемсиз* [illegible] *лаяр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»)

ЙЫЛГЫРЖАҚЛАШМАҚ, Хошал болуп [illegible] мек, чала йылгырышмак. *Чагалар* [illegible] *дурдулар.*

ЙЫЛГЫРМАҚ, Сессиз гүлмек. гүлүмсиремек. *Полторацкий ыгтыярсыз йылгырды. Айна йылгырып,* [illegible] *ны ашак салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) [illegible] *жиң жаныгып эдйән гүррүнине Айсолтан ынамсыз* [illegible] *гырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЙЫЛГЫРТМАҚ, Бирини чала гүлдүрмек, гү[illegible] ретмек. *Йылгыртҗак болуп чага лак атмак.*

ЙЫЛГЫРЫШМАҚ, Сессиз гүлүшмек, [illegible] мек. *Узын столуң чүңүр дүйбүнде отуран Айсолтан* [illegible] *лен Бегенч бири-бирине середишди, йылгырышды,* [illegible] *хайсы ериндан галмады* (Б. Кербабаев, [illegible] *Саглык-аманлык сорашып, ата-огул бири-биринің йүзүне йылгырышып середишдилер* (А. Дурдыев, [illegible] эсерлер). *Олар бири-бирлериниң йүзлерине середишип йылгырышдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЙЫЛДАМ, Чалт чапян, чалт ылгаян, чапгыр, йүврүк. *Йылдам атлар пул, мата, мал байраклар алярлар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Йылдам машынлардан көчеси долы, Саз-сөхбет ичинде яңланяр голы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Шу гүррүңлерің ичинде хем йылдам ат, йити гылыч, өтгүр пычак суратландырыляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЙЫЛДАМЛЫҚ, Йылдам болмаклык, йылдамың хәсиети, гылыгы, йүврүклик, чапгырлык. *Өз атларының йылдамлыгына ынанан ковгучыларың серкердеси Алы бег экен* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Пишигиң йылдамлыгы саманхана ченли* (накыл).

ЙЫЛДЫЗ, 1. Йөнекей гөз билен гөрмек мүмкин болан ве өз-өзүнден ягтыланян асман жисими. *Йылдыз ягтысына товшаның акжа бутлары сайгарылярды. Гиҗе гараңкы болса-да, гизленип гачяны сайгармага көп санлы йылдыз шөхлеси мүмкинлик дөредйярди. Айсыз дуры асманың йылдызлары өз канунлары боюнча асудалык билен балкылдашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Бир зады аламатландырян бәшбурч нышан. *Оның папагында гызыл йылдыз ялдырап дур* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Йылдыза тойнак салмак — кейпи көк болмак, вагты хош болмак, месиргемек. *Бабалы ятан ериндe йылдыза тойнак саляр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Йылдыза угран ялы болмак — иши шовсуз болмак, эдилени терс болмак, оң болмазлык. *Арчын, инди нәме этмели, бу гүн биз йылдыза угран ялы болдук-ла!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Йылдызы дүшмезлик — гылык-хәсиетлери дең гелмезлик, оңушмазлык. *Бизиң гелнимизиң оглумыз билен йылдызы дүшүшмәндир — дийип, дога-тумар үчин пул барыны харҗладылар* (Н. Помма, Эсерлер йыгындысы).

ЙЫЛДЫРАВУҚ, Йылдыр-йылдыр эдйән, йылпылдылы өвшүн атып дуран, йылпылдавук. *Ол йылдыравук гөзлери билен шейле ялбарышлы назар билен середйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Эвенклер ачык реңк-*

ве йылдыравук безеглери сөйүндирлер (СССР тарихы).

ЙЫЛДЫРАМАК, Йылдыр-йылдыр этмек, йылпылдылы ... галмак, ялпылдап өвшүн атмак. *Эйсем-де ...са, онуң сөзүнден разы боландыгы онуң пенснеси-... ашагындан йылдыраян гөреҗиндең гөрүнди* (Б. ...бабаев, Айгытлы әдим). *Вагтал-вагтал йылдырап гөрүнйән йылдызлардан ...галмады* (Г. Кулыев, Капитанлык ...).

ЙЫЛДЫРАТМАК, Йылпылдылы өвшүн атдырмак, ...лдыр-йылдыр этдирмек. *Дишлерини йылдыратып, йүзүни ... тутуп, улудан-улы демини аляр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Пэхим эдип гөр! — дийип, Махо... йылдыратды* (М. Горький, Эне).

ЙЫЛДЫРАШМАК, Йылпылдылы өвшүн атышмак, ...лдыр-йылдыр эдишип дурмак. *Онуң гөзлери ягты айнаның үсти билен асмандакы йылдырашып дуран йылдызлара дүшди* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫЛДЫРЫМ, Атмосфера электриклериниң топланмагындан ховада бирден йүзе чыкян ягтылык, разряд. *...уң маңлайындакы депели йылдырым ялы ялпылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ызлы-ызына чакян йылдырымың шөхлеси ичери дүшйәрди* (А. Говшудов, ...вестлер ве хекаялар). *Өтен агшам йылдырым чакды ягыш ягды.* ◇ **Йылдырым урмак** — йылдырым дегип, хеләкчилиге сезевар болмак. **Йылдырым ялы сүйнмек** — чакданаша чалт гитмек, чалт чапмак, чалт херекет этмек, ылгамак. *Йылдырым ялы сүйнен атларың тойнакларының гүпүрдиси гиң сәхраны ...лдурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫЛЖЫРАКЛАМАК, *сер.* Йылгыржаклямак. *Айнаның йылжыраклап дуранына гөзи дүшен Мама ...лың габагыны галдырып: — А гыз, мени ишледип, кемден сынлап дурмага утанаңокмы? — дийди. Онуң ...лжыраклап серетмеги Мавының гөвнүни хас-да гөтерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫЛЖЫРАКЛАШМАК, *сер.* Йылгыржаклашмак. *Эртир бада ишчилериң цехиң конторасына барып, ...ерден йылжыраклашып чыкяндыклары-да шу себәбе ...рәди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙЫЛКЫ, Гылял сүрүси, гылял. *Керим хор-хомсы болуп йылкы бакмага башлаяр* («Түркмен халк эртекиләр йыгындысы»). *Мен хемме дөвлетимде болан атланың ве хемме йылкы сүрүлеримиң ыгтыярыны сениң ...ңе бердим* («Гөроглы» эпосы).

ЙЫЛКЫБАН [йылкыба:н], Йылкы бакян адам, йылкы чопаны.

ЙЫЛЛЫК, Бир йыл мөхлетли, бир йыл довамында ...лян. *Йыллык азабың пуҗа чыкар горкусы Айсолтана ...ахат укы бермейәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Йыллык планы долмак, хасылы исрип этмән йыгнап гутармак меселеси горкы ашагына дүшйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫЛМАЙҖЫ, Задың будур-судур ерини йылмаян, тимарлаян ишчи я-да йөрите машын, станок. *Диклигине йылмайҗы станоклар өзлешдирилди* («Совет Түркменистаны» газети). *Агач ишләп бежерйән йылмайҗы станоклар, токарь станоклары, автоматик ве ярым автоматик станоклар ишиң җайына гөрк берйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫЛМАМАК, Задың йүзүниң будур-судур ерини гырып, ёнуп йылманак этмек, эндиган текизлемек. *Тагылары йылмаярды уссаң йити рендеси* («Пионер» журналы). *Ол агаран сачларыны йыгыртлашан элиниң аясы билен ики бака йылмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол бир гүнде 300 кастрюлы йылмап билйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЙЫЛМАНАК, Йүзи будур-судур дәл, өрән текиз, йүзи эндиган, ялпылдап дуран. *Ол габагыны галдырман, пилиң элден сыпып барян йылманак сапыны биыгтыяр сыпап, диңе: — Айсолтан! — дийип сесленди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мама йылманак дөртгошма билезиги этлек билеклерине дакынып, күмүшли хейкели яның дакынды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ **Йылманак гүррүң** — *сер.* Гүррүң. *Ол йылманак гүррүңлер тапып, Хатыҗаны айлампаҗа мүндүрен ялы, башыны айландырын өйтди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЙЫЛМАНМАК, 1. Енулып йылманак эдилмек, йүлменмек, эндиган текизленмек. *Пилиң сапы йылманыпдыр.* 2. Өзүни тимарламак, өзүне тимар бермек, өзүни тиҗемек, өз сынаны тертибе салмак. *Җерен айнаның өңүне гечди-де, йүз-гөзүне тимар берип, тоя гитмек үчин той лыбасларыны гейнип, йылманып дурды.*

ЙЫЛМАНЧАК, Йүзи йылманак болан, йүзи өрән текиз. *Пил сапына адатланан эллер яраг тутмасыны билмейәрдилер, ярагың йылманчак совук нили шол эллере йылан тутандан энайы дәлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫЛМАТМАК, Текиз, эндиган этдирмек, йылманак этдирмек. *Пилиң сапыны айна дөвүги билен йылматды.*

ЙЫЛМАШМАК, Текиз, эндиган этдирмек, йылманак этдирмек. *Пилиң сапыны айна дөвүги билен йылматды.*

ЙЫЛМАШМАК, Йылмамага көмеклешмек, текиз, йылманак эдишмек. *Агач йылмашмак.*

ЙЫЛП-ЙЫЛП, Кә янып, кә сөнйән, ышыкланян, йылпылдап янып-сөнүп дуран. *Тамларың, кепбелериң, өйлериң ичинден ышыклар гарангының ичинде йылп-йылп эдип гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Айтгулы хем гиҗелерине ишден өе гайданда, онуң чырасы йылп-йылп эдип, өрән узакдан гөрүнйәрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Обаның кәбир еринде хениз йылп-йылп гөрүнйәрди.*

ЙЫЛПЫЛДАВУК, Йүзи йылдырап дуран, йүзи йылманак, йүзи йылп-йылп эдйән, йылпылдылы шөхлеленйән. *Кәси сув кәди, кәси сүйт кәди сыпатында дүрли реңкдәки мәхнет армытлар йылпылдавук япракларың арасы билен белент шахаларда салланышып гөрүнйәр. Ол төверегине гаранҗаклап, өз ёлдашларындан гөрелде алды-да, саг элине лайык гелип дуран йылпылдавук металлары басды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЙЫЛПЫЛДАМАК, Йылдырап шөхле сачмак, йылдырамак, йылп-йылп эдип шөхлеленмек, акҗарып гөрүнмек. *Кейиклериң акҗа ямзы хер ерден бир йылпылдап гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ханалар-да күмүш ялы йылпылдап, мәхир билен бакяр* («Совет эдебияты» журналы). *Гумуң арасындакы йылпылдаян дашлар онуң гөзүни гамашдырыпдыр* (Мыралы).

ЙЫЛПЫЛДАТМАК, Йылдырап шөхле сачдырмак, йылдыратмак, йылп-йылп этдирмек. *Шол вагт сычрап галан гүнүң шөхлеси Айнаның гызыл чайылан гупбасыны ловурдатды, атың зерикиң гашындакы чүйлери йылпылдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫЛПЫЛДАШМАК, Йылдырашып шөхле сачмак, йылдырашмак. *Асманың айна йүзүне хүнҗи дөкүлен ялы пайрап чыкян йылдызлар асудалык билен йылпылдашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чагалар хем дынман йылпылдашярды* («Совет эдебияты» журналы). *Яңыҗа бурнуны гөркезен йылаклар гүнүң шөхлесине йылпылдашып галыпдырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫЛПЫЛДЫ, Чала янып гөрүнйән ышык, шөхле. *Эйвандакы чыра ягтысында гур ягыш дәнелери күмүш ялы йылпылды билен сесленйәр* (Б. Кербабаев, Айсол-

тан). *Ериқ йүзүни өртен гөк отлара гүнүң алтын шөхлеси дүшүп, ер йүзүни йылпылды билен долдурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫЛПЫР, *бот.* Арпа меңзеш, гара дәнели, богун-богун болуп өсйән от.

ЙЫЛСАЙЫН [йылса:йын], Хер йыл, йылың-йылына, йыл гелдикче. *Оңуң ёлбашчылык эдйән колхозы йылсайын улалыр* («Колхоз гүнлери»). *Хасыл йылсайын көпелйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Ишиң көне методларының тарапдары йылсайын азалярды* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча әнде барыжы тежрибе).

ЙЫЛЧЫР, Йүзи теп-текиз, йылдыраң дуран, йылманак болан, йылпылдавук. *Оңуң этлек, йылчыр гара йүзүңден эйәм чыг гөрүңдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ак сакаллы, йылчыр келлеңи гарры келлесини саңлылдадып отырды* («Пионер» журналы). *Батманов яп-яңыжа лэки билен сырылан йылчыр келлесини чеп элиниң аясы билен сыпалап гойберди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЙЫЛЫ, 1. Совук дәл, йылысы бар болан, гызгын. *Вепаның гөвнүне болмасамы, бу ган яңыжа акан ган ялы, хениз йылысы хем гитмедик ялы болуп гөрүнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ваня оңуң сөвешде гызып дерлэн тенинің йылысыны дуянда, огланда ченсиз багтлылык дуйгусы эмеле гелди* («Совет эдебияты» журналы). *Йылы сува эл урман, иердик гаты тётек* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Ончаклы совук дәл, майыл. *Тилиң ичи йылыды.* ◇ Йылы назар салмак — йүрекде сөйги беслемек, йүрек билен гарамак, рехим этмек. *Ол Хәбибе йылы назар салды* (Г. Кулыев, Көпетдагың ақырсында).

ЙЫЛЫЛЫК, 1. Материяның хереқет эдишиниң айратын формасы — жисмиң (молекулаларың, атомларың ве ш. м.) бөлеклериниң хереқет этмеги нетижесинде эмеле гелйән энергия. 2. Хайсы-да болса бир заттың (хованың, жисмиң ве ш. м.) совамадык ягдайы. *Мекгежөвек йылылык сөйүжи ве гуракчылыга чыдамлы өсүмликдир.*

ЙЫЛЫНМАК, Ушәнинде өз бедениниң гызмак, нормал ягдая гелмек, чоюнмак. *Гел, Аккабат эжәниң тамыны гөрейин хем йылнып гидейин — дийип совулды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Муны аңсатлар туташтырып хем болмаз, йылнып хем болмаз* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЙЫЛЫТМАК, Белли бир дережеде йылылык бермек, йылы хала өвүрмек, йылы этмек. *Садап печиң үстүнде нан гоюп, йылытмага дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ванна середижи дял оңа нарзаны йылыдып берип: — Инди гирейиң — дийип гайдыпдыр* (Н. Поммa, Тайлак хыззыр). *Гүн жыханы яңы йылыдып угарды* (Г. Кулыев, Көпетдагың ақырсында).

ЙЫМПЫК, Тагамсыз, юван, мазасыз. *Шол гуюларың суйы азаҗык йымпык ялы дуюлса-да, ёл бойы шепбешен агызлара сүйжи дегди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЙЫРАК [йыра:к], *сер.* Узак 1. *Ер гаты-да, гөк йырак* (накыл).

ЙЫРТДЫРМАК, 1. Йыртык я-да ики бөлүнен халыны элтдирмек, бөлдүрмек. *Тойда гыңаҗымы йыртдырдым.* 2. Бир ерини чыздырмак, дилдирмек. *Ол хем элини чеңңалага йыртдырып я-да гыңаҗыны шахалара илдирип алҗырап дуранок* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫРТМАК, 1. Йыртык хала гетирмек, дилмек, жырмак. *Вепа букҗаны йыртып, ичиндеки хаты чыкарып, элине алды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Атың ярмадык, йыртмадык ерими зоймады* («Гөроглы» эпосы). 2. Дилип яраламак, чызмак. *Элими ваяч йыртды.* ◇ Яка йыртмак — *сер.* Яка. *Ичини хумледип, якасыны йыртяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЙЫРТЫЖЫ, 1. Кәбир ябаны хайванларың вагшылык хәсиети, вагшы. *Говшут хан шол бендини тутак вагтында, бу ериң үсти оң атсаң гечмейән токайлык болуп, йыртыжы хайванларың месгенидиди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сахалының токайлары йыртыжы хайванлара байдыр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч.* м. Жемгыетиң халкың эмлэгини таламак, ныемек, алмак билен мешгулланян адам, вагшы адам. *Адамчылык хәсиетини йитирен йыртыжылар: тагмаланан провокаторлар, эс-эрлер, меньшевиклер, патыша офицерлери, ишлислере сатыланлар бетпал ниетлерини амала ашырмак үчин бирлешдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫРТЫЖЫЛЫК, Йыртыжы, вагшы хәсиетде болмаклык, йыртыжы болмаклык, елүжылык. *Сиз адамчылыгыны йитирен, йыртыжылык үчин ялланян бир топар аңмаз итлер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Симонов өзүниң «Рус мәселеси» диен пьесасында капиталистик медениетиниң пес, йыртыжылык хәсиетини ачык көркезди* («Совет эдебияты» журналы).

ЙЫРТЫК, Йыртылып бөлеклере бөлүнен, пара-пара болан, дешик эмеле гелен, йыртылан. *Бинаҗылар палас, йыртык ёрган билен өртүлен телэр астында чай ичмәге отурыпдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир дулда йыртык көне халта дивара сөвелги дур* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Үзүгиң йыртыкларындан йылдызларың ялдырашып гөрүнмеклери барбечкә галды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЙЫРТЫК-ЙЫРТЫК, Көп ери йыртылан, элешан болан, дешик-дешик болан. *Кагызларың гырасы йыртык-йыртык, сахыпаларына эл кири дүшүп, ыз галдырып гидипдир* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бу сөзлерден соң гейими-гежими йыртык-йыртык оланҗыклыгап чыкды-да, мени обаның четине экитди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЙЫРТЫКЯПРАК, Япраклары кертик-кертик ак үзүмиң бир сорты. *Йыртыкяпрак, тербаш, гара үзүм хошалары сарымтыл япракларың, гөк япракларың арасында булдурашып, бири-бирине чакнышяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЙЫРТЫЛМАК, Уланмага ярамсыз болуп галмак, йыртык болмак, йыртык халына өврүлмек; дешик-дешик болмак. *Усуллык билен агдармасаң, йыртылмагы мүмкин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Яка болса йыртылды* («Гөроглы» эпосы).

ЙЫРТЫШДЫРМАК, Еке-еке йыртмак, барыны йыртып чыкмак, йыртым-йыртым этмек. *Нәҗек болса шаймашдан, Йыртышдырыс эрнини* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер).

ЙЫРТЫШМАК, Йыртмага көмеклешмек.

ЙЫРШАРМАК, *сер.* Йылгырмак. *Рустем ене йыршарды* («Совет Түркменистаны» газети). *Ваня йыршармак билен: — Элхепус, ямаң улы задың бар экени! — дийди* («Совет эдебияты» журналы). *Шейле делми? — дийип йыршарды* (Г. Кулыев, Көпетдагың ақырсында).

ЙЫРШАРТМАК, *сер.* Йылгыртмак. *Олар дишлерини йыршартмак, гөзлерини гүлдүрмек билен сөгүшдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЙЫРШАРЫЛМАК, *сер.* Гүлүмсиремек. *Нәме йыршарылып дурсуң?!*

К

К, Түркмен элипбийиниң он үчүнжи харпы.

КА, «К» харпының ады.

КАБАРДИ́НКА, 1. Кабардин аялы, гызы. 2. Кабардинлериң танс ойны ве шонуң сазы. *Чепер хөвесжеңлериң концертинде «Кабардинка» тансы өрән оңат ерине етирилди.*

КАБАРДИНЛЕР, Кабардин АССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты. *Бизиң кабардинлеримиз гайдузсыз адамлар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

КА́БЕЛЬ, 1. *тех.* Эсасан ериң ве сувуң астындан чекилйән, изолирленен электрик сими. *Телефон кабели. Электрик кабели.* 2. *деңизч.* Демир я-да полат урган, йүп.

КА́БЕЛЬТОВ, *деңизч.* 185,2 метре дең болан деңиз узынлык өлчеги.

КАБИ́НА, Көпленч үсти, төвереги япык, кичижик орун, жай я-да будка. *Машының кабинасындан ховлукмач чыкан аял: — Ханы бизиң гелнимиз? — дийип, оңа азар урды* («Токмак» журналы). *Мен шейле элхенч мөжеклерден горкыма кабинадан чыкып билмедим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КАБИНЕ́Т, 1. Иш жайы, ишленилйән йөрите отаг. *Бу халы онуң кабинетини гелшигине гетирйәрди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 2. Окув гечирмек үчин йөрите абзаллашдырылан жай. *Биология кабинети. Химики кабинет.* 3. *сыясы.* Кәбир юртларда: хөкүмети дүзйән министрлер составы, хөкүмет. *Министрлер кабинети.*

КАБИ́НКА, *гепл. д. сер.* Кабина.

КАБЛОГРА́ММА, Сув астында ерлешйән кабель билен берлен телеграмма.

КАБОТА́Ж, *деңизч.* Бир деңзиң я-да дөвлетиң портларының арасында гәмилериң кенар якасындакы гатнавы.

КАБУЛ [кабу:л]: 1) кабул этмек — 1) элине алмак, алмак. *Хатыжа менің берен нарларымы кабул этди;* 2) бир задың хатарына гиризмек, санына гошмак, ише, окува ве шуңа меңзешлере гөтермек. *Оны өвренже ишгәрлер хатарында фабриге ише кабул этди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Мырады комсомола кабул этдик;* 3) гуллук везипәң боюнча кабинетиңе я өйүңе гелмәге ыгтыяр бермек. *Хөкүмет башлыгы узак ерден гелен мыхманлары кабул этди;* 4) көпчүлик болуп тассык этмек, өзүң макул билмек, ыкрар этмек, разылашмак. *Сизиң хайышыңызы кабул эдйәрин, Сизиң билен шол колхоза гидйәрин* («Совет эдебияты» журналы). *Карар кабул этдилер;* 5) назара алмак, гөз өңүнде тутмак. *Шуны достлуклы маслахат хөкмүнде кабул эдерсиңиз дийип умыт эдйәрис;* 6) алыш-бериш этмеклик нетижесинде бир задың жогапкәрчилигини өз үстүне алмак, «алдым» этмек. *Магазини я склады кабул этмек. Телефонограмма кабул этмек. Телефонистка байрамчылык мынасыбетли берлен гутлаг телеграммаларыны кабул этди;* 7) гөзден гечирмек, сынламак. *Парады командующиниң өзи кабул этди;* 8) сагалдыжы, шыпа берижи зат хөкмүнде пейдаланмак. *Врачың маслахаты боюнча хова, гүн, сув ванналарыны кабул этдим;* 2) кабул болмак — макул билинмек, ыкрар эдилмек; гөтерилмек.

КАБЫЛА [кабы:ла], *көн. с.* Тире, уруг.

КАВАЛЕ́Р I, Гыз-гелниң эркек ёлдашы, йигит.

КАВАЛЕ́Р II, Орден билен сылагланан адам. *Алтын Йылдызлы кавалер.*

КАВАЛЕРИ́СТ, *харбы.* Кавалерияда гуллук эдйән харбы гуллукчы, атлы гошун эсгери. *Эденли кавалерист Смушкин серхетчилере гылыч салмак тургенлешигини өвредйәрди* («Пионер» журналы).

КАВАЛЕ́РИЯ, *харбы.* Атлы гошун, атлы эсгерлер. *Бе, мен хем соңра Жебелиң якынлыгында кавалерия полкунда болсам нәтжек* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

КАГО́Р, Үзүм чакырының бир сорты, десертли гызыл шерап. *Кагор өрән гойы чакыр боляр.*

КАГЫЗ [ка:гыз], 1. Язмак, сурат чекмек ве ш. м. үчин агачдан, памыкдан ве шолар ялы затлардан тайярланан серишде. *Гадым вагтларда, язув йүзе чыкманка, гошгы кагыз йүзүне язылмандыр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы). *Кагызларың гырасы йыртык-йыртык, сахыпаларына эл кири дүшүп, ыз галдырып гидипдир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ики тагта кагыз.* 2. *гепл. д.* Ресми хат, документ. *Онуң элине ики бармак кагыз язып берип гойбердилер. Сәхедиң герекли кагызлар дийип хасаплаян кагызларының хеммеси шу саначда ерлешдирилйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Кагыз йүзүнде галмак — иш йүзүне гечирилмән галмак. *Кагыз йүзүнде галан карар хакда гүррүң этдилер.* Лакмус кагызы — лакмусың эргини сиңдирилен фильтрлейжи (сүзгүч) кагыз. *Кислота лакмус кагызына тәсир эдип, онуң реңкини гызыл эдйәр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

КАДА [ка:да], 1. Дүзгүн, канун. *Языжы өзүниң гахрыманлары хакындакы хекаясыны эдеби дилиң кадасы боюнча беян эдйәр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы). 2. Дәп, адат, эндик болуп гиден тертип. *Столуң үсти иңлис кадасына гөрә сервизленипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КАДА-КАНУН [ка:да-ка:ну:н], Дүзгүн-тертип, када, канун. *Совет хөкүметиниң када-канунлары обалара яйрап, обалар советлешип башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хер задың өз када-кануны бар.*

КАДАЛАШДЫРМАК [ка:далашдырмак], 1. Белли бир када салмак. 2. Канунлашдырмак, дүзгүнлешдирмек, тертиплешдирмек, сазламак. *Илкибада кәбир етмезчиликлер-де йүзе чыкды. Хәзир шол затларың хеммесини кадалашдырдылар. Хинди-Хытайдан гелйән соңкы хабарлар Лаосың короллык хөкүметиниң хем социалистик лагериң дөвлетлери билен хем гатнашыкларыны кадалашдырмага чалышяндыгына шаятлык эдйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

КАДАЛЫ [ка:далы], 1. Дүзгүнли, тертипли, канунлы. *Мекдеп окувчыларының дурмушында кадалы тертиби беллемек-де өрән мөхүмдир* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика). 2. Вагтлы-вагтында, ызыгидерли, нормал, саз, регуляр. *Небит чыкан гуюларың кадалы ишледилмеги иш үстүнликлерини газанмаклыга мүмкинчилик берйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Бедентербие билен мешгулланян адамда кадалы ве вагтлы-вагтында дем алмак мөхүм роль ойнаяр* («Пионер» журналы).

КАДАЛЫЛЫК [ка:далылык], 1. Дүзгүнлилик, тертиплилик, канунлылык. 2. Ызыгидерлилик, нормалылык, сазлашыклылык.

КАДАСЫЗ [ка:дасыз], 1. Дүзгүнсиз, тертипсиз, канунсыз. *Кадасыз ягдай довам эдйәрди.* 2. Ызыгидерли болмадык, нормал дәл, регуляр дәл, сазлашыксыз.

КАДАСЫЗЛЫК [ка:дасызлык], 1. Дүзгүнсизлик, тертипсизлик, канунсызлык. 2. Ызыгидерли дәллик, нормал дәллик, саз дәллик, регуляр дәллик. *Машының ишлешиниң кадасызлыгы.*

КАДЕ́Т I, Патыша Руссиясы дөврүнде: кадет корпусында билим алан окувчы. ◇ Кадет корпусы — патыша Руссиясында: дворянларың огулларыны офи-

КАДЕТ I, -ти, -тлер. Патша ва конституцион демократик вазият либерал-буржуазиянинг конституцион-демократик партияси аъзоси. КАДЕТЧА, -ни, -лар. Кадетларнинг айрим вакили. «Кадетча» қилмоқ (ёки қилиб олмоқ) 1. Кадетларнинг айратин сифатларини олиш. 2. Кадетларнинг сиёсатини олиш.

КАДИВАР I, -ри, -лар. Ҳарбий бошқармада ишловчи ёзувчи. 2. Бир идорада ёзишиш, ёзув ишларини олиб борувчи ходим. *Ёзувчи ишини қилувчи кадивар ёки ёзишмачи ёзувчи ишини қилувчи кадивар ёки ёзишмачи ёзувчи ишини қилувчи кадивар ёки ёзишмачи

Уруп таркылдатмак, таркылдылы сес чыкармак. *Ынха отырып ...* *какяр* («Совет Түркменистаныныҥ аялларыҥ журналы). 3. Уруп тозаныны айырмак, силкмек. *Гейимиҥ тозаныны какмак.* 4. Силкип гачырмак, ыралап ере дүшүрмек, уруп дүшүрмек. *Гашлак солдат куллам ...* *папиросыҥ күлүни какды* («Пионер» журналы). *Тут какмак, эрик какмак.* 5. Гарбап алмак, бирденкә силкип алмак. *Элинде саклап дурка, какып гойбердим.* 6. Дегмек, галташмак. *Ол элиме какды.* ◇ Ганат какмак — *сер.* Ганат. Гаш какмак — *сер.* Гаш. *Бир гөрейин галам-гашыҥы какдыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Тил какмак — жаҥ урмак, телефон этмек. *Нурмырада тил как, ...* («Совет эдебияты» журналы).

ҚАКМАЧ Юкажык дилнен эт, ири кесилен эт бөлеги. *Какмач ...* *Какмач биширмек.*

ҚАКМАЧЛАМАК, Какмач гөрнүшинде кесмек, эти какмач дилмек, бөлек-бөлек этмек, бөлүштирмек. *Эти какмачлап гоймак.*

ҚАКМАЧЛАНМАК Какмач-какмач эдилмек, бөлек-бөлек эдилип кесилмек, бөлекленмек. *Тәзе өлдүрилен ...* *эти какмачланып, улы газана атылды.*

ҚАКМАЧЛАТМАК Какмач-какмач этдирмек, бөлек-бөлек эдип кесдирмек, бөлүшдиртмек. *Эти какмачлатмак.*

ҚАКТУС, *бот.* Американыҥ тропик юртларында өсйән ... тикенли көпйыллык өсүмлик. *Хер ... өсүмлиги гөгерйәрди: бәгүл, ... ой пальмасы ве башга хер хили өсүмликлер барды* (Ш. Жумаев, Ак дерек).

ҚАҚЫЛМАК, 1. Үстүнден урулмак, урлуп гиризилмек. *Дивара чүй какылды.* 2. Тарк-тарк эдилип урулмак (гапы барада). *Шол арада бирден гапы какылды* (Г. Кербабаев, Небитдаг). *Ички гапы ювашҗадан какылды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Урлуп тозаны айрылмак, силкилмек. *Кечелер какылды.* 4. Силкилип гачырылмак ыраланып ере дүшүрилмек. *Эриклериҥ хеммеси какылды.* 5. Гарбап алынмак, бирденкә силкип алынмак.

ҚАҚЫМ: какыма гелмек — чемә гелмек, габат гелмек. *Какыма геленде болса, оны мен өзүм бир зат эдерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ҚАҚЫН, *мед.* Тутгай кесели. *Сен болсаҥ, хәзирликче тарпа-тайын какын тапынан бол-да, гымылдаман ятыбер* («Түркмен пьесалары»). *Акгөзел: — Етевериҥ, мениҥ агзымы ган ялан ганҗыга дөндерди — дийип, будуна какып, «какыны» тутан аял ялы хахахайлап, ер депип аглады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ҚАҚЫНҖЫРАМАК, Уст-башыҥ какышдырмак, силкиндирмек. *Эндамындан гөгейин дишлейән мал ялы, ...* *дек дуранок* («Гөроглы» эпосы). *... турды-да, төвелласыҗа гелип, Ораза-лыныҥ гапдалында отурды* (Н. Помма, Себәбини соҥ билдим).

ҚАҚЫНЛАМАК, Какынлы, тутгайлы болмак, какын тапынмак. *Какынламак эрбет кесел.*

ҚАҚЫНЛЫ, *сер.* Тутгайлы. *Эмма хачан-да аялыҥ еңлерини йыртып башланыны гөренде, ол тисгинип гитди ве: — Бу гелин какынлы экен — дийип, тассыклады* («Совет эдебияты» журналы).

ҚАҚЫНЛЫЛЫК, *сер.* Тутгайлылык.

ҚАҚЫНМАК, 1. Гейим-гежимиҥи какышдырмак, силкинмек. *Тозан басан гейимлериҥи какынмак.* 2. Өзүҥ үчин какмак. *Эрик какынмак.* 3. Урнуп ятмак, чабаланып ятмак, урунмак, чабаланмак.

ҚАҚЫН-СИЛКИН, *сер.* Какын. *Эй тоба, какын-силкин болаймасын, бивагт күлден этлэп дагы эден болайма?* («Совет эдебияты» журналы).

ҚАҚЫН-СИЛКИНЛИ, *сер.* Какынлы. *Какынлы-силкинлилер гутулып гидйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ҚАҚЫН-СИЛКИНЛИЛИК, *сер.* Какынлылык.

ҚАҚЫШДЫРМАК, 1. Какып чыкмак. *Чүй какышдырмак.* 2. Силкип, какып арассаламак, силкишдирмек. *Эгин-эшиклерини какышдырды, мазалы ювунды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Какышдыряс тозан, чаңы, Гүйжүмизиҥ ёкдур деңи* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Силкип, ыралап гачырышдырмак. *Эриги какышдырмак.*

ҚАҚЫШМАК, 1. Какмага көмеклешмек. *Ол маңа газык какышды.* 2. Бир зады силкип какмага көмеклешмек, силкишмек. *Мен эҗеме палас какышдым.* 3. Силкип, ыралап гачырмага көмеклешмек.

ҚАЛЕНДА'РЬ, 1. Йылың хемме гүнүни ызыгидерли тертипде гөркезйән хем-де дүрли маглуматлар ерлешдирилен таблица. *Астрономик билимлери мүсүрлилере календарь дөретмәге мүмкинчилик берипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Календарь хасабы билен гарасаҥ, гүйз паслыныҥ түйс җүммүшиди, эмма Ашгабатда вели хенизлер хем томсуҥ ыссы җөвзасыды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дурмушың я-да билимлериҥ белли бир пудагындан маглумат берйән, чап эдилен таблица. *Астрономик календарь.* 3. Ишиҥ айры-айры гөрнүшлерини гүнлер ве айлар боюнча бөлмеклик. *Спорт ярышларының календары. Иш календары.*

ҚАЛИ'БР, От ачян ярагларың нилиниҥ диаметри. *Ол дүрли калибрдәки сапанчалардан элине бирини алды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиҥ заманымызың гахрыманы).

ҚА'ЛИЙ, *хим.* Күмүш реңкли юмшак метал, химики элемент. *Калий өрән актив металдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ҚАЛИ'НА, *бот.* Ак гүлли, ажымтык гызыл миве гетирйән гырымсы агач. *Өсүпдир калина, дуб хем берёза, Бу ериҥ томусы чалымдаш яза* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ҚАЛЛИГРА'Ф, Овадан почерк билен дүшнүкли хат язян адам, хатдат.

ҚАЛЛИГРАФИК, Овадан почерк билен дүшнүкли язылан. *Каллиграфик язылан хат.*

ҚАЛЛИГРА'ФИЯ, Хаты овадан почерк билен дүшнүкли эдип язмак чеперчилиги, хатдатлык ёлы. *Окувчыларың язув каллиграфияларыны говуландырмак барада хич хили чәре гечирилмәндир* («Мугаллымлар газети»).

ҚАЛОРИ'МЕТР, *физ.* Йылылык мукдарыны калория хасабы билен өлчейән абзал.

ҚАЛОРИМЕТРИК, Калория өлчейән гурала, калориметре дегишли болан. *Калориметрик усул билен җисимлериҥ температурасыны кесгитлэп болар* («Физика курсы»).

ҚАЛОРИМЕ'ТРИЯ, *физ.* Физиканың йылылык мукдарының өлчелишини өвренйән бөлүми.

ҚАЛО'РИЯ, *физ.* Йылылык мукдарының өлчег бирлиги. *Дон даш көмүриҥ хер 1 килограмы 7000 калория берйәр* («СССР-иҥ ыкдысады географиясы»). *Йылылык мукдарыны өлчемек үчин бирлик калория белленипдир* («Физика курсы»).

ҚАЛОРИЯЛЫЛЫК, Калория хасабы билен өлченйән йылылык мукдары я-да энергия мукдары.

ҚАЛП, *көн. с.* Йүрек, гөвүн. *Шол душушык Айсолтаныҥ калбыныҥ нәзик еринде бир дуйгы ояндырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Арасса калплы, сада гөрнүшли бир гаррыҗа аял оны вокзала ченли угратды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ҚА'ЛЬКА, 1. Нусга алмак үчин уланылян чызгы кагызы. 2. *лингв.* Бир дилдәки сөзлери я-да сөз дүзүмлерини башга бир диле шол дуршуна тержиме эдиш ёлы, усулы.

КАЛЬКИРЛЕМЕК, 1. Чызгының ве ш. м. үстүне кагыз гоюп нусгасыны алмак. 2. *лингв.* Калька ёлы билен алмак, шол дуршуна тержиме эдип, калька эмеле гетирмек.

КАЛЬКУЛИРЛЕМЕК, Харыдың сатын алынжак я-да сатылжак бахасыны чыкармак, калькуляция дүзмек.

КАЛЬКУЛЯ'ТОР, Калькуляция дүзйән специалист.

КАЛЬКУЛЯ'ЦИЯ, Харыдың өнүмчилиге дүшйән бахасыны, сатылжак ве сатын алынжак бахасыны чыкарыш.

КА'ЛЬЦИЙ, *хим.* Күмүш реңкли ак юмшак метал, химики элемент. *Гипс дашы болса эсасан күкүрт ве кальций элементлеринден дуряр* («Пионер» журналы).

КАМАТ [ка:мат], *көн. с.* Бой, сырат, кат. *Ышк элинден чекдим пыгану-нала, Элип дек каматым огшады дала* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

КАМАТЛЫ [ка:матлы], *көн. с.* Катды-каматы болан, бойы-сыраты гелшикли болан, сыратлы. *Эй элип каматлы, гөзел жуваным, Мениң билен бол, башыңа дөнейин!* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

КА'МБАЛА, *зоол.* Гөзлери бир ян тарапында ерлешен дең̈из балыгы. *Камбаладан эдилен консерв.*

КА'МЕРА, 1. Бир зат сакланян жай. *Елагчыларың затлары сакланян камера. Багажлары камера табшырмак.* 2. Түрмелерде туссаг сакланян йөрите там. *Мениң жогабым хәзир хем шол, ислесең, ынха мен, сапанчаңы сыпыр-да, камера ибер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). *Бу гараңкы камералаң, Бирисинде Ялкап барды* (Чары Ашыр, Поэмалар). 3. Машының, гуралың я-да гурлан бир десганың ички япык бош ери. *Яныш камерасында хованың кислородының хасабына, форсунка аркалы пүркүлйән тозана өврүлен янгыч (керосин) яняр* («Физика курсы»). 4. Велосипедиң, автомобилиң я-да пөкгининң ичиндәки ел берилйән резин. *Велосипедиң камерасы ярылыпдыр. Машына тәзе камера отуртмак.* 5. Фотоаппаратың пластинка я-да плёнка гоюлян ички бөлүми.

КАМПА'НИЯ, Әхмиетли жемгыетчилик-сыясы, хожалык меселелерини, чәрелери амала ашырмак үчин белли бир вагтларда гечирилйән иш я-да гөреш. *Абуна язылышмак кампаниясыны гечирмек якынлашярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гардаш, экин кампаниясы етип гелди* («Совет эдебияты» журналы).

КАМФАРА', Медицинада ве техникада уланылян йити ыслы, кристаллик жисим. *Буз, йод, камфара ве бейлеки гаты жисимлер бугарярлар* («Физика курсы»). *Камфара ягы массаж этмекде-де уланыляр.*

КАНАГАТ [кана:гат], Сабыр, чыдам, такат. *Онуң ёклугына канагат эдип отурыбилмедилер* («Гөроглы» эпосы). *Гөзел Аннагулының йүрегине канагат берҗек болуп: — Аннагулы, гызың-а говусыны аляң — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КАНАГАТЛАНАРЛЫК [кана:гатланарлык], 1. Канагатландырып билйән, үпҗүн эдерлик, етерлик. 2. Орта баха, орта. *Эдилен ише канагатланарлык баха бердилер.*

КАНАГАТЛАНАРЛЫКСЫЗ [кана:гатланарлыксыз], 1. Канагатландырып билмейән, етерликсиз. *Бу ише йыгнакда канагатланарлыксыз дийип белледилер.* 2. Орта баха эе болмадык, мынасып болмадык, орта баха болуп билмейән.

КАНАГАТЛАНДЫРМАК [кана:гатландырмак], Канагатланар ялы этмек, разы этмек, гөвнүни жай этмек. *Директор олары канагатландырып гайтарды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Совет халкы өсйән ислеглерини канагатландырмак үгрунда гөрешйән замандашларымызың образларыны өз языжыларының дөретмеклерине гарашяр* («Совет эдебияты» журналы).

КАНАГАТЛАНМАК [кана:гатланмак], Канагат этмек, разы болмак, гөвнүң жай болмак. *Ай, оглум, ине бу сөзүңден канагатландым* («Гөроглы» эпосы). *Мен угаллымың лекциясындан долы канагатландым.*

КАНАГАТЛЫ [кана:гатлы], Канагат эдйән, сабырлы, чыдамлы, такатлы. *Канагатлы адам.*

КАНАГАТЛЫЛЫК [кана:гатлылык], Канагат [illegible]лык, сабырлылык, чыдамлылык, такатлылык. *Хер [illegible]зада канагатлылык герек.*

КАНАГАТСЫЗ [кана:гатсыз], Канагат эдип [illegible]мейән, сабырсыз, чыдамсыз, такатсыз. *Канагатсыз адам. [illegible]нагатсыз болмаклык.*

КАНАГАТСЫЗЛЫК [кана:гатсызлык], Канагат [illegible]мезлик, сабырсызлык, чыдамсызлык, [illegible]. *Канагатсызлык говы дәл. Канагатсызлык этмек.*

КАНА'Л, 1. Эмели ёл билен газылан улы арык, жар. *Каналың газылян еринде гөчме уссахана бар* [illegible] Түркменистанының аяллары» журналы). *Каналдан [illegible]килен яба Мирап этселер болармың?* (Чары [illegible] Поэмалар). 2. *анат.* Жанлы организмлерде [illegible] хили маддалар гечип гидйән эгрем-буграм [illegible]. *Пешев чыкян канал.*

КАНАЛИЗА'ЦИЯ Акып гелйән хапа сувы, [illegible] лары акдырып экидйән турбаларың, [illegible] системасы. *Шәхержигимизде канализация [illegible] үчин әхли траншеялар тайяр* («Совет эдебияты» журналы). *Дашкендиң шәхер сув [illegible] артдырыляр, шәхер канализациясы гиңелдилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

КАНВА', Гөзенеклери боюнча кешде чекмек, нагыш салмак үчин уланылян, крахмалланан нах мата.

КАНДИДА'Т, 1. Бир везипә, гуллуга сайланмага, ише я-да бир гурама кабул эдилмәге белленилен адам. *Чәржев областында хем кандидатлары сайлап алмаклыга гиришилди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Илкинҗи алымлык дереже, ылмы дереже. *Онуң хакда айдылмалы ылки зат: Гутлаң оны, алым инди— кандидат* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Филология ылымларының кандидаты.*

КАНДИДАТЛЫК, Кандидатың ягдайы, дережеси. *Кандидатлык дережесини алалы бәри 4 йыл гечди.*

КАНДИДАТУ'РА, 1. Кандидат хөкмүнде белленилен, гөркезилен адам. 2. Кандидат эдилип белленмәге болан хукук, мүмкинчилик. *Нәме үчин сесе гоймага мениң кандидатурамы списога-да гиризмедилер* («Совет эдебияты» журналы). *Атаевиң кандидатурасы бир агыздан голланылды* («Колхоз гүнлери»).

КАНИКУЛ, Окув жайларында дынч алмак үчин берилйән ругсат. *Окувчылар гыш каникулына чыкдылар. Каникулда эдилмели ишлер хакында гүррүң этдик* («Мыдам тайяр» газети). *Олар өйлеринде каникулда болуп, университете гайдып барярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КАНИФО'ЛЬ, Қәбир тикенли өсүмликлериң ширесинден алынян гызылымтыл мадда, сакыз. *Гыжагың кеменчесине канифоль чалыняр.*

КАНТА'ТА, 1. Көпленч хорун ерине етирмеги үчин язылан дабаралы улы саз эсери. *Концертде бирлешен хор «Партия хакында кантатаны» ерине етирди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дабаралы хор айдымы.

КАНУН [ка:ну:н], 1. Объектив хакыкат хадысаларының белли бир тертип-дүзгүн боюнча бири-бирине баглылыгы ве өзара тәсири. *Логика пикирлери догры гурамагың канунлары ве формалары хакындакы ылымдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Окаян вагтларында, дурмушың шейле агыр канунларыны хушуна-да гетирмейәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Жемгыетиң белли бир пудагыны тертип-дүзгүне салмак үчин дөвлет тарапындан чыкарылян хөкманы када, карар. *Халкыма деңлик берен гымматлы канун бизде*

бар (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бизиң Ватанымызың эсасы кануны — СССР Конституциясы Кремлде кабул эдилди* («Пионер» журналы). 3. *грам.* Када, дүзгүн. *Ол рус дилини грамматика канунлары билен билмәндиги үчин, офицер оны дилмачлыга кабул этмәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КАНУНЛАШДЫРМАК [ка:ну:нлашдырмак], Када-кануна лайык этмек, када-кануна догры гетирмек, кануны гүйже гиризмек. *Тойжан өз баханасыны канунлашдырмага нәче чалышса-да, суңңы бир зат сызан уса оңа ынанмады* («Совет эдебияты» журналы).

КАНУНЛЫ [ка:ну:нлы], Кануна эсасланылян, канун боюнча, канун эсасында болян. *Канунлы эдилен иш.*

КАНУНЛЫЛЫК [ка:ну:нлылык], Кануна догры гелижилик, кануна лайыклык.

КАНУНСЫЗ [ка:ну:нсыз], Кануна лайык болмадык, кануна догры гелмейән, кануны дәл, кануны бозян. *Мен онуң канунсыз херекетлерине совукганлылык билен середип билмейәрин* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Канунсыз язылан хат.*

КАНУНСЫЗЛЫК [ка:ну:нсызлык], Кануна лайык дәллик, кануна догры гелмезлик, кануны дәллик, канундан чыкмаклык. *Өз дөвүрлериниң канунсызлыкларына гаршы гөрешиндирлер* (А. Кекилов, Эдебият теориясы).

КАНУНЧЫ [ка:ну:нчы], Хукук меселелери боюнча специалист, хемме канунлары билйән адам, юрист.

КАНУНЧЫЛЫК [ка:ну:нчылык], Канун билижилик, канунчы болмаклык.

КАНУНЫ [ка:ну:ны], *сер.* Канунлы. *Оларың кәйинчлери кануны кәйинчми я-да ёк?* («Токмак» журналы). *Шол вагтда шейле ягдайларың хеммеси Аннатаганың гөвнүне кануны ялы дуюлярды* («Совет эдебияты» журналы).

КАНЦЕЛЯ'РИЯ, Бир эдараның иш доландырян бөлүми. *Бир гүн колхоз башлыгы Аннагулыны колхозың канцеляриясына чагырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КА'НЦЛЕР, Кәбир юртларда ёкары гуллук везипели адама берилйән ат ве шол ады алан адам.

КАҢКАМАК, 1. Ишсиз айланып йөрмек, бидерек гапы-гапы сырып йөрмек. *Ит аягыны иен ялы каңкап йөрсуң!* («Совет эдебияты» журналы). *Ата Келов диен бири каңкап йөрен экен* (Н. Помма, Эгри, эйикмез). 2. Ысырганып айланып йөрмек. *Мегер хем мөҗекдир, олар бу ерде гиҗесине көп каңкаярлар* («Мыдам тайяр» газети»).

КАҢКАТМАК, Айланып йөрдүрмек, гапы-гапы сырдырмак. *Пациентлери бидерек каңкадып йөрмәни хич затча гөрмейәнлер бар* («Токмак» журналы).

КАҢКАШМАК, Бир нәче болуп каңкап йөрмек, бидерек айланышып йөрмек, гапы-гапы сырышып йөрмек.

КАПАС, Дем алмагы кын болан, ыс-коклы, дымык, габсал. *Кепбәниң капас ховасы онуң бурнуна урды, йүрегинде якымсыз дуйгы дөретди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КАПАСА, 1. Гуш сакланян гөзенек-гөзенек өйжүк. *Мисли капасадакы гөзи баглы гуш, Шейле жебир этди* [illegible] (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Үстүне китап я-да мата ве ш. м. зат гояр ялы йөрите тайярланан кесе тагта я-да шкаф. 3. *гепл. д.* Түрме, гапдал туссагхана. *Бу капасалар өмүрлик дәлдир* (Б. Ишанов, Ватан үчин). *Капаса дүшен дек душман элинде, Эдере алач ёк, гөрере чәре* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

КАПАСЫЗ, Дем алмагы кын болан, ховасы агыр өй. *Ол капаслыкдан эҗир чекен адам ялы, өвхүллән өйи алды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КАПЕ'ЛЛА, *сазч.* Саз гуралларында ойнаян артистлерден ве айдымчылардан ыбарат болан айдымчылар хоры, шонуң ялы-да гатышык ансамбль.

КАПЕЛЬМЕ'ЙСТЕР, Көпчүлик болуп айдым айдянларың ёлбашчысы, дирижёр.

КАПИЛЛЯ'Р, 1. *физ.* Гаты дар турбажык. 2. *анат.* Овнуҗак ган дамарлары. *Өрән овнуҗак артериялар жуда инчеҗик капиллярың гүр торуна даргаярлар* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

КАПИТА'Л, 1. *ыкд.* Капиталистик жемгыетде: хакынатутма ишчилери эксплуатирлемек аркалы капиталисте гошмача дүшевүнт гетирйән гыммат. *Банк капиталы. Малие капиталы.* 2. Капиталистлер, капитализм. *Биз дашары юрт капиталының дөредән традицияларыны паш этмели* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. *гөч. м.* Мүлк, байлык, пул. *Эсасы капиталым болан бәш мүңи, мен муддетли гоюм гөрнүшинде тогсан яшыма ченли гойдум* («Совет эдебияты» журналы).

КАПИТАЛИ'ЗМ, Хакынатутма ишчилери эксплуатирлемәге эсасландырылан буржуазия жемгыетчилик гурлушы, бу гурлушда өнүмчилик серишделериниң хеммеси капиталистлериң хусусы эечилигинде болыр. *Социализм билен капитализм арасындакы ярыш халкара аренасында барха гиң яйбаңланяр* («Совет эдебияты» журналы). *Капитализм жемгыетинде чепер эдебиятың өсмегине пәсгел берилйәр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы).

КАПИТАЛИ'СТ, Капитал эеси, хакынатутма ишчилериң зәхметиниң хасабына гошмача гыммат алян эксплуататор, капиталистик жемгыетиң агалык эдйән сынпының векили. *Бизде, СССР-де капиталистлер ве помещиклер ёк.*

КАПИТАЛИСТИК, Капиталистлере ве капитализме дегишли болан, капитализм принциплерине эсасландырылан. *Көне капиталистик жемгыетиң дуйгы-дүшүнҗесинден хениз хем келлесинде орнап галан адамлар бар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шол дөвүрде яш Совет республикасының үстүне он дөрт саны капиталистик дөвлет өз гошуныны сүрди* («Мыдам тайяр» газети).

КАПИТА'Н, 1. *харбы.* Гошунда, хова флотунда старший лейтенантдан соңкы офицерлик чини ве шол ады алан харбы гуллукчы. *Капитан узын бойлы, сарыягыз, дешли адамды* («Совет эдебияты» журналы). *Бу капитан ротаның командиридир.* 2. Елагчылар пароходуның я-да сөвда гәмисиниң командири. 3. *спорт.* Бедентербие я-да белли бир спорт командасының ёлбашчысы. *Бу вагт команданың капитанының йүзүнде биынҗалыклык пейда болды* («Пионер» журналы).

КАПИТАНЛЫК, Капитанның кәри, капитаның везипеси, дереҗеси. *Өзүниң капитанлык дереҗесине чыкарыланыны хем шонда эшитди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол өзүниң ыхласлылыгы билен капитанлык дереҗесине етйәр* («Совет эдебияты» журналы).

КАПИТУЛИРЛЕМЕК, Урушмагы бес эдип, табын болмак, боюн сынмак.

КАПИТУЛЯ'НТ, Капитулирлән боюн болян, горкаклык билен капитуляция эдйән.

КАПИТУЛЯ'ЦИЯ, *харбы.* Енлип душмана боюн болмаклык, душманың өңүнде дыза чөкмеклик.

КАПРО'Н, Эмели сүйүмин бир гөрнүши ве шондан докалян трикотаж мата. *Балыкчылар санлы минутың ичинде ики йүз метрден-де көп капрон торы мавы деңзе ташладылар* («Совет эдебияты» журналы). *Капрон җорап.*

КАПЫР [ка:пыр], *дини.* 1. Мусулманларың башга диндәкилере берйән ады. *Нәме биз капырлармы?*

(«Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Евуз, рехимсиз, дашйүрек.

ҚАПЫРЛЫҚ [ка:пырлык], 1. Башга дине уймаклык, башга дине гирмеклик. 2. *гөч. м.* Евузлык, рехимсизлик, дашйүреклилик.

ҚАПЫЯ [ка:пыя], *эдеб. сер.* Р и ф м а. *Капыясы, ритми дүз шыгыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гошгы дүзүлишигинде иң улы роль ойнаян задың бири хем рифмадыр — капыядыр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы).

ҚАПЫЯЛАШМАҚ [ка:пыя:лашмак], *сер.* Р и ф м а л а ш м а к.

ҚАПЫЯЛЫ [ка:пыя:лы], *сер.* Р и ф м а л ы.

ҚАПЫЯСЫЗ [ка:пыя:сыз], *эдеб. сер.* Р и ф м а с ы з.

ҚАРАБИ'Н, *харбы.* Эсасан атлы эсгерлер үчин гысга гундаглы түпең. *Лейтенант бир карабини алып, бираз дикелибрәге-де душмана тарап ченеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бейлеки икиси болса эллериндәки карабинлерини гезешип, огланың үстүне окдурылдылар* («Мыдам тайяр» газети).

ҚАРАМ [кара:м], Ойнуң ве ш. м. дүзгүнини бозмаклык, алдав. *Ашыры карам биже билен пәлелиге ибердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Карам этмек.*

ҚАРАМЧЫЛЫҚ [кара:мчылык], Ойнуң ве ш. м. дүзгүнини бозмаклык, алдамаклык.

ҚАРАНТИ'Н, 1. Ёканч кеселе сезевар болан адам билен арагатнашыкда боланлары вагтлайынча айры саклайыш. *Аннагулы дагы хениз карантиндеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Ёканч кеселлериң яйран ериндеп геленлери барлаян пункт.

ҚАРАР [кара:р] I, Хөкүмет тарапындан чыкарылян я-да көпчүликлейин кабул эдилйән буйрук. *Хөкуметиң эден карарын гөрүп, Хайырлы пейдасын билен дайханлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Маслахатда карар болды, ерлешди, Ишчи, батрак, орта гарып бирлешди* (Дурды Гылыч, Гошгулар). ◇ К а р а р а г е л м е к — белли бир нетижә гелмек.

ҚАРАР [кара:р] II, Сабыр, чыдам, такат. *Бири-бирлерини гөрмеселер, йүреклери карар бермезди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир ерде дурмага карарым етмән, ики яна зовзулдап йөрүн* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ҚАРАРЛАШМАҚ [кара:рлашмак], Белли бир нетижә, карара гелмек, вадалашмак. *Олар карарлашып чыкып гитдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ҚАРАРЛЫ [кара:рлы], Сабырлы, чыдамлы, такатлы. *Сенден карар тапар жахан, Мыдам бир карарлы даглар* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Ол өрән карарлы адам.*

ҚАРАРСЫЗ [кара:рсыз], Сабырсыз, чыдамсыз, такатсыз. *Карарсыз адам. Карарсыз хал-ягдай.*

ҚАРАРСЫЗЛЫҚ [кара:рсызлык], Сабырсызлык, чыдамсызлык, такатсызлык. *Ол хениз хем карарсызлыгы билен гарашып, агшамың түм-гараңкысыны ягшы дүшүрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ҚАРБЮРА'ТОР, Ичинден от алян двигателлерде сувук янгыч билен хованың бирикмегинден янгыч гарындысыны эмеле гетирйән энжам. *Кемчилик хем шондамыка дийәрин — дийип, Аннадурды карбюратора япышды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ҚАРЗ, Гайтарып бермек шерти билен вагтайын алынян я берилйән, шейле хем алнан пул, зат. *Маңа көп пул герек дәл, ики йүз манат карз берсең боляр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сен хөкумете гелжек йылкы бергиңи бериңсиң, эгер гысдансаң, ондан карз хем алып билерсиң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ҚАРЗДАР [карзда:р], Гайтарып бермек шерти билен вагтлайын пул я-да зат алан адам, бергидар. *Карздар болмак.*

ҚАРИКАТУ'РА, Гүлкүнч эдилип чекилен сурат. *Листокда ики саны карикатура чекилипди* (Н. Жума дерек). *Раманың ичинде, айнаның ашагында карикатура гөзүни дикди* («Совет эдебияты» жур

ҚАРИКАТУРАЧЫ, Гүлкүнч суратлары чекйә дожник.

ҚАРҚА'С, Ымаратың, жайың демир я-да аг болан эсасы скелети, гөвреси. *Демир бетон ка болан жай көп йыллап абат дурар* («Совет Түрк таны» газети).

ҚАРНАВА'Л, Танс, оюн ве чыкышлар биле чирилйән милли байрам. *Пионерлер ве мекдеп ок лары хем карнаваллара ве спорт ярышларына га ярлар* («Мыдам тайяр» газети).

ҚАРНИ'З, 1. Жайың ёкары гырасындакы, эр дәки фигуралы чыкыт. 2. Гапы я-да айна пердеси ян, какылян кесе агач.

ҚАРТ, Йүзи сан белликли ве суратлы ойналя гыз. *Жахыл махалларында икиси карт ойнапд* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Инди агшамл карт ойнап башлапды* (А. Говшудов, Мәхри—Ве

ҚА'РТА, 1. *геогр.* Ериң үст шекили чекилип гөр лен чызгы. *Кабинетиң дивалларында карт диаграммалар бар* («Совет эдебияты» журналы). *хозың бүтин экеранчылык мейданының хем багчы ның картасы барды* (А. Говшудов, Көпетдагың эт де). 2. Экин экмек үчин тайярланып гойлан я-да экилен гиң мейдан. *Карталарың гыраларына экиле агачлары бейикли-песли хатар болуп дурлар* («С эдебияты» журналы). *Биз, бир картаның говачасы залы ачылянча, гүймең-сүймең билен вагт гечи* («Совет эдебияты» журналы).

ҚАРТАЛАШДЫРМАҚ, 1. Бир ерин ве ш. м. бини карта салмак, карта гөчүрмек. 2. Ери карта белмек.

ҚАРТБАЗ [картба:з], Карт ойны билен дүйпли гул болян адам, хумарбаз, карткеш. *Гурт ялы бир баз — түйкесмәни чагырмагы, элбетде, бир гең з* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ҚАРТЕ'ЧЬ, 1. Ав түпеңи үчин уланылян ири се 2. *харбы.* Көпчүликлейин гырмак максады билен аралыга атылян артиллерия снаряды.

ҚАРТИ'НА, Кинофильм, кино. *Оларың дөврүм талабына лайык чепер картиналар дөретжекдикле түркмен халкы ынаняр* («Совет эдебияты» журна. *Бир улы телпекли оба адамсы бир нәче сапар бизе тинада душды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ҚАРТҚЕШ, *сер.* К а р т б а з. *Карткешиңки өзүңе ли, шу гүн ол йүз манат пул утан хем болса, соңк гүн онуң жубусинде гара көпүк тапдыранок* (А. Г шудов, Мәхри—Вепа).

ҚАРТОГРА'ММА, Картаның йүзүнде статистик м луматлар гөркезилен чызгы.

ҚАРТО'ГРАФ, Карта дүзйән специалист. *Картогр лар карта дүзмек ишине гиришдилер.*

ҚАРТОГРА'ФИЯ, География карталарыны дүзмек кындакы ылым.

ҚАРТО'Н, Пресленен өрән гаты галың кагыз. *отагда көп эгленмән, элине бир картон кагызыны ал* («Мыдам тайяр» газети). *Ол агачдан кагызың к сортуны, габыгындан болса картон тайярламак бо* («Яш коммунист» газети).

ҚАРТОТЕ'ҚА, Бир максат үчин йыгналан язгы карточкаларың жеми. *Сөзлүк картотекасы. Китапха картотекасы.*

ҚАРТОТЕҚАЧЫ, Картотека үстүнде ишлейән ишг картотека дүзйән ишгәр. *Картотекачы болуп китапх нада ишлейәрин.*

ҚА'РТОЧКА, 1. Дөртгыраң кагыз я-да картон. *Ка*

гөнки гөчүрилен язгылар. 2. Белли бир зат алмак үчин үчүн язылы кагыз. 3. Кичиҗик фотосурат.

КАРТО'ШКА, *гөкл. д.* Көки мивели гөк экин ве онуң крахмалы бай, нахара атылян хасылы, ералма. *Гелҗек йыл ирки картошка экмек үчин беллән ерим гөвнүңе хәрәдымы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Картошка экини. Картошка уны.*

КАРТХАНА [картха:на], Карт ойналян җай. *Хараба болуп галан дегирмен шовундамы я-да өйүни картхана диерлер адамларың биринҗи өйүндеми, Гурт хем шол өйүң халкасында пейда боляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КАРУСЕ'ЛЬ. Мүнүп айланмак үчин йөрите ясалан стургычлы, хер хили ойнавачлы пырланып дуран гурлуш. *Бизиң өз чагалар шәхерҗигимиз бар. Онда карусель, салланчак ве хиҗңилдик бар* («Мыдам тайяр» газети). *Чагалар карусель мүнүп айландылар.*

КАРЬЕ'Р, Магданларың ве ш. м. ерден газылып чыкарылян ери. *Чагыл карьери. Даш карьери.*

КАРЬЕРИ'ЗМ. Везипели гуллуга ковалашмаклык, карьера ковалашмаклык.

КАРЬЕРИ'СТ. Карьеризмиң тарапдары, везипели гуллуга, карьера ковалашян. *Ол дар дүшүнҗели бир карьерист* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *«Дерҗевчи» атлы драмы эсеринде уезд шәхеринде болян парахорлары, огрулары, карьеристлери, чиновниклери паш эдйәр* («Мыдам тайяр» газети).

КАРЬЕРИСТИК. Карьера эсасланан, карьера дегишли болян. *Эгер ол өзүниң карьеристик ниети билен шу пикири дөрән хем болса, җәхеннем, ёкары мекдепде окамалы болды оңа пейда эдер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

КАРЫ, [ка:ры], *көн. с.* Китабы ят тутан, яткеш адам (көпленч көр адам хакда). *Кары бир гүн бүдрәп йыкылыпдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КАСАМ, Дабаралы суратда берилйән сөз, вепалы болмак үчин берилйән вада, ант. *Гызыл Гошун касам этди еңмәге, Еңиш газанмага биз ичдик анты* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Елдаш Ленин, саңа касам эдйәрис* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Артык, маңа касам этдирмежек болсаң, мениң сөзүме ынан* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КАСАМЛЫ. Касам эдилен, антлы, вадалы.

КАСАМЛЫЛЫК, Ант эдиленлик, антлылык, вадалылык.

КА'СКА, Келлә гейилйән демир папак. *Ынха бири гелйәр эдил үстүнден, Башында каска бар, яраг элинде* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Энче фашист арканлыгна серрелип, Каскасы гайдырлып, гапдална гачды* (А. Какилов, Сайланан эсерлер).

КА'ССА, 1. Пул сакланян сандык, шкаф, гуты. 2. Эдараның пул гойберилйән я-да табшырылян бөлүми. *Пулуң кассада озал хем гыт дәл* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Аманат касса.* 3. *типогр.* Типография шрифтлери сакланян чекерли ящик. 4. Билет сатылян ер, җай. *Киномеханик өзүниң аппаратыны сазламак билен башагайды, кассада билет сатылярды* («Совет эдебияты» журналы).

КАССЕ'ТА, Фотография пластинкаларының, плёнкаларының ышык гечирмейән дашкы гутусы. *Плёнка салнан кассета.*

КАССИ'Р, Кассада ишлейән адам, кассачы. *Онуң элинде кассириң йитирен сумкасы барды* («Мугаллымлар газети»). *Кассир кассасыны ачды. Кассир өз ишине башлады.*

КАСТ, Бетпәллик билен эдилйән херекет, өңүнден ойланылан бет ниет, хыянат. *Болуп сениң кастыңда Бакна халклар бирлешйәр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Жана каст этмек — *сер.* Жан. *Онуң дүканына от бердилер ве жанына каст этмегиң хыялына дүшдүлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КАТ, *көн. с. сер.* Камат. *Чеп яңага безег берйәрди халы, Инче, сагдын катды гүюлан ялы* («Совет эдебияты» журналы).

КАТАЛО'Г, Бир меңзеш затларың белли бир тертибе салнан язгысы. *Китапхана каталогы боюнча хер бир эсери чалт тапмак боляр* (СССР тарыхы).

КАТДЫ-КАМАТ [катды-ка:мат], *көн. с.* Бой-сырат, даш сыпат. *Жыгалы бег агтыгының катды-каматына гуванып, шат болуп жошуп, бәш келеме сөз айдяр* («Гөроглы» эпосы). *Бахарың катды-каматыны, сыратыны гөрүп, өйленҗек йигидиң йүреги гиден болара чемели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КАТЕГО'РИЯ, Дурмушдакы хас умумы хадысалары ве оларың умумы белликлерини билдирйән ылмы дүшүнҗе. ◇ Хабарлык категориясы — *сер.* Хабарлык.

КА'ТЕР, Күрек билен сүрүлйән я-да моторлы кичирәк гәми. *Эйләк-бейләк зымдырылып барян кичиҗик катерлер, куласлар, хатда елкенли гәмилер ве таймыллар гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Катер дерялларда ве деңизде сүрүлйәр.*

КА'ТЕТ, *мат.* Гөни бурчлы үчбурчлукда гөни бурчы хасыл эдйән ики тарапың бири.

КАТО'Д, *физ.* Отрицатель зарядландырылан электрод.

КАТО'К, Үстүнде тыпышып ярышмак үчин буз доңдурылан мейданча. *Якында ховуз я-да деря болмадык ерлерде адамлар катогы дүз мейданчада гураярлар* (М. Н. Скаткин, Җансыз тебигат).

КАТО'ЛИК, Католики дине уян адам.

КАТОЛИКИ, Католицизме эсасланян, католицизме дегишли, хас болан. *Ол илки католики лицейде окаяр* («Совет эдебияты» журналы).

КАТОЛИКЛИК, *сер.* Католицизм.

КАТОЛИЦИ'ЗМ, Рим папасы тарапындан баштутанлык эдилйән, Гүнбатар хачпаразларының дини ынамы, мезхеби. *Католицизмиң йәрамагы помещиклерің бир бөлеги тарапындан хем гүйчли гаршылык гөркезилмегине сезевар болупдыр* (СССР тарыхы).

КА'ТОРГА, Тутулып иш кесилен адамларың межбуры суратда ёвуз ишледилйән ери. *Патыша вагтында Сахалин сүргүн ве каторга адасыды* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

КАТРА, Овнук дамжа. *Асмандан бир катра нем даммады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КАТЮ'ША, *харбы, гепл. д.* Йөрите система боюнча ясалан нилсиз миномет. *Катюша жаханы зензеле этди* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Катюшалар ер сарсдырып угранда, Геңиргенип хайран галан достум сен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КАУЧУ'К, Сүйт ялы ширесинден резин тайярланян тропик өсүмлиги. *Химия сенагатлы Гарабогазкөлүң бар, Каучук экип, өсдүрип, өнүм берйән илиң бар* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). *Каучукдан хер хили резин өнүмлери тайярланяр.*

КАФЕ', Кичиҗик ресторан, нахархана. *Сагадат ханым оны кичиҗик, эмма безегли кафе алып барды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Биринҗи Май көчесинде тәзе кафе ачылды.*

КА'ФЕДРА, 1. Лекция я-да чыкып сөз сөзлемек үчин белент ер. *В. И. Ленин гыссанмач кафедра чыкды* («Пионер» журналы). 2. Ёкары окув җайларында ылмың белли бир пудагы боюнча мугаллымлар топарының бирлешиги.

КАФТА'Н, Эркек адамың узын сыйлы дашкы гейими. *Онуң эгниндәки эшиги гушаклы тыррык кафтандан ве җалбардан ыбаратдыр* (СССР тарыхы).

КАШАН, Непис, овадан, гелшикли. *Ол шкаф би-*

лен бойдаш болуп, онуң кашаң симлерини зарңылдатды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол өрән кашаң гейнипдир.*

ҚАШЫҚ, *диал. сер.* Чемче.

ҚАЩАҚ, Киши хакыны ийәән, кеззап, мекир, хилегәр. *Бир залым сүйтхорың бакдым гойнуны, Гөр, оглум, сен ол кащагың ойнуны* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Нәме бизлери ач кащагың оглы хасаплаярмың?* («Гөроглы» эпосы).

ҚАЮ'ТА, Гәмилердәки кичижик айратын жай. *Арасса каютаның ичи мазалы ягтылды* («Совет эдебияты» журналы).

ҚВАДРА'Т, 1. Дең тараплы дөртбурчлук, инедөрдүл. 2. *мат.* Хайсы хем болса бир саны өзүне көпелтмекден эмеле гелиән жем. *Елларың 110 мың квадрат метри асфальтланып барыляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Бизиң социалистик республикамызың ярым миллион квадрат километре голай гиң хем ажайып сәхрасы бар* («Совет эдебияты» журналы).

ҚВАЛИФИҚАЦИОН, Квалификацияны кесгитлейән.

ҚВАЛИФИҚА'ЦИЯ, Бир кәри билиш, өкделик ягдайы, хүнәр, тайярлык дережеси. *Хер бир ишиң үстүнликли болмагы адамларың тайярлыгына, оларың квалификациясына ве башарныклылыгына, оларың гайратына ве энтузиазмына баглыдыр* (Н. С. Хрущёв, Пагтаның өндүрилишини мундан бейләк-де артдырмак угрунда).

ҚВАЛИФИЦИРЛЕМЕҚ, Бир задың болшуны кесгитлемек, болшуна баха бермек, хасап этмек.

ҚВАРТА'Л, 1. Шәхер көчелериниң бири-бирини кесип гечиән аралыгындакы бөлеги. *Бир кварталы гечди-де, гайра йүзүндәки ховлының дервезесини ачды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хасабат йылының дөртден бири, үч айлык дөвүр, мөхлет. *Дөрдүнжи кварталың икинжи айында йыллык планымызы долдурдык.*

ҚВАРТЕ'Т, *сазч.* 1. Дөрт сес я дөрт саз гуралы үчин язылан саз эсери. *Моцарт өз өмруниң довамында энчеме опера квартетлери, сонаталары ве башга-да эсерлери дөредйәр* («Пионер» журналы). 2. Дөрт ерине етиришиден дүзүлен ансамбль .(айдымчы я-да сазанда).

ҚВАРЦ, Кремнезёмың айратын окчсинден ыбарат минерал. *Кварц айнасы гызгына чыдамлы айнадыр* («Мыдам тайяр» газети).

ҚВАС, Чөрекден я-да миведен эдилиән туршумтык алкоголсыз ичги. *Озал алманы мазалыжа ювуп, соңра квасда ятырмалы* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Квас ичмек. Чөрек квасы.*

ҚВИТА'НЦИЯ, Пул я-да зат кабул эдилиенде берилиән хат. *Гечен айда 94-нжи квитанция билен: — Сени Тагта районы геплешиге чагыряр — дийип, хабар этдилер* («Токмак» журналы). *Квитанциямы яным билен алмандырын.*

ҚВО'РУМ, Йыгнагы ачмак үчин онуң членлериниң гатнашмалы, гол галдырмалы адамларының етерлик саны, жеми.

ҚЕБАП [кеба:п], Отда биширилен какмач эт, чишлик. *Ол ёлагчылара илки чай, соңра болса овлак этинден кебап эдип берди* («Совет эдебияты» журналы).

ҚЕБЕЛЕҚ, *зоол.* Мөр-мөжеклер топарына гирйән гоша ганатлы дүрли реңкдәки кичижик жандар. *Бахар-да гөрк берйәр ятан бошлуга, Кебелеклер үчүп, гушлар сайраяр* («Совет эдебияты» журналы). *Хоштап гызгынлы хованың йүзүнде кебелеклер, мөжеҗиклер гүзүлди турузярлар* («Совет эдебияты» журналы). *От кебелеги.* ◇ Дашында кебелек болмак — ыхлас билен бирине хызмат этмек, гуллук этмек, дашында пырланмак. *Ийҗегини, гейҗегини тайяр эдип, энем икимиз дашында кебелек болмалы хем болса болжак* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҚЕБЕЛЕҚЛЕМЕК, Гаймаламак, пелпеллемек, үганакламак. *Бир гезек, гышың аязлы сәхер чагында, гар кебелеклән ягып дурка, мен сув гетирейин дийип дүз тарап уградым* («Яш коммунист» газети). *Эртир туранымызда, гар кебелеклән ягярды.* 2. Дашында айланмак, ыхлас билен бирине хызмат этмек, гуллук этмек, пырланмак. *Сестра сыркавың дашында кебелеклән йөрди.* 3. Гөзүң өңи учганакламак, үмезлемек. *Ерийден туранымда, гөзүмиң өңи кебелеклән башлады.*

ҚЕБЕР, *бот.* Яшы дересоганың япрагына меңеш нахар билен ийилиән от.

ҚЕБЗЕ, 1. *анат.* Арканың ёкары тарапында ерлешиән ясы, кепҗә меңзеш сүңк, пилче. *Онуң кебзеси эдил ошунк гойлан ялы түңнерип дур* (Н. Помма, Себәбини сөк билдим). *Кебзе агырмак. Кебзе батмак.* 2. *гепл. д.* Арка. *Ики аяк хайван гелди, гум пешәп, Биз уряс, ол сөвер, кебзесин гашап* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ҚЕБШИРЛЕЙЖИ [кебши:рлейжи], Электрик гүйжи билен металы бири-бирине сеплейән ишчи, сеплейжи. *Бизе слесарлар хем, токарлар хем, электрик билен кебширлейжилер хем, метал эдебиләр хем керек* («Совет эдебияты» журналы). *Ол заводда кебширлейжи болуп ишлейәр.*

ҚЕБШИРЛЕМЕҚ [кебши:рлемек], Металы ве ш. м. бири-бирине тутдурмак, сеплемек. *Мен электрик билен кебширлемеги оңарармыкам — дийип* өкирөшиклейди («Совет Түркменистанының аяллары» журналы)

ҚЕБШИРЛЕНМЕҚ [кебши:рленмек], Бири-бирине тутдурылмак, сепленмек.

ҚЕБШИРЛЕТМЕҚ [кебши:рлетмек], Металы ве ш. м. бири-бирине тутдуртмак, сеплетмек. *Турбаның өвүлен ерини кебширлетмек.*

ҚЕБШИРЛЕШМЕҚ [кебши:рлешмек], Кебширлемәге көмеклешмек, сеплешмек.

ҚЕБШИРЛИ [кебши:рли], 1. Сепли, сепленен. 2. *гөч. м.* Ербе-ер, өз еринде, ерли-еринде (саз хакда). *Бә, хер ерде кебширли сөзе чепер адамлар бар-ов!—дийип, комплесини ыралап тассыклады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҚЕЕРЖЕҚЛЕМЕҚ, Кеерилип төверегиңе серетмек, гаранҗаклап серетмек, гаранҗакламак. *Айна мейдан чыкан мейдан хоразы ялы кеерҗеклән гөвресине гарады. Алаша кеерҗеклән, ойнаклап башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нәме, төверегиңе кеерҗеклейәрсиң?!*

ҚЕЕРЖЕҚЛЕШМЕҚ, Билеликде кеерилмек, кеерилшип төвереге середишмек, гаранҗаклашмак. *Дүелер кеерҗеклешди, эйләк-бейләк селпешди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ҚЕЕРИЛМЕҚ, Төверегиңе гарамак, гаранҗакламак, кейкерилмек, үшерилмек, товсарылмак.

ҚЕЕРИШМЕҚ, Төвереге середишип дурмак, гаранҗаклашмак, кейкеришмек, үшерилишмек, товсарышмак.

ҚЕЕРМЕҚ, Төвереге серетмек, гаранҗырамак, кейкермек, дикелмек, үшерилмек, товсармак.

ҚЕЕРТМЕҚ, Төвереге серетдирмек, гаранҗаклатмак, дикелтмек, галдырмак, үшертмек, товсартмак. *Атлар якынлыкда агыл барлыгыны дуюп, гулакларыны кеердип ве гөзлерини гараңкылыга дикип гыссанярдылар* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ҚЕҖЕБЕ, 1. Гелин алнанда, гелни дүйә чүнүҗүни алып гайтмак үчин, йөрите агачдан ясалян үсти дөрт тарапа япгыт энҗам. *Гаты кән гүнлер йөрәп бир чөлустанлыга етенлеринде, гөзүне бир кеҗебе көрүнди* («Гөроглы» эпосы). 2. Хала салынян нагшың бир гөрнүши. *Өңлер «кеҗебе» гөлүни хала салардык* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Қеҗебаң гарышмак — бир зада гахарың гелмек, ганың гызмак; булашмак. чашмак. *Ылайта-да Айтагың өз дилини ойнат-*

магы онуң кеҗебесини гарышдырды («Совет эдебияты» журналы).

КЕҖЕЛЕШМЕК, Кеҗине гайтмак, биринің терсине гитмек, сене-мене эдишип дурмак, жеделлешмек. *Өз оглы ялы адам билен кеҗелешмеги өзүне услып билмеди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Онуң билен кеҗелешип отурмагы услып билмеди* («Совет эдебияты» журналы).

КЕҖЕҢЕК, Хич кимиң айдан-диенине гулак асмаян, өз диенини эдйән, кесир. *Хей шейле кеҗеңеги хем ырып болармы* («Түркмен пьесалары»). *Адам диениң бейле гарагол, кеҗеңек болмаз* («Гөроглы» эпосы).

КЕҖЕҢЕКЛИК, Өз диениң эдижилик, өз диенлилик, кечлик, кесирлик. *Шейле кеҗеңеклигини эдип, беркине тутуп отурса, нәме дийип, нәме айдарсың, жанларым* («Совет эдебияты» журналы).

КЕҖЕШМЕК, *сер.* Кеҗелешмек.

КЕҖИ, Арасса йүпек чекиленден соң галан йүпек галындысы, йүпегиң ярамаз хили.

КЕЗЗАП [кезза:п], Яланчы, алдавчы, хилегәр, мекир. *Сиз, эй, выжданларыны пула сатан кеззаплар* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар).

КЕЗЗАПЛЫК [кезза:плык], Яланчылык, алдавчылык, хилегәрлик, мекирлик. *Пишик готур серчәниң кеззаплыгыны билйәрди* («Мыдам тайяр» газети). *Кеззаплыкда Амыдеряның себитине хем якасыны танатды* («Токмак» журналы).

КЕЗЗАПЧЫЛЫК [кезза:пчылык], *сер.* Кеззаплык. *Дага элтип, эдибилен кеззапчылыкларыны эдипдирлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КЕЙВАНЫ [кейва:ны:], *сер.* Аял. *Шол өйүң кейванысы иш, алада биленди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Оразгүл элли яшына якынлан кейваны аялды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КЕЙГИМ, *гепл. д.* Яшы кичи аял-гызлара йүзленилип айдылян сөз. *Фартугы, кейгим, өрән ыкжам дакынарын* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Кейгим, ол сес етерден дашда* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КЕЙИК, *зоол.* Чөлде ве дагда яшаян сүйтемдиржи, гечи писинт хайван, жерен. *Биз кейик авламага гитмәге тайярланярдык* («Пионер» журналы). *Гечер ол кейиклер гечмедик ерден, Хич хили бөветлер тутмаз сапёры* (К. Ишанов, Ватан үчин).

КЕЙКЕРИЛМЕК, *сер.* Кеерилмек.

КЕЙКЕРИШМЕК, *сер.* Кееришмек.

КЕЙКЕРМЕК, *сер.* Кеермек. *Тә ики гулагы сачының арасындан товшаның гулагы ялы кейкерип чыкянча дарамазды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕЙКЕРТМЕК, *сер.* Кеертмек.

КЕЙП, Ички дуйгы ягдайы, бир затдан алынян леззет, хезиллик, сапа. *Ол барянларың кейплери көк, рухлары шат* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Кейпим тутуп дурды, неше зор этди, Хушум алып, аклым, гөзүм көр этди* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Кейп бермек — хезил бермек, шатландырмак, гүлүшдирмек, гөвүн ачмак. *Бу болса оңа кейп берйәрди, гөвнүни гөтерйәрди* («Совет эдебияты» журналы). Кейпиңи көклемек — вагтыңы хошламак, гөвни ачмак, гөтермек. *Ёлагчылар чай-сувдан кейплерини көкледилер* («Совет эдебияты» журналы). Кейпиңи сазламак—кейпиңи көк этмек. Кейп чекмек — хезилли, леззетли отурышмак, вагтыңы хошламак. *Сиз кейп чекиң* («Совет эдебияты» журналы). Кейпден чыкмак — хезил этмек, ядаянчан ойнамак, гөрмек ве ш. м. *Ол бу сапар мөҗеклери ковмак кейпинден чыкмагы йүрегине дүвен болара чемели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Кейпи бозук — гөвни шат дәл, тукат. *Кейпимиң бозук вагтында сен мени гулдүрдиң* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). Кейпи көк — мес, вагты хош, шәхдачык. *Кейпиниң көк махаллары ол кәте айдыма хем хиҗленерди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Кейпини учурмак—кейпини бозмак. Кейпиң келләңде—нәме этсең өзүң бил, исләниңи эт. Көр кейп болмак — кейпиң гачмак, бирден кейпсиз болмак.

КЕЙПИКӨКЛУК, Кейпи говулык, кейпли ягдайда болмаклык. *Хава, гелйәрди ол кейпикөклүкде* («Совет эдебияты» журналы).

КЕЙПИНЕ, Кейп эдип, өз ислегине гөрә, мейлетин, йөне. *Өрән оңат гүн болды, кейпине гезибермели* («Совет эдебияты» журналы). *Ол шәхере кейпине гитди.*

КЕЙПИ-САПА [кейпи-сапа:], Кейп-леззет, гызык, ички дуйгы-рухуң гөтерилиш ягдайы. *Товшанҗыклар ойнаклашып-депеде, әхли җандар боляр кейпи-сапада. Хава, ягшы йигит, багың шейле кейпи-сапасы бар* («Совет эдебияты» журналы).

КЕЙПИХОН [кейпихо:н], Мейлетинлик билен, өз ислегине гөрә, өз ислеги билен, кейпине. *Соңра бирден башын галдырды гүлүп, Гепледи кейпихон, хейҗана гелип* («Совет эдебияты» журналы). *Оба кейпихон ише гайтдым* (Н. Жумаев, Ак дерек).

КЕЙПИХОНЛЫК [кейпихо:нлык], Өз ислеглилик, мейлетинлик. *Маршрута уграмага Катяның өзи кейпихонлык билдирди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол мундан өңки горкусындан эдйән ишлерини инди кейпихонлыкдан этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕЙПЛЕНДИРМЕК, Кейпини гөтермек, серхош этмек, ички дуйгусыны гөтермек. *Гүррүң эдип кейплендирмек. Саз чалып кейплендирмек.*

КЕЙПЛЕНМЕК, Кейпиңи гөтермек, гызыкланмак, серхош болмак. *Өз-өзүң кейпленмек. Бир задың ышкына дүшүп кейпленмек.*

КЕЙПЛИ, 1. Кейпи көк болан, шат, бегенчли. 2. Гызыклы. *Кейпли гүррүң. Кейпли оюн.* 3. *гөч. м.* Кейпи көк, серхош. *Ол бирнеме кейпли.*

КЕЙПЛИЛИК, 1. Кейпикөклүк. 2. Гызыклылык, 3. *гөч. м.* Серхош ягдайда болмаклык.

КЕЙПСИЗ, 1. Кейпи ёк, шат дәл, угры ёк, тукат. *«Боланок» жогабын эшдип, о ерден, Бу гүн хем кейпсиз ара ачдылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Саг дәл, нәхош. 3. Гызыксыз.

КЕЙПСИЗЛИК, 1. Кейпи ёклук, шат дәллик, угры ёклук, тукатлык. *Мугаллыма өз-өзүнден «шейле» дийип, кейпсизлик билен окува башлады* (Н. Сарыханов, эсерлер). 2. *гөч. м.* Саг дәллик, нәхошлук. 3. Гызыксызлык.

КЕЙПЧИЛ, Кейп чекмәни говы гөрйән, кейпе гызыгян.

КЕЙТИК, Бир аягына агсаян, агсак. *Кейтик адам.*

КЕЙТИКЛЕМЕК, Бир аягына агсап йөремек, агсакламак. *Өңден кейтиклән барян Гуллухан аяк чекип, ызындакылара гарады. Готур хасанаклап галды, пычагыны сырып, кейтиклән окдурылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕЙШЕРИЛМЕК, *сер.* Кейшермек.

КЕЙШЕРМЕК, Бирнеме эгилмек, бүкүлмек (көпленч агыр зат гөтериленде). *Ашыр эгни долы халталы кейшерилип барярды. Кейшерилип йөремек.*

КЕЙШЕРТМЕК, Бирнеме эгилдирмек, бүкүлдирмек. *Агыр йүк адамы кейшердйәр.*

КЕЙШИК, Гышык аяк, майып аяк. *Онуң саг аягы кейшик.*

КЕЙШИКЛЕМЕК, Агсап йөремек, кейшерилип йөремек.

КЕКЕНЕ, *зоол.* Гавун пазылына дүшйән ве оңа зыян беряжи кичижик мөҗежик. *Ораз хан кекене иен терне кимин готурак йүзүни гүлдүрип, сыпайычылык билен отурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гавуна кекене дүшенде, дерманлап гырярлар.*

КЕКЕЧ I. Кәбир гушларың ве сүйренижи хайванларың келлесине чыкян өсүнтги. *Хоразың кекежи улы боляр.*

КЕКЕЧ II, Сакынып геплейән, сакав. *Кекеч адам.*

КЕКЕЧЛЕК, Кекежи улы болан. *Кекечлек хораз.*

КЕКЕЧЛЕМЕК, Сакынып гүрлемек, сакавламак. *Кекечлемән геплемек.*

КЕҚИРДЕВҮК, *анат.* 1. Хайванларың ве адамларың организминдәки сыклыгы ве чеелиги билен тапавутланян бирлешдиржи докуманың бир гөрнүши. 2. Халка-халка турба гөрнүшли бокурдак дүвни ерлешйән дем алыш органы.

КЕҚРЕ, *бот.* 1. Ажы хашал от. 2. *гөч. м.* Гаты ажы. *Чайың дүйби кекре ялы болупдыр.*

КЕЛ, *мед.* 1. Келлә чыкян ёканч дери кесели, яра. 2. Шол кесел билен кеселлән. *Ол кел хем дәлди, эмма оңа шол ат хас болуп галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Келиң иң ювашы көприниң ашагында отурып, мал үркүзер* (накыл).

КЕЛАЙЫ [кела:йы], *көн. с.* Баша атылян өйме (яглык, гыңач).

КЕЛАМ [кела:м], *көн. с.* Сөз, сөзлем. *Бири-бирлерине келам агыз-да айтмаярдылар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КЕЛАМЫЛЛА [кела:мылла:], *көн. с.* Гурхан. *Моллаларың айтмагына гөрә, соңкы инен аят билен өңкини лагув эдйән келамыллада-да бармышын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕЛЕВ, Тентек, самсык, угурсыз, ёңил. *Келев гылык-хәсиет/ли адам.*

КЕЛЕВЛИК, Тентеклик, самсыклык, угурсызлык, ёңиллик. *Келевлик этмек нәмә герек.*

КЕЛЕК, Шахы болмадык, шахы ёк, шахсыз. *Келек гечи. Келек сыгыр.*

КЕЛЕҚБАЗ [келекба:з], Оюнчы, пыррылакчы, алдавчы.

КЕЛЕҚБАЗЛЫК [келекба:злык], Оюнчылык, пыррылакчылык, алдавчылык. *Келекбазлык говы дәл.*

КЕЛЕМ, *бот.* Улы ясы япраклы ве япрак-япрак тогалак хасыл гетирйән бакжа экини хем-де шонуң хасылы. *Атызларың ичини келем, соган ялы гөк өңүмлер безейәрдилер* («Пионер» журналы). *Келеми, помидоры, хыяры ве башга хер хили гөк экини үч эссе артык экмели* («Совет эдебияты» журналы). *Келем япрагы. Дузлы келем.*

КЕЛЕМЕ I, *көн. с.* Дөрт сув, ягны он ики сагатлык сув нобаты. *Бир келеме сувуң болса, Ики йылда бай болсарсың* (Чары Ашыр, Поэмалар).

КЕЛЕМЕ II, 1. *дини.* Мусулманлык шертини кесгитлейән гурхандан алнан бир цитата ве онуң ады. 2. Сөз, сөзлем. *Делминип бәш келеме сөз айдар герек* («Гөроглы» эпосы). ◇ Келемәни чөвүрмек (өвүрмек) *дини* — дине ынаныңдыгыны субут этмек үчин йөрите айдылян сөзлери сесли айтмак. *Хер топ сеси чыканында, Наҗобай ызлы-ызына келемесини өвүрйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕЛЕМЕНЛЕМЕК, Бейникликден башашак кебелеклән гайтмак. *Хораз дик башашак келеменлән гайтды-да, патлап ере дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕЛЕМЕНЛЕТМЕК, 1. Бейникликден башашак кебелекледип гойбермек. 2. Булайламак. *Айна эллерини келеменледип, Баллының йүзүне-гөзүне урды-да, ашак саллапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕЛЕП, Белли бир дережеде күлтерленен халы йүпи я-да йүплүк. *Реңкленен келеплер асылгы дурды.* ◇ Келебиң ужуны иитирмек — башың чашмак, алҗырамак, угруны йитирмек. Келеп агажы — дашына йүпек сарап келеп эдилйән агач.

КЕЛЕПЛЕМЕК, Халы я-да тара докамак үчин йүплүги келеп агажына күлтерлемек, келеп этмек. *Йүплүк келеплемек. Йүпек келеплемек.*

КЕЛЕПЛЕТМЕК, Келеп этдирмек. *Халы йүпүни келеплетмек.*

КЕЛЕПЛЕШМЕК, Келеплемәге көмек этмек, йүпя-да йүплүги келеп эдишмек. *Йүп келеплешмек.*

КЕЛЕСАҢ, Бир иши эмелли-башлы алып барып билмейән адам, сансар.

КЕЛЕСАҢЛЫК, Бир иши эмелли-башлы алып барыбилмезлик, келесаңың гылык-хәсиети, сансарлык. *Ме дүшүнүксиз, гечиримсиз келесаңлык этдим* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

КЕЛЛЕ, 1. Адамың я-да хайваның бейни сүңклерин ден эмеле гелен ве йүз бөлегиниң ерлешйән органы, баш *Ол оглан онуң келлесини сыпалаяр* («Совет Түркменис танының аяллары» журналы). *Онуң келлесинде сач ёк* 2. Бир предметиң я-да задың иң ёкарсы, башы. *Туды кесип йөне келле эдип өтәйдипдирлер.* ◇ Келле гөч мек — *сер.* Келле гызмак. Келле гызмак — бир зада әхли үнсүни, пикириңи бермек, гызгалаңа дүшмек, бадың гөтерилмек, келлән гөчмек (оюнда, урушда ве ш. м.). *Гүррүңе келле гызып, бир ерде көп отурмак* Келлеңден учмак — ятдан чыкмак, хушдан чыкмак. Келлең хум ялы чишмек — гаты яда мак, келлең ядан халыс болмак. Гуш келле — самсык, пәхимсиз.

КЕЛЛЕБАШАЯК, 1. Өлдүрилен малың келлеси ве аяклары. *Көне моллаларың яс еринде гурхан окап, гойнуң келлебашагыны алянларыны, ол вагт Вепа нире ден билсин* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Келлебашаякдан эдилен, тайярланан нахар. *Гоңшымыздан келлебашаяк ийдим.*

КЕЛЛЕКЕСЕР, *гепл. д.* 1. Келле кесижи, гарадан гайтмаз, ёл чапан. 2. Иле от якдырмаян, гудуз адам.

КЕЛЛЕКИ, 1. Атың я-да эшегиң келлесине салмак үчин йөрите эдилйән гайыш ногта. *Ата келлеки салмак Эшеге келлеки тикмек.* 2. Ичи гырлан гавуның пачагы на салнып гатадылан как.

КЕЛЛЕКИЛЕМЕК, Келлеки гейдирмек. *Аты келле килән мүнди-де, ёла дүшди.*

КЕЛЛЕКИЛЕНМЕК, Келлеки гейдирилмек, келлеки салынмак. *Маллардың хеммеси келлекиленди.*

КЕЛЛЕКИЛЕТМЕК, Келлеки салдырмак, келлекисини гейдиртмек.

КЕЛЛЕКИЛЕШМЕК, Келлеки салышмак, келлекисини гейдиришмек.

КЕЛЛЕЛИ, 1. Келлеси бар болан, келлеси еринде болан. *Хеммәмиз яңкы уллакан келлели адамың төверегине үйшдук* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Акыллы, пәхимли, пайхаслы. *Ол келлели адам.*

КЕЛЛЕСИЗ, 1. Келлеси болмадык. *Келлесиз гөвре.* 2. Акылсыз, пәхимсиз, пайхасыз. *Ене гоймаң бир келлесиз чүйрүги, Халкының гөвнүни биленден сечиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Онуң ялы иши келлесиз адамлар эдер.*

КЕЛЛЕСИЗЛИК, 1. Келлеси ёклук. 2. Акылсызлык, пәхимсизлик, пайхассызлык. *Келлесизлик этмек герек дәл.*

КЕЛЛИК, Келләне ёканчлы дери кесели ёкушып кел болмаклык, келик ягдайы. *Келлик эрбет зат. Кеселханада өзүни бежердип, келликден дынмак.*

КЕЛПЕЗ, *сер.* Келпең

КЕЛПЕЗЕ, *сер.* Хажжык

КЕЛПЕҢ, Батныксыз, еңилкелле, келчик, сувумсыз (адам хакда). *Обамыздакы кәбир келпең жахыллар жовлан урарды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хава, сөзүң агзыңда, келпең гвардиячыларың сениң үстүңе чозуп, йүрегиңи буланларыны мен билйәрин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕЛПЕҢЛИК, Батныксызлык, келчиклик, еңиллик, еңилкеллелик, сувумсызлык. *Көр хем келпеңлигине гара-*

...ездан. гарып боландыгы үчин, ерден-сувдан пай алды (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Келпеңлик этмек.*

КЕЛТЕ, 1. *сер.* Гысга 1. *Ине, келте бойлы Аннагүл дәфтериниң блокнотына элини узадяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Пальтоң келте боляр. Келте гейим.* 2. *гөч. м.* Етмез, етерлик дәл, долы дәл. *Иши келте эдипсиң. Сен келте гайдыпсың.*

КЕЛТЕКЧЕ, *гепл. д.* Гүпби, келте пальто. *Деррев келтекчесини геймәге дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Келтекче тикдиринмек. Гыш гүнлери келтекче гейилйәр.*

КЕЛТЕЛИК, *сер.* Гысгалык. *Боюмың кәвагт келтелик эдйән ери боляр.* ◇ Келтелик этмек — бәрден гайтмак, гысгалык этмек.

КЕЛТЕЛМЕК, 1. Гысгалмак. *Гыш айларында гүн келтелйәр.* 2. Гирип гысгалмак, гирмек. *Көйнегиң еңи келтелипдир. Жалбар келтелипдир.*

КЕЛТЕЛТМЕК, *сер.* Гысгалтмак. *Пальтоң гаты узын, бирнеме келтелтмек герек.*

КЕЛЧИК, *сер.* Келпең. *Кәбир келчик адамлар шейле эдйәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

КЕЛЧИКЛИК, *сер.* Келпеңлик. *Келчиклик этмек.*

КЕМ, 1. Болмалы дережесинден аз, эгсик болан; етерлик дәл. *Деңизде хем уруш херекетлериниң үстүнлиги шондан кем болмандыр* (Орта асырлар тарыхы). *Колхозың алан бугдайы бир миллион тоннадан кем чыкмаз.* 2. Етмезчилик, ярамазлык, угры ёк. *Ери, жаным, ниресиниң кеми бар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Кем ишлик *грам.* — *сер.* Ишлик. *«Мыш-миш» кем ишлигиниң гошгулмасыдыр.* Кем ярамазлык — говы ярамаклык, оңат гөрүлмеклик. *Гөроглының гоюн диени Өвезиң гулагына кем яраманды* («Гөроглы» эпосы).

КЕМАҚЫЛ, Акылы етерликли болмадык, акылы кем, акылсыз, акылы гелип-гитмелирәк. *Кәбир адамлар бар вели, акыллыдыгыны, кемакылдыгыны оларың сесинден ве гүлкүсинден хем догры билмек боляр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

КЕМАҚЫЛЛЫК, Акылы кемлик, аз акыллылык, акылы етерлик дәллик. *Сен кемакыллык этме-де, айдыланы ерине етир.*

КЕМАЛ [кема:л]: 1) кемала гелмек — 1) кәмиллик яшына етмек, етишмек. *Абай улалды, кемала гелди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Бир вагт кемала гелдиң-ле, балам!* («Совет эдебияты» журналы); 2) етишмек, бишмек. *Экин кемала гелипдир;* 2) кемала гетирмек — өсдүрип етишдирмек, эклэп-сакламак, улалтмак. *Чүнки энелер эклэпдирлер, саклапдырлар, кемала гетирипдирлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕМАЛЛЫ [кема:ллы], 1. Оңлы, мазалы, оңат. *Говаченың бир нәчеси энтек инини-боюны кемаллы алмандыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Кемаллы болмак. Кемаллы машгала.* 2. Етерликли, долы, эмелли-башлы. *Кемаллы жогап бермек. Кемаллы эдилен ш...*

КЕМАЛСЫЗ [кема:лсыз], 1. Етерликли дәл, долы эдилмедик, эмелли-башлы эдилмедик. 2. Угурсыз, болгусыз, говы дәл, мазасыз.

КЕМАЛСЫЗЛЫК [кема:лсызлык], Угурсызлык, болгусызлык, говы дәллик, мазасызлык.

КЕМАН [кема:н], *көн. с. сер.* Яй. *Славянларың хем, германларың хем адатдакы ярагы найза, кеман болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Гылыҗын айлады, атды кеманы, Кавказ дагларында көп дөкди ганы* (Чары Ашыр, Поэмалар).

КЕМАНЧЫ [кема:нчы], Яй атыжы, яй атмак хүнәрине өкде, түрген адам, яйчы. *Иңлис кеманчылары бүтин Европада шөхрат газаныпдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

КЕМБАХА, 1. Бахасы етерлик дәл. *Малы кембаха сатмак.* 2. Совук-сала, гөвнүетмезчилик билен, эсгермән. *Колхоз башлыгына хич вагтда кембаха гаралмады* («Колхоз гүнлери»). *Ише кембаха гарамак болмаз.*

КЕМЕЛМЕК, 1. Ашак дүшмек, азалмак, песелмек, эгсилмек, говшамак. *Дерянық сувы кемелипдир.* 2. Аграмы азалмак, еңлемек. *Какан этиң аграмы кемелйәр.* 3. Агралышмак, песе дүшмек, говшамак. *Көнелер агтарды гүнэ-согабы, Гүн-гүнден кемелйәр душманың табы* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

КЕМЕЛТМЕК, 1. Ашак дүшүрмек, песе дүшүрмек, азалтмак, песелтмек. *Яраглары ве яраглы гүйчлери кемелтмек үгрунда гөрешиң!* («Мугаллымлар газети»). 2. Аграмыны азалтмак, еңлетмек.

КЕМЕМЕК, *сер.* Кемелмек 2. *Гойнуң аграмы бирнеме кемәпдир.*

КЕМЕНТ, *көн. с.* Егын йүп. *Кемент билен багламак.*

КЕМЕНЧЕ, Гыжак чалмак үчин атың гуйрук гылы дартылан инчежик узын таяжык. *Гыжакчы кеменчесини гыжагың киршине сыхап чалмага башлады.*

КЕМЕР, 1. Гайыш гушак, гайышдан эдилен бил багы. *Кемериңи гушанышыңа бир серет, башгаларыңка-да бир серет!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Поссунының дашындан пугта гушалан кемерини дүзетди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). 2. Гуршав, айлав-айлав ёл, чызык (даг хакда). *Гөк өвсүп отуран арчаларың үчи билен айланып гечйән кемер, дагың йүзүнде ёл ялы агарып гөрүнйәрди.*

КЕМЕРЛИ, 1. Кемер гушанан, гайыш гушаклы. *Били кемерли оглан.* 2. Били айлавлы, айлав-айлав ёлы болан (даг хакда). *Жүлгели, кемерли Кавказ даглары, Гезмәге сапалы, хезил чаглары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Кемерли даглар.*

КЕМЗОЛ [кемзо:л], *диал.* Узын сыйлы үстки гейим, ектай, дон. *Эмма бири гөрәйсе-де, мен сени өз кемзолыма доларын* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Онуң эгнинде кемзол барды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

КЕМИС, Долы вагтында болмадык, өз вагтындан өң болан, кем.

КЕМИШ-КЕМИШ: кемиш-кемиш этмек — аглажак-аглажак болуп додакларыны мүңкүлдетмек, агламжырамак. *Онуң нәзиҗек додаклары кемиш-кемиш этди* («Бахар»). *Онуң додаклары кемиш-кемиш эдйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕМ-КЕМ, *сер.* Кем-кемден. *Көпетдагың гарлы гершини ялдырадып дуран Ай кем-кем пессайлап, гараңкы дерелере батды* («Совет эдебияты» журналы).

КЕМ-КЕМДЕН, Юваш-ювашдан, аз-аздан, гитдигиче, кем-кем, барха. *Агачлар кем-кемден селченлэп угради* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Асманың йити йылдызлары кем-кемден өлүгсиленип, гүндогардан гөтерилен дан шапагы дүнйә йүзүне чалымтык чәкмен болуп чайылды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

КЕМ-КӘС I, Бираз, азажык, аз-овлак, бирнеме, сәхелче. *Самолёт кем-кәс чайкап башлады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Илат ав авламак, экеранчылык ве кем-кәс малдарчылык билен мешгул болупдыр* (СССР тарыхы).

КЕМ-КӘС II, Етер-етмез, кемчилик, етмезчилик. *Кем-кәс ерлерики дүзедип гойберсең, аркайын ишлэп билжек машынды* («Совет эдебияты» журналы).

КЕМЛИК, Сан, мукдар тайдан етмез дережеде болмаклык, азлык, етмезлик. *Дур, гөзелим, бәри гел, Бизге бир назарың сал, Кимлерден кемлигим бар, Жогабын бер шу махал* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Ишчи гүйжи кемлик эдйәр. Ергана мата кемлик эдйәр.*

КЕММЕК, Нырхыны азалтмак, бахасындан айырмак, айырмак, азалтмак.

КЕМПАЙ [кемпа:й], *гепл. д.* Арка тарап, арка, еңсе. *Артык йыланың ызындан окдурылып, пилиң еңсеси билен кемпайына берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕМПЕРМЕК, Оюлып галмак, емрилмек. *Эңеклери кемперип, дуршуна дым-ак түй болуп дуран гарры саламыны алды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КЕМПЕРТМЕК, Оюлан ялы этмек, емпертмек (агза дегишли). *Ол агзыны кемпердип сөзледи.*

КЕМПИР, 1. Гаты гарры аял. *Бир кемпир билен бир гожа бар экени* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер). 2. *гепл. д.* Умуман «аял, хелей, кейваны» манысында дегшилип уланылян сөз. *Багтымыза, мениң гарры кемпирим столуң үстүне гызгынжа яглы чөрек әбермеги дуйды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

КЕМПИРЛИК, Кемпириң ягдайы, гаррылык. *Гүн-гүнден кемпирлик басып барярды.*

КЕМПУТ [кемпу:т], Кондитер өнүминиң бир сорты, сүйжи конфет. *Ме, оглум, мен саңа кемпут гетирдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Какам маңа кемпут алып берерди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

КЕМРЫСГАЛ, Рысгалы аз, пайы, несибеси кем, аз рысгаллы. *Йөне вели, какасы бир кемрысгалдыр, шоны гөвнетмәң иши бардыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕМРЫСГАЛЛЫК, Рысгалы азлык, пайы, несибеси кемлик, аз рысгаллылык. *Набат, гөрйәрмиң муны, бизиң кемрысгаллыгымызың себәби шуның дилиндендир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КЕМСИЗ, Кеми ёк, долы, етерликли. *Бир гүн җай кемсиз тайяр болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Токмак гоюп какмагын, Эесине йүзленди, Шунлук билен бир кемсиз, Зулм оҗагы дүзленди* («Мыдам тайяр» газети).

КЕМСИК, Нәгиле эдилен, кем тутулан, ынжан. *Чаряр кимин гарыпларың, Кемсик гөвнүн бираз алды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

КЕМСИНМЕК, Бир зады өзүне кемлик билмек, бир затдан гөвнүң галмак, нәгиле болмак, чөкгүн гөвүнли болмак. *Ол өзуниң нәме үчин шол гелйәнчә пагта йыгып билмәндигине кемсинйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Бике гызыны чыкаранында, чагырылманына гаты кемсикипди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕМСИТМЕК, Кемлик дуйдурмак, нәгиле этмек, чөкгүн гөвүнли этмек, бир затдан гөвнүни галдырмак. *Сиз сергини гөрдүңизми, ол ничик? Бу сорагңыз бизи кемсидйәр ачык* («Совет эдебияты» журналы). *Кемсидйән дәплер.*

КЕМТЕР, Бирнеме кемрәк болан, етерликли дәл, етмез, келте, азрак, чала. *Окувчыларың хер бириниң дүзен планының кемтер ерлерини мугаллым дүзедйәр* («Мугаллымлар газети»).

КЕМТИК, Бейлекилере гаранда кеми бар болан, кемтер. *Гулагы дөвүк, бурны кемтик газанларың ичинде этлер жызырдаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КЕМЧИЛИК, Ишде, механизмлерде ве ш. м. болян нәсазлык, етмезчилик. *Әшгәр болсун зәхметкешиң өзүне, Хер бир кемчилиге ярар тыгшытлык* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ишиң ерине етирилишинде хич бир кемчилик тапмадылар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КЕМЧИЛИКСИЗ, Кемчилиги болмадык, етмезчиликсиз. *Иши кемчиликсиз ерине етирмек.*

КЕМШЕРИЛМЕК, *сер.* К е м ш е р м е к.

КЕМШЕРМЕК, Кемиш-кемиш этмек, агламжырамак. *Онуң галың бодаклары гүлмәге утанян ялы кемшерйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

КЕМШЕРТМЕК, Додакларыны мүнкүлдетмек, агламжыратмак. *Додагын кемшердип, гөзүң деллирдип, «Айлар жан!» дийип, гуҗаклады гызыны* (Б. Кербабаев, Айлар).

КЕНАР [кена:р], 1. Сувуң ер билен чәклешйән ери, дензин, деряның эрнеги, гыра, яка, бой. *Каналың саг кенарында ишлейәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Анха дениз кенары хем* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Кенарында белент ... дир, Дыз бойы от дүйплерини басыпдыр* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. Гыра, төверек (мата, яглык ве ш. м. да). *Кенары сечекли яглык.*

КЕНАРА [кена:ра], Кешделенен яглыгың бир нүши.

КЕНАРАЛЫ [кена:ралы], Төвереги, кенары ... *Ортада наз-нygмат яйылып ятыр, Дашы кенаралы яглыкда* («Совет эдебияты» журналы).

КЕНДИР, 1. Кенеп өсүмлигиниң сүйүми. ... *зыгыры ве кендир ялы мөхүм техники экинлер-де ... рине үнс берилмегини талап эдйәрлер* (Н. С. ... СССР-ниң оба хожалыгыны мундан бейлә-де ... гиң чәрелери хакында). 2. Кенеп сүйүминден ... йүп, танап. *Портфелиниң кендир даңысыны ... ичинден кагыз чыкарды* («Колхоз гүнлери»). *Кендир ... лен одун дашамак. Кендир билен багламак.*

КЕНДИРИК, Үстүнде ун эленйән ве хамыр өвү ... санач, мата. ... *отурыпды* («Совет Түркменистанының аяллары» ... налы).

КЕНЕК, Ашык ойнунда атылып ойналян ... ашык я-да сыгыр, дүе ашыгы. *Түвелеме, ... шунлы кенек ялыдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы ... *Кенегим сува гачды, Мекден араны ачды! — дийип ... лан дыманмыш* (К. Танрыгулыев, Алтын ашык).

КЕНЕП, *бот.* Мальва өсүмлигиниң машгаласындан ... лан бир үлүшли өсүмлик. *Кенеп йылылыгы ... долгунеңден хас көп талап эдйән экиндир* («СССР ... ыкдысады географиясы»). *Кенеп экмек.*

КЕНЕПЛИК, Кенеп экилен ер, кенеп өсүп отуран ер. *Бурмистриң тамы башгаларыңкыдан гапдалда, ... гөк кенеплигиң ортасындады* (И. С. Тургенев, ... хатларындан).

КЕНИЗ [кени:з], *көн. с.* Патышаның аялына я-да гызына хызмат эдйән гыз. *Бир замандан соң кениздер Махымың йүзүне гүлап сепип, хушуна гетирдилер* («Хәзирки заман эдебияты»).

КЕНИЗЕК [кени:зек], *көн. с. сер.* К е н и з.

КЕНТ, *көн. с. сер.* О б а. *Аслы җаның обасы бар, кенди бар* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

КЕНТЛЕВУК, Агыз бошлугының ёкаркы дигир-дигирбөлеги. *Кентлевүклерде түйкүлик ерине онуң елим ялы гурак шепбешиги галыпды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КЕПБЕ, 1. Хышадан, йыгындан, гамышдан өрүлйән тәрнме меңзеш гурлушык материалы. *Гамыш кепбе Хышадан өрүлен кепбе. Йыгындан кепбе.* 2. Шонуң ялы материалдан дашы сувалып салынян жай. *Гутлы болсун тутан кепбәң, эйҗежик* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Тамларың, кепбелериң турбаларындан чыкян түсселер дүв-дагын болуп пытраярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕПБЕГӨВЕН, *бот.* Сакыз алынян тикенли, гырымсы өсүмлик. *Колхоз кепбегөвен сакгыҗыны йыгнайҗыларың бригадири билен шертнама баглашыпды* («Токмак» журналы). *Трагакант астрагаллары я-да кепбегөвен дийип атландырылян өсүмлик кәсүклилер машгаласына гирйәр* («Мыдам тайяр» газети).

КЕПГИР, Палав биширенде, эт говруланда агдармак үчин уланылян узын саплы, дешик-дешик гурал. *Ол элинде кепгир тутуп, кә палавлы газана, кәте болса товуклы гыба назар салярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Газанчылар, жерчилер кепгирлерини галгадышып гыгырышярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Кепгир ясамак.*

КЕПДЕРИ, *зоол.* Элде экди эдилип сакланян я-да мейданда яшаян гөгерчине меңзеш гуш. *Мекдебимизде*

гуралан җанлы бурчда товшан, кепдери, товук болжак («Мыдам тайяр» газети). *Акҗа патрак йылдызлар, Нурлы патрак йылдызлар, Акҗа кепдерилер ялы Безейәрлер асманы* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). ◇ Парахатчылык кепдериси — пархатчылык символыны аңладян ак кепдер шекили.

КЕПДИРМЕК, Бирнеме гуратмак, чалыкдырмак, өлүни айрып гататмак, кепетмек. *Агшамкы гуры ел болса ериң ызгарыны хас хем кепдирди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КЕПЕК, Үвелен дәнәниң эленденден соңкы галян бөлежиклери, габыклары. *Мен товшанлары беде, шугундыр, кепек ве нахар галындысы билен гүнде бәш вагтына нахарлаярын* («Мыдам тайяр» газети). *Бу гапдакы нәме-де болса сува гайнан кепеге меңзеш бир затды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КЕПЕМЕК, I. Бирнеме гурамак, өли айрылып гатамак, чалыкмак. *Онуң гөзүниң яшлары кепәпдир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Сувсузлыкдан гурамак, сувсамак. *Ол мейданың кепән мәхри ганмандыр, Гышда гар, язда хем ягыш сувундан* («Совет әдебияты» журналы).

КЕПЕН, Өлиниң дашына доланян ак мата. *Ере бердиң яныңы Бичйәс кепен донуңы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КЕПЕНЛИК, Кепен этмек үчин ярарлы, кепен эдилйән. *Кепенлик мата алынды.*

КЕПЕТМЕК, *сер.* Кепдирмек.

КЕПҖЕ, Кичижик пил, пилче. *Алып кепҗе-чәйнегини, Етҗек ерне етип баряр* («Пионер» журналы). *Хатыҗа ир билен баранда, балагыны дызындан ёкары чермәп, кепҗесини эгнине атып, батга болуп ятан атызың ичинде шолкулдап йөрен Сәхеде учрады* (Н. Жумаев, Ак дерек).

КЕПҖЕБАШ, *зоол.* Келлеси улы, зәхерли ёгын гара йылан. *Адаты кепҗебашларың зәхер мәзлери гөзүниң еңесинде ерлешендир* («Мыдам тайяр» газети).

КЕПИЛ [кепи:л], I. Бири хакда гүман эдилйән жогапкәрлиге боюн болуш, замун. *Кеми ёк, кепил боларын* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бириниң этмели ишини эдер я-да бир иш ерине етер дийип боюн болуш. *Өңүнден йәрадылан реклама китабың сатылып гутарылҗагына кепил болжакды* («Совет эдебияты» журналы).

КЕПИЛЛИК [кепи:ллик], Бириниң этмели иши хакында өз үстүне алынян жогапкәрлик ягдайы, замунлык. *Правление членлеринден бири шаятлык кепиллигини беренден соң, оны колхоза гөтермели эдилди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КЕР, Эшидиш органларындан махрум болан, гулагы агыр, эшитмейән. *Оларың гөзлери «көр», гулаклары «кер» диллери «лал» болмалыды. «Кер бир яна — көр бир яна», канал бу ере ниреден гелди. «Кер эшиденини билер, көр тутаныны» диен ялы, сен хем шол бир сөзүңи гайталап отырсың-ов!* («Совет эдебияты» журналы).

КЕРАМАТ [кера:мат], *дини.* Дини-мифики дүшүнҗә гөрә: тебигатдан дашгын гүйч, мифики гүйч, гудрат. *Гөрдүңизми, ол садагасы болдугымың кераматының гүйчлүдигини!* («Совет эдебияты» журналы). *Бай ага, бейик императорың кераматы бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕРАМАТЛЫ [кера:матлы], Кераматы бар болан, дини-мифики гүйчи бар болан, гудратлы. *Ишлериң хеммеси оңуна болды, айдышым ялы, кераматлы атам-бабам голдады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КЕРА'МИКА, Тоюндан я-да шыкгыдан биширилип ясалян өнүмлер. *Антик дөвүр керамикасы.*

КЕРАМИКИ, Керамика дегишли болан, тоюндан я-да шыкгыдан өнүм биширйән, өнүм өндүрйән. *Керамики цехиң уссасы* («Пионер» журналы).

КЕРВЕН, Үсти йүкли барян тиркешдирилен хатар (дүе, машын ве ш. м.). *Кервен гечер, эмма үйрүшер итлер, Гүне зелел бермез гара булутлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Пагта йүкли кервенлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Шол вагт Халназарың җаңлы, хатарлы кервени үйшмек бугдая бакан етип гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гүнорта боланда от-шим йүкли машын кервениниң башы гелип етишди* («Совет эдебияты» журналы). *Ит үйрер, кервен гечер* (накыл). ◇ Гызыл кервен — илкиңжи хасыл йүкленип, йөрите уградылан машынлар, арабалар я-да дүелер топары, хатары.

КЕРВЕНБАШЫ, Кервене ёлбашчылык эдйән адам. *Кервенбашымыз даяв бир гарры адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КЕРВЕНГЫРАН I, *астр.* Дан йылдызындан бир-ики сагат өң догян йылдыз.

КЕРВЕНГЫРАН II, *бот.* Евшана меңзеш, тикенли, гүйзде ве язда гүллейән өсүмлик.

КЕРВЕНСАРАЙ, Кервен дүшлейән сарай, кервенчилериң мыхманханасы. *Гиҗе ярымдан агандан соң, Алёша Тыченконың командасында болан гызыл гвардиячылар кервенсарайы гүндогар хем демир ёл тарапындан габап алдылар. Эзиз ханың диваны Анна голагың кервенсарайындады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕРВЕНЧИ, Кервени алып барян адам. *Башга бир кервенчи хем сөзе гошулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕРГАЙ [керга:й], *докм.* Гүлэни аяк билен басмак үчин уланылян чукур, гозак.

КЕРЕМ, *көн. с.* Мерхемет, рехим. *Байың берекин гөрмедим, худайың — керемин* (накыл).

КЕРЕМАРА [керема:ра], Ине-гана, аркайынлыкда, ховлукман, гижрәк. *Ондан соң керемара прорабың ялына гидерин дийип ойланды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол ховлукман, керемара ериндэн турды* («Совет эдебияты» журналы).

КЕРЕМЛИ, Мерхеметли, рехимли. *Гөр, нәхили гөрнүкли, керемли даглар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Беримсиз байлара барандан, керемли даглара бар* (накыл).

КЕРЕН, «Сапар, гезек, мертебе, эссе, ёла» манысында уланылян овнук сөз. *Ол ёл йүз керен айланып, йүз керен доланып, шол башы агарып гөрүнйән гарлы дагың ичини сөкер-де гидер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕРЕП, 1. Леңкебудуң, мөйүң ве ш. м. мөр-мөжеклериң сараян торы. *Диварың йүзүне елмешен кереплери багшы гөрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Дузак, чоршак. *Диниң керебине чолашып галан аяллары өзүңизе чекип, өзүңиз ялы этмели ахыры — дийип, бригадир дүшүндирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕРЕШМЕ, *көн. с.* Якымлы, мылайым гарайыш, нәз. *Ол буларың керешмесини гөрүп, ода-көзе дүшди* (Н. Помма, Себәбини соң бнлдим). *Керешмели йүзүң меңзетдим Ая, Хайсы ханың оглы экениң билмедим* («Гөроглы» эпосы).

КЕРИМ [кери:м], *көн. с.* Керемли, рехимдар. *Я ярадан керим худа, Мени етир перизада* («Гөроглы» эпосы).

КЕРК, *зоол.* Гүнорта юртларда яшаян сүйтемдиришки хайван (бир я-да ики шахы боляр). *Эмма керкиң янында пилиң хем манысы болмазмышын* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕРКАВ [керка:в], *бот.* Дагда битйән ясы япраклы

бейик гаты агач. *Керкав агачлары оны гең галдырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕРКИ, Ер газыланда, ики йүзи билен ишленилйән чекич горнүшли гурал, күлүн. *Иш кәтмениң ве керкиниң көмеги билен гечирилди* («Яш коммунист» газети). *Элинде бычгысы, билинде керки, Адам гүйжи етмез, токмагың эрки* («Эдебият»).

КЕРЛЕЧ, Гулагы говы эшитмейән, гулагы агыррак. *Ол гарры төверегине гөзи етдигинден серетди хем-де керлеч диң салды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕРЛИК, Эшидиш органындан махрумлык, кер болмаклык. *Керликден яңа хорлук чекмек.*

КЕРНАЙ, Үфленип чалынян саз гуралының бир горнүши.

КЕРОГА'З, Небит билен янян, нахар бишириләән, чай гайнадылян энжамың бир горнүши. *Керогазың я-да примусың небити чакданаша боланда, онуң янышына эсеван болмалы.*

КЕРОСИ'Н, Небитден алынян хем-де чырада, керосиңкада ве ш. м. якылян сувуклык, ак небит. *Керосин билен янян приборлар яныл дурка я-да олар гызгынка, олара янгыч гуймаклык гадаган эдилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

КЕРОСИ'НКА, Небит билен янян, нахар бишириләән, чай гайнадылян энжамың бир горнүши.

КЕРПИЧ, Лайдан я-да гаты жисимден ясалан дөрт бурч формалы гурлушык материалы. *Эгер бир бөлежик керпиҗи сувлы стаканың ичине салсак, керпичден көпүржик чыкып ёкары галяр* (М. Н. Скаткин, Жансыз табигат). *Керпичлери екән-екән, Нагыш ялы өрйәр усса* («Пионер» журналы). *Яшулы усса мениң керпич өрмек ишиндәки илкиҗи кемчиликлерими хәли-шинди дүзетди* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Керпич гант — *сер.* Гант.

КЕРПИЧЧИ, Керпич гуйян, ясаян ишчи. *Керпиччилер керпич гуйярлар.*

КЕРРЕВ, Чала эшидйән, зордан эшидйән, эшидиш органы чала ишлейән. *Гулагы ёк керрев, гөзи ёк сокур* («Мыдам тайяр» газети). *Керрев адам.*

КЕРРИ, Гулагы чала эшидйән, гулагы агыр (мал барада). *Керри гоюн гич үркер* (накыл).

КЕРСЕН, Агачдан ичи оюлып ясалян улы чанак. *Мавы ортакы өйден бир керсен дүе сүйдүни алып чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өңки таллар керсен болуп, Көп обалар гонуп-гөчен* (Р. Сейидов, Багтылар). ◇ Тур-отур, керсен гетир этмек — хер хили овнук (ичери) ишде уланмак, өйденичер ялы этмек, дүрли хызматы, юмшы этдирмек. *Оны «тур-отур, керсен гетир» ишлеринде уланса-да, айлыгыны өз хожалыгында харчламаклыгы башаряр* («Токмак» журналы).

КЕРСЕНГӨТИ, *зоол.* Мөр-мөжеклер машгаласындан болан, томзага меңзеш, үсти ярым шар горнүшли мөжежик. *Мен-э хениз керсенгөтиниң адамыны чаканыны гөремок.*

КЕРСЕНЛЕМЕК, Керсени долдурмак, керсене салмак. *Онуң дилен какыны гарры аялы керсенлән гөтерип, чөпүң үстүнде серйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕРТ I, Дагың я-да кенарың энҗит гырасы, эрнеги. *Ылгап кертиң гыражыгына геленимде, йүрегим этмеди* («Пионер» журналы). *Галаның орта билинде сөмелип чыкып дуран кертиң ёкарсында бир дешик гаралып гөрүнйәрди* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

КЕРТ II, *бот.* Гумда битйән чалымтыл ренкли, бирйыллык өсүмлик. *Гышына дүелер иер ялы керт, яндак басыляр.*

КЕРТДИРМЕК, 1. Кертик-кертик этдирмек, пычак я-да иге билен кесдирип беллик этдирмек. 2. Гемрижи мөр-мөжеге йидирмек. *Чувалың багыны сычана кертдирмек.* 3. Даңылмак нетижесинде беденде белли из галдырмак. *Йүпе элиңи кертдирмек.*

КЕРТИК, Пычак, иге ве ш. м. затлар билен эдилен ер, галдырылян из, чапык, беллик.

КЕРТИК-КЕРТИК, Пычак я-да иге билен бир нече гезек оюлып беллик эдилен, көп кертиги бар болан. *Дәне мунуң ак сүңкден сапы кертик-кертик эдилип, чызыкдан долдурылыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КЕРТИКЛИ I, *бот.* Сарыжа гүлли мейдан оты.

КЕРТИКЛИ II, Кертиги бар болан, кертилип белги эдилен, кертилен. *Эмин кертикли таягыны ёкары галдырды.*

КЕРТИКЧИ, Йүзүк ойналанда, оюнчыларың утук хасабыны алып барян, таяга, агажа ве ш. м. беллик эдйән адам.

КЕРТИЛИШМЕК, I. Кертилип башламак, ийлип инчелишмек, инчелип үзүлере якынлашмак. 2. Эпиниңден йыртылышмак, эпиниңден гитмек, кертилип гарыпдан гидишмек. *Дурды эпиклери кертилишен хатлары* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕРТИЛМЕК, I. Ийлип ёлунмак, инчелип үзүлмек (йүп, кендир, сапак ве ш. м. хакда). *Йүп үлүшлерден зерарлы кертилмек. Йүп кертилди.* 2. Из галмак, кертик эмеле гелмек. *Онуң орак кесен бармагы кертилипдир.* 3. Эпиниңден йыртылмак, гырасындан гитмек. *Йүпек көйнеклер сандыкда кертилип гидипдир.*

КЕРТИШМЕК, Кертмәге көмеклешмек, пычак я-да иге билен кесип беллик эдишмек.

КЕРТМЕК, I. Кертик этмек, кертик эмеле гетирмек, пычак билен кесип беллик этмек. *Чеке хер гезек чыкарыланда, эмин таяҗыгының уҗуны кертйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Из этмек, из галдырмак, кесмек. *Онуң зөммежик шыпырмасының түйи дүшен эрҗеги маңлайыны кертйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 3. Елмак, үзмек. *Мениң сагрымы кертип, мени азат эдиң* («Мыдам тайяр» газети).

КЕРЧ, Кәселенен гавуның я-да гарпызың бир бөлежиги. *Хәзир чыкаранок хич хайсы сесин, Кәсәң керчлери-де гәдилмән дуряр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол адам гарпызың бирини ярып, Келеве бир керч берипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ашыр ики керч гавун ийди.*

КЕРЧЕЛЕМЕК, I. Керч-керч этмек, керчәп кесмек, керчәп чыкмак, кәселемек. *Гавун дилимлерини керчелән, мыхманларың өңүнде гойды.* 2. Чапым-чапым этмек, керчим-керчим эдип кесмек, кесип бөлек-бөлек этмек. *Керчелән эт дограмак.*

КЕРЧЕЛЕТМЕК, I. Керч-керч этдирмек, керчәп чыкдырмак, кәселетмек. *Гавун дилимлерини керчелетдилер.* 2. Чапым-чапым этдирмек, кесип бөлек-бөлек этдирмек, керчелән кесдирмек.

КЕРЧЕЛЕШМЕК, I. Керчелемәге көмек этмек, гавун дилимлерини керч-керч эдишмек, кәселешмек. *Гавун керчелешмек.* 2. Чапым-чапым эдишмек, кесишмек, кесип бөлек-бөлек эдишмек.

КЕРЧЕМЕК, Кесип я-да чапып бөлек-бөлек этмек, кесмек. *Колхозың от керчейән машыны ише гиришди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ерунҗаны керчемек.*

КЕРЧЕМ-КЕРЧЕМ, Кесим-кесим, дограм-дограм, бөлек-бөлек. *Дикилен чыбыклары гылычлары билен керчем-керчем эдип кесишдирип баряндыкларына гызыгяныңдандыр дийип, бәлли бирини айтмак гаты кынды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕРЧЕЛЕТМЕК, Керчем-керчем этдирмек, дограм-дограм этдирмек, кесдирмек.

КЕРЧЕШМЕК, Керчемәге көмек этмек, керчем-керчем, дограм-дограм эдишмек, кесишмек.

КЕС: 1) хич кес — хич ким, хич бир адам. *Муңа*

Октябрь революциясының берен азатлыгыны хич кес ала билмез (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Биз өз ерими хич кесе бермерис* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) 2) хер кес — хер бир адам. *Хер кес өз планы үчин көпрүк ишлерини чалышар*

КЕСАНАСЫНА [кеса:насына]: кесанасына тутмак — белли бир мөчберде ныхр кесип, хак берип ишлетмек, хакына тутмак. *Мен сениң кесанасына тутан балалыгымдан* («Гөроглы» эпосы).

КЕСИП-КӘР, 1. *сер.* Кәр I, 1. *Хожаныязың эсасы кесибимиз дайханчылык болуп* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Биз бу кесби-кәримизи ташлап билмерис* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Гылык-хәсиет, өзүне алып барыш. *Сен хем өз билдигиңден, кесби-кәриңден галма* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕСГИН Ерликли, берк, перт-перт. *Артык онуң сөзүни кабул этмән кесгин жогап гайтарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Йити, өтгүр, совук. *Гүндогардан кесгин совук шемал өвсүп башлады* («Колхоз гүнлери»)

КЕСГИР Гаты йити, ялав ялы, өтгүр. *Эзизиң өзлери үчин кесгир ярагдыгыны ол унутмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сең бедев атың бар, кесгир гылыжың бар. Паршы душманы, егсан эт оны* (А. Ныязов, Шыгырлар) 2. *гөч. м.* Берк тәсир эдйән, өтгүр (сөз хакда) *Кесгир сөзли болмак. Кесгир сөзлер билен айтмак.*

КЕСГИРЛИК Йитилик, өтгүрлик, ялав ялылык. *Пыланың кесгирлиги чакың дәл.* 2. Берк тәсир эдижилик. өтгүрлик. *Айдылян сөзлериң кесгирлиги.*

КЕСГИТ, Белли бир нетиже, карар.

КЕСГИТЛЕЙЖИ, Такыклайжы, айдыңлашдырыжы, аныклайжы *ол атомы кесгитлейжи дүрли механизмлер барлыгы радиометри, гулага тутулян аппаратлы гуралар хеммелере гөркезйәр* («Совет эдебияты» журналы).

КЕСГИТЛЕМЕК, Белли этмек, әшгәр этмек, нетиже чыкармак, такыкламак. *Империализми — монополистик капитализм дийип, Ленин кесгитлейәрди* (СССР тарыхы). *Гаракөли баганаларың сортларыны кесгитлемек ишине онуң нәхили бейле өкделәнлигини сорадык. Шокдан бахалы зат болмагы мүмкин дәл — дийип, Гелди бабаев* («Совет эдебияты» журналы).

КЕСГИТЛИ, Анык, ачык, белли, такык. *Элбетде, белли бир мәселе боюнча кесгитли дүрли пикирлериң болмагы, гызыклы бе ишжең гечендиги шаяды хөкмүнде беллән гечмек герек* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың хер бири кесгитли бир реңк билен реңкленипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

КЕСДИРМЕК, 1. Кесмәге бермек, кесим-кесим этдирмек. *Бир зувала хамыры аш биширмек үчин кесдирмек.* 2. Йити ярага эндамыны дилдирмек, яралтмак. *Пәкә кесдирмек. Элиңи пычага кесдирмек.* 3. Өлдүртмек, чапдырмак, сойдурмак. *Дайханлары алдап, ичиң совадың. Асдырдың, кесдирдиң, мейдана атдың, Вагтың өтди гөрсөң, ёк бол, көне адат!* (Молламурт, Сайланан эсерлер) *Инисин чагырып, кесдирди гоюн, Гарамаздан гижжелиниң гөзүнүң* («Совет эдебияты» журналы). 4. Ярдилдирип бежертмек, операция этдирмек.

КЕСЕ .. Горизонт тегизлигине параллель ерлешйән, дик дәл, гышык, горизонталь. *Онуң ёлуның үстүнде ёгын пүрси кесе гоян болсам, ине, онда әхтимал* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Чаганы кесе халда тутман, хас дикрәк халда тутмак герек* («Совет Түркменистанының ... журналы). 2. Башга, өзге, ят. *Кесе ерден гелен үчин белленилен жайда биз тиз ерлешдик* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Золак бермән, тутуш. *Көпрүден аңырсы кесе гиден одунлар.* 4. Көмекчи ат ролунда. *Ак пагтаның кесесинден гиripдир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Обаның кесесинде дуруп серетсең, бүтинлей гөк өвүсйәр.* ◇ Кесе чызык — *сер.* Чызык. *Геплешикде (диалогларда) хер бир адамың сөзүниң өң янында кесе чызык гоймалы.* Кесә чекмек — гепи, гүррүни башга яна совмак. *Айсолтан эжесиниң айданыны кесә чекип, онуң сөзүни айратын гециргемек билен геп урды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Йүзүңи кесә совмак — нәгиле, гөвнүетмезчилик ве ш. м. зерарлы йүзүни бир гапдала совмак. *Башлык кинаялы йылгырмак билен, йүзүни кесә совуп сорады* («Совет эдебияты» журналы).

КЕСАТЫМ, *докм.* Нах гатышыклы гызыл мата.

КЕСЕВИ, От горсамак, дөрмек үчин таяк. *Шол вагт хем элим кесеви, сачым сүбседи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Кесеви билен от горсамак.* ◇ Кесевиси гөгермек — диени болмак, нәме этсе угра. бармак.

КЕСЕК, Токгаланып гатан топрак, токга тутуп гатан топрак бөлеги. *Хан күйли агыр харсаң кесеклери пилиниң үстүне мүндүрип, райышдан аңрык гүтде-гүтде ашырып башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Колхозчылар көне жайларың кесеклерини ере дөкйәрлер.*

КЕСЕКИ, 1. Башга ерден, юртдан гелен, ят, бигәне. *Кесеки адам.* 2. Өзүңки болмадык, башга дегишли болан, өзге. *Кесекиниң сачы билен сачлы болжак боляр* («Токмак» журналы).

КЕСЕКЛЕМЕК, Кесек зыңмак, кесек салмак, кесек билен урмак. *Ол итлери набат билен кесеклэпдир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Огланлар йыланы кесеклэп башладылар.*

КЕСЕКЛЕТМЕК, Кесек зындырмак, кесек билен урдурмак. *Экабыррак огланлар гелналыжылары оба чагаларына кесеклетдирдилер.*

КЕСЕКЛЕШМЕК, Бири-бириңе кесек зыңмак, кесек зыңышмак. *Икисиниң арасындакы гүррүң — көрлериң кесеклешишине дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕСЕЛ, 1. Организмиң кадалы ишлемегиниң бозулмагы, дерт. *Душмандан хич вагт дүшмерис асса, Эмма ёканч кесел этмесин хасса* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Сыркав. 3. *гепл. д.* Үрч эдилен зат, ёң.

КЕСЕЛБЕНТ, Кеселден ачылман йөрен, узак вагт кеселлән йөрен.

КЕСЕЛЛЕМЕК, Сыркавламак, нәхошламак, нәсагламак, хассаламак. *Кеселлэп гөрен гөргүси Чекипдир ниче айлара* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Он йылың ичинде адам хем кеселлемән яшаяр, эмма бир гүн гөрсең бирден ёк боляр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

КЕСЕЛЛЕТМЕК, Кеселе дучар этмек, кесел ёкдурмак, сыркавлатмак, нәхошлатмак, хассалатмак.

КЕСЕЛЛИ, Кесели бар болан, кесел ёкушан, нәхош, нәсаг, сыркав, хасса. *Арабачы кеселлиниң хайкылыгының арасына «хэ-чүв» дийип сесини гошды-да, көпрүден ассалык билен арабаны сүрүп гечди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Кеселли адамларың саны гитдигиче азаляр.*

КЕСЕЛХАНА [кеселха:на], Кеселлилериң ятырылып бежерилйән жайы, эдарасы. *Республикамызда хәзир 196 кеселхана бар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гаоам, Күмүшүң какасы бизиң кеселхана дүшди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Кеселхана — поликлиника колхозчылара хызмат эдйәр* («Пионер» журналы).

КЕСЕР, Халы докаланда читилйән йүпи кесмек үчин уланылян кичижик пычак. *Усса эртир туруп дүкана гирди, гүнортана ченли бәш-алты саны говы кесер ясады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕСЕРМЕК, 1. Кеселигине узалып гитмек, узалып ятмак. *Кесерип ятан гара дагың аркасында гизленипди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Гышармак, сүйнмек. *Ол халының үстүнде кесерип ятырды.* ◇ Кесерип дурмак — өңүни тутуп дурмак, өңүни алып

дурмак. *Елда кесерип дурмак.*

КЕСИК, 1. Кесилип айрылан, бычгы я-да пычак билен кесилен, бөлүнен. *Кесик агач. Кесик сач.* 2. Чапык ызы, чапык. *Кесик ер.*

КЕСИК-КЕСИК, Бөлек-бөлек эдилен, чапык-чапык. *Агаҗы бычгы билен кесик-кесик эдипдирлер.*

КЕСИЛМЕК, 1. Бөлүнип айрылмак, бөлүнмек. *Ерлик, хорҗунлык, гапы килими, Ыз-ызына кесилерди телими* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сем болмак, галмак, диңмек. *Айдым сеси бирденкә, тапба кесилди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Аглаян чаганың, үйрәнч итлериң сеси кесилди.* 3. Акмасы галмак, ятмак. *Ябың суйы кесилди. Кран кесилди.* 4. *гөч. м.* Заяланмак, чүйремек. *Сүйт кесилди. Кесилен сүйт.* 5. *гөч. м.* Довам этдирилмән галмак, гойболсун эдилмек, арасы ёлунмак, үзүлмек. ◇ Ишдә кесилмек — *сер.* Ишдә.

КЕСИМ-КЕСИМ, *сер.* Кесик-кесик. *Олар тәҗирлери кесим-кесим эдип, дири ерлерини гоймандырлар* (А. П. Чехов. Сайланан эсерлер).

КЕСИНДИ I, Кесилип айрылан зат, предмет, гыйкынды. *Узынлыгы 40 сантиметр болан гысгаҗык агач кесиндилерини тайярламалы* («Мыдам тайяр» газети). *Мата кесиндилерини топлап, хапа ящгине ташладык.*

КЕСИНДИ II, Бир ужы янып дуран агач бөлеги. *Кесиндини өлчермәге башлады* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Хеллев янып дуран отлы кесиндини элине алан бадына, Осан эйәм көвшуни элине алып, дазлап дашарык чыкып барярды* («Токмак» журналы). *Янып дуран кесиндини бабамың догры маңлайына сомлады* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

КЕСИР I, Өз дененини этдирйән, тутанъерли, эржел, кечҗал. *Кесир оглан.*

КЕСИР II, *көн. с., мат.* Майдалавчы, дробь.

КЕСИРЛИК, Өз дениңи этдиржилик, эржеллик, тутанъерлилик, кечҗаллык. *Кесирлик этмек.*

КЕСИШДИРМЕК, Кесип чыкмак, кесим-кесим эдишдирмек, кесип доғрам-доғрам этмек. *Ол шаралык эт кесишдирип, каклап отырды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Яш йигитлер душманың телефон линияларыны кесишдирйәрдилер* («Мыдам тайяр» газети).

КЕСИШМЕК, 1. Кесмәге көмек этмек, бөлмәге көмек этмек, билеликде кесмек, бөлүшмек. *Чыбык кесишмек. Тут кесишмек. Агач кесишмек.* 2. Бири-бирини кесип гечмек, бири-бириниң үстүнден атанак болуп гечмек. *Галаның этегинде ики ёл кесишип гечйәр. Ики гөни чызык кесишип, дөрт саны бурч эмеле гетирйәр.*

КЕСМЕК I, 1. Яраг билен бөлмек, битин затдан бөлүп айырмак, бөлек-бөлек этмек. *Дашдан кесип зат ясамак боюнча өрән уссат уссалар болупдыр* (Орта асырлар тарыхы). 2. Яра салмак, дилмек. *Пычак онуң элини кесди.* 3. Дилим-дилим этмек, ярмак. *Керим кесҗек болуп дуран кыркгүнлүгини гоюп, ылгап какасының янына гелди* («Совет эдебияты» журналы). 4. Ужундан тутуп алып галмак, тутуп сакламак. *Айлыгымдан он манат кесипдирлер.* 5. Бес этмек, гоймак, үзмек. *Геплемәни хем кесдиң — дийип, Сурков пикирленди* («Мыдам тайяр» газети). *Денис гөзүни гырпылдатмагыны кесйәр* (А. П. Чехов. Сайланан эсерлер). *Оглан лар такыр мейданчаның дашындан айланмага башладылар. Мугаллым ызыны кесмән: 1—2—3 — дийип, гапдалларындан гыгырып баряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 6. *мед.* Операция этмек, ярып бежермек. *Мени диңе Гадам кессин, диңе Гадам кессин* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 7. Чапып айырмак, чапмак. *Тут кесип дуран вагты, гапдалындакы ёл билен гечип гидипдирлер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 8. Пычак билен чалмак, өлдүрмек. *Ган ичен желлатлар пычагын ялап, Кән келле кесдилер көне дөвүрде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гоюн кесмәге адам ёк. Башыны кессең, җаны ёк, чагасының саны ёк* (матал). ◇ Кесип гечмек — гөни гечип гитмек, габатлап гечмек, үстүнден гечмек. *Кейиклер ёлы кесип гечдилер* (Мыдам тайяр» газети). *Олар бизиң өңүмизи кесип гечдилер.* Акыл кесмек — *сер.* Акыл. Аяк кесмек — *сер.* Аяк. *Ол нәме үчин бизден хабарсыз кесдикә?* Баха кесмек — *сер.* Баха. *Бу ... досты гелди онуң өйүне, Колхоз бригадири ... досты, Сын эдип Байҗаның инче ... Хер ... не бир баха кесди* (А. Атажанов, Ики поэма). Гөзүк кесмек — *сер.* Гөз. Ёл кесмек — *сер.* Ёл. Иш кесмек — *сер.* Иш.

КЕСМЕК II, 1. Көпленч яраның йүзүнде эмеле гелйән гаты габык. *Яра кесмек баглапдыр.* 2. Бишириленде, газаның дүйбүнде галян яныкга ... я-да эмеле гелйән гатлак. *Газаның дүйбүндәки кесмеги газап айырмак.*

КЕСМЕКЛЕМЕК, 1. Кесмек багламак, йүзи ... (бир задың үсти хакда). *Арадан бир нәче вагт геченден соң, кепдержигиң ярасы кесмекледи* («Мыдам тайяр» газети). 2. Кесмек тутмак, аша бишип кесмек эмеле гелмек.

КЕСМЕКЛЕТМЕК, 1. Кесмек баглатмак, йүзүни гатлатмак. *Яраңы кесмекледипсиң.* 2. Гаты бишириленде кесмек эмеле гетиртмек. *Газаның дүйбүни кесмеклетмек.*

КЕСМИК, Гачып гитмез ялы гачак малың аягына дакылян я-да бойнуна дакылып, ашак салланылып гойберилйән агач. *Кесмикден бошан ачмаңыз сыгырлар ондан-оңа харс урярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КЕСП, *сер.* Кәсп I, 1. *Гызың алым энесиниң кесбини алар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ата кесби — огла халал* (накыл).

КЕТГЕН, *бот.* Мал оты хөкмүнде пейдаланылян, балдаклары тикенли бирйыллык өсүмлик, хашал от.

КЕТДЕ, *гепл. д.* 1. *Сер.* Улы. 2. Улы гуллукда ишлейән, яшулы, ёлбашчы. *Кетделериниң бири болмага чемели, онуң эгнинде полковник нышанлары бар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КЕТЕВ, *зоовет.* Атлара ве еке тойнаклы хайванлара дегйән ёканч кесел, маңка. *Хей, сениң бир байталыңа кетев дегсин — дийип сөгди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЕТЕВЛЕМЕК, Кетев кесели дегмек, кетев кесели билен кеселлемек.

КЕТЕК, 1. Товук, ит ве ш. м. үчин салнан жай. *Гөреңиң кетегинде товук гоймады* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Мениң товукларым җуда көпелип гитди, инди маңа йөрите кетеклер, гиң җайлар гурап бериң* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Ит кетегине күрсәп урды.* 2. *гепл. д.* Кичиҗик, ярамазҗа яшайыш җайы, өй. *Хер ким кетекли-кетегине даргады.*

КЕТЕНИ, Аял көйнеклиги үчин элде докалян йүпек мата. *Кетениси эл дегирсе пасырдап, Йүрегине гуванч-күвват берйәрди* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Эгни кетени көйнекли, салланып сува гидипди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

КЕТХУДА [кетхуда:], Маслахат берижи, баштутанлык эдижи, яшулулык эдйән, аксакгаллык эдйән, генешдар, кәхуда. *Салых ишан хем, башга кетхуда аксакгалларың гүррүңлерине ынананлар хем олара гошулыпдыр. Яшулулар, кетхудалар үйшүпдир* («Совет эдебияты» журналы).

КЕТХУДАЛЫК [кетхуда:лык], Кетхуда болмаклык, генешдарлык, яшулулык, аксакгаллык, баштутанлык, кәхудалык. *Кетхудалыгы, аксакгаллыгы өз эллерине алан Пиргулы башлыклайын сүйтхорлар, байлар сувумызың алкымына чыкды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕФА'ЛЬ, *зоол.* Деңизде яшаян чаклаңрак балык.

кефаль балығының деңиз чөкүндилери, кичиҗик ...лар билен иймитленйәндигини гүррүң берди (...ионер» журналы).

...ЕФИР, Чүйшеде уядылып суйтден тайярланылян га... *Кефир бәкмиле иймитдир. Йглы кефир.*

КЕЧ, 1. Өз диенини эдйән, кесир, кечҗал. *Кеч гы... оглан. Кеч адам.* 2. Угруна дәл, терс, нәдогры. *...не гайдайсаң, алматың нагт* («Совет эдебияты» ...алы). *Инди догры дөрт йыл бәри Мениң ишим ...ер кеҗе* (Чары Ашыр, Поэмалар).

КЕЧЕ, Гөюн йүүрәден басылып эдилйән дүшек. *Яса ...ән, гара кече дүшенип, Ягта чыкың, наданлыкдан ...анлы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Огланлар кә... үстүне гечип отурдылар* («Пионер» журналы).

Кече басмак кечәниң хилини говуландырмак ...билек билен тогалмак, биширмек.

КЕЧЕЛИК Кече этмек үчин гойлан йүң. *Бир кечелик ...миз бар*

КЕЧҖАЛ [кечҗал], *сер.* Кеч 1. *Бейлеки чагалар би... бир хатарда кечҗал Реҗеп-де тертибе мүнйәр ...ы* (Смайылов, Повестлер). *Өзүниң кечҗал хәсиетине ...ич боюн алман, өзүни айлыш хем муйнсуз гөркез... ...алында-да хайырлыга тутунды* (Б. Кербабаев, ...гытлы эдим).

КЕЧҖАЛЛЫК [кечҗа:ллык], *сер.* Кечлик. *Йөне ...алмак эдип айдып отыр-да!* («Колхоз гүнлери»). *...ениң ятсам гелеек — дийип Айдогды кечҗаллык ...ан жогап берди* («Совет эдебияты» журналы).

КЕЧҖЕ 1. Баш чыкарып билмейән, тиз аңшырмаян, ...үшүнмейән күтек. *Ай, сен-ә бир кечҗе экениң! Ашыр ...җе адамлар* 2. *сер.* Кеч 2. *Шу сапар бери шулар... ...замачыны алмайын дийип өңүртдим хасап этсең, ...ики ене кечҗе* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

КЕЧҖЕЛИК Баш чыкарып билмезлик, тиз аңшыр... ...лык, дүшүнмезлик. *Кечҗелик этмек.* 2. *сер.* Кечлик. *...йүрекден, достларча гүррүң эдилсе, Сапа-да кеч... ...гине тутуп отурасы ёк-ла!* («Совет эдебияты» жур... ...ы)

КЕЧЛИК Өз диенинң эдижилик, кесирлик, кечже... ...кечҗеллык *Кечлик этмек герек дәл.*

КЕШ I *оба х.* Говача я-да башга экинлерде хатар ...асындакы сув акян япҗагаз, жоя. *Хол аңырқы кар... ...ың говачаларында сувуң долы етмедик кешлери хем ...р* («Совет эдебияты» журналы). *Олар кешлериң ...асыны кәтмен билен еңилҗек дырмаярдылар, юмшад... ...дылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Кешлериң арасына ...ушен сыпын-да пил ялы гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» ...алы).

КЕШ II, Гошулан сөзүниң манысы билен баглылыкда ...мык мешгул болян кәрини аңладян сөз ясайжы аф... ...: *Арабакеш, дүекеш, чилимкеш.*

КЕШАРА [кеша:ра], Башаша кеш, бир кеши, жояны ...ырын *Говача мейданларыны кешме-кеш дәл-де, диңе ...ара сувалмаян довам этдирйәр экен* («Совет Түркме... ...станы» газети)

КЕШДЕ. 1. Бөрүге, күртә ве ш. м. салынян чылшы... ...лы нагыш *Бармагына йүвсесини өтүрип, кешде эт... ...отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Док... ...докап, хат язып, Кешде чекмек сенде бар* (Н. Пом... ...Сайланан эсерлер)

КЕШДЕЛЕМЕК Кешде чекмек, нагыш салмак, на... ...макак. *Тылла пионер байдагыны кешделәп болды ...овет Түркменистаны» газети). Бир эллик, бир саны ...ёка габын, Кешделәпдир үстүни оң нигышлап* (Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар).

КЕШДЕЛЕНМЕК, Кешде билен бежерилмек, кешде ...ынмак *Чепер эл билен кешделенен халтаҗык элден... ...гечди* («Совет эдебияты» журналы).

КЕШДЕЛЕТМЕК, Кешде чекдирмек, кешде салдыр... мак, кешде этдирмек. *Чилим халтаҗыгының агзыны кешделетмек.*

КЕШДЕЛЕШМЕК, Кешде чекишмек, кешде эдишмек.

КЕШИК: кешигини чекмек — хызматыны этмек, гуллугыны этмек. *Мырат жан өз энесиниң гөзүниң өңүнден хич бир яна гитмән, кишиниң кешигини чекмән, хат өвренди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЕШИМ, *сер.* Кешп. *Шол вагт хем пенҗиреден гүнүң ягтысы сычрап, онуң кешимлерини айыл-сайыл шекиллендирйәрди* (Н. Жумаев, Ак дерек). ◇ Кешим этмек — чала меңземек, огшамак.

КЕШЛЕМЕК, Кеш чекмек, жоя чекмек, сув акар ялы япҗагаз чекмек. *Говача сувармак болса башга хили, сувуны шилдирдедип акдырып, кешлән сувармалы* («Совет эдебияты» журналы). *Говчаларың хатар аралары кешлән сувармак. Говчаны кешлән экмек усулына гечилди.*

КЕШП, Йүз сыпаты, шекили, даш гөрнүши. *Мен кешби боюнча ол корейдир өйтдүм* («Мыдам тайяр» газети). *Бу сөзлерден соң, онуң йүз кешбини гөз өңүне гетирмек кын дәл* («Токмак» журналы). *Якасының кешби хич вагт онуң гөзүниң өңүнден гитмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Түркменистаның кешби таналмаз ялы өзгерди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Колхозларың жемгыетчилик хожалыгының чалт депгин билен өсмеги чөлүң кешбини гүн-гүнден өзгердйәр. Ватан кешбини васп эдип, Үлкәмде язярын газал* («Совет эдебияты» журналы)!

КЕШТ, *көн. с.* 1. Гезеленч, сыяхат. *Кешт эдип гезер мен илден-илмере* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ишдә, мәде. *Сениң биширен нахарларыңы кешдиң чекип гер ялы дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Алада, хызмат, иш. *Артык гиденден соң, өйүң бүтин кешди Айнаның бойнука дүшүпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КИБИ, *көн. с. сер.* Кимин. *Мен сизе өз доганым киби ганымы-да, жаныны-да ынанярын* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Төверегиңе серетсең, өзүң киби адам гөрерсиң.*

КИБИРДЕМЕК, Пытрап дурмак, кибирт-кибирт эдип дурмак, овракмак.

КИБИРДЕТМЕК, Кибирдили сес чыкартмак.

КИБИРДИ, Бир зат овранында, кибирт-кибирт эдип чыкян сес.

КИБИРТ-КИБИРТ: кибирт-кибирт этмек — кибирдили сес чыкармак, кибирдедип ниймек.

КИБИТ, Эгин, герден, боюн. *Ковярсың фрицлең сөвбүгин басып, Гүнбатара гачяр, кибтини гысып* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Совукда кибтини чысып, Ики саны етим чага, Чыкып гидйәр эртир билен, Чөплемежик чөплемәге* (Чары Ашыр, Поэмалар).

КИЛВАН [килва:н], Дегирменде бугдай үвемеклик ишинде ишлейән ишчи. *Мениң какама-ха килван диерлер* («Совет эдебияты» журналы). *Ол хемише уна булашып йөрен ишчи боланы үчин, Керим адыдан килван лакамы хас шөхратлыракды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КИЛВАНЛЫК [килва:нлык], Килваның кәри, килваның везипеси. *Дегирменде килванлык ишини ерине етирмек.*

КИЛЕҢ, Башдан-аяк, бары, бүтинлей, хемме, әхли. *Елларың гыралары килең гөк баглык болмалы* («Колхоз гүнлери»). *Гөзүң гидйәр тургенлигне портчулаң, Чаласың ишлейәр оларың бары. Хеммеси зәхметиң уссады килең, Херси өз ерине гөркезйәр зор* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

КИЛИМ, Халы ялы йүвүрдилип, эршиниң ичинден икигат аргач гечирилип докалян дүшек. *Сандыгының ичинде килиме доланы бир зат ятан* (Ата Салых, Сай-

... онуң ичинден бир йигит чыкды (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Кирейсиз килим какылмаз, ожаксыз өе бакылмаз* (накыл).

КИЛИСЕ, *көн. с.* Бутхана, ыбадатхана.

КИЛО', *гепл. д. сер.* Килограм. *Оразгүл көмек фондуна озал өзүниң күмүш ве гызыл шайларындан бәш килоны берипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Узук эжеке — Огланларың какасына көйнек эдер ялы, хол ёл-ёл йүпек матадан-а үч метр, нарпызлы кемпутдан хем бир кило бер — дийип санашдырды* («Токмак» журналы). *Үч-дөрт кило чөрек.*

КИЛО'..., Гошма сөзлериң «мүң, мүң ёла, мүң гезек» диен маныны аңладян биринжи бөлеги. *Киловат, километр, килограм.*

КИЛОВАТ, Электрик тогуның 1000 вата барабар болан гүйжүниң өлчег бирлиги. *1000 ват бир киловатдыр* («Физика курсы»). *Ынха, билип гой, шу ерде он бәш мүң киловат энергия берйән сув электрик станциясы гурулмалы* («Совет эдебияты» журналы). *120 киловат гүйч билен ишлейән электрик станция* («Пионер» журналы).

КИЛОГРАМ, 1000 грама дең болан агырлык өлчеги. *Ата бу салкында ондан гөни ики килограм пагтаны артык йыгыпдыр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Колхозчылар зәхмет гүнүне отуз манатдан артык пул хем үч-дөрт килограмдан дәне пайлашярлар* («Совет эдебияты» журналы).

КИЛОГРАМЛЫК, Бир килограма дең болан даш, предмет. *Ики килограмлык өлчег дашы.*

КИЛОМЕ'ТР, 1000 метре дең болан узынлык өлчеги. *Самолётың сеси 40 километрден эшидилйәр* («Пионер» журналы). *Машын сагатда 130 километр чалтыкда йөрәп билйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың барҗак ерлери сегсен-тогсан километрден узак дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КИЛОМЕТРЛИК, Бир километре дең болан аралык. *Шу линияның бәш километрлик чемеси еңсесинде бир оба отыр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Долы дәл орта мекдеп болса Киров адындакы колхозың ашак тарапында бир-ики километрликдәки «Дайханбирлешик» колхозының ичиндеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КИЛТ, Гапа ве ш. м. эдилйән зүлп, гапыны гулплямак үчин илдиргич. *Сапа ене гапа диң салып, гапының килдини яздырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гөрдүңизми, әпишгәниң ички килтлери илдирилмәндир — дийди* («Совет эдебияты» журналы).

КИЛТЛЕМЕК, Килдини илдирмек, илдиргижини, зүлпүни илдирмек, гулпламак. *Бахар турды-да, ачык ишиги чекип, ичинден килтледи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КИЛТЛЕНМЕК, Килт илдирилмек, зүлп илдирилмек, гулпланмак. *Гапы килтленипдир.*

КИЛТЛЕТМЕК, Килдини илдиртмек, зүлпүни илдиртмек, гулп урдурмак, гулплатмак. *Гапыны дашындан килтлетмек.*

КИЛТЛИ, 1. Килди бар болан, зүлпли. *Килтли гапыны беклемек аңсат.* 2. Япык, гулплы, килтленен. *Мерет өйлерине геленде, гапы килтли экен.*

КИЛТСИЗ, 1. Килди, гулпы болмадык, зүлпсүз, гулпсуз. *Килтсиз гапыны япып болмаз.* 2. Япык дәл, ачык, килтленмедик. *Сарайың дервезеси сагат 10-а ченли килтсиз дуряр.*

КИ'ЛЬКА, *зоол.* Такгаз балыклар машгаласындан болан кичиҗик балык. *Түркмен балыкчылары килька балыгыны Газагыстаның кенарында тутярлар* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

КИМ, Адама дегишлиликде уланылян сораг чалышмасы. *Ким оңа кел токлусыны ынанярды?* («Совет эдебияты» журналы). *Ким муңа гызыны берер, хич ким хем бермез* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ким пула, ким хата, ким газете гарашарды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Ким ат шайын, ким сагадын чыкарды* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Хер ким — хер кес, хер бир адам. Хич ким — хич бир адам, хич бири.

КИМИН [кимин], «Ялы, киби, дек, дейин» маныларында уланылян послелог. *Душманлары палач кимин ятырды Гитлериң ордасын дада гетирди* («Октябрь ялкымы»). *Сан-сала болмады аял хем гызда, Мал чагын сатылгышында, язда* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер).

КИМО'ГРАФ, *I. мед.* Организмде болян процесслерә язып беллейән абзал. 2. *лингв.* Сөз овазларыны язып беллейән абзал.

КИМСЕ, *көн. с. сер.* Ким 2. *Хиҗри дерди-дагыны хич кимсе менден сормасын* (Мыралы). *Кимсе — гой-голамыны даңярды, кимсе — ювунярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КИНАЯ [кина:я], Какдырылып айдылян аңлатма сөзлер я-да пикир, ирония. *Айсолтан ене киная билен йыгырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Жиҗим, өкдә өкде диймек герек — дийип, бу сөзлери киная билен айтды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы)

КИНАЯЛАМАК [кина:яламак], Киная этмек, какдырып айтмак. *Ханха, гөтергилейән адамың, зер, наме йоң эдйәр? — дийип, кинаялап гүлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КИНАЯЛЫ [кина:ялы], Киная билен айдылян, какдырылып айдылян. *Бу сөзлер кинаялы маглырмак билен айдылды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гаһрыманы). *Халлы ол сорага әхмиет бермән, кинаялы ыгырды-да, гарады* (Б. Кербабаев, Айлар)

КИНДИВАН [киндива:н], *гепл. д.* Өрән кичи, киҗижик. *Гызҗагазың киндиван бурунҗыгы хас эзиз көрүнйәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КИНЕ [кине], Гөвне дегилмек зерарлы эдилйән өйке, гөвүн галмаклык. *Кине диңе намарт адамлара гелшер* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Күмүш гапыржак). *Ол гахарҗаң өвей эне, Йүрегинде җошды кине* (А. С. Пушкин, Эртекилер). ◇ Кине этмек — биринден гөвүн галып нәразы болмак, өйке этмек.

КИНЕЛИ [ки:нели], Гөвни галан, өйкели. *Чала аңланян кинели лабызда гепледи* (Н. Жүмаев, Ак перек). *Жүнейт, Эзизе ене бир гезек кинели гарандан соң, сөзүни довам этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КИНЕЛИЛИК [ки:нелилик], Гөвүн галаплык, өйкелилик.

КИНЕМАТИК, Кинематика дегишли болан. *Кинематик усул.*

КИНЕМА'ТИКА, Теоретики механиканың жисемлериң хереketини геометрик нукдайназардан өвренйән бөлүми.

КИНЕМАТО'ГРАФ, Экранда гөркезмек үчин өлен каның йүзүнде хереketли сурат алян аппарат. 2. Киносунгат.

КИНЕМАТОГРАФИК, Кинематография дегишли болан.

КИНЕМАТОГРА'ФИЯ, Экранда шекил гөркезмек сунгаты. *Кинематография министрлиги.*

КИНЕСИЗ [ки:несиз], Гөвни галмадык, өйкесиз. *Ачык гөк йүзүнде гушлар жүрлешип, Достлукда өйкесиз, кинесиз сайрар* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Догры дост кинесиз болар, болшуңы йүзүңе диер* (накыл)

КИНЕТИК, 1. Кинетика дегишли болан, кинетика хас болан. *Кинетик теория.* 2. Хереkete дегишли болан. *Кинетик энергия.*

КИНЕ'ТИКА, Теоретики механиканың динамиканы ве статиканы өз ичине алян бөлүми.

КИНО', 1. Экранында фильмлер гөркезилйән театр. *Гызыклы оюн гурамак, кино я-да экскурсия гатнамак болярар* («Мыдам тайяр» газети). *Гүллери кино гатмаге*

кагыр! Колхозың томускы клубунда кино гөркезмеклиге тайярлык гөрүлйәрди («Совет эдебияты» журналы). *Сесиз кино. Сесли кино.* 2. Экранда херекетли шекил гөркезмек сунгаты, кинематография. *Кино ишгәрлери.*

КИНО'..., Гошма сөзлериң «кинематографик» маныда гелйән биринжи бөлеги. *Киноактёр, киноочерк, кинокомедия.*

КИНОАКТЁР, Кинофильмлерде ойнаян артист. *Ол американ киноактёры Дуглас Фербенксе меңзеди* («Пионер» журналы).

КИНОАКТРИ'СА, Кинофильмлерде ойнаян артистка.

КИНОАППАРА'Т, Кино үчин сурат алмак я-да кинофильмлер гөркезмек үчин аппарат. *Бир вагтлар бу участокың клубунда хемишелик киноаппарат гойлуп, илата хер гүн кинофильмлер гөркезилйәрди* («Совет Түркменистаны» газети). *Киномеханик кино гөркезмекден өң киноаппараты гөзден гечирйәр* («Яш коммунист» газети).

КИНОЖУРНА'Л, Гүнделик дурмушы суратландырян эпизодлардан, сахналардан ыбарат гысга метражлы кинофильм. *Ашгабат киностудиясы «Совет Түркменистаны» киножурналының нобатдакы номерини гойберди* («Совет Түркменистаны» газети).

КИНОКАРТИ'НА, Чепер фильм, кинофильм. *Бирентек вагтларда хениз хем кинокартина диңе бир колхозларың ве совхозларың мерҗези участокларында гөркезилйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Бизиң хем гуррунимиз тәзе кинокартиналар хакында гитди* («Совет эдебияты» журналы).

КИНОЛЕ'НТА, Кино лентасы, кинофильмиң айратын экземпляры. *Киноленталар өрән узын боляр.*

КИНОМЕХА'НИК, Кинофильмлери сахнада гөркезмек билен мешгул болян специалист. *Киномеханик өзуниң аппаратыны сазламак билен башагайды* («Совет эдебияты» журналы). *Киномеханик болуп ишлемек.*

КИНОМЕХАНИКЛИК, Киномеханигиң гуллук везипеси, кәри. *Ол киномеханиклиги башаржак огланы тапды* («Совет эдебияты» журналы).

КИНООПЕРА'ТОР, Экранда кинокартина гөркезмек үчин сурат алян специалист. *Кинооператор болуп ишлемек.*

КИНООПЕРАТОРЛЫК, Кинооператорың гуллук везипеси, кәри. *Кинооператорлык этмек.*

КИНОПЛЕНКА, Кино алмак үчин уланылян плёнка. *Фотоаппаратың камерасы 16 миллиметрлик киноплёнка билен зарядландырыляр* («Мыдам тайяр» газети).

КИНОРЕЖИССЁР, Фильм гойян адам.

КИНОСТУ'ДИЯ, Кинофильмлери өндүрмек билен мешгулланян эдара, фабрик. *Ашгабат киностудиясы тарапындан дөредилен кинофильмлер гөркезилип башланды* («Совет эдебияты» журналы).

КИНОСЦЕНА'РИЙ, Кинофильм дөредилйән эдеби эсер. *Жюри 2400 киносценариден 22-сини сечип алды* («Яш коммунист» газети).

КИНОСЪЁМКА, Фильмлери өндүрмек ве экранда гоймак үчин сурат алмаклык.

КИНОТЕА'ТР, Экранында кинокартина гөркезилйән театр. *500 — 700 орунлык томускы кинотеатрлары гурмаклык белленди* («Совет Түркменистаны» газети).

КИНОФАБРИК, *сер.* Киностудия. *Кинофабрик өз ишине башлады.*

КИНОФИКА'ЦИЯ, Кино сетини яйбаңландырмаклык, ерлерде кинотеатрлары көп гурмаклык.

КИНОФИ'ЛЬМ Экранда гөркезмек үчин дөредилен кинематография эсери, кинокартина. *Колхозчылар инди өз салан клубларында кинофильмлере хөвес билен томаша эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Реңкли кинофильм Кинофильмлериң гойберлишини артдырмак.*

КИНОФИЦИРЛЕМЕК, Кинофильмлериң гөркезилмегини үпҗүн этмек, кинотеатрлары гурамак. *Колхоз обаларыны кинофицирлемек.*

КИНОХРО'НИКА, Жемгыетчилик дурмушының гүнделик хадысаларына багышланылып язылан кинокартина. *Республиканың дурмушындан гойберилйән кинохроникаларың хилини говуландырмалы.*

КИО'СК, Овнук затлар сатылян палатка, будка. *Чагалар, бу китапчаны окаң, ол хәзир китап магазинлеринде, киоскларда сатыляр* («Мыдам тайяр» газети). *Газет сатылян киосклар көп.*

КИПАРЛАМАК [кипа:рламак], Ювашамак, песелмек, хаялламак, говшамак. *Даң атмага аз галандыр дийлип чакланярды, чабга кипарлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дашарда харасат, ол гүйҗемесе, кипарламаярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

КИР, I. Хапа, чирк, кир-кимир. *Тозан нире, кир нире* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Құмуш гапырҗак). *Скатертлерде бейле бир лап эдер ялы, доңы чөзүлмән ятан кир-ә ёк* («Токмак» журналы). 2. Кирлән гейимлер. *Аял кир ювса, чөрек биширсе я-да нахар тайярласа, онуң ёлдашы чагалара серетмелидир, маллара от-ийм бермелидир* («Яш коммунист» газети). *Кири кир ачар, кинәни — сөз* (накыл).

КИРБЕҢКЕ, *көн. с.* 409,5 грама барабар агырлык өлчеги, гадак. *Ики кирбеңке түви.*

КИРБЕҢКЕЛИК, *көн. с.* 409,5 грама дең болан агырлык өлчелйән (даш). *Кирбеңкелик даш.*

КИРЕЙ, Улаг билен эдилен ишиң хакы я-да вагтлайын алнан жай, мал үчин берилйән төлег. *Кирейине тутуп үч дүе, Өзүне етен ожары, Базара экитди даңдан, Ене-де чекип эҗири* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Кирейсиз килим какылмаз* (накыл). *Гуш ганатындан кирей ислемез* (накыл). ◇ Дилинден кирей ислемек — айтмалы зады айтман сакланмак.

КИРЕЙКЕШ, Өз малы билен кирей эдйән, кирейине йүк дашаян, иш эдйән адам.

КИРЕЙКЕШЛИК, Өз малы билен кирей эдижилик, кирейнне йүк чекмеклик кәри. *Рус улатының арасында эп-если бөлеги дүрли промыселлер билен — токай, кирейкешлик промыселлери билен мешгулдылар* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

КИРЕҢ, I. *сер.* Кир. *Ол дүйбүнден киреҢ дегмедик овадан халының йүзүни дырмаярды* («Мыдам тайяр» газети). 2. Нәгилечилик, нәразылык. *Гөвнүнде чигит ялы киреҢ болмадык Хошгелди болса өңки отурышыны үйтгетмән, бу болушлара первайсыз гарап отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КИРЕҢСИЗ, *сер.* Кирсиз. *Йигидиң садап ялы киреҢсиз ак дишлери йылдырады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КИРҖИКДИРМЕК, Кир ёкдурмак, сәхелче кирлетмек, кириқдирмек. *Эгин-эшиклери киржикдирмек.*

КИРҖИКМЕК, Сәхелче кирлемек, кириқмек. *Костюм бирнеме киржигипдир.*

КИРИКДИРМЕК, *сер.* Киржикдирмек.

КИРИКМЕК, *сер.* Киржикмек.

КИРИШ, I. Саз гуралларының тары, сими. *Бу чалян сазымың хош оваз берши, Пердеси күмүшдир, полатдыр кирши* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Тамдыраның кирши чиг йүпекден ишилйәр.* 2. Яйың ики ужуна дартылып даңылян эриш. *Яйың кирши зарңылдап дурды. Гаты чекип яйың киршини үзмек.* 3. Гурлушыкда диварлары гөни салмак үчин ве ш. м. ишлерде уланылян, газыҗаклара дартдырылып беркидилйән йүп. *Говача хатарлары кириш чекилен ялы гөнүди* («Пионер» журналы).

КИРИШЛЕМЕК, Кириш тутмак; кириш чекип ишлемек.

КИР-КИМИР, *сер.* Кир I. *Хич бир кир-кимир ёк асман йүзүнде, Не толкун, не гом бар деңиз дүзүнде* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар).

КИРЛЕМЕК, Хапа болмак, кир ёкушмак, чирк болмак, хапаланмак. *Ол топрак, тозана тейим эденсоң, кирлэп гиден көне намазлык чыкарды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ак көйнек тиз кирлейэр. Көп гейлип кирлемек.*

КИРЛЕТМЕК, Хапа этмек, кир ёкдурмак. *Ак телпеги кирлетмек. Көйнеги кирлетмек.*

КИРЛИ, Хапа болан, кирлэн, кир ёкушан, хапаланан. *Еңлери гопарылып айрылан кирли көйнеги бар экен* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Кирли донлы гарры̆ның дилеварлыгы отуранлары хайран галдырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КИРЛИК, Чаганың гейими хапаланмазлык я ованданлык үчин гейимиң үстүнден гейдирилйэн йөрите өңлүк. *Үстүне кирлик гейдирилен чага.*

КИРЛИКЛИК, Кирлик этмек үчин йөрите ниетленип гойлан я-да бичилен мата. *Кирликлик мата алмак.*

КИРЛИЛИК, Кирли болмаклык, хапа болмаклык, чирклилик. *Гейимиң кирлилиги.*

КИРПИ, *зоол.* Бедени сых-сых тикенли жандар. *Кирпиниң тикени ялы гүр сакгалыны велин, хемише сырярды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

КИРПИК, Гөзүң габакларының гырасына чыкян гыл. *Яй ялы гара гаш, ок дей кирпиклер Авлаҗага меңзэйэр голай етени* (Б. Кербабаев, Айлар). *Кирпиклери җайтарып, инчечик иңңе ялы ялпылдады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Кирпигиң каклышмазлык — *сер.* Каклышмак. Кирпикleриңи бутнатман серетмек — үнс, пикир берип серетмек. *Диңчилериң хеммеси кирпиклерини бутнатман серетдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КИРПИКМЕН, Кирпиги узын, гүр ве узын кирпикли. *Нурланяр кирпикмен гара гөзлери, Чүнки гөрҗек гатлаң гурланны долы. Соңра гөрүп ол Ленининң суратын, Кирпикмен гөзлерин айырмады ондан. Хасратлы гайгыда галып келлеси, Кирпикмен гөзлерни гамлы гырпды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

КИРСИЗ, Кири ёк болан, кир, хапа ёкушмадык, кирлемедик, киренсиз, арасса. *Кирсиз гейим.*

КИРШЕН, Торч эдилен ёлдакы топракдан я-да топур гумдан эмеле гелйэн еңилҗек тозан, чаң, тоз. *Демиргазыкдан гелйэн совук шемал чэгесөв киршенлери асмана гөтерйэр* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Шу йигит хем гум, киршен билен гиты «овадинланҗак» боляр — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КИРШЕНСИЗ, Киршени болмадык, киршени ёк. *Киршенсиз галан Гүнүң йүзүни топбак булут өртди* («Мыдам тайяр» газети). *Ай айдың аязлы гыш гиҗеси киршенсиз асманың йүзүнде йылдызлар йылдырашяр* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Киршенсиз ёл.* ◇ Йүреги киршенсиз адам — *сер.* Йүрек I.

КИСЕ [ки:се], I. *сер.* Жүби. *Үчүнҗи хатыны агшам алыпды, Окап ене кисесине салыпды* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гарып зэхметкеше аграмын салып, Байларың кисесин долдуран адат* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. *диал.* Гош-голам салынян халта. *Гошларының хеммесини бир кисэ салып, агзыны богды.*

КИСЕЛИК [ки:селик], I. *сер.* Жүбүлик. *Киселик бичилен мата бөлеги. Киселик мата.* 2. *диал.* Гош-голам салмак үчин халталык, халталык шал.

КИСЕ'ЛЬ, Ир-йимиш ширесине сүйт, крахмал гошулып, йөрите тайярланылян гойы ичги, иймит. *Кисел тайярламак. Чагалар кисель ичдилер.*

КИСЛОРО'Д, *хим.* Хованың составындакы дем алмак үчин герекли реңксиз, ыссыз ве водород билен бирлешенде сув эмеле гетирйэн химики элемент, газ. *Бу өйде кислород азмы, нәме?* (Г. Мухтаров, Пьесалар). *Кислород — дуры ве реңксиз газдыр, ол янмаклыга көмек йэр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

КИСЛОТА', *хим.* Дуз эмеле геленде, метал билен чалышмак хэсиети бар болан, дүзүми водорхем-де туршы тагамлы химики бирлешме. *Гөк өңүмаринад этмекде сирке кислотасындан пейдалан* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КИТ, *зоол.* Деңизде яшаян сүйтемдиржи иң улхайван. *Гэминиң капитаны Узак Гүндогардакы килайҗыларың эдерменликлери хакында пионерлер ашакдакылары айтды* («Мыдам тайяр» газети). *А батда кит балыгының скелети бар.*

КИТАП [кита:п], Йүзи язгылы ве дашы сахапл чап эдилен эсер я-да эсерлер йыгындысы. *Ол китап магы сөйлэрди* («Эдебият»). *Китабы сөйүң ве окаң зыклы китап. Бу китап чагалар барада язылыпдыр*

КИТАПХАНА [кита:пха:на], Нешир эдилйэн кита сакланян ве көпчүлик үчин пейдаланмага мүмкинч берйэн эдара. *Сениң ёлбашчылык эдйэн районыңда тапхана бар* («Токмак» журналы). *Мен онуң билен тапхана гитҗекдирин. Республикамызда китапханал саны гүн-гүнден көпелйэр.*

КИТАПХАНАЧЫ [кита:пха:начы], Китапхана иш *Техникумы гутаран Галина бу ере китапханачы б гелди* («Мугаллымлар газети»).

КИТАПЧА [кита:пча], Кичижик китап, улы болм китап. *Түркмен дөвлет нешрияты корей эртекилер икисини айратын китапча эдип чапдан чыкарды* (« дам тайяр» газети). *Сыясы китапчалары ве дүрли г -журналлары гөрдүм.*

КИ'ТЕЛЬ, Айратын форма боюнча тикилен пен *Онуң кителиниң якасы ачыкды* («Совет эдебияты» налы). *Онуң аягында йылпылдаян эдик, эгнинде зер гонлы китель барды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

КИТИР, Чай гайнадылян демир я-да чоюн чэ *Яшулы гаршыдакы оҗакда китир отурдыпды* (А. шудов, Повестлер ве хекаялар).

КИТИРДЕВУК, Китирдэп дуран, овранып ба пытрап барян. *Китирдевук көке.*

КИТИРДЕМЕК, Китирт-китирт этмек, китирт-ки эдип овранмак.

КИТИРДЕТМЕК, Китирт-китирт этдирмек, китирт тирт этдирип гемирмек.

КИТИРДИ, Гаты зат гемриленде я-да овраннда ле гелйэн сес. *Агылдакы гойнуң китирдисини Мама нызамлы хорруддысы өртүп гидйэрди* (Б. Кербабаев, гытлы эдим). *Шкафдан китирди сеси эшидилйэрди.*

КИТУВ, Йүрекде галан өйке, ар алма дуйгусы, к нэразылык, арман. *Бизиң олардан хич бир китувимиз Артык китувини ичинден чыкарман дуруп билҗек ал лар хилинден дэл ахыры* (Б. Кербабаев, Айгытлы эд

КИТУВЛИ, Өйкели, кинели, нэразы, арманлы, гө галан.

КИЧЕЛМЕК, 1. Гөврүми кичи болмак. *Аннаду муртуң гөзлери кичелен ялы болды* («Совет Түркме танының аяллары» журналы). 2. Гирип даралмак, ке болмак, гирмек. *Костюм чистка берленден соң, бирн кичелипдир.* 3. Сыкылмак, хорланмак, инчелмек. *А гаррадыгыча, кичелен ялы боляр.* 4. Ашак дүш ашакламак, песелмек. *Онуң гуллугы кичелипдир гөч. м.* Рухдан дүшмек, песелмек.

КИЧЕЛТМЕК, 1. Кичи этмек, гөврүминиң өңкүсин хем кичи этмек. 2. Ашак дүшүрмек, песелтмек, аш латмак. *Онуң везипесини кичелдипдирлер.* 3. Дар келте этмек, даралтмак. *Пальтомы кичелтдим.* 4. *гөч.* Рухдан дүшүрмек, песелтмек. *Болгусыз гүррүңлер а мы кичелдйэр.* ◇ Улы гөврэни кичелтмек *сер.* Гөвре. *Улы гөвресини кичелдип, боюн эгип*

ак адамыны багышламазлыгы түркменчилик кадасына [illegible] этди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КИЧИ, 1. Улы дәл, улы болмадык, чаклаңжа болан. *[illegible] Кичи стол.* 2. Дар хем келте, дар. *Кичи [illegible] Кичи аякгап.* 3. Яшы улы болмадык, аз яшлы. *[illegible] яшы буларың хеммесиниңкиден кичи болса герек* («Бахар»). *Кичи оглы Хожамухаммет 4-нжи класда окаяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Кичи гөвүнли — *сер.* Гөвүн. *Ол кичи гөвүнли йөнекей мыхман* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

КИЧИЛИК, 1. Гөврүми кичи болмаклык, улы дәллик. *Кырк бир номер туфли кичилик эдәймесе! Пальто оңа кичилик этсе герек.* 2. *гөч. м.* Гөвни песлик. ◇ Кичилик билмек — өзүңе услып билмезлик, бир иши өзүне мынасып гөрмезлик. *Мистер Браун Ахмединиң губернаторлыгы өзүне кичилик билжегини аңярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Ашакы гуллукларда ишлемеги кичилик билмек.*

КИШДЕ, 1. Гурадылан эрик. *Оларың элинде кишде я-да хоз гөрәйдиги, бар ондан соң гөзи ачыляр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол аял-гызлар өйлерине гайданларында болса: — Чагаларыңыз, җигилериңиз хем агызларыны сүйжүтсинлер — дийип, гант, набат, кишде писге диен ялы затлардан хер бирине бир дүвүнчек совгат хем берип гойберди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Умуман гурадылан ир-ниймиш. *Помидор кишдеси. Алма кишдеси.* ◇ Кишде ялы болмак — хорланмак, аррыкламак.

КИШИ, 1. *сер.* Адам. *Чарырың гөрен кишиси Догрудан-да Ялкап экен* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Оглуң шол борда, кишиң гапысындан барарлыгың бормы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ягшы киши аш үстүне* (накыл). 2. Кесеки, ят, өзге. *Кишә геңеш, өз билениңден галма* (накыл). 3. Әр, батыр.

КИШИЛИК, Мертлик, эдерменлик, гайратлылык, батырлык. ◇ Кишилик сатмак — мен-менлик этмек, ерликсиз өвүнмек, батырлык этмек.

КИШМИР, *зоол.* Узын аяклы, тогалак келлели мөжежик.

КИШМИШ, Серлип гурадылан үзүм. *Кишмиш серйәрис, какаң хем шол ердедир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Улы гызыл шал яглыга Дүвүпдир ол гант хем кишмиш* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Нахарың иң песи бәш айлык чебиш чиилиги билен ичи бидәне кишмиш салнан палав болар* («Совет эдебияты» журналы). *Кишмиш ийсең, чөпи бар* (накыл).

КИШҢЕМЕК, Сазлашыклы чиркин сес чыкармак (ат хакында). *Гөйә мени мүң диййән дек кишңейәр, Хер бириниң тутуланда атлары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Дүе бозлап, ат кишңәп, Жанлылык дөреди дашда* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Дар жүлгәниң ичинде еке гоюп гайдан аты екесирәп кишңейәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КИШНЕТМЕК, Ата чиркин сес чыкартмак. *Анна атын кишңедип, көчеден гечип гитди.*

КИШҢЕШМЕК, Билеликде кишңемек, көп болуп кишңәп сесленмек. *Дүелер гәвүшейәр, тайлар кишңешийәр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Дүелер багырышып, атлар кишңешип, сыгырлар молашып, эшеклер аңңырышып, гоюн-гечилер мәлешип, мекгәме мүндүлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

КИЩИКЛЕМЕК, Кищик-кищик этмек, яш чаганы товсакладып ойнатмак, гүймемек.

КИЩИКЛЕНМЕК, Кищик-кищик эдилмек, товсакладылып ойнадылмак. *Ол ики арада кищикленен оглан ялы бир гезек Чарының йүзүне, бир гезек Гөзелиң йүзүне серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КЛА'ВИШ, Роялың, хат язылян машинканың ве ш. м. басылян ве механизми херекете гетирйән ери. *Клавишлерің бозук ерлери бармы?* («Совет эдебияты» журналы).

КЛА'ПАН, Механизмлерде дешигиң ачылып-япылян гапаҗыгы. *Буг газанының гораг клапаны уҗунда айланян оқы бар болан рычагдан ыбаратдыр* («Физика курсы»). *Клапанларың өйжүклерини йылмамак ишн өң карусель станогында, текизлемек ишн болса эл гүйжи билен грине етирилйәрди* («Яш коммунист» газети).

КЛАРНЕ'Т, Чалынян агач түйдүгиң бир гөрнүши. *Мередов болса кларнет чалмагы өвредилйән бөлүме гирди* («Мыдам тайяр» газети).

КЛАС, 1. Мекдеп жайында сапак гечилйән, окалян отаг. *Класа гирмеклери билен суратьы оның элине тутдурды ве элиндәки хатыны ачып окамакчы болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Шоның үчин иш отагына, класлара, аудиториялара гүндизлик ягтылыгы нәче көп дүшсе, шонча говы* (С. К. Каранов, Бетерлән ирнли гөз агыры). 2. Көпленч бир яшдакы ве бир сапак гечйән окувчылар топары. *Биринҗи класда окаян гызлар үчин мекдеп формасы* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Биринҗи класа гелдилер биле, Онйыллык билими алдылар биле* («Совет эдебияты» журналы). *Ажап долы дәл орта мекдебиң 5-нжи класында окаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Айры-айры хүнәрли адамларың иш уссатлыгыны гөркезйән группа, дереже. *Икинҗи клас шофёр.*

КЛАСДАШ, Бир класда окаян. *Жаллы Мейданлы билен бойдашды ве класдашды* («Мыдам тайяр» газети). *Класдаш достлары екеме-екән, Аманың гөзүниң өңүнден гечйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Мәхриҗамал өзүниң класдашларының хем үнсүни өзүне чекйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КЛАСКОМ, Окувчылар арасындан сайланан класкомитетиниң ёлбашчысы. *Мырады класком эдип белледик. Класымызың класкомы оңат ишлейәр.*

КЛАСКОМЛЫК, Класкомың везипеси, клас ёлбашчысының алып барян иши. *Хатда оны класкомлыга-да белледик* («Пионер» журналы).

КЛАССИФИКА'ТОР, 1. Классифицирлемегиң специалисти. 2. *геол.* Магдан сортлайжы гурал, абзал.

КЛАССИФИКА'ЦИЯ, Бир меңзеш болан затлары, предметлери я-да дүшүнжелери класлара, топарлара бөлүш системасы. *Тизлик боюнча херекетлериң классификациясы* («Физика курсы»). *Өвренилйән хадысалары, предметлери ятда сакламак үчин классификацияның мөхүм положител әхмиети бардыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

КЛАССИФИЦИРЛЕМЕК, Класлара, топарлара бөлмек. *Топланан мысаллары классифицирлемек.*

КЛАССИФИЦИРЛЕНМЕК, Класлара, топарлара бөлүнмек.

КЛАССИЦИ'ЗМ, 1. XVII—XIX асырларың эдебиятында ве сунгатында йөргүнли болан, антик нусгалара өйкүнмеклиге эсасландырылан угур. *Карамзинчилер өз эдеби жемгыетини дөредип, көнелен классицизмиң гаршысына гөрешйәрдилер* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Билим алмагың антик филологиясыны өвренмеклиге эсасландырылан системасы.

КЛАССЫК, 1. Өзүниң эсерлериниң гыммәтлылыгы билен хеммелер тарапындан ыкрар эдилен ылым, сунгат ве эдебият ишгәри. *Магтымгулы классык шахырдыр.* 2. Классицизмиң тарапдары. 3. Гадымы грек ве латынь филологиясындан специалист.

КЛАССЫКЫ, Классыклар тарапындан дөредилен, гөрелде аларлыклы, өрән кәмил. *Шахыр классыкы ве хәзирки заман поэзиясының гөвы нусгаларыны өвренйәрди. Классыкы эдебиятың оңат дәплерини өсдүрмек ве байлашдырмак билен, социалистик реализм чепер дөредижиликде хил тайдан тәзе бир этап болуп дуряр* («Со-

вет эдебияты» журналы). *Драма театрың репертуарында классыкы драматургия эп-эсли орун зелейэрди* («Мыдам тайяр» газети).

КЛЕЕНКА, Йүзүне ызгар гечирмейән мадда сиңдирилен я-да йүзи йөрите состав билен өртүлен мата. *Оңа медпунктдан клеёнка гетирдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Дурсунҗамал клеёнка язылан стола серетди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КЛИЕ'НТ, Бир зады заказ эдйән, буюрян адам, бир ере хемише барып дурян адам, мүшдери. *Нахархана арассалыгы, клиентлере оңат хызмат эдйәнлиги билен тапавутланяр* («Совет Түркменистаны» газети).

КЛИ'ЗМА, I. Эмели усул билен ёгын ичегә сувуклык гойбермек, ич арассаламак. *Клизма этмек.* 2. Шонуң ялы усул билен ёгын ичегә сувуклык гойбермек үчин гурал. *Резинден эдилен клизма.*

КЛИ'МАТ, Хер бир ериң, юрдуң метеорологик шертлери, хова айратынлыклары, хова ягдайы. *Токай климаты мылайымлашдыряр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). *Совук климат. Ыссы климат. Климат айратынлыклары. Деңиз климаты.*

КЛИМАТОЛО'ГИЯ, Климат, хова ягдайларыны өвренйән ылым.

КЛИ'НИКА, *мед.* Ылым ве окув ишлери билен бирликде алнып барылян кесел бежериш эдарасы, кеселхана. *Онуң клиникада хәзир зерур иши бар. Мая Антоновна шәхер клиникасының врачыды* («Совет эдебияты» журналы).

КЛИШЕ', *типогр.* Метбугатда чап этмек үчин металдан я-да агачдан ёнулып тайярланылян сурат шекили. *Суратың клишесини тайярламак.*

КЛУБ, I. Спорт оюнлары билен мешгулланян адамлары бирикдирйән жемгыетчилик гурама. *Күшт-шашка клубы.* 2. Зәхметкешлериң медениет дережесини ёкарландырмагы, оларың говы дынч алмакларыны гурамаклыгы везипе эдинйән медени-аң-билим гурамасы ве медениет ишлериниң көпчүликлейин гечирилйән жайы. *Обаларда клуб, мекдеп салдырып, Аң-билиме тарап гелен дайханлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Колхозчылар инди өз салан клубларында хөвес билен томаша эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Клубуң янындакы мейданчаның кесе төверегине баг экилип, дынч алмак үчин узын отургычлар гойлупдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Небитчилериң клубы.*

КЛУБНИ'КА, *бот.* Гызыл тудана ялы миве берйән пессежик өсүмлик ве онуң мивеси. *Төверекде клубника, земляника, чернига, малина ве хер дүрли иймишлер дос-долуды* («Совет эдебияты» журналы).

КЛУ'МБА, Ичине гүл экилен айратынҗа ер. *Мен мекдебимизиң багында уллакан инедөрдүл клумбаның янындакы скамейканың үстүнде отырдым* («Мыдам тайяр» газети).

КЛЮ'КВА, *бот.* Гызыл туршы мивели, язгын өсйән өсүмлик ве онуң мивеси.

КНО'ПКА, I. Кагызы я-да матаны бир задың йүзүне беркитмек үчин уланылян ясы башлы чүйҗагаз. *Суратыны дивара кнопка билен беркитмек.* 2. Тогы бирлешдирмек ве механизмлери херекете гетирмек үчин басыланда сүйшүп дурян энҗам, нокат. *Генерал кнопканы басанда, адютант пейда болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сиз электрик жаңының кнопкасыны басярсыңыз* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

КНЯЖНА', *тар.* Князың энтек дурмуша чыкмадык гызы. *Эйҗеҗик княжна гаңрылып ортара серетди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

КНЯЗЛЫК, I. *тар.* Князың доландырян области. *Шол вагт Германия бир нәче овнук князлыга бөлүнен ызда галан юртды* («Совет эдебияты» журналы). *Француз газетлериниң бириниң суратландырып айтмагы бо-*

юнча гарашсыз князлык болан кархана Мүсүриң эсасы лигине гечди («Яш коммунист» газети). 2. Князың ве зипеси, князың ягдайы.

КНЯЗЧЫЛЫК, *сер.* К н я з л ы к.

КНЯЗЬ, *тар.* Феодал Руссияда гошун [illegible] белли бир область хөкүмдары. *Онда [illegible] Эзиз мыхманлар, Сизден мениң бир хайышым бар* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Гунларың [illegible] огулларыны Хытай императорының көшгүне [illegible] мәге иберйән экенлер* (СССР тарыхы). *Рус [illegible]*

КОАЛИЦИОН, *сыясы.* Коалиция дегишли болан

КОАЛИ'ЦИЯ, Дөвлетлериң, партияларың умумы бир максада етмек үчин бирлешиги, союзы.

КО'БЗА, *сазч.* Украин саз гуралы.

КОБЗА'РЬ, Кобза чалып, айдым айдян [illegible] *Азат кобзарлар овазы, Бу гүн яңланяр ене* (Р. Сейитдов, Эсерлер).

КОВАЛАМАК, Етжек я-да тутҗак болуп, [illegible] я-да бир задың ызындан ылгамак. *Торгай [illegible] ковалап Аман, Эрик багларының янна [illegible]* («Совет эдебияты» журналы). *Шондан соң [illegible] газ коваламак болды* (Х. Ысмайылов, Ики атлыны [illegible] лы). *Гачдыгымча, бетер ковалаярлар* (Н. Помма, Талак хыззын).

КОВАЛАТМАК, Бир зады тутдурмак үчин я-да бириниң ызындан етдирмек үчин ылгатмак. *Таза [illegible] ковалатмак.*

КОВАЛАШМАК, I. Бири-бириң ызындан ылгамак, етжек болуп я-да тутҗак болуп ылгашмак. *[illegible] ковалашып барян чагалар гөрүнйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Билеликде ковалап ызындан етмәге, тутмага көмеклешмек. *[illegible] гечини тутмак үчин ковалашдым.* 3. Бир задың ызына дүшмек, үгрунда гезмек, ызына дүшмек. *Ол [illegible] кейпи-сапа ковалашып йөр* (Н. Сарыханов, [illegible] эсерлер). *Гоюнлар гылтыма ковалашярлар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

КОВГУЧЫ, Ковгуча гатнашыҗы. *Өз атларының [illegible] дамлыгына ынанан ковгучыларың серкердеси Алы [illegible] экен* (А. Говшудов, Повестлер).

КОВГЫ, Ковуп гелйән адам я-да адамлар [illegible] *[illegible] лык билен ховзуң янына барды* (Н. В. [illegible], Сайланан эсерлер). *Оглум, ызыңа бир гара, ковгулар инди [illegible] ли?* («Гөроглы» эпосы).

КОВДУ'РМАК, I. Ызындан ылгатмак, ызындан [illegible] ибермек. 2. Бир ерден чыкып гитмегини, айрылмагыны газанмак. *Хава, сен оңа түйс дост боланың үчин, [illegible] ишден ковдурҗак болуп, тозан турзуп [illegible]* («Совет эдебияты» журналы). 3. *сазч.* Саз [illegible] айдым айдыланда сазандары өз ызыңа эертмек.

КОВЕРКО'Т, Сык докалан чалымтыл я меле [illegible] йүң я-да ярым йүң матаның бир сорты. *Дуркуны [illegible] кот, йүпек безейәр, Гыз-гелинден мыдам узакда [illegible]* («Совет эдебияты» журналы). *[illegible] костюмлы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *[illegible] пальто. Коверкот мата.*

КОВМАК, I. Ызына дүшмек, ызындан ылгамак, гетмек, коваламак. *Гызыл Гошуным бар, деңим-душум бар. Ковса етйән учар полат гушум бар* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Горкагы ковсаң, батыр болар* (накыл). 2. Бир ерден я-да бир жайдан межбуры ягдайда чыкарып гойбермек. *Эмма өз кешбинден доюп биленок, [illegible] дан ковуп, айрып боланок* («Токмак» журналы) *[illegible] ковдуң бош пелиңден, Шу кәриңи гойгун инди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 3. Везипеден, [illegible] дан ве ш. м. бошатмак, чыкармак. 4. Сүрүп [illegible] сүрүп гитмек, сүрмек. *Ол сагылян дүелери өрә [illegible]*

◇ У г р у н а к о в м а к — *сер.* У г у р.

КОВУЛМАК, Бир ерден я-да жайдан чыкып гитмәге мәжбур эдилмек, чыкарылмак. *Сайрашяр билбили, ковулды заглар, Гезмәге сапалы гызыклы чаглар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Өйден ковулмак.* 2. Бошадылмак, айрылмак, чыкарылмак. *Ол везипесинден ковлупдыр. Ишинден ковлана меңзейәр.* 3. *гөч. м.* Сүрлүп гидилмек, сүрүлмек, алып гидилмек. *Байың ишигиндәки маллары ковлупдыр.*

КОВУМ, Ата-баба несли боюнча бири-бирлерине якын адам, гарындаш. *Эмма оңа олар эдил өз якын ковумына ынанан ялы ич сырларыны ынанярдылар* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Бир ковумдан 30—40 өйли болуп яшаярлар. Топланан адамларың ичинде бизиң ковумымыздан адам ёк экен.*

КОВУМ-ГАРЫНДАШ, Гарындашлык арагатнашыгындакы адамлар, доган-гарындаш, илен-чалан. *Акгөзел эҗеңиң бир ерде ковум-гарындашы бар болса йыгнанды* («Совет эдебияты» журналы).

КОВУМДАШ, Бир ковумдан, несилден болан. *Князлыга онуң ковумдашларыны чагырыпдырлар. Ол өз ковумдашларына гаршы болан сөвешде өлүпдир* (СССР тарыхы)

КОВУМДАШЛЫК, Бир ковумдан, несилден болмаклык. *Ковумдашлык говы зат.*

КОВУШМАК, Ковмага көмек эдишмек, сүрмәге көмеклешмек, сүрүшмек. *Гандым шәхере мал ковушмага гитди. Сүрә сыгыр ковушмак.*

КОВХА-КОВ [ковха:-ков], Көпчүликлейин ковгы, тутда-бас, ковалашык. *Ол гачха-гач, ковха-ковда-да өзүни йитирмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КОВЧУМ, 1. Узак, дашкы доган-гарындаш, ковум. 2. Топар, бөлек.

КОВЧУМ-КОВЧУМ, Бир нәче ковчумдан ыбарат болан; топар-топар. *Шәхериң четлеринде ковчум-ковчум адамлар гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КОД, Телефон, телеграф, радио үсти билен гизлин маглуматлары бермек үчин уланылян шертли белликлер я-да сигналлар системасы. *Сизиң шифрлериңиз хем, кодларыңыз хем, позывнойларыңыз хем бизе мәлим* («Яш коммунист» газети).

КО'ДЕКС, 1. *юр.* Канунлар йыгындысы я-да топлумы (канунлар китабы). *Мен жеңаят кодексиниң хайсы маддасыны сорасаң-да ятдан билйәрин* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Граждынлык кодекси.* 2. *гөч. м.* Жемгыетде өзүни алып бармагың, эндиклериң, ыгтыкатларың кадасы.

КО'ЙКА, Умумы ятакханаларда ве ш. м. бир я-да ики адамлык кровать. *Оңуң койкасының тапавутлы ери хем үстүндәки яссыгың дашындакы матаның яңыжа үтүкленен тәзеже маталыгыды. Әхли ёлагчылар юмшак койкаларың үстүнде гиже рахатыны чекйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

КОК, *көн. с.* Ярамаз ыс. *Мазудың кокуны бурнуңа гетир* («Совет эдебияты» журналы).

КОКАИ'Н, *фарм.* Агырыны билдирмейән, бейхуш эдижи дерман хөкмүнде уланылян зәхерли мадда, наркотик серишде. *Хас мәлим алколоидлерден хининиң, кофеиниң, кокаиниң ве морфиниң атларыны мысал гетирмек болар* («Мыдам тайяр» газети). *Сыркава кокаин бермек.*

КОКАМАК, Ыс гелмек, якымсыз ыс бермек, аңкамак. *Туряр тупан, кокаяр гак* (Р. Сейидов, Эсерлер).

КОКС, Янгыч үчин биширилен даш көмүр я-да торф. *Венгриядакы домна кокс өнүмчилиги барадакы завод ише гиризилди* («Совет Түркменистаны» газети).

КОКСЛАМАК, Даш көмри, торфы ве ш. м. йөрите печлерде гыздырып, кокса өвүрмек. *Торфы коксламак.*

КОКСЛАНМАК, Кокса өвүрлмек, кокс халына гечмек. *Даш көмүр оңат коксланяр.*

КОКУН, *дини.* Өлениң хатырасына ве оңа дегсин этмек үчин биширилйән чөрек, нахар.

КО'ЛБА, Химики реакциялар гечирмек үчин узын бокурдаклы чүйше гап. *Колба бираз сув гуялың. Колбаны гызгын сува сокуң* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

КОЛБАСА', Ичегә я-да йөрите эдилен плёнка дыкылып тайярланан азык өнүми, дөвлен, оврадылан эт. *Яныңың чөреги, колбасасы, майдаланан ганды ве кәсеси билен ак скатертли столуң үстүнде гойды* («Совет эдебияты» журналы). *Колбаса эдилйән цех. Колбасаның өрән якымлы ысы болыр.*

КОЛЛЕГИАЛ, Еке өзүң дәл, коллектив, көпчүлик болуп.

КОЛЛЕ'ГИЯ, 1. Административ я-да маслахат бериҗи органы эмеле гетирйән везипели адамлар топары. *Мен гелҗек хепдәниң башында министрлигиң коллегиясында жикме-жик хабар бермели* («Совет эдебияты» журналы). *Адвокатлар коллегиясы.* 2. *көн. с.* Меркези орган (Руссияда Петр I тарапындан дөредилен меркези эдара эдиш органы). *Пушкин лицейи гутарандан соң, дашары ишлер коллегиясына гуллуга белленди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

КОЛЛЕ'Ж, Англияда ве Америкада ёкары я-да орта окув жайы.

КОЛЛЕКТИ'В, Бир эдарада ишлейәнлиги я-да башга бир умумы бәхбитлери жәхтден жемленен адамлар топары. *Заводың коллективи йыллык планы 25-нжи декабра ченли долдурмагы карар эдипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Драма боюнча биринҗилиги Дашховуз областының коллективи эеледи* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КОЛЛЕКТИВИ'ЗМ, Умумылык принципи, шахсы бәхбитлери жемгыетчилик бәхбитлерине баглы этмәге эсасланян коллектив башлангыч.

КОЛЛЕКТИВИЗА'ЦИЯ, Овнук дайхан хожалыклары ны ири социалистик хожалыгына бирикдириш.

КОЛЛЕКТИВЛЕШМЕК, Коллективизация ишини амала ашырмак. *Гарыплар, батраклар коллективлешип, Тәзе бир дурмуша гечилйән гүндүр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

КОЛЛЕ'КТОР, 1. Өз гарамагындакы эдаралар үчин зат топлаян ве пайлаян эдара. *Китапхана коллекторы.* 2. *тех.* Динамо-машының үйтгейән тогы үйтгемейән тога өвүрйән бөлеги. *Инди коллектор ясаң. Мунуң үчин якорың окунда кичиҗик цилиндр тайярламалы* («Мыдам тайяр» газети). 3. *тех.* Бейлеки каналлардан, турбалардан гелйән газлары, сувуклыклары бир яна совмак үчин гиң канал я-да турба, зейкеш. *Канализацион коллектор.*

КОЛЛЕ'КЦИЯ, Предметлериң белли бир система салнан йыгындысы. *Тракторчыларың топлан бу коллекцияны тежҗәниң әхли ерини тутуп дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Музейде дүрли коллекциялар топланылыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

КОЛЛО'ИД, *хим.* Эргини хайваның хамындан я-да өсүмлигиң габыгындан гечмейән ве кристаллашмаян мадда (клей, белок, крахмал).

КОЛЛО'КВИУМ, Билим дережесини барламак хем-де артдырмак максады билен мугаллымың студентлер билен гечирйән гүррүңи.

КОЛОНИАЛ, Колония дегишли болан, колониализме эсасланян. *Колониал дүзгүн ёк эдилди* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

КОЛОНИЗА'ТОР, Колониал юртларың илатыны боюн эгдириҗи эксплуататор. *Халкың милли гарашсызлык, азат дурмуш үгрунда колонизаторларың гаршысына алып баран гөреши ажайып нетиҗе берди. Хиндистан яп-яңы хем, 1947-нжи йыла ченли-де колонизаторларың элиндеди* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОЛОНИЗАТОРЛЫҚ, Колонизатор болмаклык, колонизаторларың ягдайы.

ҚОЛОНИЗАТОРЧЫЛЫҚ, *сер.* Колонизаторлык.

ҚОЛО'НИЯ, 1. Империалистик дөвлетлер тарапындан басылып алнып эксплуатирленйән, сыясы ве ыкдысады өзбашдаклыкдан махрум эдилен юрт. *Инглис-француз колонияларының саны барха азалар.* 2. Бир максат билен топланан адамларың ятакханасы. *Часалары ахлак тайдан дүзедиш зәхмет колониясы.*

ҚОЛО'НКА, Бири-бириниң ашагында язылан бир нәче гысгажык сетирлер. *Бу макала үч колонка ерлешди.*

ҚОЛО'ННА, Тертип боюнча йөреленде ызлы-ызына хатарланышып барян я-да дуран адамлар топары, ызам. *Аннагулы дагының колоннасы станциядан полка тарап уграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Колонна ювашлык билен Гызыл площада тарап баряр* («Пионер» журналы). *Колонна сакланды* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОЛОРИ'Т, Чепер эсериң, дөврүң я-да бир ериң хәсиети тайдан айратынлыгы, реңки. *Бу эртекиде түркмен милли колоритиниң бүтинлей сакланмагы билен бирликде, рус эртекисине меңзейән элементлер бар. Түркменистаның ерли колорити хекаяда дүйбүнден сакланмалдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОЛХО'З, Оба хожалык ишлерини коллектив болуп алып бармак үчин, зәхметкеш дайханларың социалистик типдәки бирлешиги. *Жума Илмырадовың «Айгүл» поэмасы колхоз обасының дурмушындан язылан эсердир. Мен бу ерде колхоз тарапындан ишлейәрин* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОЛХОЗЧЫ, Колхозың члени, колхозда ишлейән дайхан. *Колхозчылар үчин салынан төзе жайларың гурлушыгы гутарды. Бу отуранлар колхозчыларды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Колхозчы өз ишин гоймаяр гижә* (Б. Кербабаев, Айлар).

ҚОМА'НДА, 1. Сөз билен берилйән буйрук. *Тихий ход! — дийип, машын бөлүмине команда берди* («Совет эдебияты» журналы) *Ол иң илки билен пулемёт атды, ондан соң болса атака команда берди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *харбы.* Белли бир максат үчин дүзүлен кичирәк топар, гошун бөлүми. *Командир өз командасының арасында айланып йөрди.* 3. *спорт.* Спортуң бир гөрнүшиниң коллективи. *Бизиң волейбол командамыз биринжи ери эеледи* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Тапавутланан йүзүжилер командамыз икинжи ери эеледи* («Мыдам тайяр» газети).

ҚОМАНДАЛЫҚ, Команда дегишли болан, команда болуп гечирилйән. *Велосипедчилериң командалык биринжилиги угрундакы ярышы хем оңат нетиже берди* («Мыдам тайяр» газети).

ҚОМАНДА'РМ, Армиянық командующиси, армия командирлик эдйән адам.

ҚОМАНДАЧЫЛЫҚ, *сер.* Командирлик. *Умумы командачылыгы болса поляклар өз эллеринде саклапдырлар* (СССР тарыхы).

ҚОМАНДИ'Р, *харбы.* Гошун бөлүминиң, подразделенийәниң, харбы гәминиң баштутаны, начальниги. *Топарың командири өңде эсердеңлик билен эдимлейәрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Шол секунтда хемме лётчик йыгналып, Командир сөвешжең буйругы алды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Командир бир нәче гүнлэп шу казармада болмалыдыгыны дүшүндирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҚОМАНДИРЛИК, Командириң везипеси, гуллук ягдайы. *Командирлиге болса мен инди ярамарын* («Совет эдебияты» журналы). *Лейтенант хем өзүнин командирлик эдйән взводуның өңи билен гадам басярды* («Совет Түркменистаны» газети).

ҚОМАНДИРО'ВКА, 1. Бир яңа гитмек билен ерине етирилйән гуллук табшырыгы. *Дөредижилик командировкасы.* 2. Шонуң ялы иши ерине етирмек үчин гидиш. *Какаң нирә гидер вйдйәрсиңиз, командировка гидйәр* (Н. Поома, Тайлак хыззын). *Яңы-якында Нәзик сизиң областыңызда командировкада болуп гелди* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОМА'НДОВАНИЕ, Гошуның, гошун бөлүминиң башында дурян адамлар, гошун бөлүминиң ёлбашчылары. *Ондан соң командованийәниң буйрукларыны бизе етирмеги үпжүн этмели* («Совет эдебияты» журналы). *Командование тарапындан бир нәче мертебе «саг бол» алды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ҚОМА'НДУЮЩИЙ, Улы гошун бирикмесиниң начальниги, командири. *Сизиң адыңыздан ёлдаш командующа йүзленмәге ыгтыяр бермегиңизи хайыш эдйәрин* («Пионер» журналы). *Командующиниңки нәхили болса, командириңки хем шонуң ялы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ҚОМБА'ЙН, *оба х.* Шол бир вагтда бир нәче механизмиң эдйән ишини ерине етирйән машын. *Картошка йыгян комбайн иш үстүнде* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Комбайн ве трактолар колхозлара пайланяр* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Ол, гөрүнйән бугдайларың ичинде комбайн сүрйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҚОМБАЙНЧЫ, Комбайн машыныны ишледйән, комбайн сүрйән адам. *Ол комбайнчыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Комбайнчыларың, трактолчыларың биренчеги дурман ишлемеги карар этди* («Мыдам тайяр» газети).

ҚОМБАЙНЧЫЛЫҚ, Комбайнчының кәри. *Студентлере шоферчылык, комбайнчылык кәрлери хем өвредилйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ҚОМБА'Т, 1. Батальоның командири. *Елдаш комбат, мен сана өрән мөхүм бир буйрук бермекчи* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Батареяның командири.

ҚОМБИНА'Т, 1. Сенагат кәрханаларының дүрли пудакларының бирикмеси. *Йүпек мата комбинаты гурмалык белленди. Бу ерде докма комбинаты, демир ёл узели өсүп етишдилер* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Комбинатда балык тутулян камералар хем бар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дүрли басганчаклы окув жайларының бирлешиги.

ҚОМБИНАТЧЫ, Комбинатда ишлейән адам, комбинат ишчиси. *Салам, комбинатчылар!* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОМБИНА'ЦИЯ, Аялларың көйнеклериниң ичиндэ геййән гейими, ички көйнеги.

ҚОМБИНЕЗО'Н, Көйнеги ве жалбары утгашдырылып тикилен иш гейими. *Агач эт [illegible] комбинезонының ери билен маңлайының дерини сүпүрди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол комбинезоны яга булапдыр.*

ҚОМБРИ'Г, Бригада командири.

ҚОМДИ'В, Дивизия командири. *Гошунда гуллук эдип, комдивлик дережесине мынасып болмак.*

ҚОМЕ'ДИЯ, *эдеб., театр.* Дурмушдакы кемчиликлер танкыт эдилип язылан, сюжети гүлшүкли драма эсери, гүлкүли оюн. *Бу сөзлер [illegible] кемчиликлер ве өз мугаллымлары хакында гүлкүли гысга комедиялар язардылар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *[illegible] комедиянын [illegible] он янында болян хемме вакыны маңа языжының өзи гүррүң берипди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҚОМЕНДА'НТ, 1. Шәхер галасының я-да [illegible] районың гошун начальниги. *Галаның комендантыны көмек сорап, мени гыссаглы иберди* (А. Говшудов, Сайла-

ған эсерлер). 2. Көпчүлик яшайыш жайларының мүдири. *Ятаклановың комендапты.*

КОМЕНДАТУ'РА, Комендантың ве онуң ишгәрлеринән әдарасы хем оларың ишлейән жайы. *Дагың этегинде комендатурапың жайы агарып гөрүнйәрди.*

КОМЕ'ТА, *астр.* Гуйрук шекилли ышык золагы ялы болуп гөрүнйән асман жисими. *«Комета» сөзи грекчеден терҗиме эдиленде, «түйлек йылдыз» диен сөзи аңладяр* («Астрономия»).

КОМИЛЕР, Коми АССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты. *Коми дили. Коми эдебияты.*

КОМИНТЕ'РН, Коммунистик Интернационал. *Ленин коминтерне гирйәнлериң өңүнде берк шертлер гойярды* («Совет эдебияты» журналы).

КОМИССА'Р, Көпчүлик-сыясы, административ везипелери ерине етирйән адам. *Карар этди комиссарлар башлыгы, Максады — гарыбың гөвүн хошлугы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ахырда бизи большевигиң комиссары бәрик угратды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КОМИССАРИА'Т, Комиссарың ёлбашчылык эдйән эдарасы. *Бу район харбы комиссариатындан ёлланылян чакылыкды* («Совет Түркменистаны» газети). *Фронта гитмәге арза берипдир, Харбы комиссариат макул гөрүпдир* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар).

КОМИССАРЛЫК, Комиссарың везипеси, комиссарың гуллук дережеси. *Фурманов Чапаевиң гошунына комиссарлык эдипди.*

КОМИССИОН, Уланылан хожалык харытлары, гейим-гежимлери ве ш. м. алып сатян. *Комиссион магазин.*

КОМИССИОНЕ'Р, Буржуаз жемгыетинде: белли бир процентини алмак шерти билен сөвда геплешиклерини гечирйән арачы адам, деллал.

КОМИ'ССИЯ, Бир эдараның гарамагындакы йөрите хукуга эе болан адамлардан ыбарат дүзүлен орган. *Гөрсе, комиссияларың хеммеси ишлешип отырлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Биз йөрите комиссия дүзүп, әхли бригадалары барладык* («Совет эдебияты» журналы).

КОМИТЕ'Т, Белли бир ише ёлбашчылык эдйән коллегиал орган. *Ене ики гүнден комсомол комитетиниң бюро членлериниң маслахаты болжак* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мен хәзир комитете тарап гитжек* (Б. Пурлиев, Илкиижи гүн). *Москва комитети тарапындан гуралан йыгнакда Владимир Ильич сөз сөзледи* («Совет эдебияты» журналы).

КОММЕРСА'НТ, Буржуазия жемгыетинде: ири сөвдагәр, ири сөвда ишлери билен мешгул болян адам. *Буржуазия коммерсантлары.*

КОММЕРСАНТЛЫК, Коммерсантың иш везипеси, коммерсантың ерине етирйән кәри. *Мекдепде окаярка, Гейнеде коммерсантлыга гаршы йигренч дөредйәр. Гейне өз гарындашларының хер хили галплыгыны гөрүп, коммерсантлык шюни өңкуден-де бетер йигренйәр* («Совет эдебияты» журналы).

КОММЕ'РЦИЯ, Буржуазия жемгыетинде: хер хили ири сөвда операциясы, умуман сөвда иши. *Хич ерде ишлемейән айры-айры адамларың шейле «коммерция» билен хас улы мешгулланяндыгыны хем айдып гечмек ерликлидир* («Токмак» журналы).

КОММУ'НА, Эмләгиң ве зәхметиң умумы болмагы эсасында билеликде яшайыш гурмак максады билен бирлешен адамлар коллективи. ◇ Париж Коммунасы — 1871-нжи йылда Парижде гозгалаң эден зәхметкешлер көпчүлигиниң революцион хөкүмети.

КОММУНАЛ, Шәхер хожалыгына дегишли болан. *Шәхер коммунал хожалыгы. Коммунал хожалык министрлиги.*

КОММУНА'Р, *тар.* 1871-нжи йылда Париж Коммунасына гатнашыжы. *Тренго йөнекей әдикчи уссады, Парижде ол шанлы коммунар болды* («Совет эдебияты» журналы).

КОММУНИ'ЗМ, *сыясы.* Социалистик революция аркалы, пролетариат диктатурасының беркарар болмагы хем-де эксплуататор сынпларың ёк эдилмеги аркалы эмеле гелйән, өнүмчилик серишделериниң жемгыетлешдирилмегине эсасландырылан ың ёкары жемгыетчилик-ыкдысады формация. *Бизиң юрдумызда коммунизмиң дабараланмагының хатырасына дөредиҗиликли зәхмет жош уряр* («Совет эдебияты» журналы).

КОММУНИ'СТ, Коммунистик партияның члени. *Бу ерде коммунистлер-де, комсомоллар-да, мугаллымлар-да бар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Обада коммунист еке мен дәл ахыры, башга-да кән* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КОММУНИСТИК, Коммунизме хас болан, коммунизме дегишли болан. *Олар өсүп барян яш несли коммунистик рухда тербиелейәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Драйзер Коммунистик партияның хатарына гирйәр* («Совет эдебияты» журналы).

КОММУТА'ТОР, 1. Электрик тогуны бир ёлдан икинжи бир ёла совян абзал. 2. Телефон аппаратларыны бири-бирине бирикдирмек үчин гурлан йөрите энжам, десга. *Хәзир колхозда телефон коммутаторы бар* («Колхоз гүнлери). *Бирденкә сув хожалыгының коммутаторының телефоны жыңңырдады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КОММЮНИКЕ', Халкара әхмиетли меселелериң ресми хабары, халкара әхмиети бар болан маглумат.

КОМО'Д, Гейим салынян көп чекерли пессежик шкаф. *Гейимлери комодың чекерлерине салып гоймак.*

КОМПА'НИЯ, 1. Өз вагтларыны билеликде гечирйән адамлар топары. *Компания болуп гезеленч этмек.* 2. Буржуазия юртларында: капиталистлериң сөвда я-да сенагат бирлешиги. *Фиридун иш тапып билмән, бир нәче компаниялара барыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

КОМПА'РТИЯ, Коммунистик партия. *Мәхрибан компартия Миннетдар хош яшлыкдан, Оңа сөйгүлилик артяр, Совгат эдерис бәшликден* («Пионер» журналы).

КО'МПАС, Дүнйәниң тарапларыны кесгитлейән, угур алмак үчин уланылян магнит дилли, элмыдама демиргазыгы гөркезйән гурал, кыбланама. *Шол вагт отуран яшлардан бири: — Компасыңыз ёкмуды? — дийип сорады* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Өз гошарындакы компаса гарап: — Угрумызы-ха ялңышян дәлдирис? — дийип, сөзүниң үстүне гошды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КОМПЕНСА'ЦИЯ, Бир задың өвезине берилйән төлег я-да эдилйән сылаг.

КО'МПЛЕКС, Багланышыклы хәсиетлериң вс хадысаларың топлумы.

КОМПЛЕКСЛЕЙИН, Комплекс хәсиетли, багланышыклы хәсиетлере, хадысалара хас болан. *Экишиң гысга мөхлетде гечирилип гутарылмагы говачаларың хемме ерде гырадең гөгерип чыкмагына ве комплекслейин бежергиниң өз мөхлетинде гечирилмегине мүмкинчилик дөретди* («Совет Түркменистаны» газети).

КОМПЛЕ'КТ, Бир задың долы топлумы, йыгындысы, жеми. *Ясалан гидроагрегатларың секиз комплекти эйәм Волганың саг кенарына гетирилди* («Совет Түркменистаны» газети).

КОМПЛЕКТЛЕМЕК, Бир задың комплектини дүзмек, бир зады долы топламак, йыгнамак, жемлемек.

КОМПОЗИ'ТОР, Саз эсерлерини язян, дөредйән, саз эсерлериниң авторы. *Оны Языҗылар билен Композиторлар союзындан сора* («Токмак» журналы). *Композитор*

болмак үчин халкың тарыхыны, онуң медениетини оңат билмели («Совет эдебияты» журналы).

КОМПОЗИ'ЦИЯ, 1. *сазч.* Саз эсерлерини дүзмегин теориясы. 2. Эсериң чеперчилик тайдан дүзүлиши ве гурлушы. *Колхозың кынчылыклы ёллары нәдип гечиши романың композициясында айдың дүюляр. Хекаяның композицияcы-да тагашыклы гуралыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Композиция, сюжет чепер эдебиятың беян эдиҗилик формасыны эмеле гетирйәр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы).

КОМПО'ЛК, Полкуң командири. *Мен хәзир командующий дәл, сен хем комполк* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КОМПО'Т, Миве кишделеринден гайнадылып тайярланян сувук ичги. *Сандыкгачының консерв заводы компот ишләп тайярлаяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КОМПРЕС, Агырян ериңе гоюлян я-да даңылян өлленеи даңы. *Соң компрес эдип гойберди* (Б. Гурбанов, Душушык).

КОМПРЕ'ССОР, *тех.* Басыш гүйжи астында газларың ерини чалшырян гысыш машыны. *Депәң үстүнде компрессор станциясының җайы селеңләп гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Бу ерде компрессор установкасы, ёнүҗы станокларың энчемеси ише гиризилди* («Совет Түркменистаны» газети).

КОМСОМО'Л, 1. Яшларың Коммунистик Союзы. *Сагат секиңде менің комсомол йыгнагым бар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Шу союзың члени, агзасы. *Колхозың комсомоллары йыгнандылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бизиң бәшимиз-де комсомол* («Колхоз гүнлери»).

КОМСОМО'ЛКА. Комсомол гыз. *Обаның вәши адамлары овадан комсомолка онуң өйленмегиниң мүмкиндигини айдып ойнардылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мекдебиң комсомолкалары фестивала тайярланярлар.*

КОМСОМОЛЛЫК, Комсомол члени болмаклык. *Ек, Айсолтан, комсомоллык хатырасына ынан* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Менің комсомоллык йүрегим акдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КОМСО'РГ. Комсомол гурамачысы, илкиңжи комсомол гурамасының ёлбашчысы. *Колхозда комсорг Аман сайланып, Йыгымда яшлара көмек берйәрди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Комсорг болуп сайланмак.*

КОМСОСТА'В, Командирлер составы.

КОМХО'З. Коммунал хожалык.

КОНВЕ'ЙЕР, *тех.* Көпчүлик болуп ериңе етирилйән бир иши бир ишчиниң өңүнден икиңжи ишчиң өңүне элтйән, үзнүксиз херекет эдип дуран механизм. *Йүпек сенагаты кәрханалары сарайҗы автоматлардан ве буглайҗы конвейер машынларындан ыбарат болан агрегаты алдылар* («Яш коммунист» газети). *Конвейер системасы өрән чалт, өрән өндүриҗиликли зат* («Мыдам тайяр» газети).

КОНВО'Й, Адамлары гачырмазлык я-да бир зады горап сакламак үчин оларың яны билен барян яраглы отряд, адам. *Ялаңач гылычлы патыша конвойларының өңүнде Артыгың аяклары гандаллы баршы менің гөзүмиң өңүндеч гиденок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Старший конвой бизе дуйдурыш берипди* («Совет эдебияты» журналы).

КОНГРЕ'С, 1. Халкара әхмиети болан йыгнак, гурултай. *Булар студентлерің Бүтиндүнйә III конгресине йыгнаныпдылар* («Пионер» журналы). 2. АБШ-да ве башга-да кәбир юртларда парламентиң ады.

КОНДЕНСА'ТОР, *физ.* Электрик тогуны йыгнамак, топламак үчин энҗам *Конденсаторда болан башга-да кәбир аламатлары гөркезмек герек. Көп уланылян конденсаторларың башга бир гөрнүши — лейден банкасыдыр* («Физика курсы»).

КОНДИ'ТЕР, 1. Сүйҗи затлар өңүмини тайярлаян специалист. 2. Сүйҗи затлар өңүмчилигине ве оларың сөвдасына дегишли болан. *Кондитер өңүмлериниң магазини. Кондитер фабриги.*

КОНДУ'КТОР, Отлулары бир ерден икиңжи бир ере алып барян я-да автобусларда ёлагчылара хызмат эдйән ишгәр. *Мен кондуктор болуп 26 йыл ишлеңдеңсоң, пенсия чыкдым* («Мыдам тайяр» газети). *Кондуктор ёлагчылара оңат хызмат эдйәр.*

КОНДУКТОРЛЫК, Кондукторың гуллук вазыйпасы кәри.

КОНКРЕТ, Айдың, ачык, аныk. *Конкрет адыны гөркезмек герек — дийип сорады* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Улы өзгеришлери шекиллендирйән конкрет фактлар очеркде кән* («Совет эдебияты» журналы). *Чепер эдебиятда адам өзүниң арзув эдйән, етмеги максат эдинйән дурмушыны конкрет суратда гөрйәр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы).

КОНКРЕТЛЕШДИРМЕК, Аныклашдырмак, айдынлашдырмак, ачыклашдырмак. *Шу гошгуда яш шаир өзүниң сайлап алан темасыны конкретлешдирип билмәндир* («Совет эдебияты» журналы). *Меселәни конкретлешдирмек.*

КОНКРЕТЛИК, Айдынлык, аныклык, ачыклык. *Меселәниң конкретлиги. Пикириң конкретлиги.*

КОНКУРЕ'НТ, Бири билен бәсдешлик эдйән адам. *Оларың ымыклы ялңыз бир конкуренти — реал учинщелерде агдыклыга етен шәхер сословиелеридир* (В. И. Ленин, Эсерлер).

КОНКУРЕ'НЦИЯ, Хас көп хайыр, пейда гөзлемеклик угрунда капиталистлериң өз араларындакы гөреш, бәсдешлик. *Посад адамлары билен үстүнликли конкуренция эдипдирлер* (СССР тарыхы).

КО'НКУРС, Ярыша гатнашыҗыларың ичинден иң гөвуларыны, өкделерини сайлап алмак үчин гечирилйән сынаг, ярыш. *Онуң «Бәсдешлер» диен повести 1944-нҗи йылда республикан конкурсда бәйгек алды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Хекаялар үчин йөрите конкурс гечирилди.*

КОНСЕРВ, Консервирленен ийминт өңүмлери. *Петр Морозов консерв ве чөрек чыкарды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Габитов бизи консерв эдилйән цехе экитди* («Совет эдебияты» журналы). *Мясомолокомбинатың дәнесинден консерв, спирт алмак боляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КОНСЕРВАТИВ, Өзгерише ве өсүше, өне гитмәге гаршы болан, көнәниң тарапдары. *Никоның китабын реформасы көшк беглериниң улы болмадык консерватив топарының хем-де ёкары руханыларың бир бөлеги арасында хем гаршылык гөркезилмегине сезевар болупдыр* (СССР тарыхы).

КОНСЕРВАТИ'ЗМ, Көне дүзгүниң гарайшың тарапдарлыгы түтүжылык, консерватив идеялар ыкмалар.

КОНСЕРВА'ТОР, Өсүшиң, өне гитмегиң душманы, консерватив реакцион сыясы партиясының члени.

КОНСЕРВАТО'РИЯ, Ёкары сазчылык мекдеби. *Мен Москва консерваториясына гирмәге сөз бердим* (Г. Мухтаров, Пьесалар). *Бу эсере консерваторияның коллективи улы баха берди* («Совет эдебияты» журналы).

КОНСЕРВИРЛЕМЕК, Ийминт өңүмлерини узак вагтлап сакламак үчин йөрите габа салып гоймак, консерв этмек.

КОНСИ'ЛИУМ, *мед.* Агыр кесели кесгитлемек ве бе жермек тәрлерини тапмак үчин врачларың маслахаты. *Врачлар меселәни консилиумда ара алып маслахатламага гойдулар.*

КОНСОНАНТИ'ЗМ, *лингв.* Бир дилиң чекимсиз сеслериниң системасы.

КОНСПЕ'КТ, Окалан лекцияның я-да бир эсериң гысгача язгысы я-да беяны. *Конспект язмак диңлейжилер үчин хөкманы затдыр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

КОНСПЕКТИРЛЕМЕК, Бир эсериң я-да лекцияның мазмуныны конспект эдип гысгача язмак, конспект дүзмек. *Гиже сагат икилерде «Капиталы» конспектирлэп отырдым* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Марксизм-ленинизм классыкларының эсасы ишлериниң көпүсини диен ялы конспектирлэп чыкды* («Совет эдебияты» журналы).

КОНСТИТУЦИОН, Конституция дегишли болан, конституция эсасланан, конституция боюнча алнып барылян.

КОНСТИТУ'ЦИЯ, Дөвлетиң эсасы кануны, дөвлет гурлушының кануны. *Мен кэрим боюнча тарыхдан ве конституциядан окадырын* («Токмак» журналы). *Яшасын демократик конституция!*

КОНСТРУКТИРЛЕМЕК, Бир задың конструкциясыны гурмак, дөретмек. *Физики абзаллары конструктирлемек* («Мыдам тайяр» газети). *Демир-бетон институтының ишгэрлери ёл гатлакларыны барламак үчин ультрасесли аныk приборлары конструктирледилер* («Мыдам тайяр» газети).

КОНСТРУ'КТОР, Конструктирлейән специалист, конструктирлейжи специалист. *Конструктора көп совал берйэрлер* («Мыдам тайяр» газети). *Конструкторлар хем Гарагумы сизче билйэндирлер* («Совет эдебияты» журналы).

КОНСТРУ'КЦИЯ, Машының, десганың ве ш. м. составы ве бөлеклериниң өзара ерлешиши. *Автомобиллериң тэзе конструкцияларыны дөретмек* («Совет эдебияты» журналы). *Дүрли конструкциялы математик машынларың көпчуликлейин чыкарылмагыны ёла гоймак белленди* («Совет Түркменистаны» газети).

КО'НСУЛ, *дипл.* Өз дөвлетиниң ве гражданларының бэхбитлерини башга бир дөвлетиң ерли хэкимиетлериниң өңүнде гораян везипели векил. *Сердарың хэкимиети ики консулың хэкимиети билен чалшырылыпдыр* (Гадымы дүнйэ тарыхы). *Бу ишлер билен консул эдарасы мешгул боляр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

КОНСУЛЬТА'НТ, Өз хүнэрине дегишли меселелер боюнча консультация берйэн специалист. *Пропагандистлер, консультантлар ве штатдан дашары лекторлар теоретики тайдан хас тайярлыклы коммунистлерден чекилип алынды* («Совет Түркменистаны» газети). *Консультантлара ве штатдан дашары лекторлара башга юмушлар табшырмалы дэлдир* («Түркменистан коммунисти» журналы).

КОНСУЛЬТАЦИОН, Консультация ёлы билен, консультация аркалы, консультация берйэн. *Консультацион маслахат. Консультацион бюро.*

КОНСУЛЬТА'ЦИЯ, 1. Бир специалистиң бир меселе боюнча берйэн маслахаты. *Оны Ашгабада консультация гетирдилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Шейле маслахатлар берип дурян эдара. *Оглумы чагалар консультациясына экитдим.* 3. Мугаллымың сапагы өзлешдирмекде окувчылара берйэн көмеги. *Шу гүн тебигат сапагындан консультация бар.*

КОНСУЛЬТИРЛЕМЕК, Консультация бермек. *Студенти консультирлемек.*

КОНТА'КТ, *физ.* Гаты жисимлериң бири-бирине галташмагы, бирикмеги. *Гөрйэрмиң, контакты ачылан экен* («Совет эдебияты» журналы).

КОНТЕ'КСТ, *лингв.* Белли бир текстиң маны тайдан гутарныклы дүзүлен бөлеги. *Көп манылы сөзлериң сөзлем ичинде гелен вагтларында, манылариның дүшүнкли болмагына контекст дийилйэр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы). *Бу ерде «тапдым» диен сөзи гошмак билен терҗимечилер контекстден дашлашыпдырлар* («Совет эдебияты» журналы).

КОНТИНГЕ'НТ, 1. Бир коллективи я-да топары эмеле гетирйэн адамларың саны, жеми. *Мекдебиң окувчы контингенти боюнча халк хожалык планы артыгы билен ерине етирилди* («Мугаллымлар газети»). *Окувчылар контингенти 300 эдилип белленди.* 2. *сөвда, ыкд.* Бир дөвлете иберилйэн я-да бир дөвлетден гетирилйэн харытларың ёкары нормасы.

КОНТО'РА, Хожалык, малие ишлерине дегишли болан эдараларың, кэрханаларың бөлүмлериниң умумы ады. *Олар тиркешип, контора бака уградылар* («Совет эдебияты» журналы). *Мен колхоз правлениесиниң конторасына гелдим* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

КОНТРАБА'НДА, Гизлинлик билен дөвлет серхединден харыт гечирмеклик я-да гачак гечирилен харыт, гачакчылык.

КОНТРАБАНДАЧЫ, Контрабанда билен мешгул болян адам, гачакчы.

КОНТРАБАНДАЧЫЛЫК, Контрабанда билен мешгулланмаклык, гачакчылык.

КОНТРАБА'С, Кеменче билен чалынян киришли саз гуралы.

КОНТРАГЕ'НТ, Шертнама эсасында өз үстүне белли бир борч алан адам я-да эдара.

КОНТР-АДМИРА'Л, *харбы.* Илкинжи кичи адмираллык ат ве шол ады алан харбы гуллукчы.

КОНТРА'КТ, Язув үсти билен баглашылан шертнама.

КОНТРАКТА'ЦИЯ, Белли мөхлетлерде ве белли шертлерде бир зады алмак я-да уланмак үчин контракт баглашылмагы.

КОНТРАМА'РКА, Бир ере гирмек үчин билетиң ерини тутян талон. *Антрактда контрамарка алып, дашары чыкдым.*

КОНТРАТА'КА, Гаршылыклайын хүжүм, гаршылыклайын чозуш. *«Гөклериң» контратака этжеклери эхтималды* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Душманлар өрэн көп танклары билен ене-де ики өвран контратака сынандылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

КОНТРИБУ'ЦИЯ, *харбы, сыясы.* Еңлен дөвлетиң еңен дөвлете төлейән пулы. *Карфаген 50 йылың довамында Риме эгирт улы контрибуция төлемели болупдыр* (Гадымы дүнйэ тарыхы). *Иван III контрибуция төленмегиниң шерти билен харбы херекетлери бес эдипдир* (СССР тарыхы).

КОНТРОЛЁР, Контроллык эдйэн адам, контроль иши билен мешгул болян гуллук везипели адам. *Йүкүмиң, хакыкатдан хем көмелекдигини гөрүп, контролёр гыз аңк-таңк болды* («Мыдам тайяр» газети). *Ине, шол кэрхананың техники контроллык бөлүминиң контролёрларына ядыгэрлик үчин бир китапчажык иберйэрин* («Токмак» журналы). *Контролёр өз ишине башлады.*

КОНТРОЛЛЫК, Барлаг этмеклик, гөзегчилик. *Башлык хайсы бригадада, хайсы ишиң хилине контроллыгы гүйчлендирмелидигини ятлады. Ана, бу догры геп, контроллык говшакды* («Совет эдебияты» журналы).

КОНТРО'ЛЬ, Барлаг этмек максады билен гечирилйэн гөзегчилик, барлаг. *Гүнделик контроль эдип дурмага совете мүмкинчилик берер* («Пионер» журналы). ◇ Контроль иш — *сер.* Иш. *Контроль ишлерини вагтында гечирмели* («Токмак» журналы).

КОНТРРАЗВЕ'ДКА, Душманың разведкасына, шпионажа, диверсия ве шулара меңзешлере гаршы гөрешйэн гурама. *Аклар контрразведкасы Гарагөз ишаның вебалыны Эзизе табшырды. Ол хениз Иван Тимофеевичиң өйүниң душунэ етмэнкэ, контрразведка агентлери оны тутдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КОНТРРАЗВЕДКАЧЫ, Контрразведкада ишлейән адам.

КОНТРРЕВОЛЮЦИОН, *сыясы.* Контрреволюция дегишли болан.

КОНТРРЕВОЛЮЦИОНЕ'Р, *сыясы.* Контрреволюция гатнашыжы, контрреволюцияның тарапдары. *Бизиң Закаспи областымызда-да контрреволюционерлериң аяк үстүне галмаклары мүмкин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КОНТРРЕВОЛЮ'ЦИЯ, *сыясы.* Өз мөвритини гечирип барян я-да йыкылан сынпларың революцияның гаршысына, революциядан озалкы тертиплери дикелтмек угрунда алып барян реакцион гөреши.

КОНТРУРГЫ, Гаршылыклайын урулян зарба, зарба гаршы зарба.

КОНТУ'ЗИЯ, Бедене шикес етмезден бейни сарсмаклык, бейнә шикес етмеклик.

КО'НУС, 1. *мат.* Гөнүбурчлы үчбурчлугың бир катетиң төверегинде айланмагы нетижесинде эмеле гелйән геометрик жисим. *Ики гапдалында барян гәмилең Салланып гөрүнйәр конус генделе* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Эсаслары бирикдирилен цилиндр ве конус шекилинде гечиржи ясамалы* («Физика курсы»). 2. Шу формадакы предмет.

КОНФЕДЕРА'ЦИЯ, Жемгыетчилик гурамаларының я-да дөвлетлериң бирлешиги, союзы.

КОНФЕРАНСЬЕ', Эстрада концертлеринде программа номерлерини ыглан эдйән артист.

КОНФЕРЕ'НЦ-ЗА'Л, Дабаралы межлислер, конференциялар гечирилйән улы жай, зал.

КОНФЕРЕ'НЦИЯ, Бир дөвлетиң я-да гураманың векиллериниң йыгнагы. *Парахатлык тарапдарларының Бүтинсоюз конференциясына гидйән Айсолтан самолёта мүнмәге тайынланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Алты гезек окыжылар конференциясы гечирилипдир* («Совет Түркменистаны» газети).

КОНФИСКА'ЦИЯ, Бир адамың эмлягини дөвлетиң хайрына межбуры суратда алмаклык. *Өй гошларыны конфискация этмек.*

КОНФИСКЛЕМЕК, Бириниң эмлягини дөвлетиң хайрына межбуры суратда гечирмек, алмак. *Шу йыгынды чыкансоң, оны патыша хәкимиетлери конфискледилер ве отладылар* (В. И. Ленин, Гысгача биография).

КОНФЛИ'КТ, Дөрән агзалалык, улы чакнышык, дава. *Горькиниң революцион-романтикасының мөхүм айратынлыкларының бири хем онда йити конфликтлериң барлыгыдыр* («Хәзирки заман эдебияты»). *«Гөтерилен тарп» романының конфликти оба зәхметкешлериниң сынпы душманлара гаршы алып барян гөреши эсасында дүзүлйәр* («Совет эдебияты» журналы).

КОНЦЕНТРА'Т, Гуры гөрнүшдәки тайяр иймит, өнүм. *Иймит концентратлары.*

КОНЦЕНТРИК, *мат.* Умумы меркези бар болан, умумы меркезли. *Концентрик төвереклер.*

КОНЦЕ'РТ, Саз ве бейлеки эсерлериң көпчүлик өңүнде ерине етирилмеги. *Шу гүн агшам сениң билен концерте гидәйсек нәдйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Радиодан концерт берилмәге башлады* («Колхоз гүнлери»).

КОНЦЕРТМЕ'ЙСТЕР, Оркестрде ерине етиржилериң ёлбашчысы. *Моцарт Зальцбургда көшк капелласының концертмейстери болуп гуллук эдйәр* («Пионер» журналы).

КОНЦЛА'ГЕРЬ, Концентрацион лагерь, харбы тусаглар ве социал тайдан горкулы адамлар сакланян ер.

КОНЪЮНКТИВИ'Т, *мед.* Гөзүң немли бардасының чишме кесели.

КОНЬЯ'К, Үзүм спиртинден ясалан ичги. *Мәммет өңүне алан үч саны рюмкажыгына коньяк гуйды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Рюмкалара коньяк гуйшдырып чыкды* («Совет эдебияты» журналы).

КООПЕРАТИ'В, 1. *сер.* Кооперация 2. 2. Харыт сатылян магазин. *Олара-да арма! — дийип, гелип, гуйшып, ондан кооперативе барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гурбанлы шейле сөзлешип, кооперативдаки гирди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

КООПЕРАТИВЛЕШДИРМЕК, Кооператив эсасында бирлешдирмек.

КООПЕРАТИВЛЕШМЕК, Кооператив эсасында бирлешмек.

КООПЕРА'ТОР, Кооперация ишгәри, сөвда ишгәри.

КООПЕРА'ЦИЯ, 1. Зәхметиң өзара бәслешмеклик процеслерине адамларың билеликде гатнашмаларындан йүзе чыкян зәхмети гурамагың юридик формасы. 2. Пайчы членлериниң серишделери билен дөредилйән көпчүликлейин өнүмчилик сөвда ве ш. м. *Чопанлар алтмыш бир кооперацияның мүчүшинден өзлериниң миннетдарлыкларыны айтдылар.*

КОПИ'ЛКА, Овнук пул салнып йыгналян дешик гутужык.

КОПИ'РКА, *гепл. д.* Хатың нусгасыны икинжи кагыза гечирйән гара карбыз. *Соңра копирка билен гәминиң контурыны үч миллиметрлик фанерің үзүне гечирмели* («Мыдам тайяр» газети).

КО'ПИЯ, Бир задың догры гечирилен, алнан нусгасы. *Копиясы Чәржев областының меденият управлениесиниң начальнигиндедир. Ол бу хатың бир ян четинде хем: — 1954-нжи йылың 25 ве 30-нжы июлында язан арзаларымың копиясыны тикйәрин — дийип беллик эдйәр* («Төкмак» журналы).

КОРА'БЛЬ, Деңиз гәмиси. *Гүйчли шторм көрүнлери дуралга болуп хызмат эдйән бу дайханлыгың кенарыны вейран этди* («Мыдам тайяр» газети) *Ёлдаш кораблы агдарарсыңыз — дийип, яш электрик монтёры Соколов айдярды* («Пионер» журналы).

КОРДО'Н, *харбы.* Серхет саклайжы я-да өңүни гүтүжы отряд.

КОРЕЯЛЫЛАР, Кореяның эсасы халкы, илаты.

КОРЗИ'НКА, Зат салмак үчин өрүлен гап, себет. *Элине корзинка алып, шәхере гитди.*

КОРИДО'Р, Жайың отагларының арасында ерлешйән инсизже гечелге. *Биз узын коридордан гечдик. Шундан соң коридора алып чыкды* («Совет эдебияты» журналы). *Галан паты-путуларыңы болса коридорың бурчуна бас* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

КОРИФЕ'Й, Бир угруң гөрнүкли, шөхратлы адамы. *Рус чепер сөзүниң корифейлериниң биринжилеринден чуңңур милли гуваңч, асыллы адамкәрчилик дуйгуларыны Горький дуйпли өзлешдирди* («Хәзирки заман эдебияты»). *Ылмың корифейи.*

КОРО'ЛЬ, Монархын бир титулы. *Владимириң өзүниң аялы болса, Англия королының гызы болыпдыр* (СССР тарыхы). *Король Стефан хусытды* (Шекспир, Отелло).

КОРОЛЕ'ВА, 1. Король аял. 2. Королың аялы.

КОРОЛЛЫК, 1. Башында король дурян монархиялык дөвлет. 2. Королың везипеси, ягдайы. *Польшада королыга сайланан Владислав IV поляк гарнизонына көмек бермәге ховлугыпдыр* (СССР тарыхы).

КО'РПУС, 1. Жайың я-да бир ымаратың гиден бир бөлеги, ганаты. *Кәрханаларың өндүрүчилик корпусларыны дикелйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Бу ерде таҗжагазлар, айманчалар ве лаборатория гошунчаларың хемекчи хожалыгы үчин көп корпуслар ерлешйәр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бир нәче дивизияны өз ичине алян ири гошун бирикмеси. *Корпус командири.* 3. Бир хүнәрдәки я-да бир мензеш гуллук везипесиндәки ре

адамларың улы топары. *Дипломатик корпус. Офицерлер корпусы.*

ҚОРРЕКТИРЛЕМЕК, Бир текстиң корректурасыны окамак, асыл нусгасы билен барлап, дөнешдирип ялңышларыны дүзетмек. *Макаланы корректирлемек.*

ҚОРРЕКТИРЛЕНМЕК, Корректурасы окалмак, типография ялңышлары дүзедилмек, асыл нусгасы билен дөнешдирилип, ялңышы дүзедилмек.

ҚОРРЕКТИРЛЕТМЕК, Корректура ишини гечиртмек, типография ялңышларыны дүзетдирмек, асыл нусгасы билен барладып, ялңышларыны дүзетдирмек.

ҚОРРЕКТИРЛЕШМЕК, Корректирлемәге көмек этмек, типография ялңышларыны дүзедишмек, ялңышыны дүзедишмек.

ҚОРРЕ'КТОР, Корректура окаян чапхана я-да нешрият ишгәри.

ҚОРРЕКТОРЛЫК, Корректорың хүнәри, везипеси. *Корректорлык ишинден ювош-ювашдан эдеби ишгәрлиге гечдим* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОРРЕКТУ'РА, *полигр.* Чап этмек үчин йыгналан оттиск. *Ол өз макаласының корректурасыны энчеме гезек окаярды ве дүзедишлер гиризйәрди.*

ҚОСИ'ЛКА, От ятырян машын. *Косилканың тигри чукура гидипдир* («Совет эдебияты» журналы).

ҚО'СИНУС, *мат.* Тригонометрияда: гошмача бурчуң синусы. *Күтек бурчуң косинусы — отрицателдир* («Физика курсы»).

ҚОСМЕ'ТИКА, Эмели ёл билен йүзе гөрк бермеклик усулы.

ҚОСМЕТО'ЛОГ, Косметика боюнча специалист. *Косметолог врачы.*

ҚОСМОГО'НИЯ, Астрономияның асман жисимлериниң гелип чыкышыны, өсүшини ве системасыны өвренйән бөлүми.

ҚОСМОГРА'ФИЯ, Физики география ве астрономия маглуматлары эсасында әлеми өвренмеклик.

ҚОСМОДРО'М, Ракеталарың космоса учурылян ери.

ҚОСМОНА'ВТ, Қосмонавтика боюнча специалист.

ҚОСМОНА'ВТИКА, *сер.* Астронавтика.

ҚОСМОПОЛИ'Т, Қосмополитизмиң ызына эериҗи.

ҚОСМОПОЛИТИ'ЗМ, Икийүзлүлик билен бүтин дүнйәни өз ата ватаны дийип хасаплаян, милли медениетиң гадыр-гымматыны инкәр эдйән ве өз ата ватаныны горамак идеясыны кабул этмейән, ватанчылыга гаршы реакцион буржуаз гарайыш. *Космополитизмиң ве буржуаз идеологиясының бейлеки гөрнүшлериниң йүзе чыкмагына гаршы гөрешмелидир* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОСМОПОЛИТЛИК, Қосмополитизме эермеклик. *Бизе ят болан реакцион тәсирлериң хас эржел гайталамаларының бири-де космополитлик мейиллеридир* («Совет эдебияты» журналы).

ҚО'СМОС, Дүнйә, әлем, жахан.

ҚОСТЮ'М, Аял я-да эркек адамың үстки гейими (пенжек, жалбар я-да пенжек ве юбка). *Ериндең галды-да, яссыгының ашагындан чыкарып, илки дашкы көйнегини, онуң үстүнден костюмыны гейди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Костюмлары ким үчин аланлыгы барада гүррүң этмегиң хажаты хем ёк.*

ҚОСТЮМЕ'Р, Театрал костюмлара, гейимлере серетмек иши билен мешгул болян театр ишгәри.

ҚОТЛЕТ, Дөвлен эт, чөрек ве ш. м. затлар гарылып, көке ялы ясаланып биширилйән нахар. *Икинҗисине гоюн этинден говурма бар, котлет, бифштекс, палав бар* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Котлет, чай, кофе, какао ве шуңа меңзеш затлар нахарханада хемише бар* («Совет Түркменистаны» газети).

ҚО'ФЕ. 1. Тропики юртларда битйән кофе агажының дәнеси. 2. Шонуң ялы дәнәниң унундан эдилен ичги ве шонуң уны. *Кофе сүйжи болсун дийсең, шекер гандыны гош* («Совет эдебияты» журналы).

ҚОФЕИ'Н, *фарм.* Кофе дәвесинден ве чай яprагындан алынян наркотик жисим *Хас мәлим алколоидлерден хининиң, кофеиниң, кокаиниң ве морфиниң атларыны мысал гетирмек боляр* («Мыдам тайяр» газети).

ҚО'ФТА, Гушаклыга ченли узынлыкдакы аял гейими. *Онуң яшыл йүң кофтасы барды* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

ҚОЧЕГА'Р, Буг газанларының ашагына от якян ишчи. *Онуң өзүнден сорасаң, «кочегардырын» диер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ҚОЭФФИЦИЕ'НТ, 1. *мат.* Алгебраик анлатмаларда сан көпелдиҗиси. 2. *физ.* Физики жисимиң хәсиетини кесгитлейжи улулык. *Сүртүлме коэффициенти эдил шол бир үстүниң өзи үчин галташма үстүниң улулыгына баглы дәлдир* («Физика курсы»).

ҚӨВ, Сув гиден гиң ой ер; чуң ой ер, ойтак ер, көвлен ер. *Ине, уммасыз мейданы тутуп ятан улы көв. Тозанлы көвде дуран ве ирмән-арман зәхмет чекйән экскаваторчы бу ягдая гапдалдан серетмейәр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Көв салмак — айлаң-чайлаң этмек, гара бермек, гөрүнмек. *Дагы-дувара бизиң гапымыза көв салайсаң, хезилиңи аларык — дийип, онуң ызындан хемле урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ҚӨВДҮРМЕК, Газдырмак, ойдурмак, көвлетмек. *Агажың дүйбүни көвдүрмек. Хаятың дүйбүни көвдүрмек.*

ҚӨВЕЖЕКЛЕМЕК, 1. Төверегиңе горкулы, этиячлы гарамак, гаранжакламак. *Эшек болса йыкылып ятана середип, гулагыны үшердип, көвежеклэп гачярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың дашында көв салып айланмак. *Ол көвежеклэп дуржак болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дурмады ол көвежеклэп, ойланып, Беллэп алды өз чәгиниң пеллесин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ҚӨВЕЖЕКЛЕШМЕК, 1. Бир нәче болуп көвежеклемек, төвереге горкулы, этиячлы середишмек, гаранжаклашмак. *Огланлар көвежеклешип йөрдүлер.* 2. Бир задың дашына көв салып айланышмак.

ҚӨВЕЖЕҢЛЕШМЕК, *сер.* Көвежеклешмек. *Агылың төверегинде көвежеңлешип йөрен көпеклер ялманышып, Оразың төверегине үйшдүлер* («Колхоз гүнлери»).

ҚӨВЕК, 1. Бир задың ой ери, чукур ери, улы дешик, говак. *Селби гөз ачып-юмасы салымда гүжүмиң көвегинде гизленди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Гөрдүк ширлең награ чекйән говагын, Гарагушлаң гирип-чыкян көвегин, Хич еринде хич гөрмедик сувагын, Дүшүндирсем сизе маны билэни* (Ата Көпек Мерген, Йүрек депдери). 2. *гепл. д.* Ойналып йөрен, ойнак, сувумсыз. *Көвек адам өзүңе белли.*

ҚӨВЕКЛИК, 1. Көвек ерлер. *Көвеклик мейдан.* 2. *гепл. д.* Ойнаклык, сувумсызлык. *Көвеклик этмек герек зат дәл.*

ҚӨВЕЛМЕК, Ойнаклык этмек, паңкарылмак, сувумсызлык этмек.

ҚӨВЕРЕ, Күйзе, даш гап ялы затлар биширилип ясалян йөрите печь.

ҚӨВЕРЖЕҢЛЕМЕК, *сер.* Көвежеклемек. *Ашыр ондан чекинип, бираз көвержеңлесе-де, ховсала дүшмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ҚӨВЕРЖЕҢЛЕШМЕК, *сер.* Көвежеңлешмек. *Бир затдан горкуп көвержеңлешмек.*

ҚӨВЗЕМЕК, 1. Совруп я-да силкип хапасыны айырмак, совурмак (бугдайы, түвини ве ш. м.). *Бугдайы еле көвзэп, хапасыны айырмак.* 2. Сока салып, габыгыны айырмак, дөвмек.

ҚӨВЗЕТМЕК, 1. Совруп я-да силкип хапасыны айыр-

дырмек, говуртмак. *Гуьл кьазетмек.* 2. Сока салып, гьалтны айыртмак, дивурмек.

КӨЗЕШМЕК, Кьеземетге комекешмек. *Другой косить.*

КӨЗЛЕМЕК I, Кьерч алмак, дуьбуш гьалмак. *Кончу кьегьалдеб, оне вуьлмек хем сувлмак шитерлер кьилен алмак гьалы гуьне етирилдэв* («Совет эдебиятында жумагьат»).

КӨЗЛЕМЕК II, Гьелягьадан дурмак, айлавлы дурмак, гаре бермек. *Держать настороже, быть на страже объекта наблюдения.* (А. Гьажиев, Мехри -Вопр.). *Гьейбат этме ерине кьилдемек лазым дегьгьа.* (А. Гьашурлы, Сайлавлы хесет.)

КӨЗЛЕНИЛМЕК, *сер.* Кьилемек. I.

КӨЗЛЕНМЕК I, Кьелун алмак, гьалдан адетмек, сакъламак. *Беречься, беречь свое здоровье.*

КӨЗЛЕНМЕК II, I. Кьилемек гьемен, дуьбуш гьемен гаре бермек. *Держаться на страже, караулить.* (А. Гьажиев, Мехри -Вопр.). 2. Гьердан б. дан сакъламак. *Беречь деньги.* *Акъа, кьагьа ва вермен гьелягьа. Кьегьалдан вилери кьейбир кьадем этмек кьидиет.* (И. Нечва, Сайлавлы хесет.)

КӨЗЛЕТМЕК, *сер.* Кьидурмек. *Заставлять.*

КӨЗЛЕШМЕК, *сер.* Кьегьалешмек. *Чувствовать себя лучше.*

КӨЗЛЕК Гьачын кьагьа гьаяз, кьвак, гьачын кьилдем бир гьелягьа дуьбуш. *Сделать большое количество петель. Работать крючком большие полотна. Связать несколько петель. Только что сделанные петли.* (Аз. Кьюк Мевсеи. Нуреи девири). *Оставлять более сложных элементов гачного полотна.* (Сайлавлы).

КӨЗЛЕНИЛ *сер.* Кьилемек. *Сидеть на чем-либо.*

КӨЗЛЕНМЕК, *сер.* Кьегьалмак. *Чувствовать себя.*

КӨЗЛЕМ I, *сер.* Кьегьалмак. *Чувствовать.*

КӨЗЛЕМ II, *сер.* Кьилемек. *Сидеть.*

КӨЗЛЕМЕК I, *сер.* Кьегьалмак. *Чувствовать.*

КӨЗЛЕМЕК II, *сер.* Кьилемек. *Сидеть.*

КӨЗЛЕМЕК III, *сер.* Кьидурмек. *Заставлять.*

КӨЗЛЕМЕК IV, *сер.* Кьегьалмак. *Чувствовать.*

КӨЗЛЕМЕК V, *сер.* Кьилемек. *Сидеть.*

КӨЗЛЕМЕК VI, *сер.* Кьидурмек. *Заставлять.*

КӨЗЛЕНМЕК, *сер.* Кьегьалмак. *Чувствовать.*

КӨЗЛЕНМЕК, *сер.* Кьилемек. *Сидеть.*

КӨЗЛЕНМЕК

...р, нәме ойланяр, Ол нәме көйленйәр, нәме күйлен- ...(Н. Помма, Сайланан эсерлер).

...ЙМЕК, 1. Аша бишип янмак, янып заяланмак, ян- 2. *гөч. м.* Жаныңы якмак, жовранмак, өртенмек, ...мек. *Достум, мен Сулгуни йүрекден сөййән, Мен ...ишкында өртенйән, көййән* («Совет эдебияты» ...налы). *Биз гаты мес, ичиңиз янсын, багрыңыз көй- — дийип гыгырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсер- 3. Дерек тутман галмак, бидерек гитмек, дерек- ...итмек. *Биз задымызың көйүп гитмежегине ынанып, ...йын болярыс* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

...ЙМЕТ, Пишме, чапады, бызмык, гатлама ялы зат- бишириллип, тоя элтилйән совгат. *Огул гутлавага ...н көйметли аялларың ызы үзүлмейәрди.*

...ЙНЕК Беденини өртер ялы матадан тикилйән ге... *Эгнинде ак көйнеги барды* («Пионер» журналы). ...ден ...йүзүне середип, онуң көйнегиниң яка- ...ы ачышдырмага башлады (Б. Гурбанов, Душушык). ...көйнеги. *Йүпек көйнек.* ◇ Отлы көйнек гей- ...чертивек, жибринмек, яныл-бишмек.

...ЙНЕКЛИК, Көйнек тикмек үчин мата, көйнеге ни- ...нен мата. *Илки билен бир йүпек көйнеклик аларыс* ... Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Борҗак Гүлҗан ... хем көйнеклик махмал ве бир тирме өйме алмагы ...* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

...ЙНЕКЧЕ, 1. Эгнине диңе көйнек геен, эгни көй- ...и. *Инди онуң эгни көйнекче, башы болса йүзүне сая ...п дуран селең телпеклиди* («Совет эдебияты» жур- ...). *Көйнекче халына траншеяларың ичи билен эме- ...* (Н. Жумаев, Ак дерек). 2. Безег хөкмүнде атың ...ренің я-да кечесиниң үстүнден атылян халы ялы до- ...н сечекли жул. *Махмал дерлик, гулнары ёна, тыл- ...айышлы эер, зеревшан сечекли көйнекче, гүдүри ...жекче салып, Гыраты эерләп кемсиз безеди* («Го- ...»).

...ЙПҮК, Янып гаралан, ода янан, янык. *Янып, гара ...к болан сүтүн дек, Гара өйлер отырды гара түтүн ...* («Совет эдебияты» журналы).

...ӨК I, 1. *бот.* Өсүмлигиң ер астындакы ёкумлы ий- ...тлер алян бөлеги, дамары. *Гумдакы өсүмликлериң ...леринден, көклеринден гербарилик йыгнадылар ...* ...ыдам тайяр» газети). *Топрак сувы өзүне эндиган ...дирип, говача көклерине етирйәр* («Бахар»). 2. Ди- ...шиң сачын бедениң ичинде ерлешен бөлеги. *Азы дишиң көки ики боляр.* 3. Тикмезден өң чекилен сапак, ...ы ачык-ачык эдилип тикилен тикин. *Йүзүне ёгын ...клар билен көк атылып, күшдүң өйлери чекилипдир* ... Говшудов, Эсерлер). *Петр чакгыжыгыны чыкарып, ...* ...*көк атылан ...* ...*кесмәге баш-* ... (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 4. Ики зады би- ...ирине беркитмек үчин чиг хамдан эдилен сапак. ...җиң көклери гырлыпдыр. 5. *гөч. м.* Бир задың дө- ..., башланян ери, дүйби. *Көне урп-адатың көкүн ке- ...* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 6. *мат.* Де- ...реже гөтерилende тәзе бир сан берйән улулык. ◇ Көк ...мак — 1) дүйп тутмак, көк яйратмак, дүйп алмак; ...мыклы ерлешип галмак, мәкәм ерлешмек, орнаш- ... *Мен йүрекде дөрәп, йүрекде көк уран сөйгә ынанян-* ... (Н. Жумаев, Ак дерек). Көкүни ёлмак — кө- ...ламагы билен ёк этмек, бүтинлей ёк этмек.

ӨК II. Вагты хош, гургун, кейпли, шадыян, мес. ...ң кейпи көк, өкҗеси еңилди (А. Дурдыев, Сайланан ...ерлер) *Гандымың кейпи көкди* («Пионер» журналы). *Хош гелдиң, сапа гелдиң, достум! Гүргүнмысың? Көк- ...ниң? Бу ерлер нире, сен нире* («Совет эдебияты» жур- ...ы).

ӨКЕ [кө:ке], 1. Чагажыклар үчин кичижик күлче ...эдилип бишириляйән чөрек. 2. Сүйжи, яг ве сүйт ...алы затлар гошулып бишириляйән печенье. *Ичи гантлы, сүйжи көкели гапжагазлары гоюп, чыкып гитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Кемпир шйәр көке хем сүйтли күлче* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

КӨКЕЛМЕК, 1. Мес болмак, кейпиң көк болмак, кейпиң артмак. *Пётрың шейле бир кейпи көкелди, хатда бегенжинден шол гиже онуң укусы хем тутмады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Кейпимиз көкелди* («Яш коммунист» газети). 2. Кеселден ачылып даянмак, сагадына чыкмак, сагалмак, говулашмак.

КӨКЕЛТМЕК, 1. Мес этмек, кейпини көк этмек, кейпини артдырмак. *Екары окувы гутармагы онуң кейпини көкелдипдир.* 2. Кеселден халас эдип даяндырмак, сагадына чыкармак, сагалтмак. *Сыркавлан адамыны көкелтмек.*

КӨКЕН, Сүрүдәки гоюн-гечилер сагланда, багланып гоюлян көп халкалы узын йүп, көкермек үчин йүп. *Гоюнлары көкене көкерип гоймак.*

КӨКЕНЕК: көкенек гермек (болмак) — бириниң угрунда аладалы зәхмет чекмек, жаныңы параламак. *Акгыз Ягмыр дийип, көкенек герйәр, Сув берйәр, маңлайна эл тутуп гөрйәр. Бу икиси гиже-де, гүндиз-де иш дийип, көкенеклерини гершип йөрлер* («Совет эдебияты» журналы). *Бириниң угрунда көкенек болмак.*

КӨКЕНЛЕМЕК, *сер.* Көкермек. *Биби сагым-зат гутарандан соң, овлак-гузуларыны көкенләп гүйменип йөрди* («Совет эдебияты» журналы).

КӨКЕНЛЕНМЕК, *сер.* Көкерилмек. *Гоюнлар бир үҗүндан көкенленип гойлупдыр.*

КӨКЕНЛЕТМЕК, *сер.* Көкертмек. *Сүрүден гелен гоюнлары көкенлетмек.*

КӨКЕРИЛМЕК, Көкене даңлып гоюлмак, көкене багланмак, көкенленмек. *Көкерилен гоюн ялы йүзлерини ашак саллап отурардылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Алашалар көкерилен ялы бири-бирине хайбат атышярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КӨКЕРИШМЕК, Көкермәге көмек этмек, көкене дүзүшмек, көкене баглашмак. *Овлак-гузулары көкеришмек.*

КӨКЕРМЕК, Көкене даңмак, көкене багламак. *Доварлары көкермек.*

КӨКЕРТМЕК, Көкене дандырмак, көкене баглатмак, көкенлетмек. *Сагмак үчин гелен гоюн-гечилери көкертмек.*

КӨКЛЕМЕК I, 1. Көк атмак, көк чекмек. *Ерганы көклемек.* 2. Көк билен беркитмек. *Өйүң тәримини көклән чыкмак.*

КӨКЛЕМЕК II, Вагтыңы хош этмек, кейпини говуландырмак, кейпден чыкмак. *Кейплерини көклешип. Уградылар мыхманлар* («Мыдам тайяр» газети). *Олар кейплерини көкләп, гезеленже чыкдылар.*

КӨКЛЕТМЕК, 1. Көк атдырмак, көк чекдирмек. *Ерганы көклетмек.* 2. Көк билен беркитдирмек. *Өйүң тәримини көклетдирмек.*

КӨКЛЕШМЕК, 1. Көклемәге көмек этмек, көк атышмак, көк чекишмек. *Ерганы көклешмек.* 2. Көк билен беркидишмек. *Тәрими көклешмек.*

КӨКЛУК I, Көклемек я-да көк үчин герекли, ярарлы зат. *Көклук үчин тайярланан хам.*

КӨКЛУК II, Вагтыхошлук, кейплилик, меслик. *Мыралы ол чопаның кейпиниң көклугине хайран галып, ондан хабар сорапдыр* (Мыралы). *Кейпиниң көклугинден яңа ол айдым хем айтды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КӨЛ [кө:л], Кенарлары гуры ер билен чәкленйән улы болмадык сувлы ер, улы ховдан. *Бир вагтлар ол жеңңелиң ашагы гаралып ятан сувлы көл экен* («Совет эдебияты» журналы). *Соналар йүзмәге көллер ачылды, Жеренлер гезмәге чөллер ачылды* (Г. Сейитлиев, Сай-

ланан гошгулар). ◇ Сүйт көлүне батырмак — көп зады вада бермек. *Сен бизиң диенжигимизи эт-де, ишледежик йөр — дийип, Гурбаны сүйт көлүне батырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Пикир көлүне чүммек (батмак) — чуң пикире гитмек, оя батмак, ойланмак. *Гүллер, нәме чүмдүң пикир көлүне* («Совет эдебияты» журналы).

КӨЛЕГЕ, Бир предметиң ягтылык я-да гүн дүшйән тарапының гаршылыклы тарапына салян саясы. *Ыссылап гелдиңиз, көлегә гечиң* («Совет эдебияты» журналы). *Көлегелерини узын-узын узадан агачларда гушлар жүррүлдешйәрдилер. Шол эйваның өңи айтым болуп, белент агачларың гүр япраклары оңа көлеге саларды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

КӨЛЕГЕЛЕМЕК, 1. Сая салмак, көлеге дүшмек. 2. Көлегеде отурмак, саяламак. *Олар өйүң көлегесинде көлегелэп отырдылар.*

КӨЛЕГЕЛЕТМЕК, Ягтылыгың өңүни тутуп, көлеге дүшүрмек, сая салдырмак, саялатмак. *Ол элини көлегеледип гаранда, бир задың гайып гелйәнини гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КӨЛЕГЕЛИ, Көлегеси бар болан, саясы бо́лан, саялы. *Онуң иймишли, көлегели баглары гатырлара, атлара ятак болупдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Көлегели агач.*

КӨЛЕГЕЛИК, Көлегеси көп ер, саялык. *Токайың ичи гиден көлегелик.*

КӨЛЕГЕСИЗ, Көлегеси ёк болан, саясы болмадык, саясыз. *Олар хем көлегесиз дәлдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Көлегесиз агач.* ◇ Йүзи көлегесиз — *сер.* Йүз I.

КӨЛЧЕ [кө:лче], Сув топланан кичиҗик көл, ер. *Ховлының ичинде кәбир еринде эрән гарың сувундан кичиҗик көлче эмеле гелип, мал дерсиниң зеңи чыкан сары сувлар тегеленип ятырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Майда-майда көлчелер, чиллер, жоялар алабедер болуп гөрүнйәр* (Н. Жумаев, Ак дерек).

КӨМЕК, Берилйән хемаят, ярдам, голдав. *Илкиҗи гүн көмек сорап, колхоза гелмели экен* («Совет эдебияты» журналы). *Бу огрын ёданы партизанларың көмеги билен тапып, батыр разведкачыларымыз пейдаланыпдырлар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Сөйгүлиң башына иш дүшен вагты, Көмек этмек лазым мениң бойнумда* (Б. Кербабаев, Айлар). *Бизе көмек бермегиңизи сорайрыс* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Чөлде өз янына илкиҗи болуп көмеге гелен адам* («Совет эдебияты» журналы). *Көмеги бар адам.*

КӨМЕКДЕШ, *сер.* Көмекчи 1.

КӨМЕКЛЕШМЕК, Бирине ярдам этмек, бирине көмек бермек, көмек эдишмек. *Мен энеме көмеклешдим* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары). *Мен чөле экитмек үчин гавун-гарпыз тайярладым, йүклемәге көмеклеш!* («Совет эдебияты» журналы).

КӨМЕКСИЗ, 1. Көмеги ёк болан, ярдам эдилмейән, голдавсыз. *Поляк отряды көмексиз галыпдыр* (СССР тарыхы). 2. Екелли. *Көмексиз болсаң аңсат дүшмейәр.*

КӨМЕКЧИ, 1. Көмек берйән, ярдам эдйән адам, көмекдеш. *Патабың гызы хем бу ишлерде хер сапар Патаба улы көмекчи болупдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хер оюнчының өзүниң көмекчи гөзегчиси боляр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Гуллук везипеси боюнча орунбасар, шәгирт. *Аннадурды сары муртуны хүжжердип, көмекчисине аларылып серетди. Ол өз көмекчиси билен гүррүңе кемсиз гызышыпдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Көмекчи ишлик. *грам.* — *сер.* Ишлик. *Гошма ишлигиң бир бөлеги болан көмекчи ишлик хер хили чылшырымлы гымылдычы аңлатмак үчин уланыляр.*

КӨМЕКЧИЛИК, Көмек берижилик, көмекчи болмалык, көмек этмеклик. *Гоңшы колхозың бухгалтери хем олара көмекчилиге ише чекипдир* (А. Говшудов Көпетдагың этегинде). *Саша көмекчилик юмушларыны ерине етирмек билен, бир-ики хепде ишледи* («Совет эдебияты» журналы).

КӨМЕЛЕК, *бот.* Ериң астында битйән хем-де спорт аркалы көпелйән, ийилйән өсүмлик. *Мен көмелек ве ы манак йыгып гелйәрдим* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Нуры огланлары көмелек чөплемәге чагырды* («Пионер» журналы).

КӨМЕЧ, Дөвлен эт я-да жигирдек салып бишириле чөрек, яглы гөмүп чөрек. *Берселер персиң яглы көмеч* («Совет эдебияты» журналы).

КӨМҮР, 1. Газылып алынян гаты халындакы янгы магдан. *Хәзиркі вагтда көмүр энергияның эсасы чеш месидир* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). *Көмүр көвлемек-де, оны йүклемек, дашамак ишлери-де машы гүйҗи билен ерине етирилйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гандымың я-да ожарың көзи сөндүрилип тайяр ланян янгыч. *Таныш ерим болманы үчин, көмрүми, йүңүми аланыңка мыхман болуп дүшдүм* (Н. Сарыханов Сайланан эсерлер).

КӨМҮРТУРШЫ, *хим.* Дүзүминде көмүр кислотасы бар болан. *Өсүмликлер ховадан көмүртуршы газыны алярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КӨМҮРЧИ, *көн. с.* Көмүр тайярламак ве сатмак билен мешгүл болян адам.

КӨНЕ [кө:не], 1. Көп вагт гечип я-да көп уланылып сандан галан, заяланан. *Акҗамал көне кечесини язып унаш кесмәге отурыпды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Көне бедре. Көнеси болмадыгы тәзеси болмаз* (накыл). 2. *гөч. м.* Яшы көнелишен, яшы гечен, гарры. *Көне адамларың гүррүңлерини диңлемек өрән гызыклы.* 3. *гөч. м.* Көп вагтдан бәри гелйән, хас өнки, гадымкы. *Көне душман өмүп бакы пәк болмаз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Көне ёллар топур болды, чаң болды. Партияның тутан ёлы оң болды* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Көне танышлар гечени ятлашып, илки гөк чай ичдилер, чайдан соң этли бөрек гелди* («Совет эдебияты» журналы). *Хей, дурибер, шины долянып көне адата ынанмаз ялы эдейин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 4. Хакыкы дәл, вагты гечен. *Көне билет. Көне шахадатнама.* ◇ Көне саман агтармак — *сер.* Агтармак. *Аман ага чалажа гызарды: — Агроном, көне саманы агтарма!* («Совет эдебияты» журналы).

КӨНЕК [кө:нек], Дүе сагланда бедре дерегине уланылян дери гап.

КӨНЕ-КҮШҮЛ [кө:не-күшүл], Көне-сана, йыртык-йырык. *Шу көне-күшүл затлар нәмә деркар* («Совет эдебияты» журналы). *Жамал дайзамың көне-күшүл гейимини өңүне атдылар* («Токмак» журналы).

КӨНЕЛИШМЕК [кө:нелишмек], 1. Көнелип башламак, бирнеме көнелмек. *Көнелишен чал жалбарлы, аягы яланач Агахан эйваның ортасында кечәниң үстүнде отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Пальтосы көнелишипдир.* 2. Гаррап башламак, яшы гечишмек. *Какам көнелишен гарры адам* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Вагты гечишмек, ятдан чыкышмак, өтүшмек. *Көнелишен гүррүң.* ◇ Көнелишен гөз — *сер.* Гөз. *Гөйәки ятлаяр йигитлик чагын, Көнелшен гөзлерниң гарасын ачып* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Көнелишен сөз — *сер.* Сөз.

КӨНЕЛМЕК [кө:нелмек], 1. Көне болмак, гейлип сары гитмек, тәзелигини йитирмек, көп уланылып сарыгитмек. *Аякгабым көнелипдир.* 2. Үстүнден вагт гечмек, ятдан чыкмак. *Көнелен гүррүң. Онуң ярасы көнелипдир.*

КӨНЕЛТМЕК [кө:нелтмек], Көп уланып көнелен ягдая гетирмек, сарыны гидермек, гөвшүллетмек. *Көп ге-*

...ыл эгин-эшиги көнелтмек. Аяман гейип көнелтмек.

КӨНЕ-САНА [кө:не-са:на], *сер.* К ө н е-к ү ш ү л. *Бу ...ыл көне санасындан эл чекмән гечжек* (А. Говшудов, Эсерлер) *Көне-сана сетирлерден согурып, Йүзлэп гошгы ...ыл эшерип ятман* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве ...есалар).

КӨНЕЧЕ [кө:нече], 1. Көнә эерип, көне дәп-дессур боюнча, көне дүзгүн боюнча. *Көп кәрханалар хениз көнече ишлемеклерини довам этдирйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гепл. д.* Көне элипбий есасында, көне элипбий, окув боюнча. *Мен көнече окапдырык, көпүси инди ядымдан чыкыпдыр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

КӨНЕЧИЛ [кө:нечил], Көне дәп-дессура уйян, көне тертип-дүзгүне эерйән, көнәниң тарапдары. *Көнечил болмасын, «абрайлы-атлы», Өзүң тәзе ёла саландан сең* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Эмма мениң пикиримче, ол бозук, кулак пикирли, көнечил дәлдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КӨНЕЧИЛЛИК [кө:нечиллик], Көнечил болмаклык, көнә эермеклик, көне дәп-дессура уймаклык, көнәниң тарапдары болмаклык. *Ол бизиң өсүшимизе пәсгел бердән көнечиллигиң гаршысына барлышыксыз гөреш алып баряр* («Совет эдебияты» журналы).

КӨҢҮЛ, *көн. с. сер.* Г ө в ү н. *Элден гелен ягшылыгың болмаса, Көңүл ичре ягшы ниет ягшыдыр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

КӨП, Мукдары боюнча кән болан, аз дәл, кән, бол. *Бизде окувчыларың саны көп. Көп окамак. Көп хасыл алмак угрунда гөрешмек.* ◇ К ө п б и л е н б о л м а к — билимдарлык сатмак, өзүни бош ерден көп затлары билйән ялы гөркезмек. К ө п г а р б а с м а к — бир нәче йыл яшамак, кән зады билмек. К ө п и г ө р е н — көп зады башындан гечирен. *Өзүң яш хем болсаң, көпи гөрен йигит! — дийди* («Совет эдебияты» журналы).

КӨПБИЛМИШ, 1. Хилегәр, мекир, шейтан. *Ол яш-йүвүш этәнет бир көпбилмишиң геп бермеги билен ялан сөзләпдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Еди деряның сувуны ичен көпбилмиш гаррылар барды* («Гөроглы» эпосы). *Ол яшы кесилмиш бир Көпбилмишдир, хайырдыр* (А. Аламышов, Сона). 2. Көп билен болян адам, билимсирейән адам.

КӨПБИЛМИШЛИК, 1. Хилегәрлик, мекирлик, шейтанлык. *Ёк, ол билйәр, ол көпбилмишлик эдйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Көп билен болмаклык, билимсиремеклик. *Көпбилмишлик билен сөзе башламак. Билмек герек, көпбилмишлик этмек герек дәл.*

КӨПБИЛМИШСИРЕМЕК, Көпбилмишлик эден болмак, көп билйән ялы болмак, көп билен болмак, билимсиремек. *Хеммәң мениң башыма көпбилмишсирейәрсиңиз-ов! — дийди Атак аганың бригадасына-ха баряймаз шол, не бейле көпбилмишсирән болярсың* («Совет эдебияты» журналы).

КӨПЕК, Эркек ит. *Елбарс гысга вагтың ичинде улы көпек болуп етишер* («Пионер» журналы). *Бир тарапда гоюнчы көпегиң сеси эшидилйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Аркалы көпек гурт алар! Гой, ол хан багшысы болсун!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Г а р р ы к ө п е к *гөд. с.* — гарран адам. *Соңра бу гарры көпек Гитлере гуллук этди* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

КӨПЕЛИШМЕК, Көп болуп башламак, топланышмак, үйшүшмек, йыгнанышмак. *Базарың адамсы барха көпелишйәр. Комсомол путёвкасы билен ише гитмек үчин арза берйәнлериң саны гитдигиче көпелишйәр.*

КӨПЕЛМЕК, Сан тайындан көп болмак, артмак, үйшмек, топланмак, йыгнанмак. *Окувчы гызларың саны йылсайын көпелйәр* («Совет Түркменистанының аялла-ры» журналы). *Көпелсин агроном, инженер, алым, Чагалар окасын, ойнасын, өссүн* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). *Адамлар той мәрекеси ялы көпелди.*

КӨПЕЛТМЕК, 1. Сан тайындан көп этмек, артдырмак. *Банклары бир пулдан көпелдип мая, Аз вагтда миллионлап берер тыгшытлык* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Середип отурсам, сен гейим-эшиги көпелтмәге хич пикир бермейәрсиң* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Арасыны йыгалтмак, чалтлашдырмак. *Чашчы чаман булара гелмесини хас хем көпелтди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. *мат.* Бир саны икинжи бир сана гөтермек, гөтерип жемини чыкармак. *Бәши бәше көпелтсең, нәче болар?*

КӨПЕМЕК, 1. Көк атан ялы эдип тикмек, сырдамак. *Доктор санчжак дийип, ховут көпән ялы иңнесини барсылдадып урса, мен нәдип чыдарын* (Н. Помма, Тайлак хыззыны). 2. Чишмек, елленмек, гүбермек. *Агландан соң, Мәхриниң йүзи көпөн ялы, елленен ялы болуп, гөзлери хем гызарыпдыр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

КӨПЕТМЕК, Көк атан ялы эдип тикдирмек, сырдатмак. *Ховут көпетмек.*

КӨПЕШМЕК, Көк атан ялы эдип тикишмек, сырдашмак. *Ховут көпешмек.*

КӨПЙЫЛЛЫК, Көп йыллап я-да бир нәче йыллап довам эдйән. *Көпйыллык өсүмлик. Көпйыллык план.*

КӨПЛЕМЕК, 1. Көпчүлик болуп бир ише гиришмек, бир нәче болуп ерине етирмәге япышмак. 2. Көп болуп бирининң дашына гечмек, көп болуп урмак.

КӨПЛЕНЧ, 1. Көп вагтларда, хемише днен ялы, галапын. *Назар мекдебине гйденде, көпленч Майсаларың өйүниң үстүнден гидйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Эсасан, көп. *Сениң көпленч вагтың йыгнакда, мейлисде гечйәр* (Мәралы).

КӨПЛҮК, 1. Мукдар тайындан көп болмаклык, кәнлик, агдыклык, артыклык, боллук. 2. Көпчүлик, халк. илат. *Сайлавда гелмесин бай-гараголлар, Көплүге гөзүңиз айламак герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ К ө п л ү к с а н *грам. — сер.* С а н I. *«-лар, -лер» гошулмалары көплүк саны аңладярлар.*

КӨПМИЛЛЕТЛИ, Көп миллет яшаян, көп миллети бар болан, көп миллети өз ичине алян. *Бизиң юрдумызың территориясында меркезлешен көпмиллетли дөвлет эмеле гелип башлапдыр* (СССР тарыхы). *Эдебият жемгыетчилиги Азербайжаның халк шахыры, көпмиллетли совет медениетиниң гөрнүкли векиллеринден бири Самет Вургуның элли яшының долмагыны беллэп гечйәр* («Совет эдебияты» журналы).

КӨПРЕМЕК, *сер.* К ө п ү р ж и к л е м е к.

КӨПРЕТМЕК, *сер.* К ө п ү р ж и к л е т м е к. *Мочалкасына сабын чалып, ягшы көпреденсоң, онуң аркаларыны ювуп башлады* («Совет эдебияты» журналы).

КӨПРИ, Дерянық, демир ёлуң, ябық ве ш. м. үстүнден гечип гитмек үчин гурулян десга. *Сувуң көпрүсине баран бадыңа, ол җай өзүни саңа танадар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *«Көпрүде дүйән улусы таяк иер» дийлиши ялы, ол ишини оңармадык вагты бизи көтеклейәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ К ө р д ү е ш к ө п р ү д е н г е ч м е к — *сер.* Г е ч м е к.

КӨПТАРАПЛЫ, Хер тараплы, дүрли гөрнүшли болан. *Бизиң бай, көптараплы, җошгунлы совет хакыкатымыз бар* («Совет эдебияты» журналы).

КӨПҮК 1, Сүйт ве ш. м. затлар биширленде, йүзүнде эмеле гелйән көпүржик. *Асманда ак сүйдүң көпүги ялы, Акжа булутлары гүйзүң шемалы, Сүрйәр гүндогара юваш-ювашдан* («Совет эдебияты» журналы). ◇ А к к ө п ү к с а ч ы п г ү р л е м е к — *сер.* Г ү р л е м е к. *Гыздурды хер сөзүни жанлы мысаллар билен айдып, шейле бир гүрледи, дерлерини сачып гүрледи, юмрукла-*

ачык дүкүп, азындан ак көпүк сачып сүрүлдү (Н. Помпа, Тайлак хикаясы)

КӨПҮК II. Мандын *үстүнө бир бөлөгүнөн* көбүрөөк акча пул бирөөгө *бир көпүк ала качмайбек* жалпы *түлөө болуп отуз* (Н. Помпа, Тайлак хикаясы). *Эмне дүшөө пулуң бир көпүгө жок сомчо, какалоо кетип* сүрөө (А. Тоголоков, Көрүнүш). Ф. Баймаа... *көпүк* ... *көпүк* ... *көпүк*

КӨРПЕЛИК, Машгаланың иң кичиси болмаклык; огланлык, яшлык.

КӨРПЕЧ, Овлак-гузы салмак үчин агачдан кепбе эдилип я-да ерден газылып тайярланылян йөрите ятак. *Гулары көрпечлере, агыла, өйүмизе-де дсшаймалы болук* («Совет эдебияты» журналы). *Көрпечлерин болмаа малдарларың ишини еңиллешдирйәрди* («Колхоз гүнлери»). *Дик көрпеч.*

КӨРПЕЧЕ, Кичирәк ёргана меңзеш дүшек, дүшекче. *ымың ичинде мыхманлар үчин атылан көрпече хем яклардан башга хич зат ёкды* (Г. Кулыев, Көпетдагын аңырсында).

КӨРСЫЧАН [кө:рсычан], *зоол.* Мөр-мөжек ийнжилер рядындан болан, хинде яшаян сүйтемдиржи. *Көп укдардакы көрсычанлары өлдүрип ёк эдйәрлер* («Мыам тайяр» газети).

КӨРҮК [кө:рүк], 1. Демирчи уссаларың от якмак үчин ел берйән санажы. *Усса көрүгини басып дуран ринден, гөзүни адамчы эркегиң гөзи ялы эдип, гаңрып серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Уллакан көрүк вассык-вассык эдип дем алярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Тамдырың дүйбүндәки хова рйән дешик. *Тамдырың көрүгини ачык гоймак.* ◇ Беаның (белаң) көрүги—*сер.* Бела. *Белаң көрүги мениң өзүмде* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Даатар, сен хем шунуң йүзүни ювҗак болма, белаң көрүги шундадыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КӨСЕ [кө:се], Аслында сакгал-мурт чыкмадык я-да элчең сакгал-муртлы. *Аяклары келте, эллери узын, көй үз, гашлары чытык бир адам җая гирди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Отрядың начальниги бурунлак, гара, көсе йигит Богдановы йитирип тапан ялы гаршылады* (Совет Түркменистаны» газети).

КӨСЕЛЕЧ [кө:селеч], Сакгал-мурты селчең, көсерәк. *ки чекгесинде тозгалап дуран көселеч сакгалы барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Багылардан көселеч бири вәшилиге салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы ием).

КӨСЕЛМЕК, *сер.* Горсалмак. *Ол ода көселен гоюн аягына меңзейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КӨСЕМЕК I, *сер.* Горсамак.

КӨСЕМЕК II, *сер.* Көсендирмек. *Айратын хем ы сувсузлык көсейәр* («Совет эдебияты» журналы).

КӨСЕНДИРМЕК, Азап чекдирмек, хорламак, өртемек, жибриндирмек. *Мен индиден соң сени көсендиресим гелйәнлигине дүшүк!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *имден пилими алып, көсендиридиң-де гояйдың!*

КӨСЕНМЕК, Азап чекмек, хорланмак, өртенмек, жибринмек. *Гуралсызлыкдан яңа көсенмек. Одунсызлыкдан көсенмек.*

КӨСЕТМЕК I, *сер.* Горсатмак.

КӨСЕТМЕК II, *сер.* Көсендирмек.

КӨСЕШМЕК, *сер.* Горсашмак.

КӨССЕ. Эгри гылыч, гылыч. *Атам пакыр шу көссәни гөтерен, Обасыны душманлардан гутаран* (Ата Көпек ерген, Йүрек депдери). *Күмүш кемер, күмүш гынлы көсни, Шакырдадып шай үстүне оклады* (Б. Кербабаев, йлар).

КӨССЕК, Ябын я-да эшегиң бир өң ве бир арт аякарыны даңмак үчин душакдан узынрак йүп. *Атың гындан көссегини алмак.*

КӨССЕКЛЕМЕК, Көссек билен ябының я-да эшегиң аягыны багламак. *Ябының аягыны көссеклән гойбермек.*

КӨССЕКЛЕНМЕК, Көссек билен багланмак, көссек илен даңылмак. *Ябы көссекленип гойберилди.*

КӨССЕКЛЕТМЕК, Көссек билен баглатмак, көссекп даңдырмак. *Ябыны отлук ерде көссеклетмек.*

КӨССЕКЛЕШМЕК, Көссеклемәге көмек этмек, биллликде көссеклемек. *Гыяллары көссеклешмек.*

КӨСТ [кө:ст], Кемчилик, етмезчилик. *Өз ишинде зерре көстүң гойян ёк, Бу гүнки иши «эрте эдерин» дийян ёк* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Мениң эден ишимиң көсти болмаз, «гиделиң» дийсең, гидәрис!* («Совет эдебияты» журналы).

КӨСТЛИ [кө:стли], Кеми бар болан, етмезчиликли, кемчиликли.

КӨСТСҮЗ [кө:стсүз], Кеми ёк болан, кемсиз, етмезчиликсиз. *Көстсүз докалан мата. Көстүз иш. Бир көстсүз гөзел болмаз* (накыл).

КӨСҮК, *бот.* Гумда битйән, көки кәшире меңзеш өсүмлик. *Гөзелиң алтын йүзүги, онуң көсүк ялы бармаклы эллерине үйтгешик бир гөзеллик берйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Гума көсүк йыгмага гитмек.*

КӨСҮКЛЕМЕК, Көсүк баглап башламак, дүйп тутуп башламак. *Кәшир көсүклап башлапдыр.*

КӨСҮКЛИ, Көсүге меңзеш дүйби болан. *Көсүкли өсүмликлер.*

КӨТЕК, 1. Ургы, юмрук. *Көтек гүйчли болса, йүң газык ере гидер* (накыл). 2. Кәйинч, иңирди, игенч. *Гаррының бу гүррүңи огулларына айдян бәлчик гыжалатлы көтегиди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *«Хошгелди ене мени кöне көтегиң астына алды» дийип пикирленди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Көтек иймек — урулмак, енжилмек, кәелмек. *Дүйәниң улусы көпруде көтек шер* (накыл).

КӨТЕКЛЕМЕК, 1. Урмак, юмрукламак. *Нәхак ере көтеклемек.* 2. Кәемек, игенмек, язгармак. *Шондан соң Вепаның агалары-да оны көтеклемеклерини гойдулар. Эрни сувлы, сөлпи — дийип, ат дакып көтеклейәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КӨТЕКЛЕНМЕК, 1. Урулмак, енжилмек. 2. Кәслмек, язгарылмак. *Ол диңе вежера масгара боляр, көтеклейәр* (Орта асырлар тарыхы).

КӨТЕКЛЕТМЕК, 1. Урдурмак, енчдирмек. *Бигүнә адамыны көтеклетмек.* 2. Кәетмек, язгартмак.

КӨТЕЛ, Елуң ёкары галып гидйән ери, япы ёкары. *Чары көтел даг ёдаҗыгы билен шу аралыгы дынч алмак ылгап гечипди* («Пионер» журналы). *Топларың херекети көтел ерлерде хас-да кыклашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КӨЧЕ, Шәхер я-да оба ерлеринде ики гиден хатар хаятың, жайың арасындакы ёл, йөрелге. *Агшам салкынына көчә чыкан жанлы-жеменде көпди. Көчеден шол гелин йөрәп барярды, Көвшүниң бурнуна гарап барярды* («Совет эдебияты» журналы).

КӨШЕ [кө:ше], Чувалың, торбаның ве ш. м. ики ян гапдалындакы багыны я-да йүпүни илдирип даңмак үчин гоюлян халка. *Дүелери йыгнашдырып, чувалларың көшелерини илтешдирдик* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КӨШЕК [кө:шек], 1. Дүйәниң бир яша етмедик баласы. *Йүз дүеден аляр хем йүз көшеги, Элли күрре берйәр, элли эшеги* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Көшегинден айра дүшен, Губа дүе гитди бозлап* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. *гөч. м.* Сөйлүп, оңат гөрлүп чагалара, огланлара айдылян сөз. *Шонуң ялы, көшегим, мен өзүм догумлы йигитлери говы гөрйәрин* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КӨШЕМЕК, 1. Йүрегиң дүшүшмек, рахатланмак, ынжалмак. *Аманың гахары бирнеме көшеди.* 2. Ятмак, ятышмак, ювашамак, песелмек. *Ел бирнеме көшеди.*

КӨШЕТМЕК. Рахатландырмак, ынжалтмак, ювашатмак. *Хәзир оны көшетмегиң мүмкин дәлдигини капитан билйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Мыралы Солтансөйни көшетмәге чалышыпдыр* (Мыралы).

КӨШЕШМЕК, 1. Йүрегиң дүшүшмек, бирнеме ынжал-

мак, рахатланмак, гитдигиче көшемек. *Аннадурды мурт оны горкяндыр өйдүп көшешмеди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Шондан соң-а Дурды өйүне гайтды, Чопан хем көшешип рахат ятды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ювашамак, песелмек, ятышмак, диңишмек. *Хованың йүзи гаралып, эртирден бәри чисңейән ягыш гижаралар көшешди хованың йүзи дуралды* («Совет Түркменистаны» газети).

КӨШК, I. Дөвлет хәкиминиң болян улы жайы, ховлусы. *Шу жай ханың мейлисханасы я-да көшги боландыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гелин безенип, өзүне тимар берип, патышаның көшгүне баряр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Өзүниң гурлушы, архитектура айратынлыгы билен тапавутланян көпчүлик жайы. *Пионерлер көшги.*

КРАН I, Трубопроводдан сувуклык я-да газ гойбермек үчин турба гөрнүшиндәки гурлуш. *Крандан дәл-де, агзы өртүли бедреден долдурылан никель чәйнек эйәм онуң үстүне барып гонупды* («Совет эдебияты» журналы). *Сув акян кран.*

КРАН II, Гурлушыкда агыр затлары ёкары гөтерйән механизм. *Яңы-якында бу ерде компрессор установкасы, ёнүжы станокларың энчемеси, кувватлы гөтерижи кран ише гиризилди* («Совет Түркменистаны» газети).

КРАХМА'Л, Өсүмликлерден алынян күлке углевод. *Мекгежөвеңң дәнесинден крахмал алмак боляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Сув билен көмүртуршы газындан гант, крахмал ве бейлеки бирентек чылшырымлы маддалар эмеле гелйәр.*

КРЕ'ДИТ, *бухг.* Дегерли пуллары гиризмек үчин бухгалтерияда бир адамың я эдараның хасабы.

КРЕ'ЙСЕР, Чалт йөрейән улы харбы корабль. *Олар крейсерің, эсминецің, сув асты гәминиң ве дурли спорт гайыкларының моделлерини ясаярлар* («Мыдам тайяр» газети).

КРЕМ, I. Гаймага шоколад, миве ширеси гошулып ясалян сүйжи гойы иймит. 2. Эл-йүзе ве ш. м. чалынян косметик ягы.

КРЕМАТО'РИЙ, Кремация эдилйән жай. *Яс процессиясы Прага крематориясына угряяр* («Яш коммунист» газети).

КРЕМА'ЦИЯ, Екары температуралы йөрите печлерде мейит якмаклык. *Шол ерде кремация болды* («Яш коммунист» газети).

КРЕМЛЬ, Көне рус шәхерлеринде салнан ички шәхер галасы.

КРЕ'МНИЙ, *хим.* Даг жисимлериниң дүзүминде болян химики элемент.

КРЕПДЕШИ'Н, Екары хилли юкажык йүпек мата. *Бу пула болса, иң оңат крепдешинден көйнеклик алайын. Яшыл өвүсгин берйән крепдешин көйнегини чаласын чалшырып, кетени көйнегине гирди* («Совет эдебияты» журналы).

КРЕПОСТНО'Й, Дайханың помещиге бүс-бүтин гарашлыдыгыны, дайханың шахсыетине, эмлягине ве зәхметине помещигиң хукугыны беркидйән феодалчылык хукук системасына — крепостнойчылык хукуга дегишли. *Феодалларың ерлеринде яшаян крепостной дайханларың өз зерур болан эсбаплары билен хожалыклары болуп-дыр* (СССР тарыхы). *Сениң крепостной дайханың ёкдур* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КРЕПОСТНОЙЧЫ, Крепостной дүзгүнинң тарапдары.

КРЕПОСТНОЙЧЫЛЫК, Дайханлары рехимсиз эксплуатирлейән ве крепостной хукугына эсасланан жемгыетчилик гурлуш. *Крепостнойчылык хукугы ятырмак угрундакы херекет гиңден яйбаңланяр. Тәзе эдебият халк революциясының хас-да дабараланмагында зәхметкеш халкың крепостнойчылык дүзгүниндән хемишелик азат болмагында улы роль ойнады* («Совет эдебияты» журналы).

КРЕ'СЛО, Ики тарапкы тирсек гоюлян ери билен аркасы бириген юмшак улы стул, күрси. *Ол Дуз агажындан эдилен креслоны ыза сүйшүрип, ериниден галды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Дерягулы кресло аркасыны берди* («Колхоз гүнлери»).

КРИ'ЗИС, *ыкд.* Капиталистик хожалыгында овнук өндүрижилериң тозмагына ве ишсизлериң көпелмегине, гедайчылыга алып барян, вагтал-вагтал гайталанып гелйән артык дөвүрлейин өнүм өндүрип чыкарыш. *Гудузлан ит ялы хер ян урунып, Батыпсыңыз кризисиң лайына* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КРИМИНАЛИ'СТИКА, *юр.* Жеңаятлары дернемегиң методикасыны, тактикасыны өвренйән юридик ылым.

КРИПТОГРА'ММА, Криптографияның бир усулы билен язылан хат.

КРИПТОГРА'ФИЯ, Шертли белликлер билен языляк гизлин язгы, хат.

КРИСТА'Л, Догры көпгранлык шекилиндәки бир жынсдан болан гаты жисим.

КРИСТАЛЛИЗА'ЦИЯ, Кристала өврүлмеклик, кристал гөрнүшини алмаклык.

КРИСТАЛЛИК, Кристаллардан ыбарат болан, кристаллара хас болан. *Кристаллик даг жисимлери. Металлың кристаллик халы.*

КРИСТАЛЛОГРА'ФИЯ, Кристалларың гурлушы ве гөрнүши хакындакы ылым.

КРОВА'ТЬ, Дөрт аягының арасы кесе гермевли, үстүне дүшек язылып ятылян өй гошы, мебель. *Ол тамларының ичигиндәки кроватда ятярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Оразгылыч мыхманына өз кроватыны гөркезип, ишден доланып гелйәнчә, дынч алмагы табшырды* («Совет эдебияты» журналы). *Олар усти яйлы кроватлар хем эдинипдирлер.*

КРОКОДИ'Л, Тропик юртларың сувларында яшаян сүйреняжи улы жандар. *Деря крокодиллерден долы болуплыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

КРОС, *спорт.* Чаркандаклы, хер хили подготовкасыз ерде гечирилйән ылгав, ярыш. *Кроса гатнашмак. Мото-циклет кросы. Лыжалы крос.*

КРОССВО'РД, Квадратлара бөлүнен ийжегаплары дегишли харплары язып, белли [illegible] учин йиналян оюн—тапмача. *Чагалар, [illegible] кроссворд дүзмеги сөййәнсиңиз* («Мыдам тайяр» газети). *Кроссвордың жогабы ашакдакы ялы болмалы* («Пионер» журналы).

КРУ'ЖЕВО, Сапакдан хер хили нагыш салнып өрүлйән ве безег үчин көйнегиң хем-де кәбир өй затларының гырасына тутулян тор мата.

КРУЖО'К, Бир иш билен мешгулланмак үчин бирлешен адамлар топары. *«Тәзе дурмуш» [illegible] орта өйлыллык мекдебиниң окувчылары яш мичуринчилер кружогыны хем гурадылар* (А. Говшудов, Көпетдагың эсгинде). *Саз кружогы. Эдебият кружогы.*

КУБ, I. Алты саны дең квадратдан дүзүлен геометрик шекил я-да гөврүм. *Соңра куб, гөнүбурчлук, таяжык ялы йөнекейже шекиллери ясамагы өвренмелиң* («Мыдам тайяр» газети). 2. Гөврүм өлчелйән өзбет бирлиги. *Бизиң сенагатымыз кагыз, картон [illegible] дүрмеклиге миллионларча куб метр агач харчлаяр* («Яш коммунист» газети). 3. *мат.* Шол бир санын өзүниң икки гезек көпелдилмегинден чыкян көпелтмек хасылы. *Икиниң кубы секизе деңдир. Куба гөтермек.*

КУ'БИК I, Куб шекилли предмет, зат; куб шекилли эдилип агачдан ясалан ве хемме тарапларына суратжа-газлар елменен чага ойнаважы.

КУ'БИК II, Бир куб сантиметр өлчегиндәки гөврүм өлчег бирлиги. *Ики кубик ган.*

КУ'БОК, *спорт.* Спорт ярышларында үстүн чыкана байрак хөкмүнде берилйән жүрдек шекилли гап, ваза. *Футбол ойны боюнча Түркменистаның кубогыны эелемек үгрундакы ярыш гутарды* («Совет Түркменистаны» газети).

КУБОМЕ'ТР, Бир куб метр. *Бу завод сагатда 80 кубометр бетон өндүрйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Ер шилериниң умумы мөчбери 74 миллион кубометре барабар болды* («Яш коммунист» газети).

КУВВАТ [кувва:т], Гүйч, гужур, зор. *Кувватымыз артар, асла эгсилмез* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Москва улы ат, Москва шөхрат, Москва халкыма берйәр гүйч, кувват* (К. Ишанов, Ватан үчин).

КУВВАТЛАНМАК [кувва:тланмак], Кувватлы болмак, зор болмак, гужурланмак, гүйчленмек. *Гымматлы сөзлер билен кувватланды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КУВВАТЛЫ [кувва:тлы], Гужурлы, зор, гүйчли. *Ак гошарың кувватлы, чын зәхметиң буравы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Колхозда кувватлы электрик станциясы гуралды* («Совет эдебияты» журналы).

КУВВАТЛЫЛЫК [кувва:тлылык], Гужурлылык, зорлук, гүйчлүлик. *Урарту дөвлети тәзе эрадан өңки VIII асырың орталарында хас улы мөчбере ве кувватлылыга етишипдир* (СССР тарыхы). *Кувватлылык, агзыбирлик бизде бар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КУВВАТСЫЗ [кувва:тсыз], Гужурсыз, зор дәл, гүйчсүз. *Кувватсыз адам.*

КУВВАТСЫЗЛАНМАК [кувва:тсызланмак], Кувватдан душмек, гүйчден галмак, гүйчсүзленмек.

КУВВАТСЫЗЛЫК [кувва:тсызлык], Зор дәллик, гүйчсүзлик, гужурсызлык.

КУ'ЗОВ, Йүк автомобилиниң йүк йүкленйән ери. *Егор Макарович кузовдан дүшди-де, гарганҗырап угради. Ол машының кузовында дуран еринден: — Бушлук! — дийип гыгырды* («Совет эдебияты» журналы).

КУЛА'К, Гарып-батраклары эксплуатирлейән бай. *Ер-сувлар кулакларың, байларың эллеринден алнып, батраклара, гарыплара берилди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Несихатың, весъетиң болмады, Чишик кулак өртенип сен, ян-янсаң* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

КУЛАКЧЫЛЫК, Кулаклар, байлар. *Юрды бутинлей коллективлешдирмек аркалы кулакчылык ёк эдилди.*

КУЛИНА'РИЯ, Нахар биширмек хүнәри. *Кулинария билен мешгул болмак.*

КУЛО'Н, *физ.* Электрик тогуны өлчемек бирлиги.

КУЛЬМИНАЦИОН, Кульминация хас болан, кульминация болуп хызмат эдйән. *Кульминацион пункт. Кульминацион нокат. Кульминацион момент.*

КУЛЬМИНА'ЦИЯ, Бир задың өсүшиниң, ёкары галшының ин ёкаркы нокады, белент дережеси. *Эсериң өсүп, иң ёкары дережә баран ерине кульминация я-да кульминацион нокат дийилйәр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы).

КУЛЬТИВА'ТОР, *оба х.* Экинлериң дүйбүни юмшадян абзал. *МТС-иң хызмат эдйән колхозлары боюнча ат культиваторларының 70-си говача бежергисинде пейдаланыляр* («Совет Түркменистаны» газети). *Трактор культиваторы.*

КУЛЬТИВАТОРЛАМАК, Культиватор билен ер бежермек. *Говачаларың хатарларыны культиваторламак ишлериниң бейлеки мейдан ишлериниң хеммеси гол зәхмети билен ерине етирилйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Культиваторламак чәрелерини хер картаның айратынлыкларына гарап, дифференцирленен усулда гечирмели боляр* («Совет Түркменистаны» газети).

КУЛЬТИВАТОРЛАНМАК, Культиватор билен бежерилмек. *Говачаның хатар аралары культиваторланды.*

КУЛЬТИВАТОРЛАТМАК, Ери культиватор билен бежертмек. *Говачаны культиваторлатмак.*

КУЛЬТИВАТОРЛАШМАК, Культиваторламага көмеклешмек, культиватор билен ер бежеришмек. *Хатар араларыны культиваторлашмак.*

КУПЕ', Елагчылар вагонының дөрт я-да ики адамлык бир бөлүми. *Әхли ёлагчылар өз купелериниң ичинден илдиришип, юмшак койкаларың үстүнде гиҗе рахатыны чекйәрдилер. Купәмиз яңланяр нәзик сесинден, Оң ювашҗа айдым айдян махалы* («Совет эдебияты» журналы).

КУПЛЕ'Т, Гошгының бир бөлеги. *Дөрт куплетден ыбарат гошгы.*

КУПОРО'С, *хим.* Металың күкүрт туршы дузы.

КУРА'НТ, Заңлы башня сагады. *Кремль минараларының алтын курантлары он икини уряр* («Совет эдебияты» журналы).

КУРО'РТ, Кесел бежермек хем дынч алмак үчин тебигы байлыклары болан ер, юрт. *Ненең, курорт яраярмы?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Курортлар гурарыс Көпетдагында, Троллейбус гатнар солы-сагында* (Чары Ашыр, Поэмалар).

КУРОРТЧЫ, Курортда өзүни бежердйән, курортда дынч алян адам. *Нарзан кабул этмәге гелен курортчыларың бары гүлүп хезил этди. Жаның сеси курортчылары эртирки бедентербиесине чагырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

КУРС, 1. Бир угур боюнча окувың бүтин довамы. *Гечирилйән курслар улы роль ойнаяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол алты айлык мөхлетли ачылан курсы гутарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Екары окув жайларында бүтин бир йылың довамындакы окув я-да клас. *Икинҗи курсдан үчүнҗи курса гечен Мырат өз ёлдашлары билен бу тойда улы шатлыкдады* («Токмак» журналы). 3. Екары окув жайларында окадылян бир ылмың я-да онуң айратын бир бөлүминиң ызыгидерли беяны. *Партия тарыхының курсы. Түркмен дилиниң теоретик курсы.*

КУРСА'НТ, Курсда окаян окувчы. *Харбы лыбас гейип, ат чапып гелйәр, Курсантларың батыр эскадроны* («Совет эдебияты» журналы). *Курсантлар окувларыны гутардылар.*

КУРСАНТЛЫК, Курсант болуп окамаклык. *Курсантлык дөвүр хем тамамланды* («Совет Түркменистаны» газети).

КУРСДАШ, Бир курсда биле окаян. *Ол курсдаш ёлдашлары билен пикир алышярды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол мениң билен курсдашды.*

КУРСИ'В, *полигр.* Голязма хата меңзеш типография шрифти.

КУРСО'ВКА, Санатoриде дәл-де, башга ерде ятак жайы билен үпжүн эдилип, өзүни бежертмәге ве ийип-ичмәге хукук берйән курорт документи. *Курсовка боюнча курортда болмак.*

КУ'РТКА, Эркек адамларың геййән гысга үстки гейими. *Ныязмәммет элини эгниндәки иш куртасының сыйына сүпүрди* («Совет эдебияты» журналы). *Аркадий Павличиң куртасы барды* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

КУ'ХНЯ, Нахар биширмек үчин йөрите жай. *Жуда болмаса, әкит-де кухняның бир еринден асып гой!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Тоты эҗе Надежда Семеновнаны кухня чагырды* («Совет эдебияты» журналы).

КУШЕ'ТКА, Аркаңы берип отурмага ери болмадык диван, аркасыз диваның бир гөрнүши. *Ичерде рояль, буфет, кушетка, умуман бай мебель бар* (Г. Мухтаров, Пьесалар). *Вепа оны хем дүшек салып, кушеткаң үстүнде жайлашдырды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

КУДЕ, 1. Беде десселериниң, яндак петделериниң бир ере йыгналып басылан үйшмеги. *Гуранларыны машын билен чекип, күде ясаярлар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

Бу бассырманың эдил ортарасында болса 1953-нжи йылың хашал отундан тайярланылан күде бар («Совет эдебияты» журналы). *Яндагы бассаң күде болар, бедәни бассаң — пиде* (накыл). 2. *гөч. м.* Үйшүп ятан затлар, үйшмек. *Өңүнде күде болуп ятан кагыз папкалары бир яна сүйшүрди* («Колхоз гүнлери»). *Бир гөрсең, эгрижилер цехинде күде болуп ятан йүплүкли найчалары гөзден гечирйәндир* («Совет эдебияты» журналы).

КҮДЕЛЕМЕК, Күде этмек, күде эдип үйшүрмек. *Совхозың коллективи хәзир сыпал күделемеги тамамлап баряр, ерлери гүйзлук экинлер экмек үчин тайярлаяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Ятырылан отлары күделемек ише гутарды.*

КҮДЕЛЕНМЕК, Күде эдилмек, күде эдилип үйшүрилмек. *Ятырылан яндакларың бары күделенди.*

КҮДЕЛЕТМЕК, Күде этдирмек, күде эдип үйшүртмек. *Ятырылан отлары күделетмек. Яндак петделерини яш огланлара күделетдилер.*

КҮДЕЛЕШМЕК, Күде эдишмек, күделемәге көмеклешмек. *Мен колхозчыларың ятыран отларыны күделешдим.*

КҮЖИ, Докма докаланда эршиин бирин-бирин ёкары дартдырып гоюлян десга. *Докманың күжүсини өңе сүйшүрдилер.*

КҮЖҮЛЕМЕК, Докма күжи этмек.

КҮЖҮЛЕНМЕК, Докма күжи эдилмек. *Сен докма күжүленденден соң гелдиң.*

КҮЖҮЛЕТМЕК, Күжи этдирмек. *Докмамызы күжүлетдик.*

КҮЖҮЛЕШМЕК, Докма күжи эдишмек.

КҮЙ, Хыял, пикир, ой. *Башга экин экмән, пагта кән экдик, Пагта кән алмага күймузи дикдик* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Хан күйли бар күйчи колхозың ишине берип, ишден бир гүн хем галман ишләп гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Күйүне дүшмек — бир задың угруна дүшмек, бир иши этмегиң пикиринде болмак, күл-күлүне дүшмек.

КҮЙЗЕ, Ики я-да дөрт гулплы, көвереден бишириlип ясалян яйбаң билли, бокурдаклы гап, жүрдек. *Сув гетирен хем бир, күйзе дөвен хем* (накыл). *Сув күйзеси сувда сынар* (накыл).

КҮЙЗЕГӘР, Тоюндан күйзе ясаян усса. *Көп ёлагчылар узын бойлы күйзегәре гөрипчилик билен гараярдылар* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). *Олар күйзегәрлер, телетинчилер ве алтын ишлериниң уссаларыдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

КҮЙЗЕГӘРЛИК, Тоюндан күйзе гүймак сенети, күйзегәриң кәри. *Ол Чәржев шәхеринде күйзегәрлик эдйәндир* («Токмак» журналы).

КҮЙЗЕГӘРЧИЛИК, *сер.* Күйзегәрлик. *Күйзегәрчилик билен мешгул болмак.*

КҮЙИ-ПИКИРИ, Пикири-хыялы, бар хыялы. бар ойы. *Онуң күйи-пикири күштдеди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

КҮЙКЕРИЛМЕК, Гаррап билиң бүкүлмек, ашак эглип йөрмек. *Онуң билинден ёкарсының бир хили күйкерилйәндиги гөрүнйәрди. Бу болса онуң бирнеме күйкерилип йөрейәндигини аңладяр* («Совет эдебияты» журналы).

КҮЙКЕРИШМЕК, Бил бүкүлишмек, күйкерип башламак. *Бу ити гөрен пишиклер күйкеришип, оңа хайбат атдылар.*

КҮЙКЕРМЕК, Гаррап билиң бүкүлмек, ашак эглип йөремек. *Онуң боюн оңургасы ве дөш сүңклери эглип күйкерипди* («Совет эдебияты» журналы). *Олар инди күйкерен биллерини язярлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КҮЙКЕРТМЕК, Күйкүлик дережесине, ягдайына элтмек. *Гаррылык адамыны күйкердйәр.*

КҮЙКИ, 1. Били бүкүк, били эгрелен, бүкүр. *М. күйки диен Назарың гаррыжа гоңшусыдыр* (Н. По: Себәбини соң билдим). *Бирден күйки жена өңү пейда болды* («Совет эдебияты» журналы). *К. адам.* 2. Түңни, эгри. *Ким гайкыны сөер, ким күйк* (накыл).

КҮЙКҮЛИК, Били бүкүклик, били бүкүрлик, түл лик.

КҮЙЛЕНМЕК, Бир иши этмегиң пикирине дүш бир зады амала ашырмагы йүрегине дүвмек, хыял мак, пикирленмек. *Сенем жоша гелди, учды күйле Йөремәге гөвни этмән канагат* («Совет эдебияты» ж налы). *Ол, нәмедир бир зады хушуна салжак бо ялы, күйленип отырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың ан сында).

КҮЙЛИ, 1. Күйленип йөрен, йүрегине күй дүшен, яллы. 2. Акыл тайдан нәсаг, етмезчиликли. *Ол эдил к ли адам ялы, эржеллик билен япышяр* («Совет эдеб ты» журналы). *Кәте күйли ялы, дуран бир лалдыр, сесин түңнердер, гаты кетжалдыр* (А. Кекилов, Сөй

КҮЙЛҮЛИК, Күйли болмаклык, хемише күй э йөрмеклик, хыяллылык.

КҮЙСЕМЕК, 1. Арзув этмек, ислемек. *Туршы з күйсемек. Сув күйсемек.* 2. Гөресиң гелмек. *Коман ровка гиденимде, хер минут ызымы күйсәп дурар дым?!* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың кичи ог ларыны күйсемеклери хас хем гүйчленипди* (А. Гов дов, Көпетдагың этегинде).

КҮЙСЕНМЕК, Арзув эдинмек, ислемек. *Хатыжа өзи башлыгың орнуна гечмәге күйсенйән болаймасы* (Н. Жумаев, Ак дерек).

КҮЙСЕТМЕК, 1. Арзув этдирмек, нслетмек. 2. Гө синиң гетирмек. *Оңа обаны күйседен зат нәмекә?!* («С вет эдебияты» журналы). *Шейле-де болса, Аннам ж какасыны күйсетмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

КҮКЕМЕК, 1. Йити ыс гелмек, ыс бермек. *Ке ысы күкәп ховла доланда, Гөвүнлерде гизлин гөтер жошды* («Совет эдебияты» журналы). *Шөхлесини д йән Гүнүң астында, Гүлден күкейярди духи-атыр* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Янман түсселәп дурмак, ругсамак.

КҮКЕТМЕК, 1. Йити ыс чыкармак, ыс бермек, яйратмак. 2. Түсселетмек, бургсатмак. *Чилимини кү дип, тамы түсседен долдурды.*

КҮКРЕК, Адамың я-да хайваның бокурдагының ч кан ериниң дөшүң гутарян ерине ченли өң тара дөш. ◇ Күкрегиңи гермек — бир максат, үчүн гайдувсыз дурмак, гөрешмек. *Сен мени өсдүрд күкрегиң гердиң, Мерт бол, балам! — дийип өвүтл бердиң* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ганлы сөвешлер күкрегиң герип, Арслан йүрек гахрыманың аслы с* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

КҮКРЕМЕК, 1. *сер.* Эсремек. *Өйкүн дийсең, яңы аяк битен гөлежик хем, күкрәп дуран инер х болуп берерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ин агзындан ак көпүк сачып, күкрәп чырпыняр.* 2. *гөч.* Гахарланып гаты гыгырмак, үстүне дызамак. *Йигрен адамсына шейле бир шеребели сөзлер билен күкр башлаяр велин, зада меңзеш дәл* (Н. Помма, Тайл хыззын). 3. *гөч. м.* Пьян, мес болуп гүрлемек, дүбледе *Аркайын бол, ол гелер, онда-да күкрәп гелер* (Н. Сар ханов, Сайланан эсерлер).

КҮКРЕШМЕК, Көп болуп күкремек, эсрешмек. *Э решйәр эркеклер, күкрешйәр нерлер* (Н. Помма, Сайл нан эсерлер). *Әр ёлдашлар әр дек аяга галып, Елбар дек күкрешип, ширлер етишди* («Гөроглы» эпосы).

КҮКҮРТ, 1. Янян сары минерал жисим, химики эл мент (техникада ве медицинада пейдаланыляр). *Дурл магдан: көмүр, күкүрт чыкыл дур* (Ата Салых, Сайла

нан эсерлер). 2. *сер.* Отлучөп. *Өвез кисесинден күкүрдини тапып билмән дуран башлыгының папиросыны отлап берди* («Совет эдебияты» журналы).

КҮЛ, Янан затдан галан чал я-да гара реңкли, ун ялы галынды. *Набат эҗе Мереди ише уградандан соң, хасыр-хусур эдип, ичерилери сырышдырып, күлүни атды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Небитчилер күлүң, түссәниң нәмедигини бир эйәм унудыпдырлар* («Совет эдебияты» журналы). *Пул болды, күл болды* (накыл). ◇ Күл дөкмедик ери ёк — яшамадык, ишлемедик ери ёк. *Гуллук меселесинде онуң күл дөкмедик ери ёк* («Токмак» журналы). Күл этмек — 1) овратмак, майдаламак, дөвмек; 2) зарба урмак, ёк этмек, урмак. *Гүйч берди рус доганмыз, Душманы күл этмәге* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Мерген ата, гойбер мени, мен моллаҗыгың агзыны күл эдейин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Күле дөнмек — ун болмак, майда-майда болмак, овранмак. Күли совук — йүрекден сөймейән, гадырсыз, мәхирсиз. Күлүни гөге совурмак — ёк этмек, дерби-дагын этмек. *Сынпы ятлаң күлүн совруп, Душманларың көкүн согруп, Гурплы дурмуша өвруп, Тәзеледиң доннармызы* (Дурды Гылыч, Гошгулар). Өмрүни күл этмек — *сер.* Өмүр. *Мениң гүл өмрүми күл этдиң* (Н. Помма, Тайлак хызын).

КҮЛБЕ, *гепл. д.* Болгусызҗа яшайыш җайы, өй. *Бизиң күлбәмизде туташдырлык гуры чөп ёкдур* (Мыралы). *Гарлы усса билен Мырат давалашып, көнеҗе күлбелерине бардылар* (А, Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КҮЛБИКЕ [күлби:ке], Элиң я аягың бәшинҗи, иң кичиҗик бармагы. *Элиндәки кесери күлбикесиниң даш йүзүни гыйып гитди. Чеп элиниң күлбикеси билен огул-хаҗады жонтукды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КҮЛДАН [күлда:н], Чилим күли атылян гап, чекилен чилим атылян гуты. *Папиросыны күлдана басып мынҗыратды* («Совет эдебияты» журналы). *Чары ага чекип гутаран махоркасыны күлдана атды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КҮЛЕ, Гуйругы жонтук, гуйругы кесик. *Гуйруклары күле көпеклер ятырдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гуйругы күле эшек.* ◇ Гепиң күле ери — *сер.* Геп. *Гепиң күле ери, чатмасы гарбанышхана өврүлди* («Токмак» журналы).

КҮЛЕЧЕ, Йүң матадан тикилен дашкы аял гейими. *Эгниндәки күлечесиниң якаларыны галдырып гобсунды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хава, гараз, биз хем йөне ятмадык — дийип, өзүниң эгниндәки күлечесинин иликлерини яздырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КҮЛҖЕРМЕК, Күл ялы болмак, майдаланмак, овранмак. *Онуң балкылдаян гара гөзлериндәки дурмуш учгунлары сөнүп, күлҗерйән ожар көзи ялы умытсыз середйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

КҮЛҖҮМЕК, Күле меңзеш реңкде болан, күл реңк. *Онуң бугдайреңк йүзи гандым көмүрүниң тозаны билен күлҗүмек болупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КҮЛКЕ, Бир задың овунтыгы, майда бөлеги, овнук. *Онуң ичинден чалымтык дашың күлкесини тапды* («Совет эдебияты» журналы). *Күлке чай.*

КҮЛКЕЛЕМЕК, Күлке хала өвүрмек, майда-майда этмек, овнук этмек, овратмак.

КҮЛКЕЛЕНМЕК, Күлке болмак, овнук эдилмек, майдаланмак, овранмак.

КҮЛ-КҮЛҮНЕ: күл-күлүне дүшмек — бир зат билен башагай болуп йөрмек, бир задың ышкына дүшмек, йүрегиң билен бир задың угрунда болмак. *Шофёрлык кәрини эле алмагың күл-күлүне дүшйәр* («Мыдам тайяр» газети).

КҮЛЛИ I, Күли бар болан, күле гарышан, күл ёкушан.

КҮЛЛИ II, *көн. с.* Әхли, хемме, бүтин. *Гөйә диерсиң күлли юрт эеси өзи ялыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Саңа гелҗек күлли бела деп болсун, Тувак апа, саңа бир дон герекдир* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

КҮЛ-ОВРАМ, Оврам-оврам болуп дөвлен, бербат болан, күл-талхан. *Ummулмез ёгын-ёгын агачлар гара-өрт болуп күле дөнүпдир, күл-оврам болуп пытрапдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол нав барып дегҗекди даш сайына, Шейле болса нав күл-оврам боларды* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар). ◇ Эндам-жаның күл-оврам болмак — бүтин гөврәң агырмак, эндам-жаның агырмак.

КҮЛ-ПАГЫШ, Күл-ушак, оврам-оврам болан, пагшылдап овранан, дөвлен. *Дпишгәниң айнасыны күл-пагыш эдип ичерик дүшен гранат ярылды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Вагт болар, бу даглары күл-пагыш эдерис* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КҮЛ-ПЕЕКҮН [күл-пееку:н], 1. Дыр-пытрак болуп дөвлен, күл-ушак, майда-майда болан. *Гап-чанак күл-пеекүн болуп ятырды.* 2. Дерби-дагын этмек, йыкан-юмран этмек. *Душманың эсасы горанмак линиясы күл-пеекүн эдилмесе, ол бейиклиге барып болмажакды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Эй, сиз ярагларыңызы ташлаң-да, элиңизи галдырың, бөлмаса галаңызы күл-пеекүн эдерин!* («Совет эдебияты» журналы).

КҮЛПЕТ, *көн. с.* Азап, хорлук, жебир, сүтем, зулум. *Көп күлпетлер чекдик байлар дөврүнде, Инди ёл ёк сынпы яда яранлар* (Ата Көпек Мерген, Йүрек депдери).

КҮЛ-ТАЛХАН, *сер.* Күл-оврам.

КҮЛТЕМ, Келепленен йүпек шекилли күлтерленен йүп даңысы, келеп шекилли эдилип йыгналан йүпүң топламы. *Йүпекчилер аклы, сарылы йүпек күлтемлерини гуҗаклап, контроль цехе тарап алып барярлар* («Совет эдебияты» журналы). *Гарлы усса тәриме илдирилги күлтем йүпи алды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КҮЛТЕРЛЕМЕК, Келеп шекилинде йүп йыгнамак, күлтем-күлтем этмек. *Бедрәниң йүпүни күлтерләп, Аннагулының элине берди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Радионың симлерини күлтерледи* («Колхоз гүнлери»). ◇ Ерин танапыны күлтерлемек — *сер.* Ер. *Гамыш гулак бедев атлар йөрәнде, Ериң танапыны күлтерләп чекйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

КҮЛТЕРЛЕНМЕК, Келеп шекилинде йыгналмак, күлтем-күлтем эдилмек (йүп хакда). *Эгни шәхер бичүвли, мелевше йүпек көйнекли ики өрүм гара сачы ялаңач келлесинде тертипли күлтерленен гызың сураты онуң гөзүниң өңүнде гаймалаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КҮЛТЕРЛЕТМЕК, Келеп шекилинде йыгнатмак, күлтерләп даңдырмак. *Йүпи күлтерлетмек.*

КҮЛТЕРЛЕШМЕК, Күлтерлемәге көмек этмек, келеп шекилинде йыгнашмак. *Одуның йүпүни күлтерлешдим.*

КҮЛ-УШАК, Дөвлүп күл-оврам болан, тике-тике болуп дөвлен; дерби-дагын болан. *Маяковский өзүниң талантының әхли гүйҗүни Ватаны горамаклыга, зандыяман душманлары күл-ушак этмеклиге сарп этди* («Совет эдебияты» журналы). *Айча даша дегип, күл-ушак болды.*

КҮЛҮҢ, Ер ве даг ишлеринде ер газмак үчин уланылян, бир тарапы чиш гөрнүшли ве бейлеки тарапы хем теше гөрнүшли гурал. *Күлүңи гөтерип гелсе-де Перхат, Диер уссат болуң зәхметде маңа* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

КҮЛҮҢЛЕМЕК, Күлүң билен газмак, күлүң уруп

ишлемек. *Гаты ери күлүңләп газмак. Чагыллы ери күлүңләмәк.*

КҮЛҮҢЛЕНМЕК, Күлүң билен газылмак.

КҮЛҮҢЛЕТМЕК, Күлүң билен газдырмак, күлүң урдурмак. *Күлүңледип гуйы газдырмак.*

КҮЛҮҢЛЕШМЕК, Күлүң билен газышмак, күлүңлемәге көмек эдишмек.

КҮЛЧЕ, Яг, юмуртга ве гант гошулып, сүйде югрулып бишириләйн тегелек көке, чөрек. *Бу халталарың ичинде ир-иймишдир сүйде бишен күлчелер барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онсоң хем, ол ерде ким сана палав биширер, күлче, бөрек биширер, ким сана гөк чай демләр* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

КҮМЕ, Томус айларында яшамак, гош-голам я-да мал салмак үчин чыбыкдан, агачдан эдилен жай. *Чөп күмәниң үстүнден товуклар гөзлериниң гытаклары билен ере середишйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гоша обасындакы бир күмәниң гапдалында бир нәче дайхан гышарып ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

КҮМСҮК, Йүреги ак дәл, эли эгри, огры. *Хәзир болса бу күмсүк килванлар хакында кими геплетсең: — Ай, товза-повза хич-ле! — диййәр-де, дишлерини гыжырдадыберйәр* («Токмак» журналы).

КҮМСҮКЛИК, Эли эгрилик, йүреги ак дәллик, пыссы-пыжурлык. *Онуң эдйән ишлери-де күмсүкликден башга зат дәл* («Токмак» журналы).

КҮМҮШ, Чалымтык ак реңкли ялпылдавук гыммат баха метал. *Бу чалян сазымың хош ováз берши, Пердеси күмүшден, полатдыр кирши* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Сувлы ябың боюндакы узын дерегиң күмүш ялы ловурдаян япраклары эртириң шемалы билен ойнаклашярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

КҮМҮШЛЕЧ, Күмүш реңкине меңзеш, күмүш реңкли. *Гүнүң ягтысына күмүшлеч өвшүн атып, гөк салып отуран дүзлүге середип дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Селчең күмүшлеч сачлы адам.*

КҮМҮШЧИ, Күмүш уссасы, күмүш шайлар ясаян уссa. *Элини күмүшчиниң эли ялы сандырадып, тагашыксыз ири-ири харплар билен ол, ине, шейле язды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

КҮМШҮЛДЕМЕК, Алын дишлер билен чөрек ийип, агзыңы херекет этдирмек, агзыны гымылдатмак. *Дишлери гәдилишен, иймити күмшүлдәп иййән Нәзикҗамал Нурсолтана голай отурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

КҮМШҮЛДЕТМЕК, Алын дишиң билен чөрек ийип, агзыңы күмүш-күмүш этдирмек. *Агзыңы күмшүлдетмек.*

КҮНДЕ I, *көн. с.* Ер сүрүлйән сада гурлушлы азалың ери агдарян бөлеги, ере гирйән бурны. *Бир салкында көне күнде ве бир жүбүт өкүз билен сүрлен ери деррев экмелиди* («Колхоз гүнлери»). *Хәй, сыпатың гурсун, илиң ягшы гүнүни гөрүп билмән, чайырлыкда иглән күндә дөнүпсиң* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

КҮНДЕ II, *көн. с.* Агыр жеңаят эденлериң элине я-да аягына салынян зынжыр, гандал. *Аякларындан күнде асылан ялы, бири-бириниң өңүне зордан гечйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Биз баранымызда аягы агыр күндели есирлер кән экени* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КҮНДҮК, Сув гуйлуп эл-йүз ювмак үчин уланылян, түнчә меңзеш жүрүндикли чоюн я-да мис гап. *Алтын элине күндүги алып, сувдан долдурып, оҗагың башында гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ине гөрсең, бир ерде гадымы көне семавар, гара күндүк, түнче отыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КҮНЖАРА [күнжа:ра], Ягы алнан пагта чигидиниң күнжи, кенеп ялы өсүмлик дәнелериниң гемреси. *Иймлик арпа, күнжара ялы затлар салынян склад гөрүнйәр* («Колхоз гүнлери»). *Пагтадан яг, сабын, хер хили дерманлар, күнжара, кагыз өнйәр* («Мыдам тайяр» газети).

КҮНЖЕК, I. Тамың, жайың бурчы. *Багың дүрли күнжеклеринден айдым-саз сеси яңланярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Меркезден узакда ýaшайш ерлер, чет. *Бу ерде диңе бир бизиң багламчылык дал эйсем эхли юртларың дүрли күнжеклеринден гелен адамлара-да душ гелинйәр* («Совет эдебияты» журналы).

КҮНЖИ, *бот.* Овнужак дәнелеринден яг алынян бир-йыллык өсүмлик. *Ол ерде язлык дүзүнден башга дүме күнжи, нохут ве гавун-гарпыз ялы экинлер-де үчеле гелйәрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Жүген, мәш, күнжи ялы экинлерден бирнеме хасыл алдык* («Яш коммунист» газети).

КҮНЧ, *сер* Күнжек. *Эжем күнчде стулың үстүнде отыр* («Мыдам тайяр» газети).

КҮҢРЕ, I. Жайың, хаятың үстүнден гурулян диш-диш сүтүнжиклер, пагсаның йылманчак гарасы. *Ол ики мертебели жайды ве онуң үстүнден ики күңрели минара салнан ол ерде гаравул дурды* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). *Күңрели ховлы.* 2. Гаймa билен салынян нагшың бир гөрнүши. *Күңрелерини дүрли эллер бежерипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Күңрели көйнек.*

КҮПЕ, Арка, ягырны. ◇ Күпесине япмак — аркасына урмак.

КҮПҮРСЕК, Юмшак, тозанжырап дуран.

КҮПҮРСЕМЕК, I. Бош, юмшак халда болмак (ер, ёл ве ш. м. хакда). *Кәтмен уран ери күпүрсәп ятыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шол аңкат алты ай ёлы күпүрсәп ятан мейданды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Автомашынлар күпүрсәп дуран гум депелерине дыкмашдылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч.* м. Хыжувлы геплемек, чалт-чалт гөдек, тагашыксыз херекет этмек. *Агзына геленини уруп күпүрсәп, дөнмедушы жеңаят билен долдурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен муңа дүйбүнден гаршы! — дийип, Гызыл ага күпүрсәп еринден турды* («Совет эдебияты» журналы).

КҮР, Эшеги, күррәни йөретмек, ковмак үчин айдылян сөз. *Кимиси гоюн агыла гирҗек болуп дуран чагы, күррә «күр» дийип, гелип эшегиң бөврүне юмрук билен урярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КҮРЕ, Керпич биширилйән йөрите печь. *Керпич биширер ялы ики саны күре салнан болсак, хас соны болжак экен* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Икибада онуң еңесикде күрелер бурум-бурум гөрнүп чыкарып башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КҮРЕК, I. Бугдай совурмак ве еңил затлары дарып-арассаламак, үйшүрмек үчин тагтадан пил. *Күрек билен гар артмак.* 2. Гайыгы сүрмек, сувда күреклеп херекет этдирмек үчин уланылян кепҗә меңзеш пагта гурал. *Йигидиң газап билен жошян йүреги, Гелерлер ичинде уряр күреги. Сувуң өз акымындан хас чалт йүзмек барадакы язувлар күрегиң хем гелеңиң пайланмлып тапылмагына элтипдир* («Совет эдебияты» журналы). 3. Малың пилче сүңки.

КҮРЕКЛЕМЕК, I. Күрек билен артмак, күрек билен совурмак. *Тамың үстүниң гарыны күреклән гидерлер.* 2. Күрек уруп гайыгы өңе херекет этдирмек, күрек билен сүрмек. *Ленинградлылар күреклемек боюнча ярышларда устун чыкдылар* («Яш коммунист» газети)

КҮРЕКЛЕНМЕК, I. Күрек билен ардылмак, күрек билен совурлмак. 2. Күрек урлуп херекет этдирилмек, күрек урлуп сүрүлмек. *Гайык күрекленип башланды* («Совет эдебияты» журналы).

КҮРЕКЛЕШМЕК, I. Күрек билен ардышмак, күрек билен совурмага көмеклешмек. *Гар күреклешмек. Гар-*

...күреклешмек. 2. Күрек урушмак, билеликде күрекләшүрмек, күреклемәге көмек этмек. *Гезекме-гезек күреклешип, гайык билен йүздүк.*

КҮРЕКЧИ, Күрек уруп гайык йөредйән адам. *Бирде... күрекчилер күреклерини ташлап, херекетсиз нәме дикдилер* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Гарыплар йүк дашлайжы ве күрекчилер болуп ише дурярдылар* (СССР тарыхы).

КҮРЕН: к ү р е н о б а — гиден улы оба, гүр илатлы об көп өйли оба. *Күрен обаның гайра четинде барып ду дүк* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол өзүни күрен обадакы улы тоюң яшулусы хекмүнде дуйды* («Совет эдебияты» журналы).

КҮРЕЧИ, Керпич биширмекде специалист, күреде ке ич биширйән усса. *Аслы керпич биширйән куречи бо а герек* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

КҮРК, Гузламакдан галып, басырмак дөври етен, басырылян вагты гелен (товук хакда). *Оларың хыялы ч ны күрк товук ялы эдип, өйден чыкарман саклами да!* («Совет эдебияты» журналы). *Олар күрк товукла пугта гөзегчилик эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ К ү р к б о л м а к — гузламакдан галып, басырмак дөври етишмек. *Юмуртгадан жүйже чыкмак үчин күрк болан товугы басырярлар.*

ҮРМЕК, Көпленч шалының ичинде гөгерйән гара дәнелиже өсүмлик ве онуң дәнеси.

КҮРРЕ, Хениз мүнгә ярамаян яш эшек. *Сениң шол вагтлар бир күррәң барды* (Р. Сейидов, Багтлылар). *А ...ма, бугдай, күнжи, мәшек, Бир күрре берсин хер э ...ек, Хер инен дүеден бир көшек, Алмак үчин ярышалың* (Ата Көпек Мерген, Йүрек депдери).

КҮРРЕЛЕМЕК, Күрре догурмак, гузламак (эшек хакда). *Мырадың эшеги күррелэпдир.*

КҮРСЕМЕК, Хасырдап гирмек, йүзүң угруна барып б лы гирмек. *Халык ылгавыны яздырман, мекдебе күрсәп гирди* («Совет эдебияты» журналы). *Вуши кел гачып барып, күрсәп чадыра гирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КҮРСИ, *сер.* О т у р г ы ч. *Онуң гөркезен үсти гызыл ...хмаллы күрсүсинде отурып, хал-ахвал сорашды. Яңы ак сепип башлан чекге сачларыны сыпалап, гөвресини юмшак күрсиниң үстүне гойберди* («Совет эдебияты» журналы).

КҮРТДҮРМЕК, Бирденкә сакланып дурмак, бирден аяк чекмек. *Эмма вели, ол шу ере етенинден соң, бирденкә күртдүрип дурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Дозорың сигналы боюнча командириң күртдүрип ран еринде олар-да дурярлар* (А. Говшудов, Мәхри—...па).

КҮРТЕ, 1. Аяллардың башына атынян бежергили үстки гейими. *Аяллар деррев тәзе күрте гетирип, мениң ...шыма атдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *...на дини паласа салдырып сүйретмән, гызыл күртә ...ала бүренип, өзи чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Ики голтугының ашагы багжыклы, ики ян гапдалы ...лик, чага гейдирилйән үстки гейим. *Чага күртеси.*

КҮРТЕКЧЕ, Еңсиз, сырама йылы гейим. *Ине, шу күркчәни мен энеңиң эгнинден чыкардым* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КҮРТИ: к ү р т и г о ю н — узын гуйрук гаракөли ...юн.

КҮРТЛЕР, Эсасан Эйранда хем-де Түркиеде, Пакистанда, Сирияда, Ыракда, СССР-де яшаян Эйран диллер топарына дегишли халк. *Эмма Гылыч мерген оны күрт дилидир дийип пикир этди* (А. Говшудов, Сайланан ...ерлер).

КҮРТУК, Белке кесилип, этли чорбада бишириляйән нахар, гайыш.

КҮРҮМ, Сычан, алака ялы гемрижилериң газян хинли ве дашына үйшүрен гумы.

КҮРҮМГУРАДАН [күрүмгу:радан], *зоол.* Мейданда, экин арасында яшаян күл рең уллакан сычан. *Бир күрүмгураданың гыммат тохумлара бака дызаяны өтен агшам онуң дүйшүне-де гирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КҮРҮШГЕ, Сув я-да сувуклык гуймак үчин стакандан улурак саплы, гулплы гап. *Эжеси бир күрүшге сувы Мереде алып берди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ал, үшемезлик дәрман! — дийип, бир күрүшге чакыр узатды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

КҮРШЕРИЛМЕК, Нәразылык билдирмек, нәгиле гөрнүшде болуп йүзүни сортдурмак. *Усса онуң йүзүне күршерилип серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эгинлери гысылып, бир гысым болды, йүзи күршерилди* («Совет эдебияты» журналы).

КҮРШЕРИШМЕК, Көп болуп нәгилечилик, нәразычылык билдирмек, билеликде күршермек. *Нәме күршеришип дурсуңыз?!*

КҮРШЕРМЕК, Йүзүни туршатмак, нәразылык билдирмек, нәразы гөрнүшде болмак, йүзүни сортдурмак. *Шомука, шо дәлмикә?! — дийип, бир йылгырып, бир күршерип, йүреги гүрс-гүрс урярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КҮРШЕРТМЕК, Күршерип нәразылык билдирмек, нәразылык гөрнүшинде йүзүни сортдурмак. *Хекчи йүзүни күршертди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сен чага ялы йүзүңи күршердип башладың* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

КҮССЕРМЕК, Хайбаты гачмак, сусты пес болмак, говшамак. *Ол сазанданың йүзүне середенде, чал мурты күссерйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

КҮТ, *сер.* Т о п I, 2. *Сакълы салым ичинде, «Ак алтыны» күт эдйәр* (Б. Кербабаев. Поэмалар).

КҮТЕК, 1. Кесгир дәл, кесмезек, өтмезек. *Күтек пәки. Күтек пычак. Күтек, орак. Күтек пычак эл кесер* (накыл). 2. *гөч. м.* Акылы йити дәл, дүшби дәл, көрзехин. *Ким зехинли, ким күтек* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Күтек адамлар гелҗеге середенлеринде диңе ишик билен төрүң арасыны гөрйәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен инди өз-өзүми танамаян, ыза галак күтек адам болуп барярын* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 3. *гөч. м.* Чала гөрйән, говы гөрмейән, гөзи кесмейән. *Күтек гөзли.*

КҮТЕКЛИК, Акылы йити дәллик, дүшби дәллик, көрзехинлик. *Догабитди күтеклигине гарамаздан, ятдан айдярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында).

КҮТЕЛИШМЕК, 1. Күтелип, өтмезек болуп башламак, кесмезек болуп башламак. *Пычак күтелишипдир.* 2. *гөч. м.* Көрзехин болуп башламак, акылдан галышмак. *Акылым күтелишипдир.* 3. *гөч. м.* Күтелип уграмак, гөрмек укыбы песелишмек. *Ол өзүниң күтелишен гөзлерини сүзүлҗиредип, нәмедир бир зат хакында ойланярды* («Совет эдебияты» журналы). 4. Күтелип башламак. галкашмак.

КҮТЕЛМЕК, 1. Күтек болмак, кесмезек болмак, өтмезек болмак. *Сең берен өвүдиң — йити ярагым, Дөвулмеди, күтелмеди сөвешде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Эмма арасса мисден ясалан затлар тиз вагтда күтелйәр ве аңсат бүкүлйән экени* (СССР тарыхы). *Күтелен пәки. Күтелен пычак.* 2. *гөч. м.* Көрзехин болмак, акылы күтек болуп башламак. *Гара гөзүң билен гыя гашыңы, Күтелмежек акыл-хушуңы сөййән* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Эрбет гөрмек, говы гөрмекден галмак. *Онуң күтелен гөрежи үнҗи билен йылпылдады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 4. *гөч. м.* Күти болмак. галнамак.

КҮТЕЛТМЕК, 1. Күтек этмек, кесмезек, өтземек эт-

мек. *Пычагы күтелтмек.* 2. *гөч. м.* Күти этмек, галҗатмак. *Сәйдә йүреклериң арасындакы дивары күтелдип, тәзе ягдайлара гетирди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

КҮТИ, Юка дәл, галың. *Сувдан чөкүп эмеле гелен күти хек гагыны гөрмек боляр* («Мыдам тайяр» газети). *Дөлэниң бир бөврүне зыңлып, чалам-чаш болуп ятан бир күти китап онуң элине илди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

КҮТИ-КҮТИ, *сер.* Күти. *Элинде күти-күти китаплары бар* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

КҮТ-КҮТ, Гат-гат, топ-топ. *Газет-журналлар ферма мудириниң столуның үстүнде күт-күт болуп ятыр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

КҮТҮЛЕШМЕК, Галҗап башламак, күти болуп башламак.

КҮТҮЛИК, Күти гөрнүшде болмаклык, юка дәллик, галыңлык. *Китабың күтүлиги.*

КҮХХЕ-КҮХХЕ: күххе-күххе эдип үсгүрмек — бокурдагына салып, демиди кесип-кесип дөвамлы үсгүрмек. *Бокурдагы, бурны гиҗәп дурансоң, ене-де күххе-күххе эдип үсгүрди* («Совет эдебияты» журналы).

КҮЧЕН, Малың гершини яраламазлык үчин хамыдың ич тарапына дүйрленип гоюлян кече я-да шоңа меңзеш юмшак энҗам. *Алаша бойнуна күчен салның, боз агта янашдырыланда хайкырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол гаты гең гөрүп, элини агзына тутуп, якасыны күчен ялы товлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

КҮШ, Кәбир хайваилар я-да гушлар ковланда айдылян сөз. *Күш! Гыран дегенлер, гурчугы чекип гутардыңыз* («Токмак» журналы). ◇ Товугына күш дийместлик — *сер.* Товук. *Бизиң товугымыза «күш» дийип билҗек адам ёкдур* («Совет эдебияты» журналы).

КҮШГҮРИЛМЕК, 1. Бириниң үстүне өҗүкдирилмек, күшгүрип гойберилмек. *Ол ит күшгүрилен угра бака середип, ёлдашларының өзлеринден үйтгешик бир җынс билен сөвеш эдйәндигини гөрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гарлы өз ызындан ярак итиң күшгүриленини аңды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Бириниң үстүне өҗүкдирилмек, эрбет, ярамаз угра итеклемек.

КҮШГҮРМЕК, 1. Бириниң я бир задың үстүне ити өҗүкдирип угрукдырмак. *Тежрибели авчы оны күшгүрип, ава салды* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Гөтергиләп, аздырып, бирини башга бириниң үстүне өҗүкдирмек, эрбет иш этмәге итеклемек.

КҮШТ, 1. Айратын дүзгүн боюнча 64 өйли таттада 32 саны ак ве гара маллы ойналян оюн. *Хава, яныңыз билен күшт, дамка алмагы хем ядыңыздан чыкарайман!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 2. Шол ойнуң таттасы, пыядалары, маллары. *Күшт ясамак. Күшт алмак.* 3. Күшт ойнунда: бир мал билен шаның үстүне хүҗүм эдиленде айдылян сөз. *Сен чыкармаҗак бол, мен хем чыкаржак болайын, өзүң хем тур күштден!* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

КҮШТЧИ, Күшт ойнуна өкде адам. *Чары ага обаның күштчүлеринден бириди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Екедабаның сеси дашардакы күштчүлериң сеси билен гошулярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КҮШТЧҮЛИК, Күшт ойнуна өкделик.

ҚЫБАП [қыба:п], Бирине я-да бир зада лайык, бап, меңзеш. *Япларың қыбабында газылыпдыр* («Колхоз гүнлери»). ◇ Бир қыбап — бирсыдырғын, бир болушлы, бир меңзеш. *Онуң меле ёргасы бир қыбап дүкүрдиклэп барярды* («Совет эдебияты» журналы).

ҚЫБАПДАШ [қыба:пдаш], Бир қыбап гелйән, лайык, бап болан. *Совет халқының хеммесиниң хем хереқети небитчилериңки билен қыбапдаш* («Совет эдебияты» журналы).

ҚЫБАПДАШЛЫҚ [қыба:пдашлык], Бир қыбап гелиҗилик, лайыклык, меңзешлик. *Гөйә диерсиң гөвүндешлериң гөвнуне қыбапдашлык ислейән ялы, хәлиден булашян җахан ене ягтылып башлады* (Б. Кербабаев Айсолтан).

ҚЫБЛА, *сер.* Гүнорта-гүнбатар. *Гуртгелди булары гөрен бадына, йүзүни қыбла тутуп, чөке дүшүп отурды* («Совет эдебияты» журналы). *Булут эгер қыбладан турса, гүйчли боран болармыш* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ҚЫБЛАНАМА [қыблана:ма], *көн. с. сер.* Компас.

ҚЫЛМАҚ, *көн. с. сер.* Этмек. *Сервиден табыт қылып, гүлден кепен этмек герек* (Мыралы).

ҚЫН [қы:н], Аңсат дәл, мүшгил, четин, агыр. *Қын ишлери аңсат эдйәр самолёт* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Соң бу икиси уршуң илки башларындакы қын шертлериң ичинде сөвеше гатнашып башладылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ҚЫНАЛМАҚ [қы:налмак], Қын болмак, мүшгил болмак, четинлешмек, агырлашмак. *Шейле системада гурнама ишлери қыналярды* («Совет Түркменистаны» газети). *Чернышовың ягдайы хас қыналды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ҚЫНАЛТМАҚ [қы:налтмак], Өңкүсинден қын этмек, агралтмак, четинлешдирмек, агырлашдырмак. *Аңсатлық билен ерине ётирилип билинҗек иши қыналтмак.*

ҚЫНАЛЫШМАҚ [қы:налышмак], *сер.* Қынлашмак.

ҚЫНЛАШМАҚ [қы:нлашмак], Барха қын болуп башламак, четинлешмек, агырлашмак. *Эмма инди яращыгың хас-да қынлашаныны ол гөрди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Говача хасыла дуруп, онуң ичине гирмек қынлашыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ҚЫНЛЫҚ [қы:нлык], Аңсат дәллик, мүшгиллик, четинлик, агырлык. *Онуң бизе нәме қынлыгы бар?!* («Совет эдебияты» журналы). *Қынлыкдан горкмадың, зәхмете бакдың* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ҚЫНЧЫЛЫҚ [қы:нчылык], *сер.* Қынлық. *Қынчылыгы басып, гуш ялы учяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Қынчылыклары батырғай еңип гечмеги өврәнен адамлар онларча бар* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Қынчылық чекмек — гөрги гөрмек, қынчылыга дучар болмак.

ҚЫРҚ, 40 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Қырк кило сер урды йыгнакан шайлар* (Б. Кербабаев, Айлар). *Сеп халым өмрумиң байдагы болды Қырк йыллап гораглап сакланым шолды* («Совет эдебияты» журналы). *Қырк гуланың ичинде бир агсагы билдирмез* (накыл). *Қырк гысымда гысмасаң, бир гысымда гысдырмаз* (накыл).

ҚЫРҚАЯҚ, *зоол.* Көп аяклылар машгаласындан болан, гурчуга меңзеш узын, зәхерли мөҗежик.

ҚЫРҚБОГУН, *бот.* Богун-богун болуп ере язылып өсйән хашал отуң бир гөрнүши. *Қыркбогун мала берилйән отдур.*

ҚЫРҚГАРЫН, Гат-гат, гасын-гасын гөрнүшде болан кичи гарын. *Тойда өлен җанлыларың қыркгарынлары дулда ятырды* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Эҗем сойлан гойнуң қыркгарыны ювды.*

ҚЫРҚГҮНЛҮК, Ир бишйән тогалажык сары замча, гавун. *Хер голтугына бир саны уллакан қыркгүнлүк тутдурды* («Совет эдебияты» журналы). *Агачлар көп мивә гетирен эрик багы ялы башларыны ашак эгип отурярдылар, оларың тозанлы япраклары қыркгүнлүк ялы саралып гөрүнйәр* («Яш коммунист» газети).

ҚЫРКЛЫК, Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән *Кырклык тигир.*

ЫРКСАҚАНАҚ, *диал. сер.* Кыркгарын.

ЫРКЧИЛЛЕ, Гышың иң совук дөври, гышың өркүни. *Отургычлар кырчилляниң гарыны яда салян мата билен өртүлен* («Совет эдебияты» журналы).

ЫСМАТ, Ыкбал, язгыт, несибе. *Шол сүйжүлик маңа ият болмазмы? — дийип языпды* («Совет эдебияты» журналы). *Халашып слыбилсем-ә аларын, алыбилмесемде кысматымдакыны гөрерин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫССА, 1. *эдеб.* Гүррүң билен язылян эсер, роваятлы эсер. *Сениң чепер кыссаң эй бейик Пушкин, Эртекиден романлара етирди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гошгы билен язылан эсер кысса билен язылан эсерлерден тапавутланяр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч.* Болан гүррүң, гүнделик хадыса, роваят. *Колхоз заманының ашык-магшугы хакындакы кысса ядыма дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ҚЫССАЧЫ, 1. Кысса, проза билен эдеби эсер язян адам. *Мерхум түркмен кыссачысы Хажы Ысмайыловың әсерлерини китап эдип чапдан чыкарды* («Пионер» журналы). 2. Кысса айдян адам, роваят, хекая билән адам, гүррүңчи. *Гөйә кыссачы дек гөвнүни хошлап, Газет окадыкча гүлйәрди гөзи* (Н. Помма, Себәбини соң дим).

ЫСЫМ, 1. Белли бир типдәки зат, марка. 2. Гөрнүш, ..., угур. *Өнүмчилигиң айры-айры кысымында болан-лары үчин, колхозчының дили билен ишчиниң дилинде хөкман тапавут боляр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы). ..ва, яшаярлар ериң йүзүнде, Айратын кысымдан бо-..ысанлар» («Совет эдебияты» журналы).

ҚЫСЫМЛЫ, Белли бир типдәки, белли бир белликли, маркалы. *Минск автомобиль заводы «МАЗ—525» кысымлы автомашыклары чыкарып башлады* («Мыдам ...ияр» газети). *Ол «Родина» кысымлы приёмнигиң ...батыны товлады* («Колхоз гүнлери»).

ҚЫЯМАТ [кыя:мат], 1. *дини.* Дүнйәниң соңы, ахыр заман. 2. *гөч. м.* Баша дүшен агыр ягдай, вака, иш. *...й, мениң башымда шу гүн кыямат! — дийип сес ...йәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ягмыр, бир гүн ...р башыңыза кыямат гопдурарлар* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Кыямат ахыры — өмүр бакы, хич хачан, хич вагт, өлйәнчә.

ҚӘ, 1. Гезеклешиги гөркезйән баглайжы көмекчи. *Хоның йүзи эртире ченли кә чытылып, кә ачылып дурды. ...гаты, кә ювашрак чыкян хүмүрдиниң арасы үзүлмән эшидилйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Яз айларында кә ягын ягяр, кә гүн чыкяр.* 2. Асыл сөзүң өңүнден ...ып гошулян гошулма. *Кәярым ягыш ягяр. Кәбир ...амлар күшт ойны билен гаты хөвеслейәр.*

ҚӘБЕ, Мекгедәки ыбадатхана. *Өңки заманың ишан-моллалары Кәбә гиденлеринде-де, эшекли гидердилер* («Совет эдебияты» журналы). *«Кәбә гидип гелсең-де, күже гөзуң-ле» диен ялы, ол туссагдан өңкүже хүйәсиети билен гайдып гелди* («Токмак» журналы).

ҚӘБИР, 1. Хеммеси дәл, ким-де болса, хайсы-да болса бири, айры-айры. *Сынап гөрмек үчин эсериң кәбир ...инден окап бердим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Кәбир ерлерде говачалар басдырылып суварыляр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Кәярым, кәвагт.

ҚӘБИРИ [кәби:ри], Хайсы-да болса арасындан бири, бир нәчелери, кәси. *Арзув яшлыкда дөрейәр: кәбири ...ётчик болмагы калбына саляр* («Мыдам тайяр» газети).

ҚӘБӘМ, Говы гөрйән якын адамыңа йүз тутуланда жаным, жигерим» диеп маныда уланылян сөз. *Кәбәм энем. Бар, кәбәм, бир бедре сув алып гел!*

ҚӘВАГТ, Вагтал-вагтал, кәбир ягдайда, кәмахал, ярым, кәхалат. *Кәвагт гара булутларың арасындан ялдырап чыкян Гүн диңе Аяз бабаның чүйше гөзлерини ялдырадярды. Кәвагтларда болса оның гөвни деря ялы дашарды, агыр ишлери бир демде эдерди* («Совет эдебияты» журналы).

ҚӘДИ, *бот.* Гавун пазылына гөрә улурак пазыллы бакжа экини ве онуң хер хили гөврүмдәки хасылы. *Кәдиниң пазылы гавуның пазылы ялы ере язылып ятыр* («Пионер» журналы). *Хан кәди, палав кәди, даш кәди ийлйәр, сув кәди, нас кәди, сүйт кәди болса гап этмек үчин уланыляр. Хемедан даш болса, кәди якын* (накыл).

ҚӘЕЛМЕҚ, Биринден кәйинч эшитмек.

ҚӘЕМЕҚ, Нәдогры эдилен иш үчин язгармак, языклы адама өвүт-несихат этмек. *Ек, Мухаммет, мен-ә кәемек үчин сени чагырмандым* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бу бабатда оңа дүшүндирипдирлер, кәйәпдирлер* («Совет эдебияты» журналы).

ҚӘЕРДЕ, Хемме ерде дәл, белли-белли ерде, айры-айры ерде, кәбир ерде. *Өңи билен авторың эсерлериниң дилиниң кәерде о диен гөвнежай дәлдигини беллемелидирис. Кәерде бир йылдыз өчүсси, гамгын гөрнүшде йылдыраярды* («Совет эдебияты» журналы).

ҚӘЙИНДИРМЕҚ, Зейрендирмек, кәйитмек.

ҚӘЙИНҢЕҢ, Кәйинип йөрен, игенҗең. *Кәйинҗең адам. Кәйинҗең гылык-хәсиет.*

ҚӘЙИНҢЕҢЛИК, Кәйинжең болмаклык, кәйинип йөрүжилик, игенҗеңлик. *Кәйинҗеңлиге эндик этмек.*

ҚӘЙИНҢИРЕМЕҚ, Игенчли кәйинмек, өз нәгиледигиңи билдирип, игенип кәйинмек. *Телефон геплешигинден соң, Пөкген өз-өзүне кәйинҗиреди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол кәйинҗиремәге башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ҚӘЙИНМЕҚ, Бирини я-да өз-өзүни языклы эдип, кәйәп дурмак, киме-де, нәмә-де болса гаты кәйинжиремек, биринің эден ишине я-да болан вака өз нәгиледигиңи кәйинч билен билдирмек. *Оңа хер хайсы бир зат дийип кәйиндилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Хүңүрдәп кәйинер, азары етер, Табакдаш болайсаң, ишдәңи тутар* (Ата Көпек Мерген, Йүрек депдери).

ҚӘЙИНЧ, 1. Нәдогры я-да ярамаз эдилен иш үчин берилйән жеза, темми, язгарма. *Ол өзүниң ярамаз гылыгы үчин комсомол кәйинҗини алды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Мен саңа өз янымдан шу гүнки үчүгиң үчин кәйинч берйәрин* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир затдан нәразы болуп эдилйән зейренч.

ҚӘЙИТМЕҚ, 1. Темми, жеза бердирмек, чәре гөрдүрмек. 2. Кәйиндирмек, зейрендирмек. *Оглы атасыны көп кәйитди.*

ҚӘЙИШМЕҚ, Бири-бириңе гаты-гайрым сөз айдышмак, сөгүшмек. *Ара дүшмедик болса, гайын-гиевиң кәйишәймеси хем даш дәлди* («Совет эдебияты» журналы). *Өз араларында жеделлешдилер, кәйишдилер, онсоң бары пужа чыкды* («Пионер» журналы).

ҚӘҚЕЛЕВҮҚ, Көп кәкелейән, кәкелэп йөрен. *Бике эжәниң кәкелевүк товугы бар.*

ҚӘҚЕЛЕТМЕҚ, 1. «Кә-кә» эдип, гыгырып сес этмек (товук хакда). *Гыгыршып, кәкелэп, ганат какярлар, Хоразлар, товуклар оны гөренде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Сабырдан гачмак, аягың бишен ялы болмак, нәме этжегиңи билмән элеврэп йөрмек. *Нәме эртирден бәри кәкелэп йөрсүң, эйгиликми?!*

ҚӘҚЕЛЕШМЕҚ, Бир нәче болуп кәкелемек, билеликде «кә-кә» эдип гыгырышмак (товук хакда).

ҚӘҚИЛ, Маңлай сачы, сач. *Бейикдир жайлары асмана гарап, Ичинде оглан-гыз кәкилин дарап* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Халка-халка кәкиллери зеревшан, Бахар ели дегип болмуш перишан* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ҚӘҚИЛИК, *зоол.* Товуклар отрядындан болан мейдан гушы, гылгуйруга меңзеш овадан ав гушы. *Эртир кәки-*

лисе эйдирас (*«Совет әдәбияты»* журналы). *Дәр алаша кәкилих алы ерәлля бәрәр* (Б. Кербабаев. Айтышлы әдәч)

Кә-Кә *сәр.* Кәтәкәтә. *Бәчә кә-кә дәрәбәя дәчәлләт сәйдәлләчәч. кәтә бәлә, оның әләчә кәчәрләчә чәчләлләчәч сәйдәчәлләч кәчәт сәйдәлләчәч. кәлләлләкләрә әәрәт, кә тұтчәк бәләрәт* (*«Совет әдәбияты»* журналы)

КӘЛ Тәбиғәт әй ер, оны бәлмәдән чығы пәй. *Кәр. Гәләчтәчә кә кә кәлә, Гәчәтчә әз кәр әчәт* (Шәрә Әлләр, Гәлчәлләр). *Кәлә әтәчәчә әәтчәлләт пәсәдә кәт кә кәлә* (*«Совет әдәбияты»* журналы)

КӘМАХАЛ *әр* Гәләәт. *Кәмахал Гүч әәчәт, кә чәлчәчә бәлләләчәч әчәтчәдә әәтләәрчә* (*«Совет әдәбияты»* журналы). *Кәмахалдар әәчәлләчә кәлә кәчә чәлчәй кә әәтәрә чәрәәрдә* (*«Пионер»* журналы)

КӘМИЛ [кәмил'] 1. Ешчел, башкеше төсле. *Әдәтдә бу чәлләчәрә кәчәт чәдә кәчә кәр ашчы пәлмә* (*«Совет әдәбияты»* журналы). 2. Дөрес тәгарикъләй, бөрәк. *Кәчә сәчтә әдәлләшдәчәчә дәчәчәдә* (Б. Гүрбанов. Дуңгызлар)

КӘМИЛЛЕШДИРМӘК [кәмиллешдирмәк]. Камиллык дәрәҗәсенә ирмәк, камиллеккә дәрәҗә әтмәк, тулыландырмак. *Шагыр ич цсәгатчыларны әлмашы кәмиллешдирәдә* (*«Совет әдәбияты»* журналы). *Аппараты кәмиллешдирмәк*

КӘМИЛЛЕШМӘК [кәмиллешмәк]. Камил булмак, кәмиллык дәрәҗәсенә ешмак, ирешмәк, бөрәлешмәк. *Әдәби әсәрләрнең кәелеклелә, сурәтлелек көчәя кәтәкчелек дә бәя шома кәчәчәчә әдәбиятчылар белән әтәшчә. Мәһәббәт дәрәҗә кәчәчәчә чәчтәдә дә дәрәҗә тәкъдирдә кәмиллешдә* (*«Совет әдәбияты»* журналы)

КӘМИЛЛЕК [кәмиллек]. Камил булу әтүчәнлек, бөрәлешчәнлек. *Сәчә кәчәйдә әәтчә дәчә кә Кәчә чәлчәчә әдәчә Сәчә Әчәчә* (Б. Кербабаев. Әчәчә кә...). *Әәчәлләчә кәчәчәчә кәчәлләчәч әчәтчәдә бәлгәдәчә* (*«Совет әдәбияты»* журналы). 2. Камиллык дәрәҗәсенә ешу, тулылык, ... *Кәчә кәчәчә кәчәчә әәтчә әәтчә, әчәчә кә әәтчә сәй, әчәчәчә чәчәчәчә кәчәчә кә әәтчә Кәчә кә кәчә кәчәчәчә кә әәтчә кә кә кә кә*

КӘН I. *сәр.* Әәчә 1. Бәлә кәчә кәчә кәчә кәчә кәчә кәчә. *Нәчә кә кәчәчә кәчәчә дәчәчә* (А. Кәчәчә ... Әәчә кәчәчә Әәчә кәчәчә Әә Әәчәчә ... Әәчә кәчәчә Әәчә кәчәчә ... Әәчә кәчәчә ... Әәчә кәчәчә ...

ан чыкып, машыны габатлап сүрмели болян вагты-з хем болярды («Совет эдебияты» журналы).

КӘТИП [кәти:п], *көн. с. сер.* Секретарь. *1830-нжы йылың апрелинде департаменте кәтип болуп шыг дурды. Дүйн гич агшам волостной кәтип гечип барян экен* В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

КӘТИПЛИК [кәти:плик], *көн. с. сер.* Секретарлык. *Ол кәтиплик везипесини ерине етирйәр.*

КӘТМЕН, Ер бежермек, кәтменлемек үчин уланылян ба хожалык гуралы. *Мерет кәтменини эгнине атды-да, далындакы сувлы яба догрулады* (А. Дурдыев, Сайнан эсерлер). *Башындан ашырып уряр кәтмени, Зәхмет яйласында бекән бедени* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Кәтмен урмак — кәтмен билен ер агдарк. кәтмен билен ер юмшатмак.

КӘТМЕНЛЕМЕК, Ери кәтмен билен бежермек, кәтн билен ер ишлемек, кәтмен урмак. *Кәтменледик, екеледик, Кесип зыңдык хашал отун* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). *Хатар араларыны бир нәче гек кәтменләпди.*

КӘТМЕНЛЕНМЕК, Кәтмен билен бежерилмек, ишнмек. *Хатар аралары кәтменленип гутарылды.*

КӘТМЕНЛЕТМЕК, Ери кәтмен билен бежертмек, кәтмен урдурмак. *Говаша экилен ери кәтменлетмек.*

КӘТМЕНЛЕШМЕК, Кәтмен билен бежермәге, ишлемәге көмеклешмек, кәтмен урушмак.

КӘХАЛАТ [кәха:лат], *сер.* Кәвагт. *Бизиң кәбир шахырларымыз кәхалатда өз сайлап алан темаларының кәсини етерликли өвренмейәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

КӘХУДА [кәхуда:], *сер.* Кетхуда. *Шол тоя әхли обаларың аксакгал кәхудаларыны чагырып, олара эмириң адындан халат-серпай бердилер* («Совет эдебияты» журналы). *Арчын дийди, кәхуда дийди, пукаралара гүн ёк* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

КӘХУДАЛЫК [кәхуда:лык], *сер.* Кетхудалык.

КӘШГӘ, Хернә. *Кәшгә сен чөрек биширип билйән болсаң?!* (Г. Гурбансәхедов, Сайланан эсерлер). *Кәшгә-онуң фамилиясы бир айдың болсады!* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

КӘШИР, *бот.* Көки мивели бакжа экинин ве шол экинин көсүк ялы сүйри, ийилйән хасылы. *Бу ерде түви, яг, эт, кәшир нәче дийсең бар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Атызларың ичини келем, кәшир ялы гөк өнүмлер безейярлер* («Пионер» журналы).

КӘЯРЫМ [кәя:рым], *сер.* Кәвагт. *Ол кәярым эркегини отламага гойберйәрди. Кәярым сени-де чагырардым мен* («Совет эдебияты» журналы).

Л

Л. Түркмен элипбийиниң он дөрдүнжи харпы.

ЛАБИАЛ, *лингв.* Додакларың гатнашмагы билен айдылян. додак... (сес хакда). *Лабиал чекимсиз сеслер.*

ЛАБИАЛИЗА'ЦИЯ, *лингв.* Кәбир сеслери додакларың ге тарап тегеленип херекет этмеги билен айтмаклык, одаклашма, додакландырыш.

ЛАБОРА'НТ, 1. Ылмы эдарада, лабораторияда ишлейән ылмы-техники ишгәр. *Лаборантлар аркайын ишт билер ялы мүмкинчилик дөредилди. Ол физика кабинетинде лаборант болуп ишлейәр.* 2. Студентлер, окувчылар билен гечирилжек лаборатория ишлери үчин герекли болан абзаллары, эсбаплары, препаратлары ве ш. м. тайярлаян адам.

ЛАБОРА'НТКА, Лаборант болуп ишлейән аял. *Ирки ена гелен лаборанткалар, Заводың янында болупдырлар жем* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАБОРАНТЛЫК, Лабораторияда ылмы-техники ишгәр болуп ишлемеклик, лаборантың ягдайы. *Ишини лаборантлыкдан башламак билен, небит сенагатында ишләр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ЛАБОРАТО'РИЯ, Эксперименталылмы-дернев ишлерини гечирйән эдара я-да онуң бир бөлүми, шонуң ялыга ылмы-техники ве башга сынаглары, тежрибелери гечирмек үчин йөрите абзаллашдырылан жай. *Ылмы лабораторияда гөс-гөни гөрүп болмаян бөлежиклериң херекети хем өвренилйәр* («Физика курсы»). *Ялы ылмы ишини довам этдирмек үчин говы лабораторияның олмагыны арзув эдйәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Ылымлар академиясы ылмы-барлаг институтларың ве лабораторияларың энчемесини өзүнде бирлешдирйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАБЫЗ, Якымлы әхең билен чыкян сес я-да оваз айдым, гошгы ве ш. м. айдыланда). *Сеси гүйчли, доң үреги эретди, Сүйжи лабзы бейнимизде ер этди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Эмма, ислеге гаршы, онуң лабзы ширин болман, турбадан чыкян ялы ёгын, тагачыксыз боланы үчин, ол көп айдым айтмазды* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

ЛАБЫЗДАШ, Бир лабызлы, меңзеш лабызлы, меңзеш әхеңли. *Николай йүзүни чытып, өзүниңкә лабыздаш айтды* (М. Горький. Әне).

ЛАБЫЗЛЫ, 1. Якымлы әхең, якымлы оваз билен, лабыз билен. мылакатлы. *Олар Москва дикторының лабызлы сеслерини диңлейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ачык, дүшнүкли, сүйжи, чепер. *Лабызлы сөзлер герек* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Батыр «Елбарс ве тилки» диен басняны лабызлы окады* («Пионер» журналы).

ЛАБЫЗЛЫЛЫК, Лабзы барлык, якымлы әхеңлилик, хош овазлылык, лабзы сүйжүлик, мылакатлылык.

ЛАБЫЗСЫЗ, 1. Лабзы болмадык, якымлы әхең билен чыкмаян, овазы якымлы болмадык, мылакатсыз. *Лабызсыз айдым айтмак.* 2. Дүшнүксиз, чепер дәл. *Ол китап оканда, лабызсыз окаяр. Ол гошгыны лабызсыз окаярды.* 3. *гөч. м.* Гахаржаң, хырсыз, якымсыз. *Ол бир хили лабызсыз адамды.*

ЛАБЫР [ла:быр], 1. Денизде я-да деряда гәминиң бир ерде сакламак үчин сува ташланян зынжырлы улы аран. *Гәмилер йәрашды ташлап лабырын, Ышык якмаклыга команда болды* (Ш. Боржаков, Каспиниң кенарында). 2. Аграм, агырлык. *Чатма дейин сүйшүп гелйән танкларың Юмуряр бар зады агыр лабыры* (Б. Кербабаев, Айлар). *Барха өңе сүйшер, алып лабырын Депе-байырларың басарды барын* (А. Кекилов, Сөйги). *Өйүмиз Хангулыны габыртлап басды ве өзүниң бар агыр лабырыны онуң үстүне гахар билен гойберди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Зулум, сүтем, жебир-жепа. *Йигитлер! Биз бу гүн патыша лабырыны үстүмиздең сырмак үчин атландык* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). ◇ Лабырыңы атмак — биринің үстүне өз гараматыңы, аграмыны атмак. *Тайлак хыззын шәхердәки шаңлап дуран мыхманхана барман, Мыратлара лабырыны атаныны говы гөрүпдир* (Н. Помма. Тайлак хыззын).

ЛАБЫРДАМАК, Лабырдылы янмак, туташып говы янмак, сесленип ялыпы янмак. *Ожар лабырдап яняр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол лабырдап янды, төверекдәки затларың хеммеси тисгинип, сандырап баш-*

...лары (М. Горький, Энем. Одна). ...ның лабырдап, ...ның өзүк-чәчәк ачып дурган ...че муртлы, бүдәйреңк йөзүне гөрлетип төхәде салярды («Совет эдебияты» журналы).

ЛАБЫРДАТМАК, Лабырдылы якмак, туташдырып говы якмак, сеслендирип якмак. *Отлы кесиндини лабырдадып зыңды.*

ЛАБЫРДАШМАК, Говы туташып янмак, лабыр-лабыр эдип янмак. *Гүран агачлар лабырдашып янды.*

ЛАБЫРДЫ, Гүйчли от янында чыкян сес, ловлап янян отдан чыкян сес. *Ялаңы одуның лабырдысы. Мазалы туташан одуң лабырдысы.*

ЛАБЫР-ЛАБЫР: лабыр-лабыр этмек — говы туташып, сесли ялынлап янмак, лабырдап янмак.

ЛА'ВА, Вулкан атыланда чогуп чыкян гызгын сувук масса.

ЛАВАШ, Белке галыңлыгында юка яйылып бишрилйән чөрегин бир гөрнүши. *Чөрекчилер тамдырдан яңыжа чыкан лавашлары чүйлерден асышдырып, хырыдара гарашярдылар. Диңе хорҗуның дүйбүнде бираз ярма, бираз ун, бираз-да лаваш галыпдыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЛАВР, *бот.* Гүнорта юртларда битйән, япрагы оңат ыслы, хемише гөк агач.

ЛАГАММЫР, Гыздырылан демриң ужуны халка этмек үчин уланылян ясы я-да тогалак агызлы атагыз. *Елли уссаның ишлейән җайына барсаң, көрүгиниң янында гүрзүсини, лагаммырыны ве бейлеки сенетлерини гөрмек болярды.*

ЛАГАР, Гаррап сандан галан, ысгын-мыдардан дүшен, аррык, хор дүшен. *Лагар дүшдүм, авум алып билмейән* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ак лагар ябы болса барха якынлап гелйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң машыны-ха лагар дүшен дүе ялы ятагындан хем чыканок* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЛА'ГЕРЬ, 1. Мейданда я-да токайлык, даглык ерлерде вагтлайын яшамак үчин дуралга, дүшелге. *Пионерлер лагерде дынч алярлар. Харбы лагерь.* 2. *гөч. м.* Жемгыетчилик-сыясы топар я-да угур, акым. *Демократик лагерь дөреди* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Парахатчылык лагериниң байдак гөтерижиси — совет халкы өңе баряр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ики лагерь арасында чылшырымлы гөреш гидйәр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Туссаглар ве харбы есирлер сакланылян ер. *Фашистлер лагерлерде сакланян харбы есирлери уруп-енҗип хорлапдырлар.*

ЛАГНАТ, Гаргыш, нәлет. *Бергиңи бермесең, гөргә галарсың. Мыдам лагнат сиңен пышдыл боларсың* («Токмак» журналы). *Жеңлер көрүгни яндыран, Желлатлара эдйән лагнат* («Совет эдебияты» журналы). *Мен дилег эдйәрдим, лагнат айдярдым, аглаярдым, гүлйәрдим* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманлары).

ЛАГНАТЛАМАК, Гаргыш этмек, нәлет этмек. *Оглум, сениң какаң пакыр җан беренде, шоларың неслини лагнатлап гитди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ЛАГНАТЛЫ, Гаргыш сиңен, нәлет сиңен, нәлетли. *Шу ики рөвшен образың параллелликде бериллеги лагнатлы пенҗесини герен ганым душмана йигренч дөредйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАГТА, Локга тутан сувуклык (көпленч ган хакында). *Ган лагтасы.*

ЛАГТА-ЛАГТА, Бир нәче локга баглан, локга тутан, гоюлашан. *Лагта-лагта гара пүрлерини ашак саллашып сүйшйән гара булутлар Днеприң үстүни сырярлар* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ЛАГШАМАК, 1. Көнелмек, угры гачмак зерарлы бозулмак, сандан чыкмак. *Усса бир лагшан арабаны сөкүшдирип отырды. Өңки вагтлар олар лагшан гөрәңе өйде яшаярдылар.* 2. Гаррап, гужурдан галмак, сандан галмак. *Эмма ол ...ның көнелмезине, гөрелмезине гарамак, йигитлик ...* (Ч. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Усса, гөвреси лагшап, гашларына чал сепен гүррүңдешине йүз тутды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛАГШАРМАК, *сер.* Лагшамак. *Узүк, дурлук тапҗак болуп лагшардык, Язда яндырарды, гышда гагшардык* («Токмак» журналы).

ЛАГШАТМАК, 1. Көнелтмек, бозмак, сандан чыкармак. *Көп уланып лагшатмак.* 2. Гарратмак, гужурыңы гачырмак, говшатмак. *Иш оны лагшадыпдыр.* 3. *гөч. м.* Гүйжүни гачырмак, гүйчден дүшүрмек. *Халкларың түрк хөкүмдарлыгына гаршылык гөркезмеги осман империясыны лагшадыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ЛАГШАШМАК, 1. Көнелишмек, бозулышмак, сандан галышмак. *Гара өйлер, чатма ве теләрлер лагшашып гидипдирлер.* 2. Хас гаррамак, гаррашмак, гужурдан галышмак, говшашмак. *Онуң лагшашан сүңклери шыкырдап гитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛАГЫЛ, Гызыл реңкли гыммат баха даш, якут, гойы гызыл реңкли гөрнүши. *Сөйгүли меканым, ... Түркменистан, Лагыл дек ловурдап болдуң дүрүстан Сенде бриллиант кән хем лаглы-мөрҗен* («Совет эдебияты» журналы). *Леби лагыл, гейдиги ал, женнети рызван бәри гел* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ЛАГЫРДАМАК, 1. Багырдап сес этмек, багырмак (мал хакында). *Бу Халлы шахырың лагырдап дуран гөхердине дөнүпдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Галмагал этмек, көп гевлемек, зейренчли геплемек. *Нәме лагырдап йөрсүң?!* 3. Горкудан яңа титремек, сандырамак. *Ол горкуп лагырдап отыр.*

ЛАГЫРДАТМАК, Лагырдылы сеслендирмек, лагырдылы сес этдирмек, багыртмак.

ЛАГЫРДАШМАК, 1. Багырышып сес эдишмек, багырышмак. *Сув чекйән эркеклер лагырдашярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гыгырышмак, галмагаллашмак, болгусыз көп гүррүң эдишмек, галмагаллы зейренишмек. 3. Горкудан яңа сандырашмак, титрешмек. *Лагырдашып отурмагың гереги ёк.*

ЛАГЫРДЫ, Дүе багыранда чыкян сес.

ЛАЗАРЕ'Т, *көн. с.* Гошун бөлүминдәки кичирәк кеселханә. *Мен лазарете дүшдүм, ярам битди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Әкидейин лазарете, Ол еөде бу ягшы болар* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЛАЗЫМ [ла:зым], Герек, деркар, зерур. *Эмма лазым боланда я-да ери геленде адың, лакамың үйтгемеги гаты аңсат* (А. Говшудов, Эсерлер). *Эгер бу сизе лазым болса алып билерсиңиз!*

ЛАЙ [ла:й], 1. Керпич гуймак, хаят салмак я-да суваг үчин йөрите тайярланылан палчык. *Олар керпич гуярдылар, лай эдердилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Усса онуң хер ганатыны бир йылда кем-кемден лайдан галдырярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Чыкарылян лай кем-кемден ёкары галярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Палчык, батга. *Тайлак ямалы җорабындакы ве көвшуниң петегиндәки лайлары какышдырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Дуры дәл, чәгели, буланчак, буланык. *Сув лай, ичер ялы дәл.*

ЛАЙ [ла:й]: 1) бир лай (гейим) — балак-көйнек, гейим комплекси. *Чашчы чаман бир лай ички ве дашкы көйнек-балак алыпдыр. Вепаның өзүне лайык тикилен бир лай арачәкчи эсгерлериң эгин-башыны — папагыны, әдигини Вепа сылаг берди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер); 2) бир лай — бойдан-баша, баш дан-аяк, бир ёла. *Участок начальниги отагың ичине, небит уссаларының кешбине бир лай гөз гездирди* («Со-

дет эдебияты» журналы). *Колхозың бригадаларының экин ерлерине бир лай айланып чыкдым.*

ЛАЙЛЫ [ла:йлы], Лай ёкушан, лай деген, лая булашан, лайы бар болан. *Ботинкасының ичине ченли лайлы суя долупдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Чөрек дүканларының өңүндәки лайлы палчык зерарлы йөремек хем мүмкин дәлди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЛАЙЧЫ [ла:йчы], Лай иши билен мешгул болян ишчи. *Лайчылар өз ишлерине башладылар.*

ЛАЙЫК [ла:йык], 1. Бичүви догры гелйән. *Өзүне лайык эдилип тикилен кетени көйнеги чыра йылдыраярды* («Совет эдебияты» журналы). *Вепаның өзүне лайык тикилен бир лай арачәкчи эсгерлерин эгин-башыны — лапылдам эдигини Вепа сылаг берди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Жүплешип дуран, бири-бирине дең, барабар болан, габат гелйән. *Бу ачарларың хич бири-де бу гулпа лайык гелмеди* (А. Говшудов, Мәхра—Вепа). 3. Гелшип дуран, ярашыклы болан, мынасып. *Нәме, мен сизе лайык дәлми?!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев Багбаның гызы). *Солтанлара лайык хеззет-хормат эдерлик гурбумыз ёкдур* (Мыралы). *Дөврүмизе лайык улам дәбара. Гөрүлмедик той эдерис биз онда* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ады тутулан адамларың ичинде лайыклары хем кән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Зәхмете лайык зәхмет хакы ислән, Бир гүн кән ишчилер үйдүк бир яна* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЛАЙЫКАТ [ла:йыкат], Абрай, әхмиет. *Белинский бу әлемлешмәй әсгерин чыкма, онуң пикириниң хич бир тарыхы фактлара эсасланан айдылмандыгыны ве рус халкының милли лайыкатыны песелдиәндигини субут әдйәр. Асыллы ве сересап Кеймириң лайыкатыны песелдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАЙЫКАТЛЫ [ла:йыкатлы], Абрайлы, әхмиетли. *Кимиси бокурдагына сыгдыгындан гыгырып, олары «лайыкатлы сөзлер билен хеззетлейәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛАЙЫКАТЛЫК [ла:йыкатлык], Абрайлылык, әхмиетлилик. *Редакция китабың лайыкатлыкларына бир тарапдан чемелешйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ЛАЙЫКЛАМАК [ла:йыклямак], 1. Дең гетирмек, лайык этмек, барабар этмек. 2. Догры гетирмек, догрулямак, гөнүлемек. *Дүрбүни өз гөзүне лайыклап, эйләк-бейләк гезбирен Аннак сесленениии дуйман галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЛАЙЫКЛЫ [ла:йыклы], *сер.* Лайык 3. *Гызыл Гошуна иң лайыклы йигитлерің чагырыляндыгыны-да өйүч ягшы билйәрсиң* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол, хакыкатдан-да Айнады, өзүне лайыклы белент дереже билен галкыжаклап гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛАЙЫКЛЫК [ла:йыклык], 1. Бири-бирине дең-лик, догры гелижилик, барабарлык, бап гелмеклик. 2. Гелшип дуранлык, мынасыплык, ярашыклылык. *Оларың дурмуш шертлерине лайыклыкда мекирлик билен херекет эденликлери гөркезилйәр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Корнейчугың чап эдилен «Фронт» пьесасы Гызыл Гошуның өрән бейик гүйжүниң ве дурмуша лайыклыгының аламатыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ишлер талаба лайыклыкда гечирилди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Пленумың карарына лайыклыкда гурамалы* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ЛАК I, *диал.* Заяланан я-да жүйже чыкман галан (юмуртга), палак, бош. *Лак юмуртга.* ◇ Лак болмак — 1) сем болмак. *Мен-ә иним, Мырат, сениң билен гуда болалы! — дийип гелдим дениинден, Мырат кел лак болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) бош болмак, гын болмак, уллакан болмак. *Көвшум аягыма лак боляр.*

ЛАК II, Ялпылдавук этмек үчин бир задың йүзүне чалынян, спиртде, скипидарда я-да ягда эредилен смола. *Угурсыз пәкизе шинелини тенине шапладып дуран лак чалнан гайшы барды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАК [ла:к]: лак атмак — хабар гатмак, гүррүң ачмак, дегмек. *Кем гөрмедим Анналының гитмесин, Яман гөрдүм гөрене лак атмасын* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Алёша Артыга лак атды. Айна лак атмак үчин Артыга ягдай дөреди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Лак атмасаң, жансыз ятар* («Пионер» журналы).

ЛАКАМ, Языжы-шахырларың кабул эден тослама ады; адамың хәсиетине, гылыгына, кешбине гөрә халк тарапындан соңра дакылян ат. *Шахырың ады Сейитназар болуп, Сейди онуң эдеби лакамыдыр* («Эдебият»). *Оңа Чары чаман дийип, халк лакам гоюпдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сен оңлы хелей болсаң, лакамың Гәвүшгөзел болармыды?!* («Совет эдебияты» журналы). *Оба арасында онуң адының гапдалына «пәлван» лакамыны гошуп, «Орсгелди пәлван» я-да йөне «Пәлван» хем дийип тутярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЛАКГА, *зоол.* Сүйжи сувда яшаян ясы келлели улы балык. *Онуң чөрегининң овнукларыны болса хемише бир лакга балык цер экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Гыраты лакга балык ялы семретди* («Гөроглы» эпосы).

ЛАКГЫ, Болгусыз гүрләп йөрен, сөзүниң, гүррүниң угры-утгасы ёк болан, яңра. *Ол Баба лакгыдан сорапдыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЛАКГЫЛДАМАК, Бидерек яңрамак, болгусыз гүрлемек, лакгылык этмек, яңрамак. *Пөкги лакгылдамага башланда болса, Халназар онуң сөзүни агзындан алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йүреге дүшгүнч лакгылдап, гулагыңы газап отурса, нәдип семрежек?!* («Совет эдебияты» журналы). *Хер вагт сөз оклап, лакгылдап гүлүп, Мередиң голтугна кәди берйәрди* (Б. Сейтәков, Сенемиң сөйгүси).

ЛАКГЫЛДАТМАК, Бирини яңратмак, болгусыз гүррүң этдирмек, гүрлетмек, яңратмак. *Ери, оны бидерек лакгылдадып отурман-да, гидиң шу ерден!*

ЛАКГЫЛДАШМАК, Билеликде лакгылдамак, көп болуп яңрашмак, болгусыз гүрлешмек, яңрашмак. *Лакгылдашып отурмак. Лакгылдашып гүррүң этмек.*

ЛАКГЫЛДЫ, Бош яңрамаклык, болгусыз гүррүң. *Онуң манысыз лакгылдысындан бизар болан Хусейн гүррүни үйтгетди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЛАКГЫЛЫК, Яңралык, болгусыз гүррүң эдижилик, лакгының гылык-хәсиети. *Лакгылыгың адама зыяндан башга пейдасы болмаз.*

ЛАКЛАМАК, Лак чалмак, йүзүни лак билен өртмек. *Туфлини лаклямак.*

ЛАКЛАНМАК, Лак чалынмак, йүзи лак билен өртүлмек. *Аяклары лакланан туфлили, сакгалы, мурты сырылан, өзүне гөвчи етйән адам әвмезлик билен гызгылт сачларыны дарамага дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛАКЛАТМАК, Бирине лак чалдырмак, йүзүни лак билен өртдүрмек. *Мен усса туфлими лаклатдым. Ол әдигини лакладыпдыр.*

ЛАКЛАШМАК, Лак чалышмак, йүзүни лак билен өртмәге көмеклешмек. *Шкаф лаклашмак.*

ЛАК-ЛУК: лак-лук атмак (этмек) — небсевүрлик билен иймек, хапыр-хупур эдип иймек, бирден иймек. *Халназар бөлек-бүчек багрөйкенлери лак-лук атды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол базара барып, бириниң задыны сатышып, ене бириниң задыны гөтеришип, ондан дүшен пула-да чөрек алып. лак-лук атарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ЛАКЛЫ, Лак чалнан, лак билен өртүлен. *Кичижик,*

гара лаклы көвүшлери яңы гейлен ялы ялдыраярды («Совет эдебияты» журналы).

ЛА'КМУС, *хим.* Өсүмликлерден алынян гөк реңк. ◇ Лакмус кагызы — *сер.* Кагыз. *Кислота лакмус кагызына тәсир эдип, онуң реңкини гызыл эдйәр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

ЛАКОНИ'ЗМ, Пикири гысга суратда беян эдижилик, гысга сөзлүлик.

ЛАКТО'МЕТР, Сүйдүң удел аграмыны кесгитлейән абзал, гурал.

ЛАҚЫРДАМАҚ, 1. Гайнап лакырдылы сес этмек, гайнамак. *Одуң башында отурдылан гара күндүк лакырдап гайнады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гапдалларында хем сары семавар лакырдап гайнаярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Көп уланылмак зерарлы говшамак, чагшамак, говшап сес этмек. *Арабаның тигри лакырдап башлапдыр.*

ЛАҚЫРДАТМАҚ, 1. Гайнадып лакырдылы сеслендирмек, гайнатмак. *Нәме, семевары лакырдадып голйыпсыңыз?!* 2. Көп уланып говшатмак, чагшатмак, говшадып сес чыкартмак. *Арабаның тигрини лакырдадып ташлапдырлар.*

ЛАҚЫРДАШМАҚ, 1. Ызлы-ызына лакырдап дурмак, гайнап сес эдишмек, гайнашып дурмак. *Той эдилйән өйүң ишгинде семаварлар лакырдашып отырдылар.* 2. Көнелип говшашмак, чагшашмак, чагшашып сесленмек. *Машының тигирлери говшап, лакырдашып ятыр.*

ЛАҚЫРДЫ, 1. Гайнаян сувуклыкдан чыкян сес. *Түңчәниң лакырдысы галды.* 2. Говшан, чагшан зат хереқет эденде пейда болян, чыкян сес. *Гитдигиче тигриң лакырдысы артяр.*

ЛАҚЫР-ЛАҚЫР: лакыр-лакыр этмек — лакырдап гаты гайнамак, лакырдылы сесленмек. *Семавар лакыр-лакыр эдип гайнаяр. Арабаның тигирлери лакыр-лакыр эдйәрди.*

ЛАҚЫТАК [ла:кыта:к], Халыс болан, халыс ядан. *Бутлары, дызлары гызыл сыпҗырык болан ве лакытак луги чыкан Гарлы: — Серпигиң-де гура, үзүгиң-де! — дийип, ене кәйинди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Галандарың алашасы Гыратың аягына зермән, лакытак дурубсерди* («Гөроглы» эпосы).

ЛАЛ [ла:л], Гепләп билмейән, геплемек укыбы болмадык. *Йыртыҗы мөҗеклер гүм болуп гачяр, Көр гөзлер ачылып. лаллар дүр сачяр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Лалың дилине энеси дүшер* (накыл). *Лал адам. Лал оглан.* ◇ Лал болмак — сем болмак, сесини кесмек, геплемән отурмак. *Гаргасаң гышың бар, ялкасаң язың, Билбиллер лал болар эшидип овазың* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Лал бол-а, ер чекен! Сен нәмәне геплейгсиң?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛАЛАЙЛАМАҚ, *гепл. д.* Дүшүксиз геплемек, дүшүксиз сесленмек. *Фашист көпеклери гуйрук булайлап, Боюн буруп, дыза чөкйәр лалайлап* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЛАЛЛЫК [ла:ллык], Гепләп билмезлик, геплемекден махрумлык ягдайы. *Бизиң дилсиз лаллыгымыз зерарлы, дилмачлар бизе шол ерде-де гүн бермеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛАМ-ҖИМ [ла:м-жи:м]: лам-жим болмак — геплемән дурмак, дилини ярман отурмак, сессиз-үйнсүз болмак. *Бир сыпатларыны үйтгетмән, лам-жим болуп, сессиз-үйнсүз дурдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оба итлери хем хәзир лам-жим болуп дымышдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЛА'МПА. Хер хили гурлушдакы ышык ве йылылык берйән гурал чыра. *Кичиҗик тамың ортасында дуран столуң үстүнде электрик лампасыны якып, сана шу хаты язярын* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ЛА'МПОЧКА, Электрик чырасы. *Электрик лампочкалары йылпылдашярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАНДША'ФТ, Ериң үст шекилиниң умумы гөрнүши. *Пушкинде рус тебигаты, рус рухы, рус дили, рус хасиети эдил оптики чүйшәниң түңни йүзүнде ландшафтың гөрнүши ялы пәкизеликде, арассаланан оваданлыкда гөрүнйәр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЛА'НДЫШ, *бот.* Овадан ак гүлли, якымлы ысы болан өсүмлик. *Мениң ландыш гүллеринден айдым ярдан-дүшегим галды* (М. Горький, Эсерлер). *Сенсиң гөрежжигим, эзиз сырдашым, Сенсиң зер балыгым, сенсиң ландышым* (Ш. Петефи, Гошгы ве поэмалар).

ЛАНЦЕ'Т, Ужы йити ве ики тарапы хем йүзли хирургик пычаҗык.

ЛАҢ: лаң болмак — халыс болмак, лүтүң чыкмак, халыс ядамак. *Ол эртирден бәри айланып лаң болупды.*

ЛАҢҚЫЛДАМАҚ, Аграмы ёк ялы ики бака хереқет этмек, ыранмак, силтерленмек.

ЛАҢҚЫЛДАШМАҚ, Билеликде лаңкылдамак, ызлы-ызына лаңкылдамак, ыранышмак.

ЛАҢҢА, Бирден, бирден-де, дуйдансыз, гапылдыклык билен. *Солтан эҗе ичини чекди-де, лаңңа сүйдеп салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эзиз лаңңа салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ашакдан аяк сеси эшидилен бадына, голы сөргылы нобатчы лаңңа сүйдеп турды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛАҢҢАРА, Депиң бир гөрнүши. *Лаңңара көпүлип, тар хем чалынды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Лаңнара какмак — эл-аягыны хер тарапа сермәп шатланмак, бегенмек.

ЛАҢҢЫЛДАМАҚ, Болгусыз гүррүң этмек, дөрешсиз янрамак, лакылдамак. *Лаңңылдап отурма-да, ишиң билен бол!*

ЛАҢҢЫЛДАШМАҚ, Көп болуп лаңңылдамак, билеликде лаңңылдамак, бидерек янрашмак, лакгылдашмак. *Лаңңылдашып отурмак.*

ЛАҢҢЫЛДЫ, Болгусыз эдилйән гүррүң, дөрешсиз гүррүң, лакгылды. *Лаңңылдыңы бес эт-де, ишиңе башла!*

ЛАП [ла:п]: 1) лап этмек — хакыкы сөзүнден чиширмек, улалдып айтмак, улалдып гөркезмек. *Лынагулы кәвагтлар бир хана согруп, лап эдип ятмалдан дәл, хут үч дүйп говачаның дашындан бир ат ат-ат йырылмаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Онуң сөзлеяниң өңүнде эйекде гөрүнйән ялы болуп барлар-да, ёк-сек, лап этдигимиз болмаз* (А. Говшудов, Мәхри Бегпа); 2) лап урмак — хас улалдып, ялан гүррүң этмек, гүплемек. *Пыркат эйямында Меҗнун шунча лап урмасын* (Мыралы).

ЛАПБА, Гаты, берк, бирден, тиз. *Онуң ганы лапба-лапба гызды-да, додакларыны мүңкүлдетди. Пөкги ваннаның ичи лапба ере гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Докторың ыкучсуз жогабы онуң ганыны лапба-лапба гурдуды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛАПБАЧ, *сер.* Мачжа. *Мейданда гуран сыгыр лапбачлары барды.*

ЛАП-ЛАП: лап-лап этмек — 1) гайналанян сес билен ялынлы янмак. *Печиң оды лап-лап эдип янар;* 2) гүйчли гызмак, янып бармак (температура барада). *Сыркавың эндамы лап-лап эдйәр.*

ЛАПЛАМАҚ, 1. От алып туташмак, туташанда сес эдип янмак. лап-лап эдип янмак. *От лаплап яняр.* 2. *перен. м.* Гызмак, от ялы янмак, температура ёкарыланмак. *Йүзи йүзи лаплап янярды. Хаятларың гүнеш ёкдуклы лаплап янып дурана меңзейярди* («Совет эдебияты» журналы). *Эндамым лаплап гызды.*

ЛАПЫКЕЧ [ла:пыкеч], Арзувы, максады амала ашман кейпи гачан, кейпи бозулан. *Лапыкеч, ёкарыдакы*

гара лаклы көвүшлери яңы гейлен ялы ялдыраярды («Совет эдебияты» журналы).

ЛА'ҚМУС, *хим.* Өсүмликлерден алынян гөк реңк. ◇ Лакмус кагызы — *сер.* Кагыз. *Кислота лакмус кагызына тәсир эдип, онуң реңкини гызыл эдйәр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

ЛАКОНИ'ЗМ, Пикири гысга суратда беян эдижилик, гысга сөзлүлик.

ЛАКТО'МЕТР, Сүйдүң удел аграмыны кесгитлейән абзал, гурал.

ЛАКЫРДАМАК, I. Гайнап лакырдылы сес этмек, гайнамак. *Одуң башында отурдылан гара күндүк лакырдап гайнады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гапдалларында хем сары семавар лакырдап гайнаярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Көп уланылмак зерарлы говшамак, чагшамак, говшап сес этмек. *Арабаның тигри лакырдап башлапдыр.*

ЛАҚЫРДАТМАК, I. Гайнадып лакырдылы сеслендирмек, гайнатмак. *Нәме, семевары лакырдадып гояйыпсыңыз?!* 2. Көп уланып говшатмак, чагшатмак, говшадып сес чыкартмак. *Арабаның тигрини лакырдадып ташлапдырлар.*

ЛАҚЫРДАШМАК, I. Ызлы-ызына лакырдап дурмак, гайнап сес эдишмек, гайнашып дурмак. *Той эдилйән өйүң ишигинде семаварлар лакырдашып отырдылар.* 2. Көнелип говшашмак, чагшашмак, чагшашып сесленмек. *Машының тигирлери говшап, лакырдашып ятыр.*

ЛАҚЫРДЫ, I. Гайнаян сувуклыкдан чыкян сес. *Түңүнің лакырдысы галды.* 2. Говшан, чагшан зат хереқет эденде пейда болян, чыкян сес. *Гитдигиче тигриң лакырдысы артяр.*

ЛАҚЫР-ЛАҚЫР: лакыр-лакыр этмек — лакырдап гаты гайнамак, лакырдылы сесленмек. *Семавар лакыр-лакыр эдип гайнаяр. Арабаның тигирлери лакыр-лакыр эдйәрди.*

ЛАҚЫТАК [ла:кыта:к], Халыс болан, халыс ядан. *Бутлары, дызлары гызыл сыпҗырык болан ве лакытак лути чыкан Гарлы: — Серпигиң-де гура, үзүгиң-де! — дийип, ене кәйинди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Галандарың алашасы Гыратың аягына эермән, лакытак дурубсрди* («Гөроглы» эпосы).

ЛАЛ [ла:л], Гепләп билмейән, геплемек укыбы болмадык. *Йыртыҗы мөҗеклер гүм болуп гачяр, Көр гөзлер ачылып. лаллар дүр сачяр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Лалың дилине энеси дүшер* (накыл). *Лал адам. Лал оглан.* ◇ Лал болмак — сем болмак, сесиңи кесмек, геплемән отурмак. *Гаргасаң гышың бар, ялкасаң язың, Билбиллер лал болар эшдип овазың* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Лал бол-а, ер чекен! Сен нәмәңе геплейгсиң?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛАЛАЙЛАМАК, *гепл. д.* Дүшнүксиз геплемек, дүшнүксиз сесленмек. *Фашист көпеклери гуйрук булайлап, Боюн буруп, дыза чөкйәр лалайлап* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЛАЛЛЫК [ла:ллык], Гепләп билмезлик, геплемекден махрумлык ягдайы. *Бизиң дилсиз лаллыгымыз зерарлы, дилмачлар бизе шол ерде-де гүн бермеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛАМ-ҖИМ [ла:м-жи:м]: лам-жим болмак — геплемән дурмак, дилиңи ярман отурмак, сессиз-үйнсүз болмак. *Бир сыпатларыны үйтгетмән, лам-жим болуп, сессиз-үйнсүз дурдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оба итлери хем хәзир лам-жим болуп дымышдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЛА'МПА. Хер хили гурлушдакы ышык ве йылылык берйән гурал чыра. *Кичиҗик тамың ортасында дуран столуң үстүнде электрик лампасыны якып, саңа шу хаты язярын* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ЛА'МПОЧКА, Электрик чырасы. *Электрик лампочкалары йылпылдашярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАНДША'ФТ, Ериң үст шекилиниң умумы гөрнүши. *Пушкинде рус тебигаты, рус руҳы, рус дили, рус хәсиети эдил оптики чүйшәниң түңүи йүзүнде ландшафтың гөрнүши ялы пәкизеликде, арассаланан оваданлыкда гөрүнйәр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЛА'НДЫШ, *бот.* Овадан ак гүлли, якымлы ысы болан өсүмлик. *Мениң ландыш гүллеринден эдилен ёргандүшегим галды* (М. Горький, Эсерлер). *Сенсиң йүрежигим, эзиз сырдашым, Сенсиң зер балыгым, сенсиң ландышым* (Ш. Петефи, Гошгы ве поэмалар).

ЛАНЦЕ'Т, Ужы йити ве ики тарапы хем йүзли хирургик пычажык.

ЛАҢ: лаң болмак — халыс болмак, лүтүң чыкмак, халыс ядамак. *Ол эртирден бәри айланып лаң болупды.*

ЛАҢҚЫЛДАМАК, Аграмы ёк ялы ики бака хереқет этмек, ыранмак, силтерленмек.

ЛАҢҚЫЛДАШМАК, Билеликде лаңкылдамак, ызлы-ызына лаңкылдамак, ыранышмак.

ЛАҢҢА, Бирден, бирденде, дуйдансыз, чаласынлык билен. *Солтан эҗе ичини чекди-де, лаңңа ериңден галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эзиз лаңңа галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ашакдан аяк сеси эшидилен бадына, голы саргылы нобатчы лаңңа ериңден турды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛАҢҢАРА, Дегиң бир гөрнүши. *Лаңңара какылып, тар хем чалрынды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Лаңнара какмак — эл-аягыны хереқетлендирип шатланмак, бегенмек.

ЛАҢҢЫЛДАМАК, Болгусыз гүррүң этмек, дерексиз яңрамак, лакгылдамак. *Лаңңылдап отурма-да, бар, ишиң билен бол!*

ЛАҢҢЫЛДАШМАК, Көп болуп лаңңылдамак, билеликде лаңңылдамак, бидерек яңрашмак, лакгылдашмак. *Лаңңылдашып отурмак.*

ЛАҢҢЫЛДЫ, Болгусыз эдилйән гүррүң, дерексиз гүррүң, лакгылды. *Лаңңылдыңы бес эт-де, ишиңе башла!*

ЛАП [ла:п]: 1) лап этмек — хакыкы болшундан чиширмек, улалдып айтмак, улалдып гөркезмек. *Аннагулы кәвагтлар бир хана согруп, лап эдип айтдыгым дәл, хут үч дүйп говачаның дашындан бир сагатлап айрылмаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Онуң гөзүниң өңүнде әйнекде гөрүнйән ялы болуп баряр-да дийсек, лап этдигимиз болмаз* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа); 2) лап урмак — хас улалдып, ялан гүррүң этмек, гүплемек. *Пыркат эйямында Межнун шунча көп лап урмасын* (Мыралы).

ЛАПБА, Гаты, берк, бирден, тиз. *Онуң ганы лапба гызды-да, додакларыны муңкүлдетди. Пөкги вала өзүни лапба ере гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Докторың шкучсуз жогабы онуң ганыны лапба гыздырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛАПБАЧ, *сер.* Мачжа. *Мейданда гуран сыгыр лапбачлары барды.*

ЛАП-ЛАП: лап-лап этмек — 1) гайталанян сес билен ялынлы янмак. *Печиң оды лап-лап эдип яняр;* 2) гүйчли гызмак, янып бармак (температура хакда). *Сыркавың эндамы лап-лап эдйәр.*

ЛАПЛАМАК, I. От алып туташмак, туташанда сес эдип янмак, лап-лап эдип янмак. *От лаплап яняр.* 2. *гөч. м.* Гызмак, от ялы янмак, температура ёкарланмак. *Ериң йүзи лаплап янярды. Хаятларың гүнёш тарапы чалажа лаплап янып дурана меңзейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Эндамым лаплап гызды.*

ЛАПЫКЕЧ [ла:пыкеч], Арзувы, максады амала ашман кейпи гачан, кейпи бозулан. *Лапыкеч, галагоплы*

гыгырышырдылар (М. Горький, Эне). ◇ Лапыкеч болмак — эден ишиң шовуна дүшмән, халыс ирмек, кейпиң бозулмак, кейпиң гачмак. *Ашыргелди ялы колхозчылар лапыкеч болды* («Колхоз гүнлери»). *Ол лапыкеч болуп, элиндәки кәсесини столуң үстүнде гойды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ЛАПЫКЕЧЛИК [ла:пыкечлик], Лапыкеч халда болмаклык, кейпи бозуклык. *Олар лапыкечлик билен ашак отурдылар* («Мыдам тайяр» газети). *Ел бойы зейренип, ичин чекйәрди, Лапыкечлигинден нала чекйәрди. Өзүниң яшыл «Победасына» мүнүп, шофёрына лапыкечлик билен йүзленди* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАПЫРДАТМАК, *гепл. д.* Ховлугып шапырдадып иймек, дөкән-сачан овуртлап иймек. *Лапырдадып унаш ичмек. Лапырдадып чорба иймек.*

ЛАПЫРДЫ, Белке, унаш ялы сувук нахарлар эдепсизлик билен ийленде агызда эмеле гелйән сес, хопурды, шапырды.

ЛАРЁК, Улы болмадык дүкан. *Энчеме ларёк ачылды* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Байберди гелмезинден бирнеме өңрәк, Бибигүл ларёга барды* («Совет эдебияты» журналы). *Шу ларёк Чкалов көчесиниң бурчуна гөчүрилип ёетирилди* («Токмак» журналы).

ЛАРЁКЧЫ, Ларёкда ишлейән сатыжы. *Ашыр шәхерде ларёкчы болуп ишлейәр.*

ЛАРС-ЛАРС: ларс-ларс этмек — гайталанян ларсылдылы сес билен гайнамак, арам-арам ларсылдап гайнамак. *Агырлач ларс-ларс эдип гайнаян тошабың реңки өврүлипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЛАРСА: ларса галмак — бирден чишмек, гаты чишмек (тен хакда). *Вуши кел көйнегини ёкарык чекип, ягырнысыны гөркезди, таягың деген ери ларса галып, ёл болуп дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЛАРСА-ЛАРСА: ларса-ларса галмак — пөкгерип-пөкгерип чишмек, пөкгерип бир нәче ерде чиш эмеле гелмек (тен хакда). *Эндамының кәери ларса-ларса галыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЛАРСЫЛДАМАК, Ларс-ларс эдип гайнамак, ларсылдылы гайнамак. *Газан ларсылдап гайнаяр. Ларсылдап гайнаян тошап сычрап, онуң элини якды.*

ЛАРСЫЛДАТМАК, Ларсылдылы гайнатмак, ларс-ларс этдирип гайнатмак. *Ол ларсылдадып газаныны гайнадярды.*

ЛАРСЫЛДЫ, Биширилйән зат гояландан соң гайнамакдан чыкян тутук, аграс сес. *Бишип дуран мәшевәниң ларсылдысы эшидилйәрди.*

ЛАСЫРДАМАК, Гаты гайнап ласырдылы сес этмек, гаты гайнамак. *Радиаторың сувы ласырдап угради* («Совет эдебияты» журналы). *Йөнекей нарзан бығырдап чыкса, сульфатлы нарзан ярма гайнаян ялы ласырдап чыкяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЛАСЫРДАТМАК, 1. Ласырдылы гайнатмак, гаты гайнадып ласырдылы сес этдирмек, гаты гайнатмак. *Радиаторың сувуны ласырдадып ве бугуны буругсадып, белент депелере чыкмалы болярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Якып бармак, гаты гыздырмак (гүн хакда). *Бейнилери ласырдадян гүнүң ховры йүрегиңе урярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛАСЫРДАШМАК, Бир нәче ерде ласырдап гайнамак, гайнап сес эдишмек, гайнашып дурмак. *Газанлар ласырдашып гайнап дур. Олар ягыш дамжалары дегенде бығырдашып, әпет газанлардакы тошап ялы ласырдашып гайнаярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАСЫРДЫ, Биширилйән задың гайнамагындан чыкян сес. *Газан ласырдап гайнаяр.*

ЛАСЫР-ЛАСЫР: ласыр-ласыр этмек — ласырдап довамлы гаты гайнамак. *Чопаның газанҗыгы ласыр-ласыр эдип гайнаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛАТЫНЛАШДЫРМАК, 1. Латынь элипбийи билен чалшырмак. *Язувы латынлашдырмак.* 2. Латынь-Рим медениетини межбуры кабул этдирмек, гиризмек.

ЛАТЫНЛАШДЫРЫЛМАК, Латынь элипбийи билен чалшырылмак. *1928-нҗи йылда язув латынлашдырылан форма гечирилди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ЛАТЫНЧА, Латынь дилинде, латынь элипбийинде. *Бе, мен булары латынча язып отырын вели, кабул эдәйселер ягшы!* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАТЫ'НЬ, *гепл. д.* Латынь дили. *Окамага гелип, өврендим көп дил, Иңлис, немец, тәҗик, фарс, латыны* («Мыдам тайяр» газети). *Яшажык Шиллер хатда латынь дилини хем өвренйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАТЫШЛАР, Латвия ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

ЛАУРЕА'Т, Сунгатда, эдебиятда, оба хожалыкда, ылымда ве ш. м. гөрнүкли иш эден танымал адама дакылян, берилйән ёкары ат, шонуң ялы-да шол ада мынасып болан адам, шахс. *Парахатчылыгы горамакда айратын тапавутлананлара Ленин байрагының лауреаты диен ат дакылды.*

ЛАУРЕАТЛЫК, Лауреат адына мынасып болмаклык, лауреат адына эе болмаклык ягдайы. *Ол лауреатлыга мынасып болды.*

ЛАФЕ'Т, *харбы.* Артиллерия топларының станогы. *Ол топ лафетиниң үстүнде отурды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛАХ-ЛАХ: лах-лах этмек — ызлы-ызына лахлыдап сесли гүлмек. *Оразлы лах-лах эдип гүлди* («Совет эдебияты» журналы). *Лах-лах эдип, кейп эдишип гүлүшйәр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Шәхдачыклык билен, китабындан гөвни хошал болмаклык билен лах-лах эдип гүлди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЛАХХЫЛДАМАК, Богазына салып, гаты сесли гүлмек, лах-лах эдип гүлмек. *Машының еңсесинде отуран гөзи әйнекли адам лаххылдап гүлди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эсеналы лаххылдап гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛАЧЫН [ла:чын], 1. Ав авламак үчин сакланылян йыртыжы алгыр, элгуш. *Ол хениз лачын салып, ав авламагы сөййән өрән яш адам болупдыр* (СССР тарыхы). 2. *гөч. м.* Самолёт. *Полат лачын гушларымыз, Учяр айлана-айлана* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Миллионларча лачының бар, Булутларда ганат ачан* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар).

ЛЕБ, *көн. с. сер.* Додак. *Леблериниң ширин-шербет балындан, Сорсам — өлдүрерлер, сормасам — өлйән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дишлериң дүрдәне, леблериң гаймак. Өвез бай алҗырап лебин ялады, Большевиги басан болмаз, яранлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЛЕБИЗ, Бир зады эдерин дийип берлен сөз, бир зада боюн болуп эдилйән вада, ыкрар, әхт. *Ким өз лебзини бозса, канундан дашары иш этсе гайгырман. Шол адамларда не лебиз бар, не-де ыкрар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Лебзинде дурмак — эден вадаңы ерине етирмек, сөзүнде тапылмак. *Арап ат мейданда йөрер, Әр болан лебзинде дурар* («Гөроглы» эпосы). Лебиз этмек — бир зада боюн болмак, сөз бермек. *Мен Хожам аганың янында лебиз этдим, сөз бердим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен ичмезлиге лебиз этдим.* Лебзиңи ювутмак — эден вадаңдан дәнмек, ыкрарсыз болмак, әхтиңи бозмак. *Вадасыны үфлэп, лебзини ювудан адамың йүзүне түйкүрилйән дәлмидир?!* («Совет эдебияты» журналы). *Хава Халназар бай, хава! Ак патыша өз лебзини ёвутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Лебизден дән-

мек — *сер.* Лебзиңи ювутмак. *Лебзиңден дәнмек хем говы дәл.*

ЛЕБИЗЛИ, Берен сөзүнде тапылян, вадасында дурян, ыкрарлы, дурнуклы. *Адам диенің лебизли болар.*

ЛЕБИЗСИЗ, Сөзүнде тапылмаян, вадасында дурмаян, әхтини бозян, ыкрарсыз. *Лебизсиз адамың угры болмаз.*

ЛЕГАЛ, Канына лайыклы, кануны дийип билнен, канына лайык мүмкинчиликлерден пейдаланян, кануны, ачык. *Партия легал ягдая гечди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ЛЕГАЛЛАШДЫРМАК, Легал ягдая гечирмек.

ЛЕГАЛЛАШМАК, Легал ягдая гечмек.

ЛЕГЕН, Кир ювмак үчин я-да хожалыкда башга затлар үчин уланылян юка демир гап, таз. *Айсолтан оның агзының габадына леген тутмага етишди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол легенини сувдан долдурып гелшине, Сара йүзленди* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕГЕ'НДА, 1. Бир тарыхы вака я-да адам хакында айдылян роваят, хекая. *Чүнки «Чапай чаласынды» диен ялы эртекилер, легендалар халкың арасында көп яйрандыр* («Мыдам тайяр» газети). *Бу арзув халкларың легендаларында беян эдилйәр* («Пионер» журналы). 2. Болмажак зат хакда тослама гүррүң, эртеки. *Бу барада пайтун хакындакы легендалар шаятлык эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕГЕНДАР, Хайран галдырыжы, гөрлүп-эшидилмедик, үйтгешик, гең. *Легендар Чапаевиң батырлыгы хакында энчеме айдымлар айдыляр* («Мыдам тайяр» газети). *Легендар гахрыман Кеймир көр* («Совет эдебияты» журналы). *Гөроглы легендар гахрымандыр* («Гөроглы» эпосы).

ЛЕГЗАН [легза:н]: легзан урмак — хаҗс уруп айланмак, чарпынып йөрмек, элевжирәп йөрмек. *Нирелерде легзан уруп йөрсүң?!*

ЛЕГИО'Н, 1. *тар.* Гадымы Римде: улы гошун бөлүми. *Рим гошуны легионлардан ыбарат болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Ахырда римлилериң легионлары Митридат VI агыр еңлишше сезевар эдипдир* (СССР тарыхы). 2. Кәбир юртларың йөрите гошун бөлүминиң ады.

ЛЕГЛЕК, *зоол.* Узын аяк, дурна меңзеш ак гуш.

ЛЕГСАН [легса:н]: легсан этмек — басып-басалашдырып, ийип вейран этмек (экин-дикин хакда). *Хер ким хер зат дийсе-де, арпаны легсан эден задың нәмедигини билен болмады* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

ЛЕ'ДНИК, Иймитлери заяламан сакламак үчин ичи бузлы ер, шкаф.

ЛЕДОКО'Л, Бузы бөвсүп гечмек үчин йөрите абзаллашдырылан кувватлы гэми. *Ленин адындакы атом гүйҗи билен ишлейән ледокол сува гойберилди.*

ЛЕҖИКМЕК, Халыс ирмек, бизар болмак, лежи чыкмак, ядамак. *Гурбан бу юмушлардан халыс леҗигенден соң, байың аялына ве оглуна йүзленип: — Зол Гурбан болуп дур-ла?! — дийип зейренди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЛЕЗГИЛЕР, Эсасан Дагыстан АССР-нде хем-де Азербайҗан ССР-ниң кәбир еринде яшаян Кавказ халкы. *Лезги дили. Лезги эдебияты.*

ЛЕЗГИ'НКА, Кавказ халкларының чаласынлык билен ойнаян тансы ве шол тансың сазы. *Ол кәвагтлар лезгинка ойнаярды.*

ЛЕЗЗЕТ, 1. Говы иймитден алынян маза. *Улы гошант борсуң Түркменистана, Дүрли мивелериң леззет бир жана* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Бишен гавун сапагында узак ятса, хич киме леззет бермез* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Якымлы ве мылайым ягдайдан, дуйгудан алынян оңат тәсир, кейп, хезиллик, сапа, эшрет. *Мәхри, сен дүнйәниң леззетини билмейәрсиң!* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа). *Газети чай башында окасаң. леззети айры боляр, маңзыңа отуряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бу гүн гызлар айдым сесин, Диңлениңде леззети бар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ЛЕЗЗЕТЛЕНМЕК, Говы иймитден, якымлы ве мылайым ягдайдан леззет алмак, маза алмак, хәзил этмек, оңат тәсир алмак. *Сахават өз-өзүнден леззетленмек хеселине гарк болуп дурды* (М. Горький, Эсерлер).

ЛЕЗЗЕТЛИ, 1. Мазалы, тагамлы, сүйжи. *Ичерде болса дайханлар ене өз араларында палавдан, яглы чекдирмеден ве башга леззетли нахарлардан сөз ачып, агызларыны сувардып гүррүң эдишйәрдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Нахар өрән леззетли болупдыр.* 2. Леззети бар болан, якымлы, мылайым тәсир эдйән, кейпли, хезил, эшретли. *Гуҗак ачян гуванчлара буйсанып, Дурмушың леззетли көлүнде йүзди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Инди диңе көп ве ягшы окан адамлар, көп ве ягшы ишлейән адамлар оңат, леззетли яшаярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕЗЗЕТСИЗ, 1. Леззети болмадык, сүйжи дәл, тагамсыз, мазасыз. *Леззетсиз нахар. Леззетсиз эт. Леззетсиз гавун.* 2. Якымсыз ве мылайым болмадык дуйгы галдырян, леззети, кейпи-сапасы болмадык, эшретсиз. *Бу пәк дуйгының ёлукда жан аяман өлүме гидйән гахрыманлар болмаса, дурмуш леззетсиз хем бирсыхлы боларды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЛЕЗЗЕТСИЗЛИК, 1. Леззетсиз болмаклык, сүйжи дәллик, тагамсызлык. *Нахарың леззетсизлиги. Иймишиң леззетсизлиги.* 2. Якымлы тәсир этмезлик, леззетли дәллик, кейпсизлик. *Эдилйән гүррүңиң леззетсизлиги. Отурылышыгың леззетсизлиги.*

ЛЕЙ, Румынияда пул бирлигиниң ады.

ЛЕЙБ-ГВА'РДИЯ, *харбы.* Эдара эдилиш формасы, монархия эсасланян кәбир юртларың айратын хукуклы гошуны.

ЛЕЙБОРИ'СТ, *сыясы.* Англияның реформистик сыясаты йөредйән ишчилер партиясының члени. *Лейбористлериң бир топары хем өз нобатында хөкүмети иңлис-американ гатнашыкларыны пугталандырмак үчин чәре гөрмәге чагырян дүзедиш хөдүрледи* («Совет Түркменистаны» газети).

ЛЕЙБОРИСТИК, Лейборисче хас болан, лейборисче дегишли болан.

ЛЕ'ЙКА, Инсиз плёнкалы фотоаппаратың бир гөрнүши.

ЛЕЙКЕМИ'Я, *мед.* Лейкоцитлериң хас көпелмеги билен дөрейән ган кесели, ак ганлылык кесели.

ЛЕЙКОЦИ'Т, *физиол.* Ганың реңксиз шар гөрнүшли клеткасы. *Лейкоцит — ак ган беденҗиклери* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ЛЕЙКОЦИТО'З, Ганда лейкоцитиң санының көпелмеги.

ЛЕЙЛИСАЧ, *бот.* Сөвдиң, талың инче япраклы чыбыкларының ашак салланышып дуран бир гөрнүши. *Гыраларына чынар, лейлисач, тут агачларыны экип, аягындан сакасына ченли ики ян гапдалына, ичине даш өрдүлер* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕЙС: 1) лейс болмак — көп мукдарда чашып, дагап, дөкүлип ятмак, бол болмак. *Хер ерде гавун, хер ерде гарпыз лейс болуп ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Душманларың маслыклары лейс болупды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа); 2) лейс этмек — вейран этмек, чалам-чаш этмек, заяламак. *Маллар оты лейс эдипдирлер.*

ЛЕЙТЕНА'НТ, Гошунда ве флотда кичи лейтенантдан соңкы дакылян офицерлик ат, дереже хем шол ады, дережәни алан шахс. *Лейтенант зол ызына гаҗрылып гараярды* («Совет эдебияты» журналы). *Вепа Аман уршуң илки башларында лейтенантды* (А. Говшудов, Мәхри—

Белли). *Аңырдан хасырдап нобатчы лейтенант гелди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛЕЙТЕНАНТЛЫК, Лейтенантың гуллук ягдайы.

ЛЕЙТМОТИ'В, Саз эсериниң башындан тә ахырына ченли гайталанян эсасы әхени, темасы. *Ол пролог болса пьесаның лейтмотиви болупдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЛЕКЛЕКИ, Перикден чөзленйән йүпеги, йүплүги сарамак, келеплемек үчин йөнекей эл гуралы. *Бизи бассырманың бир четинде дуран леклеки ялы чархың янына алып барды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕКСИК, Лексика дегишли болан. *Лексик гошундылар барадакы меселе бизиң терҗимечилеримизиң арасында дүрли пикирлер дөредйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕ'КСИКА, 1. Бир дилиң сөзлериниң жеми, сөзлүк составы. *Түркмен дилиниң лексикасы гиңелди* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Бейик Октябрь социалистик революциясындан соң түркмен дилиниң лексикасы өрән байлашды.* 2. Белли бир областда уланылян сөзлериң я-да бир эсериң дилиндәки сөзлериң жеми.

ЛЕКСИКО'ГРАФ, Лексикографиядан специалист.

ЛЕКСИКОГРАФИК, Лексикография дегишли болан, *Лексикографик иш.*

ЛЕКСИКОГРА'ФИЯ, Сөзлүк дүзмеклигиң теориясы ве практикасы. *Лексикография секторы. Түркмен лексикографиясы.*

ЛЕКСИКО'ЛОГ, Лексикология билен мешгулланян специалист.

ЛЕКСИКОЛО'ГИЯ, Дил билиминиң лексиканы өвренйән бөлүми. *Түркмен дил билиминиң лексикологиясы боюнча монографиялар язылып башланды.*

ЛЕКСИКО'Н, Сөз байлыгы, сөз ве аңлатмалар запасы. *Магтымгулының лексикоңы өрән байдыр.*

ЛЕ'КТОР, Лекция окаян адам. *Колхозымыза лектор гелди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЛЕКТО'РИЙ, Көпчүлик үчин лекциялар окамагы гураян эдара, шонуң ялы-да көпчүлик үчин лекция окалян жай.

ЛЕКТОРЛЫК, Лекторың кәри, везипеси.

ЛЕКЦИОН, Лекция этмек ёлы билен гечирилйән, лекция үсти билен алнып барылян, лекция эдилйән. *Байдыр окалгалар, китапханасы, Дүрли кабинетли, лекцион залы* (А. Кекилов, Сөйги).

ЛЕ'КЦИЯ, Хайсы хем болса бир теманы я-да предмети ятдан, дил үсти билен беян этмеклик. *Сентябрь Пленумының карарлары хакында лекция окаҗак* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Илат арасында лекциялар окамаклыгы, сыясы докладлар ве гүррүңлер гечирмеги гөвуландырмалы* («Совет Түркменистаны» газети).

ЛЕЛЛЕВ, *гепл. д. сер.* Л е л л и м.

ЛЕЛЛЕВЛИК, *гепл. д. сер.* Л е л л и м л и к.

ЛЕЛЛЕРМЕК, Ысгынсыз болмак, говшак болмак, суст болмак, башарныксыз болмак. *Биз жуда леллерипдирис* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЛЕЛЛИК, *сер.* Л е л л и м. *Леллик оглан.*

ЛЕЛЛИМ, Тебигы гурлушы тайдан говшак, агзыны өвелдип йөрен, налажедейнн, башарныксыз. *Мен сизиң хеммәңизи эрни сувлы, леллим гөрйән. Леллим дийип өзүң яла айдарлар. Арчын хан, «мени ураны — худай урсун», леллим болмасаң, дуллугың үстүни өртүп билердиң* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛЕЛЛИМЛИК, Леллиме хас болан гылык-хәснет. леллим халда болуш. *Бизиң леллимлигимиз, налажедейнлигимиз, агыз бирикдирип билмезлигимиз өз аягымыза душак болуп чолашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛЕММЕР, Үсти-үстүне үйшен, топланан, үйшмек. *Аграмлы гара булут леммер атып, мавумтыл асманың йүзүнде ондан-оңа гөчйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛЕММЕР-ЛЕММЕР, Үсти-үстүне, гат-гат, топбак-топбак. *Асманың йүзүни леммер-леммер гара булут өртди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Леммер-леммер булут ойнап, баз эдер, Бал хем болсаң, дамма ярың үстүне. Леммер-леммер чал булутлар дагады* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕММИ-ЛЕММИ: л е м м и-л е м м и э т м е к — болгусыз, үгурсыз гүрләп отурмак, бидерек гүррүң этмек. *Кәгүнлер болса базарда онуң-мунуң янында лемми-лемми эдип гүнүни яшырярды. Хеммеси хем сениң өзүңдендир-ле, баран ериңде лемми-лемми эдип отурансың, хәлимен гитсем, бош гелмежегим-ә билйән* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЛЕММЕРЛЕНМЕК, Леммер-леммер болмак, үсти-үстүне үйшмек, гат-гат болмак. *Леммерленип гара булут йөреди, Гүнүң йүзүн тутуп, гөги бүреди* («Совет эдебияты» журналы). *Даг гершлериниң иң белендиниң башында пәҗарлы леммерленип ятан гар бардыр* (М. Горький, Эсерлер).

ЛЕНЖИКДИРМЕК, Халыс призмек, бизар этмек. *Шол бир айданыңы айдып ленжикдирмек.*

ЛЕНЖИКМЕК, Халыс ирмек, бизар болмак.

ЛЕНИНИ'ЗМ, В. И. Ленииң империализм ве пролетариат революцнясы шертлеринде марксизми мундан бейлеки де өсдүрйән ве конкретлешдирйән таглыматы. *Олар ленинизме гаршы болан реакцион пропагандаңы пәш этдилер* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Ленинизм — йүзлерче миллион адамларың гөрешиниң мукаддес байдагыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕНИНЧИ, Ленинизмиң тарапдары, Ленииң таглыматына, ишине берлен. *Оны ленинчи большевиклер улы кынчылыклары башдан гечирмек билен газанярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕНИНЧИЛИК, Ленинизме тарапдарлык, Ленииң таглыматына, ишине берилмеклик. *Ленинчилик принцип эсасында дөредилйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Ленинчилик иши өлмездир* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕ'НТА, 1. Матаның инсизже узын бөлеги. *Мениң сачымдакы ленталар нәхили ажап!* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). 2. Белли бир материалдан болан узын золак зат. *Отлан ялы көне топуң пелтесин, Я-да партлайжы мина лентасын* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Шол вакалар кино лентасы ялы хатар-хатар болуп гөз өңүне гелйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Күкреди пулемёт лентасы барха Ярылды гранат зыңылып дынман* (А. Ныязов, Шыгырлар). ◇ Х ы я л л е н т а с ы — ызы үзүлмән эдилйән пикир, хыял. *Ине, хыял лентасы бирден шарпа үзүлйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕНЧ: 1) л е н ч э т м е к — 1) шол бир зады гайталап дүрмак, ягыр этмек, сувуны чыкармак, халыс иризин йүрege дүшмек. *Ол ленч эдилен стандарт жүмлелерден пейдалананок* («Совет Түркменистаны» газети); 2) мыжжыгыны чыкармак, дөвнемек, басгыламак. *Хүжүм эдип чар тарапдан кән ягы, Ленч эдилди, депелериң топрагы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер); 2) л е н ч б о л м а к — бизар болмак, халыс болмак, ядамак. *Бу хакдыр, мекдепде ченден ялтадым, Партада ленч бордум гайгыдан яңа* (Ш. Петефи, Гошгы ве поэмалар). *Ленч болярдыңыз агыр гүн гәрүп* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЛЕҢ: л е ң э т м е к — бизар этмек, бир зады айдып, дийип халыс йүрege дүшмек.

ЛЕҢКЕ. Золаклары инли галың нах мата.

ЛЕҢКЕБУТ [леңкебу:т], *зоол.* Керпиден тор ясаян, сатанлак, узын аяк мөйүн бир гөрнүшин: *Себәпсиз сре лең-*

кебутдан, таракандан, сычандан горкян адамлар бар ахыры (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЛЕҢКИЛДЕМЕК, Ленк-ленк эдип йөремек, чалт ве еңил йөремек; леңк эдип галмак. *Бахарың бердашлы голларының гүйжүнден Вүши кел ичи бош кәди ялы леңкилдәп галярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ашыр ир билен нирәдир леңкилдәп барярды.*

ЛЕҢКИЛДЕТМЕК, Агсадып йөретмек, кейтиклетмек, леңк эдип ёкары галдыртмак. *Ол чеп аягыны леңкилдәдип, пыянлач йылгырмак билен оңа гөвүнлик берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛЕҢКИЛДЕШМЕК, Леңк-леңк эдишип йөремек, леңкидик-леңкидик эдишип йөрешип гитмек. *Сүриниң агсак-чолаклары ленкилдешип, сүйренишип барярды.*

ЛЕҢКИЛДИ, Агсаклап еңил йөремегиң бир гөрнүши, йөрейиш ягдайы; галгайыш.

ЛЕҢК-ЛЕҢК: **леңк-леңк этмек** — довамлы херекет билен леңкилдәп йөремек, агсаклап чалт ве еңил йөрәп гитмек; галгап дурмак.

ЛЕҢҢЕР, 1. Гуюдан сув чыкармак я-да бейиклиге сув, агырлык чыкармак үчин эдилйән гурал, рычаг. *Елиң зарбы хем онуң өз леңҥери вышканы ики бака нәче ыраса-да, гүйчли трактырлар онуң йыкылмагына май бермейярди* («Совет эдебияты» журналы). *Гуюдан сувы леңҥер билен чыкарярлар.* 2. Бир задың мәкәм дурмагы үчин ондан асылып гоюлян агырлык. *Түйнүкден леңҥер ассана!* («Токмак журналы). ◇ **Леңҥер атмак** — яйкылдап дурмак, ыранып дурмак, чайканмак. *Леңҥер атып дуран паяпылдан гечҗек ялы яйданяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Пароход леңҥер атярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕҢҢЕЧ, *зоол.* Секиз саны узын аяклы, гысгыч агызлы, узын муртлы, сувда яшаян жандар. *Ховданда бир гарры леңҥеч яшаян экен* (Л. Н. Толстой, Баснялар) *Ол леңҥеч ялы деррев бейлелигине дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гурбага ве леңҥеч сувда яшаян жандарлардыр.*

ЛЕПБЕЙ, *гепл. д.* «Гуллук, боляр, сизиң хызматыңыза тайяр» диен маныны аңладян сөз. *Сен йөне бизиң диенҗигимизи эт-де, нәме буюрсак, лепбей дий-де, ишледежик йөр! — дийип, Гурбаны сүйт көлүне батырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Лепбей дийип, бая боюн бурарды, Бай хем оны: — Ыснат — дийип урарды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЛЕПБЕРИЛМЕК, *сер.* Лепбермек. *Жейирдәп дуран дилиң болса, лепберилип отуран ериңден бизе нобат бермән, гүррүң эдип отурсаң нәдердик?!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ич ишикде лепберилип отурды* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЛЕПБЕРМЕК, Япырылып отурмак, ики эпленен ялы болуп отурмак, япбашып отурмак.

ЛЕП-ЛЕП: **леп-леп этмек** — ыраң атып, гиң эдип, тагашыксыз йөремек. *Аннагулы-да онуң ызындан лел-леп эдип барярды. Хан күйли элмыдама бир йөришде леп-леп эдип йөрейярди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЛЕРЗАН [лерза:н]: 1) **лерзана гелмек** — гүйчли гахар-газап, хөкүм, зарба зерарлы титремек, эленмек; горкуп сандырамак. *Гөкден инен бомбаларың зарбындан, Земин эндирешип лерзана гелди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гопуп чаганың йүреги, Яш сүңки лерзана гелди* (Чары Ашыр, Поэмалар); 2) **лерзан урмак** — *сер.* Лерзана гелмек. *Даглар лерзан урар, силкинер хер ян, Фашист адын йитирс, бил, Таня жан!* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Сүеклерим лерзан урар сөзүнден, Жисмимиң шахрине талаң салан яр* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ЛЕТ, *көн. с.* Теене, игенч, иңирди. *Йигримиде «Түркменистан» газети, Душманың жанына көп урды летти* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ажап мурт Кесе Аннаеве эт дәл-де, лет ийдирди* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЛЕТАРГИК, *мед.* Летаргия кесели бар болан. *Летаргик укы.*

ЛЕТАРГИ'Я, *мед.* Бир нәче сагада ве гүне чекйән укы гөрнүшли кесел. *Летаргия кесели дүнйә йүзүнде* [illegible] болмак.

ЛЕТДЕ, Көне-сөне эсги, көне гейим-гежим [illegible]. *Ол ягҗымак летдә доланғы бир зады голтугына сыгдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң үстүне-де көне кәлта, аңры-бәри летделер ямалыпдыр* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ЛЕТЧИК, Самолёт сүрүжи. *Анха, лётчиклериң кабинасына гечилйән гапының депесинде стол [illegible] тегелек бир зат гөрүнйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Компас гәми сүрүжилериң, лётчиклериң [illegible] якын көмекчиси болуп хызмат эдйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ЛЕТЧИКЛИК, Самолёт сүрүжиниң ягдайы, кәри.

ЛЕЧ: **лежи чыкмак** — 1) хайы гачмак, гуйрудан дүшмек, халыс болмак. *Ах чекип тапмады [illegible] вежин, Саг болса [illegible]* (Н. Помма, Сайланан эсерлер); 2) көп гайталамак, көп [illegible], ягыр болмак, сувы чыкмак. *Лежи чыкарылан [illegible] душярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛЕЧЕК, *көн. с. сер.* Гынач. *Башыңызда элван лечек, Билиңизде тылла пычак* («Гөроглы» эпосы).

ЛЕШГЕР, *көн. с.* Гошун. *Шол дерелерде Эйран шаларының лешгерлери сансыз гезек өз ганларыны сачыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Атып, чапып Чынгыз ханың лешгери, Гумага дөндерди гүл чеменлери* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЛИБЕРА'Л, Либерализмиң тарапдары, либераллаша эерижи. *Бу эсер либерал буржуазия гаршы [illegible] каны хем өз ичине аляр* («Түркменистан [illegible]» журналы). *Либералларың хөдүрлән дүзедиши хас ач-ачан хәсиетдедир* («Совет Түркменистаны» газети).

ЛИБЕРАЛИ'ЗМ, *сыясы.* Феодал-крепостнойчылык дөврүнде ве буржуаз революциялары дөврүнде буржуазияның азатлыгыны ве бәхбидини гораян сыясы угур, либералчылык.

ЛИБЕРАЛЛАШМАК, Либерал болмак, либералчылык этмек.

ЛИБЕРАЛЛЫК, Либералың ягдайы, юмшаклык, леллимлик. *Некрасовың яшайшының ве тарыхы шиниң маносы ол говшаклыклардан ве ол либераллык ялңышларындан ыбарат дәлди* («Совет эдебияты» журналы).

ЛИБЕРАЛЧЫЛЫК, *сер.* Либераллык. *Инди ол либералчылыкдан нам-нышан галмады* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ЛИБРЕ'ТТО, *театр.* Саз эсерлериниң сөзлери, тексти. *Либреттолар язмак үчин өрән көп вагт герек диййәрлер* («Токмак» журналы).

ЛИ'ГА, Союз, бирлешик. *Миллетлер Лигасы.*

ЛИГИРДЕМЕК, 1. Гыбыр-гыбыр эдип йөремек, кичижик әдим билен йөремек, гыбырдамак. 2. Лигирдили сесленмек, лигир-лигир эдип сесленмек.

ЛИГИРДИ, Ик, пырлавач ве ш. м. затлар чалт пырлананда чыкян сес.

ЛИ'ДЕР, 1. *сыясы.* Сыясы партияның, сыясы-көпчүлик гурамаларының ве ш. м. баштутаны, ёлбашчысы. *Ашгабат меньшевиклериниң лидерлеринден бири болан инедөрдүл, тогалак Дохов гүррүң этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *спорт.* Спорт ярышларында өңде барыжы.

ЛИҢБЕ'З, *көн. с.* Улулара ве етгиҗеклере соват өвредилйән мекдеп. *Ол хәзир окалгада ишлейәр ве ликбезде окадяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Совет-*

сыз Айҗамал ликбезе гатнады (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Мекдебиң янында ликбез гуралды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЛИКВИДА'ТОР, 1908—1912-нжи йылларда пролетариатың легал дәл революцион партиясыны ёк этжек болуп чалшан ве революцион гөрешиң зерурлыгыны инкәр эден реакцион меньшевистик акым. *Мунуң өзи йигренҗлерің билелешигиниң, ликвидаторларың ве халкчыларың хапа кәрханасыдыр. IV Дөвлет думасы гечириленде, ликвидаторлар хайбат атдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛИКВИДАТОРЛЫК, РСДИП-иң ичинде дөрәп, революцион легал дәл пролетариат партиясыны ёк этмеклиге ымтылан ве революцион гөреши инкәр эден меньшевистик реакцион акым.

ЛИКЁР, Сүйҗи хем гүйчли спиртли ичги. *Ол ликёры көп ичйән ялы гөрүнмек үчин, оны сован чай билен чалшырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛИЛИПУ'Т, Өрән пессежик бойлы адам. *Циркде лилипутлар хем чыкыш эдйәрлер.*

ЛИМИ'Т, Белленилен кесгитли норма. *Ол затлар дине лимит билен гойберилйәр* («Токмак» журналы).

ЛИМО'Н, Хемише гөк цитрус агажы ве шонуң галың габыклы, туршумтык тагамлы мивеси. *Тер япраклы лимон агачлары гүнүң нуры астында өвшүн атып гөрүнйәрди* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). *Биз ики гектар ерде лимон хем өсдүрип етишдирдик* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЛИМОНА'Д, Ичмек үчин миве ширеси гошулып тайярланылян сув. *Ийсеңиз бар бизде багыр хем бөврек, Янында лимонад хем совук нарзан* («Совет эдебияты» журналы). *Лимонад заводы.*

ЛИМОНЛЫ, Лимоны бар болан, дүзүминде лимон гарындысы болан, лимон атылан. *Лимонлы чай. Лимонлы ичги.*

ЛИМУЗИ'Н, Япык кузовалы еңил автомобиль.

ЛИ'МФА, *физиол.* Оңургалы хайванларың ве адамың бедениниң әхли докумаларыны ве өйжүклерини ювян хем-де докумаларың арасындакы бошлуклары долдурян реңксиз сувуклык. *Бедениң аграмының 50 процент чемелери өйжүклериң арасындакы аралыклары долдурян докума лимфасының пайына дүшйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ЛИМФАТИК, *физиол.* Лимфасы бар болан, лимфа дегишли болан, лимфалы. *Лимфатик мәзлер. Лимфатик сестема.*

ЛИНГВИ'СТ, Лингвистикадан специалист, дилчи.

ЛИНГВИСТИК, Дил хакындакы ылма дегишли болан, лингвистика хас болан. *Ол китап СССР Ылымлар акаде-миясының Мары областының территориясында ишлән, лингвистик-фольклор отрядының экспедициясына гатнашан Н. Ф. Лебедев тарапындан язылды* («Совет эдебияты» журналы). *Лингвистик конференция. Лингвистик гурултай.*

ЛИНГВИ'СТИКА, Дил хакындакы ылым, дил билими.

ЛИНЕ'ЙКА, 1. Догры, гөни чызык чекмек үчин гурал. *Ол вагт Гөзел гыз элш галамлы ве линейкалы аяк үстүнде дуруп, нәмедир бир задың чертёжыны чекйәрди ве гулага якымлы хиңленйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир узын хатар, сетир. *Дружина линейка дурды* («Мыдам тайяр» газети).

ЛИ'НЗА, Тегелек гөрнүшли оптики чүйше. *Микроскопың линзасы.*

ЛИНКО'Р, *харбы, деңизч.* Линия кораблы, говы яраглandырылан линия гәмиси.

ЛИНО'ЛЕУМ, Цемент билен олиф гарындысы гошулып синдирилен галың мата, тамың ашагына ве йүзүне эртүлйән материал.

ЛИНОТИ'П, Харплары сетирлейин йыгнап гуйян типография машыны.

ЛИНОТИПЧИ, Линотипде харп йыгнайжы ишгәр.

ЛИҢКИЛДЕМЕК, Лиңк-лиңк эдип йөремек, агсаклап, кейтиклэп йөремек. *Сен компания йыгнанянчаң, мен командириң янына барып гелейин! — дийип, лиңкилдэп совулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛИ'ПА, Япраклары йүреге меңзэп дуран, гүли ыслы токай агажы. *Йүзлерче адамлар сөвүт ве липа агажындан «Чайка» адыны алан узын казак гайыкларыны ясаныпдырлар* (СССР тарыхы). *Бакды гарры липа агачларының Ыгшылдап отуран гожа дүзүне* («Совет эдебияты» журналы).

ЛИ'РА I, 1. Эл билен тарына какылып чалынян, гадымы грек саз гуралы. *Гел, шөхрат тәҗими айыр башымдан, Сындыр нәзик хеңлер чалян лираны* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Украина ве белорус багшыларының кеменче билен чалян саз гуралы. 3. *гөч. м.* Шахырың дөредиҗилик укыбы, зехини, ылхамы хөкмүнде уланылян символ. *Сениң лираң бизе, эй бейик Пушкин, Тәзе ылхам, тәзе лира гетирди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЛИ'РА II, Түркиеде ве Италияда пул бирлигиниң ады. *Хер бирине 5 лира төлярсиңиз!* («Совет эдебияты» журналы).

ЛИРИ'ЗМ, Лирики хәсиетлилик, мазмунлылык, лирики толгундырыжылык. *Зелилиниң чуң лиризм билен язылан эсерлеринде достлук, вепалылык, ынсансөйүжилик пикирлер-де өңе сүрүлйәр* («Эдебият»). *Актёрлар оның лиризмини ве эмоционаллыгыны аңлатмаклыга гөнүкдирилипдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ЛИ'РИК, Лирикә шахыр. *Лирики шахырлар окыжыларың өңүнде бергидар болуп дурярдылар* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Бу йыгынды Гейнәниң бир нәче йыллык дөредиҗилик зәхметиниң нетиҗеси болуп, оның бейик лирикдигини субут этди* («Совет эдебияты» журналы).

ЛИ'РИКА, Шахырың ички дуйгусыны ве башдан гечиренлерини беян эдйән поэзияның бир гөрнүши. *Бу гошгуда нәче гөвни гиңлик, мертлик ве лирика бар* («Совет Түркменистаны» газети). *Ата Салыхың эсасы жанры лирикадыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЛИРИКИ, Лирика дегишли болан, лирика хас болан. *Бу темадан лирики шыгырлардан башлап, повесть, роман, драма ялы энчеме эсерлер дөредилди* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың арасында яңсылайжы лирики гошгулар барды* (М. Горький, Эсерлер).

ЛИСТ, Чап эдилйән текстиң өлчег бирлиги. *Китап он бәш чап лист мөчберинде нешир эдилипдир.*

ЛИСТА'Ж, Эсериң лист саны. *Китабың листажы аз дәл.*

ЛИСТО'ВКА, Сыясы мазмунлы чап эдилен листок. *Китап билен биле ол тәзе листовка хем тайярлаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Сен шондан соң не-хә гелдиң, не-де өвүт-үндев үчин листовкалар, гөркезмелер алдың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гейне арачәкден гечип гелйәркә, онуң чемеданларыны дөкүшдирип, ондан революцияны пропагандирлейән листовкалар агтаярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛИСТО'К, 1. Хат язмак үчин тайярланылан йөрите бланка. 2. *сер.* Листовка. *Биз сизи листоклар билен үпжүнләрис: шонда хемме зат языляр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ **Сөвешжең листок** — гыссаглы чыкарылян кичижик дивар газети. *«Сөвешжең листокларда» ызда галаклар берк танкыт эдилйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Диварда асылан суратлар, безелип чыкарылан дивар газети, «Сөвешжең листоклар» үнсүни өзүне чекйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЛИТВАЛЫЛАР, Литва ССР-ниң ерли халкы, эсасы

илаты. *Улы дабаралы сайлав гечирйәр, Латва, Литва, Эстония халкы* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЛИ'ТЕР, Отла, самолёта ве ш. м. мугт я-да арзан баха билен мүнмәге мүмкинчилик берйән шахадатнама.

ЛИТО'ГРАФ, Литография ишн боюнча специалист.

ЛИТОГРА'ФИЯ, 1. Йүзи язгылы ясы даш аркалы чап эдиш усулы, дашбасма. 2. Шол усул, ёл билен чап эдйән кәрхана.

ЛИТОСФЕ'РА, *геол.* Ер тогалагының йүзүндәки гаты гатлак, ер габыгы.

ЛИТР, 1000 куб. см. барабар болан гөврүм өлчеги ве шол өлчегдәки сувуклык мукдары. *Колхозың сагымчыларындан 12-си гошмача хак гөрнүшинде 6 мүң литр сүйт алды. План боюнча 144 мүң литр сүйт алмаклыгың ерине 162 мүң 264 литр сүйт алынды* («Совет Түркменистаны» газети). *370 литр сүйт сагылды* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ЛИТРЛИК, Бир литр сыгян, бир литр мукдардакы өлчег габы. *Литрлик күрүшгелери ясамага башлаң!* («Токмак» журналы). *Литрлик чүйше.*

ЛИФТ, Бир нәче этажлы жайларда, шахталарда ве магдан гуюларында ашак дүшүрйән ве ёкары чыкарян машын. *Лифт Айсолтаны онүнжы гата алып чыкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЛИФТЕР, Лифтде ишлейән, лифти ишледйән ишчи.

ЛИЦЕ'Й, Патыша Руссиясында: эркеклер окаян айратын хукуклы орта я-да ёкары окув жайы. *Гейне лицейде окаян дөврүнде муңа дүшүнипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Лицей окувының бүтин курсы алты йыллыкды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЛИЧИ'НКА, *биол.* Мөр-мөжеклериң улы вагтындакы ягдайындан бүтинлей тапавутланян кичижик гурчук вагтындакы өсүш дөври ве кичижик гурчугың өзи. *Личинкаларың өсүши 15—28 гүне чекйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЛОВЛАМАК, 1. От алып сесли янмак, туташып ялынлы янмак, гүйчли янмак. *Ловлаяр көмүр, Гызаряр демир* («Совет эдебияты» журналы). *От ловлап яняр.* 2. *гөч. м.* Гаты гахарың гелмек, жаның янып гызмак. *Утүлмишиң ады ядыма дүшенде, ловлап яныберйәрин. Онуң дердинден не яйнап билдим, не-де ойнап* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 3. *гөч. м.* Эндамың гыздырмак, тениң гызмак, гызгының галмак. *Онуң йүзи ловлап, гөзлери ялдырап гитди* (М. Ю. Лермонтов. Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЛОВУРДАВУК, Өвшүн атян. ловурдап дуран, ялпылдап дуран, ялпылдавук. *Ялкымын яйрадып даглара, дүзе, Өвшүн атяр ловурдавук гөл билен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЛОВУРДАМАК, 1. Гүйчли ловурдылы янмак, туташып ялынлы янмак. *Хер гапыда оҗакларда якылян отлар ловурдап, көне тамларың диварларының йүзүне шөхле саларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Өвшүн атмак, шөхле бермек, ялпылдамак, йылпылдамак. *Маңлайы сакар ал атың эндамы ловурдаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сырылан гылычлар яңы доган Гүнүң шөхлесине ловурдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛОВУРДАТМАК, 1. Ловурдылы якмак, гүйчли якмак, ловладып якмак. 2. Өвшүн атдырмак, йылпылдатмак, шөхлелендирмек. *Ловурдадып гөвхер кимин чырасын, Бирлешдирйәр шәхер, обаң арасын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Айнаның гызыл чайылан гупбасыны ловурдатды, атың эериниң гашындакы чүйлери йылпылдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ювашжа титредйәр йүпек көйнегин, Гүнем ловурдадяр гылжың пәйнегин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЛОВУРДАШМАК, 1. Көп ерде ловурдап янмак, ловлашып янмак. 2. Өвшүн атышып дурмак, ялпылдашмак, йылпылдашмак. *Обамыздакы Ильич чыралары эдил йылдызлар ялы ловурдашдылар* (Н. Помма, Тайлак зын). *Дөшүнде Бейик Ватанчылык уршуның ордени медаллары ловурдашяр* (А. Говшудов, Көпетдагың гинде).

ЛОВУРДЫ, 1. Ловурдап янян сес. 2. Өвшүн, ялпылды, йылпылды. *Гой, «ак алтының» ловурдысы бизиң тоомыза-да безег берсин!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гыммат бахалы бу байлыгың ловурдысы онуң гөзлерини гамашдырды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛОГАЛА, Дүйә берилйән хамыр, токга-токга тогаланан ийм. *Какасы хер дүйәниң агзына эп-эсли логала тутдурды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛОГАРИ'ФМ, *мат.* Шол бир саны алмак үчин эсас дийилйән саның гөтерилмели дережесини гөркезиҗи. *Логарифмлер таблицасы.*

ЛОГАРИФМИК, *мат.* Логарифме дегишли болан, логарифме эсасланян. *Логарифмик линейка. Логарифмик хасапламалар.*

ЛО'ГИКА, Пикирленмек кануны ве онуң формасы хакындакы ылым. *Ине, дурмушың догры логикасы. Мунуң өзи оларың өз өсүшиниң ичерки логикасының бардыгы үчин шейле боляр* («Совет эдебияты» журналы). *Логика пикирлери догры гурамагың канунлары ве формалары хакындакы ылымдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин. Логика).

ЛОГИКИ, Логика дегишли болан, логика хас болан. *Бу сетирлерде, биринҗиден-э, херекетиң логики гидиши тайындан нәдогрулык бар* («Совет эдебияты» журналы).

ЛОДЫРЛЫК, Иш якмазлык, лодырың гылык-хәсиети, ялталык. *Эй, сиз, итлер дагаң! Лодырлык этмек болҗакдыгына бегендиңиз! Ханы, ерли-ериңизе угран!* («Түркмен языҗыларының хекаялары»).

ЛО'ДЫРЬ, Иш якмаян, ялта. *Зәхмет башында белли, Ялта — лодырь сайланяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЛО'ЖА, Томаша залларында бир нәче адам отурар ялы гапдал тарапдакы йөрите ер, орун. *Ложаларда дашары юрт векиллери отырдылар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ине хөкүмет ложасы—дийип гөркезәйсе болмадымы?!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЛОКА'УТ, *сыясы.* Буржуазияның ишчилер сынпына гаршы гөреш хөкмүнде кәрханалары япып, ишчилери көпчүликлейин ишден бошатмаклыгы.

ЛОКАУТЧЫ, Локаут ыглан эдйән капиталист.

ЛОКГА, Бир тутуш бөлек, токга, тогалак, топбак. *Уллакан келлеси ики эгниниң үстүне боюнсыз беркидилен ялы локга адамдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛОКГАЛАМАК, Локга-локга этмек, бөлек-бөлек этмек, токга-токга этмек, токгаламак. *Хамыры* [illegible]

ЛОКГАЛАНМАК, Локга эдилмек, [illegible] локга тутмак, топбакланмак, токгаланмак. *[illegible] салып дуран Ашырың локгаланып үйшүрилен ат* [illegible] *гөзүне илди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

ЛОКГАЛАТМАК, Локга-локга этдирмек, бөлек-бөлек этдирмек, топбаклатмак, токгалатмак. *Дүйә бермек* [illegible] *логала локгалатмак.*

ЛОКГАЛАШМАК, Локга-локга эдишмек, локгаламага көмеклешмек, токгалашмак.

ЛОКГА-ЛОКГА, Токга тутаң, топбак-топбак, токга-токга.

ЛОКГУЛДАМАК, Лок-лок эдип гүлмек, ёгын сес [illegible] лен гүлмек. *Вала локгулдап гулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Башлыгың өзи хем локгулдап гулды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЛОКГУЛДАШМАК, Лок-лок эдишип гүлмек, [illegible] де лок-лок эдип гүлүшмек. *Отуранлар локгулдашып* [illegible] *лүшдилер.*

ЛОКГУЛДЫ, Локгулдап гүлненде чыкян сес, [illegible] сесли гүлки. *Өйдәкилериң локгулдылары эшидилйәрди.*

ЛОК-ЛОК: лок-лок этмек — локгулдап [illegible]

ёгын сес билен гүлмек. *Гелди шуңа бегенип, лок-лок эдип гүлди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Арман сачың иррәк чаларыпдыр-а! — дийип, аялына дегди-де, лок-лок эдип гүлүп, бизи бассырманың бир четинде дуран леклеки ялы чархың янына алып барды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛОКОМОТИ'В, Рельсиң үстүнде херекет эдйән ве демир ёл вагонларыны чекйән машын (паровоз, тепловоз ве ш. м.).

ЛОКУРДАМАК, Локур-локур эдип сес чыкармак, локурдылы сес этмек. *Сорулян сув чилим локурдап сес эдйәрди.*

ЛОКУРДАТМАК, Локур-локур этдирмек, өзүне соруп, локурдылы сес чыкармак (сувлы чилим хакда). *Уллакан чилим элден-эле гечйәр, хер ким өз гезегинде локурдадып соряр. Гарры үч-дәрт сапар локурдадып, чилимини елпеди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЛОКУРДЫ, Гапдакы сувуклык соруланда ве ш. м. чыкян ёгын сес.

ЛОМ, Ер ишинде бир зады овратмак, ер газмак, гопармак үчин уланылян ужы чиш, тогалак, узын демир. *Сувагыны лом билен зордан гопарып айырдылар* («Токмак» журналы). *Дузлы көлден нахар дузы пил я-да лом билен гопарылып алыняр* («Мыдам тайяр» газети).

ЛОМАЙ, Көп мукдарда, тутушлайын, тутуш, битеви. *Халназар ломай алмага өврекип, аз-да болса бермәге адатланманды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ломай сөвда. Ломай сатмак.*

ЛОМБА'РД, Гиревине гойлан зада карз пул берйән эдара. *Халыны ломбарда гоймак.*

ЛОҢК: л о ң к э т м е к — дуран еринде я-да бир ерден икинжи ере товусмак, бөкмек (эсасан гуш хакда). *Ол лоңк эдип эйләме гечди, бейләме гечди, иң соңунда мени өлүдир хасап этди* (Мыралы).

ЛОҢК-ЛОҢК: л о ң к-л о ң к э т м е к — ызыгидерли лоңкулдап йөремек, товусмак, товсуп йөремек, лоңкулдамак. *Ол ябы лоңк-лоңк эдип ичими дүшүрди.*

ЛОҢКУЛДАВУК, Лоңк-лоңк эдйән, лоңк-лоңк эдип йөрейән, лоңкулдәп йөрейән (атың, эшегиң гезери хакда). *Лоңкулдавук ябы.*

ЛОҢКУЛДАМАК, 1. Лоңкулдылы йөриш билен гитмек, лоңк-лоңк эдип йөремек; ылгамак, лоңк-лоңк эдип йөремек, лоңкулдемек. *Ябы лоңкулдамага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хемише онуң төверегинде елгамак ялы пырланярды, буйран юлшуна лоңкулдап ылгаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Йөресе хем келте тиркелен ялы лоңкулдап, ызындан галмаяр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Арабаның я-да улагың үстүнде ашак-ёкары галып товсуп отурмак. *Онуң гөвнүне ол көп вагт бәри арабаның үстүнде лоңкулдап гелйән ялыды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЛОҢКУЛДАТМАК, Лоңкулдылы йөриш билен сүрмек, лоңк-лоңк этдирип йөретмек, лоңкулдавугына гитмек. *Аты лоңкулдадып сүрмек. Эшеги лоңкулдадып чапдырмак.*

ЛОҢКУЛДАШМАК, Бир нәче болуп лоңкулдап гитмек, билеликде лоңкулдамак, лоңк-лоңк эдишип ылгашмак. *Алакалар лоңкулдашып гарың үстүнде айланышярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЛОҢКУЛДЫ, Атың, эшегиң өң хем арт аякларыны гезегине атып гидйән гезери; лоңк-лоңк эдип йөрейшиң, ылгайшың бир гөрнүши, лоңкулди.

ЛОПБУШ, Ясы, пөкги, семиз (йүз хакда). *Ол узын бойлы, лопбуш йүз, семиз адамды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Саг гашының үсти чандырлы, лопбуш йүзли, мәхнет бир арчын дилмаҗа йүз тутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛОРД, Англияда иң ёкары дворянлык титулы. *Мен оны адмиралтействоның биринжи лорды болан вагтындан бәри танаярын* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң еримизде бизиң деримизден эмеле гелен йүпек пагта билен өз лордларының фабрикларини үпҗүнлемәге ымтылярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛОРНЕ'Т, Сапындан тутуп середер ялы эпленйән әйнек. *Оларың лорнет әйнеклери бар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЛОРС, *зоол.* Сувда яшаян зәхерсиз ёгын йылан. *Кимдир бири: — Бу йылан дәл, лорс! — дийип гыгырды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Келпезе айдармыш: — Менем аждарха, Лорс йылан өзүни саярмыш ювха* («Гөроглы» эпосы).

ЛОСЬ, *зоол.* Сугунлар машгаласындан болан шаха-шаха буйнузлы улы хайван. *Лось аяклары билен басалапдыр* (СССР тарыхы).

ЛОТ, Гэминиң бортундан деңзиң чуңлугыны өлчемек үчин гурал, прибор. *Лот оклап буланчак деңзиң дүйбүне, Нирде экенлигмиз бираз чен этдик* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ЛОТЕРЕ'Я, Билетлер боюнча пул, харыт утуш тиражы.

ЛОТО', Номерли шары чыкарып, айратын картадакы чыкан номерлериң үстүнде чөп гоюп ойналян оюн. *Агшамларына үйшуп, лото ойнаярдылар.*

ЛОТО'К, Майда харытлары айлап сатмак үчин йөрите ясалан, улы ящик гөрнүшли, тигирли энҗам. *Дүрли зат сатылян лотокларың өңүнден гитдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Ол көчедәки лотокларың сатыгчыларына табшырышдырды* («Токмак» журналы).

ЛОТОКЧЫ, Лоток билен зат айлап сатян сатыжы. *Көчедәки лотокчылара-да табшырыпдырлар* («Токмак» журналы).

ЛОТУЛЫК, Лотының гылык-хәсиети, лотының өзүни алып барыш ягдайы.

ЛОТУЧЫЛЫК, *сер.* Л о т у л ы к.

ЛОТЫ, 1. Иш-гүйч этмекде хаял туруп галян, хасы. 2. *гепл. д.* Дең-душлары билен отурып-туруп, бар зады гысганмаян, жомарт.

ЛОХ-ЛОХ: *сер.* Л о к-л о к. *Меретли ага лох-лох эдип гүлди* («Совет эдебияты» журналы).

ЛО'ЦМАН, Йүзмегиң ерли ягдайларыны өкде билйән, гәмини йөретмек, сүрмек боюнча специалист.

ЛӨДЕРЕ, Сувуклыкларың дүйбүне чөкйән чөкүнди. *Эллерине япышан палчык лөдересини сүпүрди* («Совет эдебияты» журналы). *Газандакы лөдере яга жазланян иримчик гара этлери демине дартасы гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЛӨҢК-ЛӨҢК: л ө ң к-л ө ң к э т м е к — *сер.* Л о ң к-л о ң к. *Шу вагт лөңк-лөңк эдип, Гулы гелйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛӨҢКҮЛДӘВУК, *сер.* Л о ң к у л д а в у к.

ЛӨҢКҮЛДЕМЕК, *сер.* Л о ң к у л д а м а к. *Дүе гөзлейән ялы болуп, ол лөңкүлдәп гелйән ким?* («Совет эдебияты» журналы).

ЛӨҢКҮЛДИ, *сер.* Л о ң к у л д ы.

ЛӨП-ЛӨП: л ө п-л ө п э т м е к — аягыны гөтерип билмейән ялы хаял йөремек, агыр йөремек. *Акмырат болса ики яна яйканып, лөп-лөп эдип баряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЛӨТ, Гавундан, гарпыздан тошап эдиленде я-да үзүмден чакыр эдиленде ширесинден бейлеки лөдерели галынды. *Гарпыз тошабының лөтүнден чигит сайладык. Үзүм лөти мала берилйәр.*

ЛУ [лу:], *көн. с.* Балык ады. ◇ Л у й ы л ы — түркменлериң көне сене хасабы боюнча мүчәнин бәшинжи йылының ады.

ЛУКМА, *көн. с.* 1. Бир бөлек, бир агыз, ювдум (чөрек, нахар). *Бир лукма нан үчин яшаран гөзлер, Чекилди хорлуклы миннетли сөзлер* (А. Кекилов, Сайла-

нан эсерлер). *Сиз империализмиң яглы лукмасына гызыгып, бу гүн мени даңсаңыз, эртир олар өзүңизе меңзеш итлере сизи даңдырарлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Тутарык, делил, бахана. *Эмма өңүнде ховплы бир бела дураны, шонуң агзына-да Мавының лукма болуп билжеги ядына гелени үчин, онуң гөвнүни авламак герекдигине дүшүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛУКМАН [лукма:н], 1. Легендар тебип, билимдар хеким. *Ол алачсыз дерде дүшен нәхошлары сагалдан лукманлар хакында чагалыкда эшиден хай-ховайы накыллларыны ядына салды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *гепл. д.* Усса. *Онда нәме үчин: — Бу трактороң лукманы мендирин — дийдиң?* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЛУММУРДАМАК, 1. Луммур-луммур эдип сесли эсремек (дүе хакда). *Мес эркек луммурдап дашлады.* 2. *гөч. м.* Луммур-луммур эдип сес чыкармак, луммурдылы сесленмек, локурдамак. *Башы серпинҗекли мәхнет чилим элден-эле гезди, ызлы-ызына луммурдап эсреди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сергездан дийсең сергездан, бүклүм-бүклүм болуп товланып, луммурдап, чөле тарап акып ятыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЛУММУРДАШМАК, 1. Луммур-луммур эдип сесли эсрешмек (дүе хакда). *Мес эркек луммурдап башлады.* 2. Ызлы-ызына луммурдылы сес чыкармак, луммурдап сесленишмек, локурдашмак (сув хакда).

ЛУММУРДЫ, 1. Эркек эсрәнде чыкян сес. *Ер билен гөгүң арасында еке бурунлыгым барды. Онуң луммурдысына гуванярдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Сув чалт аканда я-да сув чилим чекиленде локурдылы чыкян сес.

ЛУММУР-ЛУММУР: л у м м у р-л у м м у р э т м е к — луммурдылы довамлы сес этмек. *Сув лабырының кәбир айлава уран ери месиргән эркек ялы луммур-луммур эсрейәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЛУ'ПА, Улалдып гөркезйән айна. *Ол элине лупа алып серетди. Лупа затлары улалдып гөркезйәр.*

ЛУЙК, Сувук палчык халдакы галынды, масса. *Яган ягышдан соң, көче лүйк болуп ятырды. Сувуң порсы лүйк ысындан башга тагамы дилиңи ярып барярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шу порсан лүйги ёк эдип, яба тәмиз сув гойбермек везипесини тарых сизе — яшлара табшыряр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЛУКГЕ, Тутуш, ломай, битеви, топбак, даңы. *Ол йүклери лукгеси билен колхоз правлениесиниң ишигинде дүшүрдилер. Ынха, бир муң манат-да лукгелиҗегине дур* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЛУКГЕЛЕМЕК, Бир ере топламак, жемлемек, йыгнамак, дүйрлемек. *Хава, Аннаберди оглуны сәхелче зат билен өерди, сенем шуҗагаз затларыңы пул эдиҗик лукгелэйсең, бир зат болар-да дуруберер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бүтин гош-голамыны лукгелэп гойды.*

ЛУЛ, *сер.* Л ү т. *Ол лул пьян болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЛУЛЕ, Ичи дешик гаргы я-да турба. *Шондан билек ялы лулэни Кумүшдепэ гетирмек дөвлет үчин мүшгил ишми?!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Л ү л е к е б а п — дөвлен этден бишириләйн кебабың бир гөрнүши. *Бир стакан шерап ичди-де, бир лүле кебап ийди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЛУҢ, Ер, участок пайлашыланда арачәге гөюлян гум үйшмеги я-да башга беллик. *Жарың шу ики шахасының гүндогаркысының саг кенарында луң басдыр. Бу түммеҗиги мен өзүм луң басып белледим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЛУТ, Бүтинлей берлен, халыс өзүни алдыран, барып ятан, лул. *Лут тиръеккеш гарры. Лут пьян адам.* ◇ Л ү т г а л м а к — *сер.* Л ү т д ү ш м е к. Л ү т д ү ш м е к — халыс затсыз галмак, бүтинлей харҗы гутармак. *Совдагәриң хилесине алданып, ики ай ичинде лут дүшүп, бар задыны тоздуряр* (М. Ибрахмов, Ол гүн гелер). Л ү т у т у л м а к — халыс утумак, бар задыны утдурмак. *Ол карт ойнап, лут утулыдыр.* Л ү т ү н ч ы к м а к — халыс ядамак, ядап хал болмак. *Герек задымы гөзлэп, айланмадык ерим галды, лүтүм чыкды. Йүк йүклешип, лүти чыкан Бакы йүне етди* («Колхоз гүнлери»).

ЛҮТЖЕК: л ү т ж е к д ү ш м е к — лут дүшмек, бүтинлей затсыз, харажатсыз галмак. *Ол ахыры бар з дыны хумара утдурып, лүтжек дүшүпдир* (А. Говшудов Көпетдагың этегинде). *Картдан утулып, лүтжек дүше гүни Гурдуң келлесине бир пикир гелди* (А. Говшудов Мәхри—Вепа).

ЛҮТИ, *бот.* Жүлгелерде битйән, ере язылып ята мал оты.

ЛҮШИ, *бот.* Агажы үлже агажына ве мивеси ит зүме меңзеш өсүмлик.

ЛЫБАС [лыба:с], 1. Эгин-эшик, гейим. *Эгинде лыбасы гызыл кетени, Ак памыкдан ак гөрүнйәр ак тен* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Татьянаның лыбасы си зе нәхили гелишйәр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопа оглы). 2. *гөч. м.* Безег. *Спорт мейданчалары ве бейлек спорт чәрелери гечирилйән ерлер байрамчылык лыба сындады* («Яш коммунист» газети). *Агачлар тазе лыбас гирип, хер реңкде өвүсйәрди* («Совет эдебияты» жур налы). *Ак лыбасдан чыкар гожаман даглар, Шагла жүлгесинден акар булаглар* (А. Кекилов, Сөйги).

ЛЫГЫРДАМАК, Лыгырдылы сес чыкармак, лыгыр -лыгыр эдип сесленмек, сесли гайнамак. *Ол сув йүзүн де окара-окара өйжүклер ясап, овсун атян ялы лыгыр дап, товланжырап суйнүп барярды* (Б. Кербабаев, Ай гытлы әдим). *Бишен нахар лыгырдап гайнап дуряр ды* («Колхоз гүнлери»).

ЛЫГЫРДАТМАК, Лыгырдылы сеслендирмек, лы гырдылы сес этдирмек, сесли гайнатмак. *Гарры газаны ны лыгырдадып гайнадып отырды.*

ЛЫГЫРДАШМАК, Билеликде лыгыр-лыгыр эдип сесленмек, бир нәче ерде лыгырдап дурмак. *Гойнуң чекдирмесинден долы газанлар лыгырдашып гайнаярды.*

ЛЫГЫРДЫ, Сувук задың ювашрак гайнамагындан чыкян сес, лыгыр-лыгыр эдип чыкян сес. *Гайнаян долы газанларың лыгырдысы эшидилйәрди.*

ЛЫГЫР-ЛЫГЫР: л ы г ы р-л ы г ы р э т м е к — ызыгидерли лыгырдылы сесленмек, лыгырдылы гайнамак.

ЛЫ'ЖА, Гарың үстүнде тыпып йөремек үчин аяга беркидилйән ясы, узын тагта, абзал. *Хүнәрментчилик, токай промыселлери, смола өндүрмек, санка, лыжа ве башга промыселлер хем кән өсендир* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). *Гарда лыжа сүрмек.*

ЛЫЖАЧЫ, Лыжа сүрйән, лыжа сүрмек спорты билен мешгулланян адам. *Лыжачылар ёла дүшдүлер.*

ЛЫКЫРДАМАК, Лыкырдылы сес чыкармак, лыкыр -лыкыр эдип сесленмек. *Хачан күйзәниң агзындан сув гирип лыкырдамага башланда, тилки: — Гап сесаңы, өлжегиңе гүлйәрмиң? — дийипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЛЫКЫРДАТМАК, Лыкырдылы сеслендирмек, лыкыр -лыкыр этдирип сеслендирмек.

ЛЫКЫРДАШМАК, Билеликде лыкырдамак, ызлы -ызына лыкырдылы сесленмек.

ЛЫКЫРДЫ, Күйзэ, чүйшэ ве ш. м. гаплара я-да хине, ерин дешигине сув, сувуклык гиденде чыкян сес.

ЛЭБИК, Буламак ялы сувук палчык, лайлы сув, өрән буланык сув, лүйк. *Гумы лэбик эдип соруп аляр-да, турба билен узак ерлере дөкйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Кем-кемден галкыжаклаян лэбик меле сув нобуры долабара эдип чайканып ятырды*

(Б. Кербабаев, Айгытлы əдим). *Оклав ялы гөни ёлуң дəбек ялачыклары гериш-герыш болуп ятырды. Тигирлер дүрдүнчи лəбиге барыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ЛƏГИРЫШМЕК, Билеликде лəгирмек, көп болуп лəгирмек. *Овлаклар лəгиришийəрлер.* 2. Горкуп айылганч сес билен гыгырышмак (адам хакында).

ЛƏГИРМЕК, 1. Гаты сес билен узын-узын чекип мəзелемек (овлак-гузы хакында). 2. Аглап гаты гыгырмак (чага хакда), горкына гаты сес билен гыгырмак (адам хакда). *Дуран еринде агзыны хатап ялы ачып: — Вə-э, вə-э! — дийип лəгирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Инди өмрүң өтйəнчə, өйкенли гечи ялы, лəгирип гезмерең герек* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЛƏГИРТМЕК, 1. Лəгирмəге мəжбур этмек, гаты сес билен мəлетмек (гечи, овлак хакында). *Овлагы лəгиртмек.* 2. Горкузып айылганч сес билен гыгыртмак (адам хакында). *Огланжыгы лəгиртмек.*

ЛƏЛЕ I, Гызларың үйшүп я-да екеликде айдян айдымы. *Голайрак барамда эшитдим бирден, Лəле какян гызлар шадыян сесин* (Ш. Борҗаков, Каспи кенарында). *Доганларымыз тиз гелер, Жошуп лəле как, җора* (Нуры Ашагыгыч, Сайланан эсерлер).

ЛƏЛЕ II, Гызыл ренк гүл. *Билмедим мен хайсы бағың, Хайсы бакҗаң лəлеси сен* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ЛƏЛЕЗАР [лəлеза:р], Отлук ве гүлзарлык ер. *Инди гөрсең гөз етмейəн лəлезар, Васп этмесем выждан гулагмы газар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бахар гелди, багда гүллер ачылды, Мейдан, дере лəлезардыр, гөзелим. Сен лəлезар этдиң меле топрагы* («Совет эдебияты» журналы).

ЛƏЛЕЗАРЛЫК [лəлеза:рлык], От, гүл гөгерип отуран гиден гөк мейдан, гүлзарлык. *Көнелшен гөзлериң гарасын, агын, Гездирйəр ол лəлезарлык мейдана* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Перилер баг-бакҗа экип, лəлезарлыкда яшаян экенлер* (Н. Помма, Себəбини соң билдим). *Лəлезарлык мейданда ишлешип йөрен гахрыман колхозчылары гөрмəн галардым* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЛƏЛИК, Эзиз гөрлүп айнадылан, ынжык тербиеленен, ынжык. *Мамагүл бир байың лəлик гызымыш дийəрлер* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). *Лəлик сакланыпдыр, ёк окан ери, Билини агырдып дөкмəндир дери* (А. Кекилов, Сөйги). *Нартəч эҗеси-какасы тарапындан лəлик сакланан гызды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЛƏЛИКЛИК, Лəлик болуш, лəлигиң гылык-хəсияти, ынжыклык. *Онда лəликлик, гөвни битинлик дуюлярды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЛƏЛИКСИРЕМЕК, Лəлик болан болмак, айнан болмак, ынжыксырамак. *Лəликсиремəге вагт болманы үчин, Артык онуң үзеңңисине басды* (Б. Кербабаев, Айгытлы əдим).

ЛƏЛИКСИРЕТМЕК, Лəлик этмек, лəлик тербиелетмек, айнатмак. *Еке огул боланы үчин лəликсиредипсиңиз. Эҗең оны лəликсиредип өсдүрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЛƏЛИРГЕМЕК, *сер.* Лəликсиремек.

ЛƏШ, Жансыз гөвре, маслык. *Гылыч мерген уран кейгиниң лəшини гөтерип гелерди* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Лəш болмак — өлмек. *Топрагында лəш болуп, гума гарылды душман, Гечирдиң ганымлары найзадан, чишден Ватан* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЛƏШЕКИ, Гүйзлүк терне.

ЛƏШЕРИЛМЕК, *сер.* Лəшермек. *Лəшерилип ятмак.*

ЛƏШЕРИШМЕК, Көп болуп лəшерип ятмак, билеликде лəшерип ятмак. *Лəшеришип ятан мал-гаралар аз дəлди.*

ЛƏШЕРМЕК, 1. Өли ялы ятмак, чəшерип ятмак, гөлермек. 2. Серрелип ятмак, дүндерилишип ятмак. *Гөк биярада бойы етен гавуклар лəшерип ятырдылар.*

ЛƏШЕРТМЕК, Лəшермəге мəжбур этмек, чəшертмек, серрелтмек.

ЛЮК, 1. Бир задың ашакы бөлегине гирип-чыкмак үчин йөрите эдилен агзы гапаклы дешик. *Гəминиң палубасындакы люк. Сахнада эдилен люк.* 2. Гəминиң бортунда топуң нили үчин гоюлян дешик.

ЛЮКС, «Өрəн говы безелен, ың оңат хилли» диен маныны аңладян сөз. *Магазин-люкс. Люкс мата.*

ЛЮ'СТРА, Хер хили ышыкландырыҗы ялпылдавук чүйшели ве лампалы асма чыра. *Люстралар электрик ышыгыны ики эссе гүйчлендирйəрдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Ортада уллакан люстра майдажа дүвмелерини ловурдадып, голларыны герип дурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

М

М, Түркмен элипбийиниң он бəшинжи харпы.

МАВ [ма:в], Пишик гыгыранда чыкян сес, пишигиң сеси. *Пишик «мав» эдип, чатманың агзына гелди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Мава гелмек — яла гелмек (пишик хакында).

МАВЗОЛЕ'Й, Мазарың үстүнде гурулян жай, ымарат. *Ленин мавзолейи бу ерде отыр, Ичинде бабамыз парахат ятыр* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). *Догрудан-да, Тəчмахалың ак мермерли мавзолейини дөреден халк, гөр нəхили талантлы халк! Яс кортежи мавзолейиң янында барып дуряр* («Пионер» журналы). *Бейик мавзолее середийəн сиңе* («Совет эдебияты» журналы).

МАВЛАМАК [ма:вламак], Мав-мав эдип гыгырмак, гыгырып сеслемек (пишик хакында). *Дайзаның пенҗесиниң астында пишик богук сеси билен мавлады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Гыра чыкып эшиклерни гееңсоң, Олаң бири пишик ялы мавлады* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол бирден ит болуп үйрди, гүҗүк ялы чыңсады, пишик ялы мавлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

МАВЛАТМАК [ма:влатмак], Мав-мав эдип сеслендирмек, гыгыртмак. *Чага пишиҗеги мавлатмак.*

МАВЛАШМАК [ма:влашмак], Мав-мав эдип гыгырышмак, бир топар болуп мавламак (пишик хакда). *Пишиклер мавлашдылар.*

МАВРЛАР, Демиргазык Африканың ерли илатының ве Демиргазык Африканы басып алан арапларың гадымы ады (Мүсүр муңа гирмейəр).

МАВУЖА [ма:вужа], *хим.* Көпленч деңиз сувларында болян күкүрт кислотасының кəбир дузуның ады. *Эдил мавужа басылан ялы дириң-дириң бөкдүрибермезми?* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МАВУТ [ма:вут], Сык докалан, йүзи текиз йүң мата. *Мазут билен гатан гара мавут жалбарының яма саны ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы əдим). *Ол шу ерде гызыл мавут билен өртүлен столуң башында отыр* («Совет эдебияты» журналы). *Руса мавут ве башга маталар, шолар ялы-да метал харытларыны гетирипдирлер* (СССР тарыхы).

МАВЫ [ма:вы], Ачык йити гөк ренк. *Мавы асманда булут ёк диерликди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

Ол орта бойлы, ясы гарын, сарыягыз, мавы гөзли, гырчув сакгал адамды (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Пётр мавы гөзлерини гырпылдатды-да: — Келҗе Сәхет! — дийип, бирден гыгыранысы өзи хем дуйман галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МАГАЗИ'Н, 1. Хер хили харытлар, азык өнүмлери сатылян җай, сөвда эдилйән җай, дүкан. *Айсолтан магазиниң өңүнден геченде, дүканда гызгын сөвда гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Магазине барып, бир китап алдым, Дашыны кагызлап, букҗама салдым* («Пионер» журналы). 2. Ярагларың окларының ерлешйән гутусы. *Адама бир автомат магазинини бошатдык* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Автоматың магазини тегелек боляр.*

МАГАЗИНЧИ, Магазинде сөвда ишини алып барян сатыҗы. *Эйдип-бейдип машының кабинасыны ачып, магазинчисини-де алып чыкды* («Токмак» журналы).

МАГАЛЛАК, *көн. с.* Бейик ер, бейиклик.

МАГАЛЛАКЛАМАК, Янындакы бейлеки затлардан сайланып, ёкарда элеслэп гөрүнмек, магаллак атмак. *Обаның ортарасында хайбатлы бейик гала магаллаклаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Йигит өңки нәтаныш гызыны гөрүп, шол ерде магаллаклап отуран җая элини узадып: — Ханха, сын эт, гымматлы гыз! — дийип сесленди* («Совет эдебияты» журналы).

МАГАЛЛАКЛАШМАК, Төверегиндәки бейлеки затлардан ёкары галшып, сайланышып дурмак, бир нәче болуп магаллаклап дурмак. *Вепаны болса дурдугыча гам басярды, онуң ука мейил эден гөзүниң өңүнде Көпетдагың бейик гаялары магаллаклашярды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Бейик гара турбалар шәхержигиң үстүне абанып, ёгын таяклар ялы болуп, тукат гөрнүшде магаллаклашып дурярдылар* (М. Горький, Эне).

МАГАРАҖА, Хиндистанда иң ёкары князлык титулы.

МАГАРЫФ [мага:рыф], Аң-билим берижилик, аң-билим. *Халк магарыфы әгирт улы әдимлэр билен өңе гитди* («Пионер» журналы). *Ёкары баха билен окувы гутаранлар магарыф бөлүми тарапындан сылагландылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Закаспи областының ерли бюҗетлеринде халк магарыфына иңнән уҗыпсызҗа сериште гойберилйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Крылов өзүниң бир нәче баснялларында зәхмет, тербие ве магарыф меселесини хем гөркезйәр* («Эдебият»).

МАГАРЫФЧЫ [мага:рыфчы], Магарыф иши билен мешгулланян ишгәр, халка аң-билим бермек угрунда ишлейән адам. *Вольтериң ве XVIII асырдакы бейлеки магарыфчыларың эсерлери билен Пушкин өзүниң чагалык чагында танышыпды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Мен гечен йыл магарыфчыларың йыгнагына гатнашдым. Магарыфчыларың август маслахаты өрән гызгалаңлы гечди.*

МАГАТ: м а г а д ы н а е т м е к — аныгына етмек, аныгына билмек. *Ол гызы мазалы сынап магадына етди. Шунлукда Бәхрам ишиң магадына етди* («Совет эдебияты» журналы).

МАГДАН [магда:н], *геол.* Дүзүминде металлар, металлоидлер я-да газылып алынян пейдалы минераллар болан минерал жисимлери, даг жисимлери. *Түркменистаның сув байлыгы ве дагларының магдан байлыклары барасында бу гаррының ылмы зәхметлери чап болярды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Көп ерлерде ерли бүрүнч өнүмчилигине материал болуп хызмат эдйән магданлар газылып алнан гадымы магдан кәрханалары тапылды* (СССР тарыхы). *Дүрли магдан: көмүр, күкүрт чыкып дур* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

МАГДАНЧЫ [магда:нчы], Магдан газмак иши билен мешгулланян ишчи, магдан сенагатының специалисти. *Магданчы Михаил промыселде болан өзгеришлер хакында бизе көп затлары айтды* («Совет эдебияты» журналы). *Магданчы ишчилер җан аяман ишлейәрлер.*

МАГДАНЧЫЛЫК [магда:нчылык], Магдан газып алмак билен мешгулланян, газылып алынян магданлары ишлэп тайярламаклыга дегишли болан. *1922 — 1924-нҗи йылларда ол Магданчылык академиясында окувда болды* («Совет эдебияты» журналы). *Магданчылык ишлери яйбаңланяр.*

МАГИ'СТР, 1. Революциядан өң: алымлык дережеси ве шол алымлык дережесини алан адам. 2. Орта асырларда: руханы-рыцарь общинасының, билелешигиниң баштутаны.

МАГИСТРА'ЛЬ, Бир сетиң системасындакы эсасы, баш ёл, угур (демир ёл, электрик, телеграф ве ш. м. сетинде). *Демир ёл магистралларында куввatлы электровозлары, небит чыкарылян тазе ерлери ве көмүр шахталарыны гөрйәрлер* («Совет эдебияты» журналы). *Эсасы магистраль каналлар сув бермек үчин тайяр эдилди* («Совет Түркменистаны» газети).

МАГИСТРА'Т, Кәбир юртларда: шәхер управлениеси. *Тиз вагтда Москва шәхер хәкиминиң адына Налбандяны түрмә салмак барада Ново-Нахичеван магистратындан талап хаты гелйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МАГИСТРАТУ'РА, Буржуаз юртларында: прокуратурадан тапавутлылыкда судьяларың везипелериниң ве суд эдараларының ады.

МАГЛУМАТ [маглу:ма:т], 1. Бир зат хакда хабар. *Пөкген Чары ағаның маглуматыны диңләнден соң, азаҗык пикирленип отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шәгирди канагатландырмак үчин оператор оңа гиң маглумат бермәге мәҗбур болды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Бир иш барада болан материал. *Ол герекли маглуматлары тапмак үгрунда мешгулды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онда кән гымматлы тарыхы маглуматлар бар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Ол пенҗегиниң кисесинден эплем-эплем болшуп дуран кагызларың онларчасыны чыкарып, нәхилидир, бир маглумат гөзлэп отыр экени* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 3. Аң-дүшүнҗе, билим.

МАГЛУМАТЛЫ [маглу:ма:тлы], 1. Бир зат хакында хабары бар болан, маглумат берйән. *Маглуматлы адам.* 2. Бир иш барада материалы бар болан. 3. Аң-дүшүнҗели, билимли. *Гөзел маглуматлы гыз.*

МАГЛУМАТСЫЗ [маглу:ма:тсыз], 1. Бир зат хакында хабары ёк болан, хабарсыз. 2. Бир иш барада материалы болмадык. 3. Аң-дүшүнҗесиз, аң-дүшүнҗеси болмадык.

МА'ГМА, *геол.* Ериң үстки гатлагындан хас ашакда эмеле гелйән гаты гызгын халдакы сувук мадда.

МАГНА'Т, *тар.* Буржуаз жемгыетинде: улы байлыгын, эмләгиң эеси. *АБШ-да Уолл-Стритиң магнатларына ве королларына гаршы дурян прогрессив демократик гүйчлериң ишеңҗирлиги долы суратландырылмандыр* («Совет эдебияты» журналы). *Долларың магнатлары.*

МАГНЕ'ЗИЯ, *хим.* Магниниң окиси болан ак порошок.

МАГНЕТИ'ЗМ, Магнит хадысаларының жеми, шонуң ялы-да электрик токлы я-да зарядлы кәбир жисимлерің өзүне чекйән я өзүнден аҗрык итйән гечиржиниң хәснети. *Ер магнетизми.*

МА'ГНИЙ, *хим.* Өвшүн атян, күмүш реңкли, юмшак, еңил ак метал, химики элемент. *Небитде өрән аз мукдарда ванадий, фосфор, калий, никель, иод, кальций, демир, магний, марганец, гуршун, күмүш, алтын, мис, мышьяк ве бейлеки элементлер бар* («Пионер» журналы).

МАГНИ'Т, Кәбир жисимлери өзүне чекмек хәсиети болан демир я-да полат бөлеги. *Хытайлыларың практики ойлап тапан затларындан шу ашакдакылар айратын мөхүмдирлер: йүпек, магнит стрелкасы, компас ве дәри*

дүнйә тарыхы). *Мисли магнит чекеи деррев* (Б. Кербабаев, Айлар). *Адам хем эдил магнит башга адамлары өзүне чекйәр ахырын* (Г. Мухтаров, Пьесалар). *Гүн шөхлеси дүшүп бүтин җахана, Магнит чекйәр бу гүн өзүне* (А. Ныязов, Шыгырлар). ◇ Магнит мейданы — ичинде магнитли гүйч дөрейән магнити габаян гиңишлик. *Эгер симден электрик токы гечирсе, онда симиң төверегинде магнит мейданы дөрейәр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

МАГНИТЛЕМЕК. Бир жисиме магнит хәсиетини бермек. *Компасың дилини магнитлемек.*

МАГНИТЛИ. Магнити бар болан, магнитленен. *Компасың магнитли дили.*

МАГНО'ЛИЯ, *бот.* Гүнорта юртларда өсйән, ыслы, ак гүлли, гырымсы декоратив өсүмлик.

МАГТАЛМАК. Өвүлмек, тарыпланмак.

МАГТАМАК. Говы тарапыны айтмак, өвмек, тарыпламак. *Ол деррев агтыгының адыны сорап билди ве оны ерине етирмегини магтады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Өз гызының сөйгүсине гаршы чыкян болса, магтамакдан хәзирликче сакланмакдан говусы ёк* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Агамырат булара адыны айтмак билен абрайының хем гүйчлүдигини магтады* («Совет эдебияты» журналы).

МАГТАНМАК. Өз-өзүни өвмек, өзүни магтамак, өвүнмек. *Отуранлар эдерменлик билен магтандылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гурал ишләр, эл магтанар* (накыл).

МАГТАНЧ, Өвги, тарып. *Еке магтанч билен саклап серини, Эй Рим, дабаралы, гудратлы дияр!* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МАГТАНЧЛЫ. Өвгүли, тарыплы.

МАГШУК [магшу:к], *көн. с.* Йигидиң сөййән гызы, йитидиң сөйгүлиси, ашык гыз. *Ашык мен, магшугым, дидарың гөрсет* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Бахар Магшук кимин гүжак ачып дур, Ватаным бахарың яз гүжагында* («Совет эдебияты» журналы). *Мен сениң магшугың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Томашаңа гелер гызларың ханы, Эгер чын ашык сен магшугың таны* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Овал ашык көвр, соңра — магшугы* (накыл).

МАГШУКЛЫК [магшу:клык], Магшук болмаклык, сөйүлмеклик, магшугын ягдайы. *Магшуклык ыши билен ол йитирилен дерман пуркулйән аппаратың нәме багланышыгы бар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МАДАПОЛА'М, *докм.* Гейимлик сык, ак нах мата.

МАДДА I. Физики жисимлерден ыбарат болан зат, материя. *Маддаларың бизе белли болан овнуҗак бөлежиклери — молекулалар, атомлар, электронлар ве башгалар физики жисимдирлер* («Физика курсы»). *Деңиз сувында хем эгин маддалар (дузлар) көпдүр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Айры-айры гөрнүшдәки өсүмликлер өзүнде реңкли маддалары саклаяр* («Мыдам тайяр» газети).

МАДДА II. *юр.* Кәбир канун йыгындыларының, документиң айратын пунктлары. *Мен женаят кодексиниң хайсы маддасыны сорасаң-да, ятдан билйәрин* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МАДДЫ. Материал яшайша дегишли болан. *Бу бәшйыллыкда бизиң бейик халкымызың мадды хал-ягдайының өсендигини гурултай беллеп гечди* («Пионер» журналы). *Зәхметкешлериң мадды хал-ягдайының өсмеги билен бирликде, оларың медени дережеси хем ёкарланяр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

МАДЕ'РА. Үзүмден эдилен гүйчли чакырың бир сорты

МАДЫР: мадыр этмек — чала геплемек, дил яздырмак, сесиңи чыкармак. *Сиз, баяр мадыр этсе:* — (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МАДЫРДАМАК. Үзнүксиз бидерек геплемек, иргинсиз янрап отурмак. *Галың додакларыны мүңкүлдедип, өз дилинде бир зат мадырдады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Биз оларың ызларына дүшүп, гаранҗаклап йөрүс, эмма оларың айданларына дүшүнмейәрис — немецче мадырдаярлар* («Совет эдебияты» журналы).

МАДЫРДАШМАК. Билеликде мадырдап отурмак, иргинсиз янрашып отурмак. *Туруң, мадырдашып отурманда, ятың!*

МАДЫР-МАДЫР: мадыр-мадыр этмек—бир зат дийшдирип самыр-сумур этмек, дүшнүкли-дүшнүксиз геплемек. *Мадыр-мадыр эдип мениң башыма, Гүнде гиҗе хекгерйәрсиң гашыма* («Совет эдебияты» журналы).

МАДЫРДЫ. Айдың эшидилмейән гүррүң, хүмүрди. *Гоңшы тамдан мадырды эшидилйәрди.*

МАДЬЯРЛАР, Венгрия Демократик Республикасының ерли халкы, эсасы илаты, мажарлар, венгерлер.

МАЁВКА, *тар.* Революциядан өңки Руссияда: ишчилериң легал дәл революцион I-нжи Май йыгнагы. *Илкинҗи маёвка ишчилер сыпының гурамачылык ве революцион рухуның өсйәндигини гөркезди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

МАЗА [маза:], Бир затдан алынян леззет, хезиллик, рәхнет, шыпа, эшрет. *Көне гечен урушлардан, батырчылыклардан гүррүңлер башланан махалында болса, шу ики дост чага гулакларыны герип, маза алып, гүррүң диңләрдилер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Театрың бу гүнки ойны маңа маза бермеди* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Оюн бир, маза ики* (накыл). ◇ Мазасы гачмак — сусты басылмак, кейпи гачмак, угры гачмак. *Йылгыран болса-да Ягды хем Язхан, Бу жогаба олаң мазасы гачды* («Совет эдебияты» журналы). Мазасы ёклук (болмазлык) — угры ёклук, кейпи болмазлык. *Келләм гүвләп дур, мазам ёк* («Мыдам тайяр» газети).

МАЗАЛЫ [маза:лы], 1. Маза берйән, леззетли, шыпалы, хезил. 2. Эрбет дәл, говы, оңат. *Аннагулы ичинден:— Өз-ә мазалы машгала экени! — дийип, гайта-гайта сын этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Ынҗалыклы, рахат, дынч, оңат, говы. *Чагалар, мазалы отурың!* 4. Өрән, хас, етерликли, кемсиз. *Солтансөйни мазалы хорландан соң, ахырында Солтансөйне өзүни зорлап алдырмага межбур эдипдир* (Мыралы). *Ол ишинде өзүни мазалы гөркезипди. Мәхри гахарлы, ювашҗа, эмма мазалы эшидилер ялы эдип хүмүрдеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МАЗАМЛАМАК [ма:замламак], Бир задыны бирине гөркезип өвүнмек, бир зады бирине гүжеңлемек. *Ягшы гүл, ягшы гүл! — дийип, гүллерини мазамлаяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Инди гызлар салгыт-галыңа гелмез, Хер нәче мазамла, пулуңа гелмез* («Совет эдебияты» журналы).

МАЗАР [маза:р], Өлен адамың мейиди гөмлен ер, габыр. *Гөркез маңа шол достумың мазарын* («Совет эдебияты» журналы). *Дүнйәде еке — ялңыз перзендим Келҗе, ханы онуң мейиди, ханы онуң мазары?!—дийип зынхарлаян ялы болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол мазарың үстүнде отурды-да, өзүни сынламага башлады* («Мыдам тайяр» газети).

МАЗАРЛЫК [маза:рлык], Өлен адамларың мейиди җайланян ер, гонамчылык, габрыстанлык. *Демиргазык янларындакы мазарлыкда Ашыр какасыны өз эли билен җайлады. Гөлегчилер Халназары мазарлыга алып баранларында, онуң габры газылып гутарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бирденкә, мазарлыкдан, галаның йыкылышып ятан кесеклеринден җынссыз сеслер чыкышып башлады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МАЗАРЧЫЛЫК [маза:рчылык], *сер.* Мазарлык.

Обаның гүндогар тарапында бир мазарчылык барды.

МАЗАРЫСТАН [маза:рыста:н], *сер.* М а з а р л ы к. *Кенарда мазарыстан гөрүнйәрди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

МАЗАРЫСТАНЛЫК [маза:рыста:нлык], *сер.* М а з а р л ы к. *Өтен айың ичинде бир мазарыстанлыкдан гечдиңми?!* («Гөроглы» эпосы). *Атлыларың бир топары Артыгы тапманлары үчин, җайланян шолдур хасап эдип, мазарыстанлыга бакан ат гойдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МАЗАСЫЗ [маза:сыз], 1. Мазасы болмадык, сүйжи дәл, лезzетсиз, тагамсыз. 2. Говы дәл, угурсыз, эрбет, кейпсиз.

МАЗЛУМ [мазлу:м], *көн. с.* Зулум чекйән, эзнлен. *Миллион мазлумларың гуванҗы сенсиң, Умыды, арзувы, бегенҗи сенсиң* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Оянлардым шыгрымда гөзел дуйгы-дүшүнҗе, Хем мазлума шепагат талап эйледим энче* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Саңа йүзленди бүтин мазлумларың алкышлары* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

МАЗМУН [мазму:н], Хакыкат хадысаларының көп дүрлүлигини гөркезйән, бир задың эсасыны дүзйән пикир, маны. *Радиода айдылҗак сөзлериң мазмунына язып гетирдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Совет дөвлетиниң шиниң бүтин мазмуны җемгыетчилик байлыгыны гүнсайын артдырмага, зәхметкешлериң дурмушының мадды ве медени дережесини барха ёкарландырмага, бизиң мәхрибан Ватанымызың горанмак кувватыны өңкүден-де пугталандырмага югруландыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол хатың батыргай, чепер мазмуны Эсгерлик гүнлерми ядыма салды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МАЗМУНЛЫ [мазму:нлы], Оңат мазмуны бар болан, манылы. *Бир гезек ол өзүниң канунларына гаршылыклы мазмунлы болан әхли китаплары якмагы буйрупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Совет хәкимиетиниң йыллары ичинде түркмен халкының милли формалы, социалистик мазмунлы медениети кемала гелди, кәмиллешди* («Совет эдебияты» журналы).

МАЗО'К, *мед.* Микроскопик барлаг үчин айнаның йүзүне алнып чыршалан ган, ирин ве ш. м. сувуклык.

МАЗУ'РКА, Поляк милли тансы ве онуң сазы.

МАЗУ'Т, *геол.* Небитден бензин, керосин, газолин алнандан соңкы галан ягжымак гара реңкли галынды. *Мазут билен гатан гара мавут җалбарының яма саны ёкды. Онуң эгнинде мазут билен бишишен гарамтыл костюм, башында япбашык гара папак* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МАЗЫ [ма:зы], *диал.* 1. *сер.* Д е с с е м м а я. 2. Чаганы говы горүп, сөйүп айдылян сөз. *Мазым, гой аглама! — дийип, касам этди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ери, мазыҗыгым, сен бу ерде нәме ишлейәрсиң?!* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

МАЙ I, Календарь йылының бәшинҗи айының ады. *А. С. Пушкин 1799-нҗы йылда майың 26-сында (көне сене боюнча июның 6-сында) Москвада энеден болды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). ◇ М а й б а й р а м ы — халкара пролетар райдашлыгының байрамы. *Айнур эҗе, Май байрамыны нәхили гечирйәрсиңиз?!* («Совет эдебияты» журналы).

МАЙ II, 1. Белли мукдарда вагт аралыгы, салым, пурсат. *Көпрә голай геленде, машинист онуң абат дәлдигини сайгарса-да, май аз боланы үчин, оны саклап билмеди. Да-ат! Ишимиз гайтды! Вах, арман, инди гачара-да май ёк!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Чеме, татлашык, тәр, ягдай, маяч. *Ол ики яна урнуп, өзүниң голларыны гиң гермәге май гөзлейәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың этегинде). ◇ М а й б е р м е з л и к — мүмкинчилик бермезлик, ягдай дөретмезлик. *Чернышовың догры сөзлери оңа сыпмага май бермеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бахар оңа өвүнмәге май бермеди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). М а й т а п м а к — чемесини, аматлы ягдайны тапмак. *Оратор ене бир агыз сөзлемәге май тапды, Готур сөвдагәр эпчилликдән бары говадаклаярка, ахырында май башында олара арз этди* (Б. Кербабаев, [illegible]). М а й ы н ы а л м а к — бадыны алмак, [illegible]. *Гурруңчилик гөзләп гелдиңми? — дийип майыны алды* («Колхоз гүнлери»).

МАЙДА, 1. Кичи, овнук, ушак. *Ак деңзиң [illegible] өрән майда микроскопик организмлер көп боляр* («Медицина дам тайяр» газети). 2. Юваш, асса. *Артык атыны [illegible] гезерине сүрүп, ызына гаранҗаклаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Непис, овадан. *Майда [illegible] эдишип ярыш, Дийшийәрлер: — А гыз, нагшы [illegible] чек!* (Н. Помма, Сайланан эсерлер)

МАЙДАЛ, 1. Адама, хайвана хас болан йөрейиш [illegible] гини, нормал чалтлыкда йөриш. *Эркеги гаты [illegible] гык, ыссы, ёл болса узак, өз майдалына [illegible]* («Совет эдебияты» журналы) *[illegible] Улагы өз майдалына сүрмек.* 2. Херекетин, ваканың [illegible] диш, барыш дережеси, ягдайы. *Өңки майдал билен [illegible] дип, сүрүми, дөкүни гүйчлендирип, [illegible] хакында пикир эдйәрди* («Совет эдебияты» [illegible]).

МАЙДАЛАВЧЫ, *мат.* Тутуш бир задың нәчә дең бө[illegible] лүнендигини гөркезйән сан.

МАЙДАЛАМАК, 1. Майда-майда этмек, [illegible] бөлмек, овнатмак, ушатмак. *Бир гүн [illegible] шының дашы өңкүси ялы майдалап [illegible] чыкды* («Совет [illegible]). *Одуны майдаламак.* [illegible] 2. Ири пулы хырдаламак, бөлеклемек. Ушатмак. *[illegible] ги майдаламак.*

МАЙДАЛАНМАК, 1. Бөлеклере бөлүнмек, майда [illegible] да эдилмек (болмак), овнадылмак, ушадылмак. *[illegible] дашлыкда эсасан жыглым ве чәге гөрнүшиндәки [illegible] затларың көмеги аркалы майдаланяр* (Н. А. [illegible] Гушчулык малдарчылыгын ин мөхүм [illegible] биридир). 2. Хырдаланмак, бөлеклемек.

МАЙДАЛАТМАК, 1. Бөлеклере бөлдүрмек, [illegible] -майда этдирмек, овратдырмак, ушатдырмак. 2. [illegible] латмак, бөлеклетмек. *Ири пулы майдалатмак.*

МАЙДАЛАШМАК, Майдаламага көмеклешмек, бөлеклере бөлүшмек, майда-майда эдишмек, овнадышмак, ушадышмак.

МАЙДА-ЧҮЙДЕ, Овнук-ушак, ожук-бужук. *Майда-чүйде заддың гурруңыны эдип отурмак герек дәл.*

МА'ЙКА, Енсиз, якасыз трикотаж көйнек, өрме көйнек. *Эгиңлери майка көйнекли хатара дурдулар* («Токмак» журналы). *Майканың этегини җалбарының ичине салып гезмеги чыкарды. Озалы билен эгнине майка, аягына җалбар гейди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МАЙЛАМАК, Майыл болмак, йылап башламак, йыламак (хова хакында). *Хова майлап, мал-гаралар гөк отдан гарынларыны мазалы язан-да болсалар, даг башының гары хениз эремәнди* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң гарашып дуранымыздан үч гүн геченден соң, ягыш диңип, хова майлап башлады* («Совет Түркменистаны» газети).

МАЙЛАНМАК, Май алмак, чемеленмек.

МАЙЛАШМАК, Бирнеме майлап башламак, йылы гүн болуп башламак, аз-кем майламак. *Хова инди бирнеме майлашяр.*

МАЙМЫК, Агсап йөрейән, аягы чайшык, эгри. *Маймык овлак. Маймык гузы.*

МАЙМЫКЛАМАК, Ики гапдала чайканыбрак йөремек, чайшыграк басып йөремек, маймылдамак.

МАЙМЫКЛАШМАК, Бир нәче болуп маймыклап йө-

ремек, билеликде маймыклап гезмек. *Телим өрдек чагасы маймыклашып, чөплүклере сүмүлдилер* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МАЙМЫЛДАМАК, *сер.* Маймыкламак. *Ол өрдеклер бу маймылдап гелйән гурбаганы гөрүп, аңк-таңк боланлар* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

МАЙМЫН, *зоол.* Беденинин гурлушы боюнча адама якын болан сүйтемдиришки хайван. *Маймынларың бир топары гөзенекли капасада сакланяр* («Мыдам тайяр» газети). *Хиндистанда маймынлар өрән көп мукдардадыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

МАЙО'Р, *харбы.* Гошунда капитандан соңкы офицерлик ат, чин, шонуң ялы-да шу ады бар болан шахс. *Ек, ёк, диңе гвардия майоры!* («Совет эдебияты» журналы).

МАЙРЫК, Агыр зәхметден я-да башга затдан аягына, билине шикес етен, майрылан (адам, иш малы хакында).

МАЙРЫЛМАК, 1. Агыр зәхметден я-да башга затдан аяга, биле шикес етип, майып болмак, майрык болмак. *Агыр йүк гөтерип майрылмак.* 2. Халыс эдилмек, иризилмек, ядадылмак. *Гарыплыкдан яңа леҗи чыкан, салгытларың йүкүнден майрылан дайханларың шол гурруңлери, зейрәчлери гүн гелдикче йитилешйәрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МАЙСА, Гөгерип отуран яш арпа-бугдай. *Бугдайлар болса майса болуп, гөк чүйше ялы ялпылдап дуряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол хениз гулпагыны өрмән, арпа майсасы ялы ыкҗадып йөркә, ачлык болупды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дүйбүне нем гойберлен гөк майса ялы рухум тәзеленип башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Байыр майса билен өзүн безәпди* («Совет эдебияты» журналы).

МАЙСАЛЫК, Арпа-бугдай экилип, тутуш майса болуп дуран ер, майса көп гөгерен мейдан. *Ол язың сап ховасыны демине дарта-дарта, гөк майсалыга гөз гездире-гездире өз янындан гөвүн йүвүртди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МАЙТЫК, Чайканып, ыранып йөрейән, майшык. *Майтык адам. Майтык оглан.*

МАЙТЫК-МАЙТЫК: майтык-майтык этмек — чайканып, ыранып йөремек. *Огулдурсун эгнине чөрегини гөтерип, майтык-майтык эдип өйүне гирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МАЙЫЛ I, Совук дәл, йылы (хова хакында). *Хова өрән дуры хем майылды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Спартакиадаңың гечирилен гүнлериниң хеммесинде хем хова майыл болды. Гыш гүнлериниң бири болса-да, хова майылды* («Пионер» журналы).

МАЙЫЛ [ма:йыл] II, *көн. с.* Бир задың тәсирине берлен, бир зада үнси чекилен, бир зада эркини гидерен, бир задың есири, мейилли. *Йүрегим саңа майыл болансоң, хич ерде сенден галмадым* («Пионер» журналы). *Нәче гүнүң, нәче гиҗәниң укусы гөзүне майылды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Ол ныкапдан йүзүң шөхле салыпдыр, Телбе көңлүм гөрүп, майыл болупдыр* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

МАЙЫЛЛЫК I, Совук дәллик, йылылык (хова хакында). *Гүнорта якынлашдыкча майыллык 13—14 дережә чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Башда өрән мылайым, майыллык билен гопан гыш барха совап, соңуны газаба тутды* («Совет эдебияты» журналы).

МАЙЫЛЛЫК [ма:йыллык] II, *көн. с.* Бир задың тәсирине берленлик, бир зада үнси чекиленлик, бир зада эркини гидеренлик, бир задың есири болмаклык, мейиллилик.

МАЙЫП [ма:йып], Кеселлилик я-да сынасына шикес етмек зерарлы яравсыз болан, шикесли, инвалид. *Өзүм Ватанчылык уршуның майыбы* («Токмак» журналы). *Бу майып оглана хич ким эгер-эгер бармысыңам диенокады* («Мыдам тайяр» газети). *Арап майып атының янына гелди* («Гөроглы» эпосы). *Мен оны өз элим билен майып этмек пикиримден дәндим* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МАЙЫПЛЫК [ма:йыплык], Майыбың хал-ягдайы, зәхмете яравсызлык, шикеслилик, инвалидлик. *Хий, майыплыгың хем зыяны етмезми?!* («Совет эдебияты» журналы).

МАЙЫП-МҮҖРҮП [ма:йып-мүҗрүп], *сер.* Майып. *Белки, мен майып-мүҗрүп боларың, ким билйәр. Нәме, сен майып-мүҗрүп болайсаң, Мәхри өз сөйгүсинден эл чекер дийип ойлаярмың?* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Олар шәхериң четинде бир топар майып-мүҗрүбиң үстүнден барыпдырлар* (Мыралы). *Аты йыкылып майып-мүҗрүп болдумыка?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МАЙЫРМАК, 1. Агыр йүк я-да иш зерарлы шикес етирмек, майып этмек, майрык этмек. *Эшеге агыр йүк уруп, оны тиз майрып ташладылар.* 2. *гөч. м.* Ише яравсыз этмек, сандан чыкармак, дөвмек. *Хениз бир йылдан көп вагт гечмәнкә, дөрт саны йүк машыны майрып ташлады* («Токмак» журналы). 3. *гөч. м.* Халыс этмек, иризмек, ядатмак. *Хава, хава, шейт, ол бетбагтларың чайы, насы, сүйҗүси хем адамыны майырҗак* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МАЙЫШГАК, Аңсатлык билен сүйнүп, ярсып ене-де өңки катдына гелйән, чее (зат). *Торбаның галың бөлегинде ве онуң төверегинде берк майышгак сиңир багҗагазлары бар. Азрак херекетлилик сүңклериң арасындакы майышгак гемирчек гермевлери билен газаныляр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

МАКА'КА, *зоол.* Мартышкалар машгаласындан болан, Азияда яшаян кичирәк маймын.

МАКАЛА [мака:ла], Йыгындыда, журналда ве газетде чап эдилйән улы болмадык ылмы я-да сыясы-жемгыетчилик хабар, дүзме. *Макалада гөркезилен фактларың хеммеси догры тапылды* («Токмак» журналы). *Ол газетде Дүрнабадың йыгымчылыгы хакында уллакан макала ерлешдирилипдир* (Б. Гурбанов, Душушык). *Жамал макаланы өвран-өвран окап чыкды* («Колхоз гүнлери»).

МАКАРО'Н, Турбажык шекилинде хамырдан гурадылан унаша меңзеш азык өнүми. *Макарон өнүмлерини өндүрҗек чөрек комбинатының гурлушыгы тамамланар* («Совет эдебияты» журналы).

МАКЕДОНИЯЛЫЛАР, Югослав Македониясының эсасы илаты хасапланян ве Болгария Халк Республикасының көбир районларында хем-де грек Македониясында яшаян Гүнорта славян халкы.

МАКЕ'Т, I. Бир задың тайяр эдилен нусгасы, модель. *Агачдан колхоз ховлусының макетини ясадылар. Ине «ЗИЛ — 150» кысымлы машының макети* («Мыдам тайяр» газети). *Тәзе обаның үч-дөрт йылдан нәхили болҗакдыгының макетини чызып гойдулар* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Павильона гелен түркмен пагтачыларының бир топары макетиң голайына барярлар* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Китабың, журналың, газетиң ве ш. м. деслапкы нусгасы.

МАКИНТО'Ш, Юка, еңил пальто. *Мен тәзе макинтош алдым.*

МАКСАТ, Бир иши амала ашырмаклыга болан мейил, ниет, матлап, максат-мырат, арзув. *Совет Дөвлет бюҗети хем гөс-гөни шу максатлара гөнүкдирилен парахатчылык хем дөредижилик бюҗетидир* («Совет эдебияты» журналы). *Амыдеряны Мургаба тапышдырмак максады билен жошярлар* («Мыдам тайяр» газети). *Адам өзүниң ишине конкрет максатлар гойяр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

МАКСАТДАШ, Максатлары бир меңзеш болан, бир максатдакы, арзув-ислеглери бир. *Большевиклер хем сизиң ялы гарыплардыр, сизиң билен максатдашдыр.*

Бизиң хеммәмиз бир максатдаш ёлдашдырыс («Совет эдебияты» журналы).

МАКСАТЛЫ, Бир иши ерине етирмеклиги максат эдинйән, белли бир мейил, ниет билен амала ашырылян, бир максады гөз өңүнде тутян. *Максатлы эдилйән хереket. Максатлы сыяхат.*

МАКСАТ-МЫРАТ [максат-мыра:т], *сер.* Максат. *Максат-мыратларымызың бержай болжак пурсаты гелендир. Бейик байрам гүни тоюң тутарсың, Шейдип максат-мырадыңа етерсиң* («Совет эдебияты» журналы). *Етер максат-мырадына, Тутанъерли болса хер ким* (Ата Салых. Сайланан эсерлер).

МАКСАТСЫЗ, Бир иши амала ашырмаклыгы максат эдинмейән, белли бир ниет билен амала ашырылмаян, белли бир максады болмадык. *Максатсыз язян авторлары Пушкин йигренйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Максатсыз иш. Максатсыз гезеленч.*

МАКСИМАЛ, Ин ёкары, ин көп. *Социалистик өндүрүшчилигиң эсасы максады хем-де баш везипеси бүтин жемгыетиң хемише өсйән мадды we медени ислеглерини максимал канагатландырмакдыр* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында).

МА'КСИМУМ, Ин көп мукдар, ин ёкары дереже, максимал. *Тайярлайшы нырхларыны ёкарландырмак барада этмек мүмкин болан затларың максимумыны эдендигимизи айтмак герек* (Н. С. Хрущёв, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында).

МАКУЛ [ма:кул], Максада лайык, ислеге догры гелйән, ерликли, догры. *Ине, муның макул!* (Мыралы). *Арбап, сизин айдяныңыз макул геп!* (Г. Кулыев, Көпетдагын анырсында).

МАКУЛЛАМАК [ма:кулламак], Максада лайык хасапламак, догры дийип тапмак, макул билмек, ерликли хасап этмек, онламак. *Онуң эхли айданларыны макуллап, зорбан гурруҗуниң арасыны кесдим* («Токмак» журналы). *Олар бу проекти совет халкының долы макуллаяндыгы хакында айтдылар* («Мыдам тайяр» газети). *Сенин хәзирки маслахатыңы макуллаярын* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим).

МАКУЛЛАНМАК [ма:кулланмак], Максада лайык хасапланмак, догры дийип тапылмак, макул гөрүлмек, онланмак. *Маслахат эдилди хем макулланды, Көпчүлик тарапдан бу иш голланды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол эхли коммунистлер тарапындан макулланан схемаңы гөркезди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

МАКУЛЛАТМАК [ма:кулатмак], Максада лайык хасаплатмак, догры тапдырмак, макул гөрдүрмек. *Тәзе пикири макуллатмак. Проекти макуллатмак. Программаны макуллатмак.*

МАЛ [ма:л], 1. *зоол.* Оба хожалыгындакы овнуклы-ирили хайванлар (довар we ири маллар хакында). *Малларың хем оларың дерслериниң дымылжык ысы өсйән шемала аралашып, Хошгелдиниң бурнуна урды* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Олар экеранчылыгы-да, мал эдинип көпелтмеги-де билмәндирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Башы сагың — малы түкел* (накыл). *Мал эесиниң гөзүнден сув ичер* (накыл). *Мал эесине чекмесе, шимлук* (накыл). 2. *гөч. м.* Харыт, зат. *Пагтаң бармы — дәне-де сениң чувалыңда, сенагат маллары хем сенин сандыгында* (Б. Кербабаев. Айсолтан). 2. *күштч.* Күштүң ири көплери (перзи, пил, ат, рух). *Күштүң маллаяның атларының гелип чыкышы өрән гызыклыдыр* («Пионер» журналы). ◇ Мал жанлы — малы говы гөрйән (адам). *Мен-ә Мухаммет ялы халкың гамыны ийдән мал жанлы, эли ганлы башлык гөрен дәлдирин* («Совет эдебияты» журналы). Мал йитирмек — күшт ойнунда мугт алдырмак, малыны гидермек. Мал кесмек — гызың галыны кесгитлемек. *Ол гызына мал кесип, галыны айтман, уҗундан мал гечиртмән, бизиң өңүмизде бу шертлери гойяр, ине, шунсы* [illegible] (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). Гара мал — шахлы ири маллар. Гачак мал — гадаган харыт.

МАЛА [ма:ла], *оба х.* Экин ерлерини тикенлемек ишинде уланылян дишли я дишсиз демир, агач гурал. *Пөкген мала хем окучник ялы гурал[illegible] де гоялары үчин кимлердендир кәйнйәрди* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Ири кесеклери мала я да демир дырмык билен оврадярлар* (М. Н. Скаткин. Жансыз тебигат).

МАЛА'ГА, Үзүмден эдилен десертли чакырык бир сорты.

МАЛАЙЯЛЫЛАР, Малакка ярым адасында, Малай адаларында яшаян халк we тайпалар.

МАЛАЛАМАК [ма:лаламак], Мала басып, ери бежермек, мала басмак. *Кесеклери овратмак we тегелеп үстүни текизлемек максады билен бороналамалы we мала ламалы* (Н. Гарягдыев, Тут агачларыны отуртмагы we келтмеклик ТССР-де йүпекчилиги өсдүрмегиң эсасыдыр).

МАЛАЛАНМАК [ма:лаланмак], Мала басылып, ер бежерилмек. мала басылмак.

МАЛАЛАТМАК [ма:лалатмак], Мала бастырып, ери бежертмек, мала бастырмак.

МАЛАЛАШМАК [ма:лалашмак], Мала басмага көмеклешмек, мала басышмак. *Сүрлен ери малалашмак.*

МАЛАХИ'Т, Ачык гөк реңкли минерал.

МАЛ-БАШ [ма:л-баш], Мал-гара we машгала членлериниң жеми. *Мал-баш эсен-аманмы?!* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим). *Бегжик аганың малы-башы битин, дөвлети етик* («Совет эдебияты» журналы).

МАЛ-ГАРА [ма:л-гара], Овнуклы-ирили маллариң хеммеси. *Гурт мал-гара серетмек, ер сүрленде дүе башыны чекмек ялы ишлер билен мешгул болды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Чешмәниң аңырсы мал-гара бакылян ерди* («Совет эдебияты» журналы). *Шу ишикде, мал-гараның арасында ойнап, чагалык дөвүрни гечирипди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МАЛДАЙЫ [ма:лдайы], Түркмен аялларының үсүп гейимликлери үчин элде докалян, дүшеги гызыл, сары we ак чызмыклы йүпек мата. *Нәме-нәме, ол нәхили халат-шай? Кетени, малдайы, көп ене серпай* («Совет эдебияты» журналы). *Мама иңңеден чыкма йүпек совсаның үстүнден малдайы чабыт гейип, гара гүлли гушагы билине оранды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оларың эгинлеринде совсаны көйнек, бөрүкли келлелерине-де малдайы чабыт атылгыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МАЛДАР [ма:лда:р], Малдарчылык билен мешгулланян адам. *Скифлериң малдарлары авчылык билен көп мешгулланыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Совхозың малдарлары шу йыл газет we журналларың үч йүз отуз бәшден говрак санына абуна язылыпдырлар* («Токмак» журналы). *Түркменистаның шертлеринде гышың гелши малдарлар үчин еңил болмады* («Совет эдебияты» журналы). *Малдарлар маллары гышлатмак ишине гөрелдеди тайярландылар* («Совет Түркменистаны» газети).

МАЛДАРЧЫ [ма:лда:рчы], *сер.* Малдар. *Бизиң ёлбашчымыз тежрибели малдарчы* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

МАЛДАРЧЫЛЫК [ма:лда:рчылык], Оба хожалыгының мал өсдүрип етишдирмек билен мешгул болян пудагы. *Малдарчылыкдан хем бермели өңүмизи хер йыл йүз процентден ашырып табшырярыс* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сиз малдарчылык ишини оңат билйән болсаңыз герек* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүи). *Вагшы хайванларың элдеки эдилмеклери малдарчылыгың башланмагына себәп болупдыр* (СССР тарыхы). *Малдар-*

чылык ферма мүдири ве хасапчысы Бүтинсоюз оба хожалык сергисине гатнашмак хукугына эе болдулар (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МАЛИЕ [ма:лие], Халк хожалык доланышыгының элементи хөкмүнде пул серишделери. *Бизиң оба советимизиң бюджет, малие комиссиясының ишлери яман дәл* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Совет хожалыгының шертлеринде СССР-иң Дөвлет бюджети социалистик дөвлетиң эсасы хем-де гөнүкдириҗи малие планыдыр. Депутатлар республиканың бюджети хакында малие министриниң докладыны диңледилер* («Совет эдебияты» журналы).

МАЛИЕЛЕШДИРМЕК [ма:лиелешдирмек], Пул билен үпҗүн этмек, пул гойбермек. *Эгер-де Түркменистан ССР-ниң гурлан илкиңҗи йылында (1924) халк хожалыгыны малиелешдирмек үчин барлы-ёгы бир миллион 602 мүң манат белленен болса,. 1956-ңҗы йылың бюджетинде 648 миллион 923 мүң манат белленди* («Совет эдебияты» журналы).

МАЛИ'НА, *бот.* Гойы гызыл реңкли сүйҗи миве гетирйән гырымсы өсүмлик ве онуң мивеси. *Малина ве хер дүрли иймишлер дос-долуды* («Совет эдебияты» журналы). *Багда бир нәче дүйп малина өсүпдир* (С. Н. Виноградов. А. Ф. Кузьмин, Логика).

МАЛЛЫ [ма:ллы], 1. Малы-гарасы бар болан. *Гум ичинде болан маллы чарвалар Дынман, отлы-сүвлы ерызлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Маллы хожалык. Маллы колхоз.* 2. Зады, байлыгы хем-де малы көп болан, барлы.

МАЛЛЫЛЫК [ма:ллылык], 1. Малы болмаклык, малы барлык. 2. Зады, байлыгы хем-де малы көплүк, барлылык.

МАЛ-МҮЛК [ма:л-мүлк], Бириниң эечилигиндәки затлар, эмләк. *Мен колхозың малыны-мүлкүни, пулуны артдыржак болуп, диш-дырнак болуп йөрйәрин* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

МАЛСЫЗ [ма:лсыз], 1. Малы болмадык. *Малсыз адам. Малсыз хожалык.* 2. Зады, байлыгы хем-де мал-гарасы ёк болан, барлы болмадык.

МАЛХАНА [ма:лха:на], Мал сакланян жай. *Хаятың ичинде колхозчының гөк экин экмек үчин ери, склад жайы, малханасы, мивели агачлары болжак* («Совет эдебияты» журналы).

МА'ЛЬВА, *бот.* Ачык реңкли, узын балдаклы, ири түллү от, өсүмлик.

МАЛЯ'Р, Жайлары реңклемек билен мешгул болян ишчи, реңк чалян усса. *Сизе малярларың бригадасында ишлемеги теклип эдйәрис* («Совет эдебияты» журналы). *Мен-ә сизи малярдыр өйдүпдим* («Колхоз гүнлери»).

МАЛЯРЛЫК, Малярың кәри.

МАМА [ма:ма] I, 1. Эҗеңиң эжеси. *Гызларың мамасы. Акгөзел эҗәниң эҗеси Артыкгүл эҗе-де өз гызының айданыны макуллады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Эжеси кеселләнинде, *мамасы бу дерманхана дерман алмак үчин гелерди* («Пионер» журналы). *Мамам билен чыкып тамың устүне, Гурт сердик, ак кагыз дүшәп астына* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гарры аяллара йүз тутулып айдылян сөз.

МАМА [ма:ма] II, *мед.* Беденине ириңли дүвүртик өрмек билен йүзе чыкян агыры, ёканчлы кесел. *Италмаз ага, сениң муның гызамык-да дәл, мама хем дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хәзирки вагтда гарахассалык, мепги, мама кеселлериниң соңуна чыкылды* («Мыдам тайяр» газети). *Гүне янап йүзүнде маманың ызы месе-мәлим болуп дуран бу адам көпи гөрен, өзүни хер ерде тертипли саклап билйән адама меңзейәрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). ◇ Мама дишән — йүзде, беденде мама кеселиниң ызы галан, готур (адам хакында). *Бу ики кейванының бириниң тегелек мама дишән аграс йүзи барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң мама дишән йүзүне ынҗы аламаты гелип гонды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МАМАМКӨКЕ [ма:мамкө:ке], *сер.* Мамамчөрек.

МАМАМЧӨРЕК [ма:мамчөрек], *бот.* Тегележик башлы, кичижик ак гүлли, ере язылып өсйән от, өсүмлик.

МАМЛА [ма:мла], Догры, дүрс, хак. *Гурбан бу гүн адатдан дашары шатды, чүнки көпчүлик онуң мамладыгына гөз етирди ве оны голдады* («Совет эдебияты» журналы). *Адамлар, мениң шу айданым мамла гелйәрми?* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дост — дост, мамла — раст* (накыл).

МА'МОНТ, *зоол.* Даш кешби боюнча пиле чалым эдйән, бүзлук дөврүнде яшан, өсгүн йүңли ве уллакан эгри гыяклы хайван. *Мамонт дашкы гөрнүши билен пиле меңзәп, йөне ондан хас улы ве гүйчлүрәк болупдыр. Сувлы ерлериң кенарларына ири хайванлар: мамонтлар, носороглар гелип аралашыпдырлар* (СССР тарыхы).

МАМПАСА, Шекере ир-иймиш ширеси гарылып тайярланян конфетиң бир сорты.

МАНАТ, Совет Союзында йөрейән йүз көпүге барабар пул бирлиги ве шол гымматдакы пул беллиги. *Маңа көп пул герек дәл, ики йүз манат карз берсең болар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Барланмадык облигациялара 24 мүң манат утуш дүшди* («Совет Түркменистаны» газети).

МАНАТЛЫК, Манат хасабында бир манада дең болан пул беллиги, екелик манат. *Жүбүсинден бир топар еке манатлыгы чыкарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол аңкав кемпир йигрими бәш манатлык кагыз пулы элли манатлыкдан хич хачан тапавутландырып билмезди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МАНДАЛА, *көн. с.* Дашкы гейим тикилйән, текиз йылпылдылы мата. *Арчын мандала жалбарының дызыны дырмап, гүррүңе башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МАНДАРИ'Н, *биол.* Гүнорта юртларда битйән мивели цитрус агажы, өсүмлиги ве онуң якымлы ыслы, апельсине меңзеш мивеси. *Грузияда субтропик хожалык дөредилип, онда чай, мандарин, лимон, апельсин, бамбук ялы өсүмликлер өсдүрилип етишдирилйәр* («Пионер» журналы). *Онда лимонлар, апельсинлер, мандаринлер, хурмалар ве башга көп дүрли мивелер бишип, шахалара аграм берип дурлар* («Совет эдебияты» журналы).

МАНДА'Т, 1. Бириниң векилдигини тассыклаян документ. *Алы бег мандатыны чыкарып, столуң үстүне урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *сыясы.* Эдара этмеклиге, доландырмаклыга хукук берйән документ.

МАНДАТЛЫ, *сыясы.* Мандат берлен, мандат эсасында доландырылян. *Мандатлы юртлар.*

МАНДОЛИ'НА, *сазч.* Дөрт саны гоша тарлы хем-де юкажык ясыҗа пластинка билен чиртилип чалынян саз гуралы.

МАНДОЛИНАЧЫ, Мандолина чалян сазандар.

МАНДЫ, Сүрүлмән галан бөлежик ер.

МАНЕВР, 1. *харбы.* Душмана берк зарба урмак максады билен гошуның сапалаклы херекет этмеги. 2. Харбы ягдайдака меңзеш эдилип гечирилйән тактики окув. 3. *д. ё.* Станцияларда отлуларың составыны дүзйән паровозуң, электровозуң я-да вагонларың херекети. *Дуралгада манёвр эдйән паровозуң шакырдысындан башга сес эшидилмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МАНЕ'Ж, 1. Атлы харбы машклар, оюнлар гечирилйән мейданча, жай. *Биз манеже баранымызда, бири-биримиздең сорашярдык* (А. С. Пушкин. Сайланан эсерлер). *Төверегине агач гермевҗиклер айланан йөрите манеже гөзүң дүшйәр* («Совет Түркменистанының аялла-

ры» журналы). 2. Циркиң жайында оюн гөркезилйән мейданча.

МАНЖЕ'Т, Көйнегиң, блузканың еңиниң ужуна тикилен еңсапы. *Онуң акжа якасына тозан сиңип, еңиниң манжети гезлэп башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МАНЖУРИЯЛЫЛАР, Манжурияның ерли халкы, эсасы илаты.

МАНИКЮ'Р, Элиң дырнакларыны йылмап бежермеклик.

МАНИКЮ'РША, Маникюр эдйән специалист аял, маникюрчы аял.

МАНИПУЛИРЛЕМЕК, Манипуляция гечирмек.

МАНИПУЛЯ'ЦИЯ, 1. Эл ишиндэки чылшырымлы усул, чылшырымлы херекет. 2. Эл ойнатма пыррылдагы.

МАНИФЕ'ЎТ, 1. Өрэн эхмиетли вакалар боланда, ёкары хэкимиетиң илата хат үсти билен йүз тутмаклыгы. 2. Сыясы партияларың, жемгыетчилик гурамаларың өз гарайышларыны, программаларыны беян эдип, хат үсти билен йүзленмеси. *Коммунистик партияның манифести.*

МАНИФЕСТА'НТ, Манифестация гатнашыжы.

МАНИФЕСТА'ЦИЯ, Райдашлык я-да протест билдирйэн көпчүликлейин көче йөрши.

МАНО'МЕТР, Япык аралыкда газың ве сувуклыгың басышыны өлчейэн гурал, абзал. *Екардакы манометр болса нулы гөркезйэр* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн).

МАНОМЕТРИК, Манометре дегишли болан. *Манометрик өлчег.*

МАНСИЛЕР, РСФСР-иң Ханти-Манси милли округында яшаян хем-де угор-фин диллери топарына гирйэн халк.

МАНТО', Галапын сүтүкли дериден тикилйэн гиң аял пальтосы.

МАНТЫ, Бугда бишириллэн, бөрекден улурак тайярланян нахарың бир гөрнүши.

МАНУСКРИ'ПТ, Гадымы элязма.

МАНУФАКТУ'РА, 1. *тар., ыкд.* Капиталистик өнүмчилигиң ири машын сенагатындан өң болуп гечен формасы. 2. Мата.

МАНЫ [ма:ны:], 1. Бир задың акыл етирип болян ички мазмуны, пайхасланмак аркалы бир затдан чыкян нетиже. *Онуң өсгүн гара гашлары окаян хатының манысына гөрэ бир язылып, бир чытылярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Бизиң хер бир бабалар сөзүмизде ненеңси маны, ненеңси дүшүнже бар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Аман пощы онуң сөзүнден хич бир маны аңмак: — Хава, хава! — дийип, онуң сөзүни тассыклады* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Басымың ериниң үйтгемеги билен сөзлериң манысы хем үйтгэп билер.* 2. Эхмиет, пейда, хайыр. *Гошуны бидерек гырдырманың нэме манысы бар?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Мана дүшмек — айдылан-гойлан зада акыл етирмек, дүшүнмек. *Эмма өзи велин бу задың дүйбүнден манысына дүшенок* («Колхоз гүнлери»). Маны сачмак — манылы гүрлемек, манылы сөз сөзлемек. Маны чыкармак — белли бир пикире гелмек, нетиже чыкармак. *Бахарың бу хөдүр-кереминден өзүче маны чыкарып, Вүши кел өзүне гөвнүетижилик билен отургычда отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МАНЫЛЫ [ма:ны:лы], 1. Манысы бар болан, мазмуны бар болан, нетижели. *Кеминэниң чүң манылы, чепер формалы лирикасы түркмен гелин-гызларының салыкатлы кешбини беян эдйэр* («Эдебият»). 2. Өвүт-несихатлы, чүң тэсир эдижи, гөрелдели. *Сизиң манылы сөзлериңиз маңа кэн тэсир этди. Мавының агзына гелишмейэн манылы сөзлере Артык хайран галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МАНЫСЫЗ [ма:ны:сыз], 1. Манысы ёк болан, мазмунсыз, нетижесиз. *Гурт өзүниң гүррүңини манысыз айтмаярды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). 2. Эхмиетсиз, пейдасыз, хайырсыз, нетижесиз, бидерек. *Инди гаршылык гөркезмек манысыз дийжек ялы этди ве бу барада окларының азлыгыны бахана этди* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

МАНЫСЫЗЛЫК [ма:ны:сызлык], 1. Манысы ёклук, мазмуны болмазлык, нетижесизлик. *Эсериң манысызлыгы. Гошгының манысызлыгы.* 2. Эхмиетсизлик, пейдасызлык, хайырсызлык.

МАҢ, *зоол.* Дөрт яшындакы гоюн.

МАҢКА I, 1. Бурундан акян сувуклык, сүмүк. *Оганың маңкасыны сүпүрмек.* 2. *гөч. м.* Бурнуна салып геплейэн, мыңңы-мыңңы эдип геплейэн. ◇ Маңкаңы оңармазлык — иш башармазлык, өзүни оңармазлык. *Ери хов, маңкаңы оңараңок вели, зол: — Гурбан! — дийип дурсуң* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МАҢКА II, *вет.* Хайванларда болян ёканчлы кесел, кетев. *Башга-да маңка, агсыл кеселине гаршы гөреш ялы меселелери агзамак боларды* («Совет Түркменистаны» газети). *Маңка кесели билен кеселлемек.*

МАҢЛАЙ, 1. Келле сүңкүниң йүз тарапдакы гөзден ёкаркы бөлеги, алын. *Сагатчы эйнегини маңлайына гоюп, еке гөз дүрби бүлен сагадың механизмине середйэр. Маңлайы сакар ал атың эндамы ловурдаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ялаңач тагтаның үстүнде отуран комиссар маңлайыны ики элиниң аясына салып, чүңңүр оя чүмди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң гөрен жепаларыны маңлайының йыгыртларындан хем аңмак болярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың өң тарапы, бир задың гаршысы, йүз тарапы. *Жайың маңлайының сувагы гопупдыр.* 3. Багт, ыкбал. *Ахыры болмаса, сен хем өз маңлайыңдакыны гөр!* («Гөроглы» эпосы). 4. Көмекчи сөз ролунда: *Оларың бириниң маңлайында «Чайхана», бейлекисиниңкиде «Чайная» диен язгылар бар* («Токмак» журналы). ◇ Маңлайдан чыкмак — душ гелмек, душмак, саташмак. *Шол улалып-оңалман гечен Гулы дэли хем маңлайындан чыкансоң, сен бири билен гачарсың өйдүп, какаңың хем гара жаны галанок* («Совет эдебияты» журналы). Маңлайы ак болсун! — багтлы болсун. *Маңлайы ак, ёлы ачык болсун* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). Маңлайы ачылмак — бири билен дурмуш гурмак, дурмуша чыкмак (аял-гызлар барада) өйленмек, өйли-ишикли болмак (эркек адамлар барада), багтлы болмак, эшретли дурмуша башламак. *Ай, оглум, сениң маңлайыңа ачылмак ёк өйдйэн?!* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). Маңлайы ёк — багты ёк, багтсыз, бетбагт. *Ай, асыл меним маңлайым ёк экен!* («Совет эдебияты» журналы). Маңлайы шорлы — багты гара, бетбагт. Маңлайына елмемек — йүзүне айтмак, гөни айтмак. Маңлайындан диремек — көмек этмек, голдамак. *Оглуң сэхетлиже гүн гелэйди, колхозың мал-гарасының эдил маңлайындан дирэйди, не кесел галды, не бейлеки* («Совет эдебияты» журналы). *Гарран вагтында маңлайындан дирежек огланың өз өйүнде болмагы эне үчин уллакан эхмиете эедй* (Б. Сейтэков, Москваның ялкымы). Маңлайыңы диремек — бирине йүз тутмак, бир ере барып гечмек, йүзленмек. Маңлайыңы урмак — сынаныш гөрмек, баш гошмак. *Башармажак ишлериңе маңлайыңы урярсың, етмежек ерлериңе бурнуңы узадярсың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Маңлая язылмак — *сер.* Маңлайдан чыкмак. Гара маңлай — иши шовуна дүшмейэн, багты гара, бетбагт. Яззы маңлайындан дегмек — гөни маңлайының ортасындан дегмек, эдил маңлайындан дегмек.

оглан.

МАҢЛАЙЛЫ, *гөч. м.* Иши шовуна дүшйән, багтлы, рысгаллы. *Ол бир багты гелен, маңлайлы адам.*

МАҢҢАЛ I, *сер.* Аңңал. *Гураллар ораклардан, маңңаллардан ыбарат болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

МАҢҢАЛ II, Бедрәниң дүйби оюлып ясалан ожак. *Маңңала чоюнян дуканчыдан бир тике көз алды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

МАҢҢЫЛДАМАК, 1. *сер.* Мыңңылдамак 1. *Басан ерим маңңылдаян чәгеде, Ыз галдырып, эмай билен әдйәрдим* («Совет эдебияты» журналы). 2. Совукламак зерарлы бурнуна салып геплемек, маңңы-маңңы этмек.

МАҢҢ-МАҢҢЫ: маңңы-маңңы геплемек — *сер.* Маңңылдамак 2. *Онуң болуп ятышы, бурнуна салып маңңы-маңңы геплейши ве бир гезек чилим чекип, бир гезек хем нас атышы — хер чай иченде, гойнуң чөри ялы тиръеги атяндыр — дийдирйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МАҢРАМАЗ, *зоол.* Бәш яшындакы гоюн.

МАҢЫЗ, 1. Хоз, писсе, бадам, эрик ве ш. м. шәнигн ялы гаты габыклы мивелериң ичиндәки тагамлы ягжымак мадда. *Шәнигиң маңзы. Хозуң маңзы.* 2. Чөрегиң, дәнәниң ве ш. м. ички юмшак бөлеги. 3. *гөч. м.* Маны, мазмун, нетиже. *Сапарың сөзуниң дүйп маңзына гөзуни етирен Чары ага теммәки халтасыны чыкарып, махорка долап чекмәге башлады* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде). *Ол горкусына листовканың йүзүнде гөрен ве эшиденлериниң эсасы маңзыны хеммә аян этди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Дәне — дурмушың өзенидир! эшретиң маңзыдыр* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Маңза батмак — *сер.* Маңза отурмак. *Мениң бу сөзлерим онуң маңзына батмадык болара чемели* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). Маңза даммак—*сер.* Маңза отурмак. *Хожамың соңкы сөзи Халназарың хем маңзына дамды. Шол командириң теклиби Артыгың маңзына дамды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдым). Маңза отурмак — гөвне ярамак, гөвне жай болмак, маңза батмак, маңза даммак. *Эмма оларың икисиниң хем айданлары Мырадалы аганың маңзына отурмады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Газети чай башында окасаң, леззети айры боляр, маңзына отуряр* («Совет эдебияты» журналы). Сары маңыз — агзы сары, яш, тежрибесиз. *Ол тумшуҗагыны ёкары тутуп, эҗесине гөвни етмедик болан болса-да, колхоз оңа дүнйәниң малыны ынанса-да, ол энтек сары маңыздыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МАҢЫЗЛЫ-МАЯЛЫ [маңызлы-ма:ялы], Гөзе долы, этли-ганлы. *Кәвагт өз иши билен даш чыкып-ич гирйән, этли-ганлы, маңызлы-маялы, отуз бәш яшлар чемели гөрмегей аял, эдйән херекетлери билен өзуниң шу чагаларың энесидигини аңладярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МАПРАЧ, Этли-ганлы, долы, семиз. *Вах, маям, сен мениң дердими билмейәрсиң?! — дийип, Мухаммет онуң ызындан гарады-да, ол мапрач аялың ызы билен өе тарап йөнелди* («Совет эдебияты» журналы). *Гөвүслек мапрач аял Айың ягтысына алтын чайылан эгмесини ялпылдадып чыкды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

МАР [ма:р], *көн. с. сер.* Йылан. *Мергенлең мергени, әрлериң әри, Гылычдан гечирип йыртыжы мары* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Бойнумда долаңып мар дей, Гысар сениң тылла сачың* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

МАРАЛ, *зоол.* Көпленч эне кейинге я-да товшана берилйән ат. *Бөкжеклешип маралларың овлагы, Сонарлап йөр гөк майсалы кәл билен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МА'РГАНЕЦ, *хим.* Гызылымтыл чал реңкли, хаял эрейән метал, химики элемент. *Небитде өрән аз мукдарда магний, марганец, гурщун ве бейлеки элементлер бар* («Пионер» журналы).

МАРГАНЦО'ВКА, Марганец туршы калиниң медицинада пейдаланылян эргини. *Марганцовка гатышыклы сув.*

МАРГАРИ'Н, Өсүмлик ве мал ягы гарылып алнан өнүм, ийилйән яг.

МАРИЛЕР, Мари АССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

МАРИОНЕ'ТКА, 1. Гуржак театрларында оюн гөркезмек үчин херекет этдирилйән гуржак. 2. *гөч. м.* Буржуазия юртларында: башганың эрк-ислеги боюнча херекет эдйән, иш алып барян адам я-да хөкүмет, ойнатгы.

МА'РКА, 1. Почта ве башга бир нәче йыгымларың төлег беллигини гөркезйән дөрт бурчлы кичижик кагызжык. 2. Чыкан ерини, хилини гөркезмек үчин өнүмиң, харыдың үстүне басылан беллик. 3. Германияда, Финляндияда пул бирлиги.

МАРКЁР, *оба х.* Агач отурдыланда, экин экиленде кеш чекмек үчин уланылян оба хожалык гуралы. *Ише гиришмезден өң маркёрлар сазланмалыдыр.*

МАРКЁРЧЫ, Маркёрда ишлейән ишгәр. *Экишде хер кимиң өз укыбына гөрә белли везипеси барды: кими сеялкачы, маркёрчы, кимиси тохум дашаяр, кимиси янгыч* («Совет эдебияты» журналы).

МАРКИ'З, Гүнбатар Европада граф билен герцогың аралыгында дворян титулы.

МАРКИ'ЗА I, Маркизиң аялы я-да гызы.

МАРКИ'ЗА II, Гүн дүшмезлик үчин пенжирениң даш йүзүнден тутулян мата.

МАРКИЗЕ'Т, *доңм.* Юкажык йылдыравук нах я-да йүпек мата.

МАРКСИ'ЗМ, *филос.* Тебигатың ве жемгыетиң өсүш канунлары хакындакы, эзилен ве эксплуатирленйән көпчүлигиң революциясы хакындакы, әхли дүнйәде социализмиң еңмеги ве коммунистик жемгыетиң гурулмагы хакындакы ылым. *Марксизм — муңуң өзи догма дәлдир* («Яш коммунист» газети). *Бу жайда отуран ол бейик Ленин, Өсдүрипдир марксизмиң дәплерин* («Совет эдебияты» журналы).

МАРКСИ'ЗМ-ЛЕНИНИ'ЗМ, Марксың — Энгельсиң—Ленинің таглыматы. *Марксизм-ленинизм — бу жемгыет ве онуң өсүш канунлары барадакы хакыкы ылымдыр. Марксизм-ленинизм рухунда тербиелемек.*

МАРКСИ'СТ, Марксизмиң тарапдары, марксизми довам этдиржи.

МАРКСИСТИК, Марксизмиң принциплерини аңладян, марксизме дегишли болан, эсасланян. *Марксистик кружок. Марксистик таглымат. Марксистик идея. Марксистик эдебият.*

МАРКСИСТИК-ЛЕНИНЧИЛИК, Марксизме-ленинизме дегишли болан, марксизм-ленинизм принциплерине эсасланян. *Марксистик-ленинчилик эстетика сунгатың максада гөнүкдириҗилигине, онуң матлаплылыгына әгирт улы әхмиет берйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МАРМЕЛА'Д, Миве ширесинден, картошка унундан ве гантдан эдилен сүйжи.

МАРС, *астр.* Гөврүми Ериң гөврүминиң алтындан бирине ве массасы Ериң массасының докуздан бирине голай болан, Гүнден узаклыгына гөрә дөрдүнжи орунда ерлешйән сейрек атмосфералы планета. *Меркурий, Венера, Ер, Марс Гүнүң төверегинде айланярлар* («Физика курсы»). *Марсда органики яшайшың болмагы мүмкиндир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

МАРСЕЛЬЕ'ЗА, 1792-нжи йылда француз буржуаз резолюциясы дөврүнде дөрән, соң Францияның милли гимнине өврүлен айдым, Францияның милли гимни.

МАРТ, Календарь йылының үчүнжи айы. *Бизиң эрикгәримиз март айының биринжи ярымының ичинде гүлләйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Март байрамы — аялларың халкара байрамы. *Ай, Вуши инер огулдыр, оны ынха март байрамымыза чагырарыс* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МАРТЕ'Н: 1) мартен печи — полат эредилйән йөрите печь. *Улы мартен печлери гурулды* («Мыдам тайяр» газети); 2) мартен полады — шол печде эредилен полат.

МАРТЫ'ШКА, *зоол.* Ызкы аяклары ве гуйругы узын, келте тумшуклы, макакалар тохумындан болан майман.

МАРШ I, I. Нызам билен йөрейиш тәри. *Саз хем марш билен этдик йөриш* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. *сазч.* Хеңиниң сесине гөрә әдимләп йөрелйән сазлы әсер. *Матам маршының овазы астында яс колоннасы ювашлык билен Гызыл площада тарап баряр* («Пионер» журналы). 3. Гошуның йөрүш тертибинде бир ерден икинжи бир ере эдйән херекети, йөрүш.

МАРШ II, Йөремеги, гадам уруп башламагы аңладян буйрук командасы.

МА'РШАЛ, *харбы.* Гошуна ёлбашчылык этмек ишинде битирен ажайып хызматына гөрә берилйән генераллыкдан сонкы харбы ат ве шол ада мынасып болан шахс. *Маршаллармыз — зорлармыз бар, Арслан йүрек ширлермиз бар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

МАРШАЛЛЫК, Маршалың чинине, адына эе болмаклык, мынасып болмаклык.

МАРШРУ'Т, 1. Гидиләк ёлуң өңүнден дүзүлен планы. угры. *Йөрүш маршруты. Самолётларың гатнаян маршруты.* 2. *д. ё.* Тиркегини, йүкүни үйтгетмән барян йүк отлусы.

МАСГАРА, I. Биабрай болан, абрайы гачан, дүзгүнден чыкан, иле гулки, бетнам. *Бу гүррүң Бахарың хем гулагына етен болса, мен масгараның хем масгарасы болупдырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Йөр, гыз, ызларындан етип, шулары бир масгара эдели!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Уялмаян, бихая, утанчсыз (адам). *Ол масгара-ла айт!*

МАСГАРАБАЗ [масгараба:з], I. Ёмак атып йөрен, оюнбаз, вәшп. 2. Цирк клоуны, циркде көпчүлиги гүлдүрйән адам. *Масгарабаз ялы товсаклап билмейәниңизе кемсинмән!* (А. Н. Радищев, Петербургдан Москва сыяхат). *Губернатор масгарабаз кимин, кешбини дөррев үйгетди* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында).

МАСГАРАБАЗЛЫК [масгараба:злык], Масгарабазың гылык-хәсиети барлык, клоун болмаклык, көпчүлиги гүлдүрмеклик, масгарабазың ягдайы, иши. *Бир бидөвлет масгарабазлык эдип, мәрекәни гүлдүрйәр* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

МАСГАРАБАЗЧЫЛЫК [масгараба:зчылык], *сер.* Масгарабазлык.

МАСГАРАЛАМАК, Масгара, биабрай этмек, иле гулки этмек, абрайдан дүшүрмек. *Бу мени масгараламага гелендир* («Совет эдебияты» журналы). *Айнаның оны масгараламагы, агыр ягдая салмагы-да бир эйәм онуң ёбындан чыкып гидипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Инди оларың арасында жетлик, бири-бирини масгаралажак болмаклык ёкды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сени ил ичинде масгаралап, бир йүрегиң ики ериңден яра салжак болярлар* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында).

МАСГАРАЛАНМАК, Масгара эдилмек, биабрай эдилмек, иле гулки эдилмек, абрайдан дүшүрилмек. *Ил арасында масгараланмак. Эрбет иш эдип масгараланмак.*

МАСГАРАЛАТМАК, Масгара этдирмек, биабрай этдирмек, абрайдан дүшүртмек.

МАСГАРАЛЫК, Иле гулкүлик, абрайдан дүшмеклик, биабрайлык. *Мен өз маңлайыма масгаралык мөхүрни басанымы билйәрин. Халназар шу масгаралыга элеги ми, йитсинми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мен шейле масгаралыга лайыкмы?!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

МАСГАРАЧЫЛЫК, *сер.* Масгаралык. *Оңуң етишмезлиги пионер отряды үчин улы масгарачылыкды* («Пионер» журналы). *Бирден барып [illegible] йәйсе, уллакан масгарачылык болжак* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Атаң-энеңи ве бизи, [illegible] масгарачылыга гояймавергин, балам!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Халназары шол масгарачылык хорлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МА'СКА, I. Маскарад вагтларында йүзе даңмак үчин адамың, хайваның йүз кешби ве ш. м. ясалян өрти, гөрде. *Маскалар өрән йити реңкленипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Противогазың келлә гейилйән бөлеги.

МАСКАРА'Д, Йүзи маскалы, эгни йөрите костюмлы гечирилйән бал, гиже үйшмелеңи, тойы.

МАСКИРО'ВКА, *харбы.* Беркитмәни ве ш. м. душмана билдирмезлик үчин пейдаланылян энжам, перде чекиш. *Маскировка үчин гойлан ёлка агачжыклары жайың өңүндәки багжагаза меңзейәр* («Совет эдебияты» журналы).

МАСЛАХАТ, I. Бир зат хакда белли нетиҗә гелмек, пикир алышмак үчин өзара гечирилйән гүррүң, геңеш, сала. *Гысгажык маслахатдан соң бу икиси бир карара гелдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гаррылар ондан маслахат сорамага гелердилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир меселәни ара алып маслахатлашмаклыга багышланан йыгнак. *Оны авчыларың район маслахатына чагырдылар* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Маслахатда юрды үмсүмлиге элтмек чәрелери ара алнып маслахатлашылыпдыр* (СССР тарыхы). *Дружина советиниң членлериниң йөрите маслахаты гечирдик* («Мыдам тайяр» газети). 3. Өвүт, несихат. *Сизиң маслахатыңыз мениң галстугымы хас-да эзиз сакламагыма көмек эдер* («Бахар»). *Оңа берлен маслахат онатдыр* («Совет эдебияты» журналы).

МАСЛАХАТДАР [маслахатда:р], *көн. с. сер.* Маслахатчы. *Ол өзүне якын, мәхрибан, маслахатдар адамы тапды. Онуң маслахатдарларының икиси ики ерден: — Сен бираз салым башыңы басырын-да ят! — диен маслахаты бердилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МАСЛАХАТЛАШМАК, Бири билен билеликде маслахат этмек, бир меселәни ара алып, пикир алышмак, бир зат барада бири билен геңеш этмек, бирине геңеш салмак, геңешмек. *Халк йыгнагы әхли мөхүм дөвлет меселелерини ара алып маслахатлашыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Сен хәзириң өзүнде онуң билен инди нәме этмелидигини маслахатлашмалысың* («Совет эдебияты» журналы). *Ол овнужак бир зат үчин хем Айна сала салды, Айна билен маслахатлашды, Айнаның гөвнүни авламага чалышды* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим). *Вепаның бөлүми озалындан маслахатлашып гойлан аматлы ере бака чекилипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МАСЛАХАТЛАШЫК, Геңешли, маслахатлы эдилйән иш, херекет.

МАСЛАХАТЛАШЫКЛЫ, Геңешли, маслахатлы. *Нәме диеркә, нәме дийсе-де аялы билен маслахатлашыклы бир зады диер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МАСЛАХАТЛАШЫЛМАК, Маслахат салынмак, мас-

лахат эдилмек, гепешилмек. *Меним пикиримче, бу месе-ле парторгымыз Бяйрам* **билен маслахатлашылса, хемме-синден говы болар** (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МАСЛАХАТЛЫ, Маслахат эдилен, гепешли, ылалашыклы. *Вепа Мәхри билен бу икисиниң маслахатлыдыгыны дессине* **аңлады** (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Маслахатлы бичилен* **дон гысга болмаз** (накыл).

МАСЛАХАТЧЫ, Бир зат барада маслахат салынян адам, гепешчи, маслахатдар. *Халк онуң сөзүни сөйәр-ди, парасатлы маслахатчы* **ынанарды** *ялы* **оңа ынанярды** (**«Совет эдебияты»** журналы). *Эгер сениң менден башга, менден хас мәхрибан маслахатчың бар болса, шундан соң мен дилими ярман хем оңарын* (Б. Кербабаев, Айсолтан) ◇ **Маслахатчы сес** — *сер.* **Сес**.

МАСЛЫК. Өлен хайваның, адамың ве ш. м. ләши, мейдан *Бири-бириниң ызындан мөжеклериң маслыгы* **талады** (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хей горкак, бу ятан* **маслык ахыры!** (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Баллы атың үстүнде, маслыга гелен йыртыжы ялы, сеңригини йыгрып дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) *Сөвеш мейданында душманың бир нәче маслыны не ярадыгы галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МА'ССА, *физ.* Механиканың эсасы улулыкларындан бири, жисимдәки массаның мукдарыны өлчейән улулык, өзүне тәсир эдйән гүйже дегишлиликде жисимиң инерция өлчеги. *Ол атмосфераның бутин массасының 0,5 процентинден ыбаратдыр* (**«Пионер»** журналы).

МАССА'Ж, Бежериш максады билен бедени овкаламаклык. *Массажы илки акушеркалар, соңра энәниң өзи гечирип билер* (**«Совет Түркменистанының аяллары»** журналы).

МАССИ'В, *геогр.* Қәбир географик аламатлара гөрә меңзешрәк болуп гиден гиңишлик. *«Гара алтының» көп санлы массиви ерлешйән бу район небит промыселлериниң районыдыр* (**«Совет эдебияты»** журналы). *Тарп ерлер массиви. Даг массиви. Токай массивлери.*

МАССОВИ'К, Көпчүликлейин гечирилйән томашалара ёлбашчылык эдйән адам, ишгәр.

МАСШТА'Б, *геогр.* Қартаның я-да чызгы шекиллериниң чызыкларының ериң йүзүндәки хакыкы узынлыга болан гатнашыгы. *Хайсы болса-да, бир масштаб сайлап алалың!* (**«Физика курсы»**).

МАТ [ма:т]: 1) **мат этмек** — өлдүрмек. *Ким ойнады, оны мат этди Залым айралык, айралык* (**«Гөроглы»** эпосы); 2) **мат болмак** — басылмак, еңилмек; өлмек. *Чандыбилиң или шат болды, душманлары мат болды* (**«Гөроглы»** эпосы).

МАТА [мата:], *докм.* Гейим үчин докалян өнүм. *Йылдам атлар пул, мата, мал — байраклар алярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пагта заводлары, мата фабриги ве шуңа меңзеш сенагатлар туссесини бурусгадып, дынман йөрәп дурярлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мениң акыллы гызым, инер оглум, ынха мен сизе пальтолык мата гетирдим* (**«Совет эдебияты»** журналы).

МАТАЛ, *эдеб.* Түркмен халк дөредижилигинде: дурмуш, хожалык хем өй гошлары ве ш. м. дегишли, маносыны ойлап тапмалы сораг, тапмача (меселем, *Агыл долы акжа гузым...*). *Ол гызлара гызыклы эртеки, маталлар я-да өзүниң башындан гечиренлерини айдып берйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Адамлар өзлериниң дүшүнжелерине гөрә матал дөредипдирлер* (**«Эдебият»**). ◇ **Матал отармак** — 1) матал айтмак. *Хәзир бош вагтыны эртеки айдып, матал отарып гечирйән чопан-чолуклар аз* (**«Совет эдебияты»** журналы); 2) герекмез затлары айдып отурмак, бидерек гүрлемек. *Акмая, сениң ишти сөз уршуң матал отаран ялы бир хили гүмүртик* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

МАТАМ [ма:там], *көн. с.* Өлүм-йитим билен багланышыклы гынанчлы ягдай, яс. *Гандым авчының сөйгүли агтыгы Мырадың фронтда дерексиз йитендиги барадакы хабар онуң машгаласының әхли членлерини чуңнур матама батыряр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Онуң гүйчли, рухлы эҗеси чуң матамы өз йүрегинде гизледи* (**«Мыдам тайяр»** газети).

МАТА-МАРЛАК [мата:-марлак], Мата ве ш. м. затлар. *Тәзе магазинчимизи гутлайын хем мата-марлак алайын* (**«Токмак»** журналы). *Мата-марлак алмак үчин базара гитмек.*

МАТАМЛЫ [ма:тамлы], *көн. с.* Яс тутян, улы гынанчлы, яслы. *Матамлы гүн. Матамлы ягдай.*

МАТЕМА'ТИК, Математикадан специалист. *Алыммы, математикми, шол ислегине етмәге мен оңа көмек берерин* (**«Яш коммунист»** газети). *Шахырлар ве алымлар (географиячылар, математиклер) бай эдебият дөредипдирлер* (СССР тарыхы).

МАТЕМА'ТИКА, Улулыклары, санларың гатнашыгыны хем-де гиңишлик формаларыны өвредйән ылымларың жеми. *Мүсүрлилер математика барада кәбир үстүнликлер газаныпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Ол маңа ёкары математиканы бутинлей диен ялы өвретди* (**«Совет эдебияты»** журналы).

МАТЕМАТИКИ, Математика эсасланян, математика дегишли. *Херекетиң канунының математики формула билен аңлатмак болар* (**«Физика курсы»**).

МАТЕРИА'Л, 1. Бир задың ясамак, гурмак, тикмек ве ш. м. үчин уланылян ниг мал, зат. *Гиң мейданда гурлушык материаллары дүшүрилйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир задың чешмеси, эсасы. *Олара сессияларың материалларыны гиңден дүшүндирйәр* (**«Совет Түркменистанының аяллары»** журналы). *Ол әхли зады: сапагың гидйәндигини-де, тәзе материалың дүшүндирилйәндигини-де ятдан чыкарды* (**«Пионер»** журналы).

МАТЕРИАЛИ'ЗМ *филос.* Идеализмиң терсине, материяның илкиңжи болуп, аңың икиңжидигини, объектив дүнйәниң аңдан, пикирден дашары болуп, олара баглы дәлдигини, дүнйә ве онуң канунларына акыл етирип болйандыгыны субут эдйән эсасы ылмы философик угур. *Социологиядакы шу материализм идеясының бир өзи-де гениал идеяды* (В. И. Ленин, Эсерлер).

МАТЕРИАЛИ'СТ, Материализмиң тарапдары.

МАТЕРИАЛИСТИК, Материализмиң принциплерини аңладян, материализме эсасланян, материализме дегишли болан. *Пушкиниң поэзиясының өзакымлы — материалистик эсасы онуң яшлыгында язан шыгырларында белли болупды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Говачаның тәзе сортларыны дөретмегиң теоретики эсасы Мичуриниң материалистик таглыматыдыр* (В. Кулебяев, Инче сүйүмли совет говачасының ТССР-дәки тәзе сортлары).

МАТЕРИ'К, *геогр.* Деңиз ве океанлар билен гуршалан улы гуры ер гиңишлиги. *Деңиз материгиң ичине чуң аралашып, Грецияны үч тарапдан гуршаяр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

МАТЕ'РИЯ, *филос.* Адам аңындан дашары ве оңа гарашлы болмаян объектив реаллык. *Материя илкиңжидир, пикирленме, аң болса икиңжидир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Материя бизиң дуйгы органларымыза тәсир эдип, дуюш эмеле гетирйән затдыр* (**«Физика курсы»**).

МАТЛАП, *көн. с. сер.* Максат. *Айт, балам, маңа не матлабың бар? Мениң матлабыма дүшүнмедиңиз!* (**«Совет эдебияты»** журналы). *Йүрегиң матлабна хич етмән дынмаз, Зор эдер, чекинмез, хич рехим инмез* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

МАТРИАРХА'Т, *этн.* Аялларың хожалык башында болмаклары эсасында дөрән илки уругчылык жемгыетиниң формасы.

МАТРО'С, *деңизч.* Деңиз флотуның эсгери. *Хак иш үчин нәхили гөрешмек гереги барада Петроградакы ишчилер, солдатлар хем матрослар бизе бейик гөрелде гөркездилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Матрос эдил цирк оюнчысы ялы, байдаҗыклары өрән чалт хереқетлендирйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

МАТРО'СКА, Улы серпме якалы матрос көйнеги. *Эҗем маңа матроска тикди.*

МА'УЗЕР, Автоматик наганың бир гөрнүши. *Маузериң күлүши чайылан габы ловурдап гөрүнйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Билиндәки агач гаплы маузерини кемери билен чөзуп, Эзиз хана узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Маузерини чыкарып, атды асмана* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

МАХАБАТ [маха:бат], *көн. с.* Яландан өвги, бидерек, бош тарып, өвүп арша чыкарыш, өвги, тарып. *Обадашларының ве шәгиртлериниң бу айдян сөзлери оңа йөнекей бир ховайы махабат дәлди* («Пионер» журналы).

МАХАБАТЛАМАК [маха:батламак], *көн. с.* Эсассыз өвмек, бидерек тарыпламак, өвүп арша чыкармак. *Хава-да, етишерче-де вагт гечипдир — дийип, доганының гылыкларыны махабатлап гүрледи* («Совет эдебияты» журналы).

МАХАВ, Агзыны өвелдип йөрен, самсык, аңкав. *Багың махав багбаны бир-бирден диңлемәндир, Кимиң ягшы сайраяның дүйбүнден аңламандыр* («Токмак» журналы).

МАХАВЛЫК, Махава хас болан гылык-хәсиет, самсыклык, аңкавлык, говшаклык.

МАХАЛ, *сер.* В а ı т 1. *Пурсат тапан махалы, ит гачҗак болуп, бар гүйҗи билен бир тарапа бака өзүни оклады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гиҗәниң бир махалы, гоч йигитлер ассырынлык билен барып, гаракчыларың яраг-эсбапларыны йыгнапдырлар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МАХЛАСЫ, Гепиң гысгасы, умуман, диймек. *Махласы, Гөзел дайза, сен мениң шу юмшумы битиржек дәл-дә, шейлеми?! Махласы, ол гөзден дүшен дир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Махласы, йүрек гысара вагт ёк, Гүнүң нәхили догуп, нәхили яшаныны дуйман галярсың* («Совет эдебияты» журналы).

МАХЛУК [махлу:к], 1. Жандар. *Атабай ага, деңиз махлукларының, чөл жанаварларының гулакларыны шаңладып дурма!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өзүни оңармаз, аңсыз, махав, эмелсиз, аңкав (адам хакда). *Аю, махлук, саңа меңзеше әре баранымдан, гара деря гарк боларын* (Н. Помма, Тәйлак хыззын). *Аслында сен ким? Агы-гараны селҗермейән бир махлук!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МАХМАЛ, 1. Читимли, йүзи юмшак, түйжүмек галын йүпек мата. *Эгни гара махмал пальтолы, башы узын сечекли, овадан йүпек яглыклы нәзенин гыз Байлының гөзүне өрән мәхирли гөрүнди* (Б. Пүрлиев, Душшушык). *Сахнаның махмал пердеси эмайлык билен сыряляр* («Мыдам тайяр» газети). *Махмал ялы мылайым мейданда сеялкалар хатара тохум дөкйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Махмал топрак күпүрсәп ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Махмалдан тикилен гейим. *Гөзел дайза махмалыны башына атып ёла дүшди.*

МАХОВИ'К, *тех.* Механизмиң херекетини сазламак үчин улы диаметрли тигир, улы чарх. *Онуң маховигини, поршенини чалшырдылар* («Совет эдебияты» журналы).

МАХО'РКА, Япрагындан, балдагындан чекмек үчин теммәки тайярланылян өсүмлик ве шондан тайярланян теммәки. *Чары ага парахат отуран еринде махорка халтасыны чыкарып, чилим ясаныр чекмәге башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дынувсыз чекилен махорка түтүни вагоның ичинде ысгынсыз түвелей ялы айланяр. Совет башлыгының махорка түтүни билен долы кабинетинде гызгалаңлы гүррүң гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол хассаханың ашпазындан махорка гапыржагыны алып, чилим ясамага дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МАХРУМ [махру:м], Бир зада эркы, ыгтыяры, хукугы болмадык. *Бар хукукдан махрум болуп яшарсың. Чүт валгыз сакламан гайтармак герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ М а х р у м б о л м а к — бир зада болан эрк-ыгтыярың алынмак, кесилмек, ыгтыярыны элден гидермек. *Айсолтан адатдакы ялы эжеси билен ширин-ширин сөзлешмекден хем махрум болды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). М а х р у м э т м е к — бир зада болан эрк-ыгтыярыны алмак, хукугыны кесмек. *Көне дөвүр сизи дүнйәниң әхли эшретинден махрум эдипдир* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

МАХРУМЛЫК [махру:млык], Махрум болмаклык, эрк-ыгтыярсызлык, махрумчылык. *Бу йыллар Гоголь махрумлыгы ве мәтәчлиги башдан гечирди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

МАХРУМЧЫЛЫК [махру:мчылык], *сер.* М а х р у м л ы к. *Арина уруш зерарлы хасратлы гүнлери, агыр махрумчылыклары башдан гечирен энеди* («Совет эдебияты» журналы). *Хер бир адам махрумчылыклардан гайтмаяр, хер бир адам адалатлы ише пугта ынам билен рухланяр* («Совет Түркменистаны» газети).

МАХСУС [махсу:с], Мувапык, хас дегишли (болан). *Эртекилерин өзүне махсус болан башланышы боляр* («Эдебият»). *Хер бир ярагың өзүне махсус атышханалар дүзедипдирлер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Пелверт жүлгеси шөл пасла махсус болан адаты жошгунлы зәхмет дурмушы билен яшаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Москвалылар түркмен векиллерини махсус болан чын йүрекдешлик билен гутладылар* («Мыдам тайяр» газети).

МАЧҖА, Сыгрың гурамадык тезеги, лапбач. *Сыгыр ятагы үйшмек-үйшмек өл мачҗадан долуды.*

МАЧЫ, Күррелейән эне эшек. *Бәш тылла бир мачы эшек алды* («Гөроглы» эпосы).

МАШГАЛА, 1. Бир хожалыга дегишли чагалар ве эне-аталар. *Балыкчыларың машгалаларының көпүси мугаллым, механизатор ве фельдшер болуп етишипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Машгаламда алты адам бар. Машгала түкетмез, башгала түкедер* (накыл). 2. Гыз-оглан, чага, перзент, зүрят. *Машгаламы өз элим билен дурмуша чыкарарын. Илде говы машгала-да кән, хайсы гапыдан барсам хем мениң савчыларымың бош гайтмажагына-да ынанян* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Айна бейле гелеңсиз машгала дәл ахыры* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гаты говы машгала, арман сачы инчежик экени* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Хожалык, өй. *Обада ики саны гарып дост машгала яшаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Умумы бәхбит үчин бирлешен адамлар топары. *Халк ве гошун бир битеви машгала ялыдыр.* 5. *биол.* Бир нәче якын жысларың, тохумларың топары. *Итлер машгаласы.* ◇ М а ш г а л а г у р м а к — дурмуша чыкмак, өйли-ишикли болмак, өйленмек. *Эмма оларда эркин яшайша болан ымтылыш, азат сөйгә болан ислег-арзув өчмәндир, багтлы машгала гурмак арзувы гитдигиче артыпдыр* («Эдебият»). *Мениң машгала гурмак барадакы пикирим чын, сап пикир* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

МАШГАЛАЛЫ, 1. Огуллы-гызлы, оглан-ушаклы, чага-чугалы. *Ол асыллы машгалалы бир нәче ерлер хем тапыпды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Аялы бар болан, өйленен. *Эрте машгалалы болаңда сенем, Тәзе дил ачарсың, диңләрин менем* («Совет эдебияты» журналы).

МАШГАЛАСЫЗ, 1. Огулсыз-гызсыз, чагасыз, зүрят-

сыз. *Дүнйәде огулсыз-гызсыз, машгаласыз яшадың нәме, яшамадың нәме?!* 2. Аялы ёк, аялсыз, өйленмедик. *Көп йыллап машгаласыз, саллах яшамак.*

МАШИНИ'СТ, Машынлары ишледйән механик, поезди сүрйән адам. *Көпрә голай геленде, машинист онуң абат дәлдигини сайгарса-да, май аз боландыгы үчин, оны саклап билмеди. Мен, асыл муны завод хожайыныңың машинистимикә өйдүпдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хер бир небит чекйән челегиң, хер бир паровозуң, хер бир машинистиң уллакан орны бар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МАШИНИ'СТКА, Машинкада хат язян аял. *Ол машинистка болуп ишледи.*

МАШИНИСТЛИК, Машинистиң кәри. *Ол машинистлик хүнәрини бу ерде, каналда өвренди* («Совет эдебияты» журналы).

МАШИ'НКА, Бир иши ерине етирмек үчин хызмат эдйән чылшырымлы гурал. *Машинка билен онуң сачыны шатырдадып сырмага дурды* («Токмак» журналы). *Генерал онуң өңүне ики дилде машинкада печать эдилен шертнамаңы гойды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МАШК, Ерине етирилйән бедентербие оюнлары. *Чагалар, гимнастиканың ирки машкларыны ерине етириң! Турнирде машк ерине етирйән бедентербиечилериң суратыны чекиңдир* («Пионер» журналы). *Парахатчылыклы вагтда олар гимнастика, харбы машклар билен мешгулланыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Бедентербие машкларыны эдип ювундым* («Колхоз гүнлери»).

МАШЫН [машы:н], *тех.* 1. Бир иши амала ашырян чылшырымлы механизм. *Ювашлык билен әдимләп, машының терс тарапындан барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Тикин машыны.* 2. Автомобиль. *Шәхере тарап барян йүк машыныларының сеси эртириң дым-дырслыгыны бозуп, бүтин обаның ичини яңландырып гидйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык). ◇ Е ң и л м а ш ы н — чалт йөрейән мүнүлйән машынлар («Чайка», «Победа», «Волга», «Запорожец» ве ш. м.). *Ол җайың ишгинде бир еңил машының дуранына гөрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МАШЫНЛАМАК [машы:нламак], Мала эмели усул билен тохум бермек. *Гоюнлары машынламакда хем бакмакда сен иң биринҗи чопан — дийип айтмазды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МАШЫНЛАШДЫРМАК [машы:нлашдырмак], Машын билен үпҗүн этмек. *Эл зәхметини талап эдйән пагта йыгымыны машынлашдырмак диймегиң өзи оюн-оюнҗак зат дәл ахыры* («Совет эдебияты» журналы).

МАШЫНЛАШМАК [машы:нлашмак], Машын билен үпҗүн эдилмек, үпҗүн болмак. *Колхозлар машынлашандыр* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МАЩАРМАК, Аграм дүшүп епбешмек, емшермек, мащарылмак. *Лабыр басан көпри ялы ашак мащарды* («Совет эдебияты» журналы).

МАЩАРТМАК, Аграм салып епбешдирмек, емшертмек. *25 тонналык бу машын дуран ериниң асфальтыны мащардыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

МАЩАРЫЛМАК, *сер.* М а щ а р м а к.

МАЯ [ма:я] I, *зоол.* Бугра билен арванадан доган инен дүе. *Маяның өркүҗи ялы үстүмизе абанып дуран хачҗалы Эрек дагымызы гөр!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МАЯ [ма:я] II. 1. Дерек тутар ялы, ене үстүне гошар ялы башда гоюлян пул, мал, эмләк. *Бөлүнмейән маямызда он миллиондан гөврак пулумыз бар* (Б. Пүрлиев, Илкиниҗи гүн). *Республикада сенагата ве транспорта мая гоймак йыл-йылдан артяр* («Түркменистан коммунисти» журналы). 2. Хожалыгы гурпландырмакда, галдырмакда мөхүм әхмиети болан задың чешмеси, есасы. *Пагта гурплы дурмушың маясы* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МАЯ [ма:я] III, Товуклар гузлар ялы кетегинде гоюлян юмуртга. *Товугың ашагына мая атмак.*

МАЯДАР [ма:яда:р], 1. *көн. с.* Улы байлыгы, көп пулы болан бай, улы маяның эеси, капиталист. *Көкүни көвледик маядарларың, Тойы яса дөнди мүгтхорларың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Иң ярамаз адамының иңлис маядарына меңзедилйәни ата-бабадан бәри онуң гулагында галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гурплы хожалык өңде барыжы кәрхана. *Небит болса йүзүп деңизден гечип, Маядара тәзе мая гетирди* (А. Атажанов, Арзылы мыхман).

МАЯ'К, 1. Гәмилере ёл салгы бермек үчин деңзиң, адаларың кенарына отурдылан чыралы диң. *Ел гөркезйән маяклар гөзүңетимде ыраң атышып дур* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Угур, ёл гөркезиҗи, гөрелде болужы, өңде барыжы. *Жаханда маякдыр совет илимиз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МАЯЛЫ [ма:ялы], 1. Мая гошулан, мая гатылан. 2. Маллы-эмләкли, пуллы, барлы (адам).

МАЯЛЫК [ма:ялык], Мая эдер ялы, мая этмек мүмкин болан. *Маялык юмуртга. Маялык пул. Маялык екеҗе юмуртгам хем ёк.*

МАЯСЫЗ [ма:ясыз], 1. Мая гошулмадык, мая гатылмадык. 2. Барлы болмадык, пулсуз, малсыз, эмләксиз.

МА'ЯТНИК, *физ.* Сагадың йөришини сазлаян тигир. *Отагың ичи сагадың маятнигиниң шыркылдысындан доссолуды* (М. Горький, Эсерлер).

МАЯЧ, *сер.* М а й II, 2. *Урмак үчин маяч болан ягырнысының гөзүне таяк инди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Душманлар маяҗа гелен бадына, өйден олара бака ок ягып башлады* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МЕ, «Ал» диен маныда уланылян сөз, бермек үчин бир зат узадыланда айдылян сөз. *Ме, саңа хат!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ М е с а ң а, г е р е к б о л с а! — гөрдүңми, нәме болды, ал саңа герек болса. *Ме саңа, герек болса, инди тә гай ятынча гарашмалы болдук* («Совет эдебияты» журналы).

МЕ'БЕЛЬ, Стол, стул, диван ве ш. м. өй гошлары. *Йөнекей ве оңайлы мебель билен безелен там* («Совет эдебияты» журналы). *Ичерде рояль, буфет, кушетка, умуман, бай мебель бар* (Г. Мухтаров, Пьесалар). *Ашгабадың мебель фабригиниң коллективи өңүмлериң ассортиментини гиңелдйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

МЕГЕР, Белки, эхтимал. *Бир зады өңүнден дуйяндыр мегер, Яш гыз дуруп узаклара середйәр* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Бу сыры Татьяна айдайсам, эгер, Ол менден гең гөрер, язгарар мегер* («Совет эдебияты» журналы).

МЕГЕРЕМ, *сер.* М е г е р. *Мегерем, онуң дишлери полатдан болса герек* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Пөкген озал бейле дәлмикә диййәрдим, мегерем, бу бир зат тапынан болса герек я-да муңа башга бела боландыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МЕГРЕЛЛЕР, Грузия ССР-нде яшаян, грузинлере якын болан халк.

МЕД..., Гошма сөзлериң «медицина» манысында уланылян биринҗи бөлеги (*медпункт, медицинститут* ве ш. м.).

МЕДАЛИ'СТ, Окув жайыны үстүнликли гутаранлыгы үчин медал алан окувчы.

МЕДА'ЛЬ, Бир ишде өзүни гөркезенлиги үчин сылаг берилйән, нышан. *Ватана хызмат эдениң үчин, Совет хөкүметимиз сени медаль билен сылаглады. Дөвүнде Бейик Ватанчылык уршуның ордени хем медаллары ловурдашяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оңа Ленин ордени ве «Алтын Йылдыз» медалы говшурылды* («Пионер» журналы).

МЕДАЛЬО'Н, Ичине бир шекил я-да башга зат салынян хем бойна дакылян безег шайы. *Бойнунда ёкды оң алтын медальон, Гулагындан бриллиант сырга асманды* («Совет эдебияты» журналы).

МЕДЕНИ [медени:], 1. Медениете дегишли болан. *Бу ерде яшларың арасында медени ишлери гечирмәге мүмкинчиликлер бар* («Совет Түркменистаны» газети). *Бол гирдежи колхозчыларың дурмуш дережелерини, олара медени хызматы говуландырмага шертлер дөретди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ябаны дәл, тәзе өсдүрилип етишдирилен. *Медени экинлер.*

МЕДЕНИЕТ, Адамзадың өнүмчилик, жемгыетчилик ве ан-дүшүнжелилик билен газанан үстүнликлериниң жеми. *Медениете үнс бермек дуйгусы Айсолтанда хич вагтда сөнмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Республикамызда медениет гүллэп өсйәр* («Пионер» журналы). *Милли формалы ве социалистик мазмунлы медениет.* ◇ Медениет өйи — *сер.* Ө й. *Район медениет өйүнде маслахат болды.*

МЕДЕНИЕТЛЕШМЕК, Бирнеме медениетли болмак, медениетлирәк болмак, медениети, дүшүнжелилиги артып башламак, медениетли болмак. *Онуң өзи хем үйтгәндир: медениетлешиндир, салыкатланыпдыр, гүрләнде-де хас эдепли гурлемәге эндик эдипдир* («Совет эдебияты» журналы).

МЕДЕНИЕТЛИ, Медени тайдан өсен, медениети бар, эдепли. *Биз медениетли адамлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Биз чагаларың медениетли дынч алмаклары үчин эхли ягдайлары дөретдик* («Пионер» журналы). *Медениетли дурмуш.*

МЕДЕНИЕТЛИЛИК, Медениети барлык, медениет дережеси өсенлик. *Пушкиниң дөреден бейик чепер эсерлери ёкары медениетлилигиниң нетиҗесидир* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МЕДЕНИЕТСИЗ, Медени дережеси пес болан, медениети ёк. *Хава, медениетсиз адам* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

МЕДЕНИЕТСИЗЛИК, Медениети ёклук, медениетиң болмазлыгы. *Ол шонуң үчин ичинден: — Ханы мениң медениетсизлигим? — дийип, өзүне гөвүнлик берди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Сениң бу болуп отурышың медениетсизлигиң аламаты* («Колхоз гүнлери»). *Чары Пөкгениң медениетсизлигини ве башга кемчиликлерини дүзедер дийип умыт эдйәрин — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МЕДЕТ, *көн. с.* Көмек, голдав, кувват. *Инди сиз хем гулак салың сөзүме, Жошан йүрек медет берди өзүме* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Дүйә «хайт» диймек хем медет* (накыл).

МЕДЕТКӘР, *көн. с.* Кувват берижи, гүйч берижи. *Сениң халкың доган бизе, Биз мыдам медеткәр сизе* («Совет эдебияты» журналы). *Маңа медеткәр бол!* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

МЕДЕТКӘРЛИК, *көн. с.* Кувват берижилик, гүйч берижилик.

МЕДИА'НА, *мат.* Үчбурчлугың депесинден онуң гаршысында ятан тарапының ортасына гечирилен гөни чызык.

МЕ'ДИК, Медицинадан специалист, врач, медицина институтының студенти. *Ол ерде Х асырың ахырында мешхур философ, тебигат тежрибечиси ве медик болан яш Авиценна ишләпдир* (СССР тарыхы).

МЕДИКАМЕ'НТ, *мед.* Дерманларың умумы ады, дерман. *Мунда бейик стол, дүрли медикамент гойлан шкаф, пессежик стол бар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

МЕДИНСТИТУ'Т, Медицина ишгәрлерини тайярлаян ёкары окув жайы, медицина институты. *Мединститутың студентлери ярышда үстүн чыкдылар. Мениң өз Ладыгинам бар. Ашгабатда, мединститутың соңкы курсунда* («Совет эдебияты» журналы).

МЕДИЦИ'НА, Кеселлери бежермек ве оларың өңүни алмак хакындакы ылымларың жеми. *Тылда медицина пунктлары гуралыпды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Инди совет медицинасы екеже кеселлини-де умытсыз гоймаз* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Доглан чагалара ве энелере медицина ишгәрлери оңат середйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Медицина гуллугының старший лейтенанты батыр сөвешижилериң йүзлерчесиниң ярасыны бежерди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

МЕДПУ'НКТ, Медицина пункты, кесел бежерилйән ве онуң өңи алынян ве медицина көмеги берилйән пункт. *Медпункт чага догрулян өйүң бәш әдимлик гаршысында ерлешйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Инди медпунктсуз ве мекдепсиз екеже колхоз-да тапмарсың* («Совет эдебияты» журналы).

МЕДРЕСЕ, *көн. с.* Мусулманларың орта билим берйән дини мекдеби. *Хошлы соңкы вагтларда медреседе аз салым окан чала соватхон адамды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Абай медреседе арап ве парс диллерини өвренди* («Совет эдебияты» журналы).

МЕДСЕСТРА', Медицина сестрасы. *Медсестралар ылгашып бардылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Медсестра олара орун гөркезип, бираз гарашмаклыгы маслахат берйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МЕДУ'ЗА, *зоол.* Эндамы доңан ялы гаты ве щупальцели деңиз хайваны. *Гидралардан тапавутлы болуп, медузалар деңизлерде эркин йүзүп йөрен яшайыш образыны гечирйәрлер* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

МЕЖАЛ [межа:л], Гүйч, кувват, хал, гурп, рагбат. *Хич межалым галмады мең, Иен дек саман, кепек* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Зере япышмага межалы болмадык арагатнашыкчының үстүне өлүм ховпы абаняр* («Мыдам тайяр» газети). *Бу ерде гыгырмага межал нireден болсун* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Мундан артык бу ерде дурмага межал галмады* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЖАЛСЫЗ [межа:лсыз], Межалы болмадык, гүйчсүз, кувватсыз, халсыз, гурпсуз, рагбатсыз. *Йылан межалсыз ягдайда хине гирмекчи болды* («Мыдам тайяр» газети). *Оңуң астында межалсыз яралылары букы ере чекип, еңил-елпай яралыларың ярасыны даңышдырды* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЖАЛСЫЗЛЫК [межа:лсызлык], Межалы ёклук, гүйчсүзлик, кувватсызлык, халсызлык, рагбатсызлык. *Илат, чекерликсиз пачлар ве агыр жеримелер билен халыс межалсызлыга етирилипдир* (СССР тарыхы).

МЕЖБУР [межбу:р], Биалач, чәресиз, боюн. *Мен ене саг элими сизе узатмага межбур* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Мен саңа бир сыры айтмага межбур болян* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Артыгың агыр ягдайы оны узак ойланмага межбур этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өз гөдеклигим билен мен сени аязда дурмага межбур этдим* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Бу ялңышларыны бизе хормат гояны үчин боюн алмага межбур болан ялы болуп гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЖБУРЛЫК [межбу:рлык], Межбуры болан халягдай, борчлулык, чәресизлик. *Диңе межбурлык зерарлы реакция демократик хереketиң өңүнде кәбир эглишиклере гитмәге межбур боляр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МЕЖБУРЫ [межбу:ры], Ерине етирилмеги хөкман болан, борчлы болан, хөкманы, чәресиз, алачсыз. *Владимир христианчылыгы хатда өз раятларының арасында-да межбуры суратда яйрадыпдыр* (СССР тарыхы).

МЕЖИМЕ, Нахар иер ялы гиңден ялпак гап, яйбаң

жам. *Столуң үстүндәки ичи бузлы меҗимелер, генераллардың сеси, эдилйән гүррүңлер бири-бирине бап гелйәрди* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

МЕҖЛИС [меҗли:с], Бир эдараның я-да гураманың бир месележни ара алып маслахатлашмак максады билен гечирйән йыгнагы, маслахаты. *Меҗлисдәкилериң эгин-эшиги әлемгошары ядыңа саляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Меҗлисде шәхер коммунал хожалыгы бөлүминиң гурлушык ишлерини хаял алып баряндыгы белленилди. Райкомың бюро меҗлисинде ол улы сөз сөзледи* («Токмак» журналы).

МЕҖНУН [межну:н], *көн. с.* 1. Дәли-дивана, жынлы. 2. Ышк ёлуна дүшен. *Меҗнун болды-ла, сен айтмасаң хем, хемме дуранлар дуйдулар* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

МЕҖНУНЛЫК [межну:нлык], 1. Дәли-диваналык, жынлылык. 2. Ышк ёлуна дүшенлик. *Шуның ялы меҗнуклыкда Өтди ниче яшың сениң* (Чары Ашыр, Поэмалар).

МЕЗИЛ, Орта хасап билен ярым гүнлүк ёла барабар болан аралык өлчеги, йүк яздырма аралыгы, гечим, мензил. *Айгөрен Марыдан бир мезил ёлды. Ол дүшер ерде дүшмән, дынч алман, мезил үстүне мезил ашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мөҗеклер бир мезил ере геленлеринде, эйәм бизиң ниредедигимизи аңлалар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Серче бир гүнде кырк мезил ёл йөресе, сычан кырк гүнде бир мезил ёл йөрейәр экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

МЕЗИЛЛИК, Орта хасап билен ярым гүнлүк ёла барабарлык, йүк яздырма аралыгы, гечимлик. *Шондан гүндогаррак бир мезилликде ене бир гуйы болайса, хас ягшы боларды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МЕЗХЕП, *көн. с.* Диниң ичиндәки шаха, угур. *Эй гапыллар! — дийип, яңланар бир гүн: Не иман хакыкат, не мезхеп, не дин* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЗХЕПЛИ, Бир мезхебе уйян.

МЕЗХЕПСИЗ, Мезхеби ёк, динсиз. *Мезхепсиз адам.*

МЕЗХЕПСИЗЛИК, Мезхеби ёклук, динсизлик. *Онуң шол айылганч кешби үчинми, мезхепсизлиги үчинми, халк оңа «Акял» лакамыны хем дакыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МЕЙ, *көн. с.* Шерап, чакыр. *Мей ичилйән шах булгурлар, хумлар, күйзелер тапылды. Гана сувсанлардан горап иллери, Яңы дәлми, еңиш мейин иченмиз* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Сөйги мейи — *сер.* Сөйги. *Сөйгиниң мейинден сен гана-гана, Хер пасылда тәзе гөрнүш аларсың* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЙДАН [мейда:н], 1. Гидип ятан дүз ер, чөл ер, гиңишлик. *Эзизиң көне жигитлери, тәзе йыгнан адамлары станцияның өңүндәки дүз мейдана үйшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Белли бир иш алнып барылян участок. *Колхозың мейдан ишине-де кәвагт чыкян* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң ады 1949-нжы йылдан эдебият мейданына гирип угради* («Совет эдебияты» журналы). 3. Жайың ичи дәл, дашары. *Йыгнак ачык мейданда гечйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөвүн арзув этди, чыкдым мейдана, Сәхериң чагында бакдым хер яна* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гурлушык мейданында иш гызгалаңлы гидйәр.* 4. Экин үчин бежерилен ер, экин участогы. *Биз ишиң ягдайы билен танышмак үчин 2-нжи бригаданың пагтачылык мейданына айланярыс* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). ◇ Мейдан дүшелгеси — экин экилйән участокларда ишлейәнлериң аракесме вагтында дынч алян, нахарланян ерлери. *Колхозларың мейдан дүшелгелеринде сыясы-көпчүлик иши говуланды* («Түркменистан коммунисти» журналы). Мейдана гитмек — аяк ёлуна гитмек. Бир мейдан — *сер.* Бир. *Акмәммет ага билен бир мейдан гүрлешип отурандан соң, еринден турды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Уруш мейданы — *сер.* Уруш.

МЕЙДАНЛЫК [мейда:нлык], Гиден дүз мейдан, гиден дүз ер, бош ятан ачык мейдан, мейданчылык. *Заводдан геченлеринден соң, шәхер гутарып, мейданлык башланды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

МЕЙДАНЧА [мейда:нча], Белли бир максат үчин белленилен улы болмадык ер, участок. *Хошгелди картада айратын чызык билен гөркезилип, ортасында гызыл байдажыгың шекили гойлан мейданчаны гөркезди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мырадалы ага бедентербие гечирилйән мейданча тарап гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МЕЙДАНЧЫЛЫК [мейда:нчылык], *сер.* Мейданлык. *Машын даг этегинде яйнап ятан гиң мейданчылыга дүшди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Обадан мейданчылыга чыкан бадына ел туруп, хич ери гөрер ялы болмады* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МЕЙИЛ, Бир зада болан хөвес, йыкгын, ислег, хыял. *Хич киме сын салып бакмадык Ягмыр, Асла аңмаярды Акгызың мейлин* («Совет эдебияты» журналы). *Ол өз мейлиң, Сапар, йөне бизиң колхозымызың агаранлы дүе чалы-ха болдур!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эже жан, гызларың сатылян, оларың мейлине гараман, болар-болмаз бирине еңсесинден чатылян заман бир эйәм өтди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол хемише халкың ичинде гезени үчин, халкың шәхди, мейли, ниети оңа аянды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МЕЙИЛДЕШ, Мейиллери бир меңзеш болан, хөвеси, ислеги бир болан. *Ягшы, эҗем сениң билен мейилдеш дәл экени, какам сеңң гаршыңа гиденок ахыры* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЙИЛЛЕНМЕК, Мейил этмек, хыял этмек, гөвүн этмек, хыялланмак. *Гезеленҗе гитмәге мейилленмек. Той этмәге мейилленмек.*

МЕЙИЛЛИ, Бир зада хөвеси, ислеги, хыялы бар болан. *15 яшлы Маяковский революцион мейилли студентлер билен якынлашяр* («Мыдам тайяр» газети).

МЕЙИТ, Өлен адамың гөвреси, өли адам. *Организмиң гурлушыны өвренмек үчин мейитлери кесип ачмагы уланярлар* (А. Н. Кабанов,, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Халназарың мейидини янкеҗебә салып алып гитдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мейитлериң янында яраглар ве дүрли-дүрли дурмуш затлары гойлупдыр* (СССР тарыхы).

МЕЙЛЕТИН [мейлети:н], Межбуры дәл суратда, өз ислеги боюнча, мейлетинлик эсасда дөредилен, кейпихон. *Ватаны горамага Мейлетин гидйән, ата!* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Вагон-ремонт заводының вагон цехиниң ишчилери өз араларында янгына гаршы мейлетин дружинаны дөредипдирлер* («Токмак» журналы). *Мейлетинлериң арасында агач уссалары, керпич өрүжилер, сувагчылар, колхозчылар, орта мекдеплери гутаранларың улы топары барды* («Яш коммунист» газети).

МЕЙЛЕТИНЛИК [мейлети:нлик], Межбуры дәллик, өз ислегиң боюнча бир зады амала ашырмаклык, кейпихонлык. *Вепа деррев мейлетинлик билен урша гитмәге арза берди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Дайханлар кооперативлере мейлетинлик билен бирлешйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети).

МЕЙЛИС, Достлуклы, шадыян ягдайда гечирилйән көпчүликлейин душушык, гөвүн ачмак үчин эдилйән йыгнанышык, отурышык. *Саздыр ынсаның хошы, Саздыр мейлисиң башы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Эртир достлар билен мейлис эдерис-де, биригүн билеже ёла дүшерис* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Чопана мейлис харам* (накыл). ◇ Мейлис гурмак — дең-

-душуны йыгнап гызыклы гүррүң этмек, саз-сөхбет этмек. *Мыхманлар билен мейлис гуруп отурмак.*

МЕЙЛИСХАНА [мейлисха:на], Мейлис, отурылышык гечирилйән ер, жай. *Шу жай ханың мейлисханасы я-да көшги боландыр* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЙМИРЕМЕК, Белли бир задың тәсири нетижесинде ымызганмак, иркилмек, иркилжиремек. *Светаевиң ахыркы сөзлерини леззетли мейміремек билен диңледи* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Мен мейміремесем боляр* («Токмак» журналы).

МЕЙМИРЕТМЕК, Мейміремек халына етирмек, бир задың тәсири астында ымызгандырмак, иркилдирмек, иркилжиретмек. *Гүн мейміредип барян гызгынды* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЙМИРЕШМЕК, Бир нәче болуп мейміремек, биллеликде мейміреп отурмак, ымызганышып, иркилжиришип отурмак. *Мен обамыздакы гызлара баш болуп лэле какаңымда, мениң сесими диңлэн адамлар эдил сүйжи укы басан ялы меймірешйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЙНЕ, *зоол.* Чүңки ве аяклары сары, сара меңзеш гуш.

МЕЙХАНА [мейха:на], *көн. с.* Чакыр ичилип, кейп чекилйән жай. *Онсоң мейханадан ковмажак болсаң, бйзи гысындырып отурма!* («Гөроглы» эпосы) *Шондан соң бу икиси янашып, көче билен мейхана тарап уградылар* (М. Горький, Эсерлер).

МЕКАН [мека:н], 1. Яшалян ер, мензил-мекан, юрт, ватан. *Ватан диймек халкың дөрэн меканы, Ичинде гуралгы агыр дүканы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Достлар! Дурмуш не гөзел! Гүле айланды мекан* («Совет эдебияты» журналы). 2. Яшамак үчин өй, жай. *Өңки вагтда чөп-чатма боларды меканымыз, Агыр зулум астында сечилерди ганымыз* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Бир задың көп битйән, болян ери. *Ал-элван гүллериң меканы болан пелжагазлар билен, өзүмизиң өсдүрип етишдирен агачларымыз билен хошлашдык* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Гарагумуң гүнорта-гүндогар бөлегине: — Малдарчылыгың түйс меканы — дийип, хак айдярлар* («Совет эдебияты» журналы). *Биз галтаманларың меканына дучар болупдырыс* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). ◇ Мекан тутмак — 1) белли бир ерде яшамак; 2) белли бир кәрде, ерде ишлемек. *Малдарчылык техникумыны гутарандан соң, белли бир ерде мекан тутан адам дэл* (Н. Помма. Тайлак хыззын).

МЕКАНЛЫ [мека:нлы], 1. Меканы бар болан, ерли-юртлы, өйли-ишикли. *Меникли, меканлы агзыбир доган, Илимде танымал ишде бекишен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Угурлы, дурнуклы, субутлы. *Ол меканлы зат айтмады.*

МЕКАНСЫЗ [мека:нсыз], 1. Белли меканы болмадык, ерсиз-юртсуз, өйсүз-ишиксиз. *Евгений Онегиниң белли мекансыз, екелиги аркалы Пушкин өңде барян дворян интеллигенциясының кысматыны гөркезйәр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МЕҢГЕ I, *гепл. д. сер.* Мекгежөвен.

МЕҢГЕ II: мекгесине мүнмек — биринин ызындан коваламак, сөбүгине мүнмек. *Аю, Айдов, гачып гутулмарсың! — дийип, мен хем тезекли халтамы аркама алып, мекгесине мүнэендирин* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МЕҢГЕЖӨВЕН, *бот.* Дәнели экинлер машгаласына дегишли болан, ёгын хем узын балдаклы, дашы юка габык билен өртүлен, гулпаклы, ири дәнели баш гетирйән өсүмлик ве онуң хасылы. *Онуң келлесинде мекгежөвениң гулпагы ялы мымыжак түйлер үлпүлдешйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мекгежөвен экмеклиги карар этдик* («Совет эдебияты» журналы). *Елуң ики гапдалы хем гүнебакар ве мекгежөвен даныды* («Пионер» журналы). *Мекдебиң 1 участогында говача, кәди, мекгежөвен ве бейлекилер экилди* («Мыдам тайяр» газети).

МЕКДЕП, 1. Долы дәл орта ве орта билим берйән окув жайы. *Дең-душ жораларым мекдепде окяр, Хөкүмет олара көп ягшы бакяр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Айсолтан Бегенч билен бир мекдебиң окувчысы* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мерген ага, бизиң хеммәмиз мекдебиң яш натуралистлери* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Тежрибе, окув. *Фронт себитиндэки ишлерде болмак билен, түркмен дайханлары улы сыясы мекдеби гечдилер* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Хайсы хем болса бир йөрителешдирилен окув жайы. *Сөвда ишгәрлерини тайярлаян бирйыллык мекдеп. Партия ве совет ишгәрлерини тайярлаян үчйыллык мекдеп.* ◇ Башлангыч мекдеп — I—IV класларың билимини берйән мекдеп. *Мәхриҗамал секиз яшына етенде башлангыч мекдебе гирди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). Долы дәл орта мекдеп — гутарылмадык орта билим берйән мекдеп. Орта мекдеп — умумы билим берйән (онйыллык) онбирйыллык мекдеп.

МЕКЕҖИН, Эне доңуз, уркачы доңуз.

МЕКИР, *сер.* Хилегәр. *Мениң адым меле тилки, Менден мекир ёкдур, белки* («Совет эдебияты» журналы). *Мавы өзүне нәхили такдырың гарашянына дүшүнмэн, мекир сөзлере ынанмак билен шатланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЕКИРЛИК, *сер.* Хилегәрлик. *Еллиниң мекирлиги тилкилерден хем ашаракдыр. Бу иш шейле мекирлик билен эдилипдир, ызыны-тозуны тапжак гуманың ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Ол кичиҗик гөзлерини мекирлик билен гырпыжаклатды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гаравул мекирлик билен гашыны чытып дыңды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

МЕЛ, 1. Сенагатың химия, резин ве ш. м. пудакларында уланылян юмшак ак хек дашы. 2. Шол хек дашының там агартмак, тагтада хат язмак ве ш. м. үчин уланылян порошок гөрнүшиндэки я-да гаты халдакы бөлеги. *Ол метр билен столуң үстүне язылгы матаны өлчэп, мел билен бир нәче гезек чызяр* («Мыдам тайяр» газети).

МЕЛАЛ [мела:л], *көн. с.* Шек-шүбхе, гуман. *Онуң гөвнүне мелал гетирмели дэл* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шонуң билен биле Ольганың хем гөвнүне мелал гетиржегини ядына салып, өңки пикириндэн дәнди* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЛАЛСЫЗ [мела:лсыз], Шек-шүбхесиз, гүмансыз.

МЕЛАМАТ [мела:мат], *көн. с.* Төхмет, мыжабат, гаралык, гарамат. *Сиз маңа нәме меламат этсеңиз этмели-де, мен сизе хич зат диймели дәлми?!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Бирине меламатыңы атмак — бирине аладаңы чекдирмек, бирине дурмуша чыкмак, эре бармак. *Башы бош гезениңден, бирине меламатыңы атайсаң кем дэл* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гыз машгала диениң бир чене барансоң, меламатыны биринің башына атса говы болар* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЛГУН [мелгу:н], Адамыны өкделик билен алдаян, шейтан, арабозар, хилегәр, мекир, йигренжи (адам хакда). *Маям, хер бир олар ялы мелгундан горкуп, сени ода атсам, онда какаң пахырың габрына дэпдигим болар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Мунуң ялы халкы булашдырян мелгуның көкүни көвлемек герек* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЕЛГУНЛЫК [мелгу:нлык], Мелгуның гылык-хәсиети, шейтанлык, хилегәрлик, мекирлик, йигренжилик. *Мәтер шыхың мелгунлыклары ядына дүшенде, онуң ичи от алып барярды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

МЕЛЕ, Саргылт ачык реңк, өчүгси сары реңк. *Мен оны отуз йыл мундак озал гөренимде, меле сачлы, меле гелинди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Амыдерянық аңырына гөзъетмез меле сувы чайканярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Отуранларың өңүнде чанаклап говурма ем яңы тамдырдан чыкан меле петир гоюлды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МЕЛЕВШЕ, Меле өвсүп дуран, солгун гызгылт реңк). *Мелевше йүпек көйнек.*

МЕЛЕК, *дини. сер.* Периште. *Перими, мелекми, сора гызлардан* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Ол ерде мелеклер яшаяр* (Г. Мухтаров, Пьесалар). *Диллер эҗиз гелйәр, галамым күтек, Гөзелликде мелегиң тайы ёк* (Шекспир, Отелло).

МЕЛИОРАТИВ, Мелиорация дегишли болан. *Колхоз өнүмчилигиниң эсасы серишдеси болан ериң топрак-мелиоратив ягдайларыны говуландырмак везипеси өңде дуряр* (Р. Атаев, Йыланлы район «Большевик» пагтачылык колхозының иш тежрибеси). *Бу болса хәзирки суварымлы экеранчылык мейданларының уланылыш коэффициентини чүрт-ёлук артдырмага ве суварылып экилйән ерлериң мелиоратив ягдайыны говуландырмага мүмкинчилик берер* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЛИОРА'ТОР, Мелиорация специалисти. *Бу адам отрядың начальниги, инженер-мелиоратор Поладовды* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЛИОРА'ЦИЯ, Гуратмак я-да сувармак ёлы билен ериң хасыллылыгыны говуландырыш чәрелериниң системасы. *Мелиорация ишлери.*

МЕЛЛЕК, Колхозчылара хусусы пейдаланмак үчин бөлүнип берлен ер, участок. *Колхоз меллеклерине экилен иймишли баглар шол тамларың үстүнден абанышып дур* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шу йыл меллегимиз мазалыҗа хасыл берер өйдйән* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МЕЛЛЕКЧИ, 1. Меллек эеси, меллеге эечилик эдиҗи. 2. Ери кәрендесине алян адам. *Меллекчә ер берсең, ер эесини ерден чыкарар* (накыл).

МЕЛУЛ [мелу:л], 1. Нәсаг гөрнүшде болан, бир ери агырмак зерарлы кейпсиз болан, тутук адам. *Эгер ятайсаң хем, ысыҗ-кокуң дердинден мелул боляң* («Токмак» журналы). *Ол ыссының дердинден мелул болан укулы башыны галдырып, гаршысындан чыкан ёлагчылара середйәр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Гөвни чөкгүн, гайгылы, хасратлы, тукат. *Мелул этди яман хабар, Оямыды я-да дүйши?!* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гөроглы мелул болуп дурярды* («Гөроглы» эпосы).

МЕЛУЛЛЫК [мелу:ллык], 1. Мелул халдалык, кейпсизлик. 2. *гөч. м.* Гөвнүчөкгүнлик, хасратлылык, тукатлык. *Гөроглы, мелул болмагын, Мелуллык, муханнес ишидир* («Гөроглы» эпосы).

МЕЛХЕМ, *көн. с.* Яра я-да беден агырысына япмак үчин дүрли затлар гарылып, элде тайярланылан япы, дерман. *Онуң чигинлериниң ярасына башга хич хили мелхем этмән, диңе гойы йод чалыпдырлар. Оба тебиплери дүрли затлардан тайынланан мелхеми япып, Артыгың ярасыны тәзеден даңмакчы болдулар* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

МЕМЛЕКЕТ, *көн. с.* Юрт, үлке. *Мемлекети озалкысындан хем берклешдирмек барасында пикир эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МЕММЕР, *көн. с.* Метжидиң янындакы дин.

МЕМОРА'НДУМ, *дипл.* Бир меселе догруда хөкүметлериң пикири, гарайшы язылан дипломатик документ.

МЕН, Биринҗи йөнкемәниң бирлик санындакы ат чалышма, өзүм. *Мен сизе шу үгүрдан башга бир гүррүң берейин* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Мен сизиң гоңшыңыз Түркменистандан, Өмүрлик гүл ачан багы-боссандан* («Октябрь ялкымы»). ◇ Мен нәме диййән, тамдырам нәме диййәр! — айдылян зада багланышыклы болмадык бир зат айтмак. Ер ярылмады, мен гирмедим — эрбет утандым, утанҗымдан гирере дешик тапмадым.

МЕНЕК, Бир задың йүзүне дүшйән тегмилт, нокат, хапа. *Онуң сарымтыл реңкинде болса акҗа менеклер пейда болярды* («Совет эдебияты» журналы). *Николайың готуракы йүзи гызыл менеклер билен өртүлди* (М. Горький, Эне).

МЕНЕК-МЕНЕК, Менеги көп болан, йүзи көп менекли, тегмилт-тегмилт. *Ак гарың йүзүнде менек-менек ган тегмилтлери ятырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң йүзи тутушлайын бессе-бессе, менек-менек болшуп, ган өйүпдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МЕНЗИЛ. 1. *сер.* Мезил. *Елуң өзи кырк-элли метрден узын хем дәл велин, дүе җанаваралар үчин еди мензил чөл сөкенден-де агыр болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Елундан совулып, мензиллер ашса, Соң ызыны тапмак кын бор азашса* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дүшелге, гоналга, дуралга. 3. *сер.* Мекан 2. *Онда асла ёкды не мензил, не там* (А. С. Пушкин, Эртекилер). ◇ Мензилсиз-меденесиз — өйсүз-өвзарсыз, илсиз. *Мензилсиз-меденесиз дуралгасыз адам* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МЕНЗИЛ-МЕКАН [мензил-мека:н], *сер.* Мекан. *Бу Марының илидир мензил-меканың, месгениң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

МЕНЗУ'РКА, Сувуклык өлчемек үчин йүзи дереҗелере бөлүнен чүйше гап, стакан. *Дулдакы текҗеде мензуркалар ве графин гөргүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

МЕНИКЛЕНМЕК, 1. Акылланып башламак, дүшби болмак, пайхасланмак. 2. Догумлы болуп башламак, догумланмак. *Ол хемише зәхметден башга зада дүшүнмейән ялыды ве:—Мен колхоз башлыгының аялыдырын—дийип, меникленмек онуң ядына-да дүшмейәрди. Сен агаң билен меникленме, ага гөзлешмели болса, хер кимиң хем агасы бардыр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МЕНИКЛИ, 1. Акыллы-башлы, дүшби, пайхаслы. *Гуванчлы гүррүңлер эдйәрлер дайым, Диййәрлер: — Меникли хем-де мылайым* («Совет эдебияты» журналы). *Меникли, меканлы агзыбир доган* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Эден ишини оңарян, догумлы, башарныклы. *Меникли ве гөрмегей колхоз гызыны шахыр тарыплаяр* («Совет эдебияты» журналы).

МЕНИНГИ'Т, *мед.* Бейни перделериниң чишме кесели.

МЕНЛИК, 1. Мениң тарапымда, мениң аркамда. *Сен бир менлик бол ахыры!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Мана дегишли болан, дахыллы болан. *Ол ерде менлик иш хем ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Менлик йөнкемеси — 1-нжи йөнкеме.

МЕН-МЕНЛИК, Өзүни улумсы тутмаклык, улы гөвүнлилик, гопбамлык, улумсылык, өвүнмеклик. *Гөрсем, мен-менлиге йүз уран экен* («Токмак» журналы). *Онуң аграслыгы, гыҗраслыгы чыкып башлады, өзүне артык баха берди, мен-менлиге баш урды. Зыяны дүзетмек иң улы пейда, Мен-менлиги инди ташламак герек* («Совет эдебияты» журналы).

МЕНЬШЕВИ'ЗМ, *тар.* Руссия социал-демократик ишчилер партиясындакы революция гаршы болан овнук-буржуаз оппортунистик акым.

МЕНЬШЕВИ'К, *тар.* Антимарксистик, оппортунистик партияның члени, меньшевизмиң тарапдары. *Меньшевиклер горкуп, ызына гачды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Меньшевик диййәнлери — халкың душманы* («Со-

вет эдебияты» журналы). *Меньшевиклере гаршы гөрешип, партизан адыны алыпды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЕНЬШЕВИСТИК, *тар.* Меньшевизме эсасланан, меньшевизме хас болан.

МЕНЮ′, Нахарларың атлары, бахасы язылан кагыз. *Гөрсем, менюда оңат нахарларың ады бар экен* («Совет эдебияты» журналы).

МЕҢ I, Адамың эндамында, йүзүнде болян гара реңкли тебигы дүвүртик. *Оразгүлүң кәбир ери гасын атан бугдайреңк йүзүниң саг тарапында гараҗа нокат ялы меҥи барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бурнуның саг гапдалында меҥи бар, эгнинде-де лейтенант чини барды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МЕҢ II, Япрагы ве дәнеси гурадылып чикилйән өсүмлик. *Ничелер көп чекди неше хем меҥи, Гайгыда ган эҥрәп, болмады деҥи* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МЕҢ III, Кәбир хайванлары алдап тутмак үчин гапана, чеңңегин ужуна дакылян эт, чөрек ве ш. м. затларың бөлеги.

МЕҢЗЕМЕҚ, Башга бир зада огшамак, меҥзеш болмак, чалым этмек. *Гурт урушда болан ахыркы ики йылында мисли сөйгиниҥ ве йигренжиҥ йөрите мекдебини гутарып, хатымкерде болан адама меҥзейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Яй ялы гара гаш, ок дей кирпиклер Авлажага меҥзәр голай етени* (Б. Кербабаев, Айлар).

МЕҢЗЕТМЕ′, *эдеб.* Бир задың икинҗи бир зада деңешдирилйәндигини, меҥзедилйәндигини аңладян сөз я-да аңлатма, меҥзешлиги суратландырма. *Шахырың «Гара сач» атлы шыгрында дүрли меҥзетмелери гөрйәрис* («Эдебият»). *Нәзикҗамалың шол меҥзетмесине Айсолтан җакгылдап гүленини дуйман галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Меҥзетме эержең сөзлеми *грам.* — өз аңладян пикириниң баш сөзлемдәки гымылда, херекете меҥзедилйәндигини гөркезйән эержең сөзлем.

МЕҢЗЕТМЕҚ, Бир зада меҥзеш этмек, гаты чалым этдирмек, кыбапдаш этмек, бир зады икинҗи бир задың өзи ялы этмек, огшатмак. *Кувватыңы арслан-шире меҥзетдиң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Мен өзүмиң бу ятышымы бир адама меҥзетдим* («Гөроглы» эпосы).

МЕҢЗЕШ, I. Бири-бирине кыбапдаш болан, бири-бирине огшаян, бири-бирине өрән чалым эдйән. *Меҥзеш адам гыт дәл-ле!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Көчәниҥ ики яны бири-бирине меҥзеш үч отаглы, гапысы эйванлы тамлар болуп, колхоз меллеклерине экилен иймишли баглар тамларың үстүне абанышып дур* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Ялы, түйсли, кимин. *Онуң шайыны тутушы бизиңкә меҥзеш дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Иле меҥзеш этмек — *сер.* Ил. *Аю, какасы, Аннагулыны хем иле меҥзеш эдип гойберели!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЕҢЗЕШЛИК, Бири-бирине меҥзеш болмаклык, кыбапдашлык, чалымдашлык. *Пикирлериҥ меҥзешлиги. Чагаларың меҥзешлиги.*

МЕҢИЗ, Адамың йүзи, йүз гөрнүши, кешби. *Муның болшундан бир зат аңлан Бахарың меҥзи гызарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гысга хата гөз гездирип башландан, Ораяны меҥзи солды дессине* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Гүл меҥиз — гүл ялы йүз, ажап йүз. *Галкын, гөзүң гөркез, хинди зенаны, Гүл меҥзи саралан арап жәнаны* («Октябрь ялкымы»).

МЕҢКЕШ, Мең чекиҗи, меҥи көп чекйән.

МЕРВАНА [мерва:на], *диал.* Геп гездирип, адам арасыны бозян, ичигара, мелгун (адам хакда). *Чек менден элиҥи, мервана шых! — дийип, оңа гаршылык гөркезди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

МЕРВЕР I, Нахар биширмек үчин демир гап, пити.

МЕРВЕР II, *сер.* Мерверит. *Совгат берер гелинлигиҥе: Тилки ичмек, мервер ене, Йүпек халатлар хем салар* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МЕРВЕРИТ [мервери:т], Молюскларың беденинде дәне-дәне гөрнүшде эмеле гелйән хем-де гыммат бахалы безег хөкмүнде уланылян гаты жисим, гыммат бахалы даш, зүмеррет. *Мерверит дек дәнелери дөкүлйәрди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Гызылдан гымматзат бар, Небитдакыл бар, небит бар, Хем бояг бар, хем йод бар, Мерверит бар, сульфат бар Бизиң Түркменистанда* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

МЕРГЕН, Түпеҥ атмага уссат адам, снайпер. *Гөрсең, бир эййәм ол мерген болупдыр, Бидерек гиденок еке гүллеси* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Мергенлер болса гадымдан галан хырлыларының аякларыны сомалдышып отурандырлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сен акмак болма, мергени ав чагырян дәлдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МЕРГЕНЛИК, Түпеҥи догры атып билмеклик укыбы, түпеҥ атмага уссатлык, снайперлик. *Мергенликде атыжы-снайпер адын аляр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Снайперлигиҥ диҥе мергенлик дәл-де, мекирликдигини хем билйәрмиҥ?! — дийип, Зимин йылгырды* («Совет эдебияты» журналы).

МЕРГЕНЧИЛИК, *сер.* Мергенлик. *Мергенчиликде өҥүме гечен түпеҥли болмады. Эртир нышана атышып, мергенчилик байрагыны хем алармыкам өйдйән* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Спортуң еҥил атлётика, гөреш, ат чапышыгы, мергенчилик, яглыга товусмак ялы гөрнүшлери боюнча гечирилен ярышларда мекдеп окуучылары гөрнүкли оруклары эледилер* («Мыдам тайяр» газетн). *Мергенчилик болса-да, илиҥ өҥүне чыкып геплемели болса-да, ене нәмелер болса-да, гайра дурман, барына гошулыбергин* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МЕРГИ, Еканч эпидемик кесел. гыргын, мерк. *Сагат товуклар кесел товукларың тезеги ве сүлекейи билен хапаланан ийми иен вагтларында, мерги кесели олара ёкушяр* (В. Р. Бородин, Өй гушларының кеселлери ве ветеринар-профилактик чәрелер). *Хәзирки вагтда гарахассалык, мерги, мама кеселиниҥ соҥуна чыкылды* («Мыдам тайяр» газети). *Меркези Руссияның көп областларына яйран мерги кесели Пушкиниҥ Болдинода эгленмегине себәп болды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МЕРДАНА [мерда:на], Мерт, батыр, эдермен, гайдувсыз. *Мердана комсомолкалар ахыркы окларына ченли душмаҥ билен атышдылар* («Яш коммунист» газети). *Онуң эсерлеринде мердана ве йүрекдеш хинди халкына чуҥнур гайдашлык билдирйәндиги дуюляр* («Пионер» журналы).

МЕРДАНАЛЫҚ [мерда:налык], Мертлик, батырлык, эдерменлик, гайдувсызлык. *Сорагыңыз бармы?! — дийип, шейле асса, эмма дөзүмли, мерданалык билен төверегиндәкилере йүзленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң өрән аз санлы гошуны мерданалык билен горанып-дыр ве батыр чозушлар эдипдир* (СССР тарыхы).

МЕРДЕМ, *гепл. д.* Чыдамлы, мерт, батыр. *Гөрйәрин бир топар мердем ынсаны* («Совет эдебияты» журналы).

МЕРДЕМЛИК, *гепл. д.* Чыдамлылык, батырлык, мертлик.

МЕРДЕМСИ, Чыдамлырак, батыррак. *Онуң сахнадакы сабырлы херекетлери, пайхаслы дүшүндиришлери мүетхорларың сырларыны, хиле-мекирликлерини дайханларың арасында паш эдйән мердемси сөзлери томашачыны бегендирйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Партизанлар йүзлерини дик тутуп, мердемси гадам урярлар* («Мыдам тайяр» газетн). *Эне онуң мердемси сөзлерини небсевүрлик билен диҥлейәрди* (М. Горький, Эне). *Мавының аңырдан гелши, онуң кешби Халназарың гөзүне,*

бир тарапдан, ынҗылы болса, икинҗи яндан, мердемси гөрүнди (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЕРДЕМСИЛИК, *сер.* Мердемлик. *Онуң өңки найынҗар кешбиниң ерине-де мердемсилик гонупды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЕРДИВАН [мердива:н], Бейиклиге чыкмак ве ашак дүшмек үчин басганчаклы энҗам. *Мердивандан юваш-юваш, Бир гара телпекли галды* (Р. Сейидов, Лебап гызы). *Халназары мердиван шекилинде ясалан табыдың үстүнде ятырып, жыназа намазы үчин арассаланан ере алып бардылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЕРЕ'ЖКА, Матаның сапагы согрулып, гөзенек-гөзенек эдилип тикилйән я-да матаның гырасына эдилйән кешде, нагыш.

МЕРЕЗ, 1. *мед. сер.* Мерезъел. 2. Гаргыш сөзи. *Мерез, бар-да эшеги сува як! — дийип, Мәммет бай Гурбаны ики яна ылгадярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЕРЕЗЪЕЛ, *мед.* Еканчлы венерик кесел. *Мерезъел кесели дүйпли бежерилйәр* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

МЕРҖЕН, 1. *зоол.* Деңиз дүйбүниң шертлеринде үйшмек болуп яшаян херекетсиз хайван. 2. *мин.* Шол хайванларың чөкүндилеринден эмеле гелйән, безег үчин уланылян ачык гызыл я-да ак реңкли даш. *Ёлкадакы йылпылдашян мерҗенлер, Бизиң шатлыгмызың шанлы ялкымы* («Мыдам тайяр» газети).

МЕРЗ, 1. Экин суварыланда сув дегмән галян бөлек бейик ер. *Көне гала дүйби мерз болуп ятырды. Адамлар жүлпүлдешип, сувуң ичи билен әдимлейәрлер. Мерзлерден, сыртлардан ашярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Отурмак үчин эдилен секи.

МЕРИДИА'Н, Ер шарының полюсларының үсти билен экваторы кесип гечйән хыялы чызык.

МЕРК, 1. *сер.* Мерги. 2. Гаргыш сөзи. ◇ Меркини бермек — эрбет ягдая салмак, ёк этмек, пугта эмини бермек. *Душманларың меркин берер Харбы деңиз флотумыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

МЕРКЕЗ, 1. *мат.* Чызыкларың, тарапларың кесишйән нокады. *Төверегиң меркези.* 2. Дөвлетиң хөкүмет меркези эдараларының ерлешен баш шәхери, пайтагт. *Мен оларың бу ишлерине ёл бермен, меркезе ченли гидерин!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ашгабат шәхери Түркменистаның меркезидир.* 3. Бир задың ортасы, орта бөлеги. *Ол ер шәхер меркезине якын болуп галыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Әхмиетли пункт, бир задың жемленен ери. *Түркменистан ССР Ылымлар акаде-миясы республикамызың парлап өсйән ылым оҗагының меркезидир* («Совет эдебияты» журналы). 5. Ёкары ёлбашчы органлар. *Меркезиң гөркезмелери ерине етирилйәр.*

МЕРКЕЗИ, 1. Бир задың меркезинде ерлешен, меркезде болан. *Дынч алыш гүнлеринде зәхметкешлер шәхериң меркези медени ве сейил багына гезеленҗе чыкярлар.* 2. Гөни меркез билен багланышыклы болан, ёлбашчылык эдйән. *Партиямызың Меркези Комитетиниң сентябрь Пленумы тарыхы карар кабул этди* («Токмак» журналы). *Меркези газетлер. Меркези эдаралар.*

МЕРКЕЗЛЕШДИРМЕК, Бир меркезе жемлемек, бир меркезе гарашлы этмек. *Иши меркезлешдирмек.*

МЕРКЕЗЛЕШМЕК, Бир меркезе жемленмек, бир меркезе гарашлы болмак. *Бизиң юрдумызың территориясында меркезлешен көпмиллетли дөвлет эмеле гелип башлапдыр* (СССР тарыхы).

МЕРКЕЗЧИЛИК, Меркезлешдирилен доландырыш системасы, централизм. *Демократик меркезчилик.*

МЕРКУ'РИЙ, *астр.* Гүнүң төверегинде айланян планеталарың бири. *Меркурий, Венера планеталары Гүнүң төверегинде айланярлар* («Физика курсы»).

МЕРМЕР, *геол.* Архитектура хем-де скульптура ишлеринде уланылян хек жисминден болан берк даш. *Онда мермер дашына язылан энчеме ядыгәрлик язгылары бар* («Пионер» журналы). *Ичи-дашы мермерден бейик жайлар салярыс, Ёкары техниканы ыкжам эле алярыс* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МЕРТ, Догумлы, гайратлы, батыр, эдермен, чыдамлы. *Ягшы йигит, мерт йигит сабырлы болмалыдыр!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Мерде ялбарсаң, песелер, намарда ялбарсаң, эселер* (накыл). *Мерт өзүнден гөрер, намарт — ёлдашындан* (накыл).

МЕРТЕБЕ, 1. Абрай, хатыра, дереже. *Мен етжек мертебәме етдим* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Бабам, сен дүнйәниң безеги болдуң, Мертебәң белентдир пәк ынсанларда* («Совет эдебияты» журналы). 2. Жайың гаты, этаж. *Икинҗи мертебедәки мыхман жайы тәмиз сүпүрилип, безелип гойлупды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 3. Гезек, ёла, сапар. *Мен шу өмрүмде екеже мертебе ялан сөзләпдим, ол хем ак патыша заманындады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Командование тарапындан бир нәче мертебе «саг бол» алды. Гурт шол гүн хем айнада өзүни икинҗи мертебе сынлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. *геол.* Белли бир ягдайда эмеле гелйән жынслары беллемек үчин уланылян геологик бирлик.

МЕРТЕБЕЛЕМЕК, Дережесини гөтермек, хатырасыны тутмак, хорматламак. *Гарлы «башлык» сөзүни йөрите мертебелән айтды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МЕРТЕБЕЛИ, Ёкары дережели, ёкары хатыралы, хорматлы. *Бейле белент мертебели адам тумшугыны ёкары тутмаса болмаз ахыры!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МЕРТЕБЕЛИЛИК, Ёкары дережелилик, ёкары хатыралылык, хорматлылык. *Шейле атаның оглы болмагы улы мертебелилик билйәр* («Гөроглы» эпосы).

МЕРТЕБЕСИЗ, Ёкары дережели болмадык. ёкары хатырасы ёк болан, хорматсыз, хатырасыз.

МЕРТЛИК, Батырлык, эдерменлик, догумлылык, гайратлылык, чадамлылык. *Бар, сөвдүгим, сени мәкәм өпейин, Сениң мертлигиңден мертлик тапайын* (Б. Кербабаев, Айлар). *Айсолтан эжеси сожанда, мертлик билен ювдуныл, оны көшетмәге чалышды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Мертлиге салмак — чыдамлылык этмек, дөз гелмек.

МЕРХЕМЕТ, *көн. с.* Рехим, шепагат, мәхир. *Кейгим, Солтансөйнуң дүнйәде диңе бир арзувы болса, онуң йүзе чыкмагы хем диңе саңа баглы болса, сен онуң үчин мерхемет голуңы узадармың?!* (Мыралы).

МЕРХЕМЕТЛИ, Рехимли, шепагатлы, мәхирли. *Бейле мерхеметли адамың аягындан-да хей шикаят этмек болармы!* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). *Мерхеметли, хеммәниң халындан хабардар, бир говы адамды* (М. Горький, Эне).

МЕРХЕМЕТЛИЛИК, Рехимлилик, шепагатлылык, мәхирлилик.

МЕРХЕМЕТСИЗ, Рехимсиз, шепагатсыз. *Мерхеметсиз адам. Мерхеметсиз болмак.*

МЕРХЕМЕТСИЗЛИК, Рехимсизлик, шепагатсызлык, мәхирсизлик. *Мерхеметсизлик этмек.*

МЕРХУМ [мерху:м], Арадан чыкан, өлен (адам). *Табыдың ызы билен мерхумың машгала членлери барярлар* («Пионер» журналы). *Мерхум языҗы Хажы Ысмайыловың повестлери боюнча гечирен чекишмәмиз хас гызыклы болды* («Мыдам тайяр» газети).

МЕС, 1. Шәхдачык, кейпи көк, гургун. *Соң гүррүңлешерис, эҗе, какамдан мес адам ёк, маллар хем гурат!* («Совет эдебияты» журналы). *Биз гаты мес!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Өрән гурплы болан, барлы, бай. 3. Семиз, от-иймден хор болмаян (мал

халда.) *Оспалы гыздырма мес сатырларда ушлады* (Б. Кербабаев, *Айгытлы эдим*) *Бу ерде мес атлар башга тутуп дин. Хатар арасындан чекда окуучык* («Совет эдебияты» журналы). 3. Бол хасыл берйән гурлуш, табигы минерал бай (ер хакда). *Рим империясының мес легионлар ерлери олярың голлерини сындырыпдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Ерлери мес эдип, дөкүп сувлы, дөнүмлүк хасыл алдың* (Ата Салых, Сайлаван ашыры). *Гуркы билен ерлерини мес* [illegible] (А. Гошмудов, Кенеталын эстетиде). 5. сөзл. *Ч. Чалышдан сүрмек.*

МЕСЛЕНМЕК [мослэнмек] несл. *Ч. гүррүң* - пейвасланмак, гүррүң, озара гүррүң. *Ай, ол бол мес[illegible] ят шол сайлы, ичинде эдалет ерине [illegible] Ялгыз ол хаинлер ит арасында нак мескен, олара [illegible] гүррүң эдяшлер* (А. Гошмудов, Кенеталын эстетиде).

МЕСЯЦ [мосяц] (рус сөзи). Хемана, ай йүне, мисал [illegible].

МЕСМА *сер.* Месчалым. *Арсыплык алачаты мес[illegible] дирек* (Б. Кербабаев, *Айгытлы эдим*).

МЕСЧЕК, *хем с.* Гапа агаздан дин арассалямек үчин [illegible] тоялык.

МЕТ [мэт] 1. Сүйлеп ёда гатаздан яйлып алынян ят[illegible] келе, комутда, дүк табшырмакда да бол планы [illegible] гечмек билен долдурдык (А. Гошмудов, Кенеталын эстетиде). *Эт, сүйт, месе, комутда ве ак өчүк [illegible] Чопан гаюн эдяйлер* («Совет Түркменистаны [illegible]» журналы). ◇ Мектеден - күррүзмек, ыгыламак, якымлы болмак, юмшак болмак. *Ол [illegible] сөзлер кешдан сүрсе дагы мектен эдяр* («Гокмак» [illegible]).

МЕТЖИН 1. Өйвазар жай, мекян. 2. Бир затдан кат [illegible], ышлы ер. *Гоншат хан шол бөлүмиң тутяч [illegible] ер сатып гечи ол агаш сечмедик токайлык [illegible] мес кабиначык месчиник* (А. Дурдыев, [illegible]). *Пистелерде сенин? Нарда месленг?* [illegible]. Поэмалар). *Бегик керпимизде адамлар ит [illegible] месленк. Кинолар ве Крымда гечирдик* [illegible]. ◇ Мести - *сер.* Мес[illegible] гатлардан Гапабаган хемсе бөлүч чыкяр[illegible] ат ыр гөне месчи гутмачылыгы ёна [illegible] дан болмак, мисал («Совет эдебияты» [illegible]).

МЕСТНЫЙ [мэстный] (рус сөзи). 1. Йөрейт ерини, өйвазарыны, жайлап, [illegible] дөнүмлүк болуп чыкяр[illegible] сөзлер [illegible] [illegible] гөне гөрнүш [illegible] [illegible] (М. Горький [illegible]). 2. Белли бир ерде [illegible] Сөзлер сөзлемде [illegible] гутмалык.

МЕСЕЛЕ [мэсэлэ] Ары, гапдырмалы [illegible] ыш, проблема, [illegible] ышлар месселеси болуп [illegible] [illegible] ышлар месселелерини чөзмек үчин [illegible] [illegible] журналы). *Эдебиет месселер боюнча [illegible] ышлар сергидаланчайшы* («Пионер» [illegible]). ◇ Мәсәлә Хемана ёлдыр - ары, ёлдыр [illegible] Мәсәлә гоймак - ары, ёлдыр [illegible] [illegible] чөзмек.

МЕСЕЛЕМЕК Бир ат сапланып, айгыланда, сүйүнмек [illegible] үчин чапмагында ушлап и[illegible] [illegible] ат месселемек болуп [illegible] [illegible] месселемек ат [illegible] [illegible] (Б. Сейдыев, Мәсәлә [illegible] [illegible] Айгытлы эдим).

МЕСЕЛЛМЕК, I. Мес болуп башламак, гурпланып [illegible] ламак, якласмак дурмушык өзгешленмек. *Ягын колхозчилер болып гиргин бөлүк чөрек месленийдир.* 2. Дөкүп [illegible] күлмек ярдыл гурплашмак, мес болмак. *Нала эмлекчилер ерин месленийдир.* 3. Гүйжүт башламак, көпелмек, жошмак. *Сес инди месленип гелйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЕСЕЛЛМЕК, 1. Мес этмек, гүллешдирмек. *Ерлерини сен месленер* (А. Гошмудов, Кенеталын эстетиде). 2. Гүллешдирмек, көпелтмек. *Сапак месселемек.*

МЕСГ МОЛЛЫМ, Аңлаш гөрүш, гүрүң, ачык, айдын, [illegible] *Затдан месселе бүгүнде шатлык алып [illegible] мат, мес ягдай дөрейәр* («Мыдам тайёр» газети). *Сапак [illegible] месселелем көпелтмек* («Совет эдебияты» журналы). *Гөнелик мес мәсәлелем болып ятыр* («Түркменистан» газети). *Оның бүгүнде полша, гөлкүнүн месселелерини* [illegible] (Б. Гулбаев, Гошгына).

МЕСГИЕ, Дегирмен гурамы гатлы гидермек үчин [illegible] [illegible] *Бир мес мәсәлелем экен. Ону кимлер [illegible] болса, Гөнеге мөлүм эдилмиш* («Совет Түркменистанының [illegible]» журналы). *Хатда полшчик башгарыпдыр – ак халчык мөлүм болып, ол обаның сыгындында хич ол гөнерен халларын, кери кечдик, хер ерде [illegible] гөнелер* («Түркменистан коммунисти» журналы).

МЕСТ [мэст] Юка, гайышдан тикилен, окжесиз, юмшак обик. *Халлардан месленен сөвүк ерлерден месленен чыкярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оның [illegible] ерлерини ёгланмадыкда сөвүк салып билен мест [illegible] гоюлмаяр, ол бир мәсәлелер, шатлыгы [illegible] [illegible] себәпдир, я мен билен сөвүкде [illegible] [illegible] йөрдүм* (А. Гошмудов, Мөрт Вепа).

МЕСТИМЕК, *сер.* Месленмек. *Аңладып месленек [illegible] [illegible] Шейле ет эдип, ышлы сөз гөрүп* (Р. Сейдов, Балта [illegible]).

МЕСТИРЕМЕ 1. Мөлүм [illegible] [illegible] болмак. *Гөнеге месленек. Гөнеге [illegible]* («Мыдам тайёр» газети). *Ягын [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Гөнеге [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

бейтлерден дүзүлен шыгыр формасы. *Берди Кербабаевиң «Гызлар дүнйәси» атлы поэмасы месневи формасында язылан эсердир.*

МЕССАН [месса:н], Пейвагтына, асуда, сайхаллы. *Зәхмет чекйәр, гезйәр мессан, Азат иллең, түркмен халкы* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Монча болуп, сөйгүлимиң сөзүне, Мессан басып, бу кенара айландык* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МЕССЕП, Ыкрар, выждан, лебиз, эхт. *Сениң мессебиң болмазмы?!*

МЕССЕПЛИ, Выжданы, мессеби болан, эхтинде, лебзинде тапылян.

МЕССЕПСИЗ, Выжданы, мессеби болмадык, эхтинден, лебзинден дәнип дуран. *Бизиң арамызда ялыңжаңлар, мессепсизлер ёк* («Токмак» журналы).

МЕССЕПСИЗЛИК, Выжданы, мессеби ёклук, лебизсизлик.

МЕСЧИЛИК, *сер.* Меслик. *Сарагтың хал-ягдайны язып иберйән саңа, Месчиликми Марының мәхрибан или, достум!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

МЕТАЛ, Йылылык ве электрик гечиржилик, созулганлык хәсиети болан химики элемент. *Металдан ясалан затларың гиң яйрамаклары эне уругының даргамага башлан вагтына габат гелйәр* (СССР тарыхы). *Заводда металлары эредйәрдилер* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

МЕТАЛЛИ'СТ, Метал сенагатында ишлейән ишчи. *Ол металлист болуп ишләпдир.*

МЕТАЛЛОГРА'ФИЯ, 1. Металларың гурлушы ве физики хәснетлери хакындакы ылым. 2. *полигр.* Йүзи оюлып язылан метал пластинкаларындан чап этмеклик усулы.

МЕТАЛЛО'ИД, *хим.* Метала дегишли болмадык йөнекей химики жисимлер (күкүрт, фосфор ве ш. м.).

МЕТАЛЛУ'РГ, Металлургия специалисти.

МЕТАЛЛУ'РГИЯ, Металларың сенагат өнүмчилиги ве олары механики, химики ишлемеклик. *Грузия ССР-и металлургия, машын гурлушык ве ири электрик станциялар республикасы болды* («Пионер» журналы). *Яш ватанчыларың бир топары партияның чагырышы боюнча металлургия ве химия заводларының гурлушыкларына уградылар* («Яш коммунист» газети).

МЕТАМОРФИ'ЗМ, *геол.* Химики я-да физики себәплериң тәсири нетижесинде даг жисимлериниң гурлушының үйтгемеси.

МЕТАМОРФО'З, Гөрнүши үйтгетме, бир халдан башга хала гечме, бир формадан башга форма өврүлме. *Эгер гурбага чагасының галкан гөрнүшли мәзи айрылса, онда онуң метаморфозы, ягны улы яшдакы формасына өврүлмеги өрән гижгйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

МЕТАМОРФО'ЗА, *биол. сер.* Метаморфоз.

МЕТА'Н, *хим.* Углеродың водород билен бирлешмесинден эмеле гелйән батгалык газы.

МЕТАСТА'З, *мед.* Кеселиң организмиң дүрли ерлерине гечмеги, яйрамагы. *Өйкениң рак кесели хаял өсйәр ве лимфатик мәзлере метастазлары гич берйәр* (И. Ф. Березин, Рак кесели нәме ве онуң гаршысына нәхили гөрешмели).

МЕТАФИ'ЗИК, *филос.* Тебигатың хадысаларына метафизики гарайышларың тарапдары, идеалист.

МЕТАФИ'ЗИКА, *филос.* 1. Акыл етириш методы болуп, бу метод, диалектиканың терсине, хадысалара азара багланышыксыз, гаршылыксыз, үйтгевсиз хем-де өсүшсиз халында гараяр. 2. Тежрибәниң чәгинден дашгын болан, гөйә физики хадысаларың эсасыны эмеле гетирйән үйтгевсиз илки башлангыч хакындакы идеалистик философик таглымат.

МЕТАФИЗИКИ, *филос.* Метафизика дегишли болан, метафизика эсасланян. *Мен онуң билен метафизики, сыясы, ахлакы ве гайры гүррүң этдим* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МЕТА'ФОРА, *эдеб.* Меңзетме, деңешдирме эсасында гөчме маныда уланылян сөз я-да аңлатма.

МЕТАФОРИК. 1. Гөчме манылы, гөчме маныда уланылян, метафора дегишли болан. *Метафорик аңлатма. Сөзлериң метафорик уланылышы.* 2. Метафора бап болан. *Метафорик стиль.*

МЕТБУГАТ [метбу:гат], *полигр.* Дөвүрлейин чап эдилйән нешир (газет, журнал ве ш. м.). *Онуң йүзи метбугатда диңе революциядан соң гөркүп башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МЕТГИ, Биабрай, масгара. *Мен сениң ялы бихая метги дәлдирин! Иле метги болмак. Сен мени ил өңүнде метги этжек болма!*

МЕТГИ-МАСГАРА, *сер.* Метги. *Этдиңиз сиз мени метги-масгара, Чекдиңиз йүзүме бәш бармак гара* («Совет эдебияты» журналы). *Мениң ил ичинде бир парча абрайым бардыр, сениң ялы метги-масгара дәлдирин.*

МЕТЕО'Р, *астр.* Сүйнйән йылдыз, планеталар арасындакы гиңишликден ериң атмосферасына улы тизлик билен учуп гирйән, сүйнүп асмандан ере гачян метал я-да даш жисимлери. *Көп метеор бөлежиклери комета ядроларының даргамасының өнүмидир* («Астрономия»).

МЕТЕОРИК, Метеора дегишли болан, хас болан.

МЕТЕОРИ'Т, *астр.* Асмандан гачян метал я-да даш масса, метеор жисим. *Метеорит ериң атмосферасына дүшүп, гызга вагтлы ягтыланян ыз галдыряр* («Физика курсы»).

МЕТЕОРО'ЛОГ, Метеорология специалисти.

МЕТЕОРОЛОГИК, Метеорология дегишли болан, метеорология боюнча барлаг гечирмәге хызмат эдйән. *Аякчыларың яшайша укыплылыгы метеорологик шертлер билен ыснышыклы багланышыклыдыр* (В. А. Юсин, Аякчы ысытмасы ве оңа гаршы гөреш).

МЕТЕОРОЛО'ГИЯ, Хова ве башга атмосфера хадысалары хакындакы ылым. *Биз шу йыл мекдебимизде метеорология мейданчасыны гурадык* («Мыдам тайяр» газети).

МЕТЖИТ [метжи:т], *дини.* Көне вагтларда дине уйян адамларың үйшүп намаз окаян, ыбадат эдйән жайы. *Обаның ортасында болан метжидиң ичи бу гүн адамдан долуп, биразының башы ак селлели гөрүнйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЕТИ'С, 1. *биол.* Хилини говуландырмак максады билен хайванларың я-да өсүмликлериң дүрли жинсларының чакнышдырылмагы нетижесинде эмеле гелен хайван я-да өсүмлик, гибрид. 2. Айры-айры миллетден болан адамларың машгала дурмушыны гурамагындан эмеле гелен чага, несил.

МЕ'ТОД, Бир зады теоретики дерңемегиң я-да практики тайдан амала ашырмагың тәри, усул. *Өзара метод алышмак.*

МЕТОДИК, 1. Методика дегишли болан, методика эсасланян. *Гүнделик педагогик ве методик меселелер хер бир мекдебиң педагогик советлеринде чөзүлйәр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика). *Методик голланма.* 2. Плана гөрә ызыгидерли, системли барян. *Хадысаларың методик дерңеви.*

МЕТО'ДИКА, Бир зады өвретмеклик, бир зады практики ерине етирмеклик методларының, усулларының жеми. *«Географияны окатмагың методикасы боюнча контроль ишлер» диен китапча рус дилинден терҗиме эдилди. Эдеби окувың методикасы.*

МЕТОДИ'СТ, Бир предметиң методикасындан специалист, мугаллым.

МЕТОДО'ЛОГ, Методология специалисти.

МЕТОДОЛОГИК, Методология дегишли болан, мето-

дология эсасланян. *Методологик гөркезмелер. Методологик анализ.*

МЕТОДОЛО'ГИЯ, Ылмы метод я-да айры-айры ылымларың методы хакындакы таглымат. *Марксистик-ленинчилик методология душманчылыклы болан мейиллере хич бир хили эглишик эдилмегине ёл берилмели дәлдир* («Совет эдебияты» журналы).

МЕТОНИ'МИЯ, *эдеб.* Бир задың адыны аңладян сөзуң дерегине оңа якын болан башга бир зады билдирйән сөзуң уланылмагы (меселем, *Магтымгулының эсерлерини окадым»* диймегиң ерине *«Магтымгулыны окадым»* ве ш. м).

МЕТР, 1. 100 сантиметре барабар болан узынлык өлчег бирлиги. *Шейле горкулы ёлуң өзи кырк-элли метрден узын хем дәл велин, дүе жанаварлар үчин еди мензил чөл сөкенден-де агыр болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ярышың илкинҗи гүни 2500 метре ат чапышыгы гечирилди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бир зады өлчемек үчин шол узынлыкда уланылян метал я-да тагтадан ясалан гурал.

МЕТРА'Ж, Бир задың метр хасабы боюнча өлчеги. *Жайың метражы.*

МЕ'ТРИК I, Өлчег бирлиги хөкмүнде метр кабул эдилен узынлык ве агырлык өлчеглериниң онлук системасына дегишли болан.

МЕТРИК II, *эдеб.* Шыгыр өлчегине дегишли болан.

МЕ'ТРИКА I, Чаганың догланлыгы хакында шахадатнама. *Чаганың метрикасы.*

МЕ'ТРИКА II, *эдеб.* Шыгырларың өлчеги хакындакы таглымат ве шыгыр өлчеги.

МЕТРО', *сер.* Метрополитен. *Ериң астындан йөрейән отлыны — метроны гөрдүк* («Совет эдебияты» журналы). *Айсолтан шол ерден метро гирди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МЕТРО'ЛОГ, Метрология специалисти.

МЕТРОЛО'ГИЯ, Өлчег ве өлчег гураллары хакындакы ылым.

МЕТРОПОЛИТЕ'Н, Шәхер ерасты электрик демир ёлы. *Москвада ерасты демир ёлы — метрополитен салынды* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

МЕТРОПО'ЛИЯ, *сыясы.* Колониялары болан империалистик дөвлет. *Олар өзлериниң метрополияларына гарашлы болман, диңе сөвда ве медени гатнашыклары саклапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

МЕХАНИЗА'ТОР, 1. Механизациядан специалист. *Балыкчыларың машгалаларының көпүси мугаллым, механизатор ве фельдшер болуп етишипдирлер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Механизирленен гураллара хызмат эдйән ишгәр, специалист. *Пагтачылар механизаторлар билен хызматдашлыкда пагтаның хасыллылыгыны ёкарландырмак боюнча улы ишлер этдилер* («Яш коммунист» газети).

МЕХАНИЗА'ЦИЯ, Бутин өнүмчилиги машын билен, механизмлер билен үпжүн эдиш, энҗамлашдырыш. *Пагта экишиниң хемме иши механизация аркалы гечирилйәр.*

МЕХАНИЗИРЛЕМЕК, Өнүмчилиги машын билен энҗамлашдырмак, үпжүн этмек, машынлашдырмак. *Пагта йыгмак ишини механизирлемек.*

МЕХАНИЗИРЛЕНМЕК, Өнүмчилиге механизм гиризилмек, машынлашдырылмак.

МЕХАНИ'ЗМ, *тех.* Бир нәче херекет эдйән абзаллары бири-бирине бирикдирилен топлумы. *Механизмде бир кемчилик болса, нурбаты сагат ялы саз ишләп билмейәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ана, кичиҗик бир дүканда сагатчы эйнегини маңлайына гоюп, сагадың механизмине середйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Тутлары башга ере гөчүрип отуртмак боюнча көп ишлери кувватлы механизмлер ерине етирйәр* (В. З. Расим, Йүпекчилик боюнча өнде барыҗы тежрибе).

МЕХА'НИК, *тех.* Механикадан специалист, машын ишлейшине эсеван болян адам. *Станциянын айры-айры ханиги окувчылары гүлер* [illegible] (*«Пионер»* журналы). *Бизе* [illegible] *гадири болуп ишләр ялы механик герек* (Б. Сейтаков, Москваның ялкымы).

МЕХА'НИКА, 1. *физ.* Физикада жисимлерин хереке ти хакындакы таглыматы өвредйән бөлүм. 2. Техни ның практики меселелери чөзмекде херекет ве гүйч хакындакы таглыматы уланмак меселеси билен ме лянян бир пудагы.

МЕХАНИКИ, 1. Механика ве механизме дегишля бо лан, эсасланян. *Механики язгы боюнча* [illegible] *лары эшитдирип дуран репродукторың сеси бирден кесилди. Бу машынлар участокдакы* [illegible] *өзени болуп дуряр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өз -өзүнден болян, дуйдансыз болян. *Материя хереketлиги хас йөнекей формасы механики херекетдир* («Физика курсы»). 3. Диалектиканың канунларына гаршы болян бир зада хадысаларың йөнекей жеми гөнүшинде гара ян. *Механики ят тутмак.* [illegible]

МЕХАНИ'СТ, *филос.* Механизмиң тарапдары.

МЕХАНИЦИ'ЗМ, *филос.* Дүнйәниң [illegible] көп гөрнүшлилигини материяның бир гөрнүшли бейлеклерини механики херекети билен, тебигатың чылшырымлы хадысаларыны механиканың йөнекей канунлары билен дүшүндиржек болян, диалектика гаршы болан идеалистик философик угур.

МЕЧЕ'В: мечев бермек — бирине гылав бермек, бирини гөтергиләп күшгүрмек, өвүкдирмек. *Бәрекелла бири-бирлерине мечев берип, [illegible] дан жәхт тутярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЕШГУЛ [мешгу:л], Бир иш билен гүйменйән, бир зада вагт сарп эдйән, гүмра (адам). *Совет дөн билен туруп, өз адамлары билен ёла дүшмек үчин [illegible] лукларыны дүелере йүклешдирмек иши билен мешгулды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мен языҗылык иши билен мешгулдырын* («Токмак» журналы).

МЕШГУЛЛАНМАК [мешгу:лланмак], Бир иш я-да бир зат билен мешгул болмак, бир зада гүйменмек, гүмра болмак. *Газып чыкармаклык билен археология ылмы мешгулланяр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Шәхериң яшлары спорт ишлери билен өрән гызгалаңлы мешгулланярлар* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң эсасы кәри оглан окатмак ве эдеби дөредиҗилик иши билен мешгулланмак болупдыр* («Эдебият»). *Инди биз өз тайярланмейданчамызда спортуң дүрли гөрнүшлери билен мешгулланярыс* («Мыдам тайяр» газети).

МЕШГУЛЛЫК [мешгу:ллык], Бир ише я-да бир зада гүйменмеклик, бир зада мешгул болмаклык, гүмралык.

МЕШИК, Сувук затлар гуймак үчин гечиниң дерисинден эйленмән эдилйән гап, тулум. *Хер хайсыны мешигиниң дүйбүнде-де еке ичерлик сувлары галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң мешигимиң бужагы чөзүк* («Совет эдебияты» журналы). *Керсенлери йыкышдырып, мешиклери дөкүшдирип гидиберди* («Гөроглы» эпосы). *Мешиклериң көмеги билен дерядан гечипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

МЕШИКЧИ, *гепл. д.* Аркасы мешикли айлап сув сатян. *Базарда сув сатмак билен гарып гүзераныны ыраң -дараң айлаян Хайдар мешикчини Худайберди эминиң өз хожалыгында муғт ишлемәге мәжбур этмеги онуң дүйп идеясыны айдыңлашдыряр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МЕШХУР [мешху:р], Ил ичинде ады белли, шөхрат газанан, шөхратлы. *Мениң максадым, мешхур халларымыз ялы, дүнйәде иң улы, иң ширин гызыл алмалар*

етишдирмекдир (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Олар бу ерде гаракөли ве мешхур сарыҗа тохумлы гоюнлары өсдүрипдирлер* («Совет эдебияты» журналы). *Мешхур Айнабат хем обадашымдыр, Биле ойнап, өсен деңим-душумдыр* («Октябрь ялкымы»).

МЕШХУРЛЫК [мешху:рлык], Ил ичинде ады беллилик, шөхратлылык. *Тиз вагтдан онуң мешхурлыгы лицейиң чәклеринден дашары чыкяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МЕЩА'Н, Патыша Руссиясында: овнук сөвдагәрлерден, сенетчилерден, кичи гуллукчылардан ве ш. м. ыбарат болан шәхер сословиеси, гатлагы. *Мещанлар билен шәхер илаты хем бикәр дурмак ислемедик болмага чемели* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). *Сениң аңрыңда мещан гатанҗы бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЕЩАНЛЫК, 1. Патыша Руссиясында: мещанлар гатлагы, мещаның социал ягдайы. 2. Мещаның психологиясы, мещаның идеологиясы.

МЕЩАНЧЫЛЫК, *сер.* Мещанлык. *Ол бу эсерини йити тәсирли ёл язгылары гөрнүшинде язып, Прусссияның феодал-дворянчылык ахлаксызлыгының, мещанчылыгының, яланчы алымсумакларының эгоистик дурмушының үстүнден дүшйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МЕЩЕРЯКЛАР, Орта Поволжье районларында яшаян, түрк диллериниң топарындан болан халк.

МИВЕ [ми:ве], 1. Өсүмликлериң гетирйән хасылы, ныминш. *Адамлар мивелер ве көклер йыгнапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *гөч. м.* Бир ишиң нетиҗеси, өнүми. *Гөзүңи гамашдырып барян ак пагталары чаласын эллери билен чекип алян колхозчылар өңки чекен азапларының бу гүнки мивесине гуваныр айдым айдярлар* (Б. Пүрлиев, Илкиңҗи гүн). *Әхли совет халкы бизиң яш сунгатымызың илкиңҗи мивесине — «Алдаркөсе» милли балетимизе ве башгалара томаша эдйәр* («Токмак» журналы). 3. *гөч. м.* Несил, чага.

МИВЕЛЕМЕК [ми:велемек], 1. Миве гетирмек, иймиш гетирмек. *Бидерек битен агачлар мивели агачлары өсмәге, мивелемәге гоймазлар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *гөч. м.* Ызыңы йөредиҗи несил эмеле гелмек, несил етишмек. *Тәмиз сүрүп, экен багың Мивелэп етишди, Ленин* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

МИВЕЛИ [ми:вели], 1. Миве гетирйән, миве берйән. *Жайың даш-төверегини болса бейик чынарлар хем мивели агачлар безейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ховлының ичиниң гиң мейданында үзүм далбары ве башга мивели агачлары барды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онуң баран мекдебиниң бир гектар мивели багы барды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Мивелерден тайярланылян, миведен эдилйән. *Мивели ичгилер.*

МИВЕСИЗ [ми:весиз], 1. Миве гетирмейән, миве бермейән, хасылсыз. *Мивесиз агачлар.* 2. *гөч. м.* Чагасы болмаян, несилсиз, перзентсиз.

МИВЕЧИЛИК [ми:вечилик], Оба хожалыгының мивели өсүмликлери өсдүрип етишдирйән пудагы. *Мивечилик ве бал арычылык совхозларына көмек бердик* («Мыдам тайяр» газети).

МИЕССЕР: миессер болмак (гелмек) — сезевар болмак, дучар болмак, мүмкин болмак, несип болмак. *Мыралы, сениң бир сапар хем өйүңе мүрәхет эдениңе мен миессер гелмедим* (Мыралы). *Шейле душушыкда танышмаклыгың миессер болманлыгына Пётруң небси агырап: — Ине, арман, танышманыңыз болмандыр! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МИЗАН [ми:за:н], 1. Гиҗе билен гүндизиң деңлешйән вагты, көне хасапдан хер йылың 22-нҗи октябрына габат гелйән гиҗе. *Колхозың баг-бакҗаларының япраклары мизаның я-да хазаның шемалы хениз хич бир кәр этмәнди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Зодиакал йылдызлар топары. ◇ Мизан терезиси — *сер.* Терези. *Ахмал болма: мен-менлик эдибересең, мизан терезисине басым мүндирлер* («Совет эдебияты» журналы).

МИЗЕМЕЗ [ми:земез], Сарсмаз, говшамаз, посламаз, берк, заяланмаян. *Делегатлар билен көп саплы душушыкларда мен Совет Союзының халкларының миземез достлугының барха кәмиллешйәндигине ене-де бир гезек гөз етирдим* («Пионер» журналы).

МИК, Меркези Исполнитель Комитет. Бу сөз *СССР Ёкары Советиниң Президиумы* диен ат билен чалшырылды.

МИКРО..., Гошма сөзлериң өрән кичи өлчеге дегишли болан гатнашыгы гөркезйән биринҗи бөлеги. *Микроорганизм. Микрорайон.*

МИКРОАНА'ЛИЗ, Маддаларың овнукҗак бөлежиклерини анализ этмек усулы.

МИКРО'Б, Диңе микроскоп аркалы гөрмек мүмкин болян ин кичиҗик организм. *Трахома кеселини дөредйән ёканчлы микроб гаты көп боляр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). *Атомлы установкалар азык өнүмлерини барлагдан гечирйәр, хер дүрли микроблары ёк эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МИКРОБИО'ЛОГ, Микробиологиядан специалист.

МИКРОБИОЛО'ГИК, Микробнология дегишли болан, микробиология эсасланян.

МИКРОБИОЛО'ГИЯ, Биологияның микроорганизмлери өвренйән бөлүми.

МИКРО'МЕТР, Ин кичи узынлык улулыгыны өлчемек үчин гурал.

МИКРО'Н, Метриң миллиондан бир бөлеги.

МИКРООРГАНИ'ЗМ, Гөзе гөрүнмейән өрән овнук организмлер, микроб.

МИКРОСКО'П, Гөзе гөрүнмейән затлары гаты улалдып гөркезйән чүйшели оптики абзал, гурал. *Өсүмликлериң ички гурлушыны өвренмек болса диңе микроскоп ойланып чыкарылансоң мүмкин болды* (В. А. Тетюрев, Ботаника). *Хәзирки заман микроскопларының көмеги билен 0,001 мм узынлыгындакы предметлери гөрмек боляр* («Физика курсы»).

МИКРОСКОПИК, 1. Микроскопың көмеги билен гечирилйән. *Микроскопик анализ.* 2. Диңе микроскопда гөрүнйән, өрән овнук. *Өрән майда микроскопик организмлер көп боляр* («Мыдам тайяр» газети).

МИКРОФА'УНА, *биол.* Микроскоп аркалы гөрүнйән жандарлар.

МИКРОФЛО'РА, Микроскоп аркалы гөрүнйән өсүмлиҗеклер. *Бу артыкмачлыгың ызгар билен байлашан топракда микрофлораның ёкарландырылан активлигиниң хасабына, өсүмликлериң иймитленмек шертлериниң оңат нетиҗелери эсасында дөрейәнлиги айдыңдыр* (И. Д. Шубин, Мары областының шертлеринде говача үчин топрагы тайярламак айратынлыклары).

МИКРОФО'Н, Сес толкунларыны электрик толкунларына өврүп, узаклыга берйән абзал. *Ёк, мениң гулагыма дәл, бу хут зор эдилип, микрофоның өңүнде сөзледилен сес, ол дөнүклик этмән, өлүм өңүнде немецлере гаршы сөзледи — дийип пышырдады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Микрофон өңүнде чыкыш эдип, йыгымчылары хас өндүриҗиликли ишлемәге чагырярлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Микрофон ве телефон сеси узаклыга бермек үчин хызмат эдйәр* («Физика курсы»).

МИКРОХИ'МИЯ, Микроскоп аркалы химики тайдан дерңев гечирмек усуллары.

МИКСТУ'РА, *фарм.* Бир нәче жисимлер гарылып тайярланылан сувук дерман.

МИЛ, Узынлыгың ёл өлчеги. *Деңиз мили* (1852 метр).

МИЛАДЫ [мила:ды], *көн. с.* Христианларың йыл хасабы, хәзирки сене хасабы.

МИЛИТАРИЗАЦИЯЛАШДЫРМАК, Милитаризме боюн эгдирмек, милитаризмиң максадына эертмек, милитаризми гиризмек.

МИЛИТАРИ'ЗМ, Тәзе империалистик урша тайярланмак максады билен ярагланышыгың хайдадылмагының агрессив империалистик сыясаты.

МИЛИТАРИ'СТ, Милитаризмиң сыясатыны йөредйән империалист.

МИЛИТАРИСТИК, Милитаризме эсасланян, милитаризме дегишли болан.

МИЛИЦИОНЕ'Р, Жемгыетчилик тертиплерине гөзегчилик эдйән милицияның рядовой ишгәри. *Теҗен демир ёл клубунда Артыгы сораян милиционер Алёша Тыченкоды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МИЛИ'ЦИЯ, 1. СССР-де: жемгыетчилик дүзгүнини ве ховпсузлыгы, социалистик эечилиги, гражданларың шахсы ховпсузлыгыны ве оларың эмлягини горап саклаян административ эдара. *Яңкы гачып гиден адамың ерине мен болан болсамдым, сениң шу батырсыран болшуң билен якадан тутуп, милиция элтип табшырардым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Милиция бөлүминиң начальниги өз кабинетинде, иш столының башында нәмедир бир зат язып отырды* («Совет эдебияты» журналы). *Хожамырат волостной уезд милициясына начальник болупдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Кәбир юртларда халк ополчениесиниң ады.

МИЛЛЕТ, 1. Дилиң, территорияның, ыкдысады дурмушың ве психики гурлушың умумылыгы эсасында тарыхы тайдан эмеле гелен адамлар бирлиги. *Көп миллет бирлешен жайдыр бу дөвлет, Бейик максатлара байдыр бу дөвлет* («Октябрь ялкымы»). *Миллетлериң өз ыкбалыны кесгитлемек хукугы.* 2. Бир халка дегишлилик. *Онуң миллети түркмен.*

МИЛЛЕТПАРАЗ, *сер.* Миллетчи.

МИЛЛЕТПАРАЗЛЫК, *сер.* Миллетчилик.

МИЛЛЕТПАРАЗЧЫЛЫК, *сер.* Миллетчилик. *Гейнәниң дөредижилигиниң революцион хеңи бүтин дүнйәде батлы яңланып, реакцияның үстүне гор гуйян, онуң гара гүйчлерини, миллетпаразчылык, жеңбазлык сыясатыны рехимсиз паш эдйән эсерлердир* («Совет эдебияты» журналы).

МИЛЛЕТЧИ, Миллетчилигиң тараплары, реакционер, миллетпараз. *Ерли миллетчилериң бет ишлери баша бармады* («Совет эдебияты» журналы). *Буржуаз-миллетчилериң хайынлыклары барада гүррүң этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МИЛЛЕТЧИЛИК, Милли душманчылыгы дөретмек ве бейлеки миллетлери эзмек ёлы билен буржуазияның эксплуататорлык бәхбитлерини голдаян реакцион буржуазия идеологиясы ве сыясаты, миллетпаразлык, миллетпаразчылык. *Миллетчилиге гаршы рехимсиз гөреш алнып барылды.*

МИЛЛИ [милли:], Миллетлериң жемгыетчилик-сыясы дурмушына дегишли болан, миллетлериң бәхбитлери билен багланышыклы болан. *Милли сунгатың ве эдебиятың байрамы* («Мыдам тайяр» газети). *1812-нжи йылың уршы ве ол урушдан соң рус гошунының дашары юртлара эден йөрүшлери көп рус адамларының сыясы ве милли дүшүнҗесини ояндырды. XIX асырың йигриминжи йылларының башлары Гүнбатар Европада революцион ве милли-азатлык херекетиниң тәзеден ёкары гөтерилмеги билен белгиленди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МИЛЛИАМПЕ'Р, *электр.* Ампериң мүңден бир бөлеги.

МИЛЛИА'РД, Мүң миллиона барабар сан. *Бизиң юрдумызда сенагаты ве халк хожалыгыны хас-да ёкары гөтермеклиге йүзлерче миллиард манат пул гойберилйәр.*

МИЛЛИАРДЕ'Р, Миллиарда етен, байлыга эе болан ири капиталист. *Ачгөз миллардерлер уруш дийн нәче хырчларыны дишлеселер-де, оларың планы пуча чыкарыляр.*

МИЛЛИАРДЛАРЧА, Бир нәче миллиарддан ыбарат болан.

МИЛЛИГРА'М, Грамың мүңден бир бөлеги.

МИЛЛИГРАМЛЫК, Миллиграма дең болан өлчег.

МИЛЛИЛЕШДИРМЕК [милли:лешдирмек], Милли лешмек ишини гечирмек. *Бизиң юрдумызда Октябрь революциясы еңенден соң, сенагат кәрханалары ве ер эечилиги долы миллилешдирилди.*

МИЛЛИЛЕШМЕК [милли:лешмек], 1. Хусусы эечиликден дөвлет эечилигине гечмек. 2. Милли республикаларда ве областларда милли формалы ве социалистик мазмунлы жемгыетчилик эдаралар гуралмак.

МИЛЛИЛИ'ТР, Литриң мүңден бир бөлеги (1 $см^3$).

МИЛЛИМЕ'ТР, Метриң мүңден бир бөлеги. *610-нжы, 710-нжы ялы скважиналарың штуцерлерини ене-де ики миллиметр улалтмалы — дийип буйрук бердим* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

МИЛЛИМИКРО'Н, Микроның мүңден бир бөлеги. *Ылмы хасапламалар молекулаларың гаты кичидигини, миллимикроның ондан бир үлүшүниң төверегиндедигини гөркезйәр* («Физика курсы»).

МИЛЛИО'Н, Мүң гезек мүңе барабар сан. *Миллион мазлумларың гуванҗы сенсиң* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Адамларың бейниси орта хасап билен 15 миллион нерв өйжүклеринден ыбаратдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Бөлүнмейән маямызда он миллиондан говрак пулумыз бар* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

МИЛЛИОНЕ'Р, 1. Миллион манада дең болан байлыгың, пулуң эеси. *Районда хаммамлы, электрикли тәзе оба тутан миллионер колхозлар гаты көпелипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Инди бизиң колхозларымыз миллионер болды, оларда хүнәрли кадрлар өсүп етишди* («Совет Түркменистаны» газети). *Сәхет ага, миллионер колхозың адамсы диен адымыз бар ахыры, көне гейинсек. гөрен-эшиден нәме диер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Ерине етирилен ишиң нетиҗесини миллион өлчеге элтен адам. *Миллионер лётчиклер.*

МИЛЛИОНЛАРЧА, Бир нәче миллиондан ыбарат болан. *Ол ерден гелйән оваз Жейхуны Гарагумуң ичинден акдыряр, миллионларча гектар ерлери баглыга, гүлзарлыга өвүрйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МИЛТ, Гайрат, мейил. *Кимиң милти болса, ынха муна яраг диййәрлер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Милт этмек — сынанышып гөрмек, дегип гөрмек, сынанышмак. *Инди бизиң гөзел топрагымыза душман милт этмәге сынанышып билмез.*

МИ'НА, 1. Ере гөмүлйән я-да сува ташланян партлайжы снарядың бир гөрнүши. *Энче минадан соң гахрыман Житков Яраланды, эмма сыпмады ол ав* (А. Ныязов, Шыгырлар). 2. Миномётың оқы. *Бирден минаны үстүмизе ягыш ялы ягдырып башлады* («Совет эдебияты» журналы). 3. *сер.* Торпеда.

МИНАЛАМАК, Партлатмак, ярмак үчин мина гоймак. *Эгер олар бу ёданы аңан болсалар, онда оның угруны миналамаклары я-да башга затлар билен петиклемеклери мүмкин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МИНАЛАНМАК, Партлатмак, ярмак үчин мина гоюлмак. *Миналанан ерлер.*

МИНАЛЫ, Мина гойлан, мина ерлешдирилен, миналанан. *Миналы мейдан.*

МИНАРА [мина:ра], Бейик архитектура десгасы, дин. *Анха, узын-узын гөзел минаралар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Патыша шәхерден сесъетим узакда, гөркекли ерде белент минара салдырыпдыр.*

МИНАЧЫ, Мина ишиниң специалисти, минёр. *Серёжка миначы ёлдашының янына ылгап барярды* («Совет эдебияты» журналы).

МИНЕРА'Л, *хим.* Газылып алынян пейдалы магдан, ер габыгының дүзүмине гирйән органики дәл химики жисим. *Эп-эсли мейдана хем минерал дөкүнлер дөкүлди* («Совет Түркменистаны» газети). *Минерал ве ерли дөкүнлерин пейдаланылышыны говуландырмалы* («Совет эдебияты» журналы).

МИНЕРАЛЛАШДЫРМАК, Органики жисимлери минерала өвүрмек, минерал бирлешмелерине өвүрмек.

МИНЕРАЛЛАШМАК, Минерала өврүлмек, минерал бирлешмелерине өврүлишмек (органики жисимлер хакда). *Көлүң кенарында дүрли дережеде минераллашан кичижик сув булаклары жошуп чыкярлар* (М. Г. Бердыгылыжов, Түркменистаның курортлары).

МИНЕРАЛО'Г, Минералогия специалисти.

МИНЕРАЛО'ГИЯ, Минераллар хакындакы ылым.

МИНЕР, *сер.* Миначы. *Фронтда түркмен йигиди минёр Гылычныяз билен душушдык* («Совет эдебияты» журналы).

МИНИАТЮ'РА, Гадымы голязмаларда, китапларда чекилен, реңкли, чаклаң суратжыклар. 2. Улы дәл сунгат эсери.

МИНИАТЮРИ'СТ, 1. Миниатюра суратыны чекйән художник. 2. Театрал миниатюраларың авторы.

МИНИМАЛ, Бейлекилере гөрә иң пес, иң аз. *Минимал мөхлет. Минимал нырх.*

МИ'НИМУМ, Иң аз сан, иң аз мукдар. ◇ Кандидатлык минимумы — ылымларың кандидаты диен ылмы дережәни алмаклыга дегишли болан экзаменлериң жеми. *Ол кандидатлык минимумының үстүнде тутанъерли ишледи* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Техники минимум — мөхүм техники билимлерин жеми.

МИНИ'СТР, Министрлиге ёлбашчылык эдйән хөкүмет члени. *Ол өз министрлериниң үсти билен эдара эдилдир* (Орта асырлар тарыхы). *Балык сенагаты министриниң бизе иберен гутлаг телеграммасының текстини берйәрис* («Совет эдебияты» журналы).

МИНИСТРЛИК, 1. Дөвлет доландырышының бир пудагына ёлбашчылык эдйән меркези хөкүмет эдарасы. *Сув хожалык министрлиги.* 2. Буржуазия парламентаризми системасында: хөкүметиң министрлер составы.

МИННЕТ, 1. Игенч, иңирди, теене, гыжалат, геп, гүррүң. *Сениң өлүмден агыр миннетиңи чекип йөржек дәл* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 2. Эдилен ягшылыгың гадырыны билижилик дуйгусы. *Маңа ер-суяы Совет хөкүмети берйәр, мен миннети Совет хөкүметинден чекйән* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МИННЕТДАР [миннетда:р], Бир зат үчин биринден хошал болан, гадырыны билйән, борчдар. *Олар өзлериниң бу гурплы ве багтлы дурмушлары үчин мәхрибан Совет дөвлетине ве большевиклер партиясына миннетдардырлар. Ишде маңа-да көмек берйәрсиң, көп саг бол, миннетдардырын!* («Совет эдебияты» журналы).

МИННЕТДАРЛЫК [миннетда:рлык], Биринден бир зат үчин миннетдар, хошал болмаклык, гадыр билижилик, борчлулык. *Онуң весъетлерини миннетдарлык билен ятлаярлар* («Пионер» журналы). ◇ Миннетдарлык билдирмек — бириниң эден ягшылыгы үчин хошалдыгыны дуйдурмак. *Күрт Ахмет миннетдарлык билдирип, аганың шол хорматының себәбини пикирленип башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

МИННЕТЛИ, Игенчли, иңирдили, теенели, гыжалатлы. *Миннетли төтек нан, ажы геп, ургы, Зәхметимиз үчин берилйән хакды. Бир лукма нан үчин яшаран гөзлер Чекипди хорлуклар, миннетли сөзлер* («Совет эдебияты» журналы).

МИННЕТСИЗ, Игенчсиз, иңирдисиз, теенесиз, гыжалатсыз.

МИНОМЕТ, Мина оқы атылян яраг. *Топ ве миномётларың гүммүрдиси ерлери сарсдырярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МИНОМЕТЧЫ, Миномёт бөлүмлериниң ве подразделениелериниң харбы гуллукчысы.

МИНОНО'СЕЦ, *харбы, деңизч.* Гүйчли торпеда яраглы харбы гәми.

МИНТАЙ, *зоол.* Балыгың бир гөрнүши, өркүчли балык. *Океанларың хеммесинде диен ялы минтай балыкларына меңзеш балыклар яшаярлар* («Мыдам тайяр» газети).

МИНУ'Т, 1. 60 секунтдан ыбарат вагт өлчеги, бир сагадың алтмышдан бир бөлегине барабар вагт өлчеги. *Бу гиҗәниң галанҗа сагатларының-да хер ики минутындан бир оянмалы болдум* («Токмак» журналы). 2. Азажык вагт, сәхелче вагт. *Иберселер, бир минут хем дурман гитгин!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир минут дек отурма, Вагтыңы бош өтүрме* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Шу гүррүңден соң минут-да гечмәнди* (Б. Гурбанов, Душушык).

МИНУТЛЫК, 1. Аз салымлык, гысга мөхлетлик, аз вагтлык. *Ерли-ерден хасанаклашып галан адамларың бейнилерини минутлык галагоплук гаплап алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Минута дең болан. *Он минутлык аракесме.*

МИНУТМА-МИНУТ, Хер минутда, минутсайын. *Чүйшелер минутма-минут паркылдашып ачылярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МИНУТСАЙЫН [минутса:йын], Хер минутда, миннут гечдигиче. *Ватанмызы горамага, Тайярдырыс минутсайын* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шофёр минутсайын ёлдан азашярды* («Совет Түркменистаны» газети).

МИРАБИЛИ'Т, *хим.* Кристаллашан күкүрт туршы натрий дузы. *Мирабилит ялы йөрите химики чиг мал запасларымыз бар* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

МИРАП [ми:ра:п], Экеранчылык районларында яплара сув пайламак ишлериңе ёлбашчылык эдйән адам. *1—2 гезекде я-да 3 гезекде сувдан ганжак ерлерини агроном ве мираплар билен бирликде кесгитлейәрис* (Р. Атаев, Йыланлы район «Большевик» пагтачылык колхозының иш тежрибеси). *Мирап ага, мен гелдим, чәгими бер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МИРАПЛЫК [ми:ра:плык], Мирабың кәри, везипеси, мирапчылык. *Мираплык ослагсыз бирине етип галяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МИРАПЧЫЛЫК [ми:ра:пчылык], *сер.* Мираплык. *Мирапчылык оңа агыр дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Маңа мирапчылык хем герек дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МИРАС [ми:ра:с], 1. Несилден-несле гечйән мал, мүлк. *Ата-баба мирас пайлашыгында етен ики танап бош ери ве йигрими гүнден айланып нобаты гелйән ярым сагат сувы — Орсгелдиниң бар мүлки-байлыгы хем шуларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Олар инди ол мирасы өз чагаларына дакмалыдырлар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Өнки өтүп гечен несиллерден галан медениет, дурмуш байлыгы, ядыгәрлиги. *Магтымгулының эдеби мирасына бизиң юрдумызда улы хормат гоюляр* («Совет эдебияты» журналы). *Ульяновда гүйчли эрк өсйәр. Ол эрк эҗесиниң ажайып мирасыды* («Мыдам тайяр» газети).

МИРАСДАР [ми:ра:сда:р], *сер.* Мирасчы. *Польша тагтының мирасдары Ядвига Литваның бейик князы Ягайло дурмуша чыкыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

МИРАСЧЫ [ми:ра:счы], 1. Мирас дүшйән адам, мирасдүшер, мирасдар. *Мирасчы алҗыраңлык билен оңа саг бол айтды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Өң-

ден гелйән бир ишн, идеяны довам этдирижи. *Дүнйә медениетиниң генжи-хазынасының мирасчысы болан совет халкы бейик революцион шахыр Генрих Гейнәниң ядыгәрлигини хормат билен ятлаяр* («Совет эдебияты» журналы).

МИРАСДҮШЕР [ми:ра:сдүшер], *сер.* Мирасчы.

МИРИ [ми:ри], *көн. с.* Бир шая барабар овнук пулуң ады.

МИС [ми:с], 1. *хим.* Гызгылт реңкли юмшак метал, химики элемент. *Мүсүр билен Гызыл деңзиң арасындакы чөллүкден мис ве алтын тапырдылар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Дәрә от дүшүрмек үчин пешеңиң дүйбүне отурдылян энжам, жам. *Ызлы-ызына атыляр топуң, түпеңиң миси* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). ◇ Мис ярылмак — гахары гелмек, от алмак. *Онуң үми Баллының мисини ярана дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гулагы мис ялы болмак — *сер.* Гулак. *Олар шейле асса гүррүң эдйәрдилер велин, эгер үч әдим якынларында дуран адамың гулагы мис ялы болаймаса, оларың сөзүнден маны аңшырып билжек дәлди. Бу сеси диңе гулагы мис ялы адамлар зордан эшидип билсе-де, нәмедигини аңшырып билжек дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МИСГИН [мисги:н], *көн. с.* Гарып, пукара, мәтәч (адам). *Мен мисгиниң этрапына, Гурар болды ол дузагы* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гоч йигит ят иллерде Геплябилмез мисгин болар* («Гөроглы» эпосы).

МИСГИНСОКАР [мисги:нсокар], Ассырынлык билен, сыр билдирмән иш гөрйән, херекет эдйән (адам хакда). *Ол түйс мисгинсокардыр* (Х. Ысмайылов, Мугаллымың гызы).

МИСГИНСОКАРЛЫК [мисги:нсокарлык], Ассырынлык билен иш гөрмеклик, сыр билдирмән херекет этмеклик. *Кулаклар колхозлара мисгинсокарлык билен зыян етирйәрдилер.*

МИСГӘР [ми:сгәр], *көн. с.* Мисден хер хили зат ясаян усса. *Онуң какасы мисгәр болуп ишлэпдир.*

МИСГӘРЛИК [ми:сгәрлик], Мисгәриң кәри, мисгәр болуп ишлемеклик, мисгәрчилик.

МИСГӘРЧИЛИК [ми:сгәрчилик], *сер.* Мисгәрлик.

МИСЛИ, Гөйә, ялы, эдил, түйс. *Мисли ай дек хусныроюңы дәл-де, Тәзе дуйгулара байдыгыңы сөййән* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гүн шөхлеси дүшйәр гүлер йүзүне, Мисли тавус безим берйәр өзүне* (Б. Кербабаев, Айлар).

МИССИОНЕ'Р, Буржуазия юртларында: башга дин-дәкилериң арасында дини пропаганда гечирмек үчин иберилйән адам. *Христианчылыгы вагыз-несихат этмек үчин Ливония миссионерлери ugрапдырлар* (СССР тарыхы).

МИССИОНЕРЛИК, Миссионериң кәри, миссионер болмаклык.

МИ'ССИЯ, 1. Жогапкәрли иш, юмуш, табшырык, важып везипе. 2. *дипл.* Хемишелик дипломатик векиллик. 3. *дипл.* Йөрите максат боюнча башга дөвлете иберилйән дипломатик делегация. *Харбы миссия. Достлук миссиясы.*

МИ'СТИК, Мистицизмиң, дини-мистики дүнйәгарайшың тарапдары. *Айры-айры шахырларың дөредижиликлериниң дини-мистики реакцион тарапларының болса үсти ачылман галдырылыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

МИ'СТИКА. Ылма душман болан, тебигатдан дашары дүнйә ынаныш, мистицизм. *Ол өзүниң 1820-нжи йылда чап эдилен «Романтика» атлы макаласында немец романтизмине махсус болан пессимизм, көне дүнйәни идеаллашдырмак, гөвнүчөкгүнлик, мистика ялы хәсиетлери язгаряр* («Совет эдебияты» журналы).

МИСТИКИ, Мистика дегишли болан, мистицизме эсасланян, югрулан. *Мистики теория. Мистики горкы.*

МИСТИФИКА'ТОР, Мистификация билен мешгулланян, яланчы, хилегәр, алдавчы.

МИСТИФИКА'ЦИЯ, Алдава салмаклык, яланчылык, хиле. *Мистификация билен мешгулланмак.*

МИСТИФИЦИРЛЕМЕК, Бирини мистификацияның тәсирине дүшүрмек, алдава салмак, хиле этмек.

МИСТИФИЦИРЛЕНМЕК, Мистификацияның тәсирине дүшүрилмек, алдава салынмак, хиле эдилмек.

МИСТИЦИ'ЗМ, Мистика эсасланан дини-идеалистик дүнйәгарайшың формасы, тебигатдан дашары дүнйә ынанмаклык.

МИ'ТИНГ, Сыясы ве гайрагоюлмасыз меселелери ара алып маслахатлашмак максады билен чагырылян көпчүликлейин йыгнак. *Биз инди бая гул болмарыс! — дийип, митинг болжак ере уграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ири кәрханаларың ишчилери райдашлык митинглерини гечирйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети).

МИТРОПОЛИ'Т, Православ епископларың ёкары ады дережеси. *Киев бутханасының башында Константинополь патриархы тарапындан белленилен митрополит гойлупдыр* (СССР тарыхы).

МИФ, Легендар гахрыманлар, тебигат хадысалары хакында айдылян гадымы халк роваяты. *Олар хакында шуның ялы дини роваят — миф болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

МИФИК, Мифе эсасланян. *Ол дурмуш темаларына тарыхы хем-де мифик темалара дегишли болан энчеме эсерлер дөредипдир* («Совет эдебияты» журналы).

МИФОЛО'ГИЯ, Бир халкың мифик роваятларының жеми, системасы.

МИ'ЧМАН, *деңизч.* 1. СССР-иң харбы-деңиз гүйчлериниң кичи начальниклер составының старший харбы ады. 2. Патыша ве кәбир дашары юртлар флотунда: нлкинжи офицерлик чини.

МИЧУРИНЧИ, Совет алымы Мичуриниң эсасланды-ран биологиясының өнде барыжы ылмы методыны довам этдиржи, Мичурин таглыматының ызына эерижи. *«Тәзе дурмуш» колхозының өнйәллык мекдебиниң окувчылары яш мичуринчилер кружогыны хем гурадылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Яш мичуринчилериң 10 гектардан хем көпрәк тежрибе участогы бар* («Мыдам тайяр» газети). *Биз оны мичуринчилериң 6 айлык курсуна иберәйсек диййәс!* («Совет эдебияты» журналы).

МИЧУРИНЧИЛИК, Мичуриниң таглыматына, Мичуриниң ылмы методыны довам этдиржилиге эсасланан. *Сениң мичуринчилик агротехника боюнча башлан ишлериң өвгә мынасып* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

МИШИ [ми:ши], Эйленен, ёкары хилли, юмшак гечи дериси.

МК, Меркези Комитет. *ССКП МК-ның членн.*

МКК, Меркези Контроль Комиссиясы.

МОБИЛИЗА'ЦИЯ, Юрдуң илатыны, хожалыгыны ве яраглы гүйчлерини парахатчылык ягдайындан долы суратда харбы ягдая гечирмеклик. *Дилмачлар билен бир хатарда Дурды хем мобилизация дүшүпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Әхлумумы мобилизация.*

МОБИЛИЗЛЕМЕК, 1. Мобилизация гечирмек, мобилизация этмек. *Гошуны мобилизлемек.* 2. Мөхүм чәрелери гечирмек үчин аяга галдырмак, өрүзмек, топламак. *Фабригиң коллективи хил угурдан табшырыгы бержай этмеклиге әхли резерви мобилизлейәр* («Совет эдебияты» журналы). *Әхли машынлары пагта чекмек үчин мобилизледилер.*

МОБИЛИЗЛЕНМЕК, 1. Мобилизация эдилмек. *Патыша Москва ве башга шәхерлердәки дворянларың мобилизленмегини ыглан эдипдир* (СССР тарыхы). 2. Мөхүм чәрелери гечирмек үчин әхли гүйч топланмак, гө-

йүкдирилмек. *Адамларың хеммеси пагта йығымына мобилизленди.*

МОВЗУГ, *көн. с.* Гүррүңиң я-да язылан задың темасы, баш ады, сөзбашы. *Бахар дүрли мовзугда язылан ики-үч саны очерки окады. Чаласоват Пөкген эсеван болан хем болса, макалаларың диңе мовзугларыны зордан окады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МОДА, Айры-айры вагтларда йүзе чыкян ислеге гөрә белли бир нусга, бичүв боюнча гейинмеклик адаты. *Алты соңкы модада тикилен говы костюмда, башы ачык гелйәр* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

МОДАЛЫ, Мода боюнча тикилен, мода лайык гелйән. *Модалы костюм. Модалы аякгап.*

МОДАЧЫ, 1. Уссат тикинчи. 2. Мода боюнча гейинйән адам, хемме затда мода эерйән адам.

МОДЕЛИ'СТКА, Екары квалификациялы тикинчи аял.

МОДЕ'ЛЬ, 1. *тех.* Бир өнүмиң я-да ясалжак задың нусгасы, маркасы. *Мен «Победа» машынының моделини тайярламагы йүрегиме дүвдүм* («Мыдам тайяр» газети). *Буг пырлавачлары реактив турбиналарың моделлери болуп хызмат эдйәрлер* («Физика курсы»). 2. Геометрик чызгы, схема.

МОДЕЛЧИ, Модель ясаян ишчи, уссат.

МО'ДУЛЬ, *физ., тех.* Такык ылымларда: кәбир коэффициентлериң ады, бир улулыгың өлчеги. *«Е» улулыга майышгаклыгың модулы (өлчеги) я Юнгуң модулы дийилйәр* («Физика курсы»).

МОДУЛЯ'ЦИЯ, 1. *сазч.* Бир хәсиетли саздан башга бир хәсиетли саза гечмеклик. 2. Микрофон өңүнде чыкарылян сеслериң тәсири билен электрик тогунда эмеле гелйән үйтгешмелер.

МО'ДУС, Дүрли гөрнүшлилик, гөрнүш, усул. *Бир ваканың умумы ягдая бап гелмейәндигини субут этжек боланларында, икинжи фигураның модусларындан пейдаланярлар* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

МОЖУК, Эрбет, гөдек, мурдар. *Сен нәме үчин шейле моҗук ялңышлара ёл бердиң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мырат ишиң моҗукдыгыны дессине аңды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Үзлем-саплам чыкян моҗук сесиң ызы кесилмейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МОЗАИ'КА, Дүрли реңкли дашжагазларың ве шоңа меңзеш затларың бөлежиклеринден гурналып эдилен сурат я-да нагыш, орнамент. *Художниклер көшклериң диварларыны фрескалар (нагышлар) хем-де мозаикалар (реңкли суратлар) билен безейәрдилер* (Орта асырлар тарыхы).

МОЙ [мо:й], Чүйше, чәйнек, кәсе ве ш. м. затларың чат ачан ери. *Айналары мой ачан әйнегиниң депесинден гарап жүгап берди* («Совет эдебияты» журналы).

МОЙМУЛДАМАК, Газ йөришини эдип йөремек. *Моймулдап гелен Пөкги вала көплүгиң үнсуны өзүне чекди. Пөкги шол сөзүнден соң Халназарыңка бакан моймулдап угради* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МОЙМУЛДАШМАК, Көплүк болуп моймулдап йөремек, билеликде моймулдамак. *Сүрлен бош мейданда аладалылык билен моймулдашып йөрдүлер* (М. Горький, Эне).

МОЛАМАК [мо:ламак], «Мо-о» эдип сесленмек, гыгырмак (сыгыр, өкүз хакда). *Сыгырлар ёгын сес билен хованы яңландырып молаярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МОЛАШМАК [мо:лашмак], Бир нәче болуп моламак, гыгырмак. *Гөлелериң ызлы-ызына молашян сеслери обаны улы шовхуна салярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сыгырлар молашярдылар, гузулар мәлешйәрдилер* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Ховада булут болман, молашып гелйән сыгырларың тозаклавы билен Гүнүң өңи чаңжарып гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МОЛДАВАНЛАР, Молдавия ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

МОЛЕ'КУЛА, *физ., хим.* Мадданың хемме химики хәсиетлерини өзүнде саклаян иң кичижик бөлежиги. *Хованың молекулалары гүн ышыгындакы гөк ве мавы шөхлелери хас гүйчли даргадярлар* («Пионер» журналы).

МОЛЕҚУЛЯР, *физ., хим.* Молекула дегишли болан, молекулалара хас болан. *Молекуляр формула. Молекуляр бирлешмелер.*

МОЛЛА [мо:лла], *дини.* 1. Мусулман мекдебини гутарана берилйән илкинжи руханылык ады, энтек ахунлыга етмедик руханы адам. *Ынанжаң адамлары алдап, дога-тумар сатып йөренлер диндар моллалар дәлмиди?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дәли дәлини сөер, молла—өлүни* (накыл). *Хер молла өз биленини окар, хер гуш өз дилинде сайрар* (накыл). *Моллада берим болмаз, ябыда — герим* (накыл). *«Ал» дийсең, ачылар гөзи молланың, «бер» дийсең, терк эдер эмрик алланың* (накыл). *Моллада берим болмаз, сопуда — шерим* (накыл). *Молласы көп болса, токлусы харама чыкар* (накыл). 2. *көн. с.* Сават өвредижи, соватлы, мугаллым. *Оларың оглы башлангыч билими оба молласында алды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МОЛЛАЛЫК [мо:ллалык], Молланың кәри, ягдайы. *Геп моллалыкда дәл* («Совет эдебияты» журналы).

МОЛЛАСУМАК [мо:лласумак], Көне окувдан совады болса-болмаса молла болан болуп йөрен адам.

МОЛЛАТОРГАЙ [мо:ллаторгай], *зоол. сер.* Торгай. *Шол бугдайчылыгың депесинде моллаторгайлар саз эдйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МОЛЛАЧАР [мо:ллачар], Яңы моллачылыга етишип барян, яңы молла болан (адам). *Ол терс окан моллачар саңа дога эден болаймасың?!* («Совет эдебияты» журналы).

МОЛЛАЧЫЛЫК [мо:ллачылык], *сер.* Моллалык.

МОЛЛЮ'СК, *зоол.* Юмшак беденли хем балыкгулак өртүкли, оңургасыз хайван. *Перловицаның бейлеки органлары билен таныш болмагы, жанлы моллюсклара гөзегчилик этмек билен башламак хеммесинден оңайлыракдыр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

МО'ЛОТ, *спорт.* Дашлыга зыңмак үчин уланылян троса беркидилен шар гөрнүшли спорт энжамы. *Ивановың зыңан молоты 53 метр 70 см дашлыга дүшди* («Яш коммунист» газети).

МОЛОТИ'ЛКА, *тех.* Дөвек дөвйән машын. *Бизиң говы электрик молотилкамыз бар* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

МОМЕ'НТ, 1. Гысга вагт, пурсат, салым. *Шу формула боюнча вагтың исленлик моменти үчин тизлиги хасапламак болар* («Физика курсы»). 2. Ягдайың, хадысаның айратын тараплары. *Бу хекаяда социал моментлер айдың гөркезилйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МОНА'РХ, Монархияның башында дурян адам, хөкүмдар (патышалара, императорлара ве ш. м. берилйән умумы ат). *Хәкимшет адамлары Николай II-ниң ерине башга бир монарх отурдарыс тамасыны этдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МОНАРХИ'ЗМ, *сыясы.* Монархияны дөвлет хәкимиетиниң еке-тәк формасы дийип хасаплаян реакцион сыясы угур.

МОНАРХИ'СТ, Монархизмиң тарапдары.

МОНАРХИСТИК, Монархия дегишли болан, монархия эсасланян. *Онуң эсерлериниң бир нәчесинде гөрүнйән реакцион-монархистик идеялара ве дини вагыз-несихатлара гөз юмуп гарамаклык ялңышлык боларды* («Совет эдебияты» журналы).

МОНА'РХИЯ, Екары хәкимиет несил боюнча хәкимлик эдйәне дегишли дөвлети доландырмаклыгың феодализм дөврүне хәсиетли болан деспотик формасы ве шейле доландырышлы дөвлет. *Франциядa абсолют монархия (самодержавие) беркарар болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

МОНАСТЫ'РЬ, *дини.* Монахларың я-да монах аялларың болян ери ве капиталы бар болан бутхана хожалык гурамасындан ыбарат дини үйшмелеңиң члени, теркидүнйә. *Монахлар ол ере дайханлары чекилдирлер* (СССР тарыхы).

МОНАХЛЫК, Монах болуп яшамаклык, монах дурмушы, теркидүнйәлик, монахчылык.

МОНАХЧЫЛЫК, *сер.* Монахлык. *Монахчылык ялы бир затдыр* («Совет эдебияты» журналы).

МОНГОЛЛАР, Монголия Халк Республикасының ерли халкы, эсасы илаты.

МОНҖУГАТДЫ [мо:нҗугатды], *эдеб.* Түркмен халк дөредижилигиниң жанрларының бир гөрнүши (түркмен гелин-гызларының тәзе йылда (новрузда) өз багтларыны сынамак үчин ойнаян айдымлы ойны). *Мугаллым чагалара монҗугатдының нәмедигини дүшүндирди.*

МОНҖУК [мо:нҗук], Гымматлы дашҗагазлардан, жәжеклерден, чүйшеден ве ш. м. ясалян, йүпе дүзүлип бойна, сача дакылян безег. *Үзүмлер хакыт монҗугың чогдамы ялы йылпылдашярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сач монҗугы, сач уҗундакы дүвмелери отурса-турса шаңңырды билен сес этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МОНҖУК-МОНҖУК [мо:нҗук-мо:нҗук], Бурчак-бурчак, дамжа-дамжа, дүвме-дүвме. *Монҗук-монҗук эртир чыгы симап кимин булдураяр* («Совет эдебияты» журналы). *Өвезиң аяклары монҗук-монҗук габарды* («Гөроглы» эпосы). *Шол вагт аял доганының гөзлеринден акян монҗук-монҗук яшы гөрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

МОНИ'ЗМ, *филос.* Дуализмиң терсине, дүнйәниң эсасында «еке-тәк бир башлангыч бар» дийип ыкрар эдйән философик угур (материя я-да рух).

МОНИСТИК, Монизме эсасланян, монизме дегишли болан. *Тарыха монистик гарайыш.*

МОНО..., Гошма сөзүң «бир, еке» диен маныны берйән биринжи бөлеги. Меселем: *моногамия, монотеизм.*

МОНОГРА'ММА, Ики я-да бир нәче харпың биригип, бир аламат хөкмүнде язылышы.

МОНОГРАФИК. Монография гөрнүшли, монография формалы. *Монографик эсер. Монографик дерңев.*

МОНОГРА'ФИЯ, Бир меселе я-да тема догрусында язылан дүйпли ылмы эсер, китап. *Рус совет эдебиятының устунликлери ве Совет Союзының эхли милли эдебиятларының газаныклары улы совет языҗылары хакындакы монографияларда ве рус, украин, белорус, тәҗик эдебиятларының хем бейлеки эдебиятларың тарыхы боюнча соңкы йылларың ичинде чыкан умумы очерклерде гөркезилендир* («Совет эдебияты» журналы).

МОНО'КЛЬ, Әйнек дереғине уланылян, тәк гөз билен середилйән гегелек оптики айна.

МОНОЛИ'Т, Уллакан битеви даш ве шол дашдан оюлып ясалан зат.

МОНОЛО'Г, Пьесада ойнаяның өзүне я-да томашачылара йүзленип айдян сөзи. *Бу бада-бат гөрәймәге гахрыманың деклəратив монологы ялы дуюляр* («Совет эдебияты» журналы).

МОНОПЛА'Н, Бир жүп ганатлы самолёт.

МОНОПОЛИЗИРЛЕМЕК, Бир зады монополияның предмети этмек.

МОНОПОЛИ'СТ, 1. Монополиядан пейдаланян адам. 2. Ири капиталист. *Монополистлериң хөкүм сүрйән ерлерде хакыкы демократияның ёклугыны ве болуп-гы мең межекдигини Драйзер өрән айдың гөркезйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МОНОПОЛИСТИК, Монополия эсасланян, монополия дегишли болан. *Ири монополистик кәсиплериң реакцион гурамаларының тәсири артяр* («Совет Түркменистаны» газети).

МОНОПО'ЛИЯ, 1. Бир зады өндүрмеклиге я-да сатмаклыга болан айратын хукук ве шунуң ялы-да бир затдан айратын пейдаланмаклык. *Шонуң авторы: «Дөгүн сенагатың идеаллары — монополия ве синдикатлар» дийип айдяр* (В. И. Ленин, Эсерлер). 2. Харытлыгы белли бир пудагында агалык этмек ве шонуң билен бирликде максимал дережеде гирдежи алмак мүмкинчилигини кәсип билен капиталың жемленмеги эсасында йүзе чыкан ири капиталистик бирлешик.

МОНОПОЛЛЫК, Монополия ягдайындалык, монополия халындалык.

МОНОТИ'П, *полигр.* Харплары еке-екеден йыгнаян машын.

МОНТА'Ж, 1. Машынлары, десгалары, оларың айры-айры бөлеклерини йыгнама ве гурама. 2. Бир затың дүрли бөлеклерини йыгнама ве бирлешдирме. *Шол проектиң монтажыны комбинатың шыгилери этмелидирлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Эдебият монтажы.*

МОНТАЖЧЫ, Бир задың монтажы боюнча специалист, усса, монтёр. *Кәсиплешиги гөни специалист-монтажчы эдип кабул эдйәрис* («Совет эдебияты» журналы). *Хазирки монтажчылар буг газаныны гурнашдырярлар* («Совет Түркменистаны» газети).

МОНТЁР, 1. *сер.* Монтажчы. 2. Электрик аппаратларыны гурамак, отуртмак боюнча специалист, электромонтёр. *Кружок членлеринден көпүси обаның монтёрларының якын көмекчиси хасапланярлар* («Пионер» журналы). *Монтёрлар вагона телефон симини чекмәге башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МОНТЁРЛЫК, Монтёрың кәри, везипеси. *Онуң кәри монтёрлык* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МОНТЫ, Үзүмиң тогалак ири сорты. *Сувы ялы сүйҗән монты үзүми дадып гөрүпди* («Мыдам газети). *Гелинбармак, монты — үзүмиң түйси, Жиңлер бол битйәр бизиң ерлерде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

МОНУМЕ'НТ, Улы скульптура я-да архитектура ядыгәрлиги.

МОНУМЕНТАЛ, 1. Әгирт улы, әпет. *Монументал жай.* 2. *эдеб.* Чуң манылы, дүйпли чуң ыдеялы, *Совет сатирасы хакында айдыланда, сатирики эсерлер хөкман дүйпли, улы гөврүмли монументал эсерлер болмалыдыр дийип дүшүнмеклик нәдогрудыр* («Совет эдебияты» журналы).

МОНЧА [мо:нча]: монча болмак — бир зат себәпли гөвнүң гөтерилмек, хошвагт болмак, зат гелмек, бегенмек, гуванмак. *Хошлы молла өзүниң гурда мүдәрисинде монча болуп, мүртларыны товлашдырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Монча болуп сөйгүлимиң өңүне Мессан басып, бу кенара айландык* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МОР [мо:р] I, Гызылымтыл-гоңур ренк. *Мор йүз дүшман ефрейторы разведка начальнигиниң гөзлерлемесине жогап берип отурярды* (К. Ишанов, Ватан үчин) *Онуң бейлекисинде уҗы човлы, мор сакгаллы Алты сөлек отырды. Оларың үчүнҗиси мор сачлы, гызгылт йүзлү токга бир аялды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МОР [мо:р] II, Җайларың диварының ич йүзүнден асылан ожак.

МОРА'ЛЬ, Эдеп-тербие дүзгүни, ахлаклылык кадасы, ахлак. *Ол өз эсерлеринде буржуаз моралына өрән берк гаршы чыкяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

МОРАЛЬ-СЫЯСЫ [мораль-сыя:сы], Бир задың мораль ве сыясы эсасында пугта бирикдирйән. *Совет жемгыетиниң мораль-сыясы агзыбирлигини пугталандырмакда совет эдебиятының улы ролуна Коммунистик партия ёкары баха берйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МОРДВИНЛЕР, Мордва АССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

МОРЖ, *зоол.* Узын гыйыклы ве муртлы, гарсак аяклы сүйтемдиржилер топарындан болан Демиргазык деңиз хайваны. *Олар өрән гыммат баха морж дишлерини йыгнамак үчин моржларың болян ерлерини гөзлэпдирлер* (СССР тарыхы).

МОРО'ЖЕНОЕ, Гаймакдан, ир-иймиш ширесинден ве ш. м. доңдурылып тайярланан сүйжи иймит. *Сувы гаты (буз) халында ерземинлердәки азыклары сакламак үчин, мороженойәни соватмак үчин пейдаланярлар* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Мороженое-де соватмады йүрегин, Самолёт экитди онуң герегин* («Совет эдебияты» журналы).

МОРС, Мивелериң ширесине сув гошулып эдилйән сүйжи тагамлы ичги. *Мен хер гүн бир стакан алма морсуны ичйәрин.*

МОРТА: морта айтмак — бирден ерликсиз, гөдек сөз айтмак. *Нәме үчин гүрлешип билмен! — дийип, морта жогап берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң морта бир зат айдаймагындан ховатыр эден Айгүл өңи билен онуң ховуны алмак иследи* («Совет эдебияты» журналы).

МОРТИ'РА, Гысга нилли артиллерия ярагы, топуң бир гөрнүши. *Бүрүнчден ясалан мортиралар XIV асырда Европада гиңден яйрандыр* (Орта асырлар тарыхы).

МОРФЕ'МА, *лингв.* Лексики я-да грамматики маныны бар болан сөз бөлеги.

МО'РФИЙ, *фарм.* Гөкнарың ширесинден алынян, агрыны айырмак, уклатмак үчин пейдаланылян наркотики мадда.

МОРФОЛОГИК, *лингв.* Морфология эсасланян, морфология дегишли болан. *Түркмен дилиниң морфологик гурлушы. Морфологик дерңев.*

МОРФОЛО'ГИЯ, 1. *биол.* Организмлериң, минерал жисимлериң гурлушы ве формасы хакындакы ылым. 2. *лингв.* Хайсы хем болса бир дилиң сөзлериниң үйтгейиш формаларының системасы ве шонуң ялы-да грамматиканың сөзлериң формасыны өвренйән бөлүми.

МОТИ'В, *эдеб.* Сюжетиң йөнекейже бөлүми, сунгат эсерлериниң темасы.

МОТО'Р, Ичинден от алян я-да электрик гүйжи аркалы херекете гелйән двигатель. *Ол машының рулуның еңсесине гечип, моторыны отлады* («Колхоз гүнлери»). *Шофёр чалтлык билен тормозлады-да, моторы ятырды* («Совет эдебияты» журналы).

МОТОРИ'СТ, Моторы ишледйән ишчи. *Тракторы енеде ишлетмеги моториста табшырды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Моторист движогы ятыржакдыгы хакында дүйдурыш берйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

МОТО'РКА, *деңиз.* Мотор билен йөрейән гайык.

МОТОРЛАШДЫРМАК, Моторлар билен, автотранспорт билен үпжүн этмек.

МОТОЦИКЛЕ'Т, *тех.* Ичинден от алян двигателли, велосипеде меңзеш ики тигирли машын. *Окувчыларың эйәм мотоциклет сүрүп билйәнлери бар* («Мыдам тайяр» газети).

МОТОЦИКЛЕТЧИ, Мотоциклет сүрүжи.

МОХ, *бот.* Көпленч ызгарлы ерлерде ере язылып өсйән көксүз ве гүлсүз өсүмлик. *Тамың үстүни мох ве хашал отлар өртүндир* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

МОЧА'ЛКА, Эндамыңы ювмак үчин уланылян мочало чогдамы я-да сүйүми, сүртеч. *Мочалкасына сабын чалып ягшы көпреден соң, онуң аркасыны ювуп башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МОЧА'ЛО, Яш липа агажының боря, рогожа өндүрмек үчин яраян габыгы.

МӨВЖЕМЕК, Мөвч алмак, гүйжи артмак, гүйжемек, газапланмак. *Эсрешйәр эркеклер, күкрешйәр нерлер, Аязда мөвжейәр оларың жошы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МӨВЛАМ [мөвла:м], Дини дүшүнжә гөрә: худайың бир ады. *Бир хүммет етди мөвламдан, Ганат баглап учды Гырат* («Гөроглы» эпосы).

МӨВЛЕМЕК, Яла гелмек (ит хакда), мава гелмек (пишик хакда).

МӨВРИТ [мөври:т], Дөвүр, заман, вагт, мүтдет. *Гул эечилик гурлушының мөврити гутарыпдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Дурмушда аслы болшундан үйтгемән дурян хич зат ёк, хер хайсы өзүниң мөвритини сүрүп гечйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МӨВСҮМ, Белли бир пасыл, вагт аралыгы, дөвүр. *Бахар өз мөвсүмини паявлады, томсуң яндырыжы жөвза ыссысы башлады* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Экинлериң ве баг-бакжаларың хасылларының бири-бириниң ызындан бишип етишиши ялы, олар бири-бириниң ызындан хер хайсы өз мөвсүмини совуп, эңнере болуп башладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ыгым мөвсүми пагтачылык ишиниң айратын жогапкәрли, айгытлайжы мөвсүми боляр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Мөвсүмини совмак — гезегини, нобатыны гечирмек.

МӨВСҮМЛЕЙИН, Белли бир мөвсүмде болян, мөвсүм боюнча. *Көп йыгымчы мөвсүмлейин нормаңы ерине етирди* («Совет Түркменистаны» газети).

МӨВЧ: мөвч алмак (урмак) — мөвжемек, хыжувланмак, гүйчленмек, жошмак. *Ниреде зулум гүйчли болса, онуң гаршысына болан гозгалаң-да хас бетер мөвч алмага башлаяр* («Токмак» журналы). *Колхозда гүн-гүнден мөвч урян зәхмет жошгуны хакында диктороң берен хабары гаррыда шатлык дүйгусыны эмеле гетирди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Еллиниң гөриплик дамарлары тырсылдашып башлады ве онуң йүрегиндәки ичигарачылык оды ловлап мөвч урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МӨЖЕК [мө:жек], *зоол.* 1. Ите меңзеш йыртыжы, вагшы хайван, бөри, гурт. *Бу тайда шагалдан, мөжекден горкян адам ёк, бейле адамыны башга ерден гөзле! Олар гелегурт билен урушмага гитдилер, ёгсам ол мөжеклер гоюнларымызы ийжеклер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Мөжежик. ◇ Гоюн дерисине гирен мөжек — хилегәр, зыянкеш адам. *Нә, оны гоюн дерисине гирен мөжекдир өйдйәрмиң?!* («Токмак» журналы). Мөжеге гоюн ынанмак — ынамсыз адама бил багламак. *Догрусыны дийсем, Мухаммет өңде бириниң мөжеге гоюн ынанышыны эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МӨЙ [мө:й], *зоол.* Көпленч керепде яшаян богнаяклы, зәхерли мөжежик. *Язың чыкмагы билен чөлде йылан, ичян, мөй ялы мөр-мөжеклер-де гөрнүп башлаяр* («Совет эдебияты» журналы).

МӨЛЕ [мө:ле], Мөлерилип дуран, улы, ала (гөз хакда). *Ол бурунлак сесини чыкарман, уллакан мөле гөзлери билен Гурды сынлаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ораз сердар мөле гөзлерини агдарып, столуң үстүне серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МӨЛЕРИЛМЕК [мө:лерилмек], Бир зада аңкарылып

дурмак, гең галып, аңкарылып серетмек. *Он бармакларыны хем агызларына салып, мөлерилип дурлармыка?!* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

МӨЛЕРМЕК [мө:лермек], Бир зада аңкарып дурмак, аңкарып серетмек, гең галып, аңк болуп дурмак. ◇ Гөз мөлермек — *сер.* Гөз. *Бай оглы галыпда дүшди, гөзлери мөлерди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МӨЛЕРТМЕК [мө:лертмек], Гөзүни мөлертмек, бир зада аңкарылып серетмек, бир зада гең галып дурмак, аңк болуп дурмак. *Бир газыкда баглы гара гөле гөзүни мөлердип серединәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң янындакы гелин гөзүни мөлердип, оңа бир зат дийжек ялы этди* («Токмак» журналы). *Гоюн гөзлерини мөлердипдир* («Түркмен эртекилери»).

МӨЛЕШМЕК [мө:лешмек], Көп болуп мөлемек, бир топар болуп мөлемек. *Оба аралашан сыгырлара гөзи дүшен даңылгы гөлелер газыкларының дашында айланмак билен мөлешйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МӨН [мө:н], Догумлы дәл, алаговшак, аңкав, түрк, ынанжаң, сада. *Озал бу адамыны гөрмедиклер биринжи гезек оны дашындан сынланда, шу адам гөхерт ялы ынанжаң хем гаты мөн болса герек дийип гуман этмеклери мумкин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МӨНЛҮК [мө:нлүк], Догумлы дәллик, аңкавлык, түркүлүк, садалык. *Кимдир бири Келжәниң депдерининң ичине бир ядыгәрлик салыпдыр велин, гаты говы зат экен — дийип, мөнлүге салып гепледи* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МӨНСҮРЕМЕК [мө:нсүремек], Бир зады билмедиксирән болмак, жөгүлик этмек, хилегәрлик билен аңкавлыга салмак. *Артык ене мөнсүрәп азм урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ери, мөнсүрән болмасана!* (Б. Кербабаев, Жәпбаклар).

МӨНСҮРЕШМЕК [мө:нсүрешмек], Бир зады билмедиксирән болушмак. *Гуллухан, мөнсүрешмесек кәдеркә?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МӨҢҢҮРИБЕРМЕК, Улы илиң билен сесли аглап башламак. *Хожав өрән тукатды, хатда мөҢҢүрибереси гелди* (Б. Гурбанов, Душушык).

МӨҢҢҮРМЕК, 1. Гаты сесли агламак, улы илиң билен агламак. *Вай, Айжамалымдан айрылдым-лей! — дийип, көчәниң угрунда мөҢҢүрип аглады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бир зада чыдаман дат этмек, багырып дурмак. *Ол өзүниң ики эгнинден басян хорлуга чыдап билмән, мөҢҢүрип гойбермәге ченли барып етипди* («Совет эдебияты» журналы).

МӨР-МӨЖӘК [мө:р-мө:жәк], *зоол.* Богун беденли кичижик хайванлар, овнужак жандарлар. *Крыловың басняларында адамлар, хайванлар, гушлар ве хер хили мөр-мөжеклер гатнашярлар* («Эдебият»). *Язың чыкмагы билен чөлде йылан, ичян, мөй ялы мөр-мөжеклер-де гөрнүп башлаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Мөр-мөжеклер выззылдашып учярдылар* (Н. Жумаев, Сырлы гала). ◇ Ичи мөр-мөжекден долы — гарайүрек, мекир. *Онуң ичи йылан-ичян, мөр-мөжекден долумыка диййән, оңа Гулжар бег диййәрлер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МӨХЛЕТ, Белли бир вагт аралыгы, вагт, пурсат, мүтдет. *Бейик Ватанчылык уршы йылларында гара металлургия заводы өрән гысга мөхлетде өсүп етишди* («Яш коммунист» газети). *Аннагулы үч гүн мөхлетини гутарып, кемсиз шайыны тутды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МӨХЛЕТЛИ, Белли бир вагт билен чәкленен, белли мүтдетли. *Ол алты айлык мөхлетли ачылан курсы гутарды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МӨХЛЕТЛИК, Белли бир вагтлык, белли мүтдетлик. *Бу ерде гоналганы хас узак мөхлетлик гурупдырла* (Гадымы дүнйә тарыхы).

МӨХРЕ, Сув дегирменинде месенеден инйән сувуң йыгнанян ери.

МӨХҮМ, 1. Гайра гоюлмасыз, зерур, герекли, әхмиетли, важып. *Совет Дөвлет бюжети коммунизм гурмагың мөхүм ярагыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Мен пәк гөвнүмден саңа мөхүм бир зады айтмакчы велин, дилим диен этмейәр* («Токмак» журналы). *Чагалар, бизиң Коммунистик партиямызың ве Совет хөкүметимизиң гечирен мөхүм чәрелериниң хеммеси хем бизиң гелжегимиз болан сизиң үчиндир* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Жуда герек зат, юмуш. *Велмырат ага, сиз мениң бирден-бир мөхүмими битирмедиңиз!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МӨХҮМЛИЛИК, Зерурлык, әхмиетлилик, важыплык.

МӨХҮР, 1. *көн. с. сер.* Печать. *Дурды оңа мөхүр басылан шахадатнаманы гөркезди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Столуң чекеринден бир паспорт алды-да, ника бөлүминиң басан мөхүрүни ачып гөркезди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол, чекилен голы тассык эдилип, мөхүр басылан дил хатыны гөркезди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Бир затдан галан ыз, бир задың гоян тәсири. *Йыллар мөхүрини басяр йүзүңе, Йигитлик дүшүңден гечйәр билервай* («Токмак» журналы).

МӨХҮРЛЕМЕК, *көн. с.* Печать басмак, мөхүр гоймак, тагмаламак. *Гоголь Собакевичиң образында ачгөз, ёлуҗы кулагың ве реакционериң типини улы чеперчилик билен мөхүрледи* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Вагонларың агзыны мөхүрледилер.*

МӨХҮРЛЕНМЕК, Печать басылмак, мөхүр гоюлмак.

МӨХҮРЛЕТМЕК, Печать басдырмак, мөхүр гойдурмак.

МӨХҮРЛИ, Печать басылан, мөхүр гойлан. *Голтугындан бир топар мөхүрли кагызлары чыкарды* («Совет эдебияты» журналы).

МӨХҮТ, Төхмет, мыжабат. *Елли өзүниң хиле ве мекирлиги билен ёк ерден тослап дөреден мөхүдиниң битирен ишине шатланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Мөхүт этмек — төхмет атмак, гаралык япмак, мыжабат этмек. *Сен киме мөхүт эдйәрсиң? Маңа? Гуллухана? Отряд начальнигине? Сен, асыл менден нәме ислейәрсиң?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МӨЧБЕР, 1. Бир задың улулык өлчеги, гөврүми. *Эгер демир гызян болса, онда онуң мөчбери улаляр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Языжының галдыран эдеби мирасы өзүниң мөчбери боюнча ончаклы улы болмаса-да, онуң галамының астындан чыкан эсерлер ёкары баха мынасып эсерлердир* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың мукдары, саны. *Етерлик мөчберде мугаллымлар-да, врачлар-да ве медени ишгәрлер-де пейда болдулар* («Совет эдебияты» журналы). 3. Төверек, чен, чак. *Мениң дайханчылык эдип йөренүме кырк-элли йыл мөчбери болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 4. Айтым, чәк, масштаб. *Ол өз битирен ишини билен республикамызың мөчберинде таныляр.*

МӨЧБЕРЛИ, Мөчберде болан, барабар болан, ченли, чаклы. *Эгер мениң говачамың гектар мөчберли ери бираз сувсамадык болса, мен өз звеномың хер гектар еринден бу йыл етмиш бәш центнер пагта берердим* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Тойы дабаралы совмак учин, Аллаяровың чакына гөрә, тонна мөчберли түви билен чаклап сүри гоюн тайынламалыды* («Совет эдебияты» журналы).

МӨЧБЕРСИЗ, Чаксыз, ченсиз, сансыз, аша. *Гурт гарты мөчберсиз кән пул утан сапары хем аз болманды. Дивизияларың саны хем мөчберсиз кән дийип эшидендирлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа)

МӨЧҮКДИРМЕК, Бириниң бир ерине уруп, пугта

агыртмак, авундырмак, мазалы зепер етирмек, шикес етирмек. *Юмрук ялы огланҗыклар билен пөкги ойнап, олары мөчүкдирйәр* («Мыдам тайяр» газети).

МӨЧҮКМЕК, Бир задың гаты дегмеги, урулмагы зерарлы бир ериңе шикес, зепер етмек, пугта авунмак. *Аманов, гаты мөчүген дызының агырысыны-да унудып, деррев Поладов билен болды* («Совет эдебияты» журналы).

МТС, Машын-трактор станциясы. *МТС бизе өрән говы көмек берйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хемме МТС-лер үчин тракторчылар герек* («Колхоз гүнлери»). *Машын Пелверт МТС-не бакан баряр* («Совет эдебияты» журналы).

МУВАПЫК [мува:пык], Ярашып дуран, лайык, мынасып, дегишли. *Балыкларың гурлушы сувда яшамак шертлерине мувапыкдыр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Ол бу процеслере сахна сунгаты үчин мувапык ве томашачы үчин дүшүнүкли болан өзболушлы чеперчилик форма берди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хас болан, дегишли болан. *Гылык-хәсиети мувапык болан херекет.*

МУГАЛЛЫМ, Совет, билим берйән, окадян адам, окудыжы. *Мугаллымлар хорматлы адамлардыр* («Совет эдебияты» журналы). *Маңа мугаллымымыз: — Дилчи боларсың — диййәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мугаллым оңа бәшлик гойды* («Мыдам тайяр» газети).

МУГАЛЛЫМА, Мугаллым болуп ишлейән аял, окудыжы аял. *Мен хем окап, ёкары билим алжакдым, мугаллыма болжакдым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сурай мугаллымасының гөркезен ерине барып отурды* («Совет эдебияты» журналы). *Мугаллыма болуп бири, Кәнлере аң-билим берди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

МУГАЛЛЫМЧЫЛЫК, 1. Мугаллымың кәри, везипеси. *Булар мугаллымчылык — дөредижилик ишинде гелжекки уссатларымыздыр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбрев, Педагогика). 2. Мугаллым тайярлаян. *Мугаллымчылык училищеси шәхерде гөрнүкли окув жайларының биридир* («Совет эдебияты» журналы).

МУГҖЫЗА [мугжы:за], *көн. с.* Ажайып хал, гең зат, гудрат. *Отуран ериңде дүйшургәп, мугҗыза гөрдүңми?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Келҗе бир гең галарлык мугҗыза гөрен ялы үйтгеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МУГТ, 1. Хич хили чыкдажысыз, пулсуз, пешгеш. *Мугт бердим.* 2. *гөч. м.* Өрән арзан, гыммат дәл. *Сен болса леззети якындан хем мугт ерден тапжак болдуң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МУГТХОР [мугтхо:р], Бириниң хасабына яшаян, кесекиниң зәхметиниң хасабына гүн гөрйән адам, эксплуататор. *Онуң сахнадакы сабырлы херекетлери, пайхаслы дүшүндиришлери Худайберен эмин, Салых ишан ялы мугтхорларың сырларыны, хиле-мекирликлерини дайханларың арасында паш эдйән мердеми сөзлери томашачыны бегендирйәр* («Совет эдебияты» журналы).

МУГТХОРЛЫК [мугтхо:рлык], Бириниң хасабына, кесекиниң зәхметине яшамаклык. *Мугтхорлыга килтиңи дикен Елли Заман болса колхозчыларың халал зәхметлеринден эмеле гелен хасылдан огурлап гезди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МУГТХОРЧЫЛЫК [мугтхо:рчылык], *сер.* Мугтхорлык.

МУЗД, Эдилен иш үчин берилйән пул, зат, иш хакы, кирей. *Эден ишиңе хич ким нагт музд хем төләнок. Мундан хем бир иш боларму?* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Усса, муздуны бер-де гысса* (накыл).

МУЗДЛЫ, Музды белленен, хак төленйән, бахалы, кирейли.

МУЗЕ'Й, Тарыхы ве эстетики әхмиети бар болан затларың ядыгәрликлерини йыгнап сакламак ве олары жемгыете серги эдип гөркезмек билен мешгул болян эдара. *Достларым билен мен Ленин музейине Барамда гөрйәрин көп оглан-гызы. Лермонтовың музейине экскурсия гитмеги вадалашып хошлашдылар-да, ёла дүшдүлер* («Совет эдебияты» журналы). *Үлкәни өврениш музейи.*

МУКАДДЕС, 1. Әхмиети боюнча өрән улы ве хорматлы, иң гымматлы. *Мукаддес борҗуңы, берен сөзүңи Ынам билен долы ерне етирдиң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Совет халкы мукаддес Ватаныны горамакда өзүниң бүтин гүйчлерини мобилизледи* («Эдебият»). 2. *дини.* «Кераматлы».

МУКАМ [мука:м], *сазч.* Саз эсери, саз, хең, оваз. *Халк сазларының жәнә ярамлы ве белент мукамлары яңланяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Яс мукамларының овазлары яңланяр. Чопан түйдүгиниң шадыян мукамы, приёмнигиң батлы сеси, озал хаңлап ятан бош мейданы яңландыряр* («Пионер» журналы). *Йүз мукамда айдым-сазлар сеслейәр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

МУКДАР [мукда:р], 1. Сан, мөчбер, гөврүм. *Дерялары гетирен көп мукдардакы гырманчалары Гарагумдакы чәгелериң эмеле гелмегине себәп болупдыр* («Пионер» журналы). 2. *филос.* Предметлери, хадысалары гөврүм, мөчбер, уңулык ве сан тайдан хәсиетлендирйән категория. *Мукдарың хиле гечмеги.*

МУКЫМ [муқы:м], Ишине берк, ишине жүр, ишине пугта, сак, мәкәм, мукыт. *Пугта мукым болуп середен адам, онуң бейле яныңда, чөп-чаламың ичинде ода көселен ялы болуп ятан ики саны «демир хач» нышаныың хем шол маслыга дегишлидигине дүшүнерди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МУКЫТ [мукы:т], *сер.* Мукым. ◇ Мукыт болмак — белет болмак, озалдан танышлык, белет. *Озал язаның голуна мукыт болмадык Бахар, очеркиң ашагына серетди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МУМ [му:м], Бал арыларының өйжүгинде балың дүйбүнде галян шепбешик мадда; әдикчилериң берклик үчин сапага чалян серишдеси, меле реңкли хамыра меңзеш масса. *Мум бөлежиклерини айратын йыгнаярлар* (И. Шакало, Түркменистаның өнде барыжы пасекасы). *Гөрешжең совет яшлары, Мум дек эдйәндир дашлары* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Пенжирә голай гойлан язув столуның үстүнде ичи кагыздан долы улы папка, дашына зер чекилен галың китап, мумы етен дүрре гамчы ятырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МУМЛАМАК [му:мламак], Мум чалмак, мум сүртмек. *Әдикчи сапагы мумлап, соңра тикип башлаяр.*

МУМЛАНМАК [му:мланмак], Мум чалынмак, мум сүртүлмек.

МУМЛЫ [му:млы], Мум чалнан, мум сүртүлен. *Ана бир дүканда әдикчилер, аякгапчылар ики дызларының арасындакы гөнлерден мумлы сапаклары эйлэк-бейлэк чалтлык билен чекйәрлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Агзы мумлы ялы — *сер.* Агыз. *Агзы мумлы ялы, йөне сүлмүрәп отуранмыш* («Токмак» журналы).

МУМ-ХЕЛИМ [му:м-хели:м]: 1) мум-хелим болмак — *сер.* Мум-хелиме дөнмек. *Гөр, инди мум-хелим болшуна серет, ягшы гыгыржагыны гыгыряр-да, онсоң хем: — Мени багышлаң! — диен боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 2) мум-хелим этмек — Г) өрән юмшак хала өвүрмек, гаты овратмак, мыжжыгыны чыкармак. *Сүрен ерин эдил мум-хелим эдйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бәшим элиндәки бир бөлежик кесеги оврадып, мум-хелим эдипди* («Колхоз гүнлери»); 2) тәсир эдип меймиретмек, эрк-ыгтыярыны алмак, говшатмак, юмшатмак. *Мен онуң билен гүрлешип-де дурмарын, ёгсам онуң мылайымлыгы, мәх-*

рибанлыгы мени мум-хелим эдер (Шекспир. Отелло); 3) мум-хелиме дөнмек — 1) мум-хелим болмак, юмшак хала өврүлмек, гаты овранмак, мыжжыгы чыкмак. *Гайрасы гум, илерси даг, дүз мейдан Депеленип, мум-хелиме дөнүпдир* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер); 2) бир задың тәсири етмек зерарлы мейимремек, эркыгтыярыны алдырып ювашамак, говшамак; 4. Мум-хелиме өврүлмек — *сер.* Мум-хелиме дөнмек. *Иру-гич дүшерсиң менің элиме, Шонда өврүлерсиң мума-хелиме* (Д. Баймырадов. Сөйги ве мекирлик). *Бу боз мейдан мум-хелиме өврүлйәр.*

МУМЫЯ [му:мыя], Дагың үңүт гаяларында болян, медицина ве өнүмчилик үчин әхмиетли гара-гөк реңкли жисим. *Шол дөвүги сейиклэрлик тебип тапылжагына, шол дөвүгиң сепини кебширлежек мумыя эл етиржегине онуң акылы чатмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим), *Дагың йылчыр гаясындакы мумыя гөзүң етип дурка, шоңы эле салып билмесең, небсиң агырар* («Совет эдебйяты» журналы). *Йигидиң бу гөрнүши мумыядан эдилен ядыгэрлиге меңзейәрди* («Колхоз гүнлери»). ◇ Дагдан мумыя түпеңлән ялы — өрән кын, четин (иш, мәселе хакда). *Хусыт адамдан дилегиң битиржек болсаң, эдил дагдан мумыя түпеңлән ялы боляр.*

МУМЫЯЛАМАК [му:мыяламак], Мумыя чалмак, мумыя сүртмек.

МУНДИ'Р, Харбы адамларың, гражданларың йөрите формалы тикилен гейими. *Биз хемише өз бири-биримизиңкиде йыгнанышып, өз мундирлеримизден башга зат гөрмейэрдик* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МУНИЦИПАЛ, Муниципалитете дегишли болан.

МУНИЦИПАЛИЗА'ЦИЯ, Дөвлет хәкимиетиниң ере, гурлушыга болан хусусы зечилиги ерли самоуправление органларының ыгтыярына бермеги.

МУНИЦИПАЛИЗИРЛЕМЕК. Муниципализация гечирмек, муниципализациялашдырмак. *Ери муниципализирлемек.*

МУНИЦИПАЛИТЕ'Т, Бир нәче буржуаз юртларда: шәхер ерли самоуправление органы ве онуң ерлешйән жайы.

МУНЧА, 1. Шейле көп, шу мукдарда, шунча. *Мен мунча оглуң энеси* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Муңа мунча сүйжи зады салмак нәмә герек?* («Мыдам тайяр» газети). 2. Мунуң ялы, бейле, шейле. *Мунча боланына гөра, мен сизи онуң ягдайы билен таныштырайын* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МУНЧАКЛЫ, *сер.* Мунча.

МУР [му:р], *көн. с. сер.* Гарынжа. *Сүлейман хем болсаң, мура гулак сал* (накыл).

МУРДАР [мурда:р], Пис, эрбет, йигренжи, яман. *Дашы жәҗек, ичи мөҗек мурдарың, Эеси дәлдир ол белли бир кәриң* («Совет эдебияты» журналы). *Хей, мурдар! Нәме бейле гыгырып дурсуң?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Мурдарыны ашырмак — йигренжи, нежис болуп гөрүнмек. *Садап Акмырадың мурдарыны ашырып баршына гахарланды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Нәме мурдарыны ашырып ятырсың, тур-да, газаның астына от як!* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

МУРДАРЛАНМАК [мурда:рланмак], Мурдар болмак, йигренжи гөрүнмек, эрбет болмак, нежислиги артмак. *Мурдарланан ак дөш габрың үстүнде месе-мәлим ики көлеге дуряр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

МУРДАРЛЫК [мурда:рлык], Мурдар гылык-хәсиетлилик, эрбетлик, нежислик, йигренжилик, пислик.

МУРДАРЧЫЛЫК [мурда:рчылык], *сер.* Мурдарлык.

МУРТ, 1. Эркек адамларың ёкаркы додакларының үстүнден өсйән примчик гыл, түй. *Ол бир вагтлар өзүниң гүр ве хырсыз муртларыны гойберипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң адыны илки* [illegible] *мурты сых-сых* [illegible] *гөзүң өңүне гелйәр* («Токмак» журналы). 2. Бәзи хайванларың, мөр-мөжеклериң сеңригинде, түмшугының үстүнде өсйән түйлер. *Муртларыны гымылдадып, Гара кан сува бакяр* («Мыдам тайяр» газети). 3. Кәбир өсүмликлериң ужундакы товлам-товлам чырмашян [illegible] балдагы (үзүм, гавун-гарпыз биярасы ве ш. м. хакда). *Онуң биярасы гөм-гөк болуп, сары муртлары дик өсе рык товланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сар гылт муртлары ал-асмана азм урян гавун* [illegible] *серлишип ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Мурт тө бамак — жахыллык чагына етип, мазалы мурт чы мак, жахыл чыкмак, етишмек. *Яңыжа мурт* [illegible] *Меңи барды яңакда* («Совет эдебияты» журналы). *Эр ма онуң оңлы мурты табамадык тегелек йүзүнде үй гешик бир зат сайгарманды* (Б. Кербабаев, Айгыт әдим). Мурта бат бермек — сыпанып хайбат ланмак, муртундан неше гөзлемек. «Туркменистана по роходы абшарлып, *Даййаң гөйә бат берйәрди мурту* («Совет эдебияты» журналы). Муртуң товлы болсун! — «мыдама кейпиң көк болсун, ишиң ровн болсун» диен маныда айдылян алкыш. *Ишиң чодал болсун! Муртуңыз товлы болсун!* («Совет эдебияты» журналы). Мурты палта кесмез ялы бол мак — кәмиллик яшына етмек, гүйчли, зор болмак. *Обадан ыгып дүшен адамлар: — Сәхет. Ну вот теперь муртуңы палта кесмез — дийдилер* (Б. Кербабаев, Ай гытлы әдим). Мурты сых-сых болмак — гахар лы, хайбатлы гөрнүшде болмак. *Онуң мурты сых-сы болды.*

МУРТЛАК, Улы муртлы, узын муртлы. *Гурбан ба гара муртлак бир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсер лер). *Мәрекәниң четиндәки муртлак чөкүне* сал (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МУСАЙЫЛАР, *сер.* Еврейлер.

МУСАЛЛАТ, Баша дүшен бела, бела-бетер, дерт, гы ги, гарамат. *Сен-ә мусаллат экениң, дат Мамагүлүң жа нына! — дийип, шеребели сөзлер билен гыгырып, ауз -жаклап гүлди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Жемгит лар! Башымыздан агыр мусаллат инипдир.* [illegible] *өзүм мусаллат боларын!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МУСАПЫР [муса:пыр], 1. Башга юртдан гелен, чет юртлы, сыяхатчы. *Мусапыр адам.* 2. *гөч. м.* Гарып, пу кара, бичәре. *Мусапыр халда болмак.*

МУСАПЫРЛЫК [муса:пырлык], 1. Мусапыр [illegible] болмаклык, чет юртлулык, гелмишеклик. 2. *гөч. м.* Га рыплык, пукаралык, бичәрелик.

МУСКА'Т, 1. Тропик Азияда өсйән ыслы мивели а ратын агач тохумы. *Португалиялылар мускат хозы, м та гетирмәге олары межбур эдипдирлер* («Орта асыр лар тарыхы»). 2. Үзүмиң бир сорты ве шол үзүмден эд лен чакыр.

МУ'СКУЛ, Адамларың, хайванларың бедениндәки д кумалардан (этлерден) ыбарат херекет органы, мыш ца. *Яшулы балдырлары чыкым-чыкым болуп дурян түйлек аяклары ве мускуллары дигир-дигир [illegible] голларыны узадып, секиниң үстүнде йүзин дүшүп ятр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МУСКУЛАТУ'РА, Мускулларын утгашыклыгы, мус кулларың жеми.

МУСКУЛЛЫ, Өсен мускулатуралы, гүйчли мускул лы болан. *Онуң үстүнде отуран гужурлы гызың мус куллы голлары машының рулуны сересаплылык [illegible] херекет этдирйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

МУ'СКУС, *сер.* Мүшк.

МУСЛИ'Н, Юкажык еңил мата.

МУСУЛМАН [мусулма:н], Ыслам динининң тараплары, ыслам динине уйян.

МУСУЛМАНЛЫК [мусулма:нлык], Ыслам динини довам этдирижилик, ыслам динине уймаклык. *Шейле мусулманлык — Эзиз ханың гоп берйән мусулманлыгы мениң калбыма сыганок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МУСУЛМАНЧЫЛЫК [мусулма:нчылык], *сер.* Мусулманлык. *Мусулманчылык адаты ичинде өнүп-өсен гарры колхозчы спиртли ичгини өмрүнде агзына алманды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Закавказьйә араплар билен бирликде мусулманчылык аралашмага башлапдыр* (СССР тарыхы).

МУТЫГ [муты:г], *көн. с.* Табын, вепалы. *Бир мутыг гулуң мен, башым эгйәрин* (Б. Кербабаев, Айлар).

МУ'ФТА I, Аялларың эллерини үшетмезлик үчин геййән, ики тарапы ачык эдилип тикилен багана еңлиги.

МУ'ФТА II, Машының цилиндрик шайларыны бирикдирмек үчин уланылян гысгажык метал турба. *Айлав халкасының муфтасы үзүлипдир* («Совет эдебияты» журналы).

МУХАББЕТ, Бирине я-да бир зада болан сөйги, ышк. *Бир идея хем бир мухаббет билен Яшады, дөретди миллион мердем гол* («Совет эдебияты» журналы). *«Ялңыз мухаббетим сенсиң» диердим* (Р. Сейидов, Багтлылар).

МУХАББЕТЛИ, Сөйги билен арагатнашык эдйән, говы гөрүлйән, сөйгүли, достлуклы. *Шатлык яшы дүвмеленди гөзлерде, Мухаббетли гараш барды йүзлерде* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Мухаббетли болуш.*

МУХАММЕС, *эдеб.* Бәш сетирли шыгыр формасы, бәшлеме. *Сейдиниң шыгырларының арасында мухаммес формасында дүзүленлери бар* («Эдебият»).

МУХАННЕС, *көн. с.* Намарт, бигайрат. *Муханнес гиң ерде акыл сайынар* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Гөроглы мелул болмагыл, Мелуллык муханнес ишидир. Муханнес шер ишден гачмаз* («Гөроглы» эпосы).

МУШАКГАТ, Кынчылык, азап, гөрги, азар. *Тебигатың мушакгатларына гаршы алнып барылян гызгалаңлы гөреш барха гүйчленйәр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Мушакгат чекмек — хорлук гөрмек, азап, кынчылык гөрмек. *Еди гүн Гарагумда ёл йөрәп, сансыз мушакгатлар чекдик* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Мушакгат ягдырмак — кынчылыклы ягдай, гайгы дөретмек, гаты кын эдип гөркезмек. *Пөкген йүз мушакгат ягдырып, өз йүрегиндәки ховсаласыны беян этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ери, хелей, мушакгат ядырмасана!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

МУШАКГАТЛЫ, Кынчылыклы, гөргүси көп, азаплы. *Диңе шейле агыр мушакгатлы пейдасыз зәхметден соң Гарлы усса аркайынланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

МУШАКГАТЛЫК, Мушакгатлы ягдай.

МУШАКГАТЧЫ, Сәхелче кынчылык өңүнде дыза чөкйән, мушакгат барыны ягдырян, налажедейин адам. *Мушакгатчы болмалы дәл!*

МУШДАК, *көн. с.* Гүйчли сөййән, интизар, ашык. *Дидара мушдак биз, ол бизе дилбер, Хачан гелер, достум, бизе хабар бер!* («Совет эдебияты» журналы). *Артык Айнаның дидарына мушдак болуп отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МУБТЕЛА [мүбтела:], *көн. с.* Дердесер, гайгы, гам, хасрат, эсер, башагай. *Олар өз пикирлери билен мүбтела болуп, гайгы-гам чекйән ялыды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Сув сеңрикден агансоң, мүбтела артмаклык. Ышкың мүбтеласы.*

МУБӘРЕК, 1. Говы ниет аңладян алкыш, гутлаг. *Байрамың мүбәрек, гахрыман энем!* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. *гөч. м.* Нурана, оңат, хайырлы, якымлы. *Сизиң мүбәрек җамалыңызы гөрмәге миессер эдене мүң керен миннетдар!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Мүбәрек болсун! — «шовлы болсун, хайырлы болсун, гутлы болсун» диен маныда гутлап айдылян алкыш. *Сылагың мүбәрек болсун!* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Тоюңыз мүбәрек болсун!* («Совет эдебияты» журналы).

МУБӘРЕКЛЕМЕК, 1. Алкышламак, гутламак. *Эзиз Надежда Семёновна, сизи доган гүнүңиз билен мүбәреклейәрин, сизе узак яш, багтлы дурмуш арзув эдйәрин!* («Совет эдебияты» журналы). *Таймаз бег билен Айсолтаның тоюны мүбәреклән, бир сөз айтды* («Гөроглы» эпосы). 2. Тарыпыны этмек, тарыпламак. *Оглан, мүң атыңа, өзүңи мүбәреклән, бир нама дий!* («Гөроглы» эпосы).

МУВЕССА [мувесса:], Маслахат, генеш, карар. *Халк мувесса билен бир яна эңсе, януң өңүнде не даг дуряр, не ягы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Айсолтан, сен оларың мувессасына нәхили гараярсың!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МУДИМИ [муди:ми], *көн. с.* Бакы, мыдамалык, хемишелик, эбеди. *Шөхратлы байдак, мудими маяк* («Совет эдебияты» журналы). *Сен обада мудими яшарсың* (Б. Сейтәков, Москвaның ялкымы). ◇ Мудими ука гитмек — арадан чыкмак, өлмек. *Ол эййәм мудими ука гидипдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МУДИМИЛИК [муди:милик], Бакылык, хемишелик, мыдамалык, эбедилик. *Иң соңкы йылгырып бакышы оның Галды маңа мудимилик ядыгәр* («Совет эдебияты» журналы). *Яша хошал, мудимилик сен азат!* (К. Ишанов, Ватан үчин).

МУДИР [муди:р], Эдараның, кәрханаңың ве ш. м. бир бөлүминиң ёлбашчысы, бир иши доландырыжы. *Сәхет ол ерден чыкандан соң, шол төверекде мекдеп мудири билен саташды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Елли колхозың малдарчылык фермасының мудиридир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МУДИРЛИК [муди:рлик], Мудириң кәри, везипеси. *120 диңлейжи гелип, бригадирлик ве ферма мудирлик бөлуминде окап башламалыды* («Токмак» журналы).

МУҖЕ, Екеже дәне үзүм, үзүмиң бир дәнеси. *Бир муже үзүм хем датмадым.*

МУҖЕВУР, *дини.* Өвлүйәни, мазарчылыгы горамак үчин шол ерде яшаян адам. *Ол гарры муҗевуре совал берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МУҖЕРРЕТ, Еке, ялңыз, машгаласыз. ◇ Мүҗеррет гечмек — өйленмән я-да дурмуша чыкман, өмрүни еке гечирмек. *Сен нәме, өйленмән мүҗеррет гечҗекми?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дүнйәден мүҗеррет гечмек хыялың бармы?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МУҖИ, 1. Кейик овлагының, гузының ашыгы, жүбүл, жүмиш. 2. *гөч. м.* Өрән кичиҗик, овнук. *Мүҗи ялы кичиҗик келлесиниң човлы гулаклары, онда айратын бир гуҗурың барыны мәлим эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мүҗи ашыгы ялы кичиҗик, келпеңҗе бир адам оның гөвнүниң терсине болуп чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МУЗЗЕРИЛМЕК, *сер.* Музермек. *Мердан энесиниң өңүнде музерилип дурды* («Мыдам тайяр» газети). *Тахыр, адам өңүнде биржик-де музерилмейәр, гөзяш этмейәр* («Эдебият»).

МУЗЗЕРМЕК, 1. Суст болмак, йыгралык этмек, мүйнүргәп йыгрылжырамак. *Бегенжиң музерендигини гөрен Айсолтаның гөвни галкыжаклады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Баллы башыны ашак салып музерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Эжизлик этмек, бир затдан басылып намартламак. *Гөроглы кынчылыгың өңүн-*

де мүззермейәр («Гөроглы» эпосы). *Айна гамлы гөрежини Артыга бакан айланда, онуң мүззерйәндигини гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МҮЗЗЕРТМЕК, 1. Суст этмек, йыгрылжыратмак. *Баглары сүйнүп гиден шалкылдавук чепек оны йыгрыкдырян ве мүззердйән ялы гөрүнйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Налажедейин хала салмак, эжизлетмек.

МҮЙН, Эдилен этмиш зерарлы дөрейән утанч, айып, язык. *Ол өзүнде хениз хем мүйн бардыр өйденок* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Яш йигидиң йүзүнден мүйн пердеси сырылды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МҮЙНЛИ, Кемчилиги бар болан, айыплы, языклы, этмишли, утанчлы. *Мүйнли чага ялы йүзүни ашак салан Бегенч эмай билен габагыны галдырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол мүйнли гөрнүши билен машының кузовына мүнди. Непес мүйнли гөрнүшде жая гирди-де, өңе йөремәге аягы диен этмейән ялы болуп, ич ишикде сакланды* (Совет эдебияты» журналы). *Ол өзүни бир хили мүйнли ялы сызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң соңкы сөзлери мүйнли ялы болуп чыкды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

МҮЙНЛҮЛИК, Айыплылык, языклылык, этмишлилик, утанчлылык. *Пөкген аганы гөзләп, өйлерине бардым, Бахар отуран экен — дийип, Вүши кел мүйнлүлик билен гаңрылып, гапа серетди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хабары ёк онуң эден ишинден, Мүйнлүлиги билдирип дур дашындан* («Совет эдебияты» журналы).

МҮЙНСҮЗ, Мүйни ёк, этмиши болмадык, айыпсыз, языксыз, кемчиликсиз. *Айсолтан, бир мүйнсүз гөзел болмаз диен ялы, белки бир кемчиликсиз адам хем аздыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ынанма худая, асыл диксиз бол, Чекинме бу ишде, догры, мүйнсүз бол* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

МҮЙНҮРГЕМЕК, Мүйнли болмак, языклы, этмишли халда гөрүнмек, утанжырамак. *Мүйнүргемекден элли бизар, өзүни өвүп башлады* («Токмак» журналы). *Өз берен жогабымың йүзлейдигине мүйнүргәп йылгырдым* («Колхоз гүнлери»).

МҮЙНҮРГЕНМЕК, Өзүңи мүйнли дуймак, өзүңи айыплы, этмишли хасап этмек, өз этишиңи, айыбыңы билмек. *Ол өз башындан геченлерини ве дуйгуларыны автора гүррүң беренинде, бирҗик-де мүйнүргенмейәр. Ачык әпишгәниң өңүнде ене Мүйнүргенип, ювааш аяк чекдилер* («Совет эдебияты» журналы).

МҮЙНҮРГЕТМЕК, Мүйнли этмек, мүйнлүдигини билдирмек, мүйнүни айдып утандырмак. *Олар жакгылдашып гүлүшдилер, Огулгөзели мүйнүргетдилер. Эмма атасының аялына сөйги билен серетмеги, оны бир хили мүйнүргетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МҮЛЕММЕ, Бир гиден, әхли, тутуш, бүтин. *Мүлемме дайханың гаршысында Эзиз нәмедир?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МҮЛК, 1. Эмләк, ер, байлык. *Колхозың мүлкүниң өз мүлкүмиздигине биз яшлар говы дүшүнйәрис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эзиз Ватаным бар, гүллейән мүлкүм бар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Байларың ата-баба өз мүлклери хасап эдип, эелэп гелйән үзүмли хаятларыны гарыплара пайлап берди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Юрт, үлке. *Эй, совет мүлкүниң батыр гошуны, Гутлы болсун он бир йыллык байрамңыз!* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

МҮЛКДАР [мүлкда:р], *көн. с.* Ер эеси, мүлк эеси, помещик. *Небисжең байлар ёк, залым ханлар ёк; Мүлкдар ёк хем эзилйән жандар ёк* («Октябрь ялкымы»).

МҮЛКИЯ, *көн. с.* Мүлк, мүлке дегишли.

МҮЛХИТ [мүлхи:т], Эзенегини агдырып йөрен, эбти аган, сөлпи, сүпүдик. *Эзиз мени ёлдан ызыма гайтарып: — Бар-да, шол мүлхиди алып гайт! — дийди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сен өз акылың билен гөреңок, сениң башыңы айлан бир мүлхит бар* («Совет эдебияты» журналы).

МҮМКИН [мүмки:н], 1. «Ругсат, болар» ялы сөзлериң манысыны берйән модал сөз. *Мүмкинми, мүмкин дәлми, ончасыны билемок* («Совет эдебияты» журналы). 2. «Болса герек, эхтимал, болуп билер» ялы сөзлериң манысыны берйән гириш сөз. *Шу гүн хованың совук болмагы мүмкин.*

МҮМКИНГАДАР [мүмки:нгадар], Ягдайы тапылдыгындан, аңруҗы болар ялы болса, мүмкин болдугыча. *Оларың хеммеси хасылы мүмкингадар чалт хем йитгисиз йыгнап, дөвлете табшырмак хыжувы билен жошярлар. Ашгабат областының шертлеринде сувдан тыгшытлы пейдаланмагың айратын әхмиети бар, ерде ызгары мүмкингадар көп сакламак үчин әхли чәрелери гөрйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети).

МҮМКИНЛИК [мүмки:нлик], Бир зады амала ашырмаклык үчин аматлы ягдай, мүмкинчилик. *Окувчының мекдепден гелениңде иймәге ве дынч алмага мүмкинлиги болмалыдыр* (И. Т. Огороников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Онуң билен аркайын сөзлешмәге-де мүмкинлик бермейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МҮМКИНЧИЛИК [мүмки:нчилик], *сер.* Мүмкинлик. *Эгер шу ыз өгрының ызы болайса, онда кәбир нетиҗелер чыкармак үчин бизде мүмкинчилик болар. Догрудан-да колхоз әхли мүмкинчиликлериң еридир* («Совет эдебияты» журналы). *Сизиң билен гүррүңдеш болмак мүмкинчилиги берленлиги үчин, биз сизе өрән миннетдар!* («Совет Түркменистаны» газети).

МҮНГИ, Ат, эшек, дүе ялы улаглара мүнүп гитмеклик эндиги, мүнүш. *Мүнгә болмаз, яз айына бакмасаң, Дүртүнип мейданда дурсуң эшекли* (Дурды Гылыч. Гошгулар). *Бу мүнгә ярармыка?! — дийип, ябыны сынлады* («Совет эдебияты» журналы).

МҮНДЕР, Бири-бириниң үстүне гойлан үйшмек, үсти-үстүне басылып үйшен. *Хачан душманларың мүндер эт болуп булашып ятан сансыз маслыкларына гөзүң дүшенде болса, йүрегиңе сув сепилен ялы, аз-кем ичиң совяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МҮНДЕРИЛГИ, Гат-гат эдилип басылгы, бири-бириниң үстүне гоюлгы, мүндер-мүндер эдилен. *Халының үстүндәки гатбар яссыклар мүндерилгилигине галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МҮНДЕРЛЕМЕК, Бири-бириниң үстүне гоймак, гат-гат эдип басмак, үйшүрмек. *Транспортёрың үсти билен ёкары чыкян керпичлери уссалар чалтлык билен алып, дивараларың үстүне мүндерлейәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

МҮНДЕРЛЕНМЕК, Бири-бириниң үстүне гоюлмак, гат-гат эдилип басылмак, мүндер-мүндер эдилмек. *Дүшенлериң арасында бири өзүниң айратын эгин-эшиги хем элиндәки чемеданы ве мүндерленип дашы даңлан бир дессе китап йүки билен бу оба тәзе гелен ялы гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Үстүне пер яссыклар мүндерленен простынялы ики саны кровать, үсти өртүлги нахар столы ве 4—5 саны отургыч — өйүң бар безеги шуды* («Совет эдебияты» журналы).

МҮНДЕР-МҮНДЕР, Гат-гат, бири-бириниң үстүне, үсти-үстүне, мүндерленен. *Непис нагышлы Мары сандыгының үстүне мүндер-мүндер эдилип ёрганлар, пер яссыклар галдырылыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МҮНДҮРМЕК, 1. Улагың үстүнде отуртмак. *Олары отуз байтала мүндүрип, ызына тиркәп үграпдыр* (Мыралы). *Гурбан оны өз машынына мүндүрип, дерянық кенарына ченли элтди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкы-

мы). 2. Бир задың үстүне чыкармак, ёкарда отуртмак. ◇ Тагта мүндүрмек — *сер.* Тагт I.

МҮНЕЖҖИМ, *көн. с.* Йылдызлардан хасап тутуп пал атян, палчы, астролог. *Патыша дессине мүнежҗимлерини, гуррандазларыны йыгнады* («Гөроглы» эпосы).

МҮНМЕК, I. Бир ере гитмекчи болуп, улаг үстүнде отурмак. *Айсолтан шол тәмиз ховада самолёта мүнмәге тайынланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гызлар гайыга мүндүлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың үстүне, ёкары чыкмак, үстүнде отурмак. *Ене мүнди эҗесиниң дызына* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гахар-газаба мүнмек — *сер.* Гахар-газап. *Монах гахар-газаба мүнүпдир* («Мыдам тайяр» газети). Мекгесине мүнмек — *сер.* Мекге. *Тезекли халтамы аркама алып, мекгесине мүнәендирин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Өкҗесине мүнмек (душмек) — *сер.* Өкҗе. *Чопаның: — Бас дөнүги! — диени билен бейлеки итлер онуң өкҗесине мүнйәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

МҮҢ, 1000 цифриниң ады ве онуң мукдары. *«Тәзе дурмуш» колхозының мүң адам ерлешйән клубы хем онуң гапдалының китапханасы болҗакдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мүң гайгы бир иш битирмез* (накыл).

МҮҢБАШЫ, *көн. с.* Октябрь революциясындан озал: мүң эсгере ёлбашчылык эдйән командир. *Шол бизе мүңбашы болуп гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МҮҢЗЕМЕК, Өне тарап херекет этмек, өне омзамак, өне сүрүнмек. *Комбайнлар мүңзәп гиң карталарда, Дөвек машынларның деми көшәнок* («Совет эдебияты» журналы). *Өркүч-өркүч толкун яйканып, мүңзәп, Пагшылдап кенара тарап сүрүнйәр* (А. Атаҗанов, Арзылы мыхман). *Эҗе, сен зады гайгы этме, ынха бульдозер гелип бир мүңзәр велин, көчелер эдил сүпүрилене дөнер!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

МҮҢЗЕШМЕК, Билеликде мүңземек, өне тарап херекет эдишмек, өне омзашмак. *Гүнортадан агыр чал булутлар мүңзешип гелйәрдилер* («Мыдам тайяр» газети). *Жейхундан бөведе ченли аралыкда эйәм әгирт гәмилер, баржалар мүңзешип йөрлер* («Пионер» журналы).

МҮҢЙЫЛЛЫК, 1000 йыл аралыгындакы, ичиндәки дөвүр, вагт. *Ол бизиң эрамыздан озалкы биринҗи мүңйыллыкда йүзе чыкды* («Мыдам тайяр» газети).

МҮҢКҮЛДЕМЕК, Херекете гелмек, гымылдамак. *Халназарың додаклары мүңкүлдеди, юмругыны ёкары галдырып, галҗак ялы гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Йүрек мүңкүдемек — *сер.* Йүрек I. *Бизиң болса йүрегимиз мүңкүлдәп дур* («Совет эдебияты» журналы).

МҮҢКҮЛДЕТМЕК, Херекете гетирмек, херекетлендирмек, гымылдатмак. *Ол агзыны ызлы-ызына мүңкүлдедип, ене куш гөчмек билен, туйкурмеги унудяр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Чагаларың бир нәчеси салланчакда гөзҗагазларыны гүлдүрип, додаҗыкларыны мүңкүлдедип, хысырдашып ятырдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол бурнуны мүңкүлдедип, теенели сөз атды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МҮҢКҮЛДЕШМЕК, Билеликде мүңкүлдемек, херекетде болушмак, гымылдашмак. *Онуң бир нәче гүнлән сырылман хүжжерип дуран сакгалының ашагында дамарлары мүңкүлдешип башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МҮҢКҮЛДИ, Бирсыдыргын болян юваш гымылды, херекет. *Мен-э мунда хич хили гымылды, мүңкүлди сызан дәлдирин.*

МҮҢКҮР, Бир зада я-да бирине долы ынам этмейән, шүбхеленип йөрен, гөвни инкисли, бетгүман. *Ол киме мүңкүр болҗагыны билмеди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Артык оңа мүңкүр гараш билен серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МҮҢКҮРЛЕНМЕК, Мүңкүр болмак, мүңкүрлик этмек, инкисленмек, бетгүманлык этмек, шүбхеленмек. *Я Сөйнүң ясама сүйҗи сөзлери Эсас бердимикә мүңкүрленмәге?!* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң инди өзи хем хатың гүйҗүне мүңкүрленип, кейпи бозулды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МҮҢКҮРЛИК, Мүңкүр болмаклык, бетгүманлык, шүбхелилик, инкислик. *Бу сөзден мениң йүрегимде мүңкүрлик пейда болды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Мүңкүрлик говы зат дәл, гөвнүме болмаса, олар башлыкларының хем гыбатыны эдйән ялыдылар. Ягшы сөз йыланы хинден чыкарса, мүңкүрлик адамыны сандан чыкаряр* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң агы көпелен гөзлери Хожама мүңкүрлик билен гараярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МҮҢКҮРЧИЛИК, *сер.* Мүнкүрлик.

МҮҢЛЕРЧЕ, Бир нәче мүңден ыбарат болан, мүңләп-мүңләп. *Мүңлерче йылларың гечмеги билен хем-де елиң ве гайры тебигы тәсирлериң нетиҗесинде улы Балканың сүртелен ялы кесе гаялары, онуң этегинде болса шәхериң белент җайлары гөрнүп башлады. Гүлзарлыга өврулен мүңлерче гектар яйлада колхозларың ве совхозларың маллары сонарлап гезерлер* («Совет эдебияты» журналы).

МҮҢЛӘП-МҮҢЛӘП, *сер.* Мүңлерче. *Дайханлар мүңлап-мүңлап гирдеҗи алярлар.*

МҮРРЕВВЕТ, *көн. с.* Рехим-шепагат, ягшылык, рехимдарлык.

МҮРЕВВЕТЛИ, *көн. с.* Рехим-шепагат эдйән, адамкәрчилиги бар болан, рехимдар. *Мени мундан алып гитди, Мүреввети җая элтди* («Гөроглы» эпосы).

МҮРЕВВЕТСИЗ, *көн. с.* Рехим-шепагаты болмадык, адамкәрчилиги ёк болан. *Мүревветсиз адам.*

МҮРЕПБЕ, Гант гошулып гайнадылан миве, ир-ийимиш. *Мүрепбе бочкалара гуйлуп, юрдумызың дүрли күнҗеклерине иберилйәр.*

МҮРЕХЕТ, Бир зады хөдүрләп эдилйән теклип, чагырыш. *Өзүниң мүрехеде якын адамларының ишдәсини ачды* («Токмак» журналы). ◇ Мүрехет этмек — теклип этмек, чагырмак, хөдүрлемек. *Гелевериң-де, гечевериң! — дийип мүрехет этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мыралы, сениң бир сапар хем өйүңе мүрехет эдениңе мен миессер гелмедим* (Мыралы). *Бегенч башлыгың совалына жогап бермән йылгырды, оңа мүрехет этди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МҮРЗЕ, *көн. с.* Эдараның язув ишлерини алып барян ишгәр, секретарь. *Оба советиниң мүрзесидим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шол хаты язан мүрзе оңа сиңе середенде, онуң бир хили реңкиниң өчүкдигини сайгарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МҮРИТ [мүри:т], *дини.* Пириң шәгирди, сопы, руханы. *Пир азман, мүрит азмаз* (накыл).

МҮРРЕЛИШМЕК, Бирнеме мүррелмек, мүррүк болуп, мүррелип башламак. *Мүррелишен наржагазлар хениз хем салланышып дур. Онуң реңки өчүп мүррелишен, хәзир укуда ятан чагы, хас хем эйменч гөрүнйән йүзүне гарап, туруззҗагыны-турузмажагыны билмән, эп-эсли вагт дурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МҮРРЕЛМЕК, I. Мүррүк болмак, мүррүк болуп өсмек (гавун-гарпыз, миве ве ш. м. хакда). *Алма мүррелипдир.* 2. *гөч. м.* Гүйҗи, гужуры гачмак, хорланып кичелмек. *Ол гөзүни алардып серетди-де, ене өңкүси ялы отурды, мүррелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Боссан эҗе мүррелипдир.*

МҮРРЕЛТМЕК, Эркини алып йыгырмак, бүкмек. *Укы мүррелдип барян болса, ятыбер!* («Совет эдебияты» журналы).

МҮРРҮК, I. Кадалы өсмезлик зерарлы долы боюны

алмадык, кемтер өсен, боюны алман я сувсап мүррелен, йыгрылан, гөйдүк (гавун-гарпыз, миве хакында). 2. *гөч. м.* Иң говы, иң сүйжи (миве хакында). *Хем хоз герек, хем хозуң мүрруги* (накыл).

МҮРТ, *көнс с. сер.* Маслык. ◇ Мүрдүни иймек — бириниң газанжыны иймек. *Ол атасының мүрдүни ийип йөр.*

МҮРТҮК, *сер.* Гөйдүк 1. *Мүртүк токлы. Мүртүк гузы.*

МҮРҮШДИРМЕК, *гепл. д. сер.* Мүршертмек. *Унтер Пришибеев гелшиксиз йүзүни мүрүшдирип, эллерини гапдалына гысды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

МҮРЧЕ-МИЯН [мүрче-мия:н], *көн. с.* Гарынжа бил, инче бил (яш аял-гыз хакда).

МҮРШЕРМЕК, Йыгырт-йыгырт болмак, йыгрылмак, чытылмак. *Онуң нешебент йүзи хас-да мүршердиҗ* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МҮРШЕРТМЕК, Йыгырт-йыгырт этмек, йыгырмак, чытмак, мүрүшдирмек. *Ол, гөвнүне деглен ялы, йүзүни мүршердип, найынҗарлык билен эгнини гысды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МҮРШҮК, Йүзи йыгырт-йыгырт болан, гасын атып йыгрылан. *Онуң йүзи мүршүк.*

МҮСҮР, Бол хасыллы, гүллейән (ер хакда). *Мүсүр ер.*

МҮСҮРЛИЛЕР, Мүсүрин ерли халкы, эсасы илаты.

МҮТГЕЛ, Нах матаның бир сорты. *Гурбанлының дик якалы гара мүтгел көйнегиниң үстүнден ёгын меле гушак саралгыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Арчын мүтгел ялы агарды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

МҮТДЕТ, Вагт, пурсат. *Отлының уграмалы мүтдети етен вагты Сәхет: — Йигитлер, абрай үчин чалшың! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мен бугдая иң герекли мүтдетинде ики сапар сув берип билжекдигими шу йылың ишинде өвренип билдим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хер бир ишиң гүни-сагады, мүтдети бар* («Совет эдебияты» журналы).

МҮТРҮК, *зоол.* Сакыртгалар отрядындан болуп, хайванлара, гушлара дүшйән мөжеҗик. *Гизлэп болар ялы, ол бейле овнуҗак мөжекмиди, сакыртга я-да мүтрүк ялымыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МҮФЛИС [мүфли:с], *көн. с.* Гарып дүшен, эзенеги аган, элешан, ифлис. *Онуң халыс мүфлиси чыкыпдыр.*

МҮФТИ, *дини.* Ёкары мусулман руханыларының дини таглыматы дүшүндирмек билен мешгулланян векили. *Гөрдүң-ә бир ат, Этин ий-де, янында ят, Молламыдың, мүфтүмидиң, Нә жаныңа герек хат* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

МҮЧЕ I, *көн. с.* Бириниң я-да бир задың даш габарасы, гөврүми. *Огланҗыгың мүчеси кичирәк-де болса, өзи дып-дыкызҗады* («Совет эдебияты» журналы).

МҮЧЕ II, *көн. с.* Гадымы йыл хасабы боюнча дүрли хайванларың ады билен белленйән он ики йыллык цикл. *Булар гаррылар ялы яш хасаплашып, мүче санашып отурмадылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МҮЧЕНЕК, Сакгал, мурт ве ш. м. ёлмак үчин уланылян жүпдек ялы гурал. *Өң этеги мүченек билен арассаланан гырымсы гара сакгалыны сыпалады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Элине айна, гайчы, мүченек алып, сакгалына, муртуна тимар берди* («Токмак» журналы).

МҮШГИЛ [мүшги:л], Кын, кынчылыклы, агыр, чылшырымлы. *Чөзмеси өрән мүшгил меселе* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Сөйгүлисини элине гетиренің хем мүшгил иши болармы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өңки сорайшыңа жогап тапмак мүшгил, ине, бу сорагыңа жогап аңсат* (А. Говшудов, Эсерлер).

МҮШГИЛЛИК [мүшги:ллик], Мүшгил, агыр ягдай, кынлык, кынчылык.

МҮШГИЛЧИЛИК [мүшги:лчилик], *сер.* Мүшгиллик.

МҮШДЕК, Ужыпсызжа азык запасы, богдак (ун, гарла хакда). *Мүшдеклериңизи гайгырмаң-да, чөрек бишириң!* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Кимлер мүшдек гамыны, кимлер пәлесиниң аладасыны эдип, өз янындан ичини гепледип ятярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МҮШДЕРИ, *көн. с.* 1. Иш билен гелип-гидип дурян, сатын алыжы, заказ берижи (адам). *Дерманчы гелен мүшдерә пугта серетди.* 2. *көн. с.* Юпитер планетасы.

МҮШДҮК, Кагыза бүкүлен, оралан теммәки, сигарет гысдырылып чекилйән турбажык гөрнүшли энжам. *Ериндеи туруп, ясан махоркасыны мүшдүгине өтүрип отлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол маңа ядыгәрлик бир мүшдүк берди.*

МҮШК, Сугунлар машгаласындан болан кабарга хайванының мәзинден эдилйән йити ыслы мадда, атыр. *Айнаның мүшк ялы күкейән ысы Артыгы бейхуш этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МҮШКИ-АНБАР, *сер.* Мүшк. *Тапгыр-тапгыр өвүсйән гүйзүң шемалы, Гетирйәр бурнуна мүшки-анбары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МЫДАМ [мыда:м], Хемме вагт, хемише, элмыдама. мыдама. *Биз ленинчи яш несил, Мыдам өңде болары* («Мыдам тайяр» газети). *Сениң овазаңы мыдам сөйдүм мен, Шу шыгрымы сең шаныңа дийдим мен* (Н Помма, Сайланан эсерлер). *Буйралыжа гузым бар, Мыдам гезйәр янымда* («Совет эдебияты» журналы).

МЫДАМА [мыда:ма:], *сер.* Мыдам. *Ата-энелер комитети мекдебе көмек бермеги өзүне максат эдип гойян мекдепдәки мыдама шилейән органдыр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

МЫДАМАЛАЙЫН [мыда:ма:лайын], *сер.* Мыдамалык. *Хожалыгы билеликде алып бармак берк ве мыдамалайын бирлешмеги талап эдйәр экен* (СССР тарыхы).

МЫДАМАЛЫК [мыда:ма:лык], Хемме вагтлайын, хемишелик, бакылык, элмыдамалык, мыдамалайын. *Даш дан мыдамалык көпри салдырыпдыр* (Мыралы). *Азад бу республикләң сынмаз Союзын Мыдамалык бирикдиридди бейик Русь* («Совет эдебияты» журналы).

МЫДАР [мыда:р], 1. Гүзеран, экленч, оншук, гүн. *Б мыдардан мыдар болмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Сабыр, чыдам, гужур, гурбат, сабры-карар, такат, ягдай. *Вепа агыр яраланды, онуң йөремәге мыдары галманды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Вах, бамыдарым шуҗагаз гызым-ла!* (Г. Гурбансәхедов, Хекаялар).

МЫДЫРДАМАК, Ювашжадан геплемек, эшидилер -эшидилмез ялы геплемек. *Кагызлары бирин-бирин окаяр, өз ичинден мыдырдаяр* («Совет эдебияты» журналы).

МЫДЫРДАШМАК, Бири билен я-да көп болуп ювашжадан геплешмек, эшидилер-эшидилмез ялы геплешмек. *Хожамырат полковник билен мыдырдашандан соң, өз дүшүнжесине гөрә Артыга якымлы сөз айтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЫДЫРТ: мыдырт этмек — бири я-да бир зат хакында агзамак, геплемек, агыз ярмак. *Өзи ятламас шол хакда мыдырт хем этме!* («Совет эдебияты» журналы).

МЫЖГА, Үстүне зат дүшүп, гысылып, басылып эзилен.

МЫЖГАМАК, Өл болмак, чыг чекип, мыжжык болмак. *Болуп гечен ыгалдан соң, шортаң ерлериң бир мыжганы, чәгесөв ерлериң беркәни үчин, елиң хова*

чәге совурмагы гең ялы дуюлярды («Совет эдебияты» журналы).

МЫЖҖАРМАК, 1. Сувы, ширеси чыкып дурмак, мыжжык болмак, эзилмек. *Челеклерде чакыр үчин эзилен үзүмлер мыжжарыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Этли-ганлылык я-да юмшаклык зерарлы мылкылдап дурмак. *Сиз, эйлеми етмедик хамыр ялы мыжжарман, этиңизи гатадың!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эрән гуршун ялы үргүн чәге онуң дабанының астында мыжжарып, ызында хатара чуканак галдырярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

МЫЖҖАРТМАК, 1. Мыжжык этмек, сувуны, ширесини эзип чыкармак, эзмек. 2. *гөч. м.* Мыжжыгыны чыкармак, мылкылдап дуран хала өвүрмек, мынҗыратмак. *Обадашлар! Йыланың билини сындыраның билен, тә бейнисини мыжжардянчаң, зәхери гутаранок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ызы агыр йүкли трактор ызгарлы ери мыжжардып, өз ызында үйтгешик ёл ясап барярды* («Совет эдебияты» журналы).

МЫЖҖЫК, Сува мазалы эзилен, өл болан, өл-сув болан. *Эндамларындан чыкан дер билен мыжжык болан көйнеклерини елпешйәрдилер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Дерлемекден яңа онуң көйнеги мыжжык болды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МЫҖАБАТ [мыҗа:бат], Нәхак төхмет, ялан шылтак, гарамат. *Аллалы парың, жаны саг болса, маңа хер хили мыҗабат йөңкежегини мен билйән. Бахар гаты акыллы гыз ахырын, ол мыҗабатдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хава, ар алмак иследим, мен оңа мыҗабат этдим* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

МЫЗАЙЫК [мыза:йык]: м ы з а й ы к э т м е к — ын жыклык этмек, гөвнүне алмак, аргынлык дүймак. *Дүелер узак ёлы мызайык этмән, әвмезлик билен гадам урярдылар. Байларың өзи оны ончаклы мызайык этмәнлери үчин, ене шовхун башланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сен элиңе я дилиңе ёкан киржагазы мызайык этжек болсаң, багт гушы гелип, сениң башыңа гонмаз* («Совет эдебияты» журналы). *Ол, аялының гөзи ёк ялы сүссенеклэп гелмегини мызайык этмән, арадан бираз салым гечиренден соң, шейле дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

МЫЗАЙЫКЧЫ [мыза:йыкчы], Мызайык эдйән адам.

МЫЗАХАР [мыза:ха:р], Мәтәч, зар. *Мен зада мызахармы нәме?! Мен өз гүйҗүме, колхоза миннетдар!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мен дүнйә малына мызахар дәлдирин* («Түркмен эртекилери»). *Бизиң хич зада мызахар дәлдигимизи билсе-де, бизиң үчин дел зат хасап эдип, доганҗыгым Гызылсувдан гызыл балык иберипдир* («Совет эдебияты» журналы).

МЫКРАЗ [мыкра:з], Сакгал-мурт бежерилйән кичиҗик гайчы. *Мерет мыкраз алып, тамың гүнеш йүзүне чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЫЛАЙЫМ [мыла:йым], 1. Гөвне ярамлы, гөвне хош якян. *Махмал ялы мылайым мейданда сеялкалар хатара тохум дөкйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Майыл, салкын (хова хакында). *Мылайым ховалы июль агшамы. Ерлер бугарярды гүнүң чогуна, Мылайым тебигат еңил дем аляр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Бирнеме йылы, йылымсы, не совук, не ыссы (сув хакда). *Мылайым сув.* 4. Гулага якымлы, гулага хош дегйән (сес, оваз хакда). *Айсолтан мылайым хем дегишмек хеңини дүйдурян сес билен сөзе башлады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 5. *гөч. м.* Ачык гөвүнли, хош гылыклы, гөвне якымлы, сүйҗи сөзли, алчак, мылакатлы, сыпайы. *Гөрмәге сыпайы, геплешмәге мылайым адам* («Токмак» журналы).

МЫЛАЙЫМЛАНМАК [мыла:йымланмак], 1. Мылайым, юмшак болмак, гөвне ярамлы болмак (предмет зат хакда). 2. Майлап башламак, жана ярамлы болмак. *Хова мылайымланяр.* 3. Йып-йылы болмак (сув хакында). 4. Гулага якымлы дегип башламак, хош якмак, якымлы тәсир этмек (сес, оваз хакда). *Яш багшының сеси барха мылайымланяр.* 5. Ачык гөвүнли хем хош гылыклы болмак, сүйҗи дилли болмак, алчаклык этмек. *Ол тиз гызярды, сөзлейәрди, өйкелейәрди, тиз-де совыярды, мылайымланярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

МЫЛАЙЫМЛЫК [мыла:йымлык], 1. Гаты дәллик, юмшаклык. 2. Майыллык, йылылык (хова хакда). *Хованың мылайымлыгы.* 3. Йылылык дережеси, якымлылык, йылылык (сув хакда). *Сувуң мылайымлыгы хеммелер үчин ярамлыды.* 4. Гулага якымлылык, хош овазлылык (сес хакда). 5. *гөч. м.* Ачыкгөвүнлилик, хош гылыклылык, сүйҗи сөзлүлик, алчаклык. *Онуң өрән мылайымлык билен өзүне хабар гатандыгыны ядына салды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Дүрнабат ховла үрамакчы боланда, мылайымлык билен йылгырды* (Б. Гурбанов, Душушык).

МЫЛАЙЫМСЫРАМАК [мыла:йымсырамак], Ачык гөвүнли, хош гылыклы болан болмак, яранжаңлык этмек. *Ол шейле есерлик билен мылайымсырады велин, командир есерликлериң дүйп мазмуныны эйәм аңлады ве онуң йүзүнде йигренч аламатлары пейда болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МЫЛАКАТ [мыла:кат], Хошамайлык, мылайымлык. *Жеренің мылакаты Айсолтаның гөвнүниң кечҗесине болуп, ол оңа энелик мәхри билен дарашды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Акмәммет аганың өзлерине эден мылакаты оларың гулагына-да илмейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

МЫЛАКАТЛЫ [мыла:катлы], Хошамай, мылайым, мәхирли, якымлы сөзли. *Владимир Ильич ёлдашларына өрән мылакатлы гараярды* («Мыдам тайяр» газети). *Яшаҗык Амангүл гайгыланында, Мәммет ага мылакатлы гүррүңи билен оңа гөвүнлик береди* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

МЫЛАКАТЛЫЛЫК [мыла:катлылык], Хошамайлык, мылайымлык, мәхирлилик, якымлылык. *Аннушка билен геплешип дуран вагты чыкан сесиниң овазында дүшүндирип болмаҗак жошгунлы мылакатлылык барды* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

МЫЛКЫК, Тулкулдап дуран, өрән юмшак, мылкылдап дуран. *Мылкык гарны билен столуң гырасына аграм салып, геплешмәге башлады* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МЫЛКЫЛДАМАК, Юмшаклык зерарлы тулкулдап дурмак, мылк-мылк эдип дурмак.

МЫЛКЫЛДЫ, Мылкык, юмшак затларың чайканмагы нетиҗесинде эмеле гелйән херекет, сес.

МЫЛТЫК, 1. Якымсыз тагамы болан, тагамсыз. *Мылтык үзүм. Мылтык гавун.* 2. *көн. с.* Түпен.

МЫМЫК [мы:мык], 1. Бетер юмшак, жуда мылайым. *Макаровың гүне янан бугдайреңк йүзүне, аркан гайтарылан мымык сачына, дөшүндәки «Алтын йылдыз» медалына дикилен гөзлер башга яна бакмаярдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Халназар яглы дөшүң мымык этини ювудандан соң, сүңклерини чейнеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Мылайым, якымлы, ярамлы. *Өвүсйәр бахарың мымык еллери* (А. Хайыдов, Гөк асман).

МЫМЫЛДАМАК [мы:мылдамак], Эндиган, синнин ыргылдап дурмак, херекет эдип дурмак. *Тамың гапысының ёкары гапдалында, кичиҗик пенҗирәниң өңүнде пружиналы үсти мымылдап дуран ак кроваты барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЫМЫЛДЫ [мы:мылды], Бирсыдыргын, эндиган болян синнин ыргылды, херекет.

МЫМЫРАМАК [мы:мырамак], 1. Асуда халда бол-

мак. *Мавы деңиз рахат мымыраярды, Шелпелерни чала ыралаярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Жаның шыпа тапып, леззет алып, укулы ягдайда меймиремек. *Артык маңлайыны ики элиниң аясына гоюп, гызгын гүнүң астында мымырады. Гуйругы күле эринлек көпек гүне мымырап ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЫНАСЫБЕТЛИ [мына:сы:бетли], Бир задың хорматына багышланан, бир задың хатырасы, хорматы үчин эдилйән. *Бейик Октябрь байрамы мынасыбетли гечирилен демонстрация* («Пионер» журналы). *Эрте агшам окув йылының гутармагы мынасыбетли мекдебиң тойы барды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

МЫНАСЫП [мына:сы:п], 1. Лайык болан, тай гелйән, барабар болан. *Гуманист Магтымгулы яшан дөврүнде өзүне мынасып орун алып билмәндир* («Эдебият»). *Диййәрди: — Гөзел гыз, гөрмегей йигит, Булар бир-бирине мынасып жүбут* («Совет эдебияты» журналы). *Ол чын саңа мынасып гыз* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Гелшикли, ярашыклы, чемели. *Онуң тегелек йүзүне мынасып гөзлериниң үстүнде гыйма гара гашлары барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гардаш, гаты гитме, сен хетденаша, Йөнекейлик мынасыпдыр хер кишә* («Токмак» журналы).

МЫНЖАМА, *диал.* Какмач ялы бөлүшдирилип, бишширилип, күйзә салынян балык эти.

МЫНЖЫРАМАК, 1. Баслыгып я-да зор гөрүп овранып гитмек, пытрамак, эзилмек. 2. *гөч. м.* Ёк болмак, өлмек. *Душманларың босгунлары гирере сүрен тапман, ибиртде-зибирт болуп, топ окларының астында мынжыраярдылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

МЫНЖЫРАТМАК, 1. Басып, басмарлап эзмек, овратмак. *Ол әдикли аяклары билен ташлан махоркасының үстүнден басып мынжыратды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Ёк этмек, басып өлдүрмек. *Мынжырадып фашизмиң барыны, Сакларс Ватанмызың намыс-арыны* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Тилкини аягы билен басып, тас мынжырадан экен* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

МЫНЧГАЛАМАК, *сер.* Мынчгамак. *Гара гулакжынын алып элине, Йүзүн саллап, мынчгалаяр ол ине* («Совет эдебияты» журналы). *Ол, зырмылдап баршына тигирлериниң ашагындакы палчыклары мынчгалап, гырапары кертиленже ёдажыклар ясаярды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Йүрегиң мынчгаламак — *сер.* Йүрек I. *Өзүниң оңа болан мәхри йүрегини мынчгалады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЫНЧГАМАК, Бир зады элиң ичинде овкаламак, овкалап мынжыратмак, мынчгалап эзмек, овмак, мынчгаламак. *Ол элиндәки газети гахар билен мынчгап гысды, онуң гөзүнде газап учгунлары ялпылдады* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Ол йүпеги бармакларының арасында мынчгап, гаршысындакы адама гөркезйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

МЫҢНЫЛДАМАК, 1. *сер.* Мымылдамак. *Оразгелди, мыңңылдап дуран диваның үстүне чал телпегини ташлады* («Колхоз гүнлери»). 2. Бурнуна салып гепламек, мыңңы-мыңңы эдип геплемек. *Нәме, агзыңа сув алан ялы мыңңылдаяң?* («Совет эдебияты» журналы).

МЫҢНЫЛДЫ, 1. *сер.* Мымылды. 2. Бурна салып гепленде чыкян сес, мыңңы-мыңңы эдип геплейиш.

МЫРАТ [мыра:т], Йүрекде бесленен арзув, ислег, ниет, максат. *Хайсы ише йүрегиң ислесе, шоңа ыхлас билен хызмат этсең, ол сени мырадыңа етирйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Агзыбирлик еңиш гетир, Арзувлы мырада етир* («Мыдам тайяр» газети). *Ыхласа — мырат* (накыл).

МЫРЛАМАК, 1. Мыр-мыр эдип сесленмөк, мыррылдылы сес чыкармак (пишик хакда). *Пишик мырлаяр.* 2. Чалажа хор чекип, сүйжи укуда ятмак. *Онуң гапдалындакы жигиси гузы ялы мырлап ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мыралы хич зат дуйман, өзүнчә мырлап ятаны үчин, аял иң соңунда дуруп билмән. Мыралының бойнундан гол салыпдыр* (Мыралы).

МЫРЛАШМАК, 1. Билеликде мырламак, мыр-мыр эдишип сесленмек, мыррылдашмак. 2. Бир нәче болуп мырлап, укуда ятмак. *Гапыдакы мыхманлар гузы ялы мырлашып ятырдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МЫРРЫЛДАМАК, *сер.* Мырламак.

МЫРРЫЛДАШМАК, *сер.* Мырлашмак.

МЫРРЫЛДЫ, Пишик я-да адам уклап ятырка бурнундан дем аланда чыкян ювашжа сес. *Кичижик кроватың үстүнде ак простыня доланып, сүйжи ука гиден Мырадың «мыр-мыр» эдйән сеси Мурканың мыррылдысы билен сазлашып гидйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

МЫРРЫХ [мырры:х], 1. Жын, какын. 2. Нежис, харамзада, йигренжи. *Ёк бол, мыррых! — дийдирип, өзүне сөгдүрип йөр. Хер бир сөзи йигренжи мыррыхлара ловлап дуран ялын ялы чабыраяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Мыррыхы атланман—жыны атланмак, гахары гелмек, какыны тутмак. *Базар барада чала мыдырт эдәйсе, онуң мыррыхы атланыберйәрмишин* («Токмак» журналы).

МЫСАЛ [мыса:л], 1. Бир зат дүшүндириленде, субут эдиленде гөркезилйән, гетирилйән делил, тымсал. *Хут өзүниң дурмушындан хем көп мысаллар гетирипдир* (СССР тарыхы). *Гарры мәтел галды гүнәкәр ялы, Ол гечен гүнлериң дири мысалы* («Октябрь ялкымы»). 2. *мат.* Пикир аркалы хасап эдилип чөзүлйән гөнүкме. ◇ Мысал алмак — гөрелде алмак, тәлим алмак, өврenмек. *Сен хем бир махаллар болансың шейле, Шондан мысал алып, гел көмек эйле* («Совет эдебияты» журналы). Мысал үчин — мысал болар ялы, меселем. *Мысал үчин, Абдыл шу ерде өнүп-өсен, Ахат болса, Ватанымызың узак күнжегинден — Чувашыстандан гелен* («Совет эдебияты» журналы).

МЫСАЛА [мыса:ла], Гөрнүш, сыпат, гөрк-гөрмек, кешп. *Сең шу мысалаң билен бехишт ялы багың ичине гирмәге утанаңокмы?* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Онуң даш мысалысы билен жәбис гелйән бир нәче хәсиетлерини гөреңиңде: — Пөкген өз машгалысы билен хем дегишмек-гүлүшмеги билйән адам дәл болса герек — дийип пикир эдйәрсиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ай, гөрмедигимиз шол болсун, мысалысы нәтүйсли, хасса ялы ыранып гелйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЫСАЛЫ [мыса:лы], «Кимин, дек» ялы сөзлериң манысында уланылян модал сөз. *Колхоз обалармыз шәхер мысалы, Эркин гүллэп өсйәр минут сайы, дост* («Совет эдебияты» журналы). *Баба хем яп газяр жахыл мысалы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

МЫСГАЛ [мысга:л], *көн. с.* 4,26 грама дең болан агырлык өлчеги. *Мунуң келлесинде бир мысгал-да акылы ёк экени, бейле адамыны биз гиев эдинип билмерис* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЫС-МЫС: мыс-мыс гүлмек — ювашжа, сессиз гүлмек. *Бурхан ага чаларан сакгалыны сыпалап, мыс-мыс гүлди* («Совет эдебияты» журналы).

МЫССА: мысса йылгырмак — мылайым йылгырмак, бирден сессиз гүлмек. *Алтын мысса йылгырып, дызының үстүнден ишини айрып, гапдалында гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЫССАРМАК, 1. Мыссык болмак, терлиги гачмак. юмшамак (ир-иймиш, миве хакда). 2. Солгун ве говшак гөрүнмек. *Хениз түй чыкмадык тер яңаклары мыссарып гөрүнйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ямагчы яңаклары мыссаран, йүзлери япрак ялы саралан, хорланан Аяз билен Ныязы гөркезди* (М. Ибрахимов, Ол

гелер). 3. Говзамак зерарлы дыкызлыгы гачмак, шлап болмак. *Нурягды әвмезлик билен өврүлди-де, циклериң гапдалында мешиклериң мыссарып ятаныны гөрди* («Совет эдебияты» журналы).

МЫССАРЫШМАК, Билеликде мыссарып башламак, мыссык гөрнүши алмак.

МЫССЫК, 1. Терлиги гачан, юмшан, мыссаран. Тәзеден юмшак (чөрек хакда). *Сачак долы мыссык чөрегиң орта патлап дүшмеги, онуң ач гөзүни ерине гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *гөч. м.* Мыйым, якымлы. *Бегенч Майсаның мыссык яңагындан иады* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МЫССЫЛДАМАК, Мыссылдылы дем алмак, бурнуң билен асуда дем алмак.

МЫССЫЛДЫ, Асуда алынян дем, бурундан согдуп дем алнанда чыкян юваш сес. *Сүйжи укуда ятан итлилериң мыссылдысындан башга зат эшидилмеди* (Ы. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

МЫТАРА [мыта:ра], Яна гөтерилйән кичижик сув габы. *Пётр хем инди гүрләнокды, эмма ол мытарасын күрүшгелере бир зат гуйярды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Мытарамдакы сув ысланыпдыр* («Гөроглы» эпосы).

МЫТДЫЛДАМАК, Майда әдимләп юваш йөремек, хаял гитмек, хаял херекет этмек. *Шол вагт ёл билен гиден ага мытдылдап гелйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Италмаз мытдылдап гидип баршына, ягында мүң өлчәп, мүң бичип, хеммесини хем нәмакул гөрүп, өе гич гелди* («Совет эдебияты» журналы).

МЫТДЫЛДАТМАК, Юваш, хаял йөретмек, өз майлына сүрмек. *Аннагулы ябысыны мытдылдадып гуя ёды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЫТДЫЛДАШМАК, Бир нәче болуп юваш йөрәп бармак, юваш йөрешип гитмек. *Елинлерини гөтерип ёмән мытдылдашып, хол-ха колхоз маллары гелйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

МЫХ [мы:х], *сер.* Чүй. *Артык чекич билен мых алып чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Мых ялы— берк, пугта.

МЫХАК [мы:хак], *бот.* Дәнеси дерман хөкмүнде улалян, якымлы ыслы, гүлли ябаны өсүмлик.

МЫХЛАМАК [мы:хламак], Мых какып беркитмек, чүйлемек.

МЫХЛАТМАК [мы:хлатмак], Мых какдырып беркитдирмек, чүйлетмек.

МЫХМАН [мы:хма:н], 1. Бириниңкә гөрме-гөрше, гелеңже гелен адам. *Мен мыхман хем дәл, гелди-гечер хем дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мыхман сорап үмез* (накыл). *Мыхман мыхманы гысганар, өй эеси — исини хем* (накыл). *Акмак мыхман өй эесине хөдүр ер* (накыл). *Мыхманың өңүнде аш гой, ики элиңи бош гой* (накыл). 2. Мейлисе, йыгнага чагырылян адам.

МЫХМАНЛАМАК [мы:хма:нламак], Мыхмана хеззет гек, мыхман эдип алмак. *Башлык хем бир гүн энеоглы мыхманлады* («Совет эдебияты» журналы). *миз ве мылайым ерде мыхманланыңа саг бол! — дийди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

МЫХМАНЛЫК [мы:хма:нлык], Мыхман болмаклык, хман болуп бармаклык, гонаклык.

МЫХМАН-МЕДИВАН [мы:хма:н-медива:н], *сер.* Мыхман. *Инди мыхман-медивандан гысылар дагы эдер ялы болан дәлдирис* (Н. Сарыханов, Сайланан рлер).

МЫХМАНПАРАЗ [мы:хма:нпараз], *сер.* Мыхман-ер. *Түркмен адамларының шейле мыхманпараздыкларыны билмейәрди* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

МЫХМАНСӨЕР [мы:хма:нсөер], Мыхман сөййән, хмана говы хеззет-хормат эдйән, мыхман сылаян, мыхманчыл. *Шәхдачык, мыхмансөер, пәхимли, догумлы, гайратлы халк* (Н. Жумаев, Ак дерек).

МЫХМАНСӨЕРЛИК [мы:хма:нсөерлик], Мыхманы халамаклык, мыхманы эй гөрмеклик. *Ол мыхмансөерлик эден болуп, гапыны гиң ачяр* («Совет эдебияты» журналы). *Грек ве Рим языҗылары варварларың мыхмансөерлигини беллән гечиндирлер* (Орта асырлар тарыхы).

МЫХМАНХАНА [мы:хма:нха:на], 1. Гелйән мыхманлар яшар ялы йөрите гурлан көп отаглы жай. *Хошгелди мыхманханада жай тутандан соң, Вүши келиң адресини ызарлап гитди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мыхманлары мыхмананың мүдириниң көмекчиси гаршы алды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Айратын, индивидуал хожалыкларда мыхман кабул эдилйән отаг, мыхман жайы.

МЫХМАНЧЫЛ [мы:хма:нчыл], *сер.* Мыхмансөер.

МЫХМАНЧЫЛЫК [мы:хма:нчылык], *сер.* Мыхманлык. *Мениң улы оглум Гаврило бир гүн өйүме мыхманчылыга гелди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Гадым вагтларда бир адам өз доганыңка мыхманчылыга дүели гелипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Эзиз байларың мыхманчылыгындан яңыҗа гайдып гелипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МЫЧМАК, 1. Нышанасыз атмак, ченемән атмак. *Мерген тисгинип, түпеңини мычып гойберипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. Уды тизлик билен йөремек, өрән чалт гитмек. *Кейиклер гачды, машын мычды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Отлы мычяр, полат ёлдан ел ялы* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Ялан сөзлемек, тослап ёк зады айтмак, чыпдырмак. *Оларың мычышларыны боюнларына субут этди* («Токмак» журналы).

МЫШ, *сер.* Мыш-мыш. *Бу мыш хабар эйәм көшешен таборың әхли күнчлерине тиз яйрады* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

МЫШЛАМАК, Сесли дем алмак. *Ики саны сыгыр мышлап ятыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сыгыр аз-кем тамшанан болды-да, отдан йүзүни совуп, чалажа мышлады* («Токмак» журналы).

МЫШ-МИШ, *грам.* Хабарлык категориясының бир формасы.

МЫШ-МЫШ, Болан я-да боландагы конкрет дәл, ил арасына яйран хабар, тослама, чаклама. *«Мыш-мышың» соңуның чына барандыгыны гөрен Хажы гызларың йүзүне середип йылгырды* («Совет эдебияты» журналы). *Мунча дөкүлйән ганлара себәп болянларың бир яны шол «мыш-мыш» хабарлар дәлми?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МЫ'ШЦА, *анат. сер.* Мускул. *Хер гүн гимнастика гөнүкмелери билен мешгул болян адам өзүниң бедениниң мыщцаларының белли топарларыны гүйчли ишлемәге мәжбур эдйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Гурчугың мыщцалары дерисиниң астында болыр* (В. Ф. Шалаев, А. Н. Рыков, Зоология).

МЫШЬЯ'К, 1. *хим.* Бир нәче минералларың составына гирйән гаты мадда, химики элемент. *Небитде марганец, гуршун, мышьяк ве бейлеки элементлер бар* («Пионер» журналы). 2. Шол мадданың медицинада, техникада уланылян препараты.

МЫЩЫЛДЫ, Дем алнанда чыкян сес.

МЭР, Кәбир буржуаз юртларда: муниципалитетиң ёлбашчысы, шәхер башлыгы. *Лондоның мэри: — Шәхериң дервезелерини япмалы — дийип буйрук берипдир* (Орта асырлар тарыхы).

МӘ, Овлак-гузы, гоюн-гечи мәләнде чыкян сес. *Отдан, сувдан доймаса, «Мә, мә» эдип мәлейәр* («Мыдам тайяр» газети). *Бир овлаҗыгың «мә» эден сеси эшидилди.*

МӘДЕ, *сер.* Ашгазан. *Ол бизиң мәдәмизи, багыр-бажагымызы доғрап, мейдана ташлап билер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол тешнеликден хорлук чекен балык ялы мәдесини гиң ачып, агшамык тәмиз ховасыны ичгин-ичгин сорярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Мәдеси ири — нахар дандамаян, хоран. *Бә-ә, хер ерде мәдеси ири йигитлер бар-ов!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Мәдәне дегмек — йүрегине дегип, ишдән кесилмек (нахар ийленде). Док мәде — ачгөз дәл, дойгун. *Биринжи гелен док мәде мөҗек болса маслыгың ол ериңден бир, бу ериңден бир агыз уран болуп йөрди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

МӘҖЕРЛЕМЕК, *сер.* Мәҗумламак. *Көп солдурды гызыл гүлүң гунчасын, Мәҗерледи залым, уруп пенҗесин* («Совет эдебияты» журналы).

МӘҖУМ [мәжу:м], Оврадылып гатышдырылан, мынчгаланан, гарым-гатым эдилен, эзилен. *Кирли мәҗум дер онуң элинден акды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол боз ери мисли мәҗум дек гаряр* («Совет эдебияты» журналы).

МӘҖУМЛАМАК [мәжу:мламак], Гарым-гатым этмек, гаржашдырмак, эзмек, мәҗерлемек. *Онуң адатланан эллери сув билен уны саплы салымда мәҗумлады-да, гүйчли, чаласын юмругы хамырың эйини етирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МӘЗ, *анат.* Организме герек маддалары ишләп чыкарян ве герекмедиклерини организмден бөлүп айырян орган. *Микроблар эмзигиң сүйт чыкян ганавҗыкларындан гөвүс мәзине геченде, гөвүс азарлап чишмәге башлаяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

МӘЗБАШЫ [мәзба:шы], *анат.* Адамының алкымындан бойнуның йүзүне чыкып, узак вагтлап гутулмаян башлы яра, инчекеселиң бир гөрнүши.

МӘЗҖИМЕК, Мәзе меңзеш, мәз гөрнүшли. *Мәзҗимек өйҗүклер.*

МӘЗЛЕШИК, Губарлап, яшарып дуран (гөз хакында). *Җепбар сөзлейән вагтында, мәзлешик чал гөзлери ойнаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МӘЗЛЕШМЕК, Губарлап, яшарып дурмак. *Онуң мәзлешен гөзлери Мавыны танан ялы, чала гымылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МӘКИ, 1. *докм.* Эршиң арасындан аргач гечирмек үчин уланылян ики ужы хем сүйнмек докмачылык энҗамы. *Соңра Гарягды окопың үстүнден мәки ялы ики яна гечйән миналарың сыкылыгының ве окларың шувламасының астында дүйрулип, йыгрылып, хувдуленен ялы болуп ука гитди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Тикин машынларында ашакы сапагың ерлешйән бөлеги. *Йүрек тикин машыныңың мәкиси ялы гүрсүлдейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

МӘКИЯН [мәкия:н], *зоол.* Уркачы жынслы товук, гуш ве ш. м. *Ол хайсы юмуртгадан хораз, хайсындан мәкиян чыкҗагыны билмәге ымтыляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МӘКӘМ, 1. Пугта, гайым. *Түркмен гызының кешделән бу ажап халтажыгыны шанлы ядыгәрлик хөкмүнде он үч йылдан бәри мәкәм саклаярын* («Совет эдебияты» журналы). *Артык Бабала небсевурлик билен гарандан соң, гөйә диерсиң, оңа касам эдйән ялы, оны мәкәм огшады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Берк, дурнуклы, пугта. *Жигим, мәкәм достлук герек Чагалаң-да дурмушында* («Мыдам тайяр» газети).

МӘКӘМЛЕМЕК, 1. Мәкәм этмек, гайым этмек, пугталамак, берклемек. *Далбарлык дикен пурслеримизиң дүйбүни пугта мәкәмледик.* 2. Пугта илдирмек, япмак, беклемек, беркитмек. *Дервезәниң шыгини мәкәмлән!* («Совет эдебияты» журналы). 3. Ядындан чыкмаз ялы пугта табшырмак, саргамак, такыкламак.

МӘКӘМЛЕНМЕК, 1. Мәкәм эдилмек, гайым эдилмек, берк болмак, пугталанмак. *Бизиң ишимиз барха өсйәр ве мәкәмленйәр.* 2. Пугта бекленилмек, япылмак, илдирилмек, беркидилмек. *Дервезәниң агзы мәкәмленди.*

МӘКӘМЛИК, 1. Гайымлык, пугталык, берклик. 2. Берк эдиленлик, берк халдалык.

МӘЛЕМЕЗ, Алты яшлы гоюн.

МӘЛЕМЕК, «Мә» эдип сесленмек (гечи, гоюн ве ш. м. хакында). *Ол хәзир совук ховада мәлемәге-де яраман дуран ялыды* («Колхоз гүнлери»). ◇ Сүйтсүз мәлемек — бидерек вада бермек, өвүнмек.

МӘЛЕТМЕК, Мәләп дурузмак, «мә» этдирмек.

МӘЛЕШМЕК, Көп болуп мәлемек, ерли-ерден мәләп дурмак, бир нәче болуп мәлемек. *Мейданың шор отундан доян гоюнлар мәлешип, новалара тарап эңйәрлер* («Колхоз гүнлери»).

МӘЛИМ, Аян болуп дуран, айдың болан, белли. *Мен эркли дөвруң ыгтыярлы йигиди болуп, нәме үчин өз пикирими, өз ислегими оңа мәлим эдип билемок* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң ичиндәкиниң көмүрдиги дашындан хем мәлимди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

МӘЛӘБЕРМЕК, Бирденкә мәләп башламак. *Гузы ятан ериңден бирден мәләберди.*

МӘМЕ, Аялларда сүйт мәзи, гөвүс. *Ак гөвсүң үстүнде мәмәң елленер* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

МӘМИШИ, Гойы гызыл реңк. *Гырмызы, мәмиши, яшыл хем сары, Гүлүң шөхлесине парлаяр бары* («Совет эдебияты» журналы).

МӘРЕКЕ, Көпчүлигиң үйшмеги, көп адам йыгнанан ер, жемагат, жеменде, мәхелле. *Бегенч, мен сениң мәрекеде сөзләниңи, докладыңы эшитсем-де, бейле дилевардыгыңы дуймаярдым* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мәрекәң шат сеси асмана галяр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Мәреке гөрен — отурылышыкда, көпчүлик ичинде көп болан. *Дуран йигитлер бу адамының озал мәреке гөрен шорта адамдыгыны дессине танадылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МӘРЕКЕМАН [мәрекема:н], Мәрекеде болмагы халаян, мәрекәни говы гөрйән, мәрекәни сөййән. *Ол дашындан утанҗак ялы болуп гөрүнсе-де, мәрекеман, гепи-сөзи ериңде болан адамды. Ол гаты мәрекеман адам экен* («Совет эдебияты» журналы).

МӘТЕЛ, *гепл. д. сер.* Мәхетдел. *Сен гитсең, улы иш галмазмы мәтел? Дийип, соңламанка гапы какылды* («Совет эдебияты» журналы).

МӘТӘЧ, 1. Зада зар, гытчылыкда яшаян, мадды тайдан хорлук чекйән, гарып. *Дайханлар хусусы ишлерини ташлап, мәтәҗе көмеге етишмеги өзлериниң мукаддес борчлары хасап эдйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир зада гарашлы, бир затдан асылы, баглы болан. *Онуң бейниси чайканыпдыр, бежерилмегине мәтәч* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Биз бу дүме ере мәтәч хем болуп дурмарыс* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

МӘТӘЧЛИК, 1. Зада зар болмаклык, гытчылыкда яшамаклык, мадды тайдан хорлук чекмеклик, гарыплык. 2. Бир зада гарашлылык, баглы болмаклык, бир затдан асылы ягдайдалык. *Артык хан, мениң маслахатча мәтәчлигим ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

МӘХЕК, *геол.* Гаты даг жисими. ◇ Мәхек ялы — өрән дүшби хем догумлы. *Онсоң хем Меңлиниң он яшында мәхек ялы оглы барды* («Совет эдебияты» журналы).

МӘХЕЛЛЕ, Топланан көп адам, жеменде, мәреке. *Ики көчәниң чатрыгында хер гүн дан атмасы билен башланян жанлы херекет дурдугыча гызыгып, бир базар мәхеллесине меңзәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

МӘХЕТДЕЛ, Сабырсызлык билен гарашыш, гөз дикиш, эгленип дуран, бендиван. *Солтансөйүн атдан дүшүп мәхетдел, газап билен Гуле бакан окдурылды (Мырат). Оларың хеммеси онуң агзындан сөз чыкарыпа мәхетделди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Мәхетдел галмак — бир зада гарашып, интизар болуп дурмак.

МӘХИР, Рехимдарлык дуйгусы, ыхлас билен эдилйән йүрек сөйгүси. *Анна Петровна Артыга бакан өзүнде айратын мәхир сызярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Мәхир билен гарамак — ыссы мәхирли серетмек, ыхлас билен серетмек. Мәхир инмек — рехимдарлык дуйгусы дөремек. *Нәзик эҗәниң йүрегине тәзе мәхир инди-де, онуң Бахара болан сөйгүси хас гүйчленди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Мәхирден ганмак — бири-бириңи жошгунлы мәхирде гөруп ынҗалмак, мәхир дуйгусындан доймак. *Гой, олар бири-бириниң жошгунлы мәхринден ганышсынлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

МӘХИРЛИ, Рехимдарлык дуйгусы бар болан, мылайым гатнашыклы, якымлы мәхир билен арагатнашык сакланян. *Эгни гара махмал пальтолы, башы узын сечекли, овадан йүпек яглыклы, нәзенин гыз Байлының гөзүне өрән мәхирли гөрүнди* (Б. Гурбанов, Душушык).

МӘХИРЛИЛИК, Мәхирли болмаклык, рехимдарлык дуйгусы барлык, мылайымлык, якымлылык. *Жамалы ыссы мәхирлилик билен голтугына гысып, пугта өпди* (Б. Гурбанов, Душушык).

МӘХИРСИЗ, Рехимдарлык дуйгусы болмадык, мылайым дәл, мәхирли дәл. *Онуң мәхирсиз йүзүне йигренч билен гарады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

МӘХИРСИЗЛИК, Рехимдарлык дуйгусы ёклук, мәхирли дәллик, мылайым дәллик.

МӘХНЕТ, 1. Өрән улы, эгирт улы, даяв. *Гарпызларың хер бири Көпетдагың мәхнет дашлары ялы чакнышып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Пөкген өзүниң мәхнет гөвресини зордан гөтерип, лоңк-лоңк эдип ылгаяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ювашҗа өсйән шемал токайың көп яшан мәхнет агачларыны чалажа ыраяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бирденкә арка тарапда ызлы-ызына мәхнет гүммүрдилер гопды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Зәхмет азабы, жебир-жепа, кынчылык, азап. *Шол чекилен мәхнетлериң инди рәхнети етип гелйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мениң мәхнетими этмегин зая* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Гелен дөвлет, гиден мәхнет* (накыл).

МӘХРАП [мәхра:п], *дини.* Метжидиң диварында Кәбә (Мекгә) тарап угры гөркезйән гапы писинт улы көв, тагча. *Метжит, мәхрап, тесби, хачларың бары Халкы гул этмекден галан нышана* («Совет эдебияты» журналы).

МӘХРЕВСИЗ, Рехимсиз, мәхирсиз, залым. *Эмма сувсузлык беласы мәхревсиз хүжүм эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МӘХРЕМ, *сер.* Мәхриban. *Мәхрем эне гөвсүн герди үстүне* («Совет эдебияты» журналы).

МӘХРЕМЛИЛИК, *сер.* Мәхрибанлык.

МӘХРИБАН [мәхриба:н], 1. Мәхирли, мылакатлы, рехимли, мәхрем. *Йылгыранда, онуң яңакларында эмеле гелйән чуканаклар Бегенҗиң гөзүне Айсолтаны адатдан дашары мәхрибан, якымлы, гелшикли, овадан бир гыз эдип гөркезйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Гадырлы, сөйгүли, эзиз. *Бизиң мәхрибан Совет дөвлетимиз беркеди.*

МӘХРИБАНЛЫК [мәхриба:нлык], Мәхирлилик, мылакатлылык, рехимлилик, мәхремлилик. *Инди мәхрибанлык биле бакышып, Достлук билен гүррүң эдйәр, гүлүшйәр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

МӘХРИБАНЧЫЛЫК [мәхриба:нчылык], *сер.* Мәхрибанлык. *Онуң мәхрибанчылыгы, гелене-гидене якымлылыгы хий дийип-айдар ялы дәлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

МӘШ, *бот.* Сечмә меңзеш тогалажык дәнели хасыл берйән көсүкли экин ве онуң ийилйән дәнеси. ◇ Мәши бишишмезлик — агзыбирликде яшашмазлык, сөзи алышмазлык, оңушмазлык. *Гөрйән велин, сениң билен мениң мәшим бишишжек дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

МӘШБҮРҮНЧ, Яңы агарып башлан сакгалың ренки. *Ол орта бойлы, сакгалы яңы мәшбүрүнч болан бир адамды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Онуң йүзүни мәшбүрүнч сакгалы ве тимарланан муртлары гелшиге гетирйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

МӘШЕ, 1. Түпениң гулагы; чакмак. *Гачмага хыялланан хайвана бака түпеңини өврүп, мәшәни чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен түпеңиң мәшесини гысанымдан, окумың бош гечмежегини аңдым* («Пионер» журналы). 2. *диал.* Этишгир.

МӘШЕВЕ, Мәшден биширилйән нахар, чалкама. *Өз ыссыжа мәшевәңизе етсеңиз, ничик боларка?!* («Гөроглы» эпосы).

МӘЩИРИК, *докм.* Докма йүвүртмек үчин йөрите бүкдүрилен эришден саралан сүйри юмак. *Хер бири мәширик ялы гүйзбишер алмалар салланышып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

Н

Н, Түркмен элипбийиниң он алтынжы харпы.

НАБАТ [наба:т], Газанда гайнадылян, ичине сапак окланып тайярланылян шаха-шаха я кесмекли токга тутан сүйжи. *Чай халтаның үстүнден бир дүвүрҗик набады алды-да, агзына салып, кәсәни гөтерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Демини алан чайы гайтарып берер, гант. набат оврадар. Гөк чай, гант, набат, эпини бозулмадык мата ичиңе дегер өйдйәмиң?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

НАВ [на:в] I, Кесилип гойлан ёгын гөни агач, пүрс. *Навдан ховул-хара ясалан сал сува гойберилди* («Мыдам тайяр» газети). *Ол конюшня билен тәзе гурулян жайың аралыгындакы нав ве шуңа меңзеш янмага чемели затлары айырды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Нав ялы — узын бойлы, сыратлы. *Гөрсем, ынха, докмачыларың арасында нав ялы сыратлы бир гыз барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НАВ [на:в] II, Нова гөрнүшли гайык. *Навумызы йүкден долдурып, гөни Шагадама тарап елкени чекдик* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар). *Адамлар дерямың өңүне бент чекдилер, онуң ёлунда дегирмен тигирлерини гойдулар, гайык ве нав ясадылар* (М. Н. Скаткин. Жансыз тебигат).

НАВЧЫ [на:вчы], 1. Нав ясаян усса. 2. Нав сүрйән адам.

НАВИГАЦИОН, Навигация махсус, дегишли болан. *Навигацион абзаллар. Навигацион карта.*

НАВИГА'ТОР, Навигация боюнча специалист.

НАВИГА'ЦИЯ, *деңизч.* 1. Гәми гатнавы, деңизде йүзме сунгаты. 2. Корабль, гәми сүрмеклик уссатлыгы ха-

кындакы таглымат. *Навигация боюнча окув китабы. Навигация мектеби.*

НАВО'ДЧИК, Топы, пулемёты нышана догрулаян уршужы. *Наводчик эдин-де ал мени, Пена, Жаным, окопыка сал мени, Пена* (Чары Ашыр, Поэмалар).

НАГА'Н, *сер.* С а п а н ч а. *Онуң билинде салланян гапда алты оклы наган барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Лал бол, геплеме, атарын! — дийип, Сэхедиң йүрегине наган гойды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

НАГАРА, 1. Гахар-газап, игенч. 2. Йүзүне эйленен дери чекилен, какылып чалынян саз гуралы. *Хем депрегиң, хем нагараның сеси эшидилйэрди* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). ◇ Н а г а р а д ө в м е к — биринің үстүне ажыңы пүркмек, газапланмак, гахарланмак. *Сен мениң үстүме нагараңы дөвжек болярсың* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

НАГМА, *көн. с.* Шыгыр, айдым. *Билбил овазыңа яшлар нагмасы, Гөвнүң ачяр гошуланда саз билен* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). *Йүпек тар хеңи дей нагмалар дүзүп, Йүпекчи гөзеллер айдымлар айтды* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Нагмалар яңланяр бу гүн дөрт янда* («Совет эдебияты» журналы).

НАГРА, Ярагдан галан яра ызы. *Насреддин шаның окуның салан награсы гөрүнйэрди* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). ◇ Н а г р а ч е к м е к — 1) ах чекмек, арман чекмек; 2) газаплы сес билен айылганч гыгырмак, элхенч сес этмек. *Ики арсланың сөвеш мейданында чекйэн хайбатлы награлары топчы йигитлериң гайратына гайрат, гүйжүне гүйч гошярдылар* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Аждарлар награ чекип, арсланлар арлашардылы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

НАГТ, 1. Несъе дэл, элин (берилйэн пул, эдилйэн сөвда). 2. Тайяр, хэзир. *Нагтым барка, несъйэңи нэдейин! Кеҗине гайдайсаң, алмытың нагт* («Совет эдебияты» журналы). *Вагт нагтдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хайынлара бержек жогабымыз нагт* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Нагт сувум барка, несъе шерабыңы нэдейин!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

НАГТЧЫЛ, Нагт сөвда этмэни говы гөрйэн. *Нагтчыл сөвдагэр.*

НАГЫЛ: н а г ы л о к а м а к — ерликсиз өвүт-несихат бержек болмак, бир зат хакда болгусыз затлар айтмак. *Гайта: — Мен оны бэш йүз манада беремок! — дийип, мениң башыма нагыл окаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

НАГЫМ, Букы үчин ясалан гарым. *Ериң ашагында цементленен түмлер, нагымлар гурупдырлар* (А. Говшудов, Эсерлер).

НАГЫШ, Матаның, халының, кагызың ве ш. м. затларың йүзүне салынян безег, чекилйэн чызым. *Бу халының нэзик читими йөнекей, хемишеки читимден ики эссе гур, нагышлары-да непис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Середйэн, середйэн гөзүм айырман, Бу гөзел бинаның хер бир нагшына* («Совет эдебияты» журналы). *Нэме үчин бириниң дашына халы гөли, бирине күрте кешдеси, бирине жамбөрүк нагшы, бирине гурсакча чызымы салмадыка?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

НАГЫШЛАЙЖЫ, Нагыш чекижи, нагыш салыжы, нагыш эдижи.

НАГЫШЛАМАК, Нагыш билен бежермек, нагыш салмак, нагыш чекмек. *Нагышлап ёлладым ол гахрымана, Йөнекей сылагжык, ене бир яглык* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Бир эллик, бир саны теммэки габың, Кешделэпдир үстүни оң нагышлап* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар). *Дүзүпдир мекдепде шейле бир альбом, Гоюпдыр оң гыраларны нагышлап, Ачсаң хер сахыпа дуршуна бир том* («Совет эдебияты» журналы).

НАГЫШЛАНМАК, Нагыш билен бежерилмек, нагыш салынмак, нагыш чекилмек. *Колхоз правлениесиниң жайы гөрнүкли бир жай болуп, онуң агзында сүтүклери газма нагыш билен нагышланан гиң эйваны барды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Йүзи галайы билен нагышланан сандык гөрүнйэрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

НАГЫШЛАТМАК, Нагыш чекдирмек, нагыш бежертмек, нагыш салдырмак.

НАГЫШЛАШМАК, Бирине нагыш чекмэге көмеклешмек, нагыш салышмак, нагыш эдишмек. *Ол жорасына күрте нагышлашмага гидипдир.*

НАГЫШЛЫ, Нагыш чекилен, нагыш салнан, нагыш эдилен, бежерилги. *Гочмырадың аялы үчин овадан нагышлы йүң яглык ат-дүе берен ялы болды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Ине, ол хат! — дийип, овадан нагышлы сандыкдан хаты чыкарып оңа узатды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Нагышлы габсаның ики яныны хем бирден ачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

НАДАН [на:да:н], 1. Медениетден ыза галан, дүшүнжеси аз болан. *Бир надан огул зерарлы агыр гүнәниң астында галдым* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). 2. Соватсыз, билимсиз, окувсыз. *Надан болдук, хорладылар кэн бизи* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Хабарчыны болса сунгатдан башы чыкмаян надана өвүрди* («Токмак» журналы).

НАДАНЛЫК [на:да:нлык], 1. Медениетден ыза галаклык, аз дүшүнжелилик. *Бейик Октябрь социалистик революциясындан озал түркмен халкы гарыплыкда, наданлыкда, хукуксызлыкда яшап, ач-ялаңач гүн гөрйэрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Соватсызлык, билимсизлик, окувсызлык. *Халк кэпчүлиги долы суратда наданлыкда ве гараңкылыкда галыпдыр* (СССР тарыхы). *Нурсуз гара булутлар, Үстүмизде гезерди, Гараңкылык, наданлык, Или хорлап эзерди* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

НАДАНПАРАЗ [на:да:нпараз], Билимсизлигиң тарапдары.

НАДАНПАРАЗЛЫК [на:да:нпаразлык], Билимсизлигиң тарапдары болмаклык. *Шол мекдепде наданпаразлык дэп, схоластика хөкүм сүрйэрди* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

НАДАНЧЫЛЫК [на:да:нчылык], *сер.* Н а д а н л ы к. *Бу язгылар наданчылыклы хекаялардан долуды* (Орта асырлар тарыхы).

НАДАРА [надара:], Хайяр, шерменде, гыкылыкчы.

НАДАРАЛЫК [надара:лык], Хайярлык, шерменделик, галмагалчылык. *Мени гетирип, өйүмизе ташладылар. Эжелгим: — Вай, экидиң! — дийип, надаралык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мен Акгөзел эжэниң шу надаралыкларыны гөрүп, аңк болуп галдым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бесдир, ёлдашлар! Надаралык эдишмэлиң! Онуң надаралыгы ёл алмады* («Совет эдебияты» журналы).

НАДАРАЧЫЛЫК [надара:чылык], *сер.* Н а д а р а л ы к. *Надарачылык этмек.*

НАДСТРО'ЙКА, *сыясы.* Жемгыетиң сыясы, хукук, дини, чеперчилик, философик гарайышлары ве шуна лайыклыкдакы сыясы, хукук ве башга эдаралары. *Икдысады эсасың үйтгемеги билен, онуң үстүнде мүнделенип дуран эпет надстройка-да аздан-көпден хаял я-да тиз үйтгейэр* (В. И. Ленин, Эсерлер).

НАДЫЛ [на:дыл], *көн. с.* Бир затдан нэразы, гөвнүне деглен, бир затдан гөвни галан, канагатланмадык. *Шу гезек хем саламымы говшурман гелэйсең, сенден мыдам надыл болуп гезерин!* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Бригадир ол йигидиң ишинден надыл болмады* («Зэхмет гахрыманлары»).

НАДЫЛЛЫК [на:дыллык], Бир затдан нэразылык, бир затдан гөвни галанлык, гөвне деглемлик. *Кемпириң додаклары надыллык билен сандыраярды* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

НАЖДА'К, Метал өнүмлери ве ш. м. тимарламак, ишлемек ве арассаламак үчин уланылян кагыза чайылган гаты минерал.

НАЖАГАЙ, *көн. с.* Алжыраңңы, башагай.

НАЖАГАЙЛЫК, *көн. с.* Алжыраңңылык, башагайлык.

НАЗАР, Бирине я-да бир зада бакыш, гарайыш. *Бакар сыр аңжак болян ялы, бир хили шүбхели назар билен серетди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Пенжиреден айтым-байтым ёлдашларының яглык буларың назарыны чекди* (Токмак» журналы). ◇ Назар дикмек — бирине я-да бир зада үнс билен бакмак, дыкгат билен серетмек. *Айсолтан Бегенже назарын дикди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Назар каклышмак — бири бирине гөзүң дүшмек, бири-бирине гарамак. *Йигидиң йилары ховлының дашына чыкан гыз билен какдыгады* (Б. Гурбанов, Душушык). Назар салмак — бирине я-да бир зада гарамак, серетмек. *Ол элинде кепгир тутуп, кэ палавлы газана, кэте болса товуклы габа назар салярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Йыгнагың гүн тертиби белленен кагыза гайтадан назар салды* («Совет эдебияты» журналы). Назар ташламак — бирине я-да бир зада гарап гоймак, бакмак. *Ол ене бир затлар ятлап башлады, Маңа бир энайы назар ташлады* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). Назар этмек — *сер.* Назар салмак. *Тебигатың назар эден адамлары.* Назара алмак (тутмак) — 1) гөз өңүнде тутмак, хасаба алмак. *Эгер колхозчының шу гүнки доклугыны назара алып, эртир гүшлук нахары үчин аммарымда артыкмач галла сакламасам, менден нэхили башлык болар?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Кемчиликлери якын гүнлерде дүзетмэге сөз берендигини назара алып, мен оны бригадирликде галдырмагы теклип эдйәрин* («Зэхмет гахрыманлары»); 2) нышана алмак, нышаналамак. *Ол чалтлык билен түпеңиниң агзыны өврүп, онуң голтугыны назара алып, мәшәни чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Назардан сыпдырмак — үнсден дүшүрмек, гөзден салмак. *Аласармык гараңкының ичинде йигитлер хер бир гымылдыны назарларындан сыпдырмажак болшуп жан эдйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Назары дүшмек — бирини я-да бир зады гөрмек, бирине, бир зада гөзи дүшмек. *Хениз гызышмандыр деңиз базары, Гоңшы гэмилерне дүшди назары* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар). Назарындан ганмак — бириниң середишинден мәхир тапмак, өзүңи канагатландырмак. *Эзизиниң назарындан ганыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

НАЗАРКЕРДЕ, Өзүне чекиҗи сыратлы, хер бир ишиң хөтдесинден гелип билйән, эденли, гайратлы. *Назаркерде орта боюна гаранда, Саглыгна сайраяр бар халкың дили* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

НАЗАРКЕРДЕЛИК, Өзүне чекиҗи сыратлылык, хер бир ишиң хөтдесинден гелип билижилик, эденлилик, гайратлылык.

НАЗАРЛАМАК, 1. Бир зада серетмек, ченине гөз гездирмек. *Ала гөзлерини Мухаммеде назарлап: — Мен-ә сениң нәме дийжек болянлыгыңа хич дүшүнип билмейәрин! — дийип, диңиргенип дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол гарымың ичиндәки бугдайы назарланда «үч мүң я бәш мүң дүе бар болса герек» дийип чак урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Гаравула алмак, ченемек. *Резин турбаны Оразалының дөшүне назарлап, сув пүркди велин, Оразалы дөшүнден ок деген дэлдир өйтмеди* (Н. Помма, Себэбини соң билдим).

НАЗАРЛАНМАК, Диканлап гаралмак, чиңерип середилмек.

НАЗБАЙ [на:збай], *бот.* Якымлы ыслы, бирйыллык өсүмлик.

НАЗЫМ, Сазлашыклы оваз билен чыкян сес. *Назым билен гыгырды, Шагал пенжәни урды* («Совет эдебияты» журналы).

НАЗЫМЛЫ, Сазлашыклы оваз билен чыкян, сазлашыклы. *Азан айдян гиррының назымлы сеси яңланыберсе ве бушлукчылар думлы-душа чапыберсе, өрүп аяк үстүне галан оба шол өе бака йөрүш эдер* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа).

НАЙ I, Гаргы гамышдан ясалан саз гуралы.

НАЙ II, Аяклы чилимиң я-да шуңа меңзеш задың турбажыгы, бурны, найчасы. *Халназар аякчы чилимиң найына агзыны гоюп, бир-ики гезек пакырдатды-да, демини ичине бакан чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Папиросының найыны күлдана ташлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол аппаратың резин найының уҗундакы мис жүрүндигини ёкарык галдырып, агажың төверегине чалтлык билен айланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НАЙБАШЫ, Ин говы, овадан, сыратлы, сай. *Халназар бу гүн йүзи гемрилен терне ялы готур, дул оглуна найбашы гызы — Мередиң гызыны алып бермекчиди. Эй кечҗал агсак, шу адамлары гөрйәмиң? Булар бизиң илимизиң найбашы адамлары* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң найбашы йигитлерден 500 атлым бар* («Мыдам тайяр» газети).

НАЙЗА, 1. Ужы узын демир чишли совук яраг. *Юн Гир Су элине найза алды-да, байырлыга тарап уграды* («Пионер» журналы). 2. Түпең/нилиниң ужуна беркидилип дүртүлйән совук яраг. *Онуң тенине найза дүртүп сорангарында-да жогап бермеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу рехимсиз залымлар Найза дирэп дөшүнден, Ханы хабар бер! — дийди — Совет харбы ишинден* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 3. *спорт.* Белли дашлыга етнрмек үчин зыңылян, ужы демир чишли таяк, спорт энжамы. *Шол аппаратларда илкинжи гезек найза зыңян яшлар кино экранына алыняр* («Пионер» журналы).

НАЙЗАЛАМАК, Найза санчмак, найза санжып яраламак, найза билен дүртүшмек. *Душманы найзаламак.*

НАЙЗАЛАНМАК, Найза санжылмак, найза санжылып яраланмак, найза дүртүлмек. *Дуйдансызлыкда найзаланмак. Найзаланмакдан эмеле гелен яра.*

НАЙЗАЛАТМАК, Найза санчдырмак, найза дүртдүрип яралатмак, найза урдурып яралатмак. *Душманы найзалатмак.*

НАЙЗАЛАШМАК, Найза билен урушмак, бири-бирине найза санчмак, бири-бириңи найзаламак. *Онуң ылайым ховаларда букдаклашып атышмак, найзалашмак хөвеси хем барды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

НАЙЧА I, *докм.* Дашына йүплүк, сапак саралан, мәкиниң ичинде дүрян докма шайы, тара энжамы. *Машынларда пырланып дуран найчалары сынлаяндыр* («Совет эдебияты» журналы).

НАЙЧА II, *бот.* Боссан экинлериниң гүлүниң дүйбүндәки яңы дүвен дүвүнчеги, мивеси. *Жоямыза гидип, гавуның найчаларыны гөрүп гелдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

НАЙЧАЛАМАК, Найча эмеле гелип башламак, дүвүп башламак, дүвмек. *Хыяр гүлүни дөкенден соң, найчалап башлаяр.*

НАЙЫНЖАР [на:йынжа:р], 1. Эжиз, гөргүли, гөзгыны (адам). *Дүрре гамчы найынжарың тенини дилип гечди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Йүрек авадыжы, зарын, айылганч. *Ахырет сөзлери билен гулагы ганан Халназара Хожамың пессай, найынжар сөзлери айратын тэсир этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң найынжар сеси гүйчли елде хич яна етмейәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гөзлеринден боюр-боюр яш дөкүп, гиже-гүндиз гөзгыны, найынжар иңлэп*

чарпынярды («Совет эдебияты» журналы). 3. Гөвни чөкгүн, биалач, умытсыз. *Артыгың шейле найынҗар гөрнүши Ашыры хем гозгалаңа салды. Онуң өңки найынҗар кешбиниң ерине-де мердемсилик гонупды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол гөйә өзүне харай гөзлейән ялы, найынҗар назар билен серетди* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

НАЙЫНҖАРЛЫК [на:йынҗа:рлык], 1. Эҗизлик, гөргүлилик, бетбагтлык, гөзгынылык. *Найынҗарлык этмек өрән хайыпдыр, Маңа пәсгел бермек сенден айыпдыр* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Зарын, элхенч халдалык, йүрек авадыжылык. 3. Биалач халда болмаклык, начарлык, умытсызлык, гөвнүчөкгүнлик.

НАЙЫНСАП [на:йынса:п], 1. Ынсапсыз, выждансыз, бихая, залым. *Найынсап Халназар билен мен бир табакдан ял ялап билмен* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Найынсаплар яларды, Дабанмызың дерини* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Небсевүр. 3. Отрицатель маныда йүз тутулып айдылян сөз. *Хай, найынсап, дур!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гара найынсап, «молланың диенини эт-де, эденини этме» дийменмидирлер* («Совет эдебияты» журналы).

НАЙЫНСАПЛЫК [на:йынса:плык], 1. Ынсапсызлык, бихаялык, выждансызлык, залымлык. *Сениң шу найынсаплыгың ынсан гылыгы дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хий, шейле-де бир кәйынсаплык бормы?!* (Мыралы). 2. *сер,* Небсевүрлик.

НАҚЛАДНО'Й, Отлы ёл ве ш. м. транспорт аркалы уградылян йүкүң яны билен иберилйән документ.

НАҚЫЛ, Өвүт, несихат, тәлим берйән гысга манылы халк аңлатмасы. *«Дагы-дашы ел бозар, дост арасыны сөз бозар» диен накыл бар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гурт өзүниң хемишеки гылыгына гөрә хич бир гүррүңини накылсыз я-да мысалсыз айтмаярды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хошгелди бейик алымларың парасатлы сөзлерини накыл хөкмүнде уланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НАҚЫС, *көн. с.* 1. Иш башармаян, чепиксиз, эмелсиз, налажедейин. *Олар муңуң гөзүне хас накыс гөрүнди* («Токмак» журналы). 2. Сувумсыз, бидерек, угурсыз, ичякгыч. *Бесдир, Язхан, билсең, сылагың етди, Накыс сөзүң халыс сүңүмден өтди* («Совет эдебияты» журналы).

НАҚЫСЛЫК, 1. Иш башармазлык, чепиксизлик, эмелсизлик, налажедейинлик. *Болса-да, Нарлы, сен накыслыгың хем гөзүни чыкарярсың* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Сувумсызлык, бидереклик, угурсызлык, ичякгычлык (сөз хакда).

НАЛ [на:л], Атың тойнагына, аякгабың өкҗесине какылян демир халкажык. *Нал какылмадык аты, Чапмак горкулы гаты* («Мыдам тайяр» газети). *Белент-белент байыр обаны гушап Ятыр, әгирт атың налына огшап* («Совет эдебияты» журналы). *Ат аягына нал урсаң, эшек аягын галдыр* (накыл).

НАЛА [на:ла], Бири я-да бир зат барада нәразылык дуйгусы, зарын зейренч, налыш. *Мазлумлар наласы асмана етйәр, Ичлери от алып туташып гидйәр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Нала чекмек — 1) агыры, сыркавлык зерарлы ах чекмек, ах-вах этмек, иңнилдемек. *Йүзлерче бичәрәниң өлүм яссыгында нала чекип ятаныны гөреңиңде не той, не-де томаша ядыңа дүшйәр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында); 2) эҗизликден, хорлукдан, зулумдан зейренмек..

НАЛАҖЕДЕЙИН [на:ла:жедейин], Хич затдан башы чыкмаян, иш оңармаян, башарныксыз, бихепбе, говшак, гөзгыны. *Ол бир налажедейин ахыры! — дийип, жаныгып гүрлейәндиклери ядына дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Өзүң налажедейин-ле, иррәкден малыңы барла, гөрдүң-ә малың ёкмы, деррев маңа дуйдур!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Вах, мен налажедейин серетсене!* (Г. Гурбансәхедов, Хекая)

НАЛАЖЕДЕЙИНЛИК [на:ла:жедейинлик], Иш онамазлык, башарныксызлык, бихепбелик, гөзгынылык, гөзшаклык. *Хеммеси хем сениң налажедейинлигиңден* («Совет эдебияты» журналы).

НАЛАМАК [на:ламак], Бириниң элинден дат этмек, бири я-да бир зат барада гаты нәразылык билдирмек, гүйчли зейренмек. *Ыкбалындан налап* ... *раярды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол өз ... налар ялымыды нәме?!* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

НАЛАТМАК [на:латмак], Бир зат барада бириниң гөвнүне гаты дегмек, бирини зейрендирмек, ынжытмак.

НАЛАШМАК [на:лашмак], Көп болуп наламак, биликде зейренмек, дат эдишмек. *Бир ... нанышып, өз дурмушларындан налашып ...* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

НАЛАЧ [на:ла:ч], Чыкгынсыз ягдайда болан, ... тапмаян, чәресиз. *Бизиң докторларымыз диңе өлене ... лач, чала демиң болса олар саклаярлар* (А. ... Мәхри—Вепа). *Ахырында налач галып, ... ра: — Гелниңизи йыгнаң! — диенде, Айна ... дегди» — дийип, хем ... ларыны ...* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Налач болуп, ... бешым хор этди, Гердениме пелек урды нешәни* (... мурт, Сайланан эсерлер).

НАЛАЧЛЫК [на:ла:члык], Алач тапмазлык, ... сыз ягдайда болмаклык, чәресизлик. *Налачлыкдан ... ланып гайтмак.*

НАЛИ'ЧНИК, Айнаның, гапының сөвсиниң дивар билен бирлешйән ерине оваданлык ве берклик үчин ... кылян йүзи йылманан, хашамланан инсизже ... тта.

НАЛЛАМАК [на:лламак], Нал какмак, нал беркитмек. *Атың аякларыны налламак. Көвши налламак.*

НАЛЛАНМАК [на:лланмак], Нал какылмак, нал беркидилмек. *Мениң налланмадык атымың аягының ... эдиминден чыкян сес жүлгәниң үмсүмлигинде ... яңланярды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң ... гахрыманы).

НАЛЛАТМАК [на:ллатмак], Нал какдырмак, нал беркитдирмек. *Атыны наллатмага гелйән ... ниги Ваня дая гүррүң берипди* («Мыдам тайяр» ... ти). *Какам усса әдигини наллатды.*

НАЛЛЫ [на:ллы], Нал какылан, нал беркидилен. *Дараҗык гысбы ёданың гыйчак дашлары ... лы тойнакларының зарбындан думлы-душа ...* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гызыл әдиклериң наллы ... желәриниң ызлары хем билдирип дурандыр* (Н. В. ... голь, Эсерлер).

НАЛО'Г, Илатдан йыгналян дөвлет йыгымы, ... салынян салгыт.

НАЛОГЧЫ, Налог йыгнайжы, малие ишгәри.

НАЛЧЫ [на:лчы], Нал ясаян усса.

НАЛЫШ [на:лыш], Зарын зейренч, зарын сес, ... йән ахы-нала. *Худая муң гезек налыш эдениңден, ... тора екеҗе гезек санчдыраймалы экени* (Н. ... Тайлак хыззын). *Эйсем-де болса, Айнаның ... энәниң налышы оны вагтлайын көшетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Нурҗаның эҗесиниң дадына таңры-да етмәнди, елиң пири-де онуң налышыны эшитмәнди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

НАЛЫШЛЫ [на:лышлы], Зарын сесли, ахы-налалы, зейренчли. *Гечмиш хакда налышлы гүррүң этмек.*

НАМА [на:ма], *көн. с.* Хат, язгы, китап; ... «борч, шерт, әхт» ялы сөзлер билен гошулып, «борчнама, шертнама, әхтнама» кимин формада ... лян бирлек. *Бир гезек мертебели гетман, нәме үчиндир, ... аяла нама ибермели болды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер)

НАМАЗ [нама:з], *дини.* Мусулманларың аят, дога окап, худая йүзленмеклик дәби. *Агшам намаз вагтлары Онуң өйүне бардым* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Намазы хем биленок, оразаны хем биленок* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен саңа: — Намаз ока! — диемок ахыры* (Ь. Кербабаев, Айсолтан). *Хәзир намаз вагты дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НАМАЗЛЫК [нама:злык], Үстүнде намаз окалян айратын кече. халыча я-да мата бөлеги.

НАМАЗХОН [нама:зхо:н], Сыпдырман намаз окаян, диндар. *Сенем намазхон болдуң! — дийип, Сәхет айланып дуран келлесини эли билен саклаҗак болян ялы, маңлайыны тутды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

НАМАЗХОНЛЫК [нама:зхо:нлык], Сыпдырман намаз окамаклык, диндарлык.

НАМАРТ [на:ма:рт], Бигайрат, горкак, болгусыз. *Хәзирки ялы айгытлы минутда горкыны, ховатыры диңе намартлар агзап билер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Намарт асгын гер хер ерде, Ёв гүн өзүн салар дерде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Намарт аш үстүнде арлар* (накыл). *Мерт өзүнден гөрер, намарт — ёлдашындан* (накыл). *Намарда зар боландан, гара деря гарк бол* (накыл). *Асса гачан — намарт* (накыл).

НАМАРТАЙ, *сер.*, Найынсап 2. *Гоюп отур, намартай, оба барыны берер велин, оны алып гелер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

НАМАРТЛАМАК [на:ма:ртламак], 1. Намарт болмак, горкаклык этмек, намартлык этмек, бигайратлап башламак, эҗизлемек. 2. Сөзүнден дәнмек, сөзүнде тапылмазлык, әхтиден дәнмек.

НАМАРТЛАНМАК [на:ма:ртланмак], 1. Горкаклыга йүз урмак, эҗизленмек, бигайратланмак. 2. *сер.* Намартламак 2. *Намартланып гезмек.*

НАМАРТЛЫК [на:ма:ртлык], 1. Намарт ягдайда болуш, мерт дәллик, эҗизлик, горкаклык, бигайратлык. *Гыз огурламаклык җуда намартлык болар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сөзүнден дәнмеклик, сөзүнде тапылмазлык. *Эзиз хан, мен сенден бейле намартлыга гарашмаярдым?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НАМАРТЧЫЛЫК [на:ма:ртчылык], *сер.* Намартлык. *Намартчылык эдип, иш битирмезлик.*

НАМЕ'СТНИК, Патыша Руссиясында: бир областың ишини доландырыҗысы, начальниги, дикме. *Хас улурак шәхерлерде халифатың ыгтыярлы наместниклери ве мыдамалык арап гарнизонлары пейда болупдыр* (СССР тарыхы). *Хер бир областың башында наместник дурупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

НАМ-НЫШАН [на:м-ныша:н], Биринден, бир затдан галан аламат, дерек, ыз. *Бәшимиң йүзүндәки тукатлыкдан нам-нышан галмады* (Җ. Акыев, Мергениң оглы). *Бахарың хем йүрегинде гүлки толкунындан нам-нышан галман учды-да, онуң ерине пессеҗик ғалпылды пейда болды. Өңүне яндырыҗы ховрундан нам-нышан ёкды* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

НАМЫРАТ [на:мыра:т], Максат-мырадына етмедик, арманлы, зүрятсыз. *Чарва җан нересse намырат гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Бичәре, намырат дүнйәден өтди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

НАМЫС [на:мыс], 1. Умумы хормата лайык болан ахлаклылык, ёкары мертебә эе болан выждан. *Намыс хемме затдан өндедир* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ватаның намысыны горамак.* 2. Ар, утанч, хая-шерим билен багланышыклы болан дуйгы. *Шол барада Артыгың намысының өзүниңкиден өтерәкдигини ядына салды. Сениң арың, сениң намысың — мениң намысым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Намыс билмек — бир зады утанч хасап этмек, песлик билмек. *Бабахан өз гызыны бир гарып гулуна бермеги өзүне намыс билйәр* («Эдебият»). *Мен шонуң ялы илден чыкан мулхит билен суд өңүнде дурмагы өзүме намыс билйәрин* («Совет эдебияты» журналы). Намыс гетирмек — биабрай этмек, абрайдан дүшмегине себәп болмак. *Сен бизиң колхозымыза намыс гетирдиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Намыс этмек — айып билмек, чекинмек, утанмак. *Хакымызың көенине бирнеме намыс эдйәндирис* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Намыса гоймак — дилини гысга этмек, бетнам этмек, масгара этмек, эрбет утандырмак. *Хич вагт намыса гоймарын сени* («Совет эдебияты» журналы). Намысына дегмек — 1) абрайдан дүшмегине себәп болмак, бетнам этмек, биабрай этмек, мертебесини песе гачырмак. *Айгүлүң илки сөйгүсиниң шовсузлыгы Аннатувагың намысына деген болса, онуң яңадандан гайталанмагына ол чыдап билҗек дәлди* («Совет эдебияты» журналы); 2) эл дегирмек, зорламак. Намысыны депелемек — мертебесини песелтмек, хатырасыны ашак дүшүрмек, масгара этмек. *Соңа бакан перилериң намысыны депелемәге башлапдырлар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

НАМЫС-АР [на:мыс-а:р], *сер.* Ар-намыс. *Өкде билйәрис хер ишиң тәрини, Гораярыс халкың намыс-арыны* (Ага Салых, Сайланан эсерлер).

НАМЫСЖАҢ [на:мысжан], Сәхелче зады намыс билйән, өз мертебесини ёкары тутян, намысыны арасса сакламага чалышян, аржан. *Хер ничик-де болса, намысжаң оглан йүрекде болан горкы сырыны аңлатмазлыга ыгышяр* (А. Говшудов. Повестлер). *Ол догручыл, намысжаң хем вепалы, Неҗислиги дүйпден йигренйән адам* (Шекспир, Отелло).

НАМЫСЖАҢЛЫК [на:мысжаңлык], Сәхелче зады намыс билмәжилик, өз мертебәни ёкары тутужылык, намысы арасса сакламаклыга чалышмак, аржаңлык. *Намысжаңлык этмек.*

НАМЫСЛЫ [на:мыслы], Намысыны саклаян, намысы бар болан, мертебесини ёкары тутян, выжданлы, арлы. *Доктор, бизиң заманымызда намыслы, выжданлы адам үчин сыясатдан дашарда дурмак аңсат иш дәл* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

НАМЫСЛЫЛЫК [на:мыслылык], Намысы бар болмаклык, мертебәни саклайжылык.

НАМЫССЫЗ [на:мыссыз], Намысы болмадык, мертебесини сакламаян, утанч-хаясыз, выждансыз, бигайрат, бинамыс, арсыз. *Ол пикир мени гөтерип, намыссыз, дили гысга, горкаклар хатарында гойды* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер).

НАМЫССЫЗЛЫК [на:мыссызлык], Намысы ёклук, мертебеси песлик, бинамыслык, арсызлык. *Шу намыссызлыгыңы инди ташла, ёгса-да сен бизден гит!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Инди нәме ишлемели? Я намыссызлыга салып гезибермелими?* (Ь. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НАН [на:н], *сер.* Чөрек. *Гарры-гартаң аяллар нан биширмек, нахар атармак, чай гайнатмак аладасы билен мешгулды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Нанының аян аша етер, донуны аян — тоя* (накыл). ◇ Дамагындан нан өтмезлик — *сер.* Дамак.

НАНАЙЛАР, Амур дерясының бассейнинде яшаян тунгус-манҗур диллер топарындан болан халк.

НАНБАЙ [на:нба:й], *көн. с.* Чөрек биширижи, чөрекчи. *Эзиз шәхериң чөрекханаларындан бирини бүтин гап-гаҗаклары, нанбайлары билен өз адына гечирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НАР [на:р], *бот.* Көпленч ыссы юртларда өсйән, мивесиниң ичи дигир-дигир, туршумтык сүйжи дәнели, дашы галың габык билен өртүлен агач ве онуң мивеси. *Биз алмадан башлап, тә нар экилен мейдана ченли айланып чыкдык* («Совет эдебияты» журналы). *Онда эрик-де, алма-да, үлҗе-де, гаралы-да, шетдалы-да, хат-*

да нар-да барды. Инҗирлер, нарлар гаялары безейгәр (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң алма яңаклы тегелек ак йүзи нар ялы гызарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ики йыллык нарлар, инҗирлер хениз миве гетирмән, өсүп барян яш чага ялы, инчемик бойларыны яңы етирипдирлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

НАРВА'Л, *зоол.* Деңизде яшаян, ките мензеш сүйтемдиржи хайван.

НАРД, *бот.* Отлук ерлерде битйән өсүмлик ве шу өсүмликден эдилйән якымлы ыслы атыр.

НАРЗА'Н, Сагалдыш үчин әхмиети болан минерал сув. *Ене-де бир ерден нарзан чыкып дур, Пейдалы сувлары бардыр курортың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Буз ялы нарзаны булгура гуюп, Язхан хөдур этди гаршыдашына* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Нарзан ваннасы — сагалмак үчин дүшүлйән минерал сув. *Ынха герек болса нарзанлы ванна, Бир дәне кемчилик гоймаяр сенде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Маңа нарзан ваннасы өрән говы ярады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

НАРКО'З, *мед.* Бейхуш эдйән я-да эндамың бир органыны дуймаклыкдан айырян серишде. *XIX асырың биринҗи ярымында рус алымлары ган гуймак ве наркоз уланмак билен багланышыклы болан меселелери өвренйәрдилер* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

НАРКО'ТИК, Агыры айрыжы я-да укы гетиржи, бейхуш эдиҗи серишде, тиръек ве ш. м.

НАРКОТИКИ, Агыры айрян я-да укы гетирйән.

НАРЛЫК [на:рлык], Нар агаҗының бол битен ери. *Шол дөвүрде онуң сувуның етен еринде нарлык ве гүр баглык болупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

НАРОДОВОЛЯЧЫ, *тар.* XIX асырда Руссияда «Народная воля» диен гизлин халкчылар гурамасының члени.

НАРПЫЗ, *бот.* 1. Медицина, парфюмерия ве кондитер максатлары үчин пейдаланылян от. *Йыланың йигренени нарпыз, ол хем хинининиң агзында гөгерер* (накыл). 2. *гөч. м.* Йүреге дүшгүнч, батныксыз адам. *Нарпыз адам.*

НАРЫНЧ [на:рынч], Нарың реңкине мензеш, нар реңкли. *Нарынч ялын ловлап, асмана гөтерилди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Гүл тозанҗыклары нарынч реңкли боляр* (В. Кулебяев, Инче сүйүмли совет говачасының СССР-дәки тәзе сортлары).

НАРЯ'Д, 1. Бир иши ерине етирмек, бир зады бермек я-да бир ере ибермек барадакы документ. *Ораз одуна наряд алды.* 2. Айратын табшырык боюнча гуллук везипесини ерине етирйән адамлар топары ве шу гуллук везипәниң өзи. *Наряд гүйлендирилди.*

НАС, Күл, хек, яг ве ш. м. гарылып, неше үчин дилиң ашагына атылян күл писинт гөк мадда. *Агзындакы насыны палчылдадып, чем гелен ере пүркүп отыр* («Совет эдебияты» журналы). *Гөк чай ичйәрдилер, нахар ийәрдилер, соңундан болса нас атып, чилим чекип гызыклы гүррүңлер эдишйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ашыр агзының насыны дөкмәге май тапман гулак асды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НАСКЕШ, Нас атян адам.

НАСО'С, Сувуклык, газ чекип чыкармак, ел бермек ве ш. м. үчин уланылян гурал. *Тогуң гүйҗи билен шол насосы чүмдүрип чыкарян хем ине шуҗагаз штанга* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Каналың боюнда насос станцияларының үчүси бар* («Пионер» журналы).

НАСОСЧЫ, Насосы ишледйән адам. *Ол насосчыны чагырды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

НАСЧЫ, Нас сатыжы адам.

НА'ТРИЙ, *хим.* Химики элемент, юмшак ве ак реңкли метал. *Химия мугаллымы натриниң нәмедигини шундырмәге башлаяр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузмин, Логика).

НАТУВАН [на:тува:н], *көн. с.* Көмексиз, бичаре, гөргүли. *Мен натуваның хатыны ызына гайтарыласым дәйип, өтүнч сорамак билен узак ёлдан, ялык йүрекден соңа салам гөндерйәрин* (А. Говшудов, Мәхри- Вепа).

НАТУ'РА, Төлег хөкмүнде пулуң ерине бериляән сөрт, өнүм. *Натура гөрнүшинде азык алындыран* (СССР тарыхы).

НАТУРАЛ, Натура төлегине дегишли болан, натура хөкмүнде өндүрилйән, алынян, төленйән. *Дүнйәде гөрапындан агыр натурал салгытлар салныпдыр* (СССР тарыхы).

НАТУРАЛИЗА'ЦИЯ, Бир дөвлетиң дашары юртлыгыны өз раятына я-да гражданлыгына кабул этмеги.

НАТУРАЛИЗЛЕМЕК, Дашары юртдан гелеилере гражданлык хукугы болмадыклара гражданлык хукугыны бермек.

НАТУРАЛИ'ЗМ, XIX асырың икинҗи ярымында эдебиятда ве сунгатда реализмиң терсине болан угур. *Бу теориялар реакцион романтизмден башлап, натурализме ве декадентчиликиң бетбеки хаҗесаларына ченли чепер угурларың бир нәчесинде уланылыпды* («Совет эдебияты» журналы).

НАТУРАЛИ'СТ, I. Тебигаты өвренмеклик билен мешгулланян адам. *Ыы натуралистлер кружоклары ишлейәр* («Мыдам тайяр» газети). — Натурализмиң тараплары.

НАТУРАЛИСТИК, Натурализме есасланян, натурализме дегишли болан. *Бизиң халкымыз тарыхындан зоры гөрүлйән реалистик чепер образларың хакыкаты йөне бир натуралистик есасда суратландырып гөркезмеклик билен хич бир умумылыгы ёкдур* («Совет эдебияты» журналы).

НАТУРОПЛА'ТА, Өнүм билен хак төлемеклик, натура (пулуң дерегине харыт, өнүм) гөрнүшинде төлемеклик.

НАТУРФИЛОСОФИК, Натурфилософия дегишли болан, натурфилософия есасланян. *Натурфилософик таглымат.*

НАТУРФИЛОСО'ФИЯ, Тебигатың философиясы, тебигат хакында идеалистик философик таглымат.

НАУ'ШНИК, Радио үсти билен берилйән геплешиклери, хабары диңлемек үчин гулага тутулян гурал. *Гулагындакы наушниклери йыгы-йыгыдан элендирйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

НАФТАЛИ'Н, Техникада ве йүңи, дерини, гөйем гежими гүеден ве ш. м. горамак үчин уланылян ак ыслыдыравук хем йити ыслы жисим, порсудерман.

НАФТАЛИНЛЕМЕК, Нафталин сепмек, нафталин сепип гоймак, порсудерман сепмек.

НАФТАЛИНЛЕНМЕК, Нафталин сепилмек, порсудерман сепилмек. *Нафталинленен йүң. Нафталинленен мата.*

НАФТАЛИНЛЕТМЕК, Нафталин сепдирмек, порсудерман сепдирмек. *Гейим-гежими нафталинлетмек.*

НАХ, *докм.* Пагтадан эгрилен йүплүк ве шу йүплүкден докалан мата. *Орта Азиядан Англиянаң үсти билен Руссия нах ве йүпек мата чыкарылыпдыр* (СССР тарыхы). *Республикамызың докмачылыгында (1940-нчы) йылда бир миллион метр нах мата, 300 мың метр йүпек мата докаса, аякгапчылары 200 мың жүбүт гөн нахдан гайры өндүрерлер* («Пионер» журналы).

НАХАЛ, Эрик, тут, нар ве ш. м. өсүмликлериң ышыжык көкли чыбыгы. *Сизиң тайярлан гөзел нахалларыңызы хем башга тәзе экен агачларыңызы гөрмәге гелдим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Нахал экил-*

жек чукурлар озалдан тайяр эдилип гойлупды («Мыдам тайяр» газети).

НАХАЛХАНА [нахалха:на], Агач нахаллары өсдүрилип етишдирилйән йөрите жай.

НАХАР, Биширилип тайярланан иймит, дамак. *Колхозчылар нахар ийип, чай ичеклеринден соң клуба гелдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хер гүн нахары өңүмизе аланымызда, какаң икимизиң ядымыза дүшйәрсиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Нахар селжермек — нахарың бирини ийип, бейлекисини иймезлик. Агыр нахар — кынлык билен синйән нахар, гүйчли нахар.

НАХАРЛАМАК, 1. Нахар бермек, нахар ийдирмек. *Гул эелери өз гулларыны бүтинлей диен ялы нахарламандырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Нахардан доюрмак, доя нахар ийдирмек, нахарыны этдирмек, доя ийдирмек.

НАХАРЛАНМАК, Нахар эдинмек, нахар иймек. *Ймишлер ве көклер билен нахарланмалы болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

НАХАРЛАТМАК, Нахар бердирмек, нахар ийдирмек. *Мыхманлары нахарлатмак.*

НАХАРЛЫ, 1. Нахар эдинен, нахар иен, док. *Мен нахарлы, сиз аркайын нахарыңызы ийибериң!* 2. Ичине нахар гуйлан, ичинде нахар бар болан. *Нахарлы окаралар мыхманларың өңүне дашалып башланды. Нахарлы табак.* 3. Көп иййән, нермен, хоран. *Нахарлы адам.*

НАХАРЛЫК, Нахар этмек үчин герекли болан. *Нахарлык хуруш. Базардан нахарлык эт алып гелмек.*

НАХАРХАНА [нахарха:на], Көпчүлигиң нахар иййән жайы. *Бу гүн ол үчси биле гезип, Ашгабады айландылар ве онуң пәкизе нахарханаларына гирдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Колхозымызың правлениеси колхозчылар үчин чайхана ве нахархана ачды.*

НАХИМОВЧЫ, Нахимов харбы-деңиз училищесиниң окувчысы.

НАХЛЫ, Нах гарындысы болан, нах гатышыклы. *Нахлы мата.*

НАШИ'ЗМ, Герман фашизми.

НАЦИ'СТ, Герман фашистик партиясының члени, нацизмиң тарапдары.

НАЦИСТИК, Нацизме я-да нацисте дегишли болан. *Нацистик хереket.*

НАЧА'ЛЬНИК, Бир зада ёлбашчылык эдйән, бир иши доландырян везипели адам. *Старший начальник бизи етип гелйән тәзе йыл билен гутлады* («Совет эдебияты» журналы). *Гошуна командирлик эден харбы начальниклер болупдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Гөни өз начальнигиндек хабар сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол йүзүниң угруна постуң начальнигини хем гөруп гечмекчи болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

НАЧАЛЬНИКЛИК, Начальнигиң везипеси, кәри.

НАЧАР [на:ча:р], 1. Эҗиз, бичәре, бетбагт, эрксиз, гөргүли. *Олар гуллар ялы хукуксыз ве начар болупдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *гөч. м.* Аял, гыз. *Начарларыны есир эт* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

НАЧАРЛАМАК [на:ча:рламак], Начарлык этмек, начар галмак, эрксизленмек, эҗизлемек. *Бу сесде дашардакының начарлаяны ачык аңланян ялы болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол бир гапының агзында гысмылжырап ве начарлап чыңсамага дурды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

НАЧАРЛАНМАК [на:ча:рланмак], Өзүни начар, чәресиз халда дуймак, начарлык этмек, эҗизленмек, эрксизленмек. *Начарланып отурмак.*

НАЧАРЛЫК [на:ча:рлык], Эҗизлик, бичәрелик, эрксизлик.

НАЧЕТЧИК, Окан задыны танкыды суратда дәл-де, механики суратда өзлешдирйән адам, ят тутужы.

НАЧЕТЧИКЛИК, Начётчиге махсус гылык-хәсиетде болмаклык, механики суратда өзлешдиржилик, ят тутужылык.

НЕ, 1. Еклук гөркезйән баглайжы көмекчи. *Мен шол ики ярым ай ичинде не аркайын ийип-ичдим, не-де ине-гана укымы алдым* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Гүйчлендиржи көмекчи. *Не гөзел машгала!* («Совет эдебияты» журналы). *Не гөзел шөхрат, бу багда багбаның болсам сениң* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

НЕБЕЛА [небела:], Нә түйсли, нәхили, ненең. *Бу ысы небела, адамыны сува салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НЕБЕРЕ, Ковум-гарындаш, доган-гарындәш, хоссар, несил. *Бизиң неберәмизде хич бейле зат ёкдур* (А. Говшудов, Эсерлер). *Магтымгулының неберелери бар диййәрлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

НЕБИР, Нәхили ажайып, нәхили оңат не гөзел. *Ол талаңчылар хем обаны рехимсиз талап, небир жайлары юмрупдырлар* («Совет эдебияты» журналы).

НЕБИС, Көп зада эе болжак болмаклык ислеги, мейли. *Артыкмач мираса эе болмак небси онуң башыны айлады. Ол өз небсиниң өңүне серхет чекип билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Небсе чапмак — бир затдан көп алмаклыга ымтылмак, ачгөзлүлик этмек, небсевүр болмак. *Өзуниң гара небсине чапып, Келжәни ве онуң ёлдашларыны хелак этмеги йүрегине дүвен бетниетли ачгөз хан болса, ахырсоңы өз башыны алдыряр* («Совет эдебияты» журналы). Небси отукмак — хөвеси артып башламак, пейдасына, хайрына чапмак, небсини билип башламак. *Огланларың алтын гушлара небси отукды* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). Небсине гайым — небсини билйән, небсиниң угрунда гезйән, небисли, небисжең. *Ол өзуниң небсине гайым* («Совет эдебияты» журналы). Небсиң агырмак — бир зада гынанмак, бир зат үчин йүрек авамак, рехимиң инмек, хайпың гелмек. *Сениң өй хожалыкчысы болуп галышыңа небсим агыряр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Небсимиз агырса-да, шол совала душүнмейән специалистлер-де ёк дәл* («Совет эдебияты» журналы).

НЕБИСЖЕҢ, Небсине ылгаян, бетнебис, небсевүр, ачгөз. *Небисжең байлар ёк, залым ханлар ёк, Мулкдар ёк хем эзилйән жандар ёк* («Октябрь ялкымы»).

НЕБИСЖЕҢЛИК, Небисжең болмаклык, бетнебислик, небсевүрлик, ачгөзлүлик. *Меңлиниң небисжеңлиги ула-кичә беллидир* («Токмак» журналы).

НЕБИТ, Керосин, бензин ве ш. м. дүрли өнүмлер алмак үчин чиг мал хөкмүнде ве янгыч гөрнүшинде уланылян ягжымак сувук минерал жисим. *Аэропланлар, танклар, автомашынлар — хеммесине небит герек* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Небити тыгшытламак герек* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Яш шәхер болан Ангарскиниң янында небити гайтадан ишлейән завод дөредилйәр* («Яш коммунист» газети). *Небит халк хожалыгы үчин гымматлы чиг малдыр.*

НЕБИТДАКЫЛ, Дүрли агыр молекулалы парафинлериң гарышып гатамагындан эмеле гелен чылшырымлы мадда. *Небитдакыл бар, небит бар, Бизиң Түркменистанда* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

НЕБИТЧИ, Небит сенагатының ишгәри, небит боюнча специалист. *Түркмен халкының ичинден небит сенагаты боюнча өкде хүнәрли небитчи кадрлар өсүп етишди. Пенжиреlerden ягты гүн шөхлеси уруп, небитчилериң шадыян шәхтлерини ачык гөркезйәрди. Совет халкы гуваняр, Небитчи гахрыманлара* («Совет эдебияты» журналы).

НЕБСЕВҮР, *сер.* Небисжең. *Небсевүр адамлар бүгдайы дагадып барярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дүнйәниң йүзүнде мөжек ялы бир элхенч хем*

сувумсыз небсевур хайван болмаз (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НЕБСЕВУРЛИК, *сер.* Небисженлик. *Гыщдан кынлык билен чыкан ачгөз маллар ондан-оңа небсевурлик билен тебсинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен бүтин төвереге небсевурлик билен середйәрдим* («Совет эдебияты» журналы).

НЕВРАЛГИ'Я, *мед.* Нерв дамарларының белли бир бөлегинде болян агыры. *Дурли невралгиялара Арчман сувы өрән пейдалыдыр* (М. Г. Бердигылыҗов, Түркменистаның курортлары).

НЕВРАСТЕНИ'Я, *мед.* Нерв системасының кувватсызланып бозулмагы нетижесинде эмеле гелип, ядавлык, гахаржаңлык ялы нәсаглыгы дөредйән нерв кеселн.

НЕВРИ'Т, *мед.* Нервиниң симлемеги, нервиниң чишмеги.

НЕВРО'З, *мед.* Нерв системасының я-да белли бир органының нервлериниң кесели.

НЕВРОЛО'ГИЯ, Хайванларың хем-де адамларың нерв системасының өсүшиниң, структурасының ве функцияларының меселелерини, шонуң ялы-да нерв докумасының биохимики дүзүмини өвренйән ылымларың жеми.

НЕВРОПАТО'ЛОГ, Невропатология боюнча специалист, нерв кеселлериниң врачы.

НЕВРОПАТОЛОГИК, Невропатология дегишли болан, невропатология эсасланян.

НЕВРОПАТОЛО'ГИЯ, *мед.* Нерв системасының кеселлери хакындакы таглымат.

НЕГАТИ'В, 1. Ягты дуюжы пластинканың йүзүне бир задың терсин (агың гара ве гараның хем ага) дүшен шекили. 2. Шол хили шекил дүшен фотографик пластинка я-да плёнка.

НЕГАДА [нега:да], Кәбир вагтда, кәвагт, кәте. *Сары япракларың арасына гачан негада бир пагта сүйүми, дерс арасына дүшен дүр дәнеси ялы гөзгыны булдурарды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

НЕГРЛЕР, Африканың ерли халкы. *Онуң буйра гара сачы негр чагасыныңка меңзейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

НЕДИР, *көн. с.* Сейрек душ гелйән.

НЕЖАСАТ [нежа:сат], Адамың, хайваның ве ш. м. ичегелери аркалы даша чыкян жисим, тезек.

НЕЖАТ [нежа:т], Чәре, чыкалга, алач. *Мен өңүкден өз нежадымы өзүм гарайын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Инди, халыпа, нежадыңы гарабер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НЕЖИС [нежи:с], 1. Йүрек буландырыжы, бет, яман, пис. *Мерет обаның байларындан нежис ишлериң йүзе чыкжагыны осламан дурмаярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Хайын, йигренжи. *Ол инди уруш одуны туташтырмак ислейән нежислере гаршы халкың алып барян гөреши хакында гүррүңе башлады* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Бес эт инди, ынсапсыз нежис!* («Совет эдебияты» журналы).

НЕЖИСЛЕМЕК [нежи:слемек], Пислемек, нәлетлемек.

НЕЖИСЛЕНМЕК [нежи:сленмек], Писленмек, нәлетленмек.

НЕЖИСЛИК [нежи:слик], 1. Йүрек буландырыжылык, бетлик, яманлык, пислик. 2. Хайынлык, йигренжилик.

НЕЙРО'Н, *анат.* Нерв докумасының эсасы элементи. *Нерв өйжүгине әхли өсүнтгилери билен бирликде нейрон дийлип ат берилйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

НЕЙТРО'Н, *физ.* Атомың ядросына гирйән ве электрик заряды болмадык бөлежик.

НЕКРОЛО'Г, Өлен адамың өмрүне ве ишине бағышланып язылан макала.

НЕКРО'ПОЛЬ, *тар.* Гадымы шәхерлериң зоналарында дәки улы гонамчылык, мазарчылык.

НЕКТА'Р. 1. Грек мифологиясында: худайлара әбедилик өмүр берен ичги. 2. *бот.* Өсүмликлерден шекилли сүйжи шире. *Гүлден-гүле учуп, ишчи арылар сүйжи нектары сорярлар* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Белки, ол гүлүң нектарыны ийәндир* (Н. Сейдмырадов, Яш натуралист).

НЕ'ЛЬМА, *зоол.* Демиргазыгың деряларында яшаян лосослар машгаласындан болан йыртыжы балык.

НЕМ, Чыглык, ызгар, чыг. *Дүйбүне нем гөбеленен гөк майса ялы рухум тәзеленип башлады* (Н. Пенема, Тайлак хыззын). *Асмандан бир катра нем дамады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НЕМЕ, Нәмәлим зады, адамыны ве ш. м. гөрнейән нәмәлим чалышмасы. *Неме, нирә гитди? Неме, сен бәрик гелип гит!*

НЕМЕЦЛЕР, Германияның ерли халкы, эсасы ...

НЕМЖИРЕТМЕК, Бирнеме чыг чекдирмек, бирнәче жык ызгар алдырмак. *Радиатордан ... чыкып, машының айнасыны немжиретди* («Совет эдебияты» журналы).

НЕМЛЕМЕК, Чыг чекдирмек, ызгар алдырмак, чыг жартмак. *Тиз гөгерип чыкмага тохумы немлап хазырлемели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде)

НЕМЛЕНМЕК, Чыг чекмек, ызгар алмак. *Самыр дерисинден гулакжыңымык, Немленен багжыгы доңды бада-бат* («Совет эдебияты» журналы).

НЕМЛЕТМЕК, Чыг чекдиртмек, ызгар алдыртмак. *Тохумлары немлетмек.*

НЕМЛИ, Чыг чекен, ызгар алан, чыглы, ызгарлы. *Ниредендир бир ерден үстүне ягыш сепелән гуры сызаның, шор гараганың шорумтык немли ысы шемала аралашып гелйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НЕМЛИЛИК, Чыг чекенлик, ызгар аланлык, ызгарлылык. *Гурчук тутулян дөвүрде бир нәче гүн ызлы-ызына өсен эпгекли еллер япракларың немлилигини эп-эсли песелтди* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өнде багрыжы тежрибе).

НЕМУНА [нему:на], *көн. с.* Нусга. *Тежрибе станциясында етишдирилен реңкли пагтаның немуналары боллук аламаты ялы болуп, көреклерини ярып, чыкышып дурярдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Биз икимиз дүнйәниң иң соңкы адамларына немуна болуп галарыс* (Мыралы).

НЕНЕҢ, «Нәхили?, нәтүйсли?, ненеңси?» ялы маны аңладян сораг чалышмасы. *Сиз ненең мени шоңа бермәге дөзжек?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ери, инди сениң элиң ненең?* («Совет эдебияты» журналы).

НЕНЕҢ-НИЧИК: ненең-ничик болянча — беллиси болянча, бир яналак болянча, нетижеси белли болянча. *Артык Халназарың карам биҗесинден гачгаклап, ненең-ничик болянча шәхере дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ине, сиз ненең-ничик боланлыгына айланып дүшүндиңиз* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

НЕНЕҢСИ, *сер.* Ненең. *Ол өйлериниң гапысына ненеңси баранлыы хем дуймады* (Б. Гурбанов, Душушык). *Отурсам-турсам: — Ненеңси болдука?! — дийип, пикир эдип йөрүн* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НЕНЕЦЛЕР, РСФСР-е гирйән Ненец, Ямаль ве Таймыр округларының ерли халкы.

НЕОЛИ'Т, *археол.* Даш асырының ин соңкы дөври.

НЕОЛОГИ'ЗМ, *лингв.* Дилде тәзе дөрейән сөз ве шонуң ялы-да өнден уланылып гелинйән сөзүң тәзе маносы.

НЕО'Н, *хим.* Асыллы (инерт) газлар топарына гирйән химики элемент, газ.

НЕП, *көн. с.* Пейда. *Шумы сениң өйүңизе непиң?* («Пионер» журналы). *Непини билмедик әрден әр болмаз, Гуры сөзи отармакдан кәр болмаз* («Совет эдебияты» журналы). *Достуңы эглеме, непден галмасын, душманың саклама, сырың билмесин* (накыл).

НЕПЕС, *көн. с. сер.* Дем.

НЕПИС [непи:с], Инчеден эдилен, чепер, нәзик, овадан, кашаң. *Айнаның сыратлы гөвреси непис чекилен сурата чалым эдйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң непис бармакларыны элиниң аясында ойнап, садалык билен гысышдырды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

НЕПИСЛИК [непи:слик], Чеперлик, нәзиклик, кашаңлык, овзаданлык. *Кешделериң инчеден непислиги улы адамының ишини ядыңа саляр* («Пионер» журналы).

НЕРВ, *анат.* 1. Келле ве оңурга йилигинден шахалара бөлүнип гидйән, система эмеле гетирйән, организмиң ишлейшини доландырян нәзикек өсүнтгилериң — сүйүмлериң бири. *Адамларың бейниси орта хасап билен 15 миллион нерв өйжүклеринден ыбаратдыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Адамың хәсиетини, организмиң ишлейшини кесгитлейән шу органларың системасы, жеми. *Арақесме вагтында окувчының нерв системасының хем дынч алмагыны үпжүн этмек герекдир* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

НЕРЕССЕ, 1. Кәмиллик яшына етмедик, яшажык. *Үшеришип дур нересселәр* («Гөроглы» эпосы). *Сен нересседе чага ялы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бичәре, гөргүли. *Нересседе нәхили жепа чекди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

НЕРКЕС, *бот* Ак я-да сары гүлли овадан баг өсүмлиги. ◇ Неркес гөзли — *сер.* Гөз. *Сөзле достум, не иш душды башыңа? Айланайын гара неркес гөзүңден* («Түркмен халк шахырына дөредижилиги»).

НЕРМЕ, Дөвек дөвленде харманың дашына халкаланып айланан дәне гатышыклы саман үйшмеги. *Харманың нермеси*

НЕРРЕК Безег шайларының йүзүне хер хили гөрнүшдәки дешиклер дешмек үчин уланылян гурал, усса шайы.

НЕРРИК, Хамың ич йүзүнден дөрейән агырысыз дүвүн, мәз.

НЕРТ, Дос-догры, дик өсен тут чыбыгы.

НЕСИБЕ [несибе], Язгыт, кысмат, несип. *Жан оглум, сениң тоюны гөрмек несибәм бар экен!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Көне дүнйә гаралыпдыр кәмүрден, Несибәңи гөзле, тәзе өмүрден* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

НЕСИБЕЛИ [несибели], Несибеси бар болан. *Элбетде, несибели гүни бардыр! — дийип, гарры сөзлемегини довам этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

НЕСИЛ, 1. Ата-баба бир машгаладан болан ковум-гарындашлар, аркаба-арка гелйән гарындашлык. *Адамлар яшамак угрундакы гөрешде алан тежрибелерини энчеме муң йыллар довамында несилден-несле берип гелипдирлер* (СССР тарыхы). *Сизиң неслиңиз аңры гечмели* («Совет эдебияты» журналы). 2. Машгаладан өнүп-өсйән огул-гыз, зүрят, яш өссүримлер. *Өсүп барян яш неслиң берк билим алмаклыгында ве оңат гылык-хәсиетде тербиеленмегинде пионер гурамасының ролы өрән улудыр* («Яш коммунист» газети). 3. Бир дөвүрде яшаян яшдаш адамлар, дөвүрдешлер. *Ине, бизиң Хошгелдимиз хем шол Пөкген билен жеделлешип йөрен агрономларың неслинден* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НЕСИЛБЕ-НЕСИЛ, Аркаба-арка, несилден-несле, ата-бабадан, несилсайын. *Онуң башында несилбе-несил гечен патышалар дурупдырлар* (СССР тарыхы).

НЕСИЛСАЙЫН [несилса:йын], *сер.* Несилбе-несил.

НЕСИП [неси:п], *сер.* Несибе. *Гардаш, эртир несип болса, мен Нусайы гөрмәге гитжек. Маңа несип этмедик маллар, гой, хич киме несип этмесин!* («Совет эдебияты» журналы).

НЕСИХАТ [неси:хат], Бир меселе, иш барада берилйән өвүт, маслахат. *Сениң несихатың мениң үчин канун* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Несихат алма сен ол моллалардан, Умыдың үз, угурсыз аллалардан* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Бир нәче сөз айтжак саңа, Несихатым алгын, жигим* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ол, яшлара несихат бермеги говы гөрйәрди* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

НЕСИХАТЧЫ [неси:хатчы], Несихат берйән адам, маслахатчы.

НЕСЪЕ, Сөвда-сатыкда белли бир мөхлете ченли пулсуз алнан, нагт болмадык. *Дүе пайлашыланда, булар хем ондан бир пай болуп, үлешиге гошулдылар ве:— Элимизе дүшенде говшурарыс — дийип, несъе алдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Нагтым барка, несъәңи нәдейин!?* («Совет эдебияты» журналы). *Нагт сувум барка, несъе шерабыңы нәдейин!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). ◇ Несъйә гечмек — несъе пул я-да зат алып билмек, несъе берилмек.

НЕСЪЕ-НОВГАН [несъе-новга:н], Соң бермек шерти билен карз, несъе. *Генжим агасындан несъе-новган зат алып башлады* («Гөроглы» эпосы).

НЕТИЖЕ [нети:же], Бир зат барада эдилйән ин соңкы жем, маны. *Гурамачылыкды башланан иш говы нетиже берди* («Бахар»). *Мениң яңкы хиңленмегим, айдым айтмагым хем гөвүн гөвгүнинден гелип чыкян бир нетиже* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дуйдурышымың нетиҗесини хаял этмән хабар берерсиңиз!* («Токмак» журналы).

НЕТИЖЕДЕ [нети:жеде], «Ахырында, дийлек, шейлеликде, шунлукда» диен ялы маны берйән, нетиже чыкармагы, жемлемеги аңладян гириш сөзи. *Нетиҗеде, оларың сапак гарпызлары мөхлетинден 20 гүн өң етишди* («Мыдам тайяр» газети).

НЕТИЖЕЛИ [нети:жели], Нетиҗеси бар болан, нетиже берйән, дерекли. *Окатмак ишини нетиҗели этмәге чалышярды* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика). *Нетиҗели иш. Нетиҗели херекет этмек.*

НЕТИЖЕЛИЛИК [нети:желилик], Нетиҗеси барлык, нетиже берижилик, дерекленлик.

НЕТИЖЕСИЗ [нети:жесиз], Нетиҗеси ёк болан, нетиже бермейән, бидерек. *Гитлериң ислеги, дүзйән планы, Нетиҗесиз галар, чыкса-да жаны* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Нетиҗесиз иш.*

НЕТИЖЕСИЗЛИК [нети:жесизлик], Нетиҗеси ёклук, нетиже бермезлик, бошлук, дерексизлик, бидереклик.

НЕ'ТТО, Харыдың сап аграмы, гапсыз, даңысыз аракеса аграмы, чекими.

НЕФРИ'Т I, *мед.* Бөврек агыры кесели.

НЕФРИ'Т II, *мин.* Яшыл реңкли минерал.

НЕЧЖАР [нечжа:р], Агач уссасы.

НЕЧЖАРЛЫК [нечжа:рлык], Нечжарың кәри.

НЕШДЕР, 1. Ужы йити дилкав пычажык, чаклаңжа хирургик пычажык, скальпель. 2. Ары, мәй, йылан ялы кәбир мөр-мөжеклериң чакян органы.

НЕШЕ, 1. *сер.* Тиръек. *Ничелер көп чекди неше хем меңи, Гайгыда ган эңрәп, болмады деңи* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Тиръек, чилим, мең ве башга затлар эсасында йүзе чыкян кейп, леззет. *Волостной билен арчын нешелери бозуланы үчин, гөк чая яңадандан башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Неше билмек — кейп билмек. *Өңде-де бири сапанчаның бош габының ичине даш хем аңры-бәри дыкып,*

билине гушанар экен, шоны хем өзүне неше билер экеч (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Нешеси етмек—мазалы кейп егмек. Нешесини учурмак—кейпини бозмак, кейпини гачырмак, гынандырмак. *Башыңа дөнейин неме жан, сен мени горкузып, нешәми учурдың* («Токмак» журналы).

НЕШЕБЕНТ, *сер.* Тиръеккеш. *Онуң нешебент йүзи хас-да мүршерди, эгни гысылды Ахмеди Ораз хан билен гадырлы гөрүшди, нешебент сыпатына гарады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

НЕШЕБЕНТЛИК, *сер.* Тиръеккешлик.

НЕШЕКЕШ, *сер.* Тиръеккеш. *Нешекешлериң саны гүн-гүнден азаляр.*

НЕШЕКЕШЛИК, *сер.* Тиръеккешлик. *Нешекешлик сагатлык үчин өрән эрбет затдыр.*

НЕШЕЛИ, 1. Тиръек чекмек зерарлы нешеси, кейпи бар болан. 2. Кейпли, гызыклы, леззетли. *Ол хем кешели көвүшлери гөймеги говы гөрйәр* (Н. Помма, Тайлах хыссын). *Өңден гелйән тройка өрән нешели* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 3. Тимар берлен, даш гөрнүши сыпайы.

НЕШЕХОР [нешехо:р], *сер.* Тиръекхор. *Нешехор адам.*

НЕШИР, Метбугатда чап эдилйән эсер. *Шыгырларың, повестлериң айры-айры йыгындысы нешир эдилди* («Совет эдебияты» журналы). *VIII асырың башында Хытайда дүнйәде иң гадымы газет нешир эдилмәге башланыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

НЕШИРЯТ [неширя.т], Метбугат эсерлерини, китап ве ш. м. чап эдип чыкарян эдара. *Коммунистик партиямыз нәширят ишлерине уллакан әхмиет берйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Языжының бу эсерини Москвада чагалар нәширяты хем айратын китапча эдип чыкарды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

НЕШИРЯТЧЫ [неширя:тчы], Нешират ишгәри.

НИВЕЛИ'Р, *геод.* Ерин үстүниң дүрли нокатларының бейиклигини кесгитлемек үчин уланылян геодезик эсбап, гурал.

НИВЕЛИРЛЕЙЖИ, Нивелирлемек боюнча специалист.

НИВЕЛИРЛЕМЕК, Нивелириң көмеги билен Ерин үстүниң дүрли нокатларының бейиклигини кесгитлемек.

НИВЕЛИРЛЕНМЕК, Нивелириң көмеги билен Ерин үстүниң дүрли нокатларының бейиклиги кесгитленмек.

НИВХЛЕР, Амурың ашак кенарларында ве Сахалинде яшаян халк.

НИГИЛИ'ЗМ, Хеммелерин уйян принципини, дәп-дессурыны ве ш. м. инкәр этмеклик, дүйбүндэн әсгермезлик, хемме зады инкәр этмеклик.

НИГИЛИ'СТ, XIX асырың 60-нжы йылларында Руссияда гадымдан гелйән буржуаз-дворян дәбине ве дессурына, крепостнойчылык идеологиясына өрән ярамаз гарайышлы интеллигент — дүрли чинли азат пикирли адам.

НИГИЛИСТИК, Нигилизме даянылан, нигилисте хас болан, нигилистлерче.

НИЕТ, Бир зада, ише өңүнден дөрейән ислег, хыял, максат. *Сексимүңгүлер хатарына гирйәмек ниетим хем ёк дәл. Айсолтын өз дуйгусыны дүйдурмазлык ниети билен, эжесиниң сөзүни кесди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сен шу ерик неме нет билен гелдиң?!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Айна эжесини угратмак, ене кимидир гөрмек ниети билен дүйәниң башыны идип угради* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). *Ягшы ниет — ярым дәвлет* (накыл). ◇ Ниети бозук — яман ниетли, гара йүрекли. *Пели-ниети бозук адам* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

НИЕТЛЕМЕК, Бир зада, ише өңүнден нет этмек. *Саңа той гатнаңы дийип, өз янымдан ики саны гоюн билен бир дүе бугдай ниетлэп гоюпдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Марал гыза узак өмүр, бейик багт ниетлейрис* (Г. Сейитлиев, Г. Мухтаров, Шекалар).

НИЕТЛЕНМЕК, Бир зада, ише өңүнден нет этмек.

НИКА [ника:]. Канун боюнча [illegible] -аяллык гатнашыгы. *[illegible] рың арасында ника гадаган эдилипдир* [illegible] тарыхы). *Ника бизиң өңүмизде гэр нәхили [illegible] кинчилик ачяр* (М. Горький, Эсерлер). ◇ Ника [illegible] мак — көне адата гөрә, дурмуш гурян [illegible] -бирлерине разылыкларына гүвә гечмек, [illegible] магы адата гөрә ресмилешдирмек. никада [illegible] каламак. *Деррев той тутулды, [illegible] булара ника гыйылды* (А. С. Пушкин, [illegible]). Ника сувы — көне дэп боюнча ника [illegible] йән сүйжүлик сувы. *Хер киме овгот-овуртдан [illegible] вы пайланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Ника ышлы — ника гирмәге канун боюнча [illegible] *Бир йылы етенок ника яшына* («Совет эдебияты» журналы). Никаны бозмак — ресми әр-аял [illegible] магы бес этмек, айрылышмак.

НИКАЛАМАК [никаламак], Ника гыймак, никалы этмек, никада дурузмак. *Мен гыонак хем [illegible] ригат канунына гөрә никаламасаң, мениң янъма [illegible] сиң* (Мыралы).

НИКАЛАНМАК [никаланмак], Ника [illegible]мак, никалы эдилмек, никада дурмак.

НИКАЛАШМАК [никалашмак], Ресми ягдайда бир -бириң билен ника гырмек, бири билен [illegible] язылышмак. *Мениң илден чыкгыныльк эден [illegible] бири билен тиркешип, өйден гачып гитмедим, [illegible] -энелерден гаңсысыз никалашдым. Бахар хем эйям [illegible] билен никалашыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НИКАЛЫ [никалы], Ника гыйлан, никада [illegible] *Кака, мен озалдан бири билен никалы ахырын!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НИКАСЫЗ [ника:сыз], Никасы болмадык, никада дурмаян, бинка.

НИКЕЛИ'Н, Мисиң, никелин ве марганецин [illegible] дэки эргини.

НИКЕЛЛЕЙЖИ, Никель чайыжы, никель [illegible] *Никеллейжи усса. Никеллейжи цех.*

НИКЕЛЛЕМЕК, Никель чаймак, никель [illegible] *Гап-гачакы никеллемек.*

НИКЕЛЛЕНМЕК, Никель чайылмак, никель [illegible] мак. *Магазинде никеллензн чайнек сатыляр. [illegible] кровать.*

НИКЕЛЛЕТМЕК, Никель чайдырмак, никель [illegible] дырмак. *Велосипедиң рамаларыны никеллетмек.*

НИ'КЕЛЬ, Кумше мензеш ак метал. *Никелиң өн[illegible] рилиши барха артдырыллр.*

НИКОТИ'Н, Темәкиде болян наркотики [illegible] лимиң зәхери, авусы.

НИЛ [нил] I, Пуплук, мата боямак учин гөк [illegible] ◇ Нили азаян — элден чыкан, азгынлык [illegible] сине үйтгән. *Нили азанын гурруңкы [illegible] тепярлар, бир ынанар яны гурруң эдерлер ахырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НИЛ [нил] II, Ок атылян ярагың (түпең, наган, т ве ш. м.) окуның гечйән турба писнит бөлеги. *[illegible] ки он алты номер еке нил түпеңиниң нили [illegible] синдеки көне телпегинден хем гаты экарда [illegible] рүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *[illegible] өзлерине тарап чемелйән түпеңиң нилини гөрди* («[illegible] нер» журналы).

НИЛГӘР [нилгәр], *көм. с.* Бояг — нил гайнадян [illegible] боягчы.

НИЛГӘРЛИК [ни:лгәрлик], Нилгәриң кәри, йүплүк, мата реңклейжи.

НИ'МФА, *миф.* Грек мифологиясында: тосланып тапылян пери писинт фантастик гыз.

НИРЕ [ни:ре], I. «Хайсы ер?, хайсы ерде?, ниреде?» диен маныны аңладян сораг чалышмасы. *Асла онуң дуран ери нирекә?* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Эержең сөзлемлә орун аңлатмак үчин уланылян сөз.

НИРЕЛИ [ни:рели], Хайсы ерли, хайсы юртлы, хайсы ерден. *Нирели боларсың?* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

НИРЕЛИГИНЕ [ни:религине], Хайсы угра, хайсы тарапа.

НИЧЕЗАР [ничеза:р], Хачана ченли, хачана дең. *Ничезар мен хер йыл олара ящик алмалымышым?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хей доңузлар, ничезар сизе айдып этдирмели болар?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

НИЧИГСИ, *гепл. д. сер.* Н и ч и к. *Биз ене ничигси затлар эшидеркәк?* (Шекспир, Отелло). *Ким билйәр ничигси, недир хыялы* («Совет эдебияты» журналы).

НИЧИК, *гепл. д.* 'Нәхили, ненең си, нәтүйсли. *Елуң ачык, сайлап ничик кәр тутсаң, Елуң ачык, хайсы тарапа гитсең* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Алысдан гөрүнди бир гара нокат, Билмедим мен онда ничик херекет* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ничик ягдайыңыз, халыңыз ничик? Ара даш болса хем, бирдир йүрегмиз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

НОБАТ [но:бат], Бир задың гидиш угруның тертиби, гезек. *Херки задың өзүниң вагты, нобаты бардыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ата-баба мирас пайлашыгында етен ики танап бош ери ве йигрими гүнден айланып нобаты гелйән ярым сагат суvы — Орсгелдиниң бар мүлки — байлыгы хем шуларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Б и р и н ж и н о б а т д а — иң илки билен, өңүрти. *Инди аял-гызлар эркеклер билен дең хукукда, олар биринҗи нобатда окамалы* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НОБАТДАКЫ [но:батда:кы], Илкиниҗи, индики нобатда дурян, якын гелҗекки, якындакы. *Республикан гурамачылык комитетиниң нобатдакы мәжлиси болды* («Совет Түркменистаны» газети).

НОБАТМА-НОБАТ [но:батма-но:бат], Нобат боюнча, гезекме-гезек, гезегине. *Йигитлер нобатма-нобат чалышып, гоша гидип чай ичмәге башладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ишлери нобатма-нобат битирмәге эндик эдипдирлер* («Совет эдебияты» журналы).

НОБАТСЫЗ [но:батсыз], Нобатда дурмадык, гезексиз.

НОБАТЧЫ [но:батчы], Гуллук везипесини нобат боюнча, гезегине ерине етириҗи. *Нобатчы врачың гелериче вагт аз галыпды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Уссаханада хер бригададан бир нобатчы гоюп, галанларының хеммеси сынага гитди* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

НОБАТЧЫЛЫК [но:батчылык], Нобатчының кәри, нобата дурмаклык ягдайы. *Олар өз гезеклеринде нобатчылык этдилер.*

НОБАХАР [но:бахар], 1. Бахар, яз паслының башланан дөври, тәзе бахар. 2. Башдакы, илкиниҗи. *Гелди Мередиң нобахар оглуды.*

НОБУР [но:бур], *оба х.* Тәзе газылан улы яп. *Меле сув нобуры долабара эдип чайканып ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өйлерине гайтмак, аралыкдакы нобурың ичиндең гечмек ядына дүшүп, горкусындан реңки дув ак болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол догры гитмеди, гыялап гитди, Узакда болмадык нобура етди* («Совет эдебияты» журналы).

НОВ..., Гошма сөзлериң «тәзе, яш» диен маныны аңладян бөлеги: *новруз, новҗуван* ве ш. м.

НОВА I, I. Ичине сув долдурып, маллары сува якмак үчин агачдан я-да дашдан ясалан сүйри гап. *Мүлки новалардакы сувы дөкйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Машының, арабаның ве ш. м. затларың йүк гоюлян, долдурылян бөлеги, ери. *Ол, памыклары машының новасына гапгарян ишчи билен гүррүң эдип дурандыр* («Совет эдебияты» журналы).

НОВА [нова:] II, Хич бир зат, нам-нышан. *Жаныңа жан гошяр тәмиз ховасы, Тозан-тотуң асла ёкдур новасы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Жаныңа якымлы азат ховасы, Бизде болмаз дин-адатың новасы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

НОВАСЫЗ [нова:сыз], 1. Зады ёк, гарып. *Новасыз екебара хожалык.* 2. *гөч. м.* Акылсыз, еңилкелле (адам).

НОВГҮЛ. *көн. с.* Тәзе гүл.

НОВЕ'ЛЛА, *эдеб.* Көпленч соңы гарашылмадык гөрнүшде гутарян кичиҗик хекая, чакланҗа повесть. *Новелланың сюжети чылшырымлы болмаса-да, ол өрән гызыклыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НОВЕЛЛАЧЫ, Новелла язян языҗы, новелла авторы.

НОВҖУВАН [новжува:н], *көн. с.* Яш йигит, йигитлик чагы. *Эй мәхирли новҗуван, герчек гоч йигит* («Гөроглы» эпосы).

НОВОКАИ'Н, *мед.* Тениң агырысыны вагтлайынча дуйдурмаян дерман.

НОВРУЗ, *көн. с.* Көбир Гүндогар юртларың хасабы боюнча тәзе йыл чалшыгы, йыл чалшыгының илкиниҗи гүни. *Новрузың сиңкитли ягшы билен арпа, бугдай ырясыз гөгерипди. Ак экин новруздан ең экилип гутарылыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бизиң эриклеримиз март айының биринҗи ярымының ичинде гүллейәр, онсоң мартың йигримисинден йигирми үчүне барянча новруз гүнлери болан совук хем нәзик найчалары урайяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НОВХАНА [новха:на], Гиң улы арык, канал.

НОВЧА I, Ганы ерине, сагдын, яш. *Новча гызларың гөрки-гөрмеги, энайылыгы эйсем шол гүлүңкиден песми?* («Совет эдебияты» журналы).

НОВЧА II, Дегирменде мөхреден сув чыкян ве чархлары херекете гетирмек үчин сув дөкүлйән дешик.

НОГАЙЛАР, Астрахань областында, Ставрополь үлкесинде яшаян, түрк диллериниң топарына гирйән халк.

НОГСАН [ногса:н], *көн. с.* Кемчилик, эыян, зелел. *Ек! Айып болар! Нәме? Бир гезекликче ногсаны ёк?* (Мыралы). *Еу бетбагтлыгы ногсан хөкүмүнде гизлемәге чалышярлар — дийип жогап бердим* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

НОГТА, I. Көпленч эшек ве ш. м. малларың келлесине салыняң, багланян дүвүнли йүп. *Хәзир гәлгмизе ногта шшдирйән* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Ыгтыяр, эрк. *Он йыллап совет мекдебинде окап, ене өз ногтасыны өз энесине табшырян йигитден мен-ә нәме тама эдип болжагыны билйән дәлдирин* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

НОГТАЛАМАК, I. Ногта салмак. *Гөлэни ногталамак.* 2. *гөч. м.* Эрк-ыгтыярыны эле алмак, агзыңа серетдирмек.

НОГТАЛАНМАК, I. Ногта салынмак. 2. *гөч. м.* Эрк-ыгтыяры эле алынмак, агза серетдирилмек, ыгтыяры элден гитмек. *Алачсыз ногталанып галмак.*

НОГТАЛАТМАК, I. Ногта салдырмак. *Эшеги ногталатмак.* 2. *гөч. м.* Эркини, ыгтыярыны алдыртмак. *Өзуңи ногталатмак.*

НОГТАЛЫ, I. Ногта гейдирилен, ногта салнан. *Ногталы гөле. Ногталы мал.* 2. *гөч. м.* Эркы, ыгтыяры алнан.

НОГТАСЫЗ, I. Ногта гейдирилмедик, ногта салынмадык. 2. *гөч. м.* Эркы, ыгтыяры өз элинде болан.

НОГУЛ, *көн. с.* Гүндогар юртларда тайярланылян

сүйжи. *Бир гүн мейлис гурды энели-огул, Мыхманлара берди балмыдыр ногул* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Чагалар ноглы говы гөрйәрлер, себәби ол юмшаҗык сүйжи.*

НОГУЛ-НАБАТ [ногул-наба:т], Дүрли сүйжүлериң умумы ады. *Бир яглык долы ногул-набатды. Менем ногул-набат пайладым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ногул-набат ятсын ортада чашып, Абрай алып, арслан оглуң гелди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

НОЙБА [но:йба], *бот.* Узын көсүкли бирйыллык медени өсүмлик ве онуң сүйри дәнели хасылы. *Бизиң отрядымыз шу йыл хем беркидилен участокда помидор, келем, шугундыр, нойба ялы экинлер экди* («Мыдам тайяр» газети).

НОКАТ, I. Тегележик тегмилт. *Оразгүлүң кәбир ери гасын атан бугдайреңк йүзүниң саг тарапында гараҗа нокат ялы меңи барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *грам.* Гутаран пикири тапавутландырмак үчин ве кәбир гысгалдылан сөзлер языланда уланылян дынгы белги. *Хабар сөзлемиңиң соңунда хемише нокат гойлуп, ондан соң башланан сөзлемиң илки сөзүниң биринҗи харпы баш харп билен языляр.* 3. *мат.* Чызыгың кесишйән чеги. *Материал нокадың гөврүми геометрик нокада сыгыдырыляр* («Физика курсы»). 4. *физ.* Сувуклыгың бир халдан башга бир хала гечиш дережеси. *Гайнама нокады. Эреме нокады. Доңма нокады.* 5. Ер, пункт. *Сөвда нокады. Ок атылян нокат.* 6. Дашдан чала гөрүнйән зат, гара. *Алысдан гөрүнди бир гара нокат, Билмедим мен онда ничик херекет* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 7. Бир задың гутаран ери, ёкары дережеси. *Онуң гүррүңи ахырки нокадына етди.* ◇ Нки нокат — ашаклы-ёкарлы гойлуп уланылян гоша нокат, дынгы белгиси (:).

НОКАТЛАМАК: геп нокатламак — хечжиклэп бирсыхлы гайталап дурмак. *Ери, геп нокатлап отурма, бес эт!*

НОКАТМА-НОКАТ, Башдан-аяк, бойдан-баша, сөзме-сөз, бирин-бирин, жикме-жик. *Ол, мугаллымың ят тутмак үчин берен сапагыны нокатма-нокат айдып берди.*

НОЛЬ, 1. *мат.* Улулыгың ёкдугыны аңладян аламат, «0» цифр белгиси. 2. Шона гарап, бир задың температурасы өлчелйән шертли белги. *Ноль градус совук.*

НОМЕНКУЛАТУ'РА, Бир хүнәр, ылым боюнча уланылян атларың списогы я-да жеми. *Географик номенклатура. Медицина номенклатурасы.*

НО'МЕР, 1. Задың тертибини гөркезйән белги я-да сан. *Бизиң җайымызың номери оң.* 2. Белли бир тертипде, санда белленен предмет. 3. Гейим, аякгап ве ш. м. предметлериң сан билен белленен өлчеги. 4. Мыхманханада, хаммамда ве ш. м. ерлерде айратын жай, отаг. *Ол өз болян номерине гелди-де, дашкы эшиклерини чыкарып, эдеби китапларың бирини элине алып, кроватың үстүне гышарды* («Совет эдебияты» журналы). 5. Пьесаның, концертиң ве ш. м. ерине етирилйән, гөркезилйән айратын бир бөлүми. *Концертиң иң соңкы номеринде Гөкдепе районының чопер хөвесҗеңлери «Ериң эмели хемрасы» хакындакы айдымы ерине етирдилер.*

НОМЕРЛЕЙЖИ, Номер басыжы гурал.

НОМЕРЛЕМЕК, Бир зада номер гоюп чыкмак. *Дептериң сахыпаларыны номерлемек.*

НОМЕРЛЕНМЕК, Бир зада номер гоюлмак.

НОМЕРЛИ. Номер гойлан, номери бар болан. *45—57 номерли машын. 7-нҗи номерли оюнчы.*

НОМИНА'Л, Такык белленен, гойлан баха. *Номинал иш хакы.* ◇ Номинал кесгитлеме — дүшүнҗәни аңладян сөзүң, адың манысыны дүшүндирме. *Номинал кесгитлемелер белли бир халларда, айратын-да башга диллерден алнан сөзлерде зерур боляр* (С. Н. В[illegible] дов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

НОНПАРЕ'ЛЬ, *полигр.* Петитден овнук типо[illegible] шрифти, харпы.

НОРВЕГИЯЛЫЛАР, Норвегияның ерли халкы[illegible]

НО'РМА, 1. Бир задың белленен мөлчери, өлчеги, *мөвсүмлейин нормасыны артыгы билен* [illegible] («Яш коммунист» газети). 2. *спорт.* Спортда, белленен очколарың жеми. *[illegible] нормасыны табшырып башлады* («Пионер» журналы).

НОРМАЛ, Норма лайык, ягдая, дүзгүне [illegible] кадалы. *Сыркавың тенинiң температурасы [illegible] дан песелип, нормал ягдая етйәр* (А. Акыев. [illegible] кесели ве оңа гаршы гөреш чәрелери). *[illegible] нормал ягдайыңызың дөрәндигине бегендим* (Р. [illegible] Сүлгүниң хатлары).

НОРМАЛАЙЖЫ, Нормалашдырма бойунча эсери[illegible] лист. *Нормалайҗы болуп ишлемек.*

НОРМАЛАМАК, Дүзгүне гиризмек, норма[illegible] када гиризмек. *Иши нормаламак. Янгыч [illegible] ги нормаламах.*

НОРМАЛАШМАК, Дүзгүне гирмек, норма салын[illegible] када гирмек.

НОРМАТИ'В. 1. Гечирилйән ише, ягдая [illegible] ыкдысады, техники ве ш. м. нормалары [illegible] шың илкинҗи нормативи (*«Мыдам тайяр»* [illegible] 2. Када, дүзгүн беллейән, дүзгүни, каданы [illegible] *Норматив сөзлүк. Норматив грамматика.*

НОСИ'ЛЬЩИК, Вокзалларда, гәми [illegible] ве ш. м. багаж дашаян ишчи. *Носильщик [illegible] медаилары дүшүрйәр.*

НО'ТА I, *сазч.* 1. Сазың сесиниң, [illegible] графиги, белгиси ве саз сесиниң өзи. *Сен өз [illegible] лы ноталарыңы кән. уланярсың* (*«Совет [illegible]* журналы). 2. Шертли график белгилер [illegible] саз эсериниң тексти. *Хемме ерде [illegible] йәр, Дөреден затларңыз нота языляр* (Ата [illegible] ланан эсерлер).

НО'ТА II. *дипл.* Бир хөкүметиң башга бир [illegible] дипломатик йүзленмеси. *Хөкүметлер [illegible] алышмагы. Гаршылык гөркезип нота язмак.*

НОТАРИАЛ. Дүрли документлери, юридик [illegible] ресмилешдирмеклиге ве шаятлык этмеклиге [illegible] болан. *Шәхеримизиң нотариал конторасы [illegible] хызмат эдйәр.*

НОТА'РИУС, Дүрли документлери, юриди[illegible] ры ресмилешдирмек, шаятлык этмек иши [illegible] шахс.

НОХУТ, *бот.* Көсүкли, бирйыллык медени [illegible] ве онуң тогалажык дәнеси. *Ол ерде язлык [illegible] башга дүме күнҗи, нохут ве гавун-гарпыз [illegible] лер-де эмеле гелйәрди* (А. Говшудов. [illegible] *Нохудың, мәшиң, дарының ве башга [illegible] сортлары хем айратын гапларда дуряр* (А. [illegible] Көпетдагың этегинде).

НОШ [но:ш]: 1) нош болмак — жана [illegible] несип этмек. *Мән. нош болсун, ичиң!* (Х. [illegible] Повестлер); 2) нош этмек — ичмек. [illegible] *нош эт, үшемезлик үчин говы болар* (Х. [illegible] Повестлер).

НОШЫ [но:шы], *диал.* Соганың яшы, яш [illegible]

НОЯ'БРЬ, Календарь йылының он [illegible] ◇ Единҗи ноябрь — Бейик Октябрь [illegible] революциясының үстүн чыкан гүни. *Единҗи [illegible] ни бизде гоша байрам, гоша той болар* [illegible] бияты» журналы).

НӨВЕРТ, *докм.* Дашына докалан мата [illegible] рал, мата саралан тогалак агач. [illegible] *ди, Нөвердиң ики газыгы* (Чары Ашыр, [illegible]

НӨКЕР, *көн. с.* 1. Революциядан өн: ханың, бегиң ве ш. м. гарамагында гуллук эден адам. 2. Бириниң тарапдары, даянян адамсы. *Ол өзуниң-нөкерлерини ызына тиркәп, гамгын гайтды* («Токмак» журналы). *Дил билмез нөкер, абрайыңы дөкер* (накыл).

НУКДАЙНАЗАР, Бир зат барадакы пикир, дүшүнже, дүнйәгарайыш.

НУМИЗМА'Т, Нумизматикадан специалист, көне теңке пуллары ве медаллары йыгнамак билен мешгулланян специалист.

НУМИЗМА'ТИКА, *археол.* Көне теңке пуллары ве медаллары ылмы эсасда өврәнйән ылым.

НУР [ну:р], Ягты, шөхле, ялкым. *Икиндә якыклан гүнеш хем бол нуруны әлеме сечйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Нур сачмак — ягты бермек, шөхле яйратмак. *Пагтаның ачылмагы үстүмизе нур сачылмагыдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

НУРАНА [ну:ра:на], 1. Шөхле сачып дуран, ялпылдап дуран. 2. Ачык, мәхирли.

НУРБАТ, *тех.* 1. Хыр. 2. Хырлы чүй. *Механизмде бир кемчилик болса, нурбаты гачан сагат ялы саз ишләп билмейәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Харай, аман, дат-бидат. *Нурбат! — дийип галды душманың голы «Еңилмез» гошуна гүлдүк, достларым!* (Чары Ашыр, Поэмалар).

НУРЛАНДЫРМАК [ну:рландырмак], Ягтыландырмак, шөхлелендирмек. *Нурландырып оның гартаң йүзүни, Ене кән затлары ядына саляр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

НУРЛАНМАК [ну:рланмак], Ягтыланмак, шөхлеленмек. *Оның гөзи-де, йүзи-де, гөвни-де нурланяр* (Х. Ысмайылов. Повестлер).

НУРЛЫ [ну:рлы], *сер.* Нурана.

НУСГА, 1. Тежрибе я-да гөрелде үчин өнүм. *Сергә гелен халының сурат нусгасы мениңки* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың гайталанан формасы, копиясы. 3. Бир задың гөрелдеси.

НУТК, *көн. с.* Мәреке өңүнде чыкыш эдип сөзленен сөз. *Волостнойың нуткы Эзизи узак ойландырып хем дурмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НУХ [ну:х], *диңи.* Бизиң эрамыздан өнки эрада яшап өтен пыгамбериң ады. ◇ Нух эйямы — көп асырлар мундан өң, атам-бабам дөври, гадымы. *Нухуң эйямындан галан пис ишлер, Тәзе дурмуш гурян иле ярашмаз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Нухуң тупаны — дүнйәни сув-сил алмагы (Нухуң дөврүнде). *Нухуң тупаны дөк уруш мейданы, Сув-сил болуп акяр душманың ганы* (Чары Ашыр, Поэмалар). Нухуң тупанында — гадымы эйямда. *Нухуң тупанында болуп гечен вака.*

НЫГМА, Овазлы айдым, хен. *Сазың зарын ныгмалары Хожазарың йүзлеринде ягты дөретди* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

НЫГМАТ, 1. Иймит. *Нахар столуның үстүнде яглы нахар ве башга дүрли ныгматлар үйшүп дурярды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. *гөч. м.* Тагам, леззет. *Дадып ынкылабың ширин ныгматын, Тәзе дурмушмызың болуны гөзләр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

НЫГТАЛМАК, Айратын белленмек, айратын белленип гечилмек.

НЫГТАМАК, Бир зады айратын беллемек, айратын беллән гечмек. *Кемине гайталаманы өз пикирини хас пугта ныгтамак үчин пейдаланяр* («Эдебият»). *В. И. Ленин бизиң Коммунистик партиямызың дөремегинде ве өсмегинде оның үстүнликли гөрешинде марксизм теориясының әгирт улы әхмиетини ныгтап гөркезди* («Совет Түркменистаны» газети).

НЫЗАМ [нызам], 1. Тертип, дүзгүн. *Нызам билен әкилен тертипли багың ичиндәки көчелериң аңырсы гөрүнмейәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Харбы машк, хатар. *Булар баран батларына тәзе бөлүми кабул эдип алдылар ве нызамда дуран йигитлери гөзден гечирдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Нызам этмек — нызам билен йөремек, харбыларча йөремек. *Анха, кака, бизиң нызам эдйән еримиз* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НЫЗАМЛЫ [нызамлы], 1. Тертип билен, дүзгүнли, кадалы. *Небитдагда апы-тупан турмагына гараман, иш херекети нызамлы гидйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ексул оглы горар илиниң дашын, Тертипли, нызамлы Гызыл Гошуноыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Нызама дуран, хатар-хатар, сетир-сетир. *Пионерлер нызамлы уградылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НЫЗАМЛЫЛЫК [нызамлылык], Тертиплилик, дүзгүнлилик, кадалылык.

НЫЗАМСЫЗ [нызамсыз], Тертип билен дәл, дүзгүнсиз, кадасыз. *Артык отуз-кырк атлы нызамсыз нөкериң өңүни чекип, шәхере бажан йүзленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НЫҚАП [ныка:п], *көн. с.* Перде, туты. *Чув акжа хасадан ныкап өртүлги Акжа әпишгәни горка какдылар* («Совет эдебияты» журналы).

НЫРХ, Задың гымматының пул аңлатмасы, баха. *Шол тарапдин хор болмаң, хеммеси арзан нырхы билен бизде тапылар* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Гиден гетирер, отуран нырх сорар* (накыл). *Яманы гөрмедик — ягшы нырх бермез* (накыл).

НЫРХЛАМАК, Нырх кесмек, бахаламак.

НЫРХЛАНМАК, Нырх кесилмек, бахаланмак.

НЫРХЛАШМАК, Нырх кесишмек, бахалашмак.

НЫСАК [ныса:к], *көн. с.* Дәп-дессур, дүзгүн, йөрелге. *Бу нысак хемише умә үйшен гелин-гызларың үстүне сәвлик билен гелен йигиде эдилерди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эрбет нысаклар чыкарып, иллери гарыплыга салып йөрен бай, ишан-моллалары биз ёк этдик* («Токмак» журналы).

НЫШАН [ныша:н], 1. Бир ягдайы я-да бир зады билдирйән аламат, белгилик. *Оның әдим әдишинден ве бейлеки нышанларындан чен тутуп, оның кырк билен элли яшың арасындакы адамдыгыны айтмак болар* («Совет эдебияты» журналы). *Трахоманың илки башланғыч нышанлары аныk эдиленде, оңа трахоманың биринжи дөври дийип ат берилйәр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш). 2. *көн. с.* Дөше дакылян йүзи суратлы тегележик я-да пластинка гөрнүшли метал белги — орден, медаль, значок. *Дөшүнде уруш гүнлеринде зәхмет фронтунда ишләнлиги үчин сылаглаңан нышан ялпылдиярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегиде). *ГТО нышанының нормаларыны табшырып башлады* («Пионер» журналы).

НЫШАНА [ныша:на], 1. Окув, өврәнмеклик, ярыш максады билен атыш предмети. *Ол тойда мергенчилик атышына гатнашып, бир нәче сапар нышаны уруп, пул хем ичине пай дүвлен яглык байраклары алыпды* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). 2. *сер.* Нышан. 3. *гөч. м.* Дәш кешби, гөрнүш, сыпат, болуш. *Оның нышанасы үйтгәпдир.* ◇ Нышана алмак — 1) нышаналамак, ченемек. *Аннах оңлы нышана алып билмеди* (Б. Кербабаев. Айсолтан); 2) гөз астына алмак.

НЫШАНАЛАМАК [ныша:наламак], Нышана догруламак, нышана тарап ченемек, нышана алмак. *Нышаналап душманың чат маңлайындан уряр* (Ата Салых. Сайланан эсерлер).

НЫШАНАЛАНМАК [ныша:наланмак], Нышана догруланмак, нышана тарап ченелмек, нышана алынмак.

НЫЯЗ [ныя:з], *көн. с.* Садака. *Гар «ягды» — дийип бегенме, — аязы бардыр, ишан «гелди» — дийип бегенме, — ныязы бардыр* (накыл).

НӘ..., 1. Сөзүң өкүнден гошулып, ёклугы аңладян гошулма: *нәбелет, нәбелли, нәдогры* ве ш. м. 2. «Нәме? нәхили?, ничик?» ялы сораг чалышмасының манысыны аңладян овнук бөлек. *Ери, Мыралы, бу нә болуш!* (Мыралы). *Ай, нәбилейин, обаны ядыңдан чыкаракмың-да?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НӘБЕЛЕТ, Бирине, бир ише я-да бир ере белет болмадык, танышлыгы ёк болан, хабарлы дәл, нәтаныш. *Ол нәбелет шәхеринде көчелериң киреден-кирә гидйәнини билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу нәбелет адамсыны сувлы экидип, сувсуз гетирер* («Токмак» журналы).

НӘБЕЛЕТЛИК, Белет дәллик, таныш дәллик, нәтанышлык. *Ёла нәбелетлик. Юрда нәбелетлик.*

НӘБЕЛЕТЧИЛИК, *сер.* Нәбелетлик.

НӘБЕЛЛИ, Белли болмадык, ачык билинмейән, нәмәлим, нәтаныш. *Бу нәбелли гаракчыларың баштутаны Аллаяр төре дийлип атландырылян белли гачакчыды* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Эеси нәбелли сөзлем — *сер.* Сөзлем.

НӘБЕЛЛИЛИК, Белли дәллик, таныш дәллик, ачык билинмезлик.

НӘВАГТ, Хайсы вагт, хачан! *Шонуң нәвагт болардыгыны гөз өкүне гетиржек болуп жан этди, эмма болмады* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

НӘГИЛЕ [нәги:ле], Гөвни галан, нәразы болан, кинели. *Шу гүнки гүнүмден нәгиле дәлдирин* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Аркайын болуң, сиз мени өермедиңиз дийип, нәгиле болмайын!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НӘГИЛЕЛИК [нәги:елик]. Кине сакламаклык, гөвни галмаклык, кинелилик нәразылык. *Ол өзүниң нәгилелигини беян этмекчи болды* («Совет эдебияты» журналы).

НӘГИЛЕЧИЛИК [нәги:лечилик], *сер.* Нәгилелик. *Нәгилечилик этмек.*

НӘДОГРЫ, 1. Хакыката догры гелмейән, догры дәл, догры болмадык, ялан. *Буларың эдйән ишлериниң сениң гөвнүңе нәдогры ерлери бармы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ялңыш. *Өтен агшамкы меселәни биз нәдогры чөзүндирис* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

НӘДОГРУЛЫК, 1. Хакыката догры гелмезлик, догры дәллик, дүрс дәллик. *Нәдогрулык билен хереket этмек.* 2. Ялңышлык. *Меселәниң чөзүлшиниң нәдогрулыгы.*

НӘДОГРУЧЫЛЫК, *сер.* Нәдогрулык. *Бу романда гөрнүп дуран идея нәдогручылыгы хем бар* («Совет эдебияты» журналы).

НӘЗ, 1. Якымлы, непис дуйгы билдириш, оюн-керешме, гөз-гаш ойнадыш. *Гаш какып, гөз гүлдүрип, Якма мени нәз билен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Сыпайычылыклы бахана арайыш. *Гызы барың нәзи бар* (накыл).

НӘЗЕНИН [нәзени:н], Якымлы гөрнүшли, гылык-хәсиетли яш аял машгала. *Менің нәзениним гаты ятан болмага чемели* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Овадан йүпек яглыклы нәзенин гыз Байлыгың гөзүне өрән мәхирли гөрүнди* (Б. Гурбанов, Душушык).

НӘЗИК, 1. Инчеден эдилен, непис. 2. Яшажык, терже, тәзеже. *Оларың гөзлери пынтык ярып, нәзик япраклар билен безенен агачлары сыклаян ялыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Мәхирли, якымлы. *Хожайын кырк яшлы аялының нәзик йүзүндэн огшады* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Купәмиз яңланяр нәзик сесиңден, Оң ювашжа айдым айдян махалы* («Совет эдебияты» журналы). 4. Ынжык, өйкелек. *Нәзик адам.* 5. Тиз дөвүлйән, берк дәл, порт. *Нәзик агач. Нәзик гуроал.*

НӘЗИКЛИК, 1. Инчеден эдиленлик, непислик. 2. Терлик, тәзелик. *Япрагың нәзиклиги.* 3. Мәхирлилик, якымлылык. 4. Ынжыклык, өйкелеклик. 5. Берк дәллик, портлук, дөвлегенлик.

НӘЗИКСИРЕМЕК, Нәз эден болмак. нәзли болан болмак.

НӘЗИ-НЫГМАТ, Дүрли иймитлер, хер хили сүйжи тагамлар. *Нәзи-ныгмат башында Тәзе* («Совет эдебияты» журналы). *Столуң гетирйән дүрли гапларда болан жүрбе-жүр тагамлар, дүрли-дүрли ичгилер ве башга нәзи-ныгматлар гөрүнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

НӘЗИРГЕМЕК, 1. Нәз этмек, нәзли болмак. *Ялы нәзиргән айтды оңа: — Вассылдап отурма, ишиң билен бол!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ләликлик этмек, ләлик болмак, ләликсиремек, сыпайычылыклы бахана арамак. *Нәзиргән гүррүң этмек.*

НӘЗИРГЕНМЕК, 1. Нәзли болмак, нәзленмек. 2. Ләлик болмак, сыпайычылыклы бахана арамак.

НӘЗ-КЕРЕШМЕ, Гөз-гаш ойнатмаклык, өзи сынамак. *Нәз-керешме билен бакжаклаян гөз. Нәз-керешме этмек.*

НӘЗЛИ, 1. Нәз-керешмели, мәхирли, якымлы. *Полковникиң аялы нәзли гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нәзли гарайыш.* 2. Ләлик болмак, сыпайычылыклы, баханалы.

НӘКЕС, *көк. с.* Хич задың алынындан дәл. Файдалы, болгусыз. *Шукуң ялы оңат машгаладан нәкес огул эмеле гелдикә?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НӘКЕСЛИК, Хич задың алынындан дәллик, файдалылык, болгусызлык. *Нәкеслик этмек бизиң үчин гелишмез.*

НӘЛАЙЫК [нәла:йык], Лайык дәл, мынасып дәл, дең гелмейән, мынасып болмадык, ярашыксыз.

НӘЛАЙЫКЛЫК [нәла:йыклык], Лайык дәллик, мынасып дәллик, дең гелмезлик, мынасып болмазлык, ярашыксызлык. *Гарайышларың нәлайыклыгы.*

НӘЛЕР, 1. «Нәмелер» сөзүниң гысгалан формасы. *Сизиң илде нәлер бар?* 2. Шунча көп, өврән-өврән. *Мен оңа: — Эдйәниң болаяок! — дийип нәлер айтдым, эмма ол маңа гулак асмады.* 3. Өрән, зерур. *Бизе болса агач уссасы нәлер герек!* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Вах, энәниң өз оглуны нәлер багрына басасы гелйәрди* («Мыдам тайяр» газети).

НӘЛЕТ, 1. Йүзүгаралык, ыснат, йигренч. Сөзүниң фонетик тайдан үйтген формасы. *Ёдэн биржик гайра отурма, Чаларан башыма нәлет ситирме* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Геп гездирйәниң нәлесына нәлет!* (Мыралы). 2. Гаргыш, сөгүнч. *Гөзи гайры көп дилде, геплейәе миллет, Агрессив гүйчлере ягдырып нәлет* («Октябрь ялкымы»).

НӘЛЕТИ, Нәлет гетирйән, ыснаты, йигренжи.

НӘЛЕТКЕРДЕ, Нәлет гетирйән, ыснат гетирйән. *Нәлеткерде огул ата-энесине хемише нәлет гетирер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

НӘЛЕТЛЕМЕК, Нәлет айтмак, гаргыш этмек, гаргамак. *Зелили ватансөйүжилик дуйгусына югрулан ялкымлы гошгуларында талаңчылары нәлетләндир* («Совет эдебияты» журналы). *Аял-гызлар азатлыгына гаршы болуп, зиян етиржи адамлары нәлетлейәрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НӘЛЕТЛЕНМЕК, Нәлет айдылмак, гаргыш эдилмек, гаргамак. *Оның нәлетлән пис хәсиетлери болса, хәзир хем көне жемгыетиң зыянлы галындысы хөкмүнде нәлетленйән хәсиетлердир* («Совет эдебияты» журналы).

НӘЛЕТЛИ, Нәлет гетирен, ыснатлы, йигренчли. *Гечмишиң нәлетли галындылары болса узак яшаярлар, олары эгин-эшиге сиңен тозан ялы чотга билен* [illegible]

болмаяр, оларың гаршысына гүнделик йити ве гүйчли гөреш алып бармак зерурдыр («Яш коммунист» газети).

НӘМАҚУЛ [нәма:ку:л], Қабул эдип болмажак, мақул дәл. *Нәмакул иш.*

НӘМЕ, I. Хайсы зат, предмет, хадыса ве ш. м. хакында гүррүн гидйәнлигини гөркезйән сораг чалышмасы. *Нәме эксең, шоны орарсың* (накыл). 2. Нәхили, ничик. *Ери оглан, Бегенч, нәме, бирденкә сесиңи тапба кесәйдиң!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Нәме (нә) көрүң бар — нәме ишиң бар, ишиң ёк.

НӘМЕЖӘЛ [нәмежә:л], *көн. с.* Межәлсыз, ысгынсыз, гүйчсүз, эжиз. *Вуши кел нәмежәл, эҗиз гөврели, йигрими ики-йигрими бир яшларындакы йигитди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НӘМӘЛИМ, I. Мәлим дәл, белли дәл, аныгына етилмедик, кесгитленмедик, гүмүртик. *Нәме үчиндир, нәмәлим бир гозгалаң оны хейҗана саляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Таныш болмадык, таналмаян, нәтаныш. *Ныязбегиңкә нәмәлим бир мыхман гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Нәмәлим чалышма — *сер.* Чалышма. Ишлигиң нәмәлим формасы — ишликлериң соңуна «-мак, -мек» аффикслери гошулып ясалян форма, инфинитив.

НӘМӘХРЕМ, *көн. с.* Ят адам, кесеки. *Ол аялың таквалыгы, худайпаразлыгы, нәмәхреме йүзүни гөркезмейәни хакында дабара билен гүррүң эдишипдирлер* (Мыралы).

НӘРАЗЫ [нәра:зы:], Бир зат барада бириңден разы болмадык, бир затдан я-да бириңден гөвни битмедик, бир зады макул гөрмейән, разы дәл. *Гоюнларың гузусыны говчаның гозасы билен деңлемесе, мен ондан нәразыдырын* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Солтансөйүн Мырала нәразы гарайыш билен середипдир* (Мыралы).

НӘРАЗЫЛЫК [нәра:зы:лык]. Бири билен бир зат барада ылалашмазлык, разы дәллик, макул гөрмезлик. *Пәлг меселесинде, биже итишлыкда, гөрнетин зорлукда ил арасында нәразылык көпелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НӘРАЗЫЧЫЛЫК [нәра:зы:чылык], *сер.* Нәразылык. *Пөкген өзүниң гилдырылмагына йүрегиндәки нәразычылыгы чаларак дуйдурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НӘРАХАТ [нәра:хат], Рахат дәл, ынҗалыксыз, бирахат. *Нәрахат йүреги гозгалаң билен урды-да, аладалы йүзүне шатлык шөхлеси айланып гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НӘРАХАТЛЫК [нәра:хатлык], Рахат дәллик, ынҗалыксызлык, бирахатлык. *Нәче оның бергиси? — дийип, нәрахатлык билен сорады* («Совет эдебияты» журналы). *Яго, сен шәхерден хабардар болгун, бирден нәрахатлык яйрап гитмесин* (Шекспир, Отелло).

НӘСАГ, Бир кеселе дучар болан, саг дәл, кеселли; сыркавлан, нәхош, сыркав. *Нәсаг адамлара хызмат этмек бизиң борҗумыз ахыры!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Чылшырымлы агыр операцияның шөвлы гечмеги нәсагың говуланып гитмегини үпҗүн этди* («Совет эдебияты» журналы).

НӘСАГЛАМАК, Бир кеселе дучар болмак, нәхош болмак, сыркавламак. *Тәзе мирибымыз нәсаглан дагы эден болаймасын!* («Колхоз гүнлери»).

НӘСАГЛЫК, Бир кеселе дучар болмаклык, саг дәллик, кеселлилик, нәхошлук, сыркавлык. *Гыззырма кесели умумы нәсаглыкдан башланяр* (А. Акыев, Гыззырма кесели ве оңа гаршы гөреш чәрелери).

НӘСАГЧЫЛЫК, *сер.* Нәсаглык. *Нәсагчылык илерки обалара-да яйрапдыр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

НӘСАЗ [нәса:з], 1. Арасы бозук, агзала, оңшуксыз. *Нәсаз адамлар.* 2. Харап болан, заяланан, бозулан. *Механизм нәсаз ишлейәр.* 3. Саз дәл, ритмик дәл. *Йүрегиң нәсаз урмагы.*

НӘСАЗЛЫК [нәса:злык], 1. Арасы бозуклык, оңшуксызлык, агзалалык. *Арамызда бир азаҗык нәсазлык хем болайяр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Заялык, бозуклык, хараплык. *Сагадың ишлейшиниң нәсазлыгы.* 3. Саз дәллик, ритмик дәллик.

НӘТАҚЫК [нәта:кы:к], Такык дәл, такык эдилмедик, аныкланмадык, гүмүртик. *Нәтакык иш. Нәтакык меселе.*

НӘТАҚЫКЛЫК [нәта:кы:клык], Такык дәллик, анык дәллик, ачык дәллик, гүмүртиклик.

НӘТАНЫШ, Таныш дәл, таныш болмадык, кесеки. *Эйванда нәтаныш адамларың янында отуран Ягдыны гөрен бадына. Бахарың йүреги җигледи, эндамы дыглады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

НӘТАНЫШЛЫК, Таныш дәллик, нәтаныш болмаклык, бири-бирини танамазлык.

НӘТЕҢЕТ, *сер.* Нәтүйсли. *А гыз, болуп отурышың нәтеңет!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Какасы, болшуң нәтеңет, йөр гидели, гахарың ятышар* («Совет эдебияты» журналы).

НӘТМЕК, «Нәме этмек» сөзүнден ясалан гошма сөз. *Оның ичи асыл дүшындан гөрнүшине меңземесе нәтҗек* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сервиси агачның саясында солса гүл, нәтмек герек? Сервиден табыт кылып, гүлден кепен этмек герек* (Мыралы).

НӘТҮЙСЛИ, Нәхили, ненен, ничик, нәзейилли. *Мысаласы нәтүйсли, хасса ялы ыранып гелйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

НӘУМЫТ [нәумы:т], Умыды болмадык, умытсыз, тамасыз. *Гечирилен берк агтарышы өз гөзи билен гөрүп дуран Гулман нәумыт болды* (А. Говшудов, Повестлер).

НӘУМЫТЛЫК [нәумы:тлык], Умыт болмазлык, умытсызлык, тамасызлык. *Бибигүлүң сөзлеринде нәумытлык аңланярды* («Колхоз гүнлери»).

НӘХАҖАТ [нәха:жат], I. Нәме үчин, нәме себәпден. *Сени нәхаҗатдан гайгыралы?* (М. Горький, Эсерлер). 2. Нәмә гереги бар, нәмә герек. *Бейле гүррүң этмек нәхаҗат!*

НӘХАК, I. Догры дәл, мамла дәл, нәдогры. *Бизи дири ювутмак үчин буржуазия хем оларың гуллары нәхак ойланярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хакыкат нәхакы хер ерде кесер* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Хич бир себәпсиз, бидерек, ерликсиз. *Сиз нәхак горкупсыңыз* («Мыдам тайяр» газети). *Иним, сен нәхак азара галярсың!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

НӘХИЛИ [нәхи:ли], Нененси, нәтүйсли, ничик. *Ол хатың бизе нәхили душенини мен билип билмедим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу ерде нәхили нарзан дийсең бар: йылы герек болса — йылы, совук герек болса — совук* (Н. Поммa, Себәбини соң билдим).

НӘХОШ, *сер.* Нәсаг. *Нобатчы нәхошы барлап бир кемсиз, Гарады гаррылаң яшлы гөзүне* («Совет эдебияты» журналы). *Нәхош кәнми? — дийип сорады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

НӘХОШЛАМАК, *сер.* Нәсагламак. *Яңы укудан галан, нәхошлан Мама гышарып ятан еринде Меретден өңе дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

НӘХОШЛУК, *сер* Нәсаглык. *Нәхошлук оны хорлапдыр Нәхошлукдан ачылмак.*

НӘЧЕ, I. Хайсы мукдарда, нәхили мукдарда. *Мениң аялым нәче зәхмет гизандыка?* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Ненен, көп, нәхили, нәтүйсли. *Говача шейле бир өсүмлик, шейле бир экин, муны нәче тарыпласаң, ене аз* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

НӘЧЕНҖИ, Тертиби, саны боюнча хайсы ердедигы-

ни аңладян тертип сан. *Сен нәченҗи класда окаярсың?*

НӘШАТ [нәша:т], Тукат гөрнүшли, шат дәл, кейпсиз. *Хем гараңкы, хем-де тукат, Отырсыңыз бейле нәшат* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

НӘШАТЛЫК [нәша:тлык], Тукат гөрнүшлилик, шат дәллик, кейпсизлик.

НЯ'НЯ, 1. Машгалада чагажыклара, бәбе́ге середйән аял. 2. Кеселханада сыркавлара середйән аял. *Эли насилкалы ики саны няня гелип, Гарягдыны башга бир җая алып гитдилер* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

О

О, Түркмен элипбийиниң он секизинҗи харпы.

О I, *гепл. д* «Ол» диен ат чалышмасының гысгалан формасы. *Ай, о ян-бу ян гездим* (А. Говшудов, Эсерлер).

О II, Ген галмагы аңладян үмлүк. *О, сен хем геләйдиңми?!*

ОА'ЗИС, *геогр.* Чөл мейданларда өсүмликлер билен өртүлен, баглы-бакҗалы, сувлы ер. *Мургап оазиси Союз мәнберинде улы әхмиете эедир* («Совет эдебияты» журналы). *Амыдеряның сувы Мургаба барып, Мары оазисини сувландырар* («Мыдам тайяр» газети).

ОБА [о:ба], Дайханчылык билен мешгулланян илатлы ер. *Дабарамыз ер шарында яңланяр, Обаларымыз шәхер билен деңленйәр* (Ата Көпек Мерген, Гошгулар). *Оба кеселханасы. Оба мекдеплери. Оба совети.*

ОБАДАШ [о:бадаш], Бир обада доглан, бир обада өнүп-өсен, бир обада яшаян. *Атың үстүнде отуран йигрими яшлар төверегиндәки йигит кервенбашының обадашыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мениң шу ерик бир обадашым гелипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Танышык вагтында ики обадаш, Ел ачды болмага өмүрлик ёлдаш* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ОБАДАШЛЫК [о:бадашлык], Бир обада биле яшамаклык, бир обада болмаклык. *Обадашлык хатырасына сен мени мундан артык гынама!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОБАЛЫ [о:балы], Оба ерлеринде яшаян, обада яшаян, обадан гелен. *Йигирми бәш яшына етен бу оглан Аслы шу обалы, шу ерде доглан* («Совет эдебияты» журналы). *Гурт барасында айданымызда болса, ол, обалы, эмма шәхере көпрәк гатнаганды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОБАЛЫК [о:балык], 1. Оба бар болан ер, отуран оба я-да гөчүп гиден оба ери. 2. Обаның көп ери, бир нәче оба, гиден оба *Тилкиҗик ёла душуп гидип барярка, өкүнден бир обалык чыкяр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ОБАМА-ОБА [о:бама-о:ба], Обаларың бирини хем гойман, обалара бирин-бирин. *Оның ёл бойы обама-оба совлуп, өз достларының янына барып, ине шу хем гелиш экени* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

ОБАЧЫЛЫК [о:бачылык], 1. *сер.* Обалык. *Сары ага чепине гышарып, машының ызкы айнасындан тозана гөмлүп галан обачылыга серетди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Оба яшайшына махсус болан дессур, дәп.

ОБЗО'Р, Фактларың, вакаларың ве ш. м. жеми барада гысгача маглумат, хабар, сын. *Рус тарыхының гысгача обзоры язылыпдыр* (СССР тарыхы).

ОБКО'М, Область комитети. *Конференцияда обкомың иши барада чыкыш этдилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Бизиң небитли гатлаклардан хем скважиналардан нәхили пейдаланяндыгымызы барлап гөрмек үчин болса обком тарапындан йөрите комиссия дүзүлжек* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

О'БЛАСТЬ, 1. Юрдуң бир бөлеги, ер, территория. 2. Бир нәче районлары өз ичине алян улы административ-территориал бирлик. *Биз бу йыл областда биринҗи болуп, говачаны инедөрдүл гәмиклап экйәрис* («Совет эдебияты» журналы). *Пленумың карарыны гүрлүшгечирмек үчин областың зәхметкешлериниң улы гошгыларыны докладчы кыгтап айдяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ОБЛИГА'ЦИЯ, Дөвлет заёмының билети. *Таблицада 100 манатлык облигация дүшйән утушлар гөркезилди* («Совет Түркменистаны» газети).

ОБЛИСПОЛКО'М, Область исполнитель комитети. *Облисполкомың секретары.*

О'БРАЗ, 1. Эдебиятда, сунгатда: хакыкатың умумылашдырылып, чепер шөхлелендирилиш формасы. *Түркмен совет эдебиятының бу дөврүнде социалистик янлушыгың тәзе адамларының образы дөредилди* («Хәзирки заман эдебияты»). 2. Бириниң я-да бир зады болшы, гөрнүши, кешби. *Полторацкиниң ниҗеликли кешби, ховсала өзүни алдырмаян пайхаслы образы гөзүниң өңүне гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гөз өңүне гетирме — предметлериң, хадысаларың көңүл дуран образларыдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 3. Чепер эсерлерде тип. *Б. Кербабаевиң «Айгытлы эдим» романында Артыгың образы.*

ОБРАЗЛЫ, Жанлы, тәсирли, чепер. *Шу хекаяда дүйгыны автор хут дурмушда болшы ялы, өрән образлы шекиллендирйәр* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ОБРАЗЛЫЛЫК, Жанлылык, тәсирлилик, чеперлик.

ОБРО'К, *тар* Крепостнойчылык дүзгүнинде: ишчишиклер тарапындан дайханлардан пул я-да харыт көрнүшинде межбуры алынян йыгым. *Ол илатлар ёлбашчылара оброк бермәге борчлы болупдырлар* (СССР тарыхы).

ОБСЕРВАТО'РИЯ, *астр.* Астрономик, ягны гөзегчиликлер гечирилйән жай ве шулар ялы ишлер алнып барылян эдара. *Ол ылым ве поэзия тарапдары болуп, Самаркантда, якынҗак бир ерде ажайып обсерватория гурдурыпдыр* (СССР тарыхы).

ОБСКУРА'НТ, Обскурантизмиң тарапдары, гөзбагчынер.

ОБСКУРАНТИ'ЗМ, Реакцион сыныплара хас болуп, магарыфа, медени өсүше душманчылыклы гатнашык.

ОБУРМАК [о:бурмак], Бир задың йүзүни, ичини зер билен гопармак, оймак. *Ер обурмак.*

ОБУРТМАК [о:буртмак], Бир задың йүзүни, ичини гопартмак, ойдурмак, газдырмак.

ОБУРЫЛМАК [о:бурылмак], Бир задың йүзи, ичи гопмак, гопарылмак, оюлмак, газылмак. *Диварың бүзи обурылды.*

ОБЩИ'НА, *тар.* Гадым эйямда: бир территориал бирликде яшаянларың өңүмчилик гуралларына нисбетликде элик эдйән ве юрды өзлери доландырян гуллукчы. *Адамларың биликде яшамаклары обществолык өндүрүшиниң дүзүлмегине алып барыпдыр* (СССР тарыхы). *Аталык уругы вагтында отурымлы яшаян уруг общинасы болуп яшапдырлар* (Гадымы дүйә тарыхы).

ОБЩИНАЛАЙЫН, Община эсасланян, община хас болан.

ОБЪЕ'КТ, 1. *филос.* Бизиң аңымыза баглы болмадык ве бизиң аңымыздан дашарда бар болаң затлар, дашаркы дүнйә, хакыкат. 2. Хайсы-да болса бириниң иш дөредижилиги, үнси гөнүкдирилен предмет, хадыса, адам. *Өңүнден кесгитлемәниң максады барлаг объектини сайлап алмакдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 3. Хожалык я-да гораныш әхмиети болан кәрхана, гурлушык, айратын участок ве ш. м. *Гурлушык объектлериниң биринiң янында гүррүң гидйәрди* («Пионер» журналы). 4. *грам. сер.* Д о л д у р г ы ч. *Еңиш дүшүм белли индивидуал объекти ве белли топар объекти гөркезйәр.*

ОБЪЕКТИ'В I, Оптики абзалың өңүндәки айнасы. *Фотоаппаратың объективи. Объективиң трубкасының линзасы.*

ОБЪЕКТИ'В II, 1. *филос.* Бизиң аңымыза баглы болмадык, бизиң аңымыздан дашарда болан. *Деңешдирме объектив дүнйәниң предметлериниң, хадысаларының меңзешлигини ве тапавудыны йүзе чыкарян логики усулдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 2. Адалатлы, хакыкы, догры. *Онуң эсерлери элмыдама объектив прогрессив мана ве әхмиете эе боляр* («Совет эдебияты» журналы). *Халк магарыф органлары окувчыларың билим дережесини объектив кесгитлемегини газаңмалыдырлар* («Совет Түркменистаны» газети).

ОБЪЕКТИВИ'ЗМ, 1. *филос.* Хакыката марксистик-ленинчилик сынпы нукдайназардан баха бермеклиге душман болан ве буржуаз идеалистик идеология эсасланан хыялы объективлик. 2. Объективлик, адалатлылык.

ОБЪЕКТИВИ'СТ, Объективизмиң тарапдары.

ОБЪЕКТИВЛИК, Объектив болмак, объектив гарайыш, адалатлылык.

ОБЫВАТЕЛЛИК, Шахсы бәхбитлери арамаклык.

ОБЫВА'ТЕЛЬ, Жемгыетчилик дүнйәгарайшындан махрум болан хем-де овнук шахсы бәхбитлерини араян адам. *Обывателе бил багламак болмаз* («Совет эдебияты» журналы).

ОВАДАН, Дашкы гөрнүши боюнча якымлы, гөрмегей, гелшикли. *Өзүниң медениетлилиги ве овадан посёлогы билен бүтин республикамызда шөхратланян «Тәзе ёл» колхозының айдың, ягты гелҗеги бар* («Совет Түркменистаны» газети). *Дурсун айратын овадан гызды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Хаты овадан язмак.*

ОВАДАНЛАМАК, Овадан гөрнүш бермек, овадан этмек, беземек. *Жайың бир нәче бөлеклерини пүкги шекиллер билен овданлапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). ◇ С ө з о в а д а н л а м а к — шелайын сөзлер тапмак, айтмак. *Оны өзүңе чекмек максады билен сөзүңи оваданлап башламалы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОВАДАНЛАНМАК, Овадан гөрнүше гирмек, гелшикли болмак, овадан болмак. *Хәзир гөрсең, ол даяныпдыр, оваданланыпдыр* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ОВАДАНЛАТМАК, Овадан гөрнүш бердирмек, гелшикли, шекилли этдирмек. *Жайың даш йүзүни оваданлатмак.*

ОВАДАНЛАШМАК, Гитдикче гелшикли, шекилли, овадан болуп башламак. *Шәхериң гөрки барха оваданлашяр.*

ОВАДАНЛЫК, 1. Даш гөрнүши боюнча гөрклүлик, гөрмегейлик. *Шекер, дүнйәде оваданлык адама кәвагт бетбагтлык хем гетирйәр экени!* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). *Бердиниң даш гөрнүшинде бир хили гелшиклилик, оваданлык пейда болупдыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гелшиклилик, тимарлылык, режелилик, гөзеллик, безеглилик. *Гөр нәхили оваданлык!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ОВАЗ [ова:з], 1. Богаз перделериниң титремеги нетиҗесинде эмеле гелйән сес. *Дашарда бир адамзадың овазы гелйәр* («Гөроглы» эпосы). *Чекимли сеслер диңе оваздан ыбаратдыр.* 2. Сазың, айдымың якымлы лабзы, сеси. *Овазың долдурып төверек-даша, Гызыклы хеңлери чалгын, түйдүгим!* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Сурнайың хем-де депрегин овазы астында дружинаның байдагы чыкарылды* («Пионер» журналы). 3. Бир задың гүңлеч сеси. *Бирденкә гудогың батлы овазы шәхере йайрап гитди* («Совет Түркменистаны» газети). 4. Бир зат хакда болан хабар, гүррүң. *Зәхметкеш дайханa дикип гөзлери, Овазын әлеме етирйәр газет* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Коммунизм — адамзадың өмрүниң бахар-язы, Ватанымда яңланяр онуң еңиш овазы* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда).

ОВАЗА [ова:за], Бириниң я-да бир задың дабарасы, тарыпы, шөхраты. *Овазасы ерiң йүзүни тутан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Овазасы ил ичине долупды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОВАЗЛАНМАК [ова:зланмак], Оваз чыкармак, сесленмек, сес чыкармак. *Бармаклар дегенде, эришлең бары, Овазланяр гөйә дутарың тары* («Совет эдебияты» журналы).

ОВАЗЛЫ [ова:злы], Якымлы, мылайым сеслi.

ОВАЛ, *сер.* О з а л. *Овил аглап гездик байлар янында, Инди биз хем бодук адам санында* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Белки, сең ядыңда, овал языпдым, Атыжылык нышаңыны аланмы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ОВАЛ-АХЫР [овал-а:хыр], Өнде-соңда, ахыр соңунда, иң соңы. *Овал-ахыр ерине етирилмели болса, эдип гутаран ягшы.*

ОВАЛКЫ, *сер.* О з а л к ы. *Дөредижилигиниң урушдан овалкы дөврүнде Ата Говшудов бир нәче хекая, фельетон язды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Инди гөргүл, бу бәш гүнлүк дүнйәде Овалкы дөвраның өтди, Меңли хан* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ОВАРРА, Даш аралык, узак аралык, узак ер, даш, узак. *Өйүң гапдалында сув барка, оны оваррадан йүк эдинип гетирмегиң гереги ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Гелҗек хирасат өзүми оварра алып гидержикән дийип пикирленйәрин* («Мыдам тайяр» газети). ◇ О в а р р а б о л м а к — гүмүни чекмек, ёк болмак, жәхеннем болмак, ыгып гитмек. *Ери, оварра болсана, гыз! Саңа нәме герек? Потды, өзбашыңа яңрап дурма-да, оварра бол!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). О в а р р а э т м е к — ёк этмек, гүм этмек. *Оварра эт, ярашмаз, комсомоллык адыңа* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

ОВАРРАМ [оварра:м], Нәме болса шол, болса болсун, айбы ёк, жәхеннем, гой. *Гел-гел бу затлары оваррам дийсем, индикиң нәме?* (Н. Помма, Тайлак хызын). *Оваррам дөкулсе, бол басымрак!* («Совет эдебияты» журналы).

ОВА'ЦИЯ, Жошгунлы гутлаг, шовхунлы эл чарпышык. *Ленинiң сөзүниң иң соңкы сөзлери шовхунлы овацияның арасына сиңип гидйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ОВГАНЛАР, Овганыстаның ерли халкы, эсасы илаты. *Гүндогар гызлары, аклар, гаралар, Хиндилер, овганлар, бойдаш жоралар* («Октябрь ялкымы»).

ОВДУРМАК, Элиң билен басып, бири-бирине сүртүп юмшатдырмак. эретдирмек (гурт ве ш. м. барада). *Аш гатыклык гурт овдурмак.*

ОВЖУН, Боюнтырыгың ашагындан гоюлян кече. *Овжун гоймасаң, өкүзиң бойнуны боюнтырык яра эдйәр.*

ОВКАЛАМАК, 1. Беденiң бир ерини эл билен гысышдырып овмак, эндамың агырян ерлерини басышдырмак, массаж этмек. *Чигрек деген эллерини олар чендан овкалаярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

Овкалады хассаң элин, Ялкап доган ялы болуп (Чары Ашыр. Поэмалар). 2. Бир зады гысыштырып овратмак, элиң аясына салып мынжыратмак, күлке этмек, хапасыны айырмак. *Кендир тужуркасының этегинде гатан лайы овкалады* («Совет эдебияты» журналы). 3. Эйини етирмек үчин чекиштирип юмшатмак, элиң билен овмак.

ОВКАЛАНМАК, I. Бедениң бир ери эл билен басылып овулмак, массаж эдилмек. *Онуң эл-аягы овкаланды.* 2. Гысыштырылып оврадылмак, мынжырадылмак. 3. Эйи етирилмек үчин чекиштирилип юмшадылмак, эл билен овулмак.

ОВКАЛАТМАК, Бедениң бир ерини эл билен басыштырмак, овдурмак. *Эҗем икимизиң эл-аягымызы овкаладып, аркамыза чыкдырышымызы айдып-да дурҗак дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОВКАЛАШМАК, Бири-бириниң овкаламак, овкаламага көмеклешмек.

ОВКАТ [овка:т], I. Гүн-гүзеран, яшайыш үчин иймит. *Мен сениң доканҗа биз, алачаңы сатып, овкат эдип отырын. Мени өңки овкадымдан айрарсың* («Гөроглы» эпосы). 2. *диал.* Нахар.

ОВЛАК, *зоол.* Гечиниң, кейигиң алты айлыга ченли чагасы. *Ол, җерен овлагының улаландан соң хем чөли ядындан чыкармайшы ялы, обаны унутмаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бөкҗеклешйәр маралларың овлагы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Ак гечиниң овлагы — өзгелерден «артык». *Даҗатар — арчының оглы болдугы, ак гечиниң овлагы болдугымы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОВЛАКГАПДЫ, *көн. с.* Бир нәче атлы болуп, дамагы чалнан овлагы гапып алып, сайланып чыкып билмек ойны, гөкбөри.

ОВЛАК-ГУЗЫ, Овлак хем гузы, гошулан гузы хем овлак. *Жарчылар овлак-гузы ялы мәлешйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң овлак-гузы бакян оглан вагтымды* (Мыралы). *Биби хем сагым гутарансоң, овлак-гузулар билен гүйменип йөрди* («Түркмен пьесалары»). *Овлак-гузы, гоюн-гечи мәлешип, Мәлим эдйәр гөрмәндирлер чыгыры* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ОВЛАКЛАМАК, Гузламак (гечи, кейик хакда).

ОВМАК, I. Бир зады элин билен овкалап мынжыратмак, күл этмек. *Гумы овуп гөрйәр хем-де ысгаяр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир зады овкалап эзмек. *Гурт овуп тайярлан гатыгыны гатып, нахарларыны берди* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Селямы овуп. өйуме гирдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОВМАЧ, Догралан гызгын чөреги ягда овуп тайярланылян иймит.

ОВМАЧЛАМАК, Овмач ялы эдип овмак, мум-хелим этмек, мынжыратмак.

ОВНАМАК, I. **Бөлеклере бөлүнмек, майда-майда болмак, овранмак, ушамак.** *Бу тайда болса хемме затларың бөлеклере бөлүнйәндигини ве овнаяндыгыны гөрйәрди* (М. Горький, Эне). 2. Барха кичелмек, овнук болуп ушап башламак. *Адамлар йылсайын овнаян ялыдылар, тире бутинлейин йитип гитмәге голайлашыпды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Әхмиети песелмек, песе гачмак, угры гачмак. *Пахай, гүррүңимиз-ә жуда овнад-ов, уллакан колхоз хожалыгындан гелип, бир бизиң хожалыгымыза дүшди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол соңкы вагтлар хас овнап башлапдыр, болгусыз затлары хем агзына аляр.*

ОВНАТМАК, Овнук этмек, бөлеклере бөлмек, майда-майда этмек, бөлеклемек, майдаламак, ушатмак.

ОВНУҖАК, Хас овнук, өрән овнук, майда, кичи. *Юмуртганың сарысында диңе микроскоп астында гөрүнйән, өрән овнуҗак сарылык шарҗагазлары пейда болярлар* (А. Н. Кабанов. Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Овнуҗак доғралан эт онуң ишдәсини* («Совет эдебияты» журналы).

ОВНУК, I. Ири дәл, улы дәл, ушак. *Овнук ... ханлары-да өз нөкерлери билен муңа гошулып гайдярлар* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар) ... *кы он бир саны овнук ябың дерегине* канал ... (Совет эдебияты» журналы). *Дробь санлар ... задың овнук бөлегини гөркезйәрлер.* 2. ... болмадык, ужыпсыз, угурсыз. *Онуң өзүни алып ... шында Энәниң үнсүни өзүне чекйән кән овнук ... пейда болды* (М. Горький, Эне). *Овнук месел ... гүррүң. Овнук алада.* 3. Жемгыетчилик ве ... тайдан әхмиети улы болмадык, кувваты аз болан. *... ер эеси овнук өндүрижини өз хакимлигине табын эдип-дир* (СССР тарыхы). *Овнук хожалык. Овнук капиталистик хожалык.* ◇ Овнук адам — *сер.* Адам

ОВНУКЛАМАК, I. Өңки болшундан овнап башламак, өңкүсинден овнук болмак, кичелмек, ... майдаламак. *Ири дамҗалар барха овнуклап, ... сиңкитли ягша өврүлди* («Совет ... 2. *гөч. м.* Овнук-ушак зада үнс бермек, сәхелче үнс бермек, майдачыл, ушакчыл болмак, болгусызлыга өврүлмек.

ОВНУКЛАТМАК, Өңки болшундан овнатмак, ушаклатмак.

ОВНУКЛЫ-ИРИЛИ [овнуклы-и:рили], I. Улулы-кичили, майдалы-ирили. *Еке галаң шу җайда яшаян машгаланың ики-үч саны овнуклы-ирили чагалары ишикде ойнаярлар* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Шол махал хем овнуклы-ирили кейик сүрүси өкҗе гөтерип, гөзден йитип гидйәрлер* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. *гөч. м.* Овнук-ушак әхмиети болан. *Шулар ялы овнуклы-ирили кемчиликлер гурлушыгың бир нәче объектлериниң вагтында гутарылмагына пәсгел берйәр. Овнуклы-ирили кемчиликлери тиз дүзетмек герек* («Совет эдебияты» журналы).

ОВНУКЛЫК, *сер.* Овнукчыллык.

ОВНУК-УШАК, I. Ончаклы улы дәл, ушак-дүшек. майда-чүйде. *Илки ол Вепаның яраларыны даңышдырды, соң өзүниң овнук-ушак яраларыны даңды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол үчин овнук-ушак зат алдым* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Әхмиети аз болан, болгусыз, әхмиетсиз. *Бәйле овнук-ушак затларың гүррүңини эдип йөренден, сапакларыңыза гөврак тайярланың! — дийип, җогап берйәр* («Токмак» журналы). *Овнук-ушак кемчиликлери гөркезмек болар* («Совет эдебияты» журналы).

ОВНУКЧЫЛ, Овнук-ушак зада үнс берйән, сәхелче зада үнс берйән, овнук затлара баш гошян, майдачыл. *Патриархал помещик укладының хәсиетли фигурасы Коробочка самсык, гысганч, овнукчыл, мүңкүр адамдыр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ОВНУКЧЫЛЛЫК, Овнукчыл болмаклык, овнуклык **этмеклик, майдачыллык, ушаклык.**

ОВРАМ: 1) күл-оврам болмак — чым пытрак болмак, оврам-оврам болмак, халыс овранып гитмек. *Үммүлмез ёгын агачлар гара өрт болуп күле дөнүпдир, күл-оврам болуп пытрапдыр* (А. Говшудов, Эсерлер); 2) күл-оврам этмек — чым пытрак этмек, оврам-оврам этмек, овратмак.

ОВРАМ-ОВРАМ, Күл-майда, күл-пеекүн, күл-ушак. *Элиндәки сигаретини басып, оврам-оврам этди* («Мыдам тайяр» газети).

ОВРАНМАК, Майда-майда болмак, овнук бөлеклере бөлүнмек, оврам-оврам болуп гитмек, овунтыклара бөлүнмек. *Анха, бириниң чым пытрак овранан Саг голуны омурдандан кесдилер* (Б. Кербабаев, Айлар).

ОВРАТМАК, 1. Майда-майда этмек, овнук бөлеклере бөлмек, уврам-уврам этмек. *Ол чаклаңрак бир көпринің ашагындакы цементлери овратды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Дөвүп бөлеклере бөлмек, айырмак. *Вуши хел пече сазак овradып салмакда Хошгелдэ көмек бермәге башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) 3. *гөч. м.* Дыр-пытрак этмек, дерби-дагын этмек, дагытмак. *Душманы овradып, лэшини серер, Газап эдил салсаң, дагы хем ярар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ОВСАР, Дүйәниң келлесинне салынян демир дишли ногта. *Мен онуң дуесиниң овсарындан япышдым, бермәдим болдум* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чолук малның овсарлы хасыр-хусур газыкдан чөзүп, үстүне тёсүп мунди* («Колхоз гүнлери»). ◇ Овсар салмак — бирини өзүне боюн эгдирмек, бирини гарашлы этмек, табын этмек. *Байлар башыңыза овсар салып кохлы этдилер-а гүррүң берсене?! Эйсем инди сен келлеңе овсар салмак ислейәрмиң?* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОВСАРЛАМАК. Овсар салмак. *Дүйәни овсарламак.* 2. *гөч. м.* Бирини өзүне боюн эгдирмек, гарашлы этмек, табын этмек.

ОВСАРЛАНМАК, 1. Овсар салынмак. *Яңыжык башы овсарланып дуя эдебиятын гөтерилиш урмага башлады* («Совет эдебияты» журналы) 2. *гөч. м.* Боюн эгдирилмек, гарашлы эдилмек, табын эдилмек.

ОВСАРЛАТМАК, 1. Овсар салдырмак. 2. *гөч. м.* Боюн эгдиртмек, гарашлы этдиртмек, табын этдиртмек.

ОВСАРЛЫ, 1. Овсар салнан. *Овсарлы эркек. Овсарлы дуе.* 2. *гөч. м.* Боюн эгдирилен, гарашлы эдилен, табын эдилен.

ОВСУН, 1. *көн. с.* Мөй, йылан ве ш. м. чаканда окалян дога. 2. *гөч. м.* Бириниң я-да бир задың бады, хайбаты, тәсири, гүйч, гудрат. *Шу Чашчы чамана мениң овсуным йөрәнок, менден нәме ислесеңиз алың-да, шуны мениң мекдебимден айрың!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Орта бойлы, гиң гарашлы гөзелиң, Овсуны бар узын өрме сачында* (Б. Кербабаев, Айлар). *Мехинлиниң овсуны шол ниетини бир бада говшатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Овсун атмак — мөвч алмак, хайбатланмак, бириниң үстүне сүрүнмек. *Трактор мейдана атып овсуны, Ярып баряр гара ериң гөвсүни* (М. Сейидов, Чолук). *Аңырсына гөзъетмез асуда деңиз ялы гөм-гөк говача овсун атяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол овсун атып сүрүкди.*

ОВСУНЛАМАК, Мөвч алмак, овсун атмак, хайбатланмак, сүрүнмек. *Бу пурсатда Байлы өзүниң сакланып билмейәндигини гөйә бир гүйчли зат овсунлап демине чекйән ялы, ыгтыярыны элинден оңа алдырыпды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Нәме жогап бержегиңи билмез ялы, бу тайда душнүксиз хич зат ёк — дийип, Вуши кел гызы овсунламага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОВСУНЛАНМАК, Овсуна берилмек, овсуның тәсирине дүшмек. *Артыгың айгыт эдиҗилиги онуң эркини элинден алды-да, нәхили боланыны хем дуйман, овсунланан ялы, гурплы гуҗага долды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОВСУНЛАТМАК, Овсуның тәсирине дүшүрмек, өзүне чекдирмек. *Тамараның бутин дуйгы дамарларына жан берйәрди, оны өзүне бакан овсунладярды* («Совет эдебияты» журналы).

ОВСУНМАК, Мөвч алмак, толгунмак, батланмак, галкынмак. *Деңиз толкунлары мылайым сеслн Овсунып, кенарың гумун ялярды* («Совет эдебияты» журналы).

ОВСУНЧЫ, 1. *көн. с.* Овсун атыжы, овсун билен өзүне дартыжы. *Ол жар овсунчы ялы хемме суны демине дартып, пуре-пур болупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Мөвч алыжы, хайбат атыжы, өзүне чекиҗи. *Ылгадым гөрмәге гөзел ярымы, Ак йүзде овсунчы зулпи-тарымы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ОВУЗ, Тәзе гузлан малың илкиниҗи сүйдүнден бишприлен өнүм. ◇ Овуз сүйди — тәзе гузлан малың илкиниҗи сүйди. *Дуесиниң овуз сүйдүни саган Айна өе гирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОВУЛМАК, 1. Күлке болмак, овранмак, майдаланмак. *Жубусинден овлан теммәки күлкесини чыкарды.* 2. Овкаланып мынжырадылмак, эзилмек. *Бу табакда гурт овулды.* 3. Мускуллар зерзав болмак, гуры агырмак, агырмак. *Гапыда гуна булашып отуран Айнаның сачлары дагынықды, тозан сиңен солгун йүзи чытыкды, гамчы деген, сымсыкланан гөвреси овлупды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОВУНТЫК, Бир задың овнуҗак бөлеклери, дувур-дувур болан бөлежиклери, дәнеси, күлке. *Гүлендам чөрек овунтыгыны алып, элинде мынчгалаярды. Ярылан бомбаның овунтыклары телим еримден йүзлейже яра салып гидипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Дишиңизиң арасында чөрек ве эт овунтыклары галан махалында, оны чөпҗагазлар, сим бөлежиклери билен горжамак болмаяр* («Мыдам тайяр» газети).

ОВУРТ, 1. Ики яңагың ич йүзи, ич бошлугы. *Ол ашакы додагыны дишледи, овуртлары юмралан ялы гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ики овурдыны чөрекден долдурып, сапагыны тайярламага башлады* («Пионер» журналы). 2. Агыз бошлугы, агыз. *А, мен болсам овурдымда сув бар ялы дымярын* (Б. Пурлиев, Илкиниҗи гүн). ◇ Бир овуртҗык — азажык, сәхелче (ичмек үчин чай, сув ве ш. м. хакда).

ОВУРТЛАМАК, Овурда алып ичмек (сувуклык хакда). *Мен онуң гөвни үчин чалдан үч-дөрт овуртладым* (Н. Помма, Себэбини соң билдим). *Гарлы усса кәсесине гуян чайыны овуртлады* (А. Говшудов, Повестлер вехекаялар). *Стакана сув гуйды-да, оны хаялжак овуртлап ичип башлады* («Совет Түркменистаны» газети). *Ахмеди чайындан бир гезек овуртлады-да, сёзүни довам этди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ОВУРТЛАНМАК, Овурда алнып ичилмек (сувуклык хакда).

ОВУРТЛАТМАК, Овурдына алдырып ичирмек, азажык ичирмек. *Сув овуртлатмак.*

ОВУЧ, Бир элиң ич тарапа бүкүлен бошлугы. *Бир овуч ун. Бир овуч говурга.*

ОВУЧЛАМАК, Овуч билен алмак, овужыны долдурмак.

ОВУШМАК, Овмага көмеклешмек. *Гурт овушмак.*

ОВФ, Биынжалыгы, дарыкмаклыгы, агырыны ве ш. ш. аңладян ұмлүк. *Овф, Чары, сен нәтдиң?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *«Овф» этдирәгеде, келлесини галдырды* («Эдебиятдан хрестоматия»). *Овф, нәхилиссың?!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ОВЧА'РКА, *зоол.* Мөжеге меңзеш ит. *Ваня дайы овчаркаларың гөзден йитишине узак вагтлап сын эдипдурды* («Мыдам тайяр» газети).

ОВШАНАКЛАМАК, Сатаныны гиң ачып йөремек, аяклары арасыны гиң ачып херекет этмек. *Пәлванлара гаршы овшанаклап өтәгитди* («Гөроглы» эпосы). *Илери тарапдан овшанаклап гелйән Халназар көр эдиҗи гүнде гөзлерини гырпылдадып, Мелегуша бакан йүзленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОВШАНАКЛАТМАК, Аякларының арасыны ачдырып йөретмек, херекет этдирмек.

ОГАР-ОГАР: 1) огар-огар ойнамак — чагаларың бири-бириниң ызындан хатара дүзүлип ойнаян ойнуны ойнамак. *Огар-огар ойнаяс дийсене!* (Г. Мухта-

ров, Г. Сейитлиев, Кумуш гапыржак); 2) о г а р-о г а р ы г ы ш ы п й ө р м е к — топарланышып бидерек ыгып йөрмек, сөв-сөв сырышып йөрмек.

ОГЛАН, I. Эркек жынслы чага, огул чага. *Огланлары кемала геленлеринден соң, икиси чопан-чолук болуп гитди, бири талабанчылык эдип башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *сер.* Ч а г а. *Гызыл ага, оглан ялы болмасана!* («Совет эдебияты» журналы). *Оглан ховлугар, тут вагтында бишер* (накыл). *Оглан улумсырар, надан билимсирәр* (накыл). 3. Кәмиллик яшына етен етгинжек, яш йигит. *Гөзенекден бакма, оглан, Гөз-гашыңы какма, оглан* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Мерет ага, сен өзүң гидип билмесең, байталчаңы огланлара берсең нәдеркә?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гуллы голча дийәнлери келтежик ёгнас оглан* (Ата Көпек Мерген, Гошгулар). 4. *гөч. м.* Эркек адама йүз тутулып айдылян сөз. *Аннагулы, Аннагулы, турсана оглан!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ери оглан, Бегенч, нәме бирденкә сесиңи тапба кесәйдиң?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ О г л а н л а р ы ң э ж е с и — өз аялының адының дерегине эркек адам тарапындан кәвагтлар уланылян эвфемистик аңлатма. *Гечен ыл огланларың эҗеси чагалары билен меллегимизи дырмашдырып тохум атды, ине эп-эсли бугдай чыкды дуруберди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОГЛАНЛАМАК, *гепл. д.* Чага догурмак, чагаламак.

ОГЛАНЛЫК, Огланың етгинжеклик яшына ченли болан чагы, чагалык дөври. *Буларың үчүси-де шу обада өнүп-өсен, огланлыкдан биле гезен дең-душларды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Менің огланлык йылларым шу гүнки ялы ядымда* («Мыдам тайяр» газети). *Яшым эп-эсли болуп, Огланлыкдан сайландым* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Артык билен оглан-лыкда-да мәши бишишмейән, аслында Артыгы әсгермейән Балла бейле гайтавул өрән ёкуш дегди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ О г л а н л ы к э т м е к — яшлык этмек, өзүни оглан ялы алып бармак. *Огланлык эдендирлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОГЛАН-УШАК, Яш чагалар, чагажыклар. *Дашарда ойнашып йөрен оглан-ушак гөрүнәр* («Совет эдебияты» журналы). *Артык, сен, ханым, оглан-ушак дәл!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОГНЕМЕТ, Душманың үстүне янып дуран сувуклык пуркәян яраг.

ОГРУЛЫК, Кесеки я-да жемгыетчилик задыны огурлаян огрының ягдайы. *Эзиз атлы иберип, огрулык йөнкелйән йигиди гетиртди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бизиң аркамыздакылар огрулык дәл, өз задымыз ахырын* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Огрулык эден уялмаз, устуне гелен уялар* (накыл).

ОГРЫ, Огрулык эдйән, огрулык этмек билен мешгул болян адам, жүмри. *Вах, шуҗагаз эллерим билен бирҗе огры тутсамдым* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Пьесалар). *Яланчы ярымаз, огры байымаз* (накыл). *Огры хем өзүне осар, оррамсы хем* (накыл).

ОГРЫ-ЖҮМРИ, *сер.* О г р ы. *Харасатлы ховадан пейдаланып, олҗа гөзлейән огры-жүмрулер болаймаса, көчеде башга адам ёкды* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында).

ОГРЫН [огры:н], Хич киме дуйдурман, яшырын, гизлин. *Вепа болса ол огрын чыкалгының тапылышыны гүррүң берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пөкген билен Елли өз араларында нәмедир бир зат барасында гаты ассалык билен огрын гүррүң эдйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ О г р ы г а р а м а к—ассырынлык билен бирине серетмек, гөз астындан әнетмек. *Ашыр шолара сын эдйән вагтында, онуң гапдалындан бири огрын гарап гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОГРЫНЛЫК [огры:нлык], Башгалардан гизлинлик яшырынлык. *Бейик галадан огрынлык билен хич киме дуйдурман ашмалыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Нәтаныш огрынлык билен төверегине гарап жаклаярды* («Мыдам тайяр» газети). *Эмма вели, огрынлык билен Гөзеле серетмесини кесмейәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОГРЫН-ОГРЫН [огры:н-огры:н], *сер.* О г р ы н ч а. *Огрын-огрын оң йүзүне гарады* (А. Кекилов, Пейги). *Огрын-огрын бакма, оглан!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбанын гызы). *Огрын-огрын гараса ол ызына, Назырдашып оң душундан өтдүлер* (Б. Кербабаев, Айлар).

ОГРЫНЧА [огры:нча], Ассырынлык билен, гизлинлик билен, яшырынлык билен, дуйдурман, гизлинликде. *Биз оны огрынча танкыт эденимизде, башлык билен ким-низ онуң аркасыны тутдуңыз* (Н. Помма, Тайлак көзлын). *Гызҗагазларың ызындан огрынча ялтаклап гелйән тилкиҗик-де овши алып өкҗәни гөтерйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Бирисе гелип, чадырың дешигинден ышыклады* («Гөроглы» эпосы).

ОГУЛ, I. Эркек чага, оглан. *Өз огулларыны, огланларыны уратмага гелен хоссарлары кәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ата кесби огла халал* (накыл). 2. «Йигит, жигн» диен ялы йүз тутулып айдылян сөз. *Ай огул, ханы бир аяк чек!* ◇ Э ж е м о г л ы н ы о н а р м а я н, говы тербиеленмедик чага, леллим.

ОГУЛ-ГЫЗ [огул-гы:з], Чага, зүрят, несил. *Хич бир огул-гыз уруш исләнок* («Совет эдебияты» журналы). *Атаның-энәниң гевни огул билен гызда, огул билен гызың гевни даг билен дүзде* (накыл)

ОГУЛЛЫК, 1. Өвей огул. 2. Огул дерегине айрылан эдилен чага. *Чопан олары огуллыга алыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Гел, мен муны огуллыга алайын!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ О г у л л ы к э т м е к — огул дерегини тутмак, хакыкы огул ялы хызмат этмек. *Өвез жан, эшитсең Гөроглың сөзүн, Бизе бир огуллык этмегиң герек* («Гөроглы» эпосы).

ОГУЛСЫЗЛЫК, Огул чагасызлык, несил галмазлык.

ОГУЛХАЖАТ [огулха:жат], Күлембибинин янындакы бармагын ады, дөрдүнжи бармак. *Онуң чеп элиниң күлембибиси билен огулхажады жонтукды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Огулхажат ок атар* (санавач).

ОГУРЛАМАК, Огурлык этмек, алмак, задыны дуйдурман, гизлинлик билен алмак. *Гөзлеринден гөзлеринмны огурласаң хем, чозуп алсаң хем гүнә болмаз* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол Хошгелдиниң бакчара язан салам хатларыны огурлаян экен* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОГУРЛАНМАК, Огурлык эдилмек, дуйдурулмадан алынмак, гизлинлик билен алынмак. *Жон, Сона прауч билен документиниң огурланаянына Чарльз инанмады* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында)

ОГУРЛАТМАК, I. Бирине бир задыны алдырмак. *Литирдиңизми я-да огурлатдыңызмы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Огурлык этдирмек, бирининг задыны гизлинлик билен алдырмак. *Ондан соң ер гечелерден адам иберип, онуң гойнундан огурлатмага гадырды* («Гөроглы» эпосы).

ОГУРЛАШМАК, Бирине огурлык этмэге ризеленишмек, билеликде огурламак.

ОГУШЯ, «Экен, бе, шейле экен» ялы маныларда гелйән хабарлык категориясы. *Хей, бейле-де бир затлыгың бар огуша!* («Совет эдебияты» журналы) *Эйтде, олар онуң дишини тапяр огуша!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОГШАМАК I, Додаклары бирине я-да бир зада дегрип өпмек, поса алмак. *Артык Бибала небсевүрлик би-*

лен гарандан соң, оны мекәм огшады (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Әҗесини огшап, ише гидерди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Оглуның йүзүнден, маңлайындан гайта-гайта огшады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОГШАМАК II, *сер* Меңземек. *Ала гайышлы ёргалары тасадып гелйән чаллар тире башлыкларына огшаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОГШАТМАК I, Поса алдырмак, өпдүрмек. *Ал яңакдан кә огшадып, кә огшап, Йүз-гөзүни сынлармыкам Артык жан!* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

ОГШАТМАК II, *сер.* Меңзетмек. *Аслы ынсан, огшатмышам марала, Етишди жилвеси — болдум эсерли* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ОГШАШМАК, Бири-бирини огшамак, поса берип, поса алмак, өпүшмек. *Олар гуҗаклашып огшашдылар-да, яңадандан гөрүшдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аз салым гуҗаклашып огшашанларындан соң, Мәхри өврулип отаға гирди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОГШУК I, *зоол.* Ики яшың ичиндәки дүе. *Байың гүнәсини юваны, малыны терекелэни, арассаланы үчин, оңа-да бир огшук етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОГШУК II, Поса, өпүш. *Дашдан огшук атяр, бөврүн диңлейәр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

О'ДА, *эдеб.* Бир тарыхы вака я-да шахс хакда язылан дабаралы шыгыр, васп эдиш эсери. *Гимназиячылар Пушкиниң «Эркинлик» диен одасыны, К. Рылеевиң шыгырларыны ятдан өвренйәрдилер* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Халк шахыры Көрмолланың «Бальшевик» атлы одасы совет эдебиятының биринжи дөврүниң башындакы гөрнүкли эсерлерден биридир* («Хәзирки заман эдебияты»).

ОДА-КӨЗЕ [о:да-кө:зе]: ода-көзе дүшмек — бир задың угрунда ховсалалы ягдайда болмак, чалтлыкда элиңден гелен чәрелери гөрмек. *Хер ким онуң гөвнүнден турҗак болуп, ода-көзе дүшйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Мама ода-көзе дүшсе-де, Мерет сесини чыкарман, саманкүмән гапдалына япланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОДАНМАК [о:данмак], Бир зада гаты гынанмак, янмак, бишмек, хелэк болмак. *Эмма Мәмшевиң сөзлери Гарлының гахар билен оданян йүрегини совадып билмеди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ОДЕКОЛО'Н, Косметики серишде хөкмүнде уланылян, мылайым ыслы сувуклык, атыр. *Йүзүне, келлесине одеколон пүркди* («Токмак» журналы). *Барып бир чүйше одеколоны алды-да, жубусине салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОДЕЯЛ, Ерган хөкмүнде уланылян йүң я-да нах өртүк. *Дашы даңлан одеялыны ве китап йүкүни алып, машындан бәш-он әдим араны ачды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бир бурчда табуретканың үстүнде эплешдирип гоян гоңур реңкли йүң одеялына сын этди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Кровать одеяллар билен өртүлгиди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ОДИНО'ЧКА, Екеликде туссаг сакланян камера, даражык зындан. *Артыгы Ашгабатда өңкүден хем айылганжрак одиночка судүрледилер. Полторацкий одиночкада отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОДУКДЫРМАК [о:дукдырмак], Өңкүден-де бетер хыжувыны артдырмак, газабыны артдырмак, өжүкдирмек. *Акмаяның ерсиз-ере шумҗараны хошуна гелмедик Атабай, оны билгешленден хас хем одукдырды. Тамара оны одукдырмак максады билен дэл-де, оңа диңлетмек, дүшүндирмек ниети билен ассырынжа сөзе башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Шол гурруңлер Айнаны бүс-бүтин одукдырды. Белки, сен оны одукдырып йөрмән, тоюңызы бираз тизлешдиресиңиз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОДУКМАК [о:дукмак], Гахар-хазабы хас хем артмак, от алан ялы болмак, өжүкмек.

ОДУН [о:дун], Якмак үчин уланылян агач, сазак ве ш. м. янгыч. *Одун гетирмек, сыгра серетмек, халы докамак ялы ишлер билен биле өсүпди ве кемала гелипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң билен огланлыкда мал бакыпды, одун чекипди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гыш гүнүниң хөзири — одуны гуры герек* (накыл). *Одуны йыгана якдыр, малы газанана бакдыр* (накыл). ◇ Йүпүнүң үстүнде одун гоюп болмазлык — *сер.* Йүп. *Онуң йүпүниң үстүнде одун гоюп болмаз* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОДУНЛЫК [о:дунлык], 1. Одун үчин, якмак үчин ярамлы болан. *Көпетдагдакы арча токайлары одунлык үчин кесилип азалдылыпдыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Одуның бол ери, сазак-черкезиң гөгерип отуран ери.

ОДУН-ЧӨП [о:дун-чөп], *сер.* Одун. *Одун-чөпүне ченли Эҗегүл гетирйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОДУНЧЫ [о:дунчы], Одун тайярламак иши билен мешгул болян адам. *Етим гөзи чемчеде, одунчыңкы — омчада* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОДУР-БУДУР, Аңры-бәри, ожук-бужук, овнук-ушак. *Өзи билен гетирен одур-будурларыны хем алман, хасыр-хусур эшегине мунди-де, оба гаршы эңәйди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол одур-будур ише бираз гүйменип, эйвана чыканда, Жамал хем аңырдан гелди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ОЖАГАЗ-БУЖАГАЗ, *сер.* Одур-будур.

ОЖАК [о:жак], 1. Ичинде от якып үстүнде нахар биширмек, чай гайнатмак үчин гурлан хожалык энжамы. *Өйүң түйүгинден дүшен томус гүни ожак үстүнде, халының четинде язылып ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ожакда атарылгы дуран улы газанларда чекдирме быгырдап гайнаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Гараҗа өйүң ожагында от парлап янярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Бир задың эмеле гелен, йүзе чыкян, яйрап башлан ери, меркези. *Түркменистан ССР Ылымлар академиясы республикамызың парлап өсйән ылым ожагының меркезидир* («Совет эдебияты» журналы). *Колхоз клубы медениет ожагы болды* («Совет Түркменистаны» газети).

ОЖАКБАШЫ [о:жакбашы], Ожагың гапдалына дүшемек үчин йөрите докалан кичирәк халыча я-да кичирәк дүшек. *Артыгың ашагында сечеклери гидип, әлемине ченли чейнелен, гемрилен ожакбашы дүшелгиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОЖАР, *бот.* Гум, чөл ерлерде өсйән, одун хөкмүнде уланылян овнук пурли, сазага меңзеш агач. *Жигитлер гырымсы гара ожарлары, оларың төңүртгелерини үйшүрип, уллакан от якдылар. Эзиз сандырады, гөзлери ожар көзи ялы гызарды. Ожарың ховры Николай Матвеевичи гайра-гайра сүйшмәге межбур этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОЖАРЛЫК, Ожарың көп битен ери, ожарың бол ери. *Бир салымдан соң, эллерине хер дүрли өсүмликлер гөтерип гелйән чагалар депәниң өңүндәки ожарлыга йыгнандылар* («Совет эдебияты» журналы).

ОЖУК-БУЖУК, *сер.* Одур-будур. *Ожук-бужук ишиме Дикгирдәп дур эшегим* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Чүйшегөз хаты окамага башламанка, Сәхет ожук-бужук иш билен гүйменип йөрен аялыны хем диңлемәге чагырды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Садап бай Айнаны йыгы-йыгыдан сынлады, ожук-бужук бахана билен өйлерине-де барды, сөзлешип хем гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОЗАК, Чапышыкда, ылгашыкда өң гелйән, хемише озян. *Кимиң галак, кимиң озакдыгыны ким билйәр?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ОЗАЛ, 1. Бир нәче вагт мундан өң, өңки вагтлар,

өңлер, өң, овал. *Гуллухана иш ынанмак мумкин дәл! — дийип, мен озал сизе айтдым ахыры* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Озаллар чаңап ятан бу ерлери баг-боссанчылыга өвүрмек үчин 15 саны гуйы газыпдырлар* («Совет эдебияты» журналы). *Революциядан озал зәхметкешлер хор яшаярдылар.* 2. Илки билен, өңи билен, овал, өңүрти, өң. *Өвез, оглум, бу мейдана гиреңде, Озал сыпайчылык этмегиң герек* («Гөроглы» эпосы). *Шекер Айнадан озал Артыгың бойнундан гуҗаклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Озал белент тутян ынсан аңыны, Булут беклап билмез онуң өңүни* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ОЗАЛКЫ, Өң болуп гечен, овалкы, өңки. *Онуң барасындакы озалкы гүррүң — Халназары өлдүрипдир дийлен гүррүң азмыды!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Колхозың озалкы башлыгы озал Гызыл Гошун хатарында гуллук эден йигитди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Озалкы идегсиз ятан ерлери текизлемек, дөкүнлемек үчин әхли гүйчлер мобилизленди* («Совет эдебияты» журналы).

ОЗАН, *көн. с.* Айдымчы, багшы.

ОЗДУРМАК, 1. Өңе гечирмек, өңе дүшүрмек, өтдүрмек (ярышда). 2. Өңе гечмек, артдырмак. *Биз сыяхатчылардан-да оздурдык* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ОЗМАК, 1. Өңе гечмек, етип өтмек, өң гелмек, биринжи ери эелемек (ярышда). *Ярышда озаның байрагына сыгыр, гөле я-да гоюн берилйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Тарлаң шу гүн озмалыдыр, ол атдан чыкан тайдыр* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 2. Өң хатарда бармак, бир ишде, ярышда үстүн чыкмак. *Бир-биринден озҗак болуп гөрешйәр, Хөвесли, гызыклы ишиң барышы* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Художник дурмушдан озуп гечйәр ве гөрелдәниң бейик гүйҗүни пейдаланяр* («Совет эдебияты» журналы). *Эгри азар, догры озар* (накыл).

ОЗОКЕРИ'Т, *хим. сер.* Небитдакыл. *Челекенде озокерит заводы бар.*

ОЗО'Н, *хим.* Кислородың үч атомының бири-бири билен бирлешмегинден эмеле гелен хем-де сувы, хованы ве ш. м. арассаламак үчин пейдаланылян газ. *Шу гызгын гатлак эсасан озон газындан ыбаратдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ОЗОНА'ТОР, Озоның көмеги билен хованы арассалаян сенет, энҗам.

ОЗОНИРЛЕМЕК, 1. Озона өвүрмек. *Кислороды озонирлемек.* 2. Озон билен арассаламак.

ОЙ [о:й] I, Бири я-да бир зат барада эдилйән пикир, акыл етириш. *Сениң гизлин сырыңы Иван дуймаяндан диен ой сениң гөвнуңе гелмесин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Оя чүммек — чуң пикире гитмек. *Ол ёл бойы бүтин гөвреси билен оя чүмүп гелйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Айсолтан гөк отлара гөзи дүшенде болса оя чүмди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Ой көли — пикириң жүммүши.

ОЙ [о:й] II, 1. *геогр.* Пес ер, чөкетлик. *Марының голайыкда, Амашаның оюнда, Мургабың боюнда мыдама гөк бүренип отуран бир улы оба бар* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Сүриниң оя инйән тарапына середип башлады* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Чукур эмеле гелен ер, чукур. *Шофер минутсайын ёлдан азашярды, машын ой ере ве топ окы дүшен чукурлара дүшүп батярды* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Текиз дәл, дүз дәл, пес. *Тамың сувагының шу ери ой болупдыр.*

ОЙДУРМАК [о:йдурмак], 1. Ой этдирмек, чукур газдырмак, песелтдирмек. 2. Көвләп айыртмак, чыкартмак. *Кеймир, ене бир хабар бар, Недир ша өз оглуның гөзуни ойдуяянмыш* («Түркмен пьесалары»).

ОЙКАЛАМАК, Бир зады бир ере гайта-гайта ойкамак, сүйкемек, сүртгүлемек. *Эллери билен йүзүни ойкалап паллады-да, гүлүп туруп, тамына йүзленди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОЙКАЛМАК, Бир ере сүйкелмек, сүртгүленмек.

ОЙКАМАК, Бир зады бир ере сүртгүлемек, ишлетмели сүйкемек. *Онуң [illegible] ишини ойканда, Ахмак [illegible]* («Совет эдебияты» журналы). *Мырат элиниң аясыны ойкады-да, нас атмак үчин тайярланды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОЙКАНҖЫРАМАК, 1. Эйләк-бейләк гозганмак, гымылдап отурмак, гозганжырамак. *Нәхош ойкаңкимин ики яна ойканжырап, ынҗалыксыз ятды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Ол ойканҗырады-да: Гоюн бәкарын — дийди* («Төкмак» журналы). 2. Бир иши ерине етирмән яйданжырап дурмак, икиржиңләп дурмак. *Дүшмезлиге салып, ойканҗырап отыр заңңар* («Гөроглы» эпосы).

ОЙКАНМАК, 1. Бир зада сүйкенмек, япланып гашанмак. *Готур ат чөпден-чөпе сүйкенип, гарынлап-ганҗа ойканып галыберди* («Гөроглы» эпосы). *Ол бир ере өзүни гашамак үчин агаҗа ойканяр вели, [illegible] найынҗар сес эшидилйәр* («Түркмен халк [illegible] йыгындысы»). 2. Ынҗалыксыз болмак, яйданмак. *Стулда отурмага өвренишмәнсоң, горка-горка ойканып, [illegible] стола яхынрак сүйшүрди* («Совет эдебияты» журналы).

ОЙКАТМАК, Чалдырмак, сүртдүрмек, сүйкетмек.

ОЙЛАГРАМАК [о:йлагрямак], Горкулы гаранжаклямак, эйләне-бейләне горкулы серетмек. *Леллик билен Көрпе ойлагран, ызларына серединип гелйәрлер* («Пионер» журналы).

ОЙЛАГРАШМАК [о:йлагрышмак], Билеликде ойлагрямак, горкуп эйләк-бейләк серединшмек, гаранжаклашмак. *Гум гетирен солдатлар япырылышярдылар ве ойлаграшярдылар* (Л. Н. Толстой, Севастополь хекаялары).

ОЙЛАМАК [о:йламак], 1. Бар үнсүни гөнүкдирмек, бир зат барада пикир этмек, пикирленмек. *Адамлар! Сиз ойлап гөрүң: патышадан ишчи разымы? — Ек!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хава, башлык, яңы маңа: — Бир яна гезмәге гидели! — дийди вели, шоңа гитсеммикем-гитмесеммикем дийип ойлап дуршум* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шу бейик машгалада өзүниң нәхили дереҗеде орун тутандыгыны ойлар* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Чак этмек, пайхас этмек, чакламак. *Мырат өз янындан: — Инди бир чен болды! — дийип ойлан болса герек* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Ойлап тапмак — дөредиҗиликли ишләп, тәзе бир зат дөретмек, тәзе бир зат ойлап чыкармак. *Тәзе эраның II асырының башында Хытайда кагыз ойлап тапыпдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ОЙЛАНМАК [о:йланмак], 1. Бир зада үнсүни гөнүкдирмек, бир зат барада пикир этмек, пикирленмек. *Эзизе узак ойланмага-да хаҗат галмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Пайхас этмек, гөз өңүне гетирмек, пайхасланмак, пикирленмек. *Ол сениң ойланмагыңа, халк хәкимиетини кимиң гораянына дүшүнмегиңе гарашяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу ягдай Гарягдыны пикирленмәге, ойланмага мәҗбур эдйәр* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ОЙЛАНЫШМАК [о:йланышмак], Бир зат барада хер тараплайын пикирленмек, ойлап гөрмек, өлчерип гөрмек, пикирленишмек. *Муны биз ойланышып гөрмели болярыс!* («Совет эдебияты» журналы). *Олар ёл бойы дымышып, хер хайсы өз янындан ойланышып гелйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОЙЛУК [о:йлук] I, *геогр.* Ой ер, песлик, чөкетлик. *Дөрт төверегиң сув алан чөкетликден, ойлукдан, кәлдек ве горпдан долы* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу*

ойлукда дуран ериңден диңе аңҗат-аңҗат депелерден ашып гелйән малдарлара гөзүң дүшйәр («Совет эдебияты» журналы). *Ойлукларда екегапанлар хем бар* («Мыдам тайяр» газети).

ОЙЛУК [о:йлук] II. Совукдан горанмак үчин эгнә атылян, кечеден тикилен еңсиз гейим, япынҗа. *Вүши кел чопаның ойлугыны эгнине гейип, одуң башына гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Нурягды болса ашагына сазак-селин дүшәп, ойлуга доланып отуран экени* («Мыдам тайяр» газети).

ОЙМАК [о:ймак] I, Тикин тикиленде, бармага гейдирилйән металдан эдилен эсбап.

ОЙМАК [о:ймак] II, Бир зады газып я-да кесип ой этмек, чуканак этмек. *Агаҗың йүзүне оюп нагыш чекмек уссатчылыгының гүллемеги XVII асыра дегишлидир* (СССР тарыхы).

ОЙМАК [о:ймак] III, Ой болан, оюлан, чуканак. *Ашакы хем ёкарқы ишикде тегележик оймак чукурҗык бар экен* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ОЙМУДЫКЛАМАК, Оймул-оймул эдип херекет этмек, оймулдап йөремек. *Дүе деррев оймудыклап, чөкмек билен болды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ОЙМУЛДАМАК, Чайканҗырап херекет этмек. оймудыклап йөремек. *Бу хелей оймулдап, кынчылыгы гөрмәндир* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОЙМУР-ОЙМУР [о:ймур-о:ймур], Ой болуп дуран, оюлып дуран. *Күндүгиң җүрүндигинден гүюлян ялы асмандан әңйән ягыш болса кә ерде оймур-оймур көл турузярды* («Мыдам тайяр» газети). *Пәкизе гар билен өртүлен чәгәниң йүзүнде оймур-оймур ыз галдырып, ызына доланды* («Колхоз гүнлери»). *Елуң кенарында оймур-оймур шорлук мейдан дузлаг ялы агарып ятырды. Олар кәте оймур-оймур такырлардан гечйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОЙНАВАЧ [ойнава:ч], 1. Чагалар ойнамак үчин ясалан зат, гуржак. *Ойнавачлар мекдепде диңе байларың чагалары үчин болуп, халкың чагалары хемме затдан махрумдылар* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Башга биринің эрки боюнча херекет эдйән адам. 3. *гөч. м.* Овадан гөрнүшли, гелшикли. *Оба хем шәхер инди ойнавач ялыды* («Совет эдебияты» журналы).

ОЙНАК, Ойналып йөрен, келчик, сувумсыз. *Бу бәлчик гелин-гызларың хем хемише ойнаклары Вүшүдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОЙНАКЛАМАК, 1. Хер хили оюнлар эдип бөкжеклемек, оюн этмек. *Сыпанда дор тайың сагрысын, гөвсүн, Силкинип, ойнаклап, ол атяр овсун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Чалт херекет этмек, херекетде болмак, мөвч алмак. *Толкунлар ызлы-ыза ойнаклап, дүйрленип, кенара гелйәр. Гөзлери ойнаклап дуран яшулы оңа йылгырып серетди* («Совет эдебияты» журналы).

ОЙНАКЛАТМАК, 1. Хер хили оюнлар этдирмек, бөкжеклетмек. 2. Ики бака херекет этдирмек. *Жерен гөзлерини ойнакладып, гүлки гатышыклы гепледи. Гызыл галамы алып, айнаның йүзүне дегирмән, оның үстүнде ойнаклатмага дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ОЙНАКЛАШМАК, Хер хили оюнлар эдишмек, бөкжеклешмек. *Овадан тохум атлар боюнларыны талавладышып, келлелерини дик тутушып, ойнаклашып барярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОЙНАЛМАК, 1. Оюн билен мешгул болунмак, ойна гатнашылмак. *Өзара гүррүңиң арасында күшт ойналды* («Мугаллымлар газети»). *Индики агшамкы ойналҗак ери-де шол ерде эйәм беллешилендир* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бир роль ерине етирилмек, оюн ерине етирилмек. 3. Оюн, гүлки объекти болмак, оюн эдилип алдава дүшүрилмек. *Ол өзүниң ойналяндыгыны аңды.*

ОЙНАМ. Дөрт бирлиги аңладян сан, дөрт. *Ики ойнам чагының: — Кака, кака! — дийшип, элемтас өңүнден чыкҗаклары гөзүниң өңүне гелип, өзүни дүйпсүз деря оклаҗак ялы, башыны бирден галдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң келлесиниң ойнам бармак гапдалындан вазлап гечен бердеңкәниң гуршун окуды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОЙНАМАК, I. Оюн билен мешгулланмак, ойна гатнашмак. *Ая, Сона! Сапакларыңы тайярланыңдан соң, ойнамага гел!* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары). *Ол тайда бир топары үйшүп дүззүм ойнаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Бир ролы ерине етирмек, хер хили херекетлер билен оюн гөркезмек. *«Гөроғлы» драмасында ол Өвезиң ролуны ойнады.* 3. Бири билен оюн этмек, бәлчирәп бириниң үстүнден гүлмек, дегишмек. *Мени ойнамаң, маңа ишлемәге мүмкинчилик бериң! Магтым, сениң болшуң нәхили? Я бизи ойнамак ислейәрмиң?* («Совет эдебияты» журналы). 4. Эйлэк-бейлэк херекет этмек. *Онуң гара гөзлери ойнаг дурярды* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Улы роль ойнамак — әхмиети улы болмак, улы әхмиете ээ болмак. *Бейик языҗыларың эсерлерини хөвес билен дүйпли өвренмегиң улы роль ойнандыгы шексиздир* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОЙНАМЛАМАК, Ойнам билен өлчемек, ойнам-ойнам эдип санамак. *Ойнамлап чүйшелер, мүндерлэп кәселер гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол ашыгыны ойнамлап санаярды.*

ОЙНАТГЫ, Өзүни ойнадып йөрен, үстүнден гүлүнйән (адам). *Тоба-тагсыр, сен-ә ойна-чына дүшүнмейән түйс бир ойнатгы экениң* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сен бу болшуң билен өз-өзүңи ойнатгы эдйәрсиң* («Совет эдебияты» журналы).

ОЙНАТМАК, I. Оюн этдирмек; ойна гошмак, ойнамага, гезмәге мүмкинчилик бермек. *Жигими ойнадып йөркәм, бирден ягыш ягып башлады. Ол гапыржагы элинде ойнадяр* (Г. Сейитлиев, Г. Мухтаров, Пьесалар). 2. Бир ролы ерине етиртмек. 3. Өз үстүнден гүлдүрмек. *Ол ойнатгы ялы өзүни ойнадып йөр.* ◇ Ат ойнатмак — сапалак атмак, сыпҗыклык этмек, чынлакай япышмазлык.

ОЙНАШ, Аял билен канунсыз яшаян эркек адам я-да эркек билен никасыз яшаян аял. *Узын гүнүң арзувындан соң, ойнашларына етмәге ховлугып барян оррамсылар болаймаса көчеде адам ёкды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ОЙНАШМАК, Билеликде ойнамак, бири-бириң билен ойнамак, оюн эдишмек. *Мен бу ере сизиң билен геп нокатлашып, ойнашып отурмага гелемок, ызымда зерур ишлер маңа гарашып дур* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мәхри хер гүн окувдан гайдып гелйәр, аз салым агасының чагалары билен ойнашып-гүлүшйәр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОЙ-ПИКИР [о:й-пикир], Пикир, пайхасланыш. *Ол гиң ёл билен башыны ашак салып, ой-пикире чумуп гелйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Дост, ой-пикирдең чыкҗак зат ёк, ал, гавун иели!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОЙРОТЛАР, Ойрот автоном областының ерли халкы эсасы илаты.

ОЙТАК [о:йтак], Бирнеме песрәк, ойрак, чөкетлик (ер). *Артык отряды ойтакда дүшүрди. Санлы салымың ичинде ериң тозаныны япырып, меле сув ойтак ерлере бакан совлуп башларды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен мекдепде окан йылларымда өйүмизиң янындакы ойтакда экин экердим* («Мыдам тайяр» газети).

ОЙТАРМАК [о:йтармак], Төверегине диң салып, ялтак-юлтак этмек, гаранҗакламак, үшерилмек, ойтуракламак.

ОЙТАРЫШМАК [о:йтарышмак], Даш-төверегине га-

раңňаклашмак, ялтак-юлтак эдишип гаранňаклашмак, ушерилишмек, ойтураклашмак.

ОЙТУМ [о:йтум], Чукур, пес, ой (ер). *Хер бир ойтумыны месе-мәлим сайгармак болярды* («Совет эдебияты» журналы).

ОЙТУРАҚЛАМАК [о:йтуракламак], *сер.* Ойтармак.

ОЙТУРАҚЛАШМАК [о:йтураклашмак], *сер.* Ойтарышмак. *Аял-гызлар хем оны гөренлеринде ойтураклашып гечйәрлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОЙЧАРЫЛМАК [о:йчарылмак], Хондан бәрси болмак, өзүни ёкары тутмак. *Мама ойчарылып, эпей жогап гайтарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОК I, 1. Яй билен атылян, уҗы пейкамлы узын гөни чыбык. 2. Түпең, пулемёт, револьвер ве ш. м. ярагларда атмак үчин ичи дәриден долдурылан, агзына гуршун дыкылан пешең. *Инди секиз саны дөвекчи хатара дуррярды, оларың барыңы еке ок билен ятырмак болҗакды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бизиң ызымыздан атылан окуң ики санысы машының гапдал демрине дегди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Окгун йүрек болса, ок хем кәр этмез* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Ок болуп дегмек — *сер.* Дегмек. *Энәниң соңкы сөзи Айгүле ок болуп дегди'* («Совет эдебияты» журналы). *Хер сөзи ок болуп дегди жаныма* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Ок ялы — 1) гөни, догры. *Аннагулының йүрегине Алтының ок ялы кирпиклери санҗылан ялы болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) чалт, йылдам. *Хиҗленип, ол агачдан-ол агаҗа ок ялы атылып баряр, ёлдашларына элини булаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Ока тутмак — ок ягдырмак, атып башламак. Гөзүңде окуң болса урмак — *сер.* Гөз. *Ол гөзүнде окы болса мени урҗак, ол маңа душман* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОК II, 1. Ики уҗуна тигир гейдирилйән стержень, тигирлери бирлешдирйән узын демир. *Тракторың тормоз валигиниң улы ве кичи окларыны хем дегишдирмек зерурдыр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Азал, араба ве ш. м. ялы гуралларда боюнтырыга дакылян узын гөни агач. *Азалың окы еринде болса-да, тутаваҗы чыкыпдыр, демри послапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОҚАЛГА, Эдеби китаплар, газет-журналлар окамак үчин абзаллашдырылан жай. *Колхозың окалгасы яшлардан долды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Булар агшамлары оба геленлеринде, чай-төреклерини ичип, деррев колхозың окалгасына барярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гызлар ювашлык билен окалга тарап уградылар* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ОҚАЛМАК, 1. Окув нши алнып барылмак, окап берилмек. *Хаҗы Ысмайыловың эсерлери хөвес билен окаляр* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Совет өврenилмек, билим алынмак. 3. Мәреке өңүнде бир зат барада чыкыш эдилмек. *Окалҗак лекциялар барада колхозчылара гиңден мәлим эдилйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Хәзир бу курс геологлар тайярланылян әхли окув жайларында окаляр* («Мыдам тайяр» газети).

ОҚАМАК, 1. Язылан язгыны, хаты сесли беян этмек я-да сессиз гөзден гечирмек. *Газети чай башында окасың, леззети айры боляр, маңызна отуряр* («Совет эдебияты» журналы). *Полторацкий иң соңкы сагадыны хем революция харч эдип, ишчилере язан хатыны гайтадан окап отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Билим өврenмек, ылымлы болмак үчин окув билен мешгулланмак, совет, билим алмак. *Ол окап-окап агрономчылыга етип, хениз колхоз ерлерине тимар берип башламанка болса, өз билйәниң, уруш башланды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Окув окап, билим алян яшлардан Мерт, төрешжең гурултая кән салам* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бир окана бар, бир-де докана* (накыл). *Окан озар, окамадык тозар* (накыл). 3. Аңлатырияда, мәрекәниң өңүнде бир зат барада чыкыш этмек. *Лектор халкара ягдайы хакында лекция окады.* 4. Дем салмак, «күф-чүф» этмек. ◇ Алкыш окамак — *сер.* Алкыш. *Биз алкыш окаяс саңа, партиям* («Совет Түркменистаны» газети). Такал окамак — *сер.* Такал. Сув ялы окамак — сакынман говы окап билмек.

ОҚАРА, Нахар ийилйән кичирәк агач гап. *Айна шол күйзәниң ымырганлы чалындан окараны долдурып. Артыга узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бар окарам, гел окарам, бармасаң, гелмесең, ара ёлда дөвүл, окарам* (накыл). ◇ Гоңшы окара — *сер.* Гоңшы. *Елли гоңшулары билен гоңшы окара алышян адам дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОҚАРЫК [ока:рык], *оба х.* Кешлере сувы дең гойбермек үчин кешлериң гапдалындан кеселигине газылян яп. *Соңра ыз чалян ялы карталар арасындакы окарыклары ызарлап, карталара тапышян ерлерине сиңе середйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Хер бир кешиң башындан сув гойберип, аягына чыкярыс-да, ене окарыгың башында жем болярыс* («Колхоз гүнлери»).

ОҚАТМАК, 1. Бирине окамага бермек. *Бир гүн Сәхет Вепадан гелен хаты оба огланының бирине окатмакчы боланда, Гылыч мергени хем чагырды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бирине совет өвретмек, билим бермек, язып-бозмагы өвретмек. *Оның эсасы кәри оглан окатмак ве эдеби дөредиҗилиҗ иши билен мешгулланмак болупдыр* («Эдебият»).

ОҚАШМАК, 1. Бир нәче болуп билеликде окамак, окамага көмеклешмек. *Оларың хеммеси Режебиң ёлдашлары, агшамларына биле китап окашан, ишлешен чагаларды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Бир нәче болуп билеликде окув окамак, совет өвренмек, билим алмак. *Оглан-гызлар окашып йөр гарышып, Ыхлас билен ылым аляр ярышып* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ Доган окашмак — *сер.* Доган. *Биз сениң билен доган окашыпдык ахыры* («Түркмен пьесалары»). *Гүлҗамал хан ак патыша билен доган окашанмышын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОҚГӨЗ, «Айланды» нагшының ики гапдалындан салынян дүрли реңкли овнужак нагыш.

ОҚГУН, Гүйчли мейил билен, хыжув билен. *Максада окгун мешгулланмак үчин, пейдаланылмаян резервлери йүзе чыкармага әхли зерур затлар бар* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ОҚГУНЛЫ, 1. Өрән чалт, чаласын херекет эдйән, хыжувлы. *Арап атлылары душманың үстүне өрән окгунлы чозупдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Сирус окгунлы бөкүп, онуң голундан тутды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *гөч. м.* Өрән йити, гүйчли. *Окгунлы сөзлери, өрүм сачлары Тор болупдыр Акмырадың дашына* (А. Кекилов, Сөйги). *Илмырадың шадыян, окгунлы айдымы узак вагтлап ядымдан чыкмаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ОҚГУНЛЫЛЫК, 1. Өрән чалт херекет этмеклик, өрән чаласынлык, хыжувлылык. 2. *гөч. м.* Гүйчли тәсирлилик, өрән йитилик.

ОҚДУРЫЛМАК, Бириниң я-да бир задың үстүне окгунлы топулмак. *Вуши кел шол әпишгә бака окдурылды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бирденкә Акбилек үйрүп, зынҗырыны шакырдадып, гапа тарап окдурылды* («Совет эдебияты» журналы).

ОК-ДӘРИ, Яраг энҗамлары. *Гитлерчилер ок-дәрини ташлап гачдылар* («Совет Түркменистаны» газети).

ОҚЕА'Н, *геогр.* Материклериң арасындакы ериң көп сув билен өртүлен бөлеги. *Демиргазык Бузлы океана бака сүсңәп барян тундраларда ол вагтлар гөчме не-*

нецлер яшапдырлар (СССР тарыхы). ◇ Хова океаны — атмосфера гиңишлиги.

ОҚЕАНО'ГРАФ, *геогр.* Океанографиядан специалист.

ОҚЕАНОГРА'ФИЯ, *геогр.* Физики географияның океан-деңизлери өвренйән бөлүми.

О'ҚИСЕЛ, *хим.* Химики элементиң кислород билен бирлешмегинден эмеле гелйән маддаларың умуми ады.

ОҚИСЛЕМЕК, Окиселе өвүрмек.

ОҚИСЛЕНМЕК, Окиселе өврүлмек. *Жанлы өйжүгиң маддасы мыдама аз-кем вейран болмаклыга ве окисленмәге дучар боляр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

О'КИСЬ, *хим.* Мадданың орта дережеде окисленмеги, окисел эмеле гетирижи элементиң кислород билен бирлешмеси. *Углерод окиси. Цинк окиси.*

ОҚИЛАН [окйыла:н], *зоол.* Окдурылып гидйән узын инче ала йылан. *Володя окйыланы гөрен экен* («Мыдам тайяр» газети).

ОҚКЕСДИРМЕ', Өрән чалт, чаласынлык билен чапып гечме. *Оба өңүнден гечерлер оккесдирме, Бир-бирине дийр: — Адам басдырма!* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Обаның ичинде ики яна оккесдирме гечйәрлер* («Токмак» журналы)'. *Элиң аясы дек йүзи теп-тегиз, Гечйәр оккесдирме машынлар тиз-тиз* (А. Кекилов, Сөйги).

ОҚКУПА'НТ, Оккупация гатнашыжы.

ОҚКУПАЦИОН, Оккупация дегишли болан, оккупация эсасланян. *Фашистик оккупацион дүзгүн шертлеринде капитализмиң гаршылыклары аңрыбаш чәгине етди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ОҚКУПА'ЦИЯ, Харбы гүйч билен кесекиниң территориясыны эелемеклик, басып алмаклык. *Немец фашистик оккупациясына дучар болан юртлар азат эдилди.*

ОҚКУПИРЛЕМЕК, Оккупация дучар этмек, харбы гүйже даяныт, кесеки юртлары эелемек. *Ине, шу гөзел ядыгәрликлериң көпүси Новгороды оккупирлән вагтында, немецлер тарапындан юмрулыпдыр* (СССР тарыхы).

ОҚКУПИРЛЕНМЕК, Оккупация дучар эдилмек, харбы гүйч билен еленмек. *Оккупирленен юрт.*

ОҚЛАВ, Хамыр яймак үчин уланылян узын, ужы инчемик тогалак агач. ◇ Оклав ялы — дос-догры, гөс-гөни. *Көчелери хем гиң ве эдил оклав ялы гөнүди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Посёлогың оклав ялы гөни көчелерини гүндизлиге өврүп, Ильич чыралары обаның гөркүне гөрк гошярды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ОҚЛАМАҚ I, Бир зады бир ере зыңмак, ташламак. *Олар гыкувлашып, телпеклерини гөге оклямага башладылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Аман ага сакгалдашыңың кәдисини оңа оклады* («Совет эдебияты» журналы).

ОҚЛАМАҚ II, От ачян ярагларың агзына ок бермек, ок долдурмак, ок сүрмек. *Болгусыз гүррүңлери гой-да, түпеңлери окла!* («Түркмен пьесалары»).

ОҚЛАНМАҚ I, Ташланмак, зыңылмак.

ОҚЛАНМАҚ II, От ачян ярагларың агзына ок сүрүлмек. *Түпеңлер окланды.*

ОҚЛАТМАҚ I, Зыңдырмак, ташлатмак.

ОҚЛАТМАҚ II, Түпеңе ок салдырмак. *Түпеңи окладып гоймак герек.*

ОҚЛАШДЫРМАҚ I, Ызлы-ызына окламак, хеммесини ташлап чыкмак. *Ол гыйкынды демирлери бир бөвре оклашдырып дурмакдан башга иш этмеди. Чөрегиң еке-екеден аркасыны газашдырып, сачагың үстүне оклашдырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОҚЛАШДЫРМАҚ II, Ок салып чыкмак, хеммесини окламак, ок долдурышдырмак.

ОҚЛАШМАҚ I, Окламага, ташламага көмеклешмек, бири-бирине окламак. *Оклашып пөкги ойнамак.*

ОҚЛАШМАҚ II, Ок атян ярагың агзына ок беришмек, ок долдурышмак.

ОҚЛУКИРПИ, *зоол.* Гемрижилер отрядындан болан бедени сых-сых, ала, узын тикенли сүйтемдиржи хайван. *Оклукирпи чешмеден сув ичмәге хыялланды* («Мыдам тайяр» газети).

ОҚО'П, Атышыкда окдан горанмак үчин йөрите газылан ве өңүне гүм үйшүрилен чукур, гарым. *Ики тарап хем окоплар, гарымлар газып, гораныша тайярлык гөрйәрди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Ики доган бир окопда Горадылар Москваны* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

ОҚРО'ШКА, Кваса гөк өнүм, эт, балык ве ш. м. догралып тайярланылян сувук ве совук нахар.

О'ҚРУГ, Дөвлет территориясының административ-сыясы, хожалык, харбы ве ш. м. бөлүнишиги. *Хытай дөвлети 36 саны округа бөлүнипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Рус дөвлети гадымы рус шәхери Смоленскини ве оның округыны гидермек билен разылашып билмәндир* (СССР тарыхы).

ОҚТА'ВА, 1. *сазч.* Гамманың секизинжи басганчагы хем-де дүрли белентликдәки бири-бирине якын бир атлы сеслериң арасындакы интервал. 2. *сазч.* Өрән пес бас, ёгын сес. 3. *эдеб.* Илки алты сетири башаша рифмадаш, соңкы ики сетири параллель рифмалы секиз сетирли бент.

ОҚТЯБРЁНОҚ, Пионере гирмек үчин тайярланян, мекдебе ченли я-да мекдеп яшындакы чага.

ОҚТЯ'БРЬ I, Календарь йылының онунжы айының ады. *Пагта заводы гечен йыл өзүниң йыллык планыны октябрь айының ичинде ерине етирди* («Совет эдебияты» журналы). *Октябрь айының он дөрди гижеси дана голайлаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОҚТЯ'БРЬ II, Бейик Октябрь социалистик революциясы ве онуң 7-нжи ноябрдакы (26-нжы октябрдакы) йыллыгы. *Булар Октябрың берен мивеси, Биз газандык, биздирс оң эеси* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Октябрь гүнеши гара булуды бөвүсди* («Совет эдебияты» журналы).

ОҚУВ, 1. Бир билими, эндиги өзлешдирмеклик, түргенлешдирмеклик. *Хошгелди, ёгса-да сениң гутаран окувың хайсы угурдандыр?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гайыбаначыларың окувының соңкы гүнлериниң бириди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Окув азат, билим азат, гол азат, Халкыма гуванчлы серетди канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Айры-айры предметлере багышланан сапак. *Илкинжи гүнде окувдан Гижә галаймайын бирден* (А. Атажанов, Перманың мамасы).

ОҚУВЛЫ, Окув өвренен, билим алан, ылымлы, окумыш. *Гаҗар аганың достларының хеммеси окувлы, билимли, хүнәрли адамлар болуп етишипдирлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эҗе, улы ил өз машгалаларыны окувлы, ылымлы этҗек болуп жан эдйәр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОҚУВЛЫЛЫҚ, Соватлылык, билимлилик, ылымлылык.

ОҚУВСЫЗ, Окув өвренмедик, билим алмадык, ылымсыз. *Окувсыз, билимсиз түркмен аялы, Оның азатлыга көндүр хыялы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Өңки вагтларда түркмен халкының хеммеси диен ялы окувсыздылар.*

ОҚУВСЫЗЛЫҚ, Соватсызлык, билимсизлик, ылымсызлык. *Окувсызлык көрлүкдир* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ОҚУВЧЫ, 1. Билим алмак үчин мекдепде окаян я-да бир хүнәри, сенети өвренмеклик билен мешгул болян адам. *Айсолтан Бегенч билен бир мекдебиң окувчысы* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сылагланжак окувчыларың ичинде Мәхриҗамал хем барды* (А. Говшудов, Эсер-

лер). 2. Бириниң ёлбашчылык этмегинде ылым алып, онуң таглыматыны довам этдирйән адам, шәгирт. *Бейик алымың окувчысы.*

ОҚУДЫЖЫ, *сер.* Мугаллым.

ОҚУДЫЖЫЛЫҚ, *сер.* Мугаллымчылык.

ОҚУЛИ'СТ, *мед.* Гөз кеселлериндан специалист, врач.

ОҚУЛЯ'Р, Оптики гуралларың сын эдижиниң гөзүне тарап гарап дуран айнасы.

ОҚУМА, *мед.* Элиң бармакларының ужуна чыкян йити агырылы яра, панариций. *Хей, ылахым, элиңе окума чыксын! — диен гаргыш билен ичерик күрсәп урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОҚУМЫШ, 1. Көп окан, ылымлы, алым. *Кейгим, сиз окумышсыңыз, агы-гараны бизден говы сайгарянсыңыз* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Асыл окумыш адамының сөзлери бир башга, ап-айры болайяр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Көпбилмишлик, мекирлик эдйән.

ОҚУНМАҚ, Хасап этмек, ой этмек. *Пөкген сени душман окуняр, шоны, сен пугта билэй! — дийди. Бидерек ерден душман окунмак нәмә герек?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

О'КУНЬ, *зоол.* Ашакы йүзгүжи гызгылт, сүйжи сув балыгы. *Окунь деряларда ве көллерде яшаяр* (В. Ф. Шалаев. Н. А. Рыков, Зоология).

ОКУ'ЧНИК, *оба х.* Экиниң хатар араларыны юмшадян гурал, отаг машыны. *Пөкген мала хем окучник ялы гураллары сарайың өңүнде гоянлары үчин, кимлердендир кәйинәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Окучник тиркелги трактор йөредилип, экинлериң дүйби юмшадылыпдыр* («Колхоз гүнлери»).

ОҚЫЖЫ [окы:жы], 1. Эсерлери окамаклык билен мешгулланян адам. *Окыжысында адамкәрчилигиң сап гылык-хәсиетлерини тербиелемек Ата Говшудовың көп эсерлериниң эсасы идея угурларындандыр* (А. Говшудов. Эсерлер). 2. Жемгыетчилик китапханасына окамага барян адам.

ОК-ЯЙ [ок-я:й], Көне вагтларда уланылан агач ок атян совук яраг, ок ве яй, кеман. *Жыгалы бег агтыгына бир ок-яй ясап берди. Галандар, шу галада бир ок-яй бармышын* («Гөроглы» эпосы).

ОК-ЯРАГ, Уруш энжамлары. *Бар-ёгуны ок-ярага харч эдип, Ганлы уруш дөретмәге чемленйәр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Облсовет шәхериң бүтин ок-ярагыны милли комитет билен пайлашжакмы, ёкмы?* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим). 2. Бир зады горкезмек үчин уланылян горкезме чалышмасы.

ОЛА'ДЬЯ, Яга биширилйән юмшакдан күтүрәк бызмык писинт иймит.

ОЛ-БУ [ол-бу:], Ким-де болса бири, хайсы-да болса бири. *Ол-бу пылан зат дийди дийип, бидерек ере йүрегини чиширип йөрмезлер.*

ОЛДУРЫК, Аякгабың ичинден гоюлян кече. *Чокайының йыртыгындан олдурыгы сүйренйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ОЛЕА'НДР, *бот.* Хемише гөк өвсүп дуран гызыл, ак гүлли гырымсы өсүмлик.

ОЛЕОГРАФИК, Олеография дегишли болан, олеография махсус болан.

ОЛЕОГРА'ФИЯ, Яглы ренк билен язылан суратың нусгасыны алмагың көне усулы.

ОЛЖА, 1. Душмандан үстүн чыкыланда алынян затлар, ок-дәри ве ш. м. *Душмандан көп олжалар алынды* («Совет Түркменистаны» газети). *Гаракчылар көп олжа билен доланып гелипдирлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *гөч. м.* Аңсатлык билен эле салынян зат, газанч, дүшевүнт. *Бизе олжа хер гүн* тапылар («Гөроглы» эпосы). ◇ Олжасы оңмак — бир зады эле аматлы дүшүрмек, шовлы эле салмак. *Онуң айдым сесини эшидинлер: — Сары көрүң олжасы оңүпдыр-ов! — дийшердилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОЛЖАЛАМАҚ, Душманы еңип, [illegible] эле алмак, эле дүшүрмек. *Өзүмизи ве [illegible] гимизи олжалап алып, өз юртларына [illegible] дылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *[illegible] герек, олжаламак герек! — дийип, даш-ичде [illegible] гарылжык сеси эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОЛИГА'РХ, 1. Олигархияның члени. 2. [illegible] капиталың векили, империалист.

ОЛИГА'РХИЯ, 1. Гадымы вагтларда ве орта [illegible] ларда: аристократларың ёкары гатлакларының [illegible] этмеклигине есасланан дөвлет. 2. [illegible] питалың векиллериниң ве империалистлериң улы болмадык топарының сыясы ве ыкдысады агалыгы.

ОЛИМПИА'ДА, 1. Гадымы Грецияда: олипмия оюнларының хер дөрт йылдан бир гезек гечирилйән байрамчылык йылы. 2 Олимпия оюнларының дөрт йылдан бир гечирилйән спорт ярышы. *Мекдеп олимпиадасыны гечирмеклик хем планлашдырылды* («Мыдам тайяр» газети).

ОЛИФ, Яглы ренк өндүрмек үчин гайнадылан кенеп я-да кендир ягы, элип ягы.

ОЛТАҢ, Аякгабың ашагына ямалян гөн, телетин яма. *Белорус уссасының чатан олтаңы, Польшаң гышын еңип, Одере етди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ОЛТАРМАҚ, 1. Аякгабың ашагына олтаң салмак, олтаң гоюп ямамак. *Чокай олтармак.* 2. *гөч. м.* Өз яныңдан пикирленмек, ойланмак, тосламак. *Ол шулары олтарып гелишине оба советиниң жайына етенини хем билмеди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Кассио билен Дездемона гезйәр—дийип, шоны хем олтарып тапан сенмидиң?* (Шекспир, Отелло).

ОЛТАРТМАҚ, Аякгабың ашагына олтаң салдырмак, олтаң гойдурып яматмак. *Чарык олтартмак. Ашагы дешик чокайы олтартмак.*

ОЛУМ, Сувлы ябың гечмек үчин ялпак ве мал сува якылян ери, гүзер, гечелге. *Кәбирлери болса олумың дашына чыкып гүнешлейәрдилер* («Пионер» журналы).

ОМ, *физ.* Жисимлериң электрик гаршылыгының әлчег бирлиги.

ОМАДАКЛАМАҚ, Эллерини ере берип, дөрт аяк болуп йөремек. *Омадаклап йөремек.*

ОМАДАКЛАТМАҚ, Эллерини ере бердирип, дөрт аяк болуп йөретмек.

ОМАДАКЛАШМАҚ, Ики аягың я-да ики элиң үстүнде йөрешип бармак.

ОМАЧ, *көн. с.* 1. Азал демри гейдирилйән агач. 2. *гөч. м.* Улы чомакай таяк. *Колхозчыларың икиси эллерине омач алып, нәтаныш адамы гөрен ерине тарап окдурылды* («Мыдам тайяр» газети).

ОМАЧА, Бут я-да гол сүңкүниң бир бөлеги. *Ол элиндәки омачасыны гемирмегини бес эдип, дым гызыл болуп отурды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОМЗАМАҚ, Гүйч билен өне херекет этмек, өне сүйшмек, өне дызамак. *Мәрекәниң ичинден бир адам илерәк омзады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гандым ага, хаңы бир гиңрәк гүррүң берсене! — дийип, өңе омзады* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ОМЗАТМАҚ, Гүйч билен илери херекет этдирмек, өне сүйшдүрмек, өне дызатмак.

ОМЗАШМАҚ, Вилеликде омзамак, көп болуп омзамак, өне херекет эдишмек, дызашмак. *Өңе тарап омзашмак.*

ОММАЛМАК, 1. Ашак эглип дурмак. 2. Башашак гайтмак, йыкылмак

ОММАЛТМАК, Башашаклыгына йыкмак, агдарып гойбермек. *Ыраң атып дуран хаяты ителәп-ителәп оммалдыпдырлар.*

ОММАЛЫШМАК, Дүндерилишип, агдарылышып ятмак: ызлы-ызына оммалып гитмек. *Бияраларың ичинде дүрли гавунлар оммалышып ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОММУК. Башы, ужы дөвлүп айрылан.

ОМО'НИМ, *лингв.* Язылышы меңзеш болуп, маны тайындан тапавутланян сөзлер (меселем: *«гөк»* асман, *«гөк»* ренк).

ОМОНИ'МИКА, *лингв.* 1. Дил билиминде омонимлери өвренйән бөлүм 2. Бир дилдәки омонимлериң жеми. *Түркмен дилиниң омонимикасы.*

ОМОНИМИ'Я, *лингв* Сөзлериң сеслери меңзеш болуп, дүрли маны аңлатмагы.

ОМПА: о м п а о т у р м а к — 1) башашак, аягы ёкары болмак; 2) гурпдан дүшмек, гүйч-кувватың гачмак; 3) биринден сөзде, гүррүнде еңилмек, басылмак. *Шол йигит гаты ылымлы болара чемели, асыл мен хем омпа отурдым* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОМРАКАЙ, Бол, көп, эп-эсли, артык. *Ак өйлериң гапыларындакы аладалы гелинлер алланчигси гаранжаклашып яшмакларыны омракай яшындылар. Халназар агзындакыны ювдыып, ягдан омракай алды* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим).

ОМРУК. Бир ери дөвлүп айрылан, ужы, чүңки дөвлен. жомрук. *Омрук күндүк.*

ОМРУЛМАК, Дөвлүп айрылмак, дөвүлмек, жомрулмак. *Гөрдүк богалдагмыз ики омрулыпдыр, Елкенимиз ёчүм-ёлум болупдыр* (А. Ковусов, Н. Аманов, Балыкчылар).

ОМРУШМАК, Дөвмәге, омруп бөлүшмәге, йыгмага көмеклешмек.

ОМУЗ, 1. *анат.* Бедениң боюн билен гол аралыгындакы бөлеги, эгин, герден. *Хошгелди гайыш янжыгыны омзундан асып жая гирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Эгин-эшигин якасы билен еңиң аралыгындакы бөлеги. *Даяв йигидиң шинелиниң омзунда офицер погоны барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ОМУЗЛАК. Гин, ясы чигинли, эгинлек, герденлек. *Омузлак йигит.*

ОМУЗЛАМАК. Бири-бирине омзуны дирәп тутлушмак, омуз диремек, омзуны бермек. *Пәлванлар бири-бирини омзылап гачарак сакланышып, эйлэк-бейлэк итнишип тегелегиң ичинде өврүм этдилер* («Совет эдебияты» журналы).

О'МУЛЬ. *зоол.* Деряларда ишбил ташлаян лосось балыклар машгаласындан болан деңиз балыгы.

ОМУРДАН, 1. *анат.* Голуң бедене бириген ери, чигин, герден. *Артыга эл узаданың мен голуны омурданындан омруп ташларын* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол ишиги омурданы билен итеклэп ачып, гөзлеөини яшардып чыкып гитди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Эгин-эшигиң еңиниң омза бириген ери. *Омурдаңы йыртык койнек.*

ОМУРМА', Омрулып ок салынян гоша, түпең, дөвме. *Чары еди саны гапан хем алып гелипдир ве бир нәче гоша — омурма түпең тапыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң чеп эгнинде агзы ашаклыгына асылгы омурма гошасы барды* («Совет эдебияты» журналы.)

ОМУРМАК, Дөвүп айырмак, гүйч билен ики бөлмек. дөвмек. *Тегелек чөрегиң ортасындан хапа, чорлы эли билен басды-да, ики омруп, ярты чөреги элине алды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОМУРТМАК, Гүйч билен ики бөлдүрмек, дөвдүрмек. *Ол омча саңа омуртмаса герек.*

ОМЧА, Сазагың, ожарың ёгын ери, дүйби. *Етим гөзи чемчеде, одунчыңкы — омчада* (накыл).

ОН [о:н], 10 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Он яшлыжа огланка, той-томашаларда байрак аларды* («Пионер» журналы). *Он бармагың хүнәри көп затлары дөредйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ОНБАШЫ [о:нбашы], *көн. с.* Он уршужа, йигиде ёлбашчылык эдйән харбы ёлбашчы. *Эзиз оны атлыларың ичинден агтартды, онбашы, йүзбашылардан сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОНБИРАТАР [онби:ратар], Дарагына он бир ок ерлешйән түпең. *Мансур геңиргенжине агзыны өвелдип, билмезликде элиндәки онбиратарың мәшесини гысып гойберди* («Совет эдебияты» журналы).

ОНБИРЧИЛЛЕ [онби:рчилле], Сык докалан ёкары хил йүпек мата.

ОНГҮНЛҮК [о:нгүнлүк], Он гүн ичиндәки вагт, айың үчден бири, декада. *1945-нжи йылың томус айларында Москва шәхеринде түркмен совет эдебиятының онгүнлүги гечирилди* («Хәзирки заман эдебияты»).

ОНДА-МУНДА, Ол ерде-бу ерде, айры-айры ерде, кә ерде. *Бу адам бир нәче йыл жигит болуп гуллук эден ве онда-мунда отурылышыкларда болуп, аз-кем дурмуш гөрен адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОНДАН-МУНДАН, 1. Ол ерден-бу ерден, кәбир ерден, кәбиринден. *Елли ондан-мундан эшиден сөзлерини ядына салды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ол хакда, бу хакда. *Ондан-мундан гүррүң этдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ОНДАН-ОҢА, Бир ерден башга ере, эйлэк-бейлэк, ики яна. *Гыщдан кынлык билен чыкан агач эт, ачгөз маллар ондан-оңа небсевурлик билен тебсиндилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Әгирт улы толкунлар теплоходы ондан-оңа оклаярды* («Мыдам тайяр» газети).

ОНЙЫЛЛЫК [о:нйыллык], 1. Он йыл окалып гутарылян долы орта мекдеп. *Колхозың онйыллык мекдебиниң гиң эпшигели, ики гат бейик жайы бар. Мен онйыллыгы гутардым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир тарыхы ваканың болуп геченине он йыл доландан соң. дабара билен белленйән сене. *Онйыллык юбилей*

ОНКО'ЛОГ, *мед.* Онкология боюнча специалист, врач.

ОНКОЛО'ГИЯ, *мед.* Медицинаның чиш ве чишли кеселлери өвренйән бөлүми.

ОНЛАРЧА [о:нларча], Бир нәче он, энчеме он. *Шол башагайлыкда, бигүнә онларча совет адамлары билен бирликде, Миколаның эҗеси-де гурбан боляр* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Бу той онларча тоюң башлангыҗы болды* («Совет эдебияты» журналы).

ОНЛУК [о:нлук], 1. Оны билдирйән цифр. 2. Он гүлли ойналян карт. *Онлук оюн.* 3. Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Онлук галош.*

ОНОМА'СТИКА, *лингв.* 1. Дилдәки бар болан хас атларың жеми. 2. Дил билиминде хас атлары өвренйән бөлүм.

ОНТОЛО'ГИЯ, *филос.* Идеалистик философияда: дурмуш хакында метафизики таглымат.

ОНЧА, 1. *сер.* О н ч а к л ы. 2. Шонча, көп. *Онча адамың өңүнде Тоты эҗәниң дурмага гурбы чатайса ягшы* («Совет эдебияты» журналы).

ОНЧА-ОНЧА, Онуң ялы, ол хили, шонуң ялы, олар ялы. *Онча-онча кынчылыга дучар боларсың* («Совет эдебияты» журналы).

ОНЧАКЛЫ, Шейле бир, онуң ялы, шейле, эйле, бейле, онча. *Отлудан дүшен ёлагчы ончаклы көп дәлди* («Совет эдебияты» журналы). *Дөләниң ичи ончаклы гиң дәлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ОНЧИЛЛЕ [о:нчилле], Сык докалмадык орта хилли йүнек мата.

ОНЯНЧА [оня:нча], Шол вагтың өзүнде, шол халатда, салым бермән. *Серпигиң-де гура, үзүгиң-де!—дийип, оне кәйинди. Онянча ел бир көвсар урды-да, өйүң серпигини бир тарапа бака гайдырып гойберди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОҢ, Хайырлы, шовлы, пейдалы, угруна. *Шу оң иши дүзетмек хакында маңа көмек бер!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу йыл ишлер хас хем оңуна болжак ялы* (Г. Сейитлиев, Г. Мухтаров, Пьесалар). ◇ Оң болсун! — шовлы болсун, хайырлы болсун (бир ише гиришиленде айдылян алкыш).

ОҢАЙ, 1. Бир иши амала ашырмаклык тәри, угры, ёлы, усулы. *Ол өйленмегиң оңайыны тапман, бир нәче вагтлап гезди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Аркайын, җайлашыклы, җайлы. *Мениң отурышым гаты оңай.*

ОҢАЙЛЫ, 1. Аматлы, чемели, говы. *Агаланда отурып, аматлы пурсат арамак, ил үстүне хөкүм сүрмек онуң үчин нәхили оңайлыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Ерлешикли, җайлы, орнашыклы, ерликли. *Оңайлы бир ерде гуры арча лабырдап янярды* («Совет эдебияты» журналы).

ОҢАЙЛЫЛЫК, 1. Аматлылык, чемелилик. 2. Ерлешиклилик, җайлылык, орнашыклылык, ерликлилик.

ОҢАЙСЫЗ, 1. Аматсыз, чемесиз. *Ол оңайсыз ягдайда топ урмалы болды.* 2. Тагашыксыз, гелшиксиз, гөдек. *Халы дүшек үстүне адатланмадык оңайсыз аяклары сандырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Җайлы дәл, орнашыксыз, ерликсиз.

ОҢАЙСЫЗЛЫК, 1. Аматсызлык, чемесизлик. 2. Тагашыксызлык, гелшиксизлик. 3. Җайлы дәллик, ерликсизлик, ерлешиксизлик, жайсызлык. *Ол, айдан сөзүниң оңайсызлыгына соңра дүшүнди.*

ОҢАЛГА, Гүн-гүзеран, оңшук гөрмек үчин герек болан серишде, оңнут, оңшук. *Обадан оңалга тапмадык дайхан икиден-екеден шәхере эңнит эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОҢАЛМАК, 1. Тертип-дүзгүне гирмек, говуланмак, оңатланмак, дүзелмек. *Оргелдиниң дурмушы—ягдайы оңалып башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Сагалмак, даянмак, гурпланмак.

ОҢАЛТМАК, 1. Тертип-дүзгүне гиризмек, дүзелтмек. 2. Сагалтмак, даяндырмак, гурпландырмак.

ОҢАЛЫШМАК, 1. Тертип-дүзгүне гиришмек, дүзелишмек. 2. Сагалышмак, говулашмак, даянышмак.

ОҢА-МУҢА, Киме-де болса бирине, нәме-де болса бир зада, бир ере. *Мен-ә инди оңа-муңа барып, эркек дилегини этмерин!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар.)

ОҢАРМАК, 1. Бир зады дүзетмек, тертибе салмак, бежермек. 2. Бир ишиң хөтдесинден гелип билмек, бир иши башармак. *Мен нахар тайярламагы-да, дүрли-дүрлүче биширмеги-де оңарярын* («Мыдам тайяр» газети). *Ол халкың арасында хас гиң яйран чепер афоризмлери, накыллары өз еринде дегерли эдип пейдаланмагы оңаряр* («Эдебият»). 3. *гепл. д.* Өз еринде айтмак, хөтдесинден гелмек, дузламак (сөз билен). *Сен, болса-да, оны оңардың!* ◇ Өзүңи оңармак — *сер.* Өз I. *Келиң иң ювашы хем көпринің ашагында ятып дүе үркүзйәр велин, бизиң келимиз болса өзүни оңарман, ашык ялы ойнадып йөрйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОҢАРТМАК, 1. Бирине бир зады бежертмек, дүзетдирмек. *Кәтмени усса экидип оңартмак герек.* 2. Бир ишиң хөтдесинден гетиртмек, бир иши башартмак.

ОҢАРЫЛМАК, 1. Бежерилмек, дүзедилмек. 2. Бир ишиң хөтдесинден гелинмек, башарылмак. *Гойберлен ялңышлар оңарылды.*

ОҢАРЫШМАК, Оңармага көмеклешмек, дүзетишмек, бежеришмек.

ОҢАТ, *сер.* Говы. *Җайлары көп, оңат ве арзан гурмак серек* («Совет Түркменистаны» газети). *Оңат белгилер алып, Өзүңе геп гетирме* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ОҢАТЛАНМАК, *сер.* Говуланмак. *Ишлер оңатланып угради.*

ОҢАТЛАТМАК, *сер.* Говулатмак.

ОҢАТЛАШМАК, *сер.* Говулашмак. *Эҗем йылгыранда, онуң йүзи хас хем оңатлашярды.*

ОҢАТЛЫК, *сер.* Говулык 1. *Мазмуның тәзелиги, чуңлугы хем-де оңатлыгы боюнча совет эдебияты ялы эдебият дүнйә эдебиятының тарыхында болмандыр ве ёкдур.* («Хәзирки заман эдебияты»).

ОҢДУРМАК, Берлен я-да алан зады билен канагатландырмак, разы болдурмак. *Биз үзүми экип, ики яшандан соң, диңе гыш сувы билен дүме оңдурярыс* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОҢЛАМАК, Бирини я-да бир зады макул билмек, догры тапмак, халатмак. *Нәзик эҗе өзүче маны чыкарды, ол: — Мениң тапан гызларымдан бирини ахырында Хошгелди оңлан болара чемели! — дийип пикирленди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен Аннагулының бу сана гечмезлиңини өзүнден гөрҗек дәл ве муны оңламаян илденде гөрҗек дәл* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ил оңласа, атыңы сой* (накыл).

ОҢЛАНМАК, Макул билинмек, догры хасап эдилмек, халанмак.

ОҢЛУК, Говулык, эйгилик, оңлулык. *Оңлук болсун, Аман жан!* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ОҢЛУЛЫК, *сер.* Оңлук. *Вах, болманда-да, сенден оңлулык чыкасы ёк-ла!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Онуң бу болуп отурышындан оңлулык тамасыны эдерлиги ёкды* («Совет эдебияты» журналы).

ОҢЛЫ, Говы, идили, етерликли, долы. *Едилик пелтели чыра ичерини оңлы ягыландырып билмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сен өз жонтук эшегиңи мүнүп, онда-мунда ыкдың, февраль, март айында оңлы гүн газанмадың* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОҢМАК, 1. Гүзеран гечирмек, гүн гөрмек, яшамак. *Биз сыгырсыз оңуп билерис, эмма эркексиз оңуп билмерис* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Чыдам этмек, мыдар этмек, такат этмек. *Вепа шу ховла аяк басман оңар* (А. Говшудов, Эсерлер). 3. Шовлы болмак, шовуна дүшмек, оң болмак. *Вүши жан, алан гелниң гутлы болсун, аягы дүшүмли болсун, бу өрән оңан иш!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хер зат-да болса, агрономдан-а оңдук!* («Совет эдебияты» журналы). 4. *гөч. м.* Бес этмек, гутармак, чәкленмек, тамамламак. *Мерданың какасы: — Хава шейле! — дийди-де оңайды* («Мыдам тайяр» газети).

ОҢҢУТ, *сер.* Оңалга. *Иң говусы, өңкүже оңңудымыз билен оңуберсек, оңат болярды* («Совет эдебияты» журналы).

ОҢРУЛМАК, Гаңрылып богнундан язмак, гаңрылып дөвүлмек.

ОҢРУШМАК, Гаңрып богнундан яздырмага, дөвмәге көмеклешмек.

ОҢУРГА, *анат.* Адамларда, кәбир хайванларда: гөврәни келле билен бирикдирйән ичи йинликли сүңк. *Онуң боюн оңургасы, дөш сүңклери эглип күйкерипди* («Совет эдебияты» журналы).

ОҢУРМАК, Гаңрып богнундан яздырмак, гаңрып дөвмек.

ОҢУРТМАК, Гаңрып богнундан яздыртмак, дөвдүрмек.

ОҢУШДЫРМАК, Агзыбирлик этдирмек, ылалашдырмак, яраштырмак.

ОҢУШМАҚ, 1. Бири билен ылалашып яшамак, агзыбирлик сакламак. *Айна, мениң Артык билен оңушмаян меселәм бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Арчын ага, олар билен хем өзүм оңшарын* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Разы болмак, канагатланмак. *Китабың бири билен оңушян болсам, сенден сорамаздым* («Совет эдебияты» журналы).

ОҢШУҚ, 1. *сер.* Оңалга. *Бу аял өрән гарры боланы үчин, өзүне оңшук болар ялы бир товук басырыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Онуң-мунуң хызматыны эдип, нәче оңшук этжек болуп, шунча дырышдым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Агзыбирлик, ылалашык.

ОҢШУҚЛЫ, Агзыбирлик саклаян, ылалашыклы, агзыбир. *Онуң үчин уршуп якалашмак нәмә герек болупдыр, хөкман оңшуклы болмак герек* («Түркмен пьесалары»).

ОҢШУҚЛЫЛЫҚ, Оңшугы барлык, ылалашыклылык, агзыбирлик. *Оңшуклылык билен яшамак.*

ОҢШУҚСЫЗ, Оңшугы болмадык, агзыбир дәл, ылалашыксыз, агзала.

ОҢШУКСЫЗЛЫҚ, Оңшук болмазлык, агзыбир дәллик, агзалалык. *Шол оңшуксызлыгың нетиҗесинде реал дәл образлара-да' душ гелинйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ОҢШУҚЧЫ, Агзыбирлик саклайжы, ылалашыкчы (адам).

ОПА'Л, Кәбир сортлары гыммат баха хасапланылян, чүйшә меңзеш йылдыравук минерал.

О'ПЕРА, 1. Симфоник сазы вокал билен утгашдырылан ве сахнада ойнамак үчин дөредилен сазлы-драма эсери. *«Шасенем—Гарып» операсындан ариялар ерине етирилйәрди* (А. Бадаев, Чопанлар). *Сонам, диййән-ә, хей, биз хакда бир опера я балет язярлармыка?!* («Токмак» журналы). 2. Шейле эсерлер гоюлян театр. *Вепа хем шол гүн опера билет алыпды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОПЕРАТИВ I, 1. Бир иши гөс-гөни практики амала ашырян. *Оператив очерклериң эмеле гелмегинде газетлериң ойнамалы ролы улы* («Совет эдебияты» журналы). 2. Иши чалт ве өз вагтында дүзедйән я-да ерине етирмәге укыплы болан. *Оператив ишгәр.*

ОПЕРАТИВ II, *мед.* Операция этмек билен бежерилйән. *Өйкениң рак кеселини оператив бежермеклик хем ягшы нетиҗелер берйәр.*

ОПЕРАТИВ III, *харбы.* Бир максат билен эдилйән, харбы херекете дегишли болан.

ОПЕРАТИВЛИК, Бир иши чалт, догры, ёкары хилли эдип ерине етиржилик. *Ишде оперативлик герек. Оперативлик гөркезмек.*

ОПЕРА'ТОР, 1. *мед.* Операция эдиҗи врач, хирург. 2. Өнүмчилик процесини амала ашырыҗы. *Оператор электрик тогуның ягдайыны барлады* («Совет Түркменистаны» газети).

ОПЕРАЦИОН, Операция дегишли болан, операция гечирилйән. *Ортадакы гапы операцион кабинете гидйәр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ОПЕРА'ЦИЯ I, *мед.* Кесип бежермек аркалы берилйән медицина көмеги. *Жамал болса операция гуралларыны гайнап дуран сува салып, Меръеме көмек бермәге гелипди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ОПЕРА'ЦИЯ II, 1. *харбы.* Бир максат билен гечирилйән харбы херекетлер. *Ол совет операцияларының планыны ишләп тайярлаяр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Гечирилйән хер хили максатлы херекетлер. *Владивосток диңе бир экспорт—импорт операцияларыны ерине етирмек билен чәкленмейәр* («СССР-ин ыкдысады географиясы»).

ОПЕРЕ'ТТА, *театр.* Айдым, танс ве геплешик билен гечйән комики хәсиетли сазлы драма эсери.

ОПИЛКА, Бычгы билен кесилен агач я-да иге билен игеленен тагта ве демир гырындысы, күлкеси.

ОПМАК, Эсасан сув гитмек, ызгар алмак зерарлы ашак чөкмек (ер барада). *Ховлының илери бурчы опды.*

ОПОЛЧЕ'НИЕ, *тар.* Регуляр гошуна көмек үчин мейлетинлик билен дүзүлен гошун. *Акмырат Ашыровың рус мейлетинчилери билен Москваны горамага ополчение хатарларына гидишини автор гүррүң берйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ОПОЛЧЕНИЕЧИ, Ополченийәниң харбы гуллукчысы, ополченийә гатнашыжы.

ОППОЗИЦИОН, Оппозиция дегишли болан, оппозиция эсасланян.

ОППОЗИЦИОНЕ'Р, Оппозицияның тарапдары, оңа гатнашан.

ОППОЗИ'ЦИЯ, 1. Өзлериниң гарайышларыны я-да сыясатларыны бейлеки гарайышлара я-да сыясатлара гаршы гоюш, гаршылыклы херекет. 2. Бир гураманың, жемгыетиң ичинде көпчүлиге гаршы сыясат йөредйән адамлар, топар.

ОППОНЕ'НТ, Бириниң ишини оппонирлейән, ол хакда танкыды пикири көпленч ресми суратда билдирйән адам.

ОППОНИРЛЕМЕК, Дискуссияда, жеделде, диссертация гораланда оппонент хөкмүнде чыкыш этмек, бириниң оппоненти болмак.

ОППОРТУНИ'ЗМ, Ишчилер херекетинде ве пролетар партияларының ичинде марксизме—ленинизме душманчылыклы болан, пролетариатың сынпы бәхбитлерини буржуазияның бәхбитлерине табын эдйән, буржуазия билен ылалашмагы, хызматдашлыгы хем-де гөрешиң революцион серишделеринден йүз дөндермеги вагыз эдйән акым.

ОППОРТУНИ'СТ, Оппортунизмиң тарапдары, оппортунистлерче херекет эдйән адам. *Оппортунистлере—халкың душманларына гаршы гөрешде партияның Уставы ве программасы кабул эдилди* («Пионер» журналы).

ОППОРТУНИСТИК, Оппортунизм мейилли болан, оппортунизме эсасланан. *Герман социал-демократиясында оппортунистик акымлар энчеме гезек йүзе чыкып гелипдилер ве хер гезегинде революцион халкара социал-демократиясының весъетлерини вепалы саклап гелйән партия тарапындан рет эдилйәрди* (В. И. Ленин, Эсерлер).

ОПРИ'ЧНИК, *тар.* Опричнинаның хатарында дурян нөкер. *Опричниклериң арасында дөнүклер йүзе чыкыпдыр* (СССР тарыхы).

ОПРИ'ЧНИНА, *тар.* 1. Иван Грознының патышалык эден дөврүнде: патышаның доландыран дөвлетиниң мерказлешен хәкимиет дөретмек угрундакы бояр ве князь оппозицияларыны дерби-дагын этмек үчин адатдан дашары чәрелер системасы. 2. Шол дөврүң, ягны Иван Грознының гошуны. 3. Гадымы Руссияда: дул галан князь аялына берилйән ер пайы.

ОПТА'НТ, *юр.* Башга дөвлетиң гражданлыгына гечмәге ыгтыярлы адам.

О'ПТИК, 1. Оптикадан специалист. 2. Оптики айна ве приборлар өндүрмек билен мешгулланян усса.

О'ПТИКА, 1. Физиканың ягтылык ягдайларыны ве хәсиетлерини өвренйән бөлүми. 2. Шу бөлүме дегишли ве герекли абзаллар.

ОПТИКИ, Оптика дегишли болан, оптика эсасланян. *Оптики дерҗев. Оптики абзал.*

ОПТИМИ'ЗМ, *филос.* Адамың ягты гелжеге, үстүнлиге ынанян шатлыклы дүнйә дүйгусы, гөвни гинлик.

ОПТИМИ'СТ, Оптимизме югрулан, гелжеге, үстүнлиге ынанян, шатлыклы дүнйәгарайышлы адам, гөвни гин. *Оптимист Радищевиң прогрессив идеялары яшамагыны довам этдирди* («Эдебият»).

ОПТИМИСТИК, Оптимизме эсасланан, оптимизм ме-

йилли, оптимизме дегишли. *Шахырың революция дөврүндәки дөредиҗилиги оптимистик хәсиете эедир* («Хәзирки заман эдебияты»).

ОПУРМАК, 1. Гопарып айырмак, йыкмак, оймак. *Гүйчли ягыш диварлары опуряр.* 2. *гөч. м.* Иши булашыклыга салмак, ише зыян бермек, йыкгынчылык этмек. *Олар демократик херекети ичерден опуржак болярлар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ОПУРТМАК, 1. Гопарып айырдырмак, йыкдырмак, ойдурмак. 2. *гөч. м.* Иши булашыклыга салдыртмак, ише зыян бердиртмек, йыкгынчылык этдиртмек.

ОПУРЫЛМАК, 1. Гопуп айрылмак, йыкылмак, оюлмак. *Ерселинлерин гапдиллары опурылыпды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Булашыклыга дүшүрилмек, улы зыян эдилмек. йыкгынчылык эдилмек (иш хакда).

ОПУРЫЛЫШЫК, Ишде болян булашыклык, ишде болян зыянкешлик. *Ол отаг вагтында опурылышык этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОПУРЫШМАК, Билеликде опурмак, опурмага көмеклешмек.

ОРАГАТДЫ, Утуланың утана өз йыган отуны бермек шерти билен орак атылып ойналян оюн.

ОРАЗА [ора:за], 1. Мусулман айының ады. *Акар сувда сув ичме ёк, Бу ойдыр ораза айы* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. *дини.* Мусулман динине уйян адамларың ораза айында гүндизине хич зат ийман-ичман агыз бөклемеклик дәби. *Ораза, гурбан дийип, ялан сөз билен, Руханылар алдап, якды көз билен* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ашы ёк ораза тутар, ши ёк намаз окар* (накыл).

ОРАК, 1. Галла экинлерини ормак я-да от йыгмак үчин уланылян дишли эгри эл гуралы. *Бир тарапда көне ораклар, дөвүк пиллер үйшүрилип гойлупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *оба х.* Галла хасылы йыгналян мөвсүм, йыгым дөври. *Шу йыл орага ченли галлам азлык эдәйжек ялы гөрүнйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Орак хасабы боюнча гышың тогсаны өтен агшам долды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОРАКДИШ [оракди:ш], Гаймасы бир угра бакдырылып ораның дишине мензеш эдүүип бежерилйән кешде.

ОРА'КУЛ, *миф.* 1. Антик дүнйәде: дүрли сораглара мифик худайың адындан жогап берйән палчы, культ адамсы. 2. *көн. с* Пал атылян китап.

ОРАК-ЧЕКИЧ, Зәхмет эмблемасы. *Орак-чекич кышонлы байдак.*

ОРАКЧЫ, Орак ормак иши билен мешгулланян адам. *Орта бойлы бугдайың ичинде эгри орагы айлап салян оракчы селчең гөгереч гүнебакар билен сандашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОРАКЧЫЛЫК, Оракчының кәри, ягдайы. *Томус айлары бизе оракчылыга дурмага фин оракчылары гелйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ОРАЛ, Яшы гечишен, яшы бир чене баран, гарташан. *Бир орал аял дың атан ялы дүйби агарып уграи сачлыны боядарман болды* («Токмак» журналы).

ОРАЛМАК, 1. Бир задың дашына саралмак, дашына доланмак. дашына айланып чолашмак. *Онуң келлесиниң дашына орлан ёгын өрүм гара сачлары гырмызы көйнегиң йүзүнде гызыл гүле чырмашан гоша йылан ялы болуп гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Билине гованың багы орлан ёгын пүрс дурдугыча батланып айланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир задың дашына агыл болмак, дашына айлав болмак, дашыны габап алмак.

ОРАЛЫШМАК I, Бир задың дашына саралып, долаңып булашмак, чолашмак.

ОРАЛЫШМАК II, Яшы гечишмек, яшы бир чене барышмак, гарташмак. *Ол ишикден гелен яшы оралышан бир аялды.*

ОРАМАК, 1. Бир задың дашына сарамак, дашына доламак, айламак. *Ол шол хемишеки ак донуны гейнип, билине хем узын ак гушагыны бир нәче сапар орапдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бир задың дашына агыл этмек, бир задың дашына айлав этмек, дашына доланмак. *Ол бәш доган орап дегре-дашыны, Тайяр секиң билен еңиш этмәге* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ОРАН: о р а н э т м е к — ховсала дүшмек, галагоплы ягдайда болмак, ынҗалыксызланмак. *Байлар онда-мунда оран эдип башладылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОРАНГУТА'НГ, *зоол.* Адам писинтли ири маймын.

ОРАНЖЕРЕ'Я, *бот.* Гүл, гөк өңүм ве ш м. эсдүрилйән усти айналы йылы жай. *Павильонда оранжерея залы бар* («Совет эдебияты» журналы).

ОРАНМАК, Бир зады бир ериңе сарамак, доланмак. *Мама иңнеден чыкма йүпек совганының устүнден малдайы чабыт гейип, гара гүлли гушагы билине оранды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОРАТМАК, Бир задың дашына саратмак, дашына долатмак. айлатмак.

ОРА'ТОР, Йыгнакда сөз сөзлейән я-да чыкып геплемәге өкде, укыплы адам. *Диңе со..ңы үч йыл..., и ...лде Совет Союзының университетлеринде ве институтларында студентлериң саны 300 мүң адам мукдарында артды — дийип, оратор айдяр* («Пионер» журналы).

ОРАТО'РИЯ, *сазч.* Солистлер, хор ве оркестр үчин язылан улы сазлы драма эсери.

ОРАТОРЛЫК, Өкделик билен сөз сөзлемеклик, диларлык.

ОРАЧА, *сер.* Ч а т м а. *Орачаның ичинде орта бойлы бир аял эңегини элиниң аясына гоюп, тирсегини дызына даяп отырды* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

ОРАШАН [ораша:н], Ач-ачан, айдың, аныk. *Колхозымыздакы ягдайлар гаты орашан гөрүнди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОРАШМАК, Орамага, сарамага, доламага көмеклешмек.

ОРАЯНЫ [ора:я:ны], Сарымтыл гызгылт реңк. *Чылгым-чылгым йылгынлар ораяны гызыл гүллер билен безенип отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОРБИ'ТА. *астр.* Асман жисимлериниң хереket эдиш угры, ёлы. *Гүнүң төверегинде Ериң айланып чыкян ёлуна онуң орбитасы дийилйәр* («Астрономия»).

О'РГАН. 1. *анат* Организмиң белли бир хызматы ерине етирйән бөлеги, сына. *Геплешикде сеслери эмеле гетирмек үчин гатнашян органлара геп органлары дийилйәр.* 2. Дөвлет я-да жемгыетчилик эдарасы. *Халк магарыф органлары мекдебиң дөвлет программасыны берҗай этмелидир* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Бир жемгыете, партия, эдара гарашлы метбугат нешири. *«Совет Түркменистаны» газети ТКП МК-ның, ТССР Екары Советиниң ве Министрлер Советиниң органыдыр.*

ОРГАНИ'ЗМ, Өсмәге, яшамага укыбы болан әхли жанлы затлар (адам, хайван, өсүмлик). *Бир нәче организмлер гүнүң ышыгыны өзүне сиңдирмәге уйгунлашярлар* («Пионер» журналы). *Сув процедурасы организме оңат тәсир эдйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ОРГА'НИК, Органики химиядан специалист.

ОРГАНИКИ, Өсүмликлер ве хайванлар дүнйәсине дегишли болан. *Шейле шертде Айда органики яшайшың болмагы мүмкин дәлдир* («Астрономия»).

ОРГАНОГРА'ФИЯ, *биол.* Өсүмликлериң, хайванларың органларының долы язувы.

О'РГИЯ, 1. *тар.* Гадымы Грецияда: шерап ве шатлык худайы Дионис мынасыбетли гечирилйән байрамчылык.

2. *гөч. м.* Чаксыз ичме ве ш. м. азгынлык эдиш гиҗеси, бушушлыгы.

ОРДА', .. *тар.* Чингиз ханың монгол державасы бөлеклере бөлүнмезден соңкы дөвлети эмеле гетирйән бөлеклерни ады. *Гүнларың баш ордасы Дунай дерясы билен Тисса дерясының арасында тогтапдыр* (СССР тарыхы) 2. *гөч. м.* Гаракчылар ве ш. м. топары, сүрүси, ыгын, банда. *Чингизиң ордасы гөзел шәхери хараба халында айландырыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Халкым вегяна дыңч япярды. Устумизе фашист ордасы чозды* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Ашак йөредим велин мөҗек ордасының үстүнден бардым* («Совет эдебияты» журналы).

О'РДЕН I, Гөркезилен ажайып хызмат үчин сылаг берилйән йөрите тапавутланыш нышаны. *Дөшүнде Бейик Ватанчылык урушының ордени хем медаллары ловурдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ **Хормат нышаны ордени** — зәхметде айратын тапавутланаңлыгы үчин СССР Ёкары Советиниң Президиуми тарапындан берилйән орден.

О'РДЕН II, Белли, бир уставлы гурама, община. *Ордениң начальнигиниң ады магистр болупдыр* (СССР тарыхы)

ОРДЕНЛИ, Орден билен сылагланан, орден сылаг алан *Орденли республикаларың саны йылсайын көпелйәр.*

О'РДЕР, Бир зады бермек я-да алмак үчин берилйән документ *Жай ордери.*

ОРДИНА'Р *физ.* Деряда я-да башга сув ховданларында суюк ортача дережеси (бир нәче йылың довамында)

ОРДИНА'РЕЦ, *харбы.* Буйрук, табшырык бермек үчин командирниң янында болян харбы гуллукчы. *Эп-эсли вагтдан соң, ординарец нахары алып гелди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ОРДИНА'ТОР, *мед.* Кеселханада, палатада, клиникада ве ш. м. бөлүм мүдириниң ёлбашчылыгы астында иссеп бежерйән, ишлейән врач.

ОРДИНАТУ'РА *мед.* Практики медицина аспирантурасының бир гөрнүши.

ОРДУРМАК, Галла ве бейлеки ш. м. экинлериң халыкы йыгнатмак. *Бугдай ордурмак. Ерунжа ордурмак.*

ОРИГИНА'Л Асыл нусга, голязма. *Урушдан өң ол сесон эдеби терҗиме иши билен мешгул болуп, өзүниң оригинал эсери билен селчең гөрүнйәрди* («Хәзирки заман эдебияты»). *Терҗимеде оригиналың стили-де сакланылмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ОРИЕНТАЛ, Гүндогар юртлара дегишли болан, сыпат болян *Ориентал сурат. Ориентал мата.*

ОРИЕНТАЛИ'ЗМ, Гүндогары өвреныш, Гүндогарың медениети билен хөвеслениш.

ОРИЕНТАЛИ'СТ. Гүндогары өвренйән адам. специалист. *Ол ориенталист болмак үчин бар үнсүни шол угра гүкдирипдир.*

ОРИЕНТАЛИСТИКА. Гүндогар юртларың тарыхы. ыкдысадыетини. диллерини, сунгатыны ве ш. м. өвренйән илымларың жеми.

ОРИЕНТИ'Р. Угур. ёл гөркезиҗи, гөнүкдириҗи предмет *Догры ориентири тапып билмек.*

ОРКЕ'СТР *сөз.* Дүрлү саз гуралларын ерине етирйән сазандалар топары. *Саз гураллары оркестриниң составында 67-а голай адам бар* («Совет эдебияты» журналы). *Оркестр чалды* (Б. Нурлаев. Илкиңиҗи гүн). 2. Театрың сахнасының өңүндәки сазандаларың отурян ери.

ОРКЕСТРАНТ Оркестрде саз чалян сазандар.

ОРЛАШМАК Сесли аглашмак, гыгырышып зензелеглашмак.

ОРМАК, Галла я-да башга экинлери орак билен кесип йыгнамак, хасылыны алмак. *Бугдайлары оруп дөвйәрлер, күнҗини какярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Колхозчылар орак ормага гидипдилер* (Х Ысмайылов, Повестлер). *Экен орар, докан геер* (накыл). *Хер ким өз экенини орар* (накыл).

ОРНАМАК, 1. Бир ерде беркемек, көк урмак, ерлешмек, сынмек. 2. *гөч. м.* Тәсир этмек, тәсири етмек. *Артык түрме начальнигине юмругыны геземетк исленди, эмма элиниң авусы йүрегине орнады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ **Этден гечип сүнке орнамак** — *сер.* Эт. *Күле, сениң гыкылыгың инди мениң этимден өтүп, сүнкүме орнады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОРНАТМАК, Бир ерде беркитмек, орун тутдурмак, көк урдурмак, ерлешдирмек.

ОРНАШДЫРМАК, Бир ерде беркитмек, орун тутдурмак.

ОРНАШМАК, Кем-кемден беркишмек, кем-кемден ер алмак, ерлешмек. *Бизиң гошунларымыз өз беллән рубежлеринде берк орнашдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Тәзе, пәк социалистик мораль колхозчыларың дурмушына берк орнашяр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хениз пионеркәм, йүрәгимде мең Ажап вака берк орнашып галыпдыр* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Йылларың зәхери йүрәгиме орнашып барярды.*

ОРНАШЫК, *сер.* Орнашыклы.

ОРНАШЫКЛЫ, Ерлешикли, жайлашыклы, оңайлы. *Гаррылар ожагың башында орнашыклы отурдылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ОРНИТО'ЛОГ, Орнитологиядан специалист. *Ол адам орнитолог болса герек.*

ОРНИТОЛОГИК, Орнитология дегишли болан.

ОРНИТОЛО'ГИЯ, Зоологияның гушлары өвренйән бөлүми.

ОРОГРА'ФИЯ, *геогр.* Физики географияның ер үстүниң гурлушыны өвренйән бөлүми.

ОРРАМСЫ, *гөд. с.* Ахлак тайдан бозулан, азгын. *Өйүне оррамсылары үйшүрип, мениң маңлайымы ярды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Огры хем өзүне осар, оррамсы хем* (накыл).

ОРРАМСЫЛЫК, Ахлак тайдан бозуланлык, азгынлык.

ОРТА, 1. Бир задың меркази, ортарасы, аралык. *Обаның итлери олары орта алды.* 2. Бир задың арамлык дережеси, аралык. *Оларың бири гаррыды, бири орта яш чемесиндеди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Халының докалышы орта халда дийлип тапылды. Орта бойлы йигит.* 3. Көмекчи сөз ролунда: *Гочмырат көчәниң ортасындан парахат баряр* («Токмак» журналы). ◇ **Орта алмак** — 1) төверегине айланмак, дашыны габамак; 2) ерли-ерден кәемек, сөгмек. **Орта асыр** — *сер.* Асыр. **Орта атмак** — *сер.* **Орта гоймак**. *Акнабат эҗе Аннагулыны өвермек меселесини орта атды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гүррүңиң гызыклы еринде шорта сөзүни орта атяр* (А. Говшудов, Эсерлер). **Орта билим** — *сер.* Билим. **Орта гоймак** — бир меселә көпчүлигиң үнсүни чекмек, көпчүлигиң серетмегине, гарамагына гоймак. **Орта мекдеп** — *сер.* Мекдеп. **Орта хасап билен** — чак билен, чен билен, такмынан. **Орта чыкмак** — зәхметде өзүни гөркезип, бейлекилерден өзүни тапавутландырмак. *Зарпчы адын алып орта чыканлар. Хеммәңе кән салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ОРТАК. Хеммелере дегишли болан, орталык. ◇ **Ортак ишлик** *грам.* — *сер.* Ишлик.

ОРТАКЛАШМАК, Бир зады көпчулик болуп, бирлешип ерине етирмек, орта гоюп амала ашырмак.

ОРТАҚЫ, Бир топар задың арасындакы, ортада ерлешен, аралыкдакы. *Мавы ортакы өйден бир керсен дүе сүйдүни алып чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң сувы томсуң ортакы айларына ченли гутармаярды* («Колхоз гүнлери»).

ОРТАЛАМАК, Бир ишиң я-да задың ортасына ченли бармак, ярысына етмек.

ОРТАЛЫК, Ики аралык, ики тарапың арасы, аралык. *Яранлар таяҗыклары орталыкда гойярлар* («Пионер» журналы).

ОРТА-МИЯН [орта-мия:н], Орта бойлы, узынлыгы орта чемели. *Бир орта-миян, агач эт, даяв, гөрнүкли лейтенант өзлериниң нәхили мөхүм ве зерур юмшы битирмек үчин чыкандыкларыны ёлдашларына гайталап айдып берди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОРТАНҖЫ, Илкинҗи ве иң соңкының аралыгында боланлар, ортада ерлешен. *Ортанҗы оглы Гызыл Гошунда, иң кичи оглы болса колхозың хасапчысы болуп ишлейәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ортанҗы гызы силтенҗирәп гепледи* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОРТАРА [орта:ра], Бир задың ортасы, оота гиңишлиги, аралык. *Өйүң ортарасында оҗакда атарылгы гара газанда ярма көҗе гайнаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Жемагат гиң көчәниң ортарасында хүмерленишип, бир зада середйәр* («Токмак» журналы).

ОРТАЧА, 1. Орта дережеде, орта хал, орта хил. 2. Орта хасап билен, такмынан. *Мунуң өзи районың бейлеки колхозларының алан ортача хасылындан 3,5 эссе артык диймекдир* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ОРТОДО'КС, *кит. д.* Ортодоксал гарайышлы адам.

ОРТОДОКСАЛ, *кит. д.* Бир таглыматың, дүнйәгарайшың тарапыны гышарныксыз, ызыгидерли тутян.

ОРТОДОКСАЛЛЫК, Ортодоксия хас болмаклык.

ОРТОДО'КСИЯ, *кит. д.* Бир таглымата ортодоксаллык билен эериш, тарапдарлык.

ОРТОПЕ'ДИЯ, *мед.* Медицинаның чолаклары, агсаклары сагалтмак хем-де гышык агзалары догруламак ишини алып барян бир бөлүми (оңурга, аяк, эл ве ш. м.). *Ясы дабанлык дөрейән халатларында, ортопедия бежермеклик уланыляр* (С. О. Дулицкий, Рахит).

ОРУЛМАК, Орак билен кесилип йыгналмак, топланмак. *Шу йыл колхозда көп бугдай орулды* («Мыдам тайяр» газети).

ОРУМ, *сер.* Йыгым 1.

ОРУН, 1. Ерлешмек, жайланмак, отурмак үчин ер, жай. *Подполковник: — Отурың! — дийип, орун гөркезди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ягшы йигит, шу орунлар бошмы?!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ер, дерек, өвез. *Мениң орнума хас гүйчлүрәк, рухы тайдан хас беркрәк тәзе ёлдашларың гелҗегине ыканярын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *гөч. м.* Везипе, гуллук. *Онуң ёкары везипели адамлардан бири болуп, жогапкәрли орунда ишлейәндиги беллиди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Ярышда эе болнан ер. *Ол үчүнҗи орна мынасып болан пәлванды* («Пионер» журналы). ◇ Орун долдургыҗы *грам.* — «кимде?, нәмеде?, нireде?» диен сораглара жогап болуп, сөзлемде аңладылян пикириң орнуны гөркезйән грамматик категория.

ОРУНБАСАР, Бир эдараның башлыгының орнуны тутужы, орнуны тутмага хукуклы ишгәр. *Чашчының чагырылан гүнлери редакторың орунбасары ёкды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОРУНБАСАРЛЫК, Орунбасарың везипеси. *Ол өзүниң орунбасарлык эдйән дөврунде, зәхметсөвер адам хөкмүнде өзүни танадыпды* («Колхоз гүнлери»).

ОРУНЛАШМАК, 1. Ер, жай алып ерлешмек, аркайын отурмак. 2. *гөч. м.* Ише, бир гуллуга, везипә эе болмак, гирмек, ерлешмек.

ОРУНСЫЗ, 1. Орны ёк болан, ерсиз. *Орунсыз сатылан билет.* 2. Ерликсиз, әхмиетсиз.

ОРУНСЫЗЛЫК, 1. Орны ёклук, ерсизлик. 2. Ерликсизлик, әхмиетсизлик.

ОРУШМАК, Ормага көмеклешмек, билеликде ормак. *Дурды бугдай орушмага гелипдир.*

ОРФОГРАФИК, Орфография дегишли болан. *Орфографик кадалар ве оңа дегишли гөнүкмелер. Орфографик ялңыш.*

ОРФОГРА'ФИЯ, *грам.* Дүрс язув кадасы. *Түркмен дилиниң орфография кадасы тассык эдилди.*

ОРФОЭПИК, *лингв.* Орфоэпия дегишли болан. *Түркмен эдеби дилиниң орфоэпик нормасы.*

ОРФОЭ'ПИЯ, *лингв.* Эдеби дилде догры геплейши кесгитлейән кадалар системасы.

ОРХИДЕ'Я, *бот.* Йити ыслы тропик өсүмлик.

ОСАЛ, *сер.* Ахмал. *Адам эдерменлик эденде, асуда ятып, укусыны аляр, мениң вели гөзуме укы гелмейәр: шу бир затда осал галаймайын дийип, хемише этиячлы* («Совет эдебияты» журналы).

ОСАЛЛЫК, *сер.* Ахмаллык.

ОСАЛ-ТАГСЫР [осал-тагсы:р], Ахмал, горагсыз, угруна середилмейән.

ОСЕТИНЛЕР, Демиргазык-Осетин АССР-ниң ве Гүнорта-Осетин автоном областының ерли халкы, эсасы илаты.

ОСИ'НА, *бот.* Гөгүмтил-ак, йылманак габыклы, сөвүде меңзеш япраклы агач.

ОСЛАГСЫЗ, Осланмадык, гарашылмадык ерден, дуйдансыз, бирден. *Говачаның селчеңрәк ерлериниң дүйбүни юмшадып йөрен бир гөвре ослагсыз ерде оның билен бойдаш болды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ослагсыз такырды мес гатырлары үркүзди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОСЛАГСЫЗЛЫК, Гарашылмаздан пейда болмаклык, дуйдансызлык.

ОСЛАМАК, Бир зады гуман этмек, чак этмек, гарашмак. *Душманларың дүйбүнден осламаян тарапындан бир бөлек гошуны чоздурып болжакдыгына командириң гөзи етди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гөзи ер гөрмейән харамзадалардан хер зат осламак болжак* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОСЛАНМАК, Гуман эдилмек, чак эдилмек, гарашылмак. *Ашырың барара чемели осланян ерлерине Халназар икибир-үчбир атлы гөндерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОСМАК, 1. Шейледир өйтмек, шейледир дийип хасап этмек, меңзетмек, деңемек. *Хемме адамы өзүңе осмазлар* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Бир зады гуман этмек, чак этмек, гарашмак. *Олар сенден бейле зады османдан соң, әм-сәм болуп дурарлар* («Совет эдебияты» журналы).

ОСМАКЛАМАК, Бир зады билмедиксирән болуп, бирине хабар гатмак, биринден бир зат сорамак.

ОСМАКЛАТМАК, Бир зады билмедиксирән болуп сорашмак. *Вепа бу сыры осмакладып билмекчи болуп, ахыры окувың иң соңкы гүни аңлады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОСТЕО'ЛОГ, Остеологиядан специалист.

ОСТЕОЛОГИК, Остеология дегишли болан.

ОСТЕОЛО'ГИЯ, *анат.* Анатомияда: сүңклериң формасыны ве гурлушыны өврәнйән бөлүм.

ОСЦИЛЛОГРА'ФИЯ, *физ.* Тогуң ыргылдысыны өврәнйән физики абзал.

ОТ I, *бот.* Нәзиҗек гөк балдаклы өсүмликлер. *Яңыҗа гөгерен яш отлар дүртеришип галып, ериң йүзи чалаҗа яшыл өвүсйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гиң мейданың оты парч болуп, гөк-яшыл безенипди* (А.

Говшудов, Эсерлер). *Сыгрына от дөкүп йөрен Берди иганы чагырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОТ [о:т] II, Екары температуралы янып, ягты берйән газ, ялын. *Ол от башында эли газетли отыр* («Совет эдебияты» журналы). *Оды горжасаң, өчер, гоңшыны гозгасаң, гөчер* (накыл). *Учгундан от дөрәр* (накыл). *Оды өзүңе бас, өтмесе — кесекә* (накыл). *От болмадык ерде түссе болмаз* (накыл). *Яз дийип отсуз гезме, гыш дийип — сувсуз* (накыл). ◇ Ода урмак — зәдыны небсиң агырар ялы дерексиз совмак, бидерек харчламак. От алмак — 1) туташып янмак. *Ол энжамларың от алмак хәсиетлери бар* («Токмак» журналы); 2) ынжалыксызланмак, ынжалыгы йитирмек. От ачмак — ок атмак, гүлле, ок ягдырмак, атышмак. *Гызыл артиллерия акларың позициясына бакан от ачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). От бермек — 1) бир зады отламак; 2) мечев бермек, өжүкдирмек, күшгүрмек. *Маңа-да от берйп гойберен шол дейюс болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). От горсамак — 1) беззатчылык этмек, гараголлук этмек, якымсызлык этмек, улукжын бермек; 2) жаныгып ишләп газанч этмек. *Илиң сениң ялы йигит етен огуллары от горсаярлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). От совурмак — 1) атышык этмек, ок атмак, атышмак; 2) хайырлык этмек, шерменделик этмек, гык-бак этмек. От-элек болмак — *сер.* От-элек. От якдырмазлык — өз гүнүне гоймазлык, рахатлык бермезлик, азар бермеклик. *Бу заңңар бизе от якдырмаяр* («Гөроглы» эпосы). *Сен иру-гич иле от якдырмаян, түйкесме огры я-да гаракчы боларсың* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Гахар одуны өчүрмек — *сер.* Гахар. Жанына от салмак — *сер.* Жан. *Шум хабар гетирен бу отлуклы хат, Ягмырың жанына салыпды бир от* («Совет эдебияты» журналы). Йүрек оды — *сер.* Йүрек I. Сөнен оды өлчермек — көне дерди гозгамак, көне гүррүни ятламак. *Ол улудан демини алды-да: — Сиз бир меңиң сөнен одумы өлчермәң! — дийип, хамсыгып өе гирди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). Шаман оды — көне вагтда улы от якып, «гүнәнн» дөкмек үчин үстүнден бөкмек дәби. Ышк оды — *сер.* Ышк. *Маңа ышкың оды етди* (Г. Мухтаров. Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ОТАГ I, Яшалян жайдакы бир там. *Пөкген ичерик гирип, Акмәммет ага салам берди ве йүзуниң угруна ички отага — өз кабинетине гирип гитди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Окувчылар мекдебиң пионерлер отагына хер гүн гелйәрдилер* («Мыдам тайяр» газети).

ОТАГ II, Медени өсүмликлериң дүйбүни юмшадып, олары хашал отлардан арассалайыш. *Пагта отагына пионерлер хем гатнашды* («Совет Түркменистаны» газети).

ОТАГА, Гызларың тахясының гупбасына беркидилйән пер, безег, жыга. *Күмүш гупба гүнеш нуры дегенде, Отагалар ойнар еллер ичинде* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ОТАГЧЫ, Отаг иши билен мешгулланян дайхан, колхозчы. *Агитатор отагчылара газет окап берди.*

ОТАЛМАК, Отаг иши гечирилмек, хашал отлардан арассаланмак. *Гөк экилен ерлериң хеммеси оталып гутарылды.*

ОТАМАК, Отаг ишини алып бармак, отаг ишин гечирмек. *Ол говача отамакда, пагта йыгмакда, орак ормакда болсун, өзи ялы гызлардан пес дурмаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОТАР, Мал бакылян отлук ер, өри мейданы. *Шу гүн отарда гезип йөркәм, бир аягы дөвүк товшан гөрдүм* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОТАРМАК, Малы мейдана гойберип бакмак, өри мейданында бакмак, отлатмак. *Хачан дүнйә йүзүнден мөжегиң тохумы кесилип, биз аркайын гоюнларымызы отарып билеркәк!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Агза геленини отармак — *сер.* Агыз. *Сен өз меслигиңе чыдаман, агзыңа гелйәнини отарярсың* («Совет эдебияты» журналы). Гарын отармак — *сер.* Гарын. *Мен туданадан бир гарнымы отарадым* («Токмак» журналы). Эртеки отармак — *сер.* Эртеки. *Энтек эртеки отармага вагт ёк* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОТАРТМАК, Отара гойбердип бакдырмак, өри мейданында отлатдырмак.

ОТАРЫЛМАК, Отара гойберлип бакылмак, өри мейданында отладылмак.

ОТАТМАК, Отаг гечиртмек, экинлериң дүйбүни юмшадып, хашал отлары айырдырмак.

ОТАШМАК, Отамага көмеклешмек.

ОТВЕРТКА, Хырлы нурбатлары бурмак үчин уланылян гурал, хырлы чүй товланылян гурал. *Айнур эже атагзы билен отвёртка сорады* (Н. Помма, Тайлак хыззы).

ОТЗОВИ'ЗМ, *сыясы.* 1905-нжи йылың революциясындан соң йүзе чыкан, социал-демократик депутатлары дөвлет Думасындан ызына чагырмаклыгы талап эден, партияның арасыны гиң көпчүликден үзмеклик ве оны ёк этмеклик сыясатыны йөреден оппортунистик акым.

ОТЗОВИ'СТ, Отзовизмиң тарапдары.

О'ТЗЫВ, Бириниң ишине, бир эсере ве ш. м. берилйән баха, сесленме.

ОТ-ИЙМ, Маля берер ялы от ве иймлик затларың жеми. *Маллары от-ийм билен үпжүн этмели. Мал жайларының янында бол от-ийм базасыны дөретмели* («Совет Түркменистаны» газети).

ОТ-ИЙМЛИК, Маллара от ве ийм боларлык, отлук ве иймлик.

ОТКРЫ'ТКА, Ачык хат язмак үчин уланылян йөрите почта карточкасы. *Ильичден открытка геленде, бизиң шатлыгымыз диер-айдар ялы дәлди* («Совет эдебияты» журналы).

ОТЛАГ, Малларың отлаян ери, өри мейданы. *Дилиң болмаса-да дүшүнйән саңа, Гой инди гүл өвүссин чөлүң, отлагың* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ОТЛАМАК I, Өрә чыкмак, от иймек. *Олар сүри болуп гезйәрлер, отлаян вагтларында хемише гезегине бири гаравулчылык чекйәр* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Агза геленини отламак — болгусыз янрамак, гүрлемек, самрамак.

ОТЛАМАК [о:тламак] II, I. Бир зада от бермек, бир зады якмак, яндырмак, туташдырмак. *Олар гапыларындакы чөплемелерини отлажак болдулар* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). *Элиндәки оды өчуп гиден папиросыны ере ташлап, тәзесини отлады* («Совет эдебияты» журналы). *Токай отла, ат газан* (накыл). 2. Херекете гетирмек, ишлетмек, йөретмек (ичинден от алян двигателлер барада). *Айсолтан: — Потды, машыны отласана! — дийип, оңа игенди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Ока тутмак, атмак, өлдүрмек. *Душманы рехимсиз отламак герек* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 4. *гөч. м.* Чүркемек, көсемек, ишини гөрмек.

ОТЛАНМАК [о:тланмак], I. От берилмек, ода янмак, туташмак. 2. Херекете гетирилмек, от алмак, йөрәп башламак (ичинден от алян двигателлер барада).

ОТЛАТМАК I, Өрә гойберип, отламага мүмкинчилик бермек. *Гөлелери отлатмак. Гузыны отлатмак.*

ОТЛАТМАК [о:тлатмак] II, I. От бердирмек, яндыртмак. 2. Херекете гетиртмек, йөретдирмек.

ОТЛАШМАК I, Бир топар болуп отлап йөрмек, билеликде отламак. *Узаклыкда отлашып йөрен гоюн сүрүлери гөзе чала каклышярды. Кейиклериң сүрүси даг этеклеринде асуда отлашып йөр* («Совет Түркменистаны» газети).

ОТЛАШМАК [о:тлашмак] II, Отламага, от бермәге көмеклешмек, якышмак.

ОТЛИ'ЧНИК, I. Окувда өрән говы баха алян окувчы. *Ол ёгса-да отличник* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Ишде өнүмчилик табшырыгыны өрән говы ерине етирйән ишгәр.

ОТЛИ'ЧНО, Окувда, ишде ин ёкары баха (беллик). *Окувда отлично окамак.*

ОТЛУК I, Отун көп өсен ери, отлы өри мейданы, чеменлик. *Шәхерден сайланан усти ачык машын кә ойнур-ойнур отлук мейданы, кәте-де бөлек-бөлек гур токайлыгын ичинден халтлык билен сүйнүп барярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ОТЛУК [о:тлук] II. Семаварын турбасының дүйбүндәки үстүнде от янян дешик-дешик ел чекери.

ОТЛУКЛЫ [о:тлуклы], Гаты догумлы, янып дуран, чаласын. *Ол өрән чаласын, отлуклы адам. Келлесини ал-асманда тутян көк эркек төверегинде гаймалашянлара, гык-баклара отлуклы гөзлерини тегелэп, ялт-юлт гарады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онун өкҗеси еңил, йөрәнде эдил отлуклы ялы* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОТЛУК-СУВЛУК, Оты ве сувы бол (ер). *Улы Балканда отлук-сувлук ерлериң-де болмагы мумкинди* («Совет эдебияты» журналы).

ОТЛУЧӨП [о:тлучөп], От якмак үчин уланылян, башы янян жисимли инчежик чөпҗагаз, күкүрт. *Сапа пальтосыны эгнине ясгынҗак алып, башуҗундакы отлучөпи сермеледи* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эрнине папирос гысдырды-да, отлучөпүни чакмага дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ОТЛЫ [о:тлы], I. Оды бар болан, от янып дуран. *Говчаларың ичине гирсең, отлы тамдыра келле сокан ялы хопукдырярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гепл. д.* Локомотивиң херекете гетирйән демир ёл вагонларының составы, поезд. *Шәхер гөрмек, отла мүнмек меселеси оны хөвеслендирип башлапды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Отлы көйнек геймек — *сер.* Көйнек. *Баллының соңкы сөзи оңа белли-бетер хем отлы көйнек гейдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ОТНОСИТЕЛ, I. Бир зат билен деңешдириленде, белли эдилйән, деңешдирме мөчберли. *Хер бир механики херекет хемише относител херекетдир* («Физика курсы»). 2. *грам.* Бир зада дегишли болан я-да бир зат арасындакы гатнашыгы гөркезйән. *Арап-парс ве рус сөзлеринден относител сыпат ясамак.*

ОТНОШЕ'НИЕ, Бир эдара, гурама язылан ресми хат.

ОТ-ОҖАК [о:т-о:жак], От ве от якылян ожак. *Бир нәче гүнлэп от-ожак гөрмедик тамда аязлан ызгарың ысы билен ажан үзүм сувуның ысы гатышып аңкаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОТРАБО'ТКА, *тар.* Кәрендесине алан ерлери үчин дайханларың помещиге өз малы билен ишлэп бермеклери. *Отработка системасы дайханлары эзйәрди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ОТРЕ'ЗОК, *тар.* 1861-нжи йылда Руссияда крепостнойчылык дүзгүни ятырыландан соң, помещиклериң дайханлардан зорлук билен алан ер участоклары. *Ене бир нәразылыгы өңүнден гөрйәрис: отрезок ерлер хакындакы меселә ве ш. м. тәзеден гарамаклык бу ерлериң дайханлара гайтарылып берилмегине алып бармалыдыр* (В. И. Ленин, Эсерлер).

ОТРИЦАТЕЛЬ, I. Бир зада гаршы чыкян, кабул этмейән. *Сизиң отрицатель жогап алжакдыгыңыза гөзүм етйәр.* 2. Математикада: айырмак аламаты билен алнан улулыгы гөркезйән, нолдан ашак болан. *Отрицатель сан.* 3. Физикада: электрона дегишли болан. *Күтек бурчуң косинусы — отрицателдир* («Физика курсы»).

О'ТРУБ, *тар.* 1906—1916-нжы йылларда дайханларың хусусы эечилигине бөлүнип берлен ер участогы.

ОТРЯ'Д, I. Йөрите гошун топары. *Отряд аклар билен гүйч сынанышып гөрмән, шу ерден аягыны хем этмез!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир иши я-да табшырыгы билеликде алып бармак үчин бирлешен адамлар топары. *Отряд болуп гиҗелерине колхозың экеранчылыгына гаравулчылык чекмели болды* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). 3. *биол.* Хайванларың якынлык меңзешлигини өз ичине алян топар. *Кебелеклер отряды.*

ОТСТА'ВКА, Харбы гуллукдан бүтинлей бошамаклык.

О'ТТИСК, *полигр.* Чапхана усулы билен чап эдилен текст. *Корректор үчин гелен оттиски окап отырқам, макаланың бир ери маңа ярамады* («Совет эдебияты» журналы).

ОТТОМА'НКА, Үсти яссыклы гиң ясы диван.

ОТУЗ, 30 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Мен оны отуз йыл мундан озал гөренимде, узынак гүлер йүзли меле гелинди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол орта бойлы, яшы отуздан аган гөрмегей йигитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ОТУЗЙЫЛЛЫК, I. Отуз йыл мөхлети болан. 2. Боланына отуз йыл долан ваканың йыллыгы.

ОТУЗЛЫК, Қәбир затларда өлчег бирлиги. *Галыдан гирен ериңде отузлык асма чыра парлап янып дур* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Отузлык тигир.*

ОТУҚДЫРМАК, От отламагы, ийм иймеги өвретмек. *Гөлэни отукдырмак.*

ОТУҚМАК, От отлап, ийм иймеги өвренмек. *Отуган гөлелер дүрүшдэни ийип мыдар эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Небси отукмак — *сер.* Небис. *Ол, тәзеден бәри небси отугып, пейдасыны билип башлапдыр* («Токмак» журналы).

ОТУР, *грам.* Белли бир када боюнча сөзлемдәки сөзлериң арасында гоюлян дынгы белги(,).

ОТУРА, *мед.* Аягы ысмаз болан, шел болан. *Ол онуң отура боланлыгыны билениңден соң, өз-өзүңден дердинмәге отурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ОТУРГЫЧ, Отурмак үчин ясалан аркасыз гаты мебелиң бир гөрнүши. *Ол отургычда отурды-да, нәмедир бир зат барасында пикир этмәге башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ортакы отагда бир-ики саны отургыч дур* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ОТУРДАШ, Халкың суд органына, суд процесине гатнашмак үчин сайлаян векили. *Сайлавларда көп санлы халк отурдашлары-да сайланар* («Совет Түркменистаны» газети). *Пөкген билен галташып, судуң отурдашы ялы болуп отуран хем ферма мүдири Еллиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ОТУРДАШЛЫК, Отурдашың везипеси, суд процесинде отурдашың ягдайы.

ОТУРДЫЛМАК, I. Бир ерден алып я-да элтип, икинжи бир ере экилмек (экин хакда). *Пөвризе ёлуның ики гапдалына агач отурдылды.* 2. Бир зат икинжи бир ерде дикилип, гурлуп гоюлмак. *Тамларың шкисинде хем печь отурдылды.*

ОТУРМАК, I. Ики дызыңы эпип, бир ерде орнашмак. *Вепа билен Келҗе болуп дуран ваканы сынлап, бир гапдалда отурдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гочбуйнузлы кечәниң үстүнде отурдылар* («Токмак» журналы). 2. Белли бир ягдайда болмак, бир зат билен мешгул болмак. *Бүтин гүн өйде отурмак.* 3. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән ишлиги билен бирликде гымылдының башланышыны, довамлылыгыны хем-де чылшырымлы хәзирки заманы гөркезйән ишлик. *Ишлэп отурмак, гүлүп отурмак; ылгап отурмак, өвкүп отурмак; гидип отурмак.* ◇ Маңза отурмак — *сер.* Маңыз. *Шәхеркомың айдан сөзлери онуң маңзына отурды*

(«Совет Түркменистаны» газети). Писинди отурмак — *сер.* Писинт. *Йигида капитаның деррев писинди отурды* («Мыдам тайяр» газети).

ОТУРСА-ТУРСА, Хәли-шинди, хемише, элмыдама, бирсыхлы. *Чын йүрегим билен отурсам-турсам, Бейик партияма алкыш эдйәрин* («Совет эдебияты» журналы).

ОТУРТМАК, 1. Ики дызыны эпдирип бир ерде орнашдырмак. *Шекер эҗе чагалары өйүң ичинде отуртды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Бу сапар гызы төре гечирип отурды-да, өзи тамың ичинде гезмелемәге башлады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өсүмлиги бир ерден башга бир ере гечирип экмек, санчмак. *Инди биз якын гүнлерде нахал отуртмага гиришжек* («Мыдам тайяр» газети). *Өңүрти бу ери үч-дөрт гезек сүрүп, соң шалы штилини отурдярлар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 3. Бир зады бир ере беркитмек, бир ере элтип гурмак. *Олар Пионерлер өйүниң еди еринде радионокат отуртдылар* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Түнче отуртмак — *сер.* Түнче. *Мен яңыжа түнче отуртдым.*

ОТУР-ТУР, Овнук-ушак юмуш, ожук-бужук иш. *Бизиң гызымыз отур-тура ярапдыр.*

ОТУРЫЛМАК, 1. Ики дызыны эпип, бир ере орнашылмак. *Отурылар вели, йөне икимизиң бир агыз гүррүңимиз барды.* 2. Бир ерде узак вагтлап отурып галмак, болмак. *Отен агшам көп отурылды.*

ОТУРЫМЛЫ, Хемише бир ерде яшаян, гөчме дәл, ерли. *Түркменлериң икинжи бөлеги XIX асырың башларында эйәм отурымлы яшайша гечипдир* («Эдебият»). *Инди оңа отурымлы ере гитмек догры гелди* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ОТУРЫМЛЫЛЫК, Хемише бир ерде яшамаклык, отурымлы болмаклык ягдайы, ерлилик.

ОТУРЫШЛЫК, Бир нәче болуп эдилйән йыгнанышык, үйшмелең. *Ол ёкары мекдеби гутарып чыканы үчин кичиҗик отурышлык эдйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу адам бир нәче йыл жигит болуп гуллук эден ве онда-мунда отурышлыкларда болуп, аз-кем дурмушы гөрен адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОТУРЫШМАК, 1. Юваш-ювашдан ерлешикли отурмак, хеммән отурмак. *Гочмырат ве башгалар гечип отурышдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Отурышлык этмек, билеликде отурмак, үйшмелең этмек. *Елли колхоз башлыгы Пөкген билен хер гүн диен ялы отурышярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Кеминг дең-душ билен отурышмагы, саз-сөхбети сөвен, мейлисхалар шахырларың биридир* («Эдебият»).

ОТУРЫШ-ТУРУШ, 1. Өзүни алып барыш, гылык-хәсиет, болуш, херекет. *Отурышына-туршуна серетсең, онуң өзи бир асыллы ериң машгаласы болмага чемели* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *2. гепл. д. сер.* Отурышлык.

ОТУРЫШЫП-ТУРУШМАК, Бири я-да бири-бириң билен арагатнашыкда болмак, арагатнашык сакламак, барып-гелишмек, барыш-гелиш этмек. *Саг бол, Жерен эҗе, отурышмага-турушмага ене вагт тапарыс!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ОТЫРЪЕР [оты:ръер], *анат.* Адам бедениниң бил билен чанаклык аралыгындакы бөлеги, арка тарапы, сырты. *Көйнегиң илки билен отыръериндан, дызларының, тирсекleриниң дегйән еринден йыртыляр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОТ-ЧӨП, 1. Хер хили өсүмликлер. *Ягшың чыгына от-чөплериң йүзи тәзеленип, булдурашып отыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. От-ийм, ийимлик затлар. *Маллarымызың от-чөплери хем гутарышыпдыр.*

ОТЧУЛЫК, 1. *сер.* Отлук I. 2. От тайярлайыш иши билен мешгулланмаклык. *От-ийлик экинлер экилжек участоклар хәзирден белленип, отчулык бригадаларына беркидилмелидир* («Совет Түркменистаны» газети).

ОТ-ЭЛЕК [о:т-элек]: от-элек болмак — гыссаглы херекет этмек, гыссанмак, ховлукмак. *Ери, сиз не бейле алдыраныңыз бар ялы от-элек болярсыңыз?!* («Түркмен пьесалары»).

ОТ-ЯЛЫН [о:т-ялын], 1. *сер.* От II. *Халназарың гөвресине уран от-ялындан Садабың хабары ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гепл. д.* Өрән гыммат, алар ялы дәл (элде сатылян затларың нырхы барада).

ОФИЦЕ'Р, Гошуның я-да флотуң командирлер составындакы адам. *Совет офицери өрән адалатлыдыр. Офицер гылыжыны булайлады-да, атыны дебсиледи* («Совет эдебияты» журналы).

ОФИЦЕРЛИК, Офицерлер чини, офицериң гуллугы, ягдайы. *Овнук феодаллар офицерлик везипелерини алыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ОФИЦИА'НТ, Нахарханаларда, ресторанларда геленлере нахар гетирип берйән ишгәр (эркек адам). *Официант пулы гарбап алып, алнасап чыкып гитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ОФИЦИА'НТКА, Нахарханаларда, ресторанларда геленлере нахар гетирип берйән аял.

ОФИЦИАНТЛЫК, Официантың кәри.

ОФО'РТ, *сунгат.* Мисиң я-да цинкиң йүзүнде кислота билен арассаланып бежерилен суратлы гравюра.

ОФТАЛЬМО'ЛОГ, *мед.* Офтальмология боюнча специалист, врач.

ОФТАЛЬМОЛОГИК, Офтальмология дегишли болан. *Офтальмологик институт.*

ОФТАЛЬМОЛО'ГИЯ, Медицинада гөз ве онуң кеселлерини бежермек билен мешгулланян бөлүм.

ОХ, Өкүнч, гынанч, ахмыр ве ш. м. билдирйән үмлүк. *Ох, оглум! — дийип, Берди ага икиленч Аннагулы билен ене гөрүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ОХАВ [оха:в], *сер.* Хов I. *Охав, ери, нәмежик чекйәрсиң, өзи-хә гызыклы бир зат болсун герек* («Мыдам тайяр» газети).

ОХО, Гең галмагы, хайран галмагы аңладян үмлүк. *Охо! — эдип мөлерилип бакды-да, режәниң гең дәлдигини аңып, онуң янындан айрылды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

О'ХРА, Гызыл я-да сары реңкли тебигы минерал бояг, реңк.

ОХРА'НКА, Буржуазия юртларында: полицияның гизлин гораг органы. *Белки хем, сен патыша охранкасында гуллук эденсиң?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОХРА'ННИК, Горанма сакчысы.

О'ЧЕРК, *эдеб.* 1. Бир реал ваканы беян эдйән чаклапрак эдеби эсер. *Языжыларың макалалары, очерклери ве гошгулары йыгы-йыгыдан пейда болды. Шу гүнки колхоз адамлары хакында ол бир нәче очерк язды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир меселе барада умумы язылан беяннама. *Түркменистаның тарыхының очерки.*

ОЧЕРКЧИ, Очерк язян языжы, журналист.

ОЧКО', 1. *спорт.* Спорт ярышларында газанылан баханы гөркезйән сан бирлиги. *Хайсы команданың оюнчылары бир очко газансалар, томашачылар эл чарпышмак билен гаршылаярдылар* («Пионер» журналы). 2. *полигр.* Типография литеринде харпың, белгиниң гүберчек шекили.

ОЮК [о:юк], 1. Ой эдилен, оюлан, газылан. 2. Дешик эмеле гелен, улы дешик. *Ортасы оюк кече.*

ОЮК-ОЮК [о:юк-о:юк], 1. Бир нәче оюгы бар болан, бир нәче ери оюлан. *Сачының отланмагы зерарлы, келлеси оюк-оюк, гара янык болуп дуряр* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Оюлып дешилен, дешик-дешик.

ОЮЛМАК [о·юлмак], 1. Ой болмак, чукур болмак. *Ине, гөрүң! — дийип, агажың даш габыгындан оюлып*

айрылан ерини эли билен гөркезди (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Дешик эмеле гелмек, дешилмек.

ОЮН, I. Ойналян затларың гөрнүши, ёлы. *Олар өз оюнларының гызгалаңы билен даш-төверекден гопгун турса-да дуймаярлар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Оюн бир, маза ики* (накыл). 2. *театр.* Сахнада ойналян томаша, спектакль. *Мен дүйн «Зөхре—Галыр» ойнуны гөрдүм.* 3. Дегишме, бәлчирешме. *Сизе оюн герек!* («Бахар»). *Сениң чыныңмы я оюн эдйәрмиң?!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). ◇ О ю н г ө т е р м е к — дегишмеде гаты гөрмезлиги башармак, ойна чыдамак. *Эдилен ойны гөтермек.* О ю н л ы г а с а л м а к — дегишмә салып, дийжегиңи диймек, айтжагыны айтмак. *Агроном оюнлыга салып, бу икисине дегди* («Совет эдебияты» журналы). Б а ш ы н а о ю н г е т и р м е к — хер хили алдавлара дучар этмек, хер хили пыррылдак этмек.

ОЮНБАЗ [оюнба:з], I. Оюнчы, дегишген. *Ол адам оюнбаз болмага чёмели.* 2. Хилебаз, алдавчы, яланчы.

ОЮНЖАК, I. *сер.* О й н а в а ч. *Бу оюнжакларың хеммесини физика кружогының членлери ясан экенлер* («Мыдам тайяр» газети). *Батыржык печиң янында дурли оюнжаклар билен гүйменип отыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Аңсат, еңил, элужы, йөнекей. *Бу иш оюнжак иш дәл, йөне мениң өзүм слесарь, машын уссасы, мунуң ялы затлары беҗермек иши элимден көп гелип гечди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОЮН-ОЮНЖАК, *сер.* О ю н ж а к 2. *Пагта йыгымыны машынлашдырмак оюн-оюнжак иш дәл ахыры!* («Совет эдебияты» журналы).

ОЮН-ТОМАША, Шадыянлык, хезиллик, кейпиköклүк. *Ханы, бу гүн агшам тәзе оюн-томаша гөрмезмиң?!* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОЮНЧЫ, I. Ойна гатнашыжы, оюн ойнайжы. *Хер оюнчының өзуниң көмекчи гөзегчиси боляр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Йүзүк оюнчылары болса кече байрагы хантамадыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Оюнчы утуланыны билсе ягшы* (накыл). 2. Дегишген, оюнбаз, шох. *Ол бир оюнчы оглан экен.* 3. *гөч. м. сер.* О ю н б а з 2. *Мадыр ишан оюнчы гөзлеринден ясама яш дөкүп, гыкылык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ОЮРГАНМАК [о:юрганмак], Оя чүммек, оя [illegible]мак, ойланмак.

ОЮШМАК [о:юшмак], Оймага көмеклешмек, [illegible]-оюк эдишмек.

ОЯ, Ука гитмедик, укламан ятан, укламадык. *Ертеси дагы оямыка?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ертениң ёкары ерлериндәкилер хем бири-бириниң оядыгыны дуйдулар* («Бахар»).

ОЯЛЫК, Ука гитмезлик, укуда дәллик. *Бизе бири-биримиз билен элмыдама оялыкда гөрүшмек несип этсин!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Дүйшүмде мен сени оялыгымдакыдан көп гөрйәрин* («Совет эдебияты» журналы).

ОЯЛЫ-УКУЛЫ [оялы-у:кулы], Ярым укудакы ягдай, не оя, не-де укулы. *Көмегиң хениз хем шол оялы-укулы ятышыды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ОЯН-БУЯН [оя:н-буя:н], I. Эйләк-бейләк, ол тарапа-бу тарапа. *Шол ерде бираз дуруп, Оян-буян гарадым* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Ол-бу, ол зат-бу зат. *Бир салым оян-буян, дурмуш-дүнйә гүррүнинден сөз ачып, гүрлешип отурдылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ОЯНМАК, I. Укудан ачылмак, турмак. *Мыхманларың галмагалына өй эелери хем ояныпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Гиҗәниң яры геченден соң, мен ояндым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Шәхер халкы алҗыраңнылык билен ояңды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Йүзе чыкмак, пейда болмак, дөремек. *Көпчүлигиң революцион инициативасының оянмагы* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ОЯРМАК, I. Укудан ачмак, турузмак. *Ат аягының дүкүрдиси, Мелегушуң оңа бакан часлы кишиҗейән сеси оны оярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оны ювашлык билен оярып, өйлерине алып гелди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Йүзе чыкармак, дөретмек. *Онда өз гүйжүне бейик ынанч дуйгусыны ояряр* («Совет эдебияты» журналы). 3. Аяга галдырмак, тәзе дуйгы дөретмек, жанландырмак. *Түпең сеслери бутин обаны оярыпды, диңе хер ким өз түнегинде дымшып отурярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ОЯТМАК, *сер.* О я р м а к 1.

Ө

Ө, Түркмен элипбийиниң он докузынҗы харпы.

ӨВГИ, *сер.* Т а р ы п. *Сениң тамың өвгүси барды вели, өверче-де бар экени* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сиз улы өвгә мынасып болупсыңыз* («Пионер» журналы).

ӨВГҮЛИ, *сер.* Т а р ы п л ы. *Гардаш Бегенч, өвгүли комсомолларыңдан ферма башлыгы Сазак хем биримиң?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӨВЕЗИНЕ, Бириниң я-да бир задың дерегине, орнуна, ерине. *Балам, фабригиң ишгәрлериндең сен шуҗагаз маты ядыгярлик ал! Гой, ол сениң берен пагтаң өвезине гарлавач достлугы болсун* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӨВЕЙ, I. Хакыкы өз энеси я-да атасы дәл-де, энелик я-да аталык эдйән. *Мен совугы билмедим, ыссыны билмедим, энеси өвей дийдирмежек болуп, оды өзүме басдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Огуллыга я-да гызлыга алнан. *Өвей огул. Өвей гыз.*

ӨВЕЛЕК, Мыдама агзыны өвелдип, аңкарылып йөрен.

ӨВЕЛИШМЕК, Көп болуп өвелип дурмак, билеликде өвелмек. *Огланҗыклар машының янында өвелишип дурдулар.*

ӨВЕЛМЕК, Гең галып, аңкарып дурмак, аңк болуп дурмак. *Сен нәме өвелйәрсиң?*

ӨВЕЛТМЕК, Гең галдырмак, тәсин галдырмак, аңкартмак. ◇ А г з ы ң ы ө в е л т м е к — *сер.* А г ы з.

ӨВЕРЛИК, Өвгә, тарыпа мынасып, тарып эдип боларлык. *Еке-екеликде ишлемек о диен өверлик дәлди ве кынрак дүшйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң йүзүниң хырсыз болиы ялы, хәсиети хем өверлик дәлди* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).

ӨВЕРЛИКЛИ, *сер.* Ө в е р л и к. *Бизиң голайдакы бригадаларда хем иш тертибимиз өверликли дәл* («Совет эдебияты» журналы).

ӨВЕЧ, Ики яшыны долдурып, үч яшына гиден гоюн. *Бир семиз өвежи алып гелип, гапысында баглады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨВЕЧЛЕМЕК, Гоюн-гечиниң арт аякларындан галдырып, ики өң аягының үстүнде йөретмек. *Гойны өвечлемек. Гечини өвечлемек.*

ӨВЗАЙ [өвза:й], Пәл, ниет, хыял, гылык, терз. *Онуң өвзайы бозук* («Совет эдебияты» журналы).

ӨВЗАР [өвза:р], *сер* Ө й - ө в з а р 2. *Өем герек дәл, өвзар хем* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол уршуң*

эйгилик гетирмежегини аңды ве өвзарыны гөтерип, Эйрана гечди (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ӨВЛАТ [өвла:т], *дини.* Дини дүшүнжеде: «кераматлы» хасап эдилйән руханыларың неслине берилйән ат. *Мениң гөвнуме болмаса, ол өвлат адамсына айланып барыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чашчының өвүнжең өвлат экенлигини болса, ол диңе хәзир билип галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ӨВЛАТЛЫК [өвла:тлык], *дини.* Өвлатларың неслине дегишлилик, өвлат болмаклык. *Гарачыдан өвлатлыга етишсе, сениң башга нәме арманың бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Өвлатлык сатмак — өзүни «кераматлы», хемме зады билйән эдип горкезмек.

ӨВЛҮЙӘ, *дини* 1. Өли жайланян ер, мазарчылык, гонамчылык. *Етим гөзи чемчеде, одунчыкы — омчада — дийлен ялы, мен хем гызганлы өвлүйәниң ичинден төңүртге, тезек чөплэп, өе гайтжак болуп дурдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Дини-мистики дүшүнжеде: «кераматлы» ер. *Пире, өвлүйә гатна диййәнми?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӨВЛҮЙӘЧИЛИК, *сер.* Мазарчылык. *Салым гечип-гечмән, олар өвлүйәчилигиң четинден гирдилер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ӨВМЕК, Тарып этмек, өвгүсини етирмек, тарыпламак. *Гөзбоягчылык этмек үчин голтукларыны китапдан долдурып йөрен яңралары өвмели дәл-де, хакыкы окаян адамлары өвмели* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Өзүни өвениң танапы чүйрүк* (накыл). *Өзүни өзүң өвме, сени халк өвсүн* (накыл). ◇ Өвүп арша чыкармак — ченденаша өвмек, артыкмач тарыпламак. *Ол оны өвүп арша чыкарды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ӨВРАН [өвра:н], Гезек, ёла, сапар, гайта. *Бизиң чозушымызы сакламак үчин, душманлар өрэн көп танклары билен ене-де ики өвран контратака сыкандылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ӨВРАН-ӨВРАН [өвра:н-өвра:н], Бир нәче гезек, гайта-гайта, ызлы-ызына, гаршы. *Язылан хаты өвран-өвран окап, пугта таныш болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӨВРЕ, Сова, өврүмли. *Соңра нәмәнидир дүйрлэп газете, Ил гөзүнден өвре гойды бир чете* (А. Кекилов, Сөйги).

ӨВРЕНДЕКЛИ, Бир зады эндик эдинен, бир зады адат эдинен. *Потды адамчылыгы өврендекли хәсиетден илери тутды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӨВРЕНЖЕ, Бир ише яңы гиришип башлан, бир иши, сенети яңы өвренип башлан. *Онуң язан эсерлери өвренже языжыларың эсерлеринден тапавутланмаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Оны өвренже ишчилериң хатарында фабриге кабул этди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ӨВРЕНИШДИРМЕК, Юваш-ювашдан ыснышдырмак, юваш-ювашдан эндик этдирмек, өврендекли этмек. *Мениң гөвнуми горжмек, өзүне өвренишдирмек үчин сыпайычылык этди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӨВРЕНИШМЕК, 1. Эндик этмек, түргенлешмек. *Эмма ол бу ягдая тиз өвренишди* («Совет Түркменистаны» газети). *Биз ише өвренишдик. Өвренишен ягы урушмага ягшы* (накыл). 2. Ыснышып башламак, ыснышмак. *Рөвшен аз гүнүң ичинде адамлар билен өвренишип, геп-сөз өвренмәге башлады* («Гөроглы» эпосы). *Биз онуң билен өвренишипдик* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Уйгунлашмак. *Кынчылыклар билен өвренишмели болар* («Совет эдебияты» журналы).

ӨВРЕНМЕК, 1. Билими өзлешдирмек, бир кәри, сенети эле алмак, бир задың тәрини билмек. *Адамзадың өе хайваның гылык-хәсиетлерини оңат өврениндир* («Эдебият»). 2. Бир зады ылмы тайдан барлап билмек, бир зада гөзегчилик эдип билмек, дергемек. *Халк дөредижилиги зәхметкешлерің тарыхыны өвренмекде өрэн мөхүм чешмедир* («Эдебият»). *Бейик языжыларың эсерлерини хөвес билен дүйпли өвренмегиң мөхүм роль ойнандыгы шексиздир* (А. Говшудов, Эсерлер). 3. *сер.* Өвренишмек 1. *Хемише көпчулигиң гүррүңчилигине өвренен Гарлы уссаның йүреги гысды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Өвренен гылык өрклесең-де дурмаз* (накыл). ◇ Яман өвренмек — бир зада эндик эдинмек.

ӨВРЕТМЕК, 1. Бирине билим бермек, окадып хүнәр алдырмак. *Мениң ислегим: окамак, соңра болса башгалара өвретмек* (М. Горький, Эне). 2. Бир ише гиришмеги мейил этдирмек, түргенлешдирмек. *Жоралары оңа айдым айдып, танс этмеги ве хиңңилдикде учмагы өвретдилер* («Мыдам тайяр» газети). *Маңа велосипед сүрмеги хем өвретди* («Пионер» журналы). 3. Несихат бермек, маслахат бермек, акыл бермек. *Мен оны агзыбир яшамагы өвретмәге гелөндир дийип бегендим* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бу гүнки серче дүйнки серчә «жик-жик» өвредер* (накыл).

ӨВРҮЛИШИК, 1. Өсүш процесинде, тарыхда болян кесгитли, дүйпли өзгериш. *Ылымда болян өврүлишик.* 2. Дөвлет гурлушындакы агдарылышык. *Дөвлет өврүлишиги.*

ӨВРҮЛМЕК, 1. Ызыңа айланмак, ызыңа гайтмак, доланмак. *Вепа дынч алып ятан ерлерине өврүлип геленде, гаты тукатды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир горнүшден башга горнүше гечмек. *Бурунлардан чыкян гызгын демлер чалымтык буга өврүлйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хениз мен шол ериң нәхили эдип говы ере өврүлйәндигини горжмәндим* («Мыдам тайяр» газети). 3. Бириниң я-да бир задың дашына айланмак, бир задың дашына агыл болмак, дашыны гуршап алмак. *Хатар-хатар гызлар отыр дузулшип, Гарры кырк өврүлйәр олаң дашына* («Совет эдебияты» журналы). 4. Дашындан айланып гечмек. 5. Бейлеки йүзүне агдарылмак, дөндерилмек. ◇ Дил өврүлмезлик — *сер.* Дил II. *Башга дилде гепләниңде, дил өврүлмезлик.*

ӨВРҮМ, 1. Бир задың дашындакы айлав. *Сагат дили соңкы өврүмине башлаяр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Елуң гышарып башга угра гидйән ери, эгрелип гидйән ери, бурч. *Бизиң ёлумыз көчәниң өврүминдәки багжагазың үстүнден дүшди* («Совет эдебияты» журналы). 3. Узынлыгың, золагың эгрелйән ери. *Ябың өврүми. Елуң өврүми.* ◇ Өврүм этмек — айланып гелмек, айланмак. *Самолёт базаның үстүнде бир гезек өврүм эдип, деррев гонума гайтды* («Совет эдебияты» журналы). *Чагалар фонтаның төверегинден өврүм этдилер* («Мыдам тайяр» газети). Өврүм бермек — *сер.* Өврүм этмек. *Атбашчылар билгешле өврүм берип, Халназарың хатарының үсташыры дөнүм этдилер, онуң хатарыны тозана гардылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Ичи өврүмли — мекир.

ӨВРҮМ-ӨВРҮМ, Бир нәче өврүми, айлавы болан. айлав-айлав, эгрем-буграм. *Деряның өврүм-өврүм шахаҗыклары адаҗыклары эмеле гетирйәрди.*

ӨВРҮШМЕК, Бирине бир зады өвүрмәге, агдармага көмеклешмек. *Тәзе жая гөчүленде, гошлары ерли-ериңде гояныңда, кроватлары эйлэк-бейлэк өврүшмәге-де көмекчи герек.*

ӨВСАЙЫ [өвса:йы], Хич затдан хабарсыз, хич зат билмейән, бошаң, аркайын. *Ата өзүни өрэн өвсайы гөрнүшде горкезип, салам берип гелди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ӨВСЕЛЕ, Өнүмчилик гураллары, инструмент, сенет. *Бу бетха, өйүңде өвселе гойман дагытжак* (А. Говшудов, Эсерлер). *Өйүңде өвселе болмасын, эмма велин эг-*

иңде гөрнүкли эгин-башың болсун! — дийип, Чашчы чаман өзүниң келлесиндәки дүшүнжесини дост-ярларына хем өвүт берйәрди (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң ой билен-де, өвселе билен-де ишиң ёкды.*

ӨВСҮБЕРМЕК, 1. Өвсүп башламак, өсүп башламак. *Гиҗара бирден ел өвсүберди.* 2. *гөч. м.* Туруп гидибермек, туруп бирден гитмек. *Отуран ериңден өвсүбермек.*

ӨВСҮН: **өвсүн атмак** — дүрли реңкде өвүсмек, ялпылдамак. *Багана хер хили реңкде өвсүн атярды.*

ӨВСҮНМЕК, Мейил этмек, хыялланмак, бегенмек, гуванмак. *Онуң гүжагындакы дүнйәден бигам чагажык отуранлара бакан өвсүнйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Кейик авламага гитмәге өвсүнип отуран Мергеновың ислегини бу гүн Елли ерине етирмели болды* («Совет эдебияты» журналы).

ӨВҮЛМЕК, Тарып эдилмек, өвгүси етирилмек, тарыпланмак, магталмак. *Өвлен оглан өңүни хапалар* (накыл).

ӨВҮНҖЕҢ, Өзүни өзи өвйән, гүплэп геплейән, магтанҗаң. *Г. Мухтаров «Шадыян мыхман» диен сатирики комедиясында улумсы ве өвүнҗең адамыны паш эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ӨВҮНҖЕҢЛИК, Өз-өзүни өвмеклик, магтанҗаңлык, өвүнженің гылык-хәсиети. *Ол өвүнҗеңлик билен гүррүңе башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Өвүнҗеңлик этмели дәлдир.*

ӨВҮНМЕК, Өз-өзүни өвмек, өз-өзүни тарып этмек, магтанмак. *Ол деррев өзүниң ерликсиз өвненине бир хили болды* («Совет эдебияты» журналы).

ӨВҮРМЕ′, Бөрүгиң (топбының) маңлайына дакылян шай.

ӨВҮРМЕК, 1. Ызына айламак, ызына гайтармак, бир тарапдан бейлеки тарапа доламак. *Какасы билен эҗеси йүзлерини өз тамларына бака өвүп отурдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир угра йүзлендирмек, бир тарапа гөнүкдирмек. *Түркмен пулемёт командасы сөвешиң иң гызгалаңлы вагтында өз пулемётларыны аклара бакан өвүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Бир гөрнүшден башга бир гөрнүше гечирмек, өңки гөрнүшини үйтгетмек, тәзе гөрнүше салмак. *Гарагум каналының сувы мейданы ләлезарлыга өвүржек* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол машын агажы кагыз топбагына өвүрди* («Мыдам тайяр» газети). 4. Дашына айламак, дашына орамак. *Аягының саргысыны ене бир гезек өвүп даңды.* 5. Бир йүзүнден икинҗи йүзүне агдармак, дүндермек. *Керпиҗиң ол йүзүни өвүр!* 6. *гөч. м.* Алыш-чалыш этмек, сөвда этмек. ◇ **Йүз өвүрмек** — *сер.* Йүз I.

ӨВҮРМЕК-ЧӨВҮРМЕК, 1. Аңырсына-бәрсине етмек, агдар-дүндер эдип гөзлемек, барлап аныгына етмек. 2. *сер.* **Өвүр-чөвүр.** *Харытлары өвүп-чөвүрмек.*

ӨВҮРТМЕК, 1. Ызына айлатмак, ызына гайтартмак, бир тарапдан икинҗи тарапа доландыртмак. *Сүрини гоша тарап өвүртмек.* 2. Бир тарапа гөнүкдиртмек. 3. Бир гөрнүшден башга бир гөрнүше гечиртмек, тәзе гөрнүше салдырмак. *Юрды баг-боссана өвүртмек.* 4. Дашына оратмак, дашына айлатмак. 5. Бейлеки йүзүне агдартмак, дүндертмек. *Керпичлери бейлеки тарапына өвүртмек.* 6. Бир тарапа угрукдыртмак, гөнүкдиртмек. 7. Алыш-чалыш этдирмек, башга бир зат я-да харыт билен чалышдырмак. *Маллары пула өвүртмек.*

ӨВҮР-ЧӨВҮР: **өвүр-чөвүр этмек** — алыш-чалыш этмек, зат алып, зат сатмак, сөвда этмек.

ӨВҮСГИН, 1. Чала өвүсйән шемал, кә гүйҗап, кә песелйән ел, мылайым ел. *Булутсыз тәмиз ховада азажык өвүсгин барды* (Б. Кербабаев. Айсолтан). *Азажык өвүсгин-де туруп башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бирсыдырыгын гидиш, йөриш. *Ак шорлугың бир четинден гелип гирене ченли, алаша өзүниң өвүсгинини говшатмады* (Г. Гурбансэхедов, Йүрек даш дәл). 3. Дүрли өвүсйән, өвшүн атян реңк. ◇ **Өвүсгин атмак** — дүрли гөрнүше гирмек, хер хили өвсүп гөрүнмек.

ӨВҮСДИРМЕК, 1. Атың өңүни атдырып сүрмек. *Колхозчы яш йигитлериң бир нәчеси атларыны өвүсдирип, гиң көчәниң ортасы билен сүрйәрдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Өвүсгин атдырмак, дүрли гөрнүш бермек. 3. Мейил этдирмек, хыяллатмак. ◇ **Ел өвүсдирмек** — *сер.* Ел.

ӨВҮСМЕК, 1. Өңүни атып йөремек (ат хакда). 2. Өвүсгин болмак, ел гелмек, мылайым шемал турмак. *Бу ерде хемише өвсүп дурян сыргынлы ел гүйҗәп башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Ювашҗа өвүсйән шемал отларың якымлы ысыны гетирйәрди* («Мыдам тайяр» газети). 3. Хер хили гөрнүше гечип дурмак, дүрли реңкде өвсүп дурмак, өвшүн атмак. *Онуң гызгылт өвүсйән ал яңаклары солуп, йүзи аксовулт, пакгылач гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Томсуң жөвсасында-да элмыдам гөк өвсүп отуран гүр токай хем шу махал бир хили реңк ачып, ялдырап, яшыл өвүсйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ **Хер хили өвсүп дурмак** — белли бир пикирде болман, үйтгәп дурмак.

ӨВҮТ, Берилйән маслахат, несихат, үндев, акыллы манылы айдылян сөз. *Онуң достларча өвүди мениң депәми гөге етирерди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ **Өвүт бермек** — акыл өвретмек, маслахат бермек, несихат бермек. *Яш огланлара өвүт бермек. Владимир Ильич өвүт бермеклиги өрән оңатлык билен оңарярды.*

ӨВҮТ-НЕСИХАТ [өвүт-неси:хат], *сер.* Өвүт. *Гүррүңде леззет хем, өвүт-несихат хем билеликде болмалыдыр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Гызыл Гошун хатарына гит-де ока, өврен, адам болуп гел! — дийип, өвүт-несихат этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ӨВҮТ-ҮНДЕВ, *сер.* Өвүт-несихат. *Халк арасында өвүт-үндев гечирмек үчин, Чернышов оны Теҗенде галдырып гайдан экен* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хут шол вагтың өзүнде ахлак барада берйән өвүт-үндевиниң өзүне галташян ери бардыр дийип пикир этмейәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ӨВҮЧ: **өвүч алмак** — барха гүйжемек, мөвч алмак, жошмак, хыжувланмак. *Иш мунуң билен хем гутарман, гайтам өвүч алды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ӨВҮЧЛИ, Жошгунлы, хыжувлы, гүйчли. *Ак йүзли, меле сачлы, Ишине, ол өвүчли* (Н. Помма, Гошгулар ве поэмалар).

ӨВХ, Кынчылык чекиленде, гаты ядаланда, бир задың гүйчли тәсири нетиҗесинде улудан дем алмак билен айдылян үмлүк. *Өвх, дашарының совугы ичиңден-багрыңдан гечип баряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Акҗагүл «өвх» чекип туранының өзи-де дуйман галярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨВХҮЛДЕМЕК, Гынанчлы улудан дем алмак, өвх чекмек. *Капаслыкдан эҗир чекен адам ялы өвхүлдәп дем алды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ӨВШҮН, 1. Кәбир затларда шөхле дүшмеги себәпли йүзе чыкян ялпылды, дүрли реңкдәки гөрнүш, шөхле. *Майсалан отлар гөк, яшыл өвшүни билен мейдана гөрк берйәр* («Колхоз гүнлери»). 2. Ягты, ышык, шөхле. *Сениң саг гайдып гелмегиң мени биҗай гувандырды, мениң күтелен гөзүме өвшүн берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ **Өвшүн атмак** — дүрли реңкде өвүсмек, ялпылдамак. *Эгниндәки гызыл кетени, Өвшүн атяр гөйә шапак* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ӨГЕМЕК [ө:гемек], Йүрек буланып, дүвнүп гайтарасың гелмек. *Бокурдагына чигит габыгы гидип, өгәп тас меламат болупды* («Токмак» журналы).

ӨГЕТМЕК [ө:гетмек], Йүрегини булап, дүвүндирип гайтартжак болмак. *Якмаз зат берип өгетмек.*

ӨГИ [ө:ги], Йүрек буланып гайтарасың гелмеклик, өгемек ислеги пейда болян ягдай.

ӨДЕМЕК [ө:демек], Бир нәтленен зада я-да ада мынасып болмак, бир зада лайык иш этмек, хөтде гелмек. *ССКП члени диен ады хормат билен өдәрин* («Совет Түркменистаны» газети). *Теҗен отряды Гызыл Гошун командованиесиниң ынанҗыны кемсиз өдеди. Жан жиги, өвүп айтдыгым дәл! Энелик борҗуны өдәпсиң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨДЕТМЕК [ө:детмек], Өңүнде гоян максадыны, ниетини ерине етиртмек, хөтде гелдиртмек. *Ол хут өз машыныың хем бөкденчсиз шилемегини талап этди ве өзүниң шол талабыны оңа өдедип билди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ӨЕРИЛМЕК, Гелин, аял алнып берилмек, өйли-ишикли эдилмек. *Өерилйән оглан хакыкатдан-да он ики яшында болуп, гелниң, сөйгиң хениз ысыны хем алман, умумы шагалаңа гызыкмак билен атбашчыдан гелен ябылары гездирип йөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨЕРМЕК, *сер.* Өйлендирмек. *Акнабат эҗе Аннагулыны өермек меселесини орта атды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гарлы улы оглы отуз яшына якынлашанда, оны өерди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨЕРТМЕК, Гелин, аял алдыртмак, өйли-ишикли эдирмек. *Аман ага оглуны өертди.*

ӨҖЕМЕЛ, *сер.* Эрҗел. *Галя айратын-да өҗемелди. Окувда хем өңдеди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ӨҖЕШДИРМЕК [ө:жешдирмек], *сер.* Өжүкдирмек.

ӨҖЕШМЕК [ө:жешмек], *сер.* Өжүкмек.

ӨҖҮГИШМЕК [ө:жүгишмек,] Бири-бирине хыжувын артмак, өчли болмак, бири-бирине гөрүбилмезчилигиң артмак. *Сиз хем булар билен өҗүгишмәң! Эгер өҗүгишсеңиз, олары өзүңизден дашлашдырарсыңыз* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ӨҖҮКДИРМЕК [ө:жүкдирмек]. 1. Бирини башга бирине күшгүрмек, бириниң башга бирине болан гөрүбилмезчилигини, хыжувыны артдырмак, гижжелемек. *Ики яныны хем өҗүкдирйәрди, овнук меселелери улалдярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гахарыны гетирмек. *Какасының доганларының енчмеклери, горкузмаклары Гурда чигит ялы-да тәсир этмейәрди, гайта оны өҗүкдирйәрди* (А. Говшудов. Эсерлер).

ӨҖҮКМЕК [ө:жүкмек], Бирине болан өҗүн артмак, гахарың гүйҗемек, гөрүбилмезчилигиң, хыжувың артмак, өҗешмек. *Ол барха өҗүгип башлады.*

ӨЗ [ө:з] I, Гайдым чалышмасы. *Сениң гарры энең өз өйүни саклап отыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Өзүңи сүйт билгин, достуңы — гаймак* (накыл). *Өз гадырын билмедик, ил гадырын нәбилсин* (накыл). *Өзүни өвенің танапы чүйрүк* (накыл). *Өзи эден өкүнмез* (накыл). *Өз элим, өз якам* (накыл). ◇ Өз аягыңа өзүң налта урмак — өз эден эмелиңе өзүң дүшмек, өз гуран хиләне өзүң чолашмак. Өз газан чукурыңа өзүң дүшмек — *сер.* Чукур. Өз гөбегиңи өзүң кесмек — *сер.* Гөбек. Өзүңе гелмек — хушуң дүзелмек, акылыңа гелмек, өзүңи дүрсемек. *Ашыр өзүне геленде, гызыл эсгерлерің айратын бир ягдая гарашяндыкларыны гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Өзүңе дөз гетирип билмезлик — өзүңе буйруп билмезлик, өзүңе диен этдирип билмезлик, өзүңе эрк эдип билмезлик. Өзүңи алдырмак — хеммелере ярамак, өзүни халатмак, өзүни говы гөрдүрмек. *Сазанов шиде өзүни алдырды* («Совет эдебияты» журналы). Өзүңи алып бармак — белли бир гылыкда, хәсиетде болуп, көпчүликде я-да башга ерлерде өзүни саклап билмек. Өзүңи атмак — *сер.* Өзүңи окламак. *Эмма шәхерлерде-де ач-ачан гезип билмән, гизлинрәк ёл билен Иваныңка өзүни атды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Өзүңи билмезлик — бейхуш болуп ятмаклык, акылыны йитирмеклик. *Вепа өзүни билмейәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). Өзүңи дүрсемек — өзүңе гелмек, ынҗалмак. Өзүңи ёкары тутмак — өзүни улумсы тутмак, гопбамсырамак. *Биз Моммады халамаздык, ол өзүни бизден ёкары тутярды ахыры* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Өзүңи йитирмек — гыссанып, нәме этжегиңи билмән дурмак, чашмак, алҗырамак. *Хеләкчиликли ягдайда өзүңи йитирмек. Агыр сыркавың янында өзүңи йитирмек.* Өзүңи ода урмак — бир задың угрунда ченденаша ынҗалыксызланмак. Өзүңи окламак — бир ере гыссаглы барып етмек. *Тыченко шәхериң четиндәки тама өзүни оклап, гүн яшып гараңкы дүшйәнчә шондан чыкман ятды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Өзүңи оңармак — 1) гүн-гүзеран гөрмек, өз башыңы өзүң чарап, яшамагы башармак; 2) өзүңе эрк эдип билмек, өзүни эле алмак. Өзүңи растламак — өзүни дүрсемек, нормал ягдая гелмек, рухланмак. Өзүңи сакламак — өзүңе эрк эдип билмек, өзүңе буюрмак. Өзүңи тиҗемек — өзүңе серетмек, өзүңе гарашык этмек. Өзүңи тутмак— 1) даянмак, сагалмак, җанланмак; 2) гурплы дурмушда яшамак, гурпланмак; 3) гөгерип чыкып, өсүп башламак; 4) даргаман дурмак, битин болмак. Өзүңи эле алмак — өзүңе эрк эдип билмек, этжек ишиңе акылыңы етирмек. Өз элиң, өз якаң болмак — хемме зат өз ыгтыярында болмак, эрк-ыгтыярың элинде болмак, өзүңче херекет эдип билмек. Өз эмсліңе өзүң чолашмак — *сер.* Өз газан чукурыңа өзүң дүшмек. Өз яныңа чекмек — *сер.* Чекмек. *Ол гыссаг арада гаравула йүз тутды, оны өз янына чекип билерин хасап этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨЗ [ө:з] II, Бир затда болан чеелик, хәсиет.

ӨЗАКЫМЛАЙЫН [ө:закымлайын], Өз акымы боюнча, өз-өзүнден, өзакымлы халда, өзбашдак, гурамачылыксыз. *Шол дөвүрде түркмен жемгыетиндәки сыпны гөрешиң диңе бир өзакымлайын нәразычылык билен чәкленендиги аз әхтималдыр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ӨЗАКЫМЛЫ [ө:закымлы], Өз акымы билен болян, өзакымлайын болуп гечйән, өзүче херекет эдйән. *Дайхан гозгалаңлары өзакымлы хәсиетде болупдыр* (СССР тарыхы).

ӨЗАКЫМЛЫЛЫК [ө:закымлылык], Өзакымлы халдалык, өзакымлы ягдайдалык, өзболушлылык. *Ишде өзакымлылык.*

ӨЗАРА [ө:за:ра], Бирн-бири билен, бири-бириниң арасында, өз-өзлериниң арасында. *Дүнйәдәки хемме предметлер, вакалар өзара арагатнашыклы, бири-бирлерине багланышыклыдырлар* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Агитпунктда агитаторларың өзара пикир алышмаклары гураляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ӨЗБАШДАК [ө:збашдак], 1. Бейлекилерден айры, хич киме баглы болмадык, гарашсыз. *Феодаллар долы өзбашдак болмага чалышыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Мехинли инди өзбашдак бир хожалыгың эеси* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Өзүче херекет эдйән, өз гүйжүне даянян, өз келлеси билен ишлемеги башарян. *Ол өзбашдак адам дийип айдярлар* («Совет эдебияты» журналы). 3. Өз гүйжүң билен, екеликде, айратын. *Марксизми-ленинизми өзбашдак окап өврейәнлер үчин лекциялар окаляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ӨЗБАШДАКЛЫК [ө:збашдаклык], 1. Хич затдан асылы дәллик, баглы дәллик, гарашсызлык. 2. Өзүнче херекет эдиҗилик, өз келлән билен иш гөрмеклик. *Эзизиң өзбашдаклыгы, онда-да гөни байларың үстүнден дүшме-*

ги Халназара ярамады (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Айратынлык, екелик. *Өзбашдаклыкда яшамак.*

ӨЗБАШДАКЧЫЛЫК [ө:збашдакчылык], *сер.* Өзбашдаклык.

ӨЗБАШЫНА [ө:збашына], *сер.* Өзбашдак. *Керим өзбашына бир машыны беҗерҗек болуп хайдаярды.*

ӨЗБЕКЛЕР, Өзбегистан ССР-ниң ерли халкы. *Түркменлер билен өзбеклер гоңшы яшаярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗБОЛУШЛЫ [ө:зболушлы], Өзүне хас болан хәсиетли, өзүне махсус гылыклы, аламатлы, айратын. *Небитдаг өзболушлы ажайып безеге гирипдир. Сунгат хем өзүниң өзболушлы серишделери аркалы дурмуш хакыкатыны беян этмелидир* («Совет эдебияты» журналы). *Аслында әрнепес өзболушлы тәсин адамды* (Н. Жумаев, Ак маяның ёлы).

ӨЗБОЛУШЛЫЛЫК [ө:зболушлылык], Өзүне махсус аламатлылык, өзболушлы хәсиетделик, өзүне махсус болан гылык-хәсиетде, айратынлыкда болмаклык. *Түркмен халкының милли медениетиниң долы өзболушлылыгы билен танышмакларының башлангыҗыны гойдулар* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗГЕ, 1. Башга, бейлеки. *Гурт өзге вагты хем өз сыпаты барада ойланса ойланяндыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Өзгәни хем өзүң билен, Өңе әкит ызың билен* («Токмак» журналы). 2. Кесеки, гайры, ят. *Өзге душманың болмаса, бабадашың юкмуды* (накыл). *Ики якын урушса, өзгелере ийм болар* (накыл).

ӨЗГЕРИШ, 1. Бир гөрнүшден башга гөрнүше гечиш, үйтгейиш. *Гысга вагтың ичинде улы өзгериш болды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Үйтгешиклик, тәзелик. *Партияның Уставына кәбир өзгеришлер гиризилди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ӨЗГЕРИШЛИК, Бир гөрнүшден башга гөрнүше гечиш, үйтгешиклик, тәзелик. *Дурды улы өзгеришлик дөретҗекдигини билмейәрди* («Колхоз гүнлери»).

ӨЗГЕРМЕК, Башга гөрнүше гирмек, овалкы болушдан башга хала гечмек, үйтгемек. *Хованың өзгермеги хич хили тәсир дөретмейән болара чемели* («Колхоз гүнлери»). *Канал гечер, чөллеримиз өзгерер, Гарагумда дурли экин экерис* («Мыдам тайяр» газети).

ӨЗГЕРТМЕК, Озалкы болшундан башга хала гечирмек, овалкы болшундан үйтгетмек, үйтгешиклик гиризмек. *Тебигаты өзгертмек, Кын дәл совет халкына* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗГЫЛЫКЛЫ [ө:згылыклы], Өзүне махсус гылыгы—хәсиети бар болан. *Ол өзгылыклы болуп ишлемеги, рехимсиз танкытламагы табшырярды* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗДИЕНЛИ [ө:здиенли], Өз диенини эдйән, өзбашдаклык эдйән, дениниңден дәнмейән. *Өздиенли бу аялың образы повестде өрән оңат берлипдир* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗЕЛЕНДИРМЕК, Йүрек билен жаныгып хайыш этдирмек, жан эдип соратмак, ялбартмак. *Нәме ол чаганы өзелендирип гояйдың!*

ӨЗЕЛЕНМЕК, Бириниден бир зады йүрек билен ялбармак, хайыш этмек, жан эдип сорамак. *Мен өзеленип соранымдан соң, маңа ол гызың кеселе учрашыны гүррүң берди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ӨЗЕН, 1. Агажың ички гаты бөлеги. *Агажың өзени. Йылгының өзени.* 2. *мед.* Дөмүп чыкян яраларың ички гаты бөлеги. 3. *гөч. м.* Бир задың дүйп манысы, эсасы ери, меркези. *Коммунистик партия зәхметкешлерің әхли гурамаларының ёлбашчы өзенидир* («Совет Түркменистаны» газети). *Индустрияның өзени болан машын гурлушыгында үстүнликлер газанылды* («Мыдам тайяр» газети).

ӨЗЛЕНМЕК [ө:зленмек], Өзли болмак, чее болмак.

ӨЗЛЕШДИРМЕК [ө:злешдирмек], Бир зада пүтүн дүшүнмек, бир зады өвренмек, долы дережеде билмек. *Биз химия сапагында [illegible] рибе үсти билен өзлешдирйәрис* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бир ишиң тәрини эле алмак. *Сульфат [illegible] машыны өзлешдирмели* («Совет эдебияты» журналы). 3. Ишләп беҗермек, ишләп тайярламак. *Мы[illegible] [illegible] темасы Түркменистанда шәр [illegible] дирмек ве экеранчылыкда пейдаланмак меселесидир* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗЛИ [ө:зли], Аңсатлык билен ёлунмаян, созулян, чее. *Өзли хамыр.*

ӨЗЛИ-ӨЗИ [ө:зли-ө:зи], Өз якыны, өз бири-бири. *Өзли-өзүң отурылышык этмек.*

ӨЗЛҮК [ө:злүк]: **өзлүк дережеси** — гымылдының, субъектиң өзи үчин эдилйәндигини ве субъектиң өз үстүнде, өзи тарапындан боляндыгыны гөркезйән ишлик дережеси.

ӨЗ-ӨЗҮНДЕН [ө:з-ө:зүнден], Тәсирсиз йүзе чыкян, төтәнден, дуйдансыз. *Устүнлигиң өз-өзүнден гелмейәндиги душнуклидир* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗСҮЗ [ө:зсүз], Өзли дәл, говшак созулян, чее болмадык. *Өзсүз хамыр.*

ӨЗХӘСИЕТЛИ [ө:зхәсиетли], Өзүне махсус болан хәсиетли, айратын хәсиетли. *Өзеркли, өзхәсиетли хожайын өз хәкимиетиниң арачәгй бардыр өйтмейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЗЫГТЫЯРЛЫ [ө:зыгтыя:рлы], Өзи доландырян, өзхәкимиетли, өзбашдак, гарашсыз. *Хинди халкы өз юрдуның өзыгтыярлы республика дийлип ыглан эдилениниң секиз йыллыгыны белледи* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ӨЗЫГТЫЯРЛЫЛЫК [ө:зыгтыя:рлылык], Өзхәкимиетлилик, өзбашдаклык, гарашсызлык.

ӨЙ, 1. Эсасы тәримлерден ыбарат, ёкаркы бөлеги ук ве түйнүк аркалы бирлешйән, үсти кече билен өртүлен тегелек гөрнүшли яшалян жай. *Айна шол вагт өйүң төрүнде кешдә гүйменип отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шу өйде болан вака аңырсы-бәрси он бәш минута етмән гутарыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Кирейсиз килим какылмаз, оҗаксыз ве бакылмаз* (накыл). 2. Яшалян жай, там. *Бизиң өйүмиз Кемине көчесинде.* 3. *гөч. м.* Кәбир хайваның, мөр-мөжегиң яшаян ери. *Чыбык билен арының өйүни горҗады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ **Өй иши** — *сер.* Иш. *Дынч алынян гүни өй иши билен мешгулланмак.* **Өй хожалыкчы аял** — *сер.* Аял. **Өйүни йыкмак**— чыкгынсыз ягдая салмак, ишини гайтармак. **Медениет өйи** — хер хили медени-көпчүлик ишлери гечирилйән жай. *Республикамызда медениет өйлерине, окув жайларына Ленининң ады дакылды* («Совет Түркменистаны» газети). **Өлүмиң өйүнде** — *сер.* Өлүм I. **Чагалар өйи** — хоссарсыз чагалары тербиелән етишдирйән эдара.

ӨЙГАМЫШ, Гара өйүң дурлугының дашындан тутулян өрүлен гамыш.

ӨЙДЕМЕК I, *докм.* Бир сетир читип чыкмак, өйдүм этмек (халы докаланда).

ӨЙДЕМЕК II, Үйшмек овнук задың ичинден ирилерини сайлап алмак.

ӨЙДЕЧИ, 1. Өйде болмагы халаян, өйде көп болян. 2. Өй хожалыгына дегишли болан, өйде, элде сакланян, элдеки (өй хайванлары хакында). *Олар өйдечи мал сүрүлерини горап сакламалы ве оларың көпелмегине көмек этмели болупдырлар* (СССР тарыхы). *Иитгиң өйдечими, дуздечи?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ӨЙДҮМ, *докм.* Читим сетири (халы, палас, гыңач хакда). *Халычылар халының ахыркы өйдүмини читйәрлер.*

ӨЙЖУК, I. Кичижик-кичижик чукурҗык. 2. *биол.* Жанлы организмиң гурлушыныҗ протоплазма, ядро ве җашыкы пердеден ыбарат иң сада бирлиги. *Көп вагтлап укламанлык бейниниҗ нерв өйҗуклериниҗ эҗизлемегине зыян* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Келмаҗ сарпалык япракларыныҗ өйҗуклерине җан гирди* («Пионер» журналы). 3. Бир задыҗ меркези, җемленен ери, җуммуши. *Орта Азиядакы зулум-сүтемиҗ иң сонлы өйҗуги юмрулыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол зехиниҗ өйҗуги экени* («Токмак» журналы). ◇ Арыныҗ өйҗугини горҗамак — *сер.* Ары.

ӨЙЖУКЛИ, Өйҗуклерден ыбарат болан, өйҗуклере бөлүнен.

ӨЙИН-ӨЙИН [өйи:н-өйи:н], *сер.* Өйме-өй. *Олар өйин-өйин сапа җериме салар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Өйин-өйин айланып чыкмак. Өйин-өйин хабар бермек.*

ӨЙ-ИШИК [өй-и:шик], *сер.* Өй. *Мениҗ шу вагтлара ченли өйи-ишиги хем ёк* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Өй-ишик болмак — хоҗалык гуруп яшамага башламак, дурмуш гурмак, өйленмек. *Ол өзүниҗ икки чагасы болан Бахарыҗ бир гүн башга бири билен өй-ишик болмагыны яңы душүнен ялы болды* (А. Говшудов, Көпетдагыҗ этегинде).

ӨЙ-ИШИКЛИ [өй-и:шикли], Хоҗалык гуруп яшаян, айланып өй-ишик хоҗалык болуп яшаян. *Сениҗ билен ден-доглар эйәм өйленип, өй-ишикли болдулар* (А. Говшудов, Көпетдагыҗ этегинде).

ӨЙЛҮҮШИ, Өйүҗ чагарыгындан асылып гойлан готазлы йүп. *Екардан асылгы өйлүүшиниҗ бир вагтки хайбатлы сечеклери гырлыпдыр-да, түссе билен гатан урганы салынярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ӨЙКЕ. Биринден нәразы болуп я-да гөвнүҗ галып, гине сакламаклык, нәгиле, кине. *Ики доганыҗ арасында өйке айрылды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Агысыз өлүм болмаз, өйкесиз — той* (накыл). ◇ Өйкесини язмак — өйкесини ачмак, гахарыны ятырмак.

ӨЙКЕ-КИНЕ [өйке-ки:не], *сер.* Өйке. *Өйке-кине этмек. Өйке-киняни ёк этмек.*

ӨЙКЕЛЕК. Сәхелче зат үчин өйкелейән, аз зат үчин өйке-кине эдйән, сәхел зады гөвнүне алян, ынҗык. *Бу шейле бир өйкелекдир велин, хей, сен гояй!* (А. Говшудов, Көпетдагыҗ этегинде). *Өйкелек чага.*

ӨЙКЕЛЕМЕК Биринден өйке этмек, кине этмек, биринден нәгиле болмак, гөвнүҗ галмак. *Бизден өйкелял гелмән йөрмүкә?!* («Совет эдебияты» журналы). *Ит өйкелеге эеси дуймаз, пишик өйкелесе — бибиси* (накыл).

ӨЙКЕЛЕТМЕК Бирини өйкели ягдайда гоймак, бирини өйкелемәге дегмек, өйке-кине этдирмек. *Айнаны габанҗаклык ятанда мүндүрен, ынҗыдан, Артыкдан өйкеледен элбетде, шол ягдайдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бидерек зат үчин өйкелетмек.*

ӨЙКЕЛЕШМЕК. Бири-биринден гөвнүҗ галмак, бири-бирине өйкели болмак, көп болуп өйкелемек. *Хәзир өйкелешип дурмага вагт ёк* (Н. Жумаев, Ак маяның ёлы).

ӨЙКЕЛИ Биринден өйке-кине эдйән, кине саклаян, биринден гөнүҗ галан, гилели, кинели. *Ол өйкели гөзлери билен мениҗ йүзүме серетди* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЙКЕЛИЛИК, Өйкели халда болмаклык, бири билен өйке-кине саклашлык, гилелилик, кинелилик.

ӨЙКЕН. Адамларын ве оҗургалы хайванларын дем алыш органы. *Өйкенине совук аланы үчин өленлиги барада гүррүҗ берди* (Б. Пүрлиев, Илкиҗки гүн). *Чекимли сеслери айданымызда, өйкенден гелйән хова овоз перделерини титредйәр.* ◇ Өйкен кесели — гоюн, гечи ялы овнук малларыҗ өйкенине дегйән, үсгүрдйән кесел. *Өҗкүси йыл нәче гойнуҗ өлени ядыҗдан чыкдымы? Гоюнларыҗ нәчеси өйкен кеселине дучар болупды?* («Колхоз гүнлери»).

ӨЙКЕНЛЕМЕК, *вет.* Мала өйкен кесели дегмек. *Совук дегип өйкенлемек.*

ӨЙКЕНЛИ, *вет.* Өйкен кесели билен кеселлән. *Өйкенли маллары бежермек ишини ёла гоймак.*

ӨЙКЕСИЗ, Өйке-кине сакламаян, өйкели дәл, кинесиз. *Ачык гөк йүзүнде гушлар жүрлешип, Достлукда өйкесиз, кинесиз сайряр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ӨЙКҮНДИРМЕК, 1. Бирине я-да бир зада өйкүнмеги межбур этмек, бир нусга боюнча меңзеш этдирмек. 2. Бириниҗ херекетине, сөзүне меңзетдирмек. *Багшыныҗ агзына өйкүндирмек.*

ӨЙКҮНҖЕҢ, 1. Бир зады бир нусга боюнча эдйән, бир нусга меңзетмеги башарян. 2. Башга биринин болшуны хут өзи ялы этмеги оңарян, өйкүнмеги өкде башарян. *Өйкүнҗең бу чопаныҗ репертуары бичак улы экени* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өйкүнҗең адам. Өйкүнҗең масгарабаз.*

ӨЙКҮНҖЕҢЛИК, Өйкүнҗең болмаклык, өйкүнмәге түргенлик, бирине я-да бир зада өйкүнмәге өкделик.

ӨЙКҮНИБЕРМЕК, Өйкүнмәге башламак, өйкүнмегини довам этдирибермек. *Гүррүҗ эдип отурана өйкүнибермек. Тәзе чыкан мода өйкүнибермек.*

ӨЙКҮНИЛМЕК, 1. Бир нусга боюнча эдилмек, бир зада меңзедилмек. 2. Башга биринин хут өз болшы ялы эдилмек.

ӨЙКҮНИШМЕК, 1. Бири-биринден нусга, гөрелде алышмак. 2. Бири-бириҗ болшуна, сөзүне, херекетине өйкүнмек, билеликде өйкүнмек.

ӨЙКҮНМЕК, 1. Бир зады бир нусга боюнча этмек, биринин эден задына меңзедип этҗек болмак. 2. Бирине меңзеҗек болмак, башга биринин болшуны өзүне меңзедип этмек. *Мекдепден бири оңа өйкүнип гыгыран ялы болуп эшидилди* («Совет эдебияты» журналы). *Вәши адама өйкүнмек. Бирине өйкүнип гүррүҗ этмек.* ◇ Агза өйкүнмек — *сер.* Агыз. *Пөкген оглы агзына өйкүнйәндир өйдүп, хиҗленмесини тапба гойды* (А. Говшудов, Көпетдагыҗ этегинде).

ӨЙЛЕ, Гүнортаныҗ соҗ янындакы вагт, гүнүҗ ортадан гечен вагты. *Гүн өйледен агып, көлеге эп-эсли узап башлапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Вагт өйледен агында, доктор оны нәхошларыҗ арасына алып барды* (Г. Кулыев, Көпетдагыҗ аңырсында).

ӨЙЛЕНДИРМЕК, Гелин, аял алып бермек, өйли-ишикли этмек, өермек. *Өз оглум ялы эдип, Сени мен өйлендиржек* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ӨЙЛЕНМЕК, Гелин, аял алмак, өйли-ишикли болмак. машгала дурмушыны гурмак. *Балам, инди саңа өйленмәге вагт етипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Аннагулыныҗ деңиндәки огланларыҗ көпүси өйленлилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ӨЙЛИ-ИЛЛИ [өйли-и:лли], *сер.* Өйли-ишикли. *Өйли-илли адам болмагыҗ герек* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЙЛИ-ИШИКЛИ [өйли-и:шикли], Өйленен, аяллы, машгалалы. *Ер-сув хоҗалыкдакы саныҗ нәчелигине гарамаздан, диңе өйли-ишикли адамлара берлипдир* («Эдебият»). *Оны вердик, өйли-ишикли этдик* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Оны өз эллери билен өйли-ишикли этмегиң арзувыны эдердилер* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЙЛИ-ИШИКЛИЛИК [өйли-и:шиклилик], Өйли-ишикли ягдайда болмаклык, өйленмеклик, аяллылык, машгалалылык.

ӨЙЛӘН, Өйле билен пейшине, икиндине ченли болан вагт, пейшин. *Эртир ише, өйлән өе гечйәрин* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЙЛӘНЛИК, Өйлән вагтлары ийилйән нахар. *Өйлән-лик эдиндим.*

ӨЙЛӘНЧИ, *гепл. д.* 1. Өйлән вагтлары ягян ягыш. *Ынха әлемгошар парлар асманда, Бахар вагты бизиң Түркменистанда, Шунуң ялы вака көп үнс бирлер, Муңа биз тарапда «өйләнчи» дийрлер* (А. Кекилов, Сөйги). *Өйләнчи ене туруп уграды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Өйләнчи гелди.* 2. Өйле боландан соң башлаян (окувчы, ишчи ве ш. м. хакда). *Өйләнчилер гелип башладылар.*

ӨЙМЕ' Аял-гызларың башына даңынян юка йүпек яглыгы. *Ол бөрүгини ыкжам даңнып, сечекли өймесини онуң үстүнден гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сачларыны өймеси билен орашдырып, еңсәк атып гойберди* («Колхоз гүнлери»).

ӨЙМЕК, Хамыр бөлегини элиң аясында тогалап эйлемек. ◇ Ган өймек — *сер.* Ган. *Онуң йүзи тутушлайын бессе-бессе болшуп, ган өйүпдир* (А. Говшудов, Эсерлер).

ӨЙМЕ-ӨЙ, Еке-екеден, өйлериң хеммесине, өйлериң барына, бирин-бирин, гапыма-гапы. *Өзүниң өнүп-өсен обасыны хут шу гүн биринжи гезек гөрйән ялы, оны өйме-өй гөзден гечирди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ӨЙ-ӨВЗАР [өй-өвза:р], 1. Яшайыш жайы, өй, хожалык. *Өй-өвзарымыз оңат* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Өйүңде-өвзарыңда кем задыңам-а ёк!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Өй гошлары, паты-путы, гош-голан. *Өмүр гөче-гөчде, узак ёлларда, Өй-өвзары мейданларда чашыпдыр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ӨЙСҮН, *диал. авч.* Сува гелен гушлары атмак үчин чешмәниң башында чөп-чаламдан, агачдан ве ш. м. гурулян букы, өйжүк. *Өйсүнде ятып, кәкилик авламак.*

ӨЙТМЕК, Гуман этмек, чак этмек, пикир этмек. *Аягыма чөпми, тикенми, бир зат урайды өйдйән* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эҗем гелипдир өйдйән* («Пионер» журналы).

ӨЙҮЛМЕК, Элиң аясы билен тогаланып югрулмак, эйленмек (хамыр хакда).

ӨКДЕ, Бир кәриң, бир ишиң, ойнуң ве ш. м. тәрини эле алан, говы билйән, уссат. *Мен рус дилине ончаклы өкде дәлдим* («Мыдам тайяр» газети). *Ол өкде хүнәрли агроном болуп етишипдир* (А. Говшудов, Эсерлер). *Өкде өкдәни гөренде, аягы тибирдәр* (накыл). *Алып асгын болянчаң, берип өкде бол* (накыл). ◇ Өкде гелмек — үстүн чыкмак, еңмек, *Айсолтаның оңа усты өкде гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Өкде танамак — говы танамак, долы танамак. *Биз оны өкде танаярыс* («Токмак» журналы).

ӨКДЕЛЕМЕК, 1. Өкде болмак, өз хүнәрини артдырмак, кәриң ве ш. м. тәрини эле алмак, тежрибәң артмак, бир зады говы билмек, уссат болмак, түргенлешмек. *Ол түркмен дилине өкделәпдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Гүйҗәп уграмак, үстүн чыкып башламак.

ӨКДЕЛЕТМЕК, Хүнәрини, тежрибесини артдырмак, түрген этмек, кәриң ве ш. м. тәрини эле алдырмак, бир зады говы билдирмек, түргенлетмек.

ӨКДЕЛЕШМЕК, Бирнеме өкделемек, кәриң ве ш. м. тәрини эле алып башламак, бир зады говы билип башламак, түргенлешмек.

ӨКДЕЛИК, Өкде болмаклык, говы билижилик, түргенлик, уссатлык (ише ве ш. м.). *Баллының элинден өкделик билен сыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ӨКЖЕ. 1. Дабаның ызкы тарапы, дабаның топукдан аркасы этлек, юмшак бөлеги. *Мейлик мейле гатыпды, Дең гопярды өкжелер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Аякгабың ыз тарапыны бейик этмек үчин подоша беркидилйән галың телетин я-да резин бөлеклери. *Мен яш вагтымда оңат эшиклер ве өкжеси бейик көвүшлер гейип ише гиденимде, габаның өлэйжек болярдың* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Менің туфлимиң өкжеси ялышарыпдыр.* ◇ Өкже гөтермек — загалдыгына гачмак, ылгап гитмек. *Гөзел өйлерине бака өкжени гөтерди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Өкже огурламак — 1) дуйдурман гачмак, гөрүнмән гачып гитмек; 2) ыза галып башламак, бейлекилерден ял йөрәп башламак. *Вуши кел әдим этмегини ганалыдып, өкже огурламага жан эдйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Өкжеси еңил — хич бир хили аладасы болмадык, бир задың кейпине дүшен, өз дурмушындан гөвни хошал, кейпи саз. Өкжеси еңлемек — 1) чалт йөремек; 2) шәхди ачылмак, сүңни еңлемек, вагтыхошлук. *Онуң өкжеси еңледи.* Өкжеси ере (дегмезлик) илмезлик — бир зада бегенип шадыян гезмеклик, чаласын херекет этмеклик. Өкжесине дүшмек—ызындан коваламак, ызындан сын эдип бармак. *Гызыл эсгерлер оларың өкжелерине дүшдүлер.* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ӨКҮЗ, *зоол.* Сыгырлар тохумындан болан эркек жынслы ири шахлы өй хайваны. *Ер гаты болса, өкүз өкүзден гөрер* (накыл). *Ятан өкүзе шйм ёк* (накыл). *Телбә араба дөвүлсе одун, өкүз өлсе эт* (накыл).

ӨКҮЗГӨЗ, *астр.* Ярыгиҗелер догян ики саны мензеш йылдыз.

ӨКҮЗЧЕ, *зоол.* Икияшар өкүз, ики яшындакы яш өкүз. *Ынха, шу бизе бакып дуран өкүзчелери гөрйәрмиң, шулар өтен йылкы гөледи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Базардан сатылман гайдан өкүзчәниң йүзи ялы — йүзи салык, гахарлы.

ӨКҮНДИРМЕК, Өз эден нәдогры иши үчин ахмыр чекдирмек, пушман этдирмек. *Шу эден ишиң үчин сени өкүндирмесем болмаз. Болуп гечен ваканы ядына салып өкүндирмек.*

ӨКҮНИЛМЕК, Нәдогры эдилен иш үчин пушман эдилмек, өкүнч эдилмек.

ӨКҮНИШМЕК, Көп болуп өкүнмек, билеликде өкүнмек, пушман эдишмек.

ӨКҮНМЕК, Өз эден нәдогры ишиң үчин ахмыр чекмек, гынанмак, пушман этмек, небсиң агырмак. *Келхан келле гызгынлык эдип, ялңыш иш эденине өкүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөрүш гыз, Алтык, соң нәме үчин гөрүшмедимкәм дийип өкүнерсиң!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Өзи эден өкүнмез* (накыл).

ӨКҮНЧ, Нәдогры эдилен иш, херекет үчин билдирилйән гынанч, чекилйән ахмыр. *Олар гойберен ялңышларына өкүнч билдирдилер.*

ӨЛ [ө:л], 1. Гуры дәл, ызгарлы, немли, чыг. *Машын гелер вели, өл я-да гуры диймән от йыгнабериң!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Өл тезек, гуры тезек, өзүңе-де гелер гезек* (санавач). 2. *гөч. м.* Иймит, нахар. *Йүзүң-гөзүң бир ышарат, ичиңден өл гечйәне меңзеш дәл* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЛДҮРИЛМЕК, Яшайышдан махрум эдилмек, ёк эдилмек, өлүме сезевар эдилмек. *Өзи өлендигиниң я-да өлдурилендигиниң хем билмек боляр* («Совет эдебияты» журналы). *Дашарда болса сөвүш өлдурилйәрди, газанлар атарылярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨЛДҮРМЕК, 1. Яшайышдан махрум этмек, өлүме сезевар этмек. *Ол сычанжыгы тутуп, өлдүржек болупдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Мени енч, исле өлдүр, йөне азар берме!* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Хорламак. *Мени гарашдырып, халыс өлдүрдиң.*

ӨЛДҮРТМЕК, Яшайышдан махрум этдирмек, ёк этдирмек, өлүме сезевар этдирмек. *Хер етене байтал бе-*

...ны, ...ны *өлдүрдип болмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы ...ны)

ӨЛЕМЕН, ' Бир иши этмәге я-да бир зады алмага ...ран хәвеҗен болан. **дөвталап**. 2. Барып ятан, ченденаш ...ран. *Ол колтугын агач уссачылыгыны эдерди, өзи ...ем блежем начийди* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Мен Маяны нәмем йигренсем-де, Эмма ол ажайып сап ...урек адам* (Шекспир, Отелло).

ӨЛЕН I, Гидип ятан отлук, чеменлик ер. *Нилиң кенарындаки өлеңлерде мал бакярдылар* (Гадымы дүнйә та...ихы).

ӨЛЕҢ II, *диал.* Гыз чыкарыланда айдылян дөрт сер...ли гошгы. *Хай-хай өлең, хай өлең, Хайдыр бу гүн ...р-яр; Агы-гызыл реңбе-рең, Тойдур бу гүн яр-яр* (Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ӨЛЕҢЛИК, Отлук, чеменлик ерлер. *Бахасы ики ...ны болан агзаҗык сырса алыңлыкда отлак йерлер, ба...сы ики йүз гыран болан әпет бир гәвмиши хей тутуп ...йлерми?* («Совет эдебияты» журналы). *Икимиз галанын ...ракы дервезесинден чыкып, селмелик, сыркынлык, ...ейдик жеңңеллиге уруп гитдик* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨЛЖЕРМЕК [ө:лҗермек], Чала өл болмак, ызгар, ...ем чыхмак.

ӨЛЖЕРТМЕК [ө:лжертмек], Чала өл этмек, ызгар, ...ем чыкармак. чала сувармак (ери). *Ягшың ашагында ...ыш гейимиң өлжертмек. Чай дөкүп, кечәң үстүни өл...ертмек.*

ӨЛИ, Дири дәл, жансыз, өлен. *Демир ёлы басып ...ехере гечилйән улы бүек гапдалында өли гөвре асылгы ...урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өли арслан...дан дири сычан яшлыдыр* (накыл). 2. Өлениң мейди. *Габрың ...ашында өлиниң устуне кесилен затдан хем оңа ики эс...ги пай бердилер* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Деря билен бир өли шекил гейдүрүп. Өли аятдан доймаз, дири — ...азетден* (накыл). 3 *гөч. м.* Херекетсиз, бидерек, пейхасыз *Шол гиже сергиде өли рухлары-да жана гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Говшак, леллим. ◇ Өли реңки урмак — *сер.* Реңк. *Мадыр ша...ың йүзүне өли реңки урды, өзүни тутуп билмән ...итреди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Кесел оны яман ...ормалдыр, йүзүне өли реңки урупдыр.* Өлиң саргыдаяы саргамак — *сер.* Саргыт. *Мен ол Эшебе өлиң саргыдыны саргадым, атаның огла болан ...ехри билен ялбардым* («Совет эдебияты» журналы). Өлиң сорагыны сорамак — *сер.* Сораг.

ӨЛИНҖӘ [өлинҗә], Өмүр бакы, дүнйәден өтинчә, хеллише, өмүрлик. *Сениң негр гөзелиң, Тә өлинчә вепалы* («Совет эдебияты» журналы). *Ярындан айрылан еди йыл болар, мәдүндан айрылан өлинчә аглар* (накыл).

ӨЛЛЕМЕК [ө:ллемек], Өл этмек, чыг чекдирмек, сува ...мек, суа дөгирмек. *Устүнде көп ойналмакдан кә ерлери ...үлеп ятаның суна ялы ере язярлар* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Богазы өллемек — *сер.* Богаз I. *Богазымызда бираз өлләймек герек экени* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨЛЛЕНМЕК [ө:ллемек], Өл эдилмек, нем чекмек, ...агар алмак, сува эзилмек. *Клас мебеллери хер гүн ...ерден өлленен эсги билен супурилмелидир* («Мугаллым...ыр газети»).

ӨЛЛҮК [ө:ллүк], Өл я-да чыг чекен халда болмак...ы, чыгламлык, ызгарлылык.

ӨЛМЕЗ-ЙИТМЕЗ, Өмүрлик шөхрата эе болан, адамларың ёлында хеммешелик галян, өмүрлик. *Түркмен халкы хем Ленинимиң йити пикирли өлмез-йитмез образыны кемеши дөредипдир* (Мыралы). *Магтымгулының өлмез-йитмез сөзлери көп йиллере терҗиме эдилди.*

ӨЛМЕЗӨДЛИ [өлмезөдли], Ужыпсызжа, азажык. *Йылар бойы таланан ач дайхан ковчум-ковчум үйшүп, өлмезөди аладасыны этмек ёлуны агтарярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨЛМЕК, 1. Яшайышдан махрум болмак, дүнйәден өтмек, вепат болмак, арадан чыкмак, ёгалмак. *Пётр, мени ташлап, башыңызы гутарың, икимиз биле өлмәли!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ики ат депишер, арасында эшек өлер* (накыл). *Өлме эшегим яз гелер, ёрунҗа битер* (накыл). 2. Ёк болуп гитмек, довам этмеги кесилмек, бес этмек, йитип гитмек. *Нәме үчин бизиң кәбирлеримиз бир эйәм өлүп гиден адаты сүйрейәрис* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. *гөч. м.* Солмак, гурамак (өсүмлик хакда).

ӨЛ-СУВ [ө:л-сув], Бүтинлей эзилен, бүтинлей өл болан, өл-мыжжык. *Уст-башлары өл-сув болан монтажниклериң янына барды* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЛҮГСИ, I. Ягтысы аз болан, чала ягты берйән, чалажа янян. *Булудың ёкарсындан дүшйән Ай нуры, Өлүгси, чалажа гөрүнйәр ерде* («Совет эдебияты» журналы). *Оҗак башында янып дуран оңлук чыраның өлүгси ягтысы тамың дөрт бурчуна өзүниң сарымтыл шөхлесини узадып, тамың ичиндәки бар затлары гөркезйәрди* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Өчүгси, тутук (реңк хакда). 3. *гөч. м.* Шөхлеси гиден, нуры гачан, күтелен (гөз хакда). *Оларың өлүгси гөреҗи яшы түкенен агылы гөзлери яда салярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨЛҮГСИЛЕНМЕК, 1. Өлүгси болмак, ягтысы азалып башламак, шөхлеси өчүп башламак. *Асманың йити йылдызлары кем-кемден өлүгсиленип, гүндогардан гөтерилен дең шапагы дүнйә йүзүне чалымтыл чәкмен болуп чайылярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Өчүгси болмак, тутук болмак (реңк хакда). 3. *гөч. м.* Шөхлеси гитмек, нуры гачмак, күтелмек (гөз хакда).

ӨЛҮЛИК, Дири дәллик, өли халдалык, жансызлык. *Мениң дирилигим билен өлүлигимиң машгала үчин ончаклы тапавуды хем ёк* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨЛҮМ I, 1. Яшайшың гутармагы, вепат болуш. *Өлүмден гутаран бу мерт аяла, Нәче эсгер «уям» дийп сөз ачыпдыр* (А. Атажанов, Ики поэма). 2. *гепл. д.* «Зәхер, ажал» диен маныда уланылян гаргыш сөз. *Саңа бир өлүм!* ◇ Өлүм жезасы — судуң ёкары хөкүми, атув жезасы. *Акларың харбы штабының шол гүнүң өзүнде оңа өлүм жезасыны беренини мәлим эдипдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Өлүмиң гырасы — яшайыш үчин ховплы ягдай; өрән айып, масгарачылыклы. *Судларың өңүнде келләңи ялаңачламаклык өлүмиң гырасы бир ши* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). Өлүмиң өйи — кынчылыклы, кын, агыр. Өлүмиң өйүнде — гүйч билен, өрән кынлык билен, азап билен, зордан Өлүм яссыгында ятмак — агыр сыркав ятмак, өлүм халында ятмак.

ӨЛҮМ [ө:лүм] II, Дүе чалының үстүне сүйт гуйланда эмеле гелйән гойы агаран. *Шу гүнлер дүйәниң гойы өлүми кәндир* («Гөроглы» эпосы).

ӨЛҮМ-ЙИТИМ, *сер.* Өлүм I, 1. *Гарахассалык кесели себәпли өлүм-йитимиң саны уруш хереketлери зерарлы болян өлүм-йитимиң санындан көп болярды* (Н. А. Яблоков, Еканчлы ичеге кеселлери).

ӨЛҮМ-ЙИТИМСИЗ, Өлүм-йитими ёк болан, өлүмсиз, йитимсиз. *Доварлары иймлемегиң шертлерини говуландырып, өлүм-йитимсиз сакланылмагыны газанарыс* («Совет Түркменистаны» газети).

ӨЛҮП-ӨҢМЕК, 1. Ыхласлы болмак, жаныпкешлик билен бир иши ернне етирмек, өрән говы гөрмек. *Нүржахан Артыгы еке бир огшамак дәл, оны өлүп-өчүп ялады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Небсевүр болмак, небсевүрлик этмек. *Нахар шйленде, өлүп-өчүп бармак.* 3. Гаты ховлукмак, өрән алңасамак.

ӨЛҮШМЕК, 1. Уршуп бири-бириңи өлдүрмек, гырлышмак. *Өлшерис вели, ину түммег-ә бермерис!* (А.

Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Дава-жеңжел этмек, баса-бас гурамак, давалашмак, жеңжеллешмек. *Мен өлмели болса өлшерин* («Пионер» журналы).

ӨЛЧЕГ, 1. Өлчейиш. *Узынлык өлчеги. Аграм өлчеги. Куб өлчеги. Метрик өлчег системасы.* 2. Бир задың улулык-кичилик мөчбери, габарасы, номери. *Ондан аякгабының өлчегини сорадык* («Совет эдебияты» журналы). 3. Мөчбер, мукдар. *Ол бу затларың хеммесиниң догры хасабыны хем өлчегини колхозың хожалык хасабы боюнча беллешдирипдир* (А. Говшудов, Эсерлер). 4. *эдеб.* Шыгыр сетирлериниң, онуң богун санының нормасы. 5. Чен, чак, чәк. *Херки задың өз өлчеги ягшы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ӨЛЧЕГДЕШ, Бир өлчегде болан, өлчег боюнча бири-бирине дең гелйән.

ӨЛЧЕГДЕШЛИК, Бир өлчеглилик, бир өлчегде болмаклык. *Өлчегдешлик кадасы бозулыпдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

ӨЛЧЕГЛИ, 1. Белли өлчеги бар болан, өлчеги кесгитленен. *Өлчегли мата. Өлчегли галла зонасы.* 2. Чәкли, чаклы. *Өлчегли норма. Өлчегли сан.*

ӨЛЧЕГСИЗ, 1. Өлчеги кесгитленмедик, белли өлчеги болмадык. *Шол сака патышаныңкы боланы үчин, сув алшы хем өлчегсиздир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Ченденаша, чаксыз, чәксиз. *Өлчегсиз гиңишлик.*

ӨЛЧЕЛМЕК, 1. Бир задың өлчеги кесгитленмек, өлчәп гоюлмак. *Бутин мүлк боюнча бугдай өлчелйән бир бедре барды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ченленип гөрүлмек, чакланып гөрүлмек.

ӨЛЧЕМЕК, 1. Өлчегини кесгитлемек, аграмыны, узынлыгыны ве ш. м. билмек, кесгитлемек, чекмек. *Онуң аграмыны өлчемәге шу әлемиң дагларының дашлары-да етмежек ялыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Техник чешмәниң чуңлугыны өлчеди* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Бир зат барада пикирленип, ойланып гөрмек. *Өлчәп, бичип, белки-де мени суда бererлер* («Совет эдебияты» журналы). *Еди өлчәп, бир кес* (накыл).

ӨЛЧЕРИП-ДӨҢМЕК, Пикирленип, ойланып гөрмек, бир меселәниң аңырсына-бәрсине гөз етирҗек болмак. *Өзүм хем пикирленип, телим гезек өлчерип-дөкдүм* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол өз янындан бир нәче затлары өлчерип-дөкүп, колхоз правлениесиниң жайының деңинден гечипдир* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЛЧЕРИШМЕК, Өлчермәге көмеклешмек.

ӨЛЧЕРМЕК, 1. Эндиган якмак үчин агачлары гозгашдырмак, чала янян бөлеклери гүйчли янар ялы этмек. *Чүйшегөз оды өлчерйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. *сер.* Өлчемек 2. *Ончасыны, Гүлҗахан, өзүң өлчерип гөр!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Хәзир хем ол шол хасап билен меселәни өлчерйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Одуны өлчермек — дердини гозгамак. *Сиз бир мениң сөнен одумы өлчермәң!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ӨЛЧЕРТМЕК, 1. Кесиндилери, янман галан одун бөлеклерини одуң үстүне атдырмак. *Оды өлчертмек.* 2. *гөч. м.* Бирине бир меселәни чөздүрмек, бирини бир меселе барада пикир этмәге, ойланмага мәжбур этмек.

ӨЛЧЕТМЕК, 1. Өлчегини кесгитлетмек, чекдирмек, өлчәп мукдарыны билдирмек. *Экилмели меллек ери өлчетмек. Гапдакы суйди өлчетмек. Мен оглумың аграмыны өлчетдим.* 2. Бир зат тикдирмек үчин өлчегини алдырмак. *Костюм өлчетмек. Мата өлчетмек.* 3. *гөч. м.* Бир меселе барада ойландырмак, пикир этдирмек.

ӨЛЧЕШМЕК, 1. Өлчегини кесгитлемәге көмеклешмек, өлчемәге көмек этмек; дең-ешдиришмек. *Сен оңа ишде эмгенеңок диййәрсиң, эртир ишде шол сениң билен эден ишини өлчешер хем* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Пикир алышмак, ойланышмак.

ӨЛШҮК, 1. Бири-бириниң өлдүрмеклик процеси, гандөкүшикли уруш, пычаклашмаклык, гырлышык. *Өлшүкден үч гүн геченсоң, ишикдәки ызы ниреден тапжак* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Дава-жеңжел, баса-бас, давалашык, жеңжел.

ӨМРҮЗАЯ [өмрүза:я], *астр.* Гүнорта тарапда ир догуп, гүнорта-гүнбатарда ир яшян йылдыз. *Өмрүзая йылдыз кимин батайын, Шу ерлерде хич карарым ёк мениң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ӨМРЫЛЛА [өмрылла:], Хич вагт, хич хачан, асла, дүйбүнден. *Анна, сиз ол ерде галармыдыңыз? Өмрыллада-да галмаздым!* (В. Лацис, Тәзе кенара тарап).

ӨМҮР, 1. Бириниң я-да бир задың яшайыш дөври, яшайыш муддети. *Гажар ага, өмрүң узак болсун!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Айна-да Артыгың өмри барада аз ойланмаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң атам хем өмрүни багбанчылык билен гечирди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). 2. Жан, жесет. *Мен өмрүми горап сакламак үчин букулмадым* (СССР тарыхы). 3. *гөч. м.* Хемише, мыдама, элмыдама. *Ол өмүр маңа сөгүп йөр* («Пионер» журналы). *Елка өмүр солман отуряр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Өмрүни үзмек — *сер.* Өмүр танапыны кесмек. Өмрүни күл этмек — бири үчин көп жепа чекмек, көп йыллар бир задың аладасында болмак. *Арап сопулары ялы узын көйнегиң билен сүлпүлдәп, мениң гүл өмрүми күл этдиң* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Өмрүни чүйретмек — хорлук, кынчылык билен дурмушыны гечирмек. Өмрүң узак болсун! — бириниң көп яшамагыны арзув эдип, алкыш хөкмүнде йүз тутулып айдылян сөз. Өмүр бакы — өмрүнин, дурмушының бүтин довамында, мыдама, хемише. *Совет Союзы — багт юрды! — дийип, бириниң митингде айданы мениң өмүр бакы ядымдан чыкмаз* («Бахар»). Өмүр бойы — *сер.* Өмүр бакы. Өмүр сүрмек — дурмушың леззетини гөрмек, яшамак. Өмүр танапыны кесмек — яшайыш дурмушыны гутармак, өлдүрмек. *Нәзик бедениңе ханҗары уруп, Өмүр танапыңы ёлды-да гитди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ӨМҮРЛИК, 1. Өмүр бакы, хемишелик, мыдамалык. *Ленининиң өмүрлик тәлимин алып, Довам эдйәс онуң бейик ишини* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Берк, пугта, гайым, мәкәм. ◇ Өмүрлик ёлдаш — *сер.* Ёлдаш. *Молланепес Боссантәч атлы гызы сөйүпдир ве онуң билен өмүрлик ёлдаш болупдыр* («Эдебият»).

ӨМҮРСИЗ, 1. Өмри гысга болан, аз яшаян, аз вагт довам эдйән. *Өмүрсиз өсүмлик.* 2. *гөч. м.* Берк дәл, узага гитмейән, басым харап болян.

ӨНДЕМЕК, Бирине бир иши этмеклиги дуйдурмак, ышарат аркалы айтмак, хабар бермек, ёла салмак, гөнүкдирмек. *Токганың Дурдудан алып гелен маглуматы — Гызыл Гошун командованиесини гыссаглы хүҗүме гечмәге өндеди. Ол Полторацкини ене бир гезек гөрерин, белки хем оны гачмага өндәрин — дийип ойланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ӨНДҮМ [ө:ндүм], *сер.* Өндүрижилик.

ӨНДҮМЛИ [ө:ндүмли], *сер.* Өндүрижиликли. *Иш өңкүден бир нәче эсге өндүмли гидер* («Колхоз гүнлери»). *Языҗыларымыз соңкы йылларда айратында өндүмли ишледи* («Совет эдебияты» журналы).

ӨНДҮМЛИЛИК [ө:ндүмлилик], *сер.* Өндүрижилик.

ӨНДҮМСИЗ [ө:ндүмсиз], *сер.* Өндүрижиликсиз.

ӨНДҮРИЖИ [ө:ндүрижи], Өнүм берижи, өнүм ишләп чыкарыжы. *Улы ер эеси овнук өндүрижисини өз хәкимлигине табын эдипдир* (СССР тарыхы).

ӨНДҮРИЖИЛИК [ө:ндүрижилик], Белли мукдарда

өнүм ишләп чыкарыжылык, өнүм берижилик, өндүмлилик. *Зәхмет өндуриҗилигини ёкары гөтермек.*

ӨНДУРИҖИЛИКЛИ, [ө:ндурижиликли], Көп мукдарда өнүм ишләп чыкарян, көп өнүм берйән, өндүмли. *Колхозчылар, яшларың өндуриҗиликли зәхметине гуванярлар* («Колхоз гүнлери»).

ӨНДУРИЖИЛИКСИЗ [ө:ндурижиликсиз], Көп мукдарда өнүм ишләп чыкарып билмезлик, өндүмсиз.

ӨНДУРИЛМЕК [ө:ндурилмек], Өндурип етишдирилмек, ишленип чыкарылмак, хасыл алынмак. *Өндурилен харытлар көп.*

ӨНДУРМЕК [ө:ндурмек], Ишләп өнүм чыкармак, өнүм бермек, хасыл алмак, ишләп тайярламак. *Гурадылан сүйт өндурйән заводың гурлушыгы гутарды* («Совет Түркменистаны» газети). *Өнүм өндурмек планыны ерине етирмек.*

ӨНЕЛГЕ [ө:нелге], Өнүп дуран, болуп дуран зат, дөрейән, догян несил, чага.

ӨНҖЕЙЛИ, Нетиҗели, оңайлы, мазалы, көп. *Сенагат кәрханаларында ёлбашчылык эдишлерини өнҗейли говуландырдылар* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Оның энтек өнҗейли бир йыгын билйән зады ёкды* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).

ӨНҖЕЙЛИЛИК, Өндүмлилик, пейдалылык, нетиҗелилик, оңайлылык. *Мениң хәзирки иш өнҗейлилигимизе гөвнүм етенок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӨНМЕК [ө:нмек], 1. Өндурижиликли болмак, өндүмли болмак, көпелмек. *Ничик, күйзеҗиклер өнйәрми?!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хасыл болмак, өнүм пейда болмак, эмеле гелмек, битмек. *Бизе ерден өнйән задың хеммеси зерур* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гой, үстүнден чайлар аксын, Гүн дүшмейән баглар өнүп* (Р. Сейидов, Багтлылар). 3. Несил дөремек, несил артмак.

ӨНҮМ [ө:нүм], Өндурилйән затларың жеми я-да өнүмчиликде өндурилйән затларың бир гөрнүши. *Докмачылар бир миллион манатлык өнүм бермеги борч эдиндилер* («Совет Түркменистаны» газети).

ӨНҮМЛИЛИК [ө:нүмлилик], Көп өнүм өнмеклик, өнүм артмаклык. *СССР-де хожалык өнүмчилигиниң өнүмлилиги ве онуң харытлылыгы йыл-йылдан артяр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ӨНҮМЧИЛИК [ө:нүмчилик], 1. Сенагатың, оба хожалыгың өнүм өндурилйән пудагы. *Сенагатың өнүмчилик-техники базасы ене хас кувватланды* («Түркменистан коммунисти» журналы). 2. Өнүм өндурмеклик иши, өнүм ишләп чыкармаклык. *Партия бизи өнүмчилиге чагыряр* («Бахар»). *Харп йыгыҗылар ве линотипистлер өнүмчилик нормаларыны артыкмаҗы билен ерине етирип башладылар* («Совет эдебияты» журналы).

ӨНҮП-ӨСМЕК [ө:нүп-өсмек], Дүнйә инмек, дөремек, догулмак ве яшамак. *Сейди Амыдеря бойларында өнүп-өсүпдир* («Эдебият»). *Буларың үчуси-де шу обада өнүп-өсен, огланлыкдан биле гезен дең-душларды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨҢ, 1. Бир задың йүз тарапы, алын тарапы. *Яраглыларың өңүне дүшүп барян Полторацкий:—Тыченко бери мени голдаҗак болуп эле дүшәймесе ягшыдыр — дийип ойланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Өңки вагтлар, озал, өңүрти, башда. *Шу теклип, шу пикир мундан бир хепде өң болан болса болмаярмы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен маңа өңлер доганым диййәрдиң-ле?!* («Совет эдебияты» журналы). Өң гелен орун алар (накыл). *Өң деген юмругың тәсири артык* (накыл). *Өнүм геленден соңум гелсин* (накыл). 3. Көмекчи сөз ролунда: *дпшигәниң өңүнде. Мәрекәниң өңүнде.* ◇ Өң етен — хер бир гелен, өзүнче бар-ёк, болар-болмаз, болгусыз (адам хакда). *Хер бир өң етен билмейән задыны билйән дийип отурса гаты гелшиксиз боляр.* Өңде барыжы — ишде, зәхметде гөрелде гөркезижи, зарпчы. *Шахырың танкыды эсасында ялталарың арасындан өңде барыжы колхозчылар хатарына гечөнлери хем болды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Өңе дүшмек — ёл гөркезмек, ёлбашчылык этмек. Өңе серетмек — гелҗеги гөз өңүне тутмак. Өңе сүрмек — иши жанландырмак, гүйчли депгин билен алып бармак. Өңүни алмак — бир задың болмагына ёл бермезлик, бир затдан сакламак, дегишли чәре гөрмек. *Уршуң өңүни алып болар ве онуң өңүни алмак герек* («Яш коммунист» газети). *Сувуң бисарпа тутулмагының өңүни алмак герек.* Өңүни башламак — бир ише илкиңжи болуп гиришмек, башыны башламак. Өңүни кесмек — бириниң я-да бир задың ёлуны бөлмек, ёлуны беклемек.

ӨҢАЛДЫ, Сувы башга яна акмазлык үчин оңы беклөнйлен сувлы такыр.

ӨҢАТЛЫ, Гелин алынмага гидиленде ве гайдыланда гелналҗылардан озян атлылар, атбашчы. *Сона затдан бихабар, Муңа өңатлы гелди* (А. Аламышов, Сона).

ӨҢБАРАК, Атбашчыларың арасындан белленен пеллехана иң илки гелен өңатлы. *Өңбарагың бир семиз токлусы билен бир түмен пулы бар—дийип, жар чекдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ӨҢБАШЧЫ, 1. Өз ызы билен алып барыжы, бир ишиң илки башыны башлайжы. *Ол инди көп тәзеликлериң өңбашчысы болуп дуряр* («Совет эдебияты» журналы). *Бу достлугың өңбашчысы, Батыр бейик рус халкы* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бир херекетиң, акымың ёлбашчысы. *Совет халкы өзлериниң сынаглардан гечен өңбашчыларының — коммунистлериң ёлбашчылыгы астында коммунизме тарап барярлар.*

ӨҢБАШЧЫЛЫК, Өңбашчы болмаклык, ёлбашчылык. *Советлериң, комитетлериң өңбашчылык, мобилизлейжилик ролы* («Совет эдебияты» журналы).

ӨҢДЕЛИК, Өңде барыжылык, өңде болмаклык, өңе гидижилик. *Язгул пагта йыгымында өңделиги газанды.*

ӨҢДЕ-СОҢДА, 1. Иру-гич, бир вагт, хачан хем болса, ахырсоңы. *Сен ол китабы өңде-соңда окамалы боларсың!* 2. Хич вагт. *Мен өңде-соңда ялан сөзлемедим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӨҢИ-АРДЫ [өңи-а:рды], Өңи ве ызы, башы-аягы. *Ер сүйшен ялы барян гошуның өңи-арды гөрненок.*

ӨҢИНЧӘ [өңи:нчә], 1. Эдил өң янында, бир азажык өң, өңүсырасы. *Өзүнден өңинчә ёлдашы гелип гитди.* 2. Илки билен, озалы билен. *Өңинчә сапакларыңы тайярла, соңра дыңч ал!*

ӨҢКИ, 1. Геченки, овалкы, озалкы. *Ай дурдукча өңкүсиндеп ягтыляр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өңде гелйән, өң янындакы. *Багшы ага, сениң тәзе дүзен айдымыңы хөвес билен диңләнимиз өңки агшам дәлмиди?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ӨҢКИ-ӨҢКҮЛИК, Өңкүси ялы, хемишекиси ялы, шол бир болушдалык. *Хемме зат ене өңки-өңкүлигине галыпдыр. Бу ики тәзе адамың еллери ятышансоң, ене-де өңки-өңкүлик башлар* («Совет эдебияты» журналы).

ӨҢКИ-СОҢКЫ, Озалкы ве хәзирки, әхли, башдан гечениң бары, башдан-аяк. *Сапаның шу сөзлеринден гарры энәниң өңки-соңкусы гөзүниң өңүне гелип, бар гахары келлесине йыгнанан ялы гөзлери йителип гитди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨҢКҮЛИК, 1. *сер.* Өңки-өңкүлик. 2. Озалкы ягдай, өңки болуш, хемишеки ягдай. *Агроном, сениң өңкүлигиң ёк!* («Совет эдебияты» журналы).

ӨҢЛИ-СОҢЛЫ, Ымыклы, хемишелик. *Дон бичерлер еңли-янлы, дост тутарлар өңли-соңлы* (накыл).

ӨҢЛУК, Эгин-эшигиң кирлемез ялы гейимиң үстүнден гейилйән ве тутуш өңүни өртйән гейим, фартук.

ӨҢҢИЛ [өңни:л], Гечен йыл дәл-де, ондан өңки йыл.

Өңкил ыгал көп болупды. Өңкил хем шуңуң ялы эрбет ыссы болупды.

ӨҢҢИН [өңңи:н], Дүйн дәл, ондан өнки. гүн. *Ашгабатда өңңин илкинҗи сапар гар ягды* («Совет Түркменистаны» газети).

ӨҢРӘҢ, Мундан бираз өң, сәхел өң. *Өңрәк гелсе болсаң, яңкы машына етишердиң.*

ӨҢҮРДИҢ, Атың, эшегиң өң аякларыны жүп атып, арт аякларыны хем ёргаладып чапышы. *Мерет ябының өңүрдигини яздырман, бир сагатлап сүрүп, ябыны гара дере батырып, шәхере гирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ӨҢҮРДИҢЛЕМЕҢ, Өңүрдигине гитмек, юваш чапмак.

ӨҢҮРДИҢЛЕТМЕҢ, Өңүрдигине гойбермек, чала чапдырмак, өңүрдигине чапдырмак. *Ярышянлар атларыны өңүрдикледип барярдылар.*

ӨҢҮРТИ, Озалы билен, өңи билен, илки билен, озал башда. *Онда оңы сенден өңүрти бири чишләндир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол өңүрти барса, мен соңундан барып хем гөрдүм* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ӨҢҮРТМЕҢ, 1. Бир зады бейлекилерден өң этмек, башгалардан өңинчә этмек. *Етгинҗеклер хошлашып, бири-биринден өңүртҗек болуп, ерли-ерден геплэп башладылар* («Совет эдебияты» журналы). *Пагта планыны долдурмакда өңүртмек.* 2. Өң гелмек я өң бармак. *Ол менден өңүртди. Елдашыңдан өңүртмек.*

ӨҢҮСЫРА [өңүсы:ра], Бир задың, ваканың эдил өң янында, сәхелче вагт озал, өңүрти. *Мен эртир, гүн батмазының өңүсырасы пыядалап ёла дүшейин — дийип, Мырат йүрегиндәкисини айтды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Ол биринҗи нобатда шу бәшйыллыгың өңүсыра колхозың болуш ягдайыны гүррүң этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Рехмет Сейидов, арадан чыкмазының өңүсырасында «Багтлылар» поэмасыны язды* («Совет эдебияты» журналы).

ӨПДҮРМЕҢ, Поса бермек, огшатмак.

ӨПМЕҢ, Поса алмак, огшамак. *Берекелла, гызым, батыр болмак герек! — дийип, гуҗаклап маңлайындан өпди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гуваныр өз зүрядына, Тайлы гезек өпди эне* («Пионер» журналы).

ӨПҮШМЕҢ, Бирә-бириңи огшамак, өпмек, огшашмак. *Өпүшиң тиз, өпүшиң, тиз! Ким гүнәли, билйәрис биз* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ӨР [өр]: **өр турмак** (галмак) — отуран ериңден дик галмак, дик дурмак, ёкары турмак. *Оның машгаласы өр турды* («Бахар»). *Мени гөрүп гарры өр галды* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ **Өр боюна галмак** — зөвве турмак, чаласынлык билен ериңден турмак. *Өң хатарда отуран огланлар өр бойларына галдылар* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). **Өр-гөкден гелмек**—осламадык, чак этмедик задың үчин гаты гең галмак, хайран галмак. *Бирден сачагы гөрүп, Гелди аял өр гөкден* («Мыдам тайяр» газети). *Жахан бу сөзе өр гөкден гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ӨРГҮН [ө:ргүн], *мед.* Käбир кеселлерде температура галмак зерарлы бедене өрйән овнужак дүвүртиклер. *Бу өргүне медицинада фолликул дийлип ат берилйәр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы göреш). *Гарахассалык өргүни. Гызамык өргүни.*

ӨРГҮНЛИ [ө:ргүнли], 1. Өргүн билен йүзе чыкян, өргүн өрмек билен гечйән. *Өргүнли гарахассалык. Өргүнли гызамык.* 2. *гөч. м.* Яңы сакгал-мурт чыкып угран. *Ол: — Баллым, баллым! — дийип, оның ялаңач гарнына чалажа өргүнли эңегини ойканда, Аннам жыкыр-жыкыр гүлйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ӨРДЕК [ө:рдек], *зоол.* Көпленч сувда яшаян ясы гүнкли, гысга аяклы гуш. *Деңиз айлагларында өрдеклере душ гелинйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Деңиздәки мавы сувлары гөрдүк, Көллердәки өрдек, гувлары гөрдүк* («Пионер» журналы).

ӨРДЕКБУРУН [ө:рдекбурун], *зоол.* Австралияда яшаян, бурны өрдегиң бурнуна меңзеш ве юмуртга гүзлаян хайван. *Өрдекбурун хем-э Австралияда, хем-де Тасманияда душ гелйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ӨРДҮРМЕҢ [ө:рдүрмек], 1. Өрүп тайяр этдирмек (эгин-баш, жорап барада). *Эҗем Марала жорап өрдүрди.* 2. Тарларыны бири-биринің ичинден гечирип ишдирмек (йүп, сач ве ш. м. барада). *Бибижик гулпагыны гелнеҗесине өрдүрйәрди.* 3. Бири-биринің үстүнде эндиган гоюп салдырмак (керпич, там ве ш. м. хакда). *Керпижими ики саны усса өрдүрйәрин.*

ӨРЕ [ө:ре] I, Өйүң, чатманың ичинден урулян сүтүң. *Бу-да чатманың арткы өресинден гайым япышды* («Гөроглы» эпосы).

ӨРЕ [ө:ре] II, Угуң чагарыга гейдирилйән ери.

ӨРИ [ө:ри], Мал бакылян отлук мейдан, ер, отлаг, яйла. *Хемише, хениз дың саз бермәнкә өрә чыкмага эндик болан сүри эйәм өрүп толкунышмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ири маллар якын өрүлерде бакыляр* («Колхоз гүнлери»). ◇ **Өрүси гиңемек — дүнйәси гиңемек, гатнашык эдйән ери** артмак, яйнамак. *Мехинлиниң өрүси гиңемек билен, оның дурмуша болан талабы-да артды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). **Өри чекмек** — 1) чаганың оюн билен гызыкланып, өзүниң азарыны эжесинден совмагы; 2) яш овлак-гузуларың, көшеклериң отламага гитмеги.

ӨРҢ, Даңы, баг. ◇ **Өркүни үзмек** — ерден я-да башга бир затдан араңы дашлашдырмак, узаклашмак. *Обадан-да бизиң өркүмиз үздүң, Барыш-гелишлериң кесдиң барыны* («Совет эдебияты» журналы).

ӨРҢЛЕМЕҢ, Малы отармак үчин отлук ере даңмак. *Бир улы чынарың үстүнден барды вә оның саясында атыны өрңлэп, дынч алмакчы болды* («Түркмен эртекилери»).

ӨРҢЛЕНМЕҢ, Отарылмак үчиң отлук ерде даңылмак. *Олар өрңленен улагларың башга хич бирине хем якынлашмандырлар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨРҢЛЕТМЕҢ, Отармак үчин отлук ерде даңдыртмак. *Ол, огланларың бирине атыны отлук ерде өрңлетди.*

ӨРҢЛЕШМЕҢ, Өрклемәге көмеклешмек. *Маллары өрңлешмек. Мыхманларың атларыны өрңлешмек.*

ӨРҢЛИ, Отарылмак үчин отлук ере даңлан. *Шол өрада хич бир маслахата хем гарашып дурман, сув тутянлардан бир йигит өрңли дуран ши ябыларындан бирини мунуп, гала бака йүзиң салып гидйәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨРҢҮҢ, 1. Дүйәниң аркасының түңңи ери. *Йүкчи арваналарың йүк чекмекден яңа өркүҗиниң гапдаллары ягыр болярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Дагың ве ш. м. депеси, бейик ери, гериш. *Даг өркүчлеринден яңы сайланан Гүн өзүниң шөхлесини әлеме боллук билен яйрадып башлады. Каналың өркүч болуп ятан райышы чәгелик билен говача мейданының арачәги болуп хызмат эдйәр* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Бир дөврүң, вагтың, паслың я-да ваканың ортасы, айгытлы вагты. *Январь айы гышың өркүҗи хасапланса-да, өрән майылды* («Совет Түркменистаны» газети).

ӨРҢҮЧЛЕК, Улы өркүчли.

ӨРҢҮЧЛЕМЕҢ, Толкун атып бейик-бейик өркүч, толкун эмеле гелмек (деңиз сувы хакда). *Сөзе салым вагт гечмәнкә, шемал туруп, өркүчлэп угран гомлар бирнеме ховатыр этдирйәрди* («Мыдам тайяр» газети).

ӨРМЕ' [ө:рме], 1. Өрүлип тайярланылан, өрүлип бежерилен (жорап ве ш. м. өнүм хакда). *Бейле гапдалымызда чәгесөв кенар боюнда өрме кепбе йыкылып ятыр-*

ды («Совет эдебияты» журналы). 2. Тарлары бири-бириниң ичинден гечирилип ишилен, өрүлип тимарланан (йүп, сач ве ш. м. хакда). *Гызың өрме гара сачлары Бегенҗи гозгалаңа салды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӨРМЕК [ө:рмек] I, 1. Йөрите чиш я-да машын аркалы йүплүкден, эришден ве ш. м. өңүм тайярламак. *Тәзе автоматың отурдылмагы җорап өрмекде өндүриҗилиги ёкарландырмагы үпҗүн этди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Сачы я-да кәбир өсүмликлериң балдакларыны бири-бириниң арасындан гечирип бирлешдирмек, ишмек. *Меле сачын өрүп, еңседе дүйрләп, Рус аялы отыр оглун гуҗаклап* («Совет эдебияты» журналы). 3. Бири-бириниң үстүне тертипли гоюп галдырмак. *Эйәм 40 мың саны керпич өрүпдирлер* («Совет эдебияты» журналы).

ӨРМЕК [ө:рмек] II, 1. Гөгерип башламак, гөгерип чыкмак (от хакда). *Бахар гелип от өренде, Гур токайда дөврак сүрер* («Мыдам тайяр» газети). *Язың шемалы яңы өрен гөк отларың, ёвшанларың ысы билен өсйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Түй чыкмак. *Онуң келлесине тәзе өрен селчең гара түйлери онуң йүзүни өңкүсинден бираз үйтгеден ялыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Ялаңач эҗегине болса ийменшик гара гыллар өрүпдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Беденде хер хили дүвүртик пейда болмак. *Чага гызамык чыканда, беденине өргүн өрйәр.* 4. Көплүк болуп аяга галмак, бирден туруп гитмек. *Мугаллым туранда, окувчылар-да өрди* («Совет эдебияты» журналы). *Эзиз лаңңа галды. Төвгрегиндәкилер хем өрдүлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гәвүшин чалып рахат ятан сүри гүрре өрйәр* («Совет эдебияты» журналы). 5. Билеликде укудан турмак, оянмак, турмак. *Ничик? Саг-аман өрдүңиз, ми?!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Бир өйден өрмек — бир машгалада яшамак, бир өйде яшамак, дурмуш гурмак. *Эгер Айна-да Артык билен бир өйден өрсе, онда онуң дүнйәде кеми галмаҗакды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨРҢЕМЕК [ө:рнемек], Несил артмак, көпелмек. *Малдарчылык өсйәр бизде, Гоюн-гузы өрҥәп дүзде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ӨРПҮНҖЕК, Ховут йыртылмазлык үчин үстүнден атылян дери я-да кече бөлеги.

ӨРТ: өрт алмак — ода чавланып гаралмак, ода чавланып янмак, көймек. *Ядыңдамы өтен яз, Буравың өрт аланы?* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гара өрт болмак — гаты гаралмак, янып гаралмак, көймек. *Гүне гезип гара өрт болмак. Чөрегиң йүзи гара өрт болупдыр.*

ӨРТГИ, Бир задың дашыны япмак, йүзүни өртмек үчин уланылян зат. *Отага гирен ериңде үсти ак өртги япылан стол дур* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӨРТДҮРМЕК, 1. Бир задың үстүни басыртмак я-да бир зады япдырмак. *Тамың үстүни толь билен өртдүрмек.* 2. *гөч. м.* Җенаяты гизлетмек, гүнәни яшыртмак.

ӨРТЕМЕК, Бир зада гынандырып азап чекдирмек, гүн яманыны гөркезмек, хорламак, якмак. *Лачын киби гыя бакдым, Өртедим, җаным якдым* («Гөроглы» эпосы). *Мени хас өртән чем шол болды* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Күмүш гапыржак).

ӨРТЕНДИРМЕК, Бирини өртемек, өртәп гынандырмак, гүн яманыны гөркезмек, якмак. *Директорың игенҗи, Өртендирди Набады* («Совет эдебияты» журналы).

ӨРТЕНМЕК, Бир зада гынанып, җаныңы якмак, гүн яманыны гөрмек, хорланмак, янмак. *Менден өзге гыз гыт дәлдир дүнйәде, Эмма мен өртенйән башга бир зада* («Совет эдебияты» журналы).

ӨРТИ, *сер.* Өртги. *Чадырларың гапы өртүлери алдыгына шапырдап, дарты йүплери батлы халланлашярды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Чеп бөвүрде өртүси йыртылышан көне диван, стол билен диваның аралыгында ичи газет-журнал гардан долы шкаф дурды* (Г. Кулыев, Көпетдагын аңырсында).

ӨРТМЕК, 1. Үстүни япмак, бүремек. *Яз геленде, бейик дагы өртүп суран ак гарлар, Эрәп-эрәп, деря болуп, узаклара акярлар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өңүни тутмак, өңүне габат болмак. *Гүнүң йүзүни топбак булут өртди* («Мыдам тайяр» газети). 3. *гөч. м.* Яшырмак, гизлемек (вака, гүррүң ве ш. м. хакда). *Олар өйлеринде болан ваканы өртдүлер.*

ӨРТҮК, 1. *сер.* Өртги. *Чыкыпдыр өртүкден аяҗыклары, Тиз бол! Тиз бол! Дүш өңе, йөри!* (А. Атажанов, Ики поэма). 2. Бир задың ёкарқы, үстки гатлагы.

ӨРТҮЛМЕК, 1. Үсти япылмак, бүрелмек. *Онуң гөзлериниң шөхлеси өвди-де, габаклары өртүлип галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бөлек-бөлек аксовулт дашлар дүрли-дүрли агачлар билен өртүлипдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Өңи тутулмак, өңүне габат гелмек. *Айың йүзи гара менеклөр билен өртүлипдир.* 3. *гөч. м.* Яшырылмак, гизленилмек (вака, гүррүң ве ш. м. хакда).

ӨРТҮНҖЕ, Өртүнмек үчин энҗам, япынҗа. *Адамлар өртүнҗелерини башларына бүренишип, ыкларыны бакышып, дөвүм-дишлем чөрек ийдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӨРТҮНМЕК, Өз үстүне өртмек, япынмак, бүренмек. *Уклапдыр дүйүрленип икиҗиги-де, Үстлерине өртүнип хөне жилтге* (А. Атажанов, Ики поэма).

ӨРҮЗМЕК [ө:рүзмек], 1. Үркүзип учурмак, үркүзмек. *Билбилин өрүздим багындан, Доландым солы-сагындан* («Гөроглы» эпосы). 2. Аяга галдырмак, өр турузмак, туруздмак. *Пөкгениң өйүндәки отуранлары өрүзен хем шу адамының моҗук сесиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Укудан турузмак, оятмак, ояндырмак. *Туран галмагал ятанлары өрүзди.* 4. *гөч. м.* Үстүне чоздурмак, күшгүрмек.

ӨРҮЛМЕК [ө:рүлмек], 1. Тарлары бири-бириниң ичинден гечирилип ишилмек, өрүп гутарылмак. *Ол гызының ики өрүлен узын сачлыҗа келлесини сыпалады* («Мыдам тайяр» газети). 2. Йөрите чиш я-да машын аркалы йүплүкден, эришден ве ш. м. торланып өңүм тайярланмак. *Эл билен өрүлен иримчик маталар гейим, халта ве башга затлар үчин уланылыпдыр* (СССР тарыхы). 3. Бири-бириниң үстүне эндиган режеленип гоюлмак. *Мис ялы керпичлеҗ оклав дек килең, Догры өрүлшине галарды тәсин* («Совет эдебияты» журналы).

ӨРҮМ [ө:рүм], 1. Сачың өрүлиши, ишими. *Шахыр гошгының довамында сачлары дөрт өрүм түркмен гызларыны тарыплаҗ. Энәниң чал сачларының өрүмлери йыгырт атан яңакларына дөкүлипди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Чәгесөв ерлерде газылан гуйыны беркитмек үчин онуң ич йүзүне сөзен, йылгын ялы агачлар өрүлип эдилен десга.

ӨРҮНМЕК [ө:рүнмек], 1. Өз сачыңы өзүң өрмек. *Сонаҗык инди өз сачыны өзи өрүнип билйәр.* 2. Өзүң үчин бир зат өрмек, өрүп тайярламак. *Ол өзүне бир йүң жорап өрүнди.*

ӨРҮШМЕК [ө:рүшмек] I, Өрмәге көмеклешмек (жорап, гейим, сач ве ш. м. хакда). *Биби гелнеҗесине жорап өрүшйәр.*

ӨРҮШМЕК [ө:рүшмек] II, 1. Еке-екеден туруп башламак, өрүп башламак, турушмак. *Гоюнлар өрүшип башлады.* 2. Ызлы-ызына туршуп башламак, оянышып башламак, укудан оянышмак. *Чагалар еке-екеден өрүшип башладылар.*

ӨРЧ: 1) өрч алмак — барха гүйжемек, мөвч алмак. *Ол ювашаман, гайтам өрч алярды;* 2) өрч болмак — бирн билен гыр-тут болмак, бирини өзүне душман дийип билмек.

ӨРӘН, «Жуда, артыкмач, гаты, хас» диен маныда улаңылян гүйчлендиржи көмекчи. *Мен Гызыл Гошунда өрән саг-гургун гезип йөрендирин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Социалистик реализм усулының манысы өрән гиңдир* («Эдебият»). *Мейдан өрән ыссы, дурар ялы дәл* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ӨСГҮН, Боюны алан, гытык дәл, бойы узын, говы өсен, бойы етен. *Гарры агаран өсгүн гишларыны гымылдатды. Онуң келлесинде депеси гызыл бегресли, түй буйрасы өсгүн гаракөли телпеги барды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Өсгүн говачалар тагзым эдйәрди Гызларың өңүнде башларын эгип* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ӨСДҮРМЕК, 1. Экип етишдирмек (экеранчылык, багчылык ве ш. м. хакда). *Багчылыгы өсдүрмәге жан чекип, Бежерйәс багымыз жошдурып гөвүн* («Пионер» журналы). 2. Тербиеләп, эклән-саклап етишдирмек (чага хакда). *Бизем-э бир нәче чага өсдүрип етишдирипдик.* 3. Көпелтмек, артдырмак. *Малдарчылыгы өсдүрмек.* 4. Бир идеяны өңкүсинден артдырмак, гиңелтмек, яйбаңландырмак, говуландырмак, гүйчлендирмек. *Кемине өз дөредижилигинде бейик шахыр Магтымгулының пикирлерини дөврүне гөрә өсдүрйәр* («Эдебият»).

ӨСМЕК, 1. Гөгерип бой алмак, бойы узалмак, етишип бармак (экеранчылык, багчылык, өсүмлик ве ш. м. хакда). *Гүн гызып башлалы бәри, экинлер говы өсйәр.* 2. Тербиеленип етишмек, тербиеленмек (адам хакда). *Огланлар өсйәр. Совет Союзында чагаларың сагдын өсмеклери үчин әхли шертлер дөредилендир.* 3. Саны артмак, көпелмек, артмак. *Бизиң юрдумызда малдарчылык барха өсйәр. Колхозың гирдежиси бу йыл гечен йылдакысындан үч эссе өсди.* 4. Гүйчленмек, кувватланмак, беркемек. *Бизиң совет жемгыстимизиң өсмеги, гүллемеги халк дөредижилигине хем тәсир этди* («Эдебият»). 5. Камиллешмек, яйбаңланмак, гиңелмек. *Өңки вагтда түркмениң саз сунгатында болмадык оркестр ве ансамбль бизиң дөврумизде дөреди ве гүнсайын өсйәр* («Эдебият»). 6. Дүшүнжәң артмак, дүшүнжели болмак. *Совет адамлары гүнсайын өсйәрлер.* 7. *гөч. м.* Дережән галмак, ёкары везипә гечмек.

ӨССҮРИМ, Яш несил, өсүп етишен несил. *Муңа соңкы өссүримлер: — Усса, усса ага — дийип, ат берйәрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ӨСҮМЛИК, Топракдан, ховадан органики дәл маддалар билен иймитленип өсйән организм. *Адамлар өсүмликлериң сүйүмлерини өрмәге гечипдирлер* (СССР тарыхы). *Шор ер өз үстүне өсүмлик гөгертмейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ӨСҮНТГИ, 1. Агажың, кәбир өсүмлигиң дүйбүнден гөгерйән шаха; экилен тохумың чыкып башлан бөлеги. *Екары дережедәки ызгарлылыкда говачаның чигитлерини ве шинелән чигитлериң өсүнтгилерини кеселледи.* *Ән патоген организмлериниң өсмеги үчин аматлы шертлериң дөрейәнлиги хакында ылмы эдебиятда гөркезмелер бар* (И. Д. Шубин, Мары областының шертлеринде говача үчин топрак тайярламагың айратынлыгы). *Өсүнтгини бычгы билен кесип, агажы йылмамак.* 2. Бедениң бир ерине артык чыкан зат.

ӨТ [ө:т], *мед.* Багырда эмеле гелйән ве өт халтасында йыгнанян сувук жисим. *Багрың чыкарян өди өт халтасында йыгнаяр.* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). ◇ Агза өт (зәк) атылан ялы этмек (болмак) — *сер.* Агыз. *Сүйжән агзына өт атылан ялы болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ӨТГҮН, 1. Часлы, батлы, гүйчли, тәсирли (сес, әхен хакда). *Азанчы оларың өйлериниң гүнбатар ишгинде дуруп, өтгүн сес билен азан айтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Йити тәсир эдижи, йити, гөргүр. *Гожан өтгүн гөзи, гөр нирә гараяр* (Б. [illegible], Алар).

ӨТГҮН-ӨТГҮН, *сер.* Өтгүн. 1. *Баранов [illegible] гепледи* («Совет эдебияты» журналы)

ӨТГҮР, 1. Күтек дәл, говы кесйән, йити, кесгир. *Бир өтгүр бычгыны аляр* («Пионер» журналы). 2. [illegible] Йити [illegible] дегерли, тәсирли (сөз, дерман ве ш. м. хакда) [illegible] *маның гаршысына гөнүкдирдилер* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Ичинден гечип барян, йити. [illegible] 4. *гөч. м.* Говы гөрйән, йити. *Ол өтгүр [illegible] дикди. Ер астына етйәрди, Өтгүр гөзи Атаның* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Өтгүр дегмек — [illegible] сир этмек, өрән гынандырмак. *Парахат [illegible] үстүне ганым [illegible] дыңч отуран халкы гырана салмагы өрән [illegible] ра хас хем бетер өтгүр дегйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨТГҮРЛИК, 1. Говы кесиҗилик, күтек дәллик, йити-лик, кесгирлик. *Пычагың өтгүрлиги.* 2. Берк [illegible] жилик, йити манылылык, тәсирлилик (сөз, [illegible] ш. м. хакда). *Сөзүң өтгүрлиги. Дерманың [illegible]* 3. Говы гөрүҗилик. *Гөзүң өтгүрлиги.*

ӨТГҮСИЗ, Хич айрылмаян, гечмейән, совулмаян [illegible] лук, кынчылык хакда) *Өтгүсиз язык — баша хорлук* (накыл).

ӨТЕ, Чакданаша, хетденаша, артык, бетер, аша, гаты. *Артык ондан хем өтерәк гыгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүйчден өте гүйч[illegible] барды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Өте гечмек — хетден ашмак, ченден чыкмак, герегинден артык гүрлемек я-да херекет этмек. *Хошгелди бу гүррүңлерден Чары аганың газанылан үстүнлиге аша буйсанып, өте гечмейәнини аңлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Өте гитмек — *сер.* Өте гечмек. *Өте гитсең өкүнерсиң* (накыл). Өте дүшмек — *сер.* Өте гечмек. *Гелиң, фактдан өте дүшмезлик үчин, олары бармак басып саналың* («Токмак» журналы). *Нуры диер сөзүм лап дәл, эй эзиз достум, Ата! Нәхили тарып этсем, дүшмерин асыл өте!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). Өте эшитмек — нәдогры эшитмек, ялңыш эшитмек. *Мен оның бу сөзлерини өте эшитдим* (Н. Повма, Себәбини соң билдим). *Өте эшиден өй йыкар, чала эшиден—чатма* (накыл).

ӨТЕГЧИ, Гечип гидип барян, гечегчи, ёлагчы. *Өтегчилериң сеслерини чыкарман улудан дем алмаклары болса, шол вагшылыга жошян гахар аламатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өтегчи болсалар, гой олар аркаларындакы көне адатың йүклерини-де бизе мирас галдырман, өзлери билен алып гитсинлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӨТЕЛГЕ, *сер.* Гечелге.

ӨТЕН, Өң гечип гиден, өң болуп гечен, өңки, озалкы, гечен. *Ол, бирден өтен вакалары гөзгады. Өтен агшам Москвадан гелдим* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Өтен заман *грам.* — ишлигиң гепленйән вагтдан өң болуп гечен херекети гөркезйән заман формасы. *Мен китабы окадым.*

ӨТЛЕ [ө:тле], *мед.* Гысга вагт довам эдип, ичден тутян гүйчли санҗылы кесел. *Өтле тутмак.*

ӨТЛЕМ, *сер.* Өтлем-өтлем. *Ичинден өтлем гечилйән ики отаглы там арка йүзүндәки мал ховлусының дивары билен хем башга тамлар билен утгашярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол өз машгалаларының яшаян өтлем тамларының биринде ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨТЛЕМ-ӨТЛЕМ, Бири-бириниң ичинден гечйән бир нәче отагдан ыбарат болан, бир нәче өтлемли (жай,

там). *Хөкүметимиз олара өтлем-өтлем овадан жайлар салып берди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ӨТМЕК, 1. Гечип гитмек, гапдалындан, үстүнден гечмек. *Етип хем дурмадым, душундан өтдүм* («Токмак» журналы). *Агарып ятан мейданың үстүнден өтен бадымыза яшайыш жайлары гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гечмек (вагт хакында). *Ене бир йыл өтенсоң, мен хем мекдебе гитжек* («Мыдам тайяр» газети). 3. Озуп гечмек, өңе гечмек, еңмек, озмак. *Ярыш гуруп, сен ярышда өтйәрсиң, Үстүнликден-үстүнлиге етйәрсиң* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 4. Сатын алынмак, сатылмак, гечмек. *Харытларың өтмән галжагы ёк.* 5. *гөч. м.* Яшап гечмек, өлүп гитмек. *Дантениң гуманизмиң өң янында өтүп гечен адамдыгы билдирип дур* (Орта асырлар тарыхы). 6. Бедене йити тәсир этмек, авушатмак, агыртмак. *Соган арассаланыңда гөзе өтйәр. Гөзе гуйдан дерман өтйәр. Иод яра өтйәр.* 7. Гүнәсини гечмек, багыш этмек, языгыны багышламак. 3. Кесип билмек, говы кесмек (палта, пычак ве ш. м. хакда). ◇ Дишиң өтмек — *сер.* Диш. *Сениң оңа дишиң өтмез, шу айдан сөзлериңи янында айдып хем билмерсиң.* Дүнйәден өтмек — арадан чыкмак, вепат болмак, өлмек. *Шәхере бу салкын көлегели багы берен багбан бир вагт дүнйәден өтди* («Совет эдебияты» журналы). Сөзүң өтмек — *сер.* Сөз. *Сөзүң өтжек адамлар билен гурлеш!* («Совет эдебияты» журналы).

ӨТРИ, «Себәпли, гөрә, зерарлы, үчин» ялы маныда уланылян көмекчи. *Әтиячдан өтри шоңа хем машын билен бир адамыны угратмагымыз герек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӨТҮК, Хаятың, диварың ашагында гоюлян гечелге, сүмелге, сув акар ялы дешик. *Өң янындакы сув гечйән кичижик өтүкден иңңилди сеси Мередиң гулагына илди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бу бага сув акып гирйән бир өтүк барды* («Гөроглы» эпосы). *Олар гараңкы өтүкден чыкдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ӨТҮЛМЕК, Гечилип гидилмек, гапдалындан я-да үстүнден гечилмек. ◇ Гүнәң өтүлмек — *сер.* Гүнә. *Онуң гүнәси өтүлди.*

ӨТҮНМЕК, Өтүнч сорамак, товакга этмек, хайыш этмек, эден ялңышыңы гайдып алмак. *Ашыр иң соңунда, чай башында Артыкдан узур өтүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨТҮНЧ, Гүнә багышланмагы үчин эдилйән товакга, хайыш, арз, узур. *Горкузмады асыл совет гызыны, Өтүнч дилән, эпмеди ол дызыны* (А. Атажанов, Ики поэма).

ӨТҮРИЛМЕК, 1. Гечирилип гойберилмек, уградылмак. *Якын ёл билен өтүрилмек.* 2. Бир задың ичинден гечирилмек. *Иңңә сапак өтүрилмек.* 3. Дакылмак, гейдирилмек, илдирилмек. *Көйнегиң иликлери өтүрилди. Жапар дулда чүйден өтүрилип асылан гоша гөзи душенден: — Шу гүн-ә ава гидиләйсе-де бичеме дәл экен!— дийди.*

ӨТҮРМЕК, 1. Гечирип гойбермек, үсти билен я-да ичи билен экитмек. *Харытлары Руссияның ичинден өтүр-де, Европа етир* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Бир задың ичинден гечирмек. *Ол эртир ирден эжеси ве какасы билен хошлашып, дүвүнчекли яглыгына таягы өтүрип эгнине атды-да, Гызыл Гошун гуллугына кабул эдилйән пункта угради* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Бир зада икинжи бир зады гейдирмек, илдирмек. *Бармаклара йүзүк өтүрмек.* 4. Белли бир вагты гечирмек. *Капитализмиң өз мөвритини өтүрендиги айдып гөрүнйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 5. Иш башаржаңлык ве ш. м. тайдан бириндан артдырмак, өңе гечмек. *Элбетде, дегйәр, ёлдаш Сәхедов! Огул өз какасындан өтүрип баряр* (Г. Мухтаров, Пьесалар). ◇ Гөз өңүнден өтүрмек — *сер.* Гөз. *Гелжеклерин гөз өңүнден өтүрип, Гүррүң — дурмуш гурмаклыга етишди* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ӨТҮШМЕК, 1. Бир задың вагты гечишмек, мөхлети гечмек. 2. Гаты бишип заяланып башламак (ир-иймиш хакда). *Бу гарпыз бирнеме өтүшипдир.* 3. Дүйп тутмак, бетерлемек (кесел хакда). *Өтүшен халатларда бу кеселлериң өмүрлик болуп галмаклары мүмкин* (С. О. Дулицкий, Рахит).

ӨТӘГИТМЕК, *сер.* Гидибермек. *Гитмели болса өтәгидерин!* («Совет эдебияты» журналы).

ӨЧ [ө:ч], 1. Биринде болан ар, бирине болан гахар-газап дуйгусы. *Тайярды ол шол заман, Шол касам, шол өч билен* («Мыдам тайяр» газети). *Сөвеш билен гечди гыш билен яздан, Йүрегинде өжи жошдурып диңе* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Душманлык, терслик, жетлик. *Ол мениң билен өчдүр.* ◇ Өч алмак — биринден ар алмак, арыңы алмак үчин бирине яманлык этмек. *Адамларың йүрегинде фашист-ганымлардан өч алмак хыжувы жошды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨЧГҮН, Шөхлеси онча клы йити болмадык, солгун болан, өчүгси. *Хәзир онуң гөзлеринде йигитлик чагының йитилиги галмадык болса хем, шөхлеси өчгүн дәлди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӨЧЕҢКИРЛЕМЕК, Өчүп гутарыбермек. *От өчеңкирләндир.*

ӨЧЛИ [ө:чли], 1. Биринде өжи болан, ары галан, арлы. *Нәмеден болса-да, онуң гашлары чытылып, маңлайының йыгыртлары хас көпелип, гөйә көнеден бир өчлүсини гөрен ялы болуп: — Ах, бу сенмидиң?! — дийип, гайра чекилди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Бири-бирине душман болан. *Өчли адамлар.*

ӨЧЛҮЛИК [ө:члүлик], 1. Өжи бар болмаклык, өчли ягдайда болмаклык, арлылык. 2. Бири-бириңе душманлык. *Онуң гоңшусы билен шол өчлүлигидир.*

ӨЧМЕК, 1. *сер.* Сөнмек. *Көремеси галандан соң көрүгиң үстүнде дуран көмрүң йылпылдылары өчүп, үйшежик гара болуп галыпды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Чилимлериниң хениз оды өчмәнкә, полк командириниң адъютанты Колосовы чагырды* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Оды гозгасаң, өчер, гоңшыны гозгасаң, гөчер* (накыл). 2. Херекет этмекден галмак, дурмак, сөнмек (машын, мотор барада). *«Газигиң» моторы өченден сон, кенарың бейле тарапында ишләп дуран трактороң гүррүлдиси эшидилип угради* («Совет эдебияты» журналы). 3. Гөрүнмез болмак, сүпүрилип айрылмак. *Язылан хат өчүпдир.* 4. Геплемәни бес этмек, лал болмак, сесиңи кесмек. *Өч, гыгырма, айрыл, япышма, гапыны яп!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Реңки өчмек — 1) өчүгси болмак, солмак (ренк барада). *Бу матаның реңки өчүпдир;* 2) ганың гачмак, агармак. *Ол адамының реңки өчүп, йүзи ак там болды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ӨЧҮГСИ, 1. Шөхлеси аз болан, чала ягты берйән. *Яңы доган өчүгси Ай, Сейрек ягтысын сачыпды* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. Солук, солгун, тутук, өчгүн (ренк барада). *Бу матаның реңки өчүгси гөрүнйәр.*

ӨЧҮК, 1. Өчүп галан, сөнен (от, ышык хакда). *Ички жайдакы чыра өчүк дуран экен.* 2. *сер.* Өчүгси 2. *Гетирдилер өчүк ышыклы өе, Пессежик гапыны япдылар чее* (А. Атажанов, Ики поэма). ◇ Реңки өчүк — өрән хор гөриүшде болан, ганы гачык. *Онуң реңки өчүк йүзи жаныың сагат дәлдигини аңладярды.*

ӨЧҮКЛИК, Реңки өчүк халда болмаклык, солгунлык, өчүгсилик. *Реңкиң өчүклиги.*

ӨЧҮРИЛМЕК, 1. Янмагы бес этдирилмек, сөндүрилмек. *Ятыландан соң, чыралар өчүрилйәр.* 2. Сүртүлип айрылмак, бозулмак (хат, текст ве ш. м. хакда). 3. Ус-

тутмак, чыкмак, чыкмак. *Бу гошгының соңкы*
бир ятдан өчүрилдир.

ӨҢҮРІШМЕК, Өңүрмәге көмеклешмек, билеликде өңүрмек. *Өңүрүшмек. Отлук мейдан от аланда, оды өңүрүшмәге колхозчылар, мекдеп окувчылары, застава-лык солдатлары гатнашдылар.*

ӨҢҮРМЕК, 1. Янмасыны кесмек, сөндүрмек. *Ери, чыкмы өңүр-бе, ерине гирип ят!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эли билен ери пешәп, одуң үстүне сув говурбы, өйдешгөзүң якан улы одуны зордан өчүр-бе* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бир задың херекетини дуруман, тыпмак (машын, мотор барада). *Кран ишле-йәнь бәрк-бәт моторы өчүрди* («Пионер» журналы). 3. Өңүрт яйырмак, бозмак (хат, текст хакда). *Бу язан-лыгыны өңүр-бе, тәзеден яз!* 4. Үстүнден чызмак, чызык чекмек.

ӨЧҮРТМЕК, 1. Янмасыны бес этдиртмек, сөндүртмек. *Оҗакдакы оды өчүртмек.* 2. Бир задың йөремесини саклатмак, ятыртмак, дурузмак. *Ишләп дуран моторы өчүртмек.* 3. Сүпүрдип айыртмак, боздурмак. *Тагтада язылан хатлары өчүртмек.* 4. Үстүнден чыздырмак, чызык чекдиртмек. *Гаты гитме, списокдан адыңы өчүрдерин. Гаты гитсең, бейлекилериңи хем өчүрдерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӨЧҮШМЕК, 1. Бирнеме сөнмек, бираз сөнүшмек, сөнүшүп башламак. *Печиң оды өчүшипдир.* 2. Бираз солмак, солгун болмак, бирнеме реңки солушмак. *Реңки өчүшен гейим.* 3 Гүйжи азалмак, ховры гачып башламак. *Гүнүң ховры бираз өчүшипдир* («Пионер» журналы). 4. *гөч. м.* Песелмек, ятышмак, айрылышмак.

П

П Түркмен элипбийиниң йигриминжи харпы.

ПАВИЛЬО'Н, 1. Багларда, паркларда ве ш. м. гурулан, сыпаа терәшли чакланрак жай. 2. Сергиде экспонатлар гоюлян жай. *Туркменистан павильонына бардык* (Аты Сапы. Сайланан эсерлер). *Чагалар сергидәки яш натурашистлериң павильонында болуп, ёкары хасылчылыгың газанан үстүнликлери билен таныш болдулар* («Ёш коммунист» газети). 3. Хер хили кинематографик сеансалар гечирилйән йөрите жай. 4. Азык өнүмлери, сенагат харытлары ве ш. м. сатылян гиң жай. *Шәхерде сувы сув сатылян павильонлар йыл гелдикче көпелйәр.*

ПАГГЫЛДЫ, Сувуклыгың зогдурылып акмагы, бирден батлы гуплмагы, түпең атылмак ве ш. м. зерарлы чыкяш сес.

ПАГЛАМАК, 1. Паггылдылы сес чыкмак, зогдурылып акмак. 2. Атылып гитмек, гүмпүлдемек. *Оның элинде тутуп отурян тимеки паглап гитди.* 3. *гөч. м.* Хондан бери болуп, ялан-яшрык гүррүң этмек, гүплемек, өвүнмек.

ПАГЛАТМАК, Паггылдылы сес чыкармак, зогладып гойбермек. *Асыл арзан этиң чорбасы чыкмаз, Пагладып гайнан-да башга сув ёкмаз* («Совет эдебияты» журналы). 2. Атып гойбермек, гүмпүлдетмек. *Бәшатарының ичиндәки йәне бир түп пагладып гойберди.* 3. Ялан-яшрык гүррүң бермек, гүплемек, ялан сөзлемек.

ПАГСА, Лайдан салынян тамларың, хаятларың 60—70 сантиметр бейикликдәки хер гаты, горы, гушагы. *Пагсаларың ичи боюндан улы* («Совет эдебияты» журналы).

ПАГТА, 1. Говачаның хасылындан алынян сүйүм. *Оның бизиң дерямизден эмеле гелен йүпек пагта билен сатышларыны үнҗүнлемәге ымтылярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Екеме-екелейин сечилип алнан хер бир бүтин говачадан йыглан пагта лабораторияда анализ эдилйәр* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы). 2. *бот. гепл. д.* Говача. *Башга экин экмән, пагта кән экдик, Пагта кән алмага күйкүзи дикдик* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Еди ай пагтаның нәзини чекдиң, Еди ай топрак билен сув ичдиң* (Г. Сейитлиев, Гошгулар). ◇ Пагта билән дамагыны чалмак — *сер.* Дамак.

ПАГТАБЕНТ, Гүлле, сечме дерегине пешеке пагта, кече мата бөлеклери салнып атылян ок. *Түпеңиң агзындан чыкан пагтабент ялны узага гитмән йәрады* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). *Аслында өтен гиҗе гараңкылыгы пагтабент, гара өйүң үсталя атылан пагтабент түпеңлериң сесиндән соң, оба эйәм хабар тапандыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Биз, йөне, горкузмак үчин пагтабент долдурылан түпеңи алып уградык* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ПАГТАЧЫ, Говача өсдүрип етишдирмек билен мешгул болян дайхан, пагтачылык ишгәри, специалист. *Шу гүнлер пагтачылар механизаторлар билен хызматдашлыклы ишлейәрлер. Пагтачылар говачалары хасыллан-дырмагың хәзирки айытлы дөврүнде арман-ядаман зәхмет чекйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Соңкы йыл ол өз ишинде хас хем уссатлык гөркезди ве пагтачыларың Түркменистан зарпчыларының биринҗи йыгнанышыгына өз иниси Сапар билен биле гатнашды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАГТАЧЫЛЫК, Оба хожалыгың говача өсдүрип, пагта хасылыны алян пудагы. *Ол карар пагтачылыгы ёкары гөтермеги гөз өңүнде тутяр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Аяллар журналы үчин пагтачылыкдан макала сораярдылар я-да клубларың бирине чагырярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Озалкы секиз бригаданың үстүне ене бир пагтачылык бригадасыны дөретмели болярыс* («Совет эдебияты» журналы). *Дурдының айтмагына гөрә, ол пагтачылык районларымызың биринде мал докторы болуп ишлейәрмишин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Биз ишиң ягдайы билен танышмак үчин 2-нҗи бригаданың пагтачылык мейданына айланярыс* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ПАГШЫЛДАМАК, 1. Пагшылдылы сес чыкмак. *Пагшылдап ятан деңзиң боюны сырып барян «Бюик» эп-эсли араны ачды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Яп газылып, сув акмандыр пагшылдап, Бу ерлерде дайхан пили гезмәндир* (М. Сейидов, Чолук). 2. Чым пытрак болуп дөвүлмек, бир ере батлы дегип я-да урлуп бөлек-бөлек болмак, күл-ушак болмак.

ПАГШЫЛДАТМАК, 1. Пагшылдылы сес чыкармак. *Бекдурды ага оның найынҗар сесини эшидип, пагшылдадып пенҗиреңиң айнасыны дөвди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Чым пытрак эдип дөвмек, батлы уруп я-да гачырып, бөлек-бөлек эдип сындырмак, күл-ушак этмек. *Элиндәки чәйнегини элинден гачырып пагшылдатды.*

ПАГШЫЛДАШМАК, Пагшылдылы сес чыкмак, пагыш-пагыш эдишмек.

ПАГШЫЛДЫ, Сувуң гүйчли толкун атмагы я-да бир задың бир ере батлы урлуп, дегип дөвүлмеги нетижесинде дөрейән сес. *Кәте-кәте кенарың бөлеги опурыланда, пагшылды эшидилйәрди* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Пагшылдының хем кенар боюндакы агачларың*

кейпли овазыны сәхра яйрадярды (М. Горький, Эсерлер).

ПАГЫШ-ПАГЫШ: пагыш-пагыш этмек — *сер.* Пагшылдатмак. *Навуң күтек бурны толкуна дегип, Пагыш-пагыш эдип сувы бөлйәрди* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ПАГЫШ-ПАРА [пагыш-па:ра]: 1) пагыш-пара болмак — бөлек-бөлек болуп даргамак, бөлеклере бөлүнмек, дөвүлмек. *Пагыш-пара боланда, гөзел-гөзел ымарат, Союзың әхли күнҗи доганлык гол узатды* (Ж. Илмырадов, Айгүл); 2) пагыш-пара эремек—1) сүңүң говшамак, өзүни йитирмек, халыс ысгындан гачмак. *Артыгың сеси Айнаның гулагына иленде, өзүни бир хили пагыш-пара әрәп барян ялы дуйды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол оны гөренде, пагыш-пара эрейәрди, хованың чытавунлыгына гараман дерлейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан); 2) эрәп сув болуп акмак. *Хәзир велин онуң әхли хөвеси, новруз гүнүнің гары ялы пагыш-пара эреди* («Совет эдебияты» журналы).

ПАДЫМАН [па:дыма:н], Сыгыр чопаны. *Сыгыр бакар падыман, Түйдүк чалар шадыман* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ПАДЫМАНЛЫК [па:дыма:нлык], Сыгыр чопаның, падыманың кәри, ягдайы.

ПАҖҖЫЛДАМАК, Пажжылдылы сес чыкмак, пажжылдылы сесленмек. *Пажжылдылы сув Чаряра, Эшитдирмеди аяк сесин* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Дүйәниң бойнундан алнып зынлан душак ялы, йылан Айың ягтысына пажжылдап душды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАҖҖЫЛДАТМАК, Пажжылдылы сес чыкармак, пажжылдылы сес этдирмек. *Инчемик эллерини пажжылдадып, сува душүнйәнини чала ядына гетирйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАҖҖЫЛДЫ, Сыгыр, дүе ялы малларың сүйди сагланда, сувук зат туршап-ажанда, сува бир зат оклананда ве ш. м. гүжжүлдәп чыкян сес. *Өпүшмәге яңы гезек геленде. Пажжылды эшдилди, ашак отурдык* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Деңзиң пажжылдысын диңлән, сагатлайын середйәрсиң* («Совет эдебияты» журналы).

ПАҖАРЛАМАК [па:жарламак], 1. Яйрап өсмек, мөвч алмак, мөвҗемек. *Гечен йылда гүллерини совук уранлыгы үчин, тудана гетирмедик тут агачларының хеммеси пажарлап гүлледи* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе). *Үзүмиң пажарлап өсмегине оңат шертлер дөреди* («Колхоз гүнлери»). 2. Гиң герим алмак, яйбаңланмак, өсмек. *Совет республикаларының жошгунлы ыкдысады, сыясы ве медени ёкары гөтерилиши СССР халкларының эдебиятының пажарлап өсмегине гетирди. Бизиң совет республикаларымызда ыкдысадыет ве медениет гөр нәхили гең галдырыжылык билен пажарлап өсйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Түркмен халычылык сунгаты Бейик Октябрь революциясындан соңра хас пажарлап өсди* («Совет Түркменистаны» газети).

ПАҖАРЛАНМАК [па:жарланмак], Гиң герим билен өсмек, яйбаңланмак, дабараланмак. *Яшасын ве пажарлансын бизиң социалистик дөвлетимизиң сарсмаз галасы болан халкларың арасындакы достлук!* (Н. С. Хрущёв, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлак-де артдырмак угрунда).

ПАҖАРЛЫ [па:жарлы], 1. Мөвч алан, мөвҗән, яйран, парлак. *Пажарлы жеңңеллер гүнорта тарапа бака сырыгыпдырлар* (СССР тарыхы). 2. Гиң герим алан, яйбаңланан. *Бизиң эдебиятымыз пажарлы гүллән өсйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ПАҖЫГА [па:жыга], Өрән ярамаз, агыр ховп-хатар, чыдамсыз харасат. *Артык шол пажыга чыдамады. Барыны-ёгуны көйдүрип, он бәш гүнлүк ёлдан чекип гелйән азыгыны ёлда галдырмак нәхили пажыгады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАҖЫГАЛЫ [па:жыгалы], Гайгылы, харасатлы, ховп-хатарлы. *Кәбир гөзи йитирәклер, ит урушдыран ялы, пажыгалы хала эл чарпып гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мениң гөзүмиң өңүне айылганч пажыгалы вакалар гелйәр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАҖЫГАЛЫЛЫК [па:жыгалылык], Гайгылылык, ховп-хатарлылык, харасатлылык.

ПАЗА [па:за], Азалың, трактор плугының уҗундакы ере гирйән ясы йити демри. *Гүнүң тылла нурлары трактор плугларының ялпылдаян пазаларына дүшүп ойнаклаярды* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Уршуҗыларың аркасындакы метал плиталар паза ялы ялдыраярды* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

ПАЗЗЫЛДАМАК, Паззылдылы сес чыкмак, паззылдылы сесленмек. *Ислән вагтың өзүнден-өзи гызян, газы отлучөп дегирмегиңе мәхетдел паззылдаян квартирада тәзе дурмуш гурмак нәхили гөзелди* («Совет эдебияты» журналы).

ПАЗЗЫЛДАТМАК, Паззылдылы сес чыкармак, паззылдылы сес этдирмек.

ПАЗЗЫЛДАШМАК, Ызлы-ызына паззылдылы сес чыкмак.

ПАЗЗЫЛДЫ, Овнук одун, отлучөп, примус ве ш. м. янанда я-да одун үстүне сув дөкүленде дөрейән сес.

ПАЗЛАМАК, Вазырдап от алып янмак. *Тойҗаның отлучөп деген газ ялы пазламан, гайта бир хили сөллеришинден усса онуң хемишеки Атаҗанов дәлдигини деррев аңлады* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАЗЫЛ [па:зыл], *бот.* Гавун, кәди, гарпыз, хыяр ве ш. м. бакҗа экинлериң гол атып яйран биярасы. *Гелди болса гавун пазылы билен басырылып ятан гиң мейданың ичинде айланмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гүр япраклы пазылларың ичинде вахарманлар яс-яңыҗа торлапдыр* (Б. Кербабаев, Айлар).

ПАЙ [па:й] I, 1. Үлешикден, пайлашыкдан дүшйән бөлек, хак, зат, үлүш. *Мен Ай яшянча, ене гидип, бир пай алып гелейин — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ер-сувдан пай лан гарып дайханлар, Агдарың, дөндериң, ер-сув сизиңки* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ер-сувдан пай аламсоң, Бираз өзүм дүрседим* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Арзувың көпелйәр гөрдүгиң сайы, Халкымың элинде азатлык пайы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Умумы ише хер бир гатнашыҗы тарапындан гошулян гошант. 3. Тоя геленлере берилйән хер хили зат. *Вуши кел тойдан гелйәрди, ол тойда мергенчилик атышыгына гатнашып, бир нәче сапар кышананы уруп, пул хем ичине пай дүвлен яглык байраклары алыпды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ишкден гелене гошавучлап пай берерлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Асман пайыңы чекмек — *сер.* Асман. Бир пай болмак — көп болуп пайлашылян затдан алмак үчин гошулмак, шәрик болмак. *Шол дүйәниң эти пайлашыланда, булар хем ондан бир пай болуп, үлешиге гошулдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАЙ II, *сер.* Пахай. *Пай, горкак, товшан йүрек! — дийип, маңа гүлйәр хем өз хырлысыны долдуряр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Пай, хат яман гич гелйән экен-ов, айбы ёк!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Пай, Амантәч, сен хем гелериме мәхетдел-ов! — дийип, Мухам ага лок-лок эдип гүлди* («Совет эдебияты» журналы).

ПАЙДАШ [па:йдаш], Бир пайың эеси, пайлашылян задың бир пайыны алян шәрикдеш.

ПАЙЛАМАК [па:йламак], 1. Бөлүп бермек, үлеш-

дирмек. *Халназар байың малларыны пайлап бергәрмикәлер?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Разин халка гыммат баха затлары җомартлык билен пайлапдыр* (СССР тарыхы). 2. Көпчүлиге яйратмак, даргатмак. *Ери, мениң ялы бир улы обаның салгыт кагызыны пайламалы болса, нәдердикә?* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАЙЛАНМАК [па:йланмак], 1. Бөлүнип берилмек, үлешдирилмек. *Бә, ер-сув хемлелере дең-дермиян пайланжак болса, ондан маңа-да етермикән?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гой, булар бу гүн бирагыздан бизиң тоюмызың бекевүли болсун — дийип, оларың үчүсини бирден байрак пайланжак ере бакан чекйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Көпчүлиге яйрадылмак, даргадылмак, пытрадылмак. *Медени гүйчлер хас дең дережеде пайланяр* («Совет эдебияты» журналы).

ПАЙЛАТМАК [па:йлатмак], 1. Бөлдүрип бердирмек, үлүшлетмек, пайлатдырмак. 2. Көпчүлиге яйратдырмак, даргатдырмак, пытратдырмак.

ПАЙЛАШДЫРМАК [па:йлашдырмак], 1. Пайлап чыкмак, бир нәче ере бөлмек, көп ере үлешдирмек, бөлүп беришдирмек. *Гутлады тәзе йыл билен, Пайлашдырды дүрлүже зат* (Н. Омадов, Багт гүнеши). 2. Көпчүлиге яйрадышдырмак, даргадышдырмак, пытрадышдырмак. *Яраглары пайлашдырдыңызмы?* («Совет эдебияты» журналы).

ПАЙЛАШМАК [па:йлашмак], 1. Өзара бөлүшмек, бир нәче болуп өзара үлешмек. *Ядаман кән экгин сен гөк экини, Ер-сувдан пайлашып алдың хакыңы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Эртир харман пайлашярыс* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Дуйгудашлык билдиришмек, рехимдарлык эдишмек, зейренишип гынанышмак. *Ол өзүниң ялңыш әдимлерини, индики пикирлерини Айна билен хем пайлашды. Кимлер агыр гүнлерини бири-бирлери билен пайлашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАЙЛАШЫК [па:йлашык], Өзара пайлашмаклык, бөлүшик, үлешик. *Ер-сув пайлашыгында оны оба шура башлыгы сайладылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол шол пайлашыгы гөз өңүне гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир-ики йыл геченден соң, ер-сув пайлашыгы болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАЙПЫЛДАМАК, Аграс әдим билен ыранып йөремек.

ПАЙПЫЛДАШМАК, Пайпылдап йөрешип бармак.

ПАЙПЫЛ-ПАЙПЫЛ: пайпыл-пайпыл этмек — *сер.* Пайпылдамак. *Ери, гарга дост, халклар саңа: — Пайпыл-пайпыл йөришли, яны гара гылычлы — дийип, матал дүзүпдирлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ПАЙ-ПЫЯДА [па:й-пыя:да], *сер.* Пыяда 2. *Елагчылар өңлер шәхере пай-пыяда гатнамалы болярдылар.*

ПАЙРАМАК, Сечеленип яйрамак, даргап гитмек, пытрамак. *Гөзлеримден яш пайрады, Бурчуң дүйбүн иен ялы* (К. Гурбаннепесов, Таймаз баба). *Чабга ялы зәйән бугдайлар, аякларының төвереклерине пайрап дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАЙРАТМАК, 1. Сечелендирип яйратмак, пытратмак, даргатмак. *Пенҗелән, пайрадып сечди пишмесин* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). 2. *гөч. м.* Дөвүп-дөвүшдирмек, дөвмек. *Ол өйүң үстүне чыкайса, уклары пайратжак* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАЙРАШМАК, Сечеленишмек, пытрашмак, даргашмак. *Багы үзүлен хүнҗүлер пайрашып ятырды.*

ПАЙТАГТ [па:йтагт], Дөвлетиң иң есасы шәхери, хөкүмет ве хөкүмет эдаралары ерлешен меркези шәхер. *Гүнешли пайтагтым гөзел Ашгабат* («Совет эдебияты» журналы). *Агыр сувы, узак ёлы гулачлап, Пролетар пайтагты. Москва бардың* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Республиканың пайтагты Ашгабат ялы улы шәхерде яшамаклык Любаның гөвнүнден турман дурмады* («Пионер» журналы).

ПАЙТУН [пайту:н], *көн. с.* Адам гатнатмак үчин уланылян, дөрт тигирли хем-де рессорлы, ат гошулып сүрүлйән фургона меңзеш экипаж, фаэтон. *Гулман хемме кишиниң гөзүниң өңүнде өз ховлусына бака совлан пайтуның гапдалында хомпулдап ылгаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Автобуслармы, пайтунлармы, арабалармы, ики яна гатнашян адамлармы, ере гурт дүшен ялы болуп гөрүнйәрди. Гөрдүм, хәли шу көчәниң бурчунда дөрт адам болуп, пайтуң тутуп, мүкүп гитдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАЙТУНЧЫ [пайту:нчы], Пайтун сүрйән адам. *Бу хайсы шәхер? — дийип, пайтунчыдан сорапдыр* («Токмак» журналы). *Ыляс Төрәниң пайтунчысыны ве жигитлерини башга җайда ерлешдирдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАЙХАС, Дуры акыл, сагдын дүшүнже, пәхим, парасат. *Орта асыр адамларының пайхасларының үстүнден дин ве бутхана агалык эдипдир* (Орта асырлар тарыхы). *Мырат Непес аганың алчаклыгыны, пайхас билен берйән маслахатларыны халаса-да, оңуң кәбир затлара первайсызлык эдйәндигини язгарярды* (Б. Пүрлиев. Илкинжи гүн).

ПАЙХАСЛАНМАК, Акыл етирмек, пайхас, пикир эдилмек, пәхимленмек. *Ишлер өрән пайхасланып эдилендир* («Совет эдебияты» журналы). *Бу сапаркы гөзден гечирилишде бираз пайхасланан ялы болуп, яңы табан муртуны сыпап сагынды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАЙХАСЛЫ, Акыл етирип билйән, дуры акыллы, сагдын пикирли, дүшүнжели, пәхимли, парасатлы. *Сап йүрекли, өз халкына вепалы, Пикирли, пайхаслы ады Кеймир көр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Сөзлери пайхаслы, намыслы-арлы, Достум Ата, сизиң ерде нәлер бар?* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Полторацкиниң пешенели кешби, ховсала өзүни алдырмаян пайхаслы образы оларың гөзүниң өңүне гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бейик Руссияның пайхаслы гызы, Көмеге гелипди бизе узакдан* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда).

ПАЙХАСЛЫЛЫК, Акыл етирип билижилик, дуры акыллылык, сагдын пикирлилик, дүшүнжелилик, пәхимлилик, парасатлылык. *Ол хемише иш үстүнде гөрүнйәр, онда пайхаслылык хем бар* («Хәзирки заман эдебияты»). *Ол өзүниң адамкәрчилиги ве пайхаслылыгы билен адамлара өзүни алдырды* (Г. Кулыев, Көпетдагын аңырсында). *Мугаллым өзүниң тербиелән бу окувчысының пайхаслылыгына, тутанъерлилигине гуванярды* («Бахар»).

ПАЙХАССЫЗ, Акыл етирмән, пайхас, пикир этмән. пәхимсиз. *Ким алҗыраса, хаял депренсе, пайхассыз болса, ол хем шоны тапяр, ол еңилйәр* (Б. Гурбанов. Душушык). *Кейпи көк, шәхдачык гезер хемише, Пайхассыз батыпдыр хер дүрли ише* (А. Кекилов. Сөйги).

ПАЙХАССЫЗЛЫК, Акыл етирмезлик, пайхас этмезлик, пәхимсизлик, пикирсизлик.

ПАЙХЫН, Сергин, лейс, харап. *Итлер ёрунжаны пайхын эдипдир.*

ПАЙХЫНЛАМАК, 1. Лейс этмек, дөкүп, какып яйратмак, сергин этмек. харапламак. *Эндиган гөгерип отуран келеми маллар пайхынлапдыр.* 2. *гөч. м.* Гырып гутармак, гыргына бермек, гырмак. *Пайхынладым элим биле, Бир топар ганым душманы* (Чары Ашыр. Поэмалар).

ПАЙХЫНЛАНМАК, 1. Сергин эдилмек, пытрадылмак, ере лейс эдилмек. 2. *гөч. м.* Көп мукдарда гырылмак, гырлып гутармак. *Душманың пайхынланышына*

бир серет! (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАЙХЫНЛАТМАҚ, I. Сергин этдирмек, лейс этдирмек, ере пытрадып яйратдырмак, хараплатмак. *Экини пайхынлатмак. Бишжек болуп дуран үзүми пайхынлатмак.* 2. *гөч. м.* Көп мукдарда гырдырмак, гырдырып гутартмак.

ПАЙЧА, *диал.* Балагың бир ян тарапы, гонжы.

ПАЙЧЫ [па:йчы], Кооператив член болуп, пай, взнос төлейән пай эеси, член. *Пайчыларың тарапындан кән салам!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Йыгнакда пайчылардан бир нәче ёлдашлар чыкып гепледилер.*

ПАЙЫЗ I, Гылав, бат. *Чары аганың бу сөзи батлы гүррүңе башлан Пөкгениң пайзыны ятырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПАЙЫЗ II, 1. Азажык вагт, бир дем, салым. *Гызым, бир пайыз отур, мен олардан элеги дерревжик гетиреййн! — дийип, чыкып гитди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПАЙЫРДАМАҚ, 1. Ягыш яган ялы дөкүлмек, сепеленип гачмак. *Бишип отуран эрик какыланда, пайырдап дөкүлди.* 2. Пайырдылы сес чыкмак. 3. Бирден йыртылмак, тикини сөкүлип, сесли йыртылмак.

ПАЙЫРДАТМАҚ, 1. Ягыш яган ялы эдип дөкмек, сечмек. 2. Пайырдылы сес чыкармак. 3. Бирден йыртмак, тикинини сөкүп, сесли йыртып гойбермек.

ПАЙЫРДАШМАҚ, 1. Ягыш яган ялы пайырдап дөкүлишмек, гачышмак. 2. Пайырдылы сесленишмек. 3. Йыртылышып, күл-оврам болуп бармак.

ПАЙЫРДЫ, Эрик, алма ялы агачларың мивеси какыланда, бир нәче ат чапыланда ве ш. м. йүзе чыкян сес. ◇ Пайырда бермек — ылгамак, чапмак. *Гөроглы хем ики сыйыны билике чалып, берди ызындан пайырдыны* («Гөроглы» эпосы).

ПАЙЫШ [па:йыш], Хапа, сөгүнч, гөдек, ярамаз (сөз). *Пайыш сөзлериң гереги ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Ол авуны пенжесинден сыдыран ялы болуп, пайыш сөз билен сөгди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ПАК, 1. Ичинде маңзы болмадык, ичи бош, маңызсыз. *Ол өзүниң башындан гечирен мушакгатлы агыр гүнлерини, хемме эден арзувларыны ядына салды ве бары бир бидерек пак, чүйрүк хоз ялы пуҗа чыкды дийип хасаплады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Пуч, нетиҗесиз, бидерек, бош. *Айт, онуң башлыгы хер бир йыгнакда: — Мен оны этдим, муны этдим — дийип, чыкып геплэп, сөз оваданлап йөрйәрди-ле, онуң ол сөзлериниң хеммеси пакмы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПАКГАРМАҚ, Тениң бир ери чишмек, пөкгермек, габарчык эмеле гелмек. *Онуң пөкгерен додакларында болса чалажа йылгырыш аламаты барды* («Совет эдебияты» журналы). *Сувдан ганман, агыз-диллери пакгарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАКГАРТМАҚ, Чиш эмеле гетирмек, пөкгертмек, габарчык эмеле гетирмек, чиширмек. *Юмрук ялы тоюн кесек атбашчылардан бириниң маңлайыны пакгартды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАКГАРЧАК, Габарчык, чиш.

ПАКГАРЧАКЛЫ, Пакгарып дуран, габарчыклы, чишли. *Онуң пакгарчаклы эллери бар, сүем бармагының ярасы хениз-де долы гутулмандыр* («Яш коммунист» газети).

ПАКГАРЫШМАҚ, Эндамың бир нәче ери пакгармак, габарчык-габарчык болмак, чишмек. *Вах, эндамым эдил гызыл ары чакан ялы пакгарышып дурандыр-ла!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАКГЫ, *сер.* Пак I. *Хакыкатдан-да бош сөз билен пакгы чигидиң арасында нәме тапавут бар?* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАКГЫЛАҢ, Пакгарып дуран, чиш писинт, пакгаран, елленен. *Онуң гызгылт өвүсйән ал яңаклары солуп, йүзи аксовулт, пакгылаң гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАКГЫЛДАМАҚ, Пакгылдылы сес чыкармак, пакгылдылы сеслемек.

ПАКГЫЛДАТМАҚ, Пакгылдылы сес чыкармак, пакгылдылы сес этмек. *Ашыр агзыны пакгылдатды. Ол түйкулиги түкенен агзыны пакгылдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Кирпиги селчеңлән, гызгылт гөзлериш гырпылдадып, салпы додакларыны пакгылдадып гепледи* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАКГЫЛДАШМАҚ, Пакгылдылы сесленишмек, ызлы-ызына пакгылдылы сес чыкмак.

ПАКГЫЛДЫ, Хованың зарплы чыкмагы билен эмеле гелйән гүнлеч сес, пөкгүлди.

ПАКЕ́Т, I. Ичине зат салмак үчин кагыздан эдилен букҗа, халтажык. *Инди оларың үстүне улы пакетлере салнан ок-дәрини парашют билен ташлаярдылар* (О. Гончар, Байдак гөтериҗилер). *Тагталардан ясалян ящиклери кагыз ве картон пакетлер билен чалшырмак мүмкин дәлми?* («Яш коммунист» газети). 2. Ичи хатлы букҗа. *Жума гелйәр, ол галаның ягдайыны барлап гелендиги хакында рапорт берйәр хем галаның коменданты̆ның берен пакетини Стёпанова говшуряр* («Хәзирки заман эдебияты»). ◇ Индивидуал пакет — илкиҗи медицина көмегини бермек үчин яра саралян йөрите гапланан бинт билен памык.

ПАКТ, *сыясы.* Халкара шертнамасы. *Парахатлык пакты шаятлык эдйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Атлантик пактын тарыплап олар, Болсады экйәрлер мен-менлик сатып* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бирек-бирече көмек бермек барадакы пакт.*

ПАКЫРДАМАҚ, Пакырдылы сес чыкмак, пакырдылы сесленмек, гүлүшмек. *Аннагулы сөлпи Берди оглы ики ярым гүн — диениден, хеммеси пакырдап гүлүшдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАКЫРДАТМАҚ, Пакырдылы сес чыкармак, пакырдылы сес этмек. *Эзиз кәдиниң сувуны ызлы-ызына пакырдатды. Халназар аяклы чилими бир-ики гезек пакырдатды-да, ичине чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАКЫРДАШМАҚ, Пакырдылы сесленишмек. *Онуң дил билен нәме дахылы барка?—дийип, мугаллымы өзүне сораг беренде, отуранлар пакырдашып гүлүшдилер. Бирден папагымы айрайсам, колхозчылар пакырдашып гүлшерлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАКЫРДЫ, Шовхунлы гүлки, гопгунлы атышык я-да бир нәче задың бирден ярылмагы, дөвүлмеги ве ш. м. зерарлы дөрейән сес. *Бир пакырды болды, автоматлар түсse билен дем алып башлады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ат аягының гүпүрдисине, түпең пакырдысына, атгулакларың пасырдысына чыдам бермән, Мелегуш гүпүрди урды, дириң-дириң бөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Пакырда бермек — гүлүшмек. *Докмачыларың хеммесиниң гөзи уссаның сыртындакы «атгулага» дүшди, бары бирден пакырда бердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАЛ [па:л], Көнә ынанянлар арасында: карта середип, йылдызлары хасаплап, көне китап сахыпаларыны ачып ве ш. м. эсасында озал болан я инди болжак ваканы билен болмаклык. *Нәме, ене-де уруш хакында пал атмага гелдиңми?* («Совет эдебияты» журналы). *Палчылара пал атдырсам-да: — Аятда дири дәл — дийдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАЛАВ, Ягда говрулан этиң үстүне соган, кәшир догралып, сув гүйлуп, түвүден бширилйән нахар. *Кепҗе билен агдарылян палавлардан реңкли чанак-*

лара гуйлуп, хатара өйлере табак чекилйәрди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол бир сапар палав, бир сапар хем кебап, этли бөрек — хер хайсындан ийәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хәзир бу ики достуң арасында үсти этли бир чанак палав хем гапдалларында ики саны уллакан чәйнек дурярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гуры сөзден палав болмаз, яг билен түвүси болмаса* (накыл). ◇ Берселер иерсиң яглы палавы! — гөвнүң исләнини башарсаң эдерсиң, элиңден гелсе эдерсиң.

ПАЛАВЛЫК, Палав биширмек үчин герекли болан, палав этмек үчин ярарлы. *Палавлык эт. Палавлык яг.*

ПАЛАДИ'Н, *тар.* Орта асырларда: гахрыман, рыцарь, танымал ве бай көшк чиновниги.

ПАЛАК, Ичи дүшен, ичи заяланан. *Палак юмуртга.*

ПАЛАН, 1. Кечеден бежерилйән ве ганна дерегине эшеге салынян эсбап. *Аман ага эшегине палан салды.* 2. Йүк дашамак үчин хаммалың голуны гечирип аркасына геййән энжамы. *Паланың астында хаммаллыга йүз урарын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Эшекден палан аланча гөрмезлик — *сер.* Эшек. *Хожам ага, ол шерти битирмек мениң янымда эшекден палан аланча-да ёк!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ал, шу эже-де ялан сөзлемәни эшекден палан аланча-да гөрмейәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАЛАНЛАМАК, Палан салмак, паланыны үстүне атып беркитмек. *Эшеги паланлап гоймак.*

ПАЛАНЛАТМАК, Палан салдырмак, палан атдырмак.

ПАЛАНЛАШМАК, Палан салмага көмеклешмек.

ПАЛАНТИ'Н, Дериден я-да махмалдан эдилен, инли шарф гөрнүшли, аялларың эгнине атынян өртгүжи.

ПАЛАС [пала:с], Докалып тайярланылян, килимден улы дүшек. *Ол, барлы ерлериң гызлары ялы, жүда аңрыбаш агыр шайлы-сепли болмаса-да, ики саны ожакбашы, бир дүйпхалы, бир гулли палас эдинипдир* (А. Говшудов, Эсерлер). *Халы, палас, чувалдан Долы тамларың ичи* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Тамың ичини долдурып дуран ики саны агыр палас эдил халы ялы гөрүнйәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Палас хакы — алыңжак гелинлик гызың янында отуранлары паласдан дүшүрмек үчин, гелин алмага геленлериң берйән пулы. *Дийдилер: — Кән бериң, палас хакымыз, Бермесеңиз, турара ёк чакымыз!* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы).

ПАЛА'ТА, 1. *көн. с.* Овадан улы көшк, ымарат. *XV асырда Детинцада Новгород епископы тарапындан салнан бейик минаралы палаталар өрән ажайыпдыр* (СССР тарыхы). 2. *мед.* Кеселханаларда, кесел бежерилйән эдараларда айратын бир отаг, там. *Палатада менден башга ене ики сыркав барды* («Совет эдебияты» журналы). *Гиже-гүндиз палатада айланып, Кимсине сүйт, кимсине сув гетирйәр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Нурҗахан ак ектай гейип, палата гирен вагты, Мырат төверегине гөз гездирип ятырды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 3. СССР Екары Советиниң составына гирйән канун чыкарыжы ёкары эдараның ады. *СССР Екары Совети ики саны дең хукуклы палатадан: Союз Советинден ве Миллетлер Советинден ыбарат.* 4. Кәбир буржуаз юртларында: векилли эдараларың ады. *Общиналар палатасы. Лордлар палатасы.* 5. Кәбир дөвлет эдараларының ады. *Китап палатасы. Сөвда палатасы.*

ПАЛАТАЛ, *лингв.* Кентлевүкде хасыл болян, инче, юмшак (сеслер хакда). *Палатал сеслер.*

ПАЛАТАЛИЗА'ЦИЯ, Дил аркасының айратын ёкарландырылмагы билен чекимсиз сеслериң айдылмагы. *«Л» сесиниң палатализациясы.*

ПАЛАТАЛЛАШМАК, *лингв.* Юмшаклашмак. *Рус дилиндәки чекимсиз сеслериң көпүси палаталлашяр.*

ПАЛАТАЛЛЫК, *лингв.* Инчелик, юмшаклык. *Сеслериң палаталлыгы.*

ПАЛА'ТКА, 1. Берк матадан, брезентден [illegible] яшамак үчин эдилен чадыр, өртүк жай. [illegible] *үстүндәки топлары палаткалар гизлейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Лагерь палаткасы.* 2. [illegible] этмек үчин гуралан капасалы, столлы енил [illegible] дүкан. *Чөрек сатылян палатка.*

ПАЛАЧ, *бот.* Жөвен, мекгежөвен өсүмлигиниң [illegible] дагы. *Душманлары палач кимин ятырды, Гитлериң ордасың дада гетирди* («Октябрь ялкымы»). *Дор ата атланып, чыбык кесемде, Палач кесен ялы гырып* [illegible] (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ПА'ЛЕО..., Гошма сөзлериң «иң гадымы» диен маныны аңладян биринжи бөлеги. Меселем: *палеоазиат* (Азияның иң гадымы адамсы).

ПАЛЕО'ГРАФ, Палеографиядан специалист.

ПАЛЕОГРА'ФИК, Палеография дегишли болан, палеография хас болан. *Палеографик музей.*

ПАЛЕОГРА'ФИЯ, *филол.* Гадымы голязмаларың дашкы гөрнүшини хем хатыны өврenйән ылым.

ПАЛЕОЗА'ВР, Ерден газылып тапылян әгирт улы земзен писинт гадымы жандар.

ПАЛЕОЗО'Й, *геол.* Ериң тарыхының иң гадымы геологик элязмаларының бирине дегишли болан. *Палеозой дөври.*

ПАЛЕОЛИ'Т, *археол.* Даш дөврүниң ирки вагтлары.

ПАЛЕОЛИТИК, Палеолите дегишли, палеолите хас болан.

ПАЛЕОНТО'ЛОГ, Палеонтологиядан специалист.

ПАЛЕОНТОЛОГИК, Палеонтология дегишли, палеонтология хас болан.

ПАЛЕОНТОЛО'ГИЯ, Газылып тапылян, даша өврүлен хайванлар хем өсүмликлер догрусындакы ылым.

ПАЛИСА'НДР, *бот.* Тропик юртларда битйән кәбир улы багларың гыммат баха гаты агажы.

ПАЛИ'ТРА, Суратчының сурат чекйән вагтында үстүнде реңк гатышдырян тагтажыгы.

ПАЛЛА'ДИЙ, *хим.* Тебигатда платина билен бирликде душ гелйән күмүш ялы метал, химики элемент.

ПАЛЛАМАК [па:ллямак], Ядавлык я-да укы тутмаклык зерарлы агзыны гиң ачып, хованы соруп ве ене-де чыкарып дем алмак. *Бегенч голларыны гиң ачып геринди, паллады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эллери билен йүзүни овкалап паллады-да, еринден туруп, тамына йүзленди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол бир хили паллаҗак ялы этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАЛЛАТМАК [па:ллатмак], Ядавлык я-да укы тутмаклык зерарлы агзыны гиңден ачдырып, хованы ичине сордурып гойбертмек.

ПАЛЛАШМАК [па:ллашмак], Бир нәче болуп паллап отурмак, паллап дем алшып отурмак. *Олар гернишип, паллашып, эсли вагтап мелуллыкдан ачылып билмедилер* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ПАЛЛИАТИ'В, *мед.* Вагтлайынча еңиллик, көмек берйән дерман.

ПАЛТА, Агач айырмак, ёнмак, бир зады чапмак үчин тапланып ясалан, йүзи йити, саплы демир гурал. *Көне адатың палта урар көкүне, Хәзирлик, тайярлык, гызыл эсгерлик* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Маңа бир палта ясап бермеги ядыңдан чыкарма, хер гүн гоңшулардан палта сорап бизар болдук* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Палта билен ёнмак.* ◇ Палтаң даша дегмек — диениң болмазлык, айданың ер тутмазлык, эден мәкседиң иш йүзүне гечмезлик, ишиң шовсуз болмаклык. *Гылыч Гажар оглы палтасы даша дегенден соң, ёлдашларына: — Мени Мамагүл билен яраштырсаңызлаң! — дийип, ассырыклык билен ялбарып, йүз тутуп хем гөрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

Онуң ол кәринден палтасы даша дегипди (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАЛТАЛАМАҚ, Палта билен чапмак, палта билен бөлек-бөлек этмек, ызлы-ызына палта салмак.

ПАЛТАЛАТМАҚ, Палта билен чапдырмак, палта билен бөлек-бөлек этдирмек, ызлы-ызына палта салдырмак.

ПАЛТАЛАШМАҚ, 1. Палта билен чапмага көмеклешмек. 2. Бири-бириңе палта салмак, чапышмак.

ПА'ЛУБА, *деңизч.* Гэминиң корпусының текиз үсти. *Дессине трюмлардан капрон торлары палуба чыкарып, оларың ёкары четлерини агач галтгалара, ашакы четлерини болса агыр даш бөлеклерине беркитдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ПАЛЧЫ [па:лчы], Пал атян адам. *Палчылара пал атдырсам-да: — Аятда дири дәл — дийдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Палчы — яланчы — дийип эшитмәнмидиң?* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПАЛЧЫК, 1. Топрак билен сув гарылып, гурлушык ишлеринде пейдаланылян, хамыра меңзеш лай. *Онуң ховлусының даш-төверегине айланан дивары палчыкдан салнан галың хаятды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Чайхана дашы палчыкдан сувалгы бир җайды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Ягыш ягмагындан я-да умуман сув дөкүлмегинден ве ш. м. өл болан, эзилен топрак. *Ер өрән палчык болуп, йөремек мүмкин дәл* («Пионер» журналы). *Догрудан-да, полицейлерден бири палчыга булашып ятырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ПАЛЧЫКЛАМАҚ, Палчык чалмак, палчык билен суламак.

ПАЛЧЫКЛАТМАҚ, Палчык чалдырмак, палчык билен суватмак.

ПАЛЧЫКЛЫК, 1. Палчык этмек үчин герекли. *Палчыклык гум герек.* 2. Ягын ягмак зерарлы палчыгы көп болан ер. *Ол көче өрән палчыклык.*

ПАЛЧЫЛДАМАҚ, Ере батлы гачмак, гачып күл-ушак болмак.

ПАЛЧЫЛДАТМАҚ, 1. Ере батлы ташламак, гачырып күл-ушак этмек. *Гөк насы пәкизе тамың дүйбүнде палчылдадып ташладым вели, деррев күмүшден бир зады өңүмде гетирип гойдулар-да: — Ине, шуңа түйкүрәй! — дийдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Агзындакы насыны палчылдадып, чем гелен ере түркүп отыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Чүйшәни палчылдадып ере гачырды.* 2. *гөч. м.* Юмрук билен урмак, елмемек.

ПАЛЧЫЛЫК [па:лчылык], Палчының кәри, ягдайы.

ПА'ЛЬМА, *бот.* Гүнорта юртларда битйән, шахасыз, гөни балдаклы, япрагы елпевач гөрнүшли, хемише гөк өвсүп дуран агач. *Мүсүрде хурма пальмаларының ве акацияларың токайлары болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ПАЛЬТО', Дыздан гечип дуран дашкы гыш гейими. *Ыляс Төре эңеги сырылан, эгни гейнүвли, ярым харбы формадакы гөк костюмының үстүнден пальто гейнен, келлеси папаклы, гөзлери әйнекли адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол онуң сорагына: — Хава! — дийип, гысгажык жогап берди-де, хаял этмән пальтосыны геймәге башлады* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ПАЛЬТОЛЫК, Пальто тикмек үчин ярамлы болан, пальто тикмек үчин герекли болан. *Мениң акыллы гызым, пионер оглум, ынха, мен сизе пальтолык мата гетирдим* («Совет эдебияты» журналы).

ПАМФЛЕ'Т, Гүнделик меселелере дегишли йити дилде язылан макала, брошюра. *Америкада гезип алан тәсирини языжы («Сары Мелгуның шәхери» диен очерк-памфлетинде ве башга эсерлеринде уссатлык билен суратландырды* («Хәзирки заман эдебияты»).

ПАМФЛЕТИ'СТ, Гүнделик меселелере дегишлиликде йити дилде макала язян адам, памфлетиң авторы.

ПАМЫК [па:мык], 1. Пагта сүйүми. *Гөк говача үлпулдедип пимыгын, Гозалардан сүмеклерин саллады* (Б. Кербабаев, Айлар). *Яшыл япракларың арасы билен гөзе каклышян ек-түк ак памыклар, гөйә диерсиң, шол мәхнет гүнешиң сычрантгысы ялы йылпылдашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гара булут гачяр Гүнбатар сары, Гызыл гана бояп памык дек гары* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ПАН, Көне Пальшада: помещик, баяр.

ПАН..., Гошма сөзлериң бир зады тутуш — битевиликде эеләндигини, эхли ере яйрандыгыны аңладян биринжи бөлеги. *Панируанизм уруш йылларында гитлерчилере хызмат эдипди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ПАНА [па:на], *диал. сер.* Шине.

ПАНАЛАМАҚ [па:наламак], *диал. сер.* Шинелемек.

ПАНАЛАТМАҚ [па:налатмак], *диал. сер.* Шинелетмек.

ПАНА'МА, Томус гейилйән этеги гиң шляпа. *Онуң башында пионерлериңки ялы ак панамасы, эгнинде хем ики ян гапдалы гиң жүбүлү ак ектайы бар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Улы гашлы панама бар башында* («Совет эдебияты» журналы).

ПАНБА'РХАТ, Юкажык, йылманак йүпек махмалың бир гөрнүши.

ПАНЕ'ЛЬ, Жайың диварының ашакы бөлегине какылян агач я-да агажа меңзедилип чалынян реңк.

ПАННО', 1. Диварың, потологың скульптура шекиллери я-да нагыш билен безелен бөлеги. 2. Кендир матаның йүзүне чекилен уллакан сурат.

ПАНОРА'МА I, 1. Бир ериң бейик ерден серединдәки гөрнүши, шекили. *Пенжиреден колхоз посёлогының агшамкы панорамасы гөрүнйәр* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 2. Екарсындан ягтылык дүшйән тегелек жайың диварларының йүзүнде ерлешдирилен уллакан сурат.

ПАНОРА'МА II, *харбы.* Революциядан өнки Руссияда: артиллерия топларындакы оптики гурал, энжам.

ПАНСИО'Н, 1. Революциядан өнки Руссияда: ятакханалы япык орта окув жайы. *Пансионда тербиеленйәнлер бир нәче элязма журналлары чыкаряр экенлер* («Эдебият»). 2. Ичинде яшаян адамлары долы идедйән кичирәк мыхманхана.

ПАНСИОНЕ'Р, *көн. с.* 1. Пансионда окаян окувчы. 2. Пансион мыхманханасында яшаян адам.

ПАНСЛАВИ'СТ, Панславизмиң тарапдары.

ПАНСЛАВИСТИК, Панславизме эсасланан, панславизме хас болан.

ПАНТЕИ'ЗМ, *филос.* Худай билен тебигаты барабар хасаплаян дини философик гарайыш.

ПАНТЕИ'СТ, *филос.* Пантеизмиң тарапдары.

ПАНТЕИСТИК, *филос.* Пантеизме эсасланан, пантеизме хас болан.

ПАНТЕО'Н, 1. Гадымы греклерде ве римлилерде: эхли худайлара багышланан ыбадатхана, храм. 2. Мешхур адамларың жеседи сакланылян ер, ымарат, губур.

ПАНТО'ГРАФ, Планларың, чызгыларың ве ш. м. масштабыны үйтгедип, нусгасыны алмак үчин пейдаланылян эсбап.

ПАНТОКРИ'Н, *фарм.* Организмиң яшайыш гүйжүни артдырян дерман.

ПАНТОМИ'МА, *театр.* Гепленмән, дине беден хереketлери, ышаратлар аркалы ерине етирилйән театрал оюн.

ПАНТҮРКИ'ЗМ, *сыясы.* Эхли түрк халкларыны Түркийәниң гегемониялыгы астында бир буржуаз-помещик-

чилик дәүләте бирикдирмәге гөнүкдирилен буржуаз-милләтчилик акым, сыясат.

ПАНТҮРКИСТ, Пантүркизмиң тарапдары, пантүркизме эерижи.

ПАНТҮРКИСТИК, Пантүркизме хас болан, пантүркизме эсасланан.

ПАНУС [па:нус], Чүйшеси тогалаграк ве галың пелтели, элде гөтерилйән чыра, фонарь. *Әлбетде, булар озал ёкды, өң диңе шол көчелердәки хусусы дүканларың маңлайларында шем, панус, фонарлар өлүсиже ялпылдашып дурардылар* («Совет эдебияты» журналы). *Келжеден хат дийсене! — дийип, чүйшесиниң көп ери түссе билен гаралан панусы отлады. Мырат ага деррев панусыны үфләп сөндүрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПАНЫ [па:ны], *көн. с.* Хемишелик дәл, гечип барян, соңы пуч, вагтлайын (дүнйә). *Кәси сессиз-үйнсүз гидипдир ука, Кәси йүз тутупдыр, «паныдан бака»* (А. Какилов, Сайланан эсерлер).

ПАНЫЛЫК [па:ны:лык], *көн. с.* Хемишелик дәллик, бакы дәллик. *Дүнйәниң панылыгы хакда гам чекйәрин* («Совет эдебияты» журналы).

ПАН, Бош. *Ол паң келле генераллар ёк болды* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Эй, паң келле, мен инди өз гөзүм билен гөрен задыма-да ынанмайынмы?!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ПАҢ, *сер.* Паңкылды.

ПАҢКАРМАК, *сер.* Паңламак.

ПАҢКЫЛДАМАК, Паңкылдылы сес чыкмак, паңкылдылы сесленмек.

ПАҢКЫЛДАТМАК, Паңкылдылы сес чыкармак, паңкылдылы сес дөретмек.

ПАҢКЫЛДАШМАК, Ызлы-ызына паңкылдылы сеслер чыкмак.

ПАҢКЫЛДЫ, Ичи бош я-да юмшак задың ярылмагындан, урулмакдан дөрейән сес.

ПАҢЛАМАК, Гопбамсырап чишмек, хондан бәрси болан болмак, гүплән өвүнмек. *Өңүмиң хилине серетмән гелип, Өвүнип паңламак сөйгүли кәри* («Токмак» журналы). *Сынчының янында-да уллакан-уллакан гүрләп паңлапды. Паңлан болмасана, ир гелип бир гүн, Бу узак ярышдыр, соңуны гөргүн* («Совет эдебияты» журналы).

ПА'ПА, *дини.* Католик бутханасының ёкары баштутаны. *Рим папасы.*

ПАПАК, Эркек адамларың келлесине геййән, матадан тикилйән гашлы гейими. *Вепаның бир гапдалында маңлайы йылдыз нышанлы гөк папак гөрүнди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Комиссар элини папагының этегине гөтерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАПАКЧЫ, Папак тикмек билен мешгул болян тикинчи, папак тикйән усса.

ПАПИРО'С, Ичи темәкили кагыз турбажык. *Подполковник папирос габыны ачып, командириң өңүнде гойды ве «Чекиң!» диен ышарааты этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Папиросыны чыкарып, чилим чекмәге отурды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Мен чилим чекмек максады билен сөзүме дынгы берип, жубиме элими сокдум, папирос агтардым* («Совет эдебияты» журналы).

ПА'ПКА, Ичине кагыз салмак үчин картондан я-да гайышдан эдилен даш, сахап. *Мен кимден гелйәнини билемок, йөне ол арзалар Акмәммет аганың папкасында ятандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол папкасыны голтугына гысып, оба-оба айланып, йигит маллары йыгнашдырып йөрйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПА'ПОРОТНИК, *бот.* Спора аркалы көпелйән, улы япраклы өсүмлик. *Ол ерде пальмалар, бамбуклар, папоротниклер өсйәрлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Көбириниң-де йүреклери гысып, бири-бирини гашаярдылар я-да эйваның янында битйән гаты ве гаралтыл-гөк папоротник агажының япракларыны* (Л. Н. Толстой, Эсерлер).

ПАППАТА'ЧИ, *мед.* Аякчыларың чакмагы зерарлы дәрәп, гысга вагтлайын гыздырып, келләни хем-де чүйкүлларыны агырдян кесел, гыззырма кесели.

ПАПУАСЛАР. Тәзе Гвинеяның ве Меланезияның көбир бейлеки адаларының ерли илаты, халкы.

ПАРА [па:ра] I, Биканун эдилен ишиң, херекетиң үстүни япмак ве эдилен гүнәни сатын алмак хөкмүнде везипели адама берилйән пул я-да зат. *Иен параларың чыкандыр ченден, Ахырында жогап сорарлар сенден* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ол көне вагтда пристав болуп, көп паралар алып, или талапдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ПАРА [па:ра] II, Бир битеви задың бөлеги, бир битин затдан кесилип я-да дөвлүп алнан бөлек. *Дөшүнде ордени Гүнүң парасы, Халкы билен иң якынды арасы* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер). *Оның ак йүзүнде — Ай парасында, Гезйән бир гайгылы өйке гөрүнди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Дагың парасы дек бир чемен чыкды, Басан гадамындан от-ялын чыкды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Бир пара — кәбир. *Бир пара адамлар.*

ПАРАБЕ'ЛЛУМ, Пистолетиң бир гөрнүши.

ПАРА'БОЛА, *мат.* Математикада: эгри чызыгың бир гөрнүши ве горизонта тарап гытак зыңлан задың эмеле гетирйән ёлы.

ПАРАВУЗ, Дон, ичмек ве ш. м. гейимлериң даш я-да ич якасына, гырасына, этегине оваданлык үчин тутулян инсизже мата.

ПАРАВУЗЛАМАК, Гырасына паравуз тутмак.

ПАРАВУЗЛАНМАК, Гырасына паравуз тутулмак. *Мәрекәниң бир тарапында гырасы паравузланан багана ичмеги эгнине ясгынжак алан, гысга бойлы, эмма гапак ялы ясы дөшли, аграс гара йүз, гүр сакгаллы бир адам дурды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гырасы паравузланан чабыт. Гырасы паравузланан ичмек.*

ПАРАВУЗЛАТМАК, Гырасына паравуз тутдурмак, паравуз айлатмак.

ПАРАВУЗЛАШМАК, Гырасына паравуз тутушмак, паравуз айлашмак.

ПАРАВУЗЛЫК, Паравуз этмек үчин герекли болан, паравуза яраян. *Паравузлык чепбетев. Паравузлык кетени.*

ПАРА'ГРАФ, 1. Бабың, бөлүмиң ичиндәки айратын әхмиети болан, яны тертип санлы § белгиси билен белгилендирилйән бөлек, текст. 2. Бабың ичиндәки айратын манылы бөлеклериң өңүнде тертип санының гапдалында гоюлян белги (§).

ПАРА'Д, Көпчүликлейин дабаралы гөзден гечирилиш. *Бу гүнки гечирлен бейик парадда, Совет адамларның гудраты барды. Бригаданың пагтачылары байрамчылык парадына-да шол байдак билен чыкып, колоннаның байдак гөтериҗиси болмак ислейәрлер* («Совет эдебияты» журналы). *Отрядың парадыны Чернышов кабул этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАРАДИ'ГМА, *грам.* Сөзлериң дүшүм ве йөңкеме билен үйтгейиш формаларыны гөркезйән нусга үчин таблица.

ПАРАДО'КС, Кабул эдилен умумы пикире, ылмы кадалара терс гелйән ве шонуң ялы-да сагдын пәхиме гаршылыклы болян, өзбашдак бир пикир. *Парадокслар билен геплемек.*

ПАРАДОКСАЛ, Парадокс ялы, парадокс болуп дурян, асла акыла сыгмажак. *Парадоксал нетиҗе. Парадоксал вака.*

ПАРАДОКСАЛЛЫК, Кабул эдилен умумы пикире, ылмы кадалара терс гелйәнлик, сагдын аң-дүшүнҗә терс гелйән, ген-таңлык.

ПАРА-ЖИРЕ [па:ра-жи:ре], *сер.* Пара I. *Пара-жи-*

рәниң чени-чакы болмады. Арчынлар, волостнойлар алгыт-салгыды, пара-җирәни ене өңкүлери ялы довам эдердилер (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАРАЗИ'Т, *биол.* Башга бир организмиң хасабына яшаян, оның ширеси, ганы билен иймитленйән өсүмлик, хайван, мөжежик. *Башга хайванларың беденинің үстүнде я-да оларың ички органларында паразит болуп яшаян хайванлар хем бар* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

ПАРАЗИТИ'ЗМ, *биол.* Ики башга-башга организмиң, ягны биринің икинҗи биринің хасабына яшамаклыгы.

ПАРАЗИТИК, Паразитизме дегишли болан, паразите хас болан.

ПАРАЗИТОЛОГИК, Паразитология дегишли болан, паразитология хас болан.

ПАРАЗИТОЛО'ГИЯ, Паразитлери хем-де олара гаршы göреш алып барыш усулларыны өвренйән ылым.

ПАРАЛАМАК [па:раламак], *сер.* Парчалamак. *Молла гылчының балдырыны паралады ве мандала балагыны йыртды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Багыр параламак — *сер.* Жан параламак. *Шу затлар хакында чигит ялҗак пикир эдйәрмиң?! — дийип, Эҗегүл багрыны паралап айтды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Жан параламак — *сер.* Жан. *Бир адам сакгалыны саллап, җан паралап, төхметдигини гүррүң берйәр-ов, ене бу ялан төхмет үчин бигүнә огланың үстүне гылыч алып топуляр — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Йүрек параламак — *сер.* Жан параламак. *Ол бозлап аглаяр велин, йүрегими паралап баряр* (Н. Помма, Себәбинн. соң билдим).

ПАРАЛАНМАК [па:раланмак], *сер.* Парчаланмак. *Дерт барыны чекен агырлы йүрек, Ене паранды өңкүден бетер* (А. Кекилов, Сөйги).

ПАРАЛАТМАК [па:ралатмак], *сер.* Парчалатмак.

ПАРАЛИЗЛЕМЕК, *мед.* Паралич ягдайына гетирмек, ысмазлык халына салмак, шел этмек. *Ары олары парализләп, гымылдамаз ялы эдип, өзүниң тайындан гоян өйжүклерине 4—5 санысыны элтйәр* (П. П. Богуш, Түркменистаның говача совкасы ве оңа гаршы göреш чәрелери).

ПАРАЛИЗЛЕНМЕК, *мед.* Паралич болмак, ысмаз болмак, шел болмак.

ПАРАЛИ'ТИК, *мед.* Паралич кеселли, беденниң бир я бир нәче ери ысмаз болан, шел болан адам.

ПАРАЛИ'Ч, *мед.* Беденің бир органыны кадалы ишлемеклик укыбындан махрум эдйән кесел. *Хатда нерв сүтүнлериниң травмасы ве чишме процеслери зерарлы эмеле гелен нерв параличлериниң агыр болмадык формаларына-да Арчман оңайлы тәсир эдйәр* (М. Г. Бердигылыҗов, Түркменистаның курортлары). *Онуң чеп эли ве аягы паралич болупдыр. Бейни параличи.*

ПАРАЛЛЕЛЕПИ'ПЕД, *мат.* Гаршыма-гаршы тараплары бири-бирине параллель хем-де дең болан алтыбурчлук. *Гөни параллелепипед. Япгыт параллелепипед.*

ПАРАЛЛЕЛИ'ЗМ, 1. *мат.* Параллель хадысаларың, херекетлериң угурдашлыгы. 2. *гөч. м.* Бири-бирине барабар болан хадысаларың, херекетлериң бир вагтда болуп гечмеклиги, барабарлыгы, меңзешлиги. *Гурултай параллелизме ёл берилмели дәлдигини гөркезди* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Ики эдараның ишиндәки параллелизм.*

ПАРАЛЛЕЛЛИК, 1. *мат.* Параллелларің кесишмезлик ягдайы. 2. *гөч. м.* Бир меңзешлик, барабарлык. *Эдараларың ишиндәки параллеллик. Ылмы ишдәки параллеллик.*

ПАРАЛЛЕЛОГРА'М, *мат.* Гаршыма-гаршы тараплары параллель хем-де дең болан дөртбурчлук. *Гышык бурчлы параллелограм.*

ПАРАЛЛЕ'ЛЬ, 1. *мат.* Кесишмейән гөни чызыклар. *Параллель чызык.* 2. *геогр.* Ериң үстүнден экватора параллель болуп гечйән хыялы чызык.

ПАРАЛОГИ'ЗМ, *филос.* Логики ялңышлар зерарлы галп нетиҗә гелмеклик.

ПАРАМАК [па:рамак], 1. Оңайлы тәсир этмек, неп этмек, ярамак, ёкмак. *Онуң ялы адама диңе яманлык параяр* (Н. Жумаев, Ак дерек). 2. Етерлик дережеде чатмак, етмек, чыдамак. *Не янгыч параяр, не-де лемех* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРА-ПАРА [па:ра-па:ра], Бир нәче бөлекден ыбарат, бөлек-бөлек, кесим-кесим. *Тикенекли аяз гамчылап оны, Пара-пара дилйәр нәзик бедени* (А. Атаҗанов, Ики поэма). *Пара-пара эдерин Дездемонаны* (Шекспир, Отелло).

ПАРА-ПЕШГЕШ [па:ра-пешгеш], *сер.* Пара I. *Хан-беглер, байлар пара-пешгеш билен өз ишлерини ровачландырыпдырлар* («Эдебият»). *Арчының өйүне ягын пара-пешгешлери ядына салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАРАСАТ [параса:т], Аң-дүшүнҗе, пәхим, пайхас, акыл. *Небитчилер шонуң ялы кынчылыга дучар геленлеринде, акыл билен, парасат билен иш гөрйәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРАСАТЛЫ [параса:тлы], Аңлы-дүшүнҗели, пайхаслы, акыллы, пәхимли. *Адамлар: — Бу шейле бир парасатлы адам болара чемели — дийип пикир этдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол пахыр хер нәче хаял болса-да, аз гепли, өрән парасатлы, дарыкмазак демирчи усса болупдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАРАСАТЛЫЛЫК [параса:тлылык], Аңлы-дүшүнҗелилик, пайхаслылык, акыллылык, пәхимлилик. *Ол хер бир ишден парасатлылык билен баш чыкаряр.*

ПАРАТИ'Ф, *мед.* Гарын гарахассалыгына меңзеш кесел. *Паратиф өрдеҗиклере, газҗагазлара, җүйҗелере хем-де бир нәче бейлеки овнук гушлара дегйән ёканчлы кеселдир* (В. Р. Бородин, Өй гушларының кеселлери ве ветеринар-профилактик чәрелер).

ПАРАТИФО'З, *мед.* Паратиф кеселине дегишли болан, паратифе хас болан.

ПАРАФИ'Н, Мума меңзеш сарымтыл, көпленч небитден алынян юмшак җисим, сакгыч. *Бейле конденсаторларың батареясы станиоль кагызҗыклардан ыбарат болуп, бу кагызҗыкларың арасына парафин кагыз гоюляр* («Физика курсы»).

ПАРАФРА'ЗА, 1. *эдеб.* Бир текстиң, пикириң, сөзүң манысыны көп сөзлер билен суратландырып айтмаклык, меселем: авторың *«мен»* ерине *«Шу сетирлериң авторы»* диймеги. 2. *сазч.* Башга бир эсердан алнан тема боюнча язылан музыкал фантазия.

ПАРАХАТ [пара:хат], 1. Уруш-галмагалсыз, давасыз, агзыбир, достлуклы, асуда, дынч. *Сөзлешелиң, адалатың хакы үчин, Парахат дурмушда достлук беки үчин* («Октябрь ялкымы»). *Аҗайып зат — ериң йүзи парахат, Балаларым ылым аляр рахат* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Гай-харасатсыз, үмсүм, мылайым. *Дийдим мен гайдамда: — Ак сен парахат, Экинмиз гарашяр, арчадык ёлуң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Эмма ол токайлар бу гүнлерде парахат дәлдилер* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Хова гай болмаса, парахат болса, Каспи-де ювашдыр — ядан ялыдыр* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). 3. Ювааш, асыллы. *Салых ишан, сен өрән парахат болмалы!* («Совет эдебияты» журналы). *Ол көчәниң ортасындан парахат барярды.* 4. Рахат, аркайын. *Мени шол җенаятың башына элтен хем сениң какаңды—дийип, Гурт парахат бир гөрнүшини саклап жогап берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гызыклы гүррүңлер билен гиҗәниң көпүсини гечирекле-*

ринден соң, бир сагат бәри парахат укуда ятырдылар (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАРАХАТЛАНМАК [пара:хатланмак], *сер.* Рахатланмак. *Өзүнің овазлы, зоввам сеси билен сада хем якымлы сөзлейәрди велин, хеммелер парахатланып, чынлакай гөрнүше гечйәрдилер* (М. Горький, Эне). *Гөроглы Агаюнусың бу сөзүнден соң бираз парахатланды* («Гөроглы» эпосы).

ПАРАХАТЛЫК [пара:хатлык], 1. Уруш-галмагалсызлык, давасызлык, агзыбирлик, достлук, асудалык, азатлык, дынчлык, дем-дынчлык. *Парахатлык тарапдарларының Бүтинсоюз конференциясына гидйән Айсолтан шол тәмиз ховада самолёта мүнмәге тайынланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Болсун бизиң заманамыз, Хемишелик парахатлык* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Мениң бейик Ватаным парахатлык диреги, Парахатлык сөйгенлең бизиң билен йүреги* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). 2. Гай-харасатсызлык, үмсүмлик, мылайымлык. *Бүтин төверек дым-дырс, парахатлыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Ювашлык, асыллылык. *Аз салым дымшакларындан соң, Гарлы хемишеки парахатлыгы билен:— Аслында бу гүррүңлери кимлер тапяр?—дийди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 4. Рахатлык, аркайынлык. *Парахатлык билен аляр демини. Деңзиң якасында отуран шәхер* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ПАРАХАТЧЫЛЫК [пара:хатчылык], *сер.* Парахатлык. *Бизиң ёлумыз парахатчылык ве халкларың арасындакы достлук ёлудыр* (Н. С. Хрущёв, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлә-де артдырмак угрунда). *Большевиклер парахатчылыгың тарапдары* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАРАХАТЧЫЛЫКЛЫ [пара:хатчылыклы], *сер.* Парахат 1. *Бейик Ватанчылык уршуның үстүнликли гутармагы билен совет халкы өзүниң парахатчылыклы зәхметине башлады* («Хәзирки заман эдебияты»).

ПАРАХОР [па:рахо:р], Пара алян адам, пара алмагы говы гөрйән адам.

ПАРАХОРЛЫК [па:рахо:рлык], Пара алмаклык билен мешгулланмаклык, пара алыжылык.

ПАРАШЮ'Т, *ав.* Самолётдан бөкмек я-да йүки ашак гойбермек үчин ичине хова долуп, уллакан саяван гөрнүшине өврүлйән эсбап. *Илкиңжи парашют рус ойлап тапыжылары тарапындан дөредилди* («Пионер» журналы).

ПАРАШЮТЧЫ, Парашют билен самолётдан бөкйән адам. *ДОСААФ-ың Ашгабатдакы авиацион-спорт клубы планерист, парашютчы ве авиамоделчи спортсменлери тайярламакда көп иш алып баряр* («Совет Түркменистаны» газети). *Олар шол ачыклыга парашютчылар десантыны ташламага башладылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАРАШЮТЧЫЛЫК, Парашют спорты. *Онуң парашютчылык ишинден берйән гүррүңлерини диңлән билмейәрдим* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРЗ, 1. *дини.* Дини весъет. 2. Хөкманы эдилмели иш, хөкманы дүзгүн. *Өй эсиниң бередиги ийип-ичмек мыхман үчин парздыр* («Совет эдебияты» журналы). *Шүбхели адам мейдан этмек үчинми я-да башга бир парз зат үчинми, нәме болса, бир себәп билен даш чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ПАРИТЕ'Т, 1. Бир задың барабарлыгы, тарапларың барабарлыгы, деңлиги. 2. Дүрли юртларың валюталарының алтын хасабы билен бири-бирине болан гатнашыгы.

ПАРК I, Хер хили гүллер, агачлар экилен хем-де гезеленч эдер ялы аллеялы сейил багы. *30 гектардан хем говрак мейданы зелейән парклары ве сейил багларының улы гөк массивлери бу шәхериң кешбини өзгердйәр* («Яш коммунист» газети). *Парк адамдан хырын-дыкыз долы экен* («Совет эдебияты» журналы) *Ашгабадың гөзел паркын ят эдйән, Дүнйә ялкым саляр* [illegible] *багы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер)

ПАРК II, 1. *харбы.* Гошуны үпжүн эдйән гөчме [illegible] 2. Херекет эдйән составың (трамвайларың, [illegible] лериң, тракторларың ве ш. м.) дурян ве ремонт [illegible] йән ери, жайы. *Машын-малдарчылык [illegible] паркы гуруляр* («Түркменистан коммунисти» [illegible] лы). *Трамвай паркы.* 3. Херекет эдйән [illegible] оба хожалык серишделериниң жеми. *Ойланып [illegible] тепловозлар билен паровоз парклярының үсти* [illegible] («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ПАРК III, *сер.* Паркылды.

ПАРКЕ'Т, Йөрите ясалан кичижик [illegible] нагыш гөрнүшли эдилип дүшелен пол. *Ол [illegible] гүлди-де, паркетиң йүзи билен ене хас хем мылайым [illegible] галап уграды* (Л. Н. Толстой, Эсерлер).

ПАРКЕТЧИ, Паркет тайярлаян, оны дүшейән [illegible] специалист.

ПАРК-ПАРК, Ызлы-ызына чыкян паркылдылы [illegible] *Кимиси ишикде эли палтаны парк-парк одун айырярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАРКЫЛДАМАК, 1. Паркылдылы сес чыкмак, [illegible] кылдылы сесленмек. 2. Атылып гитмек, ярылмак. *Дүшман гүшы ызлы-ызына салланышды, ере дүшди, Йүзи кеси паркылдады, ганат гачды, перлер чашды* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Велосипедиң камерасы [illegible] кылдады.*

ПАРКЫЛДАТМАК, 1. Паркылдылы сес чыкармак, паркылдылы сес этмек. 2. Атып гойбермек, ярдырмак.

ПАРКЫЛДАШМАК, 1. Ызлы-ызына паркылдылы [illegible] чыкмак. 2. Ызлы-ызына атылышмак, ярылышмак.

ПАРКЫЛДЫ, Бир задың бир бада [illegible] дөвүлмегинден ве ш. м. дөрейән зарплы сес. *Шол [illegible] күнтда болса айылганч паркылды дабаралы [illegible] шыгың үстүни өртүп гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПАРЛАК, 1. *эдеб.* Ялпылдап нуруны сачян, ягты ышык берйән. *Эйма еңиш ылхамына жошан гыз, Парлак гүнүң догжагына ыныяр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Парлак Гүн шугласы-да бу гызың аслы гөркүне [illegible] гошян ялыды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Парлап [illegible] йән, өвшүн атып дуран. *Бейик багың парлак гүли Гүлере сейрана гелди* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Гич доганна кәте өкүнйән ялы, Парлак йүзне перде чекен мысалы. Середиң сиз онуң парлак [illegible] не, Шар гара сачларна, гүлер йүзүне* (Н. Помма, [illegible] ланан эсерлер). *Ватан үчин, парлак азатлык [illegible] машгаласының шунча берен гурбаны бес дәлми* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПАРЛАМАК, 1. Ялпылдап нур сачмак, ягты [illegible] ышык бермек. *Гүн шөхлеси парлап ере яйранда, Көп [illegible] алмага гөреш эдйәрис* («Мыдам тайяр» газети) *[illegible] ак йүзүнде балкылдаян [illegible] йылдызы ялы дуюлды* (Б. Кербабаев, Айгытлы [illegible] эдим). *Парлап янып дуран чыра гөрүнди.* 2. Өвшүн атып [illegible] мак. 3. Шемала, еле галгамак, пасырдамак [illegible] лы сесленмек. *Гандан реңкленен байдагың парлат, Гырмызы байдакдыр нышаның сениң* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Онуң ёкарсында колхозың гөчме [illegible] байдагы парлаяр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 4. Гижгерим алмак, яйбаңланмак, өсмек. *Кән ишлерде [illegible] болан, Парлап ал-асмана галан* (Дурды Гылыч, [illegible] лар). *Магарыф парлады — ягтылык сачды, [illegible] гыз-чагаларқыз окадың* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Бу сөзде парлаяр адамзат багты* («Мыдам тайяр» газети).

ПАРЛА'МЕНТ, *сыясы.* Капиталистик дөв[illegible] агалык эдйән сынпларың эрк-ислеглерини иш [illegible]

гечирйән канун чыкарыжы иң ёкары векилчиликли йыгнак. *Эгер парламентиң артыкмачлыкларыны 1-нжи орна чыкармасаң, онда ишчилер сыясы хүкүклары ве сыясы азатлыгы ниреден билерлер ахырын?* (В. И. Ленин, Эсерлер).

ПАРЛАМЕНТА'Р, *сыясы.* Парламентаризме дегишли болан, парламентаризме хас болан.

ПАРЛАМЕНТАРИ'ЗМ, *сыясы.* Башында парламент дурян буржуаз дөвлет системасы, гурлушыгы. *Буржуаз парламентаризми.*

ПАРЛАМЕНТА'РИЙ, *сыясы.* Парламентиң члени.

ПАРЛАМЕНТЕР, Урушян тарапларың душман билен геплешик гечирмек үчин иберйән адамы.

ПАРЛАТМАК, 1. Ялпылдадып нур сачдырмак, ягты, ышык бердирмек. 2. Өвшүн атдырмак. 3. Шемалың, елиң, угруна пасырдатмак, паррылдылы сеслендирмек. *Парладып, гырмызы байдагын герип, Юрдумызы горян Гызыл Гошундыр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Шол вагт узакдан бир атлы чыкды, Адамлаң үнсүни өзүне чекди. Гелйәр гызыл байдагыны парладып* («Токмак» журналы). 4. Гиң герим алдырмак, яйбаңландырмак, өсдүрмек. 5. Ялынлы якмак, гүйчли якмак (от хакында).

ПАРЛАШМАК, 1. Ялпылдашып, нур сачышып дурмак, ягты, ышык бершип дурмак. 2. Өвшүн атышып дурмак. *Мениң гидип барян ёлумың ики ян гапдалы аңырсына-бәрсине гөз етмейән гөк отлук гүллер, гүлләлеклер парлашып ачылышып дур* (Н. Помма, Тайлак кыззын). 3. Шемалың, елиң угруна пасырдашмак, сес эдишмек. *Әхли халклар бизден гөрелде алсын, Байдаклар парлашып асмана галсын* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ПАРНИ'К, Ирки гөк экинлери өсдүрип етишдирмек үчин үсти айналы рамалар билен япылан йылы жай. *Эгер биз парник-теплица хожалыгыны дөретмесек, онда гөк экинчилиги ёкарландырып билмерис* (Н. С. Хрущёв, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында).

ПАРОВО'З, *д. ё.* Демир ёлда буг билен йөрейән тигирли двигатель. *Паровоз гыгырандан соң, вагонларың тигирлери эмай билен гымылдап башлады* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ПАРО'ДИЯ, *эдеб.* Бирине я-да бир зада оюн эдип, яңсылап, сатирики өйкүнмеклик, яңса алып, үстүнден гүлүп өйкүнме.

ПАРО'ЛЬ, Харбы гуллукда бири-бириңи танамак үчин өңүнден шертлешилен сөз. *Пароль айтмасаң, деррев өңе дүш!* (Б. Кербабаев, Айлар).

ПАРО'М, Адамлары, йүклери, арабалары дерядан гечирмек үчин уланылян дүйби ясы гәми я-да сал. *Каспи деңзи билен Красноводск — Баку аралыгындакы илкинжи паром ише гиризилди. Йүки парома йүклэп, деряның аңырсына гечирмек герек.*

ПАРОХО'Д, Буг билен йөрейән двигателли гәми. *Пагта йыгян машын узакдан гөрүнйән пароход ялы, «ак алтын» мейданында йүзүп йөр* («Совет Түркменистаны» газети). *Зәхмет билен ясаляр, әгирт пароходлар хем* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ПАРОХОДЧЫЛЫК, Пароход гатнавларыны, адам, йүк дашамак ишлерини амала ашырян эдараларың жеми. *Сув жошгуны зерарлы зыян чекен хытайлы ёлдашларымыза Амур пароходчылыгының совет дерячылары көмеге гелипдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Орта Азия дөвлет пароходчылыгы.*

ПАРРАН [парра:н], Гөс-гөни, ортарасындан, ичинден (гечип). *Бөрүгине япышан эл онуң гыңажыны парран жырладып гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гөзүниң өңүнде янып ятан уммасыз гиң чөли парран бөвсүп гечйән бол сувлы канал гелди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ПАРРЫКЛАТМАК, Бурундан хова алып, дем чыкарып, паррылдылы сес этдирмек, бурун ачмак. *Ерга хопугян ялы бурнуны паррыкладярды. Ол танапыны сүйрәп, бурнуны паррыкладып, ондан-оңа дазырдап йөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПАРРЫЛДАМАК, Паррылдылы сес чыкмак, паррылдылы сесленмек. *Дашардан эшидилип дуран хоррулды хас ачыграк паррылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПАРРЫЛДАТМАК, Паррылдылы сес чыкармак, паррылдылы сес этмек.

ПАРРЫЛДЫ, Бурундан гүйчли хова алнып, дем чыкарыланда дөрейән сес. *Оларың атларының бурунларының паррылдысы эшидилди. Атлар бурунларының паррылдысы билен гар тозаныны үфлэп, бол саманы небсевүрлик билен чейнедилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПАРСЛАР, Эйранық ерли халкы, эсасы илаты.

ПАРСЫЛАМАК [па:рсыламак], 1. Парс дилинде геплемек, парсча геплемек. 2. *гепл. д.* Башга дилде геплемек. *Доктор мугаллыма парсылады-да: — Хич бир адам гитмесин! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ери, парсылан кўши болуп дилиңи ойнатма-да, гөнүлесене!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАРСЫЛДАМАК, Парсылдылы сес чыкмак, парсылдылы сесленмек.

ПАРСЫЛДАТМАК, Парсылдылы сес чыкармак, парсылдылы сес этмек.

ПАРСЫЛДАШМАК, Ызлы-ызына парсылдылы сес чыкмак.

ПАРСЫЛДЫ, Бир зат бирден дешиленде, ярыланда ве ш. м. дөрейән сес.

ПАРТ..., Гысгалдылан гошма сөзлериң «партия», Совет Союзының Коммунистик партиясына дегишли болан диен маныны берйән биринжи бөлеги, меселем: *партконференция, партбилет* ве ш. м.

ПА'РТА, Скамейка бирикдирилен япгыт тагталы мекдеп столы. *Айсолтан шол мекдепде Бегенч билен он йыл окапды. Анха, оларың отуран парталары* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Вепа билен Келҗе хемише бир партада отуряр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гиң ве ягты класларда тәзе парталар ве столлар гойлупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРТАДАШ, Бир партада отурып окаян, класдаш. *Халыгың партадашы гара гөзли гызҗагазды* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРТАКТИ'В, Партия активи.

ПАРТБИЛЕ'Т, Коммунистик партияның членлериниң партия билети.

ПАРТБЮРО', Партия бюросы, илкинжи партия гурамасының сайланян ёлбашчы топары. *Шол столуң еңсесинде партбюро членлери: Кулагин, Тыченко хем Ашыр отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Биз яңы партбюро билен колхоз правлениесиниң бирлешен йыгнагыны гутарып гайтдык* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПАРТВЗНО'С, Партия членинин төлейән взносы.

ПАРТГРУ'ППА, Коммунистик партияның илкинжи гурамасына гирйән партия группасы.

ПАРТГРУППО'РГ, Партия группасының ёлбашчысы.

ПАРТГУРАМА, Партия гурамасы. *Ынха партгурамаң ачык йыгнагы, Бир айлыгың жемин жемлейән чагы* (Ж. Илмырадов, Айгүл).

ПАРТЕ'Р, *театр.* Томаша залының томашачылар отурар ялы орунлы ашакы этажы. *Партерде жемагат дик дуряр экен* (Орта асырлар тарыхы). *Партерде отурмак.*

ПАРТИЗА'Н, Партизанчылык уршуна гатнашыжы, партизанлар отрядының уршужысы. *Бу гаррының уллакан бир партизан отрядының командири болуп, гүйчли херекет эдендиги мәлим болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ПАРТИЗАНЛЫК, 1. Партизанларың уршы, оларың эдйән херекети. *Бабек ене бир нәче вагтлар араплара гаршы ве халка дөнүклик эден ерли феодаллара гаршы партизанлык уршуны довам этдирипдир* (СССР тарыхы). 2. *гөч. м.* Плансыз, гурамачылыксыз иш, эдепсизлик билен өзүни алып барыш. *Түркменчилик кадасына гөрә, яңадандан сесиңе бат берсең, партизанлыгыны довам этсең, онда унутма!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАРТИЗАНЧЫЛЫК, *сер.* Партизанлык. *Москваның этегинде партизанчылык херекети гиңден яйбаңланды* («Яш коммунист» газети). *Вепа Аман алты айлап душманларың еңсесинде галып, хер хили агыр шертлер ичинде партизанчылык уршуны алып барыпдыр ве гаты көп душманлары гырыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПАРТИТУ'РА, *сазч.* Хор, оркестр үчин язылан саз эсерлериниң әхли партияларының жеми.

ПА'РТИЯ I, *сыясы.* Жемгыетчилик сынпының өнде барыжы бөлеги болуп дурян, онуң бәхбитлерини гораян, душман сынплара гаршы гөрешде ёлбашчылык эдйән сыясы гурама. *Партия әхли меселелери коллегиал чөзйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бир мекдепде окадылар, бейик партияның тербиесини алдылар* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Юрдумызың оба хожалыгының зәхметкешлери ССКП-ниң XXII гурултайының карарыны ерине етирмек угрунда жаныямазаклы гөрешйәрлер.*

ПА'РТИЯ II, I. *сазч.* Оркестр, хор үчин язылан саз эсерлериниң айратын бөлүми. 2. Бир максат, ниет үчин жемленен адамлар, топар.

ПАРТИЯЛЫ I, ССКП-ниң члени, партия члени, партияда дурян.

ПАРТИЯЛЫ II, Коммунистик партияның сыясатыны иш йүзүне гечирйән, Коммунистик партияның идеясы орнашан. *Совет эдебияты партиялы ве партиялы дәл гурамалары бирикдирйән жемгыетчилик гурама өврүлди* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРТИЯЛЫК, Партия дегишли болан, Коммунистик партияның сыясатыны амала ашырян. *Партиялык меселе.*

ПАРТИЯЛЫЛЫК, 1. Коммунистик идеология ве коммунизм гурмак угрундакы гөреше гайдувсыз берилмеклик билен югрулан ишиң угры. 2. Партия дегишлилик, партияда болмаклык. *Аннатувагың партиялылык, граждандык, аталык ынсабы нирede?* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАРТИЯСЫЗ, 1. Партияның члени дәл, партияда дәл. 2. Партиялайын дәл, партиялы болмадык. *«Партиясыз эдебиятчы» диен дүшүнже диңе формал дүшүнже болуп галар* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРТИЯГНАК, Партия йыгнагы. *Онда, белкэ, партйыгнагы ядыңа саларсың* («Совет эдебияты» журналы). *Хатда онуң өзүни алып баршы барадакы меселе партйыгнакда-да гоюлярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАРТКАБИНЕ'Т, Партия гурамасының гарамагында, партия магарыфының меселелери билен мешгулланян хем-де йөрите китапханасы ве окалгасы болан эдара.

ПАРТКО'М, Партия комитети. *Ызымызы барышдырмак үчин болса, колхоз башлыгымыз, парткомымыз бар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАРТКОНФЕРЕ'НЦИЯ, Партия конференциясы.

ПАРТЛАВУК, Зарп билен ярылян, партлайжы, партлаян.

ПАРТЛАЙЖЫ, Партылдылы ярылян, партлап атылян. *Биз партлайжы газың тебигатыны ве хәсиетини билйәрис* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

ПАРТЛАМАК, Гүйчли, гаты ярылмак, атылмак. партылдылы сеслемек. *Пагта болсады ялы бир зат: нан дийсең — нан, гейим дийсең — гейим, иймит дийсең — иймит, хатда ери геленде яндырыжы ялын болуп, партла дийсең — шоңа-да яраяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Йүрек партламак — *сер.* Йүрек I.

ПАРТЛАТМАК, Гүйчли, гаты ярмак, партылдылы сеслендирмек. *Оклы склады партлатды олар* (А. Атажанов, Йки поэма).

ПАРТНЕШИР, Партия нешираты.

ПАРТНЁР, Ойна ве ш. м. биле гатнашыжы, йки-йки болуп эдилйән ишлерде, оюнларда (спорт, сахна, карт, күшт ве ш. м.) икинжи бири, ёлдашы, шәриги.

ПАРТО'РГ, Партия гурамачысы, партия ёлбашчысы. *Елдаш парторг, мён сыясы ве ылмы билимлери йяратмак барадакы рбласть жемгыетиниң ярышыжы члени* («Токмак» журналы). *Эйсем Чары ага парторг болуп-дыр-ов, шейле дийсене!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПАРТОРГЛЫК, Партия гурамачысының, ёлбашчысының везипеси, кәри.

ПАРТСТА'Ж, Партия стажы.

ПАРТЯЧЕ'ЙКА, *көн. с. сер.* Парторг.

ПАРУСИ'Н, Зыгыр өсүмлигиниң сүйүминден докалан галың мата. *Башы чал гаракөли телпекли, чал кителли, голифе жалбарлы, аягы парусин әдикли, сакгалыны сыран, муртуны товлан, дыкыз колхоз башлыгы бедев гыр ата атланып, эйәм нирәдир гидип барярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПАРФЮМЕ'Р, Парфюмерия өнүмчилигиниң ишгәри.

ПАРФЮМЕ'РИЯ, Мылайым ыслы ве косметики харытлар — атыр, одеколон ве ш. м., шонуң ялы-да оларың өндүрилиши ве сөвдасы. *Парфюмерия сенагаты.*

ПАРХ, Йки задың арасындакы тапавут, меңзеш дәллик, хил, сыпат, гөрнүш ве ш. м. тайдан үйтгешиклик билдирйән аламат. *Мениң үчин пархы ёк: сениң өйүң— мениң өйүм, мениң өйүм — сениң өйүң!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Йүрегиң яш болса боляр, сачың ак болды, гара болды, пархы ёк* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Совет адамлары хей бири-бириниң миллетиниң айралыгына парх гоярмы?!* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Парх билмезе ярма-да бир, көже-де* (накыл). ◇ Пархына дәллик — первайына, азарына, гайгысына дәллик. *Йылың, айың гечиши онуң пархына дәлди* («Токмак» журналы).

ПАРХАВ, *сер.* Ары. *Обаның белли-белли адамларының пархавлары галладан долуп дурярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Габрында дик отурмыш, пархавында хеңлэп ятан бәш пут жөвениниң дерегине мениң диш-дырнак болуп докан агыр халыма, паласыма ченли барыны алды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПАРХЛАНДЫРМАК, Хил тайдан тапавудыны, пархыны аныкламак, ёкары баха бермек, үйтгешиклик дережесини кесгитлемек, парх гоймак.

ПАРХЛЫ, 1. Хил, баха, аграм ве ш. м. тайдан пархы болан, тапавутлы. 2. Акыл, пәхим, гылык ве ш. м. тайдан тапавутлы, артык.

ПАРХЛЫЛЫК, 1. Бири-биринден пархы, тапавуды барлык (предмет барада). 2. Акыл, пәхим, гылык ве ш. м. тайдан тапавутлылык, артыклык. *Гүлжахан онуң*

...е диймек боляндыгына додагы гымылданда дүшүнхем, пархлылык эдип дымды (Н. Помма, Себәбини ...билдирмек).

ПАРХСЫЗ. 1. Араларында хич хили тапавут, парх ...малык, бир меңзеш болан, бири-бириндан үйтгешик ...малык, тапавутсыз. 2. Акыл, пәхим, гылык ве ш. м. ...дан тапавутсызлык, артык дәллик. *Ол Айсолтанның келмешине берен шатлыклы со...ларында пархсыз мәзә бердь* (Г. Кербабаев, Айсолтан) *Хормат-Дурсун, шейле әхмиетли вака парх...сыз гечмек болмаз!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАРХСЫЗЛЫК. 1. Араларында хич хили тапавут, парх ...малык, бир меңзешлик, бири-бириндан үйтгешик ...малык тапавутсызлык. 2. Акыл, пәхим, гылык ве ш. м. ...дан тапавутсызлык, артык дәллик.

ПАРЧ парч болмак — бой алмак, пажарламак. *Арелың чыглы ховасындан гүйч алып, парч болан гөк ...ы ве үлпулдешип отуран гызыл гүләлекли гиң мейдан демир ёлуң ики тарапыны тутуп, тә гөзъетиме чен...гүзалып гидйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Гиң ...йдасың оты парч болуп, гөк-яшыл безенипди* (А. ...вшудов. Мәхри—Вепа).

ПАРЧА I, Бир битевй задың бөлеги, битеви затдан ...есилип ...ы болуклы алнан бөлек, тике. *Дурды чопан ...ырә ...ы ...ы ...ы ...ы үчин ниетленип йөрлен гоюнлардан бирини тутуп союпдыр ве мөҗеклер билен дишешип ...ы ...ы хер хайсына бир парча гуйрук берипдир* (А. ...ы ...ы, Көпетдагың этегинде). *Гүлнар гыз-да ...ы ...ы ...ы ...ы бир парчасы, Гиң җайың ичине берйәр ол ...ы* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ПАРЧА II, Хер хили гейимлик нах матаның ады, ...ы ...ы ...ы ...ы йүпек парчадан долы (К. Гурбанпесов. Солдатың йүреги). *Дашховуз хәкими чүйше ...ы ...ы ...ы ...ы ...ы гыммат баха парча, заводдан чыкан памык иберди* («Совет эдебияты» журналы).

ПАРЧАЛАМАК. Бөлек-бөлек этмек, бөлеклере бөлмек, тике-тике этмек, бөлеклемек, тикелемек. *Бир гезек ...ас мениң хем будумы парчалапды, таягым җаныма ...тишлади* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Шо...ларын ...ы ...ы ...ы ...ы билеликде болса, ватаның махмал топрагыны ...ы ...ы ...ы ...ы ...ы

лери»). *Ат аягының гупурдисине, түпең такырдысына, атгулакларың пасырдысына чыдам бермән, Мелегуш гупурди урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПАСЫР-ПУСУР, Аман-заманыны бермән, бада-бат, бир бада, деррев, бирден. *Гыргы бир кичиҗик гушы пенҗесине пасыр-пусур гысды.*

ПАТ I, Пастиланың бир сорты.

ПАТ II, *куштч.* Күшт ойнунда оюнчыларың бириниң шасының гөчере өң тапмазлык ягдайы.

ПАТА [па:та:] I, *дини.* Өлениң хатырасы үчин, онуң якын адамларының янына барып, гынанч билдирип гайтмаклык дәби. *Эдил пата барян ялыдылар* («Гөроглы» эпосы). *Шу вагт хем бир пата болармы?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ П а т а а л м а к — өленлигини ыкрар эдип, пата гелйәнлери кабул этмек. *Яңы-якынлыкда, бир-ики гүнлүкде онуң патасыны алдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ПАТА [па:ъа:] II: 1) а к п а т а б е р м е к — говы ниет билен бирине арзув этмек, ачык ёл, ишде үстүнлик газанмагыны ислемек. *Сансыз йылдызлары дуры асманың, Гутлап тәзе ёлун бу яш ынсаның, Шовлулык патасын берйән ялыды* («Совет эдебияты» журналы). *Атам, ак пата бер-де, Гел оғлуңы ёла сал* (Чары Ашыр, Поэмалар); 2 п а т а я а к п а т а а л м а к — «ёлуң ак болсун, ишиң шовлы болсун» дийлен дилеги кабул этмек. *Мен Гара дәли гөклеңден пата аландырын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ПАТАНАҚЛАМАҚ, Аяк битмедик көшек ялы гөдекси ылгамак, йүвүрмек, чапмак.

ПАТАРРАҚЫ, Бош гүррүң, бидерек, угурсыз самырдамаклык. *Белки, мен яңрап, сениң гулагыңы камата гетирендирин, болса-да, мениң гүррүңлерим патарракы дәлмикә диййән* (А. Говшудов, Эсерлер). *Аслында шейле патарракылар нәмә герек?* («Токмак» журналы).

ПАТАХОН [па:та:хо:н], *дини.* Пата гитмеги сөййән, пата гитмеги говы гөрйән, патачы. *Болупсыңыз мениң башыма бир патахон адамлар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАТАЧЫ [па:та:чы], Пата гелен адам, өлениң өйүне пата барян адам. *Патачылар топар-топар гайдышярдылар.*

ПАТ-ДА: п а т-д а к а к м а к — бирден патладып урмак (дуйдурыш, ышарат үчин). *Елдан гечип барянының бири Бегенҗиң эгнине пат-да какды. Диңе онуң гапдалына гелип дураның бири онуң эгнине пат-да каканда, укудан оянан ялы тисгинди, өзүне гелди, ялта гаранда болса, өзүне йылҗыраклап середйән Чарыны гөрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПАТДЫК-ПУТДУК: п а т д ы к-п у т д у к э т м е к — 1) ыранып зордан йөремек, аякларыңы чайшык басып йөремек. *Аякланмадык көшек ялы, патдык-путдук эден болуп йөр* («Токмак» журналы). *Билмедим энесин салдымы яда, Патдык-путдук эдип ене шол бада, Гапыны назарлап өңе сүрүнди* (А. Кекилов, Сөйги); 2) зордан окап-язып билмек. *Көне элипбийде язылан китаплары патдык-путдук эдип окан боляр.*

ПАТДЫЛДАМАҚ, 1. Патдылдылы сес чыкмак, патдылдылы сесленмек. *Патды баряр патдылдап, Патды афиша гөрйәр* («Пионер» журналы). 2. Йөремеги зордан башармак, кынлык билен йөремек.

ПАТДЫЛДАТМАҚ, Патдылдылы сес чыкармак, патдылдылы сес этмек.

ПАТДЫЛДАШМАҚ, Ызлы-ызына патдылдылы сес чыкмак, гайта-гайта патдылдылы сесленмек.

ПАТДЫЛДЫ, Йөреленде, бир зат билен урланда ве ш. м. дөрейән сес.

ПАТДЫ-СУТДЫ: п а т д ы-с у т д ы э т м е к — ярпы-ялта гүрлән болмак, геплежек болмак, окан болмак, кынлык билен окамак. *Полковник ага, ичери гирсинлер диййәр! — дийип, патды-сутды эдип, рус дилинде геплэп, зордан дүшүндирди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПАТЕ́НТ, 1. Өз ойлап тапан задыңа [illegible] субут эдйән документ. 2. *көн. с.* Сөвда я-да сәнәгчилик иши билен мешгулланмага хукук берйән шәхса датнама.

ПАТЕНТЛЕМЕҚ, Патент алып өз [illegible] беркитмек.

ПАТЕНТЛЕНМЕК, Патент алнып [illegible] беркидилмек.

ПА́ТЕР, Католик руханысы.

ПАТЕФО́Н, Пластинканың йүзүне язылан [illegible] тәзеден айдын турбасыз (рупорсыз) музыкал [illegible], рупорсыз граммафон. *Шу вагт обаның ортасындан гечип гөрүң, хер өйден бир патефоның сесини эшидерсиңиз* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). [illegible] *сипед, Бибиҗик болса патефон алды* (Г. Гурбансәхедов. Ак алтын).

ПАТЛАҚ, *бот.* Балдак япракды, чал реңкли өсүмлик.

ПАТЛАМАҚ, Патдылдылы сес чыкмак, патдылды сесленмек. *Бегенч аграмлы говача гозаларының юка көйнек үстүнден патлап дегенини дуймаса-да, Айсолтаның ак голы эгнине чала каклышанда, эндамына чүмшүлди йөреди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Даш барып ызкы машына патлап дегди, таё онуң айнасыны чым пытрак эдипди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Якасына түйкүржек боланда, келлесинден бөрүги патлап өңүне гачды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАТЛАТМАҚ, 1. Патдылдылы сес чыкармак, патдылдылы сес этмек. *Инчемик узын муртлары ашак салланан узын ишчи еринден галды-да, көне папагыны отургыжа патладып урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Тихомиров яссыгының ашагындакы күти портфелини дызының үстүнде гоюп, элини патладып урды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гепл. д.* Урмак. *Ол саг эли билен онуң аркасына патлатды.*

ПАТЛАШМАҚ, Ызлы-ызына патдылдылы сес чыкмак. *Токарь сесини чыкарман, бурнуны дырмажак боланда, элиндәки послы чүйлер ере патлашып дүшди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ПАТОГЕНЕ́З, *мед.* Нәсаглык процесининң өсүшиндәки ызыгидерлилик.

ПАТО́ЛОГ, *мед.* Патология боюнча специалист.

ПАТОЛОГИК, 1. *мед.* Патология дегишли болан, патология хас болан. *Патологик анатомия.* 2. *гөч. м.* Кеселлилик зерарлы нормал болмадык, сагатлык кадасындан чыкян. *Патологик хадыса. Патологик вака.*

ПАТОЛО́ГИЯ, *мед.* Организмдәки кададан чыкян агырылы процеслери, үйтгешмелери, кеселлери өврейән ылым.

ПАТРАҚ, Говрулмак нетижесинде ачылан мекгежөвен, говрулан мекгежөвен. *Этмекчидим патрак, Болды бары четрек* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *«Зарпчы» колхозының аңырсы-бәрси гөрүнмейән гөм-гөк говчаларының гозалары патрак ялы ачылышыпдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАТРАШМАҚ, Патрак ялы ачылышмак, ягты шөхле сачышып дурмак, ялпылдашмак. *Ынха деря хич дарыкман акып дур, Йылдызлар патрашып, маңа бакып дур* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ПАТРИА́РХ, 1. *этн.* Уругчылык жемгыетининң яшулусы. 2. Православ дининде ёкары руханы ёлбашчы. *Руссияның патриархы.*

ПАТРИАРХАЛ, 1. Патриархата дегишли болан, патриархата хас болан. *Диймек, патрицилерде аталык я-да патриархал уруг болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Гоголь «Көне мөврит помещиклеринде» патриархал укладың өлүши суратландыряр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

2. *гөч. м.* Көне дәп-дессурлара эерйән, көнечил. *Патриархал адатлар. Патриархал гылыклар.*

ПАТРИАРХАЛЛЫК, *гөч. м.* Көне дәп-дессурлара эермеклик, көнечиллик. *Гарайышларың патриархаллыгы.*

ПАТРИАРХАЛЧЫЛЫК, *гөч. м. сер.* Патриархаллык.

ПАТРИАРХА'Т, *этн.* Илкидурмуш уругчылык гурлушының иң соңкы дөври болуп, бу дөвүр хожалыкда ве жемгыетчилик гатнашыкларында эркек кишиниң агалык этмеги билен хәсиетленипдир.

ПАТРИО'Т, Патриотизм билен рухланан адам, ватаны сөйүжи.

ПАТРИОТИ'ЗМ, Өз ватаныңа, өз халкыңа берилмеклик ве оны сөймеклик, онуң бәхбиди угрунда жаныпкеш болмаклык.

ПАТРИОТИК, Патриотизме эсасланан, патриотизме хас болан. *Онуң патриотик херекети сениң дүшүнжәңе кечже гелёни үчин, ондан йүз өвүрмәге сен утанаңокмы?* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПАТРИ'ЦИЙ, *тар.* Гадымы Римде: аристократ. *Патрицилер сөвдадан гелен гирдежилер билен яшапдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ПАТРУ'ЛЬ, *харбы.* Белли бир районда — ерде дүзгүн-тертибе, ховпсузлыга гөзегчилик этмек үчин иберилйән гошун бөлүминиң, милиция органының бир кичижик топары (я-да харбы гәми, самолёт). *Патруль арачәги барлаярды* («Мыдам тайяр» газети).

ПАТЫ-ПУТЫ, Овнук-ушак өй гошы, гош-голам, энжам. *Табыт уссасы Андриян Прохоровың иң соңкы паты-путусы гөлег арабасына басылды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Галан паты-путуларыңы болса кориорың бурчуна бас* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАТЫРДАМАК, Патырдылы сес чыкмак, патырдылы сеслемек. *Бу демде хут оңа жогап берен дек, Патырдады бирден ики-үч гезек* (А. Атажанов, Ики поэма).

ПАТЫРДАТМАК, Патырдылы сес чыкартмак, патырдылы сеслендирмек. *Нурлы автоматыны оңа ченәп, патырдадып гойберди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ПАТЫРДАШМАК, Ызлы-ызына патырдылы сес чыкмак, патыр-патыр эдип дурмак.

ПАТЫРДЫ, Чалт ылгаланда, чапыланда, ызлы-ызына яраг атыланда ве ш. м. дөрейән довамлы сес. *Итлер дүелериң патырдысына хасанаклашып турярлар* («Совет эдебияты» журналы). *Трактора не хытырды болды, неде патырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАТЫРДЫКЛАМАК, *сер.* Патанаклямак. *Патырдыклап, ойн эдип, Гезйәр торум-көшеклер* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы).

ПАТЫРДЫКЛАТМАК, Аяк алдыгына чапдырмак, гаты ылгатмак.

ПАТЫРДЫКЛАШМАК, Көп болуп, аяк алдыгына ылгамак, бир нәче болуп, патырдыклап чапмак. *Мейданда мес эркеклер эйлэк-бейлэк патырдыклашярдылар.*

ПАТЫР-ПАТЫР, Ызлы-ызына патырдап чыкян сес, патырды. *Посёлогың бир ян четинден патыр-патыр мотор сеси эшидилип, баглык посёлогының ичине йылдыз сепеленене дөнди; электрик чыралары думлы-душда балкылдап гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПАТЫША [па:тыша:], Революциядан өң Руссияда ве хәзир хем көбир дашары юртларда дөвлет башында дурян адамың титулы, ша. *Зәхметкеш халкың билим алмагы, медениетли болмагы патыша чиновниклериниң гайгысына дәлди* («Совет эдебияты» журналы).

ПАТЫШАЛЫК [па:тыша:лык], Башында патыша дурян дөвлет, патышаның везипесинде болмаклык, шалык. *Иван IV патышалык сүрмеги Руссия тарыхында мөхүм дөвүр болупдыр* (СССР тарыхы). ◇ Патышалык эмлэк — *сер.* Эмлэк.

ПА'УЗА, Саз чалнанда, геплешикде, ишде ве ш. м. гысгажык аракесме, дем алма, аяк чекме. *Ол мениң жогабымдакы паузаны дуян бадына, мениң ниетиме дүшүнмек үчин: — А сиз, нәхили деряны говы гөрйәрсиңиз? — дийип сорады* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ПА'ФОС, *кит. д.* Хыжувлы рухубелентлик, гүйчли энтузиазм. *Совет халкының, совет яшларының рухуның нәхилилик билен долы аян боландыгыны чепер образлар аркалы гөркезмеклик А. Фадеевиң «Яш гвардия» романының эсасы пафосы болуп дуряр* («Совет эдебияты» журналы). *Революцион пафос. Дөредижиликли зәхмет пафосы.*

ПАХ, Гең галмагы, хайран болмагы, ахмыр чекмеги ве ш. м. аңладян үмлүк. *Пах, булар-а инди ялан сөзлемәге башладылар-ов!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Пах, мунуң билижилигине бир серетсене! Пах, пах, Гулман бай көчелериңиз тозанлы-ла?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПАХАЙ, Кәйинмеги, гең галмагы аңладян үмлүк. *Пахай, сен хем бу гүнки гүн Гылыч атамыз бизиң хеммәмизи багышлар, ичиң! — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Пахай, какама серет-ле!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Пахай, эжемиң айдянына серед-ә!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПАХАЛ, *диал. сгр.* Сыпал. *Дәне бийрче бардыр галла пахалы, Достум Ата, сизиң ерде нәлер бар?* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ПАХНА, *сер.* Шине.

ПАХНАЛАМАК, *сер.* Шинелемек.

ПАХНАЛАТМАК, *сер.* Шинелетмек.

ПАХЫР [пахы:р], 1. Барлы дәл, гурпсуз. 2. Эжиз, гөргүли, бичәре, бетбагт. *Какаң пахыр билен душушаныдыздан соң, иңлис диен бир бела гелди. Ол пахыр елдиргәйдимикә?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол пахыр докма-дарак, кесер, пил ве шуңа меңзеш затлар ясаярды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПАХЫРЛЫК [пахы:рлык], 1. Барлы дәллик, гарыплык, пукаралык, мәтәчлик, гурпсузлык. 2. Эжизлик, бирчәрелик, гөргүлилик.

ПАЦИЕ'НТ, Врача өзүни бежердйән сыркав.

ПАЧ [па:ч], *көн. с.* Бир юрда гетирилйән я-да башга велаете әкидилйән харытлардан алынян салгыт, гүмрүк хакы, хырач, шонуң ялы-да бир дөвлетиң бакна юртлардан алян салгыды. *Пач алмак.*

ПАЧАК, Гавун, гарпыз ве ш. м. өнүмлериң дашкы гаты габыгы. *Гаррыгыз гавунының пачагы галың боляр.*

ПАЧЛАМАК [па:чламак], Пач алмак, пач хөкмүнде салгыт салмак. *Ол шейдип, хепдеде бир гезек базары пачлап, базар арасында хем ики элини говшурып отуранок* («Токмак» журналы).

ПАЧЛАТМАК, Юмрук билен йүзи кессири бермек, урмак. *Егсам, ынха ене бир пачладарын велин! — дийип хайкырды* («Совет эдебияты» журналы).

ПАЧ-ХЫРАЧ [па:ч-хыра:ч], *көн. с. сер.* Пач. *Салых ишан, эмир өзүниң пач-хыражыны берип, ак патыша билен бир машгала болуп яшады* («Совет эдебияты» журналы).

ПАШ [па:ш], Әшгәр, аян. *Огрын гечелгәниң сыры паш болжакды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бүтин оба мениң сырым паш болар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бу секиз батыр өз жанларындан гечмәге разыдылар, эмма бу сөвеш болан гечелгәни паш этмәге разы дәлдилер* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПАШМАК I, *гепл. д.* Амала ашмак, иш йүзүне гечмек, баша бармак. *Онуң иши ол диен пашмады.*

ПАШМАК II, Дүйәниң сыңраклы гаты дабаны. *Сөвдагәриң оглуна дүйәниң пашмагы дегип, зыңып гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПАШТЕ'Т, Гуш этинден, багырдан ве ш. м. үвелип эдилен фарш, иймит.

ПАШЫРДАМАК, Пашырдылы сес чыкмак, пашырдылы сесленмек. *Дузлы келем, пашырдап дуран тер хыяр, гызыл помидор, хер хили ыслыҗа отлар барха ишдәҥи ачярды* («Совет эдебияты» журналы).

ПАШЫРДАТМАК, Пашырдылы сес чыкармак.

ПАШЫРДАШМАК, Ызлы-ызына пашырдылы сесленмек. *Олар пашырдашып, бирҗик-де яш соганы күйсетмейәр. Биз пашырдашып отуран ювa хем елмик йыгдык* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПАШЫРДЫ, Тер гөк экин, миве ве ш. м. затлар ийленде, йыгланда чыкян сес.

ПАЩАРМАК, Пащык, ясы болмак, ясы гөрнүше ээ болмак, ювaш-ювашдан пащык болмак. *Ол пащарып дуран бурунлы бир адамды.*

ПАЩАРТМАК, Ясы гөрнүшли форма салмак, пащык этмек. *Әйнегиң астындан бурнун пащардып, Додакларын тсвлап гарады доктор* (В. В. Маяковский, Америка хакында).

ПАЩЫК, Ясы формалы, депесинден, ёкарсындан басылан ялы гөрнүшде болан. *Тамда орта яшлы, чокга сакгал, пащык бурун адам әүррүң берип отырды.*

ПАЩЫЛДАМАК, Пащылдылы сес чыкмак, пащылдылы сесленмек.

ПАЩЫЛДАТМАК, Пащылдылы сес чыкармак, пащыллылы сеслендирмек.

ПАЩЫЛДЫ, Паровозуң ве кәбир машының буг, ел гойбермеги зерарлы чыкян сес.

ПАЯ [па:я], I. Мивели агачлара сөйгет үчин урулян хачҗалы агач. *Узуми пая саклаяр дийселер-де, биз-ә бу үзүмлерде пая гөрмедик* («Токмак» журналы). 2. *гөч. м.* Әдилйән даянч, ынанч.

ПАЯВ, Акып дуран ябың сакасы бекленeнден соң, сырыгып акян сув. ◇ **Паяв болмак** — тамам болмак, гутармак. *Белки, бу гарры тә өмри паяв болянча, иң соңкы бакы барҗак өйи — габ·ı хем шол пәли-нюети билен ёлдаш болуп барар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПАЯВЛАМАК, Ахырына етмек, тамамламак, гутармак, соңламак. *Бахар өз мөвсүмини паявлады, томсуң яндырыҗы җөвза ыссысы башланды. Шондан соң оюн хем паявлаяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мен инди йүз йигрими яшымы паявладым* («Гөроглы» эпосы).

ПАЯЛАМАК [па:яламак], Пая урмак, пая диремек, пая сөемек, дирег урмак.

ПАЯЛАНМАК [па:яланмак], Пая отурдылмак, пая дирелмек, пая урулмак, пая билен сөйгет берилмек, дирег урулмак.

ПАЯЛАТМАК [па:ялатмак], Пая билен сөйгет бердирмек, пая урдурмак, дирег урдурмак.

ПАЯЛАШМАК [па:ялашмак], Пая урушмага көмеклешмек, паяламага көмек эдишмек. *Мен колхозчылара үзүм паялашдым.*

ПАЯЛЫК [па:ялык], Пая этмек үчин ярарлы, пая этмек үчин тайярланан. *Ол агачлар япрагы гурчуга берлен тут чыбыкларындан паялык үчин сайланып алнан пытанаклы таяҗыкларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПАЯПЫЛ, Йөрәп гечмек үчин сувлы ябың үстүне кеселигине гоюлян агач, тагта көпрүжик, гечелге. *Аман онуң бойнундан гуҗаклады ве бармагыны чоммалдып, паяпылың үстүнде чеңңек гуруп отуран Таган аганы гөркезди* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Шол паяпылдан машын сүрмек хер кишиниң иши дәлди* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕ, «П» харпының ады.

ПЕДАГО'Г, Мугаллымчылык ве тербиечилик иши билен мешгул болян адам. *Языҗының педагоглар билен душушмагы пейдалыдыр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Өз кәрлерини сөйгәндиклери, бейик педагоглардан тәлим алмага дырышяндыклары өзара гүррүңлеринден месе-мәлим гөрнүп дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕДАГОГИК, Педагоглары тайярламаклык иши билен мешгул болян, педагогика дегишли болан. *Полмадов сап хоҗалык маглуматлары, педагогик [illegible] көп* («Совет эдебияты» журналы). *Педагогик институт. Педагогик училище. Педагогик факультет.*

ПЕДАГО'ГИКА, Тербие бермек ве окатмаклык усуллары хакындакы ылым. *Педагогиканы сиз менден гөп билйәҥиз* («Совет эдебияты» журналы). *Тербие педагогика предметидир.*

ПЕДА'ЛЬ, Машынлардакы ве саз [illegible] аяк билен басылян рычаг. *Эмма эли рычагда, аяк педалдакы буравчының — Тойҗан Атаҗановың бүтинлей нәме үчиндир гар ягярды* (Б. Кербабаев, Пейзаж). *Ховлукма-да, чеп педалы гойбер!* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕДЕРНӘЛЕТ, *диал. сөгүнч. с.* Атаңа нәлет. *Гелен педернәлет, мыррых мени шол [illegible] махрум этди. Ай, педернәлет, биз шеригатың [illegible] гына амал эдйәрис* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕДИА'ТР, *мед.* Педиатриядан врач, специалист.

ПЕДИАТРИК, *мед.* Педиатрия дегишли, [illegible] ылмына хас болан.

ПЕДИАТРИ'Я, *мед.* Чага кеселлери хем-де олары [illegible] жермеклик хакындакы ылым.

ПЕДИНСТИТУ'Т, Орта мекдеплер үчин ёкары билим [illegible] институт. *Биз педучилищә [illegible] титутың физмат бөлүминиң соңкы курсунда [illegible]* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ПЕДО'МЕТР, Әдилен әдимлери автоматик [illegible] санап билйән аппарат, әдим өлчейән аппарат.

ПЕДПРА'КТИКА, Педагогик окув жайларының [illegible] дентлериниң педагогик практикасы.

ПЕДСОВЕ'Т, Мугаллымлар советиң, мугаллымлар [illegible] лахаты. *Меселе педсовете барып етди* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕДТЕ'ХНИКУМ, Педагогик техникум. *Ол [illegible] кумда окап йөркә, эдебият билен гызыкланяр [illegible] заман эдебияты»).*

ПЕДУЧИ'ЛИЩЕ, Башлангыч мекдеплерин [illegible] ларыны тайярлаян йөрите орта окув жайы. *[illegible] бу агшам мен педучилищәни [illegible] шамымызы хем-де сени ятладым* (Р. Алыев, [illegible] хатлары). *Сүлгүн Ашгабат педучилищесини [illegible]* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЗЗЕРИШМЕК, Габарышып, хүжжеришип [illegible]

ПЕЗЗЕРМЕК, Габармак, хүжжермек. *Онуң [illegible] учганаклады, мурты пеззерди, голларыны чызгап, әлл[illegible] рини овкалашдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы [illegible]).

ПЕЗЗЕРТМЕК, Габартмак, хүжжертмек. *Мугт[illegible] пишге ялы пеззерден дилмач гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЕЗЗИК, I. Габарып, хүжжерип дуран. *Онуң бар[illegible] муртлары пеззик, әҥеги гырчув, чеп гашының [illegible] эшек тойнагының чуңңур тагмасы галан, далв [illegible]* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. *сер.* Ялаңы. *Пе[illegible] зик одун.*

ПЕЙВАГТЫНА, Өз ыгтыярына, өз эркиңе, [illegible] *Чалы-черкезлер өз пейвагтына чыгшылдап [illegible]* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Обадашлар! Мен сизиң [illegible] өз пейвагтыма, йөнекей гөрме-гөрше гелемок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол ерде мундан [illegible] озал пейвагтына гезип йөрен яшаҗык көшек [illegible] учундыр* («Яш коммунист» газети).

ПЕЙВЕНДИ, Ир-иймишиң пейвент эдилен [illegible] сорты, ёкары хилли ири миве. *Селең сая салян [illegible]*

ли баглаң Алма, энар, үзүм, пейвенди берйәр (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ПЕЙВЕНТ: п е й в е н т э т м е к — *сер.* С а п м а к 2.

ПЕЙДА [пейда:], 1. Говы, оңайлы нетиҗе, хайыр, неп. *Тойҗан, мениң хәзир участога я контора гитмегим пейда бермез* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Дүйн ики иңне урдук, шолар пейда эдендир* («Совет эдебияты» журналы). *Хава, Игли раст айдяр, өвүнмекден пейда ёк* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 2. Көмек, ярдам. *Бирине пейдам дегсе бегенйән, зыяным болса етер өйдемок* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 3. Сөвда-сатыкдан гөрүлйән хайыр. ◇ П е й д а б о л м а к — гелмек, гөрүнмек, йүзе чыкмак, дөремек. *Башлык пейда болды онуң өңүнде* («Совет эдебияты» журналы). *Ашагына гүн дүшмез бакҗа пейда болупдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ПЕЙДАКЕШ [пейда:кеш], 1. Артыкмач газанч, дүшевүнт газанмак үчин, йөрите алып-сатмак билен мешгул болян овнук сөвдагәр. *Бизлер пейдакеш дәл, чарва адам* («Гөроглы» эпосы). 2. Өз пейдасына, хайрына чапян.

ПЕЙДАЛАНМАК [пейда:ланмак], 1. Өз герегиңе уланып, хайырланып билмек, ишлетмек (гурал, эсбап, машын ве ш. м. барада). *Эгер биз небит скважиналарыны иң соңкы мумкинчилиге ченли пейдаланмасак, онда планымызы долдурып билмерис* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). *Гел, говусы мен гыссанмайын, Ягмырдан пейдаланайын* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир затдан өзүңе пейда, хайыр, неп гөрмек, дүшевүнт газанмак. 3. Өз еринде уланып билмек. *Шахыр өз эсерлеринде сатираны өрән тәсирли, йити яраг хөкмүнде ussatlyk билен пейдаланды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЙДАЛЫ [пейда:лы], Говы, оңат нетиҗели, хайырлы, непли. *Халк үчин пейдалы улы иш этдиң* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Онуң максады халкына пейдалы иш этмекди* («Эдебият»).

ПЕЙДАСЫЗ [пейда:сыз], Нетиҗели болмадык, хайырсыз, нетиҗесиз, бидерек. *Эшребиң урунмагы, әлбетде, пейдасызды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гаршылык гөркезмек инди пейдасызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Пейдасыз перишдеден ашна дөв ягшы* (накыл).

ПЕЙДАСЫЗЛЫК [пейда:сызлык], Пейдасы ёклук, хайырсызлык, нетиҗесизлик.

ПЕЙЗА'Ж, 1. Бир ериң, юрдуң тебигатының гөрнүши. *Пионер Мырат Омадов айры-айры пейзажларың, гаяларың суратыны алярды* («Пионер» журналы). *Эмма гүйзүң ачык гүнли сәхер чагының бу пейзажы узага чекмеди* («Совет эдебияты» журналы). *Волганың пейзажы. Пөвризе жүлгесиниң пейзажы.* 2. *сунгат, эдеб.* Тебигаты шекиллендирйән картина, сурат, шонуң ялы хем эдеби эсерлерде тебигаты суратландырып язмаклык. *Рус художникleriniң пейзажлары. Тургеневиң романларындакы пейзажлар.*

ПЕЙЗАЖЧЫ, *сунгат.* Пейзаж шекиллерини чекйән художник, специалист.

ПЕЙКАМ [пейка:м], 1. Яй окуның ужуна гейдирилйән ужы чиш демир. 2. *гепл. д.* Яйың ужы пейкамлы окы. *Пейкамларың ве кеманларың йүзе чыкмагының өрән мөхүм әхмиети болупдыр* (СССР тарыхы). *Ат пейкам дек сүйнүп гитди* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ПЕЙЛЕМЕК, 1. Бириниң ызына гизлин дүшмек, огрын гарамак, огрын ызарламак, аңтамак. *Гаравул хем огрын басып, тамың дүйбүни сырып, аралыкдан бойнуны узатҗак адамыны пейләп, бир әдим ара гоюп май алды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бир задың аматыны гөзлемек, аматыны тапҗак болмак, май аггармак, чемини гөзлемек. *Олары тутмак үчин, Пурсат пейләр йөрердим* («Мыдам тайяр» газети).

ПЕЙЛЕНМЕК, Гизлин ызарланмак, огрын аггарылмак, аңталмак. *Бирденкә, ынха бир мөҗек эдил алкымына гелип, пейленен ялы гөзүңе чалыняр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПЕЙЛЕТМЕК, Гизлин ызарлатмак, ызыңа гизлин дүшүрмек, огрын серетдирмек, аңтатмак.

ПЕЙЛЕШМЕК, Бири-бириңи пейлемек, огрын аггарышмак, аңташмак.

ПЕЙМАН [пейма:н], Бир зат хакда айдылан сөз, эдилен эхт. *Мукаддес пейманы Советлер или Хич хачан чыкарып билмез ядындан* («Совет эдебияты» журналы). *Сениң хер бир сөзүң, хер бир арзувың Мукаддес пейман дек ерине етер* (А. Кекилов, Сөйги). ◇ П е й м а н ы ң д о л м а к — ажалың етип өлмек. *Онуң пейманы долупдыр.*

ПЕЙНИР [пейни:р], Довар сүйдүнден йөрите уядылып, сыкылып тайярланян өнүм. *Яглы пейнирлери билйәр хер киши, Олар чопанларың берйән пешгеши* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Анна Петровна юка кесилен гоюн пейнири билен чөрек хем гетирип гойды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЕЙШИН [пейши:н], *диал./сер.* Ө й л э н. *Пейшин вагты Керим аганың ховлусына «Победа» сүмүлди-де, гиң эйванлы жайың гапысында тогтады* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ПЕКА'РНЯ, Чөрек бишириляйән кичирәк кәрхана. *Чөрек пекарнясының жәйы.*

ПЕКГЕ, Баша дүшмез, мана дүшмез, келесаң. *Ол пекгениң ялңышян сапары кән боляр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эмма соңра ол чакламаларың хеммежеси пуч болуп, онуң барып ятан бош хайбат, пекгедиги билинйәр* («Токмак» журналы).

ПЕКГЕЛИК, Баша дүшмезлик, мана дүшмезлик, келесаңлык. *Сен-ә халыс пекгелигиңе тутдуң-ов!* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЛ, 1. Экин экмек үчин төвереги чилли дөрт бурч гөрнүшли ер участогы, көлче, атыз. *Хер пелиң ичинде ятан сув дызыңдан ёкары гечсин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Пелде, жояда ятсам, Ыссы боляр, дерлейән* («Токмак» журналы). 2. Сув сакламак үчин пелиң дөрт төверегине галдырылан гум, райыш, чил. *Яп газып, пел чекип, дүзедиң ерлер, Гарып зәхметкешлер, ер-сув сизиңки* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ПЕЛЕК, *гепл. д.* Дүнйә. *Сен бизе бу ерде мыдама герек ахыры. Билип болмаз, пелек ишидир!* («Совет Түркменистаны» газети). *Биз бир пелекден утулан адам — дийип, сөзүни соңлап билмән, бозулып гүв гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ П е л е к у р м а к — бир зада — бетбагтлыга учрамак, ишиң гайтмак. *Инди саңа не пелек урды* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ПЕЛЕҢ, *сер.* Ё л б а р с. *Авда атылан пелең ядыма дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Дур, жан огул, хей пелең хем ширден өйкеләрми?* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ПЕЛЕСЕҢ: 1) п е л е с е ң у р м а к — харс урмак, алакҗамак, пелесеңлемек; 2) п е л е с е ң к а к м а к — *сер.* П е л е с е ң у р м а к. *Киномеханик өвүниң аппаратыны сазламак билен башагайды, чагалар онуң дашында пелесең какярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЛЕСЕҢЛЕМЕК, Бир задың я-да бириниң угрунда аладаланмак, харс урмак. *Пишик пелесеңләп, сувуң төверегинден айрылмады* («Мыдам тайяр» газети).

ПЕЛЛЕ I, 1. *спорт.* Ярышда иң соңкы барылмалы ер я-да барып гайдылян ер. *Маслыклардан үркен эесиз атлар Умдүзүне тутяр, ундуп пелляни* (Б. Кербабаев, Айлар). *Машыны баржак пелләмизе гөнүләп сүрмек герек — дийип, батырлык этҗек болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хер ким пеллә голайлашян атларың томашасындан галып барян ялы, илери сүйшйәрдилер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Чен, чак,

вагт. *Якынлашяр ёк болмалы пелляңиз, СССР-и басып алжакдыңыз-ла!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Новгород бейик князлар билен шертнамалар баглашар экен, эмма Новгород боярлары өзлериниң эркинликлериниң ахыр пеллесиниң гелйәнлигини ягшы аңыпдырлар* (СССР тарыхы). *Арада дынгы берлен вагты, Гуванч оңа: — Хәзир хем бир пелле! — дийәр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПЕЛЛЕ II, *диал.* Дең ики кесилен гарпызың бир бөлеги. *Ичи гырлып ташланан пеллелер байрың бир бөлеги ялы күде болуп ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Амыдеря агыр йүкли гәмини гарпызың пеллеси ялы ондан-оңа гайдырярды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЛЛЕХАНА [пеллеха:на], *сер.* Пелле I. *Оларың бир нәчеси бир ери пеллехана эдип, өңбармышак эдйәрдилер* («Пионер» журналы). *Йөне вели, пеллехана-да узакда дәл* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ПЕЛЛИК, Гавун, гарпыз ве ш. м. гөк өнүмлериң бинярасындан ёлнуп айрылян ериндәки дүйби. *Гавуның пеллигини кесип, оны үч бөлүп ташлады.*

ПЕЛПЕЛЛЕМЕК, 1. Ховада ганат какып дурмак, ганат герип дурмак. *Асмандакы пелпеллейән торгай оларың мувессасыны макуллаян ялы җүйгүлдейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сув гушлар пелпеллән, ганат какярлар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Галгамак, елкилдемек. *Машының ачык пенҗиресинден Айсолтаның ак готаның ганаты ялы пелпеллейән эли гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. *гепл. д.* Ынжалыксыз, аладалы ягдайда бириниң я-да бир задың дашында пырланмак, ода-көзе дүшмек.

ПЕЛПЕЛЛЕТМЕК, 1. Ховада бир дуран еринде ганат какдырмак. 2. Галгатмак, елкилдетмек. *Ол ёкардан асылгы дуран электрик чыраның ягтысына бармаклары-ны гушуң ганаты ялы пелпелледип, ик эгирйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. *гепл. д.* Ынжалыксыз, аладалы ягдайда бириниң я-да бир задың дашында пыр-пыр айландырмак.

ПЕЛПЕЛЛЕШМЕК, 1. Ховада ганат какышып, бир ерде дурмак. 2. Галгашып, елкилдешип дурмак, гөрүнмек. *Алтын ялы саралан япраклар пелпеллешип, ере гачярдылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 3. *гепл. д.* Ынжалыксыз, аладалы ягдайда дашында пыр-пыр айланышмак, перваз урушмак.

ПЕЛТЕ, Чыра, шем ве ш. м. ышык берижи абзалларда янян өрүлен лента я-да ишилен памык йүп. *Үзүлип сапакдан алмасы, нары, Өчди арзув чырасының пелтеси* («Совет эдебияты» журналы). *Геплемәге дилим келте, Ышык бермез ягсыз пелте* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Жуллы илки чакмак чакып, оды пагтадан эдилен пелтә дүшүрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПЕЛТЕК, Кәбир сеси догры айдып билмейән. *Әхли ал-арвахлар үйшүп мени богандан соң, шу ягдая дүшүпдирин — дийип, Айдов пелтек ялы гепләп, ялан сөзлемәге дурды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Эмма вели пелтек сөзләп отуран мәхрибан адамың гөзлери гүлмейярди* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЛТЕКЛЕМЕК, Сеслериң кәбирини нәдогры айдып геплемек. *Ваня аз-кем пелтеклән жогап берди* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). *Асыл мениң дилим пелтеклейән дәлдир* (Г. Гурбансәхедов, Ак алтын).

ПЕЛТЕКЛЕТМЕК, Кәбир сеси айдып билмән геплемек, пелтеклән гүрлемек. *Ол дилини пелтекледип, сакынып гепледи* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ПЕЛТЕКЛЕШМЕК, Пелтеклән геплешмек, гүрлешмек.

ПЕЛТЕКЛИК, Сеслериң кәбирини догры айдып билмезлик, пелтегиң ягдайы. *Сөзләнде онуң пелтеклиги кән дуюлмаярды.*

ПЕЛТЕЛИ, Пелте билен янян, пелтәниң көмеги билен ышык берйән. *Кимсе чүйшесиз пелтели [illegible] өчүрси ышыгында нирелередир хат язып отыр* [illegible] *эдебияты» журналы). Йыгнак ачык [illegible] пелтели чыра президиум столуны зордан ягтылдярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хәзир конторада-да пелтели чыра билен мыдар эдилйәр* («Колхоз гүнлери»).

ПЕЛӘКЕТ, Бетбагт, шум, беззат. *Ягшы хем бир ишэтжек экениң, пеләкет! Ким сени чагырып гетирди? Пеләкет, огул бол, огул! Кишилигиңи гөркез! — дийди* («Токмак» журналы).

ПЕНА [пена:], Бир затдан горанмак үчин букы ер. *Пётр сесини чыкарман, илери бака омзаярды, өңе бака херекет эдйәрди ве пена гөзлейярди* (А. Говшудов. Эсерлер). 2. *гөч. м.* Горап саклаян гүйч, аркадаянч, дирег. *Эй эдермен сөвеш эдйән доганлар, Сиз бизиң пенамыз, арка дагымыз* (Б. Кербабаев, Айлар). *Хан-беглериң патышадыр пенасы, Ере, гөге сыгмаз олаң гүнаси* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Бир затда берилйән көмек, голдав. *Ики сөйгүлә ягшылык эдип, пена берен ол гоңшы инди ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бейик укыбындан тапансоң пена, Бүтин зәхметкеше салды ол сала* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 4. Бирзадың өңүне, өң йүзүне тутулян гораг.

ПЕНАКӘР [пена:кәр], Пена болян, голдав, гораг эдйән. *Сиз бизиң пенакәримиз эдилип гойлупсыңыз, өмрүңиз зыят болсун, биз гиҗе-гүндиз, тә дүнйәден өтйәнчәк, сиз пенакәре [illegible]лкыш этмелидирис* (А. П. Чехов. Сайланан эсерлер).

ПЕНА'Л, Галам, ручка салынян агач гап, агач гутужык, галамдан. *Мекдеп пеналы.*

ПЕНАЛАМАК [пена:ламак], 1. Гораг эдинмек, гөрүнмезлик үчин бир задың аркасына доланмак, пена эдинмек. *Ол бир дүйп гандымы өзуне пеналап, ышгалаңлап серетди, эмма оңа хич зат гөрүнмеди. Ол тут агачларыны пеналап, даш-төверегинде болуп дуран херекетлериң бирини хем сыпдырман, гөзден гечирмәге башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Арка тутмак, хоссар болмак, арка дурмак. *Аннадурды мурт режәниң гең дәлдигини билип, деррев бизи пеналады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЕНАЛАНМАК [пена:ланмак], 1. Горанып сакланмак, гөрүнмезлик үчин бир зады пена эдинмек, бир зада букулмак. *Бу бейик гумуң үстүнде бизе букулмак я-да пеналанмак үчин хич бир аматлы ер ёкды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол өрән пугта пеналаныпдыр* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. *гөч. м.* Бирини өзуне пена эдинмек, арка эдинмек.

ПЕНАСЫЗЛЫК [пена:сызлык], Арка даянчсызлык, көмексизлик, горагсызлык, голдавсызлык. *Онуң гөвнуне шунуң ялы екелик, пенасызлык өз өмрүнде хич хачан болмадык ялы гөрүнди* (М. Горький, Эне).

ПЕНЖЕ, 1. Элиң аясы билен билеликде бармакларың герлен гөрнүшиндәки тутуш бөлеги. *Муны богуп өлдүрмесем, башга чәре ёк — дийип, гөдек эллериниң пенҗесини ачып топулды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өңүнден гавун чигиди чыкса-да, пенҗесини долдурып алярда, агзының етишдигинден чигитлемәге дуряр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Кәбир хайванларың, гушуң дырнаклы аяклары. *Назым билен гыгырды, Шагал пенҗәни урды* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Зорлук, зулум, сүтем. *Вах, доганжыгым, мениң дадыма етишиң. мени шуларың пенҗесинден азат эдиң!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Пенжеләп алнан мукдардакы задың өлчеги. *Йыгымчылар топары болса бири-бирине: — Хай болуң, йыгымы галдырмаң, алдык, гутардык, аз галды, хер киме ики пенҗе-де етжек дәл! — дийшип, башларыны галдырман йыгярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Пенжә дүшмек—

өзүңи тутдурмак, бириниң гирисине дүшмек. *Кимлериң пенҗесине дүшенини-де яда салмады* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ПЕНҖЕ́К Эркек адамларың геййән серпме якалы, иликли, гысга үстки гейими. *Нуры ики элини пенҗегиниң жүбүсине сокуп, ачык айнадан ховлының ичине серетди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Хан күйлиниң башында япбашык гара телпек, эгнинде көне пенҗек, аягында болса элмыдама көне чокайы билен пагталы балагы боларды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПЕНҖЕЛЕМЕК, I. Пенҗе билен гысымламак, тутмак. *Айна пишегиң сапындан пенҗеләпдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өвез түйүни ёлмалап отуран телпегини пенҗеледи-де: — Ялан сөзлеме! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Пенҗе урмак, япышмак, ёлмамак. *Ит диңе онуң көне донуның ягырнысыны пенҗеләп билипдир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПЕНҖЕЛЕНМЕК, I. Пенҗе билен гысымланмак, тутулмак. 2. Пенҗе урулмак, япышылмак, ёлмаланмак.

ПЕНҖЕЛЕТМЕК, I. Пенҗе билен гысымлатмак, тутдурмак. 2. Пенҗе урдурмак, япышдырмак, ёлмалатмак.

ПЕНҖЕЛЕШМЕК, Бири-бириңе пенҗе урмак, бири-бириңи пенҗеләп япышмак.

ПЕНҖЕ-ПЕНҖЕ, Гысым-гысым, бир нәче пенҗе. *Гарры болса оңа диймейәр хич зат, Пенҗе-пенҗе пагта онуң хер яны* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ПЕНҖИРЕ, I. *сер.* Э п и ш г е. *Гөзел эҗе пенҗирәни ачып, гүр баглыгың ичинде сайраян билбиллериң овазыны диңлейәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Пенҗиреле римиң дашына болса демирден гөзенек этдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Пелтели чыраның бокурдагындакы чүйшесиниң саклаян дешик-дешик тегелек демир. *Чыраның пенҗиресини чыкарып, бокурдагына йыгнанан хапаны сүпүрди.*

ПЕНИЦИЛЛИ́Н, Хең көмележигиниң кәбир гөрнүшлеринден тайярланылян ве кесел бежерилйән препарат, дерман. *Ондан соң, хәзирликче пенициллин укол эдиң!* («Совет Түркменистаны» газети).

ПЕ́ННИ, Финляндияның ве Англияның овнук шайы пулы.

ПЕНСИОНЕ́Р, Пенсия алян адам. *Гөврелилик ве чага догруш боюнча 12 миллион манат, ишлейән пенсионерлере пенсия төлемеклиге 28 миллиондан-да көп пул харч эдилди* («Совет Түркменистаны» газети). *Персонал пенсионер.*

ПЕ́НСИЯ, Көп йыл ишләнлиги, инвалидлиги, ише ярамаянлыгы үчин берилйән пул көмеги. *Пенсия чыкан гаррының балык тутушы гөркезилйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Мен болса өзүм пенсия чыкып, дүкяны дуршуна шоңа табшырарын дийип йөрдүм* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕНСНЕ́, Бурнуң сеңригинде пружинажыгың көмеги билен дурян әйнегиң бир гөрнүши. *Полковник пенснеси ни айрып серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң гөзлериндәки пенснеси столуң үстүне гачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЕНТ, Несихат, весъет, табшырык. *Даңатар атасының пендини берк бержай эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Бир вагт бир адам өз перзендини Чагырып, берипдир ата пендини* («Мыдам тайяр» газети). ◇ П е н т б е р м е к — бизар этмек, иризмек.

ПЕНТЛЕМЕК, Несихат, весъет бермек, табшырмак. *Гайдып картың голайына бармайын — дийип, өз-өзүни пентләрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПЕНТ-НЕСИХАТ [пент-неси:хат], *сер.* П е н т. *Ол өз оглуна большевиклериң тарапында болмагыны пент-несихат эдйәр* («Хәзирки заман эдебияты»).

ПЕНШЕНБЕ, Хепдәниң дөрдүнҗи гүни.

ПЕР I, Товугың, кәбир гушларың елегиниң ашагында болян овнук хем-де нәзик елек. *Ылыс төре ичи халы билен безелен отага гирип, пальтосыны айырды ве халы дүшегиң үстүне гечип, пер яссыга гапдалыны берди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Шемал елкенинде, гуш перлеринде, Арша етер еңиш маршың овазы* (Т. Эсенова, Гүндогар аялларына ачык хат).

ПЕР II, Сув дегирменини, гәмилери ве самолётлары херекете гетирйән чарх. *Катер хем сесленип мүнзеди өңе, Периң зор гүйжүндең өврүп гүйрүгын* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ПЕРВАЗ [перва:з], *көн. с.* Жайың үстүндәки пүрсүң. навың икисиниң аралыгына гоюлян агач. ◇ П е р в а з у р м а к — бириниң я-да бир задың угрунда ода-көзе дүшмек, дашында айланмак, аладалы херекет этмек. *Кимиң ышкында билбил, Шейле перваз урярка?* («Мыдам тайяр» газети). *Гүл ышкында перваз уряр билбиллер* (Б. Кербабаев, Айлар).

ПЕРВАЙ [перва:й], Алада, азар, үнҗи. *Табелчи гыз ики гезек дагы огрын гарады. Эмма начальнигиң первайына-да дәл* («Совет эдебияты» журналы). *Гүне чишип ятар, ериндең галмаз, Иш битди-битмеди первайы болмаз* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол серетдими, серетмедими, Аманлының первайына хем дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЕРВАЙСЫЗ [перва:йсыз], Аладасыз, үнҗүсиз, биагыры; пархсыз, тапавутсыз, совук-сала. *Мен сениң ыкбалыңа первайсыз гарап билмерин ахыры!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Командир өзүни хич йитирмейәрди, нәме баша гелсе, чекмеги боюн алан адамының берклешен хәсиетинде первайсыз гөрнүшде өзүни саклаярды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Дүкянларың первайсыз сакчылары поссунларына доланып ука гидипдирлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Эдебият танкыдына первайсыз гараянлары язгармак герек* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ПЕРВАЙСЫЗЛЫК [перва:йсызлык], Аладасызлык, үнҗүсизлик; тапавутсызлык, биагырылык, совук-салалык. *Аман пощы первайсызлык билен чай ичйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Мырат Непес аганың алчаклыгыны, пайхас билен берйән маслахатларыны халаса-да, кәбир затлара первайсызлык эдйәндигини язгарярды* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ПЕРВАНА [перва:на], *зоол.* Овнук кебелек. *Ода гелен первана ялы пырланып башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Гөрсем, Тарлан одуң дашында первана ялы пырланяр* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). ◇ П е р в а н а д е к п ы р л а н м а к — дашында кебелек болуп айланмак.

ПЕРГА́МЕНТ, I. Гадым вагтларда: хат язмак үчин кагыз дерегине уланылан, гөле хамындан тайярланылан материал ве шонуң ялы материала язылан голязма. *Пергаментиң бахасы гыммадды* (Орта асырлар тарыхы). 2. Яг ве чыг гечирмейән кагыз.

ПЕРДЕ, I. Сахнаның, гапының, әпишгәниң ве ш. м. өңүне тутулян туты. *Гаршыдакы ачык гиң әпишгелере гөзел нагышлы перделер герилгиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Перде ачыланда, Даңатар билен Халлы икиси гүррүң эдишип гелйәрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ювааш йөрәп, тамың чеп дулундакы йүзүне перде чекилен улы карта тарап гөнүкди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Драма эсериниң бир бөлеги, бир акты. 3. Киришли саз гуралларының сапындакы беркидилен сим, богун. 4. Өртүк. *Соганың габыкларының арасында юкаҗык пердеси бар.* 5. *гөч. м.* Ныкап, маска. ◇ Й ү з ү н и ң п е р д е с и н и с ы р м а к — *сер.* Йүз I.

ПЕРДЕЛЕМЕК, I. Туты тутмак, перде тутмак. *Айналары перделемек.* 2. Киришли саз гуралларының кә-

зиниң санына перде этмек. *Дәтәрың санына перделемек.* 3. *сөз. м.* Пүүүни ортмек, үстүни басырмак, гизлемек, ашырмак. *Иче шәк үчин болуп сересап, Ич. төгүлде керекетиң перделе* («Совет әдәбияты» журналы).

ПЕРДЕЛЕТПМЕК. 1. Туты тутунмак, перде тутунмак. 2. Кирешли сал гураллариның хәбиринің санына перде сиңмек. *Пеләтөнын гайлы дутарларың бир мәнә барды.* 3. *сөз. м.* Пүүүни ортүмек, үсти басылмак, гизленмек, ашырылмак. *Квартлар душманың перделенип, достларының сапда күүүң беренип яңыкланды* («Мыдам тайар» газети). *Ылын «Коммунистик партия» сөзүүн астына перделенип, демократик хәрекәтә өңрдең спуруп болуп сынанышярлар* (Г. Кулиев, Көпелдәгин аңырында).

ПЕРДЕЛЕТТМЕК. 1. Туты тутурмак, перде тутурмак. 2. Дутар ве ш. м. саз гураллариның санына перде тартмак. *Дутарының санына төледек перделетмек.* 3. *сөз. м.* Пүүүни ортдурмек, үстүни басыртмак, гизлетмек, ашыртмак.

ПЕРДЕЛЕШМЕК. Перде, туты тутмага мәмелешмек.

ПЕРДЕЛИ. 1. Туты тутулан, перде әсиллан. 2. *театр.* Болумлы, актлы. *Мынаң бир нече сүн ялы ялы сәрдә «Жамал» операсын бир неүсеги пиесаны сәнәлгәнде, Айсолтан Жамал ролуны, Бегенч болса Көнүл ролуны ойнады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. *сөз. м.* Нуны ортүүлен, сиңдин, ашырылан. *Гиребалык, гораңдалык болмасын, Перде бай ярашык гетирмәң* (Молламырт, Сайланан әсерлер).

ПЕРДЕСИЗ. 1. Туты тутулмаган, перде билән ортүлмедик, тутулмаң. 2. *сөз. м.* Пүүүни ортүлмедик, гизлин дәл, ачыкдан.

ПЕРЕВОД. Башга, ятланан, телеграфдан үсти билән иберилиән ялы. *Ады бир начар неүсерәниң перевод этмек.*

ПЕРЕМЕНА. Сапакларың арасындакы арагерме вагты, арамсоме. *Оланлар перемена вагтында* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер).

ПЕРЕНЖИ. *диал.* Башгалыжын, ярашмаган бир ерүүнүн. *Багтыгелди бир дең гидәсинде, перенжисинә ачыга ыгалаңдан хәсиетә дөлдүрүп гайдар* (Н. Демма, Тайлы). *Перенжи* ... *ден перенжин бапы бәрмек. Чеңиң балең бар* ... *ынына дөнәйә* (Молламырт, Сайланан әсерлер).

ПЕРГУЛЮК. Бойы үчин бәлмадың. *Дәрежик үчин. Чеп стаңлаяның, чеп пергулюгында билән гайры дегәрдим* (М. Ю. Лермонтов, Бизың замананимиң гәхрәманы).

ПЕРЗЕНТ. Чага ядыр гөлүп. *Чеңиң әсиллан ве перзентлик сөйгиң сөзүп ынамын сүйлеяң* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шол вагт бирден ачык сөзүүн ачыда телең болуп, ынга чекүүлен, гәхет ала перзент болдыңдаг — Дөнәйә ене-ынамын перзентим. Көнүл, чеңиң ачык мейлиң чеңе гөрә, пайдар!* — *дийип, гөнүлүнә ялы болуп* (А. Гөшүдов, Мәхри—Бенат). *Хей, ене бе-ле зиңиң ене-ынамың перзентлик мейлиңмиң?* (Н. Демма, Тайлы ялың).

ПЕРЗИ. Күүт. *Ачында ве гүйлы ялы. Ачының күүтүлеп ялы шәхерин, сөзүң чатдың, ачың ачыны ве ден сен ачык болып тапдың, күүтүң ыга салмадың, күүтлеринчик перзиң, ады, рәңк, пыл ве башгалары дөлдән, сөйлеп бөлүк сүүлерәнәдиң* (А. Гөшүдов, Әсерлер). *Ылы мәлемдәки ачының, әсерлерин чага перзентлеринде ачыга ялаярдың* (Б. Кербабаев, Нәбелли).

ПЕРИ [перс]. 1. Адамларың гөзүне гөрүнмейән, горкы, хүсна бай болан фантастик гыз. *Бадыгелди Гөкчә дивлер, сатанлардан — дүнүлерүнден соң, Бегенч пери-гызлар ялыгы ялыгы* (А. Гөшүдов, Мәхри—Бенат). 2. *сөз. м.* Гөзүне, ачының *Айсолтана гөзүне дең бермеген ялы, ачың ол ачың гөзүне перисиңдә* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Булар кирзи перә? Хейбе ачың ялы гөзүнә ялыгы!* (Н. Себәбиниң ... ы). 3. *диал.* ... ерен ... ерәнлик, төмсетей.

ПЕРИЗАТ [араб.-перс.]. *тар.* Пери ... *Халкының шады, Ынанчы пеләтөни* (Шүрә Аннаклыч ... ының әсерлери). *Ай пәри, чеп гүйлүң ве Хазар ... Океанын перисиң ялы сөзүүн, сөзүң аллаяр ... ялын, мейлиң бүтүнлей сөзүңә бер ... аллаярды* (А. ... шүүлов. Мәхр. Бенат).

ПЕРИЙ. *Халыпы сөзүң* ... *ларына йүпек чө ... тера гураш. Пәлөнүң чеңе чеңлемәни — перий ... мәк ядыр дең* («Совет әдәбияты» журналы).

ПЕРИМЕТР. *мат.* Чеп, төгүн геометрик ... ш. хемме таралыларының ү ... ынлыгының ... жеми. *Үчбурч ... периметри.*

ПЕРИ-ПЕЙКЕР [перс-пейкер]. *сар.* Пери, ...

ПЕРИСКОП. Субмарина гөзүнүң ялыдан ... ерлерден серетмек, гөзәтмек үчин уланыл ... тики прибор, труба. *Прожектор перископы.*

ПЕРИФЕРИЯ. Мерказдан ... кавакка, мерказдә ... да ерлешен ... ер.

ПЕРЛИНАН [фарш.-ит.]. 1. Гүмүш, гайгы-гү ... хлераллы. *Алтының ... ынчы перлинан ... ойлы отур ... гөнүң ... ылмагында барды* (Н. Сарыханов, Са ... әсерлер). 2. *Ярашык, гызыклы гөрүнүш, ... ешиш. О ... сапламагын дең перлинан ялы. - Мең доктора ... ыт! — дийип, ... ыт сүүлүнә* (Н. Демма, Себәбин ... Билимиң. *Бу ... ынын ... ынын, мәне ... ңо ... ынын ... ыдар бердиләр, мең ... ыдат ... ың ... ынын, перлинан этдилер* (А. ... Гөшүдов. Әсерлер).

ПЕРПЕНДИКУЛЯР [л-ритм-ялык]. 1. Тукатлык, ... гүселенлик, ... ынлыгында. *Ол ... ың ... ынын бөлүү ... ынлыгында, ... ынлыгында ... ынын ... ында* (А. ... ың, Сайланан әсерлер). 2. *Жеми ... ыклыкы горун ... ынын, ... ынлыгы.*

ПЕРПЕЛЕ [ялыш.]. Ялы ... ынжа гөрә, ху ... Сүйүүлүнә ... ың ... ың ... ынын ... ынын ... ынын

үчин). *Гиң перрон адамдан хырын-дыкынды* (Б. Худайназаров, Гызгын сәхра).

ПЕРС, Гөрк, шекил, болуш. *Ел бойы, йыллар боюнча үсти-үстүне урнап гелйән ожар-сазаклар кән болса-да, оларың хемишеки перси ёкды. Эли палчыга батан ялы хемише булашып отуржак, гелшикли өйүң персини бозжак* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЕРС-АЛА [перс-а:ла], Йүзи, дашы чызым-чызым эдилен, заяланан, яраланан. *Сачлары булашыкды, аяклары перс-ала гөк габарчыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң йүз-гөзи перс-ала болупдыр* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ПЕРСПЕКТИВ, Гелжекдәки болуш, ягдай, тама, гелжек. *Халк хожалыгыны өсдүрмегиң перспектив планы ишленип дүзүлди.*

ПЕРСПЕКТИВЛИ, Гелжекде өсүшли, гелжеги бар; перспективи бар, гелжекде үстүнлик билен амала ашырылып билиңжек. *Ишиң перспективли планы. Перспективли иш. Перспективли тема.*

ПЕРСПЕКТИВЛИЛИК, Перспективи, гелжеги барлык.

ПЕРТ, *сер.* Перт-перт. *Ек, хәзир гитжек дәл! — дийип, оңа перт жогап берди* (Б. Солтанныязов, Кумуш). *Айна Артыга нәз билен япышды: — Өлсем — ериңки. Өлмесем — сениңки! — дийип, перт жогап берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЕРТ-ПЕРТ, Сакынман догры ве кесгитли, ачык, айдың. *Оларың берен сорагларына перт-перт жогап берди* («Совет эдебияты» журналы). *Мен сизе көмекчи болуп гелдим — дийип, яш йигит оңа перт-перт жогап берди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ПЕРЯТ [перя:т], I. Янгынлы агы, гүйчли аглама, ахы-нала, улы гынанч. *Хер ерсиз нәз үчин чекмерин перят* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). 2. Арз, налыш. *Гүнәхиме лайык зындан атар сен, Перядыма гулак салман гидер сен* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ол перизат перядымы аңмазмы?* (Г. Мухтаров, Пьесалар). *Өкде өкдәни гөрсе, аягы титрәр, Зарп уруп, душманы гетир перяда* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ПЕС, I. Бейик дәл, етерлик дережеде бойы болмадык, ашак. *Пес стол. Пес өй.* 2. Текиз дәл, чөкет, япгыт. *Песден бейиге дырмашан машының гүйчли гүррүлдиси эшидилди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 3. Орта узынлыкдан гысга болан. гөврүми, улулыгы кичи болан, келте. *Пес бойлы, ак сакгал, токгарак киши, Герекли вагтында дүнйәден өтди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Элиң абат, аягың абат, ишдәң саг, гөврәң бир адамдан пес дәл* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Орта дережә етмедик, ортадан ашак. *Байлыгымыз-а пес дәлдир, шүкүр, эт-ягымыз, чөрегимиз бол* («Эдебиятдан хрестоматия»). 5. Көп дәл, ужыпсыз, аз. *Эдилен ише пес хак төлемек.* 6. Хил тайдан эрбет, канагатланарлык болмадык. *Гелин, онуң догры велин, мениң бейлеки халыларым хем хич бир халыдан пес дәлдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 7. Абрай, болуш, гылык-хәсиет, везипе, дүшүнже ве ш. м. тайдан бейлекилерче болмадык. *Мен хем олардан пес адам дәл* («Токмак» журналы). ◇ Ериң песи билен — *сер.* Ер. *Эдил ики гулагымы тутуп, ериң песи билен гача-гача зордан өйүме бардым* («Токмак» журналы). Пес гөвүнли — *сер.* Гөвүн. *Ленин сыясатда бейик адамдыр, эмма шонуң билен бирликде, ол реал, пес гөвүнли, йөнекей адамдыр* («Совет эдебияты» журналы). Песе дүшмек — гүйч-гурпдан дүшмек, говшамак. *Сен өз достларың өңүнде абрайыңы нәхили песе дүшурипсиң* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ПЕСЕЛМЕК, 1. Бойы кемелмек, текизлиги бозулып, бир ери чөкмек, пес болмак. 2. Ашак дүшмек, азалмак, ашакламак. *Агшама якынлар дашгын песелип угради* («Совет эдебияты» журналы). *Сувуң меселеңи билен песелениниң ончаклы тапавудыны хем билип дурамок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Саглыгың угры гачып башламак, эрбетлешмек, ярамазлашмак. *Сыркавың халы песелйәр.* 4. Гымматы, нырхы азалмак, кемелмек, арзанламак. *Пагтаның сортуны гарышдырсак, бахасы песелер* («Бахар»). 5. Ювашамак, говшамак, хаяллямак. *Яз ысын гөтерип шемалжык гелди, Шонда ягян гарың бады песелди* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕСЕЛТМЕК, 1. Боюны кемелтмек, текизлигини бозуп, бир ерини чөкермек, пес этмек. 2. Ашак дүшүрмек, ашаклатмак. *Ябың сувуны экине тарап совуп, онуң зарбыны бирнеме песелтдилер.* 3. Ягдайыны, халыны эрбетлешдирмек, ярамазлашдырмак. *Сыркавчылык адамының халыны песелдйәр.* 4. Гымматыны, бахасыны азалтмак, кемелтмек, арзанлатмак. *Бөлеклейин сатылян харытларың нырхыны песелтмек.* 5. Ювашатмак, говшатмак, хаяллатмак. *Ол басым сесини песелдип, хемишеки парахат гүррүңине өвүрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПЕСИНДЕН, Иң бәрсинден, иң болманда, азындан. *Ол эли себет корзинкалы Кисловодскидәки базарларың хер бирине песинден үч гезек барып гелди, эрик, алма, гаралы ве шуңа меңзеш тәзе бишен ир-иймишлерин хер биринден 5—10 килограм алып гелди. Отуң йүзи гайтманка песинден ики йыла етер ялы от тайярлаң!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЕСЛЕМЕК, 1. Песе инмек, ерләп учмак, пессайламак, ашакламак. *Ере гонман, песләп үчуп башлады* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Хал-ягдайың, саглыгың песелмек, эрбетлешмек. *Сыркав песләпдир*

ПЕСЛИ-БЕЛЕНТЛИ, *сер.* Белентли-песли. *400 гектарлык песли-белентли ер тексизленди* («Колхоз гүнлери»).

ПЕСЛИК, 1. Бейик дәллик, гысгалык, келтелик. *Онуң бойы бирнеме песлик эдйәр.* 2. Пес ер, чөкетлик. *Машын бир дүңдерилмек билен дурман, гапдалындакы песлиге тогаланды-да гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Соколов песлигиң ичи билен Керимиң янына гелди* (Б. Солтанныязов, Кумуш). 3. Хил тайдан канагатланарлы болмадык; кемлик, кичилик. *Агалар, мен илки гүнден йүрегимдәкини сизден гизлемеги өзүме кемлик ве песлик билйәрин* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ПЕССАЙ [песса:й], 1. Ювашлык билен, чалажа (ел хакда). *Онуң гүне янан гоңур яңагыны ялап гечйән пессай шемалды чыг гатышыклы салкынлык дүюлярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Пессай шемал гелен вагты, Гозганяр агач депеси* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. Юваш, мылайым, сада. *Клас ёлбашчысының сеси кә часлы, кә пессай чыкярды* («Совет эдебияты» журналы). *Эмма ахырет сөзлери билен гулагы ганан Халназара Хожамың пессай, найынҗар сөзлери айратын тәсир этди. Багшы илки билен пессай хеңе тутуп, «Новайыдан» бир нәче хеңи айтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЕССАЙЛАМАК [песса:йламак], 1. Ювашап башламак, говшамак (эсасан шемал, ел хакда). *Пессайлап өвүсйән мылайым шемала агачларың саралан япраклары ювашҗадан гаймалап ере гачярды* («Совет эдебияты» журналы). *Пессайлап өвүсйән шемал булуды ковуп гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Ювашювашдан инмек, кем-кемден ашакламак, усуллык билен ерлемек. *Самолёт пессайлап гонмалы болды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕССАЙЛЫК [песса:йлык], Ювашлык, мылайымлык, салдамлылык. *Пессайлык билен шемал гелйәрди.*

ПЕССАЙ-ПЕССАЙ [песса:й-песса:й], Ювааш-ювааш, кем-кемден, усуллык билен, асса-асса, эмай билен. *Ай-*

ланып-айланып, бизи тапмансоң, Пессай-пессай ашак инип башлады (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Онуң гиден ызы билен Пессай-пессай гадам урды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ПЕССИМИ'ЗМ, Дүнйәде яманлыгың ягшылыкдан агдыклык эдйәндигини үндейән, дурмуш, яшайыш дине жепа чекмекликдир дийип хасаплаян идеалистик гарайыш; гөвнүчөкгүнлик, умытсызлык, хемме зада бетгүман болмак мейли. *Немец романтизмине махсус болан пессимизм поэзияның дурмуша баглашмагыны үндейәр* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕССИМИ'СТ, Пессимизме мейилли болан, гөвни чөкгүн адам. *Мениң пессимист дәл-де, оптимистлигим сизиң өзуңизе-де гизлин дәлдир* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕССИМИСТИК, Пессимизме хас болан, пессимизм билен югрулан. *Пессимистик философия. Бир зада пессимистик гөз билен гарамак.*

ПЕССИМИСТЛИК, Пессимист болмаклык, пессимизме берлен болмаклык, гөвнүчөкгүнлик, умытсызлык.

ПЕ'СТИК, *бот.* Гүлүң миве эмеле гетирйән бөлеги, мивелик.

ПЕТ, Матаны петлемек үчин йөрите тайярланылян сувук масса. ◇ Пети гара — *сер.* Гара. *Бу пети гараны өлдурен болаймайын — дийип горкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Петиңе гар ягмак — *сер.* Гар. *Петиме гар ягды мениң, Эй арчын, өйүң йыкылсын* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ПЕТДЕ, 1. Яндак, ёвшан ве ш. м. өсүмликлериң йыглып, депеленип үйшүрилен үйшмеги. *Бир петде яндак.* 2. *гөч. м.* Бир топ, топбак, үйшмек. *Бир гүн Чашчы чаман оларың мекдебине барды велин, мугаллыма гыз бир петде хаты чыкарды-да, онуң өңүне атды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПЕТДЕЛЕМЕК, 1. Йыгландан соң депеләп, петде гөрнүшине гетирмек. *Яндак петделемек.* 2. Кут-кут эдип топбаклап даңмак, богмак. *Колхозың башлыгы халы хоржундан, Чыкарды петделәп кагыз манады* (Б. Кербабаев, Айлар).

ПЕТДЕЛЕНМЕК, 1. Үйшүрип депеләп, петде гөрнүшине гетирилмек, петде-петде эдилип гоюлмак. *Бир гектар ериң яндагы йыглып петделенди.* 2. Петде-петде, кут-кут гөрнүшинде богулмак, даңылмак, багланмак. *Гурт гартың яссыгының ашагында петделенип ятан пулуң бир чети гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол өз портфелинден петделенен документ чыкарды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕТДЕЛЕТМЕК, 1. Депеләп петде гөрнүшине гетиртмек, петде-петде этдирип гойдурмак. 2. Усти-үстүне гойдурып топлатмак, йыгнатмак, үйшүртмек.

ПЕТДЕЛЕШМЕК, 1. Петде эдишмек, петде этмәге көмеклешмек. 2. Усти-үстүне гоюп топлашмак, үйшүришмек, йыгнашмак. *Даргап ятан кагызлары петделешмәге көмеклешдик.*

ПЕТДЕ-ПЕТДЕ, 1. Кут-кут, топбак-топбак, үйшмек-үйшмек. *Уллакан яглыгың дөрт бурчы бири-бирине зордан етйәр, ичи долы петде-петде кагыз манат* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Ири-ири, уллакан-уллакан. *Петде-петде гарлар ягмага дурды, Баглар чыбыгыны эгмәге дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕТЕК, Аякгабың ичине дүшемек үчин йөрите кесилен кече я-да юкажык гайыш. *Ол көвшүниң петеклерини какышдырып, ала тозан этди. Тайлак ямалы жерабындакы ве көвшүң петегиндәки лайлары какышдырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЕТЕКЕ, 1. Гызылөдегиң гиңелип гидйән хем-де ийнит сиңдирйән ери, бөлеги. *Далагың ызындан гызылөдек, онуң ызындан болса, ичинде ийнит йыгнаян гөврүмли петеке гелйәр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Долмаз петекелериниң есири болан товуклар тезек дө* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Кукрегиң гапыргадан дөш сүңкүниң гутарян ерине чени аралыгы. *Ол эдил өрдек ялы, петекесини гай оймул-оймул эдип, гайыныңмың өйүне гирди* дыев, Сайланан эсерлер).

ПЕТЕҢ: петеҥ этмек — йүреге дүшмек этмек, лүтүни чыкармак, иризмек, адатмак. *гоймады: — Гел, гел бу тайда бухгалтер лап оба гара салман гезениң хем бесдир* эдди (Н. Жумаев, Ак дерек).

ПЕТЕҢ-БИЗАР [петеҥ-би:за:р]: петеҥ-биза чыкмак — халыс йүрегиңе дүшмек, бизар халыс ирмек, ядамак. *Мен өзум той кыт — Дийип, чыкарды ол* башлыгының хем петеҥ-бизарыны эдебияты» журналы). *Вагтында хич рын, Таныш-билишлериң петеҥ-бизарын рап көмек бермегин* (А. Кекилов, Сөйги).

ПЕТЕ-ПЕТ, Йүзбе-йүз, габатма-габат, шы. *Эдил шол ерде хем бизиң* 60—70 атлы «пэх» диен ялы пете-пет шудов, Повестлер ве хекаялар) чыкып, он эдим йөрәникдең, оба пете-пет чыкды (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПЕТИКЛЕМЕК, Бентлемек, дыкы ве ш. м. лен беклемек, япмак, дыкмак. *Ине шу ёгын жы шахасыны петиклемели* (А. Говшудов, Көпетдагы гинде). *Эгер олар бу ёданы аңан угруны миналамаклары я-да башга затлар тиклемеклери мүмкин* (А. Говшудов, Мәхри *Фашистлериң чыкып гачайжак ерини* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ПЕТИКЛЕНМЕК, Бент эдилмек, өңи кы ве ш. м. затлар билен дыкылып *Тамдырың ики көрүги хем петикленди.*

ПЕТИКЛЕТМЕК, Бент этдирмек, өңүни дыкы дыкып беклетмек, япдырмак. *Жайың гесини петиклетмек.*

ПЕТИКЛИ, Баглы, бекли, япык.

ПЕТИР [пети:р], Хамырмаясыз югрулын рылман йүзи дүртүлип биширилйән чөрек. *Отуры өңүнде чанаклап говурма хем яңы меле петир гоюлды* (А. Говшудов, Көпетдагы де). *Ол хем яңы хол өйлере гезмәге герек — дийип, кепбесине гирип, петир чөреги гетирип, уссаның* дыев, Сайланан эсерлер). ◇ Петир ялы болмак — дешик-дешик болмак, дүр болмак, чуканак-чуканак болмак. *Ериң зелен ялы чуканак болуп гөрүнйәрди* (Б. Айгытлы эдим).

ПЕТИ'Т, *полигр.* Овнук типографик хәр *Владимир Ильич петитиң* зетиң гапдалларында ак ери аз гоюп, ер мага дырҗашярды (Совет эдебияты» журн

ПЕТИ'ЦИЯ, *көн. с.* Дөвлет тутулып, көпчүликлейин берилйән ресми хат

ПЕТИШ, Дем гысдырыжы, пас, тутук (хова хакда). *Бирден* дымык болды (Мыдам тайяр» газеты). *Х ыссы, петиш, ховры эдил демикдирип* эдебияты» журналы).

ПЕТИШЛЕНМЕК, Дымык болмак, пасланмак. *Гиҗара ел турҗак ялы, хова петишленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПЕТИШЛИК, Дымыклык, тутуклык, ка

ПЕТЛЕ, Габсаны, әпишгәни ве ш. м. беркитмек үчин уланылян, ики

Тагта гапы петлесинден гопуп, чым пытрак болды («Совет эдебияты» журналы).

ПЕТЛЕЛЕМЕК, Петле какмак, петле отуртмак.

ПЕТЛЕЛЕТМЕК, Петле какдырмак, петле отуртдырмак.

ПЕТЛЕМЕК, Матаны, йүпеги гаталтмак үчин петиң ичине салмак, пет бермек. *Йүпек петлемек.*

ПЕТЛЕНМЕК, Петиң ичине салнып чыкарылмак, пет берилмек.

ПЕТЛЕТМЕК, Петиң ичине салып чыкартмак, пет бердирмек. *Көйнегиң якасыны петлетмек.*

ПЕТЛЕШМЕК, Петиң ичине салмага көмеклешмек, пет беришмек.

ПЕТЛИ, Петленип гатадылан, пет урлан.

ПЕТЛИ́ЦА, Форма боюнча тикилен гейимлериң якасына дакылян (тикилйән) нышан. *Онуң гара петлицалы ве зерленен иликли көнеже көйнеги барды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕТРЕМЕК, Ханасындан чыкжак ялы мөлермек, алармак (гөз хакда). *Мөжегиң ики гөзи хем петрәп чыкяр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Халназарың петрән гөзлери оңлы зат сайгармады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йылдыз санаян ялы, йүзүни диң гөге тутуп, хамала диерсиң бокурдагына гаты нан тегек болан ялы ювдунып, гөзүни петредип дур* (Н. Помма Тайлак хыззын). *Онуң гөзлери петрән дур.*

ПЕТРЕТМЕК, Гөзлериңи мөлертмек, гөзлериңи алартмак. *Мен онуң «мылакатлыжа» сөзүне гөзүми петредип, бир ыш болайса, гачара ер гөзледим* («Токмак» журналы). *Артык гөзлериңи петредип, төверегиңе гаранды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Жан аҗыгына петредип гөзлерини, Газап билен турмак үчин омзады* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ПЕТРЕШМЕК, Йити шөхлеленип ялпылдашмак, ялдырашмак. *Асмандакы йылдызлар булутларың, хатда сәхелче думаның-да ёклугына бегенйән ялы петрешип, ашак середишйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕТРО́ГРАФ, Петрографиядан специалист, алым.

ПЕТРОГРАФИК, *геол.* Петрография дегишли болан.

ПЕТРОГРА́ФИЯ, *геол.* Геологияның даг жисимлерини, дашлары өврәнмеклик билен мешгулланян бөлүми.

ПЕТРОЛО́ГИЯ, *геол. сер.* Петрография.

ПЕТРУ́ШКА, *бот.* Япраклары кәшириңкә меңзеш, нахара атылян ве шол дуршуна ийилйән бакҗа өсүмлиги, оты.

ПЕЧАТЛАМАК, 1. Печать басып тассыкламак, печать — мөхүр басмак. *Тәзе шахадатнамалары печатлап чыкдылар.* 2. Бир задың агзыны, гапысыны мөхүрләп япмак, сүргүчлемек. *Складың агзыны печатладылар.*

ПЕЧАТЛАНМАК, 1. Печать басылып тассыкланмак, печать — мөхүр басылмак. 2. Агзы мөхүрленип япылмак, сүргүчленмек.

ПЕЧАТЛАТМАК, 1. Печать басдырып тассыклатмак, печать—мөхүр басдырмак. 2. Бир задың агзыны, гапысыны мөхүрледип япдырмак, сүргүчлетмек. *Ревизорлар магазиниң агзыны печатлатдылар.*

ПЕЧАТЛЫ, 1. Печать басылып тассык эдилен, печать—мөхүр басылан. *Печатлы шахадатнама.* 2. Бир задың агзы—гапысы мөхүрленип япылан, сүргүчленен.

ПЕЧА́ТЬ, Бир зады тассыкламак үчин мөхүр, ыз галдырян йүзи басма, кесме белликли, шрифтли эсбап ве шол эсбабың галдыран мөхри, ызы. *Горкма, баран бадыма сыгрың дили ялы кагыза хат язагада, печады гүтледерин велин, өңкүҗәмиз ялы бары дүп-дүз болаяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Печады бозулмадык — хениз ачылмадык, хениз уланылмадык. *Печады бозулмадык ики гуты карт орта дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЕЧЕК, *бот.* Чырмашык ялы язгын өсйән, узын балдаклы хем-де чырмашаган, гүлли, сүйри япрак от. *Яшыл сонарлыкда өсдүрип печек, Чырмашып буяна атыпдыр сечек* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Дүелер яндак, атлар беде, сыгырлар саман, гоюн-гечилер болса чырмашык билен печек дилейәрлер, чопанлар яглы чекдирме сораярлар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЕЧЕНЕГЛЕР, Европаның гүнорта-гүндогар тарапларында бизиң эрамызың IX—XI асырларында гөчүп-гонуп йөрен хем-де гелип чыкышына гөрә түркляре дегишли болан гадымы халк.

ПЕЧЕ́НЬЕ, Сүйжи гарылан хамырдан биширилип тайярланян кондитер өнүми, көке. *Айна столуң үстүне булка, кемпут, печенье ве кәсе гетирип гойяр* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЧЬ, Жайы гыздырмак, нахар биширмек ве ш. м. үчин керпичден я-да демирден эдилен энҗам, гурлуш. *Тамың ичинде печь янмаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Тамың ортасында болса, дашыны галлап отурар ялы, чоюн печь отурдыпдырлар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПЕШ, Узын ин матадан келлә ораляп селле. *Пишим-пишим пишледи, Пишим пешин ташлады, Озал бирден гапярды, Инди жүтләп башлады* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ишанлар пешин ташлаяр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ПЕШГЕШ, Сылаг хөкмүнде, мугт (берилйән зат хакда). *Ол Айсолтана бир бөлек матаны пешгеш берди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Менден пешгеш фонда күмүш билезик* (Б. Кербабаев, Айлар).

ПЕШЕ, *зоол. диал. сер.* Чыбын. *Догры, душманың хеммеси-де эрбет, шонуң үчин хем: — Душманың пешече болса, пилче гөр — дийип, бабаларымыз өрән догры айдыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хич хачан дең гелмез пил билен пеше, Гараңкылык дыза чөкер хемише* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ПЕШЕВ, Бөвреклериң үсти билен бөлүнип, сийдиклик аркалы чыкян хем-де дүзүминде организм үчин зыянлы маддалар бар болан сувуклык, сийдик.

ПЕШЕМЕК, Өң аяклары билен ери дөрмек, дөржелемек, оймак (кәбир хайванлар хакда). *Лачын төверегиндәки атлара хайбат атмак билен ер пешейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Дор алаша өң аягының тойнагы билен ер пешеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мөжеклер хем чаласынлык билен совлуп, ене гапалдан гар пешейәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПЕШЕНЕ, Гелшик, гөрк-гөрмек, оваданлык, сырат, сыпат.

ПЕШЕНЕЛИ, Йүз кешби овадан, гөрмегей; сыпатлы, сыратлы, гелшикли. *Колхозчылар онуң дешли гөвресине ве пешенели сарыягыз йүзүне середишдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Шемалың зор салмагындан агзына гирәйжек болуп дуран пешенели гара муртуны чеп элиниң еңсеси билен сыпалап гойберди* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). *Звеновод пешенели чув ак сакгалыны сыпады* («Бахар»). *Артыгың дайысы даявлач, сакгалының ярпыдан көпи агаран, бугдайреңк пешенели адамды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Башына гара гүлли яглыгы елбегей атан, сачларының икиян чекгесинден яңыжык ак гөрнен пешенели аял бу гүн Айсолтаның гөзүне өрән мәхирли гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Болса-да, пешенели, беземен йигит экен, йөне гышың бу гүнлери нәме бейле чыплак чыкдыка?* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПЕШЕНЕСИЗ, Йүз кешби овадан дәл, гөрмексиз, гелшиксиз.

ПЕШЕҢ, Дүйбүндәки дешижегине мис отурдылян ве ичине дәри хем сечме, гүлле салынян метал турбажык. *Болса-да, өкде авчы болуб-а етишдим — дийип,*

иң соңкуҗа пешеңини долдурып хатарына салды («Токмак» журналы). *Пешеңли хатары билен түпеңи хем алсын* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПЕШЕТМЕК, Аяклары билен ер дөрмегини газанмак.

ПЕШЕХАНА [пешеха:на], Чыбын-чиркейден горанмак үчин хасадан тикилен чадыр. *Беликовың ятак җайы эдил ящик ялы кичиҗикди, кроватының үсти пешеханалыды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Пешеханалар иңрик гаралып башланандан япылярлар, ёгсам онуң ичине аякчыларың үчүп гирмеги мүмкин* (В. А. Юсин, Аякчы ысытмасы ве оңа гаршы гөреш).

ПЕШЕХӦРДА, Адамың беденине, эндамына чыкян хем көп вагтлап гутулмаян, ыз галдырян агырысыз яра. *Онуң саг дулугында пешехорданың ызы билдирйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПЕШЕШМЕК, Ызлы-ызына ери пешәп, дөржелешип дурмак. *Диңылгы дуран мес атлар аяклары билен ер пешешип, хайбатлы кишңейәрдилер.*

ПЕШМЕК, *бот.* Екарсы габа, дүйби инче, телпекләп өсйән ябаны өсүмлик. *Ялазы мейданда пешмек мысалы, Ек онуң отурян белли оруны* («Совет эдебияты» журналы). *Хожаның сарыҗа телпеги ел деген пешмек ялы тогаланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПЕЩЕРМЕК, Ичи бошан ялы болуп ашак дүшмек, пеззермек, сөллермек, сүллермек. *Бу ышаратдан соң Сувхан аганың ужы човлуҗа мурtлары сүмек ялы пещерди* («Совет эдебияты» журналы).

ПЕЯН [пея:н], *көн. с.* Ыкрар, дурнук. ◇ Пеян бермезлик —ынамы өдемезлик, эдилен таманы чыкарып билмезлик.

ПИАНИ'НО, *сазч.* Киришлери вертикаль чекдирилип дартылан, дик дуран бейик ящик формалы, клавишли саз гуралы, фортепианоның бир гөрнүши. *Бармаклары пианиноң диллерин Ойнакладып ширин ованз дөредйәр* («Пионер» журналы). *Татьяна нәме үчиндир ол барада гүррүңи узатман, айнаның гаршысына барды, сачының дагынык теллерини дүзедишдирди, отагың ичине гөз гездирди, гөйә өз өйүне гелен ялы, пианино чалмага отурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПИАНИ'СТ, Пианино, рояль чалян сазанда.

ПИА'СТР, Түркиеде, Мүсүрде ве кәбир бейлеки юртларда метал пулуң ады.

ПИ'ВО, Ажыдылан арпа сувуна бирнеме алкоголь гарылып тайярланян ичги. *Дүйн Вепа Советлер өйүниң агзындан гечип барярка, Гочмырада душупдыр ве онуң билен гөршүп, саглык-аманлык сорашыпдыр хем бир-ики күрүшге пиво ичишипдир* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ашгабадың пиво заводы бар* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ПИВОЧЫ, *гепл. д.* Пиво сатян, пиво сатмак иши билен мешгул болян адам. *Пивочы, ене-де бир бокал долдур, Гүрлешемде батырғайрак бор ялы* («Совет эдебияты» журналы).

ПИГМЕ'НТ, *физиол.* Организмде бар болан ве докумалара, дерә ренк берйән, реңклейжи мадда. *Пигмент нәче көп болса, радужканың реңки шонча-да гара якын боляр; пигмент нәче аз болса, радужканың реңки шонча-да ачык боляр* (С. К. Каранов, Бетерлән ириңли гөз агыры). *Дериниң реңки дери йүзүгиниң өйжүклеринде айратын реңклейжи маддаларың — дери пигментиниң болмагына баглыдыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ПИГМЕНТА'ЦИЯ, *физиол.* Хайван ве өсүмлик докумаларында пигментиң эмеле гелмеклиги.

ПИДА [пида·], Бир задың шанына я-да бир зада түйс йүрекден берилмек зерарлы эдилйән гурбан, өлүм. *Жумагөзел агыр пидалара дөз гелйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *«Ганлы сөвешиң» пидаларының саны секиз муң адамдан хем гечипдир* (Орта асырлар тарыхы). *Тәзе багтлы дурмушы газанмак үчин [illegible] чылык гөркезмегиң ве көп пидалар чекмегиң [illegible] җакдыгыны Горький билйәрди* («Хәзирки заман эдебияты»). ◇ Пида болмак — жаныңы гурбан этмек, өлмек. *Саңа пида болсун бу ширин жаным, [illegible] бакдыр бу жан, Гарыбым* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). Пида этмек — биринің я-да бир задың үгрунда өз жаныңы гурбан этмек, өзүни өлдүрмек, гүйч сарп этмек. *Улы оглуның аялы [illegible] өзүчиң яш өмрүни шу үч саны яш чагасы үчин пида этди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПИДЕ: пиде болмак — чүйрәп овранмак, чүйрәп гитмек, гурап овранмак, овранып күл болмак. *Онуң үстүне-де көне халта, аңры-бәри летделер. Яма-лыдыр, олар хем чүйрәп пиде болупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Яндагы бассаң, күде болар, бедәни бассаң — пиде* (накыл).

ПИЖА'МА, Нах я йүпек матадан тикилип, ятылян отагда хем-де ятыланда гейилйән костюм горнушлы енил гейим. *Ак хем гызыл золаклы пижамасыны гейме-ге дурды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Гызыл, көк ёл-лы йүпек матадан тикилен пижамасыны гейнен [illegible] нахар эдинмәге отурды* («Совет эдебияты» журналы).

ПИК. Дагың сомалып чыкан башы, депеси, гөрнүши. *Меңиң пикиримче, онуң үстүни цементләп, ынха шу пик-деп атмак герек* («Совет эдебияты» журналы).

ПИКА'П, Йүк дашамак үчин кичи типли автомобиль, кичи кысымлы йүк машыны.

ПИКЕ'Т, 1. Гаравуллык эдйән кичирәк отряд, сакчы дозор. *Харбы пикет.* 2. *д. ё.* Километриң ондан бириндең демир ёл өлчеги. 3. *геод.* Геодезия ишлеринде ере какмак үчин уланылян номерли кичирәк агач палык.

ПИКИР, 1. Адамың акыл етириш укыбы; адамың объектив хакыкаты анда, дүшүнжеде шекиллендириш процесининң дережеси, акыл етириш процеси. *Пикир ай-ратын гөрнүшде дүзүлен материяның өнүмидир. Ленинканың везипеси пикири догры гурамагың [illegible] өвренмекдир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 2. Бир зада болан гарайыш, нукдайназар, дүшүнже, идея. *Мырадың сөзи эҗесиниң пикирине [illegible] гөрүнсе-де, какасы үчин болса ялңышды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Бир зат хакда пейда болян хыял, ниет. *Бу акмаҗык Вепаның [illegible] ме пикир гелдикә, янында атылан тайяр [illegible] дашы салгы берди — дийшип пышырдашдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Фирус барада мен [illegible] саңа илки башда айдыпдым* (Г. Кулыев, Көнедагың аңырсында). ◇ Пикир алышмак — бир иш, мәселе барада белли бир нетижә гелмек максады билен өзара маслахатлашмак, бир меселе догрусында өзара бири-бириңе пикириңи айтмак. *Өңи билен [illegible] пикир алышмак, ылайта-да Нурҗаның оңа [illegible] раянының билмек герек ахыры!* («Совет [illegible] налы). *Отурдылар шадыяна гулүшип, [illegible] хакда пикир алышып* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекир-лик). Пикир бермек — 1) үнс бермек, алада этмек. *Гөзел эҗәниң херекетлерине Бахардан башга хи-киш пикир бермейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Середип отурсам, сен [illegible] хич пикир бермейәрсиң* (А. Дурдыев, Сайланан эсер-лер); 2) үнс берип диңлемек, гулак асмак. *Пикир бе-риң, пикир бериң, геплейәр колхоз радиоузели!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). Пикир дерясына гарк болмак — *сер.* Пикире батмак. *Батыр [illegible] белли бир нетижә гелип билмән, ёл бойы пикире батып на гарк болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). Пикир дерясында (көлүнде) йүзмек — чуң пикирде болмак, көп пикир этмек. Пикир йөре-мек — бир предмет барада өз пикириңи айтмак,

химленмек, бир пикири өне сүрмек. Пикир өвүрмек — *сер.* Пикире гелмек. *Бу өрән говы адам — дийип, өзүниң йүрегинде пикир өвүрди* (А. Говшудов, Эсерлер). Пикирден дөнмек — бир иши этмек үчин өңүнден пикирленип, соңра гойболсун этмек, пикирини, хыялыны үйтгетмек. *Гузубаев өңки пикиринден дөнмек ислемейәрди* («Совет эдебияты» журналы). Пикире батмак — *сер.* Пикире гитмек. *Ол чуң пикире батып отырды* («Совет эдебияты» журналы). Пикире гелмек — белли бир карара гелмек, белли бир нетиҗә гелмек. *Мен гүрлешип гөрейин диен пикире гелдим* («Совет эдебияты» журналы). *Бей, инди бир пикире-хә гелмели болар* (А. Говшудов, Эсерлер). Пикире гитмек — чуң пикир эдип, бир зада бар үнсүни бермек, пикире чүммек. *Мерет чайыны ичип болуп дикелди-де, пикире гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ата хем гең галып пикире гитди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Пикире дүшмек — *сер.* Пикире гитмек. *Сәхет болса өзүниң аррык гөрнүшли йүзүндәки селчең сакгалыны ызлы-ызына сыпалаярды, Сәхетде шейле херекет хемише ол бир чуңңур пикире дүшен вагтында пейда болярды* (А. Говшудов, Эсерлер). Пикире салмак — үнҗә гоймак, гайга батырмак, аладалы ягдая дүшүрмек. *Еллиниң бу гүррүңи Пөкгени пикире салды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Пикире чүммек — *сер.* Пикире батмак. *Ол улы пикире чүмди.* Пикири бөлмек — үнси башга яна совмак. Пикири дурламак — пайхасланып башламак, оңат акыл етирип башламак, айдың пикирде болмак. *Хекимил-мүлкүң реңки ене бираз ачылды, пикирлери дурланып башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Пикирине дүшмек — бир иши амала ашырмаклыгың күйүне дүшмек, бир иши этмек үчин аладаланмак. *Павел үнс берип сөзе, Гызың пикирне дүшди* («Совет эдебияты» журналы). Пикирини чекмек — бир задың гамыны иймек, аладасыны этмек, пикирленип, бир зат хакда агыры этмек.

ПИКИРДЕШ, Бир меңзеш пикирде болан, пикирлери бири-бириниңкә дең болан. *Сениң билен пикирдеш болмаса, ол доган боланда не пейда* (А. Говшудов, Эсерлер). *Сиз билен пикирдешлер, элбетде, башга-да ёк дәлдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПИКИРДЕШЛИК, Бир меңзеш пикирлилик, бири билен бир пикирде болмаклык.

ПИКИРИ-ЗИКИРИ, Бар пикири, үнси, бар аладасы, күйи, зикири. *Бизиң пикиримиз-зикиримиз, ишимиз-аладамыз, бүтин үнсүмиз гөзел дурмушымызы ене-де гөзеллендирмек* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Нарлы Непесовичиң бар эдйән гүррүңи ве пикири-зикири гара бокурдагы билен гара небсиниң үгрунда саман астындан суў гойбермекден башга зат дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПИКИРЛЕНЕ-ПИКИРЛЕНЕ, Көп пикир эдип, көп вагт пайхасланып, ойланып. *Пикирлене-пикирлене, ахырында: — Үчимиз хем биле гачалың! — дийипдирлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ПИКИРЛЕНИШМЕК, Бир меселе барада пикир алышмак. *Салгыт төлемек үчин пулы ниреден тапмалы? Инди шу хакда пикирленмәге башладылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПИКИРЛЕНМЕК, Бир зат хакда пикир этмек, бир зада пикирини гөнүкдирмек, ойланмак, пайхасланмак. *Ол кән пикирленип дурмады* («Совет эдебияты» журналы). *Онда белки, мен хем шол вагтларда гөрендирин — дийип, Сәхет хем пикирленмесини ташлады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол өз ичинден: — Яңкы гыбатлар эйәм Гулман арчының гулагына етип, ясавулыны ибеripдир-ов! — дийип пикирленди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПИКИРЛЕШМЕК, *сер.* Пикирленишмек. *Көпчүлик болуп пикирлешсек, меселәни догры чөзерис* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ПИКИРЛИ, 1. Дүшүнҗели, зехинли, укыплы, пайхаслы. *Начальник гүррүң берйәркә, гөз-гөртеле йити пикирли болуп гөрүнмек ислейәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Берк принципиал эсасы болмадык, говшак, йүрексиз, гәбазан, дар пикирли адамлар чыкярдылар* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). 2. Аладалы, үнҗүли. *Бу мейдана ене шол гарры гарап, Башыны йайкаяр пикирли дымып* (А. Хайыдов, Гөк асман). ◇ Ичи пикирли — *сер.* Ич.

ПИКИРСИЗ, 1. Дүшүнҗесиз, пайхассыз. 2. Хич бир задың гайгысыны этмейән, задың пикирини этмейән, аладасыз. 3. Пикир эдилмән, ойланып гөрүлмедик, ойланылмадык. *Пикирсиз херекет. Пикирсиз чыкарылан карар.*

ПИКИРСИЗЛИК, 1. Дүшүнҗесизлик, пайхассызлык, 2. Хич бир задың гайгысыны этмезлик, аладасызлык, 3. Пикир эдилмезлик, ойланып гөрүлмезлик.

ПИКИР-ХЫЯЛ [пикир-хыя:л], *сер.* Пикир 3. *Онуң эндамының азарлары, яраларының азарларымы я-да пикир-хыял оны хорлаярмы, гараз Гурдуң гөзүне укы гелмейәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПИКНО'МЕТР, *физ.* Гаты ве сувук жисимлериң дыкызлыгыны өлчемек хем кесгитлемек үчин ясалан йөрите гурал.

ПИКТОГРАФИК, Пиктография дегишли болан, пиктография хас болан. *Пиктографик хат.*

ПИКТОГРА'ФИЯ, *этн., лингв.* Шекил, сурат чекилип язылан гадымы хатың бир гөрнүши.

ПИЛ I, 1. *зоол.* Узын хортумлы ве ики саны узын гыяклы өрән уллакан сүйтемдиришки хайван. *Хич хачан дең гелмез пил билен пеше, Гараңкылык дыза чөкер хемише* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ол пилиң сүңкүнден ясалан тесбисини санап, өчүшен гөзлерини гүлдүрип жогап берди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *күшт.* Күшт тагтасында диагонал боюнча гечйән мал. *Агачдан ёнуп, перзи, пил, рух, ша, ат ясаплырлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Пилиң гулагында укламак — *сер.* Укламак. *Эмма мен энтек пилиң гулагында уклаян экеним* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ПИЛ [пи:л] II, Ер депмек я-да ер газмак үчин уланылян, демирден ясалан ясы гурал. *Пил сапына адатланан эллер яраг тутмасыны билмейәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир тарапда көне ораклар, дөвүк пиллер үйшүрилип гойлупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол меллек еринде пилиң я-да кәтмениң улусы билен цшлән, узын гүн аркасы билен япдан суў чекмәге-де ялтанмазды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПИЛЕ [пи:ле], Йүпек алмак үчин йөрите сакланян йүпек гурчугындан хасыл болян өңүм. *Екары пиле хасылыны алан йүпекчилер аз дәл* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Тәҗигүл тутан гурчугындан пландан эссе ярым артык пиле алды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Пиле сарамак — йүпек гурчугының өз вагты геленде йүпегини өз дашына орап башламак процеси. *Гурчуклар пиле саранда, олары япмалы диен нәдогры дүшүнҗе йүпекчилериң арасында довам эдйәрди* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ПИЛЕК, Эл дегирмениниң бугдай гуюлян дешигинин ичинде кеселигине ерлешйән, дәнәни кадалы дөкмек хем-де ёкаркы дашы ока беркитмек үчин хызмат эдйән агачжык.

ПИЛИС, *диал. сер.* Хең II.
ПИЛИСЛЕМЕК, *диал. сер.* Хеңлемек.
ПИЛИСЛЕНМЕК, *диал. сер.* Хеңленмек.
ПИЛИСЛЕТМЕК, *диал. сер.* Хеңлетмек.
ПИЛИСЛИ, *диал. сер.* Хеңли.

ПИЛЛЕ, *диал.* 1. *сер.* Вагт 6. *Шол пис ягдайың өңүни алмак үчин, Айтагың айдышы ялы, шиндиз хем бир пилледир* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Белли бир дереже, белли бир ер. *Олар белли бир пиллә етип, ызларына боландылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПИЛМАХМЫТ, *гепл. д.* Гиперболик дәнешдирме. *Хер кес хем болса, хут дөв хем болса, ене-де гайталап айдярын: — Менден башга пилмахмыт гелсе-де берәймегин* («Токмак» журналы).

ПИЛО'Т, Самолёты, дирижаблы сүрйән лётчик, учужы. *Пилот чаласынлык билен элини эгниме етирди. Пилотың айна кабинажыгына зарплы урян гарлы ягыш лётчиге ёлы ве төвереги оңат аңшыртмаярды* («Совет эдебияты» журналы).

ПИЛОТА'Ж, Самолёт ве ш. м. сүрмек ишине түргенлик сунгаты. *Екары дережеде өсен пилотаж.*

ПИЛО'ТКА, Харбы адамларың геййән формалы гашсыз папагы. *Кака, шу жәҗеги берсене маңа! — Диййәр-де, Мырат жан пилотка бакяр* (К. Гурбаннепесов, Яшажык достлар). *Совет пилоткасын тапып. бир ерден Бегенип ол солдат эле алыпдыр* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ПИЛЧЕ [пи:лче], 1. Кичижик пил, кепже. *Онуң ики саны палтаҳыга меңзәп дуран пилчелери разведкачылары ылайта-да тәсин галдырды* («Совет эдебияты» журналы). *Машын говачалары пилчелери билен гыпырдадып баряр.* 2. *анат.* Голуң гутаран ериндәки пил гөрнүшли ясы сүнк.

ПИЛЮ'ЛЯ, Дерман порошогындан тайярланан гаты шаржагаз.

ПИНГВИ'Н, *зоол.* Гысга ганатлы, учуп билмейән, диңе йүзйән Гүнорта поляр гушы.

ПИНХАН [пинха:н], Гизлин, яшырын. *Пинхан көчеде аглады, Арман сенден, нәзли гелин* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Онуң ойнаклап дуран мекир гара гөзлери, нәме-де болса шонуң йүрегинде басырылгы пинхан сырларың долудыгыны дуйдурярды* (А. Говшудов. Эсерлер).

ПИНХАНЛЫК [пинха:нлык], Гизлинлик, яшырынлык. *Пинханлыкда тутулмак.*

ПИОНЕ'Р I. 1. Хениз дерҗелмедик угур боюнча иш гечирмәге илкинжи болуп гиришен адам. *Космосы эзлемекде илкинжи пионер совет адамсыдыр.* 2. Ылмың, меденнетиң айры-айры пудакларында бир тәзелигиң башлангыжыны гоян адам, тәзеликчи. *Тебигатың пионерлери. Өне херекет этмегиң пионерлери.*

ПИОНЕ'Р II, Чагаларың коммунистик гурамасының члени. *Ол кәте пионер ве комсомол дурмушындан оңат хекаялар хем язяр* («Совет эдебияты» журналы). *Ине гөрдуңми, бу яп-яңы хем бойны гызыл яглыклы пионерди* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

ПИОНЕРВОЖА'ТЫЙ, Пионерлер отрядының ёлбашчысы.

ПИПЕ'ТКА, Турбажыгына сувуклык алып, соң дамжа-дамжа гөрнүшинде дамдырмак үчин бир ужы резинли чүйше турбажык. *Гөз дерманының пипеткасы. Дамжалары гөз пипеткасы билен дамдырярлар* (С. К. Каранов. Бетерлән иринли гөз агыры).

ПИР [пи:р], *көн. с., дини.* 1. Иң ёкары дини ат. *Аман пощы она мусулманларың пире, шана ынанышы ялы ынаныпды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Кимлери хан этди, кимлери гедай, Кимлери пир этди, кимлери худай* (Н. Помма. Сайланан эсерлер). 2. *гепл. д.* Бир хүнәриң, кәриң мукаддеслик билен аркасыны тутужы уссады.

ПИРАМИ'ДА, 1. *мат.* Эсасы — дүйби көп гыраңлы ве ёкарсы үчгыраңлык билен гутарян көпгыраңлык, гөм... рик шекил. 2. *тар.* Гадымы Мүсүрде ... фараонларың мейидини салмак үчин эдилен ве габыр, ... хөкмүнде хызмат эден, дашдан гурлан улы десга, би... *Булар пирамидалардыр — иң гадымы ... бурларыдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *... кәбир... ри кервен тутуп, Хинди океанына етип әйләндыр, ... бирлери дүшлемек үчин Мүсүр пирамидаларының ... нында дүелерини чөкерипдир* («Совет эдебияты» журналы). 3. Үсти-үстүне гойлан затларың дүйби ... гөр... нүшли ве ужы хем чүрелип гидйән үйшмеги. 4. *спорт.* Спортсменлерің бири-бириниң эгнине мүнүп, ... тирйән гимнастика я-да акробатик фигурасы, шекил... ПИРАМИДАЛ, Пирамида меңзеш ... бар ... лан, пирамида гөрнүшли. *Пирамидал ...*

ПИРАМИДО'Н, *фарм.* Невралгияны, келле ... айырмак хем-де гызгыны песәлтмек ... ... дерман. *Пирамидон келле агыранында ичилйәр.*

ПИРА'Т, Деңизлерде талавчылык эдйән адам, деңиз галтаманы. *... ... ... ра деңзиң Кавказ ве Кичи Азия кенарларыны ... лар* (СССР тарыхы)

ПИРАТЛЫК, Пираты кәри, деңизде эдилйән талаачылык, деңиз галтаманчылыгы.

ПИРИМ, Хиле, сапалак, алдав, мекирлик. *... урды мелгун, Тәзе пирим гурды ...* (... яр» газети). *Зәхметкеш көпчүлиги ... пиримлерине оңат дүшүнйәрди* («Эдебият»). *... хеммеси Еллиниң хиле ве пиримлериди* (А. ... Көпетдагың этегинде). *Ишанлары ве байлары ... лайжы, оларың дин билен дүвлен пиримлерини ... эдижи айдымлар айдарды* (Н. Помма, Тайлак ...).

ПИРИМЛИ, Ичи пикирли, хилели, сапалаклы, алдавлы, мекир. *Гызыл ялы пиримлилер эллерини ... дылар* («Совет эдебияты» журналы).

ПИРИМЛИЛИК, Ичи пикирлилик, мекирлик, хилегәрлик, сапалакчылык.

ПИРИМСИЗ, Хилеси болмадык, мекир дәл, сапалачык, сапалаксыз.

ПИРЛИК [пи:рлик], *көн. с., дини.* Пирин ягдайы, ... ри. ◇ Пирлик сатмак — хер бир зады ... билен болмак.

ПИРО'Г, Ичине дөвлен эт я-да түви, келем ве ... затлар салнып, гутап ялы биширилйән ныгмат. *Этли пирог. Келемли пирог.*

ПИРО'ЖНОЕ, Гант, сүйт, яг, юмурта гошулып юг... рулан хамырдан тайярланылян кондитер өнүми. *Бисквит пирожноеси.*

ПИРОЖО'К, *сер.* Пирог. *Комбинатың хер ... 40 мүңе ченли этли пирожок биширмәге мүмкинчилиги бар* («Совет Түркменистаны» газети).

ПИРОКСИЛИ'Н, Партладыш ишлери ... вагтда я-да түссесиз дәри тайярланыланда ... ян гүйчли партлайжы мадда.

ПИРО'МЕТР, *физ.* Екары дережели ... өлчемек үчин абзал. *Абзалың ады термоэлектрик пирометрдир* («Физика курсы»).

ПИРОМЕ'ТРИЯ, *физ.* Екары дережели ... ... лары өлчемек усулларыны өвредйән таглымат.

ПИРОТЕ'ХНИК, Пиротехникадан специалист.

ПИРОТЕ'ХНИКА, *техн.* Ышыкландырыжы ялын эмеле гетирмек ве партлайжы составлары тайярламак усулы, тәри.

ПИРОТЕХНИКИ, *техн.* Пиротехника дегишли болан, пиротехника хас болан.

ПИС [пи:с], 1. Болшы, хәснети—гылыгы ярамаз болан, нежис. *Ахырында еңсе берди немецлер, ... тутды мисгара пислер* (Б. Кербабаев, Айлар). *Пис пис, тапар, суў — песи* (накыл). 2. Мыртар, ярамаз, әрбет...

болгусыз. *Диварың йүзүнде бирҗик-де образ ёкды — бу пис аламат!* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 3. *мед.* Организмде пигментиң азлык этмеги нетиҗесинде дериниң ве сачларың хетденаша агармак кесели. *Гурт пис кеселиниң бир мусаллат дийлип дүшүнилйәндигини айтды* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Пис ачан ялы — ала-мула, ала-бедер. Пис ачмак — бедениң, сачыны ак-ала эдйән кеселе душ болмак. *Эндамы пис ачан бир адам буларың өңүнден чыкып, нирә барянларыны соран* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ПИСИНТ, Даш гөрнүш, сыпат, кешп, ясав. *Ичерик гирен узын гара сакгаллы, молла писинт, гөзлери әйнекли, даяныклы адам колхоз правлениесиниң секретарыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол йигидиң писинди батыргай бир адама меңзейәр.* ◇ Писинди отурмак — гөвне җай болмак, пикире догры гелмек, маңзына оҗурмак, сулхуң алмак, гөвнүң карар тапмак. *Ек, Антон, сениң муның адамың писинди отурҗак зат дәл* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Йигиде капитаның деррев писинди отурды* («Мыдам тайяр» газети). *Гүлүп дуран гызҗагаза мениң писиндим отурды.* Писинт этмезлик — үнс бермезлик, әхмиет бермезлик, ынам этмезлик. *Сары шеригата ынанса-да, хожамың йүзлей сөзүне писинт этмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПИСЛЕМЕК [пи:слемек], Эрбет гөрмек, яман гөрмек, нәлетлемек, масгараламак. *Эгер шейтсе, элбетде, ол аялы улы ил писләр ахырын, чүнки Гурт хем оның үчин сөвешди* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Ит писләп ялы пислемек — өрән эрбет гөрмек, өрән масгараламак, гаты яман, ек гөрмек.

ПИСЛЕНМЕК [пи:сленмек], Эрбет гөрүлмек, ек гөрүлмек, нәлетленмек, масгараланмак.

ПИСЛИК [пи:слик], Эрбетлик, ярамазлык, нежислик. *Тутсалар, гаты говы эдипдирлер, оны өңрәк тутмак герекди, дүнйәде нәме пислик дийсең, Гүлҗар бегден чыкар — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПИССЕ, Ичи маңызлы, гаты габык миве ве шу мивәни берйән агач. *Чигит чигитләниң диши билен шәник, хоз, писсе ве бадам дөвениң диши дүшйән болса, Гәвүшгөзелиң еке диши хем галмалы дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сынла оглум, өсен дүрли баглары, Алма, армыт, үзүм хем писсе* (Н. Омадов, Багт гүнеши). ◇ Писсе дахан — *сер.* Дахан. *Писсе дахан билен хүнҗи дишиңи, Хормата ылайык ишиңи сөййән* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). Писсе додак — *сер.* Додак. *Шейле болса, ол мени аларды ве өзүниң суратыны чекип болмаҗак писсе додакларыны дегрерди* («Совет эдебияты» журналы).

ПИССЕЛИК, Писсе агаҗы кән болан ер, писсе агаҗының көп битен ери. *Писселик токай гиң мейданы тутярды.* ◇ Бир писселик — чигит ялы, хич зат, дүйбүнден. *Шол хелей хер нәче апышласа-да, трактордан бир писселик билйән зады ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПИСТОЛЕ'Т, Якын аралыга гүлле атян гысгаҗык нилли кичиҗик яраг, сапанча. *Ягшы йигит, ынаның, бу сөзлери айдандан, гелип мениң дөшүме пистолет тутан болсаң, говы боларды* («Совет эдебияты» журналы). *Ме, муңа сув ялы пистолет диерлер!—дийип, Игли олара белиң берип, ярагыны ортада гойды* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ПИТИ I, Чоюндан, алюминиден, демирден ясалан, нахар биширилйән агзы гапаклы газан. *Плитаның үстүнде сүйтли пити дурды* («Мыдам тайяр» газети). *Жамал өйүниң гапдалында өз гап-гачларыны ювуп арассалаярды, сырчалы пити газаныны тоюн кесек билен сүртечләп, ювуп отырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПИТИ II, Этли, нохутлы тайярланылян сувук нахар, чорбаның бир гөрнүши. *Бир табак пити гетирип, оңа бердилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ПИТИВА [питива:]: питива этмезлик — макул гөрмезлик, гөвне җай гөрмезлик, писиндиң отурмазлык, үнс бермезлик, гулак асмазлык. *Ол Гүлҗаханың айданларына питива этмеди* («Совет эдебияты» журналы). *Мәммет ага гызының бу танышлыгына хич питива этмеди* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ПИТИҢ, Питиклемек үчин башам бармак билен орта я-да сүем бармагың ужуның бири-бирине дирелип гысылан я-да гысылып ачылан ягдайда урулян зарба. *Мениң йөнекейже бир питигим хем оны дүйбиниң үстүнден багы үзүлип гачан галлалы ганар ялы гүрпүлдедер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Питиге мундүрмек — ойнатгы хасапламак, яңсыламак, ховп астында гоймак. *Өзүниң питиге мундурилеңинден, мейлис мәрекесинде масгарабаз хөкмүнде ойналянындан хабары ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПИТИҢЛЕМЕК, Питик билен урмак, питик билен какмак. *Пәлваның дерчирән бурнуна мәкәм питикледи* («Токмак» журналы). ◇ Питикләп алмак (сайламак) — сечип, селжерип, сайлап алмак.

ПИТИҢЛЕНМЕК, Питик билен урулмак, питик билен какылмак. *Ол эртәси ирден яңагының ювашҗадан питикленмегине оянды* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ПИТИҢЛЕТМЕК, Питик билен урдурмак, питик билен какдырмак.

ПИТИҢЛЕШМЕК, Бири-бириңи питиклемек.

ПИТИРДЕМЕК, *сер.* Питремек.

ПИТНЕ, Дилдүвшүжилик билен дөвлет хәкимиетине гаршы эдилйән яраглы чыкыш, гозгалаң. *Бир нәче вагтдан бәри тайярланылян питне май айының он бәши гүнүнде йүзе чыкып башлады. Ол питнә дашары юртлар, эсасан-да иңлис империалистлери таралындан ёлбашчылык эдилйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ПИТНЕЧИ, Питнә гатнашыҗы, гозгалаңчы. *Аз салымың ичинде башга-да йүзлерче түркмен йигитлери полка гелип, ак питнечилере гаршы гөрешмәге гитмек ислейәндиклерини билдирдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ПИТНЕЧИЛИК, Дилдүвшүжилик билен яраглы чыкыш этмеклик. *Контрреволюцион-питнечилик ишлери.*

ПИТРЕ, *дини.* Хер йыл ораза айында баш санына берилйән садака. *Дине даңып эзиз халкың келлесин, «Ишанлара питре бер» эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ПИТРЕМЕК, Күл болмак, түйдүлмек, овранмак (мата ве ш. м. хакда). *Ол яма-да тутанок, тутан ериң питрәп баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПИШГЕ, Даралан йүңүң дүйрленип, эгирмәге тайярланан арасса гөрнүши. *Оларың бири чопур дарап, пишге эдип етишдирйәр, бири хем элиниң алдыгындан хайдап, йүп ишйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Пишге мурт — *сер.* Мурт. *Алы бег узын бойлы, агач этли, уллакан бурунлы, пишге мурт адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПИШГЕЛЕМЕК, Йүңи дарап, пишге гөрнүшини бермек.

ПИШЕ [пи:ше], Кәр, хүнәр, иш. *Дурды Гылыч эдйәр пише, Ыхлас билен баряр ише* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Оның бар пишеси тоя тайярланмак болды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ПИШЕК I, Атанак агажа диклейин сап беркидилен, янлык яйылян агач гурал. *Мама пишегини янлыга сокды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гич яг-да, ир тур, алты пишеги артык ур* (накыл).

ПИШЕҚ II, Аягы майып адамларың голуның ашагына дирег, сөег хөкмүнде уланян энҗамы. *Ол геплән вагтында, башыны аркан гайшардяр ве хәли-шинди муртуны чеп эли билен товлаяр, чүнки саг эли пишеге сөенйәр* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ПИШЕҚЛЕМЕК, Янлык яйыланда пишек урмак, пишек билен янлык яймак.

ПИШЕҚЛЕТМЕК, Янлык яйыланда, пишек урдурмак, пишек урдурып янлык яйдырмак.

ПИШЕҚЛЕШМЕК, Пишек уршуп, янлык яймага көмеклешмек, пишек билен янлык яйышмак.

ПИШЕҚЛИ, Пишек билен йөрейән, пишеге сөенип йөрейән. *Хер гүн пишекли дашарык чыкып, гурлушыга сын эдйәрин* («Совет эдебияты» журналы).

ПИШИК, Елбарс, гаплаң ве ш. м. вагшы хайванларың машгаласындан болан сүйтемдириҗи өй хайваны. *Ховлының ичинде пишиге хем букулара ер гойман, барлап чыкдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Оларың биринің гөзи эдил пишигиң гөзи ялы янярды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Кичиҗик гаплаң дек пишигиң барды, Мыдама яныңа гелип мырларды* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Пишигиң йылдамлыгы саманхана ченли* (накыл). ◇ Пишик басышыны этмек — аягыңы эмай билен ювашҗа басып йөремек, дараклыгыңа басып йөремек. *Ол Шаханың диңлейән пенҗиресине пишик басышыны эдип гелди-де: — Гөзел гызың янында ким барка? — дийип пышырдады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Пишик ювнушыны этмек — эл-йүзүңи чала өллэп, болгусыз ювунмак, ховул-хара, чала ювунмак. *Шу гүн-э йөне пишик ювнушыны эдип гелэйипдир — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Чага пишигиң гүни ялы — говы яшайыш, говы гүзеран гечириш, эшретли дурмушда гүн гечириш, лэлик яшайыш хакда. *Хава, Илли җан, мен Кисловодскиде эдил чага пишигиң гүни ялы гүн гөрйәрин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Ябаны пишик — чөлде яшап йөрен пишик, чөл пишиги.

ПИШИҚГУЙРУК, *бот.* Язда гөгерйән, чайра меңзеш тозгалы от.

ПИШИҚДЫРНАК, *бот.* Мивесиниң дашы тикенли топбак өсйән от.

ПИШМЕ, Яйылан хамырдан гыйчаграк дөртбурч гөрнүшли кесилип, яга биширилйән иймит. *Нурҗаханың гапысында гоша газан атарылып, пишме биширилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гартаң аялар аңырдан гелйән адамларың үстүнден пишме, ногул-набат сечйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПЛАГИА'Т, Биринің язан эсерини хич бир эсассыз өз адыңа гечирмеклик, эдеби огурлык.

ПЛАГИА'ТОР, Биринің язан эсерини өз адына гечирмеклик билен мешгул болян адам, эдебият огрусы.

ПЛА'ЗМА, *биол.* Органики докумаларың (ганың, лимфаның) сувук дүзүм бөлеги, составы. *Иймит сиңдириш органларындан гелип, эхли бедене йяраян ёкумлы маддалар ганың сувук плазмасында болярлар* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

ПЛАЗМАТИҚ, Плазма дегишли болан, плазмадан дурян.

ПЛАКА'Т, Дивара какылян агитацион хәсиетли тексти болан рекли сурат. *Усса чайыны аландан соң хем кооперативиң ичинден гитмән, чайлы элини аркасына тутуп, диварың йүзүндәки плакатлара гөзүни гездирип йөрйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Биз ованан язылан шыгарлар, плакатлар билен безелен зала гирйәрис* («Яш коммунист» газети).

ПЛАКАТЧЫ, Плакат язян специалист, суратчы.

ПЛАН, I. Бир десганы, гурлушыгы, ери суратландырян чызгы. *В. И. Ленининң гөркезмеси боюнча Руссияны электрификациялашдырмак планы дүзүлди ве ... станцияларың гурлушыгы башланды* (М. Н. Скатин, Жансыз тебигат). *Ашгабат шәхерини тәзеден ... гың планы.* 2. Ерине етирилмели бир ишиң ... тертибини, ызыгидерлилигини гөз өңүнде тутян, ... белленилен чәрелер системасы. *Шу вагта ченли, хер ... хемме затдан планымызы йүз ... йылымыз ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың ...). *гыз, Тәзегүл, сизиң колхозыңыз ... дырмы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Бир ... мек үчин өңүнден эдилйән хыял. *Командириң ... озал партизанлар билен таныш, ондан соң ише ... макды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онуң бу планы ... бармады* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 4. Бир беян эдилмели задың гысга бөлүмлере бөлүнмеси, ... *Макаланың планы язылды.* ◇ План ... эдилмели ишиң өңүнден планыны дүзмек.

ПЛАНЕ'ТА, *астр.* Гүнүң дашында айланып, ... ягтылык ве йылылык алян асман жисими. *... гателлерің шу соңкы ... лар арасында учмак үчин ... берер* («Физика курсы»). *Ериң йүзүнде ... йәнлигиниң себәби, бизиң планетамызың үстүне ... иберйән энергиясыдыр* (С. Н. Виноградов. А. Ф. Кузьмин, Логика).

ПЛАНЕТА'РИЙ, 1. Йылдызлы асман моделинде ... неталарың ве башга ягтылтгычларың эдйән ... рини гөркезйән гурлуш. 2. Планеталарың ... ти гөркезилйән жай. *Планетарини ... рейән отлыны — метрдоны гөрдүк* («Совет ... журналы).

ПЛАНЕ'Р, Ховадан агыррак, моторсуз учян ... *Ярышың икинҗи гүни планёрың фюзеляж ... асманда гайып башлады* («Пионер» журналы).

ПЛАНЕРИ'ЗМ, Планёрларда учуш сунгаты. *... планёризминиң үстүнликлери.*

ПЛАНЕРИ'СТ, Планёр сүрйән лётчик. *Ярышда ... планёристлери биринҗи орны эледилер.*

ПЛАНИМЕ'ТР, Гагыз йүзүндәки чызгыны ... япык шекили өлчейән гурал.

ПЛАНИМЕТРИК, *мат.* Планиметрия дегишли болан, планиметрия хас болан.

ПЛАНИМЕ'ТРИЯ, Геометрияның текизликдәки ... киллери өвренйән бөлүми.

ПЛА'НКА, Йылманажык узынҗа тагта. *... тертипли мундерленип гойлупдыр* («Совет ... журналы).

ПЛАНЛАШДЫРМАК, I. Бир задың өсүш ... дүзмек. *Ол агротехниканың ... зе берлен участогы өзлешдирмеги ... башлады* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Плана ... планыны чекмек. *Ишлери планлашдырмагы ятдан чыкаряр* («Колхоз гүнлери»).

ПЛАНЛЫ, I. Планы дүзүлен, плана гиризилен, планлашдырылан. 2. План боюнча амала ашырылян, ... боюнча иш йүзүне гечирилйән. *Бу гиң мейданда хәзир ... планлы иш гызгалаңлы довам эдйәр* («Совет ... журналы). *Планлы иш. Планлы херекет. Планлы ... мек.*

ПЛАНЛЫЛЫК, План боюнча алнып ... план боюнча амала ашырылмаклык, ...

ПЛАНОВИ'К, Өнүмчилик ве ш. м. планланы дүзйән специалист. *Теҗрибели плановиклериң саны ... көпелйәр.*

ПЛАНСЫЗ, 1. Планлы дәл, планы дүзүлмедик, плана гиризилмедик. *Плансыз иш. Плансыз херекет. ... иш баша бармаз.* 2. Өнүнден ишленип дүзүлен план ... юнча амала ашырылмаян, план билен ... болмаян.

ПЛАНСЫЗЛЫК, 1. Планлы дәллик, планлы ...

лык, плана гиризилмезлик. 2. Өңүнден ишленип дүзүлен план боюнча амала ашырылмазлык, план билен алнып барылмазлык.

ПЛАНТА'ТОР, Капиталистик юртларда: колониялардакы плантацияның эеси, эксплуататор.

ПЛАНТА'ЦИЯ, 1. Оба хожалык экинлери экилйән ве өсдүрилип етишдирилйән улы ер участогы. *Тут агажының плантациялары 27 гектар ер тутяр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе). *Чай плантациясы.* 2 Колониал юртларда: оба хожалык экинлерини өсдүрип етишдирмек билен мешгул болян капиталистик хожалык.

ПЛАНШЕ'Т, 1. Ичине карта салып гөтермек үчин, йүзи айна ялы йылдыравук ясы сумка. 2. *геод.* Йүзүне карта, чертёж кагызы беркидилен йөрите тагта я-да картон. 3. Корсети беркитмек, илдирмек үчин йөрите метал пластинка.

ПЛАНШЕ'ТКА, Ичине карта салынян, йүзи айна ялы йылдыравук ясы сумкажык, кичижик планшет. *Катя яңагыны планшеткасының совук телетинине яплап, бада-бат ука гитди* («Совет эдебияты» журналы).

ПЛАСТИК, 1. Пластика дегишли. 2. Басыш гүйжүнде формасы үйтгейән, дөвүлмейән, эрейән. *Пластик маддалар* («Физика курсы»).

ПЛАСТИ'НКА, 1. Гаты жисимиң юкажык ясыланан гөрнүши. *Поляр юртларында пенжире айнасының дерегине буз пластинкасыны отуртмак боляр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Кәбир тайпалар сүңк пластинкаларындан эдилен галканлары көп уланыпдырлар* (СССР тарыхы). *Бу совала ашакдакы тежрибе жогап берйәр: пластинка дең эгинли рычагың бир уҗуна беркидилйәр* («Физика курсы»). 2. Патефон, граммофон үчин сес язылан тегелек диск. *Граммофон пластинкасының бири кырк бәш минутлап айтдырыляр* («Пионер» журналы). *Пах, меним яңрап отурышыма серет-ле, халкың айдым эшидеси гелип отыр, мен болсам эңегиме жаң дакылан ялы яңраярын, догры дәлми, Баба солдат! — дийип, пластинканы гойды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Фотографик сурат алмак үчин ягтылык дуйян гатлаклы айна.

ПЛАСТМА'ССА, Пластик масса, пластик жисим. *Бу пластинка пластмассадан ясалыпдыр* («Пионер» журналы).

ПЛА'СТЫРЬ, Бөлежик матаның йүзүне чалнып, яра даңылян елмешеген дерманлы масса, яг. *Симаплы пластырь. Цинкли пластырь. Яра пластырь даңмак.*

ПЛА'ТИНА, Гызылдан хем гыммат хасапланян ак реңкли метал. химики элемент.

ПЛАТИНАЛЫ, Платина гарындылы, дүзүминде платина бар болан. *Платиналы магдан. Платиналы металлар.*

ПЛАТФО'РМА, 1. Отла мүнмек үчин эдилен бейиграк ве текиз мейданча, секи. *Ашгабат билен Москва аралыгында гатнаян отлы № 4 платформадан үграяр. Олар платформаның үстүнде икибир-икибир гезмелэп, отлының гелерине гарашярдылар.* 2. Йүк чекмек үчин кузовы пес болан үсти ачык демир ёл вагоны. *Гызыл платформалар ол ере йүкли гелйәр* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Платформаларың көпүсинде Малигиң илкиңжи гезек гөрйән машынлары барды* («Пионер» журналы). *Платформаның үстүндәки топлары палаткалар гизлейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Бир топарың, партияның херекети ве сыясы талаплары ның программасы.

ПЛАФО'Н, 1. *архит.* Гипсден эдилен нагышлы потолок. 2. Потолокдан салланып дурян чыраның ярым шар гөрнүшли абажуры.

ПЛАЦДА'РМ, 1. *харбы.* Стратегик харбы операциялара тайярлык гөрүлйән мейдан, гиңишлик. *3-нжи Украина фронтуның гошунлары бу гүнлерде шәхериң голайындакы плацдармдан мешхур Трояков Валың гапдалы билен йөрейәрди* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер). 2. *гөч. м.* Бириниң үстүне чозмак, бирине гаршы харбы херекетлери алып бармак үчин аматлы база болуп хызмат эдип билжек территория.

ПЛАЦКАРТ, Отлы вагонының номерленен орнуна билетиң яны билен берилйән квитанция. *Бу вагона диңе плацкарт билети бар болан адамлар гойберилйәр.*

ПЛАЦКАРТЛЫ, Диңе плацкарт боюнча мүнүлйән, плацкарт бар болан. *Плацкартлы вагон. Плацкартлы купе.*

ПЛАШКО'УТ, *деңизч.* Йүк дашамак үчин уланылян, дүйби ясы, палубасыз гәми.

ПЛАЩ, Өл гечирмейән енил макинтош, чыг гечирмейән ичликсиз юка пальто. *Огулнәзик эже бизиң билен хошлашды-да, еңлесже плащыны эгнине ясгынжак атып, агыр сүри гойны өрә алып угради* («Совет эдебияты» журналы). *Керим, ахыр көшеңшип, гар өртен ак плащыны шовурдадып, ики яна гезмәге башлады* (Б. Солтанныязов, Кумуш).

ПЛАЩ-ПАЛА'ТКА, Бир адам үчин плащ я-да палатка хөкмүнде пейдаланар ялы өл гечирмейән матадан тайярланылан эшик. *Бир гезек батгалыкда—совук, порсы чалпавың ичинде плащ-палатканы япынып ятмалы болдулар* («Совет эдебияты» журналы).

ПЛЕ'ВРА, *анат.* Өйкениң дашыны хем-де дөш бөшлугыны өртйән перде.

ПЛЕВРИ'Т, *мед.* Плевра чишме кесели, өйкени өртйән пердәниң кеселлемеги. *Ириңли плеврит. Гуры плеврит.*

ПЛЕНАР, Гураманың, комитетиң ве ш. м. эхли членлериниң гатнашмагы билен болян, болуп гечйән, долы. *Пленар межлис.*

ПЛЁНКА, Фотографик хем кинематографик суратлары алмак үчин уланылян, лента гөрнүшли, ягты дуюжы целлулоид.

ПЛЕ'НУМ, Бир эдараның долы составының йыгнагы, пленар маслахат, пленар межлис. *ССКП-ниң сентябрь Пленумындан соң, оба гитмеги йүрегине дүвүпдир* («Совет эдебияты» журналы). *Меркези Комитетиң сентябрь Пленумы анык чәрелери белледи* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ПЛИ'НТУС, *архит.* 1. Пол билен диварың арасындакы ышы япмак үчин какылян ясы тагта. 2. Сүтүниң, печиң ашагына гоюлян беркитме.

ПЛИТА', 1. Металың, дашың гөнүбурчлы ясы бөлеги. *Жайың гаршысындакы асфальт хениз ончаклы демрикмәнди, пенжирелериң гөзенеклериниң реңклери йылдырашып дурярды, басганчакларың даш плиталарының арасындакы ышларда хекиң чаңлары агарышып гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ортасы дешикли, ясы ве галың демир билен үсти япылан, бишен керпичден өрүлен кухня печи.

ПЛИ'ТКА, Электрик тогуның я-да газың көмеги билен үстүнде нахар биширилйән ве чай гайнадылян гурал. *Газың бурмасыны буруп, плиткасына отлучөп чакмак, элбетде, кын дәлди. Тегелек плитка ятладып Айы, Жай-да гыздырып дур одунсыз затсыз* («Совет эдебияты» журналы).

ПЛО'МБА I, Харытлара ве жайың гапысына урулян гуршун печать. *Телевизор отурдыланда ызкы ве ашакы гапакларындакы пломбаны айырмалы дәл* («Совет Түркменистаны» газети). *Фабрик пломбасы. Гүмрүкхана пломбасы.*

ПЛО'МБА II, Көвек дишиң ичине дыкылып долдурылян мадда. *Дишиңе фарфор пломбасыны гойдурмак.*

ПЛОМБАЛАМАК, Пломба гоймак, пломба билен долдурмак. *Дишлери пломбаламак.*

ПЛОМБАЛАТМАК, Пломба гойдурмак, пломба билен долдуртмак. *Көвек дишлери пломбалатмак.*

ПЛОМБИ'Р, Гаймак гошулып эдилен мороженойәниң бир сорты.

ПЛОТИ'НА, Дерядакы сувуң дережесини ёкары галдырмак үчин гидротехники десга, бент, гатла. *Гарры-бент плотинасы, онларча километре узалып гидйән сув каналлары бетонланылды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЛОЩА'ДКА, Белли бир максат үчин ниетленен кичирәк тегиз мейданча. *Ол тайдакы площадкада бир топар эсгер футбол ойнаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Биз танс площадкасының янында дуйдансыз ерден Хурма душдук* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ПЛО'ЩАДЬ, Шәхериң я-да обаның ичинде жай гурулман гоюлян улы хем тегиз мейдан. *«Колхозлар» площадында белент ымарат бар* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Ынха площадь хем адамдан долы, Үйшүп дурлар эдил гүйз булды ялы* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Москваның Гызыл площадында демонстрация гечирйәрлер.*

ПЛУГ, Ер сүрмек үчин металдан эдилен гиң ер азалы, оба хожалык гуралы. *Плуг, сеялка чыкансоң, Азал-күнде ташланды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ол кәтмен, пил, дырмык ясаяр, плуг бежерйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дөкүнленип тайяр эдилен юмшак ере плугларың өрән чуңнур гирип, агдарян гумлары сечеленйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ПЛЮШ, Махмал гөрнүшли йүң я-да йүпек мата.

ПЛЯЖ, Сува дүшүнмек үчин деңзиң я-да дерянын аматлы япгыт кенары. *Чәгели пляж. Эркек адамлар пляжы.*

ПНЕВМАТИК, Гысылан хованың тәсири нетижесинде херекет эдйән. *Пневматик насос. Пневматик чекич. Пневматик камера.*

ПНЕВМА'ТИКА, Физиканың газ халындакы жисимлери өвренйән бөлүми.

ПНЕВМОНИ'Я, *мед.* Өйкен чишме кесели.

ПОВЕ'СТКА, Бириниң (йыгнага, военкомата, суда ве ш. м.) чагырылмагы, гелмеги соралып иберилйән рәсми хат. *Повестка гелди, гошун-голамың билен военкомата бармалы дийдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ПО'ВЕСТЬ, Сюжети романа гаранында йөнекейрәк, гатнашян гахрыманлары оңа гөрә аз болан эдеби эсер. *Ол эсериң составына айры-айры повестлер, князларың яшайышларының язувлары, дүрли шәхерлерде болан вакаларың йыл язувлары, грек хроникаларындан алнан бөлеклер ве шулара меңзешлер гирипдирлер* (СССР тарыхы). *Агахан Дурдыев «Багтлы йигит» повестинде колхоз обасыны гиңден гөркезмәге сынанышык этди* («Хәзирки заман эдебияты»). *Повестлер ве хекаялар йыгындысы.*

ПОВИ'ДЛО, Гыргычда гырлан мивә гант гошулып бишириляйн гойы сүйжи масса, йимит.

ПОГО'Н, Формалы эшиклерде эгне дакылян тапавутландырыжы беллик. *Өң-ә сенден горкуп дурамокдым вели, догрудан хем шу погоның мени бирнеме горкүзды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Оларың эгнине Ай-йылдыз нышанлы яшыл погон дакды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПОДВА'Л, 1. Хожалыга герек болан хер хили затлары гоймак я-да яшамак үчин жайың ашагындан ер газып эдилйән отаг, жай, ерземин. *Томсуна подвалың ичи салкын боляр.* 2. Газет сахыпасының айратын макала ерлешдирилйән ашакы бөлеги.

ПОДГРУ'ППА, Топарың, группаның составына гирйән бөлүми, группаның бир шахасы. кичижик топары. *Шу гүн подгруппаларда баскетбол боюнча ярым финал ярышлары гутарды* («Яш коммунист» газети).

ПОДКОМИ'ССИЯ, Комиссияның йөрите бир максат үчин бөлүнип айрылан топары. *Ол [illegible] барада диңе дүрли комиссиялар ве подкомиссиялар дөретди* («Совет Түркменистаны» газети).

ПОДНО'С, Ийилйән-ичилйән затлары, ичи нәмәлән гап-чанаклары үстүнде гоюп, стола элтмек үчин агачдан я-да металдан эдилен эрнекли ясы гап, аяжык, межме. *Официантка булар үчин ене-де подносың үстүни долдурып пиво гетирди* («Токмак» журналы).

ПОДОШ, Аякгабың галың телетинден я-да резинден дабан формалы ашакы бөлеги. *Вах, [illegible] подошы дешилэйипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Бир гөрсем, онуң бейик өкҗеси билен [illegible] гына кичижик, эдил илик ялыжак мис жаңҗагаз гоблан экен* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

ПОДОШЛЫК, Подош этмек үчин герекли болан, подош этмәге ярамлы. *Подошлык гөн. Подошлык каучук. Подошлык резин.*

ПОДПОЛКО'ВНИК, Полковникден бир чин ашак болан офицерлик ат, [illegible] ыгында-кы офицерлик чини. *Подполковник ёгын сеси [illegible] затлар самрады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПОДПО'ЛЬЕ, Гизлинлик, яшырынлык ягдайы, хакимнетден яшырынлыкда алнып барылян иш, революцион ишлер алнып барылян шертлердәки [illegible]. *Оларың иши подпольеде гечйәрди* («Совет Түркменистаны» газети).

ПОДПОЛЬЕЧИ, Подпольеде ишлейән я-да ишлан, гизлин, сыясы иш билен мешгул болян адам.

ПОДПОРУ'ЧИК, *харбы.* Патыша гошунында: поручикден бир ранг ашак болан офицерлик чини.

ПОДПРА'ПОРЩИК, *харбы.* Патыша гошунында: унтер-офицерлер составының ёкары ады.

ПОДРАЗДЕЛЕ'НИЕ, *харбы.* Хас улы харбы бөлүминиң составына гирйән кичирәк бөлек, топар. *Ол [illegible] яңадан гаты гүлшүп башлады ве онуң хайсы подчиненидендигини сорады* («Совет эдебияты» [illegible]).

ПОДСТА'НЦИЯ, Эсасы станцияның [illegible] я-да сетиң аралыгындакы кичи станция. *Телефон [illegible] станциясы. Трансформатор подстанциясы.*

ПОДШИ'ПНИК, Машының я-да тигриң айланян окуның үстүндәки эсасы аграм дүшйән бөлеги. *Багты Шарлы я-да роликли подшипниклерде [illegible] шарлара я-да роликлере даяняр* («Физика [illegible]»). *Ол машының подшипникден башга әхли бөлеклерини ясады* («Пионер» журналы).

ПОДЪЕ'ЗД, Улы ымаратлара, жайлара гирилйән гр[illegible]

ПО'ЕЗД, Локомотив билен херекете гетирилйән [illegible]те демир ёл вагонларының составы. *Мен санитар поезди билен Ашгабада гитмели* (А. Говшудов, [illegible]). *Гошун, ярак, харбы серенҗамлар, азык, [illegible]ование йүкленен поездлер демиргазыкдан, [illegible] гүнортадан Москва тарап ызы үзүлмейән акым билен гелйәрдилер* («Яш коммунист» газети).

ПОЖА'РНИК, Янгына гаршы гөрешйән [illegible] ишлейән адам, янгына гаршы гөреш [illegible] гәри. *Ол бу ерде пожарник болуп ишлейәр. [illegible] алады* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Со[illegible] инженерлериң, пожарниклериң теклип[illegible] акылыңыза нәме гелйәр?!* (Б. Кербабаев, [illegible]).

ПОЗЗАМ, Телпек ве ш. м. депилип, урлуп эйиленок оюн. *Акгөвзел сачларыны поззам ойналан чал телпек ялы хүжжердип аглады* (Н. Помма, Тайлак [illegible]). *Мен булар билен поззам ойнажак дәл ахыры* («Гороглы» эпосы).

ПОЗИТИ'В I, *фот.* Негативден кагызын я-да йернен айнаның йүзүне гечирилен хем-де сураты алынян заты болшы ялы шекиллендирйән сурат. [illegible] тогың, ягтылыгың ве көлегәниң [illegible] тиве гаршы боландыгына гөрә, ол бу барада [illegible]

билен бир меңзешдир, оңа позитив дийлип ат берилйәр («Физика курсы»).

ПОЗИТИ'В II, 1. Фактлара эсасланан, тежрибә эсасланан, реал. 2. Положител формада аңладылан, оңайлы. *Позитив пикир.*

ПОЗИТИВИ'ЗМ, *филос.* Субъектив-идеалистик философик угур; бу угур өзүни гөйә философиядан арасыны үзен, «абстракт пикир нетижелерине» дәл-де, әйсем диңе «позитив», «оңын» фактлара даянян угур эдип гөркезмәге сынанышяр.

ПОЗИТИВИ'СТ, *филос.* Позитивизмиң тарапдары, позитивизме эериж.

ПОЗИТИВИСТИК, *филос.* Позитивизме дегишли болан, позитивизме эсасланян, позитивисте хас болан. *Позитивистик дүшүнже.*

ПОЗИТИВЛИК, 1. Фактлара эсасланаплык, тежрибә эсасланаплык, реаллык. 2. Положител формада аңладыланлык, оңайлылык. *Гарайышларың позитивлиги.*

ПОЗИ'ЦИЯ, 1. Бир задың ерлешиш орны, дурян ери, *Александр Чуд көлүнде аматлы позицияны әеләпдир* (СССР тарыхы). *Интервент гошуны гыссанмач Байрамала барыпды; шол ерде өз позициясыны әеләпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *харбы.* Сөвеш ве харбы херекетлериң яйран районы. *Душманың позициясына тарап от ачмак.*

ПОКРЫ'ШКА, Велосипедиң, автомашының ве ш. м. тигриниң камерасына гейдирмек үчин галың резинден ясалян дашлык. *Үүйше гыйчаклары машынларың покрышкасыны, көвүшлериң бөвүрлерини бөвүссе-де, ол хакда гүррүң этмән: — Шу үйшүрилен брак чүйшелере гөр нәче сульфат, ак даш, гөр нәче зәхмет сарп эдилдикә? — дийип, башларыны яйкаярлар* («Токмак» журналы).

ПОЛ, Тамың, жайларың ашагына дүшелйән тагта. *Вай, багтым ятды! — дийип гыгырды-да, полиң үстүне шарпылдап йыкылды* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа).

ПОЛА́ [по:ла], *гепл. д.* Семиз, чишик (адам хакда).

ПОЛАТ. Күмүш реңкли гаты метал, углеродың белли бир мукдарының демир билен бирлешмесинден эмеле гелен метал. *Полатдан берк гала илиң дашында, Хәзирлик, тайярлык гызыл эсгерлик* (Молламүрт. Сайланан эсерлер). *Танклардан, топлардан хем самолётдан Басара бош ер ёк демир полатдан* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ПОЛИ..., Гошма сөзлериң «көп» диен маныны аңладян биринжи бөлеги. Меселем, *политеизм* (көп худайлылык), *полисемия* (көп манылылык).

ПОЛИГА'МИЯ. Гечмишиң галындысы хөкмүнде кәбир тайпаларда болан көп аяллылык я-да көп әрлилик.

ПОЛИГЛО'Т, Көп дил билйән я-да бир нәче дил билйән адам.

ПОЛИГО'Н, *харбы.* Өвреииш атышыклары гечирилйән мейдан, ер. *Артиллерия полигоны.*

ПОЛИГРА'Ф, *тех.* Бир задың копиясыны алян гурал, нусгасыны чыкарян гурал.

ПОЛИГРАФИК, Полиграфия дегишли болан, полиграфия хас болан. *Полиграфик сенагат.*

ПОЛИГРАФИ'СТ, Полиграфия ишинде ишлейән специалист.

ПОЛИГРА'ФИЯ. Сенагатың, техниканың метбугат эсерлерини чап эдип чыкармак билен мешгул болян пудагы. *Журналларың хем-де газетлериң гойберлишини долы үпжүн этмек үчин полиграфия сенагатыны гиңелтмели.*

ПОЛИГРАФКОМБИНА'Т, *сер.* Полиграфия. *Ашгабадың полиграфкомбинатында китаплар офсет усулы билен чап эдилйәр.*

ПОЛИКЛИ'НИКА, Дүрли хүнәрли врачларың гөзегчилик этмеги астында гатналып кесел бежердилйән эдара. *Мәхри өзүниң эсасы иш сагадыны госпиталда гечирйәрди, эмма ол Ашгабадың поликлиникаларында хем белли гүн, белли сагатларда ишлейәрди* (А. Говшудов. Эсерлер).

ПОЛИСМЕ'Н, Англияда ве АБШ-да полиция эдаралары ве онуң ишгәрлери.

ПОЛИТЕХНИЗА'ЦИЯ, Политехнизми гиризмеклик, *Бизде политехнизация дегишли агрономия сапагы хем бар* («Мыдам тайяр» газети). *Мекдеплерде политехнизацияны орнашдырмак ишлери гечирилйәр.*

ПОЛИТЕХНИ'ЗМ, Өнүмчилигиң эсасы пудаклары билен хем теоретики тайдан, хем практики тайдан таныш болмаклык аркалы алнып барылян окув системасы.

ПОЛИТЕ'ХНИК, Политехникумың студенти я-да политехникумы гутаран адам.

ПОЛИТЕХНИ́КИЙ, Техниканың дүрли пудакларына дегишли болан, техниканың дүрли пудакларыны өвренмек билен мешгул болян. *Мекдеплерде политехники окув гиризмели* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Әхлумумы политехники окува гечилмеги үчин зерур чәрелер гөрүлди. Политехники институт.*

ПОЛИТЕ'ХНИКУМ, Дүрли техники хүнәрлер боюнча бөлүмлери бар болан политехники окув жайы. *Политехникумың окувчылары хем өсдүрилип етишдирилен бол хасылы гызгалаңлы йыгярлар* («Яш коммунист» газети).

ПОЛИТОТДЕ'Л, Сыясы бөлүм. *Мен политотделе ише ерлешдим* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

ПОЛИТПРОСВЕ'Т, Сыясы магарыф.

ПОЛИТРУ'К, Харбы бөлүмлериң подразделениелеринде сыясы ише ёлбашчылык эдйән харбы-сыясы составдан болан адам, сыясы ёлбашчы.

ПОЛИ'ЦИЯ, Капиталистик юртларда: гөзегчилик ве межбур эдижи айратын орган, шонуң ялы-да эксплуататор сынпларың бәхбидини гораян, революцион херекетлере гаршы гөрешйән жеза берижи отряд. *Пак Кен Сукуң эҗесини Демократик аяллар союзының члени боланы үчин, полиция алып гитди* («Пионер» журналы).

ПОЛК, Дивизияның я-да бригаданың составына гирйән харбы бөлүм. *Атлы полк Куропаткин көчесине гиренде, шәхер халкы олары гүл билен гаршылады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Аннагулы дагының колоннасы станциядан полка тарап . үграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПО'ЛКА, Китап, гап-гач гояр ялы диварың йүзүнде, шкафың ичинде кесе гойлан тагта, текче. *Полканың үсти чәйнек-кәсе ве бейлеки гап-гачлар билен долуды. Шол теләриң полкалары дүрли гөрнүшдәки чәйнек-кәселерден хырын-дыкын долуды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Демир ёл вагонларындакы ятылян ер. *Александр ёкарқы полкада ятанлара гөз айлады* («Бахар»).

ПОЛКДАШ, Бир полкда гуллук эдйән. *Ол өз өңки полкдашы Идриси гөрди* («Совет эдебияты» журналы).

ПОЛКО'ВНИК, Подполковник билен генерал-майорың аралыгындакы ёкары офицерлик чини, ады. *Вепа билен Пётр өз бөлүмлериниң штабына баранларында, буларың полковниги шейле бир бегенди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Чигниндәки чинлери көпелтмек, полковник болмак онуң энчеме йылдан бәри арзувыды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ПОЛОЖИТЕЛ, 1. Математикада: нолдан көп болан, гошмак (+) аламаты билен белленилйән. *Положител сан. Положител бирлик.* 2. Пейдалы хәсиетлери бар болан, оңайлы. *Бу топарың ялңыш теоретики дүзгүнлерине гарамаздан, оларың дөредижилиги совет эдебиятыны өсдүрмекде положител роль ойнапды* («Совет эдебияты» журналы). *Гоголь положител гахрыманың об-*

рольны доредечде. Гарасе кочкет тарыкы сөзлэлэр бирдэ (Н. В. Гоголь. Эсэрлэр).

ПОЛОТЕНЦЕ. Сугыршмэк вэ тапгач сугыршмэк үчүн уланылэн ингил үчүн мата. *Ол кэнчи, элиндэки полотенце билэн кэнчи сугыршмэ жая гирэнде, Вэтанкэ хем литвачки болуп гэлэндэ тарэк вэтдыр* (А. Говшудов. Эсэрлэр). *Мырэтлэ, полотенцэни алып бэрдэ* (А. Дэнлиев. Сайланан эсэрлэр).

ПОЛОТНО, 1. Зынырлап докулан йылмалак мата. *Кендир полотно докандылар. Пупек полотно* 2. *тех.* Механизмлэри хэлак. *Завод Комбайнлэр полотносы* 3. *д. ё.* Рельслэри ашагында гумдан галдырылэн эгли дүшэк. *Бу Лечи-ка полотносы* 4. Художникиң чекен сурэти. *Туркменистанлы художниклэриң эң гөзэл полотноларыны сергиден гиндэки*

ПОЛУФАБРИКА'Т. Башга бир өндүрчиликде гутарнык өнүмлериниң тайёрланмагында өнүм. хэрит.

ПОЛУФИНА'Л. Совет ёнүнлэрчылык ярышында биринжилиги алмак угрундакы ярышың финалдан өнки өйүн.

ПОЛЬКА, Чалт хореографик эденлик. ойнаючы танс вэ шол тансың сазы.

ПОЛЮС, 1. *геогр.* Ерүң айланан хэлды. якуның иң үчы вэ шонуң ялында нокатларың топографиядакы ёрлэр. *Шол гемилер Демирчылык полюсың бизиниң ашагымда Азия билэн Америкаңың арасында кэдэки гатлак бэлэр* («Ялкын» хекаятлар гитабы). *Гүнүң полюс 2. физ.* Электрик гечирижиниң ики магнитиң гүрүң учларының хэр бирине. *Хас ики полюсларды болэн ялык пластинкалы аккумулятор полюс тайдэри* («Фонтан гүрүң»). *Полюслара полюс*

ПОЛЯКЛАР. Польшаның эрэп халкы болуп. Гүнбатар славян халкы

ПОЛЯР. Полюса дегишли болуп, полюсда я-да полюсың голайында ёрлэшен. *Бистанда полюс билэн багланышыклы болуп. Полюс гечгинде ачылмадык дерялар, бир-биринден узакда ёрлэшен горлар* (М. Н. Сеитлиев. Жэмги эсэрлэр). *Полюс ёлы. Полюс экспедисиясы*

ПОЛЯРНИК, Ёлдаш экспедисиялара ашпэзчи болуп.

ПОМА'ДА. Тыгыл эрижиси. хеммэлэр ялпы гөзэллик вэ ылма. *Быстрыдагы Сумбар кэнарында ёлы билэн уланышык гек помада. хемме дүрлүси зэхмэт дүшүнүп, хемме хем ёрдам эдэнлэр* (С. Н. Гогебашов). *Бэрдэ*

ПОМАЗОК. Бир зат ялпык үчүн хем ялпы гутарыш. *Ол ягадан гөзлэрине помазок гечип гэлэндэ ялпыклы гэлэ эдэ* («Гюлмэк» журналы).

ПОМЕЩИК. Крепостнойлукдан эгсүнүп хем феодал гатнашыгы бар болуп дөвлэтлерде ер вэ - дөвлэт мүлклэри. *Помещиклер эрлэрдэ ёрлэ сөвүп, мужыклэ сөвүп. Ата Сопах Сайланан эсэрлэр. Помещиклэ ве капиталлар тарапдары вэтанчылык гүрэшдилер* (М. Н. Сеитлиев. Жэмги эсэрлэр). *Шол вагт кэр дэ батырлык - Гоголиң дүнйэдэн гечмэ. Рысгал дайхан гарпы чыкып, мужыклар бир помещигиң имениесиниң өгдүлдүлер - дайхан бирлэ гарпы дүрлэнлэ Гоголиң эсэрлэрэ чэмэ дүшди* (А. Говшудов. Помещиклэр ве хекаялар).

ПОМИДО'Р, *бот.* Бөлүмэ эгнэ ве эгнэ гийлэйэн тэзэлэ гызыл хасыл. *Долы, хасыл гызыларда дүрлэ гөр көкэр, эгнэ помидор хем сөвүп гитдилер. Гүнүң гөзэ дүшэ гелэ* («Совет эдебиятчы» журналы). *Ылгы гызыл дөгэн хем башга ядалгалар хасыллылыгыны көрэ гөкэлтмэк үчүн ишлэнилэ. Эгнэ ядалгы бир хем ики ядалгы илки өбүлмэк. Эгнэ ядалгы бирлэрэ бөлүнмэ гөрүнүш бирине дүшди. Нэлэк хем бир гэбык гөварма, бир жамда дөрлэрэ помидор гөлэп ине бир гэбыгы хем гызыл сетинлэндирип нагаша гөлэп үстүнде гойдылар* (А. Говшудов. Көнелэнлэ этегинде).

ПОНТО'Н 1. Дерялара ялпыгдан гурулэн, көпрүлериң ашагында дайяп ёлдашлык гөлэн ири гайык. *Участокда гидерлер хемме зат. Понтонлар дүзүлдилер дүзлар дөгэ.* (Б. Хэдайгулыев. Гызыл сахра). 2. Пуйан гэлэн.

ПОНТОНЕР, Понтон көпрү салан хэрби бөлүмиң гуллугчысы

ПОП, *дин.* Христиан дининде руханысы. *Бир - поп бир дөгдырма сурат көрдүнде өгдүп ялпына ашык болуп масгара болэн хекаялар көпдүк гидерди. Гирт элерини чарпып гэлэн* (А. Говшудов. Махри Вена).

ПОПЫШ полбуш йүзлэ. - этлэп йүзлэ, пеш йүзлэ. *Олардың бири попбуш йүзлэ, ири ялы гызыл адам* (Н. Поммэ. Тайлак хекаялы). *Гидердэнлэ попбуш ак йүзүне серетда* («Совет эдебиятчы» журналы).

ПОПЛИН. Йүзи ошуш дүзүлмэ, эрши йүпек, ярлажы йүң мата

ПОПУШ, *бот.* Полбуш. *Чалама зэмэнэ попушдүзи хем Йэтлыш гидем дөгэ сөзлэри эйдэм* («Совет эдебиятчы» журналы). *Ол сөвүп гелэн йүзи, келлебөлэкэ гелэнди* (Н. Жумаев. Сайлы гала).

ПОРНОГРАФИК. Порнографиче эсэрлэр болан, порнографиче хас болан. *Порнографик эдебият*

ПОРНОГРАФИЯ, *эдеб.* Ахлаксыз вэ эдэпсиз мазмунлы бир болан эдебият, сурат

ПОРШОК, Гаты медисиналарың ялпы үнсэли болан бөлэкчелери, күлмеги. *Аракгасмак, мелэчи дэги порошок гөлэ гитмэлэр* (М. Н. Сеитлиев. Жэмги эсэрлэр). *Ушакларда полотенцесини ачыгы ялпыгдан гутарып, гызы порошогыны, гызы габыгы не башга шейлериниң гөзлэрине дэги экмэк* (А. Говшудов. Көнелэнлэ этегинде).

ПОРРУК, *бот.* Соган зэхе уруп башларындан сөвүлүп өсдүрилэн гөрбэжик шекилли мэре гызыл хем сары хем бөлэк гатлы чыпыл, балгы ве 2. Ири өсүмлигиниң бөлэк. *Мадагы чөлдэки порруклар, хашаклары, чөпчөрлэри гөзэл, ылгыдан - ылгыга сөвүлүп гелэнлэ гөзэл гөрүнүш гөлэндирдилер* (М. Сеитлиев. Ак дерек). *Бага бөлүм мөлдэрлэр - гөк гөлэ, гөк гөлэ, сары гөлэ, гызыл гөлэ, сөвүлүп гелэнлэ* (Б. Сейдуллаев. Күмүш).

ПОРС, *зоол.* Ири эт эдилэн - гызыл демек, гөнбамсы гөлэк.

ПОРСАМАК, 1. Ылгыдан ылгыга ялпы гөлэ чыкмак. *Харам болуп ёлдашлык. Бөлүнмэ, ылгыдан порсамак. Гыйбат ялпыгдан* (Б. Кербабаев. Айгытлы адам). *Бедрек башлыдан порсап гидилер. Пурсат* 2. *гөч.* Гөрүнмэ пайда, сөвүлүп гелэ эйлэмек. *Бизиңде гөрүнмэ гөлэ, ылгыдан гөлэнлэ хем порсап сөвүлүп гелэнлэ*

ПОРСАПЛАША, Порсамак ишлэ. Порсамагың өзүсиниң ишлэ. Порсап ве дөнүп гелэнлэ. *Гөлэнлэ шепбе гөлэ порсапласа. Бизиңде порсаплаша гөлэнлэ чалмагөлэ* (А. П. Чехов. Сайланан эсэрлэр).

ПОРСАТМАК, Ылгыдан порсамак гөлэнлэрмэк. гөлэмак, харам эдип. *гыйбат гөлэнлэрмэк*

ПОРСЫПМАК, 1. Зэхмэтлэ ишлэп гөлэнлэрмэк. порсамак, ылгыдан 2. *гөч.* ч. Бирине бөлүнип гөлэ, харам эйлэмек.

ПОРСЫТАМАК, *бот.* Шерегиндэн порсамага дөгэн элэкчэ гамгы мөлдэрлэ. *Порсытдык ч. гөлэк.*

ПОРСУДЕРМАН (порсудермэ) Техникада уланылэн хем зэе дүн металлара, сүтүрүп зэрлэре сепилэ йүзи гөлэк, кристал гөрүнүшли гөлэк нафталин.

ПОРСУКЕРТ, *бот.* Гөмүл бөлэк сары гүлли по- өсүмлик

ПОРСУЛЫҚ, Эрбет ыслылык, ынҗамак зерарлы якымсыз ыс барлык.

ПОРСЫ, Эрбет ыслы, ынҗап якымсыз ыс берйән. *Умсагүлүң порсы деми Айнаның йүзүне пүркүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ачык айнадан урян томсуң эпгек шемалы билен дымылҗык дерсиң ысы, дүе гәвүшиниң порсусы җайың ичинде айланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПОРТ I, Гәмилериң дурмагы ве ремонт эдилмеги үчин хем-де гәмилере йүк йүклемек я-да гәмилерден йүк дүшүрмек үчин деңиз, деря кенарында йөрите абзаллашдырылян ер. *Ол Красноводск деңиз портуна ише гирди* («Токмак» журналы). *Портда пароходлар түсселешйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). Деря *портларының йүк гечириҗилик укыбыны бир нәче эссе артдырмалы.*

ПОРТ II, Берк дәл, чыдамсыз, ёлнуп, үзүлип, тәнип дуран, дөвлүп дуран, чүйрәп башлан. *Гүйчли ел үзүмиң порт шахаларыны дөвйәр.*

ПОРТА'Л, 1. *архит.* Улы җайың архитектура тайдан говы безелип, нагышланан эсасы гапысы. 2. *тех.* Йүк гөтерижи краның херекет эдип дурян ашакы бөлеги.

ПОРТВЕ'ЙН, Үзүмден эдилйән чакырың бир сорты.

ПО'РТЕР, Гара пиво̀ның гүйчли ве ажымтык сорты.

ПОРТЛАВУҚ, *бот.* Элләниңде тәнип дуран ясы, тегелегрәк япраклы от.

ПОРТРЕ'Т, 1. Бир адамың йүз кешби, бүтин гөвреси шекиллендирилен сурат, фотография. *Чайхананың диварларының йүзи шыгарлар язылан гызыл маталар ве портретлер билен безелипдир* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. *эдеб.* Эдеби эсерде персонажың даш гөрнүшини суратландырмаклык. *Драматургларымыза дөвүрдешлеримизиң портретини бермек башартды* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Маяковский сыясы вакалара сес бермек билен совет юрдуның душманларының сатирики портретлерини чекипдир* («Хәзирки заман эдебияты»).

ПОРТРЕТЧИ, Портрет чекйән суратчы, портрет чекйән специалист. *Репин мешхур рус портретчисидир.*

ПОРТСИГА'Р, Ичине папирос салнып, яның билен гөтерилйән гуты, гап. *Машынларың гелип етерине сабыр-такаты етмән, ол портсигарыны чыкарып, чилим отланды* («Колхоз гүнлери»).

ПОРТУГАЛИЯЛЫЛАР, Португалияның роман дилли топарына гирйән ерли халкы.

ПОРТФЕ'ЛЬ, Көпленч гайышдан эдилйән ве ичине кагыз, китап салынян дөрт бурчлы сумка. *Офицер кагызларыны ялпылдап дуран гулплы тәзеҗе портфеле ховлукмачлык билен салышдырды* (М. Горький, Эне). *Ол өз портфелине китабының бирини салып, бирини чыкарып, бирденкә-де ичерик ылгап, депдер, галам алып гелип, портфелини ене дөкүшдирип, ' ене-де бир задыны ёклаян ялы бөвүрни диңлейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПОРТЧЫ, Портда ишлейән ишгәр, порт ишгәри. *Гөзүң гидйәр түргенлигне портчулар, Чаласың ишлейәр оларың бары. Портчулар ызындан гуванчлы бакяр* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ПОРУ'ЧИК, *көн. с.* Патыша гошунында: подпоручик билен штабс-капитаның аралыгындакы икинҗи обер-офицерлик чини. *Ол поручик Яровой болуп ойнаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ПОРХАН [порха:н], *көн. с.* Көне дини-дүшүнҗә ынанян адамларың пикирине гөрә: дүрли херекетлер, сөзлер аркалы кеселли адама җадыгөйлик билен тәсир эдип, кесели бежерип билйән тебип, җадыгөй адам. *Эвенклериң арасында шаманлар, ягны порханлар улы тәсир этмекден пейдаланыпдырлар* (СССР тарыхы). *Тебиби енчдиң, порханы гысдың, Ганожак байларың көкүни кесдиң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). ◇ Дәли-порхан болмак — *сер.* Дәли-порхан. *Огланларың икинҗиси айдым айдяр, сыгыряр, дәли-порхан болуп гелйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Йдымда бар, шол зерарлы хатда дәли-порхан болярдым* (М. Горький, Эсерлер). *Хожагулы бир нәче вагтдан бәри Алтының дашындан ашык болан болуп, дәли-порхан болуп йөрйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПОРХАНЧЫЛЫҚ [порха:нчылык], *көн. с.* Дини-мистики дүшүнҗелере гөрә: хамала «тебигатдан дашары гүйчлери» өзүне боюн эгдирип билмек укыбы бар болан, тәсин галдырыҗы хәсиетли херекетлериң ве сөзлериң жеми. *Онуң или алдамакдан, порханчылыкдан башга кәри болмандыр* («Хәзирки заман эдебияты»).

ПО'РЦИЯ, 1. Бир задың белли бир мукдардакы бөлеги, бир затдан етйән пай. 2. Нахарханада, ресторанда бир адамлык нахарың, ичилйән затларың мукдары. *Ол адам чайханачыны янына җагырды-да, бир чәйнек чай билен үч порция палав гетирмеги буюрды* («Совет эдебияты» журналы).

ПО'РШЕНЬ, *тех.* Машының сувуклыгы, газлары, бугы бир ере йыгнамак үчин я-да соруп чыкармак үчин хызмат эдйән цилиндр гөрнүшли херекет эдип дуран бөлеги. *Бу машының поршенлерини чалшырмак герекди* («Совет эдебияты» журналы).

ПОС, Демриң окисленмеги нетижесинде онуң йүзүнде эмеле гелйән ве онуң ийлип гитмегине алып барян гызылымтыл-гонур гатлак, зең. *Пилиң йүзи посдан яңа гызыл яныкболупдыр* (К. Жумаев, Дөрт доган). ◇ Ичиң (йүрегиң) посуны дөкмек — *сер.* Ич. *Сениң яныңда ичимиң посуны дөкейин дийдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оны бир нәче гезек сакламага сынанса-да, Нурсолтан онуң сөзүне әхмиет бермән, йүрегинде орун алып галан посуң барыны бирден дөкүп дынмага чалышды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПОСА [по:са], *сер.* Огшук II. *Гүлнар поса бермән, йүзүң горады, Бираз ёкуш гөрҗек болды-да ондан* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Шол гөрнүш Айгүлүң нәзик дүйгусына тәсир эдип, өзүниң-де гызгын яңакларының шол хили якымлы поса талап эдйәнини сызды* («Совет эдебияты» журналы).

ПОСАЛАҚ, Яш чагажыклара дегишлиликде: этли-ганлы, акжа хем семиз. *Дерләп дуран посалак йүзүниң херекетини хем үйтгетди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПОСДЕҚ, *диал.* 1. Үстүнде отурмак үчин ожагың башына атылян, дериден эдилен дүшек. 2. *сер.* Габык.

ПОСЁЛОК, Шәхер типиндәки җайлян пункт. *Адамлар бу ерде дагының-дагының кичирәк посёлоклар болуп яшапдырлар* (СССР тарыхы). *Посёлогың бир четинде сыгырлар ёгын сес билен хованы яңландырып молаярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПОСЛАМАҚ, Йүзи пос билен өртүлмек, пос багламак, пос болмак, зеңлемек. *Азалың окы еринде болса-да, тутаваҗы чыкыпдыр, демри послапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эгрем-буграм послап ятан турбаны Гойяр элтип гызгын одуң үстүне* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гылыч гынында ятса, послар* (накыл). ◇ Гөвүн посламак — *сер.* Гөвүн. *Эмма Артыгы ол горкузмады, гейиминиң эзилҗегини ядына салмады, гайта, онуң послан гөвнүни ачды, агыр ойларыны еңлетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Гулак посламак — *сер.* Гулак. *Сиз бизиң гулагымызың посланыны ниреден билдиңиз?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПОСЛАТМАҚ, Йүзүни пос билен өртдүрмек, пос баглатмак, зеңлетмек. *Вагтында яг чалман, посладып-*

дырлар, Гөрүң, муны ничик хар эдипдирлер («Совет эдебияты» журналы).

ПОСЛЕЛО'Г, *лингв.* Көмекчилик ролуны ерине етирйән ве өзүниң дегишли сөзүнден соң гелйән көмекчи сөз.

ПОСЛЫ, 1. Пос билен өртүлен, послап гиден, пос баглан, зеңли. *Оларың гапыржакдан гопарып алан послы чүйлери хем барды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Онуң ашак янында, ерде ики саны послы ердемри ятыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПОССОВЕ'Т, Зәхметкешлер депутатларының посёлок совети. *Ол эдара хем бизиң поссоветимизе гарашлы.*

ПОССУЗ, Пос багламадык, пос билен өртүлмедик. зеңсиз.

ПОССУК, Хамыры алдырылып, яга биширилйән чападының юка ве юмшак бир гөрнүши. *Бәш-үч гүн хезил эдиндик: ыңха печде бишрилен пәкизе, поссук ялы нан* («Совет эдебияты» журналы).

ПОССУН, *сер.* Ичмек 2. *Өйүң бейлеки дулундан поссун, гүпби ялы йылы гейимлер хем ики саны дөвме гоша асылгы* («Совет эдебияты» журналы). *Кеминәниң поссуны кырк ямалы болупдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПОССУНЛЫК, Поссун этмәге ярамлы, поссун үчин ниетленен.

ПОССУНЧЫ, Поссун — ичмек тикйән усса.

ПОСТ, 1. Жогапкәрли везипе, гуллук. *Дең-душ гызлар билен бир ере үйшүп, Жогапкәр постларда дурасым гелйәр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Өз постуңда догры ишлемек.* 2. *харбы.* Арачәкде ве ш. м. ерлерде гөзегчилик эдилйән ер, пункт. *Биз арачәкден гачак гечмән, гөни постуң үсти билен гечдик* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Эмма Елли билен Вүши кел өзлериниң сакламак үчин гойлан постларында ёкдулар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПОСТАМЕ'НТ, *архит.* Ядыгәрлигиң, статуяның, сүтүниң эсасы, дүйби. *Табыт постаментиң үстүнде гоюляр* («Пионер» журналы).

ПОСЫ'ЛКА, Бирине иберилен, уградылан зат. *Элязманы нырхсыз посылка эдип иберйәрин* («Совет эдебияты» журналы). *Гелен посылканы деррев — шу бада, Гайтарып бермәге этдим мен хыял* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ПОТЕНЦИА'Л, 1. *физ.* Берлен нокатдакы электрик ве магнит мейданының ягдайыны хәсиетлендирйән улулык. 2. Потенцнядакы, потенцияда болан, мүмкинчилик.

ПОТЕ'НЦИЯ, Белли бир шертлерде йүзе чыкып биляек, эмма энтек гизлин халда довам эдйән мүмкинчилик.

ПОТОЛО'К, 1. Жайың ичиниң көпленч тагтадан эдилйән ёкарқы өртүги. *Потологың кенарлары газма хашамлар, алтын реңклер билен нагышлананы үчин, гызгылт өвүсйән халының гүллери билен бәслешйәрди. Чайхананың потологындан асылгы дуран электрик чыралары өчүгси ышык берйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Сүйр депе, ёкарқы нокат, бейиклик.

ПОТРАТ, Бириниң заказы боюнча белли мукдарда хак алнып ерине етирилйән иш, гөтеримине алынян иш. *Жай салмагы потрат алмак.*

ПОТРАТЧЫ, Потратына алып ишлейән я-да бир иши белли бир хака геплешип ерине етирйән адам. *Языжы норма ерине етирйән потратчы болман, типик ягдайда типик образлар döредйән өзбашдак бир уссадыр* («Совет эдебияты» журналы). *Бу гумалаклар потратчы эрмени хожайынының чоты дәл ахыры* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПОТРАТЧЫЛЫК, Потратына иш алып ишлемеклик. *Гурлущыкда потратчылыгы механизмлешдирмели* («Түркменистан коммунисти» журналы) *Хозяйственный ратчылык хем этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПО'ЧЕРК, Язувда харпларың шекилини чекмеклери, эндиги. *Йөне, Майсаның почеркине* [illegible] вет эдебияты» журналы).

ПО'ЧТА, 1. Иберилйән хатлары, посылкалары, ёллаян хем-де алмалы адамсына говшурян [illegible] *Егса-да, Виктор Кириллович, бу ерде* [illegible] *мыка?* («Совет эдебияты» журналы). *Ах, почта, раф! Анха шәхерлер арасына телефон* [illegible] *гураян ер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Шол эдара говшуран зады (хаты, посылкасы ве ш. м.).

ПОЧТАЛЬО'Н, Иберилен хатлары, [illegible] ны адресатлара говшурян ишгәр. *Шол вагт почтальоны гапыны какды. Ол шат* [illegible] вет эдебияты» журналы). [illegible] *ди* (Ата Салых, Бейик сылаг). [illegible] *-да, ондан газетлер алды ве аяк* [illegible] *газетлери гөзден гечирмәге дүрды* (А. Говшудов, лер).

ПОЧТА'МТ, Шәхериң меркези почта [illegible] *почтамт гуллукчысы болуп ишлейәр.*

ПОЧТМЕ'ЙСТЕР, *көн. с.* Почта [illegible] дири.

ПО'ШЛИНА, Дөвлетиң гетирилйән я-да экиди харытлар үчин налог хөкмүнде алян [illegible] пач.

ПОЩУБАШЫ [по:шубашы], *көн. с.* Атлы [illegible] лыгы. *Магтымгулы ханың Шыхмырат атлы пощубашы барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПОЩУЛЫК [по:щулык], *көн. с.* Пощы болуп гуллуэтмеклик. *Шол вагт пощулыга* [illegible] *ярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПОЩЫ [по:щы], *көн. с.* Бейик Октябрь [illegible] революциясындан өнки дөвүрде: атлы [illegible] эден жигит, эсгер. *Пөкген пощы болуп, көп йыл гуллук этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПОЭ'ЗИЯ, Шыгыр формасында язылан [illegible] дөредижилиги, чепер эсер. *Онуң иң оңат* [illegible] *социалистик реализм поэзиясының айдың* [illegible] *дүэйәр. Совет языжылары* [illegible] *вешжең поэзиясының дәплерине зерйәрлер* [illegible] биляты» журналы).

ПОЭ'МА, *эдеб.* Шыгыр формасында язылан [illegible] улы эсер. *Эрмени халкының басыбалыжылара* [illegible] *көп йылларча эден гөрешлери хакындакы* [illegible] *ликлер «Давид Сасунский» диен ажайып эпики* [illegible] *гирипдир* (СССР тарыхы). *Поэмаларың ве* [illegible] *идеясы хаа чуңлашды* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Эсли вагт болды, жан эдип* [illegible] *Бир поэма яздым, гөрсене, достум* («Совет эдебияты» журналы).

ПОЭТИК, Поэзия хас болан, поэзия [illegible] шахырана. *Онуң поэтик дүнйәси өрән* [illegible] *гөрүнйәр. Бизиң поэзиямызда авторың поэтик образ дөретмегиң дерегине, рифмалашдырылан* [illegible] *гүнлери беян эдйән гуры дегширмелери* [illegible] *халына-да габат гелинмән дурулмаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ПОЭ'ТИКА, *эдеб.* 1. Поэзия дөредижилиги [illegible] ылым, эдебият теориясы. *Теоретики поэтика.* 2. шахыра, угра я-да дөвре хас болан [illegible] ри. *Типики* [illegible] *өзүниң айратын канунлары, өзүниң* [illegible] («Совет эдебияты» журналы). *Рус классыкы поэтикасы Пушкиниң поэтикасы.*

ПӨВЛЕТМЕК, *гепл. д.* Нетижесиз, ялан [illegible] мак, бош-бош гүррүң этмек.

ПӨВХЕ, Гарасы улы, башарныксыз, тагашыксыз, бош, болгусыз. *Ол солдатларың бири узын, ёгнас, пөвхеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол сакгаллак, пөвхе пыяда нәмедир бир зады пышырдап гүррүң берйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ПӨВХЕЛИК, Габарасы улы болуп, элинден иш гелмезлик, башарныксызлык, тагашыксызлык, бошлук, угурсызлык.

ПӨВХ-ПӨВХ: пөвх-пөвх этмек — *сер.* Пөвхүлдемек I.

ПӨВХҮЛДЕМЕК, 1. Пөвхүлдили сес чыкмак. 2. Бош-бош гүплэп гүрлемек, улы-улы геплемек, гомпармак.

ПӨВХҮЛДЕТМЕК, 1. Пөвхүлдили сес чыкармак. 2. Бош-бош гүплетмек, гүрлетмек, гомпартмак.

ПӨВХҮЛДЕШМЕК, 1. Пөвхүлдили сесленишмек. 2. Бош-бош гүплешип гүрлешмек, гомпарышмак.

ПӨВХҮЛДИ, Эл-аягың херекет этдирип, сувы палчылдатмак, түпең атмаклык ве ш. м. зерарлы дөрейән пагшылдылы, гүввүлдили сес.

ПӨК, *сер.* Пөкги I.

ПӨКГЕРИШМЕК, 1. Элленишип, чишишип дурмак. *Бармакларым пөкгеришип башлады.* 2. Гүберишип дурмак, галшып дурмак. *Сувалан суваг пөкгеришип галды.*

ПӨКГЕРМЕК, 1. Элленип чишмек, чишип гүбермек, элленмек. *Япык гөзлериниң, пөкгерен, ганы гачан габакларының нәсаг реңки барды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол чалымтык реңкли, пөкгерип дуран уллакан гөзлери билен ичерик үнс берип, назарыны айлады* (М. Горький, Эне). 2. Гүберилип, чишен ялы болуп дурмак. *Бу адамларың бири чак билен элли яшындан аган, пөкгерип дуран яңаклары инди гасын атан, өсгүн, булашык муртлары хем салларып ятан, агзы болса наслы ялы юмралып дуран бир адамды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң пөкгерип дуран галың додаклары ве уллакан бурнуның өңүнде товланып дуран муртлары барды* (А. Говшудов, Эсерлер). 3. Егнамак, семремек. 4. *гөч. м.* Чишип өлмек. *Эдил черрик иен гоюн ялы пөкгермелидир* («Токмак» журналы). *Гөҗеле иен ит ялы бирден пөкгерәймесем-де бири!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПӨКГЕРТМЕК, 1. Чиш эмеле гетирмек, чиширмек. 2. Түңнердип гүбертмек, пөкги этмек. *Мен шоны билйән! — диенинден, Гелди Огултәҗе гөвнүетмезлик билен додагыны пөкгердип серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол айнаның өңүнде дуруп, дөшүни гайшардып, еңсеҗигини пөкгердип, шоларың дуршуна өйкүнди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 3. *гөч. м.* Яшайышдан махрум этмек, өлдүрмек. *Эдил гендереврден доян мал ялы пөкгердәййәр — дийди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПӨКГИ I, Чагалар ойнар ялы я-да спорт оюнларында ойнамак үчин ичине ел берлен ве зыңланда, депиленде бөкүп-бөкүп гидйән шар гөрнүшли резинден эдилен энжам, топ. *Шол махал огланҗык элиндәки пөкгүсини өзлерине якынлашып барян Мәхрә зыңды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Боляр, иним, сен бар-да, пөкги ойнаянлара серет!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ПӨКГИ II, 1. Чишип, гүберип дуран, гүберчек. *Жайың бир нәче бөлеклерини пөкги шекиллер билен безәпдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Семиз, чишик (адам).

ПӨКГҮЛДЕМЕК, *сер.* Пөклемек.

ПӨКГҮЛДИ, Юмшаграк предмете башга бир гаты предмет дегенде я-да юмшаграк предмет гаты предметиң үстүне гачанда чыкян гүпбүлдили сес.

ПӨКЛЕМЕК, Пөкгүлдили сес чыкмак, пөк-пөк эдип сес чыкмак. ◇ Пөкләп ятмак —чишип ятмак. *Гүн догды, ёкарык галды, онуң үстүне гүн гелди, ол шонда-да гүне ятан пәендеки ялы пөкләп ятыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПӨКЛЕТМЕК, Пөкгүлдили сес чыкармак, пөк-пөк этдирип сеслендирмек.

ПӨК-ПӨК: пөк-пөк этмек — *сер.* Пөкгүлдемек. *Алан хамырың үстүнден эл билен какыланда, ол пөк-пөк эдйәр.*

ПӨСҮРДЕМЕК, Пөсүрдили сес чыкмак.

ПӨСҮРДЕТМЕК, Пөсүрдили сес чыкартмак. *Гүйчли «Виллис» ярым доң, йүзи гаймаклан чәгәниң ичини пөсүрдедип бөлүп баряр* («Совет эдебияты» журналы).

ПӨСҮРДИ, Басылып дешиленде, батлы басылып овралыанда ве ш. м. чыкян сес.

ПӨТЛЕМЕК, Бат билен барып дегмек, барып урулмак, пөт эдип урулмак. *Пөкги онуң аркасына пөтледи.*

ПӨТЛЕТМЕК, 1. Батлы урмак, зарплы уруп пөкгүлдетмек. 2. Бирини я-да бир зады батлы какып гойбермек, уруп гойбермек, урмак. *Түпең билен пөтледәйсең, зоввам ичинден гечер өтәгидер* («Совет эдебияты» журналы).

ПРАВЛЕ'НИЕ, Бир эдара я-да гурама ёлбашчылык эдйән орган; шол органың ерлешйән жайы. *Язың бир ачык ховалы гуни гич өйләнлер «Коммуна» колхозының правление маслахаты гечирилйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мен колхоз правлениесиниң конторасына гелдим* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Кооператив правлениесиниң башлыгы.*

ПРАГМАТИ'ЗМ, *филос.* Хакыкатың объектив канунларыны билип болжакдыгыны инкәр эдйән ве буржуазия үчин практики тайдан «пейдалы затларың хеммесини хакыкатдыр» дийип билйән субъектив-идеалистик философия угры.

ПРА'КТИК, Иш йүзүнде, тежрибеде өз ишини, кәрини говы билйән ишгәр. *Өңде барыҗы практиклер хем бар* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Ол өрән оңат теоретик ве практик.*

ПРА'КТИКА, 1. Өнүмчилик процесинде тебигаты ве жемгыетчилик арагатнашлыгыны үйтгетмеклик, бир зады амала ашырмаклык барада алнып барылян иш. *Теорияны хемише практика билен багланышдырмак герек.* 2. Бир ишиң ерине етирилиш усулларының, эндиклериниң, адаты тәрлериниң жеми, тежрибеси. *Педагогика теориясында ве практикасында «тербие» сөзи гиң ве дар маныларда уланыляр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика). *Мен редакцион практиканы говы билйәрин. Проза ве драматургия эсерлери хакында гүррүң барян вагтында, илки билен, подстрочниклерден терҗиме этмегиң дүйбүнден зыянлы практикасының соңуна чыкмак герек* («Совет эдебияты» журналы). *Сөзлүк дүзмеклигиң практикасы.* 3. Теоретики ёл билен алнан билимлери иш йүзүнде пейдаланмаклык, беркитмеклик. *Ол институтда алан билимини инди практикада уланяр* («Совет эдебияты» журналы). *Студентлериң томусқы практикасы.*

ПРАКТИКА'НТ, Белли бир угур боюнча ишлемәге башламак максады билен практика гечйән студент, өз окаян угрундан тежрибе өвренйән адам. *Практикантлар томус практикасындан гайдып гелдилер.*

ПРАКТИКИ, 1. Практика дегишли болан, практика хас болан, практика эсасланян. *Конкрет практики көмеги говуландырмалы* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Ол аркайын окап хем өнүмчиликде практики иш өвренип башлады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Практика үчин зерур болан, практика үчин билим, маглумат берйән. *Практики медицина. Практики физика. Түркмен диликиң практики курсы.*

ПРА'КТИКУМ, Ёкары окув жайларында: бир предметиң эсасы кадаларыны — дүзгүнлерини практики тайдан өзлешдирмеклик үчин гечирилйән практики окув-

XVIII—XIX асыр түркмен дили боюнча практикум. Сыясы ыкдысадыет боюнча лекция ве практикум.

ПРАКТИЦИ'ЗМ, 1. Бир зада болан сагдын, ишжең ве практики гатнашык. 2. Теорияны эсгермезлик, тежрибәни теориядан ёкары тутмаклык, диңе практики ише мейиллилик, тежрибепаразлык.

ПРА'ПОРЩИҢ, Патыша гошунында: иң кичи офицерлик чини. *Ол ене бир нәче йыллап рядовой солдат хем прапорщик болуп гуллук эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ПРЕДИКА'Т, 1. *филос.* Пикирленмегиң предметини, темасыны — субъекти кесгитлейән логики дүшүнже. 2. *грам.* Сөзлемиң хабары.

ПРЕДИКАТИВ, *грам.* Предикат болуп билйән, предикатлык манысы бар болан, предикативе хас болан.

ПРЕДМЕ'Т, 1. Дуйгы органларының өзбашдак бир зат хөкмүнде кабул эдйән хер дүрли конкрет мадды хадысалары, зат. *Өрән овнуҗак предметлери гөрмәге мүмкинчилик берйән абзала микроскоп дийлип ат берилйәр* (А. В. Тетюрев, Ботаника). 2. Пикириң, геплешигиң мазмуны болуп билйән зат, тема. *Конкрет предметиң, конкрет сюжетиң үсти билен беян эдилйәндиги поэзияның прогрессив өсүшиниң шаядыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Тербие — педагогика предметидир* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Пикирленме логикасы — логика ылмының предметидир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). 3. Айратын мекдеп дерсини, сапагыны хасыл эдйән бир угур, билим. *Мен шейле эдип, хемме предметлер боюнча бәшлик алып башладым* («Мыдам тайяр» газети). *Ол окувда өз эне дилинден бейлеки предметлерден өрән кынчылык билен үчлүк, дөртлүк алмагы башаряр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПРЕЗИДЕ'НТ, 1. Көбир республикан гурлушлы юртларда: дөвлет ёлбашчысының ады, хөкүметиң башлыгы. *Республиканың президенти.* 2. Көбир улы эдараларың, гурамаларың ёлбашчысының, башлыгының ады. *Мен Ылымлар академиясының президенти билен гүрлешерин* («Совет эдебияты» журналы). *Оба хожалык ылымлары академиясының президенти.*

ПРЕЗИДЕНТЛИК, Президентиң везипеси, кәри.

ПРЕЗИ'ДИУМ, Межлисе я-да йыгнага ёлбашчылык эдйән орган хем-де көбир эдараларың ёлбашчы органы. *Гандым авчы хем президиумда хорматлы орунда отурды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Башлык йыгнагы ачды, Президиум хем сайланды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *СССР Ёкары Советиниң Президиумы.*

ПРЕЙСКУРА'НТ, Йүзүне харытларың бахасы язылан кагыз, депдерче. *Прейскурант боюнча харытлары сатмак. Прейскурант боюнча харыдың бахасы.*

ПРЕМЬЕ'Р, 1. *сер.* Премьер-министр. 2. *театр.* Баш роллары илкинжи ойнаян артист. *Труппаның премьери.*

ПРЕМЬЕ'РА, *театр.* Театр пьесасының илкинжи гезек сахнада гөркезилиши.

ПРЕМЬЕ'Р-МИНИ'СТР, Көбир юртларда: хөкүмет башлыгы, министрлер кабинетиниң башлыгы.

ПРЕПАРА'Т, 1. Ылмы тайдан өвренмеклик ве бежермеклик үчин йөрите тайяр эдилен организм я-да бир мадда. *Микроскопик препарат. Анатомик препарат.* 2. Лабораторияда я-да фабрикде тайяр эдилен химики я-да фармацевтик өнүм, дерман. *Медицина препараты. Химики препарат.*

ПРЕПАРА'ТОР, Препаратлары тайярлаян ишгәр.

ПРЕС, Бир зады гаты гысмак я-да басыш аркалы ишләп тайярламак үчин механизм, гурал, басгыч. *Преси дүзетдиңизми? — дийип, ол якасының ене бир илигини яздырды. Прес ишлемән үсти басырылгы ятырды* («Совет эдебияты» журналы). *Бир зады прес билен гысмак.*

ПРЕС-КОНФЕРЕ'НЦИЯ, Жемгыетчилик-сыясы мәселелер боюнча информация гечирмек үчин, бир ресми адам тарапындан чагырылян метбугат [illegible] йыгнагы, метбугат конференциясы.

ПРЕСЛЕЙҖИ, Преси ишледйән ишчи, преслән тай ярлаян ишгәр. *Преслейҗи Сәхедов фургон үчин дегал ясаяр* («Совет Түркменистаны» газети).

ПРЕСЛЕМЕК, Прес билен гысмак, пресе салып үстүнден басмак. *Гамыш плиталарыны* [illegible]

ПРЕСЛЕНМЕК, Прес билен гысылмак, пресе салнып гысылмак, үстүнден басылмак. *[illegible] аяллар өз ишлерине түргенлешипдирлер, оларың дуслап гоян баганалары гөйә машын билен пресленен кирпичлер ялы болуп гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Пресленен беде. Пресленен гамыш. Пресленен* [illegible]

ПРЕСЛЕТМЕК, Прес билен гысдыртмак, пресе салып гысдыртмак, үстүнден басдыртмак. *Йыглан отлы преслетмек.*

ПРЕСЛЕШМЕК, Преслемәге көмеклешмек, пресе салып гысышмага көмеклешмек.

ПРЕФЕРА'НС, Карт ойнуның бир гөрнүшиниң ады.

ПРЕ'ФИКС, *грам.* Сөзүң өңүнден гелип гошулян гошулма, приставка.

ПРЕФИКСАЛ, *грам.* Префиксли, приставкалы.

ПРЕФИКСА'ЦИЯ, *грам.* Префиксиң [illegible] префиксиң бар болмагы. *Рус дилиниң ишлик [illegible] циясы.*

ПРИЕМНИК, 1. Электрик тогуны ве [illegible] бейлеки гөрнүшлерини кабул эдйән хем-де [illegible] рал. *Харбы гәмилерде адатда электромагнит [illegible] лер уланыляр* («Физика курсы»). 2. *сер.* Радиоприёмник.

ПРИ'ЗМА, *мат.* Ики саны дең параллель [illegible] хем-де гапдал гранлары — параллелограммалары бар болан көпгранлык. *Гаржагазларың гең формаларыны дөредйән буз кристаллары догры алты гранлы [illegible] лардыр* («Физика курсы»). *Гөни призма. Догры [illegible]*

ПРИ'МУС, Нахар биширмек, чай гайнатмак үчин уланылян, небит билен янян гурал. *Чилим [illegible] керосинка, примус, керосин чыра якмакдан, [illegible] гурумдан, дуң ысындан, бугармакдан тамдакы [illegible] заяланяр* (М. Н Скаткин, Жансыз тебигат) [illegible] *сында пазлап дуран примус Одунсыз-ожаксыз [illegible] гайнадяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ПРИ'НЦИП, 1. Бир теорияның, таглыматың, [illegible] ве ш. м. эсасы, башлангыч ягдайы. *Достлук хат[illegible] ны партия принципинден ёкары тутян ким?* (Б. [illegible] баев, Небитдаг). *Коммунистик партиялылык [illegible] не эермек билен, художник халкың дүшүнйән [illegible] хас чуңкур аңладып билер* («Совет эдебияты» [illegible] лы). *Физиканың принциплери.* 2. Бир зада [illegible] йыш, ынам. *Бу принцип колхоз гурамалы бәри [illegible] эдип гелйәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *[illegible] тувак өзүниң ерликсиз принципине эерйәр* (Б. [illegible] баев, Небитдаг).

ПРИНЦИПИАЛ, 1. Принцип билен [illegible] болан, өрән эхмиетли. *Принципиал меселе. [illegible] карар.* 2. Берк принципи саклаян, тутанъерли [illegible] *эсерлерине принципиал танкыды [illegible] Балладаның мазмуны барада чыкып геплэнлерик [illegible] басы принципиал гаршылыклар гөркезди* («Совет эдебияты» журналы). *Логики тайдан догры [illegible] принципиал болмалыдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Принципиал адам.*

ПРИНЦИПИАЛЛЫК, 1. Принцип билен [illegible] шыклы болмаклык, өрән эхмиетлилик. *[illegible] принципиаллыгы.* 2. Берк принципи сакламаклык, ту-

танъерлилик. *Ине хут шу ерде-де редакторың принципиаллыгының болмагы талап эдилйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Ишде принципиаллык.*

ПРИНЦИПСИЗ, Белли бир принципи болмадык, мораль тайдан дурнуксыз, ылалашыҗы. *Принципсиз карьерист. Принципсиз оппортунизм.*

ПРИНЦИПСИЗЛИК, Белли бир принципи болмазлык, мораль тайдан дурнуксызлык, ылалашыҗылык. *Принципсизлиги ёк этмели* («Совет эдебияты» журналы). *Херекетиң принципсизлиги. Карарың принципсизлиги.*

ПРИ'СТАВ. 1. Патыша Руссиясында: кичирәк административ районың полиция начальниги. *Озал пристава иши дүшмедик Надан пахыр ондан көмек хантама* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Гадымы Руссияда: бир ишиң үстүнден гөзегчилик этмәге гойлан везипели адам. *Патыша приставыны хем онуң талаңчы огулларыны ким өлдүрен хем болса, ялңышандыр өйдемок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гуллы жиннек шол ерден чишип гайдышына: — Обамызда шейле бир ганхор галтаман бар — дийип яманлап, пристава язып беripдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПРИСТА'ВКА, *грам.* Асыл сөзүң өңүнден гелип гошулян гошулма, префикс.

ПРИ'СТАНЬ, Кенарда гәми дурмак үчин йөрите энжамлашдырылан ер, гәми дуралгасы. *Мен өңрәк Бурдалыкда гезип йөркәм, пристана бардым* («Токмак» журналы). *Елагчылар пристаны. Пароход пристаны.*

ПРОБИ'РКА, Лабораторияларда пейдаланылян өрән юкажык чүйше турбажык. *Эгер гуры пробирканың ичине бугдайың бир нәче тохумы салынса ве ол спирт чырасының үстүнде эмайлык билен гыздырылса, шонда тәзеден пробирканың ички совук диварында сув дамжажыклары пейда боларлар* (А. В. Тетюрев, Ботаника).

ПРОБЛЕ'МА, Чөзүлмегини, дерңелмегини талап эдйән чылшырымлы теоретики я-да практики меселе. *Түркменистаның пагтачылары шу проблеманы чөзмекде өзлерине алымларың ве конструкторларың көмек бермеклерине гарашяр. Типиклик барадакы проблема марксистик-ленинчилик эстетикадакы эсасы проблемаларың биридир. Ел меселеси ылайта-да бизиң областымызда улы проблема* («Совет эдебияты» журналы). *Тербие бермек проблемасы.*

ПРОБЛЕМАТИК, 1. Хениз чөзүлмедик, энтек субут эдилмедик, хәзирликче үсти ачылмадык. 2. Аз ынамлы, долы дережеде эхтибарлы болмадык, икучлы, гуманлы. *Проблематик иш.*

ПРОБЛЕМА'ТИКА, Проблемаларың жеми, проблемалар топары, меселелер топары.

ПРОВИ'ЗОР, Дерманханада өзбашдак ишлемеклиге хем-де дерманхананы доландырмага хукук берйән фармацевик ат.

ПРОВИНЦИА'Л I, Провинция хас болан ахлаклы, хәсиетли адам, провинцияда яшаян адам.

ПРОВИНЦИА'Л II, Провинцияда ерлешйән, провинция дегишли болан. *Шмага провинциал театрың артисти* («Совет эдебияты» журналы). *Провинциал шәхер.*

ПРОВИНЦИАЛИ'ЗМ, 1. Провинциал гарайышлар, провинция дегишли болан гылык-хәсиетлер, велаетде яшаянлара хас болан эндиклер. 2. *лингв.* Область геплешигине хас болан сөз я-да аңлатма. *«Небитдаг» романында провинциализм гиңден пейдаланылыпдыр.*

ПРОВИ'НЦИЯ, 1. Кәбир дөвлетлерде: область, административ бирлик, велает. *Хытайдакы Хунань провинциясы. Испанияның демиргазык-гүндогар провинциялары.* 2. Пайтагтдан я-да ири медени меркезлерден өрән узакда ерлешйән ерлер. *Провинцияда яшамак. Провинция гезеленҗе гитмек.*

ПРОВОДНИ'К, *д. ё.* Елагчылар отлусында вагоның ичиниң дүзгүн-тертибине гөзегчилик эдйән демир ёл гуллукчысы. *Вагоның проводниги мениң янына гелди-де, нәме үчин ятмаяндыгымы сорады* («Пионер» журналы).

ПРОВОКА'ТОР, 1. Провокация ёлы билен херекет эдйән гизлин агент. *Бу мелгун провакатор ниреден чыкды?* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хайынлык этмек максады билен бир жәнаятлы иши, гелшиксиз херекети ерине етирмәге мечев берйән я-да күшгүрйән адам, хайын. *Хә-ә, мен эйдәм кимден етенини билдим. Ол провокатор. Провокаторларың сөзи билен сен мени гараламак ислейәрмиң?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПРОВОКАТОРЛЫК, Провокатора махсус болан, провокатора хас болан, хайынчылык. *Ол өзүниң провокаторлыгы билен Тиг Жонса хызмат эдйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Провокаторлык херекете берк гайтавул берилди.*

ПРОВОКАЦИОН, Провокация эсасланан, хайынчылыклы. *Ол бу провокацион чәрәни амала ашырмак билен, бир тарапдан, гиң халк көпчүлигиниң өңүнде коммунизми масгараламак ислесе, бейлеки тайдан, барха гүйҗейән демократик херекети ичерден опурмагы назарда тутярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Провокацион план. Провокацион херекет.*

ПРОВОКА'ЦИЯ, 1. Пролетариатың революцион гурамасыны даргатмага я-да онуң гүйҗүни говшатмага гөнүкдирилен максат билен хайынчылыклы херекет эдйән хем-де революцион гурама сүмлен полицияның гизлин агентлериниң хыянатчылыклы херекети, хайынчылык. 2. Хайынлык этмек максады билен жәнаятлы иши, гелшиксиз херекети ерине етирмәге хыҗув бермеклик, күшгүрмеклик. *Догры, мениң өзүм хем умуман провокация болайса герек — дийип чак этдим* («Совет эдебияты» журналы). *Бу меселеде провокация бар.*

ПРОГНО'З, Бир ваканың, хадысаның гелжекдәки өсүшини, нетижесини бар болан маглуматлар эсасында өңүнден айтмаклык. *Сыясы ягдайың прогнозы. Хова прогнозы.*

ПРОГРА'ММА, 1. Бир ишиң планы. *Коммунизм гурлушыгының бейик программасы.* 2. Партияның, гураманың я-да айратын бир ишгәриң алып барян ишиниң мазмунының ве максадының беяны. *СССП-ниң XX гурултайы бизиң юрдумызда коммунистик жемгыет гурмагың белент программасыны белледи* («Совет эдебияты» журналы). 3. Окув жайларында окадылян окув предметиниң мазмунының гысгача беяны. *XVIII—XIX асыр түркмен эдебияты боюнча программа. Мекдеплерде программаларың гиңелдилмеги.* 4. Театрларда гөркезилйән оюнларың, концертлериң ве ш. м. мазмунының язгысы. *Концертиң программасы. Театрларың май айы үчин программалары.*

ПРОГРЕС, Өсүш нетижесинде өңе гитмеклик, өсүш нетижесинде кәмиллешмеклик. *Ылымдакы прогрес. Техники прогрес.*

ПРОГРЕССИВ, 1. Кем-кемден гүйчленйән, ювош-ювашдан өсйән, көпелйән, өңе гидишли. 2. Прогрес угрунда чалышян, өңде барыжы. *Совет эдебияты иң прогрессив эдебиятдыр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Говачалары турбажыклар аркалы суварнагың прогрессив усулының орнашдырылмагына шу йыл улы үнс берилди* («Совет эдебияты» журналы). *Әхли прогрессив адамзат парахатчылыгың тарапдарыдыр.*

ПРОГУ'Л, Ише себәпсиз гелмән галмаклык, хич бир себәпсиз ише чыкмазлык. *Прогул үчин салынян жеримелер хакындакы канунын адалатлы я-да адалатсыз-*

...ола на способи сорлаш (В. И. Ленин. Эсерлар). *Прокурат ...ужжат ...ола кол этиш етайдир.*

ПРОКЛИНА..., *Лат.* ...ишга ...ишга ...

ПРОЕКТ, 1. Бир ...ишга, ...ишга ...ишга ...ишга

хем-де СССП МК-ның янындакы Марксизм-ленинизм институтының Бейик Октябрь революциясының 40 йыллыгына багышланан тезислери боюнча тәсирли гүррүң берди («Яш коммунист» газети).

ПРОПАГАНДИСТИК, Пропагандисте дегишли болан, пропагандисте хас болан. *Метбугатда пропагандистик макалалар чап эдилйәр* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ПРОПАГАНДИСТЛИК, Пропагандистиң алып барян везипеси, кәри. *Оңа комсомол магарыфының сетинде ишлежек кружокларың бирине пропагандистлик этмеклиги табшырмакчыдыкларыны дуйдурды* («Яш коммунист» газети).

ПРОПЕ'ЛЛЕР, Самолётлары, аэросанилери ве ш. м. херекете гетирмек үчин хызмат эдйән, айланып дурян хова винти, чархы. *Ек-ёк, гелнеже, самолётың өңүнде пырланян бир зат бар дәлми? Шоңа пропеллер дийилйәр* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Айлан, пропеллер, тизрәк айлан, Балтик якасына етир сен мени* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ПРОПОРЦИОНАЛ, 1. Догры пропорциялы, бөлеклери бири-бирине лайык гелйән, дең өлчегли. *Пропорционал беден гурлушы.* 2. Мукдар тайдан белли бир гатнашыкда болан, белли бир гатнашыгы бар болан. *Пропорционал салгыт* (ыкд.). *Гөни пропорционал улулыклар* (мат.).

ПРОПОРЦИОНАЛЛЫК, 1. Догры пропорциялы болмаклык, бөлеклери бири-бирине лайыклык, деңөлчеглилик. *Бөлеклериң пропорционаллыгы. Беден гурлушының пропорционаллыгы.* 2. *мат.* Пропорционал үйтгейән улулыкларың арасындакы баглылык. *Гөни пропорционаллык. Терс пропорционаллык.*

ПРОПО'РЦИЯ, 1. Бөлеклериң өзара белли бир гатнашыгы, деңлик, лайыклык, барабарлык. *Бизиң яш художниклеримиз греклериң дөреден нусгаларында адам бедениниң пропорциясыны догры бермеги өвренйәрлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *мат.* Ики саны математики гатнашыгың деңлиги. *Геометрик пропорция. Арифметик пропорция.*

ПРО'ПУСК, Бир ере гитмек я-да бир ере гирмек үчин хукук берйән документ. *Бизиң заводымызың ишчилериниң бирентеги «Райволо» диен фин обасында яшаярды ве өзлериниң пропусклары боюнча серхетден гечмәге хакы бардыы* («Совет эдебияты» журналы). *Дашардан часовой гыгырып бирини саклады ве пропуск сорады* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер).

ПРОРА'Б, Гурлушык ишлеринде: бир гурлушыгың ишлерини доландырыжы, шол иши алып барыжы, ёлбашчы. *Прораб огланлары тәзе гурлушыгың иң говы адамлары — стахановчылар билен таныштырды* («Совет эдебияты» журналы). *Ине, инди диңе бир прораба саг бол айдаймагым галды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ПРОРАБЛЫК, Прорабың кәри, прорабың везипеси. *Ол гурлушыгың прораблыгыны ягшы оңаяр.*

ПРОРЕ'КТОР, Ректорың көмекчиси. *Окув бөлүми боюнча проректор. Хожалык бөлүми боюнча проректор.*

ПРОРЕКТОРЛЫК, Проректорың везипеси, проректорың кәри.

ПРОСПЕ'КТ I, Шәхериң гиң ве улы көчеси. *Ашгабадың Ленин адындакы проспекти. Ленинградың Нева проспекти.*

ПРОСПЕ'КТ II, 1. Бир задың программасы, планы, саны. *Окув китабының проспекти.* 2. Сөвда прейскуранты, өнүми рекламирлейән билдириш.

ПРОСТЫНЯ', Дүшегиң үстүне язылян я-да ёрганың ич йүзүнден тутулян узын ве инли ак мата. *Агшам ятар ялы хем кровать, онуң үстүниң юмшак постели, одеялы, яссыгы, простынясы билен бердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПРОТЕ'З, Адам бедениниң бир бөлеги сандан чыкандан соң, онуң дерегине шол формада йөрите тайярланылян эсбап, энжам. *Адамың абат гөзүне — шол голуң орнуны эелән, хәзир отургыжың үстүнде жансыз саланып дуран протез гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Диш протезлери.*

ПРОТЕЗЛИ, Протез гейдирилен, протез гойлан. *Аягы протезли адам ишикден салам берип гирди.*

ПРОТЕКЦИОН, *ыкд.* Протекционизме дегишли болан, протекционизме хас болан.

ПРОТЕКЦИОНИ'ЗМ, *ыкд.* Капиталистик юртларда: гетирилйән харытлар үчин хас ёкары пач алмак сыясатының тарапыны тутян система. *Протекционизм махалында бу система гутулгысыздыр, протекционизмиң азат сөвда системасы билен чалшырылмагыны тамам этмеклиге болса хич бир эсас ёк* (В. И. Ленин, Эсерлер).

ПРОТЕКЦИОНИ'СТ, Протекционизмиң тарапдары.

ПРОТЕКЦИОНИСТИК, *ыкд.* Протекционизме эерижилик, протекционизмиң тарапдары болмаклык.

ПРОТЕ'СТ, 1. Үзүл-кесил гаршы чыкмаклык, дүйбүнден нәразы болмаклык. *Патышаның габахат ишине гаршы ишчилер протест билдирипдирлер.* 2. *малие.* Векселиң мөхлети боюнча төленмедик зат хакында ресми шахадатнама. *Мениң векселимиң протест гитмегине сен дөзмерсиң ахыры* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПРОТЕСТА'НТ I, Протест билдирйән, протест эдйән адам.

ПРОТЕСТА'НТ II, *дини.* Протестантлыга эерижи, христиан дининиң бир мезхебиниң таглыматына ынанян адам. *Реформацияның тарапдарларына «протестантлар» дийип ат берипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ПРОТЕСТАНТЛЫК, *дини.* XVI асырың реформациясы билен багланышыклылыкда католицизмден айрылан, христиан дининиң бир мезхеби. *Эмма хемме князлар өз мүлклеринде протестантчылыгы гиризмәндирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ПРОТИВОГА'З, Зәхерлейжи газлардан хем-де түсседен горанмак үчин келлә ве йүзе гейилйән йөрите эсбап. *Йөрәп баряркалар, ташланып гидилен противогазың, немец каскасының үстүнден басян вагтлары көп болярды* («Совет эдебияты» журналы). *Колхозчылар бу иши противогаз гейип гечирйәрлер* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ПРОТОКО'Л, 1. Межлисде, йыгнакда ара алнып маслахатлашылян меселелер догрусында ве ш. м. айдылан затлар язылан документ. *Төвереклериндәки обаларда бир йыгнак болса, онда дүшүндириш, доклад этмек хем, ол йыгнагың протоколыны тертиби билен язмак хем мугаллымың бойнундады* (А. Говшудов. Эсерлер). 2. Болан бир ваканы беян эдйән документ, акт. 3. *дипл.* Баглашылан халкара ылалашыгың документиниң бир гөрнүши.

ПРОТО'Н, *физ.* Водород атомының ядросының составына гирйән положител зарядлы бөлежик. *Протонларың, электронларың ве бейлекилериң хәсиетлерини өвренмек үчин шол шөхләни бир эйәмден бәри пейдаланярлар* («Яш коммунист» газети).

ПРОТОПЛА'ЗМА, *биол.* Хайван ве өсүмлик организминиң өйжүк-клеткасындакы эсасы жисим. *Протоплазма өйжүгиң эсасы ярым сувук массасындан ыбаратдыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Өсүмлигиң хер бир жанлы өйжүгинде барда, протоплазма ве ядро бардыр* (А. В. Тетюрев, Ботаника).

ПРОТОТИ'П, *эдеб.* Илкинжи нусга, авторың эдеби образы дөретмеклигине себәп болян хакыкы адам.

ПРОФ..., Гошма сөзлериң *«профессионал»* ве *«профсоюз»* диен маныны аңладян бөлеги.

ПРОФАКТИ'В, Профсоюз активи.

ПРОФБИЛЕ'Т, Профсоюз билети.

ПРОФЕССИОНА'Л I, Бир иши, бир хүнәри өзүниң хемишелик кәри, везипеси эдинен адам. *Ёлдаш начальник, сен барып ятан специалист, профессионал* («Совет эдебияты» журналы).

ПРОФЕССИОНАЛ II, 1. Профсоюза дегишли болан, профсоюза хас болан. *Профессионал гурама.* 2. Бир кәре, хүнәре дегишли болан, кәр, хүнәр билен багланышыклы болан. *Түркмен театр медениети өрән яш — илкинҗи профессионал түркмен драма театры 1929-нҗы йылда йүзе чыкды* («Совет эдебияты» журналы).

ПРОФЕ'ССОР, Ёкары окув жайларының мугаллымының иң ёкары ылмы ады ве шу ады алан адам. *Мугаллымларымыз хем профессорларымыз билен хошлашдык* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ПРОФЕССОРЛЫК, Профессорың ады ве кәри.

ПРОФЕССУ'РА, 1. *сер.* Профессорлык. 2. Профессорлар состáвы, профессорлар.

ПРОФИЛАКТИК, 1. *мед.* Кеселлемеклигиң өңүни алмаклык үчин гөрүлйән чәрелере дегишли болан. *Өйкениң рак кеселиниң хем өңүни алмак үчин хер дүрли профилактик чәрелер маслахат берилйәр* (И. Ф. Березин, Рак кесели нәме ве онуң гаршысына нәхили гөрешмели). *Профилактик серишделер.* 2. *тех.* Бир задың вагтындан өң заяланмазлыгы үчин гөрүлйән чәрелере дегишли болан. *Машынларың профилактик ремонты.*

ПРОФИЛА'КТИКА, 1. *мед.* Кеселлемегиң өңүни алмаклык үчин гөрүлйән саглыгы саклайыш чәрелериң жеми. 2. *тех.* Бир задың вагтындан өң заяланмазлыгы үчин гөрүлйән чәрелериң жеми.

ПРОФИЛАКТО'РИЙ, 1. *мед.* Кесел бежериш-профилактик эдарасы. *Гөлелер профилакториде айры клеткаларда ерлешйәрдилер* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *тех.* Машынларың, автомобиллериң харап болмазлыгы үчин өңүнден ремонт ишлери гечирилйән жай.

ПРО'ФИЛЬ, 1. Бир задың гапдал тарапындан гөрнүши. *Нышаның йүз тарапының ортасында В. И. Ленииң саг тарапа середип дуран профилдәки барельеф шекили бар* («Яш коммунист» газети). 2. *тех.* Бир задың кесилен ериниң гөрнүши, кесилен тарапың гөрнүши. 3. Бир кәр үчин герекли болан билимиң ве эндиклериң мөчбери.

ПРОФКО'М, Профсоюз комитети.

ПРОФО'РГ, Профсоюз гурамачысы, ерли профсоюз гурамасының ёлбашчысы.

ПРОФСОЮ'З, Профессионал союзы. *Профсоюз членлери хакында улы алада эдилйәр.*

ПРОЦЕДУ'РА, *мед.* Кесел бежеришиң ве ш. м. айратын бир процеси, сагалдыш чәрелериниң бир гөрнүши. *Өңки процедуралардан башга-да, сыркава ванна кабул этмеклик хем белленди.*

ПРОЦЕ'НТ, 1. Бирлик хөкмүнде кабул эдилйән битеви санын йүзден бир бөлеги (% белгиси билен белленйәр). 2. Бир задың йүзден бир бөлеги тертибинде өлченилйән хем-де бирлик хөкмүнде кабул эдилен мукдар. *Стахановчылардан Бибисолтан Какажан, Аллаберди Агажан ве Байрам Аман өзлериниң гүнделик нормаларыны 200 процент ерине етирдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ПРОЦЕНТЛИ, 1. Процент билен гөркезилйән, аңладылян. *Процентли заём.* 2. Процент берйән, гирдежи гетирйән. *Процентли кагызлар.*

ПРОЦЕС, 1. Бир хадысаның, ваканың гидиши, өсүши, бир задың өсүшинде ягдайың ызыгидерли чалышмаклыгы, өзгерип дурмаклыгы, гидиши. *Физиология болса организмде гечйән яшайыш процеслерини өвредйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Иш процеслери механизмлешдирилсе, ярдумчылар көп өңүм берҗеги өзүңе белли* («Колхоз гүллери»). 2. *юр.* Суд ишлерине гарамаклык тертибиде суд ишлери. *Женаят процеси. Гражданлык процеси.*

ПРУЖИ'НА, 1. Майышгак полат симлери спираль гөрнүшинде эгрелдип эдилен айлавлы яй. *Еке-тек адам аңсатлык билен граммофоның гапагыны ачды ве ачгыч дәки пружиналарыны хем башгаларыны гөркезип, оның ясалышыны дүшүндирди* (А. Говшудов, Повестлер we хекаялар). *Ол ашагында пружина бар ялы, зөвве ериден турды ве ики элини дөшүниң үстүнде гойды* («Совет эдебияты» журналы).

ПСИХИА'ТОР, Психиатриядан специалист, врач.

ПСИХИАТРИК, Психиатрия дегишли болан. *Психиатрик кеселхана.*

ПСИХИАТРИ'Я, *мед.* Акыла, хуша зепер етирйән рухы кеселлер ве олариң бөжерилиш ёлларыны өвренйән ылым. *Оларың психиатрияны оканлары ве окамаган бөренлери яс-яңы дәлмиди?* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Психиатрия клиникасының усуллы врачлары онуң нервини бежерип, акыл-хушуны ерине гетирди* (Н. Пожарма, Себәбини соң билдим).

ПСИХИК, Психика дегишли болан, психика хас болан. *Психик кеселлер. Психик айратынлыклар.* ◇ Психик хүжүм — *сер.* Хүжүм.

ПСИ'ХИКА, Объектиң, хакыкатларың аңда нәхелениши ялы рухы башдангечирмелериң жеми, аңлатмадайы. *Онда гахрыманларың психикасыны-да ёгынып бермән билмәзди* («Совет эдебияты» журналы)

ПСИХО'З, *мед.* Психик кесел, акылың дөнмәклик нетижесинде болян рухы нәхошлук кесели ве ёйлә хем адам психикасындаки нормал дәллик, какын.

ПСИХО'ЛОГ, Психологиядан специалист, алым.

ПСИХОЛОГИ'ЗМ, 1. *филос.* Субъектив психологиниң эхли философияның эсасы хасаплаян идеалистик философик угур. 2. *эдеб.* Психик ве рухы башдангечирмелери чуңнур суратландырмаклыга мейиллилик. *Эдебияттаки психологизм. Сунгатдаки психологизм.*

ПСИХОЛОГИК, 1. Психология дегишли болан, психология хас болан. *Психологик канун. Психологик гөзегчилик. Психологик нукдайназардан* [illegible] *хадыса.* 2. *эдеб.* Сюжети гахрыманларың психологиясыны чуңнур суратландырып дүзүлен. *Психологик драма. Психологик роман.*

ПСИХОЛО'ГИЯ, 1. Рухы хал-ягдаилары, психик ишжеңлигиң процеслерини хем-де канунларыны өвренйән ылым. 2. Рухы гурлуш, гылык-häsiýet, инсанчылыгы, психика. *Мен өй елериниң психологиясыны сынлаярдым. Бу тәзе җемгыетде болса тәзе адам бөлүп етишер, бу тәзе адамың психологиясы хем капиталистик галындыларындан азат болар* («Совет эдебияты» журналы).

ПСИХОПА'Т, Психопатия билен кеселлән психикасы кесел адам, рухы тайдан нәсаг.

ПСИХОПАТИК, Психопатия дегишли болан, психопатия хас болан.

ПСИХОПА'ТИЯ, Психик ишжеңлигиң бозуклыгы, рухы тайдан бозуклык, психиканың нормал [illegible]

ПСИХОПАТО'ЛОГ, Психопатологиядан специалист, психик кеселлери бежерйән врач.

ПСИХОПАТОЛОГИК, *мед.* Психопатология дегишли болан, психопатология хас болан. *Каменский Ардышбашев ве оларың компаниясы тетелә [illegible] ки психопатологик шахсыетлер эдебията хүжүм эдерлер* («Совет эдебияты» журналы). *Психопатологик дөвлер.*

ПСИХОПАТОЛО'ГИЯ, *мед.* Психик кеселлер барадакы ылым.

ПСИХРОМЕТР *физ.* Температураны өлчемек аркалы хованың чыглыгыны кесгитлейән гурал. *Метеорология станцияларында относител чыглыгы кесгитлемек үчин психрометрлер ишлетмек* («Физика курсы»).

ПУБЛИЦИСТ Публицистик меселелер боюнча язян языжы. *Публицист языжының иш мейданы гиңдир* («Совет эдебияты» журналы).

ПУБЛИЦИСТИК Публицистика дегишли болан, публицисте хас болан, публицистиканың элементлерине бай болан. *Горькиниң дөредижилигинде онуң публицистик ыллы айдымлары аз болмажа мынасыпдыр* («Хәзирки заман эдебияты»). *Публицистик жанр. Публицистик роман.*

ПУБЛИЦИСТИКА 1. Жемгыетчилик-сыясы, актуал меселелер боюнча эдеби жанр. *Публицистиканың ажайып уссатлары дөредилер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Шол жанрда язылан эдебиятлар.

ПУГТА, 1. Берк, гаты, ыкжам. *Ол хич ерде гүррүң этжек, мен оңа пугта табшырын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол дашарык чыкып, ишиги пугта япдыгда, нирәдир гитмек иследи* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Гөвр. өнүк, мазалы. *Тарыхдан бихабар, дәли-дивана, пугта бир сапак сорамак бушлук* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Белки, сени пугта барламалыдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПУГТАЛАМАК, Мәкәм эдип гоймак, беркитмек, берклешдирмек. *Соңра йүпи ене-де пугталарын* («Совет эдебияты» журналы). *Челегиң гуршавыны пугталамак.*

ПУГТАЛАНМАК Хас мәкәм болмак, беркемек, беркешмек. *Гүнсайын пугталанян достлук парахатчылыгың мөкүм факторыдыр* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Гой, бизиң ажайып еңишлеримизиң алтын ачары болан бу достлук яшасын ве пугталансын!* («Совет эдебияты» журналы). *Үчйшелериң агзы дөкүлмез ялы пугталанды.*

ПУГТАЛАТМАК Берк этдирмек, мәкәмлетмек, беркитдирмек.

ПУГТАЛАШМАК, Берк эдишмек, мәкәмлешмек, беркешмек, беркидишмек.

ПУГТАЛЫК, 1. Берклик, мәкәмлик. *Сүйүмиң пугталыгы йөрите гуралда — динамометрде кесгитленилйәр* (И. К. Максименко, Түркменистаның селекциясы ве тохумчылыгы). 2. *гөч. м.* Өзүне пугта болмаклык, дурнукгылык.

ПУГТАМА, Гейимиң якасына, жүбүсниң агзына ве ш. м. берклик, безег үчин салынян бежерги.

ПУЛАК [пу:дак], 1. Өсүмлигиң, агажың овнужак шахалы балдагы, чыбык. *Вүши кел йүзүни галдырып, алма багларының пудакларының арасындан ышгалаң-ханж гүне серетди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өрт алан гамшың ялны, онуң арасындакы чыгар гызганың хем пудакларыны көйдүржекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир ишиң, ылмың, өнүмчилигиң айратын, өзбашдак бир бөлеги, угры, области. *Киев Русунның хожалыгының эсасы пудагы экеранчылык болупдыр* (СССР тарыхы). *Совет айдымларының тематикасы өрән сан болуп, оларда хер бир пудагыны өз ичине аляр* («Эдебият»). *Тәзе бәшйллыкда халк хожалыгының бирентек пудакларыны өз везипелерини ерине етирмекдеги, бир тарапдан, хут бизиң устүнликли ишлемегимизе болдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ПУДАКЛАМАК [пу:дакламак], 1. Пудак чыкарып башламак, өсүп башламак. *Отурдылан алма агажлары пудаклап башладылар.* 2. *сер.* Пудамак.

ПУДАЛМАК [пу:далмак], Пудаклары кесилип йылмамак, пудаклары чапыщдырылып айрылмак, чапылмак. *Онуң диңе башындакы топбажа пудагындан башга шахалары пудалан болмага чемели, ол гойы гара думаның арасында кәбир вагт салгым гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПУДАМАК [пу:дамак], Пудакларыны кесип йылмамак, пудакларыны чапыщдырып айырмак, чапмак. *Пудадым дереги сырдамрак этдим, Хас парлап өссүн ол, дүйбүни дедим* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ПУДАРЛАМАК [пу:дарламак], Бөлек-бөлек этмек, бөлеклере бөлүшдирмек. *Айнур эжә өйде бишрип гетирен товугыны пударлаянча, Айдурды икимиз ювa хем елмик йыгдык* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПУДАРЛАНМАК [пу:дарланмак], Бөлек- бөлек эдилмек, бөлеклемек. *Өлдүрилен гойнуң эти пударланып, йүпден асылды.*

ПУДАРЛАТМАК [пу:дарлатмак], Бөлек-бөлек этдирмек, бөлеклемек. *Өлдүрилен гойнуң эти пударланып*

ПУДАРЛАНМАК [пу:дарланмак], Бөлек-бөлек эдилмәге көмеклешмек, бөлеклешмек.

ПУДАТМАК [пу:датмак], Пудакларыны чапып айыртмак, йылматмак. *Йыкылан сөвүдиң пудакларыны пудатды.*

ПУДАШМАК [пу:дашмак], Пудамага көмек эдишмек, пудакларыны кесип йылмамага көмеклешмек, чапышмак. *Агач пудашмак.*

ПУ'ДРА, Косметик серишде хөкмүнде пейдаланылян ун ялы, ыслы порошок. *Сачыны даражак болар, додагыны реңклежек болаң, гараз, пудра диер, ене бир зат диер, айнаның өңүни алар дурар* («Совет эдебияты» журналы). *Усса хем ичиңи якайын диен ялы, чалан пудрасыны сүпүришдирип: — Буйруң, гөзел оглан! — дийди* («Токмак» журналы).

ПУДРАЛАМАК, Пудра чалмак, пудра сүртмек. *Ол йүзүни пудралады.*

ПУКАРА [пу:кара:], 1. Барлы болмадык, ёксул, гарып (адам). *Көпчүлик пукаралар болса арчынлыкдан элли бизар болуп, диңе томашачы хөкмүнде дурдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ер байлардан алнып, килең өзүмиз ялы ерсиз батраклара, пукаралара берилйәр* (Б. Солтанныязов, Құмүш). 2. *гөч. м.* Бичәре, гөргүли. *Ери, пукараны мунча азара гоюп, ондан нәме чыкды дийсене?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. *гөч. м.* Гепи-гүррүңи ёк, сессиз-үйнсүз, юваш (адам). *Ол өрән пукара адам.*

ПУКАРАЛЫК [пукара:лык], Пукараның хал-ахвалы, гарыбың гүзераны, барлы дәллик, гарыплык. *Ол өз пукаралыгына гараман, ил бәхбиди бардыр өйден ериндe жаныны аямаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПУКАРАЧЫЛЫК [пукара:чылык], *сер.* Пукаралык. *Гурбан аганың аялы Жумагүл көп пукарачылыгы башындан гечирен даяв, эли-аягы ише гелшип дуран гараягзың гөрмеклисиди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Оглум, пукарачылыкда айыплашмавери!* («Гөроглы» эпосы).

ПУЛ, Алув-сатувда нырхың өлчегини аңладян метал я-да кагыз белги. *Буларың хеммеси оба захметкешлериниң барха көп пул газанып билжекдиклерине элтйәр* (Н. С. Хрущев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлэк-де артдырмак угрунда). *Йылдам атлар пул, мата, мал байраклар алярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пул болды — күл болды* (накыл). ◇ Пула гызмак — пула небсини шаглатмак, пула небсиңи артдырмак. *Пула гызып, сатма мени мал ялы* (Б. Кербабаев, Айлар).

ПУЛДАР [пулда:р], Көп пуллы, көп пулуң эеси. *Гечен заманда пулдар байлар пул дөкүп, өңки гарры аялының устүне яш гыз алардылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Пулдар байлар пул берйәр* («Гөроглы» эпосы).

ПУЛЕМЕТ, Чалт ок атян автоматик яраг. *Түркмен пулемёт командасы сөвешиң иң гызгалаңлы вагтында*

өз пулемётларыны аклара бакан өвүрди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Топун, пулемётын атылмасы галды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Асмана атян пулемёт. Станоклы пулемёт.*

ПУЛЕМЕ'ТЧЫ, Пулемёт атыжы, пулемёт атмага түргенлешен харбы гуллукчы. *Шол гүнүң эртеси Аннагулыны пулемётчы эскадрона алдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Душманың хениз жанлы галан пулемётчыларының бири Нурыны яралады* («Бахар»).

ПУЛЛАНМАК, Пулуң көпелмек, пуллы болмак, бай болмак. *Ол соңкы вагтларда пулланып башлапдыр.*

ПУЛЛУЛЫК, Пулы көплүк, пулы барлык.

ПУЛЛЫ, 1. *сер.* Пулдар. 2. Мугт дәл, пул төленйән. 3. Пулы бар болан, пул салнан. *Гурт отуран еринден турман, чай ичип, чөрек иенден соң, нәхили ёл билен хем болса, шу пуллы яглыгы шулара гөркезмән чыкармагың пикирини эдип отырды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПУЛСУЗ, 1. Пуллы дәл, мугт. 2. Пулы болмадык, пулы ёк болан. *Пулсуз базара барандан, кепенсиз гөре гирен ягшы* (накыл). *Пулла базар, пулсуза мазар* (накыл).

ПУЛСУЗЛЫК, Пулуң ёклук, пулуң болмазлык.

ПУЛЬС, Йүрегиң ишлемегинден эмеле гелйән, артерия дамаржыгының сазлашыклы херекети, ургусы. *Шура гелип, гошарымызы гысып, пульсумызы диңледи* (О. Гончар, Байдак гөтерижилер). *Илки билен мениң пульсумы барлап: — Сүлгүн жан, саглыгың ненең? Гызгының ёк герек? — дийип, менден сорады* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ПУНКТ, 1. Белли бир максат үчин белленен я-да бир айратынлыгы билен тапавутланян ер. *Халы билен безелен автобуса мүндүлер-де, чагырыш пунктуна улы шатлык билен уградылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Илатлы пунктлар самолётың ганатының ашагындан ызлы-ызына гечип гидйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы.) 2. Бир документиң, беяннаманың ве ш. м. ичиндәки айратын када, бөлүм.

ПУНКТИ'Р, Бир нәче нокатдан, келтеже чызыжаклардан эмеле гелен чызык.

ПУНКТМА-ПУНКТ, Хер бир пункт боюнча, хер пункты айры-айрылыкда. *Сен нәхили ойлаярсың, шол шертнамалар пунктма-пункт ерине етерми?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПУНКТУАЦИОН, *грам.* Пунктуация дегишли болан, пунктуация хас болан.

ПУНКТУА'ЦИЯ, *грам.* Дынгы белгилериң кадалары, дынгы белгилериң гойлуш системасы. *Пунктуация кадалары ишленип дүзүлди* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Түркмен эдеби дилиниң пунктуациясы.*

ПУНШ, Рома миве ширеси, гант, сув гарылып гайнатмак ёлы билен тайярланылян спиртли ичги. *Эдил пунш ичен ялы, ганшыравугым түтәп дур* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПУРИ'ЗМ, 1. Ахлакларың арасса ве берклиги угрунда чалышмаклык. 2. *лингв.* Дили башга диллериң артыкмач элементлеринден я-да өз дилиндәки вульгар өвүшгинли сөзлерден хем-де аңлатмалардан арассалamага чалышмаклык.

ПУРИ'СТ, Пуризмиң тарапдары, пуризме эерижи.

ПУРИСТИК, Пуризме дегишли болан, пуриз хәсиетли болан, пуристе хас болан.

ПУРСАТ, 1. Вагт, мөхлет, чаг, мүтдет. *Айсолтан жан, сениң билен отурышжакдырын, гүррүң эдишжекдирин вели, иш-алада билен шоңа-да пурсат тапмадык киши болуп йөрендирин* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бизиң ишимизде агыр пурсатлар боляр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Гысга вагт аралыгында болуп гечйән ягдай, аматлы вагт. *Ол пурсатдан пейдаланып, гөзедүртме гараңкыда сувдан долы стаканы* [illegible] («Токмак» журналы). *Пурсат бир гушдур, элден* [illegible] *дырсаң, учар гидер, оны гайдып тутмак болмаз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Май, ягдай, чем: *Пурсат тапан махалы, ит гачжак болуп, бар* [illegible] *бир тарапа бака өзүни оклады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПУРСАТЛАЙЫН, Белли бир пурсатда, пурсат ичинде болуп гечйән, вагтлайын, мөхлетлейин. *Пурсатлайын иш.*

ПУРЫЖА [пурыːжа], *сер.* Пурсат 1. *Ики гүн пурыжа берйәрин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ёлмалар булар? Достмы, душман? Гумуртик, Ойланмага пурыжа-да ёк артык* (Б. Кербабаев, Айлар). *Инегөрәйин: — Дегирмен барада айданымызда, [illegible] мениң яныма эйәм ики ёла пурыжа сорап гелди* (Л. Н. Толстой, Эсерлер).

ПУТ, 16,3 килограма барабар агырлык өлчеги. *Дине дилде аңсат — он пут пагтаны Хер гүн йыгян дийип, батыр айтмак* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол [illegible] Тогса байы билен Эзизе элли пут гөк чай сылаг [illegible] рипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПУТЁВКА, 1. Белли бир ере иберилйән адама берилйән шахадатнама, ёл хаты. *Путёвка [illegible] се, хөкман гидерин.) Курорта гидип болса, оңа етсин нәме бар!* («Совет эдебияты» журналы). *Ол [illegible] лың путёвкасы боюнча гелипди* («Колхоз [illegible]»). 2. Маршруты ве этмели ишлери гөркезилип, [illegible] рың элине берилйән формалы листок.

ПУТЛАЙЫН, Пут-путдан, пут-пут эдип.

ПУТЛУК, Пута дең болан өлчеги кесгитлейән. *Путлук гап. Путлук гапан дашы.*

ПУХАРЫ, Жайың диварының ич йүзүнден [illegible] ожак.

ПУЧ [пуːч], Бидерек, бош, угурсыз, хич зат. *Социализме ярыш улы бир гүйчдур, Гаршы [illegible] сөзи пучдур* (Молламурт, Сайланан эсерлер) [illegible] *болса! Онда, мундан өңки сөзлериң бары пучмы?* (Б. Кербабаев, Небитдаг). ◇ Пуч болмак — бидерек болмак, нетижесиз болмак. *Ханы ол [illegible] Бары пуч болдумы?* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Пуча чыкмак — *сер.* Пуч болмак. *Йыллык [illegible] бың пуҗа чыкар горкусы Айсолтана рахат укы [illegible] мейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПУЧЛАМАК [пуːчламак], Пуч этмек, бидерек [illegible] ламак, сен бош дийип айтмак. *Мени пучласаң — [illegible] агзыңа зэк атылан ялы эдерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ПУЧЛАНМАК [пуːчланмак], Пуч билинмек, бидерек хасап эдилмек, бош хасапланмак.

ПУШДА, Ики жояның аралыгындакы золак. *Мунны товлап, голуны яйып, пушданың үстүни басып, [illegible] ри-бирине етипдир* (Н. Помма, Сайланан эсерлер)

ПУШДА-ПУШДА, Пенже-пенже, чогдам-чогдам [illegible] ве ш. м. барада).

ПУШМАН [пушмаːн], Нәдогры эдилен ише [illegible] эдилйән өкунч, ялңышлык билен болан ише [illegible] арман, ахмыр. *Эртир ягырныңа депилип ишден [illegible] да, соңкы пушман пейда бермез* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Соңкы пушман — өзүңе душман [illegible] мен гаты өкүндим* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Пушмана гетирмек — тоба [illegible] «аман, ага» дийдирмек, эденине өкүндирмек. [illegible] *эҗәни пушмана гетирдилер* (А. Дурдыев, [illegible] эсерлер).

ПУВДУРИЛМЕК, Зогдурылып, бирден батлы акып чыкмак, акып башламак.

ПУВДУРМЕК, Зогдурып, бирден батлы [illegible] акдырмак.

ПУР, Буян, черкез, чети, йылгын, сазак ялы кәбир өсүмликлериң майдажа балдаклы, овнук япраклы бөлеги. *Ожарларың өйжүк-өйжүк болуп дуран габыклары, оларың япрак дерегини тутуп отуран пурлерине сиңен киршенлер, оларың шахаларының энайы товламлары йүрегиңе ховсала салярды* («Совет эдебияты» журналы). *Тозап ятыр бу гүн мейдан, Галмандыр бир чөпүң пури* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ПУРДЕЛЕМЕК, 1. Пүрдәп чыкмак, агажың, өсүмлигиң гапдалларындан, дүйбүнден гөгерип чыкан кәбир овнужак шахажыкларыны кесишдирип айрышдырмак, кесишдирип чыкмак, йылмамак. 2. *гөч. м.* Учдантутма ёк эдишдирип чыкмак, бир ян ужундан гырмак, ёкламак. *Олар барымызы пурделәпдир ой этдик* («Совет эдебияты» журналы). *Бу ики чага гуллери пурделәмәге башлапдырлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ПУРДЕЛМЕК, 1. Агажың гапдалларындан, дүйбүнден гөгерип чыкан овнужак шахажыклары кесилип айрылмак, кесилип йылмашдырылмак. 2. *гөч. м.* Учдантутма ёк эдилмек, бир ян ужундан гырылмак, ёкланмак.

ПУРДЕМЕК, 1. Агажың гапдалларындан, дүйбүнден гөгерип чыкан овнужак шахажыкларыны кесип айырмак, кесип йылмамак. *Бу ики чага гуллери пурдемәге башладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Учдантутма ёк этмек, бир ян ужундан гырмак, ёкламак.

ПУРДЕТМЕК, 1. Агажың, өсүмлигиң гапдалларындан, дүйбүнден гөгерип чыкан овнужак шахажыкларыны кесдирип айырдырмак. 2. *гөч. м.* Учдантутма ёк этдирмек, бир ужундан гырдырмак, ёклатмак.

ПУРДЕШМЕК, Пүрдемәге көмеклешмек, кесип йылмамага көмеклешмек, агажың гапдалларындан, дүйбүнден гөгерип чыкан овнужак шахажыкларыны кесип айырмага көмек эдишмек.

ПУРЕПУР, Эрнегине ченли долан, дос-долы, эрнеги билен деңлешен, гырма (сувуклык хакда). *Инди бу ерден говы хилли небитден пурепур долдурылан цистерналар юрдумызың дурли күнҗеклерине ызлы-ызына уградылар* («Совет эдебияты» журналы). *Аман чайдан пурепур долуп дуран кәсесини элине алып, өйүң дулуна гөзлерини айлады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ПУРЕПУРЛЕМЕК, Эрнегине ченли долдурмак, мазалы долдурмак, пурепур этмек. *Әхли стаканы пурепурледи* («Совет эдебияты» журналы).

ПУРЕПУРЛЕНМЕК, Эрнегине ченли долмак, мазалы долмак, пурепур болмак.

ПУРЕПУРЛЕТМЕК, Пурепур этдирмек, эрнегине ченли долдуртмак.

ПУРКГУЧ, Сув я-да умуман сувуклык сепмек, пуркмек үчин бедре гөрнүшли, жүрүндиги дешик-дешик энҗамлы гап. *Бир ере үйшурилип гойлан Судан отуның тохумының үстүнден тайярланан формалин эргинини пуркгуч билен пуркмек хем болар* (С. Ө. Өвезмырадов. Судан оты Түркменистанда тәзе от-иймлик өсүмликдир).

ПУРКДУРМЕК, Пүркгүч ве ш. м. гурал билен я-да агзына сув алдырып сепелетмек, сепеледип дөкдүрмек.

ПУРКМЕК, Пүркгүч ве ш. м. гурал билен я-да агзына сув алып сепелемек, сепеләп дөкмек. *Йүзүне, келлесине одеколон пуркди* («Токмак» журналы). *Фонтаны өз угруна гойберсең, гиҗе-гүндизде мүңләп тонна небит пуркүп билҗек* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ажыны пуркмек — *сер.* Зәхериңи пуркмек. *Шол юмрук ялы гаррының үстүне ажыны пуркмәге нәчең дилиң айланды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Гыгыны пуркмек — *сер.* Гык. *Умсагуле гөзи дүшүп, Пөкги вала-да онуң үстүне гыгыны пуркди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Зәхериңи пуркмек — *сер.* Зәхер. *Чөлүң малы ялы гезердик үркүп, Баярлар гох бийрди зәхерин пуркүп* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Шеребәңи пуркмек — *сер.* Шеребе. *Өзүми өзүм унудярын, нирә-де болса шеребәми пуркесим гелйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПУРКУЛМЕК, Майда-майда болуп сычрап сепеленмек, сепеленип дөкүлмек (сувуклык хакда). ◇ Гүл пуркулен ялы болмак — *сер.* Гүл. *Тамың ичи эдил гүл пуркулен ялы болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Гүл пуркулен ялы этмек — *сер.* Гүл. *Тәзе җай эдинип, ичини хем сен барянчаң безәп, гүл пуркулен ялы эдерин* («Совет эдебияты» журналы). *Бу йыллар сең ак отагың ичини, Гүл пуркулен ялы эдипдир, әңет* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги).

ПУРКУШМЕК, 1. Пуркмәге көмек этмек, сепелемәге көмеклешмек. 2. Бири-бириңе пуркмек, бири-бириң үстүне сепмек, сепишмек. *Үстлерине сув пуркушип, көйнеклерини өл этдилер.*

ПУРЛЕК, Дуршуна пур болуп дуран, пур билен өртүлен. *Дөрт-бәш әдимликде гөк пурлек болуп отуран үзүм агачларыны гөркезди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПУР-ПУДАК [пур-пу:дак], Агажың, өсүмлигиң пурлери ве пудагы, шахасы. *Эрик, алма, шетдалы, Мекдеп дашын безейәр, Гөйә бәслешйән ялы, Пур-пудагы узаяр* (Н. Омадов, Багт гүнеши).

ПУРРЕЛЕМЕК, 1. Елушдырып, йыкышдырып дөвүшдирмек (өсүмлик хакда). 2. *гөч. м.* Бир ян ужундан ёк этмек, бир ян ужундан гырмак, өлдүрмек. *Итлериң йити дишлери ве авчыларың оклары мөҗеклери пурреледи* («Пионер» журналы).

ПУРРЕЛЕТМЕК, 1. Елдурып, йыкдырып дөвдүрмек (өсүмлик хакда). 2. *гөч. м.* Бир ян ужундан ёк этдирмек, бир ян ужундан гырдырмак, өлдүртмек. *Душман хүҗүме гечмек билен, өзүни пурреледип башлады* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ПУРС, Пурделип кесилен узын, ёгын агач, нав. *Көчәниң угрундакы пурсде отурдылан репродуктордан түркмен дутарының якымлы овазы яңланяр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол узындан ёгын, габыгы сыпырылмадык пурсди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Какасының улы доганы Гурды бир дикилги пурсе сарап, сува салма енчди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПУРСЛУК, Пурс этмек үчин ярарлы, пурс эдер ялы. *Пурслук агач тапсак, җайымызың үстүни япҗак.*

ПУРЧУК, Сечегиң ужундакы оваданлык үчин дакылян сапаклар. ◇ Гөк пурчук болмак — гөмгөк болмак, гөк сыркын болмак, япраклап мазалы гөк салмак. *Тут агачлары гөк пурчук болуп, говачалар бой алярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ПУФ, Якымсыз ыс алынмагы аңладян үмлүк.

ПУФФУЛДИ, Үфленмекден чыкян сес. *Онуң ичине гидип ятан агзының елленен додакларындан гаржашык пуффулди чыкярды* («Совет эдебияты» журналы).

ПУЧЕК: пучеге чыкармак — пуч этмек, пужа чыкармак. *Ай, гараз, башыңызы агырдып нәдейин, иң соңунда хасылы пучеге чыкарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гадамың образыны долы ачып гөркезмек максады билен, Пермановың образының йүзүни суваидырлар ве хакыкатда, кеселхананың баш врачының ролуны пучеге чыкарыпдырлар. Ол шол гызып баршына районың бир нәче мекдеп директорларыны хем пучеге чыкарды* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫГАМБЕР [пы:гамбер], 1. *дини.* Дини-мистики дүшүнжелере гөрә: худайың эрк-ислегини дүшүндиржи, гелҗеги өңүнден айдып берижи. *Муны бизиң өз халкымыз дөретди, Алла, пыгамбере ёк миннетимиз* (Ш. Ке-

килов, Сайланан эсерлер). *Ымам, пыгамберлер, солтанлар, шалар Мүң йыл ат ойнатды күкрегимизде* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гепл. д.* Болҗак затлары өңүнден билйән адам, вели. *Гөзүниң яшыны, бурнуның сумугини гыңаҗы билен сүпүрен Садап бай оны пыгамбер хасап этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЫГАМБЕРЛИК [пы:гамберлик], 1. *дини.* Пыгамберің ягдайы, пыгамберің дережеси. 2. *гепл. д.* Болжак зады өңүнден билижилик, велилик. *Сизи мен хич киме яманламандым, Пыгамберлигиңиз пуч болуп чыкды* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

ПЫГАН [пыга:н], *көн. с.* Гайгы, гам, хасрат. *Гелиң, гөзләлиң, Угралың ханы, Тапарыс кемпир, Чекме пыганы* (А. Атажанов, Перманың мамасы). *Язылыпдыр листовканың башында, Ватанмызы гаплан пыган хакында* (М. Сейидов, Чолук).

ПЫГЫЛ, *көн. с.* Пәл, ниет, пикир, хыял. *Пис хыяллар хич болды, Душман пыглы пуч болды* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың боюнларына гулчулык зынҗырыны дакмак ислейән адамхор желлатларың йигренч пыгылларыны пәш этди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ПЫГЫЛЛЫ, Пәлли, ниетли, пикирли, хыяллы. *Эгер-де ол пәкизе пыгыллы адам болса, аялыны уршуны айдып өвүнмезди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЫЗДЫРМАК, Эл я-да аяк билен батлы тогаладып гойбертмек, зыңдырып гойбертмек, ташладып гойбертмек.

ПЫЗЗЫЛДАМАК, Пыззылдылы сес чыкмак, пызылдылы сесленмек. *Аман онуң ызындан баранда, пыззылдап янян плитка эйәм сарымтыл яшыл өвүшгинли ялын пүркйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫЗЗЫЛДАТМАК, Пыззылдылы сес чыкармак, пызылдылы сес этмек. *Өй эеси аял примусыны пыззылдадып якды.*

ПЫЗЗЫЛДАШМАК, Ызлы-ызына пыззылдылы сес чыкмак, бир нәче болуп пыззылдамак.

ПЫЗЗЫЛДЫ, Чыграк одун янында, гызгын зада, ода сувуклык сычранда ве ш. м. дөрейән сес.

ПЫЗМАК, Эл я-да аяк билен батлы тогалап гойбермек, бат билен зыңып гойбермек, бир яна ташлап гойбермек, ителәп гойбермек. *Ал, ока! — дийип, эпленги кагызы Атабаеве бакан пызды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ятаган оны бир аягы билен пызып гойберди* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). *Жаны янан жигит оны элиниң терси билен пызып гойберди. Хүммет волостной оларың араларына дүшүп, хер эли билен оларың хер хайсыны бир яна пызды, дазарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЫЗЫЛМАК, Батлы тогаланып гойберилмек, зыңлып гойберилмек, ителенип гойберилмек. *Аягындан сыпан галошы пызылып, аркан энтән әшебиби йыкылман, көвшуни чаласын гейди-де, юмругыны гезеди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Телпеги башындан пызылан келиң телпегиниң ызындан ылгайшы ялы, костюмыны алып, эгнине сокмак үчин чекелешйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПЫЗЫШДЫРМАК, Пызып, дүрли тарапа даргатмак, пызып, чалам-чаш этмек, эйләк-бейләк зыңышдырып гойбермек. *Ол эгер-де аялы гап-гажаклары йыгнамага етишмесе, олары столуң үстүнден пызышдырып гойберйәр* (М. Горький, Эне). *Тамдыр хачан бош дурса, сениң нобатың шонда болар! — дийип, онуң тамдыр одуны аягының терси билен пызышдырып гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЫЗЫШМАК, Бири-бирине тарап пызмак, зат ташламак, бири-бирине тарап зыңышмак. *Гезекме-гезек ылгап чыкып, телпек пызышардылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПЫКЫРДАВУК, Пыкырдап дуран, пыкырдылы сес чыкармак хәсиети бар болан.

ПЫКЫРДАМАК, Пыкырдылы сес чыкмак, пыкырдылы сесленмек.

ПЫКЫРДАШМАК, Пыкырдылы сес эдишмек, сесленишмек. *Оны гөреклеринде, колхозчыларың бары пыкырдашып гүлүшдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Елдашлары гүлеслери гелмеселер-де, онуң гөвни үчин пыкырдашып гүлүшдилер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПЫКЫРДЫ, Сувуклык гайнанда, хине, дешиге сувгиденде ве ш. м. дөрейән сес.

ПЫКЫР-ПЫКЫР: пыкыр-пыкыр этмек — *сер.* Пыкырдамак.

ПЫЛАН [пыла:н], Нәбелли зады, вагты, орны аңладян чалышма. *Айың пылан гүни Гөроглы мейдана чыкяр* («Гөроглы» эпосы). *Пылан ерде пыланыны гөрдүм. Ай, пылан дийди, писмидан дийди, гараз, маңа эл бермеди. Пылан ерде бакыр бар, барсаң, бакыр-дәк, такыр-да* (накыл).

ПЫЛАН-ПИСМИДАН [пыла:н-писмида:н], *сер.* Пылан.

ПЫЛАНЧА [пыла:нча], Бир нәче, биренток, энчеме. *Шол гидишине пыланча гүн ёл йөредилер* («Гөроглы» эпосы).

ПЫЛАНЫ [пыла:ны], Нәбелли кишини, адамы аңладян нәмәлим чалышма. *Пыланы дагымыз Кавказ чишлиги билен товук ийдик* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЫЛЕСО'С, Жайың ичини, мебеллерин тозанының сордурып алмак үчин аппарат, тозан соруҗы аппарат, тозан соргуч.

ПЫЛЧАМАК, Бир задың йүзүне бат билен ташламак, газап билен зыңмак, урмак, гөтерип ере урмак. *Бабахан арчын соңкы карта гөзи дүшенде, барыны бирден пылчап урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Көне дәбиң хиле-торун гырыпдыр, Яшмагны, бөвүни пылчап урупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫЛЧАТМАК, Бат билен ташлатмак, газап билен бир задың йүзүне урдурмак, гөтерип ере урдурмак.

ПЫНТЫК I, Кавказда ве Крымда битйән гырымсы агач ве онуң гаты габыклы, ичи маңызлы, хоза меңзеш тогалажык мивеси.

ПЫНТЫК II, *бот., биол.* Агачларың япрак чыкарян гөзи. *Алабахарың мәхрине пынтык яран дарагтларың арасы билен йөредилер* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Даңатарың сапан пынтыгы гөгерип башлады* («Мыдам тайяр» газети).

ПЫНТЫКЛАМАК, Пынтык чыкармак, пынтык ярмак. *Пынтыклап үзүмлер, таллар, Гүлләпдир эрик-алмалар* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гарры агач пынтыклады* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫНТЫКЛАШМАК, Пынтык чыкарып башламак. пынтык ярып уграмак. *Олар пынтыклашып башладылар* (Б. Солтанныязов, Кумуш). *Агачлар пынтыклашыпдыр.*

ПЫНХАН [пынха:н], *көн. с.* Гизлин, яшырын, огрын. *Башланды гызыклы пынхан геплешик, Гүндизине олар эдип беллешик* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Кейгим, хатың сыры гаты пынхан болмаса, дашыңдан ока, мен хем эшидейин!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ПЫНХАНЛЫК [пынха:нлык], *көн. с.* Гизлинлик, яшырынлык, огрынлык. *Ене окажакды гидип шәхере, Эмма пынханлыкда бир узак ере, «Вагтында япылсын гызың еңсеси» Дийип, чыкарыпдыр ата-энеси* (А. Кекилов, Сөйги).

ПЫҢКЫРМАК, Пес сес билен бирден батлы гүлүп гойбермек. *Мәреке бирден пыңкырды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол бирден пыңкырып гүлди* (А. Дурды-

ев, Сайланан эсерлер). *Мырат онуң адыны эшиден бадына, гең гөрүп, тасдан пыңкырып гүлүпди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЫҢҚЫРТМАҚ, Чала сес билен бирден батлы гүлдүрмек.

ПЫҢҚЫРЫШМАҚ, Бир нәче болуп пыңкырып гүлүшмек, өзара пыңкырып гүлүшмек. *Башлыгың башлы-барат сөзүне бир нәче ерден пыңкырышдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Мунуң бу болшуна гелин-гызлар пыңкырышып гүлүшийәрдилер* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ПЫРҚЫЛДАМАҚ, Пыркылдылы сес чыкмак, пыркылдылы сеслемек.

ПЫРҚЫЛДАТМАҚ, Пыркылдылы сес чыкармак, пыркылдылы сес этмек. *Бурнуна гар кепеги гирип, Мелегуш темегини пыркылдадярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЫРҚЫЛДЫ, Бир задың ярылмагы ве ш. м. зерарлы хова зарбасындан чыкян сес.

ПЫРЛАВАЧ [пырлава:ч], *сер.* Елгамак.

ПЫРЛАМАҚ, *сер.* Айламак. *Яңы игини элине алып, пырламага башлан Набат үмсүмлиги бозды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Шары эли билен пырлап гойберди-де, ене сөзүни довам этдирди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПЫРЛАМПАЧ [пырлампа:ч], Чагаларың бири-бирини гезекме-гезек айлап ойнаян оюнларының ады.

ПЫРЛАНДЫРМАҚ, *сер.* Айландырмак. *Кебелек дек пырландырды дашындан* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫРЛАНМАҚ, *сер.* Айланмак. *Өзи хем өз окуның дашында, ине шейдип, эдилжек елпевач ялы пырланып айланяр* («Токмак» журналы). *Пөкгениң аялы пырланып дурак игини саклады-да, гүлүмсирәп, гүррүң диңлемәге дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Первана дек пырланмак—*сер.* Первана. *Онда-да бир ашыкмы! Онуң дашында первана дек пырланяр* («Токмак» журналы).

ПЫРЛАТМАҚ, *сер.* Айлатмак. *Айсолтан япрагы ики бармагы билен ики яна пырталды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ПЫРЛАШМАҚ, *сер.* Айлашмак.

ПЫР-ПЫР: пыр-пыр айланмак — чалт-чалт, ызы үзүлмән айланмак. *Мениң башым пыр-пыр айланярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бичәре Гүлайым әрхасаның дашындан пыр-пыр айланды* («Гөроглы» эпосы).

ПЫРРА, Бирден, деррев, чалт, тиз. *Какалы ызына пырра өврүлип, буравлайжы Сактагановы гөрди* («Совет эдебияты» журналы). *Ата пырра ызына өврүлди.*

ПЫРРЫҚ, Шовсуз, булашык, харап, вейран, оң дәл. *Чопан дост, инди сениң ишиң пыррык* («Совет эдебияты» журналы). *Бир зат эмләйсең-ә, сенден говы адам ёк, шоны этмедигиң хем ишиң пыррык* («Токмак» журналы).

ПЫРРЫЛДАҚ, Сапалак, булашыклык, хиле, пирим, алдав. *Ол муны Непесиң тапып йөрен пыррылдагыдыр дийип чаклады* («Совет эдебияты» журналы). *Мен сениң этжек болян пыррылдагыңа дүшүнйәрин.*

ПЫС: 1) пыс болмак—хич болмак, пуч болмак, хайы гитмек, говшамак; 2) пыс гечмек — бош гечмек, пуч гечмек. *Онуң атан окы пыс гечди.*

ПЫССАРМАҚ, 1. Терлиги гачмак, мыссармак. 2. *гөч. м.* Рухдан дүшмек, ювашамак, мүззермек.

ПЫССАРЫШМАҚ, Терлиги гачышып башламак, мыссарышмак.

ПЫССЫЛДАМАҚ, Пыссылдылы сес чыкмак, пыссылдылы сеслемек. *Камераның пыссылдап ел гойберйән ери бар.*

ПЫССЫЛДАТМАҚ, Пыссылдылы сес чыкармак, пыссылдылы сес этмек. *Велосипедиң камерасы елини пыссылдадып гойберди.*

ПЫССЫЛДЫ, Ел берленде, ел чыканда ве ш. м. ювааш чыкян сес. *Камерадан чыкян хованың чалажа пыссылдысы эшидилйәр.*

ПЫССЫ-ПЫЖУРЛЫҚ [пыссы-пыжу:рлык], Азгынчылыклы херекет, бозгаклык билен эдилйән зыянлы иш, азгынлык, зыянкешлик. *Баллыев сизе ярамаярмы, ол сизи берк тутярмы, пыссы-пыжурлыгыңыза ёл бермейәрми? Индикиде шунуң ялы пыссы-пыжурлык эдәйсе, онуң билен башга хили геплешерис* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫСЫРДАМАҚ, Пысырдылы сес чыкмак, пысырдылы сеслендирмек, пасырдамак. *Гушжагазың-да чүңкүнден тутуп, ашак салласаң, пысырдаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гапана дүшен серчежик пысырдап ятырды.*

ПЫСЫРДАТМАҚ, Пысырдылы сеслендирмек, пасырдатмак.

ПЫСЫРДАШМАҚ, Пысырдылы сес эдишмек, пасырдашмак. *Серчелер гума агынашып пысырдашярдылар.*

ПЫСЫРДЫ, Гушларың ганатының пасырдамагындан ве ш. м. зерарлы чыкян сес. *Гушларың пысырдысы эшидилйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫСЫР-ПЫСЫР: пысыр-пысыр этмек — *сер.* Пысырдамак. *Пысыр-пысыр эдип гечди хер яна* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫТАНАК, Кәбир агачларың, өсүмликлериң шахаларындан гөгерип чыкян ужы йити өсүнтги. *Агажың пытанагы эллерими перс-ала этди.*

ПЫТАНАКЛЫ, Пытанак болуп дуран. *Пытанаклы агач шаха айрыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПЫТДЫЛДАМАҚ, Пытдылдылы сес чыкмак. *Ики саны насос моторы инчемик турбалардан уҗыпсыз түссе совруп, пытдылдап ишлейәрди. Агыр йүкли машынлары сүйреге алян трактор пытдылдаярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПЫТДЫЛДАТМАҚ, Пытдылдылы сес чыкармак.

ПЫТДЫЛДАШМАҚ, Пытдылдылы сес эдишмек.

ПЫТДЫЛДЫ, Кәбир ягдайда йөремекден я-да йөрәп дуран мотордан ве ш. м. чыкян ызыгидерли сес.

ПЫТДЫ-ПЫТДЫ, Гүмми-сүмми, болар-болмаз, угурсыз. *Пөкген оян-буян, пытды-сытды себәплер гөркезди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сен пытды-сытды этме-де, ачык жогап бер?!*

ПЫТ-ПЫТ: пыт-пыт этмек — *сер.* Пытдылдамак. *Мыссаран гавуна питиклесең, пыт-пыт эдйәр.*

ПЫТРАМАҚ, Хер хайсы бир тарапа дағап гитмек, язылып гитмек, сечеленмек, яйрамак. *Асманда галан булут хем пытрады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Шол ерде пытрап ятан иймитлере ве дүңдерилен себетжиге гөзи дүшди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ПЫТРАҢҢЫ, Хер хайсы бир тарапа дагап гиден, сечеленип ятан, дагыныk, яйран. *Онуң шейле пытраңңы сөзүни эшитмедик Андрей Николаевич өз янындан: — Човдуровың акылына шикес етәйдимикә? — дийип ойланды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ПЫТРАҢҢЫЛЫК, Хер хайсы бир тарапа дагап гитмеклик, дагыныклык, яйраңлык. *Онуң «Совет эдебияты» журналында чап эдилен «Өкүнч» хекаясындан бейлеки ики хекаясының композицион тайдан-да, сюжет тайдан-да гурлушының пытраңңылыгыны адамлар белледилер* («Совет эдебияты» журналы).

ПЫТРАТМАҚ, Хер хайсыны бир тарапа дагадып гойбермек, сечелендирип яйратмак, даргатмак. *Ясыдепәниң топрагыны пытрадып, онуң этегиндәки ерлери гурпландырмалы. Душманларың яшырын хөвүртгелерини ызарлап, тапып пытрадярдык* («Совет эдебияты»

журналист. *Окучылар ... ...

ниетли, догручыл. *Аслымыз зәхметкеш, йүрегмиз пәкдир, Көне душман өмүр бакы пәк болмаз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Сен өз сөйгүсине пәк бир гыза төхмет эдйәрсиң* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн) *Гүлсолтан өрән арасса, гүлден хем пәк гелин* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ПӘКИ, Сач-сакгал сырылян, узын чакгы писинт гурал. *Ол эңегине пәки дегирмели вагтындан өң мурт гойдурды* («Совет эдебияты» журналы). *Батманов яп-яңыжа пәки билен сырылан йылчыр келлесини чеп элиниң аясы билен сыпалап гойберди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ПӘКИЗЕ [пәки:зе], I. Арасса, тәмиз, хич бир хили гарындысы болмадык. *Чагалар юмшак, пәкизе дүшеклериң үстүнде ятырдылар* («Пионер» журналы). *Пәкизе шемал онуң йүзүни ялап гечйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м. сер.* Пәк 2. *Пәкизе калбың бар, гөйә гүл ялак* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ине, шу пәкизе гөвүнли аял Бахаргүлди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ПӘКИЗЕЛИК [пәки:зелик], I. Хич хили гарындысызлык, арассалык, тәмизлик. *Ол җалатайлыгыны ташлады, бедениниң ве гейиминиң пәкизелигине көп үнс берип башлады* (М. Горькый, Эне). 2. *гөч. м.* Акйүреклилик, сап выжданлылык, хошниетлилик, догручыллык.

ПӘКИЗЕЧИЛИК [пәки:зечилик], *сер.* Пәкизелик. *Пәкизечилиге ве санитария өрән улы үнс берилмелидир.*

ПӘКЛЕМЕК, *сер.* Арассаламак.

ПӘКЛЕНМЕК, *сер.* Арассаланмак.

ПӘКЛИК, *сер.* Пәкизелик. *Языҗы адамың ички дүнйәсиниң пәклигини беян эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ПӘЛ, Адамың ислеги, хыялы, ниет-пикири. *Сиз бу пәлиңизден эл чекиң!* (Мыралы). *Достлар билен еңиш тойны гурарын, Еңйәнчәм, бармазлык пәлим, сөвдугим* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Пәли азан — эрбет пикире дүшен, бозук хыяллы. *Пәли азан тилки хинине бакып үйрер* (накыл). *Пәл азман, баша бела гелмез* (накыл). Пәли бозук — ниетини эрбетлиге тутан, пәли терс угра гөнүкдирилен. *Артык ганрылып середенде, Эзиз онуң пәлиниң бозукдыгыны билди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Пәлиңден гайтмак — терс эдйән херекетиңден, ишиңден эл чекмек, яман хыялыңдан дәнмек, тоба этмек. *Аллалы пар пәлиңден гайдып, харамзадачылыгыны гояйыпдыр өйдйән* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Пәлиңден тапмак — болшуна, ниетиңе гөрә эрбет зада сезевар болмак, учрамак. *Дүрүшде болуп маслык билен ярагы, Пәлиңден тапыпдыр пәли азан ягы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). Пәлиңе гөрә тапмак — *сер.* Пәлиңден тапмак. *Ахыры пәлиңе гөрә тапып, пис ачыпсың* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол түйс пәлине гөрә тапыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Пес пәлли (пәли пес) — кичи гөвүнли, мен-менлик этмейән. улы гөвүнли дәл, гопбамсы дәл. *Гечирер башындан хер хили гүни, Хош гүни пес пәлдир, болмаз мен-мени* («Совет эдебияты» журналы). Улы пәлли (пәли улы) — мен-менлик эдйән, ёкары гөвүнли болан, гопбамсы. *Пәли улы адам.*

ПӘЛВАН [пәлва:н] I, 1. Гөреш спорты билен мешгуллананян гүйчли, даяв адам. *Жора гөрешде кынлык билен үстүн чыкан пәлван ялы, мазалы дерледи. Догрудан-да, ол тойларда орта чыкып гөрешйән пәлван экен* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Иш башаржаң, иш уссады, эдермен, батыр. *Ханы, пәлванларым, башлалың ише!* («Совет эдебияты» журналы). *Сүргүне барярды дөнмез пәлванлар, Гөзлер гөзлейярди гөвүн сырдашын* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). ◇ Зәхмет пәлваны — *сер.* Зәхмет. *Гөзел эҗе габагыны галдырып, клубы долдурып отуран зәхмет пәлванларына гөз гездирди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ПӘЛВАН [пәлва:н] II, 1. Боюнтырыгың ортасындан сокулян ёгын агач. 2. Навуң богалдаклары беркидилйән дөрт сим. *Пәлванлар сесленйәр, уйрйән ит ялы, Шемал гүйҗәп уграп вагты мазалы* (Ш. Борҗаков, Каспи кенарында).

ПӘЛВАНЛЫК [пәлва:нлык], I. Пәлван болмаклык, өрән гүйчлүлик, зорлулык. *Асла онуң анди ончаклы пәлванлыгы-да галмандыр, ол лагшапдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Оны пәлванлык дәл-де, йүз манат пул я-да мәрекәниң ол четинден-бу четине сүйрәп гайдян матасы гызыкдырярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Ишжеңлик, эдерменлик, батырлык.

ПӘЛЕ, *көн. с.* 1. Патыша Руссиясы дөврүнде: салгыт хөкмүнде обадан алып гидилйән ве ишледилйән ишчи, хызматкәр. *Пәле дийип, галың гызыл эңек йигитлери уммадан чыкармакчы болярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хан-беглериң көмеги билен патыша ерли-ерден тыл ишине пәле алмага башлады* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Хакына тутма ишчи, вагтлайын ише хак алып ишлейән ишчи.

ПӘЛЕЛИК, *көн. с.* Пәле болуп ишлемеклик, пәләниң ягдайы. *Мени пәлелиге иберен шол дәлмиди?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өзүң билйән, адамлыгы, Арчын пәлелиге алды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ПӘЛЕЧИЛИК, *көн. с. сер.* Пәлелик. *Набат эҗе ачлыкдан гысылярды. Ики оглуның пәлечилиге алынмасы болса онуң үстесине болупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ПӘЛИЯМАН, Гөвни яманлыкда болан, бетниет, яман ниетли, бетпәл. *Булар ялы бир пәлияман йыртыжы хайван болмаз — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бетниет пәлияманлар янсын-ертенсин көйүп* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Душман рехимсиз ве пәлияман боляр.*

ПӘЛИЯМАНЛЫК, Яман гөвүнлилик, яман ниетлилик, бетпәллик.

ПӘЛ-НИЕТ, *сер.* Пәл. *Хер кимиң пәли-нцети өз ёлдашы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ёлдаш начальник, оларың пәли-ниети говы дәлдир* («Совет эдебияты» журналы).

ПӘСГЕЛ, Амала ашырылмалы ишиң, бир херекетиң, өсүшиң өңүне бөвет болян бөкденч, гаршылык, кынчылык, бөвет. *Яз ягшы илки билен говачаның тохум алмагына пәсгел берйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шахыр өсүши бөкдейән, өсүше пәсгел берйән гечмишиң зыянлы галындыларыны паш этди* («Совет эдебияты» журналы). *Белки-де, бу хәсиет мениң тәзе дурмуш гурамагыма-да пәсгел дөредер* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

ПӘСГЕЛСИЗ, Бөкденчсиз, гаршылыксыз, кынчылыксыз.

ПӘСГЕЛЧИЛИК, I. *сер.* Пәсгел. *Хер хили пәсгелчиликлери еңип гечмели* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Совет эдебияты кынчылыклары ве пәсгелчиликлери өңип гечмек билен өңе гидипди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *спорт.* Пәсгелчилик, бөкденчли ве пәсгеллер аркалы гечирилйән. *Пәсгелчиликли ярыш.*

ПӘСГЕЛЧИЛИКСИЗ, Пәсгелчилиги болмадык, бөкденчсиз. *Пәсгелчиликсиз барян иш.*

ПӘХ, *сер* Пәхей. *Пәх! Пулемёт гурмак үчин шун-*

дан говы ер герек дәл! — дийип сесленипди («Совет эдебияты» журналы).

ПӘХЕЙ, Хайран галмагы я-да макул билмезлиги аңладян үмлүк. *Пәхей, сен хем ишиңи гутарыпсың-ов! Пәхей, мунуң айдян задыны! Пәхей, валла, Артык, сен хем гарачы мал ялы-ов!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ПӘХИМ, Пайхас, аң-дүшүнже, акыл. *Мен сениң пәхимиңе гең галярдым* («Колхоз гүнлери»). *Пикир билен оң йүзүне бакярды, Пәхиминде оң суратын чекйәрди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ **Пәхим этмек**— акыл етирмек. *Бердимырат шахыр, ене тапгын сөз, Пәхим эдип, хер тарапа айла гөз* («Совет эдебияты» журналы).

ПӘХИМДАР [пәхимда:р], *сер.* **Пәхимли.** *Сен гелжекде гаты говы, пәхимдар адам болуп етишерсиң* («Совет эдебияты» журналы).

ПӘХИМДАРЛЫК [пәхимда:рлык], *сер.* **Пәхимлилик.**

ПӘХИМЛЕНМЕК, Пәхим этмек, акыл етирмек, пайхасланмак, ойланмак, пикирленмек. *Ол пәхимленип бирнәме дымансоң, сөзүни довам этди* (Н. Ж... Ак дерек).

ПӘХИМЛИ, Пәхим эдйән, ойланып иш эдйән, ... лы-дүшүнжели, пайхаслы. *Ол дашындан ... шак ялы болса-да, пәхимли, ишеңңир гызды* (П... ма, Себәбини соң билдим). *Отелло улы ве ак йүр... айдың пәхимли, эмма ынанжаң адам* («Совет ... яты» журналы).

ПӘХИМЛИЛИК, Аңлы-дүшүнжелилик, бир ... ойланып этмеклик, пайхаслылык. *Чагалар, сиз ... ойнунда өрән пәхимлилик этмесеңиз ...*

ПӘХИМ-ПАЙХАС, *сер.* **Пәхим.** *... пәхим пайхасын Шолардан өврениәрис* (Ж. ... гүл).

ПӘХИМСИЗ, Аңлы-дүшүнжели болмадык, ... этмейән, пайхассыз. *Пәхимсиз адам. Пәхимсиз ...*

ПӘХИМСИЗЛИК, Пәхимли дәллик, аңлы-дүшүн... сизлик, пайхассызлык, акылсызлык.

ПӘХ-ПӘХ, Бир зат говы гөрлүп, хайран галы... айдылян үмлүк.

Р

Р, Түркмен элипбийиниң йигрими биринжи харпы.

РАБФА'К, Революцияның илкинжи йылларында: ишчилери ве дайханлары ёкары мекдеплерде окатмак үчин тайярлаян йөрите окув жайы, ишчилер факультети. *Ол Ашгабатдакы рабфага физика мугаллымы эдилип белленди* («Мыдам тайяр» газети).

РАВЫ [ра:вы], *көн. с.* Роваят айдыжы, хекаячы, эртекичи.

РАГБАТ, *көн. с.* Гүйч, кувват, ысгын, тап, гурп, межал. *Онда рагбат галманды* («Совет эдебияты» журналы). *Гаррының рагбаты гачыпды.*

РАГБАТСЫЗЛАНМАК, Гүйчден дүшмек, кувваты гачмак, ысгынсыз болмак.

РАГУ', *кулин.* Овнук догралан этден я-да балыкдан жазланып, буга ятырылып бишириләян йити тагамлы нахар.

РАДА'Р, *сер.* **Радиолокатор.**

РАДИА'Н, *мат.* Бурч өлчегиниң бирлиги. *Бурч тизлиги өлчеленде бурчлар градуслар билен дәл, белки радиуслар билен өлчелйәр* («Физика курсы»).

РАДИА'ТОР, 1. Моторлары ве двигателлери совatмага хызмат эдйән абзал. *Радиатора бедре-бедре сув гуйдулар, эмма ол хем азлык эдйәрди* («Пионер» журналы). *Машының гар басан брезент өртүсини сыпырып, радиаторына сув гуйды* («Колхоз гүнлери»). *Ахмеди радиаторлары ялдырашып дуран тәзеже машының габадына барып аяк чекди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Меркези йыладыш жайларында гоюлян йыладыжы абзал.

РАДИА'ЦИЯ, *физ.* Бир жисимден шөхле яйрайыш, өзүнден шөхле яйрадыш. *Гунбатар герман алымы Капланың пикирине гөрә, атом радиациясының эсасы ховпы онуң несиллилиге хеләкчиликли тәсир эдйәндигинден ыбаратдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Гүнүң радиациясы.*

РА'ДИЙ, *хим.* Гитдигиче йөнекей маддалара даргаян, шөхле ве йылылык энергиясыны яйрадян химики элемент, метал. *Арчман чешмесиниң сувунда аз мукдарда болан радий кесел бежериш факторы хөкмүнде айратын мөхүмдир* (М. Г. Бердигылыжов, Түркменистаның курортлары). *Радий билен кесел бежермек.*

РАДИКА'Л I, 1. *мат.* Сандан я-да алгебрик аңлатмадан көк алмагы аңладян аламат (√); 2. *хим.* Бир химики дүзүмден бейлекә үйтгемән гечйән ... нуклы атомлар топары.

РАДИКАЛ II, *сыясы.* 1. Айгытлы, ... рекетлериң, гарайышларың тарапдары. *... кал чәрелериң гечирилмегини талап этди.* 2. Радикал... мин тарапдары. *Студентлер ве радикал ... 1901-нжи йылда Петербургда демонстрация ...* (СССР тарыхы). *Партияның айры-айры ... чепчи радикал интеллигенцияның ... даланмага дырҗашдылар* («Совет эдебияты» ... налы).

РАДИКАЛИ'ЗМ, *сыясы.* 1. Теория ве практика нес... лелерини чөзмекде дүйпли, айгытлы чәрелериң ... магы. 2. Буржуаз дөвлетиниң бәхбидини ... кратик реформалары гечирмеклиги талап ... аз я-да овнук буржуаз сыяси акым. *Пушкиниң ... тель билен гүррүңдеш болмагының ... радикализминиң өсмегине тәсир эдендиги* ... (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

РАДИКУЛИ'Т, *мед.* Оңурга йилигиниң нерв көкжи... газларының чишмеги, совукламагы ... рейән кесел.

РА'ДИО, 1. Йөрите станциялар аркалы сеслери ве ... ликлерң электромагнит толкунының ... дашлыга симсиз бермек хем-де кабул этмек усу... *Радио билен телеграмма ибермек.* 2. Шол усул билен ... сес тутян абзал. *Дүшеклери гөзел халы, ... тар чаляр* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Шу ... за радио гечирдик.* 3. Шол усул билен ... рилйән геплешик. *Язлы радио диңлап отуран ...* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

РА'ДИО..., Гошма сөзлериң радио дегишли мәни... уланылян биринжи бөлеги. *Радиограмма, ...* ве ш. м.

РАДИОАКТИВ, *хим.* Шөхле яйратмак ... -өзүнден башга химики элементлере даргамаклык ... бы болан. *Бу кеселлериң радиоактив ... шан кеселлердиги айдың затдыр* («Совет ... нының аяллары» журналы).

РАДИОГРА'ММА, Радио үсти билен берилйән хаб... *Галя радиограмманы окап, зөвве ериден ...* (Б. Гурбанов, Душушык). *Елдаш капитан, ... ма!* («Совет Түркменистаны» газети).

РАДИОГРА'ФИЯ, Рентген шөхлелерини дуры дәл предметлериң ичинден гечирип сурата алма.

РАДИОКОМИТЕ'Т, Радио комитети.

РАДИОКОММЕНТА'ТОР, Радио үсти билен сыясы, ыкдысады ве медени темалара багышланан маглуматлар догрусында чыкыш эдйән журналист.

РАДИО'ЛА, Өзүнде радиоприёмник, электропатефон ве репродуктор болан аппарат. *Бу гүн түркмен дайханының шарңылдап дуран пәкизе ак тамы, ичи халылы, радиолалы, электрик ышыклы отагы бар* («Совет Түркменистаны» газети).

РАДИОЛА'МПА, Радиоаппарат үчин герекли болан йөрите лампа, радио чырасы.

РАДИОЛАШДЫРМАК, Радио аркалы алып эшитдирмек үчин герекли энжамлар билен абзаллашдырмак, радио гечирмек. *Эмма велин, обаны радиолашдырмакда хем Пөкген чыкжак он-он бәш мүң манат пулы көп гөрүп яйданды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оба ерлерини радиолашдырмаклыгы чалтландырмалы* («Совет Түркменистаны» газети).

РАДИОЛО'ГИЯ, Радий ве бейлеки радиоактив жисимлериң эдйән тәсири ве олары пейдаланмак хакындакы таглымат.

РАДИОЛОКА'ТОР, Радиолокация гуралы. *Радиолокатор гиңишлиге радиосигналлар гойберйәр* (Е. Л. Кринов, Асман дашлары).

РАДИОЛОКА'ЦИЯ, Радио толкунларының көмеги билен дүрли ягдайлардакы предметлериң хакыкы болан ериниң гөрнүшини, арадашлыгыны, угруны кесгитлемеклик. *Хәзирки вагтда метеорларың суратыны алмагың гиң уланылышы, соңкы йылларда болса — радиолокация хас дегерли нетиҗелер берйәр* (Е. Л. Кринов, Асман дашлары).

РАДИО'МЕТР, *физ.* 1. Радиацияның гүйҗүни өлчейән абзал. 2. Шөхле энергиясының йылылык энергиясына өврүлишини кесгитлейән гурал.

РАДИОПЕ'ЛЕНГ, Гэминиң йөрейән, самолётың учян угруны радио үсти билен такыклайыш.

РАДИОПЕЛЕНГА'ТОР, Шертли сигналлар берйән радиостанцияның ерини, онуң ниределигини электромагнит толкунларының көмеги билен такыклаян абзал.

РАДИОПЕЛЕНГА'ЦИЯ, Гэми, самолёт ве ш. м. ниределигини радио үсти билен такыклама.

РАДИОПЕРЕДА'ТЧИК, Радио геплешигини эшитдирйән аппарат.

РАДИОПРИЕМНИК, Радио үсти билен сес ве сигнал кабул эдйән, геплешик алнып эшидилйән аппарат. *Чопан гошлары радиоприёмниклер билен үпҗүн эдилди* («Колхоз гүнлери»). *Кружогың коллективи хормат хаты, радиоприёмник билен сылагланды* («Пионер» журналы). *Ол радиоприёмнигини гурмага дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

РАДИОПРОГРА'ММА, Хер гүнки алнып эшитдирилйән радио геплешиклериң программасы.

РАДИОРЕПРОДУ'КТОР, Радио геплешигини эшитдирмек үчин репродуктор.

РАДИОРУ'ПОР, Радионың сесини гүйчлендирйән рупор. *Ол эдил оглан ялы болуп, радиорупорың янына ылгаяр* («Совет эдебияты» журналы).

РАДИОСЕ'ТЬ, Қабул эдйән ве алып эшитдирйән радиостанция сети.

РАДИОСИГНА'Л, Радио үсти билен берилйән сигналлар, радио сигналы. *Радиолокатор гиңишлиге радиосигналлар гойберйәр* (Е. Л. Кринов, Асман дашлары).

РАДИОСТА'НЦИЯ, Радио үсти билен сеслери ве сигналлары алып эшитдирйән хем-де кабул эдйән станция.

РАДИОСТУ'ДИЯ, Радио геплешиклерини алып эшитдирмек үчин абзаллашдырылан жай.

РАДИОТЕЛЕГРА'ММА, *сер.* Радиограмма.

РАДИОТЕЛЕГРА'Ф, 1. Радио үсти билен телеграммалар бериш системасы. 2. Шол системаны амал эдйән эдара я-да станция.

РАДИОТЕЛЕГРАФИ'Я, Симсиз телеграф.

РАДИОТЕЛЕФО'Н, Радио толкунларының үсти билен сеслери даш ере берйән ве кабул эдйән симсиз телефон системасы.

РАДИОТЕЛЕФОНИ'Я, Симсиз телефон.

РАДИОТЕРАПИ'Я, Радий ве бейлеки бир нәче радиоактив жисимлериң көмеги билен кесел бежериш.

РАДИОТЕ'ХНИК, Радиотехника боюнча специалист.

РАДИОТЕ'ХНИКА, Электротехниканың радио техникасына (радио эшитдирмек, кабул этмек, радиоаппаратлар ясамак ве ш. м.) дегишли болан бир бөлүми. *Мекдепде электромонтёр, радиотехника ве башга-да техники кружоклар ишлейәр* («Мыдам тайяр» газети).

РАДИОТОЛКУН, Радио геплешиклери алып эшитдириленде гиңишлиге яйраян электромагнит толкуны. *Радиотолкунларың такмынан бир нәче километрден миллиметре ченли узынлыкдакы толкунлары боляр* («Совет Түркменистаны» газети).

РАДИОУ'ЗЕЛ, Илата радио геплешиклери алып эшитдирмек билен мешгулланян эдара. *Олар өз гүйчлери билен мекдепде радиоузел гурдулар* («Мыдам тайяр» газети). *Тәзелик көп, өз радиоузелимизи ише гириздик* («Совет эдебияты» журналы).

РАДИОФИКА'ЦИЯ, Радиоаппаратлар билен абзаллашдырылан радиостанцияларың, радиоустановкаларың планлы гурлушыгы.

РАДИОФИЦИРЛЕМЕК, Радиостанциялар, радиоустановкалар, радиоаппаратлар гурмак.

РАДИОФИЦИРЛЕНМЕК, Радиостанциялар ве радиоустановкалар гурулмак. *Колхоз посёлогы тутушлыгына радиофицирленди.*

РАДИ'СТ, Радио үсти билен хер хили маглуматлары берйән ве кабул эдйән адам. *Отыр радист гыз гара дер болуп* («Совет эдебияты» журналы). *Тиз вагтдан радисти гыссаглы чагырдылар* («Пионер» журналы).

РА'ДИУС, *мат.* Тогалагың төверегиниң я-да үстүниң хер бир нокады билен меркезини бирлешдирйән гөни чызык.

РАЖА, Хиндистанда феодал князларың ве ерли мүлк эелериниң титулы.

РАЗВЕ'ДКА, 1. Душманың ниредедигини, гүйҗүниң нәхилидигини ве ш. м. аныкламак үчин гошун бөлүминден иберилйән разведкачылар топары. *Бу сөвешҗең юмшы сизе табшырян, Гидерсиң сен разведка баш болуп* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Душманы йөрите өвренип, ичалылыга ве зыянкешлиге гаршы гөреш алып барян дөвлет ховпсузлыгы органларының умумы ады.

РАЗВЕДКАЧЫ, 1. Разведка гуллугында хызмат эдйән харбы гуллукчы. *Биз разведкачы лейтенанты душманларың чозуп гелйән ерикде галдырыпдык* (А. Говшудов, Эсерлер). *Атлы разведкачылар.* 2. Разведка органының ишгәрлериниң умумы ады. *Иңлис разведкачысы Петроградда улы харбы дилдүвшүк гурады* (СССР тарыхы).

РАЗВЕДКАЧЫЛЫК, Разведкачыларың кәри, ягдайы. *Разведкачылык — бу гошун гуллугының иң агырларындан бириди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

РАЗРЯ'Д, Предметлериң, хадысаларың ве ш. м. бөлүнишигиндәки клас, топар, категория. *Бу болса 2-нҗи разрядың нормасындан хем ёкары* («Яш коммунист» газети). *Олар ёкары разряда гечирилдилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Республикан ярышда гимнастикадан биринҗи разряд боюнча чыкыш этдим.*

РАЗЪЕ'ЗД, Бир угурлы демир ёлуң икә бөлүнип, гаршыдаш гелйән отлуларың совлуп хем-де дуруп билйән пункты. *Шу ерде диңе кичиҗик разъезд будкасы болуп, гөйә дурмушдан махрум чөлден хедер эдйән ялы, отлулар-да бу ерде дурман гечйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Отлы 35-нҗи разъезде барып дурды.*

РАЗЫ [ра:зы], 1. Бир зада өзүниң разылыгыны билдирйән, кайыл болян, бир пикире гошулян, ылалашян. *Айбы ёк, балам, мен разы, гел мени нәхили беҗерсең беҗер* (Б. Гурбанов, Душушык). *Өрән оңат, лабораторияда ишлемәге разымысыңыз?!* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Гөвни җай, миннетдар, канагатланан. *Непес хан, мен сенден разы!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев. Чопан оглы). *Аял-эркек деңлешди хем разы болды яшлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Аман пощы хемише өзүниң атыны тарыплап, атындан разыдыгыны хер сөзүнде аңладарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

РАЗЫЛАШМАК [ра:зы:лашмак], 1. Бир зада разылык бермек, разы болмак, макул билмек, бир пикире гошулмак, ылалашмак. *Гадам җан, разылаш, балам, разылаш!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 2. Хошлашмак. *Кентли өлҗегине гөзи етенде, оглан-ушаклары билен разылашмага башлапдыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

РАЗЫЛАШЫК [ра:зы:лашык], *сер.* Ылалашык 1. *Ягшысы разылашык этмек герек* («Гөроглы» эпосы).

РАЗЫЛЫК [ра:зы:лык], 1. Бир зада разы болмаклык, бир пикире гошулмаклык, макул гөрүжилик, ылалашык. *Ол барада училищәниң дирекциясындан разылык алды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Ашыр, дыммак — разылык аламаты дийип душүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мен оңа өз разылыгым билен гелйәними беян эдейин* («Гөроглы» эпосы). 2. Гөвни хошлук, миннетдарлык. *Оңат эдипсиң! — дийип, ондан разыдыгыны билдирйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

РАЗЫЧЫЛЫК [ра:зы:чылык], *сер.* Разылык. *Хәбибә өйленмәге ондан разычылык алды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

РАЙ [ра:й] I, 1. Өз акымлы херекет, майдал. *Көтелиң дүйбүне етип, өз райына аяк алдыгына чапып, бир баша депгниң үстүне чыкды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. Гөвүн, ислег. *Ол, чагаларың райыны йыкмады* («Пионер» журналы). *Шонда хем ол даш-төверегини ялтаклап, отуранларың райыны гөзлейәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ак патышаның райына гарап, энче гезек йүзләп манат беренлер кимлер?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Пәл, ниет, пикир. *Саңа яр герек болса, өзүм тапып берейин, сен бу райыңдан гайт!* («Гөроглы» эпосы). ◇ Райы гайтмак — гөвни йыкылмак, гөвни сынмак.

РАЙ II, *мед.* Өзүнден гитмек кесели, бейхуш болмак кесели. *Ол рай билен кеселләндир* («Совет Түркменистаны» газети).

РАЙ..., Гошма сөзлериң район манысында уланылян биринҗи бөлеги. *Райком, райпо* ве ш. м.

РАЙДАШ [ра:йдаш], Бири я-да бир зат билен ылалашян, оңа райдашлык эдйән, онуң пикирине гошулян, дуйгудаш. *Руссияның бейлеки социал-демократик комитетлери хем «Искра» билен өзлериниң райдашдыкларыны билдирип үградылар* (СССР тарыхы).

РАЙДАШЛЫК [ра:йдашлык], Бәхбитлериң бирлиги, бир пикире, херекете болан актив дуйгудашлык. *Большевиклериң чагырышы боюнча Баку ишчилерине райдашлык аламаты хөкмүнде Петербургда 90 мың ишчи иш ташлады* (СССР тарыхы). *Иш ташлайҗылара райдашлык этмек үчин, Амстердамың бейлеки кәрханаларының хем энчемесиниң ишчилери гошулдылар* («Совет Түркменистаны» газети). *1905-нҗи [illegible] -нҗи январында Ригада Петербург [illegible] райдашлык аламаты астында йүз адам гатнашан [illegible] болды* («Мыдам тайяр» газети). *Халкара пролетар райдашлыгы.*

РАЙО'Н, 1. СССР-иң республикаларының ве облас ларының составына гирйән [illegible] ал бирлик. *Бу гыз бу районлы дөлди, онуң Көнеүр генч районына гелши хем ине, шу биринҗи гезекди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хава, [illegible] менем окувымы гутарып гайтдым велин, районлы хем өз колхозымыза иберәйди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол гүн галып районда Уграмак шайы гутдук* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *[illegible] районда, гумда, голларда, Тыгшытлык этмели хер бир ёлларда* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Географик ыкдысады ве ш. м. аламатлары [illegible] тапаутланан: *Сенагатлы район. Пагтачылык районы. Көмүр чыкар район.*

РАЙОНЛАШДЫРМАК, Юрды административ-территориал районлара бөлүшдирмек. *Областлары районлашдырмак.*

РАЙСОВЕ'Т, Район совети. *Онсөң хем райсовет, тарапындан табшырылан затлары чопанлара [illegible]* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

РАЙЫШ [ра:йыш], Яп ве ш. м. газланда, пеп тарапына чыкарылан гум, үйшүрилен гум сеңнери. *Бу ши кел ябың райышында гөгерен яз отуның үстүнде отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ине кү ли агыр харсаң кесеклери пилиниң үстүне агдырып райышдан аңрык гутде-гутде ашырып башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен ябың райышына чыкдым.*

РАК, *мед.* Бедениң ич йүзүнден ве дашындан доку маларың дүрли тарапа бирсыхлы өсүп яйраян хөвпли чишмеси. *Рак дийилйән кеселиң [illegible] совет ылымының газанан үстүнликлери улудыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы) Ол м ниң бейнимде йигренҗи рак ялы дамар уруп, тә габра гадам урянчам биле яшар» («Совет эдебияты» журналы).

РАКЕ'ТА, 1. Фейерверк ве харбы сигналлар [illegible] уланылян ве атыландан соң ховада ачык [illegible] берйән снаряд. *Хер хайсысы мунди самолётына, [illegible] ракетаның одуна* (Чары Ашыр, Поэмалар) *[illegible] ызлы-ызына дынман атярлар* (А. Говшудов, Эсерлер) *Тәзе атылан ракеталар ене гараңкылыгы [illegible]* (Мәхти Гүсейин, Апшерон). 2. Реактив [illegible] учулян аппарат. *Космос ракетасы. [illegible] ракета.*

РАКЕ'ТКА, Теннис ойнунда пөкги [illegible] урулян ири т некли энҗам.

РАҚЫП [ракы:п], *көн. с.* 1. Бәсдеш, душман. *Бил хак ишимиз гөвне җай болсун, Ракыбың [illegible] -вай болсун* (Нуры Аннагылыч, Сайланан [illegible]). *Ра кыбың тагна сөзлери, Жана дерт олды, дерт ол* («Гөроглы» эпосы). 2. *гөч. м.* Мәхирли, рехимли. *Бар ёвузга ракып душса, Чыдам эйлэр тенлер бишсе* («Со вет эдебияты» журналы).

РАМ [ра:м], Вердиш, эндик, хет, ягдай. *[illegible] лер ятышды, хемме гүрүңчилик өңки рамына гечди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

РА'МА, 1. Айна, сурат отуртмак үчин [illegible] ш. м. дөртбурч шекилли энҗам, чарчува. *[illegible] саханасында тәзе җайлар үчин рама [illegible] ришилди* («Колхоз гүнлери»). *Хәзир олар [illegible] рамаларыны ясамагың ве ремонт этмегиң [illegible] гелип билйәрлер* («Мыдам тайяр» газети) 2. Бири -бирине дирелип. бурч гөрнүшинде беркидилен [illegible] энҗам. *Велосипедиң рамасы.*

РА'МКА, 1. *сер.* Р а м а 1. *Айналарың рамкасы күмүшден, габсасы гызылдан, килди гөвхерден* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Тәсир, айратынлык, галып, чәк, чыгыр. *Шахырың ашакдакы ялы сетирлери онуң дини рамкадан чыкып билмәндигини субут эдйәр* («Эдебият»).

РА'МПА, *театр.* Авансценаның сахнаны ягтылдян ве чыралары өртйән пессежик баръери.

РАНГ, Харбы ве бейлеки ат бөлүнишигиндәки дереже, чин. *Биринҗи ранг харбы юристи. Үчүнҗи ранг капитаны.*

РАПИ'РА, Фехтованиеде санчмак үчин уланылян узын тыглы совук яраг.

РА'ПОРТ, Бир зат барада ёкары инстанция дилден я-да язув үсти билен берилйән ресми доклад, маглумат. *Үстүнликден рапорт берип, Ене өңе гитҗекдирин* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Мен сениң хакында полковнига рапорт ибердим* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Тыченко харбы када гөрә элини папагының этегине галдырып, рапорт берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Звено вожатыларың рапортлары кабул эдиленден соң, йыгнанышык класда башланды* («Пионер» журналы). *Гарягды' рапорт беренден соң, майор онуң аркасына какды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

РАПСО'ДИЯ, *сазч.* Эсасан халк айдым-тансларының темасына багышланып, халк саз гураллары я-да оркестр үчин язылан улы саз эсери.

РАСПИСА'НИЕ, Бир задың бержай эдилмегиниң вагты, ери, ызыгидерлилиги барада маглумат берйән билдириш, график. *Окув расписаниеси тассыкланды.*

РАСТ [ра:ст], *көн. с.* Догры, чын, хакыкат. *Ол гаты раст айдандыр — дийшип, эминлер ерли-ерден тассыклашдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол айдяның раст, йөне велин, шол гарры-гуртуларың хем яшлара этҗек тәсирини ядыңдан чыкарма!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Р а с т г е л м е к — габат гелмек, догры гелмек, лайык гелмек, жүп болмак.

РАСТЛАМАК [ра:стламак], 1. Гөвне жай этмек, аныкламак, айдынлашдырмак. 2. Гөнүлемек, догруламак. *Мерген шол агажа тарап растлап атды* («Совет эдебияты» журналы). *Мавының нышанадан растлап атан соңкы оклары бидерек гечмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Ө з ү ң и р а с т л а м а к — *сер.* Ө з I. *Гарлы өзүни растландан соң, ховлының дервезесиниң хайсы угурдадыгыны ягшы такыклап, эйвандан дүшүп гитди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Дили басылан Вүши кел өзүни чалажа растлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

РАСЧЕТ, *харбы.* Топа, пулемёта хызмат эдйән солдатлар топары. *Ол пулемётларың расчётларының хем көпүси хатардан чыкыпдыр* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Бир сапаркы агыр сөвешде булар өз топларының янында диңе икичәк болуп галдылар, топларының расчёты сандан чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

РА'УНД, *спорт.* Бокс спортунда сөвешиң белли бир тапгырының довам эдйән вагты. *Түркменистаның векили икинҗи раундда гүйчли хүҗүме гечди* («Совет Түркменистаны» газети). *Иң соңкы үч раунд онуң гөз өңүнде пейда болды* («Яш коммунист» газети).

РАФИНА'Д, Арассаланан бөлек-бөлек гант.

РАХАТ [ра:хат], 1. Үмсүмлик, дынчлык, асудалык. *Рахатдан айырян сеслери эшитмез ялы, шол сеслериң гаршысына перде болса болмаярмы?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хырадың хоразлары гиҗәниң рахадыны икинҗи гезек бозанларында, Дервүшалы гөзлерини овкалап, өз өйүне бака чыкды* (Айбек, Новайы). 2. Парахат, ынжалыклы. *Ыллык азабың пуҗа чыкар горкусы Айсолтана рахат укы бермейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Зәхметкешлер ёртуп, рахат ятмады, Ниче йыл җебирлэп хор этди байлар* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Набат өзүңи рахат сакламага чалшып жогап берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Аматлы, оңайлы. 4. Рәхнет. *Ялтанман, ядаман ишледим йөрдүм, Зәхметини чекдим — рахадын гөрдүм* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

РАХАТЛАНМАК [ра:хатланмак], Рахатлык тапмак, көшешмек, ынжалмак, парахатланмак. *Узак вагтлап рахатланып билмән, Артыгың эллерине, хатда чәкмениниң сыйларына чекли огшады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу багтсыз адамыны диңе укы, эхли нерв системасының долы рахатланмагы нормал ягдайына гайтарып билер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ики яна дөзүмли силгерлейән машын рахатланмага май бермейәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

РАХАТЛЫК [ра:хатлык], 1. Долы үмсүмлик, парахатлык, дынчлык, асудалык, ынжалыклык. *Узак азаплардан соң рахатлык, асудалык дөври башланяр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Рәхнет. *Өврепен өкде хүнәриниң үсти билен хем өзи рахатлык гөрмек ислейәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Р а х а т л ы г ы б о з м а к — бирине азар бермек, бирини ынжалыксызландырмак. *Гелип мениң рахатлыгым бозярсың* (Шекспир, Отелло).

РАХАТСЫЗЛАНМАК [ра:хатсызланмак], Рахадың гачмак, рахадың бозулмак, ынжалыксызланмак. *Шәхериң эхли илатыны диен ялы өрүзен говга женап Ахмедини-де рахатсызландырыпды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

РАХАТСЫЗЛЫК [ра:хатсызлык], 1. Рахатлыгың бозуклыгы, рахадың ёклугы, ынжалыксызлык. 2. Аматсызлык, оңайсызлык.

РАХИ'Т, Организмдәки хек дузларының етмезчилик этмеги зерарлы, сүңклери нормал ягдайда өсдүрмейән чага кесели, иглемек кесели, гөйдүклик кесели.

РАЦИОНАЛ, 1. Ислеге лайык, максада догры, пәхимли. *Хер бир машын рационал пейдаланылмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *мат.* Көк алмак аламаты болмадык, саны өлчегдеш болан. *Рационал сан.*

РАЦИОНАЛИЗА'ТОР, Өнүмчилиги, өнүмчилик процеслерини рационализациялашдырмак угрунда ишлейән өңде барыжы ишчи, тәзеликчи. *Рационализаторларың берен теклиплериниң көпүсине середилди. Оларың энчеси оңат рационализаторлардыр, жемгыетчилик ве сыясы ишлере ишеңҗир гатнашыжылардыр* («Совет Түркменистаны» газети).

РАЦИОНАЛИЗАТОРЛЫК, Бир иши максада хас лайык эдип гурамаклык, кәмиллешдирип гурамаклык, тәзеликчилик. *Цехлерде рационализаторлык иши билен мешгулланян цех советлери дөредилип, оларда айры-айры теклиплер ара алнып маслахатлашыляр* («Совет Түркменистаны» газети).

РАЦИОНАЛИЗАТОРЧЫЛЫК, *сер.* Р а ц и о н а л и з а т о р л ы к. *Бу йыл ишчилериң рационализаторчылык херекети көпчүликлейин хәсиете зе болды* («Совет Түркменистаны» газети).

РАЦИОНАЛИЗАЦИЯЛАШДЫРМАК, Бир иши максада хас лайык рационал ёл билен гурамак. *Өнүмчилиги рационализациялашдырмак. Рационализациялашдырмагың хер йылда берйән тыгшытлыгы жуда көпдүр.*

РАЦИОНАЛИ'ЗМ, *филос.* Идеалистик философияда: акыл етирмегиң чешмеси тежрибе дәл-де, пикир дийип хасаплаян философик акым.

РАЦИОНАЛИ'СТ, *филос.* Рационализмиң тарапдары.

РАЦИОНАЛИСТИК, *филос.* Диңе акыла, логика даянян.

РА'ЦИЯ, *сер.* Р а д и о с т а н ц и я. *Алексей рацияның*

үстүне абанып, оңа эңегини дегрәйжек болярды («Совет эдебияты» журналы).

РАЯТ [ра:ят], *көн. с.* Белли бир дөвлетиң гражданлыгына дегишли болан, бир дөвлете табын болан. *Хыва ханына раят болаймакчымыка?* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Атасы француз, энеси юнан, раяты швецариялы* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Ак патыша өзүниң сада раятларындан уруш ишине көмек сораяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Раятларың өрән шатдыгы, гошуның хемме затдан үпҗүндиги барада якымлы гүррүңлер берди* («Совет эдебияты» журналы).

РАЯТЛЫК [ра:ятлык], Белли бир раята дегишлилик, табынлык. *XIX асырың башларында абдал түркменлери ве бейлеки түркмен тайпалары рус раятлыгына кабил эдилипдир* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕ, *сазч.* Саз гаммасының икинжи нотасы.

РЕАБИЛИТАЦИЯЛАШДЫРМАК, *юр.* Өңки хукугыны долы дикелтмек.

РЕАБИЛИТИРЛЕМЕК, *юр.* Өңки хукугыны бермек.

РЕАБИЛИТИРЛЕНМЕК, *юр.* Өңки хукугы дикелдилмек, өңки хукугы берилмек.

РЕАГЕ́НТ, *хим. сер.* Реактив I.

РЕАКТИ́В I, *хим.* Бир мадданы икинжи бирине бирлешдиренинде, айратын химики реакция дөремек билен, шол составда агтарылян мадданы тапмага мүмкинчилик берйән мадда.

РЕАКТИВ II, I. *хим.* Химики анализ вагтында реактив болуп хызмат эдйән. *Реактив маддалар.* 2. *тех.* Чыкян газларың, бугун ве ш. м. депгини билен херекете гетирилйән. *Реактив самолёт.*

РЕА́КТОР, I. *хим.* Белли температура ве басыш аркалы химия реакциясыны гечирйән аппарат. 2. *физ.* Ичинде атом ядроларының бөлүнмегиниң улгамлы реакциясы гечирилйән установка.

РЕАКЦИОН, Көне дүзгүни дикелтмәге я-да антидемократик, антипролетар дүзгүнлери гурамага, революцион херекети ве хер хили прогреси басгылап депгилемәге гөнүкдирилен, реакцияның бәхбидини гораян. *Реакцион метбугат.*

РЕАКЦИОНЕ́Р, Прогресиң ганым душманы, реакцион сыясатың тарапдары. *Гоголь Собакевичиң образында ачгөз, ёлуҗы кулагың ве реакционериң типини улы чеперчилик билен мөхүрледи* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

РЕА́КЦИЯ I, *сыясы.* Революцион херекете ве хер хили прогресе гаршы гөреш этмек ёлы билен, көне дүзгүни дикелтмәге чалышян сыясы хөкүмдарлык режими, сыясаты. *Өнде барыҗы рус акылдарлары хөкүметиң рехимсиз репрессияларына гарамаздан, реакция гаршы гөреш алып барярдылар* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Думлы-душдан хыҗувлы шыгарлар яңланды: — Ек болсун реакция! Ек болсун Ахмеди!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

РЕАКЦИЯ II, *хим.* Җисимлер арасындакы гаршылыклы химики арагатнашык. *Бирлешме реакциясы. Химики реакциялар.*

РЕА́Л I, Гадымы испан пулы.

РЕА́Л II, *полигр.* Набор кассасы ве тайяр набор саклянян шкаф.

РЕА́Л III, Хыялы дәл-де, чын, аныk, хакыкы. *Мадды дүнйәдәки хер бир ваканың өз себәби, өзүниң реал эсасы бар* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Зелили өз дөредиҗилигинде реал сөйгини васп эдипдир.*

РЕАЛИ́ЗМ, Эдебиятдакы ве сунгатдакы объектив хакыкаты онуң типик хәсиетлери билен хас догры ве долы, чун гөркезмеги максат эдинйән акым. *Гоголь пушкинчилик реализминиң принциплерини довам этдирди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Крыловың баснялarының йөнекейлиги ве тебигылыгы реализм билен б[illegible]* («Эдебият»). *Совет реализми.*

РЕАЛИ́СТ, Реализмиң тарапдары, реализми дов[illegible] этдиржи. *Гоголы «тәзе дөврүң бейик реалисти» д[illegible] атландырды* («Совет эдебияты» журналы)

РЕАЛИСТИК, Реализме хас болан, реализмиң пр[illegible] циплерине эсасланян. *Крылов дүнйә эдебиятында [illegible] няны реалистик эсер этди, ягны дурмушы хакыкы[illegible] кезйән эсер этди* («Эдебият»). *Пушкиниң [illegible] реалистик романы рус эдебиятының тәзе [illegible] леди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер) *Реалистик [illegible] жы. Реалистик роман. Эдебиятда реалистик угур.*

РЕАЛЛЫК, Реализме эерижилик, хакыкылык.

РЕБО́РДА, *тех.* Демир ёл тигириниң рельсдеги сыпы[illegible] лыгы үчин гуршавының гырасындакы [illegible] дуран [illegible]

РЕ́БУС, Бир топар чылшырымлы фигуралардың, хар[illegible] ларың ве белгилериң үсти билен аңладылян тапмача.

РЕВА́НШ, Еңленден соң гайтадан еңмек ниети б[illegible] гечирилйән гөреш, ярыш.

РЕВАНШИ́СТ, Реванш сыясатыны алып барш[illegible] реваншың тарапдары, ахмырчыл.

РЕВАНШИСТИК, Реваншисте хас болан.

РЕВВОЕНСОВЕТ, Революцион харбы совет.

РЕВИЗИОНИ́ЗМ, *сыясы.* Капиталистик гурлуш[illegible] сакламак ү[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Марксың таглыматының революцион ыкдысады, сы[illegible] ве философики эсасларыны «ревизия этмели» диен бу[illegible] жуаз угур, марксизме душман болан акым.

РЕВИЗИОНИ́СТ, *сыясы.* Ревизионизмиң тарапдар[illegible]

РЕВИЗИОНИСТИК, *сыясы.* Ревизионистлере хас [illegible] лан.

РЕВИ́ЗИЯ, Бир эдараның я-да везипели адамың [illegible] лейшлериниң догрулыгыны ве канунылыгыны бар[illegible] мак максады билен гечирилйән дерҗев, барлаг. *Хо[illegible] да ревизия гечирмек.*

РЕВИЗО́Р, Дерҗевчи; барлагчы.

РЕВКО́М, Октябрь революциясының гайярлыгы[illegible] дурмуша гечирилмегине ёлбашчылык эден [illegible] рево[illegible] юцион комитет ве гражданлык уршы хем-де даша[illegible] юрт харбы интервенциясы döврүнде Совет хөкүмет[illegible] ниң ерли адатдан дашары органы. *Совет[illegible] Совет[illegible] кимиетиниң [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] советлериң гурултайларыны тайярламага* [illegible] (СССР тарыхы).

РЕВОЛЮЦИОН, Революцияның [illegible] эдйән, революцияның амал эдилмегине [illegible] *Пролетариат сыпыкың, Революцион батыры. Бү[illegible] Гызыл Гошуның, Ёлбашчысы, сердары* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Революцион таглымат.* [illegible] *херекет.*

РЕВОЛЮЦИОНЕ́Р, Революцион херекете [illegible] жы, революцион иш билен мешгул болан адам. *Адат[illegible] угрунда берип жаныны, Полат зынданларда [illegible] ян көп. Олар гурбан боляр гечйәр жаныңдан, Эмма [illegible] волюционер артяр гүн-гүнден* (Ш. Кекилов, Сайлан[illegible] эсерлер).

РЕВОЛЮЦИОНЕ́РКА, Революция [illegible] машгала.

РЕВОЛЮЦИОНИЗИРЛЕМЕК, *сыясы.* [illegible] идеяларыны яйратмак, бир зада революцион хәс[illegible] бермек.

РЕВОЛЮЦИОНИЗИРЛЕШМЕК, *сыясы.* Käçүлик[illegible] йын хәсиетде революция идеялары билен рухланмак, [illegible] волюцион хәсиете эе болмак.

РЕВОЛЮЦИОНИ́ЗМ, Революцион таглымат[illegible] идеялары яйрадыш.

РЕВОЛЮЦИОНЛЫК, *сыясы.* Революцион хәсиет[illegible] лик, революция идеялары билен рухланаплык.

РЕВОЛЮ́ЦИЯ, I. *сыясы.* Антагонистик сыпы[illegible]

гетде: өнүмчилик усулы билен өнүмчилик гатнашыкларының арасындакы эмеле гелен гапма-гаршылыклары чөзйән хем-де жемгыетчилик өнде барыжы сынпың хәкимиети зорлук билен эле алмагына алып барян жемгыетчилик-сыясы гатнашыкдакы дүйпли агдарылышык. *Тарых көп революциялары билйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Жахана жар болан революцияның Бейик еңшиниң гүйчли бады бар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Ылымда, техникада, сунгатда ве ш. м. дүйпли өзгериш. *Медени революция. Өнүмчилик революциясы.*

РЕВТРИБУНА'Л, Революцион трибунал.

РЕ'ГБИ, *спорт.* Футбол ойнуның бир гөрнүши.

РЕГЕНЕРАТИВ, *тех.* Ишлейиш, өсүш процесинде тәзеден дөредижи, тәзеден дикелдижи. *Регенератив печь. Регенератив процес.*

РЕГЕНЕРА'ТОР, *тех.* 1. Ичиндәки хованы йылытмак үчин хызмат эдйән регенератив печдәки камера. 2. Ишленен йылы хованың йылылыгыны пейдаланмак үчин уланылян серишде. 3. *рад.* Өзбашдак радиотолкун яйрадян приёмник.

РЕ'ГЕНТ, 1. *сыясы.* Монархың орнуна вагтлайын хөкүмдарлык эдйән дөвлет хәкими. 2. Көпленч килиселерде айдылян хорларың дирижёры.

РЕГЕНТЛИК, 1. *сыясы.* Регентиң вагтлайын хөкүмдарлык этмеги. 2. Регентиң хәкимиети доландырян дөври. 3. Регентиң кәри, везипеси.

РЕГИОНАЛ, Бир я-да бир нәче дөвлете, область дегишли болан. *Регионал пакт.*

РЕГИ'СТР, 1. Бир задың адыны гөркезйән список, язгы китабы. 2. *сазч.* Саз гуралларының сесиниң гүйжүниң ве белентлигиниң дережеси. 3. Дүрли машынлардакы, приборлардакы ве абзаллардакы регулятор. 4. Язув машинкаларының клавишлериниң ве харпларының хатары. *Машинканың ашакы регистри.*

РЕГИСТРА'ТОР, 1. Эдаралардакы бир задың регистрация ишиниң алып барян ишгәр. 2. Автоматик язян гурал.

РЕГИСТРАТУ'РА, Эдараның регистрация ишини алып барян бөлүми. *Врачың янына бармак үчин регистратура йүз тутуң!*

РЕГИСТРАЦИОН, Регистрирлемек үчин хызмат эдйән, хасаба алмак үчин герекли болан. *Регистрацион кагыз.*

РЕГИСТРИРЛЕМЕК, Хасаба алып беллемек, регистрациядан гечирмек. *Гелйән почталары регистрирлемек. Никаны регистрирлемек.*

РЕГИСТРИРЛЕНМЕК, Хасаба алынмак, регистрациядан гечирилмек, регистрациядан гечмек. *Делегатларың әхлиси регистрирленди.*

РЕГЛА'МЕНТ, 1. Межлис ве ш. м. ишлери алып бармак үчин белленйән дүзгүн-тертип. *Чыкып геплейәнлере регламент боюнча бәш минут берилди.* 2. Белленен дүзгүнлериң жеми, устав.

РЕГЛАМЕНТИРЛЕМЕК, Регламенте боюн эгмек, йөрите чыкарылан карара боюн эгмек.

РЕГЛА'Н, 1. Ең билен омуз тутуш, бүтеви эдилип бичилен бичим (пальто, көйнек ве ш. м.). *Реглан бичимли пальто.* 2. Шол бичимде бичилен пальто, куртка ве ш. м. *Ол өзүниң гайыш регланыны сүйрәп, сәхраның ичи биляи әдимләп угради* («Совет эдебияты» журналы). *Мен язына реглан плащ геййәрин.*

РЕГРЕС. Ыза гайдыш, ыза херекет эдиш, өсүшдәки ыза гайтмаклык. *Капиталистик хожалыгында регрес йүзе чыкяр.*

РЕГРЕССИВ, Өз өсүшинде ыза чекилйән, регресе алып барян. *Регрессив өсүш. Регрессив ассимиляция.*

РЕГРЕССИРЛЕШМЕК, Ыза чекилмек, регресе тарап бармак, эрбетлешип башламак. *Капиталистик сенагат шу гүне ченли регрессирлешмегини довам эдйәр.*

РЕГРЕ'ССИЯ, Ыза чекилижилик, ыза гайдыш, ыза херекет эдиш.

РЕГУЛЯ'ТОР, Машының механизминиң ишлейшини сазламак үчин автоматик гурал. *Бугуң регуляторы. Тогуң регуляторы.*

РЕД..., Гошма сөзлериң «редакцион» диен маныны аңладян биринжи бөлеги.

РЕДАКТИРЛЕМЕК, 1. Текст чапа тайярлананда, оны барлап дүзетмек. *Макаланы редактирлэп гутармак. Голязманы редактирлемек.* 2. Редакторлык этмек, бир задың чап эдилмегине ёлбашчылык этмек. *Ленин илкинжи большевистик газет болан «Новая жизнь» газетини редактирлейәрди* (СССР тарыхы).

РЕДАКТИРЛЕНМЕК, Текст чапа тайярлананда, барланып дүзедилмек, текстиң редакциясы гечирилмек. *Журнал редактирленип гутарды.*

РЕДАКТИРЛЕШМЕК; Редактирлемәге көмек этмек, редактирлемәге көмеклешмек.

РЕДА'КТОР, Редактирлейән адам. *Жогапкәр редактор. Газетиң редакторы.*

РЕДАКТОРЛЫК, Редакторың иши, кәри.

РЕДАКЦИОН, Редакция дегишли болан. *Мунуң өзи «Вперёд» газетиниң чыкмагы хакындакы редакцион хабарларда-да гөс-гөнүң гөркезилипди* («Совет эдебияты» журналы). *Редакцион совет. Редакцион бөлүм. Редакцион коллегия.*

РЕДА'КЦИЯ, 1. Чапа тайярламак үчин бири тарапындан ишленип дүзедилен текст. *Китап Бердиевиң редакциясы билен чап эдилди.* 2. Редакторлар коллективи, шонуң ялы-да нешириятың голязмалары чапа тайярлаян бөлүми. 3. Нёширлер чапа тайярланылян, редактирленйән жай.

РЕДИ'СКА, Турпуң бир гөрнүши.

РЕДИ'Ф, *эдеб.* Рифмадан соңкы гелйән сөзлер. *Лэлелерде-де редиф уланыляр.*

РЕДКОЛЛЕ'ГИЯ, Редакцион коллегия. *Окувчылар дивары газетиң редколлегиясыны тәзеден сайладылар.*

РЕДУ'КТОР, 1. *тех.* Херекети бир валдан бейлеки вала берйән механизм, бир механизмиң херекетини песелдйән гурал, айлавларың санына азалдян дишли гечиржи. 2. *хим.* Кислороддан сапланып билйән мадда.

РЕДУКЦИОН, Редукция дегишли болан. *Редукцион клапан.*

РЕДУ'КЦИЯ, 1. Чылшырымлының хас йөнекее гечмеги. 2. Сөзде сеслериң гүйжүниң говшамагы, песелмеги.

РЕДУЦИРЛЕНМЕК, 1. *хим.* Кислород билен водороды чалышмак я-да бир жисимден кислороды айырмак. 2. Ысгынсыз, чала эшидилмек, сеслериң гүйжи говшамак, редукция сезевар этмек.

РЕДУЦИРЛЕНМЕК, Ысгынсыз, чала эшидилмек, редукция сезевар болмак.

РЕЖИ'М, Гиризилен дүзгүн-тертип. *Иймитленмегиң режиминиң уллакан әхмиети бардыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Кеселханада берк режим бержай эдилйәр. Окувчының гүнделик режими.*

РЕЖИССЕР, Театр я-да кинематография оюнларыны сахнада гойян я-да экрана гечирйән чепер ёлбашчы. *Ол драма театрында режиссёр болуп ишлейәр.*

РЕЖИССЕРЛЫК, Режиссёрың иши, режиссёрың кәри. *Режиссёрлык сунгаты. Ойна режиссёрлык этмек.*

РЕЖИССЕРЧЫЛЫК, *сер.* Режиссёрлык.

РЕЖИССУ'РА, 1. Режиссёрлык кәри. 2. Режиссёрлар.

РЕЖЕ, 1. Аламат, нышан. *Йылың яман режеси дайханы рухдан дүшүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Иш алып баршың режеси яман дәл—дийип, директор жогап берди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Ниет, хыял, ягдай. *О-хо! — эдип, Байрамов режәниң гең дәл-*

дигини аңып, оның янындан айрылды (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Вүши кел режәң ген дәлдигини аңлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

РЕЖЕЛЕМЕК, I. Тертибе салышдырмак, жайлашыклы ерлешдирмек, ербе-ер гоюшдырмак. 2. Гелшик бермек, тарашламак, эндиганламак. *Инди олар реңклемек, сувамак, режелемек ишлерини өзбашдак амала ашыряр-лар* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕЖЕЛЕНМЕК, I. Тертибе салынмак, жайлашыклы ерлешдирилмек, ербе-ер эдилип гоюлмак. *Хер хили резинден эдилен ойнавачлар режеленип гойлупдыр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Гелшик берилмек, тарашланмак, эндиганланмак.

РЕЖЕЛЕТМЕК, I. Режели этдирмек, режели гойдурмак, тертибе салдырмак. 2. Гелшик бердирмек, тарашлатмак, эндиганлатмак.

РЕЖЕЛЕШМЕК, I. Режелемәге көмеклешмек, режели гоюшмак, тертибе салышмак. 2. Гелшик бермәге көмек этмек, тарашлашмак, эндиганлашмак.

РЕЖЕЛИ, I. Тертибе салнан, ербе-ер гойлан, жайлашыклы ерлешдирилен. *Электрик чыраларының хатары тәзе шәхериң көчелериниң хемме тарапына режели дүзүлипдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Гиң мейданда режели хатар экилен гөк багларың хеммесиниң дүйбүниң бир метр чемеси ери инди дув ак болуп гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Гелшик берлен, тарашланан.

РЕЖЕЛИЛИК, I. Тертиплилик, ербе-ерлик, жайлашыклылык. 2. Гелшиклилик.

РЕЖЕСИЗ, I. Тертипсиз, булашык, булам-бужар, акан-дөкән. *Ол өзүниң тегеленип дуран бугдайреңк йүзүндәки режесиз өсен гара сакгалыны сыпалап гойберди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Гелшиксиз, тарашланмадык.

РЕЗЕ'РВ, I. Әтияч үчин сакланян зат, запас, ресурс. *Олара, хамала, резервде дурян машынлар диймек болжак* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. *харбы.* Герек вагтында пейдаланмак үчин командириң ыгтыярына берлен гошун бөлүми. *Биденко өз батареяларының шу вагт резервде дуряндыгыны гөрүп дүшүнди* («Совет эдебияты» журналы). 3. *харбы.* Мобилизация боюнча гошунчылыга чагырылян харбы борчлуларың составы. ◇ Зәхмет резервлери — *сер.* Зәхмет.

РЕЗЕРВУА'Р, Сувуклык ве газ сакланян гап. *Резервуарың ченденаша гызмагы нетиҗесинде примусың ярылмагы мүмкиндир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

РЕЗЕРВЧИ, *харбы.* Резервдәки харбы гуллукчы. *Резервчилерден дүзүлен пыяда дивизия белленен ерине етмек үчин ядавлык билен херекет эдйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

РЕЗИДЕ'НТ, I. Дипломатик векил. 2. Бир дөвлетде мыдамалайын яшап йөрен башга бир дөвлетиң адамсы, граждаңы. 3. Башга бир дөвлетде нчалылык ишлерини алып бармак үчин дашары юрт разведкасының гизлин ёлбашчысы.

РЕЗИДЕ'НЦИЯ, Хөкүметиң, дөвлет башлыкларының, ёкары везипели адамларың болян ери. *Ханың томускы резиденциясына тарап өврүленден, илкинжи гаравул постлары оларың өңлерини кесдилер* («Совет эдебияты» журналы).

РЕЗИН [рези:н], I. Вулканизирленен каучук хөкмүнде ясалан юмшак, эластик мадда. *Бизиң бригадиримиз маңа бир кичиҗик резин әдик гетирип берди* («Токмак» журналы). *Резинден эдилен өнүмлер.* 2. Дүрли язгылары бозмак, өчүрмек үчин бозгуч. 3. Резинлешдирилен баг, даңы.

РЕЗОЛЮ'ЦИЯ, I. Ара алнып маслахатлашылан бир меселе боюнча чыкарылан карар. *Гурултай либерал-рың контрреволюцион тактикасыны ашкарлаян пашаг-меклиги талап эден большевистик революцияны кә-этди* (СССР тарыхы). 2. Башлыгын өз буйрукларыны гызың йүзүнде гысгажык беян эдйән язгысы. *Арза-золюция гоймак.*

РЕЗОНА'НС, I. Сес толкунларының бир текизлик дегип ызына гайданда өккүсинден хас тапалмагы сиң яңланмагы. 2. *гөч. м.* Бир ваканың ил арасына ч яйрамагы.

РЕЗОНА'ТОР, Сеси гүйчлендирмек, гаталтмак гурал.

РЕЙГАН [рейга:н], *көн. с.* Бидерек, бихуда, сиз. *Мен, оглум, сениң арлы йыллык азабың рейган болмагына гынанярын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдә *Сәхелче гелеңсизлик эдилсе, йыл бойы чекилен азаб рейган болмагы мүмкинди. Бизиң әхли эдил меселе-зы рейгана чыкараймагыңыз бирнеме гөдегрәк болу* («Совет эдебияты» журналы).

РЕЙД I, *деңизч.* Портда, деңиз кенарында ве ш гәмилериң дурмагы үчин аматлы болан сув пикиши *«Кооперация» бир нәче гүн нобата гарашып, рейде ду ярды* («Мыдам тайяр» газети).

РЕЙД II, I. Атлы гошуның я-да партизан отрад рының душманың тылына дарамагы. 2. Жемгыетчил гурамаларының табшырыгы боюнча а дансызлыкда гечирйән жемгыетчилик барлаг. *Ком мол гурамалары яшларың рейдини дүзсүн ве олар йыгнасын* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕЙИС, *көн. с.* Башлык, ёлбашчы. *Сапар, хаки рыхыңдан ғүррүң берсене, Эсгериҗиниң рейиси сиз нәхили сува салма енжип, соң хем дерсе* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

РЕ'ЙКА, *геод.* Ики нокадың бейиклигини тапылламак үчин нивелирлеме ишинде уланылян, ин сизже агач, тагта. *Штогың дешигиндең ин гечйәнлигини билмеклик сув өлчейжи рейка ар амала ашыряляр* (Ф. Г. Севостьянов. Т гованаларың суварылышы).

РЕЙС, Гәминиң, самолётың, автобусың ве ш. м. пункт аралыгындакы белли бир маршрут боюнча га навы. *Ол нобатдакы рейсде экен* («Совет Түркмениста ны» газети). *Биз самолётың икинжи рейси билен у радык.*

РЕЙСФЕ'ДЕР, I. Тушь билен чызык чызылян гал 2. Галамың ужуна гейдирилйән демир.

РЕЙСШИ'НА, Улы чызгы линейкасы.

РЕЙХАН [рейха:н], *бот.* Нарпыза меңзеш ара ыслы от. *Сачларың толкуняр рейхан ялы, Сен ягын өзгәге этме хыялы* («Совет эдебияты» журналы).

РЕЙХСТА'Г, 1945-нжи йыла ченли: ермандакы парламент ве парламентиң Берлиндәки жайы. *Бе байдагы асмана галып, Рейхстагың депесинде* (Чары Ашыр, Поэмалар).

РЕ'КВИЕМ, *сазч.* Яс хәснетиндәки гайгылы саз эсери.

РЕКВИЗИРЛЕМЕК, Жемгыетчилик гурамаларының я-да айратын адамларың эмләгини дөвлетиң пейдасы на межбуры суратда гечирмек.

РЕКВИЗИРЛЕНМЕК, Жемгыетчилик гурамаларының я-да айратын адамларың эмләги межбуры суратда дө летиң пейдасына гечирилмек.

РЕКВИЗИЦИОН, Реквизиция дегишли болан.

РЕКВИЗИ'ЦИЯ, Межбуры суратда алмаклык, зор лук билен алмаклык.

РЕКЛА'МА, Бир зат барада гиңден хабар берйә билдириш, плакат. *Лекция окалжакдыгы барада ск билдириши-де, рекламаның-да болмазлыгы өтүнли нәдогрудыр* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕКЛАМА'ЦИЯ, *сөвда.* Харыдың хилиниң пеш

я-да аграмының аз гелмеклиги себәпли, чекилен зыяны өдемек максады билен шикаят эдип, йитгини талап этмеклик.

РЕКОМЕНДА'ЦИЯ, Бири я-да бир зат хакда берилйән оңайлы баха. *Партия членлигине гечмек үчин рекомендация алмак.*

РЕКО'РД, Машкларда, ишде, спорт ярышларында газанылан үстүнлигиң иң ёкарқы пеллеси, ёкары дережели үстүнлик. *Нәме дийселер хем, хер товукдан 150 юмурта алмак хер киме башартмаяр. Мунуң өзи әхли район боюнча рекорддыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол биринҗи гезек республикан рекорды тәзеледи* («Пионер» журналы).

РЕКОРДСМЕ'Н, Рекорд гоян спортсмен. *Командаңың составында Түркменистаның чемпионлары ве рекордсменлери бар* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕКОРДСМЕ'НКА, Рекорд гоян спортсменка.

РЕКСИ'Т, Даг ишлеринде уланылян партлайжы мадда.

РЕКТИФИКА'Т, *тех.* Сапланан спирт, арассаланан спирт.

РЕКТИФИКА'ЦИЯ, 1. Гошантдан сапламаклык, гарындыдан арассаламаклык. 2. *мат.* Эгри чызыгың узынлыгыны хасапламаклык.

РЕ'КТОР, Университете ве ёкары окув жайларына ёлбашчылык эдйән адам. *Университетиң ректоры.*

РЕКТОРА'Т, Университетиң ве ёкары окув жайларының ишини доландырян хем-де ректор тарапындан ёлбашчылык эдилйән эдара. *Ректорат, партия ве көпчүлик гурамалары шол хаты маңа говшурдылар* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

РЕКТОРЛЫК, Ректорың везипеси.

РЕЛЕ', *физ., тех.* Белли бир үйтгетме пейда болында электрик зынҗырыны бирикдирйән я-да яздырян автоматик гурал.

РЕЛИ'КТ, Гадым заманың галындысы хөкмүнде сакланан зат, хадыса, организм.

РЕЛЬЕ'Ф, *геогр.* 1. Ериң үстүниң дүзүлиши, гурлушы. *Гарагумда рельефиң эсасы формаларының эмеле гелмегинде соңкы дөвүрде эсасы ролы ел ойнапдыр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). 2. Гүберчек шекил.

РЕЛЬС, Демир ёлда шпаллара беркидилен, үстүнден паровоз, вагон тигирлери йөрейән инсизже полат дүшек. *Рельслер чатылып, цехиң ичине Дөрт тарапдан отлы ёлы чекилен* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Онуң шөхлелери демир ёл рельслериниң үстүнде ойнаклаярды* («Мыдам тайяр» газети).

РЕЛЯТИВИ'ЗМ, *филос.* Объектив дүнйә акыл етирип болжак мүмкинчилигини инкәр эдйән ве әхли билимлери относител хасап эдйән галп идеалистик таглымат.

РЕЛЯТИВИ'СТ, Релятивизмиң тарапдары.

РЕМЕЗАН [ремеза:н], *көн. с.* Түркмен йыл хасабының онунҗы айы. *Ремезан айы.*

РЕМЕ'ЛИТАРИЗИРЛЕМЕК, *сыясы.* Яңадан милитаризмлешдирмек.

РЕМО'НТ, Дөвлен, көнелен я-да харап болан зады дүзедип бежериш. *Колхозда озалдан бар болан мал жайлары бир кемсиз ремонт эдилди* («Яш коммунист» газети). *Өңкүси йыл шол жайда дикелдиш ремонты гечирилди* («Токмак» журналы).

РЕМОНТЧЫ, Дөвлен, көнелен я-да харап болуп заяланан затлары бежерйән, ремонт эдйән ишчи, ремонт эдиҗи. *Скважиналары ремонт эдйән ремонтчылар инчемик турбалары, бармак ёгынлыгындакы шланглары ериң ичегесини чөшлейән ялы согурярдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Ерасты ремонтчылар бригадасының коллективи үстүн чыкды* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕНДЕ, Агажы текиз ёнмак, йылмамак үчин гурал, ёнгуч. *Инди даш ёнулмагының сесине агач уссаларының ренделериниң сеси гошулярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Тәзе алнан гуралларың арасында ренделериң 20-си бар* («Мыдам тайяр» газети).

РЕНДЕЛЕМЕК, Ренде билен ёнмак, ренде билен йылмамак. *Тагтаны ренделемек. Агачлары ренделәп гутармак.*

РЕНДЕЛЕНМЕК, Ренде билен ёнулмак, ренде урулмак, ренде билен йылманмак. *Ренделенип ёнулан агажың йүзүне бармакларыны дегрип гөрди* («Совет эдебияты» журналы).

РЕНДЕЛЕТМЕК, Ренде билен йылматмак.

РЕНДЕЛЕШМЕК, Ренделемәге көмек этмек, ренделемәге көмеклешмек, ренде билен йылмашмак.

РЕНТГЕ'Н, 1. Бир нәче дуры дәл жисимлерден гечмәге укыбы болан гөзе гөрүнмейән шөхлелер. *Кәбир кеселлери рентген аркалы бежермегиң тәзе усуллары тапылды.* 2. *мед.* Шол гөзе гөрүнмейән шөхлелер аркалы кесел бежермек үчин хызмат эдйән аппарат. *Яра кесмеклериниң эп-эслиҗ азаландыгыны рентген гөркезди* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

РЕНТГЕНОГРА'ММА, Рентген шөхлелериниң көмеги билен алнан фотосурат.

РЕНТГЕНОГРА'ФИЯ, 1. Рентген шөхлелериниң көмеги билен жисими өвренмеклигиң усулы хакындакы ылым. 2. Рентген шөхлелериниң көмеги билен дуры болмадык предметлериң ич гурлушыны сурата алыш.

РЕНТГЕНО'ЛОГ, Рентгенология ве рентгенотерапиядан специалист. *Рентгенолог болуп ишлемек.*

РЕНТГЕНОЛОГИК, Рентген шөхлелерине дегишли болан, шоңа хас болан.

РЕНТГЕНОЛО'ГИЯ, Медицинаның рентген шөхлелерини ве оларың кесел бежермекде уланылышларыны өвренйән бөлүми. *Инчекеселе гаршы гөрешмекде рентгенология айратын әхмиете эе болды* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕНТГЕНОСКОПИК, Рентгеноскопия дегишли болан.

РЕНТГЕНОСКОПИ'Я, Рентген шөхлелери билен ышыкландырмак аркалы гечирилйән барлаг.

РЕНТГЕНОТЕРАПИ'Я, Рентген шөхлелериниң көмеги билен кесел бежериш.

РЕНЧ, Азап, дерт, гүзап. *Оглан кемала геленде, везир ренжиниң бидерек гитмәнлигине гуванып, патышаның дергахында огланың гылыгыны тарыплапдыр. Байлар хич хили ренч этмән герегини алярлар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Ол өз экин мейданындан хич бир ренч гөрмән, энеден доглушы ялы самсыклыгына-да өлер* (М. Горький, Эсерлер).

РЕҢБЕ-РЕҢ, Дүрли реңкдәки, хер хили реңкли. *Ачылды ал-яшыл реңбе-рең гүллер. Бахар реңбе-рең гүлләлеклерини ачып, мөвч уруп парлады* («Совет эдебияты» журналы).

РЕҢК, 1. Боялан, чалнан задына башгача гөрнүш берйән ве боямак үчин уланылян материал, бояг. *Биз кагыз, галам, реңк гетирдик-де, тегелек столуң төверегинде сурат чекмәге ерлешдик* (Л. Н. Толстой, Эсерлер). 2. Бир задың тебигы өвүшгини, гөрнүши. *Шунуң ялы ал-элван реңк овадан гүллери мен мундан озал хич вагт гөрмәндим* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Шол орта бойлы, аррык аялларың сачлары хына реңкиндеди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Реңк ачмак — говы реңке өврүлип башламак, реңки оңатлашмак. *Гүнсайын ишҗөнйәр, нагыш реңк аляр* («Совет эдебияты» журналы). Реңкини дурламак — оңат бир гөрнүше гелмек, реңкини тәзелемек, етишмек, бишмек; семремек. Реңкиң агмак — горкмак, эссиң айылмак ве ш. м. себәплере йүзүң агармак. *Яңаклары гызармаяр алма дей. Нәме себәп реңки бираз*

агыпдыр (Б. Кербабаев. Айлар). Йүзүнин реңки өчмек — *сер.* Йүз I. Өли реңки урмак — 1) горкудан реңки гачмак, йүзи агармак; 2) сыркавлык, хорлук зерарлы реңкин солмак, саралмак.

РЕҢКДЕШ, Реңки тайдан меңзеш, реңки бир, бир меңзеш реңкли. *Реңкдеш мата.*

РЕҢКЛЕЙЖИ, Мата ве ш. м. зады бояян, реңклейән адам, аппарат, боягчы, нилгәр. *Комбинатда йүпек докайжы, йүпек эгрижи, сарайжы, реңклейжи фабриклер бар* («Совет Түркменистаны» газети). *Трестде кирпич өрүжилерден, сувагчылардан, реңклейжилерден, агач усаларындан ыбарат комплекслейин бригадаларын саны барха көпелйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕҢКЛЕМЕК, Реңк чалмак, реңк билен йүзүни өртмек, боямак. *Гапыларын овнук-ушак ерини реңклемели* («Совет эдебияты» журналы). *Биз жайымызын реңклемек, сувамак ишлерини өзбашдак амала ашырярыс.*

РЕҢКЛЕНМЕК, Реңк чалынмак, реңк урулмак, боялмак. *Жамал эже отуран жайыны реңкленен потологына серетди* (А. Говшудов. Көпетдагын этегинде). *Гандан реңкленен байдагы парлат* (Ш. Кекилов. Сайланан эсерлер).

РЕҢКЛЕТМЕК, Реңк чалдырмак, реңк урдурмак, боятмак. *Жайы реңклетдип гутармак. Әпишгелери реңклетмек.*

РЕҢКЛЕШМЕК, Реңклемәге, боямага көмек этмек, бояг чалышмак.

РЕОСТА'Т, Тогун гүйжүни ве онун гүйженмесини дүзгүне салян гурал.

РЕПАРАЦИ'ОН, Репарация дегишли болан.

РЕПАРА'ЦИЯ, *сыясы.* Уруш зерарлы чекилен әхли зыянларын, харажатларын бахасыны еңижи дөвлете еңлен дөвлет тарапындан төленмегн.

РЕПАТРИА'НТ, *сыясы.* Репатрнация эсасында ватанына доланян адам.

РЕПАТРИА'ЦИЯ. *сыясы.* Репатрнирлемеклик ишини гечирме.

РЕПАТРИИРЛЕМЕК. Бир себәбе гөрә есир алнан, гачгак болан адамлары ватанына доландырмак.

РЕПАТРИИРЛЕНМЕК. Бир себәбе гөрә есирлиге алнан, гачгак болан адамлар ватанларына доландырылмак.

РЕПЕРТУА'Р, 1. Театрда гоюлмалы пьесаларын жеми. *Түркмен драма театрының репертуарында классыкы драматургия эп-эсли орун эелейәр* («Мыдам тайяр» газети). *Театрларын репертуарлары дүрли-дүрли темалары өз ичине аляр.* 2. Актёрларын, сазандарларын ве ш. м. ерине етирйән театрал ролларының жеми. *Хоруң репертуарына тәзе-тәзе айдымлар гириздик* («Мыдам тайяр» газети).

РЕПЕТИРЛЕМЕК. Көпчүлик өңүнде чыкыш этмек үчин бир зады өңүнден өвренмек, гайталап тайярламак, репетиция этмек.

РЕПЕТИРЛЕНМЕК. Көпчүлик өңүнде чыкыш этмек үчин өвренилмек, репетиция эдилмек.

РЕПЕТИ'ТОР, Сапакларына етишмейән окувчыны өйлеринде окадян мугаллым. *Репетитор болуп ишлемек.*

РЕПЕТИТОРЛЫК. Репетиторын ише онун кәри. *Чехов үч йыл Таганрогда өйлерде сапак берип, репетиторлык эдип гүн гөрйәр* («Совет эдебияты» журналы).

РЕПЕТИТОРЧЫЛЫК, *сер.* Репетиторлык.

РЕПЕТИ'ЦИЯ, Көпчүлик өңүнде чыкыш этмек үчин бир зады өңүнден өвренмеклик, жемагат өңүнде чыкышлара тайынланмаклык. *Мен шол картинаны репетиция эденимде достумың ягнини саклагы башардым* («Совет Түркменистаны» газети). *Репетицияның довамында мугаллым хер бир овнук кемчиликлери дүзедйәнчә, шол хеңи гайталадярдылар* («Пионер» журналы). *Пьесаның репетициясы үстүнликли гечди.*

РЕПИДЕ [репиде]. Тамдыра чөрек япмак үчин эле гейилйән тегелек энжам. *Репиде ялы дерн гысач* [illegible] *гапжап, көрүгиң үстүнде еңиллик билен гөйды* (Совет эдебияты» журналы). *Ол репиде ясанындыр.*

РЕПОРТА'Ж, 1. Репортёрлык иши, кәри. 2. Информацион хәсиетли улы болмадык макала, хабар.

РЕПОРТЕР, Ерли дурмуш вакалары догрусында маглумат тайярлап берйән газет, радио ишгәри.

РЕПОРТЁРЛЫК, Репортёрын эдйән иши, кәри. *Ол газетде бәш йыллап репортёрлык этди.*

РЕПРОДУ'КТОР, Радио геплешиклерини сесли алыш эшитдирйән гурал. *Клубуң депесинде отурдылан ил репродуктордан айдымың овазы яңланярды* (Совет эдебияты» журналы). *Узакдан репродукторың [illegible] си эшидилйәр.*

РЕПРОДУ'КЦИЯ, Шекилиң типография я-да [illegible] графия усулы билен алнан ве көпелдилен сурат [illegible]

РЕПС, Йүзи дүвүр-дүвүр мата.

РЕСИМ, Адаты ягдай, адаты дүзгүн-тертип, адаты дәп-дессур. *Бу ресимден хабарсыз Хошгелди [illegible] турды* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде). *Оны сөйлемек бизе гадымдан ресим, Дессан билен безейәрдик дашыны* (К. Ишанов, Ватан үчин).

РЕСМИ [ресми:], 1. Дөвлет ишлерини бержай этмек билен багланышыклы болан, йөрите дөвлет [illegible] ция я-да везипели адам тарапындан белленен. *Бәзи ни ресми чапавымдыр хасап эден нәкерлерин [illegible] билен Арслангүл Алышириң чадырына барды* (Мәдек Новайы). *Ресми векил. Ресми адам. Ресми мәлумат лар. Ресми хабар.* 2. Әхли дүзгүн, када сакланан.

РЕСМИЛЕШДИРМЕК [ресмилешдирмек]. Гүйже гирер ялы эдип канунлашдырмак, гүйже гиризмек, ресми этмек. *Тапылан заглары етерлик дережеде [illegible] сең, окув эсбаплары болуп билерлер* («Мыдам тайяр» газети). *Документлери ресмилешдирмек.*

РЕСМИЛИК [ресмилик], Әхли дүзгүн, када саклананлык. *Мистер Томас диңе ресмилик үчин [illegible] улы гуллукчылар хем танымал ишгәрлер билен [illegible] мага барян адамлардан дәлди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

РЕСПУ'БЛИКА, 1. Екары хәкимнет органлары белли бир мөхлетлик сайланян дөвлет долан[illegible] *Республикамызың колхозларында ирки картошка [illegible] башланды* («Совет Түркменистаны» газети [illegible] *тик республика. Озал ызда галан Түркменистан [illegible] өсен семагатлы республика өврүлди. Демократик [illegible] лика.* 2. Белли бир мөхлете сайланан хәкимнет [illegible] юрт. *Совет Социалистик Республикаларының [illegible]*

РЕСПУБЛИКАН, Республика дегишли болан, республика мөчберинде болян. *Ол республикан [illegible] ренен тәзе тежрибелери билен шол гүн отла [illegible]* (А. Говшудов. Көпетдагын этегинде).

РЕСПУБЛИКАЧЫ, *сыясы.* 1. Республика дөвлет гурлушының тарапдары 2. АБШ-дакы республикан партиянын членн.

РЕССО'РА, *тех.* Автомобилиң, вагонын ве ш. м. йёрәнде сарсгыны песелдйән, кузов билен окунын арасында ерлешйән бир я бир нәче майышгак болаш энжам. *Рессорың сарсгынының хем-де айналарың шы кырдысының сесине гошуп, чалажа [illegible]* (Л. Н. Толстой. Сайланан эсерлер).

РЕСТАВРА'ТОР, Сунгат ядыгәрликлерини ре[illegible] лейән специалист.

РЕСТАВРИРЛЕМЕК. 1. *сунг.* Көнелен я-да зая[illegible] нан чепер эсерлери гайтадан дүзетмек, өнки [illegible] гетирмек, дикелтмек. реставрация гечирмек. *сыяс* Өнки агдарылан сыясы гурлушы дикелтмек.

РЕСТОРА'Н. Хер хилли ёкары хилли нахар ве [illegible] сатмак билен илата хызмат эдйән нахархананың бир [illegible] нүши. *Мургап дерясының үстүнде ве гырасында сал[illegible]*

бир нәче ресторанлар адамларың үнсүни өзүне чекйәр (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Биринҗи класлы ресторан.*

РЕСУ'РС, Запаслар чешмеси, серишделер чешмеси. *Түркменистаның өсүмлик ресурсларыны өвренмекде бизиң ботаниклеримиз көп ишлер этдилер* («Совет эдебияты» журналы).

РЕТ: рет этмек — 1) ёк этмек, ёга чыкармак, гүм этмек. *Хер хили гаршылыклары хем рет эдип билерис* (Айбек, Новайы); 2) бир зады кабул этмезлик, макул гөрмезлик себәпли пуҗа чыкармак, инкәр этмек.

РЕТУШИРЛЕМЕК, Фотография суратларыны тушь аркалы дүзетмек.

РЕТУШЬ, Фотография суратларыны тушь билен дүзетме.

РЕФЕРА'Т, Бир меселәниң, ылмы ишиң ве ш. м. мазмунының гысгача беяны. *Уршуң башында Плеханов уруш хакында Женевада реферат окады* («Совет эдебияты» журналы).

РЕФЕРЕ'НДУМ, *сыясы.* Умумы әхмиетли, важып меселелери сесе гоюп, халкың гарайшыны билмеклик.

РЕФЕРЕ'НТ, 1. Реферат окайҗы. 2. Айратын меселелер боюнча маслахат берижи везипели ишгәр.

РЕФЛЕ'КС, *физиол.* Жанлы организмде дашкы тәсире гарашлы болан ыгтыярсыз реакция. *Рефлекс — нерв ишиниң эсасыдыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Кеселлиниң ишеңҗир хереketиниң дикелмеги билен бир вагтда, онуң рефлекслери хем кадалашып уграяр* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕФЛЕ'КСИЯ, Бир задың йүзүне шөхләниң ялкым берши.

РЕФЛЕКСО'ЛОГ, Рефлексология ылмы боюнча специалист.

РЕФЛЕКСОЛОГИК, Рефлексология дегишли болан.

РЕФЛЕКСОЛО'ГИЯ, Рефлекслери өвренйән ылым.

РЕФЛЕКТИВ, *физиол.* Рефлексден ыбарат болан.

РЕФЛЕ'КТОР, 1. *астр.* Асман жисимлерини гөрмек үчин эгри айналы оптики гурал, телескоп. 2. Шөхләни ызына гайтарыжы энжам.

РЕФЛЕКТОРЛЫ, *физиол.* Рефлексден ыбарат болан, дашкы тәсирлери дүюп, биыгтыяр хереket эдйән. *Рефлектор реакциясыны дөредйән импульсларың гечйән ёлуна рефлектор яйы дийилйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Рефлекторлы хереketлер.*

РЕФО'РМА, Бир зады говуландырмак, тәзелемек максады билен үйтгетмеклик, үйтгедип дүзмеклик. *Реформа бир яшын долдурды гечди, Сансыз зәхметкешиң гөзлерин ачды* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ер-сув реформасы гечириленде, Орсгелди ер-сув пайыны алды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Пул реформасы.*

РЕФОРМАЛАШДЫРМАК, Реформа гечирмек, реформа ёлы билен үйтгетмек, реформа этмек.

РЕФОРМА'ЦИЯ, *сыясы.* Гүнбатар Европада: XVI асырда дайханларың бәхбитлерини горап, феодал гурлуша, католики бутхана ве папа хәкимиетине гаршы дини гөреш хөкмүндәки социал-сыясы хереket.

РЕФОРМАЧЫ, Бир задың реформасыны гечиржи адам, реформа эдиҗи. *Шол вагтың өзүнде болса меньшевиклер өзлерини горкак реформачылар хөкмүнде гөркездилер* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕФОРМИ'ЗМ, *сыясы.* Ишчилер хереketиндәки революция гаршы болан ве буржуазия билен хызматдашлык этмек эсасында кем-кәс реформа гечирмек сыясатыны йөредйән оппортунистик акым.

РЕФОРМИ'СТ, Реформизмиң тараплары.

РЕФОРМИСТИК, *сыясы.* Реформизме дегишли болан.

РЕФРА'КТОР, Асман жисимлерине гөзегчилик этмек үчин шөхләни дөвйән линзалы оптики гурал, телескоп.

РЕФРЕ'Н, *эдеб.* Шыгырдакы бентлериң, сетирлериң гайталанып айдылян бөлеги.

РЕХИМ, Өзгәниң гам-гуссасына, хасратына, бетбагтчылыгына қалбында дөрейән гынанчлы дуйгудашлык, шепагат. *Мениң йүрегимде язгарыланлар үчин хемише рехим ояняр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Рехим инмек — бирине хайпың гелмек, дөзмезчилик этмек. *Сениң бет ишлериң әлеме сыгмаз, Өзүң-ә залымсың, хич рехмиң инмез* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

РЕХИМДАР [рехимда:р], *сер.* Рехимли. *Рехимдар хем гыт илде, Чай, чөрек берди бир хелей* (Чары Ашыр, Поэмалар).

РЕХИМДАРЛЫК [рехимда:рлык], *сер.* Рехимлилик. *Рехимдарлыгың бир четинден инпсиң герек* («Гөроглы» эпосы). *Биз тебигатың рехимдарлыкларына гарашып дуруп билмерис, олары тебигатдан гаҗрып алмак бизиң борҗумыздыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Серие дайза нәтаныш гызың шейле рехимдарлыгына хайран галды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

РЕХИМЛИ, Рехим эдйән, рехими инйән, йүреги юка, рехимдар, шепагатлы. *Совет ватанчысының рехимли ве дуйгур йүреги ене-де көп ишлери эдип билер* («Совет Түркменистаны» газети). *Бизиң чөллеримизе рехимли назарыңы айла!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Рехимли адам.*

РЕХИМЛИЛИК, Бирине болан рехимли гатнашык, бирине рехим этмеклик, рехимдарлык, шепагатлылык.

РЕХИМСИЗ, Хич зада рехими гелмейән, дон йүрек, залым, бирехим, шепагатсыз. *Гардашлар! Сиз ганымлары рехимсиз уруң!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онда гелнен аныk нетиҗә гөрә, ол Гуллухана рехимсиз дарашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Совет Союзының Коммунистик партиясы, Совет дөвлети ве бизиң халкымыз миллетчилик дессурлара гаршы рехимсиз гөреш алып барярлар* («Совет Түркменистаны» газети).

РЕХИМСИЗЛИК, Доңйүреклик, бирехимлик, залымлык, шепагатсызлык. *Ол халкың бәхбитлерине хызмат эдйәр, кемчиликлери ве ялңышлары ач-ачан хем-де рехимсизлик билен йүзе чыкаряр* («Совет эдебияты» журналы).

РЕХИМ-ШЕПАГАТ [рехим-шепа:гат], *сер.* Рехим. *Рехим-шепагат ёк сениң йүзүңде, Нә үчин сен бизи мыхман алмадың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ремезаның йүзүнде рехим-шепагат гөрмеди* («Совет эдебияты» журналы).

РЕЦЕНЗЕ'НТ, Рецензия языҗы, сын языҗы рецензияның авторы.

РЕЦЕНЗИРЛЕМЕК, Бир эсере, ише ве ш. м. рецензия язмак, бир зада сын язмак. *Макаланы рецензирлемек.*

РЕЦЕНЗИРЛЕНМЕК, Бир эсере, ише ве ш. м. рецензия язылмак, сын язылмак.

РЕЦЕ'НЗИЯ, Спектакла, ылмы ише, эдеби эсерлере ве ш. м. баха берлип язылан танкыды сын. *Эсер барада язылан рецензиялар, макалалар көп. Ол журналлар үчин рецензиялар ве кичирәк макалалар язды* («Совет эдебияты» журналы). *Китаба рецензия язмак.*

РЕЦЕ'ПТ, Врачың сыркава дерманханадан дерман алмак үчин язып берйән ресми хаты, дерман хаты. *Рецепт боюнча дерман алмак.*

РЕЦЕПТУ'РА, Рецепт язмак ве дерман тайярламак хакындакы ылым.

РИДИКЮ'ЛЬ, Аялларың янларында гөтерйән сумкажыгының бир гөрнүши. *Магазинден ридикюль сатын алмак.*

РИМЛИЛЕР, Гадымы Рим дөвлетиниң ерли халкы.

РИНГ, *спорт.* Бокс сөвеши гечирилйән йөрите мейданча. *Дашына ак йүп айланан ринг мүңлерче томаша-*

РОТА'ТОР, Голязмалары, чызгылары көпелдип чыкарян машын.

РО'ТМИСТР, Пыяда гошунындакы капитанлык чинине барабар болан, революцнядан өнки рус атлы гошунындакы ве жандармериясындакы офицерлик чини. *Жандарм ротмистри Терешенков бозгакчылык максат билен стачка комитетиниң членлерини туссаг этди* (СССР тарыхы). *Келже, сенмидиң, асыл мен гапдалымдан ротмистр чыкайдымыка дийипдирин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бизде бир дили дузлы вәши ротмистр барды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

РО'ТОР, Электрик машыларындакы ве турбинлериндәки айланян бөлүм. *Роторларың гурруулдиси сес-үйн алышдырмаярды* («Совет эдебияты» журналы).

РОЯЛИ'ЗМ, *сыясы.* Патыша хәкимиетине табынлык, монархизм.

РОЯЛИ'СТ, *сыясы.* Роялизмиң тарапдары.

РОЯ'ЛЬ, *сазч.* Метал киришли, клавишли саз гуралы. *Гутарыш агшамында рояль чалып, айдым айдышың ядыңдамы?* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары).

РӨВҮШ, *көн. с.* Ягдай, гөрнүш, хал. *Яшайшың нәдогры рөвши, гүйч етмейән зәхмет, чакданаша ядамаклык инчекесели гүйҗедйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Ол хер хили кын пикири, рухуң иң инче, элбермез жылавыны сөз йүпи билен аҗайып рөвүшде чатярды* (Айбек, Новайы).

РӨВШЕН, 1. Ягты, нурана, ләлезар, парлак. *Онуң агзы-да энайы, рөвшен гөзлери-де элмыдама шейле шелайын* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Ылмың рөвшен белентликлерине тарап өңе! Гой, вепат болаңларың рөвшен образы совет халкының йүрегинде эдеби яшасын!* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Нур, ягтылык. *Гөзүмиң рөвшени, депәлиң тәҗи, Дөвлетли дөвраным ене гелдиңми?!* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Хер өйде Ай догды, ягтылды жайы, Гөзүм рөвшен тапар гөрдүгим сайы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

РСДЙП, *тар.* Руссия социал-демократик ишчилер партиясы.

РУБАЙЫ [руба:йы], *эдеб.* Бир бентден ыбарат дөрт сетирли гошгы формасы. *Шахыр язан рубайысыны ичинден окады* (Айбек, Новайы).

РУБИ'ДИЙ, *хим.* Агымтыл күмүш реңк метал, химики элемент.

РУБИ'ЛЬНИК, Электрик тогуны электрик сетине бирикдирйән ве сетден айырян абзал. *Нурбады бираз товлады-да, рубильниги басды* («Колхоз гүнлери»). *Юрий рубильниги өзүне чекди, жайың ичинде моторың гүввүлдиси эшидилди* («Эдебият ве сунгат» газети).

РУГСАТ, 1. Бир зат барада алнан я-да берлен ыгтыяр, хукук, хак. *Гит оглум, гит, бизден-э саңа ругсат* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мугаллымың ругсат бермеги билен окувчылар отурдылар* («Токмак» журналы). 2. Дынч алмак үчин гуллукдан, ишден вагтлайың бошайыш. *Шәхерлерде ве обаларда яш йигитлер ве гызлар тарп ерлер өзлешдирилйән совхозлардан ругсада гелеңлер билен душушярлар* («Совет эдебияты» журналы). *Ругсатда болмак.*

РУГСАТЛЫ, Ругсат, ыгтыяр берлен, ругсат алнан, ыгтыярлы. *Ругсатлы эдилен иш.*

РУГСАТСЫЗ, Ругсат алман, сорашман, сорагсыз, биругсат, ыгтыярсыз. *Шофёр өң бир гезек бир ере ругсатсыз гидипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Черкез ругсатсыз гымылдап билмез* («Совет эдебияты» журналы).

РУЛЕ'Т, 1. Чапылан этден тогалак эдилип бширилйән нахар. 2. Ичи хурушлы гатланып дүйрленен хамырдан бширилен кондитер өнүми.

РУЛЕ'ТКА, *тех.* Айратын гутужыгың ичинде саралан йүзи сантиметрли өлчег лентасы.

РУЛО'Н, Тогаланып дүйрленен материал (кагыз, клеенка ве ш. м.).

РУЛЬ, Хова, сув гәмилериниң, автомобилиң ве ш. м. угруны, йөришини доландырмак үчин энжам. *Гуҗурлы гызың мускуллы голлары машының рулуны сересаплылык билен херекет этдирйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Рулун тутуп отыр гахрыман пилот, Ол сөвешде ши билен таналан* (К. Ишанов, Ватан үчин).

РУМБ, *деңизч.* Компас тегелегиниң горизонтының дегишли 132-ә бөлүнен бөлеги.

РУМЫНЛАР, Румыния Халк Республикасының ерли халкы.

РУПИЯ [ру:пия], Хиндистаның пул бирлиги. *Он рупия, он бәш рупия берленине канагатланман, уммасыз бир зат агзады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Даргаңың элине ики рупия тутдурды* («Совет Түркменистаны» газети).

РУ'ПОР, Сеси гүйчлендирмек үчин бир тарапы ёгналып гидйән метал турба. *Рупор ене-де жайың ичини яңландырмага башлады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

РУСИ'СТ, Рус филологиясы боюнча специалист.

РУСЛАР, РСФСР-иң эсасы илаты дүзйән Гүндогар славян халкы. *Хинди билен руслар бир доган биз!* («Совет Түркменистаны» газети).

РУСЧА, Рус дилинде, рус дилинде язылан, рус дилинде айдылян. *Ол русча сөзлән хем болса, командир онуң түркмендигини деррев аңлады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Русча-түркменче сөзлүк.*

РУСЧАЛАМАК, Рус дилинде сөзлемек, русча сөзлемек. *Жогабы русчалап бермек. Русчалап геплемек.*

РУХ [ру:х] I, Психики укып, эрк, гүйч, дүшүнже. ◇ **Рухдан дүшмек** — бир зада болан ынанжың гачмак, мораль тайдан гүйҗүң йитмек. *Менің пикиримче, ол рухдан дүшерин өйдүп горкярды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). **Рухдан дүшүрмек** — кейпини гачырмак, хөвесини гачырмак. **Рухуны гөтермек** — кейпини гөтермек, гылавландырмак. *Яз айының гүни боланы үчин эртириң өрән мылайым ховасы адамының рухуны гөтерйәрди* (Б. Гурбанов. Дүшушык). **Рухы галкынмак** — рухы гөтерилмек. *Рухы галкынып, сүңңи еңледи* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). **Рухы гөчмек** — кейпи гөтерилмек. **Рухы өчмек** — йүзүнде ган-пет галмазлык, йүзүниң нуры гачмак. *Чозха-чозлук болса, намартлар гачар, Реңклери саралып, рухлары өчер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

РУХ [ру:х] II, Күштүң бир фигурасының ады. *Күштүң рухуны европалылар «тура» дийип атландырярлар* («Пионер» журналы). *Агачдан ёнуп перзи, пил, рух, ша, ат ясатдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

РУХАНЫ [ру:ха:ны:], Дини культа хызмат эдйән адам. *Руханылар шундан ишин битирйәр, Өзүмизе гөрне зелел этмәлиң!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Руханыларың латынь дилинде геплейән геплери адамларың пикирине гүйчли тәсир эдипдир* (Орта асырлар тарыхы). *Хорлап гарып-гасары Рахат бердиң рухана* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

РУХАНЫЛЫК [ру:ха:ны:лык], Руханының кәри. *Кесишдириң руханылык көкүни* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

РУХЛАНДЫРМАК [ру:хландырмак], Рухуны гөтермек, ылхам бермек, психики гүйч-куввat бермек, бир зат этмәге мейил дөретмек. *Сейди әрсары йигитлерини Мирхайдара гаршы болан сөвешлере рухландырмак үчин, олары айратынлыкда васп эдйәр. Ол өзүниң чепер эсерлери билен батыр йигитлери рухландырыпдыр, душманы дерби-дагын этмеклиге чагырыпдыр* («Эдебият»).

РУХЛАНДЫРЫҖЫ [ру:хландырыҗы], Ылхам беризи, рухуны гөтериҗи, куввat беризи. *Коммунистик*

партия совет халкының аркадаянжыдыр, әхли үстүнликлерің рухландырыжысы ве гурамачысыдыр («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Биз И. В. Мичурининң рухландырыжы гөрелдесине эермек билен, мәхрибан Ватанымызы чарбаглыга өвүрмек угрунда зәхмет чекерис* («Совет Түркменистаны» газети).

РУХЛАНМАК [ру:хланмак], Кейпи гөтерилмек, рухы гөтерилмек, ылхам алмак, жанланмак. *Мени зәхметим, сенетим гүн-гүнден рухландырярды* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев. Чопан оглы). *Гой, эсгерлер жошсун хем-де рухлансын* (Шекспир, Отелло).

РУХСУЗ [ру:хсуз], Рухдан дүшен, кейпи гачан. *Ол рухсузды, эбти дүшүкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

РУХСУЗЛАНМАК [ру:хсузланмак], Рухдан дүшмек, кейпиң гачмак.

РУХУБЕЛЕНТ [ру:хубелент], Рухы гөтерилен, ылхамлы, кейпихон. *Мен ат чапылян айлавың өңүнде дуруп, думлы-душумдакы гөзел гөрнүшлери, рухубелент, шадыян адамлары сынлаярдым* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

РУХУБЕЛЕНТЛИК [ру:хубелентлик], Дөредижиликли ылхам, рухы ёкары гөтерилиш ягдайы. *Адамларың тозан сиңен йүзлеринде бир хили ягтылык, гөзлеринде бир хили рухубелентлик ойнаян ялы гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *ССКП-ниң январь Пленумының карарыны улы рухубелентлик билен гаршы алярлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Халкың рухубелентлик чешмесинден гүйч-кувват алып барха жошярды* («Совет эдебияты» журналы). *Рухубелентлик билен өзүниң гараҗа өйүнде рахат дынч алярды* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

РУ'ЧКА, Бир ужуна перо өтүрилйән язув энжамы. *Ручканы бармакларының арасында саклап сөз агтарды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Жүбүсине автомат ручка гысдырылгы бир адам уссаханада пейда болды* («Совет эдебияты» журналы). *Элине ручка алып, онуң башкы сөзлериниң үстүнден чызык чекди* (Г. Кулыев. Көпетдагың аңырсында). *Ручка билен хат язмак. Ручканың ужуна перо өтүрмек. Автомат ручка.*

РЫСВА [рысва:], *көн. с. сер.* Масгара 1. *Элбетде, эсгермезлик, йөне бир эсгермезлик хем дәл, ил рысвасы эдип масгараламак* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оны ил ичинде рысва эдип башлады* («Токмак» журналы).

РЫСВАЛЫК [рысва:лык], Масгарачылык, утанч-хаясызлык.

РЫСГАЛ, 1. Несибе, пай. *Өйүмизе рысгал, дөвлет— байлык гирер — дийип умыт эдйәрди* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Байгушуң рысгалы агзына гелер* (накыл). 2. *гөч. м.* Маңлай, тәлей, багтлылык. *Пөне ол пахырың ыши шовуна дүшмейәр, рысгалы пес дийип, улы гынанч билдирйәрлер* («Токмак» журналы).

РЫСГАЛЛЫ, Рысгалы бар болан.

РЫСГАЛСЫЗ, Рысгалы болмадык, кемрысгал. *Рысгалсыз адам.*

РЫСК, *сер.* Рысгал. *Атың ишкдәки рыскы айрылмадык болса, өврүлип ятагына гелер* (А. Дурдыев, лер). *Ага, шу етимлериң рыскыны кесме,* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ат рыскы алынында* (накыл).

РЫЦАРЛЫК, 1. Гүнбатар Европада: феодализм дөрүнде харбы-дворян гатлагы. 2. Рыцарың кәри.

РЫ'ЦАРЬ, Феодал Европада: на дегишли адам. *Дүнйәден өтүпдир өрән кән Сансыз рыцарь, сансыз офицер, солдат* (Чары Поэмалар). *Атлы уршуҗылара — феодаллара дийлип ат берлипдир* (Орта асырлар тарыхы)

РЫЧА'Г, Аз гүйжүң көмеги билен көп гүйжи рамлашдырмак үчин хызмат эдйән ве даянч үстүнде ерлешен агач я-да метал. *Архимед нуныңың субутнамасыны беripдир* («Физика

РӘХНЕТ, Эшрет, леззет, маза. *Түркмен халкы дүнда өз зәхметиниң рәхнетини гөрүп асуда Зәхметсөйүжилик диңе шөхрата, рәхнете алып* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы) *ишиң илиң гөвнүне яксын! Гайратыңдан рәхнет аксын!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *соңы рәхнет* (накыл).

РӘХНЕТЛИ, Эшретли, рахатлы, мазалы. *Ол рың хеммесинде-де рәхнетли зәхмет ве Ватана яңланярды* («Совет Түркменистаны» газети).

РЮКЗА'К, Көпленч туристлериң, экскурсантларың ш. м. зат салып, аркада гөтерйән торбасы.

РЮ'МКА, Көпленч ичги гуюп ичмек үчин ашагы инче чүйше стакан, булгур. *Ызлы-ызына рилйән рюмкалар келлелери гөчүрип, диллерин ачан махалы аматлы пурсат тапып. Ахмеди -он минут икичәк сөзлешди* (Г. Кулыев, аңырсында). *Ики рюмканың бирини суйшүренде, ол ичмекден боюн товлады* (Б. Айгытлы әдим).

РЯДОВО'Й, 1. Елбашчы ишде болмадык, *Рядовой социалистлер өз сыясатыны язгарярлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Рядовой ишгәр.* 2. Командирлер ли болмадык харбы гуллукчы, солдат. *ларың хеммеси рядовойдылар* (Л. Н. Толстой нан эсерлер).

С

С, Түркмен элипбийиниң йигрими икинжи харпы.

СААМЛАР, СССР-ниң территориясында, эсасан, Кольск ярым адасында яшаян халк.

САБА [саба:], *көн. с.* Эртир, даңдан, ир. *Гамгын гечен гүнме, гиже-сабама Шанлы шөхле, шанлы шөхрат етирди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Саба гелсең гүле-гүле, Сейр эдэли бага биле. Гурбан болсун саңа дөвletим, малым, Той үсте той болсун сабада инди* («Совет эдебияты» журналы). *Сениң сөзлериң саба ели ялы гөвүн гунчасыны ачяр* (Айбек, Новайы).

САБАМАК [са:бамак], 1. Ичи бошамак, бошап галмак, гутармак, түкенмек. *Пагта бир сабасын ахыры! — дийди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир затдан арассаланмак, хапасы айрылмак, сапланмак. 3. Халас болмак, гутулмак, дынмак. *Бизиң кәбир көнәниң зыянлы галындыларындан энтеклер хем биленоклар* («Совет эдебияты» журналы).

САБАТМАК [са:батмак], 1. Ичини бошатмак, дып гоймак, гутармак, түкетмек. 2. Бир затдан латмак, хапасыны айырдырмак, саплатмак. 3. этмек, гутартмак, дындармак.

САБАШМАК [са:башмак], 1. Гутарып башламак тараңкырламак, гутарышмак. *Ол, ыздакы биринде доклад гутарянча ве чыкып гепле башянча, башыны ашак салып отурды* («Совет эдебияты» журналы). *Базарчылар сабашды* (Б. Сейтәков, салгыды). 2. Арассаланып башламак, хападан

нып башламак, саплашмак. 3. Халас болшуп башламак, гутулышмак.

САБОТА'Ж, Бир ишиң ерине етирилмегине, амала ашырылмагына билкастдан пәсгел бермек максады билен шол ише гаршы алнып барылян херекет.

САБОТАЖЧЫ, Саботаж билен мешгул болян, саботажчылык эдйән адам.

САБОТАЖЧЫЛЫК, Саботаж билен мешгул болянларың херекети.

САБОТИРЛЕМЕК, Бир задың саботажыны гурамак, саботаж этмек, саботаж билен мешгул болмак.

САБЫН [са:бын], Кир ювмак, ювунмак үчин уланылян, яг ве ашгардан тайярланан, сувда көпүрейән гойы я-да токга масса, өнүм. *Комбинатда сабын кесиҗи тәзе машының өнүмчилиге орнашдырылмагы сабын кесмек процесини 4, эссе чалтландырды* («Совет Түркменистаны» газети). *Йүзи, бойны, гулаклары билен сабын көпүржиги болуп дуран Хошгелди гүлйән гөзлерини чала делмиртди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол сабыны көпүрҗедип, йүзлерине, дөшлерине чалышдырып, пугта ювунды* (А. Дүрдыев, Сайланан эсерлер). *Сабын габы. Сабын кесиҗи машын.* ◇ А р а к с а б ы н — эл-йүз ювулян ыслы сабын.

САБЫНЛАМАК [са:быныламак], Сабын чалмак, сабын сүртүп ювмак. *Ол деррев йүзүни сабынлап ювды-да, оңатҗа сүпүринди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мерет айда бир элини сабынлап ювмаян халына, торбадан арак сабыныны алып дашарык чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сувуны гетиренсоң, гөзлерини юмуп, ече-де сачыны сабынламага отурды* («Токмак» журналы).

САБЫНЛАНМАК [са:быныланмак], 1. Бир зада сабын чалынмак. 2. Элиңе, йүзүне ве ш. м. сабын чалмак, сабын сүртүнмек, сабын чалып ювунмак.

САБЫНЛАТМАК [са:быныатмак], Сабын чалдырмак, сабын сүртдүрмек, сабын чалдырып ювдурмак.

САБЫР, Бириниң бир зада чыдам этмәге болан укыбы, такат, карар, ховлукмазлык, гыссанмазлык. *Хер ишде, сөйгүлим, герекдир сабыр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Сабыр дүйби сап алтын* (накыл). ◇ С а б р ы г а ч м а к — бир зада гарашмакдан халыс болмак, такатдан дүшмек, бикарар болмак. *Ене бир нәче ай гечди, Жамалың хас сабры гачды* (Чары Ашыр, Яш килваның ялңышы). С а б р ы е т м е к — сабырлы болмак, сабырлылык этмек, такат этмек. С а б ы р ы ң э л е а л м а к — сабырсызлык билен ховлукмак, сабырсызлык этмек, бисабыр болмак. С а б ы р э т м е к — 1) бир зада гарашмак. *Сабыр эт, оглум, ховлукма!* («Гөроглы» эпосы); 2) сабырлы болмак, такат этмек. *Биз бираз сабыр этсек, белки, хас аматлырак ав душар* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

САБЫР-КАРАР [сабыр-кара:р], Сабыр-такат, чыдам, гарашык, гыссанмазлык. *Утанҗаңлык билен йөреди бәри, Мередиң-де гитди сабыр-карары* («Совет эдебияты» журналы). *Гаплаңда сабыр-карар галмандыр* («Мыдам тайяр» газети). ◇ С а б ы р - к а р а р д а н а й р ы л м а к — *сер.* С а б р ы г а ч м а к. *Ол сениң үчин реңки-роюң саралдып, сабыр-карардан айрылды* («Гөроглы» эпосы).

САБЫРЛЫ, Сабыр этмәге укыплы, такаты етйән, карарлы, гыссанмазак. *Чопанлар адатда гыссанмазак, гиң гөврүмли, сабырлы болагандыр* (Мыралы). *Дурмушда ол чыдамлы ве сабырлы болуп чыкды. Кынчылыклары басып гечмек угрунда сабырлы гөрешмек герекдиги гумансыздыр* («Совет эдебияты» журналы). *Студентлер коллективиниң арасында ол тутанъерликли, сабырлы окамагың нусгасыны гөркезди* («Совет Түркменистаны» газети). *Сабырлы адам. Сабырлы йигит аша етер* (накыл).

САБЫРЛЫЛЫК, Сабры-карары барлык, такатлылык, карарлылык, гыссанмазаклык. *Совет алымлары тутанъерлилик ве сабырлылык билен тебигаты барлаярлар* («Мыдам тайяр» газети). *Мен олары ядаман, ялтанман, гахарланман, мәхир билен, сабырлылык билен тербиеледим* («Совет Түркменистаны» газети). *Артык Айна берлен азабы эшитсе-де, от болуп туташа-да, сабырлылыга салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

САБЫРСЫЗ, Сабры гачан, такаты гачан, сабры-карары болмадык, сабыр эдип билмейән, гыссанаган, бисабыр. *Маралҗык хем өзүниң көпден бәри сабырсыз гарашян гүнүне етди* («Пионер» журналы). *Поссуныны гейип ушемез ялы, Басгылап гарлары, баряр сабырсыз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бүтин клас болуп гең галдык муңа, Ахыр сораг бердик сабырсыз оңа* (А. Атаҗанов, Перманың мамасы).

САБЫРСЫЗЛЫК, Такатсызлык, чыдамсызлык, сабыр-карарсызлык, гыссанаганлык, бисабырлык. *Айсолтан ата-бабаларының арзувы болан шол бол сува сабырсызлык билен гарашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол онуң йүзүне сораглы гөзлерини сабырсызлык билен гездирди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Чагырыш хабарының гелерине сабырсызлык билен гарашып йөрен Мырат чалт-чалт сөзледи* («Совет эдебияты» журналы).

САБЫР-ТАКАТ [сабыр-та:кат], *сер.* С а б ы р - к а р а р. *Яңкы гарагөзелек йигитде хем сабыр-такат галмады* («Совет эдебияты» журналы). *Машынларың гелип етерине сабыр-такаты етмән, ол портсигарыны чыкарып чилим отланды* («Колхоз гүнлери»). *Сабыр-такатымы алып элимден, Ятсам-турсам пейда болдуң дүйшүмде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

САВЧЫ [са:вчы], Гелин эдинмек үчин гызың эне-атасына сөз айдян, сөз айтмага иберилен адам, сөз айдыжы. *Хайсы гапыдан барсам хем мениң савчыларымың бош гайтмажагына-да ынанян* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Кәбир савчының хабарыны Айсолтана сөз арасы билен мәлим эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

САВЧЫЛЫК [са:вчылык], 1. Савчының кәри. 2. Бириниң гызыны гелин эдинмек максады билен сөз айтмаклык, сөз айдыжылык. *Әшебиби ялы хәли-шинди савчылыга гелйәнлер онуң гонҗуна гор гуйярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Өрән догры, эҗе, савчылык инди көне адат болуп галды* (Б. Гурбанов, Дүшушык).

САГ I, Саглыгы говы, кеселсиз, сагдын, гургун, гурат. *Жан агалар, сизлер мени гең гөрмәң, Жаны саг — дийп, өзүңизе дең гөрмәң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Я-да жаның саг дәлми?!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Саг сагынынча дәли оглуны ики өйәр* (накыл). ◇ С а г б о л! — 1) хошлашыланда айдылян аңлатма. *Хош, саг бол!* (Н. Помма, Тайлак хыззын); 2) миннетдарлык, хошаллык билдирмек үчин айдылян аңлатма. *Халкың саг бол айдар саңа, Бейик багты бердиң оңа* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

САГ II, Солуң, чепиң гаршы тарапы. *Анха, ер хакыкатдан хем ене сага, чепе гышаряр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Душманың эсасы беркитмесиниң саг тарапында ичигирәк дуран бир бейиклик барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ине, гиң клубуң сагы хем солы, Шадыян йүзлере ышыгын сачяр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

САГАЛМАК, Саглыгы говуланмак, кеселден гутулмак, кеселден ачылмак, гурат болмак, даянмак. *Мен ит саркыдыны ичип сагаланымдан, өленими ыбалы гөрерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Докторлар: — Эндамыңдакы чишлер гайдар, яраларың сагалар — дийип айдярлар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

САГАЛТМАК, Бириниң саглык ягдайыны говуландырмак, кеселден гутармак. *Эртир гөрерис, эгер сениң*

шу болшуң болжак болса, онда сени сагалтмалы болар (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хан огул, докторларың кәри — адама көмек бермек, олары сагалтмак* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Сениң элиң йылысы мениң ярамы сагалтмаса, сениң йүрегиң гызгыны хачан мени йыладарка?!* («Совет эдебияты» журналы).

САГ-АМАН [саг-ама:н], Хич бир зыянсыз, аман-эсен, саг-гургун, саг-саламат. *Гайгы этме, барарын мен саг-аман* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Хошгелди, саг-аман гелдиңми?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САГАНА, Ичи отаг ялы, керпичден өрүлен мазар. *Бу ер сагананың ичи экен* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

САГАТ I, I. Дүйбүнден кеселсиз, саглыгы оңат, гурат, сагдын. *Соватлы, сагат беденли, гурт ялы догумлы адамларды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Болса-да ол сүңңи сагат адам экени* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Харап болмадык, дөвүлмедик, гурат, абат. *Трактороың ишлейши өрән оңат, ич гошы сагат болмага чемели.* ◇ Сагадына етмек — бир задың аныгына етмек, дүйп-тейкарыны билмек. *Мен бу гурруңиң сагадына етдим* («Совет эдебияты» журналы).

САГАТ [са:гат] II, I. Бир гиже-гүндиз мөчбериндәки вагт бирлигини өлчемек ве такыкламак үчин механизм, гурал. *Приёмникден сес чыкмандан соң, голтугындакы сагадына середип, отурып айбогдашыны гурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Еңин чермән сагадыны гөренде, Эйләм гөге учмак вагты болупдыр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. 60 минутдан ыбарат болан вагт аралыгы, гиже-гүндизиң 24-ден бир бөлегини гөркезйән вагт бирлиги. *Гаракчыларың ат сайламак, нахар тайярлатмак ишлери бир сагада голай чекди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Окув, лекция, дерс ве ш. м. затлар гечмек үчин белленен 45 минутлык вагт аралыгы. *Тарых сапагы үчин хепдеде 2 сагат берилди.*

САГАТЛАЙЫН [са:гатлайын], Хер сагат боюнча, сагатма-сагат.

САГАТЛАНМАК, Аяк үстүне галмак, саглыгы оңатланмак, сагалмак, сагдынланмак.

САГАТЛАШМАК, Аяк үстүне галып башламак, бәри бакып башламак, саглыгы оңатлашмак, ганыматлашмак.

САГАТЛЫК I, Жан саглык, кесел дәллик, гуратлык, сагдынлык. *Лыжалы йөрүш сагатлык үчин пейдалыдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Жаныңың сагатлыгына гараман, хемише бир ери агырян ялы сызярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

САГАТЛЫК [са:гатлык] II, Бир сагат мөчбериндәки, бир сагадың довамындакы. *Икиже секунтлык иш хем вели, бир сагатлык дикилгазык болды* («Совет эдебияты» журналы). *Еди сагатлык иш гүни.*

САГАТМА-САГАТ [са:гатма-са:гат], Хер сагатда, сагатсайын.

САГАТСАЙЫН [са:гатса:йын], *сер.* Сагатма-сагат. *Хәзир районда небит сенагаты гүнсайын дәл-де, сагатсайын өсдүрилйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Язың илки айларында хова сагатсайын үйтгәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САГАТЧЫ [са:гатчы], Сагат уссасы, сагат бежерйән усса. *Бир дүканда сагатчы эйнегини маңлайына гоюп, сагадың механизмине середйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

САГ-ГУРГУН, *сер.* Саг-аман. *Совет мекдебинде окамак ишиң, Мунда саг-гургундыр доган-гардашың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Капитан саг-гургун гезип йөр — дийдим* («Совет эдебияты» журналы).

САГДАК I, *көн. с.* Яйың окы салынян гап. *Диварларың йүзүнде агач гаңырчаклардан асылгы дуран сагдаклардан дүрли нусгалардакы пейкамлар ве яйлар гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Эгер сен гылыч-сагдагыңы бойнуңдан асып, өзүң гелен [illegible] да менден мерхемет гөрердиң* (Айбек, Новайы).

САГДАК II, *докм.* Гөлчәниң ортасына салынян [illegible] нагыш.

САГДЫН, 1. *сер.* Сагат I. *Володя Ульянов бер[illegible] беденли, сагдын огланды. Олар сагдын, [illegible] лер болуп етишдилер* («Пионер» журналы). *[illegible] кетиниң гиңишликлеринде гөрешенлериң достлук [illegible] аял доганымың сагдын, яш йүрегине [illegible] Яш неслимизиң сагдын, билимли адамлар [illegible] меги үчин Коммунистик партия ве Совет [illegible] хемме мүмкинчиликлер дөредйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. *гөч. м.* Ерликли, [illegible] лы, оңат. *Оның хекаялары хакыкатды хем сөзлери [illegible] сагдынды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

САГДЫНЛАНМАК, *сер.* Сагатланмак.

САГДЫНЛАШМАК, *сер.* Сагатлашмак.

САГДЫНЛЫК, *сер.* Сагатлык I.

САГДЫРМАК, I. Сагып сүйдүни алдырмак. 2. Сүйт бермек (сыгыр хакда). *[illegible] [illegible] айратынлыгы-да өзүнш 15—18 ая ченли [illegible] дыр* («Совет Түркменистаны» газети).

САГЛАҚАЙ, I. Саг элини чеп элинден өкде [illegible] этдирйән (адам). 2. Саг эли билен иш [illegible] эдилен, ясалан. *Белки, ол, пили саглакай ясан усса [illegible] мекчи болаңдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ислеге [illegible] шы бу пил хем диңе саглакайлар үчин [illegible] ясалан пил болуп чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—[illegible]).

САГЛАШМАК, *сер.* Хошлашмак. *Шат [illegible] саглашдың-да, Фронт тарап йөрәп гитдиң* (Р. [illegible] Эсерлер). *Ол ким билен хошлашжагына, [illegible] [illegible] лашжагына-да акылы етмән, еңсесини өвүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САГЛЫК, I. Кадалы ишлейән организмиң нормал [illegible] дайы, сагатлык, гуратлык. *Чаганың жан [illegible] оңат болмагы-да окувда үстүнлик [illegible] шертлериниң биридир* («Совет [illegible] лары» журналы). *Саглык болса, бег[illegible] Эртир ир билен бедентербие этмек саглыгы [illegible] мекде улы роль ойнаяр.* 2. *геп[illegible] о.* [illegible] рахатчылык, дынчлык. *Хемме саглыкмы?* — [illegible]

САГЛЫК-АМАНЛЫК [саглык-ама:нлык [illegible] гүн гунлык, саглык-эсенлик, аман-эсенлик, саг[illegible] лык, гургунчылык, парахатлык. *Оларың [illegible] лык сорашып, саламлашыпы хем шу болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Саглык-аманлык [illegible] дан соң, Алыбеков гурруң бермәге дурды* («Совет эдебияты» журналы).

САГЛЫК-САЛАМАТЛЫК [саглык-сала:матлык], *сер.* Саглык-аманлык. *Хошгелди, көк-гургун [illegible] ми?! — дийип, өз гезегинде саглык-аманлык [illegible]* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САГЛЫК-ЭСЕНЛИК, *сер.* Саглык-аманлык. *Ол Сәхетмырат аганың янына гелип, [illegible] рашды* («Совет эдебияты» журналы). *[illegible] гелип, эл берди, Сорашдырды саглык [illegible]* (Б. Сейтәков, Гум еңилйәр).

САГМАК, I. Малың елининден сүйт өңүмини алмак. *Нурсолтан сагып гелен [illegible] ды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Алдав, [illegible] ве ш. м. ёллар билен таламак, ұтмек: [illegible] ны, задыны еламек. *Шол хожайынлар илиң [illegible] дан бай болуп, ене-де олары болрак сагмагың гиң [illegible] ны гурярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САГРЫ, I. Кәбир малың (атың, эшегиң ве ш. м.) билинден гуйругына ченли болан аралык, билинден [illegible] кы тарапы. *Сейислермиз тойда атың чапарлар, [illegible] рысын сыпалар. ялыны гөзлэр* (Молламурт, [illegible] эсерлер). *Маңлайы сакар ал атың белент сагрысы [illegible]*

мезеклейәрди (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Адамың билинден отыр ерине ченли болан аралык. *Сыпалап гойберсен, сагрыңдан өтер, Турсаң, сачың ере дегер, Акмеҗли* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). ◇ Сагры әдик — *сер.* Әдик.

САГ-САЛАМАТ [саг-сала:мат], *сер.* Саг-аман, *Хеммәңиз саг-саламат отырмысыңыз?!* («Түркмен пьесалары»). *Оглум, саг-саламат гел, ёлуң ачык болсун!* (А. Говшудов, Эсерлер).

САГ-СОЛ [саг-со:л], Саг ве чеп гапдал. *Сен ягшы сайгардыңмы, белки, өзүмизиң саг-солдакы бөлеклеримиздир* («Түркмен пьесалары»). *Шол бейиклиги тутсалар, хатда душманың он-йигрими километрлик еңсеси хем сагы-солы буларың аягының астында болҗакды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

САГСЫЗЛАМАК, Нәсаг болмак, нәхошламак, сыркавламак. *Нәме, уруң ёк-ла, сагсызладыңмы?!*

САГТ, Дурк, ясалыш, хәсиет, болуш. *Ата мүн, ал яраг, беслегин сагтың, Гылыҗыңы ганымлара салсана* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

САГЧЫ, Сыясы ве жемгыетчилик дурмушында өңде барыжы акымлара душман; консерватив, реакцион (дәп боюнча реакцион партияларың членлериниң парламент залының саг тарапында ерлешишлеринден гелип чыкыпдыр). *Сагчы социалистлер.*

САГЫЛМАК, Малың елниңден сүйт алынмак. *Сагылян сыгырлар гечен йылың томсундан бәри ятакда сакланып бакыляр* («Совет Түркменистаны» газети). *Сыгырлар сагылмага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САГЫМ, 1. Бир ёла саглып алнан сүйдүң мукдары. *Ферма мудири сагымың гүнделик хасабатыны йөредйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Сүйт өнүми саглып алынян вагт. *Сагымда ферма мудири хем гелер.*

САГЫМЧЫ, Мал сагмак билен мешгул болян адам. *Ыкҗам шайын тутуп сагымчы гөзел Гүлзар сәхра гөчсүн — дийип яз гелди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Сагымчылары алып гайдан машын колхоз обасына голайланда, гүн гиҗигипди* («Колхоз гүнлери»). *Сыгырлардан сүйт сагмакда бу колхозың сагымчыларының газанан үстүнликлери хас-да ёкары болды* («Совет Түркменистаны» газети).

САГЫМЧЫЛЫК, Сүйт сагып алмак иши, кәри, сагым иши. *Машгалаларыңыз болса сагымчылык эдер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

САГЫНА-САГЫНА [са:гына-са:гына], Яйдана-яйдана, гараша-гараша, сагынып-сагынып, саклана-саклана. *Йыгнак гутарды, башлык сагына-сагына өйүне барды* («Токмак» журналы).

САГЫНДЫРМАК [са:гындырмак], Аз-овлак гарашдырмак, яйданжыратмак. *Сергездан бизи сагындырды* («Совет эдебияты» журналы).

САГЫНҖАҢ [са:гынҗаң], Сагынаган, яйданжаң. *Сагынҗаң адам.*

САГЫНҖЫРАМАК [са:гынҗырамак], Сагынып дурмак, яйданҗырамак. *Ол азаҗык сагынҗырады* (А. Говшудов, Эсерлер).

САГЫНЛЫК, Сагылян ве сагмак үчин алнан (мал). *Сагынлык бәш-үч гечимиз бар.*

САГЫНМАК I, Малың сүйдүни өзүң үчин сагып алмак. *Гечи сагынмак.*

САГЫНМАК [са:гынмак] II, Яйданжырап бир зада я-да бирине гарашмак, хаял этмек, яйданмак. *Кичиҗик токайың этегине етип сагынды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Елли ики-үч әдим машына етмән сагынып галды* («Совет эдебияты» журналы). *Фамилиям! — дийип, ол бир сагынып дурҗак ялы этди-де, соң йүзүниң угруна айдып гойберди* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

САГЫНЧ [са:гынч], Аз салымлык тогтайыш, яйданч.

САГЫНЧСЫЗ [са:гынчсыз], Дүйбүнден сагынман, хаял этмән, эгленмән, тиз. *Начальник хич бир кагыза гарамаздан, сагынчсыз жогап берди* (А. Говшудов, Эсерлер).

САГЫНЫШМАК [са:гынышмак], Яйданышып дурмак, яйданышмак.

САГЫНЫШЫК [са:гынышык], Сагынып дуруш, яйданҗаңлык. *Сагынышык эсли вагта чекди* («Зәхмет гахрыманлары»).

САГЫШМАК, Сагмага көмек этмек, сагмага көмеклешмек.

САДА [са:да], 1. Йөнекей, чылшырымсыз. *Химики сада жисимлер.* 2. Бейлекилерден тапавутланмаян, йөнекей, түркана, хош гөвүн. *Акмәммет ага өз сада дүшүнҗесиче, сапгөвүнлилик билен гүррүңе башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сен бир сада йигит боланың үчин сенден ынҗамак-да, элбетде, ёрсиз!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Билини берк йүшап сада дайханың Топрагыңдан ак алтынлар дөредйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Ончаклы зынат берилмедик, чылшырымлы дәл, йөнекей. *Әхли затлар ербе-ер, сада безелен җай* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 4. Дүшүнмеги аңсат, кын дәл, дүшнүкли. *Сизиң аялыңызың йөнекей сада дили билен язан хатыңыз екеже сөзи хем бу хатдан йүз эсе тәсирли* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эртекилериң дили байдыр ве сададыр.* ◇ Сада хабар *грам.* — *сер.* Хабар.

САДАГА, *сер.* Садака. ◇ Садага болмак — *сер.* Гурбан. *Галыпдыр ызында гүл ялы чага, Болсун бу чал башым муңа садага* (А. Кекилов, Сөйги). *Дүнйәниң гызлары саңа садага, Йүз гыза дегмезми нәзлериң сениң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

САДАКА, 1. Гурбан. *Гой, фашистлер бизиң эркимиз билсин, Гой, башым Ватана садака болсун!* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. Дини дүшүнже боюнча худай ёлы. *«Тойда топук етмез, садакада — сан» Дийилйәнлең хатарында дурярдык* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

САДАЛАШДЫРМАК [са:далашдырмак], Хас сада горнүше гетирмек, йөнекейлешдирмек, аңсатлашдырмак. *Теоремаларың субут эдилишини эп-эсли садалашдырмага мүмкинлик берди* (А. П. Киселёв, Геометрия).

САДАЛЫК [са:далык], 1. Чылшырымлы дәллик, йөнекейлик, аңсатлык. *Ол алдаҗак вагтында өзүниң ишини өрән садалык билен башлап, садаҗа ишлер эдер экени* («Совет эдебияты» журналы). 2. Салыкатлылык, хошгөвүнлилик, йөнекейлик. *Артык онуң кешбинде садалыкдан башга бир зат гөрмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Колхоз башлыгы оңа садалык билен йүзленди* («Колхоз гүнлери»).

САДАП, *диал.* 1. Безег үчин уланылян дүрли өвүшгинли гыммат баха жисим. *Бахар чалаҗа йылгырды велин, дишлери ак садап ялы болуп гөрүнди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Илик. *Көйнегиниң садаплары ялпылдаярды.*

САДАСЫРАМАК [са:дасырамак], Өзүни сада саймак, сада адам болан болмак. *Байрам, садасыран болма!* («Совет эдебияты» журналы).

САДРАНЧ, 1. *көн. с.* Күшт. 2. Сомалып дуран я-да дикилен узын зат. *Садранч ялы болуп гершиң үстүне чыкдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Садранч ялы сосна гысяр дашындан, Ахырында сыпды чагшан машындан* (Б. Кербабаев, Айлар).

САДЫК [са:дык], Түйс йүрекден берлен, өзүни гурбан, садака этмәге тайын, вепалы. *Патышаның садык хызматкәри адыны алҗагына буйсанды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ораз хан хем тәзе губернаторың өңүнде өзүниң садык гулдугыны билдирмек пурсатыны элден бермеди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

САДЫКЛЫК [са:дыклык]. Ак йүрекден берленлик, вепалылык. *Хүммет волостной өзүниң полковниге садыклыгыны, болан ишлери жикме-жик гурруң берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Азери ене-де садыклык билен баш атды* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында).

САДЫЛЛА [са:дылла:]: 1) садылла этмек — көп гарашдырып гоймак, интизар этмек; 2) садылла болмак — көп гарашмак, интизар болмак.

САДЫР [са:дыр], I. Гөдек, эрбет. *Обаның эркеклер топары болса: — Вепадан бейле садыр иш чыкмаз, мунуң бир эмласы бардыр — дийип гойдулар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Порсы, хапа. *Айрышдырып керебин, Садыр сувы ичйәрдик* («Совет эдебияты» журналы).

САЖЕ'НЬ, *көн. с.* 2,13 метре барабар рус узынлык өлчеги. *Бәш саженден нышанаы урярды* («Совет эдебияты» журналы).

САЗ [са:з] I, *сунгат.* 1. Бир я-да бир нәче сеслериң, әхеңлериң сазлашыклы утгашдырылмагы билен ички дүйгулар, идеялар беян эдилйән сунгат, музыка. *Душманларың багрын дилйәр сазымыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Огул, сен энтек ховлукма, тиз вагт колхозымызда саз ансамблыны гурҗак* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Саз гуралларың. 3. Сес, оваз. *Дүрли гүшлаң гүрән шадыян сазы, Васп эдйәр бу багың гөзел гөркүни* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). ◇ Саз этмек — тамдыра чалмак, айдым айтмак.

САЗ [са:з] II, 1. Дөвүк-енжик дәл, гурат, дүзүв. *Хер бир демир ёлчы оны саз ишлетмек үчин гөреш эдйәрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Машының моторы саз ишлейәр.* 2. Нормал ягдайда барян, терс дәл, дүзүв, дост. *Сизиң икиңизиң араңыз өрән саз ахыры?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Озал бейле дәлди, сазды арамыз* («Токмак» журналы). 3. Гөвнежай, догры. *Халка хызмат эдип ат-абрай алаң. Шонда эден ишиң саз диййәр гөвнум* («Мыдам тайяр» газети). *Арслан диен оглы өсүп, Дурмушлары саз гидйәрди* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Эгер аңкарып галсаң, саз уруп билмесең, вагшы үстүңе зыңар ве парча-парча эдер* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). 4. Онат, говы, көк. *Агач эт.ш, хор дийсең-де Жахыл кимин кейпи саздыр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Дан саз бермек — *сер.* Дан. *Дан саз беренде, гүр сазаклыгың арасында ол гымылдысыз суйнүп галды* («Совет эдебияты» журналы).

САЗ [са:з] III, *диал.* Тарада гамышдан эдилен гурал, дарак.

САЗАК [са:зак], *бот.* Орта Азияның гумлук ерлеринде битйән, янгыч хөкмүнде уланылян пүр япраклы агач, одун. *Гүн гүшлук галанда, сазак көлегелеринде суйнүп ятан векиллер өз араларында болсадыз экдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сазакларың яшыл пүрлери даңың алагараңкысында гаралып гөрүнйәрдилер* («Пионер» журналы). *Гумларың депелерини, япыларыны өртйән сазак, чалы, черкез бардыгыча ялазыраярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

САЗАКЛЫК [са:заклык], Сазагың көп гөгерип отуран ери, сазагың көп битен ери. *Даң саз беренде, гүр сазаклыгың арасында ол гымылдысыз суйнүп галды* («Совет эдебияты» журналы). *Улы сазаклыга етип, Ызыны-да йитирдилер* (А. Атажанов, Перманың мамасы).

САЗАНАКЛАМАК [са:занакламак], Жансерек болуп дурмак, горкудан яна яйданжырамак, сандыракламак. *Ховсала дүшен Елли аяк үстүнде сазанаклап, нәме этжегини билмән дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өз досты Пөкгениң гыбатыны эдип отырка, бирден онуң гелйәнини аңлап, сазанакламага башлады* («Совет эдебияты» журналы).

САЗАНАКЛАШМАК [са:занаклашмак], Жансерек болшуп дурмак, горкудан яна яйданышмак, сандыра дурмак.

САЗАНДА [са:занда], Саз чалмак сунгаты билен гул болян адам, сазандар, чалыжы, сазчы. *Етгинче зандалар дутарларыны сазлап чалмага башладылар* Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шахырлар васп язса ол хакда, Сазандалар сазын дүзсе ол хакд* Помма, Сайланан эсерлер).

САЗАНДАЛЫК [са:зандалык], Саз чалян сунгат гәрииң кәри. *Кәр сазандалыкдыр, хан ага! — багшы шол бир чөк дүшүп отурышына жогап бер* Сарыханов, Сайланан эсерлер).

САЗАНДАР [са:занда:р], *сер.* Сазанда. *Гой, я сын бу шатлыга сазандарларың сазы, Гой, Киеве о етсин, багшыларың овазы* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Ва мың шатлыклы сазандарлары, Сазы өкде чалышыз ванян* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Онуң ы бир сазандар билен бир депрекчи пейда болды* (Г лыев, Көпетдагың аңырсында).

САЗАНДАРЛЫК [са:занда:рлык], *сер.* Сазан лык.

САЗЛАМАК [са:зламак], 1. Саз гуралының кир рини чекнш.ирип, герекли оваза гурмак, дүзмек. *Са ры ювап-ювашдан тинңирдедип, сазлап дуркалар, гул хумурәп гечди* (Айбек, Новайы). 2. Герекл ники ягдайына салмак, дүзгүне салмак, гурна дүзетмек, бежермек. *Аня машыны сазлажак болуп менип дурды. Ол станогы сазламага дурды* («С Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Ар сазламак — *сер.* Ара. Кейп сазламак Кейп.

САЗЛАНМАК [са:зланмак], 1. Герекли овазына дү мек, гурулмак (саз гуралы хакда). *Гопуз сазланып лады* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Герекли тех ягдайына гирмек, дүзгүне салынмак, дүзелмек, бежер мек.

САЗЛАНЫШЫК [са:зланышык], *сер.* Сазлашык

САЗЛАШМАК [са:злашмак], 1. Сеслер гошулыш бир әхенде янланмак, сазлашыклы чыкмак. *Хоразла вада яланян сеси Узүлмезден гудок билен сазла* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Дүзгүне гирип б ламак, дүзелип башламак, онатлашмак.

САЗЛАШЫК [са:злашык], Ики я-да көп әхенд сеслериң бири-бирлерине гошулып утгашмасы, сазл шык.

САЗЛАШЫКЛЫ [са:злашыклы], Гошулышып, ы дерли бир әхенде гидйән (сес хакда). *Уллакан, чал машынлар сазлашыклы гүввлдейәрди* («Совет Тү нистанының аяллары» журналы). *Эсенов оларың команда берлен ялы сазлашыклы чыкан сеслери Гургунмысыңыз?! — дийди-де, ики яна гезмелем довам этдирди* (Б. Пүрлиев, Илкиняк гүн).

САЗЛЫК [са:злык], *бот.* Гиден гүр, өсгүн гамы отлук-чөплүк ер. *Сечи сазлыгың ичинде атың өңүн сып гайдан кимди? Олар сазлыга гирип башланлары ат аягының дүкүрдисини эшитдилер* (Б. Кербабаев Огытлы эдим). *Сазлыгың аңырсына-бәрсине гөз ет* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

САЗМЫК [са:змык], Бирсыдырган, арамык. *Ишт де янан отларың түссеси шемалсыз агыр ховада го юкаҗык сазмык ак булут эмеле гетиридир. Шу са гөрүшиң ичинде гара салгым болуп айланып йөр Елли билен Вүши келди* (А. Говшудов, Көпетдагың гинде).

САЗ-СӨХБЕТ [са:з-сөхбет], Сазлы, айдымлы отур шык, саз чалмаклык, айдым айтмаклык, саз ве як гуррунлер, мейлис. *Саз-сөхбет адама хер вагт бир тәсир эдйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *не дең-душ билен отурышмагы, саз-сөхбети сөен,*

халар шахырларың биридир («Эдебият»). *Мен саз-сөхбети говы көрйәрин.*

САЗЧЫ [са:зчы], *сер.* С а з а н д а. *Оңат колхозчылар гелйәр, Багшымы, сазчылар гелйәр* (Чары Ашыр, Яш күлванын ялкышы). *Гечен йылың гүйзи Түркменистаның языҗыларының, артистлериниң, сазчыларының ве художниклериниң көп вагтлап ятларындан чыкмаса герек* («Совет эдебияты» журналы).

САЗЧЫЛЫК [са:зчылык], Саз чалыш хүнәри, саз чалыңың кәри, саз билен багланышыклык, саза дегишлилик. *Мен эйәм сазчылык мекдебинде окап йөрүн* («Токмак» журналы). *Сазчылык училищеси.*

САЙ I, Чүң болмадык, ялпак (сув барада). *Шу кечҗал Каспиниң гарлы гайлары, Гәмини овралян дашлы сайлары* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар).

САЙ II, Сагат, сагдын, даяв, сайлама. *Йүз саны сай атлы атланяр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хабар берлен мүтдетинден сай атлының ёла чыкҗагы шүбхесизди* (А. Говшудов, Эсерлер).

САЙГАРМАК, I. Айыл-сайыл этмек, танамак, гөрмек, билмек, аңшырмак. *Аласармык гараңкыда Хошгелди онуң йүз кешбини гөвы сайгарып билмеди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде): *Меним-ә гөзүм говы сайгармаяр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол янлыгың сазына гызыгып, төверекден гелйән-гечйәни-де сайгармады. Көпрә голай геленде, машинист онуң абат дәлдигини сайгарса-да, май аз боланы үчин, оны саклап билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гөз етирмек, танамак, билмек. *Сайгармады душман нирде, дост нирде?* (Б. Кербабаев, Айлар). *Мен басҗак ерим билен басмаҗак ерими гаты сайгарян* («Совет эдебияты» журналы).

САЙГАРТМАК, I. Гөрүп аңшыртмак, айыл-сайыл этдирмек, гөрдүрмек, танатмак. *Депеликлер чала судур болуп, зордан сайгардярды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Жайың ичини тутан папиросың гойы түссеси онуң кимдигини бир бада отуранлара сайгартмады* («Колхоз гүнлери»). 2. Аңшыртмак, дуйдуртмак, билдиртмек.

САЙГАРЫЛМАК, I. Гөзе илмек, гөрүнмек, таналмак. *Йылдыз ягтысына товшаның акҗа бутлары сайгарылярды. Онуң мәхнет гөзлеринде гызгылт чылгымлар сайгарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Аңшырылмак, дуюлмак, билинмек. *Артыгың сыпатында-да өтен йылка гараңда бир хили мердемсилик, долушанлык кешби сайгарылярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САЙГАРЫШМАК, Аңшырышмак, селжеришмек. *Ашыр, реңк сайгарышмага вагт тапарыс* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САЙГЫЛАМАК [са:йгыламак], I. Гамчы, чыбык ве ш. м. зат билен ызыгидерли урмак. *Ол өз атыны гамчы билен сайгылламага башлады* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Волостной көплүкден сайланандан соң, йылдам атың гидишини хаял гөрди-де, оны ызлы-ызына сайгылап, гуш болуп учды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Теенели сөз айтмак, кемчилигини йүзүне басмак. *Нәче гыҗыт берсең-де, нәче сайгыласаң-да өңе бакан херекет этмән, гайта аркан тесйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Оны хас дегенекли сөз билен сайгыласы гелди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

САЙГЫЛАНМАК [са:йгыланмак], I. Гамчы, чыбык ве ш. м. затлар билен ызлы-ызына урулмак. *Гамчы астына алнып, сайгыланып барянлары-да бар* («Совет эдебияты» журналы). *Булут сайгыланан йүң ялы текизленип, хова жыбарлап башлады* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Теенели сөз айдылмак, кемчилиги йүзүне басылмак.

САЙГЫЛАШМАК [са:йгылашмак], Бири-бириң сайгыламак, урмак, гамчылашмак.

САЙГЫЧ [са:йгыч], Йүң саймак үчин эдилен чыбык. *Ол йылгындан сайгыч эдинди.*

САЙДЫРМАК [са:йдырмак], Бирине саймага бермек, сайгы билен түйтдүрмек (йүң, чөпүр ве ш. м. хакда). *Йүң сайдырмак.*

САЙЛАВ, I. Сайлап алыш, сечип алыш. 2. Сес бермек билен везипели адамлары, векиллери сайламаклык, сечги. *Зәхметиң пәлванлары, Гелиң бейик сайлава* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Толкунланды сайлав гечйән хер бир жай, Мукаддес борҗумыз эдйәрис берҗай* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). ◇ Г ө н и с а й л а в — ашакдан ёкары сайланян сайлав системасы.

САЙЛАВЧЫ, Сайлава гатнашян адам, сайлавда сесини бермәге хукуклы адам. *Бу ёлдашлар яшулы сайлавчыларың хорматлы мыхманларыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Сайлавчыларың списогы.*

САЙЛАМА', Хили боюнча иң оңат хасапланян, бейлекилериң арасындан сайланып алнан, сечилип алнан. *Ол, обаның сайлама йигитлерини йыгнап, шол аялың оглуны алып гелмегиң ёлуны маслахатлашды* («Совет эдебияты» журналы).

САЙЛАМАК, I. Сайлавда сес берип, векиллигини тассыкламак. *Дынч алсак хаклы биз, хукуга хаклы, Сайласак — хаклы биз, сайлансак — хаклы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бу бейик везипә сени, Бир агыздан сайларс гөни* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 2. Көп задың ичинден сечип алмак. *Сөзлериң ичинден чеперин сайлап. Герекли гошгулар дөретдим ойлап* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Биз заказ берҗек маталарымызы сайладык* («Токмак» журналы). ◇ Г а р а ң ы с а й л а м а к — *сер.* Г а р а. *Шу тайдан гараңы сайла!* («Совет эдебияты» журналы).

САЙЛАН [сайла:н], Кечә, хала, күртә, аял гейимлерине ве ш. м. салынян нагыш.

САЙЛАНМАК, I. Көп задың ичинден сайланып, сечилип алынмак. *И. В. Мичурин чакнышдырмагы, ягны йөрите сайланып алнан өсүмликлери эмели усул билен тозанландырмагы гиң уланярды* (В. А. Тетюрев, Ботаника). 2. Сайлавдан гечмек, сайлав үсти билен бир везипә, векилчилиге белленмек. *Аркайын дем аляр ишден геленде, Сайланяр, сайлаяр сайлав боланда* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Көпчүликден я-да бир ерден узаклашмак, араны ачмак. *Аннак дагы машына отуранларында, Үлкер ерден яңыҗа сайланыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Булар обадан эп-эсли сайланып, бир эрик агаҗының көлегесинде отурдылар* («Совет эдебияты» журналы). 4. Бир пархлы аламаты билен тапавутланмак, бейлекилерден тапавутлы болмак. *Узын бойы гөк мейданда сайланды* («Совет эдебияты» журналы). 5. Өсүп ёкары галып башламак. *Ерден эп-эсли сайланан гөм-гөк өвүсйән говачалара серетдигиңче середесиң гелйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

САЙЛАНТГЫ, Сайланып алнан, сай. *Сайлантгыдан галан хем болса, хич кимден индегсиз, сорагсыз Гүлсүм хем гетирип халыларыны бир гапдалда язды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз көшгүң сайлантгы ашпезлериндән бирини Астрабада иберерис* («Совет эдебияты» журналы).

САЙЛАНЫБЕРМЕК, Бейлекилерден араны ачыбермек. *Гыржа бейлеки атлардан сайланыберди.*

САЙЛАП-СЕЧМЕК [сайла:п-сечмек], Сайлап алмак. *Белки хем эжемиң өз янындан сайлап-сечип гоян гызы бардыр* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).

САЙЛАТМАК, Көп задың ичинден сечип алдырмак, сечдирмек.

САЙЛАШМАК, Сайламага көмек этмек, көмек хөкмүнде сайлап бермек. *Түвиниң челтигини сайлашмак.*

САЙМАК [са:ймак] I, Хасап этмек, хасапламак. *Айна Артыгы өзүне хас якын сайярды* (Б. Кербабаев,

Айгытлы әдим). *Эгер какамың өзүне дост сайян ынамдар адамсы Елли болса, онуң дуран ери хемише чукурың гырасыдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде)

САЙМАК [са:ймак] II, Сайгыч билен уруп түйтмек (йүң, памык ве ш. м. барада). *Мен хем гоюнларың йүңлерини гырқмалы боларын, сен оны сайып, кече этмели боларсың. Ергана салмак үчин йыгнап йөрен ярым халта чүпрек йүңүни түйдүп чыкды, оны сайды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САЙПАЛ: сайпал тапмак — азалмак, ерлешмек, сайпалламак.

САЙПАЛЛАМАК, Селчеңлемек, сайпал тапмак, азалмак, гутараңкырламак, түкенеңкирлемек. *Адат боюнча гелен-гиденлер сайпаллады* («Совет эдебияты» журналы).

САЙПАЛЛАШМАК, *сер.* Сайпалламак.

САЙРАК, 1. Хош овазлы сайраян, говы ве көп сайраян. *Онуң боюндакы гойры көлегели мәхнет чынарлар сайрак гушларың меканы болды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Ол, гөр нәхили сайрак билбилди!* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. *гөч. м.* Шадыян гүрлейән, чепер сөзлейән, оңат айдым айдян. *Сайрасын чагалаң сайрак диллери* («Пионер» журналы).

САЙРАМАК, 1. Хош овазлы сес этмек. *Билбиллер сайрап, сайрап, Мүң хили хеңлер чаляр* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Гүл-пүрчүк пудакларда, Сайрармыш дүрли гушлар* («Токмак» журналы). *Шол гөзел жошгун билен сайраян торгайларың «жүйп-жүйпи» эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Шадыян гүрлемек, чепер сөзлемек, оңат айдым айтмак. *Чепер сөзлери чөплән, Нәзик сайраяр дилим* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

САЙРАТМАК, 1. Хош овазлы сес этдирмек. 2. *гөч. м.* Дилде яңлатмак, чепер гүрлетмек. *Азатлык шыгарын сайрадып дилде, Олар сизден ислейәндир көп далда* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

САЙРАШМАК, Хош овазлы сес эдишмек. *Билбиллер сайрашяр хош оваз-сесли, Гезмәге ярашяр колхозың багы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Боз мейданда торгайлар Жыг-жыг эдип сайрашяр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Сайрашян билбиллериң сазлашыклы овазы дервезә якынлашан бадыңа гулагыңа илйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Мелемтил овадан кәкиликлер өз диллеринде сайрашып ёргалашырдылар* («Совет эдебияты» журналы).

САЙРЫ, Кесеки ерден гелен, гелмишек. *Кимлере гул дийип, кимлере — сайры, Эҗизиң хакына шер эдер канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Яшапды ол арамызда, Сайры тайпа арасында* («Совет эдебияты» журналы).

САЙ-СЕБӘП [са:й-себәп], Нәхилидир бир себәп билен. *Гайта сай-себәп билен ёлдаш боланымыз үчин таныш болалы!* («Совет эдебияты» журналы). *Сай-себәп билен бизиң ёлумыз сениң голайыңдан гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САЙХАЛ, *сер.* Сайхаллы. 1. *Алтын сайхал басып, сүйжи сөзлешип, Бабадайхан билен йөрәп гелйәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

САЙХАЛЛАШМАК, 1. Ювашашмак, диңишмек, көшешмек. *Ирден башлан ягыш өйләнлер бираз сайхаллашды.* 2. Азалышмак, йөвеллешмек, даргашмак.

САЙХАЛЛЫ, 1. Адамкәрчиликли, әдепли, салыкатлы, ерликли, сайхал. *Бейик Ватанчылык уршы башланда, ол өзүниң гөрмегей, сайхаллы, ачык ве шат гөвүнли аялы билен яшаярды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Пайхаслы, асуда. *Оратор диңчилере әхмиет бермән, төверегине сайхаллы гарандан соң сөзе башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң сеси иңрик гараланда Тиссаның кенарында бизи гуршап алан хемме затлар ялы дуры ве* [illegible] вет Түркменистаны» газети). *Сен өрән* [illegible] *йәрсиң.*

САЙХАЛЛЫЛЫК, Адамкәрчиликлилик, әдеп[illegible] салыкатлылык, ерликлилик, пайхаслылык.

САЙХАЛСЫЗ, Адамкәрчиликсиз, әдепсиз, [illegible] сыз, бисайхал.

САЙЫ, Ири, улы, сайлама. *Гавунларың* [illegible] *йыгдым.*

САЙЫЛ [са:йыл], *көн. с.* Мәтәч, гедай. [illegible] *хырың соңкы шыгрыны ылайта-да көп* [illegible] вет эдебияты» журналы).

САЙЫЛМАК [са:йылмак] I, Хасап эдилмек, [illegible] ланмак. *Биринден бир ярамаз херекет йүзе чы[illegible] габахат сайылярмышын* (М. Ибрахимов, [illegible]

САЙЫЛМАК [са:йылмак] II, Сайгыч [illegible] түйдүлмек (йүң, памык ве ш. м. барада). *Гойлар[illegible] мыгың гундасы кимин, Гүллерің гүжагын [illegible] бутин* («Совет эдебияты» журналы).

САЙЫМ [са:йым], Саймак үчин бөлүнип [illegible] памык ве ш. м. *Бир сайым чөпүримиз бар.*

САЙЫН [са:йын], Вагт билдирйән сөзлере [illegible] довамлылыгы аңладян сөзсоңы көмекчи. *[illegible] лигимиз гүнсайын өсйәр. Асла соватсыз [illegible] сайын өсйән дурмушдан ыза галып башлаяр* [illegible] (Совет эдебияты» журналы).

САЙЫРДЫҢ, Гөзе гөрнүкли, сайлама, [illegible] *Сайырдың ахал-теке атлары, здермен* [illegible] *данда гурда дөндүлер* (Б. Кербабаев, [illegible]

САЙЫШМАК [са:йышмак], Саймага [illegible] (йүң, памык ве ш. м. барада).

САК, Хүшгәрлик билен гөзегчилик эдйән, [illegible] пугта, берк, дуйгур, эсердең. *Ол уҗусына өрән се[illegible]* ◇ Сак болмак — эсердең, дуйгур болмак. *[illegible] багың гиҗеки сакчыларыны янына чагырып: - Си[illegible] ты мәкәм, сак болуң! — дийип саргапды* (А. [illegible] Көпетдагың этегинде). *Эне бөвет сакламага* [illegible] *болса-да, онуң сакчылыгы бир гезек шовуна* [illegible] («Зәхмет гахрыманлары»).

САКА, Ябың, дерәниң сувуның бөлүнйән [illegible] раз. *Арпа-бугдая бака гидйән сувлы* [illegible] *барды. Эгер шол саканың өзүнде* [illegible] *циясы гурлайса, шондан алты колхозың* [illegible] *алып билҗек* (А. Говшудов, Көпетдагың [illegible]

САКАВ, Сакынып геплейән, кекеч. *Өңки* [illegible] *зордан гутулып, өмүрлик сакав болды* (Б. [illegible] Дөвүрдешлер). *Сакавың соңуна серет* (накыл).

САКАВЛАМАК, Сакынып геплемек, [illegible] *кавламасына гарамаздан, ол өрән берк кадалы, г[illegible] бели, үйтгешик акылы болан бир адамды* (Л. [illegible] той, Эсерлер). *Ол сакавлап, найынҗар сес* [illegible] *М-м-ен нәме айдайын? — дийди. Назар* [illegible] *геленде сакавлаяндыгыны диңе шу вагт* [illegible] («Совет эдебияты» журналы).

САКАВЛЫК, Сакынып, кынлык билен [illegible] ягдайы, кекечлик.

САКАК, 1. Уяның, келлекиниң ве ш. м. [illegible] шы, алкымса. 2. Келлә гейилйән телпек [illegible] затлар гачмазлык үчин йөрите эдилйән багжык [illegible] баг, тасма. *Ол папагының сакагыны* [illegible] *гына гечирди.*

САКАКЛАМАК, Алкым йүпүнден, [illegible] тутмак, алкым багындан тутуп алмак. [illegible] *ри оны дессине сакаклаяр* (А. Говшудов, [illegible] ве хекаялар).

САКАКЛАНМАК, Алкым йүпүнден, [illegible] тутулмак.

САКАКЛАТМАК, Алкым йүпүнден, [illegible] тутдурмак.

САКАНАКЛАМАК. Бирден дилиң тутулмак, сакынмак. кекечлемек. *Аңкар җогап беренде саканаклады* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ол алҗырады: хич вагтда шатлыгыны, гайгысыны сайгартмаян гара йүзуне өлүм ховпы яйылды, дили тутулды, саканаклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гелнеҗе, кысмат, баша нәме дейсе, чыдамалы — чекмели! — дийип саканаклады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

САКАР, Маңлайы ак депелли (хайванлар хакда). *Маңлайы сакар ат, атың эндамы ловурдаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ханха, ол алыны сакар дор ата сенет!* (Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Маңлай сачы дашы. такыр, түйсүз маңлайлы. *Ягырнысы күйки, сакар маңлайы түңни, гөзлери чукур, бурны эшекгерши, сеси бозун бири еринден галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САКАРБАЛАК, *зоол.* Маңлайы сакар, реңки гара сүа гушы, барак. *Бир өрдек, бир сакарбалак дост болуп ададa яшапдырлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Семизлигинден чөкен сакарбалага душ болдум* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

САКАРТОРСУК, *зоол.* Йүзи ала золаклы, гысга аяклы ябаны хайван, торсук.

САКГА, Гарашылмаз халатда, бирден, дессине. ◇ Сакга аяк чекмек — *сер.* Сакга дурмак. Сакга дурмак — бирден аяк чекмек, бирден дурмак. *Биз оларың янында машыны сакга дурдук, онуң нешесини учурдык* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бизиң мүнүп гелйән машыкымыз бирден сакга дүшдү* («Совет Түркменистаны» газети).

САКГАЛ, Чекгә, дулуга ве әңеге битйән гыллар, түй гүртүм. *Ол орта бойлы, гырчув сакгал бир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Соңкы түйкүлик сакгал эзмез* (накыл). ◇ Сакгалдан айрып, мурдан гоймак — үйтгедениң билен бири-бириңден онсаклап тапавуды болмазлык. Сакгалында хиңлайдыр учмак — эркек кишини әсгермән, сыламан диенинни этдирмек, онуң эрк-гытгыярыны өз элине алмак (ол машгала барада). Гечи сакгал — селмән сакгал көселеч. Гүрзелек сакгал — өсгүн ве еримсик габа сакгал. *Әхем! — дийди-де, тимар берйән гурбанов сакгалыны сыпады* («Колхоз гүнлери»). Гүл сакгал этмек — бирини йүзүгара этмек, ялаңач этмек.

САКГАЛДАШ. 1. Яшлары дең болан адамлар, яшытдаш. *Сакгалдашлар нәме диерлер* («Совет Эдебияты» журналы). 2. Яшлары дең болан, яшытдаш адамларың бири бирине йүз тутуп айдян сөзлери. *Хаш, сен башлаң, сакгалдаш!* («Совет эдебияты» журналы). *Сакгалдаш, сен мени ойнап отуран болайма!* («Зәхмет гахрыманлары»).

САКГАЛЛАК. Гүр сакгаллы, сакгалы гүр чыкан. *Ондурсун сувҗук сөзлер айдып, янындакы сакгаллак шуңлаңың йүрегине дүшди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Оларың бири сакгаллык болуп, бейлекиси көседи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сөлтүрәк гөрнүшли, сары сач, гыпыллак адам дервезеден гирди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

САКГАЛСАПЫ. Чекгә инйән сач, сакгалың чекге билен бирлешип гидйән ери. *Сакгалсапы гойдурмасак.*

САКГАЛЧЫК, Сакгал чыкмадык, көсе.

САКГЫЧ. 1. Чейнемек үчин уланылян мадда. *Цемент сакгыч ялы япышян говы чәге тапылды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өсүмлигиң, агажың ичинден чыкян шире, сакыз, шепбик.

САКЛАВ. Бир зады, бирини горап сакламак үчин гойлан топар, гораг (адам ве ш. м. хакда). *Голайдакы саклавда дуран казаклар сүйкдүрип гыгырышярдылар* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Оларың дашларының саклавлары өңкүсинден говшамаярды* (А. Говшудов, Эсерлер).

САКЛАМАК, 1. Тутуп дурмак, элинде тутмак. *Сүлчи өз элинде сувлы стаканы нәхак саклаяндыгына дүшүнди* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол китабы элинде саклап дурды.* 2. Дурузмак, тогтатмак. *Сергей Степанович машыны саклады* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 3. Өз экленжинде, гарамагында яшатмак; идетмек, эклемек. *Семиз саклап, баш санының көпелдип билсең, сана багт гетирер* («Токмак» журналы). *Маллары өлүм-йитимсиз ве семиз саклямак көп дережеде чопана баглыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Улы машгала сакламак.* 4. Эелик этмек, гөзегчилик этмек, гөз-гулак болмак, горамак. *Бир сениң гарры энең өз өйүңи саклап отыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 5. Бир зада даянч болуп хызмат этмек, гөтермек. *Тамың пүрслерини дивар саклаяр.* 6. Яныңдан гойбермән дурузмак, эглемек. *Мен оны өйүмизде ики сагат сакладым.* 7. Сакчылык этмек, гораг этмек, горамак. *Эне бөвет саклямага шейле сак болса-да, онуң сакчылыгы бу гезек шовуна дүшмеди* («Зәхмет гахрыманлары»). 8. Аяп тутмак, аямак, горамак. *Мен олары гөзүмиң гөреҗи ялы сакларын* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сакла саманы, гелер заманы* (накыл). 9. *гөч. м.* Гизлемек, яшырмак. *Кем-кәс ялбарайын-да, этҗек ишими өз янымда саклайын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 10. Белли бир максат үчин тутмак, эдинмек, эклемек ве ш. м. *Гызылхан думлы-дүшда дозор саклаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Баггоюн сакламак.* ◇ Арагатнашык сакламак *сер.* Арагатнашык. *Кемине гөрнүкли түркмен шахыры Молланепес билен хем арагатнашык саклапдыр* («Эдебият»). Ичинде сакламак — *сер.* Ич. *Саклады ичинде, чыкарман даша* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). Өзүни сакламак — *сер.* Өз I. Ядында сакламак — *сер.* Ят I. *Мен сениң эден ягшылыгыңы ятда сакларын.*

САКЛАНМАК, 1. Өзүне эрк эдип билмек, өзүне буюрмак. *Нурҗахан сыр билдирмән сакланса-да, еке галанда гөзүниң яшыны саклап билмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хер ничик хем болса, мугаллым сакланып: — Кәйинмек герек дәл! — дийип йүзленди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Аяк чекмек, даянмак, дурмак, эглемек. *Хәлки гызҗагаз ичерик гирди-де, гапының агзында сакланып сорады* (М. Горький, Эне). *Гыз нәз эдип гачяр багы габатлап, Йигит ковяр: — Гитме, саклан гөзелим!* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). 3. Идедилмек, экленмек. *Кичиҗик чагаҗыклар яслиде говы сакланяр.* 4. Бар болмак, болмак. *Зыянлы дузларың топракда артыкмач сакланмагы пагтачылыга өгирт улы зыян етирйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 5. Гаравлы болмак, аялып гоюлмак. *Тохумлар йөрите җайларда сакланмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). 6. Өзүни горап билмек. *Трахоманың ёкушмагындан сакланмагың иң оңат серишдеси арассачылыкдыр* (С. К. Каранов, Ховплы гөз агыры кесели ве оларың өңүни алмагын чәрелери). 7. Өңүнде дуруп билмек, чыдам этмек. *Бент сувуң бадына сакланып билмеди.* 8. Ерине етирилмек, эсеван эдилмек. *Тертип-дүзгүниң сакланышы хем-де окувың йыллык жемлериниң нәхили нетиҗелер бермеги хакында пикирленйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 9. Абат галмак, йыгналып гоюлмак. *Бухарадакы көшк китапханасында гыммат бахалы көп голязмалар сакланыпдыр* (СССР тарыхы). *Ай, шүкүр, бирсыдырғын сакландык* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

10. Саклав эдилмек, сакчылык эдилмек, гаралмак. *Заповедниклер горалып сакланяр.*

САКЛАТМАК, I. Элинде тутдурып дурузмак. 2. Хе-рекетини тоттатдырып дурузмак. *Машыны саклатды-да: — Дүш! — дийди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Бирине сакламага бермек, гарашык этдирмек. 4. Эелик этдирмек, гөзегчилик этдирмек, гөз-гулак болдурмак. 5. Янындан гойбертмән эглендирмек. 6. Саклав этдирмек, горатмак.

САКЛАШМАК, I. Саклап дурмага көмеклешмек, сакламага көмек эдишмек, тутушмак. 2. Идедишмек, әнедишмек, середишмек. *Чага саклашмак.* 3. Дурузмага көмеклешмек. 4. Гөзегчилик эдишмек, сакчылык эдишмек, горашмак.

САКЛЫК, I. Берклик, пугталык, дуйгурлык, эсер-денлик, хүшгәрлик. 2. *сер.* Сакчылык. *Олар өңки ики сүрииң төверегинде гапан гурдулар, саклык этмек билен мешгул болдулар* («Совет эдебияты» журналы).

САКЧЫ, Бир зады саклаян, гөзегчилик эдйән, горагчы, гаравул. *Багтлы эзиз Ватанмың сакчысы мен бу гүнде* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Сакчылар гүндизлери шол күмежикде саялап, төверегине гөзегчилик эдйәрдилер* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Сен бейик Ватаның сакчысы болан гайдувсыз Гызыл Гошуның уршуҗысы ахырын* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер).

САКЧЫЛЫК, Сакчының кәри, онуң ерине етирйән иши, гаравуллык. *Нурберди ага болса гуванч билен оларың ызындан гарап, өз сакчылыгында галды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Уршуҗылар гиҗесине ики сагатдан, бир сагатдан чалшып, сакчылыкда дурярдылар* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

САКЫ [sa:kы], *көн. с.* Мейлиси алып барян, мейлисе ёлбашчылың эдйән, арак-шерап сүзүп берйән адам. *Василий хошлашык мейлисиниң сакысы болмагы Светлана табшырды* («Совет эдебияты» журналы). *Овадан яш сакылар — мей гуйянлар гөз-гаш какмалар билен мей гуйярдылар* (Айбек, Новайы).

САКЫЗ, 1. Гөвенден ве кәбир өсүмликлерден алынян шепбикли өңүм. 2. *сер.* Сакгыч 2. *Ол сакыз чейнелип, гәвүшиги гайталап дурулян вагтдан оба бир эйәм гөчди* («Токмак» журналы).

САКЫНҖЫРАМАК, Сакына-сакына геплемек, гепләнинде кәте сакынмак, сакынырак геплемек. *Жогап берип башланымда, бирнеме сакынҗырадым* (Л. Н. Толстой, Эсерлер). *Орта бойлы, пешенели бир чал элиниң аясы билен сакгалыны овучлап, сакынҗырап гепледи* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим).

САКЫНМАК, Сакавлап геплемек, сакынҗырап геплемек. *Ол дилини пелтекледип, сакынып гепледи* (Г. Кулыев. Көпетдагың аңырсында).

САКЫРДАМАК, 1. Арасыны кесмән гепләп дурмак, бирсыхлы дынман геплемек. *Жамал эҗә геп дүшүндиржек болсаң, узын гүнләп сакырдамалы* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). 2. Болгусыз гүрлемек. янрамак. *Дайы, мен биразаҗык сакырдадым вели, хернә багышларсың!* («Колхоз гүнлери»).

САКЫРДАШМАК, 1. Билеликде иргинсиз гүрлемек, геплешип отурмак. *Улсагүлүң Халназары агзамагындан, белли-бетер хем онуң билен узак гүн сакырдашмагындан савчылыга геленини аңлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Биз йөрүшлере гатнашан хер бир адамың билйән бир меңзеш харбы гүррүңлерини ара атып, узак вагт сакырдашып отурдык* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. Болгусыз гүррүң эдишип отурмак, янрашмак. *Ол булар билен кән сакырдашман, жубусинден шакырдап дуран онлуҗагы чыкарды* («Совет Түркменистаны» газети).

САКЫРДЫ, 1. Дынувсыз гүррүң[illegible] сиз геплейиш. *Айсолтан Потдының [illegible] асман, өз угруна йөрәп гитди* (Б. [illegible] тан). *Дүрли варсакыдан, [illegible] Нобат мирап сөзе башлады* (Б. Кербабаев. Ай[illegible] әдим). 2. Бош, бидерек гүррүң. *Мунуң [illegible] дысындан мен бир салым дынайын* (Б. [illegible] гытлы әдим).

САКЫР-САКЫР: сакыр-сакыр эт[illegible] гинсиз гүрләп отурмак, геплән дурмак. *[illegible] сакыр-сакыр эдип, гидер вагтда гитмеди* [illegible] бияты» журналы).

САКЫРТГА, *зоол.* Малларың беденине [illegible] рың ганыны соруп яшаян мөжежик. [illegible] ялы, ол бейле овнуҗак мөҗекмиди, сакыртга [illegible] рүк ялымыды?!* (А. Говшудов, Көпетдагың [illegible] *Эдил сакыртга дөнди, япшыды, айрылмады* [illegible] журналы).

САКЫРТГАЛАМАК, Сакыртга басмак, сак[illegible] дүшмек. *Дүйәмиз сакыртгалапдыр.*

САКЫРТГАЛАТМАК, Сакыртга басдырмак, са[illegible] га дүшүрмек.

САЛ [sa:l] I, 1. Гапаның яй гөрнүшиндәки [illegible] ачылян бөлегини ачмак үчин үстүнден [illegible] берип дуран демир. *Бир саллы гапан. Ики [illegible]* 2. Әтишгирлик [illegible] узын тутгужы. ◇ С[illegible] шак — әхтибарсыз, ынамсыз, горкак. *Онда [illegible] салың говшак гөрүнйәр* (Н. Помма. Тайлак [illegible] Салына какмак — хер хили гүррүң [illegible] нің пикирини, ягдайыны билжек болмак. [illegible] *шак салына какды, оңа мең оклады* (Б. [illegible] гытлы әдим).

САЛ [sa:l] II, Сувда йүзмек я-да сувдан [illegible] ш. м. үчин бири-бирине багланан бир нәче [illegible] *йыклар, саллар, гәмилер керпеги* [illegible] *тарап уграды. Батып барян салың гөзяш [illegible] батярдың, не гулачлап йүзйәрдиң* («Совет [illegible] таны» газети). *Онуң ичи билен йүкли [illegible] гайыклар ховп астына дүшен шәхере [illegible] гидйәрлер* («Совет эдебияты» журналы) ◇ [illegible] агмак — ишиң эрбетлешмек.

САЛА [sala:]: сала салмак — бириңден м[illegible] хат сорамак, бири билен бир зат хакда [illegible] *Бейик укыбындан тапансоң пена, Бутин [illegible] ды ол сала* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). [illegible] *лым ойланып, өз-өзүне сала салды* (Г. Кулыев, [illegible] дагың аңырсында). ◇ Агзыңы сала [illegible] мек — *сер.* Агыз. *Сен агзыңы кән сала [illegible] дийип, гирре гахары гелди* («Пионер» [illegible]

САЛАВМАЛЕЙКИМ [салавма:лейким], [illegible] кек адамларың берйән саламы. *Бахар, [illegible] ери гургунмысың?!* (А. Говшудов, Көпет[illegible]

САЛАМ [sala:м], 1. Бирине душанында [illegible] рибанлык дуйгусы хөкмүнде айдылян аңлатма. 2. [illegible] дил ве ш. м. үсти билен иберилйән саглык [illegible] *Мен өтүнч сорамак билен, узак ёлдан, якын [illegible] саңа салам гөндерйәрин* (А. Говшудов. [illegible] *Салам, Гүндогарың гыз-ге[illegible]* ◇ Ялкымлы салам — гызгын, шөхратлы са[illegible] ак йүрекден салам.

САЛАМАТ [sala:мат], Саг-гургун, аман-эсен, [illegible] -саг, саг-аман. *Сен башарныклы болсаң, [illegible] йүзүп кенара саламат етерсиң* (Айбек, [illegible]

САЛАМАТЛЫК [sala:матлык], [illegible] -эсенлик, аман-саглык, саг-аманлык [illegible] *хатларың ичерси саламатлыкдыр-да?!* (Х. [illegible] Повестлер).

САЛАМЛАШМАК [sala:млашмак]. Бирине [illegible] лен йүзленмек, салам алышмак, салам берип [illegible]

Ол бизи гөрек еринде, саламлашмагың дерегине башыны атып гечиберйәр (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Инженер Горбатов Бабаны гөрүп, гуваныч билен саламлашып гөрүшди Саламлашып оңа бердим элими, Сорашдым, айтдым арзы-халымы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

САЛАМӘЛИК [сала:мәли:к], Көпленч аял машгалаларың берйән саламы. *Оңат гейнүвли, семиз аял: — Саламәлик, Шых ага! — дийип, ичерик гарды* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

САЛА'Т, I. *бот.* Япраклары ийилйән, атгулага меңзеш ясы япраклы от. 2. Овнук керчелен гөк өңүм, юмуртга, гаймак, яг гарылып, сирке сепилип тайярланылян совук нахар. *Нахар вагтында гөк салат ве башга хили гөк өнүмлери стола нахар билен әбермеклик маслахат берилйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

САЛАТЫ, Юрт йыкан, бозук. *Аю, гара гелин, сенем еди шәхери йыкып, еди деряның сувуны ичен салатының тарапыны чалярсың* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Шу салаты бир затлар аңтап йөрен болмасын* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).

САЛГАМАК [са:лгамак], *сер.* Булайламак. *Айсолтан Потди элини салгады-да, өз угруна йөрәп гитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

САЛГАШМАК [са:лгашмак], Бир зады ховада булап ышарат эдишмек, голларыны галгадышмак, көп болуп салгамак.

САЛГЫ, Бир ери сораланда берилйән я-да алынян маглумат, бирйини я-да бир зады гөркезмек үчин эдилйән ышарат, угур гөркезиш. *Командир салгы берлен угра серседенде, өзлерине бака гелйән немец солдатларыны гөрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Дүелилер олара эллерини узадып, салгы бердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол эл салгы билен даш шишкәң чагасының янында гышарып ятан аялыны гөркезипди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Салгы алмак — угур сорашып, биринің я-да бир задың ерлешйән ерини билмек.

САЛҒЫЛАНМАК, Бир зады аныкламак я-да тассыклямак үчин башга бир зада эсасланмак. салгы алмак, шоны гөркезмек. *Дарвин яшайыш шертлериниң өзгерип дурянлыгына догручыллык билен салгыланды* («Совет Түркменистаны» газети).

САЛГЫЛАШМАК, Бир ере бармаклыгы я-да гелмеклиги вадалашмак.

САЛГЫМ [са:лгым], Гөзъетимден аңырда оңат сайгарып болмаян предметлериң формалары өзгерип, хова билен утгашып, атмосферада эмеле гелйән оптики ягдай. *Ай булудың аңырсында Салгым берип ювош йөрйәр* (Р. Сейидов, Лебап гызы). *Бу гөрнүшлер бада-бат гөйә дүйшдәки бир салгым шекилли болуп гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Салгыма чапмак — бир задың угрунда бидерек хереket этмек, селпемек, нетиҗесиз зада ковалашмак. *Менің шол дүшүнҗелеримиң бары салгыма чапмак экени* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

САЛГЫМЛАМАК [са:лгымламак], Салгым атмак, салгым атып гөрүнмек, дашдан чала гөрүнмек. *Бегенҗиң гөзуне бир зат салгымлап гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Узакдан салгымлап гөрүнйән гәми «Молния» теплоходыды* («Совет Түркменистаны» газети).

САЛГЫТ, 1. Дөвлет тарапындан илата салыняң төлег. *Оба хожалык салгыды.* 2. Гызың хоссары тарапындан гелин эдинҗек тарапа гызың бахасы хөкмүнде талап эдилйән затлар, галың. *Савчылар гызың салгыдыны соранда. Гүл шу ашакдакылары санапдыр* (Мыралы).

САЛДАМ. Эл билен гөтериленде дуюлян аграм, агырлык. *Дашына чит чекилен галың китап эллериңе салдам берип дур* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

САЛДАМЛАМАК, *сер.* Салдарламак. *Ол келем келлесини салдамлап гөрйәрди* («Колхоз гүнлери»). *Сары, айдян сөзүңи өңүрти салдамлап гөр!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

САЛДАМЛЫ, 1. Эле салдам берйән, агырлык берйән, өзүне гөрә аграмы болан. *Ол узын нилли, салдамлы сапанчадан гөзуни айырман узак отурды* (Н. Жумаев, Сырлы гала). 2. *гөч. м.* Еңил-елпай дәл, аграс, пайхаслы, салыкатлы, ерликли. *Аннатагин, сен салдамлы адамсың ахыры!* («Совет эдебияты» журналы).

САЛДАРЛАМАК, 1. Эле алып, аграмыны чаклап гөрмек. *Ол алып гитҗек чемеданыны салдарлап гөрди.* 2. *гөч. м.* Пикирленип гөрмек, пайхас эдип гөрмек, ойлап гөрмек. *Сары ага айтҗак гепини ичинден телим гезек салдарлап гөрүп, соңра орта атян адамды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

САЛДЫРМАК, 1. Бина этдирмек, гурдурмак. *Аннагулы январь айына ченли көнеҗе өйлериниң ерине ики саны поллы-потолоклы говы жай салдырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың ичине тойдурмак, ичине ерлешдиртмек, жайлашдыртмак. *Эҗем гейимлери сандыга салдырды.* 3. Ише, окува ве ш. м. ерлешдиртмек.

САЛКЫМ, Үзүм ве ш. м. хасылының бир сапакда ерлешен топбагы, хошасы. *Бага гирсең, голларна бак, Сансыз салкым дүзүм-дүзүм* (Р. Сейидов, Эсерлер).

САЛКЫН, Ыссы-да дәл, совук-да дәл, мылайым; сергин (ховa хакда). *Салкын шемал өвүсйәрди* (Б. Пурлиев, Илкиңжи гүн). *Гиҗе салкын ве чыглы шемал билен бирликде гелди* («Пионер» журналы). *Саяны экмедик салкында ятмаз* (накыл). ◇ Салкын дүшмек — 1) хова бирнеме совап башламак, салкынлашмак; 2) эртириң я-да агшамың салкын вагты гелмек. *Өйлән салкын дүшенсоң, шу ере гелдилер* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Бир салкын — эртирден гүнортана я-да өйләнден гүн яшянча болан вагт аралыгы. *Бир салкында сүрлен ери дерреw экмелиди* («Колхоз гүнлери»).

САЛКЫНЛАМАК, 1. Салкын болуп башламак, салкын хова болмак. *Өсүп дуран шемал гараңкы гатлышандан бейлак салкынлап башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Салкын ерде, ховада болмак, дем-дынч алмак, салкын ере чыкмак. *Саясына кече атып, Салкынлап ятаймалы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

САЛКЫНЛАНМАК, Бирнеме салкынлык аралашмак, салкын болмак, сергинленмек. *Өңкусине гөрә хова салкынланды.*

САЛКЫНЛАШМАК, Салкынлап башламак, аз-кем салкынламак, салкынлык аралашмак, сергинлешмек. *Гүндизиң гызгын хозры совлуп, гиҗе салкынлашыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

САЛКЫНЛЫК, Салкын болмаклык, салкын хова, мылайымлык, сергинлик. *Салкынлык араны үчин, Айсолтан еңиллик билен дем алярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гиң сәхраны ялап гелйән яз шемалы салкынлык гетирйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Иңрик гаралмагы билен бирликде, мавы асмандан ере якымлы бир салкынлык-да аралашярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

САЛЛАМАК, Екардан ашак гойбермек, ювашлык билен ашаклыгына йүп ве ш. м. аркалы индермек. *Багырың жошгунлы ябының гырасында отурып, аягымы ичине салладым* («Токмак» журналы). *Мен ёкардан торба саллярын* (Мыралы). ◇ Аягыны саллап гитмек — *сер.* Аяк. Йүз салламак — *сер.* Йүз I. *Гурт гарт аграс гараягыз йүзуни саллап, сесини*

чыкарман дымып отырды (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

САЛЛАМ-САҖАК [саллам-са:жак], Сал-сал болан, йыртылып салланышып дуран, элешан. *Оларың эгинлериндәки саллам-сажак болан көйнеклери гапдалларыны-да өртмейәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

САЛЛАНҖЫРАМАК, Йүзүни ашак салып, сейкин басып йөремек, салланыбрак юваш йөремек. *Онуң салланҗырап йөришши Солтансөйнүң бүтин дурмушыны өзүне чекипдир* (Мыралы). *Салланҗырап, эмай билен этлейәр, Гаранҗаклап, гөр кимидир ятлаяр* (Б. Кербабаев, Айлар).

САЛЛАНМАК, 1. Екардан ашаклыгына йүп билен дүшмек, инмек; эгилмек. *Эрик мивелериниң аграмына шахалары ашак салланыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Чоглы гүн ашак салланыпды* («Токмак» журналы). 2. Асылып дурмак, асылмак. *Онуң билинден салланян гапда алты оклы наган барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шемал пенҗиреларің ики янындан салланян юкаҗык тутуларыны бираз галгадярды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 3. Йүзүни ашак салып, специфик ритмли аяк басмак, йөремек. *Газ йөришли салланып барян Айсолтан ол айдымы дуймаярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол, бирден эпишгеден Набат гызың эли бедрели сува салланып баряныны гөрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САЛЛАНЧАК, 1. Ичине чага салнып үврелйән энжам. *Ширин ука батып ятыр бәбежик, Парахат дем алып салланчагында* («Совет Түркменистаны» газети). *Менің хем чага хүвдүлгсим, салланчак үврәсим гелйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *сер.* Хиңңилдик.

САЛЛАТМАК, 1. Екардан ашаклыгына узадып гойбертмек, индертмек. 2. Асып гойдурмак, асдырмак.

САЛЛАХ, Аялы болмадык, аялсыз, машгаласыз. *Инди сениң бар ишиң гөрен саллахларың өңүне дүшүп, сөзайдыжы гезип йөрмек болупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эгер ене дөрт-бәш йыл саллах гезсеңиз, хич бири-де гелмез* («Совет Түркменистаны» газети).

САЛЛАХЛЫК, Саллахың ягдайы, аялсызлык, машгаласызлык. *Саллахлыкдан пейда ёк* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Ах, етимлигиң, саллахлыгың йүзүне көз дегсин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САЛЛАХЧЫЛЫК, *сер.* Саллахлык.

САЛЛАШМАК, 1. Салламага көмеклешмек. 2. Екардан ашаклыгына узалышып гитмек, ашак эглишип дурмак. *Говачалар хем гулакларыны саллашып, дады-перят эдйәрдилер* («Зәхмет гахрыманлары»).

САЛМА', Эне яндан бир-ики гулаклык сув совулян кичирәк яп, арык. *Сувлар акяр салмаларда шарлашып* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Олар салманың боюнда душушып саламлашдылар* («Бахар»).

САЛМАК, 1. Бина этмек, гурмак. *Ичи-дашы мермерден бейик жайлар салярыс, Екары техниканы ыкжам эле алярыс* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Ниреде көмекчи десгалар салмалыдыгыны билип билжеклер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ичине я-да ашагына гоймак, ерлешдирмек, ичинде жайлашдырмак. *Йыган отларымы халта салып, гижара өе бакан уградым.* 3. Ише, окува ве ш. м. ерлешдирмек, гиризмек. *Мен сизи телеграфа ише салдым* («Совет эдебияты» журналы). 4. Бир зады бирине я-да бир тарапа дазладып гойбермек, зыңмак. *Чагалар эллеринде гар токгалап оңа салярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 5. Нышан, беллик этмек. *Тагма салмак.* 6. Көмекчи ишлик функциясында ыснышып гелйән исимлериниң манысы билен багланышыклы херекет аңладяр. *Гулак салмак, диң салмак, маслахат салмак, назар салмак, яда салмак.* ◇ Абрайдан салмак — *сер.* Абрай. Аграм салмак — *сер.* Аграм. Агыз салмак — *сер.* Агыз. *Ине, ол ит хем бу ... гапдалындакы дуран итден гөрди ве ол өзүне ... дыр өйдүп, хырлап, онуң үстүне бөкди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Алдава салмак — *сер.* Алдав. Алдым-бердиме салмак — *сер.* Алдым-бердим. *Бу гүнки дөрән дуйгы Айсолтаны бирдэн ганатландырса, икинжи яндан оны ... алдым-бердиме салды* («Совет эдебияты» журналы). Ат салмак — *сер.* Ат I. *Эмма алдажы душман оны басып алмак ве юрдуны депелемек үчин онуң үстүне ... саляр* («Совет эдебияты» журналы). *Хәзир хем сөвда эдип ики яна ат саляр* («Токмак» журналы). Башына итиң гүңүни салмак — *сер.* Бир ... вар этмек, яман хорламак. *Озалдан ... Елли аңламасын, эгер аңлайса, мениң ... нүни салар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Башыңы этегиңе салмак — *сер.* Баш. *Башыны этегине салып гелен адамдан ган алсы болса-да геч! — дийлендир* («Совет эдебияты» журналы). Билмезлиге салмак — *сер.* Билмез. *Бегенч эжесиниң гоюнлара от бермек билен ... гыны гөрсе-де, билмезлиге салып эгнини ...* («Совет эдебияты» журналы). Гара салмак — *сер.* Гара. *Күл этдик биз душманы, гайдып ... сын* («Совет эдебияты» журналы). Гирә салмак — *сер.* Гири. *Бу экспедицияны Хыва ханы ... билен өз болян жайына чагырып гирисине ...* («Совет эдебияты» журналы). Гозгалаңа салмак — *сер.* Гозгалаң. *Дурмушың говгасы ... вакыгасы, Гозгалаңа саляр гөвүн укусы* («Совет эдебияты» журналы). Гөзден салмак — *сер.* Гөз. *Табель язанында, бизиң гарындашлары ... доланып галамыны чоммалтмарсың!* («Токмак» журналы). Гөрмезлиге салмак — *сер.* Гөрмез. *Ашыр оны гөрмезлиге салса-да, онуң йөне ... гини аңлады* («Совет эдебияты» журналы). Гулак салмак — *сер.* Гулак. *Диңе мен гепледим, ол гулак салды* («Совет Түркменистаны» газети). Гүйчден салмак — *сер.* Гүйч. *Мен Эзизи гүйчден ... лейәрин* («Совет эдебияты» журналы). Дем салмак — *сер.* Дем. *Ери, дем салян ялы болуп ... бакып отурмак нәмә герек?!* («Совет эдебияты» журналы). Диң салмак — *сер.* Диң II. *Мен ... ука гидинчәм эжемиң аркайык дем алшына диң ... ятдым* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Дузага салмак — *сер.* Дузак. *Дийди: — Бу суратты чекдирен пери Дузага саляндыр көп ...* («Совет эдебияты» журналы). Дүшек салмак — *сер.* Дүшек. Ел салмак — *сер.* Ел. *Көне ... огланларың аяк басмадык — ёл салмадык ери ...* («Совет эдебияты» журналы). Ела салмак — *сер.* Ел. *Мыхманы ёла салып деррев гелжек ...* («Совет эдебияты» журналы). Жыда салмак — *сер.* Жыда. *Жыда салмак—ол хем пелегиң кәри, ... ол аманат жан билен* («Совет эдебияты» журналы). Йылдыза тойнак салмак — *сер.* Йылдыз. *Аркан ятан еринден йылдыза тойнак саляр* («Совет эдебияты» журналы). Назар салмак — *сер.* Назар. Овсар салмак — *сер.* Овсар. *Ол сениң башыңа овсар салыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). Оюнлыга салмак — *сер.* Оюн. *... оюнлыга салып: — Болайжак зат-да, мен-э бир дул ... мениң белли йитиржек задым ёк — ...* («Совет эдебияты» журналы). Сала салмак—*сер.* Сала. *Нәхили душманлык? Нәхили бела? ... ...

Гелегуртлар барасында эдилен гүррүң чопанларың йүрегине ховп салды. Чемине салмак — *сер.* Чем. *Онуң үчин хем ол баран бадына бир иш эдибермеди-де, чемине салмагы йүрегине дүвди* («Совет эдебияты» журналы). Ызына ит салмак — *сер.* Ыз. *Эшеге терс мүндүрип, ызына ит салагада юрдуна ковуп гойберерин* («Совет эдебияты» журналы). Эле салмак — *сер.* Эл. *Штаба мәлим эдип, Гызылханы эле салмалыды* («Совет эдебияты» журналы). Яра салмак — *сер.* Яра. *Душманларың яра салып багрыңа, Депеләпдир сениң нәзик тенлериң* («Совет эдебияты» журналы).

САЛО'Л, *фарм.* Ичеге ве пешев ёллары кеселлэнде пейдаланылян ажымтык ак порошок, ичилйэн дерман.

САЛО'Н, I. Үйшмелең, көпчүлик үчин йөрите безелен гиң жай. 2. Деллекхананың эркеклер ве аяллар үчин хызмат эдйэн айры-айры жайы, отагы. *Гыннак иң мәхеллели көчелериң биринджи деллекхананың нәзенинлер салонына гирди* («Токмак» журналы). *Эркеклер салоны. Аяллар салоны.*

САЛПАРМАК, Салпы болмак, говшап ашак салланып дурмак. *Онуң эңегиниң ашагындакы салпаран хамы титрэп мүңк-мүңк эдйэрди* («Совет эдебияты» журналы). *Муртлары хем салпарып ятан, агзы болса наслы ялы юмралып дуран бир адамды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САЛПАРТМАК, Салпы этмек, говшадып салпы гөрнүшине гетирмек. *Ябысы нәче гулагыны салпардып барса, онуң шонча хем кейпи көкди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САЛПЫ, Ашак салланып дуран. *Салпы додаклары билен ери сүпләп, ямашгандан от иймәге дурды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Гапының голайында даңлан салпы гулак ак эшек өңүндэки чиңрикден гөвүнли-гөвүнсиз күмшүлдэп дурды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

САЛ-САЛ [са:л-са:л], Саллам-сажак, йыртык-йирик. *Онуң өзүниң болса бүтин эгин-башы сал-сал* (М. Горький, Эсерлер). *Ине, серет, онуң эгниндэки көйнеги сал-сал болупдыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

САЛФЕ'ТКА, 1. Нахардан соң элиңи-агзыны сүпүрмек үчин кичижик яглык я-да онуң дерегини тутян юкажык кагыз. *Мен эжеме: — Салфетка этжек! — дийип, отуран еримден сеслендим* («Пионер» журналы). *Ягжарып дуран додакларыны салфетка билен сүпүриширип, лимон сувы билен бокурдагыны юмшатды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Столуң, тумбочканың ве ш. м. үстүне язылян айратын хилли докалан матаның бөлеги. *Ол ир-иймишиң үстүне япылан салфетканы галдырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

САЛЫК: йүзи салык — *сер.* Йүз I. *Онуң тозан сиңен йүзи салыкды* («Совет эдебияты» журналы). *Гөзлери өңкуси ялы гайгылы бакярды, йүзи салыкды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Шей дийсене, боласы Хожагулының йүзүни салык гөрдүм-ле!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САЛЫКАТ [салы:кат], Эдеп, сыпайычылык, адамкэрчилик. *Адамда бир салыкат болмалы.*

САЛЫКАТЛЫ [салы:катлы], Гепи-сөзи ерликли, эдепли, сыпайы. *Белки, бу салыкатлы адам өзүни ылымлы-билимли гөркезжек болуп йөрен адамдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Салыкатлы сада йигит, Чага кимин гөвни пэкди* (Чары Ашыр, Поэмалар).

САЛЫКАТЛЫЛЫК [салы:катлылык], Эдеплилик, ерликлилик, сыпайычылыклылык. *Салыкатлылык билен баш эгип, голтугым суратлы көчэ чыкдым* (Л. Н. Толстой, Эсерлер). *Орта яшан, гараяғыз адам салыкатлылык билен салам берип ичерик гирди* («Мыдам тайяр» газети).

САЛЫМ, Вагт мөчбери, вагт, пурсат. *Сазагың гыркым дийип гиденине кэн салым гечди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Аз салымдан соң мейдан адамдан долды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Бир салым — азажык вагт, бирнеме вагт. *Бир салым гечени ятлашалы биз* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

САЛЫНМАК, 1. Бина эдилмек, гурулмак. *Ол дагда бир мәкэм гала салынды* («Совет эдебияты» журналы). *Оң үстүнде салынлыдыр тәсин жай, Онуң хер чырасы гөйэ Ая тай* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Өзүң үчин гурмак, бина этмек. *Булар ики отагдан ыбарат болан жай салындылар* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Ичине я-да ашагына гоюлмак, ичине ерлешдирилмек, жайлашдырылмак. *Гошларың хеммеси халта салынды.* 4. Ише, окува ве ш. м. ерлешдирилмек, гиризилмек. 5. Зыңылмак, оклянмак.

САЛЫШМАК, 1. Бина этмәге, гурмага көмеклешмек. *Жай салышмак.* 2. Ерлешдирмәге, салмага, гиризмәге көмек этмек. *Агачлары жая салышмак.* 3. *гепл. д.* Уршуп-сөгүшмек, давалашмак. *Гелен бадына сен-де ёк, мен-де ёк, Мерет билен салышып алды.* 4. Ише, окува ве ш. м. гирмегине көмеклешмек, ерлешдиришмек. ◇ Иш салышмак — *сер.* Иш.

САЛШЫК: салшык этмек — бири билен душушмак үчин бир ери я-да вагты беллешмек, салгылашмак. *Мениң онуң билен салшыгым шу ериди.*

САЛЮ'Т, Яраг (топ ве ш. м.), ракета атмак, байдак галдырмак ве башгалар аркалы дабаралы гөрнүшде берилйэн харбы салам, гутлаг. *Артиллерия салютының отуз залпы гүммүрдейэр* («Пионер» журналы). *Салют берйэр еңиҗилер шанына* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

САМАН [са:ман], Дөвлен бугдайың, арпаның овранан габык ве балдак бөлежиклери. *Сыгырып, шемала гарап, Чэҗи самандан сайлады* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Хич межалым галмады мең, Иен дек саман, кепек* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Саман астындан сув гойбермек — билдирмэн, терс, мекир иш этмек. *Ол туйс бир саман астындан сув гойберен, шейтандан көп билйэн пис ачмыш экен* («Совет эдебияты» журналы).

САМАНХАНА [са:манха:на], Саман сакланян жай. *Саманхананы, гепиң гысгасы, ховлының ичинде пишиге хем букулара ер гойман барлап чыкдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Пишигиң йылдамлыгы саманхана ченли* (накыл).

САМАХЫЛЛАМАК, Бидерек гүррүң этмек, болгусыз, угурсыз гүрлемек. *Ханы, самахыллап дурма-да, оны шу тайдан айыр дийдигим айыр!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ери, самахыллап дурма-да, барсана, оглан!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

САМАХЫЛЛАШМАК, Бидерек, угурсыз, болгусыз гүррүң эдишмек. *Дилдар ол төхметчи билен самахыллашмак ислемэн, оңа бакан гыйык серетди-де гидиберди* (Айбек, Новайы). *Хэзир ш вагты, самахыллашып дурмага пурсат ёк* («Совет эдебияты» журналы).

САМАХЫЛЛЫ, Бидерек яңрама, угурсыз гүррүң. *Нурҗан онуң самахыллысына чигит ялыжак эхмиет бермеди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

САМАЧАВ, *көн. с.* Боюнтырык агажының ики гапдалына хамыт хөкмүнде сокулян келте агач. *Боюнтырыгың самачавларындан хич бири галман, көбир ерини сары гарыңжа ялапдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдым).

СА'МБО, *спорт.* Ярагсыз өз-өзүни горамак тәлими, чылшырымлы гөрешиң бир гөрнүши.

САММЫК, *гепл. д.* Агзындан болгусыз сөз көп чык-

ян, акылсыз, самсык. *Өзүң ялы саммыкдыр өйдәрмиң?!* («Совет эдебияты» журналы).

САММЫҚЛАЧ, Гепи-сөзи угурсыз, акылы даган, самсыклач. *Онуң этлек гоңур йүзүнде, саммыклач гараян сымгылт гөзлеринде дүнйә аладасындан хич бир зат гөрүнмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САММЫЛДАМАҚ, Болгусыз сөзлер геплемек. *Иң говусы саммылдама-да, гойны сүр-де угра!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

САМОГО'Н, Элде эдилйән ясама арак.

САМОДЕРЖА'ВИЕ, Монархың чәксиз ыгтыярлылыгына эсасланан дөвлети доландырыш системасы, патыша хөкүмети. *Пушкиниң көпчулигиң арасында самодержавийә гаршы сөзлер айтмагы онуң мешхурлыгыны артдырярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

САМОИНДУ'КЦИЯ, *физ.* Гечиришидәки тогуң гүйжүни үйтгетмекде, ондакы индукцияның, электригиң херекет гүйжүниң оянмагы, өз-өзүнден индукцияланмак. *Зынҗыр утгашдырыланда самоиндукцияны гөрмек үчин хемишелик тогы ики саны шаха боюнча гойбермек болар* («Физика курсы»).

САМОЛЁТ, Учужы аппарат, аэроплан. *Айсолтан шол тәмиз ховада самолёта мүнмәге тайынланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Реактив самолёт. Йүк чекйән самолёт. Санитар самолёты.*

САМОСВА'Л, Йүки механики ёл билен өзи дүшүрйән машын. *Керпиҗи самосвал билен чекдик.*

САМРАМАҚ, 1. Хушуңы йитирип, аласармык сөзлер айтмак. *Акмырат ене өзүни йитирип, самрамага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бош самахыллямак, бидерек гүррүң этмек, янрамак. *Йигит бардыр, сана гечмез, Самрар отыр, үйни өчмез* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Сен башлыгың гызы болдугың, ак патышаның гызы болдугыңмы? — дийип, гыссаг аралыкда самрады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САМРАТМАҚ, 1. Хушдан айрып аласармык сөзлер айтдырмак. 2. Бидерек, болгусыз гүррүң этдирмек, самахыллатмак.

САМРАШМАҚ, 1. Хушдан айрылып, аласармык сөзлер айдышмак. 2. Бидерек, болгусыз сөзлер айдышып отурмак, самахыллашмак.

САМСЫҚ, Акылы кем, акылы гелип-гитмели, акылсыз, келесаң. *Селби, Сапаны газете өвүп язышың билен, барып ятан самсык дийсене!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Дири самсык — бүтинлей акмак, барып ятан акмак. *Ай, бу бир ойнатгы, дири самсык-ла! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

САМСЫҚЛАМАҚ, 1. Самсыклык этмек, келесаңлык этмек, акылыны гидермек. 2. Болгусыз сөзлер айтмак. *Агзыңы онда-мунда уруп, самсыклап отурма!*

САМСЫҚЛЫҚ, Келесаңлык, кемакыллылык, акылсызлык. *Онуң самсыклыга салып айдян сөзлерини кагыз йүзүнде беян этмек кын* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

САМУРАЙ, Японияда: артыкмач хукуклы феодал-харбы гопарың члени, япон агрессоры. *Япон самурайы санлыҗа гүнде, Баш эгди бирлешен гүйжүң өңүнде* (А. Кекилов, Сөйги).

САМЫР, *зоол.* Гоңур сүтүкли ве гыммат дерили, кичирәк йыртыжы хайван. *Бу ерде айылар, самырлар, белкалар, тилкилер, сугунлар мекан тутярлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Самрың дериси гыммат баха дерилерден биридир.*

САМЫРДАМАҚ, *сер.* Самрамак. *Сен нәме самырдаярсың? Мен дүшемок* (А. Говшудов, Эсерлер).

САМЫРДАТМАҚ, *сер.* Самратмак.

САМЫРДАШМАҚ, *сер.* Самрашмак. *Самырдашып отурмагың нәме гереги бар.*

САМЫРДЫ, 1. Агыр сыркавың я-да укудакы адамың аласармык гепи, гүррүни. *Артык шол сөхүнч ярала бакан топулды, онуң үстүне абанды, онуң дүнүксиз самырдысыны эшитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Угурсыз-утгасыз яңрама, чалт самырдылы гүррүң. *Гитлериң дәлилик самырды гөчүрмәни дүрмәни гечмек кысмат болмады* («Совет эдебияты» журналы). 3. Өзара ювашжа эдилйән гүррүң, чала эшидилйән гүррүң. *Эркек адам ёк! — диен самырдысы эшидилди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

САМЫР-СУМУР, Дүшүнүксиз самырды, гүррүң. *Оңуң акының аласармыклыгында самыр-сумур этди* («Совет эдебияты» журналы).

САН [са:н], 1. Предметиң, хадысаның ве ш. м. санлы макда мукдарыны, тертибини гөркезйән хасап. *Бирде буларың гошунда үч атлы, бир пыяда, дүз сан ярлы адам хәзир болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Малларың саны артяр, тохумы говуланяр* («Совет Түркменистаны» газети). *2. гөч. м.* Адамлара болан хаватлы, адамкәрчиликли гарайыш, адам дереҗеси, тарына гошулыш. *Өңки вагт мен сизде сан бедим, Хөсар болуп, кувват берди гурултай* (Дурды Гыпчак, Гоңгулар). *Инди биз хем болдук адам санында* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *3. грам.* Саналмакда мукдар тертип билдирйән сөз топары. ◇ Сан чалышмасы — *сер.* Чалышма. Сана гетирмек — *сер.* Сана салмак. Сана гечмек — 1) хасапа эдилмек; 2) адам хасап эдилмек, жемгыетде орун тутмак. Сана гирмек — *сер.* Сана гошулмак. *Мен хей ениз адам санына гирмекчи* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Сана гошулмак — ат-абрая эе болмак, адам хатарына гирмек. Сана салмак (гошмак) — 1) бир топар гурат этмек, дүзетмек, бежермек. *Ол варат жайлыгы сана салды;* 2) адам этмек, тербиеләп ат шайлыга өвретмек. *Сени сана салжак боландан, дөрдүм ене дөрт шаның хем еңилдир* («Совет Түркменистанының алымлары» журналы). *Чөлде, гырда яшап гезен түркмен Ыгнап, ил санына салан азатлык* («Совет эдебияты» журналы); 3) өйли-ишикли этмек, өвермек. *Ол сен хем бир сана салалың!* Сандан галмак 1) хатардан чыкмак, уланмакдан галмак, халыс ишлемек, заяланчмак; 2) зәхмет укыбыны йитирмек, гарраманы иш-гүйчден галмак. *Ол «сандан галдым» дийип ятан гаррылардан дәлди* («Совет эдебияты» журналы). Сандан чыкмак — 1) харап болмак, гавалашмак (гурал, эсбап хакда); 2) терс ёла дүшмек, азмак, хор зулмак (адам хакда). Бирлик сан — бир адамы я-да бир предмет хакында гүррүң гидйәндигини аңладян грамматик категория. Битин сан — дроба болмадык мейән сан. Көплүк сан — атларың көплүгини гөркезйән грамматик категория. Мукдар сан — предметиң жемини, нәчедигини гөркезйән сан. Тертип сан — «-нжы, -нжи, -ынжы, -инжи, -унжы, -үнжи» аффикслери аркалы ясалян сан.

САН..., Рус дилинде: гошма сөзлериң «санитар» сөзүниң ысындакы илкинжи бөлеги. *Санврач, санчасть* ве ш.

САНАВАЧ [са:нава:ч], *фольк.* Кәбир той-томаша оюнда ойналмаздан өң дөвчини, эшекчини (кимиң кып, кимиң галаныны) белли этмек үчин саналышы айдылян сөзлер. *Азанчы йүрек гысдырыжы, билар жи бир санавач гайталаян ялы, иргинсиз гөкүрдиси гырярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

САНАГ [са:наг], Санама, хасап, хасаплайыш.

САНАЛМАҚ [са:налмак], Саны, мукдары, жемини гитленмек, хасапланмак. *Сүрүйдәки малларың санлары*

САНАМАҚ [са:намак], Бир задың санының, мукдарыны, жемини хасапламак, нәчедигини билмек. *Сөвер тарыхы санардан кәндир, Гелиң агыртмалың, олар шыны* (Чары Ашыр, Поэмалар). *«Санасам, сөзлер*

Дийилен накыл ялы, Нәче айтсам гутармаз, Ямандыр онуң пәли (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ерден тапсаң, санап ал* (накыл). ◇ Гапыргаларыны санабермели — *сер.* Гапырга. *Гүнүң йити шөхлеси онуң гапыргаларыны санабермели аррык эндамыны ялпылдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Деминң санап ятмак — *сер.* Дем.

САНАТМАК [са:натмак], Саныны, мукдарыны, жемини кесгитлетмек, хасаплатмак. *Оразбай гоюнлары санатды.*

САНАТО'РИЙ, Врачларың гөзегчилик этмеги астында кесел бежерилйән ве дынч алынян, йөрите абзаллашдырылан сагалдыш эдарасы. *Совет Союзында йөрите санаторилериң көп-мукдары гуралды* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

САНАЧ, Дериден эйленип эдилйән халта, гап. *Адам дийлен зат зыңып гойбәрибир ялы бир ташланды көне санач дәл* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Бир санач уны артык ниймек — *сер.* Ун. *Гарры, сен менден бир санач уны артык иенсиң, сен ягшы-ямана дүшүнмелисиң!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Ит алан санжа дөндермек — бирини (жеделде, урушда ве ш. м.) түйт-мүйт этмек, масгара этмек, еңмек. *Аннагулыны ит алан санажа дөндердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САНАШМАК [са:нашмак], 1. Санамага, хасапламага көмек этмек. *Гоюн санашмак. Пул санашмак.* 2. Бир нәче атлары ызлы-ызына айтмак, бир нәче задың адыны көп болуп тутмак. *Акбай, Алабай дийшип, итлериң атларыны санашып гыгырышдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Геп гайтарып дурмак, бир айдылана икини айтмак, гыгырышмак. *Артык ким, мениң билен санашмак ким?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Жүйжәни гүйз санашмак — *сер.* Жүйже. *Язда өсдүрен гузулары билен гуванмасын, жүйжәни гүйз санашарыс дийип дий!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

САНАШЫК [са:нашык], *көн. с.* Ери, сувы пайламагың гадымы адаты. *Сув санашыгында хич бириңиз жыңкыңызы чыкараңзок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Чагарак ваётларымызда, обамызда улы маслахат болды, белки санашыкдыр я-да ер-сув реформасыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң илатымыз гадымдан гелйән санашык дәбине гөрә, ере билелешип эелик эдйәр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

САНБА'Т, Санитар батальоны.

САНВРА'Ч, Санитар врачы. *Артык-да ёк, Алёша-да ёк, диңе санврач кухня бакан ылгап баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САНДАЛ I, Уссаларың үстүнде демир енжйән гуралы. *Онуң бир бөврүнде бурны дөвүк көне сандал ятырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол көмүри туташдырды-да, сандалына тарап йөреди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САНДАЛ II, *бот.* Гүнорта юртларда битйән якымлы ыслы агач. *Жавахарлал Неру сандал агажындан ясалан таяжыгыны мекдеп окувчыларына совгат берди* («Совет Түркменистаны» газети).

САНДАЛ III, Гайышдан тикилйән, өкжесиз еңил аякгап.

САНДАШ [са:ндаш], Сан ве мукдар тайындан дең болан, саны барабар, бир болан, дең болан. *Оларың гаршысындан өзлери билен сандаш ёлагчы чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САНДЫК, Зат сакламак үчин, көпленч агачдан ясалып, дашына демир чекилйән гапаклы гапыржак. *Хасылы йыгнап, гирдежини сандыга саланымыздан соң, уллакан той эдерис* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шу инедөрдүл тамың бир дулундакы Мары сандыгының үстүне ёрганлар, пер яссыклар галдырылыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САНДЫРАВУК, Титрәп дурән, сандырап дурән. *Бир аял сандыравук сес билән геплемәге башлапдыр* (Мыралы).

САНДЫРАКЛАМАК, Сандыр-сандыр титремек, сандырап дурмак, галпылдамак. *Өзүне бакан узаян справканы ол сандыраклаян эли билен алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САНДЫРАКЛАТМАК, *сер.* Сандыратмак.

САНДЫРАКЛАШМАК, *сер.* Сандырашмак.

САНДЫРАМАК, Гахардан, кеселден, ысгынсызлыкдан ве ш. м. сүннүне галпылды аралашмак, титремек, эндиремек. *Халназар өз газабына чыдап билмән сандырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөзүни тегелән, ысытма тутян ялы сандырамага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САНДЫРАТМАК, Галпылдатмак, титретмек, эндиретмек, сандыраклатмак. *Азат этдик ата топрагның барын, Салют сеси сандырадяр ер шарын* (Р. Сейидов, Эсерлер).

САНДЫРАШМАК, Галпылдашып дурмак, титрешмек, эндирешмек. *Олар горкуларындан яңа сандырашярдылар* (Б. Гурбанов, Душушык).

САНЖАК, Аял гейиминиң голтугының ашагына, ашырысына урулян бөлежик үч бурч мата.

САНЖЫ, 1. Көпленч бедениң ич тарапында бир зат дүртүлйән ялы болуп дуюлян йити агыры. 2. *гөч. м.* Алада, үнжи, гам. *Мениң яшлык дөврумде, Санжы көпди бөврумде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ Бөврүнде санжы болуп дөремек — биринн улы алада гоймак, пикир этдирмек, азар болмак. *Пөкгениң өзүни гөзлэп гелмеги, Еллиниң бөврүнде санжы болуп дөреди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САНЖЫЛАМАК, Санжы тутмак, санжылы агыры башламак. *Шол вагт Пётр: — Вепа, Вепа, нәме, бир ериңиз санжылярмы?! — дийип сесленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

САНЖЫЛМАК, 1. Дүртүлмек, чүммек, сүнжүлмек. *Аягыма тикен санжылды.* 2. Бедене инне билен дерман гойберилмек, сүнжүлмек. *Окувчылар мама кеселине гаршы санжылды.* 3. *гөч. м.* Йити тәсир этмек, улы тәсир галдырмак. *Шол гүлки Артыгың йүрегине пычак болуп санжылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САНЖЫШМАК, 1. Санчмага көмеклешмек. 2. Бири-бириниң санчмак, найзалашмак.

САНИТА'Р, *мед.* 1. Кеселханаларда: кеселлилере, яралылара ве ш. м. хызмат эдйән кичи медицина ишгәри. *Машын аяк чекди обаң четинде, Санитарлар чыкды онуң ичинден* (Б. Кербабаев, Айлар). *Хәзир бу мейданда яралы ятан ёкды, етишикли санитарлар эйлэм етишип, яралананлары йыгнан болара чемели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Яралылара, кеселлилере хызмат эдйән (отлы, автомобиль ве ш. м. хакда). *Ол станция баранда, яралыдан хырын-дыкын долы санитар поездини гөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САНИТАРИ'Я, Жемгыетчилик арассачылыгыны сакламак ве илатың саглыгыны горамак чәрелери.

САНИТА'РКА, Санитар аял, гыз.

СА'НКЦИЯ, *юр.* Бир ресми документиң я-да ишиң ёкары инстанция тарапындан тассыкланмагы, ыгтыяр.

САНЛЫ [са:нлы]: санлы гүн — азажык вагт, сәхел вагт. аз гүн. *Экише санлы гүн галды.*

САНСКРИ'Т, Гадымы Хиндистаның эдеби дили.

САНСЫЗ [са:нсыз], 1. Бичак көп, өрән көп, бир нәче, уммасыз. *Шыгыр язып, сансыз газал дүзмәге Бири-бирлериндэн өкдедир-өкде* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Эйран шаларының лешгерлери сансыз гезек*

өз ганлары сачыпды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Адам хатарында болмадык, адам санына гечмедик. *Артык ялы «сансызың» өзүне дакнышык этмегини, онуң берен жебрини чекип билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

САНСЫЗ-САЖАКСЫЗ [са:нсыз-са:жаксыз], *сер.* Сансыз.

САНТИГРАМ, Грамың йүзден бир бөлеги.

САНТИ'М, Францияда, Бельгияда ве Швейцарияда: овнук пулуң ады, йүзден бир бөлек.

САНТИМЕ'ТР, 1. Метриң йүзден бир бөлеги. *Бир метрде 100 сантиметр бар.* 2. Узынлык өлчемек үчин сантиметрлере бөлүнен линейка, лента.

САНТОНИ'Н, *фарм.* Соғулжана, гурда гаршы дерман.

САНЧА'СТЬ, Санитар бөлүми. *Гошунчылыга алнанлары илки билен санчаста алып бардылар.*

САНЧГЫ, *мед.* Кесели бежермек я-да онуң өңүни алмак максады билен санжылян препарат, вакцина. *Инчекеселе гаршы иммунитетиң эмеле гелмегине көмек эдйән гораг санчгылары бизиң юрдумызда гиң яйрандыр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

САНЧДЫРМАК, Кесели бежермек я-да онуң өңүни алмак максады билен дерманлы инне урдурмак, укол этдирмек. *Санчдырмагы хер бир ики-үч йылдан гайталамак герек* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

САНЧМАК, 1. Ужы биз ялы я-да йити зады сокмак, дүртмек, чүмдүрмек. *Санжан иңнесини элинден айырман, хайран галыжылык билен үшерилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бегенч элиндәки пилини ябың боюна нәхили санжаныны хем дуйман галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *мед.* Тене дерманлы инне урмак, укол этмек. *Санчмак усулларындан пейдаланыляр* (С. К. Каранов, Трахома ве она гаршы гөреш).

САҢ, *көн. с.* Даш. ◇ Саң гаты болмак — 1) гас гаты, доңан ялы болмак. *Онуң брезенти эзилип, саң гаты болуп дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Чыгы кепемейән шинеллер, кече әдиклер гижесине саң гаты болуп доңуп, уршуҗылар гута гапланан ялы болуп дурярдылар* (Х. Ысмайылов, Повестлер); 2) *гөч. м.* дим-дик, дик. *Ол эп-эсли вагт бир дуран еринде саң гаты болуп дурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

САҢАЛМАК, Доңан ялы болуп дурмак, аңалып гозганман дурмак, аңк-таңк болуп дурмак. *Гарантгы ялы болуп саңалып дуран Елли өз сырыны аңдырмажак болуп жан этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САҢҢЫ, Гыяклап чыкан, сомалып дуран (диш хакында). *Оңа екегапаныңкы ялы узын саңңы диш чыкыпдыр* («Мыдам тайяр» газети).

САҢҢЫЛДАВУК. Сандырап дуран, саңңылдап дуран, сандыравук. *Ашыр ага саңңылдавук сеси билен: — Мениң пикиримче, хениз хем болса бир пилле, шу агзы сарыларың болгусыз ишлерини бес этдирмек герек — дийип, ериңде отурды* («Совет эдебияты» журналы).

САҢҢЫЛДАМАК, Совукдан, горкудан, гахардан ве ш. м. яңа галпылдамак, саңңыл-саңңыл эдип титремек, сандырамак. *Аннагулы бузуң үстүнде ялаңач отуран ялы саңңылдап отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Горкусындан яңа дүелерин аяклары бүтин гөвресине ченли саңңылдаяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

САҢҢЫЛДАТМАК, Титретмек, галпылдатмак, сандыратмак. *Топ гүммүрдиси Мавының хем бутларыны саңңылдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол ысгынсыз келлесини саңңылдатды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

САҢҢЫЛДАШМАК, Титрешмек, галпылдашмак, сандырашмак. *Онуң ики буды хем саңңылдаш рейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САҢҢЫЛДЫ, Беденде дөрейән титреме, г *Гандым аганың беденинде майдажа саңңылд болды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

САҢҢЫЛ-САҢҢЫЛ: саңңыл-саңңыл мек — саңңылдап титремек, галпылдамак, мак. *Гахардан яңа онуң сакгалы саңңыл саңңы ди* («Совет эдебияты» журналы).

САҢСАР, Акылына шикес етен, келесаң, тен

САҢСАРЛЫК, Саңсарың ягдайы, теклик.

САП I, Бир гуралың тутаважы, эл билен ери. *Гызылхан ялаңач гылыҗың сап үзадып, башыны ашак эгди* (Б. Кербабаев, А әдим). *Пилиң элден сыпып барян биыгтыяр сыпалады* (Б. Кербабаев, Ай сагың сапыны эле алмак Су

САП II, Алдавлы хәрекет, хиле, пирим, *Ол йигит бир тарапа сап атды-да, хаята аңрык ашды* (А. Говшудов, Көпетдагың э *Онуң мүңде бир сапының бирине дүшмесе, ше* («Совет эдебияты» журналы).

САП III, *харбы.* Хатар (гошунчылыкда *Гошунчылык сапы биринҗи сапдыр, Бизиң дек сыз гахрымын ёкдур* (Дурды Гылыч *Гошунларың өңүндәки сапы гелип, Теҗен* рипди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим)

САП [са:п] IV, 1. Хич бир гошантсыз, зат болмадык, арасса, арассаланан. *Врачлар селлилере дем алмак үчин сап кислород* (М. Н. Скаткин, Жансыз табигат). 2. Пак, хакыкы. *Бегенч мениң сап сөйгиме халыс лы дүйгусыны гошар! — дийип дүшүнди* (Б. Айсолтан). *Шол адам сап йүрекди дәл, галп адам болса герек* (А. Говшудов, гинде). 3. Бойдан-баша, тутуш, бүтинлей. *сап ак елеги ве гызыл кекежи боляр* (Н. А. Гушчулык малдарчылыгың иң мөхүм биридир). 4. Ачык, тәмиз, асуда. *Тайхарың рының гүпүрдиси парахат гиҗеде, сап гитди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

САПА [сапа:], Айшы-эшрет, кейп, леззет. *хур этдиң советлер илин, Сападыр, сенің* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *ры хили сапа бар* (Р. Сейидов, Бэгтлылар). *гелдиниз, сапа гелдиниз! — сер.* Хош *гелипсиңиз, сапа гелипсиңиз!* (А. Говшудов, гын этегинде).

САПАЖАК, *сер.* Сапалак.

САПАЖАКЛАМАК, *сер.* Сапалакламак.

САПАЖАКЛАТМАК, *сер.* Сапалаклатмак. *Хангулы йүзүни сапажакладып, бизиң* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

САПАЖАК-СУПАЖАК: сапажак-супажак мек — сыпжыклык этмек, сапалак атмак, лажак болмак. *Ене йүзүни сапажак-супажак мады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САПАК I, 1. Тикин тикмек үчин бүкдүрилен, лен инчежик йүплүк. *Әдикчилер мумлы лэк-бейлэк чалтлык билен чекәрлер* (Б. Айсолтан). *Солдат болан адамының сапагы хемише болар* (А. Говшудов, гинде). 2. Мивәни өз агажы я-да бияра билен дирйән инчежик балдак. *Атаев шу йыл лы вагтында үзүми-гавуны колхоза гидипди* (Х. Ысмайылов, Повестлер) *онуң ялаңач келлесини бойны гөтерман, гыны гачан сары кәди ялы салланды* (Б. Кербаб

Айгытлы әдим). ◇ Сапак чекмек — гелин-гызларың үме эдип отуран ерине баран йигиде сапак дакыланда, йигидиң олара пул я-да ш. м. зат сылаг бермеклик дәби. *Сапак чекдик, ынха гелен сүйжүлер* («Совет эдебияты» журналы).

САПАК II, I. Окув жайларында: окадылян йөрите окув, предмет, дерс. *Соңкы сапак гутармага жаң болды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Сапакда окувчылар билен гечирилйән ишлер окувчыларың дүнйәгарайшының гуралмагына белли бир дережеде көмек эдйәр.* 2. Мугаллым тарапындан окувча табшырылан окув иши, өй иши. *Сапакларына тайярланмак үчин, оңа айратынжа стол гоймалы* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Сапагы бишырмек — сапагы говы өврenмек, өзлешдирмек. Сапак алмак— 1) революциядан өң: дини мекдепде молланың элинде окамак. *Соң шол ерде бир ахундан сапак алып башлаяр* («Эдебият»); 2) гөрелде алмак, тежрибе алмак, тәлим алмак, өврenмек. *Ишде Мичуриниден алып сапагы, Етишдирйәр ерде алтын йүпеги* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сөйгүли үлкәниң эй гелин-гызы! Ватан гызы Айлардан сен сапак ал!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ол уссат языжыларың эсерлерини терҗиме этмек билен, олардан өврenди, сапак алды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). Сапáк бермек — 1) дерс бермек, окатмак; 2) терс гөрелде гөркезмек, нәдогры өвүт-несихат этмек. Сапак эдинмек — гөрелде эдинмек, пент алмак. *Гойберен ялңышлыкларымыза өкүнмели, оны гелжек йылдакы ишлеримизде сапак эдинмели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САПАКДАШ, I. Мекдепде биле бир сапак гечйәнлер. *Бу вагт класда Ширниң сапакдаш гызлары шовхун салярдылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бир билен бир пикирде болан, бири билен бир пикире гуллук эдйән. *Сениң хем пикириңи билдим, сен хем Чары билен сапакдаш экениң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САПАЛАК, Бир затдан сыпмак ве ш. м. максатлар билен эдилйән хилели херекет, хиле, пирим, сапажак, сыпжыклык, гачырым. *Мыралы нәче сапалак атса-да, Солтансөйүн оны өз эркине гойман, көшге бакан алып гидипдир* (Мыралы). *Тилкиниң мүңде бир сапалагы бар, иң говусы гөрүнмезлик* (накыл).

САПАЛАҢЛАМАК, Сапалак атмак, сап атмак, сыпжыклык этмек, сапажакламак. *Чынар өз ок-яйыны алмага етишмән, сапалаклап өзүни жара атды* («Пионер» журналы).

САПАЛАҢЛАТМАК, Сапалак атдырмак, сап атдырмак, сыпжыклык этдирмек, сапажаклатмак.

САПАЛАҢЧЫ, Сыпжык адам, сыпжыклык эдйән, сапалак, хиле атян адам. *Доганына серединиңде, Андрей хас сапалаңчыды* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

САПАЛАНМАК [сапа:ланмак], Кейпли-сапалы болмак, кейп-сапа чекмек, леззет алмак. *Бахар, не ажап чаглар! Сапаланыпдыр даглар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

САПАЛЫ [сапа:лы], Гөвүн гөтерйән, эшретли, кейпли, леззетли. *Ажап хош сапалы хезил чагымыз, Гүллер ысын сечсин дийип, яз гелди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Өңе тарап баряс — ёлумыз ягты, Сапалы, эшретли, шатлыклы вагты* («Мыдам тайяр» газети).

САПАН, Йүпден өрүлип ве ишилип, ортасына даш гойлуп атылян гурал, эсбап. *Чагалар үзүми сардан, серчеден горамак үчин сапан эдиндилер.*

САПАНЛАМАК, Сапан билен кесек атмак, сапан атмак. *Сакчылар үзүме чозян серчелери, сарлары сапанлаярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САПАНЛАТМАК, Сапан билен кесек атдырып ковдурмак, сапан атдырмак.

САПАНЛАШМАК, Бири-бириңе сапан атышмак, дашлашмак.

САПАНЧА, Якын аралыга от ачян чакланжа гол ярагы, наган. *Нургелдиниң хемише сапанчасыны гойян хорҗунына гөзи дүшүп, барып хорҗуна голуны сокды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гапыллыкда үсти басылан душманың йыкылман галанлары сапанчаларына япышдылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

САПАР I, *көн. с.* Сыяхат, гезеленч.

САПАР II, I. Ёла, гезек, мертебе. *Ол какасының бу сапáркы середишинден, оның гөзүнде үйтгешик хекаяның бардыгыны билди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бегенжиң гөвнүне болмаса, Айсолтан бу сапар хас энайы йылгырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бир сапáркы агыр сәвешде булар өз топларының янында диңе ики чәк болуп галдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мен бу китабы азындан ики-үч сапар окарын.*

САПАРКЕШ, Сыяхата йыгы-йыгыдан чыкмагы сөййән, гезеленч этмеги халаян. Йыгы-йыгыдан ёла гидйән, сыяхатчы.

САПАРКЕШЛИК, Сыяхата йыгы-йыгыдан чыкмаклык, гезеленчде болмаклык. *Хатда Гриша галандарың өзи хем өзүниң ахыркы сапаркешлигини бир эйәм гутарды* (Л. Н. Толстой, Эсерлер).

САПДЫРМАК, I. Иңнә сапак өтүртмек. 2. Өсүмлигиң хилини говуландырмак максады билен бир өсүмлигиң габыгыны ярдырып, она икинжи бир өсүмлигиң гөзүни, пынтыгыны беркитдирип, тәзе өсүнтги алдырмак. 3. Бири-бирине беркидип узалтдырмак, утгашдыртмак.

САПЁР, *харбы.* Харбы инженер-гурлушык бөлүмлериниң гуллукчысы. *Сапёрлар ол вагтда ёллары бежерип етишерден эҗизди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гечер ол, кейиклер гечмедик ерден, Хич хили бөветлер тутмаз сапёры* (К. Ишанов, Ватан үчин).

САПЛАМАК I, Сап этмек, сап отуртмак, тутавач отуртмак (пил, палта ве ш. м. хакда). *Усса кәтмени таңк-туңк эдип, сапламага дурды. Пилиң посуны газандан соң, иге билен йителдип, тәзеден саплады* («Совет эдебияты» журналы).

САПЛАМАК [са:пламак] II, 1. Гайры гошантлардан арассаламак, тәмизлемек. 2. Тамам этмек, сарп эдип гутармак, түкетмек. *Буз эреди, барха узалды Гүн-де, Юваш-юваш гыш өмрүни саплады* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Гөк экинлери сапладык.* 3. Халас этмек, гутармак, дындармак. *Зәхерленен бейнини саплаян дерман тапмак аңсат иш дәл* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гумуң дурли отларының гүйжи оны әхли кеселлерден саплады* («Совет эдебияты» журналы).

САПЛАНМАК I, Сап эдилмек, сап отурдылмак. *Пиллер сапланып гутарды.*

САПЛАНМАК [са:планмак] II, 1. Гайры гошантлардан арассаланмак, тәмизленмек. *Тотдан сапланан йити Гүн ловурдады, якып дуран ялын ялы ховур сачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Тамам болмак, сарп болмак, түкенмек. *Бир өңе сайланандан соң болса, ол тә пагта сапланынча ызындан етдирмеди* (Г. Гурбансәхедов, Йүрск даш дәл). 3. Халас болмак, дынмак. *Нәме эм этсеккәк — дийип, көнәниң галындысындан хениз сапланмадык Огуляр эҗе пикире чүмүрди* («Совет эдебияты» журналы).

САПЛАТМАК I, Сап этдирмек, отуртдырмак. *Дайханлар хемише өзлериниң саплатмага гоян пиллериниң ызындан гүнүң шу вагты гелйәрдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

САПЛАТМАК [са:платмак] II, I. Гайры гошантлардан арассалатмак, тәмизлетмек. 2. Тамам этдирмек,

сарп этдирмек, түкетдирмек, гутартмак. 3. Бир затдан дындартмак, халас этдирмек.

САПЛАШМАК I, Сапламага көмек бермек, сап этмәге көмеклешмек.

САПЛАШМАК [сапплашмак] II, Сапланып башламак, эсасан сапланмак, арассаланмак.

САПЛЫК I. Сап үчин ниетленен агач, сап үчин тайярланан материал. *Палта саплык ясадык.*

САПЛЫК [сапплык] II, I. Арассалык, пәкизелик, гошантсызлык. 2. Акгөвүллилик, пәклик, гүнәсизлик. *Чернышов Гуллуханың йүрегинің саплыгына ынанмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

САПЛЫК-СҮПЛҮК, Сүпүрилип, чөпленип йыгналан чөп-чалам, овнук ялакы одун, сүплүк. *Гапыны ачанымдан, керпич печдәки янман бурүгсап дуран саплык-сүплүгиң аҗы түссеси гөзүми яшардып, бокурдагыма долды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

САПМАК. 1. Сапагы өтүрмек, ниңәниң гөзүнден сапак гечирмек. *Ол иңнәниң гөзүне сапак сапҗак болуп, сапып билмән отырды* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). 2. Өсүмлигиң хилини говуландырмак максады билен бир өсүмлигиң габыгыны ярып, оңа икинжи бир өсүмлигиң гөзүни беркитмек аркалы тозе өсүнти алмак. *Ол бу түдь мундан үч йыл озал отурдыпды вә оңа «янон түдь» дийилйән түдь агрономчылык усулы билен сапыпды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гарпыз чигидини яндаса сапмак билен хасыл етиширен Мырат Алыеви дайара билен гаршыладылар* («Мыдам тайяр» газети). 3. Бири-бирине беркидип узалтмак, утгашдырмак. ◇ Инҗә сапаймалы болмак — *сер.* Инҗе. Сапага уч сапмак — ёгын сапагы инҗә өтүрмек үчин башга бир нече сапак билен бирлешдирмек.

САП САП, *сер.* Хатар-хатар. *Колонналар сап-сап болуп дурлар* («Мыдам тайяр» газети).

САПЧЫ. Сап атмага өкде, сапалакчы. *Хилегәр сапчы тилкилер, Месгара, иле гүлкүлер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

САПЫЛМАК. 1. Инҗә сапак өтүрилмек. 2. Өсүмлигиң хилини говуландырмак максады билен бир өсүмлигиң балдагының габыгыны ярып, икинжи бир өсүмлигиң гөзи беркидилип, тезе өсүнти алынмак. 3. Бири-бирине бириктирилип узалдылмак, утгашдырылмак. *Поршень билен тигре сапылан демир чыбык хем йөрәп* (М. Н. Скаткин, Жансыз табигат).

САПЫНМАК, Өзүң үчин сапмак.

САПЫШМАК. 1. Инҗә сапак сапмага көмеклешмек. 2. Бир өсүмлигиң балдагының габыгыны ярып, икинжи бир өсүмлигиң гөзүни беркидишип, тезе өсүнти алышмак. 3. Бири-бирине сеплемәге, бириктирмәге көмеклешмек.

САР I, *зоол.* Серчелер отрядындан болан, гарга-да елекли үчин гечйән сайрак гуш. *Сакчылар сарлары сапанлаярдылар* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде).

САР II, Берклик, дурк, гайымлык. *Йүрегимизде сар хем галмандыр — дишп, чалажа гепледи* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Сары гачмак (гитмек) — йыртылып башламак, көнелмек. *Эгня сары гачан посунлы ве келлеси түйлек ак телпекли бир кичирек адамҗык дурды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

САРАГ. I. Яра я-да башга бир задың дашына сарап данмак үчин уланылян золак мата, сарғы, йүп, даңы. 2. *сеч. я.* Пәсгел, бәкденч, бөвет. *Тәзелиге ёл гөймаздан гечирде, Эл-алгың сарагыды бу рога* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

САРАГЫЗ [сарагыз]. Яш, тежрибесиз, башарныксыз. *Ол бир сарагыз чага, она биз экинлеримизиң ыкбалыны ынанып билмерис* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде).

САРАЙ, I. *көн. с.* Шаларың яшаи безегли жайлары, көшк. 2. Шәхере гелйәнлер үчин дүшелге жай ас -гара даңылян улы ховлы. *Колхозчылар колхоз са ның агзына үйшүп, гүррүң эдишип дурдулар* (А дыев, Сайланан эсерлер).

САРАЙМАН [сарайман]. Сарай сакчысы. *Сар лар нәче ыхлас этселер-де, атлары, арабалары ди рмәге етишип билмейәрдилер* (Б. Сейтәков, салгыды).

САРАЛМАК I, I. Сарғы билен даңы оралмак шына сарғы оралмак. *Геленлериң йүз-гөзлери эс лен саралып даңылыпдыр* («Совет эдебияты» журн 2. Бир задың дашына йүплүк, сапак, эриш ора юмак эдилмек.

САРАЛМАК [сараалмак] II, I. Сары болмак, ренке өврүлмек. *Саманың арасында ири дәнеле ралып гөрүнйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн Хыярың хем вагты гечип барлса, аграмы агыр (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде). 2. Бишмек хакда). ◇ Саралып-солмак — бирининг гайгы алдасыны эдип хорланмак.

САРАЛТМАК [сараалтмак]. Сары этмек, сары р өвүрмек, боямак. ◇ Йүз саралтмак — *сер.* Йү *Болар, шу гезек мен сениң үчин гирип, йүзүм* са дайын (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде).

САРАМАК. I. Бир задың дашына сарғы орамак, с билен даңмак. *Какасының улы доганы Гурды бир килги пүрсе сарап гечди* (А. Говшудов, Мәхри—Ве 2. Бир задың дашына йүплүк орамак. *Чырмашан гын сарады чарха* (А. Кекилов, Сайланан эсерле ◇ Пиле сарамак — *сер.* Пиле.

САРАНМАК. I. Өз бир ерини сарғы билен сара даңмак. 2. Өзүң үчин йүплүк, эриш, сапак сарап а

САРАТМАК. I. Бир задың дашына сарғы ора сарғы билен даңдырмак. 2. Йүплүк, эриш, сапак ор мак, юмак этдирмек.

САРАШМАК. I. Сарғы билен сарамага көмеклеш сарғы билен даңышмак. 2. Йүплүк, эриш, сапак о мак, юмак эдишмек.

САРГАЛМАК. Бир юмшы битиртмек үчин ха эдилмек, юмшы буйрулмак, сарғыт эдилмек.

САРГАМАК. I. Бир юмшы битирмегини табшыр сарғыт этмек. *Зат саргамакда Гүлсун зәҗе хем галмады* (Ж. Ахыев, Мергенің оглы). 2. Бир зады не етирмеги табшырмак. *Пөкген дагың гиҗеки сакчы рыны янына чагырып: — Сил саты сак болун! — д сарғалды* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде). *ичерден, гелнеҗе. Доганма ялык сарга* («Тур халк шахырана дөредижилиги»).

САРГАН. Оваз сүйдүнден биширилип тайярлан өнүм.

САРГЫ. *сер.* Сарғат. I. *Мен гөзүмдәки сарғыны а мак иследим. Вах, келләндәки сарғыларды ёк эт* («Совет эдебияты» журналы).

САРГЫЛТ [сарғылт]. Аз-кем сары ренкли, с өвүсйән, сарымтыл. *Дыза голай отун ренки сарғ өвүсйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

САРГЫТ I. Бирине бир ерден бир зат гетирип мегти я-да бирнес бир зат айтмагы дийлип, сор эдилйән табшырык, хайыш. *Солтансәйун оңа сарғы туче сарғыт иберипдир* (Мыралы). 2. Бир зады гетирмек үчин табшырылян табшырык. *Пөкгениң до досторың сарғыдыны берк тутуп, хатда Бахарың к сы хакында хем геп гозгамаярды* (А. Говшудов, К дагың этегинде). ◇ Өлиа сарғыдыны сар мак — бир зады гайталап-гайталап табшырмак, се мак, айтмак.

САРДЕ'ЛЬКА. Егин хем гысга сосиска, дыкылан этиң бир гөрнүши.

СА'РЖА, *докм.* Йүпек гарындылы ичликлик матаның бир гөрнүши.

САРҚДЫРМАҚ, I. Сырыкдырып акдырмак, сырыкдырмак. *Гайнадылан бурчлары элеге чыкарып, сувуны саркдырмалы* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Барыны гуюп гутармак, дүйбүнде галаныны гуймак (чай ве ш. м. хакда).

САРҚМАҚ, Сырыгып акмак, сырыкмак. *Ериң усти билен гуя хапа сув саркып гирмезлиги үчин, онуң даш-töверегинде галың тоюн гатлагыны дөкäрлер* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Сагрысындан саркян дерлер будундан дамды* («Совет эдебияты» журналы).

САРҚО'МА, *мед.* Ховплы чиш кеселиниң бир гөрнүши.

САРҚЫНДЫ, I. Нахардан, ийметден ийилмэн галан галынды. агыздан галан нахар. *Артан саркындылары уллакан алюмин жама гуюпдырлар* («Токмак» журналы). 2. Сырыгып йыгнанан сув, сувуклык. *Обаның ыкбалы хемише үзлем-саплам гелйэн сэхелче сув саркындысына баглыды* («Зэхмет гахрыманлары»).

САРҚЫРМАҚ, Иң соңкы дамжасына ченли гуймак, зат гойман гуймак (сувуклык хакда). *Айсолтан ичип бошадан чэйнегиниң, соңкы дамжаларыны кэсесине саркырып башлады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мешиклери саркырып, бир түнче сув йыгнадылар* (Н. Жумаев, Ак маяның ёлы).

САРҚЫРЫЛМАҚ, Иң соңкы дамжасына ченли гуюлмак. зат гоюлман дамдырылмак.

САРҚЫТ, *сер.* С а р к ы н д ы. *Тилки саркыдындан шир датмаз* (накыл).

САРҚЫШМАҚ, Сырыгышып акмак, сырыгышмак. *Ягыш дамжалары саркышып дуран плащыны чыкарып, Кеймирэ тарап йöреди. Ораз хан ягы саркышып дуран гапыгадан бирини алды-да, гурруңуни довам этди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

САРМАҚ, *сер.* С а р г а м а к. *Ондан хер ким бир зат сарярды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

САРМАҚЛАШМАҚ, *гепл. д.* Салшып алмак, тутлушып алмак, уршуп-сöгүшмек. *Хэзир сүйжи укының арасында аялы билен сармаклашара чакы ёкды* («Токмак» журналы).

САРНАБЕРМЕҚ [сарна:бермек], Ызлы-ызына сугшурыбермек, гепläбермек, айдыбермек. *Генжим ериндэн туруп сарнаберди* («Гöроглы» эпосы).

САРНАМАҚ, Бош самахылламак, бирсыхлы яңрамак, бир затлар айтмак. *Ахун гелип, Ахмеди билен гöрүшди. ичинден нэмедир бир зат сарнады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Газетиң йүзүне серединп, сарнап отурандыр-да — дийип серединäрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

САРНАШМАҚ, I. Бош гүррүң эдишмек, болгусыз гүррүң эдишмек, яңрашмак. *Сиз билен сарнашып дурмага бир бош адам герек* («Токмак» журналы). 2. Бири-бирине болгусыз сöзлер айдышмак, сöгүшмек.

САРП: 1) с а р п э т м е к — харчламак, ёкламак; 2) с а р п б о л м а к — харч эдилмек, харчланмак, ёкланмак.

САРПА, Хатыра, хормат, абрай. *Айдурды Айнур эжäниң хорматыны ве сарпасыны берк саклаян экени* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Улы хормат билен сарпа гойярлар, Оңат үпжүнлиги бардыр курортың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

САРПАЛЫ, I. Хатыралы, хорматлы, абрайлы. *Сарпалы тутярлар онуң адыны, Йүрегне языдыр колхоз задыны* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Т ы г ш ы т л ы I.

САРСАҚ, Сарсаң, үйтгэн, тентегрэк (адам). *Гулнарың бу болшы мени сарсак этди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

САРСАҚЛЫҚ, Үйтгэнлик, тентеклик, *Мен өлүмиме разы боларын, эмма ылымда сарсаклык этмэге разы болман* (Айбек, Новайы).

САРСГЫН, Зарбаның, гүйчли ургының нетижесинде дöрейэн титреме, дöрейэн титревүк ыргылды. *Якынлашдыкча, ол сарсгын ери гöчүрейин дийäрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Олар сарсгыны, ядавлыкларыны ятларындан чыкардылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

САРСДЫРМАҚ, I. Сарсгын дöретмек. ырандырмак, титретмек. *Ханха ери сарсдырып, хованы ики ярып, етип гелйэр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Вагонлардан бирине от дүшүп, снаряд гумпулдиси ери сарсдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Залдакыларың жошгунлы сеси клубы сарсдырды* (Г. Кулыев. Көпетдагың аңырсында). 2. *гöч. м.* Йүрек гопдурмак, галкындырмак. *Өмрүмде биринжи гезек гызың бакышы мениң йүрегими сарсдырды* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

САРСМАЗ, Өрэн берк, миземез, пугта, мэкэм, титремез. *Бизиң шат дурмушымыза шöхле салян Кремлиң сарсмаз галасыны огшарын* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

САРСМАҚ, Сарсгын эмеле гелмек, ыранмак, титремек. *Дүрли жисимлериң сарсмагындакы дэрейэн сеслери биз эшидиш органымыз аркалы дуйярыс* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

САРУН [са:руң], Гысылып ягы алынан чигитлериң мал ийми хөкмүнде пайдаланылян галындысы. күнжара. *Район алыжылар союзы саруны ве башга бир нэче концентрирленен от-ийлери гетиржеди* («Совет Түркменистаны» газети).

САРЧ, Хер бир зада тезип дурян. баш өвренмедик, эле өвренмедик. тез, үркек. *Даг кейиклери гаты сарч ве ыс алгыч болярлар* (А. Говшудов. Мэхри—Вепа). *Гоюнларың арасындаки иң сарчларының сапжы хем еринден гозганмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САРЧЛЫҚ, Үркеклик, тезлик.

САРЫ [са:ры] I, Алтының, бүрүнжин, мисин ренкине меңзеш ренк. *Гапдалларында хем сапы семавар лакырдап гайнаярды* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер). *Эмма онуң ялаңач келлесини бойны гöтермэн. сапагының ысгыны гачан сары кэди ялы салланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ С а р ы г е т и р м е к — хөвплы багыр кесели билен кеселлэп. эндамың саралмак. С а р ы ң г а й н а м а к — ашгазан ич кеселиниң бир хили якып барян, гайнаян ялы аламаты.

САРЫ [са:ры] II, *кэн. с.* Тарап. *Коммунизме сары, Өсүш йыллар ичинде* (Нуры Аннагылыч. Сайланан эсерлер). *Ай, меле гелин, салланып, Бизиң сары гелсене!* (Н. Помма. Тайлак хыззын).

САРЫГЫШМАҚ, I. Сувы чекилишмек, бирнеме гурашмак. *Ерлер сарыгышан бадына этмели ишлерини табшырышдырярды* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). 2. Акышып. дöкүлишип, дамышып дурмак.

САРЫҚДЫРМАҚ, I. Сувуны чекдирмек. бирнеме гуратмак, чала гуратмак (гейим ве ш. м. хакда). 2. Акдырмак, дöкмек, дамдырмак. *Маңа бир серет, мениң сакар ганымы сарыкдырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Аррык итлер ачлыкдан агызларының сувуны сарыкдырып, гапы-гапы айланярлар* («Совет эдебияты» журналы).

САРЫҚМАҚ, I. Сувы чекилмек, бирнеме гурамак, чала гурамак. *Ер сарыган бадына, ичини депмек ишине гиришмели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Акмак, дöкүлмек, даммак. *Гурды вäуне элтди ве йүзүне сарыгып дуран ганларыны ювуп уратды* (А. Говшудов, Эсерлер).

САРЫЛАМАК [сарылмак]. Сары йөнләү, йөнеп бару, сарыга әйләнү, кешеләшү.

САРЫЛАТМАК [сарылатмак]. Сары йөнләү, йөнеп бару, сарыга әйләнү, кешеләтмәк.

САРЫЛАШМАК [сарылашмак]. Сары йөнләү, йөнеп бару, сарыга әйләнү, кешеләшмәк.

САРЫМАЙЫЛ [сарымайыл]. Аныкланыш тайдан долы кеймәгә төшкән. *Ике көнлек сәяхәттә ике тәгәрмәч сарымаеп чыга килгән сарымаеп чыга килгән көчле ишәйеп китүгә күрә ике тәгәрмәч сарымаеп бетте. Сарымаеп сәгатьләр (Б. Бәгъдәр). Сарымаеп калу (Б. Бәгъдәр).*

САРЫМЕНЬ [сарымень]. *тар.* Сарымень.

САРЫМЕ-АК *тар.* Инде бөтен, инде тәмам, инде тулы, инде *әзерлек, инде ул — сарымак (Шәрәф, Шәрә).*

САРЫНЫРЫН [сарыныры]. *тар.* Сары речель, әвәнә, *ләкләк, сары мәтәл, тәрәнә, сары чәчмә, сарымә, сарымә (Ш).*

САРЫЧЫЧ [сарычыч]. *тар.* Бөлгә үчен пейдаланылган *сары ләпкә чәчмә.*

САТЫЛЫШ [сатылыш]. *эргәлеш мәсәл.* «Инде *әзер булган сатылыш тәбәк әзерлеге» (Ә. Әхмәдуллин, Кәбәк). Сатылыш кәгазе (Ә. Әхмәдуллин, Кәбәк). Сатылыш кәгазе (Ә. Әхмәдуллин, Кәбәк).

(СССР тарыхы). *Маманың дөреден трагедия сахнасы бир нәче минутлап дымыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

САХНАЛАШДЫРМАК, Бир эсери театр сахнасында гояр ялы, ойнар ялы этмек.

САХЫ [сахы:], Эли ачык, гысганч дәл, жомарт. *Еллиниң какасы хем шейле артыкмач, сахы адамды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САХЫЛЫК [сахы:лык], Эли ачыклык, гысганч дәллик, жомартлык. *Мәхри бу сахылыгың ызының бир чөлүниң бардыгыны аңлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Амыдеря өзүниң кенар якасындакы ерлери сахылык билен сува якярды* («Совет эдебияты» журналы).

САХЫПА [сахы:па], 1. Китабың, депдериң ве ш. м. кагызларының бир йүзи, бир тарапы. *Китапчаның алты сахыпасыны оңат окап бердим-де, китабы яндым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Китабы ачып, бир нәче сахыпаларыны агдарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Болуп гечен вака, хадыса. *Эмма гечмишиңден бирже сахыпа Гөркезип гечмәге ругсат бер маңа* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

САХЫЧЫЛЫК [сахы:чылык], *сер.* Сахылык. *Ат чапышмагың, гөреш тутдурмагың ве бейлеки ишлериң хеммеси өрән' сахычылык билен белленди* («Совет эдебияты» журналы).

САЧ I, Ынсаның келлесине битйән түй. *Аял доганы дүйпхалының үстүнде отурып, сачыны дараяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гызың өрме гара сачлары Бегенжи гозгалаңа салды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Депе сачың үйшмек — горкмакдан я-да гынанмакдан яңа үстүнден совук сув гуйлан ялы болмак, гаты горкмак.

САЧ [са:ч] II, *сер.* Таба I.

САЧАК, 1. Чөрек доламак, нахар ийленде өңе язмак ве ш. м. үчин уланылян йөрите докалан я-да бөлек мата, супра. *Нәзик эҗе дүе йүңүнден эгрилип докалан овадан сачагыны орта язды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гарры сачак язып, палав гетирди Гоңшынам чагырып, биле отурды* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). 2. Ичине хер хили пишме, чапады ве ш. м. затлар салнып, тойда ве ш. м. элтилйән супра.

САЧАКДАШ, Бири билен бир сачакдан ийип-ичйән адам. *Көне сачакдашым, гел сениң билен Бир салым гечени ятлашалы биз* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

САЧАҚЧЫ, *зоол.* Өй хожалыгына зыян берйән, хемме зады ийән ганатлы мөжек, нанхор, таракан.

САЧБАГ [сачба:г], Аялларың сачларының чөзүлип даргамазлыгы үчин, сачларына гошулып өрүлйән баг. *Сачбагың уҗуның симдир ишмеси, Үстүнден ёл дүшсе, кындыр ашмасы* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

САЧДЫРМАК, Чар тарапа яйратдырмак, думлы-душа сечелетмек, пытратдырмак.

САЧЕЛДЫ, Чагаларың ойнуның бир гөрнүши. ◇ Сачёлды ойнамак — бири-бириңи ёлмаламак, үтмек, урушмак.

САЧЙҮЗИ, Сачбага дүзүлип, сачың өрүмлериниң арасындан чыкарылян безег шайы.

САЧЛАК, Гүр сачлы, өсгүн сачлы. *Бу орта бойлы, гара балак, сары көйнек гейнен сачлак бир адамды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

САЧЛЫК, Сачың үсти билен гойберилйән ужы шелпели, гашлы, гызыл чайылан, керпич-керпич, бири-бирине халкажыклар билен баглашян безег шайы.

САЧМАК, Яйратмак, сечелемек, пытратмак. *Гүн догуп, әлеме нуруны сачды, дүнйәни ягтылтды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Агзындан ак көпүк сачмак — *сер.* Агыз. *Рота командири агзындан ак көпүк сачып самрады* («Совет эдебияты» журналы). Ган сачмак — *сер.* Ган. *Эйран шаларының лешгерлери сансыз гезек өз ганларыны сачыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Дер сачмак — *сер.* Дер. *Зәхмет чекип, ере сачып дерини, Биригшип, байлардан алды ерини* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Дүр сачмак — *сер.* Дүр. Маны сачмак — *сер.* Маны. *Хер бир сөзи маны сачяр ербе-ер* («Совет эдебияты» журналы). Эли дүр сачмак — *сер.* Эл. *Берекелла, гызлар! Эллериңиз дүр сачяр!* («Совет эдебияты» журналы).

САЧМОНҖУК [сачмо:нжук], Сачың өрүмлериниң араларыны чатмак үчин уланылян шайлы, монҗуклы баг.

САЧУҖЫ [сачу:жы], Сачбагың ужуна дакылян дүвме я-да сачың өрүлмән гоюлян ужы.

САЧУЗЫН [сачузы:н], Көпленч малларың боюн этинде болян чее сары дамар.

САЧЫЛМАК, Гиң яйрамак, сечеленмек, пытрамак. *Дүнйә сачылдың нур болуп, Сынпы гөрешде зор болуп, Эзленлере хоссар болуп, Азат этдиң иллермизи* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

САЯ [са:я], *диал. сер.* Көлеге. *Олар гүнорта нахарларыны багларың салкын саясында эдинйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Селең сая салян билбилли багдан, Алма, энар, үзүм, пейвенди берйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Сая салмак — аркадаянч, пена болмак. *Сарсмаз бейик Союзың сен айрылмаз пудагы, Сая саляр үстүңе достларың ал байдагы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

САЯВАН [са:ява:н], Ягышдан, гүнден пеналанмак үчин көмелек гөрнүшли, элде гөтерилйән үсти мата энжам, зонтик. *Аяллар ыссыдан горанмак үчин депелерине саяван тутуп барярдылар* («Совет Түркменистаны» газети).

САЯК: саяк йөрмек — «ахмал болма» диен маныны аңладян аңлатма. *Саяк йөрме, таяк бар, шиндиден дәл, баяк бар* (накыл).

САЯЛАМАК [са:яламак], *сер.* Көлегелемек. *Сакчылар гүндизлерине шол күмеҗикде саялап, төверегине гөзегчилик эдйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

САЯЛАТМАК [са:ялатмак], *сер.* Көлегелетмек. *Мунуң хер дүйбүниң астында сүрүли гойны саялатмак мүмкинди* («Совет эдебияты» журналы).

САЯЛЫК [са:ялык], *сер.* Көлегелик.

СВЕТОФО'Р, Көчелерде ве ёлларда хереқети дүзгүне, тертибе салмак үчин гызыл, сары, гөк реңкли сигнал фонары.

СВИ'ТЕР, Иликсиз, дик якалы, өрме йылы көйнек.

СВО'ДКА, 1. Белли бир зат барада берилйән маглумат, маглумат—хабарлар жеми. 2. *полигр.* Чап эдилжек материалың чап эдилмезиниң өң янында соңкы сапар кәбир сетирлер денешдирилип окалян нусга.

СЕА'НС, Белли бир вагт довамында арасы кесилмән болуп гечйән зат, шоны гөркезиш я-да ерине етирмеклик. *Биз киноның икинҗи сеансында болдук.*

СЕБЕТ, Ичине зат салмак максады билен чыбыкдан өрүлйән гап. *Гаррылара сөвүт чыбыгындан себет өрдүрмек герек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЕБИТ, Белли бир чәк, территория, төверек, желегай. *Гаракөли гоюнлара Чәржев себитлеринде яшан чарвалар көп үнс берипдирлер* («Эдебият»).

СЕБСЕМЕК, Бир задың гөзлегинде болуп энтемек, бир задың угрунда ылгамак, айланмак, алакжамак. *Диңе Нургелди гезйәр, Гойнуң ызында себсәп* («Совет эдебияты» журналы).

СЕБСЕТМЕК, Бир задың гөзлегинде энтетмек, алакжатмак, ылгатмак.

СЕБСЕШМЕК, Бир задың гөзлегинде энтешмек, бир

задык угрунда ылгамак, айланмак йӧрмек. *Олар хемме хов сеседиш ара эдишип шӧрлер* («Гокмак» журналы).

СЕБЕП Бир зада кас, бир хадыса, ядав ягдай зат, делил, сеп. *Ол, ол бейле дял, бунда башга себеп бар* (А Гошыдов. Мохри Вепа). ◊ *Себеп эдерлер* сӧзлеми — сер. Сӧзлем.

СЕБЕПКӘР. Бир зада себеп болан адам, бир затың амала ашмагына ягдай болан зат. *Ол дейлиси себепкәрлериң чыдамлы болмагы онуң ишиң дашында* («Совет эдебияты» журналы). *Шуның ялы себепкәрлер элбет селмесинең Гара себепкәрлер сеҗди* («Совет Туркменистанының аялдар» журналы).

СЕБЕПКӘРЧЫЛЫК. Бир зада себеп болан ягдай амала ашмагына себап эдиш.

СЕБЕПКӘРЧИЛИК, сер. Себепкәрлик.

СЕБЕПЛИ. 1. Гөз эҗерлы, оҗы ушы ве ш. м. маны аңлатҗа сөзлере көпелт. 2. Себеби бар болан. *Ишден себепли сизе салмак.*

СЕБЕПСИЗ. Хич бир себеп, дялы болмадык, бе себеп ругсатсыз. *Ол оңайдан себепсиз салгынды.*

СЕГМЕЙ. 1. мат. Геометрик дүз болан шары ярдакы ярысында дүзлян бөлеги. 2. биол. Кабук хайыларың сүйәмсы эмеле гелирдә бирикмәниң бири.

СЕГСЕН, 80 ядрошы адам. Мен *сегсен сегсен гадам гедирем* (Б. Кербабаев. Ёлдаш—шерап).

СЕДА [седа] сер. Седа. *Дашлыга [седа] — дайлы. Мылаймымы седа болса* (Б. Кербабаев. Ёлдаш Сейит).

СЕЖДЕ. Бир зада бөлүп ве ш. м. *Ишиң сизиң ядайда сорсе сежде эдип чекиш* (Айдер. Нязайы).

СЕЗА [сеза] кит. с. Сезалы, сезасы. *Бир ёлдаш хич кимиң сезасыз ёлдашы* («Совет эдебияты» журналы). *Ерден сезы чекер ялы, Ёлдашы сезасыз чекмек* (А. Гадыров. Ёлдаш сезасы).

СЕЗЕВАР [сезевар] Ич сезмәге бейдимә бир зада дүшүнмәге, тапмага, *Капиталистик ве бакы жәмгыетде ишчилерде ишлеп тапмага, ёлбашчылык эдип биленлерде* [ишчилерде] *

ларың хатары барха сейреклейәрди («Совет Түркменистаны» газети).

СЕЙРЕКЛЕТМЕК, Селчеңлетмек, азалтмак.

СЕЙРЕКЛЕШМЕК, Бири-бириниң арасы дашлашмак, селчеңлешмек, азалышмак.

СЕЙРЕКЛИК, Гүр дәллик, хер ерде бирилик, селчеңлик.

СЕЙСМИК, *геол.* Ер титремек хадысалары билен багланышыклы болан. *Экваториал зонада сейсмик вә башга ылмы станциялар ишлейәрлер* («Мугаллымлар газети»).

СЕЙСМОГРА'ММА, Сейсмографың көмеги билен Ериң титремесиниң язылан язгысы.

СЕЙСМО'ГРАФ, Ер титремелерини автоматик регистрирлейән абзал. *Ер титремегиниң себәплерини өвренмек боюнча гечирилйән барлаглар сейсмографың көмеги аркалы алнып барыляр* («Пионер» журналы).

СЕЙСМОГРАФИК, *геол.* Сейсмографа дегишли, сейсмограф аркалы амала ашырылян.

СЕЙСМОГРА'ФИЯ, *геол.* 1. Ер титремесиниң регистрирленен язгысы. 2. *сер.* Сейсмология.

СЕЙСМО'ЛОГ, Сейсмология специалисти. *Совет сейсмологлары СССР-иң территориясында ер титремелерини җикме-җик барлап, оны өңүнден билмек чәрелерини гөрйәрлер* («Пионер» журналы).

СЕЙСМОЛО'ГИЯ, *геол.* Геологияның Ер титремелерини өвренйән бөлүми..

СЕЙСМОМЕТР, *геол.* Ер титремелерини өлчейән гурал.

СЕЙСМОМЕ'ТРИЯ, *геол.* Ер титремегини, ыргылдысыны өлчемек билен мешгул болян ылым.

СЕЙФ, Гымматлы затлар салнып сакланылян, янмаян демир шкаф, ящик я-да йөрите жай. *Папкадакы кагызларың кәбирине чала гөз гездирип, сейфе басды* («Совет эдебияты» журналы).

СЕ'КАНС, *мат.* Гөни бурчлы үчбурчлукда гипотенузаның катете дең болан гатнашыклы бурчуның тригонометрик функциясы.

СЕКИ, Үстүнде отурмак ве ятмак үчин гумдан, тагтадан, керпичден ве ш. м. эдилен белент ер. *Секилериң үстлеринде дызы ялаңач хиндилер автоматларыны яглаярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Пөкген даш гапыдакы секиниң эрңегине гелди-де: — Елли!— дийип сесленди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Олар ясы керпич дүшелен секилериң үстүне дүшек дүшәп, сапакларына тайынланярдылар* (Айбек, Новайы).

СЕКИЗ, 8 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Инди секиз саны дөвекчи хатара дурярды, оларың барыны еке ок билен ятырмак болҗакды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Секиз гечә докуз теке* (накыл).

СЕКИЗГОЧАК, Секиз саны дүрли реңкде салынян гочак, кешде.

СЕКИЗКЕШДЕ, Кешде эдиленде салынян дөрт дүрли секиз өйжүкли нагыш.

СЕКИЗЛИК, 1. Секизи билдирйән цифр. *Ол секизлиги овадан язяр* 2. Секиз гүлли ойналян карт. *Секизлик гызылайры.* 3. Кәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Секизлик галош.*

СЕКИЛ, Кәбир атың, гечиниң, овлагың аякларының дызындан ашакдакы ак ери. *Аяклары секил бу мелә атың шекили шол дөвүрүң гөрнүкли художникleriниң дөредиҗилик ишлеринде-де пейда болды* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Секил атмак — сача ак гирип башламак. *Гара сачлары секил атан Морозов бир столуң башында отыр* («Совет эдебияты» журналы).

СЕКМЕК, Бир ере аяк басмак, бармак, гөрүнмек, гелмек. *Дагы-дувара дүйнкиң ялы мениң гапымдан аягыңы секәймегин!* («Совет эдебияты» журналы).

СЕКРЕ'Т, *физиол.* Организмиң яшамагы үчин дүрли-дүрли мәзлерің өйжүклериниң ишләп чыкарян жисими, маддасы. *Ичегәниң дивырында айратын мадданың — секретиң эмеле гелмегини дөредйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

СЕКРЕТАРИА'Т, 1. Бир гураманың, эдараның гүнделик гурамачылык ишлерини алып барян бөлүми, органы. 2. Шу эдараның ишлерини ерине етирйән ишгәрлериң жеми.

СЕКРЕТАРЛЫК, Секретарың кәри, везипеси, кәтиплик, мүрзечилик.

СЕКРЕТА'РЬ, 1. Бир эдараның я-да бириниң хат-язув ишлерини алып барян, шонуң ялы-да ишини доландырян адам, кәтип, мүрзе. *Сен бир вагт оба советиниң секретары болупдың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен гапыдан гирип, секретарың протокола язян сорагларына жогап берип гутарманкам, булар етишибилдиклеринден сораг ягдырып башладылар* («Токмак» журналы). 2. Бир эдараның я-да гураманың ишине ёлбашчылык эдйән жогапкәр адам. *Түркменистан Коммунистик партиясының Меркези Комитетиниң секретары. Райкомың секретары.*

СЕКРЕ'ЦИЯ, *физиол.* Организмиң яшамагы үчин мәзлерің зерур секретлери ишләп чыкарышы. *Дашаркы секреция мәзлери.*

СЕ'КСТА, *сазч.* Диатоник гамманың алтынҗы басганчагы.

СЕКСТА'НТ, *астр., геол.* Геодезия я-да астрономия гөзегчиликлери үчин бурч өлчелйән эсбап. *Ачык деңизде гәминиң болян ерини кесгитлемек үчин секстант уланыльпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

СЕКСТЕ'Т, *сазч.* Алты саны саз гуралы үчин язылан саз эсери.

СЕ'КТА, *дини.* Хөкимлик эдйән дини угурдан айрылан дини топар, мезхеп.

СЕКТА'НТ, *дини.* Дини сектаның члени.

СЕКТАНТЛЫК, *дини.* Секта дегишлилик.

СЕКТАНЧЫЛЫК, *сер.* Сектантлык.

СЕ'КТОР, 1. *мат.* Тегелегиң дуга хем-де ики саны раднус билен чәкленйән бөлеги. 2. *харбы.* Радиал чызыклар билен чәклендирилен участок. *Атышык секторы.* 3. Эдараның я-да гураманың бир бөлүми. *Институтың лексикография секторы. Өңүмчилик секторы.*

СЕКУНДА'НТ, 1. *көн. с.* Дуэле гатнашыжыларың херсиниң янындакы шаят *Мен бәш дуэлде секундант болуп гөрүпдим* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). 2. *спорт.* Күшт, бокс ве ш. м. ярышлара гатнашыжылара көмекчи болян арачы.

СЕКУНДОМЕ'Р, 0,1 секунта ченли болан вагты такык гөркезйән сагат.

СЕКУНТ, 1. Минутың алтмышдан бир бөлегине барабар вагт бирлиги. *Бир секунт гечмәнкә, ол сурат ене Хошгелдиниң гөзүниң өңүнден гайып болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *мат.* Градусың 1/3600 бөлегине барабар бурчларың өлчег бирлиги. 3. *сазч.* Диатоник гамманың икинжи басганчагы.

СЕКЦИОН, Секция дегишли, секциялар боюнча алнып барылян. *Секцион межлислер.*

СЕ'КЦИЯ, 1. Бир эдараның, гураманың, гурултайың ве ш. м. составындакы йөрите иш алып барян бөлүм. *Ылмы сессияда пагтачылык, мелиорация, гурлушык секциялары ишлеҗекдир.* 2. Бир битеви задың бөлеклере бөлүнен участогының бири. *Жүйҗелериң чакданаша үйшмегиниң өңүни алмак үчин жайлар секциялара бөлүнйәр* (Н. А. Иванов, Гушчулык малдарчылыгың иң мөхүм пудакларындан биридир).

СЕЛЕКЦИОН, Селекция дегишли болан. *Селекцион станция. Селекцион тохум.*

СЕЛЕКЦИОНЕ'Р, Селекция боюнча специалист. *Се-*

текиноведов салымлык гүнүшлер билен каналгаан дүрешлер («Совет Туркменистаны» газети). *Түркменистанда селекционер гоюмларын сонуклы ишлерини ачыкдан-ачыга ёгланы гөзлейән сергидимлерини ойлап тапдылар* («Совет эдебияты» журналы). *И. В. Мичурин бейик селекционерди.*

СЕЛЕКЦИЯ, өсүмликлериң хилини, ёкуш ялыш хайваналарын тохумыны ёгланмак, сайлап арамызы говулаш-ермекдыга гонушдирилиш ёоре. *Ода гошулык өсүмликлериң селекциясы.*

СЕЛЕН, Дүнйа-дүшдан ёоа ялыш дуран, ачыкдыш, гиндик ёоре. *Ишлейән селеке чекдык* (Ата. Салах, Дынч алмаз ваглы). *Бир ата ёрдыш ёрын сезек ёр ёоек* (А. Говшудов, Кипгагыш этегинде).

СЕЛЕНЛЕМЕК, I Ачык ёоа ялыш гезелеч этмек. *Ишчи, селеке геленик!* («Совет Түркменистаны» газети).

СЕЛЖЕРМЕК, Бир ялыш сой ёоа бирмек, бир ёоа ёоа ёоа

гердилен бугдайың ак балдагы дөвлүп гайнадылан, гуймак писинт сүйжи нахар. *Гайнадарлар семени, Дула дүртүң темени, Билдим, айралык экен Хемме дертден яманы* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

СЕМЕНТ, *шахыр. с.* Ышк аты, хөвеси, гүйжи. *Баша баглап диваналык кемендин, Сегредип етшидим ышкың семендин* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

СЕМЕРЛИ, *биол.* Мивеси көп болан, мивели. *Ир-ийми семерли баглара салам, Гатбар-гат кемерли даглара салам* («Совет эдебияты» журналы).

СЕМЕ'СТР, Екары ве йөрите орта окув жайларында: окув йылының ярысы. *Ол биринжи семестри оңат бахалар билен гутарды.*

СЕМЗЕК, *бот.* Көпленч экин арасында ере язылып өсйән ясы күти япраклы хашал от. *Мениң Багыр семзеги ялы дөвлейин дийип дуранымдан хабары ёк* («Совет эдебияты» журналы).

СЕМИЗ, Аррык дәл, артык этли-ганлы, чишик, ёгын, яглы. *Усса болса орта бойлы, ак йүзли, семиз, гарыклак бир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Маллары өлүм-йитимсиз ве семиз сакламак көп дережеде чопана баглыдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

СЕМИЗЛИК, Аррык дәллик, артык этли-ганлылык, яглылык, чишиклик, ёгынлык. *Онуң семизлигинден яңа бурны ики дулугының арасындан чала гөрүнйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Маллар орта семизликде сакланяр* («Колхоз гүнлери»).

СЕМИНА'Р, 1. Мугаллымың ёлбашчылыгы астында ёкары окув жайларында гечирилйән практики окув. *Семинарың хемме сорагларына тайярландым* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Йөрите тайярлык я-да квалификацияны ёкарландырмак үчин гечирилйән кружок. *Бригадирлер, звеноводлар, сувчулар ве бейлекилер билен гурруңлер, экскурсиялар, семинарлар гураляр.*

СЕМИТЛЕР, Дил ве ш. м. аламатлары боюнча Гүнорта-Гүнбатар Азия ве Демиргазык Африка халкларына якын болан топар, халк (араплар, еврейлер).

СЕМИТО'ЛОГ, Семитология боюнча специалист.

СЕМИТОЛО'ГИЯ, Семит дилини ве медениетини өвренмеклиге дегишли болан ылмың умумы ады.

СЕМРЕМЕК, Семиз болмак, этли-ганлы болмак, долушмак. *Мен хем сенден аз семрәндирин өйдемок* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Эшек семресе, эесини депер* (накыл).

СЕМРЕТМЕК, Говы идедип семиз этмек, этли-ганлы этмек. *Ине сана бир сүри гоюн, оны семрет, көп гүзы бер* («Колхоз гүнлери»).

СЕҢ, Бирине йүз тутуланда уланылян икинжи йөнкемәниң бирлик санындакы ат чалышмасы. *Сен гиделиң бәри, телим йыл гечди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЕНА [сена:], *көн. с.* Дога, өвги. *Адыңы дилимде сена эйледим, Суратыңы жеңде пена эйледим* (Чары Ашыр, Поэмалар).

СЕНАГАТ [сена:гат], Халк хожалыгының чиг маллары я-да ерасты байлыклары ишлән бежерйән бир пудагы, кәрхана. *Хожалыгымыза тәзе машынлар гелйәр, биз болса сенагатымыза чиг маллар иберйәрис* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

СЕНАГАТЛАШДЫРМАК [сена:гатлашдырмак], Сенагаты гиңден яйбаңландырмак, сенагаты өсдүрмек, кәрханалары артдырмак.

СЕНАГАТЧЫ [сена:гатчы], *тар.* Капиталистик сенагат кәрханаларының эеси. *Сенагатчылар Гүндогара, Уралың аңырсына гитмәге жан эдипдирлер* (СССР тарыхы).

СЕНА'Т, *тар.* 1. Гадымы Римде: дөвлет совети. доландырыжы ёкары орган. 2. Патыша Руссиясында: ёкары суд-административ эдарасы. 3. АБШ-да, Францияда. ве бир нәче ш. м. дөвлетлерде: ёкары канун чыкарыжы палата.

СЕНА'ТОР, Сенатың члени. *Сенаторлар корола маслахат берипдирлер* (СССР тарыхы).

СЕНАТОРЛЫК, Сенаторың везипеси, сенаторың кәри.

СЕНАТОРЧЫЛЫК, *сер.* Сенаторлык.

СЕНЕ, 1. Йыл хасабы. *Эйран сенеси боюнча 1320-нжи йыл шәхривер айының үчи, яғны 1941-нжи йылың август айының йигрими бәшиди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Ай-гүн, белли бир вагт. *Ол сене Мәхриниң ядындан чыкмажак сенелерин бири болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Яш мичуринчилер бу йыл улы сенәни беллейәрлер* («Пионер» журналы).

СЕНЕ-МЕНЕ, Терслешик, сөгүш. *Колхоз гурлушыгының илкинжи йылларында оба арасында сене-мнелер болупды* («Совет эдебияты» журналы).

СЕНЕТ, 1. Хүнәр, кәр. *Мени зәхметим, сенетим гүн-гүнден рухландырярды* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 2. Энжам, гурал, шай. *Дуканың сенетлери даргашып ятыр* («Токмак» журналы).

СЕНЕТЛИ, 1. Хүнәрли, кәрли. 2. Энжамлы, гураллы, шайлы.

СЕНЕТЧИ, Бир сенет билен мешгулланян адам, хүнәрмент. *Сенетчилер бичак көп салгытлар төлемели болупдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

СЕНЕТЧИЛИК, Бир сенет билен мешгуллык, хүнәрментчилик. *Новгород тәжирлери хем, өз нобатында, рус сенетчилериниң өнүмлерини дашары юртлы тәжирлере сатярдылар* (СССР тарыхы).

СЕН-МЕН: сең-мен ёк — бирденкә, ослагсыз. *Эртеси сен-мен ёк, бир отла мүнүп, Барыпдыр ол мавы деңзиң боюна* («Токмак» журналы).

СЕНСУАЛИ'ЗМ, *филос.* Акыл етиришиң еке-тәк чешмеси «дуйгудыр» дийип ыкрар эдйән идеалистик философияның бир гөрнүши.

СЕНСУАЛИ'СТ, *филос.* Сенсуализмиң тарапдары.

СЕНТИМЕНТАЛ, *эдеб.* Сентиментализме дегишли болан.

СЕНТИМЕНТАЛИ'ЗМ, *эдеб.* XVIII асырың ахырында ве XIX асырың башында эдебиятда дуйгулылыгы, толгунмаклыгы эсас эдинен угур.

СЕНТИМЕНТАЛИ'СТ, *эдеб.* Сентиментализмиң тарапдары.

СЕНТИМЕНТАЛЛЫК, 1. Сентиментализме дегишлилик. 2. *гөч. м.* Гөзяш дөкүжилик, аша дуйгудашлык билдиржилик, аша юмшаклык.

СЕНТЯ'БРЬ, Календарь йылын докузынжы айының ады. *Партиямызың Мерказы Комитетиниң сентябрь Пленумы тарыхы карар кабул этди* («Токмак» журналы).

СЕНУБЕР [сену:бер], *көн. с.* Гөни өсйән пурли агач, сосна.

СЕНЬО'Р, 1. *тар.* Феодал жемгыетинде: хәкимнете елик эдйән улы ер эеси. 2. Кәбир дашары юртларда: жанап, ага.

СЕҢКИЛДЕМЕК, Ики бака лоңкулдап ылгамак. *Ол .сеслери селжермек үчин ики бака сеңкилдәп, ашакдакы ишлери аңладым* («Токмак» журналы).

СЕҢКИЛДЕТМЕК, Ики бака алакжадып лоңкулдатмак, ылгатмак. *Жарчы ала ябысыны сеңкилдедип, гечип гитди* (А. Говшудов, Эсерлер).

СЕҢКИЛДЕШМЕК, Лоңкулдашып ылгашмак. *Итлер кәвагт сеңкилдешип, кәте болса ылгашанда, сүри ики яна агып дөнйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

СЕҢЕР, Үйшүрилен гум бейиклиги, депе. *Обаларың төвереги гарымлар, гумдан үйшурилен сеңерлер билен габалгы болупдыр* (СССР тарыхы). *Гум депелериндан гум сеңерлери эмеле гелипдир* («Колхоз гүнлери»).

СЕҢЕРЛЕМЕК, Бейик болуп дурмак, сеңер болуп

дурмак. *Гиң ятагың дәрт төверегинде гар басан гум депелери агарып сеңңерләп дурярды* («Совет эдебияты» журналы).

СЕҢҢЕРЛЕНМЕК, Бейгелип дурмак, сеңңер атып төрүнмек. *Сеңңерленип дуран бугдай харманлары гәрүнйәрлер. Шофёр үсти йүкден сеңңерленип дуран машынын сакларды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СЕҢҢИЛДЕМЕК, Ики яна ыранмак, титремек. *Сен газал окап, айдым айдярсың велин, сениң сакгалың сеңңилдейәр* («Совет эдебияты» журналы).

СЕҢРИҢ, I. *анат.* Бурнуң маңлая бирлешйән, ёкарку инчелйән бөлеги, бурнуң үсти. *Адамлар бурунларыны тутуп, сеңриклерини йыгрып гечйәрлер* («Токмак» журналы). 2. *геогр.* Гум, даг ерлеринде узалып гидйән депе. ◇ Сеңригине какмак — гайтавул бермек, гаршы чыкмак. *Азатлыгы газанмак үчин, аклардан башга, дүнйә байларының сеңригине-де какмак герек экени* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СЕҢРИҢМЕН, Түңни бурун, сеңриги улы. *Онуң эшиги-де, сеңриңмен гызгылт сыпаты-да руса меңземейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СЕҢСЕ, Гүйчли зарбаның, кеселчилигиң тәсири нетижесинде хушуны йитирен, контузялы, сарсак. *Ол бир хепделәп хатда аглап хем билмән гезди, дерди оны сеңсе ялы этди* («Совет эдебияты» журналы).

СЕҢСЕЛЕМЕК, Сеңсе болмак, хушуны йитирмек, өзүнден гитмек, бейхуш болмак. *Вуши кел чаларак сеңселән болмага чемели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЕҢСЕЛЕТМЕК, Сеңсе этмек, хушуны йитиртмек, өзүнден гидермек. *Ол, мөҗегиң келлесине уруп сеңселетди* («Пионер» журналы).

СЕҢСЕЛИК, I. Сеңсе болмаклык, бейхуш болмаклык. 2. Гыркылыгың тутулян ериндәки ики дешиги бирлешдирйән тогалажык агач.

СЕП I, I. Гошуның утгашян ери, сап, хатар. *Душман сепин гырып, фронтдан гечдик* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. Бир задың сепленип тутдурылан ери. *Бедрәниң сепи ачылыпдыр.* ◇ Сеп ачмак — икә бөлүнмек. *Гошун сеп ачып, ики яна гиң яйрап барярды* («Совет эдебияты» журналы).

СЕП II, Дурмуша чыкан гыза эне-атасының берйән затлары, шай-гейимлери. *Гелен гелниң бир-ики лай эгин-башындан башга сепи ёкды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СЕПАРАТ, *сыясы.* Өз союздашларындан айры, өзбашдак херекет этмеклик, айрыбашга херекет этмеклик.

СЕПАРАТИ'ЗМ, *сыясы.* Бөлүнип айрылмага чалышмаклык.

СЕПАРАТИ'СТ, Сепаратизмиң тарапдары.

СЕПАРА'ТОР, *тех.* Бир жисимден икинжи бир жисими айырян аппарат. *Сепаратор отурдылып, сүйдүң гаймагы алыняр* («Мыдам тайяр» газети).

СЕПГИТ, I. Биригйән ер, бирлешйән нокат, биригйән чызык. *Чозуш үчин башлангыч сепгиде етилди* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Аралык, арачәк. *Бу вака ики-үч ай мундан озал, томус билен гүйз паслының сепгидинде болупды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЕПДИРМЕК, Бир зады дөкдүрмек, сепелетмек. *Тохум сепдирмек. Ховла сув сепдирмек.*

СЕПЕЛЕМЕК, I. Бир зады сепип чыкмак, сепишдирмек. *Гүнбатардан өвүсйән пессай шемал болса, чәге овунтыжыкларыны сепелейәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Ягып башламак, ягмак (ягыш хакда). *Булутлар елиң угруна ягыш сепеләп барярдылар* («Колхоз гүнлери»).

СЕПЕЛЕНМЕК, Сепилип гитмек, пытрамак, яйра-

СЕРВЕР, 1. *көн. с.* Баштутан. 2. Дүйә йүк урлуп болнандан соң, ики йүкүң арасындакы бош ерде гоюлян йүк. *Урулян йүкleриң бары сув болуп, диңе оларың үстүндәки сервери чөрекден ыбаратды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы)

СЕРВИ, *бот.* Гүнорта юртларда өсйән, ёкарсы пирамида горшушлы хемише гөк өвсүп дуран агач. *Серви дарагт үстүнде билбиллер сайрашанда, Перилер бага гирип, гөзеллер ойнашанда* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»)

СЕРВИ'З, Нахар я-да чай гап-гачларының топлумы. *Сона чай сервизини алып гелди.*

СЕРГЕЗДАН [сергезда:н], Белли месгенсиз, ишсиз айланып йөрен, ыгып йөрен, ыкманда. *Тә Гызыл Гошун гелйәнчә, велаетиң ичинде сергездан болуп гездик* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

СЕРГЕЗДАНЛЫК [сергезда:нлык], Сергезданың ягдайы, ыкмандалык. *Мен шол сергезданлыкда селпәп йөрмегим билен тама сүссүрилип гиреними өзүм хем билмәндирин* («Токмак» журналы).

СЕРГЕЗДАНЧЫЛЫК [сергезда:нчылык], *сер.* Сергезданлык. *Сейлем бир сейил, сергезданчылык хем бир сейил* (накыл).

СЕРГИ, Сын этмек үчин бир ерде жемленип гойлан затларың топлумы ве оларың йыгналып гойлан ери. *Ферма мүдири оба хожалык сергисине гатнашмак хукугына эе болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СЕРГИН, *сер.* Салкын. *Гүйзүң хош ховалы сергин гүни гичледикче, ховлының ичиндәки херекет хем гүйчленйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гөрйәрмиң, бу ериң шемалы-да сергин экени* («Бахар»).

СЕРГИНЛЕМЕК, *сер.* Салкынламак. *Гел, оглум, сен хем бир сергинле!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

СЕРГИНЛЕНМЕК, *сер.* Салкынланмак. *Хова өңкә гөрә сергинленип башлады.*

СЕРГИНЛЕШМЕК, *сер.* Салкынлашмак.

СЕРГИНЛИК, *сер.* Салкынлык.

СЕРДАР [серда:р], Баштутанлык эдйән адам, серкерде. *Уруг йыгнакларында старшиналар я-да сердарлар сайланяр ве чалшыряр экен* (СССР тарыхы).

СЕРДАРЛЫК [серда:рлык], Баштутанлык, ёлбашчылык, серкерделик.

СЕРДЕССЕ, *көн. с.* Совук яраг хөкмүнде уланылян ёгын таяк. *Алты элиндәки сердессеси билен гары дөржемәге дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң узак гечмишдәки ата-бабаларымыз сердесселер ве дашлар билен яраланып, хайванлар билен сөвешипдирлер* («Мыдам тайяр» газети).

СЕРДИРМЕК, Бир зады гуратмак үчин ере язды-рып я-да йүпден асдырып гойдурмак. *Гейимлери йүпүң үстүне сердирди.*

СЕРЕ I, Кулбике билен сүем бармагың я-да башам бармак билен сүем бармагың герлен аралыгы ве шоңа барабар болан узынлык өлчеги. *Оның ички гейиминиң гоңшуның агзындакы бир сере бежергиси гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бойы бир сере, сакгалы ики сере* («Мыдам тайяр» газети).

СЕРЕ II, Говы, сай, баш. *Олар Алтыны гызларың сереси дийип хасаплаярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гайталамак окувың сересидир дийлип, йөне ерден айдылмаяр* («Пионер» журналы).

СЕРЕДИЛМЕК, 1. Бирине я-да бир зада бакылмак, әңедилмек, гаралмак. *Гызыклы кино ики-үч гезек серединйәр.* 2. Бирине я-да бир зада гарашык эдилмек, идедилмек, әңедилмек. 3. Бир задың аныгына етмек үчин барланып гөрүлмек, бир ише гаралмак. *Бизде арзалара серединиши инди оңат* («Совет Түркменистаны» газети).

СЕРЕДИШМЕК. 1.. Бири-бириңе бакышмак, гарашмак, бир зада әңедишмек. *Биз бири-биримизе гең галыжылык билен серединдик-де, оңа танышлык бердик* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бирине я-да бир зада гарашык этмәге көмеклешмек, идедишмек, әңедишмек. *Олар бизиң чагаларымыза серединйәр.* 3. Бир иши барламага көмеклешмек.

СЕРЕНЖАМ [серенжа:м], Герекли энжам. *Йим берилйән серенжамлар, хөвүртгелер гуруляр* (Н. А. Иванов, Гушчулык малдарчылыгың иң мөхүм пудакларындан биридир). *Уршуҗыларың хеммеси берк тайярлыклы, хемме серенжамлар билен үпжүнди* (Б. Гурбанов, Душушык). ◇ Серенжам бермек — тертип-дүзгүне салмак. *Хатыҗа шол вагт ховлыны сүпүрдирип, серенжам берип йөрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

СЕРЕНЖАМЛАМАК [серенжа:мламак], 1. Герекли энжам билен үпжүн этмек. 2. Бир зада серенжам бермек, тертипли гоюшдырмак.

СЕРЕНЖАМЛАНМАК [серенжа:мланмак], 1. Герекли энжам билен үпжүн эдилмек. 2. Бир зада серенжам берилмек, тертипли гоюлмак. *Өй гошлары бир геңси серенжамланан отагың ортасында маңңал ялкым сачярды* (Айбек, Новайы).

СЕРЕНЖАМЛЫ [серенжа:млы], 1. Герекли энжам билен үпжүн эдилен. 2. Серенжам берлен, тертибе салнан, дүзгүнли.

СЕРЕНЖАМЛЫЛЫК [серенжа:млылык], 1. Герекли энжам билен үпжүнлик. 2. Серенжам берленлик, тертибе салнанлык.

СЕРЕСАП [сереса:п], Этиячлылык билен, усул билен, ювашлык билен, әхтибар, әгә. *Ол чилиң үсти билен сересап эдимлейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Сениң сересап гезмегиң герек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЕРЕСАПЛЫ, [сереса:плы], Этиячлы, усуллы, әхтибарлы. *Олар инди өңкүден-де сересаплы йөрейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

СЕРЕСАПЛЫК [сереса:плык], Этиячлык, усуллылык, әхтибарлык, әгәлик. *Вепа доланып гелинчә, Пётр хемме сересаплылыгы голдан бермән, өз батареясы билен бейиклиге гөчүп гелипдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СЕРЕСАПСЫЗ [сереса:псыз], Усул билен дәл, әгә болман, этиячсыз.

СЕРЕСАПСЫЗЛЫК [сереса:псызлык], Этиячсызлык, усулсызлык, әгә дәллик, гөдеклик, бисересаплык. *Ол гыссанып, эгниндәки түпеңини хем ядындан чыкарды ве сересапсызлык билен барып гечҗек болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЕРЕТДИРМЕК, 1. Бирине я-да бир зада бакдырмак, гаратмак, гөзлетмек, әңетдирмек. *Хеммелери серетдирйәр өзүне, Йүрегниң айнасы гүлер йүзүне* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бирине я-да бир зада гарашык этдирмек, идетдирмек. *Чагаларыңа серетдирмек.* 3. Бир задың аныгына етмек үчин барладып гөрдүрмек, бир ише гаратмак. *Доктора серетдирмек.*

СЕРЕТМЕК, 1. Бирине я-да бир зада бакмак, гарамак, гөзлемек, әңетмек. *Ол шол текепбир гарайшы билен адамлара серетди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Серет, какасы, түвелеме, оглумыз-а адам болайыпдыр!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бирине я-да бир зада гарашык этмек, идетмек, әңетмек. *Даң билен туруп, чай-нахар угруна чыкдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Бир задың аныгына етмек үчин бир ише гарамак, барлап гөрмек. *Ише серетмек.*

СЕРЖА'НТ, *харбы.* Гошунда, милиция гуллугында кичи начальниклер составының чини, дережеси. *Шол гүнлерде онуң шилейән бөлүмине бир сержант гелди.*

Өң ол эсгерди, инди ол сержант (А. Говшудов. Мәхри—Вена).

СЕРЖАНТЛЫК. Сержантың ягдайы, кәри, гуллуты.

СЕРИЛМЕК, Гуратмак үчин бир задың үстүне язылын гоюлмак. ◇ Серлип ятмак — сүйүп аркан я-да йүзин ятмак, яйрап ятмак.

СЕРИНДИ, Аял гейимлиги үчин элде докалян нахмата. *Бир гейимлик серинди алдык.*

СЕРИШДЕ [серишде], 1. Бир ишни амала ашырмак үчин герекли гурал, энжам. *Адамларың бири-бирлери билен гатнашмак серишдеси хөкмүнде адам геплешиги пейда болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Пул, мая. *Совет дөвлети көп чагалы энелере өрән көп серишде гойберйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Совет хөкүмети спорт ишине хер йылда көп серишде гойберйәр* («Пионер» журналы).

СЕ'РИЯ, Бир умумы аламатлы ве максатлы предметлериң ызыгидерли топары. *Дөвлет заёмының облигациясының сериясы.*

СЕРКАР [серка:р], *көн. с.* Революцияда өң: 24 сагатлык сув'нобаты. *Олар мунуң дашындан ене ики серкар сув ичйәрмишлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СЕРКЕ, Үч яшдан аган бичилен теке.

СЕРКЕРДЕ, *көн. с.* Харбы ёлбашчы, баштутан. *Бу чала түркмен аяллары ве гызлары украин халкының бейик оглы, гениал серкерде Богдан Хмельницкиниң суратыны читди* («Совет Түркменистаны» газети).

СЕРКЕРДЕЛИК, Серкердәниң ягдайы, кәри, баштутанлык, ёлбашчылык. *Юрдумызда сыпсыз жемгыет, социализм гурмакда бизе Коммунистик партия серкерделик эдйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СЕРКЕЧ, *көн. с.* Кәсе салынян гайыш тай. *Ол билине дәри гутусыны, серкежини дакынып, аяклы теке хырлысыны асып, хемише даглара ава гидйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

СЕРМЕК, Гуратмак үчин бир зады язып гоймак, асып гоймак, яйратмак. *Кимлер как серйәр, кимлер бираз сарыгаклрыны чата галдырярлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Узуны хем тизрәк йыгнап сермек герек* (А. Говшудов, Көпстдагын этегинде). ◇ Эл сермек — *сер.* Эл. *Онда көрлер гойгырдылер көчелерде хасалы, Эл серйәрди чөрек сорап, гүнүң сечирер ялы* (Р. Сейитов, Эсерлер).

СЕРМЕЛЕМЕК. Бир зады эл билен агтарып гөзлемек, тутуп герүп барламак. *Ол тәрими сермелән, ыкырып барян экен* (Ата Салых. Дынч алыш вагты).

СЕРМЕМЕК, Бир зады эл билен агтармак, эл билен гөзлемек. *Бу ерде биз хем аз ыш эдемзок-ла!—дийип өзүниң голтукларыны сермемәге башлады* (А. Говшудов, Эсерлер).

СЕРМЕНМЕК, Өз-өзүнден бир зады гөзленмек, агтарынмак. *Ол дөлүниң ичинде серменип башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

СЕРМЕТМЕК, Бир зады агтартмак, гөзлетмек.

СЕРМЕШМЕК, Бир зады агтарышып, гөзлешип йөрмек.

СЕРПАЙ [серпай], Сылаг, хормат үчин берилйән халат, гейим. *Серпайыны жайба-жай эдип өйлендирмәге гаррыда гүйч екды* (А. Говшудов. Эсерлер).

СЕРПАЙЛАМАК [серпайламак], Серпай, халат бермек, серпай билен сылагламак.

СЕРПИК, *көн. с.* Гара өйүң түйнүгиниң үстүне ёпылян кече. *Огулдурсун сачыны хүжжердип, барып серпигини чекди* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер).

СЕРПИКБАГ [серпикба:г], Серпиги ачып-япмак үчин халкылян йүл.

СЕРПИКДИРМЕК, Ызына өвүрмек, ызына гайтармак. *Рус гошунларыны хем-де болгар ватанчы... бу ердәки топбагыны ыза серпикдирҗек болуп... сыканышыклар баша бармаяр* («Совет Түркмен... газети).

СЕРПИКМЕК, Ыза өвүрлмек, ыза чекилмек, гайтмак. *Мәреке бу гөрнүше хайран галышып... серпикди* («Токмак» журналы).

СЕРПИЛМЕК, 1. Ыза өвүрлмек, арка берилмек. *Бирден аркан серпилип гачдылар* («Совет эдеб... журналы). 2. Бирден ачылып гитмек, гырасы аркаяк... рүлмек, ачылмак. *Чадырың серпилен гөзенегинден... лайын шемал гелйәрди* (Б. Кербабаев. Айгытлы...). *Бирден гапы серпилип гитди* («Совет Түркмен... газети). 3. Йайрап гитмек, өрүп гитмек. *Сури өрүм... нына серпиленче, чопан-долаклар бир бу яка, бир... ылгышярлар* («Колхоз гүнлери»). 4. Екарданың... йайрап дөкүлмек (сув, дәне ве ш. м. сепеленйән... барада). *Бедреден сув серпилди.*

СЕРПИНЖЕК, Бир задың үстүне япылян өртүк... *ерде үстүне ак серпинҗек өртүлен үч стол...* (М. Ибрахимов. Ол гүн гелер).

СЕРПМЕ', Эгин-эшигин якасының, еңиниң эт... эшилип тикилен нусгасы. *Ол еңинин серпмесинде... бүйрүм кагыз гөрүпдир.*

СЕРПМЕК 1. Ызына өвүрмек, ызына гайтарм... 2. Ачып гойбермек, бат билен ачмак. *Ылгап барып... леринден ёрганы серпди* («Совет эдебияты» журналы) 3. Бирден ыгтрадып, йыградып дөкмек. *Сув... мек.*

СЕРРЕЛМЕК. Чин аркан йыкылмак, агдарылып... гитмек, йыкылмак. *Пенса ва... дың аркан серрелип... дарылып пышдыла дөнди* (Б. Кербабаев, Айгы... эдим). *Басмачылар серрелип ятан жеседиң янында... парланышдылар* («Совет эдебияты» журналы).

СЕРРЕЛТМЕК, Чин аркан йыкмак, йыкып гоймак. *Сени дагыны депәйсе, эвил серрелдер...* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол хасанаклап... лып гылыҗыны сыранда, гурсагындан деген ок бир... аркан серрелтди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СЕРСЕПИЛ [серсепи:л], *бот.* Кыркбогун ялы богу... гун болуп өсйән ве гарамык ялы гызылжа мивеси... йән өсүмлик. ◇ Серсепил болмак — бир ... угрунда энтемек, бир задың гөзлегинде көп гезмек. *Бу менің гиҗе-гүндиз ятман, ызында серсепил бо... шерен эсерим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СЕРХЕТ, Территориялар арасындакы бөлүнишик... нисеси, арамак, чек. *Шу гызыл чызмык хем бригадан... серхедидир* (А. Говшудов, Көпстдагын этегинде). *... герлик хем агзыбирлик болса мукаддес серхеди... душман хич вагт аяк басып билмез* (Н. Поммал... ланан эсерлер).

СЕРХЕТДЕШ, Территориялары бир серхетде чег... йән, серхетлери умумы болан, арачәкдеш.

СЕРХЕТДЕШЛИК, Умумы серхетлилик, арачәк... лик.

СЕРХЕТЧИ, Серхет саклаян гошун эсгери, арач... *Бу ваканы маңа бир гарры серхетчи гурруң...* («Пионер» журналы).

СЕРХОВУЗ, Төвереги баг-бакҗалы улы ховуз. *... ховузың башында хер реңкде болан халы-паласлар... ятырдылар* («Совет эдебияты» журналы).

СЕРХОШ [серхо:ш], Ичги ве ш. м. ичип, чекип... көк болан. *Достлар, серхош болаңмы эшдең... хеммелер. Маңа дынман агзырылды дайы-дайза,... лер* (А. Хайыдов, Гошгулар ве поэмалар). *Серхош... рыс, гымыз ичип биз ене* («Совет эдебияты» журн...

СЕРХОШЛЫК [серхо:шлык], Ичгиден ве ш. м. ... кейпи көклүк, кейпи көклүк ягдай.

СЕРЧЕ, *зоол.* Чал елекли кичиҗик гуш, чымчык...

чылар (гүме чөзүп серчелери, сарлары сапаклардылар (А. Говшудов, Көнеликлер этегинде). *Серчеден горкан дары экмез* (накыл). *Серче семрэп батман чыкмаз* (накыл).

СЕРЧЕМЕН, Гүллер ачылып, суы акып ятан отлук ер, гиң чемен.

СЕРЧЕМЕНЛИ, Сувлар экин дуран, ири гөнүл-ала гүлли. *Билбил сайрап серчеменли багында, Ачылгандер гүлы Туркменистанчы* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

СЕРЧЕМЕНЛИК, Гиң ве көп чеменлик ер.

СЕС, 1. Хова бөлежиклериниң ягда башга затларың эшидилэйэн чалт ыргылдык хереketи, товуш. *Дуралгада маневр эдйэн паровозлук шакырдысындан башга сес эшидилмейэрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). 2. Сес перделериниң титремеги нетиҗесинде эмеле гелйэн инсаныет гепленишиниң айдын ве гүҗүкли элемекти, гелйэн оваз. *Товуш. Дымык сеслер. Узык чекимли сеслер.* ◇ Сес бермек – 1) биринҗи шикирине гошулмак, биринҗи шикире билен разылашмак, сесленмек; 2) тегирилэйэн сайлавларда өз голуны галдырып, гэҗэликлик хүкүгыны бержат этмек, сайламак. *Ватанымызың иҗтисади оҗунларына ве сыналарына бар адам ялы болып өз сесимизи берелиң!* 3) чагырылаңында, тыгырылаңында өз барлыгыны билдирмек. сесленмек. Сес этмек – 1) ве гүтүн ятламак; 2) сес чыкармак, сесленмек. *Чалама көрэйэн ят шекилли ачыларың тер чырларының шыгырдашы, бир ынанч сес эдйэрди* («Совет эдебияты» журналы). Сес ярчысы — өйкенден чыкып ятанда сеси перделерини титредйэн ери. Сесе гоймак – пытранда ве ш. м. бир мэселе барада ачыгдан-ачыга мэлим этмек үчин гол галдырмак. *Пекеси мэселеге сесе гоймак* (А. Говшудов, Көнеликлер этегинде). Сесини гаймак – сесини кемелмек, сесленмеги бес этмек. Дөрт сеслери – дөрт ыгларын гатнашмагы билен хасыл болгы сеслер (о, ө, ы, у, ү, э ве ш. м.). Дымык сес – овазы гатышмаздан, диңе агыз ичинде гымгылдап чыкарылгы сеслер (б, в, г, ж, з, л, м, н, ң, ф ве ш. м.). Мал сахатчы сес – бир мэселени чөзмэклиге дөнүп, ара алып маслахатлашмакдан хукугы бар болан ес. Чагыр сес – йитен малын ятламагы сес дөрэдйэн этирсес.

СЕСЛЕНДИРМЕК, Сес гаратмак, сес чыкартмак, геплетмек. 2. Жар эдип гөрмэк, гайтарып бермек, ешитмек.

СЕСЛЕНМЕ, 1. Сес чыкарма, сес чыкартма. 2. Райсланып биллерме, ынанч бермэ. *Бу гепиңизе Ягшыклыда сес сеслеңиз дегесин* – дийип, гечен гезекдэки (газет) Туркменистаны газети).

СЕСЛЕНМЕК, 1. Сес этмек, сес чыкартмак, овазланмак. *Бейик ёрик вилаятиниң зыраатчылары шэхерлерашың сес эдйэр* (А. Говшудов, Көнеликлер этегинде). *Салам!* – дийип, ёрын ягындан сеслэнди (А. Говшудов, Мэхри Вепа). 2. Райсланып биллерме, жогап бермек. *Башга мэлдэкдэки ёлы хожалыгыны механизациялашдырмак үчин шэхерлерин студент гыз-гелинлерини Москвадан янларына чагырмагына сеслэнйэрлер* («Совет Туркменистаны» газети).

СЕСЛИ, 1. Сеси бар болан. сес чыкарян. овазлы. *Сесли кино. Сесли кино гөрмек үчин хайсы мэлдэкдэки кассе ачыгдыр* («Совет Туркменистанының ягдайлары» журналы). 2. Гүйчли гелэн сеси бар болан. *Ол ажайып сеслэ сеслэп ятыр эдйэндир.*

СЕС-СЕДА [сес-седа] сер. Сес-үйн. *Эсли вагтлар кем барлыгын сес-седа чыкмады* (И. Номма, Эгри ёлы мен).

СЕС-СЕЗА [сес-сеза] сер. Сес-үйн. *Нэме учиндир, олардың кем барлыгын сес-сеза чыкмады* (И. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СЕС СЕЛЕМ, сер. Сес-үйн. *Вепадың сес-селем бол-*

мандан соң, Петр оны барлап гөрди (А. Говшудов, Эсерлер).

СЕССИЗ, 1. Сеси ёк, сеси чыкмаян, овазсыз. *Ол ачы отагың ортасында дызына чөкди ве сессиз аглamага дурды* («Совет Туркменистанының ягдайлары» журналы). *Сессиз кино.* 2. Сеси гүйчли чыкмаян, ёрын юваш сесли.

СЕССИЗ-УЙНСУЗ, 1. Хич бир сес чыкармаян, гыжылдысыз, овазсыз, галмагалсыз. *Сессиз-уйнсуз яшамак йөрмек.* 2. Ювашлык билен, гепсиз-гүррүңсиз, биллермән, юваш. *Ол сессиз-уйнсуз өй-ушшесине сечип ятды.*

СЕССИЯ, Белли вагтда тэзеден башланян окув, бир гурамаңың, эдараның ялы межлиси. *СССР МИК-ың ихлыҗы сессиясы. Орта Азия халкларының милли болунышык хакындакы карарының гасдыланы* (СССР тарыхы). *Экзаменацион сессия ёкланлаяр.*

СЕС УПН, 1. Сес седа, оваз, сес-сеза, сес-селем, сес. *Даш тэрекде сес-үйн эшидилмейэрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Геп-гүррүң, хабар, гүррүң. *Машын-ларың гүвүлдэшиндэн эка сес-үйн алышмак четинди* («Мыдам тайяр» газети).

СЕСЪЕТИМ, Гатнашлыкда сес етирлер ялы аралык. *Олар сесъетим ере гелдилер. Ун сүрүнүң ягларының арасы хем бири-бирине сесъетим мөлчеринде* («Совет эдебияты» журналы).

СЕТ, көн. сер. 1. Көнелен гелйэн ёлы, адат. *Гадымдан сетдир яшамак, Ягшы затлэр эдмек гелмек* («Совет эдебияты» журналы). 2. сер. и. Ямаанлык, эзбетлик. *Ягшыдан ят галар, ямандан – сет галмаз.*

СЕТАНДА-СЕЙРАНДА [сетанда-сейранда], Ёрын сейрек, көте бир, камасал, гаваз. *Ягда-сетанда.* *Район газети РТС-ниң ишине сетанда-сейранда болуп сетанок сейрында чыкып гидер.*

СЕТИН [сетин], Пуч ве ышанчсыз, ялы докалан нэмэ. *Эҗем нэме гэлсе гөнүмэ сетин гелэр.*

СЕТИР, 1. Бир затың тегиниң хатары. *Сетирлерде чрэк ёнык. Мэн ядаңдан сетирлэ ёзэр. Дөк сетирден гаваранмак* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир чыпыкдан ялы ягы ягда баглы белликлериң хатары. *Комиссар халкы-гелмэнэ гепленип, келлесинден бир-бир ханы сетир ёзды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

СЕТИРЛЕМЕК, Сетир-сетир хатара дүзмек, сетир сетир этмек.

СЕТИРЛЕНМЕК, Сетир-сетир хатара дүзүлмек. *Сетир-сетир болмак. Шэхерде сетирленип дурлы чыр-чырлы ёллар гөрүнйэр.*

СЕТИРЛЕШМЕК, Бир-бирине ёлы сетир сетир дүзмек, хатара дүзүлмек.

СЕТИРМЕ-СЕТИР, Сетирден сетирлэ, ёлы-ёлы. *Сер бир сетире сейрелмелиде, сетирлэ ёлы-ёлы гөрүнмелиде сетирмесетир ёзылгандыр, ол бакдашыгы нэме этсин* (Б. Кербабаев, Сөз. Ыхласы «Зарат»).

СЕТКА, 1. Аладжа ёлы ёзылгандыр, ёлы-ёлы затлары сонлы сетирлэ этирмек үчин дөредилэн ярдамчы тор. 2. Мелелеңлерде хер бир клетканың сапагы гөркезйэн расписание, сызгы. 3. Бир сес термек, ёлмак үчин метал симден ве ш. м. ярдэн тор энжам, гөзенек. *Завод кроватлар сетка-тордан янлап чыкарыр.*

СЕТЬ, 1. Белли бир гөрнүшдэки сызгыларың ве ш. м. системасы. *Электрик сетиниң ялаш болан ерлеринде авария шертлэри* («Ынсаныет» журналы). 2. Бир мекдебиң эдараларың, гуралларың жемы. *Эдара ве ш. м. пунктлары Юртда сенаат корханаларының сетъ ёлдайын бейдер* («Совет Туркменистанының ягдайлары» журналы). *Башланыш мектепдэрин сетъ кэбинденлерини* (И. Т. Огородников, И. Н. Шимборев. Педагогика).

СЕЧГИ, 1. Чага боланда, гелин-ялнаша ве ш. м. устүне сечилэйэн сүйжи, шапык ве ш. м. 2. Сайланышык, сайлав. *Бу сапаркы болмак ярдэч сечгиси хакында гүррэ эдишдирдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекая-

лар). 3. *биол.* Тебигы я. эмели ёл билен хайванларың, өсүмликлериң ве ш. м. говы тохумыны сайлап алмаклык, эрбединиң айрып, говусыны алып галмаклык. *Тебигы сечги. Эмели сечги.*

СЕЧДИРМЕК, 1. Сечги ташлатмак, сечги пайлатмак. 2. Сайлав этдирмек, сайлатмак. *Гулман ялы пукараның сүңкүни гемирйән сүйтхоры сечдирмежек боларсыңыз* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СЕЧЕК, Бир задың гырасына йүпекден, йүплүкден ншилип эдилйән безег. *Өйүң төрүнде сечеклери гидип, әлемине ченли чейнелен ожакбашы дүшелгиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СЕЧЕКЛЕМЕК, Бир задың гырасына сечек тутмак, сечек этмек.

СЕЧЕКЛЕНМЕК, Бир задың гырасына сечек тутулмак, сечек эдилмек.

СЕЧЕКЛИ, 1. Гырасына сечек эдилен, сечек тутулан, сечек өрүлен. *Диварларың йүзүне узын сечекли халы торбалар, халы чуваллар герлипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Яглыгың бир гөрнүши. *Алынына тәзеже яшыл сечеклини бир чалып, Алтын гыз гелйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СЕЧЕЛЕМЕК, Пытрадып гойбермек. сечип гойбермек, пытрадып яйрадышдырмак.

СЕЧЕЛЕНМЕК, 1. Дәне-дәне болуп дурмак, пытрап ятмак. *Гызыл йүпек көйнеклиже, сечеленип дуран гара сачлы овадан гурҗак хениз хем мениң гөзүмиң өңүнде* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Пытрап яйрамак, пытрап гитмек. *Багы үзүлен монжуклар сечеленип гитди.*

СЕЧИЛМЕК, 1. Пытрадып сепеленмек, сепилмек. *Сечилсем-де монжук ялы, Деңизде мең гадырым ёк* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сайланып алынмак, сайланмак. *Тежрибе үчин бир меңзеш яшларында болан дөрт саны сагат гөле сечилип алынды* («Совет Түркменистаны» газети). *Эртир арчын сечилжекдир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СЕЧИШМЕК, 1. Бири-бириниң үстүне сечмек, бир задың сечмәге көмеклешмек; сепишмек. 2. Сайламага көмеклешмек, сайлашмак. *Мен олара овлак-гузы сечишдим.*

СЕЧМЕ′, Ав түпеңлеринде атмак үчин гуршундан эдилен, тогалажык овнук шариклер. *Арасса гуршундан пломба ве сечме ясаярлар* (М. Н. Скаткин. Жансыз тебигат).

СЕЧМЕДАН [сечмеда:н], 1. Сечме гуюлян гайыш гуты, гап. 2. Гиң нилли хырсыз ав түпеңи. *Мениң сечмеданым билен кичи калибрли спорт түпеңим бар* («Совет эдебияты» журналы).

СЕЧМЕК, 1. Пытрадып сепмек, яйратмак, сепелемек. *Чөле булут мержен дек далҗалар сечди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Сайлап алмак, сайламак. *Мен өз хүнәрими нәме үчин сечип алдым?* («Мыдам тайяр» газети). *Шура сайлавында башлык сечсеңиз, Ексуллар ягдайын биленден сечиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ **Гөзяш сечмек** — *сер.* Гөзяш.

СЕ′ЯЛКА, *оба х.* Тохум сепйән машын. *Махмал ялы мылайым мейданда сеялкалар хатара тохум дөкйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СЕЯЛКАЧЫ, Сеялка сүрүп тохум сепйән адам. *Сеялкачылар билен колхозың өзүнде семинарлар гечирилди* («Совет Түркменистаны» газети).

СИГАР, Чекмек үчин берк доланан, ёгын папирос писинт теммәки япрагы. *Ол агзындакы сигарыны отлап, бираз диңиргенип дурды* (Г. Кулыев. Көпетдагың аңырсында).

СИГАРЕТ, Мүшдүксиз инче папирос, чилимиң бир гөрнүши.

СИГНА′Л, 1. Белли бир аралыга маглумат, хабар бермек, мәлим этмек үчин хызмат эдйән шертли белги, ышарат. *Хемме ишлер гутарып барян вагты бирден бир гапдалдан машының сигналы эшидилди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шофёрың сигнал бермеги билен ёлагчылар ерли-еринде отурдылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бир херекетиң башланмагыны болуп хызмат эдйән зат. *Шу айың аягында Гургенде хем Сарыда гечиржек болян умумы житиликлери дөвлете гаршы яраглы сөвешиң сигналы болмалы* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

СИГНАЛИЗА′ТОР, Сигнал бермек үчин энжам, сигнал берйән гурал.

СИГНАЛИЗА′ЦИЯ, Сигнал бермек үчин десга. *Сигнализация ве арагатнашык ишлериниң ылалы говулачдырмаклыга көп үнс берилйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

СИГНАЛЧЫ, Сигнал берйән адам.

СИЗ, Бир нәче адама йүз тутулып я-да бирине хормат гойлуп айдылян, икинжи йөнкемәниң ишлигини гөркезйән ат чалышмасы. *Сиз мени, белки, танамагыңыз!* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Сиз бу ады тослап тапандыр өйтмән!* (Н. Поммa, Тайлак хыззын).

СИЗИҢЧЕ, Сизиң пикириңизче сизин пикириңиз гөрә.

СИЗЛИК, Йүзленйән адамына багды, дегишли болан. *Мениң сизлик ишим бар!* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СИЙДИК, *сер.* Пеше в.

СИЙДИКЛИК, *анат.* Организмде сыйдык болмагын халтажык, сыйдык халтасы. *Дүе чалы багыр шеҗеси, сийдиклик хем-де жынс органларының кеселлеринн бежермек үчин хем оңат дермандыр* (М. Абдыллаев. Дүе чалы).

СИЛ [си:л], Гүйчли агышдан я-да эрән гаплардан эмеле гелйән гүйчли сув акымы. *Хер гүрлевүк үзүм болса, дүнйәни сил аларды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гечме намарт көпрусинден, гой апарсын сил сени* (накыл). *Дүнйәни сил алса, губа газың дөшүкден* (накыл).

СИЛИКА′Т, *мин.* Составына кремнезём гирйән минералларың ады хем-де ондан эдилйән әшиялар (гүйше ве ш. м.). *Техникумың силикат технологиясы бөлүминде окаян окувчы* («Мыдам тайяр» газети). *Силикат елими.*

СИЛИКАТЧЫ. Силикат сенагатының ишгәри.

СИЛКДИРМЕК, 1. Бир зады эйлэк-бейлэк батлы гыймылдатдырмак, батлы дартып гойбертдирмек, ыралатмак. 2. Бир задың тозанысы я-да хапасыны какдырмак. *Эгин-башының тозанысы силкдирди.*

СИЛКЕЛЕМЕК, Эйлэк-бейлэк силкемек, бир нәче гезек силкемек, силкөп гозгамак, ителемек, чекелемек, ырамак. *Ол эгинлерини тайлы гезек силкеледи* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СИЛКЕЛЕНМЕК, Эйлэк-бейлэк силкенип гитмек, бир нәче гезек силкенмек, силкенип гозганмак, ыралэкмак, ителенмек, чекеленмек. *Бирденкә Леонидиң гүйчли машыны, Силкеленди деген окуң бадына* (Чары Ашыр, Поэмалар).

СИЛКЕМЕК. Эйлэк-бейлэк итип я-да чекип гымылдатмак, эйлэк-бейлэк гозгамак, ителемек, чекелемек, ырамак. *Ол гыз болса келлесини силкейәр-де силкенчагы үөрейәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СИЛКИЛДЕВҮК, Силкинип дуран, мыдама силкинийән, силкйән. *Мен силкилдевүк арабажыга мүнүп, шондан гайдып гелдим* (И. С. Тургенев, Авчының хатлырындан).

СИЛКИНЖИРЕМЕК, Эгин-башыңы какыштырмак, силкинип галан болмак, какынжырамак. *Зынҗырдан*

бошансоң, ол көпек гөйә гүнәсини дөкйән дек силкинҗирәп, ёлбашчыларының янына баряр («Совет эдебияты» журналы).

СИЛКИНМЕК, 1. Эгин-башыңы какынмак, тозандан, хападан ве ш. м. арассаланмак. 2. Бедениңи гүйчли хереketлендирмек, ериңден гахарлы турмак. *Артык силкинеңде, Ашыр хем гелип япышды* («Совет эдебияты» журналы).

СИЛКИШМЕК, Бириңе бир зады какышмага көмек этмек, какышмак.

СИЛКМЕ', Буйра-буйра өсгүн түйли телпеклик дери ве шолар ялы дериден тикилен телпек. *Келлесине геен силкме телпеги, дик яка боюнлы көйнеги бу адамының оларың хич бири дәлдигини гөркезйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СИЛКМЕК, 1. Бир зады ыралап, эйләк-бейләк яйкамак, ыраламак, какмак. *Ол эрик агажының шахасыны силкди.* 2. Бир задың тозаныны я-да хапасыны какмак. *Машындан дүшен адамлар эгин-башларыны силкдилер.* 3. Бир зады силкемек, бирден батлы дартмак. *Энеси чаганың голундан силкди.*

СИЛЛАБИК, *эдеб.* Шыгырда: богун санына эсасланан, богун өлчегиндәки.

СИЛЛОГИ'ЗМ, *филос.* Логики нетиже чыкармак формасы.

СИЛЛОГИСТИК, Силлогистика эсасланан.

СИЛЛОГИ'СТИКА, Силлогизми дүзмеклик теориясы.

СИ'ЛОС, 1. Йөрите чукурларда пазыллардан, балдаклардан ве ш. м. ажыдылып тайярланян ийм, дүрүшде. *Хер бир сыгра 4—5 тоннадан етер ялы силос тайярладык* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Шу хили ийм тайярланылян, сакланян башня я-да гарым, чукур.

СИЛОСЛАМАК, Силоса ятырмак ёлы билен дүрүшде, ийм тайярламак.

СИЛОСЛАНМАК, Силоса ятырылмак ёлы билен дүрүшде, ийм тайярланылмак.

СИЛТЕЛЕМЕК, *сер.* Силтерлемек.

СИЛТЕМЕК, 1. Бат билен чекип гойбермек, силкип гойбермек, батлы ырамак, силкемек. *Атың агзындакы торбаны силтәп айырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Эзъет бермек, хорламак.

СИЛТЕНҖИРЕМЕК, Гахарлы хереket этмек. *Гарры эне гапыны силтенҗирәп ачды* («Совет эдебияты» журналы).

СИЛТЕНМЕК, 1. Чыкҗак, сыпжак болуп дызамак, *Шекер айратың гүйч билен силтенип, Пелеңиң элинден сыпды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Эзъет берилмек, хорланмак, итеклемек, чекеленмек.

СИЛТЕРЛЕМЕК, 1. Бат билен эйләк-бейләк чекеламек, батлы ырамак, итеклемек, силтелемек. *Машын хер силтерләнде, тисгинип оянярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Эзъет бермек, хорламак, силтемек.

СИЛТЕРЛЕНМЕК, 1. Бат билен эйләк-бейләк чекеленмек, батлы ыранмак, итеклемек. 2. Эзъет берилмек, хорланмак.

СИЛТЕТМЕК, 1. Бат билен чекип гойбертмек, силкдирмек, ырандырмак, итеклетмек. 2. Эзъет бердирмек, хорлатмак.

СИМ [си:м], Инче йүп төрнүшли метал өнүм. *Монтёрлар вагона телефон симини чекмәге башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Яра сим алмак — *сер.* Яра.

СИМАГАЧ [си:магач], *гепл. д.* Телеграф агажы.

СИМАП [си:ма:п], *хим.* Күмүш реңкли сувук метал, химики элемент. *Гызмак зерарлы симап гиңелйәр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

СИ'МВОЛ, Умумы бир задың, дүшүнжәниң шертли белгиси болан предмет я-да хереket, ышарат, аламат, нышан. *Хиндистанда пиллери сөйгүлер ве оны парахатчылык символы хөкмүнде гөрйәрлер* («Пионер» журналы). *Пионер — бу адамың иң гөзел дөврүниң символыдыр* («Мыдам тайяр» газети).

СИМВОЛИЗИРЛЕМЕК, Бир зады я-да хереketи символ билен гөркезмек, бир задың символы болуп хызмат этмек аламаты, ышараты, нышаны болмак.

СИМВОЛИ'ЗМ, *эдеб., сунгат.* Империализм дөврүнде: сунгатда ве эдебиятда орнашан, жемгыете гаршы реакцион угур.

СИМВОЛИК, Символ болуп дурян, символдан ыбарат болан. *Бу сурат өрән символик суратдыр* («Совет эдебияты» журналы).

СИМВОЛИ'СТ, Символизмиң тарапдары.

СИМКЕШ [си:мкеш], Зергәриң күмүш шайлары бежерйән атагзы гөрнүшли эсбабы.

СИМЛЕМЕК [си:млемек], Азып ириңлемек, азмак (яра, баш ве ш. м. хакда). *Яра сув огурлап симләпдир.*

СИМЛЕТМЕК [си:млетмек], Аздырып ириңлетмек, аздырмак (яра, баш ве ш. м. хакда).

СИММЕТРИК, Симметрия дегишли болан. *Симметрик бурч.*

СИММЕТРИ'Я, Бир предметиң ортасындан икиян тарапының деңлиги, сазлык.

СИМФОНИК, Симфония дегишли болан.

СИМФО'НИЯ, *сазч.* Оркестр үчин язылан улы сазлы эсер.

СИНГАРМОНИ'ЗМ, *лингв.* Сөз ичинде чекимли сеслериң сазлашып гелмек кануны. *Сен сингармонизм кадасыны айдып бәрәй!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Додак сингармонизми — додак сеслериниң өзлеринден соң гелйән чекимлилери өзи билен сазлашдырмагы.

СИНДИКАЛИ'ЗМ, *сыясы.* Ишчилер хереketинде: сыясы гөреши, пролетариат диктатурасыны ве ишчилер сыпының партиясының ёлбашчылык әхмиетини инкәр эдйән хем-де дине профессионал союзларың (синдикатлар) чәгинде ыкдысады гөреши ыкрар эдйән, марксизме дүшман болан овнук буржуаз акым.

СИНДИКАЛИ'СТ, Синдикализмиң тарапдары.

СИНДИКАЛИСТИК, Синдикализме эсасланан, синдикализме хас болан.

СИНДИКА'Т, *ыкд.* 1. Базар сөвдасына болан агалыгы беркарар этмек ве ёкары гирдежи алмак үчин гуралан кәрхана эелериниң монополистик бирлешиги. 2. Кәбир буржуазия юртларында: профессионал союзың ады.

СИНКО'ПА, 1. *эдеб., сазч.* Басымың гүйчли ритмден гүйчсүз ритме гечмеги. 2. *лингв.* Сөзүң ортасында сесиң дүшүп галмак кануны.

СИНКРЕТИ'ЗМ, *филос.* Бири-бириңе гаршы болан гарайышларың утгашмагы.

СИНКРЕТИК, Синкретизме хас болан.

СИНО'ЛОГ, Синология боюнча специалист.

СИНОЛО'ГИЯ, Хытай дилини, эдебиятыны ве тарыхыны өвренйән ылымларың жеми.

СИНО'НИМ, *лингв.* Бир сөзүң икиңжи бир сөз билен маныдашлыгы я-да якын маныдашлыгы.

СИНОНИМИК, *лингв.* Манысы боюнча дең гелйән, маныдаш.

СИНОНИ'МИКА, *лингв.* 1. Дил билиминиң синонимлери өвренйән бөлүми. 2. Бир дилиң синонимлериниң жеми. *Түркмен дилиниң синонимикасы.*

СИНОНИМИ'Я, Сөзлериң язылышлары тайындан айры болуп, маныларының меңзеш болмагы.

СИНО'ПТИК, Синоптики карта дүзмек боюнча специалист.

СИНОПТИКА *Синоптик маълумотлари бо'йича* ... *ҳа ҳужумкорлик.*

СИНОПТИКИ Кенглик меридианлар ... *маълумотларни тарқатиш йиғилишларида ҳужумкорлик ... олиб борган.*

СИНТАКСИС, *лингв.* 1. Грамматиканинг ... *ҳодисаларни ўрганувчи соҳа.* 2. Ҳозирги ... *тартибини ва системасини ифодаловчи ...*

СИНТАКТИК, *Синтаксис ҳақидаги, синтаксисга ...*

СИНТЕЗ, 1. ... *Бир хилларни, ҳамма бирликларни ... ва бирлаштириш, арабаларни ... ва ... ҳайдаш усул. Ленин ... синтез — бирлашиш ... бўлиш ... ҳодисаларни бирлаштириш ...* (С. Н. Виноградов). А. Ф. Кузьмин. Ленинча. 2. *Лингв.* Гегелнинг идеалистик диалектикасида ... *усул. Бирликдаги ... бирлик тезиси ва ... ҳодисаларнинг ... ва ... бирлигини ... Ҳозирги ... ёлғиз бўлган ҳар бирлик ... ва ... бирликдаги ...*

СИНТЕЗИРЛАШ ...

СИНТЕТИК, 1. *Синтез ҳақидаги, синтез ...* 2. *Хим.* Синтез ... *Синтетик каучук ... синтетик ...*

СИНХРОНИЗАТОР *Бир ... ҳодисалар ...*

СИНХРОНИЗМ 1. ... 2. ...

СИНХРОНИК, *Синхронизм ...*

СИНЧА ...

СИНЬОР, *муз.* ...

СИНЬОРА *Италиянча ...*

СИНЬОРИНА *Италиянча ...*

СИНЬОРИНО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧЕК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧЕНА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКО *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИКОЧКА *Италиянча ...*

СИНЬОРЧИНЧИК

керли сироп алмак боляр («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СИСТЕ'МА, 1. Бир задың гурлушының формасы. *Сайлав системасы.* 2. Кадалы ерлешен ве өзара багланышыклы херекет эдйән гурлуш. *Машк нерв системаларының оңат ишлемегине көмек эдер* («Пионер» журналы). 3. Жемгыетчилик гурлуш, жемгыетчилик гурлушың формасы. 4. Бир типли эдараларың жеми. *Халк магарыф системасы.* 5. Техники гурлуш, конструкция. *Тәзе системалы самолёт.*

СИСТЕМАЛАШДЫРМАК, Система салмак, дүзгүне салмак.

СИСТЕМАЛЫЛЫК. Система, дүзгүне салнанлык, ызыгидерлилик.

СИСТЕМАТИК, Системалы гидйән, ызыгидерли.

СИСТЕМА'ТИКА, *биол.* Биологияның организмлерин меңзешлиги ве тапавутлылыгы нукдайназарындан олары өврейән ве система салян бөлүми. *Окувчылара өсүмликлериң систематикасы хакында дүшүнже бермек.*

СИФИЛИДО'ЛОГ, *мед.* Сифилис кеселини бежерйән врач.

СИФИЛИДОЛО'ГИЯ, *мед.* Медицинаның сифилис кеселини ве оңа гаршы гөреш чәрелерини өврейән бөлүми.

СИ'ФИЛИС, *мед.* Ёканч венерики кесел.

СИФИЛИТИК, *мед.* Сифилис кеселли, азарлы.

СИФО'Н, 1. *физ.* Бир гапдан икинжи бир габа сувуклык гуймак үчин йөрите тайярланылан эгри турба. 2. Газлы сув үчин йөрите турбалы гап. 3. *д. ё.* Паровозуң от якылян ериндәки от дартгыныны гүйчлендирйән гурал.

СИШЕНБЕ [си:шенбе], Календарь йылының хасабы боюнча хепдәниң икинжи гүнүниң ады. *Гечен сишенбе гүнүнде күштчүлериң республикан ярышыныңилкинжи үч тапгырында утлушылман гойлан довлер ойналды* («Совет Түркменистаны» газети).

СКАМЕЙКА, Бир нәче адам отурар ялы эдилип ясалан аркасыз узын отургыч. *Сапарың оңа гөзи дүшен бадына, онуң Пөкгендигини танады ве эйвана чыкды-да, дуран скамейкаларың биринде отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СКА'ТЕРТЬ, Столуң үстүне өртүлйән, йөрите бежерилен, докалан бөлек мата, сачак. *Усти ак скатерть билен өртүлги столуң башына дүзүлдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СКВА'ЖИНА, Буравланып газылян даражык чуң гуйы. *Сув скважинасы. Небит скважинасы.*

СКВЕР, Кичирәк жемгыетчилик багы. *Шәхериң көче якаларында, стадионында, скверлеринде отурдылан агач нахалларының саны 400 мың дүйбе голайлаяр* («Совет Түркменистаны» газети).

СКЕЛЕ'Т, *анат.* Беден сүңклериниң бири-бирине бириген тутуш гөрнүши. *Адам билен адам гөрнүшли майлын скелетлериниң гурлушының арасында өрән улы меңзешлик бар* («Совет Түркменистаны» газети).

СКЕ'ПТИК, *филос.* Скептицизмиң тарапдары; зада, оңат гелжеге ынанмаян.

СКЕПТИКИ, *филос.* Скептицизме хас болан, скептицизме эсасланан.

СКЕПТИЦИ'ЗМ, *филос.* Объектив дүнйәни «билмек мүмкин дәл» дийип инкәр эдижи идеалистик философик үгүр.

СКИПИДА'Р, Хвоя агачларының шепбик-ширесини гайнатмак ёлы билен алынян йити ыслы сувуклык, теңекар.

СКИФЛЕР, *тар.* Бизиң эрамыздан бир нәче асыр озал Гара деңзиң демиргазык кенарларында ве онуң голайындакы сәхралыкларда яшан гөчме я-да отурымлы тайпаларың умумы ады.

СКЛАД, Зат салнып гоюлян жай, аммар. *Мейданчаның төверегиндәки тамларда оба мекдеби, колхозың правлениеси, склады, мал ховлусы ве башга шуңуң ялы жайлар ерлешипди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СКЛАДЧЫ, Складда ишлейән ишгәр, аммара жогапкәр адам.

СКЛЕРО'З, *мед.* Организмде ган дамарларының гатап заяланмагындан йүзе чыкян кесел.

СКЛЕРО'ТИК, Склероз кеселли.

СКРИ'ПКА, *сазч.* Ёкары тембрли, дөрт тарлы, кеменче билен чалынян саз гуралы, гыжак.

СКРИПКАЧЫ, Скрипка чалян, гыжакчы. *Скрипкачылар дөрт-бәш адам барды.*

СКУ'ЛЬПТОР, Скульптура эсерлерини ишләп тайярлаян художник, хейкелчи.

СКУЛЬПТУ'РА, 1. Кесмеклик, елмемеклик ве гуймаклык аркалы гөврүмли чепер эсерлери дөредиш сунгаты, шекил дөредиш сунгаты. *Мүсүриң скульптурасы дурмушы өрән хакыкат гөркезмек билен тапавутланыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Шунуң ялы сунгатың дөреден чепер эсери ве шейле эсерлериң жеми.

СЛАВИ'СТ, Славяноведение боюнча специалист.

СЛАВИ'СТИКА, *сер.* Славяноведение.

СЛАВЯНИ'ЗМ, *лингв.* Башга диллере славян дилинден гирен сөзлер ве аңлатмалар.

СЛАВЯНЛАР, Дили ве халкларының меденнети, тарыхы боюнча гарындаш болан, гүндогар славянлар, гүнбатар славянлар, гүнорта славянлар диен үч топардан ыбарат болан Европадакы хас көп халк.

СЛАВЯНОВЕ'ДЕНИЕ, Славянларың дилини, меденнетини, тарыхыны, эдебиятыны ве дурмушыны өврейән ылымларың топлумы.

СЛАВЯНОФИ'Л, *тар.* Славянофилчилигиң тарапдары, славянлары сөййән.

СЛАВЯНОФИЛЧИЛИК, *тар.* XIX асырың орталарында Руссияда йүзе чыкан консерватив-милли акым.

СЛА'НЕЦ, *геол.* Гатлаклы даг жисими. *Яныжы слацецлерден мотор янгыжы ве газ эмеле гелйәр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

СЛЕСАРЛЫК, Слесарың кәри, ягдайы.

СЛЕ'САРЬ, Метал өнүмлерини ишләп бежерйән усса. *Слесарлар тепловозы ремонт этмәге гиришдилер* («Мыдам тайяр» газети).

СЛЕТ, Бир көпчүликлейин гураманың членлериниң гуруллтайы, йыгнагы. *Февраль айының 12-синден 18-не ченли Пөвризеде оба хожалыгының өнде барыжыларының слёты болды* («Токмак» журналы). *Биз сизи меркези слёта ибержек болярдык* («Совет эдебияты» журналы).

СЛЮДА', Юка айна писинт гат-гат, дуры материал. *Керосинканың слюдасы.*

СМЕ'НА, 1. Завод-фабриклерде ишлейәнлериң, окув жайларында окаянларың ве ш. м. чалышян вагтларының аралыгы. *Эгер окувчы икинжи сменада окаян болса, сапакларына ир билен тайярланмалыдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Иш вагты гутаран ишгәрлери чалышян ишчилер топары. *Агшамкы смена ише башлады.*

СМЕНАДАШ, Бири билен бир сменада ишлейән я-да окаян адам. *Ол өз сменадаш ёлдашы билен окува гитди.*

СМЕ'ТА, Гелжекки гирдежилериң ве чыкдажыларың хасабаты. *Халк магарыфы министрлигиниң сметасы үч эссе көпелди* (СССР тарыхы).

СМИ'РНО, Гымылдаман дик дурмалы дийлип берилйән команда.

СМОЛА', Хвоя ве башга бир нәче агачларың ховада гатаян ширели шепбиги.

СМОРО'ДИНА, *бот.* Тогалажык, туршумтык сүйжи мивели гырымсы өсүмлик ве онуң мивеси.

СНА'ЙПЕР, Өкде атыжы, мерген.

СНАРЯ'Д, 1. Топ окы. *Снарядлар акларың хүжүм эдйән ерлериниң тозаныны асмана гөтерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Гурал, энжам, машын.

СОВА, Гөни үстүнден дәл-де, гапдалындан, бирнеме бейлерәкден. *Эратосфен Гүнүң гүнорта вагтларында зенитден нәче градус сова дуряндыгыны өлчәп такыклады* («Мыдам тайяр» газети). *Эмма мугаллымың вагтына ок сова гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СОВАЛ [сова:л], 1. *сер.* Сораг. *Ягмырың совалы жогапсыз галды* («Совет эдебияты» журналы). *Мениң сана бир совалым бар.* 2. Өнде гоюлян меселе.

СОВАЛГА I, Совмак үчин пул, харч, совгут. *Хошгелди маслахаты гутарып гайтжак гүни совалга дийип, Вүши кел билен Өвезиң хер хайсына бирнеме пул берди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СОВАЛГА II, Делил, сапалак, бахана, угур, тәр. *Набат бираз шкиржиңлежек ялы этди-де, совалга тапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СОВАЛГА III, *сер.* Совгут II. *Олар шәхере етмән, чепе совулян совалгадан совулдылар.*

СОВАМАК, 1. Совук дүшүп башламак, температура песелип башламак (хова хакында). *Ноябрь айының гирмеги билен хова хем бирден гаты совап башлады* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Гызгыны гачмак, температура ашак дүшмек. *Аю, йөрсене, чайың совады-ла!* («Токмак» журналы). 2. Бир зада болан хөвеси гачмак, бир затдан гөвни гечмек, ыхласы песелмек. *Хи, шейле-де бир өйден совамак болармы?!* («Совет эдебияты» журналы). *Гөзелиң Чарыдан бүтинлей совамагының себәби-де мундан үч-дөрт гүн өң Чарының эжеси гелип, Гөзелиң үстүне айы ялы топулыпды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Ганы совамак — *сер.* Ган. *Маралың ганы совананды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СОВАТ, Язма-окама, окап-язып билиш, окалып алнан билим, окув. ◇ Совадыны чыкмак — хат язмагы, окамагы өврenмек.

СОВАТЛЫЛЫК, Билиме эе болмаклык, хатлы-соватлы болмаклык, окамагы, язмагы башарыш.

СОВАТМАК, 1. Гызгын зады совук этмек, температурасыны ашаклатмак. *Чагалара гайнан сувы совадып, арам-арам берип дурмалы* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бир зада болан хөвеси гачырмак, биринден я-да бир затдан гөвни гечирмек, ыхласы песелтмек. *Болгусыз гүррүңлер онуң элини шиден соватды.*

СОВАТСЫЗЛЫК, Хат-соват билмезлик, хат-совады ёкдук, окап, язып билмезлик.

СОВАТХОН [соватхо:н], *көн. с.* Совадыны чыкан, окап, язып билйән. *Халлы соңкы вагтларда медреседе аз салым окан, чала соватхон адамды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СОВАШМАК, 1. Бирнеме совап башламак, температурасы ашаклашмак. *Чорба хернә совашан экен* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Бир зада болан хөвеси гачып башламак, ыхлассыз болуп башламак. *Башыңыз дик тутуп, шиден совашман, Эрки элден бермән, куввадан дүшмән* (А. Кекилов, Сөйги). 3. Бирнеме ынжалмак, гахарың гачмак, рахатланмак. *Айгүлүң гыжыдындан яңыжык совашан Нурҗаны эжесиниң хүжүми хас-да басмарлады* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

СОВГАТ, Бирине сылаг үчин берилйән зат. *Маңа гыммаглы совгатлар алып гетирйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Бахарың эжеси бирнеме совгат иберсе-де иберер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СОВГАТЛЫК, Совгат үчин ниетленен, алнан зат.

СОВГУТ I, *сер.* Совалга I. *Бейле совгуда, харажада зат чыдаярмы?* («Гөроглы» эпосы).

СОВГУТ II, Улы ёлдан, эне япдан гапдала бөлүнип айрылян ёда, яп. *Хәзир сув совгуды эдилип, посёлок электрик ышыгы ве сув билен долы үпжүн болаңкырландыр* («Токмак» журналы).

СОВГУЧ, 1. Пулы көп совян, хетденаша көп пул харчлаян. 2. *физ.* Бир гүйжи башга тарапа совян, башга угра өвүрйән. *Йылдырым совгучлары фабрикларың турбаларында, деңиз пароходларында, улы өйлерде гураляр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

СОВДУРМАК, 1. Сарп этдирмек, харчлатмак. 2. Бир зады башга тарапа өвүртмек, угруны үйтгетдирмек.

СОВЕТ I, 1. Дүрли коллегиал органларың ады. *Халк хожалык совети. Түркменистан СССР-ниң Министрлер Совети.* 2. Бир зады билеликде чөзмек үчин йыгнак, маслахат, межлис. *Гүнделик педагогик ве методик месселер хер бир мекдебиң педагогик советлеринде чөзүлйәр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика). *Онуң бу сөзи дружина советиниң өңүнде эдилен касам ялы яңланды* («Пионер» журналы)

СОВЕТ II, Зәхметкешлер хәкимиетиниң амала ашырян ве социалистик жемгыетиң сыясы гурамасының формасы болан дөвлет хәкимиетиниң органы. *Колхозың эдарасы, клубы, окалгасы, мекдеби, оба советиниң эдарасы шу чатырыгың төвереги́нде ерлешипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шәхер совети.*

СОВИНФОРМБЮРО, Совет информацион бюросы.

СОВМАК, 1. Харчлап гутармак, сарп этмек, харчламак. *Пулумың хеммесини совдум.* 2. Бир иши гечирмек, гечирип гутармак. *Бар, хайрыны тап, тоюңы сов!* («Токмак» журналы). *Тоюмызы саг-аман совдук.* 3. Башга тарапа өвүрмек, угруны үйтгетмек. *Какабай секиз сагатлап сувы өз ерине совяр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол бир зады ядына салян ялы, башыны бир гапдала совды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Башдан совмак — *сер* Баш I. Гүррүңи башга тарапа совмак — *сер.* Гүррүң. *Мырат гелэйсе, дессине гүррүңи башга тарапа бака соварды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Йүз совмак — *сер.* ЙүзI. *Улы агасы хенизе ченли менден йүзуни совуп йөрйәр* («Совет эдебияты» журналы). Мөвсүмини совмак — *сер.* Мөвсүм. *Сен йөне тизрәк шунуң угруна чык, шунуң бир мөвсүмини совалы!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СОВНАРКО'М, *тар.* Халк Комиссарлар Совети (хәзир Министрлер Совети дийлип уланыляр). *Оңа диңе харбы комиссарың хатасы барада Түркүстан Совнаркомына маглумат бермек хакы галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СОВНАРХО'З, Халк хожалык совети.

СОВРУЛМАК, 1. Еле берлип хападан арассаланмак (галла хакда). *Дөвлен бугдайлар совруляп, гаплара гуйлуп гоюлды.* 2. *гөч. м.* Бидерек совулмак, бирсарпа тутулмак, тыгшытсыз харчланмак. *Шол барада совруляң пулуң хетди-хасабы ёкды.*

СОВРУШМАК, Совурмага көмеклешмек. *Онуң харманыны соврушмага көмекчиси хем барды*

СОВСАНЫ, *докм.* Элде докалян ярым йүпек, өвүшгинли мата. *Мама йүпек совсанының үстүнден малдайып чабыт гейип, гара гүлли гушагы билине оранды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СОВУК, 1. 0°-дан ашак температуралы хова. *Шитиллери совукдан горамакдан өтри, 600 раманың үстүни басырмак үчин селик өрүлди* («Совет Түркменистаны» газети). *Гышың шатлама совукларында-да элмыдам гөк өвсүп отуран гүр токай хем шу махал бир хили реңк ачып, ялдырап, яшыл өвүсйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Мылайым дәл хова, йылы дәл хова. *Жайың ичи совукды.* 3. Йылысы гачан, температурасы ашаклан, сован. *Дурды совук чорбаны шыдәмеклик билен ичйәрди.* ◇ Совук урмак — 1) совугын йити тәсири

зерарлы гурамак, өсмегини бес этмек, хасылыны ёк этмек; 2) совуқ зерарлы үшәп дүмевлемек, совукламак. Совук уруш — *сер.* Уруш. Совук яраг — *сер.* Яраг. Күли совук — *сер.* Күл. Үстүнден совук сув гуйлан ялы болмак — *сер.* Үст. *Байрам үстүнден совук сув гуйлан ялы, ериңден сычрап турды* («Совет эдебияты» журналы). Эли совук сува урмазлык — хич бир иш этмезлик, ишлемезлик.

СОВУҚГАНЛЫ [совукга:нлы], 1. Хер бир зада первайсызлык билен гараян, аркайын. 2. Гахаржаң дәл, гиң гөврүмли. *Гахар адамыны чашырар, совукганлы болмак герек* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

СОВУҚГАНЛЫЛЫК [совукга:нлылык], 1. Первайсызлык, пархсызлык. 2. Гиң гөврүмлилик, гахаржаң дәллик, асудалык. *Мен онуң канунсыз херекетлерине совукганлылык билен середип билмейәрин* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

СОВУҚЛАМА′, *мед.* Дем алыш ёлларына совук дегип чишмегинден эмеле гелйән кесел.

СОВУҚЛАМАҚ, Совуклама кесели билен сыркавламак, совук урмак. *Аз-кем совуклапдыр, муны совук урупдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Оңа совуклап гырлан ёгын бир сес жогап берйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

СОВУҚЛАТМАҚ, Совуклама кесели билен кеселлетмек, совук урдурмак.

СОВУҚЛЫҚ, 1. 0°-дан ашак температуралылык ягдай. *Мейданың совуклыгы гидип барянлара тәсир этмейәрди.* 2. Йылысы гачмаклык, совамаклык. *Енжилйән демир бирнеме совуклык эдйәрди.* 3. Первайсызлык, пархсызлык, совукганлылык. *Онуң әхеңи, совуклык билен йылгырышы оңа ярамады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ягмырың гөвнүне Өвезиң жогабында бир хили совуклык сызылян ялы болярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СОВУҚ-САЛА [совук-сала:], Первайсыз, пархсыз, гелеңсиз. *Ишлере бейле совук-сала гарамак болмаз* («Совет эдебияты» журналы).

СОВУҚ-САЛАЛЫҚ [совук-сала:лык], Первайсызлык, пархсызлык, геленсизлик. *Ол, гелжекде өз ишинде совук-салалыга ёл бермежекдиги барада көпчүлигиң өңүнде сөз берди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СОВУЛМАҚ, 1. Харчланып гутарылмак, сарп эдилмек, харчланмак. *Пул совулмак.* 2. Болуп гутармак, болуп гечмек (иш, вака ве ш. м. хакда). *Гыш совулды, яз чыкды* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Хыяр совландан соң, ери тәзеден бежерип, картошка экдик* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Башга тарапа өврүлмек, ёлуңы, угруңы үйтгетмек, айланып гечмек. *Сизи ве сизиң окалгаңызы гөрейин дийип совлайдым* («Совет эдебияты» журналы).

СОВУРМАҚ, 1. Елиң ыгына берип, хападан арассаламак (галла ве ш. м. хакда). *Бугдай совурмак.* 2. *гөч. м.* Бидерек совмак, бисарпа тутмак, тыгшытсыз харчламак. *Мениң газанжымы еле-ыга совурярсың* («Совет эдебияты» журналы). *Ол барҗа пулуны гутарыпдыр.* 2. *гөч. м.* Бириниң үстүне бир зат ягдырмак, дөкмек, серпмек. *Даңатар бир гысым гум алып, Өвезиң үстүне совурды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Башындан гум совурмак — *сер.* Баш I. От Совурмак — *сер.* От II.

СОВУТ, *көн. с.* Урушда ярагдан горанмак үчин гейилйән тор демир көйнек.

СОВУШМАҚ, Совмага көмеклешмек. *Мал якыланда, гова совушдым.*

СОВХО′З, Совет хожалыгы, социалистик дөвлет, оба хожалык кәрханасы. *Дөрт йыл совхозың гойнуны бакдым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СОГАН, *бот.* Тогалак дүйби гат-гат габыклы ве узын яшлы, ийилйән, нахара атылян бакҗа экини. *Нәзик эҗе бир табак говурма, бир жамда догралан помидор, соган, ене бир табакда хем үзүм гетиришдирип, нахары столуң үстүнде гойды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сопы соган иймез, тапса габыгыны гоймаз* (накыл). ◇ Соңуна соган экмек — *сер.* Соң. Ыкбалына соган дограмак — *сер.* Ыкбал. *«Айсолтан» сеси онуң үчин дүйәниң иң якымлы сеслеринден бири болса-да, шол сес шол секунтда онуң ыкбалына соган дограды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СОГАП [сога:п], *дини.* Бирине ягшылык эдилип алынян алкыш. *Сувсана сув бермек согапдыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Едиген еди йылдыз, еди гонар, еди гөчер, санасам согабы бар* (санавач).

СОГДУРМАҚ [со:гдурмак], 1. Богунлары, сеслери узын чекип, сүйкдүрип геплемек, гыгырмак. *Жарчы сесини узын согдурып, ала ябысыны сеңкилдедип гечип гитди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Довамлы узын сес этмек. *Ниредедир улы обаның ичинде бир ерде энеси ябан чөкен бир көшежигиң согдурып бозлаян нәзик сеси гулага гелйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

СОГМАҚ [со:гмак], 1. Сүйгүп, созулып даммак, акмак. *Күде каклаң согуп дамян балындан, Елум дүшсе, бираз ялап гечердим* («Совет эдебияты» журналы). 2. Довамлы узын сес чыкмак, узамак. *Фабригиң гудогының инчемик сеси согуп чыкяр* («Совет эдебияты» журналы).

СОГРУЛМАҚ, Дартылып гопарылмак, гопарылып айрылмак, чекилип чыкарылмак. *Улы ойтак чукурларың төверегиндәки агачлар дөвлүпдир я-да көклери билен согрулыпдыр* (Е. Л. Кринов, Асман дашлары).

СОГУЛЖАН, Адамың ве хайваның ичегелериниң ичинде эмеле гелйән ясы узын гурчук.

СОГУРМАҚ, Дартып гопармак, гопарып айырмак, чекип чыкармак. *Буларың ак пагтаны чаласынлык билен согруп, санлыжа минутларда фартукларыны долдурышлары хайран галдырды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Бойнуны согурмак — *сер.* Бойун. *Мен еке өзүм доланып барсам, Келхан мениң бойнумы согыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СОГУРТМАҚ, Дартып гопартмак, гопардып айыртмак, чекип чыкартмак.

СОГУШМАҚ [со:гушмак], Сүйгүп, созулып дурмак.

СО′ДА, Ашгарлы кристал гөрнүшли ак жисим. *Ол ики саны чаклаң стаканың үстүни сода сувы билен долдурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Чүйшәни чәгәниң, мелиң ве соданың гарынтгысындан тайярлаярлар* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

СОЖАМАҚ [со:жамак], Ядамак, агламак ве ш. м. зерарлы чалт-чалт дем алмак, хашламак. *Айсолтан эҗесиниң гүррүңине авунмак билен сожады* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СОЖАТМАҚ [со:жатмак], Ядатмак ве ш. м. зерарлы чалт-чалт дем алдырмак, хашлатмак. *Агыр ойлар Шекери чендан сожадярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СОЖАШМАҚ [со:жашмак], Ядамак ве ш. м. зерарлы хашлашмак. *Олар сожашып, ёлдашларының янына бардылар.*

СОЗАН, *гепл. д.* Түпен. *Ичи яглы газаның одуны өлчерип, элиндәки гуш созанының нилини сүпүрдирйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

СОЗМА′, Говы ве аңсатлык билен созулян. *Созма полат.*

СОЗМАҚ, 1. Бир зады чекип, енжип сүйндүрмек, узалтмак, сүймек. *Ишчилериң бири элиң аясы ялы галыңлыкдакы демри автомат чекиҗиң астында созян болса, бейлекиси онуң тайярлан поладыны станогың*

асыны бериш дәрәҗ («Совет Түркменистаны» газеталары журналы) 2. Үзәлдән, сүйкәдүрип гөзләмәк. *Бесам хем бәлки сизиңден көмек* Чәкмә эрбет бермәң — *дийип, сесини созды-да* — Ақрыдакы сиз мәсе серет! — *дийди* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер).

СОЗУЛМАК, Чекилип, енжилин сүйдүрилмәк. Үзәлдилмәк, сүйүлмәк. *Чеңнеси галтасын көмеге сизе сары сузулды* (Н. Жумаев, Сарыы галам).

СОЙДУРМАК, 1. Дашының табигатыны айырмак, арассалатмак. *Мәрәҗәк галын сойдурып, сузуп ич дәрә.* 2. Тешин сыжыртмак, яралатмак. *Гапы ачы хем шаўык көвүш гапысы буруп дызына батанда сиз дәрәчиң сүрүп гөрүң этди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Мал алдурмак. *Гечмиши сойдурмак.* 4. Нохак ер пулуны, залымча ве шу мәлдермәк, талатмак.

СОЙКА I, *зоол.* Эҗе сөкүр ялы гөр, эмма гейик. *Ол аралыкдан дүран көне сойканың чекгесини гөрди* (Н. Сарыханов, Сайланан әсерлер).

СОЙКА II, *зоол.* Серчелер отрядының бәлки бир кәйсы янлыш алынбедер гуш.

СОЙМАК, 1. Дашының табигатыны айырмак, арассалатмак. *Маңа сойып сокмага көмекләш!* («Мугалым гайгысы») 2. Сыжыртмак, яралатмак. 3. Мал алдурмак. *Дүрүк көнек сүре барып сойдың ич сиңе мәсе бәрмек көнекдәки бәрмек гапы сокмуны* (А. Говшудов, Көнедүнья хекаяси). *Ич сойдың, дийип сиңе мәсе 1 сөз и Гапы ачылмак, гапмак сөзлерине гөч.* Гапыны ачып сойды. *Гапыларын ачылып сойлары* (Сөвет әдебияты журналы).

СОЙДУРМАК, 1. Бир затдан ичине йыгнанан ондан ве гарындырмак. *Сөвдагәр көпүк гапы сойдурып, 2 йылан, ики ве шу мәлдермәк.* Ондан ве гарындырмак. *Мәсе гапы бәлкә сойдурдың.*

СОЙЖАКЛАМАК, Гөзел сөйкемлик, ич-ичине сыжалыклык гошмак. *Гөзел сесини сойжаклаярлар.*

СОЙЖАМАК, Чекилип, енжилин, имәк, ичине гошмак, дегиш болуп сөйкүнмек, үзүлмек. *Бәлки ич-ичине сыжырлыпмы гөзел сесини сойжадың?* (А. Говшудов, Айгыт әдеби).

СОЙЖАРМАК, Гөзеллик үчин ич-ичине ондан ве гарындырмак, сөйкүнмек. *Гөзел сесини сойжарып.*

СОЙЖАРЛЫМАК, Гөзеллик үчин ич-ичине ондан ве гарындырылмак, сөйкүнмек. *Гөзел сесим сойжарлыпмы, ич-ичине гошулыпмы?* (А. Говшудов, Айгыт әдеби). *Гөзел сесим сойжарлыпмы?* (А. Говшудов, Көнедүнья хекаяси). *Сөвет әдебияты журналы.*

СОЙМАК, Хәзиңе гашыклеринден көпүсини гызганып, эҗиләп.

СОЙМАК I, 1. Бир затдан бир ер, гөзенек гөрүнмәйәнчә төгерәп, ичине гошмак. *Сөвдагәр мәсе 2 йылан сокуп, сандыгындакы дәлдүрә ич Көнебабаны Мәлесе учарат.* 2. Чалгы, скрипка ялы сазлара бармак гөрә бәлки ве шу мәлдермәк. 3. *зоол.* Хәзиңе ялы гейик гейик. *Шол дөнүк зәхмәт сокуп ич Ер сокмак.* — *сер Ер. Ишлерим, ак дәрәк ерине ере сокайсам!* (Б. Кербабаев, Айгыт әдеби).

СОЙМАК II, *дагал.* Ары йәзан бир гөзеллиниң, гөзеллик ве шу мәлдермәк ялы билен айрылып гидйән ягдайыны бәлки дүшүнүп, ойлануп.

СОКАЛАШ [сокуалаш]. Сөкүлә бәлки мәлимлениң гарт ве шу мәлдермәк, арассалатмак үчин ишлемек ич-ичине. *Әнемиң бир сөкүлдәки бәлки оның хем бу ишлеринден.*

СОКУЛМАК, Бир ер дашының, ишлеп гутарылмак, салынып тамамланмак. *Заводың ишлейән цехлары ич-ичине сокулыпдыр.* 2. Бир ер бир затдан гарындырылып, гошулып. 3. *зоол.* Хәзиңе ялы гейик гейик. *Шол дөнүк зәхмәт сокуп гидйәнлер.* Хемме затың арасына гошулып, гөмүлип. Гөзден гошулмак. *Икиси мәсе сокулып ара. Гарры ярпызың арасы* («Совет әдебияты» журналы). Бир ер бир затдан ичине гошулып, гирмек, бир ер гирип. *Молла Хәкиме ишлән ондан-мындан ич, нирәлерден гелмәдыр* (А. Говшудов, Мәхри Вена).

СОКУЛЫП-ЕРМЕК, 1. Көпүсиниң ичине гирип бермек, сүмүлүп-ермек, гирибермек. 2. Хемме затың арасына гошулып, гөмүлип-бермек.

СОКУЛЫК, Сөкүлә әтмек үчин ишлелен, ясалан. *Оның сокулыгы сокулып, үчин кесилен ерлери* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер).

СОКУР, Гөзи гурап, бир ялпы. *Бәлки билекдәки сокур сөгөн яш чыкар* (накыл).

СОКУРЛЫК, Сокур болмак, сокур көрүн ягдай.

СОКУШМАК, Сөкмага, гөрмәге, салын гөрмәге көмеклешмек, биллешмек сөкмак.

СОҢЫ, Ичине галан мәмүрлериң, гурт ве ш. ю. ювуп, ювуп арассаламак үчин метал ве-ә агачдан ясалан көпүр сүйри гурал. *Чемчадан намаз сокуп, сапоң чемчасында Гара Гүлүч тикердәдиң* (Сөвет әдебияты журналы). — Сокуң салынан бөлүмчә. — экскаваторлы кәсиплерем болуп ербет адамлар. *Бир, кәлле ярадыжы, билим ягдайларыны сокуң сөйкүнчә гөз ачып алы* (Сөвет журналы).

СОҢ I, *зоол.* ер Чеки. *Хасаплы Бәхарың сокуң гапысы ич-ичинден ачылып* (А. Говшудов, Көнедүнья хекаяси).

СОҢАР, Ичиниң бәлки-де, ренки өчүк. Ренки мәлим мәгәр ренкли, ренки сокуң эҗиндәки сокмага ич сөйкүнчә мәсе. *Гапы сокуң* (Сөвет Түркменистаны журналы).

СОҢУН, Ренки ягы бәлки ичиниң гөрүнмәйән ер. Ич сөйкүнчә ер. Ич 1. *Онуң ич сокуңы сөйкүнчә* (Сөвет әдебияты журналы).

СОҢУНЛАМАК, Ренки мәгә сөйкүнмек, өчүрмек. *Сокуңланмак, ренкленмек, ренкленмек, ренкленмек

солуп барян гызыл шапакдан гөзүни айырман, хәлки дутары тиңңилдедип башлаяр («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Терлиги гачмак, сүллермек, көнелмек (гөк өңүм, өсүмлик хакда). 3. Ганы гачмак, реңки өчмек, үнжүли, гайгылы горүнмек. *Сениң реңкиң солупдыр. Сен хениз хем өзүңи дүрсәп билеңок* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

СО'ЛО, *сунг.* 1. Бир саз гуралы я-да бир сес үчин язылан саз эсери. 2. Бир адам тарапындан ерине етирилйән айдым, танс ойны ве ш. м.

СОЛТАН [солта:н], *тар.* Кәбир Гүндогар феодал, капиталистик юртларда: монархың титулы. *Ол уруш түрк солтаны болан Боязети есир алмак билен гутарыпдыр* (СССР тарыхы).

СОЛУҢ, *сер.* Солгун.

СОЛУҢЛЫК, *сер.* Солгунлык.

СОМАЛАҢ, Дим-дик болуп сомалып дуран, сомалып горүнйән, соммак. *Бә, ол сомалак затлар нәмекә?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СОМАЛМАК, Дим-дик болуп дурмак, сөмелмек. *Аягы эдикли, брезент чәкмекли бир адамың машының өңүнде сомалып дурандыгы горүнди* («Совет эдебияты» журналы).

СОМАЛТМАК, Дим-дик эдип гоймак, дикелдип гоймак, дикелтмек, сөмелтмек.

СОМАЛЫШМАК, Дим-дик болшуп дурмак, дикелишип дурмак, сөмелишмек. *Онуң чытылян гашларының ашагындакы сомалышян кирпиклер Артыгың горежине дүртүлжек ялы горүнди. Олардан узагракда болса нөкерлер үчин тутулан ики-еке өйлер сомалышярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СОМЛАМАК [со:мламак], Бир зады сомалдып өңе узатмак, хөдүрлемек. *Тамың ишигинде дуран гаравул элиндәки найзалы түпеңини сомлап, ики-еке басып, йөрәп угради* (А. Говшудов, Эсерлер).

СОМЛАШМАК [со:млашмак], Бир зады сомалдып өңе узадышмак, хөдүрлешмек.

СОММАК, 1. *сер.* Сомалак. *Соммак депе.* 2. *гепл. д.* Аялларың геййән бедре ялы улы бөрүги. *Соммак гейнен гелин*

СОМСА, Ичине үвелен эт, соган, кәди ве ш. м. салнып, тамдырда я-да ожакда бишириляән гутап. *Гөкли сомса биширжек болуп, селмәни дүйбәп отырдым* («Совет эдебияты» журналы).

СОНА, *зоол.* Овадан өрдек; өрдегиң мәкияны. *Багда бир ховуз бар, айна дек сувы, Соналар силкиншип, дараняр говы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

СОНАР, Гиң отлук, сувлук мейдан, чемен. *Чопанлар гаргы түйдүгини чалып, Сонара яйрадып бакяр малыны* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

СОНАРЛАМАК, Сонарда отлап йөрмек. *Яшыл япынжалы сәхра мейданда Сонарлап йөр обамызың кән малы* (А. Атажанов, Арзылы мыхман).

СОНАРЛЫК, Гиден отлук мейдан, чеменлик.

СОНА'ТА, *сазч.* Дүрли темпли ве хәсиетли үч я-да дөрт бөлүмден дүзүлен саз эсери. *Бетховениң сонаталары.*

СОНЕ'Т, *эдеб.* Ики саны дөртлеме ве ики саны хем үчлемеден дүзүлен он дөрт сетирли шыгыр. *Петрарка лирики шыгырлар — сонетлер языпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

СОНОРЛЫ: сонорлы сеслер — овазы галмагалындан көп болан сеслер.

СОҢ, 1. *сер.* Соңра. *Соң гелен аша батыр* (накыл). *Хер бир сөзлеми айдып гутаранымыздан соң, азажык дурярыс.* 2. Бир задың я-да ишиң ахыры, ызы, довамы. *Бу хекаяның соңы бар. Сакавың соңуна серет* (накыл). ◇ Соңуна соган экмек — бүтинлей гутармак, ёк этмек. Соңуна чыкмак — бир затдан, ишден дүйплейин дынмак, бир зады ымыклы гутармак. *Шу йыл бу ыза галаклыгың соңуна чыкмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Шол чекилен үнжи-азарларың биз соңуна чыкдык* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Соңуны саймазлык — бир задың болжак нетижесине серетмән, нәме болса-шол болсун этмеклик. *Соңуны саян батыр болмаз* (накыл).

СОҢАБАКА [соңабака:], Соңкы вагтларда, соң-соңлар, вагт гечдикче, ахырында, соңра, соңабара. *Соңабака экинлери адатдакы ялы узабоюна бежермели болды* («Совет Түркменистаны» газети). *Дең хатарда угран велосипедлер соңабака бир узын хатара дүзүлдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Соңабака олар тегеленип отуран улы үйшмеге өврүлйәрлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СОҢАБАРА [соңабара:], *сер.* Соңабака.

СОҢКУСЫГҮН, Биригүнүң ыз янындакы гүн, гелжек үчүнжи гүн. *Соңкусыгүн комсомол йыгнагы болжак.*

СОҢКЫ, *сер.* Ахыркы. *Гайыбаначыларың окувының соңкы гүнлериниң бириди* (Н. Помма, Тайлак хызын). *Соңкы түйкүлик сакгал эзмез* (накыл).

СОҢЛАМАК, Бир ишиң ахырына ченли алып бармак, паяв этмек, гутармак, тамамламак. *Ай, огул, маңа ярысы галан айдымы соңламак кын дәл* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Пөкген гахарлы херрелмесини соңлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СОҢЛАНМАК, Ахырына ченли алнып барылмак, гутарылмак, тамамланмак.

СОҢРА, Бир нәче вагт геченден соң, бир иш болуп геченден соң, соңундан. *Картошка соңра механизмлер билен бежерилжекдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Меллек ермизде ишиң көп бөлегини колхозың ишинден геленимден соңра хут өзүм эдйәрин* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Овал ашык көвер, соңра магшугы* (накыл).

СОҢ-СОҢЛАР, Көп вагт геченсоң, бир нәче вагтдан соң.

СОҢСУЗ, 1. Соңы гутармаян, түкениксиз, чәксиз. *Айсолтан эжесиниң соңсуз мысалларына такаты етмән, онуң сөзүни ене-де кесди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гүррүңчи соңсуз сөзүне башлады.* 2. Нетижесиз; бош, бидерек.

СОҢУСЫРА [соңусы:ра], Бир иш, вака болуп гутаранындан соң, ызысүре.

СОПБАЧ, Келлә гейилйән телпегиң бир гөрнүши, човүрме.

СОПБАШ, *гепл. д.* Еке өзи, ялңыз өзи, бир өзи. *Яшулының сопбаш өзи болаянлыгында, ол ёл хер ненең яман болаянда-да оңушжакды* («Совет эдебияты» журналы).

СОП-СОВУК, Хас совук, өрән совук, бичак совук.

СОПУЛЫК [со:пулык], Сопының кәри, ягдайы.

СОПУЧЫЛЫК [со:пучылык], *сер.* Сопулык.

СОПЫ [со:пы], *дини.* Ишана, ахуна, пире дини тарапдан гол берен адам. *Яшулы, сенден хич вагт хем сопы болмаз!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Моллада берим болмаз, сопуда — шерим* (накыл). *Сопы соган иймез, тапса — габыгыны гоймаз* (накыл).

СОРАГ [со:раг], 1. Жогап талап эдилип берилйән совал. *Колхозчылар ерли-ерден сораг бермәге башладылар* («Совет эдебияты» журналы). *Ондан хич бир сорага жогап ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Грамматикада: совалы анладян, сорагы горкезйән. *Сораг сөзлеми. Сораг чалышмасы. Сораг белгиси.* ◇ Сораг этмек — бир задың аныгына етмек үчин совал бермек. Өлиң сорагыны сорамак — көп зат сорамак. бир зат хакда чинтгәп-чинтгәп сорамак.

СОРАГ-ИДЕГ [со:раг-и:дег], Бирини я-да бир зады

сорашдырыш, хабар тутуш. агтарыш. *Ол сораг-идег билен кәрханаңың ерлешйән ерини тапды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

СОРАГЛАМАК [со:рагламак], Сорашдырып агтармак, сорап гөзлемек. *Ол оны ёл бойы сораглап тапды* («Токмак» журналы).

СОРАГСЫЗ [со:рагсыз], 1. Сораг берилмедик, сорагы ёк болан, совалсыз. 2. *сер.* Р у г с а т с ы з. *Олар гиң гараңкы чадыра сорагсыз гирдилер* («Совет эдебияты» журналы). 3. Сораг-идегсиз, сораман. *Бир ери сорагсыз тапмак.*

СОРАГСЫЗ-ИДЕГСИЗ [со:рагсыз-и:дегсиз], 1. Хабар-хатырсыз, дерексиз. 2. Ругсат алман, ругсатсыз. *Сорагсыз-идегсиз ене бир кәсе чакыры өзи гуйнуп ичди* (А. Говшудов, Эсерлер).

СОРАГЧЫ [со:рагчы], Бириндан бир зат сораян адам. *Сорагчының сакчыдан гөвни җай болуп йылгырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СОРАЛМАК [со:ралмак], 1. Сораг билен бирине йүзленилмек, сораг берилмек, сораг эдилмек. *Догры, менден сораланда, мен хем сизиң пикириңизи гайталадым* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Вей, оглан, сен нәме сорал-са: — Хава — дийип дурсуң-ла!* («Токмак» журналы). 2. Бир зат алмак я-да бермек үчин ругсат, ыгтыяр алынмак. 3. Җогапкәрлик талап эдилмек. *Сенден бу затлар сараламаз дийип пикир этме!*

СОРАМАК [со:рамак], 1. Бир зады билмек үчин сораг бермек, сораг билен бирине йүз тутмак. *Ол инди Артыгы сорамага чалт-чалтдан гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бириндан бир зат алмак я-да бермек үчин ругсат, ыгтыяр алмак. *Сорап беренден, уруп бер* (накыл). ◇ Ө т ү н ч с о р а м а к — *сер.* Ө т ү н ч. *Өтүнч сораярын, мени багышлаң!* («Бахар»).

СОРАНҖАҢ [со:ранҗаң], Бириндан кимдигини, аслыны сорап билмек ислейән, нәмедигини, нәхилидигини билжек болян. *Оба адамлары соранҗаң болярлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СОРАНҖАҢЛЫК [со:ранҗаңлык], Хемме зады билмеги арзув этмеклик, билесигелижилик. *Чагалар ялы шейле соранҗаңлыгы билен хемме задың аңырсына бирден гөзүни етирәйжек болярды* («Совет эдебияты» журналы).

СОРАТМАК [со:ратмак], Бириндан бир зады сораг үсти билен билдирмек. *Ол мугаллыма айдып, Дурдының билимини барламак үчин көп затлар соратды.*

СОРАША-СОРАША [со:раша-со:раша], Бир нәче сораг берип, жогап алып. *Инсан сораша-сораша, хайван ысгаша-ысгаша* (накыл).

СОРАШМАК [со:рашмак], Бириндан я-да бири-бириндан бир зады сораг үсти билен билмек. *Икиси азажык хал-ахвал сорашдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СОРГУЧ [со:ргуч], Ызгары, өлш, сыяны өзүне сиңирйән юмшак кагыз, басгыч, сыябасгыч. *Чалымтык соргуҗың үстүне даман сыя сиңип гитди* (Н. Жумаев, Ак дерек).

СОРДУРМАК [со:рдурмак], 1. Демине чекдирмек, демине чекдирип ювутдырмак, ичирмек. *Чага сүйт сордурдык.* 2. Сиңдирип алмак, сиңдирип айырмак, ёк этмек. *Ериң дузыны, шоруны сордурмак үчин ёрунҗа я-да шугундыр ялы өсүмликлер экмели* («Совет эдебияты» журналы).

СОРК-СОРК: с о р к - с о р к э т м е к — *сер.* С о р к у л д а м а к. *Онуң элине чыкан ярасы совукдан яна сорк-сорк эдип агырярды.*

СОРКУЛДАМАК, Ириңли өйжүгиң, башың дамарлары гүйчли уруп гаты агырмак, сорк-сорк эдип агырмак. *Дулукларым соркулдап дурды* (А. Толстой, Эсерлер).

СОРКУЛДЫ, Яраның, башың ве ш. м. [illegible] билен бирликде дөрейип агрыгыны агыр. *соркулдап, өрән гаты агырды* («Совет эдеб[illegible] налы).

СОРМАК [со:рмак], 1. Деминe чекмек, де[illegible] ювутмак, ичмек. 2. Өзүне сиңирмек, сиңирип [illegible] не чекмек. *Өсүмликлер сувда эрән дузлары көклери билен топракдан соруп алярлар* (М[illegible] кин, Жансыз тебигат).

СОРТ, Бир задың белленен хил дережеси. *йыл мивели агачларың тәзе сортлары от[illegible]* («Пионер» журналы).

СОРТДУРМАК, Гахарлы я-да өйкели гөр[illegible] зүни салламак. *Ол онуң янына геленде, йүзүн[illegible] салып, сортдурып отырды* (Б. Кербабаев, [illegible] әдим).

СОРТДУРЫШМАК, Гахарлы я-да өйкели [illegible] йүз саллашмак. *Барсаң, хабарыңы алман, Сор[illegible] отыр лал ялы* (Чары Ашыр, Поэмалар).

СОРТЛАМАК, Сортлара бөлмек, сортуны [illegible] мек.

СОРТЛАНМАК, Сортлара бөлүнмек, сорты [illegible] ленмек. *Пагта ата-баба сортланып йетирилйәр* (Г[illegible] сәхедов, Ак алтын).

СОРТЛАТМАК, Сортлара бөлдүрмек, хили[illegible] гитлетмек.

СОРТЛАШМАК, Сортлара бөлмәге көмек[illegible] хилиңи кесгитлешмек.

СОСИ'СКА, Сувда гайнадылып йилйән, ичи[illegible] этли инче колбаса.

СОСЛО'ВИЕ, *тар.* Революциядан өңки Рус[illegible] феодализмиң сынпы гатнашыклары эсасында [illegible] жемгыетчилик топар. *Ювааш-ювааш овнук ер эс[illegible] сословиеси эмеле гелипдир* (СССР тарыхы).

СОСЛОВИЕЛИЛИК, *тар.* Бир [illegible] лилик.

СОСНА', *бот.* Хемише гөк, узын тикенек пу[illegible] лы, тогалак гозалы, арча писинт хвоя агаҗы. *[illegible] ларда сосналар, ёлкалар, [illegible] өсйәрлер* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

СОСТА'В, Бир нәче задың жеминден эмеле [illegible] бир битевилик. *Ол кагызың йүзүнде [illegible] йыгнагың президиумының составының [illegible] экен* («Токмак» журналы). *Республикамың гал[illegible] ишчи газети оның редакциясы болып [illegible]* («[illegible] журналы). *Түркмен дилиниң сөзлүк [illegible] состав.*

СО'ТНЯ, *харбы.* Илки башда йүз [illegible] гошун бөлүми. *Деррев, атлан-да, сотняны [illegible]* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СОФИ'ЗМ, Гөрәймәге догры, эмма [illegible] эсасланан нәдогры пикир.

СОФИ'СТ, Софизмден угур алян адам.

СОФИ'СТИКА, Софизме эсасланян пикирлен[illegible]

СОЦИАЛ, 1. Жемгыетде адамларың дүрмүш[illegible] гатнашыкларына дегишли болан. *Совет[illegible] дөр[illegible] лигинде социал деңсизлик темасы улы орун[illegible]* («Эдебият»). 2. Жемгыетиң өнүмчилик гатнаш[illegible] өзгериш гечирйән. *Пролетариат [illegible] революцияның зерур сыясы шертидир* («Совет Т[illegible] нистаны» газети).

СОЦИА'Л-ДЕМОКРА'Т, Социал-демократик [illegible] ның члени.

СОЦИА'Л-ДЕМОКРАТИ'ЗМ, *сыясы.* Социал[illegible] кратияның идеологиясы, буржуазия билен [illegible] чылык сыясаты.

СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИК, Социал-[illegible] ланян.

СОЦИА'Л-ДЕМОКРА'ТИЯ, *сыясы.* Халкара [illegible]

херекетинде өвнук буржуаз оппортунистик акыма өврүлен ве пролетариатын революцион херекетине гарши горешде капитализмиң дашкы болан сыясы угур.

СОЦИАЛИЗИРЛЕМЕК, Бүтин жемгыетиң эмлэги этмек, социалистик мүлке өвүркек.

СОЦИАЛИЗИРЛЕНМЕК, Социалистик мүлке өврүлмек, социалистик эмлэги болмак.

СОЦИАЛИ'ЗМ, *сыясы.* Пролетар революциясы арказы буржуазияның агалыгыны йыкмак, пролетариат диктатурасыны беркарар этмек, өнүмчилик гураллары ны жемгыетчилик эечилигине гечирмек хем-де «Хер ки миң укыбына гөрэ, хер кимиң зэхметине гөрэ» диен принципи амала ашырмак нетижесинде дөрейэн жемгыетчилик ве дөвлет гурлушы — коммунизмиң биринжи фазасы. *Совет халкы социализм гурды.*

СОЦИАЛИ'СТ, Социалистик партияның члени.

СОЦИАЛИСТИК, 1. Социализме дегишли болан, социализмиң принциплерине эсасланян. 2. Социализмиң эдереки орнашан. *Милли формалы, социалистик мазмунлы совет меденшети гунсайын өсйэр* («Совет Түркменистанының эйлары» журналы). 3. Капиталистик юртларда: социал-демократия, дүрли оппортунистик акымлара дегишли болан.

СОЦИО'ЛОГ, Социология боюнча специалист.

СОЦИОЛОГИ'ЗМ, *сыясы.* Жемгыетчилик хадысаларыны дүшүндирмекде хем-де өвренмекде буржуаз-социологик гөзлегчилик.

СОЦИОЛО'ГИЯ, Жемгыет хакындаки таглыматың буржуаз илмында кабул эдилен ады.

СОЦСТРА'Х, Социал страхование. *Бисмаркың ишчилери страхование этмеси — майып болмак, кеселленмек, инвалидлик ве гаррылык этияжы үчин ишчилериң Германияда XIX асырың 80-нжи йылларында Бисмарк хөкүмети тарапындан гиризилен социал страхованиесидир* (В. И. Ленин, Эсерлер).

СОЮЗЛЕРМЕК, Союз башламак, соймага гиришмек. *Адамларың гелжеги-гелмежеги белли болман, мал союзлермек болмаз.*

СОЮ'З 1. Айры-айры адамларың, жемгыет топарларының, сынпларың ыснышыклы бирлешиги, якын бирлиги *Ишчилер сынпының ве колхозчы дайханларың союзы сарсмаз гүйже өврүлди.* 2. Дөвлет бирлешиги. *Совет Социалистик Республикалары Союзы.* 3. Жемгыетчилик бирлешиги гурама. *Профессионал союз.*

СОЮЗДАШ, Бир союзда дурянлар.

СОЮЗДАШЛЫК, Бир союзда дурмаклык.

СОЮК, Дашы сойлуп айрылан.

СОЮЛМАК, Дашының габыгы ве ш. м. айрылмак, арассаланмак. *Агажың габыгы сойлупдыр.* Мал алдырмак *Тэзе сойлан токлының чекдирмеси-де гелиш етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. *гөч. м. сер.* Даланмак.

СО'Я, *бот.* Дэнесинден хер хили азык өнүмлерин тайярланылян көсүкли өсүмлик.

СӨБҮК [сө:бүк], *анат.* Өкжэниң ёкарсындаки ёгын жамарың дүрэн ери. *Менің сөбүгим агыряр.*

СӨВДА [сөвда:]. Харыт доланышыгы, алыш ве сатыш боюнча хожалык иши, алыш-бериш, сөвда-сатык. *Мусурлилер дүрли юртлар билен сөвда гатнашыгыны эдэйдилер* (Гадымы дүнйэ тарыхы). *Айсолтан магазиниң өнүндэн геченде, дүканда гызгын сөвда гидйэрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ **Сөвда гызыр-кэк** — биринің сатын алжак болян задына яландан гыдар болмак, өзүни шол харыды алжак ялы ягдайда горкезмек. **Сөвда этмек** — хер хили хожалык харытлары гымматсатып, пейда гөрмек ялы жемгыетлы иш этмек.

СӨВДАГӘР, Хусусы сөвда билен мешгул болян адам, алып сатыжы, спекулянт. *Эгер неҗис сөвдагәрлер бизи шол гүнүмизе гоймаса, оларың сеңригини чым пытрак эдерис* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу гелен адам Гүргениң атлы сөвдагәрлеринден бириди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

СӨВДАГӘРЛИК, Хусусы сөвда билен мешгул болужылык, алып сатыжылык, спекулянтлык.

СӨВДАГӘРЧИЛИК, *сер.* Сөвдагәрлик.

СӨВДАЛАШМАК [сөвда:лашмак], Сөвда эдип бахалашмак, харыдың бахасыны кесгитлемек үчин сөвда эдишмек. *Булар сөвдалашып хем дурмадылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

СӨВДАЛЫ [сөвда:лы], *гөч. м.* Аладалы, хасратлы. *Мен билменем, не сөвдалы башың бар, Йылдыз дагы, нечүн гитмез думаның* («Гөроглы» эпосы).

СӨВДА-САТЫК [сөвда:-сатык], *сер.* Сөвда. *Аз-овлак сөвда-сатык этҗекмиш* («Совет эдебияты» журналы).

СӨВДЕК, *бот.* Гумда битйэн отуң бир гөрнүши.

СӨВЕДЕҢ, Сүңклек узын, чемесиз (адам). *Аннагулы сөведең, гараягыз, бурунлак, ялы ялы пыяда болуп етишди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СӨВЕДЕҢЛЕМЕК, Сөв-сөв эдип, бош гезип йөрмек, бидерек ыгып йөрмек. *Окува дагы гирдиңми я-да сөведеңлэп йөрмүң* («Токмак» журналы).

СӨВЕДЕҢЛЕШМЕК, Сөв-сөв эдип айланышып йөрмек, бидерек ыгышып йөрмек.

СӨВЕЙИН: **гөзүңе сөвейин** — бир зат говы гөрлен вагтында я-да йигренҗилик билдирилйэн ягдайда айдылян аңлатма.

СӨВЕЛИШМЕК, Ишсиз айланышып йөрмек, бидерек дикелишип дурмак.

СӨВЕЛМЕК, Ишсиз айланып йөрмек, бидерек дикелип дурмак. *Башы бир яна гышык, эпет телпекли гарп гөвреси өңүмде сөвелди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

СӨВЕР, *сер.* Сөйгүли. *Өзүниң сөвер досты Алы багшы билен гитмекчиди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Инди сенсиз дурабилмен, сөвер ярым, Марал жаным!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбанын гызы).

СӨВЕШ, 1. *харбы.* Урушда гошуның яраглы чакнышыгы, жең. *Мен газаплы сөвешлере гүнешли Түркменистандан гелдим* («Бахар»). *Батыр сөвешде белли* (накыл). 2. Баша-баш уруш, гөреш. 3. *гөч. м.* Ярыш, гөреш.

СӨВЕШДЕШ, Билеликде сөвеш эдйэн. *Өзүниң сөвешдеш ёлдашларындан галанлыгына йүреги гысып, гынанҗыкдан агласы гелип дурды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

СӨВЕШҖЕҢ, Бир иш угрунда жан аяман гөрешйэн, сөвеш эдйэн. *Агитация айдың, чуң мазмунлы, конкрет ве сөвешҗең болмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

СӨВЕШҖЕҢЛИК, Сөвешҗең болмаклык, гөрешҗеңлик. *Ватанымызың сөвешҗеңлик кувватыны берклешдирйэрлер* («Совет Түркменистаны» газети).

СӨВЕШМЕК, 1. *харбы.* Сөвеш алып бармак, сөвеш этмек, урушмак. *Застава сөвешмегини довам этдирйэрди* («Совет Түркменистаны» газети). *Олар өрэн улы мертлик билен сөвешипдирлер.* 2. Гөреш этмек, урушмак. 3. *гөч. м.* Ярыш этмек, еңилмежек болуп гөреш этмек.

СӨВ-СӨВ: **сөв-сөв сырып йөрмек** — бикэр, ишсиз ыгып йөрмек, сөвелип йөрмек. *Сенем сөв-сөв сырып йөрмэн, ил ялы ишлесең болмадымы?!* («Совет эдебияты» журналы).

СӨВҮТ, *бот.* Инсиз узын япраклы, чее шахалы агач, тал. *Сөвүт чыбыгындан себет өрдүрмек герек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СӨВҮТЛИК, Сөвүдиң көп гөгерен ери. *Сөвүтликде салкынҗа шемал өвүсйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

СӨВҮШ, Гелен мыхманың хатырасы үчин союлян мал. *Артыгың дайысының соян сөвши гара газанда быгырдап гайнады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сөвүш ийсең, чебиш ий, маза берер дишиңе* (накыл). ◇ Сөвүш этмек — жанлы союп, мыхманы хорматламак.

СӨГМЕК [сө:гмек], 1. Бирине хапа сөз айтмак. *Уруп, сөгүп эндамындан бурарды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Уруш, сөгүш, эмма ярашыга ер гой* (накыл). 2. Бирине гөвүн сындырыҗы сөз айтмак, кәемек.

СӨГҮБЕРМЕК [сө:гүбермек], 1. Хапа сөз айдып башламак. 2. Гөвүн сындырыҗы сөз айдыбермек, кәйәбермек. *Эсениң энеси Акҗамалы гөрен еринде: — Ине, шу хем аял-да! — дийип сөгүберерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СӨГҮЛМЕК [сө:гүлмек], 1. Хапа сөзлер айдылмак. *Урулмак, сөгүлмек, сүтем ичинде, Миллион гызыл гүллер хайып солярды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Гөвүн сындырыҗы сөз айдылмак, кәелмек.

СӨГҮНҖЕҢ [сө:гүнҗең], Сөгмеги говы гөрйән, хемише сөгүнип йөрен, кәйинҗең. *Ол сөгүнҗең адамды.*

СӨГҮНҖЕҢЛИК [сө:гүнҗеңлик], Сөгүнҗең болмаклык, кәйинҗеңлик.

СӨГҮНҖИРЕМЕК [сө:гүнҗиремек], Өз-өзүңден зейренип кәйинҗиремек. *Ол элиндәки гапырҗагыны ере гойды-да, гахарына сөгүнҗиреди* («Совет эдебияты» журналы).

СӨГҮНМЕК [сө:гүнмек], Өз-өзүңе сөгмек, бириндән я-да бир затдан зейренип кәйинмек. *Ол сөгүнди-де, мыхманхана тарап йүзленди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

СӨГҮНЧ [сө:гүнч], 1. Сөгүлип айдылян хапа сөз. *Ол хапа сөгүнчлер билен яман-яман сөгйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хәзир сөгүнҗиң, гахарың пейдасыздыгына ол дүшүнипди* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бирине гөвүн сындырыҗы айдылян сөз, кәйинч.

СӨГҮШМЕК [сө:гүшмек], 1. Сөгүнч, хапа сөзлер айдышмак. *Мен хич вагтда буларың уршанларыны хем гөремок, сөгүшенлерини хем эшидемок* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бири-бириңе гөвүн сындырыҗы сөз айтмак, кәйишмек, терслешмек.

СӨЕ, 1. Ишигиң ики тарапындакы габса беркидилйән агач, сөег. *Ишигиң хер сөесине бир элини уруп, чалырак үңзүк атанда, ол гызың ики өрүм ёгын гара сачлары хас хем узалан ялы болуп, дөши дартылан көйнеги йыртара гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Аркадаянч, арка. *Эеси ёгуң сөеси ёк* (накыл). 3. *сер.* Сөег 1.

СӨЕБАГ [сөеба:г], Ишигиң сөеси билен тәрим бирлешдирилип даңылян баг.

СӨЕГ, 1. Бир зады дирәп сакламак үчин сөелип гойлан дирег, пая. 2. *гөч. м. сер.* Сөе 2.

СӨЕЛМЕК, 1. Бир ере дирелип, япланылып гоюлмак, сөег, пая эдилмек. *Ичине сульфат гапгарылан кагыз халталар бири-бирлерине сөелип гойлупдыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Аркадаянч болмак.

СӨЕМЕК, Бир зады бир ере дирәп гоймак, сакламак үчин сөег, пая этмек, япламак. *Олар бейик дивар лара мердиван сөйәпдирлер* (СССР тарыхы).

СӨЕНИШМЕК, 1. Бири-бириңе сөенип дурмак, бир ере, тарапа япланышмак. 2. *гөч. м.* Бири-бириңе аркадаянч болмак, аркалашмак. *Әхли совет ватанчылары өзүмизиң гахрыманчылыклы мәхрибан Гызыл Гошунымыз билен сөенишип ишлейәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Сөенишен йыкылмаз* (накыл).

СӨЕНМЕК, 1. Бир зада дирелип дурмак, сөег болмак, япланмак. *Ол пилине сөенип дуран етгинҗек йигидиң янына голай барды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *гөч. м.* Бирине даянмак, бирини арка эдинмек.

СӨЕШМЕК, Бирине бир зады сөемәге, диремәге көмеклешмек.

СӨЗ, 1. Айры-айры дүшүнҗелери аңлатмак үчин хызмат эдйән геплейиш бирлиги. *Сөзлер богунлара бөлүнйәр.* 2. Геплешик, геп, гүррүң. *Бегенҗиң йүрегинден сыздырып айдан соңкы сөзлери Айсолтана макул гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Көп сөзүң азы ягшы; аз сөзүң — узы* (накыл). *Тыг ярасы битер, сөз ярасы битмез* (накыл). 3. Көпчүлик арасында, йыгнакда эдилен чыкыш, нутк. ◇ Сөз айтмак — бириниң гызыны гелинлиге дилемек. *Мен йөрите адам иберип, сөз айтдырдым, какаң разы болмандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Сөз алмак — 1) йыгнакда ве ш. м. ерлерде чыкып гүрлемәге ыгтыяр алмак. *Хемме кишиден соң Чары сөз алып, сыпайычылык билен Пөкгени берк танкытлады* («Совет эдебияты» журналы); 2) бириндән бир зат барада маглумат алмак. Сөз ачмак — бир меселе барасында илкиҗи болуп геплемек. *Онуң илки салалыны алан аял сөз ачды* («Совет Түркменистаныңың аяллары» журналы). Сөз бермек — бир зады вада этмек, әхт этмек. *Гөреше чыкмага сөз берипдирлер* (СССР тарыхы). Сөз бөлеклери — сөзүң богунлары, гошулмалар. *Бир бада айдылян сөз бөлеклерине богун дийилйәр.* Сөз гатмак — бирине бир зат дийип сөзе башламак, сөзлешмек, гүрлешмек. *Өзүң барып сөз гатмасаң, сениң билен оларың иши ёк* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). Сөз етмек — геп гелмек, айыпланмак. *Ол йүзүгара өзүниң бу эден ишинде энеме, атама сөз етер дийип ойланан дәлдир* («Совет эдебияты» журналы). Сөзде тапылмак — берен вадаңы, айдан задыңы ерине етирмек. Сөзден бал даммак — сүйҗи сөзлемек, манылы геплемек. *Билимиң гүйҗүнден бал дамяр сөзден, Шолара сын эдиң, түркмен гызлары!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Сөзи азашмак — агзалалык дөремек, терслешмек. Сөзи бөлмек — гүррүниң арасыны кесмек. *Улы оглы онуң сөзүни бөлди* («Мыдам тайяр» газети). *Эмма мен онуң сөзүни бөлдүм* (Б. Пүрлиев, Илкиҗи гүн). Сөзи буз ялы — сөзи якымсыз. *Сүйтхорларың сөзи буздан совук-ла!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Сөзуң агзында! — гүррүң эдип отураның сөзүни бөлмек үчин, эдепли йүзленип, ругсат алмак максады билен айдылян аңлатма. Сөзуң арасына дүшмек — бири айтжак задыны айдып гутарманка, геплән башламак — гүррүниң арасына гошулмак. *Гуллухан Чернышовың сөзүниң арасына дүшүп, ене гыгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Сөзуң ер тутмазлык — диен задың әхмиетсиз болмаклык, айдан сөзуң нетиже бермезлик, ер алмазлык. Сөзуң өтмек — айданың диңленмек, диен задың ерине етмек, гулак асылмак. Сөзүнден дөнмек — бир иши этмәге сөз берип, соңра боюн товламак, боюн гачырмак, берен сөзүнден дөнмек, гайтмак. Сөзүни сындырмак — сөзуң ер тутмазлык. Аграмлы сөз айтмак — якымсыз сөз айтмак, гөвне дегжек, ёкуш тәсир эдйән сөз айтмак. Агыр сөз — ёкуш дегйән сөз, якымсыз сөз. Ажы сөз — *сер.* Агыр сөз. Асыл сөз — сөзлериң эсасы маныны билдирйән ве үйтгемән галян бөлеги. Бир-ики агыз сөз — азажык гүррүң. Гириш сөз *лингв.* — сөзлейән я язян адамың өз пикирине болан гарайшыны аңладян сөзлер. Гуры сөз — бидерек сөз, бош сөз. *Гуры сөзден палав болмаз, яг билен түвүси болмаса* (накыл). Дурнуклы сөз дүзүми *грам.* — белли бир маны аңладян, үйтгән

дурмаян сөзлер бирикмеси. Екуш сөз — эрбет сөз, гөвне дегйән сөз. Йити сөз — тәсир эдижи сөз, жана дегижи сөз, чун манылы сөз. Көнелишен сөз — уланмакдан галып барян сөзлер. Шеребели сөз — эрбет тәсирли сөз, ажы сөз.

СӨЗАЙДЫЖЫ, Бириниң гызыны гелинлиге дилемәге барян, гудачылыга иберилйән адам. *Оңа гелйән сөзайдыжыларың бир нәчесини Айсолтана дуйдурман, өзи ызына гайтарып гойберйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СӨЗБАШЫ, Бир эсериң өңүнден берилйән гысгача гириш дүшүндириши.

СӨЗЕК [сө:зек], *мед.* Еканчлы венерик кесел, сифилис, сөзенек.

СӨЗЕН, *бот.* Гумда битйән дик балдаклы, пурли чее өсүмлик, гырымсы агач.

СӨЗЕНЕК, *мед. сер.* Сөзек.

СӨЗЛЕМ, *грам.* Грамматик ве интонация тайдан формалашан сөзлериң дүзүми я-да гутаран пикири аңладян еке бир сөз, жүмле. *Биз гечилен сапаклары гайталаярдык, гара таштаның йүзүне сөзлем язып анализлейәрдик* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Гошма сөзлем — бир нәче йөнекей сөзлемлерден дүзүлен сөзлем. Йүзленме сөзлеми — гүйчли ички дуйгыны (бегенжи, шатлыгы, гынанжы, өкүнжи, арзувы, ислеги, хайран галмагы, буйругы ве чакылыгы) аңлатмак үчин уланылян сөзлем. Себәп эержең сөзлеми — эержеңли гошма сөзлемлерде: баш сөзлемдәки аңладылян пикириң себәбини горкөвйән эержең сөзлем. Йыгнак йөнекей сөзлем — эе билен хабардан дүзүлен сөзлем. Яйраң йөнекей сөзлем — эе билен хабардан башга-да айыклайжы сөзлери бар болан сөзлем. Эеси нәбелли сөзлем — эйәниң ким я нәмедиги ачык билинмейән сөзлем.

СӨЗЛЕМЕК, *сер.* Геплемек 1, 2. *Өмрүмде бир гезек ялан сөзледим. Чалтлык билен микрофоны ачды-да, өз йүрегинден жошуп чыкян сөзлерини бат билен сөзлемәге башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Полторацкий хер митингде сөзледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СӨЗЛЕНМЕК, *сер.* Геплемек 1, 2.

СӨЗЛЕТМЕК, *сер.* Геплетмек 1, 2.

СӨЗЛЕШМЕК, *сер.* Геплешмек. *Бегенч адатда гелин-гызлар билен сөзлешмәге, дегишмәге чекинмейән вәши, шовхун бир йигитди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Олар гапының ики янында дуруп сөзлешдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СӨЗЛУК, 1. Дүшүндириш берлен я-да бир дилден башга бир диле терҗиме эдилен элипбий тертибиндәки сөзлериң йыгындысы. *Түркмен дилиниң дүшүндиришли сөзлүги.* 2. Бир дилдәки әхли сөзлериң я-да бир эсерде уланылан сөзлериң жеми. *Түркмен дилиниң дүшүндиришли сөзлүгине гирен арап-парс сөзлериниң көпүси хәзир таналмаз ялы болуп гидипдир.*

СӨЗМЕ-СӨЗ, Хер бир сөзи боюнча, еке-еке сөз ызарлап, болшы ялы, жикме-жик, долы. *Бу тексти сөзме-сөз барлап чыкдык.*

СӨЗСОҢЫ: сөзсоңы көмекчилер — көмекчи ролунда өз дегишли уланылян сөзүнден соң гелйән сөзлер.

СӨЙ, *сер.* Себәп. *Онуң гирип-чыкмасы хер сапар белли бир сөй билен багланышыклы болярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эзиз бир сөй билен илаты өз ызына эердип билсе, оңа шол бесди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СӨЙГЕТ, 1. Бир зады берк сакламак үчин дирелйән дирег, сөег, даянч. *Яш йигит тирсеклерини дызына дирәп, эллериниң аясыны эңегине сөйгет этди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 2. Ярдам, голдав, көмек. *Алҗыраңы арчына Жумадурдының сөзи сөйгет болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СӨЙГЕТЛЕМЕК, 1. Сөйгет билен беркитмек, сөйгет, дирег диремек. 2. Ярдам бермек, көмек этмек, голдамак. *Гөроглыны сөйгетлән, харемханадан алып чыкдылар* («Гөроглы» эпосы).

СӨЙГЕТЛЕНМЕК, 1. Сөйгет билен беркидилмек, сөйгет, дирег урулмак. 2. Ярдам эдилмек, көмек эдилмек, голданмак.

СӨЙГИ, 1. Говы гөрмеклик, халамаклык дуйгусы, ышк. *Шол вагт өз сөйгүсине хыянат эден Мәхриниң сураты онуң гөзүниң өңүне гелди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Түркмен халкының Кеминә болан сөйгүси өрән гүйчлүдир* («Эдебият»). 2. Бир зат хакында дөрейән ислег, арзув, мейил. *Онуң окува болан сөйгүси гүн-гүндэн артярды.* ◇ Сөйги мейи — сөйгиниң дады, леззети. *Сөйгиниң мейинден сен гана-гска, Хер пасылда тәзе гөрнүш аларсың* («Совет эдебияты» журналы).

СӨЙГҮЛИ, 1. Говы гөрүлйән, ашык болнан, халанян, сөйүлйән. *Өз сөйгүсине вепадар, ыкрарына берк бир сөйгүли тапан болсаң, мениң ол ара дүшмәге хакым ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң ядына сөйгүли аялы дүшйәр* («Токмак» журналы). 2. Говы гөрүлмеклиге мынасып болан. *Сөйгүли шахырымыз Магтымгулының гошгулары хөвес билен окаляр.*

СӨЙДҮРМЕК, 1. Биринде өзүне сөйги дөретмек. өзүни халатмак. 2. Ислег-арзув дөретмек, говы гөрдүрмек, халатмак. *Сөйдүрей-де дил, көйдурен-де дил* (накыл).

СӨЙЛЕМЕК, 1. *көн. с.* Сөзлемек, геплемек. 2. *диал.* Макул билмек, ислемек, халамак. *Мен-э өйленжек, сөйлесең мениң билен бол, сөйлемесең гапдалымда отур* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СӨЙМЕК, 1. Бирине сөйги билдирмек, ашык болмак, бирини халамак. *Мен өз кәрими сөййән ахыры!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 2. Бир зада ислег, арзув дөремек, бир зады говы гөрмек. *Биз, гүлүм, сөйгәрис бирек-биреги. Сөйгәнлигин гизләп билмеди хергиз* («Совет эдебияты» журналы).

СӨЙҮЛМЕК, Бириниң сөйгүсине мынасып болмак, говы гөрүлмек, ислег-арзува душ болмак, халанмак. *Ене-де сөерсиң хем сөйлерсиң* («Совет эдебияты» журналы). *Эдил яшлыкда чаганың эҗеси тарапындан сөйүлмегини говы гөрши ялы, маңа-да бу якымлыды* («Совет Түркменистаны» газети). *Дәли дәлини сөер, молла — өлүни* (накыл).

СӨЙҮНҖИ, *сер.* Бушлук.

СӨЙҮНҖИЛЕМЕК, *сер.* Бушламак. *Перизады гетирйән болса, сөйүнжилән гелгин* («Гөроглы» эпосы).

СӨЙҮНМЕК, Бириндең я-да бир затдан хошал болмак, шатланмак, бегенмек, гуванмак. *Тәзе оба еримиз өрән селең ер экен — дийип сөйүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СӨЙҮНЧ, Дөрейән шатлык, гуванч, бегенч. *Ол өз бегенжини бүтин оба-да сөйүнч билен яйрадасы гелди* («Совет эдебияты» журналы).

СӨЙҮШМЕК, Бири-бириңи сөймек, бири-бириң билен говы гөрүшмек, халашмак. *Гурт өзи билен догандан хем артык сөйшүп гезен йигиди жан беренде хоркулдап аглады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Пөкген өз янындан гызы Бахарың сөйшүп ника столунда язылышаны Хошгелдидир өйдүп пикирленйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СӨК, Гавун-гарпызың чигиди айрылан лөтүне говрулгы ун гошулып, көп вагтлап гайнадылып тайярланылян өнүм, гаракөке. *Онуң как, сөк эдейин дийсе-де гурбы чатман дурмажак* («Токмак» журналы).

СӨКДҮРМЕК, 1. Гурулгы зады боздурмак, бөлек-бөлек этдирмек. *Ол чиг керпичден салнан өз хаятыны*

сөкдүрип, бишен керпичден салдырды («Токмак» журналы). 2. Гейимиң ве ш. м. тикинини согурдып, бөлек-бөлек этдирмек. 3. Көпиллик экинлериң ерини сүрдүрмек. *Ерунҗаны сөкдүрип, ерине башга экин экдирмек герек.* 4. Көп агартмак, гөзледип гапы-гапы айландырмак. *Оны хеләк эдип, узак ёлы сөкдүрип чагырмак герек дәл экени.* 5. *юр.* Бир ише тәзеден гаратмак. *Ол өзүниң бигүнәдигини субут этмек үчин, ишини сөкдүрип, тәзеден серетдирмек ислейәр.*

СӨҚМЕҚ, 1. Гурулгы зады бозмак, бөлеклерини бири-бириниден айырмак. *Гел, Ораты, шу отургыҗы сөкүп гөрели!* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Гейимиң ве ш. м. тикинини согуп, бөлеклерини бири-бириниден айырмак. 3. Көпиллик экинлериң ерини сүрмек, бозмак. *Шу гелҗек гыш биз гарран ёрунҗаларымызы сөкмели боларыс* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 4. Бир нәче ери айланып чыкмак, көп ере бармак, агтарып көп ёл йөремек. *Я'рым аданың илатлы пунктларының арасыны гум депелерини, улы яплары сөкүп гечйән асфальт ёллар бирикдирйәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 5. *юр.* Бир ише тәзеден гарамак. *Облсуд район судуның шол меселе барадакы карарыны сөкди.* 6. Эндамыңы говшатмак, меймиретмек. *Ичериниң гызгын ховасы оны сөкди.*

СӨКҮЛМЕҚ, 1. Гурулгы зат бозулмак, бөлеклери бири-бириниден айрылмак. *Ол сөкүлги моторың гаралып ятан ерине бакан уграды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гейимиң ве ш. м. тикини согрулып айрылмак. *Сениң еңиң тикинлери дагы сөкүлип гидипдир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Көпиллик экинлериң ери сүрүлмек, агдарылмак. 4. Бир нәче ер айланылып чыкылмак, көп ере барылмак, агтарылып, көп ёл гечилмек. 5. *юр.* Бир ише тәзеден гаралмак. *Екары судда гүнәкәриң иши сөкүлди.* 6. Эндамың говшамак, меймиремек.

СӨКҮШМЕҚ, Сөкмәге көмеклешмек (гурулгы, тикилги ве ш. м. затлар барада). *Теләр сөкүшмек. Гейим сөкүшмек.*

СӨЛИТЕ [сөли:те], Иш оңармаян, башарныксыз адам. *Маңа ялта дийипдирлер, сөлите дийипдирлер, мени масгаралапдырлар* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн). *Сөлите сувда белли* (накыл).

СӨЛПИ, Бикәр ыгып йөрен, говшак, тагашыксыз, сөмпи. *Берди аганың оглуна Аннагулы сөлпи диердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СӨЛПҮЛДЕМЕҚ, Белли бир ишиң башыны тутман бикәр гезмек, сөмпүлдемек. *Гитсең гидерсиң вели, бәш-алты гүнден сөлпүлдәп ызыңа гайдып гелҗегиң гөрнүп дур* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СӨЛПҮЛДЕШМЕҚ, Белли бир ишиң башыны тутман айланышып йөрмек, сөмпүлдешмек.

СӨЛТҮҚ, Налажедейин, говшак, тагашыксыз. *Шол сөлтүк гөрнүши билен Какалының эдйән бу гүррүңлери хем гөйә тосланып тапылан гүррүңлер ялы болуп дөвекчилере гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы).

СӨМЕЛИШМЕҚ, *сер.* Сомалышмак. *Биз инди өзумизиң нәме үчин дурашлыгымызы өзүмиз хем билмән, сөмелишип дурус* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хайбатлы яраглариң өңүнде диңе гаравуллар сөмелишип дурярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

СӨМЕЛМЕҚ, *сер.* Сомалмак. *Бу болса ызда бригадир я-да звено башлыгыны гөрсе, гарантгы ялы сөмелип дуряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СӨМЕЛТМЕҚ, *сер.* Сомалтмак. *Онуң ялы болса суд өңүнде сөмелдип хем бир дерледип гөрүң!* («Токмак» журналы).

СӨММЕҚ, Депеси дик, ёкарсы чүри. *Новайы өз отагына гирип, селлесини газыкдан илдирди, сөммек тахясыны гейди* (Айбек, Новайы).

СӨМПИ, *сер.* Сөлпи. *Ол бир налажедейин сөмпи болса нәтҗек!*

СӨМПҮЛДЕМЕҚ, *сер.* Сөлпүлдемек. *Ери, инди нәме ши этмели я-да Хошгелдиниң янына ене сөмпүлдәп бош бараймалымы?!* («Совет эдебияты» журналы). *Сен болсаң диен ёкман сөмпүлдәп йөрйәрсиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СӨМПҮЛДЕШМЕҚ, *сер.* Сөлпүлдешмек. *Биз сөмпүлдешип шәхере гелдик* («Токмак» журналы).

СӨНДҮРМЕҚ, Янып дуран оды я-да башга бир зады өчүрмек. *Шол оба чозуп гирен совет уршуҗылары тамың одуны сөндүрип, өлүме сезевар эдилен совет адамларының жанының гутардылар* («Совет Түркменистаны» газети).

СӨНМЕҚ, 1. Янып дуран от я-да башга бир зат янмасыны бес этмек, өчмек. *Сувлы казаның ашагындакы яндак чөплемеси сөнди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бирине я-да бир зада болан дуйгы, хыжув, мейил өчмек. *Дөвлет бәхбидини горамак дуйгусы Айсолтанда хич вагтда сөнмейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СӨНҮҚ, Сөнүп галан, өчен, өчүк. *Оларың гапылары баглы, чыралары сөнүкди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

СӨРТҮҚ, Гүндогара тарапдан өвүсйән якымсыз шемал. *Пессайжа өсйән сөртүк шемал бизи үшетмән хем дурмады* («Совет эдебияты» журналы). *Багларың саралан япракларыны, өсйән сөртүк шемал елпейәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СӨХБЕТ, Мылайым гүррүң. *Жанлы сөхбет башланып гитди* (Айбек, Новайы). ◇ Сөхбет гурмак — үйшүп гүррүң этмек, гүрлешмек. *Гүл йүзүң шөхлесине саз билен сөхбет гуралы* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

СӨХБЕТДЕШ, *сер.* Гүррүңдеш.

СӨХБЕТЛЕШМЕҚ, *сер.* Гүррүңлешмек.

СПАРТАҚИА'ДА, Спортуң дүрли гөрнүшлери боюнча көпчүликлейин гечирилйән спорт ярышы. *Ол Москвада гечирилен спартакиада гатнашыпдыр.*

СПЕҚТА'ҚЛЬ, Театр сахнасында гоюлян оюн. *Томашачылар «Лейли ве Межнун» спектаклына хөвес билен томаша этдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

СПЕҚТР, *физ.* Ягтылык шөхлеси чүйше призмадан я-да бейлеки бир шөхле дөвүжи аралыкдан геченде эмеле гелйән реңкли золакларың жеми (мелевше, гөк, мавы, яшыл, сары, нарынч ве гызыл реңклере боялан ягтылыгың әлемгошар золагы).

СПЕҚТРАЛ, Спектре дегишли болан. *Спектрал анализ спектроскоп дийилйән абзалың көмеги билен гечирилйәр* («Астрономия»).

СПЕҚТРО'ГРАФ, Спектриң суратларыны алян оптики гурал.

СПЕҚТРО'МЕТР, Ягтылык толкунлары боюнча спектрал чызыклары өлчейән гурал.

СПЕҚУЛЯ'НТ, Харыды, өнүми өз бахасындан ёкары сатян сөвдагәр.

СПЕҚУЛЯ'ЦИЯ, Харыды, өнүми өз бахасындан ёкары сатмаклык. *Мекир тәҗирлер харытлар билен спекуляция этмек аркалы әгирт көп пул йыгнапдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

СПЕЦИАЛИ'СТ, Белли бир хүнәри, кәри эле алан өкде ишгәр. *Олар харбы специалистлери Русия гойбермәндирлер* (Орта асырлар тарыхы). *Оба хожалыгына дүрли специалистлер герек* («Колхоз гүнлери»).

СПЕЦИФИҚ, Бир зада хас болан айратынлык. *Онда кәбир специфик айратынлыклар бар.*

СПЕЦИ'ФИКА, Бир задың спецнфик айратынлыгы-

ның жеми, айратынлык. *Пагтачылык колхозларының спецификасыны билмек герек* («Колхоз гүнлери»).

СПЕЦО'ВКА, Йөрите тикилен иш гейими. *Онуң эгнинде юка гөк читден эдилен ишчи спецовкасы барды, голлары чермелгиди* («Совет эдебияты» журналы).

СПИДО'МЕТР, Автомобилде, мотоциклде хереketiң тизлигини, гечилен аралыгы гөркезйән гурал. *Ол спидометре серетди* («Пионер» журналы).

СПИРА'ЛЬ, Окуң я-да бир нокадың дашында бир нәче гезек айланан халка я бурум-бурум чызык ве шейле формалы сим, пружина. *Ёкаркы уҗы беркидилип, ашак бака дартылан спираль пружина гойберленде, ырғылдылы хереket эдйәр* («Физика курсы»).

СПИРИТИ'ЗМ, *филос.* Өленің «рухы» билен арагатнашыгың мүмкинлиги барада ялан мистики дүшүнже.

СПИРИТУАЛИ'ЗМ, *филос.* Материяны дәл-де, «рухы» хакыкы реаллык дийип хасаплаян реакцион идеалистик таглымат.

СПИРИТУАЛИ'СТ, Спиритуализмиң тарапдары.

СПИРИТУАЛИСТИК, Спиритуализме эсасланян, спиритуализме дегишли болан.

СПИРО'МЕТР, Өйкениң гөврүми өлчелйән гурал.

СПИРТ, Дүзүминде — ичинде гант я-да крахмал болан мадданы гайтадан ишлемек ёлы билен алынян ягғыч ве көп алкоголлы сувуклык.

СПИ'СОК, 1. Бир задың хасаба алнан язгысы, адамларың, затларың екеме-еке язгысы. *Иш мейданында китабы сесли окап бермек үчин нәче адам тайярладыңыз, ханы списогыны гөрели!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Асыл нусгадан гөчүрилен язгы, копия.

СПО'РА, Бир өйжүкли организмлериң, өсүмликлериң көпелмегине көмек эдйән айратын көпелиш.

СПОРТ, Организми физики тайдан өсдүрмек ве беркитмек үчин бедентербие машклары ве умуман бедентербие иши. *Спортуң хемме гөрнүши сагатлык үчин пейдалыдыр* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

СПОРТИВ, Спорта дегишли болан. *Эгнинде спортив формалы костюм барды.*

СПОРТСМЕ'Н, Спорт билен ызыгидерли мешгулланян адам. *Түркменистаның спортсменлери Москва Бүтинсоюз ярыша уградылар.*

СПРА'ВКА, Бири я-да бир зат барада тассыклайҗы маглумат берйән документ. *Мунуң еди клас окувына справкасы бар* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

СПРА'ВОЧНИК, Маглумат берижи китап, депдер. *Телефон справочниги.*

СРЕДА', Адамзат жемгыетиниң дөредижилик ишиниң болуп гечйән тебигы я-да социал шертлериниң топлумы, даш-төверек. *Хайванларың яшайыш средасы ве яшайшы үчин зерур болан шертлери өрән дүрлүдир* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

СССР, Совет Социалистик Республикалары Союзы. *Ленин СССР-де социализм гурмаклыгың ёлларыны беллемек билен, ағыр индустрия социализмиң мадды эсасыдыр дийип гөркезди* («Совет эдебияты» журналы).

ССУ'ДА, Бир гурама я-да шахса берилйән карз пул.

СТАБИЛ, Берк, дурнуклы, хемишелик. *Дил ве эдебият боюнча башлангыч ве орта түркмен мекдеплери үчин стабил окув китаплары дөредилди* («Совет эдебияты» журналы).

СТАБИЛИЗА'ТОР, 1. *ав.* Самолётың, дирижаблың дурнуклылыгыны сакламак үчин уланылян серишде, гурал. 2. *деңизч.* Гэминиң чайканмасыны кемелдйән гурал. 3. *рад.* Электрик тогуның титремесини айырян гурал.

СТАБИЛЛИК, Дурнуклылык, хемишелик.

СТА'ВКА I, *сер.* Ш т а б. *Ставкадан гелен генерал солдатлар билен йүрекдеш гүррүң этди.*

СТА'ВКА II, Белленен зәхмет хакы. *Натуроплатаның хәзир йөредилйән ставкалары шейле принцип боюнча гуралыпдыр* (Н. С. Хрущёв, СССР-ниң оба хожалыгыны мундан бейлак-де өсдүрмек чәрелери хакында).

СТАДИАЛ, Стадиялар боюнча болуп гечйән.

СТАДИО'Н, Спортив ярышлары ве окув гечирмек үчин йөрите энҗамлашдырылан мейданча. *Стадион спорт жемгыетлериниң ал-яшыл байдаклары билен безелди* («Совет Түркменистаны» газети). *Юрдумызың эхли еринде стадионлар спортчулара хызмат эдйәр* («Пионер» журналы).

СТА'ДИЯ, Бир задың өсүш дережеси, дөври. *Ленин өзүниң «Империализм — капитализмиң иң ёкары стадиясыдыр» диен гениал эсерини язды* (СССР тарыхы). *Гожа ынчекеселиң иң соңкы стадиясына гелип етипдир* («Совет эдебияты» журналы).

СТАЖ, 1. Адамың зәхмет чекен дередижилик ишине ве ш. м. затлара башлан йылларының довамы, жеми. *Мугаллымчылык ишинде кырк йыл стажлы мугаллым Тахядаша ише гитмек арзувы барасында Москвадан хабар берйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Менің он ики йыл стажым бар.* 2. Жемгыетчилик гурамаларында агза болуп дурлан йылларың жеми. *Онуң отуз йыл профсоюз стажы бар.*

СТАҚА'Н, Сувуклык гуйлуп ичилйән чүйше гап, булгур. *Тарелкадакы сув стакандакыдан чалт бугаряр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

СТАНДА'РТ, Гөрнүши, хәсиети, хили тайдан бир меңзеш болан өнүмлериң нусгасы. *Стандарт өйлер гурулды.*

СТАНИ'ЦА, *тар.* Улы казак обасы (Донда, Кубанда ве ш. м.). *Терегиң судуры хем, станицалар хем, халклар хем — буларың хеммеси инди мунуң гөвнуне оюнҗак зат дәлди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

СТАНО'К, 1. Бир зады ишләп тайярламак үчин машын. *Жайың ичинде тертип билен гуралан хатар-хатар станокларда докмалар йүвүрдилипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Топуң, пулемётың отурдылан ашакы бөлеги.

СТА'НЦИЯ, 1. Демир ёлларда ве бейлеки гатнав ёлларда дуралга пункты. *Отлы станцияларда сәгинмән барярды* (Б. Гүрбанов, Душушык). 2. Йөрите максатлар үчин болан кәбир эдараларың, кәрханаларың я-да ылмы-дерҗев эдараларың ады. *Эгер шол саканың өзүнде гидроэлектрик станциясы гуралайса, шондан алты колхозың обасы ышык алып билҗек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СТАРТ, 1. Спортив ярышың башланян, учужы аппаратың учмага башлаян пурсаты. *Ярышың баш судьясы ярыша старт берди* («Пионер» журналы). *«ТУ—104» бетон мейданчасында батлы тигирленип, старта гечди-де, тигирлерини ерден үзди.* 2. Ярышың башланян ери.

СТА'РШИЙ, Гуллук везипеси, алан ады боюнча бейлекилерден ёкары дурян, улы, экабыр. *Старший ылмы ишгәр. Старший библиограф. Старший редактор.*

СТАРШИНА', 1. Совет Гошунында кичи начальниклер составының иң улы ады. 2. Революция ченли: бир гатлагың гурамасының ишине ёлбашчылык этмек үчин сайланан адам, арчын. *Уруг йыгнакларында старшиналар я-да сердарлар сайланяр ве чалшырыляр экен* (СССР тарыхы).

СТА'ТИКА, *тех.* Механикада жисимлериң дең өлчеглилик шертлери өвренилйән бөлүм, жисимлериң относител хереketсизлик ягдайы. *Механиканың бу бөлүмине статика дийилйәр* («Физика курсы»).

СТАТИ'СТ, Театрда икинжи дережели сөзсүз роллы ерине етиржи.

СТАТИ'СТИК, Статистика боюнча специалист.

СТАТИ'СТИКА, Жемгыетиң ве халк хожалыгының

өсүшинде сан тайдан болан үйтгейши өвренйән ылым. *Оба хожалык статистикасы.*

СТАТИСТИКИ, Статистика дегишли болан. *Бу йигит тәзеден бәри районың статистики управлениесинде ишлейәр* («Токмак» журналы).

СТА'ТОР, Электрик машынларының ве турбиналарың херекет этмейән бөлүми.

СТА'ТУЯ, Адамың я-да хайваның скульптура шекили; даш сураты, хейкели. *Жайларың арасында грек архитектурасының мешхур сүтүнлер ве статуялар билен безелен ажайып гурлушыклары бар экен* (СССР тарыхы).

СТАХАНОВЧЫ, Тәзе техниканың әхли серишделерини дөредижилик билен эле алян, социалистик ярышда зәхмет өндүрижилигиниң ёкары дережесине етйән хем-де адатдакы нормасындан эп-эсли артдырян социалистик дөвруң өңде барыжы ишчиси. *Бир нәче стахановчы ишчилериң ичинде меним эҗеми хем хормат хаты билен сылагладылар* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

СТАХАНОВЧЫЛЫК, Тәзе техниканың әхли серишделерини дөредижиликли эле алып, социалистик ярышда ёкары зәхмет өндүрижилигини газанмаклык ве иш нормасыны адатдакысындан хас ёкарландырыжылык.

СТАЦИОНА'Р, Гөчме дәл-де, хемишелик бир ерде болян эдара, гурама.

СТА'ЧКА, *тар.* Гурамачылыклы иш ташлайыш.

СТАЧКАЧЫ, Стачка гатнашыжы. *Стачкачылар билен геплешик гечирмек.*

СТЕКЛО'ГРАФ, Тутуш чүйшәниң йүзүне шепбешик сувуклык чалнып, оригиналың оттиски чап эдилйән чап гуралы.

СТЕКЛОГРАФИК, Стеклография дегишли болан.

СТЕКЛОГРА'ФИЯ, 1. Стеклографда чап этме. 2. Стеклографда чап эдйән кәрхана.

СТЕНД, 1. Сергиде ве башга ш. м. ерлерде сын этмек үчин йүзүнде дүрли затларың нусгалары гойлан тагта. *Ол стендлер тәзе ерлерде дәне экинлерини өсдүрип етишдирмегиң агротехникасы хакында гүррүң берерлер* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Заводларда тәзе машынларың сынаг эдилйән ери.

СТЕНОГРА'ММА, Стенографик язгы.

СТЕНОГРАФИК, Стенография дегишли болан.

СТЕНОГРАФИРЛЕМЕК, Бир задың стенографик язгысыны гечирмек.

СТЕНОГРАФИ'СТ, Стенография язгысының специалисти. *Маслахата ики саны стенографист хем чагырдылар.*

СТЕНОГРА'ФИЯ, Сөзленйән сөзи чалт язмаклыга мүмкинчилик берйән айратын белликли язув тәри.

СТЕНОКАРДИ'Я, *мед.* Йүрек дамарларының кеселлемеги зерарлы пейда болян йити йүрек агрысы.

СТЕРЕОМЕ'ТРИЯ, Геометрияда хемме нокатлары бир текизликде ятмаян геометрик жисимлер өврениляән бөлүм.

СТЕРЕОСКО'П, Ики саны текиз шекили гөз өңүнде утгашдырып, бир гүберчек гөврүмде гөркезйән оптики гурал.

СТЕРЕОТИ'П, *полигр.* Нешири көп тираж билен чап этмек үчин уланылян, типографик йыгымың копиясы гечирилен метал пластинка.

СТЕРЕОТИ'ПИЯ, *полигр.* Стереотип аркалы чап этмеклик усулы.

СТЕ'РЛИНГ, Англияда пул бирлиги, пул ады.

СТЕТОСКО'П, *мед.* Йүрегиң уршы, өйкениң дем алшы барланылян турбажык.

СТИЛИ'СТ, Эдеби стиль сунгатыны эле алан, говы стиль билен язян адам.

СТИЛИСТИК, Стилистика дегишли болан.

СТИЛИ'СТИКА, Стиль барада таглымат. *Түркмен эдеби дилиниң стилистикасы.*

СТИЛЬ, 1. Дилиң чеперчилик серишделерини уланмакда хайсы хем болса бир языжа, эдеби эсере, угра, жанра махсус болан аламатларың жеми. *Магтымгулының тәсирини Зелилиниң хер бир ыыгрының исле темасында, исле дилинде, стилинде, формасында өрән айдың гөрмек боляр* («Эдебият»). 2. Бир ишиң усулы, тәри, угры. *Партия ёлбашчылыгының стилини ве методыны кәмиллешдирмели* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Бир идеяны, пикири аңлатмак үчин, умумыхалк дилиниң серишделерини пейдаланыш тәриниң жеми. ◇ Роман стили *сунг.* — X — XIII асырларда: ирки феодализм дөвүрүнде Гүнбатар Европа медениетиниң стили.

СТИПЕНДИА'Т, Стипендия алян окувчы.

СТИПЕ'НДИЯ, Окув жайларында окувча ызыгидерли берилйән көмек пулы, айлык. *Оңа М. И. Калинин адындакы стипендияны бердилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СТО'ИК, *филос.* Стоицизмиң тарапдары.

СТОИКИ, *филос.* Стоицизме эсасланан. *Стоики философия.*

СТОИЦИ'ЗМ, *филос.* Гадымы Грецияда ве Римде: материализм билен идеализм арасында ыранып дуран рационалистик философик таглымат.

СТОЛ, 1. Нахар иймек я-да язув иши үчин пейдаланылян, үстүне ясы тагта беркидилип ясалан аяклы мебель. *Ол столуң үстүнде ятан галам-кагызы алды ве бөлежик кагыза гыссанмачлык билен бир затлар язды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Оңуң билен нахар ийән столумыз хем биле болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Иймит, нахар. *Онуң билен столуны башгалан адам диңе мен хем дәл, башга-да көп* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Эдараның бир иши алып барян бөлүми. *Паспорт столы. Адрес столы.*

СТОМАТИ'Т, *мед.* Агзың немли бардасының чишме кесели.

СТОМАТО'ЛОГ, *мед.* Стоматология боюнча специалист.

СТОМАТОЛОГИК, Стоматология дегишли болан.

СТОМАТОЛО'ГИЯ, *мед.* Медицинада агыз бошлугының, әниң ве шол төверегиң кеселлемегини өврениляән бөлүм.

СТРАТЕ'Г, Стратегияны говы билйән, серкерде. *Олардың стратеглери союз гошунларына командалык эдипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

СТРАТЕГИК, Стратегия дегишли болан. *Стратегик план.*

СТРАТЕ'ГИЯ, 1. Уруш алып бармак сунгаты, уруш алып бармак уссатлыгы барада ылым. *Мен совет стратегиясыны өзүмде өзлешдирен офицер боланым үчин, өз гүйжүми бидерек сарп эдесим геленок* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. *гөч. м.* Жемгыетчилик ве сыясы гөрешиң ёлбашчылык сунгаты.

СТРАТОПЛА'Н, Стратосфера учмак үчин самолёт.

СТРАТОСТА'Т, Стратосфера учмак үчин аэростат.

СТРАТОСФЕ'РА, Деңиз дережесинден 8—12 км ёкарлыкда тропосфераның үстүнде ерлешйән атмосфераның ёкаркы гатлагы.

СТРАХКА'ССА, Сатрахование кассасы.

СТРАХОВА'НИЕ, Тебигы белалар я-да хеләкчиликлер зерарлы зыян чекиленде, озал вагтлы-вагтында пул взносларыны алан йөрите эдара я гурама тарапындан шол зыянларың өвезини долдурмаклык серишделеринден бири. *Учүнжи тарапдан, страхование ишине малие министрлиги-де мүдирлик этмели* (В. И. Ленин, Эсерлер).

СТРЕЛА', Чалт йөрейән курьер отлусының ады.

СТРЕЛЕ'Ц, XVI—XVII асырларда: Москва дөвлетинде айратын хемишелик гошуның харбы гуллукчысы.

СТРЕ'ЛКА, *д. ё.* Херекетде болан составы бир ёлдан бейлеки ёла гечирмек үчин демир ёл рельслериндэки гурлуш. *Стрелкачы стрелканы герекли ёла совуп, кэте болса, өз түйдүгиниң овазы билен онуң гарашмагыны сораярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

СТРЕЛКАЧЫ, Демир ёлуң стрелкасыны ачып-япян, сүйшүрйән ишчи. *Стрелкачы болуп демир ёлда ишлэндигини айтды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

СТРЕПТОЦИ'Д, *фарм.* Дүмев дегенде ичилйән ве кэбир яралара сепилйән, чалынян дерман.

СТРОФА'НТ, *фарм.* Йүрек кеселине гаршы уланылян дерман.

СТРО'ФИКА, *эдеб.* Поэзияда бендиң дүзүлиши барадакы бөлүм, текстлериң бентлере бөлүнмеги.

СТРУКТУ'РА, Ички гурлуш, дүзүм. *Жемгыетиң сыпны структурасында өрэн улы үйтгешикликлер болуп гечди* (СССР тарыхы).

СТУДЕ'НТ, Екары окув жайының я-да техникумың окувчысы. *Студентлер ерли-ерлеринден хасырдашып турдулар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Голдавлы хэрекет студентлерде, Кэрине дегишли кабинетлерде* (А. Кекилов, Сөйги).

СТУДЕНТЛИК, Студент болмаклык, студентиң ягдайы. *Жогапкэрли студентлик йыллары башланяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СТУ'ДИЯ, 1. Художникиң я-да скульпторың уссаханасы. 2. Кинофильм өндүрйән, чыкарян кэрхана. *Студияның жайлары кадрлары сурата алардан гаты ыссы* («Совет эдебияты» журналы). 3. Суратчылык, саз, балет, скульптурачылык мекдеби я-да класы.

СТУЛ, Бир адам отурар ялы аркалы мебель. *Алейким, гел, Аннагулы, геч-де шу стулда отурыберl* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СУББО'ТНИК, Көпленч екшенбе я-да бейлеки гүнлериң биринде жемгыете пейдалы зэхмет табшырыклары ерине етирмек үчин көпчүликлейин гечирилйән мейлетин иш, ёвар. *Дүйн салам беремде, йылгырып бакды, Субботникде мениң эгниме какды* (А. Кекилов, Сөйги).

СУБСТАНТИВ, *лингв.* Ада дегишли болан.

СУБСТАНТИВИРЛЕМЕК, *лингв.* Ада өвүрмек, атлашдырмак.

СУБСТАНТИВИРЛЕНМЕК, *лингв.* Ада өврүлмек, атлашмак.

СУБСТА'НЦИЯ, *филос.* Эхли затларың ве хадысаларың илкинжи эсасы хөкмүндэки материя.

СУБСТРА'Т, 1. *филос.* Бир хадысаның, ягдайың эсасында ятян зат. 2. *биол.* Микроорганизмлериң иймит средасы.

СУБТРОПИКЛЕР, Демиргазык ве гүнорта тарапдан тропиге биригйән, климаты боюнча ыссы тропик гушаклыга якын болан областлар.

СУБУТ [субу:т]: субут этмек — бир задың догры я-да нэдогрудыгыны тассыклап гөркезмек. *Мекгежөвениң маллар үчин иң гымматлы от-шимдигини тежрибе субут этди* («Совет Түркменистаны» газети).

СУБУТЛЫ [субу:тлы], Субут эдилен, делилли, эсасландырылан.

СУБУТНАМА [субу:тна:ма], Бир зады тассыклаян факт я-да эсас. *Еллиниң чына беримсиз тослама гүррүңине «чопаның» иберен хаты хем Пөкген үчин ынанарлык субутнама болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СУБЪЕ'КТ, 1. Логикада: пикирлениш предмети. 2. Грамматикада: эе, сөзлемиң эеси. 3. Бир кес, адам.

СУБЪЕКТИВ. Бир субъективиң өзүне хас болан.

СУБЪЕКТИВИ'ЗМ, *филос.* Дашкы материал дүнйәниң барлыгыны инкэр эдйән ве оны адамың «еке аңында бар» дийип хасаплаян идеалистик философик угур.

СУБЪЕКТИВИ'СТ, Субъективизмиң тарапдары.

СУБЪЕКТИВИ'СТИК, Субъективизме эсасланан, субъективизме хас болан.

СУБЫТ [субы:т]: субыты ёк — эхмиети ёк, вежи ёк, угурсыз.

СУБЫТЛЫ [субы:тлы], *гепл. д.* Сэхелче, ужыпсыз, азажык. *Базарда субытлы адам галмандыр.*

СУВ, Водородың ве кислородың химики бирлешмеси болан сувуклык. *Организми гүнде, сувда ве ховада, шонуң ялы-да бедентербие ве спорт ишлеринде бишишдирмеклик гөз агыры кесселлериниң өңүни алмакда өгирт улы эхмиете эедир* (С. К. Каранов, Бетерлэн ириңли гөз агыры). *Сув гетирен хем бир, күйзе дөвен хем* (накыл). *Сув гөрмэн, тамман чыкарма* (накыл). *Ат айланып, газыгын тапар, сув айланып — ярыгын* (накыл). *Сув акар, даш галар* (накыл). ◇ Сув огурламак (яра хакда) — ичине ириң йыгнанмак, пакгармак. Сув сеңрикден агмак — болжак иш болуп гутармак. *Сув сеңрикден агыпдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Сув урмак— тамдыра япылан наның йүзи гүллемезлик үчин сув сепмек. Сув ялы окамак — *сер.* Окамак. Сува салма этмек — пугта енчмек, урмак. Сувуна дегмек — 1) эден гүнэси үчин бирине пугта кэемек, йүзүни гызартмак, урмак, енчмек. *Ол Гелдиниң сувуна дегмэге башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Мен онуң сувуна дегдим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 2) сейислемек максады билен аты сува якып чапдырмак. Агзыңа сув алан ялы болмак — *сер.* Агыз. Гара сув болмак — гаты дерлемек, дерлэп, сүллүмбай болмак. Гөзүң сув ичмек — *сер.* Гөз. *Еу шидеп мениң гөзүм сув ичмейэр.* Йүреги сув үстүнде — *сер.* Йүрек I. Үстүнден гызгын сув гуйлан ялы болмак — *сер.* Үст. *Мениң үстүмден гызгын сув гуйлан ялы болды, иним жиглэп гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Сесине сув сепилен ялы болмак — сессиз-үйнсүз дыммак, үмсүм болмак. *Онсоң яңкыжа башлыкларымызың сеслерине сув сепилен ялы болайды* («Токмак» журналы).

СУВАГ, Саман, топрак ве ш. м. сувда гарылып, диварың йүзүне чалнан палчык. *Хениз онуң ички суваглары ве хашамлары гутармандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дурды элини хениз сувагы гурамадык, чыглы дивара урды* («Колхоз гүнлери»). ◇ Гара сувag — жайың дашына сувалян илкинжи суваг.

СУВАГЛЫ, Суваг эдилен, сувалан. *Жайларының икиси хем суваглыды.*

СУВАГСЫЗ, Суваг эдилмедик, сувалмадык. *Сувагсыз жая гирмек болмаз.*

СУВАГЧЫ, Суваг уссасы, суваг эдйән ишчи. *Сувагчылар бригадасы иш нормасыны артыгы билен ерине етирди.*

СУВАЛМАК, Суваг чекилмек, суваг эдилмек. *Жайлар сувалып гутарды.*

СУВАМАЙ, Бүтинлей, тутуш, долы, дуршуна. *Эллеримиң икиси-де баш билен сувамай долуды* («Мыдам тайяр» газети).

СУВАМАК, Суваг чекмек, суваг этмек. *Тамымызың үстүни сувадык.*

СУВАРМАК, 1. Сув бермек, сув ичирмек, сува якмак (мал хакда). *Гапыда даңылгы маллары сувардым.* 2. Сув тутмак, сув гойбермек (ер, экин ве ш. м. хакда). *План боюнча бу областда шүдүгэр сүрүми үчин 25 мүң гектар ери сувармак герекди* («Совет Түркменистаны» газети). *Говачаны вагтлы-вагтында сувармак, дүйбүни*

отамак ве екелемек көп хасыл алмагың ги-
◇ Агыз сувармак — *сер.* Агыз.
ТМАК, 1. Сув бердирмек, сув ичиртмек, сува
к (мал хакда). *Доварлары гүюдан сувартмак.*
гойбертмек, сув тутдурмак (ер, экин ве ш. м.
Экилжек ерлери сувартмак.
АРЫЛМАК, Сув берилмек, сув ичирилмек,
кылмак (мал хакда). *Өрә гидйән маллар ирден*
ылыпды. 2. Сув тутулмак, сув гойберилмек (ер,
ве ш. м. хакда). *Агачлар суварылды. Пагта экил-*
ерлер эйәм суварылып гоюлды.
ВАРЫМ, Сув берилме, сув гойберилме, сува
лма (экин хакда). *Гүйчли ягышдан я-да суварым-*
соң, топракда гапак эмеле гелйәр (М. Н. Скаткин,
нсыз тебигат).
СУВАРЫМЛЫ, Эмели ёл билен суварылян. *Суварым-*
ы участокларда текизлемек ишини эл гүйжи билен ге-
ирмели («Совет Түркменистанының аяллары» жур-
алы).
СУВАРЫШМАК, Сув бермәге, сува якмага көмек-
лешмек. *Мал суварышмак.* 2. Сув тутмага, сув гойбе-
ришмәге көмеклешмек. *Экин суварышмак.*
СУВАТМАК, Суваг этдирмек, суваг чекдирмек. *Инди*
тамы сувадып, ичине гирәймели болды.
СУВАШМАК, Сувамага көмеклешмек, суваг эдиш-
мек. *Хаят сувашмак.*
СУВГУШ, *зоол.* Сувда яшаян петекеси акжа, инче
аяклы мележе гуш. *Сувгушлар гыгырышып гаймалаш-*
ярлар («Совет эдебияты» журналы).
СУВҖАРМАК, 1. Сувуклык чыкып дурмак, хемише
йүзүне сув йыгнанмак (яра, баш хакда). *Элиниң ярасы*
элмыдама сувҗарып дур. 2. *гөч. м.* Сувжуклык этмек,
сувумсызлык этмек, келчиклик этмек, батныксыз бол-
мак. *Ай, гойсана, сувҗармасана!* («Токмак» журналы).
СУВҖАРТМАК, 1. Сувуклык чыкармак, йүзүне сув
йыгнатмак (яра, баш барада). 2. *гөч. м.* Сувжуклык
этдирмек, сувумсызлык этдирмек, келчиклик этдирмек.
Эдйән гүррүңиңи яман сувҗартдың отурыбердиң-ле! 3.
Гойы зада сувуклык гошуп сувуграк этмек, сува якын
этмек. *Чалыңызы гаты сувҗардайпсыңыз өйдйән!*
СУВҖАРЫШМАК, 1. Сувуклык чыкышып дурмак,
йүзүне сув йыгнанышмак (яра, баш барада). *Элимиң*
яралары сувҗарышып дур. 2. *гөч. м.* Сувжуклык эдиш-
мек, сувумсызлык, келчиклик эдишмек.
СУВҖУК, Сувумсыз, келчик, батныксыз, сувук. *Сув-*
жук сөзлер айдып, бизиң йүрегимизе дүшди (Н. Помма,
Тайлак хыззын).
СУВҖУКЛЫК, Сувумсызлык, келчиклик, енилкелле-
лик, батныксызлык. *Сувжуклык этмек.*
СУВЛАМАК, Сув сепмек, сув пүркүп өл этмек, сува
эзмек. *Ол тамың агзыны эндиган сувлап чыкды* (Г.
Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).
СУВЛАНМАК, 1. Сув сепилмек, сув сепилип өл эдил-
мек, сува эзилмек. *Гүндизден сувланып, ховлының әхли*
мейданчасы салкынладылыпдыр («Совет Түркмениста-
ны» газети). 2. *гөч. м.* Бирнеме семремек, йүз-гөзүң тә-
зеленен ялы болмак, даянмак. *Онуң йүзи сувланана*
меңзейәр. Колхоз малы сувланыпдыр («Совет эдебия-
ты» журналы).
СУВЛАТМАК, Сув сепдирмек, сув сепдирип өл эт-
дирмек, сува эздирмек. *Ховлының ичини сувлатсаңыз*
болмаярмы?!
СУВЛАШМАК, Сув сепишмек, сув сепмәге көмеклеш-
мек. *Ол какасына ховлы сувлашмага көмеклешди.*
СУВЛУК, 1. Сува бол ер, сувуң көп ери. *Мениң бил-*
шиме гөрә, буларың юрды сувлук болса герек (Б. Кер-
бабаев, Айгытлы әдим). 2. *сер.* Агыздырык.
СУВЛУКМАК, Ериң йүзи билен сүйнүп, йымлыгып
бармак. *Плугларың сувлугып баршына, лемехлериң*
ериң ики депинлик гатыны аңсатлык билен агдар
на гуванды («Совет эдебияты» журналы).
СУВЛУКТОРБА [сувлукто:рба], Ичине ожук-бу
салып, яның биле гөтерер ялы торба. *Ол сувлукто*
лара салнан ики саны мәхнет мешиги эшеге йүкл
ди («Совет Түркменистанының аяллары» журналы
СУВЛУЛАНДЫРМАК, Канал, ховдан ве ш. м.
мак аркалы сув билен үпжүн этмек. *Догры, үлкәш*
луландырмак барада эдилен иш бижай кән («С
эдебияты» журналы).
СУВЛУЛАНДЫРЫШ, Канал, ховдан ве ш. м.
мак аркалы сув билен үпжүн эдилиш. *Өри мейда*
рыны сувлуландырыш.
СУВЛУЛЫК, Дүзүминде көп сув болмаклык,
көплүк, терлик.
СУВЛЫ, 1. Дүзүминде сув көп болан, тер. *Му*
дүйбүнден өнйән хасылы өрән тер хем сувлы бол
йөне окуң сувдан башга тагамы ёк («Совет эдебия
журналы). *Сувлы алма. Сувлы үзүм.* 2 Сувы бар
лан, ичинден сув акян я-да ичинде сув ятан. *Отуры*
лы яшайыш илки сувлы ерлерден башланыпдыр («Э
бият»). *Ол сувлы ябың гүнбатар йүзүндәки гыра*
өсен говачалыга элини узатды («Совет Түркменис
нының аяллары» журналы). ◇ Сувсуз экид
сувсуз гетирмек — берк аддава салмак, га
алдамак. Йүреги сувлы — *сер.* Йүрек *Он*
йүреги сувлуды («Совет эдебияты» журналы). Эр
сувлы — *сер.* Эрин. *Эрни сувлы, хепбесиз —*
йип, өзүне игенйәрди (Б. Кербабаев, Айсолтан).
СУВОРОВЧЫ, Суворов харбы училищесинде тер
алян окувчы.
СУВОТЫ, *бот.* Узын инче япраклы, башы сечелен
дуран дәнели, сувлук ерде өсйән өсүмлик. *Ол ёрүч*
лы чилиң гырасындакы сувотулары оруп, ёрунжаларда
хем гысым-пенже өз тотуна гарышдыраробы (Н. Помм
Себәбини соң билдим).
СУВСАГЫЧ, *сер.* Сувсак. *Сувсагыч гөк экинлери*
ёк вагты боланы үчин, сув бошлаг боляр (А. Говшудо
Мәхри—Вепа).
СУВСАК, Тиз-тиз сув ичмеги, сува якылмагы я
суварылмагы талап эдйән, сувсагыч (адам, хайва
өсүмлик хакда).
СУВСАМАК, 1. Сув ичесиң гелмек, сувсузлык дуйма
тешне болмак. *Хер гүн ирден ики чәйнек ичип ише гай*
рын велин, тә гич өйләне ченли сувсамак (А. Говш
дов, Көпетдагың этегинде). *Ажыксаң, чопан янына, су*
сасаң, дайхан янына бар (накыл). 2. Сув талап этме
сув тутулмагыны ислемек (экин барасында). *Говачалы*
гектар мөчбери бираз сувсапдыр (Б. Кербабаев, Айсо
тан).
СУВСАТМАК, 1. Сув ичмеги ислетмек, сувсузлык ду
дурмак, сув ислетмек. *Өзүмем шейле бир сувсатд*
(Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Сув талап этдирме
сув тутулмагыны ислетмек. *Бәш-алты гүнлән өсен э*
гек, говачалары сувсатды.
СУВСАШМАК, 1. Сув ичмеги ислешмек сув ислеш
мек. *Олар аңырдан сувсашып гелдилер.* 2. Сув тала
эдишмек, сув тутулмагыны ислешип отурмак. *Экинлери*
хеммеси сувсашып отырды.
СУВ-СИЛ [сув-сил], Көп сув эмеле гелен тутуш су
лук болуп ятан. *Ызлы-ызына ягян ыгал экин мейда*
ларыны сув-сил эдип гидйәрди («Совет Түркменистан
ның аяллары» журналы). *Галың гар сув-сил бол*
эрейәрди (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).
СУВСУЗ, 1. Дүзүминде сувы аз болан, тер дәл,
рак. *Сувсуз алма.* 2. Сувы болуп гутаран, сувы
(арык, яп, гуйы ве ш. м.). 3. Сув ичмән, сува якылма
суварылман, тешне. *Жираф алты айлап сувсуз яша*
билйәр («Совет Түркменистанының аяллары» журналы

Балык хем сувсуз оңармы? (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

СУВСУЗЛЫК, Сув етишмеслик, сува якылмазлык, сувланмазлык, суғарылмазлык, сув йоклук, **тешнелик**. *Достлар, ачлык, сувсузлык хич вагт бизи рухдан дүшүрип билмез* («Совет Түркменистаны» газети). *Бригадаларың көпүсинде говачылар хемме вагт отларың арасында сувсузлыкдан хорланярлар* («Совет Түркменистаны» газети).

СУВСУРАМАК, 1. Бирнеме сувсамак, сув ичесин гелмек. *Оланлар вагтдан ядап сувсурапдырлар.* 2. Сувсузлыкдан яда солуп башламак, сув ислемек. *Говачылар сувсурапдырлар.*

СУВУК, 1. Хер хили габың формасыны алып билйән ве экмага укыбы болан. 2. Көп сув гарылан, гойы дәл. *Бизиң гөзүмиз йоды сувук горнүшде гөрмәге өвренипдир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. *гөч. м. сер.* Сувжук. *Чашчы чаман сувук, дузсуз мәнисини сөзлери тиркешдирип, шол гызың адына хошлык билен, сөз билен хат язмагыны довам этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СУВУКЛЫК, 1. Хер хили габың формасыны алып билйән, аңлайышлык хәснети болан жисим. 2. Көп сув гарышанлык гойы дәллик. *Сув бугларыны соруп, хлорлы халцый бир нәче вагтдан соң сувуклыга өврүлйәр* (Е. Л. Кринов, Асман дашлары). 3. *гөч. м. сер.* Сувжуклык.

СУВУЛГАН [сувулга:н], *зоол.* Бедени йылманак, хажысы писнт, узын гуйруклы, кичижик сүйренжи. *Ики хем зырмылдаян сувулганлар, чөпе чыкып гүнеше кейп эдйән вагтларшы шол сеп сөзлешик өз месгенлерн хасап эдйәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

СУВУМСЫЗ, *сер.* Сувжук. *Мен сана сувумсыз адамларың кимдигини танадарын* («Совет эдебияты» журналы).

СУВУМСЫЗЛЫК, *сер.* Сувжуклык.

СУВЧУЛЫК, Сувчының кәри, ягдайы.

СУВЧЫ, 1. Экинлери сувармак, экинлере сув тутмак иши билен мешгулланян колхозчы. *Хер бир районда сувчының аз дәл* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гепл. д.* Сув гетирйән, сув дашаян, сув сатян адам. *Биленде сув гетиревери, сувчы!* («Совет Түркменистаны» газети).

СУГУН [су:гун], *зоол.* Сүйтемдирижилер машгаласындан болан сыгра мензеш, шахлы, мелемтил реңкли, йылдам хайван, дере сыгры. *Бу ерде айылар, самырлар, бөкләр тилкилер, сугунлар мекен тутярлар* («Совет Түркменистаны» газети). *Сыгрың шахына урсаң, сугунчы эйдйәр, сөзлән дәлдир!*

СУГУНЧЫЛЫК [сугунчылык], Оба хожалыгының сугунлары өсдүрип етишдирйән пудагы. *Ненецлер сугунчылык билен машгуллапярлар.*

СУГШУРМАК, 1. Ерликли, жайдар сөз айтмак, айдылан сөзүң үстүне ызындан сөз айтмак, тиркемек. *Кимде хат язып отырсың, даш ерени я-да якынамы?— дийип саламының үстүне сугшурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Жайдар урмак, жайдар ельмек. *Ики гамчыны ики яндан шол ялаңач ягырна сугшурып башлайдың* («Совет эдебияты» журналы).

СУГШУРЫЛМАК, Ерликли, жайдар сөз айдылмак. 2. Жайдар урулмак.

СУД, 1. Гражданларың даваларыны чөзйән ве женаят ишлерини середйән дөвлет органы. *Область суды. Халк суды.* 2. Шу органың йыгнагында ише гаралмаклык. *Гылмышлара суд эдилип, олар дегишли жезаларыны алдылар.*

СУДЛАШМАК, Бири билен судда даваны чөзмек.

СУДНО, Сыркавларың янында тәрет этмек үчин ролкан таш.

СУДУР, Бириниң я-да бир задың гөрнүши, гарасы, язгысы сулба. *Айың судуры кә айдың гөрүнйәрди* (*Мыдам тайяр* газети). *Салынжак жайларың судурыны гөркезип дуран газыклар бар* («Колхоз гүнлери»).

СУДЬЯ′, 1. *юр.* Суда гелйән ишлери суд аркалы чөзйән везипели адам. 2. *спорт.* Оюн дүзгүнние гөзегчилик эдйән ве йүзе чыкан давалары чөзйән адам, әмин. *Ярышың баш судьясы ярыша старт берди* («Пионер» журналы).

СУДЬЯЛЫК, *юр., спорт.* Судьяның кәри, ягдайы.

СУЛБА, 1. *сер.* Судур. *Артыгың өзи хем диңе Гуллухана меңзеш кейтиклэп гачян бир адамың сулбасыны гөрүп, өз янындан шолдур дийип тассыклапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Йыртык эгин-эшик, элешан гейим. *Эгни йыртык сулбалы, Гарры мама яшаярмыш, Онуң маллары бармыш* (М. Сейидов, Гижеки мыхман).

СУЛУХМАК, *сер.* Ядамак. *Йүзүни саллап сулухып дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СУЛХ, Гөвүн, йүрек. *Нәме үчин хер кимиң өз өйи өз сулхуна гөрә болмалы дәл?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Менің сени сулхум сөйүпдир* («Совет эдебияты» журналы).

СУЛЬФА′Т, *хим.* Күкүрт туршы дузларының ады. *Мерверит бар, сульфат бар Бизиң Түркменистанда* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

СУЛЬФИ′Д, *хим.* Күкүрдиң дүрли элементлер билен бирикмесиниң ады.

СУЛЬФИ′Т, *хим.* Күкүртли кислота дузуның ады.

СУМАТ [сума:т]: сумат болмак — бир яңа гүм болуп гитмек, гүрүм-жүрүм болмак, ёгалмак. *Аксоулт булуда гарышып, гөзден йитен самолёт ялы сумат болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СУ′МКА, Ичине зат салып гөтермек үчин матадан, гайышдан ве ш. м. тикилен гапжык я-да гап торбажык. *Елли хемишеки гөтерйән гайыш сумкасыны омзундан асып, гыссанмач эдимлейярди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СУНГАТ, 1. Хакыкатың чепер образда дөредижилик-ли гөхлелендирилиши. *Ашгабатда Хытай сунгатының чепер сергиси гуралды* («Пионер» журналы). 2. Уссатлык, башаржаңлык, чеперлик. *Елбашчылык этмек сунгаты уллакан ишдир.*

СУНГАТЧЫ, Сунгатчылык иши боюнча специалист, сунгат ишгәри.

СУНГАТЧЫЛЫК, Эсасан дөредижилик сунгаты барадакы ылым.

СУПЕРФОСФА′Т, *хим.* Дүзүминде фосфор болан химики дөкүн. *Сүрүмден өң 105 гектар ере суперфосфат дөкүлди* («Совет Түркменистаны» газети).

СУПРА, *диал. сер.* Сачак.

СУР [су:р], Гоңур, алтын реңк өвүсйән гыммат бахалы багана ве шол гөрнүшдәки реңк.

СУРАТ [су:рат], 1. Бириниң я-да бир задың чекилип алнан шекили, гөрнүши. *Онуң бирден айнаның ёкарсында дуран сурата гөзи дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эҗемден гизленип хатың окярын. Огрын-огрын суратыңа бакярын* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. Бириниң я-да бир задың гөз өңүне гетирилйән кешби. *Мерет ятырка, Эҗегызың суратыны гөз өңүне гетирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СУРАТДА [су:ратда], Хал формаларыны ясамак үчин хызмат эдйән сөзсоңы көмекчи. *Октябрь революциясындан соң түркмен халкы бир нәче бөлеклере әмели суратда бөлүнипдир* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СУРАТЛАНДЫРМАК [су:ратландырмак], Чепер образда шекиллендирмек, бир зат барада язув үсти билен я-да дилден беян этмек. *Ол вагтлар менің яшайшым суратландырып болмажак угурсызды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СУРАТЧЫ [сураччы]. Сурат алмак, сурат чекмек ишин билен мешгуллаиян, сурат чекмек сунгатыны гөвы билйән специалист, художник *Суратчы болан болсам, чүр башыма чыкардым, Шу ажайып пейзажлы суратыны чекердим* (А. Омарова, Гошгулар).

СУРАТЧЫЛЫК [сураччылык]. Суратчының кәри, ягдайы, художниклик. *Сергилере бармак сөвгуси карим. Суратчылык болмаса-да хунэрим* («Совет эдебияты» журналы).

СУРНАЙ, *сазч* Миседен ясалан турба гөрнүшли гатыссесли саз гураль. *Пионер сурнайының сеси Мирабың бокына янландорып башлады* («Мидам тайяр» газети)

СУРНАЙЧЫ, Сурнай чалян сазандар, сурнай чалян адам. *Өңде бирин сурнайчы не депрекчи йорүш маршыны чалярлар* («Пионер» журналы).

СУРНУГЫШМАК, Көп болуп гатыласмак, халкы болушмак.

СУРНУКДЫРМАК, Гатыласдырмак, гүйчден гачырмак, халкы этмек.

СУРНУКМАК, Гатыласмак, гүйчден гачмак, халкы болмак. *Гөрешиҗиклер ак-сувсуз сурнуген гидендирлер* («Совет Түркменистанының аялары» журналы).

СУСАК, Сувук онүм, нахар ве ш. м. гүймак үчин уланылян улы агач чеше. *Набадын алы сусагың сапычы тутуп дурушка доңан ялы болды* (А. Гөшүкдә, Повестлер ве хекаялар) ◇ Сусагы сапыны эле алмак — бир ходжайын болмак, эрк-ыгтыяры эле алмак.

СУСАКЛАМАК, Сусак билен сусуп алмак, сусак билен гүймак. *Белки, чемчелер йөнекейлер сасаклап дөкмеги болар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СУСГУЧ, *тех* Үргүн ясалан сепгидейин онүк заглары сусуп алмак үчин хызмат *Экскаваторың сусгучының шилейин механизм хереките дегишли* («Мидам тайяр» газети)

СУСДЫРМАК, Сусак ясалан сусгуч билен сусуп алдырмак.

СУСМАК, Сувук, үргүн ве сепгидейин онүк заглары сусак, сусгуч билен сувсуз алмак. *Сувсуз балык ике сапак сасанда, Онун агыр бокы бирден ерден* («Совет эдебияты» журналы)

СУСТ, I. Ишде хаялсыз, халсахал, рух. *2.* Шахда ачык дал, кейпи көк дал, гөнүш гөвүрди, рухы йогын. *Кейпиң сокма, ичиң сыет дегмез йүрүш халларсың сен* («Төкмак» журналы). *Сыет мерекеде сенаатчы сөзлейәрди* («Совет эдебияты» журналы) ◇ Суступ баскламак — рухы тайдан өңүнден гөрүнмек, болуп гайтмак, болдан ятмак, ашырмак. *Адамларың бу сапарқы гарашындан Нотаның сусып баскланы* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Болчулың өрүлмеги бетер сусып баслады* («Мидам тайяр» газети). *Сусгун баскла* кейпи көк дал, шахды ачык дал. *Ол гамчыдан сусып баслады* (М. Горький, Дост).

СУСГЛАМАК, Гөвни сөкүн болуп, рухы тайдан пес дүшмек.

СУСГЛАЙМАК, Гөвни сөкүн болмак, рухы тайдан пес дүшмек, кейпи ач болмак, кейпиңленмек. *Ол бирден йыгларлыгыны гайтадан, ачыгдан-ачыга сусгуп, бир зат хакында пикирленип чок сусгланды* (Б. Гурбанов Дүшүнүк).

СУСГЛАЧ, Бирнеме сусгуп гөрүнйән, гөвни чөкгүрөк, кейпсизрөк. *Мереке сусгланды* («Совет эдебияты» журналы)

СУСГЛАШМАК, Бирнеме сусгланмак, сусгланып башламак, кейпиң гачып үтрамак. *Мереке бирад сусглашандан соң, сени зандилер-зандилмес хасыладан отыбды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

СУСГЛУК, Шахда ачык дәллик, кейпи тутуклык, гөвни чөкгүнлик, кейпсизлик. *Бир сусглук ара дүшди* (А. Шулов, Эсерлер).

СУСГУБЕЛЕНТ, Гөвни чөкгүн дәл, рухы гөтерим кейпи көк.

СУСГУБЕЛЕНТЛИК, Гөвни чөкгүн дәллик, гөвни терилеплик, кейпи көклүк, рухубелентлик.

СУСГУПЕС, Гөвни чөкгүн, рухсуз, кейпсиз. *Шол ягрын чемкесинден мекин йүзүне горкы, хемсиди суспупес, гуссалы дурмушың горкусы аларың бак дө* («Совет Түркменистанының аялары» журналы).

СУСГУПЕСЛИК, Кейпи тутуклык гөвни чөкгүн рухупеслик *Сапар суспупеслик билен оңүк сөзүни бо* («Совет Түркменистанының аялары» журналы). *дө суспупеслик бардыны дүшүнйәрмок* («Мидам тай газети)

СУСУБЕРМЕК, Сусак ясалан сусгуч ве ш. м. билен сув сув алыбермек.

СУСУЛМАК, Сусак ясалан сусгуч ве ш. м. билен сув алынмак.

СУФЛЕР, *театр.* Оюн вагтында артистлерин ер енирйән ролларының сөзлерини йөдып берйән театр гөри. *Ол суфлёра хем сулак асмак, сөйл бир бөлүм дөнүп дөнүп, җыкы ягын ягына номе гелсе самар лаберди* («Төкмак» журналы)

СУФЛЕРЛЫК, Суфлёрың кәри, ягдайы *Оңүк с лерлик ишинде ишленйәнлиги ачыкдыр кок вагт сөзлер* СУФФИКС, *лингв* Сөз ясайжы, элемент, гошулма.

СУХЛАМАК, Пычак, тама ялы совук ызы бы яраламак, тыз урмак, ызгамак. *Гопар сасанак гелди, пычагым сыгып, Фатыма, ондырмам волы коды сохламачы болсы* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

СУШИЛКА, Бир өңүрк (палта, тама ялы ш. м. гур мак үчин гурал ясалан дейп. *Ягач шилкасына ренйән сөзет йолы сохламачы болды* («Төкмак» журналы).

СУШКА, Халка гөрнүшли гурамалы тележе көкде

СУБСЕ, Гр. *ай* ве ш. м. сүүрмек, учмак *субседен* элейән ялаҗы. *Әдеби ичеге субсе агыр, о сапак ичиң сыгрендирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

СУБСЕГЕР, *зоол.* Хайван, гуш сүүрмек ялы *Суб чекйән ат субсеер ат ачык, сонара ичинде ме бир сес сеснйәнди* (В. Кербабаев, Ынамлы дост).

СУБСЕГЕРЛИК, *зоол.* Субсегер кәри, ягдай *Оның субсеерлиги учин сөзлемек ичинде ялы берйә*

СУБСЕКЕШ, *зоол.* ер Субсеер. Сына субсеерлер ялы аялдыр (Сөзлүк-гылавуч).

СУБСЕЛЕМЕК, Субсе билен ярасалашмак. *Субсе ча мек, сүүрмек. Алтынлы чатырлы гыяк оның оңүк ярын субселеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

СУБСЕЛЕНМЕК, Субсе билен ярасалашмак, суб билен сүүрмек.

СУБСЕЛЕТМЕК, Субсе билен ярасалатмак, суб билен сүүртмек

СУБСЕЛЕШМЕК, Субсе билен ярасалашмак, суб лешмек-ычмеклешмек, сүүрешмек.

СУБСЕЛИК, I *бот.* Мелегейсын машгалаларын 2. Овн дан башы сечелейин ярын дашы, өсүмлик. *шахалы, гыз ренкли пүрсе от Идегейин кө дан гу чык толумына 500 субселик этмек хасыл болен, дөвүрде субселик отлар тайярланылар* (В. Б. Ра Пенсиячылык боюнча өңүк барлыгы тәжрибе)

СУБСЕЧИ, *зоол. ә сер* Субсегер. *Менки субсеч дыр бәтдүшми?!*

СУДУРЛЕМЕК, Итип, кәкил йөретмек. сүйрәп, и дан акытмак *Шол секунтда оңүк чигинлерине ав пенже ялышды-да, оны коридора бакан суд бердн* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

СУДУРЛЕНМЕК, Итилип, кәкилип йөредилмек, сүйр

ителенин э
(Н. Сарыхан
УДУРЛЕТМЕ
редип, ителед
к болсаң, дин
рак гөрнәдмес
УДУРЛЕНИМ
меклешмек
УЕК, көн. с.
м, Овун-дөвү
кмез). ◇ С
Бар ере барчы
он аясың (Дур
УЕМ сүүсм
барманың ар
ның дашледи
УЗГЕК, I. Б
мырат сүзгек
лады («Совет
к дәл. Сүзгек
УЗГЕКЛЕТ
өрек серетмек
лакан ала гө
урналы).
УЗГУЧ, Сүз
үчин гөзенек гө
от берип, с
«Совет эдебия
УЗДУРМЕК
УЗМЕ, Сүз
үүни. Набат
А. Дурдыев,
УЗМЕК, I
гечирмек. Дур
лана гарамы
Түркменистан
лех, хенил эр
ет эдебияты»
өз. Сердарм
шилер сөзлеш
УЗУБЕРМЕ
гачыбермек,
мени сүрен
журналы).
УЗУК, Гар
тыкланан ло
зук
УЗУЛГИЛ
лашылган во
лакының чүй
Болуп ләкеле
УЗУЛМЕК
ерасса ләкеле
хакда) Дөвл
липлин «Сов
лашып бирм
эрден йөрен
лаяны эсерле
мак, чәй эл
ерде балык
вет эдебияты
гитмек.
УЗУШМЕК
шып сүзүшмек
бирине голай
лар. 3. Ичиш
Кәселерине ча
ян отырлар
СУЙБЕК, Д

...ип, ителенип экидилмек. *Сүдүрленип деррев гетирилди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СҮДҮРЛЕТМЕК, Итдирип, чекдирип йөретдирмек, сүредип, ителедип экитдирмек. *Еңсәден сүдүрлетмежек болсаң, диңе кабинетде бил, асыл шу төверекде-де ярап гөркәнисиң!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

СҮДҮРЛЕШМЕК, Сүдүрлемәге, сүдүрләп экитмәге ...ешмек.

СҮЕК, *көн. с. сер.* Сүңк. *Ики эли сыпып, тайды алды. Овум-довум болды оның сүеги* (Н. Помма, Эгри эйнемез) ◇ Сүегиң агармак — *сер.* Сүңңи. *Бир ере барянчаң азап сүегиң, Бикәр дурмаз элиң билен алдың* (Дурды Гылыч. Гошгулар).

СҮЕМ: сүем бармак — башам бармак билен орта бармагың аралыгындакы бармак. *Ол сүем бармак дүймеди* («Совет эдебияты» журналы).

СҮЗГЕК, 1. Бирнеме сүзүлип дуран (гөз хакда). *Хожаныяр сүзгек гөзлерини Хүммет волостноя бакан алды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Чал докалан, сык дал. Сүзгек *мата.*

СҮЗГЕКЛЕТМЕК, Вагтал-вагтал гөзүни сүзмек, сүзүбрәк серетмек. *Ол агыр гөвресини илеррәк омзадып, ...лакан ала гөзлерини сүзгеклетди* («Совет эдебияты» журналы).

СҮЗГҮЧ, Сувуклыгың ичиндәки зады сүзүп алмак үчин гөзенек-гөзенек дешикли энжам. *Гарры маллары...ны от бирип, сүйди сүзгүчден гечирип, горкүзә гуйды* («Совет эдебияты» журналы).

СҮЗДҮРМЕК, Сүзгүчден гечиртмек.

СҮЗМЕ, Сувы сүзүлип айрылан, дуз гарылан гатык өңүми. *Набат эҗе бир кәсеҗик сүзме гетирип чал этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СҮЗМЕК, 1. Сувуклыгы арассаламак үчин сүзгүчден гечирмек. *Дуры небит өнүмлерини сүзүп алмаклыгы ...ында гараныңда 1,2 процент артдырмалы* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Ювашлык билен соруп ичмек, хезил эдип ичмек. *Гөк чайы сүзмесем болмаз* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гөз сүзмек — *сер.* Гөз. Серетмек, *бөкҗеклеп гезип, Ол инди ...калйар ...ларын сүзүп* («Совет эдебияты» журналы).

СҮЗҮБЕРМЕК, *гепл. д.* Бир себәбе гөрә биринден гачыбермек, гидибермек, юмлугыбермек. *Шондан соң ...мени гөрен ...еринде сүзүберйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

СҮЗҮК, Габаклары бири-бирине якынлашан, бирнеме гысылан (гөз хакда). *Новайы оның меслиги сызылян сүзүк гөзлерине гарады* (Айбек, Новайы).

СҮЗҮЛҖИРЕМЕК, Габакларыңы бири-бирине якынлашдырып, нәзли гарайыш этмек. *Гурбан бай онсуз-да чакгының чүйи ялы кичиҗик гөзлерини сүзүлҗиреден болуп лакылдаярды* («Совет эдебияты» журналы).

СҮЗҮЛМЕК, 1. Сүзгүчден гечирилмек. *Сүзүлен сүйт ...ялы болар.* 2. Юкалып йыртылып башламак (гейим хакда). *Эгниндәки малдайы чабыдың тирсеклери сүзүлипдир* («Совет эдебияты» журналы). 3. Габаклар якынлашып, кирпиклер бири-бирине голайлашмак. *Ханың сүзүлип дуран гөзлери ялпа ачылды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 4. Габа гуйлуп өңе гоюлмак, гуюлмак, кейп эдилип ичилмек (чай ве ш. м. хакда). *Бир ерде балык говруляр, бир ерде гөк чай сүзүлйәр* («Совет эдебияты» журналы). 5. Этияч эдип ювашлык билен гитмек.

СҮЗҮШМЕК, 1. Бир зады сүзмәге көмеклешмек. *Тошап сүзүшмек.* 2. Габаклар якынлап, кирпиклер бири-бирине голайлашмак. *Олар гөзлерини сүзүшип отырлар.* 3. Ичишип, ийишип отурмак (чай ве ш. м. хакда). *Кәселерине чай сүзүшип икиси, Гүлүшип, ойнашып, гүрлэп отырлар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

СҮЙБЕК, Дегирмен дашының ашакы бөлегиниң ортасындакы чыкып дуран агач, гөбек. *Доктор дегирмениң сүйбеги ялы бир зады кебзелерине, ялырныларына, гурсакларына тутды. Дегирмениң сапы бир яңа, сүйбеги бир яңа зыңлып гитди* («Совет эдебияты» журналы).

СҮЙГЕШИК, Сүйгүп дуран, гойы.

СҮЙГҮП-САРҚМАК, Өзүни хондан бәрси, өрән аркайын тутмак, анҗайынсырамак. *Какам саг болса боляр — дийип, сүйгер-саркар йөрерди* («Токмак» журналы).

СҮЙГҮП-САРҚЫШМАК, Өзүни хондан бәрси тутушмак. анҗайынсырашмак, аркайынсырашмак. *Булар сүйгүп-саркышып гезмеледилер-де, ур-тут никалашдылар* («Токмак» журналы).

СҮЙГҮШМЕК, 1. Сүйгүп дурмак, үзүлмән сүйгүп, узалып гитмек (кәбир затлар барада). 2. Бөлүнмән ювашлык билен тутушлыгына херекет этмек, сүйшмек. *Асманың йүзүнде булутлар сүйгүшип йөр.*

СҮЙҖЕМЕК, 1. Сүйжи болуп башламак, сүйжүлиги артмак. *Чайыңа ене бир чемче шекер ат, соң сүйҗесе герек.* 2. *гөч. м.* Гадыр-гымматы артып башламак.

СҮЙҖЕТМЕК, 1. Сүйжи гошмак, сүйжүлигини артдырмак (чай ве ш. м. хакда). 2. *гөч. м.* Гадыр-гымматыны артдырмак. ◇ Агыз сүйжетмек — *сер.* Агыз. *Гызларың агызларыны сүйҗетсең болар, Вүши бег! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СҮЙҖИ, 1. Гант, конфет ве ш. м. өнүмлериң умумы ады. *Акнабат эҗе бир дүвүрҗик сүйҗини агзына салып, кәсесини гөтерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Он ики ящик сүйҗи алдык* («Токмак» журналы). 2. Якымлы тагамы бар болан, тагамлы. *Олар кемсиз бишен иң сүйҗи эриги гөвлейәрлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Ажы я-да шор, якымсыз болмадык. *Республикамыз сүйҗи сув запасларына байдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 4. *гөч. м.* Гөвне яраян, леззет берйән, якымлы, мылайым. *Гөвни сүйҗи ойларда йүвүрйән Айсолтан Бегенҗе назарыны дикди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ажысы болмадыгың сүйҗуси болмаз* (накыл). *Бал сүйҗи, балдан бала сүйҗи* (накыл).

СҮЙҖҮЛИК, 1. Сүйжи тагамлылык. *Сүйҗүлик, ажылык, туршулык үчин айры-айры рецептлериң барлыгына гөз етирмек кын дәлдир* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). 2. *гөч. м.* Леззетлилик, мылайымлык. *Белки, ол хәзир, өзүниң узак гечен ёлларыны, өзүниң дүнйәден дадан ажы ве сүйҗүликлерини ядына дүшүрйәндир* («Совет эдебияты» журналы). 3. *көн. с.* Гелин тоюнда гуда экидилйән сүйжи затлар.

СҮЙКДҮРМЕК, 1. Сүйндүрмек, узалтмак. *Нурҗахан сүйкдүрен сүмегини элине орады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Узалдып гиңден гүррүң этмек. *Сүйкдүрип бейле затлары язып отурманың гереги-де ёкды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

СҮЙКЕЛМЕК, Бир зат икинҗи бир зада сүртүлмек, сыхалмак.

СҮЙКЕМЕК, 1. Бир зады икинҗи бир зада басып ойкамак, сүртмек, сыхамак. 2. Бир зада хапа ёкдурмак, хапа дегирмек.

СҮЙКЕНМЕК, 1. Бир зада япланып ойканмак, сүртенмек. *Готур ат чөпден-чөпе сүйкенип, агачдан-агаҗа ойканып галыберди* («Гөроглы» эпосы). 2. *гөч. м.* Бир хыял билен бирине лак атмак, азар бермек, дегмек.

СҮЙКЕШ: сүйкеш сес *лингв.* — өйкенден гелйән хованың геп органларындан сүртелип чыкмагы билен хасыл болян (с, ф, х, ш ве ш. м.) сеслер.

СҮЙКЕШМЕК, 1. Бири-бириңе дегип сүртүлмек, дегип гечмек. 2. *гөч. м.* Бир хыял билен бирине лак атмак, азар бермек, дегмек.

СҮЙКМЕК, 1. Согуп гитмек, сүйнмек, узамак. *Пә-*

кизе табакларың ичинде чүйше ялы бол суёгун ятырды («Совет эдебияты» журналы). 2. *сан.* и Уялтып чыкмак, согдурылып айдылмак. *Бирден оның галаверча сувун пажжылдысы ве инчеден суёгун чыкып загын гөз эшидилди* («Совет эдебияты» журналы)

СУПМЕК. Бир заты чекип, ежжип суёгурмек, уялтмак. *Олар демир суёгеи бөлөклер экенлер* (Орта асырлар тарыхы). *Атамалык чалып, пышегини суёди* («Совет эдебияты» журналы)

СУПНДУРМЕК. 1. Бир заты чекип, ежжип уялтмак. *Нурмәхәк пышеги ичинде суёндурып, бармакларына товлады* (Б. Кербабаев. Айгытлы адам). 2. Уялдып, согдурып гурлемек, гөллемек. 3. *сан.* м. Ере язмак, ягдурмек. *Тыченкиның отрядың салтамакларың дүче бир көчесине суёндурып салды* (Б. Кербабаев. Айгытлы адам)

СУПНМЕК. I. Чекилип, дартылып бөлөк ядо ичине уялмак. *Гаркайың сакгыжы ренин ялы суёнйар.* 2. Суйнйан ялы чалт хереket этип гитмек. *Айсолтанлар тарапдан мәле машын ер сырып, эмай билен суёнып гелйарды* (Б. Кербабаев. Айсолтан). 3. Уялмалыгына гызарып чтмак, гышармак. *Ол олуның гарашмарап ойрен отлаядакын кроватың үстүнде суёнуп ятырды* («Совет Түркменистанының яллары» журналы). ◇ Сүтүнни суёнмек — *сер.* Сүтүн. *Гөзлейим сөзүмиң суёнмак сайы ок* (А. Гошмудов. Көнедагың этеги)

СУПНМЕК. II. Тогалак болмадык, ушнап, суйри. *Суёнмек гарпалар чакчакланып ятыр* (Б. Кербабаев. Айсолтан). *Гырланың ачуусы суёнмек дессеме бир дене чыкды* («Совет эдебияты» журналы)

СУПР. Дик, чүр, эдил, түбе

СУПРГУНОРТАН [суйргунортан]. Гүнүр түйе гүнортан болан вагты. *Суйргунортан ягыслары көтелеп гелйәнсоңлар, ёлдакы бир көне болдулар* (А. Гошмудов. Мәхри «Зенга»)

СУПРДҮШЕ. Бир заның дешеси, өкарчы, үсти. *Гапак-лар, суйрүчесиниң ичи болмадык бир көне барды* (Г. Гулыев. Көнедагың «Мәрекеси»). *Ики заңы самолет самалёның суйрүчесиндә тизлиги* (Н. Сарыханов. Сайланан «сер»лер).

СУПРГ. I. Суйрә алып гидйән, суйрәйән мал ягдай. *Бир дүе ве көлеклерин суйрүге алып гидйәнлерини гөзлеп* («Совет эдебияты» журналы). *Ол ягдайы ёлдакы гөзлеп, суйрүге алып гидйәнлерини* (СССР тарыхы). 2. *сан.* и Тоглан. *Хемрет, көмек. Гурлуш сер бир шаһа болмак көмек сорамага көмөкче барар* (А. Гошмудов. Көнедагың этеги)

СУПРГЕЛЕМЕК. Бирине суйрә бол... суйрә суйрәп гетирмек. *Ики суйрәни алып гитдилер*

СУПРГЕМЕК. I. Суйрә алып гитмек. ... суйрә суйрәп гитмек. *Ол гапдан гирип суйрә гурлан ве гапдан чыкып суйрә гитди* (А. Гошмудов. Көнедагың этеги). 2. Суйрәге алмак. *Ол гапдан суйрәп гитди* (А. Гошмудов. Мәхри). 3. Гурлуш. Ягыслы суйрәп, атлы көмөкде, ёлы айлаяр. *Гөзлеп суйрәнлер, атлы көмөкде* (Н. Сарыханов. Сайланан «сер»лер). 4. *сан.* и Хемрет этмек, көмек эдилмек. *Гөзлейин.* 5. Бир суйрәнмек, гөзлеп ашмак. *Олар келлемейлик суйрәнып гитмедилер* («Совет эдебияты» журналы)

СУПРЕЛЕМЕК. I. Суйрә этмек, бир тарапа сыгдырып суйрә этмек. *Ол гапда дешеге суйрәнды. Олар ага душмель ок атярлар* (А. Гошмудов. Көнедагың этеги). 2. Уялмак, сомланмак. *Ер, ялңы говурса чемче ялы суйрәнйәнсоң* («Көкмак» журналы)

СУПРЕМЕК. I. Чекип, суйрә алып гитмек, суйрете алмак. *Ягы кан, кара кир ёкар, ягы ядурсы суйрәр!* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сан.* м. Бир ишы бараңда бир тарапмак, ондан-муна чапмак. *Ёлы ёк ялы суйрәнлерин сок, пыста кайсы бердилер* («Совет эдебияты» журналы). 3. *сан.* и. Хемрет этмек, көмек бермек. *Гөзлейин.*

СУПРЕНЖЕН. Ыгы галын, дегы эгрейән, асгы болян. *Гөзе-баша душуп, ишде суйренҗек болуп мек болмаз*

СУПРЕНЖЕНЛИК. Бир мәселәни, ишни ялтал... лык ишлә мәкмелик. *Совет Советлериң Комиучести... тичесы бюрократчылыгың ве кабы... суйренҗекли... дөвлет аппаратының айры-айры... ишлеринде... мәкмелигиң сагламага бөрк гөрүп...* вет Түркменистаны» газети)

СУПРЕНИЖИЛЕР. Үзел Келтежик ...ларының... гарнашларының үстүнде сүйшүп, сувлуп хереket... нурғалы кайвашлар клагы (йыланлар, хажжы... крокодиллер ве ш. ч.). *Ишлемәге гиралар хем суш... суйренҗек кеҗеси көчлер* («Совет Түркменистаны» ...лары» журналы)

СУПРЕНМЕК. I. Ерден сүйшүп хереket этмек, ... шүт йөремек. *Гидре ве хамсылар суйренип чыкып... лак зидек сүрлери ёк эдйәрлер* (Гадымы дүйә... мы). 2. Ишде, окуда ве ш. м. ыза галмак, сүйре... лак этмек. *Ол ягталык эдип, алыдакы ёлда суйре... 3. сан.* м. Бир заның үстүнде узак вагтлап гезмек, ... ве сөзлери болып суйренмек

СУПРЕМЕК. Ерин үстүнден сөкүрип алып ги... мек, тырпыс алдырмак, сүйредип экы дирмек. *Сөкүр... галып, ёлы мәнүрүнің сыгмра. Суйренип атыча, ч... дөнмеди* (Н. Сөкмә, Сайланан «сер»лер).

СУПРЕНМЕК. Сүйемсөг эмгеклетмек

СУПРЕ. Уялдык формасы болан. ...ялалы дал... ...ичинден артыграк болан, сүйнмек. *Сөкүр сүйри ... сөкүр мәкүр көлөрү мәсе мәлек болып зерүнүр дүрд...*

СУПР. I. Аялламак, ёл сүйтемдирмек. Майванла... вагталарын сөкүр, ол ...ларына «мәнүрмә» үчин товуш... дерилдәп чыкып бармалы ...ы сувлыдын. Ак *совет*... суйт бермә мәдүрем. *Сөк мәнүр «ёлдакы ...ы жан»* (Г. Кербабаев. Айвар). *Суйт мәсе, ...мүрте...* ...ларында *Ак ...ларымызы...* ...ларын долд... ...ы (А. Гошмудов. Көнедагың этеги). *Сүйдә... ...ы ...ы, сувлуйдын ...ер* (...ылы). *Гидәнлер одын... ...ы, ...ы...* ...ы (...ылы). 2. Кәбир ...ымлыклер... ...ы ...ы... ...ы... ...ы...

...рын *идедилишлерини говуландырмак аркалы газанмак* (*«Совет Түркменистаны»* газети).

СҮЙТЛҮПЕЧЕК, *бот.* Елнанда балдагындан сүйт ...ак шире чыкян, чырмашян от.

СҮЙТСУЗ, 1. Сүйт гуюлмадык, сүйт гошулмадык. 2. ...йди аз берйән, сүйтли дәл (мал хакында). *Сүйтсуз ...гыр.* ◇ *Сүйтсуз мәлемек — сер. Мәлемек.*

СҮЙТСУЗЛЫК, Сүйди азлык, аз сүйт берижилик.

СҮЙТХОР [сүйтхо:р], Көне (феодализм, буржуаз) ...мгытда: хетденаша артык проценти билен алмак ...ан карз пул берйән бай, гөтеримине пул берйән, пейхор. *Сүйтхор адамыны халк ит өленден говы гөрмез* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сүйтхорың өйүни ...тхор йыкар* (накыл).

СҮЙТХОРЛЫК [сүйтхо:рлык], Сүйтхорың кәри, ягны *Сүйтхорлыкда ол мелгуна тай ёкды* (*«Совет ...ебиятыэ журналы*)

СҮЙТХОРЧЫЛЫК [сүйтхо:рчылык], *сер.* Сүйтхор...ук. *Шәхерлерде сүйтхорчылык өсүпдир, ондан шәхер ...тының ашакы гатлаклары, ылайта-да хүкәрментлер ...йчи хорланыпдырлар* (СССР тарыхы).

СҮЙТЧИ, *гепл. д.* Сүйт сатян адам. *Сүйтчи хер гүн ...ден гелип гидерди.*

СҮЙТЧУЛЫК, Оба хожалыгының сүйт өндүрмек бимешгул болян пудагы. *Бизи болса интенсив малрчылык ве хусусан-да хут сүйтчулык малдарчылыгы ...ыклandыряр* (В. И. Ленин, Эсерлер).

СҮЙҮЛМЕК, Чекилип, енжилип узалдылмак. *Булар ...станың сүйүлйән еринде, эгрилйән еринде, докалян ...ринде ишлешип, шиде тәзе үстүнлик газанярлар* (А. ...рдыев, Сайланан эсерлер)

СҮЙҮМ Өсүмликлерден, жандарларың йүңүнден ...ылян йүплүк гөрнүшли сүйүлйән әйүм. *Адамлар чы...клардан ве самыдан себет өрмеклиден дүзде бит...ән өсүмликлериң сүйүмлерини өрмәге гечипдирлер* (СССР тарыхы). *Шол сары япракларың арасына гачан ...ында бир пагта сүйүми, дерс арасына дүшен дүр дәне ялы гөзгыны булдуяярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СҮЙҮМЛИ Оңат сүйүми болан, говы сүйүлйән. *Биз...ң колхозымыз бу йыл дөвлете хер гектардан 35 центнерден сүйүмли совет пагтасыны бермек угрунда гөшйәр* (Б. Пүрлиев, Илгыжын гүн).

СҮЙҮМЛИЛИК, Сүйүлмек укыбы болмаклык.

СҮЙҮШМЕК, Сүймәге көмек этмек, көмеклешмек.

СҮЙШЕНЕКЛЕМЕК, Ювашлык билен бир тарапа ...шмек, херекет этмек. *Мен сүйшенеклән гача етдим* (*Совет Түркменистаны»* газети). *Айҗан эҗе чоммаң отуран ерinden Айтгула тарап сүйшенекледи* (Н. Ю...мма, Тайлак хыззын).

СҮЙШМЕК, *г.*, Ювашлык билен бир тарапа херекет ...мек, гозганмак. *Узын конвейер эмай билен сүйшуп ...яр* (*«Совет Түркменистаны»* газети). *Бу ики арадан ...шүп гечмек мүмкин дәлди* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

СҮЙШМЕК II, Артып галмак, харчланман галмак, ...гытлылыкдан галмак. *Гайнан сувумыз сүйшсе, сиде бир чәйнек берерис!*

СҮЙШУК Артып галан, харчланман галан, артык. *...ихоне: оңат тарапа үйтгетмек үчин сүйшук пул сеиделяри герекдир, бу дайханларың болса, хатда азык ...шиделери-де ёк* (В. И. Ленин, Эсерлер).

СҮЙШҮРИЛИТГИ, Сүйшурилип гойлан, артдырылып ...ырылан, тыгшытланан зат.

СҮЙШҮРИШМЕК, Сүйшүрмәге көмеклешмек, гознмак.

СҮЙШҮРМЕК I, Ювашлык билен бир тарапа херетдирмек, бир ерден икинжи бир ере гечирмек, ...деп гозгамак. *Ол өз отургыҗыны оңа бажан голайрак сүйшүрди* (*«Совет эдебияты»* журналы). *Ол кендиригини чалчаның үстүне сүйшүрип, Аннала яссык оклады* (*«Совет Түркменистанының аяллары»* журналы).

СҮЙШҮРМЕК II, Артдырып галдырмак, харчламан галдырмак, тыгшытламак. *Мени сөйсең сен фронта көмек эт, Артдыр, сүйшүр хөкүмете галла сат* (*«Совет эдебияты»* журналы).

СҮЙШҮРТМЕК I, Ювашлык билен бир тарапа херекет этдиртмек, ериден гозгатмак.

СҮЙШҮРТМЕК II, Артдырдып галдыртмак, харчлатман гойдурмак, тыгшытлатдырмак.

СҮЙШҮШМЕК, Бир тарапа херекет эдишмек, ериден гозганышмак. *Илки башда хер тарапдан сүйшүшип гелен танклар, инди команда боюнча ики хатара дүзүлмәге дурдулар* (*«Совет эдебияты»* журналы). *Олар бир ерде дурман, өз акымы билен бири-бириниң ызындан сүйшүшип барярлар* (*«Токмак»* журналы).

СҮЛГҮН, *зоол.* Товуклар машгаласындан болан мейдан гушы, ябантовук. *Гезишип йөрән сүлгүнлери гөрҗек болуп гамышларың арасына эглип, гөзүни йити-йити гездирйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СҮЛЕ, Иймлик ве ярмалык үчин экилйән дәнели язлык экини. *Мен оны говрулан сүле билен бакярдым* (*«Совет эдебияты»* журналы). ◇ *Сүлә гелмек* — делиле гелмек, гаралашмак.

СҮЛЕКЕЙ, Адамың ве хайваның агыз бошлугында эмеле гелйән сувуклык. *Эриклериниң сүлекейлерини саллашып дурярлар* (*«Токмак»* журналы).

СҮЛЛЕРИЛМЕК, 1. Сувсузлык я-да ыссы зерарлы өсүмликлериң терлиги гачып уграмак. 2. *гөч. м.* Гүйчден, ысгындан гачмак, кувватсызланмак. 3. *гөч. м.* Эмелсиз гөрүнмек, говшак болмак.

СҮЛЛЕРИШМЕК, 1. Сувсузлык я-да ыссы зерарлы өсүмликлериң терлиги гачышмак, башлары салланышмак. *Боз мейданы безән гөк отларың йүзи бираз сүллеришипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гүйчден гачышмак, кувватсызлашмак, говшашмак.

СҮЛЛЕРМЕК, 1. Сувсузлык я-да ыссы зерарлы өсүмликлериң терлиги гачмак, терлиги гачып, башы салланмак. *Багың ашагындакы гөк отларың сүллерәнине гөзи дүшенде болса оя чүмди* (*«Совет эдебияты»* журналы). 2. *гөч. м.* Гүйчден гачмак, кувватсызланмак. *Эгинлери сүллерип ашак көкүпдир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СҮЛЛЕРТМЕК, 1. Сувсузлык я-да ыссы зерарлы өсүмликлериң терлигини гачырмак, башларыны саллатмак. 2. *гөч. м.* Гүйчден гачырмак, ысгындан дүшүрмек, говшак этмек.

СҮЛЛҮМБАЙ [сүллүмба:й]: *сүллүмбай болмак* — 1) ягша я-да сува эзилмек. *Оны сува басып сүллүмбай эденимизде хем сесини чыкармады* (Н. Помма, Тайлак хыззын); 2) агыр иш ве ш. м. зерарлы дерләп өл-мыжжык болмак.

СҮЛМҮРЕМЕК, Йүзүни ашак тутуп, кән геплемән отурмак дәби, өзүни алып бармагың бир манерасы. *Мен гелин болуп сүлмүрәп отурмак, гелен гүнүмден башлап халы йүвүртдим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СҮЛМҮРЕТМЕК, Кән геплетмән, йүзүни ашак тутдурып отуртмак.

СҮЛМҮРЕШМЕК, Кән геплемән, ашак середишип отурмак. *Хатар-хатар отыр гызлар дүзүлшип, Халы читйәр, сүлмүрешип, сүзүлшип* (*«Совет эдебияты»* журналы).

СҮЛПЕРМЕК, Гейлен узын, гиң эгин-эшик ерден сүйренмек. *Онуң эгнинде элмыдама якасы пышдыл якалы, дызына етип дуран ак көйнеги билен гиң сүлперип*

дуран ак балагы барды (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СҮЛПҮЛДЕМЕК, Узын гейим гейип, сүйрәп йөрмек, саллам-сажак гейинмек. *«Токмак» дост, бу балаклы товук ялы ала доплы, сүлпүлдәп барян пыяданы танарымы!* («Токмак» журналы).

СҮЛПҮЛДЕТМЕК, Узын, гиң гейим гейип, ерден сүйрәп йөрмек.

СҮЛПҮЛДЕШМЕК, Узын гейим гейип, ерден сүйрешип йөрмек. *Олар сыйларыны сүйрешип, сүлпүлдешип йөрлер* («Токмак» журналы).

СҮЛСАТ [сүлса:т], *көн. с.* Гошун, гошуна герекли ок-яраг, иймит. *Көнелер өзлериниң асырлык сүлсатларыны өзлери билен алып өтегидйән болсалар, тербиечилик ишиң ончаклы көп болмазды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

СҮЛҮК, Япышан хайванларыныңганыны соруп яшаян сүйжи сув гурчугы.

СҮЛЧИ, *юр.* Деслапкы дерҗев ишини гечирйән прокуратура ишгәри. *Харбы сөвеш судуның сүлчүси Эзиз сорага чагырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хениз көп гүн хем гечмәнди, бу ише дерҗемәге йөрите сүлчи гелди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СҮЛЧҮЛИК, Сүлчиниң кәри, везипеси. *Ол прокуратурада сүлчүлик ишинде ишлейәр.*

СҮМГҮРИНМЕК, Сүмгүрип бурнуны арассаламак. *Дурды сүмгуринди-де чекгелерини сүпүришдирди* («Колхоз гүнлери»).

СҮМГҮРМЕК, Бурнундан батлы дем гойбермек аркалы бурнуны арассаламак, бурнуң сүмүгини айырмак.

СҮМДҮРМЕК, 1. Дешикден, сүмелгеден ве ш. м. ерден гечирмек. 2. *гөч. м.* Совук яраг сокмак. *Гончар оларың үстүне окдурылып, онуң бөврүнден гылыч сүмдүрди* («Совет эдебияты» журналы).

СҮМЕК, Эгирмек үчин даракдан гечирилен йүңүң, пагтаның ве ш. м. сүйүми. *Нуржахан сүйкүрен сүмегини элине орады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң чаласын эллери сүмек ялы пагталары машын ялы өзүне чекйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

СҮМЕЛГЕ, 1. Сүмүп гечилйән дешик я-да аралык. *Ол дивардан сүмелге ачды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. *гөч. м.* Угурсуз яшайыш жайы, өй, жай. *Мениң машгалама сүмелге герек, нәтсемкәм? — дийди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бир сүмелге салмага Көмеклешди гарып ил* (А. Кекилов, Чопан ве патыша).

СҮММЕ: с ү м м е т о к а й — гечип болмаян гүр токай. *Кемсиз яраглапан бир нәче йигитлер кичиҗик топар болуп, сүмме токайың этегине етип барярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СҮММЕК, 1. Сүмелгеден гечмек, дешикден я-да бир аралыкдан япырылып, сүйшүп гечмек. *Шол вагтда вагоның ашагындан сумуп гечен бир говрә гөзи дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Бир ере барып гирмек, сокулмак, ерлешмек. *Ол бир мейдан йәрәнден соң, гүр токая сүмди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Сүмен экен ол бир ёлбашчы ише* («Токмак» журналы).

СҮММҮЛ I, *бот.* Дәнели экинлериң бой алып баша дурмазының өң янындакы гөрнүши. *Сыпап бахарың еллери, Етишдирди сүммүллери* («Совет Түркменистаны» газети).

СҮММҮЛ II, Гавун-гарпызың бишендигини я-да чигдигини билмек үчин онуң бир гапдалындан дешилип алынян бөлеги. *Гарпызың бир еринден сүммүл алмасаң, я ики ярмасаң, онуң ичиниң гызылдыгыны, сарыдыгыны дашындан сайгармак мүмкин дәл* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

СҮММҮЛЛЕМЕК, Сүммүл алып гөрмек.

СҮМРЕ: с ү м р е г е й м е к — баша гейилйән гейими гаты чүмре басып геймек. *Ол телпегини сүмре йипдир.*

СҮМСҮК, Хемише бир зат хантама болуп сүмсүп ысырганып йөрен.

СҮМСҮКЛИК, Хемише бир зат хантама болуп меклик, ысырганып, сүмсүнип йөрмеклик, сүмсүгин дайы.

СҮМСҮЛЕ, Гелин-гызларың бөрүклерине, тахяла на дакынян шелпели безег шайы. *Бөрүгиниң этегин ки сүмсүлелер ики бака ыранышып, чала шыңңырд* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СҮМСҮНДИРМЕК, Бир зат агтардып, гөзледип дүрмек.

СҮМСҮНИШМЕК, 1. Ысырганышып йөрмек, бир гөзлешип йөрмек (ит, шагал ве ш. м. хайванлар да). *Итлер көлеге арап, ондан-оңа сумсунишип бай ярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Б зат агтарышып, пейда гөзлешип йөрмек.

СҮМСҮНМЕК, 1. Ысырганып йөрмек, бир зат лән йөрмек (ит, шагал ве ш. м. хайванлар барад *Йылдыз ягтысына кә ерде сумсунып йөрен тилки сүмекли гуйругы сайгарылярды* (Б. Кербабаев, Айгы лы әдим). 2. *гөч. м.* Бир зат гөзләп, агтарып йөр (адам барада).

СҮМУК, Бурундан акян шепбешик сувуклык. *Анна лы сүмүгини чекип, йүзүни саллап, йыгымчылар өңүнден гечип, гайра четдәки пагта йыгнларың яны барярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СҮМҮКЛИ, Бурнуның сүмүгини акдырып йөрен, мүгини саклап билмейән, өзүни оңармаян.

СҮМҮЛМЕК, 1. Сүмелгеден, дешикден япырыл йыгрылып гечмек. *Биз сүмелгеден сүмлүп гечдик.* Бир ере барып гирмек, сокулмак, аралашмак. *Мен көп риниң ашагына сүмүлдим* («Совет эдебияты» журна лы). *Мен онуң гөзүне гөрнениме өкүнип, көплуге сүм лүп гитмекчи болдум* («Токмак» журналы).

СҮМҮРМЕК I, Бир бада ийип-ичип гутармак, тама ламак. *Бир кәсе сүйди сумурди.*

СҮМҮРМЕК II, Келлә гейилйән гейими ашак чү рүп геймек. *Ол өзүни танатмажак болуп, телпеги ашак сумурди.*

СҮНҖҮЛМЕК, *сер.* С а н ж ы л м а к. *Тикен сүнҗү мек. Инҗе сүнҗүлмек.*

СҮННЕТ, *дини.* 1. Дини када, дәп. 2. Кәбир халкл рың огул чагаларының эркеклик органының пурчугини ужуны кесип айырмаклык дәби.

СҮННЕТЛЕМЕК, *дини.* Огул чаганың эркеклик орг нының пурчугиниң ужундан кесип айырмак, сүннет э мек.

СҮННЕТЛЕНМЕК, *дини.* Огул чаганың эркеклик о ганының пурчугиниң ужундан кесилип айрылмак, сү нете ятырылмак, сүннет эдилмек.

СҮННИ, Мусулманларың бир мезхеби.

СҮҢК, 1. *анат.* Адам, хайван беденииң айры-айр скелет бөлеклери. *Адам гөрнүшли маймынларда йүз сүңклери адамыңка гаранда гүйчлүрәк өсендир* («С вет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Беден, гөвр *Ишде беркән сүңкуң, тежрибеде бишен элиң хүнә бап-башгадыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. *гөч. м.* А рык, хор. ◇ С ү ң к б а ш ы и р и — сүнки ири, сү лек, даяв (адам барада). *Ол эли бердашлы, сүңк баш ири, даяв адамды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). С ү н к ү н и с а н а б е р м е к — өрән аррык болмак, х дүшмек. Э т д е н г е ч и п с ү ң к е о р н а м а к — с Эт.

СҮҢКЛЕК, Сүнки ири, даяв. *Ол сүңклек, гараяг бурунлак бир огланды* (А. Дурдыев, Сайланан эсе лер).

СҮҢКЛИ, Сүнки көп болан. *Сүңкли эт.*

СҮҢКСҮЗ, 1. Сүңки болмадык. *Сүңксүз балык.* 2. *м.* Өрән говы хәсиетли, мылайым гылыклы, юмшак. *Ғәймәге хем яман йигит дәл, сүңксүз йигит* («Ток» журналы)

СҮҢҢИ: 1) сүңңи говшак — өзүнде бир хили шаклык дуймак. *Алтының Аннагула гөзи дүшенден сүңңи говшады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) сүңңи еңил — өрән ыкжам, догумлы, чаласын хет эдйән (адам хакда); 3) сүңңи сагат — саг беденли, жаны саг. *Алты саны чаганың энеси болда, онуң сүңңи сагатды* (Н. Помма, Тайлак хыззын); сүңңүңи тутуп билмезлик — гахардан, кудан ве ш. м. яна өзүни асуда саклап билмезлик. *Ғык өз сүңңүни тутуп билмейән ялы сызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим); 5) сүңңүң агармак — ап, эзъет, хорлук гөрмек.

СҮПЛЕМЕ. *сер.* Сүплүк.

СҮПЛЕМЕК, Сырып-сүпүрип бир ере үйшүрмек, ламак. 2. *гөч. м.* Небсевүрлик билен ийимек, сырып-пүрип ийимек. *Дик дуран ериндэн додаклары билен сүплэп, нахарыны гутарып барярды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

СҮПЛЕНМЕК, Сырылып бир ере үйшүрилмек, планмак. 2. *гөч. м.* Небсевүрлик билен ийилмек, сырылып-сүпүрилип ийилмек (нахар хакда). 3. *гөч. м.* ере дегип дуран узын болмак, ерден сүйренмек (гейим хакда)

СҮПЛЕШМЕК, Сырып-сүпүрип топлашмага көмекшмек. *Сүплүк сүплешмек.*

СҮПЛҮК, Сүпүрилип топланан, йыгналан чөп-чалам, п-чалам галындысы, сүплеме. *Онуң аялы дашарда йдыра одун элтжек болуп, сүплүклери сырышдырып ёрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СҮПҮДИК, Өзүни оңарман сөллерип йөрен, үст-баш йыртык-йирик, элешан.

СҮПҮК, *сер.* Сүпүдик. *Гандым аганың оглы Гурт сүпүк тиръеккешди.*

СҮПҮРГИ, *сер.* Субсе. *Гап-чанаклар, дүртгүчлер, чаклар, сүпүргичлер ерли-еринде* («Совет эдебияты» журналы).

СҮПҮРИЛМЕК, 1. Сүбсе билен арассаланмак, сырылмак. *Ховлының ичи сувлангы, тәмиз сүпүрилгиди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Сырылып, сүртүлип айрылмак, арассаланмак. *Айнаның өзи сүпүрилди.* 3. *гөч. м.* Арадан чыкарылып ковулмак. *Ак патышаның галындысы сүпүрилип зыңылмага башланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СҮПҮРИНИБЕРМЕК, Сүпүринип башламак, сүпүргинегини довам этмек.

СҮПҮРИНМЕК, Сүпүрип арассаланмак, тәмизленмек. *Ол деррев йүзүни сабынлап ювуп, оңатжа сүпүринди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СҮПҮРИШМЕК, Сүпүрмәге көмеклешмек, арассалашмак, тәмизлешмек, сырышмак. *Ховлы сүпүришмек.*

СҮПҮРМЕК, Өйи, дүшеги ве ш. м. сүбсе билен арассаламак, тәмизлемек. *Онсуз хем арасса ховлыны халас билен сүпүрмәге башлады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир зады сырып айырмак, арассаламак. *Гурсолтан башындакы яглыгы билен гөзүниң яшыны сүпүрди. Гейимчилер тикин машынларыны сүпүрйәрлер ягларлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. *гөч. м.* Арадан чыкарып айырмак, ковмак. *Октябрың жошуп гелен дерясы Сүпүрди арадан ол гудузлары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

СҮПҮРТМЕК, 1. Өйи, дүшеги ве ш. м. сүбсе билен арассалатмак, тәмизлетмек. *Мыхманлар гелмәнкә, өйи сүпүртмек герек.* 2. Бир зады сырып айыртмак, арассалатмак.

СҮРБЕ-СҮР, Ызы билен, ызысүре. *Онуң ызы билен сүрбе-сүр гелин хем чыкды* (А. Говшудов, Эсерлер).

СҮРГИ, Ичи гечирип арассаламак үчин уланылян дерман.

СҮРГҮН, Туссаг эдиленлери узак ерлере иберип, жеза бермегиң бир гөрнүши. *Свердлова сүргүнден гачмаклык 1912-нжи йылда башартды* («Совет Түркменистаны» газети).

СҮРГҮЧ, Эредилип үстүнден демир печать басып беркитмек үчин уланылян, реңкли, шепбик писинт мадда. *Ишиги мөхүрлемек үчин сүргүч тайярлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СҮРГҮЧЛЕМЕК, Сүргүч билен мөхүрлемек.

СҮРГҮЧЛЕНМЕК, Сүргүч билен мөхүрленмек.

СҮРГҮЧЛЕТМЕК, Сүргүч билен мөхүрлетмек.

СҮРДҮРМЕК, 1. Йөретдирип херекете гетиртмек (улаг хакда). *Хас бетер хем Келев машыны рулундан ялышып, Мөжеге машыны сүрдүрмеди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 2. Бир угра херекет этдирмек, йөретдирмек. *Маллары отлуга сүрдүрди.* 3. Итип сүйшүртмек. *Киршене булашып ятыр ол ине, Мерет ок сүрдүрди түпеңе ене* («Совет эдебияты» журналы). 4. Экмек үчин топрагың ёкаркы гатлагыны азаш ве ш. м. билен агдартмак. *Ер сүрдүрмек.*

СҮРЕКЧИ, Кирейине мал сүрүп әкидйән адам.

СҮРЕКЧИЛИК, Сүрекчиниң кәри, ягдайы.

СҮРЕН, 1. Тилки, шагал ве ш. м. хайванларың ер газып яшаян гиң хини. *Керпенлер хем халкы гулпы дөвүк күйзелерини тилкиниң сүренинің агзында ташлап гиденлер* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 2. *гөч. м.* Жай, өй, гирелге. *Немецлерің босгунлары гирере сүрен тапман, әбиртде-зибирт болуп, топ окларының астында мыңжыраярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бизиңем шуның ялжак сүрен эдинмегимиз герек* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СҮРИ, 1. Биле гезйән бир меңзеш хайванларың топары. *Олар сүри болуп гезйәрлер, отлаян вагтларында хемише гезегине бири гаравулчылык чекйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сүрүден айрылан гойчы гурт гапар* (накыл). 2. *гөч. м.* Үйшмек, топлум, топар. *Бир нәче ерден миномётларың сүрүси бирден гүммүрдейәрлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СҮРИ-СҮРИ, 1. Бир нәче сүри. *Уммасыз гиң өрүлерде сүри-сүри гоюнларымыз, сыгырларымыз ве бедев атларымызың сүрүлери бакыляр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Топар-топар, үйшмек-үйшмек, топлум-топлум. *Самолётлар гурлэп галып, Гөкде сүри-сүри учяр* (Р. Сейидов, Эсерлер).

СҮРЛЕНИШМЕК, Сүри-сүри болуп йөрмек, топар-топар болуп йөрмек, бир ере үйшмек. *Хер бири гүйз гойберлен токлы ялы газлар сүрленишип гезер йөреди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Адамлар сүрленишип барярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

СҮРЛЕНМЕК, Бир ере үйшмек, топланмак, топар болуп үйшмек.

СҮРМЕ, Сачы, кирпиги ве ш. м. гаралтмак үчин уланылян бояг. *Гөзуң гызыл болса, сүрме билен гызлэп билмерсиң* (Н. Помма, Эгри эйикмез). ◇ Сүрме чекмек — сүрме чалып эваданланмак, сүрме чалмак. Гөзе сүрме этмек — *сер.* Гөз. *Дөвлет үчин, халк үчин алада эден адамың аягының тозуны гөзүңе сүрме этсең аздыр* (Мыралы).

СҮРМЕК, 1. Йөредип херекете гетирмек (улаг, машын хакда). *Велосипед сүрмек.* 2. Бир угра херекет этдирмек, йөретмек. *Булар маллары гаты гозы бакардылар, киреде отлук ер болса шол ерик сүрүп экидердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ориз маллары отлуга сүрди.* 3. Итип ерине элтмек, итип сүйшүрмек. *Ол түпеңине икинжи гезек ок сүренде, Келхан онуң*

гошарындан тутды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Экмек үчин топрагың ёкаркы гатлагыны азал ве ш. м. билен агдармак. *Сиз эртир сүрмесеңиз, галанжа ериңиз тапдан чыкар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Тарп хем-де боз ерлери сүрмек ве өзлешдирмек барадакы план хас артды* («Совет Түркменистаны» газети). 5. Йүзүни сүртмек, дегип юкалтмак. *Эллериниң аясыны галтагың сапы сүруп, авушадып алып барярды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Агалык сүрмек — *сер.* Хөкүм сүрмек. *Эмма агалык сүрйән топарлар социал гөреши дурли ёллар билен тирелер арасындакы гөреше совмак ислейәрдилер* («Мугаллымлар газети»). Дөви сүрмек — *сер.* Дөв II. *Гурт гартың шәрикдеши-де ёкды, зады-да ёкды, ол пуллар дөвүниң сүрен гиҗеси утан пулуды* («Совет эдебияты» журналы). Өмүр сүрмек — *сер.* Өмүр. *Өмүр сүрерин дийсең, батыр бол-да гел!* (М. Горький, Эсерлер). Өңе сүрмек — *сер.* Өң. *Патышаның бет ишине протест билдирип, ишчилериң иш ташламадык ве сыясы талаплары өңе сүрмедик хич бир шәхери галмады* («Совет Түркменистаны» газети). Угруна сүрмек — *сер.* Угур. *Хошгелди хем разычылык билдирип, оның угруна сүрди* («Совет эдебияты» журналы). Хөкүм сүрмек — *сер.* Хөкүм. *Жайың ичинде тукат үмсүмлик хөкүм сүрйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Төверекде гызгалаңлы херекет хөкүм сүрйәр* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

СҮРМЕКИ, Сүрлүп жоясыз экилйән бакжа экини (әсасан гавун, гарпыз хакда). *Артык ондан соң сүрмекиниң ичине гирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СҮРМЕЛЕМЕК, Сүрме билен боямак, сүрме чалмак.

СҮРМЕЛЕНМЕК, Сүрме билен боялмак, сүрме чалынмак.

СҮРМЕЛЕТМЕК, Сүрме билен боятмак, сүрме чалдырмак.

СҮРПЕК, Дашракдан ченәп, дикилги ашыклары урмак үчин уланылян тегелек йүлмек даш я гуршун. *Огланҗыгың сүрпек зыңмага өкделигинден башга гөркезер ялы зады ёкды* («Мыдам тайяр» газети). *Мениң сүрпегими тапып бер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

СҮРПЕЛМЕК, Ере дегип йүлменмек.

СҮРПЕМЕК, Ерден довамлы сүйремек, ере дегип йүлмемек. *Пөкген агыр әдигини ере сүрпәп, ызына доланды* («Совет эдебияты» журналы).

СҮРПЕНМЕК, Ерден сүйренип дурмак, узын болмак. *Шахаларың ере сүрпенйән пүрлери экин мейданларына салланыпдыр* (Н. Жумаев, Ак дерек).

СҮРПЕНЧЕК, Сүрчек зат, тыпанчак ер.

СҮРПЕНЧЕКЛИК, Сүрчеклик, тыпанчаклык.

СҮРТДҮРМЕК, 1. Бир зада сүйкедип чалдырмак. 2. Бир задың гапдалыны икинжи бир зада дегрип сыдыртдырмак, гаршы-гаршы сүртәп ийдирмек, ёндурмак. 3. Якдырмак, чакдырмак. *Күкүрт сүртдүрмек.*

СҮРТЕЧ, Гап-чанак ювланда сүртүп арассаламак үчин уланылян мочалка бөлеги я-да сүйүми. *Газаны сүртеч билен ювсаң арасса боляр.*

СҮРТМЕК, 1. Бир зада сүйкәп чалмак. 2. Бир зады икинжи бир зада дегрип, ойкап сүйкемек. 3. *гөч. м.* Якмак, чакмак. *Күкүрт сүртмек.* ◇ Гара сүртмек — *сер.* Гара. Йүзүне гара сүртмек — *сер.* Йүз I.

СҮРТҮЛМЕК, 1. Бир зада сүйкелип чалынмак. *Бир нәче гезек сүртүлип арассаланан гейими эсгини гайтадан өлләп дурмак билен бир нәче гезек үтүклемели* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бир зат икинжи бир зада дегип йүзи сыпырылмак, йүзи юкалмак, ойкалмак. *Габарчыклар элиң аясының физики иш вагтында хас көп сүртүлмеклиге дучар болян ерлеринде эмеле гелйәрлер* (А. Н. Кабанов, Адам анатомиясы ве физиологиясы).

СҮРҮЛМЕК, 1. Йөредилип херекәте гетирилмек (улаг хакда). 2. Бир ерде херекет этдирилмек, йөредилмек, ковлуп экидилмек. *Сергент баханалык билен чарларың маллары топланып сүрүлүпдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Итилип ерине элтилмек, итирилмек, шүрилмек. 4. Экмек үчин топрагың [illegible] ве ш. м. билен агдарылмак. 5. Сүртүлип айрылмак, йок сүртүлмек. *Бир ирде тонус мәҗеси [illegible] өдүниң гапсыкда инсизге йүзи сүрүлип халыкларың үстүнде сүйкүп ятырды* («Совет эдебияты» журналы).

СҮРҮМ, Экмек үчин топрагы сүрмек, [illegible] ерини ишләп бежериш иши, дөври. *Илки билен [illegible] экиләҗек ерлериң әхли мейданында эсасы сүрүм дөвүрини гечирмек зерур* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Биз ир биленҗик тохтар [illegible] сүрүм дык* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Бабек [illegible]).

СҮРҮМЧИ, Ер сүрйән адам. *Сүрүмчилер [illegible] дылар.*

СҮРҮНМЕК, 1. Бирине, бир ере тарап [illegible] рекет этмек, хүҗүм этмек. *Сүрнүп гелйән [illegible] датларының хатары барка [illegible]* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бирине хайбат атмак, [illegible] мек, бириниң үстүне чөвжемек. *Мәлле Хошлы элинда ялаңач гамасыны ялпылдадып, Вепаның үстүне [illegible] йәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

СҮРҮШМЕК, 1. Топрагың ёкаркы гатлагыны [illegible] ш. м. билен сүрмәге көмеклешмек. 2. Сүрмәге көмеклешмек, ковушмак (мал хакда). *Ол эртириң өзүнде машгалласыны бизиңкилер билен уградып, өзи хем малары сүрүшҗек* («Совет эдебияты» журналы). 3. Тайып гитмек, тыпмак. *Ат сүрҗек болуп, бирден ёлда сүрүшүп ашырылып гидәйме!* («Совет эдебияты» журналы).

СҮРЧЕК, Үстүне ыгал ягып тыпанчак болан [illegible] ер. *Ер доңансоң, ёллар сүрчек болупдыр.*

СҮРЧЕКЛИК, Сүрчек болмаклык, сүрчеклигиң [illegible] дайы.

СҮСДҮРМЕК, 1. Шахы, келлеси билен [illegible] урдурмак. 2. Элтип, барып бир зада урдурмак.

СҮСЕК, Сүсмәге эндик эден, сүсүп йөрен. *Сүсек [illegible] гыр.*

СҮСЕКЛИК, Сүсмеги эндик эденлик (мал хакында).

СҮСМЕК, 1. Шахы, келлеси билен батлы [illegible] келлеси билен урмак. *Сүсүп тасдан [illegible] ды, Саганҗа сүйдүни ере гарыпды* («Токмак» [illegible] лы). 2. Барып бир зада урмак. [illegible] пында гуралан чоюк печиң турбаларыны [illegible] хем печиң үстүне йүзин йыкылыпды (А. [illegible] Көпетдагың этегинде).

СҮСНЕМЕК, 1. Бир ере уруп гирмек, сүмлүк [illegible] мак. 2. *гөч. м.* Бир тарапа узалып гитмек, [illegible] мек, сокулмак. *Гум депелери-де кенара тарап [illegible] тер сүсңән гирйәрдилер* («Совет эдебияты» [illegible]).

СҮСНЕТМЕК, Бир ере батлы гиризмек, элтип [illegible] билен урдурмак. *Ол өзүниң танкыны душманың [illegible] кының гаршысына гөнүкдирип, оны өз тачкына [illegible] ди* («Совет Түркменистаны» газети).

СҮССЕНЕКЛЕМЕК, Бүдрәп йөремек, бүдрәп, [illegible] реклап гитмек. *Шол вагт сүссенеклән гелен [illegible] эҗеси хоркулдап аглады* (Б. Кербабаев, [illegible] әдим).

СҮССЕНЕКЛЕТМЕК, 1. Бүдретмек, бүдредип йөретмек, энтиреклетмек. 2. Бириниң ызындан итип, [illegible] зор билен алып гитмек.

СҮССЕНЕКЛЕШМЕК, Бүдрешип йөремек, [illegible] лешмек. *Узын гүн санчастда сүссенеклешип йөрлер* [illegible] *ры* («Совет эдебияты» журналы).

СУССУРИЛМЕК, 1. Бир ере салынмак, дыкылмак, сокулмак, гизленмек. *Ене-де шол кудэ берекелла, бадымыз шоңа суссурилдик* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Бирине бир зат «совгат» хөкмүнде гизлин берилмек, пара берилмек.

СУССУРМЕК, 1. Бир ере салмак, сокмак, дыкмак, гизлемек. 2. Бирини я-да бир зады бир ере салмак, гизлемек, ерлешдирмек. *Ашыр, Агсак мүрзәниң күйки агырнысына түпең тейини гондурып, оны гызыл вагона суссурен сен дийәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Аңырракда болса янан вагонлар, рельсден чыкып, бурлуны ере суссурип ятан паровозлар, цистерналар гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Бирине бир зады «совгат» хөкмүнде гизлин бермек, пара бермек. *Жуда хат бермежек болса, аз-овлак суссургил!* (Н. Поммa, Тайлак хыззын).

СУСУШМЕК, 1. Бири-бирини сүсмек. *Көчелериң үстүнде гөлеҗиклер, күрреҗиклер дүкүрдешип я овлакларда суссушып, тозан турзушып йөрдүлер* (Х. Ысмайлов, Повестлер). 2. *гөч. м.* Ики тараплайын чакнышмак (адам ве ш. м. хакында).

СҮТЕМ, Зулум, жебир, хорлук. *Түркмен халкы дүрли ханларың, феодалларың сүтемлерине, талаңларына сезевар болупды.*

СҮТЕМКЕШ, Сүтем, жебир, зулум эдиҗи, залым. *Инди хич вагт чекилмез, ол сүтемкешлер сөзи, Октябрдан ачылды, ишчи-дайханың гөзи* (Ата Салых, Сайланан эсерлер)

СҮТЕМЛИ, Сүтем берйән, агыр хорлуклы, жебирли. *Ол сүтемли дурмуш гелмезе гитди* («Совет эдебияты» журналы).

СҮТЕМЛИК, Сүтем бериҗилик, зулум эдиҗилик, жебирлилик. *Гүнәкәрлер эҗирли сүтемликлере сезевар эдилипдирлер* (СССР тарыхы).

СҮТҮК, Кәбир хайваның чөпүриниң дүйбүнде, гушуң елегиниң дүйбүнде эмеле гелйән мымыжак, юмшажык йүң я-да елек. *Эгни гөк чәкменли, били сүтүк гушаклы, башы гоңур силкме телпеклиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СҮТҮН, Жая ве ш. м. сөег үчин эдилйән дик дирек. *Муңа Түркмен дөвлет опера ве балет театрының ховлусының сүтүнлери шаятдыр* («Токмак» журналы).

◇ Сүтүниң сүйнмек — ченденаша ядамак, халыс болмак. *Ер газдым, сүтүним хем сүйнди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СФЕРО'ИД, *мат.* Епбешик шар гөрнүшли геометрик шекил.

СХЕ'МА, Бир задың гурлушыны гөркезйән чызгы. *Бу машынлары өвренмек үчин окув китабы я-да схемалар бармы?* («Совет эдебияты» журналы).

СХЕМАТИК, Схема гөрнүшинде, схема салнан. *Самолётың схематик модели асманда гайырды* («Пионер» журналы).

СХОЛА'СТ, 1. Схоластика эерйән адам. 2. *гөч. м.* Схоластика билен мешгулланян адам, окув-билимде ызда галак, орта асыр йөрелгелерине эерйән.

СХОЛА'СТИК, *сер.* Схоласт.

СХОЛА'СТИКА, 1. Орта асырларда бутхана догматларына даянан, ылма гаршы идеалистик философия. 2. *гөч. м.* Дурмушдан үзнe, тежрибеде барланылмаян, ызда галак окув.

СХОЛАСТИКИ, Схоластика дегишли, схоластика юрулан, дурмушдан үзнe, ызда галак.

СЦЕНА'РИЙ, 1. Драманың ве чепер прозаның элементлерини өз ичине алян, кинофильм дөретмек үчин эдеби эсас болян чепер эсер. *Оңат сценарилериң конкурсы гечирилди.* 2. Ойна гатнашыжыларың атларыны ве сахна чыкжак вагтларыны ызыгидерли гөркезйән список.

СЦЕНАРИ'СТ, Кинофильм сценарисиниң авторы.

СЦЕНАРИЧИ, *сер.* Сценарист.

СЧЕТ, *бухг.* 1. Бир зат үчин төленмели пулы ве ш. м. гөркезйән документ. *Көп ялан счётлары язяны гөрдүм, элхепус* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Алгы-берги хасабы алнып барылян документ.

СЧЕТЧИК, Бир зады хасаплаян гурал. *Электрик счётчиги.*

СЫГДЫРМАК, 1. Бир зады икиниҗи бир гөврүмли габың ичине ерлешдирмек. 2. Орун бермек, ерлешдирмек. *Шейле гылык оны мәрекә сыгдырмаз* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

СЫГМАК, Бир гөврүмли габың ичине ерлешмек.

СЫГНАМАК, Бетнебислик билен ыймек, сымышламак, ыймек. *Ыгнан—сыгнар* (накыл).

СЫГШЫКСЫЗ, Көпчүлик арасында өзүне орун алып билмейән, ерлешиксиз.

СЫГШЫКСЫЗЛЫК, Көпчүлик арасында өзүне орун алып билмезлик, ерлешип билмезлик.

СЫГЫМ, Бир задың ерлешип билиҗилик укыбы, гөврүм. *Электрик тогы аркалы конденсатор боюнча электрик сыгымының үйтгейшини өвренйәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СЫГЫМЛЫ, Көп зат сыгян, гөврүмли.

СЫГЫМЛЫЛЫК, Көп зат сыгмаклык, гөврүмлилик.

СЫГЫНМАК, *дини.* Фантастик дүшүнже боюнча бир «гудратлы» зада ынанмак, өзүни табшырмак, шондан көмек ислемек.

СЫГЫР, *зоол.* Сүйт бәрйән ири шахлы өй хайваны, гара мал. *Бу гаты сүйтли сыгрың тохумындандыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Сыгрың шахына урсаң, эндамы сызлар* (накыл).

СЫГЫРГУЙРУК, *бот.* Сырдам балдаклы, япрагы инчеҗик, сары гүлли бирйыллык өсүмлик.

СЫГЫРМАК I, *сер.* Сыгдырмак.

СЫГЫРМАК [сы:гырмак] II, Сыкылык атмак, сыкылык чалмак, сыкылыкламак. *Келҗе сыгырып буларың яныңа гелди* («Совет эдебияты» журналы). *Сыгырып, шемала гарап, Чәҗи самандан сайлады* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Еди ялан аты сыгырып суваякма* (накыл).

СЫГЫРТМАК [сы:гыртмак], Сыкылык чалдырмак, сыкылык атдырмак, сыкылыклатмак.

СЫГЫРЫШМАК [сы:гырышмак], 1. Сыкылык атышмак, сыкылыклашмак. 2. Сыкылыклашып бири-бириң билен хабарлашмак.

СЫГЫШМАК, Ер тапып отурышмак, ерлешишмек. *«Чөкен дүе ер алар» дийипдирлер, сыгшып отуралы!*

СЫДЫРТМАК, Бир задың йүзүни чызмак, тениң сыпҗыртмак, гаты сүртмек. *Гуллухан додакларыны сыдырдып сүпүренден соң, бираз өзүни тутды-да, башга сыпалга тапманы үчин боюн алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СЫЗА, *бот.* Дик өсйән пүрли хашал от. *Ниредендир бир ерден, үстүне ягыш сепелән гуры сызаның, шор гараганың шорумтык немли ысы шемала аралашып гелйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫЗГЫР, *сер.* Дүйгур. *Бу жошгун Бегенҗиң калбының иң нәзик, иң сызгыр бир ериндеп мәвч алып галыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СЫЗДЫРМАК, 1. Кем-кемден сүзүп гечирмек. *Челек бирнеме сув сыздыряр.* 2. Бирине бир зады чала мәлим этмек, дуйдурмак. *Вүши кел онуң билен саламлашып, азаҗык отурандан соң, Еллиниң арза хакындакы гүррүңини оңа сыздырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫЗЛАВУК, *мед.* Бедене чыкян йити агырылы дүвүртик. *Сызлавук өрән агырылы боляр.*

СЫЗЛАМАК, Соркулдап йити агырмак. ◇ Эндамың сызламак — *сер.* Эндам. *Бетханы гөреңде*

эндамың сызлар, Бир ямандан ичде дүвүн, дерт галар («Совет эдебияты» журналы).

СЫЗЛАТМАК, Соркулдадып йити агыртмак.

СЫЗЛАШМАК, Эндам-жаның сызламак, бүтин беденің сызлап агырмак.

СЫЗМАК, 1. Кем-кемден сүзүлип гечмек (сувуклык хакда). 2. Бир зады дүймак, аңмак. *Ашыр Артыгың гөзлеринде ынжы аламатының барыны сызды. Сары ага, мен хатарлы ёла гадам уранымы шу түпеңе ялышан гүнүмден бәри сызярдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СЫЗЫЛМАК, I. Кем-кемден гечип акмак, сүзүп чыкмак (сувуклык хакда). *Бу ерде ганың сувук бөлеги капиллярлардан капсулаларың ичине сызылып гечйәр* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). 2. Бир зат дуюлмак, аңылмак. *Ховада диңе азаҗык салкынлык сызылярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ягмырың гөвнүне Өвезиң җогабында бир хили совуклык сызылян ялы болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫЙ, Дон, чәкмен, пальто ве ш. м. гейимлериң өң тарапкы этеги, этегиң бурчы. *Пәлван гушагыны ыкҗам гушанып, сыйыны чекишдирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Пальтоның сыйлары ики тарапа галгаярды* («Мыдам тайяр» газети).

СЫК, 1. Эрши, аргажы бири-бирине берк якынлашдырылып докалан, чал болмадык. *Сык докалан халы. Сык мата.* 2. Бири-бирине якын, голай, йыгы.

СЫКАЛМАК, Сык бөлмак, бири-бирине өрән якын дурмак. *Белокларың, сосудаларың ве хемме органларың сыкалмагы көп себәплере гөрә чалтлашяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СЫКЛАШМАК, Сык болуп башламак, якынлашмак. *Организмдәки белок бөлежиклериниң сыклашмагы ве маддаларың йөремеги йыл гелдигиче песелип, адамыны говшадяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СЫКЛЫК, 1. Чал дәллик, сык болмаклык (мата ве ш. м. барада). 2. Ара якынлык, голайлык.

СЫКМАК, 1. *сер.* Гысмак 1. 2. Бир зады гысып шире я-да сувуклык чыкармак. *Эгин-эшиклеримизи сыкмак герекди* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар). 3. *гөч. м.* Эзмек, хорламак. *Юртбасарлар сыкдыкча, Гарыплар кән бирлешйәр* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

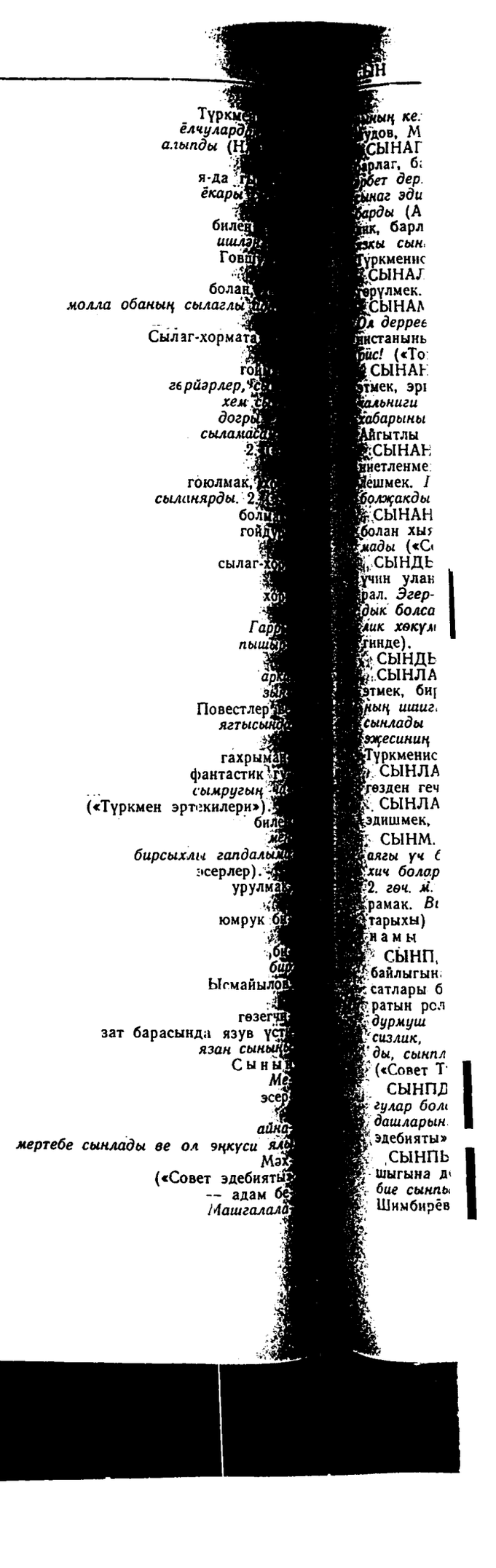
СЫКЫЛМАК, 1. *сер.* Гысылмак 1. *Протоплазма өйҗүклериниң бардаҗыклары сыкылып башлаярлар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бир зат гысылып шире я-да сувуклык чыкарылмак. 3. *гөч. м.* Эзилмек, хорланмак. *Зынданда сыкылан түкат йүрекден, Сызып чыкды сес* (Г. Сейитлиев, Гошгулар). 4. *гөч. м.* Инчелмек, аррыкламак. *Сен шу гүнлер өрән сыкылыпсың.*

СЫКЫЛЫК [сы:кылык], Гысылян батлы хова аркалы агызда дөредилйән йити инче оваз. *Шагалдан горкусына богазына сыгдыгындан гыгырарды хем сыкылыгыны хөвүр эдинип айланарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫКЫЛЫКЛАМАК [сы:кылыкламак], Сыкылык атмак, сыкылык чалмак. *Сашка хаятың үстүне чыкып, бир-ики гезек сыкылыклады* («Пионер» журналы). *Ол айдым билмесе-де, легенини деп эдинип, хиңленип сыкылыклан боляр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

СЫКЫЛЫКЛАШМАК [сы:кылыклашмак], 1. Сыкылык атышмак, сыгырышмак. 2. Сыгырышып бири-бириң билен ышарат эдишмак.

СЫЛАГ [сы:лаг], 1. Бирине эдилйән, гоюлян хормат. 2. Бириниң тапавутлы зәхмети ве ш. м. үчин берилйән нышан, гыммат баха зат. *Әр-аял колхозда оңат*



...ының кеми ёк, он икі сынасы дүзүв машгала (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

СЫНАГ [сынаг]. 1. Тежриbe үсти билен гечирилйән барлаг, барлап горуш, тежриbe. *Бу жайда бир хили эрбет дерманлар сакланылмы я-да асылы галларың сынаг эдилйән жайлыгы, немә-де болса, бир эрбет ысы барды* (А. Говшудов, Мәхри- Вена). 2. Барлап гормек-лик, барлаг, экзамен. *Методика кабинети мекдеп-лерде язкы сынаглара тайярлык ишине башлады* («Совет Туркменистаны» газети).

СЫНАЛМАК [сынамак]. Сынаг эдилмек, барланып горулмек. *Бу иш тежриbеде сыналып горулды*

СЫНАМАК [сынамак]. Сынаг этмек, барлап гормек. *Ол дерриев женың сесими сынап гөрди* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы) *Инди, сынап гөрөлиң!* («Токмак» журналы).

СЫНАНМАК [сынанмак]. Бир зат этмеклиге хыял этмек, эришмек, этжек болмак, чемеленмек. *Кезде чы-кальнаш полковник Белановыч патышанын йыкгыл хабарыны халкдан гизлемеге сынанды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

СЫНАНЫШМАК [сынанышмак]. Бир зат этмеклиге ынтыленмек, хыял эдип гермек, этжек болмак, чемеленшмек. *Гачмага сынанышмагың өзи хөкман пейда болжакды* («Совет эдебияты» журналы).

СЫНАНЫШЫК [сынанышык]. Бир зат этмеклиге болан хыял. *Эмма бу сынанышыкларды хич зат чек-мәди* («Совет Туркменистаны» газети).

СЫНДЫ. Халы доканлыга читилен четими гырыкы үчин уланылян улурак гайча, гырыкчыга меҗеси ...рал. *Эгер-де сынды билен докма дараның сеси болмадык болсаңыз, онда бу жайдың кемине тиркат бир ушсат-лык хөкүм сүрөжекди* (А. Говшудов, Көнедагың эте-гинде).

СЫНДЫРМАК [сындырмак]. *сер.* Дөвмек 1.

СЫНЛАМАК [сынламак]. Бирнәче ...да бир зада сын этмек, бир зада гөзден гечирмек. *Хөкүмет жайлар-ның ишгәнлөкли бу сорунлары хөкүмдар өз ...сынлады* (А. Говшудов, Көнедагың этегинде) *Гөзден өзүңиң алан затларыны сынлап сынаглар* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

СЫНЛАТМАК [сынлатмак]. Сын эдирмек, бир ...гөзден гечиртмек.

СЫНЛАШМАК [сынлашмак]. Бири-бирини ... эдишмек, әнедишмек.

СЫНМАК [сынмак]. 1. *сер.* Дөвүлмек 1. *Таяк ...аяры ук болар, бирнәчисиниң ...ук болар, бары сынды-лыч болар* (накыл). *Сын ...дөнүп сынар* (накыл). 2. *гич. м.* Пыкылмак бүтинлей батмак, хәлемлемек ... грамак. *Инсаният интернет болып сынгыдыр* («Сөз-тарыкы»). ◇ Бөлүп сынмак — *сер.* Бөлүк. Гайрам сынмак — *сер.* Гайрам.

СЫНЫ. Өнүмчилик серишделерине, жемгыетчилик байлыгына бир меҗеси гатнашыкда болуп, умуми мак-сатлары бир болан хем де жемгыетчилик хызметине эй-ратып рола эе болан улы жемгыетчилик топар. *Инки дурмуш община сурлушы вагтында экиз тайдан дөт-сизлик, өнүмчилик серишделерине хусусы эеелик эе-ды, сынлар ве авлак ...ачлык экспедиторлыгы дөр* (Совет Туркменистаны» газети).

СЫНЫДАШ. Бир сынлан болан адамлар. *Ол дийгулар болса шахырың дыңе өзүнде болмаң, өңүң сыны-дашларының хеммесинде бар болан дийсүдүр* («Совет эдебияты» журналы)

СЫНПЫ [сынпы]. Сыныпара, оларың өзара гатна-шыгына дегишли болан. *Гөл зенлик жемгыетинде тер-биe сынлы хасаете эе болгы* (И. Т. Огородников, Г. Н. Шичбирёв. Педагогика)

СЫНПЫЛЫК [сынпылык]. Сыныпара, оларың өзара гатнашыгына дегишлилик.

СЫНТГЫ [сынтгы]: сынтгы бермек — 1) сазың чиг йүпекден ишилен киршиниң ялытың ужуны өлчәп, бир нәче гезек сүртүп сынамак, йылмамак. *Ол йүзүни ишик салды, дүгарының киршине сынтгы берди* («Совет эдебияты» журналы); 2) тикинчилик ишинде сапагын дашыны йылмамак.

СЫНТГЫЛАМАК [сынтгыламак]. *сер.* Сынтгы. 2 *гич. м.* Етерликли тимарламак, йылмамак.

СЫНТГЫЛАНМАК [сынтгыланмак]. 1. Саныҗ чиг йүпекден ишилен киршине ялытың ужы өлченип, бир нәче гезек сынтгы берилмек. 2. Тикинчилик ишинде са-пага сынтгы берилчек, сапагың дашы йылманмак. 3. *гич. м.* Етерликли тимарланмак, тимар берилмек. *Етерлик сынтгыланмадык жүмлелер бу эсерде хем бар* («Совет эдебияты» журналы).

СЫНЧАМАК. 1. Бир зат билен бир ери дөржемек, дөрселип арассаламак. *Элинөзки өңүзы билен ере сынчап отурып Төлисуфа — Меҗе нәме жогап берҗегини билмедим — дийди* («Совет эдебияты» журналы). *Гапдалдан бир чөп алып дишини сынчамага башлады* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). 2. Бир зады ере сокуп-чыкарып беркитмек, ёри гатгалтмак.

СЫНЧЫЛАВУК. Ковагт күркеден ёлнуп эрксиз ...ялы сес. *Сынчылавук алып барар ахыры!* (Г. Мухтаров. Г. Сейитлиев. Батбанын гызы)

СЫНЧЫРМАК. Сынчылавук тутмак

СЫНЫ [сынны]. 1. Сын эдерли, сын эдип дегишли бахо берип билйән, йөне адам. *Сынчыларың янында нәме үчин өйкелеп ялы келлеңи ялпаяк доммарлып дикип отурың* (А. Говшудов, Көнедагың этегинде). *Инсаң сыны сенең гөзүңдедир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир зат барада сын эдип дегишли адам.

СЫНЧЫЛЫК [сынчылык]. Сынчы болмаклык, сын-ламага ыдеалык. *Сарыханова ве Асская Дурдыевде сынчылык дөкүни бар* («Совет Туркменистаны» газети) *Ахметов Орал хан билен гадырлы горушып, оның нешә-сөт сынатына сынчылык билен гарады* (Г. Кулыев, Көнедагың акыреллы)

СЫНЫК [сынык] *сер.* Дөвүк 1. ◇ Гөвни сы-нык — *сер.* Гөвүн

СЫНРАК. Гөзе тойнаклы хайванларың тойнагының ...ёзы ве тойлары

СЫНСЫРАКЛАМАК. Онда-мунда бөлүнип энтек йөр-мек. *Сен ве Себи хем дөнүп, сынсыраклап йөр-сүң!* («Совет Туркменистаны» газети)

СЫНСЫРАМАК. Онда-мунда ...ялы йөрмек, энтек йөрмек.

СЫНСЫРАШМАК. Онда-мунда энтегин йөрмек, ...ялып йөрмек. *Гөмүшиң ...ында бөлүнип сынсырашып йөрмек болмаң!*

СЫНАЙЫ [сынайы]. 1. Эдепли, мылайым, асыллы, ...ада, йөнекей. *Маралыч ич чак эдепли ялы, ол эдепли хем сынайы бөлүп өсүп* (Г. Гурбансоҗаев, Пүрек даш гал) *Оларың арасында сынайы гейден адам айратын гөзүне ...ып ...ярды* (И. Сарыханов, Сайланан эсерлер) 2. Нәпис, нәзик. *Уссат сенетчилер өрүк сынайы нах ма-тавары эдипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

СЫНАЙЫЛЫК [сынайылык]. 1. Эдеплилик, мыла-йымлык, асыллылык. *Оларың икиси сынайылык билен ол тутушып, стадионың аллеяларындан бирине барып-дылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Нәпислик, на-зиклик.

СЫНАЙЫЧЫЛ [сынайычыл]. Сынаҗысыраян.

СЫНАЙЫЧЫЛЫК [сынайычылык]. *сер.* Сынайы-лык 1. *Ол эҗе бу гүн онда аватдан дашары бир сынайычылык бардыгыны дерден аңды* («Мыдам тайяр» газети) *Сынайычылык билен китаба өзүниң хы-*

рыдардыгымы билдирип башладым (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер) .

СЫПАЙЫЧЫЛЫКЛЫ [сыпа:йычылыклы], Эдеплилик билен, мылайымлык билен.

СЫПАЛ [сыпа:л], Бугдай, арпа ве ш. м. өсүмликлериң ири балдагы, пахал. *Тәзе рух билен ише башлан ёварчыларың шовхунлы салян орагы сыпал дәл-де, душманы ятыряна дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СЫПАЛАМАК [сы:паламак], *сер.* Сыпамак. *Онуң сандыраклаян эллери Артыгың эгинлерини, бүтин геймлерини сыпалады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СЫПАЛАНМАК [сы:паланмак], Бир задың үстүнден мылайымлык билен эл йөредилип гечирилмек.

СЫПАЛАТМАК [сы:палатмак], *сер.* Сыпатмак.

СЫПАЛАШМАК [сы:палашмак], *сер.* Сыпашмак. *Яглык билен йүзлерини сыпалашып отурярлар* («Гөроглы» эпосы).

СЫПАЛГА, Бир затдан сыпмак, башыңы гутармак үчин гачалга, бахана, себәп.

СЫПАМАК [сы:памак], 1. Бир задың үстүнден элиңи еңилжек йөредип гечирмек, сыпаламак. *Нәзикҗамал элиндәки сувлы бедресини ере гоюп, чаларан сачларыны сыпады-да, Айсолтана чиңерилди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Мәхрибанлык этмек, мылайымлык этмек. *Сыламага пулуң болмаса, сыпамага дилиң болсун* (накыл).

СЫПАНҖЫРАМАК [сы:панҗырамак], Өзүңе тимар бермек, үст-башыңа артыкмач серетмек. *Бүши кел дивардан асылгы дуран уллакан айнаң өңүне барды ве өз йүзүне серетип сыпанҗырамага дурды* («Совет эдебияты» журналы).

СЫПАНМАК [сы:панмак], Өзүңе тимар бермек, өзүңи тимарламак, үст-башыңа артыкмач серетмек. *Ядыңа дүшәрми, мен яш вагтымда оңат эшиклер ве өкҗеси бейик көвүшлер гейип, ише гиденимде: — Сен киме ягшы гөрүнҗек болуп сыпанярсың! — дийип, габанып өләйҗек болярдың* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

СЫПАТ I, 1. Бириниң я-да бир задың даш гөрнүши. *Ол диңе иңрик гараландан соң, ярагыны шол ерде гизлэп, йөнекей шәхер адамсы сыпатында гөни түрмә барды. Мен сыпатымы үйтгетсем-де, геп гездирйән, агзалалык салмага чалышян хайынлардан дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Гылык, хәсиет, болуш. *Тутаҗерлилик болса онуң айратын сыпатыды* («Бахар»).

СЫПАТ II, *грам.* «Нәхили?, нәтүйсли?, нәнеңси?» диен сораглара жогап болуп, предметиң хилини, хәсетини ве дегишлилигини гөркезип, сыпатландырып гелйән сөз топары.

СЫПАТЛАНДЫРМАК, Бир задың сыпатыны, хилини кесгитлемек, бир зады хәсиетлендирмек. *Олар зәхмет адамларының образларыны сыпатландырярлар* («Совет Түркменистаны» газети).

СЫПАТМАК [сы:патмак], Бир задың үстүнден элини мылайымлык билен йөретдирип гечиртмек, сыпалатмак.

СЫПАШМАК [сы:пашмак], Бири-бириңи сыпалашмак, сыпаламага көмек этмек.

СЫПБЕРМЕК, Дуйдансыз, айтман-диймән гитмек, гачмак. *Чагалар Ваня дайыны гөрен дестлерине, ерли-ерден сыпбермекчи болдулар* («Мыдам тайяр» газети).

СЫПДЫРМАК, 1. Тутуп дуран задыңы гойбермек. *Билмән, элимден йүпи сыпдырайыпдырын.* 2. Халас этмек, гойбермек, бошатмак. *Тыченко комиссары сыпдырып билсе, ол өзүниң хелэкчилигини хич бир зат хасап этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Хайсы-да болса бир зады үнсден дүшүрмек. *Бир-ики ерде отур аламатыны хем сыпдырыпдырын* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 4. Бир гизлин сыры, гүррүңи айтмасыз ери... дып, иле эшгәр этмек.

СЫПҖАМАК, Сыпҗыклык эдип чыкып, сыпы... мек. *Мәрекеден сыпҗап дашарык чыкды* («Сове... бияты» журналы).

СЫПҖЫК, Бир зады ерине етирмекден бою... чырян, сыпҗыклык эдйән, сыпҗыклап йөрен, ан... бермейән, сапалакчы. *Гыркылан эркеч ялы өрән... жыкды, мен онуң ызында гиҗе-гүндиз сергездан... йәрдим* («Совет Түркменистаны» газети).

СЫПҖЫКЛАМАК, Бир затдан боюн гачырмак... сыпалга гөзлемек, сапалак атмак. *Хер нәче сыпҗ... саң-да, мен сенден өкде чыкарын.*

СЫПҖЫКЛЫК, Сыпалга гөзлейжилик, сапалак... жылык, сыпып билижилик. *Дур, сыпҗыклык... болма!* («Совет эдебияты» журналы)

СЫПҖЫРМАК, Бир задың йүзүни сыдыртмак, ... жырык этмек, соймак. *Гулагың ичини башарны... горҗамак билен гулагың нәзик ерини сыпҗыряр...* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

СЫПҖЫРТМАК, Бир задың йүзүни сыдыртмак, сойдурмак.

СЫПҖЫРЫК, Бедениң я-да башга бир задың... дырылан ери, союк. *Онуң йүзи сыпҗырыкды.*

СЫПҖЫРЫЛМАК, Бир задың йүзүнде сыпҗыр... эмеле гелмек, союлмак. *Кәбир ери ганы билен га... дыр. Сыпҗырылыпмы, дөвлүпми белли дәл* (Б. Кер... баев, Айлар).

СЫПМАК, 1. Бириндең я-да бир затдан бир тәр... билен гутулмак, сыпалга тапып бошамак, халас б... мак. *Душманларың эленден сыпмак умыды гүйчлен... йүреги кувват тапды* (А. Говшудов, Мәхри—Вет... *Балык нәче чарпыша-да, инди ол сыпардан гич...* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Бош, ... сиз болмак. *Элиң ишден сыпса, өзүң отурушмага г... ләймезлерми, гузым!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

СЫПЫНҖЫРАМАК, *сер.* Сыпыкламак. *Ме... өз складымызда ёк дийдим ахыры! дийип сыпынҗ... ражак болды* («Токмак» журналы).

СЫПЫНМАК, Бир затдан бирнеме бошашмак, элин... бошадып билмек, май тапмак. *Мен өзүм хем айланы... гелмекчи, эмма зерур ишлерден хич сыпынып болан...* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Гөз сы... пынмак — *сер.* Гөз. *Гөзүң сыпындыгы, ялан сөз... лейәр* («Совет эдебияты» журналы).

СЫПЫРМАК, 1. Бир задың дашының өртүгини айыр... мак, союп айырмак. *Мөҗеклерің хамыны сыпырып г... тирип берди.* 2. *гепл. д.* Бириниң гейимини зор биле... чыкарып алмак, соймак, таламак.

СЫПЫРТМАК, Бир задың дашыны сойдурмак, сой... дурып айыртмак.

СЫПЫРЫЛМАК, 1. Бир задың дашының өртүг... айрылмак, сойлуп айрылмак, союлмак. 2. Бир затда... сырылып дүшмек. *Чукурың ичине сыпырылып дүшмә... болҗакды* (Н. Жумаев, Сырлы гала). 3. *гепл. д.* Бири... нин гейими зор билен чыкарылмак, союлмак, талан... мак.

СЫПЫРЫНМАК, Гейниңи чыкарынмак, гейим-г... жиниң чыкарып ташламак. *Клаус сыпырынды-да, и... ки балагындан башга барыны орта атды* (Н. Сарыха... нов, Сайланан эсерлер).

СЫПЫРЫШМАК, Сыпырып айырмага, союшмага... көмеклешмек.

СЫР, Башгалара аян болмадык пикир, башгалардан... гизлин сакланян зат, яшырын зат. *Мичурин жаня... тебигатың сырларыны өврәнмек боюнча хут өзүниң с... чип алан ёлы билен батыргай херекет этди* («Сове... Түркменистаны» газети). *Мен сиңа бир сыры айтмаг...*

...бур болаяк (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ...остуңы эземе, непдек галмасын, душманың саклама ...рың билмесин (нақыл). ◇ Сыр билдирмек — ...ирини дүйдурмак, эшгэр этмек. *Ол нәме-де болса ...р билдирмедиксирэн болуп, тарса ериндек турды* (Н. Поммa, Тәйлак хыззыны).

СЫРАМАК I, Гүйчли шемал зерарлы совурулмак, совурулып бир ере үйшмек (гар, чэге ве ш. м.). *Гиҗэки ...ирэл ягак гар эремэнди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

СЫРАМАК II, Тикинлериң хатар арасыны якын ...дип, арасына зат салнан я-да салынмадык матаны, за...ы тикмек. *Дон сырамак. Ерган сырамак.*

СЫРАНМАК, Өзүң үчин тикинлериң хатар араларыны якын эдип бир зат тикинмек. *Ерган сыранмак.*

СЫРАТ [сырат], Бириниң я-да бир задың дэш төрүши, дэш кешби, төрки, фигурасы. *Бу адамының узын боюна, зэрмесей сыратына җэбис гелмейэн Елли ады барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сыратында, гейиминде кеми ёк, гүлэлек ялы эҗэҗик затлар экени* (Н. Поммa, Тәйлак хыззыны).

СЫРАТЛЫ [сыратлы], Сыраты гелшикли, төрмегей, овадан, пешенели. *Ол орта бойлы, сыратлы бар гызды* (Б. Кербэбаев, Айсолтан).

СЫРАТЛЫЛЫК [сыратлылык], Сыраты гелшиклилик, төрмегейлик, овадалык.

СЫРАТМАК, Тикинлериң хатар араларыны якын эдип, арасына зат салнан я-да салынмалык матаны, ...ады тикдирмек.

СЫРАТСЫЗ [сыратсыз], Бетнышак, гелшиксиз, төрк-төрмесин, бисырат.

СЫРАШМАК, Тикинлериң хатар араларыны якын эдип тикишмек, сырамага көмеклешмек.

СЫРГЫН I, 1. Гар гатышыклы өвүсэн ел. *Бирден-...ырган турып, гар петде-петде сачяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Өвүсэн гүйчли елиң үйшүрэн үйшмеги (гар, чэге ве ш. м.). *Гөҗа Каспиың чөллүк кенарында, бир вагт диңе чэге сырганының мөвҗ ...ран ериндэ небитчилериң абадançлашдырылан шэхери дөредя* («Совет Түркменистаны» газети).

СЫРГЫН [сырган] II, Бир хатар болуп отуран (кэй ве ш. м.).

СЫРГЫНЛЫ, Гар гатышыклы совруп өвэн. *Сырганлы сөнүп башлан айлыкда йөрмегиң тем кейин ёк ...ды* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

СЫРДАЛМАК, Сыралып тутарылмак, сырылып болмак.

СЫРДАМ [сырдам], Учин ве тизи болуп өсен, сыратлы, дык. *Йөвэш ики тарапы хем ерден эдил гамыш ялы болуп чыкан сырдам тал агачларындан дөлди* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы).

СЫРДАМ сырдам болмак - бойдан башга, эхлиси ябат, битим (гейим ве ш. м. хакда).

СЫРДАМАК, *сер* Сырамак II.

СЫРДАТМАК, *сер* Сыратмак.

СЫРДАШ, Сыр алышыпа, дертлешийэн якын өлэш, ич сырыны айдышып, йүрекдеш. *Дост серек, сырдаш серек дейдедимми?!* («Совет Түркменистаны» газети). *Ерэли, сылаг елдэки болмы, ялдан Сылаг — сырдаш* (нақыл).

СЫРДАШЛЫК, Бир сырлышлык, йүрекдешлик. *Өзүң чын вепадар сырдашлыгы билен Гарҗсөнмың акылыны хайран этдиң* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

СЫРДАШМАК, *сер* Сырашмак.

СЫРДЫРМАК [сырдырмак], 1. *сер* Сүпүртмек 1. 2. Дүйбүнден пэки билен кесип айырмак. *Сабыны сырдырмадык вагтлары сергең, сүйр депесинде ...ы гүлэйдиң* (Н. Поммa, Тәйлак хыззыны). 3 Гышындан, табынлан, согуртмак. 4. Бидерек гездирмек, ...ны айландырмак.

СЫРКАВ, Хайсы-да болса бир кесел билен кесел-лэп, саг дэл, нэхош, хасса. *Ол, сыркада өз чагасы ялы гарады* (Б. Сейтаков, Гыз салгыды).

СЫРКАВЛАМАК, Бир кесел билен кеселлемек, нэсаглямак, нэхошламак, хассалямак. *Ёк, сыркавламок, өне җайдан көп чыкамок, халы докарлыч* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫРКАВЛАТМАК, Бир кесел билен кеселлетмек, нэсаглатмак, хассалатмак.

СЫРКАВЛЫК, Кеселлилик, нэсаглык, нэхошлук, хассачылык. *Нәме үчин хем болса шу гүн ол гиҗэ галды, бир сыркавлык тапынмадык болса ягшыдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫРКАВЧЫЛЫК, *сер* Сыркавлык.

СЫРКЫН, *бот.* Балдагы сувлы, шор ерлерде өсэн бирйыллык өсүмлик. *Шофёр машыны дуруздy ве шол бада якындакы мейдандан аҗы сыркын чөп гелди* («Совет эдебияты» журналы). *Ел боюнда Ашырың гөк от-а хасап дэл, гөк чөпе хем гөзи шлмеди: не сыркын, не селме, не яндак бар* («Совет эдебияты» журналы).

СЫРКЫРАМАК, Сызлап агырмак. *Аҗыям сыркырап агыряр.*

СЫРКЫРАТМАК, Сызладып агыртмак. *Шу мелгун зэхметкешиң сүңкүни сыркырадяр, демиря-де гысдыряр* («Совет Түркменистаны» газети).

СЫРЛЫ, Иси гызлы затлы, ашырын ягдайлы.

СЫРМА [сырма]: *сырма гылыч* — габындан согрулып чыкарылян йити гылыч. *Гоч батыр мейдана сырса, сырма гылыч элдедир* («Совет Түркменистаны» газети).

СЫРМАК [сырмак], 1. *сер* Сүпүрмек 1. *Еңи билек сыранда ол ягыны, Етди сөзлериме меңиң-де элим* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың йүзүниң ортүнни сыпырып айырмак. *Ол майдан ялмаланы хем сырыпдыр, борҗлачы хем киредипдир* («Совет эдебияты» журналы). 3. Пэки билен дүйбүнден кесип арассаламак (сач, сакгал хакда). *Сакгалыны гыр сырайын, ёсам хасыс түй басыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). 4. Пычак, гылыч ялы затлары габындан чыкармак. *Бир чэче йылдырдан бери дулда асылып дурян гылыҗыны сырып алып чыкды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). 5. Айланып гечмек, бөрмек. *Олар эртирлигине шол ёлдан бөрүп сырып бөрсе ак эшеклиҗе, дога ве ак сакгал адама ады гелйэндилер* (Х. Ысмайылов, Повестлер). ◇ *Гапы сырмак* - *сер* Гапы Дери сырмак - *сер* Дери. *Пүзүниң пердесини сырмак* - *сер* Пүз I. *Билиң кэлхалымыза каст эдип, малика талак салышларың йүзүниң пердесини сөрҗек ине шу хатдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Чедьек сырмак* — *сер* Чедьек.

СЫР-СҮПҮР [сыр-сүпүр], Сүпүрилип тазаланан сапа, хер хили галындылар.

СЫРТ, 1. Бириниң я-да бир задың арка тарапы, ыз тарапы. *Сер сакгалларың хәзири дилим элиң ялы ...ялы, кэбиринең сырты җайрылып сөрүлдүр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Бейик ер. 3. Көмекчи сөз ролунда: *Бу өйде столуң сыртында отурач подпоручик болмак бир капитанды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

СЫРТАРМАК, Гелшиксиз, ачылып дурмак, йыршарып дурмак. *Гөрэй, атының гулакларыны сыртарак, дишлерн ялыдан сөрүп дур* (Мыраллы).

СЫРТАРТМАК, Гелшиксиз, ачык төркезмек йыршартмак. *Нәме, дишиңиз сыртарлярсыңыз!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ол оның дишлерини сыртарып дилиндэ...* (Н. Жумаев, Ак дерек).

СЫРТЛАН, *зоол.* Маслык ийип, Гүнорта юртларда ялаян сүйтемдиришли вагшы хайван. *Шасал-а хем ве-*

лик, шу ерлерде ики саны сыртлан хем гезйәр (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫРТЛАШМАК, Улага ики болуп мүнмек (ат, эшек, велосипед ве ш. м.). *Ызчы, ызы ала көпеге табшырандыгы үчин, атлыларың бири билен сыртлашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

СЫРТМАК [сы:ртмак], Халка гөрнүшли, сырылып беркейән даңы. *Ол бүргүдиң гузыны гөтерип ugранындан, хайдан-хай билинден сапаныны чөзүп сыртмак ясады* (Х. Ысмайылов, Повестлер). ◇ Бойнуна сыртмак салмак — *сер.* Боюн. *Атдан дүшүп, мени ара алдылар, Гамчылап, бойнума сыртмак салдылар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

СЫРТМАКЛАМАК [сы:ртмакламак], Сыртмак эдип даңмак, сыртмак салып багламак.

СЫРТМАКЛАНМАК [сы:ртмаклаңмак], Сыртмак эдилип даңылмак, сыртмак атылмак, сыртмак салнып багланмак.

СЫРТМАКЛАТМАК [сы:ртмаклатмак], Сыртмак билен дандырмак, сыртмак атдырмак, сыртмак салдырып дандырмак.

СЫРТМАКЛЫ [сы:ртмаклы], Сыртмак эдилип даңлан, сыртмак атылан. *Дар агажың депесинден сыртмаклы йүп салланыпдыр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

СЫРЧА, 1. Металдан, фарфордан ве ш. м. эдилен өнүмлериң йүзүне чалынян йылпылдавук реңк гаты. 2. Дишиң дашыны өртйән жисим. *Дүе чалының дүзүмиңдәки маддалар дишиң сырчасында маддаларың чалышмагына оңайлы тәсир эдйәр* (М. Абдыллаев, Дүе чалы). 3. Кәбир ёкары хилли мебелиң йүзүниң йылдыравук өртүги.

СЫРЧАЛАМАК, Сырча чалмак, сырча билен өртмек.

СЫРЧАЛАНМАК, Сырча чалынмак, сырча билен өртүлмек.

СЫРЧАЛАТМАК, Сырча чалдырмак, сырча билен өртдүрмек.

СЫРЧАЛЫ, Сырча чалнан, сырча билен өртүлен. *Сырчалы пити газанының тоюн кесек билен сүртечлэп ювуп отырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

СЫРЫ [сы:ры], 16,2 грамдан бир гадага ченли ве ондан ёкары болан агырлык өлчеги.

СЫРЫГЫШМАК [сы:рыгышмак], 1. Ювашлык билен ашаклыгына акышып гелмек, акып йыгнанмак (сувуклык хакда). 2. *гөч. м.* Бар гүррүң бир яна жемленмек, бир иши амала ашырмаклыга гүйч жемленмек.

СЫРЫК [сы:рык], Өйүн серпигини ачып-япмак ве ш. м. үчин уланылян узын гөни агач. *Тәримиң башындан сырыгы алагада, серпигиң сув йыгнанан ерлерини ёкарык галдырышдырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

СЫРЫКДЫРМАК [сы:рыкдырмак], 1. Ювашлык билен ашаклыгына акдырмак, акдырып йыгнандырмак (сувуклык хакда). 2. *гөч. м.* Пикири, меселәни бир ере жемлемек, элтмек. *Партия органлары карарлары аз чыкарып башладылар, олар өзлериниң эсасы үнсүни инди көпчулик арасында дегерли гурамачылык ишини гечирмеклиге сырыкдырярлар* (**«Совет Түркменистаны»** газети).

СЫРЫКМАК [сы:рыкмак], 1. Ювашлык билен ашаклыгына акып гитмек (сувуклык хакда). *Сона гаррының бозуландыгыны аңыл, онуң яңагындан сырыгян яшыны ак полотенце билен сүпүрди* (**«Совет Түркменистанының аяллары»** журналы). *Ерасты көлден сырыгып гайдян мүңлерче чешмелер шол батлы сува гелип гошулярлар* (**«Совет эдебияты»** журналы). 2. *гөч. м.* Бар гүррүң бир ере жемленмек, бир иши амала ашырмак үчин гүйч, үнс жемленмек. *Онуң әхли гүррүңи яңы-якында нешир эдилен «Бахар» атлы йыгында сырыкды* (**«Совет Түркменистаны»** газети).

СЫРЫЛМАК [сы:рылмак], 1. *сер.* Сүпүрилмек. 2. Бир задың йүзүниң өртүги сыпырылып айрылмак. *ваның йүзүндәки гойы гара булутлар сырылып, хем ягмагыны гоюпды* (Б. Пүрлиев, Ылкынжы). 3. Пәки билен дүйбүндан кесилип аралаланмак (сакгал хакда). 4. Ювашлык билен ашаклыгына мек, сыпып дүшүлмек. *Сары хем онуң ызы билен гытдан песе сырылып дүшди* (**«Совет эдебияты»** налы). 5. Габындан я-да гынындан чыкарылмак (пычак ве ш. м. хакда).

СЫРЫШМАК [сы:рышмак], 1. *сер.* Сүпүрилмек. 2. Пәки билен сач, сакгал алышмак. 3. Бош, айланышып йөрмек.

СЫТАРА [сытара], Инсизже матаның йүзүне лып, алындаңа чабылан, жүбинник, тахтаның гыралары беркидилйән тегележик күмүш шай. *Бантына атылмалдайы чабытларының жүбүлериниң аглына хөл* ралар дүзүлгиди (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫХ [сы:х], 1. Көзүң үстүнде чишлик биширмек үчин демир чиш. 2. *диал.* Ужы чиш таяк.

СЫХАЛАМАК [сы:халамак], Кесйән ярагың йити дүзүни икинжи бир зада сүйкелемек, сыхамак.

СЫХАЛМАК [сы:халмак], Кесйән ярагың йити икинжи бир зада сүйкелмек.

СЫХАМАК [сы:хамак], *сер.* Сыхаламак.

СЫХАТМАК [сы:хатмак], Кесйән ярагың йити икинжи бир зада сүйкетмек.

СЫХЛАМАК [сы:хламак], Сых я-да чиш билен дүрмек.

СЫХЛАТМАК [сы:хлатмак], Сых я-да чиш билен дүртдүрмек.

СЫХ-СЫХ [сы:х-сы:х], Сых ялы болуп узалып дуран. *Пөкгениң дүртеришип, сых-сых болуп дуран сакгалы ве онуң гахарлы хырсыз йүзи айдың гөрнүп дүрлирди* (**«Совет эдебияты»** журналы).

СЫЧАН, *зоол* Инчежик тумшуклы, муртлужа, узын гуйруклы кичижик гемриж. *Сычанлар дүйүнүклерыны булайлашып зырмырылышярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ики сычан бирикип бәбеси гуругыны кертер* (накыл). *Пишигиң өлүми, сычан* (накыл.).

СЫЧАНГУЛАК, *бот.* Овнук гөк гүлли гырымсы өсүнлик.

СЫЧАНЧЫ, *зоол.* Сычан ве ш. м. иййән улы гуш.

СЫЧРАМАК, 1. Бир зат сепеленмек, сычратгы йырмак. *Вольт дугасының гөзүмиң отлары сычрап гидйәр* (**«Совет Түркменистаны»** газети). 2. Чалт хереket бермек, бөкүп турмак. *Гөроглы сычрап даш чыкды* (**«Г**роглы» эпосы).

СЫЧРАТГЫ I, Сычрап гидйән сувуклык дамжалары. *Онуң этеклери хем сыйлары сычратгы алачмаклыш бе безелипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

СЫЧРАТГЫ II, *бот.* Гөк гүлли көпйыллык ханша от.

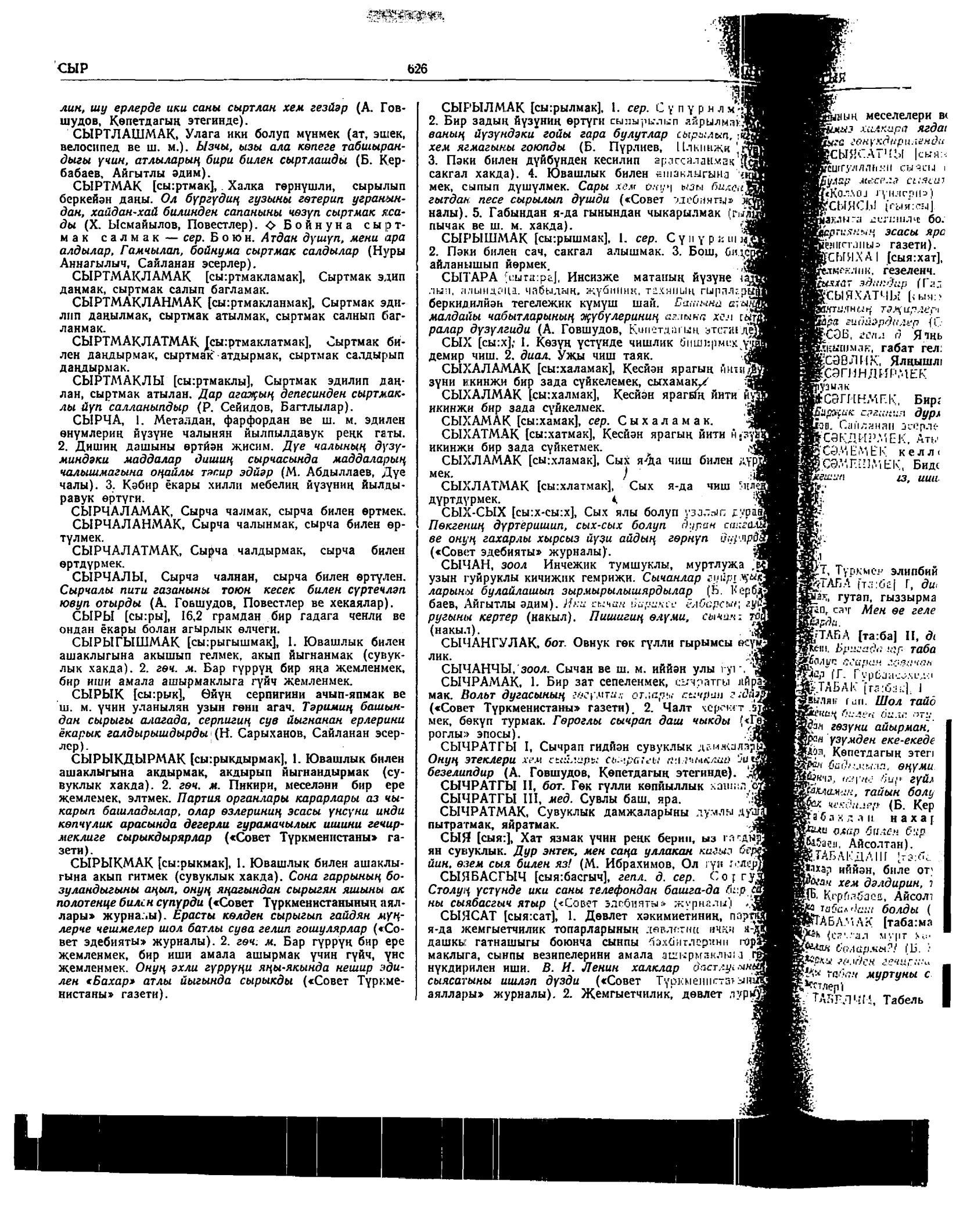
СЫЧРАТГЫ III, *мед.* Сувлы баш, яра.

СЫЧРАТМАК, Сувуклык дамжаларыны дүмлы дүш пытратмак, йыратмак.

СЫЯ [сыя:], Хат язмак үчин реңк берип, ыз галдыр ян сувуклык. *Дур энтек, мен сана уллакан кагыз бер йин, өзем сыя билен яз!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер)

СЫЯБАСГЫЧ [сыя:басгыч], *гепл. д. сер.* Соргуч. *Столуң үстүнде ики саны телефондан башга-да бир с ны сыябасгыч ятыр* (**«Совет эдебияты»** журналы).

СЫЯСАТ [сыя:сат], 1. Дөвлет хәкимиетиниң, партия я-да жемгыетчилик топарларының дөвлетиң ички я-д дашкы гатнашыгы боюнча сынпы бәхбитлерини горамаклыга, сынпы везипелерини амала ашырмаклыга нүкдирилен иши. *В. И. Ленин халклар дөстлугыны сыясатыны ишлэп дүзди* (**«Совет Түркменистаны аяллары»** журналы). 2. Жемгыетчилик, дөвлет дур



ынын мәселелери ве вәкилары. *Билиң дашары сыясатыңыз халкара ягдайындакы дартгынлыгы гөвшатмакдыга гөнүкдирилендир.*

СЫЯСАТЧЫ [сыя:сатчы], Сыясат мәселелери билен шугулланян сыясы ишгәр, сыясаты гөвы билйән адам. *Булар мәсәлә сыясатчылар хакында чемелешйәрлер* («Колхоз гүнлери»)

СЫЯСЫ [сыя:сы], Сыясата, сыясаты амала ашырмаклыга дегишли болан. *Сыясы агитация Коммунистик партиянын эсасы яраглarының бириндир* («Совет Түркменистаны» газети).

СЫЯХАТ [сыя:хат], Узак юртлара, узак ерлере гидип гелмеклик, гезеленч. *Одиссей дөвүрде бүтин он йыл сыяхат эдипдир* (Гадымы дүнйә тарыхы).

СЫЯХАТЧЫ [сыя:хатчы], Сыяхат эдйән адам. *Викингларың тәжирлери ве сыяхатчылары узакдакы юртлара гидйәрдилер* (Орта асырлар тарыхы)

СӘВ, *гепл. д.* Ялкыш, себәп. ◊ Сәв дүшмек — ялкышмак, габат гелмеклик.

СӘВЛИК, Ялкышлык, атанлык.

СӘГИНДИРМЕК, Бираз вагт сакламак, бирнеме дуруздмак.

СӘГИНМЕК, Бираз сакланмак, бирнеме дурмак. *Биржик сәгинип дурма, Ниреде болса гайдяр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

СӘКДИРМЕК, Атын ики ок аягыны атларып сүрмек.

СӘМЕМЕК: к е л л е с ә м е м е к — башын айланмак.

СӘМЕШМЕК, Бидерек айланышып йөрмек. *Нәме сәмешип йөрсүңиз, ишиңиз ёкмы?!*

СӘҢЖЕТМЕК, Улагы, эсасан хем аты, дүйәни ве ш. м. гаты сүрмек. *Ол дөр алашаны Айнагарың еңсеси билен сәңжедип барярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СӘХЕЛ, Бираз, бирнеме, ужыпсыз, азажык. *Арадан сәхел вагт геченсоң, ол хем гелди.*

СӘХЕЛЧЕ, Азажык, ужыпсыз.

СӘХЕР, Даңдан, ир эртир. *Шейле яшы шәтлери билен хем хер сәхер ишлерине ураярлар* (А. Гошгудов, Көнетагың этегинде).

СӘХЕТ, *дини.* Бир иши башламак аматлы дийлип хасапланылан гүн, вагт, пурсат. *Набат бай, инди бизин сәхедимиз хем белли бер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

СӘХНЕ, Дәли, тентек, тутгайлы, самсык.

СӘХРА [сәхра:], Гуры климатлы, ачык ер, мейдан.

СӘХРАЛЫК [сәхралык], Ачык мейдан, гинишлик. *Демирголлык Месопотамия сәхралыкдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

СЮЖЕ'Т, Чепер эсериң эсасы мазмунының горкейән вакаларың топлумы. *Бир нәче шахырлар ол эсерлериң эсасы сюжетини эртекилерден алмак билен, ол сюжети өзлериче өзгердипдирлер* («Эдебият»).

СЮИТА, *муз.* Умумы чепер маны билен бирлешйән дурли өзбашдак бөлеклерден ыбарат болан саз эсери. *Бели симфоники оркестр учин 4 бөлүмден ыбарат түркмен сюитасыны дөретди* («Мыдам тайяр» газети).

СЮРТУ'К, Узын сыйлы, ики яныдан хем илек дакылян эрбек тейини. *Дөшүнде көне сара сюртүги болярды* («Совет эдебияты» журналы).

Т

Т, Түркмен элипбийиниң йигрими үчүнжи харпы.

ТАБА [та:ба] I, *диал.* Эт, картошка, юмурта говурмак, гутап, гызырмач ве ш. м. биширмек учин метал тап, сач. *Мен ве селемиде, эжем табада сутап башырярды.*

ТАБА [та:ба] II, *диал. оба х.* Хатар, хатар-хатар. *Бригадалар таба тутуп, устүне патрак сепилен ялы болуп агарян говаңың бир ян четиндеп елеп йөрәдилер* (Г. Гурбансоҗедов, Ак алтын).

ТАБАК [та:бак], I. Иниле нахар гуюп иймек үчин ула тыляп гап. *Шол тайдан бир табак пилав гетирип, ол меңиң билен биле отурып айды* (Мыраллы). *Бахар хатлы ёок гөзүңи айырмаң, бир гапдалында табак долуп дөрек узумдек ёек-ёекден елип агзыңа атярдың* (А. Гошгудов, Көнетагың этегинде). 2. *сөз м.* Нахар. *Олара бир табак бадымыза, өңүмизе табак гелди. Ох, табак чекил-ёок, өзүңе бир гүйменже тапдың. Агбашчылары, узак галаман, тайын болуп дурян нахары гайдулар-ов, та-бак чекдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◊ Бир табактан нахар иймек — сер. Иймек *Нәче өмүр билен бир табактан нахар иперик?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТАБАКДАШ [та:бакдаш], Бири билен бир табактан нахар йәйән, биле отурып нахар йәйән. *Тилки болуп бөлек хем дөлдирин, тилки билен табакдаш хем болмак* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ики йүз йүз мүрти табашыр табакдаш болды* (Н. Пәмма, Тәйлак хызлар).

ТАБАМАК [та:бамак], Өсүп башламак, чыкып утрамак (сакгал, мурт хакында). *Әҗеңиз сакгал табак хем чыкып болармы?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу сапарлы гөзден гечиришде, бираз пайхаслакдан ялы болуп, ёок табак мүртүңиз сыпап сасыпдың* (А. Гошгудов, Повестлер)

ТАБЕЛЧИ, Табель ишини алып барян ишгәр. *Өйлән болдук вагы, бир ердек табелчи элине дәпдерини алып гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Табелчи бөлүм бригадада агитатор болуп ишлейәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТА'БЕЛЬ, I. Ишге ве гуллукчыларың ише гелиш, яшдан гидиш хасаба алыняң номерли йорите тагта. 2. Ише гелеңлеге яшдан гидиленде асылып гоюлян номер-ли тегележик демир. 3. Йорите тертип боюнча язылян-сызлыгы. *Оларың табелери хемме говшурылмаса* («Мыдам тайяр» газети). *Табеллери үчин отуран берде Арма Бегов!* — *дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ТАБЛЕТКА, *мед.* Пресленип ясалан тегелеклик дерман. *Стрептоцид таблеткасы*

ТАБЛИЦА, Графалар боюнча орнашдырылан маглумат. *1869-ңжы йылда биринжи язык бейик рус химиги Д. И. Менделеев элементлериң периодики системасының таблицасыны дүзди* («Мыдам тайяр» газети). *Пифагорың таблицасы. Утуш таблицасы.*

ТА'БЫР, Гөчүп-гонуп йөрен чыган машгалаларының биреликде яшаян топары.

ТАБУ', *этн., лингв.* Гадым вагтларда: кәбир сөзлери айтмаклыгы, белли бир иши ериче етирмеклиги дини тайдач гадаган эдиш

ТАБШЫРМАК, I. Бир иши ерине етирмеги бирине бөлүшмек, бирини үстүне йүклемек. *Доктор өзүниң хемишекисине көчедир бир затлар гетирмеги табшырды* (Б. Пурлиев, Ылкынжы гүн). 2. Бир зады бирине бермек, говшурмак. *Мениң тайыклыгым — ок-яраглы сапы табшырмак* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) *Б. Кербабаев өзүниң «Абадан» операсының либреттосыны театра табшырыпдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Йүк табшырмалык планы артыгы билен ерине етирилди* («Колхоз гүнлери»). *Ол өз звеносы боюнча пилле табшырмалыгың планыны 157 процент ерине етирди* («Совет Түрк-

меністанының аяллары» журналы). 3. Сынагдан гечмек, экзамен бермек. *Ораз рус дилини табшырды* 4 Бирине бир зады несихат этмек, весъет этмек, ныгтал айтмак. *Жаларым, аллэ-гуллэ, кел гызы эре берен ялы, мэнки-да бир сана гечиреллик — дийип, Акнабат эже табшырды* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Табшырды сизлерин партыеына, Голлэк дийип халкың кем-кемине* (Молламурт, Сайланан эсерлер) *Чарк, Хошгелди, бригадирлерин хеммесине берк табшырдык, олар хеммэ ишлерининк устүнде болсунлар!* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде).

ТАБШЫРЫК, 1. Бирине табшырылан буйрук, юмуш *Акмырат, сен жусаллымың дүйнки табшырыгыны эйдам эдыңдан чыкардыңмы? Сана бир табшырык бар, олам, окап соватлы болмалы* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2 Бирине берилйэн несихат, весъет, наут, маслахат. *Гарак ёсса оңа табшырык этди* (А Говшудов, Повестлер ве хекаятлар). 3 Бирине эдилйэн саргыт, юмуш *Маңа-да гызыклы китап гетиргин! — дийип, табшырык этди.* 4 Недогры эдилен иш үчин эдилйэн дүйдурыш, хэйиҗ *Шейле ишлери үчин район тарапындан Пекжене бир нече сапар табшырыклар хем берилди* (А Говшудов, Көпетдагын этегинде).

ТАБШЫРЫЛМАК, 1. Бир ишин ерине етирилмеги буйрулмак, юмуш буйрулмак *Инс, бу мәхум иш Нуры табшырылды* (Б Гурбанов, Душушык). 2. Несихат эдилмек, нагтал айдылмак. *Бригадирлере эдылмели ишлер табшырылды* (А Говшудов, Көпетдагын этегинде). 3. Бирине бир везипе йүкленмек. *Бейлеликлэ ит мекдеп тежрибеси халчылыгына табшырылды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 4 Бир ят гечирилмек, берилмек, говшурылмак *Дөвлете көп иште табшырылды Пландан артык өнүмлер сизе дүз табшырылды*

ТАБЫН [та бы́н], 1. Бирине я-да бир зада гарашы болан *Сен маңа маслохат бер, мен сениң маслахатыңа табын* («Совет эдебияты» журналы) *Менем маңа көпек болдум* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы) *Говреклэри маңа табын* («Мыдам гойрэ» газети). *Ине сүнүкде өзүне табын адамлара хич нәт айтмаярды* («Совет эдебияты» журналы) 2 Зат билен бөлек эдирилен, бөлек болан *Атабайым и-эйтмышы Сарыжа дегек Акмаяк мәхте табын этмек исленен ят адамдан* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ТАБЫНЛЫК [т. бы́нлык], 1. Бирине я-да бир зада гарашмалык. *Олардың табынлык адамлары бүтин Сарыжа гөзүнде көпүрэ этди* (М. Ибрагимов, Сайланан эсерлер) *Онуң дегя-гошнык сарпуш, хөвбети сол ярым ай табынлык талап эдйэрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2 Зат билен бөлек эдирилмек, табын эдилйэн ягдайда болмалы. *Гөзүмиздэ чыланмалык*

ТАБЫНДАМАК, Табырдалы ёк чекмек, табырдалы сөзленмек. *Бир ағыз табырдап сүнүп галды* (Б Кербабаев, Айытлы эдим) *Акмаяк табырдап галан ят шекдеп сөзленмеги дүкүнди* (Б. Кербабаев, Небитдаг)

ТАБЫНДАШМАК, Биленликде табырдамак. *табырдап сөзленишмек. Ятлардакы маллар үчүн, табырдашып ер тетерден галдылар*

ТАБЫРДЫ, Мал-гараның гошулышып чапышмагын дан, тарпа турпа кидан ве ш. м. ёкдан дүз. *Мал атларың нарт билен шейле ыкжам тобмакларь табырды типдилер* (Б Кербабаев, Айытлы эдим). *Бейик, он-да тойлак табырдысындан, самчы шарпылдысындан кедер эдендир* (Б. Кербабаев, Айытлы эдим).

ТАБЫТ [та бы́т], Ишде мейит салып гөтермек үчин агачдан я-да бойрадан ясалан энжам. *Өлемде кым «эже» дийип, меним табытымы этерер* (А Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Серединден табыт кылып, гүлден кепек этмек герек.* (Мыралы). *Халчалары мердивен ясалында ясалан табыдың устүнде ятырып, жа... чамалы үчин арассаланан ере алып бардылар* (Б. ... Табаев, Айытлы эдим)

ТАЗОТ, тех. Машиналарың сүртүлйэн шайларының ... лыяң яг.

ТАВТОЛОГИЯ, *эдеб* Бир сөзи я-да пикири бә... сөзлер билен артыкмач гайталап дурмаклык.

ТАВУС [тавус], *зоол.* Сүлүнлер машгалысындан ... лан ири овадан елекли гуш *Ол гуш тавусы, хө... хорлаяр, оны билмейэр экен* («Пионер» журна... *Эмма тавус ири овадан гуш болар* («Совет эдебият... журналы)

ТАГАЛЛА [тагалла:], Бир зады амала ашырмак... үчин төрүлйэн чэре, эдилйэн алада, гарашык. *Улуд... ынчы бутин колхозчылардың акыл тагалласы ёкар... тасын үстүндэки сереше сөзүдирилипдир* («Совет Б... (янтыз» журналы). *Хошгелди мешин тагалласы... сыны этмели болды* (А Говшудов, Көпетдагын этег... се)

ТАГАМ, 1 Нахар, ийминт махсус болан айрат... ларь дүйни агыз я-да дил дүйсы *Мен чайың та... мыны биринҗи гезек датдым* (А. Говшудов Повестле... ве хекаялар). *Хер нахарың бир тагамы болшы ялы, ... үчин хер отуң-да бир ёкумы бардыр* (Совет Түрки... станының аяллары» журналы). *Шу гапыралардан тагамлы ямакка дал* («Колхоз гүнлери») 2. Нахар, ... мит *Баллым, тайын тагамы тапдың ситең, нахили б... лар?* (Б Кербабаев, Небитдаг) *Башгача тагамларын... да гелип атланың ялы, ийнен дөнүп болмаяр.* А Дурды... ев, Сайланан эсерлер). 3 сөз м Бир зада б лан дүйш... бер затдан алынан лезет, эмрет *Дүйнинң гаглы та... гамының дүзи дайдың башдан Бесеҗе сөз герерсиң...* (Б Кербабаев, Айсолтан)

ТАГАМЛЫ, Тагамы гоюы болан, сүйжи тагамы бо... дал, дәтли *Чагаларың гоюы тагамлы тайголаның ка... лыплар билен шиматлендирмели* («Совет Түркменистә... нының аяллары» журналы) *Онда башларкан нахар... лар тагамлы ве ёкимлы болуп башлар* (Галкың дүй... йә тарыхы).

ТАГАМСЫЗ, Тагамлы болмадык, сүйжи дәл, датсыз *Гайгың кемсиз етен, этли, картошкалы чорба Мырд... ов, агачы тагамсыз, дүзеңе ким дөседи* (Б. Кербабаев Мәхтәсе—мәхтә).

ТАГАН [та́ган], Устүни тегин, түрне гоюлы нахар биширишдэки ун ювкын дөкүп гурал. *Кәсе гайбытдыкда тагана сөзүп жыңгырдап билен пытрады* (Б Кербабаев. Айсолтан) *Дүйнинң ёлкыны кабатлы тагана... ларың сакчы агарды* («Пионер» журналы) *Тагам ад... ем ун болар, бары-биринде сүйжи болар, бары тагам, хи... болар гөрүнүп*)

ТАГАРЛЫ [тагарлы́] хем з Кимдир себит, ватан... *Сен гайрың эле алма, бирэу тагарлы эт! Шоның үчи... мөҗ бирэу тагарлы этсек кем дөлмекси бөдди!* (Б... Кербабаев, Айсолтан эдим)

ТАГАРА эй җемгият, бирлешиги үчин уланылян ... лесип төрүлен, ири болмагы та. *Хемме дил та... гараны олардың устүне дүкдерип гойдум* («Пионер» журналы).

ТАГАРЧЫК, Эркек эринде, агзындан чыкып бүкен ... ёк чекмек.

ТАГАТ [та́гат] тагат чекмек - сабырың ве ш. м ышкына дүшүп, гижелери укусызлыкда гечирмек *Хер ёлы, утан дөнүп тагат чекип дөнүпдирдим* (Н... Пэмма. *Себабини сен билдиң!*

ТАГАШЫК, 1. Гелшик, онайлылык, недеклик, чем... *Бу модели тагашыгы ёк.* 2. Жайба-жайлык, идек дәл... лык, сразликлар.

ТАГАШЫКЛЫ, 1. Гелшикли, онайлы, недеклик, овадан ... чемели *Тагашыклы сырат. Тагашыклы говре Тагашык*

...язылан хат. 2. *геч. м.* Жайба-жай, гөдек дал, ерлик-...чемели *Тагашыклы сөз*

ТАГАШЫКСЫЗ, 1. Гелшиксиз, онайсыз, непис дал, ...дек, чемесиз. *Бегенҗиң гөзүне онуң тагашыксыз сыл-...ёгын бармаклары рула гелшмейән ялыды* (Б. Кер-...баев, Айсолтан). *Гурт бир хили тагашыксыз сыпат ...лек ёлагырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *...м.* Онайсыз, ерликсиз, гөдек. *Илкидурмуш адам-...рының геплешиси орэн тагашыксыз болупдыр* (Га-...ыны дүнйэ тарыхы). *Гулман арсын вэгүнь тагашык-...ёгын гулкусини өз бадына гойберйэрди* (А. Говшу-...ов, Повестлер ве хекаялар). *Онуң тагашыксыз гевре-...шиң ярысы ичериң гирди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТАГАШЫКСЫЗЛЫК, Гелшиксизлик, онайсызлык, не-...пис дөллик, гөдеклик, сыгымсызлык, чемесизлик. *Ол та-...шыксызлык билен ериндэн галды*

ТАГЛЫМ [таглым], *көн. с.* Окув, төлим, тербие, гө-...лде. *Жүнейт хандан таглым алып гайдан Эзиз инди ...ёс батырлай депреди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *...бамыз Ленинҗиң таглымын алдык. Алатлык уршунда ...ёрешип гелдик* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТАГЛЫМАТ [таглымат], Бир вака, хадыса барада ...оретики канунларың жеми, теория. *Олар партия кадр-...ларыны марксистик таглыматда вепасы болмак рухунда ...тербиелейэрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Даг-...шиң таглыматы тебигата дина-ибадэтчилик гарайыш-...ара берк зарба урды* («Совет Түркменистанының аял-...ары» журналы).

ТАГМА, 1. Доварлара, гара маллара белгилик үчин ...ам, сыпды ве ш. м. эйлары гызгырып басмак ёлы би-...лен салынян нышан, аламат. *Дүйнеңиз бирдэки үйтге-...йик бир тагма барды.* 2. Урлан зарба, чалым ара ве ...ш. м. зерарлы галан из, белгилик. *Эгер менің чекам чек болса, хол ёлын агачда меним тагмам барыдыр* (А. Гов-...шудов, Мәхри- Вепа).

ТАГМАЛАМАК, 1. Гызгырып демир басмак арказы ...аллара нышан салмак. *Хава. эртир сойлук болуп бе-...рейдик. Олары тагмала-да, гонҗа бол!* («Зәхмет гахры-...манлары»). 2. Из галдырмак, белгилик салмак.

ТАГМАЛАНМАК, Тагма басылмак, тагма салынмак. *Маллардың хеммеси тагмаланды*

ТАГМАЛАТМАК, Тагма басдырмак, тагма салдырмак.

ТАГМАЛАШМАК, Тагмалармага мүмкинлигимек

ТАГМАЛЫ, Тагма басылан, нышанлы.

ТАГСЫР [тагсыр] I, Гүна, сэвэв, этмиш. *Гүнэ бол-...са: — Менің сүнем, тагсырым, ёк агырлык!* — дийди (А. Говшудов, Эсерлер).

ТАГСЫР [тагсыр] II, *көн. с.* «Керамат» эламатлара ...ейш. м йүз тутулып айдылян сөз. *Тагсыр, мен сени ...ёрдан өвренмедим, сизден өвренмэге гелдим*

ТАГТ I, 1. *көн. с.* Хөкүмет символы хөкүмдар ула-...лып айратын кресло; патышалар, шалар ың ме-...җлисинде дабаралы дүзүп вэгтинде отурян ери, па-...тышанын арз сөзлэп жайы. *Шах эгер адам болмаса, ...агты вейран болармыш* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Патышаны тагтындан гайдырдык, Корейский хөкүмети-...ни йыкдык* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *геч. м.* Үстүнде отурмак үчин тагтдан эдилен йорапе секи. *Гел, ...ардаш, сая геч, тагтың үстүне. Хәзир чайлык бапыре-...рис дессине* (Г. Сейитлиев, Гошгулар). *Халы ялы, бир ...ёк тагтың үстүнде Гагам хәзирлэпдир гелмине гайың* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы)

◇ Тагта мүндүрмек — патиша этмек, хөкүмет башына гечирмек.

ТАГТ II, Ерик суварылып, экише тайярланылып гой-...ан я-да сүрүме тайяр болан ызгарлы ягдайы. *Сувчы-...лар уль сувармш каналындан тагт сувларыны экин ...ейдинларына гойберерлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Таба гетирип, тагтдан чыкармак кэтмек урмасаң, гатак ер оны боҗакды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТАГТА I, Түрседен хер хили галынлыкда кесилен гурлушык материалы. *Гиң мейданда тагталар, түрселер, цемент челеклер ве башга гурлушык материаллары душурилэрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ине алач, тагтаның герек ери* («Колхоз гүнлери»).

ТАГТА II, Хайсы-да болса бир материалык ювашык текиз бөлеги. *Буҗагың ичинден үч тагта чалыз чекды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТАГТА III, Йүзүне хек билен хат языльш окув эсбабы. *Окувчылар бирден тагта, бирден хем гепдэрлерине серелдидилер* («Мыдам тайяр» газети). *«д» харпыны мугаллымың айдышы ялы эдип, тагта дүшүкли яздым.* ◇ Хормат тагтасы — ишде үстүнлик газанан адамларың ады я-да сураты төркезилэйән тагта. *Пысыкчыларың атлары колхозың хормат тагтасына безелдир* (Б. Пүрлиев, Илкиҗи гүн).

ТАГТАБИТ, *зоол.* Жандарларың гаты, өсүмликлерің ширеси билен иймитленйән паразит, можежик. *Чага ялак вагтында, онуң сүлегына сачакы, тагтабит, си-...рек, кыркаяк, бүре ялы жан-жөгекларың гармеси хем мүмкин* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мен-е билмедим велин эндамың эдил тагтабит биленлик ялы болупдыр* (Н. Гомма, Тайлак хызмат)

ТАГТАЛАМАК, Тагта билен өртмек, тагта билен япмак. *Тимыкызы тагталандырларымы?! — дийип, Осулгер-...ек ызы-ызына сорайды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТАГТАЛАНМАК, Тагта билен өртүлмек, тагта билен япылмак, беркидилмек.

ТАГТАЛАТМАК, Тагта билен өртдүрмек, тагта билен япдырмак, беркитдирмек.

ТАГЧА, Дүрли предметлер гап-гач, ягшы ве ш. м. гөзүлип дивар шкафлыгы. *Тагчада болса атлама меня, чекич ялы үсси шайлары ве башга өвүк-...ушык демир-...лер атлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар)

ТАЗ, Көр хевмак, хамыр өвүрмек ве ш. м. үчин улаплян ушетал гап, легеи. *Олар палас, гейче ораз сат-...ардылар, Гелда көврүкли чөрек сатырды* (А. Кекилов, Сөйгүм. *Чайханада ики-үч күчүкли тазлы айланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТАЗЫ [тазы]. Үнүн инче тутушуклы, инче үнли аяклы аң ити. *Мергенің тазылары хем ала гөзи гарып, «хали айдым-да-шачы алдым» эдип барадыр* («Түрк-мен халк эртекилер йыгындысы»). *Хер күтүк тазлары-ны ол тазысы билен веларлар* (пакыл). ◇ Ят галы-бириниң яшы билен йәрейән мәкир, хилекәр, бириниң аңмадан айрылмаян йүрегедүшгүнч адам. *Инде онуң гандалыда бир ят тазысы бар, бир белимы көрүсе-...ёл, Елли!* — дийип, ара сөз сошды (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАЗЫГУЙРУК [тазыгуйрук], Уч гыпыгы ики ганда ...алдыян сөлүкли чырпы ызгыт

ТАЗЫГЫШМАК [тазыгышмак], Урушмак гөчешмек, ...алышып башламак. *Гоңшылар тазыгышып, сүрүдек ги-...ландирлер*

ТАЗЫКДЫРМАК [тазыкдырмак], Уркүнш гачырмак, уркүп баш этдирмэн гитмек (мал-гара хакда). *Шофёр-...ың пикирине, бу чәре гоюнларың йүреклерини чөлеш-...дирип, тазыкдырмак сакламага көмек этмелидир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде)

ТАЗЫКМАК [тазыкмак], Уркүп гачмак, уркүп баш этдирмэн гитмек. *Тазысандыр бу гоюн-да Бир көтөлүк сүрүсиндэн* («Совет эдебияты» журналы). *Чага-үсселарыңа Гулак байық сүрүсиндэн тазыкып чыкан, сайрүгүлек чык бир токлы гетирип берейин* (Б. Кербабаев,

Жонлук батыр). *Сүрүдек тазыгы чыкаңы мәҗек шер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТАП I. Байлыгың яшлыгың гүнүнь (бир ялы чеңли) *Айлык колхозың тохум тайларының бирини шеңлике алыңдың* («Мыдам тайяр» газети). *Хатда тайларының совуклары, бутларының ич бүтлери чыкмачыклык көрүнүп сөрүнүйдүр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ТАП [тай] II. 1. Бир зада дең, лайык, гелиш, барабар. *Хай, сизиң йөрен ерлериңде шуңа тай сөзүңек кыта-ка душ келен ерик барыдың?* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Келдиниң дегишме шоңлуңың кеңлеңе тай эдип ялыдың* (А. Гошшудов, Махры—Вепа). *Мен шо ялы-ның ишлеңе де тай сөзүрин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) 2. Бирине я-да бир зада мынасып болан, дең-душ болан *Асаноңус сиңа тайдыр, Аҗайып менеңи бардыр* («Гороглы» эпосы). *Оглы оңуң бакан, кыз сиңиң тайың* (А. Бекиев, Сайгы). *Бу ялда бөкүрде сиңиң, сиңа тай, Гөз оңланың болсо, ялаңа айдың!* («Совет эдебияты» журналы). 3. Жүбүт болаң бири. *Оңуң гарага оңуңың ыкы тай сабалсын өңкөдүр* (А. Гошшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мен чем гөрмекленең бөлекси тайың ялың тешик сүрүп оңуң бермектиң* (П. Пөмма, Тайлак хыялы). 4. Тарап, тарапал, үстүр. *Ховлының көчесек тайы оңуң гарыма ягына көчесеңде нек болуп сөрүнүйдүр. От ягыны сөңүк гелмүрлеңе, балыкак тайың ягыне бакан пөрүнүңе, сөрүнүйдүр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 5. Үрүлен йүүп, бир тарапдалы. *Бир тай одың. Бир тай чавут сөңүйдүр.*

ТАПГА I. Демирден, таштан ве ағаçдан ишленен гөнүк болмаян тахтайың. Элем. Гүнүлерде тай сасы келсе, көлдеки ялы ёлдаш, ёлдаш дегип, ёлдаш кедиларың некаңдыр» («Мыдам тайяр» газети).

ТАПГА [тайга] II. *сер.* Тайганак.

ТАПГАНЧАК [тайганчак]. Тыпаныан, сүрмек, тайдырмак. *Оңуң чагы сөңүк ич, ёлдаш тайлачык, сөңүк тайлачың ишине чайларыдың* (М. Шыхлы, Гөзүмиң гарасы). *Гөрмек, башы гөзлеңе тайлачык дегип Бек гөзлеп барыдың ялың гөзлеңе тайлачык, көп сөз чашмак исленен тайлачыдыр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ТАПГАНЧАКЛЫК [тайганчаклык]. Тыпаныанлык, сүрмеклик.

ТАПГАЧЫ Тайгада яшайан адам ыкы. *Гөлүмиң тайдакы ве тайлаңдакы сөңүлүлүгүне ишлер ыкы дүз ёлдашлардыр* («Мыдам тайяр» газети).

ТАПДАШ [тайдаш]. Бир-бириниң тай гөрмек ыкы я-да барабар, мөхүм болан.

ТАПДЫРМАК [тайдырмак]. *сер.* Сүрмек, сүрүп бөлүнен ялаңа гөндермек. *Ол ... Ич ... Ол ялың тайлачыкларың сөңүк ... ...

...ек телеграмма алан Готур мазалы тайынлык гөрүпди (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТАЙЫНЛЫКЛЫ [та:ынлыклы], *сер.* Тайярлык-лы 1.

ТАЙЫШМАК [та:йышмак], Тайып, тырпышып йөрмек, ...ышмак. *Огланлар гарың үстүнде тайышып ойнаярды-лар.*

ТАЙЯР [тайя:р], Уланылмага, пейдаланылмага хәзир-...ек, тайын болан. *Эртир башлыгың гелжек үчүрла-...ыка ченли отурсаң тайяр болды* (Х. Ысмайылов, Му-...аллымың гызы).

ТАЙЯРЛАМАК [тайя:рламак], 1. Бир зады я-да бири-...и тайяр эдип гөймак, тайынламак, хәзирлемек. *Иш мей-...анында китабы сесли окап бермек үчин нәче адам тай-...ладыңмы?* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 2. Билим берип, ...ербиелеп етишдирмек, өсдүрмек. *Аял-гызлардан му-...аллым кадрларыны көп тайярламак мөхүм ишдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ТАЙЯРЛАНМАК [тайя:рланмак], Бир зат я-да би-...и өңүнден тайяр эдилмек, тайынланмак, хәзирленмек. *Елда герек болайжак затлар өңүнден тайярланды.* 2. Тайярлык гөрмек, тайынлык гөрмек, тайынланмак. *Хошгелди хем дыкгат билен диңлемәге тайярланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен онуң гүр-...үнне хә бермән, дерсиме тайярланмага башладым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Билим берлип, та-...йланылып етишдирилмек. *Аспирантурада, докторантур-...да тайярланылан ылмы, кадрларың саны йылсайын артяр.*

ТАЙЯРЛАТМАК [тайя:рлатмак], 1. Бир зады я-да бирини өңүнден тайяр этдирмек, хәзирлетмек, тайынлат-мак. *Гаракчыларың ат сайламак, нахар тайярлатмак ...ылары бир гатда голай чекди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа) 2. Тайярлык гөрдүрмек, тайынладып билим ал-дырмак.

ТАЙЯРЛАШМАК [тайя:рлашмак], Тайяр этмәге кө-...елешмек, тайын эдишмек, хәзирлешмек. *Нахар тайяр-...ашмак.*

ТАЙЯРЛЫК [тайя:рлык], 1. Бир иши амала ашырмак ...үчин өңүнден гөрүлйән тайынлык, хәзирлик. *Энелерин ...омарсың 65 юртда ишеңкир тайярлык гөрүлйәр* («Со-...ет Түркменистанының аялларе» журналы). *Бизиң мал-...арагрызың маллары док ве йылы гышлатмак үчин ...өңүнден гөвя тайярлык гөрдүлер* («Совет Түркмениста-...ы» газети). 2. Алнан билим дережеси, запасы. *Мередиң ...өвя тайярлыгы бар.* 3. Хайсы-да болса бир задың тай-...рлыгы болуп хызмат эдйән. *Ол пединститутың тайяр-...лык курсунда окапды. Харбы тайярлык окувларымыз— ...атлыгың иши иң биринжи орны тутяр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТАЙЯРЛЫКЛЫ [тайя:рлыклы] Тайынлык гөрлен, тайярлык гөрлен. *Олар каналың гурлушыгына тайярлыклы ...ыкмадылар.* 2. Билим запаслы, билим запасыны эле ...алан. *Ол өз ...ерин боюнча оран тайярлыклы адам.*

ТАКАЛ. Манысыз, бош, угурсуз гүррүң. *Оң такал ...а эндик этди гулагым* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Такал окамак — манысыз, бош гүррүң этмек, гүррүң бермек. *Сен маңа такал окама!* («Совет Түркме-...истанының аялларе» журналы). *Мениң бу ере гелмек-...ден мекседим, сизе такал окамак дәл!*

ТАКАЛАН. Өсүмлик, от битмедик гиден дүз мейдан, ...ыр такыр ер

ТАКАТ [та:кат], Сабыр, чыдам, дөзүм, карар. *Айсол-...аның эҗесиниң соңсуз мысалларына такады етмеди* (Б. Кербабаев. Айсолтан). *Эй сөйгүлим, саңа салам ...ажсам, Йүрек такат бермез, выжданым етмез* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Такатдан дүш-мек — бикарар болмак, ынҗалыксыз ягдайда болмак.

ТАКАТ-КАРАР [та:кат-кара:р], Сабыр, такат, чыдам.

ТАКАТЛЫ [та:катлы], Хер бир ягдая дөз гелип бил-йән, сабырлы, чыдамлы, карарлы. *Хер бир ишде такат-лы болмак герек.*

ТАКАТЛЫЛЫК [та:катлылык], Сабырлылык, чыдам-лылык, дөзүмлилик, карарлылык. *Такатлылык билен ча-галарың гүррүңлерини диңледи* («Мыдам тайяр» газе-ти).

ТАКАТСЫЗ [та:катсыз], Сабырсыз, чыдамсыз, дөзүм-сиз, карарсыз. *Огулнур эҗе нахар тайярлап, оглуның гелмегине такатсыз гарашярды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ТАКВА [таква:], *дини.* Намазхон, диндар. *Ол гаты таква адамды.*

ТАКВАЛЫК [таква:лык], Намазхонлык, диндарлык. *Онуң меле дон геймеги таквалык, таңрыпаразлык үчин болман, эдйән огрулыгының үстүни өртмек үчин перде болара чемелиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТАКГА, Бирбада, бирден. *Элхенч чиркин гыгырды-да, Шо дем такга жаны чыкды* («Совет эдебияты» журна-лы).

ТАКГАЗ [такга:з], *зоол.* Есасан дуза ятырылып ийил-йән кичирәк деңиз балыгы. *Доляр мениң торларыма дүрли балыклар: Азат махы, бекре, такгаз, чапак ба-лыклар* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

ТАКГЫЛДАМАК, Такгылдылы сес чыкмак, такгыл-дылы сеслемек. *Уссаханадан гиҗәниң бир вагты так-гылдап екедабаның сеси чыкярды.*

ТАКГЫЛДАТМАК, Такгылдылы сес чыкармак. *На-гышлы нас кәдисини чыкарып, агзына такгылдатды* («Совет эдебияты» журналы).

ТАКГЫЛДЫ, Гаты затларың бири-бирине батлы дегмеги зерарлы дөрейән сес. *Балчы хөвүртге сөкүлен вагтында такгылдылара, рамкалар ондан-оңа гозгалан я-да оның гапаклары айрылан вагтында силтерлемелере ёл бермейәр* (И. Шакало, Түркменистанының өңде барыҗы пасекасы).

ТАКДЫР [такды:р], *сер.* Ыкбал. *Халк хөкүмети өз голуна алар, өз такдырына өзи хожайын болар. Мавы өзүне нәхили такдырың гарашянына дүшүнмән, мекир сөзлере ынанмак билен шатланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТАКЛАМАК, Гысганчлык зерарлы бар хем болса ёк диймек, габшырмак. *Ол кемпир хачан гөрсең таклап отыр.*

ТАКЛАТГЫ, Ики сетир эдилип газылан он ики саны чукуржыгың хер бириниң ичине дөрт саны гумалак сал-нып, ики болуп ойналян оюн. *Таклатгы ойнамак.*

ТАКМЫН [такмы:н], Чак билен, чен билен, такмынан. *Ол такмын, алтмыш дөрт, алтмыш бәш яшындакы адамды. Такмын, ярым гиҗеден бир сагат гечипди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАКМЫНАН [такмы:нан], *сер.* Такмын. *Шол вагтың өзүнде малдарчылык өнүми, такмынан, 6 процент, экеранчылык өнүми болса 2,5 процент диен яллы артды* («Совет Түркменистаны» газети).

ТАКСИ′, Кирейини хасаплаян счётчикли автомобиль. *Вокзала таксили гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ТАКСИ′МЕТР, *тех.* Гечилен аралыгы гөркезйән авто-мобиль счётчиги.

ТАКСО′МЕТР, *тех.* Гечилен ёлы ве шол ёла төленмели кирейи гөркезйән автомобиль счётчиги.

ТАКСОМОТО′Р, *тех. сер.* Такси.

ТАКСОФО′Н, Автоматик телефон.

ТАКТ. *сазч.* Саз эсерлериниң өлчеги.

ТА′КТИК, *харбы.* Тактика боюнча специалист, уруш тәлимини гөвы билйән адам.

ТА′КТИКА, 1. *харбы.* Уруш алып бармак усса:лыгы. 2. *гөч. м.* Сыясы гөреш усуллары. *Маркс өзүниң ди-алектики материалистик теориясы есасында пролетар гө-*

решиниң еке-тәк тактикасыны ишләп дүзди («Совет Туркменистаныңың әдәбияты» журналы).

ТАКТИКИ. Тактика әсасланан, тактика әсасында болан. *Мен тактики оқувлара-да барып билжек* («Совет әдебияты» журналы).

ТАКЫК [такык]. Хакыкат, анык, аян, ачык. *Бу хабар элан болаймасын, такыкына етсеңиз гөвы болар* (А. Дурдыев. Сайланан әсерлер). *Шу гүнки болуп гечен ваканың такыкына етмек исләйдиң* (Б. Кербабаев. Айгытлы адам).

ТАКЫКЛАМАК [такыклямак]. 1. Аян этмек, аныклямак, кесгитлемек, анытына етмек. 2. Мәлим этмек, гөркезмек, билдирмек. *Онуң ганы гачмак, реңки өчүк йүзи тирьекден хабарлыдыгыны такыклаярды* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ТАКЫКЛАНМАК [такыкланмак]. Аян әдилмек, аныкланмак, кесгитленмек, анытына етилмек. *Шу обаның гадыша ады такыкланмандыр* (Бабаев ве Фрейкин. Ашгабат). *Этрек төверегинде субтропики экинлера экмек үчин сәл иүң гектара чекли ер фоңдуның бардыгы такыкланды* («Совет Туркменистаны» газети).

ТАКЫКЛАТМАК [такыклатмак]. Аныкына, ачыгына етиртмек, аныклатмак, кесгитлетмек.

ТАКЫКЛАШМАК [такыклашмак]. Аныкына, ачыгына етишмек, аныклашмак, кесгитлешмек.

ТАКЫКЛЫК [такыклык]. Аныклык, кесгитлилик, аянлык, аныклык, шыгарлык. *Хезир алымлар Ейың ве Айың херекет эдиш канунларыны өвренмек, эсасында Гүнүң ве Айың тутулмагында өрән такыклык билен өңүндөн айдярлар* («Мыдам тайяр» газети).

ТАКЫР. 1. Гөвшөв гөрнүшли, дүз мейдан, өсүмликсиз ыпар мейдан. *Алты гөрмәк ачыга, такыра дүшүнде, ялаңачда оғлы* (Б. Кербабаев. Айгытлы адам). *Гарасум билен такыр арасында ызгарлы шор ерлерде, ары-бери өсүмликлер бар* (Бабаев ве Фрейкин. Ашгабат). *Мекдебиң оң яны элиң алсы кыр такырды* (А. Дурдыев. Сайланан әсерлер). 2. *зач.* и. Хич затсыз, өзи. *Ол ёлдаш такыр туйсуз, сапсыз. Оның сүйи дүнйә такыр* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ТАКЫРДАМАК. Такырдыны сес чыкмак, такырдыны сеслемек. *Ишик такырданда Сапа гаяга элиң кенә чалынып дыш ачарда дарачаны ачып, ызгарлы кадыны чыкарды* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ТАКЫРДАМАР. *Такырдыны сес чыкарян, такырдыны сеслейәнлиги. Аннасы ёлы бесе ёлдаш болып хемде-хем гечирилен «гөзүнүң ачмага такыр» гөрнүшдәки ялыдыгы* (Н. Сарыханов. Сайланан әсерлер).

ТАКЫРДАШМАК. Такырдыны сеслешмек. *такыр-такыр сеслемек.*

ТАКЫРЛЫК. *Гаты затларың бир-бирине дегип, такыр-такыр сеслемеги. Дорбаның сес (дорбаның такырдык сес) загырлары урды* (Б. Кербабаев. Айгытлы адам). *Берк урлян затларың такырлыгы гүйчек сесини ёкарды* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Ауйсыз такыклык ве ары-бери ёлы айлар ат ве ёлы арабалара зелилдер* («Пионер» журналы).

ТАКЫРЕРГА. *зоол.* Гүмде ялаңач, яшырынып өрән чалт ёрелап йөрейән ак сүйри. *Гезермек такыргалар бир ерден екмыллдамак ганатларыны Гүнүң өңүне серип сүйсүнип, ненакласын* (Б. Гурбанов. Дашлылар).

ТАКЫРЛЫК. Такыр мейдан. Гелеч такыр ер. *Мекдебиң ёнүк тарапында ачыргычлыгына ёна етмейән такыклык ялкын ятырды* («Мыдам тайяр» газети).

ТАКЫР ТУКУР. Мыла ычына такырдыны чакян дүкүлдиси сес.

ТАКЫРӨЛЕМ. 1. *зоол.* Сүйренжилер машгаласындан болан сувулгандан хичгөрек сүйренжи. 2. Кәсгин айдыляң сөз. *Бирденкә, Айтак гөзүнүң өңүне гелип... Вах, гелмән гечсең болмазмы, гелмән гечек такыр-лем!* — *дийип гарганды* (Б. Кербабаев. Иссентдар).

ТАЛ. *бот. сер* Совут. *Пельерт талы кимин, ёдан бедена. Оны гырмәкмидиң хенизе чекли* (Б. Худ... назаров. Гызгын сохра). *Бу икисиниң ёлы дерәкдә... ри йүзүне гечип, гачмагың үсти билен гек такларың... сындан «карлыгыма ёлдярды* (А. Дурдыев. Сайлан... әсерлер).

ТАЛАБАН [талабан]. Хакына тутма ишчи, батр... *Ол өй-гечик яшларында ата-энесинден макрум бол... бир довум чөрек үчин байларың гапысында талабан д... яр* («Совет Туркменистаныңың әдәбияты» журналы). *...олардың элинде талабан болан вагтында, гиче-гүндү... ярасмак болуп ишленйәнде-де пахыла гүн сайярдо...* (А. Дурдыев. Сайланан әсерлер).

ТАЛАБАНЛЫК [талабанлык]. Талабанын гәри... дәйш.

ТАЛАБАНЧЫЛЫК [талабанчылык]. *сер.* Талаб... лык. *Мен оның гапысында өй, ёок талабанчыл... этдим* (А. Дурдыев. Сайланан әсерлер).

ТАЛАВ [таллав]. *сер* Талаң.

ТАЛАВЧЫ [таллавчы]. 1. *сер* Таланчы. 2. Жемгә... етчилик эмлегини дарагыжылык, йыйжылык, ёыгаймалы. *Пок... колхоз хызмат эдйән талавчыларың, йүзүндөк перда... сыгын сорамазмак үчин сага көмеклер* (А. Говшу...ов, К... петдагың этегинде).

ТАЛАВЧЫЛЫК [таллавчылык]. 1. *сер.* Таланчы... лык. 2. Жемгетчилик эмлегини дарагыжылык, йыйжы... лык, ёыгаймалык.

ТАЛАВЛАМАК. 1. Эйлә-бейлә гөзермек, я йөрен... йөгенмек. *Оның талаңын бирәйинми, дийдиң?* 2. Эйлә... -бейлә болмак, сапламак.

ТАЛАК. *хич.* с. Бөлүнип ёкма, айрылышма. *Сен мек... дең талак!* (Н. Сарыханов. Сайланан әсерлер). — Та... лак хаты — эрлиниң бөлүнйәнлиги барасында ш... хадарнама. *Елиң оның талак хатыны берипдир, аранъ... ачылдыгы* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ТАЛАМАК [таламак]. Бирининг малыны элинден зор... дан алмак, басып алмак, таланчылык этмек. *Бир... сүйәнжиң болбарлара ушын өйдүрйәрлер, не тала... ярлар* (А. Говшудов. Мәлүл. Белет. Башга... дан талаңын затлары дыл бермән, гөзүңи эдәбияты...).

ТАЛАНМАК [таланмак]. Бирининг малыны элинден бөк... дән басып алынмак, зорлукда сөгүлмек. *Талаңын дай... ганаңмы? Ёок, ёок, ёок! Ёок, ёок, ёок! Ёок, ёок, ёок!* (Н. Жумаев. Ак маяның ёлы).

ТАЛАНТ. Айратын зейин, өзбөшдүклик, зеһинлик.

ТАЛАНТЛЫЛЫК. Айратын ускунлылык, өзбөшдүклик, зеһинлик. *Бейик шаирың ве ёзычыларың эдеб... адамлар дың бир батырлык, акылдарлык ве талантлылык билен гөкленмән, эйсем өзүни ёок сүйүнч сайлар... гөзүнүң гөзүнүң, дүнйәлилиги ве сайдусыз... лыгы тем эдерлер* («Пионер» журналы).

ТАЛАН [таллан]. 1. Бирининг малыны зорлук, билен басып алыш таламаклык. *Колхозың малының талаң... дан сакланмагы себәп болянлыгы үчин, мен сенден разы... хем сага көмек бол айдям!* (А. Говшудов. Көнедагың этегинде). 2. Таланып алнан өзга таланан зат. *Бөкүн... лерде өзгерилишик ёок, ёорук эймек көп шол таланы... дан зат етмеди* (Б. Кербабаев. Айгытлы адам). ◇ Та...

ан салмак — затлары, эмлоги таламак, басып алмак

ТАЛАНЧЫ [талаҗы], Таланчылык иши билен мешгуль болян гаракчы, талан салыжы, талавчы *Ол талаҗымлар өбаны режимсиз талап, кебир совет жайлары говурундырлар* (Н. Пожма, Себәбини сон билдим). *Ол Эйрач ханларының таланчы чапавуллары-ны, Хыва ханының гаракчылар топарына гаршы нече кән сапарлар совешипдир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТАЛАНЧЫЛЫК [таланчылык], Талан салмаклык, талавчылык, гаракчылык, аламанчылык. *Мен мәселәлами бизимде ташлап, таланчылыга этмеге гелемок* (Б. Кербабаев, Айтылы эдим).

ТАЛАП, 1. Ерине етирилмеги хөкман болан шерт. *Чиг малыг хили борада белли талаплары гойар* («СССР-ин икдисады географиясы»). *Совешде талабы берҗад эдейин* (Н. Пожма, Сайланан эсерлер) 2. Иелег, арзув зерурлык. *Ол бизиң талабымызы өдә билмедир* (Б. Пурлиев, Илиниҗи гүн). *«Ек болсук ушша» диен шыгар революцион халкың ишиниҗи талапларындан биридир* (Б. Кербабаев, Айтылы эдим). *Зәхмет хут зәхметкешлер көпчулигиниң талапларыны максимал качгатландырмагың серишдеси болуп дурмо* («Совет Түркменистаны» газети). З. Иш, зәхмет, газанч. *Ол талап сөзлән, ширеледир айтанлыклар чекер гидерди* (Н. Сарыхаков, Сайланан эсерлер). ◇ Талап этмек — эржеллик, чуганъерлилик билен сорамак. *Ленинин талап этмеги боюнча программа проектине тәзедән гошулмалар хакында көп-көп такык сөзлейдиләр* («Совет Түркменистаны» газети). *Планы сагдын зем талап идерис* («Пионер» журналы).

ТАЛАПКӘР, Талап эдиҗи. *Түркмен халкының сунгатының ве эдебиятының өсүше мәхсус болан талапкәрларыны ерине етирмеклиги үчин талапкәрлерин ишини анык серешдемекден өтри элинде барлыгы ем мелиди* («Совет эдебияты» журналы).

ТАЛАПЛЫ, Зәхмет чекип, иши эдип етирмеги талап эдиҗи таланлы. *Сен кирт ойнап йөрмекден ят чек, бир талаплы ери тапгын!* (А. Говшудов, Эсерлер).

ТАЛАТМАК [талатмак], Талап этдирмек, арзув билен затыны алдырмак.

ТАЛВАС [талвас], кон с. Исленч, арзув, мәхир. *Гыз-жуванлар эдил чекмедик гейик. Гуй сагдынлыкдан ёгсун, гейик* (Н. Пожма. Сайланан эсерлер). *Гөзлеги талыс идер сизи сермек. Мелис сурат, бетлерден сүзмек* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТАЛЫЙ, Бир зат алмак үчин бермели реңк ялы.

ТАЛЫК, Не-җе ишде кемчи, тапавсыз. *Талык сөз.*

ТАЛЫХАН, Говрулан ука ялы говурга ушуна гара-тошлан гарын товгаланып ийилип ийнит. *Мен сизиң барыгыз бетенем билен, дөря талык чалы, хемме ёк болмак? Иче уракчы ялыгыз талыхан ёлдаш кәлә сөзүң талыгыңы* (Б. Кербабаев, Айтылы эдим).

ТАЛЫП [талып], кон с. Регламентдан ири медженлерде, медреселерде: студент, окувчы. *Эдә чекип чыкып, жогланың талыпларына йүзленчедики ин эдетли сөзи «педерлелет, пелэкетда»* («Токмак» журналы).

ТАМ [там], Керпич, дашы ве ш. м. гурлушык материаллардан гурлан жай. *Ол, тамларың ичиндеки ак кроватда ятыпды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Тамың бурчундакы чөкөк печь тапдыдан янарды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Тамда гулак бар — сер. Гулак.

ТАМА [тама], Бир задың амала ашмагына, ерине етирилмегине болан умыт, исленч, арзув, ышам. *Бизиң тамамы шол сүрүк еримиздек ачык* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бизиң ондан ичиң ич зат болар дийип тамамыз ёкдыды, хичи бир ёлдым, оны сөгуп гиделе!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Тамак чыкмак — эден тамак, гарувлык ерине етмек. Тамагы үзмек — бирине я-да бир зада болан ышамчыны бес этмек, умыдыны үзмек.

ТАМАДА, Мейлис башлыгы, мейлиси алып барыжы сакы.

ТАМАКИН [тамакын], Тама эйди хантама, умыдыгәр. *Хасылы кән авторлыс колхоз еринден, Тамакын дәл бил «Ленин» еринден* (Р. Аллаев, Коммунизм блунда).

ТАМАКИНЛИК [тамакынлык], Тамакын болмаклык, умыдыгөрлик, хантамачылык. *Болшлыга ёл болуҗ өндан ич тамакинлигиңа ёк* (Б. Кербабаев, Айтылы эдим).

ТАМАКИНЧИЛИК [тамакынчылык], *сер.* Тамакинлик.

ТАМАМ [тамам] I. Бүтин, әхли, хемме, бары. *Шәхер мейданчасына улы-кичи тамам йыгнанды.*

ТАМАМ [тамам] II. 1) тамам болмак — *сер.* Тамамланмак; 2) тамам этмек — *сер.* Тамамламак. *Зәхметиң үссады ыш колхозчылар, Паста ерин сүрүп талам этдилер* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ТАМАМЛАМАК [тамамламак], Тамам этмек, гутармак, соңуна чыкмак. *От окуя йылдыч 4-лүк 5-лик бахалар билен тамамлап, текүс канникула чыкдык* («Пионер» журналы).

ТАМАМЛАНМАК [тамамланмак], Тамам удилмек, гутарылмак, соңуна чыкылмак, ерине етирилмек. *Демир елуң сүрүшмалы тамамланды* («Совет Түркменистаны» эдебият журналы). *Башлык сүрүшмәң тәзе тамамланмасы хакында сүйдөлак алада эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ТАМАМЛАТМАК [тамамлатмак], Тамам этдирмек, гутартмак, соңуна чыкартмак, ерине етиртмек.

ТАМАМЛАШМАК [тамамлашмак], Бир задың гутарылмагы үчин ишлемек, тамам этмеге, соңуна чыкмага гутарышмак.

ТАМБУР I, 1. *архат.* Жайың үстүнүң гүммезлик бөлеги. 2. Елагчылар магонының гапысы ялы гиришдаки ичи пайдалы. *Эдүенлик сүрүшмәнде сенең Мыкат ханың, тамбурың дөгмасы чекди* (Б. Кербабаев, Мелек-мелек). *Тамбурың ёкы гапысы болбы пар-ма? Ондан дүшүп кетмесин* («Совет эдебияты» журналы).

ТАМБУР II *сазы.* Манголлар меконы шекилли Гүн догар саз гуралы.

ТАМДЫР, Ичи гызгынмак үчин чөкүп, палчыдан гурлан ичи ачык. *Говрулан ыш ыссы, тамдыр ёлдаш кәлә, чөп билен ыш ичиңе бүркелчеңе. Отлучаларың ичиңе чапалап совуңда ёк ыссы тамдырдан чөкүп мәне-мәне говрулды* (А. Говшудов, Көнеларың эстеңде).

ТАМДЫРА, *сан сер.* Дутар. *Бирь ел эйдеҗ ышы-ны-ташлайан зат чекип ханлайдың, тамдырачың ёлдашлыгы ышлайдың* (А. Говшудов, Көнеларың эстеңде). *Говрулан ыш кәлә, Сен мәндерсең тамдырының тарыны* (Н. Пожма, Сайланан эсерлер). ◇ Мен-мене диййән тамдырам неме диййәр — айдылан ыша бағлышлыклы болмадык бир зат айтмак. *Онде бар бағышлыгың. Мен-мене диййән, тамдырам неме диййәр! — дийип ол тамчекмәниң дилине дүшүнмедик ялы, сен ол ярувлы исленең үстүнде ачык барян гөрешиңе-де дүшүнмедиң* (А. Говшудов, Көнеларың эстеңде).

ТАМДЫРАЧЫ, *сер.* Дутарчы.

ТАМЛЫК [тамлык], Бир ноне тамын гурлан ери, тамлык көп ери. *Гүжат сөрмәниң ноне тамлыклар бирибиринден кенеп кедерди* (А. Говшудов, Көнеларың эстеңде).

ТАММАН [тамман], Ноне болак. *Сыг сөрчи, там*

мак чыкармак нэмэ герек?! (Г. Кулиев, Көнеталгын дәверидә)

ТАМПО'Н, *мед.* Ирин мэдэ тан экмэсини сакламак үчин эрамын ичине дыкылян дерманланан марлы

ТАМ-ТАРСЫ [там-тарсы] Там ве шоца мензеш жэй. *Елли он секиз гелегурда несилә газлэп билдикэ, оны тында-тарсыда сакладымыка?!* (А. Говшудов, Көнеталгын этегиндә) *Галаның ве слободканың там-тарсыларын ашыклары билелерден горуклардә* (М. Ю. Лермонтов, Бизим заманымызын гәһрәманы)

ТАМЧЫЛЫК [тамчылык], *сер.* Тамлык. *Шол үйдэки тамчылык Пекенің тамлыгы сесленим еңсесиндә* (А. Говшудов, Көнеталгын этегиндә)

ТАМШАНДЫРМАК, 1. Тамлыны эдып, агзыны сувартмак, ялаштырмак. 2. Бир зэлэмы йитирмек, эрбетлэшдирмек

ТАМШАНМАК, 1. Тамлыны болуп, агзыны сувартмак, ювдунмак. *Дүнйэде хич гүндэки ширин зат бармыка?! - дийип тамшанды* (Б. Кербабаев, Айгыты алып). 2. Бир зэлэмы йитмек, гарбанмак. *Хер халда ол экенлиң гөзи тиз тамшанды* (Б. Кербабаев, Ыхлас—мэхрет). *Менің шол ве барлы тамшанмалым дүелерине нэче мүң жемлэмы?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан)

ТАМШАНЫШМАК, Тамлыны болшуп галмак, ювдунмак. *Олар такатсыз тамшанышып дурдылар* (Б. Гурбанов, Дүрлүчэ)

ТАНА [тана], *бот. сер.* Гэдэ. *Ондак үчүн, иллюзия гөрэ тана, Ене аллы бар та болэндэ така* («Совет эдебияты» журналы)

ТАНАЛМАК, 1. Ким я-да нэмедэки мэлим болмак, аныкланмак. 2. Халк конгулшинде ады белли болмак, эне мэлем болмак, машхур болмак. *Асыл шекилли сөзлүк Сиз дүе дөретмек эпкеси, сез тапмак гүнлэрде дүе болэн* (А. Говшудов, Көнеталгын этегиндә). *Ондакы ашыклык гөзлэр гөрмэдик, Ене аллы ве танатсыз шекил гөрмэдик* (Р. Сейидов, Гөзлер).

ТАНАМАК, Кимдигини я-да нэмедигини экгэр этмек, билмек, эхмалламак. *Хошгелдиң очык Бегендиемиң гөзлеринден танадым* (А. Говшудов, Көнеталгын этегиндә). *Сарыгөл, сарыгөл, гөзлэрим сөзүңи, илтибатсыз сөзүңи танамадым* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу гүнлэ кыссаларын танатмак, сөзлэшмелерини* (Гөнчмэк эдэбиятына гарамак)

ТАНАП, 1. Нэч, чөзүм, дүлэп сөйлэмчилик ишлэп гайтарылмасын дүе бир гөзлэмэ шекилинде ишлэнэн гөзлэм. Б. Гурбанов, Ишлэнишиде). 2. *мат.* Гөзлэмлэ [illegible] *Ондан сонра Ене Ене Ене

Танс көпчүлиге бир бада дәл-де, кем-кемден яйрады («Пионер» журналы). *Бир тарапда сүйжи сазың сесине, Танс эдәярлер оглан-гызлар гатышып* (Г. Сейитлиев. Сайланан эсерлер). *Тәзе дөредилен танс кружогы хем өз ишини оңат алып баряр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАНСЧЫ, Тансы оңат ерине етирйән, балет артисти. *Сизиң илкинжи суратда гызларың тансчылар топарындан бир нәчесиниң Хытай тансыны ерине етиришини гөрйәрсиңиз* («Мыдам тайяр» газети).

ТАНЦМЕ́ЙСТЕР, Танс мугаллымы, танс өвредйән мугаллым.

ТАНЫМАЛ [таны:мал], Зәхметде, ишде өзүни танадан, белли, мешхур. *Буравлайыш ишинде хәзирки заман техникасыны бир кемсиз эле алан танымал уссатлар, өнүмчилигиң тәзеликчилери өсүп етишдилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Какам хем маңа: — Танымал композитор боларсың — дийди* («Токмак» журналы).

ТАНЫМАЛЛЫК [таны:маллык], Зәхметде, ишде өзүни таныдмаклык, белли-лик, мешхурлык. *Бу танымаллык Гарагызың башыны айламады* («Совет эдебияты» журналы).

ТАНЫШ, 1. Өңден билйән, гөрүп йөрен адамың. 2. Өңден мәлим болан, өңден билинйән. *Бу жай, бу дурмуш, бу ыс оның үчин ят болман, якындан таныш дурмушды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ленин меңиң билен мисли көнеден таныш досты хөкмүнде гүрлешди. Ораз энтек бу ердәки гүйчли механизмлер билен таныш дәлди* («Пионер» журналы).

ТАНЫШ-БИЛИШ, Өңден билинйән, таналян, таныш адамлар. *Мен шу гезек шәхердәки таныш-билишлеримиңке айланмагым мүмкин* («Совет эдебияты» журналы).

ТАНЫШДЫРМАК, Бирини бир адам я-да бир ер, зат билен таныш этмек. *Ол сизи этнели ишиңиз билен танышдырар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАНЫШМАК, Таныш болмак, айланып гөрүп белет болмак, нәхили ве нененсидигини билмек. *Яшаяр, ишлейәр бир адам шунда, Саташдым, сөзлешдим, таныштым мен-де* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Олар Чүлиниң тебигаты билен таныштылар* («Мыдам тайяр» газети).

ТАНЫШЛЫК, 1. Бири-бирини танаян адамлар арасындакы гатнашык. *Адамлар меңиң шу айылгын, сыпатымдан горкуп, маңа танышлык бермек ислемейәрлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Бир иш, меселе барада өңүнден бир зат билмеклик. *Меңиң бу меселе барада танышлыгым бар.*

ТАҢ [та:ң], *сер.* Ге́н. *Гылыч мергениң ав авлап, ләш этмән дурмаяр бир таң затды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гайлы гүнде хич бир иши гөрме таң, Сен меңиң гызым бол, мен сениң атаң* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Таң этмек — говы этмек, энайы этмек. *Экипсиң, таң эдипсиң, ол ёрунжаны ата-баба экилмән ятан шор ер экмек нәмә герек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАҢКА, Чай гайнатмак үчин ясалан түңчәниң бир гөрнүши. *Ожагың башы таңкаң, күкдүгиң отурак ери болар-да, белки, шоларың биринден бираз нем сызан ахыр-да! Айна гайнан таңка чай атды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *От яныр дурды, таңка шыглаярды* («Мыдам тайяр» газети).

ТАҢКЫЛДАМАК, Таңкылдылы сес чыкмак, таңкылды бермек. *Уссаның екедабанының сеси таңкылдап чыкярды.*

ТАҢКЫЛДАТМАК, Таңкылдылы сес чыкармак.

ТАҢКЫЛДЫ, Гаты предметиң (галың металың ве ш. м.-лериң) бири-бирине дегмеги зерарлы эмеле гелйән сес.

ТАҢКЫРАМАК, Ичи бош галмак, ичинде хич хили нем галман гутармак. *Жарлар, нобурлар таңкырап галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ягыш ягмадык гүнлери болса, дерманлык дийсең хем мунуң ичинден бир дамжа сув тапып болмаяр, таңкырап ятыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ТАҢКЫРАТМАК, Ичини бошадып гоймак, ичинде нем галдырман бошатмак. *Теженик дерясы ялы таңкырадып ташларды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ТАҢКЫРАШМАК, Ичинде хич зат галман, нем галман бошашып ятмак. *Бедрелер таңкырашып ятыр.*

ТАҢҢЫР, 1. Сувуклык гуймак үчин галайдан ясалан, бокурдаклы гап. *Сүйт таңңыры.* 2. Таз, леген. *Кәбир ёкнасыз адамлар таңңырыны деп эдинип, хиҗленен боляр я-да сыкылыклаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ТАҢҢЫРДАМАК, Таңңырдылы сес чыкмак, таңңырдылы сеслемек. *Арабаның үстүндәки ики сапы бош челек таңңырдаярды.*

ТАҢҢЫРДАТМАК, Таңңырдылы сес чыкармак, таңңырдылы сеслендирмек. *Меңиң үчин деп билен таңңырың тапавуды ёк, ал-да таңңырдадыбер!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ТАҢҢЫРДЫ, Галайы, юка демир ялы затларың бири-бирине дегмеги, урулмагы зерарлы дөрейән сес.

ТАҢРЫ, *дини.* Худай, алла. *Хожам ага, сиз таңрының келамыны көп окаяң, адамсыңыз!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Таңры ялкасын! — *сер.* Ялкамак. *Таңры ялкасын, гызым, сениң ялы машгала меңиң оглума-да язылсын-да, худайым!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТАП [та:п], 1. Ягдай, хал, реже. *Ери, дост! Таплар нәнең?* («Мыдам тайяр» газети). *Бу бригада гечен йылларда хем ёкары хасыл алыпды, бу йыл-да оның говаҷларының табы говы* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гүйч, кувват, гурбат. *Гүн-гүнден жош алып Мургабың табы, Гүлзара өвүрди сениң йүзүңи* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Командириң еринден гымылдамага табы галманды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Бир тап — орта халда, бир угур, бир ягдай. *Ишлериң бир тап барядыгыны билди.* Тап гетирмек — карарың етмек, дөз гелмек, чыдамак. *Оңа достуң, ёлдашың йүреги нәхили тап гетирер?* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Тапдан дүшмек — ягдайы агырлашмак, гүйчден гачмак, кувватсызланмак. *Ол өз баклашкасындакы сувуң хер дамжасыны исрип этмән, тапдан дүшен ёлагчыларың богазыны өллярлик бир ювдум дадырярды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Абыны-табыны билмек — угруны, ягдайыны, тәрини билмек. *Ишиң абыны-табыны билмедик гелне илки гүнлер ишлемеклик агыр дүшди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Таба гелмек — ер суварыландан соң, бирсыдырган гурамак, сүрме тайын болмак. *Ерлериң дең таба гелмеги-де, эсасан, ериң текизлигине баглы болар* («Совет Түркменистаны» газети). *Таба гелен ерлериң үстүни сыпалап гечйәч мылайым бахар шемалы ёвшан, бозаган билен гараганың туршумтык ысыны гарышдырып гетирйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАПАВУТ [тапа:вут], Бир задың икинжи бир затдан айратынлыгы, пары. *Ишде аялың я-да эркегиң тапавуды болмаз* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу ериниң гижеси билен гүндизинде-де тапавут бар болара чемели дәл* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Оларың икисиниң чекйән зәхметиниң арасындакы тапавут нәхили?* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАПАВУТЛАНМАК [тапа:вутланмак], Парх этмек, тапавут этмек, тапавутлы болмак. *Илкидурмуш адам-*

лары кайваклардан ерок кок тапавутланадырлар (Галымы дүйә тарыхы). *Шахырың бу ёовурдэки язан эсерлери, бир тарапдан, темасының ве материалының тәзелиги билен тапавутланяк болса, бешге тарапдан, сенси йитилиги билен тапавутланыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ТАПАВУТЛЫ [тапа:вутлы]. Бейлекилере мензеш болмадык, бейлекилерден үйтгешик, болак, парклы. *Онуң бу темадан доредек эсери бу гарады олар язып эсерлерден тапавутлы болып чыкмалы* («Совет эдебияты» журналы). *Олар өзлерине кёдеки дөрешуси болмак тапавутлы болыпдырлар* (Галымы дүйә тарыхы).

ТАПАВУТЛЫЛЫК [тапа:вутлылык]. Бейлекилере мензеш долдук, бейлекилерден үйтгешиклик, парклылык.

ТАПАВУТСЫЗ [тапа:вутсыз]. Бейлекилерден тапавуты болмадык, бейлекилерден үйтгешик дал, парксыз. *Атлар үчин ёл тапавутсыздыр* (А Гөвшудов, Махры—Вепа).

ТАПБА. Бирден, бирденьи, дүйәнсеңи. *Олар пайдаң тапбасы барян Сәхет пайдаңыны тапба кесди* (А Гөвшудов, Махры—Вепа). *Бирденкә гоюян тапба ядың* (А Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТАПБАТ [тапба:т]. *диал сер.* Эпгек. *Гүнорта тарапдан гүйчли тапбат вәүсәрди.*

ТАПБАТЛАМАК [тапба:тламак]. Пилик арасек бөлек урун, эңилгек берентмек. *Ол тәзе кёпек чыкарып, онуң ики гапдалыны пил билен тапбатлады* («Пионер» журналы). *Оланың ишги башында сув тутян дайканларың бөлеги тапбатланда чекеч пил сеңи сечеч усть бетге кёпрүлер салды* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТАПБАТЛАНМАК [тапба:тланмак]. Пилик арасек бөлек урун берилмек, эңилгенлемек.

ТАПБАТЛАТМАК [тапба:тлатмак]. Пилик арасек бөлек урдурмак ери берилдирмек, эңилгедилмек.

ТАПБАТЛАШМАК [тапба:тлашмак]. Пилик арасек билен урун, ери берилдирмек, эңилгенлемек.

ТАПГЫР I. Утур, ёл тапмак, болмак. *Тәзелемә, сенси тапгыр эсерлер* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТАПГЫР II. 1. Адамың тапгыр болмак, уруш ёлуны кёпсөгөр жайларының ыңгайлы тапгырлаңмак. *Сөйлеш, Атлар уруш* («Совет Түркменистаны» газеты). 2. Гөзи ёлы, сөзи. *Бейле кәрдешим мәнәсиб ишлер эсерлер* (А Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар). *Сенси кёпсөгөр ишлер бар тапгыр ишлер, ол ёлы дүзүп* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТАПГЫРЛЫК. Утур, ёл тапмак, тапмаклык.

ТАПГЫР-ТАПГЫР. 1. Бетер-бетер. *Сенси болуп, гүнсайын. Дөвлет ишлә болян тапгыр-тапгыр ёл-ёсул гелйән булутлар гопмалыдыр* (Г Кулиев, Кит тапын ачарканда). 2. Вагты-вагтында, көвет. *Ши сув гиң пайлап ол ёлын ичине тем дашында, ол ёлдан гейри кәбелеңе тапгыр-тапгыр гидиле* (А Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар). *Тапгыр-тапгыр гелйәр ёлдаш бар шекилы, Сөйгән топлучыдыр, чекди акгулар* (Н Помма, Сайланан эсерлер).

ТАПДЫРМАК. Аттарың тизлигини ирелетмегини билдирмек, мәсәлә этмек. *Палан загланың тапдырмак бакан кән сенсиңиз.*

ТАПЛАМАК [таплямак]. I. 1. Гыздырып енжап бүт чыкармак, йителтмек (пычак, пил ве ш. м хакда). *Ол шол вагтлар орак дашлемек, пил кәлмек язы гураллары тапламак хенәзе кемәне сәлгини өзлерини башлапды* («Совет эдебияты» журналы). *Бәгбот иссе менки кәлмеңими тапламак элине берди* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Метал шүүлерини гаты, берк этмек үчин гызардылан сува сокуп, тиз совatmак, сув бермек.

ТАПЛАМАК [таплямак]. II. Таба тетирмек (ер хакда). *Сув тутян ерлеримиз хем вагтында тапланда.* Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТАПЛАНМАК [таплянмак]. I. 1. Гыздырып енжап зи йителдилмек (пычак, пил ве ш. м хакда). 2. Ш. шүүмлер гыздырылып тиз совадылмак, сув бер (пил, пычак ве ш. м хакда).

ТАПЛАНМАК [таплянмак]. II. Таб. болмак, сүр мылайым болмак (ер хакда). *Дессан сува якылан* ...*лер тапланып иерандыр.*

ТАПЛАТМАК [таплатмак]. Гыздырып енжап телтдирмек, йителдирмек. *Дайханлар тапланмага* ...*тапларының кынындан сунуп шу вагты гелдирдилер* Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТАПЛАШМАК [таплашмак]. Тапламага комек мек.

ТАПМАК. Гәзечилик ёда аттарың кетмесинде ...зады эле салмак, ниредедигини билмек. *Шол ш...салып дуран ёлы хемме адамлар тапдылар* («С... Түркменистанының яжлары» журналы). *Тапан—...кер, тапак—алар* (накыл). ◇ Аманың тапмак ...сер. Амат. *Аманың тапдыңда, бендең устуне, ...тутдум богазындан десенме* (Н Помма, Сайланан ...лер). Гөвнүни тапмак — *бер.* Гөвүн. Доғ... тапмак — *сер.* Догры. *Жуманың хем партия ...ёлына өтермек догры тапып, оларың партия катар... кабул эдилмегини ячейка секретарына табшырды...* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер). Диканы ...мак — *сер.* Гөвнүни тапмак. *Ол гер бир адам ...гарыларында, яшларың-да, катлы чагаларың... дүшүп тапар* («Совет Түркменистанының яжлары» журналы). Ёл тапмак — *сер.* Ёл. *Шейле ойлан... болмак бир ёл тапдык* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер). Жаны арам тапмак — *сер.* Жан. *...сенси бакмадык оланың жанлары арам тапар. Сөйле* (Б Нурмов, Илгенмә гүн). Интерес... тапмак ялы — *хемме болуп, бәлкем* (Орус тарышмасы). Наминден тапмак — *сер.* Нәме ёл наминден... *тапар, ким болса сесер* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Утрыны тапмак — *сер* Утур. *Зайдан-бейдан, ... ёл гезек агадо. Сүмсүмә, ол гыз бейле...* («Ленинче» журналы). Утур тапмак — *сер.* ... тапмак. *Сөгөлен хемиш цеур тапдык тезе-де ...дан дашары шатлык* («Совет Түркменистаны» газеты). *Дачалар ве чопанлар агадо тарапдан ягыр тапмак үчин ...ыбатлы ишлер герек...* («Мәдәни тайёр» газеты).

ТАПМАЧА. I. *сер.* Матал. *Бирелик устуне ...дөрең тапмачалардакы ялы докит...* («Мәдәни тайёр» газеты). 2. Жогабында ойлап тапмак ...дүрли чыгармалар ...

ТАПОНКА, өзбежча *сер.* Кетмек. *Кетмең ашагы ...дан тапонкасыны сөзлап тапар* («Совет Түркменистаны» яжлары» журналы). *Онуң авызында тапонка, ...ең кемчилик-кемчилик золакы штапель пижама, ...ынлы гөкдек көкне такып бар* («Совет эдебияты» ...журналы).

ТАПСЫЗ [тапсыз]. Халсыз, гүйчсүз, чыдамсыз, ...гыдасыз. *Икиси хем сесип дөнүп. Тапсыз бармакларын ...Ягыш Ашыр, Поэмалар. Бирденьи, сөгөлен ...Пенжекли тапсыз, месгенсиз* (А. С. Пушкин, Эсерлер).

ТАПСЫЗЛЫК [тапсызлык]. Табы бозук, халсыз, ...гүйчсүзлик, ыгтыярсызлык, межалсызлык.

ТАПЫЛГЫСЫЗ. Деңи-тайы болмадык, өрән арт... өзи ялы болмадык, артыкмач.

ТАПЫЛМАК. Аттарылып, гезленип эле салынма... *Сенадат үчин цыл экмеги богян бай мекан тапылд...* («Совет Түркменистаны» газеты). *Оларың технологи...* ...ыгтыяры бир ере жемлеп тапылды (Б Кербабаев, А... тапгыр адам). ◇ Сөзде тапылмак — *сер.* Сөз

Биз өз сөзүмизде тапылдык («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАПЫНДЫ, I. Агтарылып, гөзленилип тапылан зат. 2. *археол.* Тапылан гадымы ядыгәрликлер я-да коллекциялар. *Бу тапындылар скифлерің нахыл шаһдыкларыны билмәге бизе мүмкинчилик бериәр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Тапындылар үлкәни өврениш музейине табшырылды* («Мыдам тайяр» газети).

ТАПЫНМАК, I. Өзүң үчин бир зат тапмак, бир зат алмак, бир затлы болмак. *Сайлап, сечип ягшы гиев тапынан экениңиз* («Гүнешли Түркменистан»). *Мен руса бирикдим, даянч тапындым, Рус билен азатлык, бегенч таныдым* (А. Хайыдов, Гөк асман). 2. Бир кеселе дучар болмак, сыркавламак. *Ол шондан соң бир кесел тапынанмыш.*

ТАПЫРДАМАК, Тапырдылы сес чыкмак, тапырдылы сеслемек. *Дүе тапырдап аланда, гызыл йүзли адам богдак чувалы билен аркан серрелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТАПЫРДАТМАК, Тапырдылы сес чыкармак, тапырдылы сеслендирмек. *Аягыңы тапырдатман отурып билокмы нәме?!*

ТАПЫРДАШМАК, Тапырдылы сес чыкышып башламак. *Атлы ялы тапырдашяр дарагым, Гүллейәр зәхметим, меним герегим* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ТАПЫРДЫ, Көп болуп башлы-барат йөреленде чыкян аяк сеси я-да бир бада бир нече затларың бир ере гертипсиз урулмагы нетижесинде дөрейән сес. *Итлериң сесине ве суриниң тапырдысына ол хем, деррев ойанды* («Мыдам тайяр» газети).

ТАПЫР-ТУПУР, 1. Хасыр-хусур, чалтлык билен, өрән тиз, басым. *Ол аялының сорагларындан бирине-де жогап бермән, тапыр-тупур ятды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Тапырды.

ТАПЫШМАК I, Бирине бир зады тапмага, агтарып эле алмага күмек этмек.

ТАПЫШМАК II, 1. Бири билен душушмак, бири-бирине душ гелмек. *Алтын билен меним шу гиже шу ерде тапышмалы вадамыз барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бирлешмек, гошулмак, бирикмек. *Волга Дон билен тапышды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. *гөч. м.* Гошулышып дурмуш гурмак, ер-ювдай болмак.

ТАПЫШЫК, *сер.* Душушык. *Хәзирки тапышыкда ол шейле бутин дүнйәниң багтлы адамсы хасап этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен бизиң биринжи тапышыгымызың шаһды болшуң ялы, дабаралы тоюмызың хем хормatлы мыһманы боль* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТАР [тар], 1. Йүплүгиң, сачың ве ш. м. бир гаты, дири, тил. *Сачының тарлары сечеленип дур. Шелпе дек шәбрайып зулпи-тарыңы, Мессана-мессана гез, сонам бу гүн!* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер). 2. *сазч.* Оваз үчин саз гураллариня чекилйән, металдан, хайван ичегелеринден ясалан кириш, сим. *Гыжакчылар чалса элде баренок. Сен чекйәрсиң тамдыранық тарыны* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Яры гапаклы, көп кириш-ли саз гуралы. ◇ Тарына какып гөрмек — бирини сынап гөрмек, барлап гөрмек. *Мырат чөрек пешип отурышына достуның тарына какып гөрмек исленди* («Пионер» журналы). Пүрек тары — *сер.* Йүрек! *Шахыр шыгыр окяр, багты саз чаляр, Олаң-да йүрегиниң тарында Ленин* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАРА I, Йүпек, нах мата докамак үчин уланылян докмачылык сенетиниң йөнекей станогы, гуралы. *Дүшен гүрүм хем эдип тара газыгының үсти болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *«Улы сөзе тоба-тагсыр», Шыра дөкап хем эклерин* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ТАРА [тара:] II, Карар, ыңжалык. *Башыңа дөнйән гүлҗан, гиҗелер тара тапмадым. Онуң сөзүниң агырысы ичде-дашда оңа хич тара бермеди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Тара бабини соң билдим*).

ТАРАВА, *дини.* Ораз айында топар болуп окалян ясы намазы. *«Тарава» дийп, жемагаты топларды, Йлы хуршы, хөреги-де бу роза* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Сакгалдаш, икимиз-ә барып тарава дурубермели болупдырыс* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ТАРАЗ, *сер.* Сака. *Баба агады бу таразың сакчысы, Хүнәрини жаны билен сөрди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Көприкиң ашагы болса сув таразы болуп хызмат эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ТАРАЗЛАМАК, Тараз этмек, деңлемек. *Чешмәниң мирабы сувун таразлап, Суварлр ол медениет экинин* (А. Ныязов, Шыгырлар).

ТАРАЗЛАНМАК, Тараз эдилмек, деңленмек.

ТАРАЗЛАТМАК, Тараз этдирмек, деңлетмек.

ТАРАЗЛАШМАК, Тараз эдишмек, деңлешмек.

ТАРАҚА'Н, *зоол. сер.* Сачакчы. *Уркен тараканлар ялы босушып, көчә чыкярдылар* (М. Горький, Әне).

ТАРАҚГЫ, Өзүне безег этме, безенме. *Гарып гызы гөрки билен, бай гызы тараҚгысы билен* (накыл).

ТАРА'Н, 1. Галаның диварларыны йыкмак үчин уланылян ужы демирли гадымы агач гурал. *Галаның диварларыны таран билен дешипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *деңизч.* Гадым вагтларда душман гәмилерине зарба урмак үчин гәминиң бурнуның өңе чыкып дуран бөлеги. 3. *харбы.* Душманың танкыны я-да самолётыны өз танкың я-да самолётың билен йыкмак үчин оңа гаршы эдилйән хүжүм, чозуш.

ТАРАНЛАМАК, Таран билен йыкмак, ярмак.

ТАРАНЛАНМАК, Таран билен йыкылмак, таран билен ярылмак.

ТАРАП, 1. Бир угур, ян, тай. *Ол бираз сәгинди-де, сесиң гелен тарапына серетди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Саг ве сол тарапымыздакы даглык бизиң барян угрумыз боюнча узалып гидйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бака, гаршы. *Аннагулы дагының колоннасы станциядан полка тарап уграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гарры маңа тарап айлап гөзлерин, Ене довам этди башлан сөзлерин* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). 3. Гапдал, ян. *Хер тарапының узынлыгы болса 233 метр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 4. Бири бейлекә гаршы болан адам я-да адамлар топары. *Сен хем инди оларың тарапына гечдиңми?!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Гүлнар тарапында аз адам болды* (Р. Сейидов, Багтлылар). 5. Хил, сыпат. *Онуң говы тараплары бар.*

ТАРАПГӨЙ [тарапгө:й], Биринің тарапыны тутян, тарап тутужы, тарапкеш. *Булар түйс тарапгөй* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАРАПГӨЙЛИК [тарапгө:йлик], Биринің тарапыны тутужылык, адалатсыз тарап чалыжылык, тарапкешлик. *Тиребазлык, тарапгөйлик болмасын, Пердели бай араҚыза гелмесин* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ТАРАПДАР [тарапда:р], Бир гарайшы, таглыматы, идеяны довам этдиржи, шонуң тарапыны чалыжы, тарап тутужы. *Бейик Совет Союзы парахатчылыгың ве халкларың өзбашдаклыгының ызыгидерли тарапдарыдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гаршысына чыкдың мугт ийәниң, Тарапдары болдуң зәхмет сөйәниң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТАРАПКЕШ, *сер.* Тарапгөй. *Ол гаты тарапкеш адамды.*

ТАРАПКЕШЛИК, *сер.* Тарапгөйлик.

ТАРАПЛАЙЫН: 1) хемме тараплайын — хемме тарапдан, долы, жикме-жик. *Медениети мундан бейлә-де хемме тараплайын өсдүрмәге гөнүкдирилен әгирт улы чәрелер амала ашырыляр* («Совет эдебияты»

журналы); 2) хер тараплайын *сер.* Хемме тараплайын. *Эмма вели ол хер тараплайык өзгерипди* («Совет эдебияты» журналы); 3) бир тараплайын — бир тараплы, чәкли, йүзлей.

ТАРАПЛЫ, Тарапы бар болан, гапдаллы. *Көп тараплы учбурчлук.* ◇ Бир тараплы — долы герим алмадык, долы дәл, чәкли. *Хүҗүм бир тараплыды.* Көп тараплы — хер тараплайын, хемме тараплайын, чәксиз. *Бу гүнлер чагаларың көп тараплы ишлериниң иң бир мөвч урян пурсаты* («Мыдам тайяр» газети). Биз тараплы — юртдаш, обадаш, ватандаш. *Гара сачлаң бир гулач, Бизиң тараплы гөрдүм* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

ТАРАЧЫ, Тара докайжы, тара докамак иши билен мешгул болян адам. *Оңа обада белли тарачы диййәрлер.*

ТАРАША, Айрылып, чапылып оврадылан агач бөлеги.

ТАРАШЛАМАК, Дүзедип тертибе салмак, тимарламак, бежермек, йылмамак, эндиганламак. *Тарашлады яндак көклерин чапып, Гөрен диййәр: «Саг бол, галмандыр кеми»* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ТАРАШЛАНМАК, Дүзедилип тертибе салынмак, тимарланмак, йылманмак, бежерилмек, эндиганланмак. *Тарашланып, тимарланып ылхам элегинде мазалы сүзүлен гошгы* («Совет эдебияты» журналы).

ТАРАШЛАТМАК, Тертибе салдырмак, тимарлатмак, йылматмак, эндиганлатмак, бежертмек.

ТАРЕ'ЛКА, 1. Тегелек формалы, ясы дүйпли, фарфордан ясалан, нахар ийилйән гап. *Ай, өй үчин чәйнек, кәсе, тарелка алыпдырдым, ынха гөр, болҗакмы?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хемрагул тарелкалара нахар гуймага дурды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сазч.* Ики саны тегелек ве ясы метал пластинка какылып чалынян саз гуралы.

ТАРИ'Ф, Бир зада гойлан ныхр я-да кесгитленйән айлык.

ТАРИФИЦИРЛЕМЕК, Тарифден гечирмек, бир зада ныхр гоймак, ныхр кесмек.

ТАРИФИЦИРЛЕНМЕК, Бир зада ныхр гоюлмак, ныхр кесилмек, тарифден гечирилмек.

ТАРК-ТАРК, Ызлы-ызына таркылдап чыкян сес, таркылдылы сеслер. *Бирден голайда бир ерден, Тарк-тарк түпең сеси гелди* (Чапы Ашыр, Поэмалар).

ТАРК-ТУРК, *сер.* Тарк-тарк. *Ай, ёлдаш Аман, оба арасында тарк-туркуң нәмә герекдигини хем билип дурялок* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ТАРКЫЛДАМАК, 1. Таркылдылы сес чыкмак, таркылдылы сесленмек. *Дервезе таркылдап ачылды* («Гүнешли Түркменистан»). 2. Атылып гитмек, атылмак (түпең, наган ве ш. м. хакда). *Түпеңлер ызлы-ызына дөрт гезек таркылдады* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТАРКЫЛДАТМАК, 1. Таркылдылы сес чыкармак, таркылдылы сеслендирмек. *Ол пыяда дервезәниң бир тайына сөенип, дервезәни таркылдатмага дурды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол, бирине касты бар ялы, таркылдадып гапыны япды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Атып гойбермек, атмак. *Сениң элиңе яраг берселер, элбетде, таркылдадарсың* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ТАРКЫЛДЫ, Гаты предмет бири-бирине батлы дегенде я-да түпең атыланда чыкян сес. *Бирденкә, элхенч таркылды болуп, айна шакырдап гитди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мен Ватан үчин гурбан болян! — диен еринде, адам сесиниң дерегине радиода бир гүнлеч таркылды яңланды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ТАРЛАВУК, Гөкторла меңзеш гавуның бир сорты. *Гөкторлы, вахарман, тарлавук гавун, Еланда ярыляр, тапмасаң табын* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Акмаңыз, тарлавуклар дүңдерилишип ятыр* (Б. Кербаба... Айсолтан).

ТАРЛАМАК, Таррылдылы сес чыкмак, таррылдылы сесленмек. *Соңкы гүнлерде ерлериниң ичинде трактор... ларың хем сеслери тарлап эшидилмейәрди* (Н. Сары... нов, Сайланан эсерлер).

ТАРЛАҢ, *зоол.* Лачына меңзеш элгуш. *Ол хыял... тарлаң ялы, Гөклерде перваз уряр* (Р. Сейидов, Ба... лылар).

ТАРЛАТМАК, Таррылдылы сес чыкартмак, таррылдылы сеслендирмек. *Тракторчы тракторыны тарлатды.*

ТАРЛАШМАК, Бир нәче болуп тарламак, таррылдылы сесленишмек. *Тарлашып тракторлар фронтлара дү... зүлйәр, Экиш үчин сакланан бар тохумлар экилйәр* (... Сейитлиев, Сайланан гошгулар).

ТАРП, Экилмән, сүрүлмән ятан ер. *Бу тарп ятан ме... даның үсти хәзир гызыл дөржүкди* (А. Говшудов, Мәх... ри—Вепа). *Комсомоллар ве яшлар өзлериниң ватанчы... лык дүйгуларыны билдирип, тарп хем-де боз ерлери өз... лешдирмәге гитмек үчин арза бердилер* («Совет Түрк... менистанының аяллары» журналы).

ТАРПА, Гарашылмадык ерден, бир бада, бирден, чалт, тарса. *Ай, валла, туруң гидиң-ле! — дийип, тарпа... еринден турды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТАРПА-ТАЙЫН [тарпа-та:йын], Бирденкә, бир бада, гарашылмадык ерден, дуйдансыз. *Бейле тарпа-тайын сыркавламагына нәме себәп болды?* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ТАРПЛЫК, Гиден тарп мейдан, тарп ер. *Тарплык алаңлара хүҗүм башланяр* («Совет эдебияты» журналы).

ТАРПЫЛДАМАК, Тарпылдылы сес чыкмак, тарпылдылы сесленмек.

ТАРПЫЛДАТМАК, Тарпылдылы сес чыкармак, тарпылдылы сеслендирмек. *Аягыны тарпылдатды-да, оңа дазарылды* («Совет Түркменистаны» газети).

ТАРПЫЛДАШМАК, Тарпылдылы сеслер чыкышып башламак.

ТАРПЫЛДЫ, Батлы йөреленде, әдикли я агыр аяк гаплы ылгаланда ве ш. м. дөрейән гүйчли сес. *Ол шол аягының тарпылдысы билен өе уруп гирди* («Совет Түркменистаны» газети). *Онларча йыллап кызамың тарпылдысындан демриген шу ерлерде озал хич зат гөгермейәрди* («Мыдам тайяр» газети).

ТАРРЫЛДАМАК, *сер.* Тарламак. *Трактор таррылдаян сеси эшидилип дурды.*

ТАРРЫЛДАТМАК, *сер.* Тарлатмак.

ТАРРЫЛДАШМАК, *сер.* Тарлашмак.

ТАРРЫЛДЫ, Трактор, самолёт ве ш. м. машынларың моторы ишләнде дөрейән довамлы сес.

ТАРСА, *сер.* Тарпа. *Дурды чопан таягыны япышып, тарса еринден турды* (А. Говшудов, Көпетдагың эте... гинде). *«Айлар!» сөзи алҗыратды Айлары, Халлы! ... дийип, тарса галды еринден* (Б. Кербабаев, Айлар).

ТАРСЫЛДАМАК, Дүкгүлдәп гүйчли урмак, бөкмек (йүрек, дамар ве ш. м. хакда) *Ол хениз хем гапаны дүшен товшан ялы тарсылдап дурды. Артыгың дамарлары тарсылдап, йүзи далак ялы гөгерди* (Б. Кербаба... ев, Айгытлы эдим). *Йүреги тарсылдап, агзындан чыкара гелди* («Совет эдебияты» журналы).

ТАРСЫЛДЫ, Йүрек, дамар ве ш. м. затлар гүйчли херекетде болянда дуюлян ургы дуйгусы.

ТАРТДЫРМАК, Өзүне тарап чекдирмек, гүйч билен чекдирмек.

ТАРТМАК, Чекип өзүне тарап сүйшүрмек, гүйч билен чекмек. *Йыланлары тартып алыч хининден, Дериси бойнуна дүйрүң, йигитлер* (Ата Салых, Сайланан эсер... лер). *Гөврәң гачрып, дишден аслып тартарсың, Гөркезе... гөргүси кәндир жыкырың* (Дурды Гылыч, Гошгулар)

Елуң танапыны тартмак — *сер.* Ел. *Багдар ызда галды, деря инчелди, Елуң танапыны тартды демине* (Б. Кербабаев, Айлар).

ТАРТЫШМАК. Тартмага көмеклешмек, бир нәче бөлүп көчмек.

ТАРХАН, Өз эркли, өз ыгтыярлы, исләнини эдип йөрен, өзбашдак. *Сен өзуңе осяң дилевар Язхан, Дилиңи гейкейер, шинди сен тархан* («Совет эдебияты» журналы).

ТАРХАНЛЫК, Өзерклилик, өзыгтыярлылык, эрк-ыгтыярлылык, өзбашдаклык. *Тарханлык башга, ише геңеклик башга* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТАРЫП [та:ры:п], Макуллайжы өвги, эдилйән васп. *Аннасуның бу жайының тарыпы агыздан-агза гечип, оба яйрады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Докма докан, хат язып, кешде чекмек сенде бар, Тарыпыңы алмага энче шахыр сенде бар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ТАРЫПЛАМАК [та:ры:пламак], Тарып этмек, өвмек. *Бизе гелен тарыплап арша чыкарандырыс* («Токмак» журналы). *Ол бригаданың башаржаңлыгыны өз янында тарыплады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАРЫПЛАНМАК [та:ры:планмак], Тарып эдилмек, өвүлмек. *Халка здип берен хызматы үчин, ол тарыпланыр ве сыланыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ТАРЫПЛАТМАК [та:ры:платмак], Тарып этдирмек, тадырмек.

ТАРЫПЛЫ [та:ры:плы], Тарып эдилйән, өвгүли. *Илки Хожагелиниң барып Йүши кел хакында айтжак тарыплы сөзлерини жикме-жик маслахатлашдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАРЫПЧЫ [та:ры:пчы], Ченденаша өвмеги, тарыплаган говы гөрйән. *Бу сес өз есини танатды, ол шол Елда үчин савчы болуп, Пөкгениң янына баран тарыпчы Хожмык сесиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАРЫХ [та:ры:х], 1. Өсүшиң, хереketиң хакыкаты, бир задың өсүш ёлы. *Тарыхы ятламак, гөр нәхили датлы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аслында херки задың өзүне храктер тарыхы болшы ялы, бу пычагың хем өзүниң тарыхы барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Жемгыетиң ве тебигатың өсүши хакындакы ылым. *Ол Октябрь революциясының тарыхыны окап, өрән оңат вердиләр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен ССКП-ниң тарыхыны өвренйәрин.* 3. Гечмишиң өвредйән сапагың ады. *Тарых сапагы.* ◇ Тарыхың чархы— тарыхда болуп дурян вакаларың ызыгидерли гелип-гечип дурмагы.

ТАРЫХЧЫ [та:ры:хчы], Тарых ылмы боюнча специалист. *Тарыхчылар өз улкелериндәки тарыхы ядыгарлыклары өвренйәрлер* («Мугалым гайгысы» газети). *Грегерең ылкинжи улы тарыхчысы Геродот болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ТАРЫХЫ [та:ры:хы], Тарыха эсасланан, тарыха дегишли болан. *Партиянең Меркези Комитетиниң сентябрь Пленумы тарыхы карар кабул этди* («Токмак» журналы).

ТАС, Бирден, неден, тасдан. *Хава, тас ядымдан чыкян экен, гөчме окалга үчин китаплар сайладыңызмы?!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Яңы сен гапыны каканыңда, тас йүрегим ярылыпды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Таса гетирмек — делиле гетирмек, делиллендирмек. *Өзүниң ерликсизрәк берен сорагыны таза гетирмәге дырышды* (Н. Помма, Себәбини сен билдиң).

ТАСАМАК [та:самак], 1. Үркүп аяк алдыгына гачмак, баш этдирмән гитмек. 2. *гөч. м.* Ики яна ховлукмачлык билән чапмак, эйлэк-бейлэк урунмак, ховлукмач йөремек (адам хакда). *Хениз ызыңызы ел хем чаланок, сиз болса ене-де тасап гелдиңиз* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Эйлэк-бейлэк ыкмак, ыранмак, буланмак. *Товланып оян-буяна, Тасар гара эүлпүң сениң* («Гөроглы» эпосы).

ТАСАНЖЫРАМАК [та:санжырамак], Эйлэк-бейлэк тасамак, гахарланан болуп, хайбатлы, чалт хереket этмек. *Аннатувак онуң тасанжырамагына эхмият бермеди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Айсолтаның: — Чекилевериң! — дийип, тасанжырар ховатыры ядына гелди-де, тисгинди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онсоң ол гахар билен ериңден тасанжырап галды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТАСАТМАК [та:сатмак], 1. Үркүзип аяк алдыгына гидермек, баш этдирмән гачырмак. 2. *гөч. м.* Аяк алдыгына сүрмек, өрән гаты сүрмек. *Халназар шәхерден чыкандан ала ёрганы тасадып уграды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. *гөч. м.* Ики яна ыкдырмак, галгатмак. *Ол жулуны тасадып, бир яңалыгына язды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Буларың гулпагыны тасадып, ойнап йөренже ики гызлары барды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАСАШМАК [та:сашмак], 1. Үркүшип аяк алдыгына гачышып, пытрашып гитмек, баш этдирмән пытрашып гитмек. 2. *гөч. м.* Көпчүлик болуп ховлукмач гитмек. *Елли билен Вүши кел хем тасашып гелдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Ел дегип ики яна галгашмак, ыргылдашып дурмак.

ТАСДАН, *сер.* Тас. *Мен онуң болшуна тасдан пыкырыпдым* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Мейданың гөзеллигине йүрегим жошуп, тасдан айдыма гыгырыпдым* (Н. Помма, Тайлак хызын).

ТАСЛАМА', Бир задың язылып я-да бежерилип гутарылмадык варианты, нусгасы, судуры. *Дүрли этюдларың, суратларың онларчасының илкинжи тасламаларыны яздым. Алып гелен сурат тасламаларыңызың үстүнде ишлейәрсиңизми?!* («Совет Түркменистаны» газети).

ТАСЛАНМАК, Бир задың шекили, нусгасы бежерилип тайярланмак. *Дүме мейданлары — тасланмадык бижай ерлер, оны суварып болармыка?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАСМА, Инче узын эдилип гыйлан гайыш, хам. *Тасма гамча чыдап билмән, ат жанавар асмана бөкйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ясы тасма гушаклы жалбарының жүбүсинден бир кагыз чыкарды-да, усса узатды* («Совет эдебияты» журналы).

ТАСС, Совет Союзының Телеграф Агентлиги.

ТАССЫК [тассы:к], Макул, кабул. *Йүз тутярын сизе ачык хат билен, Сөзүм тассык болар хакыкат билен* (Т. Эсенова, Гүндогар аялларына ачык хат).

ТАССЫКЛАМАК [тассы:кламак], 1. Бир ише, везипэ белләмек, тассык этмек. *Халк магарыф министрлиги мени мекдебиң директорлугына тассыклады.* 2. Кабул этмек, макул билмек, макулламак. *Ыгнак диңе улы везипели адамларың кабул эден карарларыны тассыклапдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Докладчының эканыгып айдан сөзлерини Гөзел эже бүтин гөвресини хереketе гетирмек билен тассыклады* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ТАССЫКЛАНМАК [тассы:кланмак], 1. Бир ише, везипэ белленмек, тассык эдилмек. 2. Кабул эдилмек, макул билинмек, макулланмак. *Сессияның гүн тертибинде үч меселе тассыкланды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАССЫКЛАТМАК [тассы:клатмак], 1. Бир ише, везипэ беллетмек, тассык этдирмек. 2. Кабул этдирмек, макул билдирмек, макуллатмак. *Огулгерек онуң сөзлерини тассыклатжак болярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТАССЫКЛАШМАК [тассы:клашмак], Бири-бириниң

айданыңы макулламак, догры дийип тапмак. *Бу икыси йүрекден сыздырып эдйән гүррүңлерини тайлы гезек тассыклашырдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАСЫЛ, Угур, тәр, ёл. *Мениң машгаламың ичиниң иң бир бихепбеси, хич задың тасылыны билмән йөрен шу Гүҗүкдир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТАТАРЛАР, Татарыстан АССР-ниң эсасы илаты, ерли халкы.

ТАТЫРДАВУК, Татырдылы сес чыкарян, татырдылы сеслениән.

ТАТЫРДАМАК, Татырдылы сес чыкмак, татырдылы сесленмек. *Самолёт нәче татырдаса-да хениз өңки еринде дур* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Агыр йүкли машынлары сүйреге алян трактор татырдаярды* («Совет эдебияты» журналы).

ТАТЫРДАТМАК, Татырдылы сес чыкармак, татырдылы сеслендирмек.

ТАТЫРДАШМАК, Татырдылы сесленишмек. *Татырдашып эхли колхоз гәмиси, Ызлы-ызына тайып йүзди-де гитди* («Совет эдебияты» журналы).

ТАТЫРДЫ, Пулемёт, автомат атыланда, мотор ишләнде ве ш. м. ягдайларда дөрейән сес. *Машын моторының татырдысы эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гиҗәниң үмсүмлигинде пуләмётың гүлеч татырдысы яңланды* («Совет эдебияты» журналы).

ТАХЫЛ, Шкаф, стол ве ш. м. ящиги, чекер, сургуч. *Огланҗык ашакы улы тахылы зордан ачды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТАХЯ, Кешде салнып тикилен, келлә гейилйән бөрүк. *Артык үчин тикип гутаран тахясына тымар берип, төрде отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Башындакы тахясыны дүзетди-де, ене телпегини гейди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТАХЯЧА, Башына диңе тахя геен, башы тахялы. *Эйваның өңүндәки ак өйлериң ишигинде келлеси тахяча бир етгинҗек оглан дурды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТАЧА'НКА, Еңил кузовлы арабажык. *Обаң ичи билен инди мейдана, Бир нәче тачанка хем автомашын* («Совет эдебияты» журналы).

ТАША, Ел-гуздан, совукдан горанар ялы эдилйән агыл я-да көлегеләр ялы вагтлайын теләр. *Үзүм багчылыгының ортарасындакы болгусыз тамың үстүнде яндырыҗы томсуң җөвзасына таша үчин кичиҗик күмеҗик дикилипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гоюнлара ыкламак үчин таша эдилипдир.*

ТАШЛАМАК, I. Зыңып гойбермек, окламак. *Ярагыңызы ташлаң, дүшүк өңүме* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Бир зады уланмагы бес этмек, гоймак. *Мырат медениетли болуп башлады, Уллакан телпегни бир чак ташлады* («Токмак» журналы). *Магтымгулы ватаның азатлыгыны гүйч бирлешдирмек ёлы билен, агзалалыгы ташламак ёлы билен газанмак болҗакдыгына өзуниң эхли ватандашларындан илки дүшүнипдир* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Иш ташламак — *сер.* Иш. *Ишчилериң иш ташламаклары гутулгысыз болды* («Совет Түркменистаны» газети).

ТАШЛАНДЫ, Уланылмакдан галан зат, зир-зибил, көне-күшүл, зыңынды. *Биз заводың ташландыларындан башга-да, колхозың өз ичиндәки материаллардан хем эп-эсли җемледик* («Совет эдебияты» журналы).

ТАШЛАНМАК, I. Зыңылмак, окланмак. *Чукурҗагазларың хер хайсына бир чигит ташланып, соңра эл билен гөмүлйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бир задың уланылмагы бес эдилмек, гоюлмак. *Плуг, сеялка чыкансоң, азал-күнде ташланды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТАШЛАТМАК, I. Зыңып, оклап гойбертмек, зыңдырмак, оклатмак. *Оңа көпчүлик болуп чилими ташлат... герек.* 2. Уланмагы бес этдирмек, гойдурмак. *Зар... йыгымчылар ялталары өз эркине гойман, ялтачылы... ташладып, ише гызыкдырярлар* (А. Дурдыев, Сайла... эсерлер).

ТАШЛАШДЫРМАК, Зыңышдырып, оклашдырып ... бермек. *Олар эллериндәки затлары чем гелен ере та... лашдырдылар.*

ТАШЛАШМАК, Ташламага, зыңмага көмеклешме...

ТАЯК, I. Горанмак үчин уланылян дүзүнсиз ... манак шаха бөлеги. *Дүвүнчекли яглыгына таягы өтүп ... эгнине атды-да, Гызыл Гошун гуллугына кабул эдил... пункта угради* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. ... Хаса. ◇ Таягың эгриси өзүңе бакан... өз хайрыңа, өз пейдаңа. *Менде гүнә ёк, баллым, таяг... эгриси өзүңе бака боланы үчин, саңа диңе сарсгыны ... рып дегйәндир* («Совет эдебияты» журналы).

ТАЯКЛАМАК, I. Таяк билен урмак. *Огланлар дер... рев дашлап, таяклап, йыланы өлдүрипдирлер* («Түркм... халк эртекилер йыгындысы»). *Ябымы таякласам, кәриз... ятыр, Гөркезен гөргүси кәндир жыкыгың* (Дурды ... лыч, Гошгулар). 2. *гөч. м.* Танкыт этмек, көтеклеме... кәемек.

ТАЯКЛАНМАК, I. Таяк билен урулмак. 2. *гөч. м.* Танкыт эдилмек, көтеклемек, кәелмек.

ТАЯКСАЛЫМ, Таяк зыңланда етер ялы аралы... якын аралык, таякъетим. *Араларында таяксалым ме... дан галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Машы... таяксалым голайына баранда-да, ол дуран еринден бу... нап билмейярди* («Совет эдебияты» журналы).

ТАЯКЪЕТИМ, *сер.* Таяксалым.

ТЕ, «Т» харпының ады.

ТЕАТР, *сунг.* I. Драма эсерлерини сахнада гөркезме... лик сунгаты. *Биз дынч алынян гүнлерде театра барма... гы өзүмизе эндик эдиндик* («Токмак» журналы). 2. Др... ма эсерлери гөркезилйән жай. *Түркмен дөвлет опера ... балет театрының гиң залы адамдан долы* («Совет Түрк... менистаны» газети).

ТЕАТРА'Л, I. Театра дегишли болан. 2. Театр сөйүжи... театр сөйүжилер. *Соңкы йылларда чыкан эдеби эсерле... Бүтинруссия театрал жемгыетинде ара алнып маслахат... лашылжак* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕБИГАТ [теби:гат], I. Органики ве органики дә... дүнйә, әлемде бар болан хемме затлар. *Тебигатда тәз... жанлы маддалар дөрейәр* («Пионер» журналы). *Зәхмет сөвер совет адамлары тебигаты башарҗаңлык билен өз... гердйәрлер* («Совет Түркменистаның аяллары» жур... налы). 2. Шәхерлериң дашындакы даглык, тоҗайлык ... ш. м. ерлер. *Оларың икисиниң-де тебигата, өсүмлик дү... йәсине болан хөвеслери улуды* («Пионер» журналы). 3. *гөч. м.* Асыл болуш, гылык-хәсиет. *Гызларың тебигаты... нәзик боляр* (Мыралы).

ТЕБИГЫ [теби:гы], I. Хакыкы, натурал. *Ёкары ки... ли тебигы йүпек алмак үчин республикамызда тут гүр... чугының иң гөвы тохумлары өсдүрилип етишдирилйә...* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). 2. Те... бигата, ере, хова, жандарлара ве өсүмлик дүнйәсине д... гишли болан. тебигата эсасланан. *Юрдуң тебигы бай... лыклары хем Австрияның үнсүни чекипдир* (Гадым... дүнйә тарыхы). 3. Энеден догма, догабитди.

ТЕБИЛ: тебил тапмак — ынжалыксызланмак, гозгалаңа дүшмек, аладаланмак. *Ол сәхелче бир затда... -да тебил таляр* («Совет эдебияты» журналы)

ТЕБИП [теби:п], *көн. с.* Медицина ылмына догры ге... мейән ёл билен кеселлә эм эдйән адам. *Тебиплер хер... хили зыянлы затлары уланмак билен, көп адамлары... гөзлериниң көр болмагына себәп болупдыр* (С. К. К... ранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

ТЕБИПЛИК [теби:плик], *көн. с.* Тебибиң кәри, ягдай...

ТЕБИПЧИЛИК [тебипчилик], *сер.* Т е б и п л и к. *Сен бүтин дуршуң сиңдил билен дүвүртүге өртүлеи вагт, башгалара тебипчилик эдәрсиң-ле!* («Мыдам тайёр» газети). *Ол хемме зада хем гаты усуллыды, тебипчиликден-де хабарлыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТЕБИТ, Эсасан одун, ялпыз, хованың тесирли гызгылты, ховры. *Петиш ысыда тебит алып шу ёдевенликде бир гүн сакга гарашып, гапдалыңдан чыкмаздым ахырын* (Н. Пушма, Себәбини сон билдим).

ТЕБИТЛЕМЕК, Ягы дагламак, гызгын ягда дагламак, биширмек (кәбир нахар тайярланында). *Сёмме тебитлемек.*

ТЕБИТЛЕНМЕК, Ягы билен дагланмак, гызгын ягда дагланып тайярланмак, биширилмек. *Тебитленеч ысмаяк.*

ТЕБИТЛЕТМЕК, Ягы дагладып тайярлатмак, биширтмек.

ТЕБЛЕ, Ябыпың, эшегин багының ужына беркидилийән гыт халкалыжа, металдан эдилен кичижик газык.

ТЕБЛЕМЫХ [теблемых], 1. *сер.* Т е б л е. 2. *д ё.* Демир ёл рельсини шпала беркитмек үчин йөрите ясалан гыт мых.

ТЕБЛЕХАНА [теблехана], Ябы, эшек ялы маллар сакланын айратын ер. *Арабасыны сүрүп, ол йүзүнүң ушагына тохум атларың теблеханасына барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

ТЕБСИНМЕК, Херекете гелмек, урунмак, алпасамак. *Ышдан кынлык билен чыкан агач эт, ачгөл маллар ахмак-ахна мәбсевүрлик билен тебсинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ювааа-ювааа барды якына якын, Гөдек дедаклар чала тебсинди* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕБСИРЕМЕК, Сув ислемек, додагың кепемек, суваламак. *Адамлар, малайга-да маллар, гор ичмәли тебсирендирлер, ысгалың ягына улы-кичи кемпелер шатланмалар* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕБСИРЕТМЕК, Сув ислетмек, додагыны кепетмек, суваттмак.

ТЕБСИРЕШМЕК, Сув ислешмек, додаклары кепемек, суваашмак.

ТЕГЕК, Дашына сапак саралан тигир, сапак тигри. *Богаза тегек болмак* *сер* Б о г а з I. *Ич сөнки ювдык чөрек болеси богазына тегек болды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Мендек ики бай кимсе тахарларың бокурдагына тегек болсун!* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕГЕЛЕК, 1. Халка горнушлы айлав. *Ынха ине гүлдек долы тегелек ховуҗык* («Совет Түркменистаны» газети). *Тегелекларың хер бирине одна гатнашыклы бири дурар* («Пионер» журналы). 2. *мат.* Текизлигин төверек билен гуршалып алнан болеси. 3. *эск.* и. Тутуш, битин. *Ине, инди тегелек бир хеңдедир, хат-да ёк, телеграмма-да!* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕГЕЛЕМЕК, 1. Халка горнушине салмак, тегелек этмек, айлав этмек. 2. Тутуш, битин этмек. *Сен инди мениң майдалап отурма-да, йүзе тегелейсеңе!* ◇ Г ө з т е г е л е м е к — *сер* Г ө з. *Аннагулы бирден дүйрүкди-де, йүзүни тегеледи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТЕГЕЛЕНМЕК, 1. Тегелек болмак, айлав болмак, халка болмак. *Ол тегеленип дурак адамлары итеклешдирип, гидир бирини гөзлейәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бой алмак, долушмак, долмак. *Мисли сапак ялы тегеленен Ай, Ябынып эсчине алтындак серпай, Асманда гувачлы ере сарахр* (К. Гурбанневесов, Солдатың дөреги). 3. *эск.* и. Семремек, долушмак. *Оның йүзи бирден тегеленипдир.*

ТЕГМИЛТ, 1. Хапа эдып дегмегинден галып из, гара менек. 2. Пүзе дүшүп менек. *Демрге чыкып уран яңакларында гөзүмтил тегмилтлер пейда болды* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕЕНЕ, Бирине билдирилйән игенч, инкирди, нәразычылык. *Оны өз ялбарып-якармасы хем теенеси билен ирзәрди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Ол бурнуны муңкүлдедип, теече сөз атды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕЕНЕЛИ, Игенчли, инкирдили, нәразычылыкы. *Гарлы бай йүзүни туршардып, теенели гүррүңлер айдып ситҗек боланыңда, органдан гелен векил оны гойбермеди* («Совет эдебияты» журналы). *Достларың теенели дегишмелери бир бада ятды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕЖРИБЕ [тежрибе], 1. Практики өзлешдирилен билим, ишгүрженлиги, ишусулы. *Евгений Евгеевич, сиз алым адам, тежрибәңиз-де етерликли, сиз айдың, бизиң скважинамыз небит берерми?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг) 2. Сынаг эдип гөрмек, барламак максады билен белли бир шертде бир зады дөретмеклик тәри, ёлы. *Бизиң республикамызың энчеме колхозларында гечирилен тәзе агротехники тежрибелер аҗайып нетиҗелер берди. Биз өз тежрибәмизи Мургап пагтачылыгына кедүрдедик* («Совет Түркменистаны» газети). *Биз мекдеп участогында тежрибе гечирмекчи болярыс* (И. Жумаев, Ак дерек)

ТЕЖРИБЕЛИ [тежрибели], Практики билимли, ише үргенлешен, ишусулыны, тәрини эле алан. *Шофёр өрән тежрибели болмаса, я машының тормозы сазламажык гурмаса, машының гер тигри бир ерде дараяжакды* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕЖРИБЕЛИЛИК [тежрибелилик], Практики билимлилик, ише үргенлик, ишусулыны, тәрини эле алмаклык. *Ёш ишде тежрибелилик герек.*

ТЕЖРИБЕСИЗ [тежрибесиз], Практики билимсиз, ишусулыны, тәрини эле алып билмедик.

ТЕЖРИБЕСИЗЛИК [тежрибесизлик], Практики билимсизлик, ише үргенсиз долдык, ишусулыны тәрини эле алнан билмезлик. *Мен өз ялнышыма, тежрибесизлигиме гарамак, өрән тумаклежайдым* («Зәхмет гахрыманлары»)

ТЕЖРИБЕЧИ [тежрибечи], Тежрибе гечирйән адам. *Ол ерде X асырың ахырында, мешхур филолог-ы, тебигат тежрибечиси ве медик болан яш Авиценна (Ибн-Сина) ишлейдир* (СССР тарыхы).

ТЕЗ, 1. Адама өвренишмедик, ювааа дал. бат, сар. *Ич тез хасап эдийән дүелер Атайың гелик ышыка бакарда, елбасар, сөрен ялы сандырарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *сач и.* Хениз эндик этмедик, өвренмедик (адам хакда). *Ол эл дегмедик тез мал ялы кәсгиче ёлуңда тапырды тирәйди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 3. Кәбир хайваплара «чекил, айрыл» диен ялы машгала айдылян сөз.

ТЕЗГЕК, *сер* Т е з I. *Гачак болсун, тезек болсун, Өвренишдирик мозалы* (Чары Аширов, Поэмалар).

ТЕЗДИРМЕК, Уркүшп гачырмак, уркүзмек. *Оны эсасы тездиренимиз хем аз дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕЗЕК, Хайваплары нежесатлык. *Ол күйеҗиклер чүйрек дерсиң ве сыгыр тезегиниң сарыгыслыкдан тайёрланылярлар* («Совет Түркменистанының аллары» журналы). *Тезек чыкармак, одын сетирмек, сыгыра серетмек, кала дөкмек ялы ишлер билен биле вагты ве кемала гелиндди* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

ТЕЗИС, Бир эсердәки я-да доклададакы эсасы пикириң ачгысы. *Ол маңа плапдакы кемчиликлери, соңра болса докладың тезислеринджки кемчиликлери ховлукмалык билен көркезйәрди* («Совет Түркменистанының аллары» журналы).

ТЕЗМЕК, Уркүп гачмак, уркмек.

ТЕИЗМ, *филос.* «Худайың» «дүнйәниң үстүнден хөкүм сүрйәнлиги», онуң пайхаслы жандарлыгы барадакы дини мистики дүшүнжелери жемги.

ТЕИ'СТ, *филос.* Теизмин тарапдары.

ТЕП, 1. Бир заттың ашағы, дүйби. *Ак патышақ ерик тейине сокулардыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ер тейинде гурлан шәхер бар экен* (Дурды Гылыч, Гошгулар). 2. Дүйбүндеи, асыл, эсла. *Олардың бир станоклы пулемёты өз оды билен ротаны тей өңе сүйшүрмән дүрәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕП-АХЫР [тей-эхыр]. Ин сонунда, ахырында, дүйбүндеи *Тей-ахыр мен өз гараголлусымдан бела сатанды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эжеси тей-ахыр өз ялңыз оглуны башга ере окува ибермеги йүрегине дүвенмиш.*

ТЕПДАР [тейдар], *сер.* Жайдар. *Чекгесине тупең тейдар дегенде, Гарры пакыр гиден экен өзүнден* (Б. Кербабаев, Айлар). *Бурав менің жанымда, Орун алкдыр тейдар* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕПИМ: тейим этмек *дини* — 1) сувсуз тәрет кылмак (ювунмак). *Сен гидип гелгенчең, намалың васты гечер. Иң яхшысы, тәрет ерине тейим эдейин* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *геок. м.* Питир, ёк эт, гөзүме гөркезме.

ТЕКГЕ, Бирине берилйән голдав, эдилйән көмек (эсасан фиziки тайдан). *Ол хәзир даяды ве киши текгесине мәтәч дәлди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол бир гобсунды, ёлдашларыңа оңа текге бердилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Текге этмек — сәйгет бермек, бир заты дирәп гоймак. *Басганчагың үстүнде йүзи хор, оеңки өңүк ядав ага ики юмрусыны келлесине текге эдип отырды* («Совет Түркменистанының аялары» журналы).

ТЕКЕ, *зоол.* Гечиниң эркек жынсы. *Сенің янына бермәрлиси бармы? Сен, эркек текә, ысы ялы, порсап дурсуң!* (Б. Кербабаев, Айытлы әдим). *Директор бүлек бирәнлы, сүсүшжек текә ялы, бара-бирине голайлаярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Сенин гечә дөнүп текә* (накыл).

ТЕКЕПБИР [текепбир]. Хич кимде гөвни етмейән, гөвнүетмезчилик эдйән, улумсы, гөлбагчы. *Ол шол текепбир гарайшы билен адамлара серетди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Меңешбай терин мең-меңлик эдйән текепбир сердарлары болса, аламсы үүлен то ёрыклары ядаа салярдылар* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕКЕПБИРЛИК [текепбирлик]. Гөвнүетмезчилик, ветерчилик, улумсылык, гөлбагчылык. *Сапанық санын ла мессек түтүн ол текепбирлиге, ол ёлы селамлеры йүзүнә үсте ялы эдип танламак, мәлим дәлдир* (Б. Кербабаев, Иң-инсиз гүн). *Мыхманың үстүни бесли сенйәрсиң, ни хем эдевлилик? Текепбирлик!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ТЕКЕСАКГАЛ, *бот.* Гумда гөгәрйән, хлаи яшыл, көсүрли, овадан, гуллейән кәйгилик өсүмлик.

ТЕКЖЕ, Гапгак гоймак үчин диварың йүзүнден оюлып эдилйән секи. *Гапда-ёдакы ең текжеде, Ялпылчы чәйнекләр бар* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гүнорта болансоң, несе ол кесерлери дүканың текжесинде үйшүрип гойды-да, дүканыны бағлап, таменя сатды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Марал габагыны гаядырмак, китабы алды-да, текжеде гөкә, сепа дөнелди* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).

ТЕКИЗ [текиз], 1. Йүзи, үсти эңиләк, ой дәл, белентли песли болмадык, йылманлык. *Текиз гаты ере такыр дайлйәр* («Пионер» журналы). *Текиз болмаса-да, буз ялы тайдырып барян гуры хашал отларың үсти билен ювашжа йөрәп, ол ахыр чешмә гелип етди* («Мыдам тайяр» газети). 2. *геок. м.* Тутуш өртүлен, эңиләк. *Текиз сөрүнйән гөк говачаның үстүнде сарымтыл гуллер улпулдешип сөрүндәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Текиз ах булудың ачырсында гизленен Гүнүң чен билен гүнорта ерине баран махалы, үч саны машын даэлап* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТЕКИЗЛЕМЕК [текизлемек]. Текиз этмек, ганламак, дүзлемек. *Гелин-кызлар сүрлен атызлардиган текизлейәрлер* («Совет Түркменистанының» журналы). *Колхозда ерлери дөвүклемек, чал мек, чал чекмек ишлери кызгалаңлы алнып* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕКИЗЛЕНМЕК [текизленмек]. 1. Текиз дүзленмек, йылманмак, эңиганланмак. *Экиш үчленен участок текизленмедидар.* 2. Текиз ярыйылмак. *Булут сайгыланан дүң ялы текизленип жыбарлап башлаярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ТЕКИЗЛЕТМЕК [текизлетмек]. Текиз, дүз этмэңиганлатмак, дүзлетмек.

ТЕКИЗЛЕШМЕК [текизлешмек]. 1. Текиз, дүзмек, эңиганлашмак, дүзленмек. *Ер текизлешип Дура-бара, ювааш-ювашдан дүзленишмек*, эңиганлаш

ТЕКИЗЛИК [текизлик]. 1. Эңиганлык, дүзлүк *ериң текизлигиниң пейдасыны!* («Совет Түркменистың аялары» журналы). 2. Бир гиден текиз ер мейданлык. *Бир нәче гүм дөпелериндеи ашып, бир киллиге чыкдылар.*

ТЕКЛИП [теклип]. 1. Маслахата гөюлян мәселе юнча гиризилйән пикир, эдилйән талап. *Геннадий перлериң хер бириниң теклибини сыпдырмак бер дирди* («Пионер» журналы) 2. Берилйән буйрук, *сизиң теклибиңизе бөкүн!* (А. Говшудов, Мәхри—Ве ◇ Теклип гиризмек — маслахатда, йыгнакта и. м. пикир айтмак.

ТЕКРАР [текрар]. Гайталама. *Хем дүрмүш гүнчә гызлар тарапдан, бир нәче гайталап текрар окалды* Пөмма, Сайланан эсерлер).

ТЕКРАРЛАМАК [текрарламак]. Бир заты бир гезек гайталамак, гайталап-гайталап айтмак, табшыр *Харбы эшиклиниң сатҗак болчдакы айдан сөзлер Клаус текрарлады-да, оңың языкдан ече серетди* Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТЕКРАРЛАНМАК [текрарланмак]. Бир зат бир гезек гайталанмак, гайталанып-гайталанып әйдилә табшырылмак.

ТЕКРАРЛАТМАК [текрарлатмак]. Бир заты бир че гезек гайталадып-гайталадып айтдырмак.

ТЕКСТ, Язылан, дөредилен иш, эсер ве шонун яль өзүн бир бөлүми. *Бир нәче халк айдымларының тек ыры сакланып галыпдыр* (Гадымы дүнйә-тарыхы)

ТЕКСТОЛОГ, Текстология боюнча ен иналист.

ТЕКСТОЛОГИЯ, *лингв.* Филологиянын текстлерин ренмек ве нешир этмек билен мешгуллаяан бөлүми.

ТЕКТОНИК, *геол.* Тектоника эсасланян, тектон дегишли болан. *Ёраң ачык сүйлеги тектоник гүйч дыр* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕКТОНИКА, *геол.* 1. Ерин гатлагынын гурлушы өңда болян геологик өзгеришлер. *Ана, сиз шол карта тектоник өзгеришине сын эдиң!* (Б. Кербабаев, Неб дәг). 2. Геологиянын Ерин гатлагының гурлушыны да болян өзгеришлери өвренйән бөлүми.

ТЕЛБЕ, Кемакыл, дәли, самсык, тентек. *Мек тел болуп, бүге дүшүп, өзүмиң киреде гезип йөремиш-де ломок* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТЕЛБЕЛЕМЕК, Телбе болмак, кемакыл болм самсык, тентек болмак, дәлиремек. *Окама эшиси, шу дан говусы чыкжак дәл, бу хаты язан телбелән ялы* Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТЕЛБЕЛИК, Кемакыллык, дәлилик, самсыклык, т теклик. *Сенің сакгалыңдан тутуп, мен бир чалайын лык, онсоң сен телбеликден хем аңрык гөрсиң* (А. Г шудов, Көпетдагың этегинде).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ, Электромагнит толкунларының

...ери билен шекиллери аралыга бериш ве кабул эдиш ...рк. *Телевидение диймек, адамларың ве хер дүрли зат...рың шекиллерини радионың үсти билен гөркезмекдир* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕЛЕВИ'ЗОР Телевизион геплешиклери алып эшит...рйән экранлы радиоприёмник. *Телевизорлар үчин де...галлар хем-де инструментлер бар* («Мыдам тайяр» га...ети)

ТЕЛЕГРА'ММА, Телеграф боюнча берилйән хабар ве ...абарлы бланка. *Менің иберен телеграммам, белки, са...а говшак хем дәлдир* («Совет эдебияты» журналы). *Эртир ир билен Жамалың адына бир телеграмма гелди* (Б. Гурбанов, Дүшүшык).

ТЕЛЕГРА'Ф, 1. Гыссаглы хабарларың улы аралыкла...а чалт берилмегини үпжүн эдйән электрик ве радио ...рагатнашык горүшүн. *Оларың учурян мейданы теле...раф агачларындан 2 километр дашлыкда болмалыдыр* («Пионер» журналы) 2. Хабарлары кабул эдйән ве уг...здын. иберйән эдара. *Телефон станциясы, телеграф, ра...иостанция гөзегилән, турзак пролетариатың элиндеди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Онуң ...ир аягы телеграфда, бир аягы өйде болярды* (Б. Сей...аков, Сайланан эсерлер)

ТЕЛЕГРАФЛЫРЛЕМЕК, Телеграф боюнча мәлим эт...ек, телеграмма ибермек.

ТЕЛЕГРАФЧЫ'СТ. Телеграммалары кабул эдйән ве ...ерйән телеграф ишгәри. *Телеграфист хем аяк үстүне ...алып час берйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕЛЕГРАФЧЫ'Я Телеграф иши.

ТЕЛЕК Ялңыш, нәдогры, галат, болмаян, гелшиксиз. *Совет догры задын хем бир бада адамың гөзүне телек ...өрүнйәндиги боляндыр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Ка...ының бетбагтлыгына гүлмек телекдир* («Токмак» журналы). *Сен инди өз эден ишиң телекдигине дүшүн...ерсиң* («Совет эдебияты» журналы). *Дәлиниң йүз ге...и телек, бир гепи герек* (накыл).

ТЕЛЕКЕ. *диал.* Говы дәл, яман, ярамаз, эрбет. *Сизем ...елеке ериң чагасы дәлсиңиз!* («Совет эдебияты» жур...алы).

ТЕЛЕКЕЧИ, Хер бир задың аладасыны эдйән хожа...ыкчы адам, аладачыл. *Телекечи адам, сөзүм ёк оңа* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕЛЕМЕХА'НИКА. Электрик сигналлары аркалы ра...но боюнча механизмлери дольандырып ишг. *Телемеха...ика приборларының чыкарылышы йыл-йылдан артды...ялар.*

ТЕЛЕМЕХАНИКИ, Телемеханика есасланян, телеме...ханика дүзгини болан.

ТЕЛЕСКО'П *астр.* Асман жисимлерине гөзегчилик ...мек үчин уланылян оптики гурал. *Ылмы ишгәрлериң ...бачилыгы астында, олар астрономияның есаслары ...илен таныш боляр лар, телескоп аркалы асмандакы ...ылдызлара сын эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» га...ети)

ТЕЛЕТИН Говы хилли ишленен гайыш. *Дүканда ...ылыы телетин ысы күкейәр* (Б. Кербабаев, Айсол...ан). *Ярымгырма телетин көвшүң үстүндәки кичиҗик ...үкелер ялтыяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ТЕЛЕ-ТУ'Т, Бир задың угрунда, аладасында болмак...ык. *Эртир өйүшиң төверегинде шейле агыр йыгның гу...җагының ве эси азан сесини эшиден бадына гөз өңүң ...етирендир, оның үчин хем ол шол минутдан теле...ута башланыдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Арабы ...ганың теле-тутунда болуберсин* («Гөроглы» эпосы).

ТЕЛЕФО'Н, 1. Электрик гүйжүниң көмеги билен ара...ыга сес, хабар эшитдирмек үчин уланылян техники гур...а системасы. *Гөршүп билмедик гүнлери-де телефонда ...елешйәрлер* («Пионер» журналы). 2. Геплешмек үчин аппарат. *Пөкген телефоның гулагыны товлап, район оба хожалык бөлүми билен геплешҗек болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТЕЛЕФОНИЗА'ЦИЯ, Телефон гечириш.

ТЕЛЕФОНИЗИРЛЕМЕК, Телефон гечирмек.

ТЕЛЕФОНИ'СТ, Телефон станциясының ишгәри.

ТЕЛЕФОНИ'СТКА, Телефонист аял.

ТЕЛЕФОНИСТКАЛЫК, Телефонистканың кәри, везипеси, ягдайы. *Гызлар болса арагатнашык цехинде телефонистказлык хүнәрини өврәнйәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕЛЕФОНИ'Я, Сеси аралыга бермек техникасы.

ТЕЛЕФОНОГРА'ММА, Телефон үсти билен берлен ве язылып алнан хабар. *Бу телефонограмма оны облисполкомың башлыгының орунбасары чагырак экени* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕЛИМ, Бир нәче, энчеме, көп. *Шахыр уруш дәврүнде телим поэма язды. Телим деря өзүниң сувуны шу деңзе гуйяр.* («Совет Түркменистаны» газети). *Докладың арасы телим гезек эл чарпышмалар билен бөлүнди* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕЛКЕРМЕК, Догры, лайык гелмән, салпарып дурмак, гышармак.

ТЕЛКЕРТМЕК, Нәдогры этмек, салпардып гоймак, гышартмак.

ТЕЛКИ, Догры дәл, телкерип дуран, лайык дәл, гышык. *Бу көйнегиң якасы, илки тикилен соң телки болупдыр.*

ТЕЛЛЕМЕК, *диал.* Дең этмек, дең бөлмек, деңлемек. *Оны теллейән—Артык болса, үлешдирйән—Ашырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ТЕЛЛЕНМЕК, Дең бөлүнмек, дең эдилмек, деңленмек. *Менің яшлык дөврумде күшт тагтасы ялы теллен...ен овнуҗак пеллериң үстүнден товусмак мүмкинди* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕЛЛЕТМЕК, Дең бөлдүрмек, дең этдирмек, деңлетмек.

ТЕЛЛИ-ПЕЛЛИ, Эйле-бейле, ярпы-ялта, йыкма-йыкылма, етер-етмез. *Мылайым сөзли, сүйҗи дилли Гелди ага 45 яшына ченли оҗагың ичи ялы ерини экип, тел...ли-пелли гүзеран билен чагаларыны зордан эклэп гелерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТЕЛЛУ'РИЙ, *астр.* Ериң Гүнүң дашындан айланышыны гөркезйән абзал.

ТЕЛПЕК, Дериден, баганадан тикилип, келлә гейилйән гейим. *Онуң түйи өсгүн гара телпеги мыдама баш...ындады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Көне дөнуны агаҗың башына бүрәрди, телпегини хем үстүнден гейдирип, онсоң укларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Телпеги аган — өң өйленип, дул галан. *Телпеги аган айыпҗагазы бар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Телпеги гөге зыңмак — гаты бегенмек, гуванмак, шатланмак. Телпек гоймак — бириниң бир кәре, бир зада өкделигине боюн болмак. *Бә, шу вагтың билгичлерине телпек гойяймалы!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ТЕЛПЕКЧИ, Телпек тикйән усса, телпек билен мешгулланян тикинчи.

ТЕЛПЕР, Чун дәл, ялпак (гап-чанак ве ш. м. барада). *Телпер тарелкадан алтысыны алдык.*

ТЕЛӘР, 1. Өйүң ишигинде, экин-дикиниң үстүнде көлегелемек үчин агачдан эдилйән вагтлайын кепбе. *Белент ерде бир теләриң астында, Эшдилйәр сакчының хиңленйән сеси* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гапыдакы телә...риң астында Шекер докма читип отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Гурчук тутмак үчин агачдан эдилйән секи.

ТЕ'МА, Йөредилйән пикириң, эдилйән гүррүңиң, бә...яның предмети. *Инди башга темадан: колхозың гүнде-*

лик ишлеринден, өз дурмушындан, башдан гечирен затларындан гүррүң бермәге дурды («Совет эдебияты» журналы). *Ол бизе «Аяллар колхозда улы гүйчдүр» диен темадан лекция окап берди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕМАТИ́К, Тематика дегишли болан, тематика хас болан. *Медениет өйлеринде докладлар хем-де СССР-де профсоюз херекетиниң тарыхына багышланан тематик агшамлар гечирмели* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕМА́ТИКА, Темаларың жеми. *Тәзе совет социалистик гурлушыгының башланмагы Молламуртуң өзүниң дүнйәгарайшыны ве оның эсерлериниң тематикасыны хас гиңелтди* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Лекцияларың тематикасы өзүниң мундан бейләк-де говуландырылмагыны арзув этдирйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕМБР, *сазч.* Бир белентликдәки сесиң ёгынлык, инчелик, оваданлык бабатдакы хәсиетли айратынлыгы (саз гуралында, сесде).

ТЕМЕ́К, *гепл. д.* Бурун. *Башлык темегини ёкары тутуп, олара үзүл-кесил жогап берди. Мелегуш темегини ёкары тутуп, обадан чыкды-да, үмдүзине тутдурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ТЕМЕН, Галың затлар тикилйән, сыралян улы гөзли ёгын иңне. *Тегелек картонларың хеммесиниң дешикленринден улы темен гечириң!* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕМЕНЧЕ, Бир ужы йити, икинҗи бир ужы келлелиже, багҗык ерине уланылян иңне, иңнебагҗык.

ТЕММЕЛ, *гепл. д. сер.* Ялта 1.

ТЕММЕЛЕМЕК, Пугта япмак, гулпламак, ачылмаз ялы этмек (гапы, әпишге ве ш. м. хакда). *Гапыны хем теммеледилер* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕММЕЛЕНМЕК, Пугта япылмак, гулпланмак, ачылмаз ялы эдилмек.

ТЕММЕЛЕТМЕК, Пугта япдырмак, гулплатмак, ачылмаз ялы этдирмек. *Гапыны ичинден теммелетдилер.*

ТЕММЕЛЛИК, *гепл. д. сер.* Ялталык.

ТЕММИ [темми:], Эдилен гүнә, ялңышлык зерарлы гөрүлйән чәре, берилйән жеза. *Бу мәхрибан адамың соңкы сөзлери олар үчин хер бир ургудан, хер бир темминден агыр дүшди* («Пионер» журналы). ◇ Темми бермек — чәре гөрмек, жезаландырмак.

ТЕММӘКИ, Чекмек, ысгамак үчин янрагы гурадылып тайярланян өсүмлик ве шу өсүмликден алынян хасыл.

ТЕМП, 1. Саз эсериниң ерине етирилишиниң чалтлык дережеси. 2. Бир иши амала ашырмаклыгың, бир табшырыгы ерине етирмеклигиң чалтлык дережеси, депгин. *Колхозың әхли бригадаларында, звеноларында хем йыгым гүйчли темп билен баряр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

ТЕМПЕРА́МЕНТ, Жошгунлык укыбы хем-де дашөтерекдәки хакыката болан гатнашыкда йүзе чыкян адамың рухы, психики хәсиетлериниң жеми.

ТЕМПЕРАТУ́РА, Хайсы-да болса бир задың гызгынлык, йылылык дережеси. *Түссе хованың температурасыны 1—2 градус ёкары гөтерйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Яш йүпекчи жайың температурасыны мыдама 23—24 градус йылылыкда сакламагы хем унутмады* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕН, *анат.* Адам организминиң дашкы гөрнүши, беден. *Хей, адам хем өз тенине билгешлейин яра саларсың?!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Жаным, теним, гөз рөвшеним Ватаным хем халкымдыр* (Р. Сейидов, Эсерлер). ◇ Тен бермек — бүтинлей ынам этмек, берилмек. *Ойланып гөр, эгер ыкбалымдакыны гөрерин, такдыра тен берерин дийсең, сен-де биҗәңе гараш!* (А. Говшудов, Мәхри — Вепа).

ТЕНДЕНЦИОЗ, Тенденция эсасланан, тенденция хәсиетли.

ТЕНДЕ́НЦИЯ, Бир задың эсасы идеясы, бир тар лайын пикир, мейил.

ТЕ́НДЕР, 1. *д. ё.* Янгыч, сув ве ш. м. үчин паров тиркелйән айратын вагон. *Тәзе паровозуң тиркег низминде ве тендерде роликли подшипниклер уланы дыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. *деңизч., спорт.* Елке кичижик гәми.

ТЕНЕКА́Р [тенека:р], *хим.* Бир зады башга бир билен бирикдирип сеплемек үчин уланылян химики мент. *Ол өе гирип, тенекар хем башга дерманлар карды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТЕҢЕЧИР, *зоол.* 1. Узын беденли, йылдыравук г ганатлы мөжежик. *Тенечир ериң йүзүнде илкинҗи а на галан жанлы-жандарларың илкинҗисидир* («Мы тайяр» газети). 2. *сер.* Ысырга.

ТЕНГИН, Ыссылык зерарлы тене өрйән овну дувүртик.

ТЕ́НМЕК, Ыссы зерарлы эндамың биримек, овну дувүртик өрмек. *Чыдаман тиз соқяр сувы, Гызгын тенең ерин* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Хованың гечи лиги зерарлы гулакларының еңеси тенйәр* («Со Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕ́ННИС, *спорт.* Кичижик топы гөзенекли алгыч лен мейданчаны ики бөлйән торуң үстүнден уруп, чирилип ойналян оюн. *Ярышлар теннис мейданчаларында хем-де спорт базаларының бейлекилеринде гечирйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕ́ННИСКА, Гысга/еңли еңилжек трикотаж көйне

ТЕННИСЧИ, *спорт.* Теннис ойны билен мешгулланя адам. *Шотландия университетлериниң студентлерини курекчилер, боксёрлар ве теннисчилер командаларының бир нәчеси фестивала гидер* («Совет Түркменистаны газети).

ТЕ́НОР, 1. Эркек адамың ёкары белентликдәки сес 2. Шонуң ялы белент сес билен айдян айдымчы.

ТЕНТЕК, Келесан, телбе, кемакыл. *Меле тентек бо са селләр йөреди* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕНТЕКЛИК, Кемакыллык, келесаңлык, телбелик *Маймынлар тентеклик этмеги говы гөрйәрлер* («Пио нер» журналы).

ТЕНТЕ́МЕК, *сер.* Энтемек.

ТЕНТЕТМЕК, *сер.* Энтетмек. *Зарбына илери тен тедип, ёлдан чыкаряр* («Гөроглы» эпосы).

ТЕНТЕШМЕК, *сер.* Энтешмек.

ТЕНТИРЕКЛЕМЕК, *сер.* Энтиреклемек. *О ериндэн туруп, тентиреклэп даш чыкды* (А. Дурдыев Сайланан эсерлер).

ТЕНТИРЕКЛЕТМЕК, *сер.* Энтиреклетмек.

ТЕНХА [тенха:], Еке, ялңыз, тәк, бир. *Хич ким гитме се-де, бу заңңарың өзи тенха гитжег-ов!* («Гөроглы эпосы). *Хава, ятыр Зина, ятыр ол ханха, Өзүниң кичи жик жайында тенха* (Б. Худайназаров, Гызгын сәхра).

ТЕҢ: халы тең — ягдайы агыр, халы, дурмушы кын. *Ол сыр билдирмежек болса-да, өзүниң халы тең ве гахарлыды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). *Ишиң шовлы болсун, ёлуң оң болсун, Достларың шат, душман халы тең болсун* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТЕҢЛЕНМЕК, Хайсы-да болса бир задың ичине ә гирип гүбермек. *Елкен чишен бөвен ялы теңленип, Ин -ине ярыларың үстүнде* (Ш. Боржаков, Каспи кена рында).

ТЕҢЛЕШМЕК, Халы агырлашмак, кынлашмак, эр бетлешмек. *Артыгың сәхелче теңлешсе халы, Кертик ой ханы-маны харч эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕҢНЕ I, 1. Ингрими көпүклик күмүш пул. *Пагтаның хер бир ханасы бир теңңе-лик!* (Б. Кербабаев, Айсолтан) *Онуң элинде ики теңңеси барды.* 2. Овнук күмүш пул 3. Умуман пул. *Мениң теңңәм гутарды.*

ТЕҢНЕ II, Балык ве ш. м. кәбир җандарларың шайы горнүшли беден өртүги. *Хәли-шинди дарының арасындан балыгың теңңеси чыкып дурды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ТЕОКРА'ТИЯ, Руханыларың хәкимиети эдара эдиш, юландырыш формасы.

ТЕОЛО'ГИЯ, *дини.* Дин хакындакы таглыматларың жеми.

ТЕОРЕ'МА, *мат.* Субут эдилмеги зерур болан ягдай. *Геометрияда чөзмеси кын болан бир нәче теоремалар бар.*

ТЕОРЕ'ТИК, Ылмың хайсы-да болса бир пудагы боюнча теория меселелери билен мешгулланян адам.

ТЕОРЕТИКИ, Теория дегишли болан, теория эсасланян. *Миллетлериң өз ыкбалыны өзлери кесгитлемек хукугы хакындакы меселәни Ленин теоретики тайдан чынлыгыр эсасландырды* (*«Совет Түркменистаны»* газети). *Республикан партия мекдебинде теоретики билим алдың* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕО'РИЯ, 1. Умумы ылмы принципде ишленен тежрибәниң, практиканың жеми болуп дурян таглымат. *Ныз теорияда өвренен затларыны тежрибеде хем барлап, оны өрән оңат өзлешдирйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Хайсы-да болса бир ылмың бөлүми, шонуң ялы-да дүзгүнлериниң жеми. *Эдебиятың тарыхы я-да теориясы хакында сорав* («Токмак» журналы).

ТЕПБЕТ: тепбедини бермек — меркини бермек, теммисини бермек. *Сениң хожайыныңың тепбетини нәхили бермелидигини мен тапдым* («Пионер» журналы).

ТЕПЛИ'ЦА, Өсүмликлери өсдүрмек ве көпелтмек үчин салнан йылы жай, оранжерея. *Участокда теплица бар* («Мыдам тайяр» газети) *Шитили иследигиңче теплицада өвгердип болжак* («Колхоз гүнлери»).

ТЕПЛОВО'З,
мотив.
тартып
гүндогардан эсасы ёл
оларың үнсүни өзүне

ТЕПЛОВОЗЧЫ,
улы ремонт базасы
кадрлар өсүп етишди (*«Совет*
Ныяз шол
башлады (Б.

ТЕПЛОТЕ
Илки
рус
ка курсы»).

ТЕПЛОТЕ'ХНИКА,
энергиясыны
рнясыны ве практикасыны

ТЕПЛОХО'Д,
улы гэми.
ёсирт улы
журналы).

ТЕП-ТЕКИЗ
ласы ялы,
киз этжек
алты ай мундан озал элиң
текиз

ТЕР,
өсүмлик,
юхшак от
ураянлара тер
Түркменистаны»
алнан ялы ярылыпдыр (Б.

ТЕРАПЕ'ВТ,
боюнча специалист.
евт болуп ишлейәр.

ТЕРАПЕВТИК, Терапия дегишли болан, терапия эсасланян. *Туршы чал ичмек терапевтик чәрелериң биридир* (М. Абдыллаев, Дүе чалы).

ТЕРАПИ'Я, *мед.* Ич кеселлерини бежериш ве медицинаның ич кеселлерини бежермек билен мешгулланян бөлүми. *Ол госпиталь терапиясы кафедрасының доценти болуп ишлейәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕРБАШ, Тогалак ири ак үзүм. *Тербаш үзүмиң хошалары бири-бирине чакнышярды. Тербаш, гара үзүм хошалары сарымтыл гөк япракларың арасында булдурашярлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТЕРБИЕ, Дурмушда, яшайышда йүзе чыкян гылык-хәсиет эндиги, эдеп. *Яшлыкда тербие говрмедик чага, улаланда-да салыкатлы адам болуп етишмез* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕРБИЕЛЕМЕК, Билим берип, гылык-хәсиет өвретмек, тербие бермек, эдеп өвретмек. *Хоссарсыздым, интернатда улалдым, Ватан тербиелән осдүрди мени* (Р. Алыев, Коммунизм ёлуида). *Гызыл Гошун мени тербиелән, тәзе адам этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хувдулер чагалары тербиелән етишдирмекде улы әхмиете еедир* («Эдебият»).

ТЕРБИЕЛЕНМЕК, Билим, тербие берлип етишдирилмек, тербие алмак, эдеп өвредилмек. *Солтаның хәзир ики чагасы яслиде тербиеленйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕРБИЕЛЕТМЕК, Билим, тербие бердирип етишдиртмек, эдеп, тертип-нызам өвретдирмек.

ТЕРБИЕЛЕШМЕК, Билим, тербие бермәге көмеклешмек, эдеп өвреднишмек.

ТЕРБИЕЛИ, Өзүни говы алып барып билйән, говы тербие алан, эдепли. *Ол тербиели гыз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТЕРБИЕЛИЛИК, Говы тербие аланлык, эдеплилик. *Хер бир ерде сабырлылык, тербиелилик герек.*

ТЕРБИЕСИЗ, Өзүни говы алып барып билмейән, тербиеленмедик, эдепсиз. *Ол түйс бир эргенексиз экленен, тербиесиз сакланан ахыры* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТЕРБИЕСИЗЛИК, Өзүни говы алып барып билмезлик, говы тербие алмазлык, эдепсизлик.

ТЕРБИЕЧИ, Тербие, эдеп берйән адам. *Дурмушда мениң энемден улы тербиечим болмандыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Тербиечи чагалар билен йөрите сапаклар хем гечирйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕРБИЕЧИЛИК, Говы тербие, эдеп берижилик, тербиечиниң ягдайы, кәри. *Ойнавачлары тербиечилик әхмиетине гарап сатын алмак герек* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЕРЕЗИ, Агырлык өлчелйән гурал. *Ол йүпек сапакдан йүз метр өлчәп алды-да, терезиде чекип гөрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). ◇ Башлы терези — саз ишлемейән йөнекей горнүшли терезиниң бир горнүши. Мизан терезиси — дини дүшүнже боюнча: өленинде «ол дүнйәде» «гүнә-согабың» өлчелйән терези. *Ахмал болма, мен-менлик эдиберсең, «мизан терезисине» басым мундүрлер* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕРЕЗИЧИ, Терезиде өнүм чекмек иши билен мешгулланян сатыжы, кабул эдижи.

ТЕРЕКЕ, 1. Мирас бөлүнишиги, мирас галан мал-мүлк пайланышыгы. *Шу гүн онуң атасы Мухамметнур шахырың мирасы терекә салынярмыш* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бугдайы дегирмене бирсыдыргын дөкйән агач гурал.

ТЕРЕКЕЛЕМЕК, Тереке этмек, мирас бөлмек, терекә салмак. *Байың гүнәсини юваны үчин, малыны терекә-*

лэни, арассаланы үчин оңа-да бир огшук етди (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕРЕҚЕЛЕНМЕК, Тереке эдилмек, мирас бөлүнмек, терекә салынмак.

ТЕРЕҚЕЛЕТМЕК, Тереке этдирмек, мирас бөлдүрмек, терекә салдырмак.

ТЕРЖИМЕ, I. Бир дилден икинжи бир диле гечирме, гечириш. *Түркмен языжыларының бир нәчелериниң эсерлери рус дилине ве халк демократиясы юртларының халкларының диллерине тержиме эдилди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Бир дилден икинжи бир диле гечирилен текст. *Бу гошгының тержимеси говы чыкыпдыр.*

ТЕРЖИМЕХАЛ [тержимеха:л], Дурмуш, яшайыш тарыхының язгысы, беяны. *Бу хатлардан илки элиме алып окап башланым гызык гысгажык тержимехалыны беян эдйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бу ерде тержимехал айтмага хажат ёк* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ТЕРЖИМЕЧИ, Бир дилден башга диле тержиме этмек иши боюнча специалист, тержиме этмек билен мешгулланян адам. *Урушдан өңки йылларда диңе тержимечи хөкмүнде таналян Хажы Ысмайылов хем уруш довүнде чепер язылан хекаялары билен өзүни окыжылар көпчулигине танатды* («Совет эдебияты» журналы). *Олар деңизчилере тержимечиниң үсти билен айтдылар* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕРЖИМЕЧИЛИК, Терҗимечиниң кәри, ягдайы.

ТЕРЗ, Кейп, угур, ягдай, болуш. *Пөкгениң дурдугыча терзи бозулярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өзүме гүлйән болаймасын диен терзде бираз диңиргенди. Ол говнүне деглен терзинде дем алып, йүзүкли бармагыны гачарак тутды-да, муртуны товлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕРК, *сер.* Тиз. *Ол сениң жогабыңы өрән терк берер!* (Мыралы). ◇ Терк этмек — йүз дөндермек, эл чекмек. *Ялңыз балам, алгын пендим, Юрдуң терк эдижи болма* («Гөроглы» эпосы). *Мен сени, сенден өңрәк терк этдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕРКИДҮНЙӘ, Дүнйәниң айшы-эшретинден йүз өврен, гөвни чөкгүн, нәумыт. *Ол инди дагларың говакларында яшаян теркидүнйә галандар-дервүшлере меңзеди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Сен инди хачана ченли теркидүнйә болжак йөржек* (Х. Ысмайылов, Икн атаның оглы).

ТЕРКИДҮНЙӘЛИК, Дүнйәниң эшретинден йүз өвүрмеклик, дурмушдан бизарлык, гөнвүчөкгүнлик, умытсызлык.

ТЕРМИК, Техникада йылылык энергиясыны уланмаклыга дегишли. *Металлы термик ишләп тайярламак* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕ'РМИН, Ылымда, техникада белли бир дүшүнжәниң адыны аңладян сөз, адалга. *Сиз ылмы терминлери көп уланярсыңыз. Эсери окап чыканыңда, техники терминлерин көп уланылмандыгы гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕРМИНОЛОГИК, Терминология дегишли, терминологияны өз ичине алян.

ТЕРМИНОЛО'ГИЯ, Терминлериң жеми.

ТЕРМИ'СТ, Металы термик тайдан ишләп бежермекде специалист.

ТЕРМИ'Т, *хим.* Янанда ёкары темпе[illegible]гура берйән порошок шекилли гарында. *Жанлы-жандары якып говурмак максады билен, фашистлер термит снарядларыны уланып башладылар* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕРМО'ГРАФ, Температураны язян гурал.

ТЕРМОДИНА'МИКА, *физ., тех.* Физикада ве техникада йылылыгы ве йылылык хем-де механики эн[illegible] ларың өзара өзгериш процеслерини өвренйән [illegible]

ТЕРМО'МЕТР, Температураны (гызгыны, йылы[illegible] совуклыгы) өлчейән гурал, градусник. *Ол термомет[illegible] яр ялы текже ясады* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕ'РМОС, Ичине гуйлан сувуклыгы белли бир [illegible] ратурада саклаян гап. *Хошгелди барып гош халта[illegible] агтарды-да, бир термос чыкарды* (А. Говшудов, Көп[illegible] гың этегинде). *Ики термос чайы хем нәхили ичендиг[illegible] зи дуйман галдык* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕРМОСТА'Т, Хемишелик температурада саклая[illegible] зал, аппарат.

ТЕРМОТЕРАПИ'Я, *мед.* Йылылык билен кесел бе[illegible] мек ёлы.

ТЕРНАВ [терна:в], Ягын сувлары акар ялы тамы[illegible] түниң гырасында гоюлян ярым турба шекилли эн[illegible] *Тамларың тернавларындан шыр-шыр эдип сувлар[illegible] ярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Терна[illegible] ызы үзүлмән арасса сув акдырыляр* («Мыдам та[illegible] газети).

ТЕРНЕ, Бишмедик кичижик гавун, түвелек. *сана бир нәче вагтдан соң, терне гетирип бере[illegible]* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕРНЕЛЕМЕК, Гавун пазылы дүвүп, терне гөрк[illegible] башламак.

ТЕРНЕ-ТҮРНЕ, Овнук-ушак гавунлар, тернелер.

ТЕРПЕНМЕК, Гымылдамак, гозганмак. *Реңкине ге[illegible] яңаклары хөвес билен терпенди* (Б. Кербабав, Айгы[illegible] эдим). *Оларың сөйгүси меңиң диңе хыялымы ве бәсд[illegible] лик дуйгымы гөчгүнлендирйәрди, йүрек болса терпен[illegible] дурярды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың га[illegible] маны).

ТЕРПЕТМЕК, Гымылдатмак, гозгандырмак. *Ган[illegible] додакларын чала терпедип, Кынлык билен Айлар ад[illegible] агзады* (Б. Кербабаев, Айлар).

ТЕРПЕШМЕК, Гымылдашып дурмак, гозганышма[illegible]

ТЕРРА'РИЙ, Овнук хайваилары, эсасан хем сүйре[illegible] жилери, ерде-сувда яшайжылары сакламак үчин йөр[illegible] ящик, террариум.

ТЕРРА'РИУМ, *сер.* Террарий.

ТЕРРИТОРИАЛ, Территория боюнча, территория [illegible] сында бөлүнен.

ТЕРРИТО'РИЯ, Белли бир арачәги болан ер, гини[illegible] лик. *Бизиң Ватанымызың территориясында эмеле гел[illegible] илкинжи дөвлет Урарту дөвлетиди* (Гадымы дүнйә [illegible] рыхы). *Бизиң республикамызың территорнясы гаты г[illegible] дир* («Пионер» журналы).

ТЕРРО'Р, Сыясы душманлара гаршы эдилйән зуд[illegible] өлдүрип ёк этмекден хем гайтмаян зорлук сыясаты.

ТЕРРОРИЗИРЛЕМЕК, Зорлук, сүтем билен горк[illegible] мак.

ТЕРРОРИСТИК, Террорлыга хас болан, террор[illegible] эсасында болан.

ТЕРРОРЛЫК, Террорчының кәри, ягдайы, эдилен [illegible] рор.

ТЕРРОРЧЫ, Индивидуал террорлыга гатнашы[illegible] я-да онуң тарапдары.

ТЕРРОРЧЫЛЫК, *сер.* Террорлык.

ТЕРС, I. Нәдогры, шовсуз, оңайсыз, догры [illegible] *Эден ишиң терс болса, жогап гайтармак аңсат дүш[illegible] ми нәме?!* («Совет Түркменистанының аяллары» жур[illegible] лы). 2. Бир задың бейле тарапы, бейлеки йүзи, гар[illegible] тарапы. *Ювашлык билен әдимлән, машыңың терс [illegible] рапындан барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. [illegible] лешмән йөрен, урушлы, сөгүшен. ◇ Тәлейи т[illegible] гелмек — *сер.* Тәлей. *Тәлейлери терс гелеилер [illegible] мак ислән багтыны, Ганлы гөрешлер ичинде гечир[illegible] ди вагтыны* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ТЕРСИНЕ. 1. Терс тарапа, терс угра, қарыны тарапа. *Балыклар көлдің суың терсине йүзәрлер.* 2. Дүйбүнден башга хили, өнка мензеш болмадык, нәдогры. *Биз бир зат айтсак, хөкман терсине болайяр-ов!* (Б. Пурлиев, Ильинжи гүн).

ТЕРСЛЕШДИРМЕК. Бирини икинжи бири билен терс этмек, сөгүшдирмек.

ТЕРСЛЕШИК. Терслик ядайы, агзалалык. *Совет билен, гвардиячылар билен арамыздакы терслешише нәме себәп болды?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЕРСЛЕШМЕК. Бири билен агзын ялармак, бири бирининг говсуна дегмек. *Олар адамбирликде яшаяр экенлер, хич вагт терслешмейәр экенлер* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕРСЛИК. Бири билен агзалалык, теллешман бирмеклик ядайы. *Менің билен дост болжак болсаң, ол терслишиң үчин ак адамлары гаралама хем-де ялачылык этме!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТЕРСЛИН-ОНЛЫН [терслин-олын]. Хем оне, хем киза, эйлак-бейлак, акрык-барык. *Бир хили колхозлар терслин-оңлын гайкалашярлар* («Совет Түркменистанының әйлары» журналы).

ТЕРСОКАН [терсокан], *кон. с.* Дога окан болуп, жадыгойлык этйән, жадыгой. *Ол терсокан коллачыр сага дога эден болаймасын!* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕРСЧИ. Көнүлиге гарыны сачмат бередижи, көнүлүнің бахбидине гарыны ит алып баран, хыянатчы. *Догры ёлдан чыксаң, бир як ташлар, Терсчилер хамарка етерсиң барып* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ТЕРСЧИЛ. *сер.* Терсчи. *Ялаларың токмакларыс атырмын, Терсчилерің арамыза етирмәң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТЕРТИП [тертип], 1. Бир залың догры дүзүнлешдирилип ярдайы, дүзүм. *Совет тесиллерің ялаңлыкда ол ишиң тертип болмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Экин-ишиниң прассачылыгына хем тертибине вагтында сет'етсеңиз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир залың ызыгидерли бирсыдырлып гойлуши. *Кроссвордың формасының дөлдүдиң сон, оң тертип бокума номер гечмели* («Мыдам тайяр» газети). Бир залың бержай эдилиши, амала ашырылыш дүзүми. *Сайлавда сес бермекиң тертибе* 4. Бир коллективиң, яшайышларың ялы ялаларың үчин бермелер эдилмели дүзүм, кадалаңың. ◇ *Тертибе салмак* — дүзүмлешдирмек, дүзүлешдирмек. *Тертип дайы гоймак* — *сер.* Сайы 1 Гүн тертибе — *сер.* Гүн. *Сессияның гүн тертибинде гы мәселе тассыкланды* («Совет Түркменистаның ялалары» журналы).

ТЕРТИП-ДҮЗГҮН [тертип-дүзгүн], 1. Дүзүмлешдирилип, кадалаңан ядай, тертипли-низамлы. *Мекдебиң окадык тертип-дүзгүни Гөзелларың гөзәл шекил гер гүни* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дүзгүн-низам, тербие.

ТЕРТИПЛЕШДИРМЕК [тертиплешдирмек]. 1. Тертип дүзүне салдырмак, дүзгүнлешдирмек. 2. Ербе-ер гошдырмак, жайлашдырмак. *Столың үстүндәки кагызлары тертиплешдирмек.*

ТЕРТИПЛЕШМЕК [тертиплешмек]. 1. Тертибе, дүзүне гирмек, өнки болшуна гараңа говулашмак. *Ол гиди бирмеле тертиплешяндыр.* 2. Бирине бир залы тертибе, дүзүне салышмак, ербе-ер гошушмак.

ТЕРТИПЛИ [тертипли]. Өзүни алып баршы нормаларыны ерине етирйән, дүзгүнли. *Мекдепде хем тертипли, Окат окан биләрин* (Р. Сейдов, Эсерлер). 2. Дүзүне салнан, догры дүзгүнлешдирилен, ербе-ер эдилен. *Онуң китаплары хемише тертипли, галамлары ят ёнулы гойлупдыр* («Пионер» журналы). 3. Ызыгидерли, бирсыдырлы, дүзгүн-низамлы. *Олар бири-бирининг ызындан тертипли барярдылар.*

ТЕРТИПЛИЛИК [тертиплилик]. 1. Өзүни алып баршы нормаларыны ерине етирмеклик, тербиялылык. *Тертиплилик еңишлере ет'ирер* (К. Гурбанневсов, Сол атлы йүрсең). 2. Дүзгүне салынмалык, догры дүзгүнлешдирилеңлик, ербе-ерлик. 3. Ызыгидерлилик, бирсыдырлылык, дүзгүн-низамлылык.

ТЕРТИП-НЫЗАМ [тертип-нызам], *сер.* Тертип-дүзгүн. *Өңки ялы окув бизиң колхозымызда тертип-нызам гөзден гечирилди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТЕРТИПСИЗ [тертипсиз]. 1. Өзүни алып баршы кабул эдилен нормаларыны ерине етирмейән, дүзгүнсиз. 2. Дүзгүне салынмадык, догры дүзгүнлешдирилмедик, ербе-ер эдилмедик, башлы-баратлы. *Тертипсиз гурулан бизиң гаранлыгымызы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Ызыгидерли, бирсыдырлы гитмейән, дүзгүн-низамсыз. *Тертипсиз чекилен хат.*

ТЕРТИПСИЗЛИК [тертипсизлик]. 1. Өзүни алып барыш нормаларыны ерине етирмезлик, дүзгүнсизлик, тербиесизлик. *Оңуң тертипсизлик эден вагтлык зарядлар* («Мыдам тайяр» газети). 2. Дүзгүне салынмазлык, догры дүзгүнлешдирилмеклик, ербе-ер дәлдик, башлы-баратлылык. *Оңуң әбашачылык эдән ерикде хич хили тертипсизлик болуп билмез* («Токмак» журналы). 3. Ызыгидерли, бирсыдырлы дәлдик, дүзгүн-нызамсызлык.

ТЕСБИ, *ысм.* 1. Мусурманларың хем тесбе гайталап сайлан догаларының хасабы сакланылян оңлук дүзүми. *Хикмет Нефисиң анкарасы ялдык, кресловы гайырып отурыпды, тесбесиң сыпат сыпатлап башлап* (М. Ибрагимов, Сайланан эсерлер). *Ол гиди догры Духаның тесбесиң сыпатлып оңурып, ак сакалыны оклап* («Совет эдебияты» журналы). 2. Тарат эшилиде, дине сүртелйән хаяллык ялы.

ТЕСВИР [тесвир], *сер.* Тесвирлемек. ◇ *Тесвир этмек кимиң ёрти билен ачык-ачан, беян этмек. Өзүңиң ата-бабаңдан гелен адат, гелешик болмалы. Хич хили тесвир этмәң сөзүңе ынанмалык дәлдир* («Совет эдебияты» журналы).

ТЕСДИРМЕК. 1. Ыза бастырмак, ыза бергизмек, ыза сүйе гүрмек. *Ол оңуң керегиниң тесдирмеге ынанмаян ягы мейдан огларды* (Б. Кербабаев, Ибадатлы). 2. Ынанмак, гайдыгына гелмек, гаңа галдырмак. *Духаның ынанмаян ягы бу гүнлерде гайралмаз ынанчлыга, сөзүңе ынанмага гелдиреди* («Совет Түркменистаның ялалары» журналы).

ТЕСЕЛЛИ. Мәселәниң, ишиниң кары. *Оңуң гелмеш гайтмаз ялы ич чекмедик тегелек бары шекил ет'ип, ачыгсыз гелмеш кары ялы оңуң тессели болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хер ынчык ёр болуп, ёлдашың айдан зерәндан соң, оңуң оңат тессели тапар* (А. Говшудов, Мәхри-Вепа).

ТЕСМЕК. 1. Ыза басмак, ыза чекилмек, ыза сүйдүрмек, дурмак. *Аклыгың ачык тесйән броневаляның тек бизиң ёлумызы ет'ирмеге ярдамчыдыр* («Совет Түркменистаның ялалары» журналы). *Ячыларың ыкласын гөрендә, Гүллер Алчырап бир тесся, тогуллы ишлер* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир ишиң гайра галмак, тамам галмак.

ТЕС ТЕГЕЛЕК. Ерден тегелек, хас тегелек. *Тесселек чүрлек Гүн, ол мәсәнь әлеме дөкүп дур.*

ТЕТЕЛЛИ. Мекдеш, ялы, зейилли, кимин. *Оңуң ким тетелли жүк таныш бардыр* (Ь. Сейтаков, Довурдешлер). *Менің дөвремдеким сен тетелли гүррүң ярак, гүррүң гезиярлык ялкым ялалар* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Оңуң тамаш бу ерде бир зең сенин тетелли жай гөрмедик* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ТЕТӘРИК. 1. Көмек, хемаят, голлав, гүзеран. 2. Гай-

ярлык, алада, чәре. *Кент аяллары гышлык тегәрсиниң гөрәздилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТЕ'ФТЕЛИ, *кулин.* Увелен эт токгаланып, чорбалыкка бишириләйән нахар.

ТЕХМИ'НИМУМ, Техники минимум, бир кәр үчин мәхүм болан билимлериң жеми. *Участолық чемлериниң көпүси техникумум курсларында окап, тежрибели кебитчилер болуп етишдилер* («Совет Түркменистаны» газети).

ТЕ'ХНИК, 1. Орта техники билимли специалист. *Мен сув техникиниң хем янында бир йыл шәкирт болуп гездим* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде). 2. Техники ылымлардан, техникадан специалист.

ТЕ'ХНИКА, 1. Өнүмчилик гуралларының хем-де адам зәхметиниң өкары өндүрижилигини газанмак үчин уланылән серишделерин жеми. *Онүң тәзе техника билен үзүкүп эдилен экчеме карчанаы бар* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бир кәрде, хүнәрде пейдаланылән усул, тәр, усачылык. *Ичи-дашы мермерден, бейик жайлар салярис. Екары техниканы ыкчам эле алярис* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Уруш техникасыны жан эдип өвренйәрин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Машинлар, механики гураллар, десгалар. *Дүнйәде дөнүк ёк техника сенде. Барыңдан пейдалан, барыңы ише сал* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

ТЕХНИКИ, Хайсы болса-да бир өнүмчилиге хызмат эдйән, техника дегишли болан. *Сув гарада ылмы, техники ишлериң сечгиллериндәки хеммелере белли* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гәле техники кадрлары тайярламага чалтландырмалы.*

ТЕ'ХНИКУМ, Орта техники я-да умуман йөрите орта окув жайы. *Мадарчылык техникумында окаяндым* (Н. Помма, Тайлак хызыны). *Бу йыл болса техникумы 43 селпи ве 27 сны гутарды* («Совет Түркменистаныны аяллары» журналы).

ТЕХНОЛОГ, Технологиядан специалист. *Гөлүш технолог болар дийип, көпүсиниң ишенгилерди* («Пионер» журналы).

ТЕХНОЛОГИЯ, Технология эсасланан, техники де гөзлеп болан. *Ол гәбелемиң йокары Москвадаы технологик институтының сырчаны болуп, заводың ишлейән цехында дем бермек үчин* («Совет Түркменистаныны аяллары» журналы).

ТЕХНОЛОГИЯ, Материаллары бейлеки хем-де ишлеп тайярламак процесслериниң жеми.

ТЕХНОРУК, Техники бабашы, техник, инженер.

ТЕХРЕДАКТОР, Техники редактор. *Ол материалы техредактора гөчүрип гайтарды.*

ТЕШИЛИ, Аладан ушак, ювак, гөзенек. *Сен ма тешили бермек, гатарыны гетирмедиң* (А. Говшудов, Кичи дайза этегинде).

ТЕШИ, Аладан ёнмек үчин ишлейән гурал. *Олтурып ишлейән гөнүден болан ёнмекләр, тешиси, бейлеки ёнмек гетирилмән, ёнмекләр ве ишлер мерезлер бар* («Мыдам тайяр» газети).

ТЕШИК, 1. Сув ичеси гелйән, сувлап, сувсуз. *Вах, тешигиң сонуне сув салмаклыны сиңдүши ялы, мен ишбашыма ярарлык* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Дүйкеи гөзлап чыкып ол тешик чөлде, Пейда болып бейик-бейик бакчалар* («Совет Түркменистаныны аяллары» журналы). 2. *сөз м.* Хөвес, иштеят, мейил.

ТЕШИКЛИК, 1. Сув ичеси гелмедиги, сувсузлык. *Адам тешиклиги, асырлыы ядан чыкарды* («Совет Түркменистаны» газети). *Томусун хем ёкланма, язына хем сүйүнме сонок сүрүлери бу ере селип, йолларыңы тешиклигини гандырар экен* («Яш коммунист» газети). 2. *сөз я.* Хөвеслилик, иштеплилик, мейиллилик. *Китапханадаки бир китаплары Ибн-Сина тешиклик билен окаяр* («Совет Түркменистаныны аяллары» журналы).

ТИБИРДЕМЕК, Дуран ерине аяклаш сандыр... *Өкде вкдэни горенде, аягы тибирдэр* (накыл).

ТИГИР, 1. Өз окунын дашында айланып, механ... хереките гетирмек үчин хызмат эдйән тегелек эв... *Велосипед тигри. Арабаның тигри.* 2. Дашына йү... я-да башга зат саралан тегелек. 3. *сепл. д.* Велосипе...

ТИГИРЛЕВУК, Тигирден эдилен окнжак.

ТИГИРЛЕМЕК, 1. Тегелек зады я-да тигри итип... бермек, айландырып гойбермек. *Ол галтасыны б... дек оя тигирлап гойберди* («Совет эдебияты» журна... 2. *сепл. д.* Ишлетмек, йөретмек (көбүр я-тор билен... рейән машин ве ш. м. хакда).

ТИГИРЛЕНМЕК, 1. Тегелек зат я-да тигир айлан... айланып гитмек. 2. *сөз. ю.* Ишлән, йөрән; утрамак... рог йөрмек.

ТИГИРЛЕТМЕК, Тегелек зады я-да тигри итип... ландырмак, айландырып гойбермек.

ТИГИРЛЕШМЕК, 1. Тигирлемеге, тигирлан айлан... комеклешмек. *Вагонык тигрини тигирлешип, рельсың түне чыкарышмак.* 2. Тигирлан узага гитмән бөлю... ярашдырмак.

ТИГИРЧЕК, Кичижик тигир. *Арабаның тигирчеги... хереките келип үгерды.*

ТИЖЕМЕК [тижемек]. 1. Барлан гөрүп бесле... жемлемек, тайярлык гөрмек, гайрата галмак, аяк... түне галдырмак. *Олар тәзе хүнәрлери вале дирмек үчи... эхли сүйлерини тижейәрлер* («Совет Түркменистаны... аяллары» журналы). *Гөдашлар, өз сүйлеринден өр... дек де ортак тижәлик!* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Тертип-дүзгүне салмак, ербе-ер этмек.

ТИЖЕНМЕК [тижемек]. 1. Тайярлык гөрүлме... гайрата галмак, аяк үстүне галмак, жемленмек. *Сон... тегелерде бизиң эҗеджеликлер болайбилмезлер, ... тижеңдилер* («Мыдам тайяр» газети). 2. Тертип-дүзгүне... гирмек, тертипленмек.

ТИЖЕНДИРМЕК [тижендирмек]. 1. Барлап гөрү... жемлендирмек, белемек. 2. Дүзгүн тертипге салышдыр... мак.

ТИЗ [тиз]. Чалт, башам, дерров, дегине. *Говшу... дүйелери комшак болса, олара гелер хем тиз бар...* («Совет Түркменистаныны аяллары» журналы). *Ол... бүйрүги тиз сонуп, ише бүрелди хемишеки ойат эй... чап иердим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТИЗЛЕНДИРМЕК [тизлендирмек]. Бир ишин... ш. м. хереките чалтландырмак, дегишли гүйлен... тирмек. *Онүк тежрибели эхлиси онүк ишлерини тиз... жемлейәр.*

ТИЗ-ТИЗ [тиз-тиз]. Чалт-чалт, йөтеклеп. *Ол тиз-тиз бирин хөвла гарап гачды.*

ТИЗЛЕШМЕК [тизлешмек]. Чалтлашмак, бас... болмак, дегишли гүйленмек. *Мешет шалыр тәзе усу... болмага галкынанда, кет халында ак пәрдәни ози... кыйбасын я. янкут тапярлер* («Совет Түркменистаны» газети).

ТИЗЛИК [тизлик]. Бир ишин, хереките чалтлы... дережеси, чалтлык, девнилик. *Тегелова ёна дүшди... ол хем-хемсек ярыш тизлиги артдырды* («Совет Түркменистаны» газети).

ТИКДИРМЕК, Бишилен маганын тыгалаяны сапа... ны инне, машин билен берктирип, белли бир форм... гетиртмек. *Сонра тикдирен ёлюк хөвесини гет...* (Б. Нурлыев, Исленжи гүн).

ТИКЕ. Бир задын янжайык, овнужак белеги. *Өтүк... йыл шу гезекдан бир дүкүп дүймәз үчүн, хер тикеси сулары ялы болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ТИКЕН, Йигдагын, демиртикенин я-да агаҗын инчи жик йити ужы. *Онүк аягына тикен батыпдыр.*

ТИКЕНЕК, бот. Тикенли өсүмлик ве онүк инче я... учы тикен.

ТИКЕНЕКЛЕМЕК, Эндамың чүмшүлдемек, тенин дигир-дигир болмак. *Мавы шол гысгаҗык сөзүнден соң, хашлап дем алды, эндамлары тикенекледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТИКЕНЕКЛЕТМЕК, Эндамыңы чүмшүлдетмек, тенин дигир-дигир этмек. *Чыглы чытавун шемал ялаңач яқаклары ялап, алабахар гүкүне гөрә гейненлериң эндамыны тикенекледйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТИКЕНЛИК, Тикениң я-да тикенли өсүмлигиң көп ери.

ТИКИЛМЕК, Тикин билен беркидилип тайярланмак, сапаклы инде билен беркидилип, белли бир форма гетирилмек. *Йүзүне тикилен язгысы-да оң, «Гахрымын бол» диен икиҗе сөзди* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Эсгиден тикилип, сапак билен күйзәниң гуллуна даңлан дыкысыны ачды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТИКИМ-БИЧИМ, Тикинчилик ишиң, тикинчилик кәри. *Тиким-бичим хакында сөз айдярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ТИКИН, Сапаклы инде, машын билен тикилмек нетижесинде галан ыз. *Сергиде тикинчилер өзлериниң хер хили чылшырымлы тикинлери тикип билйәндиклерини гөркезерлер* («Мыдам тайяр» газети).

ТИКИНМЕК, Өзүң үчин бир зат тикмек я-да тикдирмек. *Өзүңе көйнек тикинмек.*

ТИКИНЧИ, Тикин тикмек ишиң билен мешгулланян адам. *Тикинчилер овадан нагышлары тикмеги өврense, чепер хөвесҗеклер тәзе айдым я-да танс өренйәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

ТИКИНЧИЛИК, Тикин тикмеклик кәри, тикинчиниң ягдайы. *Тәзе Пионерлер өйүнде тикинчилик, танс, хор, гämi-моделчилик, авиамоделчилик кружоклары ишлейәр* («Мыдам тайяр» газети).

ТИКМЕК, Бичилен мата бөлеклерини ве ш. м. затлары бири-бири билен сапак аркалы бирлешдирип белли бир форма гетирмек. *Сениң гелериңе тәзе көйнек тикдим* («Гүнешли Туркменистан»).

ТИЛИСГЕ, Үзүм салкымыны эмеле гетирйән кичиҗик сапажыклар. *Галмандыр тилисге үзүм — Диййәрди ол өз-өзүне* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ТИЛКИ, 1. Итлер машгаласындан болан, узын гуйрук, сүйтемдиришиң, йыртыжы хайван. *Торсук гапыны ачып гөрсе, тилки дур* («Пионер» журналы). *Тилкиниң жүң-де бир сапалагы, иң говусы — гөрүнмезлик* (накыл). 2. *гөч. м.* Өрән хилегәр, сапалакчы, яланчы адам. *Ол түйс тилкидир.* ◇ Тилки гуйрук болмак — дан ягтылып башламак, дан саз берип уграмак. *Дан тилки гуйрук болакда туран Нәзик эҗе хемишеки адаты боюнча сыгрыны сагды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гуртмусың тилки?! — *сер.* Гурт II.

ТИЛСИМ, Бир задың чылшырымлы гурлуш тәри, ёлы. *Харбы техниканың бүтин тилсимин, Оңат билмәк үчин мен касам ичйән* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гыз хөвес билен окады, сазчылык сунгатының көп тилсимлерини өврenди* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

ТИМАР [ти:ма:р]: тимар бермек — *сер.* Тимарламак. *Батлы йөрәрс, тимар берерис, гиң үлкәниң дүзүне* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ТИМАРЛАМАК [ти:ма:рламак], Тимар бермек, йылмашдырып бежеришдирмек, эндиганламак. *Бригадада баглары тимарламак ишиң хем гурамачылыклы баряр* («Совет Туркменистаны» газети).

ТИМАРЛАНМАК [ти:ма:рланмак], Тимар берилмек, йылмашдырылып бежерилмек, эндиганланмак, овадан-ланмак. *Мейдан дүзленди, тимарланды, төверегине егач отурдылды* («Пионер» журналы).

ТИМАРЛАТМАК [ти:ма:рлатмак], Тимар бердирмек, йылмашдырып бежертмек, эндиганлатмак, овадаплатмак.

ТИМАРЛАШМАК [ти:ма:рлашмак], Тимар бериншмек, йылмап бежеришмек, эндиганлашмак, овадаплашмак.

ТИМИСГЕНМЕК, Ымтылып йөрмек, бир зада хантама болмак. *Какам бир дөвүм чөрек үчин ымгыр чөлде тимисгенен болса, мен мүңлерче метр ерасты алтын байлыгы хамырдан согрулан гыл ялы дартып алян* («Совет Түркменистаны» газети).

ТИН [ти:н], *диал. сер.* Көпүк II.

ТИНТЕМЕК, *гепл. д. сер.* Ақтамак I.

ТИҢКЕ: тиңкәни дикмек — назар салмак, серетмек, гөзлемек, әнетмек. *Әлет овчарка гулакларыны үшердип, нәмедир бир зада ысырганян ялы, бирден алк чекип, үзәклара тиңкесини дикди-де дызады* («Мыдам тайяр» газети).

ТИҢҢИРДЕМЕК, Тиңки-тиңки эдип сес чыкмак, тиңкирдили сеслenмек. *Онуң гитарасының тиңкирдәп чыкян якымлы овазы хениз хем гулагымда яңланып дуран ялыды* (Н. Помма, Тайлак хыззын)!

ТИҢҢИРДЕТМЕК, Тиңки-тиңки эдип сес чыкармак, тиңкирдили сеслендирмек. *Ол дутарыны тиңкирдедип отырды.*

ТИҢКИ-ТИҢКИ, *сер.* Тиңкирди. *Мен сизиң тиңки-тиңкиңизден халыс ирдим* («Совет эдебияты» журналы).

ТИҢКИРДИ, Дутар, гитара ве ш. м. саз гураллары ювашжа чалнанда чыкян сес.

ТИП, 1. Бир задың формасы, белли-белли предметлерин, хадысаларың топары диен гелйән нусга. *Биз колхозчыларың тәзе типде салнан овадан җайларының душундан гечип барярыс* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Адамларың белли бир хәсиетли аламатлары боюнча бириген категориясы. *Ондакы гахрыманларың типлери хакында гүррүң этдилер* («Пионер» журналы). 3. *эдеб.* Адамларың белли бир топарының хәсиетли аламатларыны умумылашдырян чепер образ.

ТИПА'Ж, Бир типе хас болан аламатларың жеми.

ТИПИК, Затларың, шахсларың, хадысаларың белли бир типиниң хәсиетли айратынлыкларыны өзүнде жемлейән. *Арал деңзинде типик деңиз организмлери ёк* («Совет Туркменистаны» газети).

ТИПЛЕШМЕК, Белли бир типе, гөрнүше гирмек, белли бир типе эе болмак.

ТИПЛИЛИК, Бир мензешлик, бир гөрнүшлилик, бир типе мынасыплык.

ТИПОГРА'ФИЯ, Нешириери чап этмеклик ишини алып барян эдара, чапхана, басмахана. *Шәхерде типография хем бар* («Мыдам тайяр» газети).

ТИПОЛИТОГРА'ФИЯ, Литография бөлүмли типография.

ТИПОЛОГИК, Типология хас болан, типология эсасланан.

ТИПОЛО'ГИЯ, Дүрли типдәки предметлериң, хадысаларың арасындакы арабагланышыгы гөркезйән классификация.

ТИР, Нышана ок атылян ер, жай. *Онуң аңры янындакы тирде болса, хөвесҗеклер нышаналара ок атярлар* («Совет Түркменистаны» газети).

ТИРА'Ж, 1. Заёмың я-да лотереяның утушлы ойны. 2. *полигр.* Чап эдилип чыкарылан нешириң экземпляр саны. *Бу эсери Дөвлет шекиллендириш сунгаты нешириятының көпчүликлейин тиражда чап эдип чыкаржак* («Мыдам тайяр» газети).

ТИРАНА [ти:ра:на], *зоол.* Бекрә мензеш балык. *Эшитди ол ене: «тирана, доқы, азатмахы, бекре» диен атлары* («Токмак» журналы).

ТИРДИРМЕК [ти:рдирмек], *диал. сер.* Ыгдырмак.

ТИРЕ [ти:ре], Уруг ичиндэки гарындашлык тарапындан бөлүнен топар. *Тирэниң сердары.*

ТИРЕБАЗЛЫК [ти:реба:злык], *сер.* Тирепаразлык. *Тиребазлык, тарапгөйлик болмасын, Пердели бай араңыза гелмесин* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ТИРЕДЕШ [ти:редеш], Бир тиреден болан, аслы бир тирели. *Гулмакың гарындашлары ве диен эден тиредешлери ерли-ерден: — Гаты говы, шол боляр! — дийшип, ыгыгрышдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТИРЕПАРАЗ [ти:репараз], *көн. с.* Өз тиресинден бейлекилери йигренйән, өз тиресиниң тарапыны тутян. *Революциядан өң кэбир тирепаразлар болупдыр.*

ТИРЕПАРАЗЛЫК [ти:репаразлык], *көн. с.* Өз тирэңден бейлекилери йигренмеклик, өз тирэң тарапыны тутужылык, тиребазлык. *Инди тирепаразлыкдан нам-нышан галмады.*

ТИРЕЧИЛИК [ти:речилик], *көн. с. сер.* Тирепаразлык. *Тиречилик дүзгүни.*

ТИРИЛМЕК [ти:рилмек], *сер.* Йыгылмак. *Багланы ышыкың периси бир зүлпи тара мени, Эл дегип тирилмедик бир жүбүт нара мени* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

ТИРИМ [ти:рим], *сер.* Йыгым. *Арман, Гызларгүлден мен жуда асгын, Еке бир бу йыл дэл, хер йыл тиримде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ТИРИШМЕК [ти:ришмек], *диал. сер.* Йыгышмак I. *Гызлар гүлүп дийди: — Галмарсың кейин. Галсаң, пагта тиришермен, пугта бил* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ТИРКЕГ, Бири-бириниң ызына тиркелйән улаг я-да транспорт энжамлары. *Хатардан чыкан «Универсалы» тиркег билен уссахана гетирипдирлер* («Совет эдебияты» журналы).

ТИРКЕЛМЕК, I. Бир задың ызына беркидилмек; гошулмак. *Тозанлы көчелер билен ики ат тиркелен жанлы пайтунда гелйән гырмызы доклы, ак телпекли адамлар гечип гидердилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Онуң ызына ики саны сенокос тиркелги* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Бириниң ызына эермек, ызына дүшмек, гошулышып гитмек.

ТИРКЕМЕК, I. Бир задың ызына беркитмек, гошмак. *Биз сизиң алып гитжек составыңыза ене бир нэче вагон тиркемекчидик* («Совет Туркменистаны» газети). 2. Ызына дүшүрип йөрмек, яның билен алып гитмек я-да гелмек. *Командир өзүниң йигитлерини ызына тиркэп уграды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Бегенч Чары билен Потдыны ызына тиркэп гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТИРКЕТМЕК, Бири-бириниң ызына баглатмак, тиркег этдирмек.

ТИРКЕШДИРМЕК, Бири-бириниң ызына тиркег гөрнүшинде утгашдырмак, чатышдырмак.

ТИРКЕШМЕК, I. Бири-бириң ызын билен йөремек, биле йөремек, биле гитмек. *Топар тутуп, тиркешип, Чыкярлар иш жайындан* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Икиси тиркешип өйлерине игерадылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Дост болмак, достлук арагатнашыгыны сакламак. *Бизиң гызымыз өзүмизиң ниетлэн огланымыз билен тиркешйэр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТИРКИШ I, Боюнтырыга гейдирилип, тиркег үчин уланылян йүп. *Гөле хамындан эдилен бир тиркиш асылгы дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТИРКИШ II, Бири-бириниң ызына тиркелен дүелер. *Гумдан бир тиркиш оба инди.*

ТИРМЕ: тирме гушак — ики гырасы сечекли ве гаймалы йүпекден докалян гушак. *Билине-де Хываның тирме гушагыны гушадылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Били тирме гушаклы, аягы гара эдик йигит* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТИРМЕК [ти:рмек], *сер.* Йыгмак. *«Ак алтын» рип йөрен колхозчылар деңзи бөвсүп гелйән гэмилер меңзейэр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ТИРСЕК, I. *анат.* Голуң чигин сүңкү билен билеги сүңкүниң эпилйән ери. *Яңыжа тирсегини яссыксыз ер гоюп гышаран Пөкген дик отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ики еңи тирсегине ченли чермелен Нэзик тиз-тизден эдим уруп, гыссанмач гелйэрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Турбалары ц лендик угра гөнүкдирмек үчин уланылян эгри турба.

ТИРСЕКЛЕМЕК, I. Тирсегиңи яссыга гоюп гышмак, яссыгы тирсегиң астына алмак. *Гүберчек пер ясыгыны тирсеклэп, узын тагтада кесерип ятыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бирини тирсегиң билен дүртмек, тирсегиң билен какмак. *Гарлы усса гапдалы да итнишип дуран йигитлерден бирини чалажа тирсекледи-де: — Бу нэме, бу нэхили багшы? — дийди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТИРТ, Овнук самана кепек, пачак ве ш. м. зат гарылып эдилйән мал ийми. *Өзүне середишип, мэлэп дуран гоюнларына тирт эдип берди. Ондан галан тирт гөлэниң өңүнде гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТИРЪЕК, Гөкнар өсүмлигиниң гозасы чиртилип алынян ширесинден тайярланылян өңүм, неше. *Оңуң ганы гачык, реңки өчүк йүзи тиръекден хабарлыдыгыны таныклаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТИРЪЕКИ, *сер.* Тиръеккеш. *Бир тиръеки, хараб-харап болмасын, Тэзе шура ёлун биленден сечиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ТИТЪЕКИЛИК, *сер.* Тиръеккешлик.

ТИРЪЕККЕШ, Тиръек чекйән я-да атян адам, тиръеки, нешекеш, нешебент, нешехор.

ТИРЪЕККЕШЛИК, Тиръек чекмеклик, тиръеккешиң ягдайы, нешекешлик, тиръекилик, нешебентлик. *Ол көне дүнйәниң мирасы болан тиръеккешлик ялы социал кеселлери нэлетлэп, бир нэче гошгулар дүзүпдир* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ТИРЪЕКХАНА [тиръекха:на], Тиръек чекилйән жай. *Чекмеден эл үзүп, гайдып көвленмэн, Тиръекхана бакып назар салмаса* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ТИРЪЕККОР [тиръекхо:р], *сер.* Тиръеккеш.

ТИСГИНДИРМЕК, Дуйдансызлыкда бирден зыңкылдетмек, горкузып дуйдансыз херекет этдирмек, аллаңчигси этмек.

ТИСГИНЖИРЕМЕК, Дуйдансызлыкда чаларак тисгинмек.

ТИСГИНМЕК, Дуйдансызлыкда бирден горкуп херекет этмек. *Ол тисгинди ве эгнине атылгы чаргадына доланды* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

ТИТА'Н I, *хим.* Ак — күмүш реңкли гаты метал. *Титан демирден, такмынан, ики эссе еңилдир* («Мыдам тайяр» газети).

ТИТА'Н II, Сув гайнадылян улы гап.

ТИТИР, *бот.* Чөл ерлерде өсйән көпйыллык гырыкы шора агажы.

ТИТИР-ТИТИР: титир-титир этмек — ниң чүмшүлдемек, эндамың титремек. *Гаррының додаклары титир-титир эдип, ганы гызды.*

ТИТИРТ-ТИТИРТ, *сер.* Титир-титир. *Яңаклары ның хамлары титирт-титирт эдйэрди* («Совет эдебияты» журналы).

ТИТРЕВҮК, Эндирэп дуран, галдырап дуран, сандыравук. *Педала басып, эерине атланды-да, титревүк сес билен: — Эже, ай эже! — дийип сесленди* («Мыдам тайяр» газети).

ТИТРЕМЕК, I. Нэхошлук я-да горкы зерарлы беде

...ни сандырамак, эндиремек, галпылдамак. *Оның ика бутлары саңлыдашып титрейярди* (А. Говшудов, Көктегин этегинде). 2. Зарба ясап елик гүйжи ве ш. м. ...ерарлы ыргылдамак, ирак атмак. 3. Ялы гүйж ...ерарлы ...ерин гатлагы ...раймак. *Ер титремек.*

ТИТРЕТМЕК. 1. Нахошлук ...да ...ккаллык ...ерарлы ...ерденин сандыратмак, эндиретмек, галпылдатмак. *Ирден-...ары ...ерыс оның дешли ...ерсини титредярди* («Совет Туркменистанының ...ылдызы» журналы). 2. Зарба ...да елик гүйжи ве ш. м. ...ерарлы ырак атдырмак.

ТИТРЕШМЕК. Сандырашмак, эндиремек, галпылдашмак, ырпылдашмак. *Юмаклар бөкдөрлер пикир ...ерсе, оның дешли ...ерсини титредярди* («Совет Туркменистанының ...ылдызы» журналы). 2. Зарба ...да елик гүйжи ве ш. м. ...ерарлы ырак атдырмак.

ТИТРЕШИМЕК. Сандырашмак, эндиремек, галпылдашмак, ырпылдашмак. *Юмаклар бөкдөрлер пикир ...ерсе, оның дешли ...ерсини титредярди* («Совет Туркменистанының ...ылдызы» журналы). *Симаи дөй титрешдяи ярпаклар үстүнде* (Н. Пөмма, Сайланан эсерлер).

ТИТУЛ I. Феодал ве бурҗуалыя жемгыетинде хормат...ы ат. *От ...мператорлар титулыны кабул ...ландыр* (Гадымы дүнйа тарыхы).

ТИТУЛ II. Эсериң ве авторың ады, ...ыкан йылы ве ...ер эдилен ери ...ызлыгы китабың ...лкинжи сахыласы. *Китабың титул листы* («Мугалым гайгы» газети).

ТОБА [то бә] *Тоба этмек* – ...ызгынма, ...ызгынмаклыга бөлүнмек, кайыл болмак, гайтмашмак диймек. *Ах, ...ой ага, тоба этдик!* (Б. Кербабаев, Айгытлы адам). *Талаңдың тоба этдиргендиги сизе аян* («Совет ...ызы» журналы).

ТОБА-ТАГСЫР [то бә тагсыр] *...ер.* Тоба. *Тоба этсең, бага бейле ...ер ...ерсен ...ялдырар* («Совет ...ызы» журналы).

ТОВ. 1. Бир ...ызын ...ана тарапы ...ерлешен ...ерлешмелериниң ...ерлешмелериниң ...ерлешмелериниң

хер кимиң өз доглан ери, өнүп-өсен ери. Товшан йүрек. — *сер.* Йүрек I.

ТОГАЛАК, 1. Шар формасында болан. *Тогалак ала гарпыз.* 2. Оклав шекилли дашы тегелек болан, ясы болмадык (агач, демир ве ш. м. хакда). *Тогалак пүрс.* 3. *гөч. м.* Келте бойлы, семиз (адам хакында). *Бир тогалак йигит гүлмән-ышман кәйинди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ТОГАЛАМАК, 1. Бир зады тогалак этмек, шар гөрнүшине гетирмек. *Огланлар палчыкдан тогалап гөвәк ясадылар.* 2. Оклав, турба гөрнүшине гетирмек. *Демриң бир листини тогаламак үчин 4—6 адамың гүйҗи талап эдилйәрди* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Тигирләп гойбермек, тигирләп, итип алып гитмек. *Челеги тогалап алып гитдилер.* 4. Агдарып гойбермек, йыкмак. *Түпеңиң кили әпшгәниң ёкаркы гөзлерине илип, айнаны күл-пагыш этди, өзуни хем арканлыгына тогалады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОГАЛАНМАК, 1. Тогалак болмак, шар гөрнүшине гирмек. 2. Оклав, турба гөрнүшине гетирилмек. 3. Тигирленип, айланып гитмек, тигирленилип гойберилмек, агдарылып гитмек. *Чорлуҗа аяклары билен такырда ылгаяны, гум япысында тогаланяны соң-соңлар хем онуң гөзуниң өңүнден гитмейәрди* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОГДАРЫ, *зоол.* Газлар отрядындан болан улы ав гушы. *Мен ол баякы тогдарыны тутдум* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТОГСАН, 90 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Бу, яшы тогсана якынлашан гарры Гандым авчыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТОГТАМАК, Аяк чекмек, дурмак, сакланмак. *Баркас тогтан бадына биз моторы ятырдык* («Совет эдебияты» журналы). *Бу ерде хем узак тогтасың ёк* («Токмак» журналы).

ТОГТАТМАК, Аяк чекдирмек, дурузмак, сакламак, ятырмак. *Гыш дүшди — дийип ишн тогтадаймаң!* («Пионер» журналы). *Бир хепдеден соң яган гар гызгаланлы барян ишн вагтлайынча тогтатды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОГТАШМАК, Бирнеме сакланмак, бираз хаял этмек, дурушмак, ятышмак.

ТОЗ [то:з], *сер.* Тозан. *Шемал кем-кемден пессайлап уграса-да, хованың йүзүндәки сарымтыл тоз айрылмаярды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ТОЗАГЫЧ, Тозап дуран, тозаян. *Чәгәниң үсти әсүмлик билен өртүлгисиз боланы үчин, тозагычдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТОЗАМАК, Тозан турмак, ел зерарлы гум, гар сырып дурмак, соврулмак. *Хер гүнде чаң чаңап, тозанлар тозап, Дүнйә йүзүн гара тозан басярды* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ТОЗАН, Ховада я-да бир задың үстүнде йыгнанан овнужак чаң, тоз. *Гүйчли шемал чагыл гатышык чәге тозаныны онуң үстүне совурды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Инди ол көчеден бурум-бурум тозан асмана галярды* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). ◇ Буз үстүнде тозан арамак — бахана гөзлемек, биперек зады бахана эдип инирдемек, себәпсиз ырсарамак. Тозан турузмак — галмагал, женжел этмек. Тозана гармак — өне гечип, тозаның ичинде гоймак, тозана басдырмак.

ТОЗАНЛАМАК, 1. Тозан турмак, тозанлы ел өсмек. *Ол сүри тозанлап гелйәрди.* 2. Тозан, чаң басмак. *Столуң үстүндәки китаплар тозаклапдыр.*

ТОЗАНЛАНМАК, 1. Тозан өртмек, тозан басмак. 2. *сер. бот.* Тозгаланмак.

ТОЗАТМАК, 1. Тозан туруздмак, чаңатмак. *Тозан совурмак.* 2. *гөч. м.* Гейип даргатмак, йыртмак, сандан кармак. *Ол менің туфлими гейип тозадыпдыр.* 3. *гөч. м.* Уммасыз бир зат айдып гойбермек, ялан сөзлемек. *Нуң атан окы элмыдама «дегсе — бәш, дегмесе — бәшди», кәте бир тозадып гойберйәрди велин, киресиниң, киресиниң яландыгыны билер ялы дәл* («Токмак» журналы).

ТОЗАШМАК, 1. Тозап ятмак, чаң, тозан туруп мак. 2. *гөч. м.* Даргашып, чашышып, пытрашып ят *Онуң гош-голамы тозашып ятыр.* 3. Сандан чыкып көнелип башламак.

ТОЗГА, *бот.* Өсүмлик гүлүниң тычинкасында ерлеш эркеклик жынс өйжүклери. *Онуң келлесиниң ёкары яр да гамшың тозгасы ыранжыраярды* («Пионер» жур лы). *Шапагың ягтысына зордан сайгардян сыпдам мышларың тозгалы башларыны ичгин сыналярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өрән еңил, пер ялы түк. *Гар тозгасын сепеләп, Январь айымыз гелди* Гурбаннепесов, Солдатың йүреги).

ТОЗГАЛАМАК, Тозгасы яйрамак, тозгасы даргау

ТОЗГАЛАНМАК, *бот.* Гүл тозгажыклары аркалы нышмак.

ТОЗГАЛАТМАК, Тозгасыны яйратмак, тозгасыны гатмак.

ТОЗГАЛАШМАК, Тозашып дурмак, тозгасы яйра мак, тозгасы даргашмак.

ТОЗДУРМАК, 1. Эмләксиз, мал-мүлксүз гоймак, этмек, даргатмак, батырмак. *Империалистик дөвлетл бизиң яш Совет дөвлетимизи тоздурмак иследи* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Гейип көнелтмек, гей йыртмак, даргатмак. *Ики саны тәзе көвши тоздурды*

ТОЗМАК, 1. Мүлксүз-эмләксиз галмак, батмак, да гамак. 2. *гөч. м.* Гейлип йыртылмак, даргамак. *Ит ял ыкмакдан бир нәче чарыгым тозды* (А. Говшудов, По вестлер ве хекаялар). *Онуң эгнинде гүне агаран со санысы бар, баш богусыны ода салсаң, түтежек д балак йүпи хем тозуп гидипдир* (А. Дурдыев, Сайлана эсерлер).

ТОЙ, Бириниң я-да бир задың хатырасына эдилй байрам, той-томаша. *Елли хемме айдылан ишлери бе жай этди, инди тоюң сәхедини беллешмек хакында ме сениң яныңа иберди* (А. Говшудов, Көпетдагың эт гинде). *Посёлогың илаты Май байрамында гоша то этдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журна лы). *Тоя гаррамак ёк* (накыл). ◇ Той гурмак той этмек. Тойдан топукча — тойдан нәче етсе-д разы болмалы, нәгиле болмалы дәл дийлен маныда ула нылян аңлатма. *Тойдан топукча — дийлипдир, гел, д дып гит!* (Н. Помма, Эгри эйнкмез). Геңеш тойы той эдилмезинден өң той хакда геңеш этмек үчин т чирилйән маслахат, отурылышык.

ТОЙЛАМАК, 1. Той этмек, той гечирмек, той берм *Белкем-де ол өзуниң арзувлап йөрен тоюны тойлаянды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. *гө м.* Кайыл болмак, шүкүр этмек. *Бетеринден бетери ба оны тойламак герек.*

ТОЙЛАНМАК, Той эдилмек, той гечирилмек, дабара ланмак. *Бейик Ватанчылык уршы еңши билен тойланд* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТОЙЛУК, Той тутарлык, той эдерлик, той үчин.

ТОЙНАК, 1. Кәбир сүйтемдиржи хайваналарың ая ларының гутаран еринде эмеле гелен буйнуз габы *Сыгырлар тойнакларыны таркылдадып, өри мейданы тарап йөнелдилер* («Совет Түркменистанының аялл ры» журналы). *Ат тойнагының сеслери мени чуңнур п кирден оятды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Аяк. *Сениң тойнагың деген еринде бервкет хе болмаз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Той нагыны гыркмак биринің гелмегини, гатнашык

саклармаңы гадаган этмек, гатнашык саклармагы бес этмек. *Мен шуларың тойнакларыны гырмак үчин, олар ек этмек үчин арпа берип гайтдым* (А. Гошгулов, Мәгрип Вепа).

ТОПНУК. Ашак ужундан тутар ялы эдилип, ересдик ялкан шахы. *Ачыкда. Бу шаха яйыма оңат тойнук болуп* («Мылам тайчы» газети). *Нун сырылып, тойнуктан гечер* (изкыл).

ТОПРЫ. Дуе мүңлеңде улапланлан, чак хамдан өрүлен ёкын гачы.

ТОП-ТОМАША, *сеп.* Той. *Барча ягшылыклар одайланлан халк. Той-томаша, шатлык, сөрсең хер ерь* (Н. Пөвма, Сайланан эсерлер).

ТОП-ТОМГЫ, *сеп.* Той-томаша.

ТОЙХАНА [тойхана]. Той гечирилйән ер, той болчак гай. *Ол не гелечде, очукдан хорт тойхана ялы дүзүлер* (Н. Пөвма. Тайлак чагында). *Эртирдек агшама ченли бу багың ачы тойхана ялы гайда-гаймалашык* («Совет Түркменистанының эллары» журналы).

ТОПЧЫ. Тоя барян ялы тойдан гелйән адам. *Гыда тойчы ялы бу жоман адама. Не себәпден уйдың кеңе ятыпсың* (Н. Пөвма. Сайланан эсерлер).

ТОК I. Гөвүк ковлама айдылян сөз.

ТОК II, *физ.* Генериторда болян электрик зарядларың херекети. *Станока бак сайлерип, онуң хереките ет гирйәр* («Совет Түркменистанының эллары» журналы).

ТОК, *сеп.* Ярамаз, ярамсыз. *Ярагы түйдек токак дөнүк, гөзелликсиз* (Н. Пөвма).

ТОКА. Гуршагың ортасына такмалы болуп берилйән демир халка.

ТОКАП. Хер хили гарамдык иша улы агачлар гоюлуп, ортасы тик мейдан, ики тарапы йөнек йөрүш үчин дүзүлен ер. *Бир токап ишлик. Сад токапы. Ишик токапы* (А. Гошгулов, Мәгрип Вепа). *Токап ачык, ат ташлы* (язык).

ТОКАПЛЫК. Токап ерлешйән, токап мейданы. *Бизиң гатнаш ишлеримиз нун токайлыгындан. Мешин, ыт гуралы ялы ягдайлы* («Совет Түркменистанының эллары» журналы). *Ол гайтмалың ахыры ерлешйән токапдан ялкын ялкынлы, ягшы ат ташлы ерлешйән токапа чыкыпдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОКАПЧЫ. Токай ишлерик тарапында. *Водопой Бөлүмиң ишлеги токапчылык* («Мылам тайчы» газети).

ТОКАРЧЫЛЫК. Токай ишлерик тарапы.

ТОКАР. Ыгаслаян чарпыда ишлеп урун. *Токар*.

ТОКАРЛЫК. Металлары ялкы механик такылдатмалы, токарлык ишлеги, сыры. *Обадайы токарлык ишлерине ич болмагы үчин, онуң оперативлыгы дөвлет гуралларына* («Совет Түркменистанының эллары» журналы).

ТОКАРЧЫЛЫК, *сеп.* Токарлык.

ТОКАРЬ. Токарлыгың ишы боюнча специалист. *Ол ярым бай ве тежрибели токарь* («Совет Түркменистанының эллары» журналы). *Токарь ишлер чалт гечирилсе, ол гөнүдә ишлеп 12 сагатлык гөнүкме гөнүкме ишлер* («Совет» журналы).

ТОККА. I. Ялы *физ.* гөвүк тоголап. *Гайыр. Ачарда ужын бир токка дамар эдип, ода семередик. Гүлендамың жемпериниң чыкрык акжа, токкалы гөзлери багрына батып, ачылыпдыр* («Совет эдебиятының журналы). 2. Келте бойлы, семиз, долы. *Ишикден бир токка адам гирди.*

ТОККАЛАМАК. Бир ялы тогалак этмек, тогаламак, токгаламак. *Обадың гарагол чагаджыклары эллерине токкалак гарларының ене очуп устуне ядырмага башлады* (А. Гошгулов. Көнетагың этеринде).

ТОККАЛАНМАК. Тогалап *болмак*, тогалак эдилмек, токгаланмак.

ТОККАЛАТМАК. Токга-токга этдирмек, докга-докга этдирмек, докгалатмак.

ТОККАЛАШМАК. Токга-токга эдишмек, тогалашмак, докгалашмак. *Көпүк гүйлериң палчыклыга токкалашып, ары кас чалт ийдер.*

ТОКЛУТАП, *зоот.* Хинди гушлар машгалаларындан бирлан, чөл ерлерде янлыш ялы ав гушы. *Февраль айында гушлардан токлутай, безбелек, гарлавыклар учуп гелйәр* («Мылам тайчы» газети).

ТОКЛЫ, *зоот.* Бир ишыны долдуран гуры. *Ол бизиң палата сачак чекенимизде, бир токлы очуш этди* (А. Гошгулов, Көнетагың этеринде).

ТОКМАК, I. Бугдай, арпа ве ш. м. довмек үчин улапланлан токдан горгушлы улы агач гурал. 2. *сеп.* Ганкыт, тесирли сөз. *Гой яталар балаларыны, ятаң ялы токмакдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ТОКМАКЛАМАК, I. Токмак билен довмек, токмак билен уруп оратмак. *Силос дурушдесини чукурда токмаклап берчиндирмели* («Мылам тайчы» газети). 2. *Ярмак, ситмек* сайгылама. *Дышмаклары токмаклаган чак токмакларын* («Төмек» журналы). 3. *сеп.* Тесирли сөз айтмак, танкытламак, комек. *Гердүниң ирагы касабат-сайгыла ынанчлы болянда, чеңи шалы дөнүк ялы, ниреде токмаклайлар* («Совет эдебияты» журналы).

ТОКМАКЛАНМАК, I. Довмек болып довулмак. Токмак билен урмак. 2. *сеп.* Тесирли сөз айтмак, танкытланмак, комеклемек.

ТОКМАКЛАНМАК, I. Токмак билен довулмак, ярмалашмага комеклешмек. *Кукы токмаклаяндыр, 2. сеп.* Биле сөзлеп танкытламак.

ТОКСИКОЗ, *мед.* Гөвүк болян чак ревмалыга ярамлы маддаларың ганлара гечмеги.

ТОКСИКОЛОГИЯ, *мед.* Ачы, зеһер барада ылым.

ТОКСИН. Микроорганизмлерден, габыр өсүмликлерден хайванлардан эмеле гелйән зеһерли маддалар.

ТОКУРТА. Пеле, ине ялы сайгырмак үчин ябы бөлүмде йүн токлап гуралы. *Гөзлерик чалгыларын, ере токгаланда, ары алмагы. Сачак пешик. Балыкчы токурта* («Совет Түркменистаны» газети). *Жыкыр сенек ве пейда бичаклар. Сачлардан токурталар дөредилйәр* («Түркменистан» газети).

ТОКЛАНЫЛМАК, *деепр.* Токлалмак, токлалмак ишлерине мәлим болмак.

ТОКЛАНЫШЫКЛЫ, *а.* Токлалмак, токлалмак ишлерине ракатлы ынанчлы.

ТОЛГУНМАК, Аладалы ягдайда *болмак*, тынчсызланмак, ракатсызланмак. *Мен ярым тонмак үчин «...» Түркменистаның эллары» журналы) ятырам. Ол гелип, ятырам, толгунып, Шатлыдан ялкын гүлүп гелйән* (Н. Пөвма. Сайланан эсерлер).

ТОЛКУН. I. Сувук йүзүнде гүйлер ямаз ве ш. м. ерарак эмеле гелйән гай-гай йүзүнүң хереки. *Деңиз тарапдан эсйәр ел, ер-ер толкун ярып, Туркменбашы комачы бу тарапдан гелйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *физ.* Фазача ерлешен тербенмелер. *Бу вагтлар ралшының толкун. Радиодакылар бойлак совет халкына* (Н. Пөвма. Сайланан эсерлер). 3. *сеп.* Көп чуңлуклы ягдайлар үчин, гаммасы билен дерейин, бүтин ишлер. *Экскаватор ишлерине гатнашыгларда обада билен бирликде ер «ган* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОЛКУНДЫРМАК, Толкун атдырмак, хереке гетирмек, гайкандырмак (суюклыга хакда).

ТОЛКУНМАК, Толкун атмак, хереке гетирмек, гайканмак (суюклыга хакда). *Гөк мейдана сувлар толкунып башлады* (А. Гошгулов. Көнетагың этеринде).

ТОЛЫ, *Смета* ялкан, ишлер гечирмейин ганы картов. *Жайларын устуне толы болуп хем ятырлар.*

ТОМ, Эсериң, неширің айратынлыкдакы бир китабы. *Китапханада дүрли эдеби китапларың алты мүңден көпрәк томы бар* («Мыдам тайяр» газети). *В. И. Ленинің алтынҗы тома гирен эсерлериниң бир нәчесинде рус социал-демократик партиясының аграр программасы чүңүр эсасландырыляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОМА'Т, Помидорың гайнадылып тайярланылан сувы. *Котлет стола берилҗек болан махалында, онуң үстүнден яг, гаймак, томат соусларыны гуймак болар* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОМАША, Гарайшыңы, үнсүңи өзүне чекйән, гызыкландырян (оюн, пейзаж, вака ве ш. м.). *Оба адамлары картинаны, цирк я-да шонуң ялы гүлкүли томашалары халаярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Томаша этмек — бир зада серетмек, сын этмек. *Москваны гез, томаша эт!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу ярыша ол ёлдашлары билен томаша этмәге гелипди* («Пионер» журналы).

ТОМАШАЧЫ, Томаша эдйән, середйән, сын эдйән адам. *Гөзел эҗәниң ачыкгөвүнлилик билен берйән гүррүңлериниң ызыны томашачыларың эшидеслери гелйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өзлерине аматлы орун сайлап алан томашачылар якын янларындан эйләк-бейләк гечип дуран овадан атлара хырыдар гөз билен середйәрдилер* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

ТОМЗАК, *зоол.* Гаты ганатлылар отрядындан болан гара мөжек. *Алаңларың йүзүнде томзакларың, алакаларың ызлары нагыш болуп ятырды* (Н. Жумаев, Ак маяның ёлы).

ТОМЛУК, Айратын том-том я-да бир том эдилип чыкарылян. *Магтымгулының гошгулар йыгындысының ики томлугы нешир эдилди.*

ТОММАК, Томмарып дуран, бир задың токга тутуп дуран бөлеги, чиш, гүберчек. *Онуң гулагының янында эдил дүвүн ялы болуп дуран томмак зат барды.*

ТОММАРМАК, Гүберип, чишип, пөкгерип дурмак. *Элиниң үстүне чыкан яра томмарып дурды.*

ТОММАРТМАК, Гүбертмек, чиширмек, пөкгертмек. *Атанлыкда гелип деген даш онуң маңлайыны томмартды.*

ТОММАРЫЛМАК, Гүберилип, чишип, пөкгерилип дурмак.

ТОММУК, 1. Үйшүрилен, гум ялы болуп дуран түммек. 2. Мекгежөвен, жөвен ве ш. м. өсүмликлер йыкылмазлык үчин дүйбүне үйшүрилйән гум.

ТОММУКЛАМАК, Экиниң дүйбүне гум үйшүрмек, түммек этмек. *Ораз помидорларының дүйбүни томмуклап чыкды.*

ТОММУКЛАМАК, Гум үйшүрилип томмук эдилмек, түммек эдилмек, түммекленмек. *Помидорлар экиленден соң, не томмукланыпдыр, не-де оларың шахалары галдырылыпдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ТОММЫ, Түммерип дуран, юмры. *Келлеси кичелип, иңнебагжыгың томмужа уҗы дережесине гелен ялы боляр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТОМУС, Йылың яз билен гүйз аралыгындакы иң ыссы паслы. *Яндырыҗы томус гүни ашак эңип, гич өйле ерине етди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Томус гүнлери. Томус депеси гайнамадыгың, гыш газаны гайнамаз* (накыл).

ТОН, 1. Белли бир белентликдәки сес. 2. *гөч. м.* Геплешик айратынлыгы, әхен. *Күмүш гидип баршына алдасыз тон билен хиңленйәр* («Гүнешли Түркменистан»). *Онуң сөзүниң тоны үйтгеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОНМЕ'ЙСТЕР, Геплешигиң сес тарапына гөзегчилик эдйән, середйән радио ишгәри.

ТО'ННА, 1000 кг барабар агырлык өлчеги. *Муңлән тонна гара көмүр, Берйәр бизе көмүр дагы* (Р. Сей... Эсерлер).

ТОННА'Ж, *деңизч.* 1. Гәминиң өз аграмы эсасында... сып чыкарян сувуның хасабы. 2. *тех.* Вагоның, авто... билиң тонна хасабы билен йүк гөтерйәнлик укыбы...

ТОННАЛАМАК, Тонна хасабы билен өлчемек, то... -тонна эдип бөлмек.

ТОННАЛЫК, Тонна аграмы болан, тоннаж. ... *олары әкитмек үчин аңырдан үч тонналык машын... хайдап гелйәр* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

ТОННЕ'ЛЬ, *сер.* Тунель.

ТОНФИ'ЛЬМ, Сесли кинофильм.

ТОҢКУЛДАМАК, Тоңкулдылы сес чыкмак, тоңкул... лы сеслемек, гүмпүлдемек. *Түпеңиниң сеси тоңкул... чыкмак билен, Вүши кел чадыра бака өкҗәни гөтер...* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОҢКУЛДАТМАК, Тоңкулдылы сес чыкармак, тоңк... дылы сеслендирмек, гүмпүлдетмек. *Ол горкусына түп... ни тоңкулдатды.*

ТОҢКУЛДЫ, Түпең атыланда ве ш. м. чыкян... гүмпүлди.

ТОП I, 1. Майышгак материалдан, резинден эдил... я-да ичине ел берлип ойналян пөкги. *Ойны алып бар... жы таякларың янындакы дуран ики оюнчының хер... сына бир топ берйәр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бе... ли бир мукдарда жемленип, дашы даңлан бөлек, үй... мек. *Бир топ мата. Ораз маңа бир топ кагыз берди.*

ТОП II, *харбы.* Япыт траектория боюнча от ач... ёгын узын нилли артиллерия ярагы. *Ак гарың үстүнд... гырмызы ган сечелейәрди, ок чабга ялы чәкрды, ... ве миномётларың гүммүрдиси ерлери сарсдырярды* (... Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Топ урмак — а... сөзлемек, алдамак, чыпдырмак.

ТОПАЗ I, Дегирмениң ашакы дашының дешигине ... кылян тогалак агач.

ТОПАЗ II, Улы малың ашыгы.

ТОПАЛАК, *бот.* Сувлук ерлерде битйән хашал... *Гиң мейданда топалак, сүйтленҗич хем атсуалак гө... рипдир.*

ТОПАЛАҢ, 1. Галмагал, жеңжел, агзалалык, ... лелик зерарлы адамларың керекети, үйшмелең. *Ол то... лаң башлан бадына өйүне бармакдан горкуп, бир мә... сәниң сыры билен букдаклап, алла оварра гачыл... дипдир* (Айбек, Новайы). 2. *сер.* Гозгалаң 1. ◇ То... палаң турузмак — гозгалаң этмек, аяга ... мак.

ТОПАЛАҢЧЫ, Топалаңа гатнашыҗы, гозгаланчы.

ТОПАР, 1. Адамларың, хайванларың я-да башга пр... метлериң бир ере жемленен үйшмеги. *Кемсиз яра... нан бир нәче йигитлер кичиҗик топар болуп, сүмме... кайың этегине етип барярдылар* (А. Говшудов, Мә... ри—Вепа). *Топар тутуп ишчилер, Фабрик тарап үй... яр* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Кичиҗик конструктор... рың дөрт топара бөлүнен командасы хатара дүзүл... лер* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бир максат үчин ... бир кәр, ыш бөлүмча тоналанан адамлар бирлешиги.

ТОПАРЛАЙЫН, Топары билен, топар болуп. *То... лайын үчүш уссатлыгыны аяллар ерине етирйәр...* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОПАРЛАМАК, Бир ере, бир топара жемлемек, ... рикдирмек. *Чопан даган сүрини топарламак үчин... лугы билен үграды.*

ТОПАРЛАНМАК, Топарлара бирикмек, үйшмек, ... ланмак. *Оба адамлары оны гаршы алмак үчин топар... нып өңүнден чыканмышлар.*

ТОПАРЛАНЫШМАК, Үйшүшмек, топланышмак, ... жемленишмек. *Нурҗамал гелнеҗе, инди биз көп әл... мәли, огланлар анха топарланышып мекдебе бар... лар — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОПАРЛАНЫШЫК, с. Мәреке, үйшмелең. 2. *сер.* Топарчылык.

ТОПАРЛАШМАК, Үйшүшмек, топланышмак, топланмак.

ТОПАР-ТОПАР, Бир нәче топар, үйшмек-үйшмек, төп-төп. *Медениетли дынч алан докмачылар топар-топар болуп клубдан чыкярлар. Студентлер топар-топар болуп, өзара пикир алышырдылар* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОПАРЧЫ, Топара гатнашыжы, топар дүзүжи.

ТОПАРЧЫЛЫК, Топара гатнашыжылык, топар дүзүжилик, топар гуружылык.

ТОПБАК, Адамларың, хайванларың я-да предметлерин бир ере үйшен үйшмеги, топар. *Адамлар хем атларың ёлайын угруна бака топбагы билен өңе сүйшмәге башлайды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТОПБАКЛАМАК, Бир ере топбак эдип үйшүрмек, жемлемек. *Топбаклап гөтерйән түвүлерини шол яга атырып шайлы* («Совет эдебияты» журналы).

ТОПБАКЛАНМАК, Бир ере топбак эдилип үйшүрилмек, жемленмек.

ТОПБАКЛАТМАК, Бир ере топбак эдип үйшүртмек, жемлетмек.

ТОПБАРМАК, Гүберип дурмак, пөкгермек, гүбермек, төймармек. *Онуң бугдайреңк йүзүнде топбарып дуран сыкалары, уллакан бурнуның өңүнде күлерәк муртлары бардыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОПБАШ, *бот.* Чопантелпек өсүмлигине меңзеш от.

ТОПБЫ, 1. Аялларың гыңач, алынданы ве ш. м. затлар орап, келлелерине геййән соммагы, бөрүк. *Инди хөкүмдарың гөзүниң өңүнде дуран келлеси кичижик болбулы, эгни оба лыбаслы, гөвшүллән кетени көйнеги, ики дулугы ичине чекилен, хор гөрнүшли яш аял дәл-де, гөйә башга суратды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Акбиби башындакы топбусыны чыкарды* (Н. Поммa, Себәбини соң билдим). 2. *диал.* Яш чагалара гыңына гейдирилйән, пагта салып сыралан баш гейими.

ТОПЛАМАК, Бир ере йыгнамак, йыгнап жемлемек, үйшүрмек. *Пионерлер экскурсияда болан вагтларында, гөрбүрүй топладылар* («Мыдам тайяр» газети). *Сыгырларымы дәрпев топлап, йүзүми оба тарап гөнелтдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОПЛАНМАК, Бир ере йыгнанмак, үйшмек, топарланмак, жемленмек. *Мөжеклериң чозан угры аныклаяндыр, хемме вагт шол угра топланмалыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОПЛАТМАК, Бир ере йыгнатмак, үйшүртмек, жемлетмек.

ТОПЛАШМАК, Бир ере йыгнамага, үйшүрмәге, жемленмәге комеклешмек.

ТОПЛУМ Топар, үйшмек. *Олар тә пеллехананың алдында чекиш топлумыны бозман гелдилер. Кәбир ёрерде мәжлис нәбат шахларыны топлум тутуп отырдылар* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОПЛУМ-ТОПЛУМ, Топар-топар, үйшмек-үйшмек. *Чешмәлер болса топлум-топлум болуп, оба гайтдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОПОГРАФ, Топографиядан специалист. *Топографлар эйәлик миллионларча гектар мейданың суратыны алдылар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТОПОГРАФИЯ, Геодезияның Ериң үстүни өлчемек ве оны картада шекиллендирмек усулларыны өвренйән бөлүми.

ТОПОНИМИКА, *сер.* Топонимия.

ТОПОНИМИЯ, 1. Бир юрдуң я-да ериң географик атларының жеми. 2. *лингв.* Дил билиминиң географик ат атларыны өвренйән бөлүми.

ТОПРАК, Ериң үстки гатлагыны эмеле гетирйән масса, топур. *Зыянлы дузларың топракда артыкмач сакланмагы пагтачылыга әгирт улы зыян етирйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бизиң топрагымыз алтына барабар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Ер, юрт. *Совет топрагының хер бир күнҗи мениң Ватаным* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу мениң Ватанымдыр, мениң мәхрибан топрагымдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОП-ТОП, *сер.* Топ I, 2. *Капасада топ-топ бизи. Асылгыдыр Хыва доны* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ТОПУК, *анат.* Өкже билен инҗик сүңкүниң бириген ериндәки ики тарапа токгарып дуран сүңк. *Кенарының бир нәче ерлери топугындан ёкары чыкмаяр. Дүнйәни сув алса-да онуң топугына чыкҗак дәлди* («Совет эдебияты» журналы). *Тойда топук етмез, садакада сан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТОПУКЛЫК, *гепл. д.* Топугың ерлешйән ери, орны. *Сув көп болса адамың топуклыгына чыкҗакды.*

ТОПУЛДЫРМАК, Бириниң я-да бир задың үстүне гахарлы хүҗүм этдирмек.

ТОПУЛМАК, Бириниң үстүне хайбат атып хүҗүм этмек, хайбат атып окдурылмак. *Хәлки ит ене онуң ызындан топулып гелди-де, балдырындан җутды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Душман бизи йүз, ики йүз верст дашдадыр өйдәндир, эмма сен шир ялы топул-да, душманың үстүне дүйдансыз чоз!* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОПУЛЫШМАК, 1. Бири-бириңе гаршы окдурылмак, хүҗүм эдишмек. 2. Бир ише көпчүлик болуп япышмак, гиришмек.

ТОПУР, *сер.* Топрак 1. *Көне ёллар топур болды, чаң болды, Партияның туҗан ёлы оң болды* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ТОПХАНА [топха:на], *көн. с.* Топ, ок-яраг сакланян ер.

ТОПЧЫ, Топ атыжы, топ атян специалист, артиллерия гуллукчысы. *Келҗе топчы бөлүмде ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОР, 1. Балык, гуш ве ш. м. тутмак үчин өрүлен йүпя-да кендир гөзенек. *Инди тор ташлап, килька тутмалы болҗак* («Совет Түркменистаны» газети) *Балыклы торы дениздән өзүңе тарап дартып чыкармак сары ягдан гыл согран ялы дәл ахырык* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Әр еңилсе, гола дүшер, гуш еңилсе — тора* (накыл). 2. Кәбир гөк өнүмлериң, эсасан гавуның дашындакы чызмык. *Вахарманың торы дей Эндам-жаны кешдедир* («Мыдам тайяр» газети). 3. *гөч. м.* Дузак. *Гожа өз чолашан торундан аңсат чыкалга гөзлейәрди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Тора салмак — бир зады гола салмак, эле дүшүрмек.

ТОРАҢҢЫ, *бот.* Деря якаларында өсйән, сөвүде меңзеш агач. *«Бәш доган» тораңңысының саясында хемише салкын шемал өвүсйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ТОРБА [то:рба], Ичине дурли зат салмак үчин йөрите докалян гап. *Диварларың йүзүне узын сечекли халы торбалар, халы чувалар герлипдир. Хошгелди гош торбасыны алды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОРГАЙ, *зоол.* Серчелер отрядындан болан, чырлага меңзеш, үпүклиже сайраян гуш. *Боз мейданда торгайлар жыг-жыг эдип сайрашяр* (Ата Көпек Мерген, Сайланан эсерлер). *Онуң гөвнүне болмаса, торгайлар-да сазың сеси билен сайраян ялы дуюлярды* («Совет эдебияты» журналы).

ТОРГУШ, *зоол.* Элдеки эдилмедик, ябаны, алгыр эне гуш. *Бир бурчда тутулан торгуш ялы япырылды* («Совет эдебияты» журналы).

ТОРЛАМАК, 1. Тор салып, йыртыгы тикмек, чатмак. *Волейбол торуның йыртылан ерлерини торладылар* («Мыдам тайяр» газети). 2. Тор чызмыклары билен өр-

түлмек, тор атмак. *Вахарманлар яс-яңыҗа торлапдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТОРЛАНМАК, Тор билен өртүлмек, чатылмак, тикилмек.

ТОРЛАТМАК, Тор салдырмак, тор салып чатдырмак, тикдирмек.

ТОРЛАШМАК, Торламага, торлап тикишмәге көмеклешмек. *Онуң ёлдашы эсги топуның дашыны торлашды.*

ТО'РМОЗ, *тех.* Отлының, автомашының ве ш. м. хәрекетини песелтмек я-да дурузмак үчин прибор. *Петя чаласынлык билен тормозы басды-да, машыны саклап, соңкы буйруга гарашды* («Совет эдебияты» журналы). *Машын онуң деңине етенде, шофёр машына тормоз берди* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОРПЕ'ДА, *тех.* Өз-өзүнден хәрекет эдйән сув асты мина ве авиацион бомбаның айратын бир гөрнүши.

ТОРПЕДАЧЫ, Торпеда аппаратында ишлейән харбы гуллукчы.

ТОРСАРМАК, Йүзүни туршатмак, гахарлы, кинели гөрнүшде болмак. *Күмүш торсарып дашарык чыкяр* («Гүнешли Түркменистан»). *Нәме, мен шоңа дүшунмән самсыкдыр өйдйәрсиңми?! — дийип, хас торсарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОРСАРТМАК, Йүзүни туршатмак, гахарлы, кинели гөрнүше гетирмек.

ТОРСАРЫЛМАК, Гахарлы, кинели гөрнүшде болмак, туршарылмак.

ТОРСАРЫШМАК, Гахарлы, кинели гөрнүшде йүз саллашып дурмак, туршарышмак.

ТОРСУК, *зоол. сер.* Сакарторсук. *Бүргүтлериң башга бир хөвүртгесинден дөрт саны торсугың, ики саны тилкиниң сүңклери тапылды* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Торсук ялы — этли-ганлы, семиз (эсасан яш чага хакда).

ТОРТ, Үсти сүйҗүли, яглы кондитер пирогы.

ТОРУМ [то:рум], *зоол.* Алты айдан бир яш аралыгында болан улы көшек. *Ынха дүелер, торумлар — хеммеси тохум маллардыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТОРФ, Батгалык өсүмликлериниң чүйрүнтгисинден эмеле гелен янгыч. *Мен дерсиң, торфуң, күлүң ерли дөкүнлере дегишлидигини айтдым* («Мыдам тайяр» газети).

ТОРЧ: торч этмек (болмак) — көп депгиленмек, басгыламак; көп депгиленмек, басгыланмак. *Ел угурларында тилкиниң, товшаның ызы торч болуп ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Машын билен мөҗек бу депәниң төверегини торч этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТОСЛАМА, Бир зат барада ойланып тапылан ялан гүррүң, сөз, ясама пикир, ясама гүррүң. *Саңа арвахжың дийдилер, Бу тослама чын дәл экен* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ТОСЛАМАК, Яландан ойлап тапмак, бир зат хакында ялан, угурсыз сөзлемек. *Эмма Гурт шу агшам бурунлага лак атып, дегмеги йүрегине дүвди ве нәме хакында сөзе башлап, нәме дийжегини тосламага башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мең кейпим көкди, хер хили тәсин затлары тослап гүррүң берйәрдим* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ТОСЛАНМАК, Бидерек зат ойланып тапылмак, бир зат барада ялан, болгусыз сөз сөзлемек. *Ылым адамының яшайшы хакындакы тосланып тапылан дини ынанчлар билен ылалашып билмез* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОСТ, Бириниң шанына я-да бир задың шовлы болмагы үчин шерап ичмек теклип эдилип, гысгача айдылян сөз. *Илкинҗи тост гөтериленде, Бакды энә хемман гөзи* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТОСУН, Ише салынмадык, иш гөрмедик, ише бишмедик. *Тосун мал.*

ТОСУНЛЫК, Ише өвренишмедик, ише бишишмедик ягдайда болмаклык. *Тосунлыкдан гөзлерине дер ик* («Совет Түркменистаны» газети).

ТОТ [то:т], 1. Думан, үмүр. *Ёкилҗек тот билен хо ның йүзи өртүлипдир* («Совет эдебияты» журналы). Чаң, тозан.

ТОТАМ, «Кераматлы» несил хасапланян хожа, се ве ш. м. тайпаларың аялларының хорматланып ту ян ады.

ТОТЕ'М, Қәбир дине ынаныҗыларда: тайпаның «э сыны гоюжы» хасапланян хайван я-да өсүмлик.

ТОТЕМИ'ЗМ, Илкинҗи дөвүр тотемлериниң куль тотемлере ынаныш.

ТОТЛАНМАК [то:тланмак], 1. Тот билен өртүлме тот басмак. 2. Чаң болмак, тозан басмак.

ТОТЫ [то:ты], *зоол.* Ачык ала-мула елекли, тропи юртларда яшаян токай гушы.

ТОХУМ, 1. Экмек үчин нигтленен сайлама дәне. *Т хумларың икиси-де бир вагтың өзүнде бир меңзе шертлерде экилди* («Совет Түркменистанының аялла ры» журналы). *Ол тоюнсов ерлерден ёкары хасыл а мак үчин, илки билен говачалардан эндиган тохум а магың герекдигине оңат дүйүнйәрди* («Совет Түркме нистанының аяллары» журналы). 2. Тәзе жанлы орг низми эмеле гетирйән мадда, дөл. *Тохум берерис вели хер гапдан 52 килограмм пиле алынмалыдыр* («Пионер журналы). 3. Оңат сортлы хайван. *Фермада хәзир 2 тохум сыгыр болуп, оларың хер бири гүнде 30 литр ченли сүйт берйәр* («Совет Түркменистанының аялла ры» журналы). *Бир сәвлик себәпли шу сапаркы дөвек де тохум атлары уланмак догры гелипдир* (А. Говшу дов, Мәхри—Вепа).

ТОХУМЛЫК, Тохум үчин нигтленен дәне, чигит ве ш. м. *Соңкы йылларда тохумлык говача чигитлери меб кезлешдирилен усулда пагта арассаланян заводларың өзүнде дерманланып башланды* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

ТОХУМ-ТИЧ [тохум-ти:ч], Ата-баба, ковум-гарындаш. *Тохум-тиҗимде сениң ялы ёкды. Ол молла гиевин сени тохум-тиҗиң билен газмындан чыкарар* («Совет эдебияты» журналы).

ТОХУМЧЫЛЫК, Оба хожалыгың өсүмлик өсдүрип етишдирмек аркалы тохум тайярлаян пудагы. *Бу сов хоз иң ири тохумчылык совхоздыр* («Мыдам тайяр» газети).

ТОШАП, Қәбир өсүмликлериң мивелеринден гайна дылып алынян гойы өнүм. *Кичирәк ак җама ак яг чы карды-да, печиң үстүнде гоюп эретди, онуң үстүне д тошап гүйды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Тошап акяр янлыгыңы чөшеңде, Хезил берйәр сары яга г шаңда* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ТОЮН, Чәгесөв болмадык топрак, шыкгы. *Тоюн ер лериң бирентеклерине ызгарладыш сувы ызлы-ызында үч гезек бермек зерурдыр* («Совет Түркменистаны» га зети). *Турбалар хем тоюндан ясалып бширилйпдир* («Мыдам тайяр» газети).

ТОЮНСОВ, Тоюн гарындылы, тоюн гатышыклы. *Оразгүл, хернә шу тоюнсов ерлер йүзүмизи гыздырай маса ягшыдыр!* («Совет Түркменистанының аяллары журналы).

ТӨВВИР [төвви:р], *дини.* Нахар ийленден соң, ната рың хорматына окалян дога. *Олар төввирден соң т руп гитдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сениң бә шың ачык, төввири-тагсыры билмән гезип йөренице бе*

...ет Пөкген саңа хич вагт гыз бермез (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТӨВЕКГЕЛ, Нәме болса шол болсун дийип херекет эдйән, соңуна гарамаян. *Гайратлы ве төвекгел аял болак княгиня Елена ол сынанышыкларың хеммесини дөрет ятырыпдыр* (СССР тарыхы). *Дүрли, төвекгелиң ...дүше билен иш болмаз!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Төвекгел иш хемме вагт шовлы болуп дурмаяр* (К. Инанов, Ватан үчин).

ТӨВЕКГЕЛЛИК, Нәме болса шол болсун дийип херекет этмеклик, соңуна гарамазлык. *Хер бир врач шейле операция төвекгеллик эдип, сирпиш билмез* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Эйсем-де болса, гаак бахбидиң нагарда тутуп, мен төвекгеллиге салян* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Багта төвекгеллик этмек — *сер.* Багт.

ТӨВЕКГЕЛЧИЛИК, *сер.* Төвекгеллик. *Олар өз ...ларына төвекгелчилик эдип, шу ериң өзүнде хоэ...лык иши алып бардылар* («Пионер» журналы).

ТӨВЕЛЛА [төвелла:], Бирине эйле болма, бейле этме дийип, көшешдирмек максады билен йүзленме, берилйән өвүт-несихат. *Ене көп зат берселер-де, Асла төвелла алманымы* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Эртеси гүн төвелла гелдиңе* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мени ызыма гайтаржак болардылар, төвелла эдердилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТӨВЕЛЛАЧЫ [төвелла:чы], Төвелла эдйән адам, төвелла эдиши. *Олар мениң тоюма гелжек болуп ярпгалык эдерлер, төвеллачы иберерлер, муң төвеллаларың сөзлешип хем алмаң* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Вуши кел төвеллачыны хем өзүниң хич вагт ...матлашмасына шаятлык үчин алып гелипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТӨВЕРЕК, 1. Математикада: хер бир нокады меркезден дең дашлыкда болан бирлешен эгри чызык, тегелек. *Төверек боюнча дөрөлчели хереket* («Физика курсы»). 2. Бирниң я-да бир задың дашыны гуршап алан гишилик, якындакы ерлер, даш-төверек. *Гурт бир вагт ...ңуны ачып гөрсе, төверегинде отуран өз ёлдашларына ...өзи дүнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Төверегиңе хей ...өзүңи айланярмың, обада хей сенден башга ишлекиәдан барлыы?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Биз ...ердешлеримиз төверегине хер хили мивели агачлар экдик.* Ч. Чен билен, такмынан *Бу отуранларың икинҗисиниң кыркың төвереги яшы барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Мен оны сагат бәшиң төверегинде көрдүм.*

ТӨВЕРЕКЛЕРИНЕ, Хемме тараплайын, хемме угур, ...а боюнча гинден. *Иши бир тараплайын дәл-де, төверегиндәки алып бармагың әхмиетине ол ахырсоңы дүшүнди* («Совет эдебияты» журналы).

ТӨВЕРЕКЛЕМЕК, Гуршап алмак, дашына айланмак, ...алка болмак. *Төвереклән, япырылшып гелдилер, Душ...ның өленни гөрүп билдилер* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ТӨЗ [төз], Улалып галан, юмры, чиш.

ТӨЗЕРМЕК [төзермек], *сер.* Төзлемек.

ТӨЗЛЕМЕК [төзлемек], Юмралып, чишип галмак, ...мралмак.

ТӨЗЛЕНМЕК [төзленмек], Юмралып, чишип уграмак, улалмак. *Терне дек төзленен гоша мәмеси* (А. Кекилов, Сөлги).

ТӨЛЕГ, Бир зада берилйән хак, төленйән пул. *Ила...ы зәхмәлар боюнча төленйән төлеглер 139,5 миллиард ...када барабардыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Сөйлемлеян везипелере көп болмадык ...леге бөленмелидир* (Галымы дүйнә тарыхы .

ТӨЛЕМЕК, 1. Бир задың кирейни, хакыны бермек, үзмек. *Мениң хакымы төле-де, мени гойбер!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Жай пулуны төлемек.* 2. Екланан задың өвезине пул бермек, зат берип, разы этмек.

ТӨЛЕНМЕК, 1 Бир задың кирейи, хакы берилмек, үзүлмек. *Радиорепродукторың йыллык хакы төленди.* 2. Егалан задың өвезине пул берилмек, зат берип, разы эдилмек.

ТӨЛЕТМЕК, Бир задың өвезине пул бердирмек, зат берип, разы этдирмек.

ТӨЛЕШМЕК, Бир задың өвезине пул, зат бермәге көмеклешмек.

ТӨҢНЕ, Кесилен я-да чапылан агажың көкли бөлеги, дүйби. *Владимир Ильичиң иң сөйгүли ери сөвүт агачларының арасындакы уллакан төңнәниң яныды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Төңне болуп галан кел-көр үзүм, бир нәче дүйп эрик, гуран шетдалы, тут агачлары сомалышып отырдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТӨҢҮРТГЕ, Гуран төңне бөлеги. *Мен хем гызганлы өвлүдәниң ичинден төңүртге ве тезек чөплап, өе гайтжак болуп дурдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Жигитлер гырымса гара оҗарлары, олбрың төңүртгелерини үйшүрип, уллакан от ягдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТӨП, 1. *зоол.* Загара балыклар машгаласындан болан ясы беденли сүйжи сув балыгы. *Тирана хем чапак, кепир, төп балык, Тутярын халкымыз үпҗүн болсун дийп* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир задың шireси, сувы сыкылып алнандан соң галян галынды.

ТӨР [төр], Өйүң хатыралы хасапланян дүйп харапы, дүйп. *Гөзи Алтына дүшди, ...ның гөзүне төрде Ай доган ялы гөрүнди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Айна шол вагт өйүң төрүнде гүйменип отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТӨРЕ, *көн. с.* Октябрь рèволюциясындан өң: улы дережели, абрайлы адам. *Ол өзүни Хыва төрелеринден бириниң оглы дийип гөркезди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТӨРЕЛИК, Төрәниң кәри, ягдайы.

ТӨРПИ, Иге ялы, агач ёнулян ири дишли гурал. *Сыгыр-да ганрылып, өзүниң узын, төрпи ялы дилини чыкарды-да, оглануңың йүзүнден айлап гойберди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ашгабатдан иге билен төрпи хем алып гайт!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТӨРПҮЛЕМЕК, Төрпи билен йылмамак, ёнмак. *Вагоның тигирлериниң бирсыхлы «чакгы сап, чакгы сап» сеслери гулагыңы төрпүлэп барярды* («Совет эдебияты» журналы). *Шу вагтлар эндамымы төрпулесең-де чыдажак* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ТӨРПҮЛЕНМЕК, Төрпи билен йылманмак, ёнулмак. *Тарашланып, төрпүленип, ылхам элегинден мазалы сүзүлен гошгы* («Совет эдебияты» журналы). *Дырнагының төрпүленишиниң хөзирини гөрүп, меймирэп отураның зәхресини ярды* («Токмак» журналы).

ТӨРПҮЛЕТМЕК, Төрпи билен йылматмак, ёндурмак.

ТӨРПҮЛЕШМЕК, Төрпи билен йылмашмак, ёнушмак. *Пил сапы төрпулешмек.*

ТӨТЕК, Жөвен я-да мекгежөвен унундан биширилен чөрек, загара. *Чай ичилмәге, төтек хем гетирилмәге башланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Йылы сува эл урман, Иердик гаты төтек* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ТӨТЕКЛИК, Төтек этмәге герек болан. *Ол бир халта төтеклик ...вөн гетирди.*

ТӨТӘНДЕН, Дүйдансыз, атанлыкда, бирден. *Бу ики машгаланың баштутанларының арасында башлачан достлук хем төтәнден дөремәнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Төтәнден баран бир адам үчин бу сораглар*

дүйбүндек дүшүнүксиз болса-да, буларың өзлери үчин бу сорагларың хер бири уллакан бир меселеди (А. Говшудов, Көнетдағын этегинде).

ТӨТӨНЛИК, Дүйдансызлык, атаңлык. *Поэмада шулардан башга хич хили төтөнлик-де, кынчылык-да, персонажларың ишде гойберейөк ялкышлыкларыда аязлмаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ТӨХМЕТ, Бирине йөнекейин мыжабат, гүна, гаразлык. *Бе, ине сана бир төхмет, мен ядаят ачары алмадырын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шу болян гүррүңлер, хакыкатдан хем, төхмет хая!* (Б. Кербабаев. Айгытлы адым). ◇ **Төхмет йүклемек** — нохат ерден гаралык япмак, төхмет атмак, төхмет япмак.

ТӨХМЕТЧИ, Төхмет эдижи, мыжабатчы. *Эсер бир ги. — Сенің адамың төхметчи — дийсе, мен оңдан гаты ойкаларды* (Ь. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Мен төхметчи дөлдирик* (А. Говшудов, Көнетдағын этегинде).

ТӨХМЕТЧИЛИК, Төхмет эдижилик, мыжабатчылык. *Сапа, төхметчилиден кимден өврендиң!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Субутнама хем факт болмаса, окуң өзи төхметчилиде меңзейдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ТРАВМАТОЛОГИЯ, *мед.* Хирургияда организмлериң ликесинин өврейөн болүм.

ТРАГЕ'ДИЯ, *эдеб.* Пити гореши, шахсы я-да жемгыетчилик бетбагтлыгы горкейөн хем де хөвесиң гаҗырманың хелөк болмагы билен гутарян драма эсери. *Крылов 1787-нжи йыла чекги ене бир нече трагедиялар ве комедиялар язяр* («Эдебият»). *Бейик алман драматургы Вильям Шекспириң «Отелло» трагедиясы хем түркмен темашачыларының сейдян эсерлериниң бирөйдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ТРАГИЗМ, Драма эсерлеринде трагизм элементи.

ТРАГИК, Трагики роля ерине етирейөн актёр.

ТРАГИКИ, Трагедия хас болян, трагедия мазмун.

ТРАГИКОМЕ'ДИЯ, Трагедия ве комедия элементлери бир болян драма эсери.

ТРАЕКТО'РИЯ, 1 *физ.* Бир жисмиң хөте хөвесиң бир гиңишликде хереket диңе бир. 2. Снарядың, окуң гейдиң ягыны өзөне гетирйөн эри чизиги. *Гөнүң, окуң траекториясы бөлекә хереket эдяр.*

ТРАКТАТ, Ылмы эсер. *Философик трактат.*

ТРАКТИР, *көне.* Өзөл — нахарханалы хызматлыга өвеен — иче хили нахархана.

ТРАКТИРЧИ, *көне.* Трактирин эесе, хожайыны.

ТРАКТО'Р, *тех.* Ер сүрйөн ве хер хили ауыр, хөвесиң машиналары чекйөн, өзи гөрейөн машина. *Мен трактор сүрмеге дагы өвренедим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гелеек трактордың чөгүнден айгытлык ве бир хили хөвесиң хөмелеп отурйөн* («Пионер» журналы).

ТРАКТО'РЧЫ, Трактор сүрүйөн. *Айдың айдян трактористиң өзи экен* («Совет Түркменистанының аялларың» журналы). *Трактористе Байрам, агрономе Бекир Гелшиде Алтын бол ер сөзмеге* («Совет эдебияты» журналы).

ТРАМВАЙ, *тех.* Рельсик үстүнден электрик тогы арклы йөрейөн иче өз. *Автобус, трамвай ичер ерде гыш Көнеүрде шаһлап йөрйөн Москвады* (Җерди Гаҗаев. Гошгулар).

ТРАМВАЙЧЫ, Трамвай гуралыкчысы, трамвай ишлиси.

ТРАМПЛИН, Бөкмек үчин ылгап гелмекде бат бөлйөн яса тагта горүшли спорт энҗамы.

ТРАНЗИТ, Пүкүн я-да бөлүмлерини үчүнсиз бир ерден ене бир ере гечиш.

ТРАНСКРИБИРЛЕМЕК, *лингв.* Транскрипция әрәлы язмак.

ТРАНСКРИПЦИЯ, *лингв.* Гепиң сес айратынлыгыны горкезмек үчин уланылян йөрите шертли белгилер.

ТРАНСЛИТЕРА'ЦИЯ, Бир язув—элипбий системасындакы харплары башга бир язув—элипбий системасындакы харплар билен бериш.

ТРАНСПАРА'НТ, 1. Рама отурдылан йүпе сурата я-да язгылы мата. *Бу гүн шәхерлеримиз ве обалары мыз гызыл байдаклар билен безелди, төзе-төзе сүрүшмелерде хем овадан транспарантлар парлаяр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Чызыксыз ак кагызың ашагында гөюн, гөни хат язмак үчин уланылян ёгыз гара чызыклы кагыз.

ТРАНСПО'РТ, Халк хожалыгының эсасы пудакларының бири, йүк дашалан серишделерин бир горүшдан Өзбегистан ССР-ы семасат ве транспорт барада эң-эсл үстүнликлер газанды (*«Совет Түркменистанының аял лары»* журналы). *Чөле дашамак үчин транспорт төв бегди* («Совет эдебияты» журналы).

ТРАНСПО'РТЕР, *тех.* Пүкүн изыгидерли гечирип дурян гурал. *Төзе сопарыжы машыклар, окары сөтерижилер, транспортёрлар ве шулара мөңзеш машыклар хем чыкарыляр* («Совет Түркменистаны» газети). *Гүйчлі кеен йүкы алып айланса, от транспортердан сув дөк сырыкяр* («Совет эдебияты» журналы).

ТРАНСПО'РТИР, Бурчлары өлчемек я-да чызмак үчин градус дугаларына бөлүнен чызгыч гурал.

ТРАНСФОРМА'ТОР, *тех.* Үйтгейөн тогун гүйжүнің аялдан я-да көпелдөн аппарат. *Электростанциядан гүйжленмели өзгерлер үчин трансформатор гурулгы* («Физика курсы»).

ТРАНСФОРМА'ЦИЯ, Электрик энергиясыны бир горүшдөн башга бир горүшө өзгердиш, гечириш.

ТРАНСФОРМИЗМ, *биол.* Хайваналарың ве өсүмликлериң горүшлериниң үйтгейшини өврейөн илым.

ТРАПЕЦИЯ, *мат.* Ики тарапы параллель ве ики тарапы параллель болмадык дөртбурчлук.

ТРАССА, Елүк, каналың ве ш. м. гечийөн ягры, бөлүгейөн ери.

ТРАХО'МА, *мед.* Гыланчлы гөз агыры кесели. *Трахома сөзлешме гык кеселлер хем аладан башлады* («Совет Түркменистанының аялларың» журналы). *Мадарчылар дарсда окуң дөл трахомачы* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТРАХОМАТО'З, *Трахома* сөзлешме гык кеселлер билен багланышыклы.

ТРЕВО'ГА, Бөлүнмән хөвес дайдыжы сигнал. *Тревога сесли сөзлешме дөгрөп дөлмәнчилдиклер* («Пионер» журналы). *Заставадан сөтеш тревогасы бөлүнмә өвез гарагөллерден сөмсе сөнүп ядыма салыпдыр* («Мадам тайер» газети).

ТРЕНЕР, *спорт.* Спортуң бөлүнмән бир горүшуны бөвүрмөлем бейлөйөн, өзөрейөн специалист. *Тренер бу гезек спорта болян гөзлеяның багланышлы ишлер* («Совет Түркменистанының аялларың» журналы). *Тренер ат сөзлешме өрмекеме өвлән экен* («Пионер» журналы).

ТРЕСТ, 1. СССР де бир хили корханаларың мерказлешен управленили бирлешиги. *Сиз шу сөрүшиң трестинде нәче йылдан бери кассир болып ишлейәрсиңиз?* («Совет эдебияты» журналы). *Ол Ашгабат шәхер пахтоза № 1 сөрүшиң трестинде управляющий болуп ишлейдир* («Төкмак» журналы) 2. Капиталистик жемгыетде капиталистик корханаларың монополистик бирлешигиниң бир формасы.

ТРИАДА, *филос.* Гегелиң идеалистик философиясында диалектиканың өсүш дийлиш хөвесиң гөрнүшлерини бастанчак.

ТРИБУ'Н, *тар.* Мешхур оратор ве публицист — жемгыетчилик ишлери. *Бейик трибун Сергей Миронович Киров 1934-нжи йылың 1-нжи декабрында халк дүш-*

маклары тарап
менистанының
дөвүрде язан
трибуны диен
эсерлер).

ТРИБУ'НА, *ер, мүнлер. 21*
лери трибунаң
зети). 2. Спорт
гидең сетир өт

ТРИБУНА'Л, *Брауншвейгиң Г*
коңы түрмеден
Түркменистаның
кал.

ТРИГОНОМ

ТРИГОНОМ
ларың тарапла
нашыклары өвр

ТРИГЕР, *тех.*

ТРИЛЕМЕК, *саламак.*

ТРИКО', *докм*
йүп мата.

ТРИКОТА'Ж, *матадан эдилен*
үчин болса 80°
зелленъ» журна

ТРИЛЛИО'Н, *сиң 1 миллиард.*

ТРИЛОГИЯ, *зең, бөлан үч ка*

ТРИО, *сазы*
ячалан саз эсери
етирйөн үч сазан

ТРОПИК, Ү
ян «Т» харпы ре

ТРОЛЛЕЙБУ
эдйөн автобус
Көнетдағында, Т
Ашыр. Поэмалар
шем Түркменистан
зети» журналы)

ТРОЛЛЕЙБУ

ТРОПИК, *тер*
ралар 23°27'
лерде болян иче
гөрө ве электрик
дары» журналы)
мөңзеш. Сейсмик

ТРОС, Кевен
лан сөзлеш текст

ТРОТУА'Р, Ро
гөлөн елжелер
зең тротуарлары
лыгын «А. Т
дөн якалыкдакы
рын сөзлеш дөлме
гө» журналы)

ТРОЦКИЗМ, Т
иңме гарши ялы

ТРОЦКИСТ, *болян*

ТРОЦКИЧИ, Тр
ат.

ТРУБОПРОВО
зен ягының ерле

...ларды тарапындан атылып олдурилди («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Шахыр озунинг ол довурде язан эсерлери билен колхоз гурлушыгының трибуны диен ада мынасыпдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТРИБУ'НА, 1. Оратор геплемек үчин эдилен бейик ер, мүнбер. *21 пионердек ыбарат болэн оркестрин членлери трибунаның оңуне гечдилер* («Мыдам тайяр» газети). 2. Спорт стадионларында: гапдалдан отурар ялы диден сетир отургычлар.

ТРИБУНА'Л, Кабир ёкары суд эдараларының ады. *Бразилиянын Екары федерал трибуналы Элиза Брагаконы түрмеден бошатмаклыга мәжбур болды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Харбы трибунал*

ТРИГОНОМЕТРИК, Тригонометрия дегишли болан.

ТРИГОНОМЕ'ТРИЯ, *мат.* Геометриянын үчбурчлуклары тарапларының ве бурчларының арасындакы гатнашыкларыны өвредиән бөлүми

ТРИ'ЕР, *тех.* Галла сортлаян ве арассалаян машын.

ТРИЕЛЕМЕК, Триерде галланы сортламак ве арассаламак

ТРИКО', *докм.* Дашы гейимлик үчин йүни чалмалы ...ун мата.

ТРИКОТА'Ж, *докм.* Машында өрүлен мата ве шу ...датдан эдилен өнүм. *Трикотаж гейимлери утүклемек үчин болса 80° етерликдир* («Совет Түркменистанының ...ллары» журналы)

ТРИЛЛИО'Н, *мат.* 1 000 000 000 000 сафонның адын ...ауы мукдары.

ТРИЛО'ГИЯ, *эдеб.* Бир авторың сюжетлери мен ...еш болан үч сапы эсери

ТРИГО, *сарч.* Үч сапы сан турпы. Үч ве үч ...ин ...ланан сан. Мисал: *Ики үчи алты* ...ерийли үч санында ики айлымы

ТРОПНИК, Үч турбалы бирликлерини үчин ...ланылан «Т» харпы гөрнүшиндәки турба

ТРОЛЛЕЙБУС, *тех.* Электрик тогы аркалы хереket ...ейән автобус горнушы машын. *Кирилтлер сүрмеси ...ейән автобус горнушы машын. Кирилтлер сүрмеси ...Кентдешлерде Троллейбус сатлар сапагында* (Мухы ...Ашыг Пеммалары). *Автобуслар, троллейбуслар дегил ...мы. Тиркешин гелейдет ...ы үчүнмы* («Совет эдеби ...аты» журналы)

ТРОЛЛЕЙБУСЧЫ, Троллейбус транспорт ишинде ишлеян ...

ТРО'ПИК, 1. Экватордан демирасаң хем де түнеги ...Гарыша 23°27' уллакыда гөрнейән ве ...ларын сапы. ...Шол ...Шол ...Шол

безег шайы. Гойды аста терезиниң жамына, Букав, сөгселгиш, тумар, дувмесин (Б. Кербабаев. Айлар). *Оның чәкменине, гулакжынына дога, тумар, гөзмонжук, дагдан, чиле сачы, гараз тапак-тупанларыны дакындырлар* («Совет Түркменистанының аялларыны журналы).

ТУМАЯК [тумаяк]. Машгалассыз-затсыз галан бичаре адам. *Хова, моллалара гүнүң галмасын, эдил тумаяк гояр* («Совет эдебияты» журналы).

ТУ'МБОЧКА. Кроватларың янында гоюлян шкафжык. *Ол элиндәки китапларыны ве дәптерлерини тумбочкасына салды* («Совет Түркменистаны» газети).

ТУМШУК. 1. Хайван келлесиниң бурун, агыз ерлешен бөлеги. *Мен оны гарбап алдым-да, айының тумшугына дүртдүм* («Мыдам тайяр» газети). 2. *гов. м.* Йүз (адам хакда). ◇ Тумшугыны ёкары тутмак — өзүни хондан бәрси, улумсы тутмак. *Тумшугыны ёкары тутуп, нахархананың потологыны гөзден гечирди* («Совет эдебияты» журналы).

ТУ'НДРА. Поляр областларындакы овнук өсүмликли батгалык гиңишликлер. *Тундранық дөнежиклеринде өсән дарайы гүллер* («Мыдам тайяр» газети).

ТУННЕ'ЛЬ. Бейик дагың я-да байрың, ерин ашагындан көвүлүп гечирилән ёл. *Биз заводымызда керпич гурадылян туннеллерде гуйчы вентиляторлар отурдык* («Мыдам тайяр» газети).

ТУПАН [тупаң]. Гүйчи ел, сырғын, боран, харасат, гай. *Ылдырым чакып, тупан туряр* («Пионер» журналы).

ТУРБА. Ичи дешик узын предмет. *Елли тамың бир тарапында гурлак чөкек печиң турбаларыны сүсүп, өзи хем печиң устуне йүзүп йыкылыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Вышканың эсасы мерказинде ики метр ёкары чыкып дуран дөрт турба барды* («Пионер» журналы).

ТУРБИ'НА *тех.* Бугун, газың ве сувуң энергиясыны механики ише өвүрйән, айлавлы херекет эдйән двигатель. *Хәзир заводда сув электрик станциясы үчин белленен улы турбиналарың чалышырлы шайлары ясалыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТУРБИНАЧЫ. Турбина өндүрмекде ве оны ишлетмекде специалист. *Котельныялар-да турбиначылардан ыза галмаярлар* («Совет Түркменистаны» газети).

ТУРБОГЕНЕРА'ТОР, *тех.* Турбинаны генератор.

ТУРИ'ЗМ. Сыяхатың дыны алмак, томаша этмек билен багланышыклы горнуши. *Спорта, туризме, айдымлара, таңслара, оюнлара болан сөйги ягтара хас-да махсусдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ТУРИ'СТ. Сыяхат эдйән, туризм билен мешгулланян адам. *Туристлер гурамасының усти билен Москвачы — Ленинградың горун гайтдык* (Р. Аллаев, Сүлгүнин хатлары). *Туристлер шәхерден чекдилер сәхер. Уорадылар ёл-ёдәсиз токайдан* (А. Хайдов, Гөк асман).

ТУРМАК. 1. Ерикден галмак, өр боюна дурмак, аяк үстүне галмак. *Кеселлилер душекларындан турмасын эдилипдир* («Совет Түркменистаның аялларыны журналы). 2. Укудан оянмак. *Оглы, сыны хениз хем турмандырлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гык ят-да, ир тур, алты пашага иртык ур* (накыл). 3. Башламак, гөтеримек. *Дениздә сай турды* («Мыдам тайяр» газети). *Бирден хова булашып, гуйчы ел турды* («Совет Түркменистаның аялларыны журналы). ◇ Йүрекден турмак — *сер.* Йүрек 1. *Владимир Ильичиң хер бир сөзи йүрегиңден турярды* («Совет Түркменистаның аялларыны журналы). *Хер бир миллетиң халк сунгаты адамларың йүрегиңден турмак үчин хемише ёл тапяр* («Совет Түркменистаны» газети). Тур-отур, керсен гетир этмек — *сер* Керсен. *Мен оның тур-отур, керсен гетири болдум* (Н. Іомма. Тайлак хыссын).

ТУРНЕ'ПС. Мала берилйән турлук бир сорты.

ТУРНИ'К. *спорт.* Горизонтал отурдылан икн са[ди]реге беркидилен демир таяк горнушиндәки спорт [ү]раллы. *Анха, турник ойнаян еримиз!* (А. Дурдыев, С[ө]ланан эсерлер). *Бу ерде волейбол торунық-да, бас[кет]халкаларының-да, турникиң-де оңайлы ерлери* [бар] (*«Пионер» журналы*).

ТУРНИ'Р. Көпленч күшт. шашка ве ш. м. ойны бо[йун]ча гечирилйән ярыш. *Яш күштчулер болса мектеп [ара]юнча турнир гечирмек ислейәндиклерини билдирдил[ер]* (*«Мыдам тайяр» газети*). *Эртир турнириң ялылы[ары] мыкасыбетли дипломлар ве байраклар говшурылжа[к]дыр* (*«Совет Түркменистаны» газети*).

ТУРП. *бот.* Көки мивели бакжа экини ве онуң ми[вә]си. *Бу витамин оңат бишен иймитлерде, хусусан[да] картошкада, келемде, турпда, соганда, помидорда к[өп] боляр* (*«Совет Түркменистанының аялларыны журналы*).

ТУРУЗМАК. 1. Бирини отуран ериңден аяга галды[рмак], дик дурузмак, өр боюна галдырмак. *Мугалл[ым] оны ериңден турузды.* Укудан оянмак. *Бар, онда Ор[аз]ы турзуп гойбер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Гопгун туруэмак — *сер.* Гопгун. *Ара[кы] йыгнакда доклад этмели боламда, улы гопгун турузд[ы]* (Б. Пурлиев, Илкинжи түн). *Биз бу ерде бах[ыт]дайзамызың гечен йылларда кы турзан гопгунларыны [ха]кында гүррүң ачжак* (*«Токмак» журналы*). Тоз[ак] туруэмак — *сер.* Тозак. Топалаң туруэмак — *сер.* Топалаң. Гөх туруэмак — *сер.* Гөх.

ТУРУШМАК. 1. Отуран ериңден аяк үстүне галмак, өрүшмек. *Обадан гетирилен итлер хем высгрениб шып, ериңден тирушдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Оянышмак, өрүшмек. *Мыхманлар туршу[п] башладылар.*

ТУРШАМАК. Ажап туршы болмак, ажамак. *Шейле температурада келем 7—8 гүнде туршаяр* (*«Совет Түркменистанының аялларыны журналы*).

ТУРШАТМАК. Ажадып туршы этмек, ажатмак. *Бро[ма туршатмак ишы узага чекйәрди* (*«Совет Түркменистаны» газети*). ◇ Пүз туршатмак — *сер.* Пүз 1. *Ол гаты сахар-ханы, элиндәки ачарлы айва[ны] ере урды-да, йүзүни туршадып ашак отурды* (Б. Гу[рбанов. Душушлык).

ТУРШУЖА. *бот.* Ясижа узын япраклы, туршы т[ә]гамлыжа от, гузгулак. *Согак, туршужа, ихлас ял[ы]ишлери сүйдөн — сентябрь, сентябр айларындан [ө]мелидир* (*«Совет Түркменистанының аялларыны журна[лы]*).

ТУРШУМТЫК. Бирнече туршы болан, чалажа турш[ы]. *Мелайым бахар шемалы бөвшп, бозагы билен гарах[ы]ның туршумтык ысгыны гарышдырып гетирйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТУРШЫ. Өзболушлы айратын бир йыпы тагам. *Ш[ор]мырат гызарып, сожап бу махал. Гаршы-гаршы турш[ы] дуе чал ичйәр* (*«Совет эдебиячы» журналы*).

ТУССАГ. 1. Горат астында сакланян, азатлы[ктан] дан махрум эдилен адам. *Ол бу сөзлери дайда-де, ту[тсак] сагың янына эли сунлы стаканы якгалашды* (*«Сов[ет] Түркменистаны» газети*). 2. Женаятчилер сакла[нян] жай, туссахана. *Юртбасарлар ишчилери хорлаярд[ы]. Топлап-топлап туссаглара салярлар* (Ш. Кекилов, Са[йлы]ланан эсерлер). *Шол вагтда онуң улы догапы ве у[лы] Петербургда туссагда сакланярды* (*«Пионер» журн[алы]*).

ТУССАГЛЫК. Туссагда болмаклык, туссага салы[нмак]лык, азатлыкдан махрумлык. *Көп саклы туссагл[ык]лар-да, сүргүнлер ве ыларламаклар-да, тухениксиз к[ы]чыклар-да онуң эркини сындырып билмеди* (*«Сов[ет] Түркменистаны» аялларыны журналы*).

ТУССАГХАНА [туссагхана], *сер.* Түрме. *Душманлары сүрүп элтип, туссагхана салдылар* (А. Говшудов, эсерлер).

ТУТ [тут], *бот.* Япрагы йүпек гурчукларына берилә, бөвүрсленин мивеси ялы миве берйән агач. *Хаяның ортасындан гечйән суолы ябык гыраларыны болса гедедир тут агачлары тутуп отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Огланлар тутлара чыкып, ялрақлы чыкасдылар* («Пионер» журналы). *Оглан ховлугар, тут-вастыкда бишер* (накыл). ◇ Тут ялы бөлмак — өрән гурат, сагат, даяв болмак. *Инерим, орак ялы, шу сун эдил тут ялы сагалдым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эмма өзүк тут ялы, Дүйяр хорлатлы мәхман* («Мыдам тайяр» газети).

ТУТАВАЧ [тутавач], Бир гуралың эл билен тутулян ери, тутгуч. *Еллиңиң габсаның петлели тайындач тутавач гөзлап, ишик ачжак болуп урнушыны хасаба алдасек, ол ишиклеп кынчылмак гөрмән даш чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Тутаваҗы бир гапдала айланда, турба галып, бейлек айласаң, ол ишик ачйәрди* («Пионер» журналы). *Ол бабаның тутаҗыны айлап, усул билен оны печиң агзалгысына ерлеп суйшурды* («Совет Түркменистанының зайлары» журналы).

ТУТАП, Тәзелән ве ш. м. тутулян, тутмага ончайлы ери. *Ол тазелең тутайыны сысымына пуста гысды.*

ТУТАК, Тутан ериң сыпдырмазлыг, пуста тутян (ит тутагы).

ТУТАКЛАМАК, Япышып, тутуп йөремек, япышып, тутуп бармак. *Оны тутаклап гетирдилер.*

ТУТАКЛАШМАК, Бири-бирин билен тутлушмак, бири-бирине япышмак, бири-бирин билен тутлушып гөрешмек. *Гец галан Гарлы хасыдан ериндең турды ве ат билен тутаклашып, урушып дурян Мырады гөрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мечиң гөзүм Кекеҗ, тутаклашайса, якбашдан асварып, ичине деперин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТУТАЛГА, 1. Бир задың тутар, япышар ялы ери. 2. *мец.* Себәп, бахана, эсас. *Оны ез пикиримче адратын гөсе, сонда Серденың элинде бир тутылга болмүзды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Артыкмач гаршылыкны тутылга болар дийип ойлады* (Б. Кербабаев, Айдыплы адам).

ТУТАМ, Гысымың тутян ериниң гөрнейиши ялы. *Чоракың тапдыкдан ичиндәки ет ики тутам чыкды.*

ТУТАНЪЕРЛИ, Тутан мәхелинде. *Бөлек дуран, ерлеш. Гуҗаклак ахмалы не тутанъерли* (Б. Нурлиев, Накынжы гүн). *Гутанъерли барлыкка ере йөрән, Ораттан ашкан, кынмат шейле бар билен* (Н. Пенна, Сайланан эсерлер).

ТУТАНЪЕРЛИЛИК, Тутанъерли болмаклык, өзбашдаклык, эркелик. *Ишлер сынып, тутанъерлилик башдан гөреш алып барянда, теле канун бар хем болса, бу ерде-де ол кейпиниң годуланмагына етип билмез* (В. И. Ленин, Эсерлер). *Ол элмыдам чекелерини сез, гез ве ишиң тутанъерлилиги билен тербилеерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ишде тертиплилик ве тутанъерлилик ишиң илкиниҗе нетиҗелиң гөркезип башлады* («Мыдам тайяр» газети).

ТУТАРЫК [тутарык], *сер.* Тутгалга 2. *Шонда сувут эмиге секиң беш сагатдан башга элинде тутарыкың хем ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТУТАРЫКЛЫ [тутарыкы], Тутарыгы бар болан, малы.

ТУТАРЫКСЫЗ [тутарыксыз], Тутарыгы болмаян, гысыз, бош. *Тутарыксыз гурруңдан бир нәче сезек гы бишипди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТУТАЧ, Эсасан газан, таба ве ш. м. затлар гөтермек, тутмак үчин уланылян энжам. *Табаны тутак билен ода годы*

ТУТАШДЫРЛЫК [туташдырлык], От туташдырмак үчин хызмат эдйән ювук агач ялы кагыз бөлежиклери, чеплеме. *Бизиң кулбамизде туташдырлык хем гуры чөп ёкдур* (Мырады) *Мәдрейим ики туташдырлыгы билен бир гуҗак оҗар алып, гапдан гирди* («Совет эдебияты» журналы).

ТУТАШДЫРМАК, Якып гойбермек, от бермек, отламак. *Муны ачсатлар туташдырып хем болмаз, йыкып хем болмаз* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Уруш одуны туташдырмак — уруш тәрүзжак болмак. *Биз гөзе уруш одуны туташдырмак исләйән бетбәл империалистлери нәлетлейәрис* («Совет Түркменистаны» газети).

ТУТАШДЫРЫҖЫ, Бир задың болмагына, башламагына мечев берижи, башыны башлайжы, от берижи.

ТУТАШМАК, 1. От алмак, янмак. *Абды эдил туташып барян одуң ичине йыкылайса кәтҗек!* (Б. Нурлиев, Накынжы гүн). 2. Пейда болмак, башламак. *Буларың даваларының көпеден башлап, нәшили туташандыгының аныгына етди* («Совет эдебияты» журналы).

ТУТГАП, Бирден, луйдансыз йүзе чыкян кесел, гарагуш агыры кесели, какыш. *Оның тутгай кесели барлыш.*

ТУТГАПЛЫ, Тутгай кеселли, гарагуш агырлы, какышлы. *Туйс тутгайлы болуп, гиремез зат болардым* («Совет Түркменистаны» газети).

ТУТГАПЛЫЛЫК, Гарагуш агырлы, тутгай кеселли болмаклык, какышлылык.

ТУТДА-БАС, Башгай, алҗырашлы ядай.

ТУТДА-БАСЛЫК, Ювасыз душмеклик, башгайлык, алҗырашлылык, хевур-харалык.

ТУТДУРМАК, 1. Әл билен сакламак, сакладып дурумак. *Йүпүң бир уҗундан елдашына тутдурды.* 2. Бир задың бирини элине бермек. *Ол бик оргән ериндең элиңе жубусыне секил оны бир тәбәк гыза тутдурды* («Совет Түркменистаны» газети). *Гелең весселе, китабыны элиме тутдурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. Түрмә салдырмак, басдырмак, табатмак. *Ханха, ол пис ачан. Гызмың батырлы ветерың тапып тутдырмак ёлы биҗәте Аманбайа гелдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 4. Бир тарапа чекилмек билен ылгап гитмек, йөрән утрамак, йүзүп утрулы гитмек. *Пәхеҗ, муны сереп, билеҗекмиң? Эдекде, оны оҗа бака тутдурандыр* («Пионер» журналы). *Бир бөлек гарры ат гөйбереген шаҳсытдан, зенк-зенк айдым-ова тутдурып* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 5. Ики задың бири-бирине елмешдирмек, берелемек. *Сенаварың зенки отдуленип газайп билек тутдырды.*

ТУТЛУК [тутлук], Тут агачының бир бөлек ери. *Меҗедбик оңат тапып, тешелик, бүкүлик бир тутлук* («Совет Түркменистанының зайлары» журналы).

ТУТЛУШМАК, 1. Горешмек үчин бири-бирини онайлы тутмак, бири-бирин билен гарышмак. *Хатда итлер билен миҗеҗин тутлушан ерлери хем биллерин дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Полванлар бири-бири билен тутлушарлар* («Мыдам тайяр» газети). 2. *мец.* Желелли давалашмак, гапышмак.

ТУТЛУШЫК, Бири-бирин билен гарышып горешмеклик, тутлушмаклык ядайы.

ТУТМАК, 1. Бир задың әлемек, ол билен саклап дурмак, бирине я-да бир зада эл билен япышмак. *Бойнуның чыкан ериндең тутдында, ёкарык галдырды* (Н. Пенна, Тайлак хыззыны). *Гамыш сопшак тутсаң, элиңи зыяр* (накыл). 2. Әле дүшүрмек, әле салмак, ав я-да ояна хөкмүнде алмак. *Бу гүнки бөрүшде йылаң ве лөҗек тутды* («Мыдам тайяр» газети). *Деҗзе бейик болмаклыгың хем балык тутмакда улы пейдасы бар* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Гурнап алмак, ортмек, бүремек, эселемек. *Оның бутун келлесини баш тутупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Волкан*

ка кесели билен кеселлән адамың тенини яра тутяр («Совет Түркменистаны» газети). *Станцияның улы бөлегини нар агачлары тутяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Асманың йүзүни булут тутды.* 4. Бир задың угруны башга тарапа совмак, өвүрмек. *Өй эеси аял өлүси чыраны алып, ички өе тутды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 5. Хакына, кирейине алмак, хакына, кирейине ишлетмек. *Сен, бар-да, ики саны пайтук тут!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 6. Туссаг этмек, азатлыкдан махрум этмек, габамак 7. Бина этмек, гурмак, салмак. *Хелей, мен сениң үстүңе ак өй тутҗак бола-бола шу гүне ченли тутуп билмән, хемише сениң яныңда дили гысга болуп гелмегимден, ине инди шу гүн, алтмыш яшымдан соң тутулып билдим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 8. Асмак, гермек, өртмек. *Жерен йүүң айналарына перде тутды* 9. Гейиме паравуз чекмек. 10. Бириниң бир задың үстүнде эле салмак, үстүни эчмек, сырыны билмек. *Огрулыкда тутмак.* 11. Долмак, яйрамак, янланмак. *Шөвхүлиң сеслер клубуң ичини тутды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Айдым-саз овазы элеми тутды* (Б. Сейтәков, Сенемиң сөйгүси). 12. Илетмек, сакламак. *Гурчук тутмагы уссат аяллара табшырмалы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 13. Бир ерде орнашмак, ерлешмек, яшамак. *Бу ерде билбиллер хем мекан тутар* («Совет эдебияты» журналы). 14. Бири-бирине сеплешмек, япышмак, елмешмек. *Букҗаны оңкуси ялы елмеҗек болды, эмма оңкуси ялы елим тутмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чакагың чеңки говы тутды.* 15. Бир зат үчин хәзирлик көрмек, тайярлык көрмек. *Шайыңы тут, әр гидели!* («Совет эдебияты» журналы). *Улы десса тутдулар, Дабаралы, шатлыклы* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 16. Өзүни бир хили алып бармак, гыраклашмак, четлешмек. *Соңкы вагтларда сен бейлекилере гошулмаярсың, өзүңи четде тутярсың* («Мыдам тайяр» газети). *Өлүң екс тутды, тапса чемини* (Б. Сейтәков, Сенемиң сөйгүси). 17 Сувармак, сув гойбермек. *Сув тутмасаң тәзе бауң өвренди, Шол хакда ылмы иш язып бир икди* («Совет эдебияты» журналы). 18. Геземек, ченемек, гөнүлемек. *Гарауул гиҗеч гара түлең тутды.* 19. Бириниң ишини, карини довам этмек, алып бармак. *Гөкде ерими тутҗак атам бар* (И. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар). ◊ *Аркасыны тутмак* — *сер.* Арка I. *Сениң аркаңы тутасым гелмейәр* («Мыдам тайяр» газети) *Нәме үчин гөзлеп хем оңуң аркасыны тутяр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн) *Ат тутмак* — ятламак, атламак. *Бу гезлик адачы колхозчылар хормат билен тутярлар* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Бисарпа тутмак* — дивиз сакламак, тигшитсиз сапа этмек. *Гөз өңүнде тутмак* — *сер.* Гөз. *1955-нжи йылың плачи республикалың сенаатының недурмекчиси гөз өңүнде тутяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Гыҗыны тутмак* — *сер.* Гөз. *Шол бир тамдыр чөресини эмдирен суйбум өвүүк тутандыр* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Гызгырма тутмак* — *сер* Гызгырма I. *Мен шу гүн ярамок, ашам гызгырма тутды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Дүйбүни тутмак* — *сер.* Дүйп. *Бизиң партиямызың дүйбүни тутуҗы В. И. Ленин Г. В. Плехановың чыкышларыны, алымларыны танкытлады* («Совет Түркменистаны» газети). *Хәзир биз улы дөвлет билен тәзе хасылың дүйбүни тутярыс* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Дүйн тутмак* — *сер.* Дүйп. *Илери тутмак* — *сер.* Илери. *Пүз тутмак* — *сер.* Пүз I. *Нәме хабар бар? — дийип, ақырдан гелеңлериң иң яшулусы хасланып, Непес ага йүз тутды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Агитаторлар көне хорматлы колхозчылара йүз тутдулар* («Совет Түркменистаны» газети). *Кежине тутмак* — *сер.* Кеч. *Ай, Хошгелди, сен җ кежине тутярсың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Ока тутмак* — *сер.* Ок I. *Өзүни тутмак* — *сер.* Өз I, 1. *Инди этҗеңими билерин, өзүми тутарын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Өзүни ёкар тутмак* — *сер* Өз I. *Биз Моммады халамазда ол өзүни бизден ёкары тутярды ахыры* (Н Сарыханов Сайланан эсерлер). *Сөзүң ер тутмазлык сер.* Сөз. *Ишиң өвүрмезди, ер тутман сөзүң. «Гүр ран» дийип дарагач-да гурт кимин* («Совет Түркмен танының аяллары» журналы). *Танап тутмак сер.* Танап. *Эзиз тутмак* — *сер.* Эзиз. *Би сени өз базамыздан эзиз тутярыс* («Совет эдебияты журналы). *Эли галам тутмак* — хат язып ока билмек. *Нәме, аялларың эли галам тутяны ёкмы?!* (Г Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эли яраг тут мак* — *сер.* Эл. *Эли яраг тутан Ватан горагына г гойды* («Совет Түркменистаны» газети). *Эңек тут мак* — *сер.* Эңек *Өзүниң бир эңегини тутян бу гаррының гуррунине гидип, екеҗе оглумың патасын алкадым* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Як тутмак* — *сер* Як. *Адам өлмесе, хер бир зад горҗек экени — дийип, якасыны тутды* («Совет эдебияты» журналы). *Як тутмак* — *сер.* Як. *Дул гы лан аялы адамсының ясыны тутмага гойман, дер рев сатдылар* («Совет Түркменистанының аяллары журналы).

ТУТУК, I Пүзи салык, тукат, гайгылы, гамгын. *Ол инди оңкуси ялы тутук ве тукат дәл-де, шадыяңды* (Б Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Оңуң йүзи ене-де тутук гекаллары чыгыс* («Совет Түркменистаны» газети). 2 Ачык дәл, булутлы, гамашак (хова хакында). *Тутук ховадн сөзе горукмейәң Амедерниң куваглы дем йүзүне урар* («Совет эдебияты» журналы) 3. Айдын ачык дәл, өчүги. *Бирдең шол яз тарапдан тутук бе гүйчли хырмалы эшидилди* («Мыдам тайяр» газети)

ТУТУКЛЫК. 1. Гайгылылык йүзи салыклык, тукат лык, гамгынлык 2 Ачы дәллик, гаралмаклык, булут лылык (хова хакында). 3. Айдын дәллик, гаржашык лык, өчүгсилик

ТУТУЛМАК. 1 Эл билен янашылмак, эл билен сак ланмак, эделмек *Эл билен тутуланда-да хич зат бол маз!* 2 Эле душурылмак, эле салынмак, ав я-да олжа хөкмүнде алынмак *1951-нжи йылда насос билен бал тутулышы 1950-нжи йыла гарангыда ики эсге артды* («Совет Түркменистаны» газети) 3 Гурналып алынмак өртүлмек, бүрүлмек 4 Хакына, кирейине алынмак, ха кына, кирейине ишледилмек. *Тойда бош сачы такси ту тулды* 5. Туссаг эдилмек, азатлыкдан махрум эдилмек *Бахшыдан Фарадинең тутулмагы олар үчин улы загбады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Булар менең тутулмак ёлумы — мендең биринҗи сорак эдилек гиҗе болуп* (Ю. Фучик, Өлүмиң ов янында сөзленен сөзлер). 6 Бина эдилмек, гурулмак, салынмак. *Тәзе оба тутулҗак өрдүң гырлышык ишлери ир — яз айларын да башланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хо ерде хайсыдыр бир жай дашдан тутулар* (А. Говшудов Көпетдагың этегинде). 7 Асылмак, герилмек, өртүлмек *Гапыларың, пенҗиреларың хеммесине крепдешин ве мах мал перделер тутылыпдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы) 8. Гейимиң я-да башга аятла рың үстүне, гырасына паравуз, жөхек ве ш. м тикилмек *Ёкине ве якасына өзүне мекдеп матадан жөхек тутулар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ол адамың башында депесине ынжык бегрек тутулан ё телпеги, эчинде-де гара костюмы барды* (А Говшу дов. Көпетдагың этегинде) 9 Бир задың үстүнде эле салынмак, үсти ачылмак, сыры билинмек *Вуши ке Хошгелдиң аклыҗак болуп эдйән гурруңында өз*

тутулды (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 10. Суварылмак, сув берилмек. *Экинлере сув тутулды.* 11. Геелмек, ченелмек, гөнүленмек. *Онуң күкрегине яраг тутуланда-да дилини ярмады.* ◇ Ай тутулмак — *сер.* Ай I. *Айың бу гезекки тутулмагы ТССР-де гиже 2 сагат 54 минутда башланып, 6 сагат 40 минутда гутарды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Дил тутулмак — 1) *сер.* Дил. *Артыгың бир хили дили тутулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим); 2) ховсала дүшмек. *Набат, дили тутулан ялы, геплемеге-де вагт тапмады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) Еңсеңден тутулмак — *сер.* Еңсе.

ТУТУМ, *ы.* Сыгымлылык, сыгым, гөврүм. 2. Бир зада берилиән тайярлык, бир зат үчин эдилиән алада. *Бизиң гезе бой еримизде алып барян гурлушык ишлеримиз үчин гурлушыгына меңзейәр, тутумымыз өрән улы. Оглум, Хошгелди, гөвнүме болмаса, сени бир ишиң тутумында ялы гөрйән, ишмели затлары өрән көп алыпгың, туви-ге хем көп алыпсың, муның нәмән тутумы?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТУТУНМАК, Өзүң үчин бир зат сакламак, бир зат эдинмек. *Ол гышың гүни яшаҗык гүҗүк тутунып, оны герхетчилериң итлери ялы эдип етишдирмәге җан эдерди* («Мыдам тайяр» газети). ◇ Арка тутунмак — *сер.* Арка I. *Харбы хәкимиети арка тутунан бурҗуаз ганхорлары Роза Люксембургы ве Карл Либкнехти вагшылык билен атып өлдүрдилер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТУТУШ, 1. Учдантутма, бир гиден, бүтин. *Олар тутуш ызлаялы адамлары.* 2. Бүтин, әхли, хемме. *Фельетоны ара алып маслахатлашмак үчин театрың тутуш коллективи фойә йыганышды* («Токмак» журналы). *Тутуш организмде нәмелер болуп гечйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 3. Битин, абат.

ТУТУШДАПЫН Учдантутма, башдан-аяк, бүтевейин. *Говачаның атанаклайын усулда экилмеги, онуң хатар араларының бежергисини тутушлайын механиҗаңлашдырмага мүмкинчилик берди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Бөлек пулемёт гасгёбыны тутушлайын есир аляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТУТУШЛЫК, 1. Бөлек-бөлек дәллик, айратын дәллик. *Колхоз посёлогы тутушлыгына радиолашдырылды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Көп сарп эдилиән харытлар сенагаты министрлигиниң кәрханалары тутушлыгына алаңында, гечен йыл өнүм чыкарыжылыгың дөвлет планыны мөхлетиндэн өң ерине етирдилер* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Битинлик, битевилик, абатлык.

ТУТУШМАК, 1. Бир зады тутмага көмеклешмек, саклашмак. *Мерет какама балык тутушяр.* 2. Бир зады йыгатмага көмеклешмек. *Мен эҗеме йүпек гурчук тутшырдым.* 3. Бири-бирини тутмак, япышмак, гужаклашмак. *Чагалар ики-икиден эл тутушып, танс этмәге башладылар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы) *Ол, тойларда какасының гөреш тутушына, үстүн чыкышыны гуванч билен сын эдерди* («Совет Түркменистаны» газети) ◇ Эл тутушып ишлемек — *сер.* Эл. *Эҗе, биз бири-биримиз билен эл тутушып ишлейәрис* («Совет Түркменистаны» газети).

ТУТХА-ТУТ [тутха:-тут], Васа-бас, көпчүликлейин гүссаг этмек.

ТУТХА-ТУТЛУК [тутха:-тутлук], Баса-баслык, көпчүликлейин тутмаклык.

ТУТЧУЛЫК [ту:тчулык], Тут агачларыны өсдүрип ётиргидирмеклик, тут экеранчылыгы. *Колхозларда тутчулыгы көпелтмек иши яйбаңланды.*

ТУТЫ, 1. Ики аралыга тутмак үчин бир нәче ин матадан тикилен энҗам. *Гелни тутының аңырсына салдылар.* 2. Бир задың өңүне тутулян перде. *Ораялы пенҗирәниң юкаҗык акҗа тутусыны ики яна серпип серетди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Айналарың тутулары арзан баха маталарданды* («Совет эдебияты» журналы).

ТУ'ФЛИ, Гончсуз ботинка, аякгап. *Ол гызың аягында тәзе туфлиси барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Кичиҗик өкҗелер, нәзик аяклар, Энайыҗа меле туфлиң ичинде* (Б. Кербабаев, Айлар).

ТУШЬ, Чызгы чызмак, сурат чекмек я-да хат язмак үчин уланылян гара я-да реңкли бояг. *Халтаҗыкдан кагыз, тушь ве чотгаҗык чыкарды* («Мыдам тайяр» газети).

ТҮВДҮРИЛМЕК, Тогаланып гитмек, ашырылып йыкылмак. *Товшан йигрими-отуз метрликде түвдүрилип гитди* («Пионер» журналы). *Шол секунтда болса бейле гапдалдан бири бердеңкели атды, ол йүзинлигине түвдүрилип гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТҮВДҮРМЕК, Бирини я-да бир зады бат билен тогалап гойбермек, зарп билен ашырып-ашырып гойбермек, йыкмак. *Атдан түвдүрмек. Уруп түвдүрмек.*

ТҮВЕ, *зоол. сер.* Гулаҗын. *Хоҗалыкда хәзир яш гөлелериң бир топары ве тохум түвелериң 21-си өсдүрилйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Гөрсең, колхозларымызың гойны хем гечиси Өрән гөзе долумлы, түве дек иң кичиси* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ТҮВЕЛЕЙ, 1. Товлам-товлам болуп херекет эдйән тозанлы ел. *Кә ерде түвелей айланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бәш гузыны хем түвелей экидипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Түвелей турузмак — 1) тозан турузмак, чалт херекет этмек. *Еңил машын түвелей турзуп ёла дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 2) гопгун турузмак, женжел этмек, гыкылык этмек. *Дуканың ичинде түвелей турузярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТҮВЕЛЕҢ, *сер.* Терне.

ТҮВЕЛЕМЕ, Бир иши говы, башарныклы ерине етирен адамы өвүп я-да эден иши макул гөрлүп айдылян сөз, берекелла. *Саглыкмы, Аннагулы, аманлыкмы, түвелеме, сен-э адам болайпсың!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Түвелеме, бу йыл ягдай эрбет дәл!* («Совет Түркменистаны» газети). *Сизиң хем чагаңыз болдумы? Түвелеме!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТҮВИ, 1. *бот.* Иймит үчин уланылян ак сүйнмек дәне, бүрүнч. *Бу ерде түви, яг, эт, кәшир нәче дийсең бар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эт билен түвуси болмаса, палав болмаз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гуры сөзден палав болмаз, яг билен түвуси болмаса* (накыл). 2. Палав. *Олар түви бишиripдирлер.*

ТҮЙ, 1. Адамларың ве кәбир хайваның беденине чыкян гыл. *Онуң түйи өсгүн гара телпеги элмыдама башындады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Сач. *Кел ага, башыңа түй чыкармыка?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Соңкы йылың ичинде онуң келлесинде гара түй азалды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Түйи эйменмезлик — бириндэн чекинмезлик, горкмазлык. *Онуң түйи эйменмән, мертлик билен берен җогабына гең галып тисгинди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТҮЙДУК, *сазч.* Гамышдан ве ш. м. ясалан саз гуралы. *Чопаның түйдугиниң овазыны диңлемек өрән хезилди* («Пионер» журналы). *Огланлар тә пункта барянчалар, түйдук чалып, айдым айдышып бардылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Гаргы түйдук — гаргыдан еди дешик дешилип ясалян, үфленип чалынян саз гуралы. Дилли түйдук — гамышдан дил ачып чалынян саз гуралы.

ТҮЙДУКЧЫ, Түйдук чалян сазандар. *Тер пудакдан билбил тәсин сыгыряр, Сөйгини васп эдйән түйдукчы ялы* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТҮЙДҮЛМЕК. 1. Яплыган зат (йүн, пагта чекилип-чекиштирилип үбтүк-үбтүк эдилмек, үбтүк-үбтүк болмак. *Йүн түйдүлип, арассаланмлып ёргана салынды.* 2. Пыртылып уграмак, даргамак. *Бу көйнек түйдүлип уграпдыр.*

ТҮЙДҮМ-ТҮПДҮМ, Елум-Ёлум, йыртык-йыртык болан, дарган.

ТҮЙДҮШМЕК. Түйтмэге көмеклешмек (пагта, йүн ве ш. м. хакында). *Биби эҗесине йүн түйдүшди.*

ТҮПЖЕРИЛМЕК. Йүзүнде үпүр-сүпүр түй пейда болмак, йүзүнде түй пейда болуп заялынмак, түйжүк-түйжүк болуп дурмак.

ТҮЙЖЕРМЕК. Йүзүне үпүр-сүпүр түй чыкмак, йүзүнде түй эмеле гелип, заялыпып башламак.

ТҮПЖЕРТМЕК. Гейип, уланып, йүзүни түйжүк, үпүр-сүпүр этмек. *Пальтонық еңлерини түйжердипсиң.*

ТҮЙЖҮК. Түйжерип дуран, йүзи үпүр-сүпүр түй болуп дуран. *Ол матанық йүзи түйжүкди.*

ТҮЙКЕСМЕ *гэд. с.* Барып ятан, анрыбаш. түйс. *Бу — түйкесме огры* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТҮЙКҮЛИК, Агыз бошлугында эмеле гелйэн сувуклык. *Кентлевүклерде түйкүлик ерине оңуң елим ялы сурек шепбешиси галыпды* («Совет Түркменистаны» газети). *Инди сиз мени оюнҗак дийип хасап эдйэрсиңизми? — дийип, агзындан түйкүлисини сачып, өңкүдэн хем бетер гызарылып чишди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Соңкы түйкүлик сакгал эзмез* (накыл). ◇ «Түф» диен түйкүлигин ере гачмазлык — айдан сөзүн эрде ятмазлык *Сениң «түф» диениңде түйкүлигиниң ере гачмаян вагтындан оба гочендир* («Совет эдебияты» журналы).

ТҮЙКҮЛИКЛЕМЕК. Түйкүлик чалмак, түйкүлик билен өлчемек. *Арпаның чакан ерини дөррев түйкүликледи.*

ТҮЙКҮЛИКЛЕНМЕК. Түйкүлик чалынмак, түйкүлик билен өлченмек.

ТҮЙКҮЛИКЛЕТМЕК. Түйкүлик чалдырмак, түйкүлик билен өлчетмек.

ТҮЙКҮРИЛМЕК. Түйкүлик чыкарылмак, «түф» дийлип түфленилмек.

ТҮЙКҮРИНМЕК. Агзына йыгнаиан түйкүлиги «түф» эдип түфлемек, өзүн түйкүрмек.

ТҮЙКҮРИШМЕК. Бири-бирине түйкүрмек, көп болуп түйкүрмек.

ТҮЙКҮРМЕК. 1. Агыз бошлугына йыгнаиан түйкүлиги «түф» эдип чыкармак. *Чалмини ызыны-ызына чекип, ере бир-икн ёла түйкүрди-де, тупекини алып, бойкундык эеди* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ш и ерде оңуң яхары хем гелип, йүзүни бир ялыча сөвды-да, «түф» эдип түйкүрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Дини дүшүнҗэ гөрэ: «гөз дегмесин» диен маныда «түф-түф» этмек, түфлемек. ◇ Бир чукура түйкүрмек — бир зат барада агыз бирикдирмек, болан бир карара гелмек, вадалашмак, шертлешмек. *Хеммеси бир чукура түйкүришип, шу гүн агшам оба шираны йитирич этмеси маслахат этдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Бир чукура түйкүрип-де, Бирлешелич биз, барымыз* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Пүзүне түйкүрмек — *сер.* Пүз I. *Мен еримден энҗеме зелек турдум, айна серетмек иследим ве шол ерде кини гөрсем, шонуң йүзүне түйкүресим гелди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). Яка түйкүрмек — *сер* Яка.

ТҮЙКҮРТМЕК. 1. Түйкүлиги агыздан дашарык чыкардып ташлатмак. 2. Дини дүшүнҗэ гөрэ: «гөз дегмесин» диен маныда «түф-түф» этдирмек.

ТҮЙЛЕК Көп ве өсгүн түйли. *Тирсегине чечли чермелен элиниң гошарлары, түйлек бармакларының бошлуклары йыгыт атлы халларыпдыр* («Пионер» журналы) *Сениң шол вагтлар бир күррэк барды, Реңки бозды хем түйлекди бедени* (Р. Сейидов, Эсерлер) *бетер хем бабак түйлек йүзлери, Йылгыряр ылдыз Ай гөрек ялы* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер).

ТҮЙНҮК 1. Гара йүүк укларыны бирлешдирйэн ... ны тегелек бөлеги. *Түйнүкден дүшйэн Гүнүң шөхлеси оның дарайы көйнегинде, эл ишинде ойнаярды* (Б. ... бабев, Айгытлы эдим). *Түтүн йүүк ёкарсындакы ... нүкден чыкып экен* (СССР тарыхы). 2. *гөч. м* Өй, ... *Буларың хеммеси бир түйнүгиң астында бири-бири ... билен өмүрлик досламшды* («Совет Түркменистаны ... аяллары» журналы). ◇ Ярты түйнүк — кечэ ... гырасына түйнүге меңзеш эдилип салынян ярым тегелек гул, нагыш.

ТҮЙНҮКЛҮП. Түйнүкден асылып гоюлян овадан ... тазлы йүп. *Йүүк түйнүкйүлүнден асылышды*

ТҮПС I, 1. Горнуш, кешп, сыпат, реңк, йүз. *Гара ... ягыз түйси-де бир хили гызарып гитди* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). 2. Гылык-хэсиет, болуш. ... *бүтинлей оңки түйсүни дитиripдир. Кухнядан түйсүни ... үйтгедип чыкан Айгүл оның зэхресини ярды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТҮПС II. Хакыкы, хакыкатдан, барып ятан, эдил ... хут. *Бегенч түйс шохрата эерйэн бир йигит* (Б. Кер ... бабаев, Айсолтан). *Өзи хем көпчулик ишлерин ... түйс берлен адам* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ол суг астында йүзүп билйэн болса, түйс ... здермен болбугы* («Совет эдебияты» журналы). *Сов ... лейэр: — Елдаш! — дийип, түйс адам ялы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ТҮПСЛИ. Горнушлы, хили *Пылан ерде болачымызда ... пылан түйсли дамак берйэрдилер, гоны нахарлар бер ... йэрдилер — дийип, бу бугунлагың агзындакы хемме нахар гүррүкди* (А Говшудов, Мэхри—Вепа). *Ар ... денэнден, өтүп Волгадан, Еди-секиз түйсли дерья ... гордум* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ТҮПТДҮРМЕК. 1. Булашыгыны ачдырмак, яиан йүүк ве ш. м. сайылан ялы этдирмек. *Сана хакына гарандо ... йүң я-да чөпүр түйтдүрмели* (Н Поммa, Тайлак хыз ... зы). 2. Гейип көпелтдирмек, йыртдырмак.

ТҮПТМЕК. 1. Булашыгыны ачмак, сайылан ялы этмек, ... ёмалamak (пагта, йүн хакында). *Аяллarымыз болса ... язак гэҗэси билен отырып, байларың чүпрек йүнлерини ... түйдердилер, ондан халы, гулач, долак докаярдылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ерсана салмак үчүн ... йиенип йүрен ярым халта чүпрек йүүны түйдүп чыкды, ... оны сайды, ёрсанына салаймалы этди* (А Дурдыев, Сай ... ланан эсерлер). 2. Гейип көпелтмек, йыртмак, ёмалатмак. *Дирдёнына долай гелйэр йигида. Гейнин чөп ... түйдүлип менэдип йүне* (Нарыс Аширов, Поэмалар).

ТҮПТМЕЛЕМЕК. Пыртым-пыртым этмек, ёмалamak.

ТҮП-ТҮП. Товук чагырганда, бир нече гезек гайталанып айдылян сөз. *«Түй-түй» дийип, шйм бермесең, товуклар хем юмурта бермеяк* (А Говшудов. Көпетдагын этегинде). *Тамың гапдалына барып, «түй-түй» дийmeги билен, ерли-ерден ылгашып гелен товукларыны ... жан сатышыклы бирдайын сепип гойберди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТҮКГЕ. Ашагын пөкгерин дуран ýeри. ◇ Түкге дүшмек — эякларыны йыгнап, йүзни дүшүп ятмак. *Гаюры бозса өзүнүк ерқумсине гирип, ортарада түкге дүшүп аглайды* (Н Сарыханов. Сайланан эсерлер). *Гыз тэ өвлүйэ барянча дөп ялпыкп, түкге дүшүп ятды* (Н. Поммa, Себабини соң билдим).

ТҮКГЕРИЛМЕК. 1. Түкге дүшүрилмек. 2. *гөч. м* Ок, зарба дегмек зерарлы гышарылмак, өлүп галмак, түкгерилмек.

ТҮКГЕРМЕК. 1. Түкге йүзүне өврүлмек, түкге дүшүп ятмак 2. *гөч. м* Ок, зарба дегмек зерарлы гышармак, өлмек түкгермек.

ТҮКГЕРТМЕК, I. Түкге дүшүртмек. 2. *гөч. м.* Ок, зарба дегип гышартмак, өлдүрмек, түнүертмек. *Түкгердиәр душманы совет гуллеси, Ганымың үстүнде яңланяр сеси* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ТҮКЕДИЛМЕК, I. Гутарып галмак, гутарылмак, ёкланмак. *Гетирилен одун якылып түкедилди.* 2. Бир иш тамамланмак, гутарылмак.

ТҮКЕДИШМЕК, Гутарышмак, тамамлашмак.

ТҮКЕЛ, I. Әхли, хемме, бүтинлей, энчеме, гиден. *Бу ер орән хезиллик, Түкел дең-душ йиситлер* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Сан, мукдар тайдан догры, хемеси бар, ерли-еринде. *Хеммәңизиң сакыңыз түкелми?—дийип, яшулы сорады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Башы сасык — малы түкел* (пакыл).

ТҮКЕЛЛЕМЕК, I. Гөзден гечирмек, барламак, хасаплямак. *Йбиларың әхли яшларыны, тохумларыны бирин-бирин түкеллән гечдилер* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Гутармак 2. *Нәзик эҗе этмели ишлериң герамсыны түкеллән, мыхманларың янына барып отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТҮКЕЛЛЕНМЕК, I. Гөзден гечирилмек, барланмак, хасаба алынмак. *Дүелер түкелленди* 2. *сер.* Гутарылмак 1, 2

ТҮКЕЛЛЕТМЕК, I. Гөзден гечиртмек, барлатмак, хасаба алдыртмак. *Маллары түкеллетди.* 2. *сер.* Гутартмак 2.

ТҮКЕЛЛЕШМЕК, I Гөзден гечирмеге, барламага көмеклешмек, хасаба алышмак. 2. *сер.* Гутарышмак 2.

ТҮКЕНИКСИЗ, Өрән көп, эгсилмез, гутарныксыз, узнүксиз, дынгысыз. *Бурулыкланан дүе ялы, Амыдерянын эркиня элимизе аларыс, шонда онуң түкенниксиз сувуны иселән еримизе асдарып билерис* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ене келлесини ясеня гекп, түкенниксиз пикире гидерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Түкенниксиз ишң гиден байлыклы чөллер бизде бар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ТҮКЕНМЕК, I. Сарп болмак, харчланмак, ёкланмак. *Түкенмез хазынам болардан, уялмаз йүзүм болсун* (пакыл). 2. Гутармак, соңланмак, тамамланмак (иш ве ш. м. хакда). *Кеҗелешмәниң ве җеделиң ызы түкенмейерди* («Совет Түркменистанының әяллары» журналы). *Сениң сөз дерсиниң хич ызы түкенмеди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТҮКЕТДИРМЕК, I. Сарп этдирмек, харчлатмак, ёклатмак. 2. Гутартмак, бес этдирмек, соңлатмак, тамамлатмак.

ТҮКЕТМЕК, I. Сарп этмек, харчламак, ёкламак. *Дайзам сыпыр ялыны түкедипдир.* 2. Гутармак, соңламак, тамамламак. *Ай, эҗе җан, бесәнрәк! Түкетсене!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТҮМ, I. Гөзедүртме гаранкы. *Гиҗәниң түмүни болсун, билең отлымез бат билек оңе бирярды* (Б. Пүрлиев, Илкиниж гүн). 2. Горанмак үчин гурлан буклы, гаранкы ер. *Ерик ашагында цементленен түмлер, насыплар, ермешлер ве башга букулар гуруплырлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гаты үшөпсиңиз яйдән, йорук, түм баралык, йылмың!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ТҮМЕН. Он гиранә дең болан пул бирлиги. *Шо: вагт ешарак ёкары баш бахасы. Эйран түмениндек ики йүз, йүз элли түмен хасапланярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТҮМЛҮК, Гөзедүртме гаранкылык.

ТҮММЕК. Улы болмадык бейиклик, гум ве ш. м. үйшмеги. *Машынларың тигри нәче тиз айландыкча, ёлуң гапдалындакы бири-бирине меңзеш түммеклер, депелер биңиң мазмызда садыпы ягнлер ялы гаралып галяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бульдозер ерик түммеклерини гопарышдырып, оны ой ере докйар* («Пионер» журналы). *Колхозчылар дөкүн түммеклерини сре тесиз пагрядярлар* («Совет Түркменистанының әяллары» журналы). ◇ Гепиң түммек ери — *сер.* Геп. *Бу гүн агшам хем, эрте агшам хем, гепиң түммек ери, та огрулар эле душәнчәлер, гиҗе ятман сакламалы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТҮММЕКЛЕМЕК, I. Түммек эдип үйшүрмек, түммек этмек. *Колхозчылар экин мейданына гетирилен дерси түммеклән гойдулар.* 2. Бир габы пугта долдурмак. *Дүйдәки яг күйзеден кичирек жамы говурдакны кедан түммеклеп эберди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ТҮММЕК-ТҮММЕК. Бир нәче түммеклеч ыбарат болан, түммеришип дуран. *Гум депелери хеч түммек-түммек болуп дуран гар ялы агарышып көрүнйдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ТҮММЕРИШМЕК. Түмми-түмми болшуп дурмак, бейгелип, гүберилишип көрүнмек.

ТҮММЕРМЕК, Галын дурмак, бейгелип көрүнмек, түмми болуп көрүнмек.

ТҮММИ, I. Галын дуран, бейгелип дуран, гүберип көрүнйән. 2. Чиш, габарчык *Онуң элиниң үстүнде бир түммүси барды.*

ТҮММҮЛ, Бишип уран, сувы сүйжән уран. *Мылайым асйан шемал түммүл болан мивелериң ысыны гетиряэрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гелиң гыссасы, бүгдайлар түммүл болуп бишйар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Биз мекежовени хениз түммүл вагты силос этдик* («Мыдам тайяр» газети). *Өңлеринде түммүл болан чекдирме Ики киши ачып отыр ишдени* («Совет Түркменистанының әяллары» журналы).

ТҮММҮЛЛИК, Түммүл болмаклык, түммүл болан вагты.

ТҮНЕК, *гепл. д.* Яшайыш жайы, өй-ишик, *ой. Еллиниң түнегче басан бап байлыгыны сыпып алып гайдарын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гойсалар бир бида түнесиме гидерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

ТҮНТ, *гепл. д.* Күтек, зехинсиз. *Халыпа, мен сени бейле түнтсүң өйтмейярдим* (Б Кербабаев, Айгытлы эдим)

ТҮНТЛУК, *гепл. д.* Күтеклик, зехинсизлик. *Ол ызы өзүниң бейле түнтлүсине сахарланярды* (В. Каверин, Ики капитан)

ТҮҢНЕРИЛМЕК. *сер.* Түннермек.

ТҮҢНЕРМЕК, I Галын дурмак, түнки болмак, гүберип дурмак, чыкып дурмак. *Онуң кебжеси эдил юмак гойлан ялы түңнерип дурдык* (Н. Помма. Себабини соң билдим). *Маңлайы түңнерип көрүнйярди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *2. гөч. м.* Кинели болмак, өйкелемек. *Гөз гамлы йүзүни ашак салып түңнерди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТҮҢНЕРТМЕК. Түнки этмек, түнки йүзүни ёкары эдип гүберип гоймак. *Эсри агачлары түңнердип жайлык үстүнде гойдулар.* ◇ Енсе түңнертмек — *сер.* Енсе *Ол енсесини түңнердип, мекдебиче гатды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Сен болсаң енсәңи түңнердип керерсиң* («Мыдам тайяр» газети)

ТҮҢЛЕ, Эгрелип, гүберип дуран, эгрелип, галып дуран, оне чыкып дуран. *Маңлайы түңле, өвлери чүкүр, бурны эшек герши, сеси богук бири еринден галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оразгелди түңле бурчугың герыпде хасыл болан чыглары сүпүрди* («Колхоз гүнлери»).

ТҮҢЧЕ. Чай гайнадыляп жүррүндиксиз, гүлплы гап *Демини алан чайлы мис түңчәни Өвезмырадың өңүнде гойдулар* (А Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол түңчесини сундан долдурып, ожакда гойды* (Н. Помма. Себабини соң билдим) ◇ Түнче отуртмак — чай гоймак, чай гайнатмак.

ТҮПЕН, От эчан узын нилли яраг. *Чопанларың хем-*

месини ав түпеңлери билен яраглаңдыр! Эгниңдәки он алты номер еке нил түпеңиниң нили онуң келлесиндәки шырдаклы көне телпегиңден хем гаты ёкарда сомалып гөрүнйәрди (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Түпең сеси кем-кемден гүрелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ТҮПЕҢЛЕМЕК, 1. Түпең билен атмак, атып урмак. *Гүн яшып барярка бир мөҗек гелди, мен оны түпеңледим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң иши аңсат дәл, дагдан мумыя түпеңләп аландан-да кын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Сөз билен дузламак, ерликли сөз билен урмак, дегерли сөз айтмак.

ТҮПЕҢЛЕНМЕК, Түпең билен атылмак, түпең окы билен урулмак. *Ол, обадан гелйәркә, ёлда түпеңленипдир.*

ТҮПЕҢЛЕТМЕК, Түпең билен атдырмак, түпең окы билен урдурмак. *Обаның итлерини-де түпеңледип чыкды* («Совет эдебияты» журналы).

ТҮПЕҢЛЕШМЕК, 1. Бири-бириңе түпең атмак. 2. Белли бир нышананы урмак максады билен түпең атышмак.

ТҮРГЕН, Бир хүнәри эле алан, өкделән, өвренен. *Тәзе усуллары батыргай уланмак ве техниканы түрген эле алмак хем өнүмиң хилиниң говуланмагында мөхүм шертдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Ит өвредилен задына түрген болан экен* («Мыдам тайяр» газети).

ТҮРГЕНЛЕМЕК, Бир хүнәри эле алмак, түрген болмак, өкделемек. *Кака, мен түпеңи атмага түргенлеҗек болярын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ТҮРГЕНЛЕШМЕК, Хүнәри эле алып башламак, өкделәп башламак, өкделешмек. *Огулнәзик цехдәки хемме станокларда ишлемәге түргенлешди* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Олар сува гирмезлеринден өң, отургычда отурып, аягыңы херекет этдирмегиң дүзгүнлерине түргенлешйәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

ТҮРГЕНЛИК, Хүнәре, белли бир машка ве ш. м. өкделик. *Инди ол шол чигшен дүвүнлери сабырлы хем түргенлик билен ачмага башламалы* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гөзүң гидйәр түргенлигне портчының, Чаласын ишлейәр оларың бири* (Ш. Борҗаков, Каспи кенарында).

ТҮРК, 1. *сер.* Түркләр. 2. *гепл. д.* Сада, йөнекей (адам барада).

ТҮРКАНА [түрка:на], Садарак, йөнекейрәк. *Какам түрканадыр, аларлар дашын, Горкярын ал билен айларлар башын* (А. Кекилов, Сөйги).

ТҮРКЛЕР, Диллери боюнча түрки диллер топарына гирйән Түркйәниң ерли халкы.

ТҮРКЛҮК, Садалык, йөнекейлик, түрканалык. *Мен-ә сениң түрклүгиңден өлүпдирин* («Гүнешли Түрменистан»).

ТҮРКМЕНИ, Түркменлере дегишли болан. *Түркмени гоюн.*

ТҮРКМЕНЛЕР, Диллери боюнча түрки диллер топарына гирйән Түркменистан ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

ТҮРКМЕНЧИЛИК, Көне түркмен адатына эеризилик, дәп тутуҗылык. *Елли ялы ылымлы-дүшүнҗели адамларда түркменчилик пикири болуп хем билмез* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу иш түркменчилик-де гаты айыпдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТҮРКҮЛЕМЕК, *гепл. д.* Дүшнүкли, анык, догры айтмак. *Усса гүррүниң ахырында түркүлемели болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ТҮРМЕ, Азатлыкдан махрум эдилен, тутулан адамлар сакланян жай, туссагхана, газамат. *Ол йигит әпишгеси демир гөзенекли түрмеде отыр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы).

ТҮРМЕЧИ, Түрме гөзегчиси, сакчысы. *Түрмечилер мениң йүзүмде өлүм аламатыны гөрен болмага ге* (Ю. Фучик, Өлүминң өң янында айдылан сөзлер).

ТҮРРЕ, *анат.* Оңурганың янжык билен бириңйән *Бу ерде түрреси чыкып дуран аррык мала гөзүң мейәр* («Совет эдебияты» журналы).

ТҮРШЕК, *бот.* Экиниң ичинде битйән, гавуна мен бияралы өсүмлигиң кичижик ажы ҳасылы.

ТҮССЕ, Бир зат яланда, ёкары гөтерилйән гара ман. *Гойы түсселер асмана галярды* (Б. Кербабаев, солтан). *Тамларың, кепбелериң түрбаларындан чы түсселер дув-дагын болуп пытраярды* (А. Дурды Сайланан эсерлер). *От болмадык ерде түссе бо* (накыл). *Гиҗе ода гитме, гүндиз — түссә* (накыл).

ТҮССЕЛЕМЕК, Түссе болуп дурмак, түссе чы дурмак, түтемек.

ТҮССЕЛЕТМЕК, Түссе эдип отурмак, түссе чык мак, түтетмек. *Шыбыгыны ыкҗам соруп түссөлетди* Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТҮССЕЛЕШМЕК, Түссе чыкарышып дурмак, түте мек. *Ган сачып ятярды Чары мейданда, Топлар түс лешип дуряр хер янда* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ТҮТЕМЕК, 1. Янман түсселәп дурмак, түтүн болм *Огулгерек түтәп дуран йылгын төнңелерини өлчер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Өрән г ты гынанмак, жибринмек. *Онуң ичи биздең тарап түт дуран дәлмидир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер) *Гөрүплериң багры түтәп, өртенсин пыган эдип, Ен билен ишиң өңе сургун, сөйгулим, бу гүн* (Нуры Анн гылыч, Сайланан эсерлер).

ТҮТЕТМЕК, 1. Якып бидмән, якман түсселетмек, т түн этмек. *Элмыдама от якардык түтедип, Тайяр э жек болсак чайы, нахары* («Совет эдебияты» журн лы). 2. Өрән гаты гынандырмак, жибриндирмек. *гөч. м.* Ити тәсир этмек, гүйжи бурнуна урмак. *Горр етен дуе чалы Артыгың гаңшыравугыны түтетди* (Б Кербабаев, Айгытлы әдим). *Якымлы бир ыс Бегенҗи бурнуна уруп, онуң гаңшыравугыны түтедйәрди* (Б Кербабаев, Айсолтан).

ТҮТЕШМЕК, Янман түсселешип дурмак.

ТҮТҮН, 1. *сер.* Түссе. *Совет башлыгының махорк түтүни билен долы кабинетинде гызгалаңлы гүррүң гид йәрди* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). *Түтүн өйүң ёкар сындакы түйүкден чыкян экен* (СССР тарыхы). *гепл. д.* Теммәки.

ТҮФДАН [түфда:н], Чилим галындысы ве овнук -ушак хапа затлар атылян ве түйүкурилйән метал га я-да агач ящик. *Агзындакы янып гутаран папиросың янындакы түфдана оклады* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ТҮФЛЕМЕК, Агзындакы зады я-да түйүлиги түй күрип гойбермек. *Сүлчи жүбүсинден бир сигар чыка рып, онуң уҗуны дишләп түфледи* («Совет Түркменис таны» газети).

ТҮЧҖАР [түчжа:р], Өрән бай, көп мүлкли, барыш ятан гурплы. *Гуллы жиннек ве башга шуңа меңзеш түчҗар байлар саңа хазына галдыран дәлдир* (А. Гов шудов, Көпетдагың этегинде).

ТЫГ [ты:г], 1. Совук ярагың йителип гидйән дурк узынлыгы. 2. Совук ярагларың умумы алы. *Адамы беденине тыг чекмек, гөр, нәхили агыр!* («Совет эдеби ты» журналы). *Тыг ярасы битер, сөз ярасы битмез* (на кыл).

ТЫГШЫТ [тыгшы:т], Бисарпа тутман артдырылан тыгшытланан. *Бизиң тыгшыдымыз улы пейда берди.*

ТЫГШЫТЛАМАК [тыгшы:тламак], 1. Бисарпа тут ман артдырмак. *Ол гүнделик иш нормасын 115 процент амал этмек билен, бир айың довамында кг пиле тыгшытлаяр* («Совет Түркменистаның аялла ры» журналы). *Бу агзыбир коллектив 839 мың ман тыгшытламагы башарды* («Совет Түркменистаны» га

зетн). 2. Серенжам бермек, дүзгүне салмак, тертиплешдирмек. *Атлылар зер-эсбапларыны тыгшытлаярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол стаканларыны, чүйшелерини, булкаларыны, колбаса-пейнирлери кичижик буфетде тыгшытлап гойян гыз нэмека?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТЫГШЫТЛАНМАК [тыгшы:тланмак], 1. Тыгшытлы харчланмак, аявлы сакланмак, аявлы сарп эдилмек. *Керпичлери гуратмаклыкда 18 сагат ваят тыгшытланды* («Мыдам тайяр» газети). *Колхозда зэхмет гүнлерин тыгшытланмагына-да пысга үчн бердик* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Серенжам берилмек, дүзгүне салынмак, тертипленмек.

ТЫГШЫТЛАШМАК [тыгшы:тлашмак], Тыгшытламага көмеклешмек.

ТЫГШЫТЛЫ [тыгшы:тлы], 1. Тыгшыт эдйэн, аявлы харч эдйэн, бисарпа тутман артдырян. *Япракларын тыгшытлы харчланылмагы газанылды* («Йупекчилик боюнча өнде барлыкы тежрибе»). *Адамлар иймити тыгшытлы сарп этмели болупдырлар* («Совет Түркменистаны» аяллары» журналы). 2. Серенжамлы, дүзгүнли, тертипли. *Жалбарышлар жүбүсине салып йүз түмен пулуны чыкарып, тыгшытлы эпледи-де, голтук жүбүсине салды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТЫГШЫТЛЫЛЫК [тыгшы:тлылык], Тыгшытлы болмаклык, аявлы харч этмеклик. *Кәрханаңың тыгшытлыгындан жеми газанан пейдасы 2 миллион 800 мүң манада барабар болды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Серенжамлылык, дүзгүнлилик, тертиплилик.

ТЫКГЫЛДАМАК, Тыкгылдыны сес чыкмак, тыкгылдыны сесленмек.

ТЫКГЫЛДАТМАК, Тыкгылдыны сеслендирмек, тыкгылдыны эмеле гетирмек. *Ол галамыны стола тыкгылдатып, гөзлерини тутан бармакларының арасы билен огрушмага чалышып гөз айлаярды* («Совет эдебияты» журналы).

ТЫКГЫЛДАШМАК, Тыкгылдыны сесленишмек.

ТЫКГЫЛДЫ, Кичирэк предметлер бири-бирине ювашжа дегенде, арасы үзүлип чыкян сес. *Шол ваят гапыдан бир нэче тыкгылды, соңра үч гезек гүгүлды эшидилди* («Мыдам тайяр» газети).

ТЫКЫРАМАК [тыкырамак], Бираз сагынмак, пикирленмек, икиржиңлемек. *«Өзүме гүлйэн болаймасын» диен гөрнүшде бираз тыкырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЫКЫРАШМАК [ты:кырашмак], Бираз сагынышмак, пикирленишмек, икиржиңленишмек. *Аңнатлар илкибада бираз дуруп сөз айдып тамашалашдылар. Халназарың атлыгына йыкгын эдип, гуда болдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ТЫКЫРДАМАК, Тыкырдыны сес чыкмак, тыкырдыны сесленмек. *Бирден гапы тыкырдады-да, мениң ыз гелмедик ынчаңдан гелен пасырдысы ве аяк сеси эшидилди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ТЫКЫРДАТМАК Тыкырдыны сеслендирмек, тыкырдыны эмеле гетирмек, тыкырды дөретмек.

ТЫКЫРДАШМАК, Тыкырдыны сеслешишмек.

ТЫКЫРДЫ, Бир зат гозгалында ялы бир зат икинжи бир зада дегенде, ювашлык билен чыкян сес. *Не гүррүң этдилер, не-де шыкырды, Гапыдан эшидилди юваш тыкырды* (П. Помма, Сайланан эсерлер).

ТЫЛ, Фронтуң ял тарапы, уруш мейданындан ызда галан территория. *Тылда-да эдил урушдакы ялы ишлемек зерур болды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Тылда медицина пунктлары гуралыпды* (Б. Гурбанов, Дүшүнүк).

ТЫЛЛА [тылла:], *сер.* Гызыл II, 2. *Бир хум күйзе доды тылла гөмендирин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Тылла гупбасыны ялпылдадып отуран ай йүзли гызлар көпди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ТЫМСАЛ [тымса:л], Мысал хөкмүнде гетирилйэн, айдылян гысгажык гүррүң. *Йөнекей түркмен адамы Кеминэни өзүниң якын бир горагчысы хасабында ондан хэли-шинди тымсаллар гетирйэр* («Эдебият»). *Дилиме гелип дур узак бир тымсал, Хер кимиң элинде газет хем журнал* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Аталарың тымсалы: «Ит үйрер, кервен гечер»* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

ТЫҢЗАМАК, I. Ичи пугта дыкылып долдурылан ялы болмак, ярылжак ялы болмак, габармак (кэбир гаплар хакда). *Янлыгың гарны бир тыңзап, бир говзап сес этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гепл. д.* Гүйчли гелмек, жошмак, дыкнымкак. *Дымдылар аз, соңра икисем бирден, Тыңзап гелен гүлкүң дыкынын ачды* («Совет эдебияты» журналы).

ТЫҢЗАТМАК, Ичини пугта дыкып долдуртмак, габартмак. *Ганары тыңзатмак Айсолтана аңсат дүшмейэрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ТЫҢКАРМАК, Тыңкы болмак, долы ве этли-ганлы болмак, дыкыз болмак, габармак. *Оның ёлдашы гысга бойлы, тыңкарып дуран бир адамды.*

ТЫҢКАРТМАК, Дыкызландырмак, габартмак. *Ол гарнына тыңкардып ишкден гирди.*

ТЫҢКАРЫЛМАК, Долы ве этли-ганлы болуп гөрүнмек, дыкызланмак, габарылмак.

ТЫҢКЫ, Этли-ганлы, долы, дыкыз, семиз. *Тыңкы гарынлы овлакжык.*

ТЫПАНЧАК [ты:панчак], *сер.* Тайганчак. *Тыпанчак палубада, Гезйэр, ёл-сув капитан* («Мыдам тайяр» газети).

ТЫПДЫРМАК [ты:пдырмак], *сер.* Тайдырмак I.

ТЫПМАК [ты:пмак], *сер.* Таймак. *Буз үстүнде тыпян саня ялы йөрэп башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТЫПЫРДАМАК, Тыпырдыны сес чыкмак, тыпырдыны сесленмек.

ТЫПЫРДАТМАК, Тыпырдыны сеслендирмек, тыпырдыны эмеле гетирмек.

ТЫПЫРДАШМАК, Тыпырдыны сесленишмек.

ТЫПЫРДЫ, Йөреленде, овнук затлар пытрашып бир задың үстүне дөкүленде ве ш. м. дөрейян сеси аңладян сөз.

ТЫПЫШМАК [ты:пышмак], *сер.* Тайышмак.

ТЫРҚЫЛДАМАК, Тыркылдыны сес чыкмак, тыркылдыны сесленмек.

ТЫРҚЫЛДАТМАК, Тыркылдыны сеслендирмек, тыркылды эмеле гетирмек. *Кимдир бири элиндэки узын хасасыны тыркылдадып, эдил секиниң эрңегине ченли гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Солтансэйгүн элиндэки гамчысыны зерик гашыка тыркылдадыпдыр* (Мыралы).

ТЫРҚЫЛДЫ, Гапы какыланда, бир предмет икинжи бир предмете ювашжа дегенде, йөреленде чыкян сеси аңладян сөз. *Залың угрунда тыркылды пейда болды.*

ТЫРҢЫЛДАМАК, Тырңылдыны сес чыкмак, тырңылдыны сесленмек.

ТЫРҢЫЛДАТМАК, Тырңылдыны сеслендирмек, тырңылды эмеле гетирмек. *Тырңылдадып ятладяр дутар киршини* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТЫРҢЫЛДЫ, Дутар ве ш. м. саз гураллары чалнанда чыкян сеси аңладян сөз.

ТЫРПМАК, *сер.* Тыпмак. *Гитди — дийип тисгинжирэп туранда, Гөйэ балык гужагымдан тырпды* (П. Помма, Сайланан эсерлер).

ТЫСЛАМАК, Тыссылдыны сес чыкмак, тыссылдыны

сесленмек. *Пишиҗек огланҗыга хайбат атып тыслады* («Совет эдебияты» журналы).

ТЫССЫЛДЫ, Пишик гахарлананда, горканда ве ш. м. чыкян сес.

ТӘ, Бир ер я-да бир вака билен икинҗи бир ериң я-да ваканың аралыгыны, чәги, вагты ве ш. м. гөркезйән овнук бөлек. *Хошгелди тә гаршыдакы тут агачларыңың арасына гирип гөзүнден йитйәнчә, ызындан середип дурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оглан-лар тә пункта барянчалар, түйдүк чалып, айдым айдышып барярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эртирине ирден тә гүнорта ченли олары өруде бакярыс* («Совет Түркменистаны» газети).

ТӘБИК, Бир аягыны гөтерибрәк басып йөрейән. *Тәбик дуе.*

ТӘҖИКЛЕР, Тәҗигистан ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

ТӘҖИР, *көн. с.* Хусусы сөвда кәрханасының эеси, ири сөвдагәр. *Тәҗире матаны табшырянчам, хакыны алянчам, кәң гарашмалы болярдым* («Совет Түркменистаны» газети). *Көне вагтда тәҗирлериң кервен башы болуп ишләпдир* («Совет эдебияты» журналы).

ТӘҖИХОРАЗ I, *бот.* Гүли хоразың кекежине меңзеш дик өсйән өсүмлик. *Тәҗихораз ялы гызарды шапак* (А. Хайдов, Бизиң гүнлеримиз).

ТӘҖИХОРАЗ II, *мед.* Көпленч чагаларың богазында ак бардалар эмеле гелмек зерарлы йүзе чыкян ёкэнч кесел, хөрезек.

ТӘЗЕ, 1. Хениз гейилмедик, уланылмадык, эл дегмедик. 2. Илкинҗи гезек йүзе чыкан, пейда болан, дөрән. *Чагалара тәзе айдымлар өвредилйәр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Тәзе канун, тәзе карар чыкарып, Эркли этди аяллары, гызлары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Тәзе күйзең сувы совук* (накыл). 3. Яңы-якында болан, хәзирки вагта дегишли болан. *Гүйзүң салкын ховасында тәзе ачылан гүллер айратын ованлыгы билен үнсүни өзүне чекйәр* («Бахар»). 4. Долы суратда таныш болмадык, яңы гелен. *Ол шинди тәзе ишгәр.*

ТӘЗЕДЕН, Яңадан, ямашган, гайтадан. *Тәзеден дөремек дөври Европаның медени тайдан өсмегинде өгирт улы өңе гидишлери аламатландыряр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика). *Мен «Айгытлы әдим» романыны тәзеден окадым.*

ТӘЗЕЛЕМЕК, 1. Көнәниң ерине тәзе гоймак, көнәни тәзе билен чалшырмак. *Тиз чык гара өйден, тәзеле җайың* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ол йылдан-бу йыла эшигини тәзелән билмезди* («Мыдам тайяр» газети). 2. Чалшырмак, арассаламак, тәмизлемек. *Даг тарапындан акып гелйән үч саны яп обаның ховасыны тәзелейәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ТӘЗЕЛЕНМЕК, 1. Көнәниң ерине тәзе гоюлмак, көне тәзе билен чалшырылмак. *Иш усуллары тәзеленйәр, техника тәзеленйәр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Үлкәм парлап тәзеленйәр, Гарагумдан алтын өнйәр* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). 2. Чалшырылмак, арассаланмак, тәмизленмек.

ТӘЗЕЛЕТМЕК, 1. Көнәниң ерине тәзе гойдурмак, көнәни тәзе билен чалшыртмак. 2. Чалшыртмак, шемаллатмак, арассалатмак, тәмизлетмек.

ТӘЗЕЛЕШМЕК, Көнәниң ерине тәзе гоюшмак, көнәни тәзе билен чалшырмага көмеклешмек, көнәни тәзе билен чалшырышмак.

ТӘЗЕЛИК, 1. Хер бир тәзе ачыш, тәзе ойлап тапылыш, тәзе харытлар, тәзе дүзгүн, тәзе усул ве ш. м. *Техниканың газанан тәзеликлери колхозчылара өвредилйәрди* («Колхоз гүнлери»). *Совет халкы көп тәзелик дөредйәр* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). 2. Яңы-якында алнан хабар. *Ватанымызда болян әхли тәзеликлери билип дурмакда газет маңа көп көмек йәр* («Мыдам тайяр» газети). *Ол менден бир тәзе эшитсе, соңрак гелип, ене мениң өзүме гүррүң бер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Үйтгешиклик, өзгер *Шәхерде нәме тәзеликлер бар?* («Совет Түркменистан газети). *Нәхили тәзелик болса, саңа хер гүн хабар рерис* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТӘЗЕЛИКЧИ, Ишде тәзе, прогрессив усуллары йүзүне гечирйән ишгәр. *Экскурсиячылар үчин лекто лерде оба хожалыгының таныкмал тәзеликчилериниң алымларың лекциялары хем-де докладлары хер гүн гураляр* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол ә гурчугыны идетмекде тәзеликчи болды* («Совет Түрк нистанының аяллары» журналы).

ТӘЗЕЛИКЧИЛИК, Ишде тәзе прогрессив усулла йүзе чыкарыжылык.

ТӘК, 1. Жүбүт болмадык, гоша дәл, битай. *Жүбүт -тәк ойнамак.* 2. Диңе бир, еке, ялңыз. *Гызларың и де тәк сеңиңсиң!* («Совет Түркменистаның аяллар журналы). *Шатлыгымыз — тәк гызымыз, Гамдан б азат болсун* (Г. Сейитлиев, Г. Мухтаров, Багбан гызы).

ТӘКЛИК, 1. Жүбүт дәллик, гоша дәллик, битайлы 2. Екелик, ялңызлык.

ТӘЛЕЙ, Ыкбал, кысмат, язгыт. *Халкларың өз лейлерини өзлери чөзмек хукугы үгрунда гөреше* («Совет Түркменистаның аяллары» журналы). *Ж рен жан, мениң чагам болса, оңуң тәлейи-ничик бол ка, мениң хем сүйдүм етмезмикә?!* (Г. Сейитлиев, Мухтаров, Чопан оглы). ◇ **Тәлейи терс г мек** — багты гара болмак, багтсыз болмак. *Ол гы Мениң тәлейим терс гелди! — дийип, гөзяш эдер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ТӘЛИМ, Гөрелде, тербие, угур, сапак, тәр. *Алым етишйәр оглан-гызындан Тәлим алын бейик Ленин зүнден* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Эйсем-де сов мекдебинде окап, тәлим алан адам хем шейле ш ми?!* («Совет эдебияты» журналы). *Хатда тәзе гурл колхозларда зәхмет гүнлерини табеле гөчүрип хас алмак ишине хем мугаллымлар тәлим берйәрдилер* (А Говшудов, Мәхри—Вепа).

ТӘМИЗ [тәми:з], *сер.* Арасса. *Эртир үчиңиз-де ок ва гелериңизде гаты тәмиз болуп гелиң!* (А. Дурдыев Сайланан эсерлер). *Булутсыз тәмиз ховада аладың өвүсгин барды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Тәмиз буда йы пенҗелэп, элиниң ичинде овкалады. Ол хем сал катлы, тәмиз адамды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ТӘМИЗЛЕМЕК [тәми:злемек], *сер.* Арассаламак 1, 2, 3. *Бир нәче нөкер башлыклары яралярыны тәм лейәр* («Совет эдебияты» журналы). *Стол, стул, га -гачлары, Тәмизлэп йөрйән хем өзүм* (К. Гурбаннаев сов, Солдатың йүреги).

ТӘМИЗЛЕНМЕК [тәми:зленмек], *сер.* Арассалан мак 1, 2, 3, 4. *Махмалың йүзи тәмизленйәр* («Сове Түркменистаның аяллары» журналы). *Тәмизленен с ры бугдай, хениз дөвүлмедик харманың бир гапдалында депе ялы үйшүрилен чәч болуп дурды* (М. Ибрахимо Ол гүн гелер).

ТӘМИЗЛЕТМЕК [тәми:злетмек], *сер.* Арассала мак. *Отагы тәмизлетмек герек экен.*

ТӘМИЗЛЕШМЕК [тәми:злешмек], *сер.* Арасса лашмак.

ТӘМИЗЛИК [тәми:злик], *сер.* Арассалык. *Ора гың тәмизлиги, гелишиклилиги-хошуна гелип:— Ынха, А гүл жаның отагы шу! — дийип тассыклады* (Б. Керба баев, Небитдаг).

ТӘНДЕРМЕ', Окланан ашыкларың бирини икинҗ бири билен питиклэп уруп, бейлесине дөндерип алма шерти билен ойналян оюн.

ТӘНДЕРМЕК,
ен уруп, жикге
ырмак, балдагындан
дан гечирен япраклар саралышыпдыр
билен ювашжа өсйән гүйз шемалжыгы
ындан тәндерип билйәрди.
ТӘНМЕК,
үзүне өврүлмек.
агындан ёлунмак,
ындан
ТӘР,
усул, ёл, угур.
хасыл алжак болмалы.
аклыгың тәрини өз шәгиртлерине гиңден
лер («Совет
ТӘРЕТ,
ланмак. Иң ягшысы,
рахимов, Ол гүн гелер)
рет гылмалыдырыс
Егын ичеҗе аркалы
таг махалында гиҗе-гүндизде
(«Совет
ТӘРИМ,
йән хем-де
зенек агач.
башлады (Б.
ТӘСГЕНМЕК,
ме тәсгенйәрсиң?!
лык
йәр («Совет эдебияты»
ТӘСИН [тәси:н],
йән яз шемалының
саларың
мержен-монҗуклар
майсаларда тәсин
нистаны»
гүнден

журналы). ◇ Тәсин галмак — бир зады гөрүп хайран галмак. *Буларың шол гүнки өзара ярышлары бейлеки ёлдашларыны хем тәсин галдырды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ТӘСИНЛИК [тәси:нлик], Үйтгешиклик, геңлик, энәйлылык.

У

У, Түркмен элипбийиниң йигрими дөрдүнжи харпы.

УВВУЛДАМАК, Уввулдылы сес чыкмак, уввулдылы сес этмек

УВВУЛДАШМАК, Бир топар болуп уввулдылы сес этмек, уввулдап гыгырышмак. *Токайда мөҗеклер уввулдашярды.*

УВВУЛДЫ, 1. Кәбир хайванларың (ит, шагал, мәжек ве ш. м.) сокдурып гыгырмагы, елиң гүйчли өсмеги нетижесинде дөрейән сес. *Сениң эшидйән уввулдың ве чүввулдың — говакдан ызына гүввулдәп чыкян шу елиң уввулдысыдыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. *гөч. м.* Гаршылык, нәразылык, зензеле.

УВЕРТЮ́РА, *театр.* 1. Операның, балетиң сазлы башланышы. *«Иван Сусанин» операсының увертюрасы хем саз гуралларында ерине етирмек үчин тайярланыллр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Оркестр үчин белли бир сюжетде йөрите язылан сазлы эсер.

УВЛАМАК, *сер.* Уввулдамак. *Ач гурт кәте агзын ачып увларды* («Совет эдебияты» журналы). *Ити эсинден хем горкян ялы, узын-узын увлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Зарын сесли аглamak. *Ол йүзүни чувала берип, улы или билен увлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гелин саклап яш бәбегин, Хачан гөрсең увлап отыр* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Улының диенини этмедик увлар* (накыл).

УВЛАТМАК, Уввулдылы сес чыкартмак, уввулдылы сеслендирмек. 2. *гөч. м.* Зарын сесли аглатмак; көсендирмек, гынамак. *Нурҗамал өз сөзүнде дуруп, байың оглуны увлатды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

УВЛАШМАК. 1. Бир топар болуп увламак, уввулдылы сеслешмек. *Токайда шагаллар увлашярлар* («Мыдам тайяр» газети). *Авы оңмадык шагаллар кәте-кәте увлашярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. *гөч. м.* Көп болуп зарын сесли аглашмак, көсенишмек. *Олар бири-бирлериниң нәме дийип аглаяныны гулак хем асман, хер хайсы өз өлүсини ятлап, шагал ялы увлашдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

УВЛУНДЫРМАК, 1. Чүркемек, гынандырмак, көсендирмек. 2. Бир иши ерине етирмәге межбур этмек. *Ол гуллукдан гайдып гелди-де, шондан бәри бизи обадан гачып гитмәге увлундырды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

УВЛУНМАК, *сер.* Увлунмак 2. *Шондан тарап башымы алып гитмәге увнандырын* («Совет эдебияты» журналы). *Агыр дурмуш Мавының дегнасына дегйәрди, башыны алып гитмәге-де увнярды, эмма барара гапысы ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

УГЛЕВО́Д, Дүзүминде углевод, водород ве кислород болан органики жисим. *Оның дүзүминде белок, углевод, минерал жисимлер, ферментлер, малың кеселе дурнук-*

лыгыны ёкарландырян жисимлер барды («Совет Түркменистаны» газети). *Белоклар, углеводлар, яглар, сув, нахар дузы грам хасабында хасапланып чыкарылды* (М. Абдуллаев, Дуе чалы).

УГЛЕВОДОРО'Д, *хим.* Углеродың водород билен дүрли дүзүмли химики бирлешмеси. *Эмма углеводород (углерод ве водородың бирлешмелери) всүшиң шу дереҗесинде дурмаярлар* («Пионер» журналы).

УГЛЕКИСЛОТА', *хим.* Көмүр туршы газының башгача ады.

УГЛЕРО'Д, *хим.* Ёхлы органики маддаларың мөхүм состав бөлеги болан химики элемент. *Углерод билен водород болса небити дүзйән эсасы химики элементлердир* («Пионер» журналы). *Өсүмлик углероды өзүнде сакт эдйәр* («Мыдам тайяр» газети).

УГРАДЫЛМАК, Ёла салынмак, бир яна иберилмек, бир яна ёлланмак. *Спортсменлерден 150 адамдан ыбарат болан йыгынды команда дүзүлип, июлың орталарында Киев шәхерине уградыжакдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Оңа биринҗи уградылян ат душманларың халкасыны бөвсүп гечип билмесе, икинҗиси ибермели* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

УГРАДЫШМАК, Ибермәге, ёла салышмага, ёлламага көмеклешмек. *Уградышмага гелйәнлиги сагы гормесик* («Совет эдебияты» журналы). *Ахалдылар сүрчи уградышып, Сапарлыны ве Сохеды хормат билен ёла салдылар* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

УГРАМАК, 1. Ёла дүшмек, бир яна рована болмак, гитмек. *Ашгабат векиллери уграк бадына Этрыпҗа газе векил гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хеммелер ишли-ишине уградылар* («Совет Түркменистанының авллары» журналы). 2. Бир угра гаршы йөрап башламак, төнелмек. *Аннагулы ене ёлыгыны мейдиладайын уграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дүрбәбат ёлгорине тарап уграды* (Б. Гурбанов, Дүшүшлер).

УГРАТМАК, 1. Ёла салмак, ёла гоюклырмек, ёла рована этмек. *Булары угратмак учин Аман поҗы гелди* (А. Говшудов, Махри—Вена). *Оларың дашындакы-да өз оглуларыны, атларыны угратмага гелен хәссарлары көпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Хат ве ш. м. затлы бирине ибермек, бир ере ёлламак, төнермек. *Пуча угратмак.*

УГРУКДЫРМАК, 1. Бир тарапа төнелтмек, бир тарапа догрултмак. 2. бир ишни ёла гоймак, гоюклырмек. *Сениң ялкышыңы йүзе чыкарар, сени догры ёла угрукдырар хем шолдыр* (Б. Нурлиев, Илкинҗи гүн). *Пәхеҗек ишлери угрукдырмакдан соң, дереҗе бака йүзлемеди* (А. Говшудов, Көнеталың этегинде).

УГРУКМАК, 1. Бир тарапа төнелмек, бир тарапа догрулланмак. *Машың сени гундогара угрукды* («Мыдам тайяр» газети). 2. Угра дүшмек, хереките гелмек, ёла дүшмек. *Бегенҗиң сени доры угрукмады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Угрукан шемал ковсарлап башлады. Оларың иши яңы угрукып башланды.*

УГРУНДА, «Барада, учин» ялы маны анладян көмекчи сөз. *Ол биринҗилик угрунда гөрешйәр.*

УГУР, 1. Узалып гидйән заданың бойдан-башы, тутуш бойы. *Жиги жан, ол угрундан совурак дуварлар!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу кечелериң угрундакы төе типде салнан гундуз ялы ак жайлар колхоз обасының гөркүне гөрк гошар* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Усул, тәр, ёл, эчеш, ягдай. *Оларың хер хайсы билен гурлешмегиң бир угры бар* («Совет Түркменистанының авллары» журналы). 3. Гарындашлык топары, тараплы. *Ол бизиң дайы угрумыз болмалы* (Н. Помма, Тайлак хызыгы). 4. Жемгыетчилик, ылмы ве ш. м. акым. ◇ **Угруна ковмак** — диңни, эдени билен разылашмак, терсине гайтмазлык, өзбашына гойбермек. *Бу өрән эзелден, овадандан-да овадалы! — дийип, оңуң угрума ковмагы мени хем гытерйәрди* («Төкмак» журналы). **Угруна сүрмек** — гөвнүңден турмак, диенини эдип айданына дәл диймезлик. **Угруна чыкмак** — диенини я-да бир задың аладасыны этмек. *Дең бирлерине туруп, нахар угруна чыкдылар, бир нәчелери болса маллара серетмәге башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вена). **Угруны тапмак** — 1) бир задың тәрини билмек. *Деррев угруны тапды-да, оны поссоветик гарамагындакы чагалар багының бухгалтери эдип гечирди* («Төкмак» журналы). 2) бири билен умумы дил тапмак, гөвнүни тапмак. **Угруны йитирмек**—этжешини билмән алжырамак, дурмушда азашмак. *Йитирдиң угрумы, ёкдур карарым* («Совет Түркменистаны» газети). **Угры бар болмак**—бири я-да бир зат барада айдылян гүррүңиң жаны бар болмак, дениле догры гелмек. *Догры, сизиң айданларыңызың хем бир угры бар болмагы мумкин!* **Угур алмак**— 1) ишиң шовуна болмак, ровач алмак. *Йене велик, иң улкы оның өзүни чагырып, гетирсек, шонда иш өрән янкы угур аларды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2) гөрелде алмак, угрукмак. **Угур хайыр бола!** — «ишиңиз шовуна дүшсүн, ровач алсын, нирә барярсаңыз» диен маныда. *Мыраллары гөрүп—Ери достлар, угур хайыр бола! — дийди* (Н. Помма. Тайлак хызыгы).

УГУРДАШ, 1. Угурлары бир болан, бир угурда болан. *Шемалың өвүсйән угруна угурдаш болан көчелерде долы төвереги гаплап, ала төзек-булуды билен гарышып, овнуҗак гар болеклери асманда гаймаларды* («Совет Түркменистанының авллары» журналы). 2. Бир вагты өзүнде, йүзүниң угруна. *Ол гүррүңлериң угрундак дашы чыкман, угурдаш дүшүндүрип эдип гидйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

УГУРДАШЛЫК, Угурлары бирлик, бир угурлылык. *Угурдашлыг эдйән уйгешмелер методы, комплекс тапавут методы билен өзгедилмелидир* (С. И. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

УГУРЛАПЫН, Угур боюнча, угур билен. *Говшаларың мазалы гөгермегини газаймак макседы билен, икә-дөрдүлиң шатрыкларында «ишиң аслыкларыңыз угур боюнча ики угурлаңыз гечирдик* («Совет Түркменистаны» газети).

УГУРЛАШМАК, Бир-бирине гелмек, ылалашмак, разылашмак.

УГУРЛАШЫК, Бир-бирине гелмелик, ылалашык, разылашык.

УГУРЛАШЫКЛЫ, Угурлашыга гелиен, ылалашыклы эдилен.

УГУРЛЫ УГРУНА, Хер ким өз угруна, хер ким өз несли тарапына. *Биз Сазаклыкларда тапышмасак, эдип, угурлы-угрумыза гитдик* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

УГУЙСЫЗ, 1. Маниесиз, нетиҗесиз, бидерек, әхмиетсиз, болгусыз. *Мен оның билен гүррүңдөки болажак талаң дегилларини угурсыз гөрдүмлер!* (Б. Нурлиев, Илкинҗи гүн). *Соң болса угурсыз бир зада сахары ер алып, элине илен заглады сайгырмак салып уграп барды-бай оглы Мәммат хем селда* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Өзбашдак шикери болмадык, болгусыз гепли-лик, дурнуксызлык. *Ай ол-а бир угурсыз адам экен!*

УГУРСЫЗЛЫК, 1. Маниесизлик, нетиҗесизлик, әхмиетсизлик. 2. Өзбашдак шикерли болмак, болгусыз гепли-лик, дурнуксызлык.

УГУРСЫЗ-УТГАСЫЗ, Хич бир маниеси болмадык, бидерек, әхмиетсиз. *Инди ол угурсыз-утгасыз яңрап ве суплап гүрлейәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

УГУР-УТГАСЫЗ, *сер.* **Угурсыз-утгасыз.**

УЕЗД, Революциядан озалкы Гүрҗиста ве 1929-нҗы йыла ченли СССР-де: административ-территориал бир-

...к губерниянын состав бөлеги. *Ол уезд начальнигиниң ...екчисиди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мен дине шу үч уезд боюнча болан маглуматлар билен ...ешейин* (В. И. Ленин, Эсерлер).

УЖА [уж:а], *анат.* Оңурга сүңкүниң уҗундакы артып ...рэн бөлек сүңк, түрре. *Уҗа оңургалары барып чага...ыкда биле гошулып өсмәге башлаярлар ве улы адамда ...тевш уҗа сүңкүни эмеле гетирйәрлер* (А. Н. Кабанов, ...амың анатомиясы ве физиологиясы).

УЖАЛ, 1. Ер сүрленде, азалың ызында галян кичи...ик яба мейдеш ыз, золак. *Ол ужалың гапдалы билен ...ермели әдимлэп, трактора бакан уграды. Эли дүрли ...өндеки байдаҗыклы сигналчы ужалың гапдалында ...ерди* (**«Совет эдебияты»** журналы). 2. Узап гиден ...аэтлыкларың арасындакы песлик ер.

УЖЫЗ [ужы:з], *көн. с.* Гыммат дәл, арзан. *Бу көйне...ә ужыз алыпсың.* ◇ Ужыз гутулмак — өзүне ...икес етирмән аңсатлык билен гутулмак, сыпмак. *Са...ы бу сапар ужыз гутулыпдыр — дийдим* (А. Говшу...ов, Повестлер ве хекаялар). *Арман, шоры депесине ...икан Мәтер шых менден ужыз гутулды* (Н. Помма, ...ебабини соң билдим). Ужыз дарамак — долы ве ...ерликли болмадык, кемтер гайтмак. *Хениз хем Айнур ...ака ужыз дарапдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

УЖЫПСЫЗ [ужы:псы:з], 1. Өрэн аз, сәхелче, сәхел. *Олар өрэн ужыпсыз хак алярдылар* (**«Совет Түркменистанының аяллары»** журналы). 2. Бидерек, әхметсиз. *Ужыпсыз иш үчин хашламагына болса Айнаның гүл...үси тутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эҗеңи ы...ыдайың шоңа ялы ужыпсыз зат үчинми?* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

УЗ [уз], *көн. с.* Овадан, гелшикли, говы шекилли, гөр...ежей **нәзенин**. *Агзы уз яшмаклы яш гелин бизиң гур...уңлыгызы диңлемәге дурды* («Совет Түркменистанының ...аллары» журналы). *Эй сөвдүгим, салланып, йүз мүң ...үлүе биле зел, Гамза какып, ол басып, голуң сала-сала ...ел* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Аз бол...ун, уз болсун* (накыл).

УЗАДЫЛМАК, 1. Бир зады бирине бермек үчин элиң ...билен өңе тоғсалдылмак, элиң билен берилмек. *Хошгелди ...зуне узадылан кагыз алды* (А. Говшудов, Көпетдагың ...этегинде). 2. Ела салынмак, уградылмак. 3. Бир зат ...бир ере ёлланмак, **иберилмек**.

УЗАДЫШМАК, Бир зады бири-бириңе узатмак. *Олар чай чайлы кәсәни бири-бирине узадышдылар.* 2. Ела салышмак уградышмак. *Гелен мыхманлары уза...ышип, ызлыкыла өврүлдик.* 3. Бир зады бир ере ёллашмак, иберишмек.

УЗАК, Якын аралыкда дәл, даш, алыс. *Барҗак ...ерлиз узакмы?! — дийип сорады* («Совет эдебияты» журналы). *Ел узак боланда нәме?* («Бахар»). 2. Тиз дәл, ...ел, эп-эсли (вагт) *Ол өйүне геленден соң хем, узак ...вагтлап ишиң дүрсэл билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Нәме, гуйының башында узак гүррүңлешип бол...ың?* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Бүтин, узын, түтүш *Шол ыс узак гиҗе дымҗыган эндамына, говшан ...ынкаларына гүрч-күвват берйәрди* (Б. Кербабаев, Ай...олтан). ◇ Өмрүң узак болсун! — *сер.* Өмүр. *Өмрүң узак болсун! Хениз оның бизи кәйиденини билмдок* («Совет эдебияты» журналы).

УЗАКЛАШДЫРМАК, 1. Араны дашлашдырмак, ара...ы ачмак, узак этмек. *Ол тукатлыгы өзүнден узаклаш...дырмак үчин элине китап алып, кроватың үстүне гечип ...ашарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Эп...эсли дөвре чекмек, узага чекмек, мөхлетини дашлаш...дырмак. *Хаҗы айтсана, нәме вагты узаклашдырярсың?* («Совет Түркменистаны» газети). *Гүррүңи узаклашдыр...ма, нәме этмекчи болярсың, сен гысгажык шоны айт!* («Совет эдебияты» журналы).

УЗАКЛАШМАК, 1. Ара дашлашмак, ара ачмак, узага гитмек, даша гитмек. *Мөҗеклер билен сөвеш гурлан мей...дандакы гыкылык кем-кемден узаклашды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Олар хармандан узаклашып...дылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Көп вагта чекмек, вагты узага чекмек, мөхлети аңры чекилмек.

УЗАКЛЫК, Ара якын дәллик, ара дашлык, узак ерделик. *Узаклыкда отлашып йөрен гоюн сүрүлери гөзе чала ...каклышяр* («Совет Түркменистаны» газети). *Лагерден ...узаклыкда болмадык шәхер сув бассейнинде 25 метр ...аралыга йүзмек боюнча дөрт отрядың пионерлериниң ...арасында ярыш гечирилди* («Мыдам тайяр» газети).

УЗАЛМАК, 1. Өңкүсинден узын болмак, өңкүсинден узынлыгы артмак. *Гум өркүчлериниң ве өсүмликлериң ...көлегелери барха узалярдылар* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). 2. Көпе чекилмек, көп вагт довам эдилмек, узак вагта чекилмек. *Үч гүн үч йылдан-да бетер ...узалды, Ине, бир гүн анна агшамы гелди* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

УЗАЛТМАК, 1. Өңкүсинден узын этмек, өңкүсинден узынлыгыны артдырмак. 2. Көп довам этдирмек, көпе чекмек, узага чекмек. *Сен мениң өмрүми хас-да узалт...дың* (К. Гурбаннепесов, Солдатың йүреги). *Ол хәзир ...адамың өмрүни узалтмак, энчеме гаррылары йигделт...мек ялы везипелери чөзйәр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Елли сөзүни овадандап ...хем кебширлэп узалтды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

УЗАМАК, *сер.* Узалмак. *Байыр майса билен өзүн ...безәпди, Гиҗелер гысгалып, гүнлер узапды* («Совет эдебияты» журналы).

УЗАНМАК, Узалып ятмак, азажык укламак, сүйнүп ятмак. *Душман аграм салан вагты, Узаныр мен өйде ...ятман!* («Совет эдебияты» журналы). *Әдиксиз узанды бу ...гүн ятанда, Сөвешлер пэлваны гарры генерал* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

УЗАТДЫРМАК, 1. Бир зады башга бирине эли билен бердирмек. 2. Мөхлети өңкүсинден көпелтдирмек, өңкүсинден артдырмак, узага чекдирмек. 3. Ела салдырмак, уградырмак. *Мыхманлары узатдырмак.* 4. Бир зады бирине ёллатдырмак, ибертмек.

УЗАТМАК, 1. Бир зады бирине бермек үчин элиңи өңе язмак. *Ол элиндэки арзасыны директора узатды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Китабы элинден гаңрып алды-да, аялына узатды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Мөхлети өңкүсинден көпелтмек, өңкүсинден артдырмак, узага чекмек. *Ваннаның ...довамлылыгыны 45 минута ченли узатмак боляр* (С. О. Дулицкий, Рахит). 3. Елагчыны ёла салмак, уратмак. *Узадандан ёлдаш болмаз* (накыл). 4. Бир зады ибермек, ёлламак. *Эзиз дайзасындан көп салам айдып, Бир совгат узатды эҗеси Айна* («Совет эдебияты» журналы).

УЗУР [узу:р], *көн. с. сер.* Өтүнч. *Ол мыхманлар...дан узур сорап, гаррының өңүнден чыкды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УЗЫН [узы:н], 1. Гысга дәл, эп-эсли узынлыгы бар болан. *Ол узын сакгалыны сыпады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ябың ики тарапы-да узын гөк дерекликди* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Сагат он ики болмага бәш минут галанда, мен гызыл папкамы голтуклап, узын коридора чыкдым* («Совет эдебияты» журналы). *Узының акылы гич гелер* (накыл). 2. *сер.* Узак 3. *Ол адам узын гиҗе аркасы агыр беде йүкли гөргүсини гөрүп гезенмишин* (Н. Сарыханов, Китап). ◇ Дили узын — *сер.* Дил II. *Адамының өңүнде эден этмишим ёкдур, онуң үчин дилим узындыр.* Эли узын — гурплы, пуллы, маллы, барлы, затлы. *Эли узын адам.*

Яшы узын болсун! — сер. Яш I. *Тоюңыз гутлы болаг! Огул яшы узын болсун!*

УЗЫНАК [узынак]. Бойы бирнеме узын болан, узына ыкы болан. *Айсолтанын узынак бармаклары, оны өзүне өндейэн ялыды* (Б. Кербабаев, Айсолтан) *Чэгеде алк сеси эшидилмейэнлиги учин, узынак гаралыз дигит дуддансыз пейда болды* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол узынак, мақлайы гиң, гүлер йүзли гелинди* (Н. Поммa, Тайлак хыссын).

УЗЫНЛЫГЫНА [узынлыгына]. Узын боюна, боюна гөрэ, узынлыгы боюнча. *Ол узынлыгына йыкылды*

УЗЫНЛЫ-ГЫСГАЛЫ [узынлы-гысгалы]. Узын ве гысга гатышыклы. *Узынлы-гысгалы, белентли-песли, Хер айындан Сакса, тапдырмаз тасын* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

УЗЫНЛЫК [узынлык]. 1. Бир угурда ятан чызыгын, кесимин ве ш. м. ики гыра ноктанын арасындакы аралык. *Узынлыгы ики ярым, ини бир ярым метр гелбра Гелназарын гөвресини эмай билен гойдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бүлар ахырында бир нэче километр узынлыкдакы батгалык ёлуң ақырсына чыкдылар* А. Говшудов, Көпетдагын этегинде). 2. Вагт тайдан доамлылык, вагт тайдан үзүксизлик, көп вагта чекмеклик.

УЗЫН-УЗЫН [узын-узын]. 1. Өрэн узын, узын бойы болан. 2. Өрэн узага чекйэн, узак вагта чекйэн. *Шу ялдан чыкмасак, узын-узын доклайлар эдэнин кем, чозолюцийлар чыкарамың хем пейдасы ёк* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Сокдурып-сокдурып, доваамлы. *Соң узын-узын ушлап, багры билен сүйшүп, дервезе бакан сүйшди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 4. Тиз-тиз, улы-улы. *Ол илери йүзлеринден чыпларың ичи илек посёлок гурлушыкларына тарап гиккилди-де, узын-узын эдимлэп гитди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

УПГУНЛАШДЫРМАК. 1. Тэзе шертлере, тэзе ягдайлара өвренишдирмек. *Олары бизиң хозалыга үйгунлашдырмак, илки вада биле өрэн кын дүшди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ёрэн шертлере эндик этдирмек.

УПГУНЛАШМАК. 1. Тэзе шертлере, тэзе ягдайлара өвренишдирмек. *Совет адамлары климатың дүрли ягдайларында ишлемага үйгунлашандыклар* («Мыдам тайга» газети). 2. Ёрэн шертлере эндик этмек. *Ички секрэция хемлыгыны, дашарки среданың үйгешип дүрэн шертлерине органызмың кес-кемден үйгунлашмалыны үнүкдирэдир* (А. Н. Кабанов, Адамын анатомиясы ве физиологиясы)

УПГУРЛАР. Орта Азия ве көбир Гүнбатар Хытай эйелерини ягаян түрк диллер группасынын составына гирйэн халк.

УПДУРМАК. Бириниң ызына эермек, бойун эгирмек, ыбын этдирмек, ынандырмак, ырзырмак. *Сен дүнйэ тирдиң алемир пелванын, Сен оңа үйдурдың мердан эсланы* (Т. Эсенова, Гүнбогар аялларына эндик хат)

УПЛУК, *анат.* Агыз чатанда билен дыш аралыгы. *Ики элини үйлүсына урды-да – Хай, янгын дүнйэ, от эдиң! — дийип сыкырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эҗем эллерини үйлүсына уруп, агламага башлады* («Мыдам тайга» газети).

УПМАК. Бириниң ызына эермек, бойун эгмек, табын болмак, ынанмак, ырзырмак. *Мәмметвели хожа хемише алназара үкып гелйэн болса, Халназар хэзир оңа үйды* 5 Кербабаев Айгытлы эдим) *Жанкем, теним билен үйрыш оңа* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы)

УК [уук]. Ёкарры ужы түйүнүе, ашакы ужы тәриме берилйэн ве өйүн үстки бөлегини эмеле гетирйэн узын ине агач. *Өйүң чагарлыгы гурум билен долуды, уклаяның балалары икинжи гезек чыкарылыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Уклары ики яна яйып, тәримиң үстүндэн ашырылып хем ве гирмек болар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ *Угуны екелемек*—гепленде бирине гаршы чыкман, говшүдеп турып, бар сырыны билмек, угруна ковмак, гөтермемек. *Елли илки башлыгың угуны екеледи* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде).

УКА'З. Хөкүмэтиң ёкары органының канун гүйчи бар болан карары. *СССР Ёкары Советиниң Президиумының Указы боюнча Волга—Дон каналына В. И. Ленинің ады дакылды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УКЛАМАК [уклямак]. Укулы халда болмак, укулы ягдайда болмак, ука гитмек, ятмак, ирклимек. *Мечет лапык кеч болуп укладым* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Диңе Гүвэнч ақырки тамда уклап ятырды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ *Пилик гулагында уклямак* — хемме белли болан ягдайдан бихабар болмак, эшитмек гелмек. *Эмма мен эхтек пилик гулагында уклаян экеним* (Б. Пурлиев, Илхинжгүн).

УКЛАТМАК [уклатмак]. Укулы халда гетирмек, ука гидермек ятырмак, ирклидирмек. *Оны басырып, дерелдип, укладып, табыны сетирмек болар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Сейлэп ял гижеси хемише сени Укладып элейэн салкын ел билен* (Р. Сейидов, Эсерлер).

УКЛАШМАК [уклашмак]. Хеммеси укулы халда болмак, барысы укулы халда болмак, ятышмак, ирклишмек. *Хемише Пиленкиң гечирйэн йыменжлигинде уклашып отурың адамлар бу гүн ёк* элек гелейэрдилер (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде). *Дүйшенлерниң ик чук ериндэ уклашып ятан бир аялтык гарын сахарлерем-де оңашып, жеми из ногтукына гойжак болар* (Н. Поммa, Тайлак хыссын).

УКРАИНЛЕР, Украина ССР-иде яшаян ерли халк.

УКРОП. Овнүжек ягралы, ылымлы исли, бирйиллик бакжа өсүмлиги. *Бу питамин оңат башлы ашлыклерде, хусусан-да картошкада, келемде, гарпыда согында, помидорда, петрушкада, укропда көп болар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы)

УКЫ [уук]. Белли бир вагт аралыгында анык ишлемеги рахатлык халда болуп гечйэн физиологик ягдай. *Жонны сүйжи укыда бир чешме ялы экен* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде) *Шол гижи шы хайа Салех гелмеди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ *Ука гитмек* – сүйжи уклап ятмак. *Уклямак. Ол шаалларың уклаяны сесларыны сүйжи эшитди, ик соңунда ука гидйэрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Укудан гойлмек* — уклаялы вагтында уклатмак сакламак, ятырмазлык. *Оз-озүңден доллы такык бир нэче адамының еди гижэ укудан сакласың* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде) *Укусы гачмак* — ятасын гелсе-де уклап билмезлик, укусы тутмак. хала гелмек. *Сапарсуның укусы гачды* (Б. Сейтлиев, Сайланан эсерлер) *Укын тутмак* — уклаясын ятасын гелмек. *Укам тутып, гезүм өмүлып гелйэр, Ирклэжек мен, алыдурма янымы* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар) *Укыцы алмак* — рахат ятып дынлыны алмак, уклаяк исленин канагатландырмак. *Мен пата укамы алдым.*

УКЫП [уукып]. Бир ишн, хереқети ерине етирип билмеклик башаржанлыгы. *Сенде гүйчде бар укып да, ёне жаныңы эмэсиң гелемок* (Б. Пурлиев. Илхинжгүн).

УКЫПЛЫ [уукыплы]. Бир ишн, хереқети ерине етирип билмеге башаржанлыгы болан, укыбы болан. *Ишлэр укыплы элер. Гул ачан колхоз дүзи* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Йүзлэп-дүзлэп зехинли, укыплы яшлар Түркмен дөвлет университетине гирйэрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УКЫПЛЫЛЫК [уукыплылык]. Бир ишн, хереқети ерине

етирмеге болан ук
акыл герек (Б. Сей
яшларыны коммун
лыгык көркезйэрл
ры» журналы)

УКЫНСЫЗ [ук
мэге башаржанлы
лери де ише укып
зеллары» журнал

УКЫПСЫЗЛЫК
ерине етирмеге ба
бы ёклук. Оларың
лыгы себэпли дүр
(А. Говшудов, П
ижмегиң нетиҗеси
ялы комчиликлер

УКУЧЫЛ [уку
укламагы говы го
-де, Гүйшенердин
яты» журналы)

УКУЧЫЛЛЫК [
лүшик. *Укучыллык*

УЛАГ. Гатнав
серишде (ат, дүе,
улаглларыны өркли
рап, эслеринек с
(А. Говшудов, Пов
дүрнэк халатлар
(Б. Пурлиев, Илхи

УЛАЛДЫЛМАК,
артдырмак, гиҗе
нэдилип едурилм
артдырылмак. *1950*
көпүлмэ улаглар
лары» журналы).
дарткылды («Сове
жеси, везиреси ёк

УЛАЛМАК, I. Г
шейлер ве ноктадар
етишмек, кемала
мэге сүйдүни эмлик.
Туркменистанының
ве ф
ылалы, сүйдүмат
Көпетдагын этегинде
лаян. Гой ёгун, г
Коммунизм адында
5 ... м. Улучы
дан дөрэп тутмак
бил улаглайдыгы,
дыгы» («Совет Тү

УЛАЛТМАК, I.
Ер тешлэнмэге, к
аглы сөрэп ишлэ
вет Түркменистаны
рип етишдирмек, ко
улалтмак сени (А
ха, аллилэе, отыр
де (А. Кекилов, Сой
сыны ве ш. м. ар
везиреликлин галдырм
шык. Ярдамчы сынч
журналы). 5. Устун
Шол сени улалдып
өзи хем бильмэрдик
вакасы улалдып
гын этегинде).

УЛАМА [улама]

тирмәге болан укып, башаржаңлык. *Бизе укыплылык ве ...ык герек* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Олар совет ...ларыны коммунистик рухда тербиелемекде хас укыплылык көркезйәрлер* («Совет Түркменистанының аялларының» журналы)

УКЫПСЫЗ [укыпсыз]. Бир ишни, хереketи ерине етирмәге башаржаңлыгы, укыбы болмадык. *Звеноның ...ларында ише укыпсыз дәл* («Совет Түркменистанының аялларының» журналы)

УКЫПСЫЗЛЫК [укыпсызлык]. Бир ишни, хереketи ерине етирмәге башаржаңлыгы, укыбы болмазлык, укыпсызлык. *Оларың көбири өзүнүң говшаклыгы, укыпсызлыгы себәпли әгрешиндәки хосаланы дашына чыкарыр* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар) *Дүе чалмагы үчешиң нетиҗесинде газаржаңлык, ише укыпсызлык ...ны көпчиликлер ёк болярлар* (М. Абдыллаев, Дүе чалы)

УКУЧЫЛ [укучыл]. Көп ятмагы гова гөрәнлик, көп ...ламагы гова гөрәнлик. *Укучыллар әйдәм хор чекелерде, Гүйлешерлер, ятмак ятмаг чакда* («Совет эдебияты» журналы)

УКУЧЫЛЛЫК [укучыллык]. Көп ятмага исленч гүйлүлүк. *Укучыллык яш йигидә ярашмал*

УЛАГ. Гатнав этмек, йүк дашама» үчин уланылян серишде (ат, дүе, машын ве ш. м.). *Олар мунә барын ...ларының өрлешдирип, экерәчилик мейданына йәтсе, әлериниң сув тутмак ишлерине башлаярлар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Пастадан долдурылан халталар ёлы ятмек үчин улага зарашярлардылар* (Б. Пурлиев, Ильинжи гүн)

УЛАЛДЫЛМАК. 1. Улулыгы, гөррүми (габарасы) артдырылмак, гиңелдилмек. 2. Өсүрилип етишдирилмек, мәдәнилик өсдүрилмек. 3. Ишчи гүйҗе, ишиң функциясы артдырылмак. *1960-чы дәлде Сызың Левчи айланасы колхозының ...ларында* («Совет Түркменистанының аялларының» журналы) *Колхоз ...ландырылдык соң хем ол дәрманлайдыр* («Совет Түркменистаны» газети) 4. Дережеси, дәрежеси өкдирилдирилмек.

УЛАЛМАК. 1. Габарасы, гөррүми артмак. *Дерек ...ыпдыр ве көпүпдыр* (Б. Гурбанов Душуның). 2. Өсүп етишмек, кемала гелмек, өсмек. *Ики айлыкындан бейлак зат сүйдүк ялмак* «Совет Түркменистанының аялларының» журналы). 3. Ишиң гүйҗи, ишиң функциясы ве ш. м. артмак, гиңелмек. *Колхоз ...ан сайын сүйүнчлер хем шонча артык болар* (А. Говшудов. Көнетагын этегинде) *Зәхметиң сетирсең сана шонча ...ыпдыр. Гой ...ып, ...ыпсын бабам, Небатлар* (Р. Эзизов. Хөкүмүмиң ёлунда) 4. Дережеси, дәрежеси гиңелмек. *Ёз ...ып ве Улумсы гелмән, гөзбаглык болмак. Өзүңе хөзмет бар ве түрлүк борчлар бардыр түмам. Инди сизе ...ып ...ландырмак, хата, биз өйдүрлүк хем ...ыпсыз* (Совет Түркменистанының аялларының» журналы)

УЛАЛТМАК. 1. Габарасыны, гөррүмини артдырмак. *Ер тегелекчеде, хаталарың ...ландырмак, ...ыпчылыгы ...ып барылмак, ишиң ...ландырылмагы, ...ландырмак* («Совет Түркменистаны» газети) 2. Өсүрип етишдирмек, өсдүрип етишдирмек, кемала гетирмек. *Гөзүңиң өңүт бермәге ...ландырмак герек* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер) *Хакыда, ...ландыкмак, отыр өйүнде, Ораның ...ландырмак дине куйучыдыр* (А. Кекилов, Сайлан) 3. Ишиң гүйҗүни, ишиң функциясыны ве ш. м. артдырмак, гиңелтмек. 4. Дережесини, дәрежесини галдырмак. *Шейдип медәнеси ...ландырмак ...ыпдык Ёрамчы әнтүйни сомалтжакмышлар* («Токмак» журналы) 5. Устүне гошмак, көпелтмек, артдырмак. *Шол сана ...ландык айдаңы чопуп гелмәге, Айсолтанның ...ып хем ...ыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол богун ...ыпсаңы ...ландың сүррүп берди* (А. Говшудов. Көнетагын этегинде)

УЛАМА [улама]. *ады д. сер* Алым 2. *дини* Кадакануплара дегишли мәселелер барасында маслахат берйән дини әмелдар

УЛАМАК. 1. Ужуны бирикдирип узалтмак, бири-биниң ужуна беркитмек, бири-бирине утгамак, салмак. *Бир нәче гүйлүк түрбасыны ...лап гойберсең, бизиң обамыза барып етәҗек* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир гүррүниң ызына башга гүррүн гошмак, пикири бири-бирине багламак. *Гараз, ызы нетиҗесиз гүррүни гүррүне улап, өзүр мәрәке ач-сувсыз эленишип, узын сүүни сөзүрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар)

УЛАНМАК. Бир затдан пейдаланмак, залың хайрыны гөрмек, хайырланмак. *Начар аял-сага сувук көчүрди Шейдип хызматында уландың байлар* (Дурды Гылыч Гошгулар). *Булар дөпсиниң иң голдайҗы усулы үчин социалистик ярышы уланярлар* («Совет Түркменистанының аялларының» журналы).

УЛАНЫЛМАК. Пейдаланылмак, хайырланылмак, голланмак. *Уланылмагы әйдәм еди дүе, сезевиче ачлыгалдырмак үчин уланылян үч саны эшекден ыбаратды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Бәшик көселеник, уланылмагы шәхилериң ярпысындан гопрагыны бошадяр* («Совет Түркменистаны» газети) *Заводда фильтрлеҗик бу кагыз гәнден уланылыяр* («Пионер» журналы)

УЛАШДЫРМАК. 1. Бири-бирине баглашдырмак, бири-бирине утгашдырмак, сапышдырмак, бирлешдирмек. *Ямна ычы Амидерьяны Мара гетирип улашдырҗак, оксоң оны хем Теҗене улашдырҗак диен гүррүңлериниз мен «аз» дәрәк, ише оңайлы болҗак зат, ол акыллыкы бе рекелля'* (А. Говшудов, Махри—Вена). 2. Сезевар этмек, дүшер этмек, учратмак. *Пелек мени дөрде улашдырмадыр, Бисыя гам алдына бушашдырыпдыр* («Совет эдебияты» журналы) 3. Гүррүни, пикири цынгидерли ве манысыз бәнк этмек, бири-бирине баглашдырмак.

УЛАШМАК. 1. Икиниҗи бир зат билен сеплешмек, икиниҗи бир зата барлашмак, утгашмак. *Мәхетгулыларың сөзүне шаталаң ат ясамак улалмаз* (Б. Кербабаев, Айсолтан адым) 2. Баш гошмак, баш урмак. *Пике, ол сенең ...ына барян хем бошга ишиң бела, башга өңлерә гатнашып, хартлаяр ойнына улашып йөрен болмасаң ол биридир* (А. Говшудов, Көнетагын этегинде) *Сен алдаңы чыкудек хем бетер ишиң көрә улашаймалың дәлә* (А. Говшудов, Әсерлер) 3. Сезевар болмак, дүшер болмак, учрамак. 4. Бири-бирине багланышмак, ылалашыкы болмак.

УЛАШ. Бейлекилериң ве ёлдашларың ялаңач утгашып йәшәмеги. *Элиң-аягыңы, устуңы-башыңы гөрмән, ...ыңы ве ...ларың ...ларыны ...ларың ...ларыны ...ларың* (Б. Кербабаев, Айсолтан адым) *Оларың бир-бирине ...ларың ...ларыны ...ларың ...ларыны ...ларың* («Совет Түркменистаны» газети)

УЛГАМ-УЛГАМ. *Гүн-гүнә улгамдан көпәлип ...ып* «Улгамлылык» *Улгамлылыгы байырлыраң усгерине чекмәжек болуп, санлыга ...ыпдыр* (А. Гылычлыев. Мәхри—Вена) *...ың ...ыңдан нәче гүн, нәче ...ыңдан нәче сом* (Б. Кербабаев, Айсолтан)

УЛГАЯН [улгаян]. 1. Бинә дәл, габарасы, гөррүми улы болан. *Гечекөнүң ятмагы тер зары сакгалы, ...ыпкан гара ...ыны, орта бойлы, пешеҗе, гырма бир түрк ...ыны* (Б. Кербабаев, Айсолтан адым) *Улгаян гөзүңиң дәлә барып ...ыны* (А. Говшудов, Махри—Вена) 2. Өзүне ...ыны дүшүнмәге хем ...ыпмак ...ыны сөзлейән. *Ол ...ыны дүшүнмәге хем ...ыпмак ...ыны сөзлейән* (Н. Нәмма. Гайлак хызмат). 3. *Әхмегиси, пейдалы*

УЛНАМАК. *сер* Улламак

УЛНАШМАК. *сер* Улламак 1, 2

УЛНАШЫК. Бири-бирине уланылыш тизеи, гошулыш тизеи, бирлеш. *Елиң ики тарапы хем бири-бирине ...ашмак бакжалар, кичиҗик-кичиҗик экин мейданлары*

аймишли агачдан, гүлзарлыкдан ыбаратды (Айбек, Нәвайы).

УЛТУРАМАК [ултурамак]. Бир себәбе гөрә гаты звунмак, чүркенмек. *Ондан соң от кенеҗ ултурамасың?*

УЛТУРАТМАК [ултуратмак]. Бир зат себәпли звундырмак, чүркемек. *Хи шейле-де бир иш боларму, хи шейле-де бир ултуратмак боларму?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шу мекирлиҗик билен өҗки зажкда болак болсаң, сенем Алдаркөсе ялы бир топар адамлары ултурарсың* (Н. Пәмма, Себәбини соң билдим)

УЛУДАН-КИЧӘ, Улы-кичи, хемме. *Обаҗ тоҗаша этмек үчин оба адамлары улудан-кичә йыгнанышдырлар.*

УЛУКЖЫН 1) улукжын ачмак — якымсызлык этмек, гараголчулык этмек. *Нәме бейле улукжык ачяҗың?* 2) улукжын бермек — зиян яманлыны бермек, бизар петиҗини чыкармак, ирнемек. *Иле улукжын берйән Сенҗик желеунык бирь* (А. Кекилов, Чопан ве патыша). *Бу эдет биҗелек ялы хеммәмизе улукжын серйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

УЛУЛЫК, 1. Кичи дәллик, габарасы, гөврүми улы сөзлемлик. *Окуң денесиндең гарры сазаклариң эсирт ялы пикалары атылан ок ялы болуп, далап гечйәрдилер* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Гарынлык ыдыҗаводан яка ялы аяҗына етмейәрди* (Н. Пәмма, Гайлак мазын). 2. Предметиң өлчеги, гөврүми. *Отагың улулыгы 5 Мәҗдиден улалмак ягдайы* 4 сер. *Улулыгы ялы.*

УЛУЛЫ-КИЧИЛИ. Иҗинде улусы ве кичиси бар болан, улы-кичи гарышык, ягдайда болан. *Топлар мыҗмаҗа семе үйтгедик бадема, улулы-кичили топлар дамагындан дашмагың үчүн бала окуйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри Вепа). *Бир чәке бала мүнеҗ ягдайда улулы-кичили секиҗ чалшык гарды* («Совет Туркменистанының әйаллары» журналы)

УЛУМСЫ бәрин сөзбилимиң айры өзүни хемдан бол хасаплаян, адамы пейы етмедик гедемсиз адам хасаплаян. *Ине шеле чәкеҗ чекип ич, ине шеле сарыкы болан гөзлерини ине шеле ачып* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Говшут хемме Гелҗек дийип улумсы бир сөзлеги болып болмаз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Хала бу сөзлерден кем адамлар болдурмаз* («Совет Туркменистаныҗ әйаллары» ж. нәшри).

УЛУМЫЛАНМАК бәрин сөзбилимиң айрыча өзүни хемдан болмак, хеч бир зада гөнүкмезлик этмек, өзүни улумсы тутмак, гедемсиленмек. *Аркасы ине ич ине бермезлик хеч кем ышанмаяндь. Гүлҗемал ич ышанмаяндь* (Б. Кербабаев, Айсолтан гыз).

УЛУМЫЛЫК. Улумса хас болан гылык, сөзбилимиң гедемсиленмек. *Нурсапа улумсылык билен сораглары, ышаратлары бермейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мех улумсылыгы, ачыкы болдурып* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бирем элимизден, сөзүмизден улумсылык хасаплаяр, ич* (Б. Пурлыев, Ильинҗи гүн).

УЛУМЫ 1. Улы ич, хали. *Бакчаның ортасында обаҗы гөрнүп болан Батак ялыдан ганат* (Р. Сейтов, Эсерлер).

УЛЫ, 1. Кичи дәл гөврүми, габарасы улалан, габа. *Бу затларың шейле улысыны кем сатмакмы?* Мәҗдиден улы чыкып болан. *Гаҗрыма атасы Вепаны ай. гатлы сөзлеп, улы гемиде оны бейик дал алып гидйәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри Вепа). *Оланлар ирзарын гала шукур, оларың кеҗирен салдырсаландыкларын үчин, оны-мыны кине аланокдылар* («Совет эдебиятыны» журналы). *От китапхана селеп чекеҗ-де, улулыкда хасаплы болып гарши алар* («Совет Туркменистаныны әйаллары» журналы). *Улы башлар, кичи ишлер* (накыл). *Дүйнүң ишлеҗ чөлүнде кәтек бер* (накыл). *Эдебиҗ чешмеҗ, улулыкы сыпа* (накыл). 3. Хас айратын әхмиети бар. Хас айратын әхмиете эе болан. *Ишиң улусы өңде* («Совет Туркменистаны» газети). *Бир кичиҗик ослан ... улы иш битиридир—дийип, ол ичине дабара дүшүп ... ине йәрде* (А. Говшудов, Мәхри Вепа). 4. гөч. *... башчы, сердар. Улудан улы бар дийипдирлер* («Совет ... биятыны» журналы). 5. Батлы, гүйчли. *Бирденкә гүйчли ... улы сес болуп* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаяла... *Оның ... ресинде улы жошгунлар мөҗ ярып* («Совет Т... менистаныҗ әйаллары» журналы). *Ол әйдең чыкы... улы зенлеп* («Токмак» журналы). ◇ Ула гит... (гойбермек) — ярышда иң улы байрага атыны ... мак. *Нәсыйчылар эдил атларыны ула гойберен ялы ... бейи гарашып дурдылар* (А. Дурдыев, Сайланан э... лер). *Ула турмак* — гөреше атлы палванлар би... гөрешиҗек, ялы дөрди бири болмак. *Улудан ... алмак* — сер. Дем. *Улудан демлар, келлесин йә...* (А. Кекилов Сайланан эсерлер).

УЛЫ-КИЧИ. Хемме ишлер, хөмелер, бары *... кичи, ак четүнде Сапыя* (А. Кекилов, Сайы). *Оны небисжеҗиклы улалмак* белли (*Токмак*» журнал...

УЛЬТИМАТИВ, Ультиматума эсасланан. *Ультима... талап.*

УЛЬТИМАТУМ, 1 *дипл.* Бир дөвлетиң ялы бир... ини үчин башга бир дөвлетиң оңа нәразылык билдир... онан эдйән әйбатлы талабы. *Шол шертлер кабылдар... дережеҗ ультиматум гөрнүшде чыкдылар* («Совет эдеби... ты» журналы). 2. Хайбатлы, адалам бердинли талап.

УЛЬТРА, Гошма сөзлериң «өте ашы» диен маны... йиладыҗ бөлеги. *Ультрамөвч сеслере ультра... сеслер диййәр* («Медицина тайяр» газети).

УМГА 1. *диал.* Дик гөтерилиш гыры. *Дереҗинде ... ларлар болмада. Бакҗалыклар чарпаялар овлак...* (Н. Пәмма, Сайланан эсерлер). 2. Шол гөзүн ашыгы.

УММА [умма] Асыл-сөзүң өртүлей, умдузин... *Алмак. Банк бакы окуҗыларда, ол харҗы толеги...* сөзлерим, ачык гыз (Б. Кербабаев, Айсолтан гыз).

УММАСЫ [умма:сы]. 1. Чөгдөлиша, жуда, өрән... *дәлер. Ол ишлерде ич болмандан соң, онуң ишлеги хе...* чөлүк бил сөзлере етмейәрди (А. Говшудов, Көнетазы... *гелиниң). Умыдыма сең ядам.* 2. Гөни хас, өрән көп. *Гапда ич ишлер* (Б. Пурлыев, Ильинҗи гүн).

УММАН [умман]. Кимсе-кимдейдир, өрән асыл... *ышанмак. Гөзлеринден ич ышанмак ве ... мүмкинчилик гөзлери* (Б. Пурлыев, Ильинҗи гүн). *Ум...* ... *ышанмак* (Б. Кербабаев, Айсолтан гыз).

УММАЧ [умма:ч]. 1. Хемсөҗлер, дөстлер, бир хем... *мөҗ ишде болан. Кәрдеш ышыкы ышык болмак* (Б. Пурлыев, Ильинҗи гүн). 2. Иңнеден, мисалы: *Асылы... ... ичмек чалча болсалар ишлерини сарап... ... ичмек ... болдурып* (А. Говшудов, Эсерлер). *... ... ягдайы болмакда ... ягдайы мәзи. Нахар... ... ичмек ... ...

УМУМЫЛЫК [умумылык]. Умумы якынлык, бирлик бар болан ягдай.

УМЫВА'ЛЬНИК. Ичине сув гуйлуп, эл-йүз ювмак учин металдан ясаляи энжам. *Часалар элерини умывальниклерде ювярлар.*

УМЫДЫГӘРЛИК [умыдыгәрлик]. Умыдыгар халда болмаклык, умыт багламаклык, тама этмеклик. *Шу дыл доварларыныгың көпуси экиз ёрлар диек умыдыгәрлагимиз бар.*

УМЫТ [умыт]. Бир максадлык амала ашмагына бөлән иелет, тама, арзув. *Говнумде уллакан бир умыт барды* (Н Помма, Сайланан эсерлер). *Чыкмадык ягда-да умыт бар* (накыл). ◇ Умыдыны үзмек — тама этмеги бес этмек, нетиже болжагына ынам этмезлик. *Гилли дөррев умыт үзди жаныидан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Вена Келждек умыт үзүп, ич болумине тараи китди* (А Говшудов, Мохри—Вена). Умыт багламак — ынам этмек, бир зада ынам билен гарашмак, тама этмек.

УМЫТЛАНДЫРМАК [умытландырмак]. Бир ишни гозлы чыкмага ве ш м учин бирине умыт, тама дөретмек. *Доктурлар оны умытландырдылар* (А Говшудов Эсерлер).

УМЫТЛАНМАК [умытланмак]. Тутан максадына амала ашмагына умыт этмек, тама этмек, умыт багламак. *Парахотчылык пакгычын бардыгына ишайан, мен дурмушдан умытландым* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы). *Сиздэ хем Ахмедиеда, семаиолёт садыи, ич гезишине умытланып гелмедиңиз бизем ягдаи сен ишлейшин отнеды* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер).

УМЫТЛЫ [умытлы]. 1. Умыт билен, тама билен баглы, тамалы. *Гелжеги умытлы серетдим сенеки. Гезе замандарь ачеробыи сенеки* (Н Помма, Сайланан эсерлер). 2. Умыт бар болан, ынам эдийән, умыт Сайланан, тамалы. *Шу бейик ишлер устунде йүзлерче зегер чекдиме болан паста бардыр, бу колхозын ич ягында умытлы ёш-ёлан мейданы хем шолдыр* (А Говшудов, Эсерлер). *Биз хемише, хер бир ёдиндэ умытлы болмалык* (А Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

УМЫТЛЫЛЫК [умытлылык]. Бир максадын шоны ишмагына ве ш м учин багламаклык, тамалылык, ынамлылык. *Бибиджан сесленди инчеклик билен дурды* (Е Жаворонков, Гезелерде). *Гелеч эмс умытлылык билен ишлерине-де айдан онуң шүрлесинде ярашыклы гатнашмагы сорап гитмишди* (А Говшудов Киссалардан гезелеме).

УМЫТСЫЗ [умытсыз]. Пикир, тамаша ынамсыз бир асында дурак диеди. *Умытсыз кепе башлады* (Р Сейидов, Бастыларын). *Дүнядеи умытсыз затлар дөретмейәр* (А Говшудов, Эсерлер).

УМЫТСЫЗЛЫК [умытсызлык]. Пикирлик, тамашалык, ынамсызлык. *Кепе сенеи сечип онуң ичиндэ умытсызлык дийән зат бар сөзүндэк* (А Кекилов Сайгы). *Сена оны ишдешлериңиң көпуси онуң бу гайдан ёгрышына умытсызлык билен гарайрдылар* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Онуң ёзгешлик эсерлеринде умытсызлык гаршысында ёзүрлүк чекирди* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

УН [ун]. Арпа, бугдай ве ш м ялы галла дәнелерини тегин алынян порошок төрүшиндэки өнүм. *Дүкүнде ики ёлдэ дуран ун бар* (А Говшудов, Мохри—Вена). ◇ Бир санак уны артык иймек — *Ун ишлик болмак, өзүндэн хичлере гөра көп билмек. Горы, сен мендэн бир санак уны артык экенсиң, сен ёнэ-ягына душунмелисиң* (А Дурдыев, Сайланан эсерлер).

УНАМАК. Догры билмек, макул билмек, догры тапмак. *Бике Хошгелдиниң сөзүни унады* (А Говшудов, Көнетдагың этегинде).

УНАШ [унаш]. Юка ёпланан хамырдан унын үзүни кесилен хамыр ве ондан биширилен нахар. *Акмамед эдек унаиы Аманы кемсиз дөредиди* (Б Кербабаев, Небитдаг). *Акжамалың унашының бир бөлеги кесимеч галды* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

УНАШМАК [унашмак]. Макул тапышмак, макул болушмак. *Олар шол келлэни кесип, хорҗуна салып итлере сатмеги унашып, карарлашып чыкып гидиплер* (А Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

УНИВЕРМАГ, Дүрли горүшдэки сенагат харытларыны сатяи универсал магазин. *Универмагың майдаиың үчүнчи мейданы 1270 кв метрдир* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

УНИВЕРСА'Л I. Хер тараплайын хүнәри болан ныгтар.

УНИВЕРСАЛ II. 1. Өз ишине көп затлары алян. Үйлэн тараплы, көп тараплы, хер тараплы. *Универсал машын.* 2. Дүрли процесли, дүрли горүшли ишн ерине етирийән (механизм, машын, трактор ве ш м хакда). *Атлыың сырасында бир сенеи «Универсал» трактор дурды* («Совет эдебияты» журналы).

УНИВЕРСАЛЧЫ. «Универсал» маркалы трактор сүрйән адам. *«Универсалчы» билен участок механиги бөлеси, дөвлет вагыр мәсэлэни гарайды* («Совет эдебияты» журналы).

УНИВЕРСИТЕТ. Дүрли гуманитар ве тебигы-математики бөлумлери (факультетлери) ве ишине алян йокары окув жайы ве ялы эдара. *Ол Москванын Ломаносов адындакы университетинде окаяр* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

УНЛАМАК [унламак]. Ун гошмак, ун сепмек, ун сорамак.

УНЛАНМАК [унланмак]. Ун гошулмак, ун сепилмек, ун гарамак.

УНЛАТМАК [унлатмак]. Ун гошдурмак, ун сепдирмек, ун гарадырмак.

УНУДЫЛМАК. Ятдан чыкарылмак, хэдан дүшүнилмек, ядамдан чыкмак. *Бибиджаның уч-дөрт гүн мунда болмагы унудылмаз. Бибиджан уч гүнүң ичинде Сиз ок дөрдүн хем хич вагт сенеди* («Совет эдебияты» журналы).

УНУТДЫРМАК. Ятдан чыкарылмак, хэдан дүшүнилмек. *Онуң чыдамлы ёлда болмагы Акжамалы бөлек залларында унутдырды* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы). *Шонлыкы дүрүнүң этмек бөлек, эдеиисиң гайры-гайрыдан бутинлейин унутдырмага чалышды* (Б Кербабаев, Айсолтан). *Онуң хэзирки чөйдэ нәче пикирлерини гарчы шыпдырды* (Б Кербабаев, Айгыллы адам).

УНУТМАК. Ятдан чыкармак, хэдан дүшүрмек. *Эмма сен бала унудаясың* (Б Кербабаев, Айгыллы адам). *Гүрлэп бөлек, сен өзүңи бөлек гарь гайан ёлдаш сең* («Колхоз гүнлери»). *Балаларын какаларыны унутмак* («Токмак» журналы).

УПРАВЛЕНИЕ. 1. Ири адамлары, эдара, бир эдараның иши бөлүши. *Ол 2-жи гурлушык монтаж управлениесиниң старший инженерлигине бөлүп ишлейәр* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы). 2. грам. Бир сөзүң өзүнден сонра толдурмагы белли бир формада гелмегини талап этмеги, ягны сөзүң бейлеки сөзе синтактик гайдан болан гарамалыгы.

УПРАВЛЯЮЩИЙ. Бир хожалыгың, эдараның, карханаиың ишини алып барян адам, ёлбашчы. *Ол гурлушык трестиниң управляющий болып ишлейәр* («Токмак» журналы). *Сенек ишиң Борис Николаевич, бизиң Батмано-*

вич, трестиң управляющиси Тагыев хем гелип гитдилер (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

УП-УЗЫН [уп-узы:н], Хас узын. *Аяклары уп-узын, Дик дурар ол элмыдам* («Мыдам тайяр» газети).

УРА', Гошуның хүжүме геченде сөвешжең гыгырышы, шонуң ялы хем умумы рухландырыжы шатлыгы, макуллamагы билдирйән сесли йүзленме. *Ягын ялы ягян одуң астында, Ура! — дийип, Днепрден өтдүк биз* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер). *Өң хатарда отуран огланлар: — Ура! — дийип гыгырдылар* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

УРА'Н I, *хим.* Радиоактив хәснетли химики элемент, метал. *Оларың арасында уран өз мөхүм ролуны саклаяр* («Мыдам тайяр» газети).

УРА'Н II, *астр.* Гүн системасына гирйән планеталарың биринің ады. *Уран, Нептун ве Плутон планеталары хас узакда ерлешйәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УРА-УРА, Уруп-уруп, ызлы-ызына уруп, бирсыхлы уруп. *Фашистлери ура-ура ковалап, Днеприң кенарына етдик биз* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер).

УРБА, Хамыр елмешмёз ялы кендиригиң ичинде галдырылян азажык ун.

УРБАЛАМАК, Урба сепмек, урба буламак.

УРБАЛАНМАК, Урба буланмак, урба сепилмек. *Бу хамыр урба буланыпдыр.*

УРБАЛЫК, Урба үчин гойлан ун. *Йөне, чувалымың дүйбүнде галан урбалыгымы какып-силкип, югруп биширен бир тамдыр чөрегиме гынанян* (А. Говшудов, Эсерлер).

УРГАН, Йүңден, йүплүкден, симден ве ш. м. ишлип эдилйән ёгын танап. *Шол урганлары дүйәниң билине дакып, шол говалар билен чуңңур гуюлардан сув чекйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гуллар ве дайханлар урганлар билен агыр ясы дашлары чекипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

УРГЫ, 1. Урулмак тәсири, сарсгын, зарба, дүкгүлди. *Тәзе сагатда 22 саны якут даш гойлупдыр, ол кичиәк ургудан горкмаяр* («Мыдам тайяр» газети). *Йүрегим ургусын урса-да аша, Гитмедим, гарашдым ол гара гаша* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гүйчли зарба, сүтем, жебир. *Мен диңе бир шуларың алада этмеклери саясында душманың агыр ургусындан гутулдым* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

УРДУРМАК, Бириниң урулмагына я-да урмагына себәп болмак.

УРКАЧЫ, Энелик жынсы болан, эне жынслы. *Эгерде совка гурчукларының иймити оларың яшының соңкы дөврүнде белоклара бай болса, онда уркачы совка кебелегиниң гузлагырлыгы артар* (П. П. Богуш, Түркменистанда говача совкасы ве оңа гаршы гөреш чәрелери).

УРМАК, 1. Бир зады батлы дегрип, агыра сезевар этмек, ургы тәсирини етирмек, енчмек. *Эртеси ирден Гурды сорага алып гитдилер. Ондан хич бир сорага жогап ёкды. Соң оны урмага башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол гарагулак билен баша-баш уршуп, таяк билен оны гаты урды* («Мыдам тайяр» газети). *Сорап беренден, уруп бер* (накыл). 2. Бир задың үстүнден какмак, епбешлемек. *Начальник юмругыны стола уранда, бир яны гызыл, бир яны яшыл галам товсуп пола дүшди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 3. Атып оқы дегирмек, оқы белли бир нышана дегирмек, атмак. *Топрагында тоздур, гөзүнден ургун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хава, атып билйән, мен түпең атып гуш хем урдум* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. *гөч. м.* Бир ерден батлы акмак (сувуклык хакда). *Фонтан уряр.* 5. Өзүни бир задың ичине окламак, батлы гирип гитмек. *Тутулан адам бөкүп турды-да, өзүни гырымсы агачларың арасына урды* («Мыдам тайяр» газети). *Булар тиз токая уруп, гечелгә бака гитдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Уршуҗылар гүйзүң совук сувуна урдулар* («Совет Түркменистаны» газети). 6. Йүклемек, басмак (йүк хакда). *Машына ики тонна сазак урдук. Ким дүйә, ким яба, хатда кәбири өкүзе-де йүк урярды* («Совет Түркменистанының аял лары» журналы). 7. Танкыт этмек, кемчилигини айтмак. 8. Көмекчи ишлик функциясында ишлэлип гелйән исимлериниң манысы билен багланышыклы хереқети аңладяр. *Геп урмак, совук урмак, азм урмак* ве ш. м.

УРНА, 1. Гейимлик мата азлык эденде гейиме урулян бөлек мата. *Донуң гысга болса, азажык урна ура ярлар.* 2. *гөч. м.* Өңки ишиң, дердиң үстүне гошулян гошмача, етне. *Мунуң үстүне хем Солтанжөлүң айдан лары ягшы урна болупды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

У'РНА, 1. Сайлав бюллетенлери ичине гойберилйән йөрите ящик. *Пионерлер көшгүнде ерлешйән сайлав участогында урнадан бюллетенлер билен бирнәче, кә пис эпленен дөрт бурч кагыз чыкарылды* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Якылан мейдиң күли сакланян гап. 3. Көчелерде гойлуп чилим, кагыз ялы хапа ташланян гап. *Кагыз йыртыклары урна ташланяр.*

УРНАЛМАК, Урна урулмак, урна тыкылмек.

УРНАЛЫК, Гейиме урна этмек үчин бөлек мата, урна болар ялы мата.

УРНАМАК, 1. Гейиме ве ш. м. урна этмек, урна урмак, урна тикмек. 2. *гөч. м.* Гошмак, бирикдирмек. *Эгер олары хем онуң үстүне урнасаң, онда сизе бәхдем бәри дәл-де, алтыдан бирини бермели* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

УРП-АДАТ [урп-а:дат], Жемгыетчилик ахлагың хем мелер тарапындан кабул эдилен, галыпдан дәп болуп галан тертип-дүзгүни, дәп-дессуры. *Көне урп-адатлар билен адамларың бейнисини долдуран мәзәли-ыкбалар дәлмиди?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Тәзе ахлак адамларың аңына ерлешип, көне урп-адатлары гысып чыкаряр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УРПАК, Чәгәниң, гумуң, топрагың күпүрсәп ятан төбигы үйшмеги, топбак ери. *Өңде урпак гумлар көпүрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Станцияның инженерлери кәсе урпакларының гөчүшини өлчейәрлер* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УРПАКЛЫК, Тутуш урпак болуп дуран ер, урпаклар билен өртүлен ер. *Ынха тозап ятан селинли, овнук сазаклы урпаклык.*

УР-ТУТ, Хайдан-хай, йүзүниң угруна, бирден. *Ур-тут хабарың автобусы гөзлэп тапды. Ол ур-тут бир га бирине дурмуша чыкып, деррев ики санжак гы эдинди* («Токмак» журналы). *Мен Айсолтаның гы Огулхаллыны ур-тут гелин эдинжек-де отурыбержек* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

УРУГ [уру:г], Бир ата-бабадан эмеле гелен несиллер топары, шонуң ялы-да умуман несил. *Гызлардың дүш манчылык хич бир ургда-тиреде* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Царизм зәхметкешлери гулчулыкда ве мә данлыкда саклап, милли уруг душманчылыгыны гырыз йәрди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УРУГДАШ [уру:гдаш], Бир уругдан болан, уругы бир болан. *Уругдашлар хемме затда бири-бирлерине көмек бермели болупдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

УРУГЧЫЛЫК [уру:гчылык], Эсасы жемгыетчилик-икдысады гурлушы уруг болан дөвүрдеки адамлар ара сындакы гатнашык. *Феодал хем уругчылык дөвүрүнің кадалары оны гөз ачмага гойманяр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Жемгыетиң уругчылык бөлүнишиги хем*

да поэмаларда энче гезек ятланыляр (Гадымы дүнйә тарыхы).

УРУЛМАҚ, Өзүңи урдурмак, енжилмек. *Урулян йигидиң деми ичине долды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Урулмак, сөгүлмек, сүтем ичинде, Миллион гызыл гүллер хайып солярды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың үстүнден какылмак, епбешленмек. 3. Атылып ок дегрилмек, түпеңленип өлдүрилмек, атылмак. *Хова сөвешлеринде хем-де асмана атян топларымызың оқы билен душманың 111 самолёты урлуп йыкылды* («Совет Түркменистаны» газети). 4. Йүкленмек, басылмак (йүк хакда). 5. *гөч. м.* Кәелмек, язгарылмак, танкыт эдилмек. *Ол фельетонда бир адамының овнук-ушак күмсүклиги, элиниң эгрилиги хем онуң башга пис хасиетлери берк урлупдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

УРУНДЫРМАК, Азап чекдирмек, чабаландырмак. *Оны нәме бейле урундырдың-да гойайдың?!*

УРУНМАК, 1. Элиңи-аягыңы силкип чабаланмак, жан агырысы себәпли хорлук чекмек. *Оганың ягдайы өрән эрбетди, голтугымда ики яна урунярды* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн). 2. Бир задың үстүнда харс урмак, аладаланмак. *Насосы ишлетжек болуп, ол узынлы гүн урунды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Багдан, капастан бошамага я-да башга бир себәбе гөрә ховлукмак (хайван хакда) *Гуш уруняр велин, бир зат гөрен болмага чемели.*

УРУШ, 1. Сөгүшик, якалашык билен йүзе чыкян дава, женжел. *Урушң геңеши ёк* (накыл). *Уруш, сөгүш, эмма ярашыга ер гой* (накыл). 2. Дөвлетлер арасындакы яраглы сөвеш, яраглы гөреш. *Совет Союзы Бейик Ватанчылык уршунда тарыхда болмадык еңиш газанды* («Совет эдебияты» журналы) *Эмма вели, тәзе уруш техникасыны өврекмек бираз кын дегди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Нәдогры сыясата, зыянлы дәп-дессура гаршы метбугат үсти билен алнып барылян иш, өвүт-несихат, гөреш. *Көне адат билен уруш эдерис* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Уруш мейданы — сөвешин, уршуң гидйән ери. Граждан лык уршы — бир юрдуң ичиндәки жемгыетчилик сыпларың арасындакы яраглы сөвеш, яраглы гөреш. *Чары Пөкгениң гражданлык уршуна хем гатнашандыгыны гөркезди* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). *Ол гарры гражданлык уршуна хем гатнашыпдыр.* Совук уруш — кәбир империалистик дөвлетлериң СССР-е ве демократик юртлара гаршы басыбалыжылыклы урша гөрйән тайярлыгы.

УРУШГАН, Көп урушян, урушмага өкде, уршуң тәрини оңат билйән.

УРУШГАНЛЫК, Урушмага өкделик, урушмагың тәрини говы билижилик. *Рус гошунының урушганлык хизмети ве техникасыны гыссаглы суратда ёкары гөтермәге сынаныпдыр* (СССР тарыхы).

УРУШДЫРМАК, 1. Ики адамы бири-бири билен сөгүшдирмек, якалашдырмак, женжеллешдирмек. 2. Гижеләп. геп берип, ики дөвлети яраглы чакнышдырмак, бири-бириниң гаршысына гөрешдирмек, сөвешдирмек. *Чемберлен Мюнхенде утдуранларыны Москвада утмак, руслар билен германлары урушдырмак иследи* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Гарпышдырып гөрешдирмек, гарпышдырмак (мал, хайван хакда). 4. Бир нәче зады ызлы-ызына уруп, сайгылап чыкмак. *Ол урушдырып гелишине онуң чарыгының апгырдындан басды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер)

УРУШМАК, 1. Сөгүшип, якалашып дава эдишмек, женжеллешмек. *Ол, чагалар билен урушяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). 2. Гошун жемләп башга бир дөвлетиң гошуны билен яраглы сөвешмек, сөвеш этмек. *Нәче ерде фронт гурап урушып, Бирлешйәрлер дүнйә зәхметкешлери* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Женева шәхеринде йыгнак эдйәрсиң, Урушмак карарын берйәң Чемберлен* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). 3. Гарпышып бири-бирини пугта чейнемек, дишлешмек (ит ве ш. м. хайван хакда). *Шол бада-бат урушмагың угруны билмедик ит буларың арасында ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 4. Урмага көмеклешмек.

УРУШПАРАЗ, Гандөкүшикли уршуң болмагының тарапдары, жеңпараз. *Гой, муны урушпаразлар ятда сакласынлар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УРХА-УРЛУК [урха:-урлук], Алан-алдылык, зенземе, гопгун, гыкылык. *Харманы урха-урлуга дөндердилер.*

УРШУҖЫ, Урша гатнашыжы. *Бидерек гитжек дәл, дөкүлйән ганлар, Яшасын уршуҗы яш гахрыманлар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Уршуҗыларың хеммеси берк тайярлыклы, хемме серенжамлар билен үпжүнди* (Б. Гурбанов, Душушык).

УРЫ, Бугдай, арпа ве ш. м. дәне сакланян чукур. *Гандым бәш дүе бугдайы газып гоян урусына гүйды-да, агзыны патладып гөмди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Обаның белли-белли адамларының пархавлары галладан долуп дурярды, урулары хем ачылман ятярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

УСЛЫП [услы:п]: услып билмезлик — дүзгүне лайык хасапламазлык, гелшиксиз хасапламазлык. *Ол эдарада нас атмагы услып билмән, папирос отлап чекди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Өз оглы ялы адам билен кеҗелешмеги өзүне услып билмеди* (Н. Помма. Тайлак хыззын).

УССА, Өнүмчилигиң белли бир пудагындан хүнәри болан специалист. *Гейшмчи уссалар тикен гейимлерини эллешдирмек билен, машынларыны яглаярлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң какасының эсасы кәри демирчи уссады* («Пионер» журналы). *Ол инди колхозың уссасы болуп ишлейәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Усса муздуны бер-де гысса* (накыл). *Буравлайжы усса.*

УССАЛЫК, Уссаның кәри, уссаның хүнәри. *Чоян ак йүрекден ишлән, Уссалык деңине етди* (Р. Сейидов, Лебап гызы). *Болса-да, пахыр усса адамды — дийшип, укыплы уссалыгы ве адамкәрчилиги хакында говы гүррүң эдйәрлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

УССАТ [усса:т], Ишини өкделик билен ерине етирйән, ишине түрген, ишине өкде. *Он бармагың дүрлер дөкйәр реңбе-рең, Бейле уссат гөрмедим мен саңа дең* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Гурчук тутмагы уссат аяллара табшырмалы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мартынов өз ишиңе дийсең уссат ве пайхаслы адамды* (Б. Гурбанов, Душушык).

УССАТЛЫК [усса:тлык], Ишине өкделик, ише түргенлик. *Томашачылар ёкары уссатлык гөркезйән совет ве француз футболчыларыны түйс йүрекден гутладылар* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу ерде тежрибе, билим, уссатлык герекди* («Колхоз гүнлери»).

УССАХАНА [уссаха:на], Өнүмчилик сенетлери ясалян ве бежерилйән жай. *Колхозың уссаханасында тәзе җайлар үчин гапы ясамак ишине гиришилди* («Колхоз гүнлери»). *Посёлокда дурли уссаханалар-да барды* (Б Кербабаев, Айсолтан).

УССАЧЫЛЫК, *сер.* Уссалык. *Пионерлер өйүниң икинҗи этажында агач уссачылык уссаханасы бар* («Мыдам тайяр» газети). *Омар ата-огул ялы Биле уссачылык этди* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Уссачылык ишиниң ягдайыны, нәхили ёл билен усса болмак мүмкинлигини ондан сорады* («Совет эдебияты» журналы).

УСТА'В, Бир задың ишлениш, ерине етирилиш тертибини ёла гойян дүзгүн-кадалар йыгындысы. *Совет*

Союзының Коммунистик партиясының уставы. Колхоз уставы.

УСУЛ [усу:л], Бир иши практики амала ашырмаклык я-да теоретики барламаклык тәри. *Буравламагың тәзе усулының өнүмчилиге гиризилмеги зәхмети еңиллешдирди* («Совет Түркменистаны» газети). *Булар депгиниң иң голдайҗы усулы эдип, социалистик ярышы уланярлар* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УСУЛЛЫ, Башаржаңлыгы болан, укыплы. *Ол хемме зада хем гаты усуллыдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бу ишден меңиң башым чыкмаз, муңа усуллы адам герек* («Мыдам тайяр» газети).

УСУЛЛЫК, Ювашлык билен, ассырынлык билен, эмай билен. *Гүлширин усуллык билен отургыҗыны оңа бакарак сүйшүрди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Непесов усуллык билен ериндеи турды* («Совет эдебияты» журналы).

УСУЛЛЫЛЫК, 1. Башаржаңлылык, укыплылык. *Өрән усуллылык герек* («Мыдам тайяр» газети). 2. Ювашлык, ассырынлык, эмайлык.

УСУЛСЫЗ, Башаржаңлыгы болмадык, укыбы болмадык, башарныксыз, укыпсыз.

УСУЛСЫЗЛЫК, Башаржаңлыгы ёклук, башарныксызлык, укыпсызлык. *Муның дүйп себәбини өзүниң усулсызлыгындан гөрмән, увлап ятыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

УСУРГАМАК, Чала ука гиден ялы болмак, ымызганмак (дүрли себәбе гөрә). *Ол бир хили усурган ялы болуп, дүшегиң үстүне сүйнди-де, эп-эсли вагт гымылдысыз ятды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сес-үйнсүз усургап ятан Борис-де, Гөзлерини ачып галмакчы болды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

УСУРГАТМАК, Чала ука гиден ялы этмек, ымызгатмак (дүрли себәбе гөрә). *Атайры илки гелин болуп гелен гүнлеринде, Халназар Мехинлини уруп усургатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Түпеңиң гундагы билен уруп усургадярдылар* (Б. Гурбанов, Душушык).

УТАНДЫРМАК, Бириниң айбыны ачып, йүзүни гызартмак, утанжа гоймак. *Ягдының совда ишлери хакында хем дүйн района чагырып, мени утандырдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гызың оны я хас бетеррәк утандырасы, я-да утанч пердесини онуң йүзүнден сырасы гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Артык ага, инди бир утандырмасаңыз-ла!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

УТАНЖАҢ, Сәхел зада уялып дуран, йыгра, чекинжең, уялжаң. *Мәхри утанжаң гөрнүшли йүзүни ашак салды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гурбаның гөрмегей ве утанжаң йүзи гыза чалым эдип дурярды* («Совет эдебияты» журналы).

УТАНЖАҢЛЫК, Уялжаңлык, чекинжеңлик, хаялылык, йыгралык. *Онуң утанжаңлыгының орнуна бир хили гөнүмеллик, хырсызлык хәсиети гелип гонупды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

УТАНЖЫРАМАК, Утанан болмак, йыгрылжырамак, уялжырамак, чекинжиремек. *Оразберди онда-да утанжырап дурмады* («Мыдам тайяр» газети).

УТАНМАК, Бир зат үчин уялмак, сустуң басылмак, йүзүң гызармак, чекинмек. *Сапарлы өзүниң ялан сөзлейәндигине өзи утанды* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Айдогды утанып сесини чыкармады* («Бахар»). *Шол болуп йөршүме инди өзүм хем утанян* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

УТАНЧ, 1. Адамың өзүни алып барышындакы чекинжеңлик дуйгусы, уят. *Утанч, хаяң нирде, айып дәлмидир?!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Сенде утанч, намыс болмазмы?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол утанжындан йүзүни бир яна совды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Адамчылык кесбине лайык гелмейән иш, масгарачылык, абрайсызлык, уят. *Инди сениң бизиң арамыза дүш... болуп йөрмегиң сана гаты утанчдыр* (А. Дурдыев, ... ланан эсерлер).

УТАНЧЛЫ, 1. Утанч иш эден, айыплы, этмишли. ... *оны сынлаярын ве оны гөремде эдил утанчлы ялы ... тум басыляр* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Бай... гапыдан гиренде, Берди утанчлы ... берди* («Мыдам тайяр» газети). 2. Адамчылык кесби... лайык гелмейән, масгарачылыклы, вежера. *Спартал... зәхмети утанчлы иш дийип хасаплапдырлар* (Гад... дүнйә тарыхы).

УТАНЧСЫЗ, Утанжы ёк, бихая, хаясыз, айыпсы... уятсыз. *Пётр, мен шейле утанчсыз адаммы?! — ди... Вепа гүлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

УТАНЧСЫЗЛЫК, Утанжы ёклук, бихаялык, хаясы... лык. *Хей-де, шейдип дурмак болармы, нәхили утанчсы... лык!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бейле-де бир утанчсызлык бор огшыя?!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

УТАНЫШМАК, Уялжырашмак, чекинишмек. *Оның... -да әр-хелей мени гөрдүлер, Утанышып, бираз дым... дурдулар* (Чары Ашыр, Поэмалар).

УТГАШДЫРМАК, 1. Бириндирмек, бирлешдирмек, гошмак, сеплешдирмек. *Эдебиятчылар өзлериниң жош... гүнлы сеслерини парахатчылык угрундакы гөреш билен утгашдырдылар.* 2. Догры гетирмек, габаглашдырмак. *Суварышы өсүмлигиң дөври билен утгашдырмак* («Мыдам тайяр» газети).

УТГАШМАК, 1. Бирикмек, бирлешмек, ... сеплешмек. *Ховлуларың еңсеси болса гиң өри мейдан... лары болуп, яйлып ятан Гарагум билен утгашарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол адамының өсүп сачлары сакгалы билен утгашыпдыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онуң ал...ында утанан ярым-ярым ... ришлеринден, гожаман чал башларындакы гара бу... лутлар төвереге тиз яйрап, ягыш хас гүйчли ... башлады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Догр... гелмек, габатлашмак.

УТГАШЫК, 1. Бири-бирине утгашып, ... дең. *Оны даша алып гитмән, диңе шол ... рып, дашкы тамың ичинден гирмели утгашык ... салдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң ... гапдалында, онуң билен утгашык эдилен ... жай хем чагалар ялисиди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Янашык, дегшир, голай. *Колхозың бухгалте... рийсы ве ... ... ран өзбашдак жайларда ерлешйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

УТГАШЫКЛЫ, Багланышыклы, баглы. *Көпленч ... ларда чаганың ич гечмеси гусмагы билен утгашыклы ... дыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

УТГАШЫКЛЫК, Багланышыклык, баглылык.

УТДУРМАК, 1. Оюнда утулыша сезевар болмак. *Бе... гөрйән вели, сен шу гезек утайҗак ялы, мен-э сана ... дурайман, ханы гөч бакалы!* («Совет Түркменистаны... ның аяллары» журналы). *Ол бүтин пулуны бада кар... ойнап утдурды* («Эдебият»). 2. Оюнда енилмек, ярыш... да асгын дүшмек, басылмак, галмак. *Бизиң «Көпетдаг... командамыз Гараганда футболчыларына 5:1 хасабы би... лен утдурдылар.*

УТЛУШМАК, Ойны ахырына ченли ойнап гутармак. *Күштчүлер сагат ики төверегинде утлушдылар.*

УТЛУШЫЛМАК, Оюн, ярыш ве ш. м. ахырына ченли ... ойналып гутарылмак. *Күштчүлериң бу гүнки ойны ут... лушылман галды.*

УТМАК, Оюнда, гөрешде, жеделде ве ш. м. гаршы... дашындан үстүн чыкмак, гаршыдашыны еңмек. *Дүнүй... шыкда Мары областының командасы утды* («Совет...

Туркменистаны» газети). *Командаңың хәзирки вагы ёкары, шол команда утяр* («Пионер» журнали).

УТОПИ'ЗМ, Утопия болан мейиллилик, хыялы арзув.

УТОПИК, Утопия хас болан, утопия дегишли болан.

УТОПИ'СТ, I. Утопик социализмиң тарапдары. 2. Гуры хыялчы, фантазиячы, хыялбент.

УТОПИЯ, *сыясы*. Амала ашмагы мүмкин болмадык бош хыял.

УТУК, Оюнда хер тапгырдакы газанылан ёкуш, үстүнлик, утуш. *Бизиң оюнчыларымыз ене бир утук газандылар* («Мыдам тайяр» газети). *Улудан-кичи хеммелер утук газандылар* («Яш коммунист» газети).

УТУЛМАК, Оюнда, гөреште, жеделде ве ш. м. тарапдашына утдурмак, гаршидашындан енилмек. *Гөрдүңизми, сизиң оюнда утулмагыңызың эсасы себәби шунда. Эгер-де хер ким шонуң маңысының комедиясы айдып билмесе, ол утулар* («Мыдам тайяр» газети). *Оюнчы утулаңыны билсе ягшы* (накыл). *Утулан ёкдиги гашар* (накыл).

УТУН, Чарх бутуртмак үчин гуйының агзына табат агыт эдилип дикилйән агач. *Шол вагт хер хайсының үстүне ярым чарыкы гоша утук абанып дурап, агызлары цемент билен бежерилип үч-дөрт сапы гуйы болды* (Б. Кербабаев, Айсолтан эдеби).

УТУШ, I. Оюнда, яришда газанылан утук, ёкуш. *Мерет кушт ойны боюнча утуш газанды*. 2. Заём облигацияларына ве ш. м. ойналанда дүшйән пул, зат. *Мыкрат бу гезек районда колхозчыларың заёмчы алып гелмедик. Ол олардың утушларыны барлаяркам* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

УЧ [уч], Бир гадак хайсы хем болса бир тутарын ёкарсы. *Ораза сыпаларың учы гадак гозаларының гулагында ве ховлыкың шаңдакы асды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол Гүнүң ёкы бирек ховлуның гозалары хыялларының учларына ховлыкларың гарды* («Совет Туркменистанының аялларың» журнали). *Пулуң ёкы учуны дөнүп, өсүрмеге башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Ачгы учы — хер мүмкинчилигиң, үстүнлигиң болса, чыкалгалар. *Дил учында* — *сөз Дил II Ай, зоң саңа мүнүк ёнке дил учундан айдайын!* (Дилара учында — *сөз Дил II Ёк, ниче болсун, Гелмиш! Байбөрек дөнүп, гайдып гел укрынып гелмедик ялы ойнаңа ишде сакланып* («Совет эдебияты» журнали). *Жаның учы — сөз Жаң бар экән сөзлемек жаның ишде* («Совет эдебияты» журнали). *Келбиң учуны бетирмек* — *сөз Келбиң Мекә келбиңи учуны бетиреркә!* (Б. Пүрлиев, Ильинки гүн). *Ёл учуны этмек* — *сөз Ол Ол машындан дүк бутурмага ве гелдиги стансиясына ёл учуны билен кемсиз бирнә өрүп ерлешйән ёкы ве бир гекдөрүм айдым берди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

УЧАР, *сөз*. Батырлар. *Ордалар учар шүрүрлыдыр*.

УЧА'СТОК, I. Чөкендирилен белли бир ер бөлеги. *Бол гатыл алмак үчинкәңе чөкелек гуралы ачыгчы гошлеринди хер бир участокда өнүрдүрүң* («Совет Туркменистанының аялларың» журнали). *Шу ере гөчүрилип гурлан кәсгелен участок* (А. Говшудов, Көнелерден гелйән). 2. Административ-территориял бөлүнишиң. *Сайлав участогы*. 3. Харбы бөлүмлериң өзүнчәлик зонасы. *Фронтуң бир бөлеги*.

УЧГАНАК. Яшын гарын ёзда шона меңзеш заттарын овунжак бөлежиклери. *Гөзелжигиң хәзир акылы етмеседе гарагы гөзлерини тегелап, айнаның дүзүне хөвсергал дегйән гар учгакларына, ондан аңырдакы гарангылыгың жүмүшине монгерилип серетишинден оңат адам сыяндыгы белли дәлди* («Совет эдебияты» журнали).

УЧГАНАКЛАМАК, 1. Учгаклар гаймалашмак. *Жүгенлик хемме ерине гар учгаклаярды* («Совет эдебияты» журнали). 2. *сөз и*. Силкинжәрәк бөлекленип галпылдылы хереketде болмак. *Учгаклаял дуран желе атың үстүнде отуран Байлы — Армаверин, сызлар! — дийип, тагта йыгып йөрек сызлара сыгырды* (Б. Гурбанов, Дүшүшлик). *Гөз учгаклямак* — *сер. Гөз Яй ялы зерелен гарры аялың, Өлүсеи гөзлери учгаклады* (Б. Кербабаев, Айлар). *Эжесиның гулер йүзүне серетип, учгаклаял дуран гара сөзүне гызыка дакды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

УЧГАНАКЛАШМАК. Бир нәче учгаклар гаймалашмак.

УЧГУН, Яшын задык хөвры билен хова тетирлийән от ялы өвүк бөлежиклер. *Гандым көкри көрен, думлы-дүша учгунлар сычрарды. Ене думлы-дүша учгунлар сычрады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ **Учгун чыкыштырмак** — ганыны гыздырмак, гахарыны тетирмек, жибриндирмек. *Айсолтаның шонча Потма тасир этмек, слайта оның гарын чөкүп учин чыкышдырды* (Б. Кербабаев Айсолтан).

УЧГУР I. Балагын ве ш. м. задык чермениниң ичинден гечирилип дакылян бат, йүп. *Ол сөзи эшитип, бабасының учгурына, бабасының учгурыны, карысының бөлегине сүйөп, гопуп-сопуп гелерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

УЧГУР II. Чалт учяр, гаты ялан учмак. *Шол гарсагда асмандан кичи хилли учгур самолетлар гөзи пейда болды* (Б. Гурбанов, Дүшүшлик).

УЧДАНТУТМА [учданутма], Бир ян учурлык бантдан, бөлдин башга. *Арассалык ве санитар недесине серетип учданутма чөмелер гөчүрилсин* («Совет Туркменистанының аялларың» журнали). *Пыкеси. Бу йүй ноне бөлмеге, ол ноне гөчмеге. Ойлап, ёкары тутма сөзи. Сыпаны* [illegible] *Учданутма бөлүнмеге* [illegible] *гиндеп*).

УЧДУТМАК, Гайат чалт, ялы гайдырмак. [illegible] *гайдырма. Бу хөле ойна бир учдутма*.

УЧЕТ, Бир зат барасында алына бирнәче хатлабат. *Ойлы учёты сөзлы йөрөнде болмалыдыр* («Совет Туркменистаны» газети).

УЧЕТЧИК. Бир задык хасабына алына бирнәче [illegible] *бир задык хасабына алмак, учет ишини йөрөнде шертлер. Сазы окгарың сыпатлы сүрүлүшиниң ерине гара мөлчер дөрөдилмелик ыгтыярлыгы чөзеп кемсиз* («Совет Туркменистаны» газети).

УЧИЛИЩЕ. Аялы ве орта хүнөри [illegible] *гайрылан хөвр йөрите окув жайларының ады. Ол мыдам сөзлейән — дийип өзүнчәлик [illegible] дак.* («Токмак» журнали). *Аялдарың сазлыкы [illegible] тапмачы сөзлерди* («Мыдам тайяр» газети).

УЧКЫ [учкы]. Ерлешиши [illegible] радавык, четки.

УЧЛАК [учлак]. Ужы [illegible] учлы. *Учлак чүй*.

УЧЛАМАК [учламак]. 1. Билим [illegible] *гайдыш, йүзүнде ужуны алмак, йүзүнде ужуны чыкармак. Табшырыгы 215 процент ёрине етирип, 264 килограм өчмәлик дөредилип 569 килограм [illegible]* (К. Ишанов, Ватан үчин). 2. Бир ядын ужуны [illegible] *ужуидан тутмак. Госпак экспедиция [illegible] тап башлык хәкдеп, адамлара бакан ёзлыкы дөнүп ойнадып, мәхрибанлык билен сөзледи* (Айбек, Новайы). *Айлар оны сыпатлап солуп учлады* (Б. Кербабаев Айлар).

УЧЛЫ [учлы]. Ужы йити болан, ужы бар болан, үч чыкарылан. ◇ **Икн учлы** — белли дал, набелли, ахмал. *Ол мәселәниң амала ашмагы-ашмажагы икн учлы*.

УЧМА [учма.]. I. *диңе*. Дини-мистики дүшүнже боюнча, хамала өлен адамларың «рухуның» ширетли дөвран сүрмели ери, женнет, бехишт. 2. *сыф и* Сапалы ер, ширетли ер. *Учма ёлы ёлкәмизе гелмелик. Хайык дөнүп, сөзлы биле айдылык* (Б. Кербабаев, Айлар).

УЧМАК. 1. Ганат яйып хова гөтерилмек, асманда гаймак (гуш ве ш. м. хакда). *Билбил ялы сулдек-сулдек учуп мен* (Н. Пөмма, Сайланан эсерлер). *Багыбы герк эдер, билбиллер учар* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Самолёта мүнүп, хова галмак, бир яна гитмек, ұрамак. *Нурмырат Москва учмага болды* («Совет эдебияты» журналы). 3. Бирден бир задын бир ери дөвүп гачмак. *Инди болса самаң эллесең, боскундан учуп дур* («Совет Туркменистанының яйлары» журналы). *Мен бар агрымы атак пастым, ух сакы узук башы жорта учупдыр-да, ашак гайдыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 4. Хиҗиллиге мүнүп, икиҗиллайын бат алмак. *Гечен гирбаплыкда Мейдан, Гелип хиҗиллиге учупды* (Чары Ашыр, Повестлер). ◇ Говаңүң гөге учмак — *сер.* Говүң Гүши учмак — *сер.* Гуш *башгаларыны хямалы болаңда-ла сушук учярды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). Келледен учмак — *сер.* Келле. *Икинжи бири болса: — Ер, сениң хушуң келлеңден учдумы дийсене, хей гайнач суйди яш чаганың янында гозларамы?! — дийип кәйинди* (А. Говшудов, Эсерлер). Шорта учмак — бирден дөвүлмек.

УЧРАМАК. 1. Душ гелмек, душмак, сатышмак. *Сен маңа илки учранда, саңа совуш эдек илки жүмлям, шол сөзлерлерден алан сенинди* (Мырат). 2. Дучар болмак, сезевар болмак, сатышмак, өлүмек. *Бу бимаре бир гела ишрач богары эдиле.* («Мыдам тайяр» газети). *Усти ачык харабаларда бугарык хемиси эдеп хесели не ишрар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

УЧРАТМАК. 1. Душ этмек, душурмак, сатыштырмак. 2. Дучар этмек, сезевар этмек, сатыштырмак, өлүклиг мак. *Ол бала бир дөла учратар.*

УЧРАШМАК. Бири-бирине душ гелмек, душмак, сатышмак, өлүмек. *Балар сен «мерчимлик кейпиңиз бир четде» гөзлерге болса учрашмаярлар* (А. Говшудов, Көнетдагы этегинде). *Шол асмана учрашдык бедлешек ерде. Шонда бир душ гелдик ах алыр дерде* (Р. Сейидов, Эсерлер).

УЧРЕДИТЕЛЬ. Бир зады «кесиплырмаклыга гурмаклыга ишленлеген. *Рота Люксембург Германиянын коммунистик партиясынын учредительи гурултыгына векил едилди.* («Совет Туркменистанының аял-галлар журналы»).

УЧСЫЗ [учсуз]. 1. Ужы ёк, ун накарылмаяк. *Учсыз сесли.* 2. Чак-чүйре, гиң дүз болмаян. *Учсыз ерде.*

УЧСУЗ-БУЖАКСЫЗ [учсуз-буҗаксыз]. *сер.* Учсыз-гырасыз.

УЧСУЗ-ГЫРАСЫЗ [учсуз-гырасыз]. Аңырсызлыгы-чиниси ёгын. *Учсуз-гырасыз дүзлүклер. Ялаңач, ағач-сөвегсиз сапсары чөллер* (Мыдам тайяр» газети).

УЧУР. Гыбатларын сыркавламаз ве бир хатлап газы горкмаз эсерлиң долага чыкан суволы габарчык. *Сенеңиң алдыңа учук гайнап, ондакларды коғуп ялы кашандыр* («Мыдам тайяр» газети). *Чынымы айтсам, ш. хезайдан горкмаз адамы ынанып гайдып* (Н. Пөмма. Гайлак хызыгы).

УЧУР, I. Бант, чомал, чен, чат. *Бу сүн асманлар Гүн яшар учурында дасаныпдар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Дач сат герен учурларында сенем ол ала ноғул устуна, инди алып топар сыкыр сыгыны бассаңдыр* (А. Говшудов, Махри—Вепа). 2. Угур, тарап, төверек. *Эсер мен яңлышмасам, чопанларың гошы шу учурда болмалы.*

УЧУРМАК. 1. Ховада гайдырмак, учмага сезевар этмек. *Кичиҗиклер ич чеш фюзеляжлы авиамоделлерини учурярлар* («Мыдам тайяр» газети). *Учурарыс совет самолётыны Дүнйәдек ёк эдерс фашист аёнык* (Мырза Ашыр, Поэмалар). 2. Бирден бир задын бир ери дөвүп гачырмак. 3. Хиҗиллиге мүндүрип, икиҗиллайын бат алдырмак. ◇ Башындан хушуны учурмак — *сер.* Хуш. *Гыбатыны эдип, ямаклап отуран ме халкында Поксешик устуне гелмеги, Еллиниң башында хушуны учурды* (А. Говшудов, Көнетдагы этегинде). Нешесини учурмак — *сер.* Неше. *Башы дөнйәнин неме жан, сен мона горкуныч нешәми учурдың* («Токмак» журналы).

УЧУРСЫЗ. Чакданаша, ярын, жәда. *Атлылар то лар душманың зарбе гоншилерине учурсыз көп зы етирйәр. Тибет гериллелеринден сүпүрилда учурсыз кыгал ягар* («Мыдам тайяр» газети).

УЧУРТМАК. 1. Ховада гайдырмак. *Парадда демок тратчылар трибуна якын гелиберенде, эллерин сиперип зелдән чагаларына кендери учуртдылар.* 2. ев м. Дүйбүнден гөгермез яли этдирмек. *Топалакы Ә дере кул докуп, тепалаңы учуртдың* («Зәхмет газрымал ларың»). 3. Бирден бир задын бир ерини дөвдүрип гачырмак.

УЧУРЫМ. 1. Ганатының, елегини оңат етирен, учмага лыга етишен (чага гуш хакда). *Эйдам учурым болуп бир, мен муна нәме чәре этеймән* («Пионер» журналы). *Пүреким учурым болмадык сушакдан яли топусяр* («Түркмен Туркменистан»). *Учурым болып, ганатлары бекәйдик* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сер.* *сер.* Учур. *Оны бир сүк учурым гандан гайтарар* (А. Говшудов, Көнетдагы этегинде). ◇ Учурым болмак — белли бир дереже етмек, ювгиллешмек.

УЧУТ, *сер.* Бетин ялт дүзлешине чыкалан ялы гелет учурым. *Учут адамлар булешмеден айлыкларыны гидән бе бейик дөвлет сепесини чекди. Икисем адам учут ганлык башына оғрашдылар* (А. Говшудов, Махри—Вепа). *Гөтерген учут ишлер сизлер дур* («Мыдам тайяр» газети).

УЧУШМАК. 1. Көп болуп ондайына учмак, бир то рак болуп учмак. ...ше ш. м. хакда. *Аланларын үс гүнде, ондакында учаяк гелларың сакын гыланлар* (Айбек, Новайы). 2. Хиҗиллиге көпүшүп бүтүнлей ...ялы учмак, гечиклигетине учмак, ягара кришиң ...ялы. *Гелдер хиҗиллиге учушдылар.*

УШАК, *сер.* Ояк. *Ушак гелдә бир ...* *ягара кеп болмаз. Бу сөзлер ушак-пушак ковалдың ...ялыгы сөзлер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы адам).

УШАК-ДУШЕК, *сер.* Ояк-дүшек. *Ах, сер ушак ...ушак эдип «ки».*

УШАКЛАМАК, *сер.* Ояклаяк. *Ушакдан якы башлап ягара ойнк бүтүнлей ...ялы дөвет* («Совет эдебияты» журналы).

УШАКЛАТМАК, *сер.* Ояклатмак.

УШАКЛАШМАК, *сер.* Ояклашмак.

УШАКЛЫК, *сер.* Ояклык. *Сенең бу эдиле...ларың ушаклык болар.*

УШАМАК, *сер.* Ояламак. *Гөрүсер инди ушадыр.*

УШАТМАК, *сер.* Ояламак. *Фашист топларыны ...тасырларын. Совет мейданлыгы ояна ушатды* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Ш., ...ялы пүтүнлей хемисин ...ламалы. Гатнаверешиң ...ялыгыдыр. Душманларың галасыны ушадар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

УШЛЫН [ушлын]. 1. Эгнинин ...ынлен сынык, йүн дүк. *Кимиң нәче гетирен ...ушлын дүзлен мөнүш ...ялы хеммениң хасабы барды* (Б. Курбабаев, Айгытлы адам). 2. *сон. м.* Багланышык, бирлик, бирлешик. *Хо фронт билен тылың бейик, арагатнашыгының бозулмаз ушлыгыдыр* («Совет Туркменистаны» газети). ◇ Ушлын ялы зат гоймазлык — ...ялы зат гоймазлык, ...шине ялы зат гоймазлык. *Дүнйәде болса ушлын ялы ...дыгын гайман, чувала сатлырып, сача-гачлык болса ...ялы гелмез сүпмаң ёк* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

УЮЛМАК. Бирининг тилек-хаҳиши билен халис юрекдиши, йүрегин билен шока берилмек, ынанмак. *Ол Гурт билен гезек вагтында олардың сынмакларына уюлыр* («Совет эдебияты» журналы)

УЯ, 1. Аял доган. *Ёкле, кыкалык бар гаты көп аял-лар гечди — дийип, Гувайч какасының, эжесиниң ве уясының хабарыны сорады* (А. Говшудов, Мәдрисә-Вепа). 2. Аял машгала йүз тутулып айдылян сөз. *Сениң горкун, сениң кешбик, жан уям, Сакласын йүрегимиң чүңүр ерінде* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Уям, сув ичип болмаймыка?!* (Н. Пожма, Сөббини соң билдим). *Ал, уям, чагаларә эмик-ашык эдерсиң!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

УЯЛДЫРМАК. *сер.* Утандырмак.

УЯЛМАК. *сер.* Утанмак. *Пакыр этди, ёзүнүң уялды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Отыр ярым ёда салып. Өзүнден уялып* (Чары Ашыр, Яш килаванын ялкышы). *Барыны берек уялмаз* (накыл). *Түкенмез халыкын болансаң, уялмаз йүзүң болгуч* (накыл). *Огрулык эдек уялмаз, устуке гезек уялар* (накыл).

УЯМАК. 1. Сүйт халындан гатык халына өврүлмек. Гатык халына гечмек. *Сүйди бир йүрем басырыпдым, бир вагта уяпдыр.* 2. Сувуклык халындан гоюлык халына гечмек. *Гаи уяпдыр*

УЯН. Гайыздан тикилип, атык келлесине гейдирилйән эсбап. *Шу сыкалатың ашагындан чыкарын. Чыкмасам, мен сениң болуң аял! — дийип, тамдын чекди-да, ябыкы зерлап, дерсев уянының сапы. Жаны гу ябыкың уяны билен сапысыпын бер, жен шу тайын сыссаг барып гезжек — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

УЯНЛАМАК. Уян салмак, уян гейдирмек. *Амак ялашасына зер салдың, уяклады*

УЯНЛАТМАК. Уян салдырмак, уян гейдирмек. *Гурбан хан оланларың бирине ата зер салдырдың ве уяклатдың*

УЯНЛАШМАК. Уян салмага, гейдирмеге көмеклешмек.

УЯТ. *сер.* Утанч. *Уят ада галандың. Нешедыр сергек болак* («Мыдам тайяр» газети). *Жаны билен бирсек, етяр мыраза, жаны билен йиресек, галдыр уяда* накыл)

УЯТМАК. Биширилен сүйди басырып, гатык халына етирмек, сүйт халындан гатык халына өвүрмек. *Бу сүйди Сапырып, уятмалы энениңи!*

УЯТСЫЗ. *сер.* Утанчсыз. *Гамарбану кирписине сыгранып, уятсыз назар билен Хавере гарады* (М. Ибрахимов. Ол гүн гелер)

У

У. Түркмен элипбийиниң йигриминчи алтынчы харпы

ҮБҮК. Намазлык, йүзүк ве ш. м. янында бейлеки *Ибди окуп бир үбүгини тем-темлеп көпелерә галар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Пастадыр Ватаның сергелери-сергәк. Ёкеңе үбүгем болмасын зая* (Н. Пожма, Сайланан эсерлер)

ҮВЕЛМЕК. 1. Ун горунушине етирмек, ун халына етирмек (дәне ве ш. м. хакда). *Горуҗы салма үчин кесегиң сетмеси началандыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Дегирменде эзилен бидайлары тенеке-тенеке гелетдиләр.* 2. Бир затдан гечирмек я-да бир затдан арасына элемек ярдамында майдаламак, керпелемек. *Ун үвелмек машинасы сатылыпдыр.*

ҮВЕМЕК. 1. Ун халына етирмек, ун горунушине етирмек (дәне ве ш. м. хакда). *Олардың бир нәчеси ун дегирменлерде гарага үвәндир* (Сапармырат Туркменбашы). 2. Бир затдан гечирмек я-да бир затдан арасына элемек ярдамында майдаламак, керпелемек. *Машынка ет үвейәр.*

ҮВЕШМЕК. *сөзүк үшк бир. ат үвемек*

ҮВЕЛМЕК. 1. Ун горунушине етирмек, ун халына етирмек (дәне ве ш. м. хакда). *Бидайлары үведип гайт* («Совет эдебияты» журналы). *Кепеге ке-весилер үчин ун тозы ук үведи.* 2. Бир затдан гечирмек я-да бир затдан арасына элемек ярдамында майдаламак, керпелемек. *Машын билен ет үвелмек*

ҮВЕШМЕК. Үвемек үчин бермек, үвемеге көмеклешмек, бир үвемек. *Бидай үвешмек*

ҮВМЕК. Тумбек ялыны үйшүрилип гойлан үйшүрмек. *Акмая ашагы бегелди, үсти үвмек ялы кыртык алып гелипдир. Атабай ога — Акмая, чадыдың айт! Мен не-ме чай ичмей йөтдүкмиң?! — дийип гелди. Пәкизе ак дүшек ялан дөк ерде. Гыш сечди сапыны үвмек болгуча* («Совет эдебияты» журналы)

ҮВМЕЛИ. Үвмек болуп дуран, үйшүрилип гойлан, үйшүрилги. *Чиреғиң үстүнде болса ошлар, сапырда-ғонак келлеси үвмеледи* (Б. Кербабаев, Айсолтан эдими)

ҮВРЕЛМЕК. Эйлек-бейлек ыралап хереките етирилмек (селланчак, хинидилик хакда). *Акмая чешмә-чешмәкде үпрейән ялы чалы бранмаңың сакмач, ол кейә, ол ялдаса үвреләр мыдыны* (А. Кербабаев. Не-бидаг)

ҮВРЕМЕК. Эйлек-бейлек ыралап хереките етирмек, эйлек-бейлек хереките етирмек (селланчак, ве ш. м. хакда). *Ынам, чешмә кем чага үвреләсиң, сапламчак үпрейән келәр* (Б. Кербабаев. Айсолтан). *Ол жа-ланлыкда бирден гөремсиң, бирден гүйнеклы болып-дың* («Совет Түркменистаны» газети). *Гачың ал! — ол-йыл, огурлуклы. Салламчагыны чарпа отыр* (Чары Ашыр, Пожмалар)

ҮВРЕЛМЕК. Үпрейән ялы чалы эйлек-бейлек хереките етирмек. Селланчак үвреләр

ҮВРЕШМЕК. Үвремек хөкмүне болмак, үвремек хөкмү бермек. *Жерлерлик ижесине салламчак үвреширдиләр*

ҮЗДУРМЕК. 1. Ёлдурып айырмак, юлдурмак, йоп, йүзүп ве ш. м. хакда).

ҮЗДҮМЕК. 1. Ачыланып халыны гөндермек. Ач-ачан бетирмек. *Ишлән ишиң бетирмек үздүрдим*

ҮЗЕНИЙ. Ата-ада ышанч йүзмек үчин хем де ады-ны бакан этурмак үчин гайык билен жере я-да бир-бирине демир халкалы эшиям. *Дүрүлмәң ёлдашларыны-дан бири үзенчесине салып серетди* (Б. Кербабаев. Ай-гыты сөзи). *Башлык үзенчесине салып, гамчыны ыкы-галаданлык тем дайнап салды* (Б. Кербабаев. Айсол-тан). *Мәнә болмаз ет айсаң бакмасаң. Үзенчик үчин-сапыны ашмасын. Гачың этар сапыны. Сапын чекмесе-Дүрүлмән майданда дурсун эшегиң* (Дурды Гылыч, Гөнүгүлер). *Үзенчиден үч сөзмек. — бирине ярам жан болуп яранжаклык этмек, ынжалык этмек, ал-лаламак. Ол науждан пуллурак адамлары сергенде, олар-ың яңларында үчурдыкдан, үзенчесиндән үч сөзлер* (Н. Пожма. Тайлак хызыны)

ҮЗЛЕМ-САПЛАМ. 1. Аралы ачык, хер ерде бар-бөлек-бөлек. 2. Изгидерли дал, чендан бир, хаваят бир. *Нәме үчиндир олар ёрән үзлем-саплам хаял хереket эдәрдилер* («Мыдам тайяр» газети). *Сөзлеви үзлем-саплам чыкды, сурунаның бөлеги бир тертипли болмады* («Көлкөлү гүнлер»). *Үзлем-саплам чыкмак мәнәдир, сөзлер-ниң нәме хем болмасын* (А. Говшудов, Көнедагың этеги-нде)

ҮЗМЕК I, 1. Бир зады ёлмак, ёлуп бөлеклере бөлмек, ёлуп айырмак (йүп, йүплүк ве ш. м. хакда). 2. Елуп алмак, ёлмак. *Айсолтаның говача япрагыны үзүп, ысгап дуранының гөрен Бегенч, оңа хырыдар серетди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Айлар окан хатын басып багрына, Бәгүлүң гунчасын ысгады, үзди* (Б. Кербабаев. Айлар). ◇ Ичини үзмек—*сер.* Ич. *Маллар ёрунҗаның ичини үзүпдир.* Өмрүни үзмек — *сер.* Өмүр. *Душман гөрнүкли командир Котовскиниң ажайып өмрүни үзйәр* («Мыдам тайяр» газети). Өркүҗи үзмек—*сер.* Өрк. *Хатда онуң ерден өркүни үзенини хем сайгарман галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Тамаңы үзмек — *сер.* Тама. *Артыгың гөзлери тегелекди, дурмушдан тамасыны үзди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Эл үзмек — *сер.* Эл. *Олар бу шиден бүтинлей эл үздүлер.*

ҮЗМЕК II, Бергин барыны бермек, боржуңы берип хасаплашмак. *Дайханлар онуң говшаклыгындан пейдаланып, соңкы йылларда оброгың үч эссесинден-де көпрәгини хоз, брусника ве шолара меңзеш зат билен үздүлер* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ҮЗНҮКСИЗ, Арасы үзүлмән, дынгысыз, бирсыхлы. *Айсолтаның үзнүксиз совал-жогабы Бегенҗи бираз әвренишдирди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол шелайынлык билен үзнүксиз гүлйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол элиндәки дүрбүси билен үзнүксиз гараярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ҮЗҢЕ, 1. Бири-бириндең арасы ачык, аралары даш, багланышыксыз. *Касталар бири-бириндең өрән пугта үзңе болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Арабагланышкда дәл, өзбашдак, айратынлыкда.

ҮЗҢЕЛЕШМЕК, Арагатнашыклы ягдайда болмакдан айрылмак, багланышыксыз болмак. *Хакыкатдан үзңелешен вагтында реалистик эсерлердәки улалтманың чеперчилик әхмиети йитйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЗҢЕЛИК, Үзңе халда болмаклык, арасы ачыклык, багланышыксызлык. *Бири-бириндең үзңеликде болан көп санлы өзбашдак феодал мүлклере даргадылан юрт боланлыгындан Франциа дөвлет болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ҮЗРЕ, Көмекчи ат ролунда гелйән сөз. *Мейдан үзре етдиң бедев харладып* («Гөроглы» эпосы).

ҮЗҮК I, Түркмен гара өйлеринде угуң тутуш үстүне япылян кече. *Бир вагтлар шу жайларың орнунда үзүгини галгадышып гара өйлер отырды, инди болса оларың бири хем галмандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өйүмизиң үзүклериниң дешиклеринден Айың шөхлеси боллук билен дүшйәрди* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

ҮЗҮК II, Бүтеви дәл, ёлнан, үзүлен, гырлан (йүп ве ш. м. хакда). *Үзүк йүп.* ◇ Арасы үзүк — *сер.* Ара.

ҮЗҮКБАГ [үзүкба:г], Үзүгиң ужуна даңлып, тәрнме беркидилйән йүп. *Үзүкбагларыны тәриме баглады.*

ҮЗҮЛИШМЕК, 1. Алгы-бергини долы хаклашмак, долы хасаплашмак. *Вий, ёлдаш Васильев, икимиз үзүлишәйдик өйдйән?!* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Арыңы алмак, хакыңы алмак.

ҮЗҮЛ-КЕСИЛ, Айгытлы, кесгитли, берк, гутарныклы. *Даяв яш йигит оңа үзүл-кесил гайтавул берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен-менлик ве өз-өзүңи аркайынчылыга салмаклыга гаршы үзүл-кесил ве рехимсиз гөрешмек герек* (Н. С. Хрущёв, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлэк-де артдырмак угрунда). *Совет жемгыетчилиги ве метбугат бу эсерлери үзүл-кесил язгарды* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЗҮЛМЕК I, Елунмак, гырылмак. *Үзүлен дей Айлар гызың йүреги Ела бакып галды онуң гарагы* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Гайра үзүлмек — *сер.* Гайра. *Мен бу ерде сагалжак дәл, белки, гайра үзүлжек — дийип, Гурт арз этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Какаң эшидерем, оксоң ене гайра үзүлип, өңкүденем бетер болар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ҮЗҮЛМЕК II, Алгы-бергиңи долы хасаплашмак. *Бергиң үзүлмек.*

ҮЗҮМ, Хошалы сүйжи миве гетирйән ве мивесинден чакыр, кишмиш этмек үчин пейдаланылян чырмашаган бакжа өсүмлиги ве онуң мивеси. *Иймишсиз агачлары үзүм шахалары бүрейәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Галан ериң көпүсини үзүм агачлары тутярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Үзүмиң сувы ялы — ичен сувы алкымындан гөрүнйән, өз мәхри билен өзүне чекиҗи, мылакатлы, гөрмегей (аял машгала хакда). *Гөрсене муны, эдил үзүмиң сувы ялҗак, эзиз, ичәймели!* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЗҮМЛИК, Үзүмиң көп экилен ери. *Үзүмлик ер.*

ҮЗҮМЧИЛИК, 1. Оба хожалыгың бир пудагы хөкмүнде үзүми өсдүрип етишдирмеклик. *Үзүмчилик совхозы.* 2. *сер.* Үзүмлик. *Үзүмчиликде билбиллер жак-жаклап сайраярдылар* («Совет эдебияты» журналы)

ҮЗҮШДИРМЕК I, Үзүп чыкмак, ёлушдырып айрышдырмак.

ҮЗҮШДИРМЕК II, Бар болан бергилериңи үзүп чыкмак, бергилериңи бериштирмек.

ҮЗҮШМЕК I, Үзмәге көмек этмек, үзмәге көмеклешмек, ёлушмак.

ҮЗҮШМЕК II, Бириниң берҗисини төлешмек, төлемәге көмеклешмек.

ҮЗӘРЛИК, Гумлук, такырлык ерлерде өсйән ак гүллүже ысгы хашал өсүмлик.

ҮЙ, *анат.* Элиң ая сүңки. *Дурдының үйлери гурпланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ҮЙН, 1. *сер.* Сес 2. *Йигит бардыр, сана гечмез, Самрар отыр, үйни өчмез* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Гыкылык, галмагал, вагыр, зензеле. *Гиҗәниң гаран кылыгында яңланян оба итлериниң сеси хем горкунч бир үйн болуп эшидилйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа)

ҮЙРДҮРМЕК, *сер.* Үйрүзмек.

ҮЙРМЕК, 1. Хав-хав этмек, хаввулдылы сес этмек, хавламак (ит хакда). *Баллы молла бойны зынҗырлы өзүне үйрүп дуран ак ити гөрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Итимиз үзнүксиз үйрйәрди* (Н. Помма, Тайлак хыссын). *Ит үйрер, кервен гечер* (накыл). 2. *гөч. м.* Бидерек ере бирине сесли азгырылмак, сөгмек.

ҮЙРҮЗМЕК, Ити өҗүкдирип жабҗындырмак, үйрдүрмек.

ҮЙРҮШМЕК, Көп болуп үйрмек, бир нәче болуп үйрмек. *Кервен гечер, эмма үйрүшер итлер, Гүне зелел бермез гара булутлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ҮЙТГЕВСИЗ, 1. Бир дуршуна дурян, хич вагт үйтгемейән, дурнуклы. *Отрядың мукдары хемише үйтгевсиз болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. Чын йүрекден берлен, дурнуклы, вепалы. *В. И. Ленинің вепалы гевиз үйтгевсиз көмекчиси, якын досты онуң аялы Надежда Константиновнады* («Мыдам тайяр» газети).

ҮЙТГЕДИЛМЕК, 1. Башга гөрнүше салынмак, үйтгейше сезевар эдилмек, овалкыдан башга хала гечирилмек, өзгердилмек. *Стол үйтгедилипдир.* 2. Биринҗиня-да бир задың ерине башга бири я-да бир зат гоюлмак, чалшырылмак, тәзеленмек. *Директорың үйтгедилмеги барадакы гелен карарың нәме үчин иш йүзүне чыкарылмаяныны геңиргәнден соң болса, дилленмән дуруп билмеди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ҮЙТГЕМЕК, 1. Башга гөрнүше гирмек, үйтгейше сезевар болмак, овалкыдан башга хала гечмек, өзгермек. *Артык Бабалы, дөвүр үйтгейәр — дийип, мен саңа айтдым ахыры! Хат окаланда, диңлейҗилериң кешби бүтинлейин үйтгеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Ара-

дан чыкмак, өлмек (чага хакда). 3. Заяланып башламак, харап болмак. 4. Бозулмак, эрбетлешмек (хова хакда). *Шол гүнүң эртеси хова бирден үйтгеди* (Б. Гурбанов, Чарва мергенің гүррүңи). 5. Келлеси айланмак, елдирмек.

ҮЙТГЕТМЕК, 1. Башга гөрнүше салмак, үйтгейше сезевар этмек, овалкыдан башга хала гечирмек, өзгертмек. *Ол карарының соңуны үйтгетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Жандарсыз чөллерде шәхерлер салдык, Үйтгетдик дүнйәниң көне картасын. ССКП МК-ның Плешумының карарлары ягдайы бутинлей үйтгетди* («Совет эдебияты» журналы) 2. Бириниң я-да бир задың ерине башга бирини я-да бир зады гоймак, чалшырмак, тәзелемек.

ҮЙТГЕШДИРМЕК, Башга гөрнүше салышдырмак, үйтгейше сезевар эдишдирмек, овалкыдан башга хала гечиришдирмек. *Тамың ичини агартжак болуп, уссалар әхли гошлары зйләк-бейләк үйтгешдиришдирлер.*

ҮЙТГЕШИК, 1. Өңкүлере меңзеш дәл, бейлекилерден тапавутлы, башга хили. *Аю, ынха Аннагулам гелйәр, болуп гели-ә үйтгешик, гөр, нәмә бегенип, йылгырып гелйәркә?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Өрән тәсин, айратын, ген. *Мыралы ол гызда үйтгешик бир сыр барыны аңлап, Солтансөйне гөз үмләпдир* (Мыралы). *Ол шу сөзлери айдярка, бир хили үйтгешик херекет этди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ҮЙТГЕШИКЛИК, Тәзелик, өзгериш. *Инженер болса салнып гутарылан жая индиден соң үйтгешиклик гиризжегиң акыла сыгжак зат дәлдигини оңа айтды. Нәче үйтгешиклик?! дийип, чолукдан сораяр* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЙТГЕШМЕК, Гөрнүши бирнеме үйтгемек, өзгермек. *Дүнйәде хемме зат үйтгешйәр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ҮЙШЕНДИРМЕК Биринде бирнеме горкы дөретмек, сустуны басмак, этияч этдирмек, горкузмак. *Чаганы бейле үйшендирмесене!*

ҮЙШЕНМЕК, Бирнеме горкы дөретмек, биринден чекинмек, биринден этияч этмек, сустуң басылмак, утанмак. *Мырат сердар гең галян ялы хем төверекден үйшенйән ялы жая гирйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Бир яш йигит пейда болды төтәнден, Бизиң яш гызымыз үйшенди ондан* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Огланларың хеммеси ондан үйшенйәрдилер* («Мыдам тайяр» газети

ҮЙШМЕК Бир задың үйшүрилги топбагы, топлумы. *Елбарс бир үйшмек чөпүң янында аяк чекди* (Ж. Акыев. Мергениң оглы). 2. Бир нәче адамдан ыбарат болан йыгнанышык, мәреке, мәхелле. *Бу нәхили үйшмек? Нәме бар? — дийип дуруп биринден сорады* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Соңабака олар тегелекип отуран улы үйшмеге өврүлйәрлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар)

ҮЙШМЕК II, Бир ере топланмак, бир ере йыгнанмак, бир ере жемленмек, чогдамланмак, топарланмак. *Масахат этмәге гелдиңиз үйшүп, Сап йүрекли гурултая кән салам!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Иште гызып, барха өңе сүйшйәрди, Өң хатардан пагта даг дек үйшярди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол чаршагы долдурып атдыгыча, бугдай дәнелери үмек болуп үйшйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Депе сачың үйшмек — *сер.* Сач I. *Муқа Аннагулының депе сачы үйшүп гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҮЙШМЕК-ҮЙШМЕК, Бир нәче үйшмекден ыбарат болан, топбак-топбак болуп дуран. *Оларың йөрейән ерлеринде үйшмек-үйшмек отлар барха көпелйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын)

ҮЙШМЕЛЕН, Йыгынчак, мәреке. *Гүн гижикдикче бу үйшмелең хас хем гызгалаңлы болуп, бир гезеленч мейданыны өврүлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Халыкың төверегинде хохоллар улы үйшмелең болуп сазанаклашып дурдулар* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ҮЙШҮРИЛГИ, Үйшүрилип гойлан, топланып гойлан, чогдамлангы, топарланан. *Эртирден бәри бирсыхлы мынчалаян йүрегине азажык-да болса дынч бермек нието билен усса үйшурилги турбаның үстүнде отурды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ҮЙШҮРИЛМЕК, Бир ере топланып гоюлмак, үйшмек эдилмек, чогдамланмак, түммекленмек, топарланмак. *Мен ёла чыкып, чаганың бокурдагына ченли үйшурилип гойлан гумы элим билен дөрмәге башладым* («Мыдам тайяр» газети). *Үйшурилип гойлан турбаларың үстүнде отуран Чарыев ериндан галды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ҮЙШҮРМЕК, Бир ере топлап гоймак, жемләп гоймак, йыгнамак, чогдамламак, топарламак. *Алейик, гел Нәзик эже! — дийип, ожагындакы көмүрлери үйшүрмәге дурды. Эжеси хем чәйнеклери демлешдирип орта үйшүрди-де, әлине уллакан ак кәсәни алып, голчадан говурдаклы яг чыкарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҮЙШҮРТМЕК, Бир ере йыгнадып гойдурмак, топладып гойдурмак, чогдамлатмак, жемлетмек, топарлатмак. *Бригадир пагталы ганарларың хеммесини харманың янына үйшүртди.*

ҮЙШҮШМЕК, Бир ере топланышмак, бир ере йыгнанышмак, үйшмек, жемленишмек, топарланышмак. *Олар үйшүшип, пагта барян вагтлары я-да пагтадан гелйән вагтлары гүррүң едйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҮЛВЕҢ, *бот.* Дадрана меңзеш өсүмлик.

ҮЛЕ, Пай, бөлек. *Дүе өлдурсеңиз, маңа-да бир үлесини бериң!*

ҮЛЕМЕК, Хер кимe етдик пайыны бермек, пайламак, бөлмек.

ҮЛЕШДИРМЕК, Хер кимe етдик пайыны беришдирмек, пайлашдырмак, бөлүшдирмек. *Хоржундан чыкаран совгатларыны ылгашып гелен агтыкларына үлешдирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ҮЛЕШИК, Пайлашык, бөлүшнк. *Олар үлешикден артыкмач пай аландырлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шол дүйәниң эти пайлашыланда, булар хем ондан бир пай болуп, үлешиге гошулдылар ве: — Элимизе дүшенде говшурарыс! — дийип, несъе алдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ҮЛЕШМЕК, Өзара пайлашмак, бөлүшмек. *Улешмек герек.*

ҮЛҖЕ, Тогалажык гырмызы реңкли миве гетирйән агач ве онуң мивеси. *Мекдебимизиң участогында көп дүрли үзүм, эрик, үлҗе агачлары өсдүрилйәр* («Мыдам тайяр» газети). *Хер хили мивелер: үзүм хем үлҗе, Кемпир ийәр көке, хем сүйтли күлче* (А. С. Пушкин, Эртекилер). *Лёнка үлҗе агажының саясында отурды* (М. Горький, Эсерлер).

ҮЛКЕ, 1. Милли районы, округы болан улы административ-территориал бирлик, юрт. *Бол сув билен бол ер тапышса, үлке гүлзара айланарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бизиң үлкәмизиң ерине барабар сувы хем ёк дәл ахыры* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Ата-ватан, ватан, мекан. *Нәче мөвч урдукча дурмушың сили, Үлкәмизи безәр гызыл гүллерден* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Солмаз үлкәмизиң барк урян язы* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЛКЕР, *астр.* Бир нәче йылдыздан ыбарат топлум йылдыз. *Аннак дагы машына отуранларында, Үлкер ерден яңыжа сайланыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ай шөхлесин өчир ол гүлер йүзлер, Үлкер йылдызы дек ялдырар гөзлер* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Узын обалар Үлкер дек, Ел боюнда хатар отыр* («Мыдам тайяр» газети).

ҮЛҢИ, I. Гейим бичмек үчин уланылян нусга, гейимиң өлчег нусгасы. 2. *гөч. м.* Көне форма, көре-көрлүк билен ленч эдилен форма.

ҮЛПЕТ, *диал.* Якын дост, ёлдаш, шепе, сырдаш, меслекдеш, ашна. *Бу гүн үлпетлериң мейлиси гызыклы гечди* («Совет эдебияты» журналы). *Олар үлпет болупдырлар.*

ҮЛПҮЛДЕМЕК, Өвшүн атмак, үлп-үлп эдип галгамак, ялпылдамак, өвүсмек. *Ялы билен гуйругы, йүпек ялы үлпүлдәр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Үлпүлдәп отуран жанлы гүллери, Читмеги башарды гызлак эллери* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЛПҮЛДЕТМЕК, Үлп-үлп эдип өвшүн атдырмак, үлп-үлп эдип галгатдырмак, өвүсдирмек. *Гөк говача үлпүлдедип памыгын, Гозалардан сүмеклерин саллады* (Б. Кербабаев, Айлар).

ҮЛПҮЛДЕШМЕК, Үлп-үлп эдип өвсүп галгашмак, өвшүн атышмак, үлп-үлп эдип ялпылдашмак. *Текиз гөрүнйән гөк говачаның үстүнде сарымтыл гүллер үлпүлдешип гөрүнйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Йүпек кимин меле сачың товлары, Үлпүлдешип яңагына дүшерди* («Эдебият»). *Чепиксизже ележиклери еле үлпүлдешйәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

ҮЛПҮЛДИ, Чала херекет билен өвшүн атма, өвшүнли херекет.

ҮЛҮШ, Кәбир өсүмликлериң хасылының я-да тохумының бир гөрнүши. *Гозалар етишенде, чаңналаклар гүйчли ачылярлар, пагта үлүшлери говы чөшленйәрлер* (И. К. Максименко, Түркменистанда говачаның селекциясы ве тохумчылыгы).

ҮМ, Дуйдурыш, ышарат аңлатмак үчин эдилйән беден херекети, бир зат дүшүндирмек үчин эдилйән ышарат. *Мен үме дүшмез, акмак экеним* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эне, оны гөр, оны гөр! — дийип, ювашжа пышырдап, үм билен бир тарапыны гөркезди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Булар үм билен саламлашдылар* («Токмак» журналы).

ҮМДҮЗИ: үмдүзине (гачмак) тутмак — гаты даша гачмак, үзага гачмак, йүзүни бир угра тутуп ылгап гитмек. *Ынжалман ызына окдурлып гитди, Гараңка гатлышып, үлдүзне тутды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Секретарь бу хала өр-гөкден гелди, Тас чыкып гачыпды ол үмдүзине* («Совет эдебияты» журналы).

ҮМЕ, Тиз тикип гутармак максады билен аял-гызларың үйшүп, көмек хөкмүнде бирине эдип берйән тикин иши.

ҮМЕЗ, Хованың йүзүне тутуш яйран думан, тот. *Узак ёл йөреме, ачлык, сувсузлык, Гөзүмиң өңүни үмезлер алды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ҮМЕЗЛЕМЕК, I. Хованың йүзүне думан, тот яйрамак. 2. Гараңкырамак, гаралмак, думанламак (гөз хакда). *Үмезләп дуран гөзлери билен машына мүнүп, ене бир яна гитди* («Токмак» журналы).

ҮМЕЗЛЕТМЕК, Гаралтмак, гараңкыратмак, думанлатмак (гөз хакда). *Мехинлиниң шол азаплар башындан геченде, йүрегиниң авусы гөзлерини үмезлетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ҮМЕЗЛЕШМЕК, I. Хованың йүзүне бирнеме думан, тот яйрамак. 2. Гаралышып гөрүнмек, думанлашмак (гөз хакда).

ҮМЕЗЛИ, Думанлы, тотлы.

ҮМЕЧИ, Үмә гатнашыжы. *Эмма үмечилериң гүррүни Айнаның гөвнүниң терсине болуп чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сапак чекилен йигит хем үмечи гелин-гызлара бир зат багышламага борчлы боларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ҮМЗҮК: үмзүк атмак — гүйч билен өне тарап херекет этмек, омзап-омзап йөремек, дөшүни өне берип йөремек, омзамак. *Чытавун ховада ичи чекгин... агызлырыкларыны басып, өне бакан үмзүк атдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Минут сайын үмзүк... илери, Эдермен полк гыссаярды ягыны. Умсагул... гин атып илери, Хөвес билен гулак асды гызын...* (Б. Кербабаев, Айлар).

ҮМЛЕМЕК, Үм билен ышарат этмек. *Бири элиң... лән сув талап этсе, Бири диййәр: — Кастелими ал...* (Б. Кербабаев, Айлар). *Сакчы Сарыны алып чык... Артык онуң йүзүне гарамак, диңе жигитлерине үм...* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ҮМЛЕШМЕК, Бири-бириңе үм этмек, ышарат эдишмек, бири-бириңе үмлемек. *Лаллар ялы херекетли үм... шип, Икиси-де бир агажа букулды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бу гүррүңе бегенжини билдирип, Гелжеси билен үмлешип дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ҮМЛУК, *грам.* Бегенжи, гынанжы ве ички дуйгуны аңлатмак үчин уланылян сөз.

ҮММҮЛДЕШМЕК, Бири-бириң гөвнүнден туруп, сөзүң алышмак, бири-бириң гүррүңиңе тен бермек. *Гылыолары гөренде, гуванч билен гаршылап, үммүлдешип гүррүңлешди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Үммүлдешип ыскышыклы икимиз, Гүлшүп-ойнашып гайтмакчы бодук* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ҮММҮЛМЕЗ, Эгирт улы, уммасыз. *Машының елгини... не дүз такыр Бегенжиң гөзүне үммүлмез сув ялы болгөврүнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Үммүлмез ёгын агалар гара-өрт болуп күле дөнүпдир, күл-оврам болупдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ҮМСҮМ, Сессиз-үнсүз, ими-сала ягдайда, галмагалсыз, юваш. *Умсум гараңкыда докладчының сөзи перт-перт яңланярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бегелеки уссаларам өвүнжең вели, олар бу уссаның өвүшини гөрйәрлер-де, үмсүм янындан туруберйәрлер* (Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ҮМСҮМЛИК, Сессиз-үнсүз парахатлык ягдай, им...-салалык. *Дүканың ичинде үмсүмлик хөкүм сүрйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Азажык үмсүмликден соң Гочмырат: — Эйсем сен оны гаты йигренйәрсиң-ов! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Женнетиң ичи үмсүмликди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

◇ **Үмсүмлиги бозмак** — гүррүне башламак, дуйдансыз ерден сес пейда болмак.

ҮМҮДИК, Өне тарап эңйән, өне эгилйән. *Үмүдик гөврe.*

ҮМҮР, Буг билен өртүлен тутук хова, думан. *Гыпаслының гүни, гап билинден ёкарсыны үмүр гушан бейик дагың аңырсына инип гитди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Кәте шемал ковяр үмүр, думаны* («Мыдам тайяр» газети).

ҮМҮРЛЕМЕК, Хованың йүзи буг билен өртүлмек, думанламак. *Хова йүзи үмүрләп, Гаралып мейдан дүзи Гүнүң шөхлеси билен, Ягтылды жахан йүзи* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ҮМҮРЛИК, Үмүр билен өртүлен, тутуш үмүр билен бүрелип дуран, думанлык. *Хова үмүрликди, ёлларда... шыпылжап дуран гар эрейәрди* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер).

ҮМҮРСИН, Гүр гөгерен, тутуш гөгерен, көп битен. *Каспи деңзинден демиргазык-гүнбатарлыгына бака дүр... шуна өртүлип ятан үмүрсин отлук сәхралар олар үчин ягшы бакы ерлери болупдыр* (СССР тарыхы).

ҮМҮТМЕК, Гөврән билен өң тарапа аграм салмак, омзамак, дызамак. *Ол йөрәп барян вагтында болса, онуң билинден ёкарсының бир хили өне үмүдип, күйкерилйәндиги гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ҮМҮШ, Чагасы өлен мал. *Геологларың өз-өзлери билен гүррүңлери, үмүш мал ялы дымышып йөрмелери пос...*

...логың ишчилерине, гуллукчыларына-да тәсир эдйәрди (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Умуш гечи*

УМУШ-ТАМЫШ. Дан ягтылып я-да гараңкы дүшүп башлан вагт, алагараңкылык вагты *Гөвре гүрпдан дүшди, эдимек ачк. Дан саз берип умуш-тамыш, болаңда. Дан саз берип умуш-тамыш болаңок, Гайдып гүнде гөвеш барка сызышды* (Б. Кербабаев, Айлар) *Даңың умуш-тамышды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа)

УНДЕВ, *сер.* Маслахат 3.

УНДЕВЧИ, *сер.* Маслахатчы *Ашгабатдан Гызылкорбана, Гушка хем башга бир нәче ергере из үндевчилерини ибердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

УНДЕМЕК, I. Бир угра гонукдырмак, ёл горкезмек. *Черкешоя шәхер гарнизонының аз санлы гошунларыны хөвүрге үндейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Нара үндесем барар* («Мыдам тайяр» газети) 2. Маслахат бермек, маслахат этмек, несихат бермек. Үндев этмек. *Зелили хер бир намарда сырыкы пеш этмек, берк сакгалыдыгыны аз дөвүрдешлерине үндейәр* («Эдебият») *Хемме кишиче зәхмет чекмәге үндейәрди* («Колхоз гүнлери»).

УНЖИ, Алада, никис зерарлы болан бинәжелик. *Мәммедиң чыкасаң айдан сөзлери, Айланың гиңи, ниче үнҗи дөретди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Артыкмы шол үнҗе гүнүс Айна-да отан* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

Үнҗе гитмек — алада гитмек, гайра батмак, *Алалады шикире гитмиң, Кеселлеяңмы? —дийди, Христофор хем үнҗе гитди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер)

Үнҗе этмек — алада никис этмек, зыкы этмек. *Сен этмек болар дийип үнҗе этме!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер) Үнҗе бермек — бирини азара гоймак, этмек чекдирмек.

УНЖИ-АЗАР [үнжи-азар], *сер.* Үнҗе *Шәхеримиз үнҗе агларыны бат сонуна етди* (Б. Кербабаев, Айгытлы)

УНЖИ-АЛАДА, *сер.* Үнҗи. *Эчке хер гезекленип гайтмаса бугдайы үнҗи-алада сыпат хекая зарын гөтерип, эчке үнҗе алаладасын эңдейәндигини гошгыдяр* (Б. Кербабаев, Небитдаг)

УНЖУЛЛЕНМЕК, Гайра никире батмак, алада болмак, алаладанмак.

УНЖУЛЛИ, Гайра, никире батан, алада

УНҮ, Бир ат бирада эдебине бүдүрип, *Ат* ала, диймек, атлары *Мәдинедек гелен Пекет* ата чыкып учупа нәме нәме. (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) *Хер кемиң гелип гайра гелмек Инчеден хер* ...*Гелмек* (Б. Кербабаев, Айлар) *Гелмек* ...*Даңың* ...*Гелмек* (Б. Кербабаев, Ветан үчин) ◇ Үнҗ ...

...бермек, диймек бермек, ...этмек. *Бизиң* ...*Гелмек* ...*Гелмек* ...*Гелмек

укусы деррев үркүзилен ... ялы болуп учуп гитди («Мыдам тайяр» газети).

ҮРКҮЗМЕК, Бир затдан безгек этмек, үркер ялы этмек, горкузмак. *Ослагсыз такырды мес гатырлары үркүзди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сен хем оны түпең билен үркүздиң, башга эден задың болмады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Келиң иң ювашы көпруниң ашагында отурып мал үркүзер* (накыл).

ҮРКҮШМЕК, Хеммеси үркмек, бары үркмек. *Гаркылдашып газлар, үркүшип сона, нәге сув чайканса, көлден айыпдыр* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ҮРПЕК, Өрән овнук ве юмшак (гум ве ш. м. хакда).

ҮРПҮК, Халының, матаның, гыңажың ве ш. м. гырасындакы йүплүк учлары, сечек.

ҮРПҮНҖЕК, Гыңажың келлә атылян бурчы.

ҮРПҮНМЕК, Гыңажың бурчуны келлә атмак, баша бүремек.

ҮРЧ: үрч этмек — бир иши айратын хөвес билен этмек, бир ише ирмән амал этмек. *Сынпы душманларың сөзүн тутмалың, Үрч эдип алалың үчүнжи заём* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Онуң эсерлери Совет Союзының әхли окыжыларының-да үрч эдип окаян эсерлерине өврүлди* («Мыдам тайяр» газети). *Абай Кунанбаев Пушкиниң, Лермонтовың, Лев Толстойың ве бейлеки рус языжыларының эсерлерини үрч эдип окаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ҮСГҮЛЕВҮК, Дем алыш органларың совукламагы зерарлы вагтал-вагтал зарплы сес чыкарыш, хыжжылдап сес чыкарыш. *Агыр йүкүң астында далжыган йигиди шол вагт ене гүйчли үсгүлевүк богды* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа).

ҮСГҮРИНМЕК. Қәвагт үсгүрмек, үсгүрип гойбермек.

ҮСГҮРИП-АСГЫРМАК, 1. *сер.* Үсгүрмек. 2. *гөч. м.* Чалажа сыркавламак. *Барды-гелди чагасы үсгүрип-асгырайса: — Сачы кесилен пылан хелей мениң оглумы гөзи биленжик чүйләп гитди — диерди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ҮСГҮРМЕК, Дем алыш органың совукламагы я-да оңа иймит дүшүп дувүнмеклик зерарлы зарплы сес чыкармак. *Ол сожаярды, хасылаярды ве үсгүрйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гарры өз пикирини жемлемек үчин үсгүреси гелмесе-де үсгүрен болды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Перманов ве Мырадов ызлы-ызына үсгүрип дуран бир хассаны гетирип, икинжи тама гечйәрлер* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ҮСГҮРТМЕК, Үсгүлевүгини тутдурмак, үсгүрмәге сезевар этмек.

ҮССЕ, Алшык, чалшык эдиленде бахасының үстүне артыкмач берилйән пул, зат. *Гел, сагадымызы чалшалы, элли манат хем үссе берейин!*

ҮССЕЛЕШМЕК, Зат чалшыланда үссе беришмек. *Халыңы баша-баш чалышмасаң, үсселешели!*

ҮСТ, 1. Бир задың ёкаркы бөлеги, ёкаркы йүзи. *Олар гочбуйнузлы кечәниң үстүнде отурдылар* («Токмак» журналы). *Айсолтаның китабы столуң үстүнде дур.* 2. Арка, сагры (хайван хакда). *Ол ябының үстүнде эдил иркилйән ялы ыранып, обаның ичинден гечип баряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Ёкары, асман, белент. *Самолёт үстүмизден учуп гечди.* ◇ Үсти ачылмак — аян болмак, әшгәр эдилмек, йүзе чыкарылмак. *Дюфе тарапындан положител ве отрицатель зарядларың үсти ачыляр* («Мыдам тайяр» газети). Үстүнден бармак — габат гелмек, душ гелмек, пете-пет гелмек. *Сен маңа гулак ас, мен хәзир бир элпе-шелпелигиң үстүнден бардым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Үстүне алмак — бир иши өзи ерине етирмәге разы болмак, боюн болмак. *Ол бу везипәни батырлык билен өз үстүне алды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Үстүне йүклемек — *сер.* Йүклемек. Үстүни алып дурмак — хемише янында болуп бизар ... мек. *Эмма олар хем буларың үстлерини алып дурмаң соңлар, олары-да бизиң ялы ер астында хасаплаярдың лар* («Токмак» журналы). Үстүне чишмек — бү рине хайбат атмак, газапланмак. *Мениң үстүме чишмә ни хем башарярдың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Үстүнден совук сув гуйлан ялы боз мак — бир затдан эйменип, тисгинип гитмек, горкмак гаты утанмак. Иш үстүнде *сер.* Иш. *Иш үс түнде мәкәм дуран йигитлер, Мертлик билен дуршуңы за гуванян* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ҮСТАШЫР [уста:шыр], Бириниң я-да бир задың үс түнден, ёкарсындан, депесинден. *Бир жигит оның уста шыры серетжек боланда, Ашырың телпегини гачырды Гуллухан оның үсташыр хем бир юмрук салды* (Б. Кер бабаев, Айгытлы әдим).

ҮСТ-БАШ, Үстки гейим, гейим-гежим, эгин-эшик, үст. *Егсам хётдиңден ашаның үчин сен шейле бир гара ярсың велин, шляпаңы ел гөтерер, үст-башыңы тозан басар, ботинкаң палчыга булашар, ондан соңра се энең адыны хем тапмарсың* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Дурды Гылыч муңа бир газал айтды, Үстүнден дүшди -де, ол яндан өтди, Гыш айы шор болса, батгада ятды Усти-башың харап болды эшекли* (Дурды Гылыч, Гош гулар). *Үйшеден дызап чыкан шампан чакыры хеммә мизиң үст-башымыза, йүз-гөзүмизе сычрап, тошап дөкү лен ялы, гарабашымыза гай этди* («Токмак» журналы).

ҮСТКИ, Үстүнде дуран, ёкарсында дуран, үст йүзүн дәки. *Устки гат. Устки гейим.*

ҮСТҮН, Асгын дәл, өкде, еңнжи. *Сен үстүн болайын дийсең хер ишде, Огул хем гыз чагаларңыз окадың!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Үстүн гелмек — *сер.* Үстүн чыкмак. *Дүнйә үстүн гелмек, хыял эдйәрсиң, Хытайың халкына гаршы гидйәрсиң* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). Үстүн чыкмак — өкде гелмек, еңмек, басмак. *Ол өз янындан: — Гайдувсызлык, айгыт эдижилик хеммеден үстүн чыкар — диййп ойлады* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Турникде үстүн чыканлара байрак берилйәр экен* (Орта асырлар тарыхы).

ҮСТҮНДЕ, 1. Шол себәпли, шонуң үчин, шол хакда. *Шонуң үстүнде мен көп эзъетлер чекендирин.* 2. Ёкары тарапында, ёкарсында. *Яңкы гөзлейән китабың хана столуң үстүнде дурманмы?!*

ҮСТҮНЛИК I, Ишде, зәхметде ве ш. м. газанылан еңиш, шовлулык. *Сизиң газанан үстүнликлериңиз бүтин Ватанымызың абрайыдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Биз бу үстүнликлеримиз билен канагатланып дурмарыс* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Комсомол долдурды йигрими яшын, Газанылан үстүнликлер бизде бар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ҮСТҮНЛИК II, Йүк йүклененде икиян астынлыгын үстүнден гоюлян бөлек зат, богдак.

ҮСТҮНЧИЛИК, *сер.* Үстүнлик I.

ҮСТ-ҮСТҮНЕ, Бири-бириниң үстүне. *Бәшим дост, сен хем китапларыңы Бике ялы үст-үстүне хатарлапжык гойсаң болмаярмы?! — дийди.*

ҮТДҮРМЕК, 1. Келлебашаяк, гуш ве ш. м. түйүнч елегини ёлдурып айыртмак. *Келлебашаяк үтдүрмек.* 2. *гепл. д.* Хакыңы йидирмек, хакыңы гидерип чүркенмек.

ҮТЕЛГИ, *зоол.* Гырга меңзеш гиже учян йыртыжы гуш.

ҮТМЕК, 1. Келлебашаяк, гуш ве ш. м. түйүнч елегини ёлуп чыкмак, ёлуп айырмак. *Ол гушуң елегини үтди.* 2. *гепл. д.* Кишиниң хакыны йиип чүркемек, кишиниң зәхметини эксплуатырлемек. *Гарыпларың газанжыны Хожайынлар йыгнаярды, Көпчүлиги үтйәрдилер, Муг йип ятярдылар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 3. Үст-башыңы, гейим-эшигиңи заяламак, харапламак. *Өр*

туранда, де Ичери гирсе ды Гылыч, мек — га ынанман, о ҮТҮК I, рылян агыр *үтүк, Көмүр* бияты» жур *үтүклемек г.* ҮТҮК II, *рың бир үт экен* (Н. По ҮТҮКЛЕ үчин үтүк язмак. *Олар нәчелери ме* тайяр» газе ҮТҮКЛЕ ш. м. үтүк *лаклы ак к тыл гөк ба.* шерон). ҮТҮКЛЕТ басдырмак. ҮТҮКЛЕШ мак, үтүклә *лешдирмәге* ҮТҮКЛИ, ҮТҮКСИЗ *гейим.* ҮТҮЛМЕК елеги дүшм 2. *гөч. м.* Х *кеззапдан я* ҮТҮШМЕ көмеклешме ҮФЛЕМЕ бермек, «үф *кем нәзиқи зиңи чекдир мана үфләп* Сайланан эс *болярмы?* (' ҮФЛЕШД чыкмак. *Соң дәки чайың -тизден ову* зын). ҮХХӘ-ҮХ үсгүрмек, б *гөтерен бад чекйәрди, ол гырынярды* ҮЧ, 1. 3 ц *ден гайдары* Үчлүк 2. ҮЧБИР [*гайдышда, г чип, икибир,* (Б. Кербаба *үчбир гүрү* лы). ҮЧБУРҖЛ ларың нети геометрик ф *тарапларың* курсы»). *Би.*

туранда, депәк етер, Дашары чыксаң, чалып тутар, Ичери сирсең, үстүң үтер. Мени дири якды чатма (Дурды Гылыч, Гошгулар) ◇ Тутан гушуны үтмек — гаршыдашың пиримине, алдавына гитмән, инанман, ондан хем өкде чыкмак.

ҮТҮК I, Мата, гейим ве ш. м. үтүклемек үчин гыздырылып агыр метал энжам. *Күмүш ялпылдылы ап-агыр үтүк. Көмүр көзүн саландан-да тиз гызяр* («Совет эдебияты» журналы) *Гейимиң йыгыртларыны үтүк билен үтүклемек герек.*

ҮТҮК II, Түйи, елеги дүшен, түйи, елеги үтүлен. *Олардың бир үтүк товугы ве бир алтын юмуртгажыгы бар экен* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

ҮТҮКЛЕМЕК, Гейимиң ве ш. м. йыгырдыны язмак үчин үтүк чекмек, үстүнден үтүк йөредип, йыгырдыны язмак. *Олардың кәйсы болсуңызы үтүклесе, башга бир нәчелери мейданы суратлар билен безейәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

ҮТҮКЛЕНМЕК, Йыгырдыны язмак үчин гейиме ве ш. м. үтүк чекилен болмак, үтүк чекилмек. *Ол мавы золакly ак көйнегиниң этегини тәзеже үтүкленен гарамтыл ёк балаһының ичине салды* (Мәхти Гүсейин, Апшерон).

ҮТҮКЛЕТМЕК, Гейиме ве ш. м. үтүк чекдирмек, үтүк басдырмак. *Әхли гейимлерими Гөзеле үтүклетдим.*

ҮТҮКЛЕШДИРМЕК. Бир нәче гейими үтүкләп чыкмак үтүкләп гоймак. *Өзи болса онуң гейимлерини үтүклешдирмәге гиришди* («Токмак» журналы).

ҮТҮКЛИ, Үтүк чекилен, үтүкленен. *Үтүкли гейим.*

ҮТҮКСИЗ, Үтүкленмедик, үтүк чекилмедик. *Үтүксиз гейим.*

ҮТҮЛМЕК, Түйи, елеги ёлнуп айрылмак, түйи, елеги дүшмек. *Ери, бу үтүлен елеклере нәме диерсиң?!* 2. *зоот. м.* Хакыны гидермек, хакыны йидирмек. *Мен ол кешәндан янап үтүлендирин.*

ҮТҮШМЕК, Үтмәге көмек этмек, биле үтмек, үтмәге көмеклешмек.

ҮФЛЕМЕК. Додагыны чөммелдип батлы хова гойбермек, «үф» эдип ел чыкармак. *Айтсам, Аннагулы, сенем нәзиң чекдирйәрсиң, жуда гереклисеңем бейле нәзиң чекдирмезлер!» — дийип, печи үфледи. Түссәңи асмана үфләп, эйләк-бейләк гезим этгин-ә!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Йүрекде янан отлары, Үфләп өчүрип болярмы?* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ҮФЛЕШДИРМЕК, Бир нәче гезек үфлемек, үфләп чыкмак. *Соң сесини чыкарман, ичини хумледип, кәсесиндәки чайың гызгынлыгына гараман, үфлешдирип, тизтиздән овуртламага дурды* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

ҮХХӘ-ҮХХӘ: үххә-үххә этмек — ызыны үзмән үсгүрмек, бирсыхлы үсгүрмек. *Ол яссыкдан башыны гөтерен бадына, үсгүлевүги тутуп, азындан бир сагада чекйәрди, ол үххә-үххә эдип үсгүрйәрди, богулярды, гаркыярды* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЧ, 1. 3 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Еке үч гүндек гайдарын* (Р. Алыев, Сүлгүниң хатлары). 2. *сер.* Үчлүк 2.

ҮЧБИР [үчби:р], Үч-үчден, үч-үч болуп. *Атбашчылар гайдышда, гелналыҗының кә ызына галып, кә өңүне гечип, икибир, үчбир, кә ыза, кә өңе бакан ат гойдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир салымдан икибир, үчбир гүррүне башладылар* («Совет эдебияты» журналы).

ҮЧБУРЧЛУК, *геом.* Бири-бирини кесип гечйән чызыкларың нетиҗесинде үч саны ычки бурч эмеле гелйән геометрик фигура. *Үчбурчлукларың меңзешликлеринден тарапларың пропорционаллыгы гелип чыкяр* («Физика курсы»). *Бизиң чакнышжак мейданчамыз эйлеси-бейлеси дүзүв үчбурчлук диен ялыды* (М. Ю. Лермонтов. Бизиң заманымызың гахрыманы).

ҮЧГЫЯК, Күрте, тахя ве ш. м. гейимлере салынян ашак ужы эгриже нагыш, кешде. *Күртәниң үчгыягы оңат дүшүпдир.*

ҮЧЕК, *диал.* Тамың ёкары үсти, крыша. *Арзыгул чыкар үчеге, Ялкымы дүшер көчәге* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

ҮЧЕМ, 1. Үч сандан ыбарат болан, үч саны. *Өйүң төверегинде үчем овлаклы гечи гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ашык ойнуның бир гөрнүши.

ҮЧИН [үчи:н], *грам.* «Себәпли, гөрә, угрунда» ялы маны аңладян себәп хем максат билдирйән сөзсоңы көмекчи. *Онуң бир дабан ери үчин мен жанымы бермәге хәзир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Салгыт төлемек үчин пулы киреден тапайын* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ҮЧИЛДЫЗ, Үлкериң ызындан догян үч саны сетир йылдыз.

ҮЧЛЕМЕК. Үч болуп ишлемек, иши үч болуп этмек. *Бугдайы үчләп ордук.*

ҮЧЛУК, 1. Үчи билдирйән цифр. 2. Етишигиң бәш баллы системасында «канагатланарлы», «орта» диен баханы аңладян сан. *Ол окувда өз эне дилинден бейлеки предметлерден өрән кынчылык билен үчлүк, дөртлүк алмагы башаряр* (Н. Помма, Тайлак хыссын). 3. Үч гүлли ойналян карт. *Үчлүк керпич.* 4. Қәбир затларың өлчегини кесгитлейән сан. *Үчлүк галош.*

ҮЧҮНҖИЛИК, Дереже тайдан үчүнжи орунда, үчүнжи ерде дурмаклык.

ҮЧҮРДИК, 1. Ишмегиң ве бүкдүрмегиң бир гөрнүши. 2. Дүйәниң ылгавының, чапувының бир гөрнүши.

ҮЧҮРДИКЛЕМЕК, 1. Озал ишлен йүпи ве ш. м. үч гатлап ишмек. *Эрши үчүрдиклән бүкдүрмек.* 2. Үчүрдигине гитмек, чапмак (дүе хакда).

ҮЧЯШАР, *зоол.* Үч яшан, үч яшын ичиндәки (дүе. ат, сыгыр ве ш. м. маллар хакда). *Үчяшар өкүз.*

ҮШЕК, Совуга дөзүмсиз, совуга чыдамсыз, тиз үшейән, үшеген. *Үшек адам.*

ҮШЕКЛИК, Совуга дөзүмсизлик, совуга чыдамсызлык.

ҮШЕМЕК, Совук өрән тәсир этмек, совук ниймек. *Гир, Алтын жан, үшәнсиң, йылын! — дийип, ишикде нәхили болуп дураныны билмән дуран Алтының элинден тутуп, чекип тамына салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гараңкыдан үшәп гелен Мухаммедовың бир бада гөзи гамашды* («Совет эдебияты» журналы).

ҮШЕРИЛИШМЕК, Бир зада гениргенип серединмек, бары үшерилмек. *Шагырдының пейда болан тарапына үшерилишдилер* (А. Говшудов, Қөпетдагың этегинде). *Дүелер, эшеклер оңа үшерилишип, нәлетлейжи назар билен середйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ҮШЕРИЛМЕК, Бир зада гениргән серетмек. *Ол санжан иңнесини элинден айырман, хайран галыжылык билен үшерилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хоссарына душан ялы үшерлип, Гүжаклады, ол Айларың бойнундан* (Б. Кербабаев, Айлар). *Нәзикжамал үшерилди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ҮШЕРТМЕК: гулак үшертмек—1) диңиргенмек, диңлемек; 2) гулакларыны дикелдип, хекгерип дурмак. *Тохум байталлар, кичижик гулакларыны үшертмек билен алланирәдир гарашярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң дор аты салпы гулакларыны үшердип, тойнагы билен өл гум пешеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ҮШЕТМЕК, Үшемегине себәп болмак, совук йидирмек. *Сиз чаганы үшедәймән! — дийди* («Мыдам тайяр» газети).

ҮШҮК, Үнс, дыкгат, эсеванлык. *Шонуң үчин оны сынап гөрмеги, аздан-көпден үшүги бар болса дуйдурмагы*

гөз өңүнде тутуп, Нурҗан оңа бираз какдырып айтды (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ол гелин оңа гыҗыт берди: — Гепе кимлер дүшмедә, үшүгиң болса үме дүш!* («Совет эдебияты» журналы).

ҮШҮТМЕ′, 1. Сыркавлык, горкы зерарлы инин гагшама. *Горкы-ховпдан йүрек бары ярылды, Калбына үшүтме, горкы гарылды* («Совет эдебияты» журналы). *Сыркавда үшүтме башланяр, хатда томус гүнлери хем ол хич гызып билмейәр* (А. Акыев, Гыззырма ве оңа гаршы гөрешмегиң чәрелери). 2. Ысытма, гызгырма.

ҮШҮТМЕК, Сыркавлык, нәсаглык, горкы зерарлы инин гагшамак. *Бурунлак хыкылап-чокулап даш чыкып үшүдйән ялы, хабабайлап башлады* (А. Говшудов, Мәри—Вепа). *Илки бада үшүдйәрдим, инди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

Ф

Ф, Түркмен элипбийиниң йигрими алтынҗы харпы.

ФАБЗАВКО′М, Фабрик-завод комитети.

ФАБКО′М, Фабрик комитети. *Мен фабком болуп ишлейәрин.*

ФАБРИК, Чиг маллары машын билен ишләп бежерйән сенагат кәрханасы. *Олар ишчи шәхерҗигиниң янына етдилер, онынча фабригиң гудогының сеси чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Фабригиң ишинден гөрелде алып, әхли обалардан гелйәр аяллар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Йүпек фабриги. Аякгап фабриги.*

ФАБРИКА′НТ, Фабригиң эеси — капиталист, эксплуататор.

ФАБРИКА′Т, Фабрикде ишленилип өндүрилен тайяр өнүм.

ФАБРИКА′ЦИЯ, Өнүми көп мукдарда фабрикде ишләп чыкарыш.

ФА′БУЛА, *эдеб.* Романда, повестде ве ш. м. мазмуның, вакаларың беян эдилишиниң ызыгидерли багланышыгы.

ФАГО′Т, *сазч.* Үфленип чалынян агач түйдук.

ФАГОЦИ′Т, *биол.* Айры жынсдан болан овнужак жисимлери, бактериялары ювудян хем өзлешдирип сиңдирйән клетка, өйжүк.

ФА′ЗА, 1. Бир жемгыетчилик процесиң тарыхы өсүшинде белли бир дөвүр. *Социализм — коммунизмиң биринҗи фазасыдыр.* 2. Бир задың өсүш ве үйтгеишиш процесиниң гидишиндәки айратын стадия, пурсат. *Говача көпчүликлейин гүллемек ве гозаламак фазасына гирипдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ФАЙ, Йүзи кеселигине дигир-дигир йүпек мата.

ФАЙДЕШИ′Н, Файың говы хилли сорты. *Файдешин көйнекли гыз.*

ФА′ҚЕЛ, Ягты этмек үчин ужуна яглы эсги даңлып якылян таяк.

ФАҚСИ′МИЛЕ, Биринің голязмасының, чекен голуның я-да бир документиң эдил болшы ялы эдилен нусгасы.

ФАҚТ, Хакыкы болан вака, хадыса, субутнама, делил. *Ол диңе фактлары санамак билен чәкленипдир* («Эдебият»). *Логики эсас диңе хакыкат фактларыны беян эдйән вагтында эсас болуп билер* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика).

ФА′ҚТОР, 1. Херекет эдижи гүйч, болуп гечен бир процесиң, хадысаның себәби, ягдайы. *Айгытлайҗы фактор. Революцияның факторлары.* 2. *мат.* Айратынлыкда алнан хер бир көпелдижи.

ФАҚТУ′РА, 1. *совда.* Йүзүне иберилен харытларың ады язылан счёт, накладной. *Фактура боюнча харыт алмак.* 2. *сунгат.* Өзболушлы чеперчилик техникасы.

ФАҚУЛЬТАТИВ, Хөкманы дәл, гошмача хүнәр үчин болан. *Лекцияларың факультатив курсы.*

ФАҚУЛЬТЕ′Т, Екары окув жайларында ылмың белли бир пудагыны өз ичине алян бөлүми. *Дил ве эдебият факультети. Тарых факультети.*

ФАЛЬЦ, *полигр.* Китап кагызларының чап листини эпленйән ери.

ФАМИ′ЛИЯ, Өз адың билен бирликде несил боюнча машгалада уланылян ат. *Адыңыз ве фамилияңыз нәме?!*

ФАНАТИ′ЗМ, Өзүниң ынамына берлип, башгаларың пикирини әсгермезлик; бир дүшүнҗә ченденаша. көр-көр ынанмаклык.

ФАНА′ТИК, Бир идея улы хөвес билен бүтинлей берлен адам.

ФАНАТИҚИ, Фанатизме дегишли болан, фанатизм хас болан. *Фанатики ынам.*

ФАНАТИҚЛИК, Фанатизме эермеклик, фанатизме дегишли болан гылык-хәсиет.

ФАНЕ′РА, Юкаҗык гатлаҗыклар янаштырылач бири-бирине елменен тагта. *Фенарадан эдилен* ящик.

ФАНЗА′, Өрән юка Хытай матасы.

ФА′НЗА, Хытай дайханының үсти эшегарка ойн.

ФАНТА′ЗИЯ, 1. Дөредиҗиликли хыялланма. *Поэтик талантда эсасы зат дөредиҗиликли фантазиядыр* (А. Кекилов, Эдебият теориясы). 2. «Болсады» билен эдилйән арзув, хыял. *Ай, усса, сениң-де фантазиң зор!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ФАНТАЗИЯ′ЧЫ, Болмажак затлары ойлап тапян адам. *Фантазиячы адам.*

ФАНТАСТИК, 1. Фантазия билен югрулан, фантазия хас болан. *Фантастик эртекилер.* 2. Дүйбүнден мүмкин болмадык, хыялы. *Фантастик маглуматлар.*

ФАНТА′СТИКА, Фантастик эсасда дүзүлен эдебият болан.

ФАРАО′Н, *тар.* Гадымы Мүсүр патышаларының тутулы.

ФАРМАКО′ЛОГ, Фармакологиядан специалист, врач.

ФАРМАКОЛОГИК, Фармакология дегишли, фармакология хас болан.

ФАРМАКОЛО′ГИЯ, *мед.* Дерманларың бедене таасир эдишини өвренйән ылым.

ФАРМАЦЕ′ВТ, Дерманханың йөрите ылмы ишгәри фармацевтикадан специалист.

ФАРМАЦЕ′ВТИКА, *мед.* Дерманлары өвреният ылмы.

ФАРС, *театр.* Гөдегрәк мазмунлы комедия.

ФА′РТУК, Ишде өңе тутулян өнлүк. *Ол фартугыны дакынып, ёлдашының гелерине тайяр болуп отыр* («Пионер» журналы). *Фартук билен горбагларын асынып, Ак пагтаның кесесинден гирипдир* (Ата Салы, Сайланан эсерлер).

ФАРФО′Р, 1. Ак тойнуң иң говы хилинден тайярланан минерал масса. *Бу тайда икинҗи гойы ренкли фарфор гатлак гөрүнйәр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). 2. Шол минерал массадан ясалан өнүм, гап-гач. *Мешхур Хытай фарфорының өнүмчилиги бүтин миллешмеклиге етипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ФАСА′Д, Улы ымаратларың өң тарапы. *Фасадың ёкарсында болса «хаммам» сөзи язылыпдыр* (Г. Мухаров, Г. Сейитлиев, Пьесалар). *Ашгабатда иң гөзе*

...карагтарың бири, фасады безелең, сүтүнли жайың ...шигинде пейда болды («Совет эдебияты» журналы).

ФАСО'Н, Бичув, нусга. *Наде ёк фасон гейим гейнип башга ишиниң-пишесиниң ёкдугыны айдып дур* («Токмак» журналы) ◇ Фасон атмак — говы гейнип, улумсылык этмек, гедемси болмак. *Нуры диер, ...ай яшлар, бир минут отурмалык, Фасон атып гезмеги ...ин говне гетирмэлик* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ФАТАЛИ'ЗМ, Дини дүшүнже эрнин, такдыра, язгыда ынанмаклык.

ФАТАЛИ'СТ, Фатализмиң тарапдары, такдыра ынанаян адам.

ФАУНА, Хайванат дүнйэси. *Түркменистаның фаунасы*

ФАШИ'ЗМ, Империалистик буржуазиянын пролетариатың we зэхметкешлер көпчүлүгиниң революцион хереketини ятырмаклыга, кесеки юртлары террорлык билен басып алмаклыга гönүкдирилен ачык террористик диктатураның формасы.

ФАШИ'СТ, Фашизмиң тарапдары, фашистик гураманың члени. *Зэхметкеш достларыма залымдан дынсын, Фашистлериң барын гыралың, достлар!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ФАШИСТИК, Фашизме дегишли болан, фашизме хас болан. *Пыртыдыңды пикирлериң бардасың, Ек этмеге фашистлериң ордасың* (И. Номма, Сайланан эсерлер).

ФЕВРА'ЛЬ, Календарь йылының икинжи айының ады. *Сен из жөнтүк эшегиңи мүкүп, онда-мунда ыкдың, февраль, март айында оңлы ери газанмадың* (А. Гөвшудов, Эсерлер). *Февраль айы. Февраль гүнлери*

ФЕДЕРАЛ, *сер.* Федератив

ФЕДЕРАЛИЗМ, *сыяс.* Döwlet гурлушының федератив системасы, шонуң яшы-да бир залым федерацияның гошулмаларың эсасланан гурлушы

ФЕДЕРАЛИ'СТ, *сыяс.* Федерализмиң тарапдары.

ФЕДЕРАТИВ, *сыяс.* Федерация häsiyetlänän. *Русия Совет Федератив Социалистик Республикасы*

ФЕДЕРА'ЦИЯ 1. *сыяс.* Өзбашдак бир нече döwletlerиң бир döwlete birleşmesinden emele gelen döwlet. 2. Айры-айры жемгыетлериң гурамаларың сөзлеш. *Профессионал союзларың Бütindünki Federasiýasy*

ФЕЛДФЕБЕ'ЛЬ, Патына гошунында: артиллерия ...уатер офицери.

ФЕЛДМАРША'Л, Патына гошунында we käbir ...ет ...рт гошунларында: иң ...ерик харбы чин

ФЕЛЬДШЕ'Р, Орта бирнчи медицина билими. *Оң бирнчи фельдшер Сизиң ишлейдиң* («Ойы коммунист» газети)

ФЕЛЬДШЕРЛИК, Фельдшериң ишi, вазыйфасы

ФЕЛЬЕТО'Н, Гүнделик темалар. *Сизиң ...ет we ...ет...ри ...ыкыш комиссиясы ...ятаргы, йити таныт ...ляң таныт мәселеңи. Ахыр, сенең сатирик-журналлара ...бадет сөзлешиклер, ...ялкыны фельетонлар ...ялдамазлыгың барды. Фельетонда бир адамың ...ыкыш кемчиликлери, ...ялың ...ерлери хем сөзи башга нәче ...ятлара берк ...ралыдыр* (А. Гөвшудов, Китетлары «Фельетон сөзбашчы окап, кикир-кикир гүлди (И. Номма, Гейлак хыссын)

ФЕЛЬЕТОНЧЫ, Фельетон язмак билен мешгуллаяян адам, фельетон язы адам.

ФЕНАЦЕТИ'Н, *фарм.* Агрыны we тызгыны азалдян дерман

ФЕНОЛОГИЯ, Биологияның хайваналарың we өсүмликлериң өсүш ...ялыслаларының канунадыгыны хем-де ...ёврелейшинлигини өвренйән бөлүми.

ФЕОД, *тар.* Орта эсыр döwürlerinde feodallaryň ...ер we ...ндан алан гырдежиси. *Крепостной дайханларың яшаян ерине феод дийлип ат берлипдир* (Орта эсырлар тарыхы).

ФЕОДА'Л, Феодализм döwründe: крепостной дайханларың зэхметини эксплуатирлейән ири ер эеси, помещик.

ФЕОДАЛИЗМ, Капитализмден өнки жемгыетчилик гурлуш, бу гурлуш вагтында феодаллар өнүмчилик серишделерине доллы эечилик эдйэрлер хем-де крепостнойчылык ягдайында гарашлы болан дайханларың зэхметине эеленйэрлер, шонуң яшы да феодаллар өзлериниң территориясында döwlet хөкүметиниң амала ашырмаклык хукугындан пейдаланярлар. *Барлы феодализм вагтларында дүрли көне шэхерлер бир вагтлар өзбашдак княжликлериң пайтагтлары болупдырлар* («СССР-ниң ыкдысады географиясы»).

ФЕОДАЛЛЫК, Феодалың дурмуш ягдайы. *Закавказьеде ирки феодаллык гатнашыкларың йүзе чыкмага башлавдыр* (СССР тарыхы).

ФЕОДАЛЧЫЛЫК, *сер.* Феодаллык. *Феодалчылык жемгыети яшайшың хемме өлчешлерине дүпдан болуп башлаяр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика)

ФЕ'РМА, 1. Колхозларда we совхозларда оба хожалыгын, малдарчылыгың бир пудагы билен мешгулланяян döwlet-ишлетелешдирилен хожалык. *Ферма мудирикиң көмеги билен колхоза салынды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Ферма мудири we гирмеги хайыш этди* («Совет эдебияты» журналы) 2. Капиталистик жемгыетде көрелдесине алнан ер участогында ýa-da өй хусусы сөзде ишлейән сыбаргы хожалык.

ФЕРМЕНТ, *биол.* Жанлы организмде эмеле гелйән we химики реакцияларa тэсир эдйэн органики жисим

ФЕ'РМЕР, Ферма эеси ýa-da көрелдесине ер алан адам.

ФЕРРОМАГНИТИ'ЗМ, *физ.* Магнитиң хасиетлериниң өвренйән ылым.

ФЕРРОХРО'М, Демириң хромлы сорты, эргини

ФЕСТИВА'ЛЬ, Сунгатың хер хили гөрнүшлери гөркезилйән жем цетлениш байрамчылыгы. *Бütinsoýuz festiwallar bilen kesgitlenýär. Moskwa durmuşynda möhüm waka bolar* («Совет эдебияты» журналы). *Фестивалың пит фокусник мөхүри хем хөкүмдар* («Совет Түркменистаны» газети)

ФЕТИШИ'ЗМ, Исламдан өнки дини дүшүнже гөре, затлара we өсүмлик we жанлы дүнйэ эелерине гөрә ...

ФЕ'Р *Ёгланың ...ламак ...ынлы сорты. Фетрдек тикилен эдик.*

ФИДЕИЗМ, *филос.* Буржуа философиясында: дини ынанч ылмын орнуна гойуп реакцион идеалистик багым, дүйнбайлайын

ФИЗИК, *Физиканы ...ерлешдирйэн. Элэра ...ерчеклик we физиканың электрик, механикаларың дашында ýüzdüler* («Пионер» журналы)

ФИЗИКА, Материяның häsiyeti we гурлушы, онуң хереketi хем-де үйтгейиш формасы, органики дал табигатың хадысаларының умумы канунлары хакындакы ылым. *Адам ракетаны Айдаки гидер, Байрам, бу ишлери физика эдер* (А. Хайдов, Гөк асман) *Физика гоша ...ерекче «физик» сөзүнден гелип чыкяр. Бу «табигат» дийлигидир* («Физика курсы»).

ФИЗИКА-МАТЕМАТИКИ, Физика we математика ылымларыны өвренмеклиге дегишли болан. *Физика-математика факультет. Физика-математика ылымларың доктору*

ФИЗИКИ, 1. Физика хас болан, физика дегишли болан. *Физики географик. Физики кабинет* 2. Жанлы организмлериң мускулларының ишлейшине дегишли болан. *Физики тербәс болмадык вагтында, ол бу вакта*

хөтде гелип билмез (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

ФИЗИО'ЛОГ, Физиологиядан специалист. *Физиологларың озал бар болан дүшүнжелеринде чүңүр өзгеришлер болуп гечди* («Совет Түркменистаны» газети). *Шейлеликде иш хакындакы физики дүшүнже физиологик дүшүнжеден тапавутлыдыр* («Физика курсы»). *Физиологлар ише гиришдилер.*

ФИЗИОЛОГИК, Физиология хас болан, физиология дегишли болан. *Физиологик идеализмиң иероглифлер «теориясы» билен Плехановың ылалашмагы идеализме эглишикди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ФИЗИОЛО'ГИЯ, Организмлериң функциялары догрусындакы ылым. *Хайванларың физиологиясы.*

ФИЗИОТЕРАПЕ'ВТ, *мед.* Физиотерапиядан специалист.

ФИЗИОТЕРАПИ'Я, Физики усуллар (ышык, йылылык, сув, электрик ве ш. м.) аркалы кесел бежермеклик.

ФИКСА'Ж, *фото.* Алнан шекиллери берклешдирмек үчин ичинде фотонегатив ювулян химики эргин.

ФИЛАРМО'НИЯ, Концертлер гурамак, саз ве айдым сунгатыны пропагандирлемек иши билен мешгулланян эдара. *Хәзир республикамызда киностудия, драма, опера ве балет театрлары, филармония, область театрлары ве башгалары ишлейәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ФИЛИА'Л, Бир эдараның өзбашдак бөлүми. *МЛИ-ниң Түркменистан филиалының коллективи жогапкәрли везипәниң үстүнлик билен хөтдесинден гелипдир* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Улы театрың филиалының сахнасында Түркменистаның театрының яш коллективи улы абрай газанды* («Мыдам тайяр» газети).

ФИЛО'ЛОГ, Филологиядан специалист. *Түркменистаның филологлары ылмы грамматиканың үстүнде ишлейәрлер.*

ФИЛОЛОГИК, Филология хас болан, филология дегишли болан. *Филологик факультетиң студентлери хем диплом иш яздылар, хем дөвлет экзаменлерини бердилер. Филологик ылымларың кандидаты.*

ФИЛОЛО'ГИЯ, Халкың дили ве эдебияты билен багланышыклы медениетини өвренйән ылым. *Филология дегишли китаплар сатыляр.*

ФИЛО'СОФ, Философиядан специалист. *Шахырлар ве алымлар, философлар, медиклер бай эдебият дөредипдирлер* (СССР тарыхы).

ФИЛОСОФИК, Философия дегишли болан, философия хас болан. *В. И. Ленин марксистик-философик материализмиң шөхлелениш теориясыны дөретди* («Түркменистан коммунисти» журналы).

ФИЛОСО'ФИЯ, 1. Тебигатың, жемгыетиң ве пикирленмәниң өсүшиниң хас умумы, әсасы канунлары хакындакы ылым. 2. Бир ылмың әсасында дурян методологик принциплер. *Ылым хөкмүнде педагогика хем белли бир философия эсасында өсйәр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика).

ФИЛЬМ, 1. Кино алмак үчин юкажык целлулоид лентасы. 2. Кино гөркезмек үчин йүзи суратлы юкажык лента, кинокартина. *Шу гүн агшам «Батыргай разведкачы» фильми боляр* («Токмак» журналы).

ФИЛЬТР, Сувуклык сүзүлйән гурал. *Машының фильтри.*

ФИЛЬТРЛЕМЕК, Фильтр аркалы арассаламак, фильтрден гечирмек.

ФИНА'Л, *спорт.* Спорт ярышларының иң соңкы жемлейжи душушыгы, тапгыры. *Финал ярышы 16-нжы августда, спартакиаданың япылжак гүни гечирилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Финал жүрлевүги 56—56 хасабыны беллейәр* («Яш коммунист» газети). *Олимпиаданың футбол турниринің биринжи чәрьек финал оюны болды* («Яш коммунист» газети).

ФИНЛЕР, Финляндияда яшаян эсасы халк, Финляндияның ерли халкы.

ФИ'РМА, Капиталистик юртларда: сенагат я-да сөвда кәрханасы. *Америка гәми гурлушык фирмасы* («Совет Түркменистаны» газети). *Дашары юрт фирмалары* («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ФЛА'ГМАН, *харбы, деңиз., ав.* Гәмилер ве самолетлар отрядының я-да эскадрасының командующиси. ◇ **Флагман гәми** — устүнде гәмилер отрядының командующиси болан улы харбы гәми я-да бир районың иң улы гәмиси.

ФЛАНГ, Хатарың я-да фронтуң хайсы-да болса бир тарапы. *Бир сапар маңа чепки флангдакы газак стациясында ики хепде яшамак миссер болды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ФЛЕ'КСИЯ, *лингв.* Гошулмаларың үйтгемеги аркалы сөзлериң формаларының эмеле гелиш усулы, ёлы. ◇ **Ички флекция** — грамматики формалары эмеле гетирмек үчин дүйп сөзде сеслериң чалышмагы.

ФЛЕКТИВ, *лингв.* Флекция аркалы формалар эмеле гетирйән. *Флектив диллер.*

ФЛО'РА, Өсүмлик дүнйәси. *Түркменистаның флорасы.*

ФЛО'Т, Бир юрдуң, бир деңзиң харбы я-да сөвда гәмилериниң жеми, топлумы. *Душманларың меркин бөрер, Харбы деңиз флотумыз* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Онда, сиз мени энтек деря флотуның ишгәри хасап эдәйиң!* («Совет эдебияты» журналы).

ФЛОТИ'ЛИЯ, Белли бир көлдәки, дерядакы, деңиздәки харбы гәмилериң жеми.

ФЛЮ'ГЕР, Елиң угруны, чалтлыгыны горкезйән ёкарсы байдажыклы я-да пластинкалы прибор. *Елиң өвүсйән угруны флюгериң көмеги билен билйәрлер* (М. Н Скаткин, Жансыз тебигат).

ФОЙЕ', Томаша жайларында: аракесме вагтында дынч алынян, гезилйән зал.

ФОЛЬКЛО'Р, Ятдан айдылян халк дөредижилиги. *Автор гечмишиң фольклор эсерлериниң сынпы хәсиетлидигини гөз өңүнде тутмалы экени* («Түркменистан коммунисти» журналы). *Ата Салых фольклорың бай фондундан өз дөредижилигинде пейдаланыпдыр.*

ФОЛЬКЛОРИ'СТИКА, Фольклор, халк дөредижилиги хакында болан ылым.

ФОЛЬКЛОРЧЫ, Фольклордан, халк дөредижилигинден специалист.

ФОНА'РЬ, 1. *сер.* Панус. *Фонарь гөтерип, сув тутян сувчулар узын гиже сув тутдулар.* 2. Кичижик батарея билен янян эл чырасы. *Жуби фонарының ышыгы ны 0,5 километрден гөрмек болар* («Пионер» журналы).

ФОНД, 1. Пул маясы. *Бу затлара бизиң йөрите фондумыздакы пулларың етжек гуманы ёк ахырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Фестивалың пул фондуны мөчбери хем гунсайын көпелйәр* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бир задың йыгналып гойлан запасы. *Оразгүл көмек фондуна озал өзүниң күмүш ве гызыл шайларындан бәш килоны берипди* (А. Говшудов. Эсерлер).

ФОНЕ'МА, *лингв.* Сөзүң манысы билен багланышлы болан сес.

ФОНЕТИК, *лингв.* Фонетика дегишли болан, фонетика хас болан. *Фонетик лаборатория. Фонетик транскрипция. Фонетик када. Фонетик белги.*

ФОНЕ'ТИКА, *лингв.* Дил билиминде сеслериң гурлушыны өвренйән бөлүм.

ФОНЕТИ'СТ, *лингв.* Фонетикадан специалист.

ФОНОГРА'ММА, Сес язувы гечирилен плёнка я-да пластинка.

ФОНО'ГРАФ, Сес язян ве оны айдырян гурал.

ФОНТА'Н, Басыш гүйжи аркалы турбадан я-да бир ыкдан сувуклыгыц зогдурылып чыкян акымы. *Труб-дак фонтан чувдурилип чыкды* (М. Н. Скаткин. Жан-ы тебигат). *Пор, онда фонтаным янкка барып отура-ы!* (Б. Пурлиев. Илкинжи гүн).

ФО'РМА, 1. Бир бичүвде тикилйан гейимлер. *Мекдеп ормасындакы окувчылар. Харбы форма гейнен дивит-р.* 2 *лингв.* Грамматики категориялары ве геплейиш-е сөзлерин ве сөзлемлерин өзара гатнашыгыны анлат-ык усулы. *Сөзүц үйтгейиш формасы.* 3. Бир задын ерүши, гурлушы. 4. Бир задык белленен пусгасы. *Форма боюнча иш планыны яздык.*

ФОРМАЛ, Формализме эсасланян, формализм прин-сиплеринде болан. *Мейлетиклик принципини амала ашырмакда формал чемелешиклидир* («Совет Түркме-истаны» газети). *Формал гарамак.*

ФОРМАЛАШДЫРМАК, Белли бир форма гетир-мек, белли бир форма салмак.

ФОРМАЛАШМАК, Белли бир форма гелмек, белли бир форманы кабул этмек.

ФОРМАЛИ'ЗМ, 1. Бир задык дашкы горнүшине, формасына эхмиет бермеклик, формал гарайыш. *Ол йорэкламаларыц ерине етирилишиниц барлашмалыдыгы формализмден башга зат дал* («Совет эдебияты» жур-нали). *Бюрократик формализм.* 2 *филос.* Сунгатда ве эдебиятда дине форма эхмиет берйән идеалистик угур.

ФОРМАЛИН, Өтгүр, йити, богужы целы, дезинфи-цирлейжи сериште. *Формалин тиз бугарып гидер ялы, дезинфекция гечирмезден оц 20—25 градуса кекли сеп-бирлар* (В. З. Ранеф. Пуцчылык боюнча өнде бе-лйэн тежрибе). *Сиреклери формалин суйы билен ког этмек болар* («Совет Түркменистаны» газети).

ФОРМАЛИ'СТ, 1. Бейик херекети бойунча формалис-ке югрулан адам. *Аялакы формалист.* 2. Формализ-ким тарапдары, формализме эриши.

ФОРМА'Т, Китабын, каглыгын, карточканыц ве ш. ө-лчеги. *Китабыц форматы. Улы формат. Кагыз фор-аты.*

ФОРМА'ЦИЯ, Жемгетлик оцучылык усулы ве оцуч-ылык гатнашыкларынын хасетлери билен кестиле-ме. оцуш этапы ве шол оцуш этапына махсус болан ерүш. *Гат земледелие формациясы* (СССР тарыхы).

ФО'РМУЛА, 1. Сөз билен берилйэн гысгалык кестил-ме. 2. Шертли белгилер билен белленйэн математи-ки гатнашыклар. *Гат калычлы формулалар* («Физика дерсы»). *Алгебраик формула.* 3. Химики жисимлериц ерүшиниц харплар билен горкезилиши. *Сувуц фор-уласы.*

ФОРМУЛИРЛЕМЕК, Пикириц гысга ве анык айтмак. *В. И. Ленин революцядан соц сраке етапчага дегиш сапаклы сыйасатыц дүйп маныларыны. Бейик Ок-ябре сосиалистик революциясындан соцра формулирлап* (Яш коммунист» газети).

ФОРМУЛИРЛЕНМЕК, Гысга ве анык айдылмак. *Гарашсызлыгы гыялы дыгмакдан Неру ве Чжоу Энълай та-ыйдан формулирленйэн горшушдакы бетлеш бэш принсипден ыбаратдыгы окыпдан эдилйэр* («Совет Түркменистаны» газети).

ФОРМУЛИРОВКА, Формулирленйэн пикир, гысга ве анык айтылан пикир.

ФОРТЕПЬЯНО, Бармак билен басылян чалынян савшпли ве киришли саз гуралы. *Кичкина сыкыч фортепьянонык башында отурдык* (М. Ю. Лермонтов. Ким заманымызын гахрыманы).

ФО'РТОЧКА, Жайын ховасыны тэзелемек үчин ка-ыгыц ачылып-ябылян гөзи. *Кайларык форточкасы-ына синдеп ювлен сетгалер тутмалы* («Совет Түрк-истаны» газети).

ФОСГЕ'Н, *хим.* Дем алыш органларыны зэялаян бо-гужы газ, зэхерлейжи мадда.

ФОСФА'Т, *хим.* 1. Техникада, медицинада уланылян фосфор кислотасыныц дузы. 2. *кин.* Докуп үчин улан-ылян минерал жисим.

ФО'СФОР, *хим.* Ачатлык билен янкы ве гараңкы-ликда ягтылык берйэн жисим, химики элемент.

ФОСФОРИ'Т, Докуп хөкмүнде уланылян минерал.

ФО'ТО, Гошма сөзүц «фотографик» диен маныны ак-лаляян биринжи бөлеги. *Мысалам фотоальбом, фотоап-парат, фотосурат.*

ФОТОАЛЬБО'М, Фотографик суратлар ерлешдирил-йэн альбом. *Посылканыц ичинде ылае билен дүзүлен фотоальбом, түркмен нагшы билен кешде гачлак салстык бар* («Яш коммунист» газети).

ФОТОАППАРА'Т, Сурат алынян аппарат, фотогра-фик аппарат. *Фотоаппаратлар ве сеслетлер пландан ар-тык окдурылды* («Мугалым тайяр» газети).

ФОТОВИТРИ'НА, Фотографик суратлар ерлешди-рилйэн витрина. *Горкуклы ерлерде гойлан фотовитрина-лар ве диаграммалар юрдумызыц бекгатлыгыны газанан усутликлери хакында гүррүц берйэр* («Совет Түркме-истаны» газети).

ФОТОГАЗЕ'Т, Фотография суратлары аркалы чыкы-рылян газет.

ФОТОГРАФ, Фотоаппарат билен сурат алян специ-алист, суратчы. *Бу ерде ики фотографлара хем иш та-пылды* («Пионер» журнали).

ФОТОГРАФИК, Фотография эетишли болан, фот-графия эак болан.

ФОТОГРАФИЯ, 1. Фотоаппарат билен сурат алмак-лык иши. 2. Фотоаппарат аркалы сурат алмагын жай. *Пионерларымызыц агзалык фотографиясында бир топар-гурды* («Пионер» журнали).

ФОТОМОНТАЖ, Белли бир обзорлар дөретмек үчин бир тема дегишлиликлде йыгнанлан, бир-бирине йүзүре елмеййэн суратлар. *Шу йылыц июлында 18 сенек катет-сергиси ачык герек фотомонтаж сергилеринде* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол янда сиздэн палчылыкда фотомонтаж керекди* («Пионер» журнали).

ФОТОХРОНИКА, Вакгалары фотографик суратлар аркалы гөркезйэн хроника.

ФРАЗЕОЛОГИК, Фразеологияга дегишли болан, фразеоло-гия дөредйэн болан. *Фразеологик сөзлук. Фразеологик сөз дүзүми.*

ФРАЗЕОЛОГИЯ, *филол.* Бир диле махсус болан дүр-вүнлы сөз дүзүмлери ве олар белгилеринин шол анлат-малары өзгерйэн бөлүми.

ФРАКЦИОНЕР, *совет.* Фракция агзасы.

ФРАКЦИЯ, *совет.* Бир партиянын парламентдэки ве жемгетлик терамаларындаки чалышларыны т-пер-я-да пайдалыгы ючинми топарланышык.

ФРАНК, Франция, Белжия ялы кейбир дашары юрт-дэки гелерин ана бирлиги. *Чыкданылардан гирдежи, дерек ютуклы 0,5 франкы франка барабардыр* («Яш коммунист» газети).

ФРАНЦУЗЛАР, Франциянын ерли халкы, эсасы хал-кы. *Франсуз сыйы. Франсуз эдебияты.*

ФРЕЗЕР, 1. Хер хили задык йүзүни бежермек үчин уланылян, айланып херекет эдйэн кеп дишли гурал. 2. Топрагы юмшатмак, кесеклери оратмак ве тоф кес-мек үчин уланылян машын.

ФРЕЗЕРЛЕМЕК, Фрезер станогында ишлейян ишин.

ФРОНТ, 1. Уруш мейданы, сувеш мейданы. *Уруш вагты дегишли бизлерин. Берклешдирмек хем фронты, хем тылы* (Г. Аманов. А. Кекусов. Балыкчылар). *Соц Совет Кеңеш далашык хем фронта гетирйэнлиги хакында*

Вепа бака хат иберди (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Бир задың, ишиң герими. *Эдебият фронты.*

ФУГА'С, Партлайжы мадданың ериң астында гоюлян ве үстүнден гечиленде партладян заряды.

ФУНДА'МЕНТ, Жайың диварының эсасы, бинасы, дүйби. *Фундамент үчин цемент тапҗак болдум.*

ФУ'НКЦИЯ, 1. Бир задың ерине етирйән ролы, везипеси, әхмиети, ишлейши. *Сунгатда акыл етирмек функцияcы билен идея-эстетики функция бири-биринден бөлүнип айрылмаздыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *мат.* Бир мукдарың өзгериши нетижесинде өзгерйән башга бир мукдар.

ФУРА'ЖКА, *сер.* Папак. *Ылгап чыкан Петров фуражкасыны элине алды-да: — Елдашлар! — дийип гыгырды* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ФУРГО'Н, Йүк дашалян дөрт тигирли араба. *Харманда пагта гапгарянларың янына үч-дөрт гезек дагы барды, ол ере ики фургон одун гетиртди* («Совет эдебияты» журналы). *Колхоз йыгымда уланмак үчин 10 фургон алмага Чәрҗев область алыҗылар союзына гечирди* («Совет Түркменистаны» газети).

ФУРГОНЧЫ, Фургон сүрйән адам. *Колхозың фургончысы говы ишлейәр.*

ФУТБО'Л, *спорт.* Ики команданың арасында аяк [illegible] лен депилип ойналян пөкги ойны. *Олимпианың футбол турнириниң биринҗи чәръек финал ойны болды* («Коммунист» газети).

ФУТБОЛЧЫ, Футбол ойнуна гатнашян оюнчы. *Бизиң футболчыларымыз Өзбегистаның командасы барлыгыны алынян гүни душушҗакдыр.*

ФУТУРИ'ЗМ, Сунгатда ве едебиятда реализми инкар эдйән буржуаз формалистик акым.

ФУТУРИ'СТ, Футуризмиң тарапдары, футуризме [illegible] ржи.

ФУТУРИСТИК, Футуризме хас болан, футуризме [illegible] гишли болан.

ФЮЗЕЛЯ'Ж, *ав.* Самолётың корпусы. *Ярышың икинҗи гүни планериң фюзеляж моделлери асманда гатнашып башладылар.*

Х

Х, Түркмен элипбийиниң йигрими единҗи харпы.

ХА I, «Х» харпының ады.

-ХА [-ха:] II, Басымы өзүне гечирмейән ве дефис аркалы язылян, гүйчлендиржи гошулма. *Угрумызы-ха ялңышян дәлдирис!* («Гөроглы» эпосы).

ХАБАБАЙЛАМАК, Гаты үшемек, гыззырма тутмак ве ш. м. зерарлы гагшамак, сесли титремек. *Ол башыны пугта басырынды-да, үшүдйән ялы хабабайлап башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАБАБАЙЛАТМАК, Гаты үшедип гыззыртмак, гагшатмак, үшетмек. *Гыззырма оны хабабайладып башлады.*

ХАБАР, 1. Бири я-да бир зат барада мәлим эдилйән маглумат, айдылян гүррүң, дуйдурыш. *Онуң ялы болса, хабарыңы берип отур!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Радиоң гетирйәр дүнйәң хабарын, Партия берендир буларың барын* («Совет эдебияты» журналы). 2. Қәбир дөвүрлейин неширлериң ады. *Ылымлар академиясының хабарлары.* 3. Дөвүрлейин неширлерде чап эдилйән макала. 4. *грам.* Сөзлемиң эесини билдирйән предметиң херекетини, ягдайыны аңладян баш агзасы. ◇ Хабар алмак — *сер.* Хабар тутмак. Хабар гатмак — бирине бир зат диймек, айтмак, лак атмак. *Ол шол вагт улы докторың өзүне хабар гатанысы-да эшитмән галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Айнур эҗе сары муртлы адама хабар гатды* (Н. Помма, Тайлак хыссын). Хабар тутмак — бириниң я-да бир задың ягдайыны билмек үчин, бир ере барып хабар алмак, сорамак. *Ондан хабар тутмак герек* («Совет эдебияты» журналы). Бу нә хабар! — бир эдилен ише, болан ягдая нәразылык билдирилип, бирине йүз тутулып айдылян сөз, аңлатма. *Ери какасы, бу нә хабар?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Сада хабар *грам.* — диңе бир сөзден болан хабар.

ХАБАРДАР [хабарда:р], 1. Бир зат барада гиң маглуматы бар болан, маглуматлы. *Урушдан кимиң бәхбит араянындан Ашыр хабардардыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир зат барада хабары болан, хабарлы. *Ашыр онуң газабындан хабардар боланы үчин, өзүни билдирмезлигини хайыш этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Әтияч, сересап, әгә. *Сениң хабардар гезмегиң герек, шол гөхерт түркменчилик этсе-де эдибир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сен меним кейнимден хабардар болавери!* («Гөроглы» эпосы). *Думлы-душуңдан хабардар болмак герек* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАБАРДАРЛЫК [хабарда:рлык], 1. Бир зат барада маглуматы барлык, хабарлылык. 2. Әтиячлылык, сересаплылык, әгәлик.

ХАБАРЛАШМАК, Бир зат барада маглумат алышмак максады билен бир ерден, биринден хабар тутмак, гүлешмек. *Хабарлашар ялы киши бармы?! Хабарлашмак үчин гелйәрис!* («Гөроглы» эпосы).

ХАБАРЛЫ, 1. Бир зат хакында озал хабары бар болан, озалдан хабар берлен, хабардар эдилен. *Догрусыны айтсам, Хайдар сувчы, меним ондан билигим ёк, ол Жумадан сорамак герек, ол ондан хабарлы* («Түркмен пьесалары»). 2. Бир хабар билен, бир хайыш билен, бир юмуш билен, ишли (гелен). *Эшидер болсаң, Сен гүлүп салсаң, Хабарлы гелдим Пендими алсаң* (А. Атажанов. Перманың мамасы). ◇ Дүнйәден хабарлы хемме затдан хабары бар болан, маглуматлы. *Хут дүнйәден хабарлы адам хөкмүнде гүррүң берйәр* (Н. Помма, Тайлак хыссын).

ХАБАРЛЫК: хабарлык категориясы *грам.* сөзлемде хабар болуп гелмек укыбы болан сөзлер. олара гошулян гошулмалар.

ХАБАРЛЫЛЫК, 1. Бир зат барада озалдан хабар барлык, хабардар эдиленлик. 2. Бир хабары, иши, [illegible] шы барлык.

ХАБАРСЫЗ, 1. Бир зат барада маглуматы, дүшүнжеси болмадык. *Сен хем багшычылыкдан хабарсыз дейсиң?!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Аң-билден хабарсыз, Галма пушмана, атам!* (Молламурт, Сеиланан эсерлер). 2. Бир зат барада хабары болмадык. хабардар дәл. бихабар. *Өз. хәсиетинден хабарсыз. Пигги вала Умагүлүң сөзи яраман, оңа кинаялы гыз берди. Эллери баклашкалы ылгашян адамлар шол вагт ондан хабарсыздылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАБАРСЫЗЛЫК, Бир зат барада хабары болмазлык, бихабарлык. *Ол бу иш барада өзүниң хабарсызлыгыны оңа айтды.*

ХАБАР-ХАТЫР [хабар-ха:ты:р], *сер.* Хабар I. *Хепдеден-де говракдан бәри ондан хабар-хатыр ёк* («Совет эдебияты» журналы).

ХАБАРЧЫ, 1. Эдилен гүррүңи, хабары, табшырыгы халка хабар берйән, айдян, эшитдирйән адам. *Ола*

...тарының үстүне хабарчы гелип, демир ёл клубунда ...вете депутат сайланжагыны, шол сайлава хеммеле... ...барымалдыгыны мәлим этди Бу гүн бизиң обамыз...да бир атлы хабарчы гелди (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Газет-журналлара мақала язян, хабар язян ...бет шәһәри. «Совет Түркменистаны» гезетиниң хабарчы болуп ишлейәр, Ата Гөвшудов өчеме адам...ар билен душушяр (А. Гөвшудов, Эсерлер).

ХАБАРЧЫЛЫК. Хабарчының кәри, ишлейиш. *Хабарчылык ишлери*.

ХАВ [хаў] I. 1. Айдылян пикири хас тәзәкләмак, ...ландырмак үчин уланылян сөзсоңы көмекчи. *Васитәчи ...ымсыз дилиң хав!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир хабары эшитдирмек, бир вагт барада хабар бермек максады билен узагракдан гыгырылып айдылян сеси ...ладян сөз. *Эртир ирден сенәҗәкдир-де, хав!* (А. Гөвшудов, Эсерлер).

ХАВ II. Ит үйренде я-да ит үйрен ялы эдилип бирә ...оркузылжак болянда чыкян сес. *Бир гезек «хав» ...денде, «вә-э» дийип сыгыранып ядыңда бармы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАВА. 1. Гөвлешикде айдылан әзәл тәзәкләмаклыга я-да онуң билен разылашмаклыгы билдирмек үчин ...ланылян жогап сөзи. *Сениң китабың тәзәми? Хава, тәзә!* 2. Бир вагт барада айдыланы жемлемек үчин «ханы...ятаан-да, догры, әлбетде» диен маныны аңладян гы...ш сөз. *Хава, мама, мен гитдим, сен хем балдакларда ...ма!* (Н. Поммa, Тайлак хызыны). 3. Гүррүң вагтын...да ятдан чыкян гапы бир вагт яда душенде, шол әзәл ...итмек үчин өңүнден айдылян сөз. *Хава, дүйнки әхт...ндеки сөз чыкда сөгдүк!*

ХАВВУЛДЫ. Ит үйренде ...ыны-ызына ...ыкян сес. ...ңа мешелдилип чыкарылян сес. *Оган гаже ит ...ларын ...ерәнин хаввулдысы ятырды*.

ХАВЛАМАК. Хаввулдыны сес этмек, хаввулдыны сес чыкармак.

ХАВЛАШМАК. Хаввулдыны сес эдишмек.

ХАВ-ХАВ. *сер.* Хаввулды. *Бакмон итиң хав-хавы...ны. Бир сәхәрик ады эди* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ХАДА [хада]. Уллы сыдрам адам, аба. *Абада көр эле ...ң хадасының ...ыны чыкды* (Н. Поммa, Тайлак хызыны). ...Тада дикилип ...ңлеги хәзиллеп-де, дабаралашда ...ңлы ...ызыкын ...ыкчык, хәкимем билен өчүсе ...ашмалы ...ыгырмагында («Әдебиятдан хрестоматия»). ◇ Хада ...айланмак ...ыр мәсәлә ...ында ...ың бедев ...ң ...ырышмак. *Сен сәхәдимизде, хада пайлашмаклыгымыз ...ынмы ...ыны ...ң ...ңлемиң ...ңлерде* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАДЫСА [хадыса]. Бир әзәлки әдетдәки медәйинин, ...ңышының бозян вакя. *Ене бир ...ң ...ңлеги ...ың себәпли ...ңыса хәзи хадысаны ...ңлемиң ...ңлерчесине ...ырмак ...ерди* (А. Гөвшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гүн ...ңы ...ың ...ң пейдалы хадысаларың ...ңрайдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ХАЖЖЫК. *зоол.* Сүйренижилер отрядындан болан ...ңри бедениң, узын гуйруклы, иссе гүнлерде көпленя ...ңлерин башына чыкып отурян сүйренижи, келәсе ...ңлы хамыклар, хәмме...ңлар дикелмедик ...ңуш гелдик...ңлер (*«Пионер»* журналы).

ХАЖЖЫЛДАМАК. Хажжылдыны сес чыкмак, хажжылдыны сесленмек. *От себәди алып барышына, кемедәки бир задык гемыдаяжыларың, кәте болса хажжылдаяжыларың дуйяр* (*«Пионер»* журналы).

ХАЖЖЫЛДАШМАК. Хажжылдыны сес эдишмек, ...ңы-ызына хажжылдыны сес чыкмак.

ХАЖЖЫЛДЫ. Кәбир жәнаварлар горанында, хайбат ...ңында я-да ажаң ...ңумлерден чыкян сес. *Якында бир хажжылды эшидилди*.

ХАЖАТ [хажат]. Зерурлык, герек иш, талап, исле...ңи, мәтәҗлик. *Аэрономлар берйәр, машын ...ңетирйәр, Дилде ...ңелен хажатларыңы битирйәр. Гарып-дайхан, зая этме ...ңалаңы* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Дурмуш хажатлары үчин хем гошмача электрик ...ңүйүң герек* (*«Совет эдебияты»* журналы). *Костюмлары ким үчин алаңдыгы барада сүррүн этмегиң хажатлык хем ...ңк* (Н. Поммa, Тайлак хызыны).

ХАЖАТХАНА [хажатхана]. Аяк ...ңуна гитмек үчин ...ңорите ...ңай. *Хажатханаларың, кир сувларың дөк...ңчүкирлашын дезинфекцияланмагының сурамалыдыр* (С. К. Каранов, Бетерлән иринли гөз агыры).

ХАЖЫ, *дини.* Дини дүзгүн боюнча Мекгә зыярата гидип гелен адама берилйән гошмача ат. *Ел ичиндә...лар-да, соң хем хаҗы гадек болуп, «ак адам болуп сөз...дик» диердилер* (А. Гөвшудов, Махри—Вена).

ХАЖЫК-ХУЖУК. *хажык хужук этмек* — гөнүне төгә сыпайычылыклы сөз айтмак, хошамайлык этмек, мәнирли сөз айтмак. *Өз осаллыгымдан дереңне хажык-хужук эдип, Маңыны ...ңеремде болмачармы?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол хаҗык-хужук эдип ...ңдашыны ...ңратяр* (*«Төкмәк»* журналы).

ХАЖЫМЕЛИК. *гепл. д.* Көп ийнәп, доймаз-долмаз, ...ңран ходан, ...ңжен. *Маңдан ...ңзала ...ңме бересем, хажымелик ялы сөзлешлер отырдың* (Н. Поммa, Тайлак хызыны).

ХАЖЫРОВ. Гүдүк ...ңан ялы алып-ёлуп барян, ...ңданалып ...ңгумлы.

ХАЗАН. Мусулман ...ңыт ...ңасабы боюнча, ...ңкрабын өң ...ңшындакы ...ңсап-...ңсин, гүйт пасылының ...ңпрәлер дөкүлйән, ...ңзинлери совук ...ңран дөрәп. *Мәлим бир ...ңйәм гелди, хазык хем ...ңтек өңүп* (Н. Эсенмырадов, Яш натуралист). ◇ *Хазан ...ңли* — хазанда өйән газанлы ел бетбагтлык. *Сен ...ңкмәмә бердиң ...ңтдыгы ...ңлы. Бизде ...ңлдан ...ңлмәң ...ңлы* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер). *Хазан урмак* — йитги, өзүм-йитги ялы бетбагтлыга дучар болмак.

ХАЗЗАР [хаззар], *кон. с.* Өлүмиң өйүнде, янында-билен, ...ңрдан. *Ене керпеси ятмаңа, гурбанлыгына бир эмек ситмәдик хәзир планымызы доллдырдык* (А. Гөвшудов. Повестлер ве хекаялар). *Хазлар дийе өчеч бир адам ...ңч ...ңчан адам бу ...ңрчың ...ңрдагын бир тапмаңы – дессаның сүйбүдисине ...ңлы ...ңтарып биләмәйди* (А. Гөвшудов, Эсерлер).

ХАЗЫК. Гөвнә ...ңсаба, ...ңтышлыга гөнүсек болан күтек, уңграма, болгуны.

ХАЗЫНАЧЫЛЫК. Гөвнүк ...ңзиналлык, ...ңтышлыга гөнүсек ...ңлы күтек, уңграмалык, болгуныны.

ХАЗЫР-ХУЖУК. *сер.* Хажык-хужук.

ХАЗЫЛДЫ. Гүйчли ...ңл туранда, ...ңлы гүйжи билен бир вагт ...ңтлы айланында ве ...ңм ятдайланда чыкян ...ңлдайлы сес.

ХАЗЫЛЛАВУК. Хазлап дуран, хазылдыны сеслейән (ел хакда). *Очуң эдип бир ...ңрдүнде, хазлавук шемал ...ңсек сөзи ...ңде отрядың ...ңлы чадыры барды* (*«Совет эдебияты»* журналы).

ХАЗЫЛАМАК. Хазылдыны сес чыкмак, вакслап дурмак (ел хакда). *Хазлап ...ңйән шемал ...ңкасыны ...ңярды*.

ХАЗЫЛАШМАК. Думлы-дүшлап шемал уруп хазлап вазлап дурмак. *Телерик думлы-дүшүндан шемал хазлашып ...ңрды*.

ХАЗЫНА [хазына]. 1. Дөвлет эмлаки ве онуң сакланян жайы. *Ол бир гүн патышаның хазынасыны ...ңр...* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Мал-мүлк, пул, байлык, генч. *Түкенмез хазынам болмадык, ...ңкмаз ...ңр...ң болсуң* (накыл).

ХАЗЫНАДАР [хазынадар]. Хазынанын, байлыгын мал-мүлкүң эеси. *Ягмак, Человек, Гөвүрлик, Гутарнык сөзи хазнадарына* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ХАЗЫНАДАРЛЫК [хазынадарлык]. Хазына, мүлке эчилик ягдайы.

ХАЗЫНАЧЫ [хазыначы]. Хазына серепҗи, хазынаны саклаян

ХАП I, 1. Гүйч, куввәт, гүҗүр. *Ол тебибәк хәйлы гидип, вайы галыпдыр* («Токмак» журналы). *Ата-бабалы демисин хайы гачан сурбагачы өнүк жүбүсине салды* (Б. Сейтәков, Довурдешлер). ◇ Хайы гачмак — 1) бәдәнә ятмак, гөнчәмәк, йоашамак; 2) йәртылып я-да йыкылып башламак, көнелмек, угры гачмак. *Ешердипдир агыр дурмуш, Жайларыңда сачын хайы* (Чары Ашыр, Поэмалар). Хайыны алмак — сер. Хайыны гачырмак. Хайыны гачырмак — бәдәнә ятырмәк, ховуны алмак, гөвшатмак. *Соңкы сөз Аегак мүрзәниң хайыны сачырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХАП II. Бир ишни макуллаймаклыгы я-да сөз писиндә отурмазлыгы аңладян үмлүк: ах, вах, армаң. *Хай, берекелла!—дийип, ачарлары алып сыкаң сөрсе, эдил өз жүбүсиндәки ачарларың тайы экен* (Мырады). *Хай, Лөле, билмедим Элбетде, тәсир эдип бәсеңем, гөвы болярды* («Совет эдебияты» журналы). *Хай, сечиң эдениң бар болсун!* ◇ Хай диймек — эден этмәнин, гарагөлчәлигы үчин көемек, изгармак. Хай диймән — салымыны бермән, деррев, басым, тез. *Силиң өвүңкә Мырат, хай диймән етишер* (Б. Кербабаев, Хекаяләр). *Хай диймән җай-да етишди* («Яш коммунист» газети).

ХАПБАТ. Бирине я-да бир зада эдилйән абайсызчылык. *Менин дүйәни сүрер сең, Маңа хайбатың ургар сең, Инди ке барык сөрер сең, Шу көвни сөйүп инди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шолар ялыч хайбатыңдан горкуп, менин бастымы гаралтжак болсаң, элиң бәтжәк өлүгүй!—дийдим* (Н. Пөмма, Тайлы хекаяләр). ◇ Хайбат атмак — дабаланып бәрмек, абай этмек. *Маңа язын кагарчагында мозал бермәң!—дийип, яландан хайбат атды* (А. Говшудов, Көнедагын этегинде).

ХАПБАТЛАК. Дашы горунушинде хайбаты бар болан, кейп горунушлы, хайбатлы. *Хайбатлык мүрти дагы бәзи адам этмиш сыпат* («Совет эдебияты» журналы).

ХАПБАТЛАНМАК. 1. Хайбат атмак, керремек, абайсызланмак. *Бирден сердар хайбатланып Жураларына алып!—дийди* (Р. Сейидов, Дебат тиль). 2. сер. Ләтүмланмак.

ХАПБАТЛЫ. 1. Дашы горунушы бәзәнә сөзи, дөвүрүши ынсат тәсир галдырян, хайбатлак. *Шу сөзүңүзүңдәки хайбатлы бейик эдеби мәселәлериңиз* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Догумлы, бәзәнә өзи хайбатлы сөзлери, мәсәлә мәлүматы (Б. Кербабаев, Небитдаг). 3. Хөвә саргынлы, гүйчли. *Хайбатлык сүнүрды болуп* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

ХАПВАН [хайван]. 1. Өйде я-да мейданда ишлән жандар, малтлар, «гөнчәк». *Говшат хем ыт, хем бәзәнә тутан вагтыңда, бу сөзүң үсти оң агзың сечиләр ялыч болуп, йәртыңы хайванларың мәселенә* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хайван мәсәлә-мәсәлә, ыкыдан сорашә-сорашә* (накыл). *Адам агзы ачыкы, хайван агзы дашында* (накыл). 2. *гепл д.* Адамкөрпәлиги бәшармаян, дүйгы-дүшүнжеси ёк, болүсы-аламы айлыян годек сөз.

ХАПВАНАТ [хайванат]. Хайванлар, хайванларын кеми. *Хайванат дүнйәси хем ирак көп дүрүдүр* (Галамы дүнйә тарыхы). *Олар хайванат багчы гиргидилер* («Пионер» журналы).

ХАПДАМАК. 1. Чаласын херекет этмек, чалт гитмек, чалт иш этмек, дегнини түйчлендирмек. *Ол Дурнабадың хайдаян эллерине ене сын эдип дурды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Хайдак, оланлар, аташа чем ли сүгүрлиң!* («Мыдам тайяр» газети). *Ятмач, ятмашык ише, Ише хайдамак герек* (Б. Сейтәков, Мо... ның клкымы). 2. Чалт сүрмек, гыссагла ковуп ... гитмек. *Эдил багырлак бутлы, түйли бүдрәны ене ... рак хайдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Х... лукмач йөрәп гитмек, ылган гитмек, чалт йөремек. Х... назарыңка бакан хайдан барян Умсагуз чем сыгыр... гечди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарлы усса... ёлуң сонуси билен өз ойуна баха хайдады* (А. Гов... лоз, Повестлер ве хекаялар). 4. Ковуп гибермек, ... мак. *Мен сени ши вагтың өлүнде еңсәңден итип хай... жак* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАПДАН-ХАП. Ур-тут, тизлик билен, чалт, бә... *Артык Ашыр дагының хатарына хайдан-хай сошу... маяр* («Совет эдебияты» журналы). *Хайдан-хай гө... йүзүне совуҗак сув сепиң!* (А. Говшудов, Повестлер хекаялар).

ХАПДАТМАК. 1. Чаласын херекет этдирмек, ... ишлетмек, дегнини түйчлендирмек. 2. Чалт сүрдүрү... гыссагла ковдурмак, экитдирмек. 3. Ковдурып гойб... мек, ковдурмак, чыкартмак, бошатдырмак. *Мен оны... гарың өзүнде гиллүкдан хайдадып, ишини суда гечи... йин. Хемы сүрели, окдан соң нәхили хөкдән гопар...* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХАПДАШМАК. 1. Чалт херекет, дегнини билен ... ишин йөремек. *Бейлеки йыгымчылар болса, мунуң ат... тарым өңүнде хайдашып пасга йыгярлар* (А. Дурды... Сайланан эсерлер). 2. *Хайдап экитмеге* көмеклеш... чалт сүрүп экидишмек, сүрүшмек (мал хакда). 3. ... гаглы, ковлугышып бармак. *Геңеш эсасын окувчы... мөдәбе етмеге хас ховдурсе яны, хайдашып гелярлер* («Пионер» журналы).

ХАПДАШЫБЕРМЕК. 1. Ур-тут ише гирешип, ... (ышдыбермек, бир ишә дүмүш-дүшүдан ...гибермек, ...гибермек. *Номе середишип дурсуңыз, эшиклә чер... ...ны хайдашыберің! Окар Сайлаев, ...-ренк пи... ...кдан яны хайдашыберәлярлер* (А. Дурдыев, Сайланан ... лер). 2. Бир-бирә сүрүп, хайдап гидишибермек, чалт ... душушибермек.

ХАП-ДЕК. хайдек диймек — сер. Хай-ку... этмек. 2. *Бир «хайдек» дийсе адам болмалы мүр...* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАП-КҮШ. хайкуш этмек — 1. ковуп гайт... мак, гаравуллык этмек. *Адамлар ялагын хер тәрәпе... сен «хайкуш» этмек билен сакланып дурдылар* (А. Гов... ...в, Көнедагын этегинде). 2. сөз. к «Гоңы бол, эр... ...чилик этме» диймек, «хайкуш» диймек, гоңшулык бо... ...лдаллыма. *Сеч осгүнки «хайкуш» дийсеңиз дерә... не, сүрүнки эйлик-бейлик экмән, мүнүп сүре гоя...* («Совет эдебияты» журналы).

ХАПКЫЛЫК. Гыпынч, гаршылык, өкүнч. *Араба... кесгинден хайванларын арасына «хайкы» дийип, ... сеси гошулы* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХАПКЫЛЫКЛАМАК. Галмагал этмек, гыгырын... зере этмек, гыгырыклаймак. *Нәме хайкылыклярсы...*

ХАПКЫРМАК. 1. Галмагал этмек, зенгете туруз... батлы агламак. 2. Көйшин гыгырмак, гаты көйшк... *Подполковник сазан бейик хайкырды* (А. Говшу... Мәхри Вена). *Гүнәң барлатдөчмы?—дийип, ... сөк хайкырды* (А. Говшудов, Көнедагын этегинде). ... сеси д. Батлы сес билен кишнемек. *Мелеңги ата... ра хайбат этып, хайкырмак билен асмана товуся...* Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХАПКЫРТМАК. 1. Галмагал этдирмек, гаты ағ... мак, зенгете туруздырмак. 2. Көелин гыгыртмак, үс... гыгыртмак. 3. сепл д. Батлы сес билен кишнетмек, ... гыртмак.

ХАПКЫРЫШМАК. 1. Галмагал эдишмек, гыгы... шын көешмек, зенгете эдишмек. 2. *гепл д.* Батлы...

билен кишнемек, гыгырышмак. *Атлар бири-бирине хайбат атышдылар, хайкырышдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАЙП, .. Небсиң агырып, рехимиң гелип, арман чекип айдылян сөз, арман. *Хайп, мениң сөзүм ерде галыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хайп, мениң чекен зәхметимиң берен нетиҗеси башга адама абрай болжак* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Өзүң шейле говы йигит велин, хайп, бир гөзүң чүйше-дә!* (А. Говшудов, Эсерлер) 2. Исрип, ыря, зая. *Екеже гылҷыгнам этмерис хайп, Дийип, яшулыны голдаяр йыгнак* (К. Гурбанепесов, Гошгулар). 3. Бидерек, бейхуда, нетиҗесиз. *Гүл ялы яш өмрүми янгынлы чөллерде хич зат гөрмән, хайп гечирдим* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Огланларың какасы бу дүнйәден хайп өтмели болды* («Токмак» журналы). ◇ Хайпың гелмек — небсиң агырмак, гайгырмак, гынанмак. *Хайпымыз гелсе-де, бизиң сунгатымызың кәбир эсерлери индивидуал сыпатларының ёклугындан көсенйәрлер* («Совет эдебияты» журналы)

ХАЙПЫҚМАК, *сер.* Хайыкмак.

ХАЙРАН [хайра:н], Ген, тәсин. *Мунуң гөнүмел, сада, гепе чепер болшуна хайран!* (Б. Кербабаев, Нәбитдаг). *Непес аға шу ише хайран галып дурандыр* (Ата Салых, Эсерлер). *Мавының агзына гелишмейән манылы сөзлере Артык хайран галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бирине я-да бир зада гахарың гелип айдылян кәйинч сөз. *Бу хайраны нәме үчин саклаяндыр өйдйәрсиң?!* («Түркмен пьесалары»). *Нә дердиңе яратжак, Бу зыңынды хайраны* («Мыдам тайяр» газети).

ХАЙСЫ, Тертиби боюнча белли бирини, көп задың бирини гөркезип гелйән я-да «ненеңси?, нәхили?, нәтүйсли?» диен маныдакы сораг аңладян чалышма. *Билмедим мен, хайсы багың, Хайсы бакжаң лялеси сен* (Г Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). *Билмен, сең бу бөрүгни хайсы хайяр бичипдир; Иң болманда үстүнден он-он бәш йыл гечипдир* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер) *Чагалар оның хайсы хайвандыгыны бир бада хакыдаларына гетирип билмедилер* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). *Мен бир өзүм хайсы дешиге гирсем хем сыгарын* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Хайсы ашың гатыгы — *сер.* Аш. *Дөвүр үйтгемедик болса, Айгул хайсы ашың гатыгы болуп билжекди?* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЙТ, 1. Кәбир хайванлара дуйдурыш, медет бермек максады билен айдылян сөз. *Мен: — Хайт, чүв! — дийип дебсәбердим* (Б. Кербабаев, Хекаялар). *Ол яба гөзүни алардыр: — Хайт! — дийип, иришмесини силкди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дүйә «хайт» диймек хем медет* (накыл). 2. Бирине этиячлыгы, сересаплыгы дуйдурмак үчин йүз тутуланда айдылян сөз. *Хайт, йыкылайма!* 3. Байрам, той.

ХАЙ-ХАЕВ, Бай-бай, бә, элхепус. *Хай-хаёв, сен елдиргемедик болсаң, шейле гейиме гирермидиң?!* («Токмак» журналы)

ХАЙ-ХАЙ, Юваш, сересап. *Хай-хай! Чөвшиниң газыгы бардыр, хабардар бол!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хай-хай, хелей, өвүнсең хем ягдай билен өвүн! — дийип, ынанмазлык этжек болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Бә, элхепус, бай-бай.

ХАЙ-ХАЙЛЫ, 1. Гызгалаңлы, шовхунлы. *Гурчук идетмегиң хай-хайлы гүнлери гелип етди* («Совет эдебияты» журналы). *Башланар колхозың хай-хайлы гүни. Гиҗеси-гүндизи ятырмаз оны* (А. Кекилов, Сөйги). 2. Көп гүррүнли, галмагаллы. *Бир хай-хайлы вака адамларда тәсин бир тәсир галдырды* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЙХАТ [хайха:т], 1. Арман, хайп. *Бириси таланып, бири еңипдир, Хайхат, гара ере көп ган сиңипдир* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. Гыкылык, зензеле, гопгун, азап, жебир. *Өтен гиҗәниң хайхадыны сен сорама, мен айтмайын!* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЙ-ХОВАЙЫ [ха:й-хова:йы], Бидерек, болгусыз, бош, угурсыз. *Дүнйәни хай-ховайы сөзден долдурмага хаҗат ёк ахыры! Сен хай-ховайы пикире, болгусыз принципе зермән, мазалыҗа ойлан-да, кемсиз дүшүн!* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЙЫКДЫРМАК, Биринден я-да бир затдан хедер этдирмек, хайран галдырмак, сустуны басмак, геңиргетмек. *Пөкги вала болса икиржиңлән адамлары гүррүң билен хайыкдыржак* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Вий, тәҗир, сен гидеңде, буҗагаз чага бу гүн-эрте болжак болуп дурманмыды нәме?!—дийип, әрини хайыкдырыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЙЫКМАК, Биринден я-да бир затдан хедер этмек, өзүнден өкде гөрүп чекинмек, гең гөрмек, хайран болмак, сустуң басылмак, геңиргемек. *Артык оның шол вагткы кешбини гөренде хайыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол гулагы билен эшиден задына хайыган ялы гөзүни петретди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХАЙЫН [ха:йын], Халкына дөнүклик эдйән, ватаны, халкыны сатян, дөнүк, эхтиялан. *Гуллуханың Ашгабат хайынлары билен агзының бирлиги аныk гөркүп дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАЙЫНЛЫК [ха:йынлык], Эхтияланлык, дөнүклик. *Ол хайынлык эдип, эхтинден дәнйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың шол хайынлыклары, ылайта-да гырак-буҗакдакы үлкелерде гүйчли гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАЙЫНЧЫЛЫК [ха:йынчылык], *сер.* Хайынлык.

ХАЙЫР, 1. Пейда, неп, гирдежи. 2. Бәхбит, голдав, ярдам. *Суварышың дүзгүни нәче догры белленсе, суварmакдан гелйән хайыр шонча хем көп болар* (Ф. Г. Севостьянов, Түркменистанда говачаның суварылышы). *Ол бенде илиң хайры үчин кәренде баханасы билен дүнйәниң пулуны беренмиш* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ойланып гөр, динден хайыр гөрдүңми, Дикли болуп бир гүн рахат сүрдүңми?* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Какасы, бу хайыр тапан өйүмизи хар этмән, ол ерде йыгнап гоялы!—дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хер ишиң хайры ягшыдыр, тоюң гелшиги багшыдыр* (накыл). 3. *гепл. д.* Боляр, ягшы, лепбей. ◇ Агзыңы хайыр ачмак — *сер.* Агыз. *А гыз, Гүлсүм, пәлиң-ниетиң нәхили? Агзыңы хайыр ачгын!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Угур хайыр бол-а! — *сер.* Угур. *Мырат олары гөрүп: — Ери достлар, угур хайыр бол-а! — дийди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХАЙЫРЛАНМАК, 1. Пейдаланмак, уланмак. *Олар бизиң арабамызы хайырланып йөрлер.* 2. Хайыр гөрмек, пейда гөрмек, гирдежи алмак (сөвда-сатык хакда). *Ерден көп хайырланмак максады билен өйлериң ёкаркы этажларына балкон эдипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ХАЙЫРЛЫ, 1. Пейда берйән, көмек эдйән, хайыр эдйән, непли, бәхбитли. *Хайырлы ише баш гошмак герек.* 2. Пейдалы, газанчлы, гирдежили (сөвда-сатык хакда). ◇ Эртириниз хайырлы болсун! — *сер.* Эртир.

ХАЙЫРЛЫЛЫК, Хайырлы болмаклык, пейдалылык, бәхбитлилик, гирдежилилик.

ХАЙЫРСЫЗ, 1. Пейда бермейән, хайыр этмейән, көмек этмейән, непсиз, бәхбитсиз. *Ол менден гөзүниң гытакларыны айырман йөрен адамлар гаты хайырсыз адамлар экен* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Пейдасыз, газанчсыз, гирдежисиз (сөвда-сатык хакда).

ХАЙЫРСЫЗЛЫК, 1. Хайырлы дәллик, пейда этмез-

лик, иепсизлик, бәхбитсизлик. 2. Пейдасызлык, газанчсызлык, гирдежисизлик (сөвда-сатык хакда).

ХАЙЫР-ШЫР [хәйыр-шы:р], Пал атмагын бир горнүшн, ериң йүзүне ызлы-ызына «хайыр» (пейда) дийип бир чызык ве «шир» («шер»—зыян) дийип бир чызык чекип, бир задык ягдайыны, нетижесини гөрмән билжек болмаклык.

ХАЙЫШ [хәйыш], Бир зерурлыгы, исленн ханагатландырмак барада биринден эдилйән товакга, йүз тутма. *Бизиң сана арзымыз бар, догрусы, хайышымыз бар!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Айнанык хайышы, энәниң калышы оны вагтлайын көшетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол мениң эхли хайышларыма: — Боляр жаным! — дийип жогап берди* (П. Помма, Тайлак хызызын).

ХАЙЯР [хәйя:р], Бихаялык билен галмагал турузян, надара, дава эдйән, женжелчи, шерменде. *Мен хайярмыдырын?!* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде). *Бу адам хич бир дерде ярамажак хайяр экен-ов!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАЙЯРЛЫК [хәйя:рлык], Бихаялык, шерменделик, надаралык, хаясызлык. *Булар шунуң ялы хайярлыга салып этжегини эдер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хатда ол гүрлән вагты хайярлык билен гөзүндеи яш хем чыкарды* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде).

ХАЙЯРЧЫЛЫК [хәйя:рчылык], *сер.* Хайярлык. *Хайярчылык этмек.*

ХАЙЯТ [хәйят]: хайяты гөчмек — зәхреси ярылмак, гаты горкмак. *Язмырадың хайяты сөнүп, йүзи ак там болды* («Совет эдебияты» журналы).

ХАК I, 1. Чын, догры, хакыкат, мамла. *Хей, сениң хак чыкан вагты болдумы?* (Г. Кулыев, Көпетдагын аңырсында). *Гарынҗалар ерли-ерден Гызырдөвлер батлы бирден: Хак айдярсың, гардашым сен* («Мыдам тайяр» газети). *Бу гүррүң хакмы, нахакмы, оңасы мәлим дәл* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Түйс, хакыкы. 3. Ыгтыяр, хукук. *Хер бир адамның ич чатмага хакы бар экени* (Орта асырлар тарыхы). *Оз сөйгүсине вепадар, ыкрарына берк, пәк калпак бир сөйгүли тапан болсаң, мениң ол ара душмәге хакым ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Хакыката лайык, тейян, адалатлы, ерликли, догры. *Сизиң оны урушчыдыр кем хак дийип билсе, шол адамыны мениң дынма алып гелиң!* (Мырадыт). 5. *дини. сер.* Худай. *Мен оңуң хөкүмет ишлерине гатышмагының бес этдим ве оңуң ишлерини (оңушлерде) хака табшырдым* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). ◊ Хак гөзүндеи эшитмек — *сер.* Гөз. *Хак гөзүндеи эшитдиңми? — дийип, ол дабара сөзүни* («Совет Түркменистаны» газети). Хак айтуне бармак — *көн с. сер.* Бармак.

ХАК II, 1. Эдилйән иш, чекилен зәхмете төленйән пул, айлык-гүнлүк, муздур, төлег. *Олар тапдан дурып, гөчөк бакып алан хакларының хем бир көпүсини совмачы, какасына гетирип табшырярдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гөвүл ишлесең, хакыңы хем артдырын, гейим-гежим хем эдерин* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 2. Болушшикде етйән пай, үлуш, бөлек. *Ол хемме затдан хакыны алжак болуп, ики элини ярыпдырып ишлейярди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мирасдан юмрук етсе де хакыңы ал* (накыл). 3. Алынмалы зат, оз эдалы, алгы. *Ол хич ким билен хивеҗек гүрлешмән, десшип-ойнашмак, биранде хакы кән ялы сортдурылып, ёшарылып йөрйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Ала гарсада хакым болса, гыш гетмесе, яз гелер* (накыл).

ХАКГУЛЛА [хакгулла:], *көн. с* Харман довленде, хапасыны «халаллямак» максады билен ужундан болушып айрылян дәне (бугдай, арпа) *Гызылыңдан хакгулланы бердиңми?!*

ХАКДА, *сер.* Хакында. *Ол хакда мен сизе соң гүррүң берерин* (П. Помма, Тайлак хыззын).

ХАКЛАМАК, Бержай этмек, ерине етирмек, өдемек. *Агыр жәкде доганлыкың хакладың* («Совет эдебияты» журналы). *Гөзүң гырпмак, дызын этмәк, саклап дур. Ватанмызың берен дузун хаклап дур* («Пионер» журналы).

ХАКЛАШМАК, 1. Алгы-берги билен үзүлшмек, хасаплашык этмек, хасаплашмак. *Гиба телпеклерини дызының устуне ташлап, хаклашжак болуп отуран яш етгинжеклерин кәбириси цехлерин гапысында гөрмек болярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Ав, өч алмак. *Мен хаклашайын дийсем, арзасыз хем хаклашыпбилерин* (П. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХАКЛАШЫК, Хак-хесип гечирмеклик, хасап-хесип, хасаплашык. *Хаклашык вагты гелди* («Түркмен пьесалары»).

ХАКЛЫ I, Ыгтыярлы, хукуклы. *Зәхмете, диңе алмага Хер ыңсан хаклы бизде* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ХАКЛЫ II, Айлык-гүнлүк төленйән, хак төленйән, муздлы.

ХАКСЫЗ I, Ыгтыярсыз, хукуксыз.

ХАКСЫЗ II, Айлык-гүнлүк төленмейән, хак төленмейән, муздсуз.

ХАКСЫЗЛЫК, Ыгтыярсызлык, хукуксызлык.

ХАКСЫЗ-ХУКУКСЫЗ [хаксыз-хукуксыз], Хакы болмадык, ыгтыярсыз.

ХАКУ-НӘХАК [хакуу-нәхак], Догры недогры, догры-да болса, недогры-да болса, хак хем болса, нахак хем болса. *Шол гелле зелык этмек, оның үчин болса оңүнден гамыны этмек, керендәни хакы-нахак сатык алмак герек* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАК-ХЕСИП [хак-хесип], Хасап-хесип, хасаплашык. *Хабарың, сизиң билен хасаплашмага гелдим, инициа чагырың, хак-хесибини этсин!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАК-ХЕШДЕК, *сер* Хак II, 1.

ХАК-ХУКУК [хак-хукуу:к], Бир эзда бар болан хак, ыгтыяр, хукук. *Хер бир адам шу хак-хукуклардан, йөне дүрли гөр билен аландыр* (М. Горький, Эсерлер). *Шерсагың пис канунлары олардың азатлыгына ве хак-хукугына ёл бермән, гарадеңлыкда, надаклыкда саклаидылар* («Эдебият»).

ХАК-ХУКУКЛЫ [хак-хукуклы], Хакы, ыгтыярлы, хукуклы.

ХАК-ХУКУКСЫЗ [хак-хукуксыз], Хаксыз, ыгтыярсыз, хукуксыз.

ХАК-ХУКУКСЫЗЛЫК [хак-хукуксызлык], Хаксызлык, ыгтыярсызлык, хукуксызлык. *Социал деңсизлик, хак-хукуксызлык этметкешлер көпүшлеклик өсүшини бикдейярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ХАКЛДА [хакында], Ят, пикир, ак, хуш. *Мен бу гызы хачан ве нәреде гөрдүмкә? — дийип пикир этди, эмма хич хачандакына салып билмеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Асыл хакында гелмелер менем, Мөхүм маселелер болмалы оңуң* (А. Кекилов, Сейги).

ХАКЫК [хакык], Чүйше горүнүши, дашдан ясалан тогалак монжук. *Үзүмлер хакык монжугың чогдамы ялы ёгалыпдыдырлар* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде).

ХАКЫКАТ [хакы:кат], 1. Чын, догры, хакыкы, хак. *Бири дийди: — Мен оның Чын хакыкат дәлмисиң* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Оның өлени хакыкат, оңа хич шек-шүбхе ёк, инди Вепа бу дүнйәде ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Хакыкы бар болан затлар, адамларың яшайшының объектив шерти, реаллык, дурмуш. *Эгер душунҗелер хакыкаты дөгры сыпатландырян болсалар, олар диңе шонда догрудырлар* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин. Логика) *Ине, хакыкатың өңүнде*

вәзүни ялыкы
(А. Говшудов
ХАКЫКАТ
догрудан-да.
ХАКЫКАТ
хакыкылык, х
ХАКЫКАТ
тутын адам, а
адам. *Биз ор*
бир адамыны
дирис (А. Го
ХАКЫКЫ
догры, хак.
ХАКЫКЫЛ
догрулык, хак
хырык дөреди
Пушкин, Сайл
ХАКЫНА:
бир ишде хак
бир иши хак
гошун эдинмә
хы).
ХАКЫНДА,
гини горкезйән
комекчи. *Сен*
лекция окажа
ХАКЫНДА
билип, хөтдеси
Хакындан чы
ти). *Хакындан*
битдат); 2) х
синден гелмек.
ХАКЫТ [ха
Өрән говы, хо
дыев, Сайлана
хал хахыт кы
калы).
ХАЛ [ха:л]
Айна Шекерик
Айгытлы эдим
бзнов, Дурдуш
пымылды-херс
болындыгыны
дүшмек —
ватсызланмак
(«Совет эдеби
ХАЛ [ха:л]
ра мек, гы-ны
бардыр (Ата
йитсеңиз гар
(К. Гурбанне
ХАЛАПЫК
жеменде, үйшм
ьслейәр (Ш. К
хола эхли хал
йөк («Совет э
ХАЛАЛ [хал
ны боюнча ы
йән, макул та
доктору (П. П
хакыкы, хак, с
гирдежик бил
журналы). *Түй*
ме гелен халал
нистаны» газет
кесби огла хал
бирининг гараш
гине ген галып
ХАЛАЛЛАМ

ёлуны языклы эдип, онуң тапак гуррука хем шу болды (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде)

ХАКЫКАТДАН [хакыкатдан], Догрудан, чындан, догрудан-да.

ХАКЫКАТЛЫК [хакыкатлык], 1. Чынлык, догрулык, хакыкылык, хаклык 2 Объективлик, реаллык.

ХАКЫКАТЧЫ [хакыкатчы], Хакыкатың тарапыны тутян адам, алдатың тарапдары болан адам, догручыл адам. *Биз өрән хакыкатчы болмалыдырыс, нәхак зады бир адамының бойнуна зор билен дакмак болмалы дәлдирис* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде).

ХАКЫКЫ [хакыкы], Хакыката лайык болан, чын догры, хак.

ХАКЫКЫЛЫК [хакыкылык], Хакыката лайыклык, догрулык, хаклык, чынлык *Яшайшың хакыкылыгы шатлыгын дөредиҗилигиниң иң мөхүм сереси болды* (А. С Пушкин, Сайланан эсерлер)

ХАКЫНА: хакына тутма — хакына тутулан, бир ишде хак берлип ишледилйән, хызмат этдирилйән, бир иши хак алып ерине етирйән. *Олар хакына тутып гошуп эдинмәге башладырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ХАКЫНДА, Гүррүкиң ким ве нәме барада гидйәндигини горкейән «барасында, догрусында» кимин сөзсоңы көмекчи. *Сентябрь Пленумының карарлары хакында лекция окаҗак* (Н Поммa, Тайлак хызмат).

ХАКЫНДАН, 1) хакындан чыкмак — эдериҗи билен, хөтдесинден гелмек, ерликли, дегерли иш этмек *Хакындан чыкяның, оғланабдым!* (А. Кекилов, Сайлан). *Хакындан чыкмалың, балаҗым!* (Б. Кербабаев, Небитдаг); 2) хакындан гелмек — бир ишиң хөтдесинден гелмек, герек этмек, ерликли болан бермек

ХАКЫЙ [хакый], Хакыкатдан-да, түйс, эдил, чын *Өрән соңы, хакыйдан гелиндир! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шол соңкы чопан мәсәлесинде хакыйдан хем шейле диймек герек* («Совет әдебияты» журналы).

ХАЛ [хал] I, 1. Дурмуш, ягдай, ахвал, гүжүр, тап *Айна Шекерҗик шол халыны аңладың* (Б Кербабаев, Айгытлы одамы). *Айна, жеңеңиң халы ахыр!* (Б. Гурбанов, Дүшүнмек). 2 *сөз м.* Инсанлара бағланып, ишиң, гылыдың үстесинде ёзүне ве өзгәне гидйән халың болуп-болмаҗыны билдирйән сөз топары. ◇ Халдан дүшмек — түйсден йңлямак, кетирилен гаҳыма, күвватсызланмак *Бу адатлар биктор халдан дүшүрди* («Совет әдебияты» журналы).

◇ ХАЛ [хал] II, Адамың йүзүниң, бәдениниң сыпатыны мек, гызыклы тарапы *Ак йүзүңде соңа хатарсың бардыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер) *Некгелиев, батасыңа гөрәк Аллаң йүзүңиң халыны мең эдип* (К. Гурбанмырадов, Гөзүлер)

ХАЛАЛЫК [халалык], *көч. з.* Тоғланың мәрәке, халаҗемеңде, үйшмек *Ярым эйлек халайыклар сапа етмек исләйәр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер) *Гызлаңың, бу халал әдил халайык. Гең гөрәк Шол серет шу халы халалык* («Совет әдебияты» журналы).

◇ ХАЛАЛ [халал], 1 *сыпат* Исламда динлиниң кадаканунлы боюнча ыгтыяр эдилен када-канунына лайык гелйән, макул тапылан, харам дәл. *Мен халал малларың доктору* (Н Поммa, Тайлак хызмат) 2 *сөз м* Канунлы, хакыкы, хак, сап, арасса. *Сап зәхметиңдең өңкә халал пердежиң билен яшамалың герек* («Совет әдебияты» журналы). *Түйс өз дабак азабым, зәхмет хакымдан экме гелен халал задым — дийәрди-де!* («Совет Түркменистаны» газети). 3 Мынасып болан, бап гелйән *Ата кеби оғла халал* (накыл). ◇ Халалың болсун! — ериниң гарашмадык бир ишиң эденлигине, этмекли-гине ген галып өзда макулланың айдылян аңлатма.

ХАЛАЛЛАМАК [халаллямак], 1. Малы өзи өлүмиңе, өз элиң билен дамагыны чалып өлдүрмек, этини йер ялы этмек. *Олар машын урян сыгырларыны халаллаядырлар.* 2. *сөч. м.* Табшырылан иши арасса ерине етирмек, ынамы өдемек, алан хакыңы өдемек *Ол хакыны халаллап алды, иши гөнә ерине етирди*

ХАЛАЛЛАНМАК [халаллянмак], 1. Халаллап өлдүрилмек, харам эдилмән өлдүрилмек, эти йер ялы эдилмек. *Аңа дүшүп тычгал гелен гөюн халалланды* 2. *сөч. м* Табшырылан иш арасса ерине етирилмек, ынам өделмек, алиән хак өдемек

ХАЛАЛЛАТМАК [халаллатмак], 1. Халаллап өлдүртмек, этини йер ялы эдип өлдүртмек 2 *сөч. м* Табшырылан иши арасса ерине етиртмек, ынамы өдетмек

ХАЛЛАЛЛАШМАК [хала ллашмак], Халаллямага көмеклешмек, халал эдишмек

ХАЛАЛ-ХАРАМ [халал-харам], Халал ве харам гатышгы *Тайяр этди хала-харам ашыны* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ХАЛАЛХОН [халалхоң], Гала иш этмейән, өз арасса зәхмети, дабан азабы билен дурмуш төрәйән адам. *Халалхондыр яйла халкы, Киши хакың ден дөлдүр* («Совет Түркменистаны» газети).

ХАЛАМАК [халламак], Йүрекден сөймек, мәхрик алмак, гөвә гермек, гөвне якмак, ярамак *Аннагулы Аятның халады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Миколя бу ерің халларыны аяп халады* (Х. Исмайылов, Ики атаның оглы). *Колхоз башлыгы Сарыгың зәхметчеллигини халарды* («Колхоз гүнлери»).

ХАЛАНМАК [халланмак], 1. Йүрекден сөйүлмек, ягшы горулмек 2. Хормат гоюлмак, гөвне якымлы болмак, гөвә герүлмек ◇ Халанып этмек — өз гөвнүң йүрегиңе чагшыңча гора хереket этмек, исленмек этмек. *Биз ол ишлери халанып этмедик, ол хем халанмаяны йок, йигитлер!* («Ёолгалы» газети).

ХАЛАС [халас], Аят. ярын бол. *Дост ханлыкгердек халас дәл* («Совет әдебияты» журналы). *Биз гөнә затдан халас* ◇ Халас болмак — бир ховлдан, белаян башыңы тутармак. Халас этмек — ховлдан тутуландырмак, бир белаядан бошатмак тутармак. *Олы халадан халас халк этмек герек* («Совет әдебияты» журналы).

ХАЛАСГӘР [халасгәр], Пенсиә хем болса, бир затдан тутаран, халас эден. *Бир гөнә тапаның ынама берйәр, Гелдиң мен жәнемиң гөнә халасгәри* («Совет Түркменистаны» газети). *Сөзлериң халкымың халасгәри* («Совет әдебияты» журналы).

ХАЛАТ I, 1 Гейим, дон *Ю дөгри чалмак, э бедре палтоң 12 ы, бек халат бар* («Совет» журналы). *Дөлдыкда халат тоны ерине гелмейәр, зәхмәткеш ягш эдамларимиз ишлерде ерде гейсе* (А. Говшудов, Мәкри-Вена). 2 Айры-айры ишлерде кеселханаларда, лабораторияларда ишлән үстүнден гейилйән ёкары сорт ак ёүн гейим *Докторлар ак халадыны чыкарып, тамам дөвүмлерде дейди* (Б. Гурбанов, Дүшүнмек). 3 Бирине сылаг көмүнде берилйән сөвгат. *Мен сана бир халат сыйлаярдым* («Совет Түркменистанының аллары» журналы). *Ёене, сен бөке халадыңы тайярлабер, ишлерим хемме ерине болсун* (А Говшудов, Көпетдагын этегинде).

ХАЛАТ [халат] II, 1 Вагт дөвүр, заман, махал, пурсат. *Шол халатдан радио сөзе башлады* (Б Кербабаев, Айлар). *Мен шол халатда очуң ики аягындан ялыпдым* (Мырат) 2. Ягдай, ахвалат

ХАЛАТ [халат] III, Дүня дүшүнже боюнча гудрат, ажайып гүйч.

ХАЛАТЛЫ [халатлы], *дини* Гудратлы, ажайып гүйчли

ХАЛАТЛЫК, Халат үчин кетеченек, халат үчин ёүн ялы

Эсеналы ага оңат халатлык хем алып гелипдир (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАЛАТМАК [ха:латмак], 1. Йүрекден сөйдүрмек, говы гөрдүрмек, гөвнетмек. *Өзүни халатмак.* 2. Хормат гойдурмак, гөвне якдырмак, ислетмек.

ХАЛАТ-СЕРПАЙ [халат-серпа:й], Сылаг үчин берилйән эгин-эшик, гейим, серпай. *Какасы билен эжеси, нәме үчин, бизден сөвүш гоюн, халат-серпай хем башга затлар талап эденоклар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАЛ-АХВАЛ [ха:л-ахва:л], *сер.* Хал-ягдай. *Сен бизден чекинме-де, Айт халың-ахвалың* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ол отурып, хал-ахвал сорашмага гиришди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХАЛАШМАК [ха:лашмак], Бири-бирини сөймек, бири-бирини халамак, говы гөрүшмек, гөвнешмек. *Олар бири-бири билен халашыпдыр.*

ХАЛВА, Сүйт, күнжи, шекер гарылып тайярланылян гаты масса гөрнүшли сүйжи иймит. *Хайсы зат гөвнүңе яраса: халвамы, үзүмми, гант-набатмы—ураруы чаңңалагы* («Гөроглы» эпосы). *Халваны хеким иер, шаллагы етим* (накыл).

ХАЛВАЧЫ, Халва сатян я-да тайярлаян адам. *Тәчмырат халвачы болуп ишлейәр.*

ХАЛИ'Ф, XII—XIII асырларда арап юртларында мусулманларың ёкары хәкими, шонуң ялы-да Мүсүр ве түрк солтанларының титулы. *Мусулман дөвлетиниң башында Мухаммедиң «орунбасарлары» — халифлер дурупдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ХАЛИФА'Т, Башында халиф дурян дини-сыясы гурама, дөвлет.

ХАЛК, 1. Бир юртда, бир дөвлетде яшаян илат. *Яшасын совет халкы!* 2. Миллет, халкыет. *Олара бейик рус халкы өзүниң доганлык голучы узатды* («Хәзирки заман эдебияты»). 3. Юрдуң илатының эсасы зәхметкеш көпчүлиги. *Ватаның бәхбидин, халкың ыкбалын Горап саклаярсың, гуваняс саңа* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 4. Адамлар, жемагат, жеменде. *Хай, халк хав! — диен сес узакдан чала эшидилйәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАЛКА, 1. Йүпүң, сапагың ужунда бир задың дашына гейдирәер ялы эдилип багланян багың бир гөрнүши. *Йүпүң бир ужуны халка эт-де, газыкдан илдир!* 2. Ики ужы бири-бирине беркидилен тегелек. *Зынҗырың бир халкасы ачылды.* 3. *спорт.* Гимнастика машклары ерине етирилйән, йүпүң ужуна беркидилен спорт энҗамы. *Бири голларына бар гүйҗүн берип, Халкада гөвресин мәкәм саклаяр* («Совет эдебияты» журналы). 4. *спорт.* Ичинден топ гечирип ойнамак үчин сүтүне беркидилен тор корзина. *Оюнчылар гезекме-гезегине пөкгини баскетбол халкасына оклаярлар* («Пионер» журналы). 5. Бир нәче зады илдирмек, дүзмек үчин уланылян, симден ясалан тигирчек. *Ол жүбүлериниң биринден халка дүзүлен бир топар ачар чыкарып, гулпы ачҗак болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 6. *гепл. д.* Айлав, төверек. *Шир йүрекли батыр Гызыл Гошунлар, Халка гурап айланярлар дашыңа* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 7. Бир топар адамларың үйшен мәрекеси, үйшмеги, дөвре. *Яш йигитлер ене гелишип, отурылышык халкасына гошулдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Еңседе ятан душман халкасыны бөвсерис* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 8. *вет.* Дүйәниң бокурдагындан сүңк дөрәп, дем алмасыны кынладян, бокурдагыны богян кесел.

ХАЛКАЛАЙЫН, Халка болуп, айлав болуп, айлавлайын. *Биз дашымызы халкалайын алдырдык* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң дашына халкалайын айланып отуран адамларың топары өңкүлере гаранда хас көпелипди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ХАЛКАЛАМАК, Йүпүң, сапагың ужуны халка эд… дакмак, халка эдип багламак. *Гөз ачып-юмасы сал… да йүпүң ужуны халкалап, Абылпайыза оклады* (Б. С… тәков, Дөвүрдешлер).

ХАЛКАЛАНМАК, 1. Халка болуп дакылмак, хал… эдилип багланмак. *Ольганың түңүрәк гиң маңлайы… абанып дуран гүр сачларының ёгын гоша өрүми ен… синде халкаланярды* («Совет эдебияты» журналы). … Елленип халпармак, чала чишип пөкгермек, халка г… нүшине гелмек. *Яш йигидиң бу ере илкиңжи гезек г… йәнини аңып, келте бойлы, гөзлериниң өңи халкала… дуран агач эт адам эли билен ышарат эдип, Сапары… янына чагырды* («Совет Түркменистаны» газети). *М… маның габаклары халкаланыпдыр* («Совет эдебият… журналы). 3. Бир задың дашына тегеленмек, айлав бо… мак, халка гурамак.

ХАЛКАЛАТМАК, 1. Халка этдирип дакдырмак, ха… калап баглатмак. 2. Бир задың дашыны халкалайын … дырмак, халка болуп айландырмак. *Олар дашлары… халкаладыпдыр.*

ХАЛКАРА [халка:ра], Дашкы сыясата, халклар… юртлар арасындакы арагатнашыклара дегишли бол… *Бизиң дашары сыясатымыз халкара ягдайындакы дар… гынлыгы говшатмаклыга гөнүкдирилендир* (Н. С. Хру… ев, Пагтаның өндүрилишини мундан бейлэк-де артды… мак угрунда). 2. **Халклар** арасында бар болан, … халклара яйран, интернационал. *Яшасын Халкара ай… лар гүни—8-нжи март!*

ХАЛКЧЫ, Халкчылыга эерижи, халкчылыгың тара… дары.

ХАЛКЧЫЛЫК, Руссияда XIX асырын икинжи яр… мында дайханлар общинасыны идеаллашдыран, ишчи… лер сыпының революциядакы ёлбашчылык ролуны … кәр эден овнук буржуазия интеллигенциясының жемг… етчилик-сыясы херекети.

ХАЛКЫ [халкы:], *сер.* Халкылык.

ХАЛКЫЛЫК [халкы:лык], Халкың рухуна, онуң … дениетине, дүнйәгарайшына багды болан, дегиш… болан. *Метод хөкмүндәки реализм сынгатың халк… лыгының ве чепер уссатлыгының формасының хемме… ре дүшүнүкли болмагының үпжүн эдилмегини талап э… йәр* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЛЛАН [халла:н]: халлан атмак — 1) *сер.* Халланламак. *Магазиниң склады кәпден бәри р… монт эдилмәнсоң, йыкылжак болуп халлан атып д…* («Токмак» журналы); 2) *гөч. м.* бир задың угрунда ёр… мак, алакҗамак, селпемек. *Көр небсиниң угрунда халл… атяндыгы хакындакы хабарлар гулагына етди* («То… мак» журналы).

ХАЛЛАНЛАМАК [халла:нламак], Эйлэк-бейлэк га… гамак, халлан атмак, эйлэк-бейлэк чайканмак, гүйч… ыргылдамак, хеллевлемек. *Инди бу ёгыч дирег хем … билен бирликде халланлап чайканярды* (А. Говшудо… Повестлер ве хекаялар).

ХАЛЛАНЛАТМАК [халла:нлатмак], Батлы ырам… батлы үврэп, ыралап халлан атдырмак, галгатмак, хе… левлетмек. *Халланладып бир гапдала ташлады* (Чар… Ашыр, Поэмалар).

ХАЛЛАНЛАШМАК [халла:нлашмак], Батлы ырга… дашмак, халлан атышмак, эйлэк-бейлэк галгашма… хеллевлешмек. *Чадырларың гапы өртүклери алдыгы… шарпылдап, дарты йүплери батлы халланлашярды* (… Гурбанов, Душушык).

ХАЛЛАС [халла:с]: халлас атмак — *сер.* Ха… ласламак. *Ол харам небсиниң угрунда халлас ат… йәр* («Токмак» журналы).

ХАЛЛАСЛАМАК [халла:сламак], Бир задың угру… эйлэк-бейлэк хайдамак, алакҗамак, халлас атмак. …

тарапа бакып халласлап гелди («Совет эдебияты» журналы).

ХАЛЛАСЛАТМАК, Бир задың угрунда эйлэк-бейлэк хайдатмак, алакжатмак, халлас атдырмак.

ХАЛЛАСЛАШМАК, Бир задың угрунда эйлэк-бейлэк хайдашмак, халлас атышмак.

ХАЛПАРМАК, 1. Говшап, ашак салланып дурмак, бошап салланмак. *Гелбегиниң этегиниң түйи гиден бир чал халларан алкымлары язды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Халпык болмак, гинэп галмак.

ХАЛПАРТМАК, 1. Говшадып саллатмак, говшатмак. 2 Халпык этмек, гинелдип гоймак.

ХАЛПЫК, *гепл. д.* Гиң, бош. *Онуң көвши сагына халлык болды.*

ХАЛСЫЗ [ха:лсыз], Ысгынсыз, гүйчсүз, межалсыз.

ХАЛТА, Күлке ве овнук предметлери салмак, гуймак үчин матадан тикилен гап. *Дулда хениз агзы ачылмадык унлы халталар дур* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЛТЫЛДАМАК, Бир задың угрунда селпемек, харс урмак. *Эртириден бэри ач-сувсуз халтылдап гелен пыядалар Жувазлың көвүне барып етдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАЛТЫЛДАТМАК, Бир задың угрунда селпетмек, харс урдурмак.

ХАЛТЫЛДАШМАК, Бир задың угрунда селпешмек, харс урушмак, хайдашып йөрмек. *Алдыраны бар ялы халтылдашып гелйэн сыгырлар молашярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАЛЫ [ха:лы], Дүрли реңкдэки йүплерден читилип докалян гыммат бахалы дүшек. *Халы, палас, чувалдан Долы тамларың ичи* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Емут халысы. Пенди халысы.*

ХАЛЫК [ха:лык], 1. Ховудың ашагындан, дүйэниң аркасына атылян ортасы дешик кече. *Бу деря балыклыдыр, Дүйэмиз халыклыдыр* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 2. Дүйэниң ховудының үстүни өртмек үчин йөрите безег япысы. *Дүелериң ховутларына халыклар герилйэрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. *көн. с.* Ярадан, дөреден, худай.

ХАЛЫКЛЫК [ха:лыклык], Халык этмек үчин кече ве ш. м. затлар. *Халыклык кече.*

ХАЛЫЛЫ [халы:лы], Ир бишйэн үзүмиң бир сорты. *Халылы бейлеки үзүмлерден ир бишйэр.*

ХАЛЫЛЫК [ха:лылык], Халы докамак үчин ниетленен (йүң, йүп ве ш. м. затлар). *Набат болса илиң халылык йүңүни эгрерди я-да йүпегини товларды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАЛЫМСЫРАМАК [ха:лымсырамак], Ярамадыксыран болмак, хыкгы-чокгы этмек, нэзиңи чекдирмек, жөгүсиремек. *Мен гызсырмалы ахыры!—дийип халымсырады* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Бу сөзе Атаҗык халымсырап: — Яманлавериң, яманлавериң! — дийип, йүзүни саллады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАЛЫПА [халы:па], 1. Шэгирде хүнэр өвредйэн адам, мугаллым, уссат. *Хорматлы халыпам, гарры уссадым, Сайрак билбилидиң Газагыстаның* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гөрйэр студентлер халыпасыны, Маңлайына дүшен хер бир гасыны* («Совет эдебияты» журналы). 2. «Елдаш, дост, шепе» диен маныда йүз тутулып айдылян сөз. *Ахав, халыпа, не бейле догумлы экениң!* («Токмак» журналы).

ХАЛЫПАЛЫК [халы:палык], Халыпа болмаклык, халыпа болуп, хүнэр өвретмеклик, халыпаның кэри, ягдайы. *Вепа Аман шу гаррының халыпалыгы билен тежрибе ишине башлады* (А. Говшудов. Эсерлер). *Агасы Гочмырат халыпалык эдип өвредйэрди* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

ХАЛЫС [ха:лы:с], 1. Ак, арасса, сап, түйс, хакыкы, чын, диңе. *Елдаш, Гандым, мен сениң билен достларча, халыс йүрекден сөзлешмек ислейэрин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бир нэче гүн геченден соң, оюн халкасындан ашыгы сүрүп, халыс пулуң өзи болып галды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). 2. Дүйбүнден, бүтинлей, гутарныклы. *Мыралы халыс ысгындан дүшүпдир* (Мыралы). *Онуң шейле болгусыз гылыклары дегнама халыс дегди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Халыс ядадык-лал* («Токмак» журналы). ◇ Халыс болмак — бүтинлей ядамак, бизар болмак, ирмек. *Халыс болансоңлар төвелла эдип, Сүйредилер оны элинден түтүп* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЛЫЧА [ха:лыча], Кичиҗик халы. *Вуши кел өз чэйнегини, кэсесини алып, биз дулда язылан халычаның үстүне гечди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАЛЫЧУВАЛ [ха:лычувал], Халы ялы читилип докалан чувал.

ХАЛЫЧЫ [ха:лычы], Халы докаян докмачы, халы докап тайярлаян усса.

ХАЛЫЧЫЛЫК [ха:лычылык], Халы докамаклык сунгаты, халы өнүмчилиги. *Дүнйэ белли халычылык ишинде, Чепер нагша өкделэпдир эллериң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ХАЛ-ЯГДАЙ [ха:л-ягдай], Хал-ахвал, гүн-гүзеран, ягдай, дурмуш, яшайыш. *Гызыл ага, хал-ягдайлар ничик?!* («Совет эдебияты» журналы). *Ашыр иң соңунда хал-ягдайларыны сорап гайтмак үчин, Нуржаханлара барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАМ [ха:м], 1. Сыгыр, дүе, ябы ве ш. м. малларың түйи, йүңи билен сойлуп алнан дериси. *Сиз өлен малларыңызың хамыны ёк этмэң!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *сер.* Дери 2. *Гар ялы ак алкымларының хамы гаралыпды* («Совет Түркменистаны» газети). *Язбибиниң яңаклары ның хамы бир дартылып, бир язылып башлады* («Совет эдебияты» журналы). 3. Йөрите ишленип тайярланылан гөн. *Скифлерде хамдан ясалан гаплар болупдыр* (Гадымы дүнйэ тарыхы). 4. *диал. сер.* Чиг 2. ◇ Хамы галңамак — дийлен-айдыланы йүзе алмазлык. Хамыны соймак — эзэт берип хорламак, өлдүрмек, таламак. *Булар түйс бизиң хамымызы сойярлар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАМАЛА [хама:ла], «Ялы, гөйэ, эдил» манысында деңешдирилмеги аңлатмак үчин уланылян сөз. *Гөвни билен геплешйэн дек хамала, Пышырдап сораглар берйэр Амана* («Совет эдебияты» журналы). *Хамала диерсиң, өзлери окап Эфлатуның деңине етен ялы, мени дурмушдан галак хасаплап пыздылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХАМЕЛЕО'Н, 1. *зоол.* Төверек-дашындакы ягдай үйтгэнде, өзүниң дерисини шол ягдая гөрэ үйтгедип билйэн, ыссы юртда яшаян сүйрениҗи хайван. 2. *гөч м.* Икийүзли, агып-дөнүп дуран (адам хакда).

ХАММАЛ [хамма:л], Кирейине кишиниң йүкүни дашаян, хаммалчылык эдйэн адам. *Диңе аркасы паланлы, үст-башлары сал-сал хаммаллар, ол вагондан-бу вагона сөлпүлдешип, чем гелени гадыр билен гаршыламага хэзирдилер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХАММАЛЛЫК [хамма:ллык], Хаммал болуп ишлемеклик кэри, хаммалың ягдайы, хаммалчылык. *Абдыкерим хан, этҗегиң хаммаллык болса, хайсы тэҗириңки боланда, нэме тапавуды бар?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАММАЛЧЫЛЫК [хамма:лчылык], *сер.* Хаммалык. *Ол хаммалчылык этмекден газанян үҗпсыз газанҗы билен экленип, мүңлерче километр ёлы пыяда гечйэр* («Хэзирки заман эдебияты»).

ХАММАМ [хамма:м], Сува дүшүлйэн йөрите жай. *Шол гүнүң өзүнде Аннагулы дагыны хаммама экитдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хаммам колхозчылара хызмат эдйэр* («Пионер» журналы).

ХАММАМЧЫ [хамма:мчы], Хаммама сува дүшмәге елен адамлара хызмат эдйән хаммам ишгәри. *Гоңшымыз хаммамчы болуп ишлейәр.*

ХАМРАҚ, Өз чагасыны, баласыны өрән говы гөрйән, стүнде ганат герйән, юка йүрек, мәхрем. *Хер дүйп агасы хамрак энәниң чагасыны сөйши ялы сөййәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХАМСА, *көн. с.* Бәш китапдан, дессан-поэмадан ыбарат эдеби эсер. *Советлы, дүшүнжели адамлар өз төвеклерине диңчилери үйшүрип, онуң хамсасыны хепдеәп окардылар* (Мыралы).

ХАМСЫГЫШМАҚ, Кемшеришип агламҗырашмак. *Олар хамсыгышып отырдылар.*

ХАМСЫҚМАҚ, Кемшерип агламҗырамак, богазың олуп агламҗырамак. *Шол сесе Ашырың энеси хамсыып чыкды. Айна шол агыр пикирлери йүрегине сыгдырып билмән хамсыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Агламҗырап, хамсыгып, Бүтин болшум бозулды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ХАМТОЗ [ха:мто:з], Күртә, хала салынян нагыш.

ХАМ-ХЫЯЛ [ха:м-хыя:л], Гуры хыял, бош арзув. *Онуң говнүндәки язгысы хам-хыяллардан ыбаратды* («Совет эдебияты» журналы).

ХАМ-ЧАМ, Барыш-гелиш эдишйән, отур-туруш нишйән, дең-душ, дертдеш. *Жигитлере, меңиң билен м-чам командирлере менден салам айт! Ондакы өзүңе хам-чам мәхрибан йүзлер хем онуң бүтин төвереги ятса-турса гөзүниң өңүнден гитмейәрди. Ким онуң билен м-чам болса, сувы-да шол ичди* (Б. Кербабаев, Айтлы эдим).

ХАМ-ЧАМЛЫҚ, Говы арагатнашыклылык, дең-душлук, дертдешлик.

ХАМЫЛА [хамы:ла], *көн. с.* Аягы агыр, гөврели, бо . *Адыбег солтаның аялы хамыла болуп, гөвресинде а галды* («Гөроглы» эпосы). *Ол хем хамыла экен* Түркмен пьесалары»).

ХАМЫЛАЛЫҚ [хамы:лалык], *көн. с.* Аягы агырлык, гөврелилик, богазлык.

ХАМЫР [хамы:р], Сув гарылып, ундан югрулян гойы са, сувда эредилен ун. *Хамырым ажап баряндыр, алдыра одун элтейин!* (А. Дурдыев Сайланан эсерлер). *Не хамыр, не петир, не тоя ярар, не яса* (накыл). ◇ Хамырдан гыл согрулан ялы этмек— г сиз, гүррүңсиз, өрән юваш, мылайымлык билен, дуй ман. *Сени хамырдан гыл согрулан ялы эдип, алып гиидандырын* («Гөроглы» эпосы).

ХАМЫРЛАМАҚ [хамы:рламак], Хамыр чалып елмемек, беркитмек. *Букҗаның агзыны хамырлапдырлар.*

ХАМЫРЛАНМАҚ [хамы:рланмак], Хамыр чалнып елмемек, беркленмек.

ХАМЫРЛАТМАҚ [хамы:рлатмак], Хамыр чалдырып елметмек, беркитдирмек.

ХАМЫРЛАШМАҚ [хамы:рлашмак], Хамыр чалып елмәге көмеклешмек.

АМЫРЛЫ [хамы:рлы], Хамыр чалнан, хамыры бар болан. ◇ Хамырлы чөрек — *сер.* Чөрек. *Халназар хамырлы чөреги алачалы яга омракай батырып, г ш арасында сөзледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

АМЫРМАЯ [хамы:рма:я], Хамыр югруланда, хамыр лдырмак үчин ичине гошулян бир бөлек ажан, туршадылан хамыр, хамыртуршы. *Ким билйәр, ниреден башланды илки, Хамырмаясыны гояндыр, белки* («Совет эдебияты» журналы).

АМЫРМАЯЛЫҚ [хамы:рма:ялык], Хамыр югруланда ошмак үчин айрылып гоюлян хамыр бөлеги, хамыртуршулык. *Хамырың ужундан эртире хамырмаялык хем гойды.*

АМЫРТУРШЫ [хамы:ртуршы], *сер.* Хамырмая. *Х ыртурша дөнен хырсыз йүзүндәки укусыз ала гөзлери адамларың ичинден гечерли болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАМЫТ [ха:мыт], Араба гошулян малың бойнуна йдирилйән эсбап. *Потолокдан хамытлар асылышып дурдулар* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ХАН [ха:н], *көн. с.* 1. Кәбир түрк ве монгол халкларында уруга, тайпа, юрда хәкимиетлик эдйән адам, ёлбашчы. *Чингиз хан араплары, Эйран шаларыны вейран эдипдир дийәрлер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Халайыклар, пикир бериң халыма, Теке хан орнуна етди, Меңли хан* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. *көн. с.* Кәбир Гүндогар юрт гошунларында уланылян харбы чин. 3. Сөйлүп я-да говүетмезчилик билен кинаялап, бирине йүзленилип айдылян сөз. *Айбы ёк, Гылыч хан, биз хем баржак еримизи тапарыс* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хан огул, жан огул, дүрдәне огул, Гоч огул, мерт огул, мердана огул!* («Совет эдебияты» журналы).

ХАНА [ха:на], 1. Гөзүң ерлешйән ери, орбитасы. *Сөвдагәр гөзүни ханасындан чыкарара гетирип, дайхана серединдир* («Пионер» журналы). 2. Пагта гозасының бир бөлеги, өйжагазы. *Хер ханасын бир грамдан хасаплап, Дийәр биз ярышда галмарыс ыза* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Йүрек авар, бир ханасы чүйресе* («Совет Түркменистаны» газети). 3. Сөзүң ызына гошулып, гошулан сөзүнден аңланян задың ерини, жайыны аңладян суффикс. *Чайхана. Китапхана.*

ХАНАБИЗАР [ха:набиза:р], Бүтинлей бизар, халыс бизар, гечен, ирен. *Элхепус, онуң ханабизардыгыны!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХАНАХАРАП [ха:нахара:п]: ханахарап болмак — йүзден-гөзден дүшмек, бүтинлей бозулмак, харап болмак, өйүң йыкылмак, заяланмак. *Ишан, молла, бая тарап болмасын, Бир тиряеки, ханахарап болмасын, Тәзе шура ёлун биленден сечиң!* (Молламурт, Сайланан эсерлре).

ХАНҖАК [ханжа:к], *диал.* Хайсы угур, нире, нирәк. *Ослагсыз өсен елиң ханжакдан пейда боланыны мәлим эт!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ол меңиң сесими эшитсе-де, ханжакдан гелйәнлигими аңшырып билмеди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХАНҖАР, 1. *көн. с.* Гысга саплы, ики йүзли совук яраг, гама. *Йүрек параланды, дүртүлди ханжар, Мүйнли сөзи чыкды онуң найныңжар* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Найза гөрнүшли дүшйән йитн шөхле. *Кирпиклериң гүл ханжары, Нурландыряр әхли ери, Хайран этди гөзеллери, Сениң гөзлериң, гөзлериң* (А. Омарова, Гошгулар). ◇ Ханжар урмак — авундырмак, яра салмак, йити ургы индермек. *Аннатувак, дәдемиң яралы йүрегине ханжар урмага сениң нәхили ынсабың чатяр?!* («Совет эдебияты» журналы). Ышк ханжары — *сер.* Ышк.

ХАНҖАРЛАМАҚ, Ханжар — гама билен урмак, сухламак, яраламак. *Душманы ханжарламак.*

ХАНҖАРЛАНМАҚ, Ханжар — гама билен урулмак, сухланмак, яраланмак.

ХАНҖАРЛАШМАҚ, Ханжар санжышып урушмак, гамалашмак.

ХАНЛЫҚ [ха:нлык], 1. Ханың кәри, ягдайы. *Ол өз ханлыгыны газанмак үчин хич бир вежералыкдан гайданок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Башында хан дуран юрт, хәким. *Ол татар ханлыклары барасында инче сыясат тутупдыр* (СССР тарыхы).

ХАННАС [ханна:с], *көн. с.* Хусыт, гысганч, гысык, бетнебис, ачгөз. *Пул хем галланы йыган шол ханнасларың сандыгына йыгнанды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАНТАМА [ха:нтама:], Кесекинин задына ымтылян, эл гараян, тамакин. *Мерет Артыкдан хантама дәлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Белки, олар сенден*

бейле затлар
Вепа).

ХАНТАМА
тылмаклык, э
Меңиң ханта
дүшйәр (Б. К

ХАНТАМА
малык. *Га*
гыр ве гоюн
(А. Говшудов

ХАНХА, *се*
риклер, завод
ди (А. Говшу

ХАНЫ, 1. «
сораг чалышм
(Б. Кербабаев
ш. м. маны ан
мекден боюн
-ла?! («Гөрогл
гүррүң бер! –
(«Совет Түркм
меңиң чемеда

ХАНЫМ [ха
билен йүзлени
ба эт! Меңиң
(Б. Кербабаев,
лениленде, хор
гелдиңиз, сапа

ХАНЫМАН
лет, биринин э
лы, Кертик оң
яты» журналы

ХАҢЗАМАҚ,
да дыкыз, док
ңалак (Ж. Ил

ХАҢЗАТМА
ХАҢЗАШМА

ХАҢҚАРМА
лып, бош дурма
дылык көвеги я
әдим). *Йөнекей*
ятан, хемише м
агшам улы даб
сында).

ХАҢҚАРТМА
бошадып гойма

ХАҢҚАРЫШ
шашып галмак.

ХАҢК-ХУҢК
сыз, бидерек,
жаклы гүрлеме
ерде узак дурмс
дыев, Сайланан

ХАҢЛАМАҚ,
Йөне вели, отаг
журналы).

ХАҢЛАТМАК
ханзатмак.

ХАҢЛАШМА
мак, ханзашмак.
лашып ятыр («

ХАП, Ары чак
билен арыны ко

ХАПА, 1. Арас
кирли. *Гочмырад*
(А. Говшудов, М
йүзлери, Ичени
налы). 2. Сүпүри
ланды, галынды,

бейле затлар хантама дәлдир (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАНТАМАЛЫК [ха:нтама:лык], Кесеки задына ымтылмаклык, эл гарамаклык, тамакинлик, хантамачылык. *Мениң хантамалыгым хем онуң үстесине урна болуп дүшйәр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХАНТАМАЧЫЛЫК [ха:нтама:чылык], *сер.* Хантамалык. *Гандым авчының ховла гиренини гөруп, сыгыр ве гоюнлар хантамачылык билен дызашдылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХАНХА, *сер.* Холха. *Ханха, ол тайда болса, фабриклер, заводлар гуралып, ишчилер шәхери эмеле гелди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХАНЫ, 1. «Нирede?, хайсы ерде?» диен маны аңладян сораг чалышмасы. *Ханы менде гурал, ханы менде улаг?* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. «Ери, ери бакалы» ве ш. м. маны аңладян гириш сөз. *Ханы, сен маңа пач бермекден боюн товлаян халкың сердары ве солтанындың-ла?!* («Гөроглы» эпосы). *Ханы, ш өренишиңи маңа гуррүң бер! — дийип, ферма мудири оңа якынлашяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ханы, мениң чемеданым нирede?* (М. Горький, Эне).

ХАНЫМ [ха:ным], 1. Етгинжек огланлара сыпайылык билен йүзлениленде айдылян сөз. *Тоба эт, ханым, тоба эт! Мениң, ханым, сизе эдип билжек көмегим ёк!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *көн. с.* Аяллара йүзлениленде, хормат гойлуп айдылян сөз. *Ханым, хош гелдиңиз, сапа гелдиңиз!* (Шекспир, Отелло).

ХАНЫМАН [ха:ныма:н], Бар болан әхли байлык, дөвлет, бириниң әхли зады. *Артыгың сәхелче теңлешсе халы, Кертик оңа ханыманы харч эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ХАҢЗАМАК, *диал. сер.* Хаңламак. *Галарды ызында дыкыз, док көрек, Хем-де хаңзап бошан гуры чаңкалак* (Ж. Илмырадов, Айгүл).

ХАҢЗАТМАК, *диал. сер.* Хаңлатмак.

ХАҢЗАШМАК, *диал. сер.* Хаңлашмак.

ХАҢКАРМАК, Ичи затсыз көвелип дурмак, агзы ачылып, бош дурмак. *Ичи даракдишли гара гәз бөвүги пышдылың көвеги ялы хаңкаряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йөнекей махал элмыдама диен ялы хаңкарып ятан, хемише мыхмана зар, капас чайханалара ченли бу агшам улы дабаралыды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХАҢКАРТМАК, Көвелдип ичини бош гоймак, ичини бошадып гоймак.

ХАҢКАРЫШМАК, Ичи бош көвелишип дурмак, бошашып галмак.

ХАҢК-ХУҢК: хаңк-хуңк этмек — манылы-манысыз, бидерек, дүшнүксиз гүрлемек, дүшнүксиз сыпаҗаклы гүрлемек. *Гелди окув хакында гүррүң эдилен ерде узак дурман, хаңк-хуңк эдип гидибererди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАҢЛАМАК, Ичи хич затсыз бошап, хаңзап галмак. *Йөне вели, отаглар хаңлап дурандыр* («Совет эдебияты» журналы).

ХАҢЛАТМАК, Ичини хич затсыз бошадып гоймак, хаңзатмак.

ХАҢЛАШМАК, Ичлери бошашып, хаңкарышып дурмак, хаңзашмак. *Жума, ол кепбелеримиз бош хаңлашып ятыр* («Түркмен пьесалары»).

ХАП, Ары чакжак боланда, өзүни горамаклык максады билен арыны ковмак үчин айдылян сөз.

ХАПА, 1. Арасса дәл, тәмиз дәл, булам-бужар, нежис, кирли. *Гочмырадың аялы жайыны хапа сакламаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Күрүмден чыкан дек хапа йүзлери, Ичени бермейәр ыгтыяр оңа* («Токмак» журналы). 2. Сүпүрилип топланан, бир ере үйшүрилен ташланды, галынды, даргашып ятан, галан-гачан, гыйкынды затлар. *Ел хер нәче гүйчли болса-да, әхли хапаны өз угры билен әкидип билмейәр* («Совет эдебияты» журналы). *Сүпүрилип топланан хапалары йөрите ящиклере дөкмели.* 3. Ювунды, галынды, дөкүнди. *Чешмелер хапа—дөкүнди сувлар билен хапалансалар, брюшной тиф кесели дөрәп билер* (Н. А. Яблоков, Еканчлы иче ге кеселлери). 4. Кир, чыршак. 5. Эрбет, яман, гөдек. *Сен доңуз, харамзада — дийип, хапа сөгүнчлер билен яман-яман сөгйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Хапа болмак — 1) башга затлар гошулып, зая болмак, хапаланмак. *Эгер-де скважина небити гум билен я үйк билен гатышдырып берйәк болса, онда шужагаз небит хапа боларды* (Б. Кербабаев, Небитдаг); 2) кейпик бозулмак, гусса чекмек, ганланмак, гайгыланмак. *Ол эртирден бәри хапа болуп, йүзүни галдырман отыр. Ол Аман дагыны ятлап, хас хем хапа болды* (Б. Солтанныязов, Күмүш). Хапа булашмак—1) үст-башыңы хапаламак, кир этмек; 2) эрбет ише улашып, биабрай болмак. *Гөр, хич ким сениң хапаңа булашасы геленок!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХАПАЛАМАК, 1. Хапа этмек, кирлетмек, чорлатмак. *Элиңи хапаламак.* 2. Башга затлар гошуп, гарып заяламак, иер-ичер ялы этмезлик. *Маллар өңүне дөкүлен отуны хапалаяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАПАЛАНМАК, 1. Хапа болмак, кирлемек, чорламак. *Печиң башына гуҗагыны долдурып гетирйәр-де, ялаң одун дөкйәр, ичери хапаланяр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Догрудан-да, свечкаларың бир нәчеси өрән хапаланыпдыр* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Башга затлар гошулып, гарылып заяланмак, иер-ичер ялы болмазлык.

ХАПАЛАТМАК, 1. Хапа этдирмек, кирлетмек, чорлатмак. 2. Башга затлар гарып, гошуп заялатмак, иер-ичер ялы этдирмезлик. *Сувы хапалатмак.*

ХАПАЛЫК, Арасса дәллик, булам-бужарлык, кирлилик. *База гечирйән пагтамызың хапалыгы үчин бир азаҗык штраф дүшүпдир — дийип, ол оглан айтды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ХАПАЧЫЛЫК, *сер.* Хапалык.

ХАПБА, Бирден, дессине, шол бада. *Янан дәриниң порсы ысы хапба бурнума урды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАПГЫРТМА, *мед.* Алкым чишмек билен багланышыклы богаз агыры кесели, басык.

ХАПЛАМАК, 1. Гызгын ховур, гызгын ел ве ш. м. йүзүне урмак, чабырамак. *Говачаларың ичи болса, гызгын тамдырың ховры ялы, йүзүне хаплап дуран капасды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Якымсыз, порсы ыс бурнуңа урмак. *Маслыгың ысы бурнума хаплап урды.*

ХАПЛЫК-СҮПЛҮК, Агач-пагач овунтыгы, чөп-чалам овунтыгы, чөп-чалам, хапыр-супур. *От туташдырлык хаплык-суплук герек.*

ХАПЫЗ [ха:пыз], *көн. с.* Айры-айры шыгырлары, поэмалары ятдан билип айдып йөрен адам.

ХАПЫР-СУПУР, Көне-сана, көне-күшүл, ташланды, сүплүк. *Буларың ятан ери сыгрың ятагы ялы, аңры-бәри ташланян жай болмага чемели, хапыр-супурлар булашып ятырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАПЫР-ХУПУР: хапыр-хупур этмек — чейнәп-чейнемән иймек, чала чейнәп, ховлукмач иймек.

ХАПЫСА [хапы:са], 1. Арассалыгы билмейән, арассачылык сакламаян, хапа, нежис. *Хапыса, сүмүкли гыз дәлмидиң сен* («Совет эдебияты» журналы). *Биз сениң ялы хапыса-нежислери деря ташлап, Жейхун дерямызың тәмиз сувуны хапалап билмерис, сениң ялы итлери ит гызганына даңарыс* («Түркмен пьесалары»). 2. Арасса дәл, хапа-хупа дөкүлен, хапалык (ер какда). *Ясавул Хыванын адамсыз, хапыса, эгрем-буграм көчеси билен*

Ашыры өңүне алып урады (Б. Сейтаков, Москваның ялкымы).

ХАР [ха:р] I, Ташланан, зыңлан. ◇ Хар дүшмек—хор-хокыс болмак, хорлынмак, басаланмак. *Сейитмырат ага, мени эдаиың өңүнде ятан итлерине-де сөрмедилер. Олардың янында адам итден хем хар дүшүндир* («Түркмен пьесалары»). *Дирилик галмандыр менде. Бу гүн хар дүшүнсиң сен-де* («Гороглы» эпосы). Хар сакламак — угруна серетмезлик, идегсиз галдырмак. *Багының ичини беҗерип, хич вагт оны хар сакламандыр* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде). Хар этмек — бигадыр гөрмек, гадырсыз сакламак, гыммадыны гачырмак. *Биз бидерек ере оз малымызы хар эдәрис* («Колхоз гүнлери»).

ХАР II, *кон. с. сер.* Эшек. *Пейдасы ёк «болсун экил» гүрлянып, Нетиҗе бермеҗек хар дек ораның* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Дебседин алып бизере хары, Хорлаяр ёл бойы, берйер азары* («Совет эдебияты» журналы).

ХАРАБА [харайба], Пикылып, юмрулып галан жай. *Коне харабадак галмандыр хич зат* («Совет эдебияты» журналы). *Оның бир гапдалында болса караба дөнеч коне жайлар отырды* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде).

ХАРАБАЛЫК [харайбалык], Караба болуп галан көне юрт, юмрулып галан жайлар. *Ах, көнелип җуда нәче харабалыклар дөретди* («Совет эдебияты» журналы). *Шол гоюнларың есинің яшаян обаланыкың гундогар тарапында бир харабалык бардыр* («Түркмен халк эртекилери йыгындысы»).

ХАРАБАЧЫЛЫК [харайбачылык], *сер.* Харабалык. *Инди ол коне обаның багчылыгы ве дүнйе харабачылыгы галмандыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Машын харабачылыгың четиндек барды* (Г. Кулыев, Көнетдагың «Чырсында»).

ХАРАЖАТ [харажат], *сер.* Харч. *Хич бир харҗатдан чекинме-де, долсагларың ики-үч гүн мазалы хезметле!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Аслыкуса айт, харажатың бол бересиң!* («Гороглы» эпосы). *Шоңа эдилен харажаты бир хасаплап гөр!* (Г. Кулыев, Көнетдагың анкырында).

ХАРАЖАТЛЫК [харажатлык], Харажат үчин герекли болан, харҗлылык, харчлык. *Оңа харажатлык үчин үч йүз манат пул герек* («Совет эдебияты» журналы).

ХАРАЗ, *сер.* Дегирмен. *Чеп тарапдан харазың сүңлеч сеси эшидилди* (Б. Сейтаков, Довурдешлер). *Гүндизине болса ол дөнжок харазы өвредйәрди* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде).

ХАРАЗМАН [харазман], *сер.* Дегирменчи.

ХАРАП, Көмек, голдав, ярдам. *Мундан аңрых ситсе, хич кимден харай бекленме дүшүнме* (Б. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Атаңа харай иелейин ялы оңуң дүзүне найманҗар серетди* («Совет эдебияты» журналы).

ХАРАКТЕРИСТИКА. Бирөвиң ишини, хасият тарапларыны сыпатландырян ве шол хакдаки документ. *Дүйн ушакын сүн конторада отурып, ики колхозың активистлериниң характеристикаларыны билен таныш болдум* («Совет эдебияты» журналы). *Маңа ишлешим барада характеристика бердилер* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ХАРАМ [харам], I, *дини.* Ислам динининг када-канунына гөрә, ыгтыяр эдилмелик, шериата лайык гелмейән, халал дәл (йилин-йиллыгы, эчилик эдилйән ве ш. м. затлар хакда). *Харам өлен малларыңызы район мал докторыны тассык этмеҗек болса, маңа айдаңлар* (Н. Пошма, Гайлак хыссасы). 2. *сөз. м.* Кануны дәл, хак дәл, арасса болмадык. 3. *сөз. м.* Нежис, йигренҗи. *Белки, оңа харам ишртыңы пенҗесини узадандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Харам йүзи гара, суда гитсе-де, эдил чыкмаяк гадан ялы болайяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Харам болмак — эден ишиң, хереке-тиң, нең задың өзүңе несип этмезлик. *Мен гитмесем харам болсуң шеңа — Дийип, маңа гаргамалмыш* (Совет эдебияты» журналы). Харама[illegible] мак— бидерек болмак, гөрнетин харай болмак, [illegible] заялланмак. *Сув ятды, гурады экин, Тохумлар хар[illegible] чыкды* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Молласы көп бол[illegible] гоюлсы харама чыкар* (накыл).

ХАРАМЗАДА [харамзада], *гепл. д.* Кәелип, сөгүш айдылян сөз. *Күйкиниң өзи харамзада адам болара[illegible] мели* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен доңуз, [illegible] ризклада — дийип, хапа сөгүнлер билен сөгйәр[illegible]* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАРАМЗАДАЛЫК [харамзадалык], *гепл. д.* Гелиш[illegible] сиз, ярамаз херекет, иш, габахатчылыклы иш. *Шол [illegible] рамзадалыклара ганы гызан Чернышов бирденкә Ор[illegible] повлук устүнден дүшенини пайман галды* (Б. Кербаба[illegible] Айгытлы эдим). *Айтак Алларов шейле харамзадалы[illegible] бала урар диен ой кимиң акылына гелҗек* (Б. Кербаба[illegible] Небитдаг).

ХАРАМЛЫГЫНА [харамлыгына], Дүе, сыгыр ве ш. м. малларың адаты вагтындан өң гаймаклыгына, гузламак[illegible] лыгына дегишлиликде айдылян сөз.

ХАРАМЛЫК [харамлык], Халал дәллик, када-канун[illegible] лайык гелмезлик, арасса болмазлык.

ХАРАМ-ХАЛАЛ [харам-халал], *сер.* Халал-ха[illegible] рам. *Харам-халал тапсаң иҗек, Шу көрүңи гойгун шо[illegible] ди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ХАРАМХОР [харамхо:р], Харам затлардан чекинме[illegible] йән, огрулык-жүмрүликден гачмаян.

ХАРАМХОРЛЫК [харамхо:рлык], Харамхорың кәри[illegible] ягдайы. *Хер неме-де болса, илиң айдышы ялы, бу адам[illegible] шуның харамхорлыгының үсти билен тапан, дейсек[illegible] гарамал дөвлетиң есиди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХАРАМЫ [харамы], I. Харам ишлер билен мешгул[illegible] лавян. харамхор. *Харамдан доган сен харамзада, Бу ишиң сындырмерсин жанына* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ёк, ёк, бу төхметлери Голап тапан бир хара[illegible] ны кезәндир* (Шекспир, Отелло). 2. *гепл. о.* Гаракчы, ёл уран, галтаман.

ХАРАМЫЛЫК [харамылык], 1. Харам ишлер билен мешгуллланмаклык, бивепалык. 2. Гаракчылык, ёл уружылык, галтаманлык.

ХАРАМЫЧЫЛЫК [харамычылык], *сер.* Харамылык.

ХАРАП [харап], Зая, бозук, ярамаз, дөвүк. *Ол мотор маңа ярамаяр, гарып.* ◇ Харап болмак — 1) дөвүлип сынмак, йыкылып-жүмрулмак, уланышдан галмак, бибат болмак. *Я ёлда машын харап долдумыка?!* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа). 2) заялланмак, харапланмак, эр[illegible] гелмек. *Досдудан хем, муның ялы «көне окасың, га[illegible] гун харап болайдың!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 3) сапа чыкмак, бозулмак, азмак. *Мен бир харап болан адам, башга хич зат дәл* (А. Гі Чехов, Сайланан эсерлер). Харап этмек — 1) дөвүп-сынмак, йыкыл-жүмрулмак, бибат этмек. *Ол ешлама чекди көп ери харап этҗекди.* 2) заялламак, харапламак, эрбетлешдирмек. *Шол сатын сайдыкыма тара газлы бөкүми харап этсе-де эдерди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Халы харап — кейпи бозук, кейпсиз, халсыз, мазасыз.

ХАРАПЛАМАК [харапламак], 1. Харап этмек, бибат этмек, сандан чыкармак, дерек ярамаз ялы этмек, заялламак. *Сен машыны харапладың, ене биз сениң билен дең болмадык* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хапа этмек, булам-бужар этмек, хапаламак. *Товукларың дүнйәни харапларлар* (А. Говшудов, Көнетдагың этегинде). 3. Порсатмак, ысландырмак, заялламак (йилйән өңүмлер хакда). *Гөк өңүмлери вагтында йыгнамак харапладыр-лар.* 4 *сөз. м.* Угруны гачырмак, мазасыны бозмак. *Сен оңуң кейпини харапларсың.*

ХАРАПЛАНМАК [хара:планмак], 1. Харап болмак, бизат болмак, уланышдан галмак, заяланмак, дөвүлмек, ёкилмек. 2. Булам-бужар болмак, хапаланмак. *Тамара харапланыпдыр.* 3. Порсамак, ысланмак, заяланмак (ийнлйән өнүмлер хакда). *Эт харапланыпдыр.* 4. *гөч. м.* Агры гачмак, мазасы бозулмак.

ХАРАПЛАТМАК [хара:платмак], 1. Харап этдирмек, бибат этдирмек, сандан чыкартмак, дереге ярамсыз этдирмек. *Моторыңы гөрене мүндүрип харапладыпсың.* 2. Харап этдирмек, булам-бужар этдирмек, хапалатмак. *Машын сүрҗек дийип, эгин-башыңы харапладыпсың.* 3. Порсатдырмак, ысландырмак, заялатмак (ийнлйән өнүмлер хакда). *Өлен малларың этини вагтында иберйән харапламак болмаз.*

ХАРАПЛАШМАК [хара:плашмак], 1. Харап болуп башламак, заяланып башламак, сандан чыкып башламак, эрбетлешмек. 2. Порсап, ысланып, заяланып башламак. *Гөк өнүмлериң харапланыны сайлап, айратын бир ере үйшүрдилер.*

ХАРАПЛЫК [хара:плык], Дереге ярамсыз болмаклык, сандан чыкмаклык, бибатлык, заячылык.

ХАРАПЧЫЛЫК [хара:пчылык], *сер.* Хараплык. *Ёна бир харапчылык болайса, суда илки билен сени герерин* («Совет эдебияты» журналы). *Усса Хайдар, кән харапчылык болдумы?!* («Түркмен пьесалары»).

ХАРАСАТ [хараса:т], 1. Тозан гатышыклы гүйчли ел, гай, тупан. *Гүйчли харасат туруп, чөвши газыгын гойарды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гиҗе чалгын шемал харасат турзуп, Агыр гары ерден гөге совуряр* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Говга, женжел, уруш, сөвеш. *Сен алыны гара, шол харасат гопан йылда, өзүң нәмедйәнни танадып гитдиң* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Душманың башында гопдырс харасат* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Адамда йүзе чыкян гүйчли алада, ховсала. *Онуң гызгын чайдан, агыр ойдан чыгҗаран тенине бираз шемал чалса-да, йүрегинден тутян харасада ондан теселли болмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХАРБЫ [харбы:], Гошунчылыга, гошунчылыкда гулук этмеклиге, урша дегишли болан. *Душманларың мерхин берер Харбы-деңиз флотумыз. Ат-абрай алҗак болсаң, Харбы ишде билҗек болсаң, Сап йүрекли болгун, иним!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ХАРБЫЛАРЧА [харбы:ларча], Харбы гөрнүшде, харбы ягдайда, харбылар хатарында. *Дипломатлыга баш урман, харбыларча хүҗүме гечмегиңизи Теҗен Советиниң адындан талап эдйән* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Майор Рыза харбыларча час берди-де, «ходафез» дийип, чыкып гитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсынха).

ХАРБЫЛАШДЫРМАК [харбы:лашдырмак], Харбы ягдая гетирмек, харбы дүзгүне салмак.

ХАРЕМХАНА [харемха:на], *көн. с.* Дине аяллар отурмак үчин жай, жайың дине аяллар болян (яшаян) ери, аяллар сакланян бөлеги. *Деслап харемхананы бежерйәрин* («Гөроглы» эпосы).

ХАРЛАМАК I, Харрылдылы сес чыкмак, харрылдылы сеслемек. *Рейхан заңңар бир бейик сыпаның үстүнде харлап ятыр* («Гөроглы» эпосы)

ХАРЛАМАК [ха:рламак] II, Хар тутмак, бигадыр саклямак, гымматыны гачырмак, аяк астына алмак, үстүнден басмак. *Бу бойнуңдакы пионер яглыгы нәме үчин харлаярсың?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАРЛАТМАК I, Харрылдылы сес чыкартмак, харрылдылы сеслендирмек. *Газап билен турмак үчин омзады, Кырчын дишлап, бокурдагны харладып* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ХАРЛАТМАК [ха:рлатмак] II, Хар саклатмак, хар тутдурмак, бигадыр саклатмак, гымматыны гачыртмак, үстүнден басдыртмак, депелетмек. *Нәме, задыңы иле харладярсың?!*

ХАРЛАШМАК, Харрылдылы сесленишмек. *Олар харлашып ятыр.*

ХАРЛЫК [ха:рлык], Гымматы ёклук, бигадырлык, хорлук, аяк астындалык. *Хорлук-да, харлык-да барысы шондан, Хич сырмы, эҗе жан, гизлемен сенден* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ХАРМАН, 1. Дөвмек үчин үйшүрилен галла хасылы ве шол хасыл дөвлүп алынян ер. *Эртир харман пайлашяс* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гиҗе-гүндиз дынман орып, харманы тегелэп ёкары галдырярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Умуман хасыл йыгналан, үйшүрилен ер. *Дөрдүнҗи бригаданың пагта харманы* (Б. Пүрлиев, Илкиниҗи гүн).

ХАРМАНЛЫК, 1. Көп харман үйшүрилен ер, харманчылык. *Биз харманлыга тарап уградык.* 2. Харман болаяр ялы.

ХАРМАН-ХАША, *сер.* Харман. *Хернә шейле болсун! Харман-хаша аланымыздан соң, шатлыклы той эдерис!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХАРМАНЧЫ, Харман ишинде ишлейән ве оны гораян адам. *Харманчының гөзи дек, Чишди, гызарды гөзүм* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ХАРП, Бир дилиң элипбийиндәки белли бир сесе лайык гелйән язув белгиси. *Ол уллакан харплар билен гаралып гөрүнйән кагызы ёкары гөтерди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Сетир харпы. Баш харп.*

ХАРПМА-ХАРП, Хер бир харп боюнча айратын, екән-екән, сетирме-сетир.

ХАРПЛЫК, Соват өвренмек үчин илкиниҗи китап. *Шейле душнукли айдып берсең, харплыгы яңыҗа гутаран чаганың хем яңышсыз язҗакдыгына мен ачык ынанярын. Оразлы билен Худайгулыев еди яшлы чага харплык өвреден ялы эдип, Мырадалы ага дүшүндирдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХАРПЫК, Арпа, бугдай дөвленде, дәнәниң, пагта чигидиниң дашындан айрылян габык. *Бир тонна пагтадан онларча килограм сабын, харпык алмак боляр* («Пионер» журналы).

ХАРПЫ-ХУРПЫ, Аңры-бәри, болар-болмаз, көне-күшүл зат. *Бабахан арчын алҗыраңңылык арасында өзүни саман дөлэ атып, харпы-хурпуларың астында гизленмек күйүне дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХАРРЫ, Габарып дуран, эшек гулак, габа (гулак барада). *Ол бир харры гулак адамды.*

ХАРРЫЛДАМАК, Харрылдылы сес чыкмак, харрылдылы сеслемек.

ХАРРЫЛДАТМАК, Харрылдылы сес чыкармак, харрылдылы сеслендирмек.

ХАРРЫЛДАШМАК, Харрылдылы сес эдишмек.

ХАРРЫЛДЫ, Машының моторы керекет эденде, хорчекиленде ве ш. м. ягдайларда чыкян сес.

ХАРС: харс урмак — 1) бир зат угрунда алдыгына хайдап керекет этмек, ховлукмач керекет этмек, икн бака алакжамак. *Йүзлерине, гулакларына күл отуран йигитлер харс уруп ишлейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы); 2) гудуз ачмак, улукжын бермек. *Ол харс уруп, ики яна ылгаяр* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Харс уруп, харман совурмак.*

ХАРСАЛ, Арасса, непис ерине етирилмедик, угурсыз, ярамаз, чала-чула эдилен, гөдек, чиг, ховлукмач, йүзлей ерине етирилен (ишиң хили хакда). *Ол ери өрән харсал сүрүпдир* (Б. Гурбанов, Душушык). *Хаты харсал язмак.*

ХАРСАЛЛЫК, Угурсыз, йүзлей эдиленлик, ярамаз, ховлукмач, гөдек ерине етириленлик. *Йыгындының дилиниң жуда харсаллыгы окыжыны ядадяр* («Совет эдебияты» журналы). *Поэтики ишдәки сәхелче харсаллык*

хем Маяковскиниң гахарыны гетиришдир («Хәзирки заман түркмен эдебияты»).

ХАРСАҢ, Гаты жисимлерден бөлүнип айрылян уллакан, мәхнет бөлек, гаты даш. *Зыңылыпдыр путдан агыр харсаңлар* (Б. Кербабаев, Айлар). *Харсаңлар дерянық дүйбүнден чыкышып дуран улы даш чыкындыларыдыр* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат).

ХАРСЫДҮНИЙӘ, Гара небсиниң угрунда харс уруп йөрен, небсиниң есири, алакжап йөрен, бетнебис, ачгөз. *Окамаяр, өсмейәр, гызып дүнйә задына, Харсыдүнйә болупдыр, пула дикип гөзүни* («Совет Түркменистаны» газети).

ХАРСЫДҮНИЙӘЛИК, Харсыдүнйә хас болан гылык-хәсиет. *Генжим харсыдүнйәлиге йүз урды* («Гөроглы» эпосы). *Ол гечмишде бир баша бәш кәриң эеси болуп, бюрократлыкда, харсыдүнйәликде якасыны танадан адамды* («Токмак» журналы).

ХАРСЫЛДАМАК, 1. Бир задың угрунда харс урмак, алакжамак. 2. Гарт-гарт гашанмак.

ХАРСЫЛДАШМАК, 1. Бир задың угрунда харс уршуп йөрмек, алакжашмак. 2. Гарт-гарт гашанышмак.

ХАРТЕЧҖАЛ [хартечжа:л], *көн. с.* Дини дүшүнжә гөрә, «замана ахыр боланда» дөремели мифики жандар. *Бейле ерлери хем хей хартечжаллара рова гөрүп болармы?!* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ХАРТЫ-ХУРТЫ, Аңры-бәри, болар-болмаз, галан-гачан, ташланды зат.

ХАР-ХАМЫР [ха:р-хамы:р], Болар-болмаз, аңы-бәри, бидерек зат. *Шейле сап йүрекли нәсенииң янында мен нәме?! Хар-хамырдан ел алян, ерсиз ере ярылян бир бөвен. Мен мунуң аягының астына елмешен палчыкча-да болмасам нәтжек!* («Совет эдебияты» журналы).

ХАР-ХАШАЛ [ха:р-хашал], Бидерек, хашал от, чөп-чалам. *Муны бир гөрсене, Хошгелдиниң бир эден ишине серетсене, меллек еримизе арпа, бугдай, жөвен ялы экин экмән, хемме экен зады килең мейданың хар-хашал отлары — дийип, Нәзик эже гахарланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАРЧ, Экленч, яшайыш үчин сарп эдилйән серишде, харажат, пул, совалга. *Эмма ол өзүниң хер айда алян йигрими бәш манат айлыгындан атының ве өзүниң ийән харжы чыкыландан соң, элинде галанжасыны Оразгүле гетирип берйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мен сениң ёл харжыңы берейин* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). ◇ Харч этмек — сарп этмек, харчламак, совмак, ёкламак. *Көп пул харч эдип, иер-ичер ялы зат алдылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХАРЧАҢЛАШМАК, Болгусыз зат үчин бири-бириңе сөз гайтарышып дурмак, бириң диенини икинжиң дийип сөгүшмек, салышмак. *Онуң билен харчаңлашманы өзүне лайык билмәни үчин, сесини чыкарман, диңе ажымтык йылгырды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Мөвлам олар билен харчаңлашып дурмага чекинди* («Совет эдебияты» журналы).

ХАРЧАҢЛАШЫК, Бири-бириңе сөз гайтарышып дурмаклык, сөгүшме, салышма. *Эгер Борис Петрович болмадык болсады, онда шейле мөхум маслахат бир эйәм адатдакы харчаңлашыга өврүлсе-де өврүлерди* («Пионер» журналы).

ХАРЧЛАМАК, Харч этмек, сарп этмек, совмак, ёкламак. *Мырат ага, сен мунча пулы нирә харчлаярсың?!* («Совет эдебияты» журналы).

ХАРЧЛАНМАК, Бир максат үчин харч эдилмек, сарп эдилмек, совулмак. *Янгыч герегинден ики эссе диен ялы кән харчланярды* («Колхоз гүнлери»). *Оңа харчланан фанералар гүнүң гызгынына ве ыгала ярсмаз ялы, гойы гөк реңк билен реңкленипдир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХАРЧЛАТМАК, Бир максат үчин харч этдирмек, сарп этдирмек, совдурмек.

ХАРЧ-ХАРАЖАТ [харч-хаража:т], *сер.* Харч. *Оба бутин харч-харажатларыны хәзир шол миссиядан алдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАРЫ-ЗАР [ха:ры-за:р], *көн. с.* Хорлук гөрйән, мәтәлик чекйән, эжир чекйән. *Мени хары-зар этдиң, Залым айралык-айралык* («Гөроглы» эпосы). *Ишиң гайдар, дүнйә ман болар хары-зар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ХАРЫТ [хары:т], Сатмак, сатын алмак, чалышмалы билен көпчүлиге яйрадылян бахалы зомет онуң *Кимиң элинде дендерчеси болса, харыды* йән (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Олар дайхан рытларына середипдир* («Пионер» журналы).

ХАС [ха:с], 1. «Айратын, айратын-да, өрән, жуда» маныны аңладян сөз. *Полторацкий Мырза хас хем ямаклашандыгыны аңлады* (Б. Кербабаев, гытлы эдим). *Чайдан соң онуң кейпи хас көкелди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *көн. с.* Махсус, дегишли. ◇ Хас ат — *сер.* Ат II.

ХАСА [хаса:] I, Агсак я гарры адамларың ангыр сөйгет үчин гөтерилйән таягы, сөйгетлик үчин ере дирелип йөрелйән таяк. *Гарлы гелип, өзүниң демир хасасыны хемишеки гойян еринде тәриме гысдырып гойды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Килдир бир элиндәки узын хасасыны тыржылдадып, эдил секиниң эрҗегине ченли гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Көр хасасыны бир алдыр* (накыл).

ХАСА [ха:са] II, Эсасан медицинада уланылян ичжик ялаңгат йүплүкден докалан юкажык ак нах мата. *Ол бойнундан тә билине ченли ак хаса билән сарылы* (Б. Пурлиев, Илкиниҗи гүн).

ХАСА [ха:са] III, Гушуң сүтүк ялы елеги. *Хаса ялы сык. Хаса дүшекче.*

ХАСАБАТ [хаса:бат], 1. Бир ишиң, юмшуң ерине етирилиши, барлагың нетижеси ве ш. м. барада әйбашча гурама ве ш. м. эсасан язув үсти билен я-да дийден бе ян эдилен ресми маглумат. *Ыгнакда Хожа хасабат докладыны бермели болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Колхозың башлыгы йыллык хасабатыны берди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХАСАНАКЛАМАК, Алнасаклык билен чалт хереке этмек, ховлукмач херекет этмек, аладалы чалышы ремек. *Алҗыраңкылыга дүшен Гуллухан биз зат мак ниети билен хасанаклап галды* (Б. Кербабаев, гытлы эдим). *Бири хасанаклап, ызымдан етди* («Сове эдебияты» журналы).

ХАСАНАКЛАШМАК, Алнасаклык билен чалт җерин мек, ховлукмач херекет эдишмек.

ХАСАП [хаса:п], 1. Бир задың сан билен аклан нетижеси. *Кушт 5:3 хасабы билен гутарды.* 2. Арифме тика ве онуң дөрт амалы боюнча ишленйән ишүш, ч карылмалы меселе. *Ол чагаларың бирине хасап өр дип отырды* (Н. Помма, Тайлак хыссын). *Сапар дендекә хасаба есерди* («Түркмен пьесалары»). 3. *сер.* Хасабат. *Айсолтан: — Менден хасап сорамага сен нәме хакың бар? — дийди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 4. *гепл. д.* Окув жайларында гечилйән сапакдан дил математика. *Окувчылар хасап сапагында меселе чөзд лер.* ◇ Хасап этмек — 1) хасаплап нетижесин билмек, жемлемек. *Агтыгының йыган пагасыны ичинден хасап эдип, ат ятагың бир ян четинде ялкы бир бөлеги ялы болуп, чилим чекип отырды* (Г. Гурбан сәхедов, Йүрек даш дәл); 2) өзүни бир зат шол бир зат дийип билмек, саймак. *Сен дүйбүн өзүңи өзүңи арчын хасап эдибер!* (А. Говшудов, Повестлер хекаялар). *Дурды Ныязбеги өрән шовхун адам хасап эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАСАПЛАМАК [хаса:пламак], 1. Хасап эдип гөрмек,

сабыны алмак, жемини чыкармак, жемлемек, санамак. *Бойдан-баша хасаплап, Алыпбирин хакыны* (А. Екилов, Сайланан эсерлер). *Бөврүни диңлэп хасаплаг'гелекине үч ай болупдыр* («Гөроглы» эпосы). 2. Пен хасап этмек, саймак, деңемек. *Зелили өз үлкесини эйя гөзүнүң гөрежи хасапландыр* («Эдебият»).

ХАСАПЛАНМАК [хаса:планмак], 1. Хасап эдилип гөрүлмек, хасабы алынмак, жеми чыкарылмак, жемленмек, саналмак. *Бу үч сүриниң хем иң ховплусы ортакы йиен саг тарапдакысы хасапланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир задың я-да биринің хатарында гөрүлмек, сайылмак, деңелмек. *Мен редакцияның көпрэк ишгэрлеринден хасаплансам-да, бу адамыны икинжи гезек гөрүпдим* («Совет эдебияты» журналы). *Йиман чал өрэн агызлы арчынлардан хасапланярды* (Ж. Помма, Тайлак хыззын).

ХАСАПЛАТМАК [хаса:платмак], Хасап этдирип гөрмек, хасабыны алдырмак, жемини чыкартмак, жемлетмек, санатмак. *Биз бир эйлэм — гүнортан хасаплап планы, Диңе үч йүз килоҗык болды етмэн галаны* (Ж. Илмырадов, Айгүл).

ХАСАПЛАШМАК [хаса:плашмак], 1. Хасабыны алышмак, жемини чыкарышмак, жемлешмек, санашмак. 2. Алгы-бергини хасап эдип үзүлишмек. *Галаныны болса гелеки йылларда хасаплашарыс гидерис* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эмлэк билен хасаплашмалы боланда, Ол гене-де шол көне хасабы тутды* (Г. Кулыев, Көпетдагың анырсында). 3. *гөч. м.* Арыңы алмак, арыңы ерине салмак. *Хоп, боляр-да, вагт гелер, сениң билен хасаплашарын!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАСАПЛАШЫК [хаса:плашык], Алгы-бергини үзүлишмеклик, үзүлишик процеси. *Йилен-ичилен затлар үчин хасаплашык башланды* («Токмак» журналы).

ХАСАПЛЫ [хаса:плы], 1. Хасап эдилип гөрлен, хасабы алнан, жеми чыкарылан, жемленен, саналан. *Оның жүбүсиндэки пулы хасаплыдыр.* 2. Алгы-берги, хасап-хесип гечирилйэн, хасап-хесип йөредилйэн (сакланян). *Хасаплы дост узак гидер* (накыл).

ХАСАПСЫЗ [хаса:псыз], 1. Хасабы алынмадык, саны белли, жеми чыкарылмадык, саналып гөрүлмедик, хасапланмадык. *Бу дуран үйшмек пагталар хениз хасапсыз. Хасапсыз учан гуш, гоналгасыны ялңышар* (накыл). 2. Сан етмез, сансыз, өрэн көп, уммасыз, хасабы-несиби ёк.

ХАСАП-ХЕСИП [хаса:п-хеси:п], *сер.* Хасап. *Хасап-хесип ишини бухгалтерлер алып баряр* («Совет эдебияты» журналы). *Складчы хасап-хесип иши билен мешгулды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАСАПЧЫ [хаса:пчы], Бир эдараның, кәрхананың хасап-хесип ишини алып барян специалист. *Ортанҗы колы Гызыл Гошунда, иң кичи оглы болса колхозың хасапчысы болуп ишлейэр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАСАПЧЫЛЫК [хаса:пчылык], Счётлар боюнча операцияның хасабыны алып бармаклык, хасапчының кәри, хасапчының везипеси.

ХАСАС [хаса:с], Дервайыс, важып, диңе. *Акнабат: — Бу тамлара хасас бир гелин герек* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАСЛАМАК, *сер.* Хассылдамак. *Гырат хаслап гелиберди* («Гөроглы» эпосы). *Бирденкэ, ынха онуң хаслап совук дем алыш хем эшидилйэн ялы боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАСЛАШМАК, *сер.* Хассылдашмак. *Булар хасланып ятыркалар, тилки хем хашлан болуп, буларың янына барып гышарыпдыр* («Түркмен халк эртекилери»).

ХАСРАТ, Гам, гусса, гайгы, азап. *Хава, гелинлерим, бир вагт хасрат гөрен башымыз, эшредем гөрсүн ахыры!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Кимиң пулы көпдүр, гөрди эшреди, Пулы ёк ёксуллар чекди хасраты* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Хандан батыр хемише гайгылы хасратда болды* («Гөроглы» эпосы).

ХАСРАТЛАНМАК, Хасрат чекмек, гамланмак, гуссаланмак, гайгыланмак.

ХАСРАТЛЫ, Гамлы, гуссалы, гайгылы, азаплы. *Арина уруш зерарлы хасратлы гүнлери башдан гечирен энеди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХАСРАТСЫЗ, Гамсыз, гуссасыз, гайгысыз, азапсыз. *Айнам, хасратсыз рахат болмаз!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАССА, *сер.* Сыркав. *Сагалды ысгынсыз ятан хассалар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Халназар яңы алк үстүне галан хасса ялы энтеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Саг болуп, санда дэл, хасса болуп — донда* (накыл).

ХАССАЛАМАК, *сер.* Сыркавламак. *Хассалан адам врача йүз тутмалы.*

ХАССАЛАТМАК, *сер.* Сыркавлатмак.

ХАССАЛЫК, *сер.* Сыркавлык. *Хассалыкдан агыр жениң бу дердим* («Совет эдебияты» журналы).

ХАССАЧЫЛЫК, *сер.* Сыркавчылык.

ХАССЕКИ, Гүне ятан гавун. *Гавунларың ичинде гүне ятып заяланан хассекилер хем бар.*

ХАССЫЛДАМАК, Хассылдылы сес чыкмак, хассылдылы сесленмек.

ХАССЫЛДАТМАК, Хассылдылы сес чыкармак.

ХАССЫЛДАШМАК, Хас-хас эдишип сесленишмек, хассылдылы сес эдишмек.

ХАССЫЛДЫ, Бир зада ел берленде, бир задың ели чыканда, агыр дем алнында чыкян сеси аңладян сөз.

ХАС-ХАС: хас-хас этмек — *сер.* Хассылдамак. *Мырат хас-хас эдип, адамларың йүзүне середип дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАСЫ, Ялта, иш оңармаян, хапыса. *Нәме дийсэң, Акмая, сениң бу сөзүң ишти өңде бир хасы аялың: — Ер сүрмек — барып гелмек, орак ормак — ойнамак, дөвек дөвмек — айланмак, хай-хай чайканың ун элемек! — диен сөзүне меңзейэр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХАСЫЛ [ха:сыл], Галла, пагта экинлеринден, гөк экинлерден, мивели өсүмликлерден ве ш. м. етишдирилип алынян өнүм. *Шу районларда гүйзлук ве язлык бугдай өрэн ёкары хасыл берйэр* (Н. С. Хрушёв, СССР-ин оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдурмегиң чэрелери хакында). *Хер гектардан 30 центнер пагта хасылыны алмак угрунда гөрешилйэр* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Хасыл болмак — эмеле гелмек, нетиже чыкмак. *Серафимовичиң Шолоховдан эдйэн улы тамасы, кэн вагт гечмэнкэ хасыл болды* («Совет эдебияты» журналы).

ХАСЫЛЛАНДЫРМАК [ха:сылландырмак], Хасыллылыгыны артдырмак, хасыллылыгыны ёкарландырмак.

ХАСЫЛЛЫ [ха:сыллы], Хасылы көп берйэн, бол хасыл берйэн, ёкары хасыл гетирйэн. *Бол хасыллы говачаның үстүне тэзе гүйч билен хүжүм эдип башлады* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХАСЫЛЛЫЛЫК [ха:сыллылык], Хасылы барлык, хасылы көплүк, хасыл берижилик. *Галланың хасыллылыгыны ёкарландырмак барада битирен ишлери үчин, Алтай үлкеси сергэ гатнашмага хүкүк газанандыр* («Совет эдебияты» журналы). *Бу колхозда говачаның хер гектарының хасыллылыгыны 35 центнере етирмеги борч эдинен бригадирлер бар* («Совет Түркменистаны» газети).

ХАСЫЛЧЫ [ха:сылчы], Экиниң хасыллылыгыны ёкарландырян, ёкары хасыл алмак угрунда гөрешйэн адам. *Чагалар сергидэки яш натуралистлериң павильонында*

болуп, ёкары хасылчыларың газанан устуликлери билен таныш болдулар («Яш коммунист» газети).

ХАСЫРДАМАК, 1. Чаласынлык билен ховлукмак хереket этмек, хасырдыкламак. *Набат хасыраан ерденден гурун, елиң урян тарапына тэриме аркасыны берди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Аңырдан хасырдап нобатчы лейтенант келди* (Г. Кулыев, Көпетдагын аңырсында). 2. Хасырдылы сес чыкмак, хасырдыны сеслемек.

ХАСЫРДАТМАК, 1. Ховлукмач хереket этдирмек. 2. Хасырдылы сес чыкармак, хасырдыны сеслендирмек.

ХАСЫРДАШМАК, 1. Бир задык угрунда ховлукмач, аласын хереket эдишип йөрмек. *Сабры тükenen стуентлер ерли-ерден хасырдашып турдулар* (Г. Кулыев, Көпетдагын аңырсында). 2. Хасырдылы сеслешишмек. *Мөжеги ағаларындан сыпаырын ики ит хем хасыда чын гечик гатдилер* (А. Говшудов, Көпетдагын эгнинде).

ХАСЫРДЫ, 1. Чаласын хереket, ховлукмачлык. 2. Чалт ве ховсаллы хереket нетижесинде чыкян сес. *Дише довларың хасырдысына, оларың аяк сесине жерден болярсың* (Б. Гурбанов, Чарва Мергенин гуруны).

ХАСЫРДЫКЛАМАК, *сер.* Хасырдамак. *Гарга хасырдыклап турды* («Гөроглы» эпосы).

ХАСЫР ХУСУР, Чалтлык билен, хайдан-хай, бадабат, ховлукмач, сапышман. *Эжем жыгларыны хасыр-хусур паты-путы салып агач сандыгымына салды* (Н. Помма, Тайлак хызы). *Олар сөзе-сөзлерини хасыр-хусур шеңе устуны атдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАТ, 1. Бир зат хакда хабар бермек, мәлим этмек ве ялылып иберилйән текст. *Чар тарапа хат атдың* («Гөроглы» эпосы). 2. Язув. сөз, хат-язбат, язув. *Мен хат ашаклы сөзе башларам* (А. Говшудов, Көпетдагын эгнинде). *Гандым бир хат ёллады, Она ара ёлламадым* (Ата Ниязов, Шекгырлар). *Дайханлар гайдыпан гандар халас, Хат өвренжилери эйдерлер сөзе* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 3. Бир задык тассыкланан документ. *Ашгабада иберилжек багаж мен сөзе мотордан хат бергин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Хатдан галмак — гормак, хат ёламак шаржыларыны гитмек. *Дила хаты* — бир зада бөлүп йөнелдилип иберилйән хат. *Дүшүндириш хаты* — бир вакана, месэлэни ве ш. м. беян эдип иберилйән хат. *Хормат хаты* — нәдип, сунга ш. м. тапавутланан адамлара иберилйән документ.

ХАТА [хата], 1. Бир себәбе гора йүз чыкян ялыш, гейберилйән ялыш, сөв. *Ол эдерде, мениң ялыш хатам* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сергидә дөрт ялыш палы дагырсе, мениң хем хатам болмаз* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. сөз ы. Болгерек, нәдогры, чекеш, дегмен, сова. *Гарал, менден хатарыңдан ялыш билсең, сөндүрен өңүн хата гатжек гүманың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАТАЛЫК [хаталык], Ялышлык, хаталык, гафахатлык. *Ек, тагсыр, бейле диймек хаталык болар!* («Гөроглы» эпосы).

ХАТАП Ховдулык ве тараплыкдан устүнден гойлуп берилйән, тойнук шекилли дөрт бөлек зат. *Бир гечек гөнүкдэн етип, азалым хатап ялы ахыр байлыгың ёк ерденден тутды* (Н. Помма, Тайлак хызы). *Дүнүкүнүп, хатаба бикулма* (накыл).

ХАТАР I, 1. Бир меңеш предметлерден гөни дүзүлен гыр, сап. *Хер комада мейданда ики чөпе ёк хатар дурярлар* («Пионер» журналы). *Хатар совгаларың ёлаек япраклары горенин сөнүнде өтерйәр. Хатарда ёк болса, йүк ерде галмаз* (накыл). 2. Бир угра узалып гиден өйлер, сыгтын. *Артыкларың хатары ялы мәхнет баржалара тиркешип барыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Гапланылян ок, пешек салнан бит гушанылян, гайышдан ягда бременлен йөрите тикә энжам, патронташ. *Элинде тупек бердер, бойнуна хат ры гейдирйәр* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Хатарда чыкмак — уланышдан галмак, бозулмак, зыянлы конелмек. *Елиң шу недайында машыклар гыз хатарда чыкярлар* («Совет эдебияты» журналы).

ХАТАР II. Горкулы, вехимли, хөвпли. *Эмма ол чекде йөрекей, аңсатлыкча гечаймели ер болмаң, гаты тар ер экени, ондан диңе батырлар гечип билжек экни* (А. Говшудов, Мәкри—Вепа). *Олдум эсе болар, йлларың хатар'* («Совет эдебияты» журналы).

ХАТАРДАШ, 1. Бир хатарда(ки). *хатарлы бир сетир* дең. *Элиң билен хатардаш барян Мәдер ишан байа сөтерип барярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир сыгтында ятышанлар.

ХАТАРЛАПЫН, Хатар-хатар эдилип, хатар хатар, хатар боюнча, хатарлатыпа. *Бассырганың гап-бычагы кеселиңе сырык ялы узык узык тосалып, олар Ы тарлайын кесердилип годлупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ХАТАРЛАМАК, Хатара дүзмек, сетир-сетир эдип гоймак, хатар-хатар этмек. *Хатарлап сөндүр, дөвардан асып, Адыны билмок, ёк печате басып* (А. Кекилов, Сөйги). *Ашыклары малалы хатарлап дикенишип* (Б. Гапрыгулыев, Алтын эшик).

ХАТАРЛАНМАК, Хатара дүзүлмек, хатар-хатар болмак, сетирленмек. *Иечем белек-гостанлык сетирлер* (Б. Кербабаев, Айдар). *Хер хасыл экинлик чекиллер, Гелер хатарланып малтыкда* (А. Бекилов, Сөйги).

ХАТАРЛАНЫШМАК, Көп сапак хатар болмак, сетирленишмек. *Хер тарапдан, хер ёлдан, хер машынлар дүркүнлерден хатарланышып гатар болушып, гарадыгын керегинде сөзлер* (Б. Кербабаев, Айдар). *Хер хасыл экинлик чекиллер, Гелер хатарланып малтыкда* (А. Бекилов, Сөйги). *Машынлар гырк-гырк хатарланышып, хөвүшүп, хатарланышып гыз сөзлеп барар* («Совет эдебияты» журналы). *Машынлар гырк-гырк хатарланышып, хөвүшүп, хатарланышып гыз сөзлеп барар* («Совет эдебияты» журналы).

ХАТАРЛЫ, Гөзленен, хөвпли. *Мениң ак ерде галмагым, бейле, бейле сөзлер үчин хатарлы* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАТАРМА-ХАТАР, Хатарлап. *Гөзлерине сетирме-сетир, Көз ёшлары сөзе акып, хатарма-хатар гыпырдаяр* («Гөроглы» эпосы).

ХАТАР-ХАТАР, Бир нече хатар, сетир-сетир, сапсап. *Хатар-хатар дөвле машынлар отлар* («Совет эдебияты» журналы).

ХАТАСЫЗ [хатасыз], Гүнүсиз, гүнәсиз, сөвсиз, хемме. *Джаллык дүшмен, хемде сөзе йөрен, ёкы ялыш сайып гидер хатасызлар* (М. Горький, Эсерлер).

ХАТ ГАЛАМ, *сөз.* ё *сер.* Хатасызлык. *Мен из-ден хат-галам болмачын үчин дөв ёлдан гачмачаклар* (Н. Б. Гапыр, Эсерлер). *Ол хат галам болмаса болмаз* (Н. Б. Гапыр, Эсерлер).

ХАТДА [хатда], Гүйчлендирмек үчин, болек. *Ол хатда из пикирини Полторацка малым этмедик* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Небитдагын ишлери, хатда, хатда тенизе барыпдыр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХАТДАТ [хатдат], *кин с.* Хата неде, сөвлатлы, калтаграф. *Обадан, сен хем мениң хатдат гелсиң!* (Н. Помма, Тайлак хызы). *Инди хатдат дүнүлер көтелиндир* (А. Говшудов, Көпетдагын эгнинде).

ХАТЛАШМАК, Бир зат барада эдилен вадалы язышып, берклешдирмек, хат үсти билен сөз эдишмек. *Онүнде гол чекишмек, хат үсти билен вадалашмак, шертлешмек. Я, Гурбанмырат дөв, икимиз арамызда хатлашмак бирер ялы бар-барыкдыз шаклыкда сачмакдашып, ахыры!* («Совет эдебияты» журналы).

ХАТ-ПЕТЕК, Язув. *от шол махал хат-петек ры ишлерини дүзедип чыкмалы болды* (А. Г.

ХАТ-СОВАТ, Окув. *шлерден хат-соват о. рыпы). Сениң асыл х шүдов, Көпетдагын эг*

ХАТ-СОВАТЛЫ, С. язып-бозуп билйән. *Ме* Дурдыев, Сайланан э.

ХАТ СОВАТЛЫЛЫК, *-билимлилик, язып-бо кешлериниң кәп проце ка-де билмәндирлер* (

ХАТ-СОВАТСЫЗ, *Бу хали атлар сөзүн кешлери өзлериниң се расында целег-арзулы бит»).*

ХАТ-ХАБАР, Бир з. лен ягда дилден бе. *Гөнденек сиз бир нәче* ев, Айгытлы эдим).

ХАТЫМ *кин с.* Ха ахунлык дережесини а. ры окап гутармак, та.

ХАТЫМКЕРДЕ [ха. лыкан, билим алан. *Г. сыгында мисли сейдип бина гитерип, хатымкер* Говшудов Мәкри—Ве.

ХАТЫН [ха тын], *хо.*

ХАТЫРА [хатыра]. *Обадашлык хатырасын ма!* (Б. Кербабаев, Ай. *хаты дүрет.* (Н. Пом.

ХАТЫРАЛАМАК [ха. мак, гадырлымат сак. ламак, сыламак. *Какас ук адам ялы хатыр.* Дурдыев, Сайланан эсе.

ХАТЫРАЛАНМАК [. гоймак, гадырлымат хорматланмак, сыланмак.

ХАТЫРАЛЫ [ха гыр. *ёлы мертебели гады ес оның ёлеже ёлы Ме* (А. Говшудов, Повестлер

ХАТЫРДАМАК, Хат. дыны сеслендирмек. *Ит.*

ХАТЫРДАШМАК, Ыз. мак, хатырдылы сес эдиш.

ХАТЫРДЫ, Бир задык темпленде ве ш. м. дер. *ды болды, не-де патырды.*

ХАТЫРЖЕМ [хатыржы. *сыз. Ондан яңа хатыржем* гын эңырсында). *Зыян. тыржем бол!* (А. Говшудо.

ХАТЫРЖЕМЛИК [ха. зат барада бутинлей арк. этмеклик. *Ол тепереги. лык, ченик хыар-перем. дайса* («Түркмен шекала.

ХАХАХАПЛАМАК, Га.

ХАТ-ПЕТЕК. Язув-бозув, документация, хат. *Эмма ол шол мәхәл хат-петек иши болуп, гелен колхозчыларың ишлерини дүзедип, ёла салмак үчин дашкы тама ыкналы болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАТ-СОВАТ. Окув, билим, аң-билим. *Франклар римлилерден хат-соват өвренипдирлер* (Орта асырлар тарыхы) *Сениң асыл хат-совадың хем угурсуз* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде).

ХАТ-СОВАТЛЫ. Окувлы, билимли, аң-билимли, язып-бозуп билйән. *Мени окадып, хат-соватлы этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАТ-СОВАТЛЫЛЫК. Окуплылык, билимлилик, аң-билимлилик, язып-бозуп билижилик. *Түркмен зәхметкешлериниң көп проценти хат-соватлылыкдан нәмедигиче-де бихабардырлар* («Эдебият»).

ХАТ-СОВАТСЫЗ. Окувсыз, билимсиз, аң-билимсиз. *Бу дили аталар сөзүнде хат-соватсыз түркмен зәхметкешлери өзлериниң соватлы, билимли болмаклары барасында ислег-арзувларыны беян эдипдирлер* («Эдебият»).

ХАТ-ХАБАР. Бири я-да бир зат хакда хат үсти билен я-да дилден беян эдилен маглумат, хабар. *Артык гүнденден сене бирнәче хат-хабарлар гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАТЫМ. *көн. с* хатым этмек — дини угурдан сауатлылык дережесини алмаклыга хукук берйән китаплары окап гутармак, тамамламак.

ХАТЫМКЕРДЕ [хатымкерде], *көн. с.* Хат-совадыны чыкан, билим алан. *Гурт урушда болан ахырки ики йылында мисли сайланың ве йигренжиң йөрите мекдебиң гутарып, хатымкерде болан адама меңзейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАТЫН [ха:тын], *көн. с. сер.* Аял 2.

ХАТЫРА [ха:ты:ра], Гадыр-гыммат, хормат, сылаг. *Обадашлык хатырасына сен мени мундан артык гынама!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ватан хатырасына өлмеги диердим* (П. Помма, Сайланан эсерлер).

ХАТЫРАЛАМАК [ха:ты:раламак], Сылаг-хормат гоймак, гадыр-гыммат сакламак, хатыра гоймак, хормат-сылмак, сыламак. *Какасы бир ерден геленде, Назары ялы адам ялы хатыралап, «саглыкмы» диерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАТЫРАЛАНМАК [ха:ты:раланмак], Сылаг-хормат гоюлмак, гадыр-гыммат сакланмак, хатыра гоюлмак, хорматланмак, сыланмак.

ХАТЫРАЛЫ [ха:ты:ралы], Умумы хормата мынасып болан, мертебели, гадыр-гымматлы, сылаглы. *Акҗагүл ве онуң гөзи оглы Мырат хатыралы, эзиз гөрүлйәрди* (А. Говшудов Повестлер ве хекаялар).

ХАТЫРДАМАК. Хатырдылы сес чыкмак, хатырдылы сеслемек. *Ики шу ерде бир зат хатырдады.*

ХАТЫРДАТМАК. Хатырдылы сес чыкармак, хатырдылы сеслендирмек. *Ит сүңки хатырдадып гемирди.*

ХАТЫРДАШМАК. Ызлы-ызына хатырдылы сес чыкмак, хатырдылы сес эдишмек.

ХАТЫРДЫ. Бир задың дүйби газаланда я-да бир зат гырылында ве ш. м. дөрейән сес. *Трактора не хатырдык болды, не-де патырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХАТЫРЖЕМ [ха:ты:ржем], *көн. с.* Аркайын, аладасыз. *Ондан көп хатыржем болай!* (Г. Кулыев, Көпетдагың акыбетинде) *Зыян етирмәге ёл бермерис, сен хатыржем бол!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАТЫРЖЕМЛИК [ха:ты:ржемлик], Бири я-да бир зат барада бүтинлей аркайынлык, аладасызлык, пикир имезлик. *Ол төверегине ялт-юлт эдип: — Ә, ич, менің хүйр-перим, төверек хатыржемликми?! — дийди* («Түркмен пьесалары»).

ХАХАХАЙЛАМАК. Гаты сес билен гүлмек, ха-ха-ха эдип, сесли гүлмек. *Пөкги вала хахахайлап гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАХАХАЙЛАШМАК. Хахахайлап гүлүшмек, ха-ха-ха эдип гүлүшмек. *Кәте бары гүлйәр хахахайлышып, Кәсичилим чекйәр, гысдырып эрне* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЧ, Христиан динининг атанак гөрнүшли символы. *Оны хача чокундырмак мениң келләме гелди* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ХАЧАН, «Нәвагт?, нәмахал?» диен маныны аңладян сораг чалышмасы. *Бу гүн хачан нахара гелжегимиз белли дәл* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЧҖА, Балдакдан шахаларың тойнук гөрнүшли айрылып гиден ери. *Ол гушҗагаз кәте үчүп, бейлеки хачҗаның үстүне гонярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХАЧПАРАЗ, Христиан динини довам этдирйән, христиан динине уюҗы. *Бизиң юрдумыза Гүндогардан монголларың лешгери хүҗүм эден вагтында, Гүнбатардан оңа немец ве швед хачпаразлары улы ховп салыпдырлар* (СССР тарыхы).

ХАЧПАРАЗЛЫК, Мифики Иисус Христиң культуна эсасланан дин, христианлык. *Иннокентий III «хачпаразлык» салгыдыны гиризипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ХАШАЛ: хашал от — мал-гара иер ялы дүрли гөрнүшдәки гырымсы от-чөп, ябаны өсүмлик. *Пеллериң ичини хашал от басыпдыр* («Пионер» журналы).

ХАШАМ, Жая я-да агач өнүмлерине ве ш. м. гөрк бермек үчин эдилйән безег, нагыш, чызмык, безег-беслег. *Бир гат җай колхозың правлениеси үчин салынды, хекиз оның ички суваглары ве хашамлары гутарандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хашамлар пионер отагыны безейәр* («Пионер» журналы).

ХАШАМЛАМАК, Жая я-да агач өнүмлерине гөрк бермек үчин безег этмек, нагышламак, оваданлык, гөрк бермек.

ХАШАМЛАНМАК, Жая я-да агач өнүмлерине гөрк берилмек, безег эдилмек, нагышланмак. *Залда хашамланан гураллар, овадан халылар гойлупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ХАШАМЛАШМАК, Хашам салышмага көмеклешмек, хашам эдишмек.

ХАШАМЛЫ, Гөрк берлен, хашам салнан, безег эдилен, безегли-бесленли нагышланан, овадан. *Бу тамың гөрнүши мыдама шейле хашамлымыдыка?!* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Чашчы кейп эдип, элиндәки дашы хашамлы таягыны галгадярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХАШАР, Сувуландырыш сетлерини арассалайышы, газы. *Шол «хашара» дийип гидишиңдир-де, шу-да гелишиңдир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Яз экише тайярлык, газы-хашар ишлери галып баряр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХАШАРЧЫ, Хашара гидйән, газы ишине гатнашян адам. *Хә, хашарчы йигит, ханы машгалаң?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХАШДЫН, Гөдекси ясалан, тагашыксыз. *Дурды чопан әзүниң уллакан хашдың пычагыны билине гысдырып, ужы эгри таягыны билине гысды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХАШЛАМАК, Хащылдылы сес чыкмак, хаш-хаш этмек, хащылдылы сеслемек. *Нуржан ыгтыярсыз хашлап дем алды* («Совет эдебияты» журналы). *Мама ягҗымак йүзүни гыңаҗының ужы билен сүпүренден соң хашлап дем алды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХАШЛАШМАК, Хащылдылы сес эдишмек, хащылдылы сеслешмек. *Олар бири-бирине билдирмезлиге чалышып, хашлашып дем алдылар* (Б. Кербабаев, Ай-

гытлы эдим). *Икисиниң-де ысгыны гидипди, хашлашярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ХАШ-ХАШ, *сер.* Гөкнар. *Тиряк хашхашың гөк гозасы гыйлып алынян какадылан ширесидир* («Совет Түркменистаны» газети).

ХАШ-ХАШ: хаш-хаш этмек — *сер.* Хашламак. *Огулдурсун хаш-хаш эдип отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХАШЫРДАВУК, Хашырдап дуран, хашырдылы сеслейән (эсасан гөк от хакда).

ХАШЫРДАМАК, Хашырдылы сес чыкмак, хашырдылы сеслемек. *Ялпак хашырдап, отлуга сумды.*

ХАШЫРДАТМАК, Хашырдылы сес чыкармак, хашырдылы сеслендирмек.

ХАШЫРДАШМАК, Хашырдылы сес эдишмек, хашырдылы сеслешмек.

ХАШЫРДЫ, Тер хашап отлар бир ере үйшүрилende, тер гөк өңүмлер йиленде ве ш. м. дөрейән сеси аңладян сөз.

ХАЩЫЛДАМАК, Хащылдылы сес чыкмак, хащылдылы сеслемек. *Дур бакалы! — дийип, земзем ялы хащылдады* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЩЫЛДАШМАК, Хащылдылы сес эдишмек, хащылдылы сеслешмек.

ХАЩЫЛДЫ, Далжыгын ёем алнында я-да кәбир хайванлар хайбат атанда ве ш. м. дөрейән сеси аңладян сөз. *Ылясоңың хащылдысы эшиди-ядырды* («Совет эдебияты» журналы).

ХАЮВ [хаюв], Түркмен аял-гызларының бири-бирине йүзленende уланян сөзи. *Хаюв! Гүлдессе, Гүлжахан-а, сувларсоңыз алың, ичерилери томалаң!* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХАЮК [хаюк], бир хаюкдан соң — бираз вагт геченден соң, бир вагтдан соң. *Бир хаюкдан соң өзүне гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бир хаюкдан соң Пелван башыны гөтерди* (Б. Сейтаков, Москванын ялкымы).

ХАЯ [хая], Утаң, шерим. *Гарал, земинлик хаясы перде болуп, бирнәче гезек өзүни юрдан саклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). *Сенде хая болмаса нәтжек?!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбанның гызы).

ХАЯЛ, 1. Чалашын дал, тыз дал юыш халда (хереket барада). *Гулкың сувсун, неме хаял эдяберсиң?* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар) *Эмэнің говшуне оглан хаял боряндыр ялыды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Аграс, земзем, говшак. *Ол ише нәче хаял адам.* 3. *сөз м.* Гуларан барян, демини санат атан, хаяллан (сырхаң халда).

ХАЯЛЖЫГАМАК, Хайы гачмак, седи говшамак, утанжырамак, утанжырамак, алжырамак *Амча пощы хаяжыгяр — Хайбат оглум! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри-Вепа) *Набат хаяжыгяп, ичине чекди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар)

ХАЯЛЖЫРАТМАК, Хайыны гачырмак, бадыны говшатмак, утандырмак, алжыратмак. *Набат мырап ялы йүзүнүң дерини сыгырып, оны хаяжыратмак иследи* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХАЯЛЛАМАК, 1. Бады гачмак, хереketи песелмек, говшамак, ювашамак (хереket барада). *Ол ёз хешиң хаяллаяның зорун, көне гейимини эндамына чолаядыр-да, Солтансейне жогап берипдир* (Мырады). *Йүрегиниң шыллемеси хаяллады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч м.* Халы песелмек, ысгындан гачмак, өрбетлешмек, агырлашмак.

ХАЯЛЛАНМАК, Бады, хереketи говшап, ювашап башламак. *Високларың тисгилериниң айланчыны барха хаялланып башлады* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХАЯЛЛАТМАК, 1. Бадыны гачыртмак, хереketини песелтмек, ювашатмак, говшатмак. *Огланлар мекдебиң гапдалына геленлеринде, эдимлерини хаяллатдылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Халыны агырлашдырмак, ысгындан гачырмак, песелтмек.

ХАЯЛЛАШМАК, 1. Бады гачышмак, хереketи песелишмек, говшашмак, ювашашмак. 2. Халы агырлашмак, ысгыны гачышмак, песелип башламак.

ХАЯЛЛЫК, 1. Юваш хереketлилик, ювашлык, говшаклык. *Асманың бир четинден туран булутлар бөлек-бөлек хаяллык билен гөчярди* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). 2. Аграслык, земзеклик, ювашлык, ысгынсызлык. *Оның озал хем ысгынсыз геси ирен хаяллык билен гелйярди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар)

ХАЯЛЫ [хаялы], Утанжак, уялжан, шерим, утанч-хаясы бар болан, эдепли.

ХАЯЛЫЛЫК [хаялылык], Утанжаклык, уялжаклык, эдеплилик.

ХАЯ-СЕР [хая-сер], *сер* Хая *Утанчдан, хая-сердем гечипдир.*

ХАЯСЫЗ [хаясыз], Утанчсыз, шерменде, бикая, масгара. *Гой, муны берк билсин хер бир хаясыз Хыянат хич вагт галмаз ёзгесиз!* (А. Какилов, Сайланан эсерлер).

ХАЯСЫЗЛЫК [хаясызлык], Утанчсызлык, шерменделик, бихаялык, масгаралык. *Ёке хаясызлык эдип, ялаңач гезйэрсиң — дийип гысырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Жаханың гираклыгы сёнүп ялы бозсакларың, хаясызларың көпелмеги зерурлы дәлми?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХАЯТ [хаят], 1. Дашына дивар айланан ер участогы, ховлы. *Мырат ол хаятың хасылыны ине-гала ичине сыдырмасе керек — дийяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың дашына палчыкдан, керпичден я-да агачдан салынян дивар, гермев. *Ахырдач ылгап гелярдим, хаятдач ыкылярдым* (А. Говшудов, Көнетдагың этеклеңде)

ХАЯ-ШЕРИМ [хая-шерим], *сер* Хая.

ХЕБЕНТ: хебент болмак — ики-үч болуп говшулышмак, бирлешмек. *Шо ики гарын машгала арказлашек билен хебент болып, дайханчылык ишине башладылар* (А. Говшудов, Мәхри-Вепа).

ХЕБЕС, *көне с.* Биперек, сраценз. *Дела зерурлы ишлэ этмек чоң хебесдир* («Гозмак» журналы) *Олуң сана бейле айтмагы, белки, габахатдыр, белки, хебесдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Аксакал бир сөз бес, акмаса мың сөз хебес* (пакыл).

ХЕДЕР: хедер этмек — чекинмек, горкмак, хайпынмак. *Ахлар Гелиш хандан хедер эдйэрдилер, Атайсе сеңкедей Халмаллың хатарынмалы ики аякларын ере, хатда дөрт аякларын-да хедер эдя* Б. Кербабаев, Айгытлы адым)

ХЕЗЗЕТ, Биөвне, биринң хатырасына эдилйән сылаг, хормат говуш. *Ол чоңа бу сун уйгенмек бир хеззет билен гошкалар* («Совет эдебияты» журналы). *Бу гатлагы, бу хеззети Аннасилы экесинден догун гермеги* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЕЗЗЕТЛЕМЕК, Хеззет этмек, сылаг этмек, хормат этмек, оңат мыхман алмак. *Хожамырат комиссия чекенлеринден кәбирини йүзүне чыгарып хеззетледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХЕЗЗЕТЛЕНМЕК, Хеззет эдилмек, сылаг, хормат эдилмек, оңат мыхман алынмак, хорматланмак

ХЕЗЗЕТЛИ, Хеззет эдилйән, сылаглы, хорматлы.

ХЕЗЗЕТ ХОРМАТ, *сер* Хеззет. *Кейиңегиң, сана хеззет-хормат этмек гойбержек дэл!* («Совет эдебияты» журналы) *Сана хеззет-хормат хем эдип билмедик* (А. Говшудов, Эсерлер)

ХЕЗИЛ Өрән оңат, дийсең говы, гызыклы, шатлыклы, ажап, шаталанлы, кейпли, мазалы. *Экмә чагалар ба-*

...ында хас хем хезилдир («Бахар»). *Ажап хош сапалы хезил чагымыз, Гүллер ысын сечсин дийип яз гелди* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Гурт болса бу гүррүнлери пүчүк дагларда, ке ериндә хезил эдип гүлйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Хезилини алмак — мазасыны гачырмак, угруны гачырмак, алжыратмак. *Дагы-дувара бизиң гапымыза көв салайсаң, хезилиңи аларын! — дийип, онуң ызындан хемле урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Хезили гачмак — 1) сәхелче бөлеги галмак, гутарып бармак, азалмак. *Гавун хасылының хезили гачыпды;* 2) тапдан дүшмек, халы гачмак, халы песелмек, эсси айылмак (кесел хакда). *Онуң гүн-гүндэн хезили гачяр.* Хезилин гачмак — 1) тапдан дүшмек, халың гачмак, эссиң айылмак; 2) бир меселеде, сөзде басылып, угруң болмазлык.

ХЕЗИЛЛИК, Шатлыклы, шагалаңлы ягдай, гөвүн эрижиклыкы ягдай, кейп. *Гөр, нәхили хезиллик! Бай, бу гүн хезиллик болды-ов!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бай, бу гүн хезиллик болды-ов!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу ери өрән хезиллик. Түкел дең-душ йигитлер* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ХЕП ı, Хий, хий-де, асыл, эйсем, дүйбүнден. *Ай Пошы, хей ол гүнлерем ятдан чыкармы?!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хей шейле-де бир ат болармы, Рөвшен гыз ады ахыры! — дийип гүлшердилер* («Гөроглы» эпосы). *Муны хей-де ташлап гечип болармы?!*

ХЕП [хей] II, Бири чагырыланда я-да бирине йүзленилип тутырыланда улланылян сес — үмлүк.

ХЕЙВЕРЕ ı, *диал.* Жуда, өрән, халыс, чакданаша. *Вай Нәсибиң тапдыда хейвере кән-ле?!* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕЙВЕРЕ II, *мед.* Эрбет ёканч кесел, пис ачма кеселе. *Хейверә хич бир дерман чәре эдип биленок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бизе хейвере кеселлилер ялы бакярлар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ХЕЙВИ [хейви:], *гепл. д.* Бирден болян вака гең галмадан **айдылян үмлүк.** *Хейви, жанларым, бу янян Гуллук арагчың кәризи. Хейви, бу Сапармы?!* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ХЕЙГЕНЕК, Янан яга юмуртга чакылып биширилйән тагам. *Эже, ене деррев семавар гой, хейгенек бишир!* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕЙЖАН [хейжа:н]: хейжана салмак — ховсалалы галагоплы ягдая салмак, дуйгы дөретмек. *Нәме үчин, нәмәлим бир гозгалаң Айсолтаны хейжана саляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Артыгы хейжана салан зат элярдим башга-да гыт дәлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХЕЙЖАНЕЛЕК [хейжа:нелек], Улы бегенжи, шатлыгы ыйдадан үмлүк. *Хейжанелек, какам гелйәр!*

ХЕЙКЕЛ I, Чеперчилик билен чекилен гөврүмли шекил, скульптура ядыгәрлиги. *Гарры дайхан дик дур, ыйы бир хейкел* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ХЕЙКЕЛ II, Гарташан аялларың герденлеринден ашырып ыпын дакынын гайыш гапдыгы. *Асыпдыр бойнундан көне хейкели* («Совет эдебияты» журналы). *Пыл-пылдан дөредилма бакыларын этек бидекленине дакынып, хумшулы хейкели янын дакынды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХЕЙКЕЛЧИ, Хейкел ясаян усса, скульптурачы.

ХЕЙЛЕ, *сер.* Шейле. *Хейлеми! — дийип, эжеси бу гүррүң билен чайларыны ичекини дуйман галдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЕК 1. Хек дашының үстүне сув гуюп якмак аркалы тайярланылян кальций окиси, ак реңк мадда. *Сен шу гүн хемме багларың дүйбүне хек чалып хем дерманлап гутар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Хат язмак, чызгы чызмак ве ш. м. үчин уланылян ак реңк мадда. *Назар болса элине хек алып, лугаллыма гарашды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Хек этмек — 1) долы ерине етирмек, бержай этмек; 2) күл этмек, ёк этмек. *Вах, жан оглум, оны гурчук ийип хек эдер!* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ХЕКАЯ [хека:я], Кысса гөрнүшли чепер язылан чакланрак проза эсери. *Кичирәк хекаялар язмак үчин олара нәче вагт герекка?* («Токмак» журналы). *Сансыз хекаялар, көп бейик сырлар, Йүрекде мәвч уряр Жейхун дек дашып* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ХЕКАЯТ [хека:ят], Болуп гечен я-да болуп дуран вака, хадыса, ягдай. *Өйүңизде нәме хекаят бар, ханы сиз бир говы дүшүндирип айдың!* («Совет эдебияты» журналы). *Бу нәмәниң хекаятыка?!* («Гөроглы» эпосы).

ХЕКГАЛ [хекга:л], *диал.* Бир сере бойлы ики ужы инчелдилен агажы узын агач билен какып ойналян оюн.

ХЕКГЕРИЛМЕК, Догумсыран болуп дикгерилмек, гопбамсырамак. *Мама хекгерилди-де, есине бат берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Түйли хекгерилип, өрән батыргай гепледи* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХЕКГЕРИШМЕК, Догумсырашан болуп дикгеришмек, гопбамсырашмак. *Гыбат эдип отуран аяллар оны гөруп хекгеришдилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХЕКГЕРМЕК, Догумсыран болуп дикгермек, өзүни хондан бәрси тутмак. *Әшебиби аякларыны ашак саллап, диваның үстүнде хекгерип отурды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Мадыр-мадыр эдип мениң башыма, Гүнде гиже хекгерйәрсиң гашыма* (А. Мергенов, Гошгулар).

ХЕКГЕРТМЕК, Дим-дик гөнелтмек, дик тутмак, дикгертмек. *Мама бөрүгини хекгердип гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ине шу барышда бирден онуң ябысы бойнуны хекгердип, ёлуны кесип гечен байталлыны гөрди-де кишңеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЕКГИЛДЕМЕК, Бойнуны дик тутуп, дикелибрәк, хөнк-хөнк эдип йөремек. *Ол усса артеле якынланында, хекгилдән болуп йөреди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЕКЕМ, 1. *көн. с.* Өй, жай, месген. *Сопы пессежик хекемине чыкып, төверегине гөз гездирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Элгуш отурар ялы йөрите эдилен сокудаш гөрнүшли бейиклик. *Ниче йыллар байгушлара Хекем болды ол хараба!* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ХЕКИК [хеки:к], *зоол.* Чал елекли улы болмадык сайрак гуш, чиж.

ХЕКИМ [хеки:м], *көн. с.* 1. Тебипчилик эдйән адам, тебип. врач, доктор. 2. Парасатлы, пайхаслы. *Ол «Лукман хекимден хем зор экен» диерди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ХЕКЛЕМЕК, Хек чалмак, хек билен агартмак. *Булар хем алма, үлже, армыт багларыны хеклән ве дерманлап гутардылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХЕКЛЕНМЕК, Хек чалынмак, хек билен агардылмак.

ХЕКЛЕТМЕК, Хек чалдырмак, хек билен агартдырмак.

ХЕКЛЕЧ, Хек гарындылы, хекли. *Сауд Арабыстанының кәбир галың гатлагы хеклеч болуп, 1000—1500 метрден небит берйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХЕКЛЕШМЕК, Хек чалышмак, хеклемәге көмеклешмек.

ХЕКМЕТ, *көн. с.* 1. Себәп, зепер. *Шундан хекмет етенини билди* («Гөроглы» эпосы). 2. Ажайып гүйч, сыр, тилсим, пайхас. *Мама бир хекмет барлыгыны аңды* («Гөроглы» эпосы).

ХЕЛЕЙ, *гепл. д. сер.* Аял 2. *Хелей озалдан бир зат аңлан болара чемели* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХЕЛЕМЕК, Сыгра ве ш. м. мала бермек үчин сувук хамыр гөрнүшинде эдилйән хөрек, ийнит, буламак. *Эне*

нахар биширйәрди, прокламациялар үчин мавзытыл хелемек вә шонуң үчин-дә елим гайнадярды (М. Горький, Әне).

ХЕЛЕМХҮҖИК, *гепл. д.* Эйле-бейле, сәхелче, кичижик. *Ол хелемхүжик затдан горкар ялы Варрык батыр дәл ахыры — дийип, Мырат ялама Түйлә гыжыт берди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Нәме-де болса, хелемхүжик зат дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХЕЛИКСАЛАМ [хели:ксала:м], Берлен салама жогап үчин айдылян сөз (аялларың геплешигинде). *Хеликсалам! Гелеверин! — дийип, ослагсыз гелен аяла серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХЕЛЛЕВЛЕМЕК, I. Ыран атмак, салгым атып гөрүнмек, галгамак. *Хер ерде хеллевлән таллар гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ян бойларының хер ерине бир дүйп тут, узакдан болса хеллевлән эрик агачлары гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гепл. д.* Бидерек сөлпүлдәп йөрмек; бидерек ыкмак. *Онсоң гөренің агзына аңкарылып, хеллевлән йөрмегиң себәпли хем сен бихепбе болярсың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХЕЛЛЕВЛЕШМЕК, I. Ыран атышмак, галгашып гөрүнмек, галгашмак. *Гарагум каналы гелйәнчә, ол агачлар хеллевлешип дуран баглык болар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Бидерек сөлпүлдешмек, бидерек ыгышмак. *Ша лешгери нәумыт болуп, ябыларыны элеследип, хеллевлешип ызларына доландылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХЕЛӘК: 1) х е л ә к б о л м а к — 1) гурбан болмак, өлмек. *Мен бу ягдайда комиссары хем голдап билмен, өзүм хем хеләк боларын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) бидерек гатнамак, гидип гелмек; нетиҗесиз зәхмет чекмек, бидерек ишлемек, бидерек гүйч сарп этмек. *Бир нәче гүнлән, гуры хеләк болуп ер газдым* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 2) х е л ә к э т м е к — 1) бир задың угрунда гурбан этмек; 2) нетиҗесиз зәхмет чекдирмек, бидерек ишлетмек, азап чекдирмек, бидерек зәхмет сарп этдирмек.

ХЕЛӘКЛЕМЕК, I. Гурбан этмек, өлдүрмек, алдырмак. *Билип болмаз, шовна дүшмез бирденкә, Өрән хатарлы иш хеләкләр, белкә* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Хеләк этмек, азап бермек, жепа чекдирмек, гөрги гөркезмек. *Олар Гөроглыны бирнеме хеләклежикдир* («Гөроглы» эпосы).

ХЕЛӘКЛЕТМЕК, I. Гурбан этдирмек, өлдүртмек, алдыртмак. *Чопанлар ики саны эне байталларыны гаплаңа хеләкледипдирлер.* 2. Хеләк этдирмек, азап бердирмек, жепа чекдирмек, гөрги гөрдүрмек. *Ава гиденимизде, бир кейик овлагыны тутжак болуп, өзүмизи гаты хеләклетдик.*

ХЕЛӘКЛИК, Хеләк болмаклык, азап чекмеклик, гөрги гөрмеклик. *Тыченко комиссары сыпдырып билсе, ол өзүниң хеләклигини хич бир зат хасап этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХЕЛӘКЧИЛИК, *сер.* Х е л ә к л и к. *Хеләкчилигиң гериминe, мөчберине баха бермек кынды* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕМ, *грам.* 1. Сөзлемиң дендеш агзаларыны, эержеңли гошма сөзлемлери өзара баглашдырян көмекчи. 2. Гүйчлендиржи овнук бөлек. *Билсеңиз хас хем говы* («Токмак» журналы). *Мениң хем айтмак ислейәним шол* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хем хоз герек, хем хозуң мүрруги* (накыл).

ХЕМАЙЫН [хема:йын], Йөнекей, месавы, өзара. *Айсолтан эжесиниң тутук дилине ёл ачмак максады билен, хемайын гүррүңе башлады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Халназар ондан-мундан хемайын гүррүң этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХЕМАЯТ [хема:ят], Көмек, арка, голдав, ярдам. *Сададандан хемаят тапан Умсагүлүң гөзүнде яш гөрүнди. Ол:— Берекелла! Гайрат эдиң!— дийип, ыка галанларда хемаят берендөн соң, пилини эгнине атды. Дүзүне хемаят эдени үчин, оны хич вагтда ядындан чыкармаярдым* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХЕМАЯТЛЫ [хема:ятлы], 1. Арка тапынан, аркадан янчлы, аркалы, ярдамлы. 2. Голдав бериҗи, мылайым. *Хемаятлы сөз эшиден, арка тапан Гандым чыдап билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХЕМАЯТСЫЗ [хема:ятсыз], 1. Хемаяты ёк болан, халсыз, гүйчсүз. 2. Хемаят берилмедик, көмексиз, ярдамсыз, голдавсыз. *Шонуң үчин хич кимден хемаятсыз өзи турмакчы болуп угради* (Б. Сейтәков. Довургалар).

ХЕМАЯТЧЫ [хема:ятчы], Хемаят эдиҗи, хемаят берижи, арка дуружы, голдавчы.

ХЕМАЯТЧЫЛЫК [хема:ятчылык], Хемаят эдижилик, хемаят берижилик, арка дуружылык, голдав эдижилик.

ХЕМДЕМ, Якын пикирдеш, ёлдаш, сырдаш, дост. *Ёкже хемдеми — чүйшели чыра, Лып-лып эдип, ялтыр салярды ере* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕМИШЕ [хеми:ше], 1. Хер вагт, элмыдама, мыдама. *Аман пощы хемише атыны тарыплаяр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Мениң гайга, яса гаршы дуряным, хемише гөз агтаряным сизиң өзүңизе мәлим дәлми?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Озал, озадлар, өң-өңлер, өң. *Хемише лер бу ерлерде башга чөп болмазды.*

ХЕМИШЕКИ [хеми:шеки], Адатдакы, өңки, озалкы, овалкы. *Онда хемишеки йыгралыкдан зат галмандыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу гүнки дуданлык Дурнабат үчин хемишеки душушыклардан чыкаяндыр* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХЕМИШЕКИЛИК [хеми:шекилик], Шол бир болушлыкылык, шол өңкүлик, шол бир ягдайдалык, адатдакылык. *Онуң хемишекилиги-хә дәл! — дийип, башлыгың йүзүне соваллы серетди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ХЕМИШЕЛИК [хеми:шелик], Аз вагтлыкча дәл, мүдамилик, мыдамалык, элмыдамалык, дүйплейин, бакы. *Сениң бейниңде орун алан бозгаклык, элбетде, хемишелик. Болманда-да мен сениң бу ерде хемишелик дөлдегиңи билйәрин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ман ондан хемишелик дынды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гел инди икимиз хемишелик дост болалы!* (Мыралы).

ХЕМЛЕ, Гахарлы эдилйән абай-сыясат, урулян азм, гахар. *Гузубаев шейле белент әхең билен хемле этдиңелин, онуң сеси гаржыгып гитди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Х е м л е у р м а к — гахарлы геплемек, азм урмак, дазарылмак. *Халназар ёгын, элбетдэки сес билен хемле урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар геле-гелмәне хемле урдулар* (А. Говшудов, Мавы Вепа).

ХЕМЛЕЛИ, Абай-сыясатлы, гахарлы, азмлы. *Шейле хемлели сөзлери Нәме үчин маңа диййәрсиң?* (Шекспир, Отелло).

ХЕММЕ, Бары, жеми, әхли, бүтин. *Агзайбирликдэки достлар сениң хемме зада акылың хем етйәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хемме сөзлериң ыйдамсыз гөрдүк* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Хемме ерде хорлансеси бир* (накыл). ◇ Х е м м ә н и б и р г ө з д е г и р м е к — *сер.* Г ө з.

ХЕМРА [хемра:], 1. *сер.* Е л д а ш 1, 2, 4, 5. *Шу хемра элиме дүшели бәри, Ынамды бейик бир хемрам бар ялы* (К. Гурбаннепесов, Гоҗгулар). 2. Ракета гурлушлыгы космик гиңишлиге гойберилйән ве асман жисимлери бан белли бир орбитасы бар болан прибор. *Ериң эмели хемрасының өмри көп вагт довам эдер.*

ХЕМРАЛЫК [хемра:лык], Дуйгудашлык. *Оларың йүзлериндэн: — Тебигат хем бүлбүл хемралык эдйәр. Апы-тупанлы гиҗе болса болмаярмы?!*

...бузып окамак кык дәлди (Г. Кулиев, Көпетдагын кырсында).

ХЕМСАЯ [хемсаия], *сер.* Гоншы. *Хемсаяң көр болса, бүк гыпарак* (накыл).

ХЕНЕК: хенек этмек — оюн этмек, вәшилиге салмак, дегишмек. *Дегап, хенек эдип, бәш келеме сөз айдяр. Булдур аганың өлени чыкмы я хенек эдип әкиз одкаяңызмы?!* («Гөроглы» эпосы).

ХЕНЕКЛЕМЕК, Гөзүң бир зады ачык, дурс гөрмән, ябар шиен ялы чала гөрмек, гөзүң өңи гамашмак. *Мен сизи бир сөрен адамыма меңзедйярин велин, кареде сөзлемели ядыма салып биленок, белки, я-да менин гөзүм хенеклейәндир! — дайди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХЕНИЗ [хениз], Хәзирки чекли, шу чака дегиш, энтек, әнди, хәли. *Ек, ол хениз геленок* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Онуң хениз гырмедик ишлери ...ка өрән гөп болуп гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Айлаган бомбаларың оюп ташлан ерлери хениз оңлы технеленок* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕҢ I. Белли бир саз овазыны эмеле гетирйән, сазлашыклы чыкан сес. *Багшы илки билен пессай хеңе түйп, Новайыдан бир нәче хең айтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өзүнак көне тамында аркайын хеңе зайын Гарлының гахары гелди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хеңини билсең, «Мүрлевели» хем бир ...ды* (накыл) ◇ Хең чекмек — хинелиң айдым айтмак. Бир хең гачырмак — саз гуралында бир-ики ериме етирмек, бир хең чалмак. Бир хеңде тутмак — шол бир айдан залым гайтялап отурмак, башгаларын айданына гулак асмазлык.

ХЕҢ II. Зәяланын, чүйрән, немли задың йүзүнде эмеле гелйән керебе меңзеш чыпыл пот, микроскопик мүчелейлер, вилис. *Олар хең басан чөпеклерини торбалардан чыкардылар*

ХЕҢКИРИШМЕК, 1. Сесли агламак, моңкурышмак. 2. Бири-бирин үстүне тыгырышмак, галмагаллашып сөгүшмек. *Олар болсуз зайың үстүнде хеңкиришип кейдеп чыкдылар*

ХЕҢКЕРМЕК, 1. Сесли агламак, моңкурмек, аглап гүрмек. *Хеңкирап отурма да, бар сөңүң яшыны сүйр!* 2. Бирининң үстүне аямлы тыгырмек, тыкыштырмак. *Пескелдән дырка! — дайип, менин үстүме хеңкирди* («Пионер» журналы).

ХЕҢКЕРГМЕК, 1. Сесли агламак, моңкуртмак. 2. Аямлы тыгыртмак, тыкыштырдатмак

ХЕҢЛЕМЕК, Хең эмеле гелмек, хең багламак, хең басмак. *Инлисленмек. Межгежевенин хеңлемеги ол вагт ишлемек үчин оның чекилмеги 14—15 процентден артык болмалы дөлдир* (А. Насыров, Түркменистан «СР-ниң халкларында межгежевени өсүрүп ...ишдирмегиң агротехникасы)

ХЕҢЛЕНМЕК, Хең билен өртүлмек, хеңе басылып галмак, пишиленмек. *Хеңленен чөпеклери я ишлетмек говулыпдыр бердилер*

ХЕҢЛЕТМЕК, Хең багламак, хеңе басырмак, пишиленмек. *Самаңың астында ...ганаман хеңлетмек*

ХЕҢЛИ, Хең, пилис басан, пилисли. *Хеңли чөрек*

ХЕҢНАМ [хеңнам], *көп. с.* 1. Дөвүр, дөвүр-дурум. *Хакыкатдан хем хеңнам дүзелди, бүтин обы ...ди* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. *сын.* Хең, хәзирки. *Инме, бу яшулы ене хеңнамына башлады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ондан соң ...ене-де көне хеңнамына башлады* («Әдебият ве сунгат» газети).

ХЕҢ, Тирьегиң бир атымы.

ХЕПБЕЛИ, Әйлән ишиниң башарян, хемаллы, догумлы, пейдалы. *Бу сөзлерип йүрегиңе ташла, догумлан, сен хем хепбели бол!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЕПБЕСИЗ, Әйлән ишиниң башармаян, бихепбе, бисмыл, болгусыз, пейдасыз. *Шол оюң ызыгүре болса — Эрки сувлы хепбесиз — дийип, өзүне игенйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Оператор тәзе шәгирдиниң гылыгына хайран галды. — Мен муңа нәче накыл окасам хем бу маңа нәче шелайык сөз урса-да, өзүниң хепбесиз принципине зерип, менң «дәдеден» хем гечирип, «ата» элтди — дийип ойланды* (Б. Кербабаев, Неблагат)

ХЕПБИК, Гуш тутмак үчин агачдан ясалан эмели дузак, чиртмек писинт гурал. *Тайлак хыялының айтгына гөрә, окадяк огланларының бирине чиртмек, бирине хем хепбик ясап берип, оларың өйлеринден гетирмеже затларыны алдап алян экен* (Н. Нөмме, Тайлак хыязы)

ХЕПДЕ. Душенбе билен екшенбе аралыгындакы сөз гүнё дең болан вагт бирлиги. *Нәзик хер хепде-де сөзи ялы. Хошгелдичиң өзүнден хат иберйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде). *Хер хепде ай ...ендирилиң дөртден бир бөлегини тутяр* («Пионер» журналы). *Шу теклип, шу пикир мүндан бир хепде өң болса болса бөлүшерми?! — дийип өкүнди. Мена Теҗене бир хепде ...ерин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХЕПДЕЛЕПИН, Хепде довамында, хепде боюнча бүтин бир хепде.

ХЕПДЕЛИК. 1. Бир хепде, еди гүн аралыгындакы вагт. *Мундан озал хемише хепделик, он гүнлик, илери якындан совлып гечйәрдим* («Гөроглы» эпосы). ? Хепде бир гезек чыкян, хер хепде нешир эдилйән

ХЕПЕК, *диал.* Сыгыр салынян (ер) жай

ХЕР, Өзүнден сонкы гелен сөзи айыклап гелйән өвүк болек. *Онуң хер дабак ёра үчин жайлыкы бетерде эдяр. Теҗениң хер дүйп'йолгыны сана гарамак үчин хас ...мкадрак* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) ◇ Хер кес — *сер.* Кес. *Экен прар, докал сөгер бу ...ида. Эзхмет чекен хер кес дояр бу ...ида* («Огузбалы ...ыма»). Хер ким — *сер.* Ким. *Хер ким ...ичин ...ыкмыш сунсын. Эгер аздан-көпден болса алыш* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). Хер кичик — хер кәме, хер хили, гараз. *Хер нәчик-де болса, доктор-ң айданларындан соң оның сөзи теселли тапыр ве ол ...ның хатыны ...ек атлан сакландыр* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХЕРГИЗ [хергиз], Хич хачан, асла, дүйбүнден, бүтинлей. *Хергиз назериңе иберйәк гүмана барма!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Билйәрин, разы болмаз ол хергиз!* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕРДАҢЫМ [хердаңым], Кәте, чендан, көпден вагт. *Горкылар да жүйүдлейдир хердаңын* (Совет эдебияты» журналы).

ХЕРЕК. 1. Тәлимин атанак болуп гуллярын ...ып дааял. Гиңирли сапак.

ХЕРЕКЕТ, 1. Бир задың ...ерин гетирип, ...ып чыкян гымылды, предметин ...ында халда дурмазлыгы. *...айлан. Шол вагт «дашында сушап» дөнүп башларкам ...ерек ...ың ол хереклери болды* (А. Говшудов, Махтумкули-Белент). *Советлер ...ехе хөкүмдарлыгы ...ы хөкүмдарлыгы* (Н. Кербабаев, Айсолтан). 2. Белли бир ...ыгыр, гөрнүш, ...ышын, йөрүш, өңе барыш. *Индисларың Магатма хем Элчиниң башга ерлеринде дурян гөшмерлери Закосын фронтуна бака хереклете башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. *филос.* Материяның ...ишлейиш гөрнүшлерин, модда гүйжиниң биреыхлы дынгысыз үйтгеп дурушы ве өзүни процеси. 4. *сын.* Белли бир максады өңүзүлер тутян, кәзярлаян жемгыетчилик иш. 5. Мукдар ве хили тайдан үйтгейиш, өсүш. *Хереклете — береке* (накыл) ◇ Хереклете гелмек — йөрән хереклет эдип башламак, йөрән уграмак.

ХЕРЕКЕТЛЕНДИРМЕК. Хереклете гетирмек, хереклет этдюмек, гымылдатмак. *Ол элерини хереклетлендирди* (Ы. Сейтакоя, Дөвүрдешлер). *Элерини хереклетлендирип, өзүни билен гепләшип башлады* («Совет эдебияты» журналы)

ХЕРЕКЕТЛЕНМЕК, Херекете гелмек, херекет этмек, гымылдамак. *Хатыҗа онуң өңүнде чына беримсиз херекетленди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Вуши кел инди бүтин гөвреси билен херекетленип — Шейле дийсене, хут шуның догрудыр! — дийип, Еллиниң сөзүни тассыклады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХЕРЕКЕТЛИ, 1. Йөрәп дуран, айланып дуран, херекетде болян. 2. Чакган, догумлы, жанлы.

ХЕРЕКЕТЛИЛИК, 1. Йөрәп дурушлык. 2. Чакганлык, догумлылык, жанлылык.

ХЕРЕКЕТСИЗ, Гымылдаман дуран, хич бир гымылдысы, херекети болмадык. *Ёк, дост, мен херекетсиз дуран машыны табшырып билмерин! Чүнки Хемраевиң бир минут херекетсиз дурмагыны гөз өңүне гетирмек мүмкин дәлди* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕРЕКЕТСИЗЛИК, Херекетсиз ягдайда болмаклык, гымылдысызлык.

ХЕРНӘ. 1. Ишиң амала ашмагы арзув эдилип айдылян овнук бөлек. *Хернә, саг-аман гайдып гелсинлер-дә! — дийип дилег этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Хер вагт, хемише, мыдама. *Бу икиси маслахаты хернә чай башында берердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Хер ничик болса-да, хер хили болса-да. *Хернә ишде ялңышлык гойбермежек болуң!*

ХЕРРЕЛИШМЕК, Бири-бириңе херрелмек, бири-бириңе азм урушмак, дазарылышмак. *Херрелишип дурмаң-да, даргаң!*

ХЕРРЕЛМЕК, Гахарланып геплемек, азм урушмак, дазарылышмак. *Чары Потда херрелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эҗеси билен эркек доганы оңа херрелмекден башга жогап бермедилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХЕРРЕЛТМЕК, Бириниң үстүне гахарлы гыгыртмак.

ХЕРРЕМСЕК, Болгусыз зада гахары гелип херрелйән, гахарланаган.

ХЕРРЕМСЕКЛИК, Тиз гахары гелижилик, гахаржаңлык. *Эҗизе херремсеклигиң гереги ёк. Акмагың бири, акмак! Херремсеклик эдип нәче-де гараз, гөненди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХЕРСИ, Хер хайсы, хер бири. *Херси бир миллетден, бир топар адам* («Совет эдебияты» журналы). *Өз янындан баха берди херсине* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ХЕСЕЛ, *диал. сер.* Б а л 1. *Шу ерде хесел берселер хем, мениң-э дурарлыгым ёк!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХЕСЕР, Сөйги тәсири, сөймеклик дуйгусы, дуйгы. *Яр, етирдиң маңа хесер, Хем халымы эйледиң тең* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕСЕРДЕШ, Дуйгудашлык эдйән, пикир алышян, пикирдеш, хыялдаш, дуйгудаш. *Гулак сал, арзым айдайын саңа, Хесердешим, баш ёлдашым, Гырат сен* («Гөроглы» эпосы).

ХЕСЕРЛЕНМЕК, Өз-өзүне гөвни етип, хондан бәрси болуп йөрмек, дуйгусы гөтерилмек, хыжувланмак.

ХЕТ, 1. Дереже, чәк, чен, чак, ягдай, када. *Артык өзүни рахат сакламага нәче чалышса-да, бирденкә соңкы хетде етенини дуйман галды. Шу мәхрибан сөзлериң мени чагалык хетдине элтди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мүлкдар мугт ишип, хетдинден ашды, Гарыба гахарлы йүреги дашды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Өз хетдиңден ашдың, аларын жаның* («Гөроглы» эпосы). *Потды, хетдиңи тана! Өвлен оглан — өңи хапалар этме!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Милт, ыгтыяр, гайрат. *Хетдиң болса, бәри гел!*

ХЕТДЕНАША [хетдена:ша], Чакданаша, ченденаша, өрән, жуда. *Биз ол йигидиң саг-аман гутуланына хетденаша бегенйәрдик* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Олар болса өрән чалтлык билен* [illegible] *йәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХЕТДИ-ХАСАБЫ [хетди-хаса:бы]: [illegible] ёк — чакданаша көп, жуда көп, чени-чакы ёк. *Хө[illegible] тимизиң бизе берйән еңиллигиниң хетди-хасабы* Пүрлиев, Илкиньжи гүн). *Шол агшам [illegible] гелип-гиден адамының хетди-хасабы* [illegible] («Сов[illegible] бияты» журналы).

ХЕТСИЗ, Ченсиз, чаксыз, чәксиз, өрән, жуда.

ХЕ-ХЕ-ХЕ, Гүлки аңладян сес. *Хе-хе-хе, [illegible] осма, Попушов гадыр билмезлерден дәлдир* («Совет [illegible] бияты» журналы).

ХЕЧҖИКЛЕМЕК, 1. Окаланда сөзлери [illegible] сакынып, үзлем-саплам айтмак. *Ёлавчык [illegible] үзлем-саплам эдип, хечҗиклән[illegible] лады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хал[illegible] лар хакында — дийип, хечҗиклән[illegible]* Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бир [illegible] ның зол гайталап дурмак, геп чинтгемек.

ХЕЧҖИКЛЕТМЕК, 1. Сөзлери богун-богун [illegible] лүп окатмак. *Хаты хечҗикледип окатмак.* 2. Бир [illegible] зол гайталадып отуртмак, сөзлетмек.

ХЕЧҖИКЛЕШМЕК, 1. Хаты богун-богун [illegible] окашып отурмак. 2. *гепл. д.* Бири-бири[illegible] сөгүшип дурмак, бири-бириңе гайтарып [illegible] *Ейдәнем бирси билен телефонда гүрлешйәр, оңа бир[illegible] чечиклешйәр — дийди* (А. Говшудов, [illegible] гинде).

ХЕШДЕК, *зоол.* Ики өркүчли эркек дүе, бүгра[illegible]

ХЕШЕЛЛЕ: хешёлле какмак — [illegible] шатланып, бегенип, элини чарпып бөкҗеклемек. *Ол[illegible] бири-бирине бушлашып хешелле какярдылар* (Н. По[illegible] ма, Тайлак хыззын). *Бизиң хешелле какып [illegible] ян задымызың дүйп манысы, ине шейле!* («Томан[illegible] журналы).

ХЕШЕРИЛМЕК, Тәсин галыжылык билен [illegible] мек, дикгерилип серетмек, хекгерилмек. *Тагсыр хе[illegible] рилди* («Совет эдебияты» журналы).

ХЕШЕРЛЕНИШМЕК, Чиңерилип середишмек, хек[illegible] рилип середишмек, хекгеришмек. *Төверекде [illegible] шип дуран гамышдан, ёкарда чаңҗарың [illegible]*

[illegible] Кербаб[illegible]

[illegible] Бегенч [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Ч[illegible]

[illegible] эдебият журналы)

[illegible] жеби[illegible]

[illegible] (М[illegible]

[illegible] ики [illegible]

[illegible]

Сейд[illegible]

Мухт[illegible]

Мухаммедиң Мекгедеш Мекгеш [illegible] гидей[illegible] сагтындан (622 й.) хасаплаянда мүсүлманлар йыл хасабы[illegible]

ХИКИРДЕМЕК, Хикирдили гүлмек, хикирдили сес [illegible] мек. *Кәте-де хикирдеди, Ерликсиз гүлме дийдим* («Пио[illegible] нер» журналы).

ХИКИРДЕТМЕК, Хикирдили гүлдүрмек, хикирдили [illegible] сеслендирмек.

ХИКИРДЕШМЕК, Хикирдили гүлүшмек, хикирдили [illegible]

сесленишмек. *Изе дөнүп, шейле көп сөз айдансоң, Досты билек биле хыкырдешдилер* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ХИКИРДИ, Гүлки сесини зыладян сөз, бирден довамлы гүлленде чыкян сес.

ХИКИР-ХИКИР: хыкыр-хыкыр этмек — *сер.* Хыкырдемек. *Машын сүрүжи ене-де хыкыр-хыкыр эдип гүлди* (Г. Гурбансахедов, Пүрек даш дэл). *Несе дэл, наят! — дийип, хыкыр-хыкыр гүлди бир йигит* («Совет эдебияты» журналы).

ХИЛ [хил], I. Бирини я-да бир зады бири-бириндэн тапавутландырян дүйпли аламат, сыпат. 2. Бирининг я-да бир адын хакыкы болмалы ягдайына лайыклыдакы дережеси, болуш ягдайы. *Чеперлер докалыпдыр, оңатдыр хили, Сунгат уссатларын гөрөк сергиде* (Ата Сэлых, Сайланан эсерлер). *Оларын терҗиме эдилишинин хилинде барха оңатлашяр* (А. Говшудов, Эсерлер). 3. Ялы кимин, үйтгешик. *Шу хили шатлыклы ой зелиндир баша* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ХИЛЕ [хиле] I. Дурмуш билен багланышыклы гураляп есерлик, эмел, мекирлик, бахана. *Гыз Жонсук хилесинден акмак ханың габары дэды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хава, оңсоң мен оның хилесине алданып, көп жеңаятлар этдим* (А. Говшудов, Махри—Вепа).

ХИЛЕ [хиле] II, Хак, пай, гешант. *Менің бу сувда хилэм дк* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХИЛЕБАЗ [хилебаз], *сер.* Хилегэр. *Бу хилебаз гонур сакгал арамыза шүүлдер гойберйэр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХИЛЕБАЗЛЫК [хилебазлык], *сер.* Хилегэрлик. *Хилебазлык билен ер астындан ким гөрмели дейсең?!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хатлары сызып үшүүшлик эзизи жүмлелери оның бүтин хилебазлыгына зарк урярды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХИЛЕГЭР [хилегэр], Хилебазлыкда тапавутланян мекирлиге йүз уран, хилебаз, алдавчы, эмелсиз. *Хилегэрлер гирсе гоюк дерсиңе. Гурт болуп топулсак олар сүрсүне* (Б. Кербабаев, Айлар). *Бу хилегэр сени шундан Гурбан, Елдашлары билен чекилди изе* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ХИЛЕГЭРЛИК [хилегэрлик], Хилегэре хас болан гылык-хасият, хиле билен эдилйэн черекет. *Хилебазлык, мекирлик, алдавчылык. Бегенмең бу сөзүңде, ойнап дурач гөзлеги инди сарыкчыларың сөзүне мекирлик ве хилегэрлик сыпата берүүлсин.* (А. Говшудов, Махри—Вепа). *Ене би ерде бир хилегэрлик болаймасын!* («Совет эдебияты» журналы).

ХИЛЕГЭРЧИЛИК [хилегэрчилик], *сер.* Хилегэрлик. *Сизиң нәме үчин бу хилегэрчиликлере баш гошмагыңыза биз үчин пушмүкдир* (Г. Кулыев, Көнетагын ацырсында).

ХИЛЕЛИ [хилели], Хиле билен эдилен, мекирлик билен ишленен. *Баларың хилели сүйүнчи үчүн, Гарыбың арказын чалмадан сөкек* (Молламүрт, Сайланан эсерлер).

ХИЛ-ХИЛ [хил-хил], Дүрли-дүрли, кер түйсли, дүрли горүнүшли, кесим-кесим. *Ондан недүрлейөң хил-хил маталар бар* («Совет эдебияты» журналы).

ХИ'МИК, Химия илминдэн специалист, шонуң ялы-да химия сенагатының ишлери. *Генерарын бүтин тарыхы хакында сүүрүк берер ялы эдебетде, мен химик дэлдирин* («Токмэк» журналы).

ХИМИКА'Т, Химики препарат, ынүм. *Порошок шекилли химикатлары сетирди* («Ылдам тайяр» газети). *Олар химия сенагатындан егерлик мукдарда авуллы хожалыклар алыпдырлар хем-де олары колхозлара пайламак барада МТС-ден гөркезме алыпдырлар* («Совет Түркменистаны» газети).

ХИМИКИ, Химия хадысаларына ве процесслерине дегишли болан.

ХИ'МИЯ, Материяның дүзүмини, ички гурлушыны, хил тайдан өзгеришлерин канунылыгыны, хил тайдан болан өзгеришлер нетижесинде тэзе малдзаларын йүзе чыкыш канунларыны өврейян ылым.

ХИН [хин], Мөр-мөжеклерин, сүйгүнжилерин ве ш. м. ятян, яшаян дешиги, өйи. *Ягшы сөз йыланы хинден чыкарар* (накыл). *Ажалы етен талкы хинине бакып үйрер* (накыл).

ХИНДИЛЕР, Хиндистанын эсасы ерли халкы.

ХИНИ'Н, Хина агажының габыгындан дерман үчин алынян закгун ялы порошок. *Гызылсыма кеселини бежермек үчин эсасы серишде хининдир* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

ХИҢЛЕНМЕК, Айдымын сөзлерини эшидилер-эшидилмез айдып, чалажадан хоң этмек, ювашжадан айдым айтмак, хиңкилдемек. *Ол ат ачлыгын табырдысына гошуп хиңленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гарлының улы оглы дүе этмиң гайтатмасындач гарлыны долдурып, ювашжа айдыма хиңленйэрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХИҢКИЛДЕМЕК, *сер.* Хиңленмек.

ХИҢКИЛДИ, Ювашжадан айдылян айдым, ювашжадан эдилйэн хеп.

ХИҢКИЛДИК, Пөрите дикилен икі агачдан я-да багдан йүп асылып учулян бат. *Хер шагадын йүп салып, хиңкилдик асаймалы* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). ◊ Сакгалында хиңкилдик уймак — *сер.* Сакгал. *Эдил сакгалыңдын хиңкилдик ичярын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХИРУ'РГ, *мед.* Хирургиядан специалист, врач. *Оны эжеми бейнисинден чыкарайкан ким хер-кес хирурмың ишине дэл* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гызы үчүн хирурмың операция залына дөнди* («Совет эдебияты» журналы).

ХИРУРГИК, Хирургия дегишли болан. *Профессор гөзлэжзиз операция этмеги накыл болып, медицина институтының хирургик клиникасына чекилер* («Совет эдебияты» журналы).

ХИРУРГИЯ, Медицинаның кесели операция усулы аркалы бежермек билен мешгул болян бир пудагы.

ХИЧ [хич], I. «Дүйбүндэн, асыл асыл» диен маны анладян овнук билек. *Ол сүнгер хич вагт ядан чыкмажык сүнгерди* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бидемек, пейдалы, нетижели, бош-ыш. *Хич кимлер сөзлэр инди* («Ин коммунист» газети). *Хичден хич сөзлэп* (накыл). ◊ Хич ким — *сер.* Ким. *Ёк, оның ёлы хичден хич кимиң габарк ёк* (Б. Гурбанов, Дуйгулар).

ХЛОР, кем. Техникада ве санитарияда агартмалык үчин хем хәрбы ишлерде заҗрлейжи маддалар алынян, демикдиринжи газ, химики элемент.

ХЛОРОФИЛ, *бот.* Өсүмликлерин япраклаларына ве башга органларына яш, ёшыл өнүк берижи малда.

ХЛОРОФО'РМ, *мед.* Дүзүминде учы хлор бар болан, наркоз үчин ишленилян реңксиз сувуклык, дерман.

ХО, *сер.* Хол. *Ылга, Мырат, ол чыпыны гумдан долдур!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХОВ [хов] I. Бирине йүленмеги анладян сөзүң ёк. *Хов, адамлар, оны бир гөрсеңиздер!* (Б. Солтанмырадов, Күмүш).

ХОВ II, Хяжув, бат. сүст, жошгун. *Шол сапак бу сапар оның ховунлы болды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Якымсыз хабар жемгэдэнин говуны бозды* (Г. Кулыев, Көнетагын ацырсында).

ХОВА [хова], I. Ерин атмосферасыны дүзүйжи, эсасан азот ве кислороддан ыбарат газларын гарышмасы. *Хова сиңелерине совап башлагдыгы үчин Айсыл асманың йылдызларын хас йителен ялы гөрүнярди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Ерин йүзүне йылдыз гиден бош гыпышлык, жахан, элем. дүйн. *Хова гелмэн баш-*

лады (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Булутсыз тәмиз ховада азаҗык өвүсгин барды* (Б. Кербабаев. Айсолтан). ◇. Ачык хова — жайың ичи дәл, мейдан, тебигаты мылайым ер. Ховасы белент — кейпи көк, рухы белент. Чытык хова — булутлы гаралып дуран хова.

ХОВАЙЫ [хова:йы], Бидерек, бош, нетиҗесиз, маныcсыз, ялан (геп, гурруң ве ш. м. хакда). *Халназар бай ховайы сөзлере өзуни алдырмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Авторың гошгулары ченденаша ховайы язылыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ховайы дәлдир сөзүм* («Мыдам тайяр» газети).

ХОВАЛА [хова:ла], Бат, хыял, мейил. *Онуң ховаласы гүйчли.* ◇ Ховаласыны басмак — сустуны басмак, горкузмак. *Онуң әхеңинден Тәзегүлүң ховаласы басылды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Мунуң бу хайбатлы болуп гелшини гөрүп, Гөроглыкың ховаласы басылып, сусты песелди* («Гөроглы» эпосы).

ХОВАЛАМАК [хова:ламак], I. Узакдан бейгелип гөрүнмек, салгым атмак, салгымлап гөрүнмек. *Узаклардан ховалап земснаряд гөрүнйәр* («Яш коммунист» газети). 2. *гепл. д.* Арасса, тәмиз хова чыкмак.

ХОВАЛАНМАК [хова:ланмак], 1. *сер.* Ховаламак 1. *Ховаланып дуран жайы хич кимден сораман, деррев танады* («Пионер» журналы). *Узакдан Кумметховзуң белент минарасы ховаланып гөрүнди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *гөч. м.* Хыжувланмак, хыялланмак, мейилленмек, рухы гөтерилмек.

ХОВАЛЫ [хова:лы], Дабаралы, хайбатлы. *Арадан бир хепдә чекли вагт гечди, Гатланы гүрдулар гаты ховалы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Өвез жан ховалы гыр атыны мунуп гитди* («Гөроглы» эпосы).

ХОВАНДАР [хованда:р], 1. Якын гарындаш, якын хоссар. 2. Якын ёлдаш, аркадаянч. *Голум баглы, дүшдүм ганым элине, Бу жайларда ховандарым болмады* («Гөроглы» эпосы).

ХОВАНДАРЛЫК [хованда:рлык], Якын гарындашлык, якын хоссарлык, якын ёлдашлык, сырдашлык. *Хемме ерде нәхошлара ата-энелик гөзи билен эдилйән алада, ховандарлык дуюлярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХОВАТЫР [хова:ты:р], Горкы, алада, пикир, ховсала, вехим, этияч. *Шекере «эл дегипдир» диен гурруң чыкар ховатыры биҗай хорлаярды. Ол бутин ховатыры унудып, шол демде оңа жогап гайтарды. Айна эҗесиниң оянмагындан ховатыр эдип, дызап дуран даңылгы көшеги бошадып гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Ховатыра салмак — горка салмак, ховсала дүшүрмек.

ХОВАТЫРЛАНМАК [хова:ты:рланмак], Этияч этмек, ховатыр этмек, ховатырлы болмак. *Ягмыр гараҗа машының батлы йөрейшинден ховатырланып, ериндеи гөзганман, доңан ялы болуп отырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Нәме ховатырланярсың? Сапа, гой ягса ягсын, берекетдир!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХОВАТЫРЛЫ [хова:ты:рлы], Ховатыр эдилйән, вехимли, хатарлы, ховсалалы, горкулы. *Гызыл ханың отряды ховатырлы ягдайдады. Анха, атлар эрленги дур, ховатырлы ягдай дүш гелсе, минер-де деперин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХОВДАН [ховда:н], Сув сакланян уллакан гиң чукур. *Галла үчин салнан аммарлардан башга, ховдан ялы газылан уллакан урулар-да долярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ёвшаның өзи обада ёкдур, ол ховдан гурлушыгына гидендир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХОВЛАМАК, 1. Ховсала дүшмек, дарыкмак, гыссанмак. *Гулман арчын йүреги ховлаян ялы болуп, ялаң эйвана чыкыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Үйрмек, жабжынмак, топулмак (ит хакда).

ХОВЛАШМАК, 1. Ховсала дүшүшип башламак, горкуп алжырашмак, гыссанышмак. *Хич бир зат ёк ерден ховлашып барярсыңыз!* 2. Үйрүшмек, жабжынышмак.

ХОВЛУГЫШМАК, Ховлукмач депренишмек, гыссанышмак.

ХОВЛУКДЫРМАК, Ховлукмач депрендирмек, гыссаглы ягдая салмак, гыссамак. *Айнар эҗе Айдурдыны ховлукдырды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бизиң билен гөрүшмәге ховлукдыран хем, аслында, ягдайың шу агырлыгы болды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХОВЛУКМАК, 1. Ховлукмач депренмек, гыссаглы ягдая дүшмек, гыссанмак. *Нәме, бейле ховлукдың?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол чөрек биширмек, нахар хәзирлемек ишине ховлугярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бисабырлык этмек, алдасамак. *Сабыр эт, оглум, ховлукма, басым болар!* («Гөроглы» эпосы). *Оглан ховлугар, тут вагтында бишер* (накыл). ◇ Ажалыңа ховлукмак — *сер.* Ажал. *Эй гожа, ажалыңа ховлукмаян болсаң, гапыдан айрыл!* («Түркмен пьесалары»).

ХОВЛУКМАЧ, Гыссаглы ягдайда, гыссаглы, гыссанмач. *Айсолтан нәме үчин бейле ховлукмач сайтды?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гарлы усса затланнан ховлукмач йыгнашдырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХОВЛУКМАЧЛЫК, Гыссаглы ягдайдалык, гыссаглылык, гыссанмачлык. *Колхозчылар шейле мәселенә барып, ховлукмачлык билен нахар эдинйәрлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол ховлукмачлык билен ашак дүшмәге башлады* (Н. Жумаев, Сыпалы гала).

ХОВЛЫ, Төверегине хаят айланан яшайыш жайы, ер участогы. *Ширинлериң ховлусы обаның клары башында, чола ерденди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Кебап сыс күкәп ховла доланда, Гөвүнлерде гизлин гөтерим жошды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОВП, Горкулы ягдай, горкы, вехим, хатар, белә. *Мен чыкып гитсем, белки, шол ховп сидден сакла* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Ховп салмак — горкы, вехим салмак, горкулы ягдай дөретмек.

ХОВПЛАНМАК, Ховпа дүшмек, ховп этмек, горкы аралашмак, вехим этмек. *Ишим гайтды! — дийип ховпланяр* («Гөроглы» эпосы).

ХОВПЛУЛЫК, Хатарлылык, горкулылык, вехимлилик. *Олар харасатлара ве ховплулыклара өвренишдирлер* (Орта асырлар тарыхы). *Онуң үчин шейле бир ховплулык ёкды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХОВПЛЫ, Горкулы, хатарлы, вехимли. *Ине, инди хем ховплы ерлер гелди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Айсолтаның ховплы гөзлери төверегине алакҗап серетди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ХОВПСУЗ, Горкусыз, вехимсиз. *Бу дөвүрде трахома ховпсуз боляр ве башга адамлара ёкушмаяр* (С. К. Каранов, Трахома ве оңа гаршы гөреш).

ХОВПСУЗЛАНМАК, Ховпсуз болмак, горкусыз болмак, вехимсиз болмак, хатарсыз болмак.

ХОВПСУЗЛЫК, Горкусызлык, хатарсызлык, вехимсизлик. *Өз ховпсузлыгыңыз үчин сизиң-де дезыңыз өрән гайым, берк болмалысыз пародар* («Түркмен пьесалары»). *Ховпсузлык Советиниң хелишелик дәл чәлериниң санины артдырмак хакындакы мәселелере середилжекдир* («Совет Түркменистаны» газети).

ХОВСАЛА, Алада, довул, бинҗалык, горкы, вехим

Ол өз ховсаласы билен ишинден хем бизар болупды (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Муны гөрүп, ховсала тапан Гурбандурсун: — Муны кирден тапдың? — дийип сорады* (Б. Гурбанов, Душушык). *Хер нәме-де болса, ол йүрегинде болан ховсаланы гизледи* («Совет Туркменистаны» газети). ◇ Ховсала дүшмек — довла дүшмек, ховп, горкы аладасы аралашмак, йүрегини элиңе алмак. *Сениң хич ховсала дүшмегиң герек зат дәл! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Ховсала басмак — *сер.* Ховсала дүшмек. *Мәхрибан мугаллым, йүрегим гысяр, Еке мен бу ерде, ховсала басяр* (А. Кекилов, Сөйги). Ховсала салмак горка салмак, довла салмак, алҗыратмак, вехим салмак. *Барха гүйчленип барян ел олары ховсала салыпды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХОВСАЛАЛАНДЫРМАК, Ховсалалы ягдая салмак, горкулы ягдая салмак, ховатырландырмак, вехимлендирмек. *Бу ягдай болса Гурдовы өңкуден хем бетер ховсалаландырды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОВСАЛАЛАНМАК, Ховсала дүшмек, горка дүшмек, довла дүшмек, ховатырланмак, вехимленмек. *Арина ховсалаланып башлады* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХОВСАЛАЛЫ, Ховсала дүшен, горкы аралашан, довла дүшен, ховатырлы, вехимли. *Булар шатлыгы-да ве хасыл угрундакы ховсалалы аладаны-да биле пайлашярдылар* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХОВСАЛАЛЫЛЫК, Ховсала дүшенлик, довла дүшенлик, ховатырлылык, вехимлилик.

ХОВСАЛАЧЫ, Ховсала дүшеген, довулчы, галагоп, аладачы, вехимчи. *Онуң өзи Пөкгенден бәш бетер ховсалачыды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гарры, сени гаты ховсалачы гөрйән!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХОВСАЛАЧЫЛЫК, *сер.* Ховсалалылык. *Йөне сен өз ховсалачылыгың билен мениң хем ганымы тас гыздырыпдың* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХОВУЗ, Ичинде сув сакламак үчин йөрите газылып бежерилен улы ве чуң чукур. *Бир нәче дүйп овадан гарагач ховзуң үстүне сая саляр* («Колхоз гүнлери»). *Мекдеп ховузларның фонтанлары хем, Сесин гошяр, чагаларың сесине* («Совет эдебияты» журналы).

ХОВУЛ: йүреге ховул дүшмек — ховсала дүшмек, гыссанмак, алҗырамак. *Кыблам энем! Эшит мениң арзымы, Йүрегиме ховул дүшди — нәдейин?!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Онуң ховаласы басылып, йүрегине ховул дүшүпди* («Совет Түркменистаны» газети).

ХОВУЛ-ХАЛАТ [ховул-ха:лат], *сер.* Ховул-хара. *Вүши кел ховул-халат дүшҗек болуп йыкылды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол ховул-халат ериндэн турды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОВУЛ-ХАЛАТЛЫК [ховул-ха:латлык], *сер.* Ховул-харалык. *Ол онуң пычакдыгыны дүйды ве хачан душманың бир пулемётыны алып, оны оларың өзлерине гаршы атмага башланда, ховул-халатлыкда чермегине гысдыраны ядына дүшди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХОВУЛ-ХАРА [ховул-ха:ра], 1. Ховул-халат, хасыр-хусур, гыссанмач, ховлукмач. *Маллылар ховул-хара ярар гошларыны алдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Харсал, йүзлей, гөдек. *Ховул-хара чекилен суратлар йүрегиңе батмаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ХОВУЛ-ХАРАЛЫК [ховул-ха:ралык], 1. Ховул-халатлык, гыссанмачлык, ховлукмачлык. *Ол ховул-харалык билен чакгыдан, пычакдан хич зат гөтермәнди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 2. Харсал, йүзлей эдиленлик, гөдек ишлененлик.

ХОВУР, Бир гызгынлык берйән жисмиң, янан задың төверегине тәсир эдйән гүйчли йылылык дережеси. *Гүндизиң гызгын ховры совлуп, гиҗе салкынлашыпды. Ховры гачан Гүн өзүни ашак гойберипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОВУТ, Мүнмек, йүк урмак үчин дүйәниң аркасына салынян хатаплы энҗам. *Оларың көбири яш-елеңлерин үстүне дүйәниң ховудыны салып мүнйәрдилер* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ол дүйәни чөкерди, ховудыны салды* («Пионер» журналы).

ХОВУТЛАМАК, Ховут салмак, дүйәниң ховут-халыгыны салып тайярламак. *Бәш-алты инери ховутлап, Генҗим какасының янына гидиберди* («Гөроглы» эпосы).

ХОВУТЛАТМАК, Ховут салдырмак, ховут-халыгыны салдырып тайярлатмак.

ХОВУТЛАШМАК, Ховут салмага көмеклешмек. *Мыхманың дүелерини ховутлашдым.*

ХОҖАЙЫН, 1. Бир задың эеси, бир зада эелик эдйән, эе. 2. Хожалыгы ве хожалык ишлерини йөредйән адам. *Сениң хабарың ёк, өйүң хожайыны инди Айнадыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Тыгшытлы хожайын.* 3. Ага, хөкүмдар. *Хожайыным айланарды дашымдан, Инди ол машынлы гечйәр душумдан* («Токмак» журналы). 4. *гөч. м.* Долы хукуклы хөкүмдар, юрт эеси. *Совет адамлары өз юрдуның хожайынларыдыр.* 5. *гепл. д.* Йүз тутулып айдылян сөз. *Хожайын, Кашгар чайыны бермесең болжак дәл!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 6. *гепл. д.* Әр. *Мениң хожайыным маңа алтын сагат алып берди.*

ХОҖАЙЫНЛЫК, 1. Бир зада болан эелик, эечлик, ыгтыярлылык. *Ол өз задына хожайынлык эдйәр.* 2. Хожалыгы ве хожалык ишлерини доландырыжылык. *Өйүң хожайынлыгыны алып барян Ашырды.* 3. Агалык, хөкүмдарлык. *Фашистлер обада хожайынлык сурен вагтлары, агачларың көпүсини чапыпдылар* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХОҖАЛЫК, 1. Бир жемгыетчилик гурлушың өнүмчилик гатнашыкларының жеми, өнүмчилик усулы. *Социалистик хожалыгы.* 2. Ыкдысадыет, өнүмчилик үчин хызмат эдйән. *Халк хожалыгы.* 3. Өй-өвзар, машгала. *Оразгүлүң хожалыгында кем зады ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Яш вагтында ол өзлериниң хожалыгында көп ишлемели болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. Бир өнүмчилик гөрнүшиниң пудагы ве шонуң ялы-да бир өнүмчилик бирлиги. *Дурмушда оба хожалыгы айратын әхмиете элик эдйәр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХОҖАЛЫКЧЫ, 1. Хожалык ишине өкде, хожалык ишини говы доландырян адам. *Айна хожалыкчы аяла өврүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Эдараның, кәрхананың хожалык ишлерини алып барян ёлбашчы.

ХОЗ [хо:з], *бот.* Дашы гаты габыклы тогалак миве гетирйән агач ве онуң мивеси. *Хоз агачлары думлы-душа өвүн атяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Оларың элинде кишде я-да хоз гөрәйдиги, бар, ондан соң Тайлак хыззының гөзи ачыляр. Хоз агачлары, ажайып ымаратлар дан сазына гөрк гошяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хем хоз герек, хем хозуң мүррүги* (накыл).

ХОЗА [хо:за], Хоз гөрнүшли күмүшден ясалян тогалак безег шайы.

ХОЗАНАК, *зоол.* Үсти акжа менеклер билен өртүлен гарамтыл яшыл ганатлы, томзага меңзеш хаззылдан учян мөжежик. *Окувчылар хозанак, кебелек ялы дүрли мөр-мөжеклерден коллекция дүзүпдирлер.*

ХОЗАНАКЛАМАК, Бир задың угрунда ычгын аладаланып, чаласын херекет этмек, ода-кәзе дүшмек, хасанакламак. *Акнабат эҗе бегенҗинден «боляр» дийип хозанаклап гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХОЗАНАКЛАТМАК, Чаласын херекет этдирмек, дашында айландырмак, ода-көзе дүшүрмек, хасанаклатмак. *Нәдерсиң, мен оны дашында хозанакладайсам!*

ХОЗЗУЛДАМАК, Хоззулдылы сес чыкмак, хоззулдылы сесленмек.

ХОЗЗУЛДАТМАК, Хоззулдылы сес чыкармак, хоззулдылы сеслендирмек.

ХОЗЗУЛДАШМАК, Хоззулдылы сес эдишмек, хоззулдылы сесленишмек.

ХОЗЗУЛДЫ, Хоззынак ве ш. м. учанда дөрейэн сеси анладын сөз.

ХОКГА, 1. Оюлан ер, дешик. 2. *гоч. м.* Гек-так зат. ◇ Хокга чыкармак — илде ёк болгусыз бир терс зат этмек, ёк зады ойлап тапмак. *Тәзегул, сен хачан көрсең тәзе бир хокга чыкарярсың* (Б. Сейтаков, Повестлер). *Сен өзбашына хокга чыкармакчы болярсың өйдәк!* («Совет эдебияты» журналы).

ХОКГАР [хокга́р], *зоол.* Дурналар мәнгәласындан болан узын аяк, узын бөкүн, улы гуш.

ХОККЕЙ, *спорт.* Бузук үстүнде конькили тыпын, ужы эгри таяк билен ойналян, футбола меңзеш пөкги ойны, шайба ойны.

ХОККЕЙЧИ, *спорт.* Хоккей ойнаян спортсмен. *Совет хоккейчилери дүнйәде иң гүйчли хоккеистлерден хасапланярлар.*

ХОКРАНМАК, 1. Кишиейән ялы хыкранып, мылайым сесленмек (эсасан ат барада). *Ат оны хокранып гаршылады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Оюнча едиренің эдиндәки башга бир ат агзындакы торбасыны ере урып хокранды* (Г. Кулиев, Көнетдагын ашырымдан). *Гай экесинің янына гелендә, хокранып, кишиәп гелйәрди* («Гөрөглы» эпосы). 2. Өз-өзүнден бирине я-да бир зада сөгүнмек, гарганмак.

ХОКРАНЫШМАК, 1. Кишиейән ялы хыкраныш, мылайым сесленишмек. 2. Өз-өзүнден сөгүнишмек, гарганышмак.

ХОКУРДАМАК, Хокурдылы сес чыкмак, хокурдылы сесленмек. *Ол газап билен ерандык собранда, чен чыкы бир ханы хокурдап ялы болды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОКУРДАН, Күрүме, хиле, гөмлен гурратга ве ш. м. сув гидин эмеле гелйән дешик, сув гидин чукур. *Лыч-лап дурян гезит бокдук бир деңкә хокурдан ачыш ялы, сенәк хем асласыз васгов дийлесең башгайлыгың үстүнден гаханасың зең зат дөлдир* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХОКУРДАТМАК, Хокурдылы сес чыкармак, хокурдылы сеслендирмек.

ХОКУРДАШМАК, Хокур-хокур эдишмек, хокурдылы сесленишмек.

ХОКУРДЫ, Дешиге, бокурдаклык габа ве ш. м. сув гуйлында дөрейэн сес.

ХОКУРТГА, *сер.* Хокурдан. *Дине сувун хокуртга дүшүян сеси эшидилйәрди* (Б. Сейтаков, Москванын ялкымы).

ХОЛ, «Ол, холха, хонха, хонка, хо, шол» ялы маны анладян горкезме чалышмасы. *Эгер менің чемим чек болса, хол дөнүп асанда менің гаемам бардыр* (А. Говшудов, Мәхри Бепа). *Хол горүндә бейик гершің үстүнде бизің аранык белгимиз бар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХОЛОДИЛЬНИК, 1. Бир зады советмак үчин йөрите гурлан машын болуми. *Инди электрик холодильнигі дине бир шәхер адамларында дәл, оба адамларында-да бар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Тиз зыяланян азык өнүмлерини советмак, доңдурмак, заяланы сакламак үчин ашак температуралы йөрите гурлан жай, гурлушык. *Холодильниклер, сында базаларе салкын башлапдыр* («Токмак» журналы).

ХОЛПУЛДАМАК, 1. Холпулдылы сес чыкмак, холпулдылы сесленмек, ларкылдамак. *Екары чекилен кешдели балагының агзындан кичиҗик гара инҗиклери дартык ялы гөрнүп, ялкаач яклары гиң галошың ичинде холпулдаярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. *гоч.* Бир зады аладасына дүшүп селшемек.

ХОЛПУЛДАТМАК, 1. Холпулдылы сес чыкармак, холпулдылы сеслендирмек. 2. *гоч. м.* Бир зады угрунда хасанаклашын йөретмек, сөлпүлдетмек.

ХОЛПУЛДАШМАК, 1. Хеммеси гиң, улы болмак, бары тагашыксыз болмак (гейим, аякгап ве ш. м. хакда). 2. *гоч. м.* Бир гонар болуп холпулдап йөремек, бир зады угрунда хасанаклашын йөрмек.

ХОЛПУЛДЫ, 1. Гиң, улы, тагашыксыз гейим, аякгап ве ш. м. гейленде дөрейэн сес. 2. *гоч. м.* Бир зады аладасына дүшүп, сөлпүлдәп чалт херекет эдиленде айдылян сөз.

ХОЛПЫ-СОЛПЫ, Саллам-сажак болуп дуран, гиң тагашыксыз болан (гейим-геҗим хакда). *Холпы-солпы-ресим болмуш бир чакда, Геймедик бармчка гарада, акда?* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ХОЛТУМ, 1. Готанын алкымынын ашагындакы халпарып дуран ялы халта. 2. *гоч. м.* Небис, гарын. *Оны хем оның агзындан какып алып, Гулҗәмал ханың долмаз холтумына дыкмак нәхили боларка?! Олар потратчылар-ың, деллалларың, төрелерің, сене кимлерің сык элегиндек эленип, доңеси оларың холтумына гидйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОЛХА, *сер.* Хол. *Холха, экет, элҗәсеңиң акыда ялы-лык бизин сүпүришиңе!* («Совет эдебияты» журналы).

ХОМПУШ, *сер.* Хажжык. *Сәдагәр хомпуша ялы чишип. — Менің ак эшегими тапып бер! — дийәрди* (Б. Сейтаков, Москванын ялкымы).

ХОНА, *сер.* Хонха.

ХОНДАН БОЛМАК — өзүни улумсы тутмак, улумсырамак, гопбамсырамак. *Ол хондан борги болуп, сөзүна-сөзшиңе чатышдырды* («Мыдам тайяр» газети).

ХОНХА, «Холха, ыхха, ана, хоңе» ялы маны анладян горкезме чалышмасы. *Хонха, көчәлерің бары сая дөнүп йыгылды* («Мыдам тайяр» газети).

ХОНКА Хонкарып, көчелип дуран, оюлып, дешилип дуран.

ХОНКАРМАК, Көчелип дурмак, оюлып, дешилип гурмак. *Хонкарып гурак дешиге уганың соңы дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гүйлемек агзы ялы дешик хонкарып дүрди* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ХОНКАРТМАК, Уллакан оюк дешмек, оюк этмек, оймак, көчелтмек.

ХОНКАРЫШМАК, Сөлүшип, дешилишип дурмак, оюк болып гурмак, көчелишип горүнмек.

ХОНКУДЫКЛАМАК, Хонкуңонк эдип йөремек, хонкудламак, хонкудык-хонкудык эдип херекет этмек.

ХОНКУДЫК ХОНКУДЫК хонкудык-хонкудык этмек — *сер.* Хонкудыклама.

ХОННУЛДАМАК, Бири я-да бир зат барада зейренип сөгүнмек, нәгилелик билен хүнүрдемек.

ХОННУЛДЫ, Бири я-да бир зат барада зейренип сөгүнши, нәгилелик хүнүрди.

ХОП, 1. «Боляр, ягшы, лепбей» диен маны анладян жогап сөзи. *Хоп, хоп. Эмин ага!* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Ахмыр этмек, хыжув сакламак, өкүнмек ялы маны анладян сөз. *Хоп, боляр-да! Сеч, дәли, асырында менің элиме дүшерсиң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Агыр йүки гөтержек боланында я-да кын иши ерине «тирә» ниңде, гүйч жемленип айдылян сөз. *Келлем гырвалдыр, агарды сачым. Ериңден турамда, «хоп» дийип галдым* («Совет эдебияты» журналы). *Хоп! — дийип, уч ягында гөтерип, ериңден галды* (А. Говшудов. Көнетдагын этегинде).

ХОПБА: Н хопба болмак — биринің эгнинден япышып, арказына мүнмек, үстүнде пугта орунлашмак. *Айна шонук ялы ойлар билен мешгул бо.уп отырка, Со-*

ажык дазырдап гелди-де, аркасына хопба болды (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим); 2) **хопба этмек** — бирини эгнинден япышдырып, аркаңа гөтермек. *Яралыны хопба эдип, Ювааш-ювааш сүйшди өңе* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Хопба эдип аркасына, Байырлыга гадам урды* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ХОПБАЛАМАК. Аркаңа гөтермек, аркаңа хопба эдип салмак.

ХОПБАЛАТМАК, Аркасына гөтертмек, аркасына хопба эдип алдыртмак.

ХОПДУРМАК, Ере сокдурмак, ёк этдирмек, ер чекдирмек. *Кавказ халкы, аяга гал, Фашистлери горпа хопдур!* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Газап эдип бермезден дем, Ер хопдурып зарба уряр* (Н. Помма, Сәйланан эсерлер).

ХОПМАК, Чөкмек, йыкылмак, ювутмак. *Асман үстүме хопды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ **Ер хопмак** — *сер.* Ер. *Нәме, ак тигри ер хопаянмышмы?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХОПУКДЫРМАК, I. Дем алмагыны кынлашдырмак, демикдирмек. 2. Йүрегине горкы салмак, горкы дөретмек, йүрек гысдырмак. *Шол айгытлы херекет Артыгы хопукдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОПУКМАК, I. Дем алмагын кынлашмак, демикмек. *Артык оңа элики берип-бермәнкә, хопугып оянды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бир хаюкдан соң ёргаңың ичинде гара дере батып, хопугып, ериндеп галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Горкы аралашмак, ховсала дүшмек. *Айна шол яндырыжы ойлара гарк болуп, хопугып дем алярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОПУЛ-СОПУЛ, Эгне лайык дәл, ыкжам болмадык, гиң, салланышып ятан. *Ол гушагыны шейле эбшир гушанан хем болса, эгниндәки донуң якаларының думлыдушы хопул-сопул болуп дурарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол гееи эшигини, балагының учгурыны, чарыгының багыны оңарман, сүйрәп хопул-сопул гезерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХОПУРДАТМАК, Хопурдылы сес чыкармак, хопурдылы ичмек, овурт**л**амак. *Жепбар бир кәсе чайы хопурдадып ичди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Ол бир гүн хопурдадып буламак ичип отырка, юмшамадык нан оның бокурдагына тегек болупдыр* («Токмак» журналы). *Гызгын чайы сүзүп дәл-де, хопурдадып овуртлаян дшебиби бирденкә «пәх» дийлен ялы, сөзе башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ХОПУРДЫ, Ховлугылып чай ичиленде я-да сувук нахар ийленде чыкян сес.

ХОР [хо:р] I, 1. Семиз дәл, аррык. *Бахар, сен сыркавлап дагы этдиңми, йүзүң ак там-ла, нәме бейле хор?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Таган ага дүйәниң үстүнде егшерип отуран хор аялыны гөрди* (Б. Солтанныязов, Кумуш) 2. Яшайышда иймекден, геймекден ве мадды тайдан етмезчилик чекйән, гарыплыкда яшаян. *Өзүңиз болса дөрт адам, сен ишлемесең гаты хор боларсыңыз! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Вах, шу чагажыклары хор этмежек болуп, гижәми гүндиз эдйән!* («Яш коммунист» газети). ◇ **Хор дүшмек** — иймекден, геймекден ве мадды ягдайдан етмезчилик чекип, гарып дүшмек, гарып яшамак. *Эмма болмады. Барха хор дүшдүк* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХОР II. Айдымлы сазы билелешип ерине етирйән айдымчылар топары, шонуң ялы-да оркестр, айдымчылар топлумы. *Башга бир жайда хор кружогы довам эдйәр* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы). *Сахнада Ашгабат областының бирлешен хоры пейди боляр* («Мыдам тайяр» газети).

ХОР: **хор чекмек** — *сер.* Хорламак I. *Гөрсе, ёлдашы харманың көлегесинде аркан дүшүп, хор чекип ятыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол аз салымдан соң хор чекмәге башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХОРА [хо:ра], Сувы сүйжемедик, бишмедик, гөк, туршы (эсасан үзүм хакда). *Агач башында хора, Билмедим дүшдүм хара, Атам-энем бичәре, Сатды мени ят ере* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Хора үзүм.*

ХОРАЗ, *зоол.* Мәкиян дәл, эркек жынслы өй гушы. *Хоразлар ала-зензеле эдип гыгырярдылар, итлер үйрүшйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Обаның хоразлары болса бир талгыр гыгырып гойдулар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХОРАН, Хер бир зады ишдәмен ийлән, иермен, ишдәли, ишдәмен. *Ичи көкели, гантлы, унлы халталар хоран мөжеклерден хырык-дыкын долупдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Мүңүрт кичижик балык болса-да, ол хоранды* («Пионер» журналы).

ХОРАША, Говы дәл, гөрнүкли дәл, йөнекей, болгусыз. *Хораша ябылылар оңа ёл берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОРГУРМАК, Хокранян ялы бурнуны паррылдадып сеслеңмек. *Алаша аягының агырысына гараман, оларың үйтгешик сеслерини аңанда хоргурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хәсиетли жанавар узын танапының етдик боюна хоргурып айланмага башлады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХОРДА I, Говы дәл, ярамаз, эрбет. *Эмма Аллалы пар: — Сен гова, хорда дүшүнйән итлисиң?! — дийип, оглуны хем ковды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХОРДА II, Атың аякларының ич йүзүнде мозоль ялы эмеле гелйән гуры яра.

ХОРДАЛЫК, Говы дәллик, ярамазлык, эрбетлик. *Гаррылар матаның говулыгы-хордалыгы хакында эңеклешдилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХОРЕОГРАФИК, Хореография дегишли болан. *Шол йылың өзүнде Ленинградың хореографик училищесини гутаран түркмен яшлары билен балет группасының усти етирилди* («Совет эдебияты» журналы).

ХОРЕОГРА'ФИЯ, Танс сунгаты, шонуң ялы-да балет тансларының ойны. *Ол түркмен хореографиясының дөредилмегинде улы роль ойнады* («Совет эдебияты» журналы).

ХОРЖУН, Халы ялы читилип докалян, гоша гөзли гап. *Хоржундан чыкаран совгатларыны ылгашып гелен агтыкларына үлештирди, Готур сөвдагәр «оба экит» дийип, маңа бир хоржун күмүш пул табшырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОР-ЗАР [хо:р-за:р], Хорлукда ве зарлыкда, хем хор, хем зар, мәтәч, горгуде. *Бу оглан хор-зар болуп, ач-сувсуз гезиберипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ХОРКУЛДАМАК, Хоркулдылы сеслеңмек, хорк-хорк эдип агламак. *Ол Артыгы гөренден гуҗаклады, гөзлериниң яшыны сечип хоркулдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Диңе бир аял хоркулдап аглаярды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХОРКУЛДАШМАК, Хоркулдылы сес эдишмек, хорк-хорк эдишип аглашмак. *Чагалар-да алып гызык дашыны, Хоркулдашып, сыпаярлар башыны* («Совет эдебияты» журналы).

ХОРКУЛДЫ, Адам ичгин демигип агланда, доңуз сеслененде ве ш. м. дөрейән сес. *Дүйнден бәри гөзяш билен хоркулды Довам эдйәр гиң хөелының ичинде* (Б. Сейтәков, Сенемиң сөйгүси). *Коридордан чалажа хамсыкма билен хоркулды эшидилди* («Совет эдебияты» журналы).

ХОРК-ХОРК: **хорк-хорк этмек** — *сер.* Хоркулдамак. *Алтын ысажың арасында галып, хорк-хорк*

эдип аламага башлады (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХОРЛАМАК I, Хорруладыпы сесленмек, уклап хор чекмек. *Мама көлекөде янып ышарып, хорлап ятырып* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХОРЛАМАК [хорламак] II, I Аррыкламак, иглетмек. 2 Жебир, сутем этмек, горги горкемек. *Зулет бермек, тынамак, эзмек. Артыкмач агыр чөпейдеден хабардар Иван Гимофеевич оны ондан ары хорламаск болуп аслы билмейди* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). *Гөрүп дурсуң алырын, ол арчын обаны нәшили горлайын дийсе хорлаяр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХОРЛАНМАК [хорланмак], 1 Аррыкламак, иглемек. *Ол хорланып, чопе дүнүпдир.* 2 Жебир сутем чекмек, горги горкмек, азап гермек, эзилмек. *Бат бы ерде сатын хорландык* (Н. Номма, Тайлак хызмат). *Гарыбын хорланан аял-кызлары, Коммунистлер азат этди сизлери* («Хазирки заман эдебияты»). 3. Гатчылык чекмек, мәхәлле сезевар болмак. *Пулдан-затдан хорланасаңыз, дайдарын!* (Д. Атаммәммедов, Гошгулар ве песелер).

ХОРЛАТМАК [хорлатмак], Жебир, сутем этдирмек, горги горкдурмек, зулет бердирмек, тынатмак *Дүш келип дурмуш товуна, Гара, хорлатдың оңа* (Чары Ашыр, Номалар).

ХОРЛАШМАК, Хорруладыпы сес едишмек, хорруладыпы сесленишмек. *Ландан шонур чекип гелен хекмачлар, бир-ики сөзлеш гезип хем хорлашып ятырлар.*

ХОРЛУК [хорлук], Дурмушда горулайын жебир, сутем, горги, азап, кыйым. *Өмрүмде сизден хорлуксыз гөрдүм* («Совет эдебияты» журналы). *Гөрөлле бир хорлуга учап башын бир газап айдып* («Гөрөлле» эпосы). ◇ *Хорлук ямыпыны гермек* — гаты хорланмак, азап гермек.

ХОРМАТ, Бирисиң хатырасы сыланып едилйән сылалгы гатнашык, сылаг, хезет. *Хөкүмәтимиз эдәкүне бу ат чекмекден артыкмач ондайын хормат ине болуп гөрүнди* (А. Говшудов, Көнетдагын этегинде). *Мен обамың ягшы, сылык адамы, Хормат, сылыг билен ятлаң сечи* («Совет эдебияты» журналы). ◇ *Хормат гаравулы* — *сер* Гаравул. *Хормат чыкмак* — *сер* Чык. *Хормат гарамак* — *сер* Гара. *Хормат гөркезмек* — *сер* Гөркез. *Хормат гоймак* — *сер* Гой. *Хормат эдмек* — *сер* Эт. *Хормат этмек* — *сер* Этмек.

ХОРМАТЛАМАК, Бирине хормат гоймак, сылаг, хормат этмек, бирини өзүне бир ягшы хатырасына тутмак, хезет гоймак. *Онар Алтын сылаглык сөзлери учин хорматлаяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен оны хормат-лаяр, «Ынсанлык» медалына ыгтыяк* («Гөлмак» журналы).

ХОРМАТЛАНМАК Бирине хормат едилмек, сылаг хормат гөркезмек, хатырасы тутулмак, хезет едилмек. *Хорматланып, сөзүм эдилйән адамың чын дүшүнип башлап дөнүк сечи* (А. Говшудов, Көнетдагын этегинде). *Хорматланар ол Ватанын эдил* («Совет эдебияты» журналы).

ХОРМАТЛЫ, Хормат гөркезип, сылаг, хормат едилйән, хатырасы тутулян.

ХОРМЕЙСТЕР, 1. Хорда — дирижёрлык комедасы. 2. Операда — хорук ёлбашчысы. *Ашгабатда опера ве балет театрында хормейстер болуп ишлейәр* («Мылам тайяр» газети).

ХОРПУЛДАТМАК *сер* Хөпурдатмак. *Ол чеп аялны урадык, элиндәки чайнык хорпулдап ыгтыяк* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). *Кешене болса хатыр пуллаган ичинде башлаяр* («Эдебият»).

ХОРПУЛДЫ, *сер.* Хөпурды.

ХОРРУК, *сер* Хорруды.

ХОРРУЛДАМАК, *сер.* Хорламак I. *Капак хорруладып ятырды.*

ХОРРУЛДАШМАК, *сер* Хорлашмак.

ХОРРУЛДЫ, Көбир адам уклаңда, көбир хайван сеслененде дөрейән сес. *Дүне дүкаклардың ачыкып гелйән хорруллыларындан оларың сакчыларыпы ачмаклыгы* (Г. Кулыев, Көнетдагын акыреныда). *Дүне эшиям гүйжи ука гидип Абаданың ениҗек хор уллысы эшидилйәрди* (Б. Гурбанов, Чарва Мергенин гуруны).

ХОРСУЛДАМАК, *сер* Горсулдамак. *Асланың сесы ак болуберенде, эли гаммалы хорсулдап ятсы эдип, дерианың соңуна ченли батга батып бир адам эшидип гарды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОРСУЛДАТМАК, *сер* Горсулдатмак.

ХОРСУЛДЫ, *сер* Горсулды.

ХОРТАН [хөртан], Семиз дал, хоррак, хортан. *Чокга жыртлык хортак бир адам кимдир бириңе сурун берйәрда. Ёлы ортадан узыкрак хортак Гылыҗов болайдың өчерип этди* («Совет эдебияты» журналы).

ХОРТАП [хөртап], *сер* Хөртап. *Хер нәче хортап болса-да чагалы Ашгабада — медицина специалистлериниң янына угратмалы болар* («Мылам тайяр» газети).

ХОРТУМ, Пилиң турба горнушлы узын бурны.

ХОРУКМАК [хөрукмак] Бир задың етмейән ягдайы зерарлы хорлук чекмек. *Өз дүшмек, хорланмак. Сүрүлерин ягдайлык өсгелдәсиң! Болан, хорусак малларың пастында сүрүсен айдылмасыны, олара сакчы, пейдаларынка идеп болмейәнлиги када гирилмели.*

ХОРХОМСЫ [хөрхомсы], Болелиликде, гурплы ягдайда болмалы, етеритмей ягдайда ишлән. *Горлук чекйән, малын Мекдада чагаларының ачлыдан, хөрхомсыдан саклап болдың дә!* — *дийип* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХОР-ХОР, *сер* Хорруллап. *Гой өтүк дөнүк бирлер өтүрлик, хор-хорлык бирлер ятмасын. Инки ваданың нәлалыпдан ятандан соң, Мелебайың чек хор-хорлык кесилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). ◇ *Хор-хор этмек* — халаллы хөкүм бермек, кайгырмак.

ХОССА [хөсса], Кынчылык, бенденлик, пөгелеплик. *Бирлер хас артыкмач хөсса болып зерыгярдин* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ёлдачда нәдип дөнүп, нәдип хөсса болмалы хем? — дийип хем дерсинден усулуны нәдип сөзлемалы хем сорап гарды* — *дийип дүйнүп* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХОССАР [хөссар] Бири билен гарандарсыз гатнашык болан, халаллыпы сорап дурян адам дөнүкерлиги. *Оларың дашындакы ит-оруларың, ятларың герегинде герек хоссарларың хачан* (Б. Кербабаев Айгытлы адым). *Сенең мекдеп башы хоссарың* («Совет эдебияты» журналы).

ХОССАРЛЫК [хөссарлык], Хоссар болмалык гарандашмак. ◇ *Хоссарлык этмек* — бирини тарапыны тутмак, арка дурмак, көмек этмек. *Мен Адамала нәлечмок, дийе оңа хоссарлык этдим* (А. Говшудов, Көнетдагын этегинде). *Өмрүк чагаңа чаңа хоссарлык эдейин!* («Совет эдебияты» журналы).

ХОССАРЧЫЛЫК [хөссарчылык], *сер* Хоссарлык. *Оны өзбашдак садам бакмага ёл бермәң, көпчилик болуп хоссарчылык билен очы сурпап аларлар* (П. Г. Остроумов, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ХОТУРДАМАК, Хотурлыпы сес чыкмак, хотурдалы сесленмек. *Ынче ейне үмсүмледе оларың аялыпы ашлыкпы хотурдаян гарып сеси тек чагаң ешектиң дарап гелйән песәйжа шемалың шоввуллыгы ишитилйәрди* («Колхоз гүнлери»).

ХОТУРДАТМАК, Хотурлыпы сес чыкармак, хотурлыпы сеслендермек.

ХОТУРДАШМАК, Хотурдылы сес эдишмек, хотурдылы сесленишмек.

ХОТУРДЫ, Йүзи гаймаклап дуран шор ерден, гарың үстүнден ве ш. м. ерлерден йөреленде дөрейән, чыкян сес. *Дашарда бир хотурды эшидилди.*

ХОШ, I. «Боляр, ягшы» диен маны аңладян жогап сөзи. *Инди шуның ялы иш эдәймегин, хошмы!* («Пионер» журналы). *Хошуң атасы өлмәндир* (накыл). 2. Говы, мазалы, ягшы, якымлы, ярамлы, мылайым. *Гарадерәги хош гөрнүшли йигит* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Бир гүнүм — хош гүнүм* (накыл). 3. Хошлашыланда «саг бол» диен маныда айдылян сөз. ◇ Хош гелдиниз, сапа гелдиңиз! — хош ниет билен мыхман гаршыланында айдылян аңлатма. Хош якмак — якымлы, мылайым гөрмек, оңат хесер этмек. *Тер гүллериң ысы хош якяр жана* (Н. Омадов, Багт гүнеши).

ХОША [хо:ша] I, Арпа, бугдай ялы экиниң хасылы йыгланда дөкүлип, гачып галян баш. *Ол гарры энеси билен кичиҗик аял доганының арлы томус диш-дырнак болуп хоша чөплэп эдинен бугдайҗыкларына-да эл гатып башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эжем ики саны огул жигими ызына тиркэп, хоша эдерди* (Н Помма, Тайлак хыззын). *Оракдан соң хоша* (накыл).

ХОША [хо:ша] II, Үзүмиң тутуш бир салкымы. *Үзүм хошалары бири-бирине чакынлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол үзүм эдил яп-яңыҗа ёлнан хошаны ядыңа саляр* («Яш коммунист» газети).

ХОШАЛ [хоша:л], Бириниден я-да бир затдан гөвни битгин, гөвни шат, разы, миннетдар. *Сизден көп хошалдыр зәхметкеш халкы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гарры оглундан өрән хошал* (Б. Гурбанов, Душушык) *Барлап душмандыгны анык билдилер, Ватанчы гаррыдан хошал болдулар* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ХОШАЛЛАНМАК [хоша:лланмак], Гөвнүң хош болмак, хошал болмак, гөвнүң битмек, миннетдар болмак. *Гиң гиден картаның ичинде хыҗув билен ишлейән колхозчылары гөрүп хошалланды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОШАЛЛЫК [хоша:ллык], Бириниден я-да бир затдан гөвни битгинлик, гөвни хошлук, разылык, миннетдарлык. *Айнаны-да Артыгың хошаллыгы шатландырярды. Полтергейст башыны галдыранда, гапыжыкдан Алёшаның жанлы гөзлерине гөзи дүшди, хошаллык билен еринден галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОШАМАЙ [хошама:й], Мәхирли, мылайым, якымлы, мылакатлы. *Кеймири нобатчы билен хошамай гөрүшди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХОШАМАЙЛЫК [хошама:йлык], Мылайымлык, якымлылык, мылакатлылык. мәхирлилик. *Кейгим, мен района барярын! дийип, хошамайлык билен жогап берди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Онуң билен бу жая бир тәзелик, түкениксиз хошамайлык гелип долды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОШАМАЙЧЫЛЫК [хошама:йчылык], *сер.* Хошамайлык.

ХОШАМАТ [хоша:мат], *сер.* Хошамай. *Хер киме бир ушак хошамат эдип, бадак атдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХОШАЧЫ [хо:шачы], Хоша чөплейән, хоша йыгнаян, хоша эдйән. *Онуң өңки гачаклары хошачыларга ял, гуш-гумрулара иймит болды* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим).

ХОШБАГТ, *сер.* Багтлы 2. *Тә өлйәнчәк хошбагт, гол тутушып гезишели* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ХОШБАГТЛЫЛЫК, *сер.* Багтлылык.

ХОШБОЙ [хошбо:й], Жана якымлы, жана ярамлы, мылайым (ыс хакда). *Гиң ховлының ичинде тәзе бугдайың хошбой ысы бурк урярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эрик төвереге хошбой ыс сачар* («Пионер» журналы).

ХОШВАГТ, Вагты хош, өрән хошал, кейпи көк, гөвни битгин, хошнут, хошал. *Әр-хелей икиси ики ерден: — Машгалламызы хошвагт этмек бизиң арзувымыз! — дийишдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мамам гырасы зерленен гапыржага өрән хошвагт болан ялыды, гаты мылайым йылгырып, өз хошаллыгыны билдирди* (Л. Н. Толстой, Эсерлер).

ХОШЛАМАК, Говулыгы гөвнүңе жай болмак, говудыгыны макуллamak, макул билмек. ◇ Гөвүн хошламак — *сер.* Гөвүн. *Гөйә кыссачы дек гөвнүни хошлап, Газет окадыкча гүлйәрди гөзи* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Еңишлер гойнунда гөвнүн хошлаяр* («Совет эдебияты» журналы).

ХОШЛАШМАК, I. Бириниң янындан айрылып гиденинде, ограданында ве ш. м. ягдайда «хош, саг бол» дийишмек, хош арзув эдишмек, сагболлашмак. *Дурды отуранлар билен хошлашды-да, чыкып гитди. Онуң билен индики душушыга ченли чынлакай хошлашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гепл. д.* Гиден затдан эл үзмек, гитсе-гитсин дийип разы болмак.

ХОШЛАШЫК, «Саг бол» дийишмеклик, хошлашмаклык. *Ол хем бизиң гулавымыза соңкы гамлы хошлашык болуп эшидилди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хошлашыга вагт етди шол заман* («Совет эдебияты» журналы).

ХОШЛУК, Кейпи көклүк, хошвагтлылык, разылык, миннетдарлык. *Агыр хасратда гечип яшлыгы, Тапманды дурмушдан гөвнүхошлугы* (А. Кекилов, Сөйги). *Ол, Азерә гөвнүхошлук билен гарап, йүрегиндәкини беян этди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХОШНУТ [хошну:т], *көн. с.* Хошвагт. *Аннатаган өзүни нәче хошнут гөркезмәге чалышса-да йүрегиниң чүңкүр күнҗүнде ерлешен бир иңкисиҗик оны рахат гоймаярды* («Совет эдебияты» журналы).

ХОШНУТЛЫК [хошну:тлык], *көн. с.* Кейпи көклүк, вагтыхошлук, шат гөвүнлилик. *Айсолтан шондан соң ене өңки кешбинде, ене өңки хошнутлыгында гадам урды. Айдым-саз хошнутлыгың аламатыдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ХОШРОЙ [хошро:й], *көн. с.* Овадан йүзли, гүлер йүзли, гөрмегей, гелшикли. *Бу йигит хошрой болан, эмма гызың оваданлыгы мөчберсиз экен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Нурназар диен бир хошрой йигит жөвенликден чыкды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХОШРОЙЛЫК [хошро:йлык], *көн. с.* Овадан кешплилик, гүлер йүзлүлик, гөрмегейлик, гелшиклик.

ХОШТАП [хошта:п], Жана ярамлы, мылайым, якымлы. *Бу гиҗелер ислән ишиң эдере, Ай шейле айдыңды, хова хоштапды* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Хоштап бахар чагында, Мекдебимизиң багында, Достлар болуп гезйәрис* («Яш коммунист» газети).

ХӨВ, Сыгыр, гөле ялы маллар ковланда айдылян сөз. *Иш вагтында ишеңҗире сөз гатар, «Хөв» дийлйән сыгыр дей, сүйкешип өтер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӨВЕС, Бир зада болан ислег, арзув, сөйги, мейил. *Багшы ага, сениң тәзе дүзен айдымыңы хөвес билен диңләнимиз өңки агшам дәлмиди?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мен гитҗек-ле, гитмәге өрән хөвесим хем бар!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӨВЕСҖЕҢ, Бир зада гызыкланян, ислеги, арзувы бар болан, хөвесли, мейилли. *Тәзе хабарлар эшитмек тамасы билен гоңшы обалардан хем гүррүңе хөвесҗең адамлар үйшүпди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

Университете баранлар окамага гаты хөвесҗең болуп-дырлар («Эдебият»).

ХӨВЕСҖЕҢЛИК, Ислеги, арзувы барлык, мейиллилик, хөвеслилик. *Онуң калбындакы хөвесҗеңлик хәсиети дилини хемише херекете гетирйәрди. Түркменистанда театрал хөвесҗеңлиги гиң яйбаңланып уграды* («Совет эдебияты» журналы).

ХӨВЕСЛЕНДИРМЕК, Хөвес дөретмек, хөвесини, ислегини артдырмак, мейил дөретмек, гызыкландырмак. *Агрономчылык кәри мени хөвеслендирйәр.*

ХӨВЕСЛЕНМЕК, Бир зада гызыкланмак, хөвесли болмак, ислег дөретмек. *Артык Гүнүң шөхлесине хөвесленмек билен буйсананда, гапы шакырдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Спорт билен хөвесленмек.*

ХӨВЕСЛИ, Бир зада гызыкланян, хөвеси бар болан, ислеги артан, мейилли.

ХӨВЕСЛИЛИК, Бир зада хөвесҗеңлик, ислеглилик, мейиллилик. *Аман ады тутуландан, хөвеслилик билен ериндән галды.*

ХӨВЕССИЗ, Хөвесли дәл, мейилсиз, ислегсиз, арзувы болмадык.

ХӨВЕССИЗЛИК, Хөвесли дәллик, мейилсизлик, ислегсизлик, арзувсызлык.

ХӨВЛҮМ-ХӨВЛҮМ, Сыгыр сагылжак я-да гөлеси алдырылжак болнанда сөйдүп айдылян сөз. *Эҗеси болса «хөвлүм-хөвлүм» дийип, гөләни тутуп сыгра яладяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *«Хөвлүм-хөвлүм» дийип хиңленип, сыгыр сагмак билен гарабашына гайды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХӨВРҮҢМЕК, Бир адам я-да мал билен өвренишмек, ыснышмак, хөвүр эдинмек, хемра эдинмек. *Бу үчүси шейле хөврүкдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХӨВҮР I, Хемра, ёлдаш, яран, биле гезйән. *Обаның әхли чагалары Гажар аганы сөййәрдилер ве оны хормат-лаярдылар, гышын-язын Гажар аганың хөври хем шол чагалар болярдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Мырат болса өзүниң якын досты хем хемшелик хөври болан ак эркегинден айрылмагы гаты кын гөрйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Онуң билен хөвүр болуп, Хер агшам өйүне гелип, Гөзел китаплар алярды* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Хөври көп болсун! — сыгыр, гоюн ве ш. м. элдеки маллар гузланда, гутлаг хөкмүнде мал эесине айдылян алкыш. *Эҗе, сыгрың гузладымы?! Хөври көп болсун! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӨВҮР II, Өндүрижи, эркек (есасан ат, дүе ялы маллар барада). *Хөвүр ат. Хөвүр эркек.* ◇ Хөвре гоймак — байтал, арвана, гоюн, гечи ялы маллары өндүрижи эркек малларың янына гойберип чакнышдырмак. Хөвүрден чыкмак — чакнышмак процеси болуп гечмек, гутармак. *Тәзе усулда чыкардык биз хөвүрден, — Дийип, олар көп гойберен гоч, теке* («Токмак» журналы). Хөвүр сечмек — эмишдирилен овлак-гузыны энелеринден айырмак, сечмек процеси.

ХӨВҮРТГЕ, Гушларың юмуртгалаян ве чага чыкарян ери. *Вепаның гүррүнине гөрә, олар кемерлерден алгыр гушларың хөвүртгесини гөзләп йөркәлер, бу огрын чыкалга тапылыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бахарда гарасар өзүне хөвүртге эдинмәге гиришипдир* («Пионер» журналы).

ХӨВҮРТГЕЛЕМЕК, Хөвүртге эдинмек, хөвүртге ясанмак. *Гушлар хөвүртгеләп башладылар.*

ХӨДҮР, I. Мүрехет, хормат, хеззет. *Бизде, төверегинде отуранлара хөдүр этмән, нахар иймек болмаяр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ханы, илеррәк сүйш-де, палав ийсене! — дийип, Еллиниң ядына хөдүр этмек яңы дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хөдүр эдениңиз үчин, саг болуң!* («Совет эдебияты» журналы). *Акмак мыхман өй эесине хөдүр эдер* (накыл). 2. Өзүнде бар болан зады бирине үндеме. *Мен оңа өз дутгрымы хөдүр этдим.*

ХӨДҮР-КЕРЕМ, *сер.* Хөдүр. *Бахарың бу хөдүр-кереминден өзүче маны чыкаран Вуши кел өзүне сакаҗе-тиҗилик билен отургычда отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХӨДҮРЛЕМЕК, 1. «Ал, ий» дийип, нахар ийместиниң сорамак, хөдүр этмек, хормат, хеззет этмек. *Усса ага, ынха демлиҗе чай! — дийип, өзүниң ичмәк гоян чайыны хөдүрледи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Васильев гант, кыка хөдүрледи* («Совет эдебияты» журналы). *Мистер Нельсон столуң үстүнде ятан сигары алып, Ахмедә хөдүрледи* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Өзүнде бар болан бир зады бирининг алмагыны үндемек. *Көне пикир болуп, мен нәче гаҗа алтмыш яшлы гыз хөдүрледимми — я хелей үстүне хелей ал дийдимми?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Элбетде, ол галың хөдүрлеп билмез, Икиңиз хем тәзе дөвруң адамы* («Совет эдебияты» журналы).

ХӨДҮРСЕК, Хөдүр эдеген, хөдүр этмеги говы гөрйән, жомарт, сахы. *Хөдүрсек адам.*

ХӨДҮРСЕКЛИК, Хөдүр эдегенлик, сахылык, жомартлык.

ХӨЗИР [хөзи:р], Бир затдан гөрүлйән хайыр, якым, леззет, көмек, эшрет. *Ичинде яшамагың көзүм болмадык гара өйи отларын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сенден гөрйән хөзирими мен оларың хич биринден гөремок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хава, сакалдаш, машының кеми ёк. Хөзирини өзүң гөр!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ХӨКГЕРМЕК, Түммерип дурмак, томмарып гөрүнмек, күйкермек, бүкүлмек. *Ягырнысы бир сөзүлүк хекгерип гөрүнйән Ягшымырат сахна чыканда, хеммелер оңа середишдилер* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ХӨҚМАН [хөкма:н], Хич бир гүррүнсиз, гепсиз, хытды-пытдысыз (болаймалы зат). *Мен инди оңа хөкман өз ислегими мәлим эдерин* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Аннагула Алтыны гөрмек хөкман герекди. Элбетде, сдам болжак болуп гелдик, хөкман адам болярыс, дестум! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӨҚМАНЫ [хөкма:ны], Ерине етмеги, эдилмеги хөкман болан, зерур болан. *Шәхер Советиниң хөкманы карары чап эдилди.*

ХӨҚМҮНДЕ, Хасабында, дерегинде, орнунда, гөрнүшинде. *Көпчүлик пукаралар болса арчынлыкдан эллибизар тамасыз болуп, диңе томашачы хөкмүнде дурдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХӨҚМҮРОВАН [хөкмүрова:н], Хөкүми ерине етирилйән, диени болян. *Гөзеллер ичинде хөкмүрованым, Мениң билен бол, башыңа дөнейин* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ХӨҚМҮРОВАНЛЫК [хөкмүрова:нлык], Хөкүми ерине етирмеклик, диени болмаклык.

ХӨҚҮДИҚЛЕМЕК, Хомпулдап, тагашыксыз йөремек, хөкүдик-хөкүдик эдип ылгамак. *Элли яшың ичинде өйленжек дийип, хөкүдиклән йөрмездиң* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХӨКҮМ, 1. Бир иши хөкман ерине етирмек үчин берилйән буйрук, теклип. *Думлы-душы барлсң, зерр ол ере гирен хем болса тапың! — дийип хөкүм эдди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Хәкимиет органының ресми буйругы. 3. Женаят ишлери боюнча судуң чыкарян карары. *Судуң хөкүми окалды.* ◇ Хөкүм сүрмек — 1) бир юрда агалык этмек, хөкүмини, гүйжүни яйратмак; 2) хожайынлык этмек.

ХӨКҮМДАР [хөкүмда:р], Чәксиз я-да ёкары хәким, хөкүм беризи. *Италияның хөкүмдар топарларының дашары сыясат угры Италияның ягдайына хеләкчиликли*

тәсир эдйәр («Совет Түркменистаны» газети). *Шәхерде хөкүмдар яшапдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ХӨКҮМДАРЛЫК [хөкүмда:рлык], 1. Хөкүм сүрмеклик, агалык этмеклик, хөкүмдар болмаклык. *Ел алмаз фашистлең хөкүмдарлыгы* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Елена долы хөкүмдарлык билен хөкүм сүрүпдир* (СССР тарыхы). 2. Хөкүмдарың ягдайы.

ХӨКҮМЕТ [хөкү:мет], Дөвлет хәкимиетиниң меркази органларының жеми, юртда дөвлет хәкимиетиниң баш исполнитель ве буйрук берижи органы. *Эйрана сап йүрекден аркадашлык голуны узадан яш Совет хөкүметидигини ядыңыза салың!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХӨКҮР. Бойны ики эгниниң ичине гидип дуран. *Шол гелсеңем, дат гүнүңе, Дат гүнүңе, хөкүр мама* («Совет эдебияты» журналы).

ХӨЛТҮЛДЕМЕК, Чаласын херекет этмек. *Үч-дөрт саны жожук ёлуң саг таралына хөлтүлдәп гечди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында) *Ол гейнүвлирәк йигит гечсе, онуң ызындан хөлтүлдәп ылгаяр* («Токмак» журналы)

ХӨЛТҮЛДЕТМЕК, Чаласын херекет этдирмек, чалт йөретмек.

ХӨЛТҮЛДЕШМЕК, Бир топар болуп хөлтүлдәп йөрмек, херекет этмек.

ХӨҢКҮЛДЕМЕК, Лоңкулдап йөремек, херекет этмек.

ХӨҢКҮЛДЕШМЕК, Лоңкулдашып йөремек, херекет этмек.

ХӨРЕК, *гепл. д.* Иймит, нахар. *Бир солдат хапа гапда гетирен хөрегини хем-де эдил гара палчыга меңзәп дуран токга бир зады өңүнде гоюп гитди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аңсат ийжекдир тайяр чөреги, Чөрек ерне гүлле болды хөреги* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ХӨРЕ-КӨШЕ [хө:ре-кө:ше], Якымлы, мылайым сөз, хажык-хужук, көшешдиржи сөзлер. *Агланымда хөре-көше эдип диңдириши гөз өңуме гелйәр* («Яш коммунист» газети). *Ишиң болмасын, мен бир хөре-көше эдип гөрейин!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХӨРЕЛ, Бириниң янында сөзи гечйән, диени-айданы ер тутян, эдилйән. *Огулсолтан диен хөрел аялы Садабың элинден зорлап алды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХӨРЕЛЕ. Сарч ве тез дүйә көшегини алдыранында я-да сагжак боланында хошамайлык үчин айдылян сөз. *Шол вагт болса Айнаның сеси эшидилди: — Хөреле, дүйәм, хөреле!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХӨРП, Белент гөвүн, ёкары ниет, арзув, улы ислег. *Акмаяның ослагсыз сөзүне гөнүргән Атабай оңа сорагы гөз билен чиңерилди: — Акмая, хөрпи яман ёкардан тутдуң-ла! Эмма онуң сөзүниң әхеңи өзүне ярамаңы үчин, оператор хөрпи гиңден алды* («Совет эдебияты» журналы).

ХӨТДЕ. Алач, чәре, тәр, ёл. *Онуң бир хөтдесини тапарыс. Әхли кынчылыклары ве пәсгелчиликлери еңип гечмәге хөтде гелйән көп зәхмет сарп этмели* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Хөтде гелмек — бир задың алажыны тапмак, башарып билмек, эйгермек. *Халк хожалык советиниң управлениелериниң хеммеси жеми өңүм өндүрмегиң ярым йыллык табшырыгына үстүнликли хөтде гелди* («Совет Түркменистаны» газети).

ХӨЧҖЕТ, Эдилйән задың терсине гайдян, ичякгыч, кечжал, дүкдүшди, кесир. *Гөр, бу нәхили хөчжет!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Чүнки мен онуң барып ятан хөчжетдигини, кечжал хем уруп аглаянлардандыгыны биле окаяркам билипдим* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХӨЧЖЕТЛИК, Кечжаллык, дикдүшдүлик, кесирлик. *Хей, шейле-де хөчжетлик, хей шуңуң ялы-да эрҗеллик болармы?! — дийип пышырдады* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Ол чала соватлы, галмагалчырак адамды, хер бир тәзелиги гөвүнсизлик, хөчжетлик билен кабул эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ХРЕСТОМА'ТИЯ, Сайланан эсерлерден я-да эсериң бөлеклеринден алнып, чап эдилйән йыгынды — окув китабы. *Онунҗы класың хрестоматиясы.*

ХРИСТИАН, Христианчылыгың тарапдары, хачпараз. *Рим империясында христиан бутханасы улы гүйч болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ХРИСТИАНЧЫЛЫК, Эсасында мифики Иисус Христиң культы дуран дин, хачпаразлык. *Христианчылыгы йайратмак баханасы билен гылыч гөтерижилер ерли илатың бир бөлегини гырыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ХРОМ I, Ачык чал реңкли гаты метал, химики элемент. *Күкүрт колчеданлары хем хром магданлары ве ш. м. йөрите химики чиг мал запасларымыз бар* (Н. Н. Баранский, СССР-иң ыкдысады географиясы).

ХРОМ II, Юмшак, юка гайшың бир сорты. *Хром әдик, сумка гума булашып ятырлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХРО'НИКА, 1. Хадысаларың хронологик тертипде, вагтма-вагт язувы. 2. Сыясы, жемгыетчилик, машгала ве ш. м. хадысаларың тарыхыны ичине алян эдеби эсер. 3. Газетде гүнделик дурмушдан болян хадысалар бөлүми, шонуң ялы-да гүнделик жемгыетчилик дурмушдан болан суратлары өз ичине алян фильм. *Түркмен эдебиятының ве сунгатының Москвада гечирилен онгүнлүгиниң хроникасы* («Совет эдебияты» журналы).

ХРОНИКАЧЫ, Хроника боюнча ишлейән газет ишгәри.

ХРОНО'ГРАФ I, Бир юрдуң тарыхы хроникасы язылан гадымы язгылар ядыгәрлиги.

ХРОНО'ГРАФ II, Гысга вагтлайын болян хадысаларың довамлылыгыны регистрирлейән ве өлчейән абзал.

ХРОНО'ЛОГ, Хронологиядан специалист, вакалары ызлы-ызына язып дурян адам.

ХРОНОЛОГИК, Хронология дегишли болан, хронология эсасланан. *Астрономияның тарыхында гысгача хронологик таблица* («Астрономия»).

ХРОНОЛО'ГИЯ, Хадысаларың вагты боюнча ызыгидерлилигиниң язгысы. *Рус тарыхының хронологиясы.*

ХРОНО'МЕТР, Өрән догры ве такык йөрейән сагат. *Деңиз ишлеринде такык сагатлар — хронометрлер уланыляр* (Орта асырлар тарыхы).

ХРОНОМЕТРА'Ж, Секундомериң көмеги билен зәхмет процесleriniң довамлылыгыны догры өлчейиш.

ХРОНОСКО'П, Хас гысга вагт аралыкларыны өлчемек үчин абзал.

ХРУСТА'ЛЬ, Ягтыны гүйчли сындырып гечирйән айратын йылпылдылы, ёкары сорт чүйше ве шонуң ялы-да шу чүйшеден ясалан гап, билур. *Даг хрусталларының кристаллары* (М. Н. Скаткин, Жансыз тебигат). *Мука айратын хем хрусталдан алтын суратлы бир күйзе ярадыр* («Мыдам тайяр» газети).

ХУВВА-ХУВ, Чага хүвдүленende айдылян сөз. *Салланчага гиренде, Эҗең гурбан адыңдан, Хувва гузым, хувва-хув!* («Совет эдебияты» журналы).

ХУДАЙ [худа:й], *дини.* Мифики дүшүнже боюнча «дүнйәни доландырян» жандар, иң ёкары гүйч. *Революциядан озалкы надан рус дайханлары чекиртгәниң эдйән хүжүмлерине көпленч вагтларда «худайың гаргышы» хөкмүнде гараярлар* (Ф. Ф. Шалаев ве Н. А. Ры-

ков, Зоология). *Худая ынансаң ынан вели, эшеҳигиңи берк душа* (накыл).

ХУДАЙЕЛЫ [худа:йё:лы], *дини.* Машгала абаданчылыгы ве ш. м. себәпли худайың адына берилйән садака. *Гөз ойнадып, дийди ахун: — Деррев худайёлы бериң!* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Күле гирригиң бригадасының членлеринден үч-дөрт санысы «ягыш ягсын» дийип, Буркут атаның ёлуна чебиш өлдүрип, худайёлы этҗек болдулар.* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХУДАЙСЫЗ [худа:йсыз], Худая ынанмаян, атеист.

ХУДО'ЖНИК, *сер.* Суратчы. *Акгыз, халының нусгасыны чекен, художник Петрова гелнимиз экен. Художник эсерлеринде мыдама онуң хакыката болан гарайшы билдирилйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ХУДОЖНИКЛИК, *сер.* Суратчылык. *Ол өзүниң художниклик орнуны диңе драматургияда тапды* («Совет эдебияты» журналы).

ХУЗУР [хузу:р], *көн. с.* Гаршы, алын, өң. *Онуң хузурында дуруп, онуң табыдына гүл гойяс* («Совет эдебияты» журналы). *Хан ага, җемагатлар сениң хузурыңа салама гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХУКУК [хуку:к], Дөвлет хәкимиети тарапындан белленйән хем-де горалян, җемгыетде адамларың бири-бирине болан гатнашыгыны регулирлейән дүзгүн-тертип нормаларының жеми, эрк, ыгтыяр, хак. ◇ Сайлав хукугы — сайлавлара гатнашмага, сайламага, сайланмага, сес бермәге берилйән ыгтыяр.

ХУКУКЛЫ [хуку:клы], Бир иши ерине етирмәге я-да башга бир зады этмәге ыгтыяры бар болан.

ХУКУКЛЫЛЫК [хуку:клылык], Ыгтыяры, эрки барлык, ыгтыярлылык, эрклилик.

ХУКУКСЫЗ [хуку:ксыз], 1. Бир иши ерине етирмәге я-да башга бир зады амала ашырмага ыгтыяры болмадык, эрксиз. 2. Хукукдан кесилен, сайлав ве бейлеки гражданлык хукугындан махрум эдилен.

ХУКУКСЫЗЛЫК [хуку:ксызлык], Ыгтыяры, эрки болмадык, хукугы болмадык.

ХУЛИГА'Н, Җемгыетчилик дүзгүн-тертиплери гөдек бозян, хулиганчылык билен мешгул болян адам.

ХУЛИГАНЛЫК, Җемгыете, адамың мертебесине хормат гоюлмазлыгы билдирйән гылык, болуш.

ХУЛИГАНЧЫЛЫК, *сер.* Хулиганлык. *Хулиганчылык эдйән адамлара берк чәре гөрүлйәр.*

ХУМ, Дашы сырчалы я-да сырчасыз уллакан күйзе, гап. *Мен шу үзүмлеримиң биринң дүйбүндэ бир хум тылла гөмендирин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Хум ялы чишмек — *сер.* Чишмек. *Бу сада оглан бу сөзе ыканып, хум ялы чишен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ХУМАЙ [хума:й], 1. Гадымы дүшүнҗә гөрә, кимиң үстүне «көлеге» дүшсе, шол адам «ша болярмыш» дийилйән фантастик гуш. 2. *гөч. м.* Өрән овадан, гелшикли, гөрмегей. *«Батыр бол» дийипдиң, саңа бакамда, Хумай гөзден акян яшларың билен* («Совет Түркменистаны» газети).

ХУМАР [хума:р], 1. Эсасан пул гойлуп ойналян ашык ойны. *Волостной ага, кагызыңы эҗем оглы билен хумара гойшаймарсың?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гарры өленден соң, оглы багың угруна-да серетмән, хумар ойнамак билен вагтыны гечирер экени* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Кейп, ислег, максат.

ХУМАРБАЗ [хума:рба:з], Хумар ойнамагы сөййән ве хемише ойнаян адам. *Вагты геленде, эдил хумарбаз ялы мениң гулакларым гиҗәберйәр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ХУМАРБАЗЛЫК [хума:рба:злык], Хумара гызыкмаклык, хумар ойнамаклык.

ХУМАРЛАНМАК [хума:рланмак], Бир затдан кейпиң көк болуп отурмак, кейпиң тутмак. *Овлан гөврелер хумарланан келлелер хем рахатлык талап эдйәр* (Совет Түркменистаны» газети).

ХУМРАРЫЛМАК, Түңнерилип, гахарлы серетмек. *Бу гаракчыларың баштутаны болан шу эҥеги болуплар адам хумрарылып, Вепа бака серетди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХУН [ху:н], Өлдүрилен адамың ганының дереги салынян жериме, алынян ар. *Бояры өлдүрен ики эсе хун — 80 гривна билен үзүлйән экен* (СССР тарыхы). *Эгер-де өлдүренің уруғы өлдүрилениң уруғындан хун төлемәге разы болса, онда даваны ятырмак болярды* (Ор та асырлар тарыхы).

ХУНАБА [хуна:ба], *көн. с.* Гайгы-гусса, азап, жебир. *Тутсалар якаңдан нәме диерсиң? Хунаба ювуб нәлет иерсиң!* («Совет Түркменистаны» газети).

ХУНСА, Эркеклик ве аяллык жынсы бар болан адам я-да хайван. *Бә, бу хунса болаймасын-хов, хәзер болуп адаммыка бери?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХУНХОР [ху:нхо:р], *көн. с.* Жан алыжы, ганхор, ганичен.

ХУП, *көн. с.* Оңат, ягшы, говы. *Хуп мекана, хуп сарая саташдым* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

ХУПБАТ, Гөрги, хорлук, жебир, азап. *Сен бизе хупбат ямаңыны бердиң!* (Б. Пүрлиев, Илкиҗи гүн).

ХУРМА, *бот.* Кәбир Гүндогар юртларда битйән мазмиши-гызыл реңкли, сүйжи миве гетирйән агач ве онуң мивеси. *Гөзел тебигатлы Грузия ажайып хурмалары билен, лимоны, хурмасы билен дүнйә мешхурдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Мүсүрде хурма плантацияларының ве акацияларының токайлары болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ХУРМАЙЫ [хурма:йы], Хурманың реңкине мөвсүм хурма реңкли. *Мениң асыл уллакан гөзлерим хер укудан ачылан вагтларым боланы үчин, хурмайы гөзлем болмага чемели* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХУРМАЛАМАК, 1. Хурма гетирмек, хурма дүвмек. *Гызылетрегиң субтропики совхозындакы хурма плантацияры шу йыл оңат хурмалапдыр.* 2. Оңат хоша гатнамак, оңат хошаламак, хошалаян ялы дәнелемек (үзүм ве кәбир өсүмликлер хакда). *Ол өзүни гайгырман хошламагының ве яңы хурмалан үзүм багларыны гайгы эдйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХУРУЧ [хуру:ч], 1. Бир зада болан гүйчли исленме, хыжув, жошгун, хөвес. *Хуруч билен өңе йөрәнлер гелди* («Совет Түркменистаны» газети). *Сонсы гүнлер хуруч эдйәр гыссаныр, Гарагума сейил этҗек хыялы* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Ышка дүшен хуруч эдип дөнмеяр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ХУРУШ, Нахар, чорба ве ш. м. биширмек үчин, көрек билен иймек үчин герекли иймит (говурма, эт, яг). *Кимдир бири: — Хуршумыз хем гутарды, инди дөнмели зем азалды. Асыл бу арпа орагына нәче гүн галыпды?! дийди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХУРУШЛЫК, Хуруш үчин ниетленен, хуруш эдер ялы зат. *Шол алты гоюн хем бизе хурушлыга этҗек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХУСН, *көн. с.* Йүз, җамал, кешп, гөрк. *Сабырды оңады, хусны ак гарды* («Совет эдебияты» журналы).

ХУСУСАН [хусуса:н], Айратын, ылайта, умуман. *Хусусан хем иңлис-япон сөвдасы хакындакы меселә гаралды* («Совет Түркменистаны» газети).

ХУСУСЫ [хусу:сы], Җемгыете, дөвлете дегишли болмадык, шахсы, өзүңе дегишли, екебара. *Хусусы ишлерини ташлап, мәтәҗе көмеге етишмеги өзлерининң мукаддес борчлары хасап эдйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХУСУСЫЕ[illegible] өзбашдаклык, ХУСУСЫЕ[illegible] шахсыетчи. *Е саны өз пейд ды* (А. П. Че ХУСУСЫЕ[illegible] гишлилик, х *Хусусыетчили* ХУСУСЫЛ доландырыжы ХУСЫТ [х *бу бай гаты* лер). *Хусыт* яр» газети). ХУСЫТЛЫ гылык, хәсие *Бу хусытлык габрыңа алы* ри—Вепа). *Х лим какян д* ХУТ, «Дог маны аңладя *гетирип: — С гитди* (А. Г *хут гызың э* нов, Душуш ХУТМА-Х -ден. 2. Эди *огланҗыгың* нан эсерлер) ХУ'ТОР, ер участогы. ХУТОРЧЫ торда яшаян ХУШ [ху: дуйгусына а *зады хушыңа* Кулыев, Көр мек — аңы мак. *Артык* әдим). Хуш мак. *Меңиң г гүнде йүз ге* лары»). Ху башыңдан а *гөчди* (А. Г гитмек — *Гөроглы, сер* Хушуны жырамак, а *на өзүни Ар тирди* (Б. К хушуны гүйчли тәси ХУШСУЗ хушы ёк, а *рен хушсуз* гиден, өзүнд *«Улы бир ш* ХУШСУЗ кешлиги пес *гымы?!* (А. *лыгым мени ягшыдыр!* (« өзүңден гид ХУВДИ,

ХУСУСЫЕТ [хусусыет]. Шахса дегишли болан, шахс, өзбашдаклык, айратынлык.

ХУСУСЫЕТЧИ [хусусыетчи]. Хусусыетик тараплары, шахсыетчи. *Бу ирбашың устүнде «И» шәхерининң икә сәнә из пейдасыны алтарып әбрен хусусыетчиси отырды* (А. П. Чехов, Сай. зиан әсерлер).

ХУСУСЫЕТЧИЛИК [хусусыетчилик]. Хусусыетча дегишлилик, хусусыетча тегишли болан, шахсыетчилик. *Хусусыетчилик дүзерин*

ХУСУСЫЛЫК [хусусылык]. Шахсы эечилик, шахсы доландырыжылык, өзбашдаклык

ХУСЫТ [хусыт]. Жомарт дал, тысганч, гысык. *Эмма бу бай ганы хусыт экни* (Ата Салых, Сайланан әсерлер). *Хусыт сүйәнә өзүнә янтаяндыр* («Мыдам тайяр» газети).

ХУСЫТЛЫК [хусытлык]. Хусыда дегишли болан гылык, хәсият, тысганлык, тысыклык. *Ене бири — Бу хусытлык эдип пул басяндыр, нәме сен оны өленде габрыңа алып гитжексиң?' — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хытаймама хусытлыкдан яңа кирейсиз кийим какяк долдыр* (П. Нокма, Себәбини сон билдим).

ХЫТ, «Догрудан догры, хакыкатдан, түйс, эдил» диен маны акладан сөз. *Арчаның яповлы хут өзүне кисә гетирип. — Сениң ий сөзлейдиң шунча — дийди, айдып гитди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мунң хут сизиң әкеңиздең Набатдың яңадым* (Б. Гурбанов, Душманлар).

ХЫТМА-ХЫТ. 1. Бир-бирине алта-бертинсиз, зечмеден. 2. Эдил, түйс, әсил. *Сениң хакың хытма-хыт икә олячагыңы сизгирлик менедир* (А. П. Чехов, Сайланан әсерлер).

ХЫТОР. Ер әсиниң жайлы, ат бакжалы айратын ер участогы

ХЫТОРЧЫ. Хытордың хожайыны, хытордың әеси, хыторда яшаян

ХЫШ [хыш]. Адамдан сакдын акыл, акыл өз болшуна, дүйгусына акыл етирмезлик укыбы. *Оң әлиндәки бир жайы хышына сакдык болуп элек кәлдәнем отырды* (П. Кулаев, Көнелдилән әкгерәндә). ◇ Хышына гелмек — эклына гелмек, өзүне гелмек, аңлыпна айланмак. *Артык өз хышына гелип* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Хышына алмак — аңлатмак, чашырмак. *Менең сөзлем хышына сизиң ёлбарысларың ёлларың! Хей ёлбарс ири сөзлем, сен сөзлем болгарың!* («Түркмен пиесалары»). Хышдан гитмек — хышдан гитмек, хышуна бакмакдан айрылмак. *Эмма онуң сөзлем айланып, хышдан гечди* (А. Говшудов, Көнелдилән әкгерәндә). Хышуна етирмек — аңламак, бакмак. *Ай, Гирогли, сениң хышуна етирдим!* («Гирогли» әпосы). Хышуна етирмемек — нәме эдяндигин билмән алжырамак, ёлдасмак, тысганмак, өзүни йитирмек. *Ана шо, ана Арчаның сүйдесин оклама, бүтин хышуны итирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Башындан хышуны ачырмак — бирини чыз бир эдип гүйлә, тәсирли етмек, алжыратмак.

ХЫШСЫЗ [хышсыз]. 1. Ятыш әол. ятыслыгы пес, хышы ёк, әнсиз. *Оң әкгерәнини, сениң бийик бөлмән ве бек хышсыз бир адамдыр.* 2. Бейхуш әдилен, хышундан гиден, өзүнден гидип ятан. *Хышсыз сизы тама ташлап, «Эмы бир ит батирдилер»* (Р. Сейидов, Бастылар).

ХЫШСЫЗЛЫК [хышсызлык]. 1. Ятыш дәллик, ятышлыгы песлик, хышы ёклук. *Вай, менең хышсызлыгымы?!* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер). *Шу хышсызлыгы мени ахырда бир гаңрык устүнден элтәймесе хем яшадыр!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бейхушлык, өзүнден гидия ятмаклык

ХЫВДИ. Яш чаганы ухламак үчин несеп хекли ай дылян айдымжык. *Бу сөзлер Яшлыкрада суят берен эжиниң хывдуси ялы болуп леззет бердәрди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Тәзе ерде хывдулен-де Тәзе өлдүр, тәзе хең* (Б. Сейидов, Әсерлер).

ХЫВДУЛЕМЕК. Яш чаганы хывди билен аллалап ятырмак, хывди айдып ухлатжак болмак. *Айна Бабалыны адаҗык сес билен хывдуледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нәзик оклы-да, дашарын чыкнач, гызының хывдулып ятды* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер).

ХЫВДУЛЕНМЕК. Хывди билен аллаланып ятырылмак, хывди айдылып укладылжак болмак. *Жигим оглының устүнде хывдулеген ялы, келлесини ясыга гоян бадына ука гитди* («Пионер» журналы).

ХЫВЖЕРИШМЕК, *сер.* Хүжжеришмек. *Сачларың нәме хывжеришип дир, мазалыңа дарасаң болмарямы?!*

ХЫВЖЕРМЕК, *сер.* Хүжжермек. *Бармакларыны сачының арасына сокуп, хывжерип дуран сачыны аясы билен ятырды* (Б. Сейтәков, Москванын ялкымы).

ХЫВЖЕРТМЕК, *сер.* Хүжжертмек. *Аман, не бейле сачыны хывжердиңиң?!*

ХЫВЖУК, *сер.* Хүжжук. *Эжик янаы йыртык, хывжук, сачы булашан халда болуп сөрүнәрди* (М. Горький, Әне)

ХЫВЫ, Авуны тәжелерине элип, уллакан, тегелек, сары овадан гөвәл, чүүки эгри йыртыжы гүш. *Обанын ичиндан-кичи гезмесе, эдил хывының сөзүне ашы, бөлек гушлар ялы, дурак гөнчек, онук тәнерсине айланярдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Йүз билен гарагожың хнегинде отырып, хывы сөзлерды, шасал ятып, онуң гайтарсаныны гөрди* («Пионер» журналы).

ХЫВЖЕРИЛМЕК. 1. Булашып, чалапчаш болуп дурмак, хывжерилмек («Әсеан сач, түй баракат»). 2. *сөч.* м. Хайбат этмек, хайбатланмак. *Хорад чыка чүжжерилди, болып билемени болды* («Пионер» журналы).

ХЫВЖЕРИШМЕК. 1. Булашып, чалапчаш болшуп дурмак, булам-бужар болшуп дурмак, хывжеришмек. *Абайдың ойнаян сөрүйдә сачлары чүжжеришип дуран юмрук ялмак акыл* («Совет эдебияты» журналы). *Гарагожың өңүсинден чүжжеришип дуран сачлы Мәмәнов сен гелдиңми* («Пионер» журналы). 2. *сөч.* м. Хайбат этмек, хайбат этдирмек. *Хайбат этмек дүшүнжесини чүжжеришип дуран сачлы Мәмәнов сен гелдиңми* («Пионер» журналы). 2. *сөч.* м. Хайбат этмек, хайбат этдирмек.

ХЫВЖЕРМЕК. 1. Тагаллыгы галмаян дурмак ёк, ашын дурмак. *Булам-бужар эдип, чалапчаш болмак. Хывжерип оңуп сачларыны ягарды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Пешмек ялы чүжжерип сачының ярмагы дөнүп, ёлы бир эдип сүрүп берди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. *сөч.* м. Хайбат этмек. *Пашачүк чүжжерди* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫВЖЕРТМЕК. 1. Булам-бужар этдирмек. *Булашдырмалы, хывжук этмек. Аманың сачларыны полат ожалык чал тегмек ялы чүжжертди ахлады* (П. Нокма, Тайлак мызын). *Менә шо гөнүдөнүң тозына булаң сачының хывжердин, сенең сөкүт ичинде хасапкын салып* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *сөч.* м. Хайбат этдырмак

ХЫВЖУК. Булам-бужар болуп дуран, чашып дуран, булашык, хывжук. *Оң чүжжек сачының дарап дөнүлди* («Совет эдебияты» журналы). *Бу ирен овадан пашкадың чал чүжжук түйлә, гырнагының ичинде болса гара темизлик бардыр* («Мыдам тайяр» газети).

ХЫЖРЕ. Медресе талыплариның совет өйдейән ве яшаян, депеси гүмба гөрнүшли жайлары. *Кемпир бу шәхерде бөлүп, избасына хыжре тутуп, охабермек башартмаян* («Эдебият»). *Молла Орал бир хыжреде икә болып яшарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХЫЖЫМ. 1. Душманың ёк этмек, оны басмак, такмак

чирәгини оглуның өңүнде гойды (А. Дурдыев, Сайлана… эсерлер).

ХҮММӘТ, Гүйч, кувват. *Онуң ынамлы эдйән хер… кетлери-де бейлеки чопанлара, ылайта-да Амана хумм… берйәрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ХҮММЕТДАР [хүмметда:р], Көмек, ярдам берйән, голдаян. *Сагалынчам маңа болдуң хумметдар* («Сове… Түркменистаны» газети).

ХҮММЕТЛИ, 1. Гүйч, кувват берйән, берекетли, хайырлы. *Бугдай чөреги хумметли боляр.* 2. Гайратлы, эдермен. *Тебилтебле уруп, душман гырмага, Гөроглы хумметли беглер етишди* («Гөроглы» эпосы).

ХҮММЕТСИЗ, Берекети, гүйжи, әхмиети болмадык, гүйчсүз, хайырсыз. *Кәвагт болса арачәкчилерден а… -овлак дәри алып, өзүниң хумметсиз дәрисине гошан… эдйәрди ве өйи этсиз этмейәрди* (А. Говшудов, Эсе… лер).

ХҮММҮЛДЕМЕК, Хүммүлдили сес чыкмак, хүммүлдили сесленмек.

ХҮММҮЛДЕШМЕК, Геп-гүррүңиң алшып гитмек, узак вагтлап асуда гүрлешмек.

ХҮММҮЛДИ, Гүррүң эдиленде, гепленде чыкян сеси аңладян сөз. *Онуң хүммүлдисинден кәразылыгы… ач-ачан гөрнүп дурса-да, сыпайчылык билен сөзе баш… лады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХҮМҮРДЕМЕК, Хүмүрдили сес чыкмак, хүмүрдили сесленмек, геплемек. *Булутлы гиже болды, асманы… йылдызларындан хем бизе хайыр болмады, ёгса йы… дызлардан чен тутмаң горам этмек боларды — дийш… ювашжа хүмүрдеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол гаты геплемән, диңе хамсыгып хүмүрдеди* (Б. Кер… бабаев, Айгытлы эдим).

ХҮМҮРДЕТМЕК: ичиңи хүмүрдетмек — өз… -өзүңден геплемек, өзбашына геплемек. *Багтсыз, эрк… сиз адамлар Хораз багшының душундан ичлерини хү… мүрдедип гечйәрлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХҮМҮРДЕШМЕК, Өзара юваш сес билен гүррүң… лешмек, геплешмек. *Йүрекдешиң билен этлэп, Хү… мүрдешмек не ажайып!* («Совет эдебияты» журналы).

ХҮМҮРДИ, Өзара юваш сес билен эдилйән гүррүң, геплешик. *Говачаның кэ еринде хумурди, кәбир еринд… болса часлы гүлки сеси чыкярды* (Б. Кербабаев, Ай… солтан). *Ела якын гелемде, Бир хумурди эшитдим* (А. Какилов, Сайланан эсерлер).

ХҮМҮР-СҮМҮР, *сер* Хүмүр-сүмүр. *Пөкген аякгабы… ны чыкарып, бир салым дымып отурансоң, хумур-сумур эдип, Бахара хем шубхели серетди* (А. Говшудов, Кө… петдагың этегинде).

ХҮНҖИ, Сапага дүзүлип бойна дакылян дүрли ренк… ли монжук. *Гүлен вагтларында ак овадан дишлери… хүнҗи ялы болуп гөрүнйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Гезип йөр колхозың сүри гоюны, Хүнҗи ялы… безэп ябың боюны* («Пионер» журналы).

ХҮНӘР, Ылмың, техниканың, сунгатың ве ш. м. … айратын пудаклары боюнча эдилйән кәр, бир кәре болан… уссатлык, сенет. *Эркли дөврүң гызы, эркиң элиңде, На… лажы дәл, хүнәриң бар голуңда* (Б. Кербабаев, Айлар). *Дайханчылыкдан башга Орсгелдиниң элиниң хүнәри… я-да кәри хем ёкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегин… де). *Хүнәри өврен-де, йигрен* (накыл).

ХҮНӘРЛИ, Бир хүнәри, кәри, иш усулыны эле алан.

ХҮНӘРЛИЛИК, Бир хүнәри, кәри, иши уссатлык билен ерине етирип билижилик.

ХҮНӘРМЕНТ, Бир хүнәр, кәр, сенет билен мешгул… ланян адам, сенеткәр. *Кәбири хүнәрмент, Кәбириси батрак* (Ш. Какилов, Сайланан эсерлер). *Йүзлерче хү… нәрментлер етишди* («Совет эдебияты» журналы).

ХҮНӘРМЕНТЧИ, Хүнәрментчилик, сенетчилик би… лен мешгулланян адам, сенетчи. *Хүнәрментчилериң көп*

саклы дүканлары болан, хатарлары өсүп етишипдирлер (СССР тарыхы).

ХҮНӘРМЕНТЧИЛИК, Хүнәрментчиниң, сенетчиниң кәри, ягдайы. *Хүнәрментчилик эп-эсли өсүше етди* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ХҮНӘРСИЗ, Элинден хич хили хүнәр, кәр, сенет гелмейән, кәрсиз.

ХҮНӘРСИЗЛИК, Хич хили хүнәри, кәри, сенети башармазлык, кәрсизлик.

ХҮҢЕК, *көн. с.* Жайда, диварда ве ш. м. ерде эдилйән шемал чыкар ялы дешик, көвек. *Уссаның дүканының хүңеклеринден тозаклы көвсар уруп, жайың ичине айланярды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Көшклер, галалар минаралы ве хүңекли бейик диварлар билен гуршаляр экен* (Орта асырлар тарыхы). *Шол жүлгә инен еримизде көмүр газылян бир хүңегиң агзына бардык* («Совет Түркменистаны» газети).

ХҮҢҚӘР, 1. Хөкүмдар, патыша. *Хүңкәриң өңүнде бир тутарык болды. Хүңкәр хум ялы чишди* («Гөроглы» эпосы). 2. Ганхор, ган ичен.

ХҮҢМЕК, Ичини чуң көвмек, чуң оймак, газмак.

ХҮҢҮЛМЕК, Чуң көвүлмек, чуң оюлмак, газылмак. *Аңыррак, хүңлен ерине-де середиң! — дийип, өз ишине түрген геолог ыхлас билен гөркезйәрди* («Совет Түркменистаны» газети).

ХҮҢҮРДЕМЕК, Өзбашына игенчли геплемек, зейренип, кәйинип, өз угруна геплемек. *Элегиң башыңы йыйсын! — дийип, хүңүрдәп гидйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хүңүрдәп, өз-өзи ичин геплетди, Нәгиле гөрнүшиде гизлин серетди* («Совет эдебияты» журналы).

ХҮҢҮРДЕШМЕК, Зейренишип, кәйинишип, өзара геплешмек, гүрлешмек. *Оны бимамла хасаплап хүңүрдешдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ХҮҢҮРДИ, Нәразылык билдирилип, хүңүрдәп геплениленде эшидилйән сес, гүррүң, хүмүрди. *Бу вагт өзбашына эдип хүңүрди, Аннабике эже гелди-де дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ХҮҢҮР-ХҮҢҮР, *сер.* Хүңүрди. *Хүңүр-хүңүрүни азрак эт-де, нәме буюрсалар, шоны эдәй!* («Совет эдебияты» журналы). *Мерет жогап беренден соң, бай хүңүр-хүңүр эдип гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХҮПЛЕМЕК, Бирден батлы урмак, гелмек (эсасан түссе, ел ве ш. м. барада). *Окопа ялын хүпләп урды* («Совет эдебияты» журналы).

ХҮПҮК, Кәбир товугың, гушуң депесиндәки хүжжерин галып дуран ележиклер. *Ол кепдериниң хүпүги хас хем ováданды.*

ХҮРРЕЙТ: хүррейт гочак — бирден, дуйдансыз, чалт. *Мен шоларың үстүне хүррейт гочак дөкүлсеммикәм дийәрин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шол вагт хем яраглы, атлы даш-төверегиңе хүррейт гочак айланып дуран болса, ине. шонда нәтжек?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ХҮРРИ, Огрын, гизлин (гузлаян товук, мал хакда). *Бизиң товугымыз хүрри гузлаяр.*

ХҮРСЕКЛЕМЕК, Юмрук, тирсек билен бири-бириң гапдалына дүртмек, уруп, дүртүп дуйдурмак. *Бири-бимизиң бөврумизе хүрсеклэп, окарадан, чемчеден нобат етерине гарашып, бокурдагымызы гулкулдадып отырыс* («Токмак» журналы).

ХҮТДУК, Пессежик, кичижик, гараңкы жай, өй. *Оңа ховлусының бурчундан бир хүтдүк ясап берди* («Токмак» журналы).

ХҮТЛЕМЕК, Хүт эдип батлы урулмак, батлы барып дегмек. *Оның ягырнысы барха күйкерйәрди, эңеги йыгы-йыгыдан дөшүне хүтлэп дегйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Жаны чыкан ёлбарс сессиз-үнсүз, гөйә улы өл халта ялы болуп хүтлэп гачды* («Мыдам тайяр» газети). *Портфель ёлдашының дөшүне хүтлэп дегйәр* («Пионер» журналы).

ХҮТЛЕТМЕК, Батлы урмак, батлы дегирмек, сымсыкламак. *Алёша, индикиле шуның ялы боланда, маңа сөз хем айтма-да, йөне бөврүме хүтледәй!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХҮТҮРДЕМЕК, Хүтүрдили сес чыкмак, хүтүрдили сесленмек. *Агзында леззетли хүтүрдейән говы говрулан тәзеҗе муңнуртлардан ийип, оглан хер ничик хем болса какасының янына барды* («Пионер» журналы).

ХҮТҮРДЕТМЕК, Хүтүрдили сес чыкармак, хүтүрдили сеслендирмек. *Ораз аягының астында ятан гары хүтүрдедип, гөс-гөни «ГАЗ-игине» тарап йөнелди* («Колхоз гүнлери»).

ХҮТҮРДЕШМЕК, Хүтүрдили сес эдишмек, хүтүрдили сесленишмек.

ХҮТҮРДИ, Гатырак зат ийленде, кәбир задың үстүнден басыланда ве ш. м. ягдайларда дөрейән сес.

ХҮШГӘР, Мыдама эсердең, сересап, этиячлы, өрән дуйгур, өзүни гапыллыга салдырмаян, эгэ. *Берк беденли, йити гөзли, дурнуклы, Элмыдам хүшгәрдир яш комсомоллар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гөроглы ала гарга кимин хүшгәр, сересап адам болупдыр* («Гөроглы» эпосы). *Хер бир ишде пайхаслы бол, хүшгәр бол, Пикирлен-де шу сөзлерден маны ал!* («Пионер» журналы).

ХҮШГӘРЛИК, Эсердеңлик, этиячлык, сересаплылык, дуйгурлык. *Гелжекде хүшгәрлиги артдырмак хакында карар кабул этдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Ол омурманың ики гулагыны-да гайтарып, хүшгәрлик билен середйәрди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ХҮШЕРИШМЕК, Кейкеришип диң салмак, хекгеришип середишмек, гең галып әнедишмек.

ХҮШЕРМЕК, Кейкерип диң салмак, хекгерип серетмек, гең галып әнетмек, гулак салмак.

ХҮШҮР, *дини.* Хожалыгындакы эмләги пула, мала өврениңде, бир йылда 40-дан бир бөлегине дүшйән салгыт. *Көнәниң галындысы болан хүшүр бержеклик бизиң арамыздан ёк болуп гитди.*

ХҮШҮР-ЗЕКАТ [хүшүр-зека:т], *дини.* Хүшүр ве зекат. *Хожамырат гадымкы пирлерден болуп, онуң үстүне хүшүр-зекат ягярды. Хүшүр-зекада гызыгар ялы, Халназарың оглы тапар-тапмазың чагасы дәл ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХҮШҮРЧИ, *дини.* Хүшүр топлаян, хүшүр йыгнаян адам. *Эзиз ханың хүшүрчисине-де дәне герекдир вели, сен ондан маңа бир эл голайрак* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХҮЩ, Сессиз-үйнсүз, юваш болмаклыга үнделип айдылян сес, үмлүк. *Мерет күйки өз-өзүне чалажа «хүщ» дийип ашак отуряр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Хүщ, чагажыклар, инди сиз ятың, уклаң!*

ХЫЖЖЫЛДАМАК, Хыжжылдылы сес чыкармак, хыжжылдылы сесленмек. *Онуң сеси-де догумлы хем шадыян дәл-де, умытсыз перишанды хем-де вагтал-вагтал ондан хыжжылдаян гахарлы овазлар эшидилйәрди* (М. Горький, Эсерлер).

ХЫЖЖЫЛДАТМАК, Хыжжылдылы сеслендирмек, хыжжылдылы сес чыкартмак.

ХЫЖЖЫЛДАШМАК, Хыжжылдылы сес эдишмек, хыжжылдылы сесленишмек. *Туршы чаллы күйзелер хыжжылдашып хатара дүзүлип дурды.*

ХЫЖЫЛДЫ, Нәсаглык зерарлы богаздан я-да ажан, туршан сувуклыкдан чыкян гүжжүлдили сес. *Совуга урдурыпдырыңмы, нәмеми, бокурдагымың хыжжылдысы бар.*

ХЫЖУВ, Ише ве ш. м. болан гүйчли арзув, ислег, жошгун, гөчгүн. *Адамларың йүрегинде фашист-ганымлардан өч—ар алмак хыжувы жошды* (А. Говшудов, По-

вестлер ве хекаялар). *Ол яшлык хыжувы билен ишлейәр* (Б. Гурбанов, Душушык).

ХЫЖУВЛАНМАК, Иши ве ш. м. ерине етирмекде хыжув дөремек, гүйчли арзув, жошгун дөремек.

ХЫЖУВЛЫ, Гүйчли арзувы, ислеги болан, жошгунлы.

ХЫЗЗЫН [хыззы:н]: **хыззын атмак** (урмак) — *сер.* Жызгын. *Хеззет этсең эшеге, хыззын урар душага* (накыл).

ХЫЗЗЫНЛАМАК [хыззы:нламак], *сер.* Жызгынламак. *Хыззынлап башлады эшек бичәре, Кем-кемден обадан ачды ол ара* (А. Кекилов, Сөйги). *Эшек хем хыззынлап бөкүберди* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ХЫЗЛАВУК, Ортасындакы ики дешикден эриш гечирилип, тов берлип, пырланып ойналян тегележик агач ойнавач. *Онуң эгнинде солак чәкмени ве башында хем гырасының гасҗагы чыкып дуран депеси гырпыклы, хызлавук ялы гытык сары телпеги бар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХЫЗЛАМАК, Хыззылдылы сес чыкмак, хыззылдылы сеслемек. *Иңрик гаралып, Чиркей хызлаяр, Топбак гөгейин Ирмән вызлаяр* (А. Атажанов, Перманың мамасы).

ХЫЗЛАТМАК, Хыззылдылы сеслендирмек, хыззылдылы сес чыкармак. *Огланҗыклар хызлавукларыны хызладып ойнаярдылар.*

ХЫЗЛАШМАК, Хыззылдылы сесленишмек.

ХЫЗМАТ, Чекилйән зәхмет, эдилйән иш, гуллук. *Өз Ватаныма мен нәме билен хызмат этдим?!* (А. Говшудов, Эсерлер). *Аннагулының социалистик гурлушыга хызмат эдиҗи адам болуп етишендигини билдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Халка хызмат этсең, алкыш аларсың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ХЫЗМАТДАШЛЫК, Билеликде ишлемеклик, бири-бирине аркалашыклы хызмат этмек. *Бирек-биреги голдамак совет халкларының доганлык хызматдашлыгының манысыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Рус классыкы ве совет эдебиятының доганлык совет эдебиятлары билен ыснышыклы хызматдашлык этмеги түркмен эдебиятының өсмегине тәсир этди* («Совет Түркменистаны» газети).

ХЫЗМАТКӘР, 1. Бириниң хусусы хожалыгында хызмат эдйән, ишлейән адам. 2. Өзүниң дөредиҗилигини, ишини, гуллугыны, хызматыны башга бириниң — адамың, гураманың, көпчүлигиң бәхбидине багышлан адам. *Огултәч депутат боланындан соң, өз халкының хызматкәридигини билди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сөйгүли халкымың хызматкәри мен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ХЫЗМАТКӘРЛИК, Хызматкәриң ягдайы. *Гарыба хызматкәрликден башга сенет етдирмейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫЗМАТЧЫ, *сер.* Хызматкәр.

ХЫКГЫЛДАМАК, 1. Хыкгылдылы сес чыкармак, хыкгылдылы сесленмек хыкламак. *Вераның мамасы хыкгылдап, отага гирди* («Совет эдебияты» журналы). *Оразгелди өз хәсиети боюнча хыкгылдаярды* («Колхоз гүнлери»). 2. *гөч. м.* Хыкгы-чокгы этмек, бахана арамак.

ХЫКГЫЛДАТМАК, Бириниң бөврүне, гарнына урмак.

ХЫКГЫЛДАШМАК, 1. Хыкгылдылы сесленишмек. 2. *гөч. м.* Хыкгы-чокгы эдишмек, бахана арашмак.

ХЫКГЫЛДЫ, 1. Бир ериң агырмак я-да зарба билен урулмак зерарлы дөрейән сес. 2. *гөч. м.* Хыкгы-чокгы, бахана. *Хыкгылдыны аз эдип, говы ишлемек герек! — дийди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Чалажа эшидилди ондан хыкгылды* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Хыкгы-чокгы, бахана.

ХЫКГЫ-ПЫКГЫ, *сер.* Хыкгы-чокгы. *Сәке хыкгы-пыкгы этсе, өвүс дийләйәндир!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХЫКГЫ-ЧОКГЫ, 1. Нәхошлук, нәсаглык зерарлы эдилйән хыкгылды, нәсаглык. *Гайта хыкгы-чокгусы хас артып башлады* («Токмак» журналы). 2. Бир ишиң юмушы ерине етирмезлиге гоннемезлик зерарлы билдирилйән эсассыз бахана. *Ханы хыкгы-чокгыны дояны-ха* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ХЫКЛАМАК, *сер.* Хыкгылдамак. *Хасса эндамының агырысына чыдаман, хыклап, ики яна аядарыяр* («Токмак» журналы). *Мирахыр хыклап, гөзуни ачды* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫК-ЧОК, *сер.* Хыкгы-пыкгы. *Шол вагтда Бабалының хык-чокы эшидилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ХЫКЫРДАМАК, Хыкырдылы сес чыкмак, хыкырдылы сесленмек. *Солтан, нәме бейле хыкырдаярсың, ерлер ялы нәме бар?!*

ХЫКЫРДАШМАК, Хыкырдылы сес эдишмек, хыкырдылы сесленишмек.

ХЫКЫРДЫ, Ызыгидерли гүлненде дөрейән сес. *Бә бу чагаларың хыкырдысы ятмады-ла?!*

ХЫЛЛАЛЛА [хыллалла:], Аңсат дәл, гөрги, четин мүшгил иш, алада. *Көпумизиң якҗак одунымыз, иҗәр нанымыз хыллалла болуп галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сенден одун алаймаклык хыллалла-ла* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

ХЫЛЛАЛЛАЛЫ [хыллалла:лы], Четинлик билен амала ашян, кынчылыклы, аладасы кән (зат, иш, мәсәле).

ХЫЛЧЫЛДАМАК, Ере өзүни батлы гойбермек, бир ере барып батлы урулмак.

ХЫЛЧЫЛДАТМАК, Ере батлы отуртмак, ере батлы урмак. *Бахар ериндеп туруп, онуң донуның тыкысындан эбшир тутды ве ёкары галдырды-да, ене отургыҗ хылчылдадып гойды. Жогап бер, харамзада, биҗәрам төхметми, сенден сораляр?! — дийип, оны ёкарык гөтерип, бат билен отургыҗына хылчылдадып урды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХЫММЫЛ, Түркмен аял-гызларының эгинлерини сылкып, богазларына салып, лөле ялы әйдыпын айланмаларының бир гөрнүши. *Сен хем ил ялы улалдың, Гызлар биле хыммыл чалдың* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫМЫР-СЫМЫР, *сер.* Хүмүр-сүмүр. *Гарры бай гүррүниң соңуны хымыр-сымра берди* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫНА [хы:на], Сач, дырнак реңклеййән, гызылсары реңк алынян өсүмлик ве шол реңк, бояг. *Онуң хына урлан гүр гоңур сакгалы барды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Олардан бири хына чалнан гечи сакгалыны элиниң аясы билен сыпалады* (Г. Кулиев, Көпетдагың аңырсында).

ХЫНАЛАМАК [хы:наламак], Хына чалмак, хына билен реңклемек, хына урмак. *Ол, дырнагыны хынала-мага отурды* («Токмак» журналы).

ХЫНАЛАТМАК [хы:налатмак], Хына чалдырмак, хына билен реңклетмек, хына урдурмак.

ХЫННЫ-ПЫННЫ, Болар-болмаз, угурсыз, бидерек гүррүң, бахана. *Онсоң, ол гаррыларың хынны-пынны игенҗини чекмегем онуң үстесине!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХЫНЧГЫРМАК, 1. Аңңыржак ялы эдип чала сес чыкармак, сожамак (эшек хакда). *Эшегиң ачлыктың хобала гиренини гөрүп, сыгыр-гоюнлар хахалаклыклы билен дызынышдылар, эшек хынчгырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Даңылгы дуран эшек болса ы ялыча барылмадыгы үчин кемсинйән ялы хынчгырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Демини ичине

кип, ичигип аглямак, дёми ичине сыгман демигип аглямак.

ХЫНЧГЫРЫШМАК. 1. Аныржак ялы болуп, чала селенишмек (эшек хакда). *Олар хынчгырышып сес этмелер-де, суйруклорыны сагрыларына гётердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). 2. *гоч м.* Демлерини ычгырине чекишип, ичигишип аглашмак, демлери тутулып глашмак.

ХЫН: *хын урмак* — 1. *гүре-шур долмак, тирасындан агара гелмек, хынзамак (сув хакда).* 2) *гоч м.* Аты тахарын гелмек, таныш гызмак. *Хун, «тинмет» дийсене! — дийип хын урып, Ялаз бака серетди* (А. Говшудов, Көнеталын этегинде).

ХЫНЗАМАК. Жешуп дашмак мёвч урмак, гүре-шур долуп батланмак. *Аныдан гелен гезлемелер гарры ёлдын гезлерининг «кёне субарландырды. Екарлесына тыкан урин гак, ёлун йузуны сыгардып, келлесини сыгырды* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫПРАНМАК. Уйрек ялы эдип чала хырламак, гаркаге мейил эдип хырламак. *Кулс көлек арт пенжелери билен ер дёрүп, йузуны нобура бакан тутып хынчгырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХЫПРАНЫШМАК. Бири-бирине хыранмак, хырланмак. *Сүңк талак ит ялы дишлерини сыгтарып, көге көпек, көге галын хынчгырышып, ёкда-макда орак элип гердилер* (И. Помма, Тэйлак хызыгы). *Галанлык, ич билермя бердиде, эркин. Бир ере ёлерик болмок, хынчгырышып сүйк ялы элини сыгтасын: ойдук* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЫР. Пычак ёкесини эдилен спираль гёрнүшли гурбат айлаяр; түйнук, пилинин, машининг гурбатлыгы — пайка шекет шайларының ичиндеки ядаклык ёл. *Ол хыр сесиүп болуп, ашгабатда* («Совет Туркменистаны» газети). *Агык ве дёмер дейилен де хыр кебек сыгтыпдыр ве башында бир нече сүрлүк акжалар ёлбашчыда тегелеп сөгүшдырышыпдыр* («Ян коммунист» газети).

ХЫРАВА [хырава]. Ойлан бугдайын, ярпаның ве ич дөкүлен дане-инден соң башга ёсүмликлериң тохумдан гётерип ёзлап ёсүрлер. *Неже, көпдүрлер ёрдуна аптаяпдыр, бирем сёгүр дийдиримми?* («Совет эдебияты» журналы). *Гоншы бир дүйп хекдана тыгын дегирмена сёгүп, ахыр бир хёр* (Р. Гурбанов, Душушык).

ХЫРАЧ [хырач]. *тех.* Ёгач кырганда Гүнбатар кёсегиниң дайханлары ишлән хёрүн.

ХЫРДА. 1. *ады.* Ит ёлен ёрүк, ойлукдан мейдан ерлер. 2. Ойлук, пайлаш иш. *Бир ставан ойларында ики хырдан экиз*" 3. *гоч м.* Ойлукдан аллашмак. *Мен денкдешлер гелсек сөгүшип башлап ялы, хырда гырмакладырын*" (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХЫРКЫЛДАМАК. Хырылдаклы сес чыкмак, агыр халда ыкылы болып дем алмак. *Ол хакыкдан дем алярды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол гапдан айлап гырыкладамок*"—*дийип, самар бейлеки дёрт-бешлерден сорады* («Мыдам тайяр» газети).

ХЫРКЫЛДЫ. Агырлык билен дем алмакда, дем тутулганда чыкян сес. *Ах, хайбат, дёнүк!* — *дийип ве ниче рейханы авурып, ене бир залым дайханчы болуп, ёлюп болмады, дерт чекмелик ялы болуп чыкды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ХЫРЛАМАК. 1. Хырылдаклы сес чыкмак, хырылдаклы сеслемек. *Пертеуы керевизлик билен хырлап, ялакан келлесини сёвүк тостагың ичиндеки ялдеси* («Пионер» журналы). *Көпек хырлаяр, Пишик мырлаяр. Ит дузелеяп Сеңкилер дуйяр* (Р. Сейидов, Эсерлер). 2. Уйрек, яркак ялы болуп сеслемек.

ХЫРЛАШМАК. 1. Хырылдаклы сес эдишмек, хырылдаклы сеслешишмек. 2. Уйрек, яркак ялы сеслешишмек.

ХЫРЛЫ, *көп. с.* Нилкиниң ичине хыр эдилен, агзындан долдурылып, еке гүлле атян мешели түпек. *Гылыч мергек йүзүниң тамда асып гоян хырлысыны алып чыкды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол йүзүниң ак гушагыны билине гушанып, билине дёри гутусыны, серкежини дакынып, аяклы теке хырлысыны асып, хемише дастара ава гидйяр* (А. Говшудов, Махри—Бепа).

ХЫРРА. Бирден, чалт, тиз. *Гелинлер, сөзлер мәнин дашыма хырра айланып, ушерилишип середишдилер* (И. Помма, Себәбини сен билдим). *Яшлы хырра сёзүна доланып, кружка алып гелди* (Б. Гурбанов, Дүшушык).

ХЫРРАМ: *хырram гелмек* — гытык түйли гелек телпек. *Онуң хырram сарыја телпеги теркидәки ялы сёгекезйярди* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым). *Бейлеки ики нәтаныш мыхманың бири отуз—отуз бәш яшлар чемели, кавказлыларың телпеги ялы хырram телпек бардыр* (А. Говшудов, Көнеталын этегинде).

ХЫРРЫЛДАМАК. Хыррылдаклы сес чыкмак, хыррылдаклы сеслемек. *Бикем хыррылдаярды* (Б. Кербабаев, Хекаялар).

ХЫРРЫЛДЫ. Бычгы билен агач кесилende, бир зат үреленде, ит яркак болуп хайбат атанда ве ш. м. ягдайларда дөрейән сес. *Йп тарапдан сүйчли хыррылды эшидилди* («Мыдам тайяр» газети).

ХЫРС, *көп с сер.* Айы. *Нурберди ага — Инке, Елюң хем хыре болуп чыкды – дийди* (А. Говшудов, Көнеталын этегинде). *«Хырс»* дийип чыкманыңы, хыре болуп чыкды (накыл).

ХЫРСЫЗ [хырсыз]. Сыпайычылыксыз, гапал, тахаржак. *Олар гаты хырсыз адамлар экени* (И. Помма, Тайлак хызыгы). *Бә, мөңүң йүзүнә хырсызлыгыңы!* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫРСЫЗЛАНМАК [хырсызланмак]. Мылайымлык кешбинден айрылмак, тахаржаклык сыпатына гечмек. *Ядам эмеллеринең йүзүне чыкерилende, онуң хасаба гаты сага гашланып хырсызланды. Ярпысы ачыкына сёгүп, ол кимә хайбат атмакдан үнсүрди, из адатына сёгүп гашларының чатып, дирдеңкә хырсызлаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХЫРСЫЗЛЫК [хырсызлык]. Сыпайычылыксызлык, тахаржаклык. *Онуң хайбатлы чыкгачы, ядамдан нәче эмгеги сиңдиргә, сөзлешмек онуң адатында* (Б. Кербабаев, Айгытлы адым).

ХЫРТЫЛДЫ. Бир зат гапланып гашланмага ч. на гёр зат йүзленде ич ш. м. дөрейән сес.

ХЫРТ-ХЫРТ. *сөз.* Хыртылдап. *Аяклары сөнүп келлесини сыртыкдат дашлара дёрет* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЫРЧ [хырч]. Хяжув, жөжүги. *Ол гоюн бир сөзүнең «Ич хырч» дийип чагыр берши* («Ян коммунист» газети).

ХЫРЧ: *хырчыны дишлемек* — ачмыз чекмек, мәхнәт чекмек, тахарлашып биларимек. *Мәрекә үчин сеслемек үчь дегмәр, хырчыны дишлейәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гүнүң сүренсөч, келле яшкак, Пүтүн хырчык дишледи* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Хырчыны дишлап, келлесини яшкадык* (И. Помма, Тайлак хызыгы).

ХЫРШ. Урушмаклыга гүйч сынанышмаклыга билан мейил, иелег, хевес. *Биз устүнде тозан арап, ырсарлап, Сүрүнйәрсиң, бизиң өчлен хыршың зор* («Эдебият»).

ХЫРЫДАР [хырыдар]. Бир ялы алмага хевеси, мейли, иелеги бар болан. *Онадан гызлар хырыдары хем көп болар* (Б. Гурбанов, Душушык). *Не сөзел йигитлер сана хырыдар* («Совет эдебияты» журналы). *Мен семен дёнүк ёшидан хырыдар болдум* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЫРЫДАРЛЫК [хырыдарлык]. Бир ялы алмага

мейиллилик, арзувы барлык, хөвеслилик. *Баллы хан, ата бираз хырыдарлыгымыз бар!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сыпайычылык билен китаба өзүмиң хырыдарлыгымы билдирмәге башладым* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ХЫРЫН-ДЫҚЫН [хыры:н-дыкы:н], Дыкылан ялы, дос-долы. *Гоңшы-голамлардан үйшен адамлардан Гөзелиң тамы хырын-дыкын долды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Барамда колхозың клуб җайына Ичи мәрекеден хырын-дыкынды* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫСЛАМАҚ, *сер.* Хыссылдамак.

ХЫССЫЛДАМАҚ, Хыссылдылы сес чыкмак, хыссылдылы сесленмек.

ХЫССЫЛДЫ, Дем алнанда, бир зада ел берленде ве ш. м. дөрейән сес.

ХЫС-ХЫС, *сер* Хыссылды. *Скважинада акян лай гутарып, сувуң реңки кемсиз дурланандыгы үчин агрегатларың гүссүлдиси хыс-хыса айланып, бирденкә тапба диңди* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫСЫРДАМАҚ, Иш, алада билен өзбашына гүйменип йөрмек, иш билен мешгулланып йөрмек. *Ашырың эҗеси болса чай-чөрек аладасы билен хысырдап йөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХЫСЫРДАНМАҚ, Өз ишиң билен аладаланып йөрмек, бир иши ерине етиржек болуп йөрмек, гүйменмек. *Ол трактороң дашында хысырданып йөрди* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫСЫРДАШМАҚ, Иш билен гүмра болшуп йөрмек, бир иши ерине етиржек болуп айланышып йөрмек.

ХЫСЫРДЫ, Овнук-ушак иш, алада. *Улы хысырдыда бир гарры эне Быгырдадып сүйҗи нахар биширйәр* («Пионер» журналы). *Онуң хем хысырдысы кән — рәхнети аз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХЫСЫРДЫЛЫ, Овнук-ушак иши көп болан, аладалы. *Онуң бир топар хысырдылы иши бар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ХЫТАЙЛАР, Хытай Халк Республикасының ерли халкы, эсасы илаты. *Хытай, хебеш, хинди жүмле жаханың Халкы хак ишиңе шаят, партиям* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ХЫТДЫ-ПЫТДЫ, *сер.* Хыкгы-чокгы. *Ол хытды-пытды эдәйсе, мен оны ысытма тутан ялы этдиреринә* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Чалажа хытды-пытды этдими, гершинде таякдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫТЛАТМАҚ, Берк урмак, пугта урмак, гаты урмак. *Түпеңиң тейи билен бөврүне хытлатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өзүниң еке нил түпеңиниң тейи билен өли ятан мөҗегиң келлесине хытлатды-да: — Харамзада, йыртыжы! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХЫТЫРДАМАҚ, Хытырдылы сес чыкмак, хытырдылы сесленмек. *Хытырдап гопян ер тохумларың үстүни еңилҗек өртүп, селчең чоганлы дүзүң ичинден серхет чекип уграды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шу ерде бир зат хытырдаяр велин, унлы чувалыңы сычан кертйән болаймаса ягшы?!*

ХЫТЫРДАТМАҚ, Хытырдылы сес чыкармак, хытырдылы сеслендирмек.

ХЫТЫРДЫ, Гаты зат ийленде я-да газаланында, дөрженленде дөрейән сес.

ХЫТЫРТМАҚ, *гепл. д.* Бокурдак, богаз, дамак. *Хытыртмагыңдан алып, демиңи бермән, гөк даш эдип ташлаяр. Хытыртмагыңдан алып, нан гечиргиҗини эдил буре овкалан ялы эдердим* («Токмак» журналы).

ХЫХ, Эшек сүрленде, дүе чөкерилжек болнанда айдылян сөз. *Ол гуйруҗагыны булайлап, дәбишеклән барян тайхарың гидишини хаял гөрди-де, оны бирсыхлы дебседи, «хых, хых» дийип бирсыхлы гайталап, онуң гершине дүртди* (Б. Кербабаев, Ыхласа--мырат). *Мыхманлар «хых-да, чөк» болшуп, улагдан дүшәрлер* (Совет эдебияты» журналы).

ХЫХ-ТҮФ, Түйкүриленде чыкян сес. *Агзыны[ң] гыны еңи билен сүпүрди, «хых-түф» дийип* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ХЫШ, Қовум, гарындаш, хоссар.

ХЫША, Балдагының ичи ак юмшак мәкде билы, гамша меңзеш өсүмлик. *Töверегиндәки гүр[ү]лык хышадан башга не оба бар, не-де чатма* (Н. [П]ма, Себәбини соң билдим).

ХЫШАЛЫК, Хышаның көп битен ери, хышалы гөгерен ери. *Ичинде шагаллар увлашян хышалык ёк эдип, аңырсына гөз етмейән карталар чекди* Помма, Себәбини соң билдим). *Гайралыздакы хы[ш]җеңелде шагаллар гыгырышярды* (Н. Помма, [Х]ыззын). *Достлар хышалыгың ичи билен 3п-эсли дерянық боюна чыкдылар* (Н. Жумаев, Сырлы га[л]).

ХЫШЫ-ВУШЫ, Өзара чалажа, ювашжа айдыл[ы]бар, гизлин гүррүң, хышы-пышы. *Гүн хемиз дог[ы]хова ягтылманка, оба арасында хышы-вушы гүррүң [э]ди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гысга вагтың [г]де обада хышы-вушы гүррүңлер пейда болды* («[Сө]эдебияты» журналы).

ХЫШЫ-ПЫШЫ, *сер.* Хышы-вушы. *Шол вагт[ы]лин-гызлар өз араларында хышы-пышы гүррүң эдип туруп гитдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа) *Инди[ки] чагырарка» диен хышы-пышылар бар* (А. Дурды[е]Сайланан эсерлер).

ХЫШЫР-ПЫШЫР, *сер.* Хышы-вушы. *Хышыр-пышыр пышырдап, Хабар берйәр «бар ишден»* («Со[в]Түркменистаны» газети).

ХЫЯЛ [хыя:л], Бир пикир, иш барада дөрейән м[ү]ислег, арзув. *Ер, мирап, бу гүн нәме хыял гелди [ка]на?! — дийип, сорады* (Х. Ысмайылов, Икн атаны[ң] [ы]лы). *Перрондакы эден хыяллары хем арзувлары бир[и]рек болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын) *Самолёт асм[а]да гәми дек йүзйәр, Ягмырың хыялы гөр нирде гезйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Даг башы думансыз бо[л]маз, әр башы — хыялсыз* (накыл). ◇ Гуры хыял — бош пикир. *Бу херекетлериң хеммеси гуры хыял [бо]бир сүйҗи дүйше меңзейән бир затларды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХЫЯЛЛАНМАҚ [хыя:лланмак], Бир иши я-да бир зады ерине етирмәге хыял этмек, хыяла мүнмек, йүрек дүвмек. *Артык сапанчасына япышып, оны атмага хы[я]ланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Усса жан, «ай[ы]-гөзүң дерт гөрмесин» — дийип, аягына галошыны ге[й]мәге хыялланды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХЫЯЛЫ [хыя:лы], Хакыкы болмадык, бош арзув, тослама, фантастик. *Бу планлар хыялы болупмы? Ёк, хыялы дәл!* («Яш коммунист» газети).

ХЫЯНАТ [хыя:нат], Эдилйән яманлык, етирилйән зе[я]лел, зыян, эрбетлик. *Гой, муны берк билсин хер бир хаясыз! Хыянат хич вагт галмаз жезасыз!* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Галлуханың хыянатыны тассыкла[ян] материалларың, шаятларың етерликдигини нәзик [г]өр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шол вагт кәредендир[и] бирден өз сөйгүсине хыянат эден Мәхрибиң сурати ону[н] гөзүниң өңүне гелди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХЫЯНАТКӘР [хыя:наткәр], *сер.* Хыянатчы. *Эйсе[м] шол хыянаткәр кимди?* («Совет эдебияты» журналы).

ХЫЯНАТЧЫ [хыя:натчы], Хыянат эдйән, хыянатчылык, эрбетлик эдйән адам. *Нәме, мен булар ха[я]натчыдырлар дийип, хич айдып билмен — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Эйраның арзы-на[ң]мысыны бу хыянатчылардан горамак үчин гелдим* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХЫЯНАТЧЫЛЫК [хыя:натчылык], Хыянатча хас бо[л]лан хәсиет, эрбетлик, зыян етиржилик, яманлык. *На[х]*

зар Чарының гошарындан шапба тутагада: — Сениң бу эдйән ишиң хыянатчылык дәлми?! - дийди (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ылайта-да американ-иңлис империалистлери Совет дөвлетине гаршы өзлериниң хыянатчылыкларыны гүйчлендирдилер* («Хәзирки заман эдебияты»).

ХЫЯР [хыя:р], Сүйрүмтик гөк хасылы болан бакжа өсүмлиги ве онуң хасылы. *Сердарың узадан туршы хыярыны вашырдадандан соң, Келханың богазы бираз гиңеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Помидоры, келеми, хыяры, гиҗирәк идәверис! дийип, еңсесини түңнерди* («Токмак» журналы).

ХӘ, 1. Геплешикде «хава, догры» диен ялы разылашмаклыгы гөркезйән сөз. 2. Бир зат барада эдилйән пикири, гуманы аңладян гириш сөзи. *Хә, сувуң башында сениң нәме үчин эгленекиңи билйәрин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. Гүйчлендиржи овнук сөз бөлеги. *Муғт бермедигине-хә гөзүм етйәр!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Хәсини етирмек — гурруңдешиң гурруңини диңлән, йыгы-йыгыдан «хә» диймек.

ХӘЗИР, 1. Шу вагт, шу вагтың өзүнде. *Мен хәзир еке-де болсам, менде миллионың ынанҗы бардыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Огланлар, биз хәзир хич зат эдип билмерис!* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гурруңи). *Хәзир мекдебиң окув-теҗрибе участогы экин экилмегине долы тайярланды* («Мыдам тайяр» газети). 2. Шундан бираз өң, ялы. *Хәзир йыгнакда хеммесини айтмадылармы нәме?!* (Б. Гурбанов, Душушык). 3. Тайярланып гойлан, тайын, тайяр. *Онуң бир дабан ери үчин мен жанымы бермәге хәзир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хава, империалистлер олара «көмеге» гелмәге хәзир* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Хәзир болмак — 1) этиячлы болмак, сересап болмак, хушгәр болмак. *Ахав, хәзир болуң, адаммыка бери?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) бишмек, етишмек. *Нахар хәзир болды, орта бир чанак палав гелди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 3) пейда болмак, йүзе чыкмак, гелмек. *Бирден гөкден дүшен ялы болуп, буларың гошунда үч атлы, бир пыяда — дөрт саны яраглы адам хәзир болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХӘЗИРКИ, 1. Шу вагткы, шу вагтың өзүндәки, болуп дуран. *Ягшың хәзирки гуяйшы эртир ёла чыкылмагыны горкы астына салярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Яңкы, хәлки. *Эзизиң хәзирки чыкышы төтәнден ялы болса-да, онуң аслында гизленип ятан бир сыры барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хәзирки йыгнагымыз Диңе бир сөз үчинди* (А. Ныязов, Шыгырлар).

ХӘЗИРЛЕМЕК, Тайяр этмек, тайын этмек, хәзир этмек, тайярламак. *Лачыны Ашгабада чапышыга экитмәге хәзирлейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Нәзик гапы-гаҗы хәзирлейәр, хамыр югуряр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХӘЗИРЛЕНМЕК, Тайяр болмак, тайярланмак, хәзир эдилмек, тайынланмак. *Тоя хәзирленен яш жуван ялы, Силкинйәр, ачыляр онуң жамалы* («Совет эдебияты» журналы). *Маллара агшам оты хәзирленйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХӘЗИРЛЕТМЕК, Тайяр этдирмек, тайын этдирмек, хәзир этдирмек, тайярлатмак. *Нахар хәзирлетмек.*

ХӘЗИРЛЕШМЕК, Хәзирлемәге көмеклешмек, биле хәзирлемек, тайынлашмак, тайярлашмак. *Малларына агшам оты хәзирлешйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ХӘЗИРЛИК, 1. Гөрүлйән тайярлык, тайынлык. 2. Хушгәрлик, сересаплык.

ХӘЗИРЛИКЧЕ, Шу вагт, аз мөхлетли, вагтлайын. *Мен бу газети ондан хәзирликче гизләйин, муны окап гөрсе, онуң йүреги ярылар. Сен маңа хәзирликче еңилҗек бир зат тайярла!* («Совет эдебияты» журналы).

ХӘҚИ, *сер.* Хәлки. *Хәки гүррүң берйән икинҗи аял гапыдан гарганып чыкды* («Токмак» журналы). *Алтын кечәниң ашагындакы хәки хаты алды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӘҚИМ, *көн. с.* Юрт эеси, хәкимиет эеси, хөкүмдар. *Ол бейик хәким ахырын! Ким онуң гудратыны билмейәр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХӘҚИМИЕТ, 1. Сыясы хөкүмдарлык. 2. Дөвлет гурлушы, эдара этмек тәри, ёлы. *Эмма Совет хәкимиетиниң душманлары аркайын ятмаярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң йити сатирасының тыгы Совет хәкимиетиниң душманларының гаршысына гөнүкдирилйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӘҚИМИЕТЛИК, Хәкимиете хас болан, эечилик. *Өз төверегине хәкимиетли гөзи билен гарады* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ХӘҚИМЛИК, Хөкүм сүрмеклик, хәкимиет эеси болмаклык, хөкүмдарлык, агалык. *Белент хәкимлик креслоларындан бирине гөвресини атмак, онуң етүвсиз арзувыды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ХӘЛИ, 1. Шу вагт дәл, бир эййәм, өңрәк, өң. *Биз-ә хәли окап гөрдүк!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хениз, шинди, энтек. *Бу хем хәли улусы дәл, кичиси, Улулары Москвадан сөз аляр* (А. Какилов, Сайланан эсерлер). *Токай хәли-хә парахат дем аляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хәли мен гитсем, бош гелмежегим-ә билйәрин!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӘЛИ-ШИНДИ, Гайта-гайта, ызыны үзмән, бирсыхлы, ызлы-ызына, мыдама. *Ёке галан шу жайда яшаян машгаланың ики-үч даны овнуклы-ирили чагалары ишикде ойнаярдылар, хәли-шинди гирип чыкярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Олар хәли-шинди гөз гытагы билен Ахмедә гарап, өзара хүмүрдешен болуп отырдылар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гөрнүкли языҗыларымыз тәзе башлан эдебиятчылара хәли-шинди маслахат берйәрдилер* («Токмак» журналы).

ХӘЛКИ, Шу вагткы дәл, шол вагткы, өңки, хәки. *Ол ене-де хәлкиси, шәхдачыклыгы билен мени гаршылады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хәлки агы-энремелере азапланып баранлар-да, хей душмана сыр берерми?!* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ХӘНДЕК, Газылып, гумы гырасына чыкарылан узын чукур.

ХӘСИЕТ, Адама махсус болан гылык, өзүни алып барыш, эндик болан сыпат, хүй. *Адамчылык хәсиетини йитирен йыртыҗылар!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Потды адамчылыгы өврендекли хәсиетинден илери тутды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Озал муның бейле хәсиети ёкды-ла?!* («Совет эдебияты» журналы).

ХӘСИЕТДЕШ, Хүй-хәсиети бир, хәсиетлери меңзеш, гылыкдаш, пикирдеш. *Сениң билен хәсиетдеш, пикирдеш болмаса, ол доган боланда не пейда?!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ХӘСИЕТЛЕНДИРМЕК, Гылык-хәсиетини беян этмек, гылык-хәсиетини долы гөркезмек, болшуны айтмак. *Агаханы хәсиетлендирмек үчин, биз шол чопан хакындакы шу ваканы беян этдик* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ХӘСИЕТЛИ, 1. Говы, юваш гылыгы болан. *Хай, жанавар, хайп болды, адам ялы дүшгүр хәсиетли хайванды! — дийип тарыплады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Гылыклы, бир (шол) хәсиетдәки, сыпатлы.

ХӘХ, Хич затдан бихабар халында адың тутулса я ш. м. халатда «нәме» дийлен маныда бирден берилйән жогап, үмлүк. *Хәх! — дийип, бир адамының сүйжи укудан оянаны мәлим болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *«Машык» сөзүни эшидип, Бакыев «хәх», «машын гелйәр» диййәрми?! — дийип, оглан ялы хасанаклап еринден турды* («Колхоз гүнлери»).

Ц

Ц, Түркмен элипбийиниң йигрими секизинжи харпы.

ЦА'ПФА, *тех.* Валың я-да окуң подшипниге дирелйән ери, ужы.

ЦАРИ'ЗМ, Хәкимият башында патыша, монарх дурян эдара эдиш формасы, патышаның хәкүмдарлык эдйән монархиясының сыясы гурлушы.

ЦЕ, «Ц» харпының ады.

ЦЕ'ДРА, Йити тагамлылык ве якымлы ыслылык үчин уланылян күлке эдилен лимон я-да апельсин габыгының овунтыгы. *Лимон цедрасы. Апельсин цедрасы.*

ЦЕДРА'Т, Цитрус өсүмлигиниң бир гөрнүши ве онуң өрән галың сары габыклы мивеси.

ЦЕ'ЗИЙ, *хим.* Күмүш реңкли юмшак химики элемент.

ЦЕЗУ'РА, Гошгуда сөзлериң арасындакы сазлашыклы дынгы (пауза).

ЦЕЙТНО'Т, *күшт.* Күшт ойнунда: гөчмек үчин пикирленмәге вагтың етерликли болмазлыгы.

ЦЕЙХГА'УЗ, *харбы.* Харбы энжамлар сакланян склад. *Полк цейхгаузы.*

ЦЕЛЛОФА'Н, 0,06 мм галыңлыкда целлюлозадан эдилен ыгал гечирмейән юка ве чее плёнка.

ЦЕЛЛУЛО'ИД, Целлюлозадан эдилйән гаты пластик мадда (фотоплёнка, кино лентасы ве ш. м. тайярлананда уланыляр).

ЦЕЛЛЮЛО'ЗА, Агачдан эдилйән мадда (кагыз, кино плёнкасы, партлайжы маддалар, эмели йүпек ве ш. м. өндүрилип чыкарыланда гиңден уланыляр).

ЦЕМЕ'НТ, Гурлушык ишлеринде уланылян порошок гөрнүшли минерал мадда. *Олар бу беркитмелери гурамак ишинде цемент ве башга шоңа меңзеш затлары гысганман харчлапдырлар* (А. Говшудов, Мәхри-Вепа). *Йүзүне хем цементиң сувуны чайдылар* («Токмак» журналы). *Цемент заводы. Цемент сенагаты.*

ЦЕМЕНТЛЕМЕК, Цемент билен беркитмек.

ЦЕМЕНТЛЕНМЕК. Цементленен болмак, цемент билен бежерилмек. *Ине, цементленен чарпара көчелерден йөрейән гошунлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЦЕМЕНТЛЕТМЕК, Бирине цемент билен беркитдирмек, бежертдирмек. *Папының басганчакларыны цементлетмек.*

ЦЕМЕНТЛИ, Цемент билен беркидилен, цемент гошулан; цемент салнан (халта).

ЦЕНЗ, *сыясы.* Капиталистик юртларда сыясы хукуклардан пейдаланмаклыгы чәклендирйән шертлер. *Империалистик юртларың сайлав ценси.*

ЦЕНЗЛИ, Цензиң талапларыны канагатландырып билйән, цензиң шертлерине догры гелйән.

ЦЕ'НЗОР, Цензураны амала ашырян адам.

ЦЕНЗУ'РА, 1. Гөзегчилик этмек максады билен, метбугатда чап этмек ве сахнада гоймак үчин белленен эсерлери гөзден гечирмеклик. 2. Шу хили гөзден гечирмеклиги ве гөзегчилик этмеклиги амала ашырян эдара.

ЦЕНТ, АБШ-да ве башга бир нәче юртларда пул бирлигиниң йүзден бирине барабар болан овнук пул.

ЦЕ'НТНЕР, 100 килограма дең болан агырлык өлчег бирлиги, өлчег ады. *Бизиң колхозымыз бу йыл дөвлете хер гектардан 35 центнер инче сүйүмли совет пагтасыны бермек угрунда гөрешйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Говача ачылманка, оны совук урса, гектардан етмиш бәш центнери ким берер? Эгер меним говачамың гектар мөчберли ери бираз сувсамадык болса, мен өз звеномың хер гектар еринден бу йыл етмиш бәш центнер пагта берердим* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЦЕНТРАЛИ'ЗМ, Доландырышың меркезлешдирилен системасы. *Демократик централизм.*

ЦЕНТРИ'ЗМ, II Интернационалың социал-демократик партияларының ичинде дөрән хас ховплы оппортунистик акым.

ЦЕНТРИ'СТ, *сыясы.* Центризмиң тарапдары, центризме эерижи.

ЦЕСА'РКА, *зоол.* Товуклар машгаласындан болуп, элдеки эдилен Африка гушы *Гуинеяның чыкмалтма дөсели товуклара, хинд товукларына ве цесаркаларa дең йән өрән агыр ёканчлы кеселдир.*

ЦЕХ, 1. Фабригиң я-да заводың өнүмчилик процесиниң бир гөрнүши билен мешгулланян бөлүми. *Заводың керпич бишириҗилер цехиниң коллективи керпич гуюжылар билен ярышяр* («Яш коммунист» газети). *Онда буртрест, промысел управлениеси, бурав конторалары, промысел цехлери, уссаханалар, базарлар, нефтчилериң клубы хем энчеме эдаралар болуп, нефтчилериниң кешбине зелик эдйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гуюжы цех. Йыгыжы цех.* 2. *тар.* Феодализм döвründe кәрдеш болан шәхер хүнәрментлериниң гурамасы.

ЦЕХКО'М, Цех комитети.

ЦИА'Н. *хим.* Йити ысы болан реңксиз зәхерли га

ЦИАНЛЫ, *хим.* Дүзүминде циан бар болан. *Циан калий.*

ЦИВИЛИЗА'ТОР, 1. Цивилизацияны орнашдырыжы. 2. *гөч. м.* Гөйә цивилизацияны орнашдырян, цивилизацияны өйрәтмек баханасы билен басылып алнан колониал юртлардакы хәлклары рехимсиз эксплуатирлейән империалист.

ЦИВИЛИЗА'ЦИЯ, 1. Жемгыетчилик өсүшиң ве мадды медениетиң ёкары дережеси. *Парфия цивилизациясы.* 2. Дүнйәниң өнде барыжы юртларының хәзирки заман медениети, магарыфы.

ЦИВИЛИ'ЗСТ, *юр.* Граждалык хукугы боюнча специалист.

ЦИГА'РКА, Теммәкини кагыза долап, папироса ýерек чекилйән чилим.

ЦИКА'ДА, *зоол.* Бөкйән ве жыррылдаян петрек гөзли мөжежик.

ЦИКЛ, 1. Белли бир вагт аралыгында гайталанып (пасыллайын) болян хадысаларың, процеслериң жемиҗ тапгыр. *Гүн ишиниң цикли ве онуң Ер жандарлары үчин багланышыгы* («Астрономия»). *Өнүмчилик цикли.* 2. Белли бир ылымлар топары. *Тарых цикли.*

ЦИКЛАМЕ'Н, *бот.* Альп беневшеси, овадан гүлли отаг декоратив өсүмлиги.

ЦИКЛО'Н, *метеор.* Атмосферанық көп ыгал ве бұлутлык билен бирликде болян түвелей гөрнүшли багы херекети, харасат.

ЦИКЛО'П, 1. Грек мифологиясында: маңлайында еке гөзи болан фантастик әпет улы жандар. *Гүн ве гоюн сүрүлерини бакян еке гөз әпетлериң, циклопларың арасында болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *зоол.* Сувда яшаян еке гөзли жандар.

ЦИКУ'ТА, *бот.* Саяван гөрнүшлилер топарындан болан сувда өсйән зәхерли өсүмлик.

ЦИЛИ'НДР, 1. *мат.* Гөнүбурчлугы бир тарапына айламак билен эмеле гетирилйән тегелек геометрик жисим. 2. *тех.* Двигателлериң ички бошлугында поршень йөрейән турба гөрнүшиндәки бөлеги. 3. Шу формада болан этек төвереги инсиз, бейик ве гаты шлягап.

ЦИЛИНДРИК, Цилиндр шекилли болан. *Цилиндрик гап. Цилиндрик газан.*

ЦИМБА'ЛЫ, *сазч.* Ящик гөрнүшинде болан кырыш саз гуралы.

ЦИНГА', *мед.* Витамин етмезчилиги зерарлы дүйбүнде болян кесел. *Поляр экеранчылыгының мүк-*

кин болан ерлериниң дөредилмеги Демиргазығы цинга кеселине гаршы göрешмек үчин түйс зерур болан гөк өсүмлер билен үпжүн этди («СССР-иң ыкдысады географиясы»).

ЦИНЕРА'РИЯ, *бот.* Гүллери дүрли рең̈кде болан декоратив өсүмлик.

ЦИНК, Гөгүмтил-ак рең̈кли химики элемент. *Мундан başга-да күкүрт туршулы цинкиң 0,5 процентли дамжасы we бейлекилер уланыляр* (С. К. Каранов, Бетерлән прикли гөз агыры).

ЦИНКЛЕМЕК, Метала цинк чаймак, йүзүни цинк билен өртмек.

ЦИНКЛЕНМЕК, Цинк чайылмак, йүзи цинк билен өртүлмек.

ЦИНКЛЕТМЕК, Цинк чайдырмак, йүзүни цинк билен өртдүрмек.

ЦИНКЛИ, I. Цинк чайылан, цинкленен. *Цинкли чәйкек.* 2. Цинк гошанды бар болан, цинк гарылан. *Цинкли ак.*

ЦИНКО'ГРАФ, *полигр.* Цинкография боюнча специалист.

ЦИНКОГРА'ФИЯ *полигр.* 1. Фотография ёлы билен цинк клишелерини тайярламаклык. 2. Шу хили клишелери тайярлаян кәрхана.

ЦИ'НИЯ, *бот.* Чылшырымлы гүллүлер топарындан болан декоратив өсүмлик.

ЦИРК, I. Акробатларың, гимнастларың, масгарабазларың ве баш өвредилен хайванларың гатнашмагы билен оюн гөркезилйән тегелек формалы томаша җайы. *Обы адамлары картинаны, цирки я-да шоңуң ялы гүлкүли томашалары халаярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа) 2. *геол.* Бузлук эмеле гелйән тегелек даг чөкетлиги.

ЦИРКУЛЬ, Тегелек чызык чызмак хем-де чызыгың узынлыгыны өлчемек үчин болан бир тарапы шарнир билен берклешдирилен ики аяжыклы инструмент.

ЦИРКУЛЯ'Р, Гарашлы эдаралара директива хөкмүнде иберилйән буйрук.

ЦИСТЕ'РНА 1 Небит, яг ве ш. м. сувуклыклары гүйеп сакламак хем-де дашамак үчин металдан эдилен улы резерваар, гап. 2. Цементленен улы сув ховданы. 3. Небит, газ ве ш. м. дашамак үчин йөрите ясалан вагон ыда автомобиль *Ок-дәрили складлар от алып, әпет-әпет цистернлар ярылды* (А. Кекилов, Асман жеңи). *Небит цистернасы.*

ЦИСТИ'Т, *мед.* Пешев халтасының немли бардасының ишиме кесели.

ЦИТА'ТА, Хайсы хем болса бир текстден, эсерден сөзлемеден эдилип гетирилен мысал (бөлек). *Чала сөватхон Чаман көне арап китапларының биринден цитата гетирип, ровият айтды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Өз пикириңи цитата билен субут этмек.*

ЦИТИРЛЕМЕК, Салгыланмак билен хайсы хем болса бир автордан, эсерден цитата гетирмек. *Классыклардан цитирлемек.*

ЦИТИРЛЕНМЕК, Цитата гетирилмек, цитата алынмак.

ЦИТИОЛО'ГИЯ, *биол.* Биологияның өсүмлик ве хайван клеткаларының гурлушыны ве яшайшыны өвренйән бөлүми.

ЦИ'ТРА, *сазв.* Үч бурчлы — ящик гөрнүшинде ясалан киришли саз гуралы.

ЦИ'ТРУС, *бот.* Цитрус өсүмликлери: апельсин, лимон ялы мивели агачлар. *Бу ерде Гүнортаның мивели агачларының цитрус агачларына ченли дүрли сортлары өсйәр* (М. Бердигылыжов, Түркменистаның курортлары). *Başga көп пейдалы өсүмликлере, шол санда хатда алма, шетдала we цитрус агачларына-да зыян етирйәр* (Н. П. Богуш, Түркменистанда говача совкасы we оңа гаршы göреш чәрелери).

ЦИФЕРБЛА'Т, Сагат, минут we başga хили өлчег бирлигини гөркезйән дережелере бөлүнйән пластинка.

ЦИФР, I. Сан гөркезйән бөлек. *Бизиң хәзир пейдаланян цифрлеримиз араплардан алныпдыр* (Орта асырлар тарыхы). *Адамлар оның йүзүндәки йөнекейже почерк билен язылан адам атларыны, цифрлери гайта-гайта окаярлар* («Яш коммунист» газети). *Арап цифрлери (1, 2, 3, 4, 5* we ш. м.). *Рим цифрлери I, II, III, IV, V* we ш. м.). 2. Сан билен аңладылян задың гөркезижиси, жем, сан. *Тутуш цифри айтмак. Контроль цифрлер.*

ЦИФРЛЕМЕК, Цифрлер билен беллемек, цифрлер гоймак.

ЦИФРЛЕНМЕК, Цифр билен белленмек, цифрлер гоюлмак.

ЦИ'ЦЕРО, *полигр.* 12 пунктдан ыбарат болан улулыкдакы типография шрифти.

ЦО'КОЛЬ, *архит.* Жайың, гурлушыгың фундаментиниң үстүндәки галңадылан ашак бөлеги, дырнак.

ЦЫГАНЛАР, Гелип чыкышы боюнча хиндилерден болуп, Европада, Азияда we Африкада топар болуп гөчүп-гонуп дурмуш гечирйән, СССР-де болса отурымлылыга гечен халк. *Хәлки паның затларыны ёлда бир цыган огурлаяр-да, свитканы алып, сатыжы ачла сатяр. Пидорка өйлериниң янындан гечип барян цыганларың ненеңси эдип квасы огурлайышларыны оңа гурруң бермәге башлады* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер).

Ч

Ч, Түркмен элипбийиниң йигрими докузынжы харпы.

ЧА *грам.* Сөзүң соңуна гошулып, кичилиги *(ёрганча, китапча)* дең̈ешдирмеги *(Дурды Ашырча язып билмедим)* аңлатмак, хал ясамак *(русча, арапча)* үчин хызмат эдйән аффикс, гошулма. *«Ча» аффикси гошулып ясалан сөзден оң сан мысал язың!*

ЧАБАЛАНДЫРМАК Чабаланып дурар ялы ягдая салмак. *Чаганың диенини этмән чабаландырмак.*

ЧАБАЛАНМАК, 1. Нәразы болуп, өйке-кине эдип, эл-аягыны хереketlendirip, тогаланып ятмак, эл-аягыны какып ятмак. *Тур, оглум, бейдип чабаланып ятма!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Дерманлык дийип чабаланып ятаныңда-да оның екеже игде мугт бержек дүзүмчы ёк* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Тутгайлылык я-да гүйчли агыры дуймаклык зерарлы сандыраулы урунмак, сандырап ятмак. *Өтле тутуп чабаланып ятмак. Өз диениң этдиржек болуп чабаланмак.* 3. *гөч. м.* Хайырлык этмек, надарачылык этмек. *Хер нәче чабалансалар хем феодалларың зулумлы-сүтемли дүзгүни чым пытрак болмалыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАБГА, Гүйчли ягян ягыш, жала. *Чабга өрән гүйчли дегйәр, долы гатнашык дәлдигине мен гаты бегенйән!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ок чабга ялы ягярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Кәте болса чабга ягяр яз айы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Гуршун чабгасы — ызы үзүлмән атылян ок, чабга ялы атылян ок. *Ягмага башлады гуршун чабгасы, Хер дамжасы ялын боляр дессине* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧАБЖАМАК, Дүрли тарапа урунмак, чалт херекет этмек, алакжамак.

ЧАБРАМАК [ча:брамак], 1. Ловурдап ялынлы янмак,

ялын гөтерилмек. *Тамдырларың агзыңдан ялынлар чабрап галярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ялын чабрап думлы-душа узаляр, гойы гара түсселер бургусап, товланып асмана галяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вена). 2. Ялын дегмек, ялын уруп чала якмак. *Питиден чыкян ховур оның элине чабрады* («Мыдам тайяр» газети). 3. *гөч. м.* Янгынлы, өрән тәсирли чыкмак, өрән тәсирли болмак. *Кеймириниң соңкы сөзлери ялын кимин чабрап чыкды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 4. *гөч. м.* Газаплы болмак, якымсыз болмак. *Аю, иллер, бу гелин дәл-де, чабрап дуран ялын экен* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧАБРАТМАК [ча:братмак], 1. Чабрап янар ялы этмек, ловурдадып ялынлы якмак. *Яндагы чабратмак.* 2. Ялна урдурмак, ялна яладып якмак. *Душман гәмилерине янгын чабратмак учин айратын абзаллар «грек оды» билен үпжүн эдилен грек флоты зарба урупдыр* (СССР тарыхы).

ЧАБЫТ, Эгне гейилйән я-да баша атыляп юкаҗык аял гейими, дон. *Акнабат эҗе чабыдыны эгнине атып, дылым-дылым этди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Йүпек яглык башыңда, сенде гөрүнмез чабыт* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧАВ [ча:в], *сер.* Дабара.

ЧАВДЫРМАК [ча:вдырмак], Ховада гайдырып гойбермек, ёлундан совдурмак. *Нәме, оны чавдырып гойбердиң?!*

ЧАВЛАМАК [ча:вламак], 1. Чыбык, гамчы ве ш. м. зат билен уруп авундырмак, урмак. *Сим билен чавламак. Чыбык билен чавламак.* 2. Ода, одуң ялнына дашыны чабратмак.

ЧАВМАК [ча:вмак], Ховада гайып гитмек, өз ёлундан сова гитмек, гышармак (ок ве ш. м. хакда). *Ол, душман ынанман гайталап атса хем дегмеди, ок чавуп гитди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧАВУШ, Ювашҗадан гулага айдылян гүррүң, пышырды. ◇ Чавуш чакмак — сес перделерини титретмән «пышы-пышы» эдип, ювашҗадан геплемек. *Сона чавуш чакян ялы гепледи* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол адам эглип, оглунуң гулагына чавуш чакды* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАГ [ча:г], 1. Вагт, дөвүр, чак. *Билбил азат, гүллер азат, чаг азат, Шатлыкда шадыян сайратды канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Шол вагт гышың шатлама совуклы гүнүниң иңрик гаралып барян чагыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вена). *Гызың гөзден йитен шол гөзел багы, Җошгунлы дем аляр йылың бу чагы* («Совет эдебияты» журналы). 2. Говы, саз, көк. *Вагтымыз хош, кейпимиз көк, чаг бизиң, Достум, Ата, сизиң ерде нәлер бар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Оның кейпи чаг.*

ЧАГА [ча:га], Адамын ве кәбир хайванларың яшаҗык баласы. *Бизиң юрдумызың чагалары дүнйәде иң багтлы чагалардыр* («Пионер» журналы). ◇ Чага дүшүрмек — эмели ёл билен гөвредәки чаганы айырмак. Чага пишигиң гүни ялы — *сер.* Пишик. *Хава, Илли жан, мем эдил чага пишигиң гүни ялы гүн гөрйәрин* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Чагалар багы — мекдебе ченли яшлы чагалары тербиелейән эдара.

ЧАГАЛАМАК [ча:галамак], 1. Чага догурмак, чагасы болмак (адам ве кәбир хайванлар хакында). *Чагаламак учин хин ясап билер ялы ер болмалыдыр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология). *Пишик чагалапдыр.* 2. Чага чыкармак (гушлар хакында). *Бизиң ховлымыздакы ховүртгелән гуш чагалапдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАГАЛАТМАК [ча:галатмак], 1. Чага догуртмак, чага болдурмак (адам ве кәбир хайванлар хакында). 2. Чага чыкартмак (гушлар хакында).

ЧАГАЛЫ [ча:галы], 1. Чагасы көп болан, чагасы бар болан. *Чагалы аял. Чагалы өй — базар, чагасыз өй — мазар* (накыл). 2. Чага билен, чагалар билен билелик де. *Чагалы гезеленч этмек.*

ЧАГАЛЫК [ча:галык], Чаганың кичи яшлы вагты, яш вагты, чага вагты. *Олар өз чагалык дөвүрлерини агзашып гүлүшйәрдилер* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ким билйәр, чагалык йылларың гечер, Самолётың өрән узага учар* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ЧАГАЛЫЛЫК [ча:галылык], Чагасы барлык, чагасы көплүк.

ЧАГАРЫК, Түйнүгиң ичиндәки атанаклайын гоюлян агачлар. *Түйнүгиң чагарыгына серетди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Мазалыҗа өй экен вели, арман чагарыгы гышыграк экени. Чагарыгы гышык болса-да, түссеси гөни чыкяндыр* (Мыралы).

ЧАГАСЫЗ [ча:гасыз], Чагасы ёк болан, чагасы болмаян, зүрятсыз, баласыз. *Чагасыз өй. Чагасыз аял.*

ЧАГАСЫЗЛЫК [ча:гасызлык], Чагасы ёклук, чагасы болмазлык, баласызлык, зүрятсызлык. *Чагасызлык адамыны зейрендирйәр. Чагасызлыкдан кәйинмек.*

ЧАГА-ЧУГА [ча:га-чу:га], Оглан-ушак, бала-чага. *Хич хабары ёк көп вагт бәри, Чага-чугаларың гүргүнмы бары?* («Совет эдебияты» журналы). *Чага-чуга, хемме саглыкмыдыр, Аман пощы!* (А. Говшудов, Мәхри—Вена).

ЧАГЛАМАК [ча:гламак], 1. Көк этмек, сазламак, көклемек. *Желлатлар гак ичип кейпини чаглан, Гарыбы дүнйәде хор эдек канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Дийип билмек, хасап этмек, хасаплямак. *Өтен гүнум яда салып агларам, Бир отырка өзум өлен чагларам* (Молламүрт, Сайланан эсерлер).

ЧАГШАМАК, 1. Көнелип даргамак, дыр-пытрак болмак. *Бу тамларың отуран ерлери чагшап отуран гара өй, гара чатмалыкды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хәзир болса, гадымкы дар дүнйәниң тәримлери чагшап, гүнсайын гиңәп баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Пытрамак, битертип яйрап ятмак. *Столуң үстүнде карточкалар чагшап ятыр.*

ЧАГШАТМАК, 1. Көнелдип даргатмак, даргап гитмегине элтмек, дыр-пытрак этмек. 2. Пытрадып ташламак, яйрадып зынмак. *Китапларыны өйде чагшадып гояйыпдыр.*

ЧАГШЫК, Чагшап гиден, даргап гиден, дыр-пытрак ягдайда болан.

ЧАГШЫЛ, Янгыч хөкмүнде пейдаланылян, өз дүйбүнде гурап галан йылгын ве ш. м. одун. *Ол пейвагты-ка яйран, кәбири чагшыл болуп суран арчаларың хер дүйби бир пел ери тутарды* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАГШЫЛДАМАК, Чагшылдылы сес чыкмак, чагшылдылы сеслемек. *Белентликден ере тарап чагшылдап гайдамда зензеле туруздy* (М. Горький, Эсерлер).

ЧАГШЫЛДАТМАК, Чагшылдылы сес чыкармак, чагшылдылы сеслендирмек. *Чөп-чаламдан йөрәп чагшылдатмак.*

ЧАГШЫЛДЫ, Чөп-чаламдан йөреленде, овнук-ушак демир, айна бөлеклери гозгаланда ве ш. м. чыкян йитирәк сес.

ЧАГЫЛ, Тогалак я-да гыйчак-гыйчак овнук даш бөлеклери, дашҗагазлар. *Гүйчли шемал чагыл гаты шыклы чәге тозанының онуң үстүне совурды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Шол гумуң арасындакы чагыллар онуң гөзүне ялпылдап гөрүнйәрди* (Мыралы).

ЧАГЫЛЛЫК, Чаглың көп ери, гиден чагыл болуп ятан ер. *Чагыллык ер. Чагыллык юрт.*

ЧАГЫРМАК [ча:гырмак], 1. Гыгырып бирине «гел»

йлмек, яныңа гелмегини хайыш этмек. *Гүйчли гудок сеслери «Гел!» дийип чагырярлар* (А. Ныязов, Шыгырлар). 2. Чакылык этмек, биринің бир ере гелмегини сорамак. *Алтыны шу гүн галмаюа чагыржак, иконда сен хем гелгин!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. Топлап, жемләп йыгнак, гурултай, межлис ве ш. м. ачмак. *Огруй советиниң маслахатына чагырдык* («Мыдам тайяр» газети). 4. Бир иши ерине етирмек максады билен чагырыш этмек, бир ише йүзленмеклерини сорамак. *Кемине өз халкыны шу хакыкы дүнйәниң эшретлерине чагыряр* («Эдебият»).

ЧАГЫРТМАК [ча:гыртмак], 1. Чагырып гетирмек, яныңа гелмегини башга биринің үсти билен дуйдурмак. *Дурды ахал атлы полкуның командирини чагыртды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Биринә чакылык этдиртмек. *Мыхманчылыга чагыртмак.* 3. Топлап, жемләп йыгнак, гурултай, межлис ве ш. м. ачдырмак. *Йыгнак чагыртмак. Гурултай чагыртмак.*

ЧАГЫРЫЖЫ [чагырыжы], *көн. с.* Дурмуша чыкан гызын атасы өйүне гайтарылып элтилмегини хайыш эдип барян аял ата-бир нәче аял.

ЧАГЫРЫЛМАК [чагырылмак], Гыгырылып, «гел» дийилмек, гыгырылмак. *Нәме, чагырыланыңда жогап берәйсиң?* 2. Бир ере гелмеги соралмак. *Гелиниз оба советиниң жайына чагырыляр. Ким болса болсун, чагырылмадык ериме бармарын!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер) *Эсгерлиге чагырылян яшлармыз, Ватаның сакчысы болмага гелиң!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Топланып йыгнак, гурултай, межлис ве ш. м. ачылмак. *Чагырылан ере иринме, чагырылмадык ерде көрүнме* (накыл).

ЧАГЫРЫЛЫШ [ча:гырылыш], Йыгнагын, гурултайын ве ш. м. векиллери чагырылып гечирилйән чәрелериң ишә процеси. *ТССР Екары Советиниң биринжи чагырылышы.*

ЧАГЫРЫШ [ча:гырыш], 1. *сер.* Чакылык 1. 2. *сер.* Чагырылыш 3. Ёлбашчылык анладян идеяны, сыясы талапларыны гөркезйән йүзленме, лозунг. *Мен мәхрибан Коммунистик партиянің бир чагырышына йүрекден гүрлеп етирмәге чалшарын!* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧАГЫРЫШМАК [ча:гырышмак], 1. Чагырмага көмек гөрмек, көмеклешмек. *Тоя адам чагырышмак.* 2. Биринә биринә чагырмак. *Олар мыхманчылыга чагырышдылар.* Көпүшә чагырышмак — бири-биринә зәхмет ярышына чагырмак. *СССР дүзендир бәшйыллык план, Бәхетлилер чагырышярлар ярыша* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЧАДРА [ча:дра], Аялларың өр боюны хем-де йүзүне янып дуран никаплы юка гейим, перенжи. *Совет аялларына инди башларына чадра атмаярлар.*

ЧАДЫР [ча:дыр] Ыгалдан, елден, гүнден ве ш. м. горамак үчин галың брезентден тутулян вагтлайын жай. *Ак чадырда ичгин гүрлешип отырлар* (Н. Поммадан Гошгулар). *Чопанларың чадыры хем эдил ятагың бир гырасында ыкда дикилипди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАДЫРЛЫК [ча:дырлык], 1. Көп чадыр гурлан ер. *Байлың йүзи гиден чадырлык.* 2. Чадыр этмек үчин ярарлы болан, чадыр тикер ялы брезент мата. *Колхоз чопанлар үчин чадырлык брезент алды.*

ЧАЙ [ча:й] I, 1. *бот.* Йөрите экилйән ве гурадылан дем гөрмек гайнан сува атып ичмек үчин пейдаланылян ағаджык өсүмлик. *Чай, каучук экилмәге башланды* («СССР-ың ыкдысады географиясы»). *Чай плантацияларында* 2. Шу өсүмлигиң япрагы атылып демленен гайнан сув. *Айна оларың өңүнде чай гойды* (Б. Кербабаев Айгытлы әдим). *Оңа ченли Гөзел гызың бойдашы Ики чәйнек демли чайы гетирди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Чайың соңы, чилимиң өңи достуңа* (накыл). ◇ Чай вагты — иш гүнүниң аракесме вагты, гүнортанлык нахар вагты. Гөк чай — чайың бир сорты, хили. *Биз гөк чай ичдик. Чәйнеге гөк чай ат!*

ЧАЙ [ча:й] II, *геогр.* Сув акян я бир вагт сув акан улы жар. *Бир нәче айлап баслыгып ятан гарлар эрәп, чайлар бөреп-бөреп долуп акярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гулякасы Гүне, йүзлери Ая, Дүшүп дур шөхлеси даглара, чая* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧАЙДАН [ча:йда:н], Чай салынян гап, чай гутусы. *Майса эҗе гапдалында дуран ящигиң чекеринден ачылмадык бир гап чайы алды-да, габыны йыртышдырып, чайдана гапгарды.*

ЧАЙДЫРМАК [ча:йдырмак], 1. Бир задың йүзүне металың сувуны, эргинини чалдырмак. *Эериң гашыны күмүшден эдип, йүзүне алтын чайдырды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Экине чала сув бермек, чала сувармак. *Чала чайдырып экин сувармак.*

ЧАЙҚАВ,. Дегене-де дегип, дегмедиге-де дегип йөрен, өзүни саклап билмейән.

ЧАЙҚАЛМАК, Арассалык үчин ичине сув гуйлуп ювулмак, чайкап арасса эдилмек. *Чайкалып гоюлмагына гарамаздан, ене бир гезек чайкап демлешдирди* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАЙҚАМАК, 1. Арассалык үчин ичине сув гуюп ювмак. *Нахардан соң, агзыңы ичилйән сув билен чайкамак герек!* (А. Н. Қабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы). *Чәйнеги чайкап чай демлемек.* 2. Ики яна ыраламак, ики яна силкелемек, силтерлемек. *Ягмыры самолёт чайкады* («Совет эдебияты» журналы). *Ел гараҗа өйүң укларыны шатырдадып, чайкап башлапды* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гепл. д.* Сува чырпмак (ювлан гейим хакында). ◇ Ган чайкамак — *сер.* Ган. *Немец фашистлери парахат отуран юртларың үстүне чозуп, ган чайкадылар.* Гүнүни чайкамак — *сер.* Гүн. *Аклар дийди, гаралар дийди, иңлис маядарлары дийди — илатың абадан гүнүни яңадандан чайкадылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧАЙҚАНМАК, 1. Ики яна ыранып, яйкылдап дурмак, ыранк атмак, ыранмак. *Өй чайканярды, уклар шатырдаярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бахана арамак, ырсарап гозгалан туруземак, ырсарамак, урушмак. *Жан аҗыгна ики яна чайканян, Көки чүйрүк капитализм дүнйәси* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Док чайканман, ач доймаз* (накыл). 3. *гөч. м.* Толкун атмак, мөвч алмак. *Алыдеряның меле сувы чайканярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Меле сув чайканып ятырды* (Б. Гурбанов, Душушык). ◇ Бейниси чайканмак — *сер.* Бейни. *Бейниси чайканан хан аяк үстүнде дуруп билмән сандырады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧАЙҚАТМАК, 1. Чайкап арассалатмак, ичини сув билен арассалатмак. *Чәйнеги чайкадып демлетмек.* 2. Ики яна ыралатмак, силтерлетмек. *Өзүни самолёта чайкадып халыс болупдыр. Араба чайкадып ядамак.*

ЧАЙҚАШДЫРМАК, Сув билен чайкап арассалашдырмак, чайкап гоюшдырмак, еке-еке чайкап чыкмак. *Ол хайдан-хай чай гоюп, чәйнеклери чайкашдырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАЙКЕЛ [ча:йкел], *зоол.* Маслык, сычан, кичижик жүйже ве ш. м. затлары иййән келлеси түйсүз улы йыртыжы гуш. *Гечен гышың доңаклыгында чайкеллер хем чозуп, отуз гойны гөтерип гидипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАЙЛАМАК [ча:йламак], Чай бермек, чай ичдирип сувсузлыгыны гандырмак. *Сабыр бай, ханы, мыхманлары чайла! — дийип айтды* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы).

ЧАЙЛАШМАК [ча:йлашмак], Бири билен чай ичмек,

чай ичишип отурмак. *Ек, саг болуң, чайлашып отурмалың!* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАЙМАК [ча:ймак], Бир металың йүзүне икинжи бир металың сувуны, эргинини чалмак. *Усса гуляканың йүзүне гызыл чайып отуран экени.* ◇ Гөзе яш чаймак — гөзе яш иннек, агламак. *Аннаҗамал ики гөзүни оглуна дикип, гөзлерине яш чайды да, барып еринде отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАЙ-ПАЙ [ча:й-па:й], *сер.* Чай I, 2. *Аннагулы эртир туруп, чай-пайыны ичип, рухубелентлик билен оба советиниң эдарасына уграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Елдашлар, барың гидиң, чай-пай ичиң, тизрәк!* (А. Ныязов, Шыгырлар).

ЧАЙСЫРАМАК [ча:йсырамак], Чай ичесиң гелмек, сувсамак. *Чайсыран кепгин додаклары дүшүксиз гымылдашды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧАЙСЫРАТМАК [ча:йсыратмак], Чай ичесини гетирмек, сувсатмак. *Гөрйән вели, адамлары чайсыратдайыпсың өйдйән!*

ЧАЙХАЛТА [ча:йхалта], Чай салынян халта, чай гоюлян кичижик халта. *Айна оңа бир чайхалта берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЧАЙХАНА [ча:йха:на], Чай ичилйән ве еңилжек нахар эдинилйән нахархананың бир гөрнүши. *Чайхананың төвереги бу гүн адатдакы ялы өрән арасса сүпүрилип сувлангыды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Чайханада дайханларың Гүррүңине пикир бердим* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧАЙХАНАЧЫ [ча:йха:начы], *сер.* Чайчы.

ЧАЙХОР [ча:йхо:р], Чайы говы гөрйән, чайы көп ичйән.

ЧАЙХОРЛЫК [ча:йхо:рлык], Чайхор болмаклык, чай ичмеги говы гөрүжилик. *Чайхорлык адамыны семретмейәр.*

ЧАЙЧАҢҢАЛАК [ча:йчаңңалак], *зоол. сер.* Чайкел.

ЧАЙЧОРБА [ча:йчо:рба], Чая говурма атылып йпилйән иймит. *Эртир билен чайчорба ийип ише уграды. Чайчорба эдинмек.*

ЧАЙ-ЧӨРЕК [ча:й-чөрек], Еңилжек нахар, чай билен нахар. *Бә, бизе ёлда чай-чөрек хем бержекмикә?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАЙЧЫ [ча:йчы], Ишлән гелен адамлара чай гайнадып берйән чайхана пшгәри, чай демлән берйән адам. *Чайчы чай гетирсе, нахар гетиржи нахар чекйәрди* («Бахар»).

ЧАЙШАРМАК, Чайшык болмак, гышармак (аяк ве ш. м. хакда). *Игли оглакҗыгың аягы чайшарыпдыр.*

ЧАЙШАРТМАК, Чайшык этмек, гышартмак. *Аягыңы чайшартмак.*

ЧАЙШЫК, Эгри, гышык (аяк ве ш. м. хакда). *Сен мениң илки саташанымы, гөзи гышык, аягы чайшык дийип ондан айырдың* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧАЙШЫКЛАМАК, Аягыңы эгри басып йөремек, аягыны гышык басып йөремек. *Чайшыклап йөремек.*

ЧАЙШЫКЛЫК, Эгри аяклылык, гышык аяклылык чайшык халда болуш. *Аягы чайшыклык.*

ЧАЙШЫК-ЧУЙШУК, Эгри-бугры, гышык-чайшык. *Кәбир харпы чайшык-чуйшук язан боларды* («Пионер» журналы).

ЧАЙЫЛМАК [ча:йылмак], 1. Бир металың йүзүне икинжи бир металың сувы, эргини яйылмак, чалынмак. *Көшгүң гызыл чайылан гапысы өрән улы* («Мыдам тайяр» газети). *Гызыл сувы кумуш гутбаның йүзүне чайылды.* 2. Пелиң ве ш. м. йүзүне сув яйрамак, язылмак. 3. Бир эндиган ягты дүшмек, ягты яйрамак. *Чар тарапдан йүзүне гүнеш чайыляр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 4. *гөч. м.* Бир аламат аралашмак, гөрнүши үйтгемек, яйрамак, яйылмак. *Нурсолтаның шатлык шөхлеси яйылан ягты йүзүне бирденкә гайгы аламаты чайылды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАЙЫР, *бот.* Көки бажаклы, гүр гөгерйән хашаот. *Хайсын гөрсең, түйс зәхметиң мерданы, Кими чайыр силкйәр, кими чил чекйәр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧАЙЫРЛЫК, Чайрың көп гөгерйән ери, чайыр билен өртүлен ер. *Хәй сыпатың гурсун, шиңи зәхмет гүнүң гөрүп билмән, чайырлыкда иглән күндә* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАК, 1. Гуман эдилйән пикир, чен. *Гөзлерин мәлердип, сакыныр дуряр, Кәте өзи дүшмән, чак билеруряр* («Совет эдебияты» журналы). *Өз чакым дәл, әҗе шейледи* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Белли бир вагт, пурсат, чен, вагт. *Бимахал чак бирден шол тәрәкде ики саны гара салгымлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гиҗе бир чака барыпды* (Б. Гурбанов, Душушык). 3. Диймек, белки, әхтимал, мегерем. *Мен чакы, ялңышыпдырын!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чакы, олар хем мениң ялы «бехиштде» ялңыз чагаларың сүңклери болара чемели* (Мыралы) ◇ Чакдан чыкмак — хетден ашмак, хас көп болмак, болмалысындан көп болмак. *Гәгер өз ыгат билен гелҗек болса, иберен хатларың чакдан чыкып гидендир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Гөз чакы — *сер.* Гөз. *Челекен районында гөз чакы билен йүкүң агырлыгыны өлчемәге ким өкде?!* Хер задың чеченчакы бар — хер бир задың чәги бар. *Геңешиң хем бир чени бар, чакы бар* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАКАН, Чалымтык, чавы гөзли. *Гөзлери чакан, гуйругы болса жонтук* (Б. Кербабаев, Жапбаклар).

ЧАКГАН, Өрән чалласын, тиз ве чалт херекет эдип билйән. *Орта бойлы, этли-ганлы, өрән чакган сергин йән бу гелниң ёлбашчылык эдйән звеносы колхозың боюнча иң өңде барыҗы звеноларың бири болуп чыкды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЧАКГАНЛЫК, Өрән тиз ве чалт херекет эдип билмеклик, чаласынлык. *Урушда олар көп чакганлык ве мекирлик гөркезипдирлер* (СССР тарыхы). *Эсасы уруси чакганлыгыны ве чыдамлылыгыны өсдүрмеклиге сонукдирипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЧАКГЫ, Дили эпленип ачылян ве япылян ышыкларың жүби пычаҗыгы. *Ол, пычакдан, чакгыдан янына хич зат гөтермәндир* (Ж. Акыев. Мергениң ёлы). *Бирден жүбусиндәки чакгысы ядына дүшди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАКДАНАША [чакдана:ша], Хас көп, герегинден артык, хетденаша, ченденаша.

ЧАКДЫРМАК, 1. Дишлетмек, сокдурмак (ары, ит ян ве ш. м. хакында). *Ара чакдырмак.* 2. Сүртүп акдырмак, сүртдүрмек. *Күкүрт чакдырмак.* 3. Ловур, ядал ярып ичиндәкисини алдырмак, ярдырмак. *Нохары юмуртга чакдырмак.*

ЧАКҖАГУНДУЗ, *бот.* Тохумындан сүрги тайярланылян өсүмлик. *Окувчыларың йыгнан өсүмлиги ичинде чакҗагундуз хем бар экен.*

ЧАКЛАМАК, Өз янындан чак этмек, чен этмек, гуман этмек. *Мениң чаклан чакым чыкмады* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Чаклаян адамсына «ялңыч» диениңде, «хә» диерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАКЛАНМАК, Чак эдилмек, чен эдилмек, гуман эдилмек. *Догры чакланмак. Ялңыш чакланмак.*

ЧАКЛАҢ, Гөврүми ве аграмы боюнча ончаклы улы болмадык, кичирәк, гамайлы, ыкжам, чөплән. *Ол икки саны чаклаң стаканың үстүни сода сувы билен долдурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Аңры көне әдикли чаклаң бир йигит хем барды* («Совет эдебияты» журналы). *Чаклаң пил. Чаклаң гурал.*

ЧАКМАК I, 1. Чилим ве ш. м. бир зады отламак, от алмак үчин йөрите ясалан энҗам, гурал. *Ак гушагы-на дәри сүтсыны, серкәҗәни, чакмагыны дакышдыр-ды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. От ачян ярагын, тешенин мисини ярмак үчин герек болан бөлеги. *Түмәкән чакмагыны бир нәче өврән урдурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Дуруп билмән Байлы чакмагы гысды, Яңкы солдат барып агажы сүсди* (Чары Ашыр. Поэмалар).

ЧАКМАК II, 1. Иннесини сокмак, дишлемек (йылан, эры, ичян ве ш. м. хакында). *Эгер Чары Кадыры йылан чакан болса я-да мөй сокан болса, оларың авусы бу сөзлерин авусы ялы болмазды* («Совет эдебияты» журналы) *Йылан чакан кендирден горкар* (накыл). 2. Бир зады икинжи бир задың йүзүне сүртмек, сүртүп такмак *Хошгелди отлучөп чакып, онуң йүзүни гайталап сыпалады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Дөкүп я-да ярып ичиндәкини алдырмак. *Олар юмуртга чакмак, хейгенек бширдилер.* 4. *гөч. м.* Бирине бир зады шүгүлчылык эдип айтмак. *Ол геле-гелмәне оңа бир зат чакды.*

ЧАКМАКДАШ [чакмакда:ш], *геол.* От, учгун алмак үчин уланылян мермер дашының бир гөрнүши.

ЧАКНЫШДЫРМАК Бири-бирине чакышдырмак. *Чәйнек-кәселери чакнышдырмак.* 2. Уруш, дава я-да жеңжел этдирмек, урушдырмак. *Империалистлериң башга дөвлетлери бири-бири билен чакнышдырып, үчүнҗи жаһан уршуны турузмак ниетлери хич махал баша бармаз.* 3. *биол.* Хайванлары бири-бирине чекмек, хөвре гөбермек *Маллары эмели ёл билен хем чакнышдырярлар.*

ЧАКНЫШМАК, 1. Бири-бирине габат гелип чакышмак *Чакнышар гөтерлип гомлар өзара, Чарпынып, зарбасын ирер кенара* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Гөреш этмек, урушмак. *Артык чакнышмагы йүрегине дүйди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йылдырым дек гүйнәр гаршама-гаршы Чакнышмакчы булаң бу болуп баршы* (Чары Ашыр, Поэмалар). 3. Дава я-да жеңжел эдишмек, урушмак. *Олар тас чакнышыпды.* 4. *гөч. м.* Бири-бирине дегип дурмак, көп санда битмек. *Гарпызларың хер бири Көпетдагың мәхнет дашы ялы чакнышып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАКНЫШЫК, Улы болмадык уруш, сөвеш, гөреш; дава женжел, уруш. *Салых сердар гошунында, Чакнышыкда ган серкезди* (Ү. Сейидов, Лебап гызы).

ЧАКРЫМ I, 1,07 км дең болан узынлык өлчеги. *Хер чакрымда дикилйән сүтүнлериң екесине-де душмадык* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Шәхере үч чакрым ёл галды.*

ЧАКРЫМ II, Ягты салян затлардан дүшйән йити гүн шекилчек.

ЧАКРЫМЛЫК, Чакрыма дең болан аралык. *Хан салыпды он чакрымлык ёлдур* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер)

ЧАКРЫК, *зоол.* Тогдары писинтли кичирәк ав гушы. *Гечен дынч гүни ики саны чакрык урдук.*

ЧАКСЫЗ, Чакы болмадык, хетденаша, ченденаша. *Чаксыз улы жай. Чаксыз улы ховуз.*

ЧАКЫЗА [чакы:за], *мед.* Вагтал-вагтал гаты тутян хелле агыры кесели. *Уям, сизиң чакызаңыз бармы?! — диййп, сорамагым дуйман галдым* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАКЫЗАЛЫ [чакы:залы], Чакыза кесели бар болан, чакыза кеселли. *Гайтам ол чакызалы болса, доктора йүз тутмалы маслахат бержекдим* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАКЫЛЫК [ча:кылык], 1. «Гел» дийип чагырыш, бирини чагырмаклык. *Хошгелди чакылыкдан боюн гачырмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мен бир шерт билен сениң чакылыгыңа гелдим* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бир зат мынасыбетли берилйән кичиҗик той я-да нахар. *Ата ол обадакы чакылыга гитди.*

ЧАКЫЛЫКЧЫ [ча:кылыкчы], Чагырмак үчин иберилен, чакылык хабарыны етирйән адам. *Жар чекдирип, чакылыкчы иберип, Тоюң дабарасы хер яна етди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Пөкген чакылыкчы иберен экен, сени чагырян экенлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАКЫР I, Эсасан үзүмден тайярланылян алкоголлы ичги, шерап. *Потды үч кәсәни чакырдан долдурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАКЫР II, Гурап агарып гиден, гурап йылчыры чыкан (сүнк ве ш. м. хакда). *Ондан соң дүйәниң чакыр келлесини нышана гоюп атмага башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шофёрлар чакыры чыкан гарры ожарлардан йыкып, от якдылар* («Колхоз гүнлери») ◇ Чакыр аяз — *сер.* Аяз. *Асланда кирең ёкды. Йөне чакыр аяз гүйчлүди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ең, чакыр аяза чыдасаң мүң яша!* («Токмак» журналы). Чакыр сес — *сер.* Сес. *Женап гарылҗык чакыр сес билен сөзледи* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЧАКЫШДЫРМАК, 1. Гаршыма-гаршы гетирип, бири-бирине урдурмак, сүсүшдирмек, чакнышдырмак. 2. Бири-бирине какмак, дегирмек, урушдырмак. *Командующий ики рюмканы тегеледи, Келхан билен чакышдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Бири-бирине дегрип янашык гоймак. *Челеклери бири-бирине чакышдырып гоймак.*

ЧАКЫШМАК, 1. Бири-бирине габат гелип сүсүшмек, пете-пет гелип, бири-бирине урулмак, чакнышмак. 2. Бири-бирине дегшип дурмак. *Гозалары мүңден-мүңден чакышяр, Агарыпдыр йүзме гүлүп бакышяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. *сер.* Чакнышмак 3. *Урушян дөвлетлериң гошун бөлүмлери бири-бирлери билен йыгы-йыгыдан чакышярлар.*

ЧАЛ [ча:л] I, 1. Ак ве гара гатышыклы, күл реңкине меңзеш реңк. *Аман ага мәхри ыссылык билен узын чал муртуны агтыгының нәзик яңагына батырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Чал папагыны чыкарып, гапдалында гойды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Сачы, сакгалы агарып башлан гартаң адам, яшы көнелишен адам. *Өйде бир чал чай ичип отырды.*

ЧАЛ [ча:л] II, Дүе сүйди туршадылып я-да сүзмә, чекизә сув гарылып тайярланян өнүм, туршы ичги. *Салар, бу гүн хова-да ыссырак болды, белки сен сувсансың, дүе чалы гетирдейин?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хабар алып гайнымың халындан, Ичип гайтжак онуң дүе чалындан* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАЛ [ча:л] III, *докм.* Сык дәл, аргажы говшак какылып докалан (мата). *Чал мата.*

ЧАЛА, 1. Ювашжа, сәхелче. *Онуң мәзлешен гөзлери Мавыны танан ялы, чала гымылдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Аз. *Ол аял Нурҗаханың агтыгына гөбек эне боланына чала бегенмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Кынлык билен, зордан. *Аңырсына-бәрсине чала гөз етйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Командир бу сыпаты аласармык ягтының астында чала сайгарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Өрән юваш херекет эдйән, хаял йөрейән. *Чала йөремек. Чала ишлемек.*

ЧАЛАҖАН [чалажа:н], 1. Өлжек болуп ятан, гүйчден гачан, хаяллан, гөзгыны халда болан. *Башлык чалажан кебелеги ики яна агдарып, пугта сын этди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Аз салымдан Сарыҗа чалажан сүлгүни гетирди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 2. *гөч. м.* Өрән хор, аррык. *Бу, адама гарамат бол-*

жак, чалажан маллары базара салжак болуп нәме этжекдиң?! 3. *гөч. м.* Әзүни оңармаян, налажедейин, өрән говшак (адам хакда). *Чалажан адам.*

ЧАЛАК-ЧУЛАК, Өрән басым, чаласын, шарк-шурк, хаял этмән. *Аннагулының эҗеси чайыны чалак-чулак ичди-де, гөлесини алып, сыгыны гойберди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАЛАМ-ЧАШ [чалам-ча:ш], Булам-буҗар, дыр-пытрак, акан-дөкән. *Оларың улы танклары, өзи йөрейән агыр топларына ченли чалам-чаш болуп пытрашып ятырдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Чалам-чаш болуп ятмак — 1) хер хайсың бир ерде чәшерип ятмак. *Жигилери болса хер хайсы бир ерде чалам-чаш болуп ятырдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) бейхуш, алҗыраңңы, хеләкчиликли халда болмак. *Бекдурды ага гелсе, гызы чалам-чаш болуп ятыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАЛАРМАК [ча:лармак], 1. Чал болуп башламак, чал реңке өврүлип башламак. *Эгниндәки пальто чаларып гөрүнйәрди. Багананың реңки чаларыпдыр.* 2. Сач, сакгал агарып башламак, гаррап башламак, яшың көнелишмек. *Бу ики-барян аялың бири сачы чаларан гарагыз аялды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бизе гелен, чаларып башлан адамды.*

ЧАЛАРТМАК [ча:лартмак], Чал реңке өвүрмек, күл реңкине меңзетмек.

ЧАЛАСОВАТ, Совады, аз болан, говы окап, язып билмейән, аз советлы. *Аллаяр ага көне дайхан хем болса, чаласоват адамды* («Колхоз гүнлери»).

ЧАЛАСОВАТЛЫЛЫК, Аз советлылык, говы окап, язып билмезлик. *Чаласоватлылыгың соңуна долы чыкылды.*

ЧАЛАСЫН, Чалт херекет эдйән, тиз херекет эдйән, чакган, догумлы. *Галам алып язмага өрән чаласын элим* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол дашындан гөрәймәге чаласын, овадан йигитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧАЛАСЫНЛЫК, Чалт, тиз херекет эдиҗилик, чакганлык, догумлылык. *Нәзик чаласынлык билен ишлейәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сәхедиң чаласынлык билен барып, мәжегиң гарнына силкени чынды* (А. Говшудов. Эсерлер).

ЧАЛА-ЧУЛА, Долы дәл, ярпы-ялта, болар-болмаз, етерликсиз, чала. *Елли еринден туруп, пишик ювнушыны эдип, чала-чула ювунды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАЛГЫ I, Эгри гылыҗа меңзеш узын саплы от ятырылян оба хожалык гуралы. *Чалгы айланан дек болуп гөк ота, Фашист ордасының били эпилди* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Казакларың энчемеси чалгы чалып, орак оруп болдулар* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). ◇ Чалгы даш — *сер.* Даш III. *Ораэгелди өе гирди-де, пычагыны алып чыкды хем гапыда ятан чалгы дашына чалмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАЛГЫ II, *диал. сер.* Чалкама. *Чалгы бишырмек.*

ЧАЛГЫЛАМАК, 1. Чалгы чалмак, чалгы билен от ятырмак. *Оты чалгылап ятырдык.* 2. Сүпүрмек, сүпүришдирмек. *Сүбсе билен дүшеклериң үстүни чалгыламак.* 3. Чалмак. чалып урмак.

ЧАЛГЫЛАНМАК, 1. Чалгы билен чалынмак, чалгы билен ятырылмак. *Пайланып берлен мейданың оты чалгыланды.* 2. Сүпүрилмек. *Класың ичи чала чалгыланыпдыр.* 3. Сүпүрилмек, чалнып урулмак.

ЧАЛГЫЛАТМАК, 1. Чалгы чалдырмак, чалгы билен от ятыртмак. *Оты чалгылатдың йигдырмак.* 2. Сүпүртмек. *Ол, тамың көлегесини чалгылатды.*

ЧАЛГЫЛАШМАК, 1. Чалгы чалышмак, чалгы билен от ятырышмак. *От чалгылашмак.* 2. Сүпүришмек. *Ичини чалгылашмак.*

ЧАЛГЫР, 1. Говы чаляң. *Ол чалгыр сазандар* [illegible] *сапланяр.* 2. Говы оваз, сес чыкарян (саз гуралы хакда). *Чалгыр түйдүк. Чалгыр тамдыра.*

ЧАЛГЫРТ, 1. Чиларак гелтеклейән, сакыпыбрак геплейән. *Ол йигидиң дили чалгырт экени.* 2. Икинжи бир диле я-да диалекте какдырыбрак геплейән. *Дили чалгырт чыкяр онуң, Рус болайса герек өзи* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ягшы бабай!—дийип, Иванов башдан Чалгырт дилде түркменчелән гүрледи* (Н. Помма, Гошгылар).

ЧАЛДЫРМАК, 1. Чалгы дашына чалып йителдирмек, чалып йити этдирмек. *Пычак чалдырмак.* 2. Саз гуралында бир хеңи ерине етиртмек, саз этдирмек. *Дутар чалдырмак.* 3. Урдурмак, какдырмак. *Бәсәне чалдырмак.* 4. Совуклык билен бир задың үстүни өртдүрмек, реңклетмек. *Гызыл реңк чалдырмак.* 5. Богазыны, дамагыны кесдирмек. *Гойнуң дамагыны чалдырмак.* ◇ Ел чалдырмак — 1) хова какдырмак, ховасыны чалдырмак, шемал чалдырмак, ховасыны арассалатдырмак. *Эте ел чалдырмак;* 2) совуклатмак. *Чага ел чалдырыпдырлар.* Жәхек чалдырмак — *сер.* Жәхек. *Мен Мая жәхек чалдырдым.*

ЧАЛҖАРМАК [ча:лҗармак], Чал болуп гөрүнмек, чал реңке өвүсмек. *Иңрик дура-бара гарагып, чалҗарып ятан такыры-да өз ичине габап алып барярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАЛКАМА, Мәшден биширилйән сувук нахар. *Биш-шу гүн чалкама биширдик.*

ЧАЛЛЫК [ча:ллык], Чал үчин герек болан. *Онуң бир сүйтли сыгры ве чаллык дүеси барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гулман байлардан үч саны чаллык гечини несъе алдык* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАЛМАК, 1. Чалгы дашына сүйкәп йителтмек. *Усса асылгы дуран гайша бир-ики гезек такысына чалды.* 2. Саз этмек, саз гуралында бир хеңи ерине етирмек. *Жигитлер саз чалып, айдым айдярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Етегиҗек сазандарлар дутарларыны сазлап чалмага башладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Урмак, какмак. *Аннагулы яйлыгы гапдалына йүп билен чаланыны өзи-де дүймән галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мен хем, элбетде, оны чаласым ёк вели, йөне, Айгүл, аңлы болмадыгың сүйҗүси болмаз* («Совет эдебияты» журналы). 4. Совуклык билен үстүни өртмек, сүртмек. *Шкафа реңк чалмак.* 5. Богазыны кесмек, дамагыны кесип, гелесини айырмак. *Ери инди бу нәмә герек, нәме болуп гелсе, ол ерде муның билен гүйлүнги гойнуң дамагыны чалар өйдйәрмиң?! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 6. Илдирип беркитмек, дүвмек, даңмак, орамак. *Агзыны тәзеҗе яшыл сечеклини бир чалып, Алтын гыз гелйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Худайберен икі сыйыны билине чаляр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Агзына чалмак — *сер.* Агыз. *Сүйүп, ичине чөрек овунтыҗакларыны гарды-да, гүҗүклериң агзына чалып башлады* («Мыдам тайяр» газети). Аркасыны чалмак — аркасыны тутмак, бирине тарапыны тутмак. *Байларың хилели дүвнүни чөшүп, Гарыбың аркасын чалындан сечиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Диш чалмак — *сер.* Диш. *Аннагулы гөзүни ачман: — Хум..., боля-боля! — дийип, дишини бир-ики ёлы чалан болды-да, бейлесине агдарылып ятды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Дөв чалмак — *сер.* Дөв II. *Неме жан, бу гүн сана не дөв чалды?!* («Пионер» журналы). Ел чалмак — *сер.* Ел. *Ел чалса өлленер гулач сачларың, Йылгырсаң яшлыдар садал дишлериң* (А. Ковусов, Илкинжи сөйги) Йүзүни ере чалмак — *сер.* Йүз I. *Ширин бизиң йүзүмизи ере чалып чыкып гидипдир* (Н. Сарыханов, Сайла-

...эсерлер). Кирпигиңи чалмазлык — хич ...газлык, укламазлык, иркилмезлик. *Гиҗесине кирпик-...гарасыны чалмазлыгына хөкүм эдипдир* (Мыралы). ...алак чалмак — *сер.* Чапак I. Гелен ызы-...ы ел чалманка! — көп вагт гечмәнкә, тиз вагт ичинде, чалт. *Пулуңы йыгна-да, гүлбериңи гөтер-...п, гелен ызыңы ел чалманка гайт!* (Н. Помма, Тай-...ак хыззын). Ыз чалмак — *сер.* Ыз. *Шейле чал-...ым ише гайдан ызыны* (Н. Помма, Гошгулар).

ЧАЛМАР, Чопанларың дашына агач, чөп айлап оту-...ан дүшелгеси. *Бири йүк машының йүкүн дүшүрйәр, ...олүк чалмарында чөрек бишириләр* («Совет эдебияты» ...урналы).

ЧАЛМЕСЕК [ча:лмесек], Чалымтык тогалак гавуның ...ы. *Гөк бияраның ичинде чалмесеклер дүңдерилшип ...тыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАЛПАВ. Сув йыгнанып, батга болуп ятан ер. *Чал-...ав ерлерден ер бердилер* (Н. Сарыханов, Сайланан ...серлер). *Токайларда, чалпавларда гөгерйән өсүмлик-...ериң, яз ...уларының гербапларини хич вагт гарыш-...ырмаң!* («Пионер» журналы)

ЧАЛПАВЛАНМАК. Сув йыгнанып чалпав эмеле гел-...ек. *Каналың райышына угурдаш гидйән, ачылып ятан ...уры билен чалпавланан ёл билен гелйән йүк машыны ...ердан йөрейәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАЛПАВЛЫК. Сув топланян ерлер, сувуң йыгнанан ерлери, тутуш батгалык ер. *Агрономың чалпавлы-...ың ичи билен дөрән ёлы бир я ики километр дәл бол-...ак чемели* («Совет эдебияты» журналы). *Өңүрти бир ...ре чалпавлыгына үч-дөрт гезек сүрйәрлер* (Г. Кулы-...ев, Көпетдагың акырсыпда)

ЧАЛТ. Өрән тиз, басым, чаласын. *Вепа өз бөлүмле-...ине бака чалт эдилип айтды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа) *Ватан сөен йүрек барха чалт уряр, Газаныпан ...ышы хас беркит диййәр* (А. Ныязов, Шыгырлар).

ЧАЛТЛАНДЫРМАК, *сер.* Чалтлашдырмак. *Хан-...ы болуң, чалтландырың!*

ЧАЛТЛАШДЫРМАК. Тизлешдирмек, чалтландыр-...ак. *Иши чалтлашдырмак герек.*

ЧАЛТЛАШМАК. Чалт болмак, тиз болмак, чаласын ...олмак, тизлешмек. *Сачлының гелмели вагты чалт-...ашяк ялы, бир дүйгы билен хәзир оның йүреги до-...ды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧАЛТЛЫК. Тизлик, чаласынлык. *Мәхриҗамала «эл ...ерлешмиш диен «мыш» йылдырым чалтлыгында ил ...ыне йәрады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Акҗамал чалт-...ык билен еринден турды* (А. Дурдыев, Сайланан эсер-...ер).

ЧАЛТ-ЧАЛТ. Тиз-тиз, басым-басым, чаласын. *Ол ин-...и Артыгы сорамаса чалт чалтдан гелйәрди* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим). *Ягшымырат өйүне чалт-чалт йөр-...әп гитди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧАЛЧА [ча:лча]. Зол-зол эдилип докалып тикилйән ...ичирәк тап кичирәк чувал. *Чалчаларыңы атың сыр-...ына дакдыңмы, адамыңы иберәй!* (Б. Кербабаев, Ай-...ытлы эдим). *Чалчаларыңыздакы мүшдеклериңизи гай-...ырмаң-да, чөрек бишириң!* («Совет Түркменистанының ...аллары» журналы).

ЧАЛШЫК. I. Бир задың орнуна икинжи бир зат ...ыгмаклык, алыш-чалыш. *Бу маңа чалшык усти би-...ен дүшен зат* 2. Бири-бириниң арасындан гечме, чо-...ашма (йүз хакында). *Йүпүң чалшыгыны айырмак.*

ЧАЛШЫЛМАК. Бир задың дерегине икинжи бир зат ...алынмак

ЧАЛШЫРГЫЧ [чалшы:ргыч], Бир гейимиң дерегине ...алшырып геймек үчин гойлан гейим. *Онуң энтек ики ...ат чалшыргыҗы бар.*

ЧАЛШЫРЛЫК [чалшы:рлык], *сер.* Чалшыргыч. *Ятың билен бир лай чалшырлык гейим гөтермек.*

ЧАЛШЫРМАК. I. Бир задың дерегине икинжи бир зады гоймак, алышмак. *Пилиң сапыны чалшырмак. Велосипеди чалшырмак.* 2. Көнәниң ерине тәзәни гоймак, көнәни тәзелемек. *Машының бу бөлегини чалшырмак ики сагада голай вагт алды* («Бахар»). 3. Бир гейими чыкарып, башга гейим геймек, гейими тәзелемек. *Жамал эҗе башындакы яглыгыны чалшырып, от якмага башлады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол өйүне гелип, гейимлерини чалшырды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). 4. Бир зады үйтгетмек. *Мен адымы чалшырсам-да, сыпатымы үйтгетсем-де, геп гездирйән, агзалалык салмага чалышян хайынлардан дәл!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Чалшырып экмек — гезеклешдирип экмек, бир экиниң дерегине икинжи йыл башга экин экмек. *Шу вагта ченли бизиң колхозымызда экинлери чалшырып экмек дүзгүни өвредилмәндир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАЛШЫРТМАК. Бир задың дерегине икинжи бир зады гойдурмак, үйтгетдирмек, тәзелетмек.. *Сектордакы эхли столлары чалшыртдык.*

ЧАЛШЫРЫЛМАК. Бир задың дерегине икинжи бир зат гоюлмак, үйтгедилмек, тәзеленмек. *Ол тербиечилер чалт-чалтдан чалшырылып дурулярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЧАЛШЫРЫНМАК. Эгниндәки гейимиң чыкарып башгасыны геймек, гейимиңи чалшырмак. *Сува дүшеңиңден соң ички гейимлериңи чалшырмак.*

ЧАЛЫ. *бот.* Черкезин бир гөрнүши. *Олар бир машын чалы, черкез йыгыпдырлар.*

ЧАЛЫБЕРМЕК. I. Саз гуралыны башарышыка гөрә ойнабермек, чалмак, саз гуралында хең ерине етирмек. *Оның хер минутсайын саз чалыбереси гелди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Чалып йителдибермек. 3. Юмрук билен урубермек, урмак. *Аман, нәме үчин дуран бигүнәни барып чалыбердиң?!*

ЧАЛЫЖЫ, *сер.* Сазанда.

ЧАЛЫКДЫРМАК. Бирнеме гуратмак, сарыкдырмак. *Тәзе өлен гойнуң этини чалыкдырмак.*

ЧАЛЫКМАК. Бирнеме гурамак, сарыкмак. *Ховлының ичи бирнеме чалыгыпдыр. Гүйчли яган ягышдан соң ер мазалы чалыгыпдыр.*

ЧАЛЫМ: чалым этмек — бир зада, бирине бирнеме меңземек. *Кешби бираз чалым этсе-де Айлара Дүшүпдир ол гөр нәхили күйлере* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЧАЛЫМДАШ. Бирине бирнеме меңзеш, бирине чалым эдйән. *Өсүпдир калина, дуб хем берёза, Бу ериң томусы чалымдаш яза* (Чары Ашыр. Поэмалар). *Ики адам отыр, ики гарындаш, Такдырлары башга, кешби чалымдаш* («Октябрың ялкымы»).

ЧАЛЫМДАШЛЫК. Бирнеме меңзешлик, чалым этмеклик. *Оларың бири-бирине бир чалымдашлыгы бар.*

ЧАЛЫМТЫК [ча:лымтык]. Чаларып гөрүнйән, күл реңкине меңзешрәк болан. *Асманың чалымтык гойры булуды торгайлап ягды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол чалымтык гоңрас муртуна тимар берди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧАЛЫНДЫРМАК. I. Урундырмак, галпылдатмак. 2. Гаты урмак, чабаландырмак.

ЧАЛЫНМАК. I. Саз гуралы билен хең ерине етирилмек, саз эдилмек. *Агшам ол обада саз чалынды.* 2. Чалып йителдилмек. *Пәки чалынды.* 3. Урулмак, какылмак. *Бир гезек чалнаның билен хич зат болмаз.* 4. Сувуклык билен өртүлмек, суртулмек, сувалмак. *Гараның аягындакы лак чалнан туфлиси Мырады гең гал-*

дырды («Токмак» журналы). 5. Богазы кесилмек, дамагы кесилмек, келлеси айрылмак. *Гойнуң дамагы чалынды.* 6. *гөч. м.* Урунмак, чабаланмак. *Чалнып ятмак.*

ЧАЛЫ-ЧЕРКЕЗ, *сер.* Чалы. *Гарагумда чалы-черкез, сазак ялы одуклар пытрлшып ятыр.*

ЧАЛЫШГАН, Мыдама чалшып йөрен, чалышмагы говы гөрйән.

ЧАЛЫШДЫРМАК, 1. Хемме ерине чалып чыкмак, сүпүришдирмек. *Эне ичерини чалышдырды.* 2. Болшуна гөрә чалмак, режесиз ягдайда чалмак, чыршашдырмак. *Потологың йүзүне алиф чалышдырмак.*

ЧАЛЫШМА', *грам.* Бейлеки сөз топарларының дерегине чалшырылып уланылян сөз топары. *Чалышма грамматиканың иң улы бөлүмлериниң биридир.* ◇ Гайдым чалышмасы — «өз» диен сөзден ыбарат болуп, ат дерегине уланылян сөзлериң ерини чалышян сөз. Нәмәлим чалышма — «пыланы, неме» ялы сөзлерден ыбарат болуп, көпленч атларың ерини чалшып гелйән сөзлер. Сан чалышмасы — сөзлемде эсасан санларың ерине чалшырылып уланылян сөзлер.

ЧАЛЫШМАК, 1. Бир задың дерегине икинжи бир зады берип алышмак, дегишмек. *Айна яшыл куртесини богаз дүйә чалышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир задың угрунда жан чекмек, жан этмек, дыржашмак. *Командующий Артыгы көшетмәге чалышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гиже-гүндиз чалышып, Ахыр максада етгин* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЧАМАЛАК: чамалагы чашмак — дуркы, габарасы дагамак, дыр-пытрак болмак. *Нәдерсиң, Гүлжаханың чамалагы чашайса!—дийип, Акбиби ене әрине ойканды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАМАН, 1. Йылдам дәл, йүврүк болмадык, хаял гидйән, ярамаз чапян (ат, эшек хакда). *Догрусы, гөз өңүме чаман эшекли жерчи дүшди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Чалан өрдек ир учар* (накыл). *Чаман-да болса, үсти аманжа* (накыл). *Чаман ат.* 2. *гөч. м.* Чаласын херекет эдип билмейән, догумлы дәл, догумсыз, говшак. *Догры, Велә бизем яман дийжек дәл, Хат-соватсыз я-да чаман дийжек дәл* (Н. Помма, Гошгулар).

ЧАНАК [ча:нак], Агачдан оюлып ясалан, нахар ийилйән гап, кичирәк керсен. *Бир чанак гоюлтмагы Аннагулының өңүне әберди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чанак дөвүги сейик тутар, йүрек дөвүги — тутмаз* (накыл). ◇ Бейни чанак — *сер.* Бейни. *Онуң бейни чанагының гөврүми адамыңкыдан кичи болупдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ЧАНАКЛАМАК [ча:накламак], Чанак билен өлчемек, чанак билен алмак, чанак билен, чанак-чанак. *Отуранларың өңүнде чанаклап говурма гоюлды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАНАКЛЫК [ча:наклык], 1. Чанак ясамак учин яраплы агач, чанак ясар ялы, чанак болар ялы. *Уссаның ики чанаклык агажы барды.* 2. *анат.* Дыз чатрыгындакы тегелек сүңкүң, дызчанагың ерлешйән ери.

ЧАҢ, Ховада гаймалашян я-да затларың үстүни юкажык өртйән тозан киршени, тозан бөлежиклери. *Дерянық аңырсы чаң басып ятан көл гамышлыгыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шляпасының кәбир ерлериниң чаңыны питикләрди хем гезмеләрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧАҢАМАК, Чаң болуп дурмак, тозап дурмак, тозамак. *Гаршысындан чаңап гелйән гара ел Аба аганы гоймазды эркине* (Н. Помма, Гошгулар). *Сейранлап гезмәге ажап чаг болар, Өңки чаңап ятан чөллериң — деря* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). ◇ Чаңап бармак — тозан турзуп бармак, тиз гитмек, чалт йөремек. *Бәш минутың ичинде чаңап «Москва» колхозына барып етди* («Токмак» журналы).

ЧАҢАТМАК, Чаң этмек, чаң эмеле гетирмек, тозатурузмак, тозатмак. *Тур, чаңадып отурма!*

ЧАҢЖАРМАК, 1. Чаң гатышыклы думанлан туумак, үмезлән гөрүнмек. *Хованың йүзи чаңжарып дурды.* 2. Чала чаң билен өртүлмек, чаң басмак, чала чаңап дурмак. *Чаңжарып дуран йүзүнде жатлык аламаты хас-да мәлим болды* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң йүзи чаңжарып дурансоң, гөзлери мәгерип гөрүйәрди* («Мыдам тайяр» газети).

ЧАҢЖАРТМАК, Чаң билен өртмек, чаңа басдырмак, чаңадып дурузмак. *Мырат үстүни-башыны чаңжардып өе гирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАҢЖЫМАК, Чаңжарып дуран, эсасан чаң таңжы бар болан. *Ягмыр гатышыклы чаңжымак хөв* («Колхоз гүнлери»).

ЧАҢЛАНМАК, Чаң билен өртүлмек, чаң басмак, тозан басмак.

ЧАҢҢА, Чапразың ашагындан асылян пишме шекер ли шелпели безег шайы. *Гойды асса терезиниң жам на Гурсакчасын, билезигиң, чаңңасын* (Б. Кербабаев Айлар). *Чапразы, чаңңаның алын дегине. Оланы хе месин гарык үстүне* («Совет эдебияты» журналы).

ЧАҢҢАЛ, *гепл. д.* Бәш бармак, пенже. *Ташмак пу ла чаңңалыны урды.*

ЧАҢҢАЛАК, Ачылан ве ичинден пагтасы алнан го за габыгы. *Ак алтыны чогушып, чаңңалагы чатланды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Йүзлерче чаңңалак лар пенжелерини ачышып, онуң ызында бол салярлар* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). ◇ Чаңңалагыны чашырмак — дерби-дагын этмек, дыр-пытрак этмек.

ЧАП, Типографияда йыгналан харпларын, сызылшелерин алнан нусгасы. *Шахырың башга ерлерден тапылан зәхметлери-де чапа берилди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Шол гүнлериң бирикде районың газетинде бир хабар чап эдилди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шахырың гошгулар йыгындысы чапдан чыкды.*

ЧАПАВУЛ, 1. Йөрите иберилйән адам, вәкил. *Оба бир чапавул ибердилер.* 2. Талаңчылык, гаракчылык билен мешгул болян адам, талаңчы. *Мәхри чапавулларына ёл бермедим* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң чапавуллары йүз адам дагы бардыр, белки, хем хем болаймаса!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЧАПАВУЛЛАМАК, Чапавулчылык этмек, талаңчылык этмек, басыбалыжылык билен мешгулланмак. *Басмачылар кәбир обалары чапавуллып гидер экенлер.*

ЧАПАВУЛЛЫК, *сер.* Чапавулчылык. *Поляклер рус ерлерине талаң салыжы чапавуллыклар эдирдирлер* (СССР тарыхы).

ЧАПАВУЛЧЫЛЫК, Талаңчылык, басыбалыжылык, чапавуллык. *Дөвлер болса хемише чапавулчылык эдип гезипдирлер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАПАГАН, Говы чапян, йылдам, йүврүк (ат, эшек хакда).

ЧАПАДЫ, Хамырдан тегелек, юка яйылып, ягда биширилйән бызмыга меңзеш иймит. *Элтилйән чапады пишме, көреклериң ве башга затларың ызы үзүксиз* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАПАК I, Ики элиң аясыны бири-бирине урмак, ал чарпмаклык. ◇ Чапак чалмак — эл чарпмак. *Сазлашдырып батлы чапак чалдылар* (Б. Кербабаев Айлар).

ЧАПАК II, *зоол.* Загара балыклар машгаласындан болан сүйжи сувда яшаян балык. *Тирана хем чапак ене көп балык Тутярын мен докы, кепир, төп балык* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ЧАПАР, Йөрите иберилйән хабар етирижи ат.

(адам). *Бригадирлер бири-бириниң үстүне чапар иберди-лер* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧАПАРМАН, I. *сер.* Чапаган. 2. Өкде чапып билән, чапмагы говы башарян. *Чапарман йигит.*

ЧАПГЫ, Йөрите эт, от ве ш. м. затлар чапмак, керчемек үчин уланылян гурал, кичижик палта меңзеш эшжам *Адам хер хили өлчегде ве формада болан гураллар — палталар, чапгылар ясамаклыгы өврениплдир* (СССР тарыхы).

ЧАПГЫЛАМАК, Чапгы билен чапмак, керчемек. *Эти чапгыламак.*

ЧАПГЫН, 1. Чозуш, таланчылык. 2. *гөч. м.* Ичиндеи гечип барян йити, **өрән гүйчли** (совук, аяз хакда). *Хоп чапгын совукды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гиҗе чапгын шемал харасат турзуп, Агыр гары ерден гөге совуряр* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЧАПГЫНЛАШМАК, Хас совамак, аяз болуп башламак (хова хакында). *Гиҗәниң аязы говшашман, гайтам барха чапгынлашяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАПГЫР I, Хас говы чапян, йылдам, йүврүк. *Чапгыр ат.*

ЧАПГЫР II, Говы кесйән, йити. *Чапгыр теше. Чапгыр палта.*

ЧАПГЫЯССЫК, Үстүнде от, эт ялы затлар чапылян, керчелйән уллакан ясы агач.

ЧАПДЫРМАК I. Аяк, алдыгына йүвүртмек, ылгатмак. *Пурдымырат биринің тайлы байталыны чапдырып гелйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАПДЫРМАК II, 1. Йити яраг билен кесдирмек, бөлек-бөлек этдирмек, бөлеклетмек, керчетмек. *Агач чапдырмак. Эт чапдырмак.* 2. *гөч. м.* Басып алдырмак, таламак. 3. *гөч. м.* Өлдүртмек. *Душманың келлесини чапдырмак.*

ЧАПМАК I, Аяк алдыгына йүвүрмек, ылгамак. *Сейислерниң тойда атын чапарлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер)

ЧАПМАК II, Йити яраг билен кесмек, бөлек-бөлек этмек, бөлеклемек, керчемек. *Какасы токайда агач чапяр* («Мыдам тайяр» газети). *Мен инди ат үстүнде чыбык чапмакда-да пес дәлдирин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Басып алмак, таламак. *Гурт шу җәнаяты эден вагтында гарры энесиниң хекаяларында ол юрдуны чапян дөвүклер хакында эден гүррүңлери-де йәдына дүшүпди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. *гөч. м.* Өлдүрмек, кесмек. *Ол гахарының одуны өчүрмек үчин дүкман бирине йеңилы чапдыпды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гызыл Гошун чапар душман башыны* (Чары Ашыр, Поэмалар). ◇ Зелелине чапмак — *сер.* Зелел. *Ол хем өз зелелине чапып йөреч самсык дәл* («Токмак» журналы).

ЧАПРАЗ, 1. Чабыдың якасына дакылян гулплы апбасы. *Алың, меним чапраз билен чаңңамы, Ватан үчин гайгырмарын өңүмде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Ики дызың дашына атанаклайын саралып алынян йүпек я-да йүплүк. *Бир чапраз йүпек.*

ЧАПУВ, 1. Чапышыга гошулян, чапылян. *Сейрек дөрлан чапув атлары өз газыкларының дашындан айланчышярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *сер.* Чапышык. *Ленин адындакы колхоз үч саны аты чапуве тайярлаяр.*

ЧАПХАНА [чапха:на], Нешир, метбугат чап эдилйән кәрхана. *Түркменлериң өзбашдак бир чапханасы болмалыдыр* («Эдебият»)

ЧАПЧЫ, Полиграфия сенагатының чап иши билен мешгул болян ишгәри. *Чапханада чапчы болуп ишлемек*

ЧАПЫ, Донуң сыйына урулян золак мата, урулян дан.

ЧАПЫК, 1. Кесик, чапылан, кесилен. 2. Кесилен я-да чапылан ериң ызы. *Гөрйәңизми, гашымдакы чапыгы, Галды яшлыгымың шаяды дейин* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында).

ЧАПЫКСУВАР [чапыксува:р], Ат чапышыгында, ярышда ат чапян адам. *Какам хәзир хем колхозда чапыксувар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бегенҗиң чапыксуварың гамчысыны булайлап гечениие гөзи дүшди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАПЫКСУВАРЛЫК [чапыксува:рлык], Чапыксуварың кәри, ягдайы. *Чапар адыны мешхур чапыксуварлыгы билен газанандыгыны айтды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАПЫЛМАК I, Ярыша гатнашдырылмак, ярыша гошулмак. *Айлава гелен атларың хеммеси чапылды. Долы айлава чапылмак.*

ЧАПЫЛМАК II, 1. Кесилип бөлек-бөлек эдилмек, керчелмек, бөлекленмек. *Одун чапылды.* 2. Чапык ызы галмак, чапык эмеле гелмек. 3. *гөч. м.* Гаракчылык эдилмеги зерарлы затсыз галмак, таланмак. 4. *гөч. м.* Өлдүрилмек. *Көп адамлар чапылыпдыр* (СССР тарыхы).

ЧАПЫМ-ЧАПЫМ, Бир нәче гезек чапылан, бөлек-бөлек эдилен. *Одуны чапым-чапым этмек. Чыбыклары чапым-чапым этмек.*

ЧАПЫШМАК I, Аяк алдыгына ылгашмак, ярышмак. *Огланлар чапышып йөрдүлөр. Ат чапышмак.*

ЧАПЫШМАК II, 1. Бөлек-бөлек эдишмек, чапмага көмеклешмек, кесишмек, керчешмек. *Агач чапышмак.* 2. Яраг билен бири-биригиң чапмак. *Ики тире я-да тайпа арасындакы чапышмак ёк болды.*

ЧАПЫШЫК I, *спорт.* Ат чапылып гечирилйән ярыш. *Ене-де санлыҗа минутдан ат чапышыгы башланҗак* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). *Лачыны Ашгабада чапышыга әкитмәге хәзирлейәрдилер* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАПЫШЫК II, Уруш, гырлышык. *Шу махал атышык, чапышыкда, жан алып, жан берилйән гүнлерде дуюп галдым* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧАР [ча:р], *гепл. д.* Парс дилиниң «чахар» диен сөзүнден болуп, түркмен дилинде «тарап, ян» сөзлери билен «дөрт» сөзүниң манысында уланыляр. *Гечен асырда Түркменистаны чар тарапдан нәхили гысыпдырлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чар тарапдан шейле овазлар гелди* (Р. Сейидов, Багтлылар). ◇ Чар болмак — гөрешде хич кимиң хайрына гутарман, дең йыкылышмак. *Гөреш тутуп чар болмак. Чар боланың үчин гөзеден гөрешмек.*

ЧАРАМАК: башың чарамак — өз-өзүни оңармак, яшамагы башармак, хер бир кынчылыкдан башыны чыкармак, оңшук этмек. *Инди сиз өз башыңызы чараярсыңыз, өзүни оңармаяклар мени халыс ядадяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАРБАГ [ча:рба:г], *көн. с.* Гезеленч, сейил эдилйән баг, баглык ер, парк. *Гөрйәрмиң, сен хол багы, Узын гиден чарбагы* («Мыдам тайяр» газети). *Гүн гүнорта болан чагы, Гүпүрди алды чарбагы* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

ЧАРВА, Малдарчылык иши билен мешгул болян отурымлы дәл, гөчүп-гонуп йөрен хожалык. *Чувалгыз саклаян чарва хем дайхан, Гызлары сакламан гайтармак герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Шондан соң ол дайханларың галласыны, чарваларың малыны өз демине бакан дартып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧАРВАДАР [чарвада:р], Чарвачылык иши билен

мешгул болян адам. *Патыша, Марыдан бир чарвадар гелипдир* (Мыралы). *Оларың арасында чарвадарлар-да, экеранчылар-да бар экен* (СССР тарыхы).

ЧАРВАДАРЛЫК [чарвада:рлык], Чарвадар болмаклык, чарвачылык иши билен мешгул болужылык.

ЧАРВАЧЫЛЫК, Хожалыгың диңе малдарчылыгы өсдүрмек билен мешгулланян пудагы, хожалыгың кәри, чарва хожалыгы билен мешгул болужылык кәри. *Чарвачылык билен мешгулланан туркменлериң есасы малы гоюн, гечи, дүе болупдыр* («Эдебият»). *Олар гөчме чарвачылыкдан экеранчылыга гечипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЧАРГАТ, *диал.* Аялларың баша атынян улы йүң яглыгы. *Чаршав чаргадыны чекип башына, Дуржак ялы эдип ене йөреди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Этрек, Гүрген терс акар, Гыз чаргадың ел какар* (Лэле).

ЧАРКАНДАК, Бейикли-песли, чуканак-чуканак ер, бүдүр-сүдүр ер. *Нәче пикир этсең-де, чаркандакда ярамаз тазы билен товшан ковалан ялы боларсың* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Хемишеки болгусыз чаркандак чөпли ёданың ерине бир нәче арасса, дүз ёллар пейда болупдыр* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧАРКАНДАКЛЫК, Чаркандак болуп ятан ер, гиден чаркандак ер. *Текизлик чаркандаклык билен чалшып барярды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Чаркандаклыгың ичи билен йыкылып-сүршүп гачмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАРЛАК, *зоол.* Гүр елекли, келте аяклы сувда йүзйән гуш. *Чарлаклар улы зензеле эдишип учярлар* («Колхоз гүнлери»).

ЧАРП: чарп урмак — 1) бир иши этжек болуп эйлэк-бейлэк урунмак, ыхлас билен алада этмек, харс урмак. *Ол пагтаны көп йыгжак болуп, дыңч алман чарп уруп йөр;* 2) эйлэк-бейлэк урунмак, чабаланмак. *Өлмежек болуп чарп урярдылар* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧАРПАРА [ча:рпа:ра], Дөрт бөлүнйән, дөрт айрылян. *Ине, цементленен чарпара көчелерден йөрейән гошунлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ел дегенде болярсың чарпара* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАРПАЯ [ча:рпа:я], Дөрт аяклы агач кровать. *Княгиня чарпаяның үстүнде отырды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы). ◇ Чарпая галмак — яки арт аякларының үстүне галмак (ат хакда). *Гылычлар сырылды, атлар чарпая галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Чарпая галан гыр ата, Чагаларың гөзи дүшди* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧАРПДЫРМАК, Элини чарпмага межбур этмек, элиниң аяларыны бири-бирине урдурып, шарпылдылы сес чыкартмак. *Томашачыларың элини чарпдырмак.*

ЧАРПМАК, Элиң аяларыны бири-бирине батлы уруп, шарпылдылы сес чыкармак. *Ашыр элини чарпып, жакгылдап гүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Жамал эллерини чарпаныны дуйман галды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАРПЫЛМАК, Элиң аясы бири-бирине батлы урлуп шарпылдылы сес чыкарылмак. *Спектакль гутарандан соң, томашачылар тарапындан довамлы эл чарпылды.*

ЧАРПЫШМАК, Бири-бириңе гошуп эл чарпмак, билеликде эл чарпмак. *Олар эл чарпышдылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Чагалар болса эл чарпышып, Гылыч Гажар оглуның өңүнден чыкдылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧАРХ. 1. Херекет эдйән дишли тигир. *Эллериң ойнаяр чархдан чаласың, Көп гызың ичинде сени сечдим мен* (А. Ныязов, Шыгырлар). 2. *тех.* Йүплүк эгирйән я-да сараян машын. *Пилели моторың дашына гечип, Инче тары чарха саряр аяллар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. Йөрите окуң дашындан айланып, бир хызматы ерине етирйән тигир. *Гованы гуя оклады-да, чархы өз угруна гойберди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 4. Пычак, палта ве ш. м. затлары чалмак, ит телтмек үчин тегелек дашлы айланян гурал. *Пычак чарха тутдурмак.* ◇ Тарыхың чархы — сер. Тарых. *Ган аксын, сув аксын, хич этмән чархың Ыза чекжек боляр тарыхың чархын* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЧАРХЛАМАК, Чархда чалмак, чарха тутмак, чарха да чалып йителтмек. ◇ Дишини чархламак — сер. Диш. *Мениң билен хем бир гөрешәйседи! — дийип, Мырат сана дишини чархлап йөрендир.*

ЧАРХЛАНМАК, Чархда чалынмак, чархда чалынып йителдилмек, чарха тутулмак. *Бу пычакларың эжеси чархланыпдыр.*

ЧАРХЛАТМАК, Чархда чалдырмак, чархда чалдырып йителтдирмек, чарха тутдурмак. *Пычагы чархлатмак. Гайчыны чархлатмак.*

ЧАРХЧЫ, Чархда пычак ве ш. м. затлар йителейән адам.

ЧАРЧУВА [ча:рчува], Әпишгәниң, гапының ве ш. м. дашындакы дөрт бурч гуршавы, сөе. *Гопарылан чарчувалар ём-ёк эдилди* («Токмак» журналы).

ЧАРШАВ [ча:ршав]: чаршав яглык (чаргат) — аялларың башына атынян керпич-керпич нагышлы йүпек ве ш. м. яглыгы. *Чаршав чаргадыны чекип башына Дуржак ялы эдип ене йөреди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Башындакы чаршав ялтыры болса, ол йөредигиче, шемалың угруна толганып, тәсинже пасырдаяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧАРШАК, Дөрт я-да сегиз дишли агачдан ве демирден ясалан, харман атылян, яндак, беле тоглаян гурал. *Олар демирден ясалан пиллери, кәтменлери, чаршаклары уланмага башлапдырлар* (Орта асырлар тарыхы).

ЧАРШАКЛАМАК, Чаршак билен топлап йыгнамак, гөтермек, агдармак. *Мырат чалык ногдаларыны чаршаклап бир ере басярды.* 2. *гөч.* и Пенжеден гитмек пенжелемек. *Ол палав чаршаклан бармакларыны шалдыдадып ялады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЧАРШЕНБЕ [ча:ршенбе], Хепдәниң үчүнжи гүнүнде ады. *Чаршенбе гүнлери барып бир середип гөр, кейметли, аклыклы барянлары гөрерсиң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧАРЫК, Дүе ве сыгыр хамындан, гайышдан, телетинден тикилйән өкжесиз аякгап. *Ол, чарыгының бауларыны оңармак, суйрәп хопул-сопул гезерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ягыш дегсе язылар, Гүн дегсе гүзүлер, Чексең багы үзүлер, Ылайым чарык гурсун.*

ЧАРЫКЧЫ, Чарык тикмек билен мешгул болян адам, чарык тикйән усса.

ЧАС: час бермек *харбы.* — яки аягыңы жүп тутуп, саг элиңи папагыңың этегине ченли галдырып саламлашмак, хормат гоюп элиңи галдырмак. *Солдат командирине час берди.*

ЧАСЛАНМАК, Тизлешмек, чалтлашмак. *Сувуң акышы часланды.*

ЧАСЛЫ, Батлы, гүйчли, йити, хайбатлы. *Оразлы дуран ериндэн бутнаман: — Кимсиң?! — дийип, часлы гепледи* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Говачаның кәеринде хүмүрди, кәбир ериндэн болса часлы гүлки сеси чыкярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАСОВОЙ, *харбы.* Постда белли бир сагат мөчберинде дурян харбы гуллукчы. *Иркилмез часовой элде ярагым, Ишде тутанъерли, сарсмаз йүрегим* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бир немец солдаты, часовой болмага чемели, жайың агзы билен гүндогара — командире тарап гелйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧАТ, 1. Айрык, жайрык, ярык. *Эмма ондакы долушан гезалар чат ачыпдырлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эмма соланың эрни, Дөрт тарапа чат ачяр* (Б. Кербабаев, Поэмалар). 2. *сер.* Чаталба. ◇ Чат (гаршысында) маңлайында — эдил гаршысында, эдил өңүнде. *Онуң эдил чат маңлайындакы әпет йылдыз барда герим алып, улалып барярды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Чат маңлайындакы гапыны ювашлык билен ачды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧАТАК, Булашык, терс, нәдогры. *Гөрйән велин, сенің ишиң гаты чатак гөрүнйәр.* ◇ Чатага салмак — хиле гурмак, булашыклык дөретмек. *Ол мени чатага салжак болды.*

ЧАТАКЛЫК, Кынчылыклы ягдай, булашык иш.

ЧАТАЛБА, *анат.* Адамың я-да малың ики аягының бирлешйән ери, арасы. *Чаталба инчекеселине өз вагтында эсеван эдилмесе, адамың агсак болуп галмагы мүмкиндир* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ЧАТДЫРМАК, Йыртылан я-да сөкүлен ери депжетмек, тикдирмек *Еңиң йыртыгыны чатдырмак.* 2. Йүпүн ики ужуны бири-бирине дүвдүрмек. *Йүпи бири-бирине чатдырмак.* 3. Ики я-да көп задың ужуны бирликде багламак, берклетмек. *Агачларың башыны чатдырмалы.*

ЧАТЛАМАК, Чат ачмак, жайрык ачмак, ярылып сөкүлмек, айрылмак. *Чал түйдүгиң чатласын, Гоюн-гузың атласын* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). ◇ Йүрек чатламак — *сер.* Йүрек I. *Мен онуң ачыкдыгына ховлуман, йүрегим чатлап баряр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЧАТМА', 1. Өйүң тәримини айрып, укларындан эдилйән жай, орача. *Гоңшы чатмадан гелен аял өйүң ичине гөз гездирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гепл. д.* Умуман ай, ышалан жай. *Бизи ашатда чөп чатма болардан меканымыз, Агыр зулум астында сечилерди ганымыз* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЧАТМАК, 1. Йыртылан я-да сөкүлен ери депжемек, тикмек. *Гейимиң йыртылан ерини чатмак.* 2. Йүпүн, танабың, сапагың ве ш. м. ужуны бирикдирип даңмак. *Ики йүпүң ужуны чатмак.* 3. Ики я-да көп зады бири-бирине багламак, даңмак, сеплемек. *Сынандылар гошмачаны чатмага, Өлдүрип ләшими горпа атмага* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Товлап тутуп, голуны аркамда чатды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 4. *гөч. м.* Әр-хелей этмек, душурмак. *Гара маңлайлылар башдан, Он үч-он дөртдүр яшым, Алтмыш ашак чатдылар, Какладылар бу ләшим* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 5. *гепл. д.* Етерлик болмак, етмек. *Гөтерен азыгымыз зордан үч гүне чатды.* ◇ Акыл чатмак — задың дүйбүне дүшүнмек, дүшүнжек етмек, акылың етмек. *Хич аклым чатмаяр бейле гүнәме* («Совет эдебияты» журналы). Выждаңың чатмак — ынсабың чыдам этмек, ынсап этмек, дөзмек. *Ненең выждаңың чатды?!* (Б. Пурлиев, Шанлыкөл гүн). Гайрат чатмак — *сер.* Гурп чатмак. Гурп чатмак — 1) гүйч етмек, гайратың етмек, башарып билмек. *Долунып ятмага гурбы чатмайдыр Гөвреси сандырап диен этмеди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ики пут уны аркаңа алмага сениң гурбуң чатмаз;* 2) пулуң, маяң етмек. *Шу костюмы алмага гурбум чатар.*

ЧАТРЫК, Елуң, көчәниң ве ш. м. бири-бири билен кесишип гечйән, бирлешйән ери, айрыт. *Ел чатрыгы гелеч авлында Хошгелди саласчды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ики көчәниң чатрыгында хер гүн жанлы керекет базар мәхеллесине меңзейәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЧАТЫ, Зат асмак үчин үч саны агажың, шаханың учлары чатылып эдилен энжам. *Гойны йүзүп, гөтерип чатыдан асдылар.* 2. Үйшүрилен гуры агач шахалары. *Кимлер как серйәр, кимлер бираз сарыганларыны чата галдырярлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧАТЫК, Бири-бирине чатылан, багланып гойлан, даңлып беркидилен. *Гоюнлар бири-бирине чатык экен.*

ЧАТЫЛМАК, 1. Депжелмек, тикилмек. *Көйнегиң йыртыгы говы чатылмандыр.* 2. Йүпүң, танабың, сапагың ве ш. м. ужы бири-бирине беркидилмек, даңылмак. *Йүплер бири-бирине чатылыпдыр.* 3. Ики я-да көп затлар багланмак, сеплемек. *Гоюнларың ики-икиден башы чатылыпдыр.* 4. *гөч. м.* Әр-хелей эдилип душурылмак. *Эже жан, гызларың сатылян, болар-болмаз бирине еңсесинден чатылян заманы бир эйләм өтди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Өмүр сөвдисында көпи утулып, Ган агларсы гарры-гожа чатылып* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 5. Бирикмек, үйшмек, гошулышмак. ◇ Башы чатылмак — *сер.* Баш I. *Ики адамың башының чатылан еринде эдилйән гүррүң шолды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Оларың башы чатылан болса, бири-бириндан айрылмаз.*

ЧАТЫШДЫРМАК, 1. Депжешдирмек, тикишдирмек. *Йыртылан ерлериңи өзүң чатышдырсаң болмаярмы?!* 2. Йүплериң, сапакларың ве ш. м. учларыны бири-бирине даңышдырмак. *Йүплери бири-бирине чатышдырмак.*

ЧАТЫШМАК, 1. Чатмага көмек этмек, депжешмек, тикишмек. *Гейминиң йыртылан ерини чатышмак.* 2. Йүпүң, танабың, сапагың ве ш. м. ужуны даңышмак. 3. Ики я-да көп зады баглашмак, сеплешмек. *Дүйә йүк урмага башланларында, сен хем гүйжүң етен задыны чатышыбергин!*

ЧАШГЫН [ча:шгын], 1. Өзүни йитирен, алҗыраңңы ягдайда болан, алҗыран, чашан. 2. Чалам-чаш болуп ятан, дагыңык, дерби-дагын.

ЧАШГЫНЛЫК [ча:шгынлык], Чашгын халда болмаклык, өзүни йитиренлик, алҗыраңңылык, чашан ягдайдалык. *Чашгынлык билен херекет этмек. Чашгынлык ягдайы.*

ЧАШМАК [ча:шмак], 1. Чалам-чаш болмак, херси бир яна гитмек, чашгын халда болмак, даргамак, пытрамак. *Гаплаңларың увлап, хер яна чашар, Инди сениң ишиң битди, Меңли хан* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Өзүңден гитмек, өзүңден гидип йыкылмак, бейхуш болуп ятмак. *Ол ишь вагтында чашыпдыр.* 3. *гөч. м.* Алҗыраңңы ягдайда болмак, өзүни йитирмек, алҗырамак. *Ол гаррапдыр, чашыпдыр.*

ЧАШЫ [ча:шы], Гөзлериниң гөрежи нәдогры ерлешен, гөзи гышык болан, гышык гөзли. *Гөзи чашы оглаңжык ылгап чыкды-да, мени обаның четине экитди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЧАШЫК [ча:шык], Чашып ятан, даргап ятан.

ЧАШЫЛЫК [ча:шылык], Чашы гөрнүшде болмаклык, гөзи гышыклык, гышык гөзлүлик. *Гөзүниң сәхелче чашылыгының айбы ёк, өзи адам болсун.*

ЧАШЫРМАК [ча:шырмак], 1. Чалам-чаш этмек, дыр-пытрак этмек, херсини бир ере дүшүрмек, даргатмак, пытратмак. *Ганым лешгерини чашыр хер яна* (А. Нызязов, Шыгырлар). *Сыкпы душманларың өйүң чашырып, Магарыф ягтысын саланны гөрдүм* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Өзүңден гидермек, өзүңден гидерип йыкмак, бейхуш этмек. *Биринҗи укол оны чашырды.* 3. Алҗыраңңы ягдая салмак, алҗыратмак. *Онуң гөзи мугаллыма дүшенде, ол өзүни бүтинлей чашырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Чаңңалагыны чашырмак — *сер.* Чаңңалак. *Обамызың чаңңалагыны чашырып, гумдан ашырдымыка өйдйән* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЕ, «Ч» харпының ады.

ЧЕБИШ, *зоол.* Алты — он бир ай аралыгындакы,

яшына етмедик уллакан овлак. *Голай-голтумдан тапсак, бир чебиш я токлы аларыс* (Мыралы).

ЧЕБШЕК, *зоол.* Товланың чагасы. *Ягшы, сен-ә чебшек ковалапсың, бейлэк гачан нэме ковалады?* (Н. Помма, Себэбини соң билдим).

ЧЕЕ, 1. Сүйнүп гирип дуран, язылып-бүзүлип билйэн, эплесе-де дөвүлмейэн, майышгак. *Узын чее шахалары ашак эглип салланышып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Башаржаңлык билен хөтдесинден гелип билйэн, башарныклы, берк. *Хатарда дурапларың хеммесиниң эдил шу гыз ялы сагдын, чее, укыплы боласы гелйэрди* (Б. Сейтэков, Дөвүрдешлер).

ЧЕЕЛИК, Сүйнүп гирип дуружылык, эплесе-де дөвүлмезлик, язылып-бүзүлип билижилик, майышгаклык. *Шоңа гөрэ-де, оңургалылык эхли бедене мэкэм сөег болуп, оны чееликден махрум этмейэр* (В. Ф. Шалаев, Н. А. Рыков, Зоология).

ЧЕЙНЕЛМЕК, 1. Агза салнып оврадылмак, овнудылмак, мынжырадылмак. *Аңсатлык билен чейнелмек.* 2. *гөч. м.* Мазалы дегилмек, хер хили сөз айдылып хорланмак. *Бирсыхлы чейнелип дурмак.*

ЧЕЙНЕМ, Ийилйэн эатларың чейнелмек дережеси, чейнелиш хэснети, чейнелмек мүмкинчилиги. *Этиң чейнемини етирип иймек.*

ЧЕЙНЕМЕК, 1. Агза салып бөлек-бөлек этмек, овратмак, овнутмак. *Атлар бол саманы небсевүрлик билен чейнедилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Мазалы дегмек, айтжагыңы айдып хорламак. *Начальнигини нэче чейнэси гелсе-де, эбетейини тапман канагатланды* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЕЙНЕТМЕК, 1. Дишледип заялатмак, дишлетмек. *Ол голуны инере чейнедипдир.* 2. *гөч. м.* Дүрли баханалар билен бирине дегдирмек, хорлатмак.

ЧЕЙНЕШМЕК, 1. Көп болуп довамлы чейнэп отурмак. 2. Бири-бириңи чейнемек, бири-бириңи дишлемек. *Гурт билен чейнешип дүнйэден өтди, Чөллерде өзүни ша хасапларды* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Бири-бирине дийжегиңи диймек, мазалы дегмек, кэйишмек.

ЧЕК, 1. Банкдакы текущий счётдан белли бир мукдардакы пулы алмага хукук берйэн документ. *Чек книжкасы.* 2. Зат алмак үчин төленен пулуң мукдары горкезилен кагыз, талон (сөзда хакында). *Уч манат төлэп, чек алян* («Токмак» журналы).

ЧЕКГЕ, *анат.* Йүзүң дулукдан ёкары, гулагың өң янындакы бөлеги. *Мэхриҗамал дөрт яшыны долдуран вагты еңсесинден чокул, ики чекгесинден зүлп ве алын сач гойлупды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа).

ЧЕКДИРМЕ, Азрак сув гуйлуп, тэзе этден бишрилйэн нахар. *Олары гара бурчлы чекдирме билен бакды* (Н. Помма, Себэбини соң билдим).

ЧЕКДИРМЕК, 1. Бир зады дартдырмак. *Йүпүң узуны чекдирмек.* 2. Бир задың дашына сим ве ш. м. герип гойдурмак, айлатмак. 3. Бир зады бир ерден икинжи бир ере элтдирмек, дашатмак. *Керпич чекдирмек. Дерс чекдирмек.* 4. Терезиде агырлыгыны кесгитлетмек, өлчетмек. *Үзүмден үч кило чекдирмек. Складдан алжак харытларыңы чекдирмек.* 5. Согруп чыкартмак, согуртмак. *Диш чекдирмек.* 6. Белли бир вагта ченли довам этдирмек. *Ыгнагы узага чекдирмек.* 7. Гетиртмек, элтдирмек. *Чыра чекдирмек.* 8. Сордурмак (чилим ве ш. м. хакда). *Чилим чекдирмек.* 9. Эл билен сүйүп алдырмак, сүйдүрмек (йүпек хакда). *Йүпек чекдирмек.* 10. Сыратмак, тикдирмек (ёрган хакында). *Ерган чекдирмэге чагырмак.* 11. Япдырмак. *Гапыны чекдирмек.* 12. Чакнышдырмак (эсасан ат, дүе ве ш. м. хакында). 13. Үветмек. *Дегирменде бугдай чекдирмек.* 14. Өзүне меңзедип шекилини алдырмак. *Сурат чекдирмек.*

ЧЕКЕ, Тойда ики тарап болуп, биринде чакгы ве ш. м. зат гизлэп тапмак шерти билен ойналян оюн. *Оюнчылар оюн байрагыны орта гоюп, ики бөлүнишип чеке ойнуна башлаярлар* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). ◇ Чеке дурмазлык — пес отурмазлык, гача дурмазлык, чекилмезлик. *Гөзел эҗе-де чеке дурман: — Сениң пэлиң-ниетиң ямандыр! — дийип хайкырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЕКЕЙИК, *зоол.* Гечигуша меңзеш кичиҗик гуш.

ЧЕКЕЛЕМЕК, Эйлэк-бейлэк чекмек, дартгылатмак, түйтмелемек, ёлмаламак. *Соңкы гелен ики көҗегиң икиси ики тарапдан маслыгы чекелейэрди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ЧЕКЕЛЕНМЕК, Эйлэк-бейлэк чекилмек, дартгылатмак, түйтмелемек, ёлмаланмак. *Ол эйлэк-бейлэк көп чекеленди.*

ЧЕКЕЛЕТМЕК, Эйлэк-бейлэк дартгылатмак, түйтмелетмек, ёлмалатмак. *Нэме, өзүңи чекеледип дурсуң? Маслыгы ите-гуша чекелетмек.*

ЧЕКЕЛЕШДИРМЕК, Чекеләп чыкмак, хемме ериндеки чекелемек, элине гелен ерини чекелемек. *Госкалык дерди чекелешдирмек.*

ЧЕКЕЛЕШИК, 1. Бир зат себэпли дөрэн дава, жедел. *Көп чекелешикден соң отряд харыпа белди* («Мыдам тайяр» газети). 2. Дартышык, ителешик. *Ол ердэки чекелешик нэме?!*

ЧЕКЕЛЕШМЕК, 1. Бир зат себэпли дава эдишмек, чекелешик этмек, жеделлешмек. *Гурруңи узалдып, чекелешип отурмакдан пейда ёк* («Колхоз гүнлери»). *Узак чекелешип дурман, деррев айдылык кэрелер гөрмэге гиришдик* (Н. Помма, Себэбини соң билдим). 2. Дартышмак, ителешмек. *Бир салым оңуң билен чекелешип оюн этдик.*

ЧЕКЕЛИК, Дурмуша чыкмадык түркмен гызларының тахыа дакынып, гулакларының өң йүзүнден, дулутының үстүнден саллап гойберйэн безег шайы.

ЧЕКЕНЕ, Айры-айры хожалыгың бирдир-икидир доварының топланып бакылян сүрүси. *Ёлы Заманың өз байлыгыны артдыранлыгыны, обаның чекене бакылян сүрүсинде оңуң эп-эсли гойнуның барлыгыны гурруң бердилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЕКЕР, Столуң, шкафың ве ш. м. чекилип ачылян тахылы, чекме. *Столуң чекеринден бир паспорт алды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЕКИ, Эердир ганна салынян малларың билинден элнып чекилйэн гайыш я-да йүп. *Ол атының чекисини чекди.*

ЧЕКИЖИ, *сер.* Чекимчи.

ЧЕКИЗЕ [чеки:зе], Ягы алынмадык гатыгың биз халтада сүзүлен гойы галындысы. *Дүе чалы барка чекизэ нэме этжек?! — дийди* (Н. Помма, Себэбини соң билдим).

ЧЕКИЛМЕК, 1. Дартылмак, чекдирилмек. *Гамбырың кирши чекилди.* 2. Бир зат бир ерден икинжи ере элтилмек, экидилмек, сүйшүрилмек, дашалмак. *Көчэниң дашлары чекилди. Яндак күделериниң хеммеси чекилди.* 3. Өлчелип гоюлмак, өлчелмек. *Үч кило үзүм чекилди.* 4. Согрулмак, чыкарылмак. *Агырлы дишлер чекилип айрыляр.* 5. Гечирилмек, салнып элтилмек. *Шэхерден завода ченли трамвай ёллары чекилди* («Мыдам тайяр» газети). *Гиң көчелериң ики якасындан чекилен тротуарларың өңүнден кичиҗик япҗагазлар чекилипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 6. Ичине сорулмак (чилим ве ш. м. хакда). *Дамджыда чекилен махорка түтүни вагоның ичинде ысгынсыз түвелей ялы йылкыяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 7. Эл билен сүйүлүп алынмак, сүйүлмек (йүпек хакда). *Йүпек чекилип сатылды.* 8. Сыралмак, тикилмек (ёрган хакында). *Тэзе ёрган чекилипдир.* 9. Япылмак, багланмак. 10. Өртүлмек, язылмак, тутулмак. *Пола гөк мавут чекилипдир.*

...алы бары язылыпдыр (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 11. Ыза гитмек, гайра сүйшмек, серпикмек. *Тиз болуң, чекилелиң!* («Түркмен пьесалары»). *Чекилмек исленен ызына бака, Башладылар гаршылыклы атака* (Б. Кербабаев, Айлар). 12. Акмагы тогтамак, азалмак, кеселмек. *Гуйының сувы чекилипдир.* 13. Үвемек. *Дегирмене гетирилен дәнелер чекилди.* 14. Бир задың дашына сим ве ш. м. айланылмак. 15. Бир задың шекили кагыз йүзүне гечирилмек. 16. *гөч. м.* Хорланмак, инчелмек. *Оның эти чекилен чекелериниң үстүнден алмаз ялы ак дамҗалары биыгтыяр дамҗалаярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧЕКИМ, Терезиде, гапанда чекилйән затларың өлчелиши. *Гиң ховлының дервезесинден гирен ериңде ики саны чеким галаны дурярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЕКИМЛИ, Хованың агыз бошлугындан пәсгелчиликсиз чыкмагы билен, сап оваздан эмеле гелйән сес. *Менден чекимли сеслери сорады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Егын чекимли *грам.* — ызкы хатарда хасыл болан чекимли сеслер. Инче чекимли *грам.* — алынкы хатарда хасыл болян чекимли сеслер.

ЧЕКИМСИЗ, Галмагал билен чыкян, хованың геп органларына сүйкешип гечмеги билен эмеле гелйән сес. *Оваз ве галмагалың гарышмагы нетиҗесинде эмеле гелйән «б, в, г, й, к» ялы сеслер чекимсиз сеслердир.*

ЧЕКИМЧИ, Зат өлчемек, чекип бермек билен мешгул болян ишгәр. *Бу ...ерлери чекимчиден ве өз жоралларындан эшиден Дурнабат узакдан гелйән атлы адамы гөренден, онуң йүрегинде бир шатлык пейда болды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧЕКИНДИРМЕК, Өзүнден этияч этдирмек, хедер этдирмек. *Чаганы яшлыкдан чекиндирмек.*

ЧЕКИНҖЕҢ, Утанжаң, уялжаң, йыгра. *Ол гыз өрән чекинҗең. Чекинҗең гылык-хәсиет.*

ЧЕКИНҖЕҢЛИК, Утанжаңлык, уялжаңлык, йыгралык. *Мен өзүмиң чекинҗеңлигим себәпли, олара барып билмедим. Чекинҗеңлик этмек.*

ЧЕКИНМЕК I, 1. Йыгралык этмек, утанмак, уялмак, утанжырамак. *Баш үстүне, кейигим, нәме ишиң болса, чекинме-де бүйрүбер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сен бизден чекинме-де, Айт халың-ахвалың* (А. Кекилов. Сайланан эсерлер). 2. Этияч этмек, хедер этмек, бармагы горкмак. *Эмма ол бу хакда Атагелди ага айтмакдан чекинди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧЕКИНМЕК II, Өзүң үчин чекмек. *Бугдай чекинмек. Йүпек чекинмек. Ерган чекинмек.*

ЧЕКИРТГЕ, *зоол.* Жыррылдылы сес билен товусян, үчек, оба хожалыгына зыянлы мөжежик. *Иң яман душманың бири чекиртге. Өлдүриң, галмасын дири чекиртге* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Адалары хем алаңлары пүтә барлаңы, чекиртгелер хемише шонуң ялы ерлерде тохум атярлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЕКИРТГЕЛИК, Чекиртгеси көп болан. *Чекиртгелик йыл. Чекиртгелик ер.*

ЧЕКИЧ, Бир задың үстүнден урмак, чүй ве ш. м. какмак үчин хызмат эдйән, агач саплы, дүрли гөрнүшде ясалян усса гуралы. *Усса чекич билен кәтмениң сапыны какып чыкарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧЕКИЧЛЕМЕК, I. Чекич билен үстүнден урмак, уруп сүйндүрмек, какмак. *Ол, чүйүң уҗуны ясыламак үчин чекичләп отырды.* 2. *гөч. м.* Гаты танкыт этмек, кәемек. *Өтен агшамкы йыгнакда колхозчылар ялталары мазалы чекичледилер.*

ЧЕКИЧЧИ, Заводда чекич ишини ишлейән, чекич урян усса. *Чекиччи болуп ишлемек.*

ЧЕКИШДИРМЕК, Чаласынлык билен чекмек, кәбир ерлерини чаларак чекмек. *Ол жорапларыны чекишдирди.*

ЧЕКИШМЕ', Дискуссия, жедел. *Бу бизиң хер хили чекишмәмизе чыдажак, муны мирап сайласың!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Кружогың членлериниң 20-си билен окалан китаплар боюнча чекишме гуралды* («Мыдам тайяр» газети).

ЧЕКИШМЕК, 1. Чекмәге көмеклешмек, өлчешмек. *Сатыжа ун чекишмек.* 2. Дартышмак, сүйрешмек. *Дүйн огланлар кече чекишдилер. Гуюдан сув чекишмек.* 3. Дискуссия алып бармак, дава этмек, жеделлешмек, давалашмак. 4. Бир зады бир ерден икинҗи бир ере әкитмәге, дашамага көмеклешмек. *Гавун чекишмек.* 5. Сырашмак, тикишмек. *Ерган чекишмек.* 6. Көп болуп чекип отурмак (чилим ве ш. м. хакда). *Чилим чекишип отурмак.* 7. Эл билен сүйүп йүпек алышмак, сүйшмек (йүпек хакда). *Йүпек чекишмек.* 8. Үвешмек. *Дегирменде дәне чекишмек.*

ЧЕКМЕ', *сер.* Чекер. *Докладнойы өз чекмесине атып гойды* («Токмак» журналы).

ЧЕКМЕК, 1. Дартмак. *Паровоз 3200 тонна чекли агырлыкда болан йүклери чекип билйәр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бир зады бир ерден икинҗи ере элтмек, гөтерип билмек, сүйшүрмек, дашамак. 3. Терезиде өлчәп аграмыны билмек, өлчәп бермек. *Терезиде онуң йүрегини чекипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 4. Согруп, чыкарып алмак, чыкармак, согурмак. *Голтугындакы китабы чекип алыпдырлар.* 5. Белли вагта ченли довам этмек. *Гаракчыларың ат сайламак, нахар тайярлатмак ишлери бир сагада голай чекди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 6. Гечирмек, салмак, элтмек. *Монтёрлар вагона телефон симини чекмәге башладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шәхерден обамыза ёл чекдилер.* 7. Гатнашмага хөвес дөретмек, гиризмек, гатнашдырмак. *Гимтастика сапагына өз ёлдашларыңызы хем чекиң!* («Мыдам тайяр» газети). 8. Ичиңе сормак (чилим ве ш. м. хакда). *Овал чекдим, мазасыны гант этди, Атам-энем: — Барма! — дийип пент этди* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 9. Сусуп алмак, чыкармак. *Гуюдан сув чекмек.* 10. Даш гөрнүши, кесби, гылык-хәсиети бирине меңземек, чалым этмек. *Асыл сениң еләңе-ыгыңа дүшер ялы дәл, какаңда-хашейле хәсиет дүйбүнден ёкды, дайыларыңда хем шейле хәсиетлиси ёкды, билмедим, сен киме чекдиңкәң?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мал эсине чекмесе, шумлук* (накыл). 11. Эл билен сүйүп алмак, сүймек (йүпек хакда). *Гарры эне йүң эгирйәр, гулай докаяр, онуң-мунуң йүпегини чекип берйәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 12. Сырамак, тикмек (ёрган хакында). *Инди бир гаплап чекәймеси галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 13. Япмак, өртмек. *Елли хаты хем алып, ички жая гирип, ишиги чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 14. Үвемек. *Дегирменде ун (бугдай) чекмек.* 15. Дөл алмак үчин чакнышдырмак (мал-гара хакда). 16. Бир задың өзүне меңзедип шекилини алмак. *Сурат чекмек.* 17. Көмекчи ишлик функциясында ...ыслышып гелйән исимлериниң манысы билен багланышыклы керекет аңладян сөз. *Азап чекмек. Эҗир чекмек.* ◇ Арман чекмек — *сер.* Арман I. Атанак чекмек — *сер.* Атанак. *Ол яңкы хатың йүзүне гызыл галам билен атанак чекди.* Ах чекмек — *сер.* Ах II. *Ичини тутуп ах чекип, Яманды оңуң халы* («Мыдам тайяр» газети). Аяк чекмек — *сер.* Аяк. *Пөкгениң ховлусының агзына баран ерлеринде Вүши кел аяк чекди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гарын чекмек — *сер.* Гарын I. *Док мөҗеклер габы гарнын чекендир, Тире-тарапкешлик тохуң экендир* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Гол чекмек — *сер.*

Гол I. *Эҗең-де, энең-де чекди голуны* («Мыдам тайяр» газети). Гөзүң чекмек — *сер.* Гөз. *Онуң гөзлери-де чекйән ялыды* («Совет эдебияты» журналы). Гүмүни чекмек — *сер.* Гүм. Дара чекмек — *сер.* Дар II. *Тагсыр, әкидип дара чексинлер!* («Совет эдебияты» журналы). Дерт чекмек — *сер.* Дерт. *Сен хем гелер ерде гелиң чыкаңок, Мениң бу дердими биле чекеңок* («Совет эдебияты» журналы). Жар чекмек — *сер.* Жар III. *Чагырдылар жар чекип, Бутин гарып илаты* («Мыдам тайяр» газети). Зыян чекмек — зыян гөрмек. *Йүз чанат зыян чекмек.* Зәхмет чекмек — *сер.* Зәхмет. *Экен орар, докан геер бу илде, Зәхмет чекен хер кес дояр бу илде* («Октябрың ялкымы»). Ичиңи чекмек — *сер.* Ич. *Мен онуң болшуны гөрүп, ичими чекдим.* Кейп чекмек — *сер.* Кейп. *Огланлар ачык ховада ойнап кейп чекдилер.* Кынчылык чекмек — *сер.* Кынчылык. *Озал чекдик кынчылыгың дердини* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Мушакгат чекмек — *сер.* Мушакгат. *Бесдир инди, өң чекдиңиз мушакгат, Зулмуң өйи дагап чыкды хакыкат* (Молламурт, Сайланан эсерлер). Өз яныңа чекмек — бирини ырмак, тарапдар эдинмек. План чекмек — *сер.* План. *Душман лагериниң чекип планын, Билдилер гүйжүниң нәче боланын* (А. Ныязов, Шыгырлар). Сүрме чекмек — *сер.* Сүрме. *Лиза кирпиклерине, гашларына сүрме чекипдир* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Үнсүни өзүне чекмек — *сер.* Үнс. *Оба хөвесҗеңлериниң эден чыкышлары адамларың үнсүни өзүне чекди.* Хең чекмек — *сер.* Хең I. *Кимдир-де бири өз өйүниң ишигинде хең чекип хиңленйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Хор чекмек — *сер.* Хор II. *Бир гөрсең, Иван Петрович өз стулуның үстүнде хор чекип отыр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Эл чекмек — *сер.* Эл I. *Сен онуң гызыкдан эл чек, шиндизем бир пилле!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЕҢРЕМЕК, Сандыравук сесли мәлемек (гечи хакда).

ЧЕҢРЕШИМЕК, Көп болуп чекремек, билеликде чекрәп сесленмек. *Гечилер чекрешйәрлер.*

ЧЕЛГИ, Елсуз ерлерде азашмазлык үчин гоюлян белликлер. *Биз чалмары ве челгини гөзлап, гумда азашып, узак вагтлап айландык* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЕЛЕК, 1. Сувуклык гуюлян били демир гуршавлы агач я-да демир-гап. *Аңрыңдакы дуран сув челеге бир серет!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Яг челеклери бири-бириниң үстүне мүндерленишипдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *сер.* Ящик. *Бир челек үзүм хем гетирипдим — дийип, Сәхет өң янында дуран агзы гапаклы ящиги гөркезди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. *диал. сер.* Бедре.

ЧЕЛЕКЧИ, Челек ясамак билен мешгул болян адам, челек уссасы. *Челекчилер, зергәрлер көчеси диен көчелер болупдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ЧЕЛПЕК, Хамырдан юкаҗык яйылып, ягда бишириляән гатлакла меңзеш иймит. *Акҗамалың челпегини йпмага барярмың?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Отурып хамырдан челпек яйярлар, Бир яндан биширип, бир лай дойярлар* (Б. Кербабаев, Поэмалар). ◇ Челпек сырмак — газанда бишип дуран челпеги, той дәбине гөрә эл уруп алып гачмак.

ЧЕЛТИК, Түвүниң ичинде арассаланман галан шалы, дәне. *Түвүниң челтиги көп экени.*

ЧЕМ, Ягдай, пурсат, май. *Хәлки галлач алып улудан демин, Ахмал галман, билди, геплежек чемин* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Дийди Ягмыр оңа геленде чеми: — Ишли баряңызмы, гезележжеми?!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Чем гелен — хер бир душ гелен, габат гелен. *Тапан юмшук буюрды, Хер етен, хер чем лен* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Чемине галмак — ягдайыны, вагтыны тапып, ишиңи ёла гоймак, пурсат тапып эле алмак. Чемини тапмак — угруны тапмак, ягдайыны тапмак. *Өйлерине барайсам, талы мини Огрынча суратым гойян — диенлиши* («Совет эдебияты» журналы). *Чемини тапып гүррүң этмек. Лакап магың чемини тапмак.*

ЧЕМЕ, Бир затдан пейдаланмага, ишлемәге ве ш герек болан аматлы ягдай, май. *Мениң дуран ерим бет, оны гөтермәге чемәм ёк.*

ЧЕМЕДАН [чемеда:н], Гейим ве ёл шайлары сал ян агзы гапаклы дөрт бурч энҗам. *Дурды чемеданы ерде гоюп, ёлдашларына серетди* («Колхоз гүллери»). *Чемеданыңы эл гошлары сакланян камера бермек. У медана затларыңы салмак.*

ЧЕМЕЛЕМЕК, Чемесине гетирип, тайярлап гойм габатлап хәзирлемек. *Ныяз элиндәки чемелэл дур юкаҗык отверткасыны сокды. Мазутлы элерини чем лэп, гарынлаҗык чал кебелеги тутмага голунды* (Б Гурбанов, Душушык).

ЧЕМЕЛЕНМЕК, Бир иши ерине етирмәге сынапмак хәзирленмек, хыялланмак, күйленмек, тайярланып дур мак. *Нәме-де болса, ол бир зат диймекчи болуп чемелен ди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧЕМЕЛЕШМЕК, Бир иши этмәге гиришмек, бир за ды амала ашырмага сынанышмак. *Хер бир зада чем лешмеги билмесең, ш башарып болмаҗак экени* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧЕМЕЛИ, 1. Оңайлы, аматлы. *Хошгелди шол агач лардан бир гуҗагыны долдурып гетирди-де, чемели ер де гойды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ме герем, герек, эхтимал. *Кән йыллап элден-эле гечип ока лан болара чемели* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сыгыр догрудан-да гаты сувсан болара чемели* (Г. Гур бансәхедов, Энесининң юмушлары). 3. Такмын, төверегинде. *Ол офицер ат йүз, гараягыз, гара гөз, гара гаш отуз бәш—отуз еди яшлар чемели бир адамды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧЕМЕН, I. Хер дүрли гүлли отлар гөгерен ер. *Гөрүн меди өзге жанлы-жемендә, Гушлар сайрамаяр гүлде чемендә* (Чары Ашыр, Поэмалар). 2. Багланан гүл дес сеси. *Гадам элини узадып, ювашлык билен чемени ал яр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Чыкды ол гыз голда чемен гүл билен* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЕМЕНЗАР [чеменза:р], *сер.* Гүлзар.

ЧЕМЕНЛИК, Отлук ве гүллүк ерлер. *Даг чеменлик лери аҗап өри мейданы болуп хызмат эдйәрлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Ирландиядакы чеменликлер дүр ли гүллер билен басырылып отуран болса, Сибирде гар ягып, буз доңяр* («Мыдам тайяр» газети).

ЧЕМЕСИЗ, 1. Оңайсыз, аматсыз. *Мениң дуран ерим чемесиз бир ерди.* 2. Чемеси болмадык, укыбы болма дык, тагашыксыз. *Чемесиз адам. Чемесиз пил. Чемесиз гурал.*

ЧЕМЕСИНДЕ, Мукдарында, ченинде, чакында, го лайында, төверегинде. *Ол отуз бәш яшлар чемесиндеди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЧЕММЕР, Ховудың мәкәм дурмагы үчин дүйәниң гарнының ашагындан алнып даңылян йүп. *Гүнде бир болгусыз хокга чыкарып, «Чеммер ишйәрсиңиз, дүе чөкерип»* («Совет эдебияты» журналы). *Дүе чөкерип, чеммер ишме* (накыл).

ЧЕММЕРЛЕМЕК, Дүйәниң ховудының чеммерини чекип даңмак.

ЧЕММЕРЛЕНМЕК, Чеммер билен даңылмак, чеммер чекилмек.

ЧЕММЕРЛЕТМЕК, Чеммерини даңдырмак, чеммер

чекдирмек. *Дүйәнің ховудыны салдырып чеммерлетмек.*

ЧЕМПИО'Н, спорт. Спорт ярышларында үстүн чыкан спортсмен я-да спорт командасы. *Ол республиканың чемпионы болуп гелйәр* («Пионер» журналы).

ЧЕМПИОНА'Т, Чемпионлык адыны әлемек максады билән гечирилйән ярыш. *Шәхер күштүлериниң чемпионаты, Футбол ойны боюнча гечирилйән чемпионат.*

ЧЕМЧЕ, Сувук я-да пытрап дуран иймити иймек үчин ясалан гурал, кашык, галам. *Ол пычак, чемче берип, бизиң хаял этмән нахар иймегимизи сорады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Гезекли чемче шәхер бир ишде, дурмушда бирек-бирege «гезек гелер, иш дүшер» манысында уланылян аңлатма.

ЧЕМЧЕГӘЛ [чемчегә:л], Халының, торбаның ве ш. м. тутуш гырасына салынян овнуҗак гөл. *Торбаның чемчегәли гөни чыкыпдыр.*

ЧЕМЧЕЛЕМЕК, Чемче билен алмак, чемче билен алып иймек. *Чемче билен йыгнаныңы чанаклап дөкме* (накыл).

ЧЕМЧЕТОРБА [чемчето:рба], Йөрите дулдан асылып чемче ве ш. м. затлар салынян торба. *Чемчеторба элини сокуп чыкаран Айна саг элини гапдалында гизләп, Пеленe азм урды. Чемчеторба гапбөвүрде гарныны габардып, ики элини герип ятыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧЕМЧЕ-ЧАНАК [чемче-ча:нак], Гап-гачларың жеми. *Ягшымырадың нахар иен чемче-чанакларыны гайнадып юв! — дийип айтдым* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧЕН, 1. Гуман этмеклик, чак. *Елдакы йылпылдашян жеренлер, Оны васп этмәге етмез хер ченлер* («Мыдам тайяр» газети). *Дурдымырады чен эдип гөркезип билерин — диен пикир билен Ширин йүзүни ярымчык ачды* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Такмын, такмынан. *Ол кары чен билен 1910-нжы йылда өлен* (Ата Салых, Дынч алыш вагты). 3. *сер.* Ченли. *Шу чака чен биз үмсүм дурдук, эмма шу гүн мен онуң билен дурлешмәге башларын* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). ◇ Ченден артык — *сер.* Артык. *Гарры эне өз агтыҗагыны ченден артык сөййәрди* (А. Говшудов, Эсерлер). Ченден чыкмак — хетден ашмак, гаты гитмек. *Ягшы йигит, сен ченден чыкярсың!*

ЧЕНДАН [ченда:н], Чендан-ярым, кәмахал, кәярым, хаваит, вагтал-вагтал. *Хатда энеси чендан: — Балам, инди сана өйленмәге вагт етипдир! — дийәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ел оның херекетини тесдирмәге ымтылян ялы, чендан энтедйәрди* («Совет эдебияты» журналы) *Шол агыр ой Шекери чендан сожадярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧЕНДАН-ЯРЫМ [ченда:н-я:рым], *сер.* Чендан. *Чендан-ярым пурсат вагты Гелип гидер, сизи гөрүп* (Б. Кербабаев, Поэмалар)

ЧЕНДЕНАША [ченденаша], *сер.* Чакданаша.

ЧЕНЕМЕК, 1. Нышана алмак, геземек. *Шол вагт лейтенант бир карабини алып, бираз дикелибрәге-де душкә тарап ченеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Улулыгыны, кичилигини денәп гөрмек, денемек. *Донуң узынлыгыны боюна ченәп гөрмек.*

ЧЕНЕНМЕК, 1. *сер.* Ченемек 1. *Чененимден өрдек суда урды* 2. Бир иши ерине етирмәге хыялланмак, сынапмак, чемеленмек.

ЧЕНЕШМЕК, Бири-бирине ченемек, көп болуп ченемек. *Олар бири-бирлерине яраг ченешдилер.*

ЧЕНЛЕМЕК, 1. Чен билен кесгитлемек, чен этмек, чак этмек, гуман этмек. *Биринің яшыны ченләп айтмак.* 2 *сер.* Ченемек 1. *Нышанадан ченләп, түпең атамда, бир окум баш гечмез, уруп билйәрин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ким гаршылык гөркезсе, ики гөзүне ченләлиң, Социализм багында биз гүл болуп гүлләлиң* (Мелламурт, Сайланан эсерлер).

ЧЕНЛИ, Бир ер я-да ягдай билен икинжи бир ериң я-да ягдайың аралыгыны ве вагт мөчберини гөркезйән көмекчи сөз. *Оңа ченли Гөзел гызың бойдашы, Ики чәйнек демли чайы гетирди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сениң шу вагта ченли Советде галмагың, мениң говшак депренмегимден болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧЕНСИЗ, 1. Чени-чакы болмадык, чаксыз, өлчегсиз, чәксиз. 2. Өрән, жуда, халыс.

ЧЕН-ЧАК, Бир задың белли чәги, серхеди, дережеси. *Дүнйәде хич ерде мугт задың ёклугына менем дүшүнйән, йөне эдилмели чыкдажының хем бир чени-чакы бар ахыры!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оның бегенжи ченде-чакда дурмады* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧЕҢК, Агач гапларың дөвлен, чат ачан ерине демирден эдилйән яма, берклик. *Чанагы чеңк билен беркитдилер.*

ЧЕҢКЛЕМЕК, Дөвлен, жайрык атан, чат ачан агач габа чеңк урмак, чеңк уруп беркитмек. *Чанагы чеңклемек.*

ЧЕҢКЛЕНМЕК, Чеңк урулмак, чеңк билен беркидилмек. *Чеңкленен чанак. Чат ачан окаралар чеңкленди.*

ЧЕҢКЛЕТМЕК, Чеңк урдурмак, чеңк урдурып беркитдирмек. *Чанагы чеңклетмек. Чәйнегиң жүрүндигини чеңклетмек.*

ЧЕҢКЛЕШДИРМЕК, Чеңкләп чыкмак, хеммесини чеңклемек. *Усса чанаклары чеңклешдирипдир.*

ЧЕҢҢЕК, 1. Ужы ганырчак илдиргич, илгенчек. *Гуя гачан бедрәни чеңңек билен чыкардылар.* 2. Балык тутулян йөрите гурал, гарбак. *Чавалар чеңңек билен балык тутмага гидйәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

ЧЕҢҢЕЛ, *диал.* 1. Пенже, гысым. 2. Бир пенже мөчбериндәки өлчег, зат. *Баш технолог дашың янына гелер, Бир чеңңел япрагы элине алар* («Мыдам тайяр» газети).

ЧЕП, 1. Сагың гаршылык тарапы, беденің йүрек ерлешен тарапы, сол. *Ол гайыш сумкасыны чеп элине алды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Аман ага ичи совгатлы хоржунының ене чеп омзуна атды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Дост дәл, душман, ягы. *Олар бири-бирлери билен чеп болупдыр.*

ЧЕПБЕ, Бир задың ягдайының аматсыз, терс тарапы, терси. *Эмма язгыт чепбесине өврүлди. Оларың чепбесине Айна адатдан дашары гурп гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧЕПБЕКЕЙ, Иши чеп эли билен ерине етирмәге эндик эден (адам). *Чүйшегөз чепбекейди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧЕПБЕТЕВ, Эрши, аргажы гызыл, йүзи сары ве гара чызмыклы элде докалян йүпек мата. *Башы чепбетев чабытлы, орта яшларында, этли-ганлы бир аял ишикден гирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чепбетев дон.*

ЧЕПЕК, Галың телетинден я-да саначдан ве ш. м. сырдалып, диңе дабаның ашагыны япян, үсти ачык, багжыклы, томсуна гейилйән аякгап, елкен. *Әдик гонжы ялпылдап, Өмүр гөрмәндир чепек* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Олар биллерини йүп билен гушап, аякларына чепек чекйәрдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧЕПЕР, 1. Өз ишине өкде, бир иши непис ерине етирйән, уссат. *Хер хили чепер адамлар бар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Лап этдигиң дәлдир, бир ажап ердир, Обамызың гелин-гызы чепердир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өкделик билен эдилен, уссатлык билен говы эдилен, өрән оңат, непис. *Чепер эдилен иш. Чепер салнан нагыш.* 3. Сунгат ишине дегишли болан. *Чепер хөвеҗеңлерің кружогына ёлбашчылык эдйәр* («Мыдам тайяр» газети). 4. Хакыкаты образлы беян эд-

йән, образлы, тәсирли. *Ол чепер здебият китаплары-да оқымаған сөйлән адамды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Чепер сөзлери көплән, көзик сайраяр дилим* (Н. Помма, Сайланан әсерлер). *Айратын хем шахирчылык талантына зе болак көбир әкелер көп саклы чепер хувдулер дөредипдирлер* («Эдебият»).

ЧЕПЕРЛИК, 1. Бир ишни чепер ерине етирижилик, непис иш эдижилик, чеперчилик, усаглык. *Мыралыкың жогабы Солтансөйке ынжылы болуп эшидилсе-де, онуң сөз уршы, гепе чепермеги, дилеварлыгы оча ярапдыр* (Мыралы). 2. Хакыката образлы бейан эдижилик, образлылык, тәсирлилик.

ЧЕПЕРЧИЛИК, *сер.* Чеперлик. *Онуң элиниң чеперчилигине көме дийжек!* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер).

ЧЕПИКСИ, Даяв дал, ничеден телеп кичижик, хор ве говшак (адам хакында). *Орта бойлы, сарыгсы, чепикси аялына Сона «хан» дийип ат берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол хор ве чепикси оланжыкды* («Пионер» журналы).

ЧЕПЧИ, *сыясы.* Сыясы радикал, бейлекилере гарында хас радикал (радикал ве революцион партия членлериниң дәп боюнча парламент залының чеп гапдалындакы орунларда отурындыклары себәпли йүзе чыкан). *Парламентиң чепчи фракцияларының*

ЧЕПЧИЛЕШМЕК, *сыясы.* Чепчилерин алып барян сыясатына әермек, берилмек

ЧЕПЧИЛИК, *сыясы.* Чепчилерин алып барян сыясаты.

ЧЕРВО'НЕЦ, Он манатлык кагыз пул, оналук.

ЧЕРДА'К, Тамың үстүниң эшгарка эшлип салнан болеги, тамың потологының ёкарсындакы эшгарка горнүшли бөш ер. *Чердак янып башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Олардың үчүси ёкарда - чердакдады* (А. Говшудов, Әсерлер)

ЧЕРЕМУХА, *бот.* Ак гүлли, гара йимишли агач ве онуң мивеси. *Эл дегмедик черёмуха ве черешня токайлары вәлериниң көклеринде сагынжырама билен чешме сувуна ылдырдылар* (Н. В. Гоголь, Әсерлер).

ЧЕРЕПИЦА, Тамың үстүни ямак үчин йөрите ясалан керпич. *Төвердан черепица ясалыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Өйлериң үсти черепица билен басрылыпдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ЧЕРЕ'ШНЯ, *бот.* Агачы ве йимиши үчже мәнзеш мивели агач. *Эл дегмедик черёмуха ве черешня токайлары вәлериниң көклеринде сагынжырама билен чешме сувуна ылдырдылар* (Н. В. Гоголь, Әсерлер).

ЧЕРИМ, Ишленен вагт дәри, гайыш, телегин. *Черимден тикилен авкеш*

ЧЕРИМЧИ, Дерини ишлән, гайыш, телегин *майын усса*

ЧЕРИМЧИЛИК, Черим ишлән тайярламак хүнәри, сенеди.

ЧЕРКЕЗ, *бот.* Гумда битйән, сапага меңзеш тирнмсы өсүмлик. *Ишиклере бесленен оджи, сачак, черкезлерден одаклар голукдан алып, малан ве сарылар* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер). *Ол ерде сазак, черкез битйәр* («Пионер» журналы).

ЧЕРМЕК, Балагын я-да трусының учгуры, резин отурнлйән ери, биле дагылян ери. *Сапагының чөммениң ичинден чермегине гысдырып, тамдан дашарык чыкды* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер)

ЧЕРМЕКЛИК, 1. Билиг чермек я-да гушак багланян ери. *Сувуң ин чүң ери чермеклигиңден болар* 2. Балага чермек эдер ялы бөлек мата. *Чермеклик мата.*

ЧЕРМЕМЕК, 1. Гейимиң енини я-да балагын агзыны терслигине дүйрлэп чызгамак. *Кимсе голуны чермән, галында одун айырярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың зңырсында). *Гөсүмтил көйнегиниң еңлерини чермән, тирсегинден бейлак гечиршдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан) Эплэп ачмак, серемек. *Жемеңде өйүң гамшыны сыпды, дурлукларыны чермеди* (Б. Кербабаев, Айгыт эдим).

ЧЕРМЕНМЕК, Өз еңиңи чермемек, гейимиң ени я-да балагың агзыны чермемек, чызганмак. *Көйнегиң еңини чермен, болмаса хапаларсың!*

ЧЕРМЕТМЕК, Гейимиң енини я-да балагын агзыны чызгатмак. *Элиң хапа болса, еңиңи чермет! Эҗеси жырлы эллерини гызына черметди.*

ЧЕРМЕШМЕК, Хеммәи биледикде чермемек, чызгашмак. *Эллерини чермешип, ише гиришдилер* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ең чермешмек — *сер.* Ең. *Менің Гүлүм билен гызгырышып, ең чермешенимиз бир айтмавери!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде)

ЧЕРНОСОТЕНЧИ, *гар.* Патыша Руссиясында: «черная сотня» дийлип ат берлен хетденаша монархист, гураманлык члени, барып ятан реакционер, шовинист.

ЧЕРРЕЛМЕК, Чүйжермек (гөз хакда). *Ол маңа чөрелип серетди.*

ЧЕРРЕЛТМЕК, Чүйжертмек (гөз хакда). *Ол Котлара ва гөзлерини черрелдип серетди* (Н. Сарыханов, Сайланан әсерлер)

ЧЕРРИК, 1. *бот.* Чөлде битйән зәхерли от. *Черрик гөюн ялы көкермек.* 2. Шол отдан дерелйән чесел. *Черрик болса, эртире берин чыкармыка?!* (Б. Кербабаев, Жәнбаклар). *Черрикден-черрикден аманмы?* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧЕРТЕЖ, Бир задың кагызың ве ш. м йүзүне чызыклар билен чекилен шекили, чызгысы. *Ол вагт Гөзел-гыз эли саламлы ве линейкалы аяк устүнде дуруп, нәмедир бир задың чертёжыны чекйәрди ве гулага якымлы хиңленйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер) *Шол ердәки дере хапбы инженерлериң чертёжлары боюнча гурландылы* (Б. Гурбанов, Душушмык).

ЧЕСУЧА', Ак я-да сарымтыл ренкли сык деканан йүпек мата. *Эшикде томус гейимине лайыклы чесуча костюм бардыы* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

ЧЕТ, 1. Бир тарап, тыра. *Ата йыгнакда бир четде отырды* (Б. Гурбанов, Душушмык). *Гуйы обаның ёкары четиндеди* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер). 2. Бир задың бир тырасы, ужы. *Гирт гарлың ясесынынң ашагында ветденлеп ятан палың бир чети гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Дашары, кесеги. *Ол бир нәче чет йортларың дилини билйән экени* (СССР тарыхы). ◇ Чети гысмак — *сер.* Гысмак. *Атаның сахары, белки, чети сызга-да сесини чыкармак, бирден дымярды* (Б. Гурбанов, Душушмык) Четине дегмек — кемчилигини гөркезип, дегерли-дегерли сөзлер айдып, гаҳарыны гетирмек, гомусына дегмек. *Мен онуң бир четине дегейин!* Четине какмак — гүрлешип, нахили пикирдешлигини билмек, болмак *Шоңа гөре ол сазачыларың четине какярди* (Н. Сарыханов, Сайланан әсерлер).

ЧЕТВЕР, Бир кырбиниң дөртден бир болеги, йүз грама дең болан агырлык олчеги. *Хэ, болды, ики четвер чай берсең болар* (А. Дурдыев, Сайланан әсерлер).

ЧЕТИ, *бот.* Гумда битйән, черкезе меңзеш тирнмсы өсүмлик. *Елуң гырасындакы четилер гөрүнйәрди* («Колхоз гүнлери»). *Улакың четиниң дүйбүнде ятан ики сагы кейик овлагыны сөрдүк* («Пионер» журналы). *Черкез, четиниң орнуны Инди тутяр йүпек паста* (Чары Ашыр, Полмалар).

ЧЕТИК, Жүйжелерин аягына бейлик үчин дагылян йүпжагаз. *Жүйжениң аягына четик багладылар.*

ЧЕТИН, Ансат дал, кын, агыр. *Деңзиң чүң еринде тапаймак четин, Өзүңиз билйәңиз килкең хәсетин* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Билмек четин, онуң кәчяны бар* (Ата Салых, Лирика ве сатира).

ЧЕТИНЛЕШДИРМЕК, Хас четин этмек, кынлашдырмак, агырлашдырмак.

ЧЕТИНЛЕШМЕК, Четин болмак, кынлашмак, агырлашмак. *Ишлер гитдигиче четинлешйэр.*

ЧЕТИНЛИК, Агыр ягдай, аңсат дәллик, кынчылык, агырлык. *Четинлик билен дүшүнишмек. Четинлик билен хэрекет этмек.*

ЧЕТКИ, Четде дуран, чет тарапкы, бир четдэки, гыраладакы. *Огулбег иң четки овадан гүл агажының янында аяк чекди* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЕТЛЕШДИРМЕК, Бир гыра чыкармак, көпчүликден сайламак; айырмак, гыраклатмак.

ЧЕТЛЕШМЕК, Бир гыра чекилмек, көпчүликден сайланмак айрылмак, гырakланмак. *Онуң өзи гитдигиче хашдан четлешди. Көпчүликден четлешмек.*

ЧЕТРЕК, Патрак эдиленде ачылман галан мекгежөвенин дәнеси. *Этмекчидим патрак, Болды бары четрек* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

ЧЕТРЕМЕК 1. Мекгежөвен говруланда патрак болман, ачылман галмак, четрек болмак. *Патрагымыз говы болмагы, көпуси четреди.* 2. Жанланып, тәзеден гол чыкарып, гөгерип башламак (өсүмлик хакында). *Хова чигрэп башландан соң, газун, гарпыз тәзеден четрэп башлаяр.*

ЧЕТРЕШМЕК, Көп мукдарда четремек, билеликде четремек. *Гурак башлан экинлер четрешип башландыр.*

ЧЕХО'Л, Задын дашына гейдирилйэн, матадан эдилйэн гап. дашлык. *Стулларың хеммесине тәзе чехол гейдирилипдир. Чемедан үчин тикилен чехол.*

ЧЕЧЕНЛЕР, СССР-ин территориясында яшаян Кавказ халкларының бири. *Александрович хич бир чечене берилсин ялгырды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманамызың гахрыманы)

ЧЕШМЕ, 1. Ериң ашагындан өзи сызып чыкян сув, булак. *Чешме сувы оклав ялы окгунлы аклярды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Шарлап чешмелериң, көлүң-чайларың, Дүйдансыз гечерди гүнүң-айларың* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер) 2. *гөч. м.* Бир задың башлангыжы, бир задың эмеле гелйэн, ойлан ери, эсасы. *Ылмы-педагожик барлагың чешмелери ве методлары* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Бизиң колхозчыларымыз байлыгың чешмесини гөзлери билен гөрип дүшүндилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Язув ядыгэрликлери, документлер. *Тарыхы чешмелерэ гөзден гечирмек. Ылмы-барлаг ишиниң чешмелери*

ЧИГ [чи:г], 1. Етерлик говрулмадык, етерлик гайнамадык, бишмедик (эт ве ш. м. хакында). *Нахарың эти чиг экен.* 2. Бишип етишмедик, гөк (гөк өнүм, миве хакында) *Шу гарпызларың екеҗе чиги хем ёкдур. Чиг ярык.* 3. Гутарныклы болмадык, тайяр дәл, долы ишленилмедик (өнүм, мал хакында). *Сенагатымыза чиг малар берйэрис* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Дашаяр чиг малы ол сенагата, Хем сенагат малын чекйэр илата* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧИГДИРМЕК, *сер.* Чигишдирмек.

ЧИГИЛДЕМ, *бот.* Дүйби соган гөрнүшли, овадан тыпыл гүлли мейдан оты. *Ол Айна билен чигилдем газмага гиденими гөзүниң өңүндэн гечирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чигилдемлериң ал-элван гүллерине середип барярыс* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧИГИЛМЕК, *сер.* Чигишмек 1. *Йигидиң гөвни йүпекдир, берк чигилсе чөзүлмез* (накыл). *Ботинкамың багы чигилипдир.*

ЧИГИН I, *анат.* Тирсек билен гердениң аралыгы, эгин. *Аннагулы эҗесиниң чигниндэн тутды* (А. Дурдыева, Сайланан эсерлер).

ЧИГИН II, Йүпүн, йүплүгиң булашык, чылшырымлы даңлан дүвни. *Чигин дүшен сапак. Чигин эмеле гелмек. Чигин болан йүп.*

ЧИГИНЛЕК, Чигни ёгын, эгинлек (адам хакында). *Ол чигинлек бир йигитди. Чигинлек адам.*

ЧИГИНЛИ, Чигни бар болан, чигин эмеле гелен, чигин багланан, дүвүнли. *Чигинли йүп. Чигинли гушак.*

ЧИГИТ, Кәбир өсүмлигиң мивесиниң дәнеси (гавун, гарпыз, гүнебакар, пагта ве ш. м. өсүмликлер хакында). *Хер чигитден йүзлэп гоза өндүрйэр, Отап, дөкүн дөкүп, сува яканда* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Чигиди чашмак — чым пытрак болмак, күл-оврам болмак, дөвүлмек.

ЧИГИТЛЕМЕК, 1. Чигиди чакып, маңзыны иймек, маңзыны габыгындан арассаламак. *Оларың кимиси нас түйкүрйэр, кимиси чигит чигитлейэр* («Токмак» журналы). 2. Пагтаны чигидинден арассаламак.

ЧИГИТЛЕТМЕК, Чигитлемәге мүмкинчилик бермек, чигидини алдырмак. *Пагта чигитлетмек.*

ЧИГИТЛЕШМЕК, Чигитлемәге көмеклешмек, билеликде чигитлемек. *Чигит чигитлешмек. Пагта чигитлешмек.*

ЧИГИШДИРМЕК, Йүпүң ве ш. м. ужуна чигин дүшүрмек, чигин этмек, чигин багламак, бир нәче йүпи ве ш. м. бири-бирине чигмек, даңмак. *Йүпүң бир ужуны чигишдирмек.*

ЧИГИШМЕК, 1. Ачылмаз ялы чигин дүшүп даңылмак, чигин болмак. *Сапагың ужы чигишипдир.* 2. *гөч. м.* Йитилешмек, беркишмек. *Онуң йүрегиндэки гөрүшмезлик ниети хас бетер чигишди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЧИГЛИК [чи:глик], 1. Бишен дәллик, хоралык, гөклүк. 2. *гөч. м.* Гепиң, бир гүррүңиң манысына, мазмунына говшак, ярамаз дүшүнмеклик ягдайы. *Сиз гөвнүңизде чиглик галдырманг!* (А. Говшудов, Эсерлер). ◇ Гөвне чиглик гитмек — *сер.* Гөвүн. *Сизиң гөвнүңизе бир чиглик гидипдир.*

ЧИГМЕК, Чигинләп дүвмек, чигин салмак.

ЧИГРЕК, 1. Эртирлерине я-да агшамларына дүшйэн еңилҗек совук, чалажа аяз. *Хова чигрекди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Гүндиз Гүнүң күмүш нуры янса-да„ Гиҗесине дүшйэр азаҗык чигрек* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Көпленч совукламакдан эмеле гелйэн чага кесели. *Чигрек деген эллерини олар чендан овкалаярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЧИГРЕКЛЕМЕК, 1. Хова азрак совап уграмак. 2. Еңилҗек совук какмак, чалажа совуклап нәхошламак (эсасан чага барада). *Ол чага чигрекләпдир.*

ЧИГРЕКЛЕТМЕК, Еңилҗек совук какдырмак, совук урдурып нәхошлатмак. *Чаганы чигрекледипсиңиз! Чаганың угруна серетмән чигреклетмек.*

ЧИГРЕМЕК, Хова совап башламак, аяз дүшүп башламак. *Агшамларына хова чигрейэр. Гүйз дүшенден соң, хова чигрэп башлар.*

ЧИГ-ЧАРСЫ [чи:г-ча:рсы], Говы бишмедик, етерликли бишмедик, ярысы бишип, ярысы бишмедик (нахар ве ш. м. хакда). *Чиг-чарсы бишен ат этини ийипдир* (СССР тарыхы).

ЧИ'ЗЕЛЬ, *оба х.* Ер юмшадылян оба хожалык машыны, гуралы. *Кәбир шертлерде ёрунҗаны сүрмән, йөне чизель билен экмек хем боляр* («Совет эдебияты» журналы).

ЧИКГЕ, Гөзүң ики гырасы. *Айратын хем Мырадалы аганың мавутлык гөзлериниң чикгелеринден нем гөрнен ялы болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧИКҖЕРИЛМЕК, *сер.* Чикҗермек. *Гүлҗахан онуң өзүне гарайшындан, чикҗерилип сораг бершинден этияч этди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧИКҖЕРИШМЕК, Көп болуп чикҗерип дурмак, билеликде чикҗермек. *Огланҗыклар чикҗеришип дурдулар.*

ЧИҚҖЕРМЕҚ, 1. Бириниң үстүне хайбат атмак. *Хамала диерсиң, мен ондан горкян ялы, гөзҗагазларыны алардып, мениң үстуме чиҗерен боляр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Сувумсызлык эдип, өңе дүшмек, хондан бәрси болмак, гопбамсырамак. *Ол чиҗерип, гөрүнмесиз ерде гөрүнйәр.*

ЧИЛ [чи:л], Экин мейданларында пелиң гырасына чекилйән узап гиден бейиклик, чәк. *Хошгелди пилини эгнине атып, чилиң үсти билен булара бака гайтды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хәзир колхозда ерлери дөкүнлемек, текизлемек ве чил чекмек ишлери гызгалаңлы алнып барыляр* («Совет Түркменистаны» газети). *Ел даргатды, чатмаларың, Чиллериниң судуры бар* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧИЛИҚ, Ужы эгри таяк билен сүңк урлуп ойналян оюн ве шол тогалак сүңк. *Яңы-яңылар хем йигит чыкан огланлар, жахыллар чилик ойнардылар.*

ЧИЛИМ, 1. Чекилйән теммәки, папирос ве ш. м. затлар. *Кесселиниң янында чилим чекмек болмаз* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Соңра кисесинден чилим чыкарып: — Чекиң! — дийип, Гурбан Дурда узатды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Теммәки чекилйән йөрите гурал. *Уллакан чилим элден-эле гечйәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЧИЛИМКЕШ, Чилим чекйән адам, чилими үрч эдип чекмеги эндик эдинен адам. *Чилимкешиң хем ичи янар, хем дашы* (накыл).

ЧИЛИМКЕШЛИК, Чилимкеш болмаклык, чилими көп чекиҗилик. *Чилимкешликден хем бир кәр болармы?! Чилимкешликден эл чекмек.*

ЧИЛИМЛЕШМЕК, Бири билен чилим чекишмек, чилим чекишип дынч алмак. *Еллы, ханы бир чилимлешелиң! Нахардан соң чилимлешмек.*

ЧИЛИМСАЗ [чилимса:з], *көн. с.* Айлап йөрите чилим чекдирйән адам. *Колхоз башлыгына болуп ялынжа, Чилимсазы ялы селпәп ишлейәр* («Токмак» журналы).

ЧИЛИМХОР [чилимхо:р], *сер.* Чилимкеш. *Жүбүсине элин етирип бирден, Дийди: — Айып гөрмән, сиз чилимхордан* (Н. Помма, Гошгулар).

ЧИЛЛЕ I, Гыш вагты, гыш паслының иң совук гүнлери, гышың өркүжи. *Яз гүнүне ярашар ягыш, йылдырым, Гыш чилледе жошгун силе ярашмаз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Чилледе — чепек, жөвзада — ичмек* (накыл).

ЧИЛЛЕ II, Белли бир мукдардакы саралан йүпек, келеп йүпек. *Бакжаңыздан бакайын, Баллар болуп акайын, Сачым чиллең йүпеги, Дутарыңа дакайын* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ЧИЛШИРМЕ, *спорт.* Түркмен гөрешинде гаршыдашыңы йыкмак үчин эдилйән эмелиң бир гөрнүши. *Гөрешиленде чилширме салып йыкмак.*

ЧИЛШИРМЕК, 1. Бири-бириниң ичинден гечирмек, илдирмек. *Ол аякларыны чилширип, тракторың көлегесинде чай ичип отыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *спорт.* Чилширме эмелини салмак.

ЧИЛШИРТМЕК, 1. Чилширмәге ёл бермек, бири-бириниң ичинден гечиртмек. *Аякларыны чилширтмек.* 2. *спорт.* Чилширме эмелини салдырмак.

ЧИН, 1. Гуллук дережеси, везипе. *Гөйә диерсиң, комиссар шейле бир чин болуп, ондан ёкары чин дүнйәде ёкмуш!* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). 2. *гепл. д.* Пагон.. *Окуң эгнинде овган офицерлериниң чини бар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧИНО'ВНИК, Буржуаз юртларда: гуллук чини болан дөвлет гуллукчысы, гуллук везипесиниң ады. *Патышаның бейниси болан чиновниклер шинди гутаранок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Октябрдыр азатлык, бүтин дүнйә нур сачды, Чиновникдир пристав — бары араны ачды* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЧИНОВНИКЛИК, Чиновнигиң везипеси, гуллук дережеси. *Чиновниклик дережесине етмек.*

ЧИНТГЕМЕК, Сорап аныгына етжек болмак, ин[ну]нук затлары хем билжек болуп гайта-гайта сорамак. *Хошгелди бу хакда жуңдан артык геп чинтгемеги исл[е]меди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оңуң эдип ишлерини бирин-бирин чинтгәп барлаярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧИНТГЕТМЕК, Сорап аныгына етдирмек, иң овнук затларына ченли гайта-гайта сорадып билдирмек. *Шо[л] бир мешеләни чинтгедип отурмак.*

ЧИҢЕРИЛМЕК, *сер.* Чиңермек. *Артык Ашыра чиңерилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аман доцы оң чиңерилип серетди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Какасы хем оглуның болуп гелшине чиңерилип серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧИҢЕРИШМЕК, Көп болуп чиңермек, дыкгат билен серетмек, геңиргенип серетмек. *Олар бири-бирин чиңеришип серетдилер.*

ЧИҢЕРМЕК, Дыкгат билен серетмек, үнс берип гарамак, геңиргенип гарамак. *Ол ёлдашына чиңерип серетди. Бириниң йүзүне чиңерип серетмек.*

ЧИҢЕ-ЧИҢЕ: чиңе-чиңе серетмек — гайта-гайта чиңерип серетмек, өрән йити чиңерип серетмек. *Нәме, бейле оңа чиңе-чиңе серетдиң?!*

ЧИҢРИҚ, *бот.* Гант алмак үчин экилйән тропик өсүмлик. *Чиңрик шекерини уланмаклык яйрап гетирдыр* (Орта асырлар тарыхы).

ЧИРИМ: чирим этмезлик — кирпикли гөзүни чалмазлык, укламазлык. *Узын гиҗе чирим этмән, халыс арып-чарчан баш чопан пыяда доланып гелди* («Колхоз гүнлери»). *Узын җиже чирим этмедик адамлар бирден-икиден оба тарап гайдып башладылар* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧИРК, 1. Кир, хапа, ёкушан гара. *Эшигиниң бир ерине хем чирк дегмәндир.* 2. *гөч. м.* Эрбет пикир, ыдогры дүшүнже. *Аялларың гепиңде чирк йөрмә аңланы үчин, Артык оны ондан артык чейнемән дымды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧИРКЕЙ, *зоол.* Яз айларында дөрейән, чыбындан хем кичиҗик ганатлы мөҗеҗик. *Оңурҗак чиркейлер, кебелеҗиклер электрик чырасының дашында гаймалашярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу гыҗгырыҗ чиркей жыңнылдысы ялы сес билен онуң гулагына жыбырдейярди* (М. Горький, Эсерлер).

ЧИРКИЗИЛМЕК, Яга дагланмак; ода тутулып ёкылмак, ялына чабрадып үтүлмек, арассаланмак (эт, дери, хамың түйи, елеги хакында). *Яга эт чиркизилди. Келлебашаяк ода чиркизилди.*

ЧИРКИЗМЕК, Яга дагламак; ода, ялна тутуп, хамың ве ш. м. йүзүндәки түйүни, елегини якмак, ялна чабрадып арассаламак. *Келлебашаягы ода чиркизмек. Догралан эти яга чиркизмек.*

ЧИРКИЗТМЕК, Яга даглатмак; ода, ялна тутдурып, хамың ве ш. м. йүзүндәки түйүни, елегини якдырмак, ялна чабрадып арассалатмак. *Говка этмек үчин ёлнан дерини чиркизтмек. Эти яга чиркизтмек.*

ЧИРКИН, Айылганч, якымсыз, горкулы (сес хакында). *Мәхриҗамал горкуп чиркин гыгырды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бу гезек хас хем чиркин сес билен гыгырды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Эжизлап эйлеген бир чиркин сес этди, Еңсесинден найза чуменде писиң* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧИРКЛИ, 1. Хапа деген, гара ёкушан, кирли. *Чиркли гейим гейжек дәл!* 2. *гөч. м.* Эрбет пикирли, ыдогры дүшүнжели. *Йүреги чиркли болмаса эйәм гелерди.*

ЧИРТДИРМЕК, Йити яраг билен сәхелче дилдирмек, чалажа кесдирмек.

ЧИРТИЛМЕК, Йити яраг билен сәхелче дилинмек, чалажа кесилмек. *Ган алмак максады билен чиртилмек.*

ЧИРТМЕК I, I. Йити яраг билен сәхелче дилмек, чалажа кесмек. *Дөмуп чыкан яраның үстүнден чиртдилер.* 2. *гөч. м.* Ялап гечмек, авутмак. *Демиргазыкдан өсйән чалгын шемал гаррының йүзүни чиртип гечйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер) ◇ Гүлүни чиртмек *сер.* Гүл.

ЧИРТМЕК II. Кичиҗик гушлары тутмак үчин йөрите эдилйән хепбигиң бир гөрнүши. *Окадян огланларыкың бирине чиртмек, бирине хем хепбик ясап берйән экен* (Н. Помма, Тайлак хыззы).

ЧИСНЕМЕК [чи:снемек]. Майдалап, овнужак пүркүп ягмак (ягыш хакында). *Гиҗәниң Айсызлыгының устесине хова булутды хем үмүрлиди ве юмшаклык билен чиснейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ягыш чиснәп дурды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧИСНИ [чи:сни]. Овнук пүркүп ягян ягыш, майдалап пүркйән ыгал. *Олар чисни дүшмейән ерде дивара яплаңып отурдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧИТ, Гүлли юкажык нах мата. *Овадан читден тикилен теммәки халтасы билен бирликде, эпленен көне газет чыкарды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол бир килограм пагтадан 8 метр чит мата боляндыгыны эшиденде болса хайранлар галды* («Пионер» журналы).

ЧИТДИРМЕК, Читим этдирмек, читим кесдирмек. *Халының гырасыны өкде адама читдирмек.*

ЧИТЕНЕК, I. Салкымдан айрылян дөрт-бәш үзүм дәнесинден ыбарат үзүм тиршеси, тилисге. *Үзүмиң бир читенегини хем заяламарыс.* 2. Көбир агачларың дашындакы овнук тикенли өсүнтги. *Бу агажың дашыкы тутуш читенек бүрән алыпдыр.*

ЧИТИБЕРМЕК, Читип башламак, читип отурмак, докабермек. *Гелинлер, ол йүп ярамаса, алып шу йүп билен читибериң! — дийип, йүп беришдирип йөрен экен* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧИТИК Гапаның, чиртмегиң дилиниң илдирилйән керткиҗеги. *Гапаның читигиниң үгры ёк, шол бирсыхлы язып дур.*

ЧИТИК II, *дини.* Арка, гарна басылян гызгын яратың ызы. *Онуң аркасындакы читигиң ызы битмәндир.* ◇ Читик басмак — дини адат боюнча агырян ериңе (маңлая, арка, гарна) орагы гыздырып басмак.

ЧИТИКЛЕМЕК, Гызгын орак билен читик басмак.

ЧИТИЛМЕК, Читилен болмак, читим эдилмек. *Халының ёкары гырасына алтын йылдызлар читилди* («Совет Туркменистанының аяллары» журналы).

ЧИТИМ, Халы докаланда эришден йүп гечирилип кесилйән бир кесим. *Дөрт йүз мүң читим бар хер метрикде* («Совет эдебияты» журналы). *Тә дан атандан түк батана ченли халы читим билен харс урарды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧИТИШМЕК, Читим эдишмек, читмәге көмеклешмек, докашмак. *Айна Шекере халы читишди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЧИТМЕ Читилип докалан, читилип эдилен (торба, чувал ве ш. м. затлар). *Мелемтил ак янагачлы, читме дүшекчелер билен өртүлги гиң басганчаклар гидйәрди* («Совет эдебияты» журналы)

ЧИТМЕК, Читим этмек, читим читип докамак. *Ол икиси дулда докма читйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Халы читмек ялы эл хүнәри шилерини өвредип башламагы билен оңа эдепли болмак тербиесини-де берип башлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧИТНИК, *сер.* Читик II. *Эллериниң икиси-де гызыл читник билен суваланып ялыды* («Мыдам тайяр» газети).

ЧИШ [чи:ш] I, Беден докумаларының шикес етмек зерурлыгы элленмеги, агырылы дөмме. *Онуң бойнуның йүзүнде чалы болмадык чиш бар* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Онуң эндамына чиш йөрәп уграды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онуң голтугының чиши хетден ашды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧИШ [чи:ш] II, I. Ужы йити гурал (таяк, демир ве ш. м.). *Бир ере барянчак, агар сүегиң, Бикәр дурмаз элиң билен аягың, Пейдасы ёк чиш болмаса таягың, Сеңки-де бир шум овкатдыр эшекли* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Элиндәки демир чиши билен дериниң хер еринден дешишдирди* (Мыралы). 2. Чишлик бишрилйән сим, чыбык. *Не чиш көйсүн, не кебап* (накыл). 3. Жорап ве ш. м. өрер ялы сим. *Жорап өрмек үчин чиш этмек.* ◇ Гөзе чиш какылан ялы болмак — *сер.* Гөз. *Чөп гермелип, чиш какылды гөзүне, Узак гиҗе гелмеди оң укусы* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЧИШИК [чи:шик], I. Ёгын, семиз, гарынлак, пөкгерип дуран. *Несихатың, весъетиң болмады, Чишик кулак өртенип сен ян-янсаң* (А. Какилов, Сайланан эсерлер). *Көп ваетлап алдады гарны чишиклер, Ишаклардың герегиди бу роза* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Елленип чишип дуран, пөкгерип дуран. *Рахит кеселли чагалар үчин чишик улы гарыклы болмаклык хәсиетдир* (С. О. Дулицкий, Рахит).

ЧИШИКЛИК [чи:шиклик], I. Семизлик, ёгынлык, этли-ганлылык. *Онуң етип билмез бир дережеси хем чишиклик.* 2. Чишик халдалык, пөкгүлик.

ЧИШИРМЕК [чи:ширмек], I. Чиш эмеле гетирмек, пөкгертмек, гүбертмек. *Эмма алкымың ашагыны чиширип, өзүни хондан бәрси тутярсың* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Аздырып яраны чиширмек.* 2. Ел берип габартмак, ичине ел долдурмак. *Огланлар пөкгини чиширдилер.* 3. *гөч. м.* Болшундан хем улы эдип гөркезмек, улалтмак *Ол кәбир фактлары чиширип, кәерлерини тослап тапып, өзүниң жаныпкешлигини субут этжек болуп чалышярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 4. *гөч. м.* Хайбат атдырмак, гахарландырмак. *Хеким ялы ганхорлары үстүмизе чиширмек герек дәл* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Йүрегини чиширмек — *сер.* Йүрек I. *Мугаллыма онуң янындан йүрегини чиширип, өз ёлуна дүшди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЧИШИРТМЕК [чи:ширтмек], 1. Чиш эмеле гетиртмек, пөкгертмек, гүбертмек. *Элиңи чиширтмек.* 2. Ел бердирмек, ел билен долдуртмак. *Пөкгини чиширтмек.* 3. *гөч м.* Болшундан улалдып гөркезмәге ёл бермек, улалтдырмак. 4. *гөч. м.* Хайбат атдырмак. *Үстүңе чиширтмек.*

ЧИШЛЕМЕК [чи:шлемек], 1. Чиш дүртмек, чиш чүмдүрмек. *Бөврүнден чишлемек.* 2. Өлдүрмек. *Хич бир затдан чекинмезден, Душманлары чишледим мен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Сөз билен урмак, сөз билен дузламак. *Оны мазалыжа чишледиң, инди өврүлип шонуң ялы зады агзына алмаз.*

ЧИШЛИК [чи:шлик], Чише дүзүлип, көзүң үстүне тутулып биширилен эт. *Ине, партизан гыз, муңа чишлик диййәрлер, отур-да ий!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чебишден чишлик, гузудан кебап, Янында болса дүрлүже шерап* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар).

ЧИШЛИКЛИК [чи:шликлик], Чишлик этмек үчин тайярланан, чишлик эдип болжак. *Чишликлик эт.*

ЧИШМЕК [чи:шмек], I. Чиш эмеле гелмек, елленип габармак, пөкгермек, гүбермек. *Татьяна чай гуюп, Гүллере гарап, Дийди: — Йүзүң чишип нәхили болды* («Совет эдебияты» журналы). *Галдырып билемзок агыран били, Даш аслан ялыды чишен габаклар* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). 2. Ел алмак, ел билен долмак. *Пөкги ел берленден соң чишди.* 3. *гөч. м.* Биринің үстүне хайбат атмак, гызарылмак, гахарланмак, херрелмек. *Мениң үстүме чишмәни хем башарярдың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Усса гызыл өкүз ялы чи-*

шип, тамының агзындан гирди (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4. *гөч. м.* Хондан бәрси болмак, гопбамсы болмак, гүплемек. *Донуны ягының ак атып, дөшүни елә тутуп, чишмән-ә оңаржак экен* (А. Говшудов, Эсерлер). *Гетирленде илки, гелиң янына, Гаты чишип, сыеман гелер донука* (Б. Кербабаев, Поэмалар). ◇ Хум ялы чишмек — чакданаша гахарланмак, чакданаша гахарланып гызармак.

ЧЛЕН. Бир гурамаңың составына гирйән адам, агза. *Мек комсомолың хем, партияның хем члени* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Илат хожалыгын тиз этсин абат, Партияда агза — членден сечиң!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). ◇ Корреспондент-член — хайсы хем болса бир академияның умуми йыгнагы тарапындан академияның составына маслахатчы сес хукугы билен сайланан гөрнүкли алымлара ве сунгат ишгәрлерине берилйән академик ат.

ЧЛЕНЛИК. Бир гурамда член болуп дурмаклык. *Комитетиң членлигине Чарыры хем сайладылар* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧОВ. Гыкач, гейим ве ш. м. тикмек үчин мата гыйлында эмеле гелйән йити ут, үчбурчлук. *Набат көне чит сыкаҗының човы билек гезлерини сүпүрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол чилиң үстүнде отурдыда, сояван орнуна келлесиниң үстүне өртен йүпек ялысының човлары билен йүз-гөзлерини сүпүришдирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Чов алмак — гыкач ве ш. м. эдилип кесмек. *Гыкач тикиленде чов алмак.*

ЧОВДАРЫ. *бот.* Гара черек биширилйән галла экини ве оның дәнеси. *Мек ерлик часаларынын човдарыны дөвмекден бөлүп гачыранларыны ядыңдан чыкарамок* (Н. В. Гоголь, Эсерлер)

ЧОВЛАМАК. 1. Елүп я-да гыйлып чов, уч этмек. 2. Ужуны инелтмек. *Ёкуп човламак.* 3. Йити тәсир этмек, чала якмак (агыз, хөвүр хакында). *Сөртүкден ураң элеп йүзүни човлап барярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧОВЛАНМАК. 1. Елүп я-да гыйлып чов уч едилмек. 2. Ужы инелмек. *Ол яңы ужы човланок муртуны йыгыртды* (Б. Кербабаев Айгытлы эдим). 3. Йити тәсири етмек, чала янмак (агыз, хөвүр хакында)

ЧОВЛАТМАК. 1. Чов эдирмек, гыйлып чов, уч этдирмек. 2. Ужуны инелтдирмек, уч чыкартмак. *Тавсың ужуны бирнеме човлатмак.* 3. Йити тәсир этдирмек, хөвүр чала яндырмак. *Йүзүңи ялпа човлатмак.*

ЧОВЛУК. Агыгтың чагесы. *Куват берип агыгтың човлуна, Ак көгүш кешде чекйән эл билен Нусса болсун халкың агтык човлуна* (Н. Пожма, Сайланан эсерлер).

ЧОВЛЫ. 1. Ужуна чов берлен, бүрч чыкарылан. *Ужы човлы таяк.* 2. Инче учлы, ужы йити. *Оның човлы сакгалы-да гелешйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сакар атың човлы гулахларыны онда айратын бир сүйүрмек барлыны мәлим эдәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шахан ол вагт ужы човлы муртундан элини айырман, Гөзелиң йүзүне гөзүни дикип отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧОГ [чоғ]. 1. Көзүң, шөхләниң ве ш. м. яңып барян ховры, мәсели. *Гүнүң гечдизки чогы бираз совалды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гүнүң чогы артып башлады* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. *диал. сер.* Көз. *Оҗакдакы оҗарың чогуна шара биширйәрди* ◇ Айралык чогы — *сер.* Айралык. *Шол секунтда белки менің Айларым, Өртекендир айралыгың чогуна* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЧОГАН. *бот.* Ябаны гөгерйән чалымтыл ренкли өсүмлик (кир ювмак үчин пейдаланыляр). *Шемал чоган-гөвашаклардың ысыны гетирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гайрамыз чоган, чоган, Чогана башын ювап, Жаным чарвакың гызы, Гайшарып мая сагап* («Түркме халк шахырана дөредижилиги»).

ЧОГАНЛЫК. Чоганың көп гөгерйән ери. *Илгеримизде ки чоганлыга айланып гелдим*

ЧОГДА. Инерин бойнуның ашагындакы өсүп чыкян. *Чопаның эгни чогда чокунчалиди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧОГДАМ. Бир үйшмек, бир топбак, бир пенже. *Сөчмының чогдамы чыкып дуран етегиңек радист Алексей «Ласточка» алдысына эфире часырярды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Узумлер вагт моңүгың чогдамы ялы йүзүм-лыдашярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧОГДАМЛАМАК. Чогдам эдип гоймак, ыкжам эдип үйшүрмек (одун, гүл ве ш. м. затлар хакында). *Одунлары чогдамлап годмак*

ЧОГДАМЛАТМАК. Чогдам-чогдам этдирмек, ыкжам эдип үйшүртмек. *Дүшүрилен одуны чогдамлатмак.*

ЧОГДАМЛАШМАК. Чогдам-чогдам эдишмек, ыкжам эдип үйшүришмек. *Мен оңа одун чогдамлашйдым.*

ЧОГДУРМАК. Гаты гайнадып, габык дашына дөкдүрмек.

ЧОГМАК I. 1. Гайнап габык эрчегине ченли етмек, гайнап дашына дөкүлмек, жошуп дашына чыкмак. *Сүйт чогды.* 2. *гөч. м.* Жош алмак, жошмак. *Яш йүрекде бар да өкде намыс чогар от алып* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Ер астындан чогуп чыкян йылы небитиң узуксыз акяны оператора мәлимдә* («Совет эдебияты» журналы).

ЧОГМАК II. *сер.* Чогдам. *Элиндәки бир чомак гүлдерден хер хайсысының, гелина бир сызып гүл берип, сечип гатдым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧОГУШ-ЧОГУШ. Чогушчогуш этмек — йоргелинде авкандан сес чыкмак. *Бир дем соңурракдан Хан-күйли чокайыкы чогуш-чогуш эдич гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧОЗГУН. Көчүликлейин хүжүм, чозуш. *Хей бу чозгунын өкүнде дуран адам болармы?!*

ЧОЗГУНЧЫЛЫК. Ыгыла эдилйән чозгун.

ЧОЗГЫ. *сер.* Чозгун. *Пагахат отурян обаның үстүне чозгы этмек.*

ЧОЗДУРМАК. 1. Хүжүм этдирмек, үстүне дөкүлдирмек. *Командир оларың үстүне танклары чоздурды.* 2. Бир ерде топулдырмак, бир ере эндирмек, болдурып гойбермек. *Овлак-сөвлеги суна чоздурмак* 3. *гөч. м.* Көчүрип бир ишде утуклармак, гиришдирмек. *Окуучилери пагта дашмага чоздурмак*

ЧОЗМАК. 1. Хүжүм этмек, үстүне дөкүлмек. *Эдил Гезгек шәхерине Алманлар гак билен баше чөзди. Оның бу саже я-да шәхере чозушлерде шубхесизди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир ерде болуп бир ере энмек, бир ерде топулмак, болмак. *Гоюнлар суна чозды.* 3. *гөч. м.* Көчүрип бир ишде гиришмек. *Йене инди зелемолап-де, пагта чозалык!* («Колхоз гүлери»). *Үзүм чозуп сергилери, гарагат сапаклады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде)

ЧОЗУЛМАК. Хүжүм эдилмек, үстүне дөкүлмек. *Душманларың үстүне чозулды*

ЧОЗУШМАК. Көп болуп бир тарапа энмек, топар болуп бир ере чозмак. *Гоюнлар суна тарап чозушып гелйәр.*

ЧОЗХА-ЧОЗЛУК [чозха-чозлук]. Ики тараплайын эдилйән чозгун, көчүликлейин эдилйән хүжүм, үстүне дөкүлмеклик, чозушлык. *Чозха-чозлук болса, камартлар гечар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЧОЙДУРМАК [чойдурмак]. Чоюнмага мүмкинчилик бермек, ода тутуп йылытдырмак. *Ода чойдурмак. Элини чойдурмак.*

ЧОЙМАК [чоймак]. Ода тутуп йылатмак, гыздырмак. *Одың башыка гечди-де, элини чойды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сундан гелип элиң ода чоянда. Дыр-*

кагым! — дийип боюрганып бөкердиң (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧОК, 1. Гоюн-гечини тутмакчы болуп, көкене тарап сүрленде айдылян сөз. 2. *гөч. м.* Мәреке, көпчүлик. *Чокан адам чока болмаз, Ала гарга ока гелмез* («Түркмен халк шахырана дәредижилиги»).

ЧОКАП, Телетинден тикилйән өкжесиз ве гайыш чарыга гарында мәкәм аякгап. *Берди ага чокайыны чыгырылдадып, Мырат келиң өйүне салам берип гирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чәкмен алдың, чокай алдың, дон алдың, Хасаплап гөр, хакыңдан-да кән алдың* (Шүры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЧОКАПЛЫК, Чокай тикмек үчин ярарлы болан, чокай үчин янетленен (гөн, гайыш).

ЧОКАЧЫ, Чокай тикйән усса.

ЧОКАЛАМАК, Ызлы-ызына чокмак, чүңки билен алып иймек, йийдирмек, чүңки билен дешмек (гуш хакында). *Гарагалар маслыгы чокалардылар.*

ЧОКГА. чокга сакгал — диңе эңекде гоюлян сакгал. *Онуң эрниндең сырыган сувы эңегиндәки чокга сакгалына булашыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сүйри келле, чокга сакгал Гарла эҗең пулуң берйәр* (Чары Ашыр, Пәмалар).

ЧОКДУРМАК, Чокмага мүмкинчилик бермек, чүңки билен тутдурмак. *Элиңи гуша чокдурмак.*

ЧОКҖА. *гепл. д. сер.* Чүңк. *Бурнуң нәхили, харам аушуң чокҗасы ялы, аңнал орага дөнүпдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ай онуң мүри эңегини ве мисли байгушуң чокҗасы ялы эгрелип дуран мүррүк бурнуны ягтыларды* (М. Горький, Эсерлер).

ЧОКҖАЛАМАК, Ызлы-ызына чокмак, бирсыхлы чокуп дурмак. *Олар хамың хер ериндең чокҗаларлар* (Мыралы).

ЧОКҖАЛАТМАК, Чокҗаламага мүмкинчилик бермек, ызлы-ызына чокдурмак. *Гавунлары нәме товуклара чокҗалатдың гояйынсаңыз, йыгнасаңыз болмаямы?!*

ЧОКҖАЛАШМАК, Бир нәче болуп бир зады чокҗалап чыкмак, бири-бирини чокҗаламак (гуш хакында). *Дашардакы затларыңызы товуклар чокҗалашып дур. Гарагалар маслыгы чокҗалашыпдылар.*

ЧОКҖАРМАК, Сувумсызлык эдип, гөзе-баша дүшмек, бейлекилерден өңүртмек, гарышмасыз ере гатышмак, гарышмак. *Ол деррев чокҗаран болуп өңе чыкар.*

ЧОКҖАРЫЛМАК, *сер.* Чокжармак. *Чокҗарылып ваҗы таналмак.*

ЧОКМАК, 1. Чүңки билен иймек. 2. Чүңки билен урмак, тутмак, дишлемек (гуш хакында). *Элиңден гиден элдуш гайдып сениң пенҗәңе гонмаз, гонса — гөзүңи чокмак үчин гонар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гарга гарганың көзүни чокмаз* (накыл).

ЧОКУЛ, Гызларың еңсе чукурында гоюлян чогдам сач. *Онуң ювa ялы чокулы аркасына дөкүлип дурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧОКУНМАК, *дини.* Худая я-да бир «кераматлы» зада йүз тутмак, ыбадат этмек. *Халкы ол ганожаклара чокунмага мәҗбур эдипдирлер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Егорҗык инди чокунмаярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЧОКУШМАК, Бир нәче болуп чокмак, бири-бирини чокмак. *Кепдерилер дәне чокушып йөрдүлер. Товуклар бири-бирини чокушярдылар.*

ЧОЛА, 1. Көпчүлик дәл, даш-төверегинде хич зат болмадык, бейлекилерден үзеликде, четде болан. *Ширинлерин хөвлүсы чола ердеди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Адамсыз, жанлы-жемендесиз. *Айларың өйлери чола, сум-сүкүлк* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЧОЛАК, Аягы кесилен, дөвүк, майып, чонак. *Оларың бири чолак, йөне велин, шу харамзада мөҗек үч аяк хем болса говшаграк итлере етдирмез* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧОЛАКЛЫК, Чолак болмаклык, аягы кесиленлик, дөвленлик, майыплык. *Чолаклыгы шу гөрйән адамларың хич бири хем күйсәп алан дәлдир, муңа ганхор фашистлер себәп болды.*

ЧОЛАЛЫК, 1. Көпчүлик дәллик, бейлекилерден үзеликлик, четделик. *Оларың отуран ерлери чолалыкды.* 2. Хич ким ёклук, адам ёклук, чола болмаклык. *Оларың өйлери хачан барсаң чолалыкдыр.*

ЧОЛАМАК, 1. Бир зады икиңжи бир задың арасына салып, дашыны өртмек, доламак. *Оны газетиң арасына чолады* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). 2. Гундамак. *Чаганы гундага чолап, элине алды.* 3. Дашына сарамак, орамак. *Көне гейимини эңдамына чолапдыр-да, Солтансөйне жогап берипдир* (Мыралы). *Эркегиң овсарының багыны бойнуна чолап гойбермек.* ◇ Дилиңе чоламак — *сер.* Дил I.

ЧОЛАНМАК, 1. Дашы, өртүлмек, доланмак, бүренмек. *Егорҗык дызына чөкди-де, япынҗа чоланды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Гундага салынмак, гундалмак. *Чага гундага чоланды.* 3. Оралмак, саралмак. *Йылан онуң аягының дашына чоланды.*

ЧОЛАРМАК, Чола болмак, адам азалмак, бирнеме чола болуп башламак. *Көне оба гаты чоларды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гыш дынчлыгындан чоларып дуран сейил багының душундан гечди* («Совет эдебияты» журналы).

ЧОЛАШМАК, 1. Бири-бириниң ичинден гечип булашмак (йүп, сапак хакында). *Машының сапагы чолашды.* 2. Дашына айланмак, оралмак. *Говачалар мениң аягыма чолашып, гүрпүлдедип йыкярдылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. *гөч. м.* Ярамаз ише гарышмак, эрбет ише баш гошмак. *Ол бир болгусыз ише чолашыпдыр.* ◇ Чочгара чолашмак — *сер.* Чочгар.

ЧОЛАШЫК, 1. Дүвүн-дүвүн болан, булам-буҗар, ужы йитен (йүплүк хакында). *Чолашык йүплүк.* 2. *гөч. м.* Баш чыкарардан кын, чылшырымлы, булашык. *Бу чолашык ишлерден нәхили эдип баш алып чыкмак болар* («Совет эдебияты» журналы).

ЧОЛАШЫКЛЫК, Баш чыкарар ялы дәллик, чылшырымлылык, булашыклык. *Бу чолашыклыкдан мен-ә башымы чыкарып билен дәлдирин!*

ЧОЛПУЛАМАК, Чолпы билен сүзүп алмак. *Газандан чолпулап бөрек чыкармак.*

ЧОЛПУЛАТМАК, Чолпы билен сүздүрүп алдырмак.

ЧОЛПУЛАШМАК, Чолпы билен сүзүп алмага көмеклешмек.

ЧОЛПЫ, Сөвүт чыбыгындан өрүлен сусак гөрнүшли сүзгүч. *Ол бизе ики саны чолпы өрүп берди. Чолпы билен сүзүп алмак.*

ЧОЛУК, Чопаның көмекчиси. *Чолукларың бири приёмныги товлашдырярды* («Пионер» журналы). *Чопан азат, чолук азат, нур азат, Чырайлы шөхлесин яйратды канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧОЛУКЛЫК, Чолугың кәри. *Колхозда чопан болмага, чолуклыга гитмәге арза берйән яшларың саны гүн гелдигиче көпелйәр.*

ЧОЛУКЧЫЛЫК, *сер.* Чолуклык. *Инди эсли ваҗ бәри Маңа чолукчылык эдйәр* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧОММАЛМАК, Дызыңы эпип, ики аягың үстүнде отурмак. *Аннагулы бир дүйп говачаның дүйбүнде чоммалды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол чоммалып отурды-да, чилим отланды* («Колхоз гүнлери»). 2. Өңе чыкып дурмак, сөмелип гөрүнмек, ужы чыкып дурмак. *Топбагың додаклары чоммалып дурды* (Б. Кербабаев, Жәпбаклар).

ЧОММАЛТМА', Товуга дегйән ёканч кесел. *Товукларa чоммалтма кесели дегипдир.*

ЧОММАЛТМАК, Ёкары галдырмак, ёкары тутуп гөркезмек, узадып гөркезмек, узатмак. *Язылып дуран хата бармакларыны чоммалдып гөркезди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сенің хабарыңы чопан алар, энтек ятыбер!—дийип, оңа бармагыны чоммалдяр* («Совет эдебияты» журналы).

ЧОМРЫ, Отурымлы ве экеранчылык билен мешгул болян илат. *Оларың чомрулары болса Хаҗыговшаның төверегинде экеранчылык эдипдирлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЧОМУЧ, *бот.* Гумда битйән дик ёгын өсүнтгили өсүмлик. *Биз чомуҗы ода гөлүп ийдик.*

ЧОНАК, *сер.* Чолак.

ЧОНАКЛЫК, *сер.* Чолаклык.

ЧОПАН, Мал бакян ишгәр. *Булар чопан-да болсалар, дүшүнҗели чопандылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧОПАНЛЫК, *сер.* Чопанчылык.

ЧОПАНЧЫЛЫК, Чопаның кәри. *Мухаммет өзүниң чопанчылыкда болан гүнлерини бирин-бирин гөз өңүне гетирди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧОПУР, Йүзүни мама дишән, готур. *Чопур адам.*

ЧОР, Эл-аякда гатап галан кир. *Мәлим зат, Иван ага, йөнекей өкҗәң чоруны айырмак үчин хем газамак герек* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дүйәниң дабаны ялы чор басан бармакларындан ган саркып дурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЧОРБА [чо:рба], Ичине эт, гөк өнүм ве ш. м. атылып биширилән сувук нахар. *Бу чорбаңыз үйтгешик тагамлы болупдыр* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧОРБАЛЫК [чо:рбалык], Чорба этмек үчин ниетленен, тайярланып гойлан эт ве ш. м. зат. *Бир-ики чорбалык этимиз галды.* ◇ Чорбалыгы ёк — семиз дәл, хор, аррык (мал, эт хакда).

ЧОРЛАМАК, Кир багламак, кир басмак, кир гатап галмак, чор багламак. *Мәммет ага онуң элини өзүниң чорлап гиден элиниң ичинде эп-эсли салым саклап дурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЧОРЛАТМАК, Кир баглатмак, кире басдырмак, чор баглатмак. *Элиңи, аягыңы чорлатмак.*

ЧОРТАН, *зоол.* Сүйжи сувда яшаян, ясы сүйүмек келлели узын балык. *Торума чортан хем душупдир.*

ЧОРТМАК, *сер.* Жортмак. *Ынха агайы доктор Касумы отыр! — дийип, чортмак бойлы ныяданы гөркезди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЧОТ, Сан хасабыны этмек үчин уланылян, симлере дүзүлен тегележик чөпли дөрт бурч гурал. *Бир адам чотуны шаркылдадып, гара башына гай болуп отырды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Чот этмек — хасап этмек, хасаплап гөрмек, хасапламак. *Яңкы хасабы яңадан хем бир чот этдик вели, догры чыкды.* Чота дүшмек — чыкдажа галмак, харжыны төлемек. *Отурылышыкда чота дүшмек.* Бириниң (бир задың) чотуна — бириниң я-да бир задың хасабына, бириниң пулуна. *Волостной болса бизиң чотумыза той эдйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧОТГА, Гейим, аякгап ве ш. м. арассаламак үчин йүзүне ёгын гыл отурдылан ясыжа тагта. *Дурды чотганы ташламады* («Колхоз гүнлери»).

ЧОТГАЛАМАК, Чотга билен арассаламак, чотга билен пәкизе этмек, хапасыны айырмак. *Дурсолтан эже халының йүзүни чотгалаярды* («Колхоз гүнлери»). *Чотгалап арассалады* («Совет эдебияты» журналы).

ЧОТГАЛАНМАК, Чотга билен арассаланмак, эгин-башыны чотгаламак, пәкизелемек. *Онуң пальтосы чотгаланыпдыр. Менің костюмым чотгаланды.*

ЧОТГАЛАТМАК, Чотга билен арассалатмак, чотга билен пәкизе этдирмек, хапасыны айыртмак. *Гейим чотгалатмак. Тозан басан халыны чотгалатмак.*

ЧОТГАЛАШМАК, Чотга билен арассалашмак, чотга билен пәкизелешмек, хапасыны айырмага көмеклешмек. *Тозан сиңен гейимлери чотгалашмак.*

ЧОТЛАМАК, 1. Чот билен хасап этмек, чот урмак. 2. *гөч. м.* Чак этмек, ятдан хасап этмек.

ЧОЧА [чо:ча], 1. *гепл. д.* Дүе. *Мәтер шых чочаның аягы ялы гөдек юмругы билен гызы уруп ёсүрйәрди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Тагашыксыз; гөдек, башарныксыз, чемесиз (адам хакда).

ЧОЧГАР: чочгара чолашмак — бир башагайлыга дүшмек, булашыклыга учрамак. *Шол ыңдарма нәет билен чочгара чолашмак мүмкин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧОЮБЕРМЕК [чо:юбермек], Чоюп башламак, чоюп дурмак. *Сен, элиңи ода чоюбер!*

ЧОЮН, Полада гаранда дөвлеген, углерод гатышыклы демир магданы, эредилип алынян метал. *Полатдан, чоюндан беркдир чыдамы, Гызыл дек посламаз ёлдур ёлумыз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧОЮНМАК [чо:юнмак], Ода йылынмак, гызынмак. *Йигитлер хер еррәкде от якдылар, дүнки чоюнмак үчин хем-де мөҗеклери горкузмак үчин көлек болар дийип хасаплаярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧОЮШМАК [чо:юшмак], Көпчүлик болуп чоюнчак. *Олар эллерини ода чоюшып отырдылар.*

ЧӨВЖӘМЕК, Бириниң үстүне гыгырмак, хайбатлы дызамак, сүрүнмек. *Ол шеррайлык эдип, онуң үстүне чөвҗәп башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Айлыклы аҗы дәл, ынан, сөвдүгим, Хайынлар үстүме чөвҗәп гелде* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЧӨВЖЕТМЕК, Бириниң үстүне гыгыртмак, хайбатлы дызатмак, сүрүндирмек. *Оглуңыза хай дийиң, йөне үстүмизе чөвҗедип гояйпсыңыз!*

ЧӨВЛҮК, Гуйының өрүминиң ин ашагында гоюлян ясы тегелек агач. *Чопан чөвлүгиң ашагыны гөлер* («Колхоз гүнлери»). *Сиз гуйының ашагындакы суны сыздырып гойберйәне чөвлүк диййәнсиңиз!* («Совет эдебияты» журналы).

ЧӨВЛҮКЛИК, Чөвлүк этмек үчин тайярланан агач.

ЧӨВРЕ, Дүзүв йүзи дәл, терс (гейим, мата ве ш. м. хакында). *Эҗе, нәме үчин жиҗимиң көйнегини чөвре гейдирдиң!* («Токмак» журналы).

ЧӨВРҮК, Дүзүв йүзи терсине өврүлен, ичи дашына чыкып дуран. *Ол, гараягыз чөврүк додаклы бир йигитди.*

ЧӨВРҮЛМЕК, 1. Терсине өврүлмек, ич йүзи дашы йүзүне тарап өврүлмек. 2 Агзы ызына серпилмек. *Агзы чөврүлен чуваллар галладан долуп башлады.* 3. Дүндерилмек, агдарылмак. *Асман ашак инип, ер чөврүлсе-де, Гонмаз гарагушлар багыңа сениң* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гәми тас чөврүлипди.*

ЧӨВРҮШМЕК, Терсине өврүшмек, ичини дашына өврүшмек, чөвүрмәге көмеклешмек. *Чувалларың агзыны чөврүшмек.*

ЧӨВҮРМЕ', Ятанында гейилйән, түй йүзи ичине өврүлип тикилен телпек. *Дикелен агаҗык башындан чөвүрмесини алып, чөп күмә йүзленди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чопан чөвүрме телпегиниң этегинден бир нәче ачары чыкарып, жыңнырдадыпдыр-да ёкарык зыңдыпдыр хем гапыпдыр* (Мыралы).

ЧӨВҮРМЕК, 1. Ич йүзүни дашына өвүрмек. *Ол костюмыны чыкарды-да, чөвүрүп элине алды.* 2. Агзыны ызына серпмек. *Галла гапгырыланда габың агзыны чөвүрмек.* 3. Ашагыны ёкары өвүрмек, агдармак, дүндермек. *Ал-асманда айылганч увлаян бомба, йылан инип гара ери чөвүрди* (Б. Кербабаев. Айлар). *Тракторлар ериң астыны үстүне чөвүрйәрдилер.* ◇ Келемәни чөвүрмек *дини.* — *сер.* Келеме II.

ЧӨВҮРТМЕК, 1. Ич йүзүни дашына өвүртмек. *Жу-*

бүсини чөвүртмек. Ягыш ягыл башлансоң, ол ёлдашына ичмесини чөвүртди. 2. Агзыны ызына серпдирмек. *Халтаның агзыны чөвүртмек.* 3. Ашагыны ёкары өвүртмек, аздартмак, дүндертмек. *Ер чөвүртмек.*

ЧӨВШИ, Гара өйи ел йыкмазлык үчин үсташыр атаначлайын гечирилип, икияк йүзүнде газыга даңылян йүп. *Айна гайдып геленде, ховсала дүшен Нурҗахан өйүне чөвши этмек билен мешгулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Екелли эҗеси өйлерине чөвши этмәге етишмейи* («Совет эдебияты» журналы).

ЧӨВШҮЛЕМЕК, Өе чөвши этмек. *Ел йыкмазлык үчин өйи чөвшүлемек герек.*

ЧӨВШҮЛЕШМЕК, Чөвши эдишмек, чөвши этмәге көмеклешмек. *Ол гоңшуларының өйүни чөвшүлешмәге гидипдир.*

ЧӨЗДҮРМЕК, 1. Даңлан йүпи, дүвни, саргыны ачдырмак, чөшдүрмек. *Элиниң саргысыны чөздүрдим.* 2. Месәлани ишлетмек, ишледип чыкартмак. *Ол месәлани маңа чөздүрди.* 3. Бир месәлени, ягдайы аныклатмак, белли нетиҗә гетиртмек, бир йүзли этдирмек.

ЧӨЗИ, Ичегәнин гапдалындан чөзленип галян яглыжа барда. *Базбөйкени йөзи алып говурмак.*

ЧӨЗЛЕМЕК, Күлтемини ачмак. *Жүтдан ишилен ёгын таяначыны алды-да, оны чөзледи* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧӨЗЛЕНМЕК, Күлтеми ачылмак, сөкүлмек. *Бу йүп оңат чөзленйәр.*

ЧӨЗЛЕШДИРМЕК, Еке-екеден чөзлемек, бирин-бирин чөзлемек, **саргыны ачышдырмак**. *Какасы-да ягына орнашдыран йүплерини чөзлешдирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧӨЗЛЕШМЕК, Күлтемини ачышмак, сөкүшмек. *Йүп чөзлешмек.*

ЧӨЗМЕК, 1. Даңлан йүпи, дүвни, саргыны ве ш. м. ачмак. *Ол, дүйәниң душагыны чөзди. Билиндәки гушагы чөзмек.* 2. Месәлени ишлемек, ишләп чыкармак. *Мен мугаллымың берен меселесини тиз чөздүм.* 3. Орта атылан месәлени бир йүзли этмек, бир месәлени, ягдайы аныкламак, белли нетиҗә гетирмек. *Ол бу мәселелериң хеммесиниң умумы сөзлер билен беян этмән, айры-айры конкрет шахсларың үсти билән чөзйәр* («Эдебият»).

ЧӨЗҮҖИ: ч ө з ү җ и с е с — дөвлет я-да жемгыетчилик гурамаларына дегишли мәселелер чөзүленде сесини бермәге хукуклы адам.

ЧӨЗҮЛМЕК, 1. Даңлан йүп, дүвүн, саргы ве ш. м. говшамак, ачылмак, чөшүлмек. *Дүйәниң душагы чөзулипдир.* 2. Мәселе ишленилмек, ишленип чыкарылмак. *Мугаллымың берен меселеси окувчылар тарапындан тиз чөзулди.* 3. Орта атылан мәселе бир йүзли болмак, бир мәселе, ягдай аныкланылмак, белли нетиҗә гелинмек. *Колхозда хер бир ишимиз пландың маслахаты билен чөзүлйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Д о ң ы ч ө з ү л м е к — эрәп ачылышмак, эрәп язылышмак, эремек. *Байкал көлүниң май айында доңы чөзүлйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ЧӨЗҮШМЕК, Даңлан йүпи, дүвни, саргыны ве ш. м. ачышмак, чөзмәге көмеклешмек. *Мен оңа одуның йүпүни чөзүшдим.* 2. Чөзмәге көмеклешмек, мәселе ишлешмек, ишлешип чыкарышмак. *Чылшырымлы мәселелери чөзүшдим.* 3. Орта атылан мәселәни бир йүзли эдишмек, бир мәселәни, ягдайы аныкламага көмеклешмек. *Сизиң бизе көмек эдип, чөзүшмели мәселәңиз бар.*

ЧӨКГҮН, *сер.* Ч ө к е т. *Сениң ховлы тутунҗак ериң гоңшыңка гөрә чөкгүн экени.* ◇ Г ө в н и ч ө к г ү н — *сер.* Г ө в ү н. *Говачаның хер памыгы бир шөхле болуп, чөкгүн говни гөтерйәр — дийди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Говнуме болмаса, онуң говни чөкгүн гөрүнйәр.*

ЧӨКГҮНЛИК, *сер.* Ч ө к е т л и к.

ЧӨКДҮРМЕК, 1. Ашак чөкмәге сезевар этмек, ашак дүшүртмек, сув тутуп ери баслыкдырмак. *Гөмлен ерлере сув тутуп чөкдүрмек.* 2. *сер.* Ч ө к е р м е к. 1. *Одун йүклемек үчин дүйәни чөкдүрди.* 3. Дүйбүне гидермек, батырмак. *Гыздырып лөдересини дүйбүне чөкдүрмек.*

ЧӨКЕ: ч ө к е д ү ш м е к — 1) ики дызың үстүнде отурмак. *Мырат эли хатлы чыраның янына барып, чөке дүшди-де, букҗаны ачмага отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер); 2) бирине боюн болмак, лепбей диймек. *Языклыдыгыңы боюн алып, бириниң өңүнде чөке дүшмек.*

ЧӨКЕРИШМЕК, Чөкермәге көмек этмек. *Дүелери чөкеришмек.*

ЧӨКЕРМЕК, 1. Дызларының үстүне отуртмак, аяклары эпдирип отуртмак (дүе хакында). *Ол дүйәни деррев чөкерди* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Агыр ягдая салмак, тапдан дүшүрмек, майырмак.

ЧӨКЕРТМЕК, Дызларының үстүне отуртдырмак, чөкдүртмек. *Йүк үрмак үчин дүйәни чөкертмек.*

ЧӨКЕТ, Чөкен ер, ой ер, чөкгүн ер, чөкүт. *Эмма ол эпет чөкетлерден зыңлып чыкярды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЧӨКЕТЛИК, Чөкет ерлер, тутуш чөкет болуп ятан ер, ойлук, чөкгүнлик. *Гушуң учан ери япының йүзи, Бәри тарапы-да чөкетлик, ойлук* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Чопанларың эсасы дүшелгеси орта чөлде, чөкетлик бир ерде ерлешйәрди* («Колхоз гүнлери»).

ЧӨКМЕК, 1. Сув гитмек я-да ызгар чекмек ве ш. м. зерарлы ашак дүшмек, оюлмак, песелмек (ер хакында). *Он гат улы жайың ашагындан отлы геченде, ненең ол ашак чөкәймейәркә?!* (А. Говшудов, Көпетдагың эгетинде). 2. Дызың үстүне отурмак, аякларыны эпип үстүнде отурмак (дүе хакда). *Жайың ык тарапында болса бир боз мая гәвүшән, чөкүп отыр* («Колхоз гүнлери»). 3. Сувуң дүйбүне гитмек, батмак. *Бөреклер газаның дүйбүне чөкди* («Мыдам тайяр» газети). 4. *гөч. м.* Отурмак, ерлешмек. *Ашыр Артыгың дүшегиниң янында чөкүп, онуң элини гысымлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чөкен дүе ер алар* (накыл). 5. *гөч. м.* Хор дүшмек, аррык дүшмек зерарлы майып болмак, майрылмак. ◇ Д ы з а ч ө к м е к — *сер.* Д ы з. *Эмма айып гөрмән, чөкүп дызына, Тагзым берйәр башлыгының өңүнде* («Токмак» журналы).

ЧӨКҮНДИ, *геол.* Сувуң, сувуклыгың өзүнден башга чөкүп галан галындысы. *Арктиканың гүнорта ужунда күмүш магданының бай чөкүндилери болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЧӨКҮТ, *сер.* Ч ө к е т. *Анха, мөҗеклериң гоңрас дериси, Чөкүт чөплүгинде булашып ятыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЧӨКҮШМЕК, 1. Бирнеме чөкмек, ашак дүшүшмек, ашаклашмак, песелишмек. *Ер астындакы сувлар хениз чөкүшмәнди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Көп болуп чөкмек (дүе хакында). *Дүелер чөкүшип отырдылар.*

ЧӨЛ I, Гурак климатлы гиң гиден мейдан, гумлук мейдан. *Гүлзара өвүрдиң тозан чөллери* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гүллэп чөллеримиз артяр хасыллар* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧӨЛ II, *гөч. м.* Өрән аз, селчең душ гелйән, гыт. *Чөл харыт.*

ЧӨЛ-БЕЕВАН [чөл-беева:н], Адам-гара яшамаян бир гиден чола гиң мейдан, ер. *Олар бир чөл-беевана барып душенлеринде, бир сиңек Солтансөйүнүң йүзүне гонупдыр* (Мыралы). *Чөл-бееванда, аматсыз ягдайда шейле кын операцияны этмеклик Галя догры гелди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧӨЛЛУК, Аңырсы чөрүнмейән чөл мейданлык, гиден гиң мейданлык. *Гарагум чөллүгине тарап угур алып,*

басым гөзден йитди (Б. Гурбанов, Душушык). *Топрагы зер, сувы шекер илимиң, Чөллүгин гүллетжек, бейик ылымың* («Совет эдебияты» журналы).

ЧӨЛҮСТАН [чөлүста:н], *сер.* Чөл-бееван. *Гүллейән юрт XIII асырың ахырына бака чөлүстана өврүлипдир* (СССР тарыхы).

ЧӨММЕК, Дагың, гумуң ве ш. м. бейгелип, йити бурун болуп чыкян ери, сөмелип дуран ери. *Биз гершиң шол чөммек еринде отурып, дерә сын этдик.*

ЧӨММЕЛМЕК, 1. Чөммек болуп чыкмак, бурч болуп, сөмелип дурмак. *Онуң бурнуның уҗы чөммелип дур.*

ЧӨММЕЛТМЕК, Чөммек ялы эдип чыкармак, өңе тарап сөмелтмек. *Эсли вагт додакларыны чөммелдип дурды* («Колхоз гүнлери»).

ЧӨҢҢЕ, 1. Говы гөрмейән, күтек (гөз хакында). *Гөзуң шейле чөңңелип, шуны хем гөреңокмы?!* 2. *гөч. м.* Эмелсиз, башарныксыз, чемесиз, тагашыксыз. *Гөрйән, вели, сен гаты чөңңе гөрүнйәрсиң!*

ЧӨҢҢЕЛИК, 1. Говы гөрмезлик, күтеклик (гөз хакында). *Батыр ага гөзүниң чөңңелигинден гаты кәйинди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. *гөч. м.* Эмелсизлик, башарныксызлык, тагашыксызлык.

ЧӨҢҢЕРМЕК, Чөңңе болмак, гөзүң күтелмек.

ЧӨП, 1. Отларың, агачларың гуран балдагы. *Ол элине чөп алып, ери дырмамага отурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Кишиши шйсең, чөпи бар* (накыл). 2. Одун, янгыч. *Бизиң күлбәмизде туташдырлык хем гуры чөп ёкдур* (Мыралы). 3. *гөч. м.* От, өсүмлик. *Озал бу аңнатда екеҗе-де гөгерип отуран чөп ёкды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Чөп дөвлен ялы болмак — *сер* Дөвүлмек. *Сен йөне Хуммет билен араны чөп дөвлен ялы эден-ә болма?!* (А. Говшудов, Эсерлер). Гөзе чөп атмак — *сер.* Гөз. *Ол эййәм гөзүмизе чөп атып сыпыпдыр.* Ятан чөпи галдырмазлык — иш этмезлик, зәхмет чекмезлик, ишлемезлик. *Өз өйүнде ятан чөпи галдыранок* («Токмак» журналы).

ЧӨПБОЯ, *бот.* Көкүнден сары реңк тайярламак үчин уланылян от. *Хемишелер матаны чөпбоя билен реңклярдилер.*

ЧӨПЛЕМЕ', Овнук агач, шаха бөлеклери. *Чөплеме чөплэли, бала, Ол хем бизе герек болар* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Ол ики арка чөплеме чөпледи-де, өйлерине тарап уграды* («Пионер» журналы).

ЧӨПЛЕМЕК, 1. Еке-еке йыгнамак, йыгнап үйшүрмек. *Чөплеме чөплемек. Одун чөплемек.* 2. Хасылыны йыгмак. *Инди пагтаның бир үбтүгини хем заяламан чөплемегимиз галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 3. Еке-екеден сайлап алмак, айрып алмак. *Челтик чөплемек.* 4. Ийнип гутармак, иймек. *Озал-а йыл ашан тохумың ярысыны гаргалар чөпледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧӨПЛЕТМЕК, 1. Еке-еке йыгнатмак, йыгнадып үйшүртмек. *Ябың ичине гачан эриклери хем еке-еке чөплет!* 2. Хасылыны йыгдырмак. 3. Еке-еке сайлап айыртдырмак, сайлатмак. *Кишишиң чүйрүгини чөплетмек. Окувчылара гоза чөплетдилер.* 4. Ийдирмек. *Гарынҗалары товуга чөплетмек.*

ЧӨПЛЕШДИРМЕК, Екән-екән чөплемек, чөплэп чыкмак, хеммесини чөплемек. *Айсолтан өз звеносы билен гечен йылдан гурап галан говача чөплерине ченли чөплешдирйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧӨПЛЕШМЕК, 1. Чөплемәге көмеклешмек, еке-еке йыгнашмак. 2. Йыгмага көмек этмек, йыгышмак. *Көрек чөплешмек.* 3. Еке-еке сайламага көмеклешмек. *Челтик чөплешмек.*

ЧӨПЛҮК, Чөпи көп ер, чөп басан ер. *Оны көприң аңры янындакы чөплүкде гизледим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧӨПҮР, Гечи түйи. *Оларың бири чөпүр дарап, пишге эдип етишдирйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Саңа, хакына гаранда, йүң я-да чөпүр түйтдүрмеш* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧӨПҮРЛЕК, Чөпүри көп болан, өсгүн ве гүр чөпүрли.

ЧӨП-ЧАЛАМ, Көкүнде гурап галан ве дөвлүп айрылан чөплер. *Гарап дуруп түйнеяйсең, Чөп-чаламы йитер тик ки* («Мыдам тайяр» газети). *Ер сүреңде чепбесине чөвүрйәң, Чөп-чаламың көкүн пугта согуряң* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЧӨП-ЧАЛАМЛЫК, Чөп-чаламың көп ери, чөп басан ер.

ЧӨПЧИ, *гепл. д.* Токай гаравулы.

ЧӨП-ЧӨР [чөп-чө:р], Овнук-ушак чөп ве чөр гатышан хапа, сүплүк. *Бейдип чөпүң-чөрүң үстүнде отурмада арасса ерде отур!*

ЧӨР [чө:р], Гечи, гоюн ялы овнук малларың тезеги, гумалаклары. *Гоюн чөрлери чаграшып ятыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧӨРЕК, Ундан хамыр югрулып, тамдырда биширилен өнүм, нан. *Менің унум бугдай уны, Улы биширдим чөреги!* (Чары Ашыр, Поэмалар). ◇ Чөреги битин — ховпдан саг-аман галан, ховпдан халас болан. *Херне чөрегиң битин экен! — дийип әдүмкәреди* («Токмак» журналы). *Дойдук эҗе, чөрегиң битин экени!* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). Петир чөрек — алдырылмадык хамырдан йүзи дуртүлип биширилйән чөрек. *Якым билек бир петир чөрек гөтерипдим.* Хамырлы чөрек — хамырмая гошулып алдырылан, хамырдан йүзи дуртүлип биширилен чөрек.

ЧӨРЕКЛИ, 1. Чөреги бар болан. *Назар чөрекли корзинкасыны столуң үстүне гойды.* 2. *гөч. м.* Рысгаллы, барлы.

ЧӨРЕКЧИ, 1. Чөрек биширжи я-да сатыжы. *Чөрекчи адам.* 2. *гепл. д.* Чөрек ийнип өвренен, чөрек иййән (мал хакда). *Чөрекчи гоюн.*

ЧӨРЛҮК [чө:рлүк], Чөри көп ер, чөр үйшен ер. *Бу ер чөрлүк экени вели, озал ятак боландыр.*

ЧӨРҢЕШИК, Булашыклык, булашык ягдай. *Чем-итиң гөвнуне дегмежек болуп, шу чөрҗешиге дүшдүм* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧӨШ, Эшеги сакламак герек боланда айдылян сөз. *Чөш, эшегим, чөш, чөш жәнавар!*

ЧӨШДҮРМЕК, *сер.* Чөздүрмек 1.

ЧӨШЛЕМЕК, Күлтемини, саргысыны ачмак, чекмек. *Чөшлемәге ховлугып, гаты-гаты йөрейәрдим* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Шланглары Ериң ичегесини чөшлейән ялы согурярды* («Совет эдебияты» журналы)

ЧӨШЛЕНМЕК, Күлтеми, саргысы ачылмак, сөкүлмек. *Чөшленен юмак дек бир узын ак ёл, Чүң ашакда бир көпри-де гөрүнйәр* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЧӨШЛЕТМЕК, Күлтемини, саргысыны ачдырмак, сөкдүртмек.

ЧӨШМЕК, *сер.* Чөзмек. *Байларың хилели дүвүни чөшүп, Гарыбың аркасын чаландан сечиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЧӨШҮЛМЕК, *сер.* Чөзүлмек. *Бегенҗиң өңүне болмаса, башлыгың ёгын мүртларының товы чөшүлеке дөнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧУВ, «Өрән, гаты» сөзлериниң манысында уланылян гүйчлендиржи көмекчи. *Чув ак ёлкалы Якуп ага Бибиниң ызы билен ичери гирди. Онуң чув ак бармаклыриди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧУВАЛ, 1. Ун, бугдай ве ш. м. салмак үчин элде докалып тикилен гап. *Долы чувал онуң голларына сыгмалы чувалдан агыр дәл* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гарындашым — гара газаным, уругым — уныы чувалым* (накыл). 2. Овнук-ушак өй гошларыны салмак үчин таримден асылян инли, гиң, есасан читме гап. *Хәлы, па-*

лсс. чувалдак Долы тамларың ичи (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЧУВАЛГЫЗ [чувалгы:з], Атасы өйүне илкинжи гезек гайтарылып гелен яш гелин, гайтарма. *Сен әхли чувалгызларымызы гайтардың* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чувалгыз саклаян чарва халк дайхан, Гызлары сакламан, гайтармак герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЧУВАЛЧА, Улы болмадык чувал. *Яның билен бир-ики саны чувалча-да гетерәй!*

ЧУВАШЛАР, Чуваш АССР-нде яшаян ерли халк. *Чувашлар түрк диллериниң топарына гирйән халкдыр.*

ЧУГДУМ, Бир ере ыкжам үйшүрилен, топланан үйшмек. *Хемме сөйгүлериниң бир жемлешен чугдумы ялы дуюлды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧУГДУМЛАМАК, Бир ере ыкжам үйшүрмек, үйшүрип гоймак, үйшмек этмек. *Бүтин төвереги небите булаян янчмак турбалары себет чыбыгы ялы чугдумлаярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЧУГДУМЛАНМАК, 1. Бир ере режели үйшүрилмек, үйшүрилип гоюлмак. *Бу агачлар говы чугдумланып гойлупдыр.* 2. *геч. м.* Өрән ыкжамланып дүйрүлмек, кибтиңи гысып пугта дүйрүкмек. *Элгушуң юмрук ялы гара даш болуп, чугдумланып баршына томаша этди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧУГДУМЛАТМАК, Бир ере режели этдирип, ыкжам үйшүртмек, үйшүрип гойдурмак, үйшмек этдирмек. *Бу агачлары огланларың хайсы бирине чугдумладаныңда оңармаз өйдәрсиң?!*

ЧУГУТДЫРМАК, *сер.* Чугутмак. *Аман ага ене-де чугутдырып ашак отурды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЧУГУТМАК, Үшәп я-да башга бир себәбе гөрә пугта йыгрылмак, дүйрүкмек, йыгрылып отурмак. *Бассырмаларың ашагында, ахырларың ичинде, алынкы отагларда, кәбирлери чугудып, кәбирлери серрелип, пишик ялы мырлашып ятырдылар* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЧУКАНАК, 1. Ой, чукур (ер хакда). *Арабаның тигирлери чуканаклара гиренде ларкылдап, Батыр аганы батлы-батлы силтерлейәр.* 2. *геч. м.* Ичине гидип дуран, чукур (гөз хакында). *Онуң өчүшен чуканак гөзлеринде мекирлик ве арҗаңлык дуюлярды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЧУКАНАКЛЫК, Чуканагы көп ер, чуканаклы ер, тутуш чуканак болуп ятан ер. *Ел аңрык гитдигиче заяланып, чуканаклыга өврүлйәр.*

ЧУКАНАК-САКАНАК, Бейикли-песли, чукур-чукур болуп ятан ер, дүз болмадык, көп ойтумлы ер. *Тамың арка йүзүниң әпишгеси адам бойы бейикликдеди, онуң аңырсы хем чуканак-саканак ерди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧУКУР, 1. Газылан я-да оюлан ер. *Косилканың тигри чукура гидипдир* («Колхоз гүнлери»). 2. Ялпак дәл, чуң газылан, чуң. *Барып етдик чукур оя, Кә япырлып, кәте галып* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Ичине гидип дуран. *Потдының гөзлери чукур, гелшиксизди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Өз газан чукурыңа өзүң дүшмек — өз эден пыссы-пыжурлыгың үчин гүнәкәр болмак, өзүң зыян чекмек.

ЧУКУРАЛМАК, 1. Чукур болмак, чуң болмак. *Бу ери бирнеме чукуралыпдыр.* 2. Ичине гиден ялы болмак, өчүгси болуп гөрүнмек (гөз хакында). *Шофёрың гөзлери чукуралып халыс болды* («Совет эдебияты» журналы).

ЧУКУРЛЫК, Чукуры көп болан ер, чукур-чукур болуп ятан ер. *Чукурлык ер.*

ЧУКУР-ЧУКУР, Овнуҗак чукурлыкдан ыбарат болан, ойлы-песли болуп ятан ер. *Оларың өйлериниң төвереги чукур-чукурды.*

ЧУЛБА, Депәниң бейгелен ери. *Ол шол чулбаның йүзи билен гидиберди.*

ЧУЛУМ, Ишине ыкжам болан, өкде болан, иши чалт ерине етирйән. *Ол инди идеге чулум мал ялы, халкың ислән ерүна гитмәге боюн эдилди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧУҢ, Өрән чукур болан, чуңнур. *Окуң чәги эййәм газылыпдыр, хатда иллериңкиден бир депим чуң хем газылыпдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол чуң жүлгәниң ичинде дуруп, ёкарсына середйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЧУҢАЛМАК, Чуң болуп башламак, чуңнур болмак, чукур болмак, чуңлашмак. *Гуюдан бир-ики депин алыпдырлар вели чуңалыпдыр.*

ЧУҢАЛТМАК, Чуң этмек, чукур этмек. *Ойы секиз метре ченли чуңалтмак герек* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧУҢЛАШМАК, 1. Гитдигиче чукур болмак, чуң болмак, чукурлашмак. *Яп аңры гитдигиче чуңлашяр.* 2. Хас беркишмек, гиң гериме эе болмак, байлашмак, орнашмак. *Онуң пикири барха чуңлашяр.*

ЧУҢЛУК, Чуңнурлык. *Бу гуйының чуңлугы нәче?* («Совет эдебияты» журналы).

ЧУҢҢУЛДЫК [чуңңу:лдык], Сува дүшмек үчин сувлы ябың ичинде гиңрәк эдилип чуң газылан чукур.

ЧУҢҢУР, *сер.* Чуң. *Ол ерде бир белент даг бар. Онуң ичинде чуңнур көвек, Көвекде-де алты дирек* (А. С. Пушкин, Эртекилер).

ЧУС, Гаты ве чалт йөрейән (мал хакында). *Чус эшек.*

ЧУСЛУК, Чалт йөргүрлик ягдайы (мал хакында). *Бу эшек чуслугына чус велин, гаты хәсиетсиз.*

ЧУВ, Чалт йөретмек үчин дүйә, ата айдылян сөз. *Арабачы кеселлиниң сесиңи арасына: — Хэ-чув! — дийип сесини гошды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧУВДЕ, 1. Палтаның еңсеси. *Палтаның чувдеси дөвлупдыр.* 2. Келләниң галып дуран еңсе тарапы.

ЧУЙ, Бир ужы йити, икинжи ужы келлелиже бир зады какып беркитмек үчин тайярланян сим бөлеги. *Жубтегини пугта сыпуршдырып, дивардакы чүйден асды* (Б. Гурбанов, Душушык). ◇ Гөзе чүй какылан ялы болмак — гөзе укы гелмезлик, уклап билмезлик. *Йөне гөзлерине эдил чүй какылан ялыды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧУЙЖЕРИЛМЕК, Бир зада черрелип, чиңерилип середилмек. *Нәме, бейле чүйжерилип середйәрсиң?!*

ЧУЙЖЕРМЕК, Бир зада гөзүни черрелдип, чиңердип серетмек.

ЧУЙЖУК, *анат.* Бут суңкүниң чанаклык билен бирлешйән тогалак ужы, топазлы ужы. *Яңкы салан таягы гойнуң эдил чүйжүгини яздырайыпдыр.*

ЧУЙКЕ, Ик эгриленде дашына сүйлен йүң ораляң халка, күлбиби бармага гейдирилйән гайышжык.

ЧУЙЛЕМЕК, 1. Чүй какып беркитмек. *Барыны бир дүвүнчеге дүвүп, агажа ыкжам чүйледим* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Агач чүйлемек.* 2. *геч. м.* Ерликлі геп айдып, берк гайтавул бермек, дузламак, сугшурмак. *Сенем шу ягдайы газете чүйлән, маңа көмек этмесең, өлемде гөзүми ачып гидерин* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧУЙЛЕНМЕК, Чүй билен беркидилмек, чүй какылмак. *Үзүм ящиклери чүйленип гутарылыпдыр.*

ЧУЙЛЕТМЕК, Чүй какдырмак, чүй какып беркитдирмек. *Ол чүйи гопан туфлисини чүйлетди.*

ЧУЙЛЕШМЕК, Чүй какышмак, чүй какып мәкәмлемәге көмек этмек. *Мен оңа үзүм ящиклерини чүйлешип, соң гайтдым.*

ЧУЙРЕМЕК, 1. Органики тайдан бозулып башламак. *Ягыш хас көпрәк ягса, тохумлары чүйредер горкусы барды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Кесилмек, заялан-

мак (сүйт хакында). *Дүйнки алан сүйдүмиз чүйрәпдир.* 3. Сары гитмек (гейим хакында). *Бу көйнегим халыс чүйрәпдир.*

ЧҮЙРЕТМЕК, 1. Органики тайдан заяламак. *Көп сув тутуп, гавуны чүйретдилер.* 2. Кесдирмек, заяламак (сүйт хакында). *Сүйди сызгын ерде гоюп чүйредипсиң.* ◇ Өмрүни чүйретмек — *сер.* Өмүр. *Сениң үчин өмрүми чүйретдим.*

ЧҮЙРЕШМЕК, Органики тайдан бозулышмак, заяланып башламак. *Гавунлар сапагында чүйрешип ятыр.*

ЧҮЙРУК, 1. Органики тайдан бозулан, заяланан. *Оларың чүйрук биналары дүйбүнден даргажакды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Дүйби, эсасы говшак болан, гүйчден гачан. *Антисовет, чүйрук пикир Ганхорларың көкүн кесдик* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЧҮЙРУКЛИК, 1. Органики тайдан бозуланлык, заяланланлык. 2. *гөч. м.* Дүйби, эсасы говшаклык, берк дәллик.

ЧҮЙРҮНТГИ, Чүйрән задың бөлеги, органики тайдан бозулан зат. *Олар чүйрүнтги гарындылы күйезҗиклерде гөчүрилип экилипдир* («Совет эдебияты» журналы).

ЧҮЙШЕ, 1. Бокурдаклыкда айна гап. *Чары барып бир чүйше одеколон алды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Кварц чәгесинден эредилип алынян дуры мадда, айна. *Чүйше гап.*

ЧҮЛПЕ, Майда, овнук, яш, кичи. *Онуң бир топар чүлпе чагасы барды.*

ЧҮМДҮРМЕК, 1. Бир зады икинҗи бир задың ичине гирдирмек, санчмак. *Элине иңне чүмдүрди.* 2. Сувуң дүйбүне гидермек, сува батырмак. *Гейимини сува чүмдүрип чыкарды.*

ЧҮММЕК, 1. Дүртүлип гечмек, санжылмак, батмак. *Тә гулагына ченли өл гуми чүмен пилини чекип алды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Оларың сагдын тойнаклары үргүн чәгә чүмйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Аягына тикен чүмди.* 2. Сувуң дүйбүне, ашагына гитмек, сува батмак. *Сува чүммек.* ◇ Пикире чүммек — *сер.* Пикир. *Аннагулы элиндәки кагыза середип пикире чүмди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧҮММҮК, 1. Башам ве сүем бармакларың бирлешен ужы, шонуң билен эдилйән херекетиң ады. *Ара дүшене он юмрук, он чүммүк* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Үч бармак билен тутулып алынян күлке зат, шонуң мукдары, азажык задың өлчеги. *Чәйнегине бир чүммүк чай атып, оны демледи.*

ЧҮММҮКЛЕМЕК, Башам ве сүем бармакларың ужы билен тен гапжамак, чүммүгиң билен мәкәм тутмак. *Ек!— дийсем, чүммүклән теним бурупдың* («Совет эдебияты» журналы).

ЧҮММҮКЛЕТМЕК, Чүммүк билен тутдурмак.

ЧҮММҮКЛЕШМЕК, Бири-бириңи чүммүклемек. *Нәме, чүммүклешип отырсыңыз, бес эдиң!*

ЧҮМРЕ, Ашак басылып гейлен (телпек, папак ве ш. м. хакында). *Онуң гөзлери чүмре геен телпегиниң түйүниң арасында чала ялдырап гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧҮМРҮНМЕК, Келлә гейилйән зады өз дурян дережесинден ашак басып гейнмек.

ЧҮМҮРМЕК, Келлә гейилйән зады өз дурян дережесинден ашак басып геймек. *Поссуның дашындан пугта гушалан кемерини дүзетди, телпегини беркрәк чүмүрди* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЧҮМҮШМЕК, Бир нәче болуп сува чүммек, бир топар болуп чүммек. *Өрдеклер сува чүмүшип хезил эдйәрдилер.*

ЧҮМХӨРЕК, Нахары аз ийән. *Ол асыл хем чүмхөрекдир.*

ЧҮМХӨРЕКЛИК, Чүмхөрега дегишли болан хәсиет.

ЧҮМШҮЛДЕМЕК, Эндамына тикен дүртүлен ялы болмак, эндамың тикенеклемек. *Бригадириң эндамы чүмшүлдәп гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Бир хили үшүдән ялы, онуң эндамы чүмшүлдеди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЧҮМШҮЛДЕШМЕК, Бедениң хемме ери ылалы-ызына тикен дүртүлйән ялы болмак. *Жереniң беденi бир хили чүмшүлдешип, гара гөзлеринде бир хили ылгырма пейда болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧҮМШҮЛДИ, Бедениңе тикен дүртүлйән ялы болмаклык ягдайы. *Айсолтаның ак солы Бегенҗың эгнине дегенде, онуң эндамына чүмшүлди йөреди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧҮНКИ, «Себәби, шоңа гөрә» ве ш. м. маныда гелйән көмекчи сөз. *Чүнки энелер бизи ак сүйе берип уландыпдырлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чүнки барха гүйчленип барян ел олары ховсала салыпды* (А. Говшудов, Повестлер).

ЧҮНҖ, 1. Гушларың агзының гутаран еринде ийнит ийнек я-да чокмак үчин буйнуз гөрнүшли сүйнежик ужы. *Элгуш эгри чүнки билен этлери чекелейәрди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). 2. Җайың, хаятың, көчзиниң ве ш. м. ики дивараның чатышян бурчы. *Ол хасасыны чүнкде гойды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманамызың гахрыманы). 3. Җайың я-да хаятың ики чатышян бурчуның төверегиндәки ер. *Галың гайра чүнкүнде пулемёты гурдулар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЧҮПРЕК, Келте, гырык, ярамаз (йүң хакында). *Сана, хакына гаранда, чүпрек йүң түйтдүрмели!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ерсина салмак үчин дынман йөрен ярым халта чүпрек йүңүни түйдүп чыкды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЧҮПРЕМЕК, Овнамак, кичелмек, майда болмак. *Гөвнуме болмаса, маллар гитдигиче чүпрейән ялы.*

ЧҮРЕЛМЕК, Ашагы я-да ёкарсы човлы болмак. *Олар башы чүрелип гиден гаража ойлерине гайдылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Онуң эңеги чүрелип галыпдыр.*

ЧҮРЕЛТМЕК, Ашагыны я-да депе тарапыны човлы этмек. *Өйүң башыны гаты чүрелдипсиңиз!*

ЧҮРИ, Депеси я-да ашагы човлы, ашак я-да ёкары тарапы инче. *Келлеси чүри, сыры кырт бир адам телпегини гапдалында гоюп отыр. Телпегиниң ашагы чүруди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧҮРКЕМЕК, 1. Бирине мадды тайдан зыян етирмек, утмек. 2. Хорламак, азап бермек. *Чүркемек зулы дал* (М. Горький, Эсерлер). 3. Гызгын зада бириниң бедениниң бир ерини якмак, биширмек.

ЧҮРКЕНМЕК, 1. Мадды тайдан зыян етирилмек, утулмек. *Мен ол сөвдагәрден чүркенендирин вели, иска ядымдан чыкмаз.* 2. Азап гөрмек, хорланмак. *Кимлер бу зулумда чүркенди, бишди, Өмрүнде өйленмән, мүжеррет гечди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Гызгын зада яныпмак, бишмек. *Элими ода якып чүркендим.*

ЧҮРКЕТМЕК, 1. Мадды тайдан зыян етиртмек, утдурмек. 2. Азап бердирмек, хорлатмак. *Чаганы бир угур билмезе чүркедип гояйыпсың.* 3. Гызгын зада бир ериңи биширтмек.

ЧҮРРҮК, Йыгрылып, кичелип галан, бир тарапы кичелип, сомалып дуран.

ЧҮРРҮКДЕПДИ, Үйшүрилен түммек гумы девчүлерең депдирмән, боздурман эшекчи тарапындан горалып ойналян чага ойны. *Бу гүн биз чүррүкдепди ойнадык.*

ЧҮРТ-ЕЛУК, *сер.* Чүрт-кесик. *Ныяз чүрт-ёлук жогап берди* (Б. Гурбанов, Душушык)

ЧҮРТ-КЕСИК, 1. Үзүл-кесил, чүрт-ёлук, анык, ачык, айдың. *Эмма ылмың өңүнде мен бөкендирин! дийип, Аман пощы чүрт-кесик айтды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Айсолтан оңа чүрт-кесик жогап берйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Хич бир гүррүнсиз, кесгитли.

ЧҮРТМЕК, Ужуны ёлмак, ужундан ёлуп алмак (от, агач ве ш. м. хакында). *Гоюн гурат боланда бир хепделяп чөплерин уҗуны чүртеки билен оңяр* («Колхоз гүнлери»).

ЧҮРТҮЛМЕК, Ужы ёлунмак, башындан ёлнуп алынмак. *Отларың башы чүртүлипдир.*

ЧҮРТҮМ, Чүртмеклик, ёлуп алмаклык, ёлма.

ЧҮРҮЗЗИК, *сер.* Чүррүкдепди.

ЧҮРРҮЗЗИКЛЕМЕК, Чүрүззик ойнунда орта депмек.

ЧҮРҮШДИРМЕК, Гызгын зада якып бүрүшдирмек, ялын чабырадып йыгырт-йыгырт этмек. *Ол чокайыны ода чүрүшдирипдир.*

ЧҮРҮШМЕК, Гызгын зада янып бүрүшмек, ялын чабырап йыгырт-йыгырт болмак. *Одуң янында гойлан әдиген бурны чүршүпдир.*

ЧҮРЧҮРИ, *зоол.* Гумда яшаян гара-ала елекли кичирәк гуш. *Биз гүр сазаклардан геченимизде болса, чүрчүриниң сеслери эшидилйәрди* («Пионер» журналы).

ЧҮРШЕРМЕК, Бирнеме чүрүшмек.

ЧҮРШҮК, Гызгын зада, ялна, ода ве ш. м. янып йыгрылан, бүршен.

ЧҮФ: чүф урмак *дини. — сер.* Чүфлемек. *Ишан ага чөке дүшүп; «чүф» урды, Бай ага гөзяшын акдырып дурды* (Б. Кербабаев, Поэмалар).

ЧҮФЛЕМЕК, *дини.* Дем салмак, дем урмак, дога этмек, чүф урмак.

ЧЫБАН [чы:бан], *мед.* Дөмүп чыкян ириңли яра, баш. *Онуң будуна чыбан чыкяр.* ◇ Чыбан ярмак сабырсызлык билен гарашылян задың, айдылжак болнуп йөрлен задың, гүррүңиң нетижеси «нәхили болса шол хили болсун, гөрейин» диймек.

ЧЫБШЫЛДАМАК, Чала аяк сесини чыкарып йөремек, чыбшылды дөремек. *Ол дашардан чыбшылдап гелди.*

ЧЫБШЫЛДАШМАК, Чала әдимләп, чыбыш-чыбыш эдишип йөремек. *Олар экинчилигиң гырасындан чыбшылдашып гелйәрдилер.*

ЧЫБШЫЛДЫ, Чала басылып, юваш йөреленде чыкян аяк сеси. *Шу якында бир чыбшылды эшидилди.*

ЧЫБЫК [чы:бык], 1. Агажың инчемик узын балдаклары. *Петде-петде гаплар ягмага дурды, Баглар чыбыгыны эгмәге дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Дор атс атланып чыбык кесемде, Палач кесен ялы гырып билйәрин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Түпеңиң нилини арассаламак үчин йөрите демир чиш. *Жигитлер гулан этини түпең чыбыгына дүзүп, кебап бширдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЧЫБЫКЛАМАК [чы:быкламак], Чыбык билен урмак, сайгыламак. *Шол вагтда бир селлели гаррыҗа молла гелип, итлериң гандызына чыбыклады* (Мыралы).

ЧЫБЫКЛАНМАК [чы:быкланмак], Чыбык билен урулмак, сайгыланмак.

ЧЫБЫКЛАТМАК [чы:быклатмак], Чыбык билен урдурмак, сайгылатмак.

ЧЫБЫН [чы:бын], *зоол.* Хортумҗыгы билен ган соруп иймитленйән, чиркее гөрә улурак, гоша ганатлы мөҗеҗик, пеше. *Аллалы пар чыбындан горкусына хер агшам дерс үйшурип отлаяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЫБЫНЛЫК [чы:бынлык], Чыбының көп ери, чыбын көп болан вагт. *Гүр токайлар чыбынлык боляр.*

ЧЫГ [чы:г], 1. Ызгар, нем. *Беде бирнеме чыг чекипдир.* 2. Беденден чыкян дер. *Жамал чәйнегини ярпыдан ашырандан соң, йыгырт атан мәңлайында чыг гөрүнди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. Ыгал, ягыш. *Бу ер сәхелче чыг дүшсе, батга өврүлип, ювдуп баряр* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧЫГАР [чы:га:р], Гуры дәл, чыглы, өл, гурамадык (сазак, гандым, черкез ве ш. м. агачлар хакда). *Ызгарлы чыгар сазакларың йылылык ысы гелйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЫГҖАРМАК [чы:гҗармак], Бирнеме дер гелмек, чала дерлемек. *Хорҗуның аграмындан яңа гаррының аркасы чыгҗарды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Чыгҗарып дуран йүзүни элляглыгы билен сүпүрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЧЫГҖАРТМАК [чы:гҗартмак], Бирнеме дер чыкартмак, чала дерлетмек. *Чай эндамыны бирнеме чыгҗартды. Үстүни гаты басырып чыгҗартмак.*

ЧЫГҖАРЫШМАК [чы:гҗарышмак], Билеликде чыгжармак, чала дерлешип отурмак. *Олар чай башында чыгҗарышып отырдылар.*

ЧЫГЛЫ [чы:глы], Чыг чекен, чыгы бар болан, гуры болмадык, ызгарлы, немли. *Чыглы галла. Чыглы топрак.*

ЧЫГЛЫК [чы:глык], Ягынлык, ыгаллык. *Чыглык юрт. Ленинград чыглык шәхерлериң биридир.*

ЧЫГЛЫЛЫК [чы:глылык], Чыгы барлык, ызгарлылык. немлилик. *Галланың чыглылыгы. Пагтаның чыглылыгы.*

ЧЫГШЫЛДАМАК, Чыгшылдылы сес чыкармак, чыгыш-чыгыш эдип чала сеслемек. *Чалы-черкезлер сәхелчежик шемала чыгшылдап отыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧЫГШЫЛДАТМАК, Чыгшылдылы сес чыкармак, чыгыш-чыгыш эдип чала сеслендирмек. *Дурды ага хатда чөплери хем чыгшылдатмазлыга чалышярды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ЧЫГШЫЛДЫ, Шемал дегенде ве ш. м. еңилжек чыкян сес (отлар, агачлар хакында). *Аз салымдан сүйҗи ука батдылар, Чыгшылды ёк гумуң бейги-песинде* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧЫГЫЛДЫРМАК, Аз салымлыкча демини тутдурып хыклатдырмак, зор салдырмак, игиндирмек. *Агыр иш этдирип чыгылдырмак.*

ЧЫГЫЛМАК, Аз салымлыкча демиңи тутуп хыкламак, өзүңе зор салмак, игинмек. *Нәме, бейле чыгылярсың?!*

ЧЫГЫР, Белли бир чәк, серхет. *Шейле сөвеш, элбетде, онуң чыгрындан дашарыды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Овлак, гузы, гоюн, гечи мәлешип, Мәлим эдйәр гөрмәндирлер чыгыры* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧЫГЫРМАК [чы:гырмак], Инчеден йити сес билен гыгырмак. *Ол чага чыр-чыр чыгырды.*

ЧЫГЫРТМАК [чы:гыртмак], Йити сес билен гыгыртмак, чиркин сесли гыгыртмак. *Ол бир салым чагасыны чыгыртды.*

ЧЫГЫРЫШМАК [чы:гырышмак], Чиркин сес билен гыгырышмак. *Чагаларың чыгырышян сеслери эшидилйәрди.*

ЧЫДАМ, 1. Агыра я-да башга бир зада болан дөзүм. *Полатдан, чоюндан беркдир чыдамы, Гызыл дек посламаз ёлдур-ёлумыз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Йүрек чыдам бермән ажы хабара, Ар алыжы гөзлериңден яш акды* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Сабыр, такат, карар. *Хер бир зада чыдам герек.*

ЧЫДАМАК, 1. Агыра я-да башга бир зада дөзмек, чыдам этмек, дөз гелмек. *Нәсаг жаныма шу бела чыдажак болдум* («Токмак» журналы). *Павел хем беденден акдырып ганы, Чыдаяр мерт дуруп, гөрүпдир кәни* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Сабыр этмек, гарашмак. *Говусы чыдайын, оба барянчам, Оны өзүм гөзүм билен гөрйәнчәм* («Совет эдебияты» журналы). *Набат агзын ачып, аңкарып галды, Чыдаман гаррының сөзүни ёлды* («Октябрың ялкымы»). 3. *гоч. м.* Етерликли болмак, етмек. *Бу харч эдишиңе пул чыдамаз.*

ЧЫДАМЛЫ, 1. Агыра я-да башга зада дөзүмли. *Чыдамлы болмак.* 2. Пейдаланмак ве уланмак үчин

берк, пугта, дурумлы, дөзүмли. *Совуга, ысса, ыгала, чыга чыдамлы агач.* 3. Сабырлы, такатлы. *Ол булар ялы зада гаты чыдамлы адамдыр.*

ЧЫДАМЛЫЛЫК, 1. Агыра я-да башга зада дөзүмлилик. *Совет мекдеби яшлыра хакыкатчылык, башаржаңлык, чыдамлылык ялы оңат гылыклары өвредйәр.* 2. Пейдаланмага ве уланмага берклик, дурумлылык, дөзүмлилик. 3. Сабырлылык, такатлылык.

ЧЫДАМСЫЗ, 1. Агыра я-да башга зада дөзүмсиз. *Сен-ә бир чыдамсыз адам экениң.* 2. Пейдаланмак ве уланмак үчин берк дәл, дурумсыз, дөзүмсиз. *Иште чыдамсыз аякгап.* 3. Сабырсыз, такатсыз. *Азаҗык сабыр эт, бейле чыдамсыз болмазлар!*

ЧЫДАМСЫЗЛЫК, 1. Агыра я-да башга зада дөзүмсизлик. 2. Пейдаланмага ве уланмага берк дәллик, дурумсызлык, дөзүмсизлик. 3. Сабырсызлык, такатсызлык.

ЧЫДАТМАК, 1. Агыра я-да башга бир зада дөздүрмек, чыдам этдирмек. *Дишими согуртсам, азары чыдадармыка?!* 2. Етерликли этдирмек, бол этдирмек. *Ойнаяның карт болса, оңа пул чыдадып болармы?!* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЧЫДАШМАК, Етерликли болушмак, етишмек. *Товуклара дәне чыдашмаяр.*

ЧЫЗАВАЧ [чызава:ч], *сер.* Чызгыч.

ЧЫЗГАЛМАК, Эпленип, ызына гайтарылып чермелмек, ёкары чекилмек (гейим хакында). *Оңа гөрә-де еңлер голда көп гат эдилип ёкарык чызгалыпдыр* (СССР тарыхы).

ЧЫЗГАМАК, Екары чермемек, ёкары чекмек (гейим хакында). *Гол чызгап биз гирдик жең мейданына, Гөроглы арсланың гайраты биле* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Бегенч мелемтил жалбарыны чызгап, дызындан ёкары гечиripдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧЫЗГАНМАК, Өз гейимиңи чермәп тиженмек, ёкары чекишдирмек, черменмек. *Сува гирҗек адам ялы чызгандылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЫЗГАНЫШМАК, Көп болуп билеликде чызганмак, черменишмек.

ЧЫЗГАТМАК, Черметмек, ёкары чекдирмек. *Көйнегиниң еңлерини чызгатды.*

ЧЫЗГАШМАК, Чермешмек, ёкары чекишмек.

ЧЫЗГЫ, 1. Бир задың чызык билен гөркезилен шекили. 2. Бир задың шекилини чызык билен чекип гөркезмеги өвредйән ылым, сапак. *Чызгы сапагы.*

ЧЫЗГЫЧ, Гөни чызык чызмак үчин йүзи сантиметре бөлүнен я-да бөлүнмедик ясыҗа тагта. *Чызык чызар ялы чызгыжың ёкмы?!*

ЧЫЗДЫРМАК, 1. Чызык чекдирмек, чызык гечиртмек. 2. Бир задың чызгысыны, шекилини чекдирмек. 3. *гөч. м.* Сыпжыртмак, ыз галдыртмак, яралатмак. *Элими агажа чыздырдым.*

ЧЫЗМАК, 1. Чызык чекмек, чызык гечирмек. *Ол галамыны пугта басып дурды-да, кесе чызык чызды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың чызгысыны, шекилини чекмек. 3. *гөч. м.* Сыпжырып ыз галдырмак, яраламак. *Мырадың болса билегинден бир-ики ерини чызыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер).

ЧЫЗМЫК, Йүзи чызык-чызык, ёл-ёл. *Саг гапдалы болса йыгжам чызмык болуп ятан текиз говача мейданы* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЫЗЫК, Текизликде чекилен золак ыз. *Ол галамыны пугта басып дурды-да, кесе чызык чызды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Мунуң ак сүңкден сапы кертик-кертик эдилип чызыкдан долдурылыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Чызык атмак — чызык чекилен ялы болуп ярылмак, чат ачмак. *Кәсе чызык атыпдыр.* Чызык чекмек — бир нокатдан икинжи бир нокада ченли чызык гечирмек. Кесе чызык *грам.* диалогларда ве ш. м. гоюлян дынгы белги. *Грамматиканың када-канунлары боюнча кесе чызык нәлерде гоюляр?*

ЧЫЗЫК-ЧЫЗЫК, Йүзи чызым-чызым эдилен. *Дедеринің йүзүни чызык-чызык эдипдир.*

ЧЫЗЫЛМАК, 1. Чызык чекилмек, чызык гечирилмек. *Хатың йүзи чызылыпдыр.* 2. Бир задың чызгысы чекилмек. 3. Чызык чекилен ялы ярылмак, чат ачмак. *Чәнегиң гапдалы чызылыпдыр.* 4. Йүзи, үсти чызык-чызык болуп заяланмак. *Айнаның йүзи чызылыпдыр.*

ЧЫЗЫМ-ЧЫЗЫМ, *сер.* Чызык-чызык.

ЧЫЗЫШДЫРМАК, Йүзүни чызым-чызым эдип чыкмак, чызык-чызык этмек. *Ол китабының йүзүни чызышдырып чыкыпдыр.*

ЧЫЗЫШМАК, 1. Чызык чекишмек, чызык гечиришмек. 2. Бир задың чызгысыны чекмәге көчөкләшмек. *Мен оңа тәзе салынжак гаражың схемасыны чызышдым.*

ЧЫКАЛГА, 1. Чыкылян ер, гапы, гечелге. *Дәнзе бакы чыкалга мәтәч болупдыр* (СССР тарыхы). *Вепа гуллары хөвүртгесини гөзләп йөркә гизлин чыкалга говурды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бар, ол чыкалганың агзыны сакла, адам тохумы мүнүп-дүшмесин!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Жайың көче тарапа болан чыкалгасы беклиди.* 2. Агтарылян чәре, ёл, угур. *Вагт ёкды, башга чыкалга тапмак герекди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ол Эйраның капас ховасындан хопугып, өзүне чыкалга гөзлейәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЧЫКАЛГАСЫЗ, 1. Чыкылян ери болмадык, тапылмаз, гечелгесиз. 2. Алачсыз, чәресиз, чыкгынсыз. *Гарыбың чыкалгасыз ягдайындан пейдаланып, бай карз бердәрди* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЧЫКАЛМАК, Уйшурилип, ыкжам эдилип даңылмак (одун-чөп ялы затлар хакында). *Йыглан одунлар чыкалды.*

ЧЫКАМАК, Одун-чөп ялы затлары мала йүклемек үчин ыкжам эдип даңмак. *Олар ики дүелик одуны чыкап гойдулар.*

ЧЫКАН, Ики аял доганың чагаларының бири-бирине болан гарындашлык арагатнашыгы. *Ол, чыканы Ашыр билен маслахат этди.*

ЧЫКАРМАК, 1. Ичинден дашына алып чыкмак. *Жүбусинден яглыгыны чыкарып, маңлайыны сүпүрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Китабы сумкасындан чыкарды.* 2. Эгниңден айырмак. *Соңра эгниндәки ак халадыны чыкарып, тамың диварындан асды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Кеймири пальтосыны чыкарып, тамың бурчундакы асавачдан асды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 3. Гуллук везипесинден айырмак, бошатмак. *Мереди ишден чыкарыпдыр.* 4. Гыз машгаланы гөзли-башлы этмек, әре бермек. *Ол мени өңки чыкаран гызлары ялы, гысымының ичинде саклажак боляр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ынха гыз чыкарып, огул өвердиң, Шөхрат сениң эдйән ишиңе, еңңе!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 5. Иер ялы ве ш. м. зады габа салып алып бермек, гетирмек. *Айна окара долы говурма чыкарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 6. Бир ерден башга бир ере сүрүп алып гитмек. *Эгер мен хем алада этсем, онда гума гоюн чыкармалы боларыс* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 7. Меселәни чөзмек, ишлемек. *Меселе чыкармак үчин көп вагт герек болар.* 8. Өндүрип етишдирмек, өнүм бермек. *Ол завод яг өнүмлерини чыкаряр.* 9. Ерасты байлыклары газып алмак. *Ол ишчилер шахтада көмүр чыкарярлар.* 10. *гөч. м.* Задың бахасыны белли бир дережә етирмек, белли бир ырха гетирмек. *Ашгабатда чайың гадагыны мен үч манада-да чыкарып билерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Баш чыкармак — *сер.* Баш I. *Сен ондан баш чыкарып билерсиң!* Гөзүни чыкармак — *сер.*

Гөз. Ега чыкармак — *сер.* Ек II. *Ол хемме пулуны ега чыкарды.* Йүзе чыкармак — *сер.* Йүз I. *Планеталарың арасында сыяхат этмек болжакдыгыны ылмы тарапдан йүзе чыкаряр* («Мыдам тайяр» газети). Карар чыкармак — *сер.* Карар I. *Йыгнагың нетиҗеси барада карар чыкардылар.* Ятдан чыкармак — *сер.* Ят I. *Өң билиән заглаэың көпүсини ятдан чыкарылсын!*

ЧЫКАРТМАК, 1. Ичинден дашына алып чыкдырмак. *Гова билен гүкдан сув чыкартды.* 2. Устүнден, аягындан айырмак. *Той этдилер, әдик чыкардып, гушак чөзүрдилер.* 3. Гуллук везипесинден бошатдырмак, айыртдырмак. *Оны ишден чыкартды.* 4. Гызы гөзли-башлы этдирмек, әре бердирмек. 5. Ерасты байлыклары газып алдырмак. *Көмүр газып чыкартмак.* 6. *гөч. м.* Белли бир дережә етиртмек.

ЧЫКАРЫБЕРМЕК, 1. Ичинден дашына алыбермек. *Жайдан столы чыкарыбердилер.* 2. Эгниндеи, аягындан айрыбермек. *Ол өе гирди-де, аякгабыны чыкарыберди.* 3. Гуллук везипесинден айрыбермек, бошадыбермек. 4. Гыз машгаланы гөзли-башлы эдибермек, әре бериберинек. 5. Мееләни чөзүбермек, ишләбермек.

ЧЫКАРЫЛМАК, 1. Ичинден дашары алнып чыкылмак. *Гуя гачан бедре чыкарылды.* 2. Эгниндеи айрылмак. *Уллакан солдат эдими болса өмүрка аякдан чыкарылмаздык ялыды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 3. Гуллук везипесинден айрылмак, бошадылмак. 4. Гыз машгала гөзли-башлы эдилмек, әре берилмек. *Биз оба барманкак гыз чыкарылыпдыр.* 5. Өнүм өндүрилмек. *Заводдан чыкарылян өнүмиң сапы аз дәлди.*

ЧЫКАРЫНМАК, 1. Ичинден дашына чыкарып алмак, өзүң үчин чыкармак. *Халтадан гавун чыкарынып, ийиәге отурды.* 2. Эгниндеи айырмак, эгин-башыңы чыкармак. *Олар чыкарынып, кроватлы-кроватына гечип гышардылар* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧЫКАРЫШМАК, 1. Ичинден дашына алып чыкышмак. *Өйлеринден әхли гошларыны мен чыкарышдым.* 2. Эгниндеи айрышмак. *Онуң пальтосыны чыкарышдым.* 3. Меселе чөзүшмек, ишлешмек. *Меселе чыкарышмак.* 4. Өнүм өндүришмек, өнүм алышмак. 5. Ерасты байлыклары газып алышмак.

ЧЫКАТМАК, Одун-чөп ялы затлары мала йүклемек үчин ыкжам эдип дандырмак. *Ол одуныны ёлдашына чыкатды.*

ЧЫКАШМАК Одун-чөп ялы затлары мала йүклемек үчин ыкжам эдип дандырмак. чыкамага көмеклешмек. *Мен оңа одун чыкашдым.*

ЧЫКГЫНСЫЗ. Алачсыз, чәресиз, чыкалгасыз (яглай). *Елдаш Халлы! Яриң азар берйәрми? Я чыкгынсыз агыр бир хабар бармы?!* (Б. Кербабаев, Айлар). *Еди батыр гелериниң дүшен чыкгынсыз ягдайларына дессине дүшүкдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧЫКДАЖЫ, Белли бир зада эдилиән харажат. *Ассаында гурлушык башлап, көп пул чыкдажы этмегиң тарапдыры дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чыкдажы чыкман, гирдежи гирмеи* (пакыл).

ЧЫКМАК, 1. Белли бир задың ичинден сайланып айрылмак, гитмек. *Инди бу өйден чыкмак арманлы өлмекди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ыхлас билен агласаң, сөкүр гөзден яш чыкар* (пакыл). 2. Белентлиге гөтерилмек, әкары галмак. *Артык гуршун ялы акян чәгәниң белент райышына чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Учут гаяларың йүзлеринден айланып-доланып гидиән әда бейик дагың депесине чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Өз вагтындан өң пейда болмак. *Яз ир чыкыпды* (Б Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. Яшаян ериндеи гөчүп гитмек. *Мен ол җайдан чыкдым. Кирейине отуранларың хеммеси чыкып гитди.* 5. Гуллукдан, ишден айрылмак. *Ол мекдепдеч чыкыпдыр. Ишден чыкмак.* 6. Өңе сайланмак, өң тарапа берилмек. *Тамың бурчы илери чыкып дур. Гәминиң бурны сувдан чыкып дурды.* 7. Ярышда озмак, өң гелмек. *Айлавда колхозың аты чыкды.* 8. Әре бармак, дурмуша гитмек. *Оларың гызы дурмуша чыкыпдыр.* 9. Эмеле гелмек, дөммек. *Онуң бойнуна чыбан чыкыпдыр.* 10. Белли бир дережә етмек, бармак. *Бу ойналян ойнуң дережеси артып, озал бир көпүк болса, соңабака бир шая, ики шая, соң бир апбаса чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 11. *гөч. м.* Сес гелмек, эшидилмек. *Ене чыкды җаңың овазы, Энайы җаңңырдап чагырды бизи* (А. Хайыдов, Гөк асман). *Говначаның кә еринде хүмүрди, кәбир еринден болса, часлы гүлки сеси чыкярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 12. Көмекчи ишлик функциясында гелип, ашакдакы ялы уланыляр: а) ысныпып гелиән исимлериниң манылары билен багланышыклы херекет аңладяр. *Устүн чыкмак, гаршы чыкмак;* б) ысныпып гелиән ишлиги билен бирликде, гымылдының бир нәче гезек гайталаняндыгыны, болуп гутарыны гөркезиәр. *Айдып чыкмак, барлап чыкмак, серетип чыкмак, гөрүп чыкмак.* ◇ Арадан чыкмак — *сер.* Ара. *Бир гөргүли-хә арадан чыкыпдыр өйдиәрин!* Бергиден чыкмак — *сер.* Берги. Йүзе чыкмак — *сер.* Йүз I. *Күшт ики мүң йыл мундан озал йүзе чыкыпдыр* («Мыдам тайяр» газети). Отурдып чыкмак — *сер.* Отуртмак. *Помидорың, келемиң шитилини еке-екеден отурдып чыкярлар.* Сандан чыкмак — *сер.* Сан I. Тама чыкмак — *сер.* Тама. Элиң чыкмак — *сер.* Эл I. *Хер гүн элиңи ырам этдирип дурмак герек, ёгсам элиң чыкайяр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЧЫКУВ, Тениң ичинден дөмүп чыкян яра. *Онуң элине чыкув чыкыпдыр.*

ЧЫКЫБЕРМЕК, 1. Ичден даша гидибермек. *Адамлар өйден чыкыбердилер.* 2. Екары галыбермек, гөтерилибермек. *Басганчак билен ёкары чыкыберенлеринде, аяк чекдилер.*

ЧЫКЫН-ЧЫКЫН, Этлери юмры-юмры болуп дуран. *Маңлайы сакар ал атың арт бутлары чыкын-чыкын болуп дурды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧЫКЫШ, Чыкып гепләниң сөзи, доклады; херекет. *Ол өзүниң чыкышында арассачылык барада дуруп гечди. Революцион чыкышлар.* ◇ Чыкыш дүшүм — «кимден?, нәмеден?» диен сораглара жогап болян дүшүм.

ЧЫКЫШМАК, Бир нәче болуп чыкып башламак. *Адамлар клубдан чыкышыпды.* ◇ Ишден чыкышмак — *сер.* Иш. *Мен инди ишден чыкышыпдырын.*

ЧЫЛГЫМ [чы:лгым], Золак, зол.

ЧЫЛГЫМ-ЧЫЛГЫМ [чы:лгым-чы:лгым], Золак-золак, зол-зол. *Ягырнысына деген гамчының чылгым-чылгым ызы галыпдыр.*

ЧЫЛКА, Сүңксүз, юмшак (эт барада). *Этиң чылка еринден ики килограм алды.*

ЧЫЛКАСЫЗ, Манысыз ве ерликсиз сөзлейән, сувумсыз. *Чылкасыз сөзүни етирип, маңа азар яманыны берди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧЫЛКАСЫЗЛЫК, Манысыз ве ерликсиз сөз айтмаклык ягдайы, сувумсызлык. *Ол дүйнки отурылышыкда чылкасызлыгыны этди.*

ЧЫЛПЫК, Гөзүң агырмагы нетиҗесинде эмеле гелиән ириңли шепбешик. *Ол эляглыгы билен гөзүниң чылпыгыны сүпүрди.*

ЧЫЛПЫКЛАМАК, Гөзе ириңли шепбешик йыгнанмак, гөзде чылпык эмеле гелмек. *Чылпыклан гөзлерини элҗагазы билен овкалашдырды-да, йүзүни гапдала совды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЧЫЛПЫКЛАТМАК, Гөзе ириңли шепбешик йыгнандырмак. *Нәме, гөзүңи чылпыкладып йөрсүң?!*

ЧЫЛПЫКЛАШМАК, Гөзе ириңли шепбик топланмак,

йынанып дурмак. *Онуң гөзлери чылпыклашды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЫЛШЫРЫМ, Булашыклык, чолашыклык, кынлык. *Дурмуш чылшырымын ойланяр Айлар* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЧЫЛШЫРЫМЛЫ, Дүшүнмеси, ишлемеси кын, булашык, чолашык. *Бу өрән чылшырымлы меселе.*

ЧЫЛШЫРЫМЛЫЛЫК, Дүшүнмеси, ишлемеси булашыклык, чолашыклык. *Ине, чылшырымлылыгың дүйп себәби-де шундады* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЫМ, Сыпаты гүйчлендирйән овнук бөлек. *Онуң йүзи чым гызыл болды.* ◇ Чым пытрак болмак — 1) оврам-оврам, дыр-пытрак, күл-ушак болмак. *Чүйше дөвүклери чым пытрак болуп ятырды;* 2) дуран-дуран ериндан даргамак, херсе бир яна гитмек.

ЧЫМЧЫК, *диал. сер.* Серче.

ЧЫН, Хакыката догры гелйән, хакыкат. *Чын йүрекден мәхрибаным сен меним* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Яланың сүйжүсинден, чының зәхери датлы* (накыл). ◇ Чына беримсиз — эдил чын ялы, бир кемсиз, хакыкы зат ялы эдилип айдылян ялан сөз ве ш. м. *Онда-да чына беримсиз гүлен болдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Гара чын — түйс йүрекден, өрән чынлакай, хакыкатдан.

ЧЫНАР [чына:р], Ясы йыртык япраклы, хоз агажына меңзеш бейик агач. *Елуң саг тарапында белент бир чынар, ал-асмана гарап, ховаланып отыр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гоҗаман чынарларың шахалары ал-асмана гол узадяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЧЫНАРЛЫК [чына:рлык], Чынар агажының көп өсүп отуран ери. *Жүлге гиден чынарлыкды.*

ЧЫНГАРМАК, Чына, хакыката өврүлип башламак. *Ол эшиден хабарымыз чынгарды.*

ЧЫНГАРТМАК, Чына, хакыката өвүрмек. *Биз башда оюн эден хем болсак, соңабака чынгартдык.*

ЧЫНЛАКАЙ, Ыхлас билен, йүрек билен, яландан дәл, түйс чыны билен. *Степан чынлакай гызыкланып сорады* («Мыдам тайяр» газети). *Айтгулы советсызлыгыны ёк этмәге чынлакай гиришди. Кәбир ерден яп чекдирмәге чынлакай гиришди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧЫНЛАМАК, Чыныңа тутмак, чыныңы этмек.

ЧЫНЛАТМАК, Чынлакай япышмак, чыныңа тутдурмак.

ЧЫНЧЫ, Догры сөзлемеги, хакыкаты айтмагы говы гөрйән. *Ол чынчы адамдыр.*

ЧЫНЫРГАМАК, *сер.* Чынгармак.

ЧЫНЫРГАТМАК, *сер.* Чынгартмак. *Берди ботинкасыны гейип, пул дилэмегини чыныргатды* («Мыдам тайяр» газети). *Жамал чынырагдып сорандан соң, Какабай айтмалы болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧЫҢҚЫРМАК, Урулмакдан, даланмакдан ызлы-ызына инче гаты сес чыкармак (ит хакда). *Гүжүк чыңкырды.*

ЧЫҢСАМАК, 1. Белли бир себәбе гөрә инчежик, найнәҗар узын сес чыкармак (ит хакда). *Эртеси даңылгы көпек чыңсап башлаяр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гепл. д. сер.* Агламак. *Гой сесиңи, нәме чыңсап отырсың!*

ЧЫҢСАТМАК, 1. Урулмакдан я-да башга бир себәпден инчежик узын сес чыкартмак. *Ол гапа гелен гүжүги уруп, чыңсадып гойберди.* 2. *гепл. д. сер.* Аглатмак.

ЧЫҢСАШМАК, 1. Урулмакдан я-да башга бир себәпден бир нәче болуп, узын инчежик сес эдишмек (итлер хакда). *Итлер чыңсашып башладылар.* 2. *гөч. м. сер.* Аглашмак.

ЧЫП, Сыпаты гүйчлендирйән овнук бөлек. *Эмма чып ялаңач эдәймеселер билинжек дәлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧЫПАР, Гызылымтыл сары, саргылт. *Жепбар сөлле йән вагтында, онуң селчең чыпар гашлары силярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йүзи чыпар бир адам чыкды* («Мыдам тайяр» газети).

ЧЫПДЫРМАК, Ялан сөз айтмак, ялан сөзлемек.

ЧЫПЛАК, Совук ховада еңил гейнен, эгни юка гейимли, юка гейнен. *Йигитлер, сизиң шу болшуңызы готы чыплак гөрйән, ол ерде Ашгабадың ыссысы ёкдур* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЧЫПЛАҢ, *сер.* Чыплак. *Жаныңы поссуның ичинде саклап болмаярка, бу нәме бейле чыплаң чыкдыка?!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧЫРА, Ягтылык берйән дүрли гөрнүшдәки гурал. *Чыра аслып обаң белент-песинден, Сув гүйжүнден нурлы ягты алыняр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Оланып дуран онлук чыраның ягтысында китап окаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Чырасына яг даммак — кейпи гелмек, хезил этмек, бегенмек, гуваныпмак.

ЧЫРАДАН [чырада:н], Чыраның, шемиң ашагына гоюлян эсбап. *Өйүң эеси өлүгси янып дуран чырасыны чыраданың үстүнде гойды.*

ЧЫРАЗ [чыра:з], Гүнүң сачян шөхлеси. *Гүн чыразларыны узадып ере, Безейәр мейданы гүнеше, чыра* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Гүн алтын чыразларыны узадып, ларлап бага нур сачярды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧЫРАЙЛЫ [чыра:йлы], Гелшикли, овадан. *Чырайлы йүзи гүне янан ялы адам сырылан коллесива ялаңачлап отырды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Чопан азат, чолук азат, нур азат, Чырайлы шөхлесин яйратды канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧЫРАЧУЙШЕ, Небит билен янян йөнекей чыра гейдирилен йөрите чүйше. *Магазинлерде чырачуйше кыпми?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧЫРЛАК, Торгая меңзеш гоңрумтыл-сары, көпек-менек елекли кичижик гуш. *Оларың үстүнде чырлаклар айланяр* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЧЫРЛАМАК, Чиркин сесли агламак (чага хакда). *Эшидилйәр чаганың чырлаян сеси* (Б. Кербабаев, Айлар). *Чагажык болса чырлап агламага башлады* («Тоймак» журналы).

ЧЫРЛАТМАК, Чиркин сесли аглатмак (чага хакда). *Нәме, чаганы чырладып гояйыпсың!*

ЧЫРЛАШМАК, Чиркин сесли аглашмак (чагалар хакда). *Гара өйүң ичинде чырлашян чагаларың сеси эшидилйәрди.*

ЧЫРЛАШЫК, Ызанда-чуванлык, агы-зензеле, аглашык.

ЧЫРМАМАК, Бир задың дашына чоламак, орап алмак. *Гызгын йүрегиниң дашыны чырмап алан сейсиниң йүпек тарларыны чөзмек иследи* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧЫРМАТМАК, Бир задың дашына чолатмак, орамак.

ЧЫРМАШМАК, I. Бир задың дашына чолашмак, орашмак. *Узум чырмашык ялы чырмашяр.* 2. Янашып, асылышып ёкары чыкмак. *Чагалар агачлара чырмашып башладылар.*

ЧЫРМАШЫК I, *бот.* Бейлеки от-чөплере чолашып, чырмашып, оралып өсйән хашал от. *Гөлсечекли болса, чырмашык билен печек дилейярлер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧЫРМАШЫК II, Бири-бириниң ичинден гечип чолашан, булашык (йүп, йүплүк хакда).

ЧЫРПДЫРМАК I, Ужундан, ёкарсындан кесдирмек.

кесдирип айыртмак. *Үзүм чыбыкларының үҗуны чырпдырмалы якенің!*

ЧЫРПДЫРМАК II, Ювлан кири ахыркы гезек арасса сува сокуп чыкартмак, батырмак. *Юван кирини сува чырпдырып, соңра сердирдим.*

ЧЫРПМАК I. Ужундан, ёкарсындан кесмек, кесип айырмак. *Ики саны адам элиниң етишдигинден бугдайларың башыны чырпып, халталарына дыкып йөрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хошгелди баглары тимарлап чырпян гайчысыны алып, эйвандан ашак дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЧЫРПМАК II, 1. Ювлан кири ахыркы гезек арассаламак үчин арасса сува сокуп чыкармак, батырмак, дурламак. *Гейимлери чырпмак.* 2. Чырпыны боюң деңерәгине галдырып, батлы силкип, шарпылдылы сес чыкармак. *Үзүм сакчысы чырпысыны бирсыхлы чырпярды.*

ЧЫРПЫ, 1. Еңленилмән келлә атылян, хемме ери кешдели аял гейими. *Сары кетениден «шетдалы гүл» нагышлы чырпы эдиндим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ужы инчелип гидйән йүп, гамчы ве ш. м. зат. *Сары мурты ашак салланып, сапаның дүе йүңүнден эдилен чырпысы яман болды* (П. Помма, Тайлак хыззын). *Чопаның элинде узын чырпысы бардыр.*

ЧЫРПЫЛМАК I, Ужундан, ёкарсындан кесилмек, кесилип айрылмак. *Ужы чырпылан сакгаллы эңегини даңды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол говача оталярка, ужы чырпылярка гайра дурмады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЧЫРПЫЛМАК II, Ювлан кир ахыркы гезек арасса сува дурланмак, сува сокулып чыкарылмак. *Сува чырпылан гейимлери айры гояй!*

ЧЫРПЫМ, Говача ве ш. м. экинлериң ужуны чырпмак иши. *Пагтадан ёкары хасыл алмак үчин, экишини, чырпымыны вагтында бержай этмели* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧЫРПЫНМАК, 1. Абшарып, гуйругыны тарпылдадып эсремек. *Чырпынып дуран өз инерини гөркезди* («Колхоз гүнлери»). 2. *гөч. м.* Мөвч алмак, жошмак. *Чырпыняр деңизлер, балыклар товсяр, Гаялар гөгерип, ал-яшыл өвсйәр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Мургап дерясы чырпынып акяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Бириниң үстүне өвжемек, хондан бәрси болуп дызамак, хайбат атмак. *Эйсем, сениң чырпынып, шейле өвнүшиң яланмы?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧЫРПЫШМАК I, Ужундан, ёкарсындан кесишмек, кесип айрышмак. *Говача чырпышмак.*

ЧЫРПЫШМАК II, Ювлан кири арасса сува сокуп чыкарышмак, батырышмак, дурлашмак. *Мен акарда Бибижахана кир чырпышдым.*

ЧЫРРЫЛДАМАК, Чырылдылы сес чыкмак, чырылдылы сесленмек. *Печде гара чекиртгәниң чыррылдаян сеси эшидилйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЧЫРЧЫК, 1. Чага дегйән еңилжек кесел, сыркавлык. *Бизиң шу чагамыздан чырчык айрыланок.* 2. *гөч. м.* Дерт, алада, хысырды. *Бегенжиң айдышы ялы, говаченың чырчыгы адатдан башары кәнди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧЫРЧЫКЛАМАК, Кесел дегмек, еңилжек сыркавламак (чага хакда). *Бабалы, белки, чырчыкландыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЧЫРЧЫКЛАТМАК, Кесел ёкдурмак, кеселлетмек.

ЧЫРЧЫКЛЫ, Кесел ёкушан, кеселли. *Чырчыклы чага.*

ЧЫРШАК, Чыршалан хапа, кир. *Овадан гызлара элешан эшиклер гейдирип, йүзлерини чыршак сакламалы дийәрдилер. Эл-аякларыны чыршак сакламагы буюрярдылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЧЫРШАМАК, 1. Дегрип, чалып хапаламак. *Гавуның ширесини көйнегиңе-де чыршапсың.* 2. *гөч. м.* Чалып сувамак, суваг чекмек. *Тамың диварының керпичлери гөрнүп дурмасын! — дийип, өзүм чыршап чыкдым.* 3. *гөч. м.* Хат язмак. *Пикирими кагыза чыршап башламда, Гүллер гелип гөрди тайяр ерлерин* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЫРШАТМАК, 1. Дегрип, чалып хапалатмак. *Нәме үчин, үзүмиң ширесини эгин-башыңа чыршадыпсың?!* 2. *гөч. м.* Суваг этдирмек, суваг чалдырмак. *Тамың йүзүне палчык чыршатсаң болмаярмы?!* 3. *гөч. м.* Хат яздырмак. *Ашыр өйде болан болса, бир-ики сетир чыршадып, оглума хат ибержекдим.*

ЧЫРШАШДЫРМАК, Бирин-бирин чыршап чыкмак; хемме ерине чыршамак.

ЧЫРШАШМАК, 1. Бири-бириңе хапа чыршамак, чалмак. 2. Чыршамага көмеклешмек. *Кагызың йүзүне елим чыршашдым.*

ЧЫРЫШ, 1. Даг ве гум ерлеринде битйән, соганың яшына меңзеш яшлы өсүмлик. *Огланлар чырыш йыгмага гитдилер.* 2. *сер.* Елим.

ЧЫТАВУН, Чыглы чигрек, бирнеме аязлы. *Руссиянық токайында чытавун, Шөхлесиз Гүн чендан гык гарап бакды* (Б. Кербабаев, Айлар). *Чытавун ховада ичи чекгин атлар өңе бакан үмзүк атдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЧЫТАВУНЛЫК, Чыглы чигреклик, аязлылык. *Бегенч хованың чытавунлыгына гараман дерлейярди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЧЫТАЛАШМАК, Гөрешде, дурмушда ве ш. м. үстүн чыкмак үчин жан этмек, гүйч сарп этмек, гайрат этмек. дыржашмак. *Эмма чыталашярдым, дишими гыжаярдым* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЫТМАК, Йыгырмак, бүзмек. ◇ Гаш чытмак — *сер.* Гаш I. *Нәме хырчың дишләп, гашың чытярсың?* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Йүз чытмак — *сер.* Йүз I. *Акыл етирмек! — дийип, Иван Дмитрич йүзүни чытды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Йүзүни айылганч чытып, дишлерини гысды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ол өзүне бейле дийилмегини ёкуш гөрүп, йүзүни чытды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Маңлайыңы чытмак — *сер.* Гаш чытмак.

ЧЫТЫК, Гайгылы я-да пикирли гөрнүшде маңлайы, йүзи, гашы йыгрык. *Онуң йүзи салык, гашлары чытыкды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Иван Дмитричиң сеси ве онуң чытык, акыллы яш йүзи Андрей Ефимиче ярады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). ◇ Чытык хова — *сер.* Хова. *Эртириң гаралян чытык ховасы ягшың аламатыны берйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЧЫТЫЛМАК, Гайгылы я-да пикирли гөрнүше гирип, маңлайы, йүзи, гашы йыгрылмак. *Онуң гахары гелип, йүзлери чытылярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧӘГЕ, Кварцың я-да ш. м. гаты минералларың сүйшйән овнук бөлеҗиклери. *Топрагымыза Гүнүң нуры бол дүшйәр, Шол гөк чәгеде юмуртга бишйәр* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ЧӘГЕЛИК, Чәгәниң көп ери. *Чәгеликде йөрейән оператор үмзүгини илери атып, кынлык билен херекет эдйәрди. Елуң чеп гапдалы гиден бир чәгелик* («Совет эдебияты» журналы).

ЧӘГЕСӨВ, Чәге гатышыклы, чәге гатышыгы болан. *Онуң яланач аягы ябың чыглы райышына батыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Демиргазыкдан гелйән совук шемал чәгесөв киршенлери асмана гөтерйәрди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЧӘЙНЕК, Чай демлемек үчин гулплы ве жүрүндикли фарфор гап. *Тәжигөзел эҗе чәйнеклерини йыгнашдырды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Оңа ченли Гөзел гызың бойдашы ики чәйнек чайы гетирди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧӘЙНЕКЛИК, Бир, ики ве ондан хем кән чәйнек болар ялы сувуклык өлчеги. *Гөзел эҗе түңчесине бир чәйнеклик сув гуюп, отда гойды.*

ЧӘК, 1. Гейимиң, көйнегиң этегинде я-да якасында гоюлян дилик. 2. Юртлар арасындакы серхет, арачәк. *Сөвеш эйәм бизиң Ватанымызың чәгинден дашарда гидйән вагтында хем танк командири болуп сөвешйәрдим* (Б. Гурбанов, Душушык). 3. Ер бөлүнишигинде, пайланышыгында гоюлян серхет, бөлүнип алнан ер. *Дурмады ол көвеҗеклэп, ойланып, Беллэп алды өз чәгиниң пеллесин* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Эҗегул дүйнки алып билмэн гиден чәгини алып, ене бир чәги ярпылап гайтмакчыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЧӘКЛЕНМЕК, 1. Бир зат я-да бир иш белли бир дережә етирилип гоюлмак. 2. Канагатланмак. *Эмма диңе бир сөзде дүшүндирмек билен чәкленмэн, ол хут иш йүзүнде хем өвредйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧӘКМЕН, Дүе йүңүнден докалып тикилен ичликсиз дашкы гейим. *Ол чәкменини чыкарды-да, эндамларыны сыпалашдырды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ол томсуна агар чәкмен, гышына болса пагталы дон геерди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Чәкмен алдың, чокай алдың, дон алдың, Хасаплап гөр, хакыңдан-да кән алдың* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЧӘКСИЗ, 1. Хич өлчеги, чәги болмадык, чәк гоюлмадык. 2. Артык дережә, өрән, гаты, көп. *Чолугың ховсаласы чәксиз артды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЧӘКЯКА, Эркек адамларың көйнегиниң гердене якын эдилип ачылян якасы. *Эгни чәкяка көйнекли йигит өйден чыкды.*

ЧӘРЕ, 1. Бир задың я-да ишиң үстүн чыкмагы, амала ашмагы үчин гечирилйән, гөрүлйән алада, алач, тәр. *Командиримиз ойланды-да еңмек үчин тапды чәре* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Мал көп, эмма олары гышлатмак үчин гөрүлйән чәрелериң угры ёк* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн). 2. Гөрүлйән, берилйән темми. *Бу чәре оңа тәсир эдәйҗек ялыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Чәре гөрмек — 1) дегишли жезасыны, теммисини бермек. *Оңа чәре гөрмек герек* («Мыдам тайяр» газети); 2) алажыны этмек, ғамсадасыны этмек. *Совет адамлары тебигаты өзлериң боюн эгдирмек үчин хер хили чәрелери гөрйәрлер* («Мыдам тайяр» газети).

ЧӘРЕСИЗ, 1. Алажы болмадык, чәреси тапылмаян. *Эмма чәресиз ягдай такдыра гарашып ятмага мәҗбур эдйәр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Темми-сиз, чәре гөрүлмедик. *Оны чәресиз галдырдылар.*

ЧӘРЕСИЗЛИК, Алачсыз галмаклык, чәре тапмазлык.

ЧӘРЪЕК, 1. 25 грама дең болан агырлык өлчеги, 100 грамың дөртден бири. 2. Бир задың дөртден бир бөлеги. *XIX асырың IV чәръегинде Руссияда күшт уссаллары йүзе чыкып башлады* («Мыдам тайяр» газети). *Бир чәръек сагат гечип-гечмэнкэ, алты саны йүк машыны пейда болды* («Колхоз гүнлери»).

ЧӘРЪЕКЛИК, 25 грамлык аграмы болан өлчег даш. *Черъеклик даш.*

ЧӘЧ, Дөвлүп хармандан алнан арасса бугдайың үйшмеги. *Сыгырып, шемала гарап, Чәҗи самандач сайлады* (Чары Ашыр, Поэмалар). ◇ Чәҗиңе перекет! (алкыш) — хасылың артык болсун; хасылыңа берекет!

ЧӘШ, Гүңүң гушлук болан вагты. *Бу гүн гөзиң ялан хатың аламда, Ылхамың гүнеши чәш болды, шахыр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЧӘШЕРИЛМЕК, 1. Гышарып ятылмак. *Иши тутар-да, чәшерил-де ят!* 2. Өзүнден гидип, булашып ятылмак. *Ол бирден чәшерилди-де ятыберди.*

ЧӘШЕРМЕК, 1. Гышарып ятмак. *Сувуң гулагыны ач-да, чәшер-де ят!* («Колхоз гүнлери»). 2. Өзүнден гидип, булашып ятмак. *Ол бирден дик дуран ерinden чәшерди-де ятыберди.*

ЧӘШЕРТМЕК, 1. Йыкмак, йыкып ятырмак. *Ол эгрешде гаршыдашыны билинден тутан дессине чәшертди* 2. Өзүнден гидертмек, гышартмак.

Ш

Ш, Түркмен элипбийиниң отузынҗы харпы.

ША [ша:] I, 1. *сер.* Патыша. *Эйран шасы хем-де Хыва ханлары, Агдыклык этсе-де олаң санлары, Мең халкымы боюн эгдрип билмеди* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Хаты рус шасына, Москва етир!* («Совет эдебияты» журналы). 2. *күштч.* Күшт ойнунда иң эсасы малың ады. *Агачдан ёнуп перзи, пил, рух, ша, ат ясапдырлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Күшт берип, шаны ятырмак.* ◇ Ша ёл — көп гатнавлы улы ёл, эсасы ёл. *Онуң йөриши, хамала диерсиң, ша ёл билен барян ялыды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ША II, «Ш» харпының ады.

ШАБАЗ [ша:ба:з], 1. Гочак, герчек. *Мениң аркамда шулар ялы шабазлар болмаса, ким мениң йүзүме серетҗек* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Батыр, эдермен. *Егсам, сак болуп дуран чагында, шу шабазлар гойна мөҗек гойберермиди* («Совет эдебияты» журналы).

ШАБРАМ, Сечеленип дөкүлип дуран (сач, сечек ве ш. м. хакда). *Яңагына дөкүп, шабрам сачларны, Лэле гыз, Гызларгүл дайрасын чаляр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ир туруп өрсең, перим, шабрам гара зулуң дарап, Ай йүзүңни гөрмесем, боляр мениң халым харап* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ШАБРАМАК, Сечеленип дөкүлип дурмак, сечеленмек (сач, сечек ве ш. м. хакда). *Онуң йүпек ялы сачлары шабрап дур.*

ШАБРАҢ, Сечеленип дөкүлип дуран, сечеленен (сач, сечек ве ш. м. хакда). *Мәхриниң ики өрүм шар гара шабраң сачлары партаның үстүне дүшүп дурлады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАБРАТМАК, Сечелендирип гойбермек, сечелендирмек. *Шар гара сачларыны майдажа өртүп, гөзгүтаның багы ялы шабрадып, икиян чекгесинден гойберипдир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Йүпек ыпыкмың сечеклерини шабрадып гойбермек.*

ШАБРАШМАК, Сечеленишип дөкүлишип дурмак, сечеленишмек (сач, сечек ве ш. м. хакда). *Онуң хемме сачлары дәне-дәне болуп, шабрашып дурды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Шабрашып дуран сечекли гыңач.*

ШАБЫРДАМАК, Шабырдылы сес чыкармак, шабырдылы сеслемек. *Ол шабырдап ягян ягшы буймаян ялы өрән аркайын* (Н. Помма, Себәбини соң биллим). *Бирдснкэ-де шабырдап ягыш ягарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШАБЫРДАТМАК, Шабырдылы сес чыкартмак, шабырдылы сес этдирмек. *Ол ысса чыдаман, бир бедре совук сувы шабырдадып үстүнден гуюнды.*

ШАБЫРДАШМАК, Шабырдылы сес чыкарышмак, шабырдылы сес эдишмек. *Үзүм агаҗының чагыр чыбыклары онуң гейиминден асылышярдылар, шабырдашып сесленйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАБЫРДЫ, Гүйчли ягыш яганда, сув батлы сепи-

кенде, дөкүленде ве ш. м. ягдайларда дөрейән сеси аңладян сөз. *Гөгүң гүбүрдисини, ягшың шабырдысыны хем аңмаңдырис* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Крандан аймаңча дөкүлйән сувуң шабырдысы, агрегатларың гүррүлдиси гулаклары камата гетирди* («Совет эдебияты» журналы).

ШАБЫР-ШАБЫР, *сер.* Шабырды.

ШАГАЛ, *зоол.* Итлер машгалаасындан болан, маслык йиңән йыртыжы хайван. *Шагал-а кән велик, шу ерлерде кән саны сыртлан хем гелйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гайрамыздакы хышалык жеңңелде шагаллар сыгырышярды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Шага-ла шам болмак — бидерек сарп эдилмек, исрип эдилмек, бисарпалык зерарлы харап болуп гитмек, нетижесиз харч эдилмек, даргадылмак. *Шагала шам болардан, ёлбарсың агзына дүшмек говудыр* («Түркмен пьесалары»).

ШАГАЛАҢ, Дабара, шовкун, шадыянлык. *Готурдепәкиң гүндизки шагалаңы узак гиҗеси билен тә дың атянча шовхунлы довам эден болса герек* («Совет эдебияты» журналы). *Олар гозачаларың илери йүзүни кесек гечйән гырасы сейрек галлы ябың бәри йүзүндәки улы пели отамага дүйн ичиндэн шагалаң билен гирипдирлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Байың гызы шагалаңда шайланар, Пукыра йигитлер ненең өйленер* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ШАГАЛАҢЛЫ, Дабаралы, шатлыклы шовхунлы. *Хатда Халназарың гапысындакы шагалаңлы оваз хем кесалды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шейле шагалаңлы шатлык бир гүнде, Узак гүнде деңиз гөзүетиминде* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар).

ШАГАЛАҢСЫЗ, Дабарасыз, шовхунсыз, шатлыклы дәл. *Тойсуз, шагалаңсыз яшайшың киме гереги бар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ШАГАЛАҢЧЫ, Шагаланы говы гөрйән, шувеленчи.

ШАГГА, Бирден, батлы. *Назарың йүзи гызарды-да, йүзүне шагга дер гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шагга инмек. Шагга гонмак.*

ШАГГЫЛДАМАК, Шаггылдылы сес чыкармак, шаггылдылы сеслеңмек. *Сув шаггылдап акяр.*

ШАГГЫЛДАТМАК, Шаггылдылы сес чыкартмак, шаггылдылы сес этдирмек.

ШАГГЫЛДАШМАК, Шаггылдылы сес эдишмек, шаггылдылы сесленишмек. *Шаггылдашып булаклар акяр. Шаглаңклардан шаггылдашып сув акяр.*

ШАГГЫЛДЫ, Сувуң гүйчли акмагы, гушларың батлы учмагы я-да ш. м. башга бир херекет зерарлы дөрейән сеси аңладян сөз. *Сувуң шаггылдысын гаты пес гөруп, Узак пикир эдип, гең галып дурды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ал-асмандан батлы учуп барян гушларың шаггылдысы эшидилди.*

ШАГЛА, I. Аңырсы гөрнүп дуран юкаҗык, юка. *Шагла перде ачарсындакы сүнеш хаҗылдык учян ялы гөрүнйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ири гөзли, сейрек гөзли (элек ве ш. м. хакда). *Гулак эдил шагла ялы, якымлы-якымсыз гүрруңиң барыны бирден бейнә бакан гечирип гойберйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ШАГЛАВУК, Екардан гүйчли инйән сувуң акымы, екардан шаггылдап инйән сувуң акян ери. *Огланлар шаглавуга сува дүшмәге гитдилер.*

ШАГЛАМАК, *сер.* Шаггылдамак. *Гулаклардан сувлар шаглап акярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шаглап акып ятыр сувлы салмалар, Битипдир боюнда эрик-алмалар* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ШАГЛАТМАК, *сер.* Шаггылдатмак.

ШАГЛАШМАК, *сер.* Шаггылдашмак. *Якымлы ховасы гөвнүни ачяр, Машыклар шаглашып хер яна гечйәр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ШАГРАМАК, Гурашып ятмак, гурамак.

ШАГЫРДАМАК, Шагырдылы сес этмек, шагырдылы сеслеңмек. *Гуры йылгыклар гүйчли елде шагырдап сес эдйәрдилер. Дүйби дешилен халтадан эрик кишделери шагырдап дөкүлди.*

ШАГЫРДАТМАК, Шагырдылы сес чыкартмак, шагырдылы сес этдирмек. *Ол, этегиндәки дашы шагырдадып дөкди.*

ШАГЫРДАШМАК, Шагырдылы сесленишмек, биле-ликде шагырдамак.

ШАГЫРДЫ, Гүр өсүп дуран агачларың, гаты затларың бири-бирине дегмегинден йүзе чыкян сес. *Гапдалда хышаның шагырдысыны эшидипдир* (Ата Салых, Дынч алыш вагты). *Арка тарапларында бир шагырды эшидилйән ялы болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАДЫМАН [ша:дыма:н], *сер.* Шадыян. *Хер гүн өйден чыксаң шадыман гелин, Әхли иш гаршыңда тагзыма дуряр* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ШАДЫХОРРАМ [ша:дыхоррам], Өрән шат, гайгы-гамсыз, өрән кейпли. *Көп вагтлар гездим гөзяшым дөкүп, Инди шадыхоррам боласым гелйәр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ШАДЫЯН [ша:дыя:н], Кейпи көк, шәхдачык, кейпли, шат. *Ол, тар чалып билйән, якымлы айдым айдян, гөрмегей, шадыян йигитди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол, инди өңкуси ялы тутук ве тукат дәл-де, шадыянды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЧАДЫЯНЛЫК [ша:дыя:нлык], 1. Кейпи көклүк, шәхдачыклык, шат гөвүнлилик, шатлык. *Мен нәхили шадыянлык билен бу ве гелдим?* (Г. Мухтаров, Пьесалар). 2. Шатлык, дабара. *Колхозчылар гөк говачаларың ичинде шадыянлык билен отаг отаярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гой, оның маслыгының үстүнде шагаллар шадыянлык этсинлер!* («Совет эдебияты» журналы). *Бу не шадыянлык?! Бу не ажап иш?!* (Б. Керба-баев, Айлар).

ШАДЫЯНЧЫЛЫК [ша:дыя:нчылык], *сер.* Шадыянлык.

ШАЗАДА [ша:за:да], *көн. с.* Шаның несли, патышаның оглы. *Улы оглы шазада Иваны хасасы билен уруп өлдүрипдир* (СССР тарыхы).

ШАЙ, 1. Дакынмак үчин металдан, күмүшден ве ш. м. эдилен безег. *Оразгул көмек фондуна озал өзүниң күмүш ве гызыл шайларындан бәш килоны берипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ватан үчин сарп болсун, Мениң безегим — шайым* (А. Ныязов, Шыгырлар). 2. Бир зада дегишли я-да герек болан энжам, эсбап, гурал, зат. *Столуң үсти эйәм иймит шайлары билен безелйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Агач уссачылыгына дегишли болан шайлар.* 3. Машының, механизмиң, гуралың ве ш. м. гошмача бөлеги, деталы. *Герек болжак запас шайларың бардыгыны айдып, хошлашып гайтды* («Совет эдебияты» журналы). *Запас шайлар билен МТС-лериң мадды-техники үпҗүнлигини гурамагың мөхүм әхмиети барды* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмек чәрелери хакында). ◇ Шай тутмак — бир зада тайярлык гөрмек, бир иш этмек үчин тайярланмак, хәзирленмек. *Биз гайтмак үчин шайымызы тутярдык* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ШАЙКА, Женаятлы ишлери алып бармак билен мешгулланян адамлар топары. *IX асырда ол ёлда варяг шайкалары байлык аңтап гезипдирлер* (СССР тарыхы). *Бандитлер шайкасы. Гаракчылар шайкасы.*

ШАЙЛАМАК, Герекли шай билен үпҗүн этмек, шайыны тутмак, беслемек. *Шат хошлашып, гуҗаклашып, Оны ёла шайлаяр* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ШАЙЛАНМАК, Герекли шай билен үнҗүн эдилмек, шай тутулмак, бесленмек. *Ол, Халназарың шайланяны-ны гөруп, өзүне хоссар тапаны үчин, хорк-хорк эдип*

аглады (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Айлар гелйәр айланып, Гызлар гелйәр шайланып, Чык ичерден, гелнеже, Дәдем гелйәр сайланып* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ШАЙЛАТМАК, Герекли шай билен үпжүн этдирмек, шайыны тутдурмак, беслетмек. *Тоя гитжек атлары шайлатмак.*

ШАЙ-СЕП, 1. Дурмуша чыкян гыза ата-энеси тарапындан берилйән затлар. *Гелниниң шай-сепинден гарры-ның гөвни хош болды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Маңа гелин болжак гыз эйәм шайыны-сепини безәп отурандыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Металдан, күмүшден ясалан безеглер. *Гызыл, күмүш ве гызыл, күмүшден эдилен шай-сеплер белли бир дережеде затларың гыммат өлчеги болуп хызмат эдипдирлер* («Эдебият»).

ШАЙЫ, 1. Бәш көпүк. *Ол, оглуның элине бәш шайы берди.* 2. Метал пул, овнук пул. *Ватаны, арыны-намысыны бир шая сатан бу бинамыс бир мениң элиме дүшседи?!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бәш шайы газанманы башараның үчин, бизиң билен еңсәни өвруп геплешмек ислейәрмиң?!* («Совет эдебияты» журналы).

ШАЙЫЛЫК, Бәш көпүк мукдарындакы метал пул.

ШАЙЫРДАМАК, Шайырдылы сес этмек, шайырдылы сесленмек.

ШАЙЫРДАТМАК, Шайырдылы сес чыкартмак, шайырдылы сес этмек.

ШАЙЫРДАШМАК, Ызлы-ызына шайырдылы сес этмек, билеликде шайырдамак.

ШАЙЫРДЫ, Гаты, берк затларың бири-бирине дегмеги зерарлы дөрейән сес.

ШАКГАЛАМАК, Кесип, чапып, бөлек-бөлек этмек, бөлеклемек. *Шакгалап ташла дийсең башарын* («Совет эдебияты» журналы).

ШАКГАЛАТМАК, Кесип, чапып, бөлек-бөлек этдирмек, бөлеклетмек. *Гойнуң этини ур-тут шакгалатмак.*

ШАКГА-ШУКГА, Тизлик билен, хасыр-хусур, шарк-шурк, ур-тут, эгленмән. *Шу вагт бир гелин эдинер ялы задымыз хем бар, шакга-шукга гуда болага-да отурыберелиң!* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ШАКГЫЛДАМАК, Шакгылдылы сес чыкармак, шакгылдылы сесленмек.

ШАКГЫЛДАТМАК, Шакгылдылы сес чыкартмак, шакгылдылы сес этдирмек.

ШАКГЫЛДЫ, Бир задың бир ере вагтал-вагтал дегмеги зерарлы дөрейән такгылдылы сес.

ШАКЫРДАМАК, Шакырдылы сес чыкмак, шакырдылы сесленмек. *Дарыжык гысбы ёданың гыйчак дашлары дүелериң ясы дабанларының астында шакырдаяр. Сәхет ишиги эмайлык билен ачжак болды, эмма болмады, габса-да шакырдады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАКЫРДАТМАК, Шакырдылы сес чыкартмак, шакырдылы сес этдирмек. *Бахар! — дийип, япык ишиги ителәп шакырдатмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Башлык телефоның трубкасыны шакырдадып гойды* («Совет эдебияты» журналы).

ШАКЫРДЫ, 1. Даш, демир ве ш. м. затларың бир бада бири-бирине батлы дегмегинден дөрейән гаты сеси аңладян сөз. *Билине гованың багы оралан ёгын пүрс дурдугыча батланып айланярды, оның шакырдысы жайлара дүшүп яңланярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шол вагт командириң озал барлап гөзден гечирен ички тамында улы бир шакырды болды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Эйләк-де-бейләк эдилйән херекет, галмагал, зензеле.

ШАКЫРДЫК, Көбир маллары гачырмак үчин, гуйругына дакылян көне-сөне, дөвүк-енжик шакырдаян зат. ◇ **Шакырдык дакмак** — гачып гитмәге межбур этмек, ковмак. *Еңсесине шакырдык дакылан, масгаралаНып ковлан йигит киме герек* («Совет эдебияты» журналы).

ШАКЫР-ШУКУР, 1. Шакырдап чыкян сес, шакырды... *Микола хем бу шакыр-шукура оянып, гайдып ятмады* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Кухнядакы шакыр-шукур бир эйәм диңипди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Тизлик билен, шарк-шурк, чаласын, эгленмән. *Гелпегиң силкип, келлесине гейди ве шакыр-шукур ишиги ачды -да, чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Овнук-ушак затлар, гош. *Гызыч мерген гушлагына өвкүн шакыр-шукурларының үстүне уран гушларыны дүзүш дирерди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Шакыр-шукурлары дакышдырып, ики аяклы хырлы тупеңини хем эгнинден асарды-да, гаршыдакы дага дырмашып гидерди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАКӘСЕ [ша:кәсе], Фарфордан ясалан, чай ичилйән улы кәсе, гап.

ШАЛ [ша:л], Гап-гачлык үчин докалян иримчик йүн мата. *Эгер мениң халыларым килим болса, сениң халыларың шал гулачдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАЛГАМ, *бот.* Шугундыра/меңзеш сүйжүмтик гөк өнүм.

ШАЛДЫР, Эшек сүрмек үчин уланылян ужы зынжырлы таяжык. *Мавы гөк эшегиниң үстүнде шалдыры ны ойнап, жаң сесине гуванярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Элиндәки шалдыр билен гөзел перинің назик беденини гөк-ала эдипдир* (Мыралы).

ШАЛКЫЛДАМАК, Шалкылдылы сес чыкмак, шалкылдылы сесленмек. *Шалкылдап гачмак. Шалкылдап ды кылмак.*

ШАЛКЫЛДАТМАК, Шалкылдылы сес чыкартмак, шалкылдылы сес этдирмек. *Шалкылдадып оклаймак болмаз.*

ШАЛКЫЛДЫ, Юмшак, сувук затларың бир ере батлы дүшмеги ве ш. м. зерарлы дөрейән сес.

ШАЛЛАК, 1. Сува дүшүленде аяк билен ашыр атып ойналян оюн. *Оглан лар сувда шаллак ойнаярдылар.* 2. Гамчы, тойры ялы урулян зат, таяк. *Агз эдип баран адамлара ятырып шаллак урдулар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Халваны хеким шер, шаллагы стам* (накыл).

ШАЛЛАКЛАМАК, Аягы я-да эли тиз, чалт херекететирмек, херекетлендирмек. *Шаллаклап гитмек. Гөле шаллаклап сүрә гошулды.*

ШАЛЛАКЛАТМАК, Аягы я-да эли тиз, чалт херекетлендирмек, херекет этдирмек.

ШАЛМАН, Кесилен улы ёгын агач, пүрс. *Шалманлар симлери зордан гөтерйәрдилер* (Б. Сейтәков, Дәвүрдеш лер).

ШАЛПЫЛДАМАК, Шалпылдылы сес чыкмак, шалпылдылы сеслеимек. *Чалажан болуп ятан балык гайрыгыны буланда, сув-да шалпылдаярды.*

ШАЛПЫЛДАТМАК, Шалпылдылы сес чыкармак, шалпылдылы сес этдирмек. *Огланжык ябың башында таяжыгыны сува шалпылдадып отырды.*

ШАЛПЫЛДЫ, Сувуклыкда эдилйән херекет, толкун зерарлы дөрейән сес. *Сувуң шалпылдысы.*

ШАЛПЫ-ШАРАҢ, Өл-мыжжык болан, эзилен (эгин -эшик хакында). *Эгниндәки доны бүтинлей шалпы-шараңды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гыз бедрелерини өр боюндан гойберип, аякларыны, көйнегиниң этеклерини шалпы-шараң эдип ашак отурды* (Н. Поммa, Себәбини соң билдим).

ШАЛТАК, Кәбир малың гуйрук тарапындакы гатаклан хапа. *Бу гоюн шалтак баглапдыр.*

ШАЛТ-ШУЛТ, Өрән чалт, чаласын, тиз. *Шалт-шулт этди-де, тиз ювунды.*

ШАЛХА, Йыртык гейим.

ШАЛХА-ШАЛХА, йыртык-йирик, йыртык-йыртык (геҙим хакда). *Иле гүлки, масгара — шалха-шалха донуҡыҙ* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ШАЛЫ [ша:лы], *бот.* Түви экини; дөвүлмедик габыклы түви. *Узак Гүндогар областларында хем-де республикаларында шалы өндүрилишини артдырмак үчин бизиң мумкинчиликлеримз бар* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлак-де өсдүрмегин чәрелери хакында). *Шалы сувсуз болмаз, палав — бугсуз* (накыл).

ШАМ [ша:м], *көн. с.* 1. Инрик гаралан вагты, Гүн батан чагы, агшам. *Шам вагты.* 2. Агшамлык нахары. *Шагала шам үчин огул доган ёк, Оглундан, гызындан асла доян ёк* («Октябрың ялкымы»). ◇ Шам салмак — батмак, яшмак.

ШАМА'Н, *этн.* Кәбир Демиргазык Азия халкларында: жадыгөй, порхан. ◇ Шаман оды — *сер.* От II. *Сен муны шаман ододыр өйдәмиң?!* («Совет эдебияты» журналы).

ШАМАР [ша:ма:р], *сер.* Аждарха. *Васпыңы тарып этсем энче сөзлер яшашар, Шамар кимин зүлплерин ене бойна долашар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ШАМА-ШАЙЫРДЫ, 1. Бош, бидерек, нетижесиз (гүррүң). 2. Тертипсиз эдилйән херекет, эден-этдилик (иш хакда). ◇ Шама-шайырда гитмек — бидерек сарп эдилмек, харчланмак, даргадылмак. *Ерунҗалар болса бу йыл хем гечен йыллардакысы ялы шама-шайырда гитди* («Токмак» журналы).

ШАМА-ШАЙЫРДЫЛЫК, 1. Бидереклик, нетижесизлик (гүррүң хакда). 2. Тертипсиз херекет этмеклик, эден-этдилик (иш хакда).

ШАМЛАМАК [ша:мламак], Гараңкырамак, шам вагты болмак. ◇ Ай шамламак — шам вагты Ай догмак. *Шамлан Ай хем яңы догуп, ёкарык галып башланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАМЛЫК [ша:млык], Агшам нахарлык, агшам нахары болар ялы. *Негада бир өйүң гапысында гиҗә галан машгалалар өзлериниң агшам шамлыкларыны ийәрдилер* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ШАМПА'НСКОЕ, Үзүмден эдилйән газлы чакыр. *Олардың бири паркылдадып, шампанское чакырыны ачды* («Токмак» журналы).

ШАМПУ'НЬ, Сач ювмак үчин сувук я-да порошок төрнүшли сабын.

ШАМЧЫРАГ [ша:мчыра:г] I, *мин.* Овадан ренкли, йылдыравук шөхле салян гыммат баха даш.

ШАМЧЫРАГ [ша:мчыра:г] II, *көн. с.* Инти шөхлели чыра, шем. *Өчмез шамчыраг.*

ШАН [ша:н], *көн. с.* Шөхрат, дабара, хатыра. *Докан халымызың шанына бу гүн, Үйшерис Гүллериң янына бу гүн* («Совет эдебияты» журналы).

ШАНА [ша:на], *көн. с. сер.* Дарак 1. *Бири тарлаң кимин бакар хер яна, Бири зүлпүн дарар голунда шана* («Совет эдебияты» журналы).

ШАНЛАНМАК [ша:нланмак], Шөхратланмак, дабараланмак. *Макуллайҗы сөзлер батлы яңланды, «Ура» сеслер деңизлерде шанланды* (Н. Аманов, А. Ковусов, Балыкчылар).

ШАНЛЫ [ша:нлы], Шөхратлы, дабаралы, мешхур. *Бүтинсоюз оба хожалык сергисинде ачылан слёт хем шу шанлы сенә багышланды* («Мыдам тайяр» газети).

ШАҢЛАВУК, *сер.* Шаңңы. *Шаңлавук чага сеси билен: — Гирмәге руҫсатмы?! — дийип гыгырды* («Совет эдебияты» журналы).

ШАҢЛАМАК, 1. Шаңңылдылы сес чыкмак, шаңңылдылы сесленмек. *Бомбалар ярылып, топлар гүвлесин, Шарапниллер шаңлап, оклар жувласын* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Ичинде сес яңланян ялы болуп дурмак, шарңылдамак (жай хакда). *Айсолтан шаңлап дуран колхоз мекдебиниң үстүнден гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Үч отагдан ыбарат шаңлап ятан пәкизе өй.* ◇ Гулак шаңламак — *сер.* Гулак.

ШАҢЛАТМАК, Шаңңылдылы сес чыкартмак, шаңңылдылы сес этдирмек.

ШАҢЛАШМАК, Ызлы-ызына шаңламак, билеликде шаңламак, шаңңылдылы сеслер эшидилмек.

ШАҢҢЫ, Яңланып гидйән, шаңлавук, чакыр, йити (сес хакда). *Ол оңа шаңңы сеси билен торсарылып, җогап гайтарды* («Пионер» журналы). *Чөллериң рахатлыгындан пейдаланып, шагаллар дурдугыча шаңңы сес билен увлашярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ШАҢҢЫЛДЫ, Яңланып чыкян шаңңы сес.

ШАҢҢЫРДАВУК, Шаңңырдылы сес эдйән, шаңңырдылы сесленйән. *Шаңңырдавук шайлы гелинлер, гызлар, Өзбашларна сырыкдылар бир яка* (Б. Кербабаев, Айлар).

ШАҢҢЫРДАМАК, Шаңңырдылы сес чыкмак, шаңңырдылы сесленмек. *Айналар шаңңырдап сес этди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Жан ажыклы мөҗек хем чырпынып, агзыны ачып, төверегине хайбат атярды, дызаярды, гапының зынҗырлары шаңңырдаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАҢҢЫРДАТМАК, Шаңңырдылы сес чыкартмак, шаңңырдылы сес этдирмек.

ШАҢҢЫРДАШМАК, Шаңңырдылы сес эдишмек, ызлы-ызына шаңңырдамак. *Шаңңырдашяр гелин-гызлаң шайлары* (Б. Кербабаев, Айлар).

ШАҢҢЫРДЫ, Метал, чүйше ве ш. м. затларың бири-бирине батлы дегмегинден дөрейән сес.

ШАҢҢЫР-ШУҢҢУР, Ызлы-ызына болян шаңңырдылы сес. *Шаңңыр-шуңңур эдип гитмек. Шаңңыр-шуңңур эдип сесленмек.*

ШАП: 1) шап этмек — *сер.* Шапбылдатмак. *Шап эдип огшамак;* 2) шап болмак — лайык болмак. *Мениң костюмымы гейди велин, ол оңа шап болайды.*

ШАПАК, 1. Гүн догмазының өң янында хем Гүн яшандан соң гүндогар ве гүнбатар гөзъетимде эмеле гелйән гызыл Гүн шөхлеси. *Дурды чопан болса гөрүнйән гызыл шапага серединп, эңегиндәки тозгалап дуран сакгалыны дырмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол агшам шапагының нәхили гызарандыгыны, соң оның нәхили гараңкырап гидендигини гөрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 2. Даң сазы, даң атмазының өңүсырасындакы вагт. *Отлы шапак ягтыланда Ашгабада голайлашды* («Пионер» журналы).

ШАПАЛАК, *сер.* Шапбат. *Шапалак урмак. Шапалак бермек.*

ШАПБА, Гарашылмадык ерден, бада-бат, бирден, дуйдансыз, шарпа. *Өңрәкден бәри гарашян ялы, шапба тормозы басды* («Колхоз гүнлери»). *Атаҗанов оның чигнине шапба япышып, ызына долананда, әшебиби оның чеп элинден агыз салды* («Совет эдебияты» журналы).

ШАПБАТ [шапба:т], 1. Элиң аясы. *Мырадалы ага шапбат ялы түйсуз йүзүни Оразла өврүп дурды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Элиң аясы билен урулян зарплы ургы, шарпык, шапалак. *Көпден бәри чемеленип дуран Ашыр Мавың дулугына бир шапбат урды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШАПБАТЛАМАК [шапба:тламак], Шапбат билен урмак, шарпык чалмак, шапалак бермек. *Оразгелди өз яңагына шапбатлады* («Колхоз гүнлери»).

ШАПБА-ШАПБА, Ызлы-ызына, гайта-гайта. *Чагалы аяллар чагалар ялсисине барып, чагаларыны эллерине алып, шапба-шапба огшап, товуслырып, сөйүп, өйлерине тарап гитдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШАПБА-ШУПБА, Чалтлык билен, чаласын, тиз. *Шапба-шупба гөрүшмек. Шапба-шупба эллешмек.*

ШАПБЫК, *сер.* **Шапбат**. *Шапбык дегмек. Шапбык чалмак.*

ШАПБЫЛДАМАК, Шапбылдылы сес чыкармак, шапбылдылы сесленмек. *Нахар иенде онуң агзы шапбылдяяр.*

ШАПБЫЛДАТМАК, Шапбылдылы сес чыкартмак, шапбылдылы сес этдирмек. *Ол агзыны шапбылдадян вагтында: — Этиң тагамыны хакыкатдан-да мәҗек билйән экен! — дийип тассыклаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Вуши кел агзыны шапбылдадып гуррүң берди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАПЫРДАШМАК, Шапырдылы сес эдишмек, бир нәче болуп шапбылдатмак. *Шапбылдашып нахар иймек.*

ШАПБЫЛДЫ, Нахар ийленде, огшашыланда ве ш. м. додакларың бири-бирине япышып айрылмагындан дөрейән зарпяы сес. *Оңуң гепиниң арасы билен чыкан шапбылды зерарлы Гүлҗаның нәме диенини аңшырык билмедим* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ШАП-ШУП: шап-шуп этмек — 1) бир зады чалтлык билен иймек, ийип гутармак. *Нахары шап-шуп эдип ийип гутармак. Акбай ялыны шап-шуп этди;* 2) ызлы-ызына огшамак, гайта-гайта огшап алмак. *Ынха энели огул шап-шуп огшашярлар.*

ШАПЫРДАМАК, Шапырдылы сес чыкармак, шапырдылы сесленмек. *Ягыш сувуның ичи билен шапырдап йөремек.*

ШАПЫРДАТМАК, Шапырдылы сес чыкартмак, шапырдылы сес этдирмек. *Ол эдил унаш ичйән ялы эдип, яглы палавы шапырдадып ййәрди. Палчыклы гумы шапырдадып оклаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Узак гүнүң ядавлыгы, ёлуң тебсиретмеги тер гавуны шапырдадып иймеклерине мәҗбур этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШАПЫРДАШМАК, Шапырдылы сес эдишмек, бир нәче болуп шапырдамак. *Сувуң ичинде балыклар шапырдашярдылар.*

ШАПЫРДЫ, Ялпажык сувуң ичи билен чалт йөреленде, сувук я-да сувлы зат ийленде ве ш. м. дөрейән сеси аңладян сөз.

ШАПЫР-ШУПУР, 1. Чалтлык билен, чаласын, чалт. *Олар шапыр-шупур гөрүшдилер.* 2. Шапырдылы чыкян сес. *Деря тарапдан бир шапыр-шупур эшидилди.*

ШАР I, Төверегиң өз диаметриниң дашында айланмагындан эмеле гелйән тогалак геометрик шекил ве шейле формалы предмет. *Ер шар шекиллидир* (Орта асырлар тарыхы). *Шары эли билен пырлап гойберди-де, ене сөзуни довам этди* («Токмак» журналы). *Бүтин ер шарының алтыдан бири Ватанма кән салам Ата Салыхдан* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ШАР [ша:р] **II**: шар гара — бүтинлей гара, өрән гара, чым гара, гап-гара. *Шу ерде үсти япылгы шар гара бир автомашын-да дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Мәхриниң ики өрүм шар гара шабрак сачлары партаның үстүне дүшүп дурярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАРА, Эти овнук бөлеклере бөлүп дузлап, көзүң үстүне атып биширилйән нахар. *Эгер обадан сесъетимлик ерде хем бир ав урайса, шол ерде шара биширимән гайтмаярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол шара биширип дурка, какам: — Ери, гүррүң берсене! — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ШАРАМАК [ша:рамак], *күштч.* Күшт ойнунда: ат билен күшт берленде бейлеки малларың-да бирине дүшмек. *Алтынҗы гөчүмде онуң аты шарады.*

ШАРАТМАК [ша:ратмак], *күштч.* Шарамак ягдайына дүшүрмек, ат билен күшт берип, шарык эмеле гетиртмек. *Шарадып мугт мал алмак.*

ШАРҖ, Бир адамың я-да башга бир задың дегишмеклик жәхетден гүлкүнч карикатура шекилдәки чекмеси сураты. *Достлук шаржы.*

ШАРИКОПОДШИ'ПНИК, Шарикли, шариклер арка-лы ишледилйән подшипник.

ШАРКА, Бат билен, батлы шаркылдап, бирден. *Гапы шарка ачылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сычан гирдиги, гапырҗагың агзы шарка ачылыпдыр* (Г. Гурбансәхедов, Сурай).

ШАРК-ШУРК, Чалтлык билен, чалт, ур-тут, дессине, шарт-шурт. *Тракторы шарк-шурк дүзедерис* («Совет эдебияты» журналы). *Айнасыны ёкарык салдырып, шарк-шурк пердесини чекди* (Г. Гурбансәхедов, Сурай).

ШАРКЫЛДАМАК, Шаркылдылы сес чыкармак, шаркылдылы сесленмек. *Вуши келиң түпеңиниң тейи ашага дегип шаркылдаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАРКЫЛДАТМАК, Шаркылдылы сес чыкартмак, шаркылдылы сеслендирмек. *Бир адам чотуны шаркылдадып, гарабашына гай болуп отырды* (Б. Пурлиев, Илкиҗи гүн).

ШАРКЫЛДАШМАК, Шаркылдылы сес эдишмек, ызлы-ызына шаркылдамак, биримизи шаркылдатмак.

ШАРКЫЛДЫ, Демир, агач гуралларың ачылмак, япылмак ве ш. м. батлы херекетлеринден дөрейән сес. *Шаркылдылар, гүрпүлдилер бир салым, Дүйшде элин илди онуң гулагна* (Б. Кербабаев, Айлар).

ШАРЛАВУК, *сер.* **Шаглавук**. *Гөрҗек дагдан ин йән шарлавукларыны, Гөрҗек «ГЭС» ишледйән булак ларыны* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ШАРЛАМАК, Шаррылдылы сес чыкмак, шаррылдылы сесленмек. *Обаның ортасындан гечйән яндан бир сув шарлап акярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ШАРЛАТМАК, Шаррылдылы сес чыкартмак, шаррылдылы сес этдирмек.

ШАРЛАШМАК, Көп өлчем шарлап акмак, думлы-душдан шарлап акмак. *Ирсекдар шаршарлар болдурып чайы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Мөчүлер бир-бир яна гечйәр гүрлешип, Кранлардан сувлар акяр шарлашып* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ШАРҢЫЛДАМАК, *сер.* **Шаңламак**. *Жайың ичини дашыны агардып, эдил шарңылдап дуран ёлдаш* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол жайың бир нәче отагы болар, шарңылдап дуран эйваны болар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАРПА, *сер.* **Шапба**. *Эҗеси Ашыр билен шапба гуҗаклашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ушагыны өзүниң эдип барян пикирини шарпа кесип, ызындан гапдалына серетди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАРП-ШУРП, Шарт-шурт, ховул-хара, йүзүниң угруна, чалт.

ШАРПЫК, 1. *сер.* **Шапбат** 2. *Пәлван болса салынан шу вагта ченли бир шарпык чалан адам болар. Ол Мыратгелдә бир шарпык чалды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол әйлесине айлананда шарпык. Бейлесине өврүленде шарпык дөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Ургы, зарба, көтек, темми. *Инди эсер агзалалык болайса, шарпыгым көпүрүниң ызына дөнмесини аңлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ **Шарпык датмак** — 1) урулмак; 2) көтек ийлек, гүйчли темми берилмек.

ШАРПЫЛДАМАК, Шарпылдылы сес чыкмак, шарпылдылы сесленмек. *Ашырың ганаклары ачык ёлы дачы яларыны шарпылдып дөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ **Шарпылдап йыкылмак** — *сер.* Пыкылмак. *Йүзинлигине шарпылдап йыкылды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ШАРПЫЛДАТМАК, Шарпылдылы сес чыкартмак,

шарпылдылы сес этдирмек. *Тихомиров элиндәки китабы шарпылдадып ялды-да, әйнегиниң үсташыры Заряна чиқерилди* («Совет эдебияты» журналы).

ШАРПЫЛДЫ, Бир задың бир ере батлы дегмегинден, урулмагындан дөрейән сес. *Белки, ол-да тойнак табырдысындан, гамчы шарпылдысындан хедер эдендир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШАРРЫЛДЫ, Суюң довамлы дөкүлмегинден я-да ёкардан ашак гүйчли инмегинден дөрейән сес.

ШАРТ, Бир задың дөвүлмеги, ярылмагы нетиҗесинде чыкян батлы сес.

ШАРТА, Шартылдылы сес эдип, бирден. *Көйнегиниң, балагының кирден яңа эплесең шарта дөвүлҗег-ә гөрнүп дүр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШАРТ-ШУРТ, *сер.* Ш а р к-ш у р к.

ШАРТЫЛДАМАК, Шартылдылы сес чыкармак, шартылдылы сесленмек. *Дөвлен металың шартылдап гиден йити сеси эшидилди* («Колхоз гүнлери»).

ШАРТЫЛДАТМАК, Шартылдылы сес чыкартмак, шартылдылы сеслендирмек. *Агажы шартылдадып дөвдүлер.*

ШАРТЫЛДЫ, Бир задың батлы дөвүлмегинден я-да үзүлмегинден дөрейән сес.

ШАРФ, Бойна я-да келлә атмак үчин уланылян галңас мата золагы. *Чашчың эгнинде көнерәк гара костюмы барды, бойнуна алы шарф атыныпды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАРЫК [ша:рык], *күштч.* Ат билен күшт берленде, атың ша билен бир вагтда ене бир мала дүшмеги.

ШАТ [ша:т], 1. Кейпи көк, шадыян. *Мырадың гөвни шатды, рухы белентди* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Ол нәме үчин хелишекиси ялы шат дәл* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 2. Багтлы, гурплы, ажайып. *Бизиң шат дурмушымыза шөхле салян Кремлиң сарсмаз галасы* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Ол халкыма иң мәхрибан хоссардыр, Илим онуң билен шат гүне етди* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). ◇ Ш а т х а б а р — *сер.* Х а б а р. *Елдашындан шат хабар етишен адам бегенҗинден оңа диңе бир ганат баглап учуп билмеди* («Токмак» журналы).

ШАТДЫЛДАМАК, Шатдылдылы сес чыкмак, шатдылдылы сесленмек. *Порт сазаклар шемалың зарбына ызы үзүлмән, шатдылдап дөвүлйәрди* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ШАТДЫЛДАМАК, Шатдылдылы сес чыкартмак, шатдылдылы сес этдирмек. *Усса гысгыч билен сими шатдылдадып кесйәрди.*

ШАТДЫЛДЫ, Кәбир агач яңында, гаты, берк зат дөвленде ве ш. м. дөрейән сес.

ШАТЕРЕҢ [ша:терең], *бот.* Ясы япраклы бир йыллык өсүмлик. *Орсгелди: — Шатерең, ябаган, сүйтлеңиң ялы бидерек хар-хашал отлардан башга бу ерде хич зат ёк! — дийип, гаты гахарланды* (А. Говшулов, Көпетдагың этегинде).

ШАТЛАВУК, Шатдылдылы сес чыкарян, шатлап дуран.

ШАТЛАМА́, Шатлап дуран, гүйчли аязлы, доңдурып барян аяз, совук. *Гыщың шатлама совукларында-да, томсуң жөвзасында-да элмыдама гөк өвсүп отуран гүр токай хем шу махал бир хили реңк ачып, ялдырап яшыл өвүсйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Геологлар шатлама аязда көйнекче танс этмәге хәзирдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ШАТЛАМАК, 1. Шатдылдылы сес чыкармак, шатдылдылы сесленмек. *Майда дашлар машының кузовында отуранларың йүзүне долы ялы шатлап дегйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Доңаклык болмак, гүйчли аяз болмак, доңмак. *Гиҗесине аяз боляр шатлап* («Совет эдебияты» журналы).

ШАТЛАНДЫРМАК [ша:тландырмак], Шадыян этмек, бегендирмек, гувандырмак. *Чагалары шатландырмак. Якымлы хабар айдып шатландырмак.*

ШАТЛАНМАК [ша:тланмак], Шадыян болмак, бегенмек, гуванмак. *Мавы өзүне нәхили такдырың гарашянына дүшүнмән, мекир сөзлере ынанмак билен шатланды. Аялы өз эрининң шатлананыны гөрүп, хәзир вагтыдыр хасап этди-де, гөвнүниң ислегини мәлим этмәге дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШАТЛЫК [ша:тлык], Адамың гөвнүниң гөтерилен ягдайы, шадыянлык дуйгусы, бегенч, гуванч. *Онуң йүрегини гаплап алан шатлык оны йылгырмага мәҗбур этди. Онуң йүзүнде шатлык толкуны месе-мәлим гөрүнйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ШАТЛЫКЛЫ [ша:тлыклы], Бегенчли, гуванчлы, дабаралы; говы, оңат. *Совет гражданлары өзлериниң бош вагтыны хемише шатлыклы ве медениетли гечирип билерлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Биз багтлы ве шатлыклы дурмушда яшаярыс.*

ШАТУТ [ша:ту:т], *бот.* Ири улы япраклы тут агажы, балхы тут. *Шатутлар бар япраклары эл ялы, Белент баглар өсйәр бизиң ерлерде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ШАТЫ, *сер.* Г а з а п. *Билип гой, мен шатыма тутайсам, сениң ялам дарашман!* («Совет Түркменистаны» газети). ◇ Ш а т ы с ы н а д ү ш м а к — бириниң газабына сезевар болмак.

ШАТЫРДАМАК, Шатырдылы сес чыкмак, шатырдылы сесленмек. *Тойнаклар астында шатырдаяр буз* («Совет эдебияты» журналы).

ШАТЫРДАТМАК, Шатырдылы сес чыкартмак, шатырдылы сес этдирмек. *Гүйчли ел агачларың шахаларыны шатырдадярды.*

ШАТЫРДАШМАК, Шатырдылы сес эдишмек, ызлы-ызына шатырдамак. *Мүң яшан агачлар шатырдашып зордан сакланярлар* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ШАТЫРДЫ, Чөп-чалам, одун дөвленде ве ш. м. ягдайда дөрейән сес. *Ол, икиңжи сүрүме башлажак болуп дурка, өң янында, бугдайың ичинде бир шатырды сеси пейда болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШАТЫР-ШАЛЛАК, Аяк яланач ве башы ачык, элем-тас. *Айнабадың гызлары ялы сачыны саллап, говачаның ичинде шатыр-шаллак ылгап йөрмек ислейәрсиң* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШАТЫР-ШУТУР, *сер.* Ш а р т-ш у р т. *Шатыр-шутур гол чекер-де гойбериберерис!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шатыр-шутур дөвүп ийәр-де, бокурдагы дишли ялы ене ялманып отыр* (Н. Помма, Тайлак хызын).

ШАХ I, Кәбир хайванларың келле сүңки билен утгашып чыкян сүңк, өсүнти, буйнуз. *Диварың йүзүне какылан даг умгасының айлав-айлав ики шахы гөрүнди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАХ [ша:х] II, *сер,* Ш а I.

ШАХА, 1. Агажың я-да өсүмлик балдагының гапдалларындан гөгерйән чыбык, өсүнти. *Дүзүм-дүзүм гозалар говачаларың шахаларыны ашак эгипдирлер* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн). *Бир гүн какаң алма шетдалы сапды, Ене бир шахасына гаралы сапды* (А. Хайыдов, Гөк асман). 2. Ишиң, ылмың, өнүмчилигиң белли бир пудагы, угры, бөлүми. *Ылмың айры-айры шахалары, дүрли-дүрли пудаклары боюнча кадрлар өсүп етишйәрлер.* 3. Бир задың бөлүнип гидйән угры, гол, бөлек. *Жарың шу ики шахасының гүндогаркысының саг кенарында лүң бардыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАХАДАТНАМА [шаха:датна:ма], Адамың шахсыетини я-да башга бир зады тассыклаян документ. *Мен шу вагта ченли ишлән ерлеримден берлен шахадатнамаларымы хем башга кагызларымы дүйрейин-топлайын-да, бир арза-да язып гидейин* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

петдагың этегинде). *Сениң сағлығыңа шахадатнама герек* («Пионер» журналы). *Окувы гутаранлыгы хакында шахадатнама.*

ШАХАЛАМАК, Шаха эмеле гелмек, шаха чыкармак, шаха яйратмак. *Гөгеренлери-де угурсыз, пессежик бойлы, аз шахалапдыр* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ШАХАНДАЗ [шахәнда:з], Саз-сөхбети сөййән, онуң леззетини билйән, отурылышыгы, гүррүңчилиги говы гөрйән, шовхунчы. *Пәкизе гейнип тротуарларда гезим эдйән шахандаз адамларың арасында Аннатаганың сулхы сүрининң ичиндәки яралы гойнуңкы ялы бир хили өүкүди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол гөвни ачык шахандаз йигит* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ШАХАНДАЗЛЫК [шаханда:злык], Саз-сөхбети сеймеклик, отурылышыгы, гүррүңчилиги говы гөрмеклик. *Йигитлер хениз жайы кемаллы сайгармаярдылар велин, сесиң ики аяклының шахандазлык шовхунлары болдугыны мазалы аңлапдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАХЛАК, Улы шахлы, шахы узын болан. *Шахлак сыгыр. Сүрининң ичинде ики саны шахлак хөвүр гоч барды.*

ШАХС, Айратынлыкдакы адам, шахсыет. *Ол бу мәселелериң хеммесини умумы сөзлер билен беян этмән, айры-айры конкрет шахсларың үсти билен чөзйәр* («Эдебият»).

ШАХСЫ [шахсы:], Хут өзүниң, хусусы. *Хер ким өз халанының этжек болуп, өзүниң шахсы пикирине гидип йөрсе, ол пикир узага гитмез* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Велосипедчилер шахсы биринжилиги алмак үчин ярышдылар* («Мыдам тайяр» газети).

ШАХСЫЕТ, *сер.* Ш а х с. *Шахсыет культуның зыянлы галындылары ёк эдилди.*

ШАХСЫЕТЛИК [шахсы:етлик], Шахсыете дегишлилик, шахсыете хас болан.

ША'ХТА, Пейдалы ерасты байлыклар, магдан (көмүр, демир, уран, мис ве ш. м.) газып алмак билен мешгул болян кәрхана; шол затлар газылып чыкарылян ер. *Шахталарың ве электрик станцияларының энчемесиниң гурлушыгында шу йыл башланан ишлер гиң гериме эе боляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ШАХТАЧЫ, Шахтада ишлейән ишчи. *Онуң ағасы Донбасда шахтачы болуп ишлейәр.*

ШАХЫ [ша:хы], Гара-ала, гөк-ала ве ш. м. дүрли реңкли йүпек мата. *Онуң бойдашының эгнинде шахы көйнеги билен башындакы дурли өвсүп дуран готазлы тахясы өзбек бичувиндеди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ШАХЫР [ша:хы:р], Гошгы язян адам, шахырана эсерлериң авторы. *Бейик рус шахырының өлмез-йитмез эсерлери адамзадың байлыгыны артдырды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Бейик түркмен шахыры Магтымгулының юбилейи гечирилди.*

ШАХЫРАНА [ша:хы:ра:на], *эдеб.* Шахырчылыга дегишли болан. *Ол, эртириң шахырана гөрнүшине бака-бака ганып билмеди ве деррев биле гуванмак үчин Евгении-де оятмакчы болды* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Халк шахырана дөредижилиги.*

ШАХЫРАНАЛЫК [ша:хы:ра:налык], Шахырчылыга дегишлилик. *Рус яшайшыны шахыраналык билен сүратландырмагың биринжи нүсгасы* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ШАХЫРЛЫК [ша:хы:рлык], Шахырың кәри, гошгы, шыгыр язмаклык кәри. *Адым Ата Салых, шахырлык кәрим* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ШАХЫРЧЫЛЫК [ша:хы:рчылык], *сер.* Ш а х ы р л ы к.

ША'ШКА, Тагтасы 64 саны өйден ыбарат болан, үстүнде тегележик ак ве гара чөп гойлуп ойналян оюн ве шол ойнуң тагтасы билен чөплери. *Саз гураллары, радио, күшт, шашка хем башга затлар ал!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАШКАЧЫ, Шашка ойнаян оюнчы.

ШАЯТ [ша:я:т], Бир ваканы гөзи билен гөрен адам, гүвә. *Хав, мен ол ерде еке дәлдим, мениң еди саны шаядым бар. Мен хениз сениң ягдайыңы билемок ахыры, билмедик еримден нәхили шаят болуп билерин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШАЯТЛАШМАК [ша:я:тлашмак], Жеделде, давада шаят гөркезишмек. *Мениң пикиримче, бу барада давалашып, шаятлашып йөрер ялы зат ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАЯТЛЫК [ша:я:тлык], Шаят болмаклык, гүвәлик. *Обаларың даш гөрнүшиниң өзи илатың чыдамсыз ягдайына шаятлык эдйәр* (Г. Кулыев, Көпетдагың ақырсында). *Вуши кели төвеллачы хем өзүниң хич вагт укламаянлыгына шаятлык үчин алып гелипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШАЯТНАМА [ша:я:тна:ма], Бир ягдайы тассыклаян хат ве ш. м.

ШВА'БРА, Пол ювмак үчин уланылян ужы кесе агачлыжа узын таяк, энжам.

ШВЕ'ДЛЕР, Швецияның ерли халкы, эсасы илаты.

ШВЕЙЦАРИЯЛЫЛАР, Швейцарияның ерли халкы, эсасы илаты.

ШЕВИО'Т, *докм.* Дашкы гейим тикилйән йүзи өрән майда, түйжүк, юмшак йүң я-да ярым йүң мата.

ШЕВРО', Аякгап тикмек үчин эйленен юмшажык гечи я гоюн дериси.

ШЕЙДА [шейда:], Ышга дүшен, ышга дүшүп акылыны алдыран, дивана. *Белент тут башында гызларың бири, Шейда билбил кимин ширин сайрады* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Сайраяр гушлар, Шейда билбиллер* («Мыдам тайяр» газети). *Ол шейда ашыклык дөвраным өтди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ШЕЙЛЕ, 1. «Шунуң ялы, шуңа меңзеш» диен ялы маныны аңладян чалышма. *Эже, мениң бу гүнки ядавлыгымың үстүне сениң шейле түкенниксиз гыжыдың нәмә гереги бар?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Хич бир максатсыз, бидерек. *Мен Соналара йөне шейле гитдим.* 3. «Өрән, гаты» диен ялы маны аңладян гүйчлендиржи овнук бөлек. *Ол шейле говы айдым айдяр, онуң овазы шейле якымлы, диңлянинде дынжыңы алярсың.* 4. «Онсуз-да, болманда-да» диен ялы маны аңладян овнук бөлек. *Сен маңа азар берме, мен шейле-де алжыраңың!*

ШЕЙЛЕЛИКДЕ, «Шунуң билен бирликде, шунуң нетижесинде» диен ялы маны аңладян жемлейжи сөз.

ШЕЙТАН [шейта:н], 1. Дини-мистики дүшүнжә гөрә адамлары алдап, аздырып терс ёла салян мифики жандар, мелгун, иблис. 2. *гөч. м.* Өрән хилегәр, мекир, алдавчы. *Адам аздырыжы шейтанларың өзлериниң бет кесби-кәрлерине гуванышлары ялы, Елли хем өз сөзуниң Пөкгени пикире саланына гуванды. Бу огрулар шейтандан кән билйән экенлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЕЙТАНЛЫК [шейта:нлык], Хилегәрлик, мекирлик, мелгунлык.

ШЕЙТЕЛ, Ашык, хумар ялы оюнда утан адамың өз тарапыны тутян адамлара берйән пайы.

ШЕЙТМЕК, Шейле этмек, шунуң ялы этмек, шу хили этмек. *Шейдәй, ене бир-ики сагатдан геләйин!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЕК, Шүбхе, мүңкүрчилик, гүман; шылтак, гаралык, гүнә, шек-шүбхе. *Парахатчылык уршы еңер, шек болмаз!* («Мыдам тайяр» газети). *Мениң Бегенҗе хич бир шеким ёк* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ШЕКЕР, *сер.* Г а н т. *Шекердең-де сүйжүди, чагалык хыяллары, Агшамларна гетирип, габандан соң маллары* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ШЕКЕРЕК, *бот.* Узум, игде ялы кәбир ир-ийминшлериң овнужак сүйжи сорты.

ШЕКЕРЛИ, Дүзүминде шекер, гант бар болан; шекер, гант гошулан, гарылан. *Шекерли өсүмликлер. Шекерли көке.*

ШЕКЕРЧИҢРИК, *бот.* Жөвен балдаклы сүйжи өсүмлик.

ШЕКИЛ, 1. Бир задың дашкы гөрнүши, сыпаты. *Юрдумзың шекли үйтгеди бай болуп, Эгсилмез байлыга ээ болдук биз* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 2. Бириниң я-да бир задың сураты. *Телевизорың экранында улы болмадык электрон шөхлели турбажыкларың шекили эмеле гелйәр* («Мыдам тайяр» газети). *Гөнүдан асланың хайван шекиллери көп санда тапылды* (СССР тарыхы).

ШЕКИЛЛЕНМЕК, Белли бир судура, шекиле, сыпата гирмек, бир гөрнүше гелмек, суратланмак. *Онуң асыл сыпаты бүтин хәсиетлери билен шекилленер. Оларың гөверелери салгым болуп бойдан-баша шекилленйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЕКИЛЛИ I, 1. Говы гөрнүшли, дашкы шекили, сыпаты гөрмегей болан, эвадан. *Шекилли гыз.* 2. Судуры, шекили бар болан.

ШЕКИЛЛИ II, «Ялы, кимин, дек» диен ялы маны анладян сөзсоңы көмекчи. *Адам шекилли адам өз юрдунда, ол өзүнде орун тапар* (Мыралы). *Хошгелдиниң гөвнүне тәверекдеки бу гөрнүшлер бада-бат гөйә дүйшдәки бир сөлем шекилли болып сыгырйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЕКИЛЛИЛИК, Говы гөрнүшлилик, гөрмегейлик.

ШЕКИЛСИЗ, 1. Гөрнүши якымсыз болан, сыпаты, шекили гөрмегей болмадык. *Шекилсиз сырат. Шекилсиз адам.* 2. Хич бир форма, судура, шекиле ээ болмадык.

ШЕКЛЕНМЕК, Мүңкүр болмак, шүбхеленмек. *Ол адам ганы, пенжирелере, айратын хем Артыга шекленйәндик билен гарандан соң Ныязбегиң йүзүне сынчы гөзлерини айлайы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЕКЛИ, Шүбхели, мүңкүрчиликли, гүманлы. *Маңа шекли, шүбхели задың герек дәл!*

ШЕКЛИЛИК, Шүбхелилик, мүңкүрчиликлилик, гүманлылык.

ШЕКСИЗ, Шеки ёк болан, шүбхесиз, гүмансыз. *Бу бир кесгир, шексиз эдилен ишдир.*

ШЕКСИЗЛИК, Шеки ёклук, шүбхесизлик, гүмансызлык.

ШЕК-ШҮБХЕ, *сер.* Ш е к. *Якын гелҗекде республикаңың хемме ери билен бир хатарда, шу төверекден-де шадыдандан бал акҗагына шек-шүбхе ёк* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ШЕЛ, 1. *мед.* Бедениң бир органыны нормал хереketden махрум эдйән кесел, ысмаз. 2. Шу кесел билен сыркавлан адам, майып. *Жереның оглуның гөзи көрми, шелми?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Нәбелет обалардан болан ялаң, алла кел чыкҗакмы, алла шел чыкҗакмы?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЕЛАЙЫН [шела:йын], Ялынжаң, яранжаң, жөги. *Артык онуң шелайын сөзлерине дүшүнди-де, бетер гызды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гел таныш болалы, шелайын гелин!* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕЛАЙЫНЛЫК [шела:йынлык], Ялынжаңлык, яранжалык, жөгүлик. *Волостной ене шелайынлык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йүрегинде сөйгүси болмайып гыза хем өзүңи сөйдүржек болуп, шелайынлык я-да крамсаклык этмегиң мекирлик болжакдыгы дүшүнүкдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЕЛИҢМЕК, *диал. сер.* И р м е к.

ШЕЛЛИК, Шел кесели билен сыркавламаклык, шел кеселлилик, ысмазлык, майыплык.

ШЕЛПЕ I, Түркмен аял-гызларының кәбир шайларының халка беркидилен ашакы бөлеги. *Эгнине дөкүлип шелпе готазлар, Гызыл гупба ялпылдаяр башында* (Б. Кербабаев, Айлар).

ШЕЛПЕ II, *докм.* Хала сетир салынян пишме гөрнүшли гыра нагшы.

ШЕЛПЕ III, *сазч.* Дутарың гапагына какылыш усулы, ёлы.

ШЕМ, Яглы жисимден таяжык гөрнүшли ясалан, ичи йүплүк пелтели ышык беряжи энжам. *Бу ердөлэниң бир ян гапдалында шем янып дурды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Онуң йүрегиниң өрән чуңлугында пейда болан бир шатлык аламаты гараңкы өйде яндырылан шем ялы болуп йылпылдаярды* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ШЕМАЛ [шема:л], Хова акымы, хованың херекети, чалажа өвүсйән ел. *Юкаҗык гейимлери чала пасырдадян якымлы шемал-да, тәмиз хова-да онуң уңсуны өзүне чекип билмейәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гүндогардан өвүсйән шемал йүзүңи ялап, гөзлериңи яшардярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Ш е м а л ч а л м а к — 1) хова тәзеленмек, ележиремек, шемаламак. *Эртирине, агшамына ичерик хөкман шемал чалдырмалы;* 2) совук уруп сыркавламак, дүмевлемек. *Белки, ёлда шемал чаландыр* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕМАЛЛАМАК [шема:лламак], 1. Хова чыкмак, ележиремек. *Галаның бурчуна чыкып бир шемаллаярың, соң өйүмизе гелйәрин* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гарнының сыпалап, гезйәр шемаллап, Диййәр:— Азат дурмуш, багтлы дөвран* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). 2. Совук уруп сыркавламак, шемал чалмак.

ШЕМАЛЛАТМАК [шема:ллатмак], 1. Хова чыкармак, шемал чалдырмак, ележиретмек. 2. Совук урдурып сыркавлатмак, шемала чалдырмак, дүмевлетмек.

ШЕМДАН [шемда:н], Шем гоюлян гап. *Столуң үстүнде дуран мис шемданы алды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ШЕММЕ, Демленен чәйнегиң дүйбүне чөкйән чай япраклары.

ШЕМПА [шемпа:], Арасса ак, сап ак, дуры ак. *Онуң шемпа телпегиниң ашагындан ики-еке ак гыл гөрүнйән гүр гара сачлары чогуп чыкып дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Магазинде шемпа түви бар.*

ШЕМХАЛ [шемха:л], Гапдалындан пелте билен от берлип атылян гадымы түпең. *Сырык бойлы узын нилли шемхалларыны ере дүшүрип, онуң аякларыны ере дикип, товхулдадып, бир нәче сапар атдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ШЕМШАТ [шемша:т], *бот.* Гүнорта юртларда өсйән, техники өнүм үчин пейдаланылян өрән берк, хемише гөк агач. ◇ Ш е м ш а т я л ы — өрән говы, гелшикли.

ШЕНБЕ, Хепдәниң алтынжы гүни. *Шенбе гүни колхозымыз улы той этди.*

ШЕПАГАТ [шепа:гат], *сер.* Р е х и м. *Эзизиң айылганч йүзүне бираз шепагат инекини сайгарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЕПАГАТЛЫ [шепа:гатлы], *сер.* Р е х и м л и. *Ол өрән шепагатлы адамдыр.*

ШЕПАГАТЛЫЛЫК [шепа:гатлылык], *сер.* Р е х и м л и л и к.

ШЕПАГАТСЫЗ [шепа:гатсыз], *сер.* Р е х и м с и з. *Шепагатсыз адам.*

ШЕПАГАТСЫЗЛЫК [шепа:гатсызлык], *сер.* Р е х и м с и з л и к.

ШЕПБЕШИК, Сүйгүп дуран, шепбешмек хәсиети болан, елмешеген. *Шепбешик түйкүлик такырҗак ере гызарып дүшди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Врачлар онуң гөзүниң ичини-дашыны ювуп, ажы яшдан эмеле гелен ширелери, шепбешик ириңлери айырдылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ШЕПБЕШМЕК, Аңсатлык билен елмешмек. *Мазут ёкы зерарлы узын кирпиклери бири-бирине шепбешйән чалымтык гөзлери тегеленди* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕПБИК, Кәбир өсүмликлерде болян шепбешик ширели жисим. *Ир-шйкиш йыгнамак билен эллери шепбик болуп дуран адамлар дегшип-гүлүшйәрдилер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Чагалар эрик шепбиклерини йыгнадылар.*

ШЕПБИКЛЕМЕК, Шепбик тутмак, шепбик эмеле гелмек.

ШЕПЕ, *диал.* «Дост, ёлдаш, халыпа» диен маныда уланылян сөз. *Устүнлигмиз өрән кән, долы язардан хата, Мунда өрән хош гечйәр, шепәң овхалы достум* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ШЕР, 1. Галмагал, жеңҗел, дава. *Мен сени гөзбагчыларың шеринден горамак ислейәрин* («Совет эдебияты» журналы). *Мерет хан, сен бу хаятың ичинде гөрүнйәрсиң-ле, бу болшуң-а я хайырдыр, я шердир!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Агшамың хайрыкдан, эртириң шери ягшы* (накыл). 2. Уруш, жен. ◇ Шер арамак — дава этмек, галмагал, жеңҗел гөзлемек. *Сен хемише бимамла тарапда гөрүнйәрсиң, ишиң бидерек җедел билен шер арап йөрмек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЕРАП [шера:п], *сер.* Чакыр I. *Элиндәки бокалдан шерап сырынтгысы шатлыклы гөзяш ялы дамярды* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕРБЕТ, *көн. с.* Сүйжи шире, сүйжи сув. *Дирилик чешмеси, шербетдир сувуң, Хемме затдан ширин сенсиң Ватаным* (Б. Кербабаев, Айлар).

ШЕРЕБЕ, Өрән дузлы сув, шор сув. *Гиҗәп чыдатмаян болса, шеребе чалайсак нәдеркә?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Шеребәни пүркмек — дузлы сөзлер айтмак, ерликли сөзлер билен дузламак. *Шеребәни пүркмек адамчылыкдан дәл ахыры!* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕРЕБЕЛЕМЕК, 1. Шеребә ятырмак, шеребе чалмак. 2. *гөч. м.* Эрбет тәсирли сөз айтмак, ажы сөз айтмак. ◇ Яшайыш леззетини шеребелемек — дурмушы бозмак, агзалалык дөретмек. *Эйсем-де болса, бир гүнлән бири-бириңден йүзүни совушмак, геплешмезлик — яшайыш леззетини шеребелейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕРЕБЕЛЕНМЕК, Шеребә ятырылмак, шеребе чалынмак.

ШЕРЕБЕЛИ, Шеребе болан, өрән дузлы, шор сувлы. ◇ Шеребели сөз — *сер.* Сөз. *Шеребели сөзлер билен гыгырып, җак-җаклап гүлди* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ШЕРЕКЕТ, *көн. с. сер.* Бирлешик.

ШЕРИГАТ [шери:гат], Ыслам динининң када-канунлары өз ичине алян маглуматларың жеми, ысламың канунлары. *Оразың болшы Халназара говы яраярды. Ол оны шеригат адалы дийип билйәрди. Сары шеригата ынанса-да, Хожамың йүзлей сөзүне писинт этмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШЕРИМ, Утанч, хая, утанчлылык, хаялылык. *Хей сенде бир хая, шерим болмазмы?!*

ШЕРМЕНДЕ, Шер араян, утанч-хаясы болмадык, масгара, галмагалчы, гыкылыкчы. *Шермендәниң шаяды янында* (накыл). ◇ Элипбийден шерменде — *сер.* Элип. *Биз ол вагтда элипбийден шерменде болуп, бири-биримизиң реңкимизи зордан сайгарярдык* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕРМЕНДЕЛИК, Шермендә хас болан гылык-хәсиет, херекет, шерменде болмаклык. *Әшебиби адында хич бир шерменделикден гайтмаян, геп гездиреген, жеделкеш бир аялың барыны ол билйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гыжалаты, ары, утанҗы билмез, Шерменделик эдип йөрен ялтадыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШЕРТ, 1. Бир зат үчин зерур болан ягдай. *Тебигаты гаршы агыр гөрешде адам из-аздан өз яшайыш шертини говуландырыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Бу икиюрушуң илки башларындакы кын шертлериң ичинде сөз веше гатнашып башладылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Бир зат үчин эдилен ылалашык, эдилен вада, дүзгүн-тертип. *Оларың айдышян сөзлери дурмук чыкса, бир олара хич зат төлемерис, оларың шерти шейле. Мен сениң айданыңа бир шерт билен разы болуп* билерин (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Берлен сөз, эдилен касам, эхт. *Җашаманы сөйгиниң бир үйтгешги хем гүйтгетмән, гөвнуниң алтын сандыгында саклаягына шерт этди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол пулларың бир манадыны-да өз йүрегинде шерт эден зады үчин хорчлап билмеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 4. Бир зады болуш ягдайы, дережеси. *Хова шертлери. Тебигы шертлер.*

ШЕРТЛЕШМЕК, Бир иши, меселәни амала ашырмак үчин бири билен шерт эдишмек, арада шерт тоймак, вадалашмак. *Ики дөвлет отуз йыллык мөхлети билен бири-бириниң үстүне дуйдансыз чозмазлык, уруш этмезлик барада өзара шертлешипдирлер.*

ШЕРТЛИ, Өңүнден шертлешилен, шерт эдилен, шертгойлан, эхтли. *Шертли белги. Шертли иш. Шертли гелешик.*

ШЕРТНАМА [шертна:ма], Ики тарапың хем размыты боюнча эсасы хат үсти билен багланышлан ылалашык. *Бегенч, дүзен шертнамаларыны биз гөзден гечирдик* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ШЕСТЕРНЯ', *тех.* Херекети гечирйән дишли гигирчек.

ШЕТДАЛЫ [шетда:лы], Этлек сүйжи миве гетирйән агач ве онуң мивеси. *Гырмызы өвүсйан юмрук ялы шетдалылар дүзүлишип дур* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мени айлап, өзүниң етишдирйән сапма алмаларыны, шетдалыларыны гөркезди* (Н. Помма, Себәбини сон билдим).

ШЕФ, Шефлиге алан гурама. *Башлыгың еждиһадлы меселәни өңе сүрмеги өз шефлериңден реал көмеги тапып этдигиди* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң шефимиз өз борҗуны ерине етирйәр.*

ШЕФЛИК, Шеф болмаклык, шеф болуп медени, ы-ясы я-да башга көмеги бермеклик. *Бирки контораның шефлиге алан колхозының башлыгы йөрите хайыш билен гелипди* («Совет эдебияты» журналы).

ШЕХИТ [шехи:т], *көн. с.* Бир бетбагтчылыкдан (ёкувсузлыкдан, ачлыкдан, уруш ве ш. м. зерарлы) биалаҗ, арманлы өлен адам, гурбан болан адам. *Ол шехит өлүпмиш.*

ШЕХИТЛИК [шехи:тлик], *көн. с.* Шехит болуп өлмеклик.

ШИВЕ [ши:ве], *лингв.* Умумы халк дилиниң бир пудагы болан ерли геплешик, диалект. *Ол өзүниң асыл геплейән шивесини гүйтгетжек болуп шунча жан этди велин, ол оңа пейда бермеди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШИКАЯТ [шика:ят], 1. Бир эрбетлик, нәдогры ишле ве ш. м. барада нәразылык билдирилип эдилйән арз. *Ол ферма мүдиринден шикаят хөкүмәт башлыгына* («Колхозчы гүнлери»). *Менің өз кысматыма шикаятым ёк.* 2. *юр.* Бир адалатсызлыгы, нәдогрулыгы ёк этмек барада язылан арза. *Граждандарың хер хили шикаятларыны канунчы эсасында чөзйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). ШИКАЯТЧЫ [шика:ятчы], Шикаят эдижи, арза эдиҗи. *Шикаятчылары гамчы билен ковупдырлар* (СССР тарыхы). 2. *юр.* Арза берижи, давагәр.

ШИКЕС, Етен зарба, тәсир зерарлы биринде я-да

бир затда галан етмезчилик, физики кемчилик, зыян. *Сәхедин эли шикес тапып, адамлыгы яртыланды* (Б. Кербабаев. Айгытлы эдим). *Шофёр моторының хеч ерин сермәп, Гөлсәйдә машинының шикесин Мен онуң адына чигит ялыжак шикес етирсем, мени гөрен ериңде ере чүйлемәге хаклысың!* («Совет эдәбияты» журналы).

ШИКЕСЛЕМЕК, Шикесли болмак, шикес етмек.

ШИКЕСЛЕНМЕК, Шикесли эдилмек, шикес етирилмек. *Эмалың шикесленмеги, адатча, дишиң кем-кемден харап болмагына себәп болар* (А. Н. Кабанов, Адамың анатомиясы ве физиологиясы).

ШИКЕСЛИ, Шикес етен, шикес дүшен, шикеси бар болан. *Онуң элиниң шикеслидигини гөруп, йүрегим хасам янды* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ШИКӘР, *көн. с. сер.* А в 1. *Олар гүнүң бир гүнүнде узак ёла шикара чыкыпдырлар* (Мыралы).

ШИЛДИРДИ, Акян сувуң, овнук шайларың ве ш. м. ювашжа чыкян сесини аңладян сөз. *Чалажа акян сувуң шилдирдиси.*

ШИЛДИРЕМЕК, Шилдирдили сес чыкмак, шилдирдили сесленмек. *Кәерде шилдирейән сувлары, шол сувлара гонян сансыз кәкиликлери геңиргән болса-да, шол гөрен ериниң шу гүнки гуш үчин пейда берип билжек нәхили айратынлыгыны барыны акылына гетирип билмейәрди* («Совет эдәбияты» журналы). *Нар чешмәниң сувы шилдирәп акыр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ШИЛДИРЕТМЕК, Шилдирдили сес чыкартмак, шилдирдили сес этдирмек. *Шилдиредип акдырмак.*

ШИ'ЛЛИНГ, Англияның 1/20 фунт стерлинге дең болан пулы.

ШИЛЛИҢ, Инчеден гелен узын. *Аңырдан гелйәрди ене бир фашист, Бири шиллиң ялы, бириси кичи* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ШИМПАНЗЕ', *зоол.* Адам сыпатлы, адама меңзеш маймын.

ШИ'НА, 1. Тигре гейдирилйән резинден я-да демирден эдилен гуршав. *Автомобилиң тигриниң шинасы. Велосипедиң шинасы.* 2. *тех.* Гүйчли тога чыдамлы электрик сими.

ШИНДИ, Шу вагта деңеч, шу чака ченли, хәзирликче, энтек, хениз, хәзир. *Ай, боляр-да, шиндем сен шкинҗи орны алдың!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол шинди пионер* («Совет эдебияты» журналы). *Саяк йөрме, таяк бар, шиндиден дәл, баяк бар* (накыл).

ШИНДИЗ [шинди:з], *сер.* Ш и н д и н. *Шиндиз хем пурсатдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Шиндизем мен: — Ол гүррүң ялачдыр, мыҗабатдыр! — дийип, онда-мунда гүррүң этдим* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШИНДИКИ, Шу вагткы, хәзирки.

ШИНЕ [ши:не] I, Агажа, пилиң, палтаның сапына берклик үчин какылян бир ужы инчелдилен ясыжа агач бөлеги я-да демир, пана. *Берклик үчин палтаның сапына шине какдылар.*

ШИНЕ [ши:не] II, *биол.* Өсүмлигиң тохумындан яңы өсүп башлажак болян балдагының илкинҗи башлангыжы. *Ылсайын тәзеден-тәзе дөрейән отлар эйәм шине уруп, ериң йүзүне яңыҗык яшыл өвүшгин берипдир* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ШИНЕЛЕМЕК [ши:нелемек] I, Шине какып беркитмек, паналамак.

ШИНЕЛЕМЕК [ши:нелемек] II, Шине урмак, шине уруп башламак. *Өй гушларының хемме гөрнүшлерине шинелэп башлан дәне бермеклик маслахат берилйәр* (Н. А. Иванов, Гушчулык — малдарчылыгың иң мөхүм пудакларының биридир).

ШИНЕЛЕТМЕК [ши:нелетмек], Шине какдырып беркитдирмек, паналатмак.

ШИНЕ'ЛЬ, Харбы адамларың дашкы гейими, гыш формасы. *Ол шинелини эгнине ясгыҗак алып гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Йигит дуруп билмеди, эгниндәки шинелини агажың дүйбүне оклады-да, яп-дан гуш ялы товсуп гечди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ШИР [ши:р], *зоол. сер.* А р с л а н. *Пах, сен шу гөврәң билен шир боланда он-он бәш йигиде нәме эдип билердиң?!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Әри әр боланың — хелейи шир, әри әр болмадыгың — хелейи гара ер* (накыл).

ШИРЕ [ши:ре], 1. Өсүмликлерде, хайванларда ве ш. м. болян елмешиклик хәсиети болан сувуклык, шепбик. *Ол эликиң ширесини ювды.* 2. Гайнадылан тиръек. 3. *бот.* Экине дүшйән зыянлы кесел. *Экине шире дүшүпдир.*

ШИРЕҖЕ [ши:реҗе], *бот. сер.* Ш и р е 3.

ШИРЕКЕШ [ши:рекеш], *сер.* Т и р ъ е к к е ш.

ШИРЕЛИ [ши:рели], Ширеси бар болан, шире эмеле гелен; шире ёкушан. *Ширели экин. Ширели агач. Ширели гапыржак. Ширели халта.*

ШИРЕХОР [ши:рехо:р], *сер.* Т и р ъ е к х о р.

ШИРИН, 1. Сүйжи, тагамлы. *Язың мөвсүминде токлыкың ширин эти, түмениң жыңнырдысы онуң гулагына якымлы эшидилйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң максадым мешхур халыларымыз ялы дүнйәде иң улы, иң ширин гызыл алмалар етишдирмекдир* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы). 2. *гөч. м.* Гөвне якымлы, хош лабызлы, сүйжи. *Сөги өрән ширин* («Мыдам тайяр» газети). *Ширин озазыңдан маны аңламда, Ислэпдим гөрмеги сени чиляны* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ШИРИНЛИК, 1. Сүйжи тагамлылык, сүйжүлик, 2. Гөвне якымлылык, лабызлылык. *Ол өрән ширинлик билен сөз сөзледи.*

ШИРМАЙЫ [ширма:йы], Пил сүнкүнден эдилен. *Ол донуның голтугына элини сокды-да, ловурдап дуран ширмайы саплы жөвхер пычак чыкарды* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ШИТДЕ, *көн. с.* Гайыш гушак.

ШИТИЛ, *бот.* Жоялара отуртмак үчин йөрите жайда (парникде) өсдүрилйән яшажык гөк экин нахалы (келем, помидор ве ш. м. хакда). *Гөк экинлериң хасыллылыгыны ёкарландырмагың мөхүм серишделериниң бири шитиллери чүйрән торфлы күйзежиклерде экмекден ыбаратдыр* (Н. С. Хрущев, СССР-иң оба хожалыгыны мундан бейлэк-де өсдүрмегиң чәрелери хакында).

ШИТИЛХАНА [шитилха:на], Шитил өсдүрилйән, шитил етишдирилйән жай. *Тохумларың йыгналан нусгалары башлангыч материалың шитилханасында экилйәр* (И. К. Максименко, Түркменистаның говача селекциясы ве тохумчылыгы).

ШИ'ФЕР, Сланецден плитка гөрнүшли эдилип ясалан гурлушык материалы. *Үйшмек-үйшмек болуп ятан шиферлер ер титремегинден соңкы ягдайы ядыңа салярды* («Колхоз гүнлери»). *Шифериң өндүрилиши бир нәче эссе артдырылды. Керпиҗи, шифери көпрәк өндүрмек герек.*

ШИФЕРЛЕМЕК, Шифер билен япмак, шифер билен үстүни өртмек. *Тәзе салнан жайың үстүни шиферлемек.*

ШИФЕРЛЕНМЕК, Шифер билен япылмак, шифер билен үсти өртүлмек. *Жайларың үсти шиферленди.*

ШИФЕРЛЕТМЕК, Шифер билен япдырмак, шифер билен үстүни өртдүрмек. *Сарайың үстүни шиферлетмек болжак.*

ШИФЕРЛЕШМЕК, Шифер билен япмага көмеклеш-

мек, билеликде шиферлемек. *Онуң җайының үстүни шиферлешдим.*

ШИФО'Н, *докм.* Юкаҗык непис йүпек я-да нах мата.

ШИФОНЬЕ'РКА, Гейим-гежим ве овнук-ушак затлар сакланылян кичиҗик шкаф. *Шифоньерканы ачып, онуң ичиндәки гейимлери гөзден гечирди* («Совет эдебияты» журналы).

ШИФР, 1. Гизлин хат язмак үчин пейдаланылян шертли белгилер, элипбий. *Шу радиостанция дегишли шифрлер ве кодлар тапылып алынды* («Совет Түркменистаны» газети). *Шифр билен хат язмак.* 2. Китапханаңың китаплара гойян регистрация белгиси.

ШИФРЛЕМЕК, 1. Шифр билен язылмак. 2. Шифр басылмак, шифр гоюлмак.

ШИФРЛЕТМЕК, 1. Шифр билен яздырмак. 2. Шифр басдыртмак, шифр гойдурмак.

ШИФРЛЕШМЕК, 1. Шифр билен язмага көмек этмек. 2. Шифр басмага көмек этмек, шифр гоюшмак.

ШИФРЛИ, 1. Шифр билен язылан. 2. Шифр басылан, шифр гойлан.

ШКАЛА', Өлчег абзалларында дережелере бөлүнги чызгыч.

ШКАФ, Ичине зат салып сакламак үчин уланылян гапылы мебель. *Шкафы гуллап гоймак. Шкафың ичини затдан долдурмак. Овадан шкаф. Мередиң иш кабинетинде китап шкафы дурды.*

ШЛАГБА'УМ, Елы ачмак я-да япмак үчин демир ёл гечелгелеринде, заставда ве ш. м. гойлан ала агач.

ШЛАК, Гаты янгычдан я-да метал эредилип алнандан соң галян галынды.

ШЛАКОБЕТО'Н, *тех.* Цемент, чәге, шлак гатышдырылып тайярланан бетон.

ШЛАКОБЛО'К, *тех.* Гурлушык материалы хөкмүнде шлакдан ясалан дашлар.

ШЛАНГ, Сувуклыгы, газы ве ш. м. бир яна акдырмак, совмак үчин резин я-да брезент турба.

ШЛЕМ, 1. Харбы демир папак. 2. Лётчиклериң, танкчыларың, лыжачыларың гейян йөрите папагы. *Шлемини еңсесине сүйшүрип, галамыны өллән хат язярды* («Совет эдебияты» журналы).

ШЛЮЗ, 1. Сувуң дережеси дүрли-дүрли боланда гәмилери гечирмек үчин деряда, каналда дервезели камерадан ыбарат гурлушык, десга. 2. Сувы сакламак я-да гойбермек үчин бент, гатла.

ШЛЮЗЛАМАК, Шлюзлар гурмак.

ШЛЮ'ПКА, Берк гиң корпуслы гайык. *Елкенли шлюпка. Халас эдиҗи шлюпка.*

ШЛЯ'ПА, Сөммек депели, эрңеги ясы, баша гейилйән гейим. *Ылан көмелегине чалым эдйән яшыл шляпа Акмаяның гөзүне гелмеди* («Совет эдебияты» журналы). *Гүнден горанмак үчин томсуна шляпа гейилйәр.*

ШНИ'ЦЕЛЬ, Дөвлен я-да үвелен этден котлете меңзеш эдилип биширилен нахар.

ШНУР, Дашы изолирленен электрик сим. *Иң есасы болса Ваня яздырыҗы, спусковой шнуры, дашына гайыш доланан полат зынҗырҗыгы гөрди* («Совет эдебияты» журналы).

ШОВ I, Ишиң говы нетиҗеси, үстүнлик, оңат, угруна. ◇ Шовуна дүшмек — үстүнлик билен гутармак, оңуна дүшмек. *Эне бөвет сакламага шейле сак болса-да, онуң сакчылыгы бир гезек шовуна дүшмеди* («Зәхмет гахрыманлары»). Шов гүррүң — угруна болан гүррүң, шовлы, оңайлы гүррүң. *Хемайын шов гүррүңден соң, Осипов Эзизе йүзленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШОВ II, Гөни, дүз, текиз. *Майса шов ёл билен барярды.*

ШОВ III, Сув дегирменлериниң ябының бейгелйән ериндәки сувы совмак үчин кесә совулян яп. *Хараба болуп галан дегирмен шовундамы я-да* [illegible] *өврен адамларың биринң өйүндеми, Гурт хем шол ойнуң халкасында пейда боляр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШОВА: шова көр — 1) дашдан говы гөрмейән, күтек гөзли. *Онуң гөзи шовады;* 2) дар дүшүнҗели, узакдан гөрмейән. *Чала соватлылыгы билен шова көр Пөкгөн Еллиниң асыл сыпатыны гөренокды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШОВВУЛДАМАК, Шоввулдылы сес чыкармак, шоввулдылы сесленмек. *Совук шемал шоввулдаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШОВВУЛДАШМАК, Шоввулдылы сес чыкарышмак, шоввулдылы сесленишмек. *Гүйчли туран ел зерарлы шоввулдашып чыкян сеслер эшидилйәрди.*

ШОВВУЛДЫ, Гүйчли ел туранда ве ш. м. чыкян сес. *Төверекде шемалың шоввулдысындан башга хич зат эшидилмейәрди* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

ШОВИНИ'ЗМ, *сыясы.* Жыныспаразлык тапавутлылыгы вагыз-несихат эдиҗи ве милли душманчылыгы туташ-дырыҗы реакцион буржуаз-миллетчилик.

ШОВИНИ'СТ, *сыясы.* Шовинизмиң тарапдары.

ШОВИНИСТИК, *сыясы.* Шовинизме дегишли болан, шовинисте хас болан.

ШОВЛАМАК, *сер.* Шоввулдамак. *Совук шемал өвүсйәрди, япраксыз ялаңач агачлар шовлап сесленйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ШОВЛАШМАК, *сер.* Шоввулдашмак. *Агачларың чыгар чыбыклары шовлашярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ШОВЛУЛЫК, Шовлы болмаклык, шовуна дүшгүрлик, угруна болаганлык. *Белорус дайханларының отряды йүреклилик ве шовлулык билен херекет эдипдирлер* (СССР тарыхы).

ШОВЛЫ, Шовуна дүшен, угруна болан, үстүнликли, оңайлы (иш, мейил ве ш. м. хакда). *Буларың дөвек ишлери шовлы барярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Операцияның шовлы болҗакдыгына биз хем ынанярыс* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ШОВСУЗ, Шовлы болмадык, шовлы дәл, шовуна дүшмедик, оңайсыз. *Бирлән-икилән шовсуз гечен барлаг буравы оларың гөзлериниң одуны алыпды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Бу тежрибе шовсуз чыкайса-да, гелҗекки тежрибелер үчин ёл ачар* («Совет эдебияты» журналы).

ШОВСУЗЛЫК, Шовлы дәллик, шовуна дүшмезлик, оңайсызлык. *Онуң ишиниң шовсузлыгының үстүне, гайта какасы хем гыҗалат берди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мегерем, бу йигит бир шовсузлыга дучар болан-дыр* (Б. Пурлиев, Илкинҗи гүн).

ШОВУРДАМАК, Шовурдылы сес чыкмак, шовурдылы сесленмек. *Эгниндәки йүпек халадың чалаҗа шовурдысы эшидилип дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Әпет йыланың гирип гиден селинлериниң арасында хениз-де шовурды ятанокды* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ШОВУРДАТМАК, Шовурдылы сес чыкартмак, шовурдылы сес этдирмек. *Буларың өңүнден гырмызы көйнегини шовурдадып, пете-пет чыкан Бахарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШОВУРДАШМАК, Шовурдылы сес эдишмек, ызлы-ызына шовурдамак. *Шовурдашып байдаклар, Той гүни яда саляр* («Пионер» журналы).

ШОВУРДЫ, Кәбир гуран өсүмликлериң, йүпек затларың ве ш. м. сүртелмеги нетиҗесинде дөрейән сес. *Бибиҗик атлаз көйнегиниң шовурдысына чала бегенмейәрди.*

ШОВХУН, 1. Жошгунлы сес, зензеле. *Атларың кишңешйән сеслери, итлериң үйрйән сеслери дынч отуран обаны улы шовхуна саляр* (А. Дурдыев, Сайланан

эсерлер). *О-хо, огланлар, шовхуны гойсаңыз-лаң!* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Улы шәхериң шовхуны үч километрден эшидилйәрди* («Пионер» журналы). 2. *гөч. м.* Хыжув, жошгун. *Шовхун билен ишлемек.*

ШОВХУНЛАНМАК, 1. Жошгунлы сеслемек, зензеле турмак. 2. *гөч. м.* Хыжувланмак, жошмак. *Тәзе дурмушың күйи билен шовхунланан гыз хич яна совулман, төверегине гараман, гөни театры назара алды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ШОВХУНЛЫ, 1. Жошгунлы сес билен, зензелели. *Узакдан чагаларың шовхунлы сеслери эшидилйәрди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Отуранлар эдерменлик билен магтандылар, шовхунлы гүлүшдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шовхунлы эл чарпышык докладчының сөзүни өртүп гитди.* 2. *гөч. м.* Хыжувлы, жошгунлы. *Деңзиң шовхунлы толкуны онуң үнсүни өзүне чекйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ШОВХУНЛЫЛЫК, 1. Жошгунлы сеслилик, зензелелилик. 2. *гөч. м.* Хыжувлылык, жошгунлылык. *Бәш-алты саны эсгер душмана тарап шовхунлылык билен ок атярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШОГАП [шога:п], *диал.* Дерянын кенарындан ашып гиден сув акымларының басан ери.

ШОКОЛА'Д, Какао билен гант гарылып гатадылан сүйжи, кемпут. *Ол ики богдак гүл билен ики-үч саны оюнжак, бир гуты шоколад алып, вокзала таксили гитди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Чайы менден, шоколады сенден!* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

ШОКУРДАМАК, Шокурдылы сес чыкмак, шокурдылы сеслемек.

ШОКУРДАТМАК, Шокурдылы сес чыкартмак, шокурдылы сес этдирмек. *Көне санажы шокурдатмак.*

ШОКУРДЫ, Непис болмадык гаты дери, гейим-гежим ялы затларың сүртүлмегинден чыкян сес. *Гатан дериниң шокурдысы.*

ШОКУРДЫК, Шокурдап дуран. *Өвез ене гүррүң диңе өз эшиклериниң шокурдык ширелилиги хем өзүниң гелеңсизлиги барасында баряндыр өйтди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШОКУР-ШОКУР, Ызлы-ызына чыкян шокурдылы сес.

ШОЛ, *грам.* Гөркезме чалышмасы. *Айсолтан шол тәмиз ховада самолёта мүнмәге тайынланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол кел хем дәлди, эмма оңа шол ат хас болуп галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШО'МПОЛ, *харбы.* Атылян ярагларың нишини арассаламак ве ягламак үчин уланылян эсбап, демир чыбык. *Онуң түпең арассалар ялы тәзе шомполы барды.*

ШОНЛУГЫНА, Шол дуршуна, болшы ялы, өңкүлигине. *Ол өң нәхили болан болса, шонлугына хем галыпдыр. Яран ол иши шонлугына галдырмаз.*

ШОНЧА, Шол мукдарда, шол дережеде, шол санда, шонуң ялы. *Ол вагтлар муңа нәче Баллы молла дийсең, шонча хошуна гелерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сөзде нәче чекимли сес болса, шонча хем богун боляр.*

ШОР [шо:р], 1. Тагамы дузлы болан, дузы артыкмач дүшен. *Мен шу гүн шор балык ийдим.* 2. Топрагы дузлы болан, дүзүминде дуз бар болан. *Гиң ятан чарканлак мейданың кәбир ерлери шор ерди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Шор тойнак — баран еринде берекет гачян, аягы дүшүмли болмадык, кемрысгал. *Шор тойнак сува гитсе-де, бир ятымлык күнжи экмәге гиден ялы* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ШОРА [шо:ра], *бот.* Көпленч шорлукда битйән пүр япраклы ве балдагы шорумтык сувлужа от.

ШОРЛАМАК [шо:рламак], Бир задың шоры я-да дузы йүзүне чыкмак, шор эмеле гелмек, шор чыкмак. *Шорлан ерлери ювмак — бизде иң улы проблема!* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Онуң дер билен шорлан көйнеги саң гаты болуп галыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШОРЛАТМАК [шо:рлатмак], Бир задың шоруны я-да дузуны йүзүне чыкартмак, шор эмеле гетирмек, шоруны чыкартмак. *Арлы томсы гүнүң ашагында гезмекден бугдайреңк йүзлери гара яныk болан йигитлер, оларың ягырнысындан чыкан дерлери меле көйнеклерини шорладыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШОРЛУК [шо:рлук], 1. Шор болмаклык, дузы барлык, дузлулык. 2. Топрагының дүзүминде дуз бар болан ер, шор топраклы гиң мейдан. *Шорлуклары ёк эдип, аңырсына гөз етмейән карталар чекдик* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Шорлукда өсерди чайыр, йылгынлар, Кәте оңа чопан малын коварды* (А. Хайыдов, Гөк асман).

ШОРПУЛДАМАК, Шорпулдылы сес чыкмак, шорпулдылы сеслемек.

ШОРПУЛДАТМАК, Шорпулдылы сес чыкармак, шорпулдылы сес этдирмек. *Чорба иеңде агзыңы шорпулдатмак.*

ШОРПУЛДАШМАК, Бир нәче болуп шорпулдамак, шорпулдылы сес эдишмек. *Шорпулдашып нахар иймек.*

ШОРПУЛДЫ, Сувук нахар ийленде, чай, сув ичиленде ве ш. м. агыз бошлугында дөрейән сес. *Шол гүррүңлер арасында чекдирмәниң шорпулдысы хем довам этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШОРСАВ [шо:рсав], 1. Тагамы бирнеме шор болан, биразажык дузлы болан. 2. Топрагы бирнеме шор болан, дүзүминде бираз дуз бар болан. *Бу оба Амыдерянын ашак акымында, тоюн ве шорсав топраклы гиң песликде ерлешйәр* (Р. Атаев, Йыланлы районының «Большевик» пагтачылык колхозының иш тежрибеси).

ШОРСУВ [шо:рсув], *кулин.* Чала говрулып, бөртмеч болан сувлы эт.

ШОРТА, 1. Вәши, дегишген. *Шорта яшлардан кимдир-де бириси «мал өлди» дийип ферма мүдириниң акт язышы ялы, бизем «гурады» диер-де акт язарыс! — дийип гүлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Гүйчли тәсир эдижи, йити манылы, тәсирли. *Айтжак-дийжек сөзүни шорта айдарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Келҗе болса какасының шорта сөзлери билен догабитди өвренишилгиди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Шорта сөзли — дегшип тәсирли сөз айдян, анекдот айдян. *Кемине шорта сөзли шахыр болупдыр.* Шорта учмак — *сер.* Учмак. *Машының рамасы шорта учды. Палтаның сапы шорта учды.*

ШОРТАҢ [шо:ртаң], *сер.* Шорсав. *Аңырсына гөз етмейән шортаң дүзде вышкалар хатарланып галянча энчеме кынчылыклар, айылганч ховлылар букуп ятырды* («Совет эдебияты» журналы).

ШОРЧАЙЫР [шо:рчайыр], *бот.* Ири ве гаты балдаклы ере язылып өсйән япраксыз чайыр. *Онуң мурты ёкарлыгына өсмән, хининиң гырасында битен шорчайыр ялы агзына гирйәрди* («Токмак» журналы).

ШОССЕ', Транспорт гатнавлары үчин даш дүшелип бежерилен, асфальтланан гиң ёл. *Мырат гиң шоссе билен гидип барярды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ШОТЛАНДИЯЛЫЛАР, Шотландияның ерли халкы, илаты.

ШОФЁР, Автомобиль сүрүжи. *Шофёр чалтлык билен тормозлады-да, моторы ятырды* («Совет эдебияты» журналы). *Машының шофёры машының ичине гирип ука гидипдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШОФЁРЛЫК, 1. Шофёрың кәри, шофёрың везипеси. *Бахар, иң болманда сен шофёрлыгам оңаржак дәл!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Шофёр болмаклыгы өвредйән, шофёр етишдирйән. *Шофёрлык курсы. Шофёрлык курсуны гутармак.*

ШОХ [шо:х], *сер.* В э ш и. *Ол гөрнүшине лайык гелмейән еңил ве шох адамды* («Колхоз гүнлери»). *Йигит я шох герек, я ёк* (накыл).

ШОХЛАНМАК [шо:хланмак], Шохлук этмек, рухы гөтерилмек, рухланмак. *Аннатаганың меңзетмелери билен шохланан Губайдуллин оңа сораглы гөз билен чиңерилди* («Совет эдебияты» журналы).

ШОХЛУК [шо:хлук], *сер.* В э ш и л и к. *Дерягулы ага шу хили пурсатда колхозчыларың гайгысыны иң болманда шу хили шохлук билен болса-да ювмарламага чалышды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ШӨВКЕТ, *көн. с.* Шан, шөхрат, дабара. *Ол гарав тапмажагына гөзи етсе, өзүниң гара небси ве харам шөвкети үчин хер хили иш этмекден гачмаз* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хан болса, нежис шөвкетлер билен долан келлесини зордан галдыряр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ШӨВКЕТЛИ, Шанлы, шөхратлы, дабаралы.

ШӨВКЕТПАРАЗ, *сер.* Ш ө х р а т п а р а з. *Шөвкетпараз гөзлерини дилмиҗа тарап өвүрди* (Г. Гурбансәхедов, Сурай).

ШӨВҮР: ш ө в ү р ч е к м е к — гиҗеликде ёл гечмек, илкгашамдан эртире ченли ёл йөремек. *Укы месген тапман янар гөзлерде, Шатлык шөвүр чекди гүлер йүзлерде* (А. Кекилов, Сөйги).

ШӨХЛАТ [шөхла:т], *диал.* Ич ягының ичине ювелен эт салнып биширилйән колбаса гөрнүшли нахар. *Өй эси өңүмизде үч-дөрт адам ийип дояр ялы шөхлат гойды.*

ШӨХЛЕ, 1. Дүшәән ягтының инче золаклары. *Гарыплар гүн шөхлеси сейрек дүшәән дар ве хапа көчеҗиклерде мыдар эдипдирлер* (Орта асырлар тарыхы). *Сувдан чыкан үзүм хошасына Айың шөхлеси дүшенде, үзүмлер хакык монҗугың чогдамы ялы йылпылдашярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бир задың ялкымы, бир задың өвшүни, ышык. *Онуң гөзлериниң шөхлеси бирденкә өчүп гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ильич чыралары шөхлесин саляр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гөзе уряр алтын гупбаң шөхлеси* («Совет эдебияты» журналы).

ШӨХЛЕЛЕНМЕК, 1. Шөхле сачмак, ялкым салмак, ышык бермек, өвшүн атмак, ышыкланмак. *Ягты салып шөхлеленмек. Шөхлеленип гөрүнмек.* 2. *гөч. м.* Беяң эдилмек, суратландырылмак, гөркезилмек. *Эдебиятда реал дурмуш шөхлеленйәр.*

ШӨХЛЕЛИ, Шөхле сачян, ялкым салян, ышык берйән, өвүшгинли. *Шөхлели чыра.*

ШӨХЛЕСИЗ, Шөхлели дәл, ялкым салмаян, өвшүн атмаян, ышык бермейән, өчүгси. *Шөхлесиз чыра.*

ШӨХРАТ [шөхра:т], 1. Чекилен зәхмет, гөркезилен талант нетиҗесинде көпчүлик арасында ады беллилик, мешхурлык. *Зәхмет бизде шөхрат иши болды* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Сен бу иши алып чыкыбилсең, уллакан шөхрат газанарсың!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Үстүнлик газанмаклыгы арзув эдилип айдылян алкыш, сөз. *Бейик рус халкына шөхрат!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Халкың ичинден дөрән гахрыманлара шөхрат!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *ССКП шөхрат!*

ШӨХРАТЛАНМАК [шөхра:тланмак], Шөхрата эе болмак, мешхур, танымал болмак, ат газанмак. *Урартлар бүрүнчден ясалян ажайып ярагларыны ве башга бүрүнч затлары билен шөхра:тланыпдырлар* (СССР тарыхы).

ШӨХРАТЛЫ [шөхра:тлы], Шөхрата эе болан, атлы, мешхур, танымал, абрайлы. *ССКП-ниң ёлбашчылыгы астында совет профсоюзлары шөхратлы ёл гечди* («Совет Түркменистаны» газети).

ШӨХРАТЛЫЛЫК [шөхра:тлылык], Шөхрата эе болмаклык, ады беллилик, мешхурлык, танымаллык. *Ил арасында шөхратлылык.*

ШӨХРАТПАРАЗ [шөхра:тпараз], Шөхрата ковалаш-ян, ада чапян. *Ол бичак шөхратпараз экен* («Мыдам тайяр» газети).

ШПАЛ, *д. ё.* Рельслериң ашагындан кеселигине дүшелйән ясы шалман. *Сен дүшүн ахыры, гайка билен рельси шпала беркидйәрлер* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ШПИ'ЛЬКА, Сача дүртүлйән гоша дишли энҗам.

ШПО'РА, Атлы эсгерлериң аты дебеҗлемек үчин эдигиң апгырдына беркидилйән, ызы тигирчеклиҗе нал гөрнүшли демир энҗам. *Ол йигит эдигиниң шпорасыны бүзетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШПРИЦ, Тене дерман гойбермек, санчмак үчин ужуна инҗе отурдылян ичи поршунлы цилиндр, медицина инструменти.

ШТАБ, 1. *харбы.* Командованийәниң гошуны доландырыш органы. *Пётр өз бөлүмлериниң штабына баранда, оңа гаты бегендилер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Мен сизе штабың буйругыны гетирдим* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Елбашчы орган.

ШТАМП, 1. *тех.* Дүрли предметлери ясамак үчин галып, гурал. 2. Көпленч кагызың чеп бурчуна басылян, эдара ады язылан печать.

ШТАМПЛАМАК, 1. *тех.* Штамп билен ясамак, форма гетирмек. 2. Штамп басмак.

ШТА'НГА, 1. Металдан эдилен улы стержень. 2. Ики ужуна агыр тигирчеклер дакылан стержень гөрнүшли спорт гуралы. *Мен эртир штанга гөтермек ярышына гатнашмалы* (Г. Мухтаров, Пьесалар). 3. Футбол дервезесиниң ёкаркы гермев агажы.

ШТАНГИ'СТ, Штанга гөтермек спорты билен мешгулланян спортсмен.

ШТА'ПЕЛЬ, *докм.* Эмели докма сүйүминден я-да пагта билен йүң гарылан йүплүкден докалян юмшак сык мата. *Штапелден тикилен көйнек. Штапель мата.*

ШТАТ I, Бир эдараның, кәрхананың ишгәрлериниң везипелери, айлыклары гөркезилен хемишелик сан составы. *Бизиң институтымызың штаты улы.*

ШТАТ II, Америкада, Австралияда өз-өзүни доландырыжы административ-территориал бирлик.

ШТЕ'ПСЕЛЬ, Электрик сетине электрик гуралларыны беркитмек үчин шнурың ужундакы энҗам. *Ол чеп элине чәйнеги алып, саг эли билен штепсели розетка өтүрди* («Совет эдебияты» журналы). *Окувчылар вилка, штепсель ялы электрик серишделерини отуртмагы-да башарярлар* («Пионер» журналы).

ШТУРВА'Л, Гәмиде, самолётда, комбайнда: руллары тутавач, тигир, чарх. *Бу даяв, гүйчли хем эркли йигит штурвалың гапдалындакы командирлик отургыжына гечип отуранында, өзүни комбайның хакыкы эеси дийип дуйяр* («Колхоз гүнлери»).

ШТУ'РМАН, Корабль, самолёт сүрйән специалист. *Штурман болуп ишлемек. Самолётың штурманы. Кораблың штурманы.*

ШТУРМАНЛЫК, Штурманың везипеси, кәри. *Штурманлык кәрини эле алмак үчин окамак.*

ШУ [шу:], Якын аралыгы я-да вагты аңлатмак үчин «бу» сөзүниң манысында гелйән гөркезме чалышмасы. *Отряд аклар билен гүйч сынанышып гөрмән, шу ерден аягыны хем этмез!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ине, шу обада ики саны гарып дост. нашгала кылайлылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шу гүнки серче дүйнки серчә жик-жик өвредер* (накыл).

ШУБЕЛА [шубела:], Жаным билен, шунча, бир нәче гезек. *Ягдайы дүшүндиржек болуп, шубела жан чекдим* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ШУВВУЛДАМАК, Шуввулдылы сес чыкмак, шуввул-

дылы сеслемек. *Ел мисли бир гайгылы хеҥ чалян ялы шуввулдаярды. Увлашян шагалларың сеси-де елиҥ шуввулдысына гошулып, бу ховсалалы гиҗе ала-зенземе болуп дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Атылан оклар шуввулдап үстүмизе инйәрди.*

ШУВВУЛДАШМАК, Ызлы-ызына шуввулдамак, гайта-гайта шуввулдылы сеслемек. *Елиҥ зарбына агачлар шуввулдашярдылар.*

ШУВВУЛДЫ, Гүйчли елиҥ, атылян окуң ве ш. м. хереketи зерарлы өрән гаты, зарплы чыкян сес.

ШУГЛА, *көн. с.* Ягты, шөхле, ялкым, ялпылды. *Узалып отуран обаның ак тамлары Гүнүң гүйчли шугласының астында гөзүни гамашдырып, хас хем агарып гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Балыгың ягҗаран йүзүнде шугла ойнаклаярды* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ШУГУЛ I, Бирини яманлап эдилен гүррүң. *Борис Годунов, Романовларың үстлеринден эдилйән шугуллардан пейдаланыпдыр* (СССР тарыхы).

ШУГУЛ II, Гурлушыкда жайың диварларыны, бурчларыны гөни чыкармак үчин ужуна агыр зат дакылып, кардан ашак салланян эриш, кириш.

ШУГУЛЛАМАК, Бирини яманлап гүррүңини этмек, бирини яманламак, бириниҥ гизлин сырыны башга бирине хабар бермек. *Бир дөнүк бир дилдүвшүк хакында хәкимлере шугуллапдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ШУГУЛЛАНМАК, Бири тарапындан яманланмак, яманланып гүррүниҥ эдилмек, гизлин сырың хакда башга бирине хабар берилмек.

ШУГУЛЧЫ, Шугулчылык эдйән адам. *Шугулчы, гыбаткеш арабозарлар, Долдурды обаны дүрли «мышмышдан»* (А. Кекилов, Сөйги).

ШУГУЛЧЫЛЫК, Бирини яманламак, шугулламак билен мешгул болмаклык, бириниҥ гизлин сырыны шугуллап йөрмеклик, шугулчының гылык-хәсиети.

ШУГУНДЫР, *бот.* Иймит үчин уланылян, көки мивели гөк экин. *Совхозда шугундырың дүрли сортлары экилйәр.*

ШУЛЛАРМАК, Шуллы болуп башламак, агыры, кеселлилик зерарлы сувжарын дурмак (гөз хакда).

ШУЛЛАРТМАК, Шуллы болмагына ёл бермек, гөзүни гызардып, сувжардып йөрмек. *Акмырат гөзүни шуллардып отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШУЛЛЫ, Гөзи агырылы, сувжарян гөз агыры кеселлине дучар болан. *Басҗак ерими сайгармаз ялы мениҥ гөзүм шуллы дәл ахыры!* («Совет эдебияты» журналы).

ШУЛУК, *көн. с.* Булагай, булашык, тертипсиз, шовуна болмадык. *Хернә шейле болаверсин, болмаса ишлеримиз шулук!* («Совет эдебияты» журналы).

ШУЛУКЛЫК, Булагайлык, булашыклык, тертипсизлик, шовуна дәллик.

ШУЛУКЧЫЛЫК, *сер.* Шулуклык. *Сиз миллетиҥ ичине шулукчылык салярсыңыз* (Г. Кулыев, Көпетдагын аңырсында).

ШУЛХА, Гөк өнүмиң, чигидиң, дәнәниң ве ш. м. габыгындан, галындыларындан тайярланан мал иймити. *Малларың гышын-язын семиз хем-де сагдын болмагы барада хемише аладаланяр, гышына шулха, силос, сарун, кепек ве беде билен бакяр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ШУМ, 1. Эрбет, якымсыз, яман. *Хер гүн сениҥ гетирйән шуңа меҥзеш шум хабарың киши гыбаты* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Ярамаз, ажы хабарлары яйрадян, яман пикирли, пис гылыклы (адам). *Бир шум тапылар хем агтыгымың хемме сырыны әшгәр эдер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШУМҖАРМАК, Сессиз агламҗырамак, аглажак-аглажак болмак. *А гыз, болуп отуршың нәтеҥет! Хей, шумҗарып гал, шумҗарып галан!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШУМҖАРТМАК, Шумҗармага межбур этмек.

ШУМҖАРЫШМАК, Көпчүлик болуп шумҗармак, билеликде шумҗармак.

ШУМЛУК, Яман ягдай, шум ҳал, эрбетлик, ярамазлык. *Бир ерде бир шумлук болса, мени хем гапдалындан галдыраймагын!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Мал эсике чекмесе, шумлук* (накыл).

ШУМРОЙ [шумро:й], Бет гөрнүшли, бетсыпат, жынсыз. *Ол шумлукда айпланан шумрой гаррының биридир* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ШУМРОЙЛЫК [шумро:йлык], Бет гөрнүшлилик, эрбет сыпатлылык, жынссызлык.

ШУНЛУКДА, Шуның билен бирликде, шейлеликде. *Шунлукда, область гурлушык тресди ише гиришди* («Токмак» журналы).

ШУНЧА, Шуның ялы көп, өрән көп. *Какасы, шунча адамыны чагырып нәтҗек?!* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

ШУҢҚАР, *зоол.* Гыргылар отрядындан болан ав аблаян йыртыҗы гуш. *Албай булап чагырсам, шуңкарым сен гола гел* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ШУРА [шу:ра], *көн. с. сер.* Совет II. *Оны оба шура башлыгы сайладылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Озал вагтда жебир-сүтем гөренлер, Шуралар дөврүнде гүлүшин гөрүң* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ШҮБХЕ, Бир зат хакда дөрейән бетгүманлык, шек, мүңкүрлик. *Бизде үстүңликлериҥ бардыгына шүбхе ёкдур.*

ШҮБХЕЛЕНМЕК, Бир зада гүманлы болмак, бир зада шүбхе этмек, шек этмек, мүңкүрлик этмек. *Мен-ә онуң өзбашыны чыраҗагына шүбхеленемок!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Башлык мениҥ бири билен биле йөремими гөрсе, шүбхеленип башлаяр* (Г. Мухтаров, Пьесалар).

ШҮБХЕЛИ, 1. Бир зада шүбхеси болан, бир зада бетгүманлык эдйән, бир зада мүңкүр болян. *Артык Дурда шүбхели бир гөз билен серетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу шүбхели адам немецлере сатылан бир ялчы итдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Анык болмадык, ачык, айдың дәл, гүмана.

ШҮБХЕЛИЛИК, Шүбхели болмаклык, бетгүманлык этмеклик, мүңкүрлик, шеклилик.

ШҮБХЕСИЗ, 1. Шүбхели дәл, мүңкүр дәл, шексиз, гүмансыз. *Небитчилериҥ газанан үстүнликлери шүбхесиздир* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Гүррүңсиз, хөкманы. *Онуң шу гиҗе я эртир шәхере чозҗагы-да шүбхесиздир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Чары аганың реал образы ойланылып тапылан бейлеки образларда-да гөркезилендиги шүбхесиздир* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер).

ШҮБХЕСИЗЛИК, Шүбхели дәллик, мүңкүр дәллик, шексизлик, гүмансызлык.

ШҮВЕЛЕҢ, Шовкун, шагалаң.

ШҮВЕЛЕҢЛИ, Гызыклы, кейпли, жанлы, шовхунлы, шагалаңлы. *Өйлериниҥ чүңкүнде оңа адамларың шүвелеңли топары душ гелипдир* («Совет Түркменистаны» газети). *Нахары көп болуп ийсең, шүвелеңли боляр.*

ШҮВЕЛЕҢЧИ, *сер.* Шагалаңчы. *Хер иши шүвелеңчи адам билен ишлесең, ягшы болҗак экен* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШҮДҮГӘР, *оба х.* Экин йыгналандан соң, сүрлүп я-да агдарылып гойлан ер, гүйз сүрүми. *Шүдүгәриң тозап ятмагы, йылың яман реҗеси дайханы рухдан дүшүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШҮДҮГӘРЛЕМЕК, Экин йыгналандан соң, ери сүрүп я-да агдарып гоймак, шүдүгәр эдип гоймак, сүрүп экише тайяр эдип гоймак. *Олар бугдай экйәрлер ве гелҗек йыл экилҗек ерлери шүдүгәрлейәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШҮДҮГӘРЛЕНМЕК, Сүрлүп я-да агдарылып гоюлмак, шүдүгәр эдилмек, сүрлүп экише тайяр эдилмек. *Говача экилжек мейданлар ёкары хилли шүдүгәрленди* («Совет Түркменистаны» газети). *Гөвнежай шүдүгәрленен гиң экин мейданы бугарып, гөзел гөрнүше гирди* («Совет эдебияты» журналы).

ШҮДҮГӘРЛЕТМЕК, Шүдүгәр этдирмек, сүрдүрип гойдурмак, сүрдүрип экише тайярлатмак. *Пагта экилжек ерлери шүдүгәрлетмек.*

ШҮДҮГӘРЛЕШМЕК, Шүдүгәрлемәге көмек этмек, шүдүгәрлемек ишине көмеклешмек, биллеликде шүдүгәрлемек.

ШҮДҮГӘРЛИК, Шүдүгәр эдилен ерлер, шүдүгәр эдилип гойлан мейдан. *Олар шүдүгәрлигиң ичи билен гечип гитдилер.*

ШҮКҮР, Макуллык, разылык, саглык-аманлык, канагат билдирилип айдылян сөз. *Шүкүр, колхоз гуралалы бәри өзүмизи гурплындырдык* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хернә гөзлерим абат галыпдыр, шүңа-да шүкүр!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ШҮКҮРЛИ, Канагат эдйән, шүкүр эдйән, канагатлы, сабырлы.

ШҮЛЕ, Палава гөрә сувуграк эдилип, түвүден биширилйән нахар. *Шүле гояландан соң, ол ягшыжа бишер ялы, оны буга гоймалы* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ШЫБЫК, Баш тарапына теммәки гуйлуп чекилйән чилим трубкасы. *Ол, шыбыгыны чыкарып, оңа махорка гуйды* («Совет эдебияты» журналы).

ШЫБЫРДАМАК, Шыбырдылы сес чыкмак, шыбырдылы сеслендирмек. *Ягыш шыбырдап башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Агачларың япраклары шыбырдады* (М. Горький, Әне).

ШЫБЫРДАТМАК, Шыбырдылы сес чыкартмак, шыбырдылы сеслендирмек.

ШЫБЫРДАШМАК, Ызлы-ызына шыбырдылы сесленмек, шыбырдылы сес эдишмек.

ШЫБЫРДЫ, Ягыш яганда, өсүмликлериң балдаклары гымылданда ве ш. м. ягдайларда дөрейән сес. *Ол Айнаны унудып билмән, орагың шыбырдысына гошуп айдым айтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Асмандан инйән сувуң шыбырдысы, хер хили гүллериң толкун атып гелйән ыслары ядыңа көп затлары саляр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ШЫГАР [шыга:р], 1. Елбашчы идеяны, сыясы талабы гысга формада аңладян йүзленме, чагырыш. 2. Йүзленме я-да чагырыш мазмунлы язылан плакат. *Диварың йүзүне хем йөрите агачлара гөрлип гойлан дүрли нагышлы ованлан шыгарлар иш хереметини хас-да чалтландырмага, небити пландан артык өндүрмәге үндейәрдилер* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ШЫГГЫЛДЫ, Сув гайнажак боланда я-да бир хереket нетижесинде йүзе чыкян сес.

ШЫГЛАМАК, Шыггылдылы сес чыкмак, шыггылдылы сесленмек. *Шыглап дуран сары семаварыны столуң үстүнде гетирип гойды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЫГЛАТМАК, Шыггылдылы сес чыкартмак, шыггылдылы сеслендирмек.

ШЫГЛАШМАК, Шыггылдылы сес эдишмек, шыггылдылы сесленишмек. *Шыглашып дур ики саны Өрән уллакан семавар* (Чары Ашыр, Ганлы сака).

ШЫГЫР, *сер.* Гошгы. *Биби зәресине Ленин хакында көп хекаялар ве шыгырлар окап берди. Сениң овазыңы мыдам сөйдүм мен, Шу шыгрымы сең шаныңа дийдим мен* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ШЫГЫРДАМАК, Шыгырдылы сес чыкмак, шыгырдылы сесленмек.

ШЫГЫРДАТМАК, Шыгырдылы сес чыкартмак, шыгырдылы сеслендирмек.

ШЫГЫРДАШМАК, Шыгырдылы сес эдишмек, биллеликде, ызлы-ызына шыгырдамак. *Саралып бишен япраклар шыгырдашып гайып гачырдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гурчуклар шыгырдашып япрак ийәрдилер* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ШЫГЫРДЫ, Бир задың башга бир зада дегмегиндек, сүртүлмегинден ве ш. м. дөрейән пессай сес. *Бирденкә голайжакда шыгырды эшидилди* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Мерет күйки жөвениң шыгырдысыны гең гөрүп, ёлуң ики тарапына хем ялтаклап середенде, гызың көйнегини чалажа гөрүп галды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ШЫҚГЫ I, Тоюн, тоюн палчык. *Мен ол өрүжиклерде шыкгыдан ики гүн иш эдинип ясапдым* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ШЫҚГЫ II, Гозасы долы етишмедик юмшак зиле.

ШЫҚЫРДАВУК, Дегилмек, сүртүлмек нетижесинде тыкырдап дуран. *Шыкырдавук пул.*

ШЫҚЫРДАМАК, Шыкырдылы сес чыкмак, шыкырдылы сесленмек. *Хошгелди ериндең турды, әлма-әл хениз гапа етмәнкә, ишик шыкырдап ачылды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң лагшашан ерликлери шыкырдап гитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ШЫҚЫРДАТМАК, Шыкырдылы сес чыкартмак, шыкырдылы сеслендирмек. *Элгерчә бокалын, бармакларыны шыкырдадып, гожаның үстүне гыгырарлы гойды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол өңүнде дуран чайнегиң гапагыны ойнап, шыкырдадып дымды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЫҚЫРДАШМАК, Шыкырдылы сесленишмек, биллеликде, ызлы-ызына шыкырдамак. *Шыкырдашып дуран атыр ыслы йүзлүклер герек* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ШЫҚЫРДЫ, Кагыз ве ш. м. шыкырдавук затлар эллененде дөрейән сес. *Гулаклары иол кагызың тәзе шыкырдысыны-да эшитди* («Совет эдебияты» журналы).

ШЫЛТАК, I. Үсте чыршалан, ёкушан хапа, кир. *Үстүң тутуш шылтак болупдыр.* 2. *гөч. м.* Бирине нәхак йүкленйән төхмет, гаралык, гүнә. *Олар мени ёк этжек болуп янап йөрйәрлер, шылтак гөзлейәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ШЫЛТАКЛЫ, Шылтагы бар болан, гүнәли (адам).

ШЫЛТАКЧЫ, Шылтак атян, шылтак гөзлейән адам. *Шылтакчы адам.*

ШЫЛХА, Йыртык кирли гейим. *Эгниндәки яглы шылхасыны дашкы гапың ич йүзүндәки асгычдан асып: — Эже, сен мени гөзли гөрме!—дийәр. Шылхаңы чыкар-да, меник бушладымы гей!* («Совет эдебияты» журналы).

ШЫҢҢЫРДАМАК, Шыңңырдылы сес чыкмак, шыңңырдылы сесленмек. *Сүмсүлелер ики бака ыранышып, бири-бирине чакнышяр-да, чала шыңңырдаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЫҢҢЫРДАТМАК, Шыңңырдылы сес чыкартмак, шыңңырдылы сеслендирмек. *Хеммежеси шатланяр, Гелжеклере гарашып, Шыңңырдадып шпорын, Батлы-батлы йөрешип* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ШЫҢҢЫРДАШМАК, Шыңңырдылы сесленишмек, шыңңырдылы сес эдишмек.

ШЫҢҢЫРДЫ, Металдан ясалан затлар бири-бирине дегенде ве ш. м. ягдайларда йүзе чыкян сес. *Дашардан бир шыңңырды эшидилди.*

ШЫПА [шыпа:], 1. Бир затдан етен пейда, көмек, хайыр, якымлы тәсир. *Хижриңде хасса мен, сен бергин шыпа, Шыпа ислэп гелдим мен бимар саңа* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). 2. Дерман, эм, мелхем. *Гымыз инчекеселиң бирден-бир шыпасыдыгы киме гизлин?!* («Совет эдебияты» журналы).

ШЫПАЛЫ [шыпа:лы], Пейдалы, жана якымлы, тәсирли, сагалдыжы. *Жепбар чагалык йылларының достлары билен душушыгының шыпалы тәсирине жадыланан ялы болуп, арзувлы йылгырды-да, дымып отурды* (Н. Жума-

ев, Ак дерек). *Сейил этмек бу багда шыпалы дерман* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ШЫПБЫК, Гайыштан тикилен гончсуз ве багжыксыз еңилжек аякгап, көвүш. *Онуң башы гөвшүллән перенҗили, аягы өкҗеси пес шыпбык көвүшли, чал сач бир аялды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЫПБЫЛДАМАК, Шыпбылдылы сес чыкмак, шыпбылдылы сеслендирмек. *Гара өйүң дурлугындан ирginсиз дамян дамҗаларың шыпбылдаян сеси эшидилйәрди.*

ШЫПБЫЛДАТМАК, Шыпбылдылы сес чыкартмак, шыпбылдылы сеслендирмек. *Ол өкҗеси гопук көвшүни шыпбылдадып, гапыдан гирди.*

ШЫПБЫЛДАШМАК, Шыпбылдылы сес эдишмек. *Ирginсиз шыпбылдашян дамҗаларың сеси меним халыс йүрегиме дүшди.*

ШЫПБЫЛДЫ, Еңил аякгаплы йөреленде, дамжа даманда ве ш. м. ягдайларда йүзе чыкян сес.

ШЫПЫРДАМАК, Шыпырдылы сес чыкмак, шыпырдылы сесленмек. *Чаласын айланян тигирлер шыпырдап, асфальтың йүзүнде гаймаклаян сувҗагазлары ики яна пүркйәрди* (*«Совет эдебияты» журналы*).

ШЫПЫРДАТМАК, Шыпырдылы сес чыкартмак, шыпырдылы сес этдирмек. *Жумаҗык велосипедини шыпырдадып, ялпаҗык сувларың ичи билен сүрүп гечйәрди.*

ШЫПЫРДАШМАК, Шыпырдылы сес эдишмек, шыпырдылы сесленишмек.

ШЫПЫРДЫ, Ягыш яганда, овнужак затлар ызлы-ызына бир зада дегенде дөрейән сес. *Дашардан чалажа ягян ягшың шыпырдысы эшидилйәрди.*

ШЫПЫРМА, Зоммаграк гөрнүшде тикилен телпек, йүни ич йүзүне эдилип тикилен ятыш телпеги. *Шыпырма телпекли бир дайханың аягының ашагындан сыпҗап барян гөк эшек агзыны гиң ачып, үзүксиз арлаяр. Гандым ериндең нәхили галаныны, шыпырмасыны голтугына нәхили гысанымы-да билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол, хәзир шыпырманы чыкарып, көрүгиң демчекериниң гапдалына оклады* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ШЫР, Дүп-дүз, теп-текиз, такыр. *Машынымыз бир бейиге чыкып, бир песе дүшүп, бирден бир шыр такыр мейдана барып етди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ШЫРДАК, Депесине мата тутулып тикилйән телпек я-да шонуң ялы телпегиң үсти. *Өвез башындакы шырдагыны чыкарып силкишдирди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол акян бурчак дерлерини шырдагы билен сырды* (*«Колхоз гүнлери»*).

ШЫРДАКЛЫ, 1. Депесине мата тутулып тикилен. *Еке кил түпеңиниң нили онуң келлесиндәки шырдаклы көче телпегинден хем гаты ёкарда сомалып гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Шырдак телпекли, шырдак телпек геен.

ШЫРҚЫ, Ачык сары (реңк хакында). *Шыркы тоюндан бина эдилен гала пагсасы* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шыркы тоюн.*

ШЫРКЫЛДАМАК, Шыркылдылы сес чыкмак, шыркылдылы сесленмек. *Ол, эллерини гысды велин, бармаклары шыркылдап гитди* (М. Горький, Эне).

ШЫРКЫЛДАТМАК, Шыркылдылы сес чыкартмак, шыркылдылы сес этдирмек. *Сыгырлар тойнакларыны шыркылдатмак билен, хованы яңландырып молаярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Кичиҗик гапагы шыркылдадып япды-да, аякларының дараклыгына басып, коридор билен гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЫРКЫЛДАШМАК, Шыркылдылы сес эдишмек, ызлы-ызына шыркылдамак.

ШЫРКЫЛДЫ, Бир зат ачыланда, япыланда, хереket эденде ве ш. м. дөрейән зарплы сес. *Йүзи нагышлы күмүш портсигарыны шыркылды билен ачып, папирос хөдүрледи. Демир гапың кичиҗик гапагыны шыркылды билен ачып, оңа хер гүн бир бөлек өлмез-өди чөрек бердилер, хер гүн хем ювунды ялы бир сусак гызгын сув хем узатдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЫРЛАМАК, Шыррылдылы сес чыкмак, шыррылдылы сесленмек. *Хәзир буравларда хем кичиҗик посёлогың бир нәче ериндe кранлардан дуры сув шырлап акярды* (*«Совет эдебияты» журналы*).

ШЫРЛАТМАК, Шыррылдылы сес чыкартмак, шыррылдылы сес этдирмек.

ШЫРЛАШМАК, Көп болуп шыр-шыр этмек, шыррылдылы сес эдишмек.

ШЫРПЫЛДАМАК, Шырпылдылы сес чыкмак, шырпылдылы сесленмек. *Сапаның шырпылдысына сарлар гүрре өрди.*

ШЫРПЫЛДАТМАК, Шырпылдылы сес чыкартмак, шырпылдылы сес этдирмек. *Огулсолтан эҗе галошларыны шырпылдадып эйванына барды* (*«Совет эдебияты» журналы*).

ШЫРПЫЛДАШМАК, Шырпылдылы сесленишмек, сес эдишмек. *Кепдерилер ганат какып, шырпылдашып ашыр атышырдылар.*

ШЫРПЫЛДЫ, Бир задың бир ере ыкжам дегмегинден ве ш. м. йүзе чыкян сес. *Көвшүң шырпылдысы эшидилип башлады* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ШЫРРЫЛДАМАК, *сер.* Шырламак. *Дурнаң гөзи ялы дуружа сув мешигиң буҗагындан дөкүлйән ялы шыррылдаяр* (*«Совет эдебияты» журналы*).

ШЫРРЫЛДАТМАК, *сер.* Шырлатмак. *Краны нәме шыррылдадып гояйыпсың, багласаң болмаярмы!*

ШЫРРЫЛДАШМАК, *сер.* Шырлашмак.

ШЫРРЫЛДЫ, Азажык сув япашаклыгына аканда я-да сәхел бейикликден сувуклык чалажа аканда ве ш. м. дөрейән сес. *Чалажа акян сувуң шыррылдысы эшидилйәрди.*

ШЫТДЫЛДАМАК, Шытдылдылы сес чыкмак, шытдылдылы сесленмек. *Ысгыны гиден көне пурслериң шытдылдаян сеси эшидилйәрди.*

ШЫТДЫЛДАТМАК, Шытдылдылы сес чыкартмак, шытдылдылы сес этдирмек.

ШЫТДЫЛДАШМАК, Шытдылдылы сес эдишмек.

ШЫТДЫЛДЫ, Көпленч гаты, берк затлар чат аканда, дөвүлжек боланда ве ш. м. ягдайларда чыкян сес.

ШЫТЫРДАВУК, Шытырдылы сес эдйән, шытырдылы сесленйән. *Шытырдавук кагызлар ики пенҗе арасына гысылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ШЫТЫРДАМАК, Шытырдылы сес чыкмак, шытырдылы сесленмек. *Чыраның ягы гутарып, шытырдап сөнүп барярды* (М. Горький, Эне). *Нуры гамшың шытырдан ерине бакан кесек атып гойберди.*

ШЫТЫРДАТМАК, Шытырдылы сес чыкартмак, шытырдылы сес этдирмек.

ШЫТЫРДАШМАК, Шытырдылы сес эдишмек.

ШЫТЫРДЫ, Одун-чөп, агач ве ш. м. ювашлык билен дөвленде, кагыз ве ш. м. эпленде дөрейән сес.

ШЫХ [шы:х], *дини.* 1. Аксакгал, ёлбашчы. 2. Араплардa: дини жемгыетиң тире ёлбашчысы. 3. Түркменлериң бир тиресиниң ады.

ШЫХМҮТҮР [шы:хмүтүр], Багланан малың йүпи тов тутмазлык үчин энжам.

ШӘГИРТ, Уссадың окувчысы, тәлим алян көмекчиси. *Тәзе кануны йүзе чыкармагы башарян шәгирт өз халыпасының таглыматыны хакыкы өсдүрип билер* (*«Совет эдебияты» журналы*). *Дурды чопан өз шәгиртдиниң янына бир нәче йигитлери гошды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шәгирт уссатдан оздурмаса, кәр йитер* (накыл).

ШӘГИРТЛИК, Шәгирдиң кәри, ягдайы.

ШӘНИК, Эрик, шетдалы, гаралы ве ш. м. мивелериң дәнеси. *Кичиҗик чагаҗыклар шәникден гөгерен эриҗек,*

шетдалы я-да башга шунуң ялы мивели экин экйәрлер (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Шәник дөвлен ялы этмек — бир меселәни чүрт-кесик этмек, перт жогап бермек, бир иши башаржаңлык билен ерине етирмек. *Нәче сорагың болса берибер, эдил шәник дөвлен ялы эдерин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ШӘРИК, 1. Бири билен бир зада дең хакы, гошанды болан, бир затда дең пайы болан. 2. *көн. с.* Дең эсасда — дең ишлемек, хасылы дең пайлашмак шерти билен биле экин экйән адамлар, шәрикли адам. *Артыгың шәриклери бу йыл башга адамларды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ШӘРИКДЕШ, Бири билен бир зада шәрик болан адам, шәрикли адам. *Гарры өз янындан: — Онуң шәрикдеши болуп, озалдан хасаплары бар болаймасың — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ШӘРИКЛЕШМЕК, Шәрикли болмак, шәрикли болуп пайлашмак. *Шәриклешип зат алмак. Шәриклешип гоюн соймак.*

ШӘРИКЛИ, Бири билен биле эдилен, билелешип алнан, бир нәче адама дең дегишли болан.

ШӘРИКЛИК, Бир зада шәрик болмаклык ягдайы.

ШӘРИКЧИЛИК, *сер.* Шәриклик. *Өзүң шәрикчилиге гошулдың, инди шәрикчиликден дәнме!* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ШӘХДАЧЫК, Кейпи көк, шадыян, шат. *Белент жайың язылып ятан гиң саясыны долдурып отуран шәхдачык адамлар дутарың ширин овазындан леззет алярдылар* («Токмак» журналы).

ШӘХДАЧЫКЛЫК, Кейпи көклүк, шадыянлык, шатлык. *Ол шәхдачыклыгы билен мени гаршылады* (Н. Сарыханов. Сайланан эсерлер).

ШӘХЕР, Административ, сөвда, сенагат ве медени меркез, көп адам яшаян платлы пункт. *Индики заманың яшлары юрт гезйәр, улы шәхерлерде боляр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шәхер азат, оба азат, ил азат, Вагт азат, багт азат, дил азат* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ШӘХЕРАРА [шәхера:ра], Шәхерлер арасындакы, шәхерлер арасында херекет эдйән, ишлейән. *Шәхерара спорт ярышы. Шәхерара телефон станциясы.*

ШӘХЕРКОМ, Шәхер комитети.

ШӘХТ, Кейип, рухубелентлик. *Сениң шәхдиңи сайгармак үчин маңа айна-да хажат ёк, әйнеге-де!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Нуржаның гөвнүне болмаса, Гүнүң-де шәхди онуң өзүниңки ялы өчүкди* («Совет эдебияты» журналы).

Щ

Щ, Түркмен элипбийиниң отуз биринжи харпы.

ЩА, «Щ» харпының ады.

ЩИ, Келем чорбасы, келем атылып биширилйән чорба.

ЩИТ, 1. Плита гөрнүшинде болан гермев. *Топ щити.* 2. Баскетбол ойнунда тор беркидилйән тагта.

ЩУП, 1. Ончаклы чуңлукда болмадык юмшак жисимлери барламак үчин болан еңил гурал, бурав. 2. Кәбир үргүн, сепеленип дуран жисимлери барламага алмак үчин болан ужы инче стержень. 3. Механизмлериң овнук бөлекleриниң арасындакы бошлугы өлчемек үчин гурал.

ЩУПАЛЬЦЕ, *зоол.* Мөр-мөжеклерде ве кәбир хайванларда дуйгы хем-де тутмак үчин болян өсүнтги гөрнүшли агза.

Ы

Ы. Түркмен элипбийиниң отуз үчүнжи харпы.

ЫБАДАТ [ыба:дат], *дини.* Бир «керамата» йүзленме ве шонда окалян дога. *Ол йүзүни кыбла тутуп, ыбадата башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол ыбадат эдилйән ерлере барып гөрйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Адамлар өзлериниң иң говы гейимлерини гейип, гүндиз ыбадатына гидйәрдилер* (М. Горький, Эне).

ЫБАДАТХАНА [ыба:датха:на], *дини.* Дога окалян, ыбадат эдилйән жай, метжит. *Ыбадатхананың өңүнден кичирәк яп гечйәрди* («Мыдам тайяр» газети). *Энчеме храмлар, ыбадатханалар, дини әхмиети болан десгалар хем шол вейранчылыга сезевар болупдыр* («Мугаллымлар газети»). *Мен ыбадатхана гиденимде, мейхананың үстүнден ёл салмаярын* («Совет эдебияты» журналы).

ЫБАЛЫ [ыба:лы], *көн. с.* Говы, артык, гелшикли, ягшы. *Мен ит саркыдыны ичип сагаланымдан, өленими ыбалы гөрерин* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЫБАРАТ [ыба:рат], Бир я-да бир топар затдан дүзүлен, эмеле гелен, бир топар зады өз ичине алян. *Секиз адамдан ыбарат дөвекчилер бригадасы дүзүлип, бригаданың ёлбашчысы хем Сәхет белленди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Булар бәш-он адамдан ыбарат бир топар болуп барярдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол, шол гүнәниң нәмеден ыбаратдыгыны аңшырып билмеди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Оларың кичирәк, уч отагдан ыбарат жайы барды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЫГАЛ, *метеор.* Гар, ягыш гөрнүшинде ере дүшйән атмосфера чыгы, неми. *Пагталарымызы ыгал астында галдырман, тиз гутаржагымыза шек-шүбхе ёкдур* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шол йыл гышың соңунда ыгал кән дүшүп, яз ир чыкыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гыш айларында ыгалың ягмагына середилип, довархар гүнаша я-да ондан хем сейрек сува якыляр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЫГАЛЛЫ, Көп ягынлы, ягмырлы, чыглы. *Адатча, адамлар дүмев билен ве совуклама кеселлериниң бейлекилери билен йылың ыгаллы вагтларында кеселлейәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Бейле-де бир ыгаллы яз болармы?!* («Совет эдебияты» журналы).

ЫГАЛЛЫК, Көп ыгал дүшмеклик, ягынлык, ягмырлык, чыглык. *Ыгаллык йыллар Чәчәниң жәрларындан сил сувы деря ялы акяр* («Зәхмет гахрыманлары»). *Онуң багтына язылыз ыгаллык болайса-ха не ягшы!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Шу йыл ыгаллык йыл болды.*

ЫГАЛСЫЗ, Ыгал дүшмейән, ягмырсыз, гурак. *Гожаларың айтмагына гөрә, революциядан озал бир чүйше небит тапмак, ыгалсыз язда көмелек тапандан энайы дәл экени* («Зәхмет гахрыманлары»).

ЫГЛАН [ыгла:н]: ыглан этмек — бир хабары хеммәниң дыкгатына етирмек, хеммелере мәлим этмек,

хеммелере әшгәр этмек, яйратмак. *Хованың ярамаз болмагына гөрә, пароход деңизде саклапдыр — дийип ыглан этдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мәжлиси эртир довам этдиреris! — дийип ыглан этдилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Судьяның ызлы-ызына чалан жүрлевүги ойнуң гутарандыгыны ыглан эдйәр* («Мыдам тайяр» газети).

ЫГТЫБАР [ыгтыба:р], *көн. с. сер.* Ынам. *Ряза шахың ыгтыбарындан дүшди, гуллукдан ковулды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЫГТЫБАРЛЫ [ыгтыба:рлы], *көн. с. сер.* Ынамлы. *Бизе герек адам — ыгтыбарлы адам болмалы* («Совет эдебияты» журналы). *Ишде барланан, ыгтыбарлы адамлардан ким бар?* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Медениетиң өсдүрилмегини үпжүн этмегиң ыгтыбарлы гиреви болуп дурянлыгыны Овганыстаның мысалы долы әшгәрлик билен гөркезйәр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЫГТЫБАРЛЫЛЫК [ыгтыба:рлылык], *көн. с. сер.* Ынамлылык. *Ишде ыгтыбарлылык билен япышмак.*

ЫГТЫБАРСЫЗ [ыгтыба:рсыз], *көн. с. сер.* Ынамсыз.

ЫГТЫБАРСЫЗЛЫК [ыгтыба:рсызлык], *көн. с. сер.* Ынамсызлык.

ЫГТЫЯР [ыгтыя:р], 1. Бир зада болан эрк, хак-хукук, эечилик. *Ериң шейле ыгтыярыны эле алмак, диңе ер уссатларының ишидир* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Биз Айдурдыны өз ыгтыярына гоймадык* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Ругсат, жогап, мүмкинчилик. *Ыгтыяр берсеңиз, жогапдан өңүрти бир сорагым бар!* (Мыралы). *Ыгтыяр берсеңиз, чай отурдайын, столуң үстүне сачак язайын!* («Совет эдебияты» журналы).

ЫГТЫЯРЛЫ [ыгтыя:рлы], 1. Бир зада хак-хукугы болан, эрки бар болан, хаклы. *Мен инди долы ыгтыярлы харбы начальник* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол, нәме, ыгтыярлы адам, ислән ерине гидйәр.* 2. Ругсат берлен, мүмкинчилик берлен, жогаплы.

ЫГТЫЯРЛЫЛЫК [ыгтыя:рлылык], Бир зада болан эечилик, эрклилик. *Ол рухы әлемине ыгтыярлылык этжек болуп сынанышды, элма башармады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЫГТЫЯРСЫЗ [ыгтыя:рсыз], 1. Ыгтыяры, эркн болмадык, хукуксыз, хаксыз. *Оңа диениң хайры ёк, ол бир ыгтыярсыз адам.* 2. Ругсатсыз, биыгтыяр, жогапсыз. *Ол, менден ыгтыярсыз ава гитди.* 3. Эрке, ыгтыяра баглы болмадык, эрксиз. *Гожа башыны ыгтыярсыз ашак салды* («Совет эдебияты» журналы). *Мен онуң сөзүни эшиденимден, гөзүмден ыгтыярсыз яш гиденини дуйман галдым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол келлесини ыгтыярсыз яйкады* (А. Гелдиев, Хекаялар).

ЫГТЫЯРСЫЗЛЫК [ыгтыя:рсызлык], 1. Хич бир зада ыгтыяр, ругсат, эрк эдип билмезлик. 2. *гөч. м.* Эрке, ыгтыяра баглы болмазлык, эрксизлик. *Ол шу ерде өз гөзүнден ыгтыярсызлыкда дөкүлен яш дамжаларыны эли билен сырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЫГШЫЛДАМАК, Ыгшылдылы сес чыкмак, ыгшылдылы сесленмек. *Говачлар ыгшылдап, өвшүн атяр баг ялы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Бугдай шемала ыгшылдаярды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЫГШЫЛДАТМАК, Ыгшылдылы сес чыкармак, ыгшылдылы сес этдирмек. *Мылайым шемал өвсүп, агачларың шахаларыны ыралап, япракларыны ыгшылдадяр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Юваш өвүсйән юмшажык ел экинлери ыгшылдадяр* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ЫГШЫЛДАШМАК, Ыгшылдылы сесленишмек. *Ерден яңы чыкан йылаклар, ажы ювалар шемала ыгшылдашярлар* («Совет эдебияты» журналы). *Гөк майсалар ыгшылдашяр* («Мыдам тайяр» газети).

ЫГШЫЛДЫ, Өсүмликлери елиң ыргылдатмагы, оларың бири-бирине дегмеги зерарлы чыкян сес. *Ол, шәхериң гөк агачсыз отурмагына, чагаларың гөк япраклы агачларың ыгшылдысыны эшитмезликлерине чыдап билмейәр* («Совет эдебияты» журналы). *Бу сапар гелмеди яңкы чыгшылды, Дийдик чөп-чалямлар эдйәр ыгшылды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЫГЫМ-САГЫМ [ы:гым-са:гым], Бөлек-бөлек, онда-мунда, пытраңңы, дагыныk. *Мавы гапыларда гаранжаклады, ыгым-сагым ятан затлары галдырышдырды. Милли комитетиң гарамагында герман фронтундан ыгым-сагым гайдып гелен бир полк жигит барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫГЫШМАК [ы:гышмак], 1. Елиң, шемалың ыгына галгашмак. *Гулпаклары ики гулагының үстүни япып, еле ыгышып дурярды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 2. Ишсиз айланышып йөрмек, бикәр гапы-гапы айланышып йөрмек, бидерек энтешмек. *Бу ыгышы билен ол ахыры бир белаң үстүнден барар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Капиталистик юртларда бир нәче ишчилер иш тапман ыгышып йөрлер.*

ЫЗ [ы:з], 1. Адам я-да хайван аягының ве ш. м. ерде галдыран сураты, шекили. *Серхетчилер бар гүйчлерини гайгырман, душманың ызыны ызарлаярдылар* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бир задың тәсири нетижесинде галан беллик, нышан, чапык. *Гүне янан йүзүнде маманың ызы месе-мәлим болуп дуранлбу адам өзүни хер ерде тертипли саклап билйән адама меңзейәрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 3. *гөч. м.* Бир затдан галан тәсир, дуйгы. *Гитди, гитди, гөзден йитди гөзел гыз, Йүрегимде гойды менің гамлы ыз* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 4. Соң, соңра, кейин. *Гөзел гелди хеммеден ыз, Ишлешип йөр, гелинми гыз* («Совет эдебияты» журналы). 5. Өңүн терси, арка тарап, гелен ери. *Ынҗалман ызына окдурлып гитди* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Обанық итлери онуң ызындан ковды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 6. *гөч. м.* Өй-ичери, машгала, несил. *Ол гошундан доланып геленде, ызының саг-аман, хорланман яшандыгыны гөрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Дат, эренлер, өлемде ызым йитмез ялы, бир зүрят бередерің! — дийип, Гөроглы гыгырды* («Гөроглы» эпосы). 7. Көмекчи сөз ролунда: *Арабаның ызындан йөремек.* ◇ Ыз чалмак — ызыны кесмек, ызыны барламак, ызарламак. *Ат гайтарым төверекден ыз чалып, ызың довамыны гөзледилер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Өтен ким бар, гечен ким бар, ыз чалалы!* («Гөроглы» эпосы). Ызына эермек — 1) бириниң галман йөремек, бири билен дең керекет этмек; 2) бириниң гөрелде алмак, алып барян ёлуна уймак. Ызына дүшмек — 1) бириниң ызындан йөремек; 2) бирини ызарламак, янамак, аңтамак. *Соңкы вагтларда ол онуң ызына дүшүп башлады;* 3) бирини халап, гөвүн бермек, бириниң гөвнүни алмага мейил этмек, бирини сөйүп, ызында селпемек. *Ол бир гызың ызына дүшүп йөрди.* Ызына ит салмак — масгара эдип, ковуп гойбермек. Ызыңы ел чалманка гитмек — эгленмән, басым ызыңа гайтмак.

ЫЗА [ыза:], 1. Йити агыры, ынжы. *Агыр яраның өлүм ызасыны чекйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Илкибада Велмырат яраларының ызасына дөзүп диш гысды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Жебир, сүтем, азар. *Бир хили йити ыза Энәниң йүрегине базза басылды* (М. Горький, Эне). *Олар хич киме ыза бермейәр.*

ЫЗАЛЫ [ыза:лы], 1. Йити агырылы, ынжылы. 2. *гөч. м.* Жебирли, сүтемли, азарлы. *Ол нәлетли гечмишиң ызалы шарпыгыны датмандыр* («Совет эдебияты» журналы). *Шол пикирлер Энәни яндырып барярды, оларың янгыны онуң бейнисине ызалы санжылярды* (М. Горький, Эне). *Онуң берйән гүррүклери ве айдян затлары*

Клаусың өз дурмушындан болуп, онуң ызалы жанына мелхем болды (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЫЗАН-ДА-ЧУВАНЛЫК [ыза:н-да-чува:нлык], Ховсала дүшмеклик, гык-баклык, алабашагайлык. *Гүндиз Гандым авчының ховлусында улы эҗшешик, ызан-да-чуванлык башланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫЗАН-ЧУВАН [ыза:н-чува:н], Гыкылыклы ховсала, гык-бак, зыр-зебир, алабашагай. *Дервайыс гошларыны гөтерип, ызан-чуван ылгашян аяллар, чагалар-да эшелона бакан хайдаярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫЗАРЛАМАК [ы:зарламак], 1. Бир задың ызы билен оны агтармак, ызыны йитирмән тапжак болмак, ызламак. *Серхетчилер бар гүйчлерини гайгырман, душманың ызыны ызарлаярдылар* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бириниң ызына дүшмек, бирини аңтамак, ниреде нәме иш эдйәндигини билмек, янамак. *Олар оба барып, демиргазыга бакан гиден «мыхманың» ызыны ызарламалыдылар* (Б. Кербабаев, Хекаялар). *Танкыт этмәге милт эдйән адамлары гөзаплы ызарлапдыр* (СССР тарыхы). 3. Бир зады барламак, середип, дерңәп гөрмек. *Гоңшы гелип гоңшусының янына, Гутлаяр гуванчлы, гысып голуны, Картада ызарлап еңиш ёлуны* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Рыза ша деспотизминиң дөремесини сахыпа-сахыпа ызарлап, ядында саклаярды. Бир гапдалда отурып, ойны хөвес билен ызарлап башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Биз диңе бир адыбир түркмен дәл, узакдан ызарласак, дайы-егенлик илтешигимиз-де бар* («Совет эдебияты» журналы).

ЫЗАРЛАНМАК [ы:зарланмак], 1. Галдыран ызы билен агтарылмак, ызы билен гөзленилмек, ызланмак. *Гачакчыларың ызы ызарланды.* 2. Ызына дүшүлмек, яналмак, аңталмак. *Ол ёлдашлар, мениң ызым ызарланаймасын диен максат билен, үмүрде йөрән ялы гүмүртикли сакырдадылар* («Совет эдебияты» журналы). 3. Барланып, середилип гөрүлмек, дерңелмек.

ЫЗАРЛАТМАК [ы:зарлатмак], 1. Галдыран ызы билен агтартмак, ызына середип тапдырмак, гөзлетмек, ызлатмак. 2. Бириниң ызына дүшүрмек, аңтатмак, янатмак. 3. Барладып, серетдирип дуруздырмак, дерңетмек. *Китап окаланда ызарлатмак.*

ЫЗАРЛАШМАК [ы:зарлашмак], 1. Ызына середип гөзлешмек, агтармага, гөзлемәге көмеклешмек, агтарышмак, ызлашмак. 2. Бириниң ызына дүшмәге, аңтамага көмеклешмек. 3. Барламага, дерңемәге көмеклешмек, середишмек. *Окувчылар өз китапларында окалян хекаяны ызарлашып отырдылар.*

ЫЗБА-ЫЗ [ы:зба-ы:з], *сер.* Ы з л ы-ы з ы н а. *Хырлылар ызба-ыз атылярды, душман агып йыкылярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫЗГАР [ызга:р], Топракда, ховада, жайда ве ш. м. болян нем, чыг, зей. *Агшамкы гуры ел болса ериң ызгарыны хас хем кепдирди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол жайдакы хек ысыны, ызгары сызмаян ялыды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЫЗГАРЛЫ [ызга:рлы], Немли, чыглы, зейли. *Ызгарлы юмшак ерде оларың аяклары ачык мөхүр ялы ыз галдырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу сәхрада битйән чалы-четилериң ысы билен ызгарлы чыгар сазакларың йымпык ысы гошулышып бурнуңа урярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ызгарлы гарымлар онуң саглыгына дүйпли зыян етирипди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЫЗГАРЛЫЛЫК [ызга:рлылык], Немлилик, чыглылык, зейлилик.

ЫЗГАРСЫЗ [ызга:рсыз], Немш болмадык, чыглы дәл, зейсиз.

ЫЗГАРСЫЗЛЫК [ызга:рсызлык], Чыгсыз болмаклык, немсизлик, зейсизлик. *Ызгарсызлык зерарлы өсүмликлер сүллерип отырдылар.*

ЫЗГЫТ [ызгы:т], Гахар, хыр, ёвуз. *Маңзыңа битмяян сөз бирсыхлы гайталанып, этиңден өтүп сүңке орнанда, адам өзүниң ызгыдының гачанының-да дуйман галяр* («Совет эдебияты» журналы).

ЫЗГЫТСЫЗ [ызгы:тсыз], 1. Рехимсиз, залым, гахаржаң, хырсыз, ёвуз. *Пөкген өз машгаласына ызгытсыз дәлди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде) *Менең атам өрән ызгытсыз адам, доганым хем шейле* (М. Горький, Эне). *Ызгытсыз гарайшы ве якымсыз сеси онуң немес сыратыны, хемме сөзлешмеги бокса ялы болдык* («Совет эдебияты» журналы) *Ол чыдамлы, акыллы, өзүндэн кичилер үчин болса хырсыз ве ызгытсызды* (Г. Гурбансахедов, Йүрек даш дәл). 2. *гөч. м.* Ичиңден гечип барян, ялазы (совук хакда). *Январь айының ызгытсыз гүнлериниң бириди* («Токмак» журналы).

ЫЗГЫТСЫЗЛЫК [ызгы:тсызлык], Рехимсизлик, залымлык, гахаржаңлык, хырсызлык, ёвузлык. *Дашкайын дәйсем, сениң окадыгыңча ызгытсызлыгың артяр* (Б. Кербабаев, Хекаялар). *Арчында шу гүнлер бир ызгытсызлык бар велин, хей, сен гояй!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫЗКЫ [ызкы], Ыз тарапдакы, арт тарапкы, соңундакы. *Даш ызкы машына патлап дегди* (Г. Кулыев. Көпетдагың аңырсында).

ЫЗЛАМАК I, Эңремек, агламак, зейренмек.

ЫЗЛАМАК [ы:зламак] II, *сер.* Ы з а р л а м а к. *Капитан ол ызы сыпдырман ызлап уграды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Чандыбилден ызлап гелен дилдарым, Мен сениң гөзүңе гурбан болайын* («Гөроглы» эпосы). *Селжердилер хеммесиң, Ата-бабасын ызлап* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Еда ызласаң, ёла барар; ёлы ызласаң — иле* (накыл).

ЫЗЛАНМАК [ы:зланмак], 1. Бири я-да бир зат гөзленмек, агтарылмак. 2. Бириниң я-да бир задың галдыран ызы, йөрән ёлы боюнча агтарылмак.

ЫЗЛАТМАК I, Эңретмек, агламак, зейрендирмек. *Оны өз чагаларының үстүнде отурмага гойман, чагаларыны ызладып, онуң гөзяшыны саркдырды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЫЗЛАТМАК [ы:златмак] II, *сер.* Ы з а р л а т м а к I.

ЫЗЛАШМАК I, Ызан-чуван болмак, эңрешмек, аглашмак, мәлешмек. *Мавы, гүнашыма гиден гоюн-гузы тапышанда ызлашяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Илиң нәме, ызлашып гоюн-гузусы, көшекли дүеси галжак гуманы ёк* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бу сесе онуң аяллары, чагалары ызлашып, ховлының ичине чыкдылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЫЗЛАШМАК [ы:злашмак] II, *сер.* Ы з а р л а ш м а к.

ЫЗЛАШЫК, Ызан-чуванлык, эңрешик, аглашык. *Улы ызлашык турзуп дуран гүжүжеклериң кетегиниң агзында Ваня отырды* («Мыдам тайяр» газети). *Онуң өйи улы ызлашыкды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Демиргазык тайдан сүргули дүе улы ызлашык болуп етип гелйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫЗЛЫ-ЫЗЫНА [ы:злы-ы:зына], Бири-бириниң ызындан, ызлы-ызындан, ызба-ыз. *Ызлы-ызына бир нәче гүк эпгек өссе, хениз эйикмедик говачаны гуратжакды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ызлы-ызына чакян йылдырымың шөхлеси ичери дүшйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Машындан ызлы-ызына үч адам бөкүп душди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Автобуслар вокзалың өңүнде ызлы-ызындан гелип гидйәрдилер* (К. Ишанов, Ватан үчин).

ЫЗСЫЗ [ы:зсыз], 1. Ыз-тоз галдырмадык, ызы болмадык. 2. Соңы, ахыры ёк.

ЫЗСЫЗ-ТОЗСУЗ [ы:зсыз-то:зсуз], Нам-нышансыз, атсыз-сорсуз, дерексиз. *Ядыңа дүшйәрми, шол гүн, ызсыз-тозсуз гөзден йитдиң!* («Совет эдебияты» журналы).

Ере көк урмаян адамлар бу дүнйәден ызсыз-тозсуз ёк болуп гидйәрлер (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЫЗ-ТОЗ [ы:з-то:з], Нам-нышан, дерек. *Ыз-тоз билдирмейән чаркандак ерёен ызчының ыс алян ялы тимисгенип бармагына Баллы хайран галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң ызы-тозы хем гөрүнмейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЫЗЧЫ [ы:зчы], Бириниң я-да бир хайваны ызы боюнча танап билйән адам, ызы боюнча ызарлап тапып билижи. *Мешхур ызчыны гетирип, гызың өйден чыкып гиден ызыны алып уградылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ораз, дурма-дл дор ябыны мун-де, Гуллы ызчыны алып гел!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гылыч мерген гаты ызчы адамды, онуң өңүнден ыз гутуланокды* («Совет эдебияты» журналы).

ЫЗЧЫЛЫК [ы:зчылык], Ыз танажылык, ызарлап билижилик. *Чарының еке авчылыкдан болман, ызчылыкдан хем хабары барды* (Б. Кербабаев, Хекаялар). *Хал мерген шу яшына гелип, ызчылыкда хенизе ченли ялңышан ери ёкды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЫЗЫГИДЕРЛИ [ы:зыгидерли], Бири-бириниң ызындан болуп дуран, ызлы-ызына, үзнүксиз, хемише, элмыдама. *Чопанларың кадалы ишлемеклери үчин зерур шертлериң дөредилмеги барада «Тәзе ёл» газетиниң ызыгидерли язып дурмагы зерурды* («Совет Түркменистаны» газети). *Совет Союзы парахатчылык сөйүжи сыясаты ызыгидерли йөредйәр. Зәхметкешлериң мадды хал-ягдайыны гышарныксыз ёкары гөтермек хакында ызыгидерли алада этмеги Коммунистик партия өзүниң биринжи дереҗели борҗы дийип хасап эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЫЗЫГИДЕРЛИЛИК [ы:зыгидерлилик], Бири-бириниң ызындан болуп дурмаклык, ызлы-ызыналык, хемишелейин, элмыдамалайын, үзнүксизлик.

ЫЗЫСҮРЕ [ы:зысүре], Бириниң я-да бир задың, ишиң, херекетиң ыз янындан, ызы билен. *Мен онуң ызысүре бардым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Йигрими үч яшан оглуның ызысүре өсүп барян гызы Дурсунҗамал эййәм он секиз яшына гитди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЫК [ы:к], 1. Елиң угры. *Түсселер ыга бакан херекет эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шемалың ыгы билен дылылҗык чыглыгың, лябигиң ысы гелйәр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Җайың, хаятың ве ш. м. ел, шемал дегмейән тарапы. *Бу вагт конторанық ык йүзүнде 4—5 саны яшулы бир яш йигидиң окаян газетине диң салып отырды* («Совет эдебияты» журналы).

ЫҚБАЛ [ыкба:л], 1. Кысмат, язгыт, тәлей, такдыр. *Ыкбалымдакыны гөрерин, такдыра тен берерин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Зоотехниғиң ыкбалы мени хас-да гызыкландырып башлады. Мен сениң ыкбалыңа первайсыз гарап билмен ахыры!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Дурмуш, ягдай. *Дайханлар өз ыкбаллары — артелиң гелҗеги хакда чыкып гүррүң эдйәрдилер* («Зәхмет гахрыманлары»). *Эртир буравың ыкбалының барлаг гүнуди* («Совет эдебияты» журналы). *Оңа биз экинлеримизиң ыкбалыны ынанып билмерис* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Ыкбалына соган дограмак — бириниң дурмушына, багтына эрбет зыян етирмек.

ЫҚБАЛДАШ [ыкба:лдаш], Ыкбалы, язгыды бир мензеш болан.

ЫҚГЫН [ы:кгын], Елиң ыгына йыгнанан майда саман. *Зогдурылып гелйән сөртүк ели дүркүч урпаклары ондан-оңа гөчүрип, үргүн чәгәни саманың ыкгыны ялы совурярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЫҚДЫРМАК [ы:кдырмак], 1. Бир зады елиң угруна гидермек, шемала галгатмак, елпетмек. *Йүпек гулпакларын ыкдырып еле, Чагаҗыклар ойнаярлар энайы* (Б. Сейтәков, Гум енилйәр). 2. *гөч. м.* Бириниң бикәр энтетмек, бидерек ере энтетмек, гапы-гапы гездирмек.

ЫҚДЫСАДЫ [ыкдыса:ды:], Ыкдысадыете дегишли болан. *Айры-айры дөвлетлериң арасындакы ыкдысады арагатнашыклар гиңелйәрлер* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ЫҚДЫСАДЫЕТ [ыкдыса:дыет], 1. Жемгыетиң өндүрижи гүйчлериниң өсүш дережесине лайык гелйән өнүмчилик гатнашыгының жеми. *Агыр индустрия социалистик ыкдысадыетиң эсасыдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Ватаның ыкдысадыетини, медениетини ёкары дережә гөтермек хер хили бомбадан гүйчлүрәк* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хожалык ишлериниң бир пудагының гурлушы, структурасы ве ягдайы. *Арагатнашык серишделериниң ыкдысадыети.* 3. Хожалык дурмушының бир пудагыны өвренйән ылмы сапак, дерс. *3—4-нжи сагат ыкдысадыет сапагы.*

ЫҚДЫСАТЧЫ [ыкдыса:тчы], 1. Ыкдысадыет ылмы боюнча специалист. 2. *сыясы.* «Ыкдысатчылар» топарының члени.

ЫҚДЫСАТЧЫЛЫК [ыкдыса:тчылык], *сыясы.* Руссияда: пролетариатың капитализме гаршы сыясы гөреширни ыкдысады гөреше өвүржек болуп сынанышан сыясы топар ве оларың йөреден сыясаты.

ЫҚЖАМ, 1. Өрән ербе-ер, аматлы, чемели, оңайлы. *Пөкген тирсегини яссыга ыкжам орнашдырды-да, саг эли билен муртларыны сыпалашдырмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң чее, ыкжам гөвресини габак астындан чала сынлады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Берк, пугта, ынамлы, хушгәр. *Ол аякларыны ере ыкжам басярды* («Совет эдебияты» журналы). *Өзүни гаты ыкжам саклamalысың* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫҚЖАМАК [ы:кжамак], 1. Галгамак, өвүсмек, елкилдемек, ыранмак, елпемек. *Гүнүң алтын сачының тылла тарлары ыкжаярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Бикәр энтәп йөрмек, бидерек гезмек, сөв-сөв сырып йөрмек. *Эйлэк-бейлэк ыкжамаңы инди азалт!* («Колхоз гүнлери»).

ЫҚЖАМЛАМАК, Ыкжам этмек, тайын эдип гоймак, тайярламак, тиҗемек. *Ол галошыны ыкжамлап, Пәлван аганың отуран тарапына серетди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Огланлар, гош халталарыңызы ыкжамлап, чадырыңызы деррев сөкүң!* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни).

ЫҚЖАМЛАНМАК, Ыкжам болмак, тайярланмак, тиженмек, хәзирленмек. *Бүргүт ганатларыны йыгырды, ыкжамланды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Отуранлар гурдуң сесини эшиден гоюн ялы бирден гобсундылар, Хекимиң әңедйән тарапына бакып ыкжамландылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЫҚЖАМЛАШМАК, Ыкжам болушмак, тижелип башламак. *Даянанда Алексейиң аягы, Ыкжамлашды элиндәки таягы* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЫҚЖАМЛЫК, 1. Чемелилик, оңайлык. 2. Тайярлык, хәзирлик, тиҗеленлик.

ЫҚЖАТМАК [ы:кжатмак], 1. Галгатмак, өвүсдирмек, елкилдетмек. *Ол хениз гулпагыны өрмән, арпа майсасы ялы ыкжадып йөркә, оглум болупды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мылайым бахар шемалы онуң эгниндәки сал-сал болуп гиден донуны ыкжадып билжек гуманы ёк* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бессир гыңаҗыны ыкжадып, улы гыкылык эдип, жая гирди* («Совет эдебияты» журналы). *Балкан дагларының үстүни сырып гелйән совук шемал Нурҗаханың меле сүтүк яглыкдан чыкып дуран гара зүлпүни ыкжадярды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 2. Бикәр энтетмек.

ЫҚЖАШМАК [ы:кжашмак], 1. Ыгышып дурмак, елиң угруна галгашмак, елкилдешмек, үлпүлдешмек. *Говача-*

ның депесинде болса сарымтыл гүллер ыкҗашяр (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Зүлп ерине гойберлен топбак сачлар ыкҗашярдылар* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бир топар болуп бикәр энтешип йөрмек, ишсиз айланышып йөрмек, канкашып йөрмек.

ЫКЛАМАК [ы:кламак], Елден сова дурмак, елден гизленмек, өзүни ык ере чекмек. *Гоюнлара ыкламак үчин таша эдилипдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Хованың совуклыгына гараман, ене күштчүлер дивары ыклап, өзлериниң хемишеки гызгалаңлы оюнларыны ойнаярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫКЛАТМАК [ы:клатмак], Ык ерде елден горандырмак. *Тәзе юртда маллары ыкладара ер ёкды.*

ЫКЛАШМАК [ы:клашмак], Ык ерде елден горанышып дурмак, ык тарапа гечишмек.

ЫКЛЫМ [ыклы:м], Әлем, жахан, дүнйә, ил. *Ол бүтин ыклыма өзүни танатды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Учуп өзи ясан самолёт билен, Гүндизлер ыклымдан-ыклыма гидйәр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Еди ыклым — *сер.* Еди. *Гүлден ясапдырлар бир әлемгошар, Еди ыклыма онуң ялкымы дүшер* (А. Хайыдов, Йигитлик чагы).

ЫКМАК [ы:кмак], 1. Галгамак, гаймаламак, елпилдемек. *Асманда бөлеҗик булутлар ыгярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Бидерек энтәп йөрмек, сөв-сөв сырып йөрмек. *Ол соңкы вагтларда ыкмага башлады. Ит ялы ыкмакдан бир нәче чарыгым тозды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Кум гапдала совлуп, узын әдиклери билен ики бака ыкды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЫКМАЛАМАК [ы:кмаламак], Юваш йөрәп гезим этмек, бош гезмелемек, ики бака йөремек. *Шол махал өйден чыкан бир гара салгым болуп, оян-буян ыкмалады-да, бу икисиниң ыклап дуран диварына якынлашды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЫКМАНДА [ы:кманда], 1. Өйсүз-илсиз энтәп йөрен, сергездан. *Ол «ыкманда» диен лакамы бир ерде мекан тутмазлыкдан алды* («Токмак» журналы). 2. *гепл. д.* Сөв-сөв сырып йөрен, бидерек энтәп йөрен, гезеген. *Еллиң районда ишлән вагты гөрен ерден ковлуп, ол ишден-ол ише гечип йәрен ыкмандадыгы озалдан мәлимди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Менем бир гезип йөрен ыкманда дәл ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫКМАНДАЛЫК [ы:кмандалык], Ыкманданың ягдайы, ыгып йөрмеклик. *Соңра монастырларда дервүшлер, диваналар ве какынлы аяллар билен ыкмандалык эдйәрди* (СССР тарыхы).

ЫКРАР [ыкра:р], Вада, лебиз, әхт, әхтибар. *Ягшларың ыкрарының цементли бөвет ялы сарсмаздыгыны мен ягшы билйәрин* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ыкрарыңдан дәнсең, иле меңзеш өлмерсиң, заңңар!* («Гөроглы» эпосы). *Ынсанмыдыр ыкрарындан, сөзүнден Дәнип хер гүн чар тарапа чапянлар* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Бивепаның хергиз ыкрары болмаз* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). ◇ Ыкрар этмек — догры, хакыкы дийип билмек, тассык этмек. *Мен партияның адамсы, диңе өз партиямың судуны ыкрар эдйәрин* (М. Горький, Эне).

ЫКРАРЛЫ [ыкра:рлы], Сөзүнде дурян, бир сөзли, вадасыны ерине етирйән, лебизли, әхтибарлы. *Метбугат органлары иң ыкрарлы, иң әхтибарлы, сыясы тайдан дурнуклы ве бизиң ишимизе вепалы ишгәрлериң элинде болмалыдыр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЫКРАРЛЫЛЫК [ыкра:рлылык], Ыкрары барлык, бир сөзлүлик, лебизлилик, әхтибарлылык. *Сенде сәхелчеҗик вепалылык, ыкрарлылык дуйгусы бар болса, онда сениң бейниң иң чүйрән ерини бежермәге бизде етерлик гүйч бар* («Совет эдебияты» журналы).

ЫКРАРСЫЗ [ыкра:рсыз], Сөзүнде дурмаян, бир сөзли дәл, вадасыны ерине етирмейән, лебизсиз, әхтибарсыз. *Хожам агаңызың янында лебиз зенлемден соң, ондан дәнеклериң чын ыкрарсыз болдугы болар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЫКРАРСЫЗЛЫК [ыкра:рсызлык], Сөзде тапылмазлык, бир сөзли дәллик, вадада дурмазлык, лебизсизлик, әхтибарсызлык.

ЫКРЫК, 1. *бот.* Өсүмликлерде болян гарабаш кесели. 2. *диал. сер.* Жыкырык.

ЫКРЫКЛАМАК, 1. Ыкрык кесели билен кеселлемек (өсүмликлер хакда). 2. *диал. сер.* Жыкырыклама к.

ЫКРЫКЛАНМАК, 1. Ыкрык кесели билен кеселлемек (өсүмликлер хакда). 2. *диал. сер.* Жыкырыкланмак.

ЫКЫРДАМАК, Ыкырдылы сес чыкмак, ыкырдылы сеслемек. *Дөнүп гелйән гаймакчылар дөнүп гелйәндиклерини эдерлерине эдиларинлың ашагында ыкырдайдылар. Ахырда дөң гар аяк астында ыкырдады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫКЫРДАТМАК, Ыкырдылы сес чыкармак, ыкырдылы сеслендирмек.

ЫКЫРДАШМАК, Ыкырдылы сес эдишмек, ыкырдылы сесленишмек.

ЫКЫРДЫ, Гар, чәге ве ш. м. затларың үстүнден басыланда чыкян сес.

ЫЛАЙТА-ДА [ыла:йта-да], Айратын хем, хас хем, айратын-да, хас-да. *СССР Екары Советиниң юбилей сессиясының материалларыны дүшүндирмеклик районың «Коммунизм» колхозында ылайта-да говы гуралыпдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Бу ишде, ылайта-да окувчылар ве яшлар говы көмек бердилер. Бу җая гирип чыкянлар, ылайта-да биз икимиз гар билен ойнар ялы чага дәл ахыры!* («Совет эдебияты» журналы)

ЫЛАЛАШДЫРМАК [ыла:лашдырмак], Бир меселе боюнча ики тарапы ылалашыга гетирмек, барлышдырмак, ярашдырмак.

ЫЛАЛАШМАК [ыла:лашмак], 1. Бириниң пикирине гошулмак, бириниң пикири билен разылашмак. *Олар бири-бирлери билен ылалашыпдырлар* (К. Жумаев, Дөрт доган). *Хава, мен хәзир ятарын! — дийип, ол ылалашды* (М. Горький, Эне). 2. Бир меселе боюнча ылалашыга гелмек, ярашык этмек, барлышмак.

ЫЛАЛАШЫК [ыла:лашык], 1. Бир меселе боюнча бири билен болан барлышык, разылашык. 2. *сыясы.* Белли бир шерт, белли бир меселе боюнча өзара баглашылан шертнама. *Кабулда совет-овган ылалашыгы баглашылды* («Совет Түркменистаны» газети).

ЫЛАЛАШЫКЛЫ [ыла:лашыклы], 1. Бириниң пикири билен разылашыклы. *Ылалашыклы эдилен иш.* 2. Бир меселе боюнча ылалашыга гелнен, ярашык эдилен, барлышыклы. *Ылалашыклы яшап билмежек диңе ики саны халк, ики саны тайпа бар, ол-да болса — байлар ве гарыплар!* (М. Горький, Эне).

ЫЛАЛАШЫКСЫЗ [ыла:лашыксыз], 1. Бириниң пикири билен разылашмаян, ылалашык этмейән, өз диенли, оңшуксыз. *Ол бир ылалашыксыз адамдыр.* 2. Бир меселе боюнча ылалашыга гелинмедик, ярашык эдилмедик, барлышыксыз. *Ылалашыксыз гөреше галкянларың саны барха көпелйәр* («Хәзирки заман эдебияты»).

ЫЛАЛАШЫКСЫЗЛЫК [ыла:лашыксызлык], Бир меселе боюнча ылалашыга гелинмезлик, ярашык эдилмезлик, барлышыксызлык, оңшуксызлык.

ЫЛАЛАШЫКЧЫ [ыла:лашыкчы], *сыясы.* Ишчилер гурамасында буржуазия билен ылалашык сыясатыны алып барян, ишчилер сынпының бәхбитлерине дөнүкчилик эдйән оппортунист.

ЫЛАЛАШЫКЧЫЛЫК [ыла:лашыкчылык], *сыясы.* Ылалашыкчының ягдайы.

ЫЛАЛАШЫЛМАК [ыла:лашылмак], 1. Бириниң пикири билен разылашылмак. 2. Бир меселе боюнча ылалашыга гелинмек, яраглык эдилмек, барлышылмак.

ЫЛАХЫМ [ыла:хы:м], Бирине бир зат арзув, алкыш эдиленде я-да герсине яманлык, эрбетлик дилег эдиленде уланылян сөз. *Ылахым, хемише той болсун! — дийип, бегенҗини йүзе чыкарды. Ылахым, шейле багт хемме кишә-де миссер болсун-да!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Көрлүк гурасын, ылахым!* (Б. Кербабаев, Хекаялар). *Ылахым, дүшманың йүзи гара болсун!*

ЫЛГАВ, 1. Чалт эдим билен ёртуш, чапув (адам хакда). *Вах, бичәре, йөрәнҗик гидәймән, ханха ене-де ылгавына баряр!* (Д. Агамәммедов, Гошгулар). *Ёлдашлары оны гөрүп, ылгавларыны батландырлар* («Зәхмет гахрыманлары»). 2. Чапышык, ылгашык аркалы гечирилйән ярыш. ◇ Ылгавыны язман гитмек — сагынман, дурман ылгап гитмек. *Вепа ылгавыны язман, эйәм түммеҗиклериң арасында йитип гидипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЫЛГАЙЫШ, Ылгамаклык процеси.

ЫЛГАЛМАК, Ылгав эдилмек, чапылмак, ёртулмак, йүврүлмек.

ЫЛГАМАК, Ылгав этмек, йүвүрмек, чапмак. *Оглан-җыклар авларының ызындан ылгадылар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Ики яна ылгап, вагонларың агзындан җыклап чыкды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ылгап босагадан дырмашып, өйүң үстүне чыкдым* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫЛГАТМАК, Ылгав этдирмек, йүвүртмек, чапдырмак. *Бар-да, эшеги сува як! — дийип, Мәммет бай Гурбаны ики яна ылгадярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫЛГАЧЛАМАК, Кә ылгап, кә чалт йөрәп, өңе хереket этмек, чаларак ылгамак. *Алагараңкының ичинде бир кичирәк гөврәниң ылгачлап гелйәнини сайгардылар* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ЫЛГАШМАК, Бир топар болуп ылгамак, бири билен биле ярышып йүврүшмек, чапышмак. *Акнабат эҗе оглуның ир-иймиш совгадындан ылгашып гелен оглан-ушаклара гысым-гысымдан пайлашдырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гулманың ковум-гарындашлары үркек гоюн ялы ылгашып гелди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Биз олар билен ылгашдык.*

ЫЛЛА [ылла:], *диал.* Эдил, хут, агын, түйс. *Халы докамак ылла чепер сөзлер билен хат язан ялы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ылла икиси ак гуш ялы агарып, киноның агзында гол тутушып, ики яна гезмелэп йөрен экенлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫЛМЫ, Ылмың принциплерине эсасланян, ылмың талапларына лайык болан. *Шахырың өмри, дөредиҗилиги барада бир нәче ылмы макалалар язылды. Ылмы гүрүңлер гиҗәниң бир вагтына ченли довам эдерди* («Совет эдебияты» журналы). *Мен ылмы ишими хут колхозың ичинде отурып язмагы теклип этдим* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ЫЛМЫ-БАРЛАГ [ылмы-ба:рлаг], Ылмы тайдан гечирилйән дерҗеве, барлага дегишли болан. *Пагта барасында ылмы-барлаг ишлер кән гечирилйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЫЛМЫЛЫК [ылмы:лык], Ылмың принциплерине эсаслананлык, ылмың талапларына лайыклык.

ЫЛХАМ, Рухы гөтерилиш, жошгун, хыжув. *Совет чагалары үчин окамага, өз талантларыны, дөредиҗиликли ылхамларыны өсдүрмәге ажайып шертлер дөредилди* («Мыдам тайяр» газети). *СССР-ден ылхам алып җошян көп, Көне дүнйәң дузгунинден бошян көп* (Т. Эсенова, Гүндогар аялларына ачык хат).

ЫЛХАМЛАНМАК, Ылхам алмак, хыжувланмак, жошмак. *Дуйгы дүшүнҗелери улы хем-де пәк идеалдан ылхамланан шол адамлар, гөйә бир дессе, бир өзен ялы, хайсы вагтда бирлешенлериниң пархыны билмейәрдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЫЛХАМЛЫЛЫК, Ылхам алмаклык, ылхамлы болмаклык, хыжувлылык, жошгунлылык. *Бейик халкың талантлылыгы, гүйчлүлиги, ылхамлылыгы Пушкинде өзүни билдирди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЫЛХАНАТ [ылха:нат], Нежис, йигренҗи, пис. *Шу ылханат чиш мени алҗырадяр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЫЛЫМ, 1. Тебигатың, жемгыетиң ве пикирленмәниң өсүшиндәки канунылыклар хакындакы билимлер системасы ве шонуң ялы-да шейле билимлериң айры-айры пудаклары. *Логика — пикирлери догры гурамагың канунлары ве формалары хакындакы ылымдыр* («Логика»). 2. Билим, совat, дүшүнҗе. *Берйәр чагалара башлангыч ылым, Бир йыл бәри башарныклы мугаллым* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Онуң ылмы эрбет дәл.*

ЫЛЫМДАР [ылымда:р], 1. *сер.* Ылымлы. *Ылымдар адам.* 2. Оңат билимли, совады, дүшүнҗеси бар болан.

ЫЛЫМЛЫ, 1. Билим, ылым дерәжеси хас артан, билимли. *Иру-гич шу гыздан бир зат чыкар, ылымлы болуп етшер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Совatлы дүшүнҗели. *Обаның хемме гызларының Бахар ялы ылымлы болмакларыны арзув эдишдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЫЛЫМЛЫЛЫК, 1. Билим, ылым аланлык, билимлилик. 2. Совatлылык, дүшүнҗелилик.

ЫЛЫМСЫЗ, Совatсыз, дүшүнҗесиз, билимсиз, надан. *Олар надан, ылымсыз, гөдек* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЫЛЫМСЫЗЛЫК, Совatсызлык, дүшүнҗесизлик, билимсизлик, наданлык.

ЫМАМ [ыма:м], *дини.* Метҗитде намаз окаянларың өңүнде дуруп, олара ёлбашчылык эдйән адам. *Бары бир, метҗитде ымам болҗак гуманы ёк* («Совет эдебияты» журналы).

ЫМАМЛЫК [ыма:млык], Ымамың кәри, ягдайы.

ЫМАРАТ [ыма:рат], Улы жай, көп отаглы там. *Дервезелери көчелере бака ачылян ховлуларың ичинде, бейик багларың арасында гөзел ымаратлар гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Бейик ымаратларың өңүнде битен агачлар жайың үстүне абанып дурдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Пекине гадымы ымаратлар энайы бир безег берйәрлер* («Совет эдебияты» журналы).

ЫМГЫР, Гиден, улы, гиң, чәксиз, уммасыз, өрән. *Гиден ымгыр гиң мейданың эеси, Чопан түйдүк чаляр чөллер ичинде* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»). *Жерен ымгыр чөлде эркин гезйән жанаварларың иң гөзелидир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЫММАТ, 1. *көн. с.* Раят, гарашлы. 2. Ил, юрт. *Хи, бизиң ялы болан илде, ымматда бармыка?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫМСЫНДЫРМАК, Хантама этмек, тамакын этмек. *Пөкги валаның халы хоржундан чыкарып оклан гызыл яглыклы совгатҗыгы Гүлҗамал ханы ымсындырмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мени ойнап ымсындыран шейтан экени* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЫМСЫНМАК, Хантама болмак, тамакын болмак. *Сен бир затдан ымсынып, басык болупсың* («Токмак» журналы). *Ол «дөвлет» сөзүне ымсынып, «бер элиңи» дийип, элини узатҗак ялы гөрүнди. Өңки сувсузлыгың үстүне-де ымсынан ёлагчылар яңадандан ёла дүшдүлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЫМТЫЛМАК, 1. Бир затдан тамакын болмак, бир зада хантама болмак, гөз дикмек. *Көпден бәри өйүң гап-*

далында ымтылып дуран гызҗагаз керсенли сүйдүң ызына дүшүп гайтды (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бир зады гөз өңүнде тутмак, максат эдинмек, чалышмак. *Биз өз меркезимиз Ашгабады өңкүден-де гөзелрәк гурмага ымтылярыс* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЫМЫЗГАНМАК, Азажык уклап турмак, иркилмек. *Олар ики-үч сагат ымызгананларындан соң, дың атманка ёла дүшжекдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Командир көп пикирден соң, яңы ымызганак экен* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЫМЫКЛЫ, Чынлакай, дүйплейин, дүйпли, пугта, мазалы, бүтинлей. *Биз Парахатчылык манифестини гутлаярыс ве шол документи ымыклы өвренмеги хер бир социал-демократа маслахат берйәрис* («Совет Түркменистаны» газети). *Булара ымыклы геплешмек герекди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЫНАМ, Бириниң ак йүреклилигине, догручыллыгына, ыхласлылыгына я-да бир задың догрулыгына, нәдогрулыгына болан ынанч, ыгтыбар, кепиллик, гарайыш. *Багшының бири өзүне ынамы бардыгыны дүйдурды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Павелиң ве онуң достларының кем-кемден ишчилериң ынамыны газанышларыны языҗы өрән оңат гөркезипдир* («Хәзирки заман эдебияты»). ◇ Ынам билдирмек — 1) ынандырмак; 2) ынанмак.

ЫНАМДАР [ынамда:р], 1. Ынам эдип болян, ынамы өдейән, ынамлы, ынанчлы, ынанҗалы, берлен. *Китап улының-кичиниң ың якын маслахатчысыдыр, ынамдар ёлдашыдыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. *гөч. м.* Берк, тутанъерли, гайдувсыз, ыгтыбарлы. *Жоннук батыр ынамдар жогап гайтарды* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр).

ЫНАМДАРЛЫК [ынамда:рлык], Ынама мынасыплык, ынамы өдәнлик, ынамлылык, ынанчлылык, ыгтыбарлылык. *Ел хич ере совулман, гөни гидйәр! — дийип, мен ынамдарлык билен жогап бердим* («Совет эдебияты» журналы). *Бу ерде хер хайсыңызың битирен ишиңиз айнада гөркен ялы гөркезилипдир — дийип, өзүниң хасап картасына ынамдарлык билдирмек билен өңки орнунда отурды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЫНАМЛЫ, *сер.* Ынамдар. *Сениң ынамлы, ыхласлы ёлдашларың бармы?!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Өңден барян адам ынамлы, гуҗурлы йөрейәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЫНАМЛЫЛЫК, *сер.* Ынамдарлык. *Ол бу ише ынамлылык билен эдйәр.*

ЫНАМСЫЗ, Ынама мынасып болмадык, ынамы өдемейән, ынамлы дәл, ынамдан дүшен, ынанчсыз, ыгтыбарсыз. *Артык оңа бир хили ынамсыз гөз билен гарады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бегенжиң жаныгып эдйән гуррүнине Айсолтан ынамсыз йылгырды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мунуң өзи оларың ынамсызлара ве мүнкүрлере берйән жогабыдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЫНАМСЫЗЛЫК, Ынама мынасып дәллик, ынамы өдемезлик, ынамлы дәллик, ынамдан дүшенлик, ынанчсызлык, ыгтыбарсызлык. *«Диндар» мусулманлар ылмы билимлериң өсмегине ынамсызлык билен гараңдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Гөвнүнде бир хили ынамсызлык довам эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Баг хакындакы пикир хас хем ынамсызлык дөредйәрди* («Зәхмет гахрыманлары»). *Пөкген ага, сен өз гүйҗүңе ынамсызлык эт-де, ятыбер!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЫНАНДЫРМАК, Биринде бир зада ынам дөретмек, бир зада ынанмагыны газанмак, ынанч дөретмек. *Боляр эже, сен нәхили бол дийсең, мен боларын! — дийип, Аннагулы эжесини ынандырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫНАНЖА, *сер.* Ынам.

ЫНАНЖАЛЫ, *сер.* Ынамдар.

ЫНАНЖАҢ, Айдылян зада аңсатлык билен ынанып, тизлик билен ынам билдирйән. *Мәммет гайдага-да дешли, ынанжаң бир адамды* (А. Дурдыев. Сайланан эсерлер).

ЫНАНЖАҢЛЫК, Хемме зада аңсатлык билен ынаныжылык, тизлик билен ынанмаклык, ынанжаң болмаклык. *Сениң ынанжаңлыгың зерарлы, мен өз борҗумы ерине етирип билемок* (Б. Кербабаев, Хекаялар). *Өзуниң сада ынанжаңлыгына гүлди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЫНАНМАК, 1. Ынам этмек, ынанч билдирмек, ышанмак. *Ине, бу догры, мен муңа ынанярын!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Бир задың амала ашжагына бил багламак, аркайын болмак, гөз етирмек. *Дайханлар зоотехники ылмың гудратына ынандылар* («Совет Түркменистаны» газети). *Онуң пагта планыны илкинжи болуп долдурҗагына мен хем ынанярын* («Бахар»).

ЫНАНЧ, *сер.* Ынам. *Ынанч билен эдим урса хер киши, Хич вагтда гайра галмаяр иши* (Б. Кербабаев, Айлар). *Мениң сана болан ынанҗымы өдейшиң шумы?!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ынанч хаты — бириниң ынам билдирип, өз адындан башга бирине бир зат алмак үчин берйән хаты, документи.

ЫНАНЧЛЫ, *сер.* Ынамлы. *Шундан соң ың ынанчлы ишими мен сана буюржак. Гозгалаңчыларың ынанчлы ярагы гылыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫНАНЧЛЫЛЫК, *сер.* Ынамлылык. *Эйсем, оны ким өлдүрендир? Мегерем, сизиңкилердир! — дийип, Корсунова ынанчлылык билен айтды* (М. Горький, Эне).

ЫНАНЧСЫЗ, *сер.* Ынамсыз. *Гурбан ага ынанчсыз гөрнүшде дымып отурды* («Колхоз гүнлери»). *Гурум баглан йүзлер ынанчсыз, тукат чыгылярды* (М. Горький, Эне).

ЫНАНЫЛМАК, 1. Ынам эдилмек, ынанч билдирилмек. *Хатда Гарягды сопының гарры аялына-да ынанылмандыр* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Бирине бир ыш я-да зат табшырылмак. *Озал хич бир ыш ынанылмадык зәхметкеш аял-гызларың мүнлерчеси инди колхоз мейданларында эллериңден дүр дөкүп, атлары улы иллере яйраяр* («Совет эдебияты» журналы).

ЫНАНЫШМАК, Бири-бирине ынанмак, бири-бирине ынам, ынанч билдирмек. *Сиз ёлдашлыкда бири-бириңизе хөкман ынанышмалысыңыз.*

ЫНҖАЛМАК [ы:нжалмак], 1. Агырыдан, деген зарбадан рахатланмак, көшешмек. 2. Бириниден я-да бир затдан аркайын болмак, бири я-да бир зат барада алада, үнжи этмезлик. *Хабар тутуп билмесе, ол ынҗалып ятып хем билмезди, гөзлерине чиш какылана дөнерди. Мен хем ынҗалып отурып билмән, гарра көмекчи болупдым* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бирден ягтыланып үнжүли йүзи, Ятды ховсаласы, ынҗалды өзи* (А. Кекилов, Сөйги).

ЫНҖАЛТМАК [ы:нжалтмак], Бирини рахатландырмак, ынжалыклы этмек, көшетмек. *Бибиниң, Гандымың гүррүни Артыгы бирнеме ынҗалтды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫНҖАЛЫК [ы:нжалык], 1. Ховсалалы болмазлык, аладалы дәллик, рахатлык. *Мамамың шол укламан, хорламан ятмагы, оны ынҗалыкдан айырярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Оңайлылык, рахатлык, дынчлык. *Өзүң билйәрсиң, биз бир дайхан адам, иш агажың үстүнде отурып ынҗалыгымыз хем боланок* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Ынжалыгыны гачырмак — аладалы ягдая салмак, үнжүли ягдая салмак, ховсала салмак, бирахат этмек.

ЫНҖАЛЫКЛЫ [ы:нжалыклы], 1. Ховсалалы яг-

дайда болмадык, аладалы дәл, үнжүсиз, парахат, рахат, аркайын. 2. Оңайлы, рахат, дынчлыклы. *Чагалар ерде ынҗалыклы отурып, эртеки диңлейәрдилер. Нәме ынҗалыклы отурмаярсың?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫНЖАЛЫКЛЫЛЫК [ы:нжалыклылык], 1. Ынжалыклы ягдайда болмак, аладалы дәллик, үнжүсизлик. 2. Оңайлы ягдайда болмаклык, рахатлык, дынчлык.

ЫНЖАЛЫКСЫЗ [ы:нжалыксыз], 1. Ховсалалы, аладалы, үнжүли. *Бу тәзе ынҗалыксыз адам болса, бирден дүзелмеги талап этди. Ол гиҗе өрән ынҗалыксыз гиҗеди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Дынчлыклы дәл, оңайсыз, бирахат. *Йөне, саманхана сизе ынҗалыксыз болаймаса?!* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан).

ЫНЖАЛЫКСЫЗЛАНМАК [ы:нжалыксызланмак], Ховсалалы ягдайда болмак, бир зады үнжи эдинмек, ынҗалыксыз халда болмак, аладаланмак. *Мәри ынҗалыксызланып: — Ол нәхили бетбагтчылык?! Нәме болды? — дийип сорады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЫНЖАЛЫКСЫЗЛЫК [ы:нжалыксызлык], 1. Ховсалалы ягдайда болмаклык, үнжүлилик, аладалылык. *Пөкгениң йүзүниң ве шәхдиниң ачыклыгы онуң ынҗалыксызлыгының кемелендигини аңладярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Дынчлыклы дәллик, оңайсызлык, рахатсызлык.

ЫНЖАЛЫШМАК [ы:нжалышмак], 1. Бирнеме парахатлык тапмак, биразажык рахатланмак, аркайынлашмак, көшешмек. *Огланлар-да говурдысыны кесип ынҗалышыпдылар* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). 2. Бирнеме аладасыз болмак, бирнеме ынжалмак, аркайынлашмак. *Онуң дерди еңлэп, бирнеме ынҗалышды.*

ЫНЖАМАК, 1. Бириндең гөвүн галмак, гөвне дегилмек. *Ол ёл бойы узак ойлананы үчин, бүтин пикири гарышып, кимден ынҗаяныпа, киме игенйәнине-де дүшүнмейәрди, диңе өзүнде бир нәразылык дуйярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Харап болуп башламак, ысланып башламак, заяланмак (эт, гөк өнүмлер хакда). 3. Хорлук гөрмек, азап чекмек, жебир, сүтем чекмек.

ЫНЖАТМАК, 1. Бириниң гөвнүни галдырмак, гөвнүне дегмек. *Хәзир вели, оглум, мени ынҗатман, Ене окувыңы этдир сен довам, Алым болуп етиш, шол мениң тамам* («Совет эдебияты» журналы). 2. Харапламак, заяламак, ысландырмак (эт, гөк өнүмлер хакда). 3. Эзъет бермек, азап бермек, хорламак.

ЫНҖЫ, Берилйән азар, етирилйән эзъет, хорлук. *Энелигиниң иңирдисини эшиденде, Айнаның нәзик йүзүнде ынҗы аламаты пейда болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Машын хер силтерленде, тисгинип оянярды ве ынҗысыны билдирмәҗек болуп, гөзүни ачман, ене-де иркилйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЫНЖЫК, 1. Сәхелче зада өйкелейән, гөвнүне алян, өйкелек, дөзүмсиз. *Керим бираз ынҗык хем өз душунҗесинде берк дурян йигитди. Мен чагаҗыккам, өйде югырлык ун болмаса-да, ынҗык эҗемиң шол барада дәдеме бир агыз сөз айданыны эшиден дәлдирин* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гаты-гайрым тәсире чыдамаян, нәзик. *Бу вагтың ичинде ол чага ялы ынҗык говачаның хәсиетине дийсең белет болды* (Г. Гурбансэхедов, Йүрек даш дәл).

ЫНЖЫКЛЫК, 1. Сәхелче зада өйкелегенлик, ынжытың ягдайы, дөзүмсизлик. *Бири-бириниң гөвнүн талып хемише, Тее сөз, ынҗыклык гирмеди дүйше* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Гаты-гайрым тәсире чыдамазлык, нәзиклик. *Говачаның ынҗыклыгы, азабы, зәхмети хакында айданларың догры!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЫНСАН [ынса:н], Умуман адам несли, адам. *Сениң шу найынсаплыгың ынсан гылыгы дәл!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Дүнйәниң иң гөзел гөрки ынсандыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ынсан сораша-сораша, хайван ысгаша-ысгаша* (накыл).

ЫНСАНЛЫК [ынса:нлык], *сер.* Адамкәрлик. *Эгер калбында бир ынсанлык выжданы бар адам болса, бейле сөзлери чекип чыдамазды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЫНСАНЧЫЛЫК [ынса:нчылык], *сер.* Адамкәрчилик. *Ол ынсанчылык хәсиетини йитирип, гапының агзында нәхили болуп дураныны билмейәрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЫНСАНЫЕТ [ынса:ныет], *сер.* Адамзат. *Ынсаныетиң батыр, гайдувсыз мерди, Гой дүнйә гувансын сениң адыңа* («Гүнешли Түркменистан»).

ЫНСАНЫЕТЛИК [ынса:ныетлик], *сер.* Адамкәрлик. *Патыша воеводлары ынсаныетликден дашары жебирлер бермек билен дайханлары горкузмак ислэпдирлер* (СССР тарыхы).

ЫНСАНЫЕТСИЗЛИК [ынса:ныетсизлик], Эрбет гылык-хәснетлилик, адамкәрчилик хәснети болмазлык, медениетсизлик. *Капиталистлер ынсаныетсизлик эдйәрлер.*

ЫНСАНЫЕТЧИЛИК [ынса:ныетчилик], *сер.* Адамкәрчилик. *Языжы ынсаныетчилигиң сыпатыны өз персонажының херекети аркалы гызыклы суратландырыпдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЫНСАП [ынса:п], Көпчүликде, жемгыетиң өнүнде я-да айратын халатда өзүни алып барша болан ахлакы жогапкәрчилик дуйгусы, адалатлы ички дуйгы, утанч-хая, выждан. *Небитчиниң иш вагтында дашкы гөрнүши хапарак, гейим-гежими гэзлирэк болса-да, ынсабы айна ялы дурудыр* («Совет эдебияты» журналы). *Сен хем бир ынсап эт, орта бир пикир окла ахыры!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЫНСАПЛЫ [ынса:плы], Ынсабы бар болан, ынсап эдйән, выжданлы. *Бизиң дерҗев органларымыз, судумыз өрән ынсаплыдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Айсолтан, сен акыллы, ынсаплы машгала ахыры!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЫНСАПЛЫЛЫК [ынса:плылык], Ынсабы барлык, ынсап этмеклик, выжданлылык.

ЫНСАПСЫЗ [ынса:псыз], Ынсап этмейән, утанч-хаясыз, выждансыз. *Ол түйс барып ятан сүйтхор, ынсапсыздыр* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хей, ынсапсыз, бизден иениңден-э ики чигниң этики ий!* («Токмак» журналы).

ЫНСАПСЫЗЛЫК [ынса:псызлык], Ынсаплы дәллик, выждансызлык. *Ол өзүниң өмрүнде шейле кән ынсапсызлыклар хем эдендир* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бу барып ятан ынсапсызлык!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мен онуң ялы ынсапсызлык эдип билмен!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЫНС-ЖЫНС, Хич ким, хич зат. *Бу ерде хәзир ынс-жынс ёкды.*

ЫНХА [ынха:], *сер.* Ине. *Ынха, шу гөзел гөрнүшде мениң хем зәхметим бар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ай эҗе, сен зады гайгы этме, ынха бульдозер гелип мүңзэр велин, көчелер эдил сүпүрилене дөнер* («Совет эдебияты» журналы).

ЫҢДАРМА, *гепл. д.* Бириниң сөзүне гидйән, хер бир гепе ынанян. *Бирденкэ-де, Аннатувак ялы ыңдарманың бөврүне дүртйән, дуры сувы буландырян шуңуң ялы харамзада болаймасын!—дийип ойланды* («Совет эдебияты» журналы). *Эзизиң ыңдармадыгыны Тиг Жонс деррев аңлады. Ол сыясата, инче затлара оңлы душунмейән ыңдарма бир адамды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЫҢДАРМАК, 1. Бир гапдакы зады йыкып дөкмек, эңтермек, икинжи бир габа гуймак. *Ол билмезликде графиндәки сувы ыңдарды.* 2. Бир зада ынандырмак, ырмак. 3. Бир тарапа сүрмек, хайдамак. *Гүлайым хем гы-*

лыжыны сырып, Гыраты оның үстүне ыңдарды («Гөроглы» эпосы).

ЫҢДАРЫЛМАК, 1. Бир гапдан икинжи габа гуюлмак, дөкүлмек, агып гитмек, йыкылмак, эҗтерилмек. *Эгер Айна оңа сөйгет берип дурмадык болса, ол ене арканлыгына ыңдарылып гитжекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Стол гымылдады велин, сыя чүйше ыңдарылып гитди.* 2. Бир зада ынанып берилмек, ырылмак. *Мама Умсагүлүң сөзүне бүтинлей ыңдарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Бир угра хайдалмак, сүрүлмек, гитмек. *Мәхелле отлы толкун ялы болуп, ыңдарылып барярды* (М. Горький, Эне).

ЫҢМАК, *сер.* Ыңдарылмак 2. *Элхепус, буларың улусы-кичиси ёг-ов, хеммеси окува ыңыпдырлар!* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). *Ол өзүниң ыңан угруны тутды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Кимиң хайсы тарапа ыңякдыгыны аныкласаңыз говы боларды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЫҢҢЫЛДАМАК, Нәразычылык, нәгилелик билдирмек.

ЫҢҢЫЛДАШМАК, Көп болуп нәгилелик гөркезмек, бир нәче болуп нәразычылык билдирмек.

ЫҢҢЫЛДЫ, Билдирилйән нәразылык, нәгилелик.

ЫҢРАНМАК, 1. Агыры, нәсаглык ве ш. м. зерарлы зарын сеслемек. *Жай еринден деген окуң авусына зарын-зарын ыңранды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бозлаян ялы юваш сеслемек (дүе барада).

ЫҢРЫЛЖЫРАМАК, 1. Вагтал-вагтал ыңранып, зарын сеслемек. 2. Кәярым ыңранып сеслемек (дүе барада). *Гуйының оюнда көшекли гөк дүе ыңрылжыраярды. Урланда ыңрылжырап өтәйдер ялы, ол хайван дәл ахыры* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫРАДА [ыра:да], *көн. с.* 1. Ислег, арзув, мейил. *Өң ки эден ырадасы болмансоң, Гайтды гадам уруп ене ызына* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. *дини.* Хөкүм, буйрук. *Олар адамларың аңлап билмейән затларының хеммесини худайың «ырадасы» билен болян затлар — дийип, вагыз эдипдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ЫРА-ДАРА, *сер.* Ыран-даран.

ЫРАЛАМАК, Бирини я-да бир зады эйлэк-бейлэк чалажа ителемек, херекет этдирмек, силкелемек, яйкамак. *Шовлаян шемал чөлүң чөплерини ыралап, пүрлердәки гарлары чалажа элейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Аял чаганы дызының үстүнде ыралап ятырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЫРАМАК, Бирини я-да бир зады силкеләп гымылдатмак, эйлэк-бейлэк ителемек, яйкамак. *Ювашжа өсйән шемал токайың көп яшан мәхнет агачларыны чалажа ыраяр, пүр-пудакларыны силтейәр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сона башыны ырап, чалажа жогап берди* (Г. Гурбансэхедов, Хекая).

ЫРАНДЫРМАК, Ики бака ителемек, ителәп яйкамак, ыраң атдырмак.

ЫРАНҖЫРАМАК, Ыраң атмак, вагтал-вагтал ювашжа ыранмак, эйлэк-бейлэк чайканжырамак. *Арабачы отуран еринде ыранжырап, сокдурып гепледи* (М. Горький, Эне).

ЫРАНМАК, 1. Эйлэк-бейлэк чайканмак, өңе-ыза херекет этмек, яйканмак. *Онуң отурышы оңайлы ялы боса-да, нәме үчиндир, бираз ыранярды* («Совет эдебияты» журналы). *Бири-бириниң ичинден гечен гурплы шахалардан асылан агыр гозалар өз салламына дуйлар-дуюлмаз ыранярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. *гөч. м.* Өз берклигини, дурнуклылыгыны йитирип, говшап уграмак.

ЫРАНЫШМАК, Ыраң атышмак, яйканышып, чайканышып дурмак. *Сыгырлар узын гуйрукларыны булайлап, әвмезлик билен ыранышып барярдылар* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЫРАҢ: ыраң атмак — *сер.* Ыранмак. *Гоңш аял ики аягының үстүнде ыраң атып, хабарыны берд* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гара ёй шейле бир ыра атярды велин, онуң уклары, түйүнги үзүксиз шатырда мага башлады* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ЫРАҢ-ДАРАҢ, Ювашлык билен, ювашжа, арасс юваш. *Ол ыраң-дараң йөрэп, зордан өйүне етди* («Ко хоз гүнлери»).

ЫРАҢҚЫРЛАМАК, Ырмага, разы этмәге голайл мак, «ырдым» диен ялы эдип гоймак. *Кимек ага болсо аялы билен геплешип, оны ахырсоңы ыраңкырлады* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЫРГА, 1. Ыранып дуран, гымылдап дуран, яйка чее *Багларың башы ырга, Доганым мүнер ёрга, Чык ичер ден, гелнеже! Доганма яглык сарга* («Түркмен халк ша хырана дөредижилиги»). 2. *гөч. м.* Белли бир позиция да дурмаян, тутанъерли дәл, дурнуксыз (гылык-хәсие хакда).

ЫРГЫЛДАМАК, Ики яна чала гымылдамак, ювашж жа херекет этмек, ыранмак. *Эдил ядав ялы чала ыр гылдап, Баряр көче билен йүзүни саллап* («Совет эде бияты» журналы). ◇ Ырғылдап йөрмек — юваш-юваш ишләп, айланып йөрмек, гүн-гүзеран гө мек.

ЫРГЫЛДАТМАК, Ики яна чала гымылдатмак, ювашж жа херекет этдирмек, ырандырмак, яйкылдатмак. *Ма маның сожап силкинмеги өйи ырғылдадярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дереги шемал ырғылдадярды* (Б Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЫРГЫЛДАШМАК, Ики бака чала гымылдашмак, ювашжа херекет эдишмек, көпчуликлейин ыранышмак, яйканышмак. *Мәлик билен Нурягды икиси бүтевин ыр рагындан ырғылдашып барярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЫРГЫЛДЫ, Ики бака чала гымылды, юваш херекет, яйкылды.

ЫРДЫРМАК, Бирини бир зада разы этдирмек, боюн болдурмак. *Сен гызы өзүңе ырдыржак болуп, дога-жада билен башын айлансың* (Шекспир, Отелло)

ЫРМАК, 1. Бирини бир зада ынандырып разы этмек, боюн этмек, өз тарапыңа чекмек. *Мен сени гыла гыла сала йын, Хем өзүм ыржак болайын* (Чары Ашыр, Яш кил ваның ялкышы). 2. Бир иши сыпдырман, гойбермән, говшатман ерине етирмек. *Гүн ырман китапхана гатнар* («Токмак» журналы).

ЫРСАРАМАК [ырса:рамак], Бир затдан бахана гөзләп, бирине кәемек, игенженлик этмек, бахана арамак, игенмек. *Ёлдаш билиң башымыза ырсарап батландырлар* («Совет эдебияты» журналы) *Бирелер, ня арбучи өзи булап башлады* («Токмак» журналы) *Олар гелмә гелмәне ырсарарлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Озал хем Пөкген оны гүнәлежек болуп, ырсарап бир ахырын* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЫРСАРАШМАК [ырса:рашмак], Бири-бириндән бахана гөзлешип игенишмек, игенженлик эдишмек, бахана арашмак. *Бассашдык биз, ырсарашып, терслешип!* (Т. Эсенова, Гүндогар аялларына ачык хат). *Мираплар озал дан хем ырсарашып дурандырлар* (Б. Кербабаев, Жан баклар).

ЫРЫЛМАК, 1. Бир зада ынандырылып разы эдилмек, боюн эдилмек. *Эҗелигим ырлыпдыр: өз перзенди болманы үчин, онуң багры аванок* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Кемелмек, сынмак, говшамак, азалмак. *Сениң дөвлетиң ырылмасын!*

ЫРЫМ, Гадымдан гелйән дәп, дессур, бир зат шет эдилип тутулан дәп. *Мен көне адатлара, ырымлара ынанмагы көпден бәри ташлан адам* («Совет эдебияты» журналы). *Гөзел эҗәниң ырымы хич кимиң келлесине гелмәнди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ек, ёк,*

аслында мен шейле ырымлара ынанян адам дәл ахыры (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЫРЫМЧЫ, Ырым эдйән, ырыма ынанян адам. *Гандыл ачы ырымчыларын сөгүрүнен кесә чекди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫРЫМЧЫЛЫК, Ырым этмеклик дәби, ырыма ынаныжылык эндиги. *Башга ырымчы аялларың оны гөренде ырымчылыгы кәбиндан чыкып гидйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ЫРЯ [ыря:], 1. Зая, исрип. *Бугдайы ыря этмән, өз вагтында йыгнадым.* 2. Бидерек, бош, нетижесиз, хата. *Ол ере атан тохумын ыря гитмейәрди. Мениң айданларымын ырясы йокдур* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЫРЯСЫЗ [ыря:сыз], Зыянсыз, исрипсиз, хатасыз. *Арпа, бугдай ырясыз гөгерипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим)

ЫС [ы:с], Бир задың я-да бир жисимиң ыс алыш органына тәсир эдйән хәсиетли айратынлыгы. *Пәкизе гейимлерин, дүрли атырларың ысы күкейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Тилки гернип дурка, бир ерден якымлы ыс гәлйәнини дүйяр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЫСАЧ, Бир зады гапжап тутмак, гысмак үчин атагзы гөрнүшли гурал. *Тагчада ысач, чекич ялы усса шайлары ве башга овнук-ушак демирлер ятырдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Онуң яван ысачлары-да гаты говы.*

ЫСГАМАК [ы:сгамак], Ысыны алмак үчин бурундан дем алмак. *Айсолтаның говача япрагыны үзүп, ысгап дурканы гөрен Бегенч оңа хырыдар серетди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол дуран гүли эллешдирип, ысгап гөрди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЫСГАТМАК [ы:сгатмак], Бир задың ысыны билдирмек үчин бурнундан дем алдырмак, ысгамага бермек. *Доктор вагтал-вагтал дерман ысгатмагыны довам эдйәр* (Б. Кербабаев, Хекаялар). *Бири гөк эсгини тутедип, бурнуна ысгатды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫСГАШМАК [ы:сгашмак], Бири-бириңи ысгамак, бир зады бир нәче болуп ысгамак. *Мал хем бири-бирини ысгашып танаяр* («Токмак» журналы). *Ынсан сораша-сораша, хайван ысгаша-ысгаша* (накыл).

ЫСГЫН, Гүйч, кувват, гурбат, межал. *Батый ысгындан дүшен өз гошунларыны гечмеси кын болан токайларың үстүнден гечирип билмәндир* (Орта асырлар тарыхы). *Мениң ялы ысгыны гиден аррыгың бир гиже-гүндизде кырк километр чемеси ёл гечмәге нәдип гүйч тапанына өзүмиң-де акылым хайран* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ысгының гачмак — гүйчден галмак, халыс ядамак.

ЫСГЫНЛЫ, Гүйчден дүшмедик, гурбаты гачмадык, гүйчли, кувватлы.

ЫСГЫНСЫЗ, Гүйчден дүшен, гурбаты гачан, межалсыз, гүйчсүз, кувватсыз. *Сапар ысгынсыз гөвресини гөтерип, сорды эжесиниң ызы билен чыкып гитди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол ысгынсыз сес билен: — Эже, маңа бир сув бер! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЫСГЫНСЫЗЛАНМАК, Гүйчден дүшмек, гурбатың гачмак, говшамак, кувватсызланмак.

ЫСГЫНСЫЗЛЫК, Гүйчсүзлик, гурбатсызлык, говшаклык, кувватсызлык. *Еканч кеселлер билен кеселлениңдек соңкы ысгынсызлыкда дуе чалы ичилсе, кеселлиниң ызгыны неселип кадалы ягдайына баряр* (М. Абдылаев, Дуе чалы)

ЫС-КОК [ы:с-кок], Якымсыз я-да якымлы тәсир эдйән хер дүрли күкәп дуран ыс. *Өвренишилмедик ыс-кок йүрегини булады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЫСЛАМ [ысла:м], *дини.* Бизиң эрамызың VII асырында Мухаммет тарапындан эсасландырылан мусулман дини. *Арап тайпаларыны бирикдирмек үчин сериште болуп, тәзе дин — ыслам дини хызмат эдипдир* (Орта асырлар тарыхы). *Вагшы урп-адатлар, зәхерли ыслам дини түркмен аялыны гара өйүң тәримине пугта дакыпды* («Совет эдебияты» журналы).

ЫСЛАНМАК [ы:сланмак], Заяланмак, дымжыкмак ве ш. м. зерарлы якымсыз ыс чыкмак, ыс бермек, күкемек. *Эт ысланыпдыр.*

ЫСЛЫ [ы:слы], Йити ысы болан, күкейән. *Мейданда бир нәче дүрли ыслы отлар гөгерипдир.*

ЫСМАЗ, *мед.* Бедениң бир органының кесел зерарлы херекет этмеклик укыбындан махрум болян ягдайы. *Гулуң бир голы ысмаз болуп галыпдыр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЫСМАК, Херекет этмәге, гымылдамага укыбы болмак. *Геплэп билмесем нәдерсиң, асыл агзым ысанок!* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). ◇ Богны ысмазлык — *сер.* Богун. *Ялан сөзлемәге онуң богны ысмады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң достуна зыян етирмәге богны ысмаз.*

ЫСМАНАК, *бот.* Байырлык, мейдан ерлерде гөгерйән майда япраклы, гайнадылып, мәжүмланып ийилйән ябаны от. *Оба адамлары өз чагажыкларына ысманак ве башга мейдан отларыны биширип берйәрлер* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Мен ысманак йыгмага гитдим* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЫСНАТ [ысна:т], Йүзүгаралык, бетнамлык, биабрайлык, масгаралык. *Шу вагшылык бизиң халкымыз үчин ыснат* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен гызыл гвардиячы адына ыснат гетирмән, кынчылыга дөз!* («Совет эдебияты» журналы).

ЫСНАТЫ [ысна:ты], Йүзүгара, бетнам, биабрай, масгара. *Ол бир ыснаты ахыры!*

ЫСНЫШДЫРМАК, Бири-бирине өвреништирмек, бири-бирине якын йүрекдеш этмек, достлашдырмак. *Шу махалкы танышлык бизи хас ыснышдырар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Хер эт, хесип эт, өзүңе ыснышдыр* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Ол өзүниң сүрүсине болан гатнашыгыны ыснышдырярды* («Колхоз гүнлери»).

ЫСНЫШМАК, Бири-бирине өвреништмек, бири-бирине якын йүрекдеш болмак, достлашмак. *Мен онуң билен ыснышдым, оңа өзүмиң китаплы тарыхымы сөзлэп бердим. Ол окув билен ыснышяр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЫСНЫШЫК, Бири-бирине болан якынлык, йүрекдешлик, достлук. *Шол ыснышыгың өзүниң бейик бир багтдыгыны ол билйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЫСНЫШЫКЛЫ, Бири-бирине гатнашыгы якын болан, бири-бирине йүрекдеш болан, жебислешикли, достлуклы. *Бизиң коллективимиз шейле ыснышыклы, агзыбирликли, достлуклы ишлемегиниң нетижесинде биз небит ишленип чыкарылышыны барха артдырярыс* («Совет Түркменистаны» газети).

ЫСНЫШЫКЛЫК, Бири-бириң билен якын арагатнашыклык, достлуклы арагатнашык, йүрекдешлик. *Ыснышыклык барды бизиң арада, Ылым белентлиге чыкжак диердиң* («Совет эдебияты» журналы).

ЫССЫ, Гүйчли гызгын, гызан хова, жөвза. *Хова өтен йылкы хетдине етмесе-де, өрән ыссыды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гөзе ыссы гөрүнмек — *сер.* Гөз. *Гөк япракларың арасында гүнеш ялы болуп гөрүнйән «ак алтынлар» гөзүңе ыссы гөрүнйәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). Ыссыны-совугы гөрмек — хер хили кынчылыгы башдан гечирмек, көп зады башдан гечирмек. *Сен дүнйәниң ыссысыны-совугыны шинди гөрмәнсиң* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЫССЫЛАМАК, Ыссының тәсирини дуймак, ыссы зе-

рарлы гызмак. *Даңа голай демигип укудан ояндым, билмедим, нәме үчин, мен гаты ыссылаярын, демим гелмежек боляр. Мен-ә ыссыламок, кабинетиң ховасы өрән хоштап* («Совет эдебияты» журналы).

ЫССЫЛАТМАК, Ыссының тәсирини етирип дерлетмек, ыссының тәсирини етирмек. *Сен бизи жайда отурдып ыссылатдың.*

ЫССЫЛЫК, Хованың белли бир дережедәки гызгынлыгы. *Салкын көлегеде, хатда жайың ичинде-де ыссылык дережеси отуз докузы я-да кырқы гөркезйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЫСЫРГА, 1. *сер.* Гулакхалка. *Гызың йүзүне гызгылт шөхле чайылды, ысырғалары жыңңырдады* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *диал.* Безег үчин бурна дакылян тегелек күмүш халка.

ЫСЫРГАНМАК [ы:сырганмак], 1. Ыс алып агтармак, ысгап дуймак, ысгамак. *Яңырак ботлан дүе көшегини ысырганып, абшарып дур* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Бир зат барада сыр билжек болмак, сыр аңжак болмак. *Олар Совет хәкимиетине зыян бермек үчин ысырганмакдан чекинмейәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫСЫРГАНЫШМАК [ы:сырганышмак], 1. Бири-бириңи ысгап гөрмек, ыс алышмак. *Шол махал обадан гетирилен итлер хем ысырганышып, ерлеринден турдулар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Бир нәче болуп бир зат барада сыр билжек болмак, сыр аңжак болмак, бир нәче болуп айланып йөрмек.

ЫСЫТМА, *мед. диал. сер.* Гыззырма. *Бу батгалык гыззырма кесәлини (батга ысытмасыны) яйрадяр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Гөзлерини тегелэп, ысытма тутан ялы сандырамага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гөроглы агамы алты айдан бәри ысытма тутяр* («Гөроглы» эпосы).

ЫТЫГСАМАК, Хорлук чекмек, кынчылыга дучар, сезевар болмак, хорланмак. *Ол Овганыстандан гелдим дийсе-де, оларың гатырлары ытыгсаманды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Алабахарда гөк от яңыжык иңңән уҗы ялы дүртәрип галаны үчин, гылтыма ковалашян гоюн гарныны язып билмән, гайта кем-кемден ытыгсап башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ЫХЛАС [ыхла:с], Бирине я-да бир ише болан жаныпкешлик, хөвес, акйүреклилик билен гарайыш. *Колхоз башлыгы яш пагтачының йүвруқ эллерине, ыхласына гуванып, блокнотына бир заглар язышдырды* («Бахар»). *Ыхлас билен япышанлар хер зада, Етишер хемише максат-мырада* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *«Ыхласа — мырат» дийлиши ялы, Чарының гөкдэки дилеги ерде говушды* («Совет эдебияты» журналы). *Ыхлас билен агласаң, сокур гөзден яш чыкар* (накыл).

ЫХЛАСЛЫ [ыхла:слы], Бирине я-да бир ише жаныпкешлик билен гараян, акйүреклилик билен гараян, хөвесли. *Ыхласлың хемише мырады хасыл* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЫХЛАСЛЫЛЫК [ыхла:слылык], Бирине я-да бир ише болан жаныпкешлик, акйүреклилик, хөвеслилик. *Булар өзлериниң ише ыхласлылыклары билен фабригиң иң улы хорматлы адамлары болуп етшдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Тәжигүл икиңизиң ыхласлылыгыңыз хемме сырың үстүни ачды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЫХЛАССЫЗ [ыхла:ссыз], Жаныпкешлик билен гарамаян, хөвессиз япышян.

ЫХЛАССЫЗЛЫК [ыхла:ссызлык], Жаныпкешлик билен гарамазлык, хөвессиз япышмаклык.

ЫШ, 1. Бир зат дешилмек, жайрылмак зерарлы аралыкдан гөрүнйән ягтылык, бирлешмән галан зералык. ышалга, ышгалан. *Шол вагт хиниң ышындан Гөрүнди бир эйменч нышан* («Мыдам тайяр» газети). *Ол төверегине гаршы-гаршы гарап, ичери серетмек үчин ышагтарды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гепл. д.* Гелжекде бир затдан я-да бириңден эдилйән тама, умыт.

ЫШАЛГА, *сер.* Ыш.

ЫШАНМАК, *сер.* Ынанмак.

ЫШАРАТ [ыша:рат], 1. Ички дуйгыны аңлатмак үчин эдилйән йүз, гөз, эл ве ш. м. керекети, ым. *Ажап гапдалында эҗесиниң бардыгыны Байрама ышарат билен дүшүндирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сопаның ышараты билен ол галан сувы хем чуканага гүйды* (Н. Эсенмырадов, Яш натуралист). 2. *диал. сер.* Интрж. *Бар гид-ә, ышарат!*

ЫШГАЛАҢ, *сер.* Ыш. *Ким гапының ышгалаңындан, ким босаганың гапдалындан, хер хайсы ыш тапып өриндэн ышыклаярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЫШГАЛАҢЛАМАК, Бир задың жайрыгындан серетмек, ярыкдан гарамак, ышыкламак, ышламак. *Хава, ол «от» диендир — дийип, япык ышиклерин арка дүзүндэн ышгалаңлап, өзбашына самраярды* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЫШГЫН, *бот.* Көки пейдаланылян буян гөрүшли өсүмлик.

ЫШК, Бирине я-да бир зада болан ички якынлык дуйгусы, сөйги, мәхир. *Энелик мәхридир махирлең көшги, Эне болмадыклар билмез бу ышкы* («Совет эдебияты» журналы). *Дэли-дивана мен сениң ышкыңда* (Б. Кербабаев, Айлар). ◇ Ышк оды — бирине болан ашыклык, гүйчли сөйги. Ышк ханҗары — ышкың, ашыклыгың, сөйгиниң тәсирли, йити дуйгусы.

ЫШКЫ [ышкы:], Ышка дегишли болан. *Ол ханса яшаҗыкка, көп ышкы китаплары агтарып чыкыпдыр* («Эдебият»).

ЫШЛАМАК, *сер.* Ышыкламак. *Ол гапыдан мыгылап дурды.*

ЫШНАКЛАНМАК, Ачылмак, ягтылмак (йүз, гөз; кешп барада). *Чаңҗаран ядав йүзи ышнакланды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЫШНАКЛЫ, Ягты, ачык, сыпайы. *Онуң гүлүмсирейән ышнаклы гөзлеринде гайгешлик бир зат сайланды. Ол йүзи ышнаклы, гөзлери алакҗап гараян бир адамды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЫШЫК, 1. Ягтылык, шөхле. 2. Даш-төвереги ягтылдян шөхлели энергия, чыра. *Тамларың ичинден ышыклар гараңкының ичинде йылп-да-йылп гөрүнйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Яняр думлы-душда ал-яшыл ышык, Йүзүң елпэп гечйәр салкынҗа шемал* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң өйүнде гиҗәниң ярымындан соң хем ышык гөрүнйәрди.*

ЫШЫКЛАМАК, Бирине я-да бир зада огрынча, ышгаландан ве ш. м. серетмек. *Лейтенант ене үзүл билен чүңкден ышыклады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бүрүк кумә гирип ышыклаярды* («Пионер» журналы).

ЫШЫКЛАНДЫРМАК, Ягтылтмак, шөхлелендирмек. *Лагери электрик чыралары ышыкландыряр* («Мыдам тайяр» газети). *Көчелери ышыкландырмак барада көп алада эдилйәр.*

ЫШЫКЛАТМАК, Бирине я-да бир зада ышгаландан ве ш. м. ерден огрынча серетдирмек. *Ол бир огланы иберип, гапыдан ышыкладып, өйде кимиң бардыгыны билдиртди.*

ЫШЫКЛАШМАК, Ышгаландан ве ш. м. ерлерден серединип, эңедишип дурмак. *Гапыдан ышыклашмак.*

Э

Э. Түркмен элипбийиниң отуз бәшинҗи харпы.

ЭБЕДИ [эбеди:], 1. Хемише, мыдама, бакы. *Мазлумлары зынданлардан гутардың, Яша сен, эбеди бейик партиямыз* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хемме зат эбеди хем бозулмаз бир әхең билен онуң калбына орнаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Асла, бүтинлей, дүйбүнден. *Ядамагы билмейәр ол эбеди, Улы сырат инди барян габады* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Я-да онуң дөви сүрмән эбеди, Гелерми элине ша билен еди* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЭБЕДИЛЕШДИРМЕК [эбеди:лешдирмек], Хемишелик этмек, мыдамалык этмек. *В. И. Ленинiң ядыгәрлигини эбедилешдирмәге гиришйәр* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ильичиң ядыгәрлигини эбедилешдирмек гөз өңүнде тутуляр* (Бабаев ве Фрейкин, Ашгабат).

ЭБЕДИЛИК [эбеди:лик], 1. Хемишелик, мыдамалык, өмүр бакы, өмүрлик. *Мертлериң ялкымлы образы эбедилик яшар* («Совет Түркменистаны» газети). *Сени эбедилик өзүм билен алып гайтдым* (К. Гурбаннепесов, Гошгулар). *Маңа эбедилик эзиз болан түркмен халкының нәхили бейик дережә етенини гөрйәрин* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сер.* Эбеди 2. *Ганым душманлара рехим диен зат, Сениң үчин болсун эбедилик ят!* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ЭБЕТЕЙ, 1. Ягдай, алач, тәр, усул, укып, угур. *Мен оны сораманың хем эбетейини тапамок* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Кичиҗик Азат гарры багшыдан бир зат сораҗак болярды, эмма нәхили эдип сорамагың эбетейини тапмаярды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол өзи гарып болса-да, ерiң-сувуң эбетейини билйән адам* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Аматлы ягдай, пурсат, май, чем. *Эбетейи гелсе, Артык оны атман хем дурмазды, онуң гүррүңинден хем гачмазды. Иш-ишден гечениии аңландан соң, Артык хем өзүни хаятың үстүнден оклап, ериң эбетейи билен букдаклап гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭБЕЧАЙЫР, *бот.* Чайрың бир гөрнүши.

ЭБҖЕТ, *көн. с.* Революциядан өң дини мекдеплерде совет өвретмек боюнча элипбийден соң гечирилйән гөнүкмелериң бир гөрнүши. *Диймек, Гелди бир йылыны элипбийден башлап, эбҗетде гечирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Инди ол китаплары эбҗет хасабы билен окаймасаң, окаҗак гуманың ёк* («Токмак» журналы).

ЭБЛА [эбла:], *гепл. д.* Эгин-башы йыртык, йыртык-йиримк гейнимли адам, элешан.

ЭБОНИ'Т, Өндүрилйән хер хили затларда пейдаланылян вулканизирленен резин гарындыларындан ыбарат болан гаты гара материал. *Шаржагазларың бирини чүйше таҗыкдан, бейлекисини эбонит таяҗыкдан электриклешдирип, өңки тежрибәни гайталалың!* («Физика курсы»).

ЭБТ, Үст-баш, үст гөрнүш, даш гөрнүш. *Ол эбтиңе серет, эшигиңи йылда бир гезек тәзелэп билеңок* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Эбти агмак — элешан халда болмак, гөз-гөрүм болуп йөрмек. *Хей, сениң ялы эбтини агдырып, ише гүнортан гелйән бармы?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эбтиңи агдырып дурма-да, бар, эшигиңи чыкарып, ювнуп гел!* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң шол вагт гаты эбти агдык алҗыраңкылыгы гөйә бир горкунч мөҗекден гачып гелйәне меңзейәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Эбти дүшүк — налажедейин гөрнүшде болан, тутук, кейпсиз. *Ол рухсузды, эбти дүшүкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭБШИР: эбшир тутмак — берк, мәкәм тутмак, гапжап тутмак. *Бахар онуң донундан эбшир тутды ве ёкары галдырды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Пигидиң костюмының якасындан эбшир тутды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЭБШИРЛЕМЕК [эбши:рлемек], *сер.* Эбшир. *Ахмырлы галан Тархан бар гүйҗүни җемлэп, гелне тарап атылды-да, кетени көйнегиң ягырнысындан эбширлэп тутды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭБШИТ, Сепишйән ер, сепишик. *Яшмага якынлашян Гүн эбшитден гөтерилйән гара булут бөлеклериниң арасындан ышгалаңлаярды. Ким гапының ышгалаңындан, ким босаганың гапдалындан, ким эбшитден, хер хайсы ыш тапан ериндеи ышыклаярдылар. Булутлар ёкары галып, онуң ачылан эбшит ялы болуп дуран ашак этегинден чогсуз яз гүни тукат әлеме серетди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭБШИТЛЕМЕК, *сер.* Эбшир. *Эбшитлэп якаңдан тутарыс товлап* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шейле хезиллик билгн пилими гөтерип, оба советиниң конторасына бардым велин, секретарь якамдан эбшитлэп тутды* («Токмак» журналы). *Онуң якасындан эбшитлэп тутды-да, юмругы билен оны ене-де урды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Хачан кесел якаңдан эбшитлэп тутянча, гезип йөрмели дэл!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЭВАҚОПУ'НКТ, Эвакуацион пункт.

ЭВАҚУА'ЦИЯ, Илатың, эдараларың, мал-мүлкүң ховплы, горкулы ерден башга ере гурамачылыклы гөчүрилиши, экидилиши. *Бу затлар эвакуация вагтында болды.*

ЭВАҚУИРЛЕМЕК, Эвакуация этмек, гурамачылыклы гөчүрмек.

ЭВАҚУИРЛЕНМЕК, Эвакуация эдилмек, гурамачылыклы гөчүрилмек.

ЭВЕНҚЛЕР, Эвенк милли округында яшаян халк, ерли илат.

ЭВЕНЛЕР, Охотск деңзиниң якаларында ве Якутия АССР-ниң демиргазык районларында яшаян халк, ерли илат.

ЭВҚАЛИ'ПТ, Гүнорта юртларда өсйән әгирт улы агач.

ЭВОЛЮЦИОН, Эволюция хәсиетли, эволюция дегишли болан.

ЭВОЛЮЦИОНИ'ЗМ, Эволюцион өсүш хакындакы таглымат.

ЭВОЛЮЦИОНИ'СТ, Эволюционизмиң тарапдары.

ЭВОЛЮ'ЦИЯ, Юваш-ювашдан өсүш, үзнүксиз өсүш.

ЭВФЕМИ'ЗМ, Белли ягдайларда айдылмагы чемсиз, гелшиксиз, гөдек сөзүң ве аңлатманың дерегине уланылян сөз я-да аңлатма.

ЭГДИ, Хожалык ишлери үчин йөрите ясалян эгриже демир гурал, пычажык.

ЭГДИРМЕК, Бир зады бүкдүрмек, ашак эңңит этдирмек, ашак япыртмак. *Агаҗың шахасыны ашак эгдирмек.*

ЭГЕЛЕ: эгеле болмак — бир задың дашына үйшмек, айланмак, тегеленип дурмак. *Гуйының башында эгеле болуп дурян маллар азалыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭГЕЛЕНМЕК, Бир задың дашына эгеле болуп дурмак, айланмак. *Эңкамы гиден сыгырлар гуррук гуюларың дашына эгеленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мыхманлар столуң дашына гысбы эгеленип отурдылар* (М. Горький, Эне).

ЭГЕН, Чатма-күме этмек үчин башы эглип чатылян узын агачлар (чыбыклар). *Чопан гошы, онда-да өрән йөнекей — гызгандан эдилен кичирәк агыл хем бәш-алты*

саны эгениң башы чатылып, үстүне селме ташланан япбашык чатма («Совет эдебияты» журналы).

ЭГЕР, Херекетиң—гымылдының белли бир шертде амала ашырылындыгыны гөркезмәге гатнашян препозитив көмекчи. *Эгер гаравуллар уклайсалар, башлары өлүмли, маллары талаңлыдыр* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Эгер сениң шу болшуң болжак болса, онда сени сагалтмалы болар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭГЕР-ДЕ, *сер.* Эгер. *Эгер-де бу шейлé болса, гүррүң эдип дурасы нәме бар?!* (М. Горький, Эне).

ЭГИК, Эглип дуран, бүкүк.

ЭГИЛДИРМЕК, Бүкүлмеклиге, эгилмеклиге сезевар этмек, бүкүлдирмек. *Оны отуртды, туруздy, эгилдирди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ол оны бир нәче гезек эгилдирди.*

ЭГИЛМЕК, Билиңи эпмек, ашаклыгына эңңит этмек, бүкүлмек, эпилмек. *Гыз сув алмага эгленде, Артык бүтин дүнйәни унутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол гамышларың арасыны эглип гөзлейәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гылыч ага эглип, агтыгының маңлайындан огшады* (Б. Гурбанов, Душушык). *Эглип сокудашы алжак боланда, онуң херекетини аңан Гарабатыр бәшатарың гундагы билен онуң келлесине урды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Сапа онуң йүзүне эглип чиңерилди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эгилмедиге бүкүлме* (накыл).

ЭГИН, 1. Голуң пилче билен сепишйән еринден бойна ченли болан гысга аралык, герден. *Онуң эгинлеринде погонлар хем барды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ол велин, йитирип тапан ялы, мениң эгниме бат билен какды* («Токмак» журналы). *Ефим Рыбиниң сыртында онуң эгнине япланып дурды* (М. Горький, Эне). *Бир нәче ерде оларың тапанларыны эгинлерине салып чекмели ерлерине-де раст гелипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Бүтин гөвре үсти, үст, үст-баш. *Эгниңе, эсбабыңа бир серет!* («Пионер» журналы). *Онуң эгнинде гызыл доны, билинде нагышлы гара йүң гушагы барды* («Совет эдебияты» журналы). *Соңра эгниндәки ак халадыны чыкарып, тамың диварына асды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Онуң эгниндәки көйнеги сал-сал болупдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Ончаклы улы болмадык бейиклик, депе. *Онсоң обаның илерсиндәки эгне чыкып, ызыма гарап дурдум* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Эгин бермек — яй бермек, эгрелмек, бүкүлмек, егшерилмек. Эгниң билен чекмек — бирине эден яманлыгың өзбашына гелмек, бирине эден яманлыгың үчин өзүң жеза чекмек, эден ялңыш ишиң үчин башыңа душени өз гүйжүң билен алып чыкмак. *Элиң билен эдениңи эгниң билен-де чекмели болдуң* («Совет эдебияты» журналы). *Гел, инди ёла өзүм чыкайын, Ялңышсам-да, эгним билен чекейин* (Чары Ашыр, Яш килваның ялңышы). *Эли билен эден, эгни билен чекер* (накыл). Эгниңден гум совурмак — бир диениңи дийип отурмак, баш бермезлик, боюн алмазлык, бир тутаныңы тутуп отурмак, бир зады инкәр этмек, өз пейдасына, терсине тутмак, хайырлык этмек. *Протокол шу протоколдыр, бизде галп зат болмаз! — дийип, ики эгниңден гум совруп отырка, алгебрадан дөвлет экзаменинде ассистент болуп гатнашан мугаллымлардан бири бу протоколың шол өңки дәлдигини тассыклады* («Токмак» журналы). *Шамырат, эгниңден гум совурма!* («Совет эдебияты» журналы). Эгниң гысмак (йыгырмак) — 1) сесиңи чыкармазлык, сесиңи чыкарман отурмак, сесиңи чыкарман дурмак, сесиңи чыкарман йөрмек. *Сиз олара барып, эгниңизи гысып отурың!* («Совет эдебияты» журналы); 2) бир зада ачык дүшүнмезлик, хайран галмаклык, гең галмаклык ышаратыны этмек. *Хоботов эгинлерини гысды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер); 3) оңшуклылык, чыдамлылык этмек. *Эгнимизи йыгрып хем халыс ядадык* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). Эгнини деңлемек — йөришде бириниң ызындан етип деңлешмек, якын гапдалындан гитмек; бир затда бириниң ызындан етмек, онуң билен деңлешмек. *Елдашы билән эгнини деңледи* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Етди-де, гыз билен деңледи эгни, Ене гайталады өңки сорагны* (М. Сейидов, Чолук). Эгне какмак — 1) бириниң эгнине эл дегрип, оңа бир зат хакында дүйдурмак; 2) яшы улы түркмен эмэлиның өзүнден кичи эмэл машгала билен саламлашыгының бир гөрнүши. Бир эгне — үзүксиз, бирсыхлы, дынувсыз. *Ол Медицина министрлигиниң гарамагындакы эдараларың бирине бир нәче йылдан бәри бир эгне шилән гелйәр* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Бир эгне 17 йыл башлык болдук* («Совет эдебияты» журналы). Ики эгниңден дем алмак — кеселлилик зерарлы агыр ягдайда болмак. *Садап бай ики эгниңден дем алян ортаҗы гелнини гөренде: — Вай, налаҗедейин! — дийип, ичини чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭГИНБАШ, Эгин-эшик, гейим-геҗим, бедене өртүлйән затларың жеми, гейилйән гейимлериң хеммеси. *Ол хениз хем өзүниң гадымы эгинбашында гезйәрди. Келҗе гидип, Вепаның өйлеринден китапларыны хем эгинбашларыны кичиҗик чемеданҗыгы билен алып гелди. Вепаның өзүне лайык тикилен бир лай арачәкчи эсгерлериң эгинбашыны — папагыны, әдигини сылаг берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Олар бөрев назарларыны Огулҗана дикдилер ве эгинбашларыны хасыдырып уградылар* («Совет эдебияты» журналы). *Гелен гелниң бир-ики лай эгинбашындан башга сепи ёкды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭГИНДЕШ, 1. Дең бойлы, узынлыгы бир меңзеш. 2. Яшлары, дурмушдакы херекетлери биденча утурдан болан, дең-душ. *Ана шонда, шо-да эгнине түпең атып, өз эгиндешлери билен биле уруша гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эгиндеш яшларың вәши гүлкүси, Хәвада яңланып, гуш ялы учяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Бири-бириниң якын янында, деңинде, гапдалында болан, янашык. *Ики дост эгиндеш болуп дурдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. *гөч. м.* Биле, билеликде, дең. *Энчеме йыл бәри эгиндеш яшлешип гелйәнки-де Ахнатувакды* («Совет эдебияты» журналы). 5. *гөч. м.* Дең херекет эдип гелйән, пиңирдеш, йүрекдеш, иште, гөрешде, сөвешде сынагдан гечен ынамдар ёлдаш. *Моллапенесиң дөвүрдеши, якын эгиндешлериниң бири-де сатирик шахыр Кеминедир* («Эдебият»). *Егса-да, мен оны сениң үчин гетирдим, индики сапар гелемде, оның йүрекдеш эгиндешлериниң суратыны хем гетирип берерин* («Түркмен пьесалары»).

ЭГИНДЕШЛИК, Эгиндеш болмаклык.

ЭГИНЙҮП, Тәриминң ёкарсындан айланян докма йүп.

ЭГИНЛЕК, Чигинлери гиң, эгни ясы; гүйчли, даяв (адам). *Эгинлек адамың пейда болмагы отурып адамларың үнсүни өзүне чекди* («Совет эдебияты» журналы). *Эгинлек гараягыз — Совет Гошунының офицери өтүнч сорады* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ук дегин эгрелешип, гүлйәр шадыян, Үчүси-де жахыл, даяв, эгинлек* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ЭГИНЛИК, 1. Тутуш эгин болуп гидйән, эгни көп болан. *Эгинлик ер.* 2. Аял көйнегине гөвсүң хер тарапындан дакылян безег шайы.

ЭГИНМЕ-ЭГИН, 1. Бирин-бирин, екеме-еке. *Эгинме-эгин айланып чыкды.* 2. Дең, бир хатарда, янашык. *Нартәч билен Хошгелди эгинме-эгин әдимлешип уградылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭГИН-ЭШИК, *сер.* Эгинбаш. *Ол геленлериң эгин-эшиклерине назар салды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Бу чага эгин-эшик гейдирди* («Гөроглы» эпосы).

Ол өрән чаласынлык билен эгин-эшиклерини гейинди (Б. Гурбанов, Душушык). *Онуң эгин-эшиги, дашкы гөрнүшү шәхер тәжирелериниңкә чалым эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭГИРМЕ, Сүйүме тов берип сапак, эриш эдиш, эгриш. *Эгирме станогы. Эгирме фабриги.*

ЭГИРМЕК, 1. Сүйүми товламак, бурмак билен сапак этмек, эриш этмек. *Колхозың ганар докамак, йүп эгирмек ялы ишлерине хемише көмеклешерди* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Гарры эне йүп эгирйәр, гулач докаяр, онуң-мунуң йүпегини чекип берйәр, киши хызматыны эдйәр, гараз, йыкма-йыкылма бир мыдар билен гүн доландыряр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Нурҗахан игини эгирмәге башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Инче эгрип, непис эдип докарды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бир ере, бир задың дашына йыгнамак, топламак, үйшүрмек, гоймак, отуртмак. *Ол бу вагт пәкизе столуң дашына мыхманларыны эгирди* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭГИРТМЕК, 1. Бирине сүйүми товлатмак, тов бердирип сапак, эриш этдирмек. *Гөзел зәҗе йүңүни эгиртди.* 2. *гөч. м.* Бир ере, бир задың дашына йыгнатмак, топлатмак, үйшүртмек, гойдурмак, отуртмак.

ЭГИСДИРМЕК, Бирине бир задың мөчберини, мукдарыны азалтдырмак, песелтдирмек, кемелтдирмек. *Онуң мөчберини эгисдирмели.*

ЭГИСМЕК, Аз этмек, азалтмак, песелтмек, мөчберини кемелтмек. *Эгсип йүрегинде мөвч урян дерди, Өз достума шейле гурруңлер берди* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Гызлар дага чыкалың, Гүлүп-ойнап бөкелиң, Дердимиз эгсмек үчин, Гелиң ләле какалың!* («Түркмен халк шахырана дөредиҗилиги»).

ЭГЛЕМЕК, Бир иш я-да бир себәп билен бир нәче вагт сакламак, дурузмак, саклап дурмак, гиҗикдирмек. *Оны нәме үчин эглейәрсиң?!* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). *Гарлы, өй салгыдыңы тизрәк төлегин, эглесең, өзүң үчин ягшы дүшмез* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хеким ага, асыл эглемен! — дийип, дишини сыртардып гүлди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Достуңы эглеме, непден галмасын, Душманың саклама, сырың билмесин* (накыл).

ЭГЛЕНМЕК, Бир ерде бир себәп билен мүмкин я-да герек болан вагтдан көп сакланмак, болмак; гиҗә галмак, өз вагтында гелмезлик. *Ол онуң билен гурлешип, эп-эсли эгленди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Какасы көп эгленсең, Мырат аладаланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Дурды ага районда бир-ики гүн эгленмелиди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Эгленмән мениң яныма етишерсиң!* («Гөроглы» эпосы). *Эгленмән ер сүруп, гөк экмек герек* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЭГЛЕНЧ, Герек болан вагтдан көп болмаклык, гиҗә галмаклык, сакланмаклык.

ЭГЛЕНСИЗ, Гиҗә галмазлык, сакланмазлык. *Онда-да эгленчсиз гарашсызлык болды* («Совет Түркменистаны» газети).

ЭГЛИШИК, Еңиллик берме, бирининң пейдасына бир затдан эл чекме, кемелтме, ылалашык, барлышык. *Новгородлылар бейле мөхүм эглишиге князлары гүйч билен* [illegible] (СССР тарыхы).

ЭГМЕ, 1. Кәбир ерлерде түркмен аялларының бөрүгиниң өңүне дакылян тутуш улы шай. *Чаклаңрак бөрүгинде гызыл эгме ялдырап дур* (Г. Непесов, Гошгулар). *Мухаммет пикирлерини соңлап-соңламанка, гөвүслек* [illegible] *эгмели бөрүк махмал билән бирликде ашак гайтды* (Совет эдебияты» журналы). *Ёкарсындан дакардылар* [illegible] *Аграм берип, депесинден басарды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 2. Ашак бүкүлйән, эпилйән, бүкме, эпме. *Йүкли арабалар эгме таяклы гуйының голайында сакланды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЭГМЕК, 1. Бир задың учларыны бири-бирине якынлашдырып, дуга гөрнүшинде этмек; башыны, ёкары тарапыны ашак бүкмек, эпмек, тутмак, гышартмак. *Дүзүм-дүзүм гозалар говаларың шахаларыны ашак эгипдирлер* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Агачлар үстлерине отуран тозанларыны гөтерип билмән, көп миве гетирен ялы башларыны ашак эгипдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Чекилйән җылав Мелегушуң алтын бойнуны яй ялы эгйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Күйзәниң билини чеп аягына сөйәп, оны эгди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гуры агаҗы эгмегин, дегмедиге дегмегин* (накыл). 2. Гөвреси өңе эңнит эдйән, бүкүррәк (адам). *Ол җүйкбурун, эгмеҗик адамды. Топазбурнуң гаҗрак ялы эгмек гөвреси дикелен ялы болды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Боюнлары йыгыртлашан, узын, аррык, эгмек көсә шол талаңдан зат етмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Баш эгмек — *сер.* Баш I. *Ол ики элини үйлүгына дирәп, баш эгип салам берди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Дост, бу депе— эзиз депе! Башың эгип, дуруп гечгин!* («Совет эдебияты» журналы). *Башын эгип бу гелин, «Дүш» дийип ышарат этди* (А. Аламышов, Сона). *Бир адамың өңүнде баш эгмек, боюн бурмак болар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Чарвалар Артыга баш эгмәге тайындылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен бу ажайып ылмың өңүнде баш эгйәрин* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). Боюн эгмек — *сер.* Боюн. *Эйранда болан казак командованиеси Машада гелен иңлис харбы миссиясына боюн эгипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сизиң билен гүлди тозанлы чөллер, Сизе боюн эгди эгилмез даглар* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар). *Говачалар ысса боюн эгмән, мерт дурярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЭГОИ'ЗМ, Диңе өзүни сөймеклик, өз бәхбидиңи башгаларыңкыдан өңде гоймаклык, башгаларыңкыны ве жемгыетчилик бәхбитлерини сыламазлык, әсгермезлик. *Чуңңур эгоизмиң леззетини гөзлейәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭГОИ'СТ, Эгоизм билен тапавутланян, эгоизме югрулан, диңе өзүни сөййән, өз бәхбидини башгаларыңкыдан өңде тутян адам. *Онегин хем Алеко ялы эгоист адам* («Эдебият»). *Ол түйс эгоист адамды.*

ЭГОИСТИК, Эгоизм билен тапавутланян, эгоизме югрулан, диңе өзүни сөййән. *Өзара сөйгүсиниң аслында чуң эгоистикдигини гөркезипдир* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЭГОИСТЛИК, Диңе өзүни сөйүжилик, өз бәхбидиңи башгаларыңкыдан өңде гоймаклык. *Ол хер бир затда эгоистлик әдәр.*

ЭГРЕЛМЕК, 1. Эгри болмак, гөни болмазлык, гышармак, бүкүлмек. *Онуң бурны йыртыҗы гушуңкы ялы эгрелипдир* (М. Горький, Эне). *Бурнуң нәхили, харам гушуң чуңки ялы эгрелип, ораға дөнүпдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол эгрелен билини гөнелдип геринди-де, хал-ахвал сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу ери улы тирсек болуп, эгрелип ятырды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). 2. *гөч. м.* Терс угур билен гитмек, бир зада гаршы болмак, хакыкатдан, догры ёлдан гышармак. *Мениң ёлум гаты догрудыр, инди оны хич ким эгрелдип билмез! — дийип, Гурт берк айтды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Эли эгрелмек — *сер.* Эл I. *Вах, нәдерсиң, соңкы вагтда онуң элем эгрелип башлапдыр* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЭГРЕЛТМЕК, Эгри этмек, бүкмек, гышартмак. *Галың гарагачларың инчемик голларыны яй ялы эгрелд-*

йәрди («Совет эдебияты» журналы). *Ол сими эгелдипдир.*

ЭГРЕМ, 1. Бир задың гышарян ери, айланян эгри ери, айлав, өврүм. *Ол бир көне ябың эгреминде буқы гурады* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Даг башындан сырып гелйән эгрем ёл демиргазыга совулды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гөзлериниң эгремини гүлдүрип гойберди* («Гөроглы» эпосы). 2. Тойнуклайын эгрем-буграм болуп гидйән дүрли реңкли нагыш, кешде.

ЭГРЕМ-БУГРАМ, Гышарян ерлери көп болан, догры болмадык, эгри-бугры, эгри, гышык. *Гарягды эгрем-буграм окопың нәхили кынлык билен газыландыгыны билмейәрди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Инди олар бейик дагың эгрем-буграм жүлгеси билен догры гүндогара йөрейәрдилер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Тигирлери эгрем-буграм жоялары ызарлап баряны үчин, машын пьян ялы чайканярды* («Совет эдебияты» журналы). *Артыгың өз ызында галдыран эгрем-буграм ёлы Айнаның йүрегине ултенен эршиң бейлеки уҗы ялы сүйнүп гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭГРЕМЛЕМЕК, Эгри ёл билен гитмек, эгрем-буграм, сова ёл билен бармак. *Барсаң-да, жүлгелериң ичи билен эгрерлип бармалы болар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЭГРЕМЧЕ, 1. Догры болмадык, гышыграк, товланыбрак гидйән (узынлык, кичирәк эгри ёл). *Ол өзүниң гара дор атыны обаның ортасындан гечйән эгремче көче билен сүрүп гелйән вагты: — Хай, демирчи гардаш, хов! — дийип сесленди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Инди онуң гапдалындан гечйән эгремче көче билен бараңда, гең гәрйәрсиң* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Батгалыгың ичинден кичиҗик эгремче ёдаҗык билен гечмели* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Машын эгремче көчелерден айланып-доланып йөреди.* 2. *гөч. м.* Дар халка (йүзүк).

ЭГРЕМ-ЭГРЕМ, Эгри, гышык, товланып гидйән, өврүмли (узынлыклар). *Эгрем-эгрем көчелериң бирине совлуп, ясавуллар салгы берен тарапының терсине гитди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭГРИ, 1. Догры болмадык, эгрелип гидйән, гышык. *Онуң эгри аяклары батгадан согрулян ялы эдилип, җансыз гөзлери күле ташланан мәз ялы сәмәп гөрүнди. Агыр йүкли эркеклер эгри боюнларыны сүйндүрип, гадам урярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ондан соң ол ене шәхере гидип, сапы эгриҗе, ала-мулаҗа таяҗыклар алып гелди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Агыр гөвресине гысга эгри аяклары эдем бермейән хоҗайын азм урды. Элгуш эгри чүңки билен этлери чөплейәрди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). 2. *гөч. м.* Өзүни догры алып бармаян, гаршы гидйән, терсчиллик эдйән, терс хереket эдйән. *Догры эгри билен дост болуп билмез* («Совет эдебияты» журналы). *Бу танкытдан ялта, эгри угур алып, Ишде өңде, тойда кейпи чаг болсун* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Эгри азар, догры озар* (накыл). ◇ Эгри чызык *мат.* — хер бир догры болмадык чызык. Эгри басмак — догры иш этмезлик, ярамаз иш этмек. *Эгер-де Чарының я-да Хошгелдиниң аякларыны эгри басан ерлерини тапайсам, догры райкома барайын-да: — Я мен, я-да шолар! — диейин, болмаса болҗак дәл* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Эгри отурып догры гүрлешмек — йүзбе-йүз, ачык гүрлешмек, хакыкаты айдышмак, сөз гизлемезлик, гышарныксыз, догры сөзлешмек. *Өвез хан, биз олар билен эгри отурып, догры гүрлешерис!* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). Эли эгри — *сер.* Эл I. *Дурды сениң өзүң-ә дәл, аялыңа-да эли эгри диййәр* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Айдышларына гөрә, онуң эли хем эгримишин* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭГРИ-БУГРЫ, *сер.* Эгрем-буграм. *Кырк йыл мундан озал эгри-бугруды* («Токмак» журналы).

ЭГРИҖЕ, Гайма билен салынян үчбурчлук нагшын ады.

ЭГРИҖИ, Йүплүк эгирйән, йүплүк эгрип тайярламак билен мешгулланян адам, ишчи. *Эгриҗилер ве докайҗылар ялы кәбир ишчилер өз өйлеринде ишлейдирлер* (Орта асырлар тарыхы).

ЭГРИЛИШМЕК, Бир ере, бир задың дашына йыгнанышмак, топланышмак, үйшүшмек, көпчүлик болуп отурмак. *Чагалар гошда янян черкез одуның töверегине эгрилишип отырдылар* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Бу вагт ашак чөкүшип, Керимиң дашына эгрилишен эсгерлериң хеммесиниң гулаклары бермаяны чөмелдип эсленйән командирдеди* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Олар машының töверегине эгрилишдилер* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Чарының дашына эгрилишип, эден ишлерини бири-бирине айдып өвүшйәрдилер* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Ожагың дашына эгрилишип ука гитдилер* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЭГРИЛМЕК, 1. Товланып сапак эдилмек, тов берлап эриш эдилмек. 2. Бир ере, бир задың дашына йыгнанмак, топланмак, үйшмек, дашыны алмак.

ЭГРИНМЕК, Өзүң үчин эгирмек.

ЭГРИШМЕК, Эгирмәге көмеклешмек, көмек бермек; көпчүлик болуп эгирмек, билеликде эгирмек.

ЭГСИК, 1. Мөчбери кемелдилен, мөчбери кемелен, азалдылан, долы дәл (сувуклык хакда). 2. Кем, етмез, пес (ягдай). *Инди оңа говшак, өлүгси хем эгсик гөрүнйәрди. Онуң нәмеси сенден эгсик?!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭГСИЛМЕК, Мөчбери азалмак, кемелмек, эгсик болмак, говзамак.

ЭГСИШМЕК, Эгисмәге көмеклешмек, эгсик эдишмек, говзадышмак.

ЭГШИТМЕК: йүзүңи эгшитмек — гашыңы чытып гахарлы гөрүнмек, гахарлы болмак. *Ол йүзүни эгшидип гайтды* (М. Ю. Лермонтов, Бизиң заманымызың гахрыманы).

ЭДА [эда:], 1. Өзүни оңат алып барыш, эдеплилик, сыпайылык. *Гара гөзли шол гайтарма Өе гирди эда биле* (К. Гурбаннепесов, Гошгулар). *Онсоң эда билен якынҗак ерде, Орнашды-да дийди пессай сес биле* (Ж. Илмырадов, Айгүл). 2. Ярдам, көмек. *Мен эйлэк урундым, бейлэк урундым, хич ерден эда тапман, ахырында гурпдан дүшүп йыкылдым* (Мыралы).

ЭДАЛЫ [эда:лы], Өзүни оңат алып барян, эдепли, сыпайы.

ЭДАРА [эда·ра], Хайсы хем болса ишиң бир гөрнүши билен мешгулланян гурама. *Бир гүн агшам колхоз башлыгы Хан күйлини эдарасына чагырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шу обада бу жая «тәзе дурмушың эдарасы» дийлип атландырылярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Колхоз эдарасының жайында Аман пощы ве бир нәче колхозчылар отырдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шол бурав конторасының эдарасыды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). ◇ Эдара этмек — иши гурамак, доландырмак, херекете, ише ёлбашчылык этмек. *Мүбәшир—эрбабың ер-сувуны эдара эдйән адам* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эдаралары эдара этмәге халкың өзүни гызыкландырмак герекдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу наместниклер табшырылан областлары эдара эдипдирлер* (СССР тарыхы).

ЭДЕБИ, 1. Чепер эдебията дегишли болан. *Окувдан соң эдеби китаплар билен мешгулланардык* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). *Эдеби мирасымызы хер тараплайын өвренмелидирис. Эдеби эсерлере баха бермәге шуңуң ялы чемелешилмегине бизиң гаршыдыгымыз өз-өзүнден дүшнүклидир* («Совет эдебияты» журналы). 2. Эдеби

дилиң нормаларына догры гелйән, лайык гелйән. *Эдеби стиль. Эдеби геплейши.* ◇ Эдеби дил — язув үсти билен беркидилен кадалары болан умумыхалк дилиниң ишленен формасы. *Пушкин рус эдеби дилини дөретди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Түркмен эдеби дили.*

ЭДЕБИЯТ [эдебия:т], 1. Умуман язув формасында болан эсерлериң жеми, хеммеси. *Олар хер дайым шәхере эдебият алмак үчин гидйәрдилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Сөз аркалы дурмушы суратландырмак, чепер образлары дөретмек ялы хәсиетли айратынлыклары болан сунгатың бир гөрнүши. *Чепер эдебият ачылан гүлдүр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ол чепер эдебият китапларыны-да окамагы сөййән адамды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сениң гоюп гиден энче мирасың, Эдебият мүлкүниң алтын хазнасы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 3. Хайсы хем болса билимиң бир гөрнүши боюнча болан эсерлериң жеми.

ЭДЕБИЯТЧЫ [эдебия:тчы], 1. Эдебияты өвреniш ылмы боюнча специалист, языжы. *Онсоң-да, мен хас овадаклап языбир ялы эдебиятчы-да дәл! Бизиң юрдумызың әхли миллетлериниң дурмушына эдебиятчыларың ве художниклериң хас оңат гөз етирмеклерини ве хас чуң аралашмакларыны олара маслахат бересимиз гелйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Нәме, инди өсүмликлери эдебиятчыларың өз ишлеринде пейдаланяндыкларыны-да гадаган этмек хыялың бармы?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Эдебияты сөййән, эдебият китапларыны гөвы гөрйән, көп окаян.

ЭДЕМ, Эрк, ыгтыяр. *Айна отуран еринден гозганжак боланда, гөвресине эдем эдип билмәнди. Гөвреси эдем беренок* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң көсүк ялы узын бармаклары өзүне эдем бермейән ялы титрейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Йөремәге аягы Асла эдем этмеди, Зорлук билен этсе-де, Етер ерде етмеди* (Б. Кербабаев, Сайланан эсерлер). *Аяклары эден бермән өзүне, Дүзже ерде бүдрәп энтейән ялы* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЭДЕНЛИ, Иш билйән, иш башарян, башарныклы, башаржаң, догумлы, тутанъерли, гайдувсыз, йүрекли. *Онуң отурышында-туршунда эденли адамың әхли аламатлары барды. Онуң эллериниң хереketи өрән чаласынды ве эденлиди* («Совет эдебияты» журналы). *Гөйә шир баласы басым улалды, Акыллы, эденли яш йигит болды* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Догумлы хем эденли, биз зәхметиң гиреви* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЭДЕП, Говы тербие, гылык-хәсиет, эдеп-экрам, тертип-дүзгүн, сыпайылык. *Гапыны эдеп билен ачып чери гирди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Олар эдеп билен ол икисине пионер салютыны бердилер* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Биленок ол эдеби, Дәли ялы гүлеген* (А. Хайыдов, Гошгулар).

ЭДЕПЛИ, Говы гылык-хәсиетли, тербиели, терипли, сыпайы. *Ол шейле эдепли гызды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Болса-да, Маралың чак эдиши ялы, ол эдепли, сыпайы йигит экен* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).

ЭДЕПЛИЛИК, Говы гылык-хәсиетлилик, тербиелилик, тертиплилик.

ЭДЕПСИЗ, Гылык-хәсиети оңат болмадык, тербнесиз, тертипсиз, биэдеп. *Ол бир эдепсиз огланды.*

ЭДЕПСИЗЛИК, Тертипсизлик, якымсызлык. *Бу болуп отурышы оңа бир хили эдепсизлик хәсиетини берйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭДЕП-ЭКРАМ [эдеп-экра:м], *сер.* Эдеп. *Татьяна хошалды гүррүңдешинден, Эдеп-экрамындан, акыл-хушундан* («Совет эдебияты» журналы). *Окатдылар, эдеп-экрам бердилер, Дурмушың гиң ёлун маңа гердилер* («Октябрың ялкымы»). *Онуң эдеп-экрамы йүз огланa дегйәрди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЭДЕРМЕН, Батыргай, батыр, йүрекли, догумлы, гайратлы (адам). *Сиз гызык адам, бир эдермен йигидиң өлүми хакында гүррүң барярка, гүлйәрсиңиз, муныңыз нәме болдугы?!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мениң гардашым, эдермен оглум!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мунда эдерменлер өзүң гөркезйәр* (Ж. Илмырадов, Айгүл). *Ишде эдерменлер барха көпелйәр* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЭДЕРМЕНЛЕРЧЕ, Батырларча, эдерменлер ялы. *Олар бири-бириниң йүзүне эдерменлерче чиңерилишип, яңадандан гүжаклашдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭДЕРМЕНЛИК, Батыргайлык, батырлык, догумлылык, гайратлылык. *Чары ага Аманың эдерменлигини говы гөрйәрди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Бу лакам онуң эдерменлигини шөхратландырярды* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЭДЕХӘТ, Гылык-хәсиет, болуш, айратынлык. *Гитжек дәл—дийип, буйтар-суйтар этмек болса мениң эдехәдим дәл* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ахырсоңы Огулжан шу хили ягдайда гызларың эдехәдине йүзленди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭДИЛ, Түйс, доп-догры, жикме-жик, гөс-гөни, хамала, гөйә. *Мен сизе дуйдурмасам хем, сизиң хер бириңизи эдил өз доганым ялы сөййәрдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мәлик атасыны эдил алкымына геленде дүюп галды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Дурсунжамал эдил оглан ялы шатланып, дашарык бөкүп чыкды. Совуга чыдап билмән дуйрленип, эдил юмак ялы болупдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Эдил шоңуң өзи мен!* («Гөроглы» эпосы). *Эдил атың гулагы ялы!*

ЭДИЛМЕК, 1. Бири тарапындан ерине етирилмек, амала ашырылмак. *Шәхерлер ызлы-ызына азат эдилйәрди* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Ишимиз эдилмән галар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол хем орлуп харман эдилипдир* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Тайярланмак, ясалмак, чыкарылмак, өндүрилмек.

ЭДИМ-ГЫЛЫМ, Гылык-хәсиет, дәп-дессур, өзүни алып барыш, болуш, хереket. *Хер кимиң өзүниң хуйи-хәсиети, эдими-гылымы бар ахыры* («Совет эдебияты» журналы). *Дурды русларың эдим-гылымыны говы гөрйәрмишин. Онуң адамкәрчилиги, эдим-гылымы, сахавaты барада гөтеришип-гойшуп, оны асмана чыкардылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар шу эдим-гылымлары билен ене женаят эдйәрлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭДИНМЕК, 1. Өзүң үчин этмек, өзүң үчин ерине етирмек, өзүң үчин амала ашырмак, өзи үчин болмак. *Чай ичип, агшам нахарыны эдиненлеринден соң, булар ятдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бир машгала ялы болуп нахар эдинйәрлер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Өзүң үчин алмак, бир затлы болмак, алынмак. *Мен гелни эйәм эдинжекдим* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). *Айна бәшлән-үчлән жанлы эдинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭЕ, 1. Хайсы хем болса бир зада хожайынлык эдижи, елик эдижи, бир задың хожайыны. *Хатың эесини гөзлэп, төверегине гаракжаклады* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Инди, эеси геленде, нәме жогап берерис?* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Көсе эесини танап ит ялы, кә өңүне гечйәр, кә гапдалына гечйәр* («Гөроглы» эпосы). *Гел, шу өйүң эесини бир гөрейин-ле!* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Мал эесиниң гөзүнден сув ичер* (накыл). *Эесине герек болса, гоңшусына харам* (накыл). 2. Долы ыгтыярлы елик эдижи, долы ыгтыярлы эрк эдижи. *Мен-де бир юрдуң эеси* («Гөроглы» эпосы). *Совет халкы өз юрдуның эесидир.* 3. *грам.* Хабар

тарапындна хереқети я-да ягдайы, болшы кесгитленйән сөзлемнң баш агзасы. *Сөзлемиң эесини тапмак.* 4. *миф.* Көне дүшүнже боюнча арвах, жын. ◇ Э е б о л м а к — 1) хайсы хем болса бир зада эелик этмек, бир задың эеси болмак. *Ахыр Гөроглы атасының юрдуна зе болды* («Гөроглы» эпосы); 2) бир дережә етмек, бир зады өзлешдирмек. *Волга өрән улы әхмиете зе болупдыр* (СССР тарыхы). *Иң говусы башга бир хүнәре зе болмак герек* («Мыдам тайяр» газети).

ЭЕЛЕМЕК, I. Бир зады өзүңки этмек, өз ыгтыярыңа гечирмек, зе болмак. *Ол китабы эйәм зеләпдир.* 2. Эле алмак, эле салмак; басып алмак. *Демиргазык тайдан Дашкент—Москва отлы ёлуны кесип, атаман Дутов яңадандан Оренбургы зеледи. Олар он икинжи июлда Ашгабатда хем Гызылларбатда хәкимиети зеледилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Олар ябың көпрүсини зеләнлеринде, гиже өзүниң гараңкы пердесини бүтин әлеме яйыпды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). 3. Бир ерде жайлашмак, ерлешмек, орнашмак. *Эллери ишден бошашан бейлеки адамлар-да өзлериниң ат-абрайларына лайык болан ерлерини зеледилер* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЕЛЕНМЕК, 1. Өзүңки эдилмек, өз тарапыңа, өз ыгтыярыңа гечирилмек. *Ол жай бир эйәм зеленипдир.* 2. Эле алынмак, эле салынмак; басылып алынмак. *Душман тарапындан зеленен ерлер азат эдилди.* 3. Эели эдилмек, белленмек. *Хемме ерлер зеленди.*

ЭЕЛЕТМЕК, 1. Бир зада зе болдурмак, бир зады эле алдырмак. 2. Басып алдырмак. 3. Эели этдирмек, беллетмек, тутдурмак.

ЭЕЛИ, Эеси бар болан, идегли. *Баг өсдүрен — багын горап хем билер. Шейле мерт эели баг мыдам гүлер* (Р. Сейидов, Эсерлер). ◇ Э е л и с ө з л е м — эеси бар болан сөзлем.

ЭЕЛИК, Зе болмаклык, зе болуш ягдайы, хожайынлык. *Сизиң жайыңыз мениң зелик эдйән жайым билен бир хатарда болар* (Б. Гурбанов, Душушык). *Онуң үчден бирине Халназарлар зелик этди. Гүррүңдеши башга болса-да, Шекер онуң бүтин дурмушына зелик этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ынха адамларың, зелик эт! — дийип, чатмасына гитди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Э е л и к г ө з и б и л е н с е р е т м е к — өз задың ялы гөрмек, оңат серетмек. *Жай хем жай велин, тохум гыллалара зелик гөзи билен середип идетмек хем герек — дийди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Э е л и к д ү ш ү м — «кимиң?, нәмәниң?» диен сораглара жогап болян дүшүм.

ЭЕМСИРЕМЕК, Бир задың эеси болан болмак, бир зада зе чыкан болмак, өзүңки бир задың эеси хөкмүнде гөркезмәге сынанышмак, өзүңкисирмек, хожайынсырамак, эесиремек. *Асыл эемсирәп илиң гызына, Әкитжек болярмыш тиркәп ызына* (А. Кекилов, Сөйги). *Сөвда тәжирлери хем банкдарлар, Инди эемсирәп гелмез бу көшге* («Совет эдебияты» журналы). *Инди ата хас эемсиреди* (А. Гелдиев, Илкинжи совгат).

ЭЕР, Устүнде отурмак үчин гыляла салынян эсбап. *Гыр атына эер салды* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Эериң устүнде кесерип отурды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Шонуң үчин хем бу чага эере мәкәм япышды* («Гөроглы» эпосы). *Эери келлесиниң ашагында гоюпдыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Әлиндәки гамчының сапы билен эериң гашына тарпылдатды. Башлык агыр говресини эмай билен эер үстүне гойберди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ат алма, эер ал* (накыл).

ЭЕРЖЕҢ, Хайсы хем болса бир жемгыетчилик хереқетине эерижи, гошулян (адам). *Вагтлайын эержеңлерден араны ачар ялы, тәзе хәкимиет энтек ончаклы гурланманды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Э е р ж е ң с ө з л е м — баш сөзлеме гарашлы болан гошма сөзлемиң бир компоненти.

ЭЕРЖЕҢЛИ: э е р ж е ң л и г о ш м а с ө з л е м — составында эержең сөзлем болан гошма сөзлем.

ЭЕРЖЕҢЛИК, Эержең хәснетде болмаклык. *Эержеңлик этмек.*

ЭЕРИЖИ, Эсасланян, салгыланян, даянян, угур алян.

ЭЕРЛЕМЕК, Гыляла эер салмак, гылялың үстүне эер беркитмек. *Артык шол вагт атыны эерлемәге дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Соң Керим гулеңши, гылыжыны дакынып, хоржунына гызыл пулдан долдурып, тайы пугта эерләп үстүне мүнйәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы») *Мүсе ага боз аты эерледи* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Атларыңызы эерләң! Күңреш ховлының ичи-дашы, багларың аралары чыпланып эерленен ёмут атларындан долды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). ◇ Э е р л ә п м ү н м е к — эрк этмек, бириниң эркини, ыгтыярыны эле алмак, гүн бермезлик, азар бермек, өз диенини этдирмек. *Бир адамының үстүнден дүшсеңиз, шоны хәлыс эерләп мүнйәрсиңиз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЭЕРЛЕНМЕК, Эер салынмак, эер беркидилмек. *Хер ким тракторыны эртирки ише эерленен ат ялы тайярлап гоймага алңасаярды. Чыплаң эерленен атлар халыс ядадылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЕРЛЕТМЕК, Гыляла эер салдырмак, эер беркитдирмек. *Олар атларыны эерлетдилер.* ◇ Ө з ү ң и э е р л е т м е к — бирине эркиңи бермек, эркиңи, ыгтыярыңы алдырмак, бириниң диенини гүррүңсиз этмек. *Ол бүтинлей өзүни эерледипдир.*

ЭЕРЛЕШМЕК, Гыляла эер салмага, гылялы эерлемәге көмеклешмек, эер салышмак; көпчүликлейин гыляллара эер салмага гиришмек. *Мен оңа атыны эерлешмәге көмек этдим. Олар бирден атларыны эерлешип башладылар.*

ЭЕРЛИК, 1. Эер үчин герекли болан, эере яражак, эере болжак зат. 2. Эериң үстүне эдилйән, эериң үстүне өртүлйән читме эсбап, хажылык. *Эерлик, хоржунлык, гапы килими, Ыз-ызына кесилерди телими* (Т. Эсенова, Гүллер).

ЭЕРМЕК, 1. Бириниң я-да бир задың яны билен гитмек, ыз янындан бармак, ызына дүшүп галмазлык. *Ене-де гаррының аягына эерип барярыс* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сениң ызыңа эержек болуп, халыс лүтүм чыкды. Яңкы ики атлы-да онуң ызына эердилер* («Совет эдебияты» журналы). *Диңе доварларың хасырдысына, оларың аяк сесине эермели болярсың* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Дүе гарраса, көшегине эерер* (накыл). 2. Бир затда дең бармак, бир зада етишмек. *Пагтачылар, өңде барыжыларың гөрелдесине эериң!* («Совет Түркменистаны» газети). *Буларың ызына эержек гуманымыз ёк* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эмма багышла, дурмуш гурамакда мен сениң ызыңа эерип билмен!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Мен ёлдашларымың ызына эерип билмән, оларың ишине зыян берйәрин* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). 3. Бир зады эсас эдинмек, бир зада (пикире) эсасланмак, даянмак, бир затдан угур алмак, бир задың угры билен гитмек. *Хер хили сыясы угурлара эерйән топарлар барды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Сиз олара көрлерче эерйәрсиңиз* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эгер оларың гара ниете эерйәнине гөзүм етәйсе, менден эйгилик гөрмезлер* («Совет эдебияты» журналы). *Гыз сатмаклык хемме адатдан бетер, Адата зерен гызларын сатар* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЭЕРТМЕК, 1. Бирини я-да бир зады ызына дүшүрмек, ызы билен бардырмак, яны билен гитдирмек. *Голуна гызыл мата даңлан гара костюмлы бир адам ызы-*

на ики саны солдат эердип, камериң ичине гирди (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Докуз овлак-гузыны эердиәр хер үчүси, Сизде нәхили өсиәр колхозың малы, достум? Даяв гочлары бар, пес дәл өкүзден, Гоюнлары гузы эердиәр экизден* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 2. Бир затда дең бардырмак, бир зада етишдирмек, ыза галдырмазлык. *Өңде барянларың ызына эертмек.* 3. Бирине бир зады эсас эдиндирмек, бир зада (пикире) эсасландырмак, даяндырмак, бир затдан угур алдырмак, бир задың угры билен гитдирмек. *Сен өз гадым адатыңа мени эердип билмерсиң* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЭЕРЧИ, Эер уссасы, эер эдиән, эер ясаян усса. *Бир гаррыжа яшулы барды, ол эерчи уссады. Эерчи догры айтды-да, эерчи догры айтды болушдылар* («Гөроглы» эпосы).

ЭЕР-ЭСБАП [эер-эсба:п], Гыляла дегишли эсбапларың жемки, хеммеси. *Ханы, атың эер-эсбабыны алып гел! Эер-эсбап онуң элинден зыңлып гитди. Иван, эер-эсбап энтек галсың!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭЕСИЗ, 1. Эеси болмадык, эеси ёк, хожайынсыз, гөз-гулаксыз, идегсиз. *Хемме мал эесиз галды. Арзымны етиргин улус-иллере, Чандыбил эесиз галды дийгей сен* («Гөроглы» эпосы). 2. *гөч. м.* Кәйинч, соңгунч. *Эесиз, шунуң ялы ерде вагт хем өрән басым гечиәр* («Совет эдебияты» журналы). *Эесиз галмыш, шондан бәри бирже нотаны догры айдып билмейәрин* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). ◇ Эесиз сөзлем — эеси болмадык сөзлем.

ЭЕСИЗЛИК, Эеси болмазлык, эеси ёклук; гөз-гулаксызлык, идегсизлик, хожайынсызлык. *Бу затларың эесизлигине ол гүнәкәр.*

ЭЕСИРЕМЕК, *сер.* Эемсиремек.

ЭЕЧИЛИК, 1. Бирине я-да бир зада дегишли болан эмләк, мал-мүлк, зат. *Социалистик эечилиги гөзуң гөреҗи ялы горамалы* («Совет Түркменистаны» газети). 2. Бир задың, эмләгиң, мал-мүлкүң бирине я-да бир зада дегишли болмаклыгы. *Кәбир адамлар хусусы эечилигиндәки маллары обаның багларындан говы гөрйәрлер* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Шахсы эечилик.* 3. Гөз-гулак болмаклык, угруна серетмеклик, идег. *Йөне муңа эечилик этмек герек* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Мала эечилик герек* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Эечилик гөзи билен серетмек — *сер.* Эелик. *Гой, олар өз бригадаларының хемме эмлагине эечилик гөзи билен серетсинлер!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЭҖАЗА [эжа:за], *көн. с.* Бир иши этмеклиге ыгтыяр, руҫсат, бир иши амала ашырмаклыга мүмкинчилик, эрк.

ЭҖАП [эжа:п], Айыплы ише дүшүнмекден йүзе чыкян чекинмеклик, утанмаклык дуйгусы, утанч, хая. *Эмма гызлык эҗабы, онда-да бир яны Артык боланы үчин, ол шол сөзуни айдып билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шейле оба бизиң дилимиз эндик эдәйипдир! — дийип йылгыранда, огланың гараҗа йүзүни эҗап елгини чавлады* («Дашховхуз колхозчысы» газети). ◇ Эҗап этмек — биринден я-да бир затдан утанмак, чекинмек, этияч этмек. *Антон ага чагалардан сорамага эҗап этди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Өзүнден өзи эҗап эдиән вагтлары хем боляр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сизиң гөзуңизе гөрүнмәге эҗап эдип, ве бакан өкҗе гөтерендир* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Онуң середишинден геплемәсиниң гелиәнлиги, өзүниң геплемән отурмагына эҗап эдиәнлиги ве шуңа гынанянлыгы гөрүнйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Олардан эҗап эдиән ялы хашлап дем алды* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЭҖЕ, 1. Чаганы догран, чагасы бар аял, эне. *Эҗеси хем эли бедрели гөлесини гойберип, сыгрыны сагмага барярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мегерем, яңкы сетирлери язан махалында, ол өзүниң мәхрибан эҗесини унудан болмагы мүмкин* («Совет эдебияты» журналы). *Сен дөрәрсиң дийип болса, эҗең ыкимизиң гөвнүмизе-де гелмәнди* (К. Жумаев, Дөрт доган). *Мырат өе геленде, онуң эҗеси Набат окара-чемчелерини столуң үстүнде гоюшдырярды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. Яшы бир чене баран аяла хормат үчин онуң адындан соң гетирилип айдылян сөз. *Бир гүн Берди ага билен Акнабат эҗе эртирки чайларыны ичип отырдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Бике эҗе оглунуң болшуна көп вагтдан бәри гөз астындан сын эдип, бир задың бардыгыны аңян хем болса, оңа гитдиң-гойдуң дийип азар бермейәрди* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл). *Догрусыны айданда, Набат эҗе шол сүйҗи хыял билен ымызганыпды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭҖЕКЕ, *диал.* Өзүнден улы аял доган; гарындашлык арагатнашыгыны гөркезиән сөз, бибн.

ЭҖЕЛИК, Өвей эже, эҗе дерегине кабул эдилен аял. *Сизи гөренимизде, Мамур эҗе, мениң өз эҗелиңиз ядыма дүшәйди!* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл). *Болса-да, гызың эҗелиги оны өз янындан гоймады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Айна эҗелигиниң йүзүне-де серетмән, кесгин жогап гайтарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭҖИЗ [эжи:з], 1. Гүйжи болмадык, гүйч-кувваты аз болан, гүйчден дүшен, гүйчсүз, ысгынсыз. 2. Пес, асгын, говшак. *«Гүйч ярагда» диен ялы, яраглы адамларың янында ярагсызлар эҗиз, элиңде гөк демириң болмандан соң, эдере алажың ёк* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мениң гылыҗым эҗиз адамлара гаршы узамаз* («Гөроглы» эпосы). *Эмма бейле чолашык меселелери чөзмекден мениң башым эҗиз* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 3. *гөч. м.* Хор, бичәре, налач. *Эмма онуң хич бир зада гүйҗи етмән, эҗиз галаныны-да хак-хукуксыз аял болуп доганындан хасаплаярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Эҗизе ганым — өзүнден асгыны хорлаян, зулум эдиән. *Мен доган окашан адамыма, еңленини боюн алян адама яманлык этмеги, эҗизе ганым болмагы говы гөрмейән* («Гөроглы» эпосы).

ЭҖИЗЛЕМЕК [эжи:злемек], 1. Гүйчден-гурпдан дүшмек, гүйч-кувваты аз болмак, гүйчсүз болмак, ысгынсыз болмак. *Кемпириң шейле эҗизләп ятмагына дөзмән, оны өз жайына алып баряр* («Гөроглы» эпосы). *Ылайта-да Керимиң элине дүшен эҗизләпдир* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Үзүлен, эҗизлән ерлерини яңадандан сепледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Песе дүшмек, асгынламак, говшамак. *Хич вагт шейле ягдая дүшмәнди, хич вагт шейле эҗизлемәнди* («Совет эдебияты» журналы). *Сен бейле эҗизлеме!* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Чакнышык нетиҗесинде Рейхан эҗизлейәр* («Гөроглы» эпосы). *Улудан демини алды-да, бойнуны буруп, эҗизлән ялы болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Хор ягдайда болмак, бичәре халда болмак. *Ол соңкы вагтларда хас эҗизледи.*

ЭҖИЗЛЕТМЕК [эжи:злетмек], 1. Гүйчден-гурпдан дүшүрмек, гүйч-кувватыны азалтмак, ысгынсыз этмек, гүйчсүз этмек. *Гамчы ызлары Мырады эҗизлетди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Ачлык адамыны гөр нәхили эҗизледиәр — диен ой билен Артык оны галдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Песе дүшүрмек, асгынлатмак, говшатмак. *Айдылян сөзлер оны ювашювашдан эҗизледип башлады.* 3. *гөч. м.* Хор ягдая салмак, бичәре халда гоймак. *Гечмишиң агыр дурмушы оны хас эҗизletди.*

ЭҖИЗЛИК [эжи:злик], 1. Гүйчсүзлик, кувватсызлык, ысгынсызлык. *Эҗизлик этмек.* 2. *гөч. м.* Песлик, асгын-

лык, говшаклык. *Эҗиэлигиңи дуймак.* 3. *гөч. м.* Хор дүшен ягдайда болмаклык, бичәрелик. *Эҗизлик ягдайы.*

ЭҖИҚ [эҗи:к], *бот.* Ясы япраклы дик өсәән даг өсүмлигиниң бир гөрнүши.

ЭҖИР, Физики я-да ахлакы, рухы тайдан болан хорлук, жебир, азап, жепа, сүтем. *Онуң йүзүнде рух ёк, бичәре гөзлери хасрат хем эҗирден долды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Мениң дилим сениң бизе берйән эҗирлериңден узын дәлдир* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Көплере эҗирдиң, азлара рәхнет, Бүтин тарых бойы, эй бейик зәхмет* (А. Кекилов, Сөйги). ◇ Эҗир чекмек — хорлукда гүн гечирмек, хор болмак, азап, жепа чекмек. *Гара гүнде гарыплыгың эҗрини өз гердениң билен чекендирин* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары). *Мен пахыр эҗир чекип, чөлде гоюн үстүнде* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Капаслыкдан эҗир чекен адам ялы, өвхүлдәп дем алды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЭҖИРЛИ, Хорлуклы, жебирли, жепалы, азаплы, сүтемли. *Гүнәкәрлер эҗирли сүтемликлере сезевар эдилипдир* (СССР тарыхы).

ЭҖИРСИЗ, Хорлуксыз, жебирсиз, жепасыз, азапсыз, сүтемсиз. *Эҗирсиз гүн гөрмек.*

ЭЗ, *бот.* Екен өсүмлигиниң бир гөрнүши.

ЭЗБЕР, Иш башаржак, өз ишини оңат билйән, өкде, чепер. *Ол оглан дт мүнмәге өрән эзбер болупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эмма оны тутян эллер дийсең эзберди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЗБЕРЛЕШМЕК, Иш башаржак болмак, өз ишиңе өкде болмаклыга эндик эдип башламак, өкделешмек. *Инди, ынха ол гызҗагаз-да окамага эзберлешди* («Пионер» журналы).

ЭЗБЕРЛИК, Эзбер болмаклык, иш башаржаңлык, өз ишиңи оңат билжилик, өкделик, чеперлик. *Бизиңкилериң ат сүрмекде өкде эзберлиги ве гылыч урмакда чаласынлыгы, башаржаңлыгы себәп болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЗДИРМЕК, 1. Бир зады бирине өллетмек, өл этдирмек. 2. *гөч. м.* Рехимсиз хорлатмак, зулум, сүтем чекдирмек.

ЭЗЕЛЕНМЕК, 1. Йүрекден сыздырып айтмак, хайыш этмек, ялбармак. *Бикәниң шейдип эзеленип дурмагы Тагандурдыны турмага меҗбур этди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Сачындан ак гөрнен таныш бир адам эзеленип, ялбарып дурансоң, Гурбаның разылашмакдан башга алаҗы болмады* («Совет эдебияты» журналы). 2. Жаның-тениң билен хереқет этмек, бир зады этжек болуп чалышмак, урунмак. *Жаныпкеш дийилсе, Дурсун бир мылайым, эзеленип дуран адам гөрҗек* (Х. Ысмайылов, Мугаллымың гызы). *Гайгы-гамың гуҗагында хер заман От ичинде эзеленйәр ширин жан* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЭЗЕНЕҚ, 1. Гейимиң якасы. *Бу йигидиң эзенегинден тутуп алып гиденлер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Байың хемлесини эшиден Мавы онуң сөзүни соңламагына май бермән, эзенегинден чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мырат көпленч вагт я эзенегини йыртдырып, я йүзүни бираз дырнадып, я-да: — Алмыдыңы алаймадыңмыкаң! — дийип, эдерменлик билен хасанаклап гелерди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. Чувалың, халтаның ве ш. м. затларың агзы, ёкары гырасы. *Агып ятыр эзенеги* (Қ. Гурбаннепесов, Гошгулар). ◇ Эзенегиңи агдырмак — үст-башына әнетмезлик, ыкжам болмазлык, ерли-еринде болмазлык; өзүни оңармазлык. *Аннагулы донуның эзенегини агдырып, пагта уграды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эзенегини агдырып йөрсе, нәме диерсиң!* («Совет эдебияты» журналы). *Чувал эзенегини агдырып, тәримден асылышып ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

Эзенеги агмак — хор-хомсы ягдайда болмак. *Онуң эзенеги агыпдыр.*

ЭЗИЖИ, 1. Бир зады эзмек иши билен мешгуллананың бир зады өллейжи. 2. *гөч. м.* Рехимсиз сүтем эдиҗи, зулумкеш, эксплуататор. *Дайханлар өз эзиҗилерине гаршы көп гезек гозгалаң эдипдирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Өз эзиҗилерине гаршы гозгалаң эдипдирлер* (СССР тарыхы). *Чүнки олаң өзи бай хем эзиҗи, Саңа хоссар болупдырлар яландан* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЭЗИЖИЛИК, Эзиҗи болмаклык зулумкешлик, эксплуататорлык.

ЭЗИЗ [эзи:з], Мәхрибан, мәхирли, гадырлы, хормат-лы, говы, ягшы. *Энелер-де эзиз чагаларындан айрылмаҗак болуп аглашырдылар* (Б. Гурбанов, Дүшүнүк). *Мен муны сизиң ялы эзиз инсанлардан гизлемерин* (М., Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Миллионларча совет адамлары өз эзиз Ватаныны горамага аяга галды* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Ойлангын, эзизим, ертеки угры* (А. Кекилов, Сөйги). *Эзизим, аглама, аглаҗак эрәрсиң!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). ◇ Эзиз гөрмек — ягшы гөрмек, говы гөрмек, мәхирли гарамак, говы серетмек. *Хаҗы, сениң сени өз җаныңдан эзиз гөрйән энә болан ынанҗың?* (Б. Кербабаев, Айгөлтан). *Акҗагүл эзиз гөрйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Эзиз тутмак — говы гөрмек, говы сакламак.

ЭЗИЛМЕК, 1. Бир зада сув дегип чыгланмак, өл болмак. *Дашардакы гейим-гежимлер эзилди! — дийип зейренди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Битертип өсен селчең сакгалы ягшың сувундан эзилмегинден башга ярысы палчыга җем булашыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Көмек эзилип, эмма шәхдачык гелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Рехимсиз гысылмак, хак-хукуксыз хорланмак, эксплуатирленмек. *Мен эзилмекден гачып, илими терк эдип гайтдым* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЭЗИНМЕК, Өзүң үчин бир зады эзмек, сува ятырмак.

ЭЗМЕК, 1. Бир зады өллемек, өл этмек, бир зады сува ятырмак, сува салып гоймак. *Ек-ёк, соңкы түйкүлик сакгал эзмез!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ёнуң, эзиң, сува салың, палчык эдиң, нәхили җай ислесеңиз салың! — дийәмиш. Болмаса, ягыш олары эзер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ирден гүр ягян ягыш эшиклери деррев эзйәрди* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). 2. *гөч. м.* Рехимсиз гысмак, зулум, сүтем бермек, хак-хукуксыз хорламак, эксплуатирлемек. *Иследик максатлары зәхметкеши эзмекдир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ядыңда дәлми, онуң, Батраклары эзени?* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЭЗЪЕТ, Физики я-да ахлакы, рухы тайдан болан хорлук, гысылмаклык, жебир, жепа, сүтем, зулум. *Биз онуң үчин дайхана эзъет бермерис* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ёгсам, сиз онуң беденине бираз эзъет берип, онуң өзүне лайыклы, хас агыр җезадан гутарарсыңыз* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Елларың ики тарапы-да зей сувундан эзъет чекип, саралып отуран экинчилик болуп гидйәрди. Жумагүле хер хили эзъетлер берйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЭЗЯКА, Якасы ики эгниң үстүнден ачылян (көйнек). *Ол дер билен бираз саралан, ак эзяка көйнегиниң еңлерини чермешдирди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Гапының япыклыгына, төверекде хич кимиң ёклугына гөзи етенсоң, Салпа дызанаклап, ата-бабасындан мирас галан мәхнет демир сандыгың янына барды-да, дызына етип дуран эзяка көйнегиниң кисесинден ики саны ачары чыкарып, оны ачмага дурды* («Совет эдебияты» журналы). *Ораз молла йүзүни ашак салып, эзякасына букуп отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң шу сыпа-*

тына ярашып дуран эзяка ак көйнеги барды (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭЙ I, Бирине хабар гатыланда уланылян йүз тутма сөз—ымлык. *Эй, ахмак гечи, инди тә өлйәнчән, гурругың ичинде галыбер! Эй, тилки дост, сен бир гүн хем ишлемедиң!* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Эй, огланлар, Чарва ага гелйәр! — диен сес чыкды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). *Эй, гуррандазлар, мен ил ичинде айдышып енеме, гөрешип йыкана баржак! — дийип, өзүм вада этдим* («Гөроглы» эпосы). *Эй, Жепбар, шу гүнки хабары эшитдиңизми?!* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл).

ЭЙ II, Дерини, хамы ншләп бежермек үчин уланылян гатык, ажадылан унлы гарынды. *Мерген ага дерә эй берип, чай ичмәге отурды.* ◇ Эйини етирмек—1) өз мукдарында, етерлик эй бермек, эйини аз этмезлик. *Дурды, дерилериң эйини етиргин!*; 2) *сер.* Эйини гөрмек. *Оны гөзләп тапып, мазалыжа эйини етирмели экениңиз ахыры! Эмма мен дызап, оларың арасындан сыпдым-да, аркамы бир жая дирәп, юмрукларымы өңе узатдым ве өңүрти соқулып гелсе, онуң эйини етиржекдигими айтдым* («Совет эдебияты» журналы). *Мөжеги базара иберип, ол гайдып гелйәнчә, Сарыгулы жаның эйини етирип* (Н. Помма, Эгри эйикмез). Эй алмак — эйиң дерә, хама оңат синмеклиги, орнашмаклыгы, етерлик эйленмек, эйи етмек. *Ол дерилер оңат эй алыпдыр.* Эйден чыкармак — дери, хам етерлик вагт эйде ятандан соң, оны эйден арассаламак, сермек. *Дерилери эйден чыкардылар.* Эйини гөрмек — берк чәре гөрмек, темми бермек, урмак. *Вах, ичигары, эйим-э гөржег-ов! — дийди* («Пионер» журналы).

ЭЙ III: эй гөрмек — говы гөрмек, эзиз гөрмек, халамак, йүрекден ягшы гөрмек. *Шонда-да оны мен гаты эй гөрйән!* («Эдебият ве сунгат» газети). *Өз гойнуны эхлисинден эй гөрйәр* («Токмак» журналы). *Колхозың гарры сейси Ягмыр ага агтыкларының ичинде Боссантәжи хеммесинден эй гөрйәрди* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл). *Ол шерт этсе-этмесе-де, диенини эдйән башлыгы эй гөрйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Мен түпеңими, гапанларымы дийсең эй гөрйәрдим* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). *Анна Петровна мени өз оглы ялы эй гөрйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гандым авчы хем агтыгы Мырады өлен оглуның дерегинде эй гөрйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЭЙВАЙ [эйва:й], Горкмагы, авунмагы, гынанмагы аңладян ымлык. *Эйвай, мениң иле чыкарлыгым галмандыр! Ол «эйвай» дийип йыкылды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЭЙВАН [эйва:н], Жайың өң тарапында оңа дегрилип эдилен үсти япык ачык жай; жайларың ёкаркы этажларында өңе чыкып дуран ер. *Бу вагт Огулгерек эйвана чыкылян ерде гарры ларың эдйән гүррүңлерине хем гошулман, бир өзи, нәмедир, пикир эдип отырды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ана, ачык бир эйванда көрүк вассыклап, көмүрден ал-яшыл ялын булайланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эйваның йүзүнде шыгыр язылыпдыр* (Б. Гурбанов, Душушык). *Өзүмиз чагырянчак бар, дашарда, эйваның бир четинде дур! Гажар ага алнасаман-әвмән, эйвандакылары гөзден гечирди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Кагызларың кәбирини ел галгыданы үчин, Мырат еринден туруп, эйван тайдакы гапыны япды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЭЙГЕРМЕК, Бир зады этмеги башармак, оңармак, бир иши ерине етирип билмек, хөтдесинден гелмек. *Ярамаз ер дүшер-де, эйгерип билмерин! —дийди* (Ж. Илмырадов, Айгүл). *Ол ярагы кемсиз эйгерйән болара чекди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мәммет инди кемсиз өзүн эйгерйәр* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЭЙГЕРТМЕК, Бир зады этмеги башартмак, оңартмак, хөтдесинден гелдирмек. *Халназар байың дөвлети, асыл, эйгердер ялы дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нәме, ол эйгертмежек болярмы?!* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Бу иш икимизе эйгертжек иш дәлдир* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЙГИЛИК, Ягшылык, оңатлык, говулык; асудалык, абаданлык, парахатлык. *Ол мениң йүзүми гөренден, эйгилик хабарың ёклугыны аңан болмага чемели* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Бу бимахал чагы ясавулың гелмеги эйгилиге болуп билсе ягшыдыр! — дийип, өз ичинден пикир эдйәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Тур, гызым, буларың гелши эйгилик дәл, булар билен дөв уршуны эдели!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Халкың эйгилиге гелмейәнини Магтымгулы хан аңдады. Эгер мениң эдйән ишиме нәразылык этсең, эйгилик тамасыны этме! Хернә эйгилик гарасыны гөрмәсиң-дә! — дийип гарганды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Октябрь революциясының берен азатлыгыны алжак болуп сынананлар болса, өмүр эйгилик йүзүни гөрмезлер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЭЙГИЛИКЛИ, Ягшы, хош, оңат (хабар). *Бу эйгиликли хабар билен ишигимизден гелмез — дийишйәрлер. Дулугындан яңы чал сепен аял бу адамың эйгиликли хабарының ёклугыны аңлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЙЖЕЖИК, Оңатжа, говужа, якымлыжа, мәхирлиже. *Боюнларында яглыжак, Бир эйжежик, бир генси* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гүл дессели эйжежик голлар бизе тарап узады* («Совет эдебияты» журналы). *Вай, буҗагаз чаганың эйжежикдигини!* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Шетдат ялы эйжежигиме, Кән эзъетлер ювутдырярлар* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). *Сыратында, гейиминде кеми ёк, гүләлек ялы эйжежик затлар экени* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЭЙИКДИРМЕК, Өзүни тутдурмак, өсдүрмек, гүйчлендирмек, аяга галдырмак, даяндырмак, ровачландырмак. *Эпгек говачаны эйикдирмеди.*

ЭЙИКМЕК, Өзүни тутмак, өсмек, гүйчленмек, аяга галмак, даянмак, ровачланмак. *Ызлы-ызына бир нәче гүн эпгек өссе, хениз эйикмедик говачаны гуратжакды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Хениз эйикмедик нахалы ослагсыз бир хазан, белки, солдурып гитжек* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Шоңа гөрә-де ол хениз эйикмәнкә, онуң үстүне чозуп, оны яңадандан галмаз ялы этмеги талап эдйән!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Кәбир ерде эйикмедик, Чалы-черкез битип отыр* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы).

ЭЙЙӘМ, Бир задың болуп гутарандыгыны, болуп гечендигини аңладян сөз. *Эййәм ил ичине жар чекип чыкдым дийсене! Сизиң отрядыңызың ярпысы Тежене эййәм аралашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Биз Гылыч Назарың арыны эййәм бир нәче гезек алдык* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Хасап-хесип бир эййәм гутарыпды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Гар ериң йүзүни эййәм агардыпдыр* (К. Жумаев, Дөрт доган).

ЭЙЛЕ, 1. Бир тарапда болан гиңишлик, угур, тарап, орун гиңлиги. 2. Бир задың бейлеки тарапы. *Эйлесине серетмек. Эйлесине өвүрмек.* 3. Шейле, шу хили, шу зейилли, шуңа меңзеш. *Эйле затлар үчин оларың өз мугаллымлары бар* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Эйле болса иш дүзелжек* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

ЭЙЛЕ-БЕЙЛЕ, 1. Бир задың даш-төвереги, хер бир ери. *Сагадың эйлесине-бейлесине серетди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Бөлүмиң ишгәрлери мунуң документиниң эйлесине-бейлесине середйәрдилер* («Токмак» журналы). *Ол жайың эйлесине-бейлесине серетди.* 2. Хер хили, аңры-бәри, болар-болмаз, оңат болмадык.

Хеммесини гарнына гапгаряр ве соңундан хем: — Бу нахарыңыз эйле-бейле — дийип ат дакяр (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Мени эйле-бейле зат билен-хэ совуп болмаз!* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Хай, мама жан, ол эйле-бейле адамың ызына душуп гелмез!* («Гөроглы» эпосы).

ЭЙЛЕКИ, Бейлеки, башгасы. *Эйлекини гетир! Эйлекисинден бер!*

ЭЙЛЕМ, Эйлеме, эй алыш процеси, тайяр эдилиш процеси. *Эйлемини етирмек.*

ЭЙЛЕМЕК I, I. Эй бермек, дерини эе ятырмак, эй берип бежермек. *Степан гаплаңың дерисини эйлемек билен мешгул болды* («Мыдам тайяр» газети). 2. Бир зады икинжи бир зат билен гарышдырып, гатышдырып гысмак, басмак, овкаламак билен олары бири-бирине утгашдырмак, дурнуклы этмек, эйнин етирмек. *Ол сыгыр тезеги билен саманы гарып, эйләп отуран экен* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЙЛЕМЕК II, *көн. с. сер.* Этмек I. *Ексул үчин аямады жаныны, Багыш эйледи ахыр даммға ганыны* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Атам-энем каст эйледи жаныма* («Совет эдебияты» журналы). *Шахым, маңа рехим эйле!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭЙЛЕНМЕК, I. Эй берилмек, эе ятырылмак, эй берлип бежерилмек. *Гойнуң дериси эйленип-бежерилип тикилмесе, оны ичмек дийип хем хасап этмейәрлер* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Гарышдырылып, гатышдырылып гысылмак, басылмак, овкаланмак билен утгашдырылмак, дурнуклы эдилмек, эйи етирилмек. *Хан огул, мунуң керпиҗи байтал суйди билен эйленендир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сувак этмек үчин палчык эйленди.*

ЭЙЛЕТМЕК, I. Дерә, хама эй бердирмек, дерини, хамы эе ятыртмак, эй бердирип бежертмек. *Дерилери өз вагтында эйлетмек герек.* 2. Бир зат билен икинжи бир зады гарышдырып гысмак, басмак, овкаламак билен утгашдыртмак, дурнуклы этдирмек, эйнин етиртмек. *Ол палчык эйледйәрди.*

ЭЙЛЕШДИРМЕК, I. Эй беришдирмек, эй беришдирип бежеришдирмек. *Эйлешдирип бошландырлар. Дерилериң хеммесини эйлешдирип чыкмак.* 2. Гарышдырып, утгашдырып чыкмак, эйнин етирип чыкмак.

ЭЙЛЕШМЕК, I. Дерә, хама эй беришмек, эй бермеклиги көпчүликлейин ерине етирмек, эй бермәге көмеклешмек, аркалашмак. 2. Гарышдырмага, утгашдырмага көмеклешмек, аркалашмак. *Усса палчык эйлешмек.*

ЭЙЛӘК, Угур-тарап горкезйән сөз. *Онянча тигрини тигирләп гелен Верочка оларың янындан эйләк бир гечди, бейләк бир гечди, энайыжа дил билен сайрады* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Эйләк гитме, бейләк гит!*

ЭЙЛӘК-БЕЙЛӘК, Дүрли тарапа, дөрт тарапа, чар тарапа. *Диңе кәерде ак гар буренип отуран жеңкелериң үстүнден гаргалар эйлэк-де-бейлэк учушып гечйәрдилер* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭЙМЕНДИРМЕК, Горкузмак, чекиндирмек, этняч этдирмек, хедер этдирмек, үйшендирмек. *Фашистлери эймендирип бир өзи, Совет Ватанының вепалы гызы* (А. Атажанов, Ики поэма).

ЭЙМЕНИШМЕК, Горкушып башламак, чекинишип дурмак, этняч эдишип башламак, хедер эдишмек, үйшенишмек. *Эйменишип дурман-да, гидибериң!*

ЭЙМЕНМЕК, Бириңден я-да бир затдан горкмак, чекинмек, этняч этмек, хедер этмек, үйшенмек. *Ынанмаз бир киши, гөрмесе гөзи, Эйменип олардан чекмеди сөзи* (А. Кекилов, Сөйги). *Эмма Жоннук батырың ондан түйи хем эйменмәндир* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Эймен инди, кесекилер гошуны* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Режеп өз гаршысына чыкарылжак пәлвандан эймейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Сизден Гөроглы чигит ялы хем эймекмез* («Гөроглы» эпосы).

ЭЙМЕНЧ, Горкы дуйгусыны дөредйән, ховп дөредйән, горкунч, горкулы, элхенч. *Эмма Халназар онуң гөзуне өңкүден хем эйменч болуп гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бу эйменч адам* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Ел газдан эйменч дәлдир. Меселе кәхили эйменч болса-да, биз жогапкарлыгыны өз бойнумыза гөтерйәрис* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Асманда болуп гечен эйменч трагедияны ятланыкда, ол өзуни дүйпден ундыяр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЙСЕ, *сер.* Эйсем. *Гөрени-эшидени шол болар эйсе* (К. Гурбаннепесов, Ялта ве багт).

ЭЙСЕМ, «Онда, шейле болса, ёгсам, эйсе» диймек ялы сөзлериң функцнясында гелйән көмекчи. *Эйсем сана нәме боля?! Эйсем-де болса, Черкез өз бейнисини ховсала алдырмады. Эйсем сен шол самолётың билен учарсың-ов?!* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Эйсем сизе гарақкы ери нәмеде? — дийип сорады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭЙЯМ [эйя:м], Белли бир вагт аралыгыны өз ичине алян дөвүр, заман. *Ол-а шейле, Огулбиби, эйямы эрбет болупдыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Усса ага, бу эйямда ишлериң нәнәңдир!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Оның эйямында Булдур гасап диен бир бай барды* («Гөроглы» эпосы). ◇ Нух эйямында — *сер.* Нух. *Нухуң эйямындан галан пис ишлер. Тәзе дурмуш гуряк иле ярашмаз* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЭКАБЫР [эка:быр], I. Яшы тайдан улы болан. *Атаның экабыр оглы мирастан икн пай болмалыдыр. Өйүң экабыры, яшулысы, кетхудасы-да деррев гелнің өзи болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *көч. м.* Физики тайдан гүйжи артык болан, гүйчли, зор, куватлы, догумлы. *Шу мейлисиң дилеваррагы хем экабырракларыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Экабыр Гайлы этняч үчин, ганының дешгинден жыкпал, гаррының ягдайыны барлаярды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гуррүни). *Жигитлериң экабырларындан бири башыны галдырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол өрән душби, экабыр огланды* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЭКАБЫРСЫРАМАК [эка:бырсырамак], Гүйчли, зор болан болмак, догумлысырамак, батырсырамак. *Мухат экабырсыран, Ширниң кабинетини какман гирди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКВА'ТОР, *геогр., астр.* Ер тогалагыны я-да асман сферасыны Деммргазык ве Гүнорта ярым тогалага пикирде бөлйән, гөз өңүне гетирилйән чызык. *Гөрешип, белки-де, тупан-гай билен, Гечйәнсиң жөвзалы экваторы сен* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКВАТОРИА'Л, *геогр., астр.* Экватора дегишли болан, хас болан. *Хәзир геофизики йылың программасына лайыклыкда экваторал зонада сейсмик ве башга ылмы станцнялар ишлейәрлер* («Мугаллымлар газети»).

ЭКВИВАЛЕ'НТ, Бир зада хер бир тарапдан дең гелйән, онуң орнуны тутуп билйән, чалшырып болян башга бир зат.

ЭКВИЛИБРИ'СТ, Эквилибристика билен мешгулланян цирк артисти, дарбазчы.

ЭКВИЛИБРИ'СТИКА, Деңаграмлылыгы сакламак эсасында акробатик оюнлары этмек сунгаты, дарбазчылык.

ЭКДИ, Элдеки эдилен, адамың эркинден чыкмаян, өвреништдирилен, эндик этдирилен. *Өз экди малы ялы эдип, оны ислән ерине хайдадып йөр* (Н. Помма, Тайлак хыссын). *Гаррының экди хайванларыны гөреслери гелйәрди* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гуррүни). *Гурт чагасындан экди болмаз* (накыл).

ЭКДИРМЕК, Ере тохум сепдирмек, агач отуртдыр-

мак. *Саңа экдирҗек, өзи болса гүлүни чүртҗек* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Бугдайы көп экдирди.*

ЭКЕҖИ, Гелниң адамсындан улы аял доганына болан гатнашыгы гөркезйән сөз. *Экеҗили бир гелин шейле дүзүни арзув этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭКЕЗЛЕНМЕК, Догумланмак, өзүни тижемек, тиженмек; батланмак, гүйчленмек. *Ол бирнеме экезленди* («Совет эдебияты» журналы). *Инди оларың сеслери экезленип, хатда шатлыклы чыкярды* (М. Горький, Эне). *Ол хас хем экезленди ве гүррүниң арасында «әхем» эдип ардынҗырады* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЭКЕН, Бир задың шейледигини, шейле боландыгыны соң дүймаклык ёкундысыны берйән постпозитив көмекчи. *Жоннук батыр оңа Тулпар дийип ат берен экен* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Хер ничик-де болса, елиңем ыксабы бар экен* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭКЕНИ, *сер.* Экен. *Яшамалы ер шу ери экени* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ягшы, мениң гөзүм гөрмейән экени* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЭКЕРАНЧЫЛЫК, 1. Оба хожалык өсүмликлери экилен ерлер. *Биз Байрамалының экеранчылыгына аяк басдык* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Экеранчылыгың даш-төверегине гапан гуруп мөҗек авлаяр* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Гиҗе-гүндизини хемише экеранчылыгың ичинде гечирйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол яп экеранчылыгың үстүнден инди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Оба хожалык өсүмликлерини өсдүрип етишдирмек үчин ери бежериш, ер ишлери билен мешгул болмаклык. *Олар экеранчылыгы-да, мал эдинип көпелтмеги-де билмәндирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЭКЕРИНЕ, Ери кәрендесине, ярпасына экиш, кәрендесине, ярпасына. *Сениң хоҗайының хем экерине берйән ерлерини башына йыдырдылер* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Я мен оны сенден экерине алыпмыдым?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭКҖЕШМЕК, *диал.* Терслешмек, сене-мене эдишмек, сөгүшмек. *Сең билен экҗешмек хаҗат дәл маңа!* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЭКЗА'МЕН, Хайсы хем болса бир окув предметинден гечирилйән барлаг сынагы. *Ол гайыбана окап, шу йыл үчүнҗи курса экзамен бермелидир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сен, бир экзамен берйән огланҗык дәл ахырын!* (М. Горький, Эне). *Экзаменден гечип билмедиклерини Мыратдан гөрйән ялы, йүзлерини саллашып гитдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Бу гүн-эрте дөвлет экзамени башланҗак* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКЗАМЕНА'ТОР, Экзамен алян мугаллым. *Экзаменатор класа гирди.*

ЭКЗАМЕНАЦИОН, Экзамен эдилйән, барлаг сынагы гечирилйән. *Экзаменацион сессия.*

ЭКЗЕ'МА, *мед.* Гижилевүкли дери кесели.

ЭКЗЕМПЛЯ'Р, Бири-бирине хер бир тарапдан меңзеш болан бир кысымлы затларың айратынлыкдакы бир санысы, бир дәнеси. *500 экземпляр мукдарында чап этмеклик чак эдилйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Бу сетирлер йүз мүңлерче экземпляр болуп, бүтин Эйрана йәрар* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЭКЗОТИК, Экзотика хәсиетли ягдайында болан. *Экзотик өсүмликлер.*

ЭКЗО'ТИКА, Өсүмлик ве хайванат дүнйәси бабатында хайсы хем болса белли бир юрда, ере хәсиетли, хас болан гең айратынлык.

ЭКИЗ, Бир энеден бир вагтда боланлар (чага, овлак, гузы хакында). *Гызларгүлүң экиз гызы болупмышын* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Акҗа экиз чагасыны элинден алдыран ялы эңреди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Бир сапар онуң гоңшы-гарындашларындан бириниң гечиси экиз гузлады. Гурбанлы экиз огулларының боланлыгыны хем саглыкларының өрән ягшыдыгыны айтды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Айратын хем гоңшуларының бир саны экиз овлаклы гечиси барды велин, бүтин төвереге ыш болярды* (Н. Эсенмырадов, Яш натуралист).

ЭКИЗЕК, Экиз тайы, экизлериң бири.

ЭКИЛМЕК, Ере тохум сепилмек, агач отурдылмак. *Онуң какасы ятымлык гидип, даг ичиниң аматлы ерлеринде экилен дүме арпалары орярды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Олар ховла чыкдылар, хатар экилен сосналарың арасында гезмәге башладылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Экилмедик ерде гөгермек — чагырылмадык ере бармак, исленмейән ерде гөрүнмек; гүррүне ерликсиз гошулмак. *Хемише экилмедик ерде гөгерип йөр* («Совет эдебияты» журналы). *Шол вагтда экилмедик ерде гөгерйән Айтак, ниредендир бир ерден гелип, гүррүне гошулмакчы болды. Экилмедик ерде гөгерен гызгандан дынмак үчин, усса инди нәтмелиди?! Айтагың еңсесинден сүдүрләймесе, өз якасындан әл чекҗек гуманы ёкды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Бу гедай нәме үчин экилмедик ерде гөгерйәр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЭКИН, Экилйән зат, экилйән мейдан. *Гөрйәрмиң, иллер хер йыл экин экип, көп бугдай алярлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Оңа биз экинлеримизиң ыкбалыны ынанып билмериң* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Онуң экин билен нәме иши бар?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол экинлериң хасылыны зая этмән йыгнаяр* (К. Жумаев, Дөрт доган). *Бу колхозың иң ягшы ве улытлы дүме экин мейданы хем шолды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭКИНЛИК, Экини болан, экилен ери көп болмаклык, экин көп экилен (ер); экин экмек үчин ярарлы, герекли болан (мейдан). *Улкәмиз экиндик, чөллүк хем даглык* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Тутды экинлик мейданы Чагаларың ахы-зары. Гоша депәниң еңсеси, Гиден гөк экинлик мейдан* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЭКИНМЕК. Өзүң үчин экин экмек. *Өз вагтында экин экиндирлер.*

ЭКИН-ТИКИН, Экеранчылык ишлери; экилен затлар. *Колхозчылар үйшүп, экин-тикин хакда гүрлешип отырдылар. Мен инди экин-тикинимден башга ише гошулжак дәл! — дийди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Колхозчылар экин-тикинлерини йыгнап, гышда гөчүп гайтсалар-да, Мырат ага агтыкларыны, кемпирини оба иберип, өзи шу җүлгеде галяр* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЭКИНЧИ, Экин экйән, экинчилик иши билен мешгул болян (адам). *Айнур эҗе билен Айдурды гөк экинчилериң янына гидип, онуң гүррүңүни диңлән билмедилер* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЭКИНЧИЛИК, Экин экмек иши; экин экилен мейдан. *Ол сувларың етен ерлеринде гөк экинчилик эмеле гелди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Гөк экинчилик бригадасы.*

ЭКИПА'Ж, 1. Пайтун. 2. Кораблың, танкың, самолётың командасы. *Ховсалаланан ата-энелер ве ёлагчылар чаганың хелак болмагының өңүни алан локомотив экипажына гызгын миннетдарлык билдирлер* («Яш коммунист» газети). *Олар «Кашмир шазадасының» экипажының хелакчилиге сезевар боландыгына чуң гыканч билдирйәндиклерини мәлим этдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКИШ, Экин экмек ишлериниң процеси. *Колхозчылар бил гушап чыкды экише* (А. Кекилов, Сөйги). *Бу экиш вагтындады* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гардаш, экиш кампаниясы етип гелди* («Совет эдебияты» журна-

лы). *Өзлери болса ерлерини экише тайярламак билен болдулар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЭКИШМЕК, Экин экмәге көмеклешмек, аркалашмак. *Бугдай экишмәге гитмек.*

ЭКЛЕКТИ'ЗМ, Бири-бирине гаршылыклы болан хер хили пикирлерик, гарайышларың механики суратда бирлешдирилмеги, гарышдырылмагы.

ЭКЛЕ'КТИК, Эклектизме эсасланян, эклектизмиң тарапыны тутян (адам).

ЭКЛЕ'КТИКА, *сер.* Эклектизм.

ЭКЛЕКТИКИ, Эклектика хәсиетли болан, эклектизме хас болан. *Эклектики пикир. Эклектики дүнйагарайыш.*

ЭКЛЕМЕК, Бирини ийдирип-гейдирип сакламак, бириниң дурмушына көмек этмек, идетмек. *Өз машгаласыны хем доганының үч чагалы дул аялыны эклемәге межбурды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Сениң ялы эдермен оглы эклемәге Бабахан арчының хениз хем гурбы ёк дәлдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол өз машгаласының арасында отурса, жен оны эклежек ахыры. Чүнки энелер бизи ак сүйт берип уландыпдырлар, эклэпдирлер, саклапдырлар, кемала гетирипдирлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Эклэп-сакламак — бирине ата-эне гөзегчилигини этмек, бириниң угруна серетмек, бирини хер бир тарапдан голдап сакламак. *Сени эклэп-саклан мәхрибан энеңиң гөзяшлары үчин гахар-газап одуны кимиң устуне сечмели* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Абадан, биз сени эклэп-саклап адам этдик!* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКЛЕНМЕК, Өз гүзераныны өзүң гөрмек, өз гүнүң өзүңден гечмек, өз гүнүни өзүң гөрмек, өз оңшугың өзүңден гечмек, өз зәхметиңе дүшйән зат (хак) билен оңмак. *Ол өзүниң дабан азабы билен эклепдир* («Эдебият»). *Сен арасса зәхмет билен эклемелисиң* (К. Жумаев, Дөрт доган). *Бил агыртман эклемәң хасабыны билйәндир* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЭКЛЕНЧ, Эклемек үчин герек болан зерур зат, серишде, гүзеран; яшамаклык, гүн гечирмеклик. *Чаганың эклеңжиниң аладасыны этмели. Эмма эклепч-гүзеранчылыкда велин, бири-бирине сөенишик ёкды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Оңа гелин алып берсек, эклепч башына дүшенини билер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЭКЛЕТМЕК, Бириниң дурмушына көмек этдирмек, идетдирмек, эклэп-саклатдырмак. *Бирини эклетмек.*

ЭКЛЕШМЕК, Машгала сакламага көмеклешмек, идедишмек, эклэп-саклашмак.

ЭКМЕК, 1. Гөгертмек үчин ере тохум сепмек, агач отуртмак. *Агдарып чыкан ерине болса бугдай, гавун мекгежөввен экйәр* (К. Жумаев, Дөрт доган). *Экини кәхили шерт билен экен болсалар, шол шерте гөрә-де пайлашярлар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол оңуң-муңуң ер-сувуны ярпасына экерди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Экене бар, экмедиге ёк* (накыл). 2. *гөч. м.* Дөвмек, ёкламак, пужа чыкармак. ◇ Болсады экмек — хәзирки вагтда болмадык, гелжекде болаймагы мүмкин болан я-да фантастик көбир затлары гөз өңүне гетирмек, арзув этмек. *Болсады экениң билен гөгерйән болса, мен хем окаман, тежрибе гечмән, лётчик болардым* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Дүне бир адамың экйән болсадысы дәл-де, хатда гурамаларың-да өз дүзен планларыны бир себәп билен долдурып билмейән вагтлары-да болар* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Оның агзындан чыкян сөзлер болсады экмек ялы бир хили сүйжи, якымлы болуп йүрекден турярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Герегиңиз эркек болса, ховудыңызы үпжүнләберің! — дийип, уммасыз болсады экйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭКРА'Н, 1. Йүзүнде фильмиң суратларыны гөркезмек үчин герилйән ак мата (туты). *Офицер бир хили яйданжырап, экраның тутусы ялы эдилип герлен гара мата бака гөз гытагыны айлады* («Совет эдебияты» журналы). *Экранда ойнашып, айдым айдышып йөрен чагалар гөрүнйәр* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Буларың көпүси гиң экранлы кинотеатрлар болар* («Эдебият ве сунгат» газети). *Томашачылар залының ичинде ики саны экран гойлупдыр* («Мыдам тайяр» газети). 2. Кинофильмлери гөркезме.

ЭКРАНЛАШДЫРМАК, Кинода гөркезмек үчин тайяр этмек, догры гетирмек, уйгунлашдырып суратыны алмак. *Пьесаны экранлашдырмак.*

ЭКС-, Ады, везипәни аңладян сөзлере «өңки» диен маныны берйән приставка.

ЭКСКАВА'ТОР, 1. Ер газян машын (ёл, даг ве ш. м. ишлеринде уланыляр). *Жирафа боюнлы экскаваторлар аграслык билен йөрейәрлер* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Ынха экскаватор бойнун узадып* (Н. Помма, Гошгулар). *Хол узакдан, гезэп эпет сусагын, Бир экскаватор мүңзейәр өңе* (Ж. Илмырадов, Айгүл). 2. Бошлугы газаян, газап арассалаян медицина инструменти.

ЭКСКАВАТОРЧЫ, Экскаваторда ишлейән адам, ишгәр, специалист. *Оның экскаваторчылар бригадасы планы 102 процент амал этди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЭКСКУ'РС, Икинжи дережели меселелери дүшүндирмек үчин эсасы темадан дашлашма.

ЭКСКУРСА'НТ, Экскурсия гатнашыжы, экскурсия гатнашян адам, экскурсиячы. *Экскурсантлар Көнеургенчде, Гарагапының, Шых-Шерибиң ве Төребег ханының ымаратларына бардылар* («Яш коммунист» газети).

ЭКСКУ'РСИЯ, 1. Өвренмек, билмек я-да гөрмек — гөвнүни ачмак максады билен бир ере коллектив болуп гитмеклик, бир зады көпчүлик болуп гөрмеклик. *Ширниң экскурсия хакда хич зат айтман гитмеги Мереди бегендирди* («Совет эдебияты» журналы). *Диңе өзлериниң колхозында болан онайллык мекдебиң окувчылары дәл, гоншы колхозларының мекдепleриниң окувчылары-да онуң тежрибе ишини гөрмәге экскурсия гелйәрдилер* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде). *Олар отряд, звено болуп, тарыхы ерлере экскурсиялара, йөрүшлере гидйәрдилер* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). 2. Экскурсия гатнашыжылар топары, экскурсиячылар.

ЭКСКУРСИЯЧЫ, *сер.* Экскурсант. *Гадымы ядыгарлыклары гөрмек үчин, экскурсиячылар топары гелди.*

ЭКСКУРСОВО'Д, Экскурсия ёлбашчылык эдйән адам. *Экскурсовод бизе көп затлар дүшүндирди.*

ЭКСПАНСИВ, Өз дуйгусыны галжаңлык билен йүзе чыкарян.

ЭКСПАНСИОНИ'ЗМ, Империалистик басыбалыжылык сыясаты.

ЭКСПАНСИОНИ'СТ, Экспансиянын тарапдары, басыбалыжы.

ЭКСПАНСИОНИСТИК, Экспансия хәсиетли, экспансия хас болан.

ЭКСПА'НСИЯ, Башгаларың территорияларыны ве сөвда базаларыны зорлук билен басып алмак максады билен, өзүниң сыясы ве ыкдысады тәсирини башга юртлара йайратмагың империалистик сыясаты.

ЭКСПЕДИ'ТОР, Йүки, корреспонденцияны дегишли ерлерине иберижи, иберйән ишгәр. *Чакыр заводында экспедитор болуп ишлэпдир* («Токмак» журналы).

ЭКСПЕДИЦИОН, Экспедиция дегишли. *Экспедицион эсбаплар.*

ЭКСПЕДИ'ЦИЯ, 1. Эдараның хайсы хем болса бир зады иберйән, уградян бөлүми. 2. Йөрите табшырык боюнча бир топар адамың, отрядың бир ере гитмеклиги, сыяхаты. *Павленко Гарагумда гечирилен экспедицияларың энчемесине гатнашыпды* (Б. Гурбанов, Душу-

шык). *Мен йигрими ики яшыма ченли экспедицияларда гезйән топарларың гара ишчиси болуп гездим, ондан соң уссаханаларда ишледим, слесарь болдум* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Тәзе башлангыч разведбурав экспедиция ягдайында боланы үчин, оңлы техника-да ёкды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 3. Экспедиция гатнашыжылар топары, экспедициячылар.

ЭКСПЕРИМЕ'НТ, 1. Ылмы тежрибе, ылмы сынаг. *Химики эксперимент.* 2. Умуман бир иши этмек үчин эдилйән сынанышык.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ, Эксперименте дегишли болан, эксперимент гечирйән.

ЭКСПЕРИМЕНТА'ТОР, Эксперимент гечиржи, эксперимент эдйән ишгәр.

ЭКСПЕ'РТ, Белли бир иш, меселе боюнча өз пикирини айтмаклыга, нетиже чыкармаклыга чекилйән специалист. *Ол ере АБШ-дан харбы экспертлерин ве гецешчилерин тәзе топары күрсәп гелди* («Совет Түркменистаны» газети). *Сәхет ага-ха бейледе дурсун, хатда гиден бир эксперт комиссия хем хич бир зат дийип билмежекди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЭКСПЕРТИ'ЗА, Специалистлериң нетиже чыкармак үчин белли бир ише, меселә гарамаклыгы. *Хаты хем онуң арзасыны ресми суратда экспертиза ибермели* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭКСПИРА'ЦИЯ, Өйкенден хова чыкарыш, дем гойбериш.

ЭКСПЛУАТА'ТОР, Эксплуатирлейжи, эксплуатация эдйән капиталист. *Адамың азат граждании, өз ыкбалының хожайыны болмагындан, онуң эксплуататорлар үчин дәл-де, әйсем өзи үчин ишлемегинден ыбаратдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКСПЛУАТАЦИОН, Эксплуатация дегишли болан. *Үзүмгүл болса эксплуатацион бөлүмде окапды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКСПЛУАТА'ЦИЯ, 1. Капиталистик жемгыетде: өнүмчилик серишделерине хусусы әечилиге әсасланып, капиталистлериң башга адамларың зәхметиниң өнүмини әелемеги. *Юрдумызда хорлугың хем эксплуатациянық көкүни кесмек үчин хөкман ишчилере даянмалыдырыс* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Белли бир максат үчин пейдаланмаклык, ишлемеклик.

ЭКСПЛУАТИРЛЕМЕК, Эксплуатация этмек.

ЭКСПЛУАТИРЛЕНМЕК, Бири тарапындан эксплуатация эдилмек.

ЭКСПЛУАТИРЛЕТМЕК, Эксплуатация этдирмек.

ЭКСПОЗИЦИОН, Экспозиция дегишли болан. *Экспозицион план.*

ЭКСПОЗИ'ЦИЯ, 1. Эдеби ве саз әсерлериниң соңабака өсдүрилйән мотивли гириш бөлүми. 2. Гөркезмек үчин гоюлян предметлериң ерлешдирилиши. *Музей экспозициясы.*

ЭКСПОНА'Т, Гөркезмек үчин сергиде, музейде гоюлян предмет. *Ядыгәрликлериң арасында өрән кичижик экспонат бар* («Мыдам тайяр» газети). *Мен-ә ойланып гөрйән вели, трактордың агач азалы азат эдиши ялы, икинжи усул хем якын гелжекде качалканы музей экспонатына айландырармыкан өйдйән* («Совет эдебияты» журналы).

ЭКСПОНЕ'НТ, Экспонатың әеси, бир зады сергиде гойян адам, эдара.

ЭКСПОНИРЛЕМЕК, Сын этмек үчин гөркезип гоймак, сергиде гөркезмек. *Суратлары экспонирлемек.*

ЭКСПОНИРЛЕНМЕК, Сын этмек үчин гөркезилип гоюлмак, сергиде гөркезилмек. *Экспонирленен суратлар.*

ЭКСПОНИРЛЕТМЕК, Бир зады сын этмек үчин гөркезип гойдурмак, сергиде гөркездирмек. *Оба хожалык өнүмлерини экспонирлетмек.*

ЭКСПОРТ, Дашары юрда харыт, капитал чыкарма. *Экспорт харытлары.*

ЭКСПОРТЕР, Харытлары экспортирлейән адам я-да гурама.

ЭКСПОРТИРЛЕМЕК, Дашары юрда харыт, капитал чыкармак. *Харыт экспортирлемек. Капитал экспортирлемек.*

ЭКСПОРТИРЛЕНМЕК, Дашары юрда харыт чыкарылмак, экспорт эдилмек, экспорт эдилип иберилмек. *Экспортирленйән харытлар.*

ЭКСПОРТИРЛЕТМЕК, Дашары юрда харыт чыкартмак, экспорт этдирмек, экспорт эдип ибертмек.

ЭКСПРЕС, Диңе улы станцияларда дурмак билен, иң ёкары чалтлыкда ёл гечйән отлы, пароход, автобус ве ш. м. *Экспрес билен гитмек.*

ЭКСПРЕССИВ, Экспрессия хәсиети болан, лабызлы, манылы, тәсирли. *Экспрессив нутк.*

ЭКСПРЕССИОНИ'ЗМ, XX асырың башларында Гүнбатар Европа сунгатында ве эдебиятында дөрән реакцион, идеалистик акым.

ЭКСПРЕССИОНИ'СТ, Экспрессионизме уйян, экспрессионизмиң тарапдары, шу акым билен гидйән (художник, танкытчы).

ЭКСПРЕ'ССИЯ, Тәсирлилик, лабызлылык, дүшнүклилик, манылылык.

ЭКСПРО'МТ, Тайярлыксыз, бирден, йүзүниң угруна, ерине етирилмели вагтда дөредилйән, айдылян нутк, шыгыр, йити пикирлер, саз әсерлери ве ш. м.

ЭКСПРОПРИА'ТОР, Бир зады экспроприирлейән адам.

ЭКСПРОПРИА'ЦИЯ, Бир зады бириниң элинден, ыгтыярындан межбур эдип алмаклык.

ЭКСПРОПРИИРЛЕМЕК, Бириндан бир зады зорлук билен, межбуры суратда алмак, экспроприация этмек.

ЭКСПРОПРИИРЛЕНМЕК, Зорлук билен, межбуры суратда алынмак, экспроприация эдилмек.

ЭКСПРОПРИИРЛЕТМЕК, Бириндан бир зады зорлук билен, межбуры суратда алдырмак, экспроприация этдирмек.

ЭКСТА'З, Өзүни йитирмеклиге элтйән шатлыклы ягдай, жошмаклык ягдайы, рухубелентлигиң ёкары дережеси.

ЭКСТЕНСИВ, Хилиниң ягшыланмагына дәл-де, санының артмагына гөнүкдирилен, интенсивиң терси.

ЭКСТЕ'РН, Окамага гатнамаздан, өзи тайярланып, белли бир окув жайына дегишли экзаменлери берйән адам. *Университети экстерн болуп гутармак.*

ЭКСТЕРНА'Т, Окамага гатнамаздан, өзи тайярланып, белли бир окув жайына дегишли экзаменлери бермеклик системасы.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛ, *дипл.* Экстерриториаллык хукугы болан, экстерриториал хукугы, эл дегрилмезлик хукугы болан.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛЛЫК, *дипл.* Дипломатик векиллериң дашары юртларда болан вагтларында, диңе өз дөвлетиниң канунларына боюн болмак хукугы, эл дегрилмезлик.

ЭКСТРАГИРЛЕМЕК, 1. Чекип айырмак, чекмек. *Диши экстрагирлемек.* 2. *хим.* Гарышык дүзүмден сайлап чыкармак, гысып чыкармак.

ЭКСТРАГИРЛЕНМЕК, 1. Чекилип айрылмак, чекилмек. 2. *хим.* Гарышык дүзүмден сайланып чыкарылмак, гысылып чыкарылмак.

ЭКСТРАГИРЛЕТМЕК, 1. Чекдирип айырдырмак, чекдиртмек. 2. *хим.* Гарышык дүзүмден сайлап чыкартмак, гысып чыкартмак.

ЭКСТРА'КТ, 1. *хим.* Гарышык дүзүмден сайланып

чыкарылян мадда. 2. Бир эсерин, документин иң эсасы ерлерини гысга суратда беян этме.

ЭКСТРА'КТОР, *тех.* Экстрагирлемек үчин болан аппарат.

ЭКСЦЕНТРИА'ДА, *театр.* Эксцентрик эсасда гуралан театр я-да цирк ойны.

ЭКСЦЕ'НТРИК I, 1. *тех.* Машынларда айланян хереқети өңе гидйән хереқете өвүрмек үчин вала отурдылян диск. 2. *театр.* Гүлкүли номерлери ерине етирйән цирк я-да эстрада артисти.

ЭКСЦЕ'НТРИК II, *мат.* Концентригин терсине, умумы меркези болмадык. *Эксцентрик фигуралар.*

ЭЛ I, Адамың ики эгнинден ашак салланып дурян органы, гол. *Ол аялың элиндәки чүйше ере гачды-да дөвүлди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Хер ким эли гаплы гош халтасының янында дурды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). *Айсолтан эҗесиниң элине аграм бермән, еңиллик билен еринден галды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол өз элиниң пычаклы жүбүсине баранының дуйман галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шол вагт хем элим кесеви, сачым сүбседи* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Эл алышдырмак — 1) яращдырмак, барлышдырмак; 2) никадан соң өйленен йигит билен гелни эллешдирмек, эллерини бири-бирине бердирмек. Эл-аягыңы йитирмек — өзүни йитирмек, алҗырамак, чашмак. *Эмма эл-аягыны йитирибермезлик Гөроглының огланлыкдан өвренен кәриди* («Гөроглы» эпосы). Эл-аяк ялы — хер хили юмшы ерине етирйен, хер бир иши эдип билйән. *Ол эл-аяк ялыды.* Эл бармазлык — бир иши эдип билмезлик, башармазлык, дөзмезлик. *Догрымы айтсам, түпең атмага мениң-ә элим баржак дәл!* («Совет эдебияты» журналы). *Эмма хич бир зада элим баранок* (А. Кекилов, Сөйги). Эл беришмек — ики тарапың хем бир зада болан разычылыгыны гөркезйән хереқет, бири-бириниң элини тутмак, эллешмек. *Оларың эл бершенини сен хем гөрүпдиң.* Эл бермек — бир зада разы болмаклык хереқети, эллешмек. Эл бермезлик — башартмазлык, эйгертмезлик, тутдурмазлык, баш бермезлик, тапдырмазлык. *Эйсем сениң эл бермән гачып йөрмән догрумы?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол бизе эл бермез. Сен ат үстүнде бизе эл бермединң* («Гөроглы» эпосы). Эл буламак—1) элиңи хереқетлендирип, бир зат этмеклиги дуйдурмак, чагырмак. *Юка йүпек көйнекли бир гызың эл булаяны гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Менем биабрайчылыга эл булап, өзүме бака чагырамок ахырын!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде); 2) бир ише гатышмак, гошулмак. *Мен бу ише элими буламак ислемейәрин.* Эл гайтармак — уран, уруп хорлан адама физики гүйч билен жогап бермек, өзүни урмак билен гайтавул бермек. *Эгер оңа эл гайтарайсам, онуң маңа хезил бермежекдигине гөзүм етйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Гөроглы эдеплилик эдип, эл гайтарман сакланды* («Гөроглы» эпосы). Эл галдырмак — *сер.* Эл гөтермек 1, 2, 3, 4. Эл гармак — бир зада гошулмак, эл урмак, бир зады өз тарапыңа гечирмек, алмак. *Агасының малына эл гарып, бәш-алты гойны ийди* («Гөроглы» эпосы). Эл гатмак — *сер.* Эл урмак. *Сен ене-де халкың зәхметине эл гатярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Маңа элиңи дегрәйсең, «эл гатды» дийип әлеме жар эдерин!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Эл гөркезмек — бир иш үчин бир зат бермек, пара бермек. *Хемишеки вагтда баярың аттутарына ченли эл гөркезмесең, диваның гапысына гөзүң дүшжек гуманы ёкды. Хатда дилмажа дага бираз эл хем гөркезипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Эл гөтермек — 1) бирини я-да бир зады сакламак, дурузмак, бирине бир зады айтмак үчин голуңы ёкары галдырмак; 2) бириниң буйругы боюнча элиңи ёкары галдырмак. *Элиңи гөтер!;* 3) өз разычылыгыны билдирип сес бермек. *Ёк, Ефимова эл гөтерип болмаз. Я өзүңе эл гөтермели болар* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң эл гөтермежегимизи билйәр* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды); 4) урмак, енчмек. *Инди бу дагда элиңи гөтерсең, соңуны өзүңден гөр! Болмаса, хич вагт перзендине эл гөтермедик какасы оны бейле рехимсиз урмазды* («Совет эдебияты» журналы); 5) бир затдан дөнмек, араңа ачмак, сакланмак, дашлашмак, бир зада гайдып янашмазлык, бир зады ташламак, терк этмек. *Ол бу пикирден эл гөтерди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Шу пәлиңден эл гөтер!* («Токмак» журналы). *Шу кәриңден эл гөтергин!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Эл дегирмек — *сер.* Эл урмак. *Инди машгала «эл дегрип» башладылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Эл дегмек — 1) *сер.* Эл етмек. *Меңа ойнамага элим дегенок!* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң өмүкляры). *Булар башымыза шейле бир иш гетирди велин, хей сен гояй, хич бир зада элимиз дегер ялы этмейәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оңа-муңа чекмага элимизем дегенок* («Совет эдебияты» журналы). 2) тез болмазлык, баш өвредилен болмак; 3) уланылан болмак, тәзе болмазлык. *Эл дегмедик зат;* 4) бозулмак, намыса дегилмек. *Шәхериң иң овадан, эл дегмедик нәзик гызы ички гейиминдеди. Олар, белки, «эл деген» гыздан чекинерлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Эл етмек — 1) вагтың болмак, етишмек. *Шол махал дүшүнжек болмага элиң хем етмейәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер); 2) бир зат этмәге мүмкинчилигиң болмак. *Гөрдүңми, оба адамларының мең билен сөзлешишлерини! Нәме үчин дийсең, инди мениң элим узадан ериме етйәр* (Н. Сарыханов, Арзув). *Гадым дөвүрдәки ялы биз нәме чөрege зармы, элимиз узадан еримизе етмейәрми?!* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң эллериниң етмейән ери болмалы дәл ахыры!* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Эл етмез — гыммат баха, гереклн, тайсыз, тапылгысыз. *Өзүни болса докторчылыкдан эл етмез шаха хасаплаяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Болдуң мең башыма эл етмез акжа гуш!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Эл йүзүнде гоймак — бир зады аңсатлык билен алар ялы ерде гоймак, сакламак. *Аю, мен-ә гелнимиз Биби жана дакжак шай-сеплерими эл йүзүнде гойжакдырын* («Совет эдебияты» журналы). Эл тутушып ишлемек — агзыбирлик билен ишлемек. Эл салгамак — элиңи хереқетлендирип, бир тарапы гөркезмек, үнсүни бир зада чекмек. *Өзүниң гызы билен алжыраңңылыкда тамдан чыкан полковник билен офицере эл салгап, гөр, нәмелердир табшырды* (Б. Солтанныязов, Күмүш). Эл сермек — 1) бир зат бермеклерини хайыш этмек, бир зат дилемек, көмек сорамак. *Ярым ялаңач чага Көчеде эл серип дур* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Эмма вели чөрек дилән, Кишә элин сермедик гыз* (К. Гурбаннепесов, Гошгулар); 2) өзүни алдыржак болмак, гәртержек болмак (чага хакында). *Хер гөрене эл серип, «эҗе» дийип аглажак* (Б. Кербабаев, Эсерлер топлумы). Эл сүйдүни бермек — өзүңден өнен ялы эдип сакламак, эклемек. *Эне сүйдүң дәл-де, эл сүйдүң берип, Биз оны өсдүрдик көкенек герип* («Совет эдебияты» журналы). *Мениң эл сүйдүни берип тербиелән етимегим галыпды* («Гөроглы» эпосы). Эл ужундан этмек — бир иши ыхлас билен этмезлик, гөвүнли-гөвүнсиз этмек, чала-чула этмек. *Хемме зады эл ужундан эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). Эл узатмак — 1) бирине ярдам бермек, көмек этмек, бириниң аркасыны тутмак. *Ким маңа эл узатса, мен шонуңкы* («Совет эдебияты» журналы); 2) бир иш этмәге сынанышмак, алмак, өз тарапыңа гечирмек. *Шу гүнден шейлөк улиң гызыл-тылласы мейданда чашып ятса хем, шоңа мен элими узатман* (А. Гов-

шудов, Повестлер ве хекаялар); 3) бирине зыян етирмек, дегмек. *Артыга эл узаданың мен голуны омурданындан омруп ташларын* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Эл урмак — 1) өзүне дегишли болмадык зады өзлешдирмек, алмак, өз тарапына гечирмек. *Мен ажымдан өлсем-де, харам мала эл урмарын* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Хожа көпүң малына эл урямыш* («Зәхмет гахрыманлары»); 2) иш этмек, бир ише гиришмек, иш билен мешгул болмак, бир зат эдип башламак. *Өйде белли ише элини урман, Айланды икиян бир ерде дурман* (А. Какилов, Сөйги). *Уссадан гечесиз хич бир адамың скважина эл урмага хакы ёк* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн); 3) гахар билен бирини урмак, енчмек, какмак. *Хий-де адама, онда-да аяла эл урарлармы?!* («Совет эдебияты» журналы); 4) аял машгаланы зорлажак болмак, зорлажак болуп сынанышмак. *Асыл Мәхрижамал хем сорагда: — Маңа «эл урды!» — дийип гөркезиндир* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Баллы готур маңа «эл уржак» боланда, бар, уяңа япыш! — дийдим* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Эл үзмек — *сер.* Эл гөтермек 5. *Буравы яңадандан ёла салмак мүмкиними я ондан бүтинлейин эл үзмелими? Инди ондан эл үзәймели болармы?! Баба огланжыкдан ене-де эл үзмеди* («Совет эдебияты» журналы). *Мен топракдан эл үзмен* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Эл чарпмак — разылыгың, макулламагың аламаты хөкмүнде элиң аясыны бири-бириңе уруп сес чыкармак. *Хер гезек перде дүшенде, ол аялы билен бирликде гуванчлы эл чарпды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Кә ерде олар эллерини чарпярдылар* (Х. Ысмайылов, Повестлер). Эл чекмек — *сер.* Эл гөтермек. *Мен нәхили болса-да ол ящулудан эл чекжек дәлдим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Биз-ә, огул, Нуржан икимиз шу өйден эл чекмәге мәжбур болдук!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Сен бейле бирехимликден эл чек!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хениз хем гич дәл, гитмек пикириңден эл чек!* («Совет эдебияты» журналы). Эл-эле бермек — бири-бириңе көмек бермек, аркалашмак, агзыбирлик билен хереket этмек. *Нургелдиев билен-де эл-эле берип ишлемек үчин маслахатлашды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Биз оның хемише өзүмиз билен бир хатарда эл-эле берип өңе гитмегини ислейәрис* («Совет эдебияты» журналы). Эл ювмак — хемме затдан чыкмак, мал-мүлксүз галмак, гирдежисиз, душевүнтсиз болуп чыкмак. *Гарры авчы әхли машгаладан, ер-сувдан эл ювуп, бир вагт обадан чыкып гидйар* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Ыыл бойы чекен зәхметинден эл ювуп чыкян вагтлары-да аз болмаярды* («Зәхмет гахрыманлары»). Эл яламазлык — бир затдан пейда гөрмезлик, газанч этмезлик, хайыр гөрмезлик. *Эйран патышасы түркмен топрагына нәче чозса-да, ончаклы эл ялан дәлдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу тутян пикириңден эл ялямарсың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). Эл ялы — мөчбери улы болмадык, кичижик, аз. *Мен өз готур гечимы гайгырып, сүрә гошмадым, сен болсаң элим ялак чаганы гайгыраңок!* («Совет эдебияты» журналы). *Эл ялы чөрек.* Элде сакламак — бирини я-да бир зады өз ыгтыярында сакламак, өз эркиңе боюн эгдирмек. *Оны элде сакламак герек.* Элден-аякдан дүшмек — ики бака урунмак, гыкылык этмек, чарпынмак. *Ясавуллар гызы алып гитмекчи боланларында, чөрек биширйән аял элден-аякдан дүшүп, гыкылык эдипдир* (Мыралы). *Онда Дойдук элден-аякдан дүшүп гыкылык этди* (Б. Кербабаев, Жәпбаклар). *Эмма Тойжаның эжеси Дурдыгөзел шол хабары эшиденден элден-аякдан дүшүпди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Элден-аякдан чыкмак — 1) бир иши этжек болуп хорланмак, кынчылык гөрмек; 2) жошгунлы дуйгы гөрнүшли, гахар-газаплы хереket этмек. *Элден-аякдан чыкып гыгырян, кәте гөреш эдйән чаглары-да болярды* («Совет эдебияты» журналы). *Тойжан догрусыны айдайса, өз аңлышына гөрә, усса элден-аякдан чыкжакды. Элден-аякдан чыкып, гызына бакан голуны салгап гепледи* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Элден гелмек — бир зады башармак, оңарып билмек. Элден бермек — *сер.* Элден гидермек. *Ол сыпайычылыгы элден бермеди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Эсерденлиги элден берсең, сени хем тутуп тама дыкарлар. Ол пурсады элден бержек дәл* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Элден гечирмек — бир зат билен иш салышмак, барлап гөрмек, середип чыкмак. *Сона кән томлары элден гечирди* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). *Бәгананы бир баш элден гечирип, оның ёкары сортдан кабул эдилмегини газандылар* («Совет эдебияты» журналы). Элден гидермек — голдан чыкармак, мүмкинчилиги элден бермек, бир зады өз вагтында пейдаланып билмезлик. Элден гутармак — халас этмек, бошатмак, дындармак. Элден гутулмак — бошамак, сыпмак, чыкмак, дынмак, халас болмак. *Иңлислериң элинден гутулып билеринми?!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Элден дүшмезлик — *сер.* Элден-эле гечмек. Элден сыпдырмак — гачырмак, пурсады, мүмкинчилиги гидермек. *Пурсады голдан бермек герек дәл, Пөкген ага, оны элден сыпдырсаң, гайдып тутуп билмерсиң!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Элден тутмак — 1) көмек бермек, голдамак; 2) бирини этмишиниң (огурлыгының) үстүнде тутмак. *Ким мениң элимден тутупдыр?* Элден чекмек — халас этмек, гутармак; көмек этмек, яран болмак. *Эзилен халкларың элинден чекдиң Капиталистлере сен гаршы чыкдың* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Шейдип доктор чекди мениң элимден* (А. Мергенов, Гошгулар). Элден чыкармак — *сер.* Элден сыпдырмак. *Шейле вагт биз эркегимизи нәхили элден чыкарып билерис* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Биз муны элимизден чыкармарыс* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Элден чыкмак — 1) араны ачмак, дашлашмак, ёк болмак; 2) бир зады этмек, чыкармак, ясамак, бежермек. *Бизиң элимизден чыкан задың ярамазы болмаз* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). Элден-эле гечмек — 1) бириниң эечилигинден икинжи бириниң эечилигине, ыгтыярына, гарамагына гечип, галшып дурмак. *Кәбир пунктлар бир гүнүң ичинде элден-эле гечйәрдилер. Шол ерде газаплы сөвеш барярды, шәхер элден-эле гечйәрди* («Совет эдебияты» журналы); 2) бир адамдан икинжи бир адама гечмек, яйрамак, элден дүшмезлик. *Ол элден-эле гечип, даш йүзүниң нагышлары йитип гиден китабы элине алды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Уллакан чилим элден-эле гечйәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол кагызлар бу вагтлар элден-эле гечип йөрендир* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). Эле алмак — 1) бир хүнәри, кәри, тилсими өврenмек, билмек, өзлешдирмек. *Сениң эдйән кәриңи өврендим, алдым эле* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер). *Онда бу хүнәри эле алмалы* («Совет эдебияты» журналы); 2) өз эркиңе боюн эгдирмек, өз диениңи этдирмек. *Оны эле алсак, дерде ярар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Юрдумызда сенагатлар салынды, Техниканың гүйжи эле алынды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер); 3) өзүне эрк этмек, өзүни дүрсемек. *Шол бада өзүни эле алды. Тәзегүл, хер ничик-де болса, өзүни эле алды* («Совет эдебияты» журналы). Эле бакмак — бириниң көмегине гарашлы болмак, бакна болмак. Эле гечирмек—*сер.* Эле салмак 1. *Тәжи-тагты эле гечиренден соң, онуң иң мурдар гылыкла-*

ры йүзе чыкды (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Эле дүшмек — 1) бир зады эдинмек, эле салмак, өзүңки этмек, газанмак. *Янкы китабың элиме дүшенине шу йыл догры кырк йыл боляр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Эле дүшенжесини берйәрди;* 2) тутулмак, үсти ачылмак, сыры билинмек. *Менің адым хем эле дүшди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гепиң түммек ери, тә огрулар эле дүшйәнчәлер, гиҗе ятман сакламалы* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ики офицер дирилигине эле дүшди. Сен, кейгим, инди бары бир, эле дүшдүң!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Эле дүшүрмек — 1) бир затлы болмак, эдинмек; 2) тутулмак. Эле илмек — *сер.* Эле дүшмек. *Ол эле илмән, туссага дүшмән есерлик билән сыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ятан йигитлериң бири элине илди* («Гөроглы» эпосы). Эле өвретмек — өзүне өвренишдирмек, экди этмек. Эле салмак — 1) өз ыгтыярыңа гечирмек, тапып алмак. *Эмма Гыраты нәхили эдип эле салмалы?!* («Гөроглы» эпосы); 2) өз эркиңе боюн эгдирмек; 3) тапмак, тутмак. *Биз оны хачан-да болса эле саларыс!* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Сен яныңа бәш-он адам алып, оны эле сал!* («Совет Түркменистаны» газети). *Ол гүнки гачып гиденлери эле салҗак болмалы* («Совет эдебияты» журналы). *Булар түйс ериндән гелме огры, булары эле салмагың алажыны этмек герек* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Эле агзына етмек — ыкдысады тайдан өзүни тутмак, гурпланмак, пулланмак. *Эли агзына етсе, байталчасыны сатып, бир алаша алманың арзувындады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эне-атасы, аңруҗы эллери агызларына етсе, өзлериниң екеҗе огулларыны өвреҗекдилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ханы, элим агзыма етсин, сиз харамзадалар ондан соң гөрүң!* («Совет эдебияты» журналы). Эли агыр — эден иши кынлык билен амала ашян, кынлык билен шовуна дүшйән, эли еңил болмадык. Эли арасса — кишиниң хакыны иймейән, ак йүрек. *Ол ченденаша догручыл, эли арасса адамды* («Совет эдебияты» журналы). Эли ачык — гысганч дәл, сахы, жомарт. *Өз юмшак хәсиетлилигим, иле ярамлылыгым ве эли ачыклыгым үчин шол ады алдым ахыры* («Совет эдебияты» журналы). *Диймек, ол эли ачык, жомарт йигит экени* («Совет Түркменистанының аллары» журналы). Эли барлык — бир ишиң, хәрекетиң шейле болуп чыкмагында дашындан тәсириң, патнашыгың бар болмаклыгы. *Шол гурултайың чагырылмагында, максадында, алып барҗак ишинде дашкы дөвлетиң эли барлыгы аныкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол адамының эли бардыр—дийип ойлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Эли бармазлык — *сер.* Эли галмазлык. Эли галам тутмак — хат язып, окап билмек, соватлы болмак. Эли бошлук — 1) хич затсызлык, бош. *Ол эли бош гелипдир;* 2) өз ыгтыярлы, өз эркинде болмаклык, нәме эдейин дийсең, эдип билмеклик мүмкинчилигиниң болмаклыгы, этжегиңи эдип билмеклик. *Элиң бош, нәме герек болса, эрк өзүңде! — дийди* («Гөроглы» эпосы). *Нәме этсең өз элиң бош, Эмма вели маңа геңеш* (Чары Ашыр, Яш кылваның ялңышы); 3) белли бир вагт аралыгында ишиң болмазлык, бошлук. *Элиң бош болса, кинр гидердик.* Эли галмазлык — 1) бирине физики тайдан зыян етирмезлик, дөзмезлик. *Оңа элим галмады;* 2) терс, болмаз иш этмезлик. *Илиң задына эли галмаяр;* 3) бир иши этмекден сакланмаклык, хөвес болмазлык. *Шондан соң элим ише галмады.* Эли гетирмек — оюнда утмак. Эли гижемек — 1) урушмаклыгы ислемек; 2) иш этмеклиги ислемек. *Вагт гечип баряр, эли гиҗерйәр! — дийип, Серёжка отуран ериндән айтды* («Совет эдебияты» журналы). Эли гысгалык — *сер.* Эли юкалык. Эли еңил — башаржак, өкде. Эли келтелик *сер.* Эли гысгалык. Эли көп — көмек берйәнлериң етерлик, көп болмаклыгы. *Агзы көп аша ягшы, эли көп ише* (накыл). Элиңден чекилен ялы болмак — кеселден гутулмак, сагалмак. Элине какмак — бирине терс, ярамаз иш этдирмезлик, дуйдурыш бермек. *Ол гаты гидйәр, элине какмак герек.* Элини-аягыны багламак — бир зада пәсгел болмак, мүмкинчилик бермезлик. *Көр халыма Гулянның элини-аягыны багламайын дийдим* («Совет эдебияты» журналы). *Менің эл-аягымы баглаян шу чагалар — дийди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Эли совамак — эдйән ишине болан хөвесси гачмак, совук-сала гарамак, бир иши гөвүнли-гөвүнсиз этмек. *Онуң эдйән ишинден эли совапдыр. Шейле ягдайдака Ватаның — илиң Ничик бор, соватсаң ишиңден элиң?* (А. Қекилов, Сөйги). *Бу хакда пикир этсең, окувдан элиң совяр* («Совет эдебияты» журналы). Эли сүйжүлик — биринің биширйән нахарының хемише тагамлы, сүйжи болмаклыгы, тагамлы нахар биширмеклиге өкделик. Эли узынлык — хер бир мүмкинчилигиң болмаклыгы, гурплы, барлы болуп, эдейин диениңи эдип билмеклик. *Оларың эллери узынды, узадан ерине етирйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Эли узының дили узын* (накыл). Эли үзүлмек — арагатнашык кесилен болмак, дашлашмак. Эли чыкмак — 1) элиң богны язмак. *Хаятдан йыкылып элиң чыкмак;* 2) бир зада болан эндигиңи ятдан чыкармак, башаржаклык укыбыңы йитирмек. *Саз чалмакдан элиң чыкмак;* 3) *сер.* Эли гетирмек. *Оюнда элиң чыкмак.* Эли эгрелмек — огрулык этмек, огурламак. *Соңкы вагтдан бәри онуң эли эгрелип башлапдыр* (Б. Кербабаев, Чекишмән—бекишмез). Эли эгри—зәхмети синмедик зады өзлешдиржилик хәсиети болан, огры. Эли юкалмак — гүзеран үчин харҗ пулуң азалмак, ягдайың песелмек. Эли эгрилик — огрулык. *Сиз мени танаярсыңыз ахыры, хей менде эли эгрилик гөрдүңизми?!* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Бар затдан бетери хем онуң эли эгрилиги!* Эли юкалык — харҗың азлыгы, харҗсызлык, совмага задың болмазлыгы. *Достум, айыплашмарсың, бу гүнлер бизиң элимизиң юкарак вагтлары болды, саңа хеззет-хормат хем эдип билмедик* («Совет эдебияты» журналы). Эли юка — харҗ этмәге зады етерлик болмадык, пулы аз. Элиң аясы ялы — дүз, текиз (ер хакда). Элиң аясында сакламак — оңат сакламак, серетмек, мәхирли гарамак, алада этмек. *Шуның ялы әрим болса, мен элимиң аясында саклардым* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хатыҗа олары элиниң аясында саклаяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Элиңде барыны этмек — *сер.* Элиңден геленини этмек. *Елдашыны өлүмден халас этмек үчин, элиңде барыны этмели* («Совет эдебияты» журналы). Эли ачыклык — гысганч дәллик, жомартлык, сахылык. Элиңден геленини этмек — мүмкин болан хемме зады этмек, бар гүйжүң билен херекет этмек. *Олар элинден геленини эдйәрдилер.* Элиңден гелмек — бир зады эдип билмек, амала ашырмагы башармак, оңармак. *Эмма ол онуң элинден гелмейәрди. Сен, Вала, элиңден гелсе, дүнйәни гапышдыр!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Элиңден иш гелмек — ише өкде болмак, хер бир иши башармак, хер бир ишден баш чыкармак. *Элинден иш гелйән адам.* Элиңден дүр дөкүлмек — эдйән ишиңи говы башармак, ише өрән өкде болмак. Элиңи бурнуна сокмак — иш башармазлык, иш башарман өврүлмек, бош гелмек. *Бизиң асла өйүз болмаз, Байыңка мен барып билмен; Ики элими бурна сокуп, Бай гашында дуруп билмен* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Онуң гарагалпага берен*

багты ялы багт алып гитмесем, мен элими бурнума сокуп барабилмерин («Совет эдебияты» журналы). Элиңи совук сува урмазлык — *сер.* Элиңи ятан чөпе урмазлык. *Ол элини совук сува урмаяр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол өзүниң жахыллыгыны алты доганың бири болуп, элини ыссы сувдан совук сува урман, жалайлык эдип гечиripдир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Эли яраг тутмак — ок атмага, урша ярамак. Элиңи ятан чөпе урмазлык — хич зат этмезлик, хич бир иш билен мешгул болмазлык, хожалык ишлерине көмеклешмезлик. *Ол бир нәче йыллап элини ятан чөпе урмаса-да, хич бир зада мәтәч болмажагыны ол адамлар дуймадылар, асыл, ол оларың ядына-да дүшмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Элиң үстүнде сакламак — бирини оңат эклэп-сакламак, бирине оңат серетмек. Еңсәңи эл ялы этмек — тиз, эгленмэн гитмек, ёк болуп, гум болуп гитмек. *Онсоң шол сачагы голтугыма гысдым-да, еңсәми эл ялы эдэйдим* (А. Говшудов, Гошгулар ве пьесалар). Ики эллэп ялышмак — бир ише ыхлас билен гиришмек, бир зады хөвес билен этмек. Киши эли билен от горсамак — жаныңы гынамазлык, өзүңе аграм салмазлык. Менің элимдє дэл! — маңа баглы зат дэл. Саг эл — ин якын көмекчи, хемме иши эдйэн. *Ол менің саг элимди.*

ЭЛ II, «Л» харпының ады.

ЭЛА'СТИК, Майышгак, чее, сүйнгүч. *Эластик пружина. Эластик резин.*

ЭЛАСТИКЛИК, Эластик халдалык, майышгаклык, чеелик.

ЭЛБЕТДЕ, «Гүррүнсиз, икучсуз, шубхесиз» диен ялы маныларда гелип, тассыкламагы, макулламагы аңладян сөз. *Сениң бейниңде орун алан бозгаклык, элбетде, хемишелик!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Элбетде атмалы, чозуп гелйэн бетпэллери гырмалы* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭЛБУКЖА, Аял-гызларың овнук-ушак зат салян готазлыжа халтасы. *Ол хэли-шинди герек затларыны элбукжада саклаярды.*

ЭЛВАН [элва:н], Ачык гызыл ренк (мата). *Элван көйнегиң этегин Яша эзен гызыңдырын* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Онуң найынжар шөхлеси асманың эп-эсли ерини элван ренке бояпды* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы).

ЭЛГАРАМА, Гүн-гүзеран, оңшук гечирмек тайдан бирине гарашлы, баглы болан, бакна. *Элгарама адам.*

ЭЛГУШ, *зоол.* Элде экленилип, ава салынян йыртыжы гуш. *Нуры элиндэки чайлы кәсесини столуң үстүнде гоюп, элгуш бакышыны эдип, бир тарапа серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Элиңден гиден элгуш гайдып сениң пенжәңе гонмаз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Атың чапып гайтжак пеллесине элгушы хем гөтерип элтдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЛДЕКИ, Адамың эркинде болян, хожалыкда сакланян, өе өвредилен (мал). *Элдеки жанаварларың иң горкагы хем мекири эшекдир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Бу ёлуҗы писиң хайван тутмак элиндэн гелмэнсоң, шейдип адамларың өйүндэки элдекиже хайванларыны зор эдип аляр экен* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни).

ЭЛЕВА'ТОР, 1. Дәнәни кабул этмек, арассаламак, гуратмак, йүклемек үчин механики абзаллы галла сакланян жай. *Элеватора гетирилйэн дәнәниң ызы үзүлмейэрди.* 2. Йүки бир ерден икинжи бир ере гөтерип гечирйэн машын.

ЭЛЕВРЕМЕК, Бир зат үчин гүйчли дуйгы билен аладаланмак, алжырамак, ховсала дүшмек, нәме этжегиңи билмэн йөрмек. *Набат эже түпең сесине оянып, өйүнде элеврэп отырды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Өй эеси бу ховплы херекетиң саг-аман гутармагы барада аладаланып, жаны сув үстүнде элеврэп дурярды* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Бике эже оглуны гапының агзында гаршылады, онуң кейпиниң бозукдыгыны гөрүп, дашында элеврэп башлады* (Г. Гурбансэхедов, Йүрек даш дэл). *Эмма шол гызгалаңлы минутда, гызаран поладыны гапжар ялы, ысажыны тапмаян демирчи ялы элеврейэрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭЛЕ'ГИЯ, *эдеб., сазч.* Гайгы-гам дуйгусы орнашан лирики гошгы ве шу хэснетде болан саз эсери.

ЭЛЕК, Элемек үчин халка гөзенек чекдирилен эсбап. *Дагың депесинде иригөз элекден юмшак ун эленйэн ялы болуп, овнук гар сепеленип башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Чагажыклар хешерленишип галанларында, мөжек гуйругы элек ялы бир токлыны идирдедип гелипдир* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Ондан соң хатар арасыны 12—15 сантиметр чуңлукда юмшадып, элекден гечен дерс билен басырдык* («Мугаллымлар газети»). *Ол кичижик элеги маңа бер!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Элекден гечирмек — хер бир тарапдан барлап гөрмек, барламак. *Нагышландыр ак кагызың йүзүни, Гечирип элекден хер бир сөзүни* («Совет эдебияты» журналы). *Артык оларың барыны акыл элегинден дурлап гечирип билмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мен шу ердэ айтжак сөзлеримн энчеме гезек элекден гечирдим* («Токмак» журналы).

ЭЛЕ'КТРИК, Электрик сенагатының ишгэри, электротехник.

ЭЛЕКТРИ'К, Техникада пейдаланылян энергиянын гөрнүши, шол энергиядан алынян ышык. *Электрик шөхлесини дөкүп дур* (Б. Кербабаев, Айлар). *Оларың үстлеринде асылып дуран электрик чырасы лапба янды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гараңкы голайлашып, жайларда электрик якылды* (Ата Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭЛЕКТРИФИКА'ЦИЯ, Электрик гүйжүни халк хожалыгына ве дурмуша гиңден орнашдырыш.

ЭЛЕКТРИФИЦИРЛЕМЕК, Электрик гүйжүни халк хожалыгына ве дурмуша орнашдырмак.

ЭЛЕКТРИ'ЧКА, Электрик демир ёлы хем-де шу хили ёлда йөрейэн отлы.

ЭЛЕКТРО..., Гошма сөзлериң «электрик» диен сөзүң манысыны аңладян биринжи бөлеги.

ЭЛЕКТРОВО'З, Электрик гүйжи билен ишлейэн локомотив. *Кувватлы электровозлары гөрйэрлер* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЛЕКТРО'Д, Сувуклыга, газа электрик тогуны гечирмек үчин болан пластинка.

ЭЛЕКТРОДИНАМИК, *физ.* Электродинамика дегишли болан.

ЭЛЕКТРОДИНА'МИКА, *физ.* Физиканың электрик тогуның хэсиетлерини өвренйэн бөлүми.

ЭЛЕКТРОДИНАМО'МЕТР, Электрик тогуның гүйжүни өлчейэн прибор, гурал.

ЭЛЕКТРОЛИ'Т, *физ.* Электрик тогуны гечирйэн сувуклык.

ЭЛЕКТРОМАГНЕТИ'ЗМ, *физ.* Электрик тогуның эмеле гетирйэн магнит хадысалары.

ЭЛЕКТРОМАГНИ'Т, *физ.* Электрик тогы аркалы магнит индукциясыны дөретмек үчин болан гурлуш.

ЭЛЕКТРОМЕТАЛЛУ'РГИЯ, *тех.* Электрик тогы аркалы магдандан метал ве сплав өндурмек усулы.

ЭЛЕКТРО'МЕТР, *физ.* Электрик гүйженмесини өлчейэн гурал.

ЭЛЕКТРОМЕХА'НИК, Электромеханика боюнча специалист.

ЭЛЕКТРОМЕХА'НИКА, *тех.* Электромехаиканың бөлүми, электрик двигателлерини, машынларыны гурамак-

лык ве эксплуатация этмеклик.

ЭЛЕКТРОМОНТЁР, Электрик энжамларыны йыгнама ве гурама билен мешгулланян монтёр.

ЭЛЕКТРОМОТО́Р, *тех.* Электрик тогуның гүйжи билен херекете гетирилйән мотор.

ЭЛЕКТРО́Н, *физ.* Отрицатель зарядлы электригиң ың кичижик бөлежиги.

ЭЛЕКТРО́НИКА, *физ.* Физиканың вакуумда, газларда, гаты жисимлерде болян электрон процеслерини өвренйән бөлүми, шейле хем техниканың электрон абзалларыны ишләп тайярлаян ве уланян пудагы.

ЭЛЕКТРОПЛУ́Г, Электрик сетинден гүйч алып ишлейән плуг—азал.

ЭЛЕКТРОСКО́П, *физ.* Электрик зарядыны гөркезйән эсбап.

ЭЛЕКТРОСТАТИК, *физ.* Электростатика дегишли болан.

ЭЛЕКТРОСТА́ТИКА, *физ.* Физиканың херекетде болмадык электрик зарядларының хәсиетлерини өвренйән бөлүми.

ЭЛЕКТРОТЕ́ХНИК, Электротехника боюнча специалист.

ЭЛЕКТРОТЕ́ХНИКА, Электриги хер хили практики максатлар үчин пейдаланмак хакындакы ылым.

ЭЛЕКТРОТЕХНИКИ, Электротехника дегишли болан.

ЭЛЕКТРОХИМИКИ, Электрохимия дегишли болан.

ЭЛЕКТРОХИ́МИЯ, Физики химияның электрик ве химики процеслериниң гатнашыгыны өвренйән бөлүми.

ЭЛЕКТРОХО́Д, Электрик двигатели аркалы йөрейән гәми.

ЭЛЕК-ЧЕЛЕК: э л е к-ч е л е к э т м е к — бир зада гең галан, алҗыран, хайран галан ягдайда, гөрнүшде гаранжакламак. *Гөзүни элек-челек эдип аладаланды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Оның огуллары гөзлерини элек-челек этдилер* («Мыдам тайяр» газети). *Гөзлерини элек-челек этди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЭЛЕМЕК, 1. Элекден гечирип арассаламак. *Олар харман атярдылар, бугдай элейәрдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Оларың бир нәчеси дәнәни элесе, бейлекилери арассаланан бугдайың дүйбүни супурдилер* («Мыдам тайяр» газети). 2. *гөч. м.* Сайламак, сечмек, барламак. ◇ Э л ә п ч ы к м а к — хемме ерини агтарып чыкмак, гөзлемек. *Обаны элән чыкмак.*

ЭЛЕМЕ́НТ, 1. Бир задың состав бөлеги. *Драма эсериниң важып элементлери.* 2. Адам, шахсыет. *Ят элемент.* 3. Бир задың эсаслары, башлангыжы. 4. *хим.* Адаты химики усуллар билен сада бөлеклере бөлүнмейән мадда. 5. *физ.* Электрик тогуны алмак үчин абзал. *Гальваник элемент.*

ЭЛЕМЕНТАР, 1. Бир задың эсасына дегишли болан, башлангыч, йөнекей. *Сизиң төверегиңизде отуранлар мекдеп окувчылары дәл, элементар курс гечер ялы!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Өз-өзүнден дүшнүкли болан, сада, йөнекей. *Мен сизиң элементар дүзгүне хормат гоймагыңызы хайыш эдйәрин!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭЛЕМТАС [элемта:с] э л е м т а с б о л м а к — алҗыранң ягдайда болмак, чашан, алҗыран гөрнүшде болмак, алҗырамак. *Шол вагт элемтас болуп гелен атлының ховсалалы сеси эшидилди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол, ягдай билен танышмак үчин өйден гыссанмач чыкып барярка, аңырдан элемтас болуп гелйән Нуруллабай билен тас чакнышыпды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Мен шол элемтас болуп баршыма галаның даш йүзүндәки чукура гирип гизлендим* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЛЕМ-ЭБТАТ [элем-эбта:т], 1. Йыртык-йирик, элешан. *Эшиги элем-эбтат адам.* 2. Алҗыранңы, ховсалалы. *Мунуң үстесине-де Гарлының элем-эбтат болуп гелмеги оның зәхресини ярыпды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды) *Хошгелди оңа: — Ери, элем-эбтат болуп гачмаң ме?! — дийди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭЛЕНДИРМЕК, 1. Сандыратмак, сарсдырмак, титретмек. *Ине, бу сетирлер хасратлы хакыкаты гөз өңүне гетирйән, адамың йүрегини элендирйән жанлы суратдыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Кынчылыга сезевар этмек, хорламак, каңкатмак. *Гапы-галы элендирен, Сениң гөзлериң, гөзлериң* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ЭЛЕНМЕК, 1. Элекден гечирилмек. *Элекден ун эленйән ялы болуп, овнук гар сепеленип башлады* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Эленмедик унуң чөрегиниң угры болмаз* (М. Горький, Эне). 2. *гөч. м.* Сайланмак, сечилмек, барланмак. 3. *гөч. м.* Чайканмак, ыранмак, сандырамак, титремек. *Атлы гелип даянанда, ат эленди. Дуран ерикде эленди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. *гөч. м.* Кынчылык чекмек, хорланмак, каңкамак. *Муны гапы-гапы эленип йөрмекден гутаралың!* («Гөроглы» эпосы).

ЭЛЕРО́Н, *ав.* Самолёты өвүрмек үчин онуң ганатларының сыртында херекет эдип дурян бөлеги, деталы.

ЭЛЕСЛЕМЕК, 1. Айыл-сайыл болуп дурмак, гөрүнмек. *Эсеван этсе, кыбласында элеслэп бир гала гөрүнйәр. Гаршымызда ярың өйи элеслэр* («Гөроглы» эпосы). 2. Галгап бармак, чалт херекет эдип гитмек.

ЭЛЕСЛЕТМЕК, Чалт херекет этдирмек, галгатмак, галгадып бармак, гелмек, селпетмек. *Атыны элеследип, Гидиберди ёлуна* (А. Аламышов, Сона). *Эртириң үмүш-тамшында инерини элеследип, Өвез пейда болды* (Г. Гурбансәхедов, Гар). *Олар ябыларыны элеследип, бир салым ковдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЛЕТМЕК, 1. Бирине бир зады элекден гечиртмек. *Ун элетмек.* 2. *гөч. м.* Сайлатмак, сечдирмек, барлатмак. 3. *гөч. м.* Агтартмак, гөзлетмек.

ЭЛЕШАН [элеша:н], Үпүр-сүпүр, гелшиксиз гөрнүшли, йыртык-йирик, көне-сана эгинбашлы. *Тагсырың шол элешан Жумадан башга гөрен гудраты ёк* («Совет эдебияты» журналы). *Чага нахар эдинди-де, элешан көйнегиниң сыйы билен агзыны сүпүрди* (А. Гелдиев, Илкинжи совгат). *Үч-дөрт саны элешан ёрган билен бир узынак яссыклары барды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭЛЕШМЕК, Элемәге көмеклешмек, көмек бермек.

ЭЛҖИРЕМЕК, Ынжыклык этмек, нәзиксиремек, лэлиргемек, айнамак. *Элҗирэп йөрмек.*

ЭЛҖИРЕТМЕК, Нәзиксиретмек, лэлиргетмек, айнатмак. *Чаганы элҗиретмек.*

ЭЛҖУК [элжу:к], Ичегеде дөрейән сес, ичин сес этмеги, жугурды. ◇ И ч и ң э л ж у к д и й м е к — гаты ажыкмак. *Оларың ичи элҗук диййәрди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ажыгамаг-а вели, ёлдаш директор, ичим-э элҗук диййәр!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Гөроглының ичи элҗук диййәрди* («Гөроглы» эпосы).

ЭЛИ́ЗИЯ, *лингв.* Сөзүң ахырында чекимлиниң дүшүрилмеги.

ЭЛИКДИРМЕК, Эл өвретмек, өвренишдирмек.

ЭЛИКМЕК, Эл өвренмек, өвренишмек.

ЭЛИКСИ́Р, 1. *мед.* Медицинада ве косметикада уланылян спиртли шире. 2. Дини дүшүнжеде адамың өмрүни узалдян фантастик ичги.

ЭЛИН [эли:н], Өз элин билен, өз гатнашмагың билен, өз эркиң билен, хусусы өзүң, хут өзүң. *Ол оларыңкыны-да элин барлап, агшамаралар кейпи көк хем сүңки еңил халда өйүне гелипди. Ол хаты элин окатдырып эшитмекчи болуп барянлыгыны айтды* (Н. Сарыханов, Сайланан Эсерлер).

ЭЛИП [эли:п], 1. Арап элипбийиниң биринжи харпы. *Диймек, Гелди бир йылыны элипден башлап эбҗетде гечирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Мала ба-

сылян тагма. ◇ Элип ялы — дик, гөни, сырдам. *Элип ялы гөврe меңзәр яйлара* (Б. Кербабаев, Айлар). Элипден шерменде — соватсыз, окамагы, язмагы билмейән. *Шых элипден шерменде халына Магтымгулының китабының сахабыны ачды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЭЛИПБИЙ [эли:пбий], Қабул эдилен тертип боюнча ерлешдирилен харпларың жеми. *Мен тәзе элипбий билен язылан хаты окап билйәрин* («Совет эдебияты» журналы). *Элипбий өврениниң үчин, бизиң билен еңсәңи өвруп геплешмек ислейәмиң?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). ◇ Элипбийден шерменде — *сер.* Элипден шерменде. *Элипбийден шерменде арчын онуң йүзуне гаранда, чыдамсыз Пөкги вала оңа теклип этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭЛКИН, Айрыбашгалыкда яшамак, еке, өзбашдак, айры. *Хүңкарың элкин ятан йылкысының үстүнден гелди* («Гөроглы» эпосы). *Артык ондан соң элкин ятмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭЛЛЕМЕК, 1. Элиңи бирине я-да бир зада дегирмек, дегрип гөрмек, бир зады элиң билен тутуп гөрмек, барлап гөрмек. *Хапа элиң билен чаганы эллеме!* («Токмак» журналы). *Бизиң ятжак еримизе мениң нәче беде дүшәндигими элләп гөрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Аял машгалаңың намысына дегмек, эл дегирмек, эл урмак, ынжатмак. 3. *гөч. м.* Бир зады эдинмек, эле салмак.

ЭЛЛЕНМЕК, 1. Эл билен тутулып гөрүлмек, эл дегрилен болмак, эл дегрилип гөрүлмек, уланылан болмак. 2. *гөч. м.* Аял машгаланың намысына дегилмек, эл урулмак, ынжадылмак. 3. *гөч. м.* Эле салынмак.

ЭЛЛЕТМЕК, 1. Бир зада эл дегиртмек, эл дегирдип гөрдүрмек. 2. *гөч. м.* Намыса дегдиртмек, эл урдурмак, ынжатдырмак. 3. *гөч. м.* Эле салдырмак, эдиндирмек.

ЭЛЛЕШДИРМЕК, 1. Эл дегрип гөрүшдирмек, эллэп чыкмак. *Гейимчи уссалар тикен гейимлерини эллешдирмек билен, машынларыны ялаярлар, сүпүрйәрлер* (Б. Кербабаев, Сайланан эсерлер). *Милиция ишгәри сөзүни бөлди-де, халталары эллешдирди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бирини бири билен эл алышдырмак, ярашдырмак, барлышдырмак, ылалашдырмак, таныш-дырмак. *Генҗими Бибиҗан билен эллешдирип гайды-берди* («Гөроглы» эпосы). *Деллал хем: — Хә, ине, бу болды! — дийип, олары эллешдирди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЛЛЕШМЕК, 1. Хошаллык билдирмек нышаны хөкмүнде бири-бириң элини гысмак, эл беришмек, бири-бириң билен эл тутушмак, саламлашмак. *Достлар гүлшүп эллешдилер ве эгин-башларыны гөзден гечирдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Ол адам Дурды ага билен эллешди. Ол хемишекиси ялы екән-екән эллешип гөрүшди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Бири-бириң билен эл тутушып барлышмак, ылалашмак.

ЭЛЛИ, 50 цифриниң ады ве онуң мукдары. *Оларың арасына элли атлы нөкер-де гошды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Элли яшларындакы орта бойлы, этли-ганлы аял башыны яйкады* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Онуң яшы элле голай барыпдыр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЭЛЛИБИЗАР, Бүтинлей бизар, асла, дүйбүнден бизар, бириндэ я-да бир затдан бизар болмаклык, йүз дөндермеклик, тамаңы үзмеклик. *Гош-голаңыны эгнине атып, балыкдан эллибизар Таган ага гоша тораңна ылгады* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Көпчүлик-пукаралар болса арчынлыкдан эллибизар тамасыз болуп, диңе томашачы хөкмүнде дурдулар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЛЛИК, Эле гейдирмек үчин матадан, йүплүкден, гайышдан эдилйән зат, өнүм. *Саг элиңден чыкаран гайыш эллигини эплешдирип башлады* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Саг элиниң эллигини чыкарып, тәзеден гапыны какып башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Мен хем эллик, жорап өрейин* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЭЛЛИЛИК, 1. 50 манат, 50 бирлик мөчберинде болан пул. *Чары Кадыр бир пенҗе эллилиги чыкарды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Өлчеги, улулыгы-кичилиги 50 өлчег бирлигинде болан зат. *Эллилик лампочка.*

Э'ЛЛИНГ, 1. *деңизч.* Гәми корпусының гуралян жайы. 2. *ав.* Дирижаблларың ве аэростатларың дурян жайы.

ЭЛЛИНИ'ЗМ, 1. *лингв.* Гадымы грек дилинден башга диле гечирилен айратынлык. 2. *тар.* Александр Македонскиниң еңишлеринден соң гиңден яйрадылан грек медениетиниң дөври.

ЭЛЛИНИ'СТ, Гадымы грек филологиясындан специалист.

ЭЛЛИ'НЛЕР, Гадымы греклериң ады.

Э'ЛЛИПС, *мат. сер.* Эллипсис.

Э'ЛЛИПСИС, *мат.* Конусы я-да цилиндри текизлигиң кесип гечмегинден хасыл болян япык эгри чызык.

ЭЛЛИПСО'ИД, *мат.* Эллипсиң өз окларының биринің дашындан айланмагы эсасында хасыл болян геометрик жисим.

ЭЛМЫДАМ [элмыда:м], «Хемише, хемме вагт, мыдама» ялы маныда гелип, вагт аңладян сөз. *Гышың шатлама совукларында-да, томсуң жөвзасында-да элмыдам гөк өвсүп отуран гүр токай хем шу махал бир хили реңк ачып, ялдырап яшыл өвүсйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аграс йүзи элмыдам гызарып дуран адамды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЭЛМЫДАМА [элмыда:ма], *сер.* Элмыдам. *Элмыдама онуң бойнунда йити сеслиже жаң барды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Ол ылмың ве хүнәриң өзенидир — дийип, элмыдама несихат берип гелйәрди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ЭЛПЕ-ШЕЛПЕЛИК, Болчулык, хезиллик. *Бу нәхили бейле элпе-шелпелик! Олар бу йыл кәрендәни сатман, өзлери йыгнап, уллакан бир элпе-шелпелигиң үстүнден бармакчыдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Элпе-шелпелигиң үстүнден барарын* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЛСИЗ, 1. Эли ёк, эли болмадык, голак. *Совет докторларының элсизлере эл, аяксызлара аяк битирйәндигини хем инкәр этмек ислейәрмиң?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Кимлер элсиз ятыр, кимлер аяксыз* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Көмекчисиз, көмек берйән адамсы болмадык. ◇ Элсиз-аяксыз галмак — көмекчисиз галмак; серишдесиз галмак. *Ол болмаса, биз элсиз-аяксыз галарыс, ёк бу хич болжак зат дәл!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЛСИЗЛИК, 1. Голаклык, эли ёклук, эли болмазлык. 2. Көмекчисизлик, ише көмек берйән адамсызлык.

ЭЛТДИРМЕК, 1. Бирине бир зады өзи билен алып бардырмак, экитдирмек. *Китаплары элтдирмек.* 2. Бир зада сезевар этдирмек, душуртмак, учратдырмак, дучар этдирмек. *Сен мени ахыры бир задың үстүнден элтдирсиң!* 3. Гойбертмек, якынлашдыртмак, якынына бардыртмак.

ЭЛТИ, 1. Әрлери доган болан аялларың бири-бирине болан гарындашлык гатнашыгыны аңладян сөз. *Ол Бикәниң элтисиди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. *көн. с.* Руханыларың аялларына хормат гойлуп айдылян сөз.

ЭЛТИЛМЕК, 1. Бир ере алып барылмак, экидилмек, говшурылмак. *Өңки элтилен отуң, чопанларың өзлериниң тайярланжа селнининң гутарып баряндыгыны мен барып өз гөзүм билен гөрмесем хем билйән* («Совет эдебияты» журналы). *Бизиң элтилен гүнүмизиң эртеси хан*

гелип айланды (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Бир зада сезевар эдилмек, душурылмак, учрадылмак, дучар эдилмек. 3. Гойберилмек, якынлашдырылмак, якынына бардырылмак.

ЭЛТИШМЕК, Бир зады бир ере алып бармаклыга көмеклешмек, аркалашмак, әкидишмек. *Йөне мен гөчен гоңшуларымызың гөчлерини элтишмек ишн билен язлага чыкылан ере бардым* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЛТМЕК, 1. Бир зады бир ере өзүң билен алып бармак, экитмек, говшурмак. *Улы доганы пили бегене-бегене өйүне элтипдир* (К. Жумаев, Дөрт доган). 2. Бир зада сезевар этмек, душурмак, учратмак, дучар этмек. *Бир ишиң үстүнден элтжекдиң, элтдиң-де дындың!* («Гөроглы» эпосы). 3. Гойбермек, якынлашдырмак, якынына бардырмак. *Көпленч вагт дүелер өз өңүне дөкүлен отуна башга маллары элтмейәрлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭЛХАЛ [элха:л], Телли-пелли, ганымат. *Оңа гаранда, ваканың беян эдилиши-де элхалрак дийип айтмак болжак.*

ЭЛХЕДЕР: элхедер алмак — 1) гең галмак, хайран галмак, үйшенмек, чекинмек. *Элхедер алып дуран ерлеринден янгына середйәрлер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хатда ясан усса гелсе-де, элхедер алар* (Н. Помма, Гайлак хыззын); 2) горкмак, хедер этмек, этияч этмек. *Шу вакалары гөзлери билен гөрүп, гулаклары билен эшидип йөренлер, мугаллымлар ондан элхедер этмән дурмадылар* («Мугаллымлар газети»). *Демирчи оглуның мамладыгыны дуйяр, эмма онуң өзүни алып баршындан элхедер эдйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЛХЕНЧ, 1. Горкулы, горкунч, ховплы. *Ол гүнлери бу гүнлер яда дүшүрмек-де элхенч болуп галды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Нәме үчин менің дүйшүме говы затлар гирмән, иң элхенч затлар гирйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Өрән гүйчли, гаты. *Потдан агзына агач салнан тилки ялы, эрнини гышардып, дишини гойберди-де элхенч гыгырды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Шол вагтың өзүнде көчеден бир элхенч ве барха бетерлешип барян сес эшидилди* («Совет эдебияты» журналы). *Бабек онуң йүзүне элхенч черрелип серетди* (Н. Сарыханов, Гиев). *Эмма гыз элхенч титрән, юмругыны айлады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 3. Өрән эрбет, яман, йигренч. *Элхенч гараңкыды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Агзындан чыкян гойы түссе оны элхенч гөркезйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Эйсем, эне мәхри элхенчми?!* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЛХЕПУС [элхепу:с], Гүйчли дуйгыны, гең галмаклыгы, хайран галмаклыгы аңладян сөз. *Элхепус, зандыяман экенов! Элхепус, мирап, сен эдил дилиңи ерден тапан ялы!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Элхепус! Эже, гапышдырдыңов!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭЛЧАЛГЫЧ, Сүпүринмек, бир зады сүпүрмек үчин уланылян узын мата бөлеги. *Башына-да түйлек элчалгыч орап, Мылайым шемала ятыр меймирәп* («Совет эдебияты» журналы).

ЭЛЯГЛЫК [эля:глык], Эл-йүз сүпүрмек үчин дөрт бурч гөрнүшли мата бөлеги. *Эляглыгы билен дерини сүпүрди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Эляглыгы билен агзыны, бурнуны сүпүришдирип, нас атды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол өз хилесиниң үстүни өртмек үчин, агзыны-бурнуны товлап, жакыгып гепледи, кәте-де эляглыгы билен гөзүни сүпүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭЛЯЗМА, *сер.* Голязма.

ЭМ I. 1. Кесели бежериш серишдеси, чәреси, дерман. *Ол, кеселиң эмини салгы берип гутаран экен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Оглум, хий муңа эм салгы бермерлигиң ёкмы?!* («Совет эдебияты» журналы). *Башга нәхили эм барка?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *зоч.* Кынчылыкдан, агыр ягдайдан чыкмаклык чәреси, тәри алажы. *Онуң эдени эм болмалыдыр дийән сөзлерине-де бираз имринди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Хеңзечелли эм тапып билмән галйәрлер* («Токмак» журналы). ◇ Эм этмек — 1) кесели бежермек, бирши кеселден гутармак үчин медицина серишделерини уланмак; кеселиң гаршысына чәре гөрмек. *Муңа нәме эм этмели боларка?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Тизрәжик эм этсин* («Совет эдебияты» журналы). 2) кынчылыкдан чыкармак, чәресини тапмак, агыр ягдайдан гутармагың алажыны этмек. *Дайханың ярасына эм этмек ерине, Гуллухан ялылар оны гайта талады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен маңа деряда сув хөдүрлеме-де, элиңден гелсе, дердиме эм эт!* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЭМ II, «М» харпының ады.

ЭМАЙ [эма:й]: эмай билен ювашлык билен, сересаплык билен, әгәлик билен, аявлы. *Арадан сылым гечмәнкә, галыны эмай билен чып, Огулнур эже ичерик гирди* (Б. Пүрлиев, Илкиңжи гүн). *Арслан эмай билен планшети ачды* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Эмай билен үзүлип алнан үзүмлер яшиклере гойланяр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Антон ага түпеңи эмай билен этерди* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ЭМАЛЛАЙЖЫ, Эмаллама, эмаль чалма иши билен мешгул болян усса.

ЭМАЛЛАМАК, Бир зада эмаль чалмак, эмаль билен өртмек.

ЭМАЛЛАТМАК, Бир зада эмаль чалдырмак, сүртдүрмек.

ЭМАЛЛАШМАК, Бир зада эмаль чалышмак, эмаль чалмага көмеклешмек.

ЭМА'ЛЬ, I. Окисленмекден сакламак я-да беземек максады билен металдан эдилен затлара чалынян чүйше гөрнүшли масса. 2. *анат.* Дишиң дашыны өртйән сырча.

ЭМАНА'ЦИЯ, *физ., хим.* Радиоактив маддаларың өзгермегинден, даргамагындан эмеле гелйән газ гөрнүшли өңүм.

ЭМАНСИПА'ЦИЯ, Хайсы хем болса бир гарашлылыкдан, табынлыкдан, баглылыкдан азат эдиш.

ЭМАНСИПИРЛЕМЕК, Эмансипация гечирмек, халас этмек.

ЭМБА'РГО, *ыкд.* Бир зады (харытлары, гыммат бахалы затлары) дашары юртдан гетирмеклиги я-да дашары юрда чыкармаклыгы гадаган этмеклик.

ЭМБЛЕ'МА, Хайсы хем болса бир душүнжәни, идеяны шертли аңладян зат, белги. *Диңе йүзүнде хинди авиакомпаниясының ганатлы эмблемасы отурдылан бөлежик мата галан экени* («Совет эдебияты» журналы).

ЭМБРИОГЕНЕ'З, *биол.* Эмбрионал өсүшиң процеси.

ЭМБРИО'ЛОГ, Эмбриология боюнча алым, специалист.

ЭМБРИОЛОГИК, Эмбриология дегишли болан.

ЭМБРИОЛО'ГИЯ, Эмбрионларың өсүшини өвренйән биологияның бөлүми.

ЭМБРИО'Н, *биол.* Өсүмлигиң, хайваның өсүшиниң башлангыч вагтдакы ягдайы (дүбүнчеги, гунчасы, тохумы).

ЭМБРИОНАЛ, Башлангыч, башлангыч ягдайда болан. *Эмбрионал өсүш.*

ЭМГЕК, 1. Физики я-да рухы тайдан болан хорлук, азап, жебир, жепа, сүтем, кынчылык, зәхмет. *Мени дири экитсең, эмгегиң ерине дүшер. Бизиң эмгегимиз хайыш болайжак ялы гөрүнйәр* («Гөроглы» эпосы). *Эмгегиң сиңмедик тылладан гечгин!* (Б. Кербабаев, Сайланан эсерлер). *Олар нәхили чалышсалар-да, нәхили эмгек*

чекселер-де, шол гүнүң хайсы гүндүгини ятларына салып билмедилер. Узын зәхметиң, агыр эмгегиң хасылы болан сары бугдай самандан сайланярды (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Аякларым ган-габарчык, Энтәп-энтәп эмгек чекдим* (Б. Кербабаев, Поэмалар). 2. Кесел, дерт, агыры. *Гурчугымыза бир эмгек саташды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Хүңкар патыша Жыгалы бегиң гапдалындан эмгек болуп саташды* («Гөроглы» эпосы). ◇ Эмгек гөз билен гашың арасында! — баша иш дүшмек, бир зада сезевар болмак. *Гараз, башыңа иш дүшжек болса, кын дәл экен. Эмгек диениң гөз билен гашың арасында болар* («Совет эдебияты» журналы). *Эмгек гөз билен гашың арасында диен ялы, ялңышлык өзүни бизден энтек узак сайланок* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭМГЕКЛЕМЕК, Кеселе саташмак, дерде дучар болмак, сыркавламак, хассаламак, кеселлемек.

ЭМГЕКЛИ, Кеселбент, кеселли, кеселе дучар болан, дертли; сүтемли, жепалы.

ЭМГЕМЕК, Бир зады этмек үчин жаныңы гынамак, өзүңе аграм салмак. *Хан күйли жаныны эмгемели еринде тапылмаярды* (А. Дурдыев, Хан күйли). *Онуң үчин жанжагазыны эмгемек герек* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЭМГЕНМЕК, Зәхмет чекмек, азап чекмек, кынчылык гөрмек. *Булар эмгенмеги кын гөрйәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Аз хем дәл, эмгенеслери гелмейәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол алтмыш яшында болса, дайханчылыгың агыр ишлерини-де эмгенмән эдип билйәрди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Эмгенсең, эмерсиң* (накыл).

ЭМДИРМЕК, Бир зады (эмжеги) сордурмак, сувук зады (сүйди) сордурып иймитлемек, гөвсүнден сүйт сордурмак. *Ол янында бәбегини эмдирип отуран Арзыгүле середип, бегенчли сөзледи* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Багтыгүл голтугындакы чагасыны эмдирди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Ол чагасыны эмдирип отырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЭМЕДЕКЛЕМЕК, Гөврәни ашак япырып, элиңи ве аягыңы (дызыңы) ере диремек билен, өңе херекет этмек. *Бабалы эмедеклэп барып, онуң аягыны гужаклады. Сизиң эмедеклэп йөрен яш чагаңыз ёкдур ахыры!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол тамдан-тама эмедеклэп, кичижик көчэ дүшди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭМЕДЕКЛЕНМЕК, Элиңи ве аягыңы ере дирэп, өңе херекет эдилмек.

ЭМЕДЕКЛЕТМЕК, Элини ве аягыны ере диредип, өңе херекет этдирмек.

ЭМЕДЕКЛЕШМЕК, Көпчүликлейин элиңи ве аягыңы ере дирэп, өңе херекет этмек, көпчүлик болуп эмедеклемек. *Ол текизлик билен эмедеклешип гелйән фашистлериң үстүне ок ягдырмага башлады. Соңра өзлери диңлемәге жарың ичи билен аңрык эмедеклешип гитдилер* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭМЕЖИН, Көп эмйән, көп эммәге эндик эден, ыхлас билен эмйән. *Ммүлмез чага эмежин гузы ялы сокжап, энесини эмди* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ЭМЕЛ, 1. Хилегәрлик, мекирлик, есерлик, алдав. *Онуң бу эмели, биринжиден, өзүни душман эдип гөркезсе, икинжиден, онуң жанлы гүйжүни ысгындан гачырмак үчин улы серишде болды* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Бир ерде эмел бар болса, хеммеси эдилди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Кәр, хүнәр, иш. *Шейле ёл билен ол дервезебанлык эмелиниң эзеси болупдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Бир зады амала ашырмагың, кынчылыкдан чыкмагың тәри, ёлы, усулы. *Шоңа гөрэ-де башга бир эмел ойлап тапмак герекди* («Совет эдебияты» журналы). *Сөвеш эмелини билип салмалы* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Мен саңа бир эмел өвредейин* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). 4. Түркмен гөрешинде пәлванларың уланян тилсимлери. 5. Математики хасапламаның эсасы гөрнүши. *Арифметиканың дөрт эмели.* ◇ Эмеле гелмек — 1) дөремек, йүзе чыкмак, пейда болмак, хасыл болмак; 2) гөгермек, битмек. *Ол ерде язлык бугдайдан башга думе күнжи, нохут ве гавун-гарпыз ялы экинлер-де эмеле гелйәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Өз эмелине өзи чолашмак — өз эден пыссы-пыжурчылыгы үчин өзи гүнәкәр болмак, өзи зыян чекмек.

ЭМЕЛДАР [эмелда:р], 1. Везипели, везипеси болан; чиновник. *Оны көшгүң эмелдарлары угратдылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Эмелдарлар дегим деген ялы, ондан-оңа ат чапярлар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Булар, эмириң өз эмелдарларына язан гизлин перманлары болара чемели, булары мен хак ериндэн эле салдым* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хүнәрли, хүнәри болан, усса; иш башарян, эденли. *Илде сенден хем улы эмелдар йигит гыт дәлдир* («Совет эдебияты» журналы).

ЭМЕЛИ [эмели:], 1. Тебигы болмадык, ясама, хакыкы ялы эдилен, хакыка меңзедилен. *Ериң эмели хемрасы адамзат тарыхында тәзе дөвүрдүр* («Яш коммунист» газети). *Бу гызың йүзүнде эмели безегден хич бир нышана ёкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эмели ягшың хем болмагы мүмкин* («Совет эдебияты» журналы). 2. Иш йүзүнде амала ашырылян, практики. *Гэмшиң йөремегини оңаглашдырмак үчин, эмели чәрелери гечирмек зерур боляр* («Мыдам тайяр» газети).

ЭМЕЛКЕШ, Хилегәр, мекир, есер, алдава салян (адам).

ЭМЕЛЛИ, 1. Эмели болан, кәрли, хүнәрли. 2. Гачырымлы, хилегәр, мекир. 3. *гөч. м.* Ончаклы ерликли, дегерли, манылы, ужыплы. *Ол эмелли иш эден дәлдир.*

ЭМЕЛСИЗ, Иш этмәге укыпсыз, гелшиксиз, башарныксыз, иш башармаян, говшак. *Онуң эрнини саллап дуршуна сын эденде велин, эмелсиз, эрни сувлы болар — дийип гуман эдйәрсиң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Онуң гүррүңи өңде бир эмелсиз уссаның гүррүңине меңзейәр* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭМЕНДИРМЕК, Бир зада бирини ымтылдырмак, гызыкландырмак, хөвеслендирмек, бир зада бириниң үнсүни чекмек, әт галдырмак. *Бирини эмендирмек.*

ЭМЕНЖЕК: эменжек чукур — боюн билен дөшүң сеплешйән ериндәки чукур. *Оларың бириниң эменжек чукурындакы дамарларың нызамсыз галып-ятяны сайгарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭМЕНЖЕҢ, Бир зада ымтылаган, ымтылмага эндик эден, хантама болаган. *Эменжең болмак.*

ЭМЕНИШМЕК, Бир нәче болуп эменип дурмак, хантама болуп дурмак; әт галышмак. *Эменишип дурмак.*

ЭМЕНМЕК, Бир зада ымтылмак, үнсүни бермек, хантама болмак, тамакин болуп, дыкгат билен серетмек; әт галмак. *Гөзлери эменйәр, дөвүм нан дилэп* («Совет эдебияты» журналы).

ЭМЕР-ДАМАР, Илен-чалан, ковум-гардаш.

ЭМ-ЕМ, *сер.* Эм I, 1. *Айдылан ялы, аял гейимине гирип билсең, итешениң эми-ёмы шолдур* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Эндамымда бир гызгын хем гоймады, эми-ёмы болды* («Мыдам тайяр» газети). *Ал, эмиң-ёмуң шол болсун!* («Совет эдебияты» журналы). *Гызыма бир кесел ёлугыпдыр — дийип, эм-ём этди, соңабака болса билгичлере гаткады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭМЖЕК, Организмиң бир бөлеги, сүйт өндүрйән, йыгнаян орган, гөвүс, елин. *Набат болса сыгрың эмжегини чекелэп, сүйт сагярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Айна эллерини дүйән эмжегине етирсе-де, сүйт сагара габы ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). ◇ Агламадык оглана эмжек ёк! — герек задың аладасыны өзүң этмеклик. Кырк эмжек —

белли сөзсүз, яланчы, хер киме бир зат айдып, хич бирини хем этмейән, йүпүниң үстүнде одун гоюп болмаян (адам). *Хей, кырк эҗегиниң хер киме бирини тутуп берйән яланчы айы!* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр).

ЭМЗИК, Чаганың сорян, эмйән зады (резин турбажык). *Кимдир бири эмзик гетирип берди* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Сениң агзыңа эмзик берип, өзгәниң йүзүне гүлүп бакяр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭМИГРА'НТ, Белли себәбе гөрә бир юртдан башга бир юрда гөчүп баран адам, эмиграциядакы адам. *Эмигрантларың нобатдакы йыгнагы болды* («Мыдам тайяр» газети).

ЭМИГРАЦИОН, Эмиграция дегишли болан. *Эмиграцион статистика.*

ЭМИГРА'ЦИЯ, 1. Белли себәплере гөрә (ыкдысады, сыясы ве ш. м.) өз ватанындан башга бир юрда гөчүп бармаклык. 2. Шу хили гөчүп баршың нетижесинде дашары юртда узак вагтлап я-да хемишелик болмаклык. *Мен Женевада эмиграциядадыгыма бегенйәрдим* («Мыдам тайяр» газети). 3. Эмиграцияда болян адамлар, эмигрантлар.

ЭМИН [эми:н], *көн. с.* 1. Октябрь революциясындан өң гуллук везипеси болан адам, чиновник. *Харамзада арчынлар, эминлер башлыклайын илиң этини чейнәп, ганыны сордулар. Ясавул оба араларына айланып, эминлере, мираплара, шол хатарда Халназарлара барды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *спорт.* Ойнуң дүзгүнине середйән ве жеделли затлары чөзйән адам.

ЭМИР I, Буйрук, хөкүм, бир зат этмәге ресми ругсат, эрк. *Гүнәкәрлери тапмага эмир берипдир* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Дыза чөкүп, эмриңизе гарашян* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЭМИР [эми:р] II, *тар.* Хөкүмдар, хәким, хөкүмдарың титулы. *Ол Бухара эмириниң векилиди. Бухара эмири Совет хөкүмети билен «ярашык» этсе-де, пурсат араярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭМИССА'Р, Дашары юрда гизлин табшырык билен иберилйән адам.

ЭМИССИОН, *малие.* Эмиссия дегишли болан.

ЭМИ'ССИЯ, *малие.* Гыммат баха кагызлары (акция, облигация), банк билетлерини, кагыз пуллары гойбериш.

ЭМИТЕ'НТ, Гыммат баха кагызлары, кагыз пуллары гойберйән эдара я-да кәрхана.

ЭМИШДИРМЕК, Гөләни, гузыны ве ш. м. энелери билен тапышдырмак, энесини эмдирмек. *Гөләни эмишдирмек.*

ЭМИШМЕК, Гөләниң, гузының ве ш. м. бошап, энелери билен тапышмак, энелерини эммек процеси. *Көшеклер эмишйәрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гөлеси эмишсе, шейле болар* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

ЭМЛЕМЕК, 1. Бермек. *Дайханда малына эмлемәге артыкмач галла нирде?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *гөч. м.* Пара бермек. *Даваны сатын алмак үчин, олара хем бирнеме эмлемек герек* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЭМЛЕНМЕК, 1. Берилмек. 2. *гөч. м.* Пара берилмек. *Хожам ага хич зат эмленмәндигини аңан Акҗамал хем баш атып дашарык чыкды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭМЛЕТМЕК, 1. Бердирмек. 2. *гөч. м.* Пара бердирмек.

ЭМЛӘК, Бирине, көпчүлиге дегишли болан зат, мал-мүлк, байлык. *Эмма велин, түркмен обаларында эмләк деңсизлиги гөз-гөртеле гөрүнйәрди* («Мугаллымлар газети»). *Кәриздәки эмләгиниң янян сеси гулагына етен бадына, Гулман арчын ылгап эйвана чыкыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Артык җан, мениң бүтин эмләгим сениңки!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Колхоз эмлегиниң улы гаравулы* (Б. Сейтәков, Сенемиң сөйгүси). ◇ **Патышалык эмләк** — патышаның гарамагында, ыгтыярында болан мүлк, ер ве ш. м. затлар.

ЭММА [эмма:], Гаршылыгы аңладян баглайжы. *Гышдан кынлык билен чыкан ачгөз маллар ондан-оңа небсевүрлик билен тебсинди, эмма агзы гөк ота дегмән, барха гурбуны хем алдырып, алабахардан гырлып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Эмма хованың эрбетлешмеги Дурдыны ынҗалыксызландырмады* (К. Жумаев, Дөрт доган).

ЭММЕ, Эмжек, гөвүс (чагаларың геплешигинде). *Дурды җан дүйшүнде эмйәр эммесин* («Совет эдебияты» журналы).

ЭММЕК, Бир зады (эмжеги) сормак, сувук зады (сүйди) соруп алмак. *Сен халал сүйт эмен адама меңзейәрсиң* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ягшыны-яманы сайгарып билмейән ыммулмез чага эмежин токлы ялы сөкҗап, эҗесини эмди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Эмгенсең, эмерсиң* (накыл).

ЭМОЦИОНАЛ, Эмоция махсус болан, эмоция аңладян, эмоция эсасында болян, эмоция билен хәсиетленйән, дуйгулы, жошгунлы. *Эмоционал херекет.*

ЭМО'ЦИЯ, Рухы тайдан болан ички дуйгы.

ЭМПИЕ'МА, *мед.* Беден бошлугына ириң йыгнанма.

ЭМПИРИ'ЗМ, *филос.* «Билмеклигиң еке-тәк чешмеси тежрибедир» дийип тассыклаян ве ылмы тайдан болан умумы нетиҗелери, абстракциялары инкәр эдйән философик акым.

ЭМПИ'РИК, *филос.* Эмпиризмиң ызына эерйән адам, эмпиризмиң тарапдары.

ЭМПИРИКИ, 1. *филос.* Эмпиризме махсус болан, эмпиризм билен хәсиетленйән, эмпиризме эсасланян. *Эмпирики философия.* 2. Тежрибеден алнан, тежрибә эсасланян. *Эмпирики факт.*

ЭМПИРИОКРИТИЦИ'ЗМ, *филос.* Материализме душманчылыклы болан реакцион субъектив-идеалистик акым.

ЭМПИРИ'Я, *филос.* Ылмы сынага (эксперименте) гаршы гоюлян адам тежрибеси (дуйгы органлары аркалы өзлешдириш ве ш. м.).

Э'МУ, *зоол* Ясы дөшлүлер отрядындан болан Африка дүегушуна меңзеш улы Австралия гушы.

ЭМУЛЬСИ'Н, *хим.* Бадамда болян белок жисими.

ЭМУ'ЛЬСИЯ, 1. *хим.* Бир мадданың эремейән овнук дамҗажыклары гатышдырылан сувуклык. 2. *фот.* Фотопластинкаларда, фотография кагызларында ягтылыгы дуйян гатлак.

ЭМФА'ЗА, *эдеб., лингв.* Геплейшиң эмоционал тәсирлилиги, гүйчлүлиги; кәбир сеслериң айдылян вагтындакы гүйчлениши.

ЭМФАТИК, *эдеб., лингв.* Эмфаза хәсиетли, тәсирли, гүйчли айдылян. *Эмфатик сөз. Эмфатик сеслер.*

ЭМФИЗЕ'МА, *мед.* Кәбир органларда артык хованың йыгнанмаклыгы. *Өйкен эмфиземасы.*

ЭН, «Н» харпының ады.

ЭНАЙЫ [эна:йы], 1. Говы, овадан, гермегей, тәсин, ажайып, ген, бириниң я-да бир задың дашкы гөрнүшиниң, ички мазмунының, херекетиниң оңатлыгы, якымлыгы. *Йылпылдашып галан энайы яшыл япраклар агачларың хениз ялаңач эндамларыны бүтинлейин өртүп билмәндир* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сениң үчин, гызым, энайы бир совгат хем тайярладым* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл). *Ол, энайы сайраян саргылт билбили гөрмек ниети билен, ондан-оңа ылгаярды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Энайы йылгырышы Бегенҗе бир хили гайрат гетирди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЭНАЙЫҖА [эна:йыжа], Эйҗеҗик, оңатжа, якымлыжа, оваданжа, гөрмегейже. *Бабалы энайыжа гөзлерини тегелэп, Артыга этлежик бармажыкларыны узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Энайыжа дил билен сай-*

рады (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ады-ӧа, өзи-де өрән энайыҗа* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Энайыҗа меле туфлиң ичинде* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЭНАР [эна:р], *кит. д. сер.* Нар.

ЭНДАМ [энда:м], Беден, организм, онуң дашкы формасы. *Мунуң эндамы гурагырылы ахыры* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Онуң гапыргаларыны санабермели аррык эндамыны ялпылдатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бегенҗиң эндамына чүмүлди йӧреди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Эндамың сызламак — бир затдан хедер этмек, горкмак.

ЭНДИГАН [эндига:н], Дең, гыраден, бирсыдыргын, бир меңзеш; кадалы. *Тамың агзыны эндиган сувлап чыкды* (Г. Гурбансэхедов, Йүрек даш дәл). *Эндиган гӧтерилен гыртыч эйӣәм умасыз гиң яйланы дуршуна өртүпди* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Онуң нәзик додаклары болса эндиган овнук дишлерини гүҗеңләп. нәз эдиҗи, өзүне чекиҗи бир ягдайда йылгыряр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гиң мейданы эндиган суварып болаңок* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭНДИГАНЛАМАК [эндига:нламак], Эндиган этмек, дүз этмек, дүзлемек, текиз этмек, текизлемек, догруламак, деңлемек, бирсыдыргын этмек. *Ери эндиганламак.*

ЭНДИГАНЛАНМАК [эндига:нланмак], Эндиган эдилмек, дүз эдилмек, дүзленмек, текиз эдилмек, текизленмек, догруланмак, деңленмек. *Чӧкен дүе ялы дерс үйшмеклери эндиганланып, чар тарапа яйрадылярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЭНДИГАНЛАТМАК [эндига:нлатмак], Эндиган этдирмек, дүз этдирмек, дүзлетмек, текиз этдирмек, текизлетмек, догрулатмак, деңлетмек. *Ери эндиганлатмак.*

ЭНДИГАНЛАШДЫРМАК [эндига:нлашдырмак], Эндиган эдишдирмек, дүзлешдирмек, текизлешдирмек.

ЭНДИГАНЛАШМАК [эндига:нлашмак], Эндиган болмак, дүз болмак, дүзлешмек, текиз болмак, текизлешмек, деңлешмек. *Ол ерлер эндиганлашыпдыр.*

ЭНДИГАНСЫЗ [эндига:нсыз], Бир меңзеш, дең болмадык, кадасыз, тертипсиз. *Онуң сеси эндигансыз чыкяр* (М. Горький, Эне).

ЭНДИК, Адат болан хәсиет, гылык, болуш. *Чарва Мерген хемишеки эндигини гайталап, телпегини чыкарды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Чапык ага өйүнде хем өз эндигини бозмазды* (Г. Гурбансэхедов, Йүрек даш дәл). ◇ Эндик этмек — бир зада өвренишмек, адат этмек, гүргенлешмек. *Хеммелер бу сесе эндик эдипди* («Совет эдебияты» журналы). *Ол шуңа эндик эдипди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Бир нәчелери болса ишсиз-пишесиз, йӧне эндик эдинен адатлары боюнча гезеленҗе гелйәрдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭНДИРЕВУК, Титрейән, дең чыкмаян, ёлнуп-ёлнуп чыкян, сандыраян. *Ол эндиревүк сес билен дийди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Эндиревүк сес.*

ЭНДИРЕМЕК, 1. Ыгы-йыгыдан титремек, сандырамак эсасында болян сарсмак, ыранмак. *Рельс эҗиз гелип отлың зарбына, Яссыгын багыртлап, сандыраярды, Мисли ер-де гӧвни етмән гурбуна Гүввүлдэп, ювашҗа эндирейәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Зарбыңыздан даглар-дашлар эндиресин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Бир задың тәсири, гызма, гахар нетиҗесинде бозулмак, эрбет болмак. *Дымылҗык ыса йүреги эндирэп, Огсолтан эҗе гайра чекилди. Диенде, оң сеси чыкды сандырап, Бедени-де симан дейин эндирэп* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың келлелери думанлап, йүреклери эндирэп дурды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). 3. Энкадалы чыкмазлык, кесилип-кесилип сандырап чыкмак. *Огулнур эҗәниң агзындан эндирэп чыкан сӧзлер Нурҗахана айратын тәсир этди* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЭНДИРЕТМЕК, 1. Ырандырмак, сарсдырмак, титретмек, сандыратмак. *Топ төвереги эндиредйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Бозмак, эрбет этмек. *Ыссы онуң йүрегини эндиредйәрди.* 3. Эндиган, дең этмезлик, кадалы чыкармазлык, сандырадып бӧлүп-бӧлүп чыкармак. *Ол сесини эндиредип, шейле дийди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭНДИРЕШМЕК, 1. Көпчүликлейин сарсмак, титремек, сандырамак. *Билмедим ол гызың нәме көйлери, Эндиришип сүмсүлеси, шайлары* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Көпчүликлейин бозулмак, эрбет болмак. 3. Эндиган, дең болмазлык, кадалы чыкмазлык, кесилип-кесилип чыкмак.

ЭНДИШЕ, Алада, ынжалыксызлык, рахатсызлык, горкы, гайгы, этиячланма, ховсала. *Агыр экленч эндишеси Оларың башындан инди* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Төвекгелиң эндише билен иши болмаз!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Болар-болмаз үчин дүшмез эндише* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Өз ичинден улы эндише эдип отырды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЭНДОКАРДИ'Т, *мед.* Йүрегиң ички нердесиниң чишмеси.

ЭНДОКРИН: эндокрин мәзлери — ички секреция мәзлери.

ЭНДОКРИНОЛО'ГИЯ, *физиол.* Эндокрин мәзлери хакындакы таглымат.

ЭНДОСКО'П, *мед.* Эндамың ички бошлугыны ягтыландырмак ве оңа серетмек үчин болан эсбап.

ЭНДОСКОПИ'Я, *мед.* Эндамың ички бошлугына эндоскоп билен середиш.

Э'НДШПИЛЬ, Күшт ойнуның иң соңкы стадиясы.

ЭНЕ, 1. Какаңың эҗеси. *Эҗем, бажым, гарры энем гуванып, Өндүлер гуҗаклап, айдарын саңа* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Чаганың эҗеси. *Оглум, энең икимизе китап окап берер ялы, сени молла бермекчи* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бир сениң гарры энең өз өйүни саклап отыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепе). 3. Овлак, гузы ве ш. м. догран мал. *Овлак энесини эмйәрди.* 4. Бир нәче гезек дӧле гелен, гузлан мал. *Эне сыгыр.* 5. Рухы тайдан, эндик этмек боюнча өзүңки, өзүне дегишли. *Мен сӧййәрин эне юрдуң часлы акян чайларны* («Совет эдебияты» журналы). *Эне дили. Ол эне дилинден оңат баха алярды.* ◇ Энеден болмак — дүнйә инмек. *Шол гүн полковникиң аялының энеден болан гүнүди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Энеден догма — барып ятан, бүтинлей, бүтин өмрүнде шейле, хемише, мыдама. Эне сүйдүнден халал! — өз зәхмети сиңен, киши гошанды болмадык, хут өзүңиңки, огурлык дәл. *Эне сүйдүнден халал, шу гүнүң өзүнде мен сизе бир хоржун пул элтип берейин!* («Совет эдебияты» журналы). *Мен хич кимиң малыны таламок, мен ата-бабамдан галан, эне сүйдүнден халал өз зәхмет хакымы эле салдым* («Түркмен пьесалары»).

ЭНЕКЕ, Башганың чагасыны тербиеләп саклаян аял. *Хытаймама энеке хӧкмүнде оларың янында галмакчы болды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бир нәче вагтдан соң яңкы энеке билен Надя гелди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭНЕЛИК, 1. Энәниң ягдайы, эҗелик. *Ол йыл ярым ичинде икинҗи дӧвүрден үчүнҗи дӧвре: гызлыкден гелинлиге, гелинликден энелиге гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Өвей эне, өвей эҗе. *Шол вагт Вепаның энелиги гелди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Айна гапыдан чыкып, энелиге сын этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Энесиниң өз чагасына болан мәхри, дуйгусы, аладасы. *Анна Петровна оны энелик мәхри билен гуҗаклады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Энелик мәхрини дуйдум* (А. Кекилов, Сӧйги). *Мен бир энелик борҗумы ерине етирип, өз этҗегими эдейин, сен онсоң*

нәхили ислесең, шонуң ялы яша! (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭНЕРГЕ'ТИК, Энергетика боюнча специалист.

ЭНЕРГЕ'ТИКА, 1. *физ.* Физиканың энергия хәсиетлерини өвренйән бөлүми. 2. *тех.* Энергияның хер хили гөрнүшлерини алмагың ве пейдаланмагың хем эксплуатация этмегиң тәрлери билен мешгулланян техниканың бир шахасы. *Энергетиканы өсдүрмек.*

ЭНЕРГЕТИКИ, *физ., тех.* Энергетика дегишли болан, энергетика махсус болан. *Энергетики базаны гүйчлендирмек. Энергетики хожалыгың структурасы-да өзгерйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭНЕ'РГИЯ, *физ.* Материяның эсасы хәсиетлериниң бири — онуң херекет өлчеги, иш этмек башарныклылыгы. *Адатдан дашары чылшырымлы сенагаты энергия херекете гетирйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Атом энергиясы адамзада гиңден хызмат этмеклиге гөнүкдирилйәр.*

ЭНҖАМ [энжа:м], 1. Бир зат этмек үчин герек болян абзаллар, иш гураллары. *Соңра операция үчин зерур болан энҗамлары тайярламагы өз көмекчисине буюрды* («Совет эдебияты» журналы). *Сенагат энҗамлары.* 2. Хожалыкда уланылян затлар, гураллар. *Ашгабадың «Красный молот» заводы электрик энҗамларыны ишләп чыкаряр. Өй энҗамлары.* 3. Кынчылыкдан, кын ягдайдан чыкмаклык алажы, бир иши амала ашырмагың чәреси. *Гачмаклыкдан башга тапмаз энҗамы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йөне инди тизрәк оба етмәниң энҗамыны этмек герек! — дийип, яңадандан гүррүңи довам этди* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Юрдума говушма энҗамыны эдейин* («Гөроглы» эпосы).

ЭНҖАМЛАШДЫРМАК [энжа:млашдырмак], Хемме герек затлар, иш гураллары билен үпҗүн этмек, герекли энҗамлар билен үпҗүн этмек. *Фабригиң ишчилери тәзе йылдан башлап, гиң, ягты ве энҗамлашдырылан тәзе цехлерде ишләрлер. Небит промыселлери тәзе техника билен энҗамлашдырылды* («Совет Түркменистаны» газети). *Оларың ыгтыярында улы клуб, оңат энҗамлашдырылан радиоузел, хаммам ве буянкы медени-дурмуш җайлары бар* («Совет эдебияты» журналы).

ЭНТЕҖИК, 1. Азажык вагт, бир салымжык. *Гой, башгалар ишлесин, мен энтежик ятайын!* (Г. Сейитлиев, Гошгулар). *Бу гыз-а энтежик эгленсе герек!* (А. Кекилов, Сөйги). 2. Бир азажык, көп дәл, сәхелче. *Баржа пулларымы бердим, энтежик етмеди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гүнүң яшарына энтежик салым барды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЭНТЕК, Хениз; хәзир, шу вагт. *Эмма Вепа энтек кичиҗикди, онуң гөзлери ойнап дурярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Энтек Гүн ёкары галманды* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). *Йөне вели, энтек обадан чыкып гитжек дәлдигими айтдым* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Энтек отур-да, бир нахар эдин!* («Совет эдебияты» журналы).

ЭНТЕК-ЭНТЕКЛЕР, Көп вагт, көп вагтлап, көп вагта ченли. *Энтек-энтеклер экини совук урмалы дәлдир* (Н. Эсенмырадов, Яш натуралист). *Онуң өсгүн гара сачлары энтек-энтеклер гаррадан дашдыгына шаятлык эдйәр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЭНТЕМЕК, 1. Деңаграмлылыгы саклап билмән ики бака чайканмак, ыранмак, энтиреклемек. *Ол гөйә диерсиң, аякланмадык көшек ялы энтейәрди. Ол турмакчы болды, эмма энтәп, зордан ериңден турды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эмма пьян болуп, энтәп йөренлерине кән габат гелмерсиң* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. *гөч. м.* Бидерек ыгып йөрмек, ишсиз айланып йөрмек, гезип йөрмек. *Онда-мында энтәп йөрмек. Гөрен ерде энтәп йөрмек.* 3. *гөч. м.* Мал-мүлксүз галмак, гарып душмек, батмак, лүт душмек. *Булар сениң сәхел энтәниңи билселер, еңсәңе деперлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. Хорлук чекмек, кынчылык гөрмек. *Гара ышың ягы ялы совгунда, Эгин-эшиксиз энтәп сувук чекердиң. Гиҗе-гүндиз энтәп лүти чыкярды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 5. *гөч. м.* Бир задың ызында сергезден болмак, бир зат үчин кынчылык чекмек. *Онуң ятанын энтемлерек аз болмады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Энтәниң элине эл етирмек — кынчылыга, агыр ягдая дүшен адама көмек этмек, оны догры ёла гошукдирмек, голдамак. *Энтәниң элине эл етирмек вежипесине гирмейәндир өйдйәмиң?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭНТЕРПЕЛЕК: энтерпелегини өвүрмек — хер хили сөзлер билен бириниң башыны айламак, башыны-гөзүни айламак, алҗыратмак; дагатмак, ышгырмак. *Ене-де ниреде болдуң, нәме этдиң! — дийип, энтерпелегини өвүрйәрсиң* («Совет эдебияты» журналы). *Энтерпелегимизи өвүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мунуң хем энтерпелегини өвүрүп, дилине бадак этмедик ялы эдерин* (Н. Помма, Эгри эйикмез)

ЭНТЕТМЕК, 1. Бириниң деңаграмлылыгыны йитирмек, ырандырмак, энтиреклетмек, чайкандырмак. *Гыжырынына деген таяк оны энтетди. Күндүк онуң эгнине дегип энтетди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ел онуң херекетини тесдирмәге ымтылян ялы, чендан энтедйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. *гөч. м.* Бирини мал-мүлксүз галдырмак, гарып дүшүрмек, батырмак. *Бирини энтетмек.* 3. *гөч. м.* Хорлук чекдирмек, кынчылыга сезевар этмек. 4. *гөч. м.* Бир задың угрунда сергезден этмек.

ЭНТЕШМЕК, Көпчүлүклейин энтемек, билеликде энтемек, энтереклешмек. *Ханың сораян галасында иш тапман, энтешип йөрен өрән көпди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ханха, адам бары ач-ялаңач, ишсиз энтешип йөрлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). *Гарыларың шу болчулыкда-да чөрек тапман, энтешип йөренлери мениң гөзүмиң өңүне гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭНТРЕКЛЕМЕК, *сер.* Энтемек 1. *Ол энтреклэп, ериндэн турҗак болды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Хәки пишик энтреклэп гитди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Ол дуран ериндэн энтреклэп гидйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЭНТРЕКЛЕШМЕК, *сер.* Энтешмек. *Душман хәзир хем гоңур чаңың ичиндэн энтреклешип гелйәр* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭНТРЕМЕК, *сер.* Энтемек 1.

ЭНТРЕТМЕК, *сер.* Энтетмек 1.

ЭНТРЕШМЕК, *сер.* Энтешмек.

ЭНТОМО'ЛОГ, Энтомология боюнча специалист.

ЭНТОМОЛОГИК, Энтомология дегишли болан, энтомология махсус болан.

ЭНТОМОЛО'ГИЯ, Зоологияның мөр-мөҗеклер хакындакы бөлүми.

ЭНТУЗИА'ЗМ, Гүйчли рухубелентлик, рухы гөтерилиш, жошгунлы гызыкма. *Энтузиазм билен ишлемек.*

ЭНТУЗИА'СТ, Энтузиазм билен херекет эдйән, ише ыхласлы, берлен адам. *Китапчаның гадыр-гымматы онуң авторы болан К. Паустовскиниң шол гурлушыга гатнашалыгыдыр ве онуң энтузиасты боланлыгыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ылмың энтузиасты.*

ЭНЦЕФАЛИ'Т, *мед.* Бейни чишмеси, бейни агырысы.

ЭНЦИКЛОПЕДИ'ЗМ, Хер тараплы билим, билимиң хер хили пудагындан хабардарлылык.

ЭНЦИКЛОПЕДИК, Энциклопедия дегишли, хәсиетли, махсус болан. *Инженерлер үчин эсасы энциклопедик голланма болупдыр* («Мугаллымлар газети»). *Энциклопедик билим.*

ЭНЦИКЛОПЕДИ'СТ, 1. Энциклопедизм билен тапа-

вутланян адам. 2. Францияда XVIII асырың ахырларында «Энциклопедия» нешир этмек ишиниң төверегине бирлешен өңде барыжы алымлар топарының векили.

ЭНЦИКЛОПЕ'ДИЯ, Билимиң әхли я-да айры-айры пудаклары боюнча гысга суратда хемме маглуматлары берйән сөзлүк формасындакы ылмы голланма. *Улы Совет Энциклопедиясы.* ◇ Жанлы энциклопедия — билмек ислейән задың хакында хеммше маглумат берип билйән, хер тараплайын маглуматлы адам.

ЭНЧЕ, *сер.* Энчеме. *Сабырлы хем тутанъерли Чернышов аз салымың ичинде өз ызына энче адамлар зертмәни башарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Энче вагт гуллук этди* (Б. Кербабаев, Айлар). *Энче гезек айтдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Аман энче ялбарды* (Р. Сейидов, Баглылар).

ЭНЧЕМЕ, Бир нәче, мөчбери, саны боюнча көп, көп гезек, энче. *Ол хакда энчеме гурруңлери эшидипди* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Энчеме кынчылыклары чекипдир, агыр гүнлери башдан гечирипдир* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). *Олары гүни бир болса, душушыклары энчемеди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЭҢ, «Ң» харпының ады.

ЭҢЕК, 1. Эң сүңклериниң бирлешйән, йүзүң ашакы чүрелйән ери, йүз тарапда дишлер ерлешйән өврүмли өңе чыкып дурян келле бөлеги. *Ата сакгалы эңегине чыкандыр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Юмры додакларының үсти билен эңегине бакан сырыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Нурҗан ики элини эңегинден айрып, богазына етирди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Чары ага гайрарак чекилип, бат билен онуң эңегине депип гойберди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). 2. Кечә салынян гүлүң ады, бир гөрнүши. 3. *гөч. м.* Баш бермән бир диенини гайталап дуран, жеделчи. *Дуран бир эңекдир, бакмаз сөзуңе* (А. Кекилов, Сөйги). ◇ Эңек атмак — 1) өлүм халында, ягдайында болмак. *Мыратгулы эңек атып ятырка, Сачлының элинден тутды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер); 2) ахыркы нокада якынлашмак, ашакламак, яшмак. *Гүйменди йөрди Патды, Гүн болса эңек атды* («Пионер» журналы). Эңегиңи басмак — сувук зады ичмек, сув ичмек, иймек. *Ол совук суваэңегини басды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). Эңек бермезлик — баш бермезлик, өз диениңи өңе сүрмеклик, гүррүндешиңе ёл бермезлик, башартмазлык. *Ол эңек бермеди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). Эңегиңи галдырмак — келлеңи дикелтмек, серетмек. *Командир эңегини галдырып, келлесини дикелтди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). Эңеги ере бермек — 1) йыкылмак. *Ол даша бүдрәп, эңегини ере берди;* 2) яшмак, батмак. *Гүн эңегини ере берип барярды* («Совет эдебияты» журналы). *Гүн эңегини ере берипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүн эңегини ере берип, иңрик гаралып башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Эңек тутмак — өз диениңи дийип, ер депип дурмак. Эңегине жаң дакылан ялы! — ызыны үзмән гүрлейән көп геплейән, яңра. *Бу гүн сениң эңегиңә жаң дакылан ялы болды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Елли болса эңегине жаң дакылан ялы яңрады* (А. Говшудов. Көпетдагың этегинде). Эңек этмек — бир зат хакында дава этмек, жеделлешмек, жедел этмек, давалашмак. *Достлар нәме эңек эдйәрлер?* («Совет эдебияты» журналы). *Пәхей, саңа йөне эңек эт дийсең!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭҢЕКЛЕШМЕК, Бир зат хакында жедел эдишмек, санашып отурмак, жеделлешмек, давалашмак, кежелешмек. *Ол геплешмек ве эңеклешмек ислейәрди. Олар Ширниң чыкарылышы барада эңеклешип башладылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ине мундан соң хем олар бир гүлүшдилер-де, эңеклешмеклерини бес этдилер* («Совет эдебияты» журналы).

ЭҢИЛМЕК, 1. Ашаклыгына гайдылмак, инилмек. *Өз ахырына дөкүлен дүрүшдә эңлен сыгрыны сагмак үчин, яңырак болан гөлеҗигини гойберди. Башларындакы чиш телпеклерини ташлап, өңе бака эңилдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Бир тарапа гидилмек, йүзленилмек. 3. Хүжүм эдилмек, чозулмак. *Ол душман хайсы тарапа эңилсе, шол ердәки пулемёты атярды* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭҢК: эңкиң гачмак — халыс болуп, гүйжүң гачмак, гурпдан дүшмек. *Йүврүп пахырың гачансоң эңки, Улудан дем алып дөнди ызына* (Чары Ашыр, Яш килваның ялңышы). *Ол, инди мен халыс гаррап, эңким гидендир өйдүп пикир эдйәр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭҢКАМ [энка:м], Гүйч, гужур, кувват, гурп. *Эңкамы гачан гөвресини гойберди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Эңкамы гиден сыгырлар гуррук гүюларың башында эгелендилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гамча япышайсам, галмаз эңкамың!* (Б. Кербабаев, Сайланан эсерлер).

ЭҢЛИШМЕК, Ерли-ерден эңмек, билеликде эңмек.

ЭҢМЕК, 1. Ашаклыгына гайтмак, инмек. *Ол өңки гелен ери билен — ёл билен айланып гайтман, көтел ёда билен дагың жүлгелеринден эңди-де, өңлерине бакан гөнүлэп гайтды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Душманың алты санысы гөвресини саклап билмән ашак эңди* (Б. Солтанныязов, Күмүш). 2. Бир тарапа йүзленмек, гитмек. *Биз гүндогар тарапа эңмели* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Хүжүм этмек, чозмак, топулмак. *Душманың үстүне бака эңдилер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Билар үстлерине эңмәге тайяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Эңен угруна чапып отурмак — догры хем болса, нәдогры хем болса өз диениңи тутуп отурмак.

ЭҢҢЕРЕ, Хасылы йыгналан экин мейданы. *Обаның сыгырлары эңңере болан говачаның ичинден гөзлерини оба дикишип, хайдашып гелйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Огланжыкка эңңереден көп мизан терне хем гөзлэпди* (Н. Эсенмырадов, Яш натуралист). *Хаятлар эңңере болуп, хасыллары чекилипдир* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Төверекдәки баглар хем гөйә хазан уран эңңере ялы болуп дур* («Гөроглы» эпосы).

ЭҢҢИТ, Бейикликден песелип гайдян ер үсти, япашак ер, япгыт. *Оны эңңиде тарап агдарды* («Совет эдебияты» журналы). *Энче эңңитлерде яплар дөредер* (А. Кекилов, Сөйги). *Депәниң эңңидине Аўың ягтысы дүшйәрди* («Мыдам тайяр» газети). *Машын ёл эңңитлеринден окдурылып гелйәрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). ◇ Эңңит этмек — 1) эңңит гөрнүши бермек, япгыт этмек. *Мүнлүп-дүшүлйән ери эңңит этмек;* 2) ашакламак, песелмек, эгилмек. *Ал-асмандан гүнбатара бакан эңңит эден мәхнет Гүнүң томускы ховры бираз өчен ялы сызылса-да, онуң жошгунлы чогы бүтин гөзъетиме күмүш нуруны хениз боллук билен дөкйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң бүтин гөвреси пишегиң зарбына ашак эңңит эдйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 3) бир тарапа йүзленмек, гитмек. *Обадан оңалга тапмадык дайхан икиден-екеден шәхере эңңит эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гылыч бир яңа эңңит эденден соң, оны кес-келлэм гайтарып болмаяны онуң гөзүниң өңүне гелди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЭҢРЕМЕК, Гынанчдан яна зарынлап гөзяш этмек. зар-зар агламак, агламак. *Сен гыссанма, биз ол эңрән энелерің, гырлан чагаларың арыны аларыс* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Ики элини йүзүне тутуп, гүнлеч сес билен эңреди* (М. Горький, Эне). *Көп эңреди Набат пахыр, Чагалары хем аглашды* (Чары Ашыр, Поэмалар). ◇ Ган эңремек — бир затдан я-да бириндан зейренип, гүйчли нәразылык билдирмек, налыш этмек. *Ган*

эҥремек кесбини Лейли билен бәс этдим (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭҢРЕТМЕК, Гөзяш этдирмек, агламага мәжбур этмек, аглатмак. *Агладып, эҥредип еҥеми алдың* («Гөроглы» эпосы).

ЭҢРЕШМЕК, Бир зат үчин көпчүликлейин аглашмак, көп болуп эҥремек, билеликде сес этмек, сес чыкармак. *Бу җайда чагажыклар ачлыкдан эҥрешип отырдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Аяллар эҥрешип, өйүң агзына чыкдылар. Чагаларың эҥрешйән зарын сеслери-де гошулярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭҢСИ, Совук гирмезлик үчин өйүң гапысына тутулян гөлсүз кичирәк халы. *Шол вагт ак өйүң эҥсисини ёкары серпип, орта бойлы бир гелин чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эҥсини чалтлык билен бир тарапа серпди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды).

ЭҢТЕРИЛМЕК, 1. Габың агзы ашак эдилип дөкүлмек, дөкүлен болмак, гуюлмак. 2. Үсти япылмак, басырылмак; итекленип йыкылмак. 4. *гөч. м.* Эрбет тараплары, этмиши гөркезилип гепленмек, ямanланмак, үстүнден дүшүлмек, танкыт эдилмек. 5. Бир зат билен урулмак, бири тарапындан урлан болмак. 6. *гөч. м.* Бир бада ичилмек, баша чекилмек. *Окара долы чал бир баша эҥтерилди.* 7. Бир тарапа йүзленилмек, чалт херекет эдилмек, чозулмак.

ЭҢТЕРИШДИРМЕК, 1. Көп гапдакы зады эҥтерип чыкмак, ызлы-ызына дөкмек, гуймак. *Долы бедрелери эҥтеришдирмек.* 2. Бир нәче ере зат дөкмек, бир нәче ериң үстүни япмак, гөмүшдирмек. 3. Бир нәче зады агдармак, агдарышдырмак, итеклән йыкышдырмак. 4. *гөч. м.* Көбир адамларың эрбет тарапларыны, этмишлерини айдышдырмак, айдышдырып ямanламак. 5. Көп адамы уруп башламак, гайта-гайта эҥтерип урмак. 6. *гөч. м.* Көп гапдакы зады ичмек, ызлы-ызына ичмек, башыңа чекмек.

ЭҢТЕРИШМЕК, 1. Эҥтермәге көмек этмек, билеликде эҥтермек. 2. Көпчүлик болуп бир тарапа йүзленмек, чалт херекет эдип гитмек, ат гоймак, чозмак, дөкүлмек.

ЭҢТЕРМЕК, 1. Габы ашак тутуп, эгип, бир зады дөкмек, акдырмак, гуймак. *Онуң үстүнден бедрели сувы хем эҥтерипди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Күндүги сувдан долдурып, бир-ики сапар башларындан эҥтерип оңайяр* («Токмак» журналы). 2. Бир зат билен басырмак, үстүни япмак, гөммек. *Хава, ол машыны шол ере итериң, үстүне кенары эҥтериң, дүшүндиңизми?! — дийип, Патап ата өз адамларына буйруклар берди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Бир тарапа агдармак, итеклән йыкып гойбермек. *Шейле-де болса, мениң ыралан агажымы сен эҥтерип гойбердиң* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 4. *гөч. м.* Эрбет тарапларыны, этмишини гөркезип геплемек, үстүнден дүшмек, танкыт этмек, ямanламак. *Башлыгың үстүнден эҥтерип уграмагы онуң үнсүни өзүне чекди* («Совет эдебияты» журналы). 5. Бир зат билен урмак, депесинден индермек. *Ол, йүзуниң угруна ерде ятан пили гарбап алып, ичерден эер-эсбабы алып чыкан җигидиң депесинден эҥтерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хырчыны дишлән эйменч бай, бирденкә чолугың гершинден гамчысыны эҥтерди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Җәхеннем бол диййән! Болмаса бир эҥтерерин, өлерсиң!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 6. *гөч. м.* Бир бада ичмек, башыңа чекмек, гөтермек. 7. Чалт херекет эдип, бир тарапа йүзленмек, ат гоймак, дөкүлмек, чозмак.

ЭҢШЕМЕК, *сер.* Эҥремек.

ЭҢШЕТМЕК, *сер.* Эҥретмек.

ЭҢШЕШИК, Агылы сес билен турян зензеле, гопгун, галмагал, ызан-да-чуванлык. *Гандым аганың ховлусында улы эҥшешик, ызан-да-чуванлык башланды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭҢШЕШМЕК, *сер* Эҥрешмек. *Сүрүлдилер ил барысы эҥшешип, Пыганына даглар, дашлар* ягмышашып (*«Совет эдебияты» журналы*).

ЭОЛИ'Т, *археол.* 1. Даш асырының иң гадымы стадиясы. 2. Шу стадияда формасыз даш бөлеклери гәрүшинде болан примитив гурал.

ЭПГЕК, Ховурлы, гаты ыссы, гурак ел, жөвза. *Ызлы-ызына бир нәче гүн эпгек өссе, хениз эйикмедик гоңчаны гуратжакды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бу гүн дүйнки ялы ялавлы эпгек ёкды. Эпгек халыс йүрегимизе дүшди* («Совет эдебияты» журналы). *Гүйчли эпгеклер экинлери гурадяр* («Мыдам тайяр» газети).

ЭПГЕКЛИ, Эпгеги бар болан, гызгын елли, эпгек өвүсйән, жөвзалы. *Эпгекли хова. Эпгекли гүн.*

ЭПГЕКСИЗ, Эпгеги болмадык, гызгын елли, жөвзалы дәл. *Эпгексиз гүн.*

ЭПЕЙ, 1. Гарасы улы, даяв, уллакан; асыллы, аграс. *Узын сакгал онуң бүтин гөрнүшине эпей адамың сыпаты берйәрди* («Совет эдебияты» журналы). *Мырат эпей адамларың өз өңүнде хызмат эдип йөрүшлеринден утанды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Столуң башында эгни гырмызы донлы бир эпей адам отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол эпей адамды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Онуң гөвреси гапы ялы өрән эпей болсада, ики уҗуны еңсесинден чатыбермели мурты ёк* («Токмак» журналы). 2. *гөч. м.* Улы-улы, көп; гопбамсы, улумсы. *Ол эпей сөзледи* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Ыгнакда Ашгабат облсоветиниң векили эпей нутк сөзледи* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭПЕЙЛЕНМЕК, Эпей гөрнүши алмак, улумсырамак, догумлысырамак. *Баллыев эпейленип, ынҗалыклы отурыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭПЕНЕК, Бир задың ичинден гечирилйән, окуң ужуна берклик үчин гейдирилйән тегелек демир листи, гайыш, пил сапы ве ш. м. затлар чүйленende, чүйүң ашагындан берклик үчин гоюлян ясыжа демир бөлежиги. *Бүйлиниң эпенеги. Пилиң эпенеги.*

ЭПЕНТЕ'ЗА, *лингв.* Сөзүң ортасындан сес гошмаклык.

ЭПИГО'Н, Дөредижилик өзбашдаклыгы болман, чеперчилик, эдеби, ылмы ве ш. м. угурлара эерйән (адам).

ЭПИГРА'ММА, *эдеб.* Йити сөзлер билен гутарян гысга сатирики шыгыр.

ЭПИ'ГРАФ, *эдеб.* Автор тарапындан эсериң я-да онуң бөлүмлериниң өңүнден гетирилип, эсериң эсасы идеясыны суратландырян гысга текст (цитата, накыллар ве ш. м.).

ЭПИГРАФИК, Эпиграфика дегишли болан, эпиграфика махсус болан. *Эпиграфик текст.*

ЭПИГРА'ФИКА, Гадымы язгылары өвренмек барадакы ылым.

ЭПИДЕМИК, Эпидемия хәсиетли, ёканчлы. *Эпидемик кесел.*

ЭПИДЕМИО'ЛОГ, Эпидемиология боюнча специалист.

ЭПИДЕМИОЛОГИК, Эпидемиология дегишли болан.

ЭПИДЕМИОЛО'ГИЯ, Эпидемиялар хакындакы ылым.

ЭПИДЕ'МИЯ, Хайсы хем болса ёканчлы кеселиң гинден яйрамаклыгы. *Гарахассалык эпидемиясы.*

ЭПИДЕ'РМА, 1. *анат.* Хайванларың дерисиниң ёкаркы гатлагы. 2. *биол.* Көбир өсүмликлериң габыгының ёкаркы гатлагы.

ЭПИЗО'Д, *эдеб.* Чепер эсериң белли дережеде өзбашдаклык хәсиети эеләп, гутаран бөлүми. *Ол хекаяның көбир эпизодларына гең галяр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *«30-ҥжы йыллар» драмасы шол тарыхы эпизодлары томашачыларың гөзүниң өңүнде жанландыряр* («Мугаллымлар газети»).

ЭПИЗОДИК, Хемише болуп дурмаян, бирденкә. төтәнден болян. *Эпизодик вака.*

ЭПИЗООТИК, *вет.* Эпизоотия хәсиетли, эпизоотия дегишли болан.

ЭПИЗО'ОТИЯ, *вет.* Малларда болян эпидемия гөрнүшиндәки кесел.

Э'ПИК, *эдеб.* Эпики эсерлериң авторы.

Э'ПИКА, *эдеб.* Эпики эсерлериң жеми.

ЭПИКА'РД, *анат.* Йүрегиң дашкы сероз пердеси.

ЭПИКАРДИ'Т, *мед.* Эпикардың чишмеси.

ЭПИКИ, *эдеб.* Эпоса дегишли, эпос хәсиетли болан. *Бу өзболушлы эпики эсерди. Улы эпики эсерлериң ерине етирилиши шейле дөреди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭПИКУРЕ'ЕЦ, 1. *филос.* Эпикуреизмиң тарапыны тутян адам. 2. Айшы-эшрете, кейпи-сапа мейилли адам.

ЭПИКУРЕИ'ЗМ, 1. *филос.* Гадымы грек философы—материалисти ве атеисти Эпикурың дине гаршы гөнүкдирилен материалистик таглыматы. 2. Дурмушың дүйп манысы «айшы-эшрет этмекден, кейп-сапа сүрмекден, хусусы бәхбидиңи гөзлемекден ыбарат» дийип, бу таглымата бир тараплы гарамак билен, оны ёйян буржуаз дүнйәгарайшы. 3. Айшы-эшрете, кейпи-сапа, лэлик яшайша мейиллилик.

ЭПИЛЕ'ПСИЯ, *мед.* Гарагуш кесели, бирденкә хушуны йитирип, өзүнден гитмек хәсиети болян довамлы нерв кесели.

ЭПИЛЕ'ПТИК, *мед.* Эпилепсия кесели болан адам, гарагушлы адам, тутгайлы.

ЭПИЛЕПТИКИ, *мед.* Эпилепсия хәсиетли, эпилепсия дегишли, тутгайлы, гарагушлы.

ЭПИЛМЕК, 1. Эпин эмеле гелмек, эпин тутмак, гасың атмак. *Онуң көйнеги эпилипдир.* 2. Дуга формасында болмак, эгилмек, бүкүлмек, эпленмек. *Ол эпилип салам берди* (Г. Кулыев, Көнетдагың аңырсында). *Дызлары оңлы эпилмейәни үчин, гар үстүнде дабан ызы дәл-де, бир хили гошаланып сүйренен ыз галярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭПИЛО'Г, *эдеб.* Чепер эсериң гахрыманларың ыкбалыны беян эдйән ахыркы бөлүми. *Романың эпилогы.*

ЭПИН, Бир задың эпик ери, эпилен, йыгырт атан ери. *Көйнегиниң эпинлерини язышдырды* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Эмма кагызың эпинлерини язып, хата чыкмасын гөз гездиренде, ханҗар урлан ялы тисгинип, гөзлериниң өңүни үмез алды* («Совет эдебияты» журналы). *Дурды эпинлери кертилишен хатлары, бираз өвүшен, кагыза саралан газет бөлегини окады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭПИСТОЛЯР, *эдеб.* Хат формасындакы, хат формасында язылан. *Эпистоляр жанр. Эпистоляр стиль. Эпистоляр роман.*

ЭПИТАЛА'МА, *эдеб.* Антик поэзияда: никалашмаклыга, өйленмеклиге багышланып язылан гошгы.

ЭПИТА'ФИЯ, Габрың үстүнде даша язылып гоюлян язгы.

ЭПИТЕ'ЛИЙ, *анат.* Бедениң этини ве онуң бошлукларыны өртйән бир я-да бир нәче гатлакдан ыбарат болан докума, яргак.

ЭПИ'ТЕТ, *эдеб.* Образлылык үчин бир зады сыпатландырма, поэтик шекиллендириш серишдеси.

ЭПИЦЕ'НТР, *геол.* Ер титремәниң башланян ери, меркези.

ЭПЛЕМ, Бир задың эпин тутан ери, эпленен гат, дең эпленен золак. *Арслан онуң эплемини язып серетди* (Н. Жумаев, Сырлы гала). *Бир эплем челпек* (Б. Кербабаев, Сайланан эсерлер). *Кагыз эплеми язылды* (Б. Кербабаев, Айлар).

ЭПЛЕМЕК, Бир зады бүкмек, гат-гат этмек. *Ол оны эплэп жубусине салды* (Н. Гелдиев, Гызыл галстук). *Гарлы хаты эплэп, голтугына салды-да, пулы санап берди* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Дашкы гейимини чыкарды, эплэп башының ашагында гойды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭПЛЕМ-ЭПЛЕМ, Бир нәче, көп эпик тутан, гат-гат. *Эплем-эплем йүзлүклери өңүне ташлады* («Токмак» журналы).

ЭПЛЕНМЕК, Бүкүлмек, бүкүлен болмак, гат-гат болмак. *Ораз Гараев, дөрт эпленен жубуни яглыгыны чыкарып, маңлайының дерини сырды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Онуң дызларының эпленешини, ыгтыярсыз ере отураныны гөрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эпленип язылян койкаларың икисини йыгнады* («Яш коммунист» газети). ◇ Эпленип ятмак — иш этмән ятмак, ишсиз-пишесиз болмак, бир зат кемчилиги болмак. *Эгер ол гитҗек болса, Мыратларда кучен ялы эпленип ятмазды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЭПЛЕТМЕК, Бир зады бүкдүрмек, гат-гат этдирмек. *Эпледип гоймак. Эпледип йыгнатмак.*

ЭПЛЕШДИРМЕК, Көп зады эплемек, бүкмек, гат-гат, эплем-эплем этмек, бир нәче гезек эплемек, хеммесини эплемек. *Огланлар гейимлерини эплешдирип гойярдылар* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Гылыч яглыгыны эплешдирип, чәйнегиниң үстүнде гойды* (А. Говшудов Сайланан эсерлер). *Нурҗан бирденкә хаты эплешдирип голтугына салды-да, эвве ериндэн галды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭПЛЕШМЕК, Бир зады эплемәге, бүкмәге, гат-гат этмәге көмек бермек, көмеклешмек, аркалашмак. *Ол гуран гейимлери эплешип, йыгнамага көмеклешди.*

ЭПМЕК, *сер.* Эплемек. *Кулагин ики дызыны эпип, полк комиссарының ялаңачлан гылыҗыны огшады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Дыз эпмек — *сер.* Дыз. *Хич рухдан дүшмеди яш рус гызы, Эҗизлик этмеди, эпмеди дызы* (А. Кекилов, Сөйги). *Тора дүшди душман, эпди дызыны* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЭПЛЕНГИ, Эпленип гойлан, эпленен, бүкүлен, гат-гат эдилен (кагыз ве ш. м.). *Сандыгы ачды ве онуң дүйбүнде йыгнап гоян эпленги газетини элине алып, үстүне бармагыны басды* (Б. Гурбанов, Дүшушык). *Гыз болуп эзилен эпленги кагызы чыкарып узатды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Йүкуң үстүндәки эпленги тэзе кечәни атмакчы болды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭПОЛЕТЛЕР, Офицерлериң парад формасына дакылян погон.

ЭПОПЕ'Я, 1. *эдеб.* Улы тарыхы вакалары беян эдйән эпики хәсиетли чепер эсер. *«Уруш ве парахатчылык» эпопеясы — бу рус эдебиятының өгирт улы эсеридир* («Мугаллымлар газети»). 2. Бир нәче улы тарыхы вакалар, бир задың чылшырымлы тарыхы.

Э'ПОС, *эдеб.* 1. Гахрыманчылыклы халк роваятлары, хекаялары. *«Гөроглы» эпосы.* 2. Эдеби жанр.

ЭПРИК, Сүйт гошулан чалың бир гөрнүш.

ЭП-ЭСЛИ, Мөчбери, мукдары боюнча көп, улы, ёңсуз. эсли. *Чернышов йыгнакдан соң хем эп-эсли отурды. Гүн өйледен агып, көлеге эп-эсли узап башлапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бу чага эериң үстүнде эп-эсли вагт отурды* («Гөроглы» эпосы). *Сәхет хем жигитликде эп-эсли вагт гуллук этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭР, «Р» харпының ады.

Э'РА, Йыл хасабының башланан вагты, йыл хасабының системасы. *Бизиң эрамыздан өң. Бизиң эрамызың башларында.*

ЭРБЕТ, 1. Оңат хилли болмадык, яман, ярамаз, мурдар. *Шол эрбет пикири башларындан чыкармага чалышдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гечен йыл онуң гулагына эрбет бир хабар геллп етипди* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң-да нетиҗеси эрбет болмады* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Сиз шоны ислесеңиз, гой, мен эрбет болайын!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Айылганч,

элхенч, өрән гүйчли, гаты. *Ол бирден ах чекип, эрбет сес этди* (Н. Поммa, Сайланан эсерлер). *Онуң йүзи бирден эрбет агарды* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң йүзи эрбет гызарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гахрыманың келлеси агажа дегип, эрбет ярылыпдыр* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 3. Пес, яман (кесел-бентлик ве рух тайдан болан агыр ягдай хакында). *Онуң саглыгы эрбет. Онуң ягдайы эрбет.*

ЭРБЕТЛЕМЕК, 1. Хил тайдан эрбет болмак, яман болмак, ярамазламак. 2. Песе дүшмек, бетерлемек. *Гөйә Гүнүң өңүн булут алан ялы, Ене эрбетледи Хасаның халы* (Г. Сейитлиев, Сайланан гошгулар).

ЭРБЕТЛЕНМЕК, *сер.* Эрбетлемек. *Гитдигиче эрбетленмек. Хил тайдан эрбетленмек.*

ЭРБЕТЛЕШДИРМЕК, 1. Ярамазлашдырмак, ярамаз этмек. *Арагатнашыгы эрбетлешдирмек.* 2. Песе дүшүрмек, бетерлетмек. *Ягдайы эрбетлешдирмек.*

ЭРБЕТЛЕШМЕК, 1. Ярамаз болмак, мурдар болмак, ярамазлашмак. *Эмма хованың эрбетлешмеги Дурдыны ынжалыксызландырмады* (К. Жумаев, Дөрт доган). 2. Бетерлемек, песелмек. *Гайта гижара онуң халы хас хем эрбетлешди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Дурдыевиң халы эрбетлешип, иң ёкары дережесине етди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРБЕТЛИК, *сер.* Эрбетчилик.

ЭРБЕТЧИЛИК, Ярамаз болуш, ярамаз иш, ярамазчылык, мурдарчылык. *Элбетде, эрбетчиликден ягшычылыга гечмек аңсат иш дәл* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЭРГЕНЕК, Гермев, айманча, хаят. *Хожам ага эйваның эргенегинден әңедип дурды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Кенарына тагтадан оваданжа эргенек эдилен гиң эйваның ичинден бу жайың ики ишиги гөрүнйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЭРГЕНЕКЛИ, Гермев эдилен, гермевли, айманчалы. *Эргенекли эйван.*

ЭРГЕНЕКСИЗ, 1. Гермевсиз, гермеви болмадык, айманчасыз, хаятсыз. 2. *гөч. м.* Эдепсиз, тертипсиз, якымсыз, утанчсыз, сувумсыз. *Ол түйс бир эргенексиз экленен, тербиесиз сакланан ахыры* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЭРГИН, Эредилен, сувук халда болан. *Ныязмәммет эргиниң удел агрaмыны өлчәпди* («Совет эдебияты» журналы). *Эргин айна сув дек окдурыляр.*

ЭРГОГРА'Ф, Мышцаларың ишлейшини графики язып гурал.

ЭРГОТИ'ЗМ, *мед.* Чөрege дүшен гарабаш дәнеден сыркавлама.

ЭРЕВ-ДЕ-БЕРЕВЛИК, *диал.* Гаймалашык, көпчүликлейин тертипсиз херекет. *Дурды готурың өйүниң төвереги эрев-де-беревликмишин* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Отургычларың төверек-дашы эрев-де-беревликди* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Догрудан-да, Шаммы келиң сеңкериниң хер еринде эрев-де-беревлик башланды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРЕДИЖИ, *хим.* Хайсы-да болса бир мадданы өзүнде эргин хала өвүрйән сувуклык.

ЭРЕДИЛМЕК, Эргин эдилмек, эргин, сувук хала гетирилмек. *Оларың ичинде Амыдеряның меле сувы эредилен алтын ялы агрaслык билен дүңдерилип ятыр* (Б. Гурбанов, Душушык). *Пул чыкармак үчин гетирилен йүпек кагызлар, эредилип башланан күмүшлер кәнди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРЕЖЕКЛЕТМЕК, Гөзүни элек-челек этдирмек, херекетлендирмек. *Эртирден соң гөзүни ачды хем бир хили горкян ялы гөзлерини эреҗекледип, төверегине серетди*

ЭРЕЙЖИ, Эремәге укыплы, эрейән, эргин хала өвүрлип билйән.

ЭРЕЙЖИЛИК, Эргин хала өвүрлип билмеклик хәсиети. *Мадданың эрейжилиги.*

ЭРЕК, 1. Гойнуң бир жынсы. *Гушда барак эти, гоюнда эрек эти* (накыл). 2. Гоша өркүчли дүе (мая).

ЭРЕМЕК, 1. Эргин хала гечмек, йылылык зерарлы сувук хала өвүрлмек. *Ол гарлар эрәп гутарманка, гар ене-де гайталады* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Гижеки сырап ятан гар эремәндир* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). *Үч-дөрт гүн мундан өң ере дүшен гар хенизем эремән гөзүни жүйжердип ятырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эрән гуршун ялы үргүн чәге онуң дабанының астында мыжжарып, ызында хатара чуканак галдырярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Сувуклыкда даргамак, сувук хала гечмек. *Дуз сувда эреди.* 3. *гөч. м.* Физики тайдан чекилмек, хорланмак. *Жонтук сыгры өз гөзүниң өңүнде гүнсайын эрәп чыкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. *гөч. м.* Мәхирли, йүреги юка ягдайда болмак. *Бегенч Айсолтаны гөренде, пагыш-пара эрейәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Йүрек-багры эреди* (А. Аламышов, Сона).

ЭРЕТИ'ЗМ, *мед.* Ёкары дережели жошгунлык, гозгалан тапыжылык.

ЭРЕТМЕК, 1. Сувук хала өвүрмек, эргин этмек. *Сырчалы жамда говурма эредйәр* (А. Атажанов, Перманың мамасы). 2. Сувуклыкда даргатмак, эргин хала өвүрмек. *Диш-диш набады кәсесинде эредип, онуң шыгырдашына кейп этди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). 3. *гөч. м.* Мәхирли, юка йүрек этмек, говшатмак. *Ылайта-да, йүзүңе чиңерленде гүлүмсирейән гөречлери йүрегиңи эредип баряр* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Вах, Алтын жан, сениң гөзлериң мениң йүрегими эретди. Оны сөз билен эредип болжак дәл* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЭРЕШМЕК, Сувук хала өвүрлишип башламак.

ЭРЖЕЛ, Бир иши амала ашырмакда тутанъерли, гайдувсыз, өз диенли; кесир. *Өрән эржел ве ише пугта бишишен гызлар бу мейданы дүзлэп башладылар* (Б. Гурбанов, Душушык). *Булар айгытлы, эржел адамлар. Эржел хем сынчы гөз билен оңа гараярдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол өрән эржел* («Мыдам тайяр» газети).

ЭРЖЕЛЛИК, Бир иши амала ашырмакда тутанъерлилик, гайдувсызлык, өз диенли болмаклык; кесирлик. *Онуң душман гаршысына өрән эржеллик билен гөреше-нини даш гөрнүши айдып дурды* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Огланлар эржеллигиң оңат гөрелдесини гөркездилер* («Совет Түркменистаны» газети). *Феридәниң горкусында болса, гизлин гахар, табын болмазлык, эржеллик дүюлярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭРЖЕШМЕК, Бир иши этмәге гиришмек, бир ише баш урмак; бириниң гаршысына чыкмак, бири билен баш далашмак. *Гуллуханмыдыр маңа эржешжек! Болмаса, бизиң Теҗен отрядымыз энтек оңа эржешерден аз* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Икиси эржешип, или булады* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ЭРИК, Сарымтыл-гызыл сүйжи иймишли агач хем-де онуң мивеси. *Ян бойларының хер еринде бир дүйп тут, узакдан болса хеллевлэп эрик агачлары гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эрик агачларының ашагында үйшүп күшт ойнаярдылар* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Кеседен дурып середенинде, улы-улы эрик ве игде агачларының арасындан чала гөрүнйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Эрик какышдым* (Н. Поммa, Эгри эйикмез). *Той гугламага гелйән адамлара эрикден, игдеден той пайы берйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭРИКГҮЛ, Эригиң гүлүне меңзеш эдилип салынян нагшың ады, бир гөрнүши.

ЭРИН, Додакларың човланып бирлешйән ери, додак. *Гурбан аганың йылгырып, эрни бир ере гелмейәрди* (А.

Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эрнини гышардып, элхенч гыгырды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Ол эрнини саллап, отуран еринде уклалдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ялынлы эрин нәзик додаклардан мәкәм өпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Эрни сувлы — 1) эрнинден сув акып дуран, гыллыклы. *Ол эрнининг сувуны акдырып, Халназарың алкымына барды-да, нәзиҗек, гүнәсиз сеси билен мәлим этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эрнининг сувы акып дур* (А. Аламышов, Сона); 2) бихепбе, иш башармаян, эмелсиз. *Эрни сувлы, хепбесиз — дийип, өзүне игенйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Онуң эрнини саллап дуршуна сын эденде велин, эмелсиз, эрни сувлы болар — дийип гуман эдйәрсиң* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЭРИНЛЕК, Додагы улы, додаклач, агзы улы. *Ол ёгнас бурунлы, эринлек адамды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Онуң янындакы эринлек көпек дилини саллап дем алярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭРИТРОЦИ'Т, *физиол.* Ганың состав бөлеги — гызыл ган жисимлиги.

ЭРИШ, Йүнден инче эгрилен йүплүк; докалян задың йүплүкден эдилйән эсасы. *Эрши теменің гөзүнден гечирип, гөзенек-гөзенек эдип чатып, келлесине гейди-де өтәгитди* («Гөроглы» эпосы). *Соңра ызына доланып, голтук жүбүсиниң эриш багжыкларыны чөзерди* («Совет эдебияты» журналы). *Сазың кирши ялы дартылан эришлериниң үстүнде дүрли реңкли юмаклар товсаклашяр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Эриш(-де)-аргач — бири-бириниң үстүнден гечйән (чызык), эйләк-дейләк (керекет, гатнав). *Эриш-аргач чызгылар жанланды гөз өңүнде* (Ж. Илмырадов, Айгүл). *Колхозың аммар хем склад сарайының дервезесиниң агзы эриш-де-аргачды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Автомашыклар эриш-де-аргач гатнаярдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Эриш-аргач болуп гечмек — башдан-аяк ныгталып, белленип гечмек (пикир, идея хакында). *Тутушлыгына китабың ичинден гелжегиң мотивиниң эриш-аргач болуп гечйәндиги төтәнден дәл* («Совет эдебияты» журналы). *Гурлушык материаллары сенагатыны өсдүрмек барадакы алада Коммунистик партиянын программасының ичинде эриш-аргач болуп гечйәр.*

ЭРИШМЕК, Бириниң гаршысына чыкмак, бирине хүжүм этмек. *Инди өзүмизе эршип башлады* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Онсоң хем ким болупмыш ол, Мередов дийилйән, маңа эршер ялы?* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРК, Бир иши этмәге болан хукук, ыгтыяр, гайрат, укып. *Йөне башга бир зат мени эркиме гоймаяр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Дөвүр бизиң гаррамагымыза эрк беренок* («Совет эдебияты» журналы). *Диңе хәзирки ялы эркимизи горамак билен хем канагатланмарыс* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Теҗен дерясының эрки элинден алында* (Б. Гурбанов, Душушык). ◇ Эрк этмек — 1) ыгтыяр этмек, буйруп билмек, диенини этдирмек. *Көп затлара эрк эдип билйәрди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Инди өзүңден өмен чагаңа-да эрк эдип болмаса?! — дийип, ол ичинден гепледи* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер); 2) өзүни гахарланмакдан, толгунмакдан сакламак, сакланып билмек. *Ол өзүне эрк эдип, зордан сакланды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЭРКАНА [эрка:на], Гарашлы болмадык, азат, эркин, өзбашдак, өз ыгтыярлы. *Азат өмүр, эркана дурмуш гечирйәрсиң* (Б. Солтанныязов, Күмүш). *Гумдакы эркана дурмушыны өлйәнчә довам этдирҗекди* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Чүйше ялы дуры асманың иш әлеминде нурлы Гүн эркана ялпылдаяр. Яманы, мен онуң билен эркана сөзлешип билҗек дәл!* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРКЕК, 1. Эркеклик жынса дегишли шахс, жынсы тайдан аялларың терсине болан шахс. *Тиз вагтда аяллар, эркеклер, чагалар гошулдылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Шол гелҗек сынчы эркек адаммы я-да аялмы?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эҗеси билен эркек доганы оңа херрелмекден башга жогап бермедилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Мерт, эдермен, гайратлы, бир сөзли. 3. Уркачы дәл, эркеклик жынса дегишли. *Эркек пишик.* 4. Дүйәниң бир гөрнүши, иш малы. *Хурмайы гызыл эркек эмай билен чөкди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мырат болса өзүниң хөври болан эркегинден айрылмагы гаты кын гөрйәрди* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Атасының эркеги билен шәхере үзүм дашады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Эркек гөбекли — эркек чага, эркек адам. *Галада эркек гөбеклиден жандар ёк* («Гөроглы» эпосы).

ЭРКЕҢЛЕРЧЕ, Мерт, мертлик билен, эдермен, эдерменлик билен, горкман, чекинмән. *Эркеклерче жогап бермек. Эркеклерче сөзүңде дурмак.*

ЭРКЕҢЛИК, 1. Эркек жынслылык, эркек жынсы болмаклык. *Эркеклигиң үчин-де сениң участогыңа шире дүшмәндир-ов!* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). 2. *гөч. м.* Мертлик, эдерменлик, гайратлылык, горкмазлык, чекинмезлик. *Окамаклык — эркекликдир, эрликдир* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Менде эркеклик дуйгусы, мертлик, гайрат, газап ёкдур өйдйәрмиң?!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ЭРКЕЧ, *зоол.* Гечиниң бичилен эркек жынсы. *Жаңлы эркеч сурың өңүни чекип барярды.*

ЭРКИН, 1. Азат, эркана, дынчлыкда. *Халкың эркин дурмуш угрунда алып барян гөрешини васп эдйәр* («Гөроглы» эпосы). *Эркин хем башыны ёкары гөтерип яшамага хөвесленйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эркин яшамак ислейәрин* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). 2. Мәҗбур эдилмедик, өз ыгтыярлы, өз ислеги боюнча. *Өзүни эркин алып бармалыды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Кынчылыксыз, биркемсиз, еңиллик билен. *Ол немец дилинде ве француз дилинде өрән эркин гепләп, хер бир сөзи салыкатлылык билен ойланып айдярды ве салдамлап гөрйәрди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Эркин тержиме — сөзме-сөз эдилмейән тержиме.

ЭРКИНЛИК, Азатлык, өзыгтыярлылык, дынчлык, эркин халдалык. *Шахыры мен шатлыгың, эркинлик-азатлыгың* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер). *Ол хер бир хәрекетинде эркинлиги говы гөрүп, хич киме гарашлы болмаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Биз өз эркиклигимизи иң соңкы демимизе ченли горарыс* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭРКЛИ, Бир иши этмәге хукугы болан, хукуклы, ыгтыярлы. *Эркли, хукуклы болдуңыз сизлер, Аң-билим көпелип, ачылды гөзлер* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Бә, мен хем ерли-сувлы, өз эркли адам болармыкам? Облсовет милли комитети бүтин түркмен халкының эркли гурамасы дийип танаҗакмы, ёкмы?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭРКЛИЛИК, Эркли болмаклык, хукуклылык, ыгтыярлылык.

ЭРКСИЗ, Бир иши этмәге хукугы болмадык, хукуксыз, ыгтыярсыз. *Багтсыз, эрксиз адамлар ичлерини хүмледип гечйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭРКСИЗЛИК, Эркли болмазлык, хукуксызлык, ыгтыярсызлык.

ЭРМЕНИЛЕР, Эрменистан ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

ЭРҢЕК, Бир задың гырасы, якасы, кенары. *Табагың ики эрңегинден тутуп, чорбаны демине чекди* (Б. Сейтә-

ков, Гыз салгыды). *Гүн эрҥегини ере беренде, гулагыҥа урлан ялы гыгырян сендиҥ ахыры!* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Кичиҗик чагалар хем улулардан кем галмаҗак болуп, апшгәниҥ эрҥегинден асылышып, боюнларыны узадярдылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Өвез гемрип отуран гапыргасыны өҥүндәки тарелканың эрҥегинде гоюп йылгырды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРҢЕҚЛЕМЕК, Бир задың якасыны, кенарыны тутуп дурмак, бир ериҥ гырасы боюнча ерлешмек. *Оларың посёлогы гүр баглыгың голтугында Мургап дерясыны эрҥеклэп отыр* (Г. Гурбансэхедов, Йүрек даш дэл). *Арачәге голай, даг этегине эрҥеклэп отуран чаклаҥрак бир оба гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЭРО'ЗИЯ, 1. *геол.* Акар сувуҥ ве бузлукларың ер гатлагыны бозмак, дагатмак процеси. 2. *мед.* Немли бардажыгың үстүни баш басмаклык. 3. *тех.* Электрик гүйҗүниҥ, атмосфера хадысаларының эдйән тәсири астында бир задың бозулмагы, сүрүлмеги, гэдилмеги. *Металларың эрозиясы.*

ЭРӨТИ'ЗМ, Хетденаша дуйгулылык.

ЭРОТИК, Сөйгә, ышкы дуйга дегишли болан.

ЭРО'ТИКА, 1. Дуйгулылык. 2. *эдеб.* Сөйги поэзиясы.

ЭРСДИРМЕК, Үйтгетмек, өзгертмек; чиширмек, гопдурмак. *Мен сениҥ йүрегиҥи эрсдирмек үчин айдайыпдым* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРСМЕК, Үйтгемек, өзгермек. *Отуз йылдан бәри шофёрчылык эдип, йүзлерче адамлар билен иш салшан Сергей Степанович Миронов Эсеновың эрсип башландыгыны хеммелерден өҥ дуйды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРС-МЕРС: эрс-мерс болмак — бирден үйтгемек, өзгермек. *Хава-ла, ики аяклы ики гүнде диен ялы, Шекер эрс-мерс өсүп баряр* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ерден, сувдан, гүнден көмек алыпдыр, Ынха гөрсең, эрс-мерс болупдыр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРТЕ, *сер.* Эртир 1. *Эрте базара гидип гетирәерин!* («Совет эдебияты» журналы). *Тулпар эртеси ене дерлэп гелипдир* (Б. Кербабаев, Җоннук батыр). *Баран гүнлериниҥ эртеси болса бир ян уҗундан харман дөвмәге башладылар* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Бу гүнки шшиҥи эртә гойма* (накыл).

ЭРТЕ-БИРИГҮН [эрте-би:ригүн], Бир нәче гүнден соҥ, якын гүнлерде.

ЭРТЕКИ I, 1. *фольк.* Көпленч жадылы ве фантастик вакалары беян эдйән халк дөредижилик эсери, хекая. *Ол гызлара гызыклы эртеки, маталлар я-да өзүниҥ башындан гечирелерини айдып берйәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Онуҥ үнсүни башга бир яна совмак үчин гулкули эртекилер хем айдып берди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. Хакыкат болмадык, тослама, ялан зат. ◇ Эртеки отармак — хакыкат болмадык затлары айтмак, өзүнден чыкарып айтмак, тослап ялан сөзлемек. *Сен маҥа эртеки отарма-да, Өвезден хабар бер!* («Гөроглы» эпосы). *Эҗе җан, сен мени чага хасап эдип, маҥа эртеки отарярмың я башга бир айтҗак задың бармы?* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Сен эртеки отарярсың* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭРТЕКИ II, *сер.* Эртирки I. *Эртеки гүн хем гечди* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРТЕКИЧИ, Эртекини говы айдян, билйэн адам.

ЭРТИР [эртир], 1. Шу гүниҥ ызындан гелйэн гүн; гелжекки гүн, индики гүн, эрте. *Мен шу гүнлер газы газян, эртир бар-да мениҥ чәгими алмага көмеклеш* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эртир, белки, галаныны-да дөвүп етшерис* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол эртир гелер* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениҥ гүррүни). *Бир-ики гүн дем-дынч алыҥ, эртир какам хем гелсе герек!* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. Гүниҥ башланян вагты, ир билен, ирден. *Бир гүн эртир Гызыл хакыҥ үстүне атлы отряд етип гелйэни маглум болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шәхер тарап барян йүк машынларының сеси эртириҥ дым-дырслыгыны бозуп, бүтин обаның ичини яңландырып гечйәрди* (Ь. Гурбанов, Душушык). *Эртир билен гар ягмага башлады* (К. Жумаев, Дөрт доган).

ЭРТИРИНЕ [эрти:рине], Эртир вагты, ир билен, ирден, сэхер билен. *Эртирине болса овлак-гузуларыҥ мэлешйэн сеслери укудан оядярды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Хер гүн бакян эртирине, Алмалары дүзүм-дүзүк* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЭРТИРКИ [эрти:рки], 1. Шу гүниҥ ызындан гелйэн гүндэки, эртир болжак; гелжек вагтдакы, гелжекдэки. *Ханы, сен айт, эртирки несил мениҥ барамда нәме гүррүҥ эдер?* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Биз эртирки сапакларымыза тайярландык.* 2. Гүниҥ башланян вагтындакы, ир вагтдакы, ирки. *Гыз эртирки гелен тарапына әҥеден ялы этди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Оларың бир нәчеси эртирки гейип гиден әдиклерини гичлик эллерине алып, аяк ялаҥач гелйәр* («Токмак» журналы). *Аяз эртиркә гаранда хас гүйҗәпди* (Н. В. Гоголь, Сайланан эсерлер). ◇ Эртирки гуйрукдан бу гүнки өйкен ягшы! — герек задың хил тайындан оҥат болмадык хәзиркиси билен канагатланмаклык, несъеден нагт ягшы.

ЭРТИРЛИК [эрти:рлик], 1. Эртир нахары, эртир билен, ир билен ийлйэн нахар. *Онянча Наржан апа эртирлик биширип, олары ҷагырды* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Мерданың гарры энеси эртирлик тайярлады* (Н. Гелдиев, Илкинжи совгат). *Онуҥ өзи үчин тайярланып гойлан эртирлик бугарып дурды* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). 2. Эртир үчин, эртире герек болан (зат). *Ол шу гүнлүгини тапса, эртирлигини гайгы этмезди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Эртирлик эдинмек — эртирлик нахары иймек. *Эртирлик эдиндилер* («Совет эдебияты» журналы).

ЭРУДИ'Т, Белли бир угурдан чуҥ билимли, эрудициялы адам.

ЭРУДИ'ЦИЯ, Ылмың белли бир пудагындан хер тараплайын билимлилик, алымлык.

ЭС, «С» харпының ады.

ЭСАС [эса:с], 1. Бир задың чешмеси, базасы, фундаменти. *Мадды медениетиҥ өсмеги рухы медениетиҥ өсмегиниҥ эсасыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Ыкдысады эсас.* 2. Бир задың мөхүм меселелери. *Марксизмиҥ-ленинизмиҥ эсасларыны билмеклик, әхли пудакларың специалистлери үчин хөкмандыр* («Мугаллымлар газети»). 3. Себәп, делил, тутарык. *Сиз нәме бейле алада чекйәрсиҥиз, гайгыланмагыҥыза хич бир эсас ёк* (А. Говшудов, Мэхри—Вепа). *Эмма онуҥ өз үстүнден дүшмәге-де долы эсас бар* («Токмак» журналы). *Олар хениз эсас гөзлейәрлер* («Яш коммунист» газети). ◇ Эсасыны гоймак — бир задың дүйбүни тутмак, эсасландырмак. *Бу китап — түркмен поэзиясының эсасыны гоян Магтымгулының китабыдыр* (Н. Сарыханов. Сайланан эсерлер).

ЭСАСАН [эса:са:н], Бүтинлей диен ялы, умуман, умумы хэснетде. *Гүн эрҥегини ики деҥлэнде, елиҥ гүйҗи гачып, тозан эсасан совлупды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Эсасан гуманитар ылымлар өврелилйәрди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). *Айдянлары, эсасан догры!*

ЭСАСЛАНДЫРМАК [эса:сландырмак], 1. Бир зады субутнамалар билен беркитмек, делил гетирмек, делиллендирмек. 2. Бир задың (идеяның) эсасыны гоймак, дүйбүни тутмак, бир зады гурамак, дөретмек.

ЭСАСЛАНДЫРЫҖЫ [эса:сландырыжы], Бир задың дүйбүни тутужы, эсасыны гоюжы.

ЭСАСЛАНМАК [эса:сланмак], Бир зада (делиле, тута-

рыга) даянмак, бир зады эсас эдинмек. *Оны сиз нәмә эсасланып дийдиңиз?!* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). *Онуң хенизе ченли эсасланмадык мүнкүрлиги, хәзирки нәмәлимлик зерарлы дурдугыча гүйчленйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭСАСЛЫ [эса:слы], Әхмиетли фактлар билен тассыкланян, делилли, ынандырыжы. *Эсаслы хабар берйән ёк* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Айдылян затлар эсаслыды.*

ЭСАСЛЫЛЫК [эса:слылык], Эсас барлык, делиллилик.

ЭСАССЫЗ [эса:ссыз], Дегерли, ынандырыжы фактсыз, делилсиз. *Эсассыз умытлар ара ачярды, Ине шунуң билен вагт гечйәрди* (А. Кекилов, Сөйги). *Бу гүррүңлериң көпүси диен ялы эсассыз* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЭСАССЫЗЛЫК [эса:ссызлык], Эсас ёклук, эсассыз болмаклык, ынандырыжы фактсызлык, делилсизлик.

ЭСАСЫ [эса:сы], Хас әхмиетли, мөхүм, важып, баш. *Ол бизиң эсасы конторымыз дәлдир* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Олар ене шонуң ялы ики-үч сурыҗ үстүнден гечип, чопан-чолукларың хал-ахвалыны сорап, оларың эсасы базасына бардылар* (Б. Кербабаев, Сайланан эсерлер).

ЭСБАП [эсба:п], 1. Бир иши этмек, бир зады өндүрмек, ясамак үчин гурал, серишде. *Токар билен Нөкериң уссачылык эсбаплары өрән ягдайлыды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Слесарчылык эсбаплары.* 2. Бир зат үчин герек болян, үпжүн эдилйән затлар, энжамлар. *Оңа лайык тәзе эсбап герекди* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Кагызларыны, өлчег эсбапларыны голтугына алып, өйүне тарап угран Ефимовың ызына дүшди* («Совет эдебияты» журналы). 3. Бир зады өвретмәге герек болян затлар, энжамлар. *Окув эсбабы. Гөркезме эсбаплары.* 4. Безег, эшик, гейим, энжам. *Иш гейимлерини чыкарып, той эсбабына гирйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Атымың болса бүтин эсбабына ченли алып гидипдирлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 5. Эмләк, гош, зат. *Ол кем-кемден өй эсбапларыны сатмага башлаяр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭСГЕР, 1. Рядовой харбы гуллукчы, солдат, гошун. *Ол дөрт саны яраглы эсгере дүшди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сизиң адамыңызың ады бизиң эсгерлеримизиң агзындан хич вагтда дүшенок* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Мәммедиң янына бир гызыл эсгер гелди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Бир топар гызыл эсгер футбол ойнаярдылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Гөрешижи, бир зады дурмуша гечирмек үчин гөрешйән, чалышян. *Өзүмизи партияның сөвешиҗең эсгери хөкмүнде дүймак герек* (Н. Жумаев, Ак дерек). *Сенагат фронтуның өң сапдакы эсгериниң йүрегине сен нәме үчин яра салмак ислейәрсиң* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЭСГЕРИ, *бот.* Үзүмиң бир сорты.

ЭСГЕРЛИК, Харбы гуллук, харбы гуллукчының ягдайы. *Мырат гызыл эсгерлиге алынды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Хөкүмет сени эсгерлиге чагыряр* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Ол хатың батыргай, чепер мазмуны, Эсгерлик гүнлерни ядыма салды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЭСГИ, Овнук-ушак мата бөлеги, гыйкынды, көне-сөне мата бөлеги. *Ол элине көне эсги алып, машыны сүпүрмәге башлады* (Ш. Боржаков, Каспи кенарында). *Эллериниң ягыны эсги сүпүрип отурышына оңа тарап гөзүни гыпып гойберди* («Совет эдебияты» журналы). *Эмма илдиргичде галан эсгиден башга хич бир делил тапмады* (Н. Помма, Эгри эйикмез). ◇ Эсги ялы — тагамсыз, чейнәп болмаян.

ЭСЕВАН [эсева:н], Сересап болмаклык, серетмеклик, гөз-гулак болмаклык. *Пөкген, сен эсеван эден дәлсиң! — дийди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ЭСЕВАНЛЫК [эсева:нлык], Эсеван болмаклык, хүшгәрлик, гөз-гулак болмаклык.

ЭСЕДИШМЕК, 1. Бирини я-да бир зады гөрмек максады билен серетдишмек, көпчүлик болуп эсетмек, әнедишмек. 2. Бирине гөзегчилик эдишмек, гөзегчилик этмәге көмеклешмек, әнедишмек, серетдишмек. *Мал-гара эседишмек.*

ЭСЕЛМЕК, Хондан бәрси болмак, гопбармак. *Ол песелмегиң ерине дурдугыча эселйәр. Мерде ялбарсаң песелер, намарда ялбарсаң эселер* (накыл).

ЭСЕН, Саг-гургун, саг-саламат, оңат ягдайда, аман. *Салам говшуран саг болсун, иберен эсең!* («Совет эдебияты» журналы). *Аманмысың, иним?! Эсенмисиң, йигит?! Түвелеме, дүшҗек экениң!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЭСЕНТАНЫШ, Яды-якыны сайгармазлык, өнден таныш ялы болуп гатнашык этмеклик. *Умсагүл эсентаныш ялы, өз өйүне гелен ялы, Айнаның янына гечди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өзүни өвениң танапы чүйрүк болар! — дийип, эсентаныш ялы йигиде гатырак дегеси гелди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ядырганып дурман, чекинмән бирҗик, Мисли эсентаныш, гүлйәр чагажык* (А. Кекилов, Сөйги).

ЭСЕР, 1. Дөредиҗилигиң өнүми, ишиң, зәхметиң нетиҗеси. *Л. Толстой өз эсерлеринде бир топар типики образлары тутуш галереясыны дөретди* («Яш коммунист» газети). *Оңдан эсери дилән алып билмежегиме такык гөзүм етди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ене-де кән чепер эсер бержегиме сөз берйәрин* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Эдеби эсер. Сайланан эсерлер.* 2. Бирине бир задың эдйән тәсири, тәсир. *Я оңа хениз ышк эсери етмедимикә?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чүнки етишенде ышгың эсери, Жошан яш йүреклең толкуны галар* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЭСЕРДЕН, 1. Айыл-сайыл болуп дуран, даяв, ири. *Эсердең, зәхметсевер гыз гаты гынаняр* (Н. Жумаев, Ағтаран тапар). 2. Эсеванлылык билен херекет эдйән, әгә, хүшгәр, дыкгатлы, гачырымлы, сересап, этиячлы. *Ныяз өрән эсердең ве әгәлик билен машыны сүпүрди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Шол ишиң өзүне болса биз өрән эсердең дарашмалы* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гоша гөзлерини үшердип, хаял-ягал эсердең херекет эдйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Төверегиңизден эсердең болуң!* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Бизиң шу яшаян еримизде, эсердең болмасаң, яшамак аңсат дәл* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЭСЕРДЕҢЛИК, Эсердең болмаклык, әгәлик, хүшгәрлик, сересаплылык, этиячлылык. *Эсердеңлик билен ишгөрмек. Эсердеңлик билен херекет этмек.*

ЭСЕТМЕК, 1. Бирини, бир зады гөрмек максады билен серетмек, бармак, әнетмек, гарамак; сын этмек. *Гөзүн гыпман, атасына эсетди* («Совет эдебияты» журналы). *Сакгалыны сыпап Ата эсетди* (Н. Помма, Гошгулар). 2. Бирине я-да бир зада гөзегчилик этмек, гарамак.

ЭСКА'ДРА, *харбы, денизч., ав.* Бир команда астында болан харбы-деңиз я-да хова флотуның улы бирикмеси. *Гара деңиз эскадрасы.*

ЭСКАДРИ'ЛЬЯ, Харбы-хова флотунда: самолётларың бир нәче звеносындан ыбарат болан бөлүм. *Бир гүн буйрук алып, галды асмана, Өз эскадрильясын тиркәп ызына* (Чары Ашыр, Поэмалар).

ЭСКАДРО'Н, *харбы.* Атлы гошун бөлүми (пыяда гошун ротасына барабар боляр). *Мениң эскадроным бәш минут ичинде ёла дүшҗекдир* (К. Ишанов, Ватан үчин).

Шол гүнүң эртеси Аннагулыны пулемётчы эскадрона алдылар (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЭСКАЛА'ТОР, Йүки (йүкленende), ёлагчылары (метрода) ёкары чыкармак, ашак дүшүрмек үчин херекет эдип дурян басганчак.

ЭСКА'РП, *харбы.* Бейиклигиң душмана тарап энҗит эдйән еринде танка гаршы газылян гарым — ганав.

ЭСКИ'З, Суратың илкинҗи нусгасы. *Бир топары эскизлере гарайр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭСКИМОСЛАР, Демиргазык Американың поляр кенарында, Гренландияда, Азияның демиргазык-гүндогарында яшаян халк.

ЭСКО'РТ, Харбы конвой, горамак үчин болан яраглы отряд, саклав. *Харбы эскорт нызама дүзүлип дурды* («Пионер» журналы).

ЭСЛИ, *сер.* Э п-э с л и. *Дан аталы эсли вагт гечен-де болса, ол диен ягны дәлди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Чарва ага гечмишден эсли гүррүң беренден соң, бир салым дымды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). *Шондан соң эсли вагтлап, ол тарапда гыкылык ве говга этмеклерини кесдилер* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭСМИ'НЕЦ, *харбы, деңизч.* Эскадра миноносеци.

ЭСПАДРО'Н, *спорт.* Баша-баш сөвеш этмеклик тәлими өвредиленде уланылян гылыжа меңзеш яраг, шпага.

ЭСПАНЬО'ЛКА, Чокга сакгал, ужы чүри сакгал.

ЭСПЕРА'НТО, XIX асырың 70-нжи йылларында Заменгоф диен врач тарапындан дөредилен халкара эмели дил.

ЭСРЕК, Көп эсрейән, ички тайдан жошгунлы ягдайда болан, луммур-луммур эдип сес чыкарян, күкреген. *Эсрек эркек ялы луммур-луммур эдип сесленйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЭСРЕМЕК, Ички дуйгы тайдан жошгунлы ягдайда болмак, луммур-луммур эдип сес чыкармак, күкремек. *Гапыларында бир эркек эсрәп дурды.*

ЭСРЕШМЕК, Көпчүликлейин эсремек, луммур-луммур эдишип сес чыкармак, күкрешмек. *Эсрешйәр эркеклер, күкрешйәр нерлер* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЭССАЛАВМАЛЕЙКИМ [эссалавма:лейким], *көн. с. сер.* С а л а м.

ЭССЕ, 1. Сан билен геленде, мукдарың артыклык дережесини гөркезйән сөз. *Ики эссе көп ишледи. Онуң ховсаласы өңкусинден йүз эссе артды* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер). 2. Сан ве кәбир сөзлер билен геленде, тутуш задың бөлегини аңладян сөз. *Ики эссесини пайлады. Көп эссесини берди.*

ЭССЕ'НЦИЯ, *хим.* Пейдаланыланда сув гошулян гүйчли состав, экстракт.

ЭСТ: 1) э с с и а й ы л м а к — ысгыны гачмак, гүйч-кувватдан дүшмек, хаялламак, ысгынсызланмак. *Гөзи гараңкырап, эсси айылыпдыр* («Мыдам тайяр» газети). *Горкан ялы дерев эсси айылып, Гачырды хатыны халың үстүне* (Б. Кербабаев, Айлар); 2) э с с и ң е г е л м е к — өзүне гелмек, гүйжүне гелмек, өзүни дүрсемек, кувватланмак. *Эл-эсли вагт геченден соң, эссине гелен мөҗек өркүнден сыпып билмеди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЭСТАКА'ДА, 1. Йүк йүклемек, дүшүрмек үчин гәмилериң яналян секиси, мейданчасы. 2. Душман гәмилериниң ёлуны кесмек үчин, пүрсден эдилйән сувасты гермев.

ЭСТА'МП, Гравюрадан алынян оттиск, сурат.

ЭСТАФЕ'ТА, 1. Бири-бирини чалшырып барян (көпленч атлы) элин адам билен говшурылян почта. 2. *спорт.* Ярышянларың гечилмели ёл аралыгының белли ерлеринде шертлешилен предмети бермек билен, бири-бирини чалшырып барян ылгамак я-да йүзмек боюнча командалар ярышы. 3. *спорт.* Шу хили ярышда бири-бирине берилйән предмет (таяжык, пакет ве ш. м.).

ЭСТЕТИ'ЗМ, 1. *сунгат.* Реакцион буржуаз сунгатында: хакыкатдан дашлашан, халка ве онуң бәхбитлерине ят болан «арасса сунгат» дийлип атландырыляның тарапдары болмаклык. 2. Нәзик, овадан затлара болан хөвес, мейиллилик.

ЭСТЕ'ТИК, Эстетизме эсасланян адам, эстетизме югрулан адам.

ЭСТЕ'ТИКА, *филос.* Сунгат ве чепер дөредижилик хакында болан философик таглымат. 2. Бириниң сунгата болан гарайышларының системасы.

ЭСТЕТИКИ, 1. Эстетика дегишли болан, эстетика хәсиетли. *Эстетики теория.* 2. Нәзик, овадан затлара болан дуйга дегишли. *Эстетики леззет.*

ЭСТОНЛАР, Эстония ССР-ниң ерли халкы, эсасы илаты.

ЭСТРА'ДА, 1. Көпчүлигиң өңүнде бир зады ерине етирйәнлер (артистлер) үчин секи, бейиклик. 2. *театр.* Ачык концерт сахнасында ончаклы улы болмадык эсерлери ерине етирмек билен багланышыклы болан саз-драма сунгаты. *Совет эстрадасы.*

ЭС-ЭР, *тар., сыясы.* Социалист-революционер (марксизме душманчылыклы болан партияның члени).

ЭТ, 1. Мышцаның ады. 2. Нахар тайярламак үчин хайван ләшиниң бөлеклери. *Бу ерде түви, яг, эт, кәшир нәче дийсең бар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ораз отага гиренде, гоюн этиниң якымлы ысы бурнуна урды* (Г. Гурбансәхедов, Гар). *Айсолтаның: — Сен түвүсини арассалаянчаң, мен этини говрайын! — диеси гелди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чайың гапдалы билен Игли эт дограмага отурды* (Н. Помма, Эгри эйикмез). ◇ Э т д е н г е ч и п, с ү ң к е о р н а м а к — жаныңа дегмек, гаты гахарыңы гетирмек. *Этден гечип, сүңке орнан* (Б. Кербабаев, Айлар). *Жуда этимден гечип, сүңкүме орнансоң геләйдим* («Совет эдебияты» журналы). Э т д е н д ү ш м е к — хорланмак, аррыкламак. Э т и г а ч м а к — аррык дүшмек, хорланмак. Э т и н и и й м е к — игенчли сөзлер айтмак, агзыңа геленини диймек, кәйнип, ал-петиңден алмак, азар бермек. Э т и ң е-г а н ы ң а г е л м е к — өзүни тутмак, физики тайдан оңат ягдайда болмак, даянмак. *Эртир гидип агшам гелйән Тулпарың шәхди ачылыпдыр, этине-ганына гелипдир* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). Э т и ң е ч ы к м а к — *сер.* Э т и ң е-г а н ы ң а г е л м е к. А г а ч э т — сырдам гөрнүшли, семиз болмадык. *Агач эт бурунлаграк Ата* (Н. Помма, Гошгулар). Г у л а к э т и ң и и й м е к (г у р а т м а к) — *сер.* Г у л а к. Д и ш д е э т г а л м а к — *сер.* Д и ш. *Оларың дишлеринде эт галыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Дишинде эт галыпдыр* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЭТАГАТ [эта:гат]: *көн. с.* э т а г а т э т м е к — боюн болмак, боюн эгмек, боюн сынмак. *Хурмайы гызыл эркек кимедир этагат эдйән ялы, яйдана-яйдана эмай билен чөкди. Бейик императорың мугт бенделери онуң эмрини этагат этмәге тайындыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол этагат этди-де, ахуна тарап чекилип дурды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЭТА'Ж, Усти-үстүне салынян гат-гат жайларың бир мертебеси, каты. *Эдил мениң яшаян этажымда яшаярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Огулбег икинҗи этажа барды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭТАЖЕ'РКА, Секилери болан мебель предмети. *Китап гоюлян этажерка ве шуңа меңзеш тама гелишйән затлардан алышдырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол өйлерине гелди-де, йүзүниң үгруна китап гоюлян этажерканың янына барды* («Мугаллымлар газети»). *Этажерканың үсти бош дәл* (Б. Сейтәков, Дөвүрдешлер).

ЭТАЛО'Н, *тех.* Уланылян өлчег гуралларыны барламак үчин болан өлчег нусгасы.

ЭТА'П, 1. Белли бир процесиң өсүшиндәки стадия,

дөвүр. Окувчылар окувың илкиңжи этапындан башлап, гүйчлериниң етдиң жемгыетчилик-пейдалы зәхмете гатнашмалыдырлар («Мугаллымлар газети»). *Социалистик дөвлетимизиң өсүшиниң тәзе этапында бизиң яшларымызың өңүнде өңүден-де белент везипелер дуряр. Шоның билен биринкде, эпилеп халкларың милли-азатлык хереketiniң тәзе, ёкары этапыны аламатландырды* («Совет Түркменистаны» газети) *Дүрлүү тарыхы өсүшиниң хер бир тәзе этапында өзүниң везипелерини, жемгыетиң исленлеринден гелип чыкян везипелери өңе сүрйәр* («Совет эдебияты» журналы) 2. Гошунларың я-да айры-айры харбы гуллукчыларың гелйән ётунда азык, от-нйм берилйән пункт, дүшелге. 3. Бир ере иберилйән туссаглар топары. 4. Спорт ярышларында дистанциянын бир бөлеги. *3-жи этапың ярпмыны гечелериндеи соң, сыплар өңүкулерин ерини чалышдылар* («Мыдам тайяр» газети).

ЭТДИРМЕК, Бир иши амала ашыртмак, ерине етиртмек, йүзе чыкартмак. *Ол хыял дерясында йүзмеги довам этдирйәрди* (Н. Поома, Себәбини сен билдиң). *Жайыны гаты этдирди*

ЭТДИРТМЕК, *сер.* Этдирмек.

ЭТЕК, Г. Гейимиң (көйнегиң) ашак тырасы. *Менем өң этегими дишлэп, оларың ызындан ылгадым* (Н Поома, Тайлак хыззыны). *Элван көйнегиң этегин йүша элек сөзыңдырын* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Оның телпегиның этеги билек ыаклайының арапсы өрч сыбы сөрүнйәрди* (Н. Поома, Тайлак хыззыны) 2. Бир ериң (юрдуң, гишшлигиң, шәхериң) чети, тырасына сепишип гидйән ери. *Гумың этегинде селеңлэп дурярды* (Б. Сейтаков, Гыз салгыды). *Москванын этегиндеки обаларың адамлары гелерлер* («Мыдам тайяр» газети 3. Бир задың, бейиклигиң дүйбүне дегип ер, үсти. *Кипетдагың этегини сырып барян отлы сыпсыларына бакан сүйнйәрди. Кичи Балканың этегиндеки байырлыкда чөбит ышкаллары сомалышып өрүйәр* («Совет эдебияты» журналы) ◇ Этек алты, ең еди болмак — алаярянны халда болмак, ховсала дүшмек. *Бир ёк ол этек алты, ең еди болуп, элерини йүзүне тутуп гелди* («Яш коммунист» газети) *Баябак этек алты, ең еди болуп, шаның кишүне тарап ылгады* («Гөроглы» эпосы) Этек гитмек — айбашы, билп ачылмак, менструация ягдайында болмак. *Этегиң дашыны дөкмек* — өзүңдәки кинели сөзлери айтмак, айдып ичиңи сөвдырмак. *Сен өзүңи хорламак, этегиңдәки дашыңы бок!* («Совет эдебияты» журналы). *Ахырбат «этегиндеки дашы дөкүлүп гөрнйәнсоң, из сөзүмиз гутлет ине* (Н Поома, Этри эйнекчи) Этегине даш салмак — бирине кмзанлык этмегиң хыялына дүшмек, кмзанлык этмеклиги гөз өңүнде тутмак. *Бу сун этегине етлик дашыны. Гелиндир үйтгедип өңки хыялым* (Р. Сейидов, Гошгулар). Башыны этегине салмак — *сер* Баш 1.

ЭТЕКЛЕМЕК, Бир ериң этеги билен гитмек, этеги тутуп дурмак, этеге дүшмек, ашакламак. *Кипетдагы этеклэп отырак Ашгабадымыза Ленин багы сирк берйәр* («Мыдам тайяр» газети) *Украинаның Бовденко» диеч обасы гур токайлыгы этеклэп отырды* («Совет эдебияты» журналы). *Овсун атып гелйәрсиң-де гамярсың, Этеклэп этеге кулуп сачярсың* (Б Кербабаев, Сайланан эсерлер).

ЭТИГМЕК, Өзүни тутмак, гурланмак, даянмак, семремек. *Яңы этигинже көшек эне дүйдең эмжеклерина тайлы гезек сокжярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЭТИК. Этика дегишли болан, ахлакы.

ЭТИКА, 1. *филос.* Эдеп-тербие ве онуң сынпы эсасы хакындакы философик таглымат, ахлак. *Материалистик этика.* 2. Эдеп-тербие, өзүни алып барыш нормалары, ахлак. *Мен миңүң билен, этикал, дипломатик этиканы базарын* («Совет Түркменистаны» газети)

ЭТИКЕ'Т, Эдеп-гертип дүзгүнлери, өзүни алып барыш кадалары, формалары (дипломатик топарларда ве ш. м.).

ЭТИКЕ'ТКА, Бир задың (харыдың) үстүне елменйән фабрик, сөвда белгиси болан ярлык. *Чүйшэ этикетка елмемек.*

ЭТИМО'ЛОГ, Этимология боюнча специалист, алым.

ЭТИМОЛОГИК, *лингв.* Сөзлериң гелип чыкышына дегишли. *Этимологик сөзлүк.*

ЭТИМОЛО'ГИЯ, *лингв* 1. Дил билиминиң сөзлериң гелип чыкышыны өвренйән бөлүми. 2. Сөзүң гелип чыкышы ◇ Халк этимологиясы — дүшүнүксиз сөзлери айдылышы тайындан белли дережеде шолар билен угурдаш гелйән дүшүнүкли сөзлере мензедип (өвруп) айтмаклык. Мес: *универмаг — өкбирмаг* (биринжи комноненти «он бир» диен сана мензедилйәр). *«Гызылярбат»* (аслында икинжи комноненти аранса «рабат» болуп, «гала, беркитме» диен маныны анладяр) — *«Гызылярбат»* (икинжи комноненти «арват» (аял) диен сөзе мензедилйәр.

ЭТИОЛОГИК, Этиология дегишли болан.

ЭТИОЛО'ГИЯ, *мед* 1. Кеселиң себәплери хакындакы таглымат. 2. Кеселиң себәплери.

ЭТЛЕК, Эти көп, эти долы, семиз, гургун, ётыш. *Этлек бойкуны кыклык билен ызына бакан тоолап, кимедир, нәме хакдадыр табшырык берйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чекселери этлек ясавулбашы хөкүмдарың өңүнде пейда болды* (Б. Сейтаков, Гыз салгыды). *Ол пәкизе сыкылып этлек келесине-де үч-дөрт гезек сун дегирди* («Совет эдебияты» журналы). *Оларың бири этлек хем суклек даяв йитет* (Н Поома, Этри эйнекчи).

ЭТЛИ, Эти болан, эти көп, эт атылан, эт салнан, эт билен тайяр эдилен. *Ичи этли чорбадан көче несим гелсе-де, мен утанып ийип билмедим* (Н. Поома, Тайлак хыззыны) *Гайнамы келгиз етен этли чорба Мырадыч дегина тазечэ, дизүп деди* (Б. Кербабаев, Бахаллы—чырат). *Этли бөрек Этли эшак* ◇ Агач этли — инче сатыр, семиз болмадык.

ЭТЛИ-ГАНЛЫ (этли-ганлы), Гөзе дегип гөрүнйән, хор, инче дал. *Ол аял чыкларын долуңа, этли-ганлы гырмегей ослнды* (Б Сейтаков, Гыз салгыды) *Этли-ганлы орта яшларындакы бир аял сапдан гирип, салам берди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Ол отда яшларындакы этли-ганлы аялды* (А. Гөвшудов, Сайланан эсерлер).

ЭТМЕК, 1. Бир иши амала ашырмак, йүзе чыкармак, ерине етиртмек. *Мен хем, кейпим, сенин эйдян яшыңы оларачок болмок!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Келеченек ол оның айдымы яна этди* (Н Поома, Этри эйнекчи) *Сенин эден писсе-пеңжуллыгың зерарлы болса мен яна гетында салмалы* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) *Бу яшлара оның бои этди.* 2. Бир зады тайярламак, ишлән чыкармак, ясамак *Станок эйдян завод* 3. Көмекчи ишлик функциясында: ысмышын гелйән ысымларинак маныеы билен багланышыклы хереketi аңладяр. *Сүйет этмек, меңнбир этмек, хызмат этмек, гуллук этмек, көмек этмек, хереket этмек, танкыт этмек, доклад этмек, тапе этмек, томаша этмек, кәлэс этмек, гуман этмек, халас этмек, тасир этмек, рехим этмек, алат этмек, сынжат этмек, сарп этмек, нешир этмек, үнүн этмек, ымыт этмек, зүррүк этмек, сен этмек, кабул этмек, карар этмек, мейил этмек харч этмек, ёк этмек, мәлим этмек, захар этмек, аваз этмек.*

ЭТМИШ. Язгарылан иш, нәдогры хереket, гүнә, айып *Ол бизи чзүнүң бу этмиши билен иле-гуне чыкар яла этмёди* (Н Сарыханов, Сайланан эсерлер) *Меның этмишим, утанжым өзалдан хем өзүме етик. Оның этмиши кәнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) *Нәме этмишим бар?* (А. Кекелов, Сөйги)

ЭТМИШЛИ, Этмиши бар болан, этмиш эден, гүнәли, айыплы, гүнәкәр *Ол бир этмишли адамдыр* (Чары

Ашыр, Поэмалар). *Эмма дилән адамың этнишлидир* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЭТНИК, Хайсы хем болса бир халка, онуң медениетине дегишли болан. *Илатың этник составы.*

ЭТНОГЕНЕ'З, Халкларың гелип чыкышы, дөрейши.

ЭТНО'ГРАФ, Этнографиядан специалист.

ЭТНОГРАФИК, Этнография дегишли болан. *Шәхер багының гүндогар четинде этнографик музей бар экен* («Совет эдебияты» журналы).

ЭТНОГРА'ФИЯ, 1. Халкларың дурмушыны, гылык-хәсиетлерини, оларың мадды ве рухы медениетини өврейән ылым. 2. Хайсы хем болса бир халкың дурмушының, медениетиниң, дәп-дессурының айратынлыклары. *Областың этнографиясы.*

ЭТРАП [этра:п], Ер, юрт, үлке, тарап, төверек, чет, гыра, габав. *Этрапында йыгын гуран халайык, Өзге маңа перзент, жәнан герекмез* («Гөроглы» эпосы).

ЭТЮ'Д, 1. Илкинжи нусга, гаралама, эскиз. 2. Ончаклы улы болмадык виртуоз хәсиетли саз эсери. 3. Мөчбери боюнча улы болмадык кәбир эсерлериң (ылмы, танкыды ве ш. м.) ады. 4. Машкың бир гөрнүши (сазда, күшт ойнунда ве ш. м.).

Э́Ф, «Ф» харпының ады.

ЭФИОПЛАР, Эфиопияда ве Демиргазык-Гүндогар Африкада яшаян халкларың ве тайпаларың умумы ады.

ЭФИ'Р, 1. Медицинада (наркоз, дезинфекция үчин), техникада уланылян органики бирлешме. 2. *гөч. м.* Ерден ёкарда болан гиңишлик, белентлик, хова бошлугы. *Радист Алексей «Лачыны» алдыгына эфире чагырярды* («Совет эдебияты» журналы). *Бу гүн гиң эфирде хер ян Шатлыклы хабар йүзәр* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ЭФФЕ'КТ, Тәсир, нетиже; тәсир галдырян зат, серишде.

ЭФФЕКТИВ, Эффекти бар болан, нетижели.

ЭФФЕКТЛИ, Тәсир галдырыжы, тәсирли.

ЭХ, 1. Бир зат хакында аладаланмаклык, өкүнмеклик, бир зада тәсин галмаклык дуйгусыны аңладян үмлүк. *Эх, ядымдан чыкарыпдырын. Эх, гөр нәхили оңат зат!* 2. Нәхош адамың агырлык билен дем алшы. *Сыркав эх, эх эдип ятырды.*

ЭХЕ, Бириниң гүррүни диңленende, гүррүне хи-хава берленде, ички дуйгы йүзе чыкарыланда, бир зат макулланында «хава» манысында айдылян үмлүк.

ЭЧИЛМЕК, Жомарт болмак, мерхеметли болмак, сахылык этмек, жошмак. *Биз тебигатың эчилерине гарашмарыс, оны гүйч билен алярыс* («Совет эдебияты» журналы). *Мундан эчилдик болмаз* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл). *Мама хас хем эчилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шу махал Пөкген агаң эчилен вагты, барып отуранымыздан соң пул сора* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Биз тебигатың эчилерине гарашып дурмарыс* (Н. Поммa, Себәбини соң билдим).

ЭШАФО'Т, Үстүнде өлүм жезасы ерине етирилйән секи.

ЭШЕГАРКА, Ики тарапа япгыт эдилип салнан, эшекгериш (тамың үсти хакда). *Хан ики тарапыны гар сыргыны басан, эшегарка чилиң устуне чыкды* («Совет эдебияты» журналы).

ЭШЕК, 1. Гыляллар машгаласындан болан бойы пес, йүзи улы, гулаклары узын хайван. *Эртеси гүн Берди ага эшегини мүнүп гелди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Башга бир тарапда эшек аңырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ятымлык ёлдан эшек билен сув чекен Акмая дәл, Атабайдыр* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Онуң дөрт аяклыдан еке эшеги барды. Эшеги йүке чек, эшек йүке гелмесе, йүки — эшеге* (накыл). *Ики ат депишер, арасында эшек өлер* (накыл). *Эшек хем өз деңини гашар* (накыл). *Эшек семресе, эесини дөпер* (накыл). 2. Сөгүнч, гаргыш. *Ол-а түйс эшек экенс!* («Токмак» журналы). 3. Тарлы саз гураллариның (дутарың) киршиниң ашагына гоюлян агач, сөег, яссыжак. *Дутара эшек этмек. Дутарың эшегини гачырмак.* 4. *спорт.* Үстүнде гимнастика машклары эдилйән эсбап. ◇ Эшеги дикгирдемек — иши шовуна болмак, иши угруна гитмек. Эшегиң гулагына ясын окан ялы — айтдың-айтмадың бары бир, бириниң бир зада үнс бермезлиги. Эшекден йыкылан ялы этмек — бирини алдамак, кынчылыга дучар этмек, аңка-таңка этмек. Эшекден палан аланча гөрмезлик — бир иши кынчылыксыз ерине етирмеклик, еңиллик, аңсатлык билен этмеклик. Ач эшеге йүк — агыр, улы. Эшек мүнди — эшекчи боланың үстүне мүнлүп ойналян ойнуң ады.

ЭШЕКГЕРИШ, 1. *сер.* Эшегарка. *Булар кичеңräжик эшекгериши тамларды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Ортасы, били, үсти түңүр. *Ягырнысы күйки, сакар, маңлайы түңүр, гөзлери чукур, бурны эшекгериш, сеси богук бири еринден дик галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЭШЕКЧИ, Оюнда утулан тарап. *Утулып эшекчи болмак.*

ЭШЕКЯССЫК, *зоол.* Леңкеч шекилинде болян көп аяклы мөжежик.

ЭШЕЛО'Н, 1. *харбы.* Сөвеш тертиби боюнча бири-бириниң денинде я-да ызындан дурян гошун бөлүмлери. 2. *д. ё.* Көпчүликлейин дашамак, чекмек үчин болан отлы составы. *Оларың биринжи топарыны эшелон билен Мара бакан угратдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эшелон-эшелон болуп гошун гели ı башлады* («Совет эдебияты» журналы).

ЭШЕН, Мал гузлан вагтында, чага боланда дүшйән юка эт бардасы, чаганың «ёлдашы».

ЭШИДЕРМЕН, Эшитмәге хөвесли, ыхласлы, эшитмек ислейән. *Ол, оны шунча эшидермен хем болса, Аман гайта оны одукдыржак болды* (Б. Солтанныязов, Күмүш).

ЭШИДИЛМЕК, 1. Гулагың билен эшитмек, гулага илмек. *Соңкы гүнлерде ерлериниң ичинде трактрларың хем сеслери тарлап эшидилмейәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Шол вагт коридорың аңырсында галмагал эшидилди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шол вагтда болса Жоннук батырың гулагына таныш бир сес эшидилипдир* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Илиң матасыны докарды, тә ил ятянча онуң дарагының сеси эшидилерди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Мәлим болмак, аян болмак, билинмек. *Онуң гелжекдиги эшидилди.* 3. Бир меселә серединмек, гаралмак, диңленмек. *Онуң хасабат доклады эртир эшидилжек.* 4. Диңленмек, гулак асылмак, гулак салынмак. *Ол вагтлар радио эшидилйәрди.*

ЭШИДИШМЕК, 1. Бири-бириңден билмек, хеммеси диен ялы эшитмек. *Ол хабары эшидишипдирлер.* 2. Көпчүлик болуп диңлемек, гулак салмак, гулак асмак. *Адамлар, эшидишдиңиз герек?! Путёвка гереклиңиз арза берерсиңиз!*

ЭШИК, 1. Гейим, эгинбаш, лыбас. *Бу эшиклер мени халыс иризди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Дурды йылы эшиклерини гейди* (Н. Жумаев, Дөрт доган). *Өз эбтиңе серет, эшигиңи йылда бир гезек тәзеләп билеңок* (А. Дурдыев, Хан күйли). *Ол геен эшигини, балагының учгурыны, чарыгының багыны оңарман сүйрәп, хопул-сопул гезерди* (А. Дурдыев, Багтлы йигит). *Сапа дашкы эшиклерини гейнип, көвшүни алгына говаллаң сокды* (Н. Эсенмырадов, Яш натуралист). 2. Бир задың үстүне япылян зат, үст өртги. *Бу атың эшигине серет!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бу гара-*

жа өйүң эшиги көнелипди. ◇ Эшиги битмек — эгин-эшик эдинмек, абат эшикли болмак.

ЭШИКЛЕМЕК, Бир задың үстүне эшик өртмек, эшик япмак, эшикли этмек. *Оны тәзе кечелер билен эшиклән, ак гуммез ялы этди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЭШИКЛЕНМЕК, Эшикли болмак, үстүне эшик өртүлен, япылан болмак, эшик гейдирилмек.

ЭШИКЛЕТМЕК, Эшик япдырмак, эшик салдырмак, гейдирмек, эшикли этдирмек.

ЭШИТГИР, Оңат эшидйән, гулагы йити, эшитгич. *Серхетчиниң эшитгир гулагы чалажа чыгышлдыны эшитди* («Мыдам тайяр» газети). *Гөзлер гөргүр, эшитгир гулаклар хүшгәр, Диңе хүшгәр болмак заманыды бу* (Р. Сейидов, Сайланан эсерлер).

ЭШИТГИЧ, *сер.* Эшитгир.

ЭШИТДИРМЕК, 1. Бир зады эшидер, дуяр ялы этмек, эшитмегини газанмак. *Ол бу сөзлери эшитдирип айтды.* 2. Бир зады хабар бермек, мәлим этмек. *Ол муны хич киме эшитдирмәндир.* 3. Бир зады диңлетмек, диңләр ялы, гулак салар ялы этмек. *Саз эшитдирмек.*

ЭШИТМЕК, 1. Эшидиш органы аркалы кабул этмек, гулага илмек. *Муны эшиден чагалар ойнуны ташлап, ерли-ерден оңа тарап эңдилер* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Ела якын гелемде, Бир хүмүрди эшитдим* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Оның сесини эшиден бадына, оның оңлы адам дәлдигини билди* (Н. Помма, Эгри әйикмез). *Өз сесини гүйчли елде чала эшидйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Эшидиш укыбы болмак. *Ол оңат эшидйәр, эмма сен оңат эшитмейәрсиң!* 3. Бир хабары, маглуматы билмек. *Чүнки ол, Чернышовың өз отряды билен Мара бака өтен гиже чекилен хабарыны эшидипди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мен башга зат эшитдим* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бизиң шу ердедигимизи ол бир ерден эшидип гелендир* («Гөроглы» эпосы). 4. Диңлемек, гулак салмак. *Саз эшитмек. Радио эшитмек.* 5. Җемагат өңүнде бир задың анығына етмек, бир ише гарамак. 6. Айдылан зады берклешдирмек, тассыкламак. *Эшидйәрмиң, тизрәк бол!*

ЭШРЕТ, 1. Леззет, рәхнет, багтлылык. *Түвелеме, сен-ә өмрүңде гөрмедик эшредиңи гөрдүң!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гөк чай билен палавың эшрединден гөрсене!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Гөвнүме болмаса, шейле эшрет маңа хениз өмрүмде душ гелмедик ялы болуп гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Адамларың ислеглерини канагатландырмага хызмат эдйән хайырлы зат, мадды боллук. *Хожалыгың доландырылышыны тәзеден гурамак барада бизиң гечирйән чәрелеримиз, совет халкына диңе бир мадды эшретлер гетирмек билен-де чәклемез* («Совет эдебияты» журналы). *Коммунистик партия халкың эшреди барада хемише алада эдйәр.*

ЭШРЕТЛИ, Леззетли, рәхнетли, эшреди бар болан, өрән аҗайып, сапалы. *Эшретли гүн. Эшретли дурмуш.*

Ә

Ә I, Түркмен элипбийиниң отуз алтынҗы харпы.

Ә II, Айратынлыкда, сөзүң өңүнден ве соңундан геленде, ашакдакы ялы функцияларда уланыляр: 1. Сорагы аңладяр. *Ә? Ол гелендир-ә?!* 2. Интонация билен айдылып, эмоционал-экспрессивлик гатнашыгы, гең галмаклыгы, хайран галмаклыгы гөркезйәр. *Ә... шейле дийсене?!* 3. Ачык айдылмаздан, сакынып, күтгүрилип геплененде гетирилйәр. *Ә... хум, Худайберен эмин, ынха гөрүп дурсуң!* («Совет эдебияты» журналы). 4. Херекети—гымылдыны догрудан-догры бир объекте я-да субъекте гөнүкдирмеклик оттеногыны берйәр. *Базара барсаң-да, үзүм-ә гетирмәнсиң?! Жерен-ә хениз хем гелмәндир!*

ӘБЕРИШМЕК, 1. Әбермәге көмек этмек, алып бериш мек. *Мыхманлара нахар әберишмек.* 2. Алмага көмеклешмек. *Базардан зат әберишмек.*

ӘБЕРМЕК, 1. Бир зады бирине бермек, алып бермек. *Дүйдәки яг күйзеден кичирәк җамы говурдакдан түмеклән әберди. Оглум, ажыгансың, мен гоюлтмак биширдим! — дийип, бир чанак гоюлтмагы Аннагулың өңүне әберди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир зады бири үчин алып бермек, сатын алып бермек. *Ол магазинден оглуна оюнҗак әберди.*

ӘБЕРТМЕК, 1. Алып бердирмек, әбермәге межбур этмек. *Мыхманлара нахар әбертмек.* 2. Бири үчин алдырмак, сатын алдырып бердирмек. *Окувчыларың герекли китапларыны әбертмек.*

ӘБИРСИЗ, Гаты улы, уллакан, әпет. *Хошлының үстүне әбирсиз таягыны гөтерен Сәхет аганы ядына салды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ӘВДИРМЕК, Тиз болмак, чалт этмек үчин ховлукдырмак, алҗасатмак, гыссамак.

ӘВМЕЗЕК, Ховлукмазак, ховлукмаян, гыссанмазак, гыссанмаян, алҗасамазак, алҗасамаян; агыр, аграс (адам). *Иң сабырлы, иң гиң, белли әвмезек, Адамлар хем хәзир сагада бакяр* (Г. Сейитлиев, Сайланан эсерлер). *Әвмезек дийәрмиң, сержант?!* («Совет эдебияты» журналы). *Яңкы даяв гарры өңки әвмезек-алҗасамазак херекети билен гушагына гысдырылгы биз халтаны алды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӘВМЕЗЛИК, Ховлукмазлык, гыссанмазлык, алҗасамазлык, алып-ёлуп бармазлык; үнс бермезлиге салмаклык, аграслык. *Ашыр әвмезлик билен Артыгың янына гелди. Эзиз әвмезлик билен сөзе башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гөроглының мен-менлиги, душманың гүйжүни әсгермезлиги, әвмезлиги язгарыляр* («Гөроглы» эпосы). *Жоннүк батыр дөшүни гайшардып, әвмезлиге салыпдыр* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Мухаммет әвмезлиге салды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ӘВМЕК, Ховлукмак, гыссанмак, алҗасамак. *Шофёр херекетини, өңки болшуны үйтгетмән җогап гайтарды: — Әвмек шейтандан, сабыр рахмандандыр, ёлдаш Човдуров!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ефим әвмән, күмә тарап угради* (М. Горький, Эне). *Бабагулының әвмән гымылдап гелйән аграс гөвреси, дуйдансыз эшидилен бу сесе уссахананың ишигинде аяк чекди* (П. Карпов, Хазына). *Ери, онда нәме әвеңизок?* («Колхоз гүнлери»). ◇ Әвүп-сәвүп — айлаң-чайлаң эдип, ёлуң душуп, бирден, төтәнден. *Әвүп-сәвүп бу ере дүшсеңиз, бизе гелиң!*

ӘГИНМЕК, 1. Аяк чекмек, бираз дурмак. *Ягдай әгинмән херекет этмеги талап эдйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бир гаррыжа аял ичери гирди, Әгинди аз вагт, гечмеди дула* (А. Кекилов, Сөйги). 2. Гиден ериңде я бир иш эденде сакланмак, эглемек. *Вепа шатлык билен штабдан чыкып, хич ерде әгинмән гайдып гелди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сениң эгер җаныңа хайпың гелйән болса, әгинме-де деррев торбаны долдур!* (Мыралы).

ӘГИНЧ, Аяк чекмеклик, дурмаклык, эглемеклик, сакланмаклык.

ӘГИРТ, Өрән, хас, гаты, әпет; өрән улы, хас улы, гаты улы, өрән көп. *Ине, уллакан оюң ичинде әгирт улы сү-*

ри ятыр (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Әгирт әдим билен йыгыряр ёлы, Гөйә жана гелиң, ер сүйшйән ялы* (А. Кекилов, Йки червен). *Гиң асман әгирт саяван ялы герлип дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гошдакы ики саны әгирт көрпеч долуп, соңабака чагалар гузулары өз чадырларына дашап башладылар* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Буларың шейле әгирт ишден баш чыкарян тежрибели башларына берекелла!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Аял-эркек, оглан-гыз ишлейәрлер гарышып, Юрда әгирт неп берйәр булар хер гүн ярышып* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ӘГӘ, Хүшгәр, этнячлы, сак, эсерден, хабардар, берк. *Ол бизиң колхозчы Агажан ага, Дегишген, мылайым, ишине әгә* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Хер зат хем болса, шолар тарапындан әгә болгун, сен бир екесиң, оглум!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Кәбир адамлар өз маллары ндан әгә болмаярлар* (Н. Жумаев, Ак дерек).

ӘГӘЛИК, Хүшгәрлик, эсерденлик, этиячлылык, саклык, хабардарлык, берклик. *Ол ядав гөвресини әгәлик билен ювашжа гойберди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол муны сындырман дийип, өрән әгәлик билен әдимлейәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ӘДИК, Узын гончлы аякгап. *Аннагула әдик ве папак бердилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гылыч Гажар оглы көвүш гееншнден әдик геенини он эссе говы гөрйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хожамырат сизиң әдигиңизи ягладымы?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Айрагың йити тойнагы Магтымың әдигиниң гонжуны бөвүссе-де, тенини чала гызартса-да, инжигине зыян етирмәнди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Хром әдик. Гайышдан эдилен әдик.* ◇ Сагры әдик — мал хамының сагрысындан тикилен говы әдик. Әдик чыкартмак — көне адат боюнча өйленен йигидиң гелнине биринжи гижеде әдигини чыкартдырып, аял машгаланың адамсына болан илкинжи хызматы хөкмүнде иш башаржаклыгыны барлап гөрмек. *Артык оңа әдик чыкартмакдан, гушак чөздүрмекден гечип, бир баш йүзүкчилериң янына барды. Әдик чыкардыланда, элиниң терси билен зыңып гойберди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӘДИКТИКЕР, *зоол.* Узын бурунлыжа, гаты габыклы учмаян чал реңк мөжежик.

ӘДИКЧИ, Аякгап тикйән ве бежерйән адам, усса. *Никольсон чага аякгабыны бежертмек үчин, әдикчиниң янына гитмели боландыгы барада язяр* («Мыдам тайяр» газети). *Хава, әдикчи, мен болса бириниң өйүнде ашпез болуп яшаярын* (М. Горький, Эне). *Ана бир дүканда әдикчилер мумлы сапаклары эйлэк-бейлэк чалтлык билен чекйәрлер* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Әдикчиниң әдиги битмез* (накыл).

ӘДИКЧИЛИК, Аякгап тикйәниң хүнәри, әдикчиниң кәри, ягдайы.

ӘДИЛМЕК, Херекет эдип, әдим эдилмек, гадам урулмак. *Гөвре гурпдан дүшди, әдилмән аяк* (Б. Кербабаев, Айлар). *Онуң эгри аяклары батгадан согрулян ялы әдилип, жансыз гөзлери күле ташланан мәз ялы сәмәп гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӘДИМ, 1. Йөришде аяк херекетиниң аралыгы, гадам. *Потдан, ылгашан еримиз йүз элли әдимден көп дәл велин, эйәм хашлап дурсуң!* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Ол гуйының гырасындан ики әдим гайрада дуруп, бедресини гуя салламага дурды. Ине, Аннагулы түпеңини ченләп, бәш-он әдим йөреди вели, бирден аягының ашагындан «гүсүр» эдип ёкары галды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шонуң үчин хем он-йигрими әдим саг гапдалына бакан сүйшүп, селчеңрәк чөплүгиң ичинден букдаклап гитди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. *гөч. м.* Херекет, иш. *Интервенцияның биринжи әдими шовлы гечмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мениң өзүме-де галам тутмасыны, сөзлем дүзмесини, әдим әтмесини өвреден рус языжылары болды* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Әдим урмак — херекет этмек, гадам урмак, йөремек, өңе гитмек. *Чыглы чәгәниң үстүнде әдим урян адамларың хеммеси бир күйдеди* («Совет эдебияты» журналы). *Шондан соң бүтин посёлогы гарк эдйән айдым-саз хем онуң гулагына илди; шондан соң Айсолтан айгытлы әдим урды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Адам дурмуш билен дең әдим урмалы. Ыгыны «гошун» әдим урмасыны билмән, «сага» диенде, чепе, «чепе» диенде, сага дөнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Әдими чалтландырмак — тиз йөремек, чалт гитмек. *Дүе мәхнет агыр әдимлерини барха чалтландырярды* («Пионер» журналы). Әдимиңи селжермек — бир ише гиришмезден өңүрти, ялңышмазлык үчин шол херекети хемме тараплайын гөз өңүне гетирмек, барлап гөрмек, хабардар болмак, гитжек ёлуны, этжек ишиңи аныкламак. *Мен сениң этжек әдимиңи селжерип этмегиңи ислейәрин* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Бир әдим — якын, узак дәл; тиз, деррев. *Ол бу ерден бир әдим ёкдур. Бир әдимде барарсың. Бир әдим өңүңи гөржек гуманың ёк* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). Хер әдимде — хемме ерде, әхли ерде, хемише, хемме вагт. *Язың гүнлери онуң ялы отлар хер әдимде душяр.*

ӘДИМЛЕМЕК, 1. Әдим этмек, әдим әдип гитмек, бармак, йөремек. *Оңа тарап батлы-батлы әдимләп гелйәр* («Совет эдебияты» журналы). *Ол гиң әдимләп өйлерине гитди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). *Чүнки горкусындан яңа дүелериң аяклары бүтин гөвресине ченли саңңылдаяр ве аяклары дараҗык душалан ялы зордан әдимлейәрдилер* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Әдим әдип белли бир аралыгы, гиңлиги өлчемек, өлчәп гөрмек. *Онуң төверегини әдимләнде, саныны йитирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Өкузиң мейидине ченли болан аралыгы-да әдимләп өлчеди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). 3. *гөч. м.* Херекет этмек, гадам басмак, өңе гитмек. *Бейле сөзлер билен гелжеге әдимләп болмаз* (К. Ишанов, Ватан үчин). *Ол кырк бәш яшының хеммесини жиннетли киши зәхметинде агыр жепалар билен әдимлән аялды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 4. *сер.* Әтлемек 1. *Мейхананың ишигинден әдимләп гирди* («Гөроглы» эпосы). ◇ Агыр-агыр әдимлемек — әдимини узын эдип ювашжа йөремек.

ӘДИМЛЕНМЕК, Әдимләп гөрүлмек, әдим билен өлчелмек.

ӘДИМЛЕТМЕК, 1. Әдим этдирмек, гадам урдурмак, әдим билен йөретмек. 2. Белли бир аралыгы өлчетмек, өлчәп гөрдүрмек. *Шу ики аралыгы әдимлетди.* 3. Херекет этдирмек, өңе гитдирмек, өсдүрмек. *Биз оларың хемме кемчиликлерини дүзетмели, олары-да өңе бака әдимлетмели* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӘДИМЛЕШМЕК, 1. Билеликде әдим этмек, гезишип йөрмек, гезмелешип йөрмек, йөрешип бармак. *Олар әдимлешип барярдылар.* 2. Белли аралыгы, гиңлиги әдимләп өлчешмек, өлчәп гөрүшмек. *Мен оңа әдимлешдим. Шондан соң олар әдимлешдилер.*

ӘДИМЛИК, Әдим мөчберинде болан аралык, әдим боларлык, әдимден ыбарат болан. *Мыралы одуң үч әдимлик бейлесинде түнче гоюп, айбогдашыны гуруп отуран экен* (Мыралы). *Дервезәниң гүнбатарында үч-дөрт әдимликде кичиҗик бир гапы бар.*

ӘДИМЛӘБЕРМЕК, 1. Әдим әдип башламак, әдимләп йөрәп башламак. 2. Әдим билен өлчәп уграмак, әдимләп өлчемәге башламак. 3. *гөч. м.* Херекет эдип башламак, өңе гидип башламак.

ӘДИММЕ-ӘДИМ, Бирсыхлы, ызлы-ызына, үзнүксиз, ызыгидерли; гышарныксыз. *Совет Союзы барада айдыланда болса, онда бизиң юрдумыз әхлумумы парахатчылыгы, коллектив ховпсузлыгы сакламак мүмкинчилиги-*

не халкларың ынамыны пугталандырмага чалышып, шу угра тарап әдимме-әдим херекет этди («Совет Түркменистаны» газети).

ӘДИШМЕК, *сер.* Әдимлешмек. *Ювашҗа әдишип гидип барярдылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ӘҖИТ-МӘҖИТ, Алып-ёлуп барян, гөзе-баша дүшүп барян, алдажы. *Әлхепус, өзлер-ә әҗит-мәҗит ялайт!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ага, бизи шу әҗит-мәҗитлериң элиндең гутарың!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӘЙ, Бир зада первайсызлык, пархсызлык я-да ахмырлылык билен середилende уланылян үмлүк. *Әй, соңы нәме болса, шол болсун! Әй, бу ишиң бизе дахыллы ери ёк-ла!* («Совет эдебияты» журналы). *Әй, зыяны ёк!* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Әй, ...боляр-да!*

ӘЙНЕК, Гөрүш нормал болмадык вагтда, оңат гөрмек я-да гөзи горамак үчин уланылян эсбап. *Ол әйнегини гөзүнден айрып, дызының үстүнде гойды* (Б. Пурлиев, Илкиңжи гүн). *Бу херекет әйнеги дөвүлмез ялы ерде йыгнап гой дийилдигиди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гөзүңе яры ганатлы әйнегиңи дакын!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ӘК, Дар болмазлык үчин гейим-гежиме урулян, гоюлян дилкав мата, урна. *Йүпек махмал, бегрес бичсин урман әк, Бойларына мынасып гейим чыкарды* («Совет эдебияты» журналы).

ӘКЕЛДИРМЕК, *сер.* Гетиртмек.

ӘКЕЛИШМЕК, *сер.* Гетиришмек.

ӘКЕЛМЕК, *сер.* Гетирмек. *Балам, мен чай-чөрек әкелдим!* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Пәкизе бир гыз хем әкелипдир. Бар, оглум, тайыңы әкел!* («Гөроглы» эпосы).

ӘКЕЛТМЕК, *сер.* Гетиртмек.

ӘКИДИБЕРМЕК, Бир ерден икинжи бир ере алып гидибермек, алып уграмак, чекип башламак, чекип башлабермек. *Бир уҗундан әкидибер!*

ӘКИДИЛМЕК, Алып гидилмек, башга бир ере дашалмак, чекилмек, элтилмек. *Эмма мен хем сува әкидилип, сувсуз гетирилйән адамлар хилинден дәлдирин* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Оны зындана әкидилмәнкә, хут шу гиҗәниң өзүнде бошатмалыды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ӘКИДИШМЕК, Бир зады бирине чекишмек, әкитмәге көмек этмек, алып гитмеклиге, чекмеклиге көмеклешмек; гөтеришмек, элтишмек. *Биз әкидишерис, сиз хем әкидишиң!*

ӘКИТДИРМЕК, Бир зады бирине алып гитдирмек, алып гитмеклиге, чекмеклиге бирини межбур этмек; гөтертмек, элтдирмек. *Ол гурлушыга дегишли затлары әкитдирди.*

ӘКИТМЕК, Бир зады я-да бирини өзүң билен алып гитмек, өзүң билен алып бармак, элтмек. *Чарва Мерген булары яйла әкитмәге боюн болупдыр* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Оны хер бири диен ялы екән-екән өйлерине чагырып әкидерди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Галаныны Эрдебиле әкидип сатарын* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ол ык тарапа бакып дуран еринден хемме кувватыны йыгнап, зарп билен этмекчи болды вели, чәге гошантлы ел донуң ве көйнегиң ичине долды-да, оны ювашлык билен ерден гөтерип әкитди* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ӘКЛЕМЕК, Гейим-гежиме әк урмак, әк гоймак, әк салмак, әк билен тикмек.

ӘКЛЕНМЕК, Әк урулмак, әк гоюлмак, әк салынмак, әк билен тикилмек.

ӘЛ, Иш салшыланда йүзе чыкян гарашылмадык бир зада, вака бир хили гең галмаклык билен баха берленде, белли бир пикир айдыланда уланылян препозитив көмекчи. *Әл, сакгалдаш, сен-ә бейле дәл экениң!* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Әл, биз бир зат айтсак, хөкман терсине болайяров!* (Б. Пурлиев, Илкиңжи гүн). *Әл, бу гызҗагазың дилиниң дузлуҗадыгыны!* (Г. Гурбансәхедов, Ак алтын).

ӘЛЕМ I, 1. Бүтин жахан системасы, дүнйә, жахан. *Түркменлерде ат-овазасы әлеме яйран бир йылдам ат бармыш. Онуң аграмыны өлчемәге гиң әлемиң даглары-ның дашлары-да етмежек ялыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Әлем йүзи ягтылды* («Гөроглы» эпосы). *Өзүниң алтын шөхлеси билен әлеми гарк эдйән мәхнет Гүнүң бу гүн судуры-да мәлим болмаярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Сары гавунларың бейхуш эдиҗи күкейән ысы бүтин әлеми долдуряр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 2. Ер йүзи, әхли ер. *Я сениң агзыңдан чыкан сөзи мен гөтерип, әлеме жар эдер өйдйәмиң?* (Б. Кербабаев, Небитдаг). ◇ Әлеме инмек — дүнйә инмек, энеден болмак, догулмак. *Етмиш йыл мундан өң бу кичи тамда, Мәхрибан бир чага әлеме инди* (Р. Алыев, Коммунизмиң ёлунда). Әлеми гиңемек — гайгыдан чыкмак, агыр ягдайдан, алададан дынмак, гайгысызланмак, гөвнүң ачылмак, гөвнүң гиңелмек. *Гызың әлеми гиңән ялы болды* (Г. Гурбансәхедов, Йүрек даш дәл). Әлеми даралмак — гайгыланмак, кынчылыклы бир ягдая дүшмек, агыр халда болмак, ховсала дүшмек, йүрегиң гысмак, суст болмак. *Шол гурруңлери эшиденден соң, онуң әлеми даралды.*

ӘЛЕМ II, Читилип докалян затларың (халы) гырасындакы нагыш; аргач гечирилип докалян затларда болса (палас) нагышдан өңүрти гелйән гыра ер. *Өйүң төрүнде әлемиңе ченли чейнелен, гемриген ожакбашы дүшелгиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Әлем нагшыңа бир серет, угурсыз!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ӘЛЕМГОШАР, Гүн шөхлелериниң ягыш дамжаларында дөвүлмеги нетиҗесинде асманда эмеле гелйән дуга гөрнүшиндәки дүрли реңкли золак. *Айна нәхили гызды. Ол асманың әлемгошары, ер йүзүниң гүләлеги, мениң китабымың безегиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүндогарда дүрли реңкде әлемгошар пейда болды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Әлемгошар гөрүнди.*

ӘЛЕМ-ҖАХАН, Бүтин дүнйә, әхли ер йүзи, хемме ер, хемме тарап, думлы-душ. *Әлем-жаханы гаплан улы ел болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ол умытлы гөзлерини гиң ачып, әлем-жахана серетди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӘЛЕМЧИ, *диал.* Гәминиң гидйән угруны гөркезмек үчин байдак дикйән адам.

ӘМЕРТ, Чемесиз, тагашыксыз, гөдек, башарныксыз, оңайсыз, эрбет, ярамаз. *Эмма Сәхет өз досты Аманпощының әмерт хәсиетлерине белетди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хернә башымыздан совулды, әмерт гөхерт — дийип, ол ене сөзе башлады* (А. Говшудов, Эсерлер). *Әмерт херекет билен талап этди* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ӘМ-СӘМ: әм-сәм болмак — чашмак, алҗырамак, өзүни йитирмек, аңкарып галмак. *Шол вагт олар сени гөрселерем, олар сенден бейле зады осламансоңлар, әм-сәм болуп дурарлар* («Совет эдебияты» журналы).

ӘНЕВҮЧ, Халыңың гырасына санжылып чекдирилйән, ужы гаңырчаклы, бир тарапы бурлан энҗам. *Вахей, кейишгим, докманың әневүҗи говшапдыр* («Совет Түркменистанының аяллары» журналы). *Ондан соң дартысыны аңрык итеклэп, басырыгыны чыкарды, әневүҗини сазлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӘҢ, Келле сүнки билен бирлешйән энек сүнки. *Ол аялың агзындан әҗи язайса нәтҗек?!—дийди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Онуң әҗини яздырдыңыз* (Х. Ысмайылов, Мугаллымың гызы). *Пөкген болса уллакан әҗини гиңден ачып, гөзлерини хем мөлертди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Әҗи ачылмак — ядамак,

лүти чыкмак, лежи чыкмак. *Бүтин гүн ишләп әңим ачылды. Әни ачылан ялы* — ерликсиз көп гүрлейән, йүреге дүшгүнч гүррүнлер эдйән, самрап отурян, болгусыз гүррүнлер билен иризйән (адам). *Ол бир гүррүне башласа, эдил әни ачылан ялы бирсыхлы самрап отыр.*

ӘНЕДИЛМЕК. 1. Середилмек, эседилмек. 2. Бакылып середилмек, бакылмак. *Колхозың малларына өрән говы әңедилйәр.*

ӘҢЕДИШМЕК. 1. Середишмек, гарашмак, эседишмек. *Олар әпишгеден әңедишип дурдулар. Тамың агзындан әңедишип айдярлар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бир зада гөзегчилик эдишмек, середишмек, эседишмек, аркалашмак. *Мен гидйәрин, сен тертип-дүзгүне әңедишевери?!*

ӘҢЕ-СӘҢЕ, *сер.* Әм-сәм. *Атав ага-да болян ишлере әңе-сәңе болуп галды* (Б. Гулов, Хекаялар).

ӘҢЕТДИРМЕК. 1. Серетдирмек, гаратдырмак, эсетдирмек. 2. Әңетмәге межбур этмек, бакдырмак. *Менің айдан затларыма оңат әңетдир!* 3. Өзүңи гөркезмек, өзүне бакдырмак, серетдирмек, эсетдирмек, гаратмак. *Ол өзүни доктора әңетдирди.*

ӘҢЕТМЕК. 1. Серетмек, гарамак, бакмак, гөрмек, эсетмек. *Отуранлар Хекимиң әңедйән тарапына бакып ыкжамландылар* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Яңы мен әпишгеден әңедип дуркам, дессине сени танадым* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол нәче әңетсе-де, кимдигини аңцырып билмеди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Бир зада гөзегчилик этмек, бир зат хакында алада этмек, агыры этмек, бир задың угруна серетмек, эсетмек. *Аялы кеселлә әңетмелиди* («Совет эдебияты» журналы). 3. Белли бир максат билен бакмак, гөзден гечирмек, барлап гөрмек. *Доктор кеселлилере әңедип чыкды. Комиссияның членлери студентлериң ятаханасындакы тертип-дүзгүне әңетдилер.* 4. Бир тарапа бакып дурмак (бир тарапа йүзленен болмак). *Онуң байра тарап әңедип дуран әпишгеси гиңден ачыкды* («Мыдам тайяр» газети).

ӘП-ДӘП, Адат болуп гелйән тертип-дүзгүн, эндик болан урп-адат, адаты дуйгы-дүшүнже, эдеп; аң-таң. *Себәби Эйраның әп-дәбини, эдеп-тертибини диңе бир оңат билмек дәл, ол өзүни шол урп-адатлара ыхласлы жаныпкеш хөкмүнде хем танадыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ӘПЕТ, 1. Өрән улы, хас улы, гаты улы, эгирт улы: өрән. эгирт, мәхнет. *Гөзәтиме ченли узалып гиден пагта мейданы гөм-гөк болуп ятан әпет улы деңзи ядыңа саляр* (Б. Пүрлиев. Икинжи гүн). *Егорҗык аглап, ата, әпет адамлар бар! — дийип гыгырды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Кесилен әпет тораңның төңнеси ялы доммарылып отырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол әпет пенҗелери билен адамының үстүнден дүшенде, адама хезил бермейәрмишин* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Мусаллат, бела, бетбагтлык, ховп, вака. *Бу не гайгы, бу не хасрат, жанларым, Бу не әпет, бу не мәхнет, жанларым* («Түркмен халк шахырана дөредижилиги»).

ӘПЕТ-ӘПЕТ. Улы-улы, мәхнет-мәхнет, эгирт-эгирт. *Ок-дәрили складлар от алып, Әпет-әпет цистерналар ярылды* (А. Кекилов, Асман жеңи).

ӘПИШГЕ. Ягтылык ве хова үчин жайың диварында эдилйән дешик. пенжире, айна. *Жайың арка йүзүнде ики әпишгеси бар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Әпишгәниң аңырсында дәрән ягтылык отагы ягтыландырды* («Яш коммунист» газети). *Мырат әпишгәниң өңүнде дуруп сын этди* (Б. Сейтәков. Гыз салгыды). *Онуң гөзи әпишгә бакярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ӘР, 1. Машгалада аял билен никада дуруп, кануны эсасда яшаян эркек адам, киши, аялың ёлдашы, адамсы. *Бирденкә болса аяк чекип, әрине маслахат берди* (Б. Кербабаев. Небитдаг). *Атда аяк болсун, әрде гайрат* (накыл). *Ат үркен ериндең, әр горкан ериндең* (накыл). 2. *гөч. м.* Хер бир ишде дурнуклылык гөркезйән, ховпдан, кынчылыкдан чекинмейән, эдермен, батыр, мерт, гайратлы. *Чардаглы Чандыбил диен юртда Гөроглы атлы бир әр дөрәпдир дийәрлер, шол сенмисиң?!* («Гөроглы» эпосы). *Әр бол-да, душмандан сакла илиңи* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Колхозчы әрлериң зәхмети биле, Павильоның ичи меңзәпдир гүле* («Совет эдебияты» журналы). *Әр йигидиң ёлдашы аял хем болса, герекли ерине мен-э әр дерегини тутмалы — дийип дүшүнйән* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ягшылыга ягшылык — хер кишиниң ишидир, яманлыга ягшылык — әр кишиниң ишидир* (накыл). ◇ Әр-аял (әр-хелей) болмак — кануны эсасда машгала дурмушыны гурмак, никалашып биле яшамага башламак, гош бириктирмек, өй-ишик болмак. *Эмма булар әр-хелей боланларындан соң, ол аял бирден үйтгешди* («Совет Түркменистаны» газети). Әр чыкмак — мазалы етишмек, кемала гелмек, жахыл чыкмак. *Бизиң әр чыкан оглумыз болса, меллек еримизиң хеммесини хар-хашал отдан долдурыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Әре чыкмак — әре бармак, дурмуша чыкмак. *Яш аял әре гитмән, өмрүни гечирип билмез ахырык, ол ислән адамсына әре чыкмага хаклыдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Соң ол еди яшлы Гурды ве бәш яшлы гызыны ташлап әре чыкды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ӘРЛЕРЧЕ, Хер бир ишде дурнуклылык гөркезйәнлер ялы, әр ялы, киши киминң, гайратлылык билен, эдерменлерче, мертлерче. *Айна Артыгың ниетини макулламак билен әрлерче дик дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гүррүң өзүне гезек геленде, Тойжан әрлерче жогап гайтарды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Таган уруш мейданында гайдувсызлык билен әрлерче сөвешди* («Совет эдебияты» журналы).

ӘРЛИК, 1. Әр болуш ягдайы, кишилик. *Әр болжак болсаң, деррев әрлшгиңи гөркез, ёгса-да өзүм районда гидерин* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Эдерменлик, мертлик, гайратлылык. *Сөзүм бирдир, сениң әрлигиң билдим* («Гөроглы» эпосы). *Мен сениң тарыхыңокадым башдан, Ол тарых гахрыман, әрлик беяны* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер).

ӘСГЕРИЛМЕК. 1. Бир зат хөкмүнде гөрүлмек, дереге алынмак, сана гошулмак, дерекли хасапланмак. 2. Биринден чекинилмек, горкулмак, үйшенилмек.

ӘСГЕРМЕК, Бир зат хөкмүнде гөрмек, дерекли хасапламак, сана гошмак, бир зат дийип билмек, бир зат дийип хасапламак. *Сен оны әсгерер ялы, ол сени әсгердими нәме?! Ол башлыкдырын диен болуп, адамыны әсгермән депелэп йөрмели дәл ахыры!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Артыгы әсгермейән Балла бейле гайтавул өрән ёкуш дегди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хованың овнук үйтгешмелерини әсгермейән яш оператор эҗесиниң жаныгып айдан сөзүни яңса алыпды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Арчынлары ве хөкумети әсгермейәр диен бахана билен Ашгабатда, Марыда бир нәче адамлары тутуп түрмә сокупдырлар* (А. Говшудов. Позестлер ве хекаялар). 2. Биринден чекинмек, горкмак, үйшенмек. *Ол шейле адамдыр, әсгермесе, хер зат эдер.*

ӘСЛЕМЕК, *диал. сер.* Әсгермек. *Сен адамлары әслемедиң, элиңден гелен яманлыгы этдиң* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӘСЛЕНМЕК, *диал. сер.* Әсгерилмек. *Диңе әсленмедик ики саны чага: Вепа билен Келҗе болуп дуран ваканы сынлап, бир гапдалда отурдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Аман пощы хем өзүни әсленмедик хасаплап, гахары гелипдир-де, ол адамлар даргап гидэнден соң, өз гахарыны өй эесине дүйдурмага чыкан болмага чемели* (А. Говшудоз, Сайланан эсерлер).

ӘТ: I) әт болмак (галмак) — тамакин болуп

алданмак, тамшанып галмак, бир зада ымтылып бош галмак. *Келхан әт галды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Черкезиң гөзүне болмаса, оларың учусиниң хем кепән додаклары тамшанан ялы, бир затдан әт галан ялы гөрүнди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Бу сапар алданып, гөйә галды әт* (Н. Помма, Сайланан эсерлер); 2) эди янмак—яман алданмак, лапыкеч болмак, агзы бишмек. *Эмма өң әди янан Назаров онуң йүзүне йигренч билен гарап җабҗыны ды* («Совет эдебияты» журналы). *Душакда этлери янан интервентлер шондан соң екеже гезек хем хүҗум этмедилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гызының илки хай-хайы, сөйгүси шовсуз гечени үчин, оңа диңе бир Тыллагөзелиң дәл, Аннатаганың хем әди янандыр* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ӘТДИРМЕК, 1. Әдим билен хереket этдирмек, аяк басдырмак, йөретмек, гитдирмек. *Командир хатарда дуран солдатларың бирини бир әдим өңе әтдирди.* 2. Бириниң я-да бир задың үстүнден әдим этдирип гечирмек, өтүрмек. *Хеммәмизи ялдан этдирдилер.* 3. *гөч. м.* Өне хереket этдирмек, өңе тарап гитдирмек. *Бу затлар өңе әтдирмегиң аламатыдыр.*

ӘТИШГИР, Бир зады (көзи, көмри) тутмак, гысмак. алмак, гозгамак, өлчермек. дөрмек (оды) үчин уланылян хачҗалы гурал, мәше. *Елли, шу ердең гөтерил, этишгир билен агзыны ган ялан ганҗыга дөндермәнкәм, шу тайдан гараңы сайла, ханы, гал! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Огланҗыклардан бири этишгир билен оҗакдан көз алды-да, элтип чилиминиң башында гойды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ӘТИЯЧ [этия:ч], Хабардарлык, сересаплык, әгәлик, горкы. *Гылыч мерген этиячдан өтри чыкалганың агзына бир нәче уллакан дашлары тогалап элтди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Эмма Бибиниң гөвни галаймасын диен этияч билен сесини чыкармады* (Г. Гурбансәхедов, Ак алтын). *Экабыр Гайлы этияч үчин гапының дешигинден җыкылап, гаррының ягдайыны барлаярды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). ◇ Этияҗы элден бермезлик — хабардар болмаклык, үстүни алдырмазлык, гапыл галмазлык, сересаплык билен хереket этмеклик. *Гервенбашымыз хатарлы ёлы саг-аман гечмек үчин этияҗы элден бермән, сересаплылык билен ёл йөрейәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Этияч этмек — горкмак, чекинмек, үйшенмек. *Эмма Айна инди хич бир затдан этияч этмейәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Келекбай хем олардан этияч этди* (Б. Кербабаев, Җапбаклар). *Ондан адамлар этияч эдердилер* («Совет эдебияты» журналы).

ӘТИЯЧСЫЗ [этия:чсыз], Горкман, чекинмән, үйшенмән, горкусыз. *Сениң отуран ериңе адамлар этиячсыз барып билмесинлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Вепа бу дөлүниң ичинде этиячсыз депренйәрди* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер).

ӘТЛЕМЕК, 1. Бир задың үстүнден әдип гечмек, өтмек. *Шоларың үстүнден этлемелиди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Гарлы усса ховлың дервезесинден ичине этлән бадына, җайларың биринҗи ишиги гиңден ачылды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *сер.* Этмек 1. *Бегенч Айсолтана бакан нәхили әдим этләнини дуймады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Догрусыны дийсем, ол йигит товшан ковлаҗак ялы өрән эсердең этлейәрди* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Ол эпей-эпей этлән, өзи үчин тайярланан дүшегиң үстүне гечип отурды* («Совет эдебияты» журналы). 3. *гөч. м.* Айгытлы хереket этмек, өңе гитмек. *Өңе тарап этлейәрис* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ӘТМЕК, 1. Өңе аяк басмак, гитмек, йөремек. *Олар хаяллык билен аграс әдип, сүриниң ызындан уградылар* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Дур, аягыңы этме, гой, ийсин!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *сер.* Этлемек 3. *Гүнден-гүне гүйчли болуп, еңиш билен өңе этдиң* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ӘТМЕР-СӘТМЕР: этмер-сәтмер этмек — улы-улы әдимләп гитмек. *Хер ерден бир этмер-сәтмер әдип, машына тарап йөреди* (Н. Помма, Эгри эйикмез).

ӘХ, 1. Макулламазлык дуйгусыны аңладяр. *Әх, ичигары, хич ери агыранок!* («Мыдам тайяр» газети). 2. Горкы дуйгусыны аңладяр. *Җорасы эшитди «әх» диен сесин* (Б. Худайназаров, Гызгын сәхра).

ӘХДИЯЛАН, Яланчылык, хайынлык билен хереket эдйән, хилегәр, мекир.

ӘХДИЯЛАНЛЫК, Яланчылык, хайынлык билен хереket этмеклик, хилегәрлик, мекирлик.

ӘХЕЙ, Йүзленмеги аңладян үмлүк. *Әхей, деңизчи, гел, кабина мун!* («Совет эдебияты» журналы).

ӘХЕМ-ӘХЕМ: әхем-әхем этмек — ардынмак, ардынҗырамак. *Батыр ага гөзүниң гытагы билен Гүлҗамала середип, «әхәм-әхем» эдип ардыныплар гөрди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ӘХЕҢ, 1. Хең, лабыз. *Перде какылмансоң исленди хеңде, Ол сөзе башлады шейле әхеңде* (А. Кекилов, Сөйги). 2. Сазлашма, гармония. *Хемме зат эбеди хем бозулмаз әхең билен онуң калбына орнаярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Геплейиш оттеногы, тон, интонация. *Гайлы гөвүнлик беришди әхеңде огланлара йүзленди* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Бу өңки әхең дәлди. Эҗеси гызының әхеңини халамады* («Совет эдебияты» журналы). *Эден тамасы битмедик әхеңде айтды* (Н. Жумаев, Сырлы гала).

ӘХЕҢДЕШ, Меңзеш әхеңде болан, угурдаш, бир хеңде болан; меңзеш тонда болан. *Н. Сарыхановың «Китап» диен хекаясы Горькиниң эсерлериниң шол ажайып сахыпалары билен әхеңдеш язылан хекаядыр. Бу бабатда ол Лермонтов билен әхеңдешдир* («Совет эдебияты» журналы).

ӘХЛИ, Хемме, бүтин, бары. *Әхли оба бегенйәрди* (Б. Сейтәков, Сайланан эсерлер). *Товшаның әхли ягыларының ичинде онуң үчин иң ховплусы тилкидир* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи). *Гызларың әхлиси өр турды* («Мыдам тайяр» газети). *Әхли юртларың пролетарлары, бирлешиң!*

ӘХЛИХАЛК, Бүтин халка дегишли болан, бүтин халк үчин умумы болан. *Әхлихалк революцыясының үстүн чыкҗагы гумансыздыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Әхлихалк байрамы болан сайлавлар гүнүне мынасып өнүмчилик совгатлары билен гелерис* («Совет Түркменистаны» газети). *Чеховың эсерлери бизде көпден бәри әхлихалк сөйгүсине зедир* («Совет эдебияты» журналы).

ӘХЛУМУМЫ [әхлуму:мы], Хеммелере дегишли болан, хемме зада дегишли болан. *Октябрь айында Руссияда әхлумумы сыясы стачка башлананда, Ашгабат шәхеринде меркези стачка комитети дөредилди* («Мугаллымлар газети»). *Әхлумумы сайлав хукугы. Әхлумумы гошунчылык борҗы. Әхлумумы мобилизация.*

ӘХМИЕТ, Маны, мөхүмлик, важыплык. *Иши бир тараплайын дәл-де, төвереклейин алып бармагың әхмиетине тиз дүшүнди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ерунҗаның улы әхмиетиниң бардыгына дүшүнмек герек* (А. Говшудов, Сайланан эсерлер). ◇ Әхмиет бермек — үнсүни бир зада гөнүкдирмек, үнс бермек. *Машынлара зор әхмиет берели* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Айсолтан оны хем дуйман, оңа әхмиет хем бермән, сөзүни довам этдирди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ӘХМИЕТЛИ, Белли әхмиете эе болан, әхмиети бар болан, мөхүм, важып. герекли, манылы. *Олар Ашгабатдан гелен болсалар, әхмиетли гүррүңлери бардыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мениң саңа өрән әхмиетли бир юмшум бар* («Совет эдебияты» журналы). *Адамының бейнисинде иң әхмиетли затлардан бири хуш*

бар (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Улумсылык билен, хондан бәрси болуш. *Эзиз бираз бөврүни диңиргәп, әхмиетли ардынандан соң сөзүни довам этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ӘХМИЕТСИЗ, Әхмиети ёк болан, важып дәл, манысыз, герек болмадык. *Әхмиетсиз гүррүң.*

ӘХТ, Шерт, сөз, борч, касам, сөз бермеклик. *Дурсун, әхт хем ядыма дүшйәр, вепа-да, эмма сен меңиң хатыма дүшүнмәнсиң* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Ек, ёк, вепалыдыр Огулнабадым, Әхтин бозуп, ере салмаз мең адым.* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Дүйнки эден әхтимизде дуралы, Ханы «Победаны» бизе сүрели* (Нуры Аннагылыч, Гошгулар). *Эден әхтин бозды хилегәр тилки* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Эден әхтиң берк ядыңа сал-да, дост, Чалт өңе гит, несихатым ал-да дост* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ӘХТИБАР [әхтиба:р], Ынам, ынанч, абрай.

ӘХТИБАРЛЫ [әхтиба:рлы], Ынамлы, ынамдар. *Әхтибарлы адам.*

ӘХТИБАРЛЫЛЫК [әхтиба:рлылык], Ынамлылык, ынамдарлылык.

ӘХТИБАРСЫЗ [әхтиба:рсыз], Ынамсыз, ынамлы болмазлык. *Әхтибарсыз болмаклык.*

ӘХТИБАРСЫЗЛЫК [әхтиба:рсызлык], Ынамлы дәллик, ынамдар болмазлык, ынамсызлык. *Эдилйән херекетиң әхтибарсызлыгы.*

ӘХТИМАЛ [әхтима:л], Белки, мүмкин. *Әхтимал, ол шу гүн гелер.*

ӘХТИПЕЙМАН [әхтипейма:н], *сер.* Әхт.

ӘХТЛЕШМЕК, 1. Әхт эдишмек, шерт эдишмек, сөз бершмек, вадалашмак. 2. Касам эдишмек.

ӘХТНАМА [әхтна:ма], Шертнама, борчнама, ылалашык.

ӘШГӘР, Айдың, аян, ачык, белли, мәлим. *Әшгәр этмек. Әшгәр болмак.*

ӘШГӘРЛИК, Айдынлык, аянлык, ачыклык, мәлимлик.

Ю

Ю, Түркмен элипбийиниң отуз единжи харпы.

ЮБИЛЕ'Й, 1. Айратын адамың я-да эдараның ишлериниң белленип гечилмели йыллыгы. *Магтымгулының 225 йыллык юбилейи.* 2. Белленип гечилмели йыллыгы байрам этмеклик. *Юбилейини гечирйәрис, Азат Ватан СССР-де* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Юбилее гатнашмак.*

ЮБИЛЯ'Р, Юбилейи белленйән адам я-да эдара.

Ю'БКА, Гушаклыкдан ашаклыгына болан аял гейими. *Нәзик йүң көйнеклери чалласын агдарыпдырып, юбкалара, блузкалара гезек гелende, элине хапа ёкан ялы дартып алды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Юбка гейсин, ңсиз көйнек гейсин* («Совет эдебияты» журналы).

ЮВА, *бот.* Ажымтык тагамлы ийлийән яз оты. *Айнур зәңе өйде бишириp гетирен товугыны пударлаянча, Айдурды икимиз юва хем елмик йыгнадык* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Бу гызы гөрен адамлар айратын-да онуң боюның сыратлылыгына, юва ялы чокулының аркасына дөкүлип сечеленип ятмагына сын эдйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Юва, елмик — мейдан отдан доянмыз, Өмүр ятдан чыкмаз шор эден канун* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол Айна билен юва чөплемәге гиденини гөзүниң өңүнden гечирди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЮВАН, 1. Дузы аз, аз дуз атылан, дузы нормасындан кем болан. *Бу нахар юван болупдыр.* 2. *гөч. м.* Өзүни алып баршы еңил болан, сөзи угурсуз, сөзи батныксыз, сөзи манысыз, еңилкелле. *Усса онуң юван сөзүни шарпа кесди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Онуң гепи-сөзи юван гөрүнйәр.*

ЮВАШ, 1. Сеси гаты болмадык, пес сесли, пес сес билен, сеси гүйчли болмадык, чала. *Эгнинде гошасы, юваш хиңленйәр, Овазасы төверекде яңланяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Ол юваш сөзлейәрди, гыгырман гаты, Мылайым йигитди, улы хорматы* («Совет эдебияты» журналы). *Елли дан гапа бака элини салгап, ювашжа гүрледи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Үмсүм, сессиз-үйнсүз. *Ол бир юваш адамды. Ол бу юңда ялңышманды, онуң бейлеки огуллары Гарлының өзүнden хем бетер сада ве ювашдылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. Асса, хаял. *Мен юваш йөрәп гитмели болдум.*

ЮВАШАМАК, Песелмек, кемелмек; ынжалмак, көшешмек, говшамак. *Алдым-бердиме салып дуран ел соңабака бираз ювашады. Ювашан Тимофей йигренч билен бәрсйни бакды-да, ене әпшигә бакан йүзүни совды* (М. Шолохов, Гөтерилен тарп).

ЮВАШАТМАК, Песелтмек, кемелтмек, говшатмак, көшетмек, ынжалтмак. *Соң, ол сесини ювашатды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЮВАШ-ЮВАШ, Асса-асса, кем-кемден, аз-аздан, ховлукман. *Соңра онуң аңры янындакы алманы гөрүп, оңа тарап юваш-юваш сүйшүп, оны хем алып ийәр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Юваш-ювашдан онуң дост-ярлары көпелип башлаяр. Юваш-юваш йөрәп, усул билен Арабың янына барды* («Гөроглы» эпосы). *Юваш-юваш ёл йөрәп, Бердиниң өйне етдик* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Дың ышыгы юваш-юваш дашярды* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Эмма өвренишдим юваш-ювашдан, Гөвнуме болмаса, инди хер ишden Мугаллымлык ши артыкмач ялы* (А. Кекилов, Сөйги). *Нахардан соң адамлар эп-эсли вагтлап гүррүңлешдилер хем юваш-ювашдан өйли-өйлерине дарагашып башладылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЮВДАРХА [ювдарха:], Хер бир зады ювудып билйән мифики йылан; доймаз-долмаз, ачгөз. *Ол хажымелик ювдарханың гереги-де шолды!* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Ишиклери сесленип ачылярды ве гапының агзындан гаймалашып йөрен адамлары ювдарханың агзы ялы болуп ювудярды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Ага, бизи шу обаның әжит-мәжитлериниң элинden гутарың, ол ювдарханаларыңыз бизиң сүңүмизи гемирди — диердим* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЮВДУЛМАК, Бокурдак мускулларының херекети билен (бир зады) гызылөдекден гечирилмек.

ЮВДУМ, Ювдуланда бокурдак мускулларының бир гезекки херекети. *Ол онуң ичиндәки коньягы бир ювдумда ичди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Бир ювдум — азажык, бирнеме.

ЮВДУНМАК, Ювутмак дуйгусы билен бокурдак мускулларыны херекетлендирмек. *Айсолтан мертлик билен ювдунды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Елагчыларың кентлевуклериниң арасында ювдунмага түйкулик галмады. Ол демини дүрсәп билмән ювдунды, сакында* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Йүпекчилик барада гүррүң эденимде, райкомың бюросында ювдунып дурмайын* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Аннатаган газабыны дашына чыкармазлыга чалшып, кынлык билен ювдунды* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЮВДУРМАҚ, Бирине бир зады сув билен арассалатмак, тәмизлетмек. *Ол көйнегини ювдурды.*

ЮВЕЛИ́Р, Зергәрчилик иши билен мешгул болян адам, гыммат баха металлардан ве дашлардан хер хили өнүмлер, затлар ясаян усса я-да затлары сатян адам; гыммат баха металлардан, дашлардан эдилен затлара дегишли болан. *Онуң атасы ювелир болуп ишлейәр. Бизиң көчәмизде ювелир магазини бар. Ювелир харытлары.*

ЮВЛУҚ, Ата-энәниң човлугының чагасы. *Онуң ювлуклары шол ерде яшаяпдырлар.*

ЮВМАҚ, 1. Хапаны, кири сув билен арассаламак, сув билен тәмизлемек, айырмак. *Бахар билен эҗеси эйванда гейим ювмак иши биле мешгулды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол күйзәниң совук сувы билен элини-йүзүни ювди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Эҗегиз-да отурып, бедресиниң ичини ювмага дурды. Соң элини ювды-да сачага гарашды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эл-эли ювар, ики эл биригип, йүзи ювар* (накыл). 2. *гөч. м.* Айырмак, акламак, гүнәден чыкмак, гүнәсиз этмек, гүнәсиз болмак. *Энтек халк өңүнде болан хыянатымы мен өз элим билен ювмагым герек* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *«Ялңышлык» диен болуп сен оны ювҗак болма!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн). 3. *гепл. д.* Бириниң дурмушында оңатлык тарапа болан үйтгешмәни беллемек, ёлдашлык йыгнанышыгыны — отурышыгыны гурамак. *Ол утан машыныны ювды.* ◇ Эл ювмак — *сер.* Эл I. *Онуң икинҗиси — хемме затдан эл ювмак-да болмаз* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Малындан эл юван чарваларың, эдере ишсиз галан чопан-чолукларың көпүси Дашховза бакан дагапды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЮВМАРЛАМАҚ, Гүнәсиз этжек болуп чалышмак, гүнәниң үстүни япмак, айыбың үстүни басырмак, аклажак болмак. *Кемчиликлерини ювмарлажак болуп чалышмаярыс* («Гөроглы» эпосы). *Эзиз оны нәхили ювмарлажагыны билмән, башга яна совмага чалышды. Волостной шол гүррүни ювмарлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Онуң етер-етмез айыбының үстүни өртмек, ювмарламак ерине, гайта гарынҗа ялы бир кичиҗик зады пил эдип гөркезипди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЮВМАРЛАТМАҚ, Бирине гүнәни аклатдырмак, гүнәсиз этжек болуп чалышдырмак, гүнәниң үстүни япдырмак, айыбың үстүни басыртмак. *Ол гүнәсини ювмарлатжак болуп көп чалышды.*

ЮВНУКСЫЗ, Гепи-сөзи ерликсиз, мазасыз, гепде-сөзде ерликсиз өне дүшйән, утанч-хаясыз, батныксыз, сабырсыз, еңил. *Чашчы чаман сувук, дузсуз, ювнуксыз сөзлери тиркешдирип, шол гызың адына гошгы билен, сөз билен хат язмагыны довам этди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хошгелди, яңкы бизиң янымызда отуран гызыл йүзли ювнуксыз адам кимди?* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Соңра әхли пикирини унудып, ювнуксыз гүлкүси билен: — Ай халыпа, менден месиң өйи йыкылсын!* («Токмак» журналы).

ЮВУЖЫ, Бир затдан кири, хапаны сув билен ювуп айрыжы, айырян, арассалаян (адам). *Энелигим гейим ювужы болуп ишлейәрди, ол болса әдикчи* (М. Горький, Эне).

ЮВУЛМАҚ, 1. Сув билен арассаланмак (кир, хапа), айрылмак. *Гүжүгиң йүзи үч ювлан ак эсгә дөнди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Сув дегенде айна ёкан ширәң ювлушы ялы, гөвүнден турян якымлы бир сөз оны йүзүниң угруна сүпүрип гидйәр* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. *гөч. м.* Акланылмак, гүнәсиз эдилмек. *Халказарың дүнйә гелели бәри эден пыссы-пыжурлыкларының бары ювулды хасап этдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЮВУНДЫ, Бир зат (гап-чанак) ювландан соңкы галян хапа сув. *Демир галың кичиҗик гапагыны шыркылды билен ачып, оңа хер гүн бир бөлек өлмез-өди чөрек бердилер, хер гүнде ювунды ялы бир сусак гызгын сув хем узатдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Залың цемент полуның бир четинден ювунды акар ялы ганавча чекилипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Олар уллакан ялагың ичинден ачгөзлүлик билен ювунды ичйәрдилер* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Язың ювундысы гыша гатык* (накыл).

ЮВУНДЫРМАҚ, Бирини ювмак, ювуп арасса этмек. *Чаганы ювундырмак.*

ЮВУНМАҚ, Өзүни сув билен ювмак, арассаламак. *Йүзүңден йүз гүжүк дойжак, ювнайсаң болмадымы?! — дийип, Өвези көтеклярди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гөрсем, Нарлы Непесович бүтин эндамына ве келлесине сабын чалып, нарзана ювунмага башлапдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол ювунмага гитди* («Пионер» журналы). *Дурдымырат ювнуп, бир элине телпегини алып тама гиренинде, Пәлван оир йүпүң ужуны ишип отырды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЮВУСГА, 1. Үстүнде мейит рәйлуп ювулян зат, ювланда йыгналан хапа. *Онуң реңки ювусгадан горканың йүзи ялы дым акды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол ювусга билен ташланан халтаны тапып, шоңа гелнини сува дүшүрмекчи болды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *диал.* Геометрик фигура гөрнүшинде гумдан галдырылан түммек.

ЮВУТДЫРМАҚ, Ювутмага межбур этмек, ювдып гойбертмек. ◇ Ер ювутдырмак — өлдүрмек, ёк этмек. *Ондан бир йыл өң икинҗисини ер ювутдыраныңыз азмы?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЮВУТМАҚ, Бокурдак мускулларының херекети билен бир зады гызылөдекден гечирмек. *Сәхериң пәкизе ховасындан ювутмасам; мениң карарым етмейәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Акмырат чиг сувдан ёгын-ёгын ювдып ичди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Оны ювутмак аңсат* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Шоның үчин ол агзына салан каныны кынлык билен ювутды. Оны ювутмак герекдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Лебзиңи (вадаңы) ювутмак — бир зады ерине етирмезлик, вадаңда тапылмазлык, алдамак. *Вадасыны үфлән, лебзини ювудан адамың йүзүне түйкүрилйән дәлмидир? Өз юрдуңдакы йигитлериң йүзүне түйкүрен, Керим Мәммедова берен вадаңы ювудан сен дәлми нәме?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ак патыша өз лебзини ювутды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Айлы батыр гызыны «берҗек» дийип соңундан хем лебзини ювудан адамдыр* («Түркмен пьесалары»). Гыл ювудан ялы болмак — *сер.* Гыл. *Галан алты хатыңдан-а тамаң гыл ювудан ялы болайсың!* («Токмак» журналы). Ер ювутмак — ёк болмак, йитмек. *Шу ики арада оны эйәм ер ювудаян дәлдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сизиң эдйән ишиңиз билен биле хеммәңизи ер ювутсын!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Ер ювудан — сөгүнч.

ЮВУШ, *бот.* Сувуң ичинде битйән өсүмлигиң бир гөрнүши. *Гулман сыя батырылан ювуш галамы элине алды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЮВУШДЫРМАҚ, Хеммесини ювуп чыкмак.

ЮВУШМАҚ, Бир задың хапасыны, кирини сув билен ювуп арассаламага көмеклешмек. *Гызы эҗесине эгин-баш ювушды.*

ЮВХА [ювха:], Хер хили болуп дуран; сувумсыз, сувжук. *Ювха перинің алаҗач адам ялы болуп, теңиҗе тенини дегирйән ялы болмагы-да мүмкин* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЮГРУЛМАҚ, 1. Басылып, гысылып, гаржашдырылып, эйленип юмшак масса өврүлмек, юмшак эдилмек. *Хамыр югрулып гутарды.* 2. *гөч. м.* Белли бир хәсиете эе

болмак, гөнүкдирилмек. *Кеминәниң дөредиҗилигиниң эсасы айратынлыгы онуң эсерлериниң хуҗум эдиҗилик хәсиети билен югруландыгыдыр* («Эдебият»). *Нәхили хем болса, Зелили билен Сейдиниң ватанчылык дуйгуларына югрулан, эсасында халкың ислег-арзувы ятан достлугы бизиң үчин гымматлыдыр ве оны өвренмек улы әхмиете эедир* («Совет эдебияты» журналы).

ЮГРУМ, Бир зады басып, гысып, гаржашдырып, овкалап юмшак масса өвүрмек, юмшак этмек процеси, югрулыш. ◇ Югрумы етмедик — 1) етерлик югрулмадык; 2) оңат болмадык, оңат ишленмедик, гызыксыз, говшак. *Хениз югрумы етмедик хамыры гапысындан гетиришине, абрайлы столуң башында ер бершине хайрандырын* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Китапларың ичинде югрумы етмедик хамыр ялы говшаклары, өвренҗәниң кешде эдиши ялы ваканы ярамаз суратландырянлары ёк дәл* («Совет Түркменистаны» газети).

ЮГУРМАК, Бир зады басып, гысып, гаржашдырып, овкалап юмшак масса өвүрмек, юмшак этмек. *Чувалың дүйбүнде галан урбалыгымы какып-силкип югруп биширен бир тамдыр чөрегиме гынанян* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мунуң ызындан хем ики нанлыжак хамыр югруп басырып гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хамыр югуряр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Боссан эҗе бу вагт эйванда хамыр югруп отырды* (Г. Гурбансәхедов, Энесиниң юмушлары).

ЮКА [ю:ка], 1. Галың болмадык. *Мәмметвели «хушур» дийип гелсе, мен онуң юка ектайыны башына бүрәрин!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Бегенч говача гозаларының юка көйнек үстүнден патлап дегенини дуймады* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол Вүши келиң юка көйнениги бөвсүп, голтугының ашагыны чалажа сыпҗырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Юкажык гейимлери чала пасырдаян якымлы шемал-да, тәмиз хова-да онуң үнсүни өзүне чекип билмейәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). 2. Нәзик, гелшикли, овадан. *Үзүмгүл юка додакларыны чалажа йылгырдып, бейлеки отага гирип гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Юка додаклары шат йылгырярды* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик). *Акҗа гара гөзлеринден боюр-боюр яш бөкүп, ёвуз гүнде хер бир кынчылыгың хөтдесинден гелйән эркек доганыны гөрен начар гыз ялы юка додакларыны кемшердип аглады* (Н. Помма, Эгри эйикмез). *Хожамың юкажык габаклары горкы билен тисгинди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Юка йүрек — *сер.* Йүрек I. *Ол хем эдил Абдыкерим эке ялы юка йүрекли, аладалы, машгаласының үстүнде көкенегини герип дуран адамды. Хер ничик-де болса, ол юка йүрекдир* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). *Онуң дашдан гөрәймәге зейренҗең, аслында болса юка йүрек аялы барды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Юка гейинмек — еңил гейинмек, галың гейинмезлик, йылы эгинбаш гейинмезлик. *Хова совук, эмма сен юка гейинсиң!* Эли юка — *сер.* Эл I.

ЮКАЛАМАК [ю:каламак], *сер.* Юкалтмак.

ЮКАЛМАК [ю:калмак], Юка болмак, юкалык гөрнүшине өврүлмек. *Юкалан булутларың арасындан йылдызлар гөрүнди* (Г. Гурбансәхедов, Гар). *Япрагың бир четн папирос кагызы ялы юкалыпдыр* («Пионер» журналы). ◇ Йүреги юкалмак — рехимли, рехимдар болмак, мылайым болмак, сада болмак. Эли юкалмак — *сер.* Эл I. *Соңра эллери юкалды, ондан соң Тәхрандан барып чыкдылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЮКАЛТМАК [ю:калтмак], Юка этмек, юкаламак.

ЮКАЛЫШМАК [ю:калышмак], Юкалып башламак, барха, гитдигиче юкалмак.

ЮМАК, Сапагың тогалак эдилип саралан гөрнүши. *Бир нәчеси болса гүлүп, элиниң алдыгындан кичирәк юмаклары усса тарап зыңып ятыр. Ол юмагы хем әбер!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Онуң кебзеси эдил юмак гойлан ялы түңнерип дурды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Айнаның юмакларыны бир лай эллән чыкандан соң, оңа хабар гатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Ашагы юмаклы ялы — бир задың үстүнде жайлы отурып билмейән. *Аннагулы ябының үстүнде отурып билмән, ашагы юмаклы ялы бир гезек эйләк агып, бир гезек бейлак агып барярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гылыч Гажар оглы ашагы юмаклы ялы гүтлән ере гачарды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Йүрегиң юмагыны чөшлемек — сырыны ачмак, аян этмек, гизлин пикирини йүзе чыкармак, йүрегиндәкини айтмак. *Йүрегиниң юмагыны чөшләндир, Узак ёлдан энесине бушлапдыр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Сәхра ховасында зордан аляр дем, Йүрегиң юмагы чөшлейәр кем-кем* (А. Кекилов, Сөйги).

ЮМАЛАНМАК, Тогаланмак, тогаланып гитмек, тигирленмек, өз бадына агдарылып гитмек. *Ожагаз томзак ялҗак юмаланып йөрен троллейбуслар хем ёкды* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Багбаның гызы).

ЮМҖУКЛАТМАК, Юмуп кичелтмек, чиңерилип серетмек. *Ол аңырдан геле-гелмәнә чуканак гөзлерини юмҗукладып самрап башлады. Пөкги вала гөзлери юмҗукладып, Кичигула чиңерилди. Пөкги гөзлерини юмҗуклатмак билен макуллады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЮМЛУКМАК, Бир тарапа гитмек, уграмак, йүзүң угруна гитмек, бир тарапа эңмек. *Голтуклап гошлары аял, Юмлукды өйүне бака* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Алжыраңкылык билен гапа бакан юмлукды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Озалкы барян угруна тарап юмлукды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЮММАК, Ачык бир зады япмак, себширмек; эпмек. *Хатда гөзҗагазларыны юмандан соң-да, «дәдем» дийип самрады* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ол гөзлерини юмды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Гөз юммак — 1) *сер.* Гөз. *Яманы гөрүп ондан гөз юммак, адамкәрчиликден дәл* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Өз айыбындан юма билмез гөзүңи, Өзүңден өзүне сорагдыр танкыт* (Молламурт, Сайланан эсерлер); 2) арадан чыкмак, өлмек. Гөз юмуп-ачасы салым — *сер.* Гөз. *Хениз гөз юмуп-ачасы салым гечмәнди* (А. Говшудов. Мәхри—Вепа).

Ю'МОР, Бир зада болан яманлыксыз — гүлкүли гарайыш, вәшилик билен айдылян гүлкүли сөз. *Ачык гөвүнлилик юморы* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЮМОРИ'СТ, 1. Юмористик эсерлериң авторы, юмористик эсерлер язян адам. 2. Яманлыксыз — гүлкүли затлары айдян адам, вәши.

ЮМОРИСТИК, Юмор хәсиетли, гүлкүли. *Юмористик журнал.*

ЮМОРИ'СТИКА, Юмористик чепер эсерлериң жемн.

ЮМРАЛМАК, Чиш гөрнүшинде тогалаграк болуп дурмак, юмры болмак, пөкгермек. *Хакыкатдан-да, инҗигиң ич йүзүнде бир задың юмралып дураны гөрүнди. Ол ашакы додагыны дишледи, чейнеди, сыртлары юмралан ялы гөрүнди. Онуң дүвүнлери юмралан бармаклары нәзик сапагы бирсыдырган товлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хатда тайларың-да гөвүслери, бутларының ич йүзлери чыкын-чыкын юмралып гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЮМРАЛТМАК, Чиш гөрнүшинде юмралып дуран этмек, юмры этмек, пөкгертмек. *Кимлер голтукларыны юмралдып, кимлер улулы-кичили шайларыны шаңырдадып, гуванчлы гөрнүшде дазырдашярдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЮМРАЛЫШМАК, Юмры болшуп дурмак, юмры-юмры гөрүнмек.

ЮМРУК, Элиң бармаклар юмлуп тогаланян ери, гөрнүши, бармаклары юмлан пенже. *Бу дөш, бу юмрук ой-*

намага гөтерилйән дәлдир (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Жаны янан Акмая оңа ики юмругыны биле гезеди. Начальник юмругыны стола уранда, бир яны гызыл, бир яны яшыл галам товсуп пола дүшди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Кичигул Вала бакан юмругыны айланда, ол япырылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Икинҗи чишик хас хем алҗыраңңылык тапып, юмругы билен дөшүне уруп башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Юмруга гирмек — урушмак, юмруклашмак, бири-бириң гаршысына физики гүйч билен хүҗүм этмек. *Олар юмруга гирдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Юмрук дүвмек — юмругыңы дүвүп, гахар-газап билдирмек. *Ол гахардан яңа титрәрди, додагыны дишләрди, юмруклары дүверди* («Совет эдебияты» журналы). *Әшебиби бирденкә хасанаклап галып, юмругыны дүвди-де, агзындан түйкүлигини сычрадып гыкылык этди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Юмрук ныймек — бири тарапындан хорланмак, урулмак, енҗилмек. *Юмрук иен аялының йүрегинде өзбашдак яшамак арзувы Фиридүны шатландырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Юмрук салмак — бирини урмак, енчмек, уруп хорламак, бириниң гаршысына физики гүйч уланмак. *Гуллухан онуң үсташыры хем бир юмрук салды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол икисем хасанаклап гелди-де, Йыкды сөйгулими юмрук салды-да* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). Юмрук ягып башламак — бирини ерли-ерден көпчүлик болуп юмрук билен урмак, енчмек, хорламак. *Ерли-ерден юмрук ягып башлады велин, ясавул үмдүзине тутдурып гачды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Юмрук ялы — юмрук мөчберинде; улы болмадык, өсмедик, кичижик. *Юмрук ялы кабат алан огланың аягы ере дегмеди* («Совет эдебияты» журналы). *Гырмызы өвүсйән юмрук ялы шетдалылар дүзүлишип дур* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Маңлайым гаты шүдүгәре деди. Ынха гөр, юмрук ялы чишди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Юмрук ялы чагажык эзенегни саллажак; Хер гөрене эл серип, «эже» бийип аглажак* (Б. Кербабаев, Поэмалар). *Шол юмрук ялы гаррының үстүне ажыны пүркмәге ненең дилиң айланды?!* (Б. Пүрлиев, Илкинҗи гүн).

ЮМРУКЛАМАК, Бирини я-да бир зады юмрук билен урмак, юмрук индермек, енчмек. *Хи шейле-де бир масгарачылык болармы?! — дийип, гызыны юмрукламага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ериндеи туруп, ене гапыны юмруклады. Муны гөрен ёлдашы Аяза топулды, оны юмрукламага башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Дишини гыҗап, гызыны юмрукламага башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Аннатувак бирденкә от япышан ялы гызды-да, столы юмруклады* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЮМРУКЛАНМАК, Юмрук билен урулмак, юмрук индерилмек, енҗилмек; юмрук билен какылмак. *Арадан он-он бәш минут геченден соң, ене гапы юмрукланып башлады* («Токмак» журналы).

ЮМРУКЛАТМАК, Юмрук билен урдурмак, енчдирмек.

ЮМРУКЛАШМАК, Баша-баш я-да көпчүлик болуп урушмак, бири-бириңи юмрук билен урмак, енчмек. *Шоның ялы уҗыпсыз зат үчин юмруклашҗак болярмысыңыз?!* (Б. Кербабаев, Жапбаклар). *Кары юмруклашып уршупдыр* (Ата Салых, Дынч алыш вагты). *Мен-э өз өмрумде юмруклашып гөрен адам дәл вели, шейле хөкумете гаршы чозуш болса, бердеңке гөтермекден гайра дурҗак дәл* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЮМРУЛМАК, 1. Дөвлүп йыкылмак, ашаклыгына чөкен болмак, вейран болмак, бозулмак. *Шол галалар юмрулса, Бела бары деп болҗак* («Мыдам тайяр» газети). *Юмрулса юмрулып гечсин вели, бизиңем-э ичимиз горлупдыр* («Түркмен пьесалары»). 2. *гөч. м.* Йыкылмак, вейран болмак, даргамак. *Юмрүлды, йыкылды залымлар тагты* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Мени шейле юмрулмыша гетирип ташлан кимкә?! — дийип кәйинди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЮМРЫ, Тогалаграк гөрнүшде юмралыбрак дуран зат, бир задың түммерибрәк галып дуран ери. *Гызың юмры дөши, долы алаңач балдырлары тутулан торгуш ялы сандыраярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Шу балдырың юмры этлери киреде бекеди ахырын* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Юмры гөвүс, ыкҗам бил, долы аяклара гөзи дүшенде, Нуржан өзүни магнит өңүнде дурак ялы сызярды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). ◇ Юмры ювутмак — нәхак ерден илиң задыны өз пейдаңа гечирмек, илиң хакыны ныймек. *Чепбе чейнәп, юмры ювудып, Сыгыр ялы сыгнаярды* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Юмры ювдуп дайханларың задыны, Асса йөрәп артдырды бадыны* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЮМУК, Себширилен, бири-бирине дегрилип гысылан, япык, юмлан. *Айың ягтысы оларың юмуграк гөзлерини ышыкландырярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЮМУЛМАК, Юмук гөрнүшде болмак, япылмак, гысылмак. *Агзы ачылып, рухы өчүп, кем-кем юмулды гөзи* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Гөзлери алажагөзениңки ялы йылдыраярды, тиз-тизден ачылып юмулярды* («Совет эдебияты» журналы).

ЮМУРМАК, 1. Йыкмак, вейран этмек, ашаклыгына, ич тарапына йыкмак, чөкермек, даргатмак, харабачылыга өвүрмек. *Чатма дейин сүйшүп гелйән танклары, Юмуряр бар зады агыр лабыры* (Б. Кербабаев, Айлар). *Догры, ол талаңчылар хем обаны рехимсиз талап, небир гөзел жайлары юмрупдырлар* (Н. Помма, Себәбини соң. билдим). *Немецлериң шу беркитмесини юмурмак үчин тайярлык бир нәче гүн мундан өң башланыпды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. *гөч. м.* Йыкмак, вейран этмек, агдармак, даргатмак, ёк этмек. *Сен эгер оңлулык билен гөркезмесең, здараңы бсиыңа юмырын! Вах, кәшки мениң гаргышым онуң өйүни башына юмурсады!* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). *Көп жепа чексе-де таймады халкым, Көнәңи юмурды бу гүйчли полкум* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Диңе эзиҗилериң хәкимиетини юмранларында, азат хем шатлыклы дурмуш гурап билжеги хакда ачык, айдың гүррүң берилйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЮМУРТГА, Товугың, гушларың гүзлаян дашы габыклы зады, тохумы. *Эҗеси ики санҗак бишен юмуртганы Назарың өңүнде гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Хава, ёлдашлар, Ер юмуртга ялы тогалакдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Говача гозаларының бир нәчелери эне товугың юмуртгасы ялы кемсиз чишипдир* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЮМУРТГАЛАМАК, Юмуртга гузламак. *Бу гуш чөлде бейик бир агаҗың башында хөвүртге ясап юмуртгалапдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Бу гумры өз хөвүртгесинде юмуртгалан* («Түркмен эртекилери»).

ЮМУШ, 1. Бирине табшырылан иш, ерине етирмеклиге ынанылан, ерине етирмеклиге белленен, ниетленен иш. *Инв, бу кын юмуш гелип яш натуралист Гайлының башына дүшди* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүки). *Онсоң бу юмушдан галҗак болян адама намарт дейменден башга хич зат айдып билмен! Алтын жан, сениң юмшуңы битирмән, кимиңкиниң битирейин!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ол ишсиз вагты-да юмша тайяр болуп, ассырыклык билен олара гөз гездирйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Хошгелди, саңа табшырылян юмуш колхозың агрономчылык ишидир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. Окувчылара берилйән табшырык, гөнүкме. ◇ Юмуш огланы — табшыры-

гы, иши ерине етирмәге етишен оглан, хемише юмуш буйрулян етгиҗек; табшырыгы болшы ялы ерине етирйән адам. *Гөроглы сизиң ялы юмуш огланлары гөрә-гөре гелйәндир. Бу пакыр бир юмуш огланы, ол бизе зыянлы дәл* («Гөроглы» эпосы).

ЮМУШДЫРМАК, Ачык бир зады япышдырмак, эплешдирмек, бир учдан юмуп башламак. *Бу гүррүңлерден соң көшешен Пөкген бармакларыны юмушдырды, ачышдырды, хасаплады-да разылык берди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЮМШАК, 1. Еңиллик билен гысылян, басылян, чее, майышгак, сүйнгүч, гаты болмадык. *Юмшак отургычда отурып, айнаң үсташыры гиң мейдана пархсыз гараян Акмая өз аладасы билен мешгулды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Ынха, ерет, тирсегиңе сөйгет берйән юмшак яссыклары хем бар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чагалар юмшак дүшеклериң үстүнде ятырдылар* («Пионер» журналы). *Чай берди, нахар берди, Салдырды юмшак дүшек* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Якымлы, мылайым, юваш. *Ол өрән юмшак адамды.*

ЮМШАКЛЫК, Чеелик, майышгаклык, гаты дәллик.

ЮМШАМАК, 1. Еңиллик билен гысылян, басылян болмак, чее, майышгак, сүйнгүч болмак. *Бир нәче вагтдан соң юмшады.* 2. Якымлы, мылайым, юваш болмак. 3. Көшешмек, диңмек. *Гүлсум бираз юмшаса-да, Күрт Ахмедә гыйык гөз билен бакды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Аннатуваның чендан кекре ялы сомалып галып, сүйҗи тагама зәхер гатян гыңыр гылыгы юмшармыка?!* (Б. Кербабаев. Небитдаг). *Осипов шол секундың өзүнде юмшады-да, ясама йылгырды. Гиҗеки аяз даңданың алагараңкысында бираз юмшады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЮМШАТМАК, 1. Еңиллик билен гысылян, басылян этмек, чее, майышгак, сүйнгүч этмек. *Говачаның селчеңрәк ерлериниң дүйбүни юмшадып йөрен бир гөвре оның билен бойдаш болды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чарх өз ёлуны юмшатды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ек, Өвез, үзүмден чыкды, үзүмиң дүйплери чуң газылып, ене гөмлүп пүгта юмшадылансоң, шол йыл ол баг шейле гетирипдир, хей дийип-айдар ялы болмандыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ирден туруп барар ериң үстүне, Гайрат эдер юмшатмага дессине* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 2. Якымлы, мылайым этмек. 3. Юваш этмек, көшешдирмек, песелтмек, еңиллешдирмек. *Айлары юмшатды знән налышы* (Б. Кербабаев, Айлар). *Ол судьяларың йүрегини юмшадарды. Ол, бир тарапдан, өзүнден горкяр, бир тарапдан-да ишиң үстүни өртмек, юмшатмак ислейәр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Сүлейманов гүррүңи юмшатмак ниети билен хошамай сөз агтарса-да, я-ха тапмады, я-да секретардан өңе дүшмеги өзүне услып билмеди* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

Ю'НКЕР, 1. Патыша Руссиясында: харбы училищәниң окувчысы, харбы училищеде тербиеленен. *Мениң өзүм хем яңы-якында юнкердим* (Л. Н. Толстой, Сайланан эсерлер). *Юнкерлер Москвада-да баш гөтерипдирлер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Германияда улы помещиклериң ады.

ЮПИ'ТЕР, 1. *астр.* Планетаның ады. 2. Ышыкландырыжы гүйчли электрик гуралы.

ЮРИДИК, Хукук меселелерине дегишли болан. *Юридик хукук.*

ЮРИСДИ'КЦИЯ, Суд этмек хукугы болмаклык, хукук меселелерини чөзмек ыгтыяры.

ЮРИСКО'НСУЛЬТ, Хукук меселелерини чөзмеклиги алып барян ве онуң бәхбитлерини горааян адам.

ЮРИСПРУДЕ'НЦИЯ, Хукук ылымларының жеми.

ЮРИ'СТ, Хукук меселелери боюнча специалист.

ЮРТ [ю:рт], 1. Обаның гөчен ве отурым үчин гонян ери. *Хәзир булар тәзе тутулып башлан колхоз обасының тәзе юртларының арасы билен барярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Юрды белет чапар* (накыл) *Юрт гадырыны гөчен билер* (накыл). 2. Дөвлет; белли бир арачәги болан орун гиңишлиги. *Дүзелендир бибат болан юрдумыз* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Өз юрдуны сатан дөнүк өлди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Осиповың киная билен дуйдурмагына гөрә-де, юртда гозгалаң туран бадына олара гошулмалыды. Юртда парахатлык эмеле гелсе, ыкдысат, техника өссе, Амыдеряның сувуны биз ялбарып алман, гачрып аларыс!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Юрдунда ел өвүсмек — даргап гитмек, адың йитип гитмек, хич затсыз галмак. Юрдунда ел өсдүрмек — хич затсыз галдырмак, ёк этмек. *Ылайта-да шейле галагоплы дөвүрде бейле дийсең, сениң юрдуңда ел өсдүрмеклери мүмкин* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Юрдунда юмуртга тогалабермели этмек — *сер.* Юрдунда ел өсдүрмек. *Гаршы дурайсалар дагы өйлерини юмруп, юртларында юмуртга тогалабермели этмейәнми?!* (Б. Сейтәков, Гыз салгыды). Юрды баглямак — байлык, мүлк, гүйч, талант ве ш. м. боюнча мешхур болмак, хеммелерден өңде болмак, өкде болмак. *Чекериң сыратына, гүйҗүне гаранда, юрды баглан пәлван болмалыды* (Б. Кербабаев, Небитдаг). Юрды будамак — бозгакчылык, эрбетчилик, бимазачылык этмек. *Юрды булан хайын душман, Айра салды ярдан яры* (Б. Кербабаев, Айлар). Юрды чайкамак — *сер.* Юрды буламак. Юрды сорамак — хөкүм сүрмек, мешхур болмак, өз диенини этдирмек. *Шол я юрт сораян хан, я-да төре* («Гөроглы» эпосы). *Жапаргулы хан Кессаркажа ган чайкап, күлли түркмениң үстүнде хан болуп, юрт сорамак арзувыны эдип, гошун чекип уграяр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). Юрды тутмак — *сер.* Юрды сорамак. Юрт йыкан — эрбет, бет, хилегәр, яман, якымсыз. Юрт сөкмек — айланмак, гезмек, гечмек, сыяхат этмек. *Оңа чар тарапдан узак чөллери, бир нәче юртлары сөкүп, улы кервен ёллары гелйәрди* («Зәхмет гахрыманлары»). Юрт чалмак — тәзе юрды беллемәге гитмек, гонулжак, гөчүп барылжак ери өңүнден гөрмек. Юртдан чыкан — *сер.* Юрт йыкан. Юртда галмак — хич затсыз галмак, гарып дүшмек, хор-хомсы болмак; еке, хоссарсыз галмак. Дашары юрт — чет юрт, өз ватанындан бейлеки юртлар. *Дашары юрда гитмек. Дашары юрт дили.* Хер юрдуң тилкисини өз тазысы билен авламак — ерли ягдайы билмек; ерликли геплемек.

ЮРТБАСАР [ю:ртбасар], Башгаларың территориясыны зор билен басып алян, басыбалыжылык сыясатыны йөредйән, агрессор. *Эйраның юртбасар шаларына өлүм зарбыны урдум — дийип, пышырдаян ялы иңлейәрди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Дүнйә юртбасары сениң кастыңда, Сен берк отур, бедев атың үстүнде, Сөвеш гүни жең боланда мейданда, Юртбасарлар галсын тозуң астында* (Ш. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЮРТДАШ [ю:ртдаш], 1. Бири билен юрды, болян ери бир, умумы болан адам. *Ватанымыз абатланып, Сиз юртдашлар, хош гелдиңиз!* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Кәри башга болса-да, хеммеси юртдашымдыр* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Бирине сыпайылык билен йүз тутмак формасы.

ЮРТДАШЛЫК [ю:ртдашлык], Бир юртда догланлык, бири билен шол бир юрдуң гражданы болмаклык. ◇ Юртдашлык уршы — дөвлетиң өз ичинде болян яраглы сынпы гөреш. *Соң юртдашлык уршунда партизан болуп гатнашдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЮСТИ'ЦИЯ, Суд эдараларының системасы, адалатлылык. *Юстиция министрлиги.*

Я

Я I, Түркмен элипбийиниң отуз секизинжи харпы.

Я [я:] II, *грам.* Ики саны сөзлемиң я-да деңдеш агзаларың арасында гелип, шоларың үсти билен аңладылян дүшүнжелериң хайсы-да болса биринiң йүзе чыкмалыдыгыны горкезйән баглайжы көмекчи. *Я демринден, я көмүрден — дийип, трактора игенйәрдиң* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Биз эртир окарыс я экскурсия гидерис. Кәвагтлар ики адамың я көп адамың арасында геплешик гидйәр.*

ЯБА [я:ба], Гейим-гежим ве ш. м. затлары асып гоймак үчин бир ере беркидилен хачжалы агач. *Ябада гурумлап гиден ики саны телпек асылгы дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ябадан асылан элек ялы Гүн ере гирип барярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Мерет чәкменини агажың ябасына эплән гоюп, чөвүрмесини хем ябаң башындан илдирди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯБАГАН [я:баган], *бот.* Беде эдилйән тикенли хашал от, өсүмлик. *Ябаган, доңузгатаңңыр, дәнегерчек, адыяман, сүйтленңич ялы бидерек хар-хашал отлардан башга бу ерде хич зат ёк* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯБАК [я:бак], Яндак, беде десселерини гөтермек ве ш. м. үчин уланылян бир нәче дишли, узын саплы оба хожалык гуралы. *Агшамара мен сарайың янында гүйменип йөркәм, чалгылары, дырмыклары, ябаклары тертибе салышдырдым* («Совет эдебияты» журналы).

ЯБАЛАМАК [я:баламак], 1. Яба билен алмак, яба билен топламак (от, өсүмлик ве ш. м. хакда). 2. Яба билен агдармак, яба билен атмак, совурмак (харман хакда).

ЯБАЛЫК [я:балык], Яба этмек үчин ярарлы болан. *Ябалык агач.*

ЯБАН [я:бан], Мейдан, чөл. ◇ Я б а н я т м а к — башга, кесеки ерде ятмак.

ЯБАНТОВУК [я:бантовук], *диал. сер.* С ү л г ү н. *Ылайта-да ябантовуклары, товшаклары гөренде, Сары жаның кейпи көк болярды* (Ж. Акыев, Мергениң оглы).

ЯБАНЫ [я:баны], 1. Вагшы. 2. Мейданда битйән, өсйән. *Гараз нәтжек, көп гүрледип, Барып ятан ябаны-да! Адамлар диңе бири-бирлерине көмек бермек билен ябаны хайванларың хүжүмлеринден өзлерине горамага ве зерур иймити газанмага башлапдырлар* (СССР тарыхы). *Ябаны өсйән өсүмликлер-де, медени өсүмликлер-де бизиң бейик кувватлы Ватанымызың байлыгы болуп дурярлар* (В. А. Тетюрев, Ботаника).

ЯБАНЫЛАШМАК [я:банылашмак], Ябаны болуп гитмек, ябаны хала өврүлмек. *Оңуң эркин ве мәхирли гүррүңи мениң ябанылашан утанжаңлыгымы көшешдирди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЯБАНЫЛЫК [я:банылык], Ябаны халдалык.

ЯБШЫНМАК, Ызындан галман үйрмек, топулып үйрмек (ит хакда). *Тайваны-да азат этсек, шол итиң ябшынып үйрмесинден өмүрлик дынарыс* («Токмак» журналы). *Ябшынып үйрйән итимизи, хайсы-да болса оларың бири гүмпүлдедип атды* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯБШЫРМАК, 1. Бичилен гейимиң бөлеклерини бирлешдирип тикмек, гырасыны ичине эпип тикмек. *Көйнегимиң янының ябышырдым. Тахямың депесини ябшырдым.* 2. Бир зады икинжи зат билен бирикдирмек. *Жайың ганатларыны ябшырдылар.* 3. Елмәп япышдырмак, йүзүне елмемек. *Айжамалың сураты ве тержиме халы язылан плакатлар ябшырылып гойлупдыр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯБШЫРТМАК, 1. Бичилен гейимиң бөлеклерини бирикдиртмек, бирлешдирип тикдирмек. 2. Бир зады икинжи бир зат билен бирикдирмек. 3. Елметмек, япышдыртмак.

ЯБШЫРЫЛМАК, 1. Бичилен гейимиң бөлеклери бирлешдирилип тикилмек, гырасы эпилип тикилмек. 2. Бир зат икинжи зат билен бирикдирилмек. 3. Елменип япышдырылмак, йүзүне елменмек.

ЯБЫ, Иш малы хөкмүнде уланылян еке тойнаклы ири өй хайваны, гылял. *Пайтунчы мени гөрүп, дессине ябысының башыны башга тарала өврүп, оны гамчылямага башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Гарры меңиң какамы танаярды, онуң билен өңрәк ябы чалшыпды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ябының ятагына барып, ахырының үстүнден иршмесини алды-да, яба салды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯБЫГОРЛЫ, *гепл. д.* Пес, говшак, ярамаз. *Ол өзбашдак ишлән билмейәрди, себәби онуң слесарлыгы жуда ябыгорлуды* («Совет эдебияты» журналы).

ЯГ [я:г], 1. Хайванларың, өсүмликлериң маддасындан тайярланылян иймит өнүми. *Ене-де онуң сеси яг ичиңки ялы арасса чыкярды* («Совет эдебияты» журналы). *Яшажык жүйжелере ярма, юмуртга, балык ягы, гатык ве гөк ёрунжа берилйәр* («Совет Түркменистаны» газети). *Күнжи ягы, Чигит ягы. Гуры сөзден палав болмаз, яг билен түвүси болмаса* (накыл). 2. Гелип чыкышы боюнча минераллардан болан ягжымак мадда. *Ол ховлукман машының үстүндәки брезенти айрып, яг гуймага дурды* («Колхоз гүнлери»). ◇ Я г я л ы а д а м — *сер.* А д а м. *Онуң адамчылыгыны дийсеңиз-ле! Эдил яг ялы адам* («Совет эдебияты» журналы). А л а ч а л ы я г — *сер.* А л а ч а л ы. Ч ы р а с ы н а я г д а м м а к — *сер.* Ч ы р а. *Ине, чырасына яг дамды, инди ол сенден өйкелемез — дийип йылгырды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯГДАЙ, 1. Бириниң, бир задың болуш дережеси, кейп, хал-ахвал. *Чернышовың ягдайы хас кынлашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сыркавың ягдайы гүн-гүнден ягшылашяр.* 2. Жемгыетчилик-сыясы гатнашыкларың жеми, жемгыетчилик дурмушының гидиши. *Халкара ягдайы.* 3. Пурсат, май, момент, вагт. *Начальник оны шонуң ялы ягдайларда пейдаланярды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Умуш-тамышдакы харасат душманың хүжүми үчин аматлы ягдайдыгыны чолук-да аңлаярды. теҗрибели итлер-де* («Совет эдебияты» журналы). 4. Мүмкинчилик. *Кынчылыгы басып, ягдай дөредйәр, Сөвешжең табшырык берилйән вагты* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 5. Шерт. *Климат шертлериниң үйтгешмеги нетижесинде тебигы ягдайлар хем үйтгешип башлапдыр* (СССР тарыхы). *Акмаяның улудан дем алмагы оңа аматлы ягдай дөретди* («Совет эдебияты» журналы). *Кичижик авчы тәзе ягдая тиз өврениши* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ЯГДАЙЛАШМАК, Ягдая гөрә херекет этмек, ягдая гарабрак иш гөрмек, иш этмек.

ЯГДАЙЛЫ, 1. Ягдая гөрә, ягдая лайык. *Пулы ягдайлы совмак герек.* 2. Ончаклы көп дәл, азрак. *Оңуң азык меселеси ягдайлы гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Токар билен Нөкериң уссачылык эсбаплары өрән ягдайлыды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯГДАЙСЫЗ, Мүмкинчилиги болмадык, ягдайы болмадык, гурпсуз. *Ягдайсыз адам. Ягдайсыз бергидар.*

ЯГДАН [я:гда:н], Яг гуймак үчин гап, яг салынян гап.

ЯГДЫРМАК, 1. Ягмага башлатмак. 2. *гөч. м.* Көп мукдарда бир ерден икинҗи бир ере ызыны үзмән гетирмек, бир ере ызыны үзмән иберип дурмак. 3. Бир ерден икинҗи бир ере ызлы-ызына зыңмак, ызлы-ызына атмак. *Пулемёт чабга ялы ок ядырярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Гаргыш ягдырмак — *сер.* Гаргыш. *Шемсие узак сөзледи, зейренди, Пехлевә гаргыш ягдырды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Мушакгат ягдырмак — *сер.* Мушакгат. *Ери, хелей, мушакгат ягдырмасана!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯГҖАРМАК [я:гҗармак], Яглылык зерарлы ялпылдап дурмак, ягы йүзүне чыкып дурмак. *Ханың яглы нахарындан ягҗаран муртларыны товлашдырарлар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Онуң дерлән йүзи ягҗарып гөрүнйәрди.*

ЯГҖЫМАК [я:гҗымак], Ягҗарып дуран, ягы чыкып дуран, яг сиңен. *Онуң йүзи әдил чиртибермели болуп, ягҗымак яңакларындан ган гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ол дашына ягҗымак бир кагыз оралан ики саны документ чыкарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ягҗымак менекли сарымтыл сув ериң йүзүне чыкыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ягҗымак сес — *сер.* Сес. *Айнаның ягҗымак сесини эшиден Артыгың йүзи бираз ачылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯГЛАВ [я:глав], Пычагың сап тарапына беркидилйән ясы демир я-да бүрүнч.

ЯГЛАМАК [я:гламак], Яг чалмак, яг чалып арассаламак. *Хоҗамырат сизиң әдигиңизи ягладымы?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ана, гейимчилер тикин машынларыны сүпүрйәрлер ве яглаярлар* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Агыз ягламак — *сер.* Агыз. *Патарракы сөзден агызларын яглар, «Ярагсызланмак» — дийип гөзүңиз баглар* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЯГЛАНМАК [я:гланмак], Яг чалынмак, яг чалнып арассаланмак.

ЯГЛАТМАК [я:глатмак], Яг чалдырмак, яг чалдырып арассалатмак. *Ол әдигини яглатды.*

ЯГЛАШМАК [я:глашмак], Яг чалмага көмеклешмек, яг чалышмак.

ЯГЛЫ [я:глы], 1. Яг чалнан, яга биширилен, яг гошулан (нахар, иймит хакда). *Ирден туруп барар ериң үстүне, Яглы дамак, дүе чалыны гөзләр* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Сүйҗи сөз, яглы палав мениң өйүми йыкды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Йүрек шекилли йүрек сәхел зат үчин җүйҗе ялы үчуп дурман, аҗыны-сүйҗини дең кабул эдйән яглы гайыш болмалыдыр* («Совет эдебияты» журналы). *Берселер иерсиң яглы көмеҗи* (накыл). 2. Семиз. *Шүкүр хем туруп: — Салавмалейким, Гулам багшы! — дийди-де, онуң мылкылдап дуран яглы бармакларыны гысды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯГЛЫЖА [я:глыжа], *бот.* Одун ве мал ийми хөкмүнде пейдаланылян кичижик галың япраклы өсүмлик.

ЯГЛЫК [я:глык], Көпленч келлә даңмак я-да баша атмак үчин уланылян дөрт бурч мата. *Айсолтан узын сечекли йүң яглыгыны үстүне елбегей атып, гоша ясыга тирсегини берип, эйвандакы гиң халың үстүнде чай ичйәрди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Көне яглыгыны атып башына, Чыкды гахрыманым тамың дашына* (А. Кекилов, Сөйги). ◇ Яглыга бөкмек — *көн. с.* тәзе өй дикиленде, түйнүкден асылгы яглыгы алмак үчин бөкмек, бөкүп яглыгы алмак.

ЯГМАК, 1. Асмандан сепеленип дөкүлмек (ягыш, гар хакда). *Гүйчли ягян ягыш хованың йүзүни арассалапды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). *Эртир ир билен гар ягмага башлады* (К. Жумаев, Дөрт доган). 2. *гөч. м.* Ызлы-ызына болмак, ызы үзүлмән гелмек. *Бу хили сораглар мугаллыманың үстүне даш-төверекден ягмага башлады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 3. *гөч. м.* Ызлы-ызына зыңылмак, ызлы-ызына атылмак. *Гойры тозан, овнуҗак кесек бүтин төвереге долы ялы ягды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Душманың чабга ялы ягян окуның астында булар җылгалы геришлере аралашдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Йүзүнден гар ягмак — *сер.* Йүз I. *Берди аганың йүзүнден гар ягяр, середерлиги ёк* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯГМЕШИК [я:гмешик], Яг салмак үчин гечи дерисинден эйленип эдилйән гап.

ЯГМЫР, Ыгал, ягыш. *Мейданың гөк оты етер дызына, Гүнде ягмыр ягар ызлы-ызына* (А. Кекилов, Сөйги). *Сүңклеринден торба асаймалы тулпар эңегини ере берерли боланда, яз чыкып, ягмыр ягып, ериң йүзи гөк өвсүндир* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Сен берк дуруп ягмырда хем елде дост, Абрайыңы саклап гелйән, елде дост* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЯГМЫРЛЫ, Ыгаллы, ягышлы. *Ягмырлы йыл.*

ЯГНЫ, Өзүнден өң гелйән сөзлеми я сөзи аныкламак я-да өң айдыланлары дүшнүкли этмек, айдыңлашдырмак үчин уланылян баглайҗы. *Аннагула сөлпи ат шундан галыпды, ягны ол эшиңини, балагының учгурыны, чарыгының багыны оңармак сүйрәп, хопул-сопул гезерди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Шу узалып гиден пагталыклар, бугдайлыклар, баглар, шол трактторлар, комбайнлар, автомашынлар — хеммеси инди колхозыңкы, ягны бизиңки* (К. Жумаев, Дөрт доган).

ЯГОДУН [я:го:дун], *бот.* Дагда битйән гырымсы агач.

ЯГТЫ, 1. Гөзүң кабул эдйән ве даш-төвереги габап алян әлеми гөрмеклиге мүмкинчилик берйән энергиясы, ышык. *Кремлиң йылдызлары, илимизе саляр ягты* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Огултәч бир гүн агшам сагат онларда, тамында отургычда отурып, чыранын ягтысында китап окаярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Көп шөхле дүшйән, шөхлели. *Ягты отаг. Ягты зал. Ягты гиҗс.* ◇ Ягты гүне чыкмак — азат болмак, азатлыкдан пейдаланмак, ягшы яшап башламак. Ятан ери ягты болсун! — *сер.* Ер. *Онуң ятан ери ягты болсун, болмаса ол, сиз, судлара гөркезерди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЯГТЫГӨЗИН [ягтыгөзи:н], Гараңкы гатлышманка, гараңкы дүшмәнкә, Гүн яшманка, гүндизден, иргөзин. *Мен ягтыгөзин гелмекчидим, йөне мениң ишим башдан агдык болды* («Совет эдебияты» журналы). *Ол ягтыгөзин гелмелиди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол ягтыгөзин оларың нәчедигини сайгарыпды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯГТЫЛАНДЫРМАК, Ягты этмек, ышык бермек, ягтылтмак, ышыкландырмак. *Оларың маңлайларындакы чыралары чиллериң, карталарың гиң гиден дүзлүгини ягтыландырярды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Гарры ларың дың атмагына ховлугышларыны билен ялы, гүн чыкып, дүнйә йүзүни ягтыландырмага башлады.*

ЯГТЫЛАНМАК, Ягты болмак, шөхлеси артмак, ышыкланмак. *Ол гиҗәниң көпуси өтүп, агыр гараңкылык сырылып, җахан йүзи ягтыланыпды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Сырылды асманың гара думаны, Ягтыланды гиң җаханың хер яны* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЯГТЫЛМАК, 1. Ачылып башламак, дурланмак. *Хова ягтылып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. Дың атмак. *Яланчы ягтылыпдыр.* 3. *гөч. м.* Ачылмак. *Гарры шейле диййән вагты онуң йыгырт-йыгырт болуп гиден йүзи җанланыпдыр; хатда онуң нуры өчен гөзлери хем ягтылып ялдырапдыр* (К. Жумаев, Дөрт доган). ◇ Йүзи ягтылмак — *сер.* Йүз I. *Йүзүнде ягтылма пейда болуп, гөзлериниң төверегинде ушаҗык йыл-*

гырмалар гөрүнди (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Онуң йүзи ягтылып гитди* («Мыдам тайяр» газети).

ЯГТЫЛТГЫЧ, *астр.* Ягтылык шөхлесини, шөхле энергиясыны яйрадян асман жисими. *Мүсүрде асман ягтылтгычлары хакында ылмың башлангычлары йүзе чыкды* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Гүн хем-де асман ягтылтгычларының хеммеси оның дашында айланяр* (Орта асырлар тарыхы).

ЯГТЫЛТМАК, *сер.* Ягтыландырмак. *Йыгнак ачык ховада гечйәрди, пелтели чыра президиум столуны зордан ягтылдярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ёкары галан Ай асманың йүзуни ягтылтды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯГТЫЛЫК, 1. Шөхле энергиясы, шөхле, ышык. *Оңа дүнйәниң гиңлигинден, ягтылыгындан, овадanлыгындан хайыр болман, элмыдам гараңкы болуп, йүреги гысяр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Даң аталы эсли вагт гечен-де болса, хованың булашыклыгы зерарлы төверегиң ягтылыгы ол диен дәлди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. *гөч. м.* Шәхдачыклык, рухубелентлик, догумлылык. *Адамларың тозан сиңен йүзлеринде бир хили ягтылык, гөзлеринде бир хили рухубелентлик ойнаян ялы болды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. *гөч. м. сер.* Азатлык. ◇ Ягтылыга чыкмак — азатлыга чыкмак, говы дурмуша етмек, ажайып яшайша башламак. *Олар-да ягтылыга чыкарлар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯГШЫ, 1. Гөвне якымлы, оңат, говы. *«Ягшы ниет, ярым дөвлет» дийлиши ялы, мениң ниетим өрән говуды* («Совет эдебияты» журналы). *«Ягшы сөз йыланы хинден чыкарар» накылына гөрә, Мавыны сүйжүлик билен эзмәге, герек болан еринде оңуң өзуни диллендирмәге чалышды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ягшы йигит ил айыбыны ачмаз* (накыл). 2. Етерлик дережеде, мазалы, дүйплейин. *Аяллар бөлүми оба чыкярлар, Шу ишлере ягшы гөзләп бакярлар* (Молламурт, Сайланан эсерлер). 3. «Боляр, хош» диен маныны аңладян сөз. *Ягшы, ол бир акмак экени, Келхана нәме болупдыр?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ягшы, бу хакда йөрите геплешерис!* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Гелен ягшы!— гапыдан «Гич ягшы!» дийип гелен адама айдылян жогап сөзи. *Гелен ягшы! — дийип, Чары ага дик отурды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Гич ягшы! — *сер.* Гич. *Гич ягшы! — дийип, Пөкген секиниң этегине етди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯГШЫДАН-ЯМАНДАН, Хич хили, нәхили-де болса, не ягшы, не-де яман. *Аман хәзир отурып, оның айданларына ягшыдан-ямандан жогап бермейәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Арина гызына ягшыдан-ямандан хич зат жогап бермеди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯГШЫЛАМАК, *сер.* Ягшыландырмак.

ЯГШЫЛАНДЫРМАК, Хилини оңатландырмак, оңат этмек, говуландырмак, ягшыламак. *Ёлдашлар, бизиң халкымызың мадды-хал ягдайларыны хас ягшыландырмак үчин Совет Союзының Коммунистик партиясының Меркези Комитетиниң сентябрь Пленумы ажайып карар кабул этди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Трактурчылар өзлериниң иш темплерини ёкарландырмага, стахановчылык хәрекети билен ишләп, ишиң хилини ягшыландырмага сөз бердилер* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯГШЫЛАНМАК, 1. Хил тайдан говуланмак, оңат болмак, оңатланмак, ягшылашмак. *Бу өй бизиң гүн-гүзеранымызың ягшыланып гитмегине тарап ачылан иң биринжи гапы болсун! Соңабака атышыгың нетиҗесиниң ягшыланып бармагы Дурдының рухуны хас ёкары гөтерйәрди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Сагатланмак, гуратланмак, даянмак, ягшылашмак.

ЯГШЫЛАТМАК, Хил тайдан оңатлатмак, оңат этдирмек, говулатдырмак.

ЯГШЫЛАШМАК, *сер.* Ягшыланмак. *Зәхмет гүни нәче көп газансаң, шонча-да дурмушың ягшылашар — дийип кәеди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Барха ягшылашяр дайханың халы, Той-томаша, шатлык, гөрсең хер ери* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЯГШЫЛЫК, 1. Акйүреклилик билен эдилйән ярдам, рехимлилик ве жомартлык билен эдилйән гатнашык, оңат иш. *Ери, бу ягшылыгың ашагындан мен нәдип чыкарын?!* («Совет эдебияты» журналы). *Айна эҗәниң Хожава эден ягшылыгы асла түкенер ялы дәлдир* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ягшылык ерде ятмаз* (накыл). *Ягшылыга ягшылык — хер кишиниң ишидир, яманлыга ягшылык — әр кишиниң ишидир* (накыл). 2. Оңат хиллилик, говы гылыклылык, асыллылык, говулык. *Тәзегүл геленден соң, көп адамларың бүтинлейин ягшылык тарапа өврүлендиклери хакында-да пикир этди* (Б. Сейтәков. Москваның ялкымы).

ЯГЫ, 1. Душман, ёв. *Ягы гайтса, батыр көпелер* (накыл). 2. *гөч. м.* Ганым, залым. *Йигренҗи ягы билен ярашык сөзүни агзамагың өзи хем утанч!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). ◇ Яга депҗек ялы болуп дурмак — йәнаныр, икиржиңләп дурмак. *Нәме, бейле яга депҗек ялы болуп дурсуң?!* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

ЯГЫЛЫК, 1. Душманчылыклы арагатнашык, душманчылык, ганымлык. 2. *гөч. м.* Бири-бириңи гөрүбилмезчилик, бири-бириңи йигренмеклик.

ЯГЫН, Ягыш, гар ве ш. м. гөрнүшде ере гачян атмосфера чыгы, ылал. *Колхоз багларының оңат нахалы, Ягын ягяр айны җерек махалы* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Ол ягҗак ягының өңүнден болян өзүне таныш аламатларыны гөренден соң, өз-өзүне: — Гыш ахыры! — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯГЫНЛЫК, Ягыш, гар көп ягян, ылал көп болан, ылаллык. *Бизиң Хасаналы хана есир дүшенимизден ики йыл озал язымыз ягынлык-ылаллык болды, мейдан сонар от, доюмлык болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯГЫР, Ховут, ганҗа, эер ве ш. м. дегмеги нетижесинде дүе, ат, эшек ялы иш малының аркасында эмеле гелйән яра. *Догрудан хем йүкчи арваналарың йүк чекмекден яңа өркүҗиниң гапдаллары ягыр боларды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). ◇ Ягыр этмек — халыс ядатмак, бизар-петини чыкармак, ленч этмек.

ЯГЫРНИЧЛИК, Көйнегиң ич йүзүнден ягырнысына тутулян мата. *Инди горанмалы, тә ягырничлигиң дагаянча, тә иң соңкы демиңе ченли шу сеңңериң өңүнден болмалы, душманлара есир болмалы дәл* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ЯГЫРНЫ, 1. *анат.* Енседен оңурганың янжык билен бирлешйән ерине ченли болан аралык. *Оның балдырлары овлак мешиги ялы, ягырнысы япы ялы, хер эгнинде бир адам отуран ялы, еңсеси болса гурт сокусы ялыды* («Совет эдебияты» журналы). *Отургыжың ягырна сөйгет берйән ери аркан язылып гитди* (Б. Кербабаев. Айсолтан). 2. Бир задың арка тарапы. *Бахарың эгниндәки гөвшүлдән кетени көйнегиниң ягырнысына дер чыкыпдыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Ягырнысыны ере бермек — йыкмак, еңмек.

ЯГЫЧЫЛЫК, *сер.* Ягылык. *Ягычылыкда атасының малыны аламан сүрүп, бираз гурпдан дүшди* (Б. Кербабаев. Айгытлы әдим). *Диңе бу гарры агшамларына өз агтыкларына ве оларың дең-дүшларына эртекилер айдып бererди хем көне гечен ягычылык дөврүң гызыклы гүррүклеринден сөзләрди* (А. Говшудов. Эсерлер).

ЯГЫШ, Овнужак сув дамжажыклары гөрнүшинде ягян атмосфера ягыны, дамжалап я-да чиснәп ягян ягын, ягмыр. *Чиснәп дуран ягшың арасындан болса дың*

атып, хованың ягтылып баряндыгы билдирйәрди (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гойы гараңкы думаның гөвсуни бөлүп барян самолёт эп-если вагт учандан соң, овнужак ягыш дамжаларының ягян ерине гелип етди* (Б. Гурбанов, Душушык). ◇ Ягышдан гачып, дамжа учрамак — *сер.* Дамжа. *Хан күйли ягышдан гачып, дамжа учрады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯГЫШЛЫ, Ягыш ягып дуран, ягыш яган. *Ягышлы хова. Ягышлы йыл.*

Я-ДА [я:-да], *грам. сер.* Я II. *Оларың согрулан ериниң топрагының шорлы-шорсуздыгыны, бу ерде ер астындакы сувларың якын я-да дашдыгыны айгыт этмәге чалышярды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Дынч алыш гуни я кино гидерин, я-да театра!*

ЯДАВ [я:дав], Көп ишлемек, херекет этмек зерарлы гүйч-кувваты гачан, аргын, ёргун. *Артык ядав боланы үчин, адамсыз чола тамда деррев ука гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мерген, йөне велин, мен шу гүн гаты ядав. Ядав гөрнүшли Мырат сесини чыкармады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯДАВЛЫК [я:давлык], Көп ишлемек, херекетде болмак зерарлы гүйч-кувватың гачмаклык, ядав халда болмаклык, аргынлык, ёргунлык. *Кә өңүрдиклейән, кә горгунына гелйән атың ядавлыгы сайгарылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол йигитлерде ядавлык хем укыда ёк дәлди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Сүңңүмиз еңлән, ядавлыкдан зат галмады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯДАВСЫЗ [я:давсыз], 1. Ирмән-арман, ядаман, аргынсыз, чыдамлы. *Рус халкыны пес тутжак болуп эдилйән буржуаз-помещиклик сынанышыкларыны Ленин ядавсыз паш эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ызыны үзмән, дынгысыз, бирсыхлы, ызыгидерли. *Рус халкы ядавсыз алып баран гөреши билен Гүнбатар Европаны монголларың зулумының айылганчлыкларындан халас эдипдир* (Орта асырлар тарыхы).

ЯДАВСЫЗЛЫК [я:давсызлык], 1. Ядавлыгы билмезлик, аргынсызлык, чыдамлылык. 2. Ызыны үзмезлик, ызыгидерлилик, дынгысызлык.

ЯДАМАЗАК [я:дамазак], Ядавлыгы билмейән, иште чыдамлылык билен дарышаган, армазак. *Онуң ядамазак эллери даяв сынасына ярашыклыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯДАМАК [я:дамак], 1. Ядав халда болмак, ядавлык дүймак, көп ишләп гүйчден гачмак, армак. *Мен хем сувуң ичинде гезип ядадым* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Ишчилер ардылар, ядадылар, ажыкдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Сен узак гиже укудан галдың, ядадың* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. *гөч. м.* Бизар болмак, халыс болмак, ирмек. *Ол айданың хем болман дуржак дәл, мен шу дуллукдан халыс ядадым* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯДАТМАК [я:датмак], 1. Ядав хала салмак, көп ишледип, аргын ягдая салмак, гүйчден гачырмак, ардырмак. *Доварлары артыкмач коваламак, олары ынжалыкдан гачырмак я-да чакданаша ядатмак асла болмаз* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Бизар этмек, халыс этмек, иризмек. *Эжесиниң сорглары Мырады бир яндан ядатса, икинжи яндан, онуң агыр оюны ене гүйчлендирйәрди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Оны шейле дурмуш, шейле ягдай ядадып башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ыссы жөвза билен гамлы сәхра оны халыс ядадыпды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЯДАШМАК [я:дашмак], 1. Ядап уграмак, кем-кемден ядап башламак, гүйчден гачып башламак. 2. *гөч. м. Бизар болуп башламак, ирип уграмак, халыс болушмак.*

ЯДРО′, 1. Бир задың меркези бөлеги, өзени. *Водород атомының положител зарядланан ярдосы протон адыны алды* («Физика курсы»). *Атом ядросы. Ериң ядросы.* 2. *гөч. м.* Бир коллективиң эсасы бөлеги, топары. *Рус халкының ве дөвлетиниң тарыхы ядросы хөкмүнде сенагат меркезиниң илаты бүтинлей диен ялы руслардыр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). 3. *спорт.* Зыңмак боюнча спорт машкларыны ерине етирмеклик үчин хызмат эдйән чоюн шар. *Мен оңа спортуң ядро зыңмак ялы гөрнүшлери билен-де тургенлешмеклигиң герекдигини дүшүндирдим* («Пионер» журналы). 4. *биол.* Хайван, өсүмлик организмлериниң өйжүгиниң эсасы дүзүм бөлеги.

ЯДЫГӘР [я:дыгәр], *сер.* Ядыгәрлик 1, 2. *Мен шол байрам үчин өмүрлик ядыгәр болсун! — дийип, бир говы халы докамак ишине гиришжек болярын* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Билегимде ялпылдаян билезик, Сөйгүлимден галыпды мең ядыгәр* (Б. Кербабаев, Айлар). *Юсуп бег, бу-да менден саңа ядыгәр!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯДЫГӘРЛИК [я:дыгәрлик], 1. Ятдан чыкармазлык, унутмазлык максады билен бирине берлен зат, бир затдан галан нышан. *Энеси өлүм дүшегинде ятырка, гызы Огулгерege: — Гызым, өйүм сизе галсын, менден ядыгәрлик болсун! — дийип, весъет эдипди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Вепа Келжәниң өзүнден умыдыны үзүп, диңе ондан тапан нышанларыны ягыдәрлик үчин гөтерип, өз бөлүмлерине бака чалт әдимләп гитди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Хорматламак максады билен бириниң я бир задың хатырасына бина эдилен, ясалан скульптура я-да архитектура десгасы. *Бу ериң сес-үнсүз мейданчаларының бирисинде бейик Тимирязеве салнан ядыгәрлик дурярды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 3. Гечмиш медениетиң хәзирки вагта ченли сакланып галан предметлери. *Шол вагтда мадды ядыгәрликлер аз сакланыпдыр. Гечмиши өвренмек үчин хызмат эдйән гечмиш галындыларына тарыхы ядыгәрликлер дийилйәр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Бу обада хем гадым заманың хер бир дөвүрлеринден галан ядыгәрлик нышанларыны гөрмек болярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Археологик ядыгәрликлер.*

ЯДЫРГАМАК [я:дыргамак], Нәтаныш ере, ят адамларың арасына дүшенде утанмак, чекинженлик этмек, йыгра болмак, гача дурмак.

ЯДЫРГАНМАК [я:дырганмак], Өз-өзүнден ядыргамак, чекинен болмак, утанан болмак. *Бизи илки гөрен даниялы гыз ядырганян ялы дымып дурды* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЗ [я:з], Гышдан соң гелип, март, апрель, май айларыны өз ичине алян йыл паслы. *Язың илки башында оларың өйлериниң төверегинде аклы-гаралы гузуҗыклар гөрүнди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Чигреклиже яз гүнлери башланыпды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гышы гышламаса, язы язламаз* (накыл). *Әр-хелейиң уршы, яз гүнүниң ягшы* (накыл).

ЯЗГАРМАК [я:згармак], 1. Нәдогры эдилен иш үчин кәемек, гүнәкәрлемек, айыпламак, гараламак. *Гой, мени ил язгарсын хем ковсун! — дийип, ол пикире чүмди. Бригадирлер ерли-ерден оны берк язгардылар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Берк язгарып мекдеп билен комсомол, Мунуң яла салгы берйәр догры ёл* (А. Хайыдов, Гөк асман). 2. Жеза бермек, жезаламак. *Маям, менем Хожадурды ялы көпчүлик задына хыянат эден болсам, канун мени ондан хем бетер язгарсын* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯЗГАРЫЛМАК [я:згарылмак], 1. Нәдогры эдилен иш үчин кәелмек, гүнәкәр эдилмек, гараланмак, айыпланмак. 2. Жеза берилмек, жезаланмак. *Язгарылан боярларың ерлери дерби-дагын эдиленде, биринжи нобатда, дайхан-*

лар хорланыпдыр (СССР тарыхы). *Мунуң үчин мен язгарыларын* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯЗГЫ, Язылып гойлан хат, бир задың йүзүне язылан гысгажык текст. *Рим ве грек языҗылары бизе бу тайпаларың дурмушыны суратландырян язгылар галдырыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Шейле язгыны бейлеки таяклара хем яздырып, башга «достларына» багышлапдыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Булары бири-бирине гарышдырмак я-да үстүндәки язгыларыны чалшырмак мүмкин дәлди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯЗГЫН, Гиң язылан, дүз яйылан, яйрап гиден, яйгын. *Ишчилер халкының байдагының язгын әлваны гызыл гуш ялы болуп пасырдады* (М. Горький, Эне). *Сын эдйәрин Гарагума, Гөз өңүнде язгын ятыр* (Н. Омадов, Багт гүнеши).

ЯЗГЫНЛЫК, Язылып гиденлик, яйраңлык.

ЯЗГЫТ, Такдыр, тәлей, ыкбал, кысмат, багт. *Эмма шол ики топчының язгыдының нәме билен гутаранлыгы хич кимә мәлим болман галды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Хут өзлериниң язгыды чөзүлйән шу меселеде гызларың эрк-ыгтыяры өз эллериндедир* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯЗДЫРМАК I, Язмага мәжбур этмек, бириниң язып бермегини газанмак (хат, язув хакда). *Деррев арза яздырдым, Правленийәң адына* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЯЗДЫРМАК II, 1. Дүшетмек, атдырмак (дүшек хакда). 2. Йыгырдыны дүзлетмек, бүзүлен ерини текизлетмек, эпинини догрулатмак, гатыны ачдырмак, дүйрүмини язгын хала өвүртмек; гиң яйратдырмак, пытратдырмак (мата ве ш. м. хакда). 3. Сердирип гойдурмак, сердирмек (гейим-гежим, дүшек ве ш. м. хакда).

ЯЗДЫРМАК [я:здырмак] III, 1. Бир зады илдирилен ериндэн сыпдырмак, бошатмак, чөзмек. *Ол көйнегиниң еңлериниң илигини яздырып, пенҗегиниң еңи билен тирсегинден гечирип чермеди* («Совет эдебияты» журналы). *Иликлерини яздырып, гурсагыны гиң ачып, хат ише билен мешгулды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Ериндэн чыкармак, дөвмек. *Онуң әңини яздырдыңызмы?—дийди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Ашыклыны яздырмак.* 3. *гөч. м.* Башга яна совмак, өвүрмек (геп, гүррүң ве ш. м. хакда). *Атаҗанов бир гезек оңа бир яны ны ойна, икинҗи тайыны чына яздырып, җогап гайтарыпды* («Совет эдебияты» журналы). *Оңа бир топар сораглар берип, гүррүңини гөк экинчиликден яздырдым* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 4. Даңыдан бошатмак, даңыдан айырмак. *Йүк яздырып, ыссы ятышянча гарашмасак, алач ёк!* («Совет эдебияты» журналы). *Мензилме-мензил дүшләп, йүк яздырярыс* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Гулагыны яздырмак—*сер.* Гулак. *Кимиси түпеңине ок саляр, кимиси нышана ченәп гулагыны яздыряр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯЗЗЫ: яззыны бермек — чалт гачып гитмек, чалт ылгап гитмек, чапып гитмек. *Йигит чаласынлык билен еңлериндэн эллерини согурды-да, бир гапдалдан гечйән көчә бака яззыны берди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ябы гулагыны гырпып, бирден гоша тойнагы салды-да, яззыны берди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Яззы маңлайындан дегмек — *сер.* Маңлай. *Оразгелдиниң дуран ериндэн бутнаман атан дөрдүнҗи оклы, гаплаңың эдил яззы маңлайындан дегди* («Совет Түркменистаны» газети).

ЯЗЛАГ [я:злаг], Яз айлары гоюн сагмак, экин-дикин йыгнамак ве ш. м. үчин гөчүлип барылян отлук, сувлук ер, өри мейданы. *Сиз сагымчылары белләпсиңиз, эмма язлаг мейданындан месге билен сүйди пункта дашап табшырмак үчин йөрите адам беллемәнсиңиз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гум тозаяр, оба язлага гөчйәр, ене-де шу гола гөчүп гелйәр* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯЗЛАГЧЫ [я:злагчы], Язлага чыкан адам. *Олар язлагчыларың тиз гелмегини ве гузуларың хем тиз сечилмегини сорадылар* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯЗЛАМАК [я:зламак], 1. Язлага гөчүп бармак, язлаг ерлерде яшамак. *Этеге якын бир ерде язламага өз араларында карар эдипдирлер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *гөч. м.* Болелинликде, эркинликде яшамак, эркин яшамак. *Язласам ярың багында Гышласам гөвсүң агында* («Гөроглы» эпосы). *Ленин весъетин ерне етирип, Гара гышдан чыкып язлаян сизлер* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЯЗЛАТМАК [я:златмак], 1. Язлаг ерлерде болдурмак, язлагда яшатмак. 2. *гөч. м.* Болелинликде, эркинликде яшатмак, эркин яшатмак.

ЯЗЛЫК [я:злык], Яз паслында экилип хасылы йыгналян, яз паслында экилйән. *Ол ерде язлык бугдайдан башга думе күнҗи, нохут ве гавун-гарпыз ялы экинлер-де эмеле гелйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯЗМАЗЛЫК [я:змазлык], Өз гүнүне гоймазлык, халыс этмеклик, иризмеклик. *Өйлэнчи ене туруп уграды, бу бизи асыл язмаҗакмыка?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Ылгавыны язмазлык — дурман ылгамак, бирсыхлы ылгап гитмек. *Эмма Вепа ылгавыны язман, эййәм түмәҗиклериң арасында йитип гидипди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЯЗМАК I, 1. Бир задың йүзүне графики белликлери, аламатлары шекиллендирмек. *Ол элиндэки галамы билен ак кагызың йүзүне нәмедир бир зат язандан соң, ене Мырадың йүзүне серетди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 2. Бир эсер дөретмек, бир текст дүзмек. *Андалып «Лейли-Мәҗнуны» язмакда халк дилини эсас эдинйәр* («Эдебият»). 3. Бир зат хакда хат үсти билен хабар бермек, беян этмек. *Газетлерде пагтачыларың зәхмет үстүнликлери хакда язярлар.* 4. Бир зат үчин биринің адыны списога гошмак.

ЯЗМАК II, 1. Дүшәп гоймак, дүшек атмак, дүшемек. *Нурҗахан кече язандан соң, демлән чайыны басырып гойды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гарягды ага чадырың ишигине брезент язяр* («Совет эдебияты» журналы). *Гөзел ериндэн туруп, сачагы алып, Алтының өңүнде язып гойды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Йярадып гоймак, пытрадып гоймак, йяратмак. *Генерал столуң үстүнде карта язды. Артык чермелги еңини, дүйрмелги балагыны язман, алаң саманың үстүне чыкып гарады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Йыгырдыны дүзлемек, бүзүлен ерини текизлемек. *Ол галстугының йыгрылан ерлерини язып башлады* («Мыдам тайяр» газети). 4. Гатыны ачмак, дүйрүмини язгын хала өвүрмек. 5. Өкже гөтермек, гачмак. *Гуммурди чыкан вагты мен арканлыгыма яздым* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Аяк язмак — *сер.* Аяк. Бил язмак — *сер.* Бил. *Мерет билини язды-да: — Агшамына бизе гел! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эне игини бир яна гоюп, бүкүлен билини язды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). Дыз язмак — *сер.* Дыз. *Йылгырып гобсунды, аякларыны узадып, дызыны язды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). Ере язмак—йүзин йыкмак, йыкмак. *Барс эдил ок атылан ялы болуп, онуң үстүне зыняр, ере язып, бокурдагындан аляр, өлдүрдим эдип, ташлап гидйәр* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). Өйкесини язмак — *сер.* Өйке. *Черкезиң өйкесини нәхили язҗагына акылы етмән, бирденкә сесленекини хем дуйман галды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Герегим, шонуң өйкесини язсаң хем бизиң үчин улы сылаг этдигиң!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯЗМАК [я:змак] III, Бир зат ериндэн сыпмак, чөзүл-

мек. *Гапан языпдыр, эмма оның үсти бошды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оның көйнегиниң илиги языпдыр.* 2. Ериндеи чыкмак, дөвүлмек. *Оның әңи язайса нәтжек, алың, оның агзындакы зады! — дийди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Ондан соң ол нәдип: — Оңургам язды-ла! — дийип гыгырмасын* (Н. Помма, Тайлак хызын). 3. Башга яна совулмак, башга тарапа өврүлмек. *Ондан соң гүррүң башга тарапа язды. Ойнуң соңуның чына язындан сениң хабарың ёклы?!* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 4. Багдан бошамак, даңыдан сыпмак. ◇ А к ы л д а н я з м а к — *сер.* А к ы л. *Сең акылыңдан язаян-а дәлсиң?!* («Колхоз гүнлери»).

ЯЗУВ, Хат язмак хүнәри, язгы, хат. *Мүсүрде язув өрән ир пейда болупдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Колхозымызың хемме язув ишлери хем шуңа ынанылыпды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Язувда хер сөзлемден соң, дегишли бөлги гоюлар.* ◇ Й ы л я з у в ы — *сер.* Й ы л. *Бу ерде монахлар йыл язувларыны дүзйәрдилер* (Орта асырлар тарыхы).

ЯЗУВ-БОЗУВ, *сер.* Я з у в. *Чала соватлы болуп, язув-бозув өвренен батларына олары өз сөвда ишлерини йөретмәге гойды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯЗУ-ГЫШ [я:зу:-гыш], Хем яз, хем гыш, гыш ве яз. *Сөхбетде гечирйән язу-гышлары* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЗЫҖЫ, Чепер эсер язян адам, эдеби эсер язмак иши билен мешгул болян адам. *Пионерлер пролетар языҗысы Алексей Максимовичиң эсерлериниң мазмуныны чүң дүшүнже билен гүррүң бердилер* («Пионер» журналы).

ЯЗЫҖЫЛЫК, Языҗының кәри. *Повесть язмак үчин, элбетде, языҗының белли бир дереҗеде дурмуш тежрибеси, языҗылык эндиги болмалы* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЗЫК [я:зык], 1. *сер.* Г ү н ә 2. *Мугаллым жан, асыл менде язык ёкдур, халха гызым, гөвнедиң-де экидибериң!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Нәдогры эдилен херекетиң, ишиң нетижесинде йүзе чыкян айып, мүйн. *Мениң нәме гүнәм, языгым барды?* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Бир языкдан әр өлмез, хич языксыз әр болмаз* (накыл). 3. Бичәре, пахыр, гөргүли. *Гурбан ялбарды Нәзиге Сүтем этме сен языга* (Чары Ашыр, Яш килваның ялңышы).

ЯЗЫКЛАНМАК [я:зыкланмак], *сер.* Г ү н ә л е н м е к. *Бабам заводда ене-де языкланыпдыр, начальниклере ёкуш сөз айдыпдыр, шол себәпли оны чыкарып ковпдырлар* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЗЫКЛЫ [я:зыклы], 1. *сер.* Г ү н ә л и. *Ёк, түпеңиң языклы дәл!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Нәдогры эдилен херекет, иш үчин айыплы, мүйнли, гаралы. *Хакыкатың өңүнде өзүни языклы эдип, оның тапан гүррүңи хем шу болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Индиден бейлак мениң дептеримде шейле пес белгини гөрмерсиң! — дийип, языклы гөрнүшде жогап берди* (Ж. Акыев, Мергениң оглы). 3. *сер.* Я з ы к 3. *Биз языклылара, өзүң рехим эт!* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЯЗЫКСЫЗ [я:зыксыз], 1. *сер.* Г ү н ә с и з. *Языксыз китап дур, муңа кепҗесакгал молла герек* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол хич хили языксыз дайханлара гаргыш ягдырармыш* («Мыдам тайяр» газети). 2. Айыбы болмадык, мүйнсүз, айыпсыз.

ЯЗЫКСЫЗЛЫК [я:зыксызлык], 1. *сер.* Г ү н ә с и з л и к. 2. Айыпсызлык, мүйнсүзлик.

ЯЗЫЛГАНЛЫК, Аркайынлык, эркинлик, гинишлик. *Колхозчылар булар ялы ялталара язылганлык бермейәрлер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ханы, бир язылганлыга чыкалы, онсоң гөрүберерис!*

ЯЗЫЛМАК I, 1. Бир задың йүзүне графики белликлер, аламатлар шекиллендирилмек. *Зелилиниң поэзиясы халк дилинде, халка дүшүнүкли дилде язылыпдыр* («Эдебият»). *Болды гахрыманым оның шаяды, Сөвеш тарыхына язылан ады* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 2. Бир зат үчин өз адыңы списога гошдурмак, адың списога гошулмак. *Ким «Мыдам тайяра» язылды, ким «Техника» журналына* (А. Атажанов, Перманың мамасы). 3. Эсер дөредилмек, бир задың тексти дүзүлмек. 4. Бир зат хакда хат үсти билен хабар берилмек, беян эдилмек. 5. *дини.* Дини дүшүнҗә гөрә: несип этмек, миссер болмак, душмак. *Сениң ялы машгала мениң оглума-да язылсын-да!*

ЯЗЫЛМАК II, 1. Дүшелен болмак, дүшек атылмак, дүшелмек. *Язың мылайым, Ай айдың гиҗесинде Жоннук батыр өз чага-чугалары билен чатманың гапысында язылан көне кечәниң үстүнде ятан экен* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Чай ичилип отурылян тагта секилериң үстүне халы дүшеклер язылыпдыр* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Гаты ачылмак, дүйрүми язгын хала өврүлмек; яйрап гитмек, яйраң халда болмак, яйрамак, пытрамак. *Бегтиниң товуклары ферманың гайра тарапындакы яндаклык мейдана язылып гидипди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Оның ганатлары язылып, чүңки ачылыпдыр, ол өрән ядан ве сувсан ялы бир гөрнүшдеди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер)*: Дүйрүлйәр, языляр юмры мускулы* («Совет эдебияты» журналы). 3. Йыгырды, эпини дүзленмек, бүзүлен ери текизленмек, эпини догрулапмак. *Асса-асса язылып кагыз эплеми* (Б. Кербабаев, Айлар). 4. Яйылып гитмек, яйылмак. *Өйүң түйнүгинден дүшен томус гүни халының четинде язылып ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Пагта мейданы ак гүлли сарымтыл кече ялы болуп, гөзъетиме язылып ятырды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 5. Гөврүми гиңемек, аркайынланмак. *Ол оглуның гайгысыны чекмән, екеҗе минут хем язылып отурып билмеди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). 6. *гөч. м.* Аяк ёлуна гитмек, мейдан этмек, бушукмак. *Ол язылмак үчин даш чыкды.* ◇ Г а ш ы я з ы л м а к — *сер.* Г а ш 1. *Гарып энә гөзүң айдың диели, Язылсын оңуңам чытылан гашы* («Совет эдебияты» журналы). *Айсолтаның гыйма гара гашлары бираз язылыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЯЗЫЛЫШМАК, 1. Кануны гүйч бермек үчин никаны регистрирлемек, бири билен никалашмак. *Сөйшенлер ЗАГС-а барып язылышдылар. Тәзе дурмуш гурян оглан ве гыз хөкман язылышмалыдыр.* 2. Ишден бошамак, иш еңлемек. *Ишден язылышып билсем барарын, язылышаймагам аңсат дәл!*

ЯЗЫНМАК I, Өзүң үчин дүшек дүшемек, өзүң үчин дүшек атмак, дүшенмек.

ЯЗЫНМАК II, *гепл. д.* Аяк ёлуна гитмек, мейдан этмек.

ЯЗЫШМАК I, 1. Язмага көмеклешмек, дүзмәге көмек этмек (хат, текст ве ш. м. хакда). 2. Бири-бириңе хат язмак, бири билен хат алышмак.

ЯЗЫШМАК II, 1. Дүшемәге көмеклешмек, дүшек дүшешмек. 2. Гатыны ачышмак, дүйрүмини язгын эдишмек, яйрадып гоюшмак, пытрадышмак, яйрадышмак. 3. Йыгырдыны, эпинини дүзлешмек.

ЯЗЫШМАК [я:зышмак] III, 1. Ериндеи сыпышмак, чөзүлишмек. *Пенҗегиң иликлери язышыпдыр.* 2. Ериндеи чыкышмак, дөвлүшмек. 3. Башга яна совлушмак. 4. Ызлы-ызына багдан бошамак, даңыдан сыпышмак.

ЯЙ [я:й], 1. Учларына дартдырылып кириш даңлан дуга гөрнүшли хем-де ок атян гадымы агач яраг. *Яй пейда болан вагтында илкидурмуш адамсының авы хас шовлы болуп башлапдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Гаты яйын чекип мегер атарды, Эсрек нерим Гөроглудан билдиңми?!* («Гөроглы» эпосы). 2. Чага күртесиниң аркасына дакылян гызыл чайылан шай. *Ине, шонда шол букҗаның ичинден йүзүне тылла чайылып ясалан күмүш*

яй, базбент ве башга шулар ялы шелпели чага шайлары чыкды (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Тойнуҗагың ики ужуна резин даңлып, гөҗек, даш салнып атылян энжам. 4. Диклигине эгрелдилен чызык шекилли дынгы я-да математика белгиси [()]. ◇ Яй бермек — эгрелмек, гышармак. *Догры барян ёл гум бурнагына етип, шол ерден чепе тарап яй берип, бурнагың аңырсына дувланып гидйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯЙБАҢ, I. Гиң, улы. *Тамараның меле сачлы яйбаң маңлайында, яйлып ятан гыйма гашларында чытылмак аламаты ялы бир зат көлеге салярды* («Совет эдебияты» журналы). 2. Язгын, яйраң. *Эпей гожаның яйбаң ак сакгалы бутин гурсагыны өртүп дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Парслар болса яйбаң хатарларда сөвешшидирлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). 3. Йыгы дәл, селчең. *Сопы, сенің илки эдим уршуң яйбаңды вели, тойхана геленде, догабагыңы сайладың-ов!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Өсүмлиги ончаклы яйбаң дәл* (В Кулебяев, Инче сүйүмли совет говачасының ТССР-дәки тәзе сортлары).

ЯЙБАҢЛАНДЫРМАК, Гиң мөчберде алып бармак, ёкары дережеде өсдүрмек, геримини артдырмак, гиң герим алдырмак, гүйчлендирмек. *Ярыш барха яйбаңландырыляр.*

ЯЙБАҢЛАНМАК, Гиң мөчберде алнып барылмак, ёкары дережеде өсмек, гиң герим алмак, артмак, гүйчленмек, яйбаңлашмак. *Шол вагтдакы Хытайда гурлушык гиң яйбаңланыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Рак кеселине гаршы гөрешйән йөрите эдараларың сети гиңден яйбаңланды* (И. Ф. Березин, Рак кесели нәме ве онуң гаршысына нәхили гөрешмели).

ЯЙБАҢЛАШМАК, *сер.* Яйбаңланмак. *Экеранчылык гиң яйбаңлашыпдыр* (СССР тарыхы).

ЯЙГЫН, *сер.* Язгын.

ЯЙДАНА-ЯЙДАНА, 1. Икиржиңлене-икиржиңлене. *Ол яйдана-яйдана достуна йүзленди.* 2. Этияч эде-эде, чекине-чекине.

ЯЙДАНДЫРМАК, 1. Яйданып дурмага сезевар этмек, икиржиңлетмек. 2. Этияч этдирмек, чекиндирмек, горкузмак.

ЯЙДАНҖАҢ, 1. Яйданып йөрмәге эндик эден, икиржиңләп йөрен. *Ол өрән яйданҗаң.* 2. Этияч эдижи, чекинжен.

ЯЙДАНҖАҢЛЫК, 1. Бир иши этжек болуп икиржиңләп йөрмеклик, яйданҗаң болмаклык. *Ики йыл мундан өңки яйданҗаңлыгы үчин ол өзүне гыҗалат берйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Этияч эдижилик, горкы этмеклик, чекинижилик.

ЯЙДАНМАК, 1. Бир иши этжегиңи я этмежегиңи билмән йөрмек, икиржиңлемек. *Акмәммет ага онуң бу гүррүңине нәме айтҗагыны билмән яйданды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Азаҗык яйданып, гапыда аяк саклаҗак ялы этди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Этияч этмек, чекинмек, горкмак. *Чагырса, гой чагырсын, сен хич яйданман, хеммесини допба-догры йүзүне айт!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯЙДАНЫШМАК, 1. Көп болуп яйданып дурмак, бир нәче болуп икиржиңлешип дурмак. 2. Көп болуп этияч этмек, бир нәче болуп чекинишип, горкушып дурмак.

ЯЙДЫРМАК [я:йдырмак], Бириниң яйып бермегини газанмак.

ЯЙҖЫК [я:йҗык], *анат.* 1. Дөшүң ёкарсындакы ики тарапа айрылып гидйән сүңк, букавлык. 2. Пружина. *Диваның яйҗыгы Бабагулыны ёкарык товусдырып гойберди* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЙКАЛАМАК, Эйләк-бейләк яйкамак, бир нәче гезек яйкамак.

ЯЙКАМАК, Ики тарапа ыраламак, ики тарапа керекет этдирмек, эйләк-бейләк чайкамак. *Антон ага хем келлесини яйкап гүлди* (Х. Ысмайылов, Ики атаның оглы). *Элине элек алып, ики бака яйкап башлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Секретарь келлесини яйкап макуллады* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯЙКАНҖЫРАМАК, Ики бака ыранҗырамак, чайканҗырамак. *Өз өйлерине тарап яйканҗырап гитди* («Колхоз гүнлери»).

ЯЙКАНМАК, Ики бака ыранмак, эйләк-бейләк чайканмак. *Акмырат болса ики яна яйканып, лоп-лоп эдип баряр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ики яна яйканып, Аягы ер тутмады* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЯЙКАТМАК, Ики бака ыралатмак, эйләк-бейләк чайкатмак.

ЯЙКАШМАК, Көп болуп яйкамак, бир нәче болуп ыраламак, чайкамак. *Бә, хакыкат! — дийшип, колхозчылар башларыны яйкашдылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯЙКЫЛДАМАК, Эйләк-бейләк ыранып дурмак, ыраң атмак, гайкылдамак. *Чеңңегиң йүзүгүҗи яйкылдап, соңра дуры сува чүмүп гитди* («Мыдам тайяр» газети).

ЯЙКЫЛДЫ, Кадасыз йүзе чыкян ыраң атма, ыранып дурма, гайкылдама.

ЯЙЛА [я:йла], Мал бакылян отлук сәхра, өри мейданы, яйлаг. *Чопан-чолукдыр диейин дийсе, ол ерде гоюн сүрүси гезер ялы яйла-да ёкды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Кенарында дурмуш җош алып гайнар, Отлук яйлаланда маллармыз яйнар* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЯЙЛАГ [я:йлаг], *сер.* Яйла. *Олар язына өз сүрүлери билен сәхра яйлагына чыкяр экенлер* (СССР тарыхы). *Айдышларына гөрә, мыхманларыны янына алып, яйлага чыкыпдыр* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯЙЛАМАК [я:йламак], Яй билен атмак, яй билен урмак. *Яйлап, сапаплап нышана эдип, айналарының соңуна чыкдылар* («Токмак» журналы).

ЯЙЛЫМ, Сүри агым берер ялы өри мейданы, чыгыр, өри. *Такмын бир километрликде бир тәзе гуйы газылыпды, үч сүри шондан сувлаярды ве яйлымы хем шол гуйының төверегиди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сүриниң гички өйлән яйлымыны өз көмекчиси яш чопан Абда табшырып, Сейли ага гош-ташасының гүнешинде дынч алып уклап ятырды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүңи).

ЯЙМАК [я:ймак] I, Гатыгың ягыны алмак үчин янлыгы ызыны үзмән, пишек билен булап дурмак. *Мама янлык яймага тайынланып дурды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол эртир басырып гиден гатыгыны яйып башлады* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯЙМАК [я:ймак] II, 1. Хамыры оклав билен ики тарапа тогалап юкалтмак, хамыра язгын форма бермек. *Җамалы гайтарярлар, шонуң челпегини яймага барян* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Сечелендирип гойбермек, пытрадып гойбермек, яйратмак. *Гелни тамың чүңкүнде сачыны яйып ятыр* («Токмак» журналы). *Бүренип ал-элван яглык, Отыр ол гыз зүлпүн яйып* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЙМАК III, 1. Гиңден язмак, гермек. *Соңра ол хем ганат яйып, ховлының депесине чыкды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 2. Мәлим этмек, аян этмек, яйратмак. *Сырыңы иле яймак.*

ЯЙНАМАК, 1. Болчулыкда яшамак, болелинликде гүзеран гечирмек, эркин яшамак. *Эҗемиң яйнап яшаян бу азат гүнлеринде хер бир үстүнлигине, хер бир гуванҗына мен мейлис гурярын. Шу өйден гитсек, биз яйнап яшарыс* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Эркана яйнап гезйән, Җошуп васпыны язян* (Р. Сейидов, Багтлылар). 2. *гөч. м.* Хезил этмек, леззет тапмак, леззетленмек. *Кенарында, кемеринде дагларың, Бүргүт гү-*

шы, арслан-ширлер яйнаяр (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Сүрүли гоюнлар асудалык билен яйнап гезердилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Гиңден язылмак, узап гитмек, узамак. *Кыркчулбадан аңырлыгына болса овнуҗак гызгылт дашлы гыр яйнап гидйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң гүнорта тайы белентлиңпесли үзүксиз дағ этеги, байырлык болуп, демиргазыкгүндогар тайы Гарагума бакан яйнап гидйән үзүксиз чөлди* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЙНАТМАК, 1. Болчулыкда, болелиниликде яшатмак, эркин, леззетли яшатмак 2. *гөч. м* Хезил этдирмек, леззет таплырмак.

ЯПРАВ, *сер.* Яйрак.

ЯПРАДЫЛМАК, 1. Пытрадылып гоюлмак, даргадылып гоюлмак, пытрадылмак. *Колхоз боюнча 15 мүңе гөлай листовка яйрадылды* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Пайланмак, үлешдирилмек. 3. Язгын халда гоюлмак, язылмак. 4. Көпчүлиге мәлим эдилмек, әшгәр эдилмек, аян эдилмек. *Сагдык мейиллериң яйрадылмагыны агалык эдиҗи сынплардан тама этмек болмаз* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика).

ЯПРАМАК. 1. Дагамак, пытрамак. *Яңы долан Гүнүң шөхлеси дүнйә яйрады* (Б. Гурбанов, Душушык). *Оларың көбирлери тамың ичине яйран бугүн арасында чала горүндәр* (И. Помма, Тайлак хыззын). *Пылы тамың ичине дымылжык дер ысы яйрап гитди* (Б. Пүрлиев, Илкиижи гүн). 2. Чайылмак, сачылмак. *Гүн шөхлеси яйылып гидйәр* 3. Яйран, дагыныk халда болмак, язылмак, герилмек. *Ынха, гарпызың голлары чар тарапа яйрап башладык* (И. Эсенмырадов, Яш натуралист) 4. Көпчүлиге мәлим болмак, әшгәр болмак, аян болмак. *Бу шыгыр тиз вагтда бүтин Руссия яйраяр* («Эдебият»). *Бу гөчлүк оба жар болды, бүтин иле яйрады* (А. Говшудов, Мәхри—Бела). 5. Гиң герим алмак, бар ха өсмек.

ЯПРАҢ. 1. Дагынык, пытран. 2. Гиң, язгын *Солдатлар яйраң гарагаҗың колгесинде маслахатлашырдылар* («Пионер» журналы) *Аяклярыны яйраң басып, Гөрүүк столуң башына гечди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 3. Хас көп яйран, хас мәлим болан, герим алан. *Шахырың сыпаты шыгырлары айратын яйраңды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер) ◇ Яйраң йөнекей сөзлем *грам. сер.* Сөзлем

ЯПРАТМАК. 1. Даргатмак, пытратмак *Чопан гүрүч аяынең йүзүне яйрадып, адатдакысы ялы сопа түпеңни эленде тутуп, төверегине сер салып дурар* 2. Чәчмак, сачмак. *Гүн доңуп шөхлесини яйрадып башланда* («Совет эдебияты» журналы). 3. Пайламак, үлешдирмек. *Районың алыҗылар союзы оба магазинлерине дүрли харытлар яйрадяр.* 4. Яйран, язгын горнуше етирмек, паймак, термек *Гас сапатларыны яйрадып отырды* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). *Оның көбелеги ганатларыны яйрадында 30—40 миллиметре етйәр* (П. П. Богуш, Түркменистаның говага совкасы ве оңа гаршы гөреш чәрелери) 5. Көпчүлиге мәлим этмек, әшгәр этмек.

ЯПРАШМАК. 1. Даргашмак, пытрашмак. *Полук үстүнде чәйнек-кәселер яйрашып ятырды.* 2. Дүрли тарапа яйран гитмек, чар тарапа яйрамак *Шейле гөзел мәйданда сүри-сүри дүелер, атлар, сыгырлар, эшеклер, гоюнлар, гечилер булут алы яйрашып, башларыны галдырман отлашып йөрлер* (И. Помма, Тайлак хыззын) 3. Көпчүлиге мәлим, әшгәр болушмак. *Бу сүррүк халк арасына яйрапдыр.*

ЯПЫК, *диал. сер.* Янлык.

ЯПЫЛМАК [я:ылмак] I, Яймак ёлы билен гатыгын, гаймагын ягы алынмак, гатык янлыга гүйлуп, пишек билен урлуп, ягы алынмак.

ЯПЫЛМАК [я:ылмак] II, 1. Ясалып юкалдылмак, оклав билен янгиан язылып юка эдилмек, язгын форма берилмек (хамыр хакда). *Челпек яйылып гутарылды* 2. Сечелендирилип гойберилмек, пытрадылып гойберилмек, яйрадылмак. *Ол Галяның яйылып ятан сары сачларына, шекиллиҗе чага йүзүне середип, эп-эсли вагт доңан ялы болып отырды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯПЫЛМАК III, 1. Гиңден язылмак, язылып гитмек. *Дагдан ашанымыздан соң, бизиң гөзүмизиң өңүнде гиден бир яшыл дүзлүк яйылды* («Совет Түркменистаны» газети). *Алтай дагларына чекли яйылып ятан сәхраларда доварларың сүрүлери бакылыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы). 2. *гөч. м.* Мәлим эдилмек, аян эдилмек, яйрамак. *Нурсолтаның шатлык шөхлеси яйылан ясты йүзүне бирденкә гайгы алматы чайылды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Бейик Октябрың шанлы шөхлеси, Түркмен сәхрасына яйылан заман* (А. Кекилов, Сөйги).

ЯПЫН [я:ын], *зоол.* Сүйжи сувда яшаян теңнесиз мүртлы балык, лакга.

ЯКА, 1. Гейимиң боюн төверегиндәки чак ачылып эдилен ве шоңа беркидилен бөлеги, ери. *Бегенҗиң көйнегиниң иликлери яздырылып, якасы ятырылыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Гелин баш отурмак, илиң ак гаймалы тахчасыны галярды, күрте якасына я-да чырпа кешде чекерди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Гөзлеринден акян яш болса Мәхриниң якасына дөкүлди* (И. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Бир задың кенары, гырасы, гыра, кенар. *Демир ёлуң якасындакы хаятың дүйбүне букулып, телеграфа голайлады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сәхериң шол гапы ябың якасына чыкан бир йигит дөрт төверегине шүмлады середйәрди* (Б. Гурбанов, Душушык). 3. Тарап, төверек, ян. *Бизиң якалара-да гара-бериң ахыры!* 4. *сер* Этек 2, 3. ◇ Яка йыртмак — бир зада нәразы болуп гаршылык билдирмек. *Шекер эшдик той сесини, Гелди йөртүп якасыны* (Чары Ашыр, Яш килавың ялкышы). *Хәбибе яка йөртүп аглады* (Г. Кулыев, Көнетдагың аңырсында). Яка таяклмак — өзүни уллы иле танатмак, ег газанмак, белленмек. *Деря өзүнүң кичилигине сарамаздан, өзүнүң акян ерунда өз якасыны такадыпды* («Совет эдебияты» журналы) Яка тутмак — гөба этмек, пушман этмек, хедер этмек. *Яширеңми, огшатдыңмы, катдың?! — дийип, якасыны тутып гыгырды* (И. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Келлесини яйкап, якасыны тутды* (П. Помма, Сайланан эсерлер). Яка тутушмак — сөге-мене эдишип, бири-бирине эл гармак, урушмак *Совгедерың олы билен гызыл адам ак сөнүкли яка тутушдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим) Яка түйкүрмек — *сер.* Яка тутмак. Якадан тутмак — үстүнден тыпмак. *Вай, Мәве, сөге «Мешыликда — ынамлык диен ялы, сөниң өз якаңдан тапайдың!* («Совет эдебияты» журналы)

ЯКАЛ. Адамың йүзүне дүшйән тегмил, менек. *Оның агы дүшели уллы асыл, гөзелик якал йүзи сүйдөрди* («Төкмак» журналы).

ЯКАЛАМАК, 1. Бир задың якасыны тыпып гитмек, гырасы билен гитмек, гапдалы билен гитмек. *Юсуп атлы сатын, базар мейданындан чыкансоң, шәхери кесип гечйән гаты жәры якалап, гайрагыкына гитди* («Совет эдебияты» журналы). *Олар инди эйәм дивары якалап, дең йөрә барядилер* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Бириниң якасындан тутмак, якасындан ялышмак.

ЯКАЛАШМАК. Бири-бириң якасындан алмак, урушмак *Гарын, неме, арчын билен якалашып гезмешдиңеми?!* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар). *Ол-да чалтлык билен ериңден галып, гелип женик билен якалашды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер)

ЯКАЛЫК, Яка этмек үчин ярарлы мата ве ш. м. зат. *Якалык багана*

ЯКАР-ЯКМАЗ, 1. Организме ярамаян йимит *Ол якар-якмаз шейи гырканлаяндыр* 2. *сер.* Боларболмаз.

Якар-якмаз ере барма! 3. Гөвне ярамсыз, якымсыз, ёкуш. *Якар-якмаз сөз айтмак.*

ЯҚАШЫҚЛЫ, *гепл. д.* Гелшикли, ярашыклы. *Якашыклы гейим. Иште якашыклы адам.*

ЯҚАШЫҚЛЫЛЫҚ, *гепл. д.* Гелшиклилик, ярашыклылык.

ЯҚАШЫҚСЫЗ, *гепл. д.* Гелшиксиз, ярашыксыз.

ЯҚАШЫҚСЫЗЛЫҚ, *гепл. д.* Гелшикли дәллик, ярашыгы болмазлык, гелшиксизлик.

ЯҚДЫРМАҚ I, 1. Бирини бир зат якмага сезевар этмек, от бердирмек, отлатмак. *Одуны йыгана якдыр, малы газанана бакдыр* (накыл). 2. Ышык этдирмек, ягтыландыртмак, ышыклатдырмак.

ЯҚДЫРМАҚ II, Сув бердирмек, сув ичиритмек, сувдан гандыртмак. *Маллары сува якдырмак.*

ЯҚМАҚ I, 1. От бермек, отламак. *Жамал эҗе болса башындакы яглыгыны башга бир яглык билен чалшырып, ожакда от якмага гиришди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гум депелериниң арасындан чопанларың якян отлары Айың ягтысына зордан гөрүнйәрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Якма бишерсиң, газма дүшерсиң* (накыл). 2. Ышык этмек, ягтыландырмак, ышыкландырмак. *Деррев чыраны якдылар* («Токмак» журналы). 3. Бир задың гызгыны, авусы гүйчли тәсир этмек, өтмек. *Гүн оларың аркасыны якып барярды, синеклер дишлейәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 4. Гөвне ярамак, халамак, сөймек. *Эдйән ишиң илиң гөвнүне яксын! Гайратыңдан рәхнет арыгы аксын!* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). 5. *гөч. м.* Гаты кәйитмек, ахы-зар чекдирмек, ынжытмак, агыртмак, көйдүрмек. *Йөне сен мени якма!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гаш какып, гөз гүлдүрип, якма мени нәзиң билен* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). ◇ Гулага якмак — *сер.* Гулак. *Гоюн диени Өвезиң энесиниң гулагына якып гитди* («Гөроглы» эпосы). Жаныны якмак — *сер.* Жан. *Бахар билен непсиз диңе якдым жан, Ган алмага гурбан болмадым я-да* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). Ич якмак — *сер.* Ич. *Бир ничелер йыгылдылар дат эдип, Ничелерниң ичин якдым от эдип* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЯҚМАҚ II, Сув бермек, сув ичирмек, сувдан гандырмак. *Ол сыгырлары сува якып болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯҚОБИНЧИ, XVIII асырда француз буржуаз революциясы вагтында: радикал сыясы клубуң члени, революционер-демократ.

Я'ҚОРЬ, 1. *сер.* Лабыр. *Кабестанлар гәмилерде якорлары гөтермек үчин йыгы-йыгы уланылярлар* («Физика курсы»). 2. *тех.* Машынларда айланян ок, вал. 3. Сагат механизминиң херекетини сазлаян деталь.

ЯҚУТ [я:ку:т], Гөк я-да яшыл реңкли гыммат баха даш. *Сува гачан якут, йылдыз шөхлелер Аҗап херекетде, ёк олаң саны* (Р. Сейпдов, Эсерлер). *Парасат хем акыл аламаты болан шол факел якут билен безеленлиги үчин яныл дуран от ялы гөрүнйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Парлаяр Кремлиң якут йылдызы, Гызыл мейдан ягты гиҗе-гүндизи* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда).

ЯҚУТЛАР, Якудыстан Автоном Совет Социалистик Республикасының ерли илаты, халкы.

ЯҚЫЛМАҚ I, 1. Отланып туташтырылмак, от берилмек, отланмак. *Әхли арзув-хыяллары-да якылан кагызың күли ялы гайышып үчүп гитди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Ышык эдилмек, ягтыландырылмак, ышыкландырылмак. *Жайың чыралары якылды.* 3. *гөч. м.* Гөвнүне дегилмек, ынжыдылмак, агырдылмак.

ЯҚЫЛМАҚ II, Сув берилмек, сув ичирилмек, сувдан гандырылмак. *Маллар сува якылды.*

ЯҚЫМ, Леззет, маза, хөзир.

ЯҚЫМЛЫ, 1. Гөвне хош якян, мазалы, леззетли, хөзирли. *Бир минут гечип-гечмәнкә репродуктордан «Шасенем ве Гарып» операсындан Гарыбың айдымының якымлы овазы эшидилип башлады* («Совет Түркменистаны» газети). *Эртириң якымлы өвүсйән шемалына бүтин җандар шатланып сеслейәрди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Мылайым, оңат, мылакатлы, сыпайы.

ЯҚЫМЛЫЛЫҚ, 1. Леззетлилик, мазалылык. *Сюжетиң халкылыгы, чекилен суратларың гөзеллиги ве тәзелиги, тесвир эдилишиниң гызыклылыгы, шыгрың гулага якымлылыгы ол поэманы шол вагтқы эдебиятдан сайлаярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). 2. Мылайымлык, оңатлык, сыпайылык, мылакатлылык. *Мундан бейлак алып галмагын! — дийип, мугаллым якымлылык билен гепледи* (К. Жумаев, Дөрт доган).

ЯҚЫМСЫЗ, 1. Якымы болмадык, леззетсиз, мазасыз, хөзирсиз. 2. Эрбет, яман, ярамаз. *Эмма вели, Гүнүң гызгыны хениз даңданың якымсыз аязыны мейдандан ковуп чыкарманды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Онуң гулагына якымсыз гүррүңлер етер дурарды* (Х. Ысмайылов, Повестлер). *Якымсыз ыслы ириңлериң акмагы билен кратер гөрнүшли улы яра эмеле гелйәр* (И. Ф. Березин, Рак кесели нәме ве онуң гаршысына нәхили гөрешмели). 3. Гарагол, оңшуксыз, беззат, ёкнасыз (чага хакда). *Ол якымсыз огланлар билен гезйәр, сүтүни сүйнүп өйлерине гелйәр* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Эмма якымсыз огланлардан ушаҗык говурды гөтерилди, соң гыкылык артды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯҚЫМСЫЗЛЫҚ, 1. Якымлы дәллик, ярамлы, мылайым дәллик, леззетсизлик, мазалы дәллик, хөзирсизлик. 2. Эрбетлик, яманлык, ярамазлык. *Акмаяның гөзлерини агдарып середишинден-де бир якымсызлык гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы). 3. Гараголлук, оңшуксызлык, ёкнасызлык. *Говы окаң! Якымсызлык этмәң!* (Г. Гурбансэхедов, Ак алтын). *Ол бәш минут геченден соң, мүззермесини бүтинлей ташлады-да, якымсызлык этмәге башлады* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯҚЫМСЫРАМАҚ, Якымлы болан болмак, мылайымсырамак. *Ол гызының якымсырамасындан, нәзленмесинден бир оюн салмак ислейәнини аңды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯҚЫН [якы:н], 1. Узак болмадык, даш болмадык, голай. *Аз вагтдан соң йүзүни галдырып, якын гоңшулары Дүрнабатларың ховлусына серетди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Голай арагатнашыкда болан, ыснышыклы, йүрекдеш. *Мыралының атасы онуң якын хызматкәрлериниң бири экени* (Мыралы). *Ол өз якын адамларының янында бегенҗини гизлемән гүррүң этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 3. Багланышыгы болан, багланышыклы. *Тиркеш атлар ики саны бири-бирине якын манылы атлардан хем дүзүлйәрлер.* 4. Чемели, мөчбери голай. 5. Дост-яр, гарындаш. *Ол өзүни кесеки гөзлерден дәл, хатда өз якынларындан-да гизлемәге чалышярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Сырымы паш этсем якына-яда, Пелегиң элинден гелмишем дада* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЯҚЫНДА [якы:нда], 1. Якын аралыкда, голайда. 2. Яңы-якында, аз вагт мундан озал, яңырак. *Мениң буоба якында гөчүп геленими өзүң билйәң ахырын!* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Якында чаршаңлылы галамдашларымың бирине габат гелемде, сизиң районыңызың халындан хабар алдым* («Токмак» журналы). 3. Якын гелжекде, якын гүнлерде, тиз вагтда, тизликде.

ЯҚЫНЛАМАҚ [якы:нламак], Бириниң я-да бир задың якынына бармак, бирине я бир зада якын гелмек, голайламак. *Ол артеле якынланындан тахысыны маңлайына гейип, хекгилдән болуп йөреди* (А. Дурдыев, Сай-

ланан эсерлер). *Сувларың ериң йүзүне якынламагы билен ериң топрагы шорланяр* («Пионер» журналы).

ЯҚЫНЛАТМАҚ [якы:нлатмак], Якын гетиртмек, якына элтмек, голайлатмак.

ЯҚЫНЛАШМАҚ [якы:нлашмак], 1. Якынлап башламак, голайлап башламак, голайлашмак. *Шол махал огланҗык элиндәки пөкгини өзлерине якынлашып барян Мәхрә зыңды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Жарчы атлы айланян болара чемели, онуң сеси барха якынлашярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Даңатарың чагырылмалы гүни якынлашды* («Бахар»). 2. Якын арагатнашыкда болуп башламак, достлашмак.

ЯҚЫНЛЫК [якы:нлык], 1. Даш дәллик, якын аралыкда болмаклык, голайлык. *Ол аязың якынлыгыны аңладярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эмма колхозчылар өзлериниң шәхере якынлыкларыны километр өлчеги билен хасаплamaярлар* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Якын хоссарлык, гарындашлык. *Бегтиниң Пәлван ага билен болан арагатнашыгында хоссарлык, якынлык маныcының барлыгыны аңырмак кын дәлди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯҚЫШМАҚ I, Якмага көмек этмек, отламага көмеклешмек.

ЯҚЫШМАҚ II, Сувармага көмеклешмек, суварышмак. *Сен муны бакышыпмыдың, якышыпмыдың?!* («Гөроглы» эпосы).

ЯЛ I, Ит үчин ундан, кепекден, ярмадан ве ш. м. йөрите тайярланылян иймит. *Шу гүн итлериң ялыны доя берме, гаты доюрсаң, ылгарлыгы хем болмаз* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ялтанан ял тапмаз, тапса-да бол тапмаз* (накыл). ◇ Ял ягысы — иш башармаян, элинден хич зат гелмейән. *Сениң ол ял ягысы оглуң йөнекей солдат хем болуп билмез* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). Ял гелмек — көпеге гелмек. *Олар ың арасында бири ганҗык экен, яла гелйән экен* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЛ [я:л] II, Кәбир хайванларың бойнуның үстүнде өсйән сечеленип дуран өсгүн гыл. *Жоннук батыр тулпарың маңлайыны, ялыны сыпалапдыр* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр). *Ол атың ялларыны дүзедишдирен болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯЛАВ, Гүйчли ягты берйән гурал, прожектор. *Тутулян ялавлар думлы-душа ягты салярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ай, хич зат, хич зат, яңы большевиклер оба ялав тутдулар, шоңа гөрүнмежек болуп, өе ылгап гирдим* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гөйә йылдырым дек чавлар ялавын, Дуйгы эле алар аклың жылавын* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). ◇ Ялав ялы — өрән йити.

ЯЛАВРАТМАҚ, Азажык ялаңы одуны ялынладып якмак.

ЯЛАЗЫ, Текиз, дүз, бош, ачык (гиден гиңишлик бош мейдан хакда). *Эмма гарры колхозчыларың багтына бу ялазы ерде үшәп хем-де ичерини гысдырып дурмак узага чекмеди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Онуң өйи билен бу бригаданың арасы он бәш километрден-де ачыкды, шаңлап ятан ялазы мейданды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯЛАК I, Ите ял, сув берилйән гап. *Яңкы гүжүгиң ялагының дашында башга-да энчеме итлер үйшүп, галмагал турузярдылар* («Совет эдебияты» журналы). *Чолук агыздан галан чорба чөрек дограп, хер итиниң өз ялагына нахар гуюп берди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯЛАК [я:лак] II, *гепл. д. сер.* Ялы. *Биз ялак ёк, йылда-йылда шу гара өйден чыкжак болуп, чыкып билмән гелйәрис* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Пәкизе калбың бар гөйә гул ялак* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЯЛАКЧА, Қәкилик хөвүртгеси.

ЯЛАМА', Текиз, такыр. *Онуң сүйр депеси болса, йылаксыз ялама япа меңзейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯЛАМАҚ, I. Бир задың йүзүнден дилиңи йөретмек, бир зады дилиң билен сырмак. *Шожагаз гыз дуры шаха набады бир яныңдан ялап, Халназара бакан шатлык билен өкже гөтерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Акбай онуң гиң маңлайыны мәхир билен ялап дурды* (А. Атажанов, Перманың мамасы). *Бал тутан бармагыны ялар* (накыл). *Ийип доймадык, ялап доймаз* (накыл). 2. *гөч. м.* Чалажа дегип гечмек, сыпап гечмек, тәсир этмек. *Чигрек хова ачык йүзлери совук дили билен ялап, эндамлары бираз тикенеклетжек ялы дуюлса-да, шинди чыдамаз ялы аяз ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Гүндогардан өвүсйән шемал йүзүңи ялап, гөзлериңи гамашдырярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Чүнки гошаң окы онуң бөврүни, Диңе ялап гечди, берип ховруны* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). ◇ Агзыңы яламак — хайыр, пейда гөрмек, хезил этмек. *Ондан соң не мен гөненерин, не-де сен агзыңы ларсың?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). Дабаныңы яламак— *сер.* Дабан. *Сениң, иним, яглыкламак, яламак адатың бар болса, мениңкини дәл-де, бар, Аннатувагың дабаныны яла!* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЛАН, Чын дәл, алдавы бар болан, галп, нәдогры. *Әхли хакыкаты хем-де әхли яланы билмек герекдир* (М. Горький, Әне). *Сөзүңде болмасын ялан, Хакыкатчы болгун, иним!* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ялан вада берен экен-ов, мен болса оңа ынандым!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ялан сөзлесең, тутуларсың, дүз сөзлесең, гутуларсың* (накыл). ◇ Ялана чыкармак — пүжа чыкармак, хакыката догры гелмейәндигини әшгәр этмек.

ЯЛАНМАҚ, I. Сувук зады (гаймак, семени ве ш. м.) ялап иймек. 2. Өз-өзүни яламак, ялап дурмак (кәбир хайванлар хакда).

ЯЛАНЧЫ I, Ялан сөзлейән адам, или алдап йөрен адам, ики дилли, алдавчы. *Шу гечисакгал барып ятан кеззап, яланчы, мекир ве ики йүзли адамды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мугт ийән, яланчы, түйс бир ятадыр, Язаным хакыкат, диймән өтедир* («Токмак» журналы). *Яланчы ярымаз, огры байымаз* (накыл).

ЯЛАНЧЫ II, *гепл. д.* Шу дүнйә, дүнйә. *Яланчыда мунуң кимин хем ат болар экен* («Гөроглы» эпосы).

ЯЛАНЧЫЛЫК, Ялан сөзлемеклик, нәдогры сөзлемеклик, яланчының гылык-хәсиети, алдавчылык. *Яланчылыгың кем-кемден үсти ачылды* (СССР тарыхы).

ЯЛАНЫШМАҚ, 1. Азда-көпде бир зат иен болмак, гошулышып иймек. *Яланышан аҗыкмаз, сөенишен йыкылмаз* (накыл). 2. Бири-бириңи яламак.

ЯЛАН-ЯШРЫҚ, Хакыката догры гелмейән, делилли-делилсиз, болар-болмаз, нәдогры. *Галың харамы ялан-яшрык маглумат билен сизиң гөвнүңизе мелал гетирипдир* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Эгер бу ялан-яшрык сөзлән думлы-душа язып йөрен болса, бирине ынанмасалар, ахыры бирине ынанарлар, мунуң бир гезип йөрен нәкесдигини ким танаяр! — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯЛАН-ЯШРЫН [ялан-яшры:н], *сер.* Ялан-яшрык.

ЯЛАҢ I, Хемише, элмыдама, мыдам, көпленч. *Ялаң ярым гиҗе я даңдан гелйәсиң?!* («Гөроглы» эпосы). *Сен ялаң гепләңде: — Шу өй! — дийип, эңегиңи бермән гелйәрсиң* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯЛАҢ II, *сер.* Ялаңач. *Эмма пыядалар хем ялаң гылыч билен атлыларың ызында болар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Ялаң йүз — *сер.* Йүз I. *Икинҗиси мурты яңы табан, ялаң йүз, хениз эти-ганы*

долушмадык, иччемик, орта бойлы яш йигит (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Мельник ялаң йүзли гөрмегей дөрән* (Н. Помма Сайланан эсерлер).

ЯЛАҢАЧ, I. Эгни гейимсиз, гейим гейинмедик, эшиксиз, жулсуз, аякгапсыз. *«Ялаңаҗы урсаң, поссуклы горкар» диен ялы, гамчының шырпылдысына яш йигит тисгинип гитди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырында). *Онуң ялаңач аягы ябың чөгесөв чыгыы райышына батыпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ики саны гөз монжугы ялы чагаң бар, оларың аягы ялаңач, башлары ачык* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ялаңач суводан гайтмаз* (накыл). 2. Гапсыз, гынсыз. *Гуллуханың ялаңач сапанчасыны Артык гаҗрып алып, еңсесине дувүндирмекчи боланда, оны хем тутдулар. Ялаңач гылычлы атлылар көчени долдурып дурдулар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Онуң билегинден асылгы ялаңач пычагы шол вагт бат алып буланды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 3. Дүшек язылмадык, дүшексиз. *Ялаңач тагтаның үстүнде отуран комиссар маңлайыңы ики элиниң аясына алып, чуңңур оя чүмди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 4. Пүрсүв, япраксыз. *Гиң көчелериң тротуарларына безег берйән баглар томускы түйлерини дүшүрип, бутинлейин ялаңач галанлары үчин өрән селчек хем эҗиз гөрүнйәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). *Совук шемал өвүсйәрди, япраксыз ялаңач агачлар шовлап сеслейәрди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 5. *гөч. м.* Гарып, затсыз. ◇ Ярым ялаңач — эгин-эшик билен долы үйшүн болмадык, гөзгүлбан эшикли.

ЯЛАҢАЧЛАМАК. I. Ялаңач халда гоймак, ялаңач этмек. *Артык атыны члаңачлады. Өвренделди жигитлер оны деррев ялаңачладылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол аягыны ялаңачлап, яба гирип гечди.* 2. Габындан чыкармак, гынындан чыкармак. *Жигитлер гылычларыны ялаңачлап, душманың үстүне окдурыпдылар.* 3. Пүрүни, япрагыны айырмак. *Гүйзүң аязлы хөвеси агачлары ялаңачлады.*

ЯЛАҢАЧЛАНМАК. I. Ялаңач халда гоюлмак, ялаңач эдилмек. *Ялаңачланып гойлан Мелегуш гиң эдимлер билен газыгының дашында айланып йөрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Габындан чыкарылмак, гынындан чыкарылмак. *Гылычлар ялаңачландылы.* 3. Пүри айрылмак, япрагы дөкүлмек. *Гышына агачлар ялаңачланярлар.*

ЯЛАҢАЧЛАТМАК. 1. **Гейим-эшиги чыкартмак, аякгабыны айыртмак. 2. Пүрүни дүшүртмек, япрагыны дөкдүртмек.**

ЯЛАҢАЧЛЫК. 1. **Эгни гейимсизлик, эшиксизлик, аякгапсызлык. 2.** *гөч. м.* **Гарыплык, затсызлык.** ***Ачлыгам гөрендирис, ялаңачлыгам гөрендирис, эмма аздан-көпден нем даммадык асмана душ гелен дәлдирис*** **(Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).** ***Мениң огланлыгым етимлигиң гара гүни, ачлыгың, ялаңачлыгың, байың ве бай аялының азмлы сесиниң ве оларың таягының, гаргышының ашагында гечипди*** **(Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 4. Гапсызлык, гынсызлык.**

ЯЛАҢГАТ, Бир гат, еке гат. ***Эгниндәки ялаңгат юка донуның якаларыны чекишдирип гайшарды*** **(А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).** ***Сиз нәме үчин мең өйүми дөкүп, өзүмем туссаг этдиңиз? — дийип, ялаңгат көйнек-жалбарыны шаят тутунан ялы, эллерини серип, гейимлерини гөркезди*** **(«Совет эдебияты» журналы).**

ЯЛАҢЫ: я л а ң ы о д у н — овнук одун, чөп-чалам. ***Нурҗахан газаның ашагына ялаңы одун салмагыны азалтды*** **(Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).** ***Печиң башына гуҗагыны долдурып гетирйәр-де, ялаңы одун дөкйәр*** **(Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).**

ЯЛАТМАК, I. Бир задың йүзүни дили билен сырдырмак (табак, чемче хакда). *Чанагы ялатмак.* 2. Гылтызрак дегирмек, сәхелче сыпыртмак.

ЯЛБАРМАК, Бир зат хакда хайыш эдип, бирине йүз тутмак, биринден бир зады сорап, хайыш этмек. ***Олар шейле! — дийип, багша ялбармага ве яңкы болушларындан өтүнч сорамага дурдулар*** **(Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).** ***Жан Аннагулы, маңа-да екеже ёла атдырсана! — дийип ялбарды*** **(А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).** ***Хатда бир гүн дәл, ики гүн дәл, үч-дөрт гүнлэп яка тутуп ялбарып, өврән-өврән теклип этди*** **(Н. Помма, Тайлак хыззын).** ***Мерде ялбарсаң, песелер, намарда ялбарсаң, эселер*** **(накыл).**

ЯЛБАРТМАК, Хайыш билен йүз тутдурмак, бир зады сорап, хайыш этмегини газанмак.

ЯЛБАРЫП-ЯКАРМАК, Өрән көп хайыш этмек, гаты көп ялбармак. ***Ялбарып-якарып зордан бәш йүз ящыге боюн этдим — дийди*** **(А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).** ***Патап билен өй эеси аял ялбарып-якарып зордан көшешдирдилер*** **(А. Говшудов, Мәхри—Вепа).**

ЯЛБАРЫШМАК, Көп болуп ялбармак, бир нәче болуп хайыш этмек, хайыш эдип йүз тутмак.

ЯЛДЫРАВУК, Ялдырап дуран, ялкым салып дуран, ялпылдавук. ***Айсыз мавы асманың апбасы чапраз ялы ялдыравук йылдызлары олары хүвдүлейән ялы балкылдашдылар*** **(Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).** ***Гөреҗине каклышан ялдыравук җраг-гураллар-да онуң сустуны басмады*** **(Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).**

ЯЛДЫРАК, *астр.* Август айында томус билен гүйзүң сепгидинде догян ялпылдавук йылдыз. ***Ялдырагың яңгыны, үч йылдызың галгыны. Ялдырак догандан соң, салкын дүшүп уграйр.***

ЯЛДЫРАМАК, I. Өвшүн атмак, ловурдап дурмак. ***Онуң маңлайында гызыл йылдыз ялдырап дур. Онуң гөзлери чумре геен телпегиниң түйүниң арасында чала ялдырап гөрүнйәрди*** **(А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).** ***Эгнинде зер погон ялдыраярды*** **(«Пионер» журналы). 2. Шөхле бермек, ышык салмак, шөхлеленмек.** ***Бир яндан ялдырап даңың маягы, Билбиллер сайрашяр хош оваз билен*** **(А. Ныязов, Шыгырлар).**

ЯЛДЫРАТМАК, I. Өвшүн атдырмак, ловурдатмак. ***Мен муны Какалыкың сумкасындан алдым! — дийип, арасса акҗа дишлерини ялдырадып гүлди*** **(К. Жумаев, Дөрт доган). 2. Шөхле бердирмек, шөхлелендирмек, ышыкландырмак.**

ЯЛДЫРАШМАК, I. Көп болуп ялдырап дурмак, бир нәче болуп шөхлеленмек, ялпылдашмак. ***Ыылдызлар ялдырашып, өйли-өйүне гирип барян колхозчылара гуванч билен середишйәрдилер*** **(Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. Өвшүн атышмак, ловурдашып дурмак.**

ЯЛДЫРБАШ, *бот.* Ябаны сүле.

ЯЛҖЫК, *сер.* Я л I. ***Нәме бу чорбаны ялҗыга дөндерәйипсиң?!***

ЯЛКАМАК, Беладан халас этмек, гарашык этмек; гүнәсини гечмек. ***Ялкасаң яз, гаргасаң гыш!*** **(«Гөроглы» эпосы).** ◇ Т а н ы ң я л к а с ы н! — миннетдарлык, хошаллык билдирилип айдылян сөз дүзүми.

ЯЛКАНМАК, Халас эдилмек, гарашык эдилмек, гүнәси гечилмек. ***Бир пире гол берсем, гүнәмиң өтүлмегине, ялканмагыма себәпкәр бор! — дийип, ялбарсам диййән*** **(«Гөроглы» эпосы).**

ЯЛКЫ: я л к ы г у з л а м а к — тәк гузламак, еке гузламак, бир гузламак (гоюн, гечи хакда). ***Гечи ялкы гузлапдыр. Гечен йыл ялкы гузлан гоюнларың бу йыл экиз, хатда үчем гузланлары хем бар.***

ЯЛКЫМ, Өвшүн атян ягтылык шөхлеси, шөхле. ***Гүн ялкымыны думлы-душуна сыградып доган бадына, Аман пагта пунктуна гелди*** **(Н. Сарыханов, Сайланан эсер-**

лер). *Габсасыз ачык ишикден долан Ай үстүмизе ялкым салярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Бир гүн болса, биз шунча серетсек-де онуң чырасының ялкымыны гөруп билмән ука батдык* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯЛКЫМЛЫ, Шөхле сачян, ялкым салып дуран. *Яз гүнлериниң ялкымлы гүнеши шу жайың илерки пенжиресинден өзүниң алтын нуруны шу гызың үстүне сачярды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ялкымлы якан чырагың, Гүлзар болды чөлүң, дагың* (Дурды Гылыч, Гошгулар). ◇ Ялкымлы салам! — *сер.* Салам. *Пролетар эдиби Максим Горькиниң, Кырк йыллыгна менден ялкымлы салам!* (А. Ныязов, Шыгырлар). *Ер шары гуваняр достлугымыза, Ялкымлы саламын иберйәр бизе* (Д. Баймырадов, Сөйги ве мекирлик).

ЯЛКЫМЛЫЛЫК, Ялкым салып дуранлык, шөхлелилик.

ЯЛКЫМСЫЗ, Шөхлеси болмадык, ялкым сачмаян.

ЯЛКЫМСЫЗЛЫК, Шөхлеси ёклук, ялкымы болмазлык.

ЯЛЛАКЛАМАК, 1. Иймит берилмегине тамакин болуп, гуйрук булап ялманмак (ит хакда). *Гыз гелип, көшге гирди, ит яллаклап дурды оңа* (А. С. Пушкин, Эртекилер). 2. *гөч. м.* Яранжаңлык этмек, гүлүм-ялым этмек. *Хезрет болса найынжар бир гөрнүшде Сухан аганың өңүнде яллаклады* («Совет эдебияты» журналы). *Хош гелипсиң, сапа гелипсиң, ханы бир дүш, жая баралы! дийип, яллаклап ялынмага башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯЛЛАКЛАТМАК, 1. Иймите тамакин эдип ялмандырмак. 2. *гөч. м.* Яранжаңлык этдирмек, гүлүм-ялым этдирмек.

ЯЛЛАКЛАШМАК, 1. Бир нәче болуп яллакламак, көпчүлик болуп ялманышып, дүрли херекет этмек (ит хакда). *Итлер Дурды чопаның өңүнде яллаклашдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. *гөч. м.* Көплүк болуп яранжаңлык этмек, бир нәче болуп гүлүм-ялым этмек.

ЯЛЛАМАК, 1. Ите ял бермек, иймит берип нахарламак. *Хей ити-гушы хем яллар йөрерлерми?! — дийип, Ермолай айтды* (И. С. Тургенев, Авчының хатларындан). 2. *гөч. м.* Бирини өз гарамагында сакламак, эклән-сакламак. *Ол сизи бикәр ере сыгыр яллан ялы ялламаяр* («Гөроглы» эпосы). *Сиз адамчылыгыны йитирен, йыртыжылык үчин ялланян бир топар аңмаз итлер!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Патыша өз солдатларыны ялламалы, эгин-эшик этмели* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯЛМАВУЗ, Нәме тапса ювдып барян, доймаз-долмаз, хоран, доймазак. *Ол нахарының барыны сынчгап, кентлевугиниң сувуны соруп, чай ичен болуп отыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯЛМАВУЗЛЫК, Доймаз-долмазлык, доймазаклык, хоранлык.

ЯЛМАМАК, Берлен нахардан зат гойман иймек, берлен задың хеммесини иймек, ачгөзлүлик билен иймек. *Дийип, гуйругыны булады тилки, Гойнуң гуйругыны ялмады тилки* (А. Атажанов, Перманың мамасы).

ЯЛМАН, *зоол.* Өң аяклары гысга, арт аяклары хем-де гуйругы узын сычан, гемрижи. *Бизе алакалар, ялманлар душ гелйәрдилер* («Пионер» журналы).

ЯЛМАНДЫРМАК, 1. Хөдүр-керемсиз гоймак, хич зат бермән ымсындырмак; иймек-ичмек үчин гүйчли хөвес дөретмек, додакларыны тамшандырмак, дили билен агзының төверегини ялатмак. *Мелегуш дилини ялмандырып, Халназарың янына гелди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯЛМАНМАК, Хөдүр-керемсиз галмак, хич зат иймән ымсынмак, иймек-ичмек үчин гүйчли хөвес дөремек, додаклары тамшанмак. *Ол ады тутулан ит, гуйругыны булап ялманярды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Бокурдагы дишли ялы ене ялманып отыр* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯЛМАНЫШМАК, Бир нәче болуп ялманмак, көп болуп ялманып дурмак. *Көпеклер ялманышып, Оразың төверегине үйшдүлер* («Колхоз гүнлери»).

ЯЛҢЫЗ [ялңы:з], Диңе бир, еке, тәк, екеже. *Эгер-де хемме адамлар үчин ялңыз ве хөкманы болан логики канунлар ве формалар болмадык болса, онда адамлар бири-бирлериниң айданларына дүшүнмездилер* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Зерур болан халатында диңе ялңыз ёл галяр* (Н. Гарягдыев, Тут агачларыны отуртмаклыгы гиңелтмеклик ТССР-де йүпекчилиги өсдүрмегиң эсасыдыр). *Ол өлүмиң өңүнде өзүниң ялңыз хоссарына айтмалы ве саргамалы затлары бержай этмек иследи* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ол онуң ялңыз перзендиди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ялңыз голдан ав чыкмаз* (накыл).

ЯЛҢЫЗЛЫК [ялңы:злык], Диңе бирлик, екелик, тәклик, екежелик. *Патыша дөвлетиниң ялңызлыгыны берклешдирмеклиге гөнүкдирилен хемме башланмаларына жан эдип хемаят берипдирлер* (СССР тарыхы). *Нәме пикир этсе ичинде бары, Диңе ялңызлыкдан чекип азары* (А. Кекилов, Сөйги). *Бүтинлей ялңызлык, агыр дурмуш Гулнәзи айгытлы карара гелмәге мәжбур эдйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯЛҢЫШ, 1. Ишде, бир херекетде, пикирде билмезликден гойберилйән нәдогрулык, нәтакыклык. *Бу тайда мен гаты ялңышыпдырын! Ол ялңыш мени терс пикирлере элтди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мугаллым онуң ялңышларыны дүзетмәге башлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол өзүниң ялңыш әдимлерини, индики пикирлерини Айна билен хем пайлашды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯЛҢЫШДЫРМАК, Ялңышмага сезевар этмек, нәдогры, булашык иш, херекет этдирмек.

ЯЛҢЫШЛЫК, Ишде, бир херекетде билмезликден эдилен нәдогрулык. *Эмма Тәзегүлүң өзи бу ишлере баш гошмак билен ялңышлык гойбермели дәлдир* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Көпчүлигиң өңүнде ялңышлык этмәге утанман, ол хакда айдыланда утанярмың?!* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЯЛҢЫШМАК, 1. Ялңышлык гойбермек, ялңышлык билен иш этмек. *Абдылла галандар дессине өзүниң ялңышаныны билди* («Гөроглы» эпосы). 2. Угруны үйтгетмек, азашмак. *Мырат йөрейән ёлуны, совулжак көчесини ялңышып, икинжи бир көчә дүшди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯЛҢЫШСЫЗ, Ялңышы болмадык, ялңышлык гойберилмедик. *Шейле дүшүнүкли айдып берсең, харплыгы яңыжа гутаран чаганың хем ялңышсыз язжакдыгына мен ачык ынанярын* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯЛП: ялп этмек — бирден ялпылдамак, ялпылдап гитмек, бирден ялпылды пейда болмак. *Чыралар ялп эдип янды.*

ЯЛПА: ялпа ачмак — бирден ачмак, чалтлык билен ачмак (гөз хакда). *Эмма онуң он яшлыжа гызы Сона гөзлерини ялпа ачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гөзлерини ялпа ачан чагаларың хеммеси бирден: — Кака, кәшири ниреден алжак?! — дийип сорапдыр* (Б. Кербабаев, Жоннук батыр).

ЯЛПАК, 1. Чун болмадык, сай (яп, деря ве ш. м. хакда). *Сув буравың төверегини ялпажык көле дөндерипдир* («Совет эдебияты» журналы). *Догрудан-да, голайда ялпак деря эндиган акып ятырды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. Чукур болмадык, телпер (гап-гач хакда). *Ол шол ялпак табаклара нахар гуюп, бизиң өңумизде гойды. Нахар ийилйән ялпак табаклары гөруп хайран галдым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3.

йузлей. *Мекгеҗөвениң тохумларыны гаты ялпак экмели дәл!*

ЯЛПАҚЛАНМАҚ, Ялпак болмак, сай болмак. *Ювашювашдан ялпакланып бармаша гаралып гөрүнйән җар, адамларың гөзүнден гайып болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯЛПАҚЛАШМАҚ, Ялпак болуп галмак, барха ялпак болмак, ялпак болуп башламак, сай болуп башламак, ялпармак. *Арал көлүниң гүнорта бөлеги ялпаклашып, гуры ере өврүлипдир* («Мыдам тайяр» газети).

ЯЛПАҚЛЫК, I. Чуң дәллик, пес сувлулык, сайлык. 2. Чукур дәллик, телперлик.

ЯЛПАРМАҚ, *сер.* Ялпаклашмак. *Гырманча уруп, кәл ялларыпдыр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯЛПЫЛДАВУҚ, *сер.* Ялдыравук. *Хожамырат волостной ялпылдавук гынлы гылыҗыны згниден сыпырып зыңды-да, гыкылык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Дайханлар бир адам ялы ялпылдавук пиллерини ёкарык галдырып гайтдылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯЛПЫЛДАМАҚ, *сер.* Ялдырамак. *Ол тайдан ере ялпылдаян йылдырымлар дүшйәрлер* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Шол пурсатда сагат хем едини урды, электрик чыралары ялпылдап янды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯЛПЫЛДАТМАҚ, *сер.* Ялдыратмак. *Тылла гупбасыны ялпылдадып отуран ай йүзли гызлар көпди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Машын чырасыны ялпылдадып, улы ёл билен зымдырылып гелйәрди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯЛПЫЛДАШМАҚ, *сер.* Ялдырашмак. *Ялпылдашып дуран вилка, пычак, чемче берип, бизиң хаял этмән нахар иймегимизи сорады* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯЛПЫЛДЫ, Өвшүн атып дуран шөхле энергиясы, ачык йити шөхле берйән ягтылык, шөхле сачып дуран ялкым. *Йүз ялпылды биле саляр ялкымы, Галбаң дөш үстүнде гүляка парлап* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Тәзегүлүң саг элиниң орта бармагындакы галың алтын йүзүгиң ялпылдысындан гөзлерини айрып билмейәрди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯЛТ: ялт эдип серетмек — бирине я-да бир зада бирден серетмек, назарыны дикмек. *Ол кызына ялт эдип серетди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯЛТА, Иш якмаян, ишлемеги сөймейән адам, теммел. *Бир вагтлар ики ялта яшапдыр* («Мыдам тайяр» газети).

ЯЛТА: ялта серетмек — *сер.* Ялт. *Оңа бакан ялта середен Айнаның йүреги гопды. Ол, айдымыны кесип, ялта өңүне серетсе, гызгылт ала йылан кеержеклән барярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯЛТАҚЛАМАҚ, Төвереге чалт гөз гездирмек, гөз айламак, гаранҗакламак. *Мырат илкибада нәмеден сөзе башлаҗагыны билмеди, төверегине ялтаклады* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Галмагалдан пейда ёк! — дийип, эйләк-бейләк ялтаклады* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯЛТАҚЛАТМАҚ, Эйләк-бейләк гөз гездиртмек, гаранҗаклатмак.

ЯЛТАҚЛАШМАҚ, Бир нәче болуп ялтакламак, көп болуп ялт-юлт эдишип дурмак, гаранҗаклашмак. *Буларың үчүси хем машындан дүшүп, төвереклерини ялтаклашдылар* (А. Говшудов, Эсерлер). *Селле эдипдир эшиклерни башына, Ялтаклашып середйәрлер дашына* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЯЛТАЛЫК, Ялтаның ягдайы, иш якмазлык, ишлемеги сөймезлик, теммеллик. *Эмма Вепада бир хили тукатлык, көп ятмак ялы хәсиетлер пейда болупдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гел дост, икимиз хем ишләли, ялталыгы ташлалы!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯЛТАНМАЗАҚ, Ялтанмагы билмейән, ялталык этмейән, ядамазак, армазак. *Ялтанмазак адам. Ялтанмазак окувчы.*

ЯЛТАНМАЗАҚЛЫҚ, Ялтанмагы билмезлик, ялталык этмезлик, ядамазлык, армазлык. *Колхоз башлыгы Сарының ялтанмазаклыгыны халаярды* («Колхоз гүнлери»).

ЯЛТАНМАҚ, Ялталык этмек, иринмек. *Онда-да бизиң Ленин адындакы колхозымыза ишлемәге гелен болсаң, бейлеки трактөрчылар ялы, сенем җан эдип, ялтанман, өрән говы ишләбер!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ялтанан ял тапмаз, тапса-да бол тапмаз* (накыл).

ЯЛТАЧЫЛЫҚ, *сер.* Ялталык. *Гурбан ага ишде ялтачылык эден Потдыны чус этмек үчин өз янына алыпды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯЛТ-ЮЛТ: ялт-юлт этмек — төверегиңе тиз-тизден гаранҗакламак, чалт-чалтдан серетмек, гөз гездирмек. *Чүйшегөз төверегине ялт-юлт этди-де: — Мерген ага, белки, ол сыртлан дагыдыр-да?! — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер). *Вуши кел Хошгелдиниң ковалашып горпа гиренини гөрен хем болса, ол якынлашып билмән, эп-эсли ара дашлыкда ялт-юлт эдип, төверегине середйәрди хем диңиргенип, эшитҗек болярды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯЛХОР [ялхо:р], Ял ягысы, илиң хасабына яшаян, мугтхор. *Лутчек болса ондан галян сыркындыны ялаян ялхор* («Совет эдебияты» журналы). *Ялхорлар иши сөймейәрлер.*

ЯЛХОРЛЫК [ялхо:рлык], Ялхор болмаклык, ял ягысы болмаклык, мугтхорлык.

ЯЛЧЫ I, Эмгенмеги, ишлемеги сөймейән, ял ягысы, мугт иййән.

ЯЛЧЫ II, Дагың кем-кемден бейгелип гидйән, от-чөп битмедик йылманак, йылчыр йүзи. *Ялчы гая.*

ЯЛЫ [я:лы], «Меңзеш, кимин, ялак» сөзлериниң манысында гелип, денешдирмеги аңладян послелог. *Пикирленмәниң канунлары хем тебигатың канунлары ялы, хич ким тарапындан тосланып тапылан дәлдир* (С. Н. Виноградов, А. Ф. Кузьмин, Логика). *Мекдепден чыкан огланлар, агылдан бошан овлак-гузы ялы көчәни долдурып барярдылар* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯЛЫМ-ЮЛУМ: ялым-юлум этмек — I) лак-лук атмак, өрән чалт иймек (нахар хакда); 2) йүзүне гүлүмсирән болмак, яранҗаңлык этмек.

ЯЛЫН, Йити ховурлы чабырап дуран от, от яныңда чабырап чыкян ягты берижи газ. *Тамдырларың агзындан ялынлар чабырап галярды. Ана, ачык бир эйвачда көрүк вассылдап, көмүрден ал-яшыл ялын булайланярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Ики ялын арасында галмак — ики саны бела, дерде дучар болмак. *Дурсун ики ялын арасында галды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). Йүрекде ялын гоймак — *сер.* Йүрек I. *Йүрегимде гойдуң ялын, Мени дири якды чатма* (Дурды Гылыч, Гошгулар).

ЯЛЫНҖА. Ялынҗалык эдйән, яранҗаңлык эдип йөрен, яранып гүн гөржек болян. *Дипломлы ялынҗаларың йити сатирик портретлериниң уллакан галереясыны дөредйәр* («Совет эдебияты» журналы).

ЯЛЫНҖАЛЫК, Яранҗаңлык этмеклик, яранып гүн гөржек болмаклык, яранҗаңлык. *Ялынҗалыгың ери дәлди, гатырак деггсе шеребесини пуркҗекди* («Совет эдебияты» журналы). *Эйсем-де болса, пейда эдер умыды билен ялынҗалык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯЛЫНҖАҢ, Ялынҗалык эдйән, яранҗаңлык эдйән, яранып гүн гөржек болян. *Гирди гарынҗа хинине, Ялынҗаң йыршарды ене* («Мыдам тайяр» газети).

ЯЛЫНҖАҢЛЫК. Ялынҗалык этмеклик, ялынҗаң

адамың гылык-хәсиети, яранып гүн гөржек болмаклык, яранжаңлык.

ЯЛЫНЛАМАК, Ялынлы янмак, мазалы туташып, ялын чабырап янмак. *Гуры палач ве гайры сүплүк-саплыклар, гова от дүшен ялы ялынлап янмага башлады* (Н. Эсенмырадов, Яш натуралист).

ЯЛЫНЛЫ, 1. Ялын болуп янян, ялынлап дуран. 2. Гахар-газаплы, янгынлы, йити, дегерли. *Мениң ярым йөнекей арза дөлди, ялынлы сөзлерди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Мерт йигитлер ялынлы дем алярды* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ЯЛЫНМАК, Яранжаңлык этмек, хажык-хүжүк этмек, ялынжа болмак. *Эжесини шейле ядайда гөрен Аңкар, оңа мәхрибанлык билен япышды, ялынды, ялбарды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯЛЫҢМАК, *сер.* Ялңышмак. *Кимлер элине зат илмән, гидишдәки әдимлерини ялңып, гайгылы бир гөркүнде йүзлерини ашак салып гелйәрдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯМА, Гейимиң, аякгабың ве ш. м. йыртык ерине тикилйән мата, гайыш бөлежиги, ямак. *Ол аялың әнисиндәки көйнегиниң азындан кырк ямасы бар экени* (Мыралы). *Биби үжүлсызжа от якып, шонуң ягтысына яма ямап отырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯМАК, *диал. сер.* Яма. *Онуң гарагурумы ямак үстүне ямак болуп, ичинде-де мениңки болсун диер ялы гош ёкды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Көйнегиниң бир ян чигнинде ямагы, икинжи ян чигнинде ушакан йыртыгы барды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯМАКЧЫ, *диал.* Аякгап ямамак билен мешгуллананян адам, усса. *Шейлеликде бу ямакчы, Болан ише хайран галды* (Р. Сейидов, Багтлылар). *Кичижик ямакчы шәгиртлери ишден гайдып гелйәрдилер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯМАЛМАК, Яма салынмак, яма салнып тикилмек. *Онуң үстүне-де көне халта, аңры-бары летделер ямалыпдыр* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯМАЛЫ, Яма салнан, яма ямалан. *Сүйтхорлардан бирин ики гөтерди, Етмиш бәш ямалы донлары барды* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Тайлак ямалы җорабындакы ве көвшүниң петегиндәки лайлары кахышдырып, нас түйкүрип, әйүң ичини түвелей тутуп, тоздары гезен мейдана дөндерди* (Н. Помма. Тайлак хыззын).

ЯМАЛЫК I, Гейимиң, аякгабың йыртык ерине ямамак үчин мата, дери бөлежиги. *Халыңызың йыртыгына лайык ямалык болжак экени* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). *Ямалык мата. Ямалык дери.*

ЯМАЛЫК II, Дүйәниң сөвүгиниң ёкары яныңдакы гаты ери, дүйәниң арт аякларының чөкенде ере дегйән ери.

ЯМАМАК, Яма салмак, йыртылан ерини яма салып тикмек. *Оларың көне гейимлери ямамак, кир ювмак үчин чоган гайнатмак я-да ярма биширмек ялы өй ишлери болаймаса, башга үйшүп ятан өй ишлери хем ёкды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Аякгап тикйән, ямаян уссаханасы, дегирмени барды* (Б. Сейтәков, Москванын ялкымы).

ЯМАН I, 1. Исленйән талабы өдемейән, канагатланарлы болмадык, гопы дәл, эрбет, пис. *«Яман ерде гай тутды» диенлери болды* («Совет эдебияты» журналы). *Ери Ата, плугларың яман ишлейәрми?! — дийип сорады* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ямандан боюңы сатыч ал* (накыл). 2. Өрән, гаты, жуда, хетденаша, хас. *Опазы яман зарыңжы чыкяр. Мунуң аты яман сатлыжак сөрүнйәр* («Гөроглы» эпосы). ◇ Яман ада гоймазлык — *сер.* Ат II. *Өзүни яман ада гоймажак болса, көлүң сувуны бир яңа чекдиреверсин!* («Гокмак» журналы). Яман өврениемек — *сер.* Өвренмек. *Ол бу ерик гелмәге яман өвреништир. Ямандан боюңы сатын алмак* — эрбет адамдан гачмак, башыңы гутармак. *«Ямандан боюңы сатын ал» дийлендир. Оны өз угруна гойбермекден башга чәре ёкдур* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *«Ямандан боюңы сатын ал» дийипдирлер, үзәймек герек, башга алач ёк! — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер). Хорлук ямаными гөрмек — *сер.* Хорлук. *Шол хорлук ямаными гөрен үч саны гызыл эсгери хем шу себәпли хорлаярдылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯМАН II, *вет.* Дүйәниң хамының юка ерлериниң чишме кесели.

ЯМАНЛАМАК, Бирини гараламак, бирини гүнәкәр хасаплап гыбатыны этмек, айыплап гүррүнини этмек. *Ол колланы юрдуң хәкимине яманлапдырлар* (Мыралы). *Сениң нәмәни яманласынлар, хемме задың гөзе гөрнүп дур ахырын!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Мек өз көмекчилерими яманлап билмерин, чунки оларың хеммеси өз гүнделик иш нормаларыны ерине етирйәрлер* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯМАНЛАНМАК, 1. Бири тарапындан гүнәкәрленмек, гыбаты эдилмек, айыпланмак. 2. Яман болуп уграмак, гылыгы эрбет болуп башламак.

ЯМАНЛАТМАК, Бирини гүнәкәр хасапладып, гыбатыны этдирмек, айыплап гыбатыны этдирмек, гаралатмак.

ЯМАНЛАШМАК, 1. Бири-бирини яманламак, бири-бирини гүнәкәрләп гыбат этмек, бири-бирини айыплап гүррүң этмек, бири-бирини гараламак. 2. Барха эрбетлешмек, хас яман болуп башламак. *Яз билен томсуң себитинде Теҗенде галла меселеси хас хем яманлашды. Шонуң билен биле Теҗен шәхеринде ядай гүнсайын яманлашярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯМАНЛЫК, Бирине зыян етирмек үчин билкастлайын эдилйән керекет, хыянатчылыклы эдилйән иш, бирине эдилйән эрбетлик. *Гарлы усса дайханлара хич бир ямаълык гетирмез* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эже жан! Мен хий-де сана яманлык эдеринми?!— дийди* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ягшылыга ягшылык— хер кишиниң ишидир, яманлыга ягшылык — ер кишиниң ишидир* (накыл).

ЯМАНМАК, Өзүң үчин ямамак, өз гейим-гежимин йыртыгыны ямамак. *Гарып адам яманар, яманар-да гуванар* (накыл).

ЯМАТМАК, Бирине яма салдырмак, яма салдырып тикдирмек.

ЯМАШГАН [ямашга:н], *сер.* Ямашгандан. *Сильвио хеки алды-да, ямашган язды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЯМАШГАНДАН [ямашга:ндан], Ене бир гезек, тәзеден, гайтадан, яңадан, ямашган, икиленч, яңадандан. *Көсе ямашгандан Боздумана мунди* («Гөроглы» эпосы). *Ямашгандан сайлап-сечип бир гыз алмасам, гөзүми ачып гидерин! — дийди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эже, кәйнме, ямашгандан гидип, сорап геләрин!* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

ЯМАШДЫРМАК, Хемме йыртыкларыны ямамак, әхли йыртыкларыны ямап чыкмак. *Эгер кече алан болсак, үзүк ве дурлукларың йыртыкларыны ямашдыран болсак, онда мунуң ичинде ене-де бираз оңшук этмек боларды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ганарың йыртык ерлерини ямашдырып гояндырын, ал-да өтгит!*

ЯМАШМАК, Ямамага көмек этмек, яма салнып тикишмек.

ЯМБ, *эдеб.* Басымы икинжи богна дүшйән ики стопалы шыгыр.

ЯМЩИ'К, Пайтун сүрйән адам, пайтунчы.

ЯМЫЗ, Хайванларың икн арт аягының ич йүзи, сыныың гапдаллары. *Кейиклериң акжа ямзы гөрүнди* (Б.

Кербабаев, Айсолтан). *Гуйругы ямзында мүззерлип гачяр* (Н. Помма, Сайланан эсерлер).

ЯН [я:н], 1. Беденин, гөврәнин саг я-да чеп тарапы, бөвүр. *Гаты качәнин үстүнде янлары агырып, ики яна агдарылярлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ерден галандыр янымыз, Ишден аямзок жанымыз* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Тарап, угур. *Мургабын ики яны тә Мәры шәхерине барянча колхоз посёлогы* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Олар саманы бир яна, бугдайы бир яна сайладылар* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Гейим-гежимин ве ш. м. голтукдан ашак сыйына ченли болан аралыкдаки бөлеги. *Күртәнин яны. Чабыдын яны.* 4. Бир задын гапдалы, гапдал тарапы, якыны, голайы. *Жаны сгырмадыгын янында башым агыря дийме* (якыл). ◇ Ян бермезлик — диен этмезлик, өз дениңи этжек болмаклык, сөзде басылмазлык, асгынлмазлык. *Пагтачылык бөлүминиң башлыгы ян бермеди* (Б. Сейтәков, Москванын ялкымы). *Гитсе онун пулы гидипдир. Бу арада сениң ишиң ёк. Өзүм оңшарын! — диеси гелди велин, бергидарыныңда оңа ян бермежегине дүшүнди* («Совет эдебияты» журналы). Ян бермек — 1) яй бермек, эгрелмек. *Демир ёл бираз ашак эпилен ялы ян берсе-де, демирлериниң септери ачылмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим); 2) бир затдан басылмак, асгынламак, эжизлемек. *Мавыныңян берениги гөренден соң болса: — Шол арзувыма етдим — дийип сйланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ёңңе! — дийип, ялынжаклап, ян берип, Өе гирип, күл үстүнде отурдым* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Ян ёлдаш — *сер.* Елдаш. Яны ере дегмек — бир йүзли болмак, йыкылмак. *Шу ишиң угрунда мен сизиң билен тә яным ере дегинчә гидишерин!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Ян ер — *сер.* Ер. Ясы яның ерде болмак — өрән аркайын болмак, бир зат хакда ынжалыклы болмак. *Мыхман, сениң ясы яның ерде болайсын!* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯНАВУЧ [я:навуч], Бир элиң ичине сыгян зат. ***Бир янавуч уна гошуп, Шыгылдадып югурдым-да, Ожагымда шапбат ялжак Гыздырмажык биширидим*** **(«Совет эдебияты» журналы).** ***Хачназар янавужыны долдурып, омача йилигини ювутжак боланда-да иринди*** **(Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).**

ЯНАВУЧЛАМАК [я:навучламак], Янавужы долдурып алмак, янавуч билен алмак. ***Шәгирдиң өз сөзүни кесмеги, ийип отуран нахарына янавучлап дуз дөкенден энайы болмаса-да, оператор өз пикирини бозмазлыга чалшып, сөзүни довам этди*** **(«Совет эдебияты» журналы).**

ЯНАГАЧ [я:нагач], 1. Дүйәниң ховудының ики гапдалына беркидилйән, дүйә одун урланда чыкалан хер тай одуны беркитмек үчин герек болян, пил сапына меңзеш агач. 2. Телөр эдиленде ики тарапына гоюлян агач.

ЯНАЛМАК [я:налмак], 1. Гапдалына гетирилмек, янашдырылып гоюлмак. 2. *гоч. м.* Нәхак ерден гүнә йүкленмек, нәхак төхметлер атылып азар берилмек. 3. *гөч. м.* Деңешдирилмек, меңзедилмек.

ЯНАМАК [я:намак], 1. Гапдалына гетирмек, янашдырып гоймак. *Галпаклы ирден туруп, эшеги ахыра янады-да, үстүне мунди* (Х. Ысмайылов, Повестлер). 2. Янын ятып, чаганы эмдирмек. *Чагаларыны ятырып, кичисини янап гышарян аялы: — Пөкген, гөвнүме болмасамы, сениң келләңдәки өңки акылың дәл ялы гөрйән! — диен еринде, Пөкген оның сөзүниң арасына дүшди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. *гөч. м.* Бирини нәхак ерден гүнәкәр этжек болмак, шылтак атмак максады билен биринің ызына дүшмек, угурсыз төхметлер билен гысмак, азар бермек. *Инди Гулман сениң бу ишиңи бош гечирмез, инди ол бизи ал янак ялы янар, белки, ишимиз сүйде-гатыга-да дүшер* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Олар мени ёк этжек болуп, янап йөрйәрлер, шылтак гөзлейәрлер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 4. *гөч. м.* Деңемек, якынлатмак, меңзетмек. *Тоя гелен яшулуларың, гарры аялларың кәбирлери оны Мухаммедиң, Мустапаның, худайың адына янап ат дакмагы маслахат бердилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯНАМАЧЫ [я:намачы], Өзи саз чалып билмейән, эмма сазың янында айдым айдян багшы.

ЯНАРДАГ [янарда:г], Депесинден вагтал-вагтал ерасты сувук эргинлер, от, лава зогдурылып чыкян даг, вулкан. ***Единжи ноябрь, ол шанлы гүнде Галкынды Руссия янардаг ялы*** **(«Совет эдебияты» журналы).**

ЯНАТМАК [я:натмак], 1. Гапдалына гетиртмек, янашык гойдурмак. ***Дүйәни йүке янадып төкертмек.*** **2. Чаганы янап эмдиртмек, янын ятырып, чаганы эмдиртмек. 3.** ***гөч. м.*** **Бирини нәхак ерден гүнәкәр этдирмек, шылтак япдырмак, угурсыз төхметлер билен гысдырмак, азар бердирмек. 4.** ***гөч. м.*** **Бири я-да бир зат билен деңетмек, якынлашдырмак, меңзетмек.**

ЯНАШМАК [я:нашмак], 1. Янашык дурмак, гапдалында голай дурмак, галташмак. ***Ол Хинд океанына янашян ағирт улы ярым ададыр*** **(Гадымы дүнйә тарыхы). 2.** ***гөч. м.*** **Арагатнашык ачмак, бири билен гатнашык эдип башламак, иш салышмак, дегмек, голайлашмак.** ***Ол янашжак адамсыны билип янашар*** **(А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).** ***Янашса душманлар гутулмаз дири*** **(Н. Помма, Сайланан эсерлер).** ***Газана янашсаң, гарасы ёкар, ямана янашсаң — беласы*** **(накыл).**

ЯНАШЫК [я:нашык], Бири-бирине голай, бири-бирине якын болан, гапдалында ерлешйән, биле. ***«Тәзе дурмуш» колхозының сүрүлериндең шу өрде үч сүри гоюн янашык гезйәрди*** **(А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).** ***Онуң билен янашык ятан Аман пощы шол махал оянып: — Хәй, Сәхет! — дийип сесленди*** **(А. Говшудов, Эсерлер).** ***Жамал эжеңиз билен янашык отурып ичерялы гуршуклы гөк чай хем алдым*** **(Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).** ◇ Ер янашыгы болмак — *сер.* Ер. *Еллиниң какасы эрбет адам дәл ялыды, биз онуң билен бир нәче йыллап ер янашыгы болуп, экин экипдик — дийип, Пөкген өзбашына хүмүрдейәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯНАШЫКЛЫК [я:нашыклык], Бири-бирине голайлык, бири-бирине якынлык, бири-биринің гапдалында ерлешенлик.

ЯНБАШ [я:нбаш], *анат.* Бут сүнкүнің чанаклык билен бирлешйән гапдал тарапы, гапдал, ян.** ***Жуп жыга бардыр башында, Тылла пычак янбашында*** **(«Гөроглы» эпосы).** ***Ол гидип барярка ики эли билен янбашларына шарпылдадып урярды ве аяклярыны ере патдылдадярды*** **(А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).** ***Сен порсы агзыңы чала гойберме! — дийип гыгырды-да, янбашыны сермеди*** **(Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).** ◇ Янбаш салмак — түркмен гөрешинде: гаршыдашың аягының даш тарапындан бадак салып, оны янбашыңа гөтерип йыкмак эмели.** ***Гөтер, йык, янбаш сал, йык!*** **(«Гөроглы» эпосы).**

ЯНБАШЛАМАК [я:нбашламак], 1. Яныңы ере берип ятмак, тирсегиңе даянып янын гышармак. ***Пөкген халының үстүнде янбашлап гөк чай ичйәрди*** **(А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).**

ЯНБЕРМЕЗ [я:нбермез], 1. Еңилмез, миземез, сарсмаз. ***Совет гурлушының янбермез гүйжи бизиң көпмиллетли совет юдумызың әхли халкларының бозулмаз доганлык достлугындадыр*** **(«Совет эдебияты» журналы). 2. Өрән гүйчли, эдермен.** ***Ф. Э. Дзержинский революцияның янбермаз пәлванларының биридир*** **(«Мыдам тайяр» газети).**

ЯНБЕРМЕЗЛИК [я:нбермезлик], 1. Еңилмезлик, мизеземезлик, сарсмазлык. 2. Өрән гүйчлүлик, эдерменлик.

ЯНВА'РЬ, Календарь йылының биринҗи айы. *Дашарда январь айының аязлы агшамы болса хәли дүшүпди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯНГЫН, 1. От дүшмек нетиҗесинде туташып янян улы от. *Оңа шәхериң эп-эсли бөлегини вейран эден улы янгын бахана болупдыр* (СССР тарыхы). *Бә, бу нәме үчин гелмедикә?! — дийип ятыркам, бизиң демиргазык тарапымызда, гумуң ичинде бирден уллакан янгын дөреди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Жаны янанлык, гайгы-гам, хасрат, гусса. *Ашырың Халназардан янгыны зорды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Шол янгыны Айсолтаның мәхир сили билен өчүрмек күйүне дүшди* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Чүнки гызы агшам хич ятып билмэн, Янгын билен дийди: — Эй Аман, Аман...!* (Р. Сейидов, Эсерлер).

ЯҢГЫНЛЫ, 1. Өрән ыссы, гаты ыссы, жөвзалы, эпгекли. *Томсуң янгынлы гүнлеринде температура 45 градуса ченли етйәр.* 2. *гөч. м.* Биринден я-да бир затдан нәразы болан, жаны янан, гусса чекиән, хасратлы. *Меретгулының йүрекден сыздырып эдйән янгынлы гүррүңлерини нәтаныш адам үнс билен диңледи* («Совет эдебияты» журналы). *Атажан ага муңа аяк үстүне галып, гахарлы гөзлерини алардып, гаты ве янгынлы сес билен: — Сен ким, мени колхоздан коварча?! — дийди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯНГЫТ, Айдымың оңарып ерине етирилйән ери, жук-жукы. *Ол яңкы хеңиң янгыдыны жанагырылылык билен берди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯНГЫЧ, Двигателлери херекете гетирмек үчин пейдаланылян сувук халдакы мадда (небит, бензин ве ш. м.). *Хәзир бизиң янгыч билен йөрейән кичиҗик станциямыз ишлейәр* (Б. Пүрлиев, Илкиниҗи гүн). *Чүнки кирлән свечкалар динамодан мотордакы янгыҗа от бермәге гечйән тогы гойбермейәрди* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯНДАК, *бот.* Балдагы тикенли ве овнук гызыл гүлли, мал ниҗмити хем-де ялаңы одун хөкмүнде пейдаланылян өсүмлик. *Яндагың гүлүне, япрагына гуваныр, үчүп онуң үстүне гонанда, аягына яндагың тикени уряр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»). *Я-да олар: «Яндагы бассаң күде болар, бедәни бассаң — пиде» диен накыла уйярлармыка?!* («Совет эдебияты» журналы). *Яндагың көпчүликлейин гүллемеги 15 гүне голай чекйәр* (И. Шакало, Түркменистаның өнде барыҗы пасекасы).

ЯНДАКЛЫК, Көп яндак битен мейдан, яндагың көп өсен ери. *Бегтиниң товуклары ферманың гайра тарапындакы яндаклык мейдана язылып гидипди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯНДЕССЕ [я:ндессе], *сер.* Я н а г а ч 1.

ЯНДЫРМАК, 1. От бермек, отламак. *Буравы яндыранымы, эден вейранчылыгыны аз хасап эдйәрмиң?!* («Совет эдебияты» журналы). *Гызыл Гошун акларың бир броновигини яндырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. От я-да башга бир гызгын зат билен якмак, көйдүрмек, биширмек. *Чайыны дөкүп, элини яндырды.* 3. Гаты гыздырмак, гүйчли ховур бермек, гаралтмак. *Даражык көчәниң ичине дүшен томсуң от ялы ховры байың нәзик йүзүни яндырярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гызгын хова ачык тени яндырярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 4. *гөч. м.* Улы хорлуга гоймак, азап чекдирмек, ичини якмак, гам-гусса чекдирмек. *Ак болмаса-да, гаралгызҗа бир гызың жаныны яндырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 5. *гөч. м.* Сыгрын, дүйәниң ве ш. м. вагтында сагылмазлыгы себәпли елнине инен сүйди ызына чекилмек.

ЯНДЫРЫҖЫ, 1. От беризи, янгын дөредиҗи. *Устлеринден яндырыҗы бомбалар дүшен харбы кичиҗик янярлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). шагыргыздырян, якып барян, биширип барян. *Бахар эса—мысүмини паявлады, томсуң яндырыҗы жөвзасы газып, ды.* 3. *гөч. м.* Улы хорлуга гойян, азап бер арасса якыжы, гам-гусса чекдиризи. *Янгынлы демлер, сурыҗы овоза өвүлди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эд...

ЯНҖАМАК, 1. Теенели гыжалат бермек, бир зады бирсыхлы гайталап дурмак, көп агзамак. *Шол ер экише етишмесе я-да онда экин битмесе, агрономың башы билен жогап бермели болжакдыгыны отуран-туран еринде янжапды. Бәш мүң манадың башыны чатды — дийип, ол иргинсиз янжады* («Совет эдебияты» журналы). *Хер сөзүң арасына сөз гошуп: — Пәхей, ягшы хем бир гүррүң тапдың! — дийип, янжап дуран Пөкги вала гыкылык этди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Герк-гәбе болмак, ганмак, доймак. *Гоюнлар гүнашымдан гелип, гүйының совук сувуны янжап-янжап ичипдилер. Артык экен ерлеруни янжап суваранларында, бизиң шүдүгәримизиң чети тозап ятармыды?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯНҖЫК [я:нжык] I, Ичине оны-муны салмак үчин гайышдан тикилйән гапжыга меңзеш гап. *Пощы оңа янжыгындан чыкаран хатыны узатды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол шол хемишеки ак донукы гейнип, дәри гуты, саркеч, янжык, чакмак демри диен гадымы заманың эсбабы болан аңры-бәри, шакыр-шукурлары гушагындан асыпдырыпдыр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЯНҖЫК [я:нжык] II, *сер.* Я н б а ш. *Өзүмизем билйәс, янжыгың язмадык болса, көчеден айлан-да гечэй!— дийдилер* («Токмак» журналы).

ЯНҚЕЖЕБЕ [я:нкежебе], *көн. с.* Ичине сыркавы я-да өлини салып, улага йүклэп гетирмек үчин тагтадан гапыржага меңзеш эдилип ясалан эсбап. *Халназарың мейидини янкежебэ салып алып гелдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯНЛЫК [я:нлык], Гатык яймак, тошап гуймак үчин гечи дерисинден йөрите эдилйән гап. *Хер жайың гапысында болса янлык гермек үчин йөрите дикилен агачлар барды* («Совет эдебияты» журналы). *Ондан соң гечи агшам сүйдүни биширип, басырып, говы гатыкдан бир янлык эдип, эртеси аркасына гөтерип, казының янына гидипдир* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЯНМАК, 1. От алып туташмак, отланып туташмак. *Огулгерек одуң түсселэп янмагына гараман, өйүң серпигини чекди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Хэлки янян күдәниң янына бардылар, эмма Айгулудан дерек тапып билмедилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Ягты бермек, ышык бермек, ышыкланмак. *Ялпылдап янян электрик чыралары Гумдагың көчелерини гүндизлиге өвүрйәрди* («Совет эдебияты» журналы). 3. От я-да башга бир гызгын задын тәсири зерарлы бишип пөкгермек, габармак, көймек. *Гайнан сув дөкүлип, онуң аягы яныпдыр.* 4. Гүнүң ховры зерарлы гаралмак. *Дериниң гырадең гүне янмаклыгы гүн ваннасының ягшы тәсирлилигиниң нетиҗесидир* (С. О. Дулицкий, Рахит). *Бегенжиң бугдайреңк йүзи гүне яныпдыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). 5. *гөч. м.* Хорлук чекмек, азап чекмек, жепа чекмек, гам-гусса чекмек. *Сени гөзүмем гөрмесин, жаныма янмасын! — дийип, оны чувалың дүйбүне гойбердим* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). ◇ Г ү н ү н е я н м а к — *сер.* Г ү н. Е г у н а я н м а к — *сер.* Е к II. *Мунуң тизрәк ёгуна янмак герек!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). О д у н а я н м а к — бириниң угрунда хеләк болмак, көйүп-бишмек.

ЯНСАЛМА [я:нсалма], Эсасы япдан гапдала чи йән кичиҗик яп. *Ол өз экинине бакан эне япдан с*

Дик дур х[illegible] янсалма чекмек үчин барыпдыр (Б. Керомзаяр өк[illegible]гытлы әдим).

үзүми эк[illegible]АК [я:нтамак], *сер.* Янамак 1. *Абды эркекләр* (А.[illegible]ы челеклере янтап чөкершидирди (Б. Гурбанә, гара за Мергениң гүррүңи).

эҗә ц[illegible]РЬ, Йүң, дери ве ш. м. затлары ишләп бежерәгән[illegible]чин пейдаланылян дуры сары реңкли смола меңзеш йылдыравук гаты жисим. *Пиле сарамага етишен йүпек гурчукларының бедени янтарь ялы йылпылдаяр* (В. З. Раенко, Йүпекчилик боюнча өңде барыжы тежрибе).

ЯНТАШМАК [я:нташмак], *сер.* Янашмак. *Ол оның билен бир түммегиң үстүнде янташып отурды. Алларовың голтугындан тутуп, түммежик ялыда оның билен янташып отурды* («Совет эдебияты» журналы).

ЯНТЛАТМАК, Икинжи гезек сува якмак, етерликли гандырмак.

ЯНТЛЫМ, Сүри бир гезек инип чыкар ялы сув.

ЯНТЛЫМЛЫК, Сүри үчин бир гезек инип чыкарлык. *Эмма ядав чопан гоша барман, дүйбүнде сүри үчин бир янтлымлык сув галан какың ыгал ялан гессежик райышында доңан ялы болуп, назарыны узага дикип отурды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯНТЫК [я:нтык], Бир янрак, бир гапдалрак, гышыграк. *Оларың гапысының агзына барды-да, янтык дуруп, саг эли билен гапыны ачды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯНЫЖЫ, От алян, өз-өзүнден янян. *Яныжы сланецлерден мотор янгыжы ве газ эмеле гелйәр* («СССР-иң ыкдысады географиясы»). *Онуң депесинде, гүммезиниң ашагында яныжы жисим якылыпдыр* (Гадымы дүнйә тарыхы).

ЯНЫК, 1. Ода я-да гызгын зада көен, янан, бишен. 2. Бедениң я-да башга бир задың янан ери, янмакдан галан тегмил, ыз.

ЯНЫН [я:ны:н], Бир гапдалына, бир янына, бир тарапына. *Соңра ол отургыжың үстүне янын гышарып я-да башыны столуң үстүне гойберип, шу халда тә гудок гыгырянча уклап ятяр* (М. Горький, Эне). *Батыры чеп гапдалына янын ятырып, көйнегини йүзүне буредилер* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯНЫНЛАМАК [я:ны:нламак], Бир гапдалыңа йөремек, бир гапдала совулмак, гышарылмак, бир янына гышармак. *Эне янынлап столуң янына гелди-де, бөврүни диңледи* (М. Горький, Эне).

ЯНЫШДЫРМАК, Эдилен ягшылыга дерек ягшылык этмек, дерегине зат бермек, өдемек. *Мен хем, элбетде, мунуң эден ягшылыгыны янышдырарын диен нетижә гелди. Эзиз хан маузери гозгалаң билен аландан соң, оны нәме билен янышдыржагыны билмән, бир салым ойланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯҢ, Яңланып чыкян сес. *Ышк айдымы яң берип гиң мейдана, Эртир ели билен яйрап гидйәрди* (Р. Сейидов, Эсерлер). *Көрпечде гузуларың, оларың энелериниң мәлешиги бүтин гола яң берйәрди* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни).

ЯҢА [яңа:], 1. Тарапа, угра, яна. *Гылыч бир яңа эңит эденден соң, оны кес-келлә гайтарып болмаяны онуң гөзүниң өңүне гелди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Буларың гүррүни «кер бир яңа, көр бир яңа» диен ялы болды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Өтри, зеррарлы, себәпли. *Гаррылар өзлериниң бегенчлеринден яңа бир агыз-да геплэп билмән, диңе бир «пэх-пэх» дийишдилер* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ек, кака! Менден яңа аркайын болайгын!* (К. Жумаев, Дөрт доган).

ЯҢАДАН [яңада:н], Гайтадан, ямашган. *Греклер Констинополы диңе 1261-нжи йылда яңадан гайтарып алыпдырлар* (Орта асырлар тарыхы). *Айсолтан говачаны гөйә биринжи гезек гөрйән ялы, яңадан сын этди* (Б. Кербабаев, Айсолтан).

ЯҢАДАНДАН [яңада:ндан], Гайтадан, ямашгандан, тәзеден. *Олар гүжаклашып огшашдылар-да, яңадандан гөрүшдилер* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Биз ол карары газетлерде долы окапдык ве ара алып маслахатлашып, ишимизи хем шоңуң эсасында яңадандан гурадык* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯҢАК, *анат.* Икиян чекге сүңкүң ашак этеги. *Айсолтанын гүне янан гоңур яңагыны ялап гечйән шемалда салкынлык дуюлярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Надяның кичижик яңаклары гызарып гитди* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Ал яңак — гүлгүн, овадан яңак. *Ал яңакдан өпйән балым, Айлар жан!* (Б. Кербабаев, Айлар). Алма яңак — *сер.* Ал яңак. *Писсе додак, инче бил, алма яңаклы сөвдүгим* (Ата Салых, Сайланан эсерлер).

ЯҢАЛАК: бир яңалак этмек (болмак) — беллисини этмек, бир месэлэни гутарныклы чөзмек, бир йүзли этмек. *Елли болса өз угруна сөзүни довам эдип: — Ек, Хошгелди, сув сеңрикден агдың инди бу төхметчилер билен бир яңалак болшарын! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Басым бир яңалак эдәйседи?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯҢЗЫТМАК, Чала дуйдурмак, чала аңлатмак, мәлим этмек, билдирмек. *Айнаны яман гөрмейәнини Баллы хем саңа яңзыдыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯҢКАЛАШМАК, Бидерек давалашмак, ерликсиз жеделлешмек, бири-бирине сөз гайтарышып отурмак. *Эмма велин, олар яңкалашып дурдулар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯҢКЫ, Бираз вагт мундан өңки, аз вагт мундан озалкы, аз вагт өң болуп гечен. *Онсоң ол өзүниң яңкы диенлерине гаршы чыкып, гаты-гаты геплемәге башлады* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Шол вагт бир тарапдан түвелей гелип, сувы толкундырып, сув ичмәге баран яңкы гарынжаны сува гачырыпдыр* («Түркмен халк эртекилер йыгындысы»).

ЯҢКА-ЯҢКА, яңка-яңка эдишмек — *сер.* Яңкалашмак. *Инди яңка-яңка эдишип отурмагымызың пейдасы ёк* (А. Говшудов. Повестлер ве хекаялар).

ЯҢЛАНДЫРМАК, 1. Сес дүшүрип овазландырмак, сеслендирип оваздан долдурмак, яңлатмак. *Хайбат билен төвереги яңландырып кишңеди* («Совет эдебияты» журналы). *Колхозчылар клубуң ичини яңландырып гүлүшдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. *гөч. м.* Ил арасына яйратмак.

ЯҢЛАНМАК, 1. Гүйчли чыкан сес яйрап гитмек, сес дүшүп овазланып гитмек, сесленип оваздан долмак. *Мейханаңың ичи саз билен, сөхбет билен яңланды* («Гөроглы» эпосы). *Гүммүрди узакдакы дагың дерелеринде-де яңланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Дүнйә яйрамак, ил арасына дабарасы долмак.

ЯҢЛАТМАК, *сер.* Яңландырмак. *Трактор яңладып беленди-песи, Ховлугяр тараза «басым ет» дийип* (Н. Помма, Гошгулар ве поэмалар). *Кәте яңладып, беленди-песи, Эшидилйәр дешдан шагаллаң сеси* (А. Атажанов, Перманың мамасы).

ЯҢРА, Манысыз геплейән, бош сөзли, бидерек гүррүң эдип йөрен, лакгы, көп гүрлейән. *Бу яңра киреден гелип чыкды? Гулагымызы камата гетирди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Диерлер: — Ит үйрер, кервен-де гечер, Яңралар өз сырын өзлери ачар* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЯҢРАЛЫК, Яңранын гылык-хәсиети, манысыз көп геплемеклик, бош сөзлүлик. *Ыляс төре өзүниң өвүнжең*

яңралыгы билен гүррүңе келлесини гыздырып, гүни өйледен агдырды (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯҢРАМАК, Манысыз көп геплемек, бош сөзлер айтмак, бидерек гүррүң этмек, агзыңа геленини лакгылдамак. *Потды дилини кирейине алан ялы яңраярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Шей дийсене, боласы Хожагулың йүзүни салык гөрдүм-ле, ол хи яңрамазмы?!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯҢРАТМАК, Манысыз геплетмек, бош сөзлер айтдырмак, бидерек гүррүң этдирмек, лакгылдатмак.

ЯҢРАШМАК, Көп болуп яңрап отурмак, бош сөзлер айдышмак, бидерек гүррүң эдишмек, лакгылдашмак. *Ол маңа: — Аяк чек! — дийип, өзи о тайда яңрашып дур* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯҢСЫ, Гөвнүетмезчилик этмек я-да үстүнден гүлмек максады билен биринің айдан сөзи кесә чекилип эдилйән гүррүң, айдылян сөз. *Күштүлерің арасында, бу сөз яңсы шекилинде гайталанярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Эмма оңуң шол йылгырышында-да бир яңса алмак барыны, маңлайы тойнак тагмалы шелайын адамың өзи хем аңлады* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). ◇ Яңса алмак — *сер.* Яңсыламак.

ЯҢСЫЛАМАК, Яңса алып гүррүң этмек, гөвнүетмезчилик этмек я-да үстүнден гүлмек максады билен биринің сөзүни кесә чекмек. *Дашындакы сын эдйән колхозчылар: — Сен, Атаҗык еке өзүң гидибердиң, чөпден-чөре урубердиң! — дийип, яңсылап гүлүшдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯҢСЫЛАНМАК, Яңса алынмак, яңса алнып гүррүңи эдилмек, гөвнүетмезчилик эдилип, сөзи кесә чекилмек.

ЯҢСЫЛАТМАК, Яңса алдырмак, гөвнүетмезчилик эдип, биринің гүррүңини кесә чекдирмек.

ЯҢСЫЛАШМАК, Биринің гүррүңини көп болуп яңса алмак, яңсылап гүррүң эдишмек. *Гайтам оңуң гүррүңини яңсылашып гүлшүп, хер ким өйли-өйүне гитдилер* («Гөроглы» эпосы).

ЯҢСЫЛЫ, Яңса алынян, яңсыланян. *Гоголь хәкимиет векиллери ве обаның гурплы ёкары гатлаклары барада яңсылы әхеңде чуң язгармак ве йигренмек билен гүррүң берйәр* (Н. В. Гоголь, Эсерлер).

ЯҢЫ, 1. Мундан бир азажык өң, яңыжа, яп-яңы. *Яңы укудан туран заңнар чайыны ичмәндир* («Гөроглы» эпосы). *Яңы даң агарып башлапды* (А. Говшудов, Эсерлер). *яңы доган Гүн жандара леззет берижи гөвхер нуруны дүнйә сачды* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Шу вагта ченли, бары-ёгы, диңе. *Бизиң Ашгабатдан угралымыз яңы ики ярым сагат болупдыр* (Б.. Кербабаев, Айсолтан). 3. Чала, бираз, азажык. *Хова яңы ягтылыберенде, Чәржев шәхериниң депесинде гүммүрди башланды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Яңы гараңкы гатышыберенден, жаңларың тревогалы сеслери чыкыпдыр* (СССР тарыхы). *Мекдебиң директоры яңы ак сепен сачларыны тиз-тизден сыпалап, окувчыларың ойнап йөрүшлерине гуванч билен сын эдйәрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЯҢЫЖА, *сер.* Яңы. *Мен яңыжа түңче отуртдым, шол гийнандан соң, чай ичип барарың! — дийипдир* (Мыралы). *Ол яңыжа гелип гирен улы доганы Марала: — Бу балыгы! — дийип, шол китапдан сурат гөркезди* (К. Жумаев, Дөрт доган).

ЯҢЫ-ЯКЫНДА [яңы-якы:нда], Якын вагтда, аз вагт мундан өң, тәзеликде. *Яңы-якында мени Земский чагырды* (М. Горький, Эне). *Яңы-якында шейле бир үнс берерлик вака болды* («Совет эдебияты» журналы). *«Гыз гачды!» бахана билен ики саны окувчы гызыны яңы-якында элинден гидерипди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯП [я:п], Сув гойбермек, акдырмак үчин чуң болмадык арык. *Шол обаның ортасыны бөлүп гечйән кичиҗик ябың ялпаҗык, дурнаң гөзи ялы сувы булдурап, шагырды билен сесленип акярды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Бири ерин дөрүп, бириси экйәр, Бири ябын газып, картасын чекйәр* (А. Кекилов, Сөйги). *Яп нәче арасса болса, шонча хем сув говы акып, экинлеримизи тиз суварар* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯПАШАК [япаша:к], 1. Япгыт ер, ашаклыгына эңнит ер, эңнит, япы. *Машын япашакдан дүшүп билмеди.* 2. Екардан ашак, ашаклыгына. *Черкезиң гөкҗе тайхарының кейигйңки ялы йитиҗе тойнаклары көтел ёдажыгың кә ерине чүмүп, кә ерде гыйчак гара дашлара илгенчек ялы илип, хатарлы ерлерде аяклары вавалы ялы этлейәрди-де, Черкези япашак алып гелйәрди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Хошгелди: — Ине, гөрдүңизми, япашак инйән силиң эдйән ишини! — дийип, гаты сес билен гүрледи* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯПБАШДЫРМАК, Бир задың үстүнден басып япбашык этмек, япбашык гөрнүше өвүрмек, басып емшертмек, епбешдирмек.

ЯПБАШМАК, Япбашык болмак, ясы гөрнүше гелмек, емшерилмек, эпилмек, епбешмек. *Шол зерярлы шляпаларың көпүси япбашыпдыр* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). ◇ Япбашып ятмак — бир зады өвренжек болуп жан этмек, шол япырылып ятмак.

ЯПБАШЫК, Емшик, епбешик. *Гөрсек, бир япбашык овадан машының янында дуран узын аял, американ туристи хейвере кеселли бир хикди адамың суратыны алып дур* («Совет Түркменистаны» газети). *Пөкги валаның дылчарып дуран яңаклары тисгинди, япбашык бурны мүңкүлдеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Хан күйлиниң башында япбашык гара телпек, эгнинде көне пенҗек, аягында болса элмыдама көне чокайы билен пагталы балагы барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯПБЫЛДАК, 1. Пес әхең билен айдылян, япбылдаң. *Кимдир-де бири өз өйүниң ишигинде япбылдак хең чекип хиңленйәрди, тамдыраның тыңкылдысы эшидилйәрди. Оларың бири хош лабзы билен япбылдак хеңден айдым айтмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гаррылар тирсеклерини яссыга гойдулар ве япбылдак гүррүңе башладылар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Чыплак. *Хениз чыплак зерленмән, япбылдак кече астында болмакларына гараман, дөрт аякларының үстүнде дек дуруп билмейәрдилер* («Совет эдебияты» журналы). 3. Улагы гаты дәл-де, өз йөрейширәгине сүрүш, майдалына йөрейиш.

ЯПГЫТ, Ончаклы япашак болмадык, дик ашаклыгына дәл-де, бирнеме эңнидрәк. *Гулы илки билен райышың ярпы япгыдына чыкрып, соңундан икинҗи гезек ёкарык зыңып, кенара чыкарярдылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЯПБЫЛДАҢ, *сер.* Япбылдак.

ЯПГЫТЛАМАК, Япгыт билен йөремек, эңнидрәк ерден йөремек. *Ол байырдан япгытлап инди.*

ЯПДЫКЛАМАК, Чаларак агсаклап, япырылып чалт йөремек. *Ол япдыклап гелйәрди.*

ЯПДЫРМАК, 1. Үстүни өртдүрмек, йүзүни басыртмак. *Тамың үстүни япдырмак.* 2. Бирине бир зады баглатмак, беклетмек, гулплатмак. *Сандыгың агзыны япдырмак.* 3. Тамдырың йүзүне, газаның ичине япышдырып биширтмек (чөрек, челпек ве ш. м. хакда).

ЯПҖА, Бирине гарашлы, баглы болан адам. *Шонда-да складың хожайынына хем онуң япҗаларына яранып билсең болдугың* («Совет эдебияты» журналы).

ЯПҖАЛЫК, Бирине гарашлылык, бирине баглылык. *Халыпа, мениң бейле диймегимден япҗалыгы дүшүнме!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЯПЛАМАК, 1. Бир зада сөвмек, дирәп гоймак, даянмак.

Дик дур хасасына голларын яплап, Кәмахал гобсуныл омзаяр өңе («Совет эдебияты» журналы). *Хошгелди яш үзүми эмай билен пытанаклы ябажыклара яплап дикелдйәр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 2. *гөч. м.* Гүнә, гара ве ш. м. зат йүклемек. *Аннадурды мурт Айнур эжә шылтак барыны яплап, хондан бәрси иш эден ялы, агзына инип дуран муртларыны товлашдырып, ёкарык галдырды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 3. *гепл. д.* Урмак, енчмек; өлдүрмек. *Бәшсини япладым! — дийди* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЯПЛАНМАК, I. Бир зада сөенмек, диренмек, даянмак. *Мерет болса сесини чыкарман, гапыдакы теләре япланып, башыны ашак салыпды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Оразлы пенжирә япланып, хениз хем бу ажайып гөрнүше серединдурды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол трибуна япланды* («Токмак» журналы). 2. *гөч. м.* Гүнә, гара ве ш. м. зат япылмак, йүкленмек. *Гүнә япланмак.* 3. *гепл. д.* Урулмак, енжилмек, өлдурилмек.

ЯПЛАТМАК, I. Бир зада сөетмек, даядып гойдурмак, диретмек. 2. *гөч. м.* Гүнә, гара ве ш. м. зат йүклетмек, япдырмак. *Бигүнә адама гүнә япладып болармы?!* 3. *гепл. д.* Урдурмак, енчдирмек; өлдүртмек.

ЯПМАК, I. Бир задың үстүни өртмек, йүзүни басырмак. *Ол йүзүне япан ёрганының четини бат билен серпип, төверегине диң салды* («Совет эдебияты» журналы). *Өзи пилот келтекчесинде галып, ичмегини онуң үстүне япды* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Багламак, беклемек, гулпламак. *Кагызларың көбирлерини ел галгыданы үчин, Мырат ериндең туруп, эйван тайдакы гапыны япды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ол кичиҗик гапагы шыркылдадып япды-да, аякларының дараклыгына басып, коридор билен гитди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол дүканыны япмага мәжбур болды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 3. Биширмек үчин тамдырың, газаның йүзүне елмемек (чөрек ве ш. м. хакда). *Наны тамдыр гызанда яп* (накыл). 4. *гөч. м.* Бойнуна йүклемек, үстүне атмак (гүнә, гара ве ш. м. хакда). *Ал герек болса, инди хем маңа огрулык япямың?!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Аннатаган ага диййән-ә, агзыңдакы йылдыравукларың бары гидип, диңе кентлевүгиң галанда, ака бишен эти чейнәп билмәниңиң гүнәсини киме япаркаң?!* («Совет эдебияты» журналы). *«Батга батсаң, боюнча» дийипдирлер, шылтак япаныңа гөрә, дүзүвлиҗе яп!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 5. Ишлемегини бес этдирмек, ятырмак, дурузмак. *Маңа гаты зерур болан шол җайлары салып бермесеңиз, ферманы япмак герек* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Сен болсаң ишләп дуран скважиналары хем япмак ислейәрсиң* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 6. Бес этмек, гутармак, тамамламак. *Йыгнагы япмак. Межлиси япмак.* 7. *гепл. д.* Урмак, енчмек. *Сем бол! — дийип, урядник Рыбиниң гулагының дүйбүне япды* (М. Горький, Эне). *Барды-гелди, бир пишик гапдалында отурып даранайса, пишигиң бөврүне элиниң терси билен япарды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). ◇ Гол япмак — *сер.* Гол I.

ЯПОНЛАР, Японияның эсасы илаты, ерли халкы. *Хасан көлде японларың хайын гошунларын нәтдиң! Ак финлериң хем панларың башын берк ногталап итдиң* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЯПОНТУТ [японту:т], бот. Япрагы улы тут, улы япраклы, узын гөни чыбыклы тут агажы.

ЯПРАК, 1. Өсүмликлериң ховадан ийминленмеги хем-де газ чалшыгы үчин хызмат эдйән юкажык гөк органы. *Яшыл япракларың арасы билен гөзе каклышян ек-түк ак памыклар йылпылдашярды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Элиң йүзи ялы ясы япраклар пащарылышып габарылярлар* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Сувлы ябың боюндакы узын дерегиң күмүш ялы ловурдаян япраклары эртириң шемалы билен ойнаклашярды* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Аял-гызларың көйнекленрининң өңүне дакынян япрага меңзеш күмүш шайы.

ЯПРАКЛАМАК, Япрак эмеле гелмек, япрак билен басырылмак, япрак чыкармак. *Яз айларында хемме агачлар япраклап башлаярлар.*

ЯПРАКЛЫ, I. Япрагы бар болаң, япрак билен басырылан, япрак чыкаран. *Бу токай—япраклы токай, чыглы хем капас болярг — дийип, Софья оңа айтды* (М. Горький, Эне). *Гүр япраклы пазылларың ичинде вахарманлар яс-яңыҗа торлапдыр* (Б. Кербабаев, Айлар). 2. Япрак дакылан, япрак дакылып безелен. *Эҗе, мен-э япраклы көйнегими гейәйҗек!*

ЯПРАКСЫЗ, 1. Япрак эмеле гетирмейән, япракламаян. *Хвоялы агачлар — япраксыз агачлардыр.* 2. Япрагы гачан, япрагы болмадык. *Совук шемал өвүсйәрди. Япраксыз ялаңач агачлар шовлап сесленйәрди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯПРЫК, 1. Япырылып дуран, эгрелип, гышарылып дуран. *Биз бир вагтда эндам-җаны саргы билен саралан япрык өйи елден горап билмедик* («Совет эдебияты» журналы). 2. Бойы пес, келте, гысга. *Мырадалы ага Атамырадың аңырсындакы япрык даяв адама середип, сөзүниң ызыны довам этди* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯПЫ I, Депәниң я-да депә меңзеш бейиклигиң кем-кемден ашак инйән, песелип гидйән ери, япгыт ери. *Мартың башлары йылаклы гумуң япылары яшыл өвүсйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Хошгелди япыда хем дагда экилйән дүме язлык экини барламага уграмакчы болды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Агыр сүри гаршысындакы япының йүзүне яйрап, гөйә кырхорына туран гурчук ялы өрән ишдәмен, дүнйәден тебилсиз отлап йөрди* (Б. Гурбанов, Душушык). ◇ Япы ялы пыяда — *сер.* Пыяда. *Аннагулы сөведең, гараягыз, бурунлак япы ялы пыяда болуп етишди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯПЫ II, 1. Кроватың вс ш. м. үстүне япмак үчин йөрите эдилйән мата бөлеги, өртги. 2. Бир задың агзына япылян гапак, бир задың агзына япмак үчин эдилен йөрите энҗам. 3. Яра я-да агырян ериңе япылян дерманлы бинт, мелхем.

ЯПЫК, 1. Ачык дәл, япылып гойлан, япылан. *Башлык букҗаны ачандан, кебелеклериң бири пысырдап учды ве барып япык әпшигәниң айнасына өзүни урды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Шейлеми, онда биразаҗык дуруң! — дийип, япык дуран ички тама гирип, ене тиз чыкды* (А. Говшудов, Эсерлер). 2. Гулплы, баглы, бекли. *Эмма бу гүпүр-тапыра Бахарың эҗеси ояныпдыр ве ол: — Бахар! — дийип, япык ишиги ителәп, шакырдатмага башлады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 3. Үсти өртүлен, үсти басырылан. *Ол үсти япык далана гирди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 4. Кесекилер үчин бармак болмаян, башгалар үчин гадаган болан, гизлин. *Айда йигрими гезек япык межлис гечирилйәр* («Совет эдебияты» журналы). *1811-нҗи йылың томсунда А. С. Пушкин Царское Селода ачылан лицее — айратын ыгтыярлы япык окув җайына окува гирди* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер). ◇ Япык богун — *сер* Богун.

ЯПЫЛМАК, 1. Ыкжам бекленмек, япык болмак. *Япыл, сандыгым япыл!* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар). *Гапы жебис япылыпдыр. Коридорың гапысы бат билен ачылды-да, шаркылдап япылды ве «жарк-жарк» эдип гелйән аяк сеси эшидилди* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гулпланмак, багланмак, бекленмек. *Вагонларың гапылары берк япылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Магазин япылды.* 3. Үсти өртүлмек, үсти

басырылмак. *Тәзе тамың үсти өрәк оңат япылды.* 4. *гөч. м.* Гүнә, гара ве ш. м. затлар йүкленмек. *Гүнә япылмак, шылтак япылмак.* 5. Ишлемеги бес этдирилмек, ятырылмак. *Шәхердәки овнук дүканлар япылды.* 6. Гутарылан болмак, бес этдирилмек, тамамланмак. *Мәжлис япылды.*

ЯПЫНҖА, 1. Эгне я-да малың үстүне атмак үчин кечеден эдилйән дашкы гейим, өртүк. *Атларың арпаларыны огурламага гиденде хем япынҗасыны эдил адам ятан ялы эдип вахшистр аганы-да алдарды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Оларың икисиниң-де эгиклери япынҗалыды* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында). 2. *гепл. д.* Гейим-геҗим, ёрган-дүшек. *Егсам, хав, шол вагтларкы ягдайыны өзүңиз билйәсиңиз, хер ким өз машгаласына дөвүм чөрек, эл ялы япынҗа тапып билсе разыды ахыры* («Совет эдебияты» журналы). *Шейле болса-да, өйүниң дүшеги бир гаты палас, япынҗалары хем йүзлүги чашып, йүнлери тозгалашып дуран ики саны ёрган болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 3. *гепл. д.* Башатгыч, бүренҗек. *Айнур эҗе яшыл япынҗасыны атынып, оларың янына барды* (Н. Помма, Себәбини соң билдим).

ЯПЫНҖАЛЫК, Япынҗа этмек үчин герекли болан, япынҗа этмек үчин ниетленен. *Япынҗалык йүң.*

ЯПЫНМАК, Үстүни япмак, үстүни өртмек, бүренмек, басырынмак. *Я-да сиз дүшманлар үстүңизе гелинчә ёрганыңызы япынып ятҗакмы?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Чәкменини гыя атынып ятан Мерет чәкмениниң сыйыны йүзүнден серпди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯПЫР, *бот.* Бойы 10—15 см. етйән, япраклы, сары гүлли, гумда, дагда битйән өсүмлик, мал оты.

ЯПЫРМАК, 1. Ашак басмак, чүмүрмек, ятырмак. *Дили бир гарыш сүйнен мөҗек узын гулакларыны япырып, найнҗар сес билен увлапдыр* (Б. Кербабаев, Җоннук батыр). *Телпеги япырмак.* 2. *гөч. м.* Бир ян ужундан гыпыртмак, ёк этмек.

ЯПЫРШАХ, *зоол.* Шахы ашаклыгына өсен, шахы ашак эгрелип дуран (гечи, сыгыр хакда). *Дүйн базарда бир япыршах сыгыр сатылды.*

ЯПЫРЫЛМАК, Ашак эгилмек, бүкүлмек, бусулмак. *Бириниң таяк зыңмага тайынланяныны гөрен Артык япырылды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Япырылмасаң, эмедеклемесең, гарақкың ичинде зат гөрүнәми нәме?!* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Мерет хайдан-хай чөвүрмесини голтугына гысып, ашак япырылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯПЫРЫЛЫШМАК, Көп болуп япырылмак, эгилмек, бүкүлишмек, бусулышмак. *Шол зоңтар муртлы ики адам ве Самат ишан дагы мениң ызымдан япырылышып гелйәрдилер* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯПЫШАК I, *бот. сер.* Бүрмек I.

ЯПЫШАК II, *зоол.* Овнужак бит.

ЯПЫШАЛГА, 1. Эл билен тутуп япышып болжак зат. 2. Салгыланып болжак эсас, туталга болуп билжек делил, бахана. *Ол япышалга тапмады* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯПЫШДЫРМАК, 1. Бир задың йүзүне елмешдирмек, елмемек. *Диварың йүзүне плакат япышдырмак. Билдириш япышдырмак.* 2. Хеммесиниң үстүни япып чыкмак, өртүп чыкмак, басырып чыкмак. *Ол чукурларың ыссылыгыны белли бир дережеде сакламак үчин оларың үстлерини япышдырды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Ол говы гөрйән затларының үстүни япышдырды* (Н. Сарыханов, Соңкы өй).

ЯПЫШМАК, 1. Элиң билен пугта тутмак, асылышмак. *Мен онуң дүесиниң овсарындан япышдым, бермежек болдум* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Мениң якамдан болса яңкы сыгырып гелен пыяда ики эли билен япышды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Ол чаласынлык билен барып, йүпе япышды* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Дегип елменмек, елмешмек, тутмак. *Дегди-де шапба япышды, додагым додагыңа* (Ата Салых, Сайланан эсерлер). 3. Бир иши ерине етирмәге ыкжам гиришмек. *Яш Ульянов латынь ве грек диллерини өвренмеклиге айратын-да ыхласлы япышяр* («Мыдам тайяр» газети). *Сөйгүли кәрине япышды хер ким, Бейик гурлушыга башлады халкым* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Елы йөрән еңер, иши — япышан* (накыл). 4. Япмага көмеклешмек, биширмәге көмек этмек (чөрек, челпек ве ш. м. хакда). *Шу гүн Жамалы гайтарярлар, шонуң челпегини япышмага барян!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 5. Бир задың үстүни өртмәге, басырмага көмеклешмек. *Тамың үстүни япышмак.* ◇ Ярага япышмак — *сер.* Яраг. *Яраглылар ярагларына япышдылар* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы).

ЯП-ЯҢЫ, Азажык вагт мундан өң, бираз вагт мундан өң, яс-яңы, яңыжа, хәзир. *Эгни сал-сал көйнекли огланҗык кирпигини ойнакладып, яп-яңы эшиден затларыны хабар берди* («Совет эдебияты» журналы).

ЯР [я:р], Сөйүлйән адам, сөйгүли. *Әхли түркмен халкларам саңа яр болуп, сени гөлдар оглум!* («Гөроглы» эпосы). *Гөзел ярым, бизи гойма армана* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Ярындан айрылан еди йыл аглар, юрдундан айрылан өличә аглар* (накыл).

ЯРА, Беден докумаларының кә ерине белли бир тәсир нетиҗесинде етйән шикес, беденин шикес етен ери. *Найза билен, гундаг билен кән уруп, Бедене көп ерден салдылар яра* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Яралыларың көпусиниң ярасы еңледи* (Б. Гурбанов, Душушык). *Батыр ярасыз болмаз* (накыл). ◇ Яра симлемек — яра зарбыгып ириңлемек, берчнгип чишмек, бетерлемек. Ярасына деглен ялы болмак — гаты ынҗамак, өрән гүйчли тәсир етмек. *Бу сөз уссаханаңың мудири Гузубаеве бичак ёкуши дегди, онуң ярасына деглен ялы болды* («Совет эдебияты» журналы). Ярасына дуз сепмек — дерт үстүне дерт гоймак. *Ол яраның үстүне дуз сепен ялы болуп дуюлды* («Совет эдебияты» журналы). Ярасыны гозгамак — дердини гозгамак, одуны өлчермек. *Ярамы гозгама, ер чекен!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Дил ярасы — якмаз сөз, гөвүн ынжадыжы сөз. *Гидер ынҗалыгың болмаз хезилиң, Диерлер битмезмиш ярасы дилиң* (А. Кекилов, Сөйги). Йүрегине яра салмак — *сер.* Йүрек I.

ЯРАВ, Табы бар болан, кейпи көк, гурат, саг. *Голубков Мартыновы сахнада саклап, шейле дийди: — Сен нәме, Пётр Илларионович, ярав дәлми?!* («Совет эдебияты» журналы).

ЯРАВЛЫК, Табы барлык, кейпи көклүк, сагатлык. *Онсоң, асыл өзүмиң яравлыгымың хем угры ёк!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Сениң яравлыгың ёк* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн).

ЯРАВЛЫЛЫК, *сер.* Яравлык.

ЯРАГ, 1. Горанмак, ав этмек я-да бир зады кесмек ве ш. м. үчин уланылян эсбап (түпең, пычак ве ш. м). *Ата дәли Артыга голай барып: — Сапанчаны бәри алсана, валла! Ярагдан оюн болмаз ахыры! — дийип ялбарды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Непес аганы Гадамың ярагының астына бермән! Гой, оны башга бири операция этсин!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы). *Оларың бири аял, бири-де эркек адам, янларында ораклырындан башга ярагларының ёклугы белли* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. *гөч. м.* Белли бир максада етмек үчин герекли болан серишде. *Бирденкә-де Нурҗан пейда болагадан: — Хер болар-болмазың элине яраг болуп дүшйән ойнагы әнеден мен гечйән! — дийәйсе, Акмая дирилигине өлмезмиди* («Совет эдебияты» журналы). *Онуң*

гөреш ярагына өврүлжегине хем мен ынанярын (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). ◇ Совук яраг — пычак, гылыч ве ш. м. яраглар.

ЯРАГЛАНДЫРМАК, 1. Яраг билен үпжүн этмек, яраг шайыны тутдурмак. *Еке гиҗәниң ичинде дайхан көпчулигини аяга галдырмак, ярагландырмак хем шовуна дүшмеди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Герекли серишделер билен үпжүн этмек, энжамлашдырмак. *Нәме дийсене, мениң пикиримә гөрә, илки билен келләни ярагландырып, онсоң эли ярагландырмак герек* (М. Горький, Эне).

ЯРАГЛАНМАК, 1. Яраг билен үпжүн болмак, яраг шайыны тутмак. 2. *гөч. м.* Герекли серишде билен үпжүн болмак, энжамланмак. *Совет мекдебиниң мугаллымы коммунистик дүнйәгарайшы билен ярагланмалыдыр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирёв, Педагогика). *Догры, чылшырымлы буравлара яш инженерлери усса беллемек-де хатарлыды; олар теория тайдан ярагланан болсалар-да, етерлик тежрибелери ёкды* («Совет эдебияты» журналы).

ЯРАГЛЫ, 1. Ярагы бар болан, яраг билен үпжүн эдилен. 2. Яраглы гөреш алып бармаклыга дегишли болан. *Аз вагтдан соңра бу дүйгудашлык революцияның еңмеги угрундакы яраглы гөрешлере ченли өсди* («Совет эдебияты» журналы).

ЯРАГСЫЗЛАНДЫРМАК, *г.* Ярагыны алмак, яраг серишделеринден махрум этмек. *Эзизи өрән тиз ярагсызландырмак зерурлыгына Чернышов дүшүнйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). 2. *гөч. м.* Гөреш алып бармак мүмкинчилигинден махрум этмек. *Адамы көпчуликлейин гырыҗы серишделер билен ярагсызландырмак.*

ЯРАГСЫЗЛАНМАК, 1. Ярагланмагы ятырмак, яраг өндүрмеги бес этмек. *Мәлим болшы ялы, ярагсызланмак хакындакы меселе боюнча Совет хөкүмети 1955-нжи йылың 10-нжы майында теклипләр хөдүрләпди. Ярагсызланмак әхлумумы мөчберде гечирилмелидир* («Совет Түркменистаны» газети). 2. *гөч. м.* Хер хили ёл билен гөреш алып бармакдан эл чекмек. *Адамы көпчуликлейин гырыҗы серишделер билен ярагсызланмак.*

ЯРАГСЫЗЛЫК, Яраг билен үпжүн дәллик, ярагы ёклук. *«Ярагсызлык» дийип гөрйән шилериң, Ярагы көпелтмек ёл аларлыка?* (Молламурт, Сайланан эсерлер).

ЯРАДАН, *дини.* Худай, алла. *Арзым бар, ярадан жепбар, Бу гамлардан гутар менң!* («Гөроглы» эпосы).

ЯРАДАР [ярада:р], *сер.* Яралы. *Агыр ярадар болуп, ялңыз галды бир жеңде* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер). *Ол, урушда ярадар боланларың яраларыны даңмак үчин памык билен сарғы иберер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯРАДАРЛЫК [ярада:рлык], *сер.* Яралылык.

ЯРАК [я:рак], Ярмак хәсиети болан, дишлек (ит хакда). *Гарлы өз ызындан ярак итиң күшгүрленини аңлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯРАҚЛЫК [я:раклык], Ярмак хәсиети барлык, ярмак гылыгы барлык. *Сен бу итиң яраклыгыны хей гояй!*

ЯРАЛАМАК, Яра салмак, яралы этмек. *Эмма ол арт аягының бирини ере басып билмейәрди, мөҗеклер оны яралапдырлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). ◇ Йүрегини яраламак — *сер.* Йүрек I. *Шол сөз Хавериң йүрегини яралады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯРАЛАНМАК, Яралы эдилмек, яралы болмак, яра салынмак. *Еңилрәк яраланан эсгерлериң бир бөлеги өзлериниң өрән сагдыкларыны дүшп: — Елдаш доктор, биз инди даяндык! — дийдилер* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯРАЛЫ, Ярасы бар болан, яра салнан, ярадар. *Мелегуш оның ызындан етенде, яралы гулан оңа бакан агзыны ачып топулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол яралы аягының әдигини чекип чыкаржак болды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Эмма гахрыманым ахмырда галды, Тенине ок дегди, яралы болды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер).

ЯРАЛЫЛЫК, Яра салнып шикесли болмаклык, ярасы барлык, яралы болмаклык.

ЯРАМАЗ, 1. Яман, эрбет, пис. *Оның бу ярамаз ишң хакында колхозчылара гүррүң бермек герек* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 2. Хил тайдан пес болан, дерде яравсыз.

ЯРАМАЗЛАНМАК, 1. Ярамаз болмак, пис болмак, писленмек. 2. Хил тайдан пес болмак, хили эрбетленмек.

ЯРАМАЗЛАТМАК, 1. Барха ярамаз этдирмек, гитдигиче эрбетлетмек, яман этмек. 2. Хил тайдан песе гачырмак, хилини песелтмек. *Өнүмиң хилини ярамазлатмак болмаз!*

ЯРАМАЗЛАШМАК, 1. Барха ярамаз болуп уграмак, гитдигиче эрбетлешмек. *Капиталистик юртларда өнүмчилигиң механизациялашдырылмагы ве автоматизациялашдырылмагы зәхметкешлериң дурмуш шертлериниң ярамазлашмагына алып баряр* («Совет эдебияты» журналы). 2. Хил тайдан песе гачып башламак, хили песелип башламак. *Дагдан узаклашылдыгыча ёл ярамазлашып башлады* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЯРАМАЗЛЫК, 1. Эрбетлик, яманлык. *Нурҗахан хем өз доганының ярамазлыгы барада эдилйән гүррүңи диңлемәге ончакы хөвесли дәлби* (Б. Пурлиев, Илкинжи гүн). 2. Хил тайдан песе дүшенлик, хили песлик. 3. Екуш дегмеклик, говы гөрүлмезлик, якмазлык, халанмазлык. *Айдылан сөз ярамазлык.* 4. Пес яравлылык, нәхошлук, сагат дәллик, тапсызлык. 5. Эдилйән талаба лайык болмазлык, ислеги канагатландырмазлык.

ЯРАМАЗЧЫЛЫК, *сер.* Ярамазлык 1. *Хошгелди өз ичинден: — Бахардан бейле бир ярамазчылык чыкмаз — дийип пикир этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Сениң ве саңа меңзешлериң шейле ярамазчылыгы ёл алмаз* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯРАМАК, 1. Маза бермек, хезил бермек, ярамлы болмак, якмак. *Ненең, курорт яраярмы?! Нәче семередиң?! — дийип сораяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). 2. Белли бир талаба лайык болмак, пейдалы болмак, бир ислеги канагатландырмак. *Маңа болса эдил алчалы яг ялы яраяр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Диңе бир ягтылыгы дәл, хеп-хезиллик, хемме зада-да ярап дур* («Совет эдебияты» журналы). 3. Говы гөрмек, гөвнүнден турмак, халамак, ислемек. *Тәзегүлүң айдян затлары маңа гаты ярады* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Олар: — Гөвнүңизе яраныны алың! — диййәрлер* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 4. Гурбы, табы бар болмак. *Шол кемпириң өзи шу ере гелмәге яраярмы?* («Гөроглы» эпосы).

ЯРАМЛЫ, 1. Дерде яраян, белли бир талаба лайык болян, бир ислеги канагатландырян. *Ери, ери хайырлы болсун, бизе ярамлы болсун!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Екумлы, мазалы, леззетли. *Ярамлы сув. Ярамлы хова.* 3. Гөвне якымлы, аматлы, оңайлы, гөвнежай. *Ол оба адамлары үчин ярамлы* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Олар эдип отуран гүррүңлерини гоюп, оңа ярамлы сөзлер агтарярдылар* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Ол өрән хошаматлы ве ярамлы болуп гөрүнмек үчин бу затларың барыны этмелидир дийип дүшүнйәрди* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер).

ЯРАМСАК, *сер.* Яранжаң.

ЯРАМСАКЛЫК, *сер.* Яранжаңлык. *Валла, Бахар, билйән задым болса, мен сенден гизләмок ахырын! — дийип, Вүши кел ярамсаклык этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Кечҗал оны гөрүп, «ыхык» эдип гүлүп, ярамсаклык этҗек болды велин, ол келлеси-*

ни хем ерден галдырмады (Х. Ысмайылов, Мугаллымың гызы).

ЯРАН [я:ра:н], Якын ёлдаш, вепалы ёлдаш, тарапыңы тутян адам, тарапдар. *Сапар көсе менден хабар алмады, Довчулешен кырк яраным гелмеди* («Гөроглы» эпосы).

ЯРАНҖАҢ, Яранып гүн гөржек болян, бирине яранжак болуп йөрен, ялынжалык эдип йөрен, ярамсак. *Яранжаң мүдир оңа: — Сөзүм ёк! — дийди* («Токмак» журналы). *Халназарың яранжаңлары хем онуң гөвнүне гөрә гүррүң тапдылар* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим).

ЯРАНҖАҢЛЫК, Яранжаң болмаклык, бирине яранжак болуп йөрмеклик, ялынжалык, ярамсаклык. *Хер хайсы оңа яранжаңлык эдйәр* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Ол бизе парахатчылык, асудачылык гетирди! — дийип, яранжаңлык билен ойнаклаян гөзлерини гүлдүрди* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЯРАНЛЫК [я:ра:нлык], Якын ёлдашлык, йүрекдешлик, тарапдарлык.

ЯРАНМАК, I. Бириниң гөвнүнден турмак, бир зат эдип, бириниң ислегини канагатландырмак. *Мамагүл онуң өңүнде өңүрдиклән хем яраның билмеди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Валла, Нуртәч эже, мен-ә сизе яраның билмедим!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Ялынжалык этмек, говы гөрүнжек болмак. *Ыляс төрәни тарыпламак билен Гулман арчына яранды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯРАРЛЫ [яра:рлы], Бир зат үчин герекли болан, дереге яраян, герекли. *Сөвеше ярарлы улаглар гизленйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы әдим). *Белки, ол сизе ярарлы болуп чыкса-да чыкар!* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯРАТМАК, I. Эмеле гетирмек, дөретмек. *Жан алып, жан берип, Ватан дөретди, Гайдувсыз гахрыман әрлер яратды* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Егы ярадып болмаз* (накыл). 2. Ярарлы этмек, деркар этмек, дереге гечирмек. *Оны мен нәмә ярадайын?!* («Пионер» журналы).

ЯРАТЫ, Яралы болан, яраланан (көпленч гуш, хайван хакда). *Соң ол яраты ганатыны сува сокуп чыкарды-да силкинди* («Совет эдебияты» журналы). *Олар шол ковуп барышларына өзлериниң яраты эдип гойберен мөжеклерини авлайдырлар* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯРАШМАК I, 1. Терслешен адамың билен барлышмак. *Мен сениң билен ярашмак үчин гелдим. Сен мени багышла!* («Совет эдебияты» журналы). *Ине гөрдүңми, Дурды, Артык билен сениң ярашжакдыгыңы мен өңүнден билйәрдим! — дийди* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 2. Урушян тарапларың арасында уршы ятырмак үчин ылалашык этмек.

ЯРАШМАК II, 1. Говы гелмек, гелшикли болмак, гөрк бермек, гелишмек. *Онуң шу сыпатына ярашып дуран эзяка ак көйнеги барды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). 2. Мынасып болмак, махсус болмак, хас болмак. *Демиргыра ярашыпмы бизиң ызымыздан ковуп етмек!* («Гөроглы» эпосы). *Сениң адың пионер, гелжек саңа гарашяр, Пионере элмыдам өңде болмак ярашяр* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). *Яман иш яман адама ярашар!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯРАШЫК I, 1. Терслешен адамларың арасында гечирилйән барлышык, агзыбирлик. *Өйкелешениң ярашыгы шонда болуп билер, хачан ялңышан тарап өз ялңышыны аңлап, ялңышаныны дүзетмек үчин йүрегинде гүйчли ислег дөресе, шонда ол ёл хем тапар, угур хем* (А. Говшудов, Эсерлер). *Уруш, сөгүш, эмма ярашыга ер гой* (накыл). 2. Урушян дөвлетлериң арасында уршы ятырмак үчин гечирилйән ылалашык.

ЯРАШЫК II, 1. *сер.* Гелшик. *Мәрекәниң ярашыгы, Той-байрамың хозанагы* («Совет эдебияты» журналы). *Ишледикче артяр гайраты онуң, Ол гуванжы, ярашыгы жүлгәниң* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). 2. Мынасыплык, махсуслык.

ЯРАШЫКЛЫ, 1. Гелшик берйән, гелшикли болан, ярашып дуран. *Ол гарры ярашыклы пенжек гейнен гыза бака йүзленди-де: — Бахар, халылары бәрик гетир! — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Какаң сениң чалтлыгыңы ве атың үстүнде ярашыклы отурышыңы гөрүп өвди* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). 2. Мынасып болан, махсус болан, хас болан. *Онуң ядамазак эллери даяв сынасына ярашыклыды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Онуң жанлы херекетлерине ярашыклы йити назары барды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯРАШЫКЛЫЛЫК, Гелшикли болмаклык, гелшиклилик.

ЯРГАК, *сер.* Яры I.

ЯРГАНАТ [ярга:нат], *зоол.* Гараңкы гатышандан соң учян көр сычан. *Гой, мүнләп ярганат көр болсун!* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯРД, 91,44 см. дең болан инлис узынлык өлчеги.

ЯРДАМ [я:рдам], Бирине эдилйән рухы я-да мадды көмек, эдилйән хемаят, голдав. *Маллар хакында бу эдилйән аладалар малларың өнүмчилигиниң артмагына ярдам эдер* («Совет Түркменистаны» газети). *Агшам контора бар! Колхозың көмек кассасы саңа ярдам эдер* («Зәхмет гахрыманлары»).

ЯРДЫРМАК [я:рдырмак], 1. Бир зады кесип я-да чапып ики бөлдүрмек. *Агажы ярдырмак. Гарпыз ярдырмак.* 2. Ириниңи ве ш. м. айырмак үчин дилдирмек (яра ве ш. м. хакда). 3. Ите агыз салдырмак, дишлетмек. *Хәзир бол, өзүңи ите ярдыраймагын!*

ЯРЛЫ'К I, Монгол-татар ханлыклары дөврүнде хат үсти билен берилйән перман. *Князлыкларына эе болмага «ярлыклар» алмак үчин орда гидипдирлер* (СССР тарыхы).

ЯРЛЫ'К II, Бир задың адыны, маркасыны, тагмасыны ве ш. м. гөркезйән йүзи язгылы бөлежик кагыз я-да тагтажык. *Багажа дакылян ярлык.*

ЯРЛЫКЛЫ, 1. Ярлыгы бар болан, ярлык дакылан. *Ярлыклы багаж.* 2. *гөч. м.* Барып ятан, түйс. *Мениң ызымда галан инилерим яшды, онуң үстесине хем ярлыклы гарыпдык, оларың ярым түмене хем гүйчлери етжек дәлди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯРМА' [я:рма], Ири үвелен дәне (бугдай, жөвен ве ш. м. хакда). *Кимиси ярманы халта салярды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Марал билен Биби ярма ярмага гитди.* 2. Шол үвелен дәнеден гайнадылып биширилйән гойы нахар. *Набат хем гелип, өзүне бир кичижик окара гүйнуп, ярма ичмәге башлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Мен хошадан гелип, чагалара ярма биширип бермәге дурдум* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Парх билмезе ярма-да бир, көже-де* (накыл).

ЯРМАК [я:рмак], 1. Чапып, кесип бөлек-бөлек этмек, кесмек. *Онуң ызындан гавун ярып käселейярлер, бедре долы акшекерек үзүмиң үстүне совук сув гуюп, ийгмәге башлаярлар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Гарныны ярып, ичини-багрыны арассаладылар* («Гөроглы» эпосы). 2. Партлама дөредип вейран этмек, күл-ушак этмек, партлатмак. 3. Агыз салып дишлемек, дишлерини гечирип яра салмак (ит хакда). *Хер нәме-де болса, Гулман арчының ярак гайыңы шол гүнден бейлак көчеден геченлере топулмасыны ве аял-ушаклары ярмасыны ымыклы ташлады* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Сениң болшуң нәтүйсли, итиң яраныны чагалардан гөрйәрмиң, ёгсам хем гөрен ерде энтәп йөрсең итем ярар, гуш хем* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 4.

гөч. м. Огрулык этмек, огурлап алмак, огурламак. *Огры бир колхозчының өйүни ярҗак боландыр я-да гапысындакы малыны кесҗек боландыр* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). 5. *гөч. м.* Бөвсүп гечмек, бөвусмек. *Аңҗат-аңҗат гумлаң ярып гөвсүни Ярышып ишлейәр, хич бири дурман* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Бир машын бар чөлүң гөвсүни ярян, Бир машын бар гумы демине сорян* (Н. Помма, Гошгулар). *Асмандакы Ай-да булуды ярып, Пердесини сыпырды өз йүзүнден* (Р. Алыев, Коммунизм ёлунда). ◇ Багты даш ярмак — *сер.* Багт. *Онуң багты даш ярды* («Токмак» журналы). Дил ярмак — *сер.* Дил II. *Мыхман ери хабар сораянча, мыхманың дилини ярмагы айып саналярды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сен ол барада хич ерде хич киме дилиңи яраймагың!* (Б. Кербабаев, Айсолтан). Зәхресини ярмак — *сер.* Йүрегини ярмак. *Инди зат иесим геленок, галмагал билен мениң зәхрәми ярдылар* (М. Горький, Эне). Йүрегини ярмак — *сер.* Йүрек I. *Я валла, йүрегимем ярдың!* (Д. Агамәммедов, Гошгулар ве пьесалар).

ЯРМАЛЫК [я:рмалык] I, *бот.* Мал ииҗән шаха-шаха балдаклы от.

ЯРМАЛЫК [я:рмалык] II, Ярма этмек үчин ниетленен. *Ярмалык бугдай. Ярмалык дәне.*

Я′РМАРКА, Харыт сатмак ве алмак үчин вагтал-вагтал гуралян улы базар. *Хер йыл бу ерлерде гүйз айлары улы ярмарка гуруляр* (Б. Сейтәков, Москванын ялкымы).

ЯРМАШМАК, Бир задың үстүне, ёкарсына дырмашып чыкмак, дырмашмак. *Алаңа ярмашып башланларында, ортакы дүе арт аякларыны абшардып, сакга дурды. Атлылар созан гуйрук болуп, алаңа ярмашып уградылар* («Совет эдебияты» журналы).

ЯРНА, Бир зада етне, гошант болар ялы зат, урна. *Эмма ол инди хеммесини ичине салып херекет эдйәр: малларына от тайярлаяр, чөрече ярна болар дийип, эл дегирменинде меллек ериндэн өнен җөвени яряр* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Шонуң билен гарыбың гарнына ёкна, йыртыгына ярна болар хасап эдйәрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯРПА [я:рпа:], *сер.* Ярпасына. *Булдур гассап мениң атама ярпа бакарына гоюн ташлап гайдан экени* («Гөроглы» эпосы).

ЯРПАСЫНА [я:рпа:сына], Дең пайлашмак шерти билен, ярысыны алмак шерти билен, ярпа. *Этмәге ярпасына иш тапяс* (Мыралы). *Ол онуң-мунуң ер-сувуны учден бирине, ярпасына экйәрди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Кәте ярпасына, кә бәшден-икә, Экерди йыл бойы илиң экинни* (А. Какилов, Сөйги).

ЯРПАЧЫ [я:рпа:чы], *көн. с.* Башганың ишини ярпасына эдйән, ярпасына ишлейән адам. *Боярлар өз хәкимликлеринден пейдаланып, өз мүлклеринден ярпачыларың чыкып гитмеклерине ёл бермезлиге жан эдипдирлер* (СССР тарыхы).

ЯРПЫ [я:рпы], 1. Ишиң я-да башга бир задың яры, ярысы. *Барды-гелди бир адам, эдилен ише сиңдирилен зәхметиң ярпы бахасыны берәйсе-де, сесини-үйнүни чыкармазды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Йөне вели, бу ише бишишмедик бир аялың бойнуна бу везипәни атайсаң, ярпы гүнүне-де чыдабилмән, майрылып галҗагына гөзүм етйәр* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Долы дәл, ярты, ярсына ченли болан. *Ярпы халта ун.*

ЯРПЫЛАМАК [я:рпыламак], 1. Ярысыны эдип гутармак, бир ишиң ярысыны амала ашырмак. *Эҗегүл дүйнки алып билмән гиден чәгини алып, ене бир чәги ярпылап гайтмакчыды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Ярыны харчламак, ярыны алмак, ёкламак. *Олар бир халта уны ярпыладылар.*

ЯРПЫЛАНМАК [я:рпыланмак], 1. Ярысы эдилип гутарылмак, бир ишиң ярысы амала ашырылмак. 2. Ярысы харчланмак, ярына етилмек. *Бизиң азыгымыз ярпыланыпды.*

ЯРПЫЛАТМАК [я:рпылатмак], 1. Ярысыны этдирип гутартмак, бир ишиң ярысыны амала ашыртмак. *Бу ишн соңуна ченли гутарман, ярпыладып гоюп болмаз.* 2. Ярысыны харчлатмак, ярысына етиртмек.

ЯРПЫ-ЯЛТА [я:рпы-ялта], 1. Ярына голай, ярпыдан азрак, аз-овлак, бирнеме. *Эдилйән гүррүңлериң хем ярпы-ялтасы болаймаса, көпүсини эшиденокды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. Болар-болмаз, угурсыз. *Оларың хер бирине ярпы-ялта сөз айдып, бейлекисине йүзленйәрди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯРСГЫН, Өңки формасындан үйтгән, ярсан. *Эгри агажы доғралтдым хасап эденде-де, өз ярсгынына гидиши ялы, кирли бейнә сабын кәр эденок* («Совет эдебияты» журналы).

ЯРСДЫРМАК, Өңки формасындан үйтгетмек, өңки жебислигини боздурмак (агач ве агач өнүмлери хакда). *Чыг гапыны бирнеме ярсдырыпдыр.*

ЯРСМАК, 1. Өңки формасындан үйтгемек, өңки жебислиги бозулмак. *Оңа харчланан фанерлер гүнүң гызгынына ве ыгала ярсмаз ялы, гойы гөк реңк билен реңкленипдир* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). 2. *гөч. м.* Эрс-мерс болуп үйтгемек, өзгермек (адамың йүзи, кешби хакда).

ЯРТМАЧ [я:ртмач], Донуң, чәкменин, чабыдың ве ш. м. этегининң ики гапдалындакы дилик ер, чәк.

ЯРТЫ [я:рты], Тутуш бир задың дең ярысы, ярымы. *Ярты чөрек оларың хич хайсына ёк болманды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Галды ярты богдак дәне, Бу етимлериң пайына* (Чары Ашыр, Поэмалар). *Гүн хем ярылан ярты гарпыз ялы, яңыжа гызарып галыпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). ◇ Ярты түйнүк — *сер.* Түйнүк.

ЯРТЫ-ЮРТЫ [я:рты-ю:рты], Ярысы дөвлүп айрылан, бөлек-бүчек, овнук-ушак. *Тәзе гурулян җайың гапдалында ярты-юрты керпич чашып ятырды.*

Я′РУС, *театр.* Театрларда томашачылар отурар ялы ложа. *Гөзүмиң өңүнде шу гүнки ялы Улы театрың шовхунлы залы. Долы томашачы гат-гат ярус.lар, Дүрли-дүрли дилде эшдилйәр сеслер* («Совет эдебияты» журналы).

ЯРЧЫК [я:рчык], Чат ачан, ярылан, жайрылан, ярык, жайрык. *Агач ярчыгы.* ◇ Сес ярчыгы — *сер.* Сес.

ЯРЫ I, Элде эйленен дери. *Чагалара ве өзүме гара кечеден аякгап эдип, ашагына хем гатлап яры чекдим* (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯРЫ [я:ры] II, «Ярым» сөзүниң конкрет бир зада дегишлиликде уланылян гысгалан формасы. *Онуң ярыны маңа гой, ярыны экит!* («Гөроглы» эпосы). *Сагат докузың яры болды.*

ЯРЫК [я:рык], 1. Чат ачып эмеле гелен жайрык, чат ачан я-да ярылан ер. *Ол атасының ажайып атының үстүнде, шол гаяда эмеле гелен ярыга гирипдир* (СССР тарыхы). *Турба ярылыпдыр гиҗе аяздан, «Гара алтын» ярыкдан зыгдырлып акяр* (Н. Омадов, Багт гүнеши). *Ат айланып газыгын тапар, сув айланып — ярыгын* (накыл). 2. Ярылып айрылан, ярылып бөлүнен, чат ачан, жайрык эмеле гелен. *Ярык гавун. Ярык агач.*

ЯРЫК-ЯРЫК [я:рык-я:рык], Көп ери ярылан, көп ери жайрылан, тутуш ярык эмеле гелен. *Совук аяза ярык-ярык болуп, гызып от алан гөк додакларыны тамшандырярлар* (Б. Солтанныязов, Кумуш).

ЯРЫЛМАК [я:рылмак], 1. Жайрык-жайрык болмак, жайрылмак, узынлыгына бөлүнмек. *Батлы ичйән палтаның зарбына агачлар парка-парка ярылярды. Пурс ики ярылды.* 2. Терликден я-да башга бир гүйжүң тәсири зе-

рарлы чат ачмак, ярык эмеле гелмек, дөвүлмек. *Тер гәвунларың кәбири дилим алнан ялы ярылып, кәбириниң сырты җайрылып ятыр* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Додаклары ярылыпдыр, Чөлде тешнеликден яңа* (А. Атажанов, Перманың мамасы). 3. Дешилип ириңи чыкмак, чишип, дөмүп дешилмек (яра, чиш ве ш. м. хакда). *Онуң бойнундакы чыбан ярылыпдыр. Бармага чыкан йөрүлген ярылды. Мөҗегиң гарны ярылыпдыр.* 4. Партлама эмеле гелмек, партламак. *Президиум столуның янында ярылан гранат стол үстүндәки пелтели чыраны-да өзүниң елгини, тозаны билен сөндүрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Топ оклары ярылып, тозан туруземага башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Ок-дәрили складлар от алып, әпет-әпет цистерналар ярылды* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). 5. Бөвсүлмек. *Ахыр соңы бөвет ярылды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). 6. *гөч. м.* Огурланан болмак, огурланмак (өй, дүкан ве ш. м. хакда). *Ики хепде мундан өң бир магазин ярылыпдыр* («Совет эдебияты» журналы). 7. *гөч. м.* Сөзе башламак, ичиңи дөкмек. ◇ Ярылайжак болмак — гаты гахарың гелмек, ичи-ичине сыгмазлык. *Ол гахарындан яңа ярылайжак болуп: — Ол инди гелип боландыр! — дийипдир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Мырат Мередов өйүне гелйәркә, гахардан яңа ярылайжак болярды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). Зәхреси ярылмак — *сер.* Зәхре. *Аннагулы муңа зәхреси ярылан ялы аркан серпилди* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯРЫЛЫШМАК [я:рылышмак], Ызлы-ызына ярылмак, ярылып башламак, партлашмак. *Узакда миналар ярылышярды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ЯРЫМ [я:рым], Бүтеви бир задың дең ярысы, бир задың дең икиден бир бөлеги, ярпы. *Августың икинҗи ярымыды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Ол ярым сагат гарашандан соң, оланларың хеммеси йыгнандылар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Вагт барха ярым гиҗә голайлап, сагат дили соңкы өврүмине башлады* («Совет эдебияты» журналы). *Ярым гүне ярыш ёк* (накыл). ◇ Ярым ада — *сер.* Ада. *Челекен ярым адасы. Балкан ярым адасы.* Ярым адам — *сер.* Адам. *Ярым адам — еке голлы бичәре* (Б. Кербабаев, Айлар). Ярым ач — *сер.* Ач. *Дайханлар ярым ач халда яшапдырлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). Ярым яланач — *сер.* Яланач. *Оларың хеммеси ифлис эгин-эшикли, көпүси болса ярым яланачды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). Ярым-яш болмак — *сер.* Яш I. *Жан гелним, жан гелин, оглум гелйәнчә агтыгымы элтжек болма! — дийип, ярым-яш болуп, гелниниң аягына йыкылды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯРЫМЛЫК [я:рымлык], *гепл. д.* Ярым литрлик. *Ол оны ёла салды-да, онуң гоюп гиден ярымлыгына ямашгандан хем бир йылгырып серетди* («Токмак» журналы).

ЯРЫМСАК, *сер.* Яранжан. *Ярымсак адам. Ярымсак чага.*

ЯРЫМСАКЛАМАК, Яранжаклык этмек, говы гөрүнжек болмак. *Черкез, ханы бир отлучөп берсене! — дийип ярымсаклады* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯРЫМСАКЛЫК, *сер.* Яранжаклык. *Мениңем машгалам бар, олара саргаҗак затларым, этҗек весъетлерим бар, профессор! — дийип, Гурт ярымсаклык эдйән ялы бир гөрнүшде эҗизләп сорады* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЯРЫМЧЫК [я:рымчык], Ярпы-ялта, долы дәл, долы болмадык. *Китаплар язылман ярымчык галды, Мүңләп сахыпалар томда саралды* («Совет эдебияты» журналы). *Шол кагызларың хер биринде айратын үнс билен язылан, эмма ызы гутарман ярымчык галдырылан сөзлемлер гөрүнйәрди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Дурдымырады «чен эдип гөркезип билерин» диен умыт билен Ширин йүзүни биринҗи гезек ярымчык ачды* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер).

ЯРЫМ-ЯЛТА [я:рым-ялта], *сер.* Ярпы-ялта. *Эҗеси ялбар-якар эдип, онуң элини-йүзүни ярым-ялта ювды* (А. Гелдиев, Илкинжи совгат).

ЯРЫШ [я:рыш], 1. Социалистик зәхметиң ёкары өндүрижилигини газанмак максады билен алнып барылян гөреш, иш усулы. *Ярыш эдип, ягшы ишләп, Белли сылаг пайың сениң* (Дурды Гылыч, Гошгулар). *Онсоң хем биз ярыш шертнамамызда сүрүмиң хили хакында хас хем берк пункт гиризипдик өйдйәрик?! — дийди* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. *спорт.* Биринжилиги алмак, озуп гечмек үчин гечирилйән сынаг. *Лачын гечен йылкы республикан ярышда биринжилик газаныпды* (Б. Кербабаев, Айсолтан). *Эртир районымызың колхозларындакы осоавиахимчи яшларың ярышы болжак* (Н. Сарыханов, Сайланан эсерлер). *Гөреш боюнча ярыш гечирилйәрди* («Пионер» журналы). *Йүврүк ярышда белли, намарт — табакда* (накыл). ◇ Социалистик ярыш — зәхмет өндүрижилигини ве социалистик хожалыгы ёкарландырмак максады билен алнып барылян көпчүликлейин херекет. *Социалистик ярыш барадакы шертнама гөркезме тагтасында асылып гойлупдыр* («Совет Түркменистаны» газети). *Мөвсүмде он мың килограм пагта йыгмак барадакы социалистик ярыша гошулан бу йыгымчыларың атлары колхозың хормат тагтасыны безейәр* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЯРЫШДАШ [я:рышдаш], Ярыша гатнашыжы, биле ярыш эдижи, бири билен ярышыжы. *Пагтачылар, механизаторлар ярышдашларындан ыза галмазлык үчин әхли тагаллалары эдйәрлер* («Совет Түркменистаны» газети). *Энче гезек болуп олар ярышдаш, Сынадылар гүйчлерини баша-баш* («Совет эдебияты» журналы). *Гечен йыл ярышдашымыз Өзбегистана баранымызда, ол ерде Яңыёл районының «Коммунист» колхозы бизи хайран галдырды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн).

ЯРЫШМАК, 1. Социалистик ярыша гатнашмак, социалистик зәхметиң ёкары өндүрижилиги ве коммунизм гурлушыгы угрундакы көпчүликлейин херекете гатнашмак. *Олар бири-бири билен ярышып хайдамак билен, бири-бирине дегшип-гүлүшйәрдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гаррымы, яш ярышярлар, Шовхун билен гарышярлар* (Чары Ашыр, Яш килваның ялъңышы). 2. *спорт.* Биринжилиги алмак, озуп гечмек, үстүн чыкмак үчин ярыш этмек, ярыша гатнашмак. *Я оңа айланмак эндик болупмы, Я-да ярышанда ыза галыпмы?!* (Н. Помма, Сайланан эсерлер). *Футбол ойны боюнча Түркменистанда биринжилиги алмак угрунда ярышмак.*

ЯС [я:с], Арадан чыкана гынанч билдирилип тутулян матам. *Залда зарын яс хеңи иңңилдейәр* («Совет эдебияты» журналы). *Хер йылдакы яс гүнүни ят эдип, Дайханлар дилинде ады Ленининиң* (Молламурт, Сайланан эсерлер). *Узын гүнлән яса батса-да бу жай, Төхметиң хөкүми эдилди бержай* («Совет эдебияты» журналы). ◇ Яс тутмак — өлени ятлап, белли бир вагтың довамында саз-сөхбет, той-томашаны терк эдип, гынанч билдирмек, өлени ятлап, гөзяш билен матам тутмак. *Ярларымыз, энелеримиз яс тутуп, Гара лыбас атмасынлар үстүне* («Совет эдебияты» журналы). *Гечирди яс тутуп, кепетмән гөзүн, Хич дүрсәп билмеди бир бада өзүн.* (А. Кекилов, Сөйги).

ЯСАВУЛ, *көн. с.* Арчының буйрукларыны, перманларыны илата етирйән адам. *Солтансөйүң буйругына гөрә, ясавуллар Мыралыны көшге алып гелипдирлер* (Мыралы). *Арчының ясавулы хут өзүме кагыз гетирип: — Сениң өй салгыдың шунча — дийип, айдып гитди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Оны шейле*

хорлап, енҗип гелйәнлерің икиси-де арчының ясавуллары экени (Н. Помма, Тайлак хыззын).

ЯСАЙҖЫ, Бир зады ясамак билен мешгулланян адам, бир зат ясаян уста. ◇ Сөз ясайҗы гошулма — *сер.* Гошулма.

ЯСАЛМАК, 1. Бежерилип тайяр эдилмек, бежерилип хәзирленмек. *Ол гөйә агачдан ясалан ялыды* («Совет эдебияты» журналы). *Пенҗире демири, яйлы кровать Чоюн печлер кебширленип ясалан* (Н. Омадов, Багт гүнеши). 2. *грам.* Эмеле гелмек, дәремек. *Сөз ясайҗы гошулмаларың көмеги билен тәзе сөзлер ясаляр.*

ЯСАЛТМАК, *сер.* Ясыламак.

ЯСАМА', 1. Тебигы болмадык, хакыкы дәллик, эмели ёл билен эдилен, ясалан. *Аслында мениң умумы, ясама безеглери нәхили йигренҗи гөрйәними өзүңиз говы билйәрсиңиз ахыры, Петр!* — *дийип, сөзүниң үстүне гошды* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа). *Ясама дишлер.* 2. Чын болмадык, яландан эдилен, ялан. *Ол өзүнде ясама ынҗы дөретмек үчин гашларыны чытды. Гожа Човдуровың гетирен мысалларыны Халапаев өз ясама логикасына гөрә гурплурак хасап этди* (Б. Кербабаев, Небитдаг). *Дурдының йүзүндәки ясама йылгырыш эл билен алнып ташланан ялы болды* (Б. Сейтәков, Москваның ялкымы). *Онуң сюжети гызыкландырмак үчин, ясама конфликтлере йүзленйән вагтларына-да душ гелмек боляр* («Совет эдебияты» журналы).

ЯСАМАК, 1. Бежерип тайяр этмек, бежерип хәзир этмек. *Огланлар бу гезек өз янлары билен илкиңжи ясан радиоприёмниклерини хем алыпдылар* (Б. Гурбанов, Душушык). *Ол машының детальларыны станокда ясады* («Пионер» журналы). *Аланы харам болмуш усса, бу өйи гамакдан ясадымыка, нәмекә?!* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). 2. *грам.* Эмеле гетирмек, дөретмек. *Гошулмалар эсасан сөз ясамага ве сөзлемде сөзлери бири-бирлерине багламага хызмат эдйәрлер.* ◇ Елк ясамак — *сер.* Елк. *Йыртык чарыгы билен тозан турзуп, елк ясап гитди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Олар билен хошлашды-да, өйлерине тарап елк ясайды* («Совет эдебияты» журналы).

ЯСАНМАК, Өзүң үчин ясамак, өзүң үчин бежерип тайяр этмек. *Ильич балык тутмак үчин чеңнек ясанмагы теклип этди* («Совет эдебияты» журналы). *«Чайка» адыны алан узын казак гайыкларыны ясаныпдырлар* (СССР тарыхы).

ЯСАТМАК, Бежердип хәзирлетмек, бежердип тайын этдирмек. *Бир зат ясадярлар, онсоң онуң ярпы муздуны хем береноклар. Ай, шу гүнлер үйшүп ятан иш хем ёк, адамлар пил, кәтмен ясатмакдан бизар болан болмага чемели, шу гүнлер хич ким зат ясаданок* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯСАШМАК, Ясамага көмеклешмек, бежерип тайярламага көмек эдишмек. *Тамдыр ясашмак.*

ЯСГЫНҖАК, Енини енленмән, елбегей. *Огулнәзик эҗе бизиң билен хошлашды-да, еңлесҗе плащыны эгнине ясгынҗак атып, агыр сүри гойны өрә алып үграды* («Совет эдебияты» журналы).

Я'СЛИ, Эне-аталары ишдекә, кичиҗик чагажыклары саклап тербиелейән эдара. *Едийыллык мекдеп, чагалар ясличи, агач ве демир усталар ханасы, нахархана, ванналы ве гайры энҗамлы хаммам — бу затларың хич бири-де көне обада ёкды* (Б. Гурбанов, Душушык). *Тәзе посёлокда чагалар ясличи бар. Чагалы аяллар чагалар ясличине барып, чагаларыны эллерине алып, өйлерине тарап гитдилер* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯСМАНСАЛЫК, Ясмансалык обасының ады дакылан түркмен чакырының бир төрнүши. *Иң говусы, гел сен айт, бу чакырларың хайсы говы — гара үзүмми, тербашмы я ясмансалыкмы?!* (Г. Мухтаров, Г. Сейитлиев, Чопан оглы).

ЯСМЫК, *зоол.* Экинлере зыян етирйән кичиҗик порсы мөҗек. *Ясмык бугдая зыян етирйән мөҗеҗикдир.*

ЯССАНМАК, Бир зады я-да яссыгы келләниң я-да тирсегиниң ашагына гоюп, гышарып ятмак. *Жоммы шол ерде телпегини яссанып, сүйҗи укуда хор чекип ятан экен* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Ол бир дессәни яссанып, аркан ятан еринден мавы асмана томаша эдип башлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Бирсыхлы ызына гаранҗаклаян Черкез, мөҗегиң узын-узын палланыны, иң соңунда гарысыны яссанып галаныны сайгарды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат).

ЯССЫ, Гараңкы гатлышандан гич агшама ченли болан вагт. *Кервенбашымыз яссы намазыны окап болды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Халназар яссы намазындан соң, өз огулларыны янына чагырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Ол яссылар ве гайдып гелди.*

ЯССЫК, Ятыланда келлән ашагына гоймак, яссанмак үчин уланылян дөрт бурч, ичи пер я-да пагта билен долдурылан юмшак өй гошы. *Жигим келлесини яссыга гоян бадына ука гитди* («Пионер» журналы). *Мен олардакы елек яссыклары гөрүп, өрән җең галдым* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Яссык агажы — үстүнде эт ве ш. м. затлар чапмак үчин йөрите кесилен ёгын агач бөлеги. Башың яссыга етмек — *сер.* Баш I. *Гарры башы яссыга етенде, оглуна весъет этди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Бойны чапгыяссыгы ялы болмак — *сер.* Боюн. *Мениң нахарымы ийип, бойнуң чапгыяссыгы ялы, гарның тулум ялы болды* (Н. Помма, Тайлак хыззын). Өлүм яссыгында ятмак — *сер.* Өлүм I. *Гайлы гүнде, гар ичинден тапанмыш, Өлүм яссыгында ятан Мәммеди* (Б. Кербабаев, Айлар). Яның яссыга берилмек — *сер.* Баш. *Гышың ахырында, уршуң өң яны, Берилди бирденкә яссыга яны* (А. Кекилов, Сөйги).

ЯССЫКДАШ. Әр я-да аял, ян ёлдаш. *Чепер халычыды оң кесби-кәри, Гарлың яссыкдашы он үч йыл бәри* («Совет эдебияты» журналы). *Шу сыпатың билен сени эклэп-саклан эне-атаң хем, йүрекдеш яссыкдашың хем танамаз* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯССЫН [яссы:н], Яссы вагты. *Гүн яшып барярка, агашамара хем яссына ченли чозмадык мөҗеклер инди ярым гиҗеден соңа гөзүни дикдилер* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Яссынлар гызарып догды, Көрүкден чыкан дек Ай-да* («Совет эдебияты» журналы).

ЯСЫ, 1. Бойы пес ве үсти текиз болан, язгын формалы. *Ясы дашлардан өрүлен улы десгалар хәзир хем дурлар* (Гадымы дүнйә тарыхы). *Сесъетим ерде демир ёлуң ясы райышы-да гөрүнди* («Совет эдебияты» журналы). 2. *гөч. м.* Семиз, ёгын, күти. *Ол орта бойлы, ясы гарын, сарыягыз, мавы гөзли, гырчув сакгал бир адамды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер) *Мегерем, ол өз ясы йүзи өңкүден хем улаландыр өйдендир* (Н. Помма, Тайлак хыззын). ◇ Ясы яның ерде болмак — *сер.* Ян. *Ол болса, ясы яның ерде болайсың!* (Н. Помма, Себәбини соң билдим). *Ол: — Күле гиррик, ясы яның ерде болайсын, сен инди биринҗилиги алып билмерсиң! — дийди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯСЫДАБАН [ясыда:бан], Өкжеси узын болмадык, өкжесиз (аякгап хакында). *Онуң аягында ясыдабан көвши барды.*

ЯСЫЛАМАК, Ясы гөрнүше салмак, ясы этмек, язгын форма бермек. *Чолук ернан эдйәр хамыр ясылап* (Н. Помма, Гошгулар). *Полады гыздырып ясыламак.*

ЯСЫЛАНМАК, Ясы гөрнүше салынмак, ясы эдилмек, язгын форма берилмек. *Чекич билен урлан симиң уҗы ясыланды.*

ЯСЫЛАТМАК, Ясы гөрнүше салдырмак, ясы этдирмек, язгын форма бердирмек. *Метал бөлеклерини ясылатмак.*

ЯСЫЛАШМАҚ, 1. Бирнемә ясы форма алмак, язгын гөрнүше гиришмек. 2. Ясыламага көмеклешмек.

ЯС-ЯҢЫ, *сер.* Я п-я ң ы. *Айгүл, яс-яңы конторың бәри яныңдан бир нәче трактороң дик отуран вышкаңы сүйрәп гечениңи, сен, белки, гөренсиң?!* (Б. Кербабаев, Небитдаг).

ЯТ [я:т] I, Аң-дүшүнжеде, пикирде галан затлары хуша гетирип билмек укыбы, хуш, зехин, аң, ой. *Бу вагтлардакы дурмуш бизиң ядымыза-да дүшенокды ахыры! Ядымда бар отуз йыллар озаллар, Шол баг ери тозап ятан айтымды* («Совет эдебияты» журналы). *Йигидиң шу дуршы эдил ава гөз дикйән бүргүди ядыңа салярды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯТ [я:т] II, I. Өз машгалаңдан болмадык, гарындаш дәл, кесеки, өзге, нәтаныш. *Эмма Гоголь Италияда-да өзүни ят ве ёке дуйярды* (Н. В. Гоголь, Эсерлер). *Чайханада ят адамлар хем барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Бири я-да бир зат билен якынлыгы болмадык, гарайшы, дуйгусы, дүшүнжеси боюнча даш болан, үзне болан. *Тилки үчин машын, элбетде, ятды* («Совет эдебияты» журналы).

ЯТА, 1. Акман дуран, акмаян (сув хакда). *Оба порсы садыр сувуң төверегинде күрен болуп отурарды, ята сувуң алкымында там-кепбелер бири-бирине дегширилип салнарды* («Совет эдебияты» журналы). 2. *сер.* Я т ы р а.

ЯТАГАН, I. Көп ятмагы эндик эдинен, укучыл, ятак. *Ятаган гөзлериңи ялпа ачанда, Гөрйәр өзүң көне ёрган ичинде* (К. Гурбаннепесов, Ялта ве багт). 2. *гөч. м.* Ялта.

ЯТАК I, Малларың гижесине ятян, сакланян ери, агыл. *Ябы болса хич ёре совулман, гөни ятагына барып дурды. Ол ябың ятагына барды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Ондан аңырракда мал ятагында даңылгы чал эшек йүзүни сортдурып дур* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯТАК II, *сер.* Я т а г а н. *Жоммы батыр, йөне ол пил ялы ятак, уклакдан соң гейимини сыпырсаң хем биленок* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯТАКЛАМАК, Гузлажак болмак, гузламак үчин ер гөзлемек (гоюн-гечи ве ш. м. хакда).

ЯТАКХАНА [ятакха:на], Көпчүлик болуп яшалян, ятылян ер, жай. *Бу отаг оларың ятакханасыды* («Колхоз гүнлери»). *Вуши кел окувчыларың умумы ятакханасының ортарасындакы столуң башында келлесини ялаңачлап китап окап отырды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯТАЛГА, 1. Ятып гитмек үчин ер, ятмак үчин орун. 2. *сер.* Я т а к х а н а. *Ол институтың умумы ятална жайында тайярланяр* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ЯТГЫ, *анат.* Аялларда, гузлаян хайванларда неслиң дөрәп ве өсүп башлаян ери болан ички организм. *Биз бу ерде дүйәниң я-да байталың гарнына ярып, оларың ятгыларыны барламак үчин йыгнак гечирмейәрис* («Токмак» журналы).

ЯТКЕШ [я:ткеш], Ядында берк саклаган, окан, гөрен, эшиден задыны көп вагтлап ядындан чыкармазак, унутмазак. *Эмма яшулы өрән яткешди* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар).

ЯТКЕШЛИК [я:ткешлик], Яткеш болмаклык, гөрен, эшиден задыны ятдан чыкармазлык, унутмазаклык. *Яткешлигиң өзи айдылян затлара дүшүнмек дийилдигидир* («Пионер» журналы).

ЯТЛАМА' [я:тлама], 1. Болуп гечен ваканы хакыдаңа гетирме, яда салма. *Өтен агшам оңа эзиз Ленинің чагалык дөврүнден бир ятламаны окап бердим* (А. Атажанов, Перманың мамасы). *Агахан Дурдыев хакында язгылар ве ятламалар* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). 2. Тексте берилйән гошмача дүшүндириш, беллик.

ЯТЛАМАК [я:тламак], Ядыңа дүшүрмек, яда салмак, хакыдаңа гетирмек, гөз өңүне гетирмек. *Какасының өлүм хабары геленден соң, Мырадың хемишекилигини ятланы шу биринжи гезекди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ол, башындан гечирен сөвешлерини-де ятлады* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Тарыхы ятламак, гөр нәхили датлы!* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЯТЛАНМАК [я:тланмак], Яда дүшүрилмек, яда салынмак, хакыда гетирилмек, гөз өңүне гетирилмек.

ЯТЛАТМАК [я:тлатмак], Ядына дүшүрмек, ядына салмак, гөз өңүне гетиртмек. *Чернышовың якымлы сөзи Артыга хемишеки Иван Тимофеевичи ятлатды. Иван Тимофеевич, сен нәмәни ятлатмак ислейәрсиң?!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Сөвда гайтармак айып бор, оглум! — дийип, дәнеден зыян етмежегини ятлатды* («Совет эдебияты» журналы).

ЯТЛАШМАК [я:тлашмак], Гечени билеликде ят этмек, бир нәче болуп гечмиши яда салмак, гөз өңүне гетирмек. *Ине бу үчүсиниң хер хайсы өз алан затларыны ятлашмага башладылар* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Көне сачакдашым, гел сениң билен Бир салым гечени ятлашалы биз!* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЯТМАК, 1. Бир ерде я-да бир задың үстүнде кесерип гышармак, узын гөврәң билен кесермек, сүйнмек. *Арабаның үстүне дөрт гатланан ёрган атылып, оның үстүнде болса бир аял ятырды* (Б. Гурбанов, Душушык). 2. Ука гитмек, укламак, иркилмек. *Иш көп боланда, гич ятыляр. Гич ят-да ир тур, алты пишеги артык ур* (накыл). 3. Бир ерде болмак, көп вагтлап болмак, эглемек. *Шол мүлхит бизе душмадык болса, бизи бу сазлыгың ичинде он гүн ятамызда ким биляекди* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Чарыев бир нәче гүнлән кесел-ханада ятмалы болды* (Б. Пүрлиев, Илкинжи гүн). 4. Тогтамак, кесилмек. *Даң саз берди, ел хем ятды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Агшамкы өсен шемал гижәниң ярымында ятыпды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 5. Сүллерип солуп гитмек, гурамак (бияра ве ш. м. хакда). *Сувсузлыкдан гаты хорланан гавун ятыпдыр.* 6. Сыркав болмак, сыркавламак. ◇ Я т а н ч ө п и г а л д ы р м а з л ы к — *сер.* Ч ө п. *Ятан чөпи галдырмаян, Халха, серет, ишан отыр* (Б. Кербабаев, Поэмалар). Я т а н е р и я г т ы б о л с у н! — *сер.* Е р.

ЯТУВ, Дынч алып ятыш, укы. *Эмма онда-да, улудан-кичә сүрүдәки адамларың хич бирине ятув ёкды* (Б. Гурбанов, Чарва Мергениң гүррүни). *Олар ятувдан башга кейп бардыр өйтмейәрлер* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЯТЫМ, 1. *сер.* Я т ы м л ы к. 2. Ав атмак я-да гаршыдаш душманыңа гайтавул бермек үчин тайярланан ер. *Олар өзлерине тизлик билен ятым ери эдиндилер* (А. Говшудов, Эсерлер). *Ол, ябың райышыны яссанып, ятымда ятан мерген ялы гаравуллап ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯТЫМЛАЙЫН, Ятып гелмек шерти билен, гүнин дәл, бир нәче гиже-гүндиз болуп гелмеклик шерти билен, ятырлайын. *Кирил Петрович ятымлайын ава гитмәге шайыны тутярды* (А. С. Пушкин, Сайланан эсерлер).

ЯТЫМЛЫК, Бир нәче гиже-гүндиз болмаклык, бир нәче вагт болуп гелмеклик шерти билен. *Онуң какасы ятымлык гидип, даг ичиниң аматлы ерлеринде экилен дүме арпалары орярды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Мен ятымлык гелемок* («Колхоз гүнлери»).

ЯТЫРА, Отурып, туруп билмейән хасса. *Ятыра болмак.*

ЯТЫРЛАЙЫН, *сер.* Я т ы м л а й ы н.

ЯТЫРМАК, 1. Узынлыгына гышартмак, сүйндүрип гоймак, кесертмек. *Мени гөтерып алып гидип, өз өйүнде бир махмал көрпәниң үстүнде ятырды* (Мыралы). *Граф Доррер онуң голтугындан тутуп, диваның үстүнде ятырды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Ука гидермек,

уклатмак. *Чаганы ятырмак.* 3. Ормак, йыгмак. *Гөк деңиз ялы мейданы яңландырып, дөрт саны трактор ызы сенокослы от ятырып йөр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *От ятырмак ве башга ишлерде ишлейән колхозчылар говача отамага чекилйәр* («Совет эдебияты» журналы). 4. Ичине салып гоймак, ичине басмак (өнүм дузлананда ве ш. м.). *Помидоры дуза ятырмак. Шеребә ятырмак.* 5. Бес этдирмек, дуруземак, тогтатмак. *Мен 1916-нжы йылда Хорезмде болан гозгалаңы ятырмага гелен Галкинден гачып гайтдым* («Совет эдебияты» журналы). *Машыны ятырмак.* ◇ Б а г т ы н ы я т ы р м а к — *сер.* Б а г т. *Нәме этжек, бир пахырың чагасының багтыны ятырып, гой, эбтини агдырсын йөрсүн!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯТЫШМАК, I. Хеммеси ятаңкырламак, көпүси ятмак. *Оба илаты ятышды.* 2. Көшешмек, дүшүшмек, говшашмак, песелишмек, тогташмак, кесилишмек. *Гахарың ятышянча, гошум бир дурсун! — дийди* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Хәлиден бәри өвүсйән гызгын шемал ятышды. Жыңңырданда булгурлар, сеслер бираз ятышды, Бираз салым ичерде үмсүмлик ара дүшди* («Совет эдебияты» журналы).

Я-ХА [я:-ха:], *сер.* Я II. *Я-ха сен гит, ёгса-да гитжеге ёл бер! Шу гүн я-ха, ел турар, я-да ягыш ягар!*

ЯХНА, Гайнадылан этден совадылып тайярланылян нахарың ады. *Шүле, сүзме, палав, яхна — хер гүн докуз дүрли тагамы хәзир этди* («Гөроглы» эпосы).

Я'ХТА, 1. Елкенли гайык. *Чапышык яхтасы.* 2. Кичижик гәми. *Моторлы яхта.*

ЯХТ-КЛУ'Б, *спорт.* Бедентербиечилериң сув спорты билен мешгулланян гурамасы.

ЯХТСМЕ'Н, Яхта сүрйән спортсмен.

ЯЧЕ'ЙКА, *көн. с.* Бир жемгыетчилик гураманың кичижик топары. *Батырың ягдайы комсомол ячейкасына-да, мекдеп мудирине-де мәлим болды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Ол ынамлы адамлардан ыбарат кичижик ячейкалар дүзедипди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). 2. Илкинжи партия, комсомол гурамаларының өнки ады.

ЯШ [я:ш] I, 1. Адамың, хайваның, өсүмлигиң ве ш. м. өсүш дережеси, хер бир йыл аралыгындакы өмүр сүрүш дөври. *Мениң өзүм он үч-он дөрт яшымда, Тылладан жүп жыгам бардыр башымда* («Гөроглы» эпосы). *Акыл яшда болмаз, башда болар* (накыл). 2. Яшайыш дөври, өмүр. *Инди әр-хелейиң яшларының соңунда середип дуранлары шуҗагаз огланды* (Х. Ысмайылов, Повестлер ве хекаялар). ◇ Я ш үстүнден г и т м е к — чага боланда зепер етип өлмек. Я ш ы б о л м а к — чагасы болмак, чага догурмак. *Гурбанлы аялының яшы болянлыгыны айтды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). Я ш ы у з ы н б о л с у н! — чага боланда, онуң узак яшамагы арзув эдилип айдылян аңлатма. О р т а я ш л ы — яшы отуз бәш билен кырк бәшиң аралыгында болан. Я р ы м-я ш б о л м а к — гөзяш этмек, агламак.

ЯШ [я:ш] II, Бир зада адатдан дашары бегенениңде я-да гынанаңында гөзүңден дөкүлйән дамжа-дамжа сувуклык, нем. *Хошгелди! — дийип, гызгырды ве оглуны гуҗаклады, бегенжинден Нәзигиң гөзлериңден яш чыкды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Гөзлеринден тогаланан ики дамжа яш ере дүшди* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер). *Ыхлас билен агласаң, сокур гөзден яш чыкар* (накыл).

ЯШ [я:ш] III, Соганың, картошканың, кәшириң ве ш. м. балдагы ве япрагы.

ЯШ [я:ш] IV, 1. Хениз етишмедик, кемала гелмедик, өсүп етишмедик, кәмиллиге етмедик. 2. Йигит, жуван, жахыл. 3. *гөч. м.* Бир уңур, кәр боюнча иш тежрибеси етерлик болмадык, тәзе ише башлан.

ЯШАЙЫШ [я:шайыш], Өмүр сүрүш, дурмуш, гүзеран. *Бизиң дурмушымыз ве яшайшымыз тәзеленйәр хем өңе гидйәр* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Сөйги яшайышда сүйҗи зат экен* (Р. Сейидов, Багтлылар).

ЯШАЛМАК [я:шалмак] I, 1. Өмүр сүрүлмек, гүзеран гөрүлмек. 2. Яшайыш гурулмак, отурылмак. *Байлы тәзе электростанцияның механигине сагат едиде әхли яшалян жайлара ышык гойбермеклиги буйрупды* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯШАЛМАК [я:шалмак] II, *сер.* И н г д е л м е к 1.

ЯШАМАК [я:шамак], 1. Өмүр сүрмек. *Бейле халк билен яшамак-да, ишлемек-де өрән улы багт!* («Совет эдебияты» журналы). 2. Гүзеран гөрмек, гүн итеклемек. *Шейле-де болса, өзгелере середениңде мен башгача яшарын* (А. П. Чехов, Сайланан эсерлер). 3. Отурмак, болмак. *Ине, шу обада ики саны гарып дост машгала яшаярдылар* (А. Говшудов, Мәхри—Вепа).

ЯШАРМАК [я:шармак], Яш айланмак, яш чыкмак, яш пейда болмак (гөз ве ш. м. хакда). *Бир лукма нан үчин яшаран гөзлер, Чекилди хорлуклар, миннетли сөзлер* (А. Кекилов, Сайланан эсерлер). *Яшаран гөзлерини бир яна айлады* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯШАРТМАК [я:шартмак], Яш индермек, яш гетирмек, яш чыкармак. *Гүндогардан өвүсйән шемал гөзлериңи яшардярды* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Мама тирсегине галды, гөзүни яшартды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим).

ЯШАТМАК [я:шатмак], Яшамагына мүмкинчилик бермек, өмүр сүрдүрмек. *Ол өзүнде өсүмлик яшатмаяр* (Б. Гурбанов, Душушык).

ЯШАШМАК [я:шашмак], Өмүр сүрүшмек, биле яшамак. *Шу гүне ченли яшашып гелен аялың инди саңа ярамаярмы?!* (Н. Помма, Тайлак хыззын). *Өзүниң парахатчылыклы яшашмак сыясатына вепалы Совет Союзы хәзирки вагтда бүтин дүнйәниң зәхметкешлериниң ве парахатчылык сөйүжи адамзадың аркадаянжы болуп дуряр* («Совет Түркменистаны» газети).

ЯШДАШ [я:шдаш], *сер.* Я ш ы т. *Шу ики яшдаш достлар окува-да биле башладылар* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯШ-ЕЛЕҢ [я:ш-елең], Яшы улы болмадык, етгинжек, жахыл. *Эзиз хан, яш-елеңлер билен дең болуп дурмазлар!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Гечен йыл бу гурчугы яш-елең гелин-гызлара ынандык — дийди* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯШЛЫК [я:шлык], 1. Етгинжекликден кәмиллиге ченли болан яш аралыгы. *Ол өзүниң яшлыгына гараман, граждандык уршуна-да гатнашыпды* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат.) *Артык, сен яшлык этме!* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). *Яшлыкда чагаларың гөзүне ата-энелер хер бир тарапдан иң абрайлы адамлардыр* (И. Т. Огородников, П. Н. Шимбирев, Педагогика). 2. Йигитлик, жуванлык, жахыллык.

ЯШМАК I, Гөзъетимден акрык инмек, батмак (Гүн хакда). *Яшмага якынлашан Гүн эбшитден гөтерилйән гара булут бөлеклериниң арасындан ышгалаңлаярды* (А. Говшудов, Повестлер ве хекаялар). *Ай өз шөхлесини бизиң отагымыза салды-да, яшды* (М. Ибрахимов, Ол гүн гелер).

ЯШМАК II, 1. Гыңажың агзың үсти билен айланян бөлеги. *Элинде чагасы бар гүйменжеси, Яшмагың астындан эшдилди сеси* (А. Кекилов, Сөйги). *Баллы хениз сесини чыкарманка, Атайры гелин етишип, яшмагыны аркан серпди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. *нечж.* Ики яна ачылян гапыларың габсаларыны өртйән инсизже планка.

ЯШУЛЫ [я:шулы], 1. Яшы дургушан я-да гарташан адам. *Чокайының багыны сүйрәп гелйән гайшак бир яшулы гүррүңе гошулды* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 2. Гепи-гүррүңи диңленйән, диенине-айданына гулак

асылян, хорматлы адам. *Шол хөкүми ерине етирмекде оба арчынларычы, оба яшулуларыны җогапкэр хасап эдйэрди* (Б. Кербабаев, Айгытлы эдим). 3. Яшы бир чене баран адама йүз тутулып айдылян сөз.

ЯШЫЛ [я:шыл], Отун, япрагың реңкинде болан. *Байырлар яшыл махмал япынан ялы гөм-гөк өвүсйэр* (Н. Помма, Себэбини соң билдим).

ЯШЫЛБАШ [я:шылбаш], *зоол.* Ганатларының үсти, боюнларының йүзи яшыл өвсүп дуран өрдек. *Ол баяк обаның илери четинден гечйэн сува бир топар яшылбаш гонды* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде). *Билбиллер сайрашып, нагмалар дүзйэр, Яшылбаш соналар көллерде йүзйэр* (Нуры Аннагылыч, Сайланан эсерлер).

ЯШЫЛЛЫК [я:шыллык], Яшыл реңклилик, яшыл өвүшгинде болмаклык.

ЯШЫНМАК, Өзүнден яшы улы болан адамлара, гайынлара хормат гоюп, яшмагы агзың үстүне чекмек, яшмак билен агзыны өртмек (яш гелинлер хакда). *Айҗамал адат боюнча Хоҗам агадан яшынып, дик отурды* (А. Говшудов, Көпетдагын этегинде).

ЯШЫРМАК, Гизлинликде сакламак, яшырын сакламак, гизлемек. *Нәзик эҗе яңыҗа болуп гечен гүррүңи яшырды* (А. Говшудов, Эсерлер). *Биз билйэн задымызы яшырмаярыс. Сен нәме үчин өз эҗеңден сырыңы яшырярсың?!* (Б. Кербабаев, Ыхласа—мырат). *Айбыны яшыран айңалмаз* (накыл).

ЯШЫРЫН [яшыры·н], Иле билдирмэн, огрын, гизлин. *Бу яшырын ишлер бейле аныклыгы билен булара ниреден мәлимкэ?! Бу гүн-эрте Тэхрандан яшырын полицияның гелмегине гарашылярмыш* (Г. Кулыев, Көпетдагың аңырсында).

ЯШЫРЫНЛЫК [яшыры:нлык], Гизлинлик, огрынлык.

ЯШЫРЫНМАК, Өзүни гизлемек, өзүни гөркезмежек болмак, гизленмек. *Биринден утанып яшырынмак.*

ЯШЫТ [я:шыт], Бир яшдакы, меңзеш яшлы, яшдаш. *Мен Түркменистан республикасы билен гөзлүҗе яшыт!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер). *Гарягды билен Мухат обадашды, өзлери хем яшытды* (Х. Ысмайылов, Повестлер).

ЯШЫТДАШ [я:шытдаш], *сер* Яшыт. *Онуң яшытдашы Ораз-да шу отрядда ишлейэрди* («Совет эдебияты» журналы).

ЯШ-ЮШ [я:ш-ю:ш], *сер.* Яш-елең. *Акмәммет аганың болуп йөрүшүне нәме дийҗегими билемок, ол бир яш-юш оглан хем дэл!* (А. Говшудов, Көпетдагың этегинде).

ЯШЫР-ЮШУР: яшыр-юшур этмек — бассыр-буссур этмек, гизлежек болмак, гизлемек. *Хэл-э, бу гүррүң ялан, эгер чын болаянда-да мен сенден яшыр-юшур этҗек дэл!* (А. Дурдыев, Сайланан эсерлер).

ЯЩИК, Ичине зат салмак үчин тагтадан, картондан эдилен дөрт бурч гап, галыржак. *Үзүм, помидор ящиклери үстүне басылан машын даражык көчэ дүшди* (А. Говшудов, Эсерлер).

ЯЯЛ, Ховлукмазак, эвмезек, алңасамазак. *Яял адам.*

ЯЯПЛАМАК, Ялынжаңлык этмек, яранжаңлык этмек. *Бириниң өңүнде яяплап дурмак.*

ЯЯПЛАШМАК, Көп болуп бириниң өңүнде ярамсаклык этмек, бир нәче болуп бирине яранжаңлык этмек. *Яяплашып дурмасаңызлаң, айтҗак задыңызы айдыбериң!*

ЙЫЛ ӨВҮРМЕК

Түркмен халкының гечмишинде долы дүзгүнлешдирилен йыл хасаплары болмандыр. Гүндогар халкларының арасында адамларың яшыны хасапламакдан, тарыхы вакалары беллемекден өтри «мүче йыллары» («чарва хасабы») дийилйән йыл хасабы уланыльшдыр.

Мүче йыллары. Хер 12 йыла бир *мүче* дийилйәр. Шол 12 йылың хер бир йылына бир хайваның, жандарың ады дакылыпдыр. Олар шу ашакдакылардыр: *сычан, сыгыр, барс, товшан, лув, йылан, йылкы, кой (гоюн), бижин, такык (товук), ит, доңуз.*

Мүче йылларының атларыны ят тутмак үчин, ашакдакы ики сетирли гошгыны өврenмек етерликдир.

Йыл башы *сычан, сыгыр, барс, товшан, лув, йылан, Йылкы, кой, бижин, такык, ит, доңуз* — болды тамам.

Йыл атларыны жүбүт-жүбүтден санап, ят беклемек хем боляр. Меселем: *сычан — сыгыр, барс — товшан, лув — йылан, йылкы — кой, бижин — такык, ит — доңуз.*

Сычандан доңза ченли 12 йыл боляр, 13-нжи йыла геченде ене *сычандан* башлап гайталаняр. Диймек, бир *сычан* йылындан икинжи *сычан* йылына баранда 13 йыл боляр. Шоңа гөрә яш хасапланында:

биринжи мүче (чагалык мүчеси)—13 яш,
икинжи мүче (жахыллык мүчеси)—25 яш,
үчүнжи мүче (йигитлик мүчеси)—37 яш,
дөрдүнжи мүче (орта яш мүчеси)—49 яш,
бәшинжи мүче (ак сакгаллык мүчеси)—61 яш,
алтынжы мүче (гартаңлык мүчеси)—73 яш,
единжи мүче (гаррылык мүчеси)—85 яш — диен ялы топарлара бөлүнйәр.

Мүче хасабы билен адамың яшыны билмек үчин, өнүрти онуң йылыны сорамалы. Соңра адамың йүзүне гарап, мүче йылларының хайсы топарына габат гелйәндигини селжермели. Мысал үчин, онуң йылы *гоюн* болса, өзи-де йүз кешбине гаранында орта яш мүчесине габат гелйән болса, өңи билен үстүмиздәки йылың адыны билмели. Мысал үчин, 1962-нжи йыл—*барс* йылы. Дөрт мүчәни я-да 49 яшы бейледе гоюп, *гоюн* йылындан *барс* йылына ченли санамалы, диймек: *бижин, такык, ит, доңуз, сычан, сыгыр, барс* —7 йыл боляр. Оны хем 49 яшың үстүне гошсаң, шол адамың яшы 56 боляр.

Гечен асырларда яшап гечен классык шахырларың хайсы-да болса биринің доглан йылының йыл атларындан хайсы бирине габат гелйәндигини билмекден я-да онуң доглан йылындан нәче йыл гечендигини аныклamакдан өтри 2-нжи таблица гарамалы. Шол таблица салгыланып, өз доглан йылыңызың хем атларының хайсысына габат гелйәндигини билип билерсиниз.

Хамала диели, биринің нәченжи йылда догланыны билйәрис, эмма мүче хасабы боюнча онуң йылыны таблица гараман, нәхили билмели?

Шол адамың доглан йылыны 12-ә пайламалы. Он икә галындысыз пайланса, онуң йылы *бижин* боляр. Биринжи таблицада *бижин* IX йыл. Шу хили пайлананда, *бижинден* соңкы йылларың үстүне хер гезек бир сан артып баряр. Мысал үчин, пайлананда ноль (0) галса — *бижин* (IX йыл),

1 галса *такык* (X йыл),
2 галса *ит* (XI йыл) ве ш. м.

Бу хасабы 1-нжи таблицадакы ялы гөркезмек болар.

таблица № 1

Йылың тертип санлары	Йылларың ады	Пайланман галан сан
IX	бижин	0
X	такык	1
XI	ит	2
XII	доңуз	3
I	сычан	4
II	сыгыр	5
III	барс	6
IV	товшан	7
V	лув	8
VI	йылан	9
VII	йылкы	10
VIII	гоюн	11

Меселем: XVIII асыр шахырларындан Шабенде «Гүл—Билбил» дессанының язылан вагты хакында шейле айдяр:

Мүң ики йүз он дөрт болды тарыхда,
Бижин йылы яздым кыссаны, беглер.

Бу ердәки 1214-и милады хасабына (хәзирки уланылян хасабымыза) өвүрсек, 1800-нжи йыла дүшйәр. 1800-и он икә пайласак, долы пайланяр — ноль (0) галяр. Диймек, шахырың өзүниң хем айдышы ялы, гүррүңи эдилйән дессан *бижин* йылында язылыпдыр.

Йыл атларына хайван атларының дакылмагы. Йыл атларының хайван атлары билен баглы болмагының себәби, шу хасабы уланян халкларың чарвачылык, авчылык билен мешгул боландыкларындандыр. Ондан башга-да, гадымы халкларың тотемизм (дүрли затлара, хер хили жандарлара чокунмаклык) ялы ынанжалары билен багланышыклыдыр. Шонуң үчин-де жандарларың атлары диңе бир йыл атларына дәл, белки чарва хем дайханлар арасында уланылян ай атларының хем көпусине, галыберше-де, сайяраларың (планеталарың), йылдызларың хем бир нәчелерине дакылыпдыр. Меселем: *Экиз овлаклы гечи, Гүзы агылы, Ак ат, Боз ат, Ак маяның ёлы, Өкүз гөзи, Кервен гыран* ве ш. м.

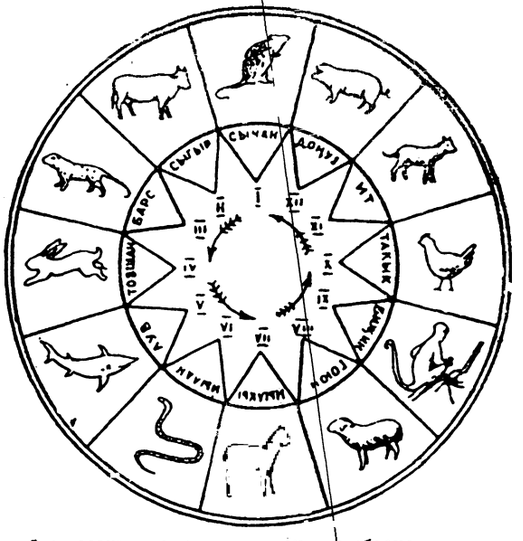
Шейлеликде, ай хасабының-да, йыл хасабының-да, гүн хасабының-да Айың, Гүнүң, Ериң херекетлери би-

Тертип №	Мүче йылларының атлары										
I	сычан	1684	1696	1708	1720	1732	1744	1756	1768	1780	1792
II	сыгыр	1685	1697	1709	1721	1733	1745	1757	1769	1781	1793
III	барс	1686	1698	1710	1722	1734	1746	1758	1770	1782	1794
IV	товшан	1687	1699	1711	1723	1735	1747	1759	1771	1783	1795
V	лув	1688	1700	1712	1724	1736	1748	1760	1772	1784	1796
VI	йылан	1689	1701	1713	1725	1737	1749	1761	1773	1785	1797
VII	йылкы	1690	1702	1714	1726	1738	1750	1762	1774	1786	1798
VIII	гоюн	1691	1703	1715	1727	1739	1751	1763	1775	1787	1799
IX	бижин	1692	1704	1716	1728	1740	1752	1764	1776	1788	1800
X	такык	1693	1705	1717	1729	1741	1753	1765	1777	1789	1801
XI	ит	1694	1706	1718	1730	1742	1754	1766	1778	1790	1802
XII	доңуз	1695	1707	1719	1731	1743	1755	1767	1779	1791	1803

лен багланышыклыдыгы гөрүнйәр. Ай бир йылың ичинде Ериң дашына 12 гезек айланяр, шонуң үчин 12 ая пайланыпдыр. Гижәниң 12 сагат болмагы, гүндизиң 12 сагат болмагы, мүче йылларының санының 12 болмагы-да Айың бир йылда Ериң дашына 12 гезек айланмагындан гелип чыкыпдыр.

Гадымы заманларда мунежжимлер (астрологлар) болуп, олар Айың, Гүнүң, йылдызларың айланышына гарап, календарь хасабыны дүзүпдирлер. Ине, шу хасапларың хеммесиниң астрономия ылмы билен багланышыклыдыгыны гөрйәрис.

Хытайлылар бизиң эрамыздан хем хас өң кыблана-



Хытайлыларың гадым замандакы кыбланамаларының тегелек шекили.

маны (компосы) ойлап тапыпдырлар. Оларың шол вагтдакы кыбланамаларының йүзүнде бизиң мүче йылларымызың атлары тутулян жандарларың суратлары бар. ол суратларың берлиш тертиби хем бизиң мүче йылларымызың тертибине догры гелйәр.

Мүче йыл атларының бир нәче халкларда уланылышы хем оларың маныларының

таблица № 3

Тертип №	Түркменлерде	Газаклара	Монгол-татарларда	Тәжик-фарсларда	Маныларының
		тышкан сиыр барыс	сичкан-ил уд-ил барс-ил	муш бакар (гау) феленг	сычан сыгыр-барс, гаплан
IV V	товшан лув	коян ұлу	тушкан-ил луй-ил	харгувш нәхәнг	товшан балык, аждарха
VI	йылан	жылан	илан-ил	мар	йылан
VII	йылкы	жылкы	юнт-ил	эсб	ябы (ат)
VIII	гоюн	кой	куй-ил	гүсбәнд	гоюн
IX	бижин	мәшин	пичин-ил	хәмдүне	маймын, йүзгүч
XI	такык ит	тауык ит	тахагу-ил ит-ил	мург сәг	товук ит
XII	доңуз	доңыз	тунгуз-ил	хук (хынзир)	доңуз

Гөршуңиз ялы, йыл атларына дакылан жандарларың көпүси сизе таныш. Эмма *лува* бир нәче халкларда (Хытайда, Хиндистанда) «аждарха» дийлип дүшүнилйәр, бир нәче халкларда болса ол *балык, акула, крокодил, леннеч. балыкгулак...* днен маныларда уланыляр. Бизде хем *лува балык* дийип дүшүнйәрлер.

Түркменлериң эп-эсли бөлеги *бижине маймын* дийип хем дүшүнйәр.

таблица № 2

ҳасабы

1804	1816	1828	1840	1852	1864	1876	1888	1900	1912	1924	1936	1948	1960
1805	1817	1829	1841	1853	1865	1877	1889	1901	1913	1925	1937	1949	1961
1806	1818	1830	1842	1854	1866	1878	1890	1902	1914	1926	1938	1950	1962
1807	1819	1831	1843	1855	1867	1879	1891	1903	1915	1927	1939	1951	1963
1808	1820	1832	1844	1856	1868	1880	1892	1904	1916	1928	1940	1952	
1809	1821	1833	1845	1857	1869	1881	1893	1905	1917	1929	1941	1953	
1810	1822	1834	1846	1858	1870	1882	1894	1906	1918	1930	1942	1954	
1811	1823	1835	1847	1859	1871	1883	1895	1907	1919	1931	1943	1955	
1812	1824	1836	1848	1860	1872	1884	1896	1908	1920	1932	1944	1956	
1813	1825	1837	1849	1861	1873	1885	1897	1909	1921	1933	1945	1957	
1814	1826	1838	1850	1862	1874	1886	1898	1910	1922	1934	1946	1958	
1815	1827	1839	1851	1863	1875	1887	1899	1911	1923	1935	1947	1959	

Йыл атларының ғәме үчин хайван атларына бағлы-лыгы барада халк арасында айдыляң легендалар, роваятлар хем бар. Мәселем, гадым заманларда хайванларың арасында: «Кім өңүрти йылы гөрсе, шонуң ады йыл атларының биринжиси болмалы» диен шерт гойланмыш. Бу шерти дүе эшидип: «Мен хайванларың хем-месинден улы, шонуң үчин йылы илки мен гөрерин, мениң адым болса хөкман йыл атларының биринжиси болар» — дийип, улумсылык билен өвенмиш. Эмма йылың гөрүнмели вагты голайланда, сычан дүйәниң өрküжине чыкып, йылы дүеден өңүрти гөренмиш. Шейлеликде, йыл атларының биринжисине сычаның ады дакыланмыш. Сычаның бу эден ишине дүйәниң гахары гелип, сычана топуляр, сычан болса гачып, гума (кәбир гүррүңде küле) гирип гизленйәр, дүе оны мынжыратмак үчин, küлüң üстüне чөкүп агынаяр. Хениз хем дүйәниң küл гөрсе чөкүп агынамагы — шол сычандан арыны аляжак болуп йөршүмишин...

Ине, шу легенда эсасында халкларың арасында: «Дүе боюна буйсанып, йылдан көр галыпдыр» диен накыл хем дөрәпдир.

Бурят-монголларда хем шуна меңзеш әртекиниң бардыгыны Газагыстан ССР Ылымлар академиясының корреспондент-члени А. Машанов хабар берйәр. Ол әртекиде:— Гүни кім өңүрти гөрмешек — дийип, дүе билен сычан жеделлешйәр. Дүе сычана гарап: «Сениң боюң мениң кирпигимден артык дәл, мен болсам сага гаранда бир яғаң даг ялы әпет зат» диййәр. Сычан оңа: «Боюңа буйсанма-да, оюна буйсан!» диен ялы, гөз гөркезйәр. Дүе узын гиже гүндогар тарапа гөзүни айырман середйәр. Сычан болса дүйәниң өрküжине чыкып, гүнбатар тарапа гарап дуряр. Себәби ол Гүн догса, гүнбатар тарапдакы дага оның өвүшгинининң дүшжекдигини билйәрди. Шейлеликде, сычан өвүшгине гарап, Гүнүң доганыны өңүрти гөрйәр. Шондан бәри бурят-монголларда биринжи айың адына *сычан* айы дийилйәр. (Монголларда яры гижеден соң башланяң илки сагада (сагат бире) хем *сычан* сагады дийилйәр, биринжи ая-да *сычан* айы дийилйәр).

Хайванларың гөржек болян йылы Ай, Гүн ялы гөрәймели бир зат болман, ол мушакгатлы гышы башларындан гечирен жанлы-жандарың улы хөвес билен гарашян яз мөвсүмидир. Себәби чарва хасабы боюнча тәзе йылың илки гүни болан 1-нжи хамалдан (22-нжи мартдан) башланяр. Шол гүн гиже билен гүндиз деңлешйәр, хер бириниң узынлыгы 12 сагат боляр. Шол гүне *новруз* дийилйәр (фарс дилинде нов — *тәзе*, руз — *гүн* болуп, *тәзе гүн — тәзе йыл* диймекдир).

Чарва йылы хем чарва айларына дегишли халк арасында әнчеме роваят, легенда, накыл хем дүрли дүшүнжелер дөрәпдир. Мәселем, «Буйсанмагын байлыгына, *биҗин* бардыр өңүнде» диййәрлер. Мунуң манысы — байлыгына буйсанма, чүнки өңүнде *биҗин* йылы бардыр, совукдан, гуракчылыкдан яңа бар малың ёк болуп гидер — диймекдир. Себәби көне дүшүнжә гөрә, *биҗин* йылы совук хем гуракчылык болмалымыш.

Биҗин, товшан, такык, йылан, гоюн, сыгыр йыллары агыр йыллар хасапланыпдыр. Товшаның, товугың, йылкының аяклары (товугың хем аягы, хем чүңки) гаты, шонуң үчин бу йылларың орталары майыл болса-да, башы-аягы совук болмалымыш. Йылан гышына гум ялап оңармыш, шонуң үчин *йылан* йылы гөйә гуракчылык болармыш. Газак чарвалары булара *жут* йыллары диййәрлер. Бейлеки йыллар болса оңат йыллар хасапланыпдыр. Ондан башга-да: «Ит йылы эк, доңуз йылы ор!» диййәрлер. Бу йыллар оңат йыллар хасапланылып, хасыл көп «болмалымыш» дийип дүшүнипдирлер. Газаклар оңат йыллара *кут* (багт, дөвлет) йыллары диййәрлер.

Чарвачылыга хем-де дайханчылыга дегишли кәбир накыллары алып гөрелиң. Мәселем, «Эсет—бес эт». Екарда гөршүмиз ялы, *эсет* июль айына дүшйәр. Накылын манысы — *эсет* айында экин экмеги бес этмели, себәби шондан соң экилен экинлер хасыл бермәге етишмейәрлер. Чүнки *эсетден* соңкы 3-нжи ай (октябрь) акрапдыр. Акрапда болса көпленч гөк чөпи совук уряр. «Акрапда урмасам, ахыретде-де урмарын» диен накылы сиз *әнчеме гезек* эшиден болсаңыз герек.

Сене. Хәзир сене — 1962-нжи йыл. Бу сене хасабы нireден гелип чыкыпдыр?

Бизнің хәзирги уланыш сенәмизе *милады* хасабы дийилйәр (милад — *доғуш, дөғулмаклык* диймекдир) Бу хасап *Исаның* (Иисус Христосың) «әнедән доғлан» йылындан башланыр. Шу хасабын башланан йылына (1-нжи йылына) бизиң эрамызың башланан вагты дийилйәр. Эгер гүррүң милады йылының башланан вагтындан эзалкы вака барадә бәрән болса, онда бизиң эрамыздан өң *пылланланжы* йыл дийилйәр. Мәселем, Исгендер Зүлкарнайын (Александр Македонский) бизиң эрамыздан өң 356—323-нжи йылларда хөкүмет хәкдар вели м

Бизиң эрамыз (милады сенәси башланалы бәри 1962 йыл гечипдир.

Хер бир 100 йыла *бир асыр* дийилйәр. 1900-нжи йыл XIX асыр болыр. 1901-нжи йыл болса XX асырың бинжи йылына гирйәр.

Эмма бейик Октябрь революциясындан өң түркменлерде, өзбеклерде, азербайджанларда ве бәзлеси бир нче халклырда *хижри* сенеси дийилйән йыл хасабы уланылыпдыр (хижри, хижрат — арапча *айралык* диймекдир). Бу хасап хәзир хем Гүнорта халкларының бир нечесинде гоңшыларда, арапларда ве бишгалларда уланылыр.

Милады сенеси 622-нжи йыла баглыдыр, июль айының 15-инден 16-сына гечилен гиҗеден — Мухаммедин Мекгеден Медина гачан гиҗесинден хижри сенеси башланыр. 1962-нжи йылда *хижри* сенеси 1383 болыр. Эмма бу хасап боюнча бир йыл 365 гүн дал де, 355—360 гүн хасапланыр. Шол себапли бу сенелери бири-бирине гечирмек үчин йөрите таблица уланылыр. Таблица *милады* вагтда болса, шу ашакдакы ялы хасапламалы

Мәселем, Сейитназар Сейди «Хожа-нәсир» дини темасы гошгусында

Бу әлли ики вагт дийи гезилди,
Әкинлер әкилди, гиллар гечилди
Муң ики йүз биө хем гарры гелипди,
Гарыпсын этеңиз хасап, эй инсан!

дийип языр. Бу сетирлерде гөрнөшлери 1299 хижри сене хасабидыр. *Хижри* йылына *милады* хасабына көчмек үчин, 1239-ы 97-ә көпелтмели, ягны 1239+97=1296 йыл дийип, шеңа етеңиз хем 621,54-и гошмалы

Мәселен:

1. 1239+97=1296+3
2. 1296+3-621,54=1298,46
3. 1298,46=621,54=1e23,07.

Ахырындакы сөзүң гайтарма... 1823-нжи йылда язылыпдыр

Сейитназар Сейдиниң... ягны 1299-нжы йылда язан гошгусында

Тогсан дөрт гитер бидәвә гелди
Чыкан кетеңиң пайлачы йүзе
Алты йүз йигрим бир ялан дөрт гелди
Ягтыр гошгусына жем дийип йүзе

Милады йылыны *хижри* хасабына көчүрмек үчин ... ве шу ашакдакы ялы этмели:

1. Көчүрмек исленилйән *милады* йылындан 622-ни айырмалы (621,54-и 622 дийип алмаңыз)
2. Галан саны 32-ә көпелтмели
3. 32-ә көпелтенде алынан сандан 621,54-и гошмалы

Мысал үчин, 1962-нжи йылы алалың

1. 1962—622=1340
2. 1340,41,27 (бөлек 27-ни бир бөтин сан хасап эйлерис).
3. 1340+42=1382

Диймек, 1962-нжи *милады* йылы 1382-нжи *хижри* йылына габат гелйәр экен.

АЙ ХАСАБ

Шемси 4-нжи таблицада ... гечиришде уланылан „шемси" дийип ... дарының гөрүш гечелиш (Шемс—ай мәселәдир) Шемси хасабында хер бир ... гүни болуп, олар милады бир ... дарының гөрүнишинде хәзирки ... билен баглылыкда ...

Шемси ...

Тертип №	Ады	Хасаба ...	Гүн сайлыма	Мәз...
I	Хамал	март	31	гүнеш
II	Сөвүр	апрель	31	өкүз
III	Экиз	май	32	экиде
IV	Серетан	июнь	31	дөгме
V	Әсет	июль	31	сәбере
VI	Сүмбүле	август	31	башак
VII	Мизан	сентябрь	30	терези
VIII	Акрап	октябрь	30	ичги
IX	Кевеч	ноябрь	29	кемеч
X	Кеҗи	декабрь	30	ойлак
XI	Ховуз	январь	30	говы сы
XII	Хут	февраль	29	балы

Камары... Галым хасапларда ... темасы шахсларының «камары» ... хасабына ... уланылыпдырлар (Камар... мәселе, *сәйяре*, бу йылдыз ... хасапланыр). Шеңа ... сәйяре болуп хасапланыр. Шеңе ... сәйяре бир болан ... бир йыл 1 ... йыл. Бир йылда ... болса 354 ... болуп таблица ... Хер ... хасап ... үчин, хер ... йыла ... сәйяре ... дийилйәр

Камары ...

Тертип №	Ады	Гүнлеринде	Мәз...
I	мәхеррем	30	ашыг
II	сафар	29	...
III	ребигульевель	30	
IV	ребигульахыр	29	
V	жумадильевель	30	терт
VI	жумадильахыр	29	
VII	ражәб	30	
VIII	шәбан	29	режеп
IX	рамазан	30	мерет
X	шавал	29	орыза
XI	зулькъда	30	байрам
XII	зульхиҗже	29(30)	гурбан

Хытайлы...